

مرکز تحقیقات اسلامی

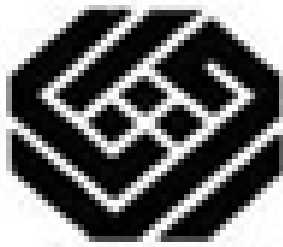
اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تفسیر نور

تألیف

مجتهد الاسلام والمفتی

حاج شیخ محمد حسن قزاقی

جلد ۱۲-۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور طبع قدیم

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۵۱۴	تفسیر نور طبع قدیم
۵۱۴	مشخصات کتاب
۵۱۶	جلد اول
۵۱۶	اشاره
۵۲۰	پیشگفتار (چاپ اول)
۵۲۰	اشاره
۵۲۱	همکاران
۵۲۱	امتیازات
۵۲۳	تقریظ آیه الله حاج سید مهدی روحانی «دامت برکاته»
۵۲۶	مقدمه چاپ دوازدهم
۵۳۰	[تفسیر سوره حمد]
۵۳۰	سیمای سوره حمد
۵۳۲	درسهای تربیتی سوره ی حمد
۵۳۳	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۱]
۵۳۳	اشاره
۵۳۳	نکته ها:
۵۳۶	سیمای
۵۳۸	پیام ها:
۵۳۹	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۲]
۵۳۹	اشاره
۵۳۹	نکته ها:
۵۴۰	پیام ها:
۵۴۱	[سوره الفاتحه (۱): آیه ۳]

۵۴۱ اشاره

۵۴۱ نکته ها:

۵۴۲ پیام ها:

۵۴۲ [سوره الفاتحه (۱): آیه ۴]

۵۴۲ اشاره

۵۴۲ نکته ها:

۵۴۵ پیام ها:

۵۴۵ [سوره الفاتحه (۱): آیه ۵]

۵۴۵ اشاره

۵۴۵ نکته ها:

۵۴۷ پیام ها:

۵۴۸ [سوره الفاتحه (۱): آیه ۶]

۵۴۸ اشاره

۵۴۸ نکته ها:

۵۵۴ پیام ها:

۵۵۵ [سوره الفاتحه (۱): آیه ۷]

۵۵۵ اشاره

۵۵۵ نکته ها:

۵۵۶ مغضوبین در قرآن

۵۵۷ ضالین در قرآن

۵۵۸ پیام ها:

۵۶۲ [تفسیر سوره بقره]

۵۶۲ اشاره

۵۶۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱]

۵۶۲ اشاره

۵۶۲ نکته ها:

۵۶۴ [سوره البقره (۲): آیه ۲]

۵۶۴ اشاره

۵۶۴ نکته ها:

۵۶۵ پیام ها:

۵۶۷ [سوره البقره (۲): آیه ۳]

۵۶۷ اشاره

۵۶۷ نکته ها:

۵۶۹ پیام ها:

۵۷۰ [سوره البقره (۲): آیه ۴]

۵۷۰ اشاره

۵۷۰ نکته ها:

۵۷۱ پیام ها:

۵۷۱ [سوره البقره (۲): آیه ۵]

۵۷۱ اشاره

۵۷۱ نکته ها:

۵۷۳ پیام ها:

۵۷۳ [سوره البقره (۲): آیه ۶]

۵۷۳ اشاره

۵۷۳ نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۴ [سوره البقره (۲): آیه ۷]

۵۷۴ اشاره

۵۷۴ نکته ها:

۵۷۴ اشاره

۵۷۶ ویژگی های قلب سلیم

۵۷۶ ویژگی های قلب مریض

۵۷۸ ویژگی قلب منیب

۵۷۸ پیام ها:

۵۷۹ [سوره البقره (۲): آیه ۸]

۵۷۹ اشاره

۵۷۹ نکته ها:

۵۸۱ پیام ها:

۵۸۱ [سوره البقره (۲): آیه ۹]

۵۸۱ اشاره

۵۸۱ نکته ها:

۵۸۲ پیام ها:

۵۸۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۰]

۵۸۳ اشاره

۵۸۳ نکته ها:

۵۸۳ پیام ها:

۵۸۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱]

۵۸۴ اشاره

۵۸۴ پیام ها:

۵۸۵ [سوره البقره (۲): آیه ۱۲]

۵۸۵ اشاره

۵۸۵ نکته ها:

۵۸۵ پیام ها:

۵۸۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳]

۵۸۷ اشاره

۵۸۷ پیام ها:

۵۸۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴]

۵۸۷ اشاره

نکته ها: ۵۸۸

پیام ها: ۵۸۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵] ۵۸۸

اشاره ۵۸۸

نکته ها: ۵۸۹

پیام ها: ۵۸۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶] ۵۹۰

اشاره ۵۹۰

نکته ها: ۵۹۰

پیام ها: ۵۹۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷] ۵۹۲

اشاره ۵۹۲

نکته ها: ۵۹۲

پیام ها: ۵۹۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸] ۵۹۴

اشاره ۵۹۴

نکته ها: ۵۹۴

پیام ها: ۵۹۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹] ۵۹۶

اشاره ۵۹۶

نکته ها: ۵۹۶

پیام ها: ۵۹۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰] ۵۹۷

اشاره ۵۹۷

نکته ها: ۵۹۷

اشاره ۵۹۷

۵۹۸ سیمای منافق در قرآن

۵۹۸ پیام‌ها:

۵۹۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۱]

۵۹۹ اشاره

۵۹۹ نکته‌ها:

۶۰۱ پیام‌ها:

۶۰۲ [سوره البقره (۲): آیه ۲۲]

۶۰۲ اشاره

۶۰۲ نکته‌ها:

۶۰۳ پیام‌ها:

۶۰۴ [سوره البقره (۲): آیه ۲۳]

۶۰۴ اشاره

۶۰۴ نکته‌ها:

۶۰۵ پیام‌ها:

۶۰۵ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴]

۶۰۵ اشاره

۶۰۶ نکته‌ها:

۶۰۶ پیام‌ها:

۶۰۷ [سوره البقره (۲): آیه ۲۵]

۶۰۷ اشاره

۶۰۷ نکته‌ها:

۶۰۸ پیام‌ها:

۶۰۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۶]

۶۰۹ اشاره

۶۰۹ نکته‌ها:

۶۱۱ پیام‌ها:

۶۱۲ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷]

۶۱۲ اشاره

۶۱۲ نکته ها:

۶۱۴ پیام ها:

۶۱۵ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸]

۶۱۵ اشاره

۶۱۵ نکته ها:

۶۱۵ پیام ها:

۶۱۷ [سوره البقره (۲): آیه ۲۹]

۶۱۷ اشاره

۶۱۷ نکته ها:

۶۱۷ پیام ها:

۶۱۸ [سوره البقره (۲): آیه ۳۰]

۶۱۸ اشاره

۶۱۸ نکته ها:

۶۲۰ پیام ها:

۶۲۲ [سوره البقره (۲): آیه ۳۱]

۶۲۲ اشاره

۶۲۲ نکته ها:

۶۲۲ پیام ها:

۶۲۳ [سوره البقره (۲): آیه ۳۲]

۶۲۳ اشاره

۶۲۳ نکته ها:

۶۲۳ پیام ها:

۶۲۳ [سوره البقره (۲): آیه ۳۳]

۶۲۳ اشاره

پیام‌ها: ۶۲۴

[سوره البقره (۲): آیه ۳۴] ۶۲۴

اشاره ۶۲۴

نکته‌ها: ۶۲۴

پیام‌ها: ۶۲۵

[سوره البقره (۲): آیه ۳۵] ۶۲۶

اشاره ۶۲۶

نکته‌ها: ۶۲۶

پیام‌ها: ۶۲۷

[سوره البقره (۲): آیه ۳۶] ۶۲۷

اشاره ۶۲۷

نکته‌ها: ۶۲۷

پیام‌ها: ۶۲۸

[سوره البقره (۲): آیه ۳۷] ۶۲۹

اشاره ۶۲۹

نکته‌ها: ۶۲۹

پیام‌ها: ۶۳۰

[سوره البقره (۲): آیات ۳۸ تا ۳۹] ۶۳۰

اشاره ۶۳۰

نکته‌ها: ۶۳۰

پیام‌ها: ۶۳۱

[سوره البقره (۲): آیه ۴۰] ۶۳۱

اشاره ۶۳۱

نکته‌ها: ۶۳۱

پیام‌ها: ۶۳۲

[سوره البقره (۲): آیه ۴۱] ۶۳۳

۶۳۳ اشاره

۶۳۳ نکته ها:

۶۳۳ پیام ها:

۶۳۴ [سوره البقره (۲): آیه ۴۲]

۶۳۴ اشاره

۶۳۴ نکته ها:

۶۳۴ پیام ها:

۶۳۴ [سوره البقره (۲): آیه ۴۳]

۶۳۴ اشاره

۶۳۴ پیام ها:

۶۳۶ [سوره البقره (۲): آیه ۴۴]

۶۳۶ اشاره

۶۳۶ نکته ها:

۶۳۶ اشاره

۶۳۸ عالم بی عمل در قالب تمثیل

۶۴۰ پیام ها:

۶۴۰ [سوره البقره (۲): آیه ۴۵]

۶۴۰ اشاره

۶۴۰ نکته ها:

۶۴۱ خاطره

۶۴۱ پیام ها:

۶۴۲ [سوره البقره (۲): آیه ۴۶]

۶۴۲ اشاره

۶۴۲ نکته ها:

۶۴۲ پیام ها:

۶۴۳ [سوره البقره (۲): آیه ۴۷]

۶۴۳ اشاره

۶۴۳ نکته ها:

۶۴۳ پیام ها:

۶۴۳ [سوره البقره (۲): آیه ۴۸]

۶۴۳ اشاره

۶۴۴ نکته ها:

۶۴۴ اشاره

۶۴۴ بحثی درباره شفاعت

۶۴۷ پیام ها:

۶۴۸ [سوره البقره (۲): آیه ۴۹]

۶۴۸ اشاره

۶۴۸ نکته ها:

۶۴۸ پیام ها:

۶۴۹ [سوره البقره (۲): آیه ۵۰]

۶۴۹ اشاره

۶۴۹ نکته ها:

۶۴۹ پیام ها:

۶۵۰ [سوره البقره (۲): آیه ۵۱]

۶۵۰ اشاره

۶۵۰ نکته ها:

۶۵۱ پیام ها:

۶۵۱ [سوره البقره (۲): آیه ۵۲]

۶۵۱ اشاره

۶۵۱ نکته ها:

۶۵۱ پیام ها:

۶۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۵۳]

۶۵۲ اشاره

۶۵۲ نکته ها:

۶۵۲ پیام ها:

۶۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۵۴]

۶۵۲ اشاره

۶۵۳ نکته ها:

۶۵۳ پیام ها:

۶۵۴ [سوره البقره (۲): آیه ۵۵]

۶۵۴ اشاره

۶۵۴ نکته ها:

۶۵۵ پیام ها:

۶۵۵ [سوره البقره (۲): آیه ۵۶]

۶۵۵ اشاره

۶۵۵ نکته ها:

۶۵۵ پیام ها:

۶۵۶ [سوره البقره (۲): آیه ۵۷]

۶۵۶ اشاره

۶۵۶ نکته ها:

۶۵۶ پیام ها:

۶۵۷ [سوره البقره (۲): آیه ۵۸]

۶۵۷ اشاره

۶۵۷ نکته ها:

۶۵۷ پیام ها:

۶۵۸ [سوره البقره (۲): آیه ۵۹]

۶۵۸ اشاره

۶۵۸ نکته ها:

پیام‌ها: ۶۵۸

[سوره البقره (۲): آیه ۶۰] ۶۵۹

اشاره ۶۵۹

نکته‌ها: ۶۵۹

پیام‌ها: ۶۵۹

[سوره البقره (۲): آیه ۶۱] ۶۶۰

اشاره ۶۶۰

نکته‌ها: ۶۶۱

پیام‌ها: ۶۶۱

[سوره البقره (۲): آیه ۶۲] ۶۶۲

اشاره ۶۶۲

نکته‌ها: ۶۶۲

پیام‌ها: ۶۶۳

[سوره البقره (۲): آیه ۶۳] ۶۶۴

اشاره ۶۶۴

نکته‌ها: ۶۶۴

پیام‌ها: ۶۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۶۴] ۶۶۵

اشاره ۶۶۵

پیام‌ها: ۶۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۶۵] ۶۶۶

اشاره ۶۶۶

نکته‌ها: ۶۶۶

پیام‌ها: ۶۶۷

[سوره البقره (۲): آیه ۶۶] ۶۶۸

اشاره ۶۶۸

نکته ها: ۶۶۸ -----

پیام ها: ۶۶۸ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۶۷] ۶۶۸ -----

اشاره: ۶۶۸ -----

نکته ها: ۶۶۹ -----

پیام ها: ۶۷۰ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۶۸] ۶۷۱ -----

اشاره: ۶۷۱ -----

نکته ها: ۶۷۱ -----

پیام ها: ۶۷۱ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۶۹] ۶۷۲ -----

اشاره: ۶۷۲ -----

نکته ها: ۶۷۲ -----

پیام ها: ۶۷۳ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۷۰] ۶۷۳ -----

اشاره: ۶۷۳ -----

نکته ها: ۶۷۳ -----

پیام ها: ۶۷۳ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۷۱] ۶۷۵ -----

اشاره: ۶۷۵ -----

نکته ها: ۶۷۵ -----

پیام ها: ۶۷۵ -----

[سوره البقره (۲): آیه ۷۲] ۶۷۶ -----

اشاره: ۶۷۶ -----

نکته ها: ۶۷۶ -----

پیام ها: ۶۷۸ -----

٦٧٨ [سوره البقره (٢): آيه ٧٣]

٦٧٨ اشاره

٦٧٨ پيام ها:

٦٧٩ [سوره البقره (٢): آيه ٧٤]

٦٧٩ اشاره

٦٧٩ نکته ها:

٦٨٠ پيام ها:

٦٨١ [سوره البقره (٢): آيه ٧٥]

٦٨١ اشاره

٦٨١ پيام ها:

٦٨٢ [سوره البقره (٢): آيه ٧٦]

٦٨٢ اشاره

٦٨٢ نکته ها:

٦٨٢ پيام ها:

٦٨٣ [سوره البقره (٢): آيه ٧٧]

٦٨٣ اشاره

٦٨٣ پيام ها:

٦٨٣ [سوره البقره (٢): آيه ٧٨]

٦٨٣ اشاره

٦٨٣ نکته ها:

٦٨٣ پيام ها:

٦٨٥ [سوره البقره (٢): آيه ٧٩]

٦٨٥ اشاره

٦٨٥ نکته ها:

٦٨٥ پيام ها:

٦٨٦ [سوره البقره (٢): آيه ٨٠]

۶۸۶ اشاره

۶۸۶ نکته ها:

۶۸۶ پیام ها:

۶۸۷ [سوره البقره (۲): آیه ۸۱]

۶۸۷ اشاره

۶۸۷ نکته ها:

۶۸۷ پیام ها:

۶۸۸ [سوره البقره (۲): آیه ۸۲]

۶۸۸ اشاره

۶۸۸ پیام ها:

۶۸۸ [سوره البقره (۲): آیه ۸۳]

۶۸۸ اشاره

۶۸۹ نکته ها:

۶۸۹ پیام ها:

۶۹۰ [سوره البقره (۲): آیه ۸۴]

۶۹۰ اشاره

۶۹۰ نکته ها:

۶۹۱ پیام ها:

۶۹۲ [سوره البقره (۲): آیه ۸۵]

۶۹۲ اشاره

۶۹۲ نکته ها:

۶۹۳ پیام ها:

۶۹۴ [سوره البقره (۲): آیه ۸۶]

۶۹۴ اشاره

۶۹۴ نکته ها:

۶۹۴ پیام ها:

۶۹۵ [سوره البقره (۲): آیه ۸۷]

۶۹۵ اشاره

۶۹۵ نکته ها:

۶۹۶ پیام ها:

۶۹۶ [سوره البقره (۲): آیه ۸۸]

۶۹۶ اشاره

۶۹۶ نکته ها:

۶۹۸ پیام ها:

۶۹۸ [سوره البقره (۲): آیه ۸۹]

۶۹۸ اشاره

۶۹۸ نکته ها:

۶۹۸ پیام ها:

۶۹۹ [سوره البقره (۲): آیه ۹۰]

۶۹۹ اشاره

۶۹۹ نکته ها:

۶۹۹ پیام ها:

۷۰۰ [سوره البقره (۲): آیه ۹۱]

۷۰۰ اشاره

۷۰۰ پیام ها:

۷۰۱ [سوره البقره (۲): آیه ۹۲]

۷۰۱ اشاره

۷۰۱ نکته ها:

۷۰۱ پیام ها:

۷۰۱ [سوره البقره (۲): آیه ۹۳]

۷۰۱ اشاره

۷۰۲ نکته ها:

پیام ها: ۷۰۲

[سوره البقره (۲): آیه ۹۴] ۷۰۳

اشاره ۷۰۳

نکته ها: ۷۰۳

پیام ها: ۷۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۹۵] ۷۰۴

اشاره ۷۰۴

نکته ها: ۷۰۴

پیام ها: ۷۰۵

[سوره البقره (۲): آیه ۹۶] ۷۰۵

اشاره ۷۰۵

پیام ها: ۷۰۵

[سوره البقره (۲): آیه ۹۷] ۷۰۶

اشاره ۷۰۶

نکته ها: ۷۰۶

پیام ها: ۷۰۷

[سوره البقره (۲): آیه ۹۸] ۷۰۷

اشاره ۷۰۷

پیام ها: ۷۰۷

[سوره البقره (۲): آیه ۹۹] ۷۰۸

اشاره ۷۰۸

نکته ها: ۷۰۸

پیام ها: ۷۰۸

[سوره البقره (۲): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] ۷۰۹

اشاره ۷۰۹

نکته ها: ۷۰۹

پیام ها: ۷۰۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۲] ۷۱۰

اشاره ۷۱۰

نکته ها: ۷۱۱

پیام ها: ۷۱۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۳] ۷۱۳

اشاره ۷۱۳

نکته ها: ۷۱۳

پیام ها: ۷۱۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۴] ۷۱۴

اشاره ۷۱۴

نکته ها: ۷۱۴

پیام ها: ۷۱۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۵] ۷۱۵

اشاره ۷۱۵

نکته ها: ۷۱۶

پیام ها: ۷۱۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۶] ۷۱۷

اشاره ۷۱۷

نکته ها: ۷۱۷

پیام ها: ۷۱۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۷] ۷۱۸

اشاره ۷۱۸

نکته ها: ۷۱۸

پیام ها: ۷۱۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۸] ۷۲۰

۷۲۰ اشاره

۷۲۰ نکته ها:

۷۲۰ پیام ها:

۷۲۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۰۹]

۷۲۱ اشاره

۷۲۱ نکته ها:

۷۲۱ پیام ها:

۷۲۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۰]

۷۲۲ اشاره

۷۲۲ نکته ها:

۷۲۳ پیام ها:

۷۲۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۱]

۷۲۳ اشاره

۷۲۳ پیام ها:

۷۲۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۲]

۷۲۴ اشاره

۷۲۴ نکته ها:

۷۲۴ پیام ها:

۷۲۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۳]

۷۲۴ اشاره

۷۲۵ نکته ها:

۷۲۵ پیام ها:

۷۲۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۴]

۷۲۶ اشاره

۷۲۶ نکته ها:

۷۲۷ پیام ها:

۷۲۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۵]

۷۲۷ اشاره

۷۲۸ نکته ها:

۷۲۹ پیام ها:

۷۲۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۶]

۷۲۹ اشاره

۷۲۹ نکته ها:

۷۳۰ پیام ها:

۷۳۰ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۷]

۷۳۰ اشاره

۷۳۰ نکته ها:

۷۳۲ پیام ها:

۷۳۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۸]

۷۳۲ اشاره

۷۳۳ نکته ها:

۷۳۴ پیام ها:

۷۳۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۱۹]

۷۳۴ اشاره

۷۳۵ نکته ها:

۷۳۵ پیام ها:

۷۳۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۲۰]

۷۳۶ اشاره

۷۳۶ نکته ها:

۷۳۶ پیام ها:

۷۳۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۲۱]

۷۳۷ اشاره

نکته ها: ۷۳۷

پیام ها: ۷۳۸

[سوره البقره (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ۷۳۸

اشاره ۷۳۸

نکته ها: ۷۳۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۴] ۷۳۹

اشاره ۷۳۹

نکته ها: ۷۳۹

پیام ها: ۷۴۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۵] ۷۴۲

اشاره ۷۴۲

نکته ها: ۷۴۲

پیام ها: ۷۴۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۶] ۷۴۴

اشاره ۷۴۴

نکته ها: ۷۴۴

پیام ها: ۷۴۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۷] ۷۴۵

اشاره ۷۴۵

نکته ها: ۷۴۵

پیام ها: ۷۴۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۸] ۷۴۷

اشاره ۷۴۷

نکته ها: ۷۴۷

پیام ها: ۷۴۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۹] ۷۴۸

۷۴۸ اشاره

۷۴۸ نکته ها:

۷۴۹ پیام ها:

۷۴۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۰]

۷۴۹ اشاره

۷۵۱ نکته ها:

۷۵۲ پیام ها:

۷۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۱]

۷۵۲ اشاره

۷۵۲ پیام ها:

۷۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۲]

۷۵۲ اشاره

۷۵۴ پیام ها:

۷۵۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۳]

۷۵۴ اشاره

۷۵۴ نکته ها:

۷۵۵ پیام ها:

۷۵۵ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۴]

۷۵۵ اشاره

۷۵۶ نکته ها:

۷۵۶ پیام ها:

۷۵۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۵]

۷۵۶ اشاره

۷۵۶ نکته ها:

۷۵۷ پیام ها:

۷۵۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۶]

۷۵۷ اشاره

۷۵۸ نکته ها:

۷۵۹ پیام ها:

۷۵۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۷]

۷۵۹ اشاره

۷۵۹ نکته ها:

۷۵۹ پیام ها:

۷۶۰ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۸]

۷۶۰ اشاره

۷۶۰ نکته ها:

۷۶۱ پیام ها:

۷۶۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۳۹]

۷۶۱ اشاره

۷۶۱ نکته ها:

۷۶۲ پیام ها:

۷۶۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۰]

۷۶۲ اشاره

۷۶۲ نکته ها:

۷۶۳ پیام ها:

۷۶۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۱]

۷۶۳ اشاره

۷۶۳ پیام ها:

۷۶۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۲]

۷۶۴ اشاره

۷۶۴ نکته ها:

۷۶۵ پیام ها:

۷۶۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۳]

۷۶۶ اشاره

۷۶۶ نکته ها:

۷۶۶ اشاره

۷۶۸ فلسفه تغییر قبله

۷۶۸ پیام ها:

۷۶۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۴]

۷۶۹ اشاره

۷۷۰ نکته ها:

۷۷۰ پیام ها:

۷۷۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۵]

۷۷۱ اشاره

۷۷۱ نکته ها:

۷۷۲ پیام ها:

۷۷۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۶]

۷۷۳ اشاره

۷۷۳ نکته ها:

۷۷۴ پیام ها:

۷۷۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۷]

۷۷۴ اشاره

۷۷۴ پیام ها:

۷۷۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۸]

۷۷۴ اشاره

۷۷۶ نکته ها:

۷۷۶ پیام ها:

۷۷۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۴۹]

۷۷۷ اشاره

۷۷۷ نکته ها:

۷۷۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۰]

۷۷۷ اشاره

۷۷۸ نکته ها:

۷۸۰ پیام ها:

۷۸۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۱]

۷۸۱ اشاره

۷۸۱ نکته ها:

۷۸۱ پیام ها:

۷۸۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۲]

۷۸۲ اشاره

۷۸۲ نکته ها:

۷۸۴ پیام ها:

۷۸۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۳]

۷۸۴ اشاره

۷۸۶ نکته ها:

۷۸۷ پیام ها:

۷۸۷ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۴]

۷۸۷ اشاره

۷۸۷ نکته ها:

۷۸۸ پیام ها:

۷۸۸ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۵]

۷۸۸ اشاره

۷۸۸ نکته ها:

۷۹۱ پیام ها:

۷۹۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۶]

۷۹۱ اشاره

۷۹۱ نکته ها:

۷۹۵ پیام ها:

۷۹۵ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۷]

۷۹۵ اشاره

۷۹۵ نکته ها:

۷۹۵ پیام ها:

۷۹۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۸]

۷۹۶ اشاره

۷۹۶ نکته ها:

۷۹۸ پیام ها:

۷۹۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۵۹]

۷۹۹ اشاره

۷۹۹ نکته ها:

۷۹۹ پیام ها:

۸۰۰ [سوره البقره (۲): آیه ۱۶۰]

۸۰۰ اشاره

۸۰۰ نکته ها:

۸۰۱ پیام ها:

۸۰۱ [سوره البقره (۲): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۲]

۸۰۱ اشاره

۸۰۲ نکته ها:

۸۰۲ پیام ها:

۸۰۳ [سوره البقره (۲): آیات ۱۶۳ تا ۱۶۴]

۸۰۳ اشاره

نکته ها: ۸۰۳

پیام ها: ۸۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۵] ۸۰۵

اشاره ۸۰۵

نکته ها: ۸۰۵

پیام ها: ۸۰۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۶] ۸۰۶

اشاره ۸۰۶

نکته ها: ۸۰۶

پیام ها: ۸۰۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۷] ۸۰۷

اشاره ۸۰۷

نکته ها: ۸۰۷

پیام ها: ۸۰۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۸] ۸۰۸

اشاره ۸۰۸

نکته ها: ۸۰۸

پیام ها: ۸۰۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۹] ۸۱۱

اشاره ۸۱۱

نکته ها: ۸۱۱

پیام ها: ۸۱۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۰] ۸۱۲

اشاره ۸۱۲

نکته ها: ۸۱۲

پیام ها: ۸۱۳

۸۱۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۱]

۸۱۳ اشاره

۸۱۳ نکته ها:

۸۱۴ پیام ها:

۸۱۴ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۲]

۸۱۴ اشاره

۸۱۴ نکته ها:

۸۱۵ پیام ها:

۸۱۶ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۳]

۸۱۶ اشاره

۸۱۶ نکته ها:

۸۱۸ پیام ها:

۸۱۸ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۴]

۸۱۸ اشاره

۸۱۹ نکته ها:

۸۲۰ پیام ها:

۸۲۰ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۵]

۸۲۰ اشاره

۸۲۰ نکته ها:

۸۲۱ پیام ها:

۸۲۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۶]

۸۲۱ اشاره

۸۲۱ نکته ها:

۸۲۲ پیام ها:

۸۲۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۷۷]

۸۲۲ اشاره

نکته ها: ۸۲۳

پیام ها: ۸۲۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۸] ۸۲۸

اشاره ۸۲۸

نکته ها: ۸۲۸

پیام ها: ۸۲۹

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۹] ۸۳۰

اشاره ۸۳۰

نکته ها: ۸۳۰

پیام ها: ۸۳۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۰] ۸۳۲

اشاره ۸۳۲

نکته ها: ۸۳۲

اشاره ۸۳۲

آثار و برکات وصیت ۸۳۳

اقسام وصیت ۸۳۴

پیام ها: ۸۳۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۱] ۸۳۶

اشاره ۸۳۶

نکته ها: ۸۳۶

پیام ها: ۸۳۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۲] ۸۳۷

اشاره ۸۳۷

نکته ها: ۸۳۷

پیام ها: ۸۳۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۳] ۸۳۸

۸۳۸ اشاره

۸۳۸ نکته ها:

۸۳۸ اشاره

۸۳۸ آثار و برکات روزه

۸۳۹ پیام ها:

۸۴۱ [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۴]

۸۴۱ اشاره

۸۴۱ نکته ها:

۸۴۲ پیام ها:

۸۴۳ [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۵]

۸۴۳ اشاره

۸۴۳ نکته ها:

۸۴۳ اشاره

۸۴۴ رمضان ماه مهمانی خدا

۸۴۵ آداب مهمانی

۸۴۵ پیام ها:

۸۴۵ [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۶]

۸۴۵ اشاره

۸۴۶ نکته ها:

۸۴۸ پیام ها:

۸۴۹ [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۷]

۸۴۹ اشاره

۸۵۰ نکته ها:

۸۵۱ پیام ها:

۸۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۱۸۸]

۸۵۲ اشاره

نکته ها: ۸۵۳

اشاره ۸۵۳

رشوه ۸۵۳

پیام ها: ۸۵۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۹] ۸۵۸

اشاره ۸۵۸

نکته ها: ۸۵۸

پیام ها: ۸۶۰

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۰] ۸۶۱

اشاره ۸۶۱

نکته ها: ۸۶۱

پیام ها: ۸۶۲

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۱] ۸۶۳

اشاره ۸۶۳

نکته ها: ۸۶۳

پیام ها: ۸۶۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۲] ۸۶۴

اشاره ۸۶۴

نکته ها: ۸۶۴

پیام ها: ۸۶۴

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۳] ۸۶۵

اشاره ۸۶۵

نکته ها: ۸۶۵

پیام ها: ۸۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۴] ۸۶۶

اشاره ۸۶۶

نکته ها: ۸۶۶

پیام ها: ۸۶۷

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۵] ۸۶۷

اشاره ۸۶۷

نکته ها: ۸۶۸

پیام ها: ۸۶۸

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۶] ۸۷۰

اشاره ۸۷۰

نکته ها: ۸۷۱

پیام ها: ۸۷۱

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۷] ۸۷۳

اشاره ۸۷۳

نکته ها: ۸۷۳

پیام ها: ۸۷۳

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۸] ۸۷۴

اشاره ۸۷۴

نکته ها: ۸۷۴

پیام ها: ۸۷۶

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۹] ۸۷۷

اشاره ۸۷۷

نکته ها: ۸۷۷

پیام ها: ۸۷۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۰] ۸۷۸

اشاره ۸۷۸

نکته ها: ۸۷۸

پیام ها: ۸۷۹

۸۷۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۱]

۸۷۹ اشاره

۸۷۹ نکته ها:

۸۸۰ پیام ها:

۸۸۰ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۲]

۸۸۰ اشاره

۸۸۱ نکته ها:

۸۸۱ پیام ها:

۸۸۱ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۳]

۸۸۱ اشاره

۸۸۲ نکته ها:

۸۸۲ پیام ها:

۸۸۳ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۴]

۸۸۳ اشاره

۸۸۳ نکته ها:

۸۸۳ پیام ها:

۸۸۴ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۵]

۸۸۴ اشاره

۸۸۴ نکته ها:

۸۸۵ پیام ها:

۸۸۵ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۶]

۸۸۵ اشاره

۸۸۵ پیام ها:

۸۸۶ [سوره البقره (۲): آیه ۲۰۷]

۸۸۶ اشاره

۸۸۶ نکته ها:

پیام ها: ۸۸۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۸] ۸۸۷

اشاره ۸۸۷

نکته ها: ۸۸۸

پیام ها: ۸۸۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۹] ۸۹۰

اشاره ۸۹۰

پیام ها: ۸۹۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۰] ۸۹۱

اشاره ۸۹۱

نکته ها: ۸۹۱

پیام ها: ۸۹۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۱] ۸۹۳

اشاره ۸۹۳

نکته ها: ۸۹۳

پیام ها: ۸۹۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۲] ۸۹۴

اشاره ۸۹۴

نکته ها: ۸۹۴

پیام ها: ۸۹۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۳] ۸۹۵

اشاره ۸۹۵

نکته ها: ۸۹۵

پیام ها: ۸۹۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۴] ۸۹۷

اشاره ۸۹۷

نکته ها: ۸۹۷

پیام ها: ۸۹۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۵] ۸۹۹

اشاره ۸۹۹

نکته ها: ۸۹۹

پیام ها: ۹۰۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۶] ۹۰۲

اشاره ۹۰۲

نکته ها: ۹۰۲

اشاره ۹۰۲

جهاد در ادیان دیگر ۹۰۴

پیام ها: ۹۰۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۷] ۹۰۶

اشاره ۹۰۶

نکته ها: ۹۰۷

پیام ها: ۹۰۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۸] ۹۰۹

اشاره ۹۰۹

نکته ها: ۹۰۹

پیام ها: ۹۱۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۹] ۹۱۲

اشاره ۹۱۲

نکته ها: ۹۱۲

پیام ها: ۹۱۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۰] ۹۱۵

اشاره ۹۱۵

نکته ها: ۹۱۵

پیام ها: ۹۱۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۱] ۹۱۷

اشاره ۹۱۷

نکته ها: ۹۱۷

پیام ها: ۹۱۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۲] ۹۱۹

اشاره ۹۱۹

نکته ها: ۹۱۹

پیام ها: ۹۲۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۳] ۹۲۱

اشاره ۹۲۱

نکته ها: ۹۲۱

پیام ها: ۹۲۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۴] ۹۲۳

اشاره ۹۲۳

نکته ها: ۹۲۳

پیام ها: ۹۲۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۵] ۹۲۴

اشاره ۹۲۴

نکته ها: ۹۲۴

پیام ها: ۹۲۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۶] ۹۲۵

اشاره ۹۲۵

نکته ها: ۹۲۵

پیام ها: ۹۲۵

۹۲۶----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۲۷]

۹۲۶----- اشاره

۹۲۶----- نکته ها:

۹۲۶----- پیام ها:

۹۲۷----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۲۸]

۹۲۷----- اشاره

۹۲۷----- نکته ها:

۹۲۸----- پیام ها:

۹۲۹----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۲۹]

۹۲۹----- اشاره

۹۲۹----- نکته ها:

۹۳۰----- پیام ها:

۹۳۱----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۰]

۹۳۱----- اشاره

۹۳۲----- نکته ها:

۹۳۲----- پیام ها:

۹۳۳----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۱]

۹۳۳----- اشاره

۹۳۳----- نکته ها:

۹۳۴----- پیام ها:

۹۳۵----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۲]

۹۳۵----- اشاره

۹۳۵----- نکته ها:

۹۳۵----- پیام ها:

۹۳۶----- [سوره البقره (۲): آیه ۲۳۳]

۹۳۶----- اشاره

نکته ها: ۹۳۷

پیام ها: ۹۳۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۴] ۹۳۸

اشاره ۹۳۸

نکته ها: ۹۳۹

پیام ها: ۹۳۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۵] ۹۴۰

اشاره ۹۴۰

نکته ها: ۹۴۰

پیام ها: ۹۴۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۶] ۹۴۱

اشاره ۹۴۱

نکته ها: ۹۴۲

پیام ها: ۹۴۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۷] ۹۴۳

اشاره ۹۴۳

پیام ها: ۹۴۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۸] ۹۴۴

اشاره ۹۴۴

نکته ها: ۹۴۴

پیام ها: ۹۴۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۹] ۹۴۵

اشاره ۹۴۵

نکته ها: ۹۴۶

پیام ها: ۹۴۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۰] ۹۴۷

۹۴۷ اشاره

۹۴۷ نکته ها:

۹۴۷ پیام ها:

۹۴۸ [سوره البقره (۲): آیات ۲۴۱ تا ۲۴۲]

۹۴۸ اشاره

۹۴۸ نکته ها:

۹۴۹ پیام ها:

۹۴۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۳]

۹۴۹ اشاره

۹۴۹ نکته ها:

۹۵۱ پیام ها:

۹۵۱ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۴]

۹۵۱ اشاره

۹۵۱ نکته ها:

۹۵۱ پیام ها:

۹۵۲ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۵]

۹۵۲ اشاره

۹۵۲ نکته ها:

۹۵۶ پیام ها:

۹۵۶ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۶]

۹۵۶ اشاره

۹۵۷ نکته ها:

۹۵۷ پیام ها:

۹۵۸ [سوره البقره (۲): آیه ۲۴۷]

۹۵۸ اشاره

۹۵۸ نکته ها:

پیام ها: ۹۵۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۸] ۹۶۱

اشاره ۹۶۱

نکته ها: ۹۶۱

پیام ها: ۹۶۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۹] ۹۶۲

اشاره ۹۶۲

نکته ها: ۹۶۳

پیام ها: ۹۶۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۰] ۹۶۵

اشاره ۹۶۵

پیام ها: ۹۶۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۱] ۹۶۶

اشاره ۹۶۶

نکته ها: ۹۶۶

پیام ها: ۹۶۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۲] ۹۶۸

اشاره ۹۶۸

نکته ها: ۹۶۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۳] ۹۶۸

اشاره ۹۶۸

نکته ها: ۹۶۹

پیام ها: ۹۶۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۴] ۹۷۰

اشاره ۹۷۰

نکته ها: ۹۷۰

پیام ها: ۹۷۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۵] ۹۷۱

اشاره ۹۷۱

نکته ها: ۹۷۲

پیام ها: ۹۸۱

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۶] ۹۸۱

اشاره ۹۸۱

نکته ها: ۹۸۲

پیام ها: ۹۸۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۷] ۹۸۳

اشاره ۹۸۳

نکته ها: ۹۸۳

اشاره ۹۸۳

گوشه ای از سیمای کسانی که ولایت خدا را پذیرفته اند ۹۸۴

پیام ها: ۹۸۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۸] ۹۸۷

اشاره ۹۸۷

نکته ها: ۹۸۷

پیام ها: ۹۸۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۹] ۹۸۸

اشاره ۹۸۸

نکته ها: ۹۸۹

پیام ها: ۹۸۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۰] ۹۹۰

اشاره ۹۹۰

نکته ها: ۹۹۱

پیام ها: ۹۹۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۱] ۹۹۲

اشاره ۹۹۲

نکته ها: ۹۹۲

پیام ها: ۹۹۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۲] ۹۹۴

اشاره ۹۹۴

نکته ها: ۹۹۴

پیام ها: ۹۹۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۳] ۹۹۵

اشاره ۹۹۵

نکته ها: ۹۹۵

پیام ها: ۹۹۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۴] ۹۹۶

اشاره ۹۹۶

نکته ها: ۹۹۶

پیام ها: ۹۹۶

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۵] ۹۹۷

اشاره ۹۹۷

پیام ها: ۹۹۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۶] ۹۹۸

اشاره ۹۹۸

نکته ها: ۹۹۸

پیام ها: ۹۹۹

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۷] ۹۹۹

اشاره ۹۹۹

نکته ها: ۱۰۰۰

پیام ها: ۱۰۰۰

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۸] ۱۰۰۱

اشاره ۱۰۰۱

نکته ها: ۱۰۰۱

پیام ها: ۱۰۰۲

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۹] ۱۰۰۲

اشاره ۱۰۰۲

نکته ها: ۱۰۰۳

پیام ها: ۱۰۰۳

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۰] ۱۰۰۴

اشاره ۱۰۰۴

پیام ها: ۱۰۰۴

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۱] ۱۰۰۵

اشاره ۱۰۰۵

نکته ها: ۱۰۰۵

پیام ها: ۱۰۰۵

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۲] ۱۰۰۶

اشاره ۱۰۰۶

نکته ها: ۱۰۰۶

پیام ها: ۱۰۰۷

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۳] ۱۰۰۸

اشاره ۱۰۰۸

نکته ها: ۱۰۰۸

پیام ها: ۱۰۰۸

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۴] ۱۰۰۹

۱۰۰۹ اشاره

۱۰۰۹ نکته ها:

۱۰۱۰ پیام ها:

۱۰۱۱ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷۵]

۱۰۱۱ اشاره

۱۰۱۱ نکته ها:

۱۰۱۱ اشاره

۱۰۱۵ آثار ربا:

۱۰۱۵ پیام ها:

۱۰۱۶ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷۶]

۱۰۱۶ اشاره

۱۰۱۶ نکته ها:

۱۰۱۷ پیام ها:

۱۰۱۷ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷۷]

۱۰۱۷ اشاره

۱۰۱۷ نکته ها:

۱۰۱۸ پیام ها:

۱۰۱۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷۸]

۱۰۱۹ اشاره

۱۰۱۹ نکته ها:

۱۰۱۹ پیام ها:

۱۰۲۰ [سوره البقره (۲): آیه ۲۷۹]

۱۰۲۰ اشاره

۱۰۲۰ نکته ها:

۱۰۲۰ پیام ها:

۱۰۲۱ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۰]

۱۰۲۱ اشاره

۱۰۲۱ نکته ها:

۱۰۲۲ پیام ها:

۱۰۲۳ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۱]

۱۰۲۳ اشاره

۱۰۲۳ نکته ها:

۱۰۲۳ پیام ها:

۱۰۲۴ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۲]

۱۰۲۴ اشاره

۱۰۲۵ نکته ها:

۱۰۲۶ پیام ها:

۱۰۲۹ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۳]

۱۰۲۹ اشاره

۱۰۲۹ نکته ها:

۱۰۲۹ پیام ها:

۱۰۳۰ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۴]

۱۰۳۰ اشاره

۱۰۳۰ نکته ها:

۱۰۳۱ پیام ها:

۱۰۳۳ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۵]

۱۰۳۳ اشاره

۱۰۳۳ نکته ها:

۱۰۳۳ پیام ها:

۱۰۳۴ [سوره البقره (۲): آیه ۲۸۶]

۱۰۳۴ اشاره

۱۰۳۴ نکته ها:

پیام ها:	۱۰۳۵
جلد دوم	۱۰۳۶
اشاره	۱۰۳۶
مقدمه ناشر	۱۰۳۸
اشاره	۱۰۳۸
شیوه کار	۱۰۳۹
شیوه ارائه	۱۰۳۹
تذکرات لازم:	۱۰۴۰
مقدمه مؤلف	۱۰۴۱
[تفسیر سوره آل عمران]	۱۰۴۴
سیمای سوره آل عمران	۱۰۴۴
[سوره آل عمران (۳): آیه ۱]	۱۰۴۵
اشاره	۱۰۴۵
نکته ها:	۱۰۴۵
[سوره آل عمران (۳): آیه ۲]	۱۰۴۶
اشاره	۱۰۴۶
نکته ها:	۱۰۴۶
پیام ها:	۱۰۴۷
[سوره آل عمران (۳): آیه ۳]	۱۰۴۷
اشاره	۱۰۴۷
نکته ها:	۱۰۴۷
پیام ها:	۱۰۴۷
[سوره آل عمران (۳): آیه ۴]	۱۰۴۸
اشاره	۱۰۴۸
نکته ها:	۱۰۴۸
پیام ها:	۱۰۴۹

۱۰۴۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۵]

۱۰۴۹ اشاره

۱۰۵۰ نکته ها:

۱۰۵۰ پیام ها:

۱۰۵۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۶]

۱۰۵۰ اشاره

۱۰۵۰ نکته ها:

۱۰۵۱ پیام ها:

۱۰۵۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷]

۱۰۵۱ اشاره

۱۰۵۲ نکته ها:

۱۰۵۴ پیام ها:

۱۰۵۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸]

۱۰۵۵ اشاره

۱۰۵۵ پیام ها:

۱۰۵۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۹]

۱۰۵۵ اشاره

۱۰۵۵ نکته ها:

۱۰۵۶ پیام ها:

۱۰۵۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰]

۱۰۵۶ اشاره

۱۰۵۶ نکته ها:

۱۰۵۷ پیام ها:

۱۰۵۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱]

۱۰۵۷ اشاره

۱۰۵۷ پیام ها:

۱۰۵۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲]

۱۰۵۸ اشاره

۱۰۵۸ نکته ها:

۱۰۵۸ پیام ها:

۱۰۵۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳]

۱۰۵۹ اشاره

۱۰۵۹ نکته ها:

۱۰۶۰ پیام ها:

۱۰۶۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴]

۱۰۶۱ اشاره

۱۰۶۱ نکته ها:

۱۰۶۲ پیام ها:

۱۰۶۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵]

۱۰۶۳ اشاره

۱۰۶۳ نکته ها:

۱۰۶۳ پیام ها:

۱۰۶۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶]

۱۰۶۴ اشاره

۱۰۶۴ پیام ها:

۱۰۶۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷]

۱۰۶۴ اشاره

۱۰۶۴ نکته ها:

۱۰۶۵ پیام ها:

۱۰۶۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸]

۱۰۶۵ اشاره

۱۰۶۶ نکته ها:

پیام‌ها: ۱۰۶۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹] ۱۰۶۷

اشاره ۱۰۶۷

پیام‌ها: ۱۰۶۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰] ۱۰۶۷

اشاره ۱۰۶۷

نکته‌ها: ۱۰۶۸

پیام‌ها: ۱۰۶۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۱] ۱۰۶۹

اشاره ۱۰۶۹

نکته‌ها: ۱۰۶۹

پیام‌ها: ۱۰۷۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۲] ۱۰۷۱

اشاره ۱۰۷۱

پیام‌ها: ۱۰۷۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۳] ۱۰۷۱

اشاره ۱۰۷۱

نکته‌ها: ۱۰۷۱

پیام‌ها: ۱۰۷۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۴] ۱۰۷۲

اشاره ۱۰۷۲

نکته‌ها: ۱۰۷۲

پیام‌ها: ۱۰۷۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۵] ۱۰۷۳

اشاره ۱۰۷۳

پیام‌ها: ۱۰۷۳

۱۰۷۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۶]

۱۰۷۴ اشاره

۱۰۷۴ نکته ها:

۱۰۷۴ پیام ها:

۱۰۷۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۷]

۱۰۷۵ اشاره

۱۰۷۶ نکته ها:

۱۰۷۶ پیام ها:

۱۰۷۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۸]

۱۰۷۷ اشاره

۱۰۷۷ نکته ها:

۱۰۷۷ پیام ها:

۱۰۷۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۹]

۱۰۷۸ اشاره

۱۰۷۹ نکته ها:

۱۰۷۹ پیام ها:

۱۰۷۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۳۰]

۱۰۷۹ اشاره

۱۰۷۹ نکته ها:

۱۰۸۰ پیام ها:

۱۰۸۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۳۱]

۱۰۸۰ اشاره

۱۰۸۱ نکته ها:

۱۰۸۱ پیام ها:

۱۰۸۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۳۲]

۱۰۸۲ اشاره

نکته ها: ۱۰۸۲

پیام ها: ۱۰۸۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۳] ۱۰۸۳

اشاره ۱۰۸۳

نکته ها: ۱۰۸۳

پیام ها: ۱۰۸۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۴] ۱۰۸۳

اشاره ۱۰۸۳

پیام ها: ۱۰۸۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۵] ۱۰۸۴

اشاره ۱۰۸۴

نکته ها: ۱۰۸۴

پیام ها: ۱۰۸۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۶] ۱۰۸۵

اشاره ۱۰۸۵

نکته ها: ۱۰۸۶

پیام ها: ۱۰۸۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۷] ۱۰۸۷

اشاره ۱۰۸۷

نکته ها: ۱۰۸۷

پیام ها: ۱۰۸۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۸] ۱۰۸۹

اشاره ۱۰۸۹

نکته ها: ۱۰۸۹

پیام ها: ۱۰۹۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۹] ۱۰۹۰

۱۰۹۰ اشاره

۱۰۹۰ نکته ها:

۱۰۹۱ پیام ها:

۱۰۹۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۰]

۱۰۹۱ اشاره

۱۰۹۲ پیام ها:

۱۰۹۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۱]

۱۰۹۲ اشاره

۱۰۹۲ پیام ها:

۱۰۹۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۲]

۱۰۹۳ اشاره

۱۰۹۳ نکته ها:

۱۰۹۳ پیام ها:

۱۰۹۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۳]

۱۰۹۳ اشاره

۱۰۹۴ نکته ها:

۱۰۹۴ پیام ها:

۱۰۹۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۴]

۱۰۹۵ اشاره

۱۰۹۵ نکته ها:

۱۰۹۵ پیام ها:

۱۰۹۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۵]

۱۰۹۶ اشاره

۱۰۹۶ نکته ها:

۱۰۹۶ پیام ها:

۱۰۹۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۶]

۱۰۹۷ اشاره

۱۰۹۷ نکته ها:

۱۰۹۷ پیام ها:

۱۰۹۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۷]

۱۰۹۸ اشاره

۱۰۹۸ نکته ها:

۱۰۹۸ پیام ها:

۱۰۹۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۸]

۱۰۹۹ اشاره

۱۰۹۹ نکته ها:

۱۰۹۹ پیام ها:

۱۰۹۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۴۹]

۱۰۹۹ اشاره

۱۱۰۰ نکته ها:

۱۱۰۱ پیام ها:

۱۱۰۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۰]

۱۱۰۱ اشاره

۱۱۰۱ نکته ها:

۱۱۰۲ پیام ها:

۱۱۰۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۱]

۱۱۰۳ اشاره

۱۱۰۳ نکته ها:

۱۱۰۳ پیام ها:

۱۱۰۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۲]

۱۱۰۳ اشاره

۱۱۰۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۱۱۰۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۳] ۱۱۰۵

اشاره ۱۱۰۵

نکته‌ها: ۱۱۰۵

پیام‌ها: ۱۱۰۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۴] ۱۱۰۵

اشاره ۱۱۰۵

نکته‌ها: ۱۱۰۶

پیام‌ها: ۱۱۰۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۵] ۱۱۰۶

اشاره ۱۱۰۶

نکته‌ها: ۱۱۰۷

پیام‌ها: ۱۱۰۷

[سوره آل عمران (۳): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۱۱۰۷

اشاره ۱۱۰۷

نکته‌ها: ۱۱۰۸

پیام‌ها: ۱۱۰۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۸] ۱۱۰۸

اشاره ۱۱۰۸

پیام‌ها: ۱۱۰۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۹] ۱۱۰۹

اشاره ۱۱۰۹

نکته‌ها: ۱۱۰۹

پیام‌ها: ۱۱۰۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۰] ۱۱۰۹

اشاره ۱۱۰۹

نکته ها: ۱۱۰۹

پیام ها: ۱۱۱۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۱] ۱۱۱۰

اشاره ۱۱۱۰

نکته ها: ۱۱۱۰

پیام ها: ۱۱۱۳

[سوره آل عمران (۳): آیات ۶۲ تا ۶۳] ۱۱۱۳

اشاره ۱۱۱۳

نکته ها: ۱۱۱۴

پیام ها: ۱۱۱۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۴] ۱۱۱۵

اشاره ۱۱۱۵

نکته ها: ۱۱۱۵

پیام ها: ۱۱۱۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۵] ۱۱۱۶

اشاره ۱۱۱۶

نکته ها: ۱۱۱۷

پیام ها: ۱۱۱۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۶] ۱۱۱۷

اشاره ۱۱۱۷

نکته ها: ۱۱۱۸

پیام ها: ۱۱۱۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۷] ۱۱۱۸

اشاره ۱۱۱۸

نکته ها: ۱۱۱۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۸] ۱۱۱۹

۱۱۱۹ -..... اشاره

۱۱۱۹ -..... نکته ها:

۱۱۲۰ -..... پیام ها:

۱۱۲۰ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۶۹]

۱۱۲۰ -..... اشاره

۱۱۲۰ -..... نکته ها:

۱۱۲۱ -..... پیام ها:

۱۱۲۱ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۰]

۱۱۲۱ -..... اشاره

۱۱۲۲ -..... نکته ها:

۱۱۲۲ -..... پیام ها:

۱۱۲۲ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۱]

۱۱۲۲ -..... اشاره

۱۱۲۲ -..... نکته ها:

۱۱۲۲ -..... پیام ها:

۱۱۲۳ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۲]

۱۱۲۳ -..... اشاره

۱۱۲۳ -..... نکته ها:

۱۱۲۴ -..... پیام ها:

۱۱۲۴ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۳]

۱۱۲۴ -..... اشاره

۱۱۲۵ -..... نکته ها:

۱۱۲۵ -..... پیام ها:

۱۱۲۵ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۴]

۱۱۲۵ -..... اشاره

۱۱۲۵ -..... نکته ها:

۱۱۲۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۵]

۱۱۲۶ اشاره

۱۱۲۶ نکته ها:

۱۱۲۶ پیام ها:

۱۱۲۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۶]

۱۱۲۷ اشاره

۱۱۲۷ نکته ها:

۱۱۲۷ پیام ها:

۱۱۲۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۷]

۱۱۲۹ اشاره

۱۱۲۹ نکته ها:

۱۱۳۰ پیام ها:

۱۱۳۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۸]

۱۱۳۰ اشاره

۱۱۳۱ نکته ها:

۱۱۳۱ پیام ها:

۱۱۳۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۹]

۱۱۳۲ اشاره

۱۱۳۲ نکته ها:

۱۱۳۳ پیام ها:

۱۱۳۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۰]

۱۱۳۴ اشاره

۱۱۳۴ پیام ها:

۱۱۳۴ [سوره آل عمران (۳): آیات ۸۱ تا ۸۲]

۱۱۳۴ اشاره

۱۱۳۵ نکته ها:

پیام ها: ۱۱۳۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۳] ۱۱۳۶

اشاره ۱۱۳۶

نکته ها: ۱۱۳۷

پیام ها: ۱۱۳۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۴] ۱۱۳۸

اشاره ۱۱۳۸

نکته ها: ۱۱۳۸

پیام ها: ۱۱۳۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۵] ۱۱۳۹

اشاره ۱۱۳۹

نکته ها: ۱۱۳۹

پیام ها: ۱۱۴۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۶] ۱۱۴۰

اشاره ۱۱۴۰

پیام ها: ۱۱۴۰

[سوره آل عمران (۳): آیات ۸۷ تا ۸۸] ۱۱۴۱

اشاره ۱۱۴۱

نکته ها: ۱۱۴۱

پیام ها: ۱۱۴۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۹] ۱۱۴۲

اشاره ۱۱۴۲

نکته ها: ۱۱۴۲

پیام ها: ۱۱۴۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۰] ۱۱۴۳

اشاره ۱۱۴۳

نکته ها: ۱۱۴۳

پیام ها: ۱۱۴۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۱] ۱۱۴۴

اشاره ۱۱۴۴

نکته ها: ۱۱۴۵

پیام ها: ۱۱۴۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۲] ۱۱۴۵

اشاره ۱۱۴۵

نکته ها: ۱۱۴۵

نمونه هایی از انفاق مؤمنان ۱۱۴۶

پیام ها: ۱۱۴۷

[سوره آل عمران (۳): آیات ۹۳ تا ۹۴] ۱۱۴۹

اشاره ۱۱۴۹

نکته ها: ۱۱۴۹

پیام ها: ۱۱۵۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۵] ۱۱۵۰

اشاره ۱۱۵۰

نکته ها: ۱۱۵۰

پیام ها: ۱۱۵۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۶] ۱۱۵۰

اشاره ۱۱۵۰

نکته ها: ۱۱۵۱

پیام ها: ۱۱۵۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۷] ۱۱۵۲

اشاره ۱۱۵۲

نکته ها: ۱۱۵۲

پیام‌ها: ۱۱۵۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۸] ۱۱۵۵

اشاره ۱۱۵۵

پیام‌ها: ۱۱۵۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۹] ۱۱۵۵

اشاره ۱۱۵۵

نکته‌ها: ۱۱۵۵

پیام‌ها: ۱۱۵۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۰] ۱۱۵۶

اشاره ۱۱۵۶

نکته‌ها: ۱۱۵۶

پیام‌ها: ۱۱۵۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۱] ۱۱۵۷

اشاره ۱۱۵۷

پیام‌ها: ۱۱۵۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۲] ۱۱۵۸

اشاره ۱۱۵۸

نکته‌ها: ۱۱۵۸

پیام‌ها: ۱۱۵۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۳] ۱۱۵۹

اشاره ۱۱۵۹

نکته‌ها: ۱۱۵۹

پیام‌ها: ۱۱۶۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۴] ۱۱۶۰

اشاره ۱۱۶۰

نکته‌ها: ۱۱۶۱

پیام‌ها: ۱۱۶۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۵] ۱۱۶۲

اشاره ۱۱۶۲

پیام‌ها: ۱۱۶۲

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷] ۱۱۶۲

اشاره ۱۱۶۲

نکته‌ها: ۱۱۶۳

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹] ۱۱۶۳

اشاره ۱۱۶۳

نکته‌ها: ۱۱۶۴

پیام‌ها: ۱۱۶۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۰] ۱۱۶۴

اشاره ۱۱۶۴

نکته‌ها: ۱۱۶۵

پیام‌ها: ۱۱۶۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۱] ۱۱۶۶

اشاره ۱۱۶۶

نکته‌ها: ۱۱۶۶

پیام‌ها: ۱۱۶۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۲] ۱۱۶۷

اشاره ۱۱۶۷

نکته‌ها: ۱۱۶۷

پیام‌ها: ۱۱۶۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۳] ۱۱۶۸

اشاره ۱۱۶۸

نکته‌ها: ۱۱۶۹

پیام‌ها: ----- ۱۱۶۹

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵] ----- ۱۱۷۰

اشاره ----- ۱۱۷۰

نکته‌ها: ----- ۱۱۷۰

پیام‌ها: ----- ۱۱۷۱

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ----- ۱۱۷۱

اشاره ----- ۱۱۷۱

نکته‌ها: ----- ۱۱۷۲

پیام‌ها: ----- ۱۱۷۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۸] ----- ۱۱۷۳

اشاره ----- ۱۱۷۳

نکته‌ها: ----- ۱۱۷۳

دشمن برای ما چه آرزو می‌کند؟ ----- ۱۱۷۳

پیام‌ها: ----- ۱۱۷۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۹] ----- ۱۱۷۵

اشاره ----- ۱۱۷۵

پیام‌ها: ----- ۱۱۷۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۰] ----- ۱۱۷۷

اشاره ----- ۱۱۷۷

نکته‌ها: ----- ۱۱۷۷

پیام‌ها: ----- ۱۱۷۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۱] ----- ۱۱۷۸

اشاره ----- ۱۱۷۸

نکته‌ها: ----- ۱۱۷۸

پیام‌ها: ----- ۱۱۸۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۲] ----- ۱۱۸۱

۱۱۸۱ -..... اشاره

۱۱۸۱ -..... نکته ها:

۱۱۸۲ -..... پیام ها:

۱۱۸۳ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۳]

۱۱۸۳ -..... اشاره

۱۱۸۳ -..... نکته ها:

۱۱۸۳ -..... پیام ها:

۱۱۸۴ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۴]

۱۱۸۴ -..... اشاره

۱۱۸۴ -..... پیام ها:

۱۱۸۴ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۵]

۱۱۸۴ -..... اشاره

۱۱۸۴ -..... نکته ها:

۱۱۸۵ -..... پیام ها:

۱۱۸۵ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۶]

۱۱۸۵ -..... اشاره

۱۱۸۵ -..... پیام ها:

۱۱۸۶ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۷]

۱۱۸۶ -..... اشاره

۱۱۸۶ -..... نکته ها:

۱۱۸۶ -..... پیام ها:

۱۱۸۷ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۸]

۱۱۸۷ -..... اشاره

۱۱۸۷ -..... نکته ها:

۱۱۸۷ -..... پیام ها:

۱۱۸۷ -..... [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۹]

۱۱۸۷ ----- اشاره

۱۱۸۸ ----- نکته ها:

۱۱۸۸ ----- پیام ها:

۱۱۸۸ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۰]

۱۱۸۸ ----- اشاره

۱۱۸۸ ----- نکته ها:

۱۱۸۹ ----- پیام ها:

۱۱۸۹ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۱]

۱۱۸۹ ----- اشاره

۱۱۸۹ ----- پیام ها:

۱۱۹۰ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۲]

۱۱۹۰ ----- اشاره

۱۱۹۰ ----- نکته ها:

۱۱۹۰ ----- پیام ها:

۱۱۹۱ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۳]

۱۱۹۱ ----- اشاره

۱۱۹۱ ----- نکته ها:

۱۱۹۱ ----- پیام ها:

۱۱۹۳ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۴]

۱۱۹۳ ----- اشاره

۱۱۹۳ ----- نکته ها:

۱۱۹۳ ----- یک واقعه ی تاریخی

۱۱۹۳ ----- پیام ها:

۱۱۹۴ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۵]

۱۱۹۴ ----- اشاره

۱۱۹۴ ----- نکته ها:

پیام‌ها: ۱۱۹۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۶] ۱۱۹۶

اشاره ۱۱۹۶

نکته‌ها: ۱۱۹۶

پیام‌ها: ۱۱۹۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۷] ۱۱۹۶

اشاره ۱۱۹۶

نکته‌ها: ۱۱۹۶

پیام‌ها: ۱۱۹۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۸] ۱۱۹۹

اشاره ۱۱۹۹

نکته‌ها: ۱۱۹۹

پیام‌ها: ۱۱۹۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۹] ۱۱۹۹

اشاره ۱۱۹۹

نکته‌ها: ۱۱۹۹

پیام‌ها: ۱۱۹۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۰] ۱۲۰۰

اشاره ۱۲۰۰

نکته‌ها: ۱۲۰۰

پیام‌ها: ۱۲۰۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۱] ۱۲۰۲

اشاره ۱۲۰۲

نکته‌ها: ۱۲۰۲

پیام‌ها: ۱۲۰۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۲] ۱۲۰۳

۱۲۰۳----- اشاره

۱۲۰۳----- نکته ها:

۱۲۰۳----- پیام ها:

۱۲۰۳----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۳]

۱۲۰۳----- اشاره

۱۲۰۴----- نکته ها:

۱۲۰۴----- پیام ها:

۱۲۰۴----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۴]

۱۲۰۴----- اشاره

۱۲۰۵----- نکته ها:

۱۲۰۵----- پیام ها:

۱۲۰۶----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۵]

۱۲۰۶----- اشاره

۱۲۰۶----- پیام ها:

۱۲۰۷----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۶]

۱۲۰۷----- اشاره

۱۲۰۷----- نکته ها:

۱۲۰۷----- پیام ها:

۱۲۰۸----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۷]

۱۲۰۸----- اشاره

۱۲۰۸----- پیام ها:

۱۲۰۹----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۸]

۱۲۰۹----- اشاره

۱۲۰۹----- نکته ها:

۱۲۰۹----- پیام ها:

۱۲۱۰----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۹]

۱۲۱۰ اشاره

۱۲۱۰ نکته ها:

۱۲۱۰ پیام ها:

۱۲۱۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۰]

۱۲۱۰ اشاره

۱۲۱۱ نکته ها:

۱۲۱۱ پیام ها:

۱۲۱۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۱]

۱۲۱۱ اشاره

۱۲۱۱ نکته ها:

۱۲۱۲ پیام ها:

۱۲۱۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۲]

۱۲۱۲ اشاره

۱۲۱۳ نکته ها:

۱۲۱۳ پیام ها:

۱۲۱۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۳]

۱۲۱۴ اشاره

۱۲۱۴ نکته ها:

۱۲۱۵ پیام ها:

۱۲۱۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۴]

۱۲۱۶ اشاره

۱۲۱۶ پیام ها:

۱۲۱۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۵]

۱۲۱۸ اشاره

۱۲۱۸ نکته ها:

۱۲۱۸ پیام ها:

۱۲۱۹ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۶]

۱۲۱۹ ----- اشاره

۱۲۱۹ ----- پیام ها:

۱۲۲۰ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۷]

۱۲۲۰ ----- اشاره

۱۲۲۰ ----- نکته ها:

۱۲۲۰ ----- پیام ها:

۱۲۲۱ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۸]

۱۲۲۱ ----- اشاره

۱۲۲۱ ----- نکته ها:

۱۲۲۱ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۹]

۱۲۲۱ ----- اشاره

۱۲۲۲ ----- نکته ها:

۱۲۲۲ ----- پیام ها:

۱۲۲۳ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۰]

۱۲۲۳ ----- اشاره

۱۲۲۳ ----- نکته ها:

۱۲۲۴ ----- پیام ها:

۱۲۲۴ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۱]

۱۲۲۴ ----- اشاره

۱۲۲۴ ----- نکته ها:

۱۲۲۵ ----- پیام ها:

۱۲۲۶ ----- [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳]

۱۲۲۶ ----- اشاره

۱۲۲۶ ----- نکته ها:

۱۲۲۷ ----- پیام ها:

۱۲۲۷ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۴]

۱۲۲۷ ----- اشاره

۱۲۲۷ ----- نکته ها:

۱۲۲۸ ----- پیام ها:

۱۲۲۹ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۵]

۱۲۲۹ ----- اشاره

۱۲۲۹ ----- نکته ها:

۱۲۲۹ ----- پیام ها:

۱۲۳۰ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۶]

۱۲۳۰ ----- اشاره

۱۲۳۰ ----- نکته ها:

۱۲۳۰ ----- پیام ها:

۱۲۳۱ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۷]

۱۲۳۱ ----- اشاره

۱۲۳۱ ----- نکته ها:

۱۲۳۱ ----- پیام ها:

۱۲۳۲ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۸]

۱۲۳۲ ----- اشاره

۱۲۳۲ ----- پیام ها:

۱۲۳۳ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۹]

۱۲۳۳ ----- اشاره

۱۲۳۳ ----- نکته ها:

۱۲۳۳ ----- نکاتی پیرامون شهید و شهادت

۱۲۳۶ ----- پیام ها:

۱۲۳۷ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۰]

۱۲۳۷ ----- اشاره

نکته ها: ۱۲۳۷

پیام ها: ۱۲۳۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۱] ۱۲۳۸

اشاره ۱۲۳۸

پیام ها: ۱۲۳۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۲] ۱۲۳۸

اشاره ۱۲۳۸

نکته ها: ۱۲۳۸

پیام ها: ۱۲۳۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۳] ۱۲۴۰

اشاره ۱۲۴۰

نکته ها: ۱۲۴۰

پیام ها: ۱۲۴۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۴] ۱۲۴۱

اشاره ۱۲۴۱

نکته ها: ۱۲۴۱

پیام ها: ۱۲۴۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۵] ۱۲۴۲

اشاره ۱۲۴۲

پیام ها: ۱۲۴۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۶] ۱۲۴۲

اشاره ۱۲۴۲

نکته ها: ۱۲۴۳

پیام ها: ۱۲۴۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۷] ۱۲۴۳

اشاره ۱۲۴۳

نکته ها: ۱۲۴۴

پیام ها: ۱۲۴۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۸] ۱۲۴۴

اشاره ۱۲۴۴

نکته ها: ۱۲۴۵

پیام ها: ۱۲۴۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۹] ۱۲۴۷

اشاره ۱۲۴۷

نکته ها: ۱۲۴۷

پیام ها: ۱۲۴۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۰] ۱۲۴۸

اشاره ۱۲۴۸

پیام ها: ۱۲۴۹

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۲] ۱۲۵۰

اشاره ۱۲۵۰

نکته ها: ۱۲۵۰

پیام ها: ۱۲۵۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۳] ۱۲۵۱

اشاره ۱۲۵۱

نکته ها: ۱۲۵۲

پیام ها: ۱۲۵۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۴] ۱۲۵۳

اشاره ۱۲۵۳

پیام ها: ۱۲۵۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۵] ۱۲۵۴

اشاره ۱۲۵۴

نکته ها: ۱۲۵۴

پیام ها: ۱۲۵۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۶] ۱۲۵۵

اشاره ۱۲۵۵

نکته ها: ۱۲۵۵

پیام ها: ۱۲۵۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۷] ۱۲۵۷

اشاره ۱۲۵۷

نکته ها: ۱۲۵۷

پیام ها: ۱۲۵۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۸] ۱۲۵۸

اشاره ۱۲۵۸

نکته ها: ۱۲۵۸

پیام ها: ۱۲۵۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۹] ۱۲۵۹

اشاره ۱۲۵۹

نکته ها: ۱۲۵۹

پیام ها: ۱۲۶۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۰] ۱۲۶۰

اشاره ۱۲۶۰

نکته ها: ۱۲۶۰

پیام ها: ۱۲۶۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۱] ۱۲۶۲

اشاره ۱۲۶۲

نکته ها: ۱۲۶۲

پیام ها: ۱۲۶۲

۱۲۶۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۲]

۱۲۶۳ اشاره

۱۲۶۳ نکته ها:

۱۲۶۴ پیام ها:

۱۲۶۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۳]

۱۲۶۴ اشاره

۱۲۶۴ نکته ها:

۱۲۶۴ پیام ها:

۱۲۶۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۴]

۱۲۶۵ اشاره

۱۲۶۵ نکته ها:

۱۲۶۶ پیام ها:

۱۲۶۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۵]

۱۲۶۶ اشاره

۱۲۶۷ پیام ها:

۱۲۶۹ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۹۶ تا ۱۹۷]

۱۲۶۹ اشاره

۱۲۶۹ نکته ها:

۱۲۶۹ پیام ها:

۱۲۷۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۸]

۱۲۷۰ اشاره

۱۲۷۰ نکته ها:

۱۲۷۰ پیام ها:

۱۲۷۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۹]

۱۲۷۰ اشاره

۱۲۷۱ نکته ها:

پیام‌ها: ۱۲۷۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰۰] ۱۲۷۲

اشاره ۱۲۷۲

نکته‌ها: ۱۲۷۲

پیام‌ها: ۱۲۷۳

[تفسیر سوره نساء] ۱۲۷۶

سیمای سوره نساء ۱۲۷۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱] ۱۲۷۷

اشاره ۱۲۷۷

نکته‌ها: ۱۲۷۷

پیام‌ها: ۱۲۷۷

[سوره النساء (۴): آیه ۲] ۱۲۷۸

اشاره ۱۲۷۸

پیام‌ها: ۱۲۷۸

[سوره النساء (۴): آیه ۳] ۱۲۷۹

اشاره ۱۲۷۹

نکته‌ها: ۱۲۷۹

پیام‌ها: ۱۲۸۰

[سوره النساء (۴): آیه ۴] ۱۲۸۱

اشاره ۱۲۸۱

نکته‌ها: ۱۲۸۱

پیام‌ها: ۱۲۸۱

[سوره النساء (۴): آیه ۵] ۱۲۸۲

اشاره ۱۲۸۲

نکته‌ها: ۱۲۸۲

پیام‌ها: ۱۲۸۳

۱۲۸۳ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۶]

۱۲۸۳ ----- اشاره

۱۲۸۴ ----- پیام ها:

۱۲۸۵ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۷]

۱۲۸۵ ----- اشاره

۱۲۸۵ ----- پیام ها:

۱۲۸۶ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۸]

۱۲۸۶ ----- اشاره

۱۲۸۶ ----- نکته ها:

۱۲۸۶ ----- پیام ها:

۱۲۸۶ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۹]

۱۲۸۶ ----- اشاره

۱۲۸۷ ----- نکته ها:

۱۲۸۷ ----- پیام ها:

۱۲۸۸ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۱۰]

۱۲۸۸ ----- اشاره

۱۲۸۸ ----- نکته ها:

۱۲۸۸ ----- پیام ها:

۱۲۸۸ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۱۱]

۱۲۸۸ ----- اشاره

۱۲۸۹ ----- نکته ها:

۱۲۹۰ ----- پیام ها:

۱۲۹۱ ----- [سوره النساء (۴): آیه ۱۲]

۱۲۹۱ ----- اشاره

۱۲۹۲ ----- نکته ها:

۱۲۹۳ ----- پیام ها:

۱۲۹۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳]

۱۲۹۳ اشاره

۱۲۹۳ پیام ها:

۱۲۹۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴]

۱۲۹۴ اشاره

۱۲۹۴ پیام ها:

۱۲۹۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۵]

۱۲۹۴ اشاره

۱۲۹۵ نکته ها:

۱۲۹۵ پیام ها:

۱۲۹۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶]

۱۲۹۶ اشاره

۱۲۹۶ نکته ها:

۱۲۹۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷]

۱۲۹۷ اشاره

۱۲۹۷ نکته ها:

۱۲۹۷ پیام ها:

۱۲۹۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۸]

۱۲۹۸ اشاره

۱۲۹۸ پیام ها:

۱۲۹۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۹]

۱۲۹۹ اشاره

۱۲۹۹ نکته ها:

۱۲۹۹ پیام ها:

۱۳۰۰ [سوره النساء (۴): آیه ۲۰]

۱۳۰۰ اشاره

نکته ها: ۱۳۰۰

پیام ها: ۱۳۰۰

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ۱۳۰۱

اشاره ۱۳۰۱

پیام ها: ۱۳۰۱

[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] ۱۳۰۲

اشاره ۱۳۰۲

نکته ها: ۱۳۰۲

پیام ها: ۱۳۰۲

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳] ۱۳۰۳

اشاره ۱۳۰۳

نکته ها: ۱۳۰۳

پیام ها: ۱۳۰۴

[سوره النساء (۴): آیه ۲۴] ۱۳۰۴

اشاره ۱۳۰۴

نکته ها: ۱۳۰۵

چند پرسش: ۱۳۰۷

پیام ها: ۱۳۰۷

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ۱۳۰۸

اشاره ۱۳۰۸

نکته ها: ۱۳۰۹

پیام ها: ۱۳۰۹

[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ۱۳۱۱

اشاره ۱۳۱۱

پیام ها: ۱۳۱۱

[سوره النساء (۴): آیه ۲۷] ۱۳۱۱

۱۳۱۱ اشاره

۱۳۱۱ نکته ها:

۱۳۱۲ پیام ها:

۱۳۱۲ [سوره النساء (۴): آیه ۲۸]

۱۳۱۲ اشاره

۱۳۱۲ نکته ها:

۱۳۱۳ پیام ها:

۱۳۱۳ [سوره النساء (۴): آیه ۲۹]

۱۳۱۳ اشاره

۱۳۱۳ نکته ها:

۱۳۱۴ پیام ها:

۱۳۱۵ [سوره النساء (۴): آیه ۳۰]

۱۳۱۵ اشاره

۱۳۱۵ نکته ها:

۱۳۱۵ پیام ها:

۱۳۱۵ [سوره النساء (۴): آیه ۳۱]

۱۳۱۵ اشاره

۱۳۱۶ نکته ها:

۱۳۱۶ پیام ها:

۱۳۱۷ [سوره النساء (۴): آیه ۳۲]

۱۳۱۷ اشاره

۱۳۱۷ نکته ها:

۱۳۱۸ پیام ها:

۱۳۱۹ [سوره النساء (۴): آیه ۳۳]

۱۳۱۹ اشاره

۱۳۲۰ نکته ها:

پیام ها: ۱۳۲۰

[سوره النساء (۴): آیه ۳۴] ۱۳۲۱

اشاره ۱۳۲۱

نکته ها: ۱۳۲۱

پیام ها: ۱۳۲۲

[سوره النساء (۴): آیه ۳۵] ۱۳۲۴

اشاره ۱۳۲۴

نکته ها: ۱۳۲۴

پیام ها: ۱۳۲۵

[سوره النساء (۴): آیه ۳۶] ۱۳۲۶

اشاره ۱۳۲۶

نکته ها: ۱۳۲۷

پیام ها: ۱۳۲۷

[سوره النساء (۴): آیه ۳۷] ۱۳۲۹

اشاره ۱۳۲۹

نکته ها: ۱۳۲۹

پیام ها: ۱۳۲۹

[سوره النساء (۴): آیه ۳۸] ۱۳۳۰

اشاره ۱۳۳۰

نکته ها: ۱۳۳۰

پیام ها: ۱۳۳۱

[سوره النساء (۴): آیه ۳۹] ۱۳۳۱

اشاره ۱۳۳۱

پیام ها: ۱۳۳۱

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ۱۳۳۲

اشاره ۱۳۳۲

نکته ها: ۱۳۳۲

پیام ها: ۱۳۳۲

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] ۱۳۳۲

اشاره ۱۳۳۲

نکته ها: ۱۳۳۳

پیام ها: ۱۳۳۴

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ۱۳۳۴

اشاره ۱۳۳۴

نکته ها: ۱۳۳۴

پیام ها: ۱۳۳۵

[سوره النساء (۴): آیه ۴۳] ۱۳۳۵

اشاره ۱۳۳۵

نکته ها: ۱۳۳۵

پیام ها: ۱۳۳۶

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ۱۳۳۷

اشاره ۱۳۳۷

پیام ها: ۱۳۳۷

[سوره النساء (۴): آیه ۴۵] ۱۳۳۸

اشاره ۱۳۳۸

پیام ها: ۱۳۳۸

[سوره النساء (۴): آیه ۴۶] ۱۳۳۸

اشاره ۱۳۳۸

نکته ها: ۱۳۳۹

پیام ها: ۱۳۳۹

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷] ۱۳۳۹

اشاره ۱۳۳۹

نکته ها: ۱۳۴۰

پیام ها: ۱۳۴۰

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] ۱۳۴۱

اشاره ۱۳۴۱

نکته ها: ۱۳۴۱

پیام ها: ۱۳۴۲

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ۱۳۴۲

اشاره ۱۳۴۲

نکته ها: ۱۳۴۲

پیام ها: ۱۳۴۲

[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] ۱۳۴۳

اشاره ۱۳۴۳

نکته ها: ۱۳۴۳

پیام ها: ۱۳۴۳

[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] ۱۳۴۳

اشاره ۱۳۴۳

نکته ها: ۱۳۴۴

پیام ها: ۱۳۴۴

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲] ۱۳۴۴

اشاره ۱۳۴۴

پیام ها: ۱۳۴۴

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳] ۱۳۴۵

اشاره ۱۳۴۵

نکته ها: ۱۳۴۵

پیام ها: ۱۳۴۵

[سوره النساء (۴): آیه ۵۴] ۱۳۴۶

۱۳۴۶ اشاره

۱۳۴۶ نکته ها:

۱۳۴۷ پیام ها:

۱۳۴۷ [سوره النساء (۴): آیات ۵۵ تا ۵۶]

۱۳۴۷ اشاره

۱۳۴۸ نکته ها:

۱۳۴۸ پیام ها:

۱۳۴۸ [سوره النساء (۴): آیه ۵۷]

۱۳۴۸ اشاره

۱۳۴۹ نکته ها:

۱۳۴۹ پیام ها:

۱۳۴۹ [سوره النساء (۴): آیه ۵۸]

۱۳۴۹ اشاره

۱۳۵۰ نکته ها:

۱۳۵۱ پیام ها:

۱۳۵۱ [سوره النساء (۴): آیه ۵۹]

۱۳۵۱ اشاره

۱۳۵۱ نکته ها:

۱۳۵۳ پیام ها:

۱۳۵۴ [سوره النساء (۴): آیه ۶۰]

۱۳۵۴ اشاره

۱۳۵۵ نکته ها:

۱۳۵۵ پیام ها:

۱۳۵۶ [سوره النساء (۴): آیه ۶۱]

۱۳۵۶ اشاره

۱۳۵۶ پیام ها:

۱۳۵۷ [سوره النساء (۴): آیه ۶۲]

۱۳۵۷ اشاره

۱۳۵۷ نکته ها:

۱۳۵۷ پیام ها:

۱۳۵۸ [سوره النساء (۴): آیه ۶۳]

۱۳۵۸ اشاره

۱۳۵۸ پیام ها:

۱۳۵۸ [سوره النساء (۴): آیه ۶۴]

۱۳۵۸ اشاره

۱۳۵۹ نکته ها:

۱۳۵۹ پیام ها:

۱۳۶۰ [سوره النساء (۴): آیه ۶۵]

۱۳۶۰ اشاره

۱۳۶۰ نکته ها:

۱۳۶۱ پیام ها:

۱۳۶۱ [سوره النساء (۴): آیه ۶۶]

۱۳۶۱ اشاره

۱۳۶۱ نکته ها:

۱۳۶۲ پیام ها:

۱۳۶۲ [سوره النساء (۴): آیات ۶۷ تا ۶۸]

۱۳۶۲ اشاره

۱۳۶۳ پیام ها:

۱۳۶۳ [سوره النساء (۴): آیات ۶۹ تا ۷۰]

۱۳۶۳ اشاره

۱۳۶۳ نکته ها:

۱۳۶۴ پیام ها:

۱۳۶۴ [سوره النساء (۴): آیه ۷۱]

۱۳۶۴ اشاره

۱۳۶۴ نکته ها:

۱۳۶۵ پیام ها:

۱۳۶۵ [سوره النساء (۴): آیه ۷۲]

۱۳۶۵ اشاره

۱۳۶۵ نکته ها:

۱۳۶۶ پیام ها:

۱۳۶۶ [سوره النساء (۴): آیه ۷۳]

۱۳۶۶ اشاره

۱۳۶۷ نکته ها:

۱۳۶۷ پیام ها:

۱۳۶۷ [سوره النساء (۴): آیه ۷۴]

۱۳۶۷ اشاره

۱۳۶۸ پیام ها:

۱۳۶۸ [سوره النساء (۴): آیه ۷۵]

۱۳۶۸ اشاره

۱۳۶۹ نکته ها:

۱۳۶۹ پیام ها:

۱۳۶۹ [سوره النساء (۴): آیه ۷۶]

۱۳۶۹ اشاره

۱۳۷۰ نکته ها:

۱۳۷۰ پیام ها:

۱۳۷۱ [سوره النساء (۴): آیه ۷۷]

۱۳۷۱ اشاره

۱۳۷۱ نکته ها:

پیام ها: ۱۳۷۲

[سوره النساء (۴): آیه ۷۸] ۱۳۷۳

اشاره ۱۳۷۳

نکته ها: ۱۳۷۴

پیام ها: ۱۳۷۴

[سوره النساء (۴): آیه ۷۹] ۱۳۷۵

اشاره ۱۳۷۵

نکته ها: ۱۳۷۵

پیام ها: ۱۳۷۶

[سوره النساء (۴): آیه ۸۰] ۱۳۷۶

اشاره ۱۳۷۶

پیام ها: ۱۳۷۶

[سوره النساء (۴): آیه ۸۱] ۱۳۷۷

اشاره ۱۳۷۷

پیام ها: ۱۳۷۷

[سوره النساء (۴): آیه ۸۲] ۱۳۷۸

اشاره ۱۳۷۸

نکته ها: ۱۳۷۸

پیام ها: ۱۳۷۸

[سوره النساء (۴): آیه ۸۳] ۱۳۷۹

اشاره ۱۳۷۹

نکته ها: ۱۳۸۰

پیام ها: ۱۳۸۰

[سوره النساء (۴): آیه ۸۴] ۱۳۸۱

اشاره ۱۳۸۱

نکته ها: ۱۳۸۲

پیام ها: ۱۳۸۲

[سوره النساء (۴): آیه ۸۵] ۱۳۸۳

اشاره ۱۳۸۳

نکته ها: ۱۳۸۳

پیام ها: ۱۳۸۴

[سوره النساء (۴): آیه ۸۶] ۱۳۸۴

اشاره ۱۳۸۴

نکته ها: ۱۳۸۴

پیام ها: ۱۳۸۵

[سوره النساء (۴): آیه ۸۷] ۱۳۸۵

اشاره ۱۳۸۵

پیام ها: ۱۳۸۶

[سوره النساء (۴): آیه ۸۸] ۱۳۸۶

اشاره ۱۳۸۶

نکته ها: ۱۳۸۶

پیام ها: ۱۳۸۷

[سوره النساء (۴): آیه ۸۹] ۱۳۸۷

اشاره ۱۳۸۷

نکته ها: ۱۳۸۸

پیام ها: ۱۳۸۸

[سوره النساء (۴): آیه ۹۰] ۱۳۸۸

اشاره ۱۳۸۸

پیام ها: ۱۳۸۹

[سوره النساء (۴): آیه ۹۱] ۱۳۹۰

اشاره ۱۳۹۰

نکته ها: ۱۳۹۰

پیام ها: ۱۳۹۱

[سوره النساء (۴): آیه ۹۲] ۱۳۹۱

اشاره ۱۳۹۱

نکته ها: ۱۳۹۲

پیام ها: ۱۳۹۳

[سوره النساء (۴): آیه ۹۳] ۱۳۹۵

اشاره ۱۳۹۵

نکته ها: ۱۳۹۵

پیام ها: ۱۳۹۶

[سوره النساء (۴): آیه ۹۴] ۱۳۹۶

اشاره ۱۳۹۶

نکته ها: ۱۳۹۷

پیام ها: ۱۳۹۸

[سوره النساء (۴): آیه ۹۵] ۱۴۰۰

اشاره ۱۴۰۰

نکته ها: ۱۴۰۰

پیام ها: ۱۴۰۱

[سوره النساء (۴): آیه ۹۶] ۱۴۰۲

اشاره ۱۴۰۲

پیام ها: ۱۴۰۲

[سوره النساء (۴): آیه ۹۷] ۱۴۰۲

اشاره ۱۴۰۲

نکته ها: ۱۴۰۲

پیام ها: ۱۴۰۳

[سوره النساء (۴): آیات ۹۸ تا ۹۹] ۱۴۰۴

اشاره ۱۴۰۴

نکته ها: ۱۴۰۴

پیام ها: ۱۴۰۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ۱۴۰۵

اشاره ۱۴۰۵

نکته ها: ۱۴۰۵

پیام ها: ۱۴۰۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ۱۴۰۶

اشاره ۱۴۰۶

نکته ها: ۱۴۰۶

پیام ها: ۱۴۰۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲] ۱۴۰۷

اشاره ۱۴۰۷

نکته ها: ۱۴۰۸

پیام ها: ۱۴۰۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ۱۴۱۱

اشاره ۱۴۱۱

نکته ها: ۱۴۱۱

پیام ها: ۱۴۱۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴] ۱۴۱۲

اشاره ۱۴۱۲

نکته ها: ۱۴۱۲

پیام ها: ۱۴۱۳

[سوره النساء (۴): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] ۱۴۱۳

اشاره ۱۴۱۳

نکته ها: ۱۴۱۴

پیام ها: ۱۴۱۴

۱۴۱۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷]

۱۴۱۶ اشاره

۱۴۱۶ نکته ها:

۱۴۱۶ پیام ها:

۱۴۱۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸]

۱۴۱۷ اشاره

۱۴۱۷ پیام ها:

۱۴۱۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹]

۱۴۱۸ اشاره

۱۴۱۸ نکته ها:

۱۴۱۸ پیام ها:

۱۴۱۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۰]

۱۴۱۹ اشاره

۱۴۱۹ نکته ها:

۱۴۱۹ پیام ها:

۱۴۲۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۱]

۱۴۲۰ اشاره

۱۴۲۰ نکته ها:

۱۴۲۰ پیام ها:

۱۴۲۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۲]

۱۴۲۰ اشاره

۱۴۲۰ نکته ها:

۱۴۲۱ پیام ها:

۱۴۲۱ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳]

۱۴۲۱ اشاره

۱۴۲۲ نکته ها:

پیام ها: ۱۴۲۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴] ۱۴۲۳

اشاره ۱۴۲۳

نکته ها: ۱۴۲۳

پیام ها: ۱۴۲۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵] ۱۴۲۴

اشاره ۱۴۲۴

نکته ها: ۱۴۲۴

پیام ها: ۱۴۲۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶] ۱۴۲۶

اشاره ۱۴۲۶

نکته ها: ۱۴۲۶

پیام ها: ۱۴۲۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷] ۱۴۲۷

اشاره ۱۴۲۷

نکته ها: ۱۴۲۷

پیام ها: ۱۴۲۷

[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۸ تا ۱۱۹] ۱۴۲۸

اشاره ۱۴۲۸

نکته ها: ۱۴۲۸

پیام ها: ۱۴۲۹

[سوره النساء (۴): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱] ۱۴۳۰

اشاره ۱۴۳۰

نکته ها: ۱۴۳۰

پیام ها: ۱۴۳۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲] ۱۴۳۱

۱۴۳۱ اشاره

۱۴۳۲ پیام ها:

۱۴۳۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳]

۱۴۳۲ اشاره

۱۴۳۲ نکته ها:

۱۴۳۳ پیام ها:

۱۴۳۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴]

۱۴۳۴ اشاره

۱۴۳۴ نکته ها:

۱۴۳۴ پیام ها:

۱۴۳۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵]

۱۴۳۵ اشاره

۱۴۳۵ نکته ها:

۱۴۳۶ پیام ها:

۱۴۳۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶]

۱۴۳۶ اشاره

۱۴۳۶ نکته ها:

۱۴۳۷ پیام ها:

۱۴۳۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷]

۱۴۳۷ اشاره

۱۴۳۷ پیام ها:

۱۴۳۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸]

۱۴۳۸ اشاره

۱۴۳۹ نکته ها:

۱۴۳۹ پیام ها:

۱۴۴۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹]

۱۴۴۰ اشاره

۱۴۴۰ نکته ها:

۱۴۴۱ پیام ها:

۱۴۴۱ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰]

۱۴۴۱ اشاره

۱۴۴۱ پیام ها:

۱۴۴۲ [سوره النساء (۴): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲]

۱۴۴۲ اشاره

۱۴۴۳ نکته ها:

۱۴۴۳ پیام ها:

۱۴۴۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳]

۱۴۴۴ اشاره

۱۴۴۴ نکته ها:

۱۴۴۴ پیام ها:

۱۴۴۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴]

۱۴۴۵ اشاره

۱۴۴۵ نکته ها:

۱۴۴۵ پیام ها:

۱۴۴۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵]

۱۴۴۶ اشاره

۱۴۴۶ نکته ها:

۱۴۴۷ پیام ها:

۱۴۴۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶]

۱۴۴۸ اشاره

۱۴۴۸ نکته ها:

۱۴۴۹ پیام ها:

۱۴۴۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷]

۱۴۴۹ اشاره

۱۴۴۹ نکته ها:

۱۴۵۰ پیام ها:

۱۴۵۰ [سوره النساء (۴): آیات ۱۳۸ تا ۱۳۹]

۱۴۵۰ اشاره

۱۴۵۱ نکته ها:

۱۴۵۱ پیام ها:

۱۴۵۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰]

۱۴۵۲ اشاره

۱۴۵۲ نکته ها:

۱۴۵۲ پیام ها:

۱۴۵۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱]

۱۴۵۳ اشاره

۱۴۵۴ نکته ها:

۱۴۵۴ پیام ها:

۱۴۵۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲]

۱۴۵۵ اشاره

۱۴۵۵ نکته ها:

۱۴۵۶ پیام ها:

۱۴۵۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳]

۱۴۵۶ اشاره

۱۴۵۶ نکته ها:

۱۴۵۶ پیام ها:

۱۴۵۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴]

۱۴۵۷ اشاره

نکته ها: ۱۴۵۷

پیام ها: ۱۴۵۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۵] ۱۴۵۸

اشاره ۱۴۵۸

نکته ها: ۱۴۵۸

پیام ها: ۱۴۵۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۶] ۱۴۵۸

اشاره ۱۴۵۸

پیام ها: ۱۴۵۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷] ۱۴۵۹

اشاره ۱۴۵۹

پیام ها: ۱۴۵۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ۱۴۶۰

اشاره ۱۴۶۰

نکته ها: ۱۴۶۰

پیام ها: ۱۴۶۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹] ۱۴۶۲

اشاره ۱۴۶۲

نکته ها: ۱۴۶۲

پیام ها: ۱۴۶۲

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱] ۱۴۶۲

اشاره ۱۴۶۲

نکته ها: ۱۴۶۳

پیام ها: ۱۴۶۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ۱۴۶۴

اشاره ۱۴۶۴

پیام ها: ۱۴۶۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ۱۴۶۴

اشاره ۱۴۶۴

نکته ها: ۱۴۶۵

پیام ها: ۱۴۶۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴] ۱۴۶۶

اشاره ۱۴۶۶

نکته ها: ۱۴۶۶

پیام ها: ۱۴۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵] ۱۴۶۷

اشاره ۱۴۶۷

نکته ها: ۱۴۶۷

پیام ها: ۱۴۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶] ۱۴۶۸

اشاره ۱۴۶۸

نکته ها: ۱۴۶۸

پیام ها: ۱۴۶۸

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ۱۴۶۹

اشاره ۱۴۶۹

نکته ها: ۱۴۶۹

پیام ها: ۱۴۷۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹] ۱۴۷۰

اشاره ۱۴۷۰

نکته ها: ۱۴۷۰

پیام ها: ۱۴۷۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰] ۱۴۷۱

۱۴۷۱ اشاره

۱۴۷۱ نکته ها:

۱۴۷۲ پیام ها:

۱۴۷۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱]

۱۴۷۲ اشاره

۱۴۷۲ نکته ها:

۱۴۷۳ پیام ها:

۱۴۷۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲]

۱۴۷۳ اشاره

۱۴۷۳ نکته ها:

۱۴۷۴ پیام ها:

۱۴۷۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳]

۱۴۷۴ اشاره

۱۴۷۵ نکته ها:

۱۴۷۵ پیام ها:

۱۴۷۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴]

۱۴۷۶ اشاره

۱۴۷۶ نکته ها:

۱۴۷۶ پیام ها:

۱۴۷۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۵]

۱۴۷۷ اشاره

۱۴۷۷ نکته ها:

۱۴۷۷ پیام ها:

۱۴۷۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶]

۱۴۷۸ اشاره

۱۴۷۸ نکته ها:

پیام ها: ۱۴۷۸

[سوره النساء (۴): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۹] ۱۴۷۸

اشاره ۱۴۷۸

نکته ها: ۱۴۷۹

پیام ها: ۱۴۷۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰] ۱۴۸۰

اشاره ۱۴۸۰

نکته ها: ۱۴۸۰

پیام ها: ۱۴۸۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۱] ۱۴۸۱

اشاره ۱۴۸۱

نکته ها: ۱۴۸۱

پیام ها: ۱۴۸۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲] ۱۴۸۳

اشاره ۱۴۸۳

نکته ها: ۱۴۸۴

پیام ها: ۱۴۸۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳] ۱۴۸۴

اشاره ۱۴۸۴

نکته ها: ۱۴۸۵

پیام ها: ۱۴۸۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴] ۱۴۸۵

اشاره ۱۴۸۵

نکته ها: ۱۴۸۶

پیام ها: ۱۴۸۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵] ۱۴۸۶

۱۴۸۶ اشاره

۱۴۸۶ نکته ها:

۱۴۸۷ پیام ها:

۱۴۸۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶]

۱۴۸۷ اشاره

۱۴۸۸ نکته ها:

۱۴۸۸ پیام ها:

۱۴۸۹ جلد سوم

۱۴۸۹ اشاره

۱۴۹۶ پیشگفتار

۱۴۹۶ اشاره

۱۴۹۷ همکاران

۱۴۹۷ امتیازات

۱۵۰۳ [تفسیر سوره مائده]

۱۵۰۳ سیمای سوره مائده

۱۵۰۴ [سوره المائده (۵): آیه ۱]

۱۵۰۴ اشاره

۱۵۰۴ نکته ها:

۱۵۰۵ پیام ها:

۱۵۰۷ [سوره المائده (۵): آیه ۲]

۱۵۰۷ اشاره

۱۵۰۷ نکته ها:

۱۵۰۸ همیاری در نیکی و پاکی

۱۵۰۹ پیام ها:

۱۵۱۱ [سوره المائده (۵): آیه ۳]

۱۵۱۱ اشاره

نکته ها: ۱۵۱۲

اشاره ۱۵۱۲

غدیر در قرآن ۱۵۱۲

نگاهی به تغذیه در اسلام ۱۵۱۵

پیام ها: ۱۵۱۶

[سوره المائده (۵): آیه ۴] ۱۵۱۸

اشاره ۱۵۱۸

نکته ها: ۱۵۱۸

پیام ها: ۱۵۱۹

[سوره المائده (۵): آیه ۵] ۱۵۲۰

اشاره ۱۵۲۰

نکته ها: ۱۵۲۰

پیام ها: ۱۵۲۲

[سوره المائده (۵): آیه ۶] ۱۵۲۳

اشاره ۱۵۲۳

نکته ها: ۱۵۲۴

پیام ها: ۱۵۲۵

[سوره المائده (۵): آیه ۷] ۱۵۲۶

اشاره ۱۵۲۶

نکته ها: ۱۵۲۷

پیام ها: ۱۵۲۷

[سوره المائده (۵): آیه ۸] ۱۵۲۸

اشاره ۱۵۲۸

نکته ها: ۱۵۲۸

پیام ها: ۱۵۲۸

[سوره المائده (۵): آیات ۹ تا ۱۰] ۱۵۲۹

۱۵۲۹ اشاره

۱۵۲۹ نکته ها:

۱۵۳۰ پیام ها:

۱۵۳۰ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱]

۱۵۳۰ اشاره

۱۵۳۱ نکته ها:

۱۵۳۱ پیام ها:

۱۵۳۲ [سوره المائده (۵): آیه ۱۲]

۱۵۳۲ اشاره

۱۵۳۲ نکته ها:

۱۵۳۳ پیام ها:

۱۵۳۴ [سوره المائده (۵): آیه ۱۳]

۱۵۳۴ اشاره

۱۵۳۵ نکته ها:

۱۵۳۵ پیام ها:

۱۵۳۶ [سوره المائده (۵): آیه ۱۴]

۱۵۳۶ اشاره

۱۵۳۶ نکته ها:

۱۵۳۶ پیام ها:

۱۵۳۷ [سوره المائده (۵): آیه ۱۵]

۱۵۳۷ اشاره

۱۵۳۷ نکته ها:

۱۵۳۷ پیام ها:

۱۵۳۸ [سوره المائده (۵): آیه ۱۶]

۱۵۳۸ اشاره

۱۵۳۸ نکته ها:

پیام ها: ۱۵۳۹

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۷] ۱۵۴۰

اشاره ۱۵۴۰

نکته ها: ۱۵۴۰

پیام ها: ۱۵۴۱

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۸] ۱۵۴۲

اشاره ۱۵۴۲

نکته ها: ۱۵۴۲

پیام ها: ۱۵۴۳

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۹] ۱۵۴۳

اشاره ۱۵۴۳

نکته ها: ۱۵۴۳

پیام ها: ۱۵۴۴

[سوره المائدہ (۵): آیه ۲۰] ۱۵۴۴

اشاره ۱۵۴۴

نکته ها: ۱۵۴۴

پیام ها: ۱۵۴۵

[سوره المائدہ (۵): آیه ۲۱] ۱۵۴۶

اشاره ۱۵۴۶

نکته ها: ۱۵۴۶

پیام ها: ۱۵۴۶

[سوره المائدہ (۵): آیه ۲۲] ۱۵۴۷

اشاره ۱۵۴۷

نکته ها: ۱۵۴۷

پیام ها: ۱۵۴۷

[سوره المائدہ (۵): آیه ۲۳] ۱۵۴۸

۱۵۴۸ اشاره

۱۵۴۸ نکته ها:

۱۵۴۸ پیام ها:

۱۵۵۰ [سوره المائده (۵): آیه ۲۴]

۱۵۵۰ اشاره

۱۵۵۰ نکته ها:

۱۵۵۰ پیام ها:

۱۵۵۱ [سوره المائده (۵): آیه ۲۵]

۱۵۵۱ اشاره

۱۵۵۱ نکته ها:

۱۵۵۲ پیام ها:

۱۵۵۲ [سوره المائده (۵): آیه ۲۶]

۱۵۵۲ اشاره

۱۵۵۲ نکته ها:

۱۵۵۳ پیام ها:

۱۵۵۴ [سوره المائده (۵): آیه ۲۷]

۱۵۵۴ اشاره

۱۵۵۴ نکته ها:

۱۵۵۴ پیام ها:

۱۵۵۵ [سوره المائده (۵): آیه ۲۸]

۱۵۵۵ اشاره

۱۵۵۵ نکته ها:

۱۵۵۶ پیام ها:

۱۵۵۶ [سوره المائده (۵): آیات ۲۹ تا ۳۰]

۱۵۵۶ اشاره

۱۵۵۷ نکته ها:

پیام ها: ۱۵۵۷

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۱] ۱۵۵۸

اشاره ۱۵۵۸

نکته ها: ۱۵۵۸

پیام ها: ۱۵۵۹

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۲] ۱۵۶۰

اشاره ۱۵۶۰

نکته ها: ۱۵۶۰

پیام ها: ۱۵۶۲

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۳] ۱۵۶۳

اشاره ۱۵۶۳

نکته ها: ۱۵۶۳

پیام ها: ۱۵۶۵

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۴] ۱۵۶۵

اشاره ۱۵۶۵

نکته ها: ۱۵۶۵

پیام ها: ۱۵۶۶

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۵] ۱۵۶۶

اشاره ۱۵۶۶

نکته ها: ۱۵۶۷

پیام ها: ۱۵۶۷

[سوره المائدہ (۵): آیات ۳۶ تا ۳۷] ۱۵۶۸

اشاره ۱۵۶۸

نکته ها: ۱۵۶۸

پیام ها: ۱۵۶۸

[سوره المائدہ (۵): آیه ۳۸] ۱۵۶۹

۱۵۶۹ اشاره

۱۵۶۹ نکته ها:

۱۵۷۰ پیام ها:

۱۵۷۱ [سوره المائده (۵): آیه ۳۹]

۱۵۷۱ اشاره

۱۵۷۱ نکته ها:

۱۵۷۲ پیام ها:

۱۵۷۲ [سوره المائده (۵): آیه ۴۰]

۱۵۷۲ اشاره

۱۵۷۲ پیام ها:

۱۵۷۳ [سوره المائده (۵): آیه ۴۱]

۱۵۷۳ اشاره

۱۵۷۴ نکته ها:

۱۵۷۴ پیام ها:

۱۵۷۶ [سوره المائده (۵): آیه ۴۲]

۱۵۷۶ اشاره

۱۵۷۶ نکته ها:

۱۵۷۷ پیام ها:

۱۵۷۷ [سوره المائده (۵): آیه ۴۳]

۱۵۷۷ اشاره

۱۵۷۸ نکته ها:

۱۵۷۸ پیام ها:

۱۵۷۸ [سوره المائده (۵): آیه ۴۴]

۱۵۷۸ اشاره

۱۵۷۹ نکته ها:

۱۵۷۹ پیام ها:

۱۵۸۲ [سوره المائدہ (۵): آیه ۴۵]

۱۵۸۲ اشاره

۱۵۸۲ نکتہ ہا:

۱۵۸۳ پیام ہا:

۱۵۸۴ [سوره المائدہ (۵): آیه ۴۶]

۱۵۸۴ اشاره

۱۵۸۴ نکتہ ہا:

۱۵۸۵ پیام ہا:

۱۵۸۵ [سوره المائدہ (۵): آیه ۴۷]

۱۵۸۵ اشاره

۱۵۸۵ نکتہ ہا:

۱۵۸۶ پیام ہا:

۱۵۸۶ [سوره المائدہ (۵): آیه ۴۸]

۱۵۸۶ اشاره

۱۵۸۷ نکتہ ہا:

۱۵۸۷ پیام ہا:

۱۵۸۸ [سوره المائدہ (۵): آیه ۴۹]

۱۵۸۸ اشاره

۱۵۸۸ نکتہ ہا:

۱۵۸۸ پیام ہا:

۱۵۹۰ [سوره المائدہ (۵): آیه ۵۰]

۱۵۹۰ اشاره

۱۵۹۰ نکتہ ہا:

۱۵۹۰ پیام ہا:

۱۵۹۱ [سوره المائدہ (۵): آیه ۵۱]

۱۵۹۱ اشاره

نکته ها: ۱۵۹۱

پیام ها: ۱۵۹۱

[سوره المائده (۵): آیات ۵۲ تا ۵۳] ۱۵۹۲

اشاره ۱۵۹۲

نکته ها: ۱۵۹۳

پیام ها: ۱۵۹۴

[سوره المائده (۵): آیه ۵۴] ۱۵۹۵

اشاره ۱۵۹۵

نکته ها: ۱۵۹۵

پیام ها: ۱۵۹۶

[سوره المائده (۵): آیه ۵۵] ۱۵۹۸

اشاره ۱۵۹۸

نکته ها: ۱۵۹۸

پیام ها: ۱۶۰۰

[سوره المائده (۵): آیه ۵۶] ۱۶۰۲

اشاره ۱۶۰۲

نکته ها: ۱۶۰۲

پیام ها: ۱۶۰۳

[سوره المائده (۵): آیه ۵۷] ۱۶۰۳

اشاره ۱۶۰۳

پیام ها: ۱۶۰۳

[سوره المائده (۵): آیه ۵۸] ۱۶۰۴

اشاره ۱۶۰۴

نکته ها: ۱۶۰۴

پیام ها: ۱۶۰۴

[سوره المائده (۵): آیه ۵۹] ۱۶۰۵

۱۶۰۵ اشاره

۱۶۰۵ نکته ها:

۱۶۰۵ پیام ها:

۱۶۰۶ [سوره المائده (۵): آیه ۶۰]

۱۶۰۶ اشاره

۱۶۰۶ نکته ها:

۱۶۰۷ پیام ها:

۱۶۰۷ [سوره المائده (۵): آیه ۶۱]

۱۶۰۷ اشاره

۱۶۰۷ پیام ها:

۱۶۰۸ [سوره المائده (۵): آیه ۶۲]

۱۶۰۸ اشاره

۱۶۰۸ نکته ها:

۱۶۰۸ پیام ها:

۱۶۰۹ [سوره المائده (۵): آیه ۶۳]

۱۶۰۹ اشاره

۱۶۰۹ نکته ها:

۱۶۱۰ پیام ها:

۱۶۱۱ [سوره المائده (۵): آیه ۶۴]

۱۶۱۱ اشاره

۱۶۱۱ نکته ها:

۱۶۱۲ پیام ها:

۱۶۱۳ [سوره المائده (۵): آیه ۶۵]

۱۶۱۳ اشاره

۱۶۱۳ پیام ها:

۱۶۱۴ [سوره المائده (۵): آیه ۶۶]

۱۶۱۴ اشاره

۱۶۱۴ نکته ها:

۱۶۱۵ پیام ها:

۱۶۱۶ [سوره المائده (۵): آیه ۶۷]

۱۶۱۶ اشاره

۱۶۱۶ نکته ها:

۱۶۲۰ پیام ها:

۱۶۲۰ [سوره المائده (۵): آیه ۶۸]

۱۶۲۰ اشاره

۱۶۲۱ نکته ها:

۱۶۲۱ پیام ها:

۱۶۲۲ [سوره المائده (۵): آیه ۶۹]

۱۶۲۲ اشاره

۱۶۲۲ نکته ها:

۱۶۲۲ پیام ها:

۱۶۲۳ [سوره المائده (۵): آیه ۷۰]

۱۶۲۳ اشاره

۱۶۲۳ نکته ها:

۱۶۲۳ پیام ها:

۱۶۲۴ [سوره المائده (۵): آیه ۷۱]

۱۶۲۴ اشاره

۱۶۲۴ نکته ها:

۱۶۲۵ پیام ها:

۱۶۲۵ [سوره المائده (۵): آیه ۷۲]

۱۶۲۵ اشاره

۱۶۲۶ نکته ها:

پیام‌ها: ----- ۱۶۲۶

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۳] ----- ۱۶۲۷

اشاره ----- ۱۶۲۷

نکتہ‌ها: ----- ۱۶۲۷

پیام‌ها: ----- ۱۶۲۷

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۴] ----- ۱۶۲۸

اشاره ----- ۱۶۲۸

پیام‌ها: ----- ۱۶۲۸

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۵] ----- ۱۶۲۹

اشاره ----- ۱۶۲۹

نکتہ‌ها: ----- ۱۶۲۹

پیام‌ها: ----- ۱۶۲۹

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۶] ----- ۱۶۳۰

اشاره ----- ۱۶۳۰

نکتہ‌ها: ----- ۱۶۳۰

پیام‌ها: ----- ۱۶۳۰

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۷] ----- ۱۶۳۱

اشاره ----- ۱۶۳۱

نکتہ‌ها: ----- ۱۶۳۱

پیام‌ها: ----- ۱۶۳۱

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۸] ----- ۱۶۳۲

اشاره ----- ۱۶۳۲

نکتہ‌ها: ----- ۱۶۳۲

پیام‌ها: ----- ۱۶۳۳

[سوره المائدہ (۵): آیه ۷۹] ----- ۱۶۳۳

اشاره ----- ۱۶۳۳

نکته ها: ۱۶۳۳

پیام ها: ۱۶۳۳

[سوره المائده (۵): آیه ۸۰] ۱۶۳۴

اشاره ۱۶۳۴

نکته ها: ۱۶۳۴

پیام ها: ۱۶۳۴

[سوره المائده (۵): آیه ۸۱] ۱۶۳۵

اشاره ۱۶۳۵

نکته ها: ۱۶۳۵

پیام ها: ۱۶۳۵

[سوره المائده (۵): آیه ۸۲] ۱۶۳۷

اشاره ۱۶۳۷

نکته ها: ۱۶۳۷

پیام ها: ۱۶۳۸

[سوره المائده (۵): آیه ۸۳] ۱۶۳۹

اشاره ۱۶۳۹

نکته ها: ۱۶۳۹

پیام ها: ۱۶۳۹

[سوره المائده (۵): آیات ۸۴ تا ۸۶] ۱۶۴۰

اشاره ۱۶۴۰

نکته ها: ۱۶۴۱

پیام ها: ۱۶۴۱

[سوره المائده (۵): آیه ۸۷] ۱۶۴۱

اشاره ۱۶۴۱

نکته ها: ۱۶۴۲

پیام ها: ۱۶۴۲

۱۶۴۳ [سوره المائده (۵): آیه ۸۸]

۱۶۴۳ اشاره

۱۶۴۳ نکته ها:

۱۶۴۵ پیام ها:

۱۶۴۵ [سوره المائده (۵): آیه ۸۹]

۱۶۴۵ اشاره

۱۶۴۶ نکته ها:

۱۶۴۶ پیام ها:

۱۶۴۸ [سوره المائده (۵): آیه ۹۰]

۱۶۴۸ اشاره

۱۶۴۸ نکته ها:

۱۶۴۹ پیام ها:

۱۶۵۰ [سوره المائده (۵): آیه ۹۱]

۱۶۵۰ اشاره

۱۶۵۰ نکته ها:

۱۶۵۱ پیام ها:

۱۶۵۲ [سوره المائده (۵): آیه ۹۲]

۱۶۵۲ اشاره

۱۶۵۲ پیام ها:

۱۶۵۲ [سوره المائده (۵): آیه ۹۳]

۱۶۵۲ اشاره

۱۶۵۳ نکته ها:

۱۶۵۳ پیام ها:

۱۶۵۴ [سوره المائده (۵): آیه ۹۴]

۱۶۵۴ اشاره

۱۶۵۴ نکته ها:

پیام ها: ۱۶۵۵-----

[سوره المائده (۵): آیه ۹۵]----- ۱۶۵۶-----

اشاره ----- ۱۶۵۶-----

نکته ها: ۱۶۵۶-----

پیام ها: ۱۶۵۷-----

[سوره المائده (۵): آیه ۹۶]----- ۱۶۵۸-----

اشاره ----- ۱۶۵۸-----

نکته ها: ۱۶۵۸-----

پیام ها: ۱۶۵۹-----

[سوره المائده (۵): آیه ۹۷]----- ۱۶۶۰-----

اشاره ----- ۱۶۶۰-----

نکته ها: ۱۶۶۰-----

پیام ها: ۱۶۶۱-----

[سوره المائده (۵): آیات ۹۸ تا ۹۹]----- ۱۶۶۱-----

اشاره ----- ۱۶۶۱-----

نکته ها: ۱۶۶۲-----

پیام ها: ۱۶۶۲-----

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۰]----- ۱۶۶۲-----

اشاره ----- ۱۶۶۲-----

نکته ها: ۱۶۶۳-----

پیام ها: ۱۶۶۳-----

[سوره المائده (۵): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲]----- ۱۶۶۳-----

اشاره ----- ۱۶۶۳-----

نکته ها: ۱۶۶۴-----

اشاره ----- ۱۶۶۴-----

نمونه ها و مصادیق ----- ۱۶۶۴-----

پیام ها: ۱۶۶۵

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۳] ۱۶۶۵

اشاره ۱۶۶۵

نکته ها: ۱۶۶۶

پیام ها: ۱۶۶۶

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۴] ۱۶۶۷

اشاره ۱۶۶۷

نکته ها: ۱۶۶۷

پیام ها: ۱۶۶۷

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۵] ۱۶۶۸

اشاره ۱۶۶۸

نکته ها: ۱۶۶۸

پیام ها: ۱۶۶۹

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۶] ۱۶۷۰

اشاره ۱۶۷۰

نکته ها: ۱۶۷۱

پیام ها: ۱۶۷۱

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۷] ۱۶۷۳

اشاره ۱۶۷۳

نکته ها: ۱۶۷۳

پیام ها: ۱۶۷۴

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۸] ۱۶۷۴

اشاره ۱۶۷۴

نکته ها: ۱۶۷۴

پیام ها: ۱۶۷۴

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۰۹] ۱۶۷۵

۱۶۷۵ اشاره

۱۶۷۵ نکته ها:

۱۶۷۵ پیام ها:

۱۶۷۶ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱۰]

۱۶۷۶ اشاره

۱۶۷۶ نکته ها:

۱۶۷۷ پیام ها:

۱۶۷۸ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱۱]

۱۶۷۸ اشاره

۱۶۷۹ نکته ها:

۱۶۷۹ پیام ها:

۱۶۸۰ [سوره المائده (۵): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۳]

۱۶۸۰ اشاره

۱۶۸۰ نکته ها:

۱۶۸۰ پیام ها:

۱۶۸۱ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱۴]

۱۶۸۱ اشاره

۱۶۸۱ نکته ها:

۱۶۸۲ پیام ها:

۱۶۸۳ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱۵]

۱۶۸۳ اشاره

۱۶۸۳ نکته ها:

۱۶۸۳ پیام ها:

۱۶۸۵ [سوره المائده (۵): آیه ۱۱۶]

۱۶۸۵ اشاره

۱۶۸۵ نکته ها:

پیام ها: ۱۶۸۶

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۱۷] ۱۶۸۷

اشاره ۱۶۸۷

نکته ها: ۱۶۸۷

پیام ها: ۱۶۸۷

[سوره المائدہ (۵): آیه ۱۱۸] ۱۶۸۸

اشاره ۱۶۸۸

نکته ها: ۱۶۸۸

پیام ها: ۱۶۸۸

[سوره المائدہ (۵): آیات ۱۱۹ تا ۱۲۰] ۱۶۸۹

اشاره ۱۶۸۹

نکته ها: ۱۶۸۹

پیام ها: ۱۶۹۰

[تفسیر سوره انعام] ۱۶۹۴

سیمای سوره ی انعام ۱۶۹۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱] ۱۶۹۶

اشاره ۱۶۹۶

نکته ها: ۱۶۹۶

پیام ها: ۱۶۹۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲] ۱۶۹۷

اشاره ۱۶۹۷

نکته ها: ۱۶۹۷

پیام ها: ۱۶۹۸

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳] ۱۶۹۸

اشاره ۱۶۹۸

نکته ها: ۱۶۹۸

پیام ها: ۱۶۹۹

[سوره الأنعام (۶): آیات ۴ تا ۵] ۱۶۹۹

اشاره ۱۶۹۹

نکته ها: ۱۷۰۰

پیام ها: ۱۷۰۰

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶] ۱۷۰۰

اشاره ۱۷۰۰

نکته ها: ۱۷۰۱

پیام ها: ۱۷۰۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷] ۱۷۰۲

اشاره ۱۷۰۲

نکته ها: ۱۷۰۲

پیام ها: ۱۷۰۳

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸] ۱۷۰۳

اشاره ۱۷۰۳

نکته ها: ۱۷۰۳

پیام ها: ۱۷۰۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹] ۱۷۰۴

اشاره ۱۷۰۴

نکته ها: ۱۷۰۴

پیام ها: ۱۷۰۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰] ۱۷۰۵

اشاره ۱۷۰۵

نکته ها: ۱۷۰۵

پیام ها: ۱۷۰۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱] ۱۷۰۶

اشاره ----- ١٧٠٦

نکته ها: ----- ١٧٠٦

پیام ها: ----- ١٧٠٦

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٢] ----- ١٧٠٧

اشاره ----- ١٧٠٧

نکته ها: ----- ١٧٠٧

پیام ها: ----- ١٧٠٨

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٣] ----- ١٧٠٩

اشاره ----- ١٧٠٩

نکته ها: ----- ١٧٠٩

پیام ها: ----- ١٧٠٩

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٤] ----- ١٧١٠

اشاره ----- ١٧١٠

نکته ها: ----- ١٧١٠

پیام ها: ----- ١٧١٠

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٥] ----- ١٧١١

اشاره ----- ١٧١١

نکته ها: ----- ١٧١١

پیام ها: ----- ١٧١١

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٦] ----- ١٧١٢

اشاره ----- ١٧١٢

نکته ها: ----- ١٧١٢

پیام ها: ----- ١٧١٢

[سوره الأنعام (٦): آیه ١٧] ----- ١٧١٣

اشاره ----- ١٧١٣

پیام ها: ----- ١٧١٣

۱۷۱۳ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۸]

۱۷۱۳ اشاره

۱۷۱۳ نکته ها:

۱۷۱۴ پیام ها:

۱۷۱۴ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۹]

۱۷۱۴ اشاره

۱۷۱۴ نکته ها:

۱۷۱۵ پیام ها:

۱۷۱۶ [سوره الأنعام (۶): آیه ۲۰]

۱۷۱۶ اشاره

۱۷۱۶ نکته ها:

۱۷۱۷ پیام ها:

۱۷۱۷ [سوره الأنعام (۶): آیه ۲۱]

۱۷۱۷ اشاره

۱۷۱۸ نکته ها:

۱۷۱۸ پیام ها:

۱۷۱۸ [سوره الأنعام (۶): آیه ۲۲]

۱۷۱۸ اشاره

۱۷۱۸ نکته ها:

۱۷۱۹ پیام ها:

۱۷۱۹ [سوره الأنعام (۶): آیات ۲۳ تا ۲۴]

۱۷۱۹ اشاره

۱۷۱۹ نکته ها:

۱۷۲۰ پیام ها:

۱۷۲۱ [سوره الأنعام (۶): آیه ۲۵]

۱۷۲۱ اشاره

نکته ها: ۱۷۲۱

پیام ها: ۱۷۲۲

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۶] ۱۷۲۲

اشاره ۱۷۲۲

نکته ها: ۱۷۲۳

پیام ها: ۱۷۲۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۷] ۱۷۲۴

اشاره ۱۷۲۴

نکته ها: ۱۷۲۴

پیام ها: ۱۷۲۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۸] ۱۷۲۵

اشاره ۱۷۲۵

نکته ها: ۱۷۲۵

پیام ها: ۱۷۲۵

[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۹ تا ۳۰] ۱۷۲۶

اشاره ۱۷۲۶

نکته ها: ۱۷۲۶

پیام ها: ۱۷۲۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۱] ۱۷۲۸

اشاره ۱۷۲۸

نکته ها: ۱۷۲۸

پیام ها: ۱۷۲۹

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۲] ۱۷۲۹

اشاره ۱۷۲۹

نکته ها: ۱۷۳۰

پیام ها: ۱۷۳۰

۱۷۳۱ [سوره الأنعام (۶): آیه ۳۳]

۱۷۳۱ اشاره

۱۷۳۱ نکته ها:

۱۷۳۱ پیام ها:

۱۷۳۲ [سوره المائدہ (۵): آیه ۳۴]

۱۷۳۲ اشاره

۱۷۳۲ نکته ها:

۱۷۳۳ پیام ها:

۱۷۳۴ [سوره الأنعام (۶): آیه ۳۵]

۱۷۳۴ اشاره

۱۷۳۴ نکته ها:

۱۷۳۵ پیام ها:

۱۷۳۵ [سوره المائدہ (۵): آیه ۳۶]

۱۷۳۵ اشاره

۱۷۳۶ نکته ها:

۱۷۳۶ پیام ها:

۱۷۳۶ [سوره الأنعام (۶): آیه ۳۷]

۱۷۳۶ اشاره

۱۷۳۶ نکته ها:

۱۷۳۷ پیام ها:

۱۷۳۷ [سوره المائدہ (۵): آیه ۳۸]

۱۷۳۷ اشاره

۱۷۳۷ نکته ها:

۱۷۳۷ اشاره

۱۷۳۸ شعور حیوانات

۱۷۴۰ پیام ها:

۱۷۴۱ [سوره الأنعام (۶): آیه ۳۹]

۱۷۴۱ اشاره

۱۷۴۱ نکته ها:

۱۷۴۱ پیام ها:

۱۷۴۲ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۰]

۱۷۴۲ اشاره

۱۷۴۲ نکته ها:

۱۷۴۲ پیام ها:

۱۷۴۲ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۱]

۱۷۴۲ اشاره

۱۷۴۳ نکته ها:

۱۷۴۳ پیام ها:

۱۷۴۳ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۲]

۱۷۴۳ اشاره

۱۷۴۳ نکته ها:

۱۷۴۴ پیام ها:

۱۷۴۴ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۳]

۱۷۴۴ اشاره

۱۷۴۵ پیام ها:

۱۷۴۵ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۴]

۱۷۴۵ اشاره

۱۷۴۵ نکته ها:

۱۷۴۶ پیام ها:

۱۷۴۷ [سوره الأنعام (۶): آیه ۴۵]

۱۷۴۷ اشاره

۱۷۴۷ نکته ها:

پیام ها: ۱۷۴۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۶] ۱۷۴۸

اشاره ۱۷۴۸

نکته ها: ۱۷۴۸

پیام ها: ۱۷۴۹

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۷] ۱۷۴۹

اشاره ۱۷۴۹

نکته ها: ۱۷۴۹

پیام ها: ۱۷۵۰

[سوره الأنعام (۶): آیات ۴۸ تا ۴۹] ۱۷۵۱

اشاره ۱۷۵۱

نکته ها: ۱۷۵۱

پیام ها: ۱۷۵۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۰] ۱۷۵۲

اشاره ۱۷۵۲

نکته ها: ۱۷۵۳

پیام ها: ۱۷۵۳

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۱] ۱۷۵۵

اشاره ۱۷۵۵

نکته ها: ۱۷۵۵

پیام ها: ۱۷۵۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۲] ۱۷۵۵

اشاره ۱۷۵۵

نکته ها: ۱۷۵۶

پیام ها: ۱۷۵۶

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۳] ۱۷۵۷

اشاره ----- ١٧٥٧

نکته ها: ----- ١٧٥٧

پیام ها: ----- ١٧٥٨

[سوره الأنعام (٦): آیات ٥٤ تا ٥٥] ----- ١٧٥٨

اشاره ----- ١٧٥٨

نکته ها: ----- ١٧٥٩

پیام ها: ----- ١٧٥٩

[سوره الأنعام (٦): آیه ٥٦] ----- ١٧٦٠

اشاره ----- ١٧٦٠

پیام ها: ----- ١٧٦٠

[سوره الأنعام (٦): آیه ٥٧] ----- ١٧٦١

اشاره ----- ١٧٦١

نکته ها: ----- ١٧٦١

پیام ها: ----- ١٧٦٢

[سوره الأنعام (٦): آیه ٥٨] ----- ١٧٦٢

اشاره ----- ١٧٦٢

پیام ها: ----- ١٧٦٣

[سوره الأنعام (٦): آیه ٥٩] ----- ١٧٦٣

اشاره ----- ١٧٦٣

نکته ها: ----- ١٧٦٣

پیام ها: ----- ١٧٦٤

[سوره الأنعام (٦): آیه ٦٠] ----- ١٧٦٥

اشاره ----- ١٧٦٥

نکته ها: ----- ١٧٦٥

پیام ها: ----- ١٧٦٥

[سوره الأنعام (٦): آیه ٦١] ----- ١٧٦٦

اشاره ۱۷۶۶

نکته ها: ۱۷۶۶

پیام ها: ۱۷۶۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۲] ۱۷۶۷

اشاره ۱۷۶۷

نکته ها: ۱۷۶۷

پیام ها: ۱۷۶۸

[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۳ تا ۶۴] ۱۷۶۹

اشاره ۱۷۶۹

نکته ها: ۱۷۶۹

پیام ها: ۱۷۷۰

[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۵ تا ۶۶] ۱۷۷۰

اشاره ۱۷۷۰

نکته ها: ۱۷۷۱

پیام ها: ۱۷۷۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۷] ۱۷۷۲

اشاره ۱۷۷۲

نکته ها: ۱۷۷۲

پیام ها: ۱۷۷۲

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۸] ۱۷۷۳

اشاره ۱۷۷۳

نکته ها: ۱۷۷۳

پیام ها: ۱۷۷۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۹] ۱۷۷۵

اشاره ۱۷۷۵

نکته ها: ۱۷۷۵

پیام ها: ۱۷۷۶

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۰] ۱۷۷۶

اشاره ۱۷۷۶

نکته ها: ۱۷۷۷

پیام ها: ۱۷۷۷

[سوره الأنعام (۶): آیات ۷۱ تا ۷۲] ۱۷۷۸

اشاره ۱۷۷۸

نکته ها: ۱۷۷۹

پیام ها: ۱۷۷۹

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۳] ۱۷۸۰

اشاره ۱۷۸۰

نکته ها: ۱۷۸۰

پیام ها: ۱۷۸۰

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۴] ۱۷۸۱

اشاره ۱۷۸۱

نکته ها: ۱۷۸۱

پیام ها: ۱۷۸۲

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۵] ۱۷۸۳

اشاره ۱۷۸۳

نکته ها: ۱۷۸۳

پیام ها: ۱۷۸۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۶] ۱۷۸۵

اشاره ۱۷۸۵

نکته ها: ۱۷۸۵

پیام ها: ۱۷۸۶

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۷] ۱۷۸۶

اشاره ----- ١٧٨٦

نکته ها: ----- ١٧٨٧

پیام ها: ----- ١٧٨٧

[سوره الأنعام (٦): آیه ٧٨] ----- ١٧٨٨

اشاره ----- ١٧٨٨

نکته ها: ----- ١٧٨٨

پیام ها: ----- ١٧٨٨

[سوره الأنعام (٦): آیه ٧٩] ----- ١٧٨٩

اشاره ----- ١٧٨٩

نکته ها: ----- ١٧٨٩

پیام ها: ----- ١٧٨٩

[سوره الأنعام (٦): آیه ٨٠] ----- ١٧٩٠

اشاره ----- ١٧٩٠

پیام ها: ----- ١٧٩٠

[سوره الأنعام (٦): آیه ٨١] ----- ١٧٩١

اشاره ----- ١٧٩١

نکته ها: ----- ١٧٩١

پیام ها: ----- ١٧٩٢

[سوره الأنعام (٦): آیات ٨٢ تا ٨٣] ----- ١٧٩٢

اشاره ----- ١٧٩٢

نکته ها: ----- ١٧٩٣

پیام ها: ----- ١٧٩٣

[سوره الأنعام (٦): آیه ٨٤] ----- ١٧٩٤

اشاره ----- ١٧٩٤

نکته ها: ----- ١٧٩٤

پیام ها: ----- ١٧٩٤

سوره الأنعام (٦): آيات ٨٥ تا ٨٧] ----- ١٧٩٥

اشاره ----- ١٧٩٥

نکته ها: ----- ١٧٩٥

سوره الأنعام (٦): آيه ٨٨] ----- ١٧٩٦

اشاره ----- ١٧٩٦

پیام ها: ----- ١٧٩٦

سوره الأنعام (٦): آيه ٨٩] ----- ١٧٩٧

اشاره ----- ١٧٩٧

نکته ها: ----- ١٧٩٧

پیام ها: ----- ١٧٩٧

سوره الأنعام (٦): آيه ٩٠] ----- ١٧٩٨

اشاره ----- ١٧٩٨

نکته ها: ----- ١٧٩٨

پیام ها: ----- ١٧٩٨

سوره الأنعام (٦): آيه ٩١] ----- ١٧٩٩

اشاره ----- ١٧٩٩

نکته ها: ----- ١٨٠٠

پیام ها: ----- ١٨٠٠

سوره الأنعام (٦): آيه ٩٢] ----- ١٨٠٠

اشاره ----- ١٨٠٠

نکته ها: ----- ١٨٠١

پیام ها: ----- ١٨٠١

سوره الأنعام (٦): آيه ٩٣] ----- ١٨٠٢

اشاره ----- ١٨٠٢

نکته ها: ----- ١٨٠٢

پیام ها: ----- ١٨٠٣

۱۸۰۳ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۴]

۱۸۰۳ اشاره

۱۸۰۴ نکته ها:

۱۸۰۴ پیام ها:

۱۸۰۶ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۵]

۱۸۰۶ اشاره

۱۸۰۶ نکته ها:

۱۸۰۶ پیام ها:

۱۸۰۷ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۶]

۱۸۰۷ اشاره

۱۸۰۷ نکته ها:

۱۸۰۷ پیام ها:

۱۸۰۸ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۷]

۱۸۰۸ اشاره

۱۸۰۸ نکته ها:

۱۸۰۹ پیام ها:

۱۸۰۹ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۸]

۱۸۰۹ اشاره

۱۸۱۰ نکته ها:

۱۸۱۰ پیام ها:

۱۸۱۱ [سوره الأنعام (۶): آیه ۹۹]

۱۸۱۱ اشاره

۱۸۱۱ نکته ها:

۱۸۱۲ پیام ها:

۱۸۱۲ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۰]

۱۸۱۲ اشاره

نکته ها: ۱۸۱۲

پیام ها: ۱۸۱۳

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲] ۱۸۱۳

اشاره ۱۸۱۳

نکته ها: ۱۸۱۴

پیام ها: ۱۸۱۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۳] ۱۸۱۴

اشاره ۱۸۱۴

نکته ها: ۱۸۱۵

پیام ها: ۱۸۱۶

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۴] ۱۸۱۶

اشاره ۱۸۱۶

نکته ها: ۱۸۱۶

پیام ها: ۱۸۱۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۵] ۱۸۱۷

اشاره ۱۸۱۷

نکته ها: ۱۸۱۷

پیام ها: ۱۸۱۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۶] ۱۸۱۸

اشاره ۱۸۱۸

نکته ها: ۱۸۱۸

پیام ها: ۱۸۱۹

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۷] ۱۸۱۹

اشاره ۱۸۱۹

نکته ها: ۱۸۱۹

پیام ها: ۱۸۱۹

۱۸۲۰ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۸]

۱۸۲۰ اشاره

۱۸۲۰ نکته ها:

۱۸۲۱ پیام ها:

۱۸۲۲ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۹]

۱۸۲۲ اشاره

۱۸۲۲ نکته ها:

۱۸۲۳ پیام ها:

۱۸۲۳ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۰]

۱۸۲۳ اشاره

۱۸۲۳ پیام ها:

۱۸۲۴ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۱]

۱۸۲۴ اشاره

۱۸۲۴ نکته ها:

۱۸۲۵ پیام ها:

۱۸۲۵ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۲]

۱۸۲۵ اشاره

۱۸۲۵ نکته ها:

۱۸۲۶ پیام ها:

۱۸۲۷ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۳]

۱۸۲۷ اشاره

۱۸۲۷ نکته ها:

۱۸۲۷ پیام ها:

۱۸۲۷ [سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۴]

۱۸۲۷ اشاره

۱۸۲۸ نکته ها:

پیام ها: ۱۸۲۸

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۵] ۱۸۲۹

اشاره ۱۸۲۹

نکته ها: ۱۸۲۹

پیام ها: ۱۸۳۰

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۶] ۱۸۳۰

اشاره ۱۸۳۰

نکته ها: ۱۸۳۱

پیام ها: ۱۸۳۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۷] ۱۸۳۱

اشاره ۱۸۳۱

نکته ها: ۱۸۳۲

پیام ها: ۱۸۳۲

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۸] ۱۸۳۲

اشاره ۱۸۳۲

نکته ها: ۱۸۳۲

پیام ها: ۱۸۳۳

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۹] ۱۸۳۳

اشاره ۱۸۳۳

نکته ها: ۱۸۳۳

پیام ها: ۱۸۳۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۰] ۱۸۳۵

اشاره ۱۸۳۵

نکته ها: ۱۸۳۵

پیام ها: ۱۸۳۵

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۱] ۱۸۳۵

١٨٣٥ اشاره

١٨٣٦ نکته ها:

١٨٣٦ پیام ها:

١٨٣٧ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٢]

١٨٣٧ اشاره

١٨٣٨ نکته ها:

١٨٣٨ پیام ها:

١٨٣٩ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٣]

١٨٣٩ اشاره

١٨٣٩ نکته ها:

١٨٣٩ پیام ها:

١٨٤٠ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٤]

١٨٤٠ اشاره

١٨٤٠ نکته ها:

١٨٤١ پیام ها:

١٨٤١ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٥]

١٨٤١ اشاره

١٨٤١ نکته ها:

١٨٤٣ پیام ها:

١٨٤٣ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٦]

١٨٤٣ اشاره

١٨٤٣ نکته ها:

١٨٤٣ پیام ها:

١٨٤٤ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٢٧]

١٨٤٤ اشاره

١٨٤٤ پیام ها:

١٨٤٤ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٢٨]

١٨٤٤ اشاره

١٨٤٥ نکته ها:

١٨٤٥ پیام ها:

١٨٤٦ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٢٩]

١٨٤٦ اشاره

١٨٤٦ نکته ها:

١٨٤٦ پیام ها:

١٨٤٧ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٣٠]

١٨٤٧ اشاره

١٨٤٧ نکته ها:

١٨٤٨ پیام ها:

١٨٤٨ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٣١]

١٨٤٨ اشاره

١٨٤٨ نکته ها:

١٨٤٩ پیام ها:

١٨٤٩ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٣٢]

١٨٤٩ اشاره

١٨٤٩ نکته ها:

١٨٤٩ پیام ها:

١٨٥٠ [سوره الأنعام (٦): آيات ١٣٣ تا ١٣٤]

١٨٥٠ اشاره

١٨٥٠ پیام ها:

١٨٥١ [سوره الأنعام (٦): آيه ١٣٥]

١٨٥١ اشاره

١٨٥١ پیام ها:

١٨٥٢ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٣٦]

١٨٥٢ اشاره

١٨٥٢ نکته ها:

١٨٥٢ پیام ها:

١٨٥٣ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٣٧]

١٨٥٣ اشاره

١٨٥٣ نکته ها:

١٨٥٤ پیام ها:

١٨٥٤ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٣٨]

١٨٥٤ اشاره

١٨٥٥ نکته ها:

١٨٥٥ پیام ها:

١٨٥٦ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٣٩]

١٨٥٦ اشاره

١٨٥٦ نکته ها:

١٨٥٦ پیام ها:

١٨٥٧ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٤٠]

١٨٥٧ اشاره

١٨٥٧ نکته ها:

١٨٥٧ پیام ها:

١٨٥٨ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٤١]

١٨٥٨ اشاره

١٨٥٨ نکته ها:

١٨٥٩ پیام ها:

١٨٦٠ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٤٢]

١٨٦٠ اشاره

نکته ها: ۱۸۶۰

پیام ها: ۱۸۶۱

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴] ۱۸۶۱

اشاره ۱۸۶۱

نکته ها: ۱۸۶۲

پیام ها: ۱۸۶۳

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۵] ۱۸۶۳

اشاره ۱۸۶۳

نکته ها: ۱۸۶۴

پیام ها: ۱۸۶۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۶] ۱۸۶۵

اشاره ۱۸۶۵

نکته ها: ۱۸۶۶

پیام ها: ۱۸۶۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۷] ۱۸۶۷

اشاره ۱۸۶۷

پیام ها: ۱۸۶۷

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۸] ۱۸۶۸

اشاره ۱۸۶۸

نکته ها: ۱۸۶۸

پیام ها: ۱۸۶۹

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۹] ۱۸۷۰

اشاره ۱۸۷۰

نکته ها: ۱۸۷۰

پیام ها: ۱۸۷۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۰] ۱۸۷۱

١٨٧١ اشاره

١٨٧١ نکته ها:

١٨٧٢ پیام ها:

١٨٧٣ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٥١]

١٨٧٣ اشاره

١٨٧٣ نکته ها:

١٨٧٤ پیام ها:

١٨٧٥ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٥٢]

١٨٧٥ اشاره

١٨٧٥ نکته ها:

١٨٧٦ پیام ها:

١٨٧٧ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٥٣]

١٨٧٧ اشاره

١٨٧٧ نکته ها:

١٨٧٨ پیام ها:

١٨٧٩ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٥٤]

١٨٧٩ اشاره

١٨٧٩ نکته ها:

١٨٧٩ پیام ها:

١٨٨٠ [سوره الأنعام (٦): آیات ١٥٥ تا ١٥٦]

١٨٨٠ اشاره

١٨٨٠ نکته ها:

١٨٨٠ پیام ها:

١٨٨١ [سوره الأنعام (٦): آیه ١٥٧]

١٨٨١ اشاره

١٨٨١ نکته ها:

پیام ها: ۱۸۸۱

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۸] ۱۸۸۲

اشاره ۱۸۸۲

نکته ها: ۱۸۸۲

پیام ها: ۱۸۸۳

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۹] ۱۸۸۳

اشاره ۱۸۸۳

نکته ها: ۱۸۸۳

پیام ها: ۱۸۸۴

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۰] ۱۸۸۵

اشاره ۱۸۸۵

نکته ها: ۱۸۸۵

پیام ها: ۱۸۸۶

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۱] ۱۸۸۶

اشاره ۱۸۸۶

نکته ها: ۱۸۸۶

پیام ها: ۱۸۸۷

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳] ۱۸۸۷

اشاره ۱۸۸۷

نکته ها: ۱۸۸۸

پیام ها: ۱۸۸۸

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۴] ۱۸۸۹

اشاره ۱۸۸۹

نکته ها: ۱۸۸۹

پیام ها: ۱۸۹۰

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۵] ۱۸۹۱

۱۸۹۱ اشاره

۱۸۹۱ نکته ها:

۱۸۹۱ پیام ها:

۱۸۹۳ جلد چهارم -

۱۸۹۳ اشاره

۱۹۰۰ پیشگفتار

۱۹۰۰ اشاره

۱۹۰۱ همکاران

۱۹۰۱ امتیازات

۱۹۰۷ [تفسیر سوره اعراف]

۱۹۰۷ سیمای سوره اعراف

۱۹۰۸ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱ تا ۲]

۱۹۰۸ اشاره

۱۹۰۸ نکته ها:

۱۹۰۸ پیام ها:

۱۹۰۹ [سوره الأعراف (۷): آیه ۳]

۱۹۰۹ اشاره

۱۹۰۹ نکته ها:

۱۹۰۹ پیام ها:

۱۹۱۰ [سوره الأعراف (۷): آیات ۴ تا ۵]

۱۹۱۰ اشاره

۱۹۱۰ نکته ها:

۱۹۱۱ پیام ها:

۱۹۱۲ [سوره الأعراف (۷): آیات ۶ تا ۷]

۱۹۱۲ اشاره

۱۹۱۲ نکته ها:

پیام ها: ۱۹۱۴

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸] ۱۹۱۴

اشاره ۱۹۱۴

نکته ها: ۱۹۱۴

پیام ها: ۱۹۱۶

[سوره الأعراف (۷): آیه ۹] ۱۹۱۶

اشاره ۱۹۱۶

نکته ها: ۱۹۱۶

پیام ها: ۱۹۱۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰] ۱۹۱۷

اشاره ۱۹۱۷

پیام ها: ۱۹۱۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۱] ۱۹۱۸

اشاره ۱۹۱۸

نکته ها: ۱۹۱۸

پیام ها: ۱۹۱۹

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲] ۱۹۲۰

اشاره ۱۹۲۰

نکته ها: ۱۹۲۰

پیام ها: ۱۹۲۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳] ۱۹۲۲

اشاره ۱۹۲۲

نکته ها: ۱۹۲۲

پیام ها: ۱۹۲۲

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴ تا ۱۵] ۱۹۲۳

اشاره ۱۹۲۳

نکته ها: ۱۹۲۳

پیام ها: ۱۹۲۴

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶ تا ۱۷] ۱۹۲۴

اشاره ۱۹۲۴

نکته ها: ۱۹۲۴

پیام ها: ۱۹۲۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸] ۱۹۲۶

اشاره ۱۹۲۶

نکته ها: ۱۹۲۶

پیام ها: ۱۹۲۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹] ۱۹۲۷

اشاره ۱۹۲۷

نکته ها: ۱۹۲۷

پیام ها: ۱۹۲۸

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰] ۱۹۲۹

اشاره ۱۹۲۹

نکته ها: ۱۹۲۹

پیام ها: ۱۹۳۱

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۱] ۱۹۳۱

اشاره ۱۹۳۱

نکته ها: ۱۹۳۱

پیام ها: ۱۹۳۲

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۲] ۱۹۳۲

اشاره ۱۹۳۲

نکته ها: ۱۹۳۳

پیام ها: ۱۹۳۳

۱۹۳۴ [سوره الأعراف (۷): آیه ۲۳]

۱۹۳۴ اشاره

۱۹۳۴ نکته ها:

۱۹۳۵ پیام ها:

۱۹۳۵ [سوره الأعراف (۷): آیات ۲۴ تا ۲۵]

۱۹۳۵ اشاره

۱۹۳۵ نکته ها:

۱۹۳۶ پیام ها:

۱۹۳۷ [سوره الأعراف (۷): آیه ۲۶]

۱۹۳۷ اشاره

۱۹۳۷ نکته ها:

۱۹۳۸ پیام ها:

۱۹۳۹ [سوره الأعراف (۷): آیه ۲۷]

۱۹۳۹ اشاره

۱۹۳۹ نکته ها:

۱۹۳۹ پیام ها:

۱۹۴۰ [سوره الأعراف (۷): آیه ۲۸]

۱۹۴۰ اشاره

۱۹۴۱ نکته ها:

۱۹۴۱ پیام ها:

۱۹۴۲ [سوره الأعراف (۷): آیه ۲۹]

۱۹۴۲ اشاره

۱۹۴۲ نکته ها:

۱۹۴۳ پیام ها:

۱۹۴۴ [سوره الأعراف (۷): آیه ۳۰]

۱۹۴۴ اشاره

١٩٤٤: پیام ها:

١٩٤٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣١]

١٩٤٥ اشاره

١٩٤٥ نکته ها:

١٩٤٦: پیام ها:

١٩٤٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣٢]

١٩٤٧ اشاره

١٩٤٧ نکته ها:

١٩٤٨: پیام ها:

١٩٥٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣٣]

١٩٥٠ اشاره

١٩٥٠ نکته ها:

١٩٥٠: پیام ها:

١٩٥٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣٤]

١٩٥٢ اشاره

١٩٥٢ نکته ها:

١٩٥٢: پیام ها:

١٩٥٣ [سوره الأعراف (٧): آیات ٣٥ تا ٣٦]

١٩٥٣ اشاره

١٩٥٤ نکته ها:

١٩٥٤: پیام ها:

١٩٥٤ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣٧]

١٩٥٤ اشاره

١٩٥٥ نکته ها:

١٩٥٥: پیام ها:

١٩٥٦ [سوره الأعراف (٧): آیه ٣٨]

اشاره - ۱۹۵۶

نکته ها: ۱۹۵۶

پیام ها: ۱۹۵۷

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۹ تا ۴۰] ۱۹۵۸

اشاره - ۱۹۵۸

نکته ها: ۱۹۵۸

پیام ها: ۱۹۵۹

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۱] ۱۹۶۰

اشاره - ۱۹۶۰

نکته ها: ۱۹۶۰

پیام ها: ۱۹۶۱

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۲] ۱۹۶۱

اشاره - ۱۹۶۱

پیام ها: ۱۹۶۱

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۳] ۱۹۶۲

اشاره - ۱۹۶۲

نکته ها: ۱۹۶۲

پیام ها: ۱۹۶۳

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۴] ۱۹۶۴

اشاره - ۱۹۶۴

نکته ها: ۱۹۶۴

پیام ها: ۱۹۶۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۵] ۱۹۶۵

اشاره - ۱۹۶۵

نکته ها: ۱۹۶۵

پیام ها: ۱۹۶۵

۱۹۶۶ [سوره الأعراف (۷): آیه ۴۶]

۱۹۶۶ اشاره

۱۹۶۶ نکته ها:

۱۹۶۷ پیام ها:

۱۹۶۸ [سوره الأعراف (۷): آیه ۴۷]

۱۹۶۸ اشاره

۱۹۶۸ نکته ها:

۱۹۶۸ [سوره الأعراف (۷): آیه ۴۸]

۱۹۶۸ اشاره

۱۹۶۸ نکته ها:

۱۹۶۹ پیام ها:

۱۹۶۹ [سوره الأعراف (۷): آیه ۴۹]

۱۹۶۹ اشاره

۱۹۶۹ نکته ها:

۱۹۶۹ پیام ها:

۱۹۷۰ [سوره الأعراف (۷): آیه ۵۰]

۱۹۷۰ اشاره

۱۹۷۰ نکته ها:

۱۹۷۰ پیام ها:

۱۹۷۱ [سوره الأعراف (۷): آیه ۵۱]

۱۹۷۱ اشاره

۱۹۷۱ نکته ها:

۱۹۷۱ پیام ها:

۱۹۷۲ [سوره الأعراف (۷): آیه ۵۲]

۱۹۷۲ اشاره

۱۹۷۲ نکته ها:

١٩٧٢: پیام ها:

١٩٧٣ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٣]

١٩٧٣ اشاره

١٩٧٣ نکته ها:

١٩٧٤: پیام ها:

١٩٧٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٤]

١٩٧٥ اشاره

١٩٧٥ نکته ها:

١٩٧٧: پیام ها:

١٩٧٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٥]

١٩٧٧ اشاره

١٩٧٧ نکته ها:

١٩٧٨: پیام ها:

١٩٧٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٦]

١٩٧٨ اشاره

١٩٧٩ نکته ها:

١٩٧٩: پیام ها:

١٩٨٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٧]

١٩٨٠ اشاره

١٩٨٠ نکته ها:

١٩٨١: پیام ها:

١٩٨١ [سوره الأعراف (٧): آیه ٥٨]

١٩٨١ اشاره

١٩٨١ نکته ها:

١٩٨٢: پیام ها:

١٩٨٣ [سوره الأعراف (٧): آیات ٥٩ تا ٦٠]

اشاره ----- ١٩٨٣

نکته ها: ----- ١٩٨٣

پیام ها: ----- ١٩٨٤

[سوره الاعراف (٧): آیات ٦١ تا ٦٢] ----- ١٩٨٥

اشاره ----- ١٩٨٥

نکته ها: ----- ١٩٨٥

پیام ها: ----- ١٩٨٥

[سوره الاعراف (٧): آیه ٦٣] ----- ١٩٨٦

اشاره ----- ١٩٨٦

پیام ها: ----- ١٩٨٦

[سوره الاعراف (٧): آیه ٦٤] ----- ١٩٨٧

اشاره ----- ١٩٨٧

نکته ها: ----- ١٩٨٧

پیام ها: ----- ١٩٨٧

[سوره الاعراف (٧): آیه ٦٥] ----- ١٩٨٨

اشاره ----- ١٩٨٨

نکته ها: ----- ١٩٨٨

پیام ها: ----- ١٩٨٨

[سوره الاعراف (٧): آیات ٦٦ تا ٦٧] ----- ١٩٨٨

اشاره ----- ١٩٨٨

نکته ها: ----- ١٩٨٩

پیام ها: ----- ١٩٨٩

[سوره الاعراف (٧): آیه ٦٨] ----- ١٩٩٠

اشاره ----- ١٩٩٠

پیام ها: ----- ١٩٩٠

[سوره الاعراف (٧): آیه ٦٩] ----- ١٩٩٠

١٩٩٠ اشاره

١٩٩١ نکته ها:

١٩٩١ پیام ها:

١٩٩٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٠]

١٩٩٢ اشاره

١٩٩٢ پیام ها:

١٩٩٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧١]

١٩٩٢ اشاره

١٩٩٣ نکته ها:

١٩٩٣ پیام ها:

١٩٩٤ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٢]

١٩٩٤ اشاره

١٩٩٤ نکته ها:

١٩٩٤ پیام ها:

١٩٩٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٣]

١٩٩٥ اشاره

١٩٩٥ نکته ها:

١٩٩٦ پیام ها:

١٩٩٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٤]

١٩٩٧ اشاره

١٩٩٧ نکته ها:

١٩٩٧ پیام ها:

١٩٩٨ [سوره الأعراف (٧): آیات ٧٥ تا ٧٦]

١٩٩٨ اشاره

١٩٩٩ پیام ها:

٢٠٠٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٧]

٢٠٠٠ اشاره

٢٠٠٠ نکته ها:

٢٠٠٠ پیام ها:

٢٠٠١ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٨]

٢٠٠١ اشاره

٢٠٠١ نکته ها:

٢٠٠١ پیام ها:

٢٠٠٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ٧٩]

٢٠٠٢ اشاره

٢٠٠٢ نکته ها:

٢٠٠٢ پیام ها:

٢٠٠٣ [سوره الأعراف (٧): آیات ٨٠ تا ٨١]

٢٠٠٣ اشاره

٢٠٠٣ نکته ها:

٢٠٠٤ پیام ها:

٢٠٠٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٢]

٢٠٠٥ اشاره

٢٠٠٥ نکته ها:

٢٠٠٥ پیام ها:

٢٠٠٦ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٣]

٢٠٠٦ اشاره

٢٠٠٦ نکته ها:

٢٠٠٦ پیام ها:

٢٠٠٦ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٤]

٢٠٠٦ اشاره

٢٠٠٧ نکته ها:

٢٠٠٨: پیام ها:

٢٠٠٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٥]

٢٠٠٨ اشاره

٢٠٠٩: نکته ها:

٢٠٠٩: پیام ها:

٢٠١٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٦]

٢٠١٠ اشاره

٢٠١٠: نکته ها:

٢٠١١: پیام ها:

٢٠١١ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٧]

٢٠١١ اشاره

٢٠١٢: نکته ها:

٢٠١٢: پیام ها:

٢٠١٣ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٨]

٢٠١٣ اشاره

٢٠١٣: نکته ها:

٢٠١٣: پیام ها:

٢٠١٤ [سوره الأعراف (٧): آیه ٨٩]

٢٠١٤ اشاره

٢٠١٤: نکته ها:

٢٠١٥: پیام ها:

٢٠١٦ [سوره الأعراف (٧): آیات ٩٠ تا ٩١]

٢٠١٦ اشاره

٢٠١٦: نکته ها:

٢٠١٦: پیام ها:

٢٠١٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ٩٢]

٢٠١٧ اشاره

٢٠١٧ نکته ها:

٢٠١٧ پیام ها:

٢٠١٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ٩٣]

٢٠١٨ اشاره

٢٠١٨ پیام ها:

٢٠١٩ [سوره الأعراف (٧): آیه ٩٤]

٢٠١٩ اشاره

٢٠١٩ نکته ها:

٢٠١٩ پیام ها:

٢٠١٩ [سوره الأعراف (٧): آیه ٩٥]

٢٠١٩ اشاره

٢٠٢٠ نکته ها:

٢٠٢٠ پیام ها:

٢٠٢١ [سوره الأعراف (٧): آیه ٩٦]

٢٠٢١ اشاره

٢٠٢١ نکته ها:

٢٠٢٢ پیام ها:

٢٠٢٣ [سوره الأعراف (٧): آیات ٩٧ تا ٩٩]

٢٠٢٣ اشاره

٢٠٢٣ نکته ها:

٢٠٢٤ پیام ها:

٢٠٢٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٠٠]

٢٠٢٥ اشاره

٢٠٢٥ نکته ها:

٢٠٢٦ پیام ها:

۲۰۲۶----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۱]

۲۰۲۶----- اشاره

۲۰۲۶----- نکته ها:

۲۰۲۶----- پیام ها:

۲۰۲۷----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۲]

۲۰۲۷----- اشاره

۲۰۲۷----- نکته ها:

۲۰۲۸----- پیام ها:

۲۰۳۰----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۳]

۲۰۳۰----- اشاره

۲۰۳۰----- نکته ها:

۲۰۳۰----- پیام ها:

۲۰۳۱----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۴]

۲۰۳۱----- اشاره

۲۰۳۱----- پیام ها:

۲۰۳۲----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۵]

۲۰۳۲----- اشاره

۲۰۳۲----- پیام ها:

۲۰۳۲----- [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷]

۲۰۳۲----- اشاره

۲۰۳۳----- نکته ها:

۲۰۳۳----- پیام ها:

۲۰۳۴----- [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

۲۰۳۴----- اشاره

۲۰۳۴----- پیام ها:

۲۰۳۴----- [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۱۰]

٢٠٣٤ اشاره

٢٠٣٥ نکته ها:

٢٠٣٥ پیام ها:

٢٠٣٥ [سوره الأعراف (٧): آيات ١١١ تا ١١٢]

٢٠٣٥ اشاره

٢٠٣٥ نکته ها:

٢٠٣٦ پیام ها:

٢٠٣٦ [سوره الأعراف (٧): آيات ١١٣ تا ١١٤]

٢٠٣٦ اشاره

٢٠٣٦ پیام ها:

٢٠٣٧ [سوره الأعراف (٧): آيات ١١٥ تا ١١٦]

٢٠٣٧ اشاره

٢٠٣٨ پیام ها:

٢٠٣٨ [سوره الأعراف (٧): آية ١١٧]

٢٠٣٨ اشاره

٢٠٣٨ نکته ها:

٢٠٣٩ پیام ها:

٢٠٣٩ [سوره الأعراف (٧): آيات ١١٨ تا ١٢٠]

٢٠٣٩ اشاره

٢٠٣٩ نکته ها:

٢٠٤٠ پیام ها:

٢٠٤٠ [سوره الأعراف (٧): آيات ١٢١ تا ١٢٢]

٢٠٤٠ اشاره

٢٠٤٠ نکته ها:

٢٠٤١ پیام ها:

٢٠٤٢ [سوره الأعراف (٧): آية ١٢٣]

۲۰۴۲ اشاره

۲۰۴۲ پیام ها:

۲۰۴۳ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵]

۲۰۴۳ اشاره

۲۰۴۳ نکته ها:

۲۰۴۳ پیام ها:

۲۰۴۴ [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۶]

۲۰۴۴ اشاره

۲۰۴۴ نکته ها:

۲۰۴۵ پیام ها:

۲۰۴۶ [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۷]

۲۰۴۶ اشاره

۲۰۴۶ نکته ها:

۲۰۴۶ پیام ها:

۲۰۴۷ [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۸]

۲۰۴۷ اشاره

۲۰۴۷ نکته ها:

۲۰۴۸ پیام ها:

۲۰۴۸ [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۹]

۲۰۴۸ اشاره

۲۰۴۸ نکته ها:

۲۰۴۹ پیام ها:

۲۰۵۰ [سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۰]

۲۰۵۰ اشاره

۲۰۵۰ نکته ها:

۲۰۵۰ پیام ها:

٢٠٥١ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٣١]

٢٠٥١ ----- اشاره

٢٠٥١ ----- نکته ها:

٢٠٥٢ ----- پیام ها:

٢٠٥٢ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٣٢]

٢٠٥٢ ----- اشاره

٢٠٥٢ ----- نکته ها:

٢٠٥٣ ----- پیام ها:

٢٠٥٣ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٣٣]

٢٠٥٣ ----- اشاره

٢٠٥٣ ----- نکته ها:

٢٠٥٤ ----- پیام ها:

٢٠٥٥ ----- [سوره الأعراف (٧): آيات ١٣٤ تا ١٣٥]

٢٠٥٥ ----- اشاره

٢٠٥٥ ----- نکته ها:

٢٠٥٥ ----- پیام ها:

٢٠٥٦ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٣٦]

٢٠٥٦ ----- اشاره

٢٠٥٦ ----- نکته ها:

٢٠٥٧ ----- پیام ها:

٢٠٥٧ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٣٧]

٢٠٥٧ ----- اشاره

٢٠٥٧ ----- نکته ها:

٢٠٥٨ ----- پیام ها:

٢٠٥٩ ----- [سوره الأعراف (٧): آيات ١٣٨ تا ١٤٠]

٢٠٥٩ ----- اشاره

نکته ها: ۲۰۵۹

پیام ها: ۲۰۶۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۱] ۲۰۶۱

اشاره ۲۰۶۱

نکته ها: ۲۰۶۱

پیام ها: ۲۰۶۲

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۲] ۲۰۶۲

اشاره ۲۰۶۲

نکته ها: ۲۰۶۳

پیام ها: ۲۰۶۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۳] ۲۰۶۷

اشاره ۲۰۶۷

نکته ها: ۲۰۶۷

پیام ها: ۲۰۷۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۴] ۲۰۷۰

اشاره ۲۰۷۰

نکته ها: ۲۰۷۱

پیام ها: ۲۰۷۱

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۵] ۲۰۷۲

اشاره ۲۰۷۲

نکته ها: ۲۰۷۲

پیام ها: ۲۰۷۳

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۶] ۲۰۷۳

اشاره ۲۰۷۳

نکته ها: ۲۰۷۳

پیام ها: ۲۰۷۴

٢٠٧٤ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٤٧]

٢٠٧٤ ----- اشاره

٢٠٧٤ ----- نکته ها:

٢٠٧٥ ----- پیام ها:

٢٠٧٥ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٤٨]

٢٠٧٥ ----- اشاره

٢٠٧٥ ----- نکته ها:

٢٠٧٦ ----- پیام ها:

٢٠٧٧ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٤٩]

٢٠٧٧ ----- اشاره

٢٠٧٧ ----- نکته ها:

٢٠٧٨ ----- پیام ها:

٢٠٧٨ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٥٠]

٢٠٧٨ ----- اشاره

٢٠٧٩ ----- نکته ها:

٢٠٧٩ ----- پیام ها:

٢٠٨١ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٥١]

٢٠٨١ ----- اشاره

٢٠٨١ ----- نکته ها:

٢٠٨١ ----- پیام ها:

٢٠٨٢ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٥٢]

٢٠٨٢ ----- اشاره

٢٠٨٢ ----- نکته ها:

٢٠٨٢ ----- پیام ها:

٢٠٨٣ ----- [سوره الأعراف (٧): آيه ١٥٣]

٢٠٨٣ ----- اشاره

نکته ها: ۲۰۸۳

پیام ها: ۲۰۸۳

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۴] ۲۰۸۴

اشاره ۲۰۸۴

پیام ها: ۲۰۸۴

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۵] ۲۰۸۴

اشاره ۲۰۸۴

نکته ها: ۲۰۸۵

پیام ها: ۲۰۸۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۶] ۲۰۸۶

اشاره ۲۰۸۶

نکته ها: ۲۰۸۷

پیام ها: ۲۰۸۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۷] ۲۰۸۸

اشاره ۲۰۸۸

نکته ها: ۲۰۸۹

پیام ها: ۲۰۹۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۸] ۲۰۹۲

اشاره ۲۰۹۲

نکته ها: ۲۰۹۲

پیام ها: ۲۰۹۳

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۹] ۲۰۹۴

اشاره ۲۰۹۴

نکته ها: ۲۰۹۴

پیام ها: ۲۰۹۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۰] ۲۰۹۵

٢٠٩٥ اشاره

٢٠٩٦ نکته ها:

٢٠٩٧ پیام ها:

٢٠٩٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦١]

٢٠٩٨ اشاره

٢٠٩٨ نکته ها:

٢٠٩٩ پیام ها:

٢١٠٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٢]

٢١٠٠ اشاره

٢١٠٠ نکته ها:

٢١٠١ پیام ها:

٢١٠١ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٣]

٢١٠١ اشاره

٢١٠٢ نکته ها:

٢١٠٣ پیام ها:

٢١٠٣ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٤]

٢١٠٣ اشاره

٢١٠٣ نکته ها:

٢١٠٦ پیام ها:

٢١٠٦ [سوره الأعراف (٧): آیات ١٦٥ تا ١٦٦]

٢١٠٦ اشاره

٢١٠٧ نکته ها:

٢١٠٧ پیام ها:

٢١٠٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٧]

٢١٠٨ اشاره

٢١٠٨ نکته ها:

٢١٠٩: پیام ها:

٢١٠٩ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٨]

٢١٠٩ اشاره

٢١٠٩ نکته ها:

٢١١٠: پیام ها:

٢١١٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٦٩]

٢١١٠ اشاره

٢١١٠ نکته ها:

٢١١١: پیام ها:

٢١١٤ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧٠]

٢١١٤ اشاره

٢١١٤ نکته ها:

٢١١٥: پیام ها:

٢١١٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧١]

٢١١٥ اشاره

٢١١٥ نکته ها:

٢١١٦: پیام ها:

٢١١٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧٢]

٢١١٧ اشاره

٢١١٧ نکته ها:

٢١١٨: پیام ها:

٢١١٩ [سوره الأعراف (٧): آیات ١٧٣ تا ١٧٤]

٢١١٩ اشاره

٢١١٩ نکته ها:

٢١١٩: پیام ها:

٢١٢٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧٥]

٢١٢٠ اشاره

٢١٢٠ نکته ها:

٢١٢١ پیام ها:

٢١٢٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧٦]

٢١٢٢ اشاره

٢١٢٣ نکته ها:

٢١٢٣ پیام ها:

٢١٢٤ [سوره الأعراف (٧): آیات ١٧٧ تا ١٧٨]

٢١٢٤ اشاره

٢١٢٤ نکته ها:

٢١٢٥ پیام ها:

٢١٢٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٧٩]

٢١٢٥ اشاره

٢١٢٥ نکته ها:

٢١٢٧ پیام ها:

٢١٢٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٠]

٢١٢٨ اشاره

٢١٢٨ نکته ها:

٢١٣١ پیام ها:

٢١٣٢ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨١]

٢١٣٢ اشاره

٢١٣٢ نکته ها:

٢١٣٢ پیام ها:

٢١٣٣ [سوره الأعراف (٧): آیات ١٨٢ تا ١٨٣]

٢١٣٣ اشاره

٢١٣٣ نکته ها:

٢١٣٤: پیام ها:

٢١٣٥ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٤]

٢١٣٥ اشاره

٢١٣٥ نکته ها:

٢١٣٥: پیام ها:

٢١٣٦ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٥]

٢١٣٦ اشاره

٢١٣٦ نکته ها:

٢١٣٦: پیام ها:

٢١٣٧ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٦]

٢١٣٧ اشاره

٢١٣٧: پیام ها:

٢١٣٨ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٧]

٢١٣٨ اشاره

٢١٣٨ نکته ها:

٢١٣٩: پیام ها:

٢١٤٠ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٨]

٢١٤٠ اشاره

٢١٤٠ نکته ها:

٢١٤٢: پیام ها:

٢١٤٣ [سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٩]

٢١٤٣ اشاره

٢١٤٣: پیام ها:

٢١٤٤ [سوره الأعراف (٧): آیات ١٩٠ تا ١٩١]

٢١٤٤ اشاره

٢١٤٤: پیام ها:

٢١٤٥ [سوره الأعراف (٧): آيات ١٩٢ تا ١٩٣]

٢١٤٥ اشاره -

٢١٤٥ نکته ها:

٢١٤٥ پیام ها:

٢١٤٦ [سوره الأعراف (٧): آيه ١٩٤]

٢١٤٦ اشاره -

٢١٤٦ نکته ها:

٢١٤٦ پیام ها:

٢١٤٧ [سوره الأعراف (٧): آيه ١٩٥]

٢١٤٧ اشاره -

٢١٤٧ نکته ها:

٢١٤٧ پیام ها:

٢١٤٨ [سوره الأعراف (٧): آيه ١٩٦]

٢١٤٨ اشاره -

٢١٤٨ نکته ها:

٢١٤٨ پیام ها:

٢١٤٩ [سوره الأعراف (٧): آيات ١٩٧ تا ١٩٨]

٢١٤٩ اشاره -

٢١٥٠ نکته ها:

٢١٥٠ پیام ها:

٢١٥١ [سوره الأعراف (٧): آيه ١٩٩]

٢١٥١ اشاره -

٢١٥١ نکته ها:

٢١٥٢ پیام ها:

٢١٥٢ [سوره الأعراف (٧): آيه ٢٠٠]

٢١٥٢ اشاره -

نکته ها: ۲۱۵۳

پیام ها: ۲۱۵۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۰۱ تا ۲۰۲] ۲۱۵۴

اشاره ۲۱۵۴

نکته ها: ۲۱۵۴

پیام ها: ۲۱۵۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۳] ۲۱۵۶

اشاره ۲۱۵۶

نکته ها: ۲۱۵۶

پیام ها: ۲۱۵۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۴] ۲۱۵۸

اشاره ۲۱۵۸

نکته ها: ۲۱۵۸

پیام ها: ۲۱۵۹

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۵] ۲۱۵۹

اشاره ۲۱۵۹

نکته ها: ۲۱۵۹

پیام ها: ۲۱۶۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۶] ۲۱۶۰

اشاره ۲۱۶۰

نکته ها: ۲۱۶۰

پیام ها: ۲۱۶۱

[تفسیر سوره انفال] ۲۱۶۴

سیمای سوره ی انفال ۲۱۶۴

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱] ۲۱۶۵

اشاره ۲۱۶۵

نکته ها: ۲۱۶۵

پیام ها: ۲۱۶۶

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲ تا ۳] ۲۱۶۸

اشاره ۲۱۶۸

نکته ها: ۲۱۶۸

پیام ها: ۲۱۶۹

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴] ۲۱۷۰

اشاره ۲۱۷۰

نکته ها: ۲۱۷۰

پیام ها: ۲۱۷۰

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵] ۲۱۷۱

اشاره ۲۱۷۱

نکته ها: ۲۱۷۱

پیام ها: ۲۱۷۱

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶] ۲۱۷۲

اشاره ۲۱۷۲

نکته ها: ۲۱۷۲

پیام ها: ۲۱۷۳

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷] ۲۱۷۳

اشاره ۲۱۷۳

نکته ها: ۲۱۷۴

پیام ها: ۲۱۷۵

[سوره الأنفال (۸): آیه ۸] ۲۱۷۶

اشاره ۲۱۷۶

نکته ها: ۲۱۷۶

پیام ها: ۲۱۷۶

٢١٧٤ [سوره الأنفال (٨): آیه ٩]

٢١٧٤ اشاره -

٢١٧٤ نکته ها:

٢١٧٨ پیام ها:

٢١٧٨ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٠]

٢١٧٨ اشاره -

٢١٧٩ نکته ها:

٢١٧٩ پیام ها:

٢١٨٠ [سوره الأنفال (٨): آیه ١١]

٢١٨٠ اشاره -

٢١٨٠ نکته ها:

٢١٨١ پیام ها:

٢١٨٢ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٢]

٢١٨٢ اشاره -

٢١٨٢ نکته ها:

٢١٨٣ پیام ها:

٢١٨٤ [سوره الأنفال (٨): آیات ١٣ تا ١٤]

٢١٨٤ اشاره -

٢١٨٤ پیام ها:

٢١٨٥ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٥]

٢١٨٥ اشاره -

٢١٨٥ نکته ها:

٢١٨٥ پیام ها:

٢١٨٦ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٦]

٢١٨٦ اشاره -

٢١٨٦ نکته ها:

٢١٨٧: پیام ها:

٢١٨٨ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٧]

٢١٨٨ اشاره

٢١٨٨ نکته ها:

٢١٨٩: پیام ها:

٢١٨٩ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٨]

٢١٨٩ اشاره

٢١٩٠: نکته ها:

٢١٩٠: پیام ها:

٢١٩٠ [سوره الأنفال (٨): آیه ١٩]

٢١٩٠ اشاره

٢١٩١: نکته ها:

٢١٩١: پیام ها:

٢١٩٢ [سوره الأنفال (٨): آیات ٢٠ تا ٢١]

٢١٩٢ اشاره

٢١٩٢: نکته ها:

٢١٩٢: پیام ها:

٢١٩٣ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٢]

٢١٩٣ اشاره

٢١٩٣: نکته ها:

٢١٩٤: پیام ها:

٢١٩٤ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٣]

٢١٩٤ اشاره

٢١٩٤: نکته ها:

٢١٩٤: پیام ها:

٢١٩٤ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٤]

٢١٩٦ اشاره

٢١٩٧ نکته ها:

٢١٩٨ پیام ها:

٢١٩٩ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٥]

٢١٩٩ اشاره

٢١٩٩ نکته ها:

٢٢٠٠ پیام ها:

٢٢٠١ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٦]

٢٢٠١ اشاره

٢٢٠١ نکته ها:

٢٢٠٢ پیام ها:

٢٢٠٣ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٧]

٢٢٠٣ اشاره

٢٢٠٣ نکته ها:

٢٢٠٤ پیام ها:

٢٢٠٥ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٨]

٢٢٠٥ اشاره

٢٢٠٥ نکته ها:

٢٢٠٧ پیام ها:

٢٢٠٩ [سوره الأنفال (٨): آیه ٢٩]

٢٢٠٩ اشاره

٢٢٠٩ نکته ها:

٢٢١٠ پیام ها:

٢٢١١ [سوره الأنفال (٨): آیه ٣٠]

٢٢١١ اشاره

٢٢١١ نکته ها:

پیام ها: ۲۲۱۲-----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۱]----- ۲۲۱۳

اشاره ----- ۲۲۱۳

نکته ها: ----- ۲۲۱۳

پیام ها: ----- ۲۲۱۳

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۲]----- ۲۲۱۴

اشاره ----- ۲۲۱۴

نکته ها: ----- ۲۲۱۴

پیام ها: ----- ۲۲۱۴

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۳]----- ۲۲۱۵

اشاره ----- ۲۲۱۵

نکته ها: ----- ۲۲۱۵

پیام ها: ----- ۲۲۱۶

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۴]----- ۲۲۱۶

اشاره ----- ۲۲۱۶

نکته ها: ----- ۲۲۱۷

پیام ها: ----- ۲۲۱۷

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۵]----- ۲۲۱۸

اشاره ----- ۲۲۱۸

نکته ها: ----- ۲۲۱۸

پیام ها: ----- ۲۲۱۸

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۶]----- ۲۲۱۹

اشاره ----- ۲۲۱۹

نکته ها: ----- ۲۲۱۹

پیام ها: ----- ۲۲۱۹

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۷]----- ۲۲۲۰

۲۲۲۰ اشاره

۲۲۲۰ نکته ها:

۲۲۲۰ پیام ها:

۲۲۲۱ [سوره الأنفال (۸): آیه ۳۸]

۲۲۲۱ اشاره

۲۲۲۱ نکته ها:

۲۲۲۱ پیام ها:

۲۲۲۲ [سوره الأنفال (۸): آیه ۳۹]

۲۲۲۲ اشاره

۲۲۲۲ نکته ها:

۲۲۲۳ پیام ها:

۲۲۲۴ [سوره الأنفال (۸): آیه ۴۰]

۲۲۲۴ اشاره

۲۲۲۴ پیام ها:

۲۲۲۵ [سوره الأنفال (۸): آیه ۴۱]

۲۲۲۵ اشاره

۲۲۲۵ نکته ها:

۲۲۲۷ پیام ها:

۲۲۲۸ [سوره الأنفال (۸): آیه ۴۲]

۲۲۲۸ اشاره

۲۲۲۹ نکته ها:

۲۲۲۹ اشاره

۲۲۲۹ سیمای جنگ بدر

۲۲۳۰ پیام ها:

۲۲۳۱ [سوره الأنفال (۸): آیه ۴۳]

۲۲۳۱ اشاره

نکته ها: ۲۲۳۱

پیام ها: ۲۲۳۲

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۴] ۲۲۳۳

اشاره ۲۲۳۳

نکته ها: ۲۲۳۳

پیام ها: ۲۲۳۳

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۵] ۲۲۳۴

اشاره ۲۲۳۴

نکته ها: ۲۲۳۴

پیام ها: ۲۲۳۴

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۶] ۲۲۳۵

اشاره ۲۲۳۵

نکته ها: ۲۲۳۵

پیام ها: ۲۲۳۶

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۷] ۲۲۳۷

اشاره ۲۲۳۷

نکته ها: ۲۲۳۷

پیام ها: ۲۲۳۷

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۸] ۲۲۳۸

اشاره ۲۲۳۸

نکته ها: ۲۲۳۸

پیام ها: ۲۲۳۹

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۹] ۲۲۴۰

اشاره ۲۲۴۰

نکته ها: ۲۲۴۰

پیام ها: ۲۲۴۰

سوره الأنفال (۸): آیات ۵۰ تا ۵۱ [۲۲۴۱]-----

اشاره ----- ۲۲۴۱

نکته ها: ----- ۲۲۴۱

پیام ها: ----- ۲۲۴۲

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۲ [۲۲۴۲]-----

اشاره ----- ۲۲۴۲

پیام ها: ----- ۲۲۴۲

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۳ [۲۲۴۳]-----

اشاره ----- ۲۲۴۳

نکته ها: ----- ۲۲۴۳

پیام ها: ----- ۲۲۴۴

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۴ [۲۲۴۵]-----

اشاره ----- ۲۲۴۵

نکته ها: ----- ۲۲۴۵

پیام ها: ----- ۲۲۴۵

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۵ [۲۲۴۶]-----

اشاره ----- ۲۲۴۶

نکته ها: ----- ۲۲۴۶

پیام ها: ----- ۲۲۴۶

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۶ [۲۲۴۶]-----

اشاره ----- ۲۲۴۶

نکته ها: ----- ۲۲۴۷

پیام ها: ----- ۲۲۴۷

سوره الأنفال (۸): آیه ۵۷ [۲۲۴۷]-----

اشاره ----- ۲۲۴۷

نکته ها: ----- ۲۲۴۸

پیام ها: ۲۲۴۸ -----

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۸ تا ۵۹] ۲۲۴۹ -----

اشاره ۲۲۴۹ -----

نکته ها: ۲۲۴۹ -----

پیام ها: ۲۲۴۹ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۰] ۲۲۵۰ -----

اشاره ۲۲۵۰ -----

نکته ها: ۲۲۵۱ -----

پیام ها: ۲۲۵۱ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۱] ۲۲۵۴ -----

اشاره ۲۲۵۴ -----

نکته ها: ۲۲۵۴ -----

پیام ها: ۲۲۵۴ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۲] ۲۲۵۵ -----

اشاره ۲۲۵۵ -----

نکته ها: ۲۲۵۵ -----

پیام ها: ۲۲۵۶ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۳] ۲۲۵۶ -----

اشاره ۲۲۵۶ -----

نکته ها: ۲۲۵۶ -----

پیام ها: ۲۲۵۷ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۴] ۲۲۵۸ -----

اشاره ۲۲۵۸ -----

نکته ها: ۲۲۵۸ -----

پیام ها: ۲۲۵۸ -----

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۵] ۲۲۵۹ -----

۲۲۵۹ اشاره

۲۲۵۹ نکته ها:

۲۲۶۰ پیام ها:

۲۲۶۰ [سوره الأنفال (۸): آیه ۶۶]

۲۲۶۰ اشاره

۲۲۶۱ نکته ها:

۲۲۶۱ پیام ها:

۲۲۶۲ [سوره الأنفال (۸): آیه ۶۷]

۲۲۶۲ اشاره

۲۲۶۲ نکته ها:

۲۲۶۲ پیام ها:

۲۲۶۴ [سوره الأنفال (۸): آیات ۶۸ تا ۶۹]

۲۲۶۴ اشاره

۲۲۶۴ نکته ها:

۲۲۶۵ پیام ها:

۲۲۶۵ [سوره الأنفال (۸): آیه ۷۰]

۲۲۶۵ اشاره

۲۲۶۶ نکته ها:

۲۲۶۶ پیام ها:

۲۲۶۷ [سوره الأنفال (۸): آیه ۷۱]

۲۲۶۷ اشاره

۲۲۶۷ نکته ها:

۲۲۶۸ پیام ها:

۲۲۶۸ [سوره الأنفال (۸): آیه ۷۲]

۲۲۶۸ اشاره

۲۲۶۹ نکته ها:

پیام ها: ۲۲۷۱

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۳] ۲۲۷۲

اشاره ۲۲۷۲

نکته ها: ۲۲۷۲

پیام ها: ۲۲۷۳

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۴] ۲۲۷۳

اشاره ۲۲۷۳

پیام ها: ۲۲۷۳

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۵] ۲۲۷۴

اشاره ۲۲۷۴

نکته ها: ۲۲۷۴

پیام ها: ۲۲۷۵

جلد پنجم ۲۲۷۶

اشاره ۲۲۷۶

[تفسیر سوره توبه] ۲۲۸۶

سیمای سوره ی توبه ۲۲۸۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۱] ۲۲۸۷

اشاره ۲۲۸۷

نکته ها: ۲۲۸۷

اشاره ۲۲۸۷

ماجرای اعلان این آیات ۲۲۸۸

پیام ها: ۲۲۸۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۲] ۲۲۹۰

اشاره ۲۲۹۰

نکته ها: ۲۲۹۰

پیام ها: ۲۲۹۱

۲۲۹۱ [سوره التوبه (۹): آیه ۳]

۲۲۹۱ اشاره

۲۲۹۱ نکته ها:

۲۲۹۲ پیام ها:

۲۲۹۲ [سوره التوبه (۹): آیه ۴]

۲۲۹۲ اشاره

۲۲۹۲ نکته ها:

۲۲۹۳ پیام ها:

۲۲۹۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۵]

۲۲۹۳ اشاره

۲۲۹۳ نکته ها:

۲۲۹۴ پیام ها:

۲۲۹۵ [سوره التوبه (۹): آیه ۶]

۲۲۹۵ اشاره

۲۲۹۵ پیام ها:

۲۲۹۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۷]

۲۲۹۶ اشاره

۲۲۹۶ نکته ها:

۲۲۹۶ پیام ها:

۲۲۹۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۸]

۲۲۹۷ اشاره

۲۲۹۷ نکته ها:

۲۲۹۷ پیام ها:

۲۲۹۸ [سوره التوبه (۹): آیه ۹]

۲۲۹۸ اشاره

۲۲۹۸ پیام ها:

۲۲۹۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۰]

۲۲۹۹ اشاره

۲۲۹۹ نکته ها:

۲۲۹۹ پیام ها:

۲۲۹۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱]

۲۲۹۹ اشاره

۲۳۰۰ نکته ها:

۲۳۰۰ پیام ها:

۲۳۰۱ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲]

۲۳۰۱ اشاره

۲۳۰۱ نکته ها:

۲۳۰۱ پیام ها:

۲۳۰۲ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۳]

۲۳۰۲ اشاره

۲۳۰۲ پیام ها:

۲۳۰۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۴]

۲۳۰۳ اشاره

۲۳۰۳ نکته ها:

۲۳۰۳ پیام ها:

۲۳۰۴ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۵]

۲۳۰۴ اشاره

۲۳۰۴ پیام ها:

۲۳۰۵ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۶]

۲۳۰۵ اشاره

۲۳۰۵ نکته ها:

۲۳۰۵ پیام ها:

۲۳۰۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۷]

۲۳۰۶ اشاره

۲۳۰۶ نکته ها:

۲۳۰۷ پیام ها:

۲۳۰۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۸]

۲۳۰۷ اشاره

۲۳۰۷ نکته ها:

۲۳۰۸ پیام ها:

۲۳۰۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۹]

۲۳۰۹ اشاره

۲۳۰۹ نکته ها:

۲۳۰۹ پیام ها:

۲۳۱۰ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۰]

۲۳۱۰ اشاره

۲۳۱۰ پیام ها:

۲۳۱۰ [سوره التوبه (۹): آیات ۲۱ تا ۲۲]

۲۳۱۰ اشاره

۲۳۱۱ پیام ها:

۲۳۱۲ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۳]

۲۳۱۲ اشاره

۲۳۱۲ نکته ها:

۲۳۱۲ پیام ها:

۲۳۱۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۴]

۲۳۱۳ اشاره

۲۳۱۳ نکته ها:

۲۳۱۳ پیام ها:

۲۳۱۴ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۵]

۲۳۱۴ اشاره

۲۳۱۵ نکته ها:

۲۳۱۵ اشاره

۲۳۱۵ سیمای جنگ خنین

۲۳۱۶ پیام ها:

۲۳۱۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۶]

۲۳۱۶ اشاره

۲۳۱۶ نکته ها:

۲۳۱۷ پیام ها:

۲۳۱۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۷]

۲۳۱۷ اشاره

۲۳۱۸ نکته ها:

۲۳۱۸ پیام ها:

۲۳۱۸ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۸]

۲۳۱۸ اشاره

۲۳۱۸ نکته ها:

۲۳۱۹ پیام ها:

۲۳۲۰ [سوره التوبه (۹): آیه ۲۹]

۲۳۲۰ اشاره

۲۳۲۰ نکته ها:

۲۳۲۱ پیام ها:

۲۳۲۱ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۰]

۲۳۲۱ اشاره

۲۳۲۲ نکته ها:

۲۳۲۲ پیام ها:

۲۳۲۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۱]

۲۳۲۳ اشاره

۲۳۲۳ نکته ها:

۲۳۲۴ پیام ها:

۲۳۲۴ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۲]

۲۳۲۴ اشاره

۲۳۲۵ نکته ها:

۲۳۲۵ پیام ها:

۲۳۲۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۳]

۲۳۲۶ اشاره

۲۳۲۶ نکته ها:

۲۳۲۷ پیام ها:

۲۳۲۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۴]

۲۳۲۷ اشاره

۲۳۲۸ نکته ها:

۲۳۲۸ اشاره

۲۳۲۸ زکات در روایات

۲۳۳۰ ابو ذر و آیه ی کنز

۲۳۳۱ پیام ها:

۲۳۳۲ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۵]

۲۳۳۲ اشاره

۲۳۳۲ نکته ها:

۲۳۳۳ پیام ها:

۲۳۳۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۳۶]

۲۳۳۳ اشاره

۲۳۳۴ نکته ها:

پیام ها: ۲۳۳۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۷] ۲۳۳۶

اشاره ۲۳۳۶

نکته ها: ۲۳۳۶

پیام ها: ۲۳۳۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۸] ۲۳۳۷

اشاره ۲۳۳۷

نکته ها: ۲۳۳۷

پیام ها: ۲۳۳۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۹] ۲۳۳۸

اشاره ۲۳۳۸

نکته ها: ۲۳۳۸

پیام ها: ۲۳۳۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰] ۲۳۳۹

اشاره ۲۳۳۹

نکته ها: ۲۳۴۰

اشاره ۲۳۴۰

چند سؤال و جواب ۲۳۴۰

پیام ها: ۲۳۴۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۱] ۲۳۴۲

اشاره ۲۳۴۲

نکته ها: ۲۳۴۲

پیام ها: ۲۳۴۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۲] ۲۳۴۳

اشاره ۲۳۴۳

نکته ها: ۲۳۴۴

پیام ها: ۲۳۴۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۳] ۲۳۴۴

اشاره ۲۳۴۴

نکته ها: ۲۳۴۵

پیام ها: ۲۳۴۵

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۴] ۲۳۴۶

اشاره ۲۳۴۶

نکته ها: ۲۳۴۶

پیام ها: ۲۳۴۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۵] ۲۳۴۷

اشاره ۲۳۴۷

نکته ها: ۲۳۴۷

پیام ها: ۲۳۴۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۶] ۲۳۴۸

اشاره ۲۳۴۸

نکته ها: ۲۳۴۸

پیام ها: ۲۳۴۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۷] ۲۳۴۸

اشاره ۲۳۴۸

نکته ها: ۲۳۴۹

پیام ها: ۲۳۴۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۸] ۲۳۴۹

اشاره ۲۳۴۹

پیام ها: ۲۳۴۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹] ۲۳۵۱

اشاره ۲۳۵۱

نکته ها: ۲۳۵۱

پیام ها: ۲۳۵۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۰] ۲۳۵۲

اشاره ۲۳۵۲

پیام ها: ۲۳۵۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۱] ۲۳۵۳

اشاره ۲۳۵۳

پیام ها: ۲۳۵۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۲] ۲۳۵۴

اشاره ۲۳۵۴

نکته ها: ۲۳۵۴

پیام ها: ۲۳۵۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۳] ۲۳۵۵

اشاره ۲۳۵۵

نکته ها: ۲۳۵۵

پیام ها: ۲۳۵۵

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۴] ۲۳۵۶

اشاره ۲۳۵۶

نکته ها: ۲۳۵۶

پیام ها: ۲۳۵۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۵] ۲۳۵۷

اشاره ۲۳۵۷

نکته ها: ۲۳۵۷

پیام ها: ۲۳۵۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۶] ۲۳۵۸

اشاره ۲۳۵۸

نکته ها: ۲۳۵۸

پیام ها: ۲۳۵۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۷] ۲۳۵۹

اشاره ۲۳۵۹

نکته ها: ۲۳۵۹

پیام ها: ۲۳۵۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۸] ۲۳۶۰

اشاره ۲۳۶۰

نکته ها: ۲۳۶۰

پیام ها: ۲۳۶۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۹] ۲۳۶۱

اشاره ۲۳۶۱

نکته ها: ۲۳۶۱

پیام ها: ۲۳۶۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۰] ۲۳۶۲

اشاره ۲۳۶۲

نکته ها: ۲۳۶۲

اشاره ۲۳۶۲

سیمای زکات ۲۳۶۴

پیام ها: ۲۳۶۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۱] ۲۳۶۸

اشاره ۲۳۶۸

نکته ها: ۲۳۶۹

پیام ها: ۲۳۶۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۲] ۲۳۷۰

اشاره ۲۳۷۰

پیام ها: ۲۳۷۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۳] ۲۳۷۱

اشاره ۲۳۷۱

نکته ها: ۲۳۷۱

پیام ها: ۲۳۷۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۴] ۲۳۷۲

اشاره ۲۳۷۲

نکته ها: ۲۳۷۲

پیام ها: ۲۳۷۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۵] ۲۳۷۳

اشاره ۲۳۷۳

نکته ها: ۲۳۷۳

پیام ها: ۲۳۷۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۶] ۲۳۷۴

اشاره ۲۳۷۴

نکته ها: ۲۳۷۴

پیام ها: ۲۳۷۵

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۷] ۲۳۷۵

اشاره ۲۳۷۵

نکته ها: ۲۳۷۶

پیام ها: ۲۳۷۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۸] ۲۳۷۷

اشاره ۲۳۷۷

پیام ها: ۲۳۷۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۹] ۲۳۷۸

اشاره ۲۳۷۸

نکته ها: ۲۳۷۸

پیام ها: ۲۳۷۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۰] ۲۳۷۹

اشاره ۲۳۷۹

نکته ها: ۲۳۷۹

پیام ها: ۲۳۸۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۱] ۲۳۸۰

اشاره ۲۳۸۰

نکته ها: ۲۳۸۱

پیام ها: ۲۳۸۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۲] ۲۳۸۲

اشاره ۲۳۸۲

نکته ها: ۲۳۸۲

اشاره ۲۳۸۲

مقایسه ی اهل نفاق با اهل ایمان ۲۳۸۳

پیام ها: ۲۳۸۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۳] ۲۳۸۴

اشاره ۲۳۸۴

نکته ها: ۲۳۸۴

پیام ها: ۲۳۸۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۴] ۲۳۸۵

اشاره ۲۳۸۵

نکته ها: ۲۳۸۵

پیام ها: ۲۳۸۶

[سوره التوبه (۹): آیات ۷۵ تا ۷۶] ۲۳۸۷

اشاره ۲۳۸۷

نکته ها: ۲۳۸۷

پیام ها: ۲۳۸۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۷] ۲۳۸۸

اشاره ۲۳۸۸

پیام ها: ۲۳۸۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۸] ۲۳۸۹

اشاره ۲۳۸۹

نکته ها: ۲۳۸۹

پیام ها: ۲۳۸۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۹] ۲۳۸۹

اشاره ۲۳۸۹

نکته ها: ۲۳۹۰

پیام ها: ۲۳۹۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۰] ۲۳۹۱

اشاره ۲۳۹۱

نکته ها: ۲۳۹۱

پیام ها: ۲۳۹۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۱] ۲۳۹۲

اشاره ۲۳۹۲

نکته ها: ۲۳۹۲

پیام ها: ۲۳۹۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۲] ۲۳۹۳

اشاره ۲۳۹۳

نکته ها: ۲۳۹۴

پیام ها: ۲۳۹۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۳] ۲۳۹۴

۲۳۹۴ اشاره

۲۳۹۴ نکته ها:

۲۳۹۵ پیام ها:

۲۳۹۵ [سوره التوبه (۹): آیه ۸۴]

۲۳۹۵ اشاره

۲۳۹۵ نکته ها:

۲۳۹۶ پیام ها:

۲۳۹۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۸۵]

۲۳۹۶ اشاره

۲۳۹۶ نکته ها:

۲۳۹۷ پیام ها:

۲۳۹۷ [سوره التوبه (۹): آیات ۸۶ تا ۸۷]

۲۳۹۷ اشاره

۲۳۹۷ نکته ها:

۲۳۹۸ پیام ها:

۲۳۹۸ [سوره التوبه (۹): آیه ۸۸]

۲۳۹۸ اشاره

۲۳۹۸ پیام ها:

۲۳۹۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۸۹]

۲۳۹۹ اشاره

۲۳۹۹ پیام ها:

۲۳۹۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۹۰]

۲۳۹۹ اشاره

۲۴۰۰ نکته ها:

۲۴۰۰ پیام ها:

۲۴۰۱ [سوره التوبه (۹): آیه ۹۱]

۲۴۰۱ - - - - - اشاره

۲۴۰۱ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۱ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۲ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۲]

۲۴۰۲ - - - - - اشاره

۲۴۰۲ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۳ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۳ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۳]

۲۴۰۳ - - - - - اشاره

۲۴۰۳ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۴ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۴ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۴]

۲۴۰۴ - - - - - اشاره

۲۴۰۴ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۴ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۵ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۵]

۲۴۰۵ - - - - - اشاره

۲۴۰۵ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۶ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۶ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۶]

۲۴۰۶ - - - - - اشاره

۲۴۰۶ - - - - - نکته ها:

۲۴۰۷ - - - - - پیام ها:

۲۴۰۷ - - - - - [سوره التوبه (۹): آیه ۹۷]

۲۴۰۷ - - - - - اشاره

۲۴۰۸ - - - - - نکته ها:

پیام ها: ۲۴۰۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۸] ۲۴۰۹

اشاره ۲۴۰۹

نکته ها: ۲۴۰۹

پیام ها: ۲۴۰۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۹] ۲۴۰۹

اشاره ۲۴۰۹

پیام ها: ۲۴۱۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۰] ۲۴۱۱

اشاره ۲۴۱۱

نکته ها: ۲۴۱۱

پیام ها: ۲۴۱۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۱] ۲۴۱۲

اشاره ۲۴۱۲

نکته ها: ۲۴۱۲

پیام ها: ۲۴۱۳

[تفسیر آیه ۱۱۰۲] ۲۴۱۳

اشاره ۲۴۱۳

نکته ها: ۲۴۱۳

پیام ها: ۲۴۱۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۳] ۲۴۱۴

اشاره ۲۴۱۴

نکته ها: ۲۴۱۴

پیام ها: ۲۴۱۵

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۴] ۲۴۱۵

اشاره ۲۴۱۵

نکته ها: ۲۴۱۶

پیام ها: ۲۴۱۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۵] ۲۴۱۷

اشاره ۲۴۱۷

نکته ها: ۲۴۱۷

پیام ها: ۲۴۱۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۶] ۲۴۱۸

اشاره ۲۴۱۸

نکته ها: ۲۴۱۸

پیام ها: ۲۴۱۹

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۷] ۲۴۱۹

اشاره ۲۴۱۹

نکته ها: ۲۴۱۹

پیام ها: ۲۴۲۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۸] ۲۴۲۲

اشاره ۲۴۲۲

نکته ها: ۲۴۲۲

پیام ها: ۲۴۲۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۹] ۲۴۲۳

اشاره ۲۴۲۳

نکته ها: ۲۴۲۴

پیام ها: ۲۴۲۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۰] ۲۴۲۴

اشاره ۲۴۲۴

پیام ها: ۲۴۲۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۱] ۲۴۲۵

۲۴۲۵ اشاره

۲۴۲۵ نکته ها:

۲۴۲۶ پیام ها:

۲۴۲۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۲]

۲۴۲۷ اشاره

۲۴۲۷ نکته ها:

۲۴۲۸ پیام ها:

۲۴۲۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۳]

۲۴۲۹ اشاره

۲۴۲۹ نکته ها:

۲۴۳۰ پیام ها:

۲۴۳۰ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۴]

۲۴۳۰ اشاره

۲۴۳۰ نکته ها:

۲۴۳۱ پیام ها:

۲۴۳۱ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۵]

۲۴۳۱ اشاره

۲۴۳۲ نکته ها:

۲۴۳۲ پیام ها:

۲۴۳۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۶]

۲۴۳۳ اشاره

۲۴۳۳ پیام ها:

۲۴۳۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۷]

۲۴۳۳ اشاره

۲۴۳۳ نکته ها:

۲۴۳۴ پیام ها:

۲۴۳۵ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۸]

۲۴۳۵ اشاره

۲۴۳۵ نکته ها:

۲۴۳۵ پیام ها:

۲۴۳۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۹]

۲۴۳۶ اشاره

۲۴۳۶ نکته ها:

۲۴۳۷ پیام ها:

۲۴۳۷ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۰]

۲۴۳۷ اشاره

۲۴۳۸ نکته ها:

۲۴۳۸ پیام ها:

۲۴۳۹ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۱]

۲۴۳۹ اشاره

۲۴۳۹ نکته ها:

۲۴۳۹ پیام ها:

۲۴۴۰ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۲]

۲۴۴۰ اشاره

۲۴۴۰ نکته ها:

۲۴۴۱ پیام ها:

۲۴۴۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۳]

۲۴۴۳ اشاره

۲۴۴۳ نکته ها:

۲۴۴۴ پیام ها:

۲۴۴۵ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۴]

۲۴۴۵ اشاره

پیام ها: ۲۴۴۵

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۵] ۲۴۴۵

اشاره ۲۴۴۵

نکته ها: ۲۴۴۶

پیام ها: ۲۴۴۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۶] ۲۴۴۶

اشاره ۲۴۴۶

پیام ها: ۲۴۴۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۷] ۲۴۴۷

اشاره ۲۴۴۷

نکته ها: ۲۴۴۷

پیام ها: ۲۴۴۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۸] ۲۴۴۷

اشاره ۲۴۴۷

نکته ها: ۲۴۴۸

پیام ها: ۲۴۴۸

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۹] ۲۴۴۸

اشاره ۲۴۴۸

نکته ها: ۲۴۴۹

پیام ها: ۲۴۴۹

[تفسیر سوره یونس] ۲۴۵۲

سیمای سوره یونس ۲۴۵۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱] ۲۴۵۳

اشاره ۲۴۵۳

نکته ها: ۲۴۵۳

پیام ها: ۲۴۵۳

۲۴۵۴ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲]

۲۴۵۴ اشاره

۲۴۵۴ نکته ها:

۲۴۵۶ پیام ها:

۲۴۵۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۳]

۲۴۵۶ اشاره

۲۴۵۶ نکته ها:

۲۴۵۷ پیام ها:

۲۴۵۸ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴]

۲۴۵۸ اشاره

۲۴۵۸ نکته ها:

۲۴۵۹ پیام ها:

۲۴۵۹ [سوره یونس (۱۰): آیه ۵]

۲۴۵۹ اشاره

۲۴۵۹ نکته ها:

۲۴۶۱ پیام ها:

۲۴۶۲ [سوره یونس (۱۰): آیه ۶]

۲۴۶۲ اشاره

۲۴۶۲ نکته ها:

۲۴۶۲ پیام ها:

۲۴۶۴ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷ تا ۸]

۲۴۶۴ اشاره

۲۴۶۴ نکته ها:

۲۴۶۴ پیام ها:

۲۴۶۵ [سوره یونس (۱۰): آیه ۹]

۲۴۶۵ اشاره

نکته ها: ۲۴۶۵

پیام ها: ۲۴۶۶

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰] ۲۴۶۶

اشاره ۲۴۶۶

نکته ها: ۲۴۶۶

پیام ها: ۲۴۶۷

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۱] ۲۴۶۸

اشاره ۲۴۶۸

نکته ها: ۲۴۶۸

پیام ها: ۲۴۶۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۲] ۲۴۶۹

اشاره ۲۴۶۹

نکته ها: ۲۴۶۹

پیام ها: ۲۴۶۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۳] ۲۴۷۰

اشاره ۲۴۷۰

نکته ها: ۲۴۷۰

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۴] ۲۴۷۱

اشاره ۲۴۷۱

پیام ها: ۲۴۷۱

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۵] ۲۴۷۱

اشاره ۲۴۷۱

نکته ها: ۲۴۷۱

پیام ها: ۲۴۷۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۶] ۲۴۷۲

اشاره ۲۴۷۲

نکته ها: ۲۴۷۲

پیام ها: ۲۴۷۳

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۷] ۲۴۷۳

اشاره ۲۴۷۳

نکته ها: ۲۴۷۳

پیام ها: ۲۴۷۳

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۸] ۲۴۷۴

اشاره ۲۴۷۴

نکته ها: ۲۴۷۴

پیام ها: ۲۴۷۴

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۹] ۲۴۷۵

اشاره ۲۴۷۵

نکته ها: ۲۴۷۵

پیام ها: ۲۴۷۵

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۰] ۲۴۷۶

اشاره ۲۴۷۶

پیام ها: ۲۴۷۶

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۱] ۲۴۷۶

اشاره ۲۴۷۶

نکته ها: ۲۴۷۶

پیام ها: ۲۴۷۷

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۲] ۲۴۷۷

اشاره ۲۴۷۷

نکته ها: ۲۴۷۸

پیام ها: ۲۴۷۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۳] ۲۴۷۸

۲۴۷۸ اشاره

۲۴۷۹ نکته ها:

۲۴۷۹ پیام ها:

۲۴۸۰ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۴]

۲۴۸۰ اشاره

۲۴۸۰ نکته ها:

۲۴۸۰ پیام ها:

۲۴۸۱ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۵]

۲۴۸۱ اشاره

۲۴۸۱ نکته ها:

۲۴۸۲ پیام ها:

۲۴۸۲ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۶]

۲۴۸۲ اشاره

۲۴۸۲ نکته ها:

۲۴۸۳ پیام ها:

۲۴۸۴ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۷]

۲۴۸۴ اشاره

۲۴۸۴ نکته ها:

۲۴۸۴ پیام ها:

۲۴۸۵ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۸]

۲۴۸۵ اشاره

۲۴۸۵ نکته ها:

۲۴۸۵ پیام ها:

۲۴۸۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۲۹]

۲۴۸۶ اشاره

۲۴۸۶ نکته ها:

پیام‌ها: ۲۴۸۶

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۰] ۲۴۸۶

اشاره - ۲۴۸۶

پیام‌ها: ۲۴۸۶

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۱] ۲۴۸۷

اشاره - ۲۴۸۷

نکته‌ها: ۲۴۸۷

پیام‌ها: ۲۴۸۷

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۲] ۲۴۸۸

اشاره - ۲۴۸۸

پیام‌ها: ۲۴۸۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۳] ۲۴۸۹

اشاره - ۲۴۸۹

پیام‌ها: ۲۴۸۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۴] ۲۴۸۹

اشاره - ۲۴۸۹

پیام‌ها: ۲۴۸۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۵] ۲۴۹۰

اشاره - ۲۴۹۰

نکته‌ها: ۲۴۹۰

پیام‌ها: ۲۴۹۰

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۶] ۲۴۹۱

اشاره - ۲۴۹۱

نکته‌ها: ۲۴۹۱

پیام‌ها: ۲۴۹۱

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۷] ۲۴۹۲

۲۴۹۲ اشاره

۲۴۹۲ پیام‌ها:

۲۴۹۲ [سوره یونس (۱۰): آیه ۳۸]

۲۴۹۲ اشاره

۲۴۹۲ نکته‌ها:

۲۴۹۲ اشاره

۲۴۹۳ امتیازات قرآن

۲۴۹۴ پیام‌ها:

۲۴۹۴ [سوره یونس (۱۰): آیه ۳۹]

۲۴۹۴ اشاره

۲۴۹۵ نکته‌ها:

۲۴۹۵ پیام‌ها:

۲۴۹۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۰]

۲۴۹۶ اشاره

۲۴۹۶ پیام‌ها:

۲۴۹۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۱]

۲۴۹۶ اشاره

۲۴۹۶ پیام‌ها:

۲۴۹۷ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۲]

۲۴۹۷ اشاره

۲۴۹۷ پیام‌ها:

۲۴۹۸ [سوره یونس (۱۰): آیات ۴۳ تا ۴۴]

۲۴۹۸ اشاره

۲۴۹۸ نکته‌ها:

۲۴۹۸ پیام‌ها:

۲۴۹۹ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۵]

۲۴۹۹ اشاره

۲۴۹۹ نکته ها:

۲۵۰۱ پیام ها:

۲۵۰۱ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۶]

۲۵۰۱ اشاره

۲۵۰۱ نکته ها:

۲۵۰۲ پیام ها:

۲۵۰۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۴۷ تا ۴۸]

۲۵۰۲ اشاره

۲۵۰۲ نکته ها:

۲۵۰۳ پیام ها:

۲۵۰۳ [سوره یونس (۱۰): آیه ۴۹]

۲۵۰۳ اشاره

۲۵۰۴ نکته ها:

۲۵۰۴ پیام ها:

۲۵۰۵ [سوره یونس (۱۰): آیات ۵۰ تا ۵۱]

۲۵۰۵ اشاره

۲۵۰۵ نکته ها:

۲۵۰۵ پیام ها:

۲۵۰۵ [سوره یونس (۱۰): آیه ۵۲]

۲۵۰۵ اشاره

۲۵۰۶ نکته ها:

۲۵۰۶ پیام ها:

۲۵۰۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۵۳]

۲۵۰۶ اشاره

۲۵۰۶ نکته ها:

پیام‌ها: ۲۵۰۶

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۴] ۲۵۰۷

اشاره ۲۵۰۷

نکته‌ها: ۲۵۰۷

پیام‌ها: ۲۵۰۷

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۵ تا ۵۶] ۲۵۰۸

اشاره ۲۵۰۸

پیام‌ها: ۲۵۰۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۷] ۲۵۰۹

اشاره ۲۵۰۹

نکته‌ها: ۲۵۰۹

پیام‌ها: ۲۵۱۱

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۸] ۲۵۱۱

اشاره ۲۵۱۱

نکته‌ها: ۲۵۱۱

پیام‌ها: ۲۵۱۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۹] ۲۵۱۲

اشاره ۲۵۱۲

نکته‌ها: ۲۵۱۳

پیام‌ها: ۲۵۱۳

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۰] ۲۵۱۴

اشاره ۲۵۱۴

نکته‌ها: ۲۵۱۴

پیام‌ها: ۲۵۱۴

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۱] ۲۵۱۵

اشاره ۲۵۱۵

نکته ها: ۲۵۱۵

پیام ها: ۲۵۱۵

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۲ تا ۶۳] ۲۵۱۶

اشاره ۲۵۱۶

نکته ها: ۲۵۱۶

پیام ها: ۲۵۱۷

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۴] ۲۵۱۷

اشاره ۲۵۱۷

نکته ها: ۲۵۱۷

پیام ها: ۲۵۱۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۵] ۲۵۱۹

اشاره ۲۵۱۹

نکته ها: ۲۵۱۹

پیام ها: ۲۵۲۰

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۶] ۲۵۲۰

اشاره ۲۵۲۰

نکته ها: ۲۵۲۰

پیام ها: ۲۵۲۱

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۷] ۲۵۲۱

اشاره ۲۵۲۱

نکته ها: ۲۵۲۱

پیام ها: ۲۵۲۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۸] ۲۵۲۲

اشاره ۲۵۲۲

نکته ها: ۲۵۲۲

پیام ها: ۲۵۲۲

۲۵۲۳ [سوره یونس (۱۰): آیات ۶۹ تا ۷۰]

۲۵۲۳ اشاره

۲۵۲۳ نکته ها:

۲۵۲۳ پیام ها:

۲۵۲۴ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۱]

۲۵۲۴ اشاره

۲۵۲۴ نکته ها:

۲۵۲۴ پیام ها:

۲۵۲۵ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۲]

۲۵۲۵ اشاره

۲۵۲۵ نکته ها:

۲۵۲۶ پیام ها:

۲۵۲۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۳]

۲۵۲۶ اشاره

۲۵۲۶ نکته ها:

۲۵۲۷ پیام ها:

۲۵۲۷ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۴]

۲۵۲۷ اشاره

۲۵۲۸ پیام ها:

۲۵۲۸ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۵]

۲۵۲۸ اشاره

۲۵۲۸ نکته ها:

۲۵۲۹ پیام ها:

۲۵۲۹ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۶]

۲۵۲۹ اشاره

۲۵۲۹ پیام ها:

۲۵۳۰ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۷]

۲۵۳۰ اشاره

۲۵۳۰ نکته ها:

۲۵۳۰ پیام ها:

۲۵۳۱ [سوره یونس (۱۰): آیه ۷۸]

۲۵۳۱ اشاره

۲۵۳۱ نکته ها:

۲۵۳۱ پیام ها:

۲۵۳۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۹ تا ۸۰]

۲۵۳۲ اشاره

۲۵۳۲ نکته ها:

۲۵۳۲ پیام ها:

۲۵۳۲ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۱]

۲۵۳۲ اشاره

۲۵۳۳ پیام ها:

۲۵۳۳ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۲]

۲۵۳۳ اشاره

۲۵۳۳ نکته ها:

۲۵۳۳ پیام ها:

۲۵۳۴ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۳]

۲۵۳۴ اشاره

۲۵۳۴ نکته ها:

۲۵۳۴ پیام ها:

۲۵۳۵ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۴]

۲۵۳۵ اشاره

۲۵۳۵ پیام ها:

۲۵۳۵ [سوره یونس (۱۰): آیات ۸۵ تا ۸۶]

۲۵۳۵ اشاره

۲۵۳۵ نکته ها:

۲۵۳۶ پیام ها:

۲۵۳۶ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۷]

۲۵۳۶ اشاره

۲۵۳۶ نکته ها:

۲۵۳۷ پیام ها:

۲۵۳۷ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۸]

۲۵۳۷ اشاره

۲۵۳۸ نکته ها:

۲۵۳۸ پیام ها:

۲۵۳۹ [سوره یونس (۱۰): آیه ۸۹]

۲۵۳۹ اشاره

۲۵۳۹ نکته ها:

۲۵۳۹ پیام ها:

۲۵۳۹ [سوره یونس (۱۰): آیه ۹۰]

۲۵۳۹ اشاره

۲۵۴۰ نکته ها:

۲۵۴۰ پیام ها:

۲۵۴۱ [سوره یونس (۱۰): آیات ۹۱ تا ۹۲]

۲۵۴۱ اشاره

۲۵۴۱ نکته ها:

۲۵۴۱ پیام ها:

۲۵۴۲ [سوره یونس (۱۰): آیه ۹۳]

۲۵۴۲ اشاره

نکته ها: ۲۵۴۲

پیام ها: ۲۵۴۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۴] ۲۵۴۳

اشاره ۲۵۴۳

نکته ها: ۲۵۴۳

اشاره ۲۵۴۳

پرسش و پاسخ قرآنی ۲۵۴۴

پیام ها: ۲۵۴۵

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۵] ۲۵۴۵

اشاره ۲۵۴۵

نکته ها: ۲۵۴۵

پیام ها: ۲۵۴۶

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۶ تا ۹۷] ۲۵۴۶

اشاره ۲۵۴۶

نکته ها: ۲۵۴۶

پیام ها: ۲۵۴۷

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۸] ۲۵۴۷

اشاره ۲۵۴۷

نکته ها: ۲۵۴۷

پیام ها: ۲۵۴۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۹] ۲۵۴۸

اشاره ۲۵۴۸

نکته ها: ۲۵۴۸

پیام ها: ۲۵۴۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۰] ۲۵۴۹

اشاره ۲۵۴۹

پیام‌ها: ۲۵۴۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۱] ۲۵۵۰

اشاره ۲۵۵۰

نکته‌ها: ۲۵۵۰

پیام‌ها: ۲۵۵۰

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۲] ۲۵۵۰

اشاره ۲۵۵۰

پیام‌ها: ۲۵۵۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۳] ۲۵۵۲

اشاره ۲۵۵۲

نکته‌ها: ۲۵۵۲

پیام‌ها: ۲۵۵۲

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۴] ۲۵۵۳

اشاره ۲۵۵۳

پیام‌ها: ۲۵۵۳

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] ۲۵۵۴

اشاره ۲۵۵۴

نکته‌ها: ۲۵۵۴

پیام‌ها: ۲۵۵۴

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۷] ۲۵۵۵

اشاره ۲۵۵۵

نکته‌ها: ۲۵۵۵

پیام‌ها: ۲۵۵۵

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۸] ۲۵۵۶

اشاره ۲۵۵۶

پیام‌ها: ۲۵۵۶

۲۵۵۷ [سوره یونس (۱۰): آیه ۹-۱۰]

۲۵۵۷ اشاره

۲۵۵۷ پیام‌ها:

۲۵۶۰ [تفسیر سوره هود]

۲۵۶۰ سیمای سوره ی هود

۲۵۶۱ [سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۲]

۲۵۶۱ اشاره

۲۵۶۱ نکته‌ها:

۲۵۶۲ پیام‌ها:

۲۵۶۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۳]

۲۵۶۳ اشاره

۲۵۶۳ نکته‌ها:

۲۵۶۳ پیام‌ها:

۲۵۶۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۴ تا ۵]

۲۵۶۴ اشاره

۲۵۶۴ نکته‌ها:

۲۵۶۵ پیام‌ها:

۲۵۶۵ [سوره هود (۱۱): آیه ۶]

۲۵۶۵ اشاره

۲۵۶۵ نکته‌ها:

۲۵۶۷ پیام‌ها:

۲۵۶۷ [سوره هود (۱۱): آیه ۷]

۲۵۶۷ اشاره

۲۵۶۷ نکته‌ها:

۲۵۶۹ پیام‌ها:

۲۵۶۹ [سوره هود (۱۱): آیه ۸]

۲۵۶۹ اشاره

۲۵۶۹ نکته ها:

۲۵۷۰ پیام ها:

۲۵۷۰ [سوره هود (۱۱): آیه ۹]

۲۵۷۰ اشاره

۲۵۷۰ نکته ها:

۲۵۷۱ پیام ها:

۲۵۷۱ [سوره هود (۱۱): آیه ۱۰]

۲۵۷۱ اشاره

۲۵۷۲ نکته ها:

۲۵۷۲ پیام ها:

۲۵۷۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۱۱]

۲۵۷۳ اشاره

۲۵۷۳ نکته ها:

۲۵۷۳ پیام ها:

۲۵۷۴ [سوره هود (۱۱): آیه ۱۲]

۲۵۷۴ اشاره

۲۵۷۴ نکته ها:

۲۵۷۵ پیام ها:

۲۵۷۵ [سوره هود (۱۱): آیه ۱۳]

۲۵۷۵ اشاره

۲۵۷۵ نکته ها:

۲۵۷۶ پیام ها:

۲۵۷۷ [سوره هود (۱۱): آیه ۱۴]

۲۵۷۷ اشاره

۲۵۷۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۲۵۷۷

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۵] ۲۵۷۷

اشاره ۲۵۷۷

نکته‌ها: ۲۵۷۸

پیام‌ها: ۲۵۷۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۶] ۲۵۷۹

اشاره ۲۵۷۹

نکته‌ها: ۲۵۷۹

پیام‌ها: ۲۵۷۹

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۷] ۲۵۷۹

اشاره ۲۵۷۹

نکته‌ها: ۲۵۸۱

پیام‌ها: ۲۵۸۲

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۸] ۲۵۸۳

اشاره ۲۵۸۳

نکته‌ها: ۲۵۸۳

پیام‌ها: ۲۵۸۴

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۹] ۲۵۸۵

اشاره ۲۵۸۵

نکته‌ها: ۲۵۸۵

پیام‌ها: ۲۵۸۵

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۰] ۲۵۸۶

اشاره ۲۵۸۶

نکته‌ها: ۲۵۸۶

پیام‌ها: ۲۵۸۶

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۱ تا ۲۲] ۲۵۸۷

۲۵۸۷ اشاره

۲۵۸۷ نکته ها:

۲۵۸۷ پیام ها:

۲۵۸۸ [سوره هود (۱۱): آیه ۲۳]

۲۵۸۸ اشاره

۲۵۸۸ نکته ها:

۲۵۸۸ پیام ها:

۲۵۸۸ [سوره هود (۱۱): آیه ۲۴]

۲۵۸۸ اشاره

۲۵۸۹ نکته ها:

۲۵۸۹ پیام ها:

۲۵۸۹ [سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۲۶]

۲۵۸۹ اشاره

۲۵۸۹ نکته ها:

۲۵۹۰ پیام ها:

۲۵۹۰ [سوره هود (۱۱): آیه ۲۷]

۲۵۹۰ اشاره

۲۵۹۰ نکته ها:

۲۵۹۱ پیام ها:

۲۵۹۱ [سوره هود (۱۱): آیه ۲۸]

۲۵۹۱ اشاره

۲۵۹۱ نکته ها:

۲۵۹۲ پیام ها:

۲۵۹۲ [سوره هود (۱۱): آیه ۲۹]

۲۵۹۲ اشاره

۲۵۹۳ پیام ها:

۲۵۹۴ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۰]

۲۵۹۴ اشاره

۲۵۹۴ پیام ها:

۲۵۹۴ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۱]

۲۵۹۴ اشاره

۲۵۹۵ نکته ها:

۲۵۹۵ پیام ها:

۲۵۹۶ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۲]

۲۵۹۶ اشاره

۲۵۹۶ نکته ها:

۲۵۹۶ پیام ها:

۲۵۹۷ [سوره هود (۱۱): آیات ۳۳ تا ۳۴]

۲۵۹۷ اشاره

۲۵۹۷ نکته ها:

۲۵۹۸ پیام ها:

۲۵۹۹ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۵]

۲۵۹۹ اشاره

۲۵۹۹ نکته ها:

۲۵۹۹ پیام ها:

۲۵۹۹ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۶]

۲۵۹۹ اشاره

۲۶۰۰ نکته ها:

۲۶۰۰ پیام ها:

۲۶۰۰ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۷]

۲۶۰۰ اشاره

۲۶۰۰ پیام ها:

۲۶۰۱ [تفسیر آیه ۳۱۷]

۲۶۰۱ اشاره -

۲۶۰۱ نکته ها:

۲۶۰۲ پیام ها:

۲۶۰۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۳۹]

۲۶۰۳ اشاره -

۲۶۰۳ نکته ها:

۲۶۰۳ پیام ها:

۲۶۰۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۴۰]

۲۶۰۳ اشاره -

۲۶۰۳ نکته ها:

۲۶۰۵ پیام ها:

۲۶۰۶ [سوره هود (۱۱): آیه ۴۱]

۲۶۰۶ اشاره -

۲۶۰۶ نکته ها:

۲۶۰۷ پیام ها:

۲۶۰۷ [سوره هود (۱۱): آیه ۴۲]

۲۶۰۷ اشاره -

۲۶۰۷ نکته ها:

۲۶۰۸ پیام ها:

۲۶۰۹ [سوره هود (۱۱): آیه ۴۳]

۲۶۰۹ اشاره -

۲۶۰۹ نکته ها:

۲۶۰۹ پیام ها:

۲۶۱۰ [سوره هود (۱۱): آیه ۴۴]

۲۶۱۰ اشاره -

نکته ها: ۲۶۱۰

پیام ها: ۲۶۱۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۵] ۲۶۱۱

اشاره ۲۶۱۱

نکته ها: ۲۶۱۱

پیام ها: ۲۶۱۲

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۶] ۲۶۱۲

اشاره ۲۶۱۲

نکته ها: ۲۶۱۲

پیام ها: ۲۶۱۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۷] ۲۶۱۳

اشاره ۲۶۱۳

پیام ها: ۲۶۱۴

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۸] ۲۶۱۴

اشاره ۲۶۱۴

نکته ها: ۲۶۱۵

پیام ها: ۲۶۱۵

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۹] ۲۶۱۶

اشاره ۲۶۱۶

نکته ها: ۲۶۱۶

اشاره ۲۶۱۶

سیمای نوح علیه السلام در قرآن ۲۶۱۶

پیام ها: ۲۶۱۹

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۰] ۲۶۱۹

اشاره ۲۶۱۹

نکته ها: ۲۶۲۰

پیام‌ها: ۲۶۲۰

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۱] ۲۶۲۰

اشاره ۲۶۲۰

نکته‌ها: ۲۶۲۱

پیام‌ها: ۲۶۲۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۲] ۲۶۲۱

اشاره ۲۶۲۱

پیام‌ها: ۲۶۲۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۳] ۲۶۲۳

اشاره ۲۶۲۳

پیام‌ها: ۲۶۲۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۵۴ تا ۵۵] ۲۶۲۳

اشاره ۲۶۲۳

نکته‌ها: ۲۶۲۴

پیام‌ها: ۲۶۲۴

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۶] ۲۶۲۵

اشاره ۲۶۲۵

پیام‌ها: ۲۶۲۵

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۷] ۲۶۲۵

اشاره ۲۶۲۵

پیام‌ها: ۲۶۲۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۸] ۲۶۲۶

اشاره ۲۶۲۶

پیام‌ها: ۲۶۲۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۹] ۲۶۲۷

اشاره ۲۶۲۷

پیام‌ها: ۲۶۲۷

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۰] ۲۶۲۸

اشاره - ۲۶۲۸

نکته‌ها: ۲۶۲۸

پیام‌ها: ۲۶۲۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۱] ۲۶۲۹

اشاره - ۲۶۲۹

نکته‌ها: ۲۶۲۹

پیام‌ها: ۲۶۲۹

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۲] ۲۶۳۰

اشاره - ۲۶۳۰

نکته‌ها: ۲۶۳۰

پیام‌ها: ۲۶۳۰

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۳] ۲۶۳۱

اشاره - ۲۶۳۱

پیام‌ها: ۲۶۳۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۴] ۲۶۳۲

اشاره - ۲۶۳۲

نکته‌ها: ۲۶۳۲

پیام‌ها: ۲۶۳۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۵] ۲۶۳۳

اشاره - ۲۶۳۳

نکته‌ها: ۲۶۳۳

پیام‌ها: ۲۶۳۴

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۶] ۲۶۳۴

اشاره - ۲۶۳۴

نکته ها: ۲۶۳۴

پیام ها: ۲۶۳۵

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۷ تا ۶۸] ۲۶۳۵

اشاره ۲۶۳۵

نکته ها: ۲۶۳۵

پیام ها: ۲۶۳۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۹] ۲۶۳۶

اشاره ۲۶۳۶

پیام ها: ۲۶۳۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۰] ۲۶۳۷

اشاره ۲۶۳۷

نکته ها: ۲۶۳۷

پیام ها: ۲۶۳۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۱] ۲۶۳۸

اشاره ۲۶۳۸

نکته ها: ۲۶۳۸

پیام ها: ۲۶۳۹

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۲] ۲۶۳۹

اشاره ۲۶۳۹

نکته ها: ۲۶۳۹

پیام ها: ۲۶۴۰

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۳] ۲۶۴۰

اشاره ۲۶۴۰

نکته ها: ۲۶۴۰

پیام ها: ۲۶۴۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۴] ۲۶۴۲

۲۶۴۲ اشاره

۲۶۴۲ نکته ها:

۲۶۴۲ پیام ها:

۲۶۴۳ [سوره هود (۱۱): آیات ۷۵ تا ۷۶]

۲۶۴۳ اشاره

۲۶۴۳ نکته ها:

۲۶۴۳ پیام ها:

۲۶۴۴ [سوره هود (۱۱): آیه ۷۷]

۲۶۴۴ اشاره

۲۶۴۴ نکته ها:

۲۶۴۴ پیام ها:

۲۶۴۴ [سوره هود (۱۱): آیه ۷۸]

۲۶۴۴ اشاره

۲۶۴۵ نکته ها:

۲۶۴۵ پیام ها:

۲۶۴۷ [سوره هود (۱۱): آیات ۷۹ تا ۸۰]

۲۶۴۷ اشاره

۲۶۴۷ نکته ها:

۲۶۴۷ اشاره

۲۶۴۸ گناه لواط در قرآن و حدیث

۲۶۴۹ پیام ها:

۲۶۴۹ [سوره هود (۱۱): آیه ۸۱]

۲۶۴۹ اشاره

۲۶۵۰ نکته ها:

۲۶۵۰ پیام ها:

۲۶۵۰ [سوره هود (۱۱): آیات ۸۲ تا ۸۳]

۲۶۵۰ - اشاره

۲۶۵۱ - نکته ها:

۲۶۵۲ - پیام ها:

۲۶۵۲ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۴]

۲۶۵۲ - اشاره

۲۶۵۲ - نکته ها:

۲۶۵۳ - پیام ها:

۲۶۵۴ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۵]

۲۶۵۴ - اشاره

۲۶۵۴ - نکته ها:

۲۶۵۴ - پیام ها:

۲۶۵۵ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۶]

۲۶۵۵ - اشاره

۲۶۵۵ - نکته ها:

۲۶۵۵ - پیام ها:

۲۶۵۶ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۷]

۲۶۵۶ - اشاره

۲۶۵۶ - پیام ها:

۲۶۵۷ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۸]

۲۶۵۷ - اشاره

۲۶۵۷ - نکته ها:

۲۶۵۸ - پیام ها:

۲۶۵۹ - [سوره هود (۱۱): آیه ۸۹]

۲۶۵۹ - اشاره

۲۶۵۹ - پیام ها:

۲۶۶۰ - [سوره هود (۱۱): آیه ۹۰]

۲۶۶۰ اشاره

۲۶۶۰ نکته ها:

۲۶۶۰ پیام ها:

۲۶۶۰ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۱]

۲۶۶۰ اشاره

۲۶۶۱ نکته ها:

۲۶۶۱ پیام ها:

۲۶۶۲ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۲]

۲۶۶۲ اشاره

۲۶۶۲ پیام ها:

۲۶۶۲ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۳]

۲۶۶۲ اشاره

۲۶۶۲ پیام ها:

۲۶۶۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۴]

۲۶۶۳ اشاره

۲۶۶۳ پیام ها:

۲۶۶۳ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۵]

۲۶۶۳ اشاره

۲۶۶۴ نکته ها:

۲۶۶۴ پیام ها:

۲۶۶۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۹۷]

۲۶۶۴ اشاره

۲۶۶۴ نکته ها:

۲۶۶۵ پیام ها:

۲۶۶۵ [سوره هود (۱۱): آیه ۹۸]

۲۶۶۵ اشاره

نکته ها: ۲۶۶۵

پیام ها: ۲۶۶۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۹] ۲۶۶۶

اشاره ۲۶۶۶

پیام ها: ۲۶۶۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۰] ۲۶۶۶

اشاره ۲۶۶۶

نکته ها: ۲۶۶۶

پیام ها: ۲۶۶۷

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۱] ۲۶۶۷

اشاره ۲۶۶۷

نکته ها: ۲۶۶۷

پیام ها: ۲۶۶۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۲] ۲۶۶۸

اشاره ۲۶۶۸

پیام ها: ۲۶۶۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۳] ۲۶۶۸

اشاره ۲۶۶۸

پیام ها: ۲۶۶۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] ۲۶۶۹

اشاره ۲۶۶۹

نکته ها: ۲۶۶۹

پیام ها: ۲۶۶۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷] ۲۶۷۰

اشاره ۲۶۷۰

نکته ها: ۲۶۷۰

پیام‌ها: ۲۶۷۱ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۸] ۲۶۷۱ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۱

پیام‌ها: ۲۶۷۱ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۹] ۲۶۷۲ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۲

پیام‌ها: ۲۶۷۲ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۰] ۲۶۷۲ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۲

پیام‌ها: ۲۶۷۳ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۱] ۲۶۷۳ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۳

پیام‌ها: ۲۶۷۳ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۲] ۲۶۷۴ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۴

نکته‌ها: ۲۶۷۴ - - - - -

پیام‌ها: ۲۶۷۴ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۳] ۲۶۷۵ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۵

نکته‌ها: ۲۶۷۵ - - - - -

پیام‌ها: ۲۶۷۶ - - - - -

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵] ۲۶۷۶ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۶

نکته‌ها: ۲۶۷۶ - - - - -

اشاره - - - - - ۲۶۷۶

امید بخش ترین آیه ی قرآن ۲۶۷۷ - - - - -

پیام‌ها: ۲۶۷۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۶] ۲۶۷۹

اشاره ۲۶۷۹

نکته‌ها: ۲۶۷۹

پیام‌ها: ۲۶۸۱

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۷] ۲۶۸۱

اشاره ۲۶۸۱

نکته‌ها: ۲۶۸۱

پیام‌ها: ۲۶۸۲

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۸] ۲۶۸۲

اشاره ۲۶۸۲

نکته‌ها: ۲۶۸۲

پیام‌ها: ۲۶۸۲

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۹] ۲۶۸۳

اشاره ۲۶۸۳

نکته‌ها: ۲۶۸۳

پیام‌ها: ۲۶۸۴

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۰] ۲۶۸۴

اشاره ۲۶۸۴

پیام‌ها: ۲۶۸۵

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲] ۲۶۸۶

اشاره ۲۶۸۶

پیام‌ها: ۲۶۸۶

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۳] ۲۶۸۶

اشاره ۲۶۸۶

نکته‌ها: ۲۶۸۶

۲۶۸۷	پیام ها:
۲۶۸۸	جلد ششم
۲۶۸۸	اشاره
۲۶۹۲	سخن ناشر
۲۶۹۲	اشاره
۲۶۹۲	شیوه کار
۲۶۹۳	شیوه ارائه
۲۶۹۴	تذکرات لازم:
۲۶۹۵	مقدمه جلد ششم:
۲۷۰۰	مقدمه ویراست دوم
۲۷۰۴	[تفسیر سوره یوسف]
۲۷۰۴	سیمای سوره یوسف
۲۷۰۶	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۲]
۲۷۰۶	اشاره
۲۷۰۶	نکته ها:
۲۷۰۷	پیام ها
۲۷۰۸	[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳]
۲۷۰۸	اشاره
۲۷۰۸	نکته ها:
۲۷۱۱	پیام ها
۲۷۱۲	[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴]
۲۷۱۲	اشاره
۲۷۱۲	نکته ها:
۲۷۱۲	اشاره
۲۷۱۳	سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن
۲۷۱۵	پیام ها

۲۷۱۶ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵]

۲۷۱۶ اشاره

۲۷۱۷ نکته ها:

۲۷۱۷ پیام ها

۲۷۱۹ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶]

۲۷۱۹ اشاره

۲۷۱۹ نکته ها:

۲۷۲۰ پیام ها

۲۷۲۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷]

۲۷۲۱ اشاره

۲۷۲۱ نکته ها:

۲۷۲۲ پیام ها

۲۷۲۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸]

۲۷۲۲ اشاره

۲۷۲۲ نکته ها:

۲۷۲۳ پیام ها

۲۷۲۳ اشاره

۲۷۲۵ نکته ها:

۲۷۲۵ اشاره

۲۷۲۶ پیام ها

۲۷۲۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰]

۲۷۲۷ اشاره

۲۷۲۷ نکته ها:

۲۷۲۷ اشاره

۲۷۲۸ پیام ها

۲۷۲۸ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱]

۲۷۲۸ اشاره

۲۷۲۸ پیام ها

۲۷۲۹ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۲]

۲۷۲۹ اشاره

۲۷۲۹ نکته ها:

۲۷۲۹ اشاره

۲۷۳۰ پیام ها

۲۷۳۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳]

۲۷۳۰ اشاره

۲۷۳۱ پیام ها

۲۷۳۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴]

۲۷۳۱ اشاره

۲۷۳۲ پیام ها

۲۷۳۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵]

۲۷۳۲ اشاره

۲۷۳۲ نکته ها:

۲۷۳۲ اشاره

۲۷۳۳ پیام ها

۲۷۳۴ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶]

۲۷۳۴ اشاره

۲۷۳۴ نکته ها:

۲۷۳۴ اشاره

۲۷۳۴ پیام ها

۲۷۳۶ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۷]

۲۷۳۶ اشاره

۲۷۳۶ پیام ها

۲۷۳۶ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۸]

۲۷۳۶ اشاره

۲۷۳۷ نکته ها:

۲۷۳۷ اشاره

۲۷۳۷ پیام ها

۲۷۳۸ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹]

۲۷۳۸ اشاره

۲۷۳۸ نکته ها:

۲۷۳۸ اشاره

۲۷۳۸ پیام ها

۲۷۳۹ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰]

۲۷۳۹ اشاره

۲۷۳۹ نکته ها:

۲۷۳۹ اشاره

۲۷۳۹ پیام ها

۲۷۴۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱]

۲۷۴۰ اشاره

۲۷۴۰ نکته ها:

۲۷۴۰ اشاره

۲۷۴۰ پیام ها

۲۷۴۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲]

۲۷۴۲ اشاره

۲۷۴۲ نکته ها:

۲۷۴۲ اشاره

۲۷۴۲ پیام ها

۲۷۴۴ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳]

۲۷۴۴ اشاره

۲۷۴۴ نکته ها:

۲۷۴۴ اشاره

۲۷۴۵ پیام ها

۲۷۴۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴]

۲۷۴۷ اشاره

۲۷۴۷ نکته ها:

۲۷۴۷ اشاره

۲۷۴۹ پیام ها

۲۷۵۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۵]

۲۷۵۰ اشاره

۲۷۵۰ نکته ها:

۲۷۵۰ اشاره

۲۷۵۰ پیام ها

۲۷۵۱ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷]

۲۷۵۱ اشاره

۲۷۵۲ نکته ها:

۲۷۵۲ اشاره

۲۷۵۲ پیام ها

۲۷۵۴ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۸]

۲۷۵۴ اشاره

۲۷۵۴ نکته ها:

۲۷۵۴ اشاره

۲۷۵۴ پیام ها

۲۷۵۵ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹]

۲۷۵۵ اشاره

پیام ها - ۲۷۵۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰] - ۲۷۵۶

اشاره - ۲۷۵۶

نکته ها: - ۲۷۵۶

اشاره - ۲۷۵۶

پیام ها - ۲۷۵۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱] - ۲۷۵۷

اشاره - ۲۷۵۷

نکته ها: - ۲۷۵۷

اشاره - ۲۷۵۷

پیام ها - ۲۷۵۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۲] - ۲۷۶۰

اشاره - ۲۷۶۰

نکته ها: - ۲۷۶۰

اشاره - ۲۷۶۰

پیام ها - ۲۷۶۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳] - ۲۷۶۱

اشاره - ۲۷۶۱

نکته ها: - ۲۷۶۲

اشاره - ۲۷۶۲

پیام ها - ۲۷۶۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴] - ۲۷۶۳

اشاره - ۲۷۶۳

پیام ها - ۲۷۶۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵] - ۲۷۶۴

اشاره - ۲۷۶۴

پیام ها ۲۷۶۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶] ۲۷۶۵

اشاره ۲۷۶۵

نکته ها: ۲۷۶۶

اشاره ۲۷۶۶

پیام ها ۲۷۶۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷] ۲۷۶۷

اشاره ۲۷۶۷

نکته ها: ۲۷۶۷

اشاره ۲۷۶۷

پیام ها ۲۷۶۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۸] ۲۷۶۹

اشاره ۲۷۶۹

نکته ها: ۲۷۶۹

اشاره ۲۷۶۹

پیام ها ۲۷۶۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹] ۲۷۷۰

اشاره ۲۷۷۰

نکته ها: ۲۷۷۰

اشاره ۲۷۷۰

پیام ها ۲۷۷۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰] ۲۷۷۳

اشاره ۲۷۷۳

پیام ها ۲۷۷۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱] ۲۷۷۴

اشاره ۲۷۷۴

نکته ها: ----- ۲۷۷۴

اشاره ----- ۲۷۷۴

پیام ها ----- ۲۷۷۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲] ----- ۲۷۷۵

اشاره ----- ۲۷۷۵

نکته ها: ----- ۲۷۷۵

اشاره ----- ۲۷۷۵

پیام ها ----- ۲۷۷۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳] ----- ۲۷۷۶

اشاره ----- ۲۷۷۶

نکته ها: ----- ۲۷۷۷

اشاره ----- ۲۷۷۷

پیام ها ----- ۲۷۷۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۴] ----- ۲۷۷۸

اشاره ----- ۲۷۷۸

نکته ها: ----- ۲۷۷۸

اشاره ----- ۲۷۷۸

پیام ها ----- ۲۷۷۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۵] ----- ۲۷۷۸

اشاره ----- ۲۷۷۸

نکته ها: ----- ۲۷۷۹

اشاره ----- ۲۷۷۹

پیام ها ----- ۲۷۸۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶] ----- ۲۷۸۰

اشاره ----- ۲۷۸۰

نکته ها: ----- ۲۷۸۱

۲۷۸۱ اشاره

۲۷۸۱ پیام ها

۲۷۸۳ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۷]

۲۷۸۳ اشاره

۲۷۸۳ نکته ها:

۲۷۸۳ اشاره

۲۷۸۳ پیام ها

۲۷۸۵ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۸ تا ۴۹]

۲۷۸۵ اشاره

۲۷۸۵ نکته ها:

۲۷۸۵ اشاره

۲۷۸۶ پیام ها

۲۷۸۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰]

۲۷۸۷ اشاره

۲۷۸۷ نکته ها:

۲۷۸۷ اشاره

۲۷۸۹ پیام ها

۲۷۹۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱]

۲۷۹۰ اشاره

۲۷۹۰ نکته ها:

۲۷۹۰ اشاره

۲۷۹۰ پیام ها

۲۷۹۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲]

۲۷۹۱ اشاره

۲۷۹۱ نکته ها:

۲۷۹۱ اشاره

پیام ها - ۲۷۹۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۳] ۲۷۹۳

اشاره ۲۷۹۳

نکته ها: ۲۷۹۳

اشاره ۲۷۹۳

پیام ها - ۲۷۹۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۴] ۲۷۹۵

اشاره ۲۷۹۵

نکته ها: ۲۷۹۵

اشاره ۲۷۹۵

پیام ها - ۲۷۹۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵] ۲۷۹۸

اشاره ۲۷۹۸

نکته ها: ۲۷۹۸

اشاره ۲۷۹۸

پیام ها - ۲۸۰۱

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۲۸۰۲

اشاره ۲۸۰۲

نکته ها: ۲۸۰۳

اشاره ۲۸۰۳

پیام ها - ۲۸۰۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸] ۲۸۰۶

اشاره ۲۸۰۶

نکته ها: ۲۸۰۶

اشاره ۲۸۰۶

پیام ها - ۲۸۰۶

۲۸۰۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹]

۲۸۰۷ اشاره

۲۸۰۷ نکته ها:

۲۸۰۷ اشاره

۲۸۰۸ پیام ها

۲۸۱۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰]

۲۸۱۰ اشاره

۲۸۱۰ پیام ها

۲۸۱۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱]

۲۸۱۱ اشاره

۲۸۱۱ نکته ها:

۲۸۱۱ اشاره

۲۸۱۱ پیام ها

۲۸۱۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۲]

۲۸۱۲ اشاره

۲۸۱۲ نکته ها:

۲۸۱۲ اشاره

۲۸۱۲ پیام ها

۲۸۱۳ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳]

۲۸۱۳ اشاره

۲۸۱۳ پیام ها

۲۸۱۴ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۴]

۲۸۱۴ اشاره

۲۸۱۴ نکته ها:

۲۸۱۴ اشاره

۲۸۱۴ پیام ها

۲۸۱۵ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵]

۲۸۱۵ اشاره

۲۸۱۵ نکته ها:

۲۸۱۵ اشاره

۲۸۱۶ پیام ها

۲۸۱۶ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶]

۲۸۱۶ اشاره

۲۸۱۶ نکته ها:

۲۸۱۶ اشاره

۲۸۱۷ پیام ها

۲۸۱۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷]

۲۸۱۷ اشاره

۲۸۱۸ نکته ها:

۲۸۱۸ اشاره

۲۸۱۸ پیام ها

۲۸۲۰ [سوره البقره (۲): آیه ۶۸]

۲۸۲۰ اشاره

۲۸۲۰ نکته ها:

۲۸۲۰ اشاره

۲۸۲۰ پیام ها

۲۸۲۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹]

۲۸۲۲ اشاره

۲۸۲۲ نکته ها:

۲۸۲۲ اشاره

۲۸۲۳ پیام ها

۲۸۲۳ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰]

۲۸۲۳ اشاره

۲۸۲۳ نکته ها:

۲۸۲۳ اشاره

۲۸۲۴ پیام ها

۲۸۲۵ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۱ تا ۷۲]

۲۸۲۵ اشاره

۲۸۲۵ نکته ها:

۲۸۲۵ اشاره

۲۸۲۵ پیام ها

۲۸۲۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳]

۲۸۲۷ اشاره

۲۸۲۷ نکته ها:

۲۸۲۷ اشاره

۲۸۲۷ پیام ها

۲۸۲۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴]

۲۸۲۷ اشاره

۲۸۲۸ نکته ها:

۲۸۲۸ اشاره

۲۸۲۸ پیام ها

۲۸۲۸ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵]

۲۸۲۸ اشاره

۲۸۲۸ پیام ها

۲۸۳۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶]

۲۸۳۰ اشاره

۲۸۳۰ نکته ها:

۲۸۳۰ اشاره

پیام ها - - - - - ۲۸۳۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷] - - - - - ۲۸۳۲

اشاره - - - - - ۲۸۳۲

پیام ها - - - - - ۲۸۳۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸] - - - - - ۲۸۳۳

اشاره - - - - - ۲۸۳۳

نکته ها: - - - - - ۲۸۳۴

اشاره - - - - - ۲۸۳۴

پیام ها - - - - - ۲۸۳۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹] - - - - - ۲۸۳۴

اشاره - - - - - ۲۸۳۴

نکته ها: - - - - - ۲۸۳۴

اشاره - - - - - ۲۸۳۵

پیام ها - - - - - ۲۸۳۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰] - - - - - ۲۸۳۶

اشاره - - - - - ۲۸۳۶

نکته ها: - - - - - ۲۸۳۷

اشاره - - - - - ۲۸۳۷

پیام ها - - - - - ۲۸۳۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱] - - - - - ۲۸۳۸

اشاره - - - - - ۲۸۳۸

پیام ها - - - - - ۲۸۳۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲] - - - - - ۲۸۳۹

اشاره - - - - - ۲۸۳۹

نکته ها: - - - - - ۲۸۳۹

اشاره - - - - - ۲۸۳۹

پیام ها - ۲۸۳۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۳] ۲۸۴۱

اشاره ۲۸۴۱

نکته ها: ۲۸۴۱

اشاره ۲۸۴۱

پیام ها - ۲۸۴۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴] ۲۸۴۳

اشاره ۲۸۴۳

نکته ها: ۲۸۴۳

اشاره ۲۸۴۳

پیام ها - ۲۸۴۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵] ۲۸۴۴

اشاره ۲۸۴۴

نکته ها: ۲۸۴۴

اشاره ۲۸۴۴

پیام ها - ۲۸۴۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۶] ۲۸۴۵

اشاره ۲۸۴۵

نکته ها: ۲۸۴۵

اشاره ۲۸۴۵

پیام ها - ۲۸۴۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷] ۲۸۴۷

اشاره ۲۸۴۷

نکته ها: ۲۸۴۷

اشاره ۲۸۴۷

پیام ها - ۲۸۴۷

۲۸۴۹ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸]

۲۸۴۹ اشاره

۲۸۴۹ نکته ها:

۲۸۴۹ اشاره

۲۸۵۰ پیام ها

۲۸۵۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹]

۲۸۵۰ اشاره

۲۸۵۰ نکته ها:

۲۸۵۰ اشاره

۲۸۵۱ پیام ها

۲۸۵۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰]

۲۸۵۱ اشاره

۲۸۵۱ نکته ها:

۲۸۵۱ اشاره

۲۸۵۲ پیام ها

۲۸۵۳ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱]

۲۸۵۳ اشاره

۲۸۵۳ نکته ها:

۲۸۵۳ اشاره

۲۸۵۵ پیام ها

۲۸۵۵ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲]

۲۸۵۵ اشاره

۲۸۵۵ نکته ها:

۲۸۵۵ اشاره

۲۸۵۷ پیام ها

۲۸۵۸ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۳]

۲۸۵۸ اشاره

۲۸۵۸ نکته ها:

۲۸۵۸ اشاره

۲۸۵۹ پیام ها

۲۸۶۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴]

۲۸۶۰ اشاره

۲۸۶۰ نکته ها:

۲۸۶۰ اشاره

۲۸۶۲ پیام ها

۲۸۶۳ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵]

۲۸۶۳ اشاره

۲۸۶۳ نکته ها:

۲۸۶۳ اشاره

۲۸۶۳ پیام ها

۲۸۶۴ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶]

۲۸۶۴ اشاره

۲۸۶۴ نکته ها:

۲۸۶۴ اشاره

۲۸۶۴ پیام ها

۲۸۶۶ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۷ تا ۹۸]

۲۸۶۶ اشاره

۲۸۶۶ نکته ها:

۲۸۶۶ اشاره

۲۸۶۷ پیام ها

۲۸۶۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹]

۲۸۶۷ اشاره

نکته ها: ۲۸۶۸

اشاره ۲۸۶۸

پیام ها ۲۸۶۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰] ۲۸۶۹

اشاره ۲۸۶۹

نکته ها: ۲۸۶۹

اشاره ۲۸۶۹

پیام ها ۲۸۷۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱] ۲۸۷۲

اشاره ۲۸۷۲

نکته ها: ۲۸۷۲

اشاره ۲۸۷۲

پیام ها ۲۸۷۳

اشاره ۲۸۷۳

سیمای یوسف (ویژگی های یک رهبر موفق) ۲۸۷۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲] ۲۸۷۶

اشاره ۲۸۷۶

پیام ها ۲۸۷۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳] ۲۸۷۷

اشاره ۲۸۷۷

نکته ها: ۲۸۷۷

اشاره ۲۸۷۷

پیام ها ۲۸۷۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۴] ۲۸۷۸

اشاره ۲۸۷۸

نکته ها: ۲۸۷۸

۲۸۷۸ اشاره

۲۸۸۰ پیام ها

۲۸۸۰ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۵]

۲۸۸۰ اشاره

۲۸۸۰ نکته ها:

۲۸۸۰ اشاره

۲۸۸۱ پیام ها

۲۸۸۱ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۶]

۲۸۸۱ اشاره

۲۸۸۲ نکته ها:

۲۸۸۲ اشاره

۲۸۸۲ پیام ها

۲۸۸۲ اشاره

۲۸۸۲ نشانه های مؤمن مخلص

۲۸۸۴ نشانه های مؤمن مشرک

۲۸۸۵ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۷]

۲۸۸۵ اشاره

۲۸۸۵ نکته ها:

۲۸۸۵ اشاره

۲۸۸۵ پیام ها

۲۸۸۵ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۸]

۲۸۸۵ اشاره

۲۸۸۵ نکته ها:

۲۸۸۵ اشاره

۲۸۸۷ پیام ها

۲۸۸۷ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹]

۲۸۸۷ اشاره

۲۸۸۷ نکته ها:

۲۸۸۷ اشاره

۲۸۸۸ پیام ها

۲۸۸۹ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۰]

۲۸۸۹ اشاره

۲۸۸۹ نکته ها:

۲۸۸۹ اشاره

۲۸۹۱ پیام ها

۲۸۹۲ [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱]

۲۸۹۲ اشاره

۲۸۹۲ نکته ها:

۲۸۹۲ اشاره

۲۸۹۲ پیام ها

۲۸۹۷ [تفسیر سوره رعد]

۲۸۹۷ سیمای سوره رعد

۲۸۹۸ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱]

۲۸۹۸ اشاره

۲۸۹۸ پیام ها

۲۸۹۹ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲]

۲۸۹۹ اشاره

۲۸۹۹ نکته ها:

۲۸۹۹ اشاره

۲۹۰۱ پیام ها

۲۹۰۱ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳]

۲۹۰۱ اشاره

نکته ها: ۲۹۰۱

اشاره ۲۹۰۱

پیام ها ۲۹۰۲

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴] ۲۹۰۳

اشاره ۲۹۰۳

نکته ها: ۲۹۰۳

اشاره ۲۹۰۳

پیام ها ۲۹۰۳

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵] ۲۹۰۴

اشاره ۲۹۰۴

نکته ها: ۲۹۰۴

اشاره ۲۹۰۴

پیام ها ۲۹۰۵

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶] ۲۹۰۵

اشاره ۲۹۰۵

نکته ها: ۲۹۰۶

اشاره ۲۹۰۶

پیام ها ۲۹۰۸

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷] ۲۹۰۸

اشاره ۲۹۰۸

نکته ها: ۲۹۰۹

اشاره ۲۹۰۹

پیام ها ۲۹۰۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۸] ۲۹۱۰

اشاره ۲۹۱۰

نکته ها: ۲۹۱۰

۲۹۱۰ اشاره

۲۹۱۰ پیام ها

۲۹۱۰ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۹]

۲۹۱۰ اشاره

۲۹۱۲ نکته ها:

۲۹۱۲ اشاره

۲۹۱۲ پیام ها

۲۹۱۲ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰]

۲۹۱۲ اشاره

۲۹۱۲ نکته ها:

۲۹۱۲ اشاره

۲۹۱۴ پیام ها

۲۹۱۴ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱]

۲۹۱۴ اشاره

۲۹۱۴ نکته ها:

۲۹۱۴ اشاره

۲۹۱۵ پیام ها

۲۹۱۶ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲]

۲۹۱۶ اشاره

۲۹۱۶ نکته ها:

۲۹۱۶ اشاره

۲۹۱۷ پیام ها

۲۹۱۷ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳]

۲۹۱۷ اشاره

۲۹۱۷ نکته ها:

۲۹۱۷ اشاره

پیام ها - ۲۹۱۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۴] - ۲۹۲۰

اشاره - ۲۹۲۰

نکته ها: - ۲۹۲۰

اشاره - ۲۹۲۰

پیام ها - ۲۹۲۱

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵] - ۲۹۲۱

اشاره - ۲۹۲۱

نکته ها: - ۲۹۲۱

اشاره - ۲۹۲۱

پیام ها - ۲۹۲۲

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶] - ۲۹۲۲

اشاره - ۲۹۲۲

نکته ها: - ۲۹۲۲

اشاره - ۲۹۲۲

پیام ها - ۲۹۲۳

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷] - ۲۹۲۳

اشاره - ۲۹۲۳

نکته ها: - ۲۹۲۴

اشاره - ۲۹۲۴

پیام ها - ۲۹۲۴

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۸] - ۲۹۲۶

اشاره - ۲۹۲۶

نکته ها: - ۲۹۲۷

اشاره - ۲۹۲۷

بحثی پیرامون دعوت - ۲۹۲۷

پیام ها - ۲۹۳۱

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹] - ۲۹۳۱

اشاره - ۲۹۳۱

نکته ها: - ۲۹۳۱

اشاره - ۲۹۳۱

سیمای خردمندان در قرآن - ۲۹۳۳

پیام ها - ۲۹۳۳

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰] - ۲۹۳۴

اشاره - ۲۹۳۴

نکته ها: - ۲۹۳۴

اشاره - ۲۹۳۴

پیام ها - ۲۹۳۵

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱] - ۲۹۳۵

اشاره - ۲۹۳۵

نکته ها: - ۲۹۳۵

اشاره - ۲۹۳۵

صله رحم - ۲۹۳۶

پیام ها - ۲۹۳۷

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲] - ۲۹۳۸

اشاره - ۲۹۳۸

نکته ها: - ۲۹۳۸

اشاره - ۲۹۳۸

پیام ها - ۲۹۳۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۳] - ۲۹۴۰

اشاره - ۲۹۴۰

نکته ها: - ۲۹۴۰

۲۹۴۰ اشاره

۲۹۴۲ پیام ها

۲۹۴۲ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۴]

۲۹۴۲ اشاره

۲۹۴۲ نکته ها:

۲۹۴۲ اشاره

۲۹۴۴ نکاتی پیرامون صبر

۲۹۴۵ پیام ها

۲۹۴۶ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۵]

۲۹۴۶ اشاره

۲۹۴۶ نکته ها:

۲۹۴۶ اشاره

۲۹۴۷ پیام ها

۲۹۴۷ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶]

۲۹۴۷ اشاره

۲۹۴۷ نکته ها:

۲۹۴۷ اشاره

۲۹۴۸ پیام ها

۲۹۴۸ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷]

۲۹۴۸ اشاره

۲۹۴۸ نکته ها:

۲۹۴۸ اشاره

۲۹۴۹ بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

۲۹۵۰ پیام ها

۲۹۵۱ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۸]

۲۹۵۱ اشاره

نکته ها: ۲۹۵۱

اشاره ۲۹۵۱

عوامل آرامش و دلگرمی ۲۹۵۴

عوامل اضطراب و نگرانی ۲۹۵۵

پیام ها ۲۹۵۶

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۹] ۲۹۵۷

اشاره ۲۹۵۷

نکته ها: ۲۹۵۷

اشاره ۲۹۵۷

پیام ها ۲۹۵۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰] ۲۹۵۹

اشاره ۲۹۵۹

نکته ها: ۲۹۵۹

اشاره ۲۹۵۹

پیام ها ۲۹۵۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱] ۲۹۶۰

اشاره ۲۹۶۰

نکته ها: ۲۹۶۰

اشاره ۲۹۶۰

پیام ها ۲۹۶۱

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۲] ۲۹۶۲

اشاره ۲۹۶۲

پیام ها ۲۹۶۲

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳] ۲۹۶۲

اشاره ۲۹۶۲

نکته ها: ۲۹۶۳

۲۹۶۳ اشاره

۲۹۶۳ پیام ها

۲۹۶۴ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۴]

۲۹۶۴ اشاره

۲۹۶۴ نکته ها:

۲۹۶۴ اشاره

۲۹۶۴ پیام ها

۲۹۶۶ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۵]

۲۹۶۶ اشاره

۲۹۶۶ نکته ها:

۲۹۶۶ اشاره

۲۹۶۶ پیام ها

۲۹۶۷ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶]

۲۹۶۷ اشاره

۲۹۶۷ نکته ها:

۲۹۶۷ اشاره

۲۹۶۷ پیام ها

۲۹۶۸ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷]

۲۹۶۸ اشاره

۲۹۶۸ نکته ها:

۲۹۶۸ اشاره

۲۹۶۸ پیام ها

۲۹۶۹ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸]

۲۹۶۹ اشاره

۲۹۶۹ نکته ها:

۲۹۶۹ اشاره

پیام ها ----- ۲۹۶۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۹] ----- ۲۹۷۰

اشاره ----- ۲۹۷۰

نکته ها: ----- ۲۹۷۰

بحثی پیرامون مقدرات الهی ----- ۲۹۷۰

سؤال: ----- ۲۹۷۲

پاسخ: ----- ۲۹۷۲

بداء چیست؟ ----- ۲۹۷۲

پیام ها ----- ۲۹۷۵

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰] ----- ۲۹۷۵

اشاره ----- ۲۹۷۵

پیام ها ----- ۲۹۷۶

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱] ----- ۲۹۷۶

اشاره ----- ۲۹۷۶

نکته ها: ----- ۲۹۷۶

اشاره ----- ۲۹۷۶

پیام ها ----- ۲۹۷۶

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۲] ----- ۲۹۷۷

اشاره ----- ۲۹۷۷

نکته ها: ----- ۲۹۷۷

اشاره ----- ۲۹۷۷

پیام ها ----- ۲۹۷۷

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳] ----- ۲۹۷۸

اشاره ----- ۲۹۷۸

نکته ها: ----- ۲۹۷۸

[تفسیر سوره ابراهیم] ----- ۲۹۸۲

۲۹۸۲ سیمای سوره ابراهیم

۲۹۸۳ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱]

۲۹۸۳ اشاره

۲۹۸۳ نکته ها:

۲۹۸۳ اشاره

۲۹۸۴ پیام ها

۲۹۸۴ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲]

۲۹۸۴ اشاره

۲۹۸۴ پیام ها

۲۹۸۶ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳]

۲۹۸۶ اشاره

۲۹۸۶ نکته ها:

۲۹۸۶ اشاره

۲۹۸۶ پیام ها

۲۹۸۷ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴]

۲۹۸۷ اشاره

۲۹۸۷ نکته ها:

۲۹۸۷ اشاره

۲۹۸۸ پیام ها

۲۹۸۸ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵]

۲۹۸۸ اشاره

۲۹۸۸ نکته ها:

۲۹۸۸ اشاره

۲۹۸۹ پیام ها

۲۹۹۰ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۶]

۲۹۹۰ اشاره

پیام ها - - - - - ۲۹۹۰

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۷] - - - - - ۲۹۹۰

اشاره - - - - - ۲۹۹۰

نکته ها: - - - - - ۲۹۹۱

اشاره - - - - - ۲۹۹۱

پیام ها - - - - - ۲۹۹۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۸] - - - - - ۲۹۹۲

اشاره - - - - - ۲۹۹۲

پیام ها - - - - - ۲۹۹۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۹] - - - - - ۲۹۹۳

اشاره - - - - - ۲۹۹۳

نکته ها: - - - - - ۲۹۹۳

اشاره - - - - - ۲۹۹۳

پیام ها - - - - - ۲۹۹۴

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۰] - - - - - ۲۹۹۴

اشاره - - - - - ۲۹۹۴

نکته ها: - - - - - ۲۹۹۵

اشاره - - - - - ۲۹۹۵

پیام ها - - - - - ۲۹۹۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۱] - - - - - ۲۹۹۶

اشاره - - - - - ۲۹۹۶

نکته ها: - - - - - ۲۹۹۶

اشاره - - - - - ۲۹۹۶

پیام ها - - - - - ۲۹۹۷

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۲] - - - - - ۲۹۹۸

اشاره - - - - - ۲۹۹۸

نکته ها: ----- ۲۹۹۸

اشاره ----- ۲۹۹۸

پیام ها ----- ۲۹۹۸

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۳] ----- ۳۰۰۰

اشاره ----- ۳۰۰۰

نکته ها: ----- ۳۰۰۰

اشاره ----- ۳۰۰۰

پیام ها ----- ۳۰۰۰

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۴] ----- ۳۰۰۱

اشاره ----- ۳۰۰۱

نکته ها: ----- ۳۰۰۱

اشاره ----- ۳۰۰۱

پیام ها ----- ۳۰۰۱

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۵ تا ۱۶] ----- ۳۰۰۳

اشاره ----- ۳۰۰۳

نکته ها: ----- ۳۰۰۳

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۷] ----- ۳۰۰۴

اشاره ----- ۳۰۰۴

نکته ها: ----- ۳۰۰۵

اشاره ----- ۳۰۰۵

پیام ها ----- ۳۰۰۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۸] ----- ۳۰۰۶

اشاره ----- ۳۰۰۶

نکته ها: ----- ۳۰۰۶

اشاره ----- ۳۰۰۶

پیام ها ----- ۳۰۰۶

۳۰۰۸ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۳۰۰۸ اشاره

۳۰۰۸ نکته ها:

۳۰۰۸ اشاره

۳۰۰۸ پیام ها

۳۰۰۹ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۱]

۳۰۰۹ اشاره

۳۰۰۹ نکته ها:

۳۰۰۹ اشاره

۳۰۰۹ پیام ها

۳۰۱۰ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۲]

۳۰۱۰ اشاره

۳۰۱۱ نکته ها:

۳۰۱۱ اشاره

۳۰۱۱ پیام ها

۳۰۱۲ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۳]

۳۰۱۲ اشاره

۳۰۱۲ نکته ها:

۳۰۱۲ اشاره

۳۰۱۳ پیام ها

۳۰۱۳ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۴]

۳۰۱۳ اشاره

۳۰۱۳ نکته ها:

۳۰۱۳ اشاره

۳۰۱۵ پیام ها

۳۰۱۵ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۵]

۳۰۱۵ اشاره

۳۰۱۵ نکته ها:

۳۰۱۵ اشاره

۳۰۱۷ پیام ها

۳۰۱۸ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۶]

۳۰۱۸ اشاره

۳۰۱۸ نکته ها:

۳۰۱۸ اشاره

۳۰۱۸ پیام ها

۳۰۱۸ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۷]

۳۰۱۸ اشاره

۳۰۱۸ پیام ها

۳۰۲۰ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۸ تا ۲۹]

۳۰۲۰ اشاره

۳۰۲۰ نکته ها:

۳۰۲۰ اشاره

۳۰۲۱ پیام ها

۳۰۲۱ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۰]

۳۰۲۱ اشاره

۳۰۲۱ نکته ها:

۳۰۲۱ اشاره

۳۰۲۱ پیام ها

۳۰۲۲ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۱]

۳۰۲۲ اشاره

۳۰۲۲ نکته ها:

۳۰۲۲ اشاره

پیام ها - - - - - ۳۰۲۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۲] - - - - - ۳۰۲۳

اشاره - - - - - ۳۰۲۳

نکته ها: - - - - - ۳۰۲۳

اشاره - - - - - ۳۰۲۳

پیام ها - - - - - ۳۰۲۴

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۳] - - - - - ۳۰۲۴

اشاره - - - - - ۳۰۲۴

نکته ها: - - - - - ۳۰۲۴

اشاره - - - - - ۳۰۲۴

پیام ها - - - - - ۳۰۲۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۴] - - - - - ۳۰۲۵

اشاره - - - - - ۳۰۲۵

نکته ها: - - - - - ۳۰۲۵

اشاره - - - - - ۳۰۲۵

پیام ها: - - - - - ۳۰۲۶

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۵] - - - - - ۳۰۲۶

اشاره - - - - - ۳۰۲۶

نکته ها: - - - - - ۳۰۲۶

اشاره - - - - - ۳۰۲۶

پیام ها - - - - - ۳۰۲۷

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۶] - - - - - ۳۰۲۸

اشاره - - - - - ۳۰۲۸

نکته ها: - - - - - ۳۰۲۸

اشاره - - - - - ۳۰۲۸

پیام ها - - - - - ۳۰۳۰

۳۰۳۰ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۷]

۳۰۳۰ اشاره

۳۰۳۱ نکته ها:

۳۰۳۱ اشاره

۳۰۳۱ پیام ها

۳۰۳۲ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۸]

۳۰۳۲ اشاره

۳۰۳۲ نکته ها:

۳۰۳۲ اشاره

۳۰۳۲ پیام ها

۳۰۳۲ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۹]

۳۰۳۲ اشاره

۳۰۳۳ نکته ها:

۳۰۳۳ اشاره

۳۰۳۴ پیام ها

۳۰۳۴ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۰ تا ۴۱]

۳۰۳۴ اشاره

۳۰۳۴ نکته ها:

۳۰۳۴ اشاره

۳۰۳۵ پیام ها

۳۰۳۶ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۲]

۳۰۳۶ اشاره

۳۰۳۶ نکته ها:

۳۰۳۶ اشاره

۳۰۳۶ پیام ها

۳۰۳۷ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۳]

۳۰۳۷ اشاره

۳۰۳۷ نکته ها:

۳۰۳۷ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۴]

۳۰۳۷ اشاره

۳۰۳۷ نکته ها:

۳۰۳۷ اشاره

۳۰۳۹ پیام ها

۳۰۳۹ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۵]

۳۰۳۹ اشاره

۳۰۳۹ پیام ها

۳۰۴۱ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۶]

۳۰۴۱ اشاره

۳۰۴۱ نکته ها:

۳۰۴۱ اشاره

۳۰۴۱ پیام ها

۳۰۴۱ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۷]

۳۰۴۱ اشاره

۳۰۴۱ نکته ها:

۳۰۴۲ اشاره

۳۰۴۲ پیام ها

۳۰۴۳ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۸]

۳۰۴۳ اشاره

۳۰۴۳ نکته ها:

۳۰۴۳ اشاره

۳۰۴۳ پیام ها

۳۰۴۳ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۳۰۴۳ اشاره

۳۰۴۵ نکته ها:

۳۰۴۵ اشاره

۳۰۴۶ پیام ها

۳۰۴۶ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۱]

۳۰۴۶ اشاره

۳۰۴۶ پیام ها

۳۰۴۶ [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۲]

۳۰۴۶ اشاره

۳۰۴۶ نکته ها:

۳۰۴۶ اشاره

۳۰۴۸ پیام ها

۳۰۵۲ [تفسیر سوره حجر]

۳۰۵۲ سیمای سوره حجر

۳۰۵۳ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۲]

۳۰۵۳ اشاره

۳۰۵۳ نکته ها:

۳۰۵۳ اشاره

۳۰۵۳ پیام ها

۳۰۵۵ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۳]

۳۰۵۵ اشاره

۳۰۵۵ نکته ها:

۳۰۵۵ اشاره

۳۰۵۷ پیام ها

۳۰۵۷ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۴]

۳۰۵۷ اشاره

پیام ها - ۳۰۵۷

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵] - ۳۰۵۸

اشاره - ۳۰۵۸

نکته ها: - ۳۰۵۸

اشاره - ۳۰۵۸

پیام ها - ۳۰۵۸

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶ تا ۷] - ۳۰۵۸

اشاره - ۳۰۵۸

نکته ها: - ۳۰۵۸

اشاره - ۳۰۵۸

پیام ها - ۳۰۶۰

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸] - ۳۰۶۰

اشاره - ۳۰۶۰

نکته ها: - ۳۰۶۰

اشاره - ۳۰۶۰

پیام ها - ۳۰۶۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹] - ۳۰۶۱

اشاره - ۳۰۶۱

نکته ها: - ۳۰۶۱

اشاره - ۳۰۶۱

پیام ها - ۳۰۶۳

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۰ تا ۱۱] - ۳۰۶۴

اشاره - ۳۰۶۴

نکته ها: - ۳۰۶۴

اشاره - ۳۰۶۴

پیام ها - ۳۰۶۴

۳۰۶۶ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۲ تا ۱۵]

۳۰۶۶ اشاره

۳۰۶۶ نکته ها:

۳۰۶۶ اشاره

۳۰۶۷ پیام ها

۳۰۶۷ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶]

۳۰۶۷ اشاره

۳۰۶۷ نکته ها:

۳۰۶۷ اشاره

۳۰۶۹ پیام ها

۳۰۶۹ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۷ تا ۱۸]

۳۰۶۹ اشاره

۳۰۶۹ نکته ها:

۳۰۶۹ اشاره

۳۰۷۱ پیام ها

۳۰۷۱ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۳۰۷۱ اشاره

۳۰۷۲ نکته ها:

۳۰۷۲ اشاره

۳۰۷۲ پیام ها

۳۰۷۲ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۱]

۳۰۷۲ اشاره

۳۰۷۲ نکته ها:

۳۰۷۲ اشاره

۳۰۷۴ پیام ها

۳۰۷۵ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲]

۳۰۷۵ اشاره

۳۰۷۵ نکته ها:

۳۰۷۵ اشاره

۳۰۷۶ پیام ها

۳۰۷۶ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۳ تا ۲۵]

۳۰۷۶ اشاره

۳۰۷۶ نکته ها:

۳۰۷۶ اشاره

۳۰۷۷ پیام ها

۳۰۷۷ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۲۷]

۳۰۷۷ اشاره

۳۰۷۷ نکته ها:

۳۰۷۸ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸]

۳۰۷۸ اشاره

۳۰۷۸ نکته ها:

۳۰۷۸ اشاره

۳۰۸۰ پیام ها

۳۰۸۰ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۹ تا ۳۱]

۳۰۸۰ اشاره

۳۰۸۰ نکته ها:

۳۰۸۰ اشاره

۳۰۸۱ پیام ها

۳۰۸۱ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۲ تا ۳۵]

۳۰۸۱ اشاره

۳۰۸۲ پیام ها

۳۰۸۳ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۶ تا ۳۸]

۳۰۸۳ اشاره

۳۰۸۳ نکته ها:

۳۰۸۳ اشاره

۳۰۸۳ پیام ها

۳۰۸۳ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۹ تا ۴۰]

۳۰۸۳ اشاره

۳۰۸۵ نکته ها:

۳۰۸۵ اشاره

۳۰۸۵ پیام ها

۳۰۸۵ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۳۰۸۵ اشاره

۳۰۸۶ نکته ها:

۳۰۸۶ اشاره

۳۰۸۶ پیام ها

۳۰۸۶ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۳ تا ۴۴]

۳۰۸۶ اشاره

۳۰۸۷ نکته ها:

۳۰۸۷ اشاره

۳۰۸۷ پیام ها

۳۰۸۷ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۵ تا ۴۸]

۳۰۸۷ اشاره

۳۰۸۷ نکته ها:

۳۰۸۷ اشاره

۳۰۸۹ پیام ها

۳۰۹۰ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۳۰۹۰ اشاره

نکته ها: ۳۰۹۰

اشاره ۳۰۹۰

پیام ها ۳۰۹۰

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۵۶] ۳۰۹۱

اشاره ۳۰۹۱

نکته ها: ۳۰۹۲

اشاره ۳۰۹۲

پیام ها ۳۰۹۲

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۷ تا ۵۸] ۳۰۹۳

اشاره ۳۰۹۳

پیام ها ۳۰۹۳

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۹ تا ۶۲] ۳۰۹۴

اشاره ۳۰۹۴

نکته ها: ۳۰۹۴

اشاره ۳۰۹۴

پیام ها ۳۰۹۴

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۳ تا ۶۶] ۳۰۹۶

اشاره ۳۰۹۶

نکته ها: ۳۰۹۶

اشاره ۳۰۹۶

پیام ها ۳۰۹۶

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۷ تا ۷۰] ۳۰۹۹

اشاره ۳۰۹۹

نکته ها: ۳۰۹۹

اشاره ۳۰۹۹

پیام ها ۳۰۹۹

۳۱۰۰ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۱]

۳۱۰۰ اشاره

۳۱۰۰ نکته ها:

۳۱۰۰ اشاره

۳۱۰۰ پیام ها

۳۱۰۰ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۲ تا ۷۴]

۳۱۰۰ اشاره

۳۱۰۲ نکته ها:

۳۱۰۲ اشاره

۳۱۰۲ پیام ها

۳۱۰۳ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۵ تا ۷۷]

۳۱۰۳ اشاره

۳۱۰۳ نکته ها:

۳۱۰۳ اشاره

۳۱۰۳ پیام ها

۳۱۰۵ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۸ تا ۷۹]

۳۱۰۵ اشاره

۳۱۰۵ نکته ها:

۳۱۰۵ اشاره

۳۱۰۵ پیام ها

۳۱۰۶ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۰ تا ۸۴]

۳۱۰۶ اشاره

۳۱۰۶ نکته ها:

۳۱۰۶ اشاره

۳۱۰۶ پیام ها

۳۱۰۸ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۸۶]

۳۱۰۸ اشاره

۳۱۰۸ نکته ها:

۳۱۰۸ اشاره

۳۱۰۸ پیام ها

۳۱۱۰ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷]

۳۱۱۰ اشاره

۳۱۱۰ نکته ها:

۳۱۱۰ اشاره

۳۱۱۱ پیام ها

۳۱۱۱ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸]

۳۱۱۱ اشاره

۳۱۱۱ نکته ها:

۳۱۱۱ اشاره

۳۱۱۳ پیام ها

۳۱۱۴ [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۹]

۳۱۱۴ اشاره

۳۱۱۴ پیام ها

۳۱۱۴ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۰ تا ۹۱]

۳۱۱۴ اشاره

۳۱۱۴ نکته ها:

۳۱۱۴ اشاره

۳۱۱۶ پیام ها

۳۱۱۶ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۲ تا ۹۳]

۳۱۱۶ اشاره

۳۱۱۶ پیام ها

۳۱۱۷ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۴ تا ۹۶]

۳۱۱۷ اشاره

۳۱۱۷ نکته ها:

۳۱۱۷ اشاره

۳۱۱۷ پیام ها

۳۱۱۸ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹]

۳۱۱۸ اشاره

۳۱۱۸ نکته ها:

۳۱۱۸ اشاره

۳۱۱۹ پیام ها

۳۱۲۳ [تفسیر سوره نحل]

۳۱۲۳ سیمای سوره نحل

۳۱۲۴ [سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۲]

۳۱۲۴ اشاره

۳۱۲۴ نکته ها:

۳۱۲۴ اشاره

۳۱۲۵ پیام ها

۳۱۲۶ [سوره النحل (۱۶): آیات ۳ تا ۴]

۳۱۲۶ اشاره

۳۱۲۶ نکته ها:

۳۱۲۶ اشاره

۳۱۲۶ پیام ها

۳۱۲۷ [سوره النحل (۱۶): آیات ۵ تا ۶]

۳۱۲۷ اشاره

۳۱۲۷ نکته ها:

۳۱۲۷ اشاره

۳۱۲۷ پیام ها

۳۱۲۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۷]

۳۱۲۸ اشاره

۳۱۲۸ پیام ها

۳۱۲۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۸]

۳۱۲۹ اشاره

۳۱۲۹ نکته ها:

۳۱۲۹ اشاره

۳۱۲۹ پیام ها

۳۱۳۰ [سوره النحل (۱۶): آیه ۹]

۳۱۳۰ اشاره

۳۱۳۰ نکته ها:

۳۱۳۰ اشاره

۳۱۳۰ پیام ها

۳۱۳۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰]

۳۱۳۱ اشاره

۳۱۳۱ نکته ها:

۳۱۳۱ اشاره

۳۱۳۱ پیام ها

۳۱۳۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱]

۳۱۳۱ اشاره

۳۱۳۱ نکته ها:

۳۱۳۲ اشاره

۳۱۳۳ پیام ها

۳۱۳۳ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲]

۳۱۳۳ اشاره

۳۱۳۳ نکته ها:

۳۱۳۳ اشاره

۳۱۳۳ پیام ها

۳۱۳۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳]

۳۱۳۴ اشاره

۳۱۳۴ پیام ها

۳۱۳۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۴]

۳۱۳۴ اشاره

۳۱۳۶ نکته ها:

۳۱۳۶ اشاره

۳۱۳۶ پیام ها

۳۱۳۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵]

۳۱۳۶ اشاره

۳۱۳۶ نکته ها:

۳۱۳۶ اشاره

۳۱۳۸ پیام ها

۳۱۳۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶]

۳۱۳۹ اشاره

۳۱۳۹ نکته ها:

۳۱۳۹ اشاره

۳۱۳۹ پیام ها

۳۱۴۰ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷]

۳۱۴۰ اشاره

۳۱۴۰ نکته ها:

۳۱۴۰ اشاره

۳۱۴۰ پیام ها

۳۱۴۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۸]

۳۱۴۱ اشاره

۳۱۴۱ نکته ها:

۳۱۴۱ اشاره

۳۱۴۱ پیام ها

۳۱۴۲ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۹]

۳۱۴۲ اشاره

۳۱۴۲ پیام ها

۳۱۴۲ [سوره النحل (۱۶): آیات ۲۰ تا ۲۱]

۳۱۴۲ اشاره

۳۱۴۲ نکته ها:

۳۱۴۲ اشاره

۳۱۴۳ پیام ها

۳۱۴۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲]

۳۱۴۴ اشاره

۳۱۴۴ نکته ها:

۳۱۴۴ اشاره

۳۱۴۴ پیام ها

۳۱۴۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۳]

۳۱۴۶ اشاره

۳۱۴۶ نکته ها:

۳۱۴۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۴]

۳۱۴۶ اشاره

۳۱۴۶ نکته ها:

۳۱۴۶ اشاره

۳۱۴۸ پیام ها

۳۱۴۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵]

۳۱۴۸ اشاره

۳۱۴۸ نکته ها:

۳۱۴۸ اشاره

۳۱۴۸ پیام ها

۳۱۴۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶]

۳۱۴۹ اشاره

۳۱۴۹ نکته ها:

۳۱۴۹ اشاره

۳۱۴۹ پیام ها

۳۱۵۰ [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷]

۳۱۵۰ اشاره

۳۱۵۰ نکته ها:

۳۱۵۰ اشاره

۳۱۵۰ پیام ها

۳۱۵۲ [سوره النحل (۱۶): آیات ۲۸ تا ۲۹]

۳۱۵۲ اشاره

۳۱۵۲ نکته ها:

۳۱۵۲ اشاره

۳۱۵۲ پیام ها

۳۱۵۳ [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰]

۳۱۵۳ اشاره

۳۱۵۳ نکته ها:

۳۱۵۳ اشاره

۳۱۵۴ پیام ها

۳۱۵۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱]

۳۱۵۴ اشاره

پیام ها - - - - - ۳۱۵۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲] - - - - - ۳۱۵۶

اشاره - - - - - ۳۱۵۶

نکته ها: - - - - - ۳۱۵۶

اشاره - - - - - ۳۱۵۶

پیام ها - - - - - ۳۱۵۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳] - - - - - ۳۱۵۸

اشاره - - - - - ۳۱۵۸

نکته ها: - - - - - ۳۱۵۸

اشاره - - - - - ۳۱۵۸

پیام ها - - - - - ۳۱۵۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴] - - - - - ۳۱۵۹

اشاره - - - - - ۳۱۵۹

نکته ها: - - - - - ۳۱۵۹

اشاره - - - - - ۳۱۵۹

پیام ها - - - - - ۳۱۵۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵] - - - - - ۳۱۵۹

اشاره - - - - - ۳۱۵۹

نکته ها: - - - - - ۳۱۶۱

اشاره - - - - - ۳۱۶۱

پیام ها - - - - - ۳۱۶۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶] - - - - - ۳۱۶۲

اشاره - - - - - ۳۱۶۲

نکته ها: - - - - - ۳۱۶۲

اشاره - - - - - ۳۱۶۲

پیام ها - - - - - ۳۱۶۳

۳۱۶۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۷]

۳۱۶۴ اشاره

۳۱۶۴ نکته ها:

۳۱۶۴ اشاره

۳۱۶۴ پیام ها

۳۱۶۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۸]

۳۱۶۴ اشاره

۳۱۶۶ نکته ها:

۳۱۶۶ اشاره

۳۱۶۶ پیام ها

۳۱۶۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹]

۳۱۶۶ اشاره

۳۱۶۶ نکته ها:

۳۱۶۶ اشاره

۳۱۶۷ پیام ها

۳۱۶۷ [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰]

۳۱۶۷ اشاره

۳۱۶۷ نکته ها:

۳۱۶۷ اشاره

۳۱۶۷ پیام ها

۳۱۶۸ [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۳۱۶۸ اشاره

۳۱۶۸ نکته ها:

۳۱۶۸ اشاره

۳۱۶۸ پیام ها

۳۱۶۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳]

۳۱۶۹ اشاره

۳۱۶۹ نکته ها:

۳۱۶۹ اشاره

۳۱۶۹ پیام ها

۳۱۷۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴]

۳۱۷۱ اشاره

۳۱۷۱ نکته ها:

۳۱۷۱ اشاره

۳۱۷۲ پیام ها

۳۱۷۲ [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۴۷]

۳۱۷۲ اشاره

۳۱۷۳ نکته ها:

۳۱۷۳ اشاره

۳۱۷۳ پیام ها

۳۱۷۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸]

۳۱۷۴ اشاره

۳۱۷۴ نکته ها:

۳۱۷۴ اشاره

۳۱۷۴ پیام ها

۳۱۷۶ [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۳۱۷۶ اشاره

۳۱۷۶ نکته ها:

۳۱۷۶ اشاره

۳۱۷۷ پیام ها

۳۱۷۷ [سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱]

۳۱۷۷ اشاره

نکته ها: ۳۱۷۷

اشاره ۳۱۷۷

پیام ها ۳۱۷۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲] ۳۱۷۹

اشاره ۳۱۷۹

نکته ها: ۳۱۷۹

اشاره ۳۱۷۹

پیام ها ۳۱۷۹

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۳ تا ۵۴] ۳۱۸۱

اشاره ۳۱۸۱

نکته ها: ۳۱۸۱

اشاره ۳۱۸۱

پیام ها ۳۱۸۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۵] ۳۱۸۳

اشاره ۳۱۸۳

نکته ها: ۳۱۸۳

اشاره ۳۱۸۳

پیام ها ۳۱۸۳

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۳۱۸۳

اشاره ۳۱۸۳

نکته ها: ۳۱۸۵

اشاره ۳۱۸۵

پیام ها ۳۱۸۵

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] ۳۱۸۶

اشاره ۳۱۸۶

نکته ها: ۳۱۸۶

۳۱۸۶ اشاره

۳۱۸۸ پیام ها

۳۱۸۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰]

۳۱۸۸ اشاره

۳۱۸۸ نکته ها:

۳۱۸۸ اشاره

۳۱۸۹ پیام ها

۳۱۸۹ نکته ها:

۳۱۹۰ پیام ها

۳۱۹۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۲]

۳۱۹۱ اشاره

۳۱۹۱ نکته ها:

۳۱۹۱ پیام ها

۳۱۹۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۳]

۳۱۹۱ اشاره

۳۱۹۲ نکته ها:

۳۱۹۲ پیام ها

۳۱۹۲ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴]

۳۱۹۲ اشاره

۳۱۹۲ پیام ها

۳۱۹۳ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵]

۳۱۹۳ اشاره

۳۱۹۳ نکته ها:

۳۱۹۳ پیام ها

۳۱۹۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶]

۳۱۹۴ اشاره

نکته ها: ۳۱۹۴

پیام ها ۳۱۹۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷] ۳۱۹۶

اشاره ۳۱۹۶

نکته ها: ۳۱۹۶

پیام ها ۳۱۹۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۸] ۳۱۹۷

اشاره ۳۱۹۷

نکته ها: ۳۱۹۷

پیام ها ۳۱۹۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۹] ۳۱۹۷

اشاره ۳۱۹۷

نکته ها: ۳۱۹۸

پیام ها ۳۱۹۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰] ۳۱۹۹

اشاره ۳۱۹۹

نکته ها: ۳۱۹۹

پیام ها ۳۲۰۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱] ۳۲۰۰

اشاره ۳۲۰۰

نکته ها: ۳۲۰۰

پیام ها ۳۲۰۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۲] ۳۲۰۲

اشاره ۳۲۰۲

نکته ها: ۳۲۰۲

پیام ها ۳۲۰۳

۳۲۰۴ [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۳ تا ۷۴]

۳۲۰۴ اشاره

۳۲۰۴ نکته ها:

۳۲۰۴ پیام ها

۳۲۰۵ [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۶]

۳۲۰۵ اشاره

۳۲۰۵ پیام ها

۳۲۰۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷]

۳۲۰۶ اشاره

۳۲۰۶ نکته ها:

۳۲۰۷ پیام ها

۳۲۰۷ [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸]

۳۲۰۷ اشاره

۳۲۰۷ نکته ها:

۳۲۰۷ پیام ها

۳۲۰۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹]

۳۲۰۸ اشاره

۳۲۰۸ نکته ها:

۳۲۰۹ پیام ها

۳۲۰۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰]

۳۲۰۹ اشاره

۳۲۱۰ نکته ها:

۳۲۱۰ پیام ها

۳۲۱۰ [سوره النحل (۱۶): آیه ۸۱]

۳۲۱۰ اشاره

۳۲۱۰ نکته ها:

پیام ها ۳۲۱۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۲] ۳۲۱۲

اشاره ۳۲۱۲

پیام ها ۳۲۱۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۳] ۳۲۱۲

اشاره ۳۲۱۲

نکته ها: ۳۲۱۲

پیام ها ۳۲۱۳

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۴] ۳۲۱۳

اشاره ۳۲۱۳

نکته ها: ۳۲۱۳

پیام ها ۳۲۱۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۵] ۳۲۱۵

اشاره ۳۲۱۵

نکته ها: ۳۲۱۵

پیام ها ۳۲۱۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۶] ۳۲۱۵

اشاره ۳۲۱۵

نکته ها: ۳۲۱۶

پیام ها ۳۲۱۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۷] ۳۲۱۷

اشاره ۳۲۱۷

پیام ها ۳۲۱۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۸] ۳۲۱۷

اشاره ۳۲۱۷

نکته ها: ۳۲۱۷

پیام ها ۳۲۱۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۹] ۳۲۱۹

اشاره ۳۲۱۹

نکته ها: ۳۲۱۹

پیام ها ۳۲۲۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۰] ۳۲۲۱

اشاره ۳۲۲۱

نکته ها: ۳۲۲۱

پیام ها ۳۲۲۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱] ۳۲۲۳

اشاره ۳۲۲۳

نکته ها: ۳۲۲۳

پیام ها ۳۲۲۳

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲] ۳۲۲۳

اشاره ۳۲۲۳

نکته ها: ۳۲۲۵

پیام ها ۳۲۲۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳] ۳۲۲۶

اشاره ۳۲۲۶

نکته ها: ۳۲۲۶

پیام ها ۳۲۲۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴] ۳۲۲۷

اشاره ۳۲۲۷

نکته ها: ۳۲۲۷

پیام ها ۳۲۲۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵] ۳۲۲۸

۳۲۲۸ اشاره

۳۲۲۸ نکته ها:

۳۲۲۸ پیام ها

۳۲۲۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶]

۳۲۲۸ اشاره

۳۲۲۹ پیام ها

۳۲۲۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷]

۳۲۲۹ اشاره

۳۲۲۹ نکته ها:

۳۲۲۹ پیام ها

۳۲۳۰ [سوره النحل (۱۶): آیات ۹۸ تا ۹۹]

۳۲۳۰ اشاره

۳۲۳۰ نکته ها:

۳۲۳۱ پیام ها

۳۲۳۱ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۰]

۳۲۳۱ اشاره

۳۲۳۱ نکته ها:

۳۲۳۲ پیام ها

۳۲۳۲ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱]

۳۲۳۲ اشاره

۳۲۳۳ نکته ها:

۳۲۳۳ پیام ها

۳۲۳۳ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۲]

۳۲۳۳ اشاره

۳۲۳۳ نکته ها:

۳۲۳۴ پیام ها

۳۲۳۴ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳]

۳۲۳۴ اشاره

۳۲۳۵ نکته ها:

۳۲۳۵ پیام ها

۳۲۳۵ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴]

۳۲۳۵ اشاره

۳۲۳۶ نکته ها:

۳۲۳۶ پیام ها

۳۲۳۶ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵]

۳۲۳۶ اشاره

۳۲۳۶ نکته ها:

۳۲۳۷ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶]

۳۲۳۷ اشاره

۳۲۳۷ نکته ها:

۳۲۳۸ پیام ها

۳۲۳۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷]

۳۲۳۸ اشاره

۳۲۳۸ پیام ها

۳۲۳۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۸]

۳۲۳۹ اشاره

۳۲۳۹ پیام ها

۳۲۳۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹]

۳۲۳۹ اشاره

۳۲۳۹ پیام ها

۳۲۳۹ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰]

۳۲۳۹ اشاره

نکته ها: ۳۲۴۰

پیام ها ۳۲۴۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱] ۳۲۴۱

اشاره ۳۲۴۱

نکته ها: ۳۲۴۱

پیام ها ۳۲۴۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۲] ۳۲۴۲

اشاره ۳۲۴۲

نکته ها: ۳۲۴۲

پیام ها ۳۲۴۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳] ۳۲۴۳

اشاره ۳۲۴۳

نکته ها: ۳۲۴۳

پیام ها ۳۲۴۳

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۴] ۳۲۴۴

اشاره ۳۲۴۴

نکته ها: ۳۲۴۴

پیام ها ۳۲۴۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۵] ۳۲۴۵

اشاره ۳۲۴۵

نکته ها: ۳۲۴۵

پیام ها ۳۲۴۵

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ۳۲۴۶

اشاره ۳۲۴۶

نکته ها: ۳۲۴۶

پیام ها ۳۲۴۶

۳۲۴۷ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸]

۳۲۴۷ اشاره

۳۲۴۷ نکته ها:

۳۲۴۷ پیام ها

۳۲۴۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۹]

۳۲۴۸ اشاره

۳۲۴۸ نکته ها:

۳۲۴۸ پیام ها

۳۲۴۸ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۰]

۳۲۴۸ اشاره

۳۲۴۹ نکته ها:

۳۲۴۹ پیام ها

۳۲۵۱ [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲]

۳۲۵۱ اشاره

۳۲۵۱ نکته ها:

۳۲۵۱ پیام ها

۳۲۵۲ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳]

۳۲۵۲ اشاره

۳۲۵۲ پیام ها

۳۲۵۲ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴]

۳۲۵۲ اشاره

۳۲۵۲ نکته ها:

۳۲۵۳ پیام ها

۳۲۵۳ [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵]

۳۲۵۳ اشاره

۳۲۵۳ نکته ها:

پیام ها ۳۲۵۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶] ۳۲۵۴

اشاره ۳۲۵۴

نکته ها: ۳۲۵۴

پیام ها ۳۲۵۵

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۷ تا ۱۲۸] ۳۲۵۵

اشاره ۳۲۵۵

نکته ها: ۳۲۵۶

پیام ها ۳۲۵۸

جلد هفتم ۳۲۵۹

اشاره ۳۲۵۹

مقدمه مؤلف ۳۲۶۳

مقدمه ناشر ۳۲۶۶

اشاره ۳۲۶۶

شیوه کار ۳۲۶۷

شیوه ارائه ۳۲۶۷

تذکرات لازم: ۳۲۶۸

[تفسیر سوره اسراء] ۳۲۷۱

سیمای سوره ی اسراء ۳۲۷۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱] ۳۲۷۲

اشاره ۳۲۷۲

نکته ها: ۳۲۷۲

اشاره ۳۲۷۲

اشکال و جواب: ۳۲۷۳

پیام ها: ۳۲۷۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲] ۳۲۷۵

۳۲۷۵ اشاره

۳۲۷۵ نکته ها:

۳۲۷۶ پیام ها:

۳۲۷۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳]

۳۲۷۶ اشاره

۳۲۷۶ نکته ها:

۳۲۷۸ پیام ها:

۳۲۷۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴]

۳۲۷۸ اشاره

۳۲۷۸ نکته ها:

۳۲۷۹ پیام ها:

۳۲۷۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵]

۳۲۷۹ اشاره

۳۲۸۰ نکته ها:

۳۲۸۰ پیام ها:

۳۲۸۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶]

۳۲۸۰ اشاره

۳۲۸۰ نکته ها:

۳۲۸۱ پیام ها:

۳۲۸۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷]

۳۲۸۱ اشاره

۳۲۸۱ نکته ها:

۳۲۸۲ پیام ها:

۳۲۸۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸]

۳۲۸۳ اشاره

۳۲۸۳ نکته ها:

پیام ها: ۳۲۸۳ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۰] ۳۲۸۴ -

اشاره ۳۲۸۴ -

نکته ها: ۳۲۸۴ -

پیام ها: ۳۲۸۴ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱] ۳۲۸۵ -

اشاره ۳۲۸۵ -

نکته ها: ۳۲۸۵ -

پیام ها: ۳۲۸۵ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۲] ۳۲۸۶ -

اشاره ۳۲۸۶ -

نکته ها: ۳۲۸۶ -

پیام ها: ۳۲۸۶ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۳] ۳۲۸۷ -

اشاره ۳۲۸۷ -

نکته ها: ۳۲۸۷ -

پیام ها: ۳۲۸۸ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۴] ۳۲۸۸ -

اشاره ۳۲۸۸ -

نکته ها: ۳۲۸۸ -

پیام ها: ۳۲۸۹ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵] ۳۲۸۹ -

اشاره ۳۲۸۹ -

نکته ها: ۳۲۹۰ -

پیام ها: ۳۲۹۰ -

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۶] ۳۲۹۰ -

۳۲۹۰ اشاره

۳۲۹۱ نکته ها:

۳۲۹۱ پیام ها:

۳۲۹۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۷]

۳۲۹۲ اشاره

۳۲۹۲ نکته ها:

۳۲۹۲ پیام ها:

۳۲۹۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸]

۳۲۹۳ اشاره

۳۲۹۳ نکته ها:

۳۲۹۳ پیام ها:

۳۲۹۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۹]

۳۲۹۴ اشاره

۳۲۹۴ پیام ها:

۳۲۹۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰]

۳۲۹۵ اشاره

۳۲۹۵ نکته ها:

۳۲۹۵ پیام ها:

۳۲۹۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱]

۳۲۹۶ اشاره

۳۲۹۶ نکته ها:

۳۲۹۶ پیام ها:

۳۲۹۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۲]

۳۲۹۷ اشاره

۳۲۹۷ نکته ها:

۳۲۹۷ پیام ها:

۳۲۹۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۳]

۳۲۹۷ اشاره

۳۲۹۸ نکته ها:

۳۲۹۹ پیام ها:

۳۳۰۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴]

۳۳۰۰ اشاره

۳۳۰۱ پیام ها:

۳۳۰۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵]

۳۳۰۱ اشاره

۳۳۰۲ پیام ها:

۳۳۰۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶]

۳۳۰۲ اشاره

۳۳۰۲ نکته ها:

۳۳۰۴ پیام ها:

۳۳۰۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷]

۳۳۰۴ اشاره

۳۳۰۴ نکته ها:

۳۳۰۵ پیام ها:

۳۳۰۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸]

۳۳۰۵ اشاره

۳۳۰۶ نکته ها:

۳۳۰۶ پیام ها:

۳۳۰۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹]

۳۳۰۷ اشاره

۳۳۰۷ نکته ها:

۳۳۰۸ پیام ها:

۳۳۰۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰]

۳۳۰۸ اشاره

۳۳۰۸ نکته ها:

۳۳۰۹ پیام ها:

۳۳۱۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۱]

۳۳۱۰ اشاره

۳۳۱۰ نکته ها:

۳۳۱۰ پیام ها:

۳۳۱۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲]

۳۳۱۱ اشاره

۳۳۱۱ نکته ها:

۳۳۱۳ پیام ها:

۳۳۱۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۳]

۳۳۱۳ اشاره

۳۳۱۴ نکته ها:

۳۳۱۴ پیام ها:

۳۳۱۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴]

۳۳۱۵ اشاره

۳۳۱۵ نکته ها:

۳۳۱۶ پیام ها:

۳۳۱۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵]

۳۳۱۷ اشاره

۳۳۱۷ نکته ها:

۳۳۱۷ پیام ها:

۳۳۱۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶]

۳۳۱۸ اشاره

نکته ها: ۳۳۱۸

پیام ها: ۳۳۲۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۷ تا ۳۸] ۳۳۲۰

اشاره ۳۳۲۰

نکته ها: ۳۳۲۱

پیام ها: ۳۳۲۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۹] ۳۳۲۲

اشاره ۳۳۲۲

نکته ها: ۳۳۲۲

پیام ها: ۳۳۲۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۰] ۳۳۲۳

اشاره ۳۳۲۳

نکته ها: ۳۳۲۳

پیام ها: ۳۳۲۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۱] ۳۳۲۳

اشاره ۳۳۲۳

نکته ها: ۳۳۲۴

پیام ها: ۳۳۲۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۲ تا ۴۳] ۳۳۲۴

اشاره ۳۳۲۴

نکته ها: ۳۳۲۵

پیام ها: ۳۳۲۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴] ۳۳۲۵

اشاره ۳۳۲۵

نکته ها: ۳۳۲۵

پیام ها: ۳۳۲۷

۳۳۲۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵]

۳۳۲۷ اشاره

۳۳۲۷ نکته ها:

۳۳۲۸ پیام ها:

۳۳۲۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶]

۳۳۲۸ اشاره

۳۳۲۸ نکته ها:

۳۳۲۹ پیام ها:

۳۳۲۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷]

۳۳۲۹ اشاره

۳۳۳۰ نکته ها:

۳۳۳۰ پیام ها:

۳۳۳۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸]

۳۳۳۰ اشاره

۳۳۳۰ پیام ها:

۳۳۳۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹]

۳۳۳۱ اشاره

۳۳۳۱ نکته ها:

۳۳۳۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

۳۳۳۱ اشاره

۳۳۳۲ نکته ها:

۳۳۳۲ پیام ها:

۳۳۳۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲]

۳۳۳۳ اشاره

۳۳۳۳ پیام ها:

۳۳۳۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳]

۳۳۳۳ اشاره

۳۳۳۴ نکته ها:

۳۳۳۴ پیام ها:

۳۳۳۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۴]

۳۳۳۵ اشاره

۳۳۳۵ نکته ها:

۳۳۳۵ پیام ها:

۳۳۳۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۵]

۳۳۳۵ اشاره

۳۳۳۶ نکته ها:

۳۳۳۶ پیام ها:

۳۳۳۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۶]

۳۳۳۶ اشاره

۳۳۳۷ پیام ها:

۳۳۳۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷]

۳۳۳۷ اشاره

۳۳۳۷ نکته ها:

۳۳۳۸ پیام ها:

۳۳۳۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸]

۳۳۳۸ اشاره

۳۳۳۸ نکته ها:

۳۳۳۹ پیام ها:

۳۳۳۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹]

۳۳۳۹ اشاره

۳۳۳۹ نکته ها:

۳۳۳۹ پیام ها:

۳۳۴۰ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰]

۳۳۴۰ - اشاره

۳۳۴۰ - نکته ها:

۳۳۴۳ - پیام ها:

۳۳۴۳ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱]

۳۳۴۳ - اشاره

۳۳۴۳ - نکته ها:

۳۳۴۴ - پیام ها:

۳۳۴۴ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲]

۳۳۴۴ - اشاره

۳۳۴۴ - نکته ها:

۳۳۴۵ - پیام ها:

۳۳۴۵ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳]

۳۳۴۵ - اشاره

۳۳۴۵ - پیام ها:

۳۳۴۶ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۴]

۳۳۴۶ - اشاره

۳۳۴۶ - نکته ها:

۳۳۴۷ - پیام ها:

۳۳۴۷ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵]

۳۳۴۷ - اشاره

۳۳۴۷ - نکته ها:

۳۳۴۸ - پیام ها:

۳۳۴۹ - [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۶]

۳۳۴۹ - اشاره

۳۳۴۹ - نکته ها:

پیام‌ها: ۳۳۴۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۷] ۳۳۴۹

اشاره ۳۳۴۹

نکته‌ها: ۳۳۵۰

پیام‌ها: ۳۳۵۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۸] ۳۳۵۱

اشاره ۳۳۵۱

نکته‌ها: ۳۳۵۱

پیام‌ها: ۳۳۵۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۹] ۳۳۵۱

اشاره ۳۳۵۱

نکته‌ها: ۳۳۵۲

پیام‌ها: ۳۳۵۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰] ۳۳۵۲

اشاره ۳۳۵۲

نکته‌ها: ۳۳۵۲

پیام‌ها: ۳۳۵۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱] ۳۳۵۵

اشاره ۳۳۵۵

نکته‌ها: ۳۳۵۵

پیام‌ها: ۳۳۵۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲] ۳۳۵۷

اشاره ۳۳۵۷

نکته‌ها: ۳۳۵۷

پیام‌ها: ۳۳۵۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳] ۳۳۵۸

۳۳۵۸ اشاره

۳۳۵۸ نکته ها:

۳۳۵۹ پیام ها:

۳۳۵۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴]

۳۳۵۹ اشاره

۳۳۵۹ نکته ها:

۳۳۶۰ پیام ها:

۳۳۶۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵]

۳۳۶۰ اشاره

۳۳۶۱ نکته ها:

۳۳۶۱ پیام ها:

۳۳۶۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶]

۳۳۶۱ اشاره

۳۳۶۲ نکته ها:

۳۳۶۲ پیام ها:

۳۳۶۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷]

۳۳۶۲ اشاره

۳۳۶۲ نکته ها:

۳۳۶۳ پیام ها:

۳۳۶۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸]

۳۳۶۳ اشاره

۳۳۶۳ نکته ها:

۳۳۶۴ پیام ها:

۳۳۶۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹]

۳۳۶۴ اشاره

۳۳۶۴ نکته ها:

پیام ها: ۳۳۶۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰] ۳۳۶۷

اشاره ۳۳۶۷

نکته ها: ۳۳۶۸

پیام ها: ۳۳۶۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱] ۳۳۶۹

اشاره ۳۳۶۹

نکته ها: ۳۳۶۹

پیام ها: ۳۳۷۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲] ۳۳۷۰

اشاره ۳۳۷۰

نکته ها: ۳۳۷۰

پیام ها: ۳۳۷۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۳] ۳۳۷۲

اشاره ۳۳۷۲

نکته ها: ۳۳۷۲

پیام ها: ۳۳۷۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۴] ۳۳۷۲

اشاره ۳۳۷۲

نکته ها: ۳۳۷۲

پیام ها: ۳۳۷۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵] ۳۳۷۴

اشاره ۳۳۷۴

نکته ها: ۳۳۷۴

پیام ها: ۳۳۷۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۶ تا ۸۷] ۳۳۷۵

۳۳۷۵ اشاره

۳۳۷۵ نکته ها:

۳۳۷۶ پیام ها:

۳۳۷۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸]

۳۳۷۶ اشاره

۳۳۷۶ نکته ها:

۳۳۷۷ پیام ها:

۳۳۷۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹]

۳۳۷۷ اشاره

۳۳۷۷ پیام ها:

۳۳۷۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۱]

۳۳۷۸ اشاره

۳۳۷۸ نکته ها:

۳۳۷۹ پیام ها:

۳۳۷۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۲ تا ۹۳]

۳۳۷۹ اشاره

۳۳۷۹ نکته ها:

۳۳۸۰ پیام ها:

۳۳۸۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴]

۳۳۸۰ اشاره

۳۳۸۰ نکته ها:

۳۳۸۱ پیام ها:

۳۳۸۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵]

۳۳۸۱ اشاره

۳۳۸۱ نکته ها:

۳۳۸۲ پیام ها:

۳۳۸۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶]

۳۳۸۲ اشاره

۳۳۸۲ پیام ها:

۳۳۸۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۷]

۳۳۸۳ اشاره

۳۳۸۳ نکته ها:

۳۳۸۳ پیام ها:

۳۳۸۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸]

۳۳۸۴ اشاره

۳۳۸۴ نکته ها:

۳۳۸۴ پیام ها:

۳۳۸۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹]

۳۳۸۴ اشاره

۳۳۸۵ نکته ها:

۳۳۸۵ پیام ها:

۳۳۸۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۰]

۳۳۸۶ اشاره

۳۳۸۶ نکته ها:

۳۳۸۶ پیام ها:

۳۳۸۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۱]

۳۳۸۶ اشاره

۳۳۸۶ نکته ها:

۳۳۸۸ پیام ها:

۳۳۸۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۲]

۳۳۸۸ اشاره

۳۳۸۹ نکته ها:

پیام ها: ۳۳۸۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴] ۳۳۸۹

اشاره ۳۳۸۹

نکته ها: ۳۳۹۰

پیام ها: ۳۳۹۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۵] ۳۳۹۱

اشاره ۳۳۹۱

پیام ها: ۳۳۹۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۶] ۳۳۹۱

اشاره ۳۳۹۱

نکته ها: ۳۳۹۱

پیام ها: ۳۳۹۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۷] ۳۳۹۳

اشاره ۳۳۹۳

نکته ها: ۳۳۹۳

پیام ها: ۳۳۹۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹] ۳۳۹۴

اشاره ۳۳۹۴

نکته ها: ۳۳۹۴

پیام ها: ۳۳۹۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰] ۳۳۹۵

اشاره ۳۳۹۵

نکته ها: ۳۳۹۵

پیام ها: ۳۳۹۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۱] ۳۳۹۷

اشاره ۳۳۹۷

نکته ها: ۳۳۹۷

پیام ها: ۳۳۹۷

[تفسیر سوره کهف] ۳۴۰۰

سیمای سوره ی کهف ۳۴۰۰

[سوره کهف (۱۸): آیات ۱ تا ۲] ۳۴۰۱

اشاره ۳۴۰۱

نکته ها: ۳۴۰۱

پیام ها: ۳۴۰۲

[سوره کهف (۱۸): آیات ۳ تا ۵] ۳۴۰۳

اشاره ۳۴۰۳

نکته ها: ۳۴۰۳

پیام ها: ۳۴۰۳

[سوره کهف (۱۸): آیه ۶] ۳۴۰۴

اشاره ۳۴۰۴

نکته ها: ۳۴۰۴

پیام ها: ۳۴۰۴

[سوره کهف (۱۸): آیات ۷ تا ۸] ۳۴۰۵

اشاره ۳۴۰۵

نکته ها: ۳۴۰۵

پیام ها: ۳۴۰۵

[سوره کهف (۱۸): آیه ۹] ۳۴۰۶

اشاره ۳۴۰۶

نکته ها: ۳۴۰۶

[سوره کهف (۱۸): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۳۴۰۷

اشاره ۳۴۰۷

نکته ها: ۳۴۰۷

پیام ها: ۳۴۰۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۲] ۳۴۰۸

اشاره ۳۴۰۸

نکته ها: ۳۴۰۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۳] ۳۴۱۰

اشاره ۳۴۱۰

نکته ها: ۳۴۱۰

پیام ها: ۳۴۱۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۴] ۳۴۱۱

اشاره ۳۴۱۱

نکته ها: ۳۴۱۱

پیام ها: ۳۴۱۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۵] ۳۴۱۲

اشاره ۳۴۱۲

نکته ها: ۳۴۱۲

پیام ها: ۳۴۱۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۶] ۳۴۱۳

اشاره ۳۴۱۳

نکته ها: ۳۴۱۳

پیام ها: ۳۴۱۳

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۷] ۳۴۱۴

اشاره ۳۴۱۴

نکته ها: ۳۴۱۴

پیام ها: ۳۴۱۴

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸] ۳۴۱۵

اشاره ۳۴۱۵

نکته ها: ۳۴۱۵

پیام ها: ۳۴۱۵

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۹] - ۳۴۱۶

اشاره - ۳۴۱۶

نکته ها: ۳۴۱۶

پیام ها: ۳۴۱۷

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰] - ۳۴۱۸

اشاره - ۳۴۱۸

پیام ها: ۳۴۱۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۱] - ۳۴۱۹

اشاره - ۳۴۱۹

نکته ها: ۳۴۱۹

پیام ها: ۳۴۱۹

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲] - ۳۴۲۰

اشاره - ۳۴۲۰

نکته ها: ۳۴۲۱

پیام ها: ۳۴۲۱

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۳ تا ۲۴] - ۳۴۲۲

اشاره - ۳۴۲۲

نکته ها: ۳۴۲۲

پیام ها: ۳۴۲۳

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۶] - ۳۴۲۴

اشاره - ۳۴۲۴

نکته ها: ۳۴۲۴

پیام ها: ۳۴۲۵

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷] - ۳۴۲۵

۳۴۲۵ اشاره

۳۴۲۶ نکته ها:

۳۴۲۶ پیام ها:

۳۴۲۶ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۲۸]

۳۴۲۶ اشاره

۳۴۲۶ نکته ها:

۳۴۲۷ پیام ها:

۳۴۲۸ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۲۹]

۳۴۲۸ اشاره

۳۴۲۸ نکته ها:

۳۴۲۹ پیام ها:

۳۴۳۰ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۰]

۳۴۳۰ اشاره

۳۴۳۰ نکته ها:

۳۴۳۰ پیام ها:

۳۴۳۰ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۱]

۳۴۳۰ اشاره

۳۴۳۱ نکته ها:

۳۴۳۱ پیام ها:

۳۴۳۲ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۳]

۳۴۳۲ اشاره

۳۴۳۲ نکته ها:

۳۴۳۳ پیام ها:

۳۴۳۳ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۴]

۳۴۳۳ اشاره

۳۴۳۳ نکته ها:

پیام ها: ۳۴۳۴

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۵] ۳۴۳۴

اشاره ۳۴۳۴

پیام ها: ۳۴۳۴

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۶] ۳۴۳۴

اشاره ۳۴۳۴

نکته ها: ۳۴۳۶

پیام ها: ۳۴۳۶

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۳۸] ۳۴۳۶

اشاره ۳۴۳۶

نکته ها: ۳۴۳۷

پیام ها: ۳۴۳۷

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۹] ۳۴۳۸

اشاره ۳۴۳۸

نکته ها: ۳۴۳۸

پیام ها: ۳۴۳۸

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۴۰ تا ۴۱] ۳۴۳۹

اشاره ۳۴۳۹

نکته ها: ۳۴۳۹

پیام ها: ۳۴۳۹

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۴۲] ۳۴۴۰

اشاره ۳۴۴۰

نکته ها: ۳۴۴۰

پیام ها: ۳۴۴۰

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۴۳ تا ۴۴] ۳۴۴۱

اشاره ۳۴۴۱

نکته ها: ۳۴۴۱

پیام ها: ۳۴۴۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵] - ۳۴۴۲

اشاره - ۳۴۴۲

نکته ها: ۳۴۴۲

پیام ها: ۳۴۴۳

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶] - ۳۴۴۳

اشاره - ۳۴۴۳

نکته ها: ۳۴۴۳

پیام ها: ۳۴۴۴

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷] - ۳۴۴۴

اشاره - ۳۴۴۴

نکته ها: ۳۴۴۴

پیام ها: ۳۴۴۵

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸] - ۳۴۴۵

اشاره - ۳۴۴۵

نکته ها: ۳۴۴۵

پیام ها: ۳۴۴۶

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۹] - ۳۴۴۶

اشاره - ۳۴۴۶

نکته ها: ۳۴۴۷

پیام ها: ۳۴۴۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰] - ۳۴۴۸

اشاره - ۳۴۴۸

نکته ها: ۳۴۴۹

پیام ها: ۳۴۴۹

۳۴۵۰ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۱]

۳۴۵۰ ----- اشاره

۳۴۵۰ ----- نکته ها:

۳۴۵۰ ----- پیام ها:

۳۴۵۱ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۲]

۳۴۵۱ ----- اشاره

۳۴۵۱ ----- نکته ها:

۳۴۵۱ ----- پیام ها:

۳۴۵۲ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۳]

۳۴۵۲ ----- اشاره

۳۴۵۲ ----- نکته ها:

۳۴۵۲ ----- پیام ها:

۳۴۵۳ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۴]

۳۴۵۳ ----- اشاره

۳۴۵۳ ----- نکته ها:

۳۴۵۳ ----- پیام ها:

۳۴۵۴ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۵]

۳۴۵۴ ----- اشاره

۳۴۵۴ ----- پیام ها:

۳۴۵۵ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۶]

۳۴۵۵ ----- اشاره

۳۴۵۵ ----- پیام ها:

۳۴۵۶ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۷]

۳۴۵۶ ----- اشاره

۳۴۵۶ ----- نکته ها:

۳۴۵۶ ----- پیام ها:

۳۴۵۷ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۸]

۳۴۵۷ ----- اشاره

۳۴۵۷ ----- نکته ها:

۳۴۵۷ ----- پیام ها:

۳۴۵۸ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۹]

۳۴۵۸ ----- اشاره

۳۴۵۸ ----- پیام ها:

۳۴۵۹ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۶۱]

۳۴۵۹ ----- اشاره

۳۴۵۹ ----- نکته ها:

۳۴۶۱ ----- پیام ها:

۳۴۶۱ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۲ تا ۶۳]

۳۴۶۱ ----- اشاره

۳۴۶۲ ----- نکته ها:

۳۴۶۳ ----- پیام ها:

۳۴۶۳ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۴ تا ۶۵]

۳۴۶۳ ----- اشاره

۳۴۶۳ ----- نکته ها:

۳۴۶۴ ----- پیام ها:

۳۴۶۵ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیه ۶۶]

۳۴۶۵ ----- اشاره

۳۴۶۵ ----- نکته ها:

۳۴۶۶ ----- پیام ها:

۳۴۶۷ ----- [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۷ تا ۷۰]

۳۴۶۷ ----- اشاره

۳۴۶۷ ----- نکته ها:

پیام ها: ۳۴۶۷

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۱ تا ۷۲] ۳۴۶۸

اشاره ۳۴۶۸

نکته ها: ۳۴۶۹

پیام ها: ۳۴۶۹

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۳ تا ۷۴] ۳۴۶۹

اشاره ۳۴۶۹

نکته ها: ۳۴۷۰

پیام ها: ۳۴۷۰

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۵ تا ۷۶] ۳۴۷۱

اشاره ۳۴۷۱

نکته ها: ۳۴۷۱

پیام ها: ۳۴۷۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۷] ۳۴۷۲

اشاره ۳۴۷۲

نکته ها: ۳۴۷۲

پیام ها: ۳۴۷۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۸] ۳۴۷۴

اشاره ۳۴۷۴

نکته ها: ۳۴۷۴

پیام ها: ۳۴۷۴

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۹] ۳۴۷۵

اشاره ۳۴۷۵

نکته ها: ۳۴۷۵

پیام ها: ۳۴۷۶

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۰ تا ۸۱] ۳۴۷۷

۳۴۷۷ اشاره

۳۴۷۷ نکته ها:

۳۴۷۸ پیام ها:

۳۴۷۹ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۸۲]

۳۴۷۹ اشاره

۳۴۷۹ نکته ها:

۳۴۸۰ پیام ها:

۳۴۸۱ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۸۳]

۳۴۸۱ اشاره

۳۴۸۱ نکته ها:

۳۴۸۲ پیام ها:

۳۴۸۲ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵]

۳۴۸۲ اشاره

۳۴۸۳ نکته ها:

۳۴۸۳ پیام ها:

۳۴۸۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۸۶]

۳۴۸۴ اشاره

۳۴۸۴ نکته ها:

۳۴۸۴ پیام ها:

۳۴۸۵ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۸۷ تا ۸۸]

۳۴۸۵ اشاره

۳۴۸۵ پیام ها:

۳۴۸۶ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۸۹ تا ۹۱]

۳۴۸۶ اشاره

۳۴۸۶ نکته ها:

۳۴۸۷ پیام ها:

۳۴۸۷ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۹۲ تا ۹۳]

۳۴۸۷ اشاره

۳۴۸۸ نکته ها:

۳۴۸۸ پیام ها:

۳۴۸۹ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۹۴]

۳۴۸۹ اشاره

۳۴۸۹ نکته ها:

۳۴۸۹ پیام ها:

۳۴۹۰ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۹۵ تا ۹۷]

۳۴۹۰ اشاره

۳۴۹۱ نکته ها:

۳۴۹۱ پیام ها:

۳۴۹۲ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۹۸]

۳۴۹۲ اشاره

۳۴۹۲ نکته ها:

۳۴۹۲ پیام ها:

۳۴۹۳ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۹۹ تا ۱۰۱]

۳۴۹۳ اشاره

۳۴۹۴ نکته ها:

۳۴۹۴ پیام ها:

۳۴۹۵ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۰۲]

۳۴۹۵ اشاره

۳۴۹۵ نکته ها:

۳۴۹۶ پیام ها:

۳۴۹۶ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

۳۴۹۶ اشاره

نکته ها: ۳۴۹۶

پیام ها: ۳۴۹۸

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] ۳۴۹۸

اشاره ۳۴۹۸

نکته ها: ۳۴۹۸

پیام ها: ۳۴۹۹

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸] ۳۴۹۹

اشاره ۳۴۹۹

نکته ها: ۳۵۰۰

پیام ها: ۳۵۰۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹] ۳۵۰۰

اشاره ۳۵۰۰

نکته ها: ۳۵۰۰

پیام ها: ۳۵۰۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰] ۳۵۰۱

اشاره ۳۵۰۱

نکته ها: ۳۵۰۱

پیام ها: ۳۵۰۲

[تفسیر سوره مریم] ۳۵۰۶

سیمای سوره مریم ۳۵۰۶

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱ تا ۳] ۳۵۰۷

اشاره ۳۵۰۷

نکته ها: ۳۵۰۷

پیام ها: ۳۵۰۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴ تا ۵] ۳۵۰۸

نکته ها: ۳۵۰۹

پیام‌ها: ۳۵۰۹

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶ تا ۸] ۳۵۱۰

اشاره ۳۵۱۰

نکته‌ها: ۳۵۱۱

پیام‌ها: ۳۵۱۱

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹ تا ۱۰] ۳۵۱۲

اشاره ۳۵۱۲

نکته‌ها: ۳۵۱۳

پیام‌ها: ۳۵۱۳

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۱] ۳۵۱۴

اشاره ۳۵۱۴

نکته‌ها: ۳۵۱۴

پیام‌ها: ۳۵۱۴

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۲ تا ۱۳] ۳۵۱۵

اشاره ۳۵۱۵

نکته‌ها: ۳۵۱۵

پیام‌ها: ۳۵۱۷

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۴ تا ۱۵] ۳۵۱۷

اشاره ۳۵۱۷

نکته‌ها: ۳۵۱۷

پیام‌ها: ۳۵۱۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۶ تا ۱۷] ۳۵۱۹

اشاره ۳۵۱۹

نکته‌ها: ۳۵۱۹

پیام‌ها: ۳۵۱۹

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۸ تا ۲۰] ۳۵۲۰

۳۵۲۰ اشاره

۳۵۲۰ نکته ها:

۳۵۲۱ پیام ها:

۳۵۲۲ [سوره مریم (۱۹): آیات ۲۱ تا ۲۳]

۳۵۲۲ اشاره

۳۵۲۲ نکته ها:

۳۵۲۳ پیام ها:

۳۵۲۳ [سوره مریم (۱۹): آیات ۲۴ تا ۲۵]

۳۵۲۳ اشاره

۳۵۲۴ نکته ها:

۳۵۲۴ پیام ها:

۳۵۲۵ [سوره مریم (۱۹): آیه ۲۶]

۳۵۲۵ اشاره

۳۵۲۵ نکته ها:

۳۵۲۵ پیام ها:

۳۵۲۶ [سوره مریم (۱۹): آیات ۲۷ تا ۲۸]

۳۵۲۶ اشاره

۳۵۲۶ نکته ها:

۳۵۲۶ پیام ها:

۳۵۲۷ [سوره مریم (۱۹): آیات ۲۹ تا ۳۰]

۳۵۲۷ اشاره

۳۵۲۷ نکته ها:

۳۵۲۸ پیام ها:

۳۵۲۸ [سوره مریم (۱۹): آیات ۳۱ تا ۳۲]

۳۵۲۸ اشاره

۳۵۲۸ نکته ها:

پیام‌ها: ۳۵۲۹

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۳] ۳۵۳۰

اشاره ۳۵۳۰

پیام‌ها: ۳۵۳۰

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۳۵۳۰

اشاره ۳۵۳۰

نکته‌ها: ۳۵۳۱

اشاره ۳۵۳۱

قرآن و مسیح ۳۵۳۲

پیام‌ها: ۳۵۳۳

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶] ۳۵۳۳

اشاره ۳۵۳۳

نکته‌ها: ۳۵۳۳

پیام‌ها: ۳۵۳۴

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۳۸] ۳۵۳۴

اشاره ۳۵۳۴

نکته‌ها: ۳۵۳۴

پیام‌ها: ۳۵۳۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۹ تا ۴۰] ۳۵۳۵

اشاره ۳۵۳۵

نکته‌ها: ۳۵۳۵

پیام‌ها: ۳۵۳۶

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۱] ۳۵۳۶

اشاره ۳۵۳۶

نکته‌ها: ۳۵۳۶

پیام‌ها: ۳۵۳۷

۳۵۳۷ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲]

۳۵۳۷ اشاره

۳۵۳۷ نکته ها:

۳۵۳۷ پیام ها:

۳۵۳۸ [سوره مریم (۱۹): آیات ۴۳ تا ۴۴]

۳۵۳۸ اشاره

۳۵۳۸ نکته ها:

۳۵۳۹ پیام ها:

۳۵۳۹ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵]

۳۵۳۹ اشاره

۳۵۳۹ پیام ها:

۳۵۴۰ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶]

۳۵۴۰ اشاره

۳۵۴۰ نکته ها:

۳۵۴۰ پیام ها:

۳۵۴۱ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷]

۳۵۴۱ اشاره

۳۵۴۱ نکته ها:

۳۵۴۲ پیام ها:

۳۵۴۲ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸]

۳۵۴۲ اشاره

۳۵۴۲ نکته ها:

۳۵۴۳ پیام ها:

۳۵۴۳ [سوره مریم (۱۹): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۳۵۴۳ اشاره

۳۵۴۴ نکته ها:

۳۵۴۴ اشاره

۳۵۴۴ سیمای ابراهیم علیه السلام -

۳۵۴۶ پیام ها:

۳۵۴۷ [سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱]

۳۵۴۷ اشاره

۳۵۴۷ نکته ها:

۳۵۴۷ پیام ها:

۳۵۴۸ [سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲]

۳۵۴۸ اشاره

۳۵۴۸ نکته ها:

۳۵۴۹ پیام ها:

۳۵۴۹ [سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳]

۳۵۴۹ اشاره

۳۵۴۹ پیام ها:

۳۵۴۹ [سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵]

۳۵۴۹ اشاره

۳۵۵۰ نکته ها:

۳۵۵۰ پیام ها:

۳۵۵۱ [سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۷]

۳۵۵۱ اشاره

۳۵۵۱ نکته ها:

۳۵۵۱ اشاره

۳۵۵۲ سیمای ادريس عليه السلام -

۳۵۵۲ پیام ها:

۳۵۵۲ [سوره مریم (۱۹): آیه ۵۸]

۳۵۵۲ اشاره

نکته ها: ۳۵۵۴

پیام ها: ۳۵۵۴

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۰] ۳۵۵۵

اشاره ۳۵۵۵

نکته ها: ۳۵۵۵

اشاره ۳۵۵۵

توبه در قرآن ۳۵۵۶

پیام ها: ۳۵۵۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۱ تا ۶۳] ۳۵۵۹

اشاره ۳۵۵۹

نکته ها: ۳۵۵۹

پیام ها: ۳۵۶۱

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴] ۳۵۶۱

اشاره ۳۵۶۱

نکته ها: ۳۵۶۱

پیام ها: ۳۵۶۲

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵] ۳۵۶۲

اشاره ۳۵۶۲

نکته ها: ۳۵۶۲

پیام ها: ۳۵۶۳

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۶۷] ۳۵۶۳

اشاره ۳۵۶۳

نکته ها: ۳۵۶۳

پیام ها: ۳۵۶۴

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۸] ۳۵۶۵

اشاره ۳۵۶۵

نکته ها: ۳۵۶۵

پیام ها: ۳۵۶۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۹ تا ۷۰] ۳۵۶۶

اشاره ۳۵۶۶

نکته ها: ۳۵۶۶

پیام ها: ۳۵۶۶

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۱] ۳۵۶۷

اشاره ۳۵۶۷

نکته ها: ۳۵۶۷

پیام ها: ۳۵۶۸

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲] ۳۵۶۸

اشاره ۳۵۶۸

نکته ها: ۳۵۶۸

پیام ها: ۳۵۶۸

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳] ۳۵۶۹

اشاره ۳۵۶۹

نکته ها: ۳۵۶۹

پیام ها: ۳۵۷۰

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴] ۳۵۷۰

اشاره ۳۵۷۰

نکته ها: ۳۵۷۰

پیام ها: ۳۵۷۰

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۵] ۳۵۷۱

اشاره ۳۵۷۱

نکته ها: ۳۵۷۱

پیام ها: ۳۵۷۱

۳۵۷۲ [سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶]

۳۵۷۲ اشاره

۳۵۷۲ نکته ها:

۳۵۷۳ پیام ها:

۳۵۷۳ [سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۰]

۳۵۷۳ اشاره

۳۵۷۴ نکته ها:

۳۵۷۴ پیام ها:

۳۵۷۵ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۱ تا ۸۲]

۳۵۷۵ اشاره

۳۵۷۵ نکته ها:

۳۵۷۶ پیام ها:

۳۵۷۶ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۳ تا ۸۴]

۳۵۷۶ اشاره

۳۵۷۶ نکته ها:

۳۵۷۸ پیام ها:

۳۵۷۹ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶]

۳۵۷۹ اشاره

۳۵۷۹ نکته ها:

۳۵۷۹ پیام ها:

۳۵۸۰ [سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷]

۳۵۸۰ اشاره

۳۵۸۰ نکته ها:

۳۵۸۲ پیام ها:

۳۵۸۲ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۸ تا ۸۹]

۳۵۸۲ اشاره

نکته ها: ۳۵۸۲

پیام ها: ۳۵۸۲

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹۰ تا ۹۳] ۳۵۸۳

اشاره ۳۵۸۳

نکته ها: ۳۵۸۳

پیام ها: ۳۵۸۳

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹۴ تا ۹۵] ۳۵۸۴

اشاره ۳۵۸۴

پیام ها: ۳۵۸۴

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶] ۳۵۸۵

اشاره ۳۵۸۵

نکته ها: ۳۵۸۵

پیام ها: ۳۵۸۵

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷] ۳۵۸۶

اشاره ۳۵۸۶

نکته ها: ۳۵۸۶

پیام ها: ۳۵۸۶

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۸] ۳۵۸۷

اشاره ۳۵۸۷

نکته ها: ۳۵۸۷

پیام ها: ۳۵۸۷

[تفسیر سوره طه] ۳۵۹۰

سیمای سوره ی طه □ ۳۵۹۰

[سوره طه (۲۰): آیات ۱ تا ۴] ۳۵۹۲

اشاره ۳۵۹۲

نکته ها: ۳۵۹۲

پیام‌ها: ۳۵۹۳

[سوره طه (۲۰): آیات ۵ تا ۸] ۳۵۹۴

اشاره ۳۵۹۴

نکته‌ها: ۳۵۹۴

پیام‌ها: ۳۵۹۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹ تا ۱۰] ۳۵۹۷

اشاره ۳۵۹۷

نکته‌ها: ۳۵۹۷

پیام‌ها: ۳۵۹۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱ تا ۱۲] ۳۵۹۸

اشاره ۳۵۹۸

نکته‌ها: ۳۵۹۸

پیام‌ها: ۳۵۹۹

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۳ تا ۱۵] ۳۶۰۰

اشاره ۳۶۰۰

نکته‌ها: ۳۶۰۰

پیام‌ها: ۳۶۰۰

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۶] ۳۶۰۲

اشاره ۳۶۰۲

پیام‌ها: ۳۶۰۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۷ تا ۲۱] ۳۶۰۳

اشاره ۳۶۰۳

نکته‌ها: ۳۶۰۳

پیام‌ها: ۳۶۰۴

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۲ تا ۲۴] ۳۶۰۵

اشاره ۳۶۰۵

نکته ها: ۳۶۰۵

پیام ها: ۳۶۰۵

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۵ تا ۲۸] ۳۶۰۷

اشاره ۳۶۰۷

نکته ها: ۳۶۰۷

اشاره ۳۶۰۷

ویژگی های قلب مؤمن و کافر - ۳۶۰۸

پیام ها: ۳۶۰۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۴] ۳۶۱۰

اشاره ۳۶۱۰

نکته ها: ۳۶۱۱

پیام ها: ۳۶۱۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۳۵ تا ۳۷] ۳۶۱۳

اشاره ۳۶۱۳

پیام ها: ۳۶۱۳

[سوره طه (۲۰): آیات ۳۸ تا ۳۹] ۳۶۱۳

اشاره ۳۶۱۳

نکته ها: ۳۶۱۴

پیام ها: ۳۶۱۵

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۰] ۳۶۱۶

اشاره ۳۶۱۶

نکته ها: ۳۶۱۶

پیام ها: ۳۶۱۷

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۱ تا ۴۴] ۳۶۱۸

اشاره ۳۶۱۸

نکته ها: ۳۶۱۸

پیام‌ها: ۳۶۱۹

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۵ تا ۴۶] ۳۶۲۱

اشاره ۳۶۲۱

نکته‌ها: ۳۶۲۱

پیام‌ها: ۳۶۲۱

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۷ تا ۴۸] ۳۶۲۲

اشاره ۳۶۲۲

نکته‌ها: ۳۶۲۲

پیام‌ها: ۳۶۲۳

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۱] ۳۶۲۴

اشاره ۳۶۲۴

نکته‌ها: ۳۶۲۴

پیام‌ها: ۳۶۲۶

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۲] ۳۶۲۷

اشاره ۳۶۲۷

نکته‌ها: ۳۶۲۷

پیام‌ها: ۳۶۲۷

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۳] ۳۶۲۸

اشاره ۳۶۲۸

نکته‌ها: ۳۶۲۸

پیام‌ها: ۳۶۲۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۴ تا ۵۵] ۳۶۲۹

اشاره ۳۶۲۹

نکته‌ها: ۳۶۲۹

پیام‌ها: ۳۶۳۰

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۳۶۳۰

۳۶۳۰ - اشاره

۳۶۳۱ - پیام ها:

۳۶۳۱ - [سوره طه (۲۰): آیات ۵۸ تا ۶۰]

۳۶۳۱ - اشاره

۳۶۳۲ - نکته ها:

۳۶۳۲ - پیام ها:

۳۶۳۳ - [سوره طه (۲۰): آیات ۶۱ تا ۶۲]

۳۶۳۳ - اشاره

۳۶۳۳ - پیام ها:

۳۶۳۴ - [سوره طه (۲۰): آیات ۶۳ تا ۶۴]

۳۶۳۴ - اشاره

۳۶۳۴ - نکته ها:

۳۶۳۴ - پیام ها:

۳۶۳۵ - [سوره طه (۲۰): آیات ۶۵ تا ۶۷]

۳۶۳۵ - اشاره

۳۶۳۵ - نکته ها:

۳۶۳۶ - پیام ها:

۳۶۳۶ - [سوره طه (۲۰): آیات ۶۸ تا ۷۰]

۳۶۳۶ - اشاره

۳۶۳۷ - نکته ها:

۳۶۳۷ - پیام ها:

۳۶۳۸ - [سوره طه (۲۰): آیه ۷۱]

۳۶۳۸ - اشاره

۳۶۳۹ - نکته ها:

۳۶۳۹ - پیام ها:

۳۶۳۹ - [سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳]

۳۶۳۹ اشاره

۳۶۴۰ نکته ها:

۳۶۴۰ پیام ها:

۳۶۴۱ [سوره طه (۲۰): آیات ۷۴ تا ۷۶]

۳۶۴۱ اشاره

۳۶۴۲ نکته ها:

۳۶۴۲ پیام ها:

۳۶۴۳ [سوره طه (۲۰): آیات ۷۷ تا ۷۹]

۳۶۴۳ اشاره

۳۶۴۳ نکته ها:

۳۶۴۳ پیام ها:

۳۶۴۴ [سوره طه (۲۰): آیه ۸۰]

۳۶۴۴ اشاره

۳۶۴۴ نکته ها:

۳۶۴۵ پیام ها:

۳۶۴۵ [سوره طه (۲۰): آیه ۸۱]

۳۶۴۵ اشاره

۳۶۴۵ پیام ها:

۳۶۴۶ [سوره طه (۲۰): آیه ۸۲]

۳۶۴۶ اشاره

۳۶۴۶ نکته ها:

۳۶۴۷ پیام ها:

۳۶۴۷ [سوره طه (۲۰): آیات ۸۳ تا ۸۵]

۳۶۴۷ اشاره

۳۶۴۹ نکته ها:

۳۶۴۹ پیام ها:

۳۶۵۰ [سوره طه (۲۰): آیه ۸۶]

۳۶۵۰ اشاره

۳۶۵۰ نکته ها:

۳۶۵۱ پیام ها:

۳۶۵۲ [سوره طه (۲۰): آیه ۸۷]

۳۶۵۲ اشاره

۳۶۵۲ پیام ها:

۳۶۵۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۸۸ تا ۸۹]

۳۶۵۲ اشاره

۳۶۵۳ نکته ها:

۳۶۵۳ پیام ها:

۳۶۵۴ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۰ تا ۹۱]

۳۶۵۴ اشاره

۳۶۵۴ پیام ها:

۳۶۵۵ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۴]

۳۶۵۵ اشاره

۳۶۵۶ نکته ها:

۳۶۵۶ پیام ها:

۳۶۵۷ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶]

۳۶۵۷ اشاره

۳۶۵۷ نکته ها:

۳۶۵۸ پیام ها:

۳۶۵۹ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۷ تا ۹۸]

۳۶۵۹ اشاره

۳۶۵۹ نکته ها:

۳۶۶۰ پیام ها:

۳۶۶۱ [سوره طه (۲۰): آیه ۹۹]

۳۶۶۱ اشاره

۳۶۶۱ نکته ها:

۳۶۶۱ پیام ها:

۳۶۶۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

۳۶۶۲ اشاره

۳۶۶۳ نکته ها:

۳۶۶۳ پیام ها:

۳۶۶۴ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴]

۳۶۶۴ اشاره

۳۶۶۴ نکته ها:

۳۶۶۴ پیام ها:

۳۶۶۵ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۷]

۳۶۶۵ اشاره

۳۶۶۵ نکته ها:

۳۶۶۵ پیام ها:

۳۶۶۶ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۸]

۳۶۶۶ اشاره

۳۶۶۶ پیام ها:

۳۶۶۶ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۹]

۳۶۶۶ اشاره

۳۶۶۶ نکته ها:

۳۶۶۷ پیام ها:

۳۶۶۷ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱]

۳۶۶۷ اشاره

۳۶۶۷ نکته ها:

پیام ها: ۳۶۶۸

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲] ۳۶۶۸

اشاره ۳۶۶۸

نکته ها: ۳۶۶۸

پیام ها: ۳۶۶۹

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳] ۳۶۷۰

اشاره ۳۶۷۰

نکته ها: ۳۶۷۰

پیام ها: ۳۶۷۰

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴] ۳۶۷۱

اشاره ۳۶۷۱

نکته ها: ۳۶۷۱

پیام ها: ۳۶۷۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶] ۳۶۷۳

اشاره ۳۶۷۳

نکته ها: ۳۶۷۴

پیام ها: ۳۶۷۴

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹] ۳۶۷۴

اشاره ۳۶۷۴

نکته ها: ۳۶۷۵

پیام ها: ۳۶۷۵

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱] ۳۶۷۶

اشاره ۳۶۷۶

نکته ها: ۳۶۷۶

اشاره ۳۶۷۶

گناه حضرت آدم ۳۶۷۷

پیام‌ها: ۳۶۷۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ۳۶۷۹

اشاره ۳۶۷۹

نکته‌ها: ۳۶۷۹

پیام‌ها: ۳۶۷۹

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵] ۳۶۸۰

اشاره ۳۶۸۰

نکته‌ها: ۳۶۸۱

پیام‌ها: ۳۶۸۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۷] ۳۶۸۲

اشاره ۳۶۸۲

نکته‌ها: ۳۶۸۳

پیام‌ها: ۳۶۸۳

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹] ۳۶۸۳

اشاره ۳۶۸۳

نکته‌ها: ۳۶۸۴

پیام‌ها: ۳۶۸۴

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰] ۳۶۸۵

اشاره ۳۶۸۵

نکته‌ها: ۳۶۸۵

پیام‌ها: ۳۶۸۶

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱] ۳۶۸۷

اشاره ۳۶۸۷

نکته‌ها: ۳۶۸۷

پیام‌ها: ۳۶۸۸

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۲] ۳۶۸۹

۳۶۸۹ - اشاره

۳۶۸۹ - نکته ها:

۳۶۸۹ - پیام ها:

۳۶۹۰ - [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳]

۳۶۹۰ - اشاره

۳۶۹۱ - نکته ها:

۳۶۹۱ - پیام ها:

۳۶۹۱ - [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴]

۳۶۹۱ - اشاره

۳۶۹۱ - پیام ها:

۳۶۹۲ - [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵]

۳۶۹۲ - اشاره

۳۶۹۲ - نکته ها:

۳۶۹۲ - پیام ها:

۳۶۹۵ - [تفسیر سوره انبیاء]

۳۶۹۵ - سیمای سوره انبیا

۳۶۹۶ - [سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۱]

۳۶۹۶ - اشاره

۳۶۹۶ - نکته ها:

۳۶۹۶ - اشاره

۳۶۹۷ - نگاهی به مسئله حساب در روز قیامت

۳۶۹۷ - پیام ها:

۳۶۹۸ - [سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲]

۳۶۹۸ - اشاره

۳۶۹۸ - نکته ها:

۳۶۹۸ - پیام ها:

۳۶۹۹ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳]

۳۶۹۹ اشاره

۳۶۹۹ پیام ها:

۳۷۰۰ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴]

۳۷۰۰ اشاره

۳۷۰۰ پیام ها:

۳۷۰۰ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵]

۳۷۰۰ اشاره

۳۷۰۰ نکته ها:

۳۷۰۱ پیام ها:

۳۷۰۱ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶ تا ۷]

۳۷۰۱ اشاره

۳۷۰۱ نکته ها:

۳۷۰۲ پیام ها:

۳۷۰۳ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸]

۳۷۰۳ اشاره

۳۷۰۳ نکته ها:

۳۷۰۳ پیام ها:

۳۷۰۴ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹]

۳۷۰۴ اشاره

۳۷۰۴ نکته ها:

۳۷۰۴ پیام ها:

۳۷۰۴ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰]

۳۷۰۴ اشاره

۳۷۰۴ نکته ها:

۳۷۰۶ پیام ها:

۳۷۰۷ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱]

۳۷۰۷ اشاره

۳۷۰۷ پیام ها:

۳۷۰۷ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۲ تا ۱۵]

۳۷۰۷ اشاره

۳۷۰۸ نکته ها:

۳۷۰۸ پیام ها:

۳۷۰۹ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۶ تا ۱۷]

۳۷۰۹ اشاره

۳۷۰۹ نکته ها:

۳۷۱۰ پیام ها:

۳۷۱۱ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۸]

۳۷۱۱ اشاره

۳۷۱۱ نکته ها:

۳۷۱۱ پیام ها:

۳۷۱۲ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۹ تا ۲۱]

۳۷۱۲ اشاره

۳۷۱۲ نکته ها:

۳۷۱۳ پیام ها:

۳۷۱۳ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۲]

۳۷۱۳ اشاره

۳۷۱۳ نکته ها:

۳۷۱۴ پیام ها:

۳۷۱۵ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۳]

۳۷۱۵ اشاره

۳۷۱۵ نکته ها:

پیام ها: ۳۷۱۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۴] ۳۷۱۶

اشاره ۳۷۱۶

نکته ها: ۳۷۱۶

پیام ها: ۳۷۱۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۵] ۳۷۱۷

اشاره ۳۷۱۷

نکته ها: ۳۷۱۷

پیام ها: ۳۷۱۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۲۶ تا ۲۷] ۳۷۱۸

اشاره ۳۷۱۸

نکته ها: ۳۷۱۸

پیام ها: ۳۷۱۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۸] ۳۷۱۹

اشاره ۳۷۱۹

نکته ها: ۳۷۱۹

پیام ها: ۳۷۲۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۹] ۳۷۲۰

اشاره ۳۷۲۰

نکته ها: ۳۷۲۰

پیام ها: ۳۷۲۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۰] ۳۷۲۱

اشاره ۳۷۲۱

نکته ها: ۳۷۲۱

پیام ها: ۳۷۲۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۱] ۳۷۲۲

۳۷۲۲ اشاره

۳۷۲۲ نکته ها:

۳۷۲۳ پیام ها:

۳۷۲۳ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۲]

۳۷۲۳ اشاره

۳۷۲۳ نکته ها:

۳۷۲۴ پیام ها:

۳۷۲۴ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۳]

۳۷۲۴ اشاره

۳۷۲۴ نکته ها:

۳۷۲۵ پیام ها:

۳۷۲۵ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۳۴ تا ۳۵]

۳۷۲۵ اشاره

۳۷۲۵ نکته ها:

۳۷۲۵ اشاره

۳۷۲۵ سیمای مرگ در قرآن و روایات

۳۷۲۷ پیام ها:

۳۷۲۸ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۶]

۳۷۲۸ اشاره

۳۷۲۸ نکته ها:

۳۷۲۸ پیام ها:

۳۷۲۸ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۷]

۳۷۲۸ اشاره

۳۷۲۹ پیام ها:

۳۷۲۹ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۸]

۳۷۲۹ اشاره

پیام ها: ۳۷۲۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۹] ۳۷۲۹

اشاره ۳۷۲۹

نکته ها: ۳۷۲۹

پیام ها: ۳۷۳۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۰] ۳۷۳۰

اشاره ۳۷۳۰

پیام ها: ۳۷۳۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۱] ۳۷۳۰

اشاره ۳۷۳۰

پیام ها: ۳۷۳۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۲] ۳۷۳۱

اشاره ۳۷۳۱

پیام ها: ۳۷۳۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۳] ۳۷۳۲

اشاره ۳۷۳۲

پیام ها: ۳۷۳۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۴] ۳۷۳۲

اشاره ۳۷۳۲

نکته ها: ۳۷۳۳

پیام ها: ۳۷۳۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۵] ۳۷۳۴

اشاره ۳۷۳۴

پیام ها: ۳۷۳۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۶] ۳۷۳۴

اشاره ۳۷۳۴

پیام ها: ۳۷۳۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۷] ۳۷۳۵

اشاره ۳۷۳۵

نکته ها: ۳۷۳۵

پیام ها: ۳۷۳۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۴۸ تا ۴۹] ۳۷۳۶

اشاره ۳۷۳۶

نکته ها: ۳۷۳۷

پیام ها: ۳۷۳۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۰] ۳۷۳۸

اشاره ۳۷۳۸

نکته ها: ۳۷۳۸

پیام ها: ۳۷۳۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۱ تا ۵۴] ۳۷۳۸

اشاره ۳۷۳۸

نکته ها: ۳۷۳۹

پیام ها: ۳۷۳۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۵ تا ۵۶] ۳۷۴۰

اشاره ۳۷۴۰

نکته ها: ۳۷۴۱

پیام ها: ۳۷۴۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۷] ۳۷۴۱

اشاره ۳۷۴۱

نکته ها: ۳۷۴۱

پیام ها: ۳۷۴۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۸ تا ۶۰] ۳۷۴۳

اشاره ----- ٣٧٤٣

نکته ها: ----- ٣٧٤٤

پیام ها: ----- ٣٧٤٤

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٤١ تا ٤٣] ----- ٣٧٤٥

اشاره ----- ٣٧٤٥

نکته ها: ----- ٣٧٤٥

پیام ها: ----- ٣٧٤٦

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٤٤ تا ٤٥] ----- ٣٧٤٧

اشاره ----- ٣٧٤٧

پیام ها: ----- ٣٧٤٧

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٤٦ تا ٧٠] ----- ٣٧٤٨

اشاره ----- ٣٧٤٨

نکته ها: ----- ٣٧٤٨

پیام ها: ----- ٣٧٤٩

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧١ تا ٧٢] ----- ٣٧٥٠

اشاره ----- ٣٧٥٠

نکته ها: ----- ٣٧٥١

پیام ها: ----- ٣٧٥١

[سوره الأنبياء (٢١): آيه ٧٣] ----- ٣٧٥٢

اشاره ----- ٣٧٥٢

پیام ها: ----- ٣٧٥٢

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧٤ تا ٧٥] ----- ٣٧٥٣

اشاره ----- ٣٧٥٣

نکته ها: ----- ٣٧٥٣

پیام ها: ----- ٣٧٥٤

[سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧٦ تا ٧٧] ----- ٣٧٥٤

اشاره ----- ۳۷۵۴

نکته ها: ----- ۳۷۵۵

پیام ها: ----- ۳۷۵۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۷۸ تا ۷۹] ----- ۳۷۵۶

اشاره ----- ۳۷۵۶

نکته ها: ----- ۳۷۵۶

پیام ها: ----- ۳۷۵۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۸۰ تا ۸۱] ----- ۳۷۵۸

اشاره ----- ۳۷۵۸

نکته ها: ----- ۳۷۵۸

پیام ها: ----- ۳۷۵۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آيه ۸۲] ----- ۳۷۵۹

اشاره ----- ۳۷۵۹

نکته ها: ----- ۳۷۵۹

پیام ها: ----- ۳۷۶۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۸۳ تا ۸۴] ----- ۳۷۶۰

اشاره ----- ۳۷۶۰

نکته ها: ----- ۳۷۶۰

پیام ها: ----- ۳۷۶۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۸۵ تا ۸۶] ----- ۳۷۶۲

اشاره ----- ۳۷۶۲

نکته ها: ----- ۳۷۶۳

پیام ها: ----- ۳۷۶۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۸۷ تا ۸۸] ----- ۳۷۶۴

اشاره ----- ۳۷۶۴

نکته ها: ----- ۳۷۶۵

پیام ها: ۳۷۶۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۰] ۳۷۶۷

اشاره ۳۷۶۷

نکته ها: ۳۷۶۷

پیام ها: ۳۷۶۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۱] ۳۷۶۹

اشاره ۳۷۶۹

پیام ها: ۳۷۶۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹۲ تا ۹۳] ۳۷۷۰

اشاره ۳۷۷۰

پیام ها: ۳۷۷۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۴] ۳۷۷۰

اشاره ۳۷۷۰

نکته ها: ۳۷۷۱

پیام ها: ۳۷۷۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹۵ تا ۹۶] ۳۷۷۲

اشاره ۳۷۷۲

نکته ها: ۳۷۷۲

پیام ها: ۳۷۷۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۷] ۳۷۷۳

اشاره ۳۷۷۳

نکته ها: ۳۷۷۳

پیام ها: ۳۷۷۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۸] ۳۷۷۴

اشاره ۳۷۷۴

نکته ها: ۳۷۷۴

پیام ها: ۳۷۷۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹۹ تا ۱۰۰] ۳۷۷۵

اشاره ۳۷۷۵

نکته ها: ۳۷۷۵

پیام ها: ۳۷۷۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۱] ۳۷۷۶

اشاره ۳۷۷۶

نکته ها: ۳۷۷۶

پیام ها: ۳۷۷۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۲] ۳۷۷۶

اشاره ۳۷۷۶

نکته ها: ۳۷۷۶

پیام ها: ۳۷۷۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۳] ۳۷۷۹

اشاره ۳۷۷۹

نکته ها: ۳۷۷۹

پیام ها: ۳۷۷۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۴] ۳۷۷۹

اشاره ۳۷۷۹

نکته ها: ۳۷۸۰

پیام ها: ۳۷۸۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۵] ۳۷۸۱

اشاره ۳۷۸۱

نکته ها: ۳۷۸۱

پیام ها: ۳۷۸۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۶] ۳۷۸۳

۳۷۸۳ اشاره

۳۷۸۳ نکته ها:

۳۷۸۳ پیام ها:

۳۷۸۳ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۷]

۳۷۸۳ اشاره

۳۷۸۵ پیام ها:

۳۷۸۵ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۸]

۳۷۸۵ اشاره

۳۷۸۵ نکته ها:

۳۷۸۶ پیام ها:

۳۷۸۶ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۹]

۳۷۸۶ اشاره

۳۷۸۶ نکته ها:

۳۷۸۷ پیام ها:

۳۷۸۸ [سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱]

۳۷۸۸ اشاره

۳۷۸۸ نکته ها:

۳۷۸۸ پیام ها:

۳۷۸۹ [سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۲]

۳۷۸۹ اشاره

۳۷۸۹ نکته ها:

۳۷۸۹ پیام ها:

۳۷۹۱ جلد هشتم

۳۷۹۱ اشاره

۳۷۹۵ سخن ناشر

۳۷۹۵ اشاره

شيوه كار ۳۷۹۵

شيوه ارائه ۳۷۹۶

تذکرات لازم: ۳۷۹۷

مقدمه مؤلف ۳۷۹۸

[تفسیر سوره حج] ۳۸۰۲

اشاره ۳۸۰۲

سیمای سوره حج ۳۸۰۴

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱] ۳۸۰۵

اشاره ۳۸۰۵

نکته ها: ۳۸۰۵

پیام ها: ۳۸۰۵

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲] ۳۸۰۶

اشاره ۳۸۰۶

نکته ها: ۳۸۰۶

پیام ها: ۳۸۰۷

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳] ۳۸۰۸

اشاره ۳۸۰۸

نکته ها: ۳۸۰۸

پیام ها: ۳۸۰۸

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴] ۳۸۰۹

اشاره ۳۸۰۹

نکته ها: ۳۸۰۹

پیام ها: ۳۸۰۹

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵] ۳۸۱۰

اشاره ۳۸۱۰

نکته ها: ۳۸۱۰

پیام ها: ۳۸۱۱

[سوره الحج (۲۲): آیات ۶ تا ۷] ۳۸۱۲

اشاره ۳۸۱۲

پیام ها: ۳۸۱۲

[سوره الحج (۲۲): آیه ۸] ۳۸۱۳

اشاره ۳۸۱۳

پیام ها: ۳۸۱۳

[سوره الحج (۲۲): آیه ۹] ۳۸۱۳

اشاره ۳۸۱۳

نکته ها: ۳۸۱۳

پیام ها: ۳۸۱۴

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۳۸۱۴

اشاره ۳۸۱۴

نکته ها: ۳۸۱۴

پیام ها: ۳۸۱۴

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۲ تا ۱۳] ۳۸۱۵

اشاره ۳۸۱۵

پیام ها ۳۸۱۵

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۴] ۳۸۱۶

اشاره ۳۸۱۶

پیام ها ۳۸۱۶

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۵] ۳۸۱۷

اشاره ۳۸۱۷

نکته ها: ۳۸۱۷

پیام ها ۳۸۱۷

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۶] ۳۸۱۸

۳۸۱۸ اشاره

۳۸۱۸ پیام ها

۳۸۱۸ [سوره الحج (۲۲): آیه ۱۷]

۳۸۱۸ اشاره

۳۸۱۹ نکته ها:

۳۸۱۹ پیام ها

۳۸۲۰ [سوره الحج (۲۲): آیه ۱۸]

۳۸۲۰ اشاره

۳۸۲۰ پیام ها

۳۸۲۰ [سوره الحج (۲۲): آیه ۱۹]

۳۸۲۰ اشاره

۳۸۲۱ پیام ها

۳۸۲۱ [سوره الحج (۲۲): آیات ۲۰ تا ۲۲]

۳۸۲۱ اشاره

۳۸۲۱ پیام ها

۳۸۲۲ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۳]

۳۸۲۲ اشاره

۳۸۲۲ پیام ها

۳۸۲۳ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۴]

۳۸۲۳ اشاره

۳۸۲۳ پیام ها

۳۸۲۳ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۵]

۳۸۲۳ اشاره

۳۸۲۳ نکته ها:

۳۸۲۴ پیام ها

۳۸۲۴ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۶]

۳۸۲۴ اشاره

۳۸۲۴ پیام ها

۳۸۲۵ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۷]

۳۸۲۵ اشاره

۳۸۲۵ نکته ها:

۳۸۲۶ پیام ها

۳۸۲۷ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۸]

۳۸۲۷ اشاره

۳۸۲۷ نکته ها:

۳۸۲۸ پیام ها

۳۸۲۹ [سوره الحج (۲۲): آیه ۲۹]

۳۸۲۹ اشاره

۳۸۲۹ نکته ها:

۳۸۲۹ پیام ها

۳۸۳۰ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۰]

۳۸۳۰ اشاره

۳۸۳۰ نکته ها:

۳۸۳۱ پیام ها

۳۸۳۱ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۱]

۳۸۳۱ اشاره

۳۸۳۱ نکته ها:

۳۸۳۲ پیام ها

۳۸۳۲ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۲]

۳۸۳۲ اشاره

۳۸۳۳ نکته ها:

۳۸۳۳ پیام ها

۳۸۳۳ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۳]

۳۸۳۳ اشاره

۳۸۳۳ نکته ها:

۳۸۳۳ پیام ها

۳۸۳۴ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۴]

۳۸۳۴ اشاره

۳۸۳۴ نکته ها:

۳۸۳۴ پیام ها

۳۸۳۵ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۵]

۳۸۳۵ اشاره

۳۸۳۵ نکته ها:

۳۸۳۵ پیام ها

۳۸۳۶ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۶]

۳۸۳۶ اشاره

۳۸۳۶ نکته ها:

۳۸۳۷ پیام ها

۳۸۳۸ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۷]

۳۸۳۸ اشاره

۳۸۳۸ پیام ها

۳۸۳۸ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۸]

۳۸۳۸ اشاره

۳۸۳۹ نکته ها:

۳۸۳۹ پیام ها

۳۸۴۰ [سوره الحج (۲۲): آیه ۳۹]

۳۸۴۰ اشاره

۳۸۴۰ نکته ها:

پیام ها ۳۸۴۰

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۰] ۳۸۴۱

اشاره ۳۸۴۱

نکته ها: ۳۸۴۱

پیام ها ۳۸۴۱

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۱] ۳۸۴۲

اشاره ۳۸۴۲

نکته ها: ۳۸۴۲

پیام ها ۳۸۴۳

[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۲ تا ۴۴] ۳۸۴۴

اشاره ۳۸۴۴

پیام ها ۳۸۴۵

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۵] ۳۸۴۵

اشاره ۳۸۴۵

نکته ها: ۳۸۴۵

پیام ها ۳۸۴۵

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۶] ۳۸۴۶

اشاره ۳۸۴۶

پیام ها ۳۸۴۶

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۷] ۳۸۴۷

اشاره ۳۸۴۷

نکته ها: ۳۸۴۷

پیام ها ۳۸۴۷

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۸] ۳۸۴۷

اشاره ۳۸۴۷

پیام ها ۳۸۴۸

۳۸۴۸ [سوره الحج (۲۲): آیات ۴۹ تا ۵۱]

۳۸۴۸ اشاره

۳۸۴۸ پیام ها

۳۸۴۹ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۲]

۳۸۴۹ اشاره

۳۸۴۹ نکته ها:

۳۸۵۰ پیام ها

۳۸۵۰ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۳]

۳۸۵۰ اشاره

۳۸۵۱ پیام ها

۳۸۵۱ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۴]

۳۸۵۱ اشاره

۳۸۵۱ نکته ها:

۳۸۵۱ پیام ها

۳۸۵۲ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۵]

۳۸۵۲ اشاره

۳۸۵۲ پیام ها

۳۸۵۳ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۶]

۳۸۵۳ اشاره

۳۸۵۳ پیام ها

۳۸۵۳ [سوره الحج (۲۲): آیه ۵۷]

۳۸۵۳ اشاره

۳۸۵۳ پیام ها

۳۸۵۳ [سوره الحج (۲۲): آیات ۵۸ تا ۵۹]

۳۸۵۳ اشاره

۳۸۵۴ پیام ها

۳۸۵۴ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۰]

۳۸۵۴ اشاره

۳۸۵۴ نکته ها:

۳۸۵۵ پیام ها

۳۸۵۵ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۱]

۳۸۵۵ اشاره

۳۸۵۵ نکته ها:

۳۸۵۵ پیام ها

۳۸۵۶ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۲]

۳۸۵۶ اشاره

۳۸۵۶ پیام ها

۳۸۵۶ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۳]

۳۸۵۶ اشاره

۳۸۵۶ پیام ها

۳۸۵۷ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۴]

۳۸۵۷ اشاره

۳۸۵۷ نکته ها:

۳۸۵۷ پیام ها

۳۸۵۷ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۵]

۳۸۵۷ اشاره

۳۸۵۷ نکته ها:

۳۸۵۸ پیام ها

۳۸۵۸ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۶]

۳۸۵۸ اشاره

۳۸۵۸ پیام ها

۳۸۵۹ [سوره الحج (۲۲): آیه ۶۷]

۳۸۵۹ - - - - - اشاره

۳۸۵۹ - - - - - نکته ها:

۳۸۵۹ - - - - - پیام ها

۳۸۶۰ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیات ۶۸ تا ۶۹]

۳۸۶۰ - - - - - اشاره

۳۸۶۰ - - - - - پیام ها

۳۸۶۱ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیه ۷۰]

۳۸۶۱ - - - - - اشاره

۳۸۶۱ - - - - - پیام ها

۳۸۶۱ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیه ۷۱]

۳۸۶۱ - - - - - اشاره

۳۸۶۱ - - - - - نکته ها:

۳۸۶۲ - - - - - پیام ها

۳۸۶۲ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیه ۷۲]

۳۸۶۲ - - - - - اشاره

۳۸۶۲ - - - - - نکته ها:

۳۸۶۳ - - - - - پیام ها

۳۸۶۳ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیات ۷۳ تا ۷۴]

۳۸۶۳ - - - - - اشاره

۳۸۶۴ - - - - - پیام ها

۳۸۶۴ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیات ۷۵ تا ۷۶]

۳۸۶۴ - - - - - اشاره

۳۸۶۵ - - - - - نکته ها:

۳۸۶۵ - - - - - پیام ها

۳۸۶۶ - - - - - [سوره الحج (۲۲): آیه ۷۷]

۳۸۶۶ - - - - - اشاره

نکته ها: ۳۸۶۶

پیام ها ۳۸۶۶

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۸] ۳۸۶۶

اشاره ۳۸۶۶

نکته ها: ۳۸۶۷

پیام ها ۳۸۶۸

[تفسیر سوره مؤمنون] ۳۸۷۱

سیمای سوره ی مؤمنون ۳۸۷۱

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱ تا ۲] ۳۸۷۲

اشاره ۳۸۷۲

نکته ها: ۳۸۷۲

اشاره ۳۸۷۲

چه کسانی رستگارند؟ ۳۸۷۴

پیام ها ۳۸۷۶

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳ تا ۶] ۳۸۷۶

اشاره ۳۸۷۶

نکته ها: ۳۸۷۶

اشاره ۳۸۷۶

اهمیت زکات ۳۸۷۸

پیام ها ۳۸۷۹

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷ تا ۱۱] ۳۸۷۹

اشاره ۳۸۷۹

نکته ها: ۳۸۸۰

اشاره ۳۸۸۰

اهمیت امانت در روایات ۳۸۸۰

پیام ها ۳۸۸۱

٣٨٨١ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيات ١٢ تا ١٤]

٣٨٨١ ----- اشاره

٣٨٨١ ----- نكته ها:

٣٨٨٢ ----- پیام ها

٣٨٨٤ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيات ١٥ تا ١٦]

٣٨٨٤ ----- اشاره

٣٨٨٤ ----- نكته ها:

٣٨٨٤ ----- پیام ها

٣٨٨٥ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيه ١٧]

٣٨٨٥ ----- اشاره

٣٨٨٥ ----- نكته ها:

٣٨٨٥ ----- پیام ها

٣٨٨٥ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيه ١٨]

٣٨٨٥ ----- اشاره

٣٨٨٥ ----- پیام ها

٣٨٨٦ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيات ١٩ تا ٢٠]

٣٨٨٦ ----- اشاره

٣٨٨٦ ----- پیام ها

٣٨٨٧ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيات ٢١ تا ٢٢]

٣٨٨٧ ----- اشاره

٣٨٨٧ ----- پیام ها

٣٨٨٨ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيه ٢٣]

٣٨٨٨ ----- اشاره

٣٨٨٨ ----- نكته ها:

٣٨٨٨ ----- پیام ها

٣٨٨٨ ----- [سوره المؤمنون (٢٣): آيه ٢٤]

۳۸۸۸ اشاره

۳۸۸۹ پیام ها

۳۸۸۹ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۵ تا ۲۶]

۳۸۸۹ اشاره

۳۸۸۹ پیام ها

۳۸۹۰ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۷]

۳۸۹۰ اشاره

۳۸۹۰ نکته ها:

۳۸۹۱ پیام ها

۳۸۹۲ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۸]

۳۸۹۲ اشاره

۳۸۹۲ پیام ها

۳۸۹۲ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۹ تا ۳۰]

۳۸۹۲ اشاره

۳۸۹۲ نکته ها:

۳۸۹۲ اشاره

۳۸۹۴ یاد خدا در هر حال

۳۸۹۴ پیام ها

۳۸۹۴ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۱ تا ۳۲]

۳۸۹۴ اشاره

۳۸۹۵ پیام ها

۳۸۹۵ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۳]

۳۸۹۵ اشاره

۳۸۹۵ پیام ها

۳۸۹۶ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۴ تا ۳۶]

۳۸۹۶ اشاره

نکته ها: ۳۸۹۶

اشاره ۳۸۹۶

شعارهای کفار ۳۸۹۶

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۷ تا ۳۸] ۳۸۹۷

اشاره ۳۸۹۷

پیام ها ۳۸۹۷

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۹ تا ۴۲] ۳۸۹۷

اشاره ۳۸۹۷

پیام ها ۳۸۹۸

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۳] ۳۸۹۸

اشاره ۳۸۹۸

پیام ها ۳۸۹۸

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۴] ۳۸۹۹

اشاره ۳۸۹۹

نکته ها: ۳۸۹۹

پیام ها ۳۸۹۹

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۵ تا ۴۶] ۳۹۰۰

اشاره ۳۹۰۰

نکته ها: ۳۹۰۰

پیام ها ۳۹۰۰

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۷ تا ۴۹] ۳۹۰۰

اشاره ۳۹۰۰

پیام ها ۳۹۰۱

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۰] ۳۹۰۱

اشاره ۳۹۰۱

نکته ها: ۳۹۰۱

پیام ها ۳۹۰۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۱] ۳۹۰۲

اشاره ۳۹۰۲

نکته ها: ۳۹۰۲

پیام ها ۳۹۰۳

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۲ تا ۵۳] ۳۹۰۴

اشاره ۳۹۰۴

نکته ها: ۳۹۰۴

پیام ها ۳۹۰۴

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۴ تا ۵۶] ۳۹۰۵

اشاره ۳۹۰۵

نکته ها: ۳۹۰۵

پیام ها ۳۹۰۵

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۷ تا ۵۹] ۳۹۰۶

اشاره ۳۹۰۶

نکته ها: ۳۹۰۶

پیام ها ۳۹۰۶

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۰] ۳۹۰۷

اشاره ۳۹۰۷

نکته ها: ۳۹۰۷

پیام ها ۳۹۰۷

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۱] ۳۹۰۷

اشاره ۳۹۰۷

نکته ها: ۳۹۰۷

پیام ها ۳۹۰۹

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۲] ۳۹۰۹

۳۹۰۹ اشاره

۳۹۰۹ نکته ها:

۳۹۰۹ پیام ها

۳۹۱۰ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۳] -

۳۹۱۰ اشاره

۳۹۱۰ نکته ها:

۳۹۱۰ پیام ها

۳۹۱۱ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۴ تا ۶۵] -

۳۹۱۱ اشاره

۳۹۱۱ نکته ها:

۳۹۱۱ پیام ها

۳۹۱۲ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۶ تا ۶۷] -

۳۹۱۲ اشاره

۳۹۱۲ نکته ها:

۳۹۱۲ پیام ها

۳۹۱۳ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۸ تا ۷۰] -

۳۹۱۳ اشاره

۳۹۱۳ پیام ها

۳۹۱۴ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۱] -

۳۹۱۴ اشاره

۳۹۱۴ نکته ها:

۳۹۱۴ پیام ها

۳۹۱۵ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۲ تا ۷۴] -

۳۹۱۵ اشاره

۳۹۱۵ نکته ها:

۳۹۱۶ پیام ها

۳۹۱۶ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۵]

۳۹۱۶ اشاره

۳۹۱۶ نکته ها:

۳۹۱۷ پیام ها

۳۹۱۷ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۶]

۳۹۱۷ اشاره

۳۹۱۷ نکته ها:

۳۹۱۷ پیام ها

۳۹۱۸ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۷]

۳۹۱۸ اشاره

۳۹۱۸ نکته ها:

۳۹۱۸ پیام ها

۳۹۱۹ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۸ تا ۸۰]

۳۹۱۹ اشاره

۳۹۱۹ پیام ها

۳۹۲۰ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۱ تا ۸۳]

۳۹۲۰ اشاره

۳۹۲۰ نکته ها:

۳۹۲۰ پیام ها

۳۹۲۰ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۴ تا ۸۷]

۳۹۲۰ اشاره

۳۹۲۱ نکته ها:

۳۹۲۱ پیام ها

۳۹۲۱ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۸ تا ۹۰]

۳۹۲۱ اشاره

۳۹۲۲ نکته ها:

پیام ها ۳۹۲۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۱] ۳۹۲۳

اشاره ۳۹۲۳

پیام ها ۳۹۲۳

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۲ تا ۹۴] ۳۹۲۴

اشاره ۳۹۲۴

نکته ها: ۳۹۲۴

پیام ها ۳۹۲۴

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۵] ۳۹۲۵

اشاره ۳۹۲۵

نکته ها: ۳۹۲۵

پیام ها ۳۹۲۵

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۶ تا ۹۸] ۳۹۲۵

اشاره ۳۹۲۵

پیام ها ۳۹۲۷

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۹ تا ۱۰۰] ۳۹۲۷

اشاره ۳۹۲۷

پیام ها ۳۹۲۸

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۳] ۳۹۲۸

اشاره ۳۹۲۸

نکته ها: ۳۹۲۹

پیام ها ۳۹۲۹

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] ۳۹۳۰

اشاره ۳۹۳۰

نکته ها: ۳۹۳۰

پیام ها ۳۹۳۰

۳۹۳۱ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۸]

۳۹۳۱ اشاره

۳۹۳۱ نکته ها:

۳۹۳۱ پیام ها

۳۹۳۲ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۹]

۳۹۳۲ اشاره

۳۹۳۲ پیام ها

۳۹۳۲ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۰]

۳۹۳۲ اشاره

۳۹۳۲ نکته ها:

۳۹۳۳ پیام ها

۳۹۳۳ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۴]

۳۹۳۳ اشاره

۳۹۳۴ نکته ها:

۳۹۳۴ پیام ها

۳۹۳۵ [سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۵]

۳۹۳۵ اشاره

۳۹۳۵ نکته ها:

۳۹۳۷ پیام ها

۳۹۳۷ [سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۸]

۳۹۳۷ اشاره

۳۹۳۸ نکته ها:

۳۹۳۸ پیام ها

۳۹۴۱ [تفسیر سوره نور]

۳۹۴۱ سیمای سوره ی نور

۳۹۴۲ [سوره النور (۲۴): آیه ۱]

۳۹۴۲ اشاره

۳۹۴۲ نکته ها:

۳۹۴۲ پیام ها

۳۹۴۳ [سوره النور (۲۴): آیه ۲]

۳۹۴۳ اشاره

۳۹۴۳ نکته ها:

۳۹۴۳ اشاره

۳۹۴۳ مفسد زنا در روایات

۳۹۴۵ پیام ها

۳۹۴۷ [سوره النور (۲۴): آیه ۳]

۳۹۴۷ اشاره

۳۹۴۸ نکته ها:

۳۹۴۸ پیام ها

۳۹۴۸ [سوره النور (۲۴): آیه ۴]

۳۹۴۸ اشاره

۳۹۴۹ نکته ها:

۳۹۴۹ پیام ها

۳۹۵۰ [سوره النور (۲۴): آیه ۵]

۳۹۵۰ اشاره

۳۹۵۰ نکته ها:

۳۹۵۰ پیام ها

۳۹۵۰ [سوره النور (۲۴): آیات ۶ تا ۱۰]

۳۹۵۰ اشاره

۳۹۵۱ نکته ها:

۳۹۵۳ پیام ها

۳۹۵۴ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۱]

۳۹۵۴ اشاره

۳۹۵۴ نکته ها:

۳۹۵۵ پیام ها

۳۹۵۶ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۲]

۳۹۵۶ اشاره

۳۹۵۶ نکته ها:

۳۹۵۷ پیام ها

۳۹۵۸ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۳]

۳۹۵۸ اشاره

۳۹۵۸ پیام ها

۳۹۵۸ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۴]

۳۹۵۸ اشاره

۳۹۵۸ نکته ها:

۳۹۵۹ پیام ها

۳۹۵۹ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۵]

۳۹۵۹ اشاره

۳۹۵۹ نکته ها:

۳۹۵۹ پیام ها

۳۹۶۰ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۶]

۳۹۶۰ اشاره

۳۹۶۰ نکته ها:

۳۹۶۰ پیام ها

۳۹۶۱ [سوره النور (۲۴): آیات ۱۷ تا ۱۸]

۳۹۶۱ اشاره

۳۹۶۱ پیام ها

۳۹۶۲ [سوره النور (۲۴): آیه ۱۹]

۳۹۶۲ اشاره

۳۹۶۲ نکته ها:

۳۹۶۲ پیام ها

۳۹۶۳ [سوره النور (۲۴): آیات ۲۰ تا ۲۱]

۳۹۶۳ اشاره

۳۹۶۳ نکته ها:

۳۹۶۴ پیام ها

۳۹۶۵ [سوره النور (۲۴): آیه ۲۲]

۳۹۶۵ اشاره

۳۹۶۶ نکته ها:

۳۹۶۶ پیام ها

۳۹۶۷ [سوره النور (۲۴): آیه ۲۳]

۳۹۶۷ اشاره

۳۹۶۷ نکته ها:

۳۹۶۷ پیام ها

۳۹۶۸ [سوره النور (۲۴): آیه ۲۴]

۳۹۶۸ اشاره

۳۹۶۸ نکته ها:

۳۹۶۸ پیام ها

۳۹۶۹ [سوره النور (۲۴): آیه ۲۵]

۳۹۶۹ اشاره

۳۹۶۹ نکته ها:

۳۹۶۹ پیام ها

۳۹۷۰ [سوره النور (۲۴): آیه ۲۶]

۳۹۷۰ اشاره

۳۹۷۰ نکته ها:

پیام ها ۳۹۷۱

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۷] ۳۹۷۱

اشاره ۳۹۷۱

نکته ها: ۳۹۷۲

پیام ها ۳۹۷۲

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۸] ۳۹۷۳

اشاره ۳۹۷۳

پیام ها ۳۹۷۳

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۹] ۳۹۷۴

اشاره ۳۹۷۴

نکته ها: ۳۹۷۴

پیام ها ۳۹۷۵

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۰] ۳۹۷۵

اشاره ۳۹۷۵

نکته ها: ۳۹۷۵

اشاره ۳۹۷۵

روایاتی درباره ی نگاه: ۳۹۷۵

پیام ها ۳۹۷۷

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۱] ۳۹۷۸

اشاره ۳۹۷۸

نکته ها: ۳۹۷۹

پیام ها ۳۹۷۹

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۲] ۳۹۸۲

اشاره ۳۹۸۲

نکته ها: ۳۹۸۲

پیام ها ۳۹۸۳

۳۹۸۴ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۳]

۳۹۸۴ اشاره

۳۹۸۴ نکته ها:

۳۹۸۵ پیام ها

۳۹۸۷ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۴]

۳۹۸۷ اشاره

۳۹۸۷ پیام ها

۳۹۸۸ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۵]

۳۹۸۸ اشاره

۳۹۸۸ نکته ها:

۳۹۸۹ پیام ها

۳۹۸۹ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۶]

۳۹۸۹ اشاره

۳۹۸۹ نکته ها:

۳۹۹۰ پیام ها

۳۹۹۱ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۷]

۳۹۹۱ اشاره

۳۹۹۱ نکته ها:

۳۹۹۱ پیام ها

۳۹۹۳ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۸]

۳۹۹۳ اشاره

۳۹۹۴ پیام ها

۳۹۹۴ [سوره النور (۲۴): آیه ۳۹]

۳۹۹۴ اشاره

۳۹۹۴ نکته ها:

۳۹۹۵ پیام ها

۳۹۹۵ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۰]

۳۹۹۵ اشاره

۳۹۹۶ نکته ها:

۳۹۹۶ پیام ها

۳۹۹۷ [سوره النور (۲۴): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۳۹۹۷ اشاره

۳۹۹۷ نکته ها:

۳۹۹۸ پیام ها

۳۹۹۹ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۳]

۳۹۹۹ اشاره

۳۹۹۹ نکته ها:

۳۹۹۹ پیام ها

۴۰۰۰ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۴]

۴۰۰۰ اشاره

۴۰۰۰ پیام ها

۴۰۰۰ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۵]

۴۰۰۰ اشاره

۴۰۰۱ نکته ها:

۴۰۰۱ پیام ها

۴۰۰۱ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۶]

۴۰۰۱ اشاره

۴۰۰۱ نکته ها:

۴۰۰۳ پیام ها

۴۰۰۳ [سوره النور (۲۴): آیه ۴۷]

۴۰۰۳ اشاره

۴۰۰۳ نکته ها:

پیام ها ۴۰۳

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۸] ۴۰۴

اشاره ۴۰۴

نکته ها: ۴۰۴

پیام ها ۴۰۴

[سوره النور (۲۴): آیات ۴۹ تا ۵۰] ۴۰۴

اشاره ۴۰۴

نکته ها: ۴۰۵

پیام ها ۴۰۵

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۱] ۴۰۵

اشاره ۴۰۵

نکته ها: ۴۰۵

پیام ها ۴۰۶

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۲] ۴۰۶

اشاره ۴۰۶

نکته ها: ۴۰۶

پیام ها ۴۰۷

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۳] ۴۰۷

اشاره ۴۰۷

نکته ها: ۴۰۷

پیام ها ۴۰۸

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۴] ۴۰۸

اشاره ۴۰۸

نکته ها: ۴۰۸

پیام ها ۴۰۹

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۵] ۴۰۹

۴۰۰۹ اشاره

۴۰۱۰ نکته ها:

۴۰۱۱ پیام ها

۴۰۱۲ [سوره النور (۲۴): آیات ۵۶ تا ۵۷]

۴۰۱۲ اشاره

۴۰۱۲ نکته ها:

۴۰۱۲ پیام ها

۴۰۱۳ [سوره النور (۲۴): آیه ۵۸]

۴۰۱۳ اشاره

۴۰۱۳ نکته ها:

۴۰۱۴ پیام ها

۴۰۱۵ [سوره النور (۲۴): آیه ۵۹]

۴۰۱۵ اشاره

۴۰۱۵ نکته ها:

۴۰۱۵ پیام ها

۴۰۱۶ [سوره النور (۲۴): آیه ۶۰]

۴۰۱۶ اشاره

۴۰۱۶ نکته ها:

۴۰۱۸ پیام ها

۴۰۱۹ [سوره النور (۲۴): آیه ۶۱]

۴۰۱۹ اشاره

۴۰۱۹ نکته ها:

۴۰۲۱ پیام ها

۴۰۲۲ [سوره النور (۲۴): آیه ۶۲]

۴۰۲۲ اشاره

۴۰۲۲ نکته ها:

پیام ها ۴۰۲۳

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۳] ۴۰۲۴

اشاره ۴۰۲۴

نکته ها: ۴۰۲۴

پیام ها ۴۰۲۵

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۴] ۴۰۲۵

اشاره ۴۰۲۵

پیام ها ۴۰۲۵

[تفسیر سوره فرقان] ۴۰۲۸

سیمای سوره ی فرقان ۴۰۲۸

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱] ۴۰۲۹

اشاره ۴۰۲۹

نکته ها: ۴۰۲۹

پیام ها ۴۰۲۹

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲] ۴۰۳۰

اشاره ۴۰۳۰

نکته ها: ۴۰۳۰

پیام ها ۴۰۳۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳] ۴۰۳۱

اشاره ۴۰۳۱

پیام ها ۴۰۳۱

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴] ۴۰۳۲

اشاره ۴۰۳۲

نکته ها: ۴۰۳۲

پیام ها ۴۰۳۲

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۵ تا ۶] ۴۰۳۲

۴۰۳۲ اشاره

۴۰۳۳ نکته ها:

۴۰۳۳ پیام ها

۴۰۳۴ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷]

۴۰۳۴ اشاره

۴۰۳۴ نکته ها:

۴۰۳۴ پیام ها

۴۰۳۴ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۸]

۴۰۳۴ اشاره

۴۰۳۵ نکته ها:

۴۰۳۵ پیام ها

۴۰۳۵ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۹]

۴۰۳۵ اشاره

۴۰۳۵ نکته ها:

۴۰۳۵ پیام ها

۴۰۳۶ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۰]

۴۰۳۶ اشاره

۴۰۳۶ نکته ها:

۴۰۳۶ پیام ها

۴۰۳۷ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۱]

۴۰۳۷ اشاره

۴۰۳۷ نکته ها:

۴۰۳۷ پیام ها

۴۰۳۷ [سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۲ تا ۱۳]

۴۰۳۷ اشاره

۴۰۳۷ نکته ها:

پیام ها ۴۰۳۹

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۴ تا ۱۵] ۴۰۴۰

اشاره ۴۰۴۰

پیام ها ۴۰۴۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۶] ۴۰۴۰

اشاره ۴۰۴۰

نکته ها: ۴۰۴۰

پیام ها ۴۰۴۱

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۷] ۴۰۴۱

اشاره ۴۰۴۱

نکته ها: ۴۰۴۱

پیام ها ۴۰۴۳

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۸] ۴۰۴۴

اشاره ۴۰۴۴

نکته ها: ۴۰۴۴

پیام ها ۴۰۴۴

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۹] ۴۰۴۵

اشاره ۴۰۴۵

نکته ها: ۴۰۴۵

پیام ها ۴۰۴۶

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۰] ۴۰۴۶

اشاره ۴۰۴۶

نکته ها: ۴۰۴۶

پیام ها ۴۰۴۶

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۱] ۴۰۴۸

اشاره ۴۰۴۸

نکته ها: ۴۰۴۸

پیام ها ۴۰۴۸

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۲] ۴۰۵۰

اشاره ۴۰۵۰

نکته ها: ۴۰۵۰

پیام ها ۴۰۵۱

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۳] ۴۰۵۱

اشاره ۴۰۵۱

نکته ها: ۴۰۵۱

پیام ها ۴۰۵۱

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۴] ۴۰۵۲

اشاره ۴۰۵۲

نکته ها: ۴۰۵۲

پیام ها ۴۰۵۲

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۵ تا ۲۶] ۴۰۵۲

اشاره ۴۰۵۲

نکته ها: ۴۰۵۳

پیام ها ۴۰۵۳

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۷ تا ۲۹] ۴۰۵۳

اشاره ۴۰۵۳

نکته ها: ۴۰۵۴

پیام ها ۴۰۵۵

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۰] ۴۰۵۶

اشاره ۴۰۵۶

نکته ها: ۴۰۵۶

پیام ها ۴۰۵۹

۴۰۵۹ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۱]

۴۰۵۹ اشاره

۴۰۵۹ پیام ها

۴۰۶۰ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۲]

۴۰۶۰ اشاره

۴۰۶۰ نکته ها:

۴۰۶۰ اشاره

۴۰۶۱ آثار و دلایل نزول تدریجی قرآن:

۴۰۶۱ ترتیل چیست؟

۴۰۶۲ پیام ها

۴۰۶۲ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۳]

۴۰۶۲ اشاره

۴۰۶۲ نکته ها:

۴۰۶۲ پیام ها

۴۰۶۳ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۴]

۴۰۶۳ اشاره

۴۰۶۳ پیام ها

۴۰۶۳ [سوره الفرقان (۲۵): آیات ۳۵ تا ۳۶]

۴۰۶۳ اشاره

۴۰۶۴ نکته ها:

۴۰۶۴ پیام ها

۴۰۶۵ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۷]

۴۰۶۵ اشاره

۴۰۶۵ پیام ها

۴۰۶۵ [سوره الفرقان (۲۵): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۴۰۶۵ اشاره

نکته ها: ۴۰۶۵

اشاره ۴۰۶۵

اصحاب رست چه کسانی بودند؟ ۴۰۶۶

پیام ها ۴۰۶۶

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۰] ۴۰۶۷

اشاره ۴۰۶۷

نکته ها: ۴۰۶۷

پیام ها ۴۰۶۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۱] ۴۰۶۷

اشاره ۴۰۶۷

پیام ها ۴۰۶۸

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۲] ۴۰۶۸

اشاره ۴۰۶۸

پیام ها ۴۰۶۸

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۳] ۴۰۶۸

اشاره ۴۰۶۸

نکته ها: ۴۰۶۹

اشاره ۴۰۶۹

هوای پرستی از نظر قرآن و روایات: ۴۰۶۹

پیام ها ۴۰۶۹

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۴] ۴۰۷۱

اشاره ۴۰۷۱

نکته ها: ۴۰۷۱

پیام ها ۴۰۷۲

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۴۵ تا ۴۶] ۴۰۷۲

اشاره ۴۰۷۲

نکته ها: ۴۰۷۳

پیام ها ۴۰۷۳

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۷] ۴۰۷۴

اشاره ۴۰۷۴

نکته ها: ۴۰۷۴

پیام ها ۴۰۷۵

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۴۸ تا ۴۹] ۴۰۷۵

اشاره ۴۰۷۵

نکته ها: ۴۰۷۵

پیام ها ۴۰۷۶

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۰] ۴۰۷۶

اشاره ۴۰۷۶

نکته ها: ۴۰۷۶

پیام ها ۴۰۷۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۱] ۴۰۷۷

اشاره ۴۰۷۷

نکته ها: ۴۰۷۷

پیام ها ۴۰۷۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۲] ۴۰۷۸

اشاره ۴۰۷۸

نکته ها: ۴۰۷۸

پیام ها ۴۰۷۸

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۳] ۴۰۷۹

اشاره ۴۰۷۹

نکته ها: ۴۰۷۹

پیام ها ۴۰۷۹

۴۰۸۰ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۴]

۴۰۸۰ اشاره

۴۰۸۰ نکته ها:

۴۰۸۰ پیام ها

۴۰۸۱ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۵]

۴۰۸۱ اشاره

۴۰۸۱ پیام ها

۴۰۸۱ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۶]

۴۰۸۱ اشاره

۴۰۸۱ نکته ها:

۴۰۸۱ پیام ها

۴۰۸۲ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۷]

۴۰۸۲ اشاره

۴۰۸۲ نکته ها:

۴۰۸۲ پیام ها

۴۰۸۳ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۸]

۴۰۸۳ اشاره

۴۰۸۳ نکته ها:

۴۰۸۳ پیام ها

۴۰۸۴ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۹]

۴۰۸۴ اشاره

۴۰۸۴ نکته ها:

۴۰۸۵ پیام ها

۴۰۸۵ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۰]

۴۰۸۵ اشاره

۴۰۸۵ نکته ها:

پیام ها ۴۰۸۶

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۱] ۴۰۸۶

اشاره ۴۰۸۶

نکته ها: ۴۰۸۶

پیام ها ۴۰۸۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۲] ۴۰۸۷

اشاره ۴۰۸۷

نکته ها: ۴۰۸۷

پیام ها ۴۰۸۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۳ تا ۶۴] ۴۰۸۸

اشاره ۴۰۸۸

نکته ها: ۴۰۸۸

پیام ها ۴۰۸۹

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۵ تا ۶۶] ۴۰۹۰

اشاره ۴۰۹۰

نکته ها: ۴۰۹۰

پیام ها ۴۰۹۱

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۷] ۴۰۹۱

اشاره ۴۰۹۱

نکته ها: ۴۰۹۱

پیام ها ۴۰۹۳

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۸] ۴۰۹۳

اشاره ۴۰۹۳

نکته ها: ۴۰۹۴

پیام ها ۴۰۹۴

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۹ تا ۷۰] ۴۰۹۵

۴۰۹۵ اشاره

۴۰۹۵ نکته ها:

۴۰۹۶ پیام ها

۴۰۹۷ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۱]

۴۰۹۷ اشاره

۴۰۹۷ پیام ها

۴۰۹۷ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۲]

۴۰۹۷ اشاره

۴۰۹۷ نکته ها:

۴۰۹۸ پیام ها

۴۰۹۸ [سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۳ تا ۷۴]

۴۰۹۸ اشاره

۴۰۹۹ نکته ها:

۴۰۹۹ پیام ها

۴۱۰۰ [سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۵ تا ۷۶]

۴۱۰۰ اشاره

۴۱۰۰ نکته ها:

۴۱۰۰ پیام ها

۴۱۰۰ [سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۷]

۴۱۰۰ اشاره

۴۱۰۰ نکته ها:

۴۱۰۲ پیام ها

۴۱۰۵ [تفسیر سوره شعراء]

۴۱۰۵ سیمای سوره ی شعراء

۴۱۰۶ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۳]

۴۱۰۶ اشاره

نکته ها: ۴۱۰۶

پیام ها ۴۱۰۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴] ۴۱۰۷

اشاره ۴۱۰۷

پیام ها ۴۱۰۷

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵ تا ۶] ۴۱۰۷

اشاره ۴۱۰۷

نکته ها: ۴۱۰۸

پیام ها ۴۱۰۸

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷ تا ۹] ۴۱۰۹

اشاره ۴۱۰۹

نکته ها: ۴۱۰۹

پیام ها ۴۱۰۹

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰ تا ۱۲] ۴۱۱۰

اشاره ۴۱۱۰

نکته ها: ۴۱۱۰

پیام ها ۴۱۱۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳ تا ۱۷] ۴۱۱۱

اشاره ۴۱۱۱

نکته ها: ۴۱۱۲

پیام ها ۴۱۱۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸ تا ۱۹] ۴۱۱۴

اشاره ۴۱۱۴

نکته ها: ۴۱۱۴

پیام ها ۴۱۱۴

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰ تا ۲۱] ۴۱۱۵

۴۱۱۵ اشاره

۴۱۱۵ نکته ها:

۴۱۱۶ پیام ها

۴۱۱۷ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲ تا ۲۳]

۴۱۱۷ اشاره

۴۱۱۷ نکته ها:

۴۱۱۷ پیام ها

۴۱۱۸ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۴ تا ۲۶]

۴۱۱۸ اشاره

۴۱۱۸ نکته ها:

۴۱۱۸ پیام ها

۴۱۱۹ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۷ تا ۳۱]

۴۱۱۹ اشاره

۴۱۲۰ نکته ها:

۴۱۲۰ پیام ها

۴۱۲۱ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۲ تا ۳۳]

۴۱۲۱ اشاره

۴۱۲۲ نکته ها:

۴۱۲۲ پیام ها

۴۱۲۲ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۴ تا ۳۹]

۴۱۲۲ اشاره

۴۱۲۴ نکته ها:

۴۱۲۵ پیام ها

۴۱۲۶ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۰ تا ۴۲]

۴۱۲۶ اشاره

۴۱۲۶ نکته ها:

پیام ها ۴۱۲۷

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۳ تا ۴۴] ۴۱۲۷

اشاره ۴۱۲۷

پیام ها ۴۱۲۸

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۵ تا ۴۸] ۴۱۲۸

اشاره ۴۱۲۸

نکته ها: ۴۱۲۸

پیام ها ۴۱۲۹

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۹ تا ۵۱] ۴۱۲۹

اشاره ۴۱۲۹

نکته ها: ۴۱۳۰

پیام ها ۴۱۳۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۲ تا ۵۳] ۴۱۳۱

اشاره ۴۱۳۱

نکته ها: ۴۱۳۲

پیام ها ۴۱۳۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۴ تا ۶۰] ۴۱۳۳

اشاره ۴۱۳۳

نکته ها: ۴۱۳۳

پیام ها ۴۱۳۴

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۱ تا ۶۲] ۴۱۳۴

اشاره ۴۱۳۴

نکته ها: ۴۱۳۵

پیام ها ۴۱۳۵

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۳ تا ۶۸] ۴۱۳۵

اشاره ۴۱۳۵

نکته ها: ۴۱۳۶

پیام ها ۴۱۳۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۹ تا ۷۶] ۴۱۳۸

اشاره ۴۱۳۸

نکته ها: ۴۱۳۸

پیام ها ۴۱۴۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۷ تا ۸۲] ۴۱۴۲

اشاره ۴۱۴۲

نکته ها: ۴۱۴۲

پیام ها ۴۱۴۳

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۳] ۴۱۴۵

اشاره ۴۱۴۵

نکته ها: ۴۱۴۵

پیام ها ۴۱۴۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۴ تا ۸۵] ۴۱۴۷

اشاره ۴۱۴۷

نکته ها: ۴۱۴۷

پیام ها ۴۱۴۸

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۶ تا ۸۹] ۴۱۴۸

اشاره ۴۱۴۸

نکته ها: ۴۱۴۹

پیام ها ۴۱۵۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۰ تا ۹۵] ۴۱۵۱

اشاره ۴۱۵۱

نکته ها: ۴۱۵۱

پیام ها ۴۱۵۲

۴۱۵۲ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۶ تا ۹۹]

۴۱۵۲ اشاره

۴۱۵۲ نکته ها:

۴۱۵۳ پیام ها

۴۱۵۳ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۴]

۴۱۵۳ اشاره

۴۱۵۴ نکته ها:

۴۱۵۴ پیام ها

۴۱۵۵ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۵ تا ۱۱۱]

۴۱۵۵ اشاره

۴۱۵۵ نکته ها:

۴۱۵۶ پیام ها

۴۱۵۷ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۳]

۴۱۵۷ اشاره

۴۱۵۸ نکته ها:

۴۱۵۸ پیام ها

۴۱۵۸ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۸]

۴۱۵۸ اشاره

۴۱۵۹ نکته ها:

۴۱۵۹ پیام ها

۴۱۶۱ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۹ تا ۱۲۲]

۴۱۶۱ اشاره

۴۱۶۱ نکته ها:

۴۱۶۱ پیام ها

۴۱۶۲ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۳ تا ۱۲۷]

۴۱۶۲ اشاره

نکته ها: ۴۱۶۲

پیام ها ۴۱۶۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۸ تا ۱۳۱] ۴۱۶۳

اشاره ۴۱۶۳

نکته ها: ۴۱۶۳

پیام ها ۴۱۶۴

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۲ تا ۱۳۶] ۴۱۶۵

اشاره ۴۱۶۵

نکته ها: ۴۱۶۶

پیام ها ۴۱۶۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۷ تا ۱۴۰] ۴۱۶۶

اشاره ۴۱۶۶

نکته ها: ۴۱۶۷

پیام ها ۴۱۶۷

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۱ تا ۱۴۵] ۴۱۶۸

اشاره ۴۱۶۸

نکته ها: ۴۱۶۸

پیام ها ۴۱۶۹

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۲] ۴۱۶۹

اشاره ۴۱۶۹

نکته ها: ۴۱۷۰

پیام ها ۴۱۷۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۳ تا ۱۵۴] ۴۱۷۱

اشاره ۴۱۷۱

پیام ها ۴۱۷۱

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۵ تا ۱۵۷] ۴۱۷۲

۴۱۷۲ اشاره

۴۱۷۲ نکته ها:

۴۱۷۲ پیام ها

۴۱۷۳ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۸ تا ۱۵۹]

۴۱۷۳ اشاره

۴۱۷۳ پیام ها

۴۱۷۴ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۰ تا ۱۶۴]

۴۱۷۴ اشاره

۴۱۷۴ نکته ها:

۴۱۷۴ پیام ها

۴۱۷۵ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۷]

۴۱۷۵ اشاره

۴۱۷۵ نکته ها:

۴۱۷۶ پیام ها

۴۱۷۷ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۸ تا ۱۷۵]

۴۱۷۷ اشاره

۴۱۷۷ نکته ها:

۴۱۷۷ پیام ها

۴۱۷۹ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۶ تا ۱۸۰]

۴۱۷۹ اشاره

۴۱۷۹ نکته ها:

۴۱۸۰ پیام ها

۴۱۸۰ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۳]

۴۱۸۰ اشاره

۴۱۸۰ نکته ها:

۴۱۸۱ پیام ها

۴۱۸۱ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۴ تا ۱۸۶]

۴۱۸۱ اشاره

۴۱۸۱ نکته ها:

۴۱۸۲ پیام ها

۴۱۸۲ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۷ تا ۱۹۱]

۴۱۸۲ اشاره

۴۱۸۳ نکته ها:

۴۱۸۳ پیام ها

۴۱۸۴ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۲ تا ۱۹۶]

۴۱۸۴ اشاره

۴۱۸۵ نکته ها:

۴۱۸۵ پیام ها

۴۱۸۶ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۷ تا ۱۹۹]

۴۱۸۶ اشاره

۴۱۸۷ نکته ها:

۴۱۸۷ پیام ها

۴۱۸۷ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۰ تا ۲۰۶]

۴۱۸۷ اشاره

۴۱۸۸ نکته ها:

۴۱۸۸ پیام ها

۴۱۸۹ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۷ تا ۲۰۹]

۴۱۸۹ اشاره

۴۱۸۹ نکته ها:

۴۱۹۱ پیام ها:

۴۱۹۱ [سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۰ تا ۲۱۳]

۴۱۹۱ اشاره

نکته ها: ۴۱۹۱

پیام ها: ۴۱۹۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۴ تا ۲۱۷] ۴۱۹۳

اشاره ۴۱۹۳

نکته ها: ۴۱۹۳

پیام ها: ۴۱۹۴

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۸ تا ۲۲۳] ۴۱۹۵

اشاره ۴۱۹۵

نکته ها: ۴۱۹۶

پیام ها: ۴۱۹۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۴ تا ۲۲۷] ۴۱۹۷

اشاره ۴۱۹۷

نکته ها: ۴۱۹۸

اشاره ۴۱۹۸

شعر و شاعران ۴۱۹۹

پیام ها: ۴۲۰۱

[تفسیر سوره نمل] ۴۲۰۵

سیمای سوره ی نمل ۴۲۰۵

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱ تا ۳] ۴۲۰۶

اشاره ۴۲۰۶

نکته ها: ۴۲۰۶

پیام ها: ۴۲۰۶

[سوره النمل (۲۷): آیات ۴ تا ۵] ۴۲۰۹

اشاره ۴۲۰۹

نکته ها: ۴۲۰۹

اشاره ۴۲۰۹

سیمای زیانکاران - ۴۲۰۹

پیام‌ها: ۴۲۱۱

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶] ۴۲۱۱

اشاره: ۴۲۱۱

پیام‌ها: ۴۲۱۱

[سوره النمل (۲۷): آیات ۷ تا ۹] ۴۲۱۲

اشاره: ۴۲۱۲

نکته‌ها: ۴۲۱۲

اشاره: ۴۲۱۲

آتش در قرآن ۴۲۱۳

پیام‌ها: ۴۲۱۳

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۴۲۱۴

اشاره: ۴۲۱۴

نکته‌ها: ۴۲۱۴

پیام‌ها: ۴۲۱۴

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۲ تا ۱۳] ۴۲۱۵

اشاره: ۴۲۱۵

نکته‌ها: ۴۲۱۵

پیام‌ها: ۴۲۱۶

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۴] ۴۲۱۸

اشاره: ۴۲۱۸

نکته‌ها: ۴۲۱۸

پیام‌ها: ۴۲۱۸

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۵] ۴۲۱۸

اشاره: ۴۲۱۸

نکته‌ها: ۴۲۱۹

۴۲۱۹ اشاره

۴۲۲۰ تعليمات ویژه ی الهی

۴۲۲۰ پیام ها:

۴۲۲۱ [سوره النمل (۲۷): آیه ۱۶]

۴۲۲۱ اشاره

۴۲۲۱ نکته ها:

۴۲۲۱ پیام ها:

۴۲۲۲ [سوره النمل (۲۷): آیه ۱۷]

۴۲۲۲ اشاره

۴۲۲۲ نکته ها:

۴۲۲۳ پیام ها:

۴۲۲۳ [سوره النمل (۲۷): آیه ۱۸]

۴۲۲۳ اشاره

۴۲۲۴ نکته ها:

۴۲۲۴ پیام ها:

۴۲۲۵ [سوره النمل (۲۷): آیه ۱۹]

۴۲۲۵ اشاره

۴۲۲۵ نکته ها:

۴۲۲۶ پیام ها:

۴۲۲۷ [سوره النمل (۲۷): آیات ۲۰ تا ۲۲]

۴۲۲۷ اشاره

۴۲۲۸ نکته ها:

۴۲۲۸ پیام ها:

۴۲۳۱ [سوره النمل (۲۷): آیات ۲۳ تا ۲۴]

۴۲۳۱ اشاره

۴۲۳۱ پیام ها:

۴۲۳۳ [سوره النمل (۲۷): آیات ۲۵ تا ۲۶]

۴۲۳۳ اشاره

۴۲۳۳ نکته ها:

۴۲۳۳ پیام ها:

۴۲۳۴ [سوره النمل (۲۷): آیات ۲۷ تا ۲۸]

۴۲۳۴ اشاره

۴۲۳۴ نکته ها:

۴۲۳۴ پیام ها:

۴۲۳۶ [سوره النمل (۲۷): آیات ۲۹ تا ۳۱]

۴۲۳۶ اشاره

۴۲۳۶ نکته ها:

۴۲۳۶ پیام ها:

۴۲۳۷ [سوره النمل (۲۷): آیات ۳۲ تا ۳۳]

۴۲۳۷ اشاره

۴۲۳۷ نکته ها:

۴۲۳۸ پیام ها:

۴۲۳۸ [سوره النمل (۲۷): آیه ۳۴]

۴۲۳۸ اشاره

۴۲۳۸ پیام ها:

۴۲۳۹ [سوره النمل (۲۷): آیه ۳۵]

۴۲۳۹ اشاره

۴۲۳۹ پیام ها:

۴۲۳۹ [سوره النمل (۲۷): آیات ۳۶ تا ۳۷]

۴۲۳۹ اشاره

۴۲۴۱ پیام ها:

۴۲۴۲ [سوره النمل (۲۷): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۴۲۴۲ اشاره

۴۲۴۲ نکته ها:

۴۲۴۳ پیام ها:

۴۲۴۴ [سوره النمل (۲۷): آیات ۴۰ تا ۴۱]

۴۲۴۴ اشاره

۴۲۴۴ نکته ها:

۴۲۴۴ اشاره

۴۲۴۵ فضایل امیر مؤمنان و اهل بیت

۴۲۴۶ پیام ها:

۴۲۴۷ [سوره النمل (۲۷): آیات ۴۲ تا ۴۳]

۴۲۴۷ اشاره

۴۲۴۸ نکته ها:

۴۲۴۸ پیام ها:

۴۲۴۸ [سوره النمل (۲۷): آیه ۴۴]

۴۲۴۸ اشاره

۴۲۴۹ نکته ها:

۴۲۴۹ پیام ها:

۴۲۵۰ [سوره النمل (۲۷): آیات ۴۵ تا ۴۶]

۴۲۵۰ اشاره

۴۲۵۱ نکته ها:

۴۲۵۱ پیام ها:

۴۲۵۲ [سوره النمل (۲۷): آیات ۴۷ تا ۴۸]

۴۲۵۲ اشاره

۴۲۵۲ نکته ها:

۴۲۵۳ پیام ها:

۴۲۵۳ [سوره النمل (۲۷): آیه ۴۹]

۴۲۵۳ اشاره

۴۲۵۳ نکته ها:

۴۲۵۴ پیام ها:

۴۲۵۵ [سوره النمل (۲۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

۴۲۵۵ اشاره

۴۲۵۵ نکته ها:

۴۲۵۵ پیام ها:

۴۲۵۶ [سوره النمل (۲۷): آیات ۵۲ تا ۵۳]

۴۲۵۶ اشاره

۴۲۵۶ نکته ها:

۴۲۵۷ پیام ها:

۴۲۵۷ [سوره النمل (۲۷): آیات ۵۴ تا ۵۵]

۴۲۵۷ اشاره

۴۲۵۷ نکته ها:

۴۲۵۸ پیام ها:

۴۲۵۹ [سوره النمل (۲۷): آیه ۵۶]

۴۲۵۹ اشاره

۴۲۵۹ پیام ها:

۴۲۵۹ [سوره النمل (۲۷): آیات ۵۷ تا ۵۸]

۴۲۵۹ اشاره

۴۲۶۱ نکته ها:

۴۲۶۱ پیام ها:

۴۲۹۴ جلد نهم

۴۲۹۴ اشاره

۴۳۰۶ [تفسیر سوره قصص]

۴۳۰۶ سیمای سوره ی قصص

۴۳۰۷ [سوره القصص (۲۸): آیات ۱ تا ۳]

۴۳۰۷ اشاره

۴۳۰۷ پیام ها:

۴۳۰۸ [سوره القصص (۲۸): آیه ۴]

۴۳۰۸ اشاره

۴۳۰۸ نکته ها:

۴۳۰۸ پیام ها:

۴۳۰۹ [سوره القصص (۲۸): آیه ۵]

۴۳۰۹ اشاره

۴۳۰۹ نکته ها:

۴۳۱۲ پیام ها:

۴۳۱۲ [سوره القصص (۲۸): آیه ۶]

۴۳۱۲ اشاره

۴۳۱۲ پیام ها:

۴۳۱۳ [سوره القصص (۲۸): آیات ۷ تا ۸]

۴۳۱۳ اشاره

۴۳۱۳ نکته ها:

۴۳۱۴ پیام ها:

۴۳۱۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۹]

۴۳۱۵ اشاره

۴۳۱۵ نکته ها:

۴۳۱۵ پیام ها:

۴۳۱۷ [سوره القصص (۲۸): آیات ۱۰ تا ۱۱]

۴۳۱۷ اشاره

۴۳۱۷ نکته ها:

۴۳۱۸ پیام ها:

۴۳۱۹ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۲]

۴۳۱۹ اشاره

۴۳۱۹ نکته ها:

۴۳۱۹ پیام ها:

۴۳۲۰ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۳]

۴۳۲۰ اشاره

۴۳۲۰ نکته ها:

۴۳۲۰ پیام ها:

۴۳۲۱ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۴]

۴۳۲۱ اشاره

۴۳۲۱ نکته ها:

۴۳۲۲ پیام ها:

۴۳۲۲ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۵]

۴۳۲۲ اشاره

۴۳۲۳ نکته ها:

۴۳۲۳ پیام ها:

۴۳۲۴ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۶]

۴۳۲۴ اشاره

۴۳۲۴ نکته ها:

۴۳۲۴ پیام ها:

۴۳۲۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۷]

۴۳۲۵ اشاره

۴۳۲۵ نکته ها:

۴۳۲۵ پیام ها:

۴۳۲۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۱۸]

۴۳۲۵ اشاره

پیام ها: ۴۳۲۶

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۹] ۴۳۲۶

اشاره ۴۳۲۶

نکته ها: ۴۳۲۶

پیام ها: ۴۳۲۶

[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۰ تا ۲۱] ۴۳۲۷

اشاره ۴۳۲۷

نکته ها: ۴۳۲۷

پیام ها: ۴۳۲۸

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۲] ۴۳۲۹

اشاره ۴۳۲۹

نکته ها: ۴۳۲۹

پیام ها: ۴۳۲۹

[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۳ تا ۲۴] ۴۳۳۰

اشاره ۴۳۳۰

نکته ها: ۴۳۳۰

پیام ها: ۴۳۳۱

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۵] ۴۳۳۲

اشاره ۴۳۳۲

پیام ها: ۴۳۳۳

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۶] ۴۳۳۴

اشاره ۴۳۳۴

نکته ها: ۴۳۳۴

پیام ها: ۴۳۳۴

اشاره ۴۳۳۴

کار و کارگری ۴۳۳۵

۴۳۳۸ [سوره القصص (۲۸): آیه ۲۷]

۴۳۳۸ اشاره

۴۳۳۸ نکته ها:

۴۳۳۹ پیام ها:

۴۳۳۹ اشاره

۴۳۴۱ اهمیت ازدواج

۴۳۴۱ انتخاب همسر

۴۳۴۳ [سوره القصص (۲۸): آیه ۲۸]

۴۳۴۳ اشاره

۴۳۴۳ نکته ها:

۴۳۴۴ پیام ها:

۴۳۴۴ [سوره القصص (۲۸): آیه ۲۹]

۴۳۴۴ اشاره

۴۳۴۴ نکته ها:

۴۳۴۵ پیام ها:

۴۳۴۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۰]

۴۳۴۵ اشاره

۴۳۴۶ نکته ها:

۴۳۴۶ پیام ها:

۴۳۴۶ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۱]

۴۳۴۶ اشاره

۴۳۴۷ پیام ها:

۴۳۴۷ [سوره القصص (۲۸): آیات ۳۲ تا ۳۳]

۴۳۴۷ اشاره

۴۳۴۸ نکته ها:

۴۳۴۸ پیام ها:

۴۳۴۹ [سوره القصص (۲۸): آیات ۳۴ تا ۳۵]

۴۳۴۹ اشاره

۴۳۴۹ نکته ها:

۴۳۵۰ پیام ها:

۴۳۵۱ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۶]

۴۳۵۱ اشاره

۴۳۵۱ پیام ها:

۴۳۵۱ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۷]

۴۳۵۱ اشاره

۴۳۵۲ نکته ها:

۴۳۵۲ پیام ها:

۴۳۵۲ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۸]

۴۳۵۲ اشاره

۴۳۵۳ نکته ها:

۴۳۵۳ پیام ها:

۴۳۵۳ [سوره القصص (۲۸): آیه ۳۹]

۴۳۵۳ اشاره

۴۳۵۴ استکبار و مستکبر

۴۳۵۵ پیام ها:

۴۳۵۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۴۰]

۴۳۵۵ اشاره

۴۳۵۶ نکته ها:

۴۳۵۶ پیام ها:

۴۳۵۶ [سوره القصص (۲۸): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۴۳۵۶ اشاره

۴۳۵۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۳۵۷

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۳] ۴۳۵۸

اشاره ۴۳۵۸

نکته‌ها: ۴۳۵۸

پیام‌ها: ۴۳۵۸

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۴] ۴۳۵۹

اشاره ۴۳۵۹

نکته‌ها: ۴۳۵۹

پیام‌ها: ۴۳۵۹

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۵] ۴۳۶۰

اشاره ۴۳۶۰

نکته‌ها: ۴۳۶۰

پیام‌ها: ۴۳۶۰

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۶] ۴۳۶۰

اشاره ۴۳۶۰

پیام‌ها: ۴۳۶۱

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۷] ۴۳۶۱

اشاره ۴۳۶۱

نکته‌ها: ۴۳۶۲

پیام‌ها: ۴۳۶۲

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۸] ۴۳۶۲

اشاره ۴۳۶۲

نکته‌ها: ۴۳۶۳

پیام‌ها: ۴۳۶۳

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۹] ۴۳۶۳

اشاره ۴۳۶۳

پیام ها: ۴۳۶۴

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۰] ۴۳۶۵

اشاره ۴۳۶۵

نکته ها: ۴۳۶۵

پیام ها: ۴۳۶۵

[سوره القصص (۲۸): آیات ۵۱ تا ۵۲] ۴۳۶۶

اشاره ۴۳۶۶

نکته ها: ۴۳۶۶

پیام ها: ۴۳۶۶

[سوره القصص (۲۸): آیات ۵۳ تا ۵۴] ۴۳۶۷

اشاره ۴۳۶۷

پیام ها: ۴۳۶۷

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۵] ۴۳۶۸

اشاره ۴۳۶۸

نکته ها: ۴۳۶۸

پیام ها: ۴۳۶۹

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۶] ۴۳۷۰

اشاره ۴۳۷۰

نکته ها: ۴۳۷۰

پیام ها: ۴۳۷۱

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۷] ۴۳۷۲

اشاره ۴۳۷۲

نکته ها: ۴۳۷۲

پیام ها: ۴۳۷۳

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۸] ۴۳۷۳

اشاره ۴۳۷۳

نکته ها: ۴۳۷۴

پیام ها: ۴۳۷۴

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۹] ۴۳۷۴

اشاره ۴۳۷۴

پیام ها: ۴۳۷۵

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۰] ۴۳۷۵

اشاره ۴۳۷۵

نکته ها: ۴۳۷۵

پیام ها: ۴۳۷۶

اشاره ۴۳۷۶

نگاهی به دنیا از منظر قرآن ۴۳۷۶

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۱] ۴۳۷۷

اشاره ۴۳۷۷

نکته ها: ۴۳۷۹

پیام ها: ۴۳۷۹

[سوره القصص (۲۸): آیات ۶۲ تا ۶۴] ۴۳۸۰

اشاره ۴۳۸۰

نکته ها: ۴۳۸۰

پیام ها: ۴۳۸۱

[سوره القصص (۲۸): آیات ۶۵ تا ۶۷] ۴۳۸۲

اشاره ۴۳۸۲

نکته ها: ۴۳۸۲

پیام ها: ۴۳۸۲

[سوره القصص (۲۸): آیات ۶۸ تا ۷۰] ۴۳۸۳

اشاره ۴۳۸۳

پیام ها: ۴۳۸۴

۴۳۸۴ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۱]

۴۳۸۴ اشاره

۴۳۸۴ نکته ها:

۴۳۸۵ پیام ها:

۴۳۸۵ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۲]

۴۳۸۵ اشاره

۴۳۸۵ پیام ها:

۴۳۸۶ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۳]

۴۳۸۶ اشاره

۴۳۸۶ نکته ها:

۴۳۸۶ پیام ها:

۴۳۸۶ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۴]

۴۳۸۶ اشاره

۴۳۸۷ نکته ها:

۴۳۸۷ پیام ها:

۴۳۸۷ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۵]

۴۳۸۷ اشاره

۴۳۸۷ نکته ها:

۴۳۸۸ پیام ها:

۴۳۸۹ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۶]

۴۳۸۹ اشاره

۴۳۸۹ نکته ها:

۴۳۸۹ پیام ها:

۴۳۹۰ [سوره القصص (۲۸): آیه ۷۷]

۴۳۹۰ اشاره

۴۳۹۰ نکته ها:

پیام ها: ۴۳۹۱

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۸] ۴۳۹۱

اشاره ۴۳۹۱

نکته ها: ۴۳۹۲

پیام ها: ۴۳۹۲

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۹] ۴۳۹۳

اشاره ۴۳۹۳

پیام ها: ۴۳۹۳

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۰] ۴۳۹۴

اشاره ۴۳۹۴

نکته ها: ۴۳۹۴

پیام ها: ۴۳۹۴

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۱] ۴۳۹۵

اشاره ۴۳۹۵

نکته ها: ۴۳۹۵

پیام ها: ۴۳۹۵

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۲] ۴۳۹۵

اشاره ۴۳۹۵

پیام ها: ۴۳۹۶

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۳] ۴۳۹۶

اشاره ۴۳۹۶

نکته ها: ۴۳۹۶

پیام ها: ۴۳۹۷

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۴] ۴۳۹۷

اشاره ۴۳۹۷

پیام ها: ۴۳۹۷

۴۳۹۸ [سوره القصص (۲۸): آیه ۸۵]

۴۳۹۸ اشاره

۴۳۹۸ نکته ها:

۴۳۹۹ پیام ها:

۴۴۰۰ [سوره القصص (۲۸): آیه ۸۶]

۴۴۰۰ اشاره

۴۴۰۰ نکته ها:

۴۴۰۰ پیام ها:

۴۴۰۱ [سوره القصص (۲۸): آیه ۸۷]

۴۴۰۱ اشاره

۴۴۰۱ نکته ها:

۴۴۰۱ پیام ها:

۴۴۰۲ [سوره القصص (۲۸): آیه ۸۸]

۴۴۰۲ اشاره

۴۴۰۲ نکته ها:

۴۴۰۴ پیام ها:

۴۴۰۸ [تفسیر سوره عنکبوت]

۴۴۰۸ سیمای سوره ی عنکبوت

۴۴۰۹ [سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۳]

۴۴۰۹ اشاره

۴۴۰۹ نکته ها:

۴۴۰۹ پیام ها:

۴۴۱۰ [سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴ تا ۵]

۴۴۱۰ اشاره

۴۴۱۰ نکته ها:

۴۴۱۰ پیام ها:

۴۴۱۱ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶]

۴۴۱۱ اشاره

۴۴۱۱ نکته ها:

۴۴۱۱ پیام ها:

۴۴۱۲ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۷]

۴۴۱۲ اشاره

۴۴۱۲ نکته ها:

۴۴۱۲ پیام ها:

۴۴۱۲ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۸]

۴۴۱۲ اشاره

۴۴۱۳ پیام ها:

۴۴۱۳ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۹]

۴۴۱۳ اشاره

۴۴۱۳ نکته ها:

۴۴۱۴ پیام ها:

۴۴۱۴ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۰]

۴۴۱۴ اشاره

۴۴۱۴ نکته ها:

۴۴۱۵ پیام ها:

۴۴۱۵ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۱]

۴۴۱۵ اشاره

۴۴۱۵ نکته ها:

۴۴۱۶ پیام ها:

۴۴۱۶ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۲]

۴۴۱۶ اشاره

۴۴۱۶ نکته ها:

پیام ها: ۴۴۱۷

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۳] ۴۴۱۷

اشاره ۴۴۱۷

نکته ها: ۴۴۱۷

پیام ها: ۴۴۱۸

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۱۴ تا ۱۵] ۴۴۱۸

اشاره ۴۴۱۸

نکته ها: ۴۴۱۹

پیام ها: ۴۴۱۹

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۶] ۴۴۲۰

اشاره ۴۴۲۰

نکته ها: ۴۴۲۰

پیام ها: ۴۴۲۰

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۷] ۴۴۲۱

اشاره ۴۴۲۱

نکته ها: ۴۴۲۱

پیام ها: ۴۴۲۱

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۱۸ تا ۱۹] ۴۴۲۲

اشاره ۴۴۲۲

نکته ها: ۴۴۲۲

پیام ها: ۴۴۲۳

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۰] ۴۴۲۴

اشاره ۴۴۲۴

پیام ها: ۴۴۲۴

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۲۱ تا ۲۲] ۴۴۲۴

اشاره ۴۴۲۴

نکته ها: ۴۴۲۵

پیام ها: ۴۴۲۵

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۳] ۴۴۲۵

اشاره ۴۴۲۵

پیام ها: ۴۴۲۵

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۴] ۴۴۲۶

اشاره ۴۴۲۶

نکته ها: ۴۴۲۶

پیام ها: ۴۴۲۶

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۵] ۴۴۲۷

اشاره ۴۴۲۷

نکته ها: ۴۴۲۷

پیام ها: ۴۴۲۸

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۶] ۴۴۲۸

اشاره ۴۴۲۸

نکته ها: ۴۴۲۸

پیام ها: ۴۴۲۸

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۷] ۴۴۲۹

اشاره ۴۴۲۹

نکته ها: ۴۴۲۹

پیام ها: ۴۴۳۰

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۸] ۴۴۳۱

اشاره ۴۴۳۱

نکته ها: ۴۴۳۱

پیام ها: ۴۴۳۱

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۲۹ تا ۳۰] ۴۴۳۱

۴۴۳۱ اشاره

۴۴۳۲ نکته ها:

۴۴۳۲ پیام ها:

۴۴۳۳ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۱]

۴۴۳۳ اشاره

۴۴۳۳ نکته ها:

۴۴۳۴ پیام ها:

۴۴۳۵ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۲]

۴۴۳۵ اشاره

۴۴۳۵ نکته ها:

۴۴۳۵ پیام ها:

۴۴۳۶ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۳]

۴۴۳۶ اشاره

۴۴۳۶ نکته ها:

۴۴۳۷ پیام ها:

۴۴۳۸ [سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۳۴ تا ۳۵]

۴۴۳۸ اشاره

۴۴۳۸ نکته ها:

۴۴۳۸ پیام ها:

۴۴۳۹ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۶]

۴۴۳۹ اشاره

۴۴۳۹ نکته ها:

۴۴۴۰ پیام ها:

۴۴۴۰ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۷]

۴۴۴۰ اشاره

۴۴۴۰ نکته ها:

پیام ها: ۴۴۴۰

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۸] ۴۴۴۱

اشاره ۴۴۴۱

پیام ها: ۴۴۴۱

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۹] ۴۴۴۲

اشاره ۴۴۴۲

پیام ها: ۴۴۴۲

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۴۰] ۴۴۴۲

اشاره ۴۴۴۲

نکته ها: ۴۴۴۳

پیام ها: ۴۴۴۳

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۴۱] ۴۴۴۳

اشاره ۴۴۴۳

نکته ها: ۴۴۴۴

پیام ها: ۴۴۴۴

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۴۲ تا ۴۳] ۴۴۴۵

اشاره ۴۴۴۵

پیام ها: ۴۴۴۵

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۴۴] ۴۴۴۶

اشاره ۴۴۴۶

نکته ها: ۴۴۴۶

پیام ها: ۴۴۴۶

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۴۵] ۴۴۴۶

اشاره ۴۴۴۶

نکته ها: ۴۴۴۶

پیام ها: ۴۴۴۹

۴۴۴۹ اشاره

۴۴۴۹ نماز و بازدارندگی از منکرات

۴۴۵۱ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۶]

۴۴۵۱ اشاره

۴۴۵۱ نکته ها:

۴۴۵۱ پیام ها:

۴۴۵۲ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۷]

۴۴۵۲ اشاره

۴۴۵۲ نکته ها:

۴۴۵۲ پیام ها:

۴۴۵۳ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۸]

۴۴۵۳ اشاره

۴۴۵۳ پیام ها:

۴۴۵۳ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۹]

۴۴۵۳ اشاره

۴۴۵۴ نکته ها:

۴۴۵۴ پیام ها:

۴۴۵۴ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۰]

۴۴۵۴ اشاره

۴۴۵۵ نکته ها:

۴۴۵۵ پیام ها:

۴۴۵۵ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۱]

۴۴۵۵ اشاره

۴۴۵۵ نکته ها:

۴۴۵۶ پیام ها:

۴۴۵۶ [سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۲]

۴۴۵۶ اشاره

۴۴۵۶ نکته ها:

۴۴۵۶ پیام ها:

۴۴۵۷ [سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۵۳ تا ۵۴]

۴۴۵۷ اشاره

۴۴۵۷ نکته ها:

۴۴۵۸ پیام ها:

۴۴۵۸ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۵۵]

۴۴۵۸ اشاره

۴۴۵۸ پیام ها:

۴۴۵۸ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۵۶]

۴۴۵۸ اشاره

۴۴۵۹ نکته ها:

۴۴۶۰ پیام ها:

۴۴۶۰ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۵۷]

۴۴۶۰ اشاره

۴۴۶۰ نکته ها:

۴۴۶۱ پیام ها:

۴۴۶۱ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۵۸]

۴۴۶۱ اشاره

۴۴۶۱ نکته ها:

۴۴۶۱ پیام ها:

۴۴۶۲ [سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۵۹ تا ۶۰]

۴۴۶۲ اشاره

۴۴۶۲ نکته ها:

۴۴۶۳ پیام ها:

۴۴۶۴ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۱]

۴۴۶۴ اشاره

۴۴۶۴ نکته ها:

۴۴۶۴ پیام ها:

۴۴۶۴ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۲]

۴۴۶۴ اشاره

۴۴۶۵ نکته ها:

۴۴۶۵ پیام ها:

۴۴۶۵ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۳]

۴۴۶۵ اشاره

۴۴۶۵ نکته ها:

۴۴۶۶ پیام ها:

۴۴۶۶ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۴]

۴۴۶۶ اشاره

۴۴۶۷ نکته ها:

۴۴۶۷ پیام ها:

۴۴۶۸ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۵]

۴۴۶۸ اشاره

۴۴۶۸ نکته ها:

۴۴۶۸ پیام ها:

۴۴۶۹ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۶]

۴۴۶۹ اشاره

۴۴۶۹ نکته ها:

۴۴۶۹ پیام ها:

۴۴۶۹ [سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۷]

۴۴۶۹ اشاره

پیام ها: ۴۴۶۹

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۸] ۴۴۷۱

اشاره ۴۴۷۱

پیام ها: ۴۴۷۱

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۹] ۴۴۷۱

اشاره ۴۴۷۱

پیام ها: ۴۴۷۱

[تفسیر سوره روم] ۴۴۷۶

سیمای سوره ی روم ۴۴۷۶

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱ تا ۵] ۴۴۷۷

اشاره ۴۴۷۷

نکته ها: ۴۴۷۸

پیام ها: ۴۴۷۸

[سوره الروم (۳۰): آیه ۶] ۴۴۷۹

اشاره ۴۴۷۹

پیام ها: ۴۴۷۹

[سوره الروم (۳۰): آیه ۷] ۴۴۷۹

اشاره ۴۴۷۹

پیام ها: ۴۴۷۹

[سوره الروم (۳۰): آیه ۸] ۴۴۸۰

اشاره ۴۴۸۰

پیام ها: ۴۴۸۰

[سوره الروم (۳۰): آیه ۹] ۴۴۸۱

اشاره ۴۴۸۱

نکته ها: ۴۴۸۱

پیام ها: ۴۴۸۱

۴۴۸۲ [سوره الروم (۳۰): آیه ۱۰]

۴۴۸۲ اشاره

۴۴۸۳ پیام ها:

۴۴۸۳ [سوره الروم (۳۰): آیات ۱۱ تا ۱۳]

۴۴۸۳ اشاره

۴۴۸۳ نکته ها:

۴۴۸۳ پیام ها:

۴۴۸۴ [سوره الروم (۳۰): آیات ۱۴ تا ۱۵]

۴۴۸۴ اشاره

۴۴۸۴ نکته ها:

۴۴۸۴ پیام ها:

۴۴۸۵ [سوره الروم (۳۰): آیات ۱۶ تا ۱۸]

۴۴۸۵ اشاره

۴۴۸۵ نکته ها:

۴۴۸۵ پیام ها:

۴۴۸۶ [سوره الروم (۳۰): آیه ۱۹]

۴۴۸۶ اشاره

۴۴۸۶ نکته ها:

۴۴۸۶ پیام ها:

۴۴۸۶ [سوره الروم (۳۰): آیه ۲۰]

۴۴۸۶ اشاره

۴۴۸۷ نکته ها:

۴۴۸۷ پیام ها:

۴۴۸۷ [سوره الروم (۳۰): آیه ۲۱]

۴۴۸۷ اشاره

۴۴۸۸ نکته ها:

پیام ها: ۴۴۸۸ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۲] ۴۴۸۹ -----

اشاره - ۴۴۸۹ -----

پیام ها: ۴۴۸۹ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۳] ۴۴۸۹ -----

اشاره - ۴۴۸۹ -----

پیام ها: ۴۴۹۰ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۴] ۴۴۹۰ -----

اشاره - ۴۴۹۰ -----

نکته ها: ۴۴۹۰ -----

پیام ها: ۴۴۹۱ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۵] ۴۴۹۱ -----

اشاره - ۴۴۹۱ -----

نکته ها: ۴۴۹۱ -----

پیام ها: ۴۴۹۲ -----

[سوره الروم (۳۰): آیات ۲۶ تا ۲۷] ۴۴۹۲ -----

اشاره - ۴۴۹۲ -----

نکته ها: ۴۴۹۲ -----

پیام ها: ۴۴۹۳ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۸] ۴۴۹۳ -----

اشاره - ۴۴۹۳ -----

پیام ها: ۴۴۹۴ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۹] ۴۴۹۴ -----

اشاره - ۴۴۹۴ -----

پیام ها: ۴۴۹۴ -----

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۰] ۴۴۹۵ -----

۴۴۹۵ اشاره

۴۴۹۵ نکته ها:

۴۴۹۶ پیام ها:

۴۴۹۷ [سوره الروم (۳۰): آیات ۳۱ تا ۳۲]

۴۴۹۷ اشاره

۴۴۹۷ نکته ها:

۴۴۹۷ پیام ها:

۴۴۹۸ [سوره الروم (۳۰): آیه ۳۳]

۴۴۹۸ اشاره

۴۴۹۸ پیام ها:

۴۴۹۹ [سوره الروم (۳۰): آیات ۳۴ تا ۳۵]

۴۴۹۹ اشاره

۴۴۹۹ پیام ها:

۴۵۰۰ [سوره الروم (۳۰): آیه ۳۶]

۴۵۰۰ اشاره

۴۵۰۰ پیام ها:

۴۵۰۱ [سوره الروم (۳۰): آیه ۳۷]

۴۵۰۱ اشاره

۴۵۰۱ نکته ها:

۴۵۰۱ پیام ها:

۴۵۰۲ [سوره الروم (۳۰): آیه ۳۸]

۴۵۰۲ اشاره

۴۵۰۲ نکته ها:

۴۵۰۲ پیام ها:

۴۵۰۳ [سوره الروم (۳۰): آیه ۳۹]

۴۵۰۳ اشاره

پیام ها: ۴۵۰۳

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۰] ۴۵۰۴

اشاره ۴۵۰۴

نکته ها: ۴۵۰۵

پیام ها: ۴۵۰۵

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۱] ۴۵۰۶

اشاره ۴۵۰۶

نکته ها: ۴۵۰۶

پیام ها: ۴۵۰۶

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۲] ۴۵۰۷

اشاره ۴۵۰۷

پیام ها: ۴۵۰۷

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۳] ۴۵۰۸

اشاره ۴۵۰۸

نکته ها: ۴۵۰۸

پیام ها: ۴۵۰۸

[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۴ تا ۴۵] ۴۵۰۸

اشاره ۴۵۰۸

نکته ها: ۴۵۰۹

پیام ها: ۴۵۰۹

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۶] ۴۵۱۰

اشاره ۴۵۱۰

نکته ها: ۴۵۱۰

پیام ها: ۴۵۱۰

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۷] ۴۵۱۱

اشاره ۴۵۱۱

نکته ها: ۴۵۱۱ -

پیام ها: ۴۵۱۲ -

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۸] ۴۵۱۲ -

اشاره ۴۵۱۲ -

نکته ها: ۴۵۱۳ -

پیام ها: ۴۵۱۳ -

[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۹ تا ۵۰] ۴۵۱۳ -

اشاره ۴۵۱۳ -

پیام ها: ۴۵۱۳ -

[سوره الروم (۳۰): آیات ۵۱ تا ۵۲] ۴۵۱۴ -

اشاره ۴۵۱۴ -

پیام ها: ۴۵۱۴ -

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۳] ۴۵۱۵ -

اشاره ۴۵۱۵ -

پیام ها: ۴۵۱۵ -

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۴] ۴۵۱۵ -

اشاره ۴۵۱۵ -

پیام ها: ۴۵۱۶ -

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۵] ۴۵۱۶ -

اشاره ۴۵۱۶ -

نکته ها: ۴۵۱۶ -

پیام ها: ۴۵۱۷ -

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۶] ۴۵۱۷ -

اشاره ۴۵۱۷ -

نکته ها: ۴۵۱۷ -

پیام ها: ۴۵۱۸ -

۴۵۱۸ [سوره الروم (۳۰): آیه ۵۷]

۴۵۱۸ اشاره

۴۵۱۸ نکته ها:

۴۵۱۸ پیام ها:

۴۵۲۰ [سوره الروم (۳۰): آیه ۵۸]

۴۵۲۰ اشاره

۴۵۲۰ پیام ها:

۴۵۲۱ [سوره الروم (۳۰): آیه ۵۹]

۴۵۲۱ اشاره

۴۵۲۱ نکته ها:

۴۵۲۱ پیام ها:

۴۵۲۱ [سوره الروم (۳۰): آیه ۶۰]

۴۵۲۱ اشاره

۴۵۲۱ نکته ها:

۴۵۲۲ پیام ها:

۴۵۲۶ [تفسیر سوره لقمان]

۴۵۲۶ سیمای سوره ی لقمان

۴۵۲۷ [سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۴]

۴۵۲۷ اشاره

۴۵۲۷ نکته ها:

۴۵۲۸ پیام ها:

۴۵۲۹ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۵]

۴۵۲۹ اشاره

۴۵۲۹ نکته ها:

۴۵۲۹ پیام ها:

۴۵۳۰ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۶]

۴۵۳۰ اشاره

۴۵۳۰ نکته ها:

۴۵۳۱ پیام ها:

۴۵۳۱ اشاره

۴۵۳۲ دوری از سخن و مجلس باطل

۴۵۳۳ آثار مخرب غنا

۴۵۳۳ خواننده ی عزیز! ..

۴۵۳۵ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۷]

۴۵۳۵ اشاره

۴۵۳۵ نکته ها:

۴۵۳۵ پیام ها:

۴۵۳۶ [سوره لقمان (۳۱): آیات ۸ تا ۹]

۴۵۳۶ اشاره

۴۵۳۶ نکته ها:

۴۵۳۶ پیام ها:

۴۵۳۷ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۰]

۴۵۳۷ اشاره

۴۵۳۷ نکته ها:

۴۵۳۸ پیام ها:

۴۵۳۸ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۱]

۴۵۳۸ اشاره

۴۵۳۸ پیام ها:

۴۵۳۹ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۲]

۴۵۳۹ اشاره

۴۵۳۹ پیام ها:

۴۵۳۹ اشاره

- ۴۵۴۰ سیمای لقمان حکیم
- ۴۵۴۲ گوشه ای از نصایح لقمان
- ۴۵۴۴ حکمت؛ معرفت، طاعت
- ۴۵۴۴ ارزش حکمت
- ۴۵۴۶ حکمت چگونه به دست می آید؟
- ۴۵۴۶ نمونه های حکمت
- ۴۵۴۷ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۳]
- ۴۵۴۷ اشاره
- ۴۵۴۷ نکته ها:
- ۴۵۴۷ پیام ها:
- ۴۵۴۷ اشاره
- ۴۵۴۸ معنای شرک
- ۴۵۴۹ آثار شرک
- ۴۵۵۰ نشانه های شرک
- ۴۵۵۱ انگیزه های شرک
- ۴۵۵۲ مبارزه با شرک
- ۴۵۵۴ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۴]
- ۴۵۵۴ اشاره
- ۴۵۵۴ نکته ها:
- ۴۵۵۵ پیام ها:
- ۴۵۵۵ اشاره
- ۴۵۵۶ احسان به والدین
- ۴۵۵۷ گستره ی معنای والدین
- ۴۵۵۹ شکر خداوند
- ۴۵۶۰ نمونه های شکر عملی
- ۴۵۶۱ تلخی ها هم تشکر می خواهد

۴۵۶۳ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۵]

۴۵۶۳ اشاره

۴۵۶۳ نکته ها:

۴۵۶۳ پیام ها:

۴۵۶۵ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۶]

۴۵۶۵ اشاره

۴۵۶۵ نکته ها:

۴۵۶۵ پیام ها:

۴۵۶۶ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۷]

۴۵۶۶ اشاره

۴۵۶۶ نکته ها:

۴۵۶۶ پیام ها:

۴۵۶۶ اشاره

۴۵۶۹ سیمایی از نماز

۴۵۷۱ امر به معروف و نهی از منکر

۴۵۷۳ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۸]

۴۵۷۳ اشاره

۴۵۷۳ نکته ها:

۴۵۷۴ پیام ها:

۴۵۷۴ اشاره

۴۵۷۴ تواضع

۴۵۷۵ نمونه هایی از تواضع اولیای الهی

۴۵۷۶ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۹]

۴۵۷۶ اشاره

۴۵۷۶ نکته ها:

۴۵۷۸ پیام ها:

۴۵۷۹ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۰]

۴۵۷۹ اشاره

۴۵۷۹ نکته ها:

۴۵۷۹ پیام ها:

۴۵۸۰ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۱]

۴۵۸۰ اشاره

۴۵۸۰ نکته ها:

۴۵۸۱ پیام ها:

۴۵۸۱ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۲]

۴۵۸۱ اشاره

۴۵۸۲ نکته ها:

۴۵۸۳ پیام ها:

۴۵۸۳ [سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۳ تا ۲۴]

۴۵۸۳ اشاره

۴۵۸۴ نکته ها:

۴۵۸۴ پیام ها:

۴۵۸۶ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۵]

۴۵۸۶ اشاره

۴۵۸۶ نکته ها:

۴۵۸۶ پیام ها:

۴۵۸۶ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۶]

۴۵۸۶ اشاره

۴۵۸۷ پیام ها:

۴۵۸۷ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۷]

۴۵۸۷ اشاره

۴۵۸۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۵۸۷

کلمه الله چیست؟ □ ۴۵۸۸

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۸] ۴۵۸۹

اشاره ۴۵۸۹

نکته‌ها: ۴۵۸۹

پیام‌ها: ۴۵۸۹

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۹] ۴۵۸۹

اشاره ۴۵۸۹

نکته‌ها: ۴۵۹۰

پیام‌ها: ۴۵۹۰

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۰] ۴۵۹۱

اشاره ۴۵۹۱

نکته‌ها: ۴۵۹۱

پیام‌ها: ۴۵۹۱

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۱] ۴۵۹۲

اشاره ۴۵۹۲

نکته‌ها: ۴۵۹۲

پیام‌ها: ۴۵۹۲

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۲] ۴۵۹۳

اشاره ۴۵۹۳

نکته‌ها: ۴۵۹۳

پیام‌ها: ۴۵۹۴

اشاره ۴۵۹۴

اخلاص ۴۵۹۵

اشاره ۴۵۹۵

راه‌های کسب اخلاص ۴۵۹۵

۴۵۹۸ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۳]

۴۵۹۸ اشاره

۴۵۹۸ نکته ها:

۴۵۹۸ پیام ها:

۴۵۹۸ اشاره

۴۵۹۹ قیامت، روز تنهایی

۴۶۰۰ [سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۴]

۴۶۰۰ اشاره

۴۶۰۱ نکته ها:

۴۶۰۱ پیام ها:

۴۶۰۵ [تفسیر سوره سجده]

۴۶۰۵ سیمای سوره ی سجده

۴۶۰۶ [سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۲]

۴۶۰۶ اشاره

۴۶۰۶ نکته ها:

۴۶۰۷ پیام ها:

۴۶۰۹ [سوره السجده (۳۲): آیه ۳]

۴۶۰۹ اشاره

۴۶۰۹ نکته ها:

۴۶۰۹ پیام ها:

۴۶۱۰ [سوره السجده (۳۲): آیه ۴]

۴۶۱۰ اشاره

۴۶۱۰ نکته ها:

۴۶۱۰ پیام ها:

۴۶۱۱ [سوره السجده (۳۲): آیه ۵]

۴۶۱۱ اشاره

نکته ها: ۴۶۱۱

پیام ها: ۴۶۱۲

[سوره السجده (۳۲): آیات ۶ تا ۹] ۴۶۱۲

اشاره ۴۶۱۲

نکته ها: ۴۶۱۳

پیام ها: ۴۶۱۳

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۰] ۴۶۱۴

اشاره ۴۶۱۴

نکته ها: ۴۶۱۴

پیام ها: ۴۶۱۴

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۱] ۴۶۱۵

اشاره ۴۶۱۵

نکته ها: ۴۶۱۵

پیام ها: ۴۶۱۶

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۲] ۴۶۱۶

اشاره ۴۶۱۶

نکته ها: ۴۶۱۷

پیام ها: ۴۶۱۷

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۳] ۴۶۱۷

اشاره ۴۶۱۷

پیام ها: ۴۶۱۸

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۴] ۴۶۱۸

اشاره ۴۶۱۸

نکته ها: ۴۶۱۸

پیام ها: ۴۶۱۸

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۵] ۴۶۱۹

۴۶۱۹ اشاره

۴۶۱۹ نکته ها:

۴۶۱۹ پیام ها:

۴۶۲۰ [سوره السجده (۳۲): آیه ۱۶]

۴۶۲۰ اشاره

۴۶۲۰ پیام ها:

۴۶۲۱ [سوره السجده (۳۲): آیه ۱۷]

۴۶۲۱ اشاره

۴۶۲۱ نکته ها:

۴۶۲۱ پیام ها:

۴۶۲۳ [سوره السجده (۳۲): آیه ۱۸]

۴۶۲۳ اشاره

۴۶۲۳ پیام ها:

۴۶۲۳ [سوره السجده (۳۲): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۴۶۲۳ اشاره

۴۶۲۴ نکته ها:

۴۶۲۴ پیام ها:

۴۶۲۴ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۱]

۴۶۲۴ اشاره

۴۶۲۴ نکته ها:

۴۶۲۵ پیام ها:

۴۶۲۵ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۲]

۴۶۲۵ اشاره

۴۶۲۶ نکته ها:

۴۶۲۶ پیام ها:

۴۶۲۶ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۳]

۴۶۲۶ اشاره

۴۶۲۶ نکته ها:

۴۶۲۷ پیام ها:

۴۶۲۷ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۴]

۴۶۲۷ اشاره

۴۶۲۷ پیام ها:

۴۶۲۸ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۵]

۴۶۲۸ اشاره

۴۶۲۸ نکته ها:

۴۶۲۸ پیام ها:

۴۶۲۸ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۶]

۴۶۲۸ اشاره

۴۶۲۹ نکته ها:

۴۶۲۹ پیام ها:

۴۶۳۰ [سوره السجده (۳۲): آیه ۲۷]

۴۶۳۰ اشاره

۴۶۳۰ نکته ها:

۴۶۳۰ پیام ها:

۴۶۳۱ [سوره السجده (۳۲): آیات ۲۸ تا ۳۰]

۴۶۳۱ اشاره

۴۶۳۱ نکته ها:

۴۶۳۱ پیام ها:

۴۶۳۵ [تفسیر سوره احزاب]

۴۶۳۵ سیمای سوره ی احزاب

۴۶۳۶ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱]

۴۶۳۶ اشاره

نکته ها: ۴۶۳۶

پیام ها: ۴۶۳۶

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲] ۴۶۳۷

اشاره: ۴۶۳۷

پیام ها: ۴۶۳۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳ تا ۴] ۴۶۳۸

اشاره: ۴۶۳۸

نکته ها: ۴۶۳۸

پیام ها: ۴۶۳۸

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵] ۴۶۳۹

اشاره: ۴۶۳۹

پیام ها: ۴۶۳۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶] ۴۶۴۰

اشاره: ۴۶۴۰

نکته ها: ۴۶۴۱

پیام ها: ۴۶۴۲

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷] ۴۶۴۲

اشاره: ۴۶۴۲

نکته ها: ۴۶۴۳

پیام ها: ۴۶۴۳

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۸] ۴۶۴۳

اشاره: ۴۶۴۳

نکته ها: ۴۶۴۳

پیام ها: ۴۶۴۴

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۹] ۴۶۴۴

اشاره: ۴۶۴۴

نکته ها: ۴۶۴۵

پیام ها: ۴۶۴۵

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۴۶۴۶

اشاره ۴۶۴۶

پیام ها: ۴۶۴۶

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۲] ۴۶۴۷

اشاره ۴۶۴۷

پیام ها: ۴۶۴۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۳] ۴۶۴۷

اشاره ۴۶۴۷

پیام ها: ۴۶۴۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱۴ تا ۱۵] ۴۶۴۸

اشاره ۴۶۴۸

نکته ها: ۴۶۴۹

پیام ها: ۴۶۴۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۶] ۴۶۴۹

اشاره ۴۶۴۹

پیام ها: ۴۶۴۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۷] ۴۶۵۰

اشاره ۴۶۵۰

نکته ها: ۴۶۵۰

پیام ها: ۴۶۵۰

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۸] ۴۶۵۰

اشاره ۴۶۵۰

نکته ها: ۴۶۵۱

پیام ها: ۴۶۵۱

٤٦٥١ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ١٩]

٤٦٥١ ----- اشاره -

٤٦٥٢ ----- نکته ها:

٤٦٥٢ ----- پیام ها:

٤٦٥٣ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢٠]

٤٦٥٣ ----- اشاره -

٤٦٥٣ ----- نکته ها:

٤٦٥٣ ----- پیام ها:

٤٦٥٤ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢١]

٤٦٥٤ ----- اشاره -

٤٦٥٤ ----- نکته ها:

٤٦٥٥ ----- پیام ها:

٤٦٥٥ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢٢]

٤٦٥٥ ----- اشاره -

٤٦٥٥ ----- نکته ها:

٤٦٥٦ ----- پیام ها:

٤٦٥٧ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢٣]

٤٦٥٧ ----- اشاره -

٤٦٥٧ ----- نکته ها:

٤٦٥٧ ----- پیام ها:

٤٦٥٨ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢٤]

٤٦٥٨ ----- اشاره -

٤٦٥٨ ----- نکته ها:

٤٦٥٨ ----- پیام ها:

٤٦٥٩ ----- [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٢٥]

٤٦٥٩ ----- اشاره -

نکته ها: ۴۶۵۹

پیام ها: ۴۶۵۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۶ تا ۲۷] ۴۶۶۰

اشاره ۴۶۶۰

نکته ها: ۴۶۶۰

پیام ها: ۴۶۶۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۸] ۴۶۶۲

اشاره ۴۶۶۲

نکته ها: ۴۶۶۲

پیام ها: ۴۶۶۲

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۹] ۴۶۶۳

اشاره ۴۶۶۳

پیام ها: ۴۶۶۴

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۰] ۴۶۶۴

اشاره ۴۶۶۴

نکته ها: ۴۶۶۴

پیام ها: ۴۶۶۵

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۱] ۴۶۶۷

اشاره ۴۶۶۷

نکته ها: ۴۶۶۷

پیام ها: ۴۶۶۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۲] ۴۶۶۹

اشاره ۴۶۶۹

پیام ها: ۴۶۶۹

اشاره ۴۶۶۹

چند اصل مهم در نهی از منکر که از این آیه استخراج می شود: ۴۶۷۰

۴۶۷۱ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۳]

۴۶۷۱ اشاره

۴۶۷۱ نکته ها:

۴۶۷۱ اشاره

۴۶۷۳ مطالبی درباره ی آیه ی تطهیر

۴۶۷۴ چند سؤال

۴۶۷۵ پیام ها:

۴۶۷۶ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۴]

۴۶۷۶ اشاره

۴۶۷۶ نکته ها:

۴۶۷۶ پیام ها:

۴۶۷۷ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۵]

۴۶۷۷ اشاره

۴۶۷۷ نکته ها:

۴۶۷۷ پیام ها:

۴۶۷۹ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۶]

۴۶۷۹ اشاره

۴۶۷۹ نکته ها:

۴۶۸۰ پیام ها:

۴۶۸۱ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۷]

۴۶۸۱ اشاره

۴۶۸۱ نکته ها:

۴۶۸۳ پیام ها:

۴۶۸۵ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۸]

۴۶۸۵ اشاره

۴۶۸۵ نکته ها:

پیام ها: ۴۶۸۵

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۹] ۴۶۸۶

اشاره ۴۶۸۶

نکته ها: ۴۶۸۶

پیام ها: ۴۶۸۶

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۰] ۴۶۸۷

اشاره ۴۶۸۷

نکته ها: ۴۶۸۷

اشاره ۴۶۸۷

چند سؤال ۴۶۸۷

پیام ها: ۴۶۸۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۱ تا ۴۲] ۴۶۹۰

اشاره ۴۶۹۰

نکته ها: ۴۶۹۰

پیام ها: ۴۶۹۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۳] ۴۶۹۱

اشاره ۴۶۹۱

نکته ها: ۴۶۹۱

پیام ها: ۴۶۹۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۴] ۴۶۹۲

اشاره ۴۶۹۲

نکته ها: ۴۶۹۲

پیام ها: ۴۶۹۲

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۵ تا ۴۶] ۴۶۹۳

اشاره ۴۶۹۳

نکته ها: ۴۶۹۳

٤٦٩٣: پیام ها:

٤٦٩٤ [سوره الأحزاب (٣٣): آیات ٤٧ تا ٤٨]

٤٦٩٤ اشاره -

٤٦٩٤: نکته ها:

٤٦٩٤: پیام ها:

٤٦٩٥ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٤٩]

٤٦٩٥ اشاره -

٤٦٩٥: نکته ها:

٤٦٩٦: پیام ها:

٤٦٩٦ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٥٠]

٤٦٩٦ اشاره -

٤٦٩٧: نکته ها:

٤٦٩٩: پیام ها:

٤٦٩٩ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٥١]

٤٦٩٩ اشاره -

٤٧٠٠: نکته ها:

٤٧٠٠: پیام ها:

٤٧٠١ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٥٢]

٤٧٠١ اشاره -

٤٧٠١: نکته ها:

٤٧٠٢: پیام ها:

٤٧٠٢ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٥٣]

٤٧٠٢ اشاره -

٤٧٠٣: نکته ها:

٤٧٠٤: پیام ها:

٤٧٠٦ [سوره الأحزاب (٣٣): آیه ٥٤]

۴۷۰۶ اشاره

۴۷۰۶ پیام ها:

۴۷۰۷ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۵]

۴۷۰۷ اشاره

۴۷۰۷ نکته ها:

۴۷۰۷ پیام ها:

۴۷۰۸ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۶]

۴۷۰۸ اشاره

۴۷۰۸ نکته ها:

۴۷۰۹ پیام ها:

۴۷۰۹ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۷]

۴۷۰۹ اشاره

۴۷۱۰ نکته ها:

۴۷۱۰ پیام ها:

۴۷۱۰ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۸]

۴۷۱۰ اشاره

۴۷۱۱ نکته ها:

۴۷۱۱ پیام ها:

۴۷۱۱ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۹]

۴۷۱۱ اشاره

۴۷۱۲ نکته ها:

۴۷۱۲ اشاره

۴۷۱۲ آفات بی حجابی

۴۷۱۴ پیام ها:

۴۷۱۵ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۰]

۴۷۱۵ اشاره

نکته ها: ۴۷۱۵

پیام ها: ۴۷۱۶

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۱ تا ۶۲] ۴۷۱۶

اشاره ۴۷۱۶

نکته ها: ۴۷۱۷

پیام ها: ۴۷۱۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۳] ۴۷۱۸

اشاره ۴۷۱۸

نکته ها: ۴۷۱۸

پیام ها: ۴۷۱۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۴ تا ۶۵] ۴۷۲۰

اشاره ۴۷۲۰

پیام ها: ۴۷۲۰

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۶] ۴۷۲۰

اشاره ۴۷۲۰

نکته ها: ۴۷۲۰

پیام ها: ۴۷۲۰

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۷] ۴۷۲۱

اشاره ۴۷۲۱

نکته ها: ۴۷۲۱

پیام ها: ۴۷۲۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۸ تا ۶۹] ۴۷۲۲

اشاره ۴۷۲۲

نکته ها: ۴۷۲۲

پیام ها: ۴۷۲۲

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷۰ تا ۷۱] ۴۷۲۳

۴۷۲۳ اشاره

۴۷۲۴ نکته ها:

۴۷۲۴ پیام ها:

۴۷۲۴ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۲]

۴۷۲۴ اشاره

۴۷۲۵ نکته ها:

۴۷۲۵ پیام ها:

۴۷۲۶ [سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۳]

۴۷۲۶ اشاره

۴۷۲۶ نکته ها:

۴۷۲۶ پیام ها:

۴۷۲۹ [تفسیر سوره سبأ]

۴۷۲۹ سیمای سوره ی سبأ

۴۷۳۰ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱]

۴۷۳۰ اشاره

۴۷۳۰ نکته ها:

۴۷۳۰ پیام ها:

۴۷۳۱ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۲]

۴۷۳۱ اشاره

۴۷۳۱ نکته ها:

۴۷۳۲ پیام ها:

۴۷۳۲ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳]

۴۷۳۲ اشاره

۴۷۳۲ پیام ها:

۴۷۳۳ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴]

۴۷۳۳ اشاره

نکته ها: ۴۷۳۳

پیام ها: ۴۷۳۳

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۵] ۴۷۳۴

اشاره ۴۷۳۴

نکته ها: ۴۷۳۴

پیام ها: ۴۷۳۴

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۶] ۴۷۳۴

اشاره ۴۷۳۴

پیام ها: ۴۷۳۵

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۷] ۴۷۳۵

اشاره ۴۷۳۵

پیام ها: ۴۷۳۶

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۸] ۴۷۳۶

اشاره ۴۷۳۶

پیام ها: ۴۷۳۶

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۹] ۴۷۳۷

اشاره ۴۷۳۷

پیام ها: ۴۷۳۷

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۰] ۴۷۳۷

اشاره ۴۷۳۷

نکته ها: ۴۷۳۸

پیام ها: ۴۷۳۹

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۱] ۴۷۳۹

اشاره ۴۷۳۹

نکته ها: ۴۷۳۹

پیام ها: ۴۷۴۰

۴۷۴۰ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۲]

۴۷۴۰ اشاره

۴۷۴۰ نکته ها:

۴۷۴۱ پیام ها:

۴۷۴۲ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۳]

۴۷۴۲ اشاره

۴۷۴۲ نکته ها:

۴۷۴۲ اشاره

۴۷۴۲ سلیمان و نعمت ها

۴۷۴۴ پیام ها:

۴۷۴۵ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۴]

۴۷۴۵ اشاره

۴۷۴۵ نکته ها:

۴۷۴۵ پیام ها:

۴۷۴۵ اشاره

۴۷۴۶ حیوانات مأمور خدا هستند

۴۷۴۷ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۵]

۴۷۴۷ اشاره

۴۷۴۷ نکته ها:

۴۷۴۸ پیام ها:

۴۷۴۸ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۶]

۴۷۴۸ اشاره

۴۷۴۸ نکته ها:

۴۷۴۹ پیام ها:

۴۷۴۹ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۷]

۴۷۴۹ اشاره

نکته ها: ۴۷۴۹

پیام ها: ۴۷۵۱

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۱۸ تا ۱۹] ۴۷۵۱

اشاره ۴۷۵۱

نکته ها: ۴۷۵۲

اشاره ۴۷۵۲

داستان قوم سبأ ۴۷۵۲

پیام ها: ۴۷۵۳

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۰] ۴۷۵۳

اشاره ۴۷۵۳

پیام ها: ۴۷۵۳

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۱] ۴۷۵۴

اشاره ۴۷۵۴

نکته ها: ۴۷۵۴

پیام ها: ۴۷۵۴

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۲] ۴۷۵۵

اشاره ۴۷۵۵

پیام ها: ۴۷۵۵

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۳] ۴۷۵۵

اشاره ۴۷۵۵

نکته ها: ۴۷۵۵

پیام ها: ۴۷۵۶

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۴] ۴۷۵۷

اشاره ۴۷۵۷

پیام ها: ۴۷۵۷

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۵ تا ۲۶] ۴۷۵۷

۴۷۵۷ اشاره

۴۷۵۸ نکته ها:

۴۷۵۸ پیام ها:

۴۷۵۹ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۷]

۴۷۵۹ اشاره

۴۷۵۹ نکته ها:

۴۷۵۹ پیام ها:

۴۷۶۰ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۸]

۴۷۶۰ اشاره

۴۷۶۰ نکته ها:

۴۷۶۰ پیام ها:

۴۷۶۰ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۹ تا ۳۰]

۴۷۶۰ اشاره

۴۷۶۱ نکته ها:

۴۷۶۱ پیام ها:

۴۷۶۱ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۱]

۴۷۶۱ اشاره

۴۷۶۲ پیام ها:

۴۷۶۳ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۲]

۴۷۶۳ اشاره

۴۷۶۳ پیام ها:

۴۷۶۳ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۳]

۴۷۶۳ اشاره

۴۷۶۴ نکته ها:

۴۷۶۴ پیام ها:

۴۷۶۴ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۴ تا ۳۵]

۴۷۶۴ اشاره

۴۷۶۵ پیام ها:

۴۷۶۵ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۶]

۴۷۶۵ اشاره

۴۷۶۶ پیام ها:

۴۷۶۶ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۷]

۴۷۶۶ اشاره

۴۷۶۶ نکته ها:

۴۷۶۷ پیام ها:

۴۷۶۸ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۸]

۴۷۶۸ اشاره

۴۷۶۸ پیام ها:

۴۷۶۸ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۹]

۴۷۶۸ اشاره

۴۷۶۸ نکته ها:

۴۷۶۹ پیام ها:

۴۷۷۱ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۰]

۴۷۷۱ اشاره

۴۷۷۱ پیام ها:

۴۷۷۲ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۱]

۴۷۷۲ اشاره

۴۷۷۲ نکته ها:

۴۷۷۲ پیام ها:

۴۷۷۲ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۲]

۴۷۷۲ اشاره

۴۷۷۲ پیام ها:

۴۷۷۴ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۳]

۴۷۷۴ اشاره

۴۷۷۴ نکته ها:

۴۷۷۴ پیام ها:

۴۷۷۵ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۴]

۴۷۷۵ اشاره

۴۷۷۵ نکته ها:

۴۷۷۵ پیام ها:

۴۷۷۶ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۵]

۴۷۷۶ اشاره

۴۷۷۶ نکته ها:

۴۷۷۶ پیام ها:

۴۷۷۷ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۶]

۴۷۷۷ اشاره

۴۷۷۷ پیام ها:

۴۷۷۸ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۷]

۴۷۷۸ اشاره

۴۷۷۸ نکته ها:

۴۷۷۹ پیام ها:

۴۷۸۰ [سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۸]

۴۷۸۰ اشاره

۴۷۸۰ پیام ها:

۴۷۸۰ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۴۷۸۰ اشاره

۴۷۸۰ نکته ها:

۴۷۸۱ پیام ها:

۴۷۸۱ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۵۱ تا ۵۲]

۴۷۸۱ اشاره

۴۷۸۲ نکته ها:

۴۷۸۲ پیام ها:

۴۷۸۲ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۵۳ تا ۵۴]

۴۷۸۲ اشاره

۴۷۸۳ پیام ها:

۴۷۸۷ [تفسیر سوره فاطر]

۴۷۸۷ سیمای سوره ی فاطر

۴۷۸۸ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۱]

۴۷۸۸ اشاره

۴۷۸۸ نکته ها:

۴۷۸۸ پیام ها:

۴۷۸۸ اشاره

۴۷۸۹ سیمای فرشتگان در قرآن

۴۷۹۲ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۲]

۴۷۹۲ اشاره

۴۷۹۲ پیام ها:

۴۷۹۲ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳]

۴۷۹۲ اشاره

۴۷۹۲ پیام ها:

۴۷۹۳ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۴]

۴۷۹۳ اشاره

۴۷۹۳ پیام ها:

۴۷۹۴ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۵]

۴۷۹۴ اشاره

نکته ها: ۴۷۹۴

پیام ها: ۴۷۹۴

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۶] ۴۷۹۵

اشاره ۴۷۹۵

نکته ها: ۴۷۹۵

پیام ها: ۴۷۹۵

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۷] ۴۷۹۷

اشاره ۴۷۹۷

پیام ها: ۴۷۹۷

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۸] ۴۷۹۸

اشاره ۴۷۹۸

نکته ها: ۴۷۹۸

پیام ها: ۴۷۹۸

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۹] ۴۷۹۹

اشاره ۴۷۹۹

نکته ها: ۴۷۹۹

پیام ها: ۴۸۰۰

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۰] ۴۸۰۰

اشاره ۴۸۰۰

نکته ها: ۴۸۰۰

پیام ها: ۴۸۰۲

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۱] ۴۸۰۲

اشاره ۴۸۰۲

نکته ها: ۴۸۰۳

پیام ها: ۴۸۰۳

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۲] ۴۸۰۳

۴۸۰۳ اشاره

۴۸۰۴ نکته ها:

۴۸۰۴ پیام ها:

۴۸۰۵ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۳]

۴۸۰۵ اشاره

۴۸۰۵ نکته ها:

۴۸۰۵ پیام ها:

۴۸۰۶ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۴]

۴۸۰۶ اشاره

۴۸۰۶ نکته ها:

۴۸۰۷ پیام ها:

۴۸۰۸ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۵]

۴۸۰۸ اشاره

۴۸۰۸ نکته ها:

۴۸۰۸ پیام ها:

۴۸۰۹ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۶ تا ۱۷]

۴۸۰۹ اشاره

۴۸۰۹ نکته ها:

۴۸۰۹ پیام ها:

۴۸۱۰ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۸]

۴۸۱۰ اشاره

۴۸۱۰ نکته ها:

۴۸۱۱ پیام ها:

۴۸۱۱ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۴۸۱۱ اشاره

۴۸۱۱ پیام ها:

۴۸۱۲ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۱ تا ۲۳]

۴۸۱۲ اشاره

۴۸۱۲ نکته ها:

۴۸۱۳ پیام ها:

۴۸۱۳ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۴]

۴۸۱۳ اشاره

۴۸۱۳ پیام ها:

۴۸۱۳ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۵ تا ۲۶]

۴۸۱۳ اشاره

۴۸۱۴ نکته ها:

۴۸۱۴ پیام ها:

۴۸۱۵ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۷]

۴۸۱۵ اشاره

۴۸۱۵ نکته ها:

۴۸۱۵ پیام ها:

۴۸۱۶ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۸]

۴۸۱۶ اشاره

۴۸۱۶ نکته ها:

۴۸۱۷ پیام ها:

۴۸۱۷ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۹]

۴۸۱۷ اشاره

۴۸۱۷ نکته ها:

۴۸۱۷ اشاره

۴۸۱۷ اشاره

۴۸۱۸ امتیازات تجارت با خدا

۴۸۲۰ پیام ها:

۴۸۲۱ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۰]

۴۸۲۱ اشاره

۴۸۲۱ نکته ها:

۴۸۲۱ پیام ها:

۴۸۲۲ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۱]

۴۸۲۲ اشاره

۴۸۲۲ پیام ها:

۴۸۲۲ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۲]

۴۸۲۲ اشاره

۴۸۲۲ نکته ها:

۴۸۲۳ پیام ها:

۴۸۲۴ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۳]

۴۸۲۴ اشاره

۴۸۲۴ نکته ها:

۴۸۲۴ پیام ها:

۴۸۲۴ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۴]

۴۸۲۴ اشاره

۴۸۲۵ پیام ها:

۴۸۲۵ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۵]

۴۸۲۵ اشاره

۴۸۲۵ نکته ها:

۴۸۲۵ پیام ها:

۴۸۲۶ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۶]

۴۸۲۶ اشاره

۴۸۲۶ نکته ها:

۴۸۲۶ پیام ها:

۴۸۲۷ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۷]

۴۸۲۷ اشاره

۴۸۲۷ نکته ها:

۴۸۲۷ پیام ها:

۴۸۲۸ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۸]

۴۸۲۸ اشاره

۴۸۲۸ نکته ها:

۴۸۲۹ پیام ها:

۴۸۲۹ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۹]

۴۸۲۹ اشاره

۴۸۲۹ نکته ها:

۴۸۳۰ پیام ها:

۴۸۳۰ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۰]

۴۸۳۰ اشاره

۴۸۳۰ پیام ها:

۴۸۳۱ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۱]

۴۸۳۱ اشاره

۴۸۳۱ نکته ها:

۴۸۳۲ پیام ها:

۴۸۳۳ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۲]

۴۸۳۳ اشاره

۴۸۳۳ نکته ها:

۴۸۳۳ پیام ها:

۴۸۳۴ [سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۳]

۴۸۳۴ اشاره

۴۸۳۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۸۳۴

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۴] ۴۸۳۵

اشاره ۴۸۳۵

نکته‌ها: ۴۸۳۵

پیام‌ها: ۴۸۳۵

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۵] ۴۸۳۶

اشاره ۴۸۳۶

نکته‌ها: ۴۸۳۶

پیام‌ها: ۴۸۳۶

[تفسیر سوره یس] ۴۸۴۱

سیمای سوره یس ۴۸۴۱

[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۴] ۴۸۴۲

اشاره ۴۸۴۲

نکته‌ها: ۴۸۴۲

پیام‌ها: ۴۸۴۲

[سوره یس (۳۶): آیات ۵ تا ۶] ۴۸۴۳

اشاره ۴۸۴۳

پیام‌ها: ۴۸۴۳

[سوره یس (۳۶): آیات ۷ تا ۸] ۴۸۴۴

اشاره ۴۸۴۴

نکته‌ها: ۴۸۴۴

پیام‌ها: ۴۸۴۵

[سوره یس (۳۶): آیه ۹] ۴۸۴۵

اشاره ۴۸۴۵

نکته‌ها: ۴۸۴۵

پیام‌ها: ۴۸۴۶

۴۸۴۶ [سوره یس (۳۶): آیات ۱۰ تا ۱۱]

۴۸۴۶ اشاره

۴۸۴۷ نکته ها:

۴۸۴۷ پیام ها:

۴۸۴۸ [سوره یس (۳۶): آیه ۱۲]

۴۸۴۸ اشاره

۴۸۴۸ نکته ها:

۴۸۴۹ پیام ها:

۴۸۴۹ [سوره یس (۳۶): آیه ۱۳]

۴۸۴۹ اشاره

۴۸۴۹ نکته ها:

۴۸۵۰ پیام ها:

۴۸۵۰ [سوره یس (۳۶): آیات ۱۴ تا ۱۷]

۴۸۵۰ اشاره

۴۸۵۱ نکته ها:

۴۸۵۱ پیام ها:

۴۸۵۲ [سوره یس (۳۶): آیات ۱۸ تا ۱۹]

۴۸۵۲ اشاره

۴۸۵۳ نکته ها:

۴۸۵۳ پیام ها:

۴۸۵۴ [سوره یس (۳۶): آیات ۲۰ تا ۲۱]

۴۸۵۴ اشاره

۴۸۵۴ نکته ها:

۴۸۵۴ پیام ها:

۴۸۵۵ [سوره یس (۳۶): آیات ۲۲ تا ۲۷]

۴۸۵۵ اشاره

نکته ها: ۴۸۵۶

پیام ها: ۴۸۵۶

[سوره یس (۳۶): آیات ۲۸ تا ۲۹] ۴۸۵۸

اشاره ۴۸۵۸

نکته ها: ۴۸۵۸

پیام ها: ۴۸۵۸

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۰] ۴۸۵۹

اشاره ۴۸۵۹

پیام ها: ۴۸۵۹

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۱ تا ۳۲] ۴۸۵۹

اشاره ۴۸۵۹

نکته ها: ۴۸۵۹

پیام ها: ۴۸۶۰

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۳] ۴۸۶۰

اشاره ۴۸۶۰

نکته ها: ۴۸۶۰

پیام ها: ۴۸۶۰

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۴۸۶۱

اشاره ۴۸۶۱

نکته ها: ۴۸۶۱

پیام ها: ۴۸۶۱

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۶] ۴۸۶۲

اشاره ۴۸۶۲

نکته ها: ۴۸۶۲

پیام ها: ۴۸۶۲

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۷ تا ۴۰] ۴۸۶۳

۴۸۶۳ اشاره

۴۸۶۳ نکته ها:

۴۸۶۴ پیام ها:

۴۸۶۴ [سوره یس (۳۶): آیات ۴۱ تا ۴۴]

۴۸۶۴ اشاره

۴۸۶۵ نکته ها:

۴۸۶۵ پیام ها:

۴۸۶۶ [سوره یس (۳۶): آیات ۴۵ تا ۴۶]

۴۸۶۶ اشاره

۴۸۶۶ نکته ها:

۴۸۶۶ پیام ها:

۴۸۶۷ [سوره یس (۳۶): آیه ۴۷]

۴۸۶۷ اشاره

۴۸۶۷ نکته ها:

۴۸۶۸ پیام ها:

۴۸۶۸ [سوره یس (۳۶): آیات ۴۸ تا ۵۰]

۴۸۶۸ اشاره

۴۸۶۸ پیام ها:

۴۸۶۹ [سوره یس (۳۶): آیات ۵۱ تا ۵۳]

۴۸۶۹ اشاره

۴۸۶۹ نکته ها:

۴۸۷۰ پیام ها:

۴۸۷۱ [سوره یس (۳۶): آیه ۵۴]

۴۸۷۱ اشاره

۴۸۷۱ نکته ها:

۴۸۷۱ پیام ها:

۴۸۷۱ [سوره یس (۳۶): آیات ۵۵ تا ۵۸]

۴۸۷۱ اشاره

۴۸۷۲ نکته ها:

۴۸۷۲ پیام ها:

۴۸۷۳ [سوره یس (۳۶): آیات ۵۹ تا ۶۲]

۴۸۷۳ اشاره

۴۸۷۳ نکته ها:

۴۸۷۵ پیام ها:

۴۸۷۵ [سوره یس (۳۶): آیات ۶۳ تا ۶۴]

۴۸۷۵ اشاره

۴۸۷۵ نکته ها:

۴۸۷۶ پیام ها:

۴۸۷۶ [سوره یس (۳۶): آیه ۶۵]

۴۸۷۶ اشاره

۴۸۷۶ نکته ها:

۴۸۷۶ پیام ها:

۴۸۷۷ [سوره یس (۳۶): آیات ۶۶ تا ۶۷]

۴۸۷۷ اشاره

۴۸۷۷ نکته ها:

۴۸۷۷ پیام ها:

۴۸۷۸ [سوره یس (۳۶): آیه ۶۸]

۴۸۷۸ اشاره

۴۸۷۸ نکته ها:

۴۸۷۸ پیام ها:

۴۸۷۹ [سوره یس (۳۶): آیه ۶۹]

۴۸۷۹ اشاره

نکته ها: ۴۸۷۹

پیام ها: ۴۸۸۰

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۰] ۴۸۸۰

اشاره ۴۸۸۰

نکته ها: ۴۸۸۰

پیام ها: ۴۸۸۱

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۱] ۴۸۸۲

اشاره ۴۸۸۲

پیام ها: ۴۸۸۲

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۲ تا ۷۳] ۴۸۸۳

اشاره ۴۸۸۳

پیام ها: ۴۸۸۳

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۴ تا ۷۶] ۴۸۸۴

اشاره ۴۸۸۴

نکته ها: ۴۸۸۴

پیام ها: ۴۸۸۵

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۷ تا ۸۰] ۴۸۸۵

اشاره ۴۸۸۵

نکته ها: ۴۸۸۶

پیام ها: ۴۸۸۶

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۱] ۴۸۸۷

اشاره ۴۸۸۷

نکته ها: ۴۸۸۸

پیام ها: ۴۸۸۸

[سوره یس (۳۶): آیات ۸۲ تا ۸۳] ۴۸۸۸

اشاره ۴۸۸۸

۴۸۸۹	نکته ها:
۴۸۸۹	پیام ها:
۴۸۹۰	جلد دهم
۴۸۹۰	اشاره
۴۹۰۲	[تفسیر سوره صافات]
۴۹۰۲	سیمای سوره صافات
۴۹۰۳	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱ تا ۵]
۴۹۰۳	اشاره
۴۹۰۳	نکته ها:
۴۹۰۴	پیام ها:
۴۹۰۵	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶ تا ۷]
۴۹۰۵	اشاره
۴۹۰۶	نکته ها:
۴۹۰۶	پیام ها:
۴۹۰۶	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸ تا ۱۰]
۴۹۰۶	اشاره
۴۹۰۷	نکته ها:
۴۹۰۷	پیام ها:
۴۹۰۸	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱ تا ۱۵]
۴۹۰۸	اشاره
۴۹۰۸	پیام ها:
۴۹۰۹	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶ تا ۱۹]
۴۹۰۹	اشاره
۴۹۰۹	نکته ها:
۴۹۱۰	پیام ها:
۴۹۱۱	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۰ تا ۲۴]

۴۹۱۱ اشاره

۴۹۱۱ نکته ها:

۴۹۱۱ پیام ها:

۴۹۱۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۵ تا ۲۹]

۴۹۱۳ اشاره

۴۹۱۳ نکته ها:

۴۹۱۴ پیام ها:

۴۹۱۴ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۰ تا ۳۳]

۴۹۱۴ اشاره

۴۹۱۴ پیام ها:

۴۹۱۵ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۴ تا ۳۸]

۴۹۱۵ اشاره

۴۹۱۵ پیام ها:

۴۹۱۸ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۹ تا ۴۴]

۴۹۱۸ اشاره

۴۹۱۸ نکته ها:

۴۹۱۸ پیام ها:

۴۹۱۹ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۵ تا ۴۹]

۴۹۱۹ اشاره

۴۹۲۰ نکته ها:

۴۹۲۰ پیام ها:

۴۹۲۱ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۰ تا ۵۳]

۴۹۲۱ اشاره

۴۹۲۱ نکته ها:

۴۹۲۱ پیام ها:

۴۹۲۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۴ تا ۵۷]

۴۹۲۳ اشاره

۴۹۲۳ نکته ها:

۴۹۲۳ پیام ها:

۴۹۲۴ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۸ تا ۶۱]

۴۹۲۴ اشاره

۴۹۲۴ پیام ها:

۴۹۲۵ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۲ تا ۶۴]

۴۹۲۵ اشاره

۴۹۲۵ نکته ها:

۴۹۲۵ پیام ها:

۴۹۲۶ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۵ تا ۶۸]

۴۹۲۶ اشاره

۴۹۲۶ نکته ها:

۴۹۲۶ پیام ها:

۴۹۲۷ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۹ تا ۷۴]

۴۹۲۷ اشاره

۴۹۲۷ نکته ها:

۴۹۲۸ پیام ها:

۴۹۲۹ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۸۲]

۴۹۲۹ اشاره

۴۹۲۹ نکته ها:

۴۹۳۱ پیام ها:

۴۹۳۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۳ تا ۸۷]

۴۹۳۳ اشاره

۴۹۳۳ نکته ها:

۴۹۳۵ پیام ها:

۴۹۳۶ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۸ تا ۹۲]

۴۹۳۶ اشاره

۴۹۳۶ نکته ها:

۴۹۳۷ پیام ها:

۴۹۳۸ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۳ تا ۹۸]

۴۹۳۸ اشاره

۴۹۳۸ نکته ها:

۴۹۳۹ پیام ها:

۴۹۴۰ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۹ تا ۱۰۲]

۴۹۴۰ اشاره

۴۹۴۱ نکته ها:

۴۹۴۱ پیام ها:

۴۹۴۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۶]

۴۹۴۳ اشاره

۴۹۴۴ نکته ها:

۴۹۴۴ اشاره

۴۹۴۴ اهمیت انگیزه و نیت

۴۹۴۶ اما کارهای نیکی که مورد انتقاد واقع شده است

۴۹۴۶ پیام ها:

۴۹۴۷ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۳]

۴۹۴۷ اشاره

۴۹۴۸ نکته ها:

۴۹۴۸ پیام ها:

۴۹۴۹ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۹]

۴۹۴۹ اشاره

۴۹۴۹ پیام ها:

۴۹۵۰ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۲]

۴۹۵۰ اشاره

۴۹۵۰ نکته ها:

۴۹۵۰ پیام ها:

۴۹۵۲ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۲۹]

۴۹۵۲ اشاره

۴۹۵۲ نکته ها:

۴۹۵۲ پیام ها:

۴۹۵۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۰ تا ۱۳۲]

۴۹۵۳ اشاره

۴۹۵۳ نکته ها:

۴۹۵۴ پیام ها:

۴۹۵۴ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۳۸]

۴۹۵۴ اشاره

۴۹۵۴ نکته ها:

۴۹۵۶ پیام ها:

۴۹۵۷ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۹ تا ۱۴۴]

۴۹۵۷ اشاره

۴۹۵۷ نکته ها:

۴۹۵۸ پیام ها:

۴۹۵۹ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۵ تا ۱۴۸]

۴۹۵۹ اشاره

۴۹۵۹ نکته ها:

۴۹۶۰ پیام ها:

۴۹۶۱ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۹ تا ۱۵۷]

۴۹۶۱ اشاره

پیام ها: ۴۹۶۱

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۵۸ تا ۱۶۰] ۴۹۶۲

اشاره ۴۹۶۲

نکته ها: ۴۹۶۳

پیام ها: ۴۹۶۳

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳] ۴۹۶۴

اشاره ۴۹۶۴

نکته ها: ۴۹۶۴

پیام ها: ۴۹۶۴

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۴ تا ۱۶۶] ۴۹۶۴

اشاره ۴۹۶۴

نکته ها: ۴۹۶۶

پیام ها: ۴۹۶۶

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۷ تا ۱۷۰] ۴۹۶۶

اشاره ۴۹۶۶

نکته ها: ۴۹۶۶

پیام ها: ۴۹۶۷

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۱ تا ۱۷۳] ۴۹۶۷

اشاره ۴۹۶۷

نکته ها: ۴۹۶۷

پیام ها: ۴۹۶۸

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۴ تا ۱۸۲] ۴۹۶۹

اشاره ۴۹۶۹

پیام ها: ۴۹۶۹

[تفسیر سوره ص] ۴۹۷۴

سیمای سوره ص ۴۹۷۴

۴۹۷۵ [سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۳]

۴۹۷۵ اشاره

۴۹۷۵ نکته ها:

۴۹۷۶ پیام ها:

۴۹۷۷ [سوره ص (۳۸): آیه ۴]

۴۹۷۷ اشاره

۴۹۷۷ پیام ها:

۴۹۷۸ [سوره ص (۳۸): آیات ۵ تا ۷]

۴۹۷۸ اشاره

۴۹۷۸ نکته ها:

۴۹۷۹ پیام ها:

۴۹۸۰ [سوره ص (۳۸): آیات ۸ تا ۱۱]

۴۹۸۰ اشاره

۴۹۸۱ نکته ها:

۴۹۸۱ پیام ها:

۴۹۸۳ [سوره ص (۳۸): آیات ۱۲ تا ۱۶]

۴۹۸۳ اشاره

۴۹۸۳ نکته ها:

۴۹۸۴ پیام ها:

۴۹۸۶ [سوره ص (۳۸): آیات ۱۷ تا ۲۰]

۴۹۸۶ اشاره

۴۹۸۷ نکته ها:

۴۹۸۸ پیام ها:

۴۹۹۰ [سوره ص (۳۸): آیات ۲۱ تا ۲۲]

۴۹۹۰ اشاره

۴۹۹۰ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۹۹۱

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۳] ۴۹۹۲

اشاره ۴۹۹۲

نکته‌ها: ۴۹۹۲

پیام‌ها: ۴۹۹۳

[سوره ص (۳۸): آیات ۲۴ تا ۲۵] ۴۹۹۴

اشاره ۴۹۹۴

نکته‌ها: ۴۹۹۴

پیام‌ها: ۴۹۹۵

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۶] ۴۹۹۶

اشاره ۴۹۹۶

پیام‌ها: ۴۹۹۷

[سوره ص (۳۸): آیات ۲۷ تا ۲۸] ۴۹۹۸

اشاره ۴۹۹۸

پیام‌ها: ۴۹۹۹

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۹] ۵۰۰۰

اشاره ۵۰۰۰

نکته‌ها: ۵۰۰۰

اشاره ۵۰۰۰

اهمیت قرآن و تدبیر در آن ۵۰۰۰

پیام‌ها: ۵۰۰۱

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۳۳] ۵۰۰۲

اشاره ۵۰۰۲

نکته‌ها: ۵۰۰۲

اشاره ۵۰۰۲

یک توضیح و بررسی ۵۰۰۳

پیام‌ها: ۵۰۰۴

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۵۰۰۵

اشاره ۵۰۰۵

نکته‌ها: ۵۰۰۶

پیام‌ها: ۵۰۰۶

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۶ تا ۴۰] ۵۰۰۷

اشاره ۵۰۰۷

نکته‌ها: ۵۰۰۷

پیام‌ها: ۵۰۰۹

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۲] ۵۰۱۰

اشاره ۵۰۱۰

نکته‌ها: ۵۰۱۰

پیام‌ها: ۵۰۱۲

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۳ تا ۴۴] ۵۰۱۳

اشاره ۵۰۱۳

نکته‌ها: ۵۰۱۳

پیام‌ها: ۵۰۱۴

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۴۸] ۵۰۱۴

اشاره ۵۰۱۴

نکته‌ها: ۵۰۱۵

پیام‌ها: ۵۰۱۵

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۹ تا ۵۴] ۵۰۱۶

اشاره ۵۰۱۶

پیام‌ها: ۵۰۱۶

[سوره ص (۳۸): آیات ۵۵ تا ۶۱] ۵۰۱۸

اشاره ۵۰۱۸

نکته ها: ۵۰۱۸

پیام ها: ۵۰۱۹

[سوره ص (۳۸): آیات ۶۲ تا ۶۴] ۵۰۲۰

اشاره ۵۰۲۰

نکته ها: ۵۰۲۰

اشاره ۵۰۲۰

سیمایی از تخصص مجرمان ۵۰۲۰

پیام ها: ۵۰۲۲

[سوره ص (۳۸): آیات ۶۵ تا ۷۰] ۵۰۲۲

اشاره ۵۰۲۲

نکته ها: ۵۰۲۳

پیام ها: ۵۰۲۳

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۱ تا ۷۴] ۵۰۲۴

اشاره ۵۰۲۴

نکته ها: ۵۰۲۵

پیام ها: ۵۰۲۵

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۵ تا ۷۸] ۵۰۲۷

اشاره ۵۰۲۷

نکته ها: ۵۰۲۷

پیام ها: ۵۰۲۸

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۹ تا ۸۳] ۵۰۲۹

اشاره ۵۰۲۹

نکته ها: ۵۰۲۹

پیام ها: ۵۰۲۹

[سوره ص (۳۸): آیات ۸۴ تا ۸۸] ۵۰۳۱

اشاره ۵۰۳۱

نکته ها: ۵۰۳۱

پیام ها: ۵۰۳۲

[تفسیر سوره زمر] ۵۰۳۶

سیمای سوره زمر ۵۰۳۶

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۲] ۵۰۳۷

اشاره ۵۰۳۷

نکته ها: ۵۰۳۷

پیام ها: ۵۰۳۸

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳] ۵۰۳۹

اشاره ۵۰۳۹

نکته ها: ۵۰۳۹

پیام ها: ۵۰۴۰

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴] ۵۰۴۱

اشاره ۵۰۴۱

پیام ها: ۵۰۴۱

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵] ۵۰۴۲

اشاره ۵۰۴۲

پیام ها: ۵۰۴۲

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶] ۵۰۴۳

اشاره ۵۰۴۳

نکته ها: ۵۰۴۳

پیام ها: ۵۰۴۴

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷] ۵۰۴۵

اشاره ۵۰۴۵

نکته ها: ۵۰۴۵

پیام ها: ۵۰۴۵

۵۰۴۷ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۸]

۵۰۴۷ ----- اشاره

۵۰۴۷ ----- نکته ها:

۵۰۴۷ ----- پیام ها:

۵۰۴۸ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۹]

۵۰۴۸ ----- اشاره

۵۰۴۹ ----- نکته ها:

۵۰۴۹ ----- پیام ها:

۵۰۵۰ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۰]

۵۰۵۰ ----- اشاره

۵۰۵۰ ----- نکته ها:

۵۰۵۰ ----- پیام ها:

۵۰۵۱ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۱۳]

۵۰۵۱ ----- اشاره

۵۰۵۱ ----- پیام ها:

۵۰۵۲ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۴ تا ۱۵]

۵۰۵۲ ----- اشاره

۵۰۵۲ ----- نکته ها:

۵۰۵۲ ----- پیام ها:

۵۰۵۳ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۶]

۵۰۵۳ ----- اشاره

۵۰۵۳ ----- پیام ها:

۵۰۵۴ ----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۷ تا ۱۸]

۵۰۵۴ ----- اشاره

۵۰۵۴ ----- نکته ها:

۵۰۵۵ ----- پیام ها:

۵۰۵۶----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۵۰۵۶----- اشاره

۵۰۵۶----- نکته ها:

۵۰۵۷----- پیام ها:

۵۰۵۷----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۱]

۵۰۵۷----- اشاره

۵۰۵۷----- نکته ها:

۵۰۵۸----- پیام ها:

۵۰۵۸----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۲]

۵۰۵۸----- اشاره

۵۰۵۹----- نکته ها:

۵۰۵۹----- پیام ها:

۵۰۶۰----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۳]

۵۰۶۰----- اشاره

۵۰۶۰----- نکته ها:

۵۰۶۱----- پیام ها:

۵۰۶۱----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۴ تا ۲۶]

۵۰۶۱----- اشاره

۵۰۶۲----- نکته ها:

۵۰۶۲----- پیام ها:

۵۰۶۳----- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۷ تا ۲۸]

۵۰۶۳----- اشاره

۵۰۶۳----- پیام ها:

۵۰۶۴----- [سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۹]

۵۰۶۴----- اشاره

۵۰۶۴----- نکته ها:

پیام ها: ۵۰۶۵

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۰ تا ۳۱] ۵۰۶۵

اشاره ۵۰۶۵

نکته ها: ۵۰۶۵

پیام ها: ۵۰۶۶

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۲] ۵۰۶۷

اشاره ۵۰۶۷

نکته ها: ۵۰۶۷

پیام ها: ۵۰۶۷

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۳ تا ۳۴] ۵۰۶۷

اشاره ۵۰۶۷

نکته ها: ۵۰۶۸

پیام ها: ۵۰۶۸

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۵] ۵۰۶۹

اشاره ۵۰۶۹

پیام ها: ۵۰۶۹

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۶ تا ۳۷] ۵۰۶۹

اشاره ۵۰۶۹

نکته ها: ۵۰۷۰

پیام ها: ۵۰۷۰

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۸] ۵۰۷۱

اشاره ۵۰۷۱

نکته ها: ۵۰۷۲

پیام ها: ۵۰۷۲

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۹ تا ۴۰] ۵۰۷۳

اشاره ۵۰۷۳

نکته ها: ۵۰۷۳

پیام ها: ۵۰۷۳

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۱] ۵۰۷۴

اشاره ۵۰۷۴

نکته ها: ۵۰۷۴

پیام ها: ۵۰۷۴

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۲] ۵۰۷۵

اشاره ۵۰۷۵

نکته ها: ۵۰۷۵

پیام ها: ۵۰۷۶

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۳] ۵۰۷۷

اشاره ۵۰۷۷

نکته ها: ۵۰۷۷

پیام ها: ۵۰۷۸

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۴] ۵۰۷۸

اشاره ۵۰۷۸

نکته ها: ۵۰۷۸

پیام ها: ۵۰۷۸

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۵] ۵۰۷۹

اشاره ۵۰۷۹

نکته ها: ۵۰۷۹

پیام ها: ۵۰۷۹

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۶] ۵۰۸۰

اشاره ۵۰۸۰

پیام ها: ۵۰۸۰

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۷] ۵۰۸۱

اشاره ----- ۵۰۸۱

نکته ها: ----- ۵۰۸۱

پیام ها: ----- ۵۰۸۱

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۸] ----- ۵۰۸۲

اشاره ----- ۵۰۸۲

پیام ها: ----- ۵۰۸۲

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۹] ----- ۵۰۸۲

اشاره ----- ۵۰۸۲

نکته ها: ----- ۵۰۸۳

پیام ها: ----- ۵۰۸۳

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۰ تا ۵۱] ----- ۵۰۸۳

اشاره ----- ۵۰۸۳

نکته ها: ----- ۵۰۸۴

پیام ها: ----- ۵۰۸۴

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۲] ----- ۵۰۸۵

اشاره ----- ۵۰۸۵

نکته ها: ----- ۵۰۸۵

پیام ها: ----- ۵۰۸۵

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۳] ----- ۵۰۸۶

اشاره ----- ۵۰۸۶

نکته ها: ----- ۵۰۸۶

پیام ها: ----- ۵۰۸۷

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۴] ----- ۵۰۸۷

اشاره ----- ۵۰۸۷

نکته ها: ----- ۵۰۸۸

پیام ها: ----- ۵۰۸۸

۵۰۸۸ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۵]

۵۰۸۸ اشاره

۵۰۸۸ نکته ها:

۵۰۸۹ پیام ها:

۵۰۹۰ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۶]

۵۰۹۰ اشاره

۵۰۹۰ نکته ها:

۵۰۹۰ پیام ها:

۵۰۹۱ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۷ تا ۵۸]

۵۰۹۱ اشاره

۵۰۹۱ نکته ها:

۵۰۹۱ پیام ها:

۵۰۹۲ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۹]

۵۰۹۲ اشاره

۵۰۹۲ نکته ها:

۵۰۹۲ پیام ها:

۵۰۹۳ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۰]

۵۰۹۳ اشاره

۵۰۹۳ نکته ها:

۵۰۹۳ پیام ها:

۵۰۹۴ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۱]

۵۰۹۴ اشاره

۵۰۹۴ نکته ها:

۵۰۹۴ پیام ها:

۵۰۹۴ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۲ تا ۶۳]

۵۰۹۴ اشاره

نکته ها: ۵۰۹۵

پیام ها: ۵۰۹۵

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۴ تا ۶۵] ۵۰۹۵

اشاره ۵۰۹۵

نکته ها: ۵۰۹۶

پیام ها: ۵۰۹۶

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۶ تا ۶۷] ۵۰۹۷

اشاره ۵۰۹۷

نکته ها: ۵۰۹۷

پیام ها: ۵۰۹۷

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۸] ۵۰۹۸

اشاره ۵۰۹۸

نکته ها: ۵۰۹۸

پیام ها: ۵۱۰۰

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۹] ۵۱۰۰

اشاره ۵۱۰۰

نکته ها: ۵۱۰۰

پیام ها: ۵۱۰۱

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۷۰ تا ۷۲] ۵۱۰۲

اشاره ۵۱۰۲

نکته ها: ۵۱۰۲

پیام ها: ۵۱۰۳

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۳] ۵۱۰۴

اشاره ۵۱۰۴

نکته ها: ۵۱۰۴

پیام ها: ۵۱۰۵

۵۱۰۵ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۴]

۵۱۰۵ اشاره

۵۱۰۵ نکته ها:

۵۱۰۵ پیام ها:

۵۱۰۶ [سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۵]

۵۱۰۶ اشاره

۵۱۰۶ نکته ها:

۵۱۰۶ پیام ها:

۵۱۰۹ [تفسیر سوره غافر]

۵۱۰۹ سیمای سوره غافر

۵۱۱۰ [سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۳]

۵۱۱۰ اشاره

۵۱۱۰ نکته ها:

۵۱۱۰ اشاره

۵۱۱۱ مغفرت در قرآن

۵۱۱۳ پیام ها:

۵۱۱۵ [سوره غافر (۴۰): آیه ۴]

۵۱۱۵ اشاره

۵۱۱۵ نکته ها:

۵۱۱۵ اشاره

۵۱۱۵ جدال و گفتگو

۵۱۱۷ پیام ها:

۵۱۱۸ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵]

۵۱۱۸ اشاره

۵۱۱۸ نکته ها:

۵۱۱۸ پیام ها:

۵۱۱۹----- [سوره غافر (۴۰): آیات ۶ تا ۷]

۵۱۱۹----- اشاره

۵۱۱۹----- نکته ها:

۵۱۱۹----- اشاره

۵۱۲۰----- عرش چیست؟

۵۱۲۱----- پیام ها:

۵۱۲۳----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۸]

۵۱۲۳----- اشاره

۵۱۲۳----- نکته ها:

۵۱۲۴----- پیام ها:

۵۱۲۴----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۹]

۵۱۲۴----- اشاره

۵۱۲۴----- نکته ها:

۵۱۲۵----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۱۰]

۵۱۲۵----- اشاره

۵۱۲۵----- نکته ها:

۵۱۲۶----- پیام ها:

۵۱۲۶----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۱۱]

۵۱۲۶----- اشاره

۵۱۲۶----- نکته ها:

۵۱۲۷----- پیام ها:

۵۱۲۸----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۱۲]

۵۱۲۸----- اشاره

۵۱۲۸----- نکته ها:

۵۱۲۸----- پیام ها:

۵۱۲۹----- [سوره غافر (۴۰): آیات ۱۳ تا ۱۴]

۵۱۲۹ اشاره

۵۱۲۹ نکته ها:

۵۱۲۹ پیام ها:

۵۱۳۱ [سوره غافر (۴۰): آیات ۱۵ تا ۱۶]

۵۱۳۱ اشاره

۵۱۳۱ نکته ها:

۵۱۳۴ پیام ها:

۵۱۳۵ [سوره غافر (۴۰): آیه ۱۷]

۵۱۳۵ اشاره

۵۱۳۵ نکته ها:

۵۱۳۶ پیام ها:

۵۱۳۷ [سوره غافر (۴۰): آیات ۱۸ تا ۱۹]

۵۱۳۷ اشاره

۵۱۳۷ نکته ها:

۵۱۳۸ پیام ها:

۵۱۳۸ [سوره غافر (۴۰): آیه ۲۰]

۵۱۳۸ اشاره

۵۱۳۸ پیام ها:

۵۱۳۹ [سوره غافر (۴۰): آیه ۲۱]

۵۱۳۹ اشاره

۵۱۳۹ نکته ها:

۵۱۳۹ پیام ها:

۵۱۴۰ [سوره غافر (۴۰): آیه ۲۲]

۵۱۴۰ اشاره

۵۱۴۰ پیام ها:

۵۱۴۱ [سوره غافر (۴۰): آیات ۲۳ تا ۲۵]

اشاره ----- ۵۱۴۱

نکته ها: ----- ۵۱۴۱

پیام ها: ----- ۵۱۴۲

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۶] ----- ۵۱۴۳

اشاره ----- ۵۱۴۳

نکته ها: ----- ۵۱۴۳

پیام ها: ----- ۵۱۴۳

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۷] ----- ۵۱۴۴

اشاره ----- ۵۱۴۴

نکته ها: ----- ۵۱۴۴

پیام ها: ----- ۵۱۴۵

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۸] ----- ۵۱۴۵

اشاره ----- ۵۱۴۵

نکته ها: ----- ۵۱۴۶

پیام ها: ----- ۵۱۴۶

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۹] ----- ۵۱۴۸

اشاره ----- ۵۱۴۸

پیام ها: ----- ۵۱۴۸

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۰ تا ۳۱] ----- ۵۱۴۹

اشاره ----- ۵۱۴۹

نکته ها: ----- ۵۱۴۹

پیام ها: ----- ۵۱۵۰

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۲ تا ۳۳] ----- ۵۱۵۱

اشاره ----- ۵۱۵۱

نکته ها: ----- ۵۱۵۱

پیام ها: ----- ۵۱۵۱

۵۱۵۲ [سوره غافر (۴۰): آیه ۳۴]

۵۱۵۲ اشاره

۵۱۵۲ نکته ها:

۵۱۵۳ پیام ها:

۵۱۵۴ [سوره غافر (۴۰): آیه ۳۵]

۵۱۵۴ اشاره

۵۱۵۴ نکته ها:

۵۱۵۴ پیام ها:

۵۱۵۵ [سوره غافر (۴۰): آیات ۳۶ تا ۳۷]

۵۱۵۵ اشاره

۵۱۵۶ نکته ها:

۵۱۵۶ پیام ها:

۵۱۵۷ [سوره غافر (۴۰): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۵۱۵۷ اشاره

۵۱۵۷ پیام ها:

۵۱۵۸ [سوره غافر (۴۰): آیه ۴۰]

۵۱۵۸ اشاره

۵۱۵۸ پیام ها:

۵۱۶۰ [سوره غافر (۴۰): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۵۱۶۰ اشاره

۵۱۶۰ نکته ها:

۵۱۶۰ پیام ها:

۵۱۶۱ [سوره غافر (۴۰): آیه ۴۳]

۵۱۶۱ اشاره

۵۱۶۱ نکته ها:

۵۱۶۲ پیام ها:

۵۱۶۲ [سوره غافر (۴۰): آیات ۴۴ تا ۴۵]

۵۱۶۲ اشاره

۵۱۶۲ نکته ها:

۵۱۶۳ پیام ها:

۵۱۶۴ [سوره غافر (۴۰): آیه ۴۶]

۵۱۶۴ اشاره

۵۱۶۴ نکته ها:

۵۱۶۴ پیام ها:

۵۱۶۴ [سوره غافر (۴۰): آیه ۴۷]

۵۱۶۴ اشاره

۵۱۶۵ نکته ها:

۵۱۶۵ پیام ها:

۵۱۶۶ [سوره غافر (۴۰): آیات ۴۸ تا ۴۹]

۵۱۶۶ اشاره

۵۱۶۶ پیام ها:

۵۱۶۷ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۰]

۵۱۶۷ اشاره

۵۱۶۷ نکته ها:

۵۱۶۸ پیام ها:

۵۱۶۸ [سوره غافر (۴۰): آیات ۵۱ تا ۵۲]

۵۱۶۸ اشاره

۵۱۶۸ نکته ها:

۵۱۶۸ اشاره

۵۱۶۹ پیامبران و نصرت الهی

۵۱۷۱ پیام ها:

۵۱۷۳ [سوره غافر (۴۰): آیات ۵۳ تا ۵۴]

۵۱۷۳ اشاره

۵۱۷۳ نکته ها:

۵۱۷۳ پیام ها:

۵۱۷۴ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۵]

۵۱۷۴ اشاره

۵۱۷۴ نکته ها:

۵۱۷۴ اشاره

۵۱۷۵ عصمت و استغفار پیامبران

۵۱۷۶ استغفار انبیا در قرآن

۵۱۷۶ پیام ها:

۵۱۷۷ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۶]

۵۱۷۷ اشاره

۵۱۷۷ نکته ها:

۵۱۷۸ پیام ها:

۵۱۷۸ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۷]

۵۱۷۸ اشاره

۵۱۷۸ پیام ها:

۵۱۷۹ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۸]

۵۱۷۹ اشاره

۵۱۷۹ پیام ها:

۵۱۸۰ [سوره غافر (۴۰): آیه ۵۹]

۵۱۸۰ اشاره

۵۱۸۰ نکته ها:

۵۱۸۰ پیام ها:

۵۱۸۱ [سوره غافر (۴۰): آیه ۶۰]

۵۱۸۱ اشاره

نکته ها: ۵۱۸۱

اشاره ۵۱۸۱

آداب دعا در قرآن ۵۱۸۲

پیام ها: ۵۱۸۲

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۱] ۵۱۸۳

اشاره ۵۱۸۳

نکته ها: ۵۱۸۳

پیام ها: ۵۱۸۴

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶۲ تا ۶۳] ۵۱۸۵

اشاره ۵۱۸۵

نکته ها: ۵۱۸۵

پیام ها: ۵۱۸۵

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۴] ۵۱۸۶

اشاره ۵۱۸۶

نکته ها: ۵۱۸۶

پیام ها: ۵۱۸۶

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۵] ۵۱۸۷

اشاره ۵۱۸۷

پیام ها: ۵۱۸۷

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۶] ۵۱۸۸

اشاره ۵۱۸۸

نکته ها: ۵۱۸۸

پیام ها: ۵۱۸۸

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۷] ۵۱۸۹

اشاره ۵۱۸۹

نکته ها: ۵۱۸۹

پیام ها: ۵۱۹۰

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۸] ۵۱۹۰

اشاره ۵۱۹۰

نکته ها: ۵۱۹۰

پیام ها: ۵۱۹۱

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶۹ تا ۷۰] ۵۱۹۱

اشاره ۵۱۹۱

نکته ها: ۵۱۹۱

پیام ها: ۵۱۹۱

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۱ تا ۷۲] ۵۱۹۲

اشاره ۵۱۹۲

نکته ها: ۵۱۹۲

پیام ها: ۵۱۹۳

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۳ تا ۷۴] ۵۱۹۳

اشاره ۵۱۹۳

پیام ها: ۵۱۹۳

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۵ تا ۷۶] ۵۱۹۴

اشاره ۵۱۹۴

نکته ها: ۵۱۹۴

اشاره ۵۱۹۴

اسلام و تفریح ۵۱۹۴

پیام ها: ۵۱۹۵

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۷] ۵۱۹۶

اشاره ۵۱۹۶

نکته ها: ۵۱۹۶

اشاره ۵۱۹۶

۵۱۹۶----- رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با مردم

۵۲۰۱----- پیام‌ها:

۵۲۰۲----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۷۸]

۵۲۰۲----- اشاره

۵۲۰۳----- نکته‌ها:

۵۲۰۳----- پیام‌ها:

۵۲۰۴----- [سوره غافر (۴۰): آیات ۷۹ تا ۸۱]

۵۲۰۴----- اشاره

۵۲۰۵----- نکته‌ها:

۵۲۰۵----- پیام‌ها:

۵۲۰۶----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۸۲]

۵۲۰۶----- اشاره

۵۲۰۶----- پیام‌ها:

۵۲۰۷----- [سوره غافر (۴۰): آیات ۸۳ تا ۸۴]

۵۲۰۷----- اشاره

۵۲۰۷----- نکته‌ها:

۵۲۰۸----- پیام‌ها:

۵۲۱۰----- [سوره غافر (۴۰): آیه ۸۵]

۵۲۱۰----- اشاره

۵۲۱۰----- نکته‌ها:

۵۲۱۰----- پیام‌ها:

۵۲۱۴----- [تفسیر سوره فصلت]

۵۲۱۴----- سیمای سوره فصلت

۵۲۱۵----- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۴]

۵۲۱۵----- اشاره

۵۲۱۵----- نکته‌ها:

پیام‌ها: ۵۲۱۶

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵] ۵۲۱۷

اشاره ۵۲۱۷

نکته‌ها: ۵۲۱۷

پیام‌ها: ۵۲۱۸

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۶ تا ۷] ۵۲۱۸

اشاره ۵۲۱۸

نکته‌ها: ۵۲۱۹

پیام‌ها: ۵۲۱۹

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۸ تا ۹] ۵۲۲۰

اشاره ۵۲۲۰

نکته‌ها: ۵۲۲۰

پیام‌ها: ۵۲۲۲

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۵۲۲۳

اشاره ۵۲۲۳

نکته‌ها: ۵۲۲۳

پیام‌ها: ۵۲۲۴

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۲] ۵۲۲۵

اشاره ۵۲۲۵

نکته‌ها: ۵۲۲۵

پیام‌ها: ۵۲۲۶

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۳ تا ۱۴] ۵۲۲۷

اشاره ۵۲۲۷

نکته‌ها: ۵۲۲۷

پیام‌ها: ۵۲۲۷

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۵] ۵۲۲۸

۵۲۲۸ اشاره

۵۲۲۸ نکته ها:

۵۲۲۹ پیام ها:

۵۲۳۰ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۶]

۵۲۳۰ اشاره

۵۲۳۰ نکته ها:

۵۲۳۰ پیام ها:

۵۲۳۱ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۷ تا ۱۸]

۵۲۳۱ اشاره

۵۲۳۱ نکته ها:

۵۲۳۱ پیام ها:

۵۲۳۲ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۵۲۳۲ اشاره

۵۲۳۲ نکته ها:

۵۲۳۲ پیام ها:

۵۲۳۳ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۱]

۵۲۳۳ اشاره

۵۲۳۳ نکته ها:

۵۲۳۴ پیام ها:

۵۲۳۵ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۲ تا ۲۳]

۵۲۳۵ اشاره

۵۲۳۵ پیام ها:

۵۲۳۶ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۴]

۵۲۳۶ اشاره

۵۲۳۶ نکته ها:

۵۲۳۶ پیام ها:

۵۲۳۶ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۵]

۵۲۳۶ ----- اشاره

۵۲۳۷ ----- نکته ها:

۵۲۳۷ ----- پیام ها:

۵۲۳۸ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۶ تا ۲۸]

۵۲۳۸ ----- اشاره

۵۲۳۸ ----- نکته ها:

۵۲۳۸ ----- پیام ها:

۵۲۳۹ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۹]

۵۲۳۹ ----- اشاره

۵۲۴۰ ----- پیام ها:

۵۲۴۰ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۰]

۵۲۴۰ ----- اشاره

۵۲۴۰ ----- نکته ها:

۵۲۴۱ ----- پیام ها:

۵۲۴۲ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۱ تا ۳۲]

۵۲۴۲ ----- اشاره

۵۲۴۲ ----- نکته ها:

۵۲۴۲ ----- پیام ها:

۵۲۴۳ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۳]

۵۲۴۳ ----- اشاره

۵۲۴۳ ----- نکته ها:

۵۲۴۳ ----- پیام ها:

۵۲۴۴ ----- [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۴]

۵۲۴۴ ----- اشاره

۵۲۴۴ ----- نکته ها:

۵۲۴۴ اشاره

۵۲۴۵ روش برخورد با مخالفان

۵۲۴۶ پیام ها:

۵۲۴۸ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۵]

۵۲۴۸ اشاره

۵۲۴۹ نکته ها:

۵۲۴۹ پیام ها:

۵۲۴۹ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۶]

۵۲۴۹ اشاره

۵۲۴۹ نکته ها:

۵۲۵۰ پیام ها:

۵۲۵۱ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۷]

۵۲۵۱ اشاره

۵۲۵۱ نکته ها:

۵۲۵۲ پیام ها:

۵۲۵۳ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۸]

۵۲۵۳ اشاره

۵۲۵۳ پیام ها:

۵۲۵۴ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۹]

۵۲۵۴ اشاره

۵۲۵۴ نکته ها:

۵۲۵۴ پیام ها:

۵۲۵۵ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۰]

۵۲۵۵ اشاره

۵۲۵۵ نکته ها:

۵۲۵۵ پیام ها:

۵۲۵۶ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۱ تا ۴۳]

۵۲۵۶ اشاره

۵۲۵۶ نکته ها:

۵۲۵۷ پیام ها:

۵۲۵۹ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۴]

۵۲۵۹ اشاره

۵۲۵۹ نکته ها:

۵۲۵۹ پیام ها:

۵۲۶۰ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۵]

۵۲۶۰ اشاره

۵۲۶۰ پیام ها:

۵۲۶۱ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۶]

۵۲۶۱ اشاره

۵۲۶۱ نکته ها:

۵۲۶۴ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۷]

۵۲۶۴ اشاره

۵۲۶۴ نکته ها:

۵۲۶۴ اشاره

۵۲۶۵ نداهای قیامت

۵۲۶۵ پیام ها:

۵۲۶۶ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۸ تا ۴۹]

۵۲۶۶ اشاره

۵۲۶۶ نکته ها:

۵۲۶۶ پیام ها:

۵۲۶۷ [سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۰]

۵۲۶۷ اشاره

نکته ها: ۵۲۶۷

پیام ها: ۵۲۶۷

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۱] - ۵۲۶۹

اشاره - ۵۲۶۹

نکته ها: ۵۲۶۹

پیام ها: ۵۲۷۰

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۲] - ۵۲۷۰

اشاره - ۵۲۷۰

پیام ها: ۵۲۷۰

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۵۳ تا ۵۴] ۵۲۷۱

اشاره - ۵۲۷۱

نکته ها: ۵۲۷۱

پیام ها: ۵۲۷۲

[تفسیر سوره شوری] ۵۲۷۶

سیمای سوره شوری □ ۵۲۷۶

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۴] ۵۲۷۷

اشاره - ۵۲۷۷

نکته ها: ۵۲۷۷

پیام ها: ۵۲۷۸

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۵ تا ۶] ۵۲۷۹

اشاره - ۵۲۷۹

نکته ها: ۵۲۷۹

پیام ها: ۵۲۸۰

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۷] ۵۲۸۲

اشاره - ۵۲۸۲

نکته ها: ۵۲۸۲

پیام ها: ۵۲۸۲

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۸ تا ۹] ۵۲۸۳

اشاره ۵۲۸۳

نکته ها: ۵۲۸۴

پیام ها: ۵۲۸۴

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۰] ۵۲۸۵

اشاره ۵۲۸۵

نکته ها: ۵۲۸۵

پیام ها: ۵۲۸۵

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۱] ۵۲۸۶

اشاره ۵۲۸۶

نکته ها: ۵۲۸۶

پیام ها: ۵۲۸۷

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۲] ۵۲۸۷

اشاره ۵۲۸۷

نکته ها: ۵۲۸۷

پیام ها: ۵۲۸۸

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۳] ۵۲۸۹

اشاره ۵۲۸۹

نکته ها: ۵۲۸۹

پیام ها: ۵۲۹۰

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۴] ۵۲۹۱

اشاره ۵۲۹۱

نکته ها: ۵۲۹۱

پیام ها: ۵۲۹۱

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۵] ۵۲۹۲

۵۲۹۲ اشاره

۵۲۹۲ نکته ها:

۵۲۹۲ پیام ها:

۵۲۹۳ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۶]

۵۲۹۳ اشاره

۵۲۹۳ نکته ها:

۵۲۹۴ پیام ها:

۵۲۹۴ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۷]

۵۲۹۴ اشاره

۵۲۹۴ نکته ها:

۵۲۹۴ پیام ها:

۵۲۹۵ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۸]

۵۲۹۵ اشاره

۵۲۹۵ نکته ها:

۵۲۹۶ پیام ها:

۵۲۹۶ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۹ تا ۲۰]

۵۲۹۶ اشاره

۵۲۹۶ نکته ها:

۵۲۹۷ پیام ها:

۵۲۹۸ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۱]

۵۲۹۸ اشاره

۵۲۹۸ نکته ها:

۵۲۹۸ پیام ها:

۵۲۹۹ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۲]

۵۲۹۹ اشاره

۵۲۹۹ نکته ها:

پیام ها: ۵۲۹۹

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۳] ۵۳۰۰

اشاره ۵۳۰۰

نکته ها: ۵۳۰۰

پیام ها: ۵۳۰۴

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۴] ۵۳۰۶

اشاره ۵۳۰۶

نکته ها: ۵۳۰۶

پیام ها: ۵۳۰۶

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۵] ۵۳۰۷

اشاره ۵۳۰۷

پیام ها: ۵۳۰۷

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۶] ۵۳۰۸

اشاره ۵۳۰۸

نکته ها: ۵۳۰۸

پیام ها: ۵۳۰۸

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۷] ۵۳۰۹

اشاره ۵۳۰۹

نکته ها: ۵۳۰۹

پیام ها: ۵۳۰۹

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۸ تا ۲۹] ۵۳۱۰

اشاره ۵۳۱۰

نکته ها: ۵۳۱۰

پیام ها: ۵۳۱۱

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۰ تا ۳۱] ۵۳۱۱

اشاره ۵۳۱۱

نکته ها: ۵۳۱۲

پیام ها: ۵۳۱۲

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۲ تا ۳۳] ۵۳۱۳

اشاره ۵۳۱۳

نکته ها: ۵۳۱۳

پیام ها: ۵۳۱۴

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۵۳۱۴

اشاره ۵۳۱۴

نکته ها: ۵۳۱۴

پیام ها: ۵۳۱۵

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۶] ۵۳۱۵

اشاره ۵۳۱۵

نکته ها: ۵۳۱۵

پیام ها: ۵۳۱۵

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۷] ۵۳۱۶

اشاره ۵۳۱۶

نکته ها: ۵۳۱۶

پیام ها: ۵۳۱۷

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۸ تا ۳۹] ۵۳۱۸

اشاره ۵۳۱۸

نکته ها: ۵۳۱۸

پیام ها: ۵۳۲۱

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۰ تا ۴۱] ۵۳۲۲

اشاره ۵۳۲۲

نکته ها: ۵۳۲۳

پیام ها: ۵۳۲۶

۵۳۲۷ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۲ تا ۴۳]

۵۳۲۷ اشاره

۵۳۲۸ نکته ها:

۵۳۲۸ پیام ها:

۵۳۲۹ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۴]

۵۳۲۹ اشاره

۵۳۲۹ نکته ها:

۵۳۲۹ پیام ها:

۵۳۳۰ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۵ تا ۴۶]

۵۳۳۰ اشاره

۵۳۳۰ نکته ها:

۵۳۳۰ پیام ها:

۵۳۳۱ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۷]

۵۳۳۱ اشاره

۵۳۳۱ نکته ها:

۵۳۳۲ پیام ها:

۵۳۳۲ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۸]

۵۳۳۲ اشاره

۵۳۳۲ نکته ها:

۵۳۳۳ پیام ها:

۵۳۳۳ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۵۳۳۳ اشاره

۵۳۳۳ نکته ها:

۵۳۳۴ پیام ها:

۵۳۳۵ [سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۱]

۵۳۳۵ اشاره

نکته ها: ۵۳۳۵

پیام ها: ۵۳۳۵

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۵۲ تا ۵۳] ۵۳۳۵

اشاره ۵۳۳۵

نکته ها: ۵۳۳۶

پیام ها: ۵۳۳۷

[تفسیر سوره زخرف] ۵۳۴۲

سیمای سوره زخرف ۵۳۴۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۴] ۵۳۴۳

اشاره ۵۳۴۳

نکته ها: ۵۳۴۳

پیام ها: ۵۳۴۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵ تا ۸] ۵۳۴۴

اشاره ۵۳۴۴

نکته ها: ۵۳۴۵

پیام ها: ۵۳۴۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۹ تا ۱۰] ۵۳۴۶

اشاره ۵۳۴۶

نکته ها: ۵۳۴۶

پیام ها: ۵۳۴۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۱ تا ۱۲] ۵۳۴۷

اشاره ۵۳۴۷

نکته ها: ۵۳۴۷

پیام ها: ۵۳۴۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۳ تا ۱۴] ۵۳۴۹

اشاره ۵۳۴۹

پیام ها: ۵۳۴۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۵ تا ۱۷] ۵۳۵۰

اشاره ۵۳۵۰

نکته ها: ۵۳۵۰

پیام ها: ۵۳۵۰

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۸ تا ۱۹] ۵۳۵۱

اشاره ۵۳۵۱

نکته ها: ۵۳۵۱

پیام ها: ۵۳۵۱

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۰] ۵۳۵۲

اشاره ۵۳۵۲

نکته ها: ۵۳۵۲

پیام ها: ۵۳۵۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۱ تا ۲۲] ۵۳۵۳

اشاره ۵۳۵۳

پیام ها: ۵۳۵۳

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۳] ۵۳۵۴

اشاره ۵۳۵۴

نکته ها: ۵۳۵۴

پیام ها: ۵۳۵۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۴ تا ۲۵] ۵۳۵۵

اشاره ۵۳۵۵

پیام ها: ۵۳۵۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۲۸] ۵۳۵۶

اشاره ۵۳۵۶

نکته ها: ۵۳۵۶

پیام ها: ۵۳۵۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۹ تا ۳۱] ۵۳۵۷

اشاره ۵۳۵۷

نکته ها: ۵۳۵۸

پیام ها: ۵۳۵۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۲] ۵۳۵۹

اشاره ۵۳۵۹

نکته ها: ۵۳۵۹

پیام ها: ۵۳۶۰

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۳] ۵۳۶۱

اشاره ۵۳۶۱

نکته ها: ۵۳۶۱

پیام ها: ۵۳۶۱

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۵۳۶۱

اشاره ۵۳۶۱

پیام ها: ۵۳۶۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۳۷] ۵۳۶۲

اشاره ۵۳۶۲

نکته ها: ۵۳۶۲

پیام ها: ۵۳۶۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۸] ۵۳۶۴

اشاره ۵۳۶۴

نکته ها: ۵۳۶۵

پیام ها: ۵۳۶۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۰] ۵۳۶۵

اشاره ۵۳۶۵

نکته ها: ۵۳۶۵

پیام ها: ۵۳۶۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۲] ۵۳۶۶

اشاره ۵۳۶۶

نکته ها: ۵۳۶۶

پیام ها: ۵۳۶۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۳ تا ۴۴] ۵۳۶۷

اشاره ۵۳۶۷

نکته ها: ۵۳۶۷

پیام ها: ۵۳۶۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۵] ۵۳۶۷

اشاره ۵۳۶۷

نکته ها: ۵۳۶۸

پیام ها: ۵۳۶۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۴۷] ۵۳۶۸

اشاره ۵۳۶۸

نکته ها: ۵۳۶۸

پیام ها: ۵۳۶۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۸ تا ۵۰] ۵۳۶۹

اشاره ۵۳۶۹

نکته ها: ۵۳۷۰

پیام ها: ۵۳۷۰

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۱ تا ۵۲] ۵۳۷۱

اشاره ۵۳۷۱

نکته ها: ۵۳۷۱

پیام ها: ۵۳۷۱

۵۳۷۲ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۳ تا ۵۶]

۵۳۷۲ اشاره

۵۳۷۲ نکته ها:

۵۳۷۳ پیام ها:

۵۳۷۴ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۵۸]

۵۳۷۴ اشاره

۵۳۷۴ نکته ها:

۵۳۷۵ پیام ها:

۵۳۷۶ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۹ تا ۶۰]

۵۳۷۶ اشاره

۵۳۷۶ نکته ها:

۵۳۷۶ پیام ها:

۵۳۷۷ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۱ تا ۶۲]

۵۳۷۷ اشاره

۵۳۷۷ نکته ها:

۵۳۷۷ پیام ها:

۵۳۷۸ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۳]

۵۳۷۸ اشاره

۵۳۷۸ نکته ها:

۵۳۷۹ پیام ها:

۵۳۷۹ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۴ تا ۶۵]

۵۳۷۹ اشاره

۵۳۷۹ نکته ها:

۵۳۷۹ پیام ها:

۵۳۸۰ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۶ تا ۶۷]

۵۳۸۰ اشاره

نکته ها: ۵۳۸۰

پیام ها: ۵۳۸۱

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۸ تا ۷۱] ۵۳۸۱

اشاره ۵۳۸۱

نکته ها: ۵۳۸۲

پیام ها: ۵۳۸۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۲ تا ۷۳] ۵۳۸۳

اشاره ۵۳۸۳

نکته ها: ۵۳۸۳

پیام ها: ۵۳۸۳

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۴ تا ۷۶] ۵۳۸۴

اشاره ۵۳۸۴

نکته ها: ۵۳۸۴

پیام ها: ۵۳۸۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۷] ۵۳۸۴

اشاره ۵۳۸۴

نکته ها: ۵۳۸۴

پیام ها: ۵۳۸۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۸ تا ۸۰] ۵۳۸۶

اشاره ۵۳۸۶

نکته ها: ۵۳۸۷

پیام ها: ۵۳۸۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۲] ۵۳۸۷

اشاره ۵۳۸۷

پیام ها: ۵۳۸۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۳ تا ۸۴] ۵۳۸۸

۵۳۸۸ اشاره

۵۳۸۸ نکته ها:

۵۳۸۸ پیام ها:

۵۳۸۹ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۵]

۵۳۸۹ اشاره

۵۳۸۹ نکته ها:

۵۳۹۰ پیام ها:

۵۳۹۰ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۶]

۵۳۹۰ اشاره

۵۳۹۰ پیام ها:

۵۳۹۱ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۷]

۵۳۹۱ اشاره

۵۳۹۱ نکته ها:

۵۳۹۱ پیام ها:

۵۳۹۱ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۸]

۵۳۹۱ اشاره

۵۳۹۱ نکته ها:

۵۳۹۲ پیام ها:

۵۳۹۲ [سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۹]

۵۳۹۲ اشاره

۵۳۹۲ نکته ها:

۵۳۹۲ پیام ها:

۵۳۹۵ [تفسیر سوره دخان]

۵۳۹۵ سیمای سوره دخان

۵۳۹۶ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۳]

۵۳۹۶ اشاره

نکته ها: ۵۳۹۶

پیام ها: ۵۳۹۸

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۴] ۵۳۹۸

اشاره ۵۳۹۸

پیام ها: ۵۳۹۸

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵ تا ۶] ۵۳۹۸

اشاره ۵۳۹۸

نکته ها: ۵۳۹۹

پیام ها: ۵۳۹۹

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۷] ۵۴۰۰

اشاره ۵۴۰۰

پیام ها: ۵۴۰۰

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۸] ۵۴۰۰

اشاره ۵۴۰۰

پیام ها: ۵۴۰۰

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۹ تا ۱۱] ۵۴۰۱

اشاره ۵۴۰۱

نکته ها: ۵۴۰۱

پیام ها: ۵۴۰۱

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۲ تا ۱۳] ۵۴۰۲

اشاره ۵۴۰۲

پیام ها: ۵۴۰۲

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۴ تا ۱۶] ۵۴۰۲

اشاره ۵۴۰۲

نکته ها: ۵۴۰۳

پیام ها: ۵۴۰۳

۵۴۰۴ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۷ تا ۱۸]

۵۴۰۴ اشاره

۵۴۰۴ نکته ها:

۵۴۰۴ پیام ها:

۵۴۰۵ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۹ تا ۲۲]

۵۴۰۵ اشاره

۵۴۰۵ پیام ها:

۵۴۰۷ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۳ تا ۲۸]

۵۴۰۷ اشاره

۵۴۰۷ نکته ها:

۵۴۰۸ پیام ها:

۵۴۰۹ [سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۹]

۵۴۰۹ اشاره

۵۴۰۹ نکته ها:

۵۴۰۹ پیام ها:

۵۴۰۹ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۰ تا ۳۳]

۵۴۰۹ اشاره

۵۴۱۰ نکته ها:

۵۴۱۰ پیام ها:

۵۴۱۰ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۳۷]

۵۴۱۰ اشاره

۵۴۱۱ نکته ها:

۵۴۱۱ پیام ها:

۵۴۱۲ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۵۴۱۲ اشاره

۵۴۱۲ نکته ها:

پیام‌ها: ۵۴۱۲

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۰ تا ۴۲] ۵۴۱۳

اشاره ۵۴۱۳

نکته‌ها: ۵۴۱۳

پیام‌ها: ۵۴۱۳

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۳ تا ۵۰] ۵۴۱۴

اشاره ۵۴۱۴

نکته‌ها: ۵۴۱۴

پیام‌ها: ۵۴۱۴

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۵] ۵۴۱۶

اشاره ۵۴۱۶

نکته‌ها: ۵۴۱۶

پیام‌ها: ۵۴۱۷

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۵۴۱۷

اشاره ۵۴۱۷

پیام‌ها: ۵۴۱۸

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۸ تا ۵۹] ۵۴۱۸

اشاره ۵۴۱۸

نکته‌ها: ۵۴۱۸

پیام‌ها: ۵۴۱۹

[تفسیر سوره جاثیه] ۵۴۲۲

سیمای سوره جاثیه ۵۴۲۲

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱ تا ۳] ۵۴۲۳

اشاره ۵۴۲۳

نکته‌ها: ۵۴۲۳

پیام‌ها: ۵۴۲۳

٥٤٢٤ [سوره الجاثیه (٤٥): آیات ٤ تا ٥]

٥٤٢٤ اشاره

٥٤٢٤ نکته ها:

٥٤٢٥ پیام ها:

٥٤٢٦ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ٦]

٥٤٢٦ اشاره

٥٤٢٦ پیام ها:

٥٤٢٧ [سوره الجاثیه (٤٥): آیات ٧ تا ٩]

٥٤٢٧ اشاره

٥٤٢٧ نکته ها:

٥٤٢٨ پیام ها:

٥٤٢٩ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٠]

٥٤٢٩ اشاره

٥٤٢٩ نکته ها:

٥٤٢٩ پیام ها:

٥٤٣٠ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١١]

٥٤٣٠ اشاره

٥٤٣٠ نکته ها:

٥٤٣٠ پیام ها:

٥٤٣٠ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٢]

٥٤٣٠ اشاره

٥٤٣١ پیام ها:

٥٤٣٢ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٣]

٥٤٣٢ اشاره

٥٤٣٢ پیام ها:

٥٤٣٣ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٤]

٥٤٣٣ اشاره

٥٤٣٣ نکته ها:

٥٤٣٣ پیام ها:

٥٤٣٤ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٥]

٥٤٣٤ اشاره

٥٤٣٤ نکته ها:

٥٤٣٥ پیام ها:

٥٤٣٥ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٦]

٥٤٣٥ اشاره

٥٤٣٥ نکته ها:

٥٤٣٦ پیام ها:

٥٤٣٦ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٧]

٥٤٣٦ اشاره

٥٤٣٦ نکته ها:

٥٤٣٧ پیام ها:

٥٤٣٧ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ١٨]

٥٤٣٧ اشاره

٥٤٣٧ نکته ها:

٥٤٣٧ پیام ها:

٥٤٣٩ [سوره الجاثیه (٤٥): آیات ١٩ تا ٢٠]

٥٤٣٩ اشاره

٥٤٣٩ نکته ها:

٥٤٣٩ پیام ها:

٥٤٤٠ [سوره الجاثیه (٤٥): آیه ٢١]

٥٤٤٠ اشاره

٥٤٤٠ نکته ها:

۵۴۴۰ اشاره

۵۴۴۱ مؤمن و کافر

۵۴۴۲ پیام ها:

۵۴۴۳ [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۲]

۵۴۴۳ اشاره

۵۴۴۵ نکته ها:

۵۴۴۵ پیام ها:

۵۴۴۶ [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۳]

۵۴۴۶ اشاره

۵۴۴۶ نکته ها:

۵۴۴۷ پیام ها:

۵۴۴۷ [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۴]

۵۴۴۷ اشاره

۵۴۴۸ نکته ها:

۵۴۴۸ پیام ها:

۵۴۴۸ [سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۲۵ تا ۲۶]

۵۴۴۸ اشاره

۵۴۴۸ نکته ها:

۵۴۴۹ پیام ها:

۵۴۴۹ [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۷]

۵۴۴۹ اشاره

۵۴۴۹ پیام ها:

۵۴۵۰ [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۸]

۵۴۵۰ اشاره

۵۴۵۰ نکته ها:

۵۴۵۰ پیام ها:

- ۵۴۵۱ ----- [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۹] -----
- ۵۴۵۱ ----- اشاره -----
- ۵۴۵۱ ----- نکته ها: -----
- ۵۴۵۱ ----- پیام ها: -----
- ۵۴۵۲ ----- [سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۰ تا ۳۱] -----
- ۵۴۵۲ ----- اشاره -----
- ۵۴۵۲ ----- نکته ها: -----
- ۵۴۵۳ ----- پیام ها: -----
- ۵۴۵۳ ----- [سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۲ تا ۳۴] -----
- ۵۴۵۳ ----- اشاره -----
- ۵۴۵۴ ----- نکته ها: -----
- ۵۴۵۴ ----- پیام ها: -----
- ۵۴۵۵ ----- [سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۵] -----
- ۵۴۵۵ ----- اشاره -----
- ۵۴۵۵ ----- نکته ها: -----
- ۵۴۵۶ ----- پیام ها: -----
- ۵۴۵۶ ----- [سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۶ تا ۳۷] -----
- ۵۴۵۶ ----- اشاره -----
- ۵۴۵۶ ----- نکته ها: -----
- ۵۴۵۶ ----- پیام ها: -----
- ۵۴۵۸ ----- درباره مرکز -----

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۱-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۱-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۰۸۱۲۴

ص: ۱

جلد اول

اشاره

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصومِينَ دَرُوسِ سَطْحِ وَ مَقْدَارِي از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذرانده بودم که به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه و خلاصه آن را یادداشت می کردیم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیه الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا حال بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله تعالی علیه به پیروزی رسید و من از همان روزهای اول بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و الان حدود هفده سال است که هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن در سیمای جمهوری اسلامی ایران برنامه دارم.

همکاری بنده تا پایان تفسیر نمونه ادامه داشت ولی در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار، علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت برداری شد و الان حدود هشت سال است که هر هفته یک روز و در ماه رمضان هر روز برنامه ای تحت عنوان

«آئینه وحی» از رادیو پخش می گردد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیه الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمدیان و حجه الاسلام محدثی قرار داده و بعد از تدوین آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق قم گذاشتم تا زیر نظر آیه الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری که نیمی از هفته را به تهران می آمدند، در تبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است - حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام شیخ محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱ این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

□ □
۲ از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله آمده استفاده شده است.

۳ بیشتر پیام ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و برخی نکات از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن را مرحمت فرماید و توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت کرده و

قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل و تواشیح اکتفاء نکرده و مسأله ی اصلی را تدبر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلی قرار دهند و در هر منطقه ای در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسات تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر نقش داشته اند تشکر می کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

همچنین از کسانی که در تألیف و تدوین و تصحیح و چاپ و نشر این تفسیر مرا یاری کرده اند و افرادی که انتقاد یا پیشنهاد سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته اند تشکر می کنم.

محسن قرائتی ۳/۸/۷۴/۲۹ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قرآن مجید با تأثیر عظیمی که در زندگی بشر و تحول تاریخ و مخصوصاً مسلمین داشته است، اما چنان که شایسته و بایسته مقام قرآن بوده به آن توجه نشده و در بین مردم مهجور مانده است و با آنکه خود قرآن فرمود: «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» ما قرآن را برای پند گیری سهل و آسان قرار دادیم، باز عده ای از مطالب قرآنی مورد فراموشی و بی توجهی قرار گرفته است، همانطور که درباره ی امم سابقه در قرآن آمده است: «فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ» قرآن مجید از اول تا آخر پیام الهی برای بشر است و آگاهی و آشنایی با تمام پیام لازم است، خصوصاً پیامی که از جانب خدا و مربوط به سعادت دنیوی و ابدی انسان ها باشد که تدبیر در تمام آیات و مطالب آن لازم است:

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ» این مقدمات مقتضی آن است که تفسیری برای همه قرآن مجید تدوین شود که عمده ی نظر بر فهم درک محتوای آیات باشد و روشن شود که این آیه یا آیات چه می خواهد افاده کند؟ و چه مطلبی را متعرض است؟ و به اصطلاح جدید تفسیر «بیانی» باشد.

کتاب های تفسیر بیشتر به تحقیقات فنی در علوم مختلفه مانند ادبیات و شعب آن، و علم کلام، و مباحثات مذهبی و فرقه ای، و فقه و غیرها پرداخته اند، و هر صاحب فنی در دایره فن خود و با اصطلاحات رایج آن فن به بحث پرداخته، به علاوه آنکه بحث ها بسیار طولانی شده است که همین طولانی بودن بحث یکی از موانعی است که انسان با تمام قرآن مجید آشنا شود. بگذریم که بعضی

آیات را دستاویز عقاید شخصی و یا احیاناً انحرافی خود قرار داده اند.

در نهضت امام خمینی قدس سره و انقلاب اسلامی طبعاً توجه به دین مقدس اسلام و مذهب تشیع که بزرگترین مصدر و منبع آن قرآن مجید است، این خلأ بیشتر احساس می شد و تدوین یک دوره تفسیر که وافی به نیاز دانشجویان و فرهنگیان فارسی زبان باشد به نظر لازم آمد.

امتیازاتی که در تدوین این مجموعه ی تفسیری باید مورد توجه بوده باشد این امور است:

۱ به زبان ساده و رسا باشد، اما سست نباشد.

۲ از اصطلاحات فنی علوم که باعث مشکل شدن فهم قرآن است دور باشد.

۳ به مطالبی که راه گشای زندگی و قابل عرضه در جامعه مسلمین بلکه قابل ترجمه و انتقال به تمام جوامع انسانی بوده و به راستی «هُدًى لِلنَّاسِ» و «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» باشد پرداخته شود چه آنکه مطالب قرآن محصور به عصر و زمان معین و یا فرد و جمعیت معینی نیست.

۴ برداشت از آیات از راه دلالت آیات باشد و متکی بر تفسیر به رأی و استحسان های دلخواه و روایات ضعیفه نباشد.

۵ روایات معتبره وارده از اهل بیت علیهم السلام که یکی از ثقلین کتاب الله و عترت رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند و رجوع به آنها بر حسب دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله لازم است باید مورد نظر باشد.

این مبادی و اصول در گرد آوری این تفسیر تفسیر آقای قرائتی در نظر بوده و چنانچه تخلفی مشاهده شود از روی غفلت بوده و ان شاء الله تعالی اصلاح خواهد شد.

امیدوارم که دانشمند گرانمایه حجه الاسلام جناب آقای قرائتی که علاوه بر جهات علمی، صاحب ذوق و قریحه ای سرشار در تفسیر می باشند و لطایف کلمات الهی را به خوبی درک می کنند، بر طبق این اصول و امتیازات، تفسیر خود

را به اتمام برسانند.

اینجانب بیشتر از یک جزء تفسیر از این مجموعه را با خود ایشان به مذاکره نشستیم و ضمناً مطالبی را خدمتشان تذکر دادم.

مؤلف عزیز ما پس از ترجمه ی هر آیه به زبان ساده و رسا، به شرح محتوای آن آیه با بیان نکاتی که آنها را پیام های آیه نامیده، پرداخته است. این نکات در حقیقت روشنگر روح تفسیر و شرح و بسط آن می باشد و انصافاً در بسیاری از موارد نکات و برداشت های ایشان ابتکاری است و تازگی دارد.

به امید روزی که قرآن کریم در حوزه ها و دانشگاه های مسلمین محور اصلی قرار گیرد، همانگونه که امام زین العابدین علیه السلام در دعای ختم قرآن در صحیفه سجادیه درباره قرآن می فرماید:

«و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه» قرآن ترازوی عدلی است که از بیان حقّ زبانش کوتاه نیست.

به امید آن که این شیوه تفسیر و روش ابتکاری که مؤلف عزیز ما در پیاده کردن مطالب عالیّه قرآن در پیش گرفته، گام اوّل و آخر نباشد و صاحب نظران و محققان در گام های بعدی این شیوه را تکمیل نمایند.

«جعلنا الله من المتمسکین بالثقلین بکتاب الله و عتره نبیّه محمد صلی الله علیه و علیهم» قم ۹ ربیع الثانی ۱۴۱۴ مهدی الحسینی
الروحانی

ص: ۱۰

مقدمه چاپ دوازدهم

در سال ۱۳۷۸ برای تجدید چاپ جلد اول توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر «تفسیر نور» را با دقت مطالعه کردم. مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده کرده بودم به مطالب قبلی اضافه شد.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و شمع و عجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم، ولی نمی دانم حتی یک صفحه ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه! البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه ی آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل شود.

اللهم آمین محسن قرائتی ۷۸/۴/۶

سوره ی حمد که نام دیگرش «فاتحه الكتاب» است، هفت آیه دارد (۱) و تنها سوره ای است که بر هر مسلمانی واجب است حدّ اقل روزانه ده بار آن را در نمازهای شبانه روزی بخواند و گر نه نماز او باطل است. «لا صلاه الا بفاتحه الكتاب» (۲) بنا به روایت جابر بن عبد الله انصاری از رسول اکرم صلی الله علیه و آله:

این سوره بهترین سوره های قرآن است. و به نقل ابن عباس؛

سوره ی حمد اساس قرآن است. در حدیث نیز آمده است:

اگر هفتاد مرتبه این سوره را بر مرده خواندید و زنده شد، تعجب نکنید. (۳)

از نامگذاری این سوره به «فاتحه الكتاب»، معلوم می شود که تمام آیات قرآن در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع آوری شده و به صورت کتاب در آمده است و به امر ایشان این سوره در آغاز و شروع کتاب (قرآن) قرار گرفته است.

همچنین در حدیث ثقلین می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «أني تارك فيكم الثقلين كتاب الله و عترتي» (۴)

من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم، کتاب خدا و خاندانم. از این حدیث نیز معلوم می شود که آیات الهی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت «کتاب الله»

ص: ۱۵

۱-۱. عدد هفت، عدد آسمان ها، ایام هفته، طواف، سعی بین صفا و مروه و پرتاب سنگ به شیطان نیز می باشد.

۲-۲. مستدرک، ج ۴، ح ۴۳۶۵.

۳-۳. بحار، ج ۹۲، ص ۲۵۷.

۴-۴. بحار، ج ۲، ص ۱۰۰.

جمع آوری شده و به همین نام در میان مسلمانان معروف و مشهور بوده است.

آیات سوره ی مبارکه فاتحه، اشاراتی در باره ی خداوند و صفات او، مسأله معاد، شناخت و درخواست رهروی در راه حقّ و قبول حاکمیت و ربوبیت خداوند دارد.

همچنین به ادامه ی راه اولیای خدا، ابراز علاقه و از گمراهان و غضب شدگان اعلام بیزاری و انزجار شده است.

سوره ی حمد همانند خود قرآن مایه ی شفاست، هم شفای دردهای جسمانی و هم شفای بیماری های روحی. (۱)

ص: ۱۶

۱- ۱). علامه امینی قدس سره در تفسیر فاتحه الكتاب، روایات زیادی را در این زمینه نقل نموده است.

قبل از تفسیر سوره حمد سیمایی از درسهای این سوره را ترسیم نموده و در صفحات بعد به شرح آن می پردازیم؛ ۱ انسان در تلاوت سوره ی حمد با «بِسْمِ اللَّهِ» از غیر خدا قطع امید می کند.

۲ با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» احساس می کند که مربوب و مملوک است و خودخواهی و غرور را کنار می گذارد.

۳ با کلمه «عالمین» میان خود و تمام هستی ارتباط برقرار می کند.

۴ با «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» خود را در سایه لطف او می داند.

۵ با «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» غفلتش از آینده زدوده می شود.

۶ با گفتن «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ریا و شهرت طلبی را زایل می کند.

۷ با «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» از ابرقدرت ها نمی هراسد.

۸ از «أَنْعَمْتَ» می فهمد که نعمت ها به دست اوست.

۹ با «اهْدِنَا» رهسازی در راه حق و طریق مستقیم را درخواست می کند.

۱۰ در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» همبستگی خود را با پیروان حق اعلام می کند.

۱۱ با «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» و «لَا الضَّالِّينَ» بیزاری و براءت از باطل و اهل باطل را ابراز می دارد.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

نکته ها:

در میان اقوام و ملل مختلف، رسم است که کارهای مهم و با ارزش را به نام بزرگی از بزرگان خویش که مورد احترام و علاقه ی آنهاست، شروع می کنند تا آن کار میمون و مبارک گردد و به انجام رسد. البته آنان بر اساس اعتقادات صحیح یا فاسد خویش عمل می کنند. گاهی به نام بت ها و طاغوت ها و گاهی با نام خدا و به دست اولیای خدا، کار را شروع می کنند. چنان که در جنگ خندق، اولین کلنگ را رسول خدا صلی الله علیه و آله بر زمین زد. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سر آغاز کتاب الهی است. «بِسْمِ اللَّهِ» نه تنها در ابتدای قرآن، بلکه در آغاز تمام کتاب های آسمانی بوده است. در سر لوحه ی کار و عمل همه ی انبیا «بِسْمِ اللَّهِ» قرار داشت. وقتی کشتی حضرت نوح در میان امواج طوفان به راه افتاد، نوح علیه السلام به یاران خود گفت: سوار شوید که «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۲)

یعنی

حرکت و توقف این کشتی با نام خداست. حضرت سلیمان علیه السلام نیز وقتی ملکه سبا را به ایمان فراخواند، دعوتنامه خود را با جمله ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳) آغاز نمود.

حضرت علی علیه السلام فرمود: بِسْمِ اللَّهِ

، مایه برکت کارها و ترک آن موجب نافرجامی است.

همچنین آن حضرت به شخصی که جمله ی بِسْمِ اللَّهِ را می نوشت، فرمود:

«جَوِّدْهَا»

آن را نیکو بنویس. (۴)

١-١. بحار، ج ٢٠ ص ٢١٨.

٢-٢. هود، ٤١.

٣-٣. نمل، ٣٠.

٤-٤. كنز العمال، ح ٢٩٥٥٨.

بر زبان آوردن «بِسْمِ اللَّهِ» در شروع هر کاری سفارش شده است؛ در خوردن و خوابیدن و نوشتن، سوارشدن بر مرکب و مسافرت و بسیاری کارهای دیگر. حتی اگر حیوانی بدون نام خدا ذبح شود، مصرف گوشت آن حرام است و این رمز آن است که خوراک انسان های هدف دار و موحد نیز باید جهت الهی داشته باشد.

□
در حدیث می خوانیم: «بِسْمِ اللَّهِ»

□
را فراموش نکن، حتی در نوشتن یک بیت شعر. و روایاتی در پاداش کسی که اولین بار «بِسْمِ اللَّهِ» را به کودک یاد بدهد، وارد شده است. (۱)

□ □
سؤال: چرا در شروع هر کاری «بِسْمِ اللَّهِ» سفارش شده است؟ پاسخ: «بِسْمِ اللَّهِ» آرم و نشانه ی مسلمانی است و باید همه کارهای او رنگ الهی داشته باشد. همانگونه که محصولات و کالاهای ساخت یک کارخانه، آرم و علامت آن کارخانه را دارد؛ خواه به صورت جزیی باشد یا کلی. مثلاً یک کارخانه چینی سازی، علامت خود را روی تمام ظروف می زند، خواه ظرف های بزرگ باشد یا ظرف های کوچک. یا اینکه پرچم هر کشوری هم بر فراز ادارات و مدارس و پادگان های آن کشور است و هم بر فراز کشتی های آن کشور در دریاها، و هم بر روی میز اداری کارمندان.

□ □
سؤال: آیا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل است؟ پاسخ: به اعتقاد اهل بیت رسول الله علیهم السلام که صد سال سابقه بر سایر رهبران فقهی مذاهب دارند و در راه خدا به شهادت رسیده و در قرآن نیز عصمت و پاکی آنها به صراحت بیان شده است، آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل و جزء قرآن است. فخر رازی در تفسیر خویش شانزده دلیل آورده که «بِسْمِ اللَّهِ» جزء سوره است. آلوسی نیز همین اعتقاد را دارد. در مسند احمد نیز «بِسْمِ اللَّهِ» جزء سوره شمرده شده است. (۲) برخی از افراد که بِسْمِ اللَّهِ را جزء سوره ندانسته و یا در نماز آن را ترک کرده اند، مورد اعتراض واقع شده اند. در مستدرک حاکم آمده است:

ص: ۱۹

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۳.

۲-۲. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۷۷ و ج ۴، ص ۸۵.

روزی معاویه در نماز بِسْمِ اللّٰهِ نگفت، مردم به او اعتراض نمودند که «أَسْرَقْتَ أُمَّ نَسِيتَ»، آیه را دزدیدی یا فراموش کردی؟! (۱) امامان معصوم علیهم السلام اصرار داشتند که در نماز، بِسْمِ اللّٰهِ را بلند بگویند. امام باقر علیه السلام در مورد کسانی که «بِسْمِ اللّٰهِ» را در نماز نمی خواندند و یا جزء سوره نمی شمردند، می فرمود: «سَرَقُوا اَكْرَمَ آيَةٍ» (۲)

بهترین آیه قرآن را به سرقت بردند. در سنن بیهقی در ضمن حدیثی آمده است:

چرا بعضی»

بِسْمِ اللّٰهِ

«را جزء سوره قرار نداده اند!» (۳) شهید مطهری قدس سره در تفسیر سوره حمد، ابن عباس، عاصم، کسایی، ابن عمر، ابن زبیر، عطاء، طاووس، فخر رازی و سیوطی را از جمله کسانی معرفی می کند که بِسْمِ اللّٰهِ را جزء سوره می دانستند.

در تفسیر قرطبی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «بِسْمِ اللّٰهِ»

تاج سوره هاست. تنها در آغاز سوره براءت (سوره توبه) بسم الله نیامده و این به فرموده حضرت علی علیه السلام به خاطر آن است که «بِسْمِ اللّٰهِ»

کلمه امان و رحمت است، و اعلام براءت از کفار و مشرکین، با اظهار محبت و رحمت سازگار نیست. (۴)

سیمای

بِسْمِ اللّٰهِ»

۱ «بِسْمِ اللّٰهِ» نشانگر رنگ و صبغه ی الهی و بیانگر جهت گیری توحیدی ماست. (۵)

۲ «بِسْمِ اللّٰهِ» رمز توحید است و ذکر نام دیگران به جای آن رمز کفر، و قرین کردن نام خدا با نام دیگران، نشانه ی شرک. نه در کنار نام خدا، نام دیگری را ببریم و نه به جای نام او. (۶)

۳ «بِسْمِ اللّٰهِ» رمز بقا و دوام است. زیرا هر چه رنگ خدایی نداشته باشد، فانی است. (۷)

ص: ۲۰

۱-۱. مستدرک، ج ۳، ص ۲۳۳.

۲-۲. بحار، ج ۸۵، ص ۲۰.

۳-۳. سنن بیهقی، ج ۲، ص ۵۰.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان و فخر رازی.

- ۵-۵). امام رضا علیه السلام می فرماید: بسم الله یعنی نشان بندگی خدا را بر خود می نهم. تفسیر نور الثقلین.
- ۶-۶). نه فقط ذات او، بلکه نام او نیز از هر شریکی منزّه است؛ «سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» حتّی شروع کردن کار به نام خدا و محمد صلی الله علیه و آله ممنوع است. إثبات الهداه، ج ۷، ص ۴۸۲.
- ۷-۷). «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» قصص، ۸۸.

۴ «بِسْمِ اللَّهِ» رمز عشق به خدا و توکل به اوست. به کسی که رحمن و رحیم است عشق می ورزیم و کارمان را با توکل به او آغاز می کنیم، که بردن نام او سبب جلب رحمت است.

□
۵ «بِسْمِ اللَّهِ» رمز خروج از تکبر و اظهار عجز به درگاه الهی است.

□
۶ «بِسْمِ اللَّهِ» گام اول در مسیر بندگی و عبودیت است.

□
۷ «بِسْمِ اللَّهِ» مایه ی فرار شیطان است. کسی که خدا را همراه داشت، شیطان در او مؤثر نمی افتد.

□
۸ «بِسْمِ اللَّهِ» عامل قداست یافتن کارها و بیمه کردن آنهاست.

□
۹ «بِسْمِ اللَّهِ» ذکر خداست، یعنی که خدایا من تو را فراموش نکرده ام.

□
۱۰ «بِسْمِ اللَّهِ» بیانگر انگیزه ماست، یعنی خدایا هدفم تو هستی نه مردم، نه طاغوت ها و نه جلوه ها و نه هوس ها.

□
۱۱ امام رضا علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ»

به اسم اعظم الهی، از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیک تر است. (۱)

پیام ها:

□
۱ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز سوره، رمز آن است که مطالب سوره، از مبدأ حق و مظهر رحمت نازل شده است.

□
۲ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز کتاب، یعنی هدایت تنها با استعانت از او محقق می شود. (۲)

□
۳ «بِسْمِ اللَّهِ» کلامی که سخن خدا با مردم و سخن مردم با خدا، با آن شروع می شود.

□
۴ رحمت الهی همچون ذات او ابدی و همیشگی است. «اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

ص: ۲۱

(۱-۱). تفسیر راهنما.

□ □
(۲-۲). شاید معنای اینکه می گویند: تمام قرآن در سوره حمد، و تمام سوره حمد در «بِسْمِ اللَّهِ»، و تمام «بِسْمِ اللَّهِ» در حرف (پاء) خلاصه می شود، این باشد که آفرینش هستی و هدایت آن، همه با استمداد از اوست. چنان که رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز با نام او آغاز گردید. «اقرأ باسم ربك»

۵ بیان رحمت الهی در قالب های گوناگون، نشانه ی اصرار بر رحمت است.

(هم قالب «رحمن»، هم قالب «رحیم») «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» ۶ شاید آوردن کلمه رحمن و رحیم در آغاز کتاب، نشانه این باشد که قرآن جلوه ای از رحمت الهی است، همانگونه که اصل آفرینش و بعثت جلوه لطف و رحمت اوست. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۲]

اشاره

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲)

سپاس و ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«رَبِّ» به کسی گفته می شود که هم مالک و صاحب چیزی است و هم در رشد و پرورش آن نقش دارد. خداوند هم صاحب حقیقی عالم است و هم مدبّر و پروردگار آن. پس همه هستی حرکت تکاملی دارد و در مسیری که خداوند معین کرده، هدایت می شود.

علاوه بر سوره حمد، چهار سوره ی انعام، کهف، سبأ و فاطر نیز با جمله «الْحَمْدُ لِلَّهِ» آغاز گردیده، ولی فقط در سوره حمد بعد از آن «رَبِّ الْعَالَمِينَ» آمده است.

مفهوم حمد، ترکیبی از مفهوم مدح و شکر است. انسان در برابر جمال و کمال و زیبایی، زبان به ستایش و در برابر نعمت و خدمت و احسان دیگران، زبان به تشکر می گشاید. خداوند متعال به خاطر کمال و جمالش، شایسته ی ستایش و به خاطر احسان ها و نعمت هایش، لایق شکرگزاری است.

الْحَمْدُ لِلَّهِ

بهترین نوع تشکر از خداوند است. هر کس در هر جا، با هر زبانی، هر گونه ستایشی از هر کمال و زیبایی دارد، در حقیقت سرچشمه ی آن را ستایش می کند. البته حمد خداوند منافات با سپاسگزاری از مخلوق ندارد، به شرط آنکه به امر خدا و در خط و مسیر او باشد.

خداوند مسیر رشد و تربیت همه را تعیین نموده است:

«رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۱)

پروردگار ما همه ی موجودات را نعمت وجود بخشیده و سپس به راه

کمالش هدایت نموده است. او به زنبور عسل یاد داده که از چه گیاهی بمکد و به مورچه آموخته است که چگونه قوت زمستانی خود را ذخیره کند و بدن انسان را چنان آفریده که هر گاه کمبود خون پیدا کرد، خون سازی نماید. چنین خداوندی، شایسته حمد و سپاسگزاری است.

خداوند، پروردگار همه ی آفریده هاست. «وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۲) آنچه در آسمان ها و زمین و میان آنهاست، پروردگارشان اوست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» (۳) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «من الجمادات و الحيوانات» یعنی او پروردگار جاندار و بی جان است.

لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

هم آفرینش از اوست و هم اداره ی آن، و او پرورش دهنده ی همه است.

مراد از «عالمین» یا فقط انسان ها هستند، مانند آیه ۷۰ سوره حجر که قوم لوط به حضرت لوط گفتند: «أَوَلَمْ نُنْهَكْ عَنِ الْعَالَمِينَ»

آیا ما تو را از ملاقات با مردم نهی نکردیم؟ و یا مراد همه ی عوالم هستی است. «عالم» به معنای مخلوقات و «عالمین» به معنای تمام مخلوقات نیز استعمال شده است. از این آیه فهمیده می شود که تمام هستی یک پروردگار دارد که اوست و آنچه در جاهلیت و در میان بعضی از ملت ها اعتقاد داشتند که برای هر نوع از پدیده ها خدایی است و آن را مدبر و ربّ النوع آن می پنداشتند، باطل است.

پیام ها:

۱ همه ستایش ها برای اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۴) خداوند در تربیت و رشد هستی اجباری ندارد. زیرا حمد برای کارهای غیر اجباری است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

ص: ۲۳

۱-۱. طه، ۵۰.

۲-۲. انعام، ۱۶۴.

۳-۳. شعراء، ۲۴.

۴-۴. الف و لام در «الحمد» به معنای تمام حمد و جنس ستایش است.

۳ همه هستی زیباست و تدبیر همه هستی نیکوست. زیرا حمد برای زیبایی و نیکویی است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۴ دلیل ستایش ما، پروردگاری اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۵ رابطه ی خداوند با مخلوقات، رابطه ی دائمی و تنگاتنگ است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (نقاش و بنا هنر خود را عرضه می کند و می رود، ولی مربی باید هر لحظه نظارت داشته باشد). ۶ همه ی هستی، تحت تربیت خداوند یکتاست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۷ امکان رشد و تربیت، در همه ی موجودات وجود دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۸ خداوند هم انسان ها را با راهنمایی انبیا تربیت می کند، (تربیت تشریحی) و هم جمادات و نباتات و حیوانات را رشد و پرورش می دهد. (تربیت تکوینی) «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۹ مؤمنان در آغاز کتاب (قرآن) با نیایش به درگاه خداوند متعال، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» می گویند و در پایان کار در بهشت نیز، همان شعار را می دهند که «آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۳]

اشاره

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۳)

(خدایی که) بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه «رحمن» به معنای مبالغه و شدت در رحمت و گستردگی آن است. از کاربرد دو صفت «رحمن» و «رحیم» در قرآن، استفاده می شود که رحمانیت درباره همه ی مخلوقات و رحیم بودن، مربوط به انسان و موجودات مکلف است.

خداوند رحمت را بر خود واجب کرده است، «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و رحمت او بر همه چیز سایه گسترده است، «وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) همچنین

ص: ۲۴

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. انعام، ۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

پیامبر و کتاب او مایه رحمتند، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۱) آفرینش و پرورش او بر اساس رحمت است و اگر عقوبت نیز می دهد از روی لطف است. بخشیدن گناهان و قبول توبه ی بندگان و عیب پوشی از آنان و دادن فرصت برای جبران اشتباهات، همه مظاهر رحمت و مهربانی اوست.

پیام ها:

۱ تدبیر و تربیت الهی، همراه محبت و رحمت است. (در کنار کلمه «رب»، کلمه «رحمن» آمده است.) «رَبُّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» ۲ هم چنان که تعلیم نیازمند رحم و مهربانی است، «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۲) تربیت و تزکیه نیز باید بر اساس رحم و مهربانی باشد. «رَبُّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» ۳ رحمانیت خداوند، دلیل بر ستایش اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۴]

اشاره

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۴)

(خدایی که مالک روز جزاست.)

نکته ها:

مالکیت خداوند، حقیقی است و شامل احاطه و سلطنت است، ولی مالکیت های اعتباری، از سلطه ی مالک خارج می شود و تحت سلطه ی واقعی او نیست. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» با آنکه خداوند مالک حقیقی همه چیز در همه وقت است، ولی مالکیت او در روز قیامت و معاد جلوه ی دیگری دارد؛ در آن روز تمام واسطه ها و اسباب قطع می شوند. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۳) نسبت ها و خویشاوندی ها از بین می رود. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۴)

ص: ۲۵

۱-۱. انبیاء، ۱۰۷.

۲-۲. الرحمن، ۱-۲.

۳-۳. بقره، ۱۶۶.

۴-۴. مؤمنون، ۱۰۱.

مال و ثروت و فرزندان، ثمری ندارند. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۱) بستگان و نزدیکان نیز فایده ای نمی رسانند. «لَنْ تَنْفَعَكُم أَرْحَامُكُمْ» (۲) نه زبان، اجازه عذر تراشی دارد و نه فکر، فرصت تدبیر. تنها راه چاره لطف خداوند است که صاحب اختیار آن روز است.

لفظ «دین» در معانی گوناگون به کار رفته است:

الف: مجموعه ی قوانین آسمانی. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۳) ب: عمل و اطاعت. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۴) ج: حساب و جزا. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» «يَوْمِ الدِّينِ» در قرآن به معنای روز قیامت است که روز کیفر و پاداش می باشد.

«يَسْتَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ» (۵)

می پرسند روز قیامت چه وقت است؟ قرآن در مقام معرفی این روز، چنین می فرماید: «ثُمَّ أَذْرَاكَ مَا يَوْمِ الدِّينِ. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۶)

(ای پیامبر!) نمی دانی روز دین چه روزی است؟ روزی که هیچ کس برای

کسی کار آیی ندارد و آن روز تنها حکم و فرمان با خداست.

«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

نوعی انذار و هشدار است، ولی با قرار گرفتن در کنار آیه ی «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» معلوم می شود که بشارت و انذار باید در کنار هم باشند. نظیر آیه شریفه دیگر که می فرماید: «تَبَيَّنَّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ. وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» (۷)

به بندگانم خبر ده که من بسیار مهربان و آمرزنده ام، ولی عذاب و مجازات من نیز

دردناک است. همچنین در آیه دیگر خود را چنین معرفی می کند: «قَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ» (۸)

خداوند پذیرنده ی توبه مردمان و عقوبت کننده ی شدید گناهکاران است.

در اولین سوره ی قرآن، مالکیت خداوند عنوان شده است، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» و در آخرین سوره، ملکیت او. «مَلِكِ النَّاسِ»

ص: ۲۶

۱-۱. شعراء، ۸۸.

۲-۲. ممتحنه، ۳.

۳-۳. آل عمران، ۱۹.

۴-۴. زمر، ۳.

٥-٥. ذاریات، ١٢.

٦-٦. انفطار، ١٨، ١٩.

٧-٧. حجر، ٤٩، ٥٠.

٨-٨. غافر، ٣.

پیام ها:

۱ خداوند متعال، از جهات مختلف قابل عبادت است و ما باید حمد و سپاس او را به جا آوریم. به خاطر کمال ذات و صفات او که «الله» است، به خاطر احسان و تربیت او که «رَبُّ الْعَالَمِينَ» است و به خاطر امید و انتظار رحم و لطف او که «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» است و به خاطر قدرت و هیبت او که «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» است.

۲ قیامت، پرتوی از ربوبیت اوست. «رَبُّ الْعَالَمِينَ» «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» ۳ قیامت، جلوه ای از رحمت خداوند است. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۵]

اشاره

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵)

(خدایا) تنها ترا می پرستیم و تنها از تو یاری می جوئیم.

نکته ها:

انسان باید به حکم عقل، بندگی خداوند را بپذیرد. ما انسان ها عاشق کمال هستیم و نیازمند رشد و تربیت، و خداوند نیز جامع تمام کمالات و رب همه ی هستی است. اگر به مهر و محبت نیازمندیم او رحمان و رحیم است و اگر از آینده دور نگرانیم، او صاحب اختیار و مالک آن روز است. پس چرا به سوی دیگران برویم؟! عقل حکم می کند که تنها باید او را پرستید و از او کمک خواست. نه بنده هوی و هوس خود بود و نه بنده زر و زور دیگران.

در نماز، گویا شخص نماز گزار به نمایندگی از تمام خداپرستان می گوید:

خدایا نه فقط من که همه ی ما بنده توایم، و نه تنها من که همه ی ما محتاج و نیازمند لطف توایم.

خدایا! من کسی جز تو را ندارم «إِيَّاكَ» ولی تو غیر مرا فراوان داری و همه هستی عبد و بنده ی تو هستند. «إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا» (۱)

در

آسمان ها و زمین هیچ چیزی نیست مگر این که بنده و فرمان بردار تو هستند.

جمله «نَعْبُدُ» هم اشاره به این دارد که نماز به جماعت خوانده شود و هم بیانگر این است که مسلمانان همگی برادر و در یک خط هستند.

مراحل پرواز معنوی، عبارت است از: ثنا، ارتباط و سپس دعا. بنا بر این اول سوره ی حمد ثناست، آیه ی «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ارتباط و آیات بعد، دعا می باشد.

چون گفتگو با محبوب واقعی شیرین است، لذا کلمه «إِيَّاكَ» تکرار شد.

پیام ها:

۱ ابتدا باید بندگی خدا کرد، آن گاه از او حاجت خواست. «نَعْبُدُ» «نَسْتَعِينُ» ۲ بندگی، تنها در برابر خداوند رواست نه دیگران. «إِيَّاكَ» ۳ قوانین حاکم بر طبیعت محترم است، ولی اراده ی خداوند حاکم و قوانین طبیعی، محکوم هستند. (۱) لذا فقط از او کمک می خواهیم. «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» ۴ گر چه عبادت از ماست، ولی در عبادت کردن نیز نیازمند کمک او هستیم.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (۲)

۵ چون خداوند بیشترین لطف را بر ما کرده، ما بهترین تذلل را به درگاهش می بریم. «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ۶ «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» یعنی نه جبر است و نه تفویض. چون می گوئیم:

«نَعْبُدُ»

پس دارای اختیار هستیم و نه مجبور. و چون می گوئیم: «نَسْتَعِينُ» پس نیاز به او داریم و امور به ما تفویض نشده است.

۷ عبادت، مقدمه و وسیله ی استمداد است. ابتدا عبادت آمده آن گاه استمداد.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»

۸ شناخت خداوند و صفات او، مقدمه دست یابی به توحید و یکتاپرستی است.

«رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

ص: ۲۸

۱- ۱. در نظام خلقت، از اسباب و وسایل بهره مند می شویم، اما می دانیم کارآیی یا بی اثری هر سبب و وسیله ای، بدست

اوست. او سبب ساز است و سبب سوز.

۲- ۲. «وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ» اگر هدایت الهی نبود ما هدایت نمی یافتیم. اعراف، ۴۳.

۹ از آداب دعا و پرستش این است که انسان خود را مطرح نکند و خود را در حضور خداوند احساس کند. «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ۱۰
توجه به معاد، یکی از انگیزه های عبادت است. «مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۶]

اشاره

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۶)

(خداوند!!) ما را به راه راست هدایت فرما.

نکته ها:

در قرآن مجید دو نوع هدایت مطرح شده است:

الف: هدایت تکوینی، نظیر هدایت زنبور عسل که چگونه از شهد گلها بمکد و چگونه کند و بسازد. و یا هدایت و راهنمایی پرندگان در مهاجرت های زمستانی و تابستانی. آنجا که قرآن می فرماید: «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۱) بیانگر این نوع از هدایت است.

ب: هدایت تشریحی که همان فرستادن انبیای الهی و کتب آسمانی برای هدایت بشر است.

کلمه ی «صراط» (۲) بیش از چهار مرتبه در قرآن آمده است. انتخاب راه و خط فکری صحیح، نشانه ی شخصیت انسان است.

راههای متعددی در برابر انسان قرار دارد که او باید یکی را انتخاب کند:

راه خواسته ها و هوس های خود.

راه انتظارات و هوس های مردم.

راه وسوسه های شیطان.

راه طاغوت ها.

راه نیاکان و پیشینیان.

ص: ۲۹

۲-۲). «صراط» در قیامت نام پلی است بر روی دوزخ که همه ی مردم باید از روی آن عبور کنند.

راه خدا و اولیای خدا.

انسان مؤمن، راه خداوند و اولیای او را انتخاب می کند که بر دیگر راهها امتیازاتی دارد:

الف: راه الهی ثابت است، بر خلاف راه های طاغوت ها و هوس های مردم و هوس های شخصی که هر روز تغییر می کنند.

ب: یک راه بیشتر نیست، در حالی که راه های دیگر متعدد و پراکنده اند.

ج: در پیمودن آن، انسان به مسیر و مقصد مطمئن است.

د: در پیمودن آن، شکست و باخت وجود ندارد.

راه مستقیم، راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱) راه مستقیم، راه انبیاست. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

(۲) راه مستقیم، راه بندگی خداست. «وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۳) راه مستقیم، توکل و تکیه بر خداست. «مَنْ يَعْتَصِمْ

بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۴) راه مستقیم، یکتاپرستی و تنها یاری خواستن از اوست. (۵)

راه مستقیم، کتاب خداوند است. (۶)

راه مستقیم، راه فطرت سالم است. (۷)

انسان، هم در انتخاب راه مستقیم و هم در تداوم آن باید از خدا کمک بگیرد.

مانند لامپی که روشنی خود را هر لحظه از نیروگاه می گیرد.

در راه مستقیم بودن، تنها خواسته ای است که هر مسلمان، در هر نماز از خداوند طلب می کند، حَتَّى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَائِمَّةِ أَطْهَارٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ از خداوند ثابت ماندن در راه مستقیم را می خواهند.

ص: ۳۰

۱-۱. هود، ۵۶.

۲-۲. یس، ۴۳.

۳-۳. یس، ۶۱.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۱.

۵-۵. بنا بر اینکه الف و لام در «الصراط» اشاره به همان راه یکتاپرستی در آیه قبل باشد.

۶-۶. بنا بر روایتی در تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۸.

۷-۷. بنا بر روایتی از امام صادق علیه السلام در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۸۶.

انسان باید همواره، در هر نوع از کارهای خویش، اعم از انتخاب شغل، دوست، رشته ی تحصیلی و همسر، راه مستقیم را از خداوند بخواهد. زیرا چه بسا در عقاید، صحیح فکر کند، ولی در عمل دچار لغزش شود و یا بالعکس. پس هر لحظه، خواستن راه مستقیم از خدا، ضروری است.

راه مستقیم مراتب و مراحل دارد. حتی کسانی که در راه حق هستند، مانند اولیای خداوند، لازم است برای ماندن در راه و زیاد شدن نور هدایت، دعا کنند.

«وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) راه مستقیم، همان راه میانه و وسط است که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الیمین و الشمال مضله و الطريق الوسطی هی الجاده» (۲)

انحراف به چپ و راست گمراهی و راه وسط،

جاده ی هدایت است.

راه مستقیم یعنی میانه روی و اعتدال و احتراز از هر نوع افراط و تفریط، چه در عقیده و چه در عمل. یکی در عقاید از راه خارج می شود و دیگری در عمل و اخلاق. یکی همه کارها را به خدا نسبت می دهد، گویا انسان هیچ نقشی در سرنوشت خویش ندارد. و دیگری خود را همه کاره و فعال ما یشاء دانسته و دست خدا را بسته می داند. یکی رهبران آسمانی را همچون مردمان عادی و گاهی ساحر و مجنون معرفی می کند و دیگری آن بزرگواران را در حدّ خدا می پندارد.

یکی زیارت امامان معصوم و شهدا را بدعت می داند و دیگری حتی به درخت و دیوار، متوسل شده و ریسمان می بندد. یکی اقتصاد را زیر بنا می داند و دیگری، دنیا و امورات آن را نادیده می انگارد.

در عمل نیز یکی غیرت نابجا دارد و دیگری همسرش را بی حجاب به کوچه و بازار می فرستد. یکی بخل می ورزد و دیگری بی حساب سخاوت به خرج

ص: ۳۱

۱- ۱. کسی که می گوید «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» مراحل از هدایت را پشت سر گذارده است، بنا بر این درخواست او، هدایت به مرحله بالاتری است.

۲- ۲. بحار، ج ۸۷، ص ۳.

می دهد. یکی از خلق جدا می شود و دیگری حق را فدای خلق می کند.

اینگونه رفتار و کردارها، انحراف از مسیر مستقیم هدایت است. خداوند دین پا برجا و استوار خود را، راه مستقیم معرفی می کند. (۱) در روایات آمده است که امامان معصوم علیهم السلام می فرمودند:

راه مستقیم، ما هستیم. (۲) یعنی نمونه ی عینی و عملی راه مستقیم و اسوه و الگو برای قدم برداشتن در راه، رهبران آسمانی هستند. آنها در دستورات خود درباره ی تمام مسائل زندگی از قبیل کار، تفریح، تحصیل، تغذیه، انفاق، انتقاد، قهر، صلح و علاقه به فرزند و، نظر داده و ما را به اعتدال و میانه روی سفارش کرده اند. (۳) جالب آنکه ابلیس در همین صراط مستقیم به کمین می نشیند. (۴)

در قرآن و روایات، نمونه های زیادی آمده که در آنها به جنبه ی اعتدال، تأکید و از افراط و تفریط نهی شده است. به موارد ذیل توجه کنید:

«كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۵)

بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

«لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۶)

در انفاق، نه دست بر گردن قفل

کن دست بسته باش و نه چنان گشاده دستی کن که خود محتاج شوی.

«الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانُوا بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۷)

مومنان، به هنگام انفاق نه

اهل اسرافند و نه اهل بخل، بلکه میانه رو هستند.

«لَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَ لَا تُخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (۸)

نماز را نه بلند بخوان و نه آهسته،

بلکه با صدای معتدل نماز بخوان.

نسبت به والدین احسان کن؛ «وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۹) امّا اگر تو را از راه خدا بازداشتند، اطاعت از آنها لازم نیست. «إِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي» («فَلَا تُطِعْهُمَا») (۱۰)

-
- ۱-۱). «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» انعام، ۱۶۱.
- ۲-۲). تفسیر نور الثقلین، ج ۱ ص ۲۰.
- ۳-۳). در این باره می توان به کتاب اصول کافی، باب الاقتصاد فی العبادات مراجعه نمود.
- ۴-۴). شیطان به خدا گفت: «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» اعراف، ۱۶.
- ۵-۵). اعراف، ۳۱.
- ۶-۶). اسراء، ۲۹.
- ۷-۷). فرقان، ۶۷.
- ۸-۸). اسراء، ۱۱۰.
- ۹-۹). بقره، ۸۳.
- ۱۰-۱۰). لقمان، ۱۵.

پیامبر هم رسالت عمومی دارد؛ «وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا» (۱) و هم خانواده خویش را دعوت می کند. «وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۲) اسلام هم نماز را سفارش می کند که ارتباط با خالق است؛ «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و هم زکات را توصیه می کند که ارتباط با مردم است. «آتُوا الزَّكَاةَ» (۳) نه محبت ها شما را از گواهی حق منحرف سازد؛ «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَيَّ أَنْفُسُكُمْ» (۴) و نه دشمنی ها شما را از عدالت دور کند. «وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ» (۵) مؤمنین هم دافعه دارند؛ «أَشَدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ» و هم جاذبه دارند. «رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ» (۶) هم ایمان و باور قلبی لازم است؛ «آمَنُوا» و هم عمل صالح. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۷) هم اشک و دعا و درخواست پیروزی از خدا لازم است؛ «رَبِّدَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» (۸) و هم صبوری و پایداری در سختی ها. «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مَائَتِينَ» (۹) شب عاشورا امام حسین علیه السلام هم مناجات می کرد و هم شمشیر تیز می کرد.

روز عرفه و شب عید قربان، زائر خانه خدا دعا می خواند و روز عید باید در قربانگاه با خون آشنا شود.

اسلام مالکیت را می پذیرد، «النَّاسُ مَسْلُوبُونَ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ» (۱۰) ولی اجازه ضرر زدن به دیگری را نمی دهد و آن را محدود می سازد. «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» (۱۱) آری، اسلام دین یک بعدی نیست که تنها به جنبه ای توجه کند و جوانب دیگر را فراموش کند، بلکه در هر کاری اعتدال و میانه روی و راه مستقیم را سفارش می کند.

پیام ها:

۱ همه ی هستی، در مسیری که خداوند اراده کرده در حرکتند. خدایا! ما را نیز در راهی که خود دوست داری قرار بده. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

ص: ۳۳

۱-۱. مریم، ۵۱.

۲-۲. مریم، ۱۵.

۳-۳. بقره، ۴۳.

۴-۴. نساء، ۱۳۵.

۵-۵. مائده، ۸.

۶-۶. فتح، ۹.

۷-۷. بقره، ۲۵.

۸-۸. بقره، ۲۵۰.

۹-۹. انفال، ۶۵.

۱۰-۱۰. بحار، ج ۲، ص ۲۷۲.

۱۱-۱۱. کافی، ج ۵، ص ۲۸.

۲ درخواست هدایت به راه مستقیم، مهم ترین خواسته ی یکتاپرستان است.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

۳ برای دست یابی به راه مستقیم، باید دعا نمود. ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ۴ ابتدا ستایش، آن گاه استمداد و دعا. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾
﴿إِهْدِنَا﴾ ۵ بهترین نمونه استعانت از خدا، درخواست راه مستقیم است. ﴿إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

[سوره الفاتحه (۱): آیه ۷]

اشاره

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ (۷)

(خداوندا! ما را به) راه کسانی که آنها را مشمول نعمت خود ساختی، (هدایت کن) نه غضب شدگان و نه گمراهان!

نکته ها:

این آیه راه مستقیم را، راه کسانی معرفی می کند که مورد نعمت الهی واقع شده اند و عبارتند از: انبیاء، صدیقین، شهدا و صالحین. (۱) توجه به راه این بزرگواران و آرزوی پیمودن آن و تلقین این آرزو به خود، ما را از خطر کجروی و قرار گرفتن در خطوط انحرافی باز می دارد. بعد از این درخواست، از خداوند تقاضا دارد که او را در مسیر غضب شدگان و گمراهان قرار ندهد. زیرا بنی اسرائیل نیز به گفته قرآن، مورد نعمت قرار گرفتند، ولی در اثر ناسپاسی و لجاجت گرفتار غضب شدند.

قرآن، مردم را به سه دسته تقسیم می نماید: کسانی که مورد نعمت هدایت قرار گرفته و ثابت قدم ماندند، غضب شدگان و گمراهان.

مراد از نعمت در «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، نعمت هدایت است. زیرا در آیه ی قبل سخن از هدایت بود. علاوه بر آنکه نعمت های مادی را کفّار و منحرفین و دیگران نیز دارند.

ص: ۳۴

۱-۱). ﴿مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ﴾، کسانی که خدا و رسول را پیروی کنند، آنان با کسانی هستند که خدا آنها را نعمت داده است، از پیامبران، راستگویان، شهدا و صالحان. نساء، ۶۹ و آیه ۵۹ سوره مریم.

هدایت شدگان نیز مورد خطرند و باید دائماً از خدا بخواهیم که مسیر ما، به غضب و گمراهی کشیده نشود.

مغضوبین در قرآن

در قرآن، افرادی همانند فرعون و قارون و ابو لهب و امت هایی همچون قوم عاد، ثمود و بنی اسرائیل، به عنوان غضب شدگان معرفی شده اند. (۱)

بنی اسرائیل که داستان زندگی و تمدن آنها در قرآن بیان شده است، زمانی بر مردم روزگار خویش برتری داشتند؛ «فَضَّلْتُمْ عَلَيَّ الْعَالَمِينَ» (۲) لکن بعد از این فضیلت و برتری، به خاطر کردار و رفتار خودشان، دچار قهر و غضب خداوند شدند «وَأَبَاؤُكُمْ بَغَضِبٍ مِنَ اللَّهِ» (۳) این تغییر سرنوشت، به علت تغییر در رفتار و کردار آنان بوده است. دانشمندان یهود، دستورات و قوانین آسمانی تورات را تحریف کردند، «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۴) و تجار و ثروتمندان آنان نیز به ربا و حرام خواری و رفاه طلبی روی آوردند، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوا» (۵) و عامه مردم نیز در برابر دعوت به جهاد و مبارزه، از روی تن پروری و ترس، از رفتن به جبهه نبرد و ورود به سرزمین مقدس، سر باز زدند. «فَأَذْهَبَ أُنْتِ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» (۶) به خاطر این انحرافات، خدا آنان را از اوج عزت و فضیلت، به نهایت ذلت و سرافکنندگی مبتلا ساخت.

ص: ۳۵

۱-۱. در آیات متعددی از قرآن ویژگی های گمراهان و غضب شدگان و مصادیق آنها بیان شده است که برای نمونه به موارد ذیل اشاره می شود: منافقان و مشرکان و بدگمانان به خداوند. نساء، ۱۱۶ و فتح، ۶. کافران به آیات الهی و قاتلان انبیاء الهی. بقره، ۶۱. اهل کتاب که در برابر دعوت به حق سرکشی کرده اند. آل عمران، ۱۱۰ و ۱۱۲. فراریان از جهاد. انفال، ۱۶. پذیرندگان و جایگزین کنندگان کفر با ایمان. بقره، ۱۰۸ و نحل، ۱۰۶. پذیرندگان ولایت دشمنان خدا و دوستداران رابطه ی با دشمنان خدا. ممتحنه، ۱.

۲-۲. بقره، ۴۷.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. نساء، ۴۶.

۵-۵. نساء، ۱۶۱.

۶-۶. مائده، ۲۴.

ما در هر نماز، از خداوند می خواهیم که مانند غضب شدگان نباشیم. یعنی نه اهل تحریف آیات و نه اهل ربا و نه اهل فرار از جهاد در راه حق، و همچنین از گمراهان نباشیم، آنان که حق را رها کرده و به سراغ باطل می روند و در دین و باور خود غلو و افراط کرده و یا از هوی و هوس خود و یا دیگران پیروی می کنند. (۱)

انسان در این سوره، عشق و علاقه و تولای خود را به انبیا و شهدا و صالحان و راه آنان، اظهار و ابراز داشته و از مغضوبان و گمراهان تاریخ نیز برائت و دوری می جوید و این مصداق تولی و تبری است.

ضالین در قرآن

«ضالالت» که حدود دویست مرتبه این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است.

گاهی در مورد تحیر بکار می رود، «وَ وَحِيدَكَ ضَالًّا» (۲) و گاهی به معنای ضایع شدن است، «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۳) ولی اکثراً به معنای گمراهی و همراه با تعبیرات گوناگونی نظیر: «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، «ضَلَالٍ بَعِيدٍ»، «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» به چشم می خورد.

در قرآن افرادی به عنوان گمراه معرفی شده اند، از جمله: کسانی که ایمان خود را به کفر تبدیل کردند، (۴) مشرکان، (۵) کفار، (۶) عصیان گران، (۷) مسلمانانی که کفار را سرپرست و دوست خود گرفتند، (۸) کسانی که مردم را از راه خدا باز می دارند، کسانی که به خدا یا رسول خدا توهین می کنند، آنان که حق را کتمان می کنند و

ص: ۳۶

۱-۱. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرِ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ» بگو: ای اهل کتاب! در دینتان به ناحق غلو نکنید و به دنبال خواهش های گمراهان پیش از خود نروید، که آنان افراد زیادی را گمراه کرده و از راه راست گمراه شده اند. مائده، ۷۷.

۲-۲. ضحی، ۷.

۳-۳. محمد، ۱.

۴-۴. «مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» بقره، ۱۰۸.

۵-۵. «وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» نساء، ۱۱۶.

۶-۶. «وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ» «فَقَدْ ضَلَّ» نساء، ۱۳۶.

۷-۷. «وَ مَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ» احزاب، ۳۶.

۸-۸. «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَ عَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» «وَ مَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» ممتحنه، ۱.

کسانی که از رحمت خدا مأیوسند.

در قرآن نام برخی به عنوان گمراه کننده آمده است، از قبیل: ابلیس، فرعون، سامری، دوست بد، رؤسا و نیاکان منحرف.

گمراهان خود بستر و زمینه ی انحراف را فراهم و گمراه کنندگان از این بسترها و شرایط آماده، استفاده می کنند. بسترهای انحراف در قرآن عبارتند از: هوسها، (۱) بت ها، (۲) گناهان (۳)، پذیرش ولایت باطل، (۴) جهل و نادانی. (۵)

پیام ها:

۱ انسان در تربیت، نیازمند الگو می باشد. انبیا، شهدا، صدیقین و صالحان، نمونه های زیبای انسانیت اند. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» ۲ آنچه از خداوند به انسان می رسد، نعمت است. قهر و غضب را خود به وجود می آوریم. (۴) «أَنْعَمْتَ ، الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» ۳ ابراز تنفر از مغضوبان و گمراهان، جامعه اسلامی را در برابر پذیرش حکومت آنان، مقاوم و پایدار می کند. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ» (۷)

ص: ۳۷

۱- (۱) . «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ» جاثیه، ۲۳.

۲- (۲) . «جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ» ابراهیم، ۳۰.

۳- (۳) . «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» بقره، ۲۶.

۴- (۴) . «أَنَّهُ مِنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يَضِلُّ» حج، ۴.

۵- (۵) . «وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ» بقره، ۱۹۸.

۶- (۶) . درباره نعمت «أَنْعَمْتَ» بکار رفته، ولی در مورد عذاب، نفرمود: «غَضِبْتَ» تو غضب کردی.

۷- (۷) . قرآن سفارش کرده است: «لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» هرگز سرپرستی گروه غضب شدگان الهی را نپذیرید. ممتحنه، ۱۳.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره البقره (۲): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

الف لام میم

نکته ها:

درباره ی حروف مقطعه، اقوال مختلفی گفته شده است، از جمله:

۱ قرآن، معجزه ی الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همه است، اگر می توانید شما نیز از این حروف، کلام معجزه آمیز بیاورید.

۲ این حروف، نام همان سوره ای است که در ابتدایش آمده است.

۳ این حروف، اشاره به اسم اعظم الهی دارد. (۱)

۴ این حروف، نوعی سوگند و قسم الهی است. (۲)

۵ این حروف، از اسرار بین خداوند و پیامبر است. (۳) و مطابق بعضی روایات رموزی است که کسی جز خداوند نمی داند. (۴)

اما شاید بهترین نظر همان وجه اول باشد. زیرا در میان صد و چهارده سوره قرآن، که ۲۹ سوره آن با حروف مقطعه شروع می شود، در بیست و چهار مورد بعد از این حروف، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است. چنان که در این سوره به دنبال «الم»، «ذَلِكَ الْكِتَابُ» آمده و به عظمت قرآن اشاره شده است.

ص: ۴۱

٢-٢. بحار، ج ٨٨، ص ٧.

٣-٣. بحار، ج ٨٩، ص ٣٨٤.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

در آغاز سوره شوری نیز حروف مقطعه ی «حم عسق» آمده است که بعد از آن می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

خداوند عزیز و حکیم، این چنین بر تو و پیامبران پیش از تو وحی می کند. یعنی وحی خداوند نیز با استفاده از همین حروف است. حروفی که در دسترس همه افراد بشری است.

البته خداوند با این حروف، کتابی نازل کرده که معجزه است. آیا انسان نیز می تواند چنین کتابی فراهم کند؟! آری، خداوند از حروف الفبا، کتاب معجزه نازل می کند، هم چنان که از دل خاک صدها نوع میوه و گل و گیاه می آفریند و انسان می سازد. ولی نهایت هنر مردم این است که از خاک و گل، خشت و آجر بسازند!

[سوره البقره (۲): آیه ۲]

اشاره

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (۲)

«۲» ۲/۲ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ آن کتاب (با عظمت که) در (حقانیت) آن هیچ تردیدی راه ندارد، راهنمای پرهیزگاران است.

نکته ها:

«لَا رَيْبَ فِيهِ» یعنی در اینکه قرآن از سوی خداست، شکی نیست. زیرا مطالب آن به گونه ای است که جایی برای این شک و تردید باقی نمی گذارد و اگر شکی در کار باشد، بخاطر سوء ظن و روحیه لجاجت افراد است. چنان که قرآن می فرماید: «فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۱)

آنان در شکی که خود ایجاد می کنند، سردرگم هستند.

هدف قرآن، هدایت مردم است و اگر به مسائلی از قبیل خلقت آسمان ها و زمین و گیاهان و حیوانات و «اشاره کرده به خاطر آن است که توجه مردم به آنها، موجب توجه به علم و قدرت و حکمت خداوند گردد.» (۲)

ص: ۴۲

۱- ۱. توبه، ۴۵.

۲- ۲. در قرآن به موضوعات طبیعی، کیهانی، تاریخی، فلسفی، سیاسی و صنعتی اشاراتی شده، ولی هدف اصلی هدایت است.

قرآن وسیله هدایت همه مردم است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) همانند خورشید بر همه می تابد، ولی تنها کسانی از آن بهره می جویند که فطرت پاک داشته و در برابر حق خاضع باشند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هم چنان که نور خورشید، تنها از شیشه ی تمیز عبور می کند، نه از خشت و گل. لذا فاسقان (۲)، ظالمان (۳)، کافران، دل مردگان (۴)، مسرفان و تکذیب کنندگان از هدایت قرآن بهره مند نمی شوند.

سؤال: این آیه درباره قرآن و مطالب آن می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» □

شکی در آن نیست. در حالی که خود قرآن شک و تردید مخالفان را در این باره بیان می دارد: یک جا می فرماید: «إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ» (۵) □

ما درباره آنچه ما را به آن می خوانی، در

شک هستیم. و در مورد شک در وحی و نبوت نیز می خوانیم: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي» (۶) در باره ی قیامت نیز آمده: «لِنَعْلَمَ مَنْ يَأْتِيهِ بِالْبَأْسِ مَنْ هُوَ مِنْهُمْ فِي شَكٍّ» (۷) بنا بر این چگونه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکی در قرآن و محتوای آن نیست؟ پاسخ: مراد از جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» آن نیست که کسی در آن شک نکرده و یا شک نمی کند، بلکه منظور آن است که حقانیت قرآن به قدری محکم است که جای شک ندارد و اگر کسی شک کند به خاطر کور دلی خود اوست. چنان که در آیه ۶۶ سوره نمل می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ» (۸)

پیام ها:

۱ قرآن در عظمت، مقامی بس والا دارد. «ذَلِكَ» (۹) قرآن در زمان حیات پیامبر جمع آوری و به صورت کتاب شده است. «الْكِتَابُ» □

ص: ۴۳

۱-۱. بقره، ۱۸۵.

۲-۲. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» توبه، ۸۰.

۳-۳. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» مائده، ۴۱. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» مائده، ۶۷.

۴-۴. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» زمر، ۳۶. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» غافر، ۲۸.

۵-۵. هود، ۶۲.

۶-۶. ص، ۸.

۷-۷. سبأ، ۲۱.

۸-۸. نخبه التفاسیر به نقل از آیه الله جوادی. □

۹-۹. در ادبیات عرب، «ذَلِكَ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكَ» اشاره می کند که

حکایت از عظمتِ دستِ نیافتنی قرآن می کند.

۳ راهنما باید در روش دعوت و محتوای برنامه خود، قاطع و استوار باشد.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» نشانگر استواری و استحکام قرآن است.

۴ توان قرآن بر هدایت پرهیزکاران، خود بهترین دلیل بر اتقان و حَقانیت آن است. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» ۵ قرآن، مایه هدایت خالص و بدون هیچگونه ضلالت و سردرگمی است.

«لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى»

۶ تنها افراد پاک و پرهیزکار، از هدایت قرآن بهره مند می شوند. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هر کس که ظرف دلش پاکتر باشد، بهره مندی و نورگیری او بیشتر است. (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۳]

اشاره

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳)

۳/۲

(متقین) کسانی هستند که به غیب ایمان دارند و نماز را به پای می دارند و از آنچه به آنان روزی داده ایم، انفاق می کنند.

نکته ها:

قرآن، هستی را به دو بخش تقسیم می کند: عالم غیب (۲) و عالم شهود. متقین به کل هستی ایمان دارند، ولی دیگران تنها آنچه را قبول می کنند که برایشان محسوس باشد. حتی توقع دارند که خدا را با چشم ببینند و چون نمی بینند، نمی خواهند به او ایمان آورند. چنان که برخی به حضرت موسی گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً» (۳) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر آنکه خداوند را آشکارا مشاهده کنیم.

این افراد درباره ی قیامت نیز می گویند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ» (۴)

جز این دنیا که ما در آن زندگی می کنیم، دنیای دیگری نیست، می میریم و زنده

ص: ۴۴

(۱-۱). هدایت دارای مراحل و قابل کم و زیاد شدن است. «و الذین اهدوا زادهم هدی»

(۲-۲). غیب به خداوند متعال، فرشتگان، معاد و حضرت مهدی علیه السلام اطلاق شده است.

۳-۳. بقره، ۵۵.

۴-۴. جائیه، ۲۴.

می شویم و این روزگار است که ما را از بین می برد.

چنین افرادی هنوز از مدار حیوانات نگذشته اند و راه شناخت را منحصر به محسوسات می دانند و می خواهند همه چیز را از طریق حواس درک کنند.

متقین نسبت به جهان غیب ایمان دارند، که برتر از علم و فراتر از آن است. در درون ایمان، عشق، علاقه، تعظیم، تقدیس و ارتباط نهفته است، ولی در علم، این مسائل نیست.

پیام ها:

۱ ایمان، از عمل جدا نیست. در کنار ایمان به غیب، وظایف و تکالیف عملی مؤمن بازگو شده است. «يُؤْمِنُونَ» («يُتَّقُونَ») «يُتَّقُونَ» ۲ اساسی ترین اصل در جهان بینی الهی آن است که هستی، منحصر به محسوسات نیست. «يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» ۳ بعد از اصل ایمان، مهم ترین اصل عملی، اقامه ی نماز و انفاق است. «يُؤْمِنُونَ» («يُتَّقُونَ») («يُتَّقُونَ») (در جامعه ی الهی که حرکت و سیر الی الله دارد، اضطراب ها و ناهنجاری های روحی و روانی و کمبودهای معنوی، با نماز تقویت و درمان می یابد و خلأهای اقتصادی و نابسامانی های ناشی از آن، با انفاق پر و مرتفع می گردد). ۴ برگزاری نماز، باید دائمی باشد نه موسمی و مقطعی. «يُتَّقُونَ الصَّلَاةَ» (۱) در انفاق نیز باید میانه رو باشیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» (۲) ۶ از هر چه خداوند عطا کرده (علم، آبرو، ثروت، هنر و) به دیگران انفاق کنیم.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُتَّقُونَ» (۳)

امام صادق علیه السلام می فرماید:

از آنچه به آنان تعلیم داده ایم در

ص: ۴۵

۱-۱. «يُتَّقُونَ» فعل مضارع است و فعل مضارع دلالت بر استمرار و دوام دارد.

۲-۲. «مِمَّا»، (مِنْ ما) است و یکی از معانی «مِنْ» بعض است. یعنی بعضی از آنچه روزی کرده ایم نه همه را انفاق می کنند.

۳-۳. در اینگونه موارد کلمه «ما» در ادبیات عرب به معنای هر چیز است.

جامعه نشر می دهند. (۱)

۷ انفاق باید از مال حلال باشد، چون خداوند رزق (۲) هر کس را از حلال مقدر می کند. «رَزَقْنَاهُمْ» ۸ با انفاق کردن مغرور نشویم. اگر باور کنیم که همه نعمت ها از خداست، بهتر می توانیم قسمتی از آن را انفاق کنیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴]

اشاره

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

و آنان به آنچه بر تو نازل شده و آنچه پیش از تو (بر پیامبران) نازل گردیده، ایمان دارند و هم آنان به آخرت (نیز) یقین دارند.

نکته ها:

ابزار شناخت انسان، محدود به حس و عقل نیست، بلکه وحی نیز یکی از راههای شناخت است که متقین به آن ایمان دارند. انسان در انتخاب راه، بدون راهنما دچار تحیر و سرگردانی می شود. باید انبیا دست او را بگیرند و با منطق و معجزه و سیره ی عملی خویش، او را به سوی سعادت واقعی راهنمایی کنند.

از این آیه و دو آیه قبل بدست می آید که خشوع در برابر خداوند متعال (نماز) و داشتن روحیه ایثار و انفاق و تعاون و حفظ حقوق دیگران و امید به آینده ای روشن و پاداش های بزرگ الهی، از آثار تقوی است.

ص: ۴۶

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۱۷.

۲-۲. «رزق»، به نعمت دائمی که برای ادامه ی حیات طبق احتیاج داده می شود، اطلاق می گردد و قید تداوم و به اندازه ی احتیاج، آن را از مفاهیم احسان، اعطاء، نصیب، انعام و حظ، جدا می کند. التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۴، ص ۱۱۴.

۱ ایمان به تمام انبیا و کتب آسمانی، لازم است. زیرا همه آنان یک هدف را دنبال می کنند. «يُؤْمِنُونَ» («مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ تقوای واقعی، بدون یقین به آخرت ظهور پیدا نمی کند. «بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» ۳ احترام قرآن، قبل از کتب دیگر است. («بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۴ پیامبر اسلام، آخرین پیامبر الهی است. کلمه «مِنْ قَبْلِكَ» بدون ذکر «مِنْ بَعْدِكَ» نشانه ی خاتمیت پیامبر اسلام و قرآن است.

[سوره البقره (۲): آیه ۵]

اشاره

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

تنها آنان از جانب پروردگارشان بر هدایتند و آنان همان رستگاران هستند.

نکته ها:

پاداش اهل تقوی که به غیب ایمان دارند و اهل نماز و انفاق و یقین به آخرت هستند، رستگاری و فلاح است. رستگاری، بلندترین قلّه سعادت است. زیرا خداوند هستی را برای بشر آفریده (۱) و بشر را برای عبادت (۲) و عبادت را برای رسیدن به تقوی (۳) و تقوی را برای رسیدن به فلاح و رستگاری. (۴)

در قرآن، رستگاران دارای ویژگی های زیر هستند:

الف: کسانی که در برابر مفسد جامعه، به اصلاحگری می پردازند. (۵)

ب: کسانی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند. (۶)

ج: کسانی که علاوه بر ایمان به رسول خدا صلی الله علیه و آله، او را حمایت می کنند. (۷)

د: کسانی که از بخل دور هستند. (۸)

ص: ۴۷

۱-۱. «خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» بقره، ۲۹.

۲-۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳-۳. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴-۴. «وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» مائده، ۱۰۰.

٥-٥. آل عمران، ١٠٤.

٦-٦. آل عمران، ١٠٤.

٧-٧. اعراف، ١٥٧.

٨-٨. حشر، ٩.

ه: کسانی که در قیامت از حسنات، میزانِ سنگین دارند. (۱)

رستگاری، بدون تلاش بدست نمی آید و شرایط و لوازمی دارد، از آن جمله در قرآن به موارد ذیل اشاره شده است:

برای فلاح و رستگاری، تزکیه لازم است. «فَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (۲) برای فلاح و رستگاری، جهاد لازم است. «جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۳) برای فلاح و رستگاری، خشوع در نماز، اعراض از لغو، پرداخت زکات، پاکدامنی، عفت، امانتداری، وفای به عهد و دوام و پایداری در نماز، لازم است.

پیام ها:

۱ هدایتِ خاص الهی، برای مؤمنان واقعی تضمین شده است. «هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ» ۲ ایمان و تقوا، انسان را به فلاح و رستگاری می رساند. «لِلْمُتَّقِينَ»، «يُؤْمِنُونَ»، «الْمُفْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۶)

همانا کسانی که کفر ورزیده اند، برای آنها یکسان است که هشدارشان دهی یا هشدارشان ندهی. آنها ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

قرآن، بعد از متّقین، کفّار را معرّفی می کند. آنها که در گمراهی و کتمانِ حقّ، چنان سرسختند که حاضر به پذیرش آیات الهی نیستند. (۴) چنان که گروهی از آن کافران معاند، در برابر دعوت پیامبران، زبان قال و حالشان این بود: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ

ص: ۴۸

۱-۱. اعراف، ۸.

۲-۲. شمس، ۹.

۳-۳. مائده، ۳۵.

۴-۴. «کفر»، به معنای پوشاندن و نادیده گرفتن است. به کشاورز و شب، کافر می گویند. چون کشاورز دانه و هسته را زیر خاک می پوشاند و شب فضا را در برمی گیرد. کفران نعمت نیز به معنی نادیده گرفتن آن است. شخص منکر دین، به سبب اینکه حقایق و آیات الهی را کتمان می کند و یا نادیده می گیرد، کافر خوانده شده است.

«لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱)

برای ما وعظ و نصیحت تو اثری ندارد، فرقی ندارد که پند دهی

یا از نصیحت دهندگان نباشی.

اگر زمینه مساعد و مناسب نباشد، دعوت انبیا نیز مؤثر واقع نمی شود. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار، خَس

پیام ها:

۱ لجاجت و عناد و تعصّب جاهلانه، انسان را جماد گونه می کند. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» ۲ روش تبلیغ برای کفّار، انذار است. اگر انذار و هشدار در انسان اثر نکند، بشارت و وعده ها نیز اثر نخواهند کرد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ» ۳ انتظار ایمان آوردن همه ی مردم را نداشته باشید. (۲) «لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷]

اشاره

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۷)

خداوند بر دلها و بر گوش آنان مهر زده است و در برابر چشمانشان پرده ای است و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

اشاره

مُهر بدبختی که خداوند بر دل کفّار می زند، کیفر لجاجت های آنان است. چنان که می خوانیم: «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ» (۳)

خدا بر دل افراد متکبر و ستم پیشه،

مهر می زند. و در آیه ۲۳ سوره ی جاثیه نیز می خوانیم:

خداوند بر دل کسانی که با علم و آگاهی به سراغ هواپرستی می روند مهر می زند. بنا بر این مهر الهی نتیجه ی انتخاب بد خود انسان است، نه آنکه یک عمل قهری و جبری از طرف خدا باشد.

۱-۱). شعراء، ۱۳۶، جواب قوم هود در برابر آن حضرت.

۲-۲). در آیه ی ۱۰۳ سوره یوسف می فرماید: «و ما اکثر الناس و لو حرصت بمؤمنین» هر چند آرزومند و حریص باشی، بسیاری از مردم ایمان نخواهند آورد.

۳-۳). مؤمن، ۳۵.

مراد از قلب در قرآن، روح و مرکز ادراکات است. سه نوع قلب را قرآن معرفی می کند: قلب سلیم، قلب منیب و قلب مریض.

ویژگی های قلب سلیم

الف: قلبی که در آن جز خدا نیست. «لیس فیہ احد سواه» (۱) ب: قلبی که پیرو راهنمای حق، توبه کننده از گناه و تسلیم حق باشد. (۲)

ج: قلبی که از حب دنیا، سالم باشد. (۳)

د: قلبی که با یاد خدا، آرام می گیرد. (۴)

ه: قلبی که در برابر خداوند، خاشع است. (۵)

البته قلب مؤمن، هم با یاد خداوند آرام می گیرد و هم از قهر او می ترسد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۶) همانند کودکی که هم به والدین آرام می گیرد و هم از آنان حساب می برد.

ویژگی های قلب مریض

الف: قلبی که از خدا غافل است و لایق رهبری نیست. «لَا تُطِيعُ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ» (۷) ب: دلی که دنبال فتنه و دستاویز می گردد. «فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَاءُ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» (۸) ج: دلی که قساوت دارد. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۹) د: دلی که زنگ گرفته است. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۱۰) ه: دلی که مهر خورده است. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۱۱)

ص: ۵۰

۱-۱. نور الثقلین، ج ۴، ص ۵۷.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۱۴.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. فتح، ۴.

۵-۵. حدید، ۱۶.

۶-۶. انفال، ۲.

۷-۷. کهف، ۲۸.

۸-۸. آل عمران، ۷.

۹-۹. مائده، ۱۳.

۱۰-۱۰. مطفین، ۱۴.

قلب منیب، آن است که بعد از توجه به انحراف و خلاف، توبه و انابه کرده و به سوی خدا باز گردد. ویژگی بارز آن تغییر حالات در رفتار و گفتار انسان است.

خداوند در آیات قرآنی، نه صفت برای قلب کفار بیان کرده است:

الف: انکار. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ» (۱) ب: تعصب. «فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ» (۲) ج: انحراف. «صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۳) د: قساوت. «فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (۴) ه: موت. «لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» (۵) و: زنگار. «يَلُ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۶) ز: مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۷) ح: ضيق. «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا» (۸) ط: طبع. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۹) قلب انسان، متغیر است. لذا مؤمنان اینچنین دعا می کنند: «رَبَّنَا لَا تَرْغُ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا» (۱۰)

خدایا! دل‌های ما را بعد از آنکه هدایت نمودی، منحرف مساز. امام صادق علیه السلام می فرمودند:

این جمله (آیه) را زیاد بگویند و خود را از انحرافات در امان ندانند. (۱۱)

پیام‌ها:

۱ درک نکردن حقیقت، بالاترین کیفر الهی است. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» ۲ کفر و الحاد، سبب مهر خوردن دل‌ها و گوش‌هاست. «الَّذِينَ كَفَرُوا» («خَتَمَ اللَّهُ» ۳ در اثر کفر، امتیازات اساسی انسان (درک حقایق و واقعیات) سلب می شود.

ص: ۵۱

۱-۱. نحل، ۲۲.

۲-۲. فتح، ۲۶.

۳-۳. توبه، ۱۲۷.

۴-۴. زمر، ۲۲.

۵-۵. روم، ۵۲.

۶-۶. مطففین، ۱۴.

۷-۷. بقره، ۱۴.

۸-۸. انعام، ۱۲۵.

۹-۹. نساء، ۱۵۵.

۱۰-۱۰. آل عمران، ۸.

۱۱-۱۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۱۹.

«الَّذِينَ كَفَرُوا»

□
«خَتَمَ اللَّهُ»

□
۴ کیفر الهی، متناسب با عمل ماست. «الَّذِينَ كَفَرُوا» («خَتَمَ اللَّهُ» جزای کسی که حق را فهمید و بر آن سرپوش گذاشت، آن است که خدا هم بر چشم، گوش، روح و فکرش سرپوش گذارد. در واقع انسان، خود عامل بدبختی خویش را فراهم می کند. امام رضا علیه السلام فرمود: مَهر خوردن، عقوبت کفر آنهاست. (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۸]

اشاره

□ □ □
وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (۸)

و گروهی از مردم کسانی هستند که می گویند: به خدا و روز قیامت ایمان آورده ایم، در حالی که مؤمن نیستند.

نکته ها:

در آغاز این سوره، برای معرفی مؤمنان چهار آیه و برای شناسایی کفار دو آیه آمده است. در این آیه و آیات بعد که شمار آن سیزده آیه است، گروه سومی را معرفی می کند که منافق هستند. اینان نه ایمان گروه اول را دارند و نه جرأت و جسارت گروه دوم را در ابراز کفر. منافق، همانند موش صحرائی است که برای لانه اش دو راه فرار قرار می دهد، یکی از آن دو را باز می گذارد و از آن رفت و آمد می کند و دیگری را بسته نگه می دارد. هر گاه احساس خطر کند با سر خود راه بسته را باز کرده و می گریزد. نام سوراخ مخفی موش «نافقاء» است که کلمه منافق نیز از همین واژه گرفته شده است. (۲)

نفاق، دارای معنای گسترده ای است که هر کس زبان و عملش هماهنگ نباشد، سهمی از نفاق دارد. در حدیث می خوانیم:

اگر به امانت خیانت کردیم و در گفتار دروغ گفتیم و به وعده های خود عمل نکردیم، منافق هستیم گرچه اهل نماز و روزه باشیم. (۳)

نفاق، نوعی دروغ عملی و اعتقادی است و ریاکاری نیز نوعی نفاق است. (۴)

ص: ۵۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۷.

۲-۲. قاموس و مفردات.

۳-۳. سفینه البحار، ج ۲، ص ۶۰۵.

۱ ایمان، یک مسئله قلبی است و به اظهارات انسان بستگی ندارد. «مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ» ۲ اساس ایمان، ایمان به مبدأ و معاد است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ خداوند از درون انسان، آگاه است. «وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹]

اشاره

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۹)

(منافقان به پندار خود) با خداوند و مؤمنان نیرنگ می کنند در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند، اما نمی فهمند!

نکته ها:

«شعور» از ریشه ی «شعر» به معنای مو می باشد. کسی که دارای فهم دقیق و موشکافانه باشد، اهل درک و شعور است. بنا بر این منافق گمان می کند که دیگران را فریب می دهد، زیرا درک درست ندارد. «مَا يَشْعُرُونَ» مراد از حيله و مکر منافقان با خدا، یا خدعه و نیرنگ آنان با احکام خدا و دین الهی است که آن را مورد تمسخر و بازیچه قرار می دهند و یا به معنای فریبکاری نسبت به پیامبر خداست. یعنی همانگونه که اطاعت و بیعت با رسول خدا، اطاعت و بیعت با خداست (۱)، خدعه با رسول خدا به منزله خدعه با خدا می باشد که روشن است اینگونه فریبکاری و نیرنگ بازی با دین، خدعه و نیرنگ نسبت به خود است. چنان که اگر پزشک، دستور مصرف دارویی را بدهد و بیمار به دروغ بگوید که آنها را مصرف کرده ام، به گمان خودش پزشک را فریب داده و در حقیقت خود را فریب داده است و فریب پزشک، فریب خود اوست.

ص: ۵۳

۱- ۱). «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» هر کس از رسول پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. نساء، ۸۰. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» کسانی که با تو بیعت کنند، همانا با خدا بیعت نموده اند. فتح، ۱.

برخورد اسلام با منافق، همانند برخورد منافق با اسلام است. او در ظاهر اسلام می آورد، اسلام نیز او را در ظاهر مسلمان می شناسد. او در دل ایمان ندارد و کافر است، خداوند نیز در قیامت او را با کافران محشور می کند.

□
در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم:

ریاکاری، خدعه با خداوند است. (۱)

قرآن، بازتاب کار نیک و بد انسان را برای خود او می داند. چنان که در این آیه می فرماید:

خدعه با دین، خدعه با خود است نه خدا. و در جای دیگر می فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (۲)

اگر نیکی کنید، به خود نیکی کرده اید و اگر

بدی کنید، باز هم به خود. و یا در جای دیگر می فرماید: «وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» (۳)

نیرنگ بد، جز سازنده اش را فرا نگیرد.

پیام ها:

۱ حيله گری، نشانه ی نفاق است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ» ۲ منافق، همواره در فکر ضربه زدن است. «يُخَادِعُونَ» (کلمه «خدعه» به معنای پنهان کردن امری و اظهار نمودن امر دیگر، به منظور ضربه زدن است.) (۴) آثار نیرنگ، به صاحب نیرنگ بر می گردد. «وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» ۴ منافق، بی شعور است و نمی فهمد که طرف حساب او خداوندی است که همه ی اسرار درون او را می داند (۵) و در قیامت نیز از کار او پرده برمی دارد. (۶) «وَمَا يَشْعُرُونَ» (۷) ۵ خدعه و حيله، نشانه ی عقل و شعور نیست. (۸) «يُخَادِعُونَ» («مَا يَشْعُرُونَ»)

ص: ۵۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. اسراء، ۷.

۳-۳. فاطر، ۴۳.

۴-۴. تفسیر راهنما.

۵-۵. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۶-۶. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ» طارق، ۹.

۷-۷. جمله «و ما يشعرون» را دو گونه می توان معنا نمود: یکی آنکه شعور ندارند که خدا اسرارشان را می داند و دیگری اینکه شعور ندارند که در حقیقت به خود ضربه می زنند.

۸-۸. در روایات می خوانیم: عقل واقعی آن است که توسط آن، انسان خداوند را بندگی نماید.

اشاره

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (۱۰)

در دل‌های منافقان، بیماری است پس خداوند بیماری آنان را بیافزاید. و برای ایشان عذابی دردناک است، به سزای آنکه دروغ می گویند.

نکته ها:

بیماری، گاهی مربوط به جسم است، نظیر آیه ی ۱۸۵ سوره بقره؛ «وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا» که درباره احکام روزه بیماران می باشد. و گاهی مربوط به روح، نظیر این آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» که درباره بیماری نفاق می باشد.

داستان منافق، به لاشه و مرداری بد بو می ماند که در مخزن آبی افتاده باشد. هر چه آب در آن بیشتر وارد شود، فسادش بیشتر شده و بوی نامطبوع و آلودگی آن افزایش می یابد. نفاق، همچون مرداری است که اگر در روح و دل انسان باقی بماند، هر آیه و حکمی که از طرف خداوند نازل شود، به جای تسلیم شدن در برابر آن، دست به تظاهر و ریاکاری می زند و یک گام بر نفاق خود می افزاید. این روح مریض، تمام افکار و اعمال او را، ریاکارانه و منافقانه می کند و این نوعی افزایش بیماری است. «فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» شاید جمله ی «فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» نفرین باشد. نظیر «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ» یعنی اکنون که در دل بیماری دارند، خدا بیماری آنان را اضافه کند.

پیام ها:

۱ نفاق، یک مرض روحی و منافق بیمار است. همانطور که بیمار، نه سالم است و نه مرده، منافق هم نه مؤمن است و نه کافر. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ۲ اصل انسان، دل و روح اوست. «فَزَادَهُمُ اللَّهُ» (حق این بود که بگویند «فَزَادَهَا اللَّهُ مَرَضًا» یعنی در دل آنان مرض بود، خداوند مرض دلها را زیاد نمود. ولی فرمود: مرض خود آنان را زیاد نمود. پس قلب

انسان، به منزله تمام انسان است. زیرا اگر روح و قلب منحرف شود، آثارش در سخن و عمل هویدا است. (۱) نفاق، رشد سرطانی دارد. (۲) «فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» ۴ زمینه های عزت و سقوط را، خود انسان در خود به وجود می آورد. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» ۵ دروغگویی، از روشهای متداول منافقان است. «كَانُوا يَكْذِبُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (۱۱)

هر گاه به آنان (منافقان) گفته شود در زمین فساد نکنید، می گویند: همانا ما اصلاح‌گریم.

پیام‌ها:

۱ گرچه منافقان پندپذیر و نصیحت خواه نیستند، ولی بهتر است با آنها سخن گفت و نهی از منکر کرد. «قِيلَ لَهُمْ» ۲ نفاق، عامل فساد است. «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» ۳ منافق چند چهره بودن خود را مردم داری و اصلاح طلبی می داند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» ۴ منافق، فقط خود را اصلاح طلب معرفی می کند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (ممکن است کسی در حدّ اعلاّی بیماری روحی باشد، ولی خیال کند که سالم است).

ص: ۵۶

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. در قرآن، آیاتی را می خوانیم که در آن اوصاف پسندیده ای همچون: علم، هدایت و ایمان، قابل افزایش معرفی شده است. همانند: «زِدْنِي عِلْمًا» طه، ۱۱۴ و «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» انفال، ۲ و «زَادَهُمُ هُدًى» محمد، ۱۷. همچنین برخی از امراض و اوصاف ناپسند مانند: رجس، نفرت، ترس و خسارت نیز قابل ازدیاد دانسته شده اند. همانند: «فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا» توبه، ۱۲۵ و «زَادَهُمْ نُفُورًا» فرقان، ۶۰ و «مِمَّا زَادَكُمْ إِلَّا خَبَالًا» توبه، ۴۷ و «وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» اسراء، ۸۲. با توجه به آیات مذکور، معلوم می شود که سنت خداوند، آزادی دادن به هر دو گروه خیر و شر است. «كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَ هُوْلَاءِ» اسراء، ۲۰.

۵ منافق با ستایش نابجا از خود، در صدد تحمیق مردم و توجیه خلافکاری های خویش است. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲]

اشاره

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۲)

آگاه باشید! همانا آنان خود اهل فسادند، ولی نمی فهمند.

نکته ها:

در یک بررسی اجمالی از آیات قرآن در می یابیم که نفاق، آثار و عوارض سوئی در روح، روان، رفتار و کردار شخص منافق ایجاد می کند که او را در دنیا و قیامت گرفتار می سازد. قرآن در وصف آنها می فرماید:

دچار فقدان شعور واقعی می شوند. (۱)

اندیشه و فهم نمی کنند. (۲)

دچار حیرت و سرگردانی می شوند. (۳)

به سبب دروغهایی که می بافند (۴) در کفر پایدار می شوند (۵) و هدایت نمی یابند. (۶)

چون اعتقاد قلبی ندارند، وحشت و اضطراب (۷) و عذابی دردناک دارند. (۸)

پیام ها:

۱ مسلمانان باید به ترفند و شعارهای به ظاهر زیبای منافقان، آگاه شوند. «أَلَا» ۲ بلندپروازی و خیال پردازی مغرورانه ی منافق، باید شکسته شود. «إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

ص: ۵۷

۱- (۱). «لَا يَشْعُرُونَ» بقره، ۱۲؛ «هُمُ السُّفَهَاءُ» بقره، ۱۳.

۲- (۲). «لَا يَفْقَهُونَ» توبه، ۸۷؛ «لَا يَعْلَمُونَ» بقره، ۱۳.

۳- (۳). «يَعْمَهُونَ» بقره، ۱۵، «لَا يُبْصِرُونَ» بقره، ۱۷.

۴- (۴). «بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» بقره، ۱۰.

۵- (۵). «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ» انعام، ۷۰.

٦-٦. ﴿مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ بقره، ١٦.

٧-٧. ﴿حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ بقره، ١٩.

٨-٨. ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ بقره، ١٠.

۳ منافقان دائماً در حال فساد هستند. «الْمُفْسِدُونَ» ۴ زرنگی اگر در مسیر حق نباشد، بی شعوری است. «لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳]

اشاره

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ (۱۳)

و چون به آنان گفته شود، شما نیز همانگونه که (سایر) مردم ایمان آورده اند ایمان آورید، (آنها با تکبر و غرور) گویند: آیا ما نیز همانند ساده اندیشان و سبک مغزان، ایمان بیاوریم؟! آگاه باشید! آنان خود بی خردند، ولی نمی دانند.

پیام ها:

۱ ارشاد و دعوت اولیای خدا، در منافقان بی اثر است. «قِيلَ» («أَنُؤْمِنُ» ۲ منافقان، روحیه امتیاز طلبی و خود برتر بینی دارند. «أَنُؤْمِنُ» ۳ تحقیر مؤمنان، از شیوه های منافقان است. «كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» (ایمان داشتن و تسلیم خدا بودن، در نظر منافقان سبک مغزی است.) ۴ مسلمانان باید هوشیار باشند تا فریب ظواهر را نخورند. «أَلَا» ۵ در فرهنگ قرآن، تسلیم حق نشدن، سفاهت است. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ» ۶ باید غرور متکبرانه منافق، شکسته و با آن مقابله به مثل شود. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ» ۷ افشای چهره دروغین منافق، برای جامعه اسلامی ضروری است. «هُمُ السُّفَهَاءُ» ۸ بدتر و درد آورتر از هر دردی، جهل به آن درد است. «لَكِن لَّا يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴]

اشاره

وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ (۱۴)

و چون با اهل ایمان ملاقات کنند گویند: ما (نیز همانند شما) ایمان آورده ایم.

ولی هر گاه با (هم فکران) شیطان صفت خود خلوت کنند، می گویند: ما با شما هستیم، ما فقط (اهل ایمان را) مسخره می کنیم.

نکته ها:

«شیطان» از «شَیْطَان» به معنای دور شده از خیر است که به هر کس القای انحراف کند، اطلاق شده و به انسان های بدکار و دور از حق نیز گفته می شود. (۱)

پیام ها:

۱ منافق، نان را به نرخ روز می خورد. «قَالُوا آمَنَّا» («قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ» ۲ به هر اظهار ایمان، نباید اعتماد قطعی کرد و باید مواظب عوامل نفوذی بود.

«قَالُوا آمَنَّا»

۳ منافق، شهامتِ صداقت ندارد و از مؤمنان ترس و هراس دارد. «خَلَوْا» تماس و ارتباط منافقان با مؤمنان، آشکار و علنی است ولی تماس آنان با کفار یا سران و رهبران خود، سرّی و محرمانه، در نهان و خلوت صورت می گیرد.

۴ دوستان منافقان، شیطان صفت هستند. «شَیْطَانِيهِمْ» ۵ کفار و منافقان با همدیگر ارتباط تشکیلاتی دارند و منافقان از آنان خطّ فکری می گیرند. «شَیْطَانِيهِمْ» ۶ اظهار ایمان از سوی منافق موقتی است، ولی کفر او پایدار و ثابت است. «آمَنَّا ، إِنَّا مَعَكُمْ» (ایمان، با جمله ی فعلیه و کفر با جمله ی اسمیه آمده و جمله اسمیه نشانه ی دوام و ثبوت است.) ۷ منافقان با کافران نه تنها هم فکرنند بلکه کمک کار هم نیز هستند. «إِنَّا مَعَكُمْ» (کلمه «مع»، در جایی بکار می رود که علاوه بر هم فکری، همکاری نیز باشد.) ۸ منافقان، مؤمنان را به استهزا می گیرند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵]

اشاره

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۵)

خداوند آنان را به استهزا می گیرد و آنان را در طغیانشان مهلت می دهد تا سرگردان شوند.

ص: ۵۹

کلمه «يَعْمَهُونَ» از «عمه» مثل «عمی» می باشد، لکن «عمی» کوری ظاهری را گویند و «عمه» کوری باطنی است. (۱)

امام رضا علیه السلام در تفسیر این آیه می فرماید:

خداوند، اهل مکر و خدعه و استهزا نیست، لکن جزای مکر و استهزای آنان را می دهد. (۲) هم چنان که آنان را در طغیان و سرکشی خودشان، رها می کند تا سردرگم و غرق شوند. و چه سزایی سخت تر از قساوت قلب و تسلط شیطان و وسوسه های او، میل به گناه و بی رغبتی به عبادت، همراهی و همکاری با افراد ناهل و سرگرمی به دنیا و غفلت از حقّ که منافقان بدان گرفتار می آیند.

منافقان، دوگانه رفتار می کنند و لذا با آنها نیز دو گونه برخورد می شود؛ در دنیا احکام مسلمانان را دارند و در آخرت کیفر کفار را می بینند.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، متناسب با گناهان است. در برابر «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ»، «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» آمده است.

۲ منافقان با خدا طرفیند، نه با مؤمنان. (آنها مؤمنان را مسخره می کنند، ولی خدا به حمایت آمده و پاسخ مسخره ی آنان را خودش می دهد.) «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» ۳ استهزا، اگر به عنوان پاسخ باشد مانعی ندارد. نظیر تکبر در مقابل متکبر. «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» ۴ از مهلت دادن و زیاده بخشی های خداوند، نباید مغرور شد. «يُمَدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» ۵ سرکشی و طغیان، زمینه ای برای سردرگمی هاست. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۶۰

۱-۱. تفسیر کشاف.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۱۶)

آنان کسانی هستند که به بهای (از دست دادن) هدایت، خریدار ضلالت و گمراهی شدند. اما این داد و ستد، سودشان نبخشید و در شمار هدایت یافتگان در نیامدند. (و یا به اهداف خود راهی نیافتند).

نکته ها:

منافقان، صاحب هدایتی نبودند که آن را از دست بدهند. پس شاید مراد آیه این است که زمینه های فطری و عوامل هدایت را از دست دادند. هم چنان که در آیات دیگر می خوانیم: «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» (۱)

گروهی ایمان را با کفر معامله کردند. و یا «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۲)

آخرت را با زندگی دنیوی معامله نمودند. و یا «وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ» (۳)

آمزش و عفو الهی را با قهر و عذاب او معامله نمودند. یعنی استعداد ایمان و دریافت پاداش و مغفرت را با اعمال خود از بین بردند. عاقبت، نور الهی دود شد فطرت حق جوی او، نمرود شد

پیام ها:

۱ منافق، سود و زیان خود را نمی شناسد و لذا هدایت را با ضلالت معامله می کند. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ» ۲ انسان، آزاد و انتخاب گر است. چون داد و ستد، نیاز به اراده و تصمیم دارد.

«اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ»

۳ دنیا همچون بازار است و مردمان، معامله گر و مورد معامله، اعمال و انتخاب های ماست. «اشْتَرُوا» (۱) «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» ۴ عاقبت مؤمن، هدایت؛ «عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ» و سرانجام منافق، انحراف است.

«مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

ص: ۶۱

۵ منافقان به اهداف خود راهی نمی یابند. «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» وبا توجه به آیات بعد.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷]

اشاره

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْقَدُوا نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (۱۷)

مثل آنان (منافقان)، مثل آن کسی است که آتشی افروخته، پس چون آتش اطراف خود را روشن ساخت، خداوند روشنائی و نورشان را ببرد و آنان را در تاریکی هایی که (هیچ) نمی بینند، رهایشان کند.

نکته ها:

مثال، برای تفهیم مطلب به مردم، نقش مؤثری دارد. مسائل معقول را محسوس و بدینوسیله راه را نزدیک و عمومی می کند، درجه اطمینان را بالا می برد و لجوجان را خاموش می سازد. در قرآن مثال های فراوانی آمده است از جمله:

مثال حق، به آب و باطل به کف روی آب. (۱) مثال حق به شجره ی طیبه و باطل به شجره ی خبیثه. (۲) تشبیه اعمال کفار به خاکستری در برابر تندباد. (۳) و یا تشبیه کارهای آنان، به سراب. (۴) تشبیه بت ها و طاغوت ها به خانه عنکبوت. (۵) تمثیل دانشمند بی عمل به الاغی که کتاب حمل می کند. (۶) و تمثیل غیبت، به خوردن گوشت برادری که مرده است. (۷)

این آیه نیز در مقام تشبیه مجموعه ای از روحيات و حالات منافقان است. آنان، نار می افروزند، ولی خداوند نورش را می برد و دود و خاکستر و تاریکی برای آنان باقی می گذارد.

امام رضا علیه السلام فرمودند:

معنای آیه

«تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ»

آن است که خداوند آنان را به حال خود رها می کند. (۸)

ص: ۶۲

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. ابراهیم، ۲۶.

۳-۳. ابراهیم، ۱۸.

۴-۴. نور، ۳۹.

٥-٥. عنكبوت، ٤١.

٦-٦. جمعه، ٥.

٧-٧. حجرات، ١٢.

٨-٨. تفسير نور الثقلين.

۱ منافق برای رسیدن به نور، از نار (آتش) استفاده می کند که خاکستر و دود و سوزش نیز دارد. «اسْتَوْفَدَ نَارًا» ۲ نور اسلام عالم گیر است، ولی نوری که منافقان در سایه ی آن تظاهر به اسلام می کنند، در شعاعی کمتر و روشنایی آن ناپایدار است. «أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ» ۳ اسلام نور و کفر تاریکی است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ» ۴ کسی که از یک نور بهره مند نشود، در ظلمات متعدّد باقی می ماند. «بِنُورِهِمْ» («فِي ظُلُمَاتٍ» (کلمه «نور» مفرد و کلمه «ظُلُمَاتٍ» جمع است). ۵ نقشه ها و توطئه های منافقان، به اراده الهی ناتمام می ماند. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» ۶ طرف مقابل منافقان، خداوند است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» ۷ عاقبت و آینده ی منافقان، تاریک است. «فِي ظُلُمَاتٍ» ۸ منافقان دچار وحشت و اضطراب، و در تصمیم گیری های دراز مدّت، سردرگم هستند. «فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ» ۹ گاهی در آغاز، ایمان واقعی است، ولی کم کم انسان به انحراف گرایش پیدا نموده و منافق می شود. (کلمه «بِنُورِهِمْ» در این آیه و جمله «لَا يَزْجَعُونَ» در آیه بعد نشان می دهد که آنان نوری داشتند، ولی به سوی آن نور برنگشتند.)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸]

اشاره

صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَزْجَعُونَ (۱۸)

آنان (از شنیدن حقّ) کر و (از گفتن حقّ) گنگ و (از دیدن حقّ) کورند، پس ایشان (بسوی حقّ) باز نمی گردند.

نکته ها:

قرآن در ستایش برخی پیامبران می فرماید: آنان دست و چشم دارند، «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ اُولَى الْاَيْدِي وَ الْاَبْصَارِ» (۱) شاید مقصود آن است که

ص: ۶۳

کسی که دست بت شکنی دارد دست دارد، کسی که چشم خداین دارد چشم دارد، پس منافقان که چنین دست و چشمی ندارند، در واقع همچون ناقص الخلقه هایی هستند که خود مقدمات نقص را فراهم کرده و وسائل شناخت را از دست داده اند. لذا در این سوره درباره ی منافقان تعبیری همچون «**B** لَا يَشْعُرُونَ ، مَا يَشْعُرُونَ ، لَا يَعْلَمُونَ ، لَا يُبْصِرُونَ ، يَغْمَهُونَ ، صُمُّ بِكُمْ عُمَى ، لَا يَزِجِعُونَ» بکار رفته است.

نظر، غیر از بصیرت است. در سوره اعراف می خوانیم: «**ك**رَاهُمْ يُنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۱)

می بینی که به تو نگاه می کنند، در حالی که نمی بینند. یعنی چشم بصیرت ندارند که حق را ببینند.

عدم بهره گیری صحیح از امکانات و وسائل شناخت، مساوی با سقوط و از دست دادن انسانیت است. (۲)

جزای کسی که در دنیا خود را به کوری و کوری و لالی می زند، کوری و کوری و لالی آخرت است. «و نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَ بُكْمًا وَ صُمًّا» (۳)

پیام ها:

۱ نفاق، انسان را از درک حقایق و معارف الهی باز می دارد. «صُمُّ بِكُمْ عُمَى» ۲ کسی که از عطایای الهی در راه حق بهره نگیرد، همانند کسی است که فاقد آن نعمت هاست. «صُمُّ بِكُمْ عُمَى» ۳ حق ندیدن منافقان دو دلیل دارد: یکی آنکه فضای بیرونی آنان تاریک است؛ «فِي ظُلُمَاتٍ» و دیگر آنکه خود چشم دل را از دست داده اند. «صُمُّ بِكُمْ عُمَى» ۴ منافقان، لجاجت و تعصب دارند. «فَهُمْ لَا يَزِجِعُونَ»

ص: ۶۴

۱- ۱. اعراف، ۱۹۸.

۲- ۲. در سوره ی اعراف آیه ی ۱۷۹ می خوانیم: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا وَ لَكُم مِّنَ الْإِنْعَامِ جِثٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ مِّنَ الْبَاطِلِ» «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا» ولى حق را نمی شنوند، این گروه همچون چهارپایان بلکه از آنها پست تر و گمراه ترند، ایشان غافل هستند.

۳- ۳. اسراء، ۹۷.

اشاره

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (۱۹)

یا چون (گرفتاران در) بارانی تند از آسمانند که در آن، تاریکی ها و رعد و برقی است که از ترس صاعقه ها و بیم مرگ، انگشتان خود را در گوشه‌هایشان قرار می دهند. و (لی) خداوند بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند، منافق را به اشخاص در باران مانده ای تشبیه کرده که مشکلات باران تند، شب تاریک، غرش گوش خراش رعد، نور خیره کننده ی برق، و هراس و خوف مرگ، او را فرا گرفته است، امّا او نه برای حفظ خود از باران پناهگاهی دارد و نه برای تاریکی، نوری و نه گوشی آسوده از رعد و نه روحی آرام از مرگ.

پیام ها:

۱ منافقان غرق در مشکلات و نگرانی ها می شوند، و در همین دنیا نیز دلهره و اضطراب و رسوایی و ذلت دامن گیرشان می شود. «ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ» ۲ منافقان از مرگ می ترسند. «حَذَرَ الْمَوْتِ» ۳ منافقان بدانند که خداوند بر آنها احاطه دارد و هر لحظه اراده فرماید، اسرار و توطئه های آنها را افشا می کند. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» (۱)

ص: ۶۵

۱ - ۱). نگاهی به عملکرد و سرنوشت منافقان در جریان انقلاب اسلامی ایران، نشانه ای روشن برای این آیه است. دلهره، تفرقه، شکست، آوارگی، غربت، بی آبرویی، پناهندگی به کفار و طاغوت ها و جاسوسی، نتیجه ی اعمالشان بود. آنان با استفاده از شعارها و شخصیت های مذهبی، خیال پیروزی داشتند؛ «استوقد ناراً» ولی با خنثی شدن توطئه ها و آگاه شدن مردم از سوء نیت آنان، خداوند آنان را گرفتار سردرگمی و تفرقه و بی خبری از واقعیت ها و حقایق نمود. «ذهب الله بنورهم» آنان چون شنیدن اخبار و سخن حق را از علما تحریم می کنند به منزله کران هستند، و چون دریافت های درونی خود و حقایق را بازگو نمی نمایند مانند افراد لالند، و چون چشم دیدن پیشرفت و پیروزی اسلام را ندارند، کورند. و در اثر لجابت و تعصب مصداق «لا يرجعون» می باشند. ولی پیروزی ها مثل برق و نهب مردم و آیات افشاگر همانند رعد و صاعقه، آنان را به وحشت و اضطراب انداخته است.

۴ سرانجام نفاق، به کفر منتهی می شود. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» لذا در جای دیگر قرآن می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا» (۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰]

اشاره

يَكَادُ الْبَرْقُ يُخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَهَدَّاهُمْ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۰)

نزدیک است که برق، نور چشمانشان را برباید. هر گاه که (برق آسمان در آن صحرای تاریک و بارانی) برای آنان بدرخشد، در آن حرکت کنند، ولی همین که تاریکی، ایشان را فرا گرفت بایستند. و اگر خداوند بخواهد، شنوایی و بینایی آنان را (از بین) می برد، همانا خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

اشاره

منافقان، تاب و توان دیدن دلائل نورانی و فروغ آیات الهی را ندارند. همانند مسافر شبگرد در بیابان که در اثر برق آسمان، چشمانش خیره می شود و جز چند قدم بر نمی دارد. منافقان در جامعه اسلامی هر چند گاهی چند قدمی پیش می روند، ولی در اثر حوادث یا اتفاقاتی از حرکت باز می ایستند. آنان چراغ فطرت درونی خویش را خاموش کرده و منتظر رسیدن نوری از قدرت های بیرونی مانده اند.

هر گاه گفته می شود خداوند بر هر کاری قادر است، مراد کارهای ممکن است.

مثلاً اگر گفتیم فلانی ریاضی دان است، معنایش آن نیست که بتواند حاصل جمع ۲+۲ را ۵ بیاورد. زیرا این امر محال است، نه آنکه آن شخص قادر بر جمع نمودن آن نباشد. کسانی از امام علیه السلام سؤال کردند: آیا خداوند می تواند کره ی زمین را در

ص: ۶۶

تخم مرغی قرار دهد؟ امام ابتدا یک پاسخ اقماعی دادند که با یک عدسی چشم، آسمان بزرگ را می بینیم، سپس فرمودند: خداوند قادر است، اما پیشنهاد شما محال است. (۱) درست مانند قدرت ریاضی دان که مسئله ی محال را حل نمی کند.

سیمای منافق در قرآن

منافق در عقیده و عمل، برخورد و گفتگو، عکس العمل هایی را از خود نشان می دهد که در این سوره و سوره های منافقون، احزاب، توبه، نساء و محمّد آمده است. آنچه در اینجا به مناسبت می توان گفت، این است که منافقین در باطن ایمان ندارند، ولی خود را مصلح و عاقل می پندارند. با همفکران خود خلوت می کنند، نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است. نسبت به مؤمنان عیب جو و نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله مودی اند. از جبهه فراری و نسبت به خدا غافل اند. افرادی یاوه سرا، ریاکار، شایعه ساز و علاقمند به دوستی با کفارند. ملاک علاقه شان کامیابی و ملاک غضبشان، محرومیت است. نسبت به تعهداتی که با خدا دارند بی وفایند، نسبت به خیراتی که به مؤمنین می رسد نگران، ولی نسبت به مشکلاتی که برای مسلمین پیش می آید شادند. امر به منکر و نهی از معروف می کنند. قرآن در برابر این همه انحراف های فکری و عملی می فرماید: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۲)

پیام ها:

۱ منافق در مسیر حرکت، متحیر است. «أَضَاءَ» («مَسَّوًا ، أَظْلَمَ») («قَامُوا») ۲ حرکت منافق، در پرتو نور دیگران است. «أَضَاءَ لَهُمْ» ۳ منافق به سبب اعمالی که مرتکب می شود، هر لحظه ممکن است گرفتار قهر خداوندی شود. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ» ۴ سنت الهی، آزادی دادن به همه است و گرنه خداوند می توانست منافقان را کر

ص: ۶۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۹.

۲-۲. نساء، ۱۴۵.

و کور کند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۲۱)

ای مردم! پروردگارتان که شما و پیشینیان شما را آفرید، پرستش کنید تا اهل تقوا شوید.

نکته ها:

در کتاب های قانون، مواد قانون، بدون خطاب بیان می شود، ولی قرآن کتاب قانونی است که با روح و عاطفه مردم سر و کار دارد، لذا در بیان دستورات، خطاب می کند. البته خطاب های قرآن مختلف است. (۱)

هدف از خلقت جهان و انسان، تکامل انسان هاست. یعنی هدف از آفرینش هستی، بهره گیری انسان هاست (۲) و تکامل انسان ها در گرو عبادت (۳) و اثر عبادت، رسیدن به تقوی (۴) و نهایت تقوی، رستگاری است. (۵)

سؤال: چرا خدا را عبادت کنیم؟ پاسخ: در چند جای قرآن پاسخ این پرسش چنین آمده است:

چون خداوند خالق و مربی شماست. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۶) چون تأمین کننده رزق و روزی و امنیت شماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي

ص: ۶۸

۱- ۱. برای عموم می فرماید: «يا ايها الناس»، اما برای هدایت یافتگان فرموده: «يا ايها الذين امنوا»

۲- ۲. «سَخَّرَ لَكُمْ» جایشه، ۱۳. «خَلَقَ لَكُمْ» بقره، ۲۹.

۳- ۳. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۴- ۴. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ» («لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۵- ۵. «وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» بقره، ۱۸۹.

۶- ۶. مشرکان خالقیت را پذیرفته ولی ربوبیت را انکار می نمودند، خداوند در این آیه دو کلمه «رَبَّكُمْ» و «خَلَقَكُمْ» را در کنار هم آورده تا دلالت بدین نکته کند که خالق شما، پروردگار شماست.

أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (۱) چون معبودی جز او نیست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» (۲) عبادت انسان، هدف آفرینش انسان است نه هدف آفریننده. او نیازی به عبادت ما ندارد، اگر همه مردم زمین کافر شوند او بی نیاز است: «إِنْ تَكْفُرُوا أَنتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ» چنان که اگر همه مردم رو به خورشید خانه بسازند یا پشت به خورشید، در خورشید اثری ندارد.

با اینکه عبادت خدا بر ما واجب است، چون خالق و رازق و مربی ماست، ولی باز هم در برابر این ادای تکلیف، پاداش می دهد و این نهایت لطف اوست.

آنچه انسان را وادار به عبادت می کند اموری است، از جمله:

۱ توجه به نعمت های او که خالق و رازق و مربی ماست.

۲ توجه به فقر و نیاز خود.

۳ توجه به آثار و برکات عبادت.

۴ توجه به آثار سوء ترک عبادت.

۵ توجه به اینکه همه هستی، مطیع او و در حال تسبیح او هستند، چرا ما وصله ناهم رنگ هستی باشیم.

۶ توجه به اینکه عشق و پرستش، در روح ماست و به چه کسی برتر از او عشق بورزیم.

سؤال: در قرآن آمده است: «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» یعنی

عبادت کن تا به یقین برسی. پس آیا اگر کسی به یقین رسید، نمازش را ترک کند؟! پاسخ: اگر گفتیم: نردبان بگذار تا دست به شاخه بالای درخت برسد، معنایش این نیست که هر گاه دستت به شاخه رسید، نردبان را بردار، چون سقوط می کنی.

کسی که از عبادت جدا شد، مثل کسی است که از آسمان سقوط کند؛ «فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» به علاوه کسانی که به یقین رسیده اند مانند: رسول خدا و امامان معصوم، لحظه ای از عبادت دست برنداشتند. بنا بر این مراد آیه، بیان آثار عبادت

ص: ۶۹

۱-۱. قریش، ۳-۴.

۲-۲. طه، ۱۴.

است نه تعیین محدوده ی عبادت.

آیات و روایات، برای عبادت شیوه ها و شرایطی را بیان نموده است که در جای خود بحث خواهد شد، ولی چون این آیه، اولین فرمان الهی خطاب به انسان در قرآن است، سرفصل هایی را بیان می کنیم تا مشخص شود عبادت باید چگونه باشد:

۱ عبادت مامورانه، یعنی طبق دستور او بدون خرافات.

۲ عبادت آگاهانه، تا بدانیم مخاطب و معبود ما کیست. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (۱) عبادت خالصانه. «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۲) عبادت خاشعانه. «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۳) عبادت مخفیانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اعظم العباده اجراً اخفاها» (۴) عبادت عاشقانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «افضل الناس من عَشق العباده» (۵) و خلاصه در یک نگاه باید بگوییم که برای عبادت سه نوع شرط است؛ الف: شرط صحت، نظیر طهارت و قبله.

ب: شرط قبولی، نظیر تقوی.

ج: شرط کمال، نظیر اینکه عبادت باید آگاهانه، خاشعانه، مخفیانه و عاشقانه باشد که اینها همه شرط کمال است. (۶)

پیام ها:

۱ دعوت انبیا، عمومی است و همه مردم را دربر می گیرد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ از فلسفه های عبادت، شکرگزاری از ولی نعمت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» ۳ اولین نعمت ها، نعمت آفرینش، و اولین دستور، کُرنش در برابر خالق است.

«اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۴ مبادا بت پرستی یا انحراف نیاکان، ما را از عبادت خداوند دور کند، حتی آنان

ص: ۷۰

۱-۱. نساء، ۴۳.

۲-۲. کهف، ۱۱۰.

۳-۳. مؤمنون، ۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۱.

۵-۵. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۳.

۶-۶. برای تفصیل بیشتر به کتاب پرتوی از اسرار نماز و تفسیر نماز نوشته مؤلف مراجعه نمایید.

نیز مخلوق خداوند هستند. «وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۵ عبادت، عامل تقواست. اگر عبادتی تقوی ایجاد نکند، عبادت نیست.

«اعْبُدُوا»

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶ به عبادت خود مغرور نشویم که هر عبادتی، تقوا ساز نیست. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲]

اشاره

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۲)

آن (خداوندی) که زمین را برای شما فرشی (گسترده) و آسمان را بنایی (افراشته) قرار داد و از آسمان، آبی فرو فرستاد و به آن از میوه ها، روزی برای شما بیرون آورد، پس برای خداوند شریک و همتایی قرار ندهید با آنکه خودتان می دانید (که هیچ یک از شرکا و بت ها، نه شما را آفریده اند و نه روزی می دهند و اینها فقط کار خداست).

نکته ها:

در این آیه خداوند به نعمت های متعددی اشاره می کند که هر کدام از آنها سرچشمه ی چند نعمت دیگر است. مثلاً فراش بودن زمین، اشاره به نعمت های فراوان دیگری است. همچون سخت بودن کوه ها و نرم بودن خاک دشت ها، فاصله زمین تا خورشید، درجه حرارت و دما و هوای آن، وجود رودخانه ها، درّه ها، کوه ها، گیاهان و حرکت های مختلف آن که مجموعاً فراش بودن زمین را مهیا کرده اند. چنان که در قرآن برای زمین تعبیر چندی شده است، زمین هم «مهده» (۱) گهواره است، هم «ذلول» (۲) رام و آرام و هم «کفات» (۳) در برگیرنده.

کلمه «سما» در آیه یک بار در برابر «ارض» آمده است که به همه ی قسمت بالا

ص: ۷۱

۱- ۱. «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا» طه، ۵۳.

۲- ۲. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا» ملک، ۱۵.

۳- ۳. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا» مرسلات، ۱۵.

اشاره دارد و یک بار مراد همان قسمت نزول باران از ابرها می باشد.

پیام ها:

۱ یاد نعمت های الهی از بهترین راههای دعوت به عبادت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۲ از بهترین راههای خداشناسی، استفاده کردن از نعمت های در دسترس است.

«جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ وَإِشَاءَ وَالسَّمَاءَ بِنَاءً»

۳ در نظام آفرینش، هماهنگی کامل به چشم می خورد. هماهنگی میان زمین، آسمان، باران، گیاهان، میوه ها و انسان. (برهان نظم) «جَعَلَ ، أَنْزَلَ ، فَأَخْرَجَ» ۴ آفریده ها هر کدام برای هدفی خلق شده اند. «رِزْقًا لَكُمْ» باران برای رشد و ثمر دادن میوه ها، «فَأَخْرَجَ بِهِ» و میوه ها برای روزی انسان. «رِزْقًا لَكُمْ» ۵ زمین و باران وسیله هستند، رویش گیاهان و میوه ها بدست خداست. «فَأَخْرَجَ» ۶ نظم و هماهنگی دستگاه آفرینش، نشانه ی توحید است، پس شما هم یکتا پرست باشید. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا» ۷ ریشه ی خداپرستی در فطرت و وجدان همه مردم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۸ آفرینش زمین و آسمان و باران و میوه ها و روزی انسان، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۹ همه ی انسان ها، حق بهره برداری و تصرف در زمین را دارند. (در آیه «لَكُمْ» تکرار شده است). ۱۰ دلیل واجب بودن عبادت شما، لطف اوست که زمین و آسمان و باران و گیاهان را برای روزی شما قرار داده است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» («الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۱۱ خداوند بر اسباب طبیعی حاکم است. «جَعَلَ ، أَنْزَلَ ، فَأَخْرَجَ» ۱۲ پندار شریک برای خداوند، از جهل است. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

اشاره

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۳)

و اگر در آنچه بر بنده ی خود (از قرآن) نازل کرده ایم، شک دارید، اگر راست می گوئید (لا- اقل) یک سوره همانند آن را بیاورید و گواهان خود را غیر از خداوند بر این کار دعوت کنید.

نکته ها:

این آیه، معجزه بودن قرآن را مطرح می کند. پیامبران، یک دعوت دارند که هدایت به سوی خداست و با استدلال و موعظه و جدال نیکو انجام می دهند و یک ادعا دارند که از سوی خدا برای هدایت مردم آمده اند و برای آن معجزه می آورند. پس معجزه برای اثبات ادعای پیامبر است، نه دعوت او. (۱)

خداوند در قرآن، بارها مخالفان اسلام را دعوت به مبارزه کرده است، که اگر شما این کتاب را از سوی خدا نمی دانید و ساخته و پرداخته دست بشر می دانید، بجای این همه جنگ و مبارزه، کتابی مثل قرآن بیاورید تا صدای اسلام خاموش شود! خداوند برای اثبات حقیقت پیامبر و کتاب خود، از یک سو مخالفان را تحریک و از سوی دیگر به آنان تخفیف داده است. یک جا فرموده: «فَأْتُوا بِكِتَابٍ» (۲)

کتابی

مثل قرآن بیاورید. و در جای دیگر فرموده است: «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۳) ده سوره و در جای دیگر می فرماید: «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) یک سوره به علاوه می گوید:

برای این کار می توانید از تمام قدرت ها و یاران و همفکران خود در سراسر جهان دعوت کنید.

تقسیم بندی قرآن و نامگذاری هر بخش به نام سوره، در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و از

ص: ۷۳

۱- ۱). مخفی نماند معجزه به معنای نادیده نگرفتن نظام علت و معلول نیست، بلکه معجزه نیز علت دارد، ولی علت آن یا اراده الهی است، یا عواملی که خداوند علت بودن آن را برای مردم مخفی نموده است.

۲- ۲). قصص، ۴۹.

۳- ۳). هود، ۱۳.

۴- ۴). یونس، ۳۸.

جانب خداوند بوده است. «فَأْتُوا بِسُورِهِ» قرآن در ستایش انبیا، یا بعد از کلمه «عَبْدِنَا» و یا قبل از کلمه «عَبْد» نام آنان را می برد؛ «عَبْدِنَا أَيُّوبَ»، «إِبْرَاهِيمَ» («إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا» ولی درباره پیامبر اسلام تنها کلمه «عبد» بدون ذکر نام را بکار می برد تا بگوید عبد مطلق، محمد صلی الله علیه و آله است.

پیام ها:

۱ باید از فکر و دل افراد شک زدایی صورت گیرد مخصوصاً در مسائل اعتقادی.

«إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ»

۲ شرط دریافت وحی، بندگی خداست «نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا» ۳ قرآن، کتاب استدلال و احتجاج است و راهی برای وسوسه و شک باقی نمی گذارد. «فَأْتُوا بِسُورِهِ» ۴ انبیا باید معجزه داشته باشند و قرآن معجزه ی رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. «فَأْتُوا بِسُورِهِ مِنْ مِثْلِهِ» ۵ دین جاوید، معجزه ی جاوید می خواهد تا هر انسانی در هر زمان و مکانی، اگر دچار تردید و شک شد، بتواند خود آزمایش کند. «فَأْتُوا بِسُورِهِ مِنْ مِثْلِهِ» ۶ بر حقیقت قرآن به قدری یقین داریم که اگر مخالفان، یک سوره مثل قرآن نیز آوردند به جای تمام قرآن می پذیریم. «بِسُورِهِ» ۷ بهترین قاضی و داور، وجدان است. خداوند و جدان مخالفان را داور قرار داده است. «وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (۲۴)

پس اگر این کار را نکردید، که هرگز نتوانید کرد، از آتشی که هیزمش مردم (گناهکار) و سنگ ها هستند و برای کافران مهیا شده، بپرهیزید.

ص: ۷۴

در سوره ی انبیاء می خوانیم: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ» (۱)

شما و

آنچه غیر از خدا پرستش می کنید (بت هایتان)، هیزم دوزخید. بنا بر این ممکن است مراد از سنگ در این آیه، همان بت ها باشند که مورد پرستش بوده اند، نه هر سنگی، (۲) تا آنان بدانند و به چشم خود ببینند که کاری از بت ها ساخته نبوده و نیست.

همچنین این سنگ ها در قیامت، همانند چاقوی خونی همراه پرونده قاتل، سند جرم و گناه آنان است.

سؤال: با اینکه الفاظ اختراع بشر است، پس چگونه نمی تواند مثل قرآن را بیاورد؟ پاسخ: حروف الفبا از بشر است، ولی نحوه ترکیب و بیان مفاهیم بلند آنها، برخاسته از علم و هنر است. قرآن بر اساس علم و حکمت بی پایان الهی، نزول یافته است ولی هر کتاب دیگری، از سوی هر کس که باشد، بر اساس علم محدود و محصور به جهل بشر، تألیف یافته است. پس هیچگاه بشر نمی تواند کتابی مثل قرآن بیاورد.

پیام ها:

۱ یقین به حقانیت راه و هدف، یکی از اصول رهبری است. «وَلَنْ تَفْعَلُوا» ۲ اکنون که احساس عجز و ناتوانی کردید، تسلیم حق شوید. «وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا» ۳ انسان جمود و کافر، هم ردیف سنگ است. «النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» ۴ خباثت های درونی انسان گناهکار، در قیامت تجسم یافته و آتش گیرانه می شود. «وَقُودُهَا النَّاسُ» ۵ کفر و لجاجت، انسان شایسته ی خلیفه الهی را، به هیزم دوزخ تبدیل می کند.

«وَقُودُهَا النَّاسُ»

ص: ۷۵

(۱-۱). انبیاء، ۹۸.

(۲-۲). چنان که در طول تاریخ و در میان آن همه سنگ و چوب، هرگز حجر الاسود مورد پرستش واقع نشده و نقش بت را نداشته و هرگز آتش گیرانه دوزخ نخواهد شد. آری! حجر الاسود دست خدا در زمین و حافظ اسرار و گواه بر اقرار فطرت های بشری است.

۶ رهایی از آتش دوزخ، در گرو ایمان به قرآن و تصدیق پیامبر اسلام است.

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ﴾

﴿أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵]

اشاره

وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرِهِ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَ أُنزِلَتْ بِهِ مُتَشَابِهًا وَ لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۵)

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، مژده بده که برایشان باغهایی است که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، هر گاه میوه ای از آن (باغها) به آنان روزی شود، گویند: این همان است که قبلاً نیز روزی ما بوده، در حالی که همانند آن نعمت ها به ایشان داده شده است (نه خود آنها) و برای آنان در بهشت همسرانی پاک و پاکیزه است و در آنجا جاودانه اند.

نکته ها:

شاید مراد از «مُتَشَابِهًا» این باشد که بهشتیان در نگاه اول، میوه ها را مانند میوه های دنیوی می بینند و می گویند: شبیه همان است که در دنیا خورده بودیم، لکن بعد از خوردن می فهمند که طعم و لذت تازه ای دارد. و شاید مراد این باشد که میوه هایی به آنان داده می شود که همه از نظر خوبی و زیبایی و خوش عطری یکسانند و مانند میوه های دنیا درجه یک، دو و سه ندارد.

در قرآن، معمولاً ایمان و عمل صالح در کنار هم مطرح شده است، ولی ایمان بر عمل صالح مقدم قرار گرفته است. آری، اگر اتاقی از درون نورانی شد، شعاع این نور از روزنه و پنجره ها بیرون خواهد زد. ایمان، درون انسان را نورانی و قلب نورانی، تمام کارهای انسان را نورانی می کند. برکات ایمان و عمل صالح بسیار

است که در آیات قرآن به آنها اشاره شده است. (۱)

همسران بهشتی دو نوع هستند:

الف: یکی حور العین که همچون لؤلؤ و باکره هستند و در همان عالم آفریده می شوند. «أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً» ب: همسران مؤمن دنیایی که با چهره ای زیبا در کنار همسرانشان قرار می گیرند.

«وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ» (۲) از امام صادق علیه السلام درباره ی ازواج مطهره سؤال شد، فرمودند:

همسران بهشتی آلوده به حیض و حدث نمی شوند. (۳)

پیام ها:

۱ مژده و بشارت همراه با هشدار و اخطار (در آیه قبل) یکی از اصول تربیت است. «فَاتَّقُوا النَّارَ» (وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا) ۲ ایمان قلبی باید توأم با اعمال صالح باشد. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ انجام همه ی کارهای صالح و شایسته، کارساز است، نه بعضی از آنها. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (الصالحات) هم جمع است وهم (الف و لام) دارد که به معنای همه کارهای خوب است. ۴ کارهای شایسته و صالح، در صورتی ارزش دارد که برخاسته از ایمان باشد، نه تمایلات شخصی و جاذبه های اجتماعی. اول «آمَنُوا» بعد «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۵ محرومیت هایی که مؤمن به جهت رعایت حرام و حلال در این دنیا می بیند، در آخرت جبران می شود. «رُزِقُوا» ۶ ما در دنیا نگران از دست دادن نعمت ها هستیم، اما در آخرت این نگرانی نیست. «وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۷۷

۱-۱. قرآن، ۱۵ برکت برای ایمان همراه عمل صالح، بیان نموده که با مراجعه به معجم المفهرس می توانید به آنها دسترسی پیدا نمایید.

۲-۲. رعد، ۱۳.

۳-۳. تفسیر راهنما و دُرّ المنثور.

۷ آشنایی با سابقه ی نعمت ها، بر لذت کامیابی می افزاید. (۱) «رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ» ۸ همسران بهشتی نیز پاکیزه اند. «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَا ذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (۲۶)

همانا خداوند از اینکه به پشه ای (یا فروتر) یا بالاتر از آن مثال بزند شرم ندارد، پس آنهایی که ایمان دارند می دانند که آن (مثال) از طرف پروردگارشان به حق است، ولی کسانی که کفر ورزیدند گویند: خداوند از این مثل چه منظوری داشته است؟ (آری،) خداوند بسیاری را بدان (مثال) گمراه و بسیاری را بدان هدایت می فرماید. (اما آگاه باشید که) خداوند جز افراد فاسق را بدان گمراه نمی کند.

نکته ها:

کلمه «بعوض» به معنای پشه و ریشه ی آن از «بعض» می باشد که به جهت کوچکی جثه به آن اطلاق شده است. (۲)

مثال های قرآن، برای همه ی مردم است و از هر نوع مثلی نیز در آن آمده است:

«وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» (۳) البته این مثل ها را نباید ساده انگاشت، زیرا دانشمندان، گنه آن را درک می کنند: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (۴) در مثال زدن، تذکر، تفهیم، تعلیم، بیان و پرده برداری از حقایق نهفته است و در کتاب های آسمانی پیشین نیز همانند تورات و انجیل و در

ص: ۷۸

۱-۱. سخنان کسی را که می شناسیم در رادیو و تلویزیون با عشق و علاقه گوش می دهیم و یا عکس جاهایی که قبلا بدانجا رفته ایم با علاقه نگاه می کنیم.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. روم، ۵۸.

۴-۴. عنكبوت، ۴۳.

سخنان رسول اکرم و ائمه اهل بیت علیهم السلام فراوان دیده می شود. در تورات نیز بخشی به نام «امثال سلیمان» وجود دارد.

بعضی از مخالفان اسلام که از برخورد منطقی و آوردن مثل قرآن عاجز ماندند، مثال های قرآن را بهانه قرار داده و می گفتند:

شأن خداوند برتر از آن است که به حیواناتی چون مگس یا عنکبوت مثال بزند. (۱) و این مثال ها با مقام خداوند سازگار نیست. و بدینوسیله در آیات قرآن تشکیک می کردند. (۲) خداوند با نزول این آیه به بهانه گیری های آنان پاسخ می دهد.

سؤال: چرا خداوند گروهی را با قرآن و مثال های آن گمراه می کند؟ پاسخ: خداوند کسی را گمراه نمی کند، بلکه هر کس در برابر حقایق قرآن بایستد، خود گمراه می شود و بدین معنی می توان گفت که قرآن، سبب گمراهی او گردید.

چنان که در پایان همین آیه می فرماید: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» یعنی

فسق مردم سبب گمراهی آنان می باشد. راستی مگر می شود خداوند مردم را به ایمان تکلیف کند، ولی خودش آنان را گمراه کند؟! و مگر می شود این همه پیامبر و کتب آسمانی نازل کند، ولی خودش مردم را گمراه کند؟! مگر می شود از ابلیس به خاطر گمراه کردن انتقاد کند، ولی خودش دیگران را گمراه نماید؟! گرچه در این آیه، هدایت و گمراهی بطور کلی به خداوند نسبت داده شده است،

ص: ۷۹

۱-۱. در سوره عنکبوت آیه ۴۱، قدرت های غیر الهی به خانه عنکبوت تشبیه شده و در سوره حج آیه ۷۳ فرموده که دیگران حتی توانایی آفریدن یک مگس را ندارند.

۲-۲. اصولاً چرا خداوند از مثال زدن به پشه، شرم کند؟ مگر آفریدن پشه، شرم داشت که مثال زدن به آن نیز شرم داشته باشد؟ کوچکی پشه نباید مورد بهانه باشد، زیرا همین پشه تمام اعضای فیل را در اندازه کوچکتر دارد و علاوه بر آن دو شاخک نیز دارد. خرطوم تو خالی آن همانند ظریف ترین و دقیق ترین سرنگ است که می تواند این پشه ی کوچک، بزرگترین حیوان را عاجز کند. از امام صادق علیه السلام نقل شده است که به کوچکی پشه ننگرید که هر چه فیل دارد او هم دارد، به علاوه دو بال که فیل ندارد. تفسیر مجمع البیان.

ولی آیات دیگر، مسئله را باز نموده و می فرماید: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ» (۱)

خداوند

کسانی را هدایت می کند که به سوی او بروند. و «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» (۲)

به دنبال

کسب رضای او باشند. و «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۳)

آنان که در راه او جهاد

کنند. و بر عکس، کسانی که با اختیار خود در راه کج حرکت کنند، خداوند آنان را به حال خود رها می کند. مراد از گمراه کردن خدا نیز همین معناست. چنان که درباره کافران، ظالمان، فاسقان و مسرفان جمله «لَا يَهْدِي *» بکار رفته است. به قول سعدی: راه است و چاه و دیده بینا و آفتاب

پیام ها:

۱ حیا و شرم در مواردی است که کار شرعاً، عقلاً یا عرفاً مذموم باشد. اما در بیان حقایق، شرم و خجالت پسندیده نیست. «لَا يَشْتَحِي» ۲ حقایق والا- و مهم را می توان با زبان ساده و مثال بیان نمود. «أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا» ۳ مؤمن کلام خدا را باور دارد و مطیع آن است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ» ۴ مثال های قرآن، وسیله تربیت و رشد است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ» ۵ مثال های قرآن، حق و در مقام بیان حقایق است. «أَنَّهُ الْحَقُّ» ۶ انسان حقیقت جو، از هر نوری راه را می یابد، ولی شخص بهانه گیر و اشکال تراش، به هر چراغی خرده می گیرد. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» ۷ کفر و لجاجت، عامل بهانه گیری است. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» ۸ فسق، موجب گمراهی و مانع شناخت حقایق است. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» ۹ مثال های قرآن، وسیله هدایت یا ضلالت است. «يُضِلُّ بِهِ، يَهْدِي بِهِ» ۱۰ خداوند، پیمان شکن را فاسق و فاسق را گمراه می کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

ص: ۸۰

(۱-۱). رعد، ۲۷.

(۲-۲). مائده، ۱۶.

(۳-۳). عنکبوت، ۶۹.

اشاره

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۲۷)

(فاسقان) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از آنکه محکم بستند می شکنند، و پیوندهایی را که خدا دستور داده برقرار سازند قطع می نمایند، و در زمین فساد می کنند، قطعاً آنان زیان کارانند.

نکته ها:

پیمان های الهی که در این آیه مطرح گردیده، متعدّد است: خداوند از انبیا پیمان گرفته تا آیات الهی را به مردم بگوید. (۱) و از اهل کتاب تعهد گرفته تا کتمان حقایق نکنند و به بشارت های تورات و انجیل که درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است عمل نمایند. (۲) و از عامه مردم نیز عهد گرفته، به فرمان الهی عمل کرده و راه شیطان را رها کنند. (۳)

در اسلام وفای به عهد واجب است، حتی نسبت به کفار. و عهدشکن، منافق معرفی شده است، هر چند که اهل نماز باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا دين لمن لا عهد له» (۴)

آن کس که پابند تعهدات خود نیست، از دین بهره ای ندارد.

خداوند در این آیه فرمان داده تا با گروه هایی پیوند و رابطه داشته باشیم: «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» در روایات آن گروه ها چنین معرفی شده اند:

رهبران آسمانی، دانشمندان، خویشاوندان، مؤمنین، همسایگان و اساتید. و هر کس رابطه ی خود را با این افراد قطع کند، خود خسارت می بیند. زیرا جلو رشد و تکاملی را که در سایه این ارتباطات می توانسته داشته باشد، گرفته است.

وفای به عهد، کمالی است که خداوند خود را به آن ستوده است؛ «وَمَنْ أَوْفَى

ص: ۸۱

۱-۱. «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ» احزاب، ۷.

۲-۲. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» آل عمران، ۱۸۷.

۳-۳. «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ» اعراف، ۱۷۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۱۹۸.

کیست که بهتر از خدا به پیمانش وفا کند؟. وفای به عهد حتی نسبت به مشرکین لازم است؛ «فَأْتَمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ»

(۲)

تا پایان مدّت قرارداد به

پیمانی که با مشرکین بسته اید وفادار باشید. همچنین در آیه ۲۵ سوره رعد پیمان شکنان لعنت شده اند.

عهد دو گونه است: عهد و پیمانی که مردم با یکدیگر می بندند و باید به آن وفادار باشند. و عهد و پیمانی که خداوند برای رهبری یک جامعه، بر عهده ی پیامبر یا امام قرار می دهد که این عهد مقام الهی است. «لَا يَنْتَلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۳) بخشی از پیمان های الهی که این آیه بر آن تأکید می کند، همان پیمان های فطری است که خداوند در نهاد همه افراد بشر قرار داده است. چنان که حضرت علی علیه السلام فلسفه ی نبوت را شکوفا نمودن پیمان فطری می داند. «و اتر اليهم انبيائه ليستأدوهم ميثاق فطرته» (۴) سؤال: عهد خداوند چیست؟ پاسخ: از جمله «لَا يَنْتَلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» استفاده می شود که رهبری آسمانی، عهد خداوند است و از روایات نیز استفاده می شود که نماز، عهد خداوند است.

هر گونه تعهدی که انسان بین خود و خدا داشته باشد، عهد الهی است. قوانین عقلی، فکری و احکام الهی نیز مصداق عهد الهی می باشند.

علامه مجلسی قدس سره به دنبال آیه ی «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» یکصد و ده حدیث درباره اهمیت صله رحم، بیان نموده و آنها را مورد بحث قرار داده است. (۵) ما در اینجا برخی از نکات جالبی را که در آن روایات آمده، نقل می کنیم:

با بستگان خود دیدار داشته باشید، هر چند در حدّ نشاندن آبی باشد.

صله رحم، عمر را زیاد و فقر را دور می سازد.

با صله رحم، رزق توسعه می یابد.

ص: ۸۲

۱-۱. توبه، ۱۱۱.

۲-۲. توبه، ۴.

۳-۳. بقره، ۱۲۴.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱.

۵-۵. بحار، ج ۷۱، ص ۸۷.

بهترین قدم ها، قدمی است که برای صله ی رحم و دیدار اقوام برداشته می شود.

در اثر صله رحم، به مقام مخصوصی در بهشت دست می یابید.

به سراغ بستگان بروید، گرچه آنها بی اعتنایی کنند.

صله رحم کنید هر چند فامیل از نیکان نباشد.

صله رحم کنید، گرچه با سلام کردن باشد.

صله ی رحم، مرگ و حساب روز قیامت را آسان می کند.

بویی از بهشت نصیب شخص قاطع رحم نمی شود.

صله ی رحم باعث تزکیه عمل و رشد اموال می شود.

کمک مالی به فامیل، بیست و چهار برابر کمک به دیگران پاداش دارد.

صله رحم کنید، گرچه یک سال راه بروید.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

پدرم سفارش کرد، با افرادی که با فامیل خود رابطه ندارند، دوست مشو. (۱)

پیام ها:

۱ پیمان شکنی، شیوه ی فاسقان است. «الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ» (فعل مضارع، رمز دوام است). ۲ به پیمان فاسقان، اعتماد نکنید. کسی که پیمان خداوند را نقض می کند، به عهد و پیمان دیگران وفادار نخواهد بود. «يَنْقُضُونَ ، يَقْطَعُونَ» ۳ انسان در برابر خداوند مسئول است، چون با عقل و فطرت خود، با او عهد و میثاق بسته که به احکام دین عمل کند. «عَهْدَ اللَّهِ» ۴ اسلام با انزوا مخالف است. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ» ۵ عهدشکن، به تدریج مفسد می شود. «يَنْقُضُونَ ، يُفْسِدُونَ» ۶ عهدشکن به خود ضربه می زند، نه خداوند. «أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ص: ۸۳

اشاره

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۸)

چگونه به خداوند کافر می شوید، در حالی که شما (اجسام بی روح و) مردگانی بودید که او شما را زنده کرد، سپس شما را می میراند و بار دیگر شما را زنده می کند، سپس به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

بهترین راه خداشناسی، فکر در آفرینش خود و جهان است. حضرت ابراهیم علیه السلام در مقام اثبات خداوند به دیگران فرمود: «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ» (۱)

پروردگار من

کسی است که زنده می کند و می میراند. تفکر در پدیده ی حیات و اندیشیدن در مسئله مرگ، انسان را متوجه می کند که اگر حیات از خود انسان بود، باید همیشگی باشد. چرا قبلاً نبود، بعداً پیدا شد و سپس گرفته می شود؟! خداوند می فرماید:

اکنون که دیدید چگونه موجود بی جان، جاندار می شود، پس بدانید که زنده شدن مجدد شما در روز قیامت نیز همین طور است.

مسئله حیات، حقیقتش مجهول، ولی آثارش در وجود انسان مشهود است. خالق این حیات نیز حقیقتش قابل درک نیست، ولی آثارش در هر چیز روشن است.

پیام ها:

۱ سؤال از عقل و فطرت، یکی از شیوه های تبلیغ و ارشاد است. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ» ۲ تفکر در تحولات مرگ و حیات، بهترین دلیل بر اثبات وجود خداوند است.

«كُنْتُمْ أَمْوَاتًا»

خودشناسی مقدمه خداشناسی است.

۳ در بینش الهی، هدف از حیات و مرگ، تکامل و بازگشت به منبع کمال است.

«ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

مولوی در دفتر سوم مثنوی می گوید: از جمادی مُردم و نامی شدم از نما مُردم ز حیوان سر زدم

ص: ۸۴

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۹)

اوست آن کس که آنچه در زمین است، همه را برای شما آفریده، سپس به آفرینش آسمان پرداخت و آنها را به صورت هفت آسمان، استوار نمود و او بر هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کلمه «سما» در زبان عربی به معنی بالاست. گاهی به چند متری بالا-تر از سطح زمین، مانند شاخه های درخت که در ارتفاع کمی قرار دارند، گفته شده است:

«وَفَرَعَهَا فِي السَّمَاءِ» (۱) و گاهی به ارتفاع ابرها که از آن باران می بارد؛ «وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۲) و گاهی به جو اطراف زمین اطلاق شده است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْفًا مَّحْفُوظًا» (۳)

پیام ها:

۱ کفر به خداوند بخشنده ی توانا و برطرف کننده نیازها، شگفت انگیز است.

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ»

هُوَ الَّذِي

۲ هستی، برای بشر آفریده شده است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» ۳ نظام هستی، هدفدار است و در آفرینش جهان، تدبیر و طرح حکیمانه مطرح بوده است. «خَلَقَ لَكُمْ» ۴ هیچ آفریده ای در طبیعت بیهوده نیست، هر چند ما راه استفاده از آن را ندانیم.

«خَلَقَ لَكُمْ»

ص: ۸۵

۱- ۱. ابراهیم، ۲۴.

۲- ۲. ق، ۹.

۳- ۳. انبیاء، ۳۲.

۵ اصل آن است که همه چیز برای انسان مباح است، مگر دلیل مخصوصی آن را ردّ کند. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً» ۶ دنیا برای انسان است، نه انسان برای دنیا. «خَلَقَ لَكُمْ» ۷ انسان می تواند از نظر علمی، به جایی برسد که از تمام مواهب طبیعی بهره گیری کند و اسرار هستی را کشف و آن را تسخیر نماید. «لَكُمْ» ۸ بهره گیری از مواهب زمین، برای همه است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۹ آسمان های هفتگانه جهان، دارای اعتدال و بدون کمترین اعوجاج و ناهماهنگی است. «فَسَيَوَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ» ۱۰ آفرینش آسمان و زمین، همه بر اساس علم الهی است. «خَلَقَ لَكُمْ» («عَلَيْمٌ» ۱۱ آفرینش زمین و آسمان های هفتگانه، دلیل توانایی خدا بر زنده کردن مردگان است که در آیه قبل آمده بود. «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» («هُوَ الَّذِي»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۰)

و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بر آنم که در زمین جانشینی قرار دهم. فرشتگان گفتند: آیا کسی را در زمین قرار می دهی که در آن فساد کند و خون ها بریزد؟ در حالی که ما با حمد و ستایش تو، ترا تنزیه و تقدیس می کنیم. خداوند فرمود: همانا من چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، همه ی مواهب زمین را برای انسان آفریده است. در این آیه و آیات بعد، مسأله ی خلافت انسان در زمین مطرح می شود که نگرانی فرشتگان از فسادهای بشر و توضیح و توجیه خداوند و سجده ی آنان در برابر نخستین انسان را بدنبال دارد.

ص: ۸۶

فرشتگان، یا از طریق اخبار الهی و یا مشاهده ی انسان های قبل از حضرت آدم علیه السلام در عوالم دیگر یا در همین عالم و یا به خاطر پیش بینی صحیحی که از انسان خاکی و مادی و تراحم های طبیعی آنها داشتند، خونریزی و فساد انسان را پیش بینی می کردند.

گرچه همه ی انسان ها، استعداد خلیفه خدا شدن را دارند، اما همه خلیفه ای خدا نیستند. چون برخی از آنها با رفتار خود به اندازه ای سقوط می کنند که از حیوان هم پست تر می شوند. چنان که قرآن می فرماید: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱) قرارگاه این خلیفه، زمین است، ولی لیاقت او تا «قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى» (۲) می باشد.

به دیگران اجازه دهید سؤال کنند. خداوند به فرشتگان اذن داد تا سؤال کنند و گرنه ملائک، بدون اجازه حرف نمی زنند و فرشتگان می دانستند که برای هر آفریده ای، هدفی عالی در کار است.

سؤال: چرا خداوند در آفرینش انسان، موضوع را با فرشتگان مطرح کرد؟ پاسخ: انسان، مخلوق ویژه ای است که ساخت مادی او به بهترین قوام بوده: «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) و در او روح خدایی دمیده شده و بعد از خلقت او خداوند به خود تبریک گفته است: «فَبَارَكُ اللَّهُ» (۴) سؤال: خدایی که دائماً حاضر، ناظر و قیوم است چه نیازی به جانشین و خلیفه دارد؟ پاسخ: اولاً جانشینی انسان نه به خاطر نیاز و عجز خداوند است، بلکه این مقام به خاطر کرامت و فضیلت رتبه ی انسانی است. ثانیاً نظام آفرینش بر اساس واسطه هاست. یعنی با اینکه خداوند مستقیماً قادر بر انجام هر کاری است، ولی برای اجرای امور، واسطه هایی را قرار داده که نمونه هایی را بیان می کنیم:

با اینکه مدبّر اصلی اوست: «اللَّهُ الَّذِي» «يُدَبِّرُ» (۵) لکن فرشتگان را مدبّر هستی قرار داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۶)

ص: ۸۷

۱-۱. اعراف، ۱۷۹.

۲-۲. نجم، ۹.

۳-۳. تین، ۴.

۴-۴. مؤمنون، ۱۴.

۵-۵. یونس، ۳.

۶-۶. نازعات، ۵.

با اینکه شفا بدست اوست؛ «فَهُوَ يَشْفِينِ» (۱) اما در غسل شفا قرار داده است. «فِيهِ شِفَاءٌ» (۲) با اینکه علم غیب مخصوص اوست؛ «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ» (۳) لکن بخشی از آن را برای بعضی از بندگان صالحش ظاهر می کند. «إِلَّا مَنْ أَرَادَ مِنْ رَسُولٍ» (۴) پس انسان می تواند جانشین خداوند شود و اطاعت او همچون اطاعت از خداوند باشد. «مَنْ يَطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۵) و بیعت با او نیز به منزله ی بیعت با خداوند باشد. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ» (۶) «إِنَّمَا يَبَايِعُونَ اللَّهَ» (۶) و محبت به او مثل محبت خدا باشد. «من احبکم فقد احب الله» (۷) برای قضاوت درباره ی موجودات، باید تمام خیرات و شرور آنها را کنار هم گذاشت و نباید زود قضاوت کرد. فرشتگان خود را دیدند که تسبیح و حمد آنها بیشتر از انسان است. ابلیس نیز خود را می بیند و می گوید: من از آتشم و آدم از خاک و زیر بار نمی رود. اما خداوند متعال مجموعه را می بیند که انسان بهتر است و می فرماید: «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱ خداوند ابتدا اسباب زندگی را برای انسان فراهم کرد، سپس او را آفرید. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (۱) «إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ» (۸) آفرینش ملائکه، قبل از آدم بوده است. زیرا خداوند آفریدن انسان را با آنان در میان گذاشت.

۳ انتصاب خلیفه و جانشین و حاکم الهی، تنها بدست خداست. «إِنِّي جَاعِلٌ فِي

ص: ۸۸

۱-۱. شعراء، ۸۰.

۲-۲. نحل، ۶۹.

۳-۳. یونس، ۲۰.

۴-۴. جن، ۲۷.

۵-۵. نساء، ۱۸.

۶-۶. فتح، ۱۰.

۷-۷. زیارت جامعه کبیره.

۸-۸. حضرت علی علیه السلام فرمودند: «فَلَمَّا مَهَّدَ أَرْضَهُ وَانْفَذَ أَمْرَهُ اخْتَارَ آدَمَ» همین که زمین را گسترده و فرمانش را متنفذ قرارداد، انسان را آفرید. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۴ انسان، جانشین دائمی خداوند در زمین است. «جَاعِلٌ» (۱) انسان می تواند اشرف مخلوقات و لایق مقام خلیفه الهی باشد. (۲) «جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» ۶ ملائکه، فساد و خونریزی را کار دائمی انسان می دانستند. «يُفْسِدُ» (وَوَيْشِفُكَ» (۳) ۷ حاکم و خلیفه ای الهی باید عادل باشد، نه فاسد و فاسق. خلیفه نباید «يفسد في الارض» باشد.

۸ طرح لیاقت خود، اگر بر اساس حسادت نباشد، مانعی ندارد. «وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ» ۹ عبادت و تسبیح در فضای آرام، تنها ملاک و معیار لیاقت نیست. «نَحْنُ نُسَبِّحُ» ۱۰ به خاطر انحراف یا فساد گروهی، نباید جلوی امکان رشد دیگران گرفته شود. با آنکه خداوند می دانست گروهی از انسان ها فساد می کنند، اما نعمت آفرینش را از همه سلب نکرد.

۱۱ مطیع و تسلیم بودن با سؤال کردن برای رفع ابهام منافاتی ندارد. «أَتَجْعَلُ فِيهَا» ۱۲ خداوند فساد و خونریزی انسان را مردود ندانست، لکن مصلحت مهمتر و شایستگی و برتری انسان را طرح نمود. «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۱۳ توقع نداشته باشید همه ی مردم بی چون و چرا، سخن یا کار شما را بپذیرند.

زیرا فرشتگان نیز از خدا سؤال می کنند. «قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا» ۱۴ علوم و اطلاعات فرشتگان، محدود است. «مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۸۹

۱- ۱). کلمه «جاعل» اسم فاعل و رمز تداوم است.

۲- ۲). البتّه ستمکاران را از نیل به این مقام محروم کرده است: «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» بقره، ۱۲۴.

۳- ۳). فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

اشاره

وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۱)

و خداوند همه ی اسماء (حقائق و اسرار هستی) را به آدم آموخت، سپس آنها را به فرشتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می گوید، از اسامی اینها به من خبر دهید؟

نکته ها:

خداوند متعال اسماء (۱) و اسرار عالم هستی را، از نام اولیای خود (۲) تا جمادات را به آدم تعلیم داد. به تعبیر امام صادق علیه السلام که در تفسیر مجمع البیان آمده است:

تمام زمین ها، کوه ها، دره ها، بستر رودخانه ها و حتی همین فرشی که در زیر پای ماست، به آدم شناسانده شد.

پیام ها:

۱ معلم واقعی خداست و قلم، بیان، استاد و کتاب، زمینه های تعلیم هستند. «عَلَّمَ» ۲ برتری انسان بر فرشتگان، به خاطر علم است. «وَ عَلَّمَ آدَمَ» ۳ انسان برای دریافت تمام علوم، استعداد و لیاقت دارد. «كُلَّهَا» ۴ فرشتگان عبادت بیشتری داشتند و آدم، علم بیشتری داشت. رابطه مقام خلافت با علم، بیشتر از عبادت است. «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» («عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» ۵ برای روشن کردن دیگران، بهترین راه، برگزاری امتحان و به نمایش گذاشتن تفاوت ها و لیاقت هاست. «عَلَّمَ» («ثُمَّ عَرَضَهُمْ») («فَقَالَ أَنْبِئُونِي» ۶ فرشتگان، خود را به مقام خلیفه الهی لایق تر می دانستند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۳)

ص: ۹۰

۱- ۱. «اسم» در عرف ما فقط به معنی نام و نشان است، ولی در فرهنگ قرآنی نام همراه با محتواست. چنان که «فله الاسماء الحسنی» یعنی خداوند صفات عالیه دارد.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۴ و اکمال الدین صدوق، ج ۱، ص ۱۴.

۳- ۳. در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» یعنی اگر شما فرشتگان در ادعای لایق تر بودن خود، صادق هستید. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۳۲)

۳۲/۲

فرشتگان گفتند: پروردگارا! تو پاک و منزهی، ما چیزی جز آنچه تو به ما آموخته ای نمی دانیم، همانا تو دانای حکیمی.

نکته ها:

ابلیس و ملائکه هر کدام به نوعی خود را برتر از آدم می دیدند؛ ابلیس به واسطه ی خلقت؛ «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» و فرشتگان به واسطه ی عبادت؛ «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» امّا ابلیس در برابر فرمان سجده خداوند، ایستادگی کرد، ولی فرشتگان چون حقیقت را فهمیدند، پوزش خواستند و به جهل خود اقرار کردند. «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا»

پیام ها:

۱ عذرخواهی از سؤال بدون علم، یک ارزش است. «سُبْحَانَكَ» ۲ اوج گرفتن ها و خود برتر دیدن ها باید تنظیم شود. گویندگان سخن «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ» گفتند: «لَا عِلْمَ لَنَا» ۳ به جهل خود اقرار کنیم. «لَا عِلْمَ لَنَا» فرشتگان عالی ترین نوع ادب را به نمایش گذاشتند. کلمات: «سُبْحَانَكَ»، «لَا عِلْمَ لَنَا»، «عَلَّمْتَنَا»، «إِنَّكَ»، «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»، همه نشانه ی ادب است.

۴ علم فرشتگان، محدود است. «لَا عِلْمَ لَنَا» ۵ علم خداوند، ذاتی است؛ «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ» ولی علم دیگران، اکتسابی است.

«عَلَّمْتَنَا»

۶ امور عالم را تصادفی نپنداریم. «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

اشاره

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ الْغَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُدُونِ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۳۳)

ص: ۹۱

(خداوند) فرمود: ای آدم فرشتگان را از نام های آنان خبر ده. پس چون آدم آنها را از نام هایشان خبر داد، خداوند فرمود: که آیا به شما نگفتم که اسرار آسمان ها و زمین را می دانم و آنچه را آشکار می کنید و آنچه را پنهان می داشتید (نیز) می دانم.

پیام ها:

۱ به استعدادهای لایق، فرصت شکوفایی و بروز بدهید. «أَنْبِئُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» ۲ در آزمون علمی که خداوند برگزار نمود، آدم بر فرشتگان برتری یافت. «فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» ۳ ملائکه علاوه بر آنچه گفتند، مسائلی را هم کتمان می داشتند. «كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۴]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۳۴)

و هنگامی که به فرشتگان گفتیم برای آدم سجده کنید، همگی سجده کردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر کرد، و از کافران گردید.

نکته ها:

به فرموده قرآن، ابلیس از نژاد جنّ بود که در جمع فرشتگان عبادت می کرد. «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱) سجده بر آدم چون به فرمان خدا بود، در واقع بندگی و عبودیت خداست. (۲) زیرا عبادت واقعی، عملی است که خداوند بخواهد، نه آنکه طبق میل ما باشد.

ابلیس حاضر بود قرن ها سجده کند، ولی به آدم سجده نکند.

ص: ۹۲

۱-۱. کهف، ۵۰.

۲-۲. عیون اخبار الرضا.

ابلیس مرتکب دو انحراف و خلاف شد:

الف: خلاف عقیدتی؛ «أَبَى» که سبب فسق او شد. (۱)

ب: خلاف اخلاقی؛ «اشْتَكَبَر» که سبب دوزخی شدن او گردید. (۲)

سجده برای آدم نه تنها به خاطر شخص او، بلکه به خاطر نسل و اولاد او نیز بوده است. چنان که در جای دیگر می فرماید: «خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» (۳) امام سجاده علیه السلام می فرماید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

سجده بر آدم به خاطر ذریه

و نسل او بود. (۴)

سجده فرشتگان موقتی بود، اما نزول آنها بر مؤمنان و استغفارشان برای آنان دائمی است. «الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۵) سجده بر آدم نه به خاطر جسم او، بلکه به خاطر روح الهی اوست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (۶) بی انصافی است که تمام فرشتگان بر انسان سجده کنند، ولی انسان برای خدا سجده نکند.

پیام ها:

۱ فرشتگان نیز مانند انسان، مورد خطاب و امر و نهی قرار دارند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۲ لیاقت، از سابقه مهمتر است. فرشتگان قدیمی باید برای انسان تازه به دوران رسیده اما لایق، سجده کنند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۳ خطرناک تر از نافرمانی در عمل، بی اعتقادی به فرمان است. «أَبَى وَ اشْتَكَبَرَ»

ص: ۹۳

۱-۱). «فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» كهف، ۵۰.

۲-۲). «فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ» زمر، ۷۲.

۳-۳). اعراف، ۱۱.

۴-۴). تفسیر صافی، ذیل آیه.

۵-۵). کسانی که گفتند پروردگار ما خداست و در این عقیده پایدار بودند فرشتگان بر آنان نازل می شوند. فصیلت، ۳۰. و در جای دیگر می فرماید: «و يستغفرون للذين آمنوا» یعنی فرشتگان برای اهل ایمان دائماً در حال استغفارند. غافر، ۷.

۶-۶). حجر، ۲۹.

اشاره

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۳۵)

و گفتیم: ای آدم! تو با همسرت در این باغ سکونت کن و از (هر کجای) آن هر چه می خواهید به فراوانی و گوارایی بخورید، اما به این درخت نزدیک نشوید که از ستمگران خواهید شد.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، «شجر» علاوه بر درخت، به «بوته» هم گفته می شود. مثلاً به بوته کدو می گوید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ» (۱)، بنا بر این اگر در روایات و تفاسیر می خوانیم که مراد از شجر در این آیه گندم است، جای اشکال نیست.

«جنات» به باغهای دنیا نیز گفته می شود، چنان که در سوره ی قلم آیه ۱۷ آمده است: «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ»

ما صاحبان باغ را آزمایش نمودیم. آنچه از آیات دیگر قرآن و روایات استفاده می شود، باغی که آدم در آن مسکن گزید، بهشت موعود نبوده است زیرا:

۱ آن بهشت، برای پاداش است و آدم هنوز کاری نکرده بود که استحقاق پاداش داشته باشد. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ» (۲) کسی که به بهشت وارد شود، دیگر خارج نمی شود. «وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» (۳) در آن بهشت، امر و نهی و ممنوعیت و تکلیف نیست، در حالی که آدم از خوردن درخت نهی شد. به علاوه در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که بهشت آدم، بهشت موعود نبوده است.

این نهی که برای حضرت آدم شد، نهی تکلیفی نبود که انجامش حرام باشد، بلکه جنبه ی توصیه و راهنمایی داشت.

ص: ۹۴

۱-۱. صفات، ۱۴۶.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۲.

۳-۳. حجر، ۴۸.

۱ در مسکن، زن تابع مرد است. «أَنْتَ وَ زَوْجُكَ» (۱) در شیوه ی تربیت، هر گاه خواستید کسی را از کار یا چیزی باز دارید، ابتدا راههای صحیح، باز گذاشته شود و سپس مورد نهی اعلام شود. ابتدا فرمود:

«كُلًّا مِنْهَا رَعَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا»

سپس فرمود: «لَا تَقْرَبَا» ۳ نزدیک شدن به گناه همان، و افتادن در دامن گناه همان. «لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا» ۴ تخلف از راهنمایی های الهی، ظلم به خویشان است. «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» آدم و همسرش نیز برای توبه گفتند: «ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» البته با توجه به عصمت انبیا مراد از ظلم در این قبیل موارد، ترک اولی است.

[سوره البقره (۲): آیه ۳۶]

اشاره

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ (۳۶)

پس شیطان آن دو را به لغزش انداخت و آنان را از باغی که در آن بودند، خارج ساخت و (در این هنگام به آنها) گفتیم: فرود آید در حالی که بعضی شما دشمن برخی دیگر است و برای شما در زمین قرارگاه و تا وقتی معین بهره و برخوردار است.

نکته ها:

از آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» که قبلاً خواندیم، استفاده می شود که غرض اصلی از خلقت آدم این بود که وی در زمین زندگی کند، ولی زندگی در زمین نیازمند یک نوع آمادگی بود و باید آدم بداند که:

۱ آزاد مطلق نیست. در زندگی او، امر و نهی و تکلیف وجود دارد.

ص: ۹۵

۱- ۱) در مسأله امر و نهی، وسوسه و اخراج از بهشت، آدم و همسرش یکسان مورد خطاب قرار گرفته اند؛ «كُلًّا ، شِئْتُمَا ، لَا تَقْرَبَا ، فَتَكُونَا ، فَأَخْرَجَهُمَا ، فَأَخْرَجَهُمَا» اما در مسأله ی مسکن، بجای «اسکنا» فرموده است: «اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ»

۲ ابلیس دشمن اوست و چه بسا با سوگند و وعده های دروغ، انسان را فریب دهد.

۳ اطاعت از شیطان، عامل سقوط اوست.

۴ توبه، وسیله جبران است.

امام رضا علیه السلام می فرماید:

ماجرای لغزش آدم، قبل از رسیدن به مقام نبوت بوده و از لغزش های کوچکی بوده که قابل عفو است. (۱)

شیطان برای ایجاد لغزش، دست به هر نوع تاکتیک روانی و تبلیغاتی زد، از جمله:

الف: برای آدم و حوا سوگند یاد کرد. «قَاسَمَهُمَا» (۲) ب: قیافه ی خیرخواهانه به خود گرفت و گفت:

من از خیرخواهان شما هستم.

«إِنِّي لَكُمْ لَمِنَ النَّاصِحِينَ» (۳) ج: وعده ابدیت داد، که اگر این گیاه را بخورید، زندگی و حکومت ابدی خواهید داشت. «شَجَرَهُ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبْلَى» (۴) د: دروغ گفت و به ذات حقّ تهمت زد. «مَا نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ عَنِ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا مَلَائِكَةً أَوْ تَكُونُوا مِنَ الْخَالِدِينَ» (۵) یعنی

پروردگارتان شما را نهی نکرد مگر از ترس اینکه

شما فرشته شوید یا به زندگی ابدی برسید.

پیام ها:

۱ خطر شیطان، برای بزرگان نیز هست. او به سراغ آدم و حوا آمد. «فَأَزَلَّهُمَا» ۲ شیطان، دشمن دیرینه ی نسل بشر است. زیرا از روز اول به سراغ پدر و مادر ما رفت. «فَأَزَلَّهُمَا» ۳ انسان به خودی خود، جایز الخطا و وسوسه پذیر است. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ» ۴ هر انسانی به خاطر استعدادها و لیاقت هایی که دارد بهشتی است، ولی خلاف ها او را سقوط می دهد. «فَأَخْرَجَهُمَا»

ص: ۹۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۰.

۲-۲. اعراف، ۲۱.

۳-۳. اعراف، ۲۱.

۴-۴. طه، ۱۲۰.

۵-۵. اعراف، ۲۰.

۵ از نافرمانی خداوند و عواقب تلخ و سوسه های ابلیس، عبرت بگیریم. تحت نفوذ شیطان قرار گرفتن، برابر با خروج از مقامات الهی و محرومیت از آنهاست. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ» («فَأَخْرَجَهُمَا» ۶ زندگی دنیا، موقتی است. «إِلَى حِينٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۳۷]

اشاره

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۳۷)

پس آدم از سوی پروردگارش کلماتی دریافت نمود، (وبا آن کلمات توبه کرد)، پس خداوند لطف خود را بر او بازگرداند. همانا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

چون آدم از غذایی که نباید بخورد، چشید و از آن همه نعمت و رفاه محروم شد، متوجه اشتباه خود گردید. او در اثر پشیمانی و ندامت، کلماتی را از خداوند دریافت کرد و به وسیله ی آن کلمات، توبه نمود. (۱)

طبق آنچه از روایات شیعه و سنی استفاده می شود، مراد از کلماتی که آدم به وسیله ی آن توبه نمود، توسل به بهترین خلق خدا یعنی حضرت محمد و اهل بیت او علیه و علیهم السلام است. چنان که در تفسیر در المنثور از ابن عباس نقل شده است که آدم برای پذیرش توبه اش، خداوند را به این نام ها قسم داد: «بحق محمد و علی و فاطمه و الحسن و الحسين» (۲) البته برخی معتقدند، مراد از کلمات، همان جمله ای است که در سوره ی اعراف آمده است: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۳)

خدایا! ما به خود ستم کرده ایم و اگر تو ما را نیامرزی و

مورد رحمت قرار ندهی، حتماً از زیانکاران خواهیم بود.

ص: ۹۷

۱- ۱. توبه، به معنی بازگشت است. اگر توبه را به خدا نسبت دهیم، به معنی بازگشت لطف و رحمت او بر بنده ی خلافتکار و پشیمان است؛ «هُوَ التَّوَّابُ» و اگر آن را به بنده نسبت دهیم به معنی بازگشت انسان خطاکار به سوی خداوند است. «فَتَابَ عَلَيْهِ»

۲- ۲. تفسیر در المنثور، ج ۱، ص ۶۰.

۳- ۳. اعراف، ۲۳.

۱ هم چنان که توفیق توبه از خداست، باید چگونگی و راه توبه را نیز از خداوند دریافت کنیم. «مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ» ۲ قبول توبه و ارائه ی راه آن، از شئون تربیت و ربوبیت اوست. «مِنْ رَبِّهِ» ۳ این همه لطف و قبول توبه، تنها کار خداست. «هُوَ» ۴ اگر توبه واقعی باشد، خداوند آن را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ» ۵ اگر توبه را شکستیم، باز هم خداوند توبه را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ» ۶ عذرپذیری خداوند همراه با رحمت است، نه عتاب و سرزنش. «التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۸) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۳۹)

گفتیم: همگی از آن (باغ به زمین) فرود آید، و آن گاه که هدایتی از طرف من برای شما آمد، پس هر که از هدایت من پیروی کند، نه برایشان بیمی است و نه غمگین خواهند شد.

و(لی) کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنانند اهل دوزخ که همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

گرچه اعتراف به خطا و توبه ی آدم، سبب شد که خداوند او را عفو نماید، ولی بعد از توبه بار دیگر به بهشت بر نمی گردد. زیرا آثار وضعی لغزش، غیر از عفو الهی است. فرمان هبوط در چند آیه ی قبل همراه نوعی قهر بود، ولی در این آیه

چون بعد از توبه آدم است به صورت عادی مطرح شده است. همچنین امیدوار می کند که اگر از هدایت الهی پیروی کنند، حزن و اندوهی نخواهند داشت.

پیام ها:

۱ گاهی یک حرکت، دامنه ی تأثیرات خوب و بدش در همه ی عصرها و نسل ها گسترده می شود. «اهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا» ۲ با یک لغزش و خطا، نباید کسی را طرد کرد، زیرا انسان قابل ارشاد و هدایت پذیر است. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ۳ برای راهنمایی بشر، آمدن انبیا قطعی است. «يَأْتِيَنَّكُمْ» ۴ هدایت واقعی تنها از طرف خداست. «مِنِّي هُدًى» ۵ امتیت و آرامش واقعی، در سایه ی پیروی از دین و دستورات خداوند حاصل می شود. «فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۰]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (۴۰)

ای فرزندان اسرائیل! نعمت هایم را که به شما ارزانی داشتم، به خاطر بیاورید و به پیمانم (که بسته اید) وفا کنید، تا من (نیز) به پیمان شما وفا کنم و تنها از من پروا داشته باشید.

نکته ها:

اسرائیل، نام دیگر حضرت یعقوب است که از دو کلمه ی «اسر» و «ئیل» ترکیب یافته است. «اسر» به معنای بنده و «ئیل» به معنای خداوند است. بنا بر این اسرائیل در لغت به معنای بنده ی خداست.

تاریخ بنی اسرائیل و اسارت آنان به دست فرعونیان و نجات آنها به دست حضرت موسی علیه السلام و بهانه گیری و ارتداد آنان، یک سرنوشت و تاریخ ویژه ای برای این قوم به وجود آورده است. این تاریخ برای مسلمانان نیز آموزنده و پندآموز

است که اگر به هوش نباشند، به گفته روایات به همان سرنوشت گرفتار خواهند شد.

پیمان های الهی، شامل احکام کتاب های آسمانی و پیمان های فطری که خداوند از همه گرفته است، می شود. در قرآن به مسئله امامت، عهد گفته شده است:

﴿لَا يَنْتَظِرُ الْعَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ (۱) یعنی

پیمان من «مقام امامت» به افراد ظالم نمی رسد. پس وفای به عهد یعنی وفای به امام و رهبر آسمانی و اطاعت از او.

ضمناً در روایات می خوانیم:

نماز عهد الهی است. (۲)

پیام ها:

۱ یاد نعمت های پروردگار، سبب محبت و اطاعت اوست. «اذكروا» («أوفوا» به هنگام دعوت به سوی خداوند، از الطاف او یاد کنید تا زمینه ی پذیرش پیدا شود. «اذكروا» ۲ یاد و ذکر نعمت ها، واجب است. «اذكروا» ۳ نعمت هایی که به نیاکان داده شده، به منزله ی نعمتی است که به خود انسان داده شود. با اینکه نعمت ها به اجداد یهود زمان پیامبر داده شده بود، اما خداوند به نسل آنان می گوید فراموش نکنند. «اذكروا» ۴ وفا به پیمان های الهی، واجب است. «بعهدی» ۵ بهره گیری از الطاف خداوند، مشروط به گام برداشتن در مسیر تکالیف الهی است. «أوفوا بعهدی أوف بعهدکم» آری، اگر مطیع خدا بودیم، خداوند نیز دعاهای ما را مستجاب خواهد کرد. «أوفوا بعهدی أوف بعهدکم» ۶ در انجام تکالیف الهی، از هیچ قدرتی نترسیم و ملاحظه ی کسی را نکنیم.

تبلیغات سوء دشمن، ملامت ها، تهدیدها و توطئه ها مهم نیست، قهر خدا از همه مهمتر است. ﴿وَإِنِّي فَازُحْتَبُونِ﴾

ص: ۱۰۰

۱-۱. بقره، ۱۲۴.

۲-۲. وسائل، ج ۴، ص ۱۱۰.

اشاره

وَ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَّقُونَ (۴۱)

و به آنچه (از قرآن) نازل کردم، ایمان بیاورید که تصدیق می کند آنچه را (از تورات) با شماست. و نخستین کافر به آن نباشید و آیات مرا به بهای ناچیز نفروشید و تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

این آیه خطاب به دانشمندان یهود می فرماید:

قرآن، هماهنگ با بشاراتی است که در تورات شماست. (۱) شما دانشمندان، زمانی مبلغ و منتظر ظهور اسلام بودید، اکنون پیشگامان کفر نشوید تا به پیروی از شما، سایر یهود از اسلام آوردن سر باز زنند و آیات الهی را به بهای ناچیز ریاست دنیا، نفروشید و از خدا بترسید.

پیام ها:

۱ اعتقادات صحیح مردم را قبول کنیم، تا آنان نیز سخن ما را بپذیرند. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» ۲ وجود تحریف در بخشی از تورات و انجیل، مانع قبول بخش های دیگر نشود. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» ۳ انحراف علما، سبب انحراف دیگران می شود. «وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ» ۴ رمز سکوت و کتمان های نابجای دانشمندان، وابستگی های مادی آنان است.

«وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵ با توجه به اینکه متاع دنیا قلیل است، رسیدن به تمام منافع دنیا، ارزش یک لحظه انحراف را ندارد. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ بجای نگرانی از دست دادن مال و مقام، باید از قهر خدا ترسید. «إِنِّي فَاتَّقُونَ»

ص: ۱۰۱

(۱-۱). مراد از هماهنگی قرآن با تورات تحریف نشده، هماهنگی کلی و اجمالی است، نه هماهنگی در تمام احکام.

اشاره

وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۲)

و حق را با باطل نپوشانید و حقیقت را با اینکه می دانید، کتمان نکنید.

نکته ها:

کلمه «Bَلْبَسِ» به معنای پوشاندن و «Bَلْبَسِ» به معنای شک و تردید است.

امتیاز انسان، به شناخت اوست و کسانی که با ایجاد شک و وسوسه و شیطنت، حق را از مردم می پوشانند و شناخت صحیح را از مردم می گیرند، در حقیقت یگانه امتیاز انسان بودن را گرفته اند و این بزرگترین ظلم است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

اگر باطل خالصانه مطرح شود، نگرانی نیست. (چون مردم آگاه می شوند و آن را ترک می کنند.) و اگر حق نیز خالصانه مطرح شود، زبان مخالف بسته می شود. لکن خطر آنجاست که حق و باطل، بهم آمیخته شده و از هر کدام بخشی چنان جلوه داده می شود که زمینه ی تسلط شیطان بر هوادارانش فراهم شود. (۱)

پیام ها:

۱ نه حق را با باطل مخلوط کنیم و آن را تغییر دهیم و نه باطل را در لباس حق مطرح سازیم. «لَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ» ۲ و جدان و فطرت، بهترین گواه بر حق پوشی انسان است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

اشاره

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ إِزْكُوا مَعَ الزَّكَاةِ (۴۳)

و نماز را بپادارید و زکات را بپردازید و همراه با رکوع کنندگان، رکوع نمایید.

پیام ها:

۱ بعد از دعوت به ایمان، دعوت به عمل صالح است. «آمِنُوا» («أَقِيمُوا» ۲ نماز و زکات، در آئین یهود نیز بوده است. «أَقِيمُوا

الصَّلَاةُ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۳ رابطه با خدا، از طریق نماز و کمک به خلق خدا، از طریق زکات و همراهی با

ص: ۱۰۲

۱-۱. نهج البلاغه، کلام ۴۹.

دیگران، یک مثلث مقدس است. «أَقِمْوَا»، «آتُوا»، «ارْكَعُوا» ۴ اصل فرمان نماز، با جماعت است. اساس دین بر حضور در اجتماع و دوری از انزوا و گوشه نشینی است. «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰعِیْنَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۴]

اشاره

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۴۴)

آیا مردم را به نیکی دعوت کرده و خودتان را فراموش می نمایید؟ با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می خوانید، آیا هیچ فکر نمی کنید؟

نکته ها:

اشاره

دانشمندان یهود، قبل از بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مردم را به ایمان آوردن به آن حضرت دعوت می کردند و بشارت ظهور حضرت را می دادند، اما هنگام ظهور، خودشان ایمان نیاوردند و حتی بعضی از آنان به بستگان خود که اسلام آورده بودند، توصیه می کردند که مسلمان بمانند، ولی خودشان اسلام نمی آوردند. (۱)

در روایات آمده است:

دانشمندی که دیگران را به بهشت دعوت کند، ولی خودش اهل جهنم باشد، بزرگترین و سخت ترین حسرت ها را خواهد داشت. (۲)

حق تلاوت، عمل است. امام صادق علیه السلام فرمود: «كونوا دعاه الناس باعما لكم و لا تكونوا دعاه بالستكم» (۳)

با اعمال خودتان مردم را دعوت کنید، نه تنها با گفتار. از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود:

سوگند که من شما را به کاری دعوت نمی کنم، مگر آنکه خودم پیشگام باشم و از کاری نهی نمی کنم مگر آنکه خودم قبل از شما آن را ترک کرده باشم. (۴)

در نهج البلاغه آمده است:

هر کس خود را امام دیگران قرار داد، ابتدا باید به تعلیم خود بپردازد. (۵)

- ١-١. نمونه، ج ١، ص ٢١٤.
- ٢-٢. بحار، ج ٢، ص ٣٧.
- ٣-٣. نور الثقلين، ج ١، ص ٥٧.
- ٤-٤. نهج البلاغه، خطبه ١٧٥.
- ٥-٥. نهج البلاغه، حكمت ٧٣.

امام کاظم علیه السلام فرموده اند: «طوبی للعلماء بالفعل وویل للعلماء بالقول» (۱)

درود بر عالمانی

که به گفته خود عمل می کنند و وای بر عالمانی که فقط حرف می زنند.

عالم بی عمل در قالب تمثیل

الف: در قرآن: عالم بی عمل، الاغی است که بار کتاب حمل می کند، ولی خود از آن بهره ای نمی برد. (۲)

ب: در روایات:

رسول خدا صلی الله علیه و آله:

عالم بی عمل، مثل چراغی است که خودش می سوزد، ولی نورش به مردم می رسد. (۳)

رسول خدا صلی الله علیه و آله:

عالم بی عمل، چون تیرانداز بدون کمان است. (۴)

عیسی علیه السلام:

عالم بی عمل، مثل چراغی است بر پشت بام که اتاق ها تاریک اند. (۵)

علی علیه السلام:

عالم بی عمل، چون درخت بی ثمر و گنجی است که انفاق نشود. (۶)

امام صادق علیه السلام:

موعظه ی عالم بی عمل، چون باران بر روی سنگ است که در دلها نفوذ نمی کند. (۷)

ج: در کلام اندیشمندان:

عالم بی عمل:

گرسنه ای است روی گنج خوابیده.

تشنه ای است بر کنار آب و دریا.

طیبی است که خود از درد می نالد.

بیماری است که دائماً نسخه درمان را می خواند، ولی عمل نمی کند.

منافقی است که سخن و عملش یکی نیست.

پیکری است بی روح.

ص: ۱۰۴

۱-۱. بحار، ج ۷۸، ص ۲۹۹.

۲-۲. جمعه، ۵.

۳-۳. کنز العمال، ح ۲۹۱۰۹.

۴-۴. بحار، ج ۱۰، ص ۱۰۰.

۵-۵. بحار، ج ۱۴، ص ۳۰۹.

۶-۶. غرر الحکم.

۷-۷. بحار، ج ۲، ص ۳۹.

۱ آمران به معروف، باید خود عامل به معروف باشند. «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» ۲ اگر مقدمات فراموشی را خود فراهم کرده باشیم، معذور نیستیم. عذر آن فراموشکاری پذیرفته است که بی تقصیر باشد. «تَنْسَوْنَ»، «تَتْلُونَ» ۳ تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، تعقل لازم است. «تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۴ خود فراموشی، نشانه ی بی خردی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۵]

اشاره

وَإِسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (۴۵)

و از صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان، گران و سنگین است.

نکته ها:

هر چند این آیه به دنبال خطاب هایی که به یهود شده آمده است، ولی مخاطب آن همه ی مردم هستند. در روایات می خوانیم که حضرت علی علیه السلام هر گاه مسئله ی مهمی برایشان رخ می داد به نماز می ایستادند و این آیه را تلاوت می کردند.

در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده، که

صبر بر سه نوع است: ۱ صبر در برابر مصیبت. ۲ صبر در برابر معصیت. ۳ صبر در برابر عبادت. (۱) بنا بر این آنچه در روایات آمده که مراد از صبر در این آیه روزه است، اشاره به یکی از مصادیق صبر دارد.

نماز برای رسول الله صلی الله علیه و آله و امثال او نور چشم است (۲) و لکن برای بعضی ها که خشوع ندارند، چون بار سنگین است. خشوع، مربوط به قلب و روح و خضوع، مربوط به اعضای بدن است.

نماز با توجه، انسان را به یاد قدرت بی نهایت خدا می اندازد و غیر او را هر چه باشد کوچک جلوه می دهد. مهر او را در دل زیاد می کند، روحیه ی توکل را تقویت می کند و انسان را از وابستگی های مادی می رها کند. همه ی این آثار، انسان را در

ص: ۱۰۵

۱-۱. بحار، ج ۷۱، ص ۷۷.

۲-۲. بحار، ج ۱۶، ص ۲۴۹.

برابر مشکلات مقاوم می سازد.

صبر و مقاومت، کلید تمام عبادات است. فرشتگان به اهل بهشت سلام می کنند، اما نه به خاطر نماز و حج و زکات، بلکه به خاطر مقاومت و پایداری آنها؛ «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) چون اگر مقاومت نباشد، نماز و جهاد و حج و زکات نیز وجود نخواهد داشت. حتی شرط رسیدن به مقام هدایت و رهبری الهی، صبر است؛ «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۲)

خاطره

شاعری به نام نجاشی، که یکی از دوستداران حضرت علی علیه السلام بود، در ماه رمضان شراب خورد. به دستور امام، هشتاد ضربه تازیانه به او زدند و بیست ضربه نیز به خاطر ارتکاب گناه در ماه رمضان اضافه زدند. او ناراحت شد و به معاویه پیوست و علیه حضرت شعر گفت! اطرافیان نجاشی که قبیله ای مهم در کوفه بودند از علی علیه السلام گلایه کردند که چرا یاران خود را نگه نمی دارد؟! طارق بن عبد الله رئیس آنها با ناراحتی به امام گفت: شما چرا بین دوست و بیگانه تفاوت قائل نمی شوید؟ شخصی همانند نجاشی نباید شلاق بخورد، ما این گونه رفتار را تحمل نمی کنیم. امام در جواب او این آیه را تلاوت فرمود: «وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» طارق نیز به معاویه پیوست.

بنا بر این گرچه آیه درباره نماز است، ولی در موارد مشابه می توان از آیات قرآن استمداد کرد.

پیام ها:

۱ صبر و نماز، دو اهرم نیرومند در برابر مشکلات است. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» ۲ هر چه در آستان خدا اظهار عجز و بندگی بیشتر کنیم، امدادهای او را بیشتر دریافت کرده و بر مشکلات پیروز خواهیم شد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»

ص: ۱۰۶

۱-۱. رعد، ۲۴.

۲-۲. سجده، ۲۴.

۳ استعانت از خداوند در آیه ی «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» منافاتی با استعانت از آنچه به دستور اوست، ندارد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» ۴ سنگین بودن نماز، نشانه ی تکبر در برابر خداست. «لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۴۶]

اشاره

الَّذِينَ يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (۴۶)

(خاشعان) کسانی هستند که به (قیامت و) ملاقات (با حساب) پروردگارش و بازگشت به او ایمان دارند.

نکته ها:

«لقاء» به معنی دیدن نیست، بلکه به معنی حضور است. چنان که اگر شخصی نابینا به حضور کسی برود، می گوید با او ملاقات کردم، گرچه او را ندیده است.

صاحب مجمع البیان نیز می گوید: مراد از لقای پروردگارش، ملاقات با پاداش و کیفر خداست.

شاید مراد از ملاقات پروردگار، همان حالت عرفانی باشد که خاشعان در نماز پیدا می کنند، زیرا نماز حضور در برابر خداست.

اگر «ظن» و گمان در برابر علم باشد، مورد انتقاد است؛ «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» (۱) اما اگر مراد از گمان، اطمینان باشد ارزش است، گرچه یقین قوی نباشد. چنان که خداوند نیز از رزمندگان شجاع و مخلص، به صاحبان گمان تعبیر نموده است: «قَالَ الَّذِينَ يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةً» (۲)

پیام ها:

۱ گمان به وجود قیامت هم، برای کنترل رفتارها کافی است. «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا» ۲ خاشع، در نماز احساس ملاقات با خداوند را دارد. «الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»

ص: ۱۰۷

۱-۱. نجم، ۲۸.

۲-۲. بقره، ۲۴۹.

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۴۷)

ای بنی اسرائیل! نعمتم را که به شما ارزانی داشتم، بیاد آورید و این که من شما را بر جهانیان برتری بخشیدم.

نکته ها:

این آیه، از فرزندان و نسل حضرت یعقوب می خواهد که برای معرفت بیشتر خداوند و زنده شدن روح شکرگزاری و دلگرم شدن به نعمت های الهی، از آن موهبت ها و نعمت ها یاد کنند. البته برتری و فضیلت بنی اسرائیل، نسبت به مردم زمان خودشان بود. زیرا قرآن درباره مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱)

شما

بهترین امت ها هستید. همچنین ممکن است مراد از برتری، پیروزی حضرت موسی و قوم بنی اسرائیل بر فرعونیان باشد، نه برتری اخلاقی و اعتقادی. (۲) زیرا قرآن بارها از بهانه جویی های بی مورد و بی اعتقادی آنها انتقاد می کند.

پیام ها:

۱ نعمت و فضیلت بدست خداوند است. «نِعْمَتِي»، «أَنْعَمْتُ»، «فَضَّلْتُ» ۲ نجات از سلطه ی طاغوت، از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَتِي»، «فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»

اشاره

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۸)

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از کسی دفع نمی کند و هیچ شفاعتی از کسی پذیرفته نمی شود، و از کسی غرامت و بدلی گرفته نشود و یاری نخواهند شد.

ص: ۱۰۸

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲- ۲. جائیه، ۱۶.

در این آیه به برخی باورهای غلط و امیدهای نابجای یهود، اشاره شده است.

آنان گمان می کردند که در روز قیامت اجدادشان، شفیع آنان خواهد شد. چنان که بت پرستان، بت ها را شفیع خود می پنداشتند. برخی از آنان قربانی کردن را کفاره ی گناهان دانسته و اگر پول نداشتند، یک جفت کبوتر را سر می بریدند.

گروهی از آنان به همراه مرده، طلا و زیورآلات دفن می کردند تا مرده به عنوان جریمه ی گناهانش بپردازد.

غافل از آنکه قیامت بر خلاف دنیاست، که برخی با پول و پارتی و یا حمایت گرفتن از قدرت ها، بر مشکلاتشان پیروز می شوند.

در روز قیامت، تمام سبب ها قطع؛ «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱) و نسبت ها محو؛ «فَلَا... أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲) و زبان عذرخواهی بسته می شود؛ «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۳) مال و فرزند کارآیی ندارند؛ «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۴) و خویشاوندی نیز ثمری ندارد؛ «لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ» (۵) قدرت ها پوچ می شوند؛ «هَلَكَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (۶) و شفاعت بدون اذن خداوند پذیرفته نمی شود؛ «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۷) و فدیة پذیرفته نمی شود. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ» (۸)

بحثی درباره شفاعت

شفاعت از کلمه «شفع» به معنای جفت است، یعنی افرادی که مایه ای از ایمان و تقوی و عمل داشته و در آن روز کمبودی دارند، لطفی به آن مایه ها اضافه می شود و در اثر جفت و همراه شدن با لطف اولیای الهی، از قهر خداوند نجات می یابند.

بنا بر این شفاعت، تنها شامل کسانی می شود که تلاشگرند، ولی در راه مانده اند و نیاز به قدرتی دارند که در کنار آنان باشد.

ص: ۱۰۹

۱-۱. بقره، ۱۶۶.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۱.

۳-۳. مرسلات، ۳۶.

۴-۴. شعراء، ۸۸.

۵-۵. ممتحنه، ۳.

۶-۶. الحاقه، ۲۹.

٧-٧. انبياء، ٢٨.

٨-٨. حديد، ١٥.

حدود سی آیه از قرآن مربوط به شفاعت است که به چند دسته تقسیم می شوند:

۱ آیاتی که شفاعت را نفی می کنند، مانند: «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» (۱)،

روزی که معامله و دوستی و شفاعت در آن نیست.

۲ آیاتی که شفاعت را مخصوص خداوند می دانند، مانند: «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ» (۲)،

غیر از او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست.

۳ آیاتی که از شفاعت دیگران با اذن خداوند یاد می کنند، مانند: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۳)،

چه کسی در نزد او (خداوند) شفاعت می کند مگر به اذنش؟ ۴ آیاتی که شرایط شفاعت شوندگان را بیان می کنند، مانند:

الف: شفاعت برای کسی است که مورد رضایت خدا باشد. «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ» (۴) ب: برای ظالمان، دوستدار و شفيعی نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ» (۵) ج: فرشتگان برای کسانی که ایمان آورده اند، دعا و استغفار می کنند. «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۶) با توجه به آیات فوق، معلوم می شود که شفاعت بی قید و شرط نیست و شفاعت به اجازه و اذن خداست و شفاعت شونده، باید واجد شرایطی باشد و اگر کسی شرایط شفاعت را دارا نباشد، هر چند همسر پیامبر خدا باشد، مورد شفاعت قرار نمی گیرد. چنان که همسر نوح و لوط علیهما السلام به علت فسق، مشمول شفاعت نشدند.

«فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُعَيِّبَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ» (۷) بنا بر این شفاعتی سازنده است که انسان را با اولیای خدا پیوند دهد و مانع یأس او شود. ولی اگر ایمان به شفاعت سبب جرأت بر گناه گردد، همانگونه که مسیحیان عقیده دارند که عیسی فدا شد تا گناهان ما بخشیده شود، هرگز قابل قبول نیست.

ص: ۱۱۰

۱-۱. بقره، ۲۵۴.

۲-۲. سجده، ۴.

۳-۳. بقره، ۲۵۵.

۴-۴. انبیاء، ۲۸.

۵-۵. غافر، ۱۸.

۶-۶. غافر، ۷.

۷-۷. تحریم، ۱۰.

سؤال: آیا شفاعتِ اولیای خدا، به معنای ایستادن در برابر اراده ی خدا نیست؟ کسی را که خدا اراده کرده عذاب کند، پیامبر با شفاعت خود جلو آن اراده را نمی گیرد؟ پاسخ: هم کیفر بدکاران و هم اجازه شفاعت به اولیای خود، اراده و خواست اوست.

بنا بر این شفاعت اولیای خدا، چیزی در برابر اراده ی الهی نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا به این معناست که رحم آنان از خدا بیشتر است. زیرا خدا می خواهد عذاب کند و اولیای او شفاعت می کنند؟ پاسخ: هم وجود رحم در اولیای خدا و هم اجازه ی استفاده از آن، از طرف خداست.

بنا بر این اوست که با رحم و لطف خود، اجازه ی شفاعت می دهد.

سؤال: آیا شفاعت، اراده ی خدا را تغییر می دهد؟ پاسخ: اراده ی خداوند در شرائط مختلف یک نوع نیست. اراده خدا بر کیفر گناهکار است، ولی اگر او توبه کند، قهرش را برمی دارد. زیرا شرائط انسان گناهکار با انسان توبه کار فرق دارد. انسانی بخاطر محبت و ارادت و اطاعت از اولیای خدا در دنیا، مشمول شفاعت آنان می شود و دیگری که مخالف آنان بوده، مشمول نمی شود.

اسباب بخشش گناهان در دنیا سه چیز است:

۱ توبه. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۱) ترک گناهان کبیره. «إِنَّ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكُفَّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۲) حسنات و کارهای نیک. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۳) ولی در آخرت، راه بخشش فقط شفاعت است.

پیام ها:

۱ ترس از حضور در دادگاه الهی، بدون وجود هر گونه وکیل یا شفیع، زمینه ی تقویت تقوای الهی است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۲ در برابر عقاید خرافی و باطل، با قاطعیت برخورد کنید. «لَا يُقْبَلُ»، «لَا يُؤْخَذُ»

ص: ۱۱۱

۱-۱. بقره، ۱۶۰.

۲-۲. نساء، ۳۱.

۳-۳. هود، ۱۱۴.

اشاره

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۴۹)

و(نیز به خاطر بیاورید) آن زمان که شما را از فرعونیان رهایی بخشیدیم، که همواره شما را به بدترین وجهی آزار می دادند، پسران شما را سر می بریدند و زنان شما را زنده نگه می داشتند و در این امر، برای شما آزمایش بزرگ و سختی از طرف پروردگارتان بود.

نکته ها:

«فرعون»، عنوان پادشاهان روم، «کسری»، عنوان پادشاهان ایران و «خاقان» عنوان پادشاهان ترک بود. فرعون زمان حضرت موسی، رامسیس اول نام داشت که می گویند جسدش در موزه قاهره نگهداری می شود. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً» (۱) واژه «يَسُومُونَكُمْ» از ریشه «سوم» به معنی پی در پی دنبال چیزی رفتن است و «يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» یعنی شما را به صورت مداوم عذاب می کردند. یکی از عذاب ها و شکنجه ها، کشتن پسران بود که این امر، یا به خاطر خوابی بود که در تعبیر آن به فرعون گفته بودند: تو به دست مردی از بنی اسرائیل از بین خواهی رفت، و یا به خاطر جلوگیری از رشد بنی اسرائیل بود.

پیام ها:

۱ آزادی از سلطه ی طاغوت ها، از بزرگ ترین نعمت هاست. چنان که خداوند از میان همه نعمت ها، نام آن را برده است. «نَجَّيْنَاكُمْ» ۲ بیان سختی ها و تلخی های گذشته، لذت آزادی امروز را چندین برابر می کند.

«يَسُومُونَكُمْ»

«يُدَبُّحُونَ»

«يَسْتَحْيُونَ»

۳ طاغوت ها، بدون اطرافیان قدرت ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

ص: ۱۱۲

۴ ناگواری و آزادی، هر دو وسیله ی آزمایش و تربیت هستند. «بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ» ۵ محو نیروهای دفاعی و توسعه ی نیروهای رفاهی، کار فرعونى است.

«يَذَّبْحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ»

۶ طاغوت ها برای حفظ نظام و سلطه ی خود، به هر نوع شکنجه ای دست می زنند. «يَسْؤُمُونَكُمْ»، «يَذَّبْحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۰]

اشاره

وَ إِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَ أَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۰)

و (به خاطر بیاورید) هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات دادیم و فرعونیان را در حالی که شما تماشا می کردید، غرق کردیم.

نکته ها:

ماجرای عبور بنی اسرائیل از رود نیل، در چند سوره قرآن بیان شده است. (۱)

خداوند با شکافتن آب، از طریق زدن عصای حضرت موسی علیه السلام، آنان را از رود دریاگونه ی نیل عبور داد.

در این آیه، سه معجزه ی الهی در کنار هم مطرح شده است:

الف: شکافتن دریا. ب: نجات بنی اسرائیل. ج: غرق فرعونیان.

پیام ها:

۱ نقش اسباب، بسته به اراده ی حکیمانه خداوند است. موسی یک عصا دارد که گاهی از سنگ آب می جوشاند؛ «أَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَمَأْنَجِرْتُ» و گاهی به آب خورده و از میان آن راه گشوده می شود. «فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ» ۲ پایان شب سیه سفید است. بنی اسرائیل بعد از آن همه شکنجه و بلا به رفاه و نجات رسیدند. «فَأَنْجَيْنَاكُمْ»

ص: ۱۱۳

۳ انتقام از ستمگران در حضور ستمدیدگان، مرهمی برای آنهاست. «أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۱]

اشاره

وَ إِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (۵۱)

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که با موسی چهل شب وعده گذاردیم و شما پس از (آمدن) او(به میقات)، گوساله را(معبود خود) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

نام حضرت موسی علیه السلام در سی و چهار سوره قرآن و ۱۳۶ مرتبه آمده است.

ماجرای میعاد حضرت موسی، در سوره های اعراف و طه نیز آمده است. (۱) محلّ وعده، کوه طور و مدّت آن ابتدا سی شب معین شده بود و در وعده گاه، ده شب دیگر به آن اضافه شد که این مدّت برای دریافت کتاب تورات بود، ولی بنی اسرائیل علی رغم اینکه رهبری همچون هارون، برادر حضرت موسی را در میان خود داشتند، همه ی نعمت ها و الطاف الهی را فراموش کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتند. گوساله ای از طلا که بدست مجسمه سازی هنرمند به نام سامری، در غیاب موسی ساخته شده بود.

از آیات قرآن استفاده می شود که در این وعده، سه مسئله مورد نظر بوده است:

گرفتن تورات، اثبات مقام خلافت برای هارون، آزمایش بنی اسرائیل.

در سقوط جامعه ی بنی اسرائیل به دامن شرک، چند عامل نقش داشت:

الف: حضور نداشتن رهبری چون حضرت موسی.

ب: حضور منحرفین هنرمندی مانند سامری.

ج: استفاده از طلا و زیور آلاتی که جاذبه داشت.

ص: ۱۱۴

د:بوق های پر سر و صدای تبلیغاتی. زیرا گوساله سامری صدا می کرد.

ه:مردم ساده و زود باور و نبود ایمان عمیق.

و:زمینه ی مساعد و سابقه ی گاو پرستی.

پیام ها:

۱ کناره گیری رهبران الهی از جامعه برای مدّت محدود به منظور عبادت خدا، کاری شایسته و نیکو است. (۱) «وَأَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۲ عبادت در چهل شب و به دور از مردم، دارای آثار خاصّی است. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۳ عدد چهل، در دریافت وحی و الهامات روحانی نقش دارد. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» ۴ شرک، ظلم به انسانیت است. زیرا که انسان دست خود را از دست خداوند برمی دارد و در دست ناهلان عاجز می گذارد. «وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۲]

اشاره

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۲)

آن گاه پس از آن (انحراف) از شما درگذشتیم تا شاید شکر (این نعمت را) به جای آرید.

نکته ها:

توبه از شرک، ایمان آوردن و اظهار شهادتین است. زیرا بعثت انبیا، برای نجات انسان از شرک و کفر است. بنا بر این آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» (۲) که می فرماید:

خداوند شرک را نمی بخشد. مربوط به کسانی است که در حال شرک از دنیا بروند و به توحید و یگانه پرستی باز نگردند.

پیام ها:

۱ حتّی برای شرک و گوساله پرستی نیز راه توبه و بازگشت وجود دارد. «ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ» ۲ عفو الهی، خود زمینه ای برای شکرگزاری است. («عَفَوْنَا») («لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۱۱۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. نساء، ۴۸ و ۱۱۶.

اشاره

وَ إِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۵۳)

و(نیز بخاطر آورید) هنگامی که به موسی کتاب(تورات) و فرقان دادیم، تا شاید شما هدایت شوید.

نکته ها:

فرقان، وسیله ای است که حق را از باطل جدا می سازد. و چون در کتاب آسمانی حق از باطل جدا می شود، به آن فرقان گفته می شود. شاید هم مراد از فرقان، با توجه به اینکه در کنار کتاب آمده است، همان معجزات نه گانه یا حقایق دیگری باشد که غیر از تورات به حضرت موسی عطا شده است.

پیام ها:

۱ کتب آسمانی، بیانگر حق و مایه ی افتراق آن از باطل هستند. «الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ» ۲ حجت از طرف خداوند تمام است، ولی مردم به خاطر هوسها، گاهی حق را نمی پذیرند. «لَعَلَّكُمْ» ۳ هدف از نزول کتب آسمانی، هدایت مردم است. «الْكِتَابَ» («لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»)

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّي كُنْتُ بِآيَاتِكُمْ مُّظْلَمًا فَأْتُوا أَنفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ نَاعُونَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۵۴)

و(بخاطر بیاورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من، شما با(به پرستش) گرفتن گوساله، به خود ستم کردید. پس به سوی خالق خود توبه کرده و باز گردید و یکدیگر را به قتل برسانید، این کار برای شما در پیشگاه پروردگارتان بهتر است، پس خداوند توبه ی شما را پذیرفت، زیرا او توبه پذیر مهربان است.

مراد از «قتل نفس» در جمله: «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» خودکشی نیست، بلکه یکدیگر را کشتن است. نظیر آیه ی شریفه: «لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱)

همدیگر را طعنه نزنید. و یا نظیر آیه ی «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ» (۲)، یعنی

همدیگر را سلام دهید.

پذیرفتن این نحو توبه ی سخت، برای یهودیان فضیلت است. زیرا خداوند در انتقاد از مسلمانان منافق می فرماید: «وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ» (۳) یعنی:

اگر بر آنان فرمان کشتن همدیگر را واجب

می نمودیم و یا فرمان خروج از سرزمین خودشان را صادر می کردیم، آن را جز افراد اندکی انجام نمی دادند.

پیام ها:

۱ مردم را با محبت برای پذیرش حدود الهی آماده کنید. «يَا قَوْمِ» («فَاقْتُلُوا» ۲ شرک، ظلم به نفس است. «ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ» ۳ هر چه برهان و معجزه و دلیل بیشتر عرضه شود، تکلیف سنگین تر و تخلف از آن خطرناک تر خواهد بود. گوساله پرستی، بعد از دیدن آن همه معجزه، توبه ای جز اعدام ندارد. «فَتَوَبُوا» («فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۴ حکم مرتد، قتل است. «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۵ مرگ در رحمت الهی، بهتر از زندگی در لعنت الهی است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۶ اجرای حدود الهی، گرچه به قیمت قتل انسان باشد، به نفع اوست. «فَاقْتُلُوا» («ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۷ اساس دستورات الهی، خیر رسانی به انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ» ۸ برای جریمه های سنگین، باید برکات زیادی گفته شود تا مردم آماده پرداخت آن شوند. «فَاقْتُلُوا» («ذَلِكُمْ خَيْرٌ» ، «فَاتَّبَعْنَا عَلَىٰ لِقَائِكُمْ» ، «إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

ص: ۱۱۷

۱-۱. حجرات، ۱۱.

۲-۲. نور، ۶۱.

۳-۳. نساء، ۶۶.

اشاره

وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۵)

و(نیز بخاطر آورید) هنگامی که گفتید: ای موسی! هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه خدا را آشکارا(به چشم خود) ببینیم، پس صاعقه(جان) شما را گرفت، در حالی که تماشا می کردید.

نکته ها:

قوم حضرت موسی دو گروه شدند:

الف: گروهی برگزیده، که همراه موسی علیه السلام برای مناجات و شنیدن کلام خداوند به کوه طور آمدند، ولی وقتی گفتگوی خدا و موسی را شنیدند، گفتند: از کجا بدانیم که این صدا از خداست، باید خدا را با چشم ببینیم تا بپذیریم.

ب: گروه دیگر که با هارون ماندند، ولی در غیاب حضرت موسی، گوساله پرست شدند. در سوره اعراف (۱) در مورد کسانی که دیدن خدا را طلب کردند، می فرماید: «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

آنها را زمین لرزه گرفت. شاید صاعقه ای که در این آیه مطرح است، همراه با زمین لرزه بوده و آنها با این صاعقه از دنیا رفتند. چون آیه ی بعد می فرماید:

شما را بعد از مرگ دوباره برانگیختیم.

روحیه ی سؤال کنندگان، یکسان نیست. موسی و مردم هر دو تقاضای دیدن خدا کردند، لکن موسی به نمایندگی از مردم و با ادب گفت: «أَرِنِي»، ولی قوم موسی با تکبر گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً»،

ما هرگز ایمان نخواهیم آورد مگر آنکه خدا را آشکارا ببینیم. لذا خداوند در جواب موسی فرمود: «لَنْ تَرَانِي»،

تو هرگز مرا نخواهی دید. اما در برابر قوم، قهرش را فرستاد.

این آیه پیامبر اسلام را تسلیت و دلداری می دهد که از درخواست های بیهوده مردم نگران مباش. زیرا مردم از موسی درخواست های خطرناکتر داشتند.

ص: ۱۱۸

پیام ها:

۱ از عاقبت لجاجت، جسارت، بی ادبی و توقعات نابجای گذشتگان، عبرت بگیرید. «لَنْ نُؤْمِنَ» («فَأَخَذْتُمْ» ۲ برای گروهی منطق و استدلال و موعظه کافی است، ولی برای گروهی قهر و غلبه لازم است. «فَأَخَذْتُمْ» ۳ اگر خداوند نیست تا او را ببینید، اما آثار او که دیدنی است. چرا با دیدن آنها ایمان نمی آورید. «فَأَخَذْتُمْ الصَّاعِقَةَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۶]

اشاره

تُمْ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۶)

سپس شما را پس از مرگتان (حیات بخشیدیم و) برانگیختیم، شاید شکر او را بجا آورید.

نکته ها:

زنده کردن مجدد کسانی که در اثر صاعقه از بین رفتند، به دنبال پریشانی و نگرانی و دعای حضرت موسی علیه السلام بود که در سوره ی اعراف (۱) ان شاء الله بحث آن خواهد آمد.

پیام ها:

۱ رجعت و معاد، امر محالی نیست. بعضی از مردگان در همین دنیا زنده شده اند. «بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ» ۲ رمز بروز برخی تلخی ها و سپس نجات از آنها، پیدا شدن روحیه ی شکرگزاری است. «بَعَثْنَاكُمْ» («لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۱۱۹

اشاره

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۵۷)

و ابر را بر شما سایبان ساختیم و «من» و «سلوی» بر شما نازل کردیم (و گفتیم): از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی دادیم بخورید، (ولی شما با بهانه جویی های خود، کفران نعمت کردید. بدانید که) آنها به ما ستم نکردند، بلکه به خودشان ستم نمودند.

نکته ها:

پس از نجات بنی اسرائیل از سلطه ی فرعون، به آنان دستور داده شد که وارد سرزمین فلسطین شوند. آنها به بهانه ی اینکه در آنجا افراد ستمگری هستند، سرپیچی کرده و به موسی گفتند: با خدایت به جنگ آنان برو، ما همین جا نشسته ایم. قهر خداوند آنها را فراگرفت و مدت چهل سال در بیابان «تیه» ماندگار شدند، ولی خداوند در آنجا نیز برای آنان ابرها را چون سایه بان قرار داد و دو نوع غذای طبیعی و گوارا به نام های مَن و سلوی، در دسترس آنان گذاشت.

«غمام» به ابر بی باران گفته می شود که فقط سایه ایجاد می کند، ابرهای باران دار را «سحاب»، «غمام» و «مزن» می گویند. «من»، به شیره ی مخصوص درختان که چون قطره بر روی آنها می نشیند، گفته می شود که همان صَمغ است و برخی به معنی عسل و قارچ گرفته اند. «سلوی» به پرندگان مخصوص که شبیه کبوترند می گویند.

پیام ها:

۱ ابر و باد و باران، به فرمان خداوند هستند. «ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ» ۲ رازق بودن خداوند، محدود به شرایط خاصی نیست. در بیابان بی آب و علف هم، رزق طبیعی می فرستد. «وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوَىٰ» ۳ خداوند، رزق انسان را از حلال و پاکیزه مقدر کرده است. «طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ» ۴ تخلف از فرامین الهی، ظلم بر خویشان است. «أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا اَدْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَّقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَاَسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۵۸)

و(به خاطر بیاورید) زمانی که گفتیم: وارد این قریه (بیت المقدس) شوید و از (نعمت های فراوان) آن، هر چه می خواهید با گوارایی بخورید و از در (معبد بیت المقدس) سجده کنان و خاشعانه وارد شوید و بگویید: «حِطَّة» (گناهان ما را بریز)، تا ما خطاهای شما را ببخشیم و به نیکوکاران، پاداشی افزون خواهیم داد.

نکته ها:

چنان که در سوره ی مائده (۱) آمده، مراد از «قریه» در این آیه، بیت المقدس است. پس از چهل سال ماندن در بیابان تیه، بنی اسرائیل مأمور شد که وارد شهر بیت المقدس شده و به معبد درآیند و موقع داخل شدن به مسجد، کلمه ی مبارکه «حِطَّة» را بگویند. «حِطَّة» به معنای ریزش گناهان و طلب عفو و اظهار توبه است. در تفسیر اطیب البیان آمده است که مراد از باب، دروازه ی شهر نیست، بلکه درب مسجد است که الآن هم به نام «باب الحطه» معروف می باشد و مراد از «سُجَّدًا» نیز سجده ی شکر، بعد از ورود به مسجد است.

پیام ها:

۱ تأمین معاش مردم، مقدم بر فرمان به عبادت و مقدمه ای بر آن است. «كُلُوا» («سُجَّدًا» ۲ برای ورود به مکان های مقدس، احترام مخصوص لازم است. «اَدْخُلُوا» («سُجَّدًا» ۳ بخشش، از اوست، اما استغفار و طلب آمرزش، باید از سوی ما باشد. «قُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ»

ص: ۱۲۱

۴ آداب دعا و شیوه توبه را نیز باید از خدا بیاموزیم. «ادخلوا» («سُجِّدًا وَقُولُوا حِطَّةً» ۵ عمل به دستورات خداوند، زمینه‌ی
آمزش ماست. «ادخلوا» («قُولُوا» («نَغْفِرْ لَكُمْ» ۶ استغفار، برای گناهکار مایه‌ی آمزش و برای نیکوکار اعتلای درجه است.

«نَغْفِرْ لَكُمْ حَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۵۹]

اشاره

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۵۹)

اما ستمگران (آن سخن را) به سخن دیگری غیر از آنچه به ایشان گفته شده بود، تبدیل کردند (و به جای حطه، به عنوان مسخره
گفتند: حنطه، یعنی گندم). پس ما بر آن ستمکاران به سزای گناهی که مرتکب می شدند، عذابی از آسمان فرو فرستادیم.

نکته ها:

در آیات ۱۶۱ و ۱۶۲ سوره اعراف، مشابه این آیه و آیه‌ی قبل تکرار شده و کلمه‌ی «رجز» به معنای عذاب، بیماری طاعون و
حالت اضطراب بکار رفته است.

سنت خداوند، نزول رحمت است و به همین دلیل، بهترین غذا «الْمَنِّ وَالسَّلْوَى» برای بنی اسرائیل نازل شد، ولی بخاطر کج
روی، عذاب از آسمان نازل می شود.

پیام ها:

۱ ظلم و گناه، زمینه ساز تغییر و تحریف قانون است. «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ تا وقتی که روش و شیوه کاری بیان نشده، انسان
آزاد است تا با نظر خود عمل کند، ولی بعد از بیان روشها، عذری در تغییر آن نیست. «قِيلَ لَهُمْ» ۳ جزای تحریف گران قوانین
الهی، قهر و عذاب است. «رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ» ۴ همه‌ی پاداش‌ها و کیفرها مربوط به آخرت نیست، بلکه بعضی از کیفرها در
همین دنیا صورت می پذیرد. «فَأَنْزَلْنَا» («رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ» ۵ اگر کج روی برای انسان عادت شد، قهر الهی فرا می رسد. «كَانُوا
يَفْسُقُونَ»

ص: ۱۲۲

اشاره

وَ إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اِنْسَانٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَ لَا تَعْنُوا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ (۶۰)

و(بخاطر بیاور)زمانی که موسی برای قوم خویش طلب آب کرد، به او گفتیم:

عصای خود را به سنگ بزن، ناگاه دوازده چشمه ی آب از آن بشکافت و جوشید، (بطوری که) هر یک از افراد(طوائف دوازده گانه بنی اسرائیل) آبشخور خود را شناخت. (گفتیم): از روزی الهی بخورید و بیاشامید و در زمین، تبهکارانه فساد نکنید!

نکته ها:

در عدد دوازده، رمزی نهفته است. عدد ماهها، عدد نقبای بنی اسرائیل و تعداد حواریون حضرت عیسی علیه السلام و عدد ائمه ی معصومین علیهم السلام، دوازده است.

در آیه، همراه با کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، «لَا تَعْنُوا» نیز آمده است. «عنا» به معنی فساد شدید است و شاید در کنار هم قرار گرفتن این دو کلمه، می خواهد از توجه و تعمُّد و روحیّه ی فساد انگیزی نهی کند. چرا که لغزش غیر عمد و بدون قصد فتنه انگیزی، مورد عفو قرار می گیرد.

پیام ها:

۱ انبیا، در فکر تأمین نیازهای مادی مردم نیز هستند. «إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ» ۲ همه چیز، حتی آب خوردن را از خداوند بخواهیم. «اسْتَسْقَىٰ» ۳ قوانین طبیعت، محکوم اراده ی خداوند است. «اضْرِبْ» («فَانْفَجَرَتْ» خداوند هم سبب ساز و هم سبب سوز است. با یک عصا و از دست یک نفر، یک بار آب را می خشکاند و یک بار آب را جاری می سازد.

۴ دعای انبیا، مستجاب است. «اسْتَسْقَىٰ»، «فَانْفَجَرَتْ» ۵ جاری شدن آب با زدن عصا به سنگ، یک معجزه است و پیدایش دوازده

چشمه برای دوازده قبیله، معجزه ای دیگر. «اِنَّتَنَا عَشْرَةَ» ۶ توزیع منظم و عادلانه و حساب شده، مایه ی امتیّت و صفاست و مانع پیدا شدن اختلاف است. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اِنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ» ۷ بهره گیری از نعمت های الهی، نباید زمینه ساز فساد باشد. «كُلُوا» (و) لا تَعْتُوا» ۸ برای جلوگیری از فساد، از محبت ها و لطف خداوند به انسان بگویید. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا» (و) لا تَعْتُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۱]

اشاره

وَ اِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَ قَتَائِهَا وَ فُومِهَا وَ عَدَسِهَا وَ بَصِيْلِهَا قَالَ اِنَّهٗ سَيَبْدُلُوْنَ الَّذِی هُوَ اَدْنٰی بِالَّذِی هُوَ خَيْرٌ اِهْبَطُوْا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَ ضَرَبْتَ عَلَیْهِمُ الذَّلٰهٗ وَ الْمَسِيْکَتهٗ وَ بَاؤُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ ذٰلِکَ بِاَنَّهُمْ کَانُوْا یُکْفِرُوْنَ بِآیٰتِ اللّٰهِ وَ یَقْتُلُوْنَ النَّبِیِّیْنَ بِغَیْرِ الْحَقِّ ذٰلِکَ بِمَا عَصَوْا وَ کَانُوْا یَعْتَدُوْنَ (۶۱)

و(نیز بخاطر آوردن) زمانی که گفتید: ای موسی، ما هرگز یک نوع غذا را تحمل نمی کنیم، پس پروردگارت را بخوان تا از آنچه(به طور طبیعی از) زمین می رویاند، از سبزی و خیار و سیر و عدس و پیازش، برای ما(نیز) برویاند.

موسی گفت: آیا(غذای) پست تر را بجای نعمت بهتر می خواهید؟(اکنون که چنین است بکوشید از این بیابان خارج شده و) وارد شهر شوید، که هر چه خواستید برای شما فراهم است. پس(مهر)ذلت و درماندگی، بر آنها زده شد و (مجدداً) گرفتار غضب پروردگار شدند. این بدان جهت بود که آنها به آیات الهی کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند، و این به سبب آن بود که آنان گنهکار و سرکش و متجاوز بودند.

ص: ۱۲۴

بنی اسرائیل به جای شکرگزاری از نعمت های «من و سلوی»، به فکر زیاده خواهی و تنوع طلبی افتاده و از غذاهای زمینی خواستند و برای نمونه، تعدادی از آنها مانند: سبزی، خیار، پیاز و سیر را نام بردند. حضرت موسی در برابر این درخواست ها، ضمن تأسف از اینکه آنها نعمت های نیکو و بهتر را با نعمت های ساده عوض می کنند، به آنها گفت: اگر بنای کامیابی از اینها را دارید، باید به شهر رفته و با دشمنانتان بجنگید، شما از یک سو حال جهاد ندارید و از طرف دیگر تمام امتیازات شهرنشینی را می خواهید. خداوند خبر می دهد که این قوم با چنین ویژگی ها و خصوصیات، به ذلت و خواری افتاده و گرفتار قهر و غضب الهی خواهند شد.

تنوع طلبی و افزون خواهی، دامی برای اسیر شدن انسان هاست. استعمارگران نیز از همین خصیصه ی مردم، برای لباس، مسکن، مرکب و تجملات استفاده کرده و مردم را به اسارت می کشند.

پیام ها:

۱ شکم پرستی، عامل هبوط و سقوط انسان هاست. «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» («اهبطوا» ۲ رفاه طلبی، زمینه ی ذلت و خواری است. «لَنْ نَصْبِرَ») («ضربت علیهم الدلله» ۳ بی ادبی در گفتگو، نشانه ی روحیه ی سرکش و طغیانگر است. آنها می توانستند بجای «لَعَنَ نَصِيبًا» هرگز صبر نمی کنیم، بگویند: یکنواختی غذا برای ما سنگین شده است. و یا بجای «فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ» بگویند: «فادع لنا ربنا» ۴ بنی اسرائیل، نژاد پر توقع و افزون طلب هستند. «فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجُ لَنَا» ۵ بیان خواسته های جزیی، نشانه ی شدت وابستگی و حقارت طبع است. «بقل، قثاء، فوم، عدس و بصل» ۶ راضی بودن به آنچه خداوند خواسته و صبر بر آن، تأمین کننده ی خیر و مصلحت واقعی انسان است. «أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ»

۷ شهرنشینی و داشتن همه نوع امکانات، نشانه‌ی رشد و تکامل نیست، بلکه گاهی مایه‌ی سقوط و هبوط است. «اهْبِطُوا مِصْرًا»
۸ کارهای خطرناک، وابسته به افکار انحرافی و خطرناک است. «يَكْفُرُونَ»، «يَقْتُلُونَ» ۹ تاریخ انبیا، با شهادت در راه خداوند
گره خورده است. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ» ۱۰ تعدی و معصیت پی در پی، موجب کفر و کفر، عامل هر گونه جنایت است.

«يَكْفُرُونَ»

«عَصِيًّا» ۱۱ ذلت و بدبختی، مربوط به نژاد نیست، بلکه مربوط به خصوصیات و عقاید و اعمال انسان هاست. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲)

همانا کسانی که (به اسلام) ایمان آورده و کسانی که یهودی شدند و نصاری و صابئان، هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان
آورد و عمل صالح انجام دهد، پس برای آنها در نزد پروردگارشان، پاداش و اجر است و بر آنها ترسی نیست و آنها محزون
نمی شوند.

نکته ها:

در تفسیر نمونه از جامع البیان، نقل شده است: سلمان فارسی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: دوستان من که اهل ایمان
و نماز بودند، ولی شما را ندیدند تا به شما ایمان بیاورند، وضع آنها در قیامت چگونه است؟ یکی از حاضرین جواب داد: اهل
دوزخند. ولی این آیه نازل شد که

هر کدام از پیروان ادیان که در عصر خود بر طبق وظایف و فرمان الهی عمل کرده اند مأجورند. البته این آیه نمی تواند بهانه و
دستاویزی برای ماندن در یهودیت و مسیحیت باشد. زیرا اولاً قرآن، اهل کتاب را به اسلام دعوت نموده است و ثانیاً: تهدید
کرده که اگر آگاهانه به سراغ دینی غیر از اسلام

ص: ۱۲۶

بروند، مورد قبول نیست. (۱)

مراد از «الَّذِينَ هَادُوا» یهودیان هستند. این نامگذاری یا به سبب اظهار توبه ی آنان است که با تعبیر «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» (۲) آمده است و یا به جهت آنکه این قوم به یکی از فرزندان حضرت یعقوب که یهود نام داشت، منسوب بودند.

مراد از «النَّصَارَى»، مسیحیان هستند که در جواب حضرت عیسی که فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي» گفتند: «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۳). شاید هم این نامگذاری به جهت سکونت آنان در منطقه ناصریه، زادگاه عیسی علیه السلام باشد.

«صابئین» به کسانی گفته می شود که خود را پیروان حضرت یحیی می دانند و برای ستارگان، قدرت تدبیر قائلند. نام این گروه در سوره های بقره، مائده و حج، در کنار یهود، نصاری، مجوس و مشرکین آمده است (۴) و از اینجا معلوم می شود که صابئین غیر از چهار دسته ی مذکورند. پیروان این آئین نیز همانند سایر اهل کتاب، به اسلام دعوت شده اند. اینها با توجه به اعتقادات خاص خود، پیروان اندکی دارند و اهل تبلیغ از دین خودشان نیستند. آنها بیشتر در کنار رودخانه ها و دریاها زندگی می کنند و گوشه گیر و منزوی هستند. این افراد، غسل های متعددی دارند که در تابستان و زمستان باید در رودخانه و آب جاری انجام دهند. هم اکنون تعداد نزدیک به پنج هزار نفر از آنان در خوزستان در کنار رود کارون و شهرهای دیگر آن استان زندگی می کنند و قریب به هشت هزار نفر نیز در عراق در کنار دجله و شهرهای دیگر عراق سکونت دارند.

پیام ها:

۱ تمام ادیان آسمانی، اصول مشترک دارند؛ توحید، معاد و انجام اعمال صالح.

«آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

ص: ۱۲۷

۱- ۱. آل عمران، ۸۵.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۶.

۳- ۳. صف، ۱۴.

۴- ۴. بقره، ۶۲؛ مائده، ۶۹؛ حج، ۱۷.

۲ مهم ترین اصل اعتقادی بعد از توحید، معاد است. «أَمَّنْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ صاحبان ادیان دیگر در صورت بی اطلاعی از اسلام، چه قبل از اسلام و چه بعد از اسلام، اگر به دین آسمانی خود ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند و در بی اطلاعی خود مقصّر نباشند، اهل نجات هستند. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ) ۴ انسان، تنها در سایه ی ایمان به خداوند و امید به معاد و انجام عمل صالح، آرامش می یابد. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» ۵ سعادت و کرامت، مربوط به ایمان و عمل صالح است، نه عنوان مسلم، یهودی، مسیحی، صابئی. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ)

[سوره البقره (۲): آیه ۶۳]

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۶۳)

و(یاد کن) زمانی که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): آنچه را (از آیات و دستورات خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید و آنچه را در آن هست، به خاطر داشته باشید (و به آن عمل کنید) تا پرهیزگار شوید.

نکته ها:

ماجرای کننده شدن کوه طور از جای خود و قرار گرفتن در بالای سر یهود، در سوره های بقره، (۱) نساء (۲) و اعراف (۳) نیز آمده است. همچنین شاید مراد از پیمان مطرح شده در این آیه، همان پیمانی باشد که در سوره های بقره (۴) و مائده (۵) آمده است.

ص: ۱۲۸

۱-۱. بقره، ۹۳.

۲-۲. نساء، ۱۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۷۱.

۴-۴. بقره، ۴۰ و ۸۲.

۵-۵. مائده، ۱۲.

۱ میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ خداوند، هم از طریق فرستادن پیامبر و هم با نشان دادن کارهای خارق العاده، حجت را بر مردم تمام کرده است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۳ تهدید، برای سرکوب کردن روحیه های مغرور و لجوج، یک وسیله ی تربیتی است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۴ حفظ دستاوردهای انقلاب (نجات از سلطه ی فرعون و آزاد شدن از اسارت و)، باید با قدرت و قوت دنبال شود. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ» ۵ عمل به آیات و احکام الهی، باید همراه با جدیت، عشق و تصمیم باشد نه شوخی، نه عادت، نه شک و نه تشریفات. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» ۶ معارف دینی باید با تدریس و تبلیغ، در اذهان مردم زنده بماند. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ» ۷ یاد آیات الهی و تدبیر در آنها، زمینه ساز تقواست. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۴]

اشاره

تُمْ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۶۴)

۶۴/۲

سپس شما بعد از این جریان (که کوه طور را بالای سر خود دیدید، باز هم) رویگردان شدید و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود قطعاً از زیانکاران بودید.

پیام ها:

۱ انسان غافل، مهم ترین تهدیدها را فراموش می کند. «تُمْ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۲ نومید نشوید، زیرا که خداوند با متخلفان نیز با فضل و رحمت برخورد می کند. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۳ نجات از خسارت، در سایه ی فضل و رحمت الهی است. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

ص: ۱۲۹

اشاره

وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ الَّذِينَ إِعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (۶۵)

قطعاً شما از (سرنوشت) کسانی از خودتان که در روز شنبه، نافرمانی کردند (و به جای تعطیل کردن کار در این روز، دنبال کار رفتند) آگاهید، ما (به خاطر این نافرمانی) به آنان گفتیم: به شکل بوزینه های مطرود در آیید.

نکته ها:

یکی از احکام تورات، وجوب تعطیل کردن شنبه بود که حرص و آز، گروهی از بنی اسرائیل را به کار واداشت و با حيله ای که بعداً خواهیم گفت، روزهای شنبه، کار می کردند. لذا خداوند، افراد حيله گر را به صورت بوزینه در آورد تا درس عبرتی برای دیگران باشد. این ماجرا علاوه بر این آیه در سوره اعراف (۱) نیز آمده است. و اصولاً مسخ چهره، یکی از عذاب های الهی و تحقق قهر خداوندی است.

گروهی از نصاری نیز بعد از نزول مائده آسمانی، کفر ورزیدند که به شکل بوزینه و خوک در آمدند. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ» (۲) کلمه ی «سبت» به معنای قطع و دست کشیدن از کار است. چنان که در آیه ای دیگر، درباره ی نقش خواب فرموده است: «وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُباتًا» (۳) و لذا شنبه، روز تعطیلی یهود، «یوم السبت» نامیده شده است.

«خَاسِئِينَ»

از ماده «خسأ» به معنی «طرد نمودن» است. این واژه ابتدا برای طرد سگ بکار رفته، ولی سپس به طور عام استعمال شده است. در آیه بجای «قرده خاسئه»، «خَاسِئِينَ» فرموده که صفت برای جمع مذکر عاقل است، شاید این استعمال برای آن است که جسم آنان تبدیل به بوزینه شده، نه روح و عقل انسانی آنان. زیرا در این صورت، عذاب بیشتری می کشند. هر چند که برخی، همانند مراغی در تفسیر خود، مراد از بوزینه شدن را یک تشبیه دانسته و گفته اند: این آیه

ص: ۱۳۰

(۱-۱). اعراف، ۱۶۳، ۱۶۶.

(۲-۲). مائده، ۶۰.

(۳-۳). نبأ، ۹.

نیز نظیر آیه ی «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» و یا «كَالْأَنْعَامِ» است. یعنی مسخ معنوی آنان منظور است، نه مسخ صوری و ظاهری. ولی در تفسیر اَطِيبُ الْبَيَانَ روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

خداوند هفتصد امت را در تاریخ به خاطر کفرشان، تغییر چهره داده و به سیزده نوع حیوان، تبدیل شده اند. (۱)

همانگونه که در روایات می خوانیم دامنه مسخ در قیامت با توجه به خصوصیات روحی افراد، گسترده تر خواهد بود. در قیامت مردم ده گونه محشور می شوند:

۱ شایعه سازان، به صورت میمون. ۲ حرام خواران، به صورت خوک.

۳ رباخواران، واژگونه ۴. قاضی ناحق، کور. ۵ خودخواهان مغرور، کر و لال.

۶ عالم بی عمل، در حال جویدن زبان خود. ۷ همسایه آزار، دست و پا بریده.

۸ خبرچین، آویخته به شاخه های آتش. ۹ عیاشان، بد بوتر از مردار.

۱۰ مستکبران، در پوششی از آتش. (۲)

پیام ها:

۱ از دانستنی های تاریخ، عبرت بگیرید. «وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ» ۲ کسی که حکم خدا را نسخ کند، خود را مسخ کرده است. تغییر و تحریف چهره دین، تغییر چهره انسانیت را بدنبال دارد. «اعْتَدُوا» (۳) «كُونُوا قِرَدَةً» ۳ استراحت و عبادت، باید جزء برنامه های رسمی باشد و هر کس زمان تعطیل و تفریح و عبادت را به کار مشغول شود، متجاوز است. «اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» ۴ هر کس راه خدا را کنار بگذارد، بوزینه صفت، مقلد دیگران خواهد شد.

«كُونُوا قِرَدَةً حَاسِنِينَ»

۵ در جهان طبیعت، تبدیل موجودی به موجود دیگر ممکن است. «كُونُوا قِرَدَةً» ۶ حیوانات، از رحمت خداوند دور نیستند، ولی حیوان شدن انسان، نشانه ی

ص: ۱۳۱

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۷۸۷.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان و نور الثقلین و صافی، ذیل آیه ۱۸ سوره نبأ.

قهر و طرد الهی است. «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۶]

اشاره

فَجَعَلْنَا مَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ (۶۶)

ما این عقوبت را عبرتی برای حاضران معاصر و نسل های بعدشان و پندی برای پرهیزکاران قرار دادیم.

نکته ها:

«نکال» عذابی است که اثر آن باقی و ظاهر باشد تا دیگران ببینند و عبرت بگیرند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مراد از

«لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا»

،مردم زمان نزول بلا هستند و مراد از

«مَا خَلْفَهَا»

،امت های بعد از نزولند که شامل ما مسلمانان نیز می شود.

پیام ها:

۱ شکست ها و پیروزی ها باید برای آیندگان درس باشد. «نکالاً» («مَا خَلْفَهَا» ۲ عبرت گرفتن و پندپذیری، نیازمند داشتن روحیه ی تقواست. «مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۶۷]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۶۷)

و(بخاطر بیاورید)هنگامی که موسی به قوم خود گفت:خداوند به شما فرمان می دهد(برای یافتن قاتل)ماده گاوی را ذبح

کنید، گفتند: آیا ما را به تمسخر می گیری؟ (موسی) گفت: به خدا پناه می برم از اینکه از جاهلان باشم.

نکته ها:

این سوره را به جهت این داستان، سوره بقره نامیده اند. فرمان ذبح گاو، در تورات (۱) به عنوان یک قانون قضایی مطرح شده است و خلاصه ی ماجرا از این قرار بوده که مقتولی در بین بنی اسرائیل پیدا شد که قاتل آن معلوم نبود. در میان

ص: ۱۳۲

۱-۱). تورات، سفر تثییه، فصل ۲۱.

قوم نزاع و درگیری شروع شد و هر قبیله، قتل را به طایفه و قبیله ای دیگر نسبت می داد و خود را تبرئه می کرد.

آنها برای داوری و حل مشکل، نزد حضرت موسی رفتند. موسی علیه السلام به آنها فرمود: خداوند دستور داده گاوی را ذبح کنید و قطعه ای از بدن آن را به مقتول بزنید تا زنده شود و قاتل خود را معرفی کند. آنها با شنیدن این جواب به موسی علیه السلام گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی گفت: مسخره کردن کار جاهلان است و من به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم.

در فرهنگ قرآن و روایات، جهل به معنای بی خردی است، نه نادانی. لذا کلمه ی «جهل» در برابر «عقل» بکار می رود، نه در برابر علم. و چون مسخره کردن دیگران، نشانه ی بی خردی است، حضرت موسی از آن به خدا پناه می برد.

پیام ها:

۱ اگر فرمان خداوند، با ذهن و سلیقه ی ما مطابق نیامد و راز آن را نفهمیدیم، نباید آن را انکار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ» (۱) «أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا» ۲ موسی علیه السلام دستور ذبح گاو را از سوی خدا معرفی می کند تا بلکه رعایت ادب نموده و تسلیم شوند، ولی آنها باز بهانه گیری می کنند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ» ۳ خداوند اگر اراده نماید، از به هم خوردن دو مرده، مرده ای زنده می شود.

«تَذَبُّحُوا بَقَرَةً»

۴ در کشتن گاو، تقدس گاو کوبیده می شود. همانند بت شکنی ابراهیم علیه السلام و آتش زدن گوساله ی طلایی سامری. «تَذَبُّحُوا بَقَرَةً» ۵ درجه ی ایمان مردم به پیامبران، از برخورد آنها در مقابل دستورات وی فهمیده می شود. «أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا» ۶ استعاده و پناه بردن به خدا، یکی از راه های بیمه شدن است. عصمت انبیا در سایه ی استعاده و امثال آن است. «أَعُوذُ» ۷ مسخره کردن، کار افراد جاهل و بی خرد است. «أَكُونُ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

ص: ۱۳۳

۸ جهل، خطری است که اولیای خدا، از آن به خدا پناه می برند. «أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۹ خداوند در یک ماجرا، توحید؛ قدرت نمایی خود، نبوت؛ معجزه موسی، و معاد؛ زنده شدن مرده را به اثبات می رساند.

[سوره البقره (۲): آیه ۶۸]

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ (۶۸)

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند که آن چگونه (گاوی) است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می فرماید: ماده گاوی که نه پیر و از کار افتاده باشد و نه بکر و جوان، (بلکه) میان این دو (و میان سال) باشد. پس آنچه به شما دستور داده شده (هر چه زودتر) انجام دهید.

نکته ها:

وقتی بنی اسرائیل فهمیدند که موضوع جدی است، شروع به بهانه تراشی نمودند. و به نظر برخی مفسران، احتمال می رود که این بهانه ها از طرف قاتل واقعی به مردم القا می شد تا مبادا رسوا شود. (۱) در هر حال روش سؤال کردن قوم، حکایت از روحیه ی لجاجت آنان دارد که در آیه به آن اشاره شده و پرده از باطن آنان برداشته است.

پیام ها:

۱ با ادب سؤال کنید. در این آیه کلمه «لَنَا» دو بار تکرار شده و به جای «ربنا» کلمه «رَبَّكَ» آمده که نشانه روح تکبر است. «اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا» ۲ فرمان خداوند را سریع انجام دهید و از وسوسه و تردید پرهیزید. «فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ»

ص: ۱۳۴

اشاره

قَالُوا اُدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّظْرَيْنِ (۶۹)

(آنان به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن سازد که رنگش چگونه باشد؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می گوید: آن ماده گاوی باشد زرد یک دست، که رنگ آن بینندگان را شاد و مسرور سازد!

نکته ها:

با اینکه فرمان ذبح، دو بار صادر شد، امّا گویا برخی از آنها قاتل را می شناختند و نمی خواستند معرفی شود. لذا از روی لجاجت و بهانه تراشی، سؤالهای متعددی را مطرح می کردند، تا بالاخره از رنگ گاو سؤال کردند. خداوند در جواب آنها فرمود: رنگ گاو، زرد شدید و پر رنگ و خالص باشد. رنگی که بینندگان را شادمان کند. یعنی از خوش اندامی، سلامتی، رنگ و زیبایی خاصی برخوردار باشد.

ای بسا اگر وسیله ی وزن کردن داشتند، از وزن گاو نیز سؤال می کردند! از سؤالات نابجا نهی شده ایم. در سوره ی مائده می خوانیم: «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ اِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» (۱)

از چیزهایی که اگر به آنها پاسخ داده شود برای شما مشکل به وجود

می آید، سؤال نکنید.

روزی پیامبر صلی الله علیه و آله درباره لزوم و اهمیت حج، خطبه ای ایراد می فرمودند. در بین خطبه، شخصی سؤال کرد: آیا حج، هر سال واجب است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله جواب نفرمود. آن شخص دوباره سؤال خود را تکرار نمود. حضرت ناراحت شده فرمودند: چرا اصرار می کنی؟ اگر بگویم بله، کار شما مشکل می شود، همین که دیدید من ساکت شدم، اصرار نکنید. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

یکی از عوامل هلاکت اقوام گذشته، سؤالات نابجای آنها بود. (۲)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «و سکت لکم عن اشیاء و لم یدعها نسیانا

ص: ۱۳۵

۱-۱. مائده، ۱۰۱.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۹۶.

خداوند حکم برخی اشیا را مسکوت گذاشته است، این سکوت از سر

فراموشی نیست، بلکه برای آن است که شما در عمل، در وسعت باشید. و لذا با سؤالات نابجا، موشکافی نکنید.

پیام ها:

۱ رنگ زرد، چنان که در روایات نیز آمده، مورد سفارش دین است. «فَاقْعَ لَوْنَهَا» ۲ رنگ ها، در روحیه ی انسان تأثیر دارند.
«لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۰]

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (۷۰)

(بار دیگر به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند چگونه گاوی باشد؟ زیرا این گاو بر ما مشتبه شده و اگر خداوند بخواهد (با توضیحات تو) حتماً هدایت خواهیم شد.

نکته ها:

اعتدال در هر کاری یک ارزش است. گاهی افراد با دیدن نشانه ای بسیار ساده، یقین پیدا می کنند، ولی برخی با وجود بیان صریح؛ «أَنْ تَذَبْحُوا بَقْرَةً» و سوسه می کنند. نباید در بیان های روشن و صریح، دچار وسوسه شد.

در حدیث آمده است که پیامبر علیه السلام فرمود:

بنی اسرائیل مأمور ذبح یک گاو ساده و معمولی بودند، لکن چون سخت گرفتند و بهانه آوردند، خداوند نیز بر آنان سخت گرفت. (۲)

پیام ها:

۱ توجه به مسائل فرعی، انسان را از تمرکز نسبت به مسائل اساسی، باز می دارد.

«إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا»

١-١. شرح ابن أبي الحديد، ج ١٨، ص ١٠٢.

٢-٢. تفسير نور الثقلين، ج ١، ص ٨٩.

۲ روحیه ی لجاجت باعث می شود حق بر انسان مشتبه شود. «إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا» ۳ گاهی سؤال برای تحقیق و علم و آگاهی نیست، بلکه نشانه ی روح لجاجت و طفره رفتن است. «يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا» ۴ رهبران الهی، سعه ی صدر دارند و جسارت را به روی خود نمی آورند. (کلمه «رَبِّكَ» بجای «ربنا» یک نوع جسارت بود که بارها تکرار شد، ولی حضرت موسی به روی خود نیاورد.)

[سوره البقره (۲): آیه ۷۱]

اشاره

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي السَّقِيَّ الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ (۷۱)

(موسی) گفت: خداوند می فرماید: همانا آن گاوی است که نه چنان رام باشد که زمین را شخم زند و نه کشتزار را آبیاری کند. از هر عیبی برکنار است و هیچ لکه ای در (رنگ) آن نیست. گفتند: الآن حق (مطلب) را آوردی! پس (چنان گاوی را پیدا کرده و) آن را سر بریدند، ولی نزدیک بود انجام ندهند.

نکته ها:

«ذَلُولٌ»

به معنای حیوان رام شده، «تُثِيرُ» از «أَثَارِهِ» به معنای شخم زدن، «مُسَلِّمَةٌ» به معنای سالم از هر عیب و نقص عضوی و «شِيَةَ» از «وشی» به معنای خال، و «لَا شِيَةَ» یعنی خال یا رگه ی رنگ دیگری نداشته باشد.

یهود نسبت به پیامبر خود بی ادب بودند، با آنکه خود بدنبال بهانه و راه فرار بودند، وقتی مجبور به انجام فرمان شدند، به موسی گفتند: «الآن جِئْتَ بِالْحَقِّ»

حالا حق گفتمی. گویا قبل از این باطل می گفته است.

پیام ها:

۱ در اجرای طرح ها، عناصر و منابع فعال و تولیدی و اقتصادی را منهدم نکنید.

«لَا ذَلُولٌ»

«وَلَا تَسْقِي»

۲ آنچه در راه فرمان خدا مصرف می شود، باید سالم باشد. «مُسَيِّمَةً» در سفر حج نیز زائر خانه خدا باید روز عید قربان، حیوان سالم ذبح کند.

۳ غرور و هوس، کار را به جایی می رساند که انسان هر چه را طبق میل خودش باشد، حق می داند. «جِئْتُ بِالْحَقِّ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۲]

اشاره

وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۷۲)

و(بیاد آورید) هنگامی که فردی را به قتل رساندید و سپس درباره ی(قاتل) او، به نزاع پرداختید، ولی خداوند آنچه را شما پنهان می داشتید، آشکار می سازد.

نکته ها:

جریان قتل و فرمان ذبح گاو، در آیات قبل به طور مفصل بیان شده است، ولی این آیه خلاصه ی ماجرا را ذکر می کند تا هشدار می مجدد باشد که آنچه را شما پنهان می داشتید، خداوند با فرمان ذبح و زدن قسمتی از گاو به بدن مقتول و زنده شدن مقتول و معرفی نمودن قاتل خویش، افشا ساخت و از خلاف کاری های شما پرده برداشت.

حدیثی در در المنثور نقل شده که

اگر انسان در لابلای سنگ های محکم که هیچ روزنه ای در آن نباشد، عملی را انجام دهد، خداوند آن را برای مردم ظاهر می کند. (۱)

در روایات می خوانیم: گاو میان سال زرد رنگ با آن خصوصیات، تنها در اختیار جوانی بود که معامله ی پرسودی برایش پیش آمده بود، اما چون کلید انبار زیر سر پدرش بود و او برای اینکه پدر را بیدار نکند، از سود گذشت. و خداوند برای جبران این خدمت فرزند به پدر، پاسخ بهانه های بنی اسرائیل را چنان قرار داد که گاو آن جوان، متعین شود تا آن را با قیمت گران بفروشد. حضرت موسی فرمود:

«انظروا الی البر ما یبلغ باهله»

بنگرید به نیکی، که چه به اهلش می رساند. (۲)

ص: ۱۳۸

۱ هر کس به گناه دیگران راضی باشد، در گناه آنان شریک است. خداوند به یهودیان زمان پیامبر نسبت قتل داده است، گویا آنان به قتل زمان موسی راضی بودند. «وَ إِذِ قَتَلْتُمْ» ۲ گاهی انسان با نسبت دادن جرم به دیگران، می‌خواهد با حيله آن را از خود دفع کند. غافل از آنکه اگر خداوند بخواهد، با زدن مرده ای بر مرده ی دیگر، مسائل را روشن و مجرم را افشا می‌کند. «وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۳]

اشاره

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۷۳)

پس گفتیم: قسمتی از گاو ذبح شده را به مقتول بزنید (تا زنده شود و قاتل را معرفی کند). خداوند اینگونه مردگان را زنده می‌کند و آیات خود را به شما نشان می‌دهد، شاید تعقل کنید.

پیام‌ها:

۱ اطمینان و اعتماد مردم را جلب کنید. حضرت موسی، شخصاً به زدن قسمتی از بدن گاو به مقتول اقدام نکرد، بلکه به مردم فرمود: خودتان این کار را بکنید. «اضْرِبُوهُ» ۲ این آیه، نمونه ای از قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در دنیا به عنوان رجعت و در قیامت برای پاداش است. «كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ» ۳ دیدن نشانه های قدرت الهی، برای تعقل دائمی انسان هاست، نه تعجب لحظه ای. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۴ اگر روح و فکر انسان آلوده باشد، دیدن آیات الهی نیز تعقل را در او برنینگیزد. (تعقل با واژه «لعل» بکار رفته است). «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

اشاره

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارِ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ مِنَ الْحِجَارِ لَمَّا يَنْفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْهَبُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۷۴)

سپس دل‌های شما بعد از این جریان سخت شد، همچون سنگ یا سخت‌تر! چرا که از پاره‌ای سنگ‌ها، نهرها شکافته (و جاری) می‌شود و پاره‌ای از آنها، شکاف برمی‌دارد و آب از آن تراوش می‌کند، و بعضی از سنگ‌ها از خوف خدا (از فراز کوه) به زیر می‌افتد. (اما دل‌های شما هیچ متأثر نمی‌شود) و خداوند از اعمال شما غافل نیست.

نکته‌ها:

آیات قبل، بسیاری از الطاف الهی درباره بنی اسرائیل، از قبیل: رهایی از شرّ فرعون، شکافته شدن دریا، قبول توبه آنان از گوساله پرستی، نزول بهترین غذاها، سایه بان قرار دادن ابرها و رهبری معصوم را یادآور شد و در نهایت، ماجرای قتل نفس و چگونگی کشف قاتل با یک روش اعجاز‌آمیز را بازگو کرد. خداوند در این آیه می‌فرماید:

به جهت بی‌توجهی شما به این همه نشانه و آیه که از روی لجاجت و کینه بود، دل‌های شما را قساوت فراگرفت و سنگدل شدید و ای بسا که دل‌هایتان از سنگ نیز سخت‌تر شد.

سنگ‌ها، مراحل مختلفی دارند:

الف: خرد می‌شوند، از آنها نهرها جاری شده و انسان‌ها را سیراب می‌کنند. «يَنْفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ» ب: انفجار ندارند، ولی حدّ اقل خود و اطراف خود را تر می‌کنند. «فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ» ج: از خشیت الهی، سقوط و سجود دارند. «يَنْهَبُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

۱ قساوت و سنگدلی، بدترین نوع مرض روحی است که به جهت لجاجت های پی در پی، برای انسان پیدا می شود. «ثُمَّ قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۲ مشاهده ی آیات و الطاف الهی، در افراد لجوج به جای تقویت ایمان، موجب قساوت قلب می گردد. (۱) «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۳ کاری نکنیم که نسل ما، شرمنده رفتار ما شود. نیاکان سنگدل شدند، ولی خداوند به نسل آنان می گوید: «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ» ۴ علم، به تنهایی نورانیت نمی آورد. بعد از دیدن آن همه معجزه، باز سنگدل شدند. «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۵ قساوت، مراحلی دارد. «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً» ۶ با ساده ترین تشبیه، عمیق ترین معارف را می توان بیان کرد. «كَالْحِجَارَةِ» ۷ انتقادات باید مستند باشد. قرآن که می فرماید: دل های بعضی از سنگ سفت تر است، دلیل آن را که جاری شدن آب از کنار سنگ است، بیان می دارد. «وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لِمَا يُتَفَجَّرُ مِنْهَا» ۸ جمادات، مرحله ای از شعور را دارا هستند. زیرا خوف و خشیت دارند. «وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) ۹ داروی قساوت، توجه به علم خداوند است. «كَالْحِجَارَةِ» («وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ»)

ص: ۱۴۱

۱- ۱. هم چنان که قرآن، برای مؤمنان مایه ی شفا و رحمت و برای ظالمان، موجب زیان و خسارت است. اسراء، ۸۲. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس در ۲- ۲. با توجه به اینکه خشیت، تنها برخاسته از علم است، نه چیز دیگر: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» فاطر، ۲۸. و مولوی نیز می گوید: جمله ی ذرات پیدا و نهان با تو می گویند، روزان و شبان ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم با شما نامحرمان، ما خائِشیم نطق آب و نطق خاک و نطق گل هست محسوس حواس اهل دل

۱۰ سنگدلی، در رفتار ما مؤثر است. «قَسَتْ قُلُوبِكُمْ» («عَمَّا تَعْمَلُونَ» ۱۱ خداوند به همه ی کارهای ما آگاه است. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۷۵]

اشاره

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

(پس ای مؤمنان!) آیا انتظار دارید (که یهودیان سرسخت،) به (دین) شما ایمان بیاورند؟ در حالی که عده ای از آنان، سخنان خدا را می شنیدند و پس از فهمیدنش، آن را تحریف می کردند با آنکه (حق را) می دانستند.

پیام ها:

۱ انتظارِ ایمان آوردن مردم نیز نیکوست، ولی همه این توفیق را ندارند، شما هم انتظار آن را نداشته باشید. «أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا» ۲ با وجود دانشمندان لجوج و خطرناک، امیدی به اصلاح جامعه نیست.

«أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ»

۳ در انتقاد، انصاف را مراعات کنیم. همه یهودیان اهل تحریف نبودند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ» («يُحَرِّفُونَهُ» ۴ به اصلاح عوام فاسد امیدی هست، ولی به اصلاح دانشمند منحرف لجوج، امیدی نیست. «بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۵ شناخت حق، غیر از قبول حق است. افرادی حق را می شناسند، ولی حاضر نیستند به آن اقرار کنند. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۶ تحریفاتی خطرناک تر است که کارشناسانه و آگاهانه باشد. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۷ جاهل مقصّر، مورد تهدید است نه جاهل بی خبر. «مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ» ۸ تحریف، گناه علما و دانشمندان است. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۴۲

اشاره

وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَا بِغَضٍ مِّنْهُمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا أَ تَحَدُّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ (۷۶)

و(همین یهودیان) هنگامی که مؤمنان را ملاقات می کنند، می گویند: ایمان آوردیم، ولی هنگامی که بعضی از آنها با بعضی دیگر خلوت می کنند، می گویند: چرا آنچه را که خداوند (در باره ی صفات پیامبر اسلام) برای شما (در تورات) گشوده (و بیان کرده، به مسلمانان) بازگو می کنید تا (روز رستاخیز) در پیشگاه پروردگارتان بر ضد شما به آن استدلال کنند؟ پس آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

برخی از یهود وقتی مسلمانان را می دیدند، به آنها می گفتند: چون اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله در تورات ما هست، ما نیز ایمان آورده ایم. ولی بعضی افراد وقتی به آنان می رسیدند، آنان را مورد سرزنش و مؤاخذه قرار می دادند که چرا اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله را برای مسلمانان بازگو می کنید؟ اگر آنچه در تورات است به آنها خبر دهید، روز قیامت علیه شما بکار می گیرند.

پیام ها:

۱ انسان وقتی حقیقت را فهمید، باید از آن پیروی کند و نباید با ارباب و تهدید دیگران و نفوذ مقام این و آن، حقیقت را نادیده بگیرد. «قَالُوا أَ تَحَدُّثُونَهُمْ بِمَا» ای بسا اگر در آن روز دانشمندان کتمان حق نمی کردند، این همه یهودی و مسیحی وجود نداشت.

۲ در نظر منحرفان، نفاق و کتمان حقیقت برای حفظ موقعیت و تعصب نابجا، نشانه ی عقل و عاقلانه عمل کردن است. «أ تَحَدُّثُونَهُمْ» «أ فَلَا تَعْقِلُونَ»

اشاره

أَوْ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (۷۷)

آیا نمی دانند که خداوند آنچه را پنهان و آنچه را آشکار می کند، می داند.

پیام ها:

۱ ایمان به حضور و علم خداوند، انسان را از خطاها باز می دارد. «أَوْ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ» ۲ در نزد خداوند، آشکار و نهان یکسان است. «يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ»

اشاره

وَمِنْهُمْ أُمَّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۷۸)

و بعضی از آنان (یهودیان)، افراد درس ناخوانده ای هستند که کتاب خدا را جز خیالات و آرزوهای خود نمی دانند، آنها تنها پایبند گمان خویشند.

نکته ها:

بر خلاف گروه پیشین، که دانشمند بوده و به اوصاف و نشانه های پیامبر اسلام در تورات آشنایی داشتند، ولی کتمان حقیقت می کردند، مردم عوام که از محتوای کتاب آسمانی خبری نداشتند، با آرزو و خیال زندگی می کردند. آنها فکر می کردند که یهود، نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا هستند و به جهنم نمی روند و اگر مجازاتی هم برای آنان باشد، چند روزی بیشتر نیست. (۱)

پیام ها:

۱ باید جامعه ی خود را شناخت و با افکار و عقائد حاکم بر مردم زمان خود، آشنا بود. «وَمِنْهُمْ أُمَّيُونَ» ۲ با وجود کتاب و معلّم، امّی بودن و بی سواد بودن، نقص است و باید برای دست یابی به کتاب حقّ، همه تلاش کنند تا مورد انتقاد قرار نگیرند. «وَمِنْهُمْ»

۱-۱). در سوره های نساء آیات ۸۰ و ۱۲۰ و بقره، آیه ۱۰۹ و مائده آیه ۲۱ نمونه ای از این آرزوها بیان شده است.

أَمْيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ»

۳ بی سوادى و ناآگاهى، زمينه‌ى رشد خيالات و آرزوهای نابجاست. «أَمْيُونَ» («أَمَانِيٌّ» ۴ توقعات و انتظارات، بايد بر مبنای علم باشد نه خيال. «إِلَّا يَظُنُّونَ» ۵ در عقايد، پيروي از گمان و خيال ممنوع است. «إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»

[سوره البقره (۲): آيه ۷۹]

اشاره

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (۷۹)

پس وای بر کسانی که مطالبی را با دست خود می نویسند، سپس می گویند:

این از طرف خداست، تا به آن بهای اندکی بستانند، پس وای بر آنها از آنچه دست هایشان نوشت و وای بر آنها از آنچه (از این راه) به دست می آورند!

نکته ها:

تنها آیه ای که در آن سه بار کلمه «وَيْلٌ» بکار رفته، همین آیه است که خطر علما و دانشمندان دنیاپرست را مطرح می کند.

پیام ها:

۱ دین سازی، جریانی خطرناک در طول تاریخ بوده است. «يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ» ۲ بدعت، دین سازی، دین فروشی و استحمار مردم، از جمله خطراتی است که از ناحیه ی دانشمندان فاسد، جامعه را تهدید می کند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۳ مواظب قلم ها، کتاب ها، مقالات زهر آلود، تحریف گر و بدعت گزار باشید و به هر عالمی اعتماد نکنید. «يَكْتُبُونَ» («يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۴ مردم به صورت فطری علاقمند به مذهب هستند، لذا بسیاری از شیادان، سخنان خود را به نام دین و مذهب به مردم تحویل می دهند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۵ یکی از انگیزه های بدعت و افترا، رسیدن به دنیاست. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

ص: ۱۴۵

۶ از بدترین درآمدها، درآمد دین فروشی است. «وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ» ۷ شدیدترین عذاب‌ها متوجه کسانی است که به تفکر و اعتقاد مردم خیانت می‌کنند. تکرار کلمه «وَيْلٌ» ۸ هر انحرافی که در طول تاریخ در اثر بدعتی بوجود آید، گناهش به گردن بدعت گزار است. «يَكْسِبُونَ» دلالت بر استمرار دارد.

[سوره البقره (۲): آیه ۸۰]

اشاره

وَ قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸۰)

و(یهود) گفتند: جز چند روزی محدود، هرگز آتش دوزخ به ما نخواهد رسید، بگو: آیا پیمانی از نزد خدا گرفته اید که البته خداوند هرگز خلاف پیمان خود نمی‌کند، یا اینکه بر خداوند چیزی را نسبت می‌دهید که به آن علم ندارید؟

نکته‌ها:

از جمله انحرافات عقیدتی یهود، این بود که می‌گفتند: اگر بر فرض ما گنهکار باشیم، کیفر ما از دیگران کمتر است و چند روزی بیشتر، عذاب نخواهیم شد!

زیرا ما از دیگران برتریم. خداوند در این آیه، بر این طرز تفکر خط بطلان می‌کشد.

پیام‌ها:

۱ امتیازطلبی، از جمله خصوصیات یهود است. «وَ قَالُوا» ۲ افکار و گفتارهای ناروا را بی‌پاسخ نگذارید. «قَالُوا» («قُلْ») ۳ برتری طلبی، نژادپرستی و آرزوی بدون عمل، ممنوع است. «قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ» («أَمْ تَقُولُونَ») ۴ همه در برابر قانون یکسان هستند، خداوند وعده و پیمانی برای نجات قومی خاص نداده است. «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا» ۵ ناآگاهی از معارف دین، سبب نسبت دادن خرافات به دین می‌شود. «أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۱۴۶

اشاره

بَلِيٍّ مِّنْ كَسَبٍ سَيِّئَةٍ وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۸۱)

آری، هر کس بدی کسب کند و گناهش او را فراگیرد (و آثار گناهان سراسر وجودشان را بپوشاند)، آنها اهل آتشند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

بر خلاف گمان بنی اسرائیل که خیال می کردند کیفر خداوند درباره ی آنان با کیفر الهی نسبت به دیگران تفاوت دارد، این آیه می فرماید: همه در برابر قانون یکسان هستند و اگر آثار گناهان، چنان انسان را احاطه کند که فرصت توبه و بازگشت نداشته باشد، برای همیشه در جهنم خواهد بود.

پیام ها:

۱ در برابر خیالات و موهومات، با صراحت و قاطعیت برخورد کنید. «بَلِيٍّ مِّنْ» ۲ کیفر و پاداش بر اساس آرزو نیست، بلکه بر اساس عمل است. «بَلِيٍّ مِّنْ كَسَبٍ» ۳ آن دسته از گناهان کیفر دارند که آگاهانه و از روی عمد و اختیار مرتکب شده باشیم، نه بر اساس جهل یا جبر. «كَسَبٍ» ۴ گناهکار به خیال کسب سود و بهره، گناه می کند. «كَسَبٍ سَيِّئَةٍ» ۵ هر گناهی، آثار و عوارضی دارد که آن عوارض می تواند انسان را در خود غرق کند. «أَحَاطَتْ» ۶ انسان فطرتاً پاک است، ولی گناه و خطایا بر او عارض شده، او را احاطه کرده و جوهر او را عوض می کنند. «أَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ» ۷ خوی و خصلت گناهکاری، موجب جاودانگی در آتش دوزخ است. «مِّنْ كَسَبٍ» («أَحَاطَتْ») («خَالِدُونَ»)

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۸۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

پیام ها:

۱ در کنار تهدید، بشارت لازم است. آیه قبل کیفر گنهکار را مطرح کرد، این آیه پاداش نیکوکار را. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا» («أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» ۲ ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۳ ملاک بهشت، ایمان و عمل است، نه خیال و آرزو. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا» («أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» ۴ انجام یک عمل صالح کفایت نمی کند، بلکه داشتن خوی نیکوکاری و انجام هر گونه کار صالحی لازم است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «الصَّالِحَاتِ» جمع و همراه با (الف و لام) آمده است، لذا همه ی کارهای نیک را در برمی گیرد.

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ (۸۳)

و(بیاد آرید) زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم، جز خداوند یگانه را پرستش نکنید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و بینوایان، احسان کنید و با مردم، به زبان خوش سخن بگویید و نماز را برپای دارید و زکات بدهید. اما شما(با اینکه پیمان بسته بودید،) جز عده ی کمی، سرپیچی کردید و روی گردان شدید.

احسان، جامع ترین و وسیع ترین واژه در باب نیکی است. در حال فقر والدین، احسان مادی و در حال غنای آنان، احسان روحی. چنان که احسان به یتیم شامل؛ تأدیب، حفظ حقوق، محبت و تعلیم او می شود.

اصول همه ی ادیان یکی است. چون همه ی این میثاق ها، در اسلام نیز هست.

پیام ها:

۱ خداوند از طریق عقل، فطرت و وحی، از مردم پیمان می گیرد. «أَخَذْنَا مِيثَاقَ» ۲ توحید، سرلوحه ی مکتب انبیاست. و بعد از آن کارهای نیک فرار گرفته است.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳ در کنار توحید، احسان به والدین مطرح است. «لَا تَعْبُدُونَ» (و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) ۴ احسان به والدین باید شخصاً صورت گیرد، نه با واسطه. حرف «ب» در «بِالْوَالِدَيْنِ» به معنای مباشرت شخصی است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۵ گرایش به یکی از پدر و مادر، ممنوع است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۶ ابتدا خویشان نیازمند، سپس دیگران. «ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ» البتّه در بین خویشاوندان نیز اولویّت ها محفوظ است. «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (۱) ۷ احسان باید همراه با ادب و بدون منت باشد. در کنار احسان، جمله «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» آمده است.

۸ اگرچه به همه ی مردم نمی توان احسان کرد، ولی با همه می توان خوب سخن گفت. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» ۹ برخورد خوب و گفتار نیکو، نه تنها با مسلمانان، بلکه با همه ی مردم لازم است. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» ۱۰ علاوه بر پرداخت زکات، احسان به مستمندان و ایتام نیز لازم است. در آیه

ص: ۱۴۹

هم زکات آمده و هم احسان به مساکین. «إِحْسَانًا» («وَالْمَسَاكِينِ») («وَأَتُوا الزَّكَاةَ» ۱۱ نماز و رابطه با خداوند، از زکات و رابطه با فقرا جدا نیست. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۲ نماز و زکات در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳ اعتقاد به توحید، احسان به والدین و ایتم و مساکین، همراه با دستور پرداخت زکات و برخورد نیکو با مردم، و پیاداشتن نماز، نشانه ی جامعیت اسلام است.

۱۴ ادای حقوق، دارای مراتب و مراحل است. اول حق خداوند، سپس والدین، سپس خویشاوندان، سپس یتیمان که کمبود محبت دارند و آن گاه مساکین که کمبود مادیات دارند.

۱۵ تمام احکام اعتقادی، اخلاقی و فقهی، میثاق و عهد خدا با انسان است. بعد از «مِثَاقٌ» سخن از عقیده توحیدی، احسان به والدین، نماز و زکات آمده است.

[سوره البقره (۲): آیه ۸۴]

اشاره

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تَخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (۸۴)

و(بیاد آرید) هنگامی که از شما پیمان گرفتیم، خونهای یکدیگر را نریزید و همدیگر را از سرزمین خود بیرون نکنید، پس شما(به این پیمان) اقرار کردید و خود بر آن گواه هستید.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل درباره ی احترام به خون مردم، آیه ۳۲ سوره مائده باشد که می فرماید:

بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس شخصی را بدون دلیل و از روی فساد در زمین بکشد، گویا همه مردم را کشته است.

حق حیات، اولین حق برای هر انسان است و قتل نفس از گناهان کبیره می باشد.

در سوره ی نساء آیه ۹۳ می خوانیم:

هر کس با اختیار و دانسته مسلمانی را بکشد، برای همیشه در دوزخ و مورد غضب خداوند است. هم چنان که در سوره ی مائده آیه ۳۲

کشتن یک نفر را بدون هیچ جرمی برابر با کشتن همه مردم شمرده است. در حدیث آمده است:

تمام گناهان مقتول به گردن قاتل می افتد. و نیز آمده است:

اگر اهل آسمان ها و زمین در قتل یک نفر شریک شوند همه به دوزخ می افتند.

روش طاغوت ها آن است که برای محکم کردن پایگاه خود، قلعه ها و کاخها بنا می کنند و مردم را آواره کرده و مورد آزار و هتک حرمت قرار می دهند. در حالی که حتی بستانکار حق ندارد، بدهکار را مجبور به فروش خانه خود نماید. و اگر شخصی در مسجد برای خود جای بگیرد، کسی حق ندارد در آنجا نماز بخواند. و هر کس زودتر از دیگری مکانی را برای کار یا عبادت یا کشاورزی انتخاب نمود، در اولویت قرار می گیرد و احدی حق مزاحمت ندارد.

انتقاد از یهودیان زمان رسول اکرم صلی الله علیه و آله که در جمله «أَفْرَزْتُمْ وَ أَنْتُمْ» به چشم می خورد به خاطر عملکرد نیاکانشان است. آری، هر کس به کار شخصی یا قومی مربوط به زمان های گذشته یا آینده راضی باشد، شریک در آن قلمداد می شود.

پیام ها:

۱ برای اطمینان از انجام کارهای مهم، سفارش و فرمان کافی نیست، میثاق و عهد لازم است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ امتیث جان و وطن، سفارش همه مکاتب الهی است. «لَا تَسْفِكُونَ»، «لَا تُخْرِجُونَ» ۳ علاقه به وطن، یک حق فطری و طبیعی است و سلب این حق، ظلم آشکار است. «وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ» ۴ جامعه به منزله ی پیکری واحد است که افراد آن، اعضای این پیکرند.

«دِمَاءُكُمْ»

«أَنْفُسُكُمْ» (۱)

ص: ۱۵۱

۱- ۱) از کلمه «دِمَاءُكُمْ» و «أَنْفُسُكُمْ» استفاده می شود، کشتن یا اخراج دیگری در واقع کشتن و اخراج خود است. سعدی می گوید: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

اشاره

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمُ اسْرَارٌ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفْتُونُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۸۵)

اما این شما هستید که یکدیگر را به قتل می رسانید و جمعی از خودتان را از سرزمینشان (آواره و) بیرون می کنید و بر علیه آنان، به گناه و تجاوز همدیگر را پشتیبانی می کنید. ولی اگر همانان به صورت اسیران نزد شما آیند، باز خریدشان می کنید (تا آزادشان سازید) در حالی که (نه تنها کشتن، بلکه) بیرون راندن آنها (نیز) بر شما حرام بود. آیا به بعضی از دستورات کتاب آسمانی ایمان می آورید و به برخی دیگر کافر می شوید؟ پس جزای هر کس از شما که این عمل را انجام دهد، جز رسوایی در این جهان، چیزی نخواهد بود و روز قیامت به سخت ترین عذاب بازبرده شوند و خداوند از آنچه انجام می دهید، غافل نیست.

نکته ها:

خداوند در این آیه، بنی اسرائیل را سرزنش می کند که علی رغم پیمان و میثاقی که داشتید، همدیگر را کشتید و یکدیگر را از سرزمین هایتان بیرون کردید. شما موظف بودید یک جامعه ی متحد بر اساس روابط صحیح خانوادگی و رسیدگی به محرومان تشکیل دهید، ولی به جای آن در گناه و تجاوز به حقوق دیگران، یکدیگر را یاری و حمایت نمودید و در جامعه، هرج و مرج و تفرقه و خونریزی را رواج دادید. با حمایت شما، حاکمان ظالم جرأت قتل و تبعید پیدا کردند و عجیب اینکه شما به حکم تورات، اگر در این درگیری ها اسیری داشته باشید با

پرداخت فدیة آزادش می نمایید، در حالی که حکم تورات را در تحریم قتل و تبعید، گوش نمی دهید. حاضرید همدیگر را بدست خود بکشید، ولی حاضر نیستید اسیر یکدیگر باشید! اگر اسارت توهین است، کشتن از آن بدتر است، و اگر فدیة دادن و آزاد کردن اسیران، فرمان تورات است، نهی از قتل و تبعید هم فرمان خداوند است! آری، شما تسلیم فرمان خداوند نیستید، بلکه آیات الهی را هر جا مطابق میل و سلیقه ی خودتان باشد می پذیرید و هر کجا نباشد، زیر بار نمی روید.

این آیه نسبت به خطر التقاط، هشدار می دهد که چگونه افرادی بخشی از دین را می پذیرند و قسمت دیگر آن را رها می کنند. مسلمانانی که به احکام فردی عمل می کنند، ولی نسبت به مسائل اجتماعی بی تفاوتند، باید در انتظار خواری و ذلت دنیا و عذاب قیامت باشند. ای بسا کسانی که شرایط و احکام نماز و روزه را مراعات می کنند، ولی در شرایط و وظایف حاکم و حکومت، متعهد نیستند.

پیام ها:

۱ قرآن، کشتن دیگران را، به کشتن نفس خود تعبیر کرده است تا بگوید دیگر کشی، خود کشی است و افراد یک جامعه همچون اعضای یک پیکرند.

«تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۲ یاری رسانی و همکاری در گناه و تجاوز، ممنوع است. (۱) «تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» ۳ علامت ایمان، عمل است و اگر کسی به دستورات دین عمل نکند، گویا ایمان ندارد. «أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ» قرآن، به جای انتقاد از اینکه

ص: ۱۵۳

۱- ۱). در احادیث آمده است: اگر کسی ستمگر را در ظلم و ستم راهنمایی و کمک کند، در دوزخ قرین «هامان» وزیر فرعون خواهد بود. و حتی آماده کردن دوات و قلم برای ستمگر، جایز نیست. امام کاظم علیه السلام خطاب به یکی از مسلمانان بزرگوار فرمود: کرایه دادن شتر به دستگاه هارون الرشید هر چند برای سفر حج باشد، جایز نیست. تفسیر اُطیب البیان.

چرا بعضی دستورات را عمل می کنید و بعضی را رها می کنید، فرموده است:

چرا به بعضی ایمان می آورید و به بعضی کفر می ورزید.

۴ نشانه ی ایمان واقعی، عمل به دستوراتی است که بر خلاف سلیقه های شخصی انسان باشد و گر نه انجام دستورات مطابق میل انسان، نشانی از میزان ایمان واقعی ندارد. «تَقْتُلُونَ»، «تَفَادُوهُمْ» (در کشتن یکدیگر به تورات کاری ندارید، ولی در آزاد سازی اسیران اهل ایمان می شوید!) ۵ کفر به بعضی از آیات، در واقع کفر به تمام احکام است. و به همین جهت جزای کسانی که به قسمتی از آیات عمل نکنند، خواری دنیا و عذاب قیامت خواهد بود. «حِزْبٍ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» («يُرْذَوْنَ إِلَيَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۶]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۸۶)

آنها کسانی هستند که زندگی دنیا را به بهای (از دست دادن) آخرت خریده اند، پس در مجازات آنان تخفیفی داده نمی شود و آنها یاری نخواهند شد.

نکته ها:

این آیه ریشه ی پیمان شکنی ها، قتل نفس ها و عمل نکردن به برخی آیات را چنین بیان می کند: آنها دنبال زندگی دنیوی هستند و تنها به قوانینی که منافعی را تأمین کند، پای بند هستند و به هر قانونی که ضرری به منافع دنیوی آنان بزند بی اعتنایند.

پس عذاب الهی برای این رفاه طلبان دنیاپرست، تخفیف ندارد و بر خلاف خیال و گمانشان که ادعا می کنند؛ یا اصلاً عذاب نخواهند شد و یا چند روزی بیشتر مجازات نمی بینند، آنان نیز مثل همه ی مجرمان، در برابر اعمال خود مسئولند.

پیام ها:

۱ انسان، آزاد است و حق انتخاب دارد. تمام آیاتی که می فرماید: انسان دنیا را خرید و آخرت را فروخت، دلیل این هستند که انسان مجبور نیست، بلکه اختیار دارد و خود با فکر و مقایسه، می سنجد و انتخاب می کند. «اشْتَرُوا»

۲ همه در برابر قانون الهی یکسان هستند. «فَلَا يُخَفَّفُ» اینکه بنی اسرائیل خود را نژاد برتر، فرزند و محبوب خدا می دانند، گمان و وهمی بیش نیست. قهر الهی برای هیچ انسان و نژادی که در مسیر لجاجت و کفر است، استثنا بر نمی دارد.

۳ دنیا طلبی، یکی از انگیزه های قتل می باشد. «تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ» («اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»)

[سوره البقره (۲): آیه ۸۷]

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ آيَدْنَاهُ بَرُوحَ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ إِسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ (۸۷)

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم و از پس او پیامبرانی پشت سر یکدیگر فرستادیم و به عیسی بن مریم (معجزات و) دلایل روشن بخشیدیم و او را با روح القدس، تأیید و یاری نمودیم. پس چرا هر گاه پیامبری چیزی (از احکام و دستورات) بر خلاف هوای نفس شما آورد، در برابر او تکبر ورزیدید.

(و به جای ایمان آوردن به او) جمعی را تکذیب و جمعی را به قتل رساندید!؟

نکته ها:

این آیه از استمرار لطف خداوند برای هدایت مردم سخن می گوید. که پس از موسی علیه السلام پیامبرانی چون داوود، سلیمان، یوشع، زکریا و یحیی علیهم السلام آمدند و بعد از آن بزرگواران، خداوند حضرت عیسی علیه السلام را با دلایل روشن فرستاد که از سوی روح القدس (۱) یاری و تأیید می شد، ولی بنی اسرائیل راه استکبار و گردنکشی را پیش گرفتند و بجای پذیرش هدایت الهی، به تکذیب و قتل انبیا دست زدند.

نقل تاریخ انبیا، یک نوع تسلی برای پیامبر اسلام و مؤمنان است که تحمل رنجها

ص: ۱۵۵

۱- ۱). از آیه ی ۱۰۲ سوره ی نحل معلوم می شود که روح القدس همان جبرئیل است.

برای آنان آسان شود.

پیام ها:

۱ سنت خداوند، تداوم وجود رهبر آسمانی در میان مردم است. «فَقِيْنَا» ۲ تعلیم و تربیت، تعطیل بردار نیست. «فَقِيْنَا» فرستادن پیامبران یکی پس از دیگری، نشانه ی جریان هدایت در طول تاریخ است.

۳ فرشتگان، به اولیای خدا یاری می رسانند. «أَبْدَنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» ۴ انبیا باید به سراغ مردم بروند. «جَاءَكُمْ الرَّسُولُ» ۵ هدایت، با هوی و هوس سازگار نیست. «لَا تَهْوَى أَنْفُسِكُمْ» ۶ کسی که تسلیم حق نباشد، مستکبر است. «لَا تَهْوَى أَنْفُسِكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ» ۷ هوی پرستی، انسان را تا پیامبرکشی پیش می برد. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ» ۸ انبیا برای تحقق اهداف خویش، تا پای جان مقاومت می کردند. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۸]

اشاره

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ (۸۸)

و آنها(به پیامبران) گفتند: دل‌های ما در غلاف است (و ما از گفته های شما چیزی نمی فهمیم). چنین نیست، بلکه خداوند به سبب کفرشان از رحمت خود دور ساخته (و به همین دلیل چیزی درک نمی کنند)، پس اندکی ایمان می آورند.

نکته ها:

ظاهراً این جواب استهزاآمیز، شعار همه ی مشرکان و سرکشان، در برابر پیامبران بوده است. چنان که در جواب حضرت شعیب می گفتند: «يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ» (۱)

ما

حرف تو را نمی فهمیم. و یا در برابر آیات قرآن می گفتند: «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» (۲)

دل‌های ما

در پرده و پوشش است. در این آیه نیز تعبیر «قُلُوبُنَا غُلْفٌ» آمده است.

ص: ۱۵۶

پیام ها:

۱ مقدمات بدبختی، بدبختی خود انسان است. اگر گروهی مورد لعنت و قهر الهی قرار می گیرند، به خاطر کفر و لجاجت خودشان است. «لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۸۹]

اشاره

وَ لَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَ كَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ (۸۹)

و چون از طرف خداوند، آنان را کتابی (قرآن) آمد که مؤید آن نشانه هایی است که نزد آنهاست و پیش از این به خود نوید می دادند (که با کمک کتاب و پیامبر جدید) بر دشمنان پیروز گردند، اما چون آنچه (از کتاب و پیامبر که از قبل) شناخته بودند، نزد آنان آمد به او کافر شدند، پس لعنت خدا بر کافران باد.

نکته ها:

این آیه، صحنه ی دیگری از لجاجت ها و هواپرستی های یهود را مطرح می کند که آنها بر اساس بشارت های تورات، منتظر ظهور پیامبر بودند و حتی به همدیگر نوید پیروزی می دادند و به فرموده امام صادق علیه السلام یکی از دلایل اقامت آنها در مدینه این بود که آنها می دانستند آن شهر، محلّ هجرت پیامبر است و به همین سبب از پیش در آنجا سکنی گزیده بودند، ولی بعد از ظهور پیامبر اسلام، با آنکه نشانه های وی را موافق با آنچه در تورات بود یافتند، کفر ورزیدند. (۱)

پیام ها:

۱ ادیان الهی، یکدیگر را تصدیق می کنند، نه آنکه در برابر هم باشند. «مُصَدِّقٌ» ۲ به هر استقبالی نباید تکیه کرد. با آنکه یهودیان در انتظار پیامبر صلی الله علیه و آله سالیانی در

ص: ۱۵۷

مدینه سکنی گزیدند، ولی در عمل کفر ورزیدند. (۱) «كَانُوا مِنْ قَبْلُ» («كَفَرُوا بِهِ» ۳ شناخت حق و علم به آن کافی نیست. چه بسا افرادی که حق را فهمیدند، ولی به خاطر لجاجت کافر شدند. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۰]

اشاره

بُنِسَ مَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسِهِمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُا بِغَضَبِ عَلَى غَضَبٍ وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (۹۰)

چه بد است آنچه که خویشان را به آن بفروختند، که از روی حسد، به آیاتی که خدا فرستاده بود کافر شدند (و گفتند): که چرا خداوند از فضل خویش بر هر کس از بندگانش که بخواهد، (آیاتش را) نازل می کند. پس به قهر پی در پی الهی گرفتار شدند و برای کافران، مجازاتی خوار کننده است.

نکته ها:

در این آیه، علت کفر یهودیان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان شده است. آنها حسادت می ورزیدند که چرا بر یکی از افراد بنی اسرائیل، وحی نازل نشده است. و این حسادت و کفرورزی، بهای بدی بود که خود را بدان فروختند.

پیام ها:

۱ معیار ارزش دین مردم، به انگیزه های آنان است. «بُنِسَ مَا اشْتَرَوْا» («بَعِيًّا» ۲ حسد مایه کفر است. بنی اسرائیل آرزو داشتند پیامبر موعود از نژاد آنان باشد و چون به آرزوی خود نرسیدند، حسادت ورزیده و کافر شدند. «بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ» ۳ پیامبری، فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ» ۴ نارضایتی انسان، تأثیری در الطاف حکیمانه خداوند ندارد. خدا بهتر می داند

ص: ۱۵۸

۱- ۱. به عشق و انتظار خود مغرور نباشید. ممکن است در مرحله ی عمل، حالات انسان عوض شود. خدای ناکرده امروز دعای ندبه بخواند، ولی فردا

که رسالت خود را به عهده چه کسی بگذارد. «مَنْ يَشَاءُ» ۵ بدترین معاملات آن است که انسان هستی خود را بدهد و غضب الهی را بخرد. «بِسْمَا اشْتَرَوْا» («غَضَبٍ»، «عَذَابٌ مُهِينٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۹۱]

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا تَوَمَّنْ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصِداً لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۱)

و هنگامی که به آنها گفته شود به آنچه خداوند نازل کرده ایمان آورید، گویند:

ما تنها به چیزی ایمان می آوریم که بر (پیامبر) خودمان نازل شده باشد و به غیر آن کافر می شویم، در حالی که آن (قرآن) حق است و آنچه را (از تورات) با ایشان است، تصدیق می کند. بگو: اگر (به آیاتی که بر خودتان نازل شده) مؤمن بودید پس چرا پیامبران خدا را پیش از این به قتل می رساندید!؟

پیام ها:

۱ پیامبر اسلام، مأمور دعوت همه ی امت ها به اسلام بوده است. «قِيلَ لَهُمْ» ۲ یکی از دلایل کفر کفار، نژادپرستی و تعصبات قومی است. «تَوَمَّنْ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ» ۳ ملا-ک ایمان، حَقَائِيتِ آیین است نه نژاد. «وَهُوَ الْحَقُّ» ۴ قرآن، سراسر حق است. «أَنْزَلَ اللَّهُ» («وَهُوَ الْحَقُّ» ۵ چون یهودیان زمان پیامبر به رفتار نیاکان خود راضی بودند، خداوند نسبت قتل انبیا را به آنان داده است. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» ۶ دروغگو، رسواست. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» («إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (اگر به انبیایی که از بنی اسرائیل است ایمان آورده اید، پس آن همه پیامبران همانند حضرت یحیی و زکریا را که از بنی اسرائیل بودند، چرا شهید کردید؟! آری، رفتار شما، نشانه ی ایمان نداشتن شماست.)

ص: ۱۵۹

اشاره

وَ لَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (۹۲)

و همانا موسی (آن همه) معجزات برای شما آورد، ولی شما پس از (غیاب) او گوساله را (به خدایی) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

شاهد زنده ی دیگر بر اینکه شما عرب بودن محمد صلی الله علیه و آله را فقط بهانه قرار داده اید تا به او ایمان نیاورید، این است که با آنکه حضرت موسی علیه السلام برجسته ترین پیامبر از نژاد شما بود و آن همه دلایل روشن و معجزات برای شما آورد، ولی همین که چند شبی برای مناجات و گرفتن تورات به کوه طور رفت، به سراغ گوساله پرستی رفتید و تمام زحمات موسی علیه السلام را بر باد داده و بر خویشتن ستم کردید.

پیام ها:

۱ ذکر سوابق، زمینه را برای قضاوت درست فراهم می کند. «اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ» ۲ بازگشت به شرک و جاهلیت، ظلمی به خود و نسل های بعد است. «أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۳)

و (یاد کنید) آن گاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): دستوراتی که به شما داده ایم، محکم بگیرید و گوش دهید (و عمل کنید. اما آنان) گفتند: شنیدیم و نافرمانی کردیم، و به سبب کفرشان به (پرستش) گوساله دلباختند. بگو اگر ادعای ایمان دارید، (بدانید که) ایمانتان شما را به بد چیزی فرمان می دهد.

نکته ها:

آخرین حرف یهودیان این بود که اگر پیامبری از بنی اسرائیل نباشد، به او ایمان نمی آوریم و تنها کتابی را که بر خودمان نازل شده باشد، قبول داریم.

قرآن چند نمونه از دروغهای آنها را بیان می کند: نمونه اول در آیه قبل بود که فرمود:

شما اگر در این ادعا راستگو هستید، پس چرا به موسی پشت کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتید؟! نمونه دوم همین آیه است که می فرماید:

از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم و گفتیم: با کمال قدرت قوانین آسمانی تورات را بگیرید و گوش داده و عمل کنید، اما شما گفتید: ما قوانین را می شنویم، ولی عمل نمی کنیم. حال اگر به قرآن و پیامبر اسلام ایمان نمی آورید به این بهانه که محمد صلی الله علیه و آله از ما نیست و قرآن بر بنی اسرائیل نازل نشده است، پس چرا با موسی و تورات او آن چنان برخورد کردید؟! قرآن راز این عدم اعتقاد را چنین بیان می کند: آنها به خاطر کفرشان، دلهایشان از علاقه به گوساله سیراب شده و جایی برای تفکر و ایمان نمانده بود. اگر بنی اسرائیل در ادعایشان صادق هستند که هر چه بر ما نازل شود به آن ایمان می آوریم، پس این جنایت را که در پرونده ی آنان هست، چگونه توجیه می کنند؟ آیا گوساله پرستی، پیامبر کشی و پیمان شکنی، جزء ایمان است؟!

پیام ها:

۱ میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ» ۲ حفظ دست آوردهای انقلاب الهی، هر چند به قیمت تهدید باشد، لازم است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ»

۳ انجام احکام و دستورات الهی، نیازمند قدرت، جدیت، عشق و تصمیم است و با شوخی و تشریفات، سازگاری ندارد. دینداری، با ضعف و مسامحه و سازشکاری سازگار نیست. «حُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» ۴ عشق و علاقه ی مُفْرِط، خطرناک است. اگر دل انسان از علاقه به چیزی پر

شود، حاضر نمی شود حقایق را بپذیرد. (۱) «أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ» ۵ رفتار، بهترین بیانگر افکار و عقاید انسان است. «بِشَيْءٍ مَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۴]

اشاره

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ أَلْدَارُ الْآخِرَةِ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۹۴)

بگو: اگر سرای آخرت در نزد خداوند مخصوص شماست، نه سایر مردم، پس آرزوی مرگ کنید، اگر راست می گوئید.

نکته ها:

بنی اسرائیل، ادعاهای دروغین و خیال پردازی های فراوان داشتند که برخی از آنها عبارت بود از:

ما فرزندان و محبوبان خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ» (۲) کسی وارد بهشت نمی شود مگر آنکه یهودی و یا نصرانی باشد. «قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا» (۳) آتش دوزخ، جز چند روزی به ما اصابت نمی کند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً» (۴) این آیه، همه ی این بافته های خیالی و موهومات فکری آنها را رد کرده و می فرماید:

اگر این ادعاهای شما درست باشد و به این حرف ها ایمان داشته باشید، دیگر نباید از مرگ بترسید و از آن فرار کنید، بلکه باید آرزوی مرگ کنید تا به بهشت وارد شود! اولیای خدا، نه تنها از مرگ نمی ترسند، بلکه اشتیاق به مرگ نیز دارند. همانگونه که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «والله لابن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بثدی امه» (۵)

یعنی به خدا سوگند علاقه فرزند ابو طالب به مرگ، از علاقه طفل شیرخوار به سینه

مادرش بیشتر است.

ص: ۱۶۲

۱-۱. چنان که گفته اند: «حَبِّ الشَّيْءِ يَعْصِي وَيَصْمُ» دوستداری چیزی، انسان را کور و کر می کند. یعنی انسان دیگر حاضر نیست عیب های آن را ببیند و یا بشنود.

۲-۲. مائده، ۱۸.

۳-۳. بقره، ۱۱۱.

۴-۴. بقره، ۸۰.

۵-۵. بحار، ج ۲۸، ص ۲۳۳.

آری، باید بگونه ای زندگی کنیم که هر لحظه آماده مرگ باشیم. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر خیالات و موهومات، با صراحت برخورد کنید. «قُلْ» ۲ دامنه ی انحصار و نژادپرستی، تا قیامت کشیده می شود! «لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» ۳ و جدان، بهترین قاضی است. «إِنْ كَانَتْ» («فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» ۴ آمادگی برای مرگ، نشانه ی ایمان واقعی و صادقانه است. «فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۵]

اشاره

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۹۵)

ولی آنها هرگز به سبب آنچه از پیش فرستاده اند، آرزوی مرگ نکنند و خداوند به حال ستمگران، آگاه است.

نکته ها:

نترسیدن از مرگ، نشانه ی صدق و یقین است. وقتی مرگ از راه می رسد شوخی ها، تعارفات و خیالات می گریزند، تنها انسان می ماند و اعمال او. در لحظه ی مرگ، انسان باور می کند که متاع دنیا کم است و آخرت بهتر و باقی است.

در لحظه مرگ، انسان باور می کند که دنیا غنچه ای است که برای هیچکس شکفته نمی شود و دوستان دنیوی مگس‌اند دور شیرینی. انسان اگر به مرتبه یقین برسد، هر چه به مرگ نزدیک تر می شود، احساس قرب و وصول به لقا و دیدار الهی می کند. به همین دلیل حضرت علی علیه السلام وقتی ضربه ی شمشیر را بر فرق خود

ص: ۱۶۳

۱-۱). مرگ، همانند سفر است. راننده در صورتی از سفر می ترسد که یا راه را نمی شناسد، یا بنزین ندارد یا تخلّف نموده است، یا جنس قاچاق حمل می کند و یا در مقصد، محل سکونت ندارد. در حالی که مؤمن واقعی، راه را می داند؛ «الیه المصیر» سوخت بین راه دارد؛ «عمل صالحاً» تخلّفاتش را با توبه جبران کرده است، جنس قاچاق یعنی عمل خلاف ندارد و محل سکونتش را نیز می داند؛ «جنّه الماوی» و لذا نمی ترسد.

احساس کرد فرمود: «فزت و رب الكعبه»

قسم به پروردگار کعبه رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام در کربلا هر چه به ظهر عاشورا و زمان شهادت نزدیک می شد، صورتش برافروخته و شکوفاتر می گردید، و وقتی در شب آخر از یارانش پرسیدند: مرگ نزد شما چگونه است؟ جملاتی را در جواب عرضه داشتند که نشان دهنده ی یقین آنان به حَقَّائیت راهشان بود، آنها مرگ را شیرین می دانستند و حتّی برخی از آنان در همان شب آخر با یکدیگر مزاح می کردند.

پیام ها:

۱ ترس از مَگ، در واقع ترس از کیفر کارهای خودماست. «بِمَا قَدَّمْتُمْ أُبَدِّیْهِمْ» ۲ مدعیان دروغگو و متوقعان نابجا، ظالمند. «وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِیْنَ» ۳ خودتان می دانید که چه کرده اید، خداوند نیز که از آنها با خبر است، پس این همه ادعا برای چه؟! «وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِیْنَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۶]

اشاره

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُنَّ عَلَىٰ حَيْثُ مَا هُنَّ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْضِيَةٍ مِنَ الْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۹۶)

(ای پیامبر) هر آینه یهود را حریص ترین مردم، حتّی (حریص تر) از مشرکان، بر زندگی (این دنیا و اندوختن ثروت) خواهی یافت، (تا آنجا که) هر یک از آنها دوست دارد هزار سال عمر کنند، در حالی که (اگر) این عمر طولانی به آنان داده شود، آنان را از عذاب خداوند باز نخواهد داشت و خداوند به اعمال آنها بیناست.

پیام ها:

۱ عمر طولانی مهم نیست، قرب به خداوند و برکت عمر و نجات از آتش،

ص: ۱۶۴

ارزش دارد. (۱) «لَعُوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُرْحَرَجِهِ مِنَ الْعَذَابِ» ۲ یهود، حریص ترین و دنیاگراترین مردم دنیا هستند. «أَخْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ» ۳ یهودیان می خواهند زنده بمانند گرچه به هر نحو زندگی پست باشد. «أَخْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ» کلمه «حَیَاةٍ» نکره و نشانه ی هر نوع زندگی است. (۴) دروغگو، کم حافظه است. یهودیان از یک سو بهشت را مخصوص خود می دانند، «لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» و از سوی دیگر می خواهند همیشه در دنیا زنده بمانند. «يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» (۲)

[سوره البقره (۲): آیه ۹۷]

اشاره

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَ هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (۹۷)

(یهود می گویند: چون فرشته ای که وحی بر تو نازل می کند جبرئیل است و ما با جبرئیل دشمن هستیم، به تو ایمان نمی آوریم) بگو: هر که دشمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشمن خداست). چرا که او به فرمان خدا، قرآن را بر قلب تو نازل کرده است، (قرآنی) که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و مایه ی هدایت و بشارت برای مؤمنان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: وقتی پیامبر اسلام به مدینه آمدند، روزی ابن صوری (یکی از علمای یهود) با جمعی از یهودیان فدک، نزد پیامبر آمده و سؤالاتی

ص: ۱۶۵

۱-۱. در تفسیر فخر رازی دعایی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: اگر زندگی برای من نیکوست، مرا زنده نگهدار و اگر مرگ بهتر است، بمیران. امام سجاد علیه السلام نیز در دعای مکارم الاخلاق از خداوند چنین مسئلت می کند: «الهی عمّرنی ما کان عمری بذلّه فی طاعتک، فاذا کان عمری مرتعاً للشیطان فاقبضنی» خداوند! اگر عمر من وسیله خدمت در راه اطاعت تو باشد، عمر مرا طولانی کن، ولی اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد بود، آن را قطع نما. ۲-۲. تفسیر راهنما.

کردند. حضرت همه ی سؤالات آنها را جواب داده و هر نشانه ای که خواستند بیان کردند. آخرین سؤالشان این بود که نام فرشته وحی تو چیست؟ حضرت فرمودند: جبرئیل. آنها گفتند: اگر میکائیل بود ما به تو ایمان می آوردیم، چون جبرئیل، دستورات مشکلی مثل جهاد می آورد، ولی دستورات میکائیل ساده و راحت است!

پیام ها:

۱ دامنه ی خیال پردازى و لجاجت انسان تا آنجا گسترده می شود که به جهان فرشتگان نیز سرایت می کند. (۱) «عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ»
۲ حمایت و دفاع از پاکانی که مورد تهمت قرار گیرند، لازم است. «نَزَّلَهُ» («بِإِذْنِ اللَّهِ» خداوند ضمن محکوم کردن تصورات بنی اسرائیل، از جبرئیل تجلیل کرده که بدون اذن ما کاری نمی کند و در رسالت خود، امین و رابط بین ما و پیامبر است.

۳ جبرئیل کتابی آورد که تورات شما را تصدیق می کند، پس چرا با او دشمن هستید؟! «نَزَّلَهُ» («مُصَدِّقًا»

[سوره البقره (۲): آیه ۹۸]

اشاره

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (۹۸)

هر که دشمن خدا و فرشتگان و پیامبران او و جبرئیل و میکائیل باشد (کافر است و بداند که) خداوند دشمن کافران است.

پیام ها:

۱ ایمان و تَوَلَّى، نسبت به همه ی مقدسات لازم است. «لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ» ۲ دشمنی با انبیا و اولیا، کفر و دشمنی با خداوند است. «فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۱۶۶

۱-۱). انسان لجوج، حتی فرشتگان را متهم می کند. فرشتگانی که خداوند آنها را معصوم می داند و درباره آنان می فرماید: «لا يعصون الله ما امرهم» آنها هرگز فرمان خداوند را نافرمانی نمی کنند. (تحریم، ۶) آنان دلیل دشمنی با جبرئیل را آوردن دستورات سنگین و دلیل دوستی میکائیل را آوردن دستورات سبک می دانند. درست مانند کودک بازیگوشی که معلم ریاضی را بد و معلم ورزش را خوب می پندارد با آنکه هر دو در جهت تعلیم و تربیت فعالیت می کنند.

۳ همه فرشتگان، در یک مرتبه و سطح نیستند. «مَلَانِكْتِه» («جِبْرِيلَ وَ مِيكَالَ» نام دو فرشته ی مخصوص؛ جبرئیل و میکائیل را برده است).

[سوره البقره (۲): آیه ۹۹]

اشاره

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ (۹۹)

همانا آیات (و نشانه های) روشنی به سوی تو فرستادیم و جز فاسقان کسی به آنها کفر نمی ورزد.

نکته ها:

انسان با پیروی از هوسها و ارتکاب گناه، از مدار حق خارج شده و به سوی کفر تمایل پیدا می کند. قرآن می فرماید:

سرانجام کسانی که مرتکب گناه می شوند اگر توبه و جبران نکنند تکذیب و کفر است. (۱)

ابن صوری که داستانش در دو آیه قبل آمد، بعد از آنکه پیامبر سؤالات او را پاسخ داد، بهانه ای نداشت جز اینکه بگوید: چون جبرئیل بر تو وحی می آورد نه میکائیل، ما به تو ایمان نمی آوریم. ولی از آنجا که جوابش با آیه قبل داده شد، برای اغفال عوام یهود گفت: او دلیل روشنی به ما ارائه نکرد. آیه نازل شد که مبادا بهانه جویی علمایی همچون ابن صوری تو را ناراحت کند، مردم بدانند که بنی اسرائیل بهانه می گیرند و گر نه ما آیات و دلایل روشن و محکمی فرستاده ایم تا کسی در نبوت تو تردیدی نداشته باشد و با این دلایل، تنها کسانی کفر می ورزند که فاسق باشند و به خاطر هوسها و گناهان زیاد، از مدار حق بیرون رفته باشند.

پیام ها:

۱ در برابر تضعیف ناحق، باید تقویت بجا صورت بگیرد. چون علمای یهود، پیامبر اسلام را به ناحق تضعیف کرده و گفتند دلیل روشنی ندارد، خداوند آن حضرت را تقویت فرمود. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

ص: ۱۶۷

(۱-۱). «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْاى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ» روم، ۱۰.

۲ فسق و گناه زمینه ی کفر است. ﴿مَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾

[سوره البقره (۲): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱]

اشاره

أَوْ كَلَّمَا عَاهِدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۰) وَ لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

و آیا چنین نبود که هربار آنها (یهود) پیمانی (با خدا و پیامبر) بستند، جمعی از آنان آن را دور افکندند، حقیقت این است که بیشتر آنها ایمان ندارند. (۱)

و هنگامی که فرستاده ای (چون پیامبر اسلام) از سوی خدا به سراغشان آمد، که آنچه را با ایشان است (یعنی تورات) تصدیق می کند، گروهی از اهل کتاب، کتاب خدا را پشت سر افکندند، گویی اصلاً از آن خبر ندارند.

نکته ها:

علمای یهود، پیش از بعثت پیامبر، مردم را به ظهور و دعوت آن حضرت بشارت می دادند و نشانه ها و مشخصات او را بازگو می کردند. با نشانه هایی که در نزد دانشمندان یهود بود، آنان محمّد صلی الله علیه و آله را همچون فرزندان خویش می شناختند، ولی بعد از بعثت آن حضرت، در صدد انکار و کتمان آن نشانه ها برآمدند.

پیام ها:

۱ در برخورد با مخالفان، باید انصاف مراعات شود. در آیه پیشین فرمود: اکثر آنان ایمان نمی آورند، تا حق اقلیت محفوظ بماند. در این آیه نیز می فرماید:

گروهی از آنان چنین اند، تا همه به یک چشم دیده نشوند. «نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ» ۲ علمی که بدان عمل نشود همانند جهل است. به علمایی که علم خود را نادیده

ص: ۱۶۸

۱- ۱. این آیه، تسلی خاطر برای رسول خداست که این گروه در پیمان شکنی و بهانه گیری، سابقه طولانی دارند و نباید از این لجاجت و بهانه گیری تعجب کرد.

گرفته و حقایق را کتمان کردند می فرماید: «كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۲]

اشاره

وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْهِكٍ سُلَيْمَانَ وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ مَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَ لَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۱۰۲)

و(یهود) آنچه(از افسون و سحر که)شیاطین(از جنّ و انس)در عصر سلیمان می خواندند،پیروی می کردند و سلیمان هرگز(دست به سحر نیالود و)کافر نشد و لکن شیاطین، کفر ورزیدند که به مردم سحر و جادو می آموختند و(نیز) از آنچه بر دو فرشته،هاروت و ماروت،در شهر بابل نازل شده بود(پیروی نمودند.آنها سحر را برای آشنایی به طرز ابطال آن به مردم می آموختند.)و به هیچ کس چیزی نمی آموختند،مگر اینکه قبلاً به او می گفتند ما وسیله آزمایش شما هستیم،(با بکار بستن سحر)کافر نشوید(و از این تعلیمات سوء استفاده نکنید،)ولی آنها از آن دو فرشته مطالبی را می آموختند که بتوانند به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند(نه اینکه از آن برای ابطال سحر استفاده کنند).ولی هیچگاه بدون خواست خدا،نمی توانند به کسی ضرر برسانند.آنها قسمت هایی را فرا می گرفتند که برای آنان زیان داشت و نفعی نداشت،و مسلماً می دانستند هر کس خریدار اینگونه متاع باشد،بهره ای در آخرت نخواهد داشت و به راستی خود را به بد چیزی فروختند،اگر می فهمیدند.

ص: ۱۶۹

آنچه از روایات استفاده می شود آن است که حضرت سلیمان علیه السلام برای جلوگیری از انحراف یا سوء استفاده، دستور داد اوراق ساحران را جمع آوری و نگهداری کنند. ولی بعد از وفات او گروهی به آن نوشته ها دست یافته و مشغول تعلیم و اشاعه سحر (۱) در میان مردم شدند. آنان حتی معجزات حضرت سلیمان را سحر معرفی کرده و پیامبری او را منکر شدند. و برخی از بنی اسرائیل نیز به جای پیروی از تورات به سراغ سحر و جادو رفتند. این کار چنان شهرت و گسترش یافت که یهود زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز سلیمان را ساحری زبردست می دانستند و او را به عنوان پیامبر نمی شناختند! این آیه، گناه و انحراف رها کردن تورات و پیروی از شیاطین سحرآموز را بیان می کند که یهود به جای تورات از آنچه شیاطین در زمان سلیمان بر مردم می خواندند، پیروی می کردند. آنان برای توجیه کار خویش، نسبت سحر به سلیمان نیز می دادند، در حالی که سلیمان مرد خدا بود و کارش معجزه، و شیاطین در جهت مخالف او و کارشان سحر بود.

علاوه بر آنچه گذشت، یهود از منبع دیگری نیز به سحر دست یافتند. بدین طریق که خداوند دو فرشته را به نام «هاروت» و «ماروت» به صورت انسان در شهر «بابل» (۲) در میان مردم قرار داد که روش ابطال و خنثی سازی سحر و جادو را به آنان بیاموزند. اما برای اینکار لازم بود ابتدا آنان را با سحر آشنا سازند. چون انسان تا فرمول ترکیبی چیزی را نداند، نمی تواند آن را خنثی نماید. لذا فرشته ها، ابتدا طریق سحر و سپس طریقه ابطال آن را می آموختند و قبل از آموزش با شاگردان خود شرط می کردند که از آن سوء استفاده نکنند و می گفتند: این کار مایه ی فتنه و

ص: ۱۷۰

-
- ۱- ۱). سحر، به فن ظریف و دقیقی گفته می شود که امور را از مسیر عادی خود منحرف می سازد. و گاهی سحر به معنی خدعه، و باطل را در شکل و قالب حق آوردن، آمده است.
- ۲- ۲). «بابل» نام منطقه ای حدود نجف و کربلای فعلی بوده است.

آزمایش است، مبادا در مسیر مبارزه و خنثی سازی، خودتان گرفتار شوید. اما یهود از آن آموزش سوء استفاده نموده و از آن برای مقاصد ناشایست بهره بردند و حتی برای جدایی میان مرد و همسرش بکار گرفتند.

قرآن در اینجا نکته ای را یادآور می شود که جای دقت و تأمل است. می فرماید:

ساحر با داشتن علم سحر، از دایره ی قدرت الهی خارج نیست و بدون اراده ی خدا قادر به انجام کاری نیست و به کسی نمی تواند ضرری برساند، ولی از آنجایی که خداوند برای هر چیز اثری قرار داده است، سحر و جادو نیز می تواند اثرات سویی داشته باشد که از آن جمله تأثیر آن بر روابط زناشویی و خانوادگی است.

پیام ها:

۱ در حکومت حق و زمامداری حاکم الهی نیز همه ی مردم اصلاح نمی شوند، گروهی کجروی می کنند. «وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۲ شیاطین، در حکومت سلیمان نیز بیکار نمی نشینند و پی در پی القای سوء می کنند. «مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۳ حکومت، با نبوت منافات ندارد. برخی انبیا حکومت داشته اند. «مُلْكِ سُلَيْمَانَ» ۴ ساحران برای مقدس جلوه دادن و توجیه کار خود، سلیمان را نیز ساحر معرفی می کردند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ» ۵ خداوند، از مقام انبیا در برابر تهمت دیگران دفاع می کند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ» ۶ تعلیم و تعلم و اعمال سحر، در ردیف کفر است. (۱) «كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ» ۷ برای مقابله با علوم مضر و عقاید انحرافی، آگاهی صالحان از آنها لازم است.

«مَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ»

۸ در مقام تعلیم، معلم باید نسبت به کاربردهای منفی علوم هشدار دهد. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ» («حَتَّى يَقُولَا») («فَلَا تَكْفُرْ»)

ص: ۱۷۱

۱- ۱). در روایات نیز وارد شده که ساحر، کافر و مجازاتش قتل است.

۹ انسان در بین دو آموزش قرار داد: هم وساوس شیطانی؛ «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ» و هم الهامات الهی. «وَمَا يُعَلِّمَانِ» ۱۰ فرشتگان نیز می توانند معلّم انسان ها شوند. «مَا يُعَلِّمَانِ» («حَتَّى يَقُولَا» ۱۱ گاهی علم و دانش، وسیله آزمایش است. «إِنَّمَا نَحْنُ فَتْنَةٌ» ۱۲ تفرقه انداختن میان زن و شوهر، کاری شیاطینی و در حدّ کفر است. «فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ» ۱۳ دانش و آموزش همیشه مفید نیست، گاهی مضرّ و زیان آور نیز می باشد.

«يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۱۴ سحر و جادو واقعیت دارد و در زندگی انسان مؤثر است. «يُفَرِّقُونَ بِهِ» ۱۵ ساحر دست به کارهایی می زند، ولی تمام تأثیر و تأثرات زیر نظر خداست.

می توان از طریق پناه بردن به خداوند و استعاذه و توکل و دعا و صدقه از توطئه ها نجات یافت. «وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ» ۱۶ ساحران شاید به پول و شهرتی برسند، ولی در قیامت بهره ای ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ» ۱۷ کسی که به سراغ تفرقه اندازی و سحر می رود، انسانیت خود را از دست می دهد. «لَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَتُّوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۱۰۳)

و اگر آنها ایمان آورده و پرهیز کار شده بودند، قطعاً پاداشی که نزد خداست برای آنان بهتر بود، اگر آگاهی داشتند.

نکته ها:

«تقوی» تنها به معنای پرهیز از بدی ها نیست، بلکه به معنای مراقبت و تحفظ درباره ی خوبی ها نیز هست. مثلاً در جمله ی «اتَّقُوا النَّارَ» به معنی حفاظت و خودنگهداری از آتش، و در جمله ی «اتَّقُوا اللَّهَ» به معنی مراقبت درباره ی اوامر و

ص: ۱۷۲

نواهی الهی است. چنان که در آیه «اتَّقُوا اللَّهَ الْأَزْهَمَ» یعنی نسبت به فامیل و خویشان تحفظ داشته باش.

امام صادق علیه السلام در جواب سؤال از تقوی فرمودند:

تقوی همچون مراقبت هنگام عبور از منطقه تیغ زار و پر خار و خاشاک است.

پیام ها:

۱ ایمان به تنهایی کافی نیست، تقوی و مراقبت لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا» ۲ پاداش های الهی، محدودیت ندارد. «لَمَثُوبَةٌ» نکره و نشانه ی بی نهایت است.

۳ پاداش های الهی، قطعی است. حرف «ل» در «لَمَثُوبَةٌ» ۴ پاداش های الهی، از هر چیز بهتر است. به دنبال کلمه «خَيْرٌ» چیزی نیامده که این نشانه ی برتری مطلق است، نه نسبی.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (به پیامبر) نگوئید: «راعینا» مراعاتمان کن، بلکه بگوئید: «انظرننا» ما را در نظر بگیر، و (این توصیه را) بشنوید و برای کافران عذاب دردناکی است.

نکته ها:

برخی از مسلمانان برای اینکه سخنان پیامبر را خوب درک کنند، درخواست می کردند که آن حضرت با تأنی و رعایت حال آنان سخن بگوید. این تقاضا را با کلمه «راعینا» می گفتند. یعنی مراعاتمان کن. ولی چون این تعبیر در عرف یهود، نوعی دشنام تلقی می شد، (۱) آیه نازل شد که بجای «راعینا» بگوئید: «انظرننا» تا

ص: ۱۷۳

۱- ۱). «راعینا» از ماده ی «رعی» به معنی مهلت دادن است. ولی یهود کلمه ی «راعینا» را از ماده ی «الرعونه» که به معنی کودنی و حماقت است، می گرفتند.

دشمن سوء استفاده نکند.

این اولین آیه از آغاز قرآن است که با خطاب: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع می شود.

و از این به بعد بیش از هشتاد مورد وجود دارد که با همین خطاب آمده است.

پیام ها:

۱ توجه به انعکاس حرف ها داشته باشید. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا» ممکن است افرادی با حسن نیت سخن بگویند، ولی باید بازتاب آن را نیز در نظر داشته باشند.

۲ دشمن، تمام حرکات و حتی کلمات ما را زیر نظر دارد و از هر فرصتی که بتواند می خواهد بهره برده و ضربه بزند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا» ۳ اسلام، به انتخاب واژه های مناسب، بیان سنجیده و نحوه ی طرح و ارائه مطلب توجه دارد. «وَقُولُوا انظُرْنَا» ۴ باید در سخن گفتن با بزرگان و معلّم، ادب در گفتار رعایت شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا» ۵ اگر دیگران را سفارش به مراعات ادب می کنیم، باید ابتدا خودمان در سخن با مردم، رعایت ادب را بکنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» خطاب محترمانه است.

۶ اگر از چیزی نهی می شود، باید جایگزین مناسب آن معرفی شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۵]

اشاره

مَّا يَؤُدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۱۰۵)

کافران از اهل کتاب و مشرکان، دوست ندارند که هیچ خیر و نیکی از طرف پروردگارتان بر شما نازل شود. در حالی که خداوند، رحمت خود را به هر که بخواهد اختصاص می دهد، و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

ص: ۱۷۴

این آیه، پرده از کینه توزی و عداوت مشرکان و کفار از یهود و نصاری، نسبت به مؤمنان برمی دارد. آنان حاضر نیستند، ببینند که مسلمانان صاحب پیامبری بزرگ و کتابی آسمانی هستند و می خواهند ندای توحید را به تمام جهان رسانده و با تمام تبعیضات نژادی و اقلیمی و با تمام خرافات مشرکان و تحریفات اهل کتاب مبارزه کنند و مانع عوام فریبی بزرگان آنان شوند. خداوند در این آیه می فرماید:

لطف و رحمت خداوند طبق اراده ی او به هر کسی که بخواهد اختصاص می یابد و کاری به میل این و آن ندارد که آنها دوست داشته باشند یا نه!

پیام ها:

۱ اراده ی قلبی و روحیه باطنی دشمن را بشناسید و هرگز به آنان تمایل پیدا نکنید. (۱) «مَا يَوَدُّ» ۲ خیررسانی، از شئون ربوبیت است. «خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ توکل به خدا کنید و از کینه و حسادت دشمن نهرا سید. «وَ اللَّهُ يَخْتَصُّ» ۴ حسادت حسود، هیچ اثری در اراده ی لطف خداوند ندارد. «مِنْ يَشَاءُ» ۵ فضل و رحمت و هدایت خداوند، شامل همه ی اقوام و ملل می شود و اختصاصی به بنی اسرائیل و گروه خاصی ندارد. «مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

ص: ۱۷۵

۱ - ۱. آنان هرگز دوست ندارند به مسلمانان کمترین خیری برسد، ولی در مقابل از بازگشت آنان به کفر و ارتجاع و از سازشکاری و سکوت و سستی با کفار و از به سختی افتادن آنان، لذت می برند. «وَدَّوْا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً» کفار دوست دارند همانند آنها کافر شوید. نساء، ۸۹. «وَدَّوْا لَوْ تَدَّهِنُ فَيَدَّهِنُونَ» کفار دوست دارند که تو ای پیامبر نیز با آنها سازش کنی. قلم، ۹. «وَدَّوْا مَا عَنَّا» کفار دوست دارند که شما مسلمین در زحمت قرار گیرید. آل عمران، ۱۱۸. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ» گروهی از اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف نمایند. آل عمران، ۶۹.

اشاره

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۶)

هر (حکم و) آیه ای را نسخ کنیم و یا (نزول) آن را به تأخیر اندازیم، بهتر از آن، یا همانند آن را می آوریم، آیا نمی دانی که خدا بر هر چیزی قادر است؟

نکته ها:

کلمه «نُنسِئُهَا» از مصدر «انساء» به معنای تأخیر انداختن یا حذف کردن است. بدین معنا که نزول آیه به تأخیر افتد و پس از مدتی نازل شود.

این آیه در مقام پاسخ به تبلیغات سوء یهود است. آنان سؤال می کردند چرا در اسلام برخی قوانین تغییر پیدا می کند؟ چرا قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر یافت؟ اگر اولی درست بود پس دستور دوم چیست؟ و اگر دستور دوم درست است پس اعمال قبلی شما باطل است.

قرآن به این ایرادها پاسخ می گوید:

ما هیچ حکمی را نسخ نمی کنیم یا آن را به تأخیر نمی اندازیم مگر بهتر از آن یا همانندش را جانشین آن می سازیم. آنان از اهداف و آثار تربیتی، اجتماعی و سیاسی احکام غافل هستند. همانگونه که پزشک برای بیمار در یک مرحله دارویی تجویز می کند، ولی وقتی حال مریض کمی بهبود یافت، برنامه دارویی و درمان او را تغییر می دهد. یا معلم با پیشرفت درس دانش آموز، برنامه درسی او را تغییر می دهد، خداوند نیز در زمان ها و شرایط مختلف و متفاوت، برنامه های تکاملی بشر را تغییر می دهد.

یکی از مصادیق آیه، استمرار امامت در جامعه و جانشینی هر امام به جای امام قبلی است، چنان که در حدیثی ذیل این آیه می خوانیم:

هر امامی از دنیا می رود، امام دیگر جانشین او می شود. (۱)

ص: ۱۷۶

پیام ها:

۱ انسان همراه با نیازهای فطری و ثابت خویش، گاهی در شرایط خاص اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی نیز قرار می گیرد. در این موارد در کنار قوانین و مقررات و احکام ثابت، باید دستور العمل های متغیر داشته باشد که از طریق نسخ یا فرمان پیامبر و جانشینان او به مردم ابلاغ شود. «مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ» ۲ تغییر احکام، دلیل بر شکست طرح قبلی نیست، بلکه نشانه ی توجه به مسائل جدید و تغییری حکیمانه است. همانند تغییر کتاب و معلّم. «مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ» («نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا» ۳ در ظاهر دستورها متغیر و انبیا متعدّدند، ولی لطف خدا همواره یکسان است.

«مِثْلَهَا»

۴ جعل احکام و همچنین تغییر و تأخیر آنها، بدست خداست. «نَنْسَخُ»، «نُنَسِّهَا» ۵ همواره باید بهتر جایگزین شود، نه پست تر. «نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا» ۶ اسلام هرگز بن بست ندارد. بعضی از قوانین، قابل تغییر است. «نَنْسَخُ»، «نُنَسِّهَا» ۷ تغییر قانون، علاوه بر زمینه های گوناگون و پیدا شدن مصالح جدید، نیاز به قدرت دارد. «نَنْسَخُ» («أَنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۷]

اشاره

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۰۷)

آیا ندانستی که حکومت آسمان ها و زمین از آن خداست؟ (و او حقّ دارد هر گونه تغییر و تبدیلی را به مقتضای حکمت و حاکمیت خود، در قوانین و احکام بوجود آورد.) و جز خدا برای شما هیچ یاور و سرپرستی نیست.

نکته ها:

آنان که درباره ی تغییر بعضی احکام و دستورات اعتراض و ایراد می کنند، توجه به حاکمیت مطلق خداوند ندارند. حاکمیت خداوند دایمی و ذاتی و عمومی

ص: ۱۷۷

است، ولی غیر خدا، حاکمیت و حکومتش محدود، موقتی، قراردادی و غیر ذاتی است. بنی اسرائیل از حاکمیت الهی چنین تصوّر نادرستی داشته و خدا را نسبت به اعمال حاکمیت، دست بسته می دانسته و می گفتند: «يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)، در حالی که دست خداوند در آفرینش و خلقت و همچنین در وضع و جعل قوانین و تغییر و تحول آنها باز است. (۲) «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ»

پیام ها:

۱ حق حاکمیت همیشگی و مطلق آسمان ها و زمین، مخصوص خداوند است.

«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲ تغییر قوانین، مخصوص خداوندی است که حاکمیت آسمان ها و زمین را دارد. لذا شایبه ی هیچ هوس یا ترسی در این تغییرها نیست. «مَا نَنْسَخْ» ((لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ)) ۳ راضی کردن دیگران که بهانه گپ و لجوج هستند، برای شما ارزش نباشد، چون غیر از خداوند کسی شما را یآوری و سرپرستی نخواهد کرد. «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

ص: ۱۷۸

۱- ۱. مائده، ۶۴.

۲- ۲. خداوند می تواند هر گاه اراده کند، در آفرینش ایجاد تغییر کند؛ مثلاً آب را تلخ کند؛ «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» واقعه، ۷۰. و یا درختان را خشک سازد؛ «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» واقعه، ۶۵. و بالا-تر از همه، تمامی مردمان را نابود و گروه دیگری را بیافریند؛ «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹. چنان که به گروهی از بنی اسرائیل فرمود: «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بقره، ۶۵. یعنی شما به شکل بوزینگان در آید و آنان از شکل انسانی به صورت بوزینگان در آمدند. این نوع تغییر و تحول را بنی اسرائیل در طول تاریخ زندگانی خویش بارها دیده است، خشک شدن دریا برای عبور آنان، ازدها شدن عصای حضرت موسی علیه السلام، شکافته شدن سنگ ها و جاری شدن آب، چگونه است این همه را با چشم خود دیده اند، ولی اکنون با تغییر مختصری در احکام و دستورات بهانه گیری می کنند؟

اشاره

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (۱۰۸)

آیا بنا دارید از پیامبران سؤالات و درخواست هایی (ناجایا) بکنید، آن گونه که پیش از این، موسی (از طرف بنی اسرائیل) مورد سؤال قرار گرفت، و هر کس (با این بهانه جویی ها از ایمان سرباز زند و) کفر را با ایمان مبادله کند، پس قطعاً از راه مستقیم گمراه شده است.

نکته ها:

□
با توجه به خود آیه و آنچه از شأن نزول ها برمی آید، برخی از مسلمانان ضعیف الايمان و بعضی از مشرکان، از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضاهای نامربوط و غیر منطقی داشتند، مثلاً تقاضا می کردند برای ما نامه ای از سوی خداوند بیاور! و یا نهرهایی را برای ما جاری ساز. و برخی دیگر همانند بنی اسرائیل می گفتند: خداوند را آشکارا به ما نشان بده تا با چشم او را ببینیم و به او ایمان بیاوریم! آوردن معجزه و اتمام حجت، برای صدق دعوت پیامبر لازم است، ولی انجام دادن هر درخواستی، طبق هوس و میل هر فردی که از راه می رسد، درست نیست. یک مهندس یا نقاش برای اثبات مهارت خویش، چند نمونه کار ارائه می دهد، ولی ضرورت ندارد برای هر کسی خانه ای بسازد یا تابلویی بکشد! بازگویی مشکلات و تاریخ انبیا، برای دلداری دادن به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، که اگر افرادی از تو سؤال و درخواست نامعقول دارند، از انبیای پیشین نیز از همین قبیل درخواست ها می کردند.

پیام ها:

۱ از سؤالات و درخواست های بی جا پرهیزید که گاهی زمینه ساز کفر است. «أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا» («و مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ» ۲ خطراتی که پیروان دیگر ادیان را تهدید کرده، مسلمانان را نیز تهدید می کند.

«تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

۳ از عاقبت و سرانجام دیگران، عبرت بگیرید. «كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۰۹]

اشاره

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْرِفُوا
حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۹)

بسیاری از اهل کتاب (نه تنها خودشان ایمان نمی آورند، بلکه) از روی حسدی که در درونشان هست، دوست دارند شما را بعد از ایمانتان به کفر بازگردانند، با اینکه حق (بودن اسلام و قرآن)، برای آنان روشن شده است، ولی شما (در برابر حسادتی که می ورزند، آنها را) عفو کنید و درگذرید تا خداوند فرمان خویش بفرستد، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«عفو» یعنی بخشیدن خلاف، «صفح» یعنی نادیده گرفتن خلاف.

دشمن که در دل آرزوی کفر شما را دارد، در عمل از هیچ توطئه و نقشه ای خودداری نخواهد کرد. روشهای اقدام آنها همان طرح سؤالات بی جا، وسوسه ها، القای شبهات و می باشد که باید نسبت بدانها هشیار بود.

پیام ها:

۱ نسبت به روحیات و برنامه های دشمنان خود، مواظب باشید. «وَدَّ» («يَرُدُّونَكُمْ» ۲ در برخورد با دشمن نیز باید انصاف داشت. «وَدَّ كَثِيرٌ» (آیه می فرماید:

بسیاری از اهل کتاب چنین هستند، نه همه ی آنان). ۳ شعله ی حسادت، چنان خطرناک است که بعد از علم و آگاهی نیز فرو نمی نشیند. «حَسَدًا» («مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ» ۴ شما با ایمان آوردن به اسلام، عظمت و عزتی می یابید که دشمنان به شما

رشک و حسد می ورزند و می خواهند شما به جهل، شرک و تفرقه ی زمان جاهلیت برگردید. «وَدَّ كَثِيرٌ» («لَوْ يَرُدُّونَكُمْ» ۵ با مخالفان نباید فوراً به خشونت برخورد کرد، گاهی لازم است حتی با علم به کینه و حسادت آنها، با ایشان مدارا نمود. «فَاعْفُوا» ۶ فرمان عفو دشمن، به صورت موقت و تا زمانی است که مسلمانان دلسرد و دشمنان جسور نشوند. «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى» ۷ عفو، نشان ضعف نیست. خداوند بر انجام هر کاری تواناست و امروز نیز می تواند شما را بر دشمنان غالب گرداند. «إِنَّ اللَّهَ» («قَدِيرٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۰]

اشاره

وَ أَفِيْمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۰)

و نماز را برپا دارید و زکات را پرداخت نمایید و هر خیری که برای خود از پیش می فرستید، آن را نزد خدا (در سرای دیگر) خواهید یافت، همانا خداوند به اعمال شما بیناست.

نکته ها:

بعد از اولین خطاب در آیه ۱۰۴؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، این آیه حامل سومین دستور برای مسلمانان است.

در دستور اول؛ خداوند رعایت ادب در گفتگو با رسول خدا صلی الله علیه و آله را یادآور شد تا در سخن گفتن مواظب باشند بهانه و دستاویزی برای تمسخر به دست دشمنان و مخالفان ندهند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَ قُولُوا انظُرْنَا» دستور دوم؛ عفو و اغماض از کینه و حسادت اهل کتاب تا زمان صدور دستور جدید بود. «فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا» دستور سوم؛ اقامه نماز و پرداخت زکات است. در زمانی که مسلمانان در تیررس انواع کینه و حسادت ها بودند و مأمور به عفو و اغماض شده اند، لازم است

رابطه ی خودشان را با خداوند از طریق اقامه نماز، و پیوند با محرومان جامعه را از طریق زکات، تقویت نمایند.

پیام ها:

۱ معمولاً دستور به نماز همراه با زکات در قرآن آمده است. یعنی یاد خدا باید همراه با توجه به خلق خدا باشد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۲ اعمال انسان، قبل از خود انسان وارد عرصه قیامت می شود. «تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» ۳ مقدار کار خیر مهم نیست، هر کس به هر مقدار می تواند باید انجام دهد.

«مِنْ خَيْرٍ»

۴ کارهای خیر، برای قیامت محفوظ می ماند. «تَجِدُوهُ» ۵ ایمان به نظارت الهی و پاداش در قیامت، قوی ترین انگیزه عمل صالح می باشد. «مَا تَقَدَّمُوا» (تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۱]

اشاره

وَ قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَرَهَانَ لَهَا وَرَهَانُهَا أَكْثَرُ (۱۱۱)

و گفتند: هرگز به بهشت داخل نشود مگر آنکه یهودی یا نصرانی باشد. اینها آرزوهای آنهاست، بگو: اگر راستگوید، دلیل خود را (بر این موضوع) بیاورید.

پیام ها:

۱ غرور دینی، باعث شد تا یهود و نصارا خود را نژاد برتر و بهشت را در انحصار خود بدانند. «إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى» ۲ امتیازطلبی و خودبرتربینی، آرزویی خام و خیالی واهی است. «تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ» ۳ ادعای بدون دلیل محکوم است. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۴ هر گونه عقیده ای باید بر اساس دلیل باشد. «قَالُوا» (قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ) قرآن، مطالب خود را با دلیل بیان کرده است و از مخالفان نیز تقاضای دلیل می کند.

ص: ۱۸۲

اشاره

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۱۲)

آری، کسی که با اخلاص به خدا روی آورد و نیکوکار باشد، پس پاداش او نزد پروردگار اوست، نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین خواهند شد.

نکته ها:

آیه علمت ورود در بهشت را، تسلیم فرمان خدا و نیکوکار بودن می داند. یعنی بهشت به ادعا و شعار به کسی داده نمی شود، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است.

پیام ها:

۱ برای ورود به بهشت، به جای خیال و آرزو، هم تسلیم خدا بودن و ایمان درونی لازم است و هم عمل صالح بیرونی. «أَسْلِمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۲ نیکوکاری باید سیره ی انسان باشد، نه به صورت موسمی و فصلی. «هُوَ مُحْسِنٌ» ۳ پاداش دادن، از شئون ربوبیت است. «أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» ۴ هر کس خالصانه روی به خدا آورد، هم بهره کامل دارد؛ «فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» و هم از هر نوع دلهره بیمه خواهد بود. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

اشاره

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ الْنَصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۱۳)

و یهودیان گفتند: مسیحیان بر حق نیستند، و مسیحیان گفتند: یهودیان بر حق نیستند، در حالی که (هر دو گروه) آنان، کتاب آسمانی را می خوانند! همچنین افراد نادان دیگر (همچون مشرکان که خبر از کتاب ندارند)، همانند سخن آنها را گفتند. پس خداوند در روز قیامت در آنچه اختلاف دارند، در بین آنان داوری خواهد نمود.

این آیه ترسیمی مجدّدی از سیمای متعصّب اهل کتاب است که هر گروه در صدد نفی گروه دیگر است. یهودیان، مسیحیان را بر باطل و بی موقعیت در پیشگاه خداوند معرّفی می کنند و در مقابل، مسیحیان نیز یهود را بی منزلت در نزد خداوند می دانند. اینگونه برخوردها، از روحیه ی متعصّب آنها سرچشمه می گیرد، در حالی که اگر به کتاب آسمانی خود توجه کنند، از این برخوردها دست بر می دارند. سپس می فرماید: مشرکان و بت پرستان نیز با آنکه کتاب آسمانی ندارند، همان سخن ها را می گویند. یعنی صاحبان عقاید باطل هم‌دیگر را نفی می کنند، ولی همه ی این اختلافات در روز قیامت، با داوری خداوند متعال پایان می پذیرد و آنها حقّ را مشاهده می کنند.

پیام ها:

۱ تعصّب بی جا و انحصارطلبی بی دلیل، ممنوع است. تحقیر و نادیده گرفتن دیگران، نشانه ی استبداد و خودمحوری است. (۱) «لَيْسَ مِنَ النَّصْرِ اِىَّ عَلِىٌّ شَيْءٌ» «لَيْسَ مِنَ الْيَهُودِ عَلِىٌّ شَيْءٌ» ۲ اگر تعصّب و خودخواهی باشد، علم هم نمی تواند هدایت کند. اهل کتاب قادر به تلاوت آن بودند ولی به خاطر داشتن روحیه ی انحصارطلبی تلاوت ها کارساز نبود. «وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ» ۳ در فضای آمیخته به تعصّب، عالم و جاهل همانند هم فکر می کنند. مشرکان جاهل همان حرفی را می زدند که تلاوت کنندگان تورات و انجیل می گفتند.

«كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۸۴

۱- ۱. هر گروهی به آنچه خود دارد می بالد، و این بالیدن های بی جا ریشه ی بسیاری از فتنه هاست. در سوره ی مؤمنون آیه ۵۳، تعبیر دیگری دارد: «كُلّ حزب بما لديهم فرحون» هر گروهی به آنچه در نزدشان هست، شادمان است.

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۱۴)

کیست ستمکارتر از آنکه نگذاشت نام خدا در مساجد الهی برده شود و سعی در خرابی آنها داشت؟ آنان جز با ترس و خوف، حق ورود به مساجد را ندارند. بهره ی آنان در دنیا، رسوایی و خواری و در آخرت عذاب بزرگ است.

نکته ها:

بنا بر آنچه از شأن نزول ها و برخی روایات بدست می آید، آیه درباره ی کسانی نازل شده است که درصدد تخریب مساجد برآمده بودند. در طول تاریخ، تخریب مساجد و یا جلوگیری از رونق آنان بارها به دست افراد منحرف و طاغوت ها صورت گرفته است. از تخریب بیت المقدس و آتش زدن تورات بدست مسیحیان به رهبری شخصی به نام «فطلوس» گرفته، تا ممانعت قریش از ورود مسلمانان به مسجد الحرام، نشانه ای از همین تلاش ها است.

امروز نیز از یک سو شاهد تخریب مساجد باقیمانده از صدر اسلام در کنار قبور ائمه بقیع علیهم السلام به عنوان مبارزه با شرک هستیم و از طرف دیگر ویرانی مساجد تاریخی، همانند مسجد بامری در هند را که نشانگر قدمت مسلمانان در شبه قاره است، به چشم می بینیم. اینها همه حکایت از روحیه ی کفرآلود طاغوت ها و جاهلانی دارد که از یاد و نام خداوند که در مراکز توحید طنین انداز می شود، وحشت دارند.

این آیه به والدین و بزرگانی که از رفتن فرزندانشان به مساجد ممانعت به عمل می آورند، هشدار می دهد.

اگر خرابی مسجد ظلم باشد پس آباد کردن مسجد، انفع کارها می باشد. (۱)

۱ ظلم فرهنگی، بزرگترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ» (در قرآن «أَظْلَمُ»، به افترا بر خدا و بستن خانه خدا گفته شده که هر دو جنبه فرهنگی دارد). ۲ خرابی مسجد تنها با بیل و کلنگ نیست، بلکه هر برنامه ای که از رونق مسجد بکاهد، تلاش در خرابی آن است. «مَنْعَ مَسَاجِدِ اللَّهِ» ۳ مساجدی مورد قبول هستند که در آنها یاد خدا زنده شود. مطالب خداپسند و احکام خدا بازگو شود. «يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمَهُ» ۴ دشمن از در و دیوار مسجد نمی ترسد، ترس او از زنده شدن نام خدا و بیداری مسلمانان است. «أَنْ يُذَكِّرَ فِيهَا اسْمَهُ» ۵ مساجد سنگر مبارزه اند، لذا دشمن سعی در خرابی آنها دارد. «سَعَى فِي خَرَابِهَا» ۶ مسجد باید پر رونق و پر محتوی و همانند سنگر فرماندهی نظامی باشد.

هم چنان که جاسوس از رخنه به مراکز نظامی در وحشت و اضطراب است، باید مخالفان و دشمنان نیز از نفوذ و ورود به مساجد، در ترس و نگرانی باشند. «مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ» ۷ کسانی که با مقدمات دینی به مبارزه برمی خیزند، علاوه بر قهر الهی در قیامت، گرفتار ذلت و خواری دنیا نیز می شوند. (۱) «سَعَى فِي خَرَابِهَا» («لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۱۱۵)

مشرق و مغرب از آن خداست، پس به هر سو رو کنید، آنجا روی خداست، همانا خداوند (به همه جا) محیط و (به هر چیز) داناست.

ص: ۱۸۶

۱- ۱. اگر سعی در خرابی ساختمانی که یادآور خداست، ذلت دنیوی و عذاب اخروی دارد، پس کسانی که با شایعه و تهمت و تحقیر، قداست مردانی را شکستند که در جامعه یادآور خدا هستند، قطعاً در همین دنیا گرفتار ذلت و نکبت خواهند شد.

یهود بعد از تغییر قبله ی مسلمانان از بیت المقدس به کعبه، ایجاد سؤال و یا القاء شبهه می کردند که به چه دلیلی قبله تغییر یافته است. هر چند در آیات قبل (۱) به اجمال و سربسته، خداوند پاسخ اینگونه اعتراضات را بیان فرمود، ولی این آیه نیز بر این حقیقت تکیه می کند که مشرق و مغرب از آن خداست و به هر سو رو کنید، خدا آنجاست. اگر کعبه نیز به عنوان قبله قرار داده شده است، برای تجلی وحدت مسلمانان و تجدید خاطرات ایثارگری و شرک ستیزی ابراهیم علیه السلام است.

و بدین خاطر دارای قداست و احترام می باشد.

چنان که در رساله های احکام مراجع آمده است، در نمازهای مستحبی، قبله شرط نیست و حتی می توان در حال راه رفتن یا سواره بجا آورد. برخی روایات نیز در ذیل این آیه، به این مطلب اشاره نموده اند. (۲)

اگر به فرموده آیه ی قبل، گروهی در خرابی مسجد تلاش کردند، شما از پای نشینید که توجه به خدا در انحصار جهتی خاص نیست.

جهت قبله به شرق یا غرب باشد، موضوعی تربیتی و سیاسی است، اصل و مقصود، یاد خدا و ارتباط با او می باشد. قرآن در ستایش گروهی از بندگان می فرماید: «يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وُقُودًا وَّ عَلٰى جُنُوبِهِمْ» (۳)

آنان خدا را به حال ایستاده و

نشسته و خوابیده یاد می کنند. و یا در پاسخ هیاهویی که برای تغییر قبله درست شد، می فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (۴) یعنی:

ای مردم! نیکی این نیست که رو به سوی شرق یا غرب در حال عبادت

بکنید، بلکه نیکی در ایمان واقعی شما به خدا و انجام کارهای خداپسندانه است.

ص: ۱۸۷

۱-۱. بقره، ۱۰۶.

۲-۲. امام باقر علیه السلام می فرماید: «انزل الله هذه الاية في التطوع خاصه» این آیه در مورد نماز مستحبی نازل شده است. تفسیر برهان؛ راهنما.

۳-۳. آل عمران، ۱۹۱.

۴-۴. بقره، ۱۷۷.

هر چند در آیه قبل، از بزرگترین ظلم یعنی تخریب مساجد یا منع از مساجد، سخن به میان آمد و یا اینکه در جای دیگر می فرماید:

اگر جهاد نبود صوامع و بیع و مساجد ویران می شدند. (۱) ولی آیه بشارت به این است که مبدا مأیوس شوید و یا احساس ناامیدی و بی پناهی نکنید، تمام جهان، محل عبادت و همه جای هستی قبله گاه است.

پیام ها:

۱ هر کاری که به فرمان خداوند بوده و رنگ الهی داشته باشد، وجه الله و عبادت است. «فَأَيُّمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» ۲ خداوند در همه جا حاضر و بر هر چیز ناظر است. «إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۶]

اشاره

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ (۱۱۶)

و (برخی از اهل کتاب و مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی برای خود اختیار کرده است. منزّه است او، بلکه آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و همه در برابر او فرمان برند.

نکته ها:

اهل کتاب و مشرکان، هر کدام به نوعی برای خداوند فرزندی می پنداشتند؛ یهود می گفت: عزیر فرزند خداست. (۲) نصاری نیز حضرت عیسی را فرزند خدا معرفی می کردند (۳) و مشرکان، فرشتگان را فرزندان خدا می دانستند. (۴) این آیه ردی است بر این توهم غلط و نابجا، و ذات خداوند را از چنین نسبتی منزّه می داند.

ص: ۱۸۸

۱-۱. حج، ۴۰.

۲-۲. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللَّهِ» توبه، ۳۰.

۳-۳. «وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» توبه، ۳۰.

۴-۴. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ» نحل، ۵۷.

خدا را با خود مقایسه نکنیم. اگر انسان نیاز به فرزند دارد بخاطر موارد ذیل است:

۱ عمرش محدود است و میل به بقای خویش و نسل خویش دارد.

۲ قدرتش محدود است و نیازمند معاون و کمک کننده است.

۳ نیازمند محبت و عاطفه است و لازم است مونس داشته باشد.

ولی خداوند از همه ی این کمبودها و نیازها منزّه است، بلکه هر چه در آسمان ها و زمین است، همه در برابر او متواضعند.

پیام ها:

۱ خدایی که همه آسمان ها و زمین در برابر او تسلیم هستند، چه کمبودی دارد تا از طریق فرزند گرفتن آن را جبران کند؟! «بَلِّغْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ خشوع و تواضع، در برابر کسی سزاوار است که تمام هستی از آن اوست، نه بت ها و طاغوت هایی که از آفریدن حتی یک مگس نیز عاجزند و قدرت نفع و ضرری ندارند. «كُلُّ لَهُ قَائِتُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۷]

اشاره

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۱۱۷)

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست و هنگامی که فرمان (وجود) چیزی را صادر کند، فقط می گوید: باش! پس (فوراً) موجود می شود.

نکته ها:

او نه تنها مالک همه ی موجودات است، بلکه خالق آنهاست، آن هم بطور بدیع و بدون نقشه قبلی. پس او چه نیازی به فرزند دارد؟! هر گاه وجود چیزی را اراده کند، به او می گوید: باش! و فوراً خلق می شود. به تعبیر حضرت رضا علیه السلام:

خداوند در کار خویش حتی نیازمند گفتن کلمه»

كُنْ

«نیست، اراده ی او همان و آفریدن همان. (۱)

١-١). «فأراد الله الفعل لا غير ذلك يقول له كن فيكون باللفظ و لا نطق و لا همّ و لا تفكّر» كافي، ج ١ ص ١٠٩.

در این چند آیه، با قدرت الهی آشنا شدیم: «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ»

مشرق و مغرب برای اوست.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

آسمان ها و زمین برای اوست.

«كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ»

همه برای او متواضع و فرمان بردار هستند.

«بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست.

«كُنْ فَيَكُونُ»

به فرمان او هر چیز موجود می شود.

هم چنان که خداوند در یک آن می آفریند، در مقام قَهَّارِیت نیز می تواند در یک آن همه چیز را از بین ببرد. چنان که در آیه ۱۹ سوره ابراهیم فرموده: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ایمان به چنین قدرتی، که وجود و عدم همه چیز بدست اوست، به انسان توانایی فوق العاده می دهد و او را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

پیام ها:

۱ آفرینش خداوند، همواره بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعُ» ۲ خداوند می تواند در یک لحظه همه هستی را بیافریند؛ «كُنْ فَيَكُونُ» هر چند حکمتش اقتضا می کند که سلسله علل در کار باشد و به تدریج خلق شوند.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۱۱۸)

کسانی که نمی دانند، گفتند: چرا خدا با خود ما سخن نمی گوید؟ یا آیه و نشانه ای بر خود ما نمی آید؟ همچنین گروهی که قبل از آنان بودند مثل گفته آنان را گفتند، دلها (و افکار) شان مشابه است، ولی ما (به اندازه ی کافی) آیات و نشانه ها را برای

اهل يقين (و حقيقت جويان) روشن ساخته ايم.

نکته ها:

باز هم تقاضای نابجا از سوی گروه دیگری از کفار! افراد ناآگاه، در برابر دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین می گویند: چرا خداوند مستقیماً با خود ما سخن نمی گوید؟

ص: ۱۹۰

چرا بر خود ما آیه نازل نمی شود؟! قرآن برای جلوگیری از اثرات سوء احتمالی اینگونه سخن های یاوه و بیجا بر سایر مسلمانان و دلداری به رسول خدا صلی الله علیه و آله، سؤال و خواست آنها را خیلی عادی تلقی می کند که این سؤالات حرف تازه ای نیست و کفار قبل از اینها نیز از انبیای پیشین چنین توقعات نابجا را داشته اند. سپس می فرماید:

طرز تفکر هر دو گروه به یکدیگر شباهت دارد، ولی ما برای اینگونه درخواست ها اعتبار و ارزشی قائل نیستیم. چرا که آیات خودمان را به قدر کفایت برای طالبان حقیقت بیان کرده ایم.

توقعات نابجا، یا به خاطر روحیه استکبار و خودبرتربینی است و یا به خاطر جهل و نادانی. آنکه جاهل است، نمی داند نزول فرشته وحی بر هر دلی ممکن نیست و حکیم، شربت زلال و گوارا را در هر ظرفی نمی ریزد. در قرآن می خوانیم:

اگر پاکدل و درست کردار بودید، فرقان و قوه تمیز به شما می دادیم. (۱)

پیام ها:

۱ اصالت به تلاش و لیاقت است، نه تقاضا و توقع. گروهی هستند که به جای تلاش و بروز لیاقت، همیشه توقعات نابجای خود را مطرح می کنند. «لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ» ۲ سنت خداوند اتمام حجت و بیان دلیل است، نه پاسخگویی به خواسته ها و تمایلات نفسانی هر کس. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۱۹]

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ (۱۱۹)

(ای رسول!) ما ترا به حق فرستادیم تا بشارتگر و بیم دهنده باشی و تو مسئول (گمراه شدن) دوزخیان (و جهنم رفتن آنان) نیستی.

ص: ۱۹۱

۱- ۱. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» انفال، ۲۹.

ای رسول گرامی! به توقعات نابجای کفار توجه نکن. آنان هر کدام توقع دارند اوراق متعددی از آیات برایشان نازل شود؛ «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتِيَهُ صُحُفًا مُنشَرَةً» (۱) در حالی که ما ترا همراه منطق حقّ برای مردم فرستاده ایم تا از طریق بشارت و انذار، آنان را نسبت به سعادت خودشان آشنا کنی. اگر گروهی بهانه جویی کرده و از پذیرش حقّ سرباز زدند و توقع داشتند که بر آنان وحی نازل شود، تو مسئول دوزخ آنان نیستی، تو فقط عهده دار بشارت و انذار، و مسئول نتیجه و قبول یا ردّ مردم نیستی.

بشارت و انذار، نشانه‌ی اختیار انسان است. در قرآن مکرر این معنا آمده است که آنچه بر خداوند است، فرستادن پیامبری معصوم با منطق حقّ همراه با بشارت و انذار است. حال مردم خودشان هستند که آزادانه یا راه حقّ را می‌پذیرند و یا سرسختانه لجاجت می‌کنند.

پیام ها:

۱ در برابر هر تضعیف روحیه‌ی ای از طرف دشمن، نیاز به تقویت و تسلیت و تسکین روحی از طرف خدا است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (در آیه قبل بهانه‌های کفار نقل شد، در این آیه پیامبر صلی الله علیه و آله با کلمه «بِالْحَقِّ» تأیید و تقویت می‌شود). ۲ بشارت و تهدید، همچون دو کفه ترازو باید در حال تعادل باشد، و گر نه موجب غرور یا یأس می‌شود. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا»

ص: ۱۹۲

اشاره

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۲۰)

(ای پیامبر!) هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (آنکه تسلیم خواسته آنان شوی و) از آئین آنان پیروی کنی. بگو: هدایت تنها هدایت الهی است، و اگر از هوی و هوسهای آنها پیروی کنی، بعد از آنکه علم (وحی الهی) نزد تو آمد، هیچ سرور و یآوری از ناحیه خداوند برای تو نخواهد بود.

نکته ها:

بعد از تغییر قبله، ناراحتی یهود از مسلمانان بیشتر شد و احياناً بعضی از مسلمانان ها نیز تمایل داشتند قبله همان بیت المقدس باشد تا بتوانند با یهود در الفت و دوستی زندگی کنند، غافل از اینکه رضایت اهل کتاب با حفظ آن حاصل نمی شد و انتظار آنان، پیروی از تمام آئین آنها و نه فقط قبله آنان بود.

این آیه در عین اینکه خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، خطاب به همه مسلمانان در طول تاریخ نیز هست که هرگز یهود و نصاری از شما راضی نخواهند شد، مگر آنکه تسلیم بی چون و چرای آنان شوید و از اصول و ارزشهای الهی کناره بگیرید.

ولی شما مسلمان ها باید با قاطعیت دست رد به سینه نامحرم بزنید و بدانید تنها راه سعادت، راه وحی است نه پیروی از تمایلات این و آن.

پیام ها:

۱ دشمن، به کم راضی نیست. فقط با سقوط کامل و محو مکتب و متلاشی شدن اهداف شما راضی می شود. «لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ»
 ۲ اگر مسلمانان مشاهده کردند که کفار از دین آنان راضی هستند، باید در دینداری خود تردید نمایند. دینداری کافر پسند، همان کفر است. «لَنْ تَرْضَىٰ» («حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» ۳ جز وحی و هدایت الهی، همه راه ها انحرافی است. «قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ» ۴ مسئولیت عالم، بیشتر از جاهل است. «بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۵ رابطه با اهل کتاب نباید به قیمت صرف نظر کردن از اصول تمام شود. جذب دیگران آری، ولی عقب نشینی از اصول هرگز. «لَئِنْ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ»

۶ پیروی از تمایلات و هوسهای مردم، منجر به قطع الطاف الهی می شود. یا لطف خدا، یا هوسهای مردم. «مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۱]

اشاره

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۲۱)

کسانی که به آنها کتاب آسمانی داده ایم و آن را چنان که سزاوار تلاوت است تلاوت می کنند، آنان به آن (قرآن یا پیامبر) ایمان می آورند و کسانی که به آن کافر شوند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

در برابر یهود و نصاری که به سبب لجاجت و سرکشی مورد انتقاد قرار گرفتند، گروهی از آنان مورد تمجید و قدردانی خداوند قرار گرفته اند. آنان کسانی هستند که به کتاب های آسمانی مراجعه کرده و نشانه های ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را در آن دیده و به او ایمان می آورند.

در تفسیر اُطیب البیان آمده است: مراد از «الْكِتَابَ» در این آیه، قرآن و مخاطب مسلمانانی هستند که در قرائت قرآن، حق تلاوت را ادا نموده و به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند. تفسیر المیزان نیز این معنی را احتمال داده است.

روایتی درباره ی آداب تلاوت قرآن در تفسیر المیزان نقل شده، که هشت نکته را مورد توجه قرار داده است:

۱ ترتیل آیات. ۲ تفقه در آیات. ۳ عمل به آیات. ۴ امید به وعده ها. ۵ ترس از وعیدها. ۶ عبرت از داستان ها. ۷ انجام اوامر الهی. ۸ ترک نواهی. در پایان روایت نیز امام صادق علیه السلام فرمود:

حق تلاوت تنها حفظ آیات، درس حروف، قرائت و تجوید نیست. و بر اساس روایات، کسانی که حق تلاوت قرآن را ادا می کنند، تنها امامان معصوم می باشند. (۱)

ص: ۱۹۴

پیام ها:

۱ رعایت انصاف حتی در برخورد با مخالفان، لازم است. (۱) «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ» ۲ حَقَّ تِلَاوَتِهِ، در تلاوت با صوت زیبا و رعایت نکات تجوید خلاصه نمی شود، بلکه ایمان و عمل نیز لازم است. «يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۳ کسی که در انتخاب مکتب دچار انحراف شود، زیانکار واقعی است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۲۲) وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَ لَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَ لَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَ لَا هُمْ يُنصَرُونَ (۱۲۳)

ای بنی اسرائیل! نعمت مرا که به شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان برتری بخشیدم یاد کنید.

و بترسید از روزی که هیچکس چیزی (از عذاب خدا) را از دیگری دفع نمی کند و هیچگونه عوضی از او قبول نمی گردد و هیچ شفاعتی، او را سود ندهد و (از جانب هیچ کسی) یاری نمی شود.

نکته ها:

این دو آیه مشابه آیات ۴۷ و ۴۸ همین سوره است که قبلاً گذشت و مطالبی در آنجا ذکر کرده ایم.

ص: ۱۹۵

۱ - ۱). در آیاتی که قرآن از بنی اسرائیل انتقاد می کند، کلماتی همچون «کثیر»، «اکثر» و «فریق»، بکار رفته است تا حق افراد پاکدل و مؤمن از بین نرود.

اشاره

وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (۱۲۴)

و (به خاطر بیاور) هنگامی که پروردگار ابراهیم، او را با حوادث گوناگونی آزمایش کرد و او به خوبی از عهده آزمایش برآمد. خداوند به او فرمود: من تو را امام و رهبر مردم قرار دادم. ابراهیم گفت: از فرزندان من نیز (امامانی قرار بده)، خداوند فرمود: پیمان من به ستمکاران نمی رسد (و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند شایسته این مقامند).

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام در بین انبیا، جایگاه و منزلت خاصی دارد. نام آن بزرگمرد، ۶۹ مرتبه و در ۲۵ سوره قرآن آمده و از او همانند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان اسوه و نمونه برای بشریت یاد شده است. در برخی از آیات، آن بزرگوار در ردیف اخیار، صالحان، قانتان، صدیقان، صابران و وفاکنندگان شمرده شده است. در بزرگداشت این پیامبر بزرگ، خداوند تعابیر خاصی بکار برده و حتی یکی از اسرار حج را یادآوری و زنده نگهداشتن این اثرگری ها و از خود گذشتگی های حضرت ابراهیم علیه السلام گفته اند. آن مرد الهی، در عرصه های گوناگون با انحراف و شرک مبارزه کرد؛ برهان و استدلال او در مقابل ستاره پرستان و ماه پرستان، مبارزه عملی او با بت پرستان، احتجاج او در برابر نمرد و سربلندی او در آزمایشات دیگر، از او انسانی اسوه و نمونه ساخت که خداوند او را به مقام امامت نصب نمود.

در قرآن حدود بیست مرتبه مسئله آزمایش و امتحان مطرح شده و از سنتهای الهی است.

(هدف آزمایش) آزمایش برای آگاه شدن خداوند نیست، زیرا او از پیش همه چیز را می داند، این آزمایش ها برای ظهور و بروز استعدادهای نهفته و تلاش و عمل انسان هاست. اگر انسان کاری نکند، استحقاق پاداش نخواهد یافت.

(ابزار آزمایش) تلخی ها و شیرینی های زندگی، همه ابزار امتحان هستند. گاهی

افرادی با شدايد و مصايب آزمائش مي شوند و برخي ديگر با رفاه، و ناگزير همه مردم حتي انبيا مورد امتحان قرار مي گيرند. اين امتحانات و آزمائش ها براي رشد و پرورش مردم است.

ابراهيم عليه السلام در هر آزمائشي كه موفق مي شد، به مقامي مي رسيد: در مرحله نخستين، عبد الله شد. سپس به مقام نبي الله رسيد. و پس از آن رسول الله، خليل الله و در نهايت به مقام امامت و رهبري مردم منصوب گرديد. (۱)

مراد از «بِكَلِمَاتٍ» در آيه، امتحانات سنگين است كه حضرت ابراهيم از همه ي آنها بيروز بيرون آمد. نه عمو، نه همسر و نه فرزند هيچكدام نتوانستند مانع او در راه انجام وظيفه شوند. با آنكه ابراهيم تحت سرپرستي عمويش آزر بود، اما با بت پرستي او و جامعه اش به مبارزه برخاست و بت شکن بزرگ تاريخ گرديد و آن گاه كه از سوي خدا مأموريت يافت، همسر و فرزندش را در صحراي مکه ساكن نموده و براي تبليغ به نقطه اي ديگر برود، بي هيچ دلبستگي، آنها را به خدا سپرد و رفت. همچنين فرمان ذبح فرزندش اسماعيل آمد، رضاي خدا را بر هواي دل ترجيح داد و كارد بر گلوي فرزند نهاد. اما ندا آمد كه قصد ما كشتن اسماعيل نبود، بلكه امتحان ابراهيم بود.

حضرت ابراهيم عليه السلام، مقام امامت را براي نسل خود نيز درخواست نمود، پاسخ آمد كه اين مقام عهدي است الهی كه به هر كس لايق باشد عطا مي شود. در ميان نسل تو نيز كساني كه شايستگي داشته باشند، به اين مقام خواهند رسيد. چنان كه پيامبر اسلام صلي الله عليه و آله از نسل ابراهيم عليه السلام است و به اين مقام رسيد، ولي كساني كه دچار كوچكترين گناه و ستمی شده باشند، لياقت اين مقام را ندارند.

ابراهيم عليه السلام تنها پيامبري است كه مشركان و يهود و نصاري، همه خود را پيرو و در راه او مي دانند. در اين آيه ضمن تجليل از ابراهيم عليه السلام، به طور غير مستقيم به همه مي فهماند كه اگر به راستي او را قبول داريد، دست از شرك برداشته و همانند

ص: ۱۹۷

او تسلیم محض اوامر الهی باشید.

این آیه یکی از آیاتی است که پشتوانه فکری و اعتقادی شیعه قرار گرفته است که امام باید معصوم باشد و کسی که لقب ظالم بر او صدق کند، به مقام امامت نخواهد رسید. (۱)

این آیه، مقام امامت را «عَهْدِي» گفته است، پس آیه؛ «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲) یعنی اگر شما به امامی که من تعیین کردم وفادار بودید و اطاعت کردید من نیز به نصرت و یاری که قول داده ام وفا خواهم کرد.

پیام ها:

۱ پیامبران نیز مورد آزمایش الهی قرار می گیرند. «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» ۲ برای منصوب کردن افراد به مقامات، گزینش و آزمایش لازم است. «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» («بِكَلِمَاتٍ» ۳ منشأ امامت وراثت نیست، لیاقت است که با پیروزی در امتحانات الهی ثابت می گردد. «فَأَتَمَّهُنَّ» ۴ پست ها و مسئولیت ها باید تدریجاً و پس از موفقیت در هر مرحله به افراد واگذار شود. «فَأَتَمَّهُنَّ» ۵ امامت، مقامی رفیع و از مناصب الهی است. امام باید حتماً از طرف خداوند منصوب شود. «إِنِّي جَاعِلُكَ» ۶ امامت، عهد الهی است و همیشه باید این عهد میان خدا و مردم باشد. «عَهْدِي» ۷ از اهم شرایط رهبری، عدالت و حسن سابقه است. هر کس سابقه شرک و ظلم

ص: ۱۹۸

۱-۱. در تفسیر المنار، ج ۱، ص ۴۵۷ آمده است: ابو حنیفه به استناد این آیه، مخالف حکومت وقت (منصور عباسی) بود و مقام قضاوت آنان را قبول نمی کرد. سپس می گوید: ائمه ی اربعه اهل سنت، با حکومت های زمان خود مخالف بودند، زیرا آنان را ظالم می دانستند. البته در منابع و متون تاریخی، مطالبی بر خلاف ادعای صاحب المنار به چشم می خورد.

۲-۲. بقره ۴۰۷.

داشته باشد، لایق امامت نیست. (۱) «لَا يَتَّخِذُ الْظَالِمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۵]

اشاره

وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ اَمْنًا وَ اتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصِیِّمًا وَ عَهِدْنَا اِلَیْ اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْمَاعِیْلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِیْنَ وَ الْعَاكِفِیْنَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ (۱۲۵)

و(به یاد آور) هنگامی که خانه(ی کعبه) را محل رجوع و اجتماع و مرکز امن برای مردم قرار دادیم(و گفتیم): از مقام ابراهیم، جایگاهی برای نماز انتخاب کنید و به ابراهیم و اسماعیل تکلیف کردیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان، پاک و پاکیزه کنید.

نکته ها:

بعد از اشاره به مقام والای ابراهیم علیه السلام در آیه ی گذشته، به یادگار او یعنی کعبه اشاره نموده و می فرماید: کعبه را برای مردم «مَثَابَةً» قرار دادیم. کلمه «مَثَابَةٌ» از ریشه «ثَوَّبَ» به معنای بازگشت به حالت اول است. کعبه محلّ بازگشت و میعادگاه همه مردم است، میعادگاهی امن و مقدّس.

مقام ابراهیم جایگاهی است با فاصله تقریبی ۱۳ متر از کعبه، که بر حاجیان لازم است بعد از طواف خانه خدا، پشت آن دو رکعت نماز بگزارند و در آنجا سنگی قرار دارد که حضرت ابراهیم برای بالا بردن دیوارهای کعبه، بر روی آن ایستاده است و آن سنگ فعلاً در محفظه ای نگهداری می شود.

مراد از «عهد» در این آیه دستور الهی است. «عَهْدْنَا» یعنی دستور دادیم.

خداوند جسم نیست تا نیازمند خانه باشد. کلمه ی «بَيْتِي» در این آیه همانند

ص: ۱۹۹

۱- ۱). در تفسیر اُطیب البیان به نقل از امالی طوسی آورده است: ابن مسعود از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: «من سجد لصنم دونی، لا اجعله اماماً» «انا و علی بن ابی طالب لم یسجد احدنا لصنم قط» یعنی هر کس برای بتی سجده کند من او را امام و رهبر قرار نمی دهم» «و من و علی بن ابی طالب، هیچکدام از ما هرگز به بت سجده نکرده است.

«شهر الله» در باره ماه رمضان است که به منظور کرامت بخشیدن به مکان یا زمانی خاص، خداوند آن را به خود منسوب می کند. و در عظمت کعبه همین بس که گاهی می فرماید: «بَيْتِي»

خانه من. گاهی می فرماید: «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ»

خدای این خانه.

پیام ها:

۱ شخصیت حضرت ابراهیم، شخصیتی جهانی است. در آیه قبل، ابراهیم را امام برای همه ی مردم قرار داد و در این آیه کعبه را میعادگاه همه مردم قرار داده است. «جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ» ۲ جامعه نیازمند امام و امتیت است. در آیه ی قبل فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» و در این آیه می فرماید: «وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنَا» ۳ کسی که در راه خداوند حاضر شود خود و همسر و فرزندش را تسلیم نماید، باید تمام سرها در جای پای او برای خداوند به خاک برسد. «مُصَيِّمًا» (۱) ۴ چون خانه از خداست؛ «بَيْتِي» خادم آن نیز باید از اولیای او باشد. «طَهَّرْنَا بَيْتِي» ۵ زائران بیت الله را همین کرامت بس که ابراهیم و اسماعیل، مسئول طهارت و پاکی آن بیت برای آنها بوده اند. «طَهَّرْنَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ» ۶ عبادت با طهارت، پیوند دارد. «طَهَّرْنَا» (و) الرَّكْعِ السُّجُودِ» ۷ عبادت و نماز به قدری مهم است که حتی ابراهیم و اسماعیل برای انجام مراسم آن مأمور پاکسازی می شوند. «طَهَّرْنَا بَيْتِي» (الرَّكْعِ السُّجُودِ) ۸ مسجد مسلمانان باید پاکیزه و رغبت انگیز باشد. «طَهَّرْنَا» (الرَّكْعِ السُّجُودِ)

ص: ۲۰۰

اشاره

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ اَرْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ قَلِيْلًا ثُمَّ اَصْطَرَّتْهُ اِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَ بئْسَ الْمَصِيْرُ (۱۲۶)

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این (سرزمین) را شهری امن قرار ده و اهل آن را، آنان که به خدا و روز آخرت ایمان آورده اند، از ثمرات (گوناگون) روزی ده. (اما خداوند) فرمود: به آنهایی که کافر شوند (نیز) بهره ی اندکی خواهم داد. سپس آنها را به قهر به سوی عذاب آتش می کشانم و چه بد، سرانجامی است.

نکته ها:

در آیات قبل، حضرت ابراهیم علیه السلام برای ذریه ی خویش درخواست مقام امامت نمود، اما خداوند در جواب فرمود: این مقام و مرتبت به افراد ظالم نمی رسد. در این آیه حضرت ابراهیم، رزق دنیا را تنها برای مؤمنان درخواست کرد، اما خداوند این محدودیت را نمی پذیرد و از اعطای رزق مادی به کفار امتناع نمی ورزد. یعنی رزق مادی مهم نیست، لذا به اهل و ناهل هر دو داده می شود، اما مقامات معنوی و اجتماعی و رهبری، بسیار مهم است و به هر کس واگذار نمی شود.

پیام ها:

۱ انبیا علاوه بر ارشاد و هدایت، به نیازهای مادی مردم همانند امتیّت و معیشت نیز توجّه داشته و برای آن تلاش و دعا می کنند. «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» ۲ بهره مندی از نعمت ها، زمانی لذیذ و گوارا است که در فضای امن، آرام و بی اضطراب باشد. «آمِنًا وَ اَرْزُقْ» ۳ در دعا، دیگران را فراموش نکنیم. به جای «B وَ اَرْزُقْنَا» فرمود: «وَ اَرْزُقْ اَهْلَهُ» ۴ سنت الهی آن است که به همه مردم اعم از مسلمان و کافر، رزق دهد و این سنت حتّی با دعای ابراهیم علیه السلام خدشه بردار نیست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۵ بهره مندی در دنیا، نشانه ی لطف خداوند به انسان نیست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۶ در کمک رسانی به هموع، کاری به مکتب او نداشته باشید. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمَّتُّهُ» ۷ کامیابی های مادی هر قدر باشد، نسبت به نعمت های آخرت اندک است.

«قَلِيْلًا»

اشاره

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۲۷)

و (بیاد آور) هنگامی که ابراهیم، پایه های خانه (کعبه) را با اسماعیل بالا می برد (و می گفتند): پروردگارا از ما بپذیر، همانا تو شنوا و دانایی.

نکته ها:

از آیات و روایات متعدّد استفاده می شود که خانه کعبه، از زمان حضرت آدم بوده و حضرت ابراهیم علیه السلام آن را تجدید بنا نموده است. چنان که آن حضرت در موقع اسکان همسر و فرزندش در سرزمین مکه می گوید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ دُرِّيِّ بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» (۱)

خداوندا بعضی از خاندانم را در این سرزمین خشک و

بدون زراعت، در کنار خانه تو سکونت دادم. بنا بر این در زمان شیر خوارگی حضرت اسماعیل علیه السلام نیز اثری از کعبه وجود داشته است. و در سوره ی آل عمران (۲) نیز از کعبه به عنوان اولین خانه مردم یاد شده است. در آیه مورد بحث نیز سخن از بالا- بردن پایه های خانه بدست ابراهیم علیه السلام است و این تعبیر می رساند که اساس خانه کعبه، قبلاً وجود داشته و ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام آن را بالا برده اند. حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه قاصعه (۳) می فرماید:

خداوند تمام مردم را از زمان حضرت آدم

تا ابد، با همین کعبه و سنگ های آن آزمایش می نماید.

ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در کار مساوی نبودند. در حدیث می خوانیم:

ابراهیم بنّایی می کرد و اسماعیل سنگ به دست پدر می داد. و شاید به سبب همین تفاوت، میان نام آن دو بزرگوار فاصله گذاشته است. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ»

پیام ها:

۱ بانیان کارهای نیک را فراموش نکنیم. «إِذْ يَرْفَعُ» یعنی گذشته را یاد کن.

۲ در مسیر اهداف الهی، کار بنّایی و کارگری نیز عبادت است. لذا از خداوند

١-١. ابراهيم، ٣٧.

٢-٢. آل عمران، ٩٦.

٣-٣. نهج البلاغه، خطبه ١٩٢.

قبولی آن را می خواهند. «يَزْفَعُ اِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ» («رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» ۳ کار مهم نیست، قبول شدن آن اهمیت دارد. حتی اگر کعبه بسازیم، ولی مورد قبول خدا قرار نگیرد، ارزش ندارد. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ» ۴ کارهای خود را در برابر عظمت خداوند، قابل ذکر ندانیم. حضرت ابراهیم نامی از کار و بنایی خود نبرد و فقط گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» ۵ در روایات آمده است: از شرایط استجاب و آداب دعا، ستایش خداوند است. ابراهیم علیه السلام دعای خود را با ستایش پروردگار همراه ساخته است. «اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۸]

اشاره

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۲۸)

(ابراهیم و اسماعیل همچنین گفتند: پروردگارا! ما را تسلیم (فرمان) خود قرار ده و از نسل ما (نیز) امتی که تسلیم تو باشند قرار ده و راه و روش پرستش را به ما نشان ده و توبه ی ما را بپذیر، که همانا تو، توبه پذیر مهربانی.

نکته ها:

با آنکه حضرت ابراهیم و اسماعیل هر دو در اجرای فرمان ذبح، عالی ترین درجه تسلیم در برابر خدا را به نمایش گذاردند، اما با این همه در این آیه از خداوند می خواهند که

ما را تسلیم فرمان خودت قرار ده. گویا از خداوند تسلیم بیشتر و یا تداوم روحیه تسلیم را می خواهند. کسی که فقط تسلیم خدا باشد، نه تسلیم عمومی بت تراش می شود و نه در برابر بت ها به زانو می افتد و نه از طاغوت ها پیروی می کند.

پیام ها:

۱ به کمالات امروز خود قانع نشوید، تکامل و تداوم آن را از خدا بخواهید. «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ»

ص: ۲۰۳

۲ توجه به نسل و فرزندان، یک دورنگری عاقلانه و خداپسندانه است که حاکی از وسعت نظر و سوز و عشق درونی است و بارها در دعاهای حضرت ابراهیم آمده است. «وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا» ۳ راه و روش بندگی را باید از خدا آموخت و گر نه انسان گرفتار انواع خرافات و انحرافات می شود. «أَرِنَا مَنَاسِكَنَا» ۴ تا روح تسلیم نباشد، بیان احکام سودی نخواهد داشت. در اینجا ابراهیم علیه السلام ابتدا از خداوند روح تسلیم تقاضا می کند، سپس راه و روش عبادت و بندگی را می خواهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ» («أَرِنَا مَنَاسِكَنَا» ۵ نیاز به توبه و بازگشت الطاف الهی، در هر حال و برای هر مقامی، ارزش است. (۱) «تُبِّ عَلَيْنَا» ۶ یکی از آداب دعا، ستایش پروردگار است که در این آیه نیز به چشم می خورد.

«التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۲۹]

اشاره

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۲۹)

پروردگارا! در میان آنان پیامبری از خودشان مبعوث کن تا آیات تو را بر آنها بخواند و آنان را کتاب و حکمت بیاموزد و (از مفاسد فکری، اخلاقی و عملی) پاکیزه شان نماید، همانا که تو خود توانا و حکیمی.

نکته ها:

این آیه، دعایی دیگر از حضرت ابراهیم علیه السلام را بازگو می کند که بیانگر عظمت فوق العاده روح، و ترسیم کننده ی سوز و اخلاص درونی اوست. با آنکه خود در حال حیات و از پیامبران برجسته الهی است، برای نسل های آینده دعا می کند که

ص: ۲۰۴

۱-۱). در حدیث می خوانیم: رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر روز، هفتاد مرتبه استغفار می نمود، با اینکه او معصوم بود و هیچ گناهی نداشت.

پروردگارا! در میان مردم و ذریّه من، پیامبری از خودشان مبعوث کن.

□
از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «أنا دعوة ابي ابراهيم»

من نتیجه اجابت دعای پدرم ابراهیم هستم که فرمود:

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ» (۱)

با آنکه در دعای ابراهیم علیه السلام تعلیم بر تزکیه مقدم شده است، اما خداوند در اجابت این دعا، تزکیه را مقدم داشته تا به ابراهیم هشدار دهد که تزکیه، با ارزش تر است و تعلیم در مرتبه بعدی است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

پیام ها:

۱ نیاز به رهبر آسمانی، از اساسی ترین نیازهای جامعه بشری است. اگر قرن ها قبل برای آن دعا می شود، نشان دهنده ی اهمیّت و ارزش و نقش آن است.

«يُرْفَعُ اِبْرَاهِيمَ»

«وَابْعَثْ فِيهِمْ»

آری، بالا بردن دیوارهای کعبه بدون حضور رهبر معصوم و الهی، بتخانه ای بیش از آب در نمی آید.

۲ هدف از بعثت پیامبران، تعلیم و تزکیه مردم بر اساس کتاب آسمانی است.

«يَتْلُوا»

«يُعَلِّمُهُمُ»

«يُزَكِّيهِمْ»

۳ علم و دانش زمانی نتیجه می دهد که همراه با بینش و حکمت، و همراه با تزکیه و تقوی باشد. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۰]

اشاره

□
وَ مَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَ لَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَ اِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ (۱۳۰)

کیست که از آئین ابراهیم روی بگرداند، مگر کسی که خود را (فریب داده و) بی خردی کند؟ و همانا ما او را در این جهان برگزیدیم و قطعاً او در جهان دیگر (نیز) از صالحان است.

ص: ۲۰۵

۱-۱. تفسیر صافی و المیزان.

۲-۲. جمعه، ۲.

در آیات قبل، گوشه هایی از اهداف و شخصیت حضرت ابراهیم بیان گردید. این آیه با توجه به تابناکی و پاکی چهره ابراهیم و آئین او می پرسد، چه کسی جز افراد نادان و سفیه از ابراهیم و اهداف او اعراض می کند؟! آئین او به قدری ارزش دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله مفتخر است که راه او راه ابراهیم است. ابراهیم کسی است که در منطق، مخالف کافر را مبهوت می کند: «فَبَهَّتِ الذِّی كَفَرَ» (۱) و در شجاعت یک تنه همه بت ها را می شکند: «فَجَعَلَهُمْ جُرُادًا» (۲) قرآن او را حلیم معرفی می نماید و در صبر و توکل نیز نمونه و سرآمد است تا آنجا که درون آتش افکنده می شود بی آنکه واهمه ای داشته باشد. در سخاوت گوساله چاقی را برای مهمانان کباب می کند.

در تسلیم، کودک خود را در بیابان بی آب و گیاه مکه رها کرده و آن گاه که او به سن نوجوانی می رسد، به امر خداوند کارد بر گلوی او می گذارد. آری، انسان تنها با فریب دادن خرد خویش می تواند از ادیان الهی گریزان باشد. «سَيَفِيهِ نَفْسُهُ» ابراهیم علیه السلام در دعایی از خداوند خواست که: «الْحَقِّقِي بِالصَّالِحِينَ» (۳) خداوند دعای او را استجابت کرده و می فرماید: ابراهیم در آخرت از صالحان است.

کسی که راه ابراهیم را که برای نسل بشر، مرکز امن، رهبر معصوم، رزق فراوان، توفیق اسلام و تسلیم، قبول توبه و سعادت از خدا طلب می کند، رها کرده و به دنبال دیگران برود، سفیه و نادانی بیش نیست!! در فرهنگ قرآن، به افرادی که حقائق را نادیده انگاشته و کفران نعمت کنند، سفیه گفته می شود. چنان که به بنی اسرائیل به جهت بهانه های بی موردی که درباره ی تغییر قبله می گرفتند، سفیه گفته شده است: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» در ذیل آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم» نیز از امام علیه السلام نقل شده است که فرمود:

کسی که شراب بخورد، سفیه است. چنین شخصی به جای نوشیدنی های مفید و حلال، به سراغ آشامیدنی مضر و حرام می رود. آری، کسانی که راه حق را رها نموده و

ص: ۲۰۶

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. انبیاء، ۵۸.

۳-۳. شعراء، ۸۳.

بی راهه می روند، سفیه هستند و آن کس که در انتخاب رهبر و مکتب، قدم درست بردارد عاقل است. در حدیث می خوانیم:
عقل همان چیزی است که به وسیله آن خدا عبادت شود و گر نه شیطن است.

پیام ها:

۱ سفیه کسی است که منطق، مکتب، رهبر و راه حق را نادیده گرفته و به دنبال هوسهای خود یا دیگران رهسپار شود. «سَفِيهَ نَفْسُهُ» ۲ دین داری، خردورزی، و اعراض از آن، دلیل بی خردی است. «مَنْ يَزْغَبُ» («سَفِيهَ نَفْسُهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۱]

اشاره

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۳۱)

(بخاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگار ابراهیم به او گفت: تسلیم شو. گفت:

در برابر پروردگار جهانیان تسلیم شدم.

پیام ها:

۱ مقامات و الطاف الهی، بدون دلیل به کسی واگذار نمی شود. اگر خداوند ابراهیم را برمی گزیند، به خاطر روحیه ی تسلیم پذیری او در برابر خداست.

«أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ»

۲ فلسفه ی تسلیم انسان در برابر خداوند آن است که او رب العالمین است.

«أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۲]

اشاره

وَ وَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۳۲)

و ابراهیم و یعقوب، فرزندان خود را به همان آئین سفارش نمودند (و گفتند): فرزندان من! خداوند برای شما این دین (توحیدی) را برگزیده است. پس (تا پایان عمر بر آن باشید و) جز در حال تسلیم (و فرمانبرداری) نمیرید.

۱ در فکر سلامت عقیده و ایمان نسل و فرزندان خود باشیم و در وصایای خود تنها به جنبه های مادی اکتفاء نکنیم. «وَصِي»
 «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۲ راه حق، همان راه اسلام و تسلیم بودن در برابر خداوند است. انبیا همین راه را سفارش می نمودند. «وَصِي بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَيْنَهُ وَ يَعْقُوبُ» ۳ خداوند در میان همه راهها، راه دین را برای ما برگزیده است. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ» ۴ حسن عاقبت و مسلمان مردن مهم است. (۱) «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۵ گرچه زمان و مکان مردن به دست ما نیست، ولی می توانیم زمینه ی حسن عاقبت خود را از طریق عقیده و عمل درست و دعا و دوری از گناه و افراد فاسد، فراهم کنیم. «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۳]

اشاره

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۳)

آیا شما (یهودیان) هنگامی که مرگ یعقوب فرا رسید، حاضر بودید؟! آن هنگام که به فرزندان خود گفت: پس از من چه می پرستید؟ گفتند: خدای تو و خدای پدرانت ابراهیم و اسماعیل و اسحاق، خداوند یکتا، و ما در برابر او تسلیم هستیم.

نکته ها:

گروهی از یهود اعتقاد و ادعا داشتند که یعقوب هنگام مرگ، فرزندان خود را به دینی که یهود، با تمام تحریفاتش به آن معتقد بودند، سفارش و توصیه کرده است

ص: ۲۰۸

(۱-۱). بسیار افرادی که اهل ایمان بودند، ولی مرتد و کافر شدند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» نساء، ۱۳۷.

و آنها بدین سبب به آئین خود پای بند هستند. خداوند در ردّ این ادّعا و اعتقاد، آنان را مورد سؤال قرار می دهد که آیا شما در هنگام مرگ بر بالین یعقوب حاضر بوده اید که اینگونه می گوید؟ بلکه او از فرزندان خود اسلام و تسلیم در برابر خداوند را خواست، و فرزندان به او وعده دادند که عبادت و پرستش خدای یگانه و تسلیم بودن در برابر او را در پیش گیرند.

در قرآن از جدّ و عمو، به پدر «أب» تعبیر می کنند. «أَبَاكَ إِبرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» چون ابراهیم، جدّ فرزندان یعقوب و اسماعیل، عموی آنان بوده است.

پیام ها:

۱ سخن باید بر اساس علم و آگاهی باشد. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ» ۲ مرگ به سراغ همه می آید، حتی پیامبران. «حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ» ۳ حسّاس ترین زمانِ زندگی، لحظه ی مرگ است و حسّاس ترین مسئله، موضوع دین و عقیده و حسّاس ترین مخاطب، نسل انسان است. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِنِيبِهِ مَا تَعْبُدُونَ» ۴ موعظه در آستانه ی مرگ، آثار عمیقی دارد. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ» ۵ پدران باید نسبت به آینده ی دینی فرزندان خویش، توجه داشته باشند. حتی فرزندان انبیا در معرض خطر بی دینی هستند. «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» ۶ همه انبیا، به عبادت و تسلیم در برابر خداوند سفارش می کردند. «إِلَهًا وَاحِدًا» ۷ فقط در برابر فرمان خداوند، تسلیم شویم. «لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۴]

اشاره

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۴)

آنها امتی بودند که در گذشتند، دست آورد آنها مربوط به خودشان و دست آورد شما نیز مربوط به خودتان است و شما از آنچه آنان انجام داده اند، بازخواست نخواهید شد.

ص: ۲۰۹

نکته ها:

یکی از اشتباهات بنی اسرائیل این بود که به نیاکان و پیشینیان خویش، بسیار مباحثات و افتخار می کردند و گمانشان این بود که اگر خودشان آلوده باشند، به خاطر کمالات گذشتگان، مورد عفو قرار خواهند گرفت. این آیه به آنان هشدار می دهد که شما مسئول اعمال خویش هستید، هم چنان که آنان مسئول کرده های خویش هستند.

در کتاب غرر الحکم از حضرت علی علیه السلام آمده است: «الشرف بالهمم العالیه لا بالرمم البالیه»

شرافت و بزرگی به همت های عالی و بلند است، نه به استخوان های پوسیده ی نیاکان و گذشتگان. در تاریخ می بینیم که افراد در سایه عمل خویش، آینده خود را رقم می زنند. زن فرعون اهل بهشت می شود، ولی همسر لوط در اثر بد کرداری، به دوزخ رهسپار می شود. اینها نمونه ی عدالت و نظام حق پروردگار است.

□
در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

ای بنی هاشم، مبادا سایر مردم برای آخرت خود کار کنند، ولی شما به انساب خود دل خوش کنید.

پیام ها:

۱ نسبت خویشاوندی، در قیامت کارساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» ۲ آینده هر کس و هر جامعه ای، در گرو عمل خود اوست. «وَ لَا تَسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۵]

اشاره

وَ قَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۳۵)

(اهل کتاب) گفتند: یهودی یا مسیحی شوید تا هدایت یابید، بگو: (چنین نیست)، بلکه (پیروی از) آئین حقگرای ابراهیم (مایه هدایت است، زیرا) او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه «یهود» از «هود» به معنای بازگشت به خدا، گرفته شده است. در مجمع البحرین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که لقب یهود از آیه ۱۵۶ سوره

اعراف اقتباس شده است، آنجا که بنی اسرائیل به خدا گفتند: «إِنَّا هُدُّنَا إِلَيْكَ» و کلمه نصاری نیز از کلام حضرت عیسی علیه السلام گرفته شده است آنجا که فرمود: «مَنْ أَنْصَرِي إِلَى اللَّهِ» اما کلمه «حَنِيفًا» از «حنف» به معنای در راه مستقیم آمدن است، همانگونه که «حنف» به معنای در راه کج قرار گرفتن آمده است.

در آیه ۱۱۳ خواندیم که یهودیان، نصاری را قبول نداشتند و نصاری نیز یهودیان را پوچ می دانستند و هر یک خیال می کرد که تنها خودش بر هدایت می باشد. در حالی که هر دو گروه دچار شک گردیده و از راه مستقیم منحرف شده اند و راه حق را ابراهیم علیه السلام است که هرگز دچار شک نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

دین حنیف و حقگرا، همان گرایش به حق و اسلام است. (۱)

پیام ها:

۱ انحصار طلبی بی جا، ممنوع است. یهود و نصاری بدون داشتن دلیل، هر کدام هدایت را تنها در آئین خود می دانند. «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا» ۲ نام و عنوان مهم نیست، ایمان و عمل اهمیت دارد. یهودی یا نصرانی یک لقب بیش نیست، آنچه ارزشمند است، توحید و یکتا پرستی است. «بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» ۳ به تبلیغات سوء دیگران پاسخ دهید. «قَالُوا» («قُلْ» ۴ ابراهیم علیه السلام هیچگاه از مشرکان نبوده است، در حالی که یهود و نصاری گرفتار شرک شده اند. «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۶]

اشاره

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَ عِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۶)

ص: ۲۱۱

(ای مسلمانان!) بگویید: ما به خدا ایمان آورده ایم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (که پیامبرانی از نوادگان یعقوبند) و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر از طرف پروردگارشان نازل شده است، (ایمان آورده ایم.) ما بین هیچ یک از آنها جدایی قائل نیستیم (و میان آنان فرق نمی گذاریم) و در برابر خداوند تسلیم هستیم.

نکته ها:

این آیه به مسلمانان دستور می دهد که به مخالفان خود بگویند: ما به خدا و همه پیامبران بر حق و آنچه از جانب خدا نازل شده است ایمان داریم و خود محوری ها و یا تعصبات نژادی، باعث نمی شود که ما برخی از آنها را بپذیریم و بعضی دیگر را نفی کنیم. ما به همه انبیای الهی، چه آنهایی که قبل از ابراهیم علیه السلام آمده اند، همانند آدم، شیث، نوح، هود، صالح و چه آنهایی که بعد از ابراهیم بودند همانند سلیمان، یحیی و زکریا، ایمان داریم و هر پیامبری که دلیل روشن و معجزه داشته باشد به حکم عقل او را می پذیریم.

«الْأَشْيَاطِ» جمع «السبَط» به معنای نواده است و مراد از آن دوازده تیره و قبیله بنی اسرائیل می باشد که از دوازده فرزند یعقوب به وجود آمده و در میان آنان پیامبرانی وجود داشته است.

جمله «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ» یعنی هر چه به آن دو پیامبر نازل شده قبول داریم، نه هر آنچه نزد شماست و لذا نفرمود: «و ما اوتیتم». بنا بر این اگر در برابر دعوت شما که می گوید: «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ» و راه نجات را در مسیحی یا یهودی بودن می دانید، می ایستیم به دلیل وجود انحراف و خرافاتی است که در دین خدا ایجاد کرده اید و گر نه ما تورات و انجیل واقعی را که در آنها بشارت ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است قبول داریم.

پیام ها:

۱ ایمان به همه ی انبیا و کتاب های آسمانی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ» کفر به بعضی از انبیا، کفر به همه ی آنهاست. مسلمان واقعی کسی است که به تمام انبیای الهی، ایمان داشته باشد.

۲ ما به آنچه بر موسی و عیسی علیهما السلام نازل شده ایمان داریم، نه آنچه امروز به نام تورات و انجیل وجود دارد. «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ» ۳ تسلیم عملی، در کنار ایمان قلبی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ» («نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۷]

اشاره

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳۷)

اگر آنها(نیز) به مانند آنچه شما بدان ایمان آورده اید، ایمان بیاورند، همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی نمایند، پس جز این نیست که آنها(با حق) در ستیزند و خداوند شرّ آنان را از تو دفع می کند و او شنونده ی داناست.

نکته ها:

اگر اهل کتاب، یهود و نصاری، به جای سرسختی و خودمحموری و تکیه بر مسائل نژادی و قبیله ای، همانند شما مسلمانان به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان بیاورند و تعصبات نابجا را کنار بگذارند، حتماً هدایت می یابند، ولی اگر همچون گذشته، تنها خود را بر حق بدانند و دیگران را منحرف بشمارند، آنان در ستیز با حق و جدایی از حق خواهند بود. البته شما مسلمانان به راه خود دلگرم باشید و از تحقیرها و توطئه های آنان نترسید. چون خداوند شرّ آنان را از شما دفع و شما را در برابر آنان حمایت و کفایت می کند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱ مسلمانان، الگوی هدایت یافتگان واقعی هستند. «بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ» زیرا به تمام انبیا و کتاب های آسمانی، ایمان و اعتقاد دارند.

۲ خداوند، حمایت و کفایت خود را از مسلمانان اعلام نموده است.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾

۳ ایمان نیاوردن یهود و نصارا از روی عناد، لجاجت و ستیزه جویی است، نه منطق و استدلال. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ»

(۱)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۸]

اشاره

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ (۱۳۸)

(این است) رنگ آمیزی الهی و کیست بهتر از خدا در نگارگری؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم.

نکته ها:

انسان در زندگی خویش باید رنگی را بپذیرد، اما در میان همه رنگ ها، رنگ خدایی بهتر است. ناگفته پیداست که تا رنگ نژاد و قبیله و هوسها را کنار نگذاریم، رنگ وحدت و برادری و تسلیم امر خدا بودن را نخواهیم گرفت. همه ی رنگ ها به مرور زمان کم رنگ و بی رنگ می شود. اما رنگ خدایی همیشگی و پایدار است.

«كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چه رنگی بهتر از رنگ خدا که او را عبادت و بندگی می کنیم. بگذریم که یهود، کودکان خود را با آبی مخصوص شستشو داده و بدینوسیله به او رنگ مذهبی می دهند.

بهترین رنگ آن است که صفا و بقا داشته و چشم اولیای خدا را به خود جلب کند.

همرنگ با فطرت و منطق بوده، مشتری آن خدا، و بهای آن بهشت باشد. همه ی رنگ ها پاک می شوند، قبیله، نژاد و نسب، دیر یا زود از بین می روند، ولی آنچه ابدی و باقی است همان رنگ و صبغه ی الهی یعنی اخلاص و ایمان است.

در حدیث آمده است: شخصی در دیوار خانه خود سوراخی ایجاد می کرد، امام صادق علیه السلام پرسید: چرا اینکار را انجام می دهی؟! جواب داد: تا دود اجاق

ص: ۲۱۴

۱-۱. امام صادق علیه السلام شقاق و ستیزه جویی را کفر می داند. تفسیر مجمع البیان و راهنما.

۲-۲. قصص، ۸۸.

منزل بیرون رود. امام فرمود: می توانی این منظور را داشته باشی که روزنه ی ورود روشنایی قرار دهی تا اوقات نماز را بشناسی. یعنی اگر بناست در دیوار روزنه ای ایجاد شود، چرا تنها برای بیرون کردن دود باشد؟ چرا برای ورود نور نباشد؟ (۱) بله می توان به هر کاری، رنگ خدایی داد.

راه خدا یکی است. اگر رنگ خدایی نباشد، رنگ های دیگر، انسان را گیج و متحیر می کند. و هم رنگ شدن با جماعتی که اکثر آنها دچار انحرافند خود مایه رسوایی و خواری در قیامت است.

پیام ها:

۱ ایمان به خدا، پیامبران، کتاب های آسمانی و تسلیم خدا بودن، صبغه و رنگ خدایی است. در آیات قبل فرمود: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ» در این آیه می فرماید:

«صِبْغَةَ اللَّهِ»

۲ برترین و زیباترین رنگ ها، صبغه و رنگ الهی است. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» ۳ باید تنها بنده خدا بود، نه بنده ی دیگران. «وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۳۹]

اشاره

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَ لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۱۳۹)

(ای پیامبر! به اهل کتاب) بگو: آیا درباره ی خداوند با ما مجادله می کنید، در حالی که او پروردگار ما و شماسست و اعمال ما برای ما و اعمال شما از آن شماسست و ما برای او خالصانه عبادت می کنیم.

نکته ها:

این آیه، هشدار به اهل کتاب است که از ادعاهای بی دلیل دست بردارند. آنها می گفتند: ما به خدا نزدیکتر و یا فرزندان او و یا محبوبان او هستیم. بنی اسرائیل

ص: ۲۱۵

گمان می کردند که باید همه ی انبیا از نژاد آنان باشند و بخاطر قدیمی بودن دین آنان و کتاب تورات، خودشان را برتر می دانستند و لطف الهی را فقط مخصوص خودشان دانسته و با این گمان با مسلمانان محاجّه و گفتگو می کردند.

پیام ها:

۱ صاحب اختیار همه ی انسان ها، خداست. او به همه لطف دارد و می تواند هر کس را از هر نژادی که باشد، مورد عنایت خاصّ خود قرار دهد. «هُوَ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ» ۲ سعادت هر کس در گرو اعمال اوست. ادّعا و شعار کارساز نیست. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» ۳ ملاک قرب به خداوند، عبادت خالصانه و منزّه دانستن او از شریک است.

«نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۰]

اشاره

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا يَهُوداً أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنْ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۰)

یا می گوئید که ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط، یهودی یا نصرانی بودند؟ بگو: شما بهتر می دانید یا خدا؟ (چرا حقیقت را کتمان می کنید؟) و چه کسی ستمکارتر است از آن کس که گواهی و شهادت الهی را (درباره ی پیامبران) که نزد اوست، کتمان کند و خدا از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

این آیه، خطابى دیگر به اهل کتاب است، که شما آن قدر به یهودی یا نصرانی بودن خود مباهات می کنید که حتّی حاضرید بزرگترین افتراها را به بهترین اولیای

خدا نسبت دهید؟! آیا می گویند: ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و پیامبران دیگر از نسل یعقوب «اسباط»، با آنکه قبل از نزول تورات و انجیل بوده اند، یهودی و نصرانی هستند؟ آیا این ستمگری نیست که واقعیتی را که بدان واقفید بیوشانید و این حقیقت روشن تاریخی را بر عامه مردم کتمان کنید و چنین وانمود کنید که همه پیامبران، تابع یهودیت یا نصرانیت بوده اند؟ ولی بدانید که خداوند از آنچه شما انجام می دهید غافل نیست.

پیام ها:

۱ گاهی تعصب به جایی می رسد که شخص حاضر می شود واقعیت های روشن تاریخی را تحریف و یا انکار کند. «أَمْ تَقُولُونَ» ۲ بزرگترین ظلم ها، ظلم فرهنگی و کتمان حقایق است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ» ۳ علم خداوند به کتمان و ظلم ها، باید برای ما هشدار باشد. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۱]

اشاره

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۱)

(به هر حال) آن امت بگذشت، آنچه آنان بدست آوردند برای خودشان است و آنچه شما بدست آوردید برای خودتان است و شما از آنچه آنان کرده اند، سؤال نخواهید شد.

پیام ها:

۱ در کسب خوشبختی، تکیه به گذشتگان و تاریخ پدران، چاره ساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» گیرم پدر تو بود فاضل از فضل پدر، تو را چه حاصل ۲ هر امتی، تنها مسئول عمل خویش است. «لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

اشاره

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا لَا لَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۴۲)

بزودی بی خردان از مردم، خواهند گفت: چه چیزی آنها (مسلمانان) را از (بیت المقدس)، قبله ای که بر آن بودند بر گردانید؟ بگو: مشرق و مغرب از آن خداست، هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

چون مشرکان مکه، کعبه را به بتخانه تبدیل کرده بودند، پیامبر اکرم و مسلمانان، سیزده سالی را که بعد از بعثت در مکه بودند، به سوی کعبه نماز نمی خواندند، تا مبادا گمان شود که آنان به بت ها احترام می گزارند. اما بعد از هجرت به مدینه، چند ماهی نگذشته بود که یهودیان زبان به اعتراض گشوده و مسلمانان را تحقیر کردند و گفتند: شما رو به قبله ما بیت المقدس نماز می خوانید، بنا بر این پیرو و دنباله رو ما هستید و از خود استقلال ندارید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این اهانت ناراحت شد و هنگام دعا به آسمان نگاه می کرد، گویا منتظر نزول وحی بود تا آنکه دستور تغییر قبله صادر شد. پیامبر دو رکعت نماز ظهر را به سوی بیت المقدس خوانده بود که جبرئیل مأمور شد، بازوی پیامبر را گرفته و روی او را به سوی کعبه بگرداند. در نتیجه پیامبر صلی الله علیه و آله یک نماز را به دو قبله خواند و اکنون نیز در مدینه نام آن محل به مسجد قبلتین معروف است. (۱)

بعد از این ماجرا، یهود ناراحت شده و طبق عادت خود شروع به خرده گیری کردند. آنها که تا دیروز می گفتند: مسلمانان استقلال ندارند و پیرو ما هستند، اکنون می پرسیدند، چرا اینها از قبله ی پیامبران پیشین اعراض کرده اند؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور شد در جواب آنها پاسخ دهد: مشرق و مغرب از آن خداست و خداوند

ص: ۲۱۸

آری، تغییر قبله، نشانه‌ی حکمت الهی است نه ضعف و جهل او. هم‌چنان که در نظام تکوین، تغییر فصول سال، نشانه‌ی تدبیر است، نه ضعف یا پشیمانی.

خداوند در همه جا حضور دارد و شرق و غرب عالم از آن اوست. پس جهت‌گیری بدن به سوی کعبه، رمز جهت‌گیری دل به سوی خداست. چه بسا افرادی به سوی کعبه نماز بگزارند، ولی قبله آنان چیز دیگری باشد. چنان که خواجه عبد‌الله انصاری می‌گوید: قبله شاهان بود، تاج و کمند

پیام‌ها:

۱ افرادی که هر روز دنبال بهانه‌ای هستند تا از پذیرش حقّ طفره روند، سفیه هستند. (۱) «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» ۲ کسی که دست خدا را در وضع یا تغییر احکام بسته بداند، سفیه و سبک مغز است. اعتراض به خدای حکیم و دانا، نشانه‌ی سفاهت است. «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» ۳ مسلمانان باید توطئه‌ها و شایعات و سؤالات بهانه‌جویانه‌ی دشمن را پیش‌بینی کرده و با پاسخ به آنها، از نفوذ و گسترش آن پیشگیری نمایند. «سَيَقُولُ» («قُلْ») ۴ اصل سؤال کردن مورد انتقاد نیست، روحیه سؤال‌کننده مورد انتقاد است که از روی اعتراض و اشکال‌تراشی می‌پرسد. «مَا وَلَاَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ» ۵ قداست و کرامت مکان‌ها و زمان‌ها، وابسته به عنایت پروردگار است، نه چیز

ص: ۲۱۹

۱- ۱). همانگونه که در روایات به کسی که آخرت خویش را فدای دنیا کند مجنون، و به پیروان رهبر فاسد فقیر، و آن کس که دین خود را از دست بدهد، غارت زده گفته شده است.

دیگر. «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» ۶ تغییر قبله، یکی از نشانه های پیامبر اسلام در کتب آسمانی بود، لذا برای بعضی وسیله ی هدایت شد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۳]

اشاره

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۴۳)

و بدین سان ما شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر (نیز) بر شما گواه باشد. و ما آن قبله ای را که قبلاً بر آن بودی برنگردانیدیم، مگر برای آنکه افرادی را که از پیامبر پیروی می کنند از آنها که به جاهلیت باز می گردند، بازشناسیم. و همانا این (تغییر قبله)، جز بر کسانی که خداوند آنها را هدایت کرده دشوار بود. و خدا هرگز ایمان شما را (که سابقاً به سوی بیت المقدس نماز خوانده اید)، ضایع نمی گرداند. زیرا خداوند نسبت به مردم، رحیم و مهربان است.

نکته ها:

اشاره

مسیحیان در موقع عبادت، رو به محلّ تولّد حضرت عیسی در بیت المقدس می ایستادند که نسبت به محلّ سکونت آنان، در مشرق قرار داشت، و یهودیان رو به بیت المقدس عبادت می کردند که نسبت به محلّ سکونتشان، در طرف مغرب قرار می گرفت، ولی کعبه نسبت به آن دو در وسط قرار می گیرد و قرآن با اشاره به این موضوع، می فرماید:

همانگونه که ما کعبه را در وسط قرار دادیم، شما مسلمانان را نیز امت میانه قرار دادیم.

مفسران بحث های گوناگونی را در ذیل این آیه مطرح نموده اند و در تفسیر

«امت وسط» برخی گفته اند: مراد امتی است که نه اهل افراط باشد نه تفریط، نه طرفدار جبر نه تفویض، نه معتقد به اصالت فرد، نه اصالت جامعه.

ولی با چند مقدمه، روشن می شود که مراد آیه از امت وسط، افراد خاصی هستند.

آن مقدمات عبارتند از:

۱ قرآن، امت وسط را شاهد بر اعمال معرفی کرده است، پس باید در قیامت بر اعمال مردم گواهی دهد.

۲ گواه شدن، علم و آگاهی و عدالت می خواهد.

۳ همه ی افراد امت، آگاهی و عدالت ندارند.

به همین دلیل در روایات می خوانیم که مراد از امت وسط، امامان معصوم هستند که اولاً به همه کارها علم دارند. چنان که قرآن می فرماید: «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) که مراد از مؤمنانی که اعمال مردم را می بینند و به آن علم پیدا می کنند، مطابق روایات امامان معصوم هستند. و ثانیاً عدالت دارند. چنان که خداوند در آیه ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲) عصمت و عدالت آنان را تضمین نموده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مگر می شود امتی که بعضی افرادش لایق گواهی دادن برای چند عدد خرما در دادگاه های دنیا نیستند، لیاقت گواهی دادن بر همه ی مردم در قیامت را دارا باشند؟ به هر حال مقام گواه بودن در محضر خداوند، آن هم نسبت به همه ی کارهای مردم، تنها مخصوص بعضی از افراد امت است که به فرموده روایات، امامان معصوم می باشند.

در اینجا یک سؤال باقی می ماند که چرا خداوند به جای نام بعضی افراد، نام امت را برده است؟ که در پاسخ می گوئیم: قرآن حتی یک نفر را نیز امت معرفی نموده است: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ» (۳)

ص: ۲۲۱

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. احزاب، ۳۳.

۳-۳. نحل، ۱۲۰.

در مورد فلسفه تغییر قبله، تحلیل های متعددی صورت گرفته است؛ برخی گفته اند انتخاب اولیة بیت المقدس به عنوان قبله، به منظور جلب افکار یهود و همراهی آنان بوده است و آن گاه که مسلمانان خود قدرت و توانایی پیدا کردند، دیگر به این کار نیاز نبود. برخی نیز گفته اند: علاقه به مکه و وطن موجب شد که قبله تغییر یابد. لیکن این تحلیل ها موهوم و خلاف واقع هستند.

آنچه قرآن در این باره تصریح و تأکید دارد این است که تغییر قبله، آزمایش الهی بود تا پیروان واقعی پیامبر شناخته شوند. زیرا آنها که ایمان خالص ندارند، به محض تغییر یک فرمان، شروع به چون و چرا می نمایند که چرا اینگونه شد؟ اعمال ما طبق فرمان سابق چه می شود؟ اگر فرمان قبلی درست بود، پس فرمان جدید چیست؟ اگر دستور جدید درست است، پس فرمان قبلی چه بوده است؟ خداوند نیز به کسانی که در برابر فرامین او تسلیم هستند، بشارت می دهد که اعمال گذشته ی شما ضایع نمی شود، زیرا مطابق دستور بوده است.

در این آیه به جای کلمه نماز، واژه ایمان بکار رفته است که نشان دهنده ی اهمیت و مقام نماز و برابری آن با تمام ایمان می باشد. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ»

پیام ها:

۱ اولیای خدا، بر اعمال ما نظارت دارند. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ» آری، بعضی انسان ها دارای چنان ظرفیتی هستند که می توانند ناظر تمام اعمال و آگاه به انگیزه های انسان ها در طول تاریخ باشند.

۲ در قیامت، سلسله مراتب است. تشکیلات و سازماندهی محکمه ی قیامت بگونه ای است که ابتدا ائمه بر کار مردم گواهی می دهند، سپس پیامبر بر امامان گواه است. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً» ۳ آزمایش، یک سنت قطعی الهی است و خداوند گاهی با تغییر فرمان، مردم را امتحان می کند. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ»

۴ پیروی از دستورات دین، مایه رشد و کمال و نافرمانی از آن، نوعی حرکت ارتجاعی است. «يُنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبِيهِ» ۵ جز فرمان خداوند، به چیز دیگری از قبیل، جهت، رنگ، زمان، مکان و شیوه ی خاصی خود را عادت ندهیم، تا هر گاه فرمانی بر خلاف انتظار یا عادت و سلیقه ی ما صادر شد، بدنبال فرار یا توصیه نباشیم. «لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبِيهِ» ۶ مقام تسلیم بر افراد عادی سنگین است: «لَكَبِيرَةٌ» و تنها کسانی به این مقام دست می یابند که هدایت خاص الهی شامل آنان شود. «إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ» ۷ قوانین و مقررات، شامل زمان های قبل نمی شود. اگر امروز فرمان تغییر قبله صادر شد، نمازهای قبلی صحیح است و از امروز باید به سوی دیگر نماز خواند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ» ۸ تمام تغییرات و تحولات تکوینی و تشریحی، ناشی از رحمت و رأفت خداوندی است. «لَرَوْفٌ رَحِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۴]

اشاره

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ
وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (۱۴۴)

(ای پیامبر!) همانا می بینیم که تو (در انتظار نزول وحی، چگونه) روی به آسمان می کنی، اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خوشنود باشی، برمی گردانیم. پس روی خود را به جانب مسجد الحرام کن. و (شما ای مسلمانان) هر جا بودید، روی خود را به جانب آن بگردانید و همانا کسانی که کتاب (آسمانی) به آنها داده شده، (به خوبی) می دانند که این فرمان به حق است که از ناحیه ی پروردگار صادر شده و خداوند از اعمال آنها غافل نیست.

ص: ۲۲۳

این آیه حاکی از آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله منتظر و مشتاق نزول وحی در جهت تغییر قبله بود و این تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، وعده ی خداوند به پیامبرش بوده است، ولی آن حضرت در موقع دعای آنکه چیزی بگوید، به سوی آسمان نگاه می کرد تا اینکه آیه نازل شد و دستور داد که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و همه ی مسلمانان در موقع عبادت، رو به سوی مسجد الحرام و کعبه نمایند. اهل کتاب و یهود با آنکه حقایق این تغییر را می دانستند و قبلاً در کتاب هایشان خوانده بودند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می گزارد، اما این حقیقت را کتمان نموده و یا با القای شبهات و سؤالات، نقش تخریبی ایفا می کردند و خداوند با جمله ی «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» آنان را تهدید می نماید. (۱)

رضایت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از قبله بودن کعبه، دلالتی داشت از جمله:

الف: کعبه، قبله ی ابراهیم علیه السلام بود.

ب: از زخم زبان، تحقیر و استهزای یهود آسوده می شد.

ج: استقلال مسلمانان به اثبات می رسید.

د: به اولین پایگاه توحید یعنی کعبه، توجه می شد.

چون مسئله ی تغییر قبله یک حادثه ی مهمی بود، لذا در آیه، دو بار در مورد توجه به کعبه، فرمان داده شده است: یک بار خطاب به پیامبر با لفظ؛ «وَجْهَكَ» و یک بار خطاب به مسلمانان با کلمه؛ «وَجُوهَكُمْ»

پیام ها:

۱ آسمان، سرچشمه ی نزول وحی و نظر گاه انبیاست. «نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ» ۲ خداوند به خواسته انسان ها آگاه است. «فَلَنُؤَلِّقَنَّكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا» ۳ تشریح و تغییر احکام، از طرف خداوند است و پیامبر از پیش خود، دستوری

ص: ۲۲۴

صادر نمی کند. «فَوَلُّوا» ۴ ادب پیامبر در نزد خداوند به قدری است که تقاضای تغییر قبله را به زبان نمی آورد، بلکه تنها با نگاه، انتظارش را مطرح می نماید. «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ» ۵ خداوند رضایت رسولش را می خواهد و رضای خداوند در رضای رسول اوست. «فَبَلَّغْ تَزَاهَا» ۶ قرآن، دانشمندانی که حقیقت را می دانند، ولی باز هم طفره می روند، تهدید و نکوهش می کند. «لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ» («وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» ۷ نباید دستورات دین را به مردم سخت گرفت. «شَطْرَ» به معنی سمت است.

یعنی به سمت مسجد الحرام ایستادن کافی است و لازم نیست بطور دقیق رو به کعبه باشد. «فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۵]

اشاره

وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَ لَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۴۵)

و(ای پیامبر!) اگر هر گونه آیه، (نشانه و دلیلی) برای (این گروه از) اهل کتاب بیاوری، از قبله ی تو پیروی نخواهند کرد، و تو نیز پیرو قبله آنان نیستی، (همانگونه که) بعضی از آنها نیز پیرو قبله دیگری نیست. و همانا اگر از هوسهای آنان پیروی کنی، پس از آنکه علم (وحی) به تو رسیده است، بی شک در این صورت از ستمگران خواهی بود.

نکته ها:

این آیه، از عناد و لجاجت اهل کتاب پرده برداشته و سوگند (۱) یاد می کند که هر چه هم آیه و دلیل برای آنان بیاید، آنها از اسلام و قبله ی آن پیروی نخواهند

ص: ۲۲۵

(۱- ۱). در واژه «لئن» حرف لام برای جواب قسم است.

کرد. چون حقیقت را فهمیده اند، ولی آگاهانه از پذیرش آن سر باز می زنند.

تهدید و هشدارهای قرآن نسبت به پیامبر، به منظور جلوگیری از بروز و رشد غلوگرایی و نسبت ناروای خدایی به اولیاست. آن گونه که در ادیان دیگر، مردم به غلو، عیسی علیه السلام را فرزند خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

پیام ها:

۱ لجاجت و تعصب، مانع تفکر، استدلال و حق بینی است. آنان نه تنها نسبت به اسلام تعصب می ورزند، در میان خودشان نیز عناد و لجاجت دارند. «مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ» («وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قِبَلَةِ بَعْضٍ» ۲ در برابر هیاهو و غوغای مخالفان نباید تسلیم شد و برای مایوس کردن دشمنان، قاطعیت لازم است. «وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ» ۳ یهود و نصارا هر یک دارای قبله ی ویژه ای بودند. «وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قِبَلَةِ بَعْضٍ» ۴ انحراف دانشمندان، بسیار خطرناک است. «مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۵ علم، به تنهایی برای هدایت یافتن کافی نیست، روحیه ی حق پذیری لازم است. یهود صاحب کتاب بودند، ولی با وجود تعصب نابجا، این علم چاره ساز نشد. «أَهْوَاءُهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۶ پیامبر، حق تغییر قانون الهی را بر اساس تمایلات مردم ندارد. «أَهْوَاءُهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۷ آئین اسلام از سرچشمه ی علم واقعی است. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۸ قوانینی شایسته پذیرش و پیروی هستند که از هواهای نفسانی پیراسته و بر پایه ی علم بنا شده باشند. «لَئِنْ أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۹ قانون، برای همه یکسان است. اگر بر فرض پیامبر نیز تابع هوا و هوس شود، گرفتار کیفر خواهد شد. «إِنَّكَ إِذَا» ۱۰ با وجود قانون الهی، پیروی از خواسته های مردم ظلم است. «إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

اشاره

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴۶)

(یهود، نصاری و) کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) داده ایم او (پیامبر اسلام) را همچون پسران خود می شناسند، و همانا گروهی از آنان با آنکه حق را می دانند، کتمان می کنند.

نکته ها:

در قرآن چندین مرتبه این واقعیت بازگو شده است که اهل کتاب، به خاطر بشارت تورات و انجیل به ظهور و بعثت پیامبر اسلام، در انتظار او بودند و ویژگی های پیامبر چنان به آنها توضیح داده شده بود که همچون فرزندان خویش به او شناخت پیدا کرده بودند. ولی با این همه، گروهی از آنان حقیقت را کتمان می کردند. قرآن در جای دیگر می فرماید: آنها نه تنها از پیامبر، بلکه از جامعه ای که او تشکیل می دهد و پاراننش نیز خبر داشتند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ يُرَافِعُونَ فَضَلَّ اللَّهُ مِنْ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَنْزِلِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ» (۱)

محمد فرستاده خداست و

کسانی که با او هستند، در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند. پیوسته آنان را در حال رکوع و سجود می بینی، آنها همواره فضل خدا و رضای او را می طلبند. نشانه ی آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است، این توصیف آنها در تورات و انجیل است.

قرآن برای شناخت دقیق اهل کتاب از پیامبر، آن را به شناخت پدر از پسر تشبیه می کند که روشن ترین شناخت هاست. زیرا:

از ابتدای تولد و حتی قبل از آن شکل می گیرد.

شناخت چیزی است که انتظار به همراه دارد.

شناختی است که در آن شک راه ندارد.

ص: ۲۲۷

کتمان علم، بزرگترین گناه است. قرآن درباره ی کتمان کنندگان می فرماید:

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ (۱)

خداوند و تمام فرشتگان و انس و جن و هر با شعوری،

برای همیشه آنان را لعنت و نفرین می کنند. آری، کتمان حق، همچون کتمان فرزند خویش است و چه ناجوانمردانه است که پدری به خاطر لذت های دنیوی، کودک خود را منکر شود!

پیام ها:

۱ اگر روحیه ی حقیقت طلبی نباشد، علم به تنهایی کافی نیست. یهود با آن شناخت عمیق از رسول خدا، باز هم او را نپذیرفتند. «يَعْرِفُونَ» («لَيَكْتُمُونَ» ۲ حتی درباره ی دشمنان، انصاف را مراعات کنیم. قرآن، کتمان را به همه ی اهل کتاب نسبت نمی دهد. «فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۷]

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۱۴۷)

حق، (آن چیزی است که) از سوی پروردگار توست، پس هرگز از تردید کنندگان مباش.

پیام ها:

۱ حق همان است که از منبع علم بی نهایت او صادر شده باشد. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ۲ دستورها و فرامین الهی که از طریق وحی و یا روایات ثابت شود، جای مجادله و مناقشه ندارد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» ۳ رهبر باید از قاطعیت و یقین برخوردار باشد، به خصوص وقتی که قانونی را تغییر داده و سنتی را می شکند. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۸]

اشاره

وَ لِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّفٌ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۴۸)

و برای هر کس قبله ای است که به آن سوی رو می کند. (بنا بر این درباره ی جهت قبله گفتگو نکنید و به جای آن) در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جوید. (و بدانید) هر جا که باشید، خداوند همه شما را (در محشر) حاضر می کند، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

برای کلمه «وَجْهَةٌ» دو معناست: قبله و طریقه. اگر این کلمه را همانند اکثر مفسران به معنای قبله بگیریم، معنای آیه همان است که ترجمه کرده ایم. اما اگر کلمه «وَجْهَةٌ» را به معنای طریقه و شیوه بگیریم، معنای آیه این است: برای هر انسان یا گروهی، راه و طریقی است که به سوی همان راه کشیده می شود و هر کس راهی را سپری می کند. و این معنا نظیر آیه ی ۸۴ سوره ی اسراء است که فرمود:

«كُلُّ يَعْْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ» بعضی مفسران، مراد از «هُوَ» در «هُوَ مُؤَلِّيَهَا» را خدا دانسته اند که در این صورت معنای آیه چنین می شود: هر کس قبله ای دارد که خداوند آن را تعیین کرده است.

سبقت در کار خیر، ارزش آن را افزایش می دهد. در قرآن با واژه های «سَارِعُوا»، «سَابِقُوا» و «فَاسْتَبِقُوا» در مورد کار خیر بکار رفته است. و در ستایش انبیا می فرماید: «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۱)

آنها در نیکی ها، شتاب و سرعت می گیرند.

در برخی روایات ذیل این آیه آمده:

در زمان ظهور امام زمان علیه السلام علاقمندان آن حضرت، از اطراف و اکناف جهان یک جا در حضور ایشان جمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱ هر امتی قبله ای داشته و مسئله قبله، مخصوص مسلمانان نیست. «لِكُلِّ وَجْهَةٌ» ۲ بحث های بیهوده را رها کنید و توجه و عنایت شما به انجام کارهای خیر باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

ص: ۲۲۹

۱- ۱. انبیا، ۹۰.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱ ص ۱۳۹.

۳ به جای رقابت و سبقت در امور مادی، باید در کارهای خیر از دیگران سبقت گرفت. «فَاسْرِبُوا الْخَيْرَاتِ» ۴ روز قیامت، خداوند همه را یک جا جمع خواهد کرد و این نمونه ای از مظهر قدرت الهی است. «يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۴۹]

اشاره

وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۹)

و(ای پیامبر!) از هر جا(که به قصد سفر) خارج شدی،(به هنگام نماز) روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان، این دستور حقی است از طرف پروردگارت، و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

نکته ها:

در آیات قبل، توجه به مسجد الحرام، مربوط به شهر مدینه بود که مسلمانان در آن سکونت داشتند، ولی این آیه می فرماید: در مسافرت نیز به هنگام نماز رو به سوی مسجد الحرام نمایید.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۰]

اشاره

وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اِحْشَوْنِي وَ لِأَنَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۰)

و(ای پیامبر!) از هر جا خارج شدی پس(به هنگام نماز) روی خود را به سوی مسجد الحرام بگردان، و(شما ای مسلمانان نیز) هر جا بودید(در سفر و در حضر) روی خود را به سوی آن بگردانید تا برای(هیچ کس از) مردم جز ستمگرا نشان، امکان احتجاج(و مجادله) علیه شما نباشد. پس از آنها نترسید و تنها از من بترسید. و(بدانید تغییر قبله برای آن بود) تا نعمت خود را بر شما تمام کنم و شاید که شما هدایت شوید.

ص: ۲۳۰

تکرار موضوع تغییر قبله در آیات متعدّد، نشانه ی اهمّیت آن است. علاوه بر آنکه در هر یک از آیات در کنار این موضوع، مطلب جدیدی را نیز یادآور می شود. مثلاً در این آیه، خداوند بعد از دستور روی نمودن به سوی مسجد الحرام، می فرماید:

□
این بدین خاطر است که مردمان، بهانه ای بر علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان نداشته باشند.

چون اهل کتاب می دانستند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می خواند و اگر این امر محقّق نمی شد، آنها ایراد می گرفتند که پیامبر شما فاقد اوصاف ذکر شده در کتاب های آسمانی پیشین است. و یا اینکه زخم زبان زده و مسلمانان را تحقیر می کردند که شما دنباله رو یهود هستید و قبله ی مستقلی ندارید.

□
البته این ایراد تنها از سوی یهود نبود، بلکه مشرکان نیز می گفتند: اگر محمّد صلی الله علیه و آله به آئین ابراهیم توجّه دارد، پس چرا به خانه ای که ابراهیم ساخته است، توجّه ندارد؟ البته منافقان آرام نگرفته و با تغییر قبله، خرده گیری های خود را شروع کرده و می گفتند: پیامبر، ثبات رأی ندارد. در هر حال خداوند با تأکید و تکرار، مسلمانان را برای پذیرش موضوع و ثبات قدم آماده می سازد و یادآور می شود، آنان که دنبال حجت و دلیل باشند، بر شما خرده نخواهند گرفت، ولی افراد ظالم که حقیقت را کتمان می کنند، از بهانه جویی دست بر نخواهند داشت و شما نباید به آنان اعتنا کنید، و از آنان نترسید و فقط از خداوند بترسید.

قبله، نشانه و مظهر توحید است. قبله، آرم و نشانه ی مسلمانان است. در نهج البلاغه از کعبه به عنوان عَلم یعنی پرچم و نشانه ی آشکار اسلام یاد شده است. بت پرستان و ستاره پرستان هنگام نیایش، به سوی بت و یا ستاره و ماه توجّه می کردند، اما اسلام توجّه به خانه خدا را به جای آن قرار داد و روی کردن به سوی قبله را نشانه ی توجّه به خدا شمرده است.

در روایات می خوانیم:

□
پیامبر صلی الله علیه و آله معمولاً رو به قبله می نشستند و سفارش کرده اند؛ بسوی قبله بخوابید و بنشینید و حتّی رو به قبله نشستن، عبادت شمرده شده است. قبله، جایگاه

و احترام خاصی دارد و در بعضی اعمال، توجه به آن واجب است. برای مثال:

نمازهای واجب باید رو به قبله خوانده شود. ذبح حیوان و دفن میت، باید به سوی قبله باشد. در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن حرام است.

علاوه بر آنچه ذکر شد، قبله عامل وحدت مسلمانان است. اگر از فراز کره ی زمین بر مسلمانان نظر کنیم، می بینیم آنان هر روز پنج بار با نظم و ترتیب خاص، به سوی قبله توجه می کنند. کعبه، قرارگاه و آمادگاه حرکت ها و انقلاب های الهی بوده است. از حضرت ابراهیم و حضرت محمد گرفته تا امام حسین علیهم السلام و در آینده حضرت مهدی علیه السلام، همگی از کنار کعبه حرکت خود را شروع کرده و می کنند. در عظمت کعبه همین بس که مسلمانان به اهل قبله معروفند.

خداوند متعال در ماجرای تغییر قبله می فرماید:

تغییر قبله برای این است که در آینده نعمت خود را بر شما تمام کنم. یعنی استقلال شما و توجه به کعبه، زمینه ی اتمام نعمت در آینده است. «لِأْتِيَنَّكُمْ نِعْمَتِي» این ماجرا در سال دوم هجری در مدینه واقع شده است. در سال هشتم هجری نیز خداوند به مناسبت فتح مکه می فرماید: «وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ» (۱) یعنی: این پیروزی برای این است که خداوند در آینده نعمت خود را بر شما تمام کند. چنان که ملاحظه می کنید در هر دو آیه «اتمام نعمت» به صیغه فعل مضارع بیان شده است که نشانه ی حدوث آن در آینده است، ولی در آیه ۳ سوره ی مائده که به هنگام بازگشت از حجه الوداع در سال دهم هجری و بعد از معرفی رهبری معصوم در غدیر خم نازل می شود، اینگونه می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي»

امروز نعمت خود را بر شما تمام کردم.

قابل توجه و دقت است که خداوند، روی کردن مردم به قبله را قدم نخستین برای اتمام نعمت و فتح مکه را قدم دیگر و تعیین و معرفی رهبر را آخرین قدم در اتمام نعمت بیان می کند. لازم به یادآوری است که در جریان تعیین قبله و همچنین

ص: ۲۳۲

تعیین رهبر، تذکر می دهد که «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اَخْشَوْنِي». چون در هر دو، احتمال مقاومت، مقابله، بهانه گیری و شایعه پراکنی از سوی دیگران می رود.

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «یا علی مثلک فی الامه کمثل الکعبه نصبها الله للناس علما» (۱)

ای علی! مثال تو در میان امت، همانند مثال کعبه است که خداوند آن را به عنوان نشانه روشن و پرچم برای مردم قرار داده است، تا جهت خویش را گم نکنند. همچنین در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «و نحن کعبه الله و نحن قبله الله» (۲)

ما کعبه و قبله ی خداوندی هستیم.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید از هر کاری که بهانه به دست دشمن می دهد پرهیز کنند.

□ □
«لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةً»

□ □
۲ نفی سلطه ی دیگران و رسیدن به استقلال، یک ارزش است. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةً» ۳ تغییر قبله، عامل خنثی سازی ایرادهای بی جا و بهانه تراشی های اهل کتاب و مشرکان و منافقان می باشد. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةً» ۴ دشمنان خارجی، بزرگترین خطر برای مسلمانان نیستند، بی تقوایی خطر اصلی است. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اَخْشَوْنِي» ۵ تعیین قبله ی مخصوص برای مسلمانان، زمینه ی اتمام نعمت خدا بر آنهاست. «وَ لِأَتِيَنَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ» ۶ تعیین قبله و نماز خواندن به سوی مسجد الحرام، زمینه ی هدایت مؤمنان است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۷ هدایت، دارای مراحل است. با آنکه مخاطب آیه مسلمانان هستند که هدایت شده اند، پس منظور دست یابی به مراحل بالاتری از آن است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۲۳۳

۱-۱. بحار، ج ۲۲، ص ۴۸۳.

۲-۲. بحار، ج ۶، ص ۲۱۱ و ۳۰۳.

اشاره

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (۱۵۱)

همانگونه (که برای هدایت شما) رسولی در میان شما از نوع خودتان فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را تزکیه کند و کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه نمی توانستید بدانید، به شما یاد دهد.

نکته ها:

کلمه «تلاوت» از واژه «تلو» به معنای پی در پی است و به خواندنی که پی در پی، با نظم صحیح و مناسب و برخوردار از نوعی قداست باشد، اطلاق می شود. کلمه ی «تزکیه» به معنای رشد و نمو و پاک کردن است. تعلیم کتاب، آموختن آیات و احکام آسمانی است و تعلیم حکمت، دادن تفکر و بینش صحیح است.

بعثت پیامبر اسلام، نتیجه استجاب دعای حضرت ابراهیم است که از خداوند خواست: «وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ» (۱)

خدایا! در میانشان پیامبری

مبعوث کن که آیات ترا بر آنان بخواند. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز می فرمود: «انا دعوه ابی ابراهیم»
من همان استجاب دعای پدرم ابراهیم هستم.

پیام ها:

۱ رهبری موفق است که از خود مردم، در میان مردم و هم زبان مردم باشد.

«أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ»

۲ تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُم» ۳ آموزش دین، محور اصلی است و آموزش های دیگر، در مراحل بعد از آن است. ابتدا «يُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» و پس از آن «يُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» ۴ انسان برای شناخت بسیاری از حقایق، نیازمند وحی است. بجای «ما لا تعلمون» فرمود: «مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» تا یاد آور شود که اگر انبیا نبودند، انسان برای

ص: ۲۳۴

آگاهی از اموری همچون آینده ی خود و جهان، راه به جایی نداشت.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۲]

اشاره

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ (۱۵۲)

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و برای من شکر کنید و کفران نورزید.

نکته ها:

خداوند در برخی آیات می فرماید: «اذْكُرُوا نِعْمَتِي» (۱)

نعمت های مرا یاد کنید. ولی در این آیه می فرماید: «فَاذْكُرُونِي»

یاد خود من باشید. و این بخاطر درجات شناخت و معرفت مردم است. بگذریم که یاد خداوند، زمینه ساز شکر است و لذا بر شکر مقدم شده است. این آیه، نشانگر نهایت لطف خداوند به بنده است. انسانی که جهل، فقر، فنا و حقارت، از ویژگی های اوست، چقدر مورد لطف قرار گرفته که خداوند علیم، غنی، باقی و عزیز به او می گوید:

مرا یاد کن تا ترا یاد کنم. مگر یاد کردن ما چه ارزشی دارد؟ مگر نه این است که یاد کردن ما نیز خود توفیقی از سوی اوست؟ یاد کردن خدا تنها با زبان نیست، با دل و جان باید خدا را یاد کرد. یاد خدا هنگام گناه و دست کشیدن از آن، یاد واقعی است. و بهترین نوع یاد کردن خداوند، نماز است که فرمود: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲) با اینکه شکر، یکی از مصادیق ذکر خداست، ولی نام آن جداگانه در کنار ذکر آمده و این نشانه ی اهمیت شکر، به عنوان مصداق بارز ذکر است.

خداوند، با انسان داد و ستد می کند و هیچ کاری از انسان را بی بهره نمی گذارد:

«فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

«أَوْفُوا بَعْثِي أَوْفٍ بِعَهْدِكُمْ» (۳)، «فَأَفْسِدُوا فَمَا يَفْسَحُ اللَّهُ لَكُمْ» (۴) امام باقر علیه السلام در ذیل این آیه، یکی از مصادیق ذکر خدا را، تسبیحات حضرت زهرا شمردند که ۳۴ مرتبه الله اکبر، ۳۳ مرتبه الحمد لله، و ۳۳ مرتبه سبحان الله می باشد. (۵)

ص: ۲۳۵

۱-۱. بقره، ۴۰.

۲-۲. طه، ۱۴.

۳-۳. بقره، ۴۰.

٤-٤. مجادلہ، ١١.

٥-٥. تفسیر نور الثقلین، ج ١ ص ١٤٠.

موانع ذکر خداوند:

الف: شیطان. «فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ» (۱)

شیطان، آنها را از یاد خدا غافل کرد.

ب: تکاثر و رقابت ها. «أَلَّهَاكُمُ التَّكَاثُرُ» (۲)

شما را افزون خواهی، سرگرم ساخت.

ج: آرزوها و خیال. «وَيُلْهِمُهُمُ الْأَمَلُ» (۳)

آرزو، آنها را سرگرم نمود.

اثرات یاد خدا:

یاد نعمت های او، رمز معرفت و شکر اوست.

یاد قدرت بی پایان او، رمز توکل به اوست.

یاد علم و آگاهی او، رمز حیا و تقوای ماست.

یاد الطاف او، رمز محبت به اوست.

یاد عدالت او، رمز خوف از اوست.

یاد امدادهای او، رمز امید و رجاست.

پیام ها:

۱ خداوند، به انسان شخصیت می بخشد و مقام انسان را تا جایی بالا می برد که می فرماید: تو یاد من باش، تا من هم یاد تو باشم. «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» ۲ کسانی مشمول لطف خاص هستند، که همواره به یاد خدا باشند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» ۳ ذکر خدا و نعمت های او، زمینه ی شکر و سپاس است. چنان که غفلت از یاد خدا، مایه ی کفران است. «فَاذْكُرُونِي» ، «اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۱۵۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر حوادث سخت زندگی،) از صبر و نماز کمک بگیرید، همانا خداوند با صابران است.

ص: ۲۳۶

۱-۱. مجادله، ۱۹.

۲-۲. تکاثر، ۱.

۳-۳. حجر، ۳.

مشابه این کلام الهی را در همین سوره (۱) خواندیم که خداوند به بنی اسرائیل می فرمود:

در برابر ناملایمات و سختی ها، از صبر و نماز کمک بگیرید. در این آیه نیز به مسلمانان دستور داده می شود تا در برابر حوادث سخت زندگی، از صبر و نماز یاری بجویند. آری، دردهای یکسان، داروی یکسان لازم دارد.

اصولاً انسان محدود، در میان مشکلات متعدّد و حوادث ناگوار، اگر متصل به قدرت نامحدود الهی نباشد، متلاشی و منکوب می شود. و انسان مرتبط با خداوند، در حوادث و سختی ها، خود را نمی بازد و برای او حوادث، بزرگ نمی نماید. کسی که نماز را با حضور قلب و با توجّه می خواند، به معراج می رود.

هر چه پرواز معنوی او بیشتر باشد و بالاتر رود، دنیا و مشکلات آن و حتّی خوشی های آن کوچکتر می شود.

انسان، یا در نعمت بسر می برد که باید به آیه قبل عمل کند؛ «فَاذْكُرُونِي»، «اشْكُرُوا لِي» و یا در سختی بسر می برد که باید به این آیه عمل کند؛ «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ» خداوند می فرماید: خدا با صابران است و نمی فرماید: با نمازگزاران است. زیرا نماز نیز نیاز به صبر و پایداری دارد. (۲)

در روایات می خوانیم:

هر گاه کار سختی برای حضرت علی علیه السلام پیش می آمد حضرت دو رکعت نماز می خواند. (۳) این سیره را بو علی سینا نیز عمل می کرد.

صبر، مادر همه کمالات است. صبر در جنگ، مایه شجاعت است. صبر در برابر گناه، وسیله تقواست. صبر از دنیا، نشانه زهد است. صبر در شهوت، سبب عفت است. صبر در عبادت، موجب طاعت، و صبر در شبهات، مایه ی و رَع است. (۴)

ص: ۲۳۷

۱-۱. بقره، ۴۵.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۱.

۴-۴. تفسیر أطیب البیان، ج ۲، ص ۲۵۸.

۱ ایمان اگر همراه با عمل و توکل و صبر و عبادت باشد، کاربرد بیشتری خواهد داشت. (۱) «الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ» ۲ نماز اهرم است، بار نیست. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ» ۳ صبر و نماز، وسیله ی جلب حمایت های الهی هستند. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» ۴ اگرچه خداوند با هر کس و در هر جایی حضور دارد؛ «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۲) و لکن همراهی خدا با صابران، معنای خاصی دارد و آن لطف، محبت و یاری رسانی خداوند به صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۴]

اشاره

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (۱۵۴)

و به آنها که در راه خدا کشته می شوند مرده نگوئید، بلکه آنان زنده اند، ولی شما نمی فهمید.

نکته ها:

در جنگ بدر، چهارده نفر از مسلمانان به شهادت رسیدند که شش نفر آنها از مهاجران و هشت نفر از انصار بودند. برخی از مردم می گفتند: فلانی مُرد. این آیه نازل شد و آنان را از این تفکر نهی کرد. (۳) شهدا، نه تنها نامشان یا آثار کارهایشان زنده و باقی است، بلکه یک زندگی واقعی برزخی دارند. زندگی ای که در آن رزق و شادی و بشارت است، زندگی در جوار رحمت خدا که در آن حزن و ترس وجود ندارد. مشخصات این زندگی، در تفسیر سوره آل عمران (۴) خواهد آمد. إن شاء الله.

شهادت در راه خدا، شامل کشته شدن در میدان نبرد، ترور و سوء قصد دشمنان،

ص: ۲۳۸

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. حدید، ۴.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. آل عمران، ۱۶۸، ۱۷۰.

کشته شدن مؤمنان در دفاع از جان و ناموس و مال، در هر مکان و زمان می شود.

پیام ها:

۱ نگرشهای محدود مادی را باید با ایمان به خدا و گفته های او تکمیل و تصحیح کرد. «لَا تَقُولُوا» ۲ تکالیف سخت، نیاز به پشتوانه اعتقادی و جبران خسارت ها دارد. آری، کسی که بداند زنده است، به شهادت رو می کند. «لَا تَقُولُوا» («أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» ۳ شهادت، زمانی ارزش دارد که در راه خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ پیکار در راه دین، از ارزشهای والا در پیشگاه خداوند است. «يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۵ روح، بعد از مرگ باقی است، هر چند جسم و بدن متلاشی شود. «أَحْيَاءٌ» ۶ سرچشمه بسیاری از تحلیل ها، ناآگاهی از واقعیات است. «لَا تَقُولُوا»، «لَا تَشْعُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۵]

اشاره

وَلَنْبَلُوكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (۱۵۵)

و قطعاً شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات، آزمایش می کنیم و صابران (در این حوادث و بلاها را) بشارت بده.

نکته ها:

خداوند متعال، همه ی انسان ها را آزمایش می کند، اما آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. تمام جهان، صحنه آزمایش و تمام مردم حتی پیامبران نیز مورد امتحان قرار می گیرند. باید بدانیم که آزمایش های خداوند برای رفع ابهام نیست، بلکه برای شکوفایی استعدادها و پرورش انسان ها است. وسایل آزمایش الهی نیز تمام حوادث تلخ و شیرین و از جمله ترس و گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات است. ترس از دشمن، محاصره ی اقتصادی، جنگ و جهاد و اعزام فرزندان و عزیزان به میدان های نبرد، از جمله امتحانات است.

برای پیروزی در آزمایش خوف از دشمن، نیاز به توکل و یاد خداست و برای

مبارزه با کمبودها، نیاز به صبر است که در دو آیه قبل «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» راه را نشان داده است.

لازم نیست همه ی مردم با همه ی مسائل آزمایش شوند، بلکه ممکن است:

الف: هر کس با چیزی آزمایش شود.

ب: فردی در آزمایشی رؤسفيد باشد، ولی در امتحان دیگری رسوایی به بار آورد.

ج: ممکن است آزمایش فردی، وسیله ی آزمایش دیگران نیز باشد.

گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است، ولی در بعضی اوقات، این امور کیفر اعمال خود انسان هاست. انسان ها گاهی مرتکب بعضی گناهان می شوند که خداوند آنها را به برخی گرفتاری ها مبتلا می کند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «ان الله یتلی عبادہ عند الاعمال السیئہ بنقص الثمرات و حبس البرکات و اغلاق خزائن الخیرات لیتوب تائب و یتذکر متذکر» (۱)

همانا خداوند، بندگان خود را به خاطر اعمال فاسدشان، به کمبود محصول و

حبس برکت و بسته شدن منابع خیر، گرفتار می کند تا شاید متذکر شوند و توبه نمایند.

البتّه همین تبّه نیز آزمایش است، همانگونه که بر اثر ایمان نعمتی می دهد که وسیله آزمایشی است؛ «لَأَسَدِّقْتَنَاهُمْ مَّا عَدَقَّا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» (۲)

همانا آبی گوارا به آنان

نوشانیدیم تا ایشان را آزمایش کنیم.

خداوند چندین عنایت به صابران نموده است از جمله:

۱ محبت. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» (۳) نصرت. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (۴) بهشت. «يُجْزَوْنَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۵) پادشاهی حساب. «إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۶) بشارت. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ص: ۲۴۰

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

۲-۲. جن، ۱۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴-۴. بقره، ۱۵۳.

٥-٥. فرقان، ٧٥.

٦-٦. زمر، ١٠.

راه پیروزی در آزمایش های الهی چند چیز است:

الف: صبر و مقاومت.

ب: توجه به گذرا بودن حوادث و مشکلات.

ج: توجه به تاریخ گذشتگان که چگونه مشکلات را پشت سر گذارده اند.

د: توجه به اینکه همه مشکلات ما در منظر و دید خداست و همه چیز حساب دارد.

امام حسین علیه السلام وقتی فرزندش روی دستانش تیر خورد و شهید شد، فرمود: «هون علی ما نزل بی انه بعین الله» (۱)

این حادثه سخت، چون خدا می بیند برایم آسان می نماید.

پیام ها:

۱ آزمایش و امتحان یک برنامه و سنت حتمی الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» ۲ ناگواری ها، سبب مقاومت و رشد است. بسیاری از صفات انسان از قبیل صبر، رضا، تسلیم، قناعت، رهد، تقوا، حلم و ایثار، در سایه ی برخورد با تنگدستی ها است. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» ۳ مورد بشارت، در آیه بیان نشده است تا شامل انواع بشارت های الهی باشد.

«بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۶]

اشاره

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (۱۵۶)

(صابران) کسانی هستند که هر گاه مصیبتی به آنها رسد، می گویند: ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می گردیم.

نکته ها:

صابران، به جای خود باختگی و پناهندگی به دیگران، تنها به خدا پناه می برند.

زیرا از دید آنها، تمام جهان کلاس درس و میدان آزمایش است که باید در آن رشد کنیم. دنیا جای ماندن نیست، خوابگاه و عشرتکده نیست و شداید و سختی های

آن نیز نشانه‌ی بی‌مهری خداوند نیست. ناگواری‌ها برای آن است که زیر پای ما داغ شود تا تندتر و سریعتر حرکت کنیم، بنا بر این در تلخی‌ها نیز شیرینی است.

زیرا شکوفا شدن استعدادها و کامیابی از پاداش‌های الهی را بدنبال دارد.

مصیبت‌هایی که از طرف اوست، تصرف مالک حقیقی و خداوند در مملوک خود است. اگر انسان بداند که خداوند حکیم و رحیم است و او نیز بنده‌ای بوده که قبلاً هیچ نبوده؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» (۱) و حتی بعد از مراحل هم چیز قابل‌ذکری نبوده است؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً» (۲) خواهد پذیرفت که من باید در اختیار او باشم. او مرا از جماد به نبات، و از نبات به حیوان و از مرتبه‌ی حیوانیت به انسانیت سوق داده و این حوادث را برای رشد و ارتقای من قرار داده است.

همانگونه که ما دانه‌ی گندم را زیر فشار، آرد می‌کنیم و بعد نیز در آتش تنور، تبدیل به نان می‌کنیم تا مراحل وجودی او را بالا ببریم.

شعار صابران «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است. در حدیث می‌خوانیم:

هر گاه با مصیبتی مواجه شدید، جمله‌ی

«إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

را بگویید. (۳) گفتن «إِنَّا لِلَّهِ» و یاد خدا به هنگام ناگواری‌ها، آثار فراوان دارد:

الف: انسان را از کلام کفر آمیز و شکایت باز می‌دارد.

ب: موجب تسلیت و دل‌داری و تلقین به انسان است.

ج: مانع و سوسه‌های شیطانی است.

د: اظهار عقاید حق است.

ه: برای دیگران درس و الگو شدن است.

مردم در برابر مشکلات و مصایب چند دسته‌اند:

الف: گروهی جیغ و داد می‌کنند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً» (۴) ب: گروهی بردبار و صبور هستند. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ص: ۲۴۲

٢-٢. انسان، ١.

٣-٣. درّ المنثور، ج ١، ص ٣٧٧.

٤-٤. معارج، ٢٠.

ج: گروهی علاوه بر صبر، شکر گزارند.

«اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم» (۱) این برخوردارها، نشانه‌ی معرفت هر کس نسبت به فلسفه‌ی مصایب و سختی‌هاست. همانگونه که کودک، از خوردن پیاز تند، بی‌تابی می‌کند و نوجوان تحمل می‌کند، ولی بزرگسال پول می‌دهد تا پیاز خریداری و بخورد.

پیام‌ها:

۱ ریشه‌ی صبر، ایمان به خداوند، معاد و امید به دریافت پاداش است. «الصَّابِرِينَ الَّذِينَ» («قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۷]

اشاره

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَهْتَدُونَ (۱۵۷)

آنانند که برایشان از طرف پروردگارشان، درودها و رحمت‌هایی است و همانها هدایت‌یافتگانند.

نکته‌ها:

کلمه «صَلَوَاتٌ» از واژه‌ی «صلو» به معنی ورود در نعمت و رحمت است، بر خلاف واژه‌ی «صلی» که به معنای ورود در قهر و غضب است. مانند: «تَصَيَّلِي نَارًا حَامِيَةً» (۲) خداوند بر مؤمنانی که در مشکلات، صبر و مقاومت کرده‌اند، خود درود و صلوات می‌فرستد؛ «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ولی درباره مؤمنان مرفه که زکات اموالشان را می‌پردازند، دستور می‌دهد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درود بفرستد. «صَلِّ عَلَيْهِمْ» (۳)

پیام‌ها:

۱ خداوند، صابران را غرق در رحمت خاص خود می‌کند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ» ۲ تشویق صابران از طرف خداوند، به ما می‌آموزد که باید ایثارگران و صابران و مجاهدان، در جامعه از کرامت و احترام خاصی برخوردار باشند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

ص: ۲۴۳

۱-۱. فقره آخر زیارت عاشورا.

۲-۲. غاشیه، ۴.

۳-۳. توبه، ۱۰۳.

۳ تشویق، از شئون ربوبیت و لازمه تربیت است. «صَلُّوا تَمَّزْنَ رَبَّهُمْ» ۴ هدایت صابران، قطعی و مسلم است. با آنکه در قرآن، هدایت یافتن بسیاری از انسان ها، تنها یک آرزو است؛ «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ولی در مورد صابران، هدایت آنان قطعی تلقی شده است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» ۵ هدایت، مراحل دارد. با اینکه گویندگان «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مؤمنان و هدایت شدگان هستند، ولی مرحله بالاتر را بعد از صبر و دریافت صلوات و رحمت الهی کسب می کنند. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۸]

اشاره

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (۱۵۸)

همانا صفا و مروه، از شعائر خداست. پس هر که حج خانه خدا و یا عمره به جای آورد، مانعی ندارد که بین صفا و مروه طواف کند. و (علاوه بر واجبات)، هر کس داوطلبانه کار خیری انجام دهد، همانا خداوند سپاسگزار داناست.

نکته ها:

«شَعَائِرِ» جمع «شعیره» به نشانه هایی که برای اعمال خاصی قرار می دهند، گفته می شود و «شَعَائِرِ اللَّهِ» علامت هایی است که خدا برای عبادت قرار داده است. (۱)

صفا و مروه نام دو کوه در کنار مسجد الحرام است که با فاصله تقریبی ۴۲۸ متر، روبروی یکدیگر قرار دارند و امروزه به صورت خیابانی سرپوشیده در آمده است.

زائران خانه خدا، وظیفه دارند هفت مرتبه فاصله میان این دو کوه را طی کنند. این کار یادآور خاطره ی هاجر، همسر فداکار حضرت ابراهیم است که برای پیدا کردن جرعه آبی برای کودک خود اسماعیل، هفت بار فاصله این دو کوه را با اضطراب و نگرانی و بدون داشتن هیچگونه یاور و همدمی طی کرد. امام صادق علیه السلام فرمود:

در روی زمین، مکانی بهتر از میان این دو کوه وجود ندارد، زیرا هر متکبری در آنجا سر

ص: ۲۴۴

برهنه و پابرنه و کفن پوشیده بدون هیچ امتیاز و نشانه ای باید مسافت بین دو کوه را طی

کند، گاهی با دویدن و گاهی با راه رفتن. کوه صفا علاوه بر اینها خاطره هایی از دعوت پیامبر اسلام دارد که چگونه کفار مکه را به توحید فرامی خواند و آنها گوش نمی دادند. (۱)

در عصر جاهلیت، مشرکان در بالای کوه صفا، بتی بنام «اساف» و بر کوه مروه، بت دیگری بنام «نائله» نصب کرده بودند و به هنگام سعی، آن دو بت را به عنوان تبرک، با دست مسح می کردند. مسلمانان به همین جهت از سعی میان صفا و مروه کراهت داشته و فکر می کردند با توجه به سابقه قرار داشتن بت بر بالای دو کوه، نباید سعی کنند. آیه فوق نازل شد که صفا و مروه از شعائر الهی است و اگر مردم نادان آنها را آلوده کرده اند، دلیل بر این نیست که مسلمانان آن را رها کنند. (۲)

حج و عمره، گاهی در کنار هم، مانند اذان و اقامه بجا آورده می شوند، و گاهی اعمال عمره، جداگانه و به تنهایی انجام می شود. در عمره پنج عمل واجب است:

۱ احرام. ۲ طواف. ۳ نماز طواف. ۴ سعی بین صفا و مروه. ۵ کوتاه کردن مو یا ناخن. حج علاوه بر اینها، چند عمل دیگر دارد که در جای خود بدان اشاره شده است. به هر حال سعی بین صفا و مروه، هم در عمره مطرح است و هم در حج.

دیدن صفا و مروه، حضور در صحنه تاریخ است تا اینکه تصدیق به جای تصور، و عیبت به جای ذهتیت قرار گیرد. در صفا و مروه، کلاس خدانشناسی است که چگونه اراده او این همه انسان را با آن همه اختلاف، در یک لباس و یک جهت جمع می کند. کلاس پیامبر شناسی است که چگونه ابراهیم، آن پیامبر الهی، برای انجام فرمان خداوند، زن و فرزند خویش را در آن بیابان تنها گذاشت. و هم کلاس انسان شناسی است که می آموزد چگونه انسان می تواند در لحظاتی اعمالی را انجام دهد که تا ابد آثار آن باقی بماند. سعی صفا و مروه، یاد می دهد اگر همه با هم حرکت کنیم، روح الهی را در جامعه خود می بینیم. سعی صفا و مروه، یاد می دهد که باید تکبر را به دور انداخته و همراه دیگران حرکت کنیم. سعی صفا و

ص: ۲۴۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۲-۲. تفسیر تبیان، ج ۱، ص ۴۴.

مروه، به ما می آموزد که در راه احیای نام خداوند، زن و کودک هم سهم دارند.

در آیات قبل، سخن از بلا و آزمایش بود، در این آیه نمونه ای از آزمایش هاجر، کودک، پدر او و سایر مسلمانان مطرح است. اثر کار خدایی و اخلاص تا آنجا پیش می رود که همه ی انبیا و اولیا، موظف می شوند به تقلید از هاجر همسر ابراهیم و با قیافه ای مضطرب و هروله کنان همچون او، این مسافت را هفت بار طی کنند. و این فرمان، تشکر خداوند از رنجهای حضرت هاجر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» با اینکه سعی صفا و مروه واجب است، لکن می فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» این لحن بخاطر همان نگرانی از وضع پیشین است که جایگاه بت و محل عبور مشرکان بود.

طواف، به معنای گردش دایره ای نیست، بلکه به هر حرکتی که انسان دوباره به جایگاه اولیه برگردد، خواه به صورت دوری باشد یا طولی، طواف گفته می شود.

لذا کلمه طواف، هم در مورد طواف دور کعبه که حرکت دایره ای است گفته شده؛ «وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۱) و هم درباره حرکت طولی بین صفا و مروه آمده است.

پیام ها:

۱ توجه خاص خداوند به برخی مکان ها یا زمان ها یا اشخاص، موجب می شود که آنها از شعائر الهی گردند. «إِنَّ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» ۲ نیت، به کارها ارزش می دهد. مشرکان برای لمس بت ها، سعی می کردند، ولی اسلام می فرماید: برای رضای خدا سعی کنید. (۲) «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا» ۳ اگر مراکز حق، توسط گروهی با خرافات آلوده شد، نباید از آن دست کشید، بلکه باید با حضور در آن مراکز، آنجا را پاک سازی نموده و دست گروه منحرف را از آن کوتاه کرد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا» ۴ عبادت باید عاشقانه و داوطلبانه باشد. «وَمَنْ تَطَوَّعَ»

ص: ۲۴۶

۱- ۱. حج، ۲۹.

۲- ۲. بسیاری از کارها ظاهری یکسان دارد، اما انگیزه ای متفاوت. نظیر دویدن یوسف و زلیخا به سوی درهای بسته، یوسف می دود تا آلوده نشود، ولی زلیخا می دود که آلوده شود. «فاستبقا»

۵ خداوند در برابر عبادات بندگان، شاکر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ» این تعبیر، بزرگترین لطف از جانب او نسبت به بندگان است.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۵۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (۱۵۹)

کسانی که آنچه را از دلائل روشن و اسباب هدایت را نازل کرده ایم، با آنکه برای مردم در کتاب بیان ساخته ایم، کتمان می کنند، خداوند آنها را لعنت می کند و همه لعنت کنندگان نیز آنان را لعن می نمایند.

نکته ها:

گرچه مورد آیه، دانشمندان یهود و نصاری هستند که حقایق تورات و انجیل را برای مردم بیان نمی کردند، ولی جمله ی «يَكْتُمُونَ» که دلالت بر استمرار دارد، شامل تمام کتمان کنندگان در طول تاریخ می شود. چنان که لعنت پروردگار نیز تا ابد ادامه خواهد داشت.

کتمان حق می تواند صورت های مختلفی داشته باشد، گاهی با سکوت و عدم اظهار حق، گاهی با توجیه و گاهی با سرگرم کردن مردم به امور جزئی و غافل ساختن آنها از مسائل اصلی است. در مواردی همانند اسرار مؤمنان یا عیوب برادران دینی، کتمان واجب یا مستحب است.

گناه کتمان، بیشتر از جانب علما است. در آیه ۱۸۷ سوره ی آل عمران نیز آمده است که خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت تا حقایق را برای مردم بیان کرده و کتمان نکنند. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» در روایات آمده است:

روز قیامت به دهان کتمان کنندگان حق، لجام زده می شود.

پیام ها:

۱ ظلم فرهنگی، بدترین ظلم هاست که لعنت خالق و مخلوق را به دنبال دارد.

«يَكْتُمُونَ»

«يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»

۲ کتمان، حَقّ ممنوع است، چه کتمان معجزات و دلایل حَقّانیت باشد؛ «الْبَيِّنَاتِ» و چه کتمان رهنمودها و ارشادات. «الْهُدَى»
 (۱) ۳ کتمان حَقّ، بزرگترین گناهان است. چون مانع هدایت مردم و باقی ماندن نسل ها در گمراهی است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» ۴ کتمان حَقّ، ظلم به دین خدا و حَقّ مردم نسبت به هدایت یافتن است. لذا کتمان کنندگان حَقّ را، خدا و مردم لعنت می کنند. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» ۵ نفرین و لعنت مردم، مؤثر است و باید از اهرم نفرت مردم برای نهی از منکر استفاده نمود. «يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۰]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۶۰)

مگر آنها که توبه کردند و (اعمال بد خود را با اعمال نیک) اصلاح نمودند و (آنچه را کتمان کرده بودند) آشکار ساختند، که من (لطف خود را) بر آنان باز می گردانم، زیرا من توبه پذیر مهربانم.

نکته ها:

برای گناه کتمان، همچون سایر گناهان، راه توبه و بازگشت باز است. اما توبه ی واقعی، با پشیمانی قلبی و اصلاح عمل و بیان موارد کتمان صورت می گیرد.

توبه ی کسی که نماز نخوانده آن است که نمازهای خود را قضا کند. توبه کسی که مال مردم را تلف کرده آن است که باید همان مقدار را به صاحبش برگرداند. در این مورد نیز کسی که با کتمان حقایق، به دنیای علم، اندیشه و نسل ها، خیانت کرده، فقط با تبیین حقایق و بازگویی آنهاست که می تواند گذشته را جبران نماید.

خداوند به شیطان فرمود: «إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي» (۲)

لعنت من بر تو. و در آیه بعد می فرماید: «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ» پس کتمان کنندگان و شیطان، در یک ردیف هستند.

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۸.

۱ خداوند، امکان توبه و بازگشت را برای خطاکاران، در هر شرایطی فراهم نموده است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» ۲ کتمان حقایق دینی، فساد است، زیرا به توبه کننده، فرمان اصلاح و جبران داده شده است. «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا» ۳ توبه ی هر گناه، متناسب با آن است. توبه ی کتمان، بیان حقایق است. «تَابُوا» (« وَ بَيَّنُّوا» ۴ چون در مقام تهدید و توبیخ، لعنت خداوند شامل حال کتمان کنندگان شد، در مقام مهربانی نیز کلمات «أَنَا» و «التَّوَابُ» و «الرَّحِيمُ» بکار رفته تا بگوید: من خودم با مهربانی مخصوصم، به شما باز می گردم. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ» ۵ تهدید گنهکار و بشارت نیکوکار، دو رکن اساسی برای تربیت فرد و جامعه است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» («أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ» ۶ بازگشت لطف خداوند به توبه کنندگان، دائمی، قطعی و همراه با محبت است.

«أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقره (۲): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ مَا تَابُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۶۱) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ (۱۶۲)

همانا کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خدا و فرشتگان و مردم، همگی بر آنها خواهد بود.

(آنان برای) همیشه در آن (لعنت و دوری از رحمت پروردگار) باقی می مانند، نه از عذاب آنان کاسته می شود و نه مهلت داده می شوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل بیان شد که اگر کتمان کنندگان، توبه کرده و حقایق را بیان نمایند، مورد لطف الهی قرار می گیرند. در این آیه می فرماید: امّا اگر کفّار توبه نکرده و در حال کفر بمیرند، باز همان لعنت خداوند و فرشتگان و تمام مردم گریبان گیر آنان خواهد بود.

سؤال: در آیه، لعنت همه ی مردم بر کفّار مطرح شده است، ولی ناگفته پیداست که بعضی از مردم، خودشان کافر یا دوست کافرند، پس لعنت همه مردم در آیه به چه معنا می باشد؟ پاسخ: لعنت، در دنیا و آخرت مطرح است. کسانی که در دنیا دوست کفّار یا خود کافرند، در آخرت لعنت خواهند شد. «كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۱) یکی از درخواست ها و دعاهای اولیای خدا، مسلمان مردن است. حضرت یوسف از خداوند می خواهد که مسلمان بمیرد: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۲) حضرت ابراهیم و یعقوب به فرزندان خود سفارش می کنند که «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا - وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۳) نمیرید مگر اینکه مسلمان یعنی تسلیم پروردگار باشید.

پیام ها:

۱ اصرار بر کفر و در حال کفر مردن، دوری ابدی انسان را از رحمت الهی بدنبال دارد. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» («عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ» ۲ آنچه مهم است، پایان عمر انسان است که آیا با ایمان می میرد یا بی ایمان.

«مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ»

۳ تخفیف کیفر یا تأخیر آن، مربوط به دنیاست. در قیامت نه تخفیف است و نه تأخیر. «لَا يُخَفَّفُ» («لَا هُمْ يُنظَرُونَ»

ص: ۲۵۰

۱-۱. اعراف، ۳۸.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱.

۳-۳. بقره، ۱۳۲.

اشاره

وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۱۶۳) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِبُ الرِّيَّاحُ وَالسَّحَابُ الْمُسَخَّرَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۶۴)

و معبود شما خدایی یگانه است، جز او معبودی نیست، بخشنده ی مهربان است.

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز و کشتی هایی که برای سودرسانی به مردم در دریا در حرکتند و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده و با آن زمین مرده را زنده نموده و انواع جنبندگان را در آن گسترده (و همچنین) در تغییر مسیر بادهای و ابرهایی که میان آسمان و زمین معلقند، برای مردمی که می اندیشند، نشانه هایی گویاست.

نکته ها:

هماهنگی میان عناصر طبیعت و اجزای هستی و قوانین حاکم بر آنها، همه نشان دهنده ی حاکمیت و قدرت و اراده ی خدای یگانه است. آفرینش آسمان ها و توسعه ی دائمی آنها (۱) که دست انسان تا کنون فقط به قسمتی از اولین آسمان رسیده، و استحکام (۲) و طبقات هفتگانه (۳) و نظام حاکم (۴) و تناسبات و ارتباطات میان هر یک و بی ستون بودن (۵) و حفاظت آنها (۶) و حرکات ستارگان در مدارهای

ص: ۲۵۱

۱-۱. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات، ۴۷.

۲-۲. «سَبْعًا شِدَادًا» نبا، ۱۲.

۳-۳. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» ملک، ۳.

۴-۴. «أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» فصلت، ۱۲.

۵-۵. «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوِنَهَا» رعد، ۲.

۶-۶. «سَقْفًا مَحْفُوظًا» انبیا، ۳۲.

خود و فاصله هر یک از آنها، همه نشانه های قدرت خداوند یکتای حکیم است.

سعدی می گوید: آفرینش، همه تدبیر خداوند دل است کلمه «الرِّیَاحِ» جمع «الریح» به معنای باد است، ولی در قرآن هر جا کلمه «رِیحٍ» آمده همراه قهر و عذاب است، مانند: «بِرِیحٍ صَرَصَیرٍ» (۱) ولی هر جا کلمه «الرِّیَاحِ» آمده است، همراه باران و لطف الهی است. در حدیث می خوانیم: هر گاه بادی می وزید پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: «اللهم اجعلها ریاحا و لا تجعلها ریحا»

خداوند! این باد را ریاحِ رحمت قرار ده، نه ریحِ عذاب. (۲)

پیام ها:

۱ شناخت طبیعت، یکی از راههای خداشناسی است که شناخت او، قدرت، حکمت و یکتایی او را در بر دارد. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» («فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ») («لآيَاتٍ») ۲ خداوند، نظیر و شبیه ندارد و مرکب از اجزا نیست. «إِلَهُ وَاحِدٌ» ۳ هم طبیعت و هم صنعت دست ساخت انسان، از اوست. «خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ») («وَالْفُلُكِ») ۴ هر موجودی در جهان هستی، آیه ای از آیات کتاب خداوند در طبیعت است.

«لآيَاتٍ»

برگ درختان سبز، در نظر هوشیار

هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار

۵ تنها خردمندان از نگاه در هستی، درس خداشناسی می گیرند. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ») («لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

ص: ۲۵۲

(۱-۱). الحاقه، ۶.

(۲-۲). تفسیر صفوه التفاسیر، ج ۱، ص ۱۱۳.

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (۱۶۵)

و بعضی از مردم کسانی هستند که معبودهایی غیر از خداوند برای خود برمی گزینند و آنها را همچون دوست داشتن خدا، دوست می دارند. اما آنان که ایمان دارند، عشقشان به خدا (از عشق مشرکان به معبودهاشان) شدیدتر است و آنها که (با پرستش بت به خود) ستم کردند، هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند، خواهند دانست که تمام نیروها، تنها به دست خداست و او دارای عذاب شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام می فرماید:

مراد از «دون الله» و «انداد» در این آیه، بت ها نیستند، بلکه مراد پیشوایان ستمکار و گمراهند که مردم آنان را همچون خداوند دوست دارند. (۱) از جهت ادبی نیز کلمه «هم» در «يُحِبُّونَهُمْ»، برای انسان بکار می رود، نه اشیاء.

ریشه ی محبت، کمال دوستی و جمال دوستی است. مؤمنان تمام کمالات و جمال ها را در خداوند می بینند، لذا بیشترین عشق را به او ابراز می دارند. عشق و محبت مؤمنین، بر اساس شایستگی و لیاقت معشوق است و هرگز به سردی و خاموشی نمی گراید. اما عشق مشرکان، بر اساس خیال و جهل و تقلید و هوس های بیهوده است.

پیام ها:

۱ پرستش و محبت غیر خدا، ممنوع است. «يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ» ۲ احساسات باید در رابطه با اعتقادات باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»

ص: ۲۵۳

۳ برخی از مردم تا وقتی پرده ها کنار نرود و قیامت را مشاهده نکنند، به پوچی و بیهودگی راه و فکر خویش پی نمی برند. «وَ لَوْ يَرَى الَّذِينَ» ۴ قدرت در جذب نیرو مؤثر است. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» پس جذب غیر او نشوید.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۶]

اشاره

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (۱۶۶)

در آن هنگام که عذاب را مشاهده کنند و پیوند میانشان بریده (و دستشان از همه چیز قطع) گردد، پیشوایان (کفر)، از پیروان خود بیزاری جویند.

نکته ها:

به هوش باشیم که رهبرمان کیست و محبت و عشق چه کسی را در دل داریم؟ بدانیم طاغوت ها و غیر خدا، ما را برای خودشان می خواهند تا با قدرت و ارادت ما، به هوسها و آرزوهای خود در دنیا برسند، ولی در قیامت همه را رها و از ما اظهار تنفر و انزجار خواهند نمود.

پیام ها:

۱ هر عشق و علاقه، که مایه ای از عقل و فطرت نداشته باشد، دیر یا زود به سردی گرائیده و یا به دشمنی کشیده می شود. «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ» («تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا» ۲ محبت، زمینه ی تبعیت است. «يُحِبُّونَهُمْ» ۳ «اتَّبَعُوا» ۳ آینده نگری لازمه ی عقل است. به کسی عشق و محبت بورزیم که قدرت داشته باشد و در روز خطر، ما را حمایت کند. «إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا» ۴ معیار اصالت یا بی اصل بودن علاقه ها و محبت ها، دیدن عذاب در روزهای خطرناک است. «رَأَوْا الْعَذَابَ»

ص: ۲۵۴

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَّبِعُ اللَّهُ مَنَّا كَمَا نَبَّيَّرُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسِرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَ مَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ (۱۶۷)

و(در آن موقع) پیروان گویند: ای کاش بار دیگری برای ما بود(که به دنیا برمی گشتیم) تا از این پیشوایان بیزاری جوئیم، همانگونه که آنها(امروز) از ما بیزاری جستند. بدینسان خداوند اعمال آنها را که مایه حسرت آنهاست، به آنها نشان می دهد و هرگز از آتش دوزخ، بیرون آمدنی نیستند.

نکته ها:

به فرموده روایات، در قیامت صحنه ها و مواقف متعددی است. در برخی از آنها مَهر سکوت بر لب ها زده می شود و تنها با نگاه های پر حسرت به یکدیگر نگریسته و گریه می کنند. در بعضی موارد، از همدیگر استمداد کرده و در صحنه ای نسبت به هم ناله و نفرین می کنند. در این آیه می خوانیم که پیروان کفر نیز از حمایت ها و عشق ورزی های خود نسبت به رهبران نشان به شدت پشیمان می شوند، ولی دیگر کار از کار گذشته و تنها حسرتی است که در دل دارند و با زبان می گویند: اگر ما بار دیگر برگردیم، هرگز دنباله رو آنها نخواهیم بود. کسانی که اینقدر بی وفا هستند که از ما در این روز تبری می جویند، ما هم اگر به دنیا برگردیم، از آنان تبری خواهیم جست. آنها حسرت می خورند، ولی مگر از حسرت، کاری ساخته است.

در آیات متعدّد، کلمه «خلود» در مورد عذاب بکار رفته است. بعضی «خلود» را مدّت طولانی معنا می کنند، ولی از جمله ی «وَ مَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ» در این آیه استفاده می شود که «خلود» به معنای ابدیت است، نه مدّت طولانی.

در روایات، نمونه هایی از حسرت گنهکاران در قیامت به چشم می خورد که از جمله: کسانی هستند که اموال زیادی را برای وارثان خود می گذارند و خود در زمان حیات، کار خیری نمی کنند. آنان در آن روز مشاهده می کنند که اگر وارث از ارث او کار خوبی انجام داده، در نامه وارث ثبت شده و اگر کار بدی کرده، شریک

جرم وارث قرار گرفته است. (۱) نمونه دیگر اهل حسرت، آنان که عبادات بسیار دارند، ولی رهبری و ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را نپذیرفته اند. (۲)

انسان، دارای اختیار است. اگر چنین نبود، پشیمانی و حسرت و تصمیم مجدد در او راه نداشت. پشیمانی و حسرت، نشانه ی آن است که می توانستیم کار دیگری انجام دهیم. و تصمیم مجدد، رمز آن است که انسان می تواند با اراده و اختیار، هر راهی را که صلاح بداند، انتخاب کند.

پیام ها:

۱ طاعوت ها را رها کنیم. تا آنان ما را در قیامت رها نکرده اند، آنها را در دنیا رها کنیم. «فَتَتَبَّرًا مِنْهُمْ» ۲ در قیامت، چشم انسان حقیقت بین شده و بر کارهای خود، حسرت می خورد. «يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ» ۳ آرزوی برگشت هست، ولی برگشتی نیست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً» (وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱۶۸)

ای مردم! از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان، پیروی نکنید. براستی که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

اسلام، همواره مردم را به بهره بردن از نعمت های پاک و حلال خداوند، سفارش نموده و با هر گونه رهبانیت و زهد بی جا مبارزه می نماید. لذا هم خوردنی های ناسالم را از شیطان می داند؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ» (رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) (۳) و هم نخوردن

ص: ۲۵۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۵۱.

۲-۲. بحار، ج ۲۷، ص ۱۸۴.

۳-۳. مائده، ۹۰.

ناجرا را گام شیطان می داند؛ «کُلُوا» («وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» زیرا در برخی از نقل های تاریخی آمده است که بعضی از طوائف عرب، قسمتی از زراعت و حیوانات را بدون دلیل بر خود حرام کرده بودند و گاهی نیز این تحریم ها را به خداوند نسبت می دادند. آیه نازل شد تا رفع ابهام شود.

اسلام، به زندگی مادی انسان توجه کامل دارد و در رأس آنها نیازهای غذایی است که در این مورد، دهها آیه و صدها حدیث آمده است. یکی از وظایف انبیا نیز بیان خوردنی ها و آشامیدنی های حلال و حرام برای مردم است.

معمولاً قرآن در کنار اجازه مصرف، شرطی را بیان کرده است. مثلاً در اینجا می فرماید: «کُلُوا» («حَلَالًا طَيِّبًا» همچنین می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا» («وَلَا تَعْثُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۱)

بخورید و بیاشامید ولی در زمین فساد نکنید. در آیه دیگر می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۲)

بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید. و در جای دیگر می فرماید: «فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا» (۳)

بخورید و اطعام کنید.

در تفسیر برهان از امام صادق علیه السلام نقل شده است که شخصی به نام طارق، تصمیم گرفته بود تا از همسرش جدا شده و زندگی راهبانه ای داشته باشد.

حضرت فرمود: «ان هذا من خطوات الشيطان»

این از گام های شیطان است.

پیام ها:

۱ شرط اساسی در مصرف، دو چیز است: حلال بودن، پاکیزه و دل پسند بودن.

«کُلُوا»

«حَلَالًا طَيِّبًا» ۲ اسلام با بعضی ریاضت ها مخالف است. «کُلُوا» ۳ بهره گیری از محرّمات و چیزهای پلید و ناپاک، پیروی کردن از شیطان است.

«کُلُوا»

«حَلَالًا طَيِّبًا وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۴ نیازهای طبیعی بشر، زمینه ای برای انحراف و تسلط شیطان است. باید ضمن

١-١. بقره، ٦٠.

٢-٢. اعراف، ٣١.

٣-٣. حج، ٢٨.

تأمین نیاز، به لغزش های آن توجه داشت. «کُلُوا» («وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ» ۵ شیطان، انسان را قدم به قدم منحرف می کند. باید از همان قدم اول مواظبت کرد. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» ۶ شیطان برای انحراف مردم، از راههای گوناگونی وارد می شود. «خُطُوَاتِ» ۷ وادار نمودن مردم به استفاده از حرام ها و بازداشتن آنان از نعمت های حلال، نمودی از دشمنی آشکار شیطان است. «کُلُوا» («حَلَالًا طَيِّبًا») («إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۶۹]

اشاره

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۱۶۹)

همانا (شیطان)، شما را فقط به بدی و زشتی فرمان می دهد و اینکه بر خداوند چیزهایی بگویند که به آن آگاه نیستید.

نکته ها:

در تفسیر روح البیان آمده است که شیطان در وسوسه ی خود، مراحلی را طی می کند: ابتدا به کفر دعوت می نماید. اگر موفق نشد، به بدعت، اگر موفق نشد، به گناهان کبیره، اگر موفق نشد به گناهان صغیره، اگر موفق نشد، به کارهای مباح به جای عبادات و اگر باز هم موفق نشد، به عباداتی دعوت می کند که پایین تر است، تا شخص از مرحله بالاتر باز بماند.

فرمان شیطان، همان وسوسه های اوست. نه آنکه از انسان سلب اختیار کند تا انسان مجبور به گناه شود.

تاثیر فرمان شیطان، نشان ضعف ماست. هر گاه انسان ضعیف شد، وسوسه های شیطان را همچون فرمان مولا می پذیرد؛ «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) و اگر نه اولیای خدا، در مرحله ای هستند که شیطان به آنان نفوذ ندارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۲)

ص: ۲۵۸

۱-۱. نحل، ۱۰۰.

۲-۲. حجر، ۴۲.

۱ نشانه ی دشمنی شیطان، وسوسه برای انجام فحشا و افترا به خداوند است.

«عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ»

۲ شیطان، هم دستور به گناه می دهد، هم راه توجیه آن را نشان می دهد. فرمان به سوء و فحشا، همان دستور به گناه و فرمان افترا بستن به خدا، دستور به توجیه گناه است. «يَأْمُرُكُمْ» («وَأَنْ تَقُولُوا» ۳ اظهار نظر در باره احکام دین و فتوی دادن بدون علم، حرام است. «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۴ حتی در مقام تردید و شک، نباید چیزی را به خداوند نسبت داد، تا چه رسد به مواردی که بدانیم آن حرف و سخن از خدا نیست. بنا بر این باید در تفسیر قرآن و بیان احکام دقت کرد. «وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۰]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (۱۷۰)

و هنگامی که به آنها (مشرکان) گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است پیروی کنید، گویند: بلکه ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می نمایم. آیا (از آنان پیروی می کنند) هر چند پدرانشان چیزی نمی فهمیدند و هدایت نیافته بودند؟

نکته ها:

آیه قبل به ما هشدار داد که از پیروی گامها و فرمان های شیطان، دوری کنیم. این آیه یکی از مصادیق راه شیطان را که تقلید کورکورانه است بیان می کند.

پیروی و اطاعت عقلانی مانعی ندارد، مورد انتقاد قرآن، تقلید از کسانی است که نه خود دارای تعقل بوده اند و نه هدایت انبیا را پذیرفته اند.

هدایت الهی، در هر عصر و زمانی وجود دارد. از اینکه قرآن می فرماید: نیاکان آنان هدایت پذیر نبودند، استفاده می شود که هدایت الهی در هر زمانی بوده، ولی

آنها نمی پذیرفتند. حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «بلی لا تخلوا الارض من قائم لله ظاهرا او خائفا» (۱)

زمین از رهبر آسمانی هرگز خالی نیست، خواه آشکارا و

خواه مخفیانه مردم را به راه خدا دعوت می نماید.

پیام ها:

۱ ارتجاع و عقب گرد، ممنوع است. پیروی از سنت و راه نیاکان، اگر همراه با استدلال و تعقل نباشد، قابل پذیرش نمی باشد. «الْفَيْنَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا» ۲ تعصبات نژادی و قبیله ای، از زمینه های پذیرفتن حق است. «بَلْ تَتَّبِعُونَ» («اَبَاءَنَا» ۳ آداب و عقاید نیاکان، در آیندگان اثر گذار است. «مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا» ۴ راه حق، با عقل و وحی به دست می آید. «لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ» ۵ انتقال تجربه و دانش ارزش است، ولی انتقال خرافات از نسل گذشته به نسل آینده، ضد ارزش می باشد. «اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۶ عقل، ما را به پیروی از وحی، رهبری می کند. «اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللَّهُ» («أَوْ لَوْ كَانَ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۱]

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَتَّقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَ نِدَاءَ صُمُّ بِكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۱۷۱)

و مثل کافران، چنان است که کسی به حیوانی که جز صدایی (از نزدیک) و یا ندایی (از دور) نمی شنود بانگ زند، اینان کران، لالان و کورانند و از اینروست که نمی اندیشند.

نکته ها:

«دُعَاءَ» به معنای خواندن از نزدیک و «نِدَاءَ» برای خواندن از راه دور است.

در این آیه دو تشبیه است: یکی تشبیه دعوت کننده ی حق، به چوپان. و دیگری

ص: ۲۶۰

تشبیه کافران، به حیواناتی که از کلام چوپان چیزی جز فریاد نمی فهمند. یعنی ای پیامبر! مثال تو در دعوت این قوم بی ایمان به سوی حق و شکستن سدهای تقلید کورکورانه، همچون کسی است که گوسفندان و حیوانات را برای نجات از خطر صدا می زند و آنها این پیام را درک نمی کنند. زیرا چشم و گوش دل آنها بسته شده و در واقع کر و لال و نابینا هستند.

پیام ها:

۱ ارزش چشم و گوش و زبان، به آن است که مقدمه ی تعقل باشد، و گرنه حیوانات نیز چشم و گوش دارند. «صُمُّ بَكْمُ عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۲ راه شناخت، پرسیدن، گوش کردن و دیدن همراه با تفکر است. «صُمُّ بَكْمُ عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۳ اشخاص بی تفاوت در برابر دعوت حق، پنج صفت تحقیرآمیز دارند:

مثل حیوانند، کورند، لالند و بی عقلند. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» («فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۲]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۷۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و شکر خدا را به جای آورید. اگر فقط او را پرستش می کنید.

نکته ها:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که خداوند می فرماید:

من مردم را خلق می کنم، اما آنان غیر مرا می پرستند. من به آنان روزی می دهم، اما آنان شکر دیگری را می نمایند. (۱)

قرآن، هر گاه بنا دارد انسان را از کاری منع کند، ابتدا راههای مباح آن را مطرح کرده و سپس موارد نهی را بیان می کند. چون می خواهد در آیات بعد، مردم را از یک

ص: ۲۶۱

سری خوردنی، منع و نهی کند، در این آیه راههای حلال را بازگو نموده است.

شکر مراحل طی دارد. گاهی با زبان است و گاهی با عمل. شکر واقعی آن است که نعمت‌ها در راهی مصرف شود که خداوند مقرر نموده است.

هدف اصلی از آفرینش نعمت‌های طبیعی، مؤمنان هستند. در سه آیه قبل فرمود:

ای مردم! از آنچه در زمین است بخورید. در این آیه می‌فرماید:

ای مؤمنان! از نعمت‌های دلپسندی که برای شما روزی کرده‌ام بخورید. شاید در این اختلاف تعبیر، رمزی باشد و آن اینکه هدف اصلی، رزق‌رسانی به مؤمنان است، ولی دیگر مردم هم در کنار آنها بهره می‌برند. همانگونه که هدف اصلی باغبان از آبیاری، رشد گلها و درختان میوه است، گرچه علف‌های هرز و تیغها نیز به نوایی می‌رسند.

از هر کس توقع خاصی است. از مردم عادی، توقع آن است که پس از خوردن، دنبال گناه و وسوسه‌های شیطان و فساد نروند؛ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا﴾ (وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ) (۱) ولی از اهل ایمان این توقع است که پس از خوردن، به دنبال عمل صالح و شکرگزاری باشند. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا﴾ (وَأَشْكُرُوا) و ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا﴾ (وَأَعْمَلُوا صَالِحاً) (۲)

پیام‌ها:

۱ خودسازی و زهد و تقوی، منافاتی با بهره‌گیری از طیبیات ندارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ ۲ در مکتب اسلام، مادیات مقدمه‌ی معنویات است. «کُلُوا»، «وَأَشْكُرُوا»، «تَعْبُدُونَ» ۳ اسلام در تغذیه، به بهداشت توجه دارد. «طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» ۴ قبل از تأمین زندگی مردم و محبت به آنان، توقعی نداشته باشید. «کُلُوا» (وَأَشْكُرُوا) ۵ شکر، نشانه‌ی خداپرستی و توحید ناب است. اگر انسان رزق را نتیجه فکر

ص: ۲۶۲

۱-۱. بقره، ۱۶۸.

۲-۲. مؤمنون، ۵۱.

اقتصادی، تلاش، مدیریت، سرمایه و اعتبارات خود بدانند، برای خداوند سهمی قایل نخواهد بود تا او را شکر کند. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ» ۶ شکر، نمونه روشن عبادت است. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ» («تَعْبُدُونَ» ۷ شکر خداوند، واجب است. «كُلُوا» («وَ
اشْكُرُوا لِلَّهِ» ۸ خداپرست، آنچه را خدا حلال شمرده، از پیش خود حرام نمی کند. «كُلُوا» («إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۳]

اشاره

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أَهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
(۱۷۳)

همانا خداوند مردار و خون و گوشت خوک و آنچه را که (هنگام ذبح) نام غیر خدا بر آن برده شده، حرام کرده است، (ولی) آن
کس که ناچار شد (به خوردن اینها) در صورتی که زیاده طلبی نکند و از حدّ احتیاج نگذرانند، گناهی بر او نیست، همانا خداوند
بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: از پیش خود، حلال های خدا را بر خود حرام نکنید، خداوند تنها مردار و خون و گوشت خوک
و هر حیوانی که مانند زمان جاهلیت نام غیر خدا هنگام ذبح بر او برده شود، حرام کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

گوشت مردار، سبب ضعف بدن و قطع نسل و مرگ ناگهانی می شود و خوردن خون، سبب سنگدلی و قساوت قلب می گردد.

(۱)

طبق نظریه های بهداشتی، گوشت خوک عامل دو نوع کرم کدو و تریشین است. و حتی در بعضی از کشورها، مصرف گوشت
خوک ممنوع شمرده شده و انجیل

ص: ۲۶۳

مسیح نیز گناهکاران را به خوک تشبیه کرده است.

کسی که برای حفظ جان خود هیچ غذایی نداشته باشد، می تواند به خاطر اضطرار از غذای حرام استفاده کند، مشروط بر اینکه از روی سرکشی و نافرمانی و ستمگری نباشد. یعنی فقط به همان مقداری مصرف کند که خود را از مرگ برهاند، نه اینکه خواهان لذت باشد. این اجازه به خاطر لطف و مهربانی خداوند است. امام صادق علیه السلام فرمود:

اگر انسان عمداً در حال اضطرار از خوردنی های ممنوع نخورد و بمیرد، کافر مرده است. (۱)

با توجه به اینکه خوردنی های حرام، بیش از چهار موردی است که در آیه مطرح شده است، پس کلمه «إِنَّمَا» به معنای حصر عقلی نیست، بلکه در مقابل تحریم های جاهلیت است.

قاعده اضطرار، اختصاص به خوردنی ها ندارد و در هر مسئله ای پیش آید، قانون را تخفیف می دهد. از امام صادق علیه السلام سؤال کردند که پزشک به مریضی دستور استراحت و خوابیدن داده است، نماز را چه کند؟ امام این آیه را تلاوت نموده و فرمودند: نماز را خوابیده بخواند. (۲)

احکام اسلام، بر اساس مصالح است. در آیه قبل، خوردن بخاطر طیب بودن آنها مباح بود و در این آیه چیزهایی که از طیبیات نیستند، حرام می شود.

تحریم های الهی، تنها به جهت مسائل طبی و بهداشتی نیست، مثل تحریم گوشت مردار و خون، بلکه گاهی دلیل حرمت، مسائل اعتقادی، فکری و تربیتی است. نظیر تحریم گوشت حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شده که به خاطر شرک زدایی است. چنان که گاهی ما از غذای شخصی دوری می کنیم، به خاطر عدم رعایت بهداشت توسط او، ولی گاهی دوری ما از روی اعراض یا اعتراض و براءت از اوست.

ص: ۲۶۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۳۰.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۱ اسلام به مسئله غذا و تغذیه، توجه کامل داشته و بارها در مورد غذاهای مضر و حرام هشدار داده است. (۱) «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ» ۲ تحریم ها، تنها به دست خداست نه دیگران. «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُم» ۳ توجه به خداوند و بردن نام او، در ذبح حیوانات لازم است. تا هیچ کار ما خارج از مدار توحید نباشد و با مظاهر شرک و بت پرستی مبارزه کنیم. «وَمَا أَهْلًا بِهِ لَعَنَ اللَّهُ» ۴ اضطراری حکم را تغییر می دهد که به انسان تحمیل شده باشد، نه آنکه انسان خود را مضطر کند. کلمه «أَضْطَرُّ» مجهول آمده است، نه معلوم. «فَمَنْ اضْطُرَّ» ۵ اسلام، دین جامعی است که در هیچ مرحله بن بست ندارد. هر تکلیفی به هنگام اضطرار، قابل رفع است. «فَمَنْ اضْطُرَّ» (فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ) ۶ قانون گذاران باید شرایط ویژه را به هنگام وضع قانون در نظر بگیرند. «فَمَنْ اضْطُرَّ» (فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ) ۷ از شرایط اضطراری، سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۴]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۷۴)

کسانی که آنچه را خداوند از کتاب نازل کرده، کتمان می کنند و بدان بهایی اندک می ستانند، آنها جز آتش در شکم های خود فرو نمی برند، و خداوند روز قیامت با آنها سخن نمی گوید و پاکشان نمی کند و برای آنها عذاب دردناکی است.

ص: ۲۶۵

۱-۱). تحریم گوشت خوک و مردار و خون، چهار بار در قرآن تکرار شده است: آیه مورد بحث و سوره های مائده، ۳ و انعام، ۱۴۵ و نحل، ۱۱۵.

دانشمندان یهود و نصاری تا قبل از آمدن پیامبر اسلام، به مردم وعده ی آمدن آن حضرت را می دادند و نشانه هایی را که در تورات و انجیل آمده بود برای مردم می گفتند، ولی همین که پیامبر اسلام مبعوث شد و آنها اقرار به رسالت آن حضرت را مساوی با از دست دادن مقام، مال و خود دیدند، حقیقت را کتمان نمودند، تا چند روزی بیشتر در مسند خود بمانند و تحفه و هدایایی بخورند، ولی این بهای اندکی است که در برابر گناه بزرگ خود دریافت می دارند و این درآمدها نیز چیزی جز آتش نیست که می خورند. هم چنان که در آیه ای دیگر، از خوردن اموال یتیمان به خوردن آتش تعبیر شده است. (۱)

خداوند در روز قیامت با این کتمان کنندگان، سخنی از روی محبت نخواهد گفت، با آنکه در آن روز، مؤمنان با خدا هم سخن خواهند شد. البته این گفتگو یا از راه ایجاد موج در فضا و یا از طریق الهام و با زبان دل است و همه خوبان در آن روز کلیم الله می شوند.

در آیه قبل، به دنبال تحریم گوشت خوک و مردار، سخنی از مغفرت آمده است، ولی در این آیه که سخن از تحریم کتمان حق و گناهان مربوط به مسائل فکری و فرهنگی است، لحن آیه بسیار تندتر شده و سخنی از مغفرت نیامده است.

بگذریم که در آیه بعد این تهدیدات شدیدتر می شود.

□
کتمان حقیقت، تنها درباره رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده است. کسانی که درباره جانشین واقعی پیامبر نیز کتمان حقیقت کنند، دچار این عقوبت خواهند شد.

آنان که ماجرای غدیر خم را در کتب تفسیر و تاریخ خود محو و مسیر آیات را تحریف و توجیه می کنند و مردم را به جای امام معصوم به سراغ دیگران می فرستند، دچار کتمان حقیقت شده اند.

ص: ۲۶۶

۱ دنیاگرایی، بزرگترین خطر برای علما و دانشمندان است. «يَكْفُرُونَ»، «يَشْتَرُونَ» ۲ دین فروشی، به هر قیمتی که باشد خسارت است، زیرا حقایق و معارف کتب آسمانی ارزشمندتر از همه منافع است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۳ خوردنی های حرام، به صورت آتش تجسم می یابند. «مَا يَأْكُلُونَ» («إِلَّا النَّارَ» ۴ اشیا دارای یک وجهه باطنی و ملکوتی هستند که در قیامت به آن شکل تجسم می یابند. «فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ» ۵ کیفر، باید متناسب با جرم باشد. آنان که در دنیا راه شنیدن کلام خدا را بر مردم بسته اند، در قیامت از لذت استماع کلام خدا محروم می شوند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» ۶ عذاب های قیامت، هم جسمی و هم روحی است. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۵]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (۱۷۵)

آنها (کتمان کنندگان حق) کسانی هستند که گمراهی را به بهای از دست دادن هدایت و عذاب را به جای آموزش خریدند. پس به راستی چقدر در برابر عذاب خداوند تحمل دارند؟

نکته ها:

برای گناه کتمان، هشت تهدید پی در پی آمده است؛ پنج تهدید در آیه قبل، دو تهدید در این آیه و یک تهدید در آیه بعد. شاید در مورد هیچ گناه دیگر این همه تهدید پشت سر هم نیامده باشد.

انگیزه های کتمان حقیقت، زیاد است. از آن جمله می توان به غرور، تعصب نابجای دینی، حفظ موقعیت، ضعف نفس، عدم شهامت، تنگ نظری، سفارش بیگانگان، حفظ مقام و مال اشاره کرد.

توبه ی گناه کتمان، تنها استغفار و گریه نیست، بلکه بیان حقایق است. البته در

مواردی که جان کسی در خطر است و یا فساد و خطری مطرح است، کتمان مانعی ندارد. مانند کتمان گناهان خود یا مردم، برای جلوگیری از رواج بدی ها.

پیام ها:

۱ کتمان حقایق، از گناهان ویژه ی دانشمندان است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ» ۲ در بیان کتب آسمانی، هدایت و مغفرت الهی است و در کتمان آنها ضلالت و عذاب. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَى وَ الْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَه» ۳ دین فروشی و کتمان حقیقت، سخت ترین کیفرها را بدنبال دارد. جمله ی «فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ» در قرآن تنها در مورد این گروه بکار رفته است.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۶]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۱۷۶)

آن (عذاب) به جهت آن است که خداوند کتاب (آسمانی) را به حق نازل کرده است و البته کسانی که در کتاب (خدا) با کتمان و تحریف (اختلاف) ایجاد کردند، همواره در ستیزه ای عمیق هستند.

نکته ها:

این همه تهدید و وعده ی عذاب که برای کتمان کنندگان حقایق دینی بیان شد، از آن جهت است که خداوند کتاب آسمانی را چنان روشن و واضح و همراه با دلایل و استدلال نازل کرده است که جای هیچ گونه شبهه و ابهام برای کسی باقی نماند، اما با این حال گروهی از مردم برای حفظ منافع شخصی خود، دست به توجیه و تحریف زده و در فهم کتاب آسمانی اختلاف به وجود می آورند تا به اصطلاح آب را گل آلود نموده و از آن ماهی بگیرند. خداوند در وصف اینان می فرماید: این گروه در شقاق و جدایی بسر می برند.

یکی از راههای کتمان حقیقت، ایجاد اختلاف است. در سه آیه ی گذشته، تمام تهدیدات متوجه کتمان کنندگان بود. در این آیه به جای اینکه بفرماید: کتمان

کنندگان در شقاقند، فرمود: اختلاف کنندگان در کتاب، در شقاقند. این نشان دهنده ی آن است که کتمان کنندگان، همان اختلاف کنندگان هستند. زیرا در محیط آلوده به اختلاف است که می توان مردم را سردرگم و حقایق را پنهان کرد.

پیام ها:

۱ منشأ اختلافات دینی و مذهبی، دانشمندان هستند، نه کتب آسمانی. «نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» («اِخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ» ۲ کتمان حقایق، موجب شقاق و شکاف و جدایی و پراکندگی است. «شِقَاقٌ بَعِيدٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۷۷]

اشاره

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۱۷۷)

نیکی (تنها) این نیست که (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مشرق یا مغرب بگردانید، بلکه نیکوکار کسی است که به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده و مال (خود) را با علاقه ای که به آن دارد به خویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و در راه ماندگان و سائلان و در (راه آزادی) بردگان بدهد، و نماز را برپای دارد و زکات را بپردازد، و آنان که چون پیمان بندند، به عهد خود وفا کنند و آنان که در (برابر) سختی ها، محرومیت ها، بیماری ها و در میدان جنگ، استقامت به خرج می دهند، اینها کسانی هستند که راست گفتند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است) و اینان همان پرهیزکارانند.

ص: ۲۶۹

کلمه «الْبِرِّ» به معنای نیکی است، ولی به هر کس که خیلی نیکوکار باشد، می گویند او «بِرٌّ» است. یعنی وجودش یکپارچه نیکی است.

«الْبَأْسَاءِ» از «بُؤْس» به معنای فقر و سختی است که از خارج به انسان تحمیل می شود. «الضَّرَاءِ»، درد و بیماری است که از درون به انسان فشار می آورد. و «حِينَ الْبَأْسِ» زمان جنگ و جهاد است.

بعد از ماجرای تغییر قبله که در آیه ی ۱۴۴ خواندیم، سخنِ روز، پیرامون قبله و تغییر آن بود که این آیه می فرماید: چرا به جای محتوای دین که ایمان به خدا و قیامت و انجام کارهای نیک است، به سراغ بحث های جدلی رفته اید.

این آیه جامع ترین آیه قرآن است. زیرا اصول مهم اعتقادی، عملی و اخلاقی در آن مطرح گردیده است. در تفسیر المیزان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

هر کس به این آیه عمل کند، ایمانش کامل است.

این آیه پانزده صفت نیک را در سه بخش ایمان، عمل و اخلاق بیان نموده است.

در بخش ایمان، به مسئله ایمان به خدا، فرشتگان، انبیاء، قیامت و کتب آسمانی اشاره شده و در بخش عمل، به مسائل عبادی مانند نماز و اقتصادی مانند زکات و اجتماعی مانند آزاد نمودن بردگان و نظامی مانند صبر در جبهه و جنگ، و روحی و روانی مثل صبر در برابر مشکلات، اشاره گردیده است. و در بخش اخلاقی به وفای به عهد و دل کندن از مادیات و ترحم به فقرا اشاره شده است.

ایمان به خدا، سبب خضوع در برابر حق و عدم تسلیم در برابر طاغوت هاست.

ایمان به قیامت، موجب وسعت دید و بلندی همت می گردد. ایمان به وجود ملائکه، نشانه ی ایمان به تشکیلات ماورای طبیعت است. ایمان به انبیاء، ایمان به وحی و جریان هدایت در طول تاریخ است و دلیل بر اینکه انسان در این جهان رها و بی برنامه نبوده است. انفاق، بیانگر تعاون و نوع دوستی، و نماز، پیوند مستقیم با خدا، و زکات برنامه ریزی برای حل مشکل محرومان، و وفای به عهد

موجب تحکیم ارتباطات، و صبر عامل آبدیده شدن انسان هاست. (۱)

جمله «آتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ» را سه نوع معنا نموده اند:

الف: پرداخت مال به دیگران با وجود علاقه ای که به آن هست.

ب: پرداخت مال بر اساس حبّ خداوند.

ج: پرداخت مال بر اساس علاقه ای که به فقیر است.

صبر، مادر همه کمالات است و قرآن راه رسیدن به بهشت را صبر می داند؛ «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۲)

به آنان جایگاه بلند داده می شود، به پاس بردباری که کردند. چنان که فرشتگان به بهشتیان می گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۳)

درود بر شما که

پایداری کردید. همچنین درباره رهبران الهی می فرماید: «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۴)

آنان را بخاطر صبرشان، پیشوایانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می نمودند.

مشابه این آیه، در روایات نیز برای معرفی معارف دینی چنین آمده است:

«ليس العاقل من يعرف الخير من الشر و لكن العاقل من يعرف خير الشرين» (۵)

عاقل آن

نیست که خیر را از شرّ بشناسد، عاقل آن است که میان دو شرّ، خیرش را برگزیند.

«ليس العلم بكثره التعلم انما هو نور يقذفه الله في قلب من يريد» (۶)

دانش، به آموختن بسیار

حاصل نمی شود. دانش واقعی، نوری الهی است که به دلها می تابد.

«ليس البر في حسن الزی و لكن في السكينة و الوقار» (۷)

بزرگی، در ظاهر آراسته نیست،

بلکه در آرامش و وقار است.

«ليس السخي» «الذي ينفق ماله في غير حقه و لكنه الذي يؤدي الى الله ما فرض عليه» (۸)

سخاوتمند کسی نیست که در هر جا و لو بی جا انفاق کند، بلکه کسی است که در هر جا خشنودی خداست انفاق کند.

«ليس العباده كثره الصيام و الصلاه و انما العباده كثره التفكر في امر الله» (۹)

عبادت به نماز و

ص: ۲۷۱

۱-۱. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۲-۲. فرقان، ۷۵.

۳-۳. رعد، ۲۴.

۴-۴. سجده، ۲۴.

۵-۵. بحار، ج ۷۸، ص ۶.

۶-۶. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۷-۷. بحار، ج ۱، ص ۱۰۶.

۸-۸. بحار، ج ۷۱، ص ۳۵۲.

۹-۹. بحار، ج ۷۱، ص ۳۲۵.

روزه بسیار نیست، به تفکر درباره خدا و آثار اوست.

«اشد من یتیم الیتیم یتیم انقطع عن امامه» (۱)

آنکه از سرپرستی پیشوای حق محروم گشته،

یتیم تر از کسی است که پدر و مادرش را از دست داده است.

برای رسیدن به کمال تقوا، انفاق واجب و غیر واجب، هر دو لازم است. بعضی از مردم به مستمندان کمک می کنند، ولی حقوق واجب خود را نمی پردازند و برخی دیگر با پرداخت خمس و زکات، نسبت به فقرا و محرومان بی تفاوت می شوند. این آیه، مؤمن واقعی را کسی می داند که هم حقوق واجب را پردازد و هم انفاق مستحب را انجام دهد.

به همین دلیل در روایات می خوانیم:

در اموال ثروتمندان، غیر از زکات نیز حقی برای محرومان است. (۲) و کسی که سیر بخوابد در حالی که همسایه او گرسنه باشد ایمان به خدا و

قیامت ندارد. (۳)

پیام ها:

۱ به جای محتوای دین، به سراغ ظاهر نرویم و از اهداف اصلی باز نمانیم. «لَيْسَ الْبِرَّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۲ یکی از وظایف انبیا و کتب آسمانی، تغییر فرهنگ مردم است. «لَيْسَ الْبِرَّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۳ شناخت مفاهیم، مهم نیست عمل به آن مهم است. کلمه «الْبِرَّ» به مفهوم نیکی است، ولی دانستن آن مهم نیست، کسی که این مفهوم را محقق می سازد ارزش دارد. «لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ» ۴ ایمان، مقدم بر عمل است. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» («آتَى الْمَالَ» ۵ ایمان به همه انبیا و ملائکه لازم است. «آمَنَ بِاللَّهِ» («وَالْمَلَائِكَةَ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ» ۶ ارتباط با خدا در کنار ارتباط با مردم و تعاون اجتماعی در حوادث و

ص: ۲۷۲

۱-۱. بحار، ج ۱۰۸، ص ۱۷۱.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۶۶۵.

گرفتاری ها مطرح است. «آمَنْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ» («وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» ۷ تمام کارهای نیک در سایه ایمان به خدا شکل می گیرد. «آمَنْ بِاللَّهِ» («وَأَتَى الْمَالَ» ۸ هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، بلکه دل کندن صاحب مال از مال نیز هست. «عَلَى حُبِّهِ» ۹ نیکوکاران، مال و دارایی خود را با رغبت و علاقه در راه خدا انفاق می کنند.

«آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

۱۰ با دست خود به فقرا و یتیمان و بستگان انفاق کنید. «آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» ۱۱ در انفاق، بستگان نیازمند بر سایر گروه های مستمند، اولویت دارند. «ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ» ۱۲ سائل را رد نکنید، گرچه فقیر، مسکین، در راه مانده و فامیل نباشد. کلمه ی «السَّائِلِينَ» به صورت مستقل مطرح شده است. «وَالْمَسْكِينِ وَ» («السَّائِلِينَ» ۱۳ ایمان و نماز و زکات، بدون شرکت در جهاد کامل نمی شود. «وَ حِينَ الْبَأْسِ» («أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۴ مدعیان ایمان بسیارند، ولی مؤمنان واقعی که به تمام محتوای دین عمل کنند، گروهی اندک هستند. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۵ نشانه ی صداقت، عمل به وظایف دینی و تعهدات اجتماعی است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» ۱۶ متقی کسی است که عملش، عقایدش را تأیید کند. «آتَى الْمَالَ» («أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ شَيْءٌ فَاِجْتَبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأُدِّئْ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۷۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (قانون) قصاص در مورد کشتگان، بر شما (چنین) مقرر گردیده است: آزاد در برابر آزاد و برده در برابر برده و زن در برابر زن، پس اگر کسی از ناحیه برادر (دینی) خود (یعنی صاحب خون و ولی مقتول) مورد عفو قرار گیرد. (یا) قصاص او به خون بها تبدیل شود (باید شیوه ای پسندیده پیش گیرد و به نیکی (دیه را به ولی مقتول) بپردازد، این حکم تخفیف و رحمتی است از ناحیه پروردگارتان، پس برای کسی که بعد از این (از حکم خدا) تجاوز کند، عذاب درناکی دارد.

نکته ها:

«الْقِصَاصُ» از ریشه «قص» به معنای پیگیری است. لذا به داستان دنباله دار و پی در پی «قصه» می گویند. پیگیری قتل تا مجازات قاتل را «قصاص» گویند.

در هر اجتماعی گاه و بیگاه قتلی صورت می گیرد، یک دین جامع و کامل همانند اسلام، در قبال چنین حوادثی باید طرح و برنامه ی عادلانه و منطقی ارائه دهد که بتواند جلوی ازدیاد و تکرار چنین حوادث و همچنین جلوی انتقام های نابجا و احیاناً سوء استفاده ها را بگیرد، تا قاتلان، جسور نشوند و خون مظلوم به هدر نرود.

در جاهلیت قبل از اسلام، گاه به خاطر کشته شدن یک نفر، قبیله ای به خاک و خون کشیده می شد و جنگ های طولانی به راه می افتاد. اسلام با طرحی که در این آیه مطرح شده، هم حفاظت خون مردم و هم رضایت طرفین و رعایت حدود و اندازه را در نظر گرفته است. البته قانون قصاص، حکم الهی نیست که قابل عفو و اغماض نباشد، بلکه حقی است برای صاحبان خون که می توانند با گرفتن دیه و یا

بدون آن، از حق خود صرف نظر کنند.

سؤال: چرا در قانون قصاص، جنسیت مطرح است؟ اگر قاتل مرد و مقتول زن باشد، مرد را قصاص نمی کنند؟ پاسخ: قتل زن و مرد، از نظر الهی و انسانی و کیفر اخروی یکسان است، لکن در کیفر دنیوی فرق دارد و این به خاطر آن است که معمولاً مرد نان آور خانه و قتل او سبب ضربه اقتصادی به خانواده است و قانون بر اساس نوع است، نه موارد نادر که ممکن است زنی نان آور باشد.

پیام ها:

۱ برای تحقق احکام دینی، حکومت دینی لازم است. اجرای قانون قصاص بدون قدرت و حکومت، امکان ندارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ۲ در قانون قصاص، اصول تساوی و عدالت مورد توجه است. ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ﴾ ۳ قاطعیت و عطف در کنار هم لازم است. ﴿فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ﴾ گویا اولیای مقتول، برادر قاتل هستند و قاتل، از مرز اسلام و اخوت بیرون نمی رود.

۴ حقوق اسلامی، آمیخته با اخلاق اسلامی است. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَّةُ أَصْ﴾ ﴿فَمَنْ عَفِيَ﴾ ۵ اسلام، نه مانند یهود تنها راه را قصاص می داند و نه همچون مسیحیت بهترین راه را عفو می شناسد، بلکه راههای مختلفی مثل قصاص، خون بها و عفو را مطرح می کند. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَّةُ أَصْ﴾ ﴿فَمَنْ عَفِيَ﴾ ۶ جواز عفو قاتل و تبدیل قصاص به گرفتن خون بها، برای تربیت شماست.

﴿تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾

۷ تجاوز از حدود الهی و سوء استفاده از آن ممنوع است. ﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ﴾ ﴿فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ۸ اگر در قانونی تخفیف قرار دادید، جلو سوء استفاده ها را بگیرید. ﴿ذَلِكَ تَخْفِيفٌ﴾ ﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ﴾

ص: ۲۷۵

اشاره

وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۹)

ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، حیات (و زندگی نهفته) است. باشد که شما تقوی پیشه کنید.

نکته ها:

گویا آیه در مقام پاسخ به یک سری ایرادهایی است که به حکم قصاص، به خصوص از سوی روشنفکر نمایان مطرح می شود. قرآن می فرماید:

حکم قصاص برای جامعه انسانی تأمین کننده ی حیات و زندگی است. قصاص یک برخورد و انتقام شخصی نیست، بلکه تأمین کننده امتیّت اجتماعی است. در جامعه ای که متجاوز قصاص نشود، عدالت و امتیّت از بین می رود و آن جامعه گویا حیاتی ندارد و مرده است. چنان که در پزشکی و کشاورزی و دامداری، لازمه حیات و سلامت انسان، گیاه و حیوان، از بین بردن میکروب ها و آفات است.

اگر به بهانه اینکه قاتل هیجان روانی پیدا کرده، بگوییم او رها شود، هیچ ضمانتی نیست که در دیگر جنایت ها این بهانه مطرح نشود، چون تمام جنایتکاران در حال سلامت و آرامش روحی و فکری دست به جنایت نمی زنند. با این حساب تمام خلافکاران باید آزاد باشند و جامعه سالم نیز تبدیل به جنگل شود که هر کس بر اثر هیجان و دگرگونی های روحی و روانی، هر کاری را بتواند انجام دهد. گمان نشود که دنیای امروز، دنیای عاطفه و نوع دوستی است و قانون قصاص، قانونی خشن و ناسازگار با فرهنگ حقوق بشر دنیاست. اسلام در کنار حکم قصاص، اجازه عفو و اخذ خون بها داده تا به مصلحت اقدام شود.

توجهیاتی از قبیل اینکه از مجرمان و قاتلان در زندان با کار اجباری به نفع پیشرفت اقتصادی بهره گیری می کنیم، قابل قبول نیست. چون این برنامه ها، تضمین کننده امتیّت عمومی نیستند. اصل، مقام انسانیت و جامعه عدالت پرور است، نه دنیای پرخطر همراه با تولید بیشتر، آن هم به دست جنایتکاران و قاتلان! از آنجا که قانون قصاص، ضامن عدالت و امتیّت و رمز حیات جامعه است، در

پایان آیه می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» یعنی اجرای این قانون، موجب خودداری از بروز قتل های دیگر است.

حیات، دارای انواعی است:

۱ حیات طبیعی. مثل زنده شدن زمین در بهار و بعد از باران. «يُحْيِي الْأَرْضَ» (۱) حیات معنوی. مثل دعوت پیامبر که عامل زنده شدن مردم است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲) حیات برزخی که شهدا دارند. «لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» (۳) حیات اخروی که برای همه است. «يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۴) حیات اجتماعی در سایه امتیت و عدالت. نظیر همین آیه «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

پیام ها:

۱ اجرای عدالت، تضمین کننده حیات جامعه است. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» ۲ تعادل میان رأفت و خشونت، لازم است. خدایی که رحمن و رحیم است، قصاص را رمز حیات می داند. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» ۳ حذف عنصر خطرناک، یک اصل عقلانی است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۴ زود قضاوت نکنید. ممکن است در برخورد سطحی، قصاص را خوب ندانید ولی با خرد و اندیشه درمی یابید که قصاص رمز حیات است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۵ تقوا و دوری از گناه، فلسفه احکام دین است. چه احکام عبادی و چه قضایی. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» ۶ قصاص، سبب بازداری مردم از تکرار قتل است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ص: ۲۷۷

۱-۱. روم، ۵۰.

۲-۲. انفال، ۲۴.

۳-۳. بقره، ۱۵۴.

۴-۴. بقره، ۲۸.

۵-۵. در بیان فلسفه روزه نیز می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۱۸۳.

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۱۸۰)

بر شما مقرر شده که چون یکی از شما را (نشانه های) مرگ فرا رسد، اگر مالی از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان به طور شایسته وصیت کند، این کار حق و شایسته پرهیزکاران است.

نکته ها:

اشاره

بعضی ها فکر می کنند وصیت کردن، زمینه ی زود مردن است، در حالی که یک نوع دوراندیشی است و اینکه می فرماید:

هنگام مرگ وصیت کنید. چون آن لحظه، آخرین فرصت است و گر نه می تواند سالها قبل از فرا رسیدن مرگ، وصیت کند.

بعضی وصیت کردن را واجب دانسته اند، اما از جمله ی «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» استفاده می شود که این عمل مستحب است و گر نه می فرمود: «حقاً علی المؤمنین» در آیه ی شریفه به جای کلمه «مال» از کلمه «خیراً» استفاده شده تا روشن شود که مال و ثروت، مایه ی خیر و نیکی است و آنچه در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته، مال حرام یا علاقه ی زیاد به مال یا ترجیح دادن مال بر کمالات فردی و نیازهای اجتماعی و یا استثمار مردم برای تحصیل آن است.

وصیت باید بر اساس «بِالْمَعْرُوفِ» یعنی عقل پسند باشد، نه از روی کینه و انتقام و یا مهرورزی های بی جا و بی رویه. چون از ارث، تنها بعضی از بستگان بهره مند می شوند آن هم به مقدار معین، لذا اسلام سفارش می کند اگر در میان فامیل کسانی هستند که از ارث محرومند و یا سهم ارث آنان اندک است با وصیت، در مورد توسعه ی سهمیه آنان اقدام نماید، ولی اگر کسی در این وصیت رعایت عدالت نکند و یا ظلمی را روا دارد، گناه کبیره انجام داده است. (۱)

در لابلای متون روایی آمده است: شخصی با داشتن کودکانی صغیر، تمام اموال

ص: ۲۷۸

خود را در راه خدا بخشید. چون پیامبر صلی الله علیه و آله متوجه شدند، پرسیدند با این مرده چه کردید؟ گفتند: او را دفن کردیم. فرمود: اگر قبلاً به من خبر داده بودید، اجازه نمی دادم او را در قبرستان مسلمانان دفن کنید، چرا که او با داشتن این همه فرزند، برای آنان هیچ مالی نگذاشته و همه را در راه خدا داده است. (۱)

وصیت، کار دقیقی است که اگر خدای ناکرده با بی توجهی انجام شود و بعداً عامل فتنه و ناراحتی هایی گردد، تمام کارهای خیر محو می شود. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند:

گاهی انسان شصت سال عبادت می کند، ولی چون وصیت نامه ی خود را عادلانه تنظیم نمی کند، به دوزخ می رود. (۲)

وصیت، نشانه ی آن است که مالکیت انسان حتی بعد از مرگ در مورد قسمتی از دارایی هایش ادامه دارد.

مقدار وصیت، یک سوم مال است و اگر شخصی در مورد بیش از این مقدار وصیت کند، اجازه ی وارثان شرط است. برای اینکه یاد بگیریم چگونه وصیت کنیم، بهتر است وصیت نامه های اولیای خدا، شهدا و علما را بخوانیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

هر کس ابتدا به عهده بگیرد که وصیت شخصی را انجام دهد، ولی سپس بدون عذر آن را رها کند، هیچ عملی از او قبول نمی شود و تمام فرشتگان میان آسمان و زمین او را لعنت می کنند و دائماً در غضب خداوند است و در برابر هر کلمه ی «یا رب» که می گوید، یک لعنت بر او نثار می شود و پاداش تمام کارهای قبلی او به پای وصیت کننده ثبت می گردد. (۳)

آثار و برکات وصیت

۱ وصیت، نشانه ی دقت و اهل حساب بودن است.

۲ وصیت، نشانه ی احترام به حقوق دیگران است.

۳ وصیت، انجام امور خیری است که از آن غفلت شده و تداوم عمل صالح، پس از

ص: ۲۷۹

۱- ۱. سفینه البحار، «وصی».

۲- ۲. نهج الفصاحه، جمله ۶۲۶.

۳- ۳. تفسیر أطیب البیان.

مرگ است.

۴ وصیت، راهی برای پر کردن خلأهای اقتصادی و تعدیل ثروت است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند:

هر کس با وصیت از دنیا برود، گویا شهید مرده است (۱) وصیت برای والدین و بستگان، عامل تجدید محبت و یک نوع قدرشناسی است.

لذا در آغاز آیه وصیت، والدین مطرح شده اند تا علاوه بر سهم ارث، وصیت به نوعی تنظیم شود که نفعش به آنان نیز برسد که این خود از مصادیق احسان است.

اقسام وصیت

۱ واجب: مثل وصیت به حق الله، حق الناس، قضای نماز و عبادات دیگر، پرداخت حقوق واجبه مانند خمس، زکات، دیون، بدهکاری های مردم.

۲ مستحب: مثل وصیت به امور خیریه.

۳ مباح: مثل وصیت فرزندان به نوع شغل، حرفه، لباس، طعام.

۴ مکروه: مثل وصیت به مقبره سازی.

۵ حرام: مثل وصیت به ایجاد مراکز فساد، انتشار کتب ضاله.

پیام ها:

۱ گرچه با مرگ، انسان از دنیا می رود، اما پرونده ی عمل او با کارهایی نظیر وصیت باز می ماند. «إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ» («الْوَصِيَّةُ» ۲ مال و ثروت، اگر در راه درست مصرف شود خیر است. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ» ۳ در وصیت باید علاوه بر ارث، برای والدین و نزدیکان سهمی قرار داد.

«الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ»

۴ وصیت باید بر اساس عرف پسندیده ی جامعه باشد. «الْوَصِيَّةُ» («بِالْمَعْرُوفِ» ۵ ترک وصیت، نوعی بی تقوایی نسبت به حقوق دیگران است. «الْوَصِيَّةُ» («حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

اشاره

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۸۱)

پس هر کس که آن (وصیت را) بعد از شنیدن، تغییر دهد، گنااهش تنها بر کسانی است که آن را تغییر می دهند، همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه هم هشدار می‌دهد که کسانی که در صدد تغییر و یا تبدیل وصیت دیگران برمی آیند، اگر کسی بعد از شنیدن و با خبر شدن از موضوع وصیت و موارد مصرف آن، دست به تغییر یا تبدیل آن بزند، گناه این تغییر و تبدیل به گردن همان کسی است که این عمل ناشایست را مرتکب شده است، ولی وصیت کننده به پاداش خود می رسد. مثلاً اگر کسی وصیت کند که به صد فقیر کمک شود، ولی به جای صد فقیر، اموال او را به دیگران دهند و آنان نیز خبر نداشته و مال را مصرف کنند، در این صورت وصیت کننده که از دنیا رفته، به پاداش کمک به فقرا می رسد و گیرندگان بی خبر هم گنهکار نیستند، در این میان، گناه تنها به عهده ی کسی است که وصیت را تغییر داده است و باید بداند که خداوند شنوا و آگاه است و کیفر این خیانت را در دنیا و آخرت به او خواهد داد.

در حدیث می خوانیم:

وصیت را اگر چه به نفع یهودی یا نصرانی باشد، تغییر ندهید. (۱)

پیام ها:

۱ تغییر وصیت از سوی دیگران، حرام است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ» («فَإِنَّمَا إِثْمُهُ» ۲ حق مالکیت، بعد از مرگ نیز محترم است و کسی حق تغییر وصیت را ندارد.

«فَمَنْ بَدَّلَهُ»

«فَإِنَّمَا إِثْمُهُ»

۳ گناه آگاهانه و مغرضانه، خطرناک تر است. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ» ۴ در وصیت کردن، باید شاهد گرفت. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ»

ص: ۲۸۱

۵ وصیت کنندگان، به پاداش می رسند هر چند کسی وصیت آنان را تغییر دهد.

«إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ»

۶ ایمان به اینکه ما در محضر خدا هستیم، بهترین عامل تقوی و دوری از تغییر و تبدیل وصیت مردم است. «فَمَنْ يَدَّلْهُ» («إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۲]

اشاره

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸۲)

پس کسی که از انحراف وصیت کننده (و تمایل بی جای او به بعضی ورثه) یا از گناه او (به اینکه به کار خلافی وصیت کند)، بترسد و میان آنها را اصلاح دهد، گناهی بر او نیست (و مشمول قانون مجازات تبدیل وصیت نمی شود)، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

صاحب تفسیر مجمع البیان کلمه ی «جَنَفًا» را به معنای تمایل به انحراف نا آگاهانه و کلمه ی «إِثْمٌ» را به معنای گناه آگاهانه گرفته است.

آنچه در اسلام ممنوع شده، تغییر و تبدیل وصیت های صحیح است، ولی اگر وصیت سبب فتنه می شود و یا خلاف موازین شرع بود، تغییر آن اشکال ندارد.

چنان که اگر وصیت کننده بیش از یک سوم اموالش را وصیت کند، می توان آن مقدار را کم نمود، اگر سفارش به گناه کرد، می توان وصیت را تغییر داد، یا اگر عمل به وصیت ایجاد فتنه و فساد می کند، می توان زیر نظر حاکم اسلامی در وصیت تغییراتی داد. به هر حال در اسلام بن بست وجود ندارد و چون مسیر تمام اعمال رسیدن به تقواست، می توان بر اساس تقوا تمام موارد ضد تقوا را اصلاح کرد.

پیام ها:

۱ اصل اهمّ و مهمّ را باید مراعات کرد. احترام به وصیت مهمّ است، ولی رفع فتنه و اصلاح امور مسلمین مهمّ تر است. «فَمَنْ خَافَ» («فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»)

۲ تغییر وصیت باید بر اساس فتنه زدایی و اصلاح باشد. «فَمَنْ خَافَ» («فَأَصْلَحَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! روزه بر شما مقرر گردید، همانگونه که بر کسانی که پیش از شما بودند مقرر شده بود، باشد که پرهیزگار شوید.

نکته ها:

اشاره

تقوی، به معنای خویشتن داری از گناه است. بیشتر گناهان، از دو ریشه غضب و شهوت سرچشمه می گیرند. و روزه، جلوی تندی های این دو غریزه را می گیرد و لذا سبب کاهش فساد و افزایش تقواست. (۱)

به نظر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، آیاتی که با خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده اند، در مدینه نازل شده و جزء آیات مدنی می باشند. فرمان روزه نیز همچون دستور جهاد و پرداخت زکات در سال دوم هجری صادر گردیده است.

آثار و برکات روزه

تقوی و خداترسی، در ظاهر و باطن، مهم ترین اثر روزه است. روزه، یگانه عبادت مخفی است. نماز، حج، جهاد، زکات و خمس را مردم می بینند، اما روزه دیدنی نیست. روزه، اراده انسان را تقویت می کند. کسی که یک ماه نان و آب و همسر خود را کنار گذاشت، می تواند نسبت به مال و ناموس دیگران خود را کنترل کند. روزه، باعث تقویت عاطفه است. کسی که یک ماه مزه ی گرسنگی را چشید، درد آشنا می شود و رنج گرسنگان را احساس و درک می کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

روزه، نصف صبر است. (۲) روزه ی مردمان عادی، همان خودداری از نان و آب و همسر است، اما در روزه خواص علاوه بر اجتناب از مفطرات، اجتناب از گناهان نیز لازم

ص: ۲۸۳

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲-۲. تفسیر المنار، ذیل آیه.

است، و روزه ی خاصّ الخاص علاوه بر اجتناب از مفطرات و پرهیز از گناهان، خالی بودن دل از غیر خداست. (۱) روزه، انسان را شبیه فرشتگان می کند، فرشتگانی که از خوردن و آشامیدن و شهوت دورند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

هر کس ماه رمضان را برای خدا روزه بدارد، تمام گناهانش بخشیده می شود. (۳) چنان که در حدیث قدسی نیز آمده است که خداوند می فرماید: «الصوم لی و انا اجزی به»

روزه برای من است و من آن را پاداش می دهم.

اهمیت روزه به قدری است که در روایات پاداش بسیاری از عبادات را همچون پاداش روزه دانسته اند. (۴) هر چند که روزه بر امت های پیشین نیز واجب بوده، ولی روزه ی ماه رمضان، مخصوص انبیا بوده است و در امت اسلامی، روزه رمضان بر همه واجب شده است. (۵) از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

برای هر

چیز زکاتی است و زکات بدنها، روزه است. (۶)

پیام ها:

۱ خطاب زیبا، گامی برای تأثیر گذاری پیام است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» در حدیثی از تفسیر مجمع البیان می خوانیم: لذت خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» سختی روزه را آسان می کند. اگر والدین بخواهند که فرزندشان به سخنانشان گوش دهند، باید آنان را زیبا صدا زنند.

۲ از شیوه های تبلیغ آن است که دستورات مشکل، آسان جلوه داده شود. این آیه می فرماید: فرمان روزه مختص شما مسلمانان نیست، در امت های پیشین نیز این قانون بوده است. و عمل به دستوری که برای همه امت ها بوده، آسان تر از دستوری است که تنها برای یک گروه باشد. «كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ قرآن، فلسفه بعضی احکام همچون روزه را بیان داشته است. زیرا اگر مردم

ص: ۲۸۴

-
- ۱-۱. تفسیر روح البیان. □
 - ۲-۲. صاحب جواهر، نقل از آیه الله جوادی.
 - ۳-۳. تفسیر مراغی، ج ۲، ص ۶۹.
 - ۴-۴. کافی، ج ۲، ص ۱۰۰.
 - ۵-۵. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۳۶.

نتیجه‌ی کاری را بدانند، در انجام آن نشاط بیشتری از خود نشان می‌دهند.

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۴]

اشاره

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۴)

چند روزی معدود (روزه بر شما مقرر شده است)، ولی هر کس از شما بیمار یا در سفر باشد، پس (به همان) تعداد از روزهای دیگر (را روزه بگیرد) و بر کسانی که طاقت روزه ندارند (همچون بیماران مزمن و پیر مردان و پیر زنان)، لازم است کفاره ای بدهند، مسکینی را اطعام کنند. و هر کس به میل خود بیشتر نیکی کند (و بیش از مقدار واجب، طعام بدهد)، برای او بهتر است، ولی اگر (آثار روزه را) بدانید، (می فهمید که) روزه گرفتن، برایتان بهتر است. (و هرگز به روزه خواری معذوران، غبطه نمی خوردید).

نکته ها:

یکی از معانی باب افعال در زبان عربی، سلب است. مثلاً کلمه «عجمه» به معنای گنگی است، وقتی به باب افعال می‌رود و «اعجام» می‌شود، به معنای از بین بردن گنگی است. در این آیه نیز کلمه «يُطِيقُونَهُ» به معنای سلب طاقت و توان است.

تسلیم فرمان خدا بودن، ارزش است. اگر دستور روزه گرفتن داد، باید روزه گرفت و اگر حکم به افطار کرد، باید روزه را شکست.

در مجمع البیان آمده است: گروهی از اصحاب پیامبر حتی در حال سفر روزه گرفته و مایل نبودند که روزه خود را بشکنند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله آنان را گناهکار خواندند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

اگر کسی در سفر روزه بگیرد، من بر جنازه‌ی او نماز نمی‌گذارم.

در تفسیر قرطبی نیز آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سفر از مدینه به مکه در ماه رمضان، آب خواستند، آن گاه ظرف آب را بر سر دست گرفتند تا مردم ببینند و

سپس از آب میل فرمودند.

به هر حال اگر مسافر یا مریضی روزه گرفت، روزه اش باطل و باید قضای آن را به جا آورد. (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند:

حَتَّىٰ اِذَا كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضٌ اَوْ سَافِرٌ فَلْيُكْفِرْ يَوْمَئِذٍ بِرُحْمَتِكُمْ اَوْ بِاِحْسَانِكُمْ اَوْ يَكْفِرْ بِالْحَيْضَةِ اَوْ بِالْوَجَعِ اَوْ بِالْجُبْنِ اَوْ بِالْكَلْبِ اَوْ بِالْحَمَلِ اَوْ بِالْحَمَلِ اَوْ بِالْحَمَلِ اَوْ بِالْحَمَلِ

داشت، باید روزه خود را افطار نماید و این نشانه‌ی رأفت خداوند است. (۲)

پیام‌ها:

۱ اسلام برای هر فرد در هر شرایطی، قانون مناسب دارد. در این آیه، حکم مسافران، بیماران و سالمندان بیان شده است. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلِيًّا سَافِرًا» ۲ شرایط نباید فلسفه کلی حکم و آثار و منافع آن را تماماً از بین ببرد. اگر انسان مریض یا مسافر در شرایطی نمی‌تواند روزه بگیرد، باید در ایام دیگری قضا کند تا از منافع روزه برخوردار شود. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۳ قصد سفر، به تنهایی مانع روزه نیست، در سفر بودن لازم است. «عَلَىٰ سَافِرٍ» ۴ قضای روزه، زمان خاصی ندارد. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۵ توانایی، شرط تکلیف است. «عَلَىٰ الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» ۶ تغذیه‌ی فقرا، در متن احکام جاسازی شده است. «طَعَامٌ مِّمَّا يَكْنُونَ» ۷ عباداتی سبب رشد و قرب است که با علاقه و رغبت باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ» ۸ دستورات الهی بگونه‌ای است که حد اقل را بر همه واجب کرده است و بیش از آن را به اختیار انسان می‌گذارد. در این آیه سیر کردن یک گرسنه واجب، ولی بیش از آن به عنوان عمل مستحبی در اختیار خود انسان است. «فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ» ۹ انجام دستورات خداوند، آثار خوبی دارد که به خود انسان باز می‌گردد نه خدا.

«أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

ص: ۲۸۶

۱- (۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۶۴.

۲- (۲). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۸۲.

اشاره

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَ لَتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۸۵)

(روزه در) ماه رمضان، ماهی است که قرآن در آن نازل شده است. (و قرآن کتابی است که) هدایتگر مردم همراه با دلایل روشن هدایت و وسیله تشخیص حق از باطل است، پس هر کس از شما که این ماه را دریابد، باید روزه بگیرد. و آن کس که بیمار یا در سفر باشد، روزهای دیگری را به همان تعداد روزه بگیرد. خداوند برای شما آسانی می خواهد و برای شما دشواری نمی خواهد (این قضای روزه) برای آن است که شماره مقرر روزها را تکمیل کنید و خدا را بر اینکه شما را هدایت کرده، به بزرگی یاد کنید، باشد که شکر گزار گردید.

نکته ها:

اشاره

«رَمَضَانَ» از ماده «رمض» به معنای سوزاندن است. البته سوزاندنی که دود و خاکستر به همراه نداشته باشد. وجه تسمیه این ماه از آن روست که در ماه رمضان، گناهان انسان سوزانده می شود.

ماه رمضان، ماه نزول قرآن می باشد و تنها ماهی است که نامش در قرآن آمده و شب قدر نیز در این ماه است. در تفسیر برهان از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند:

تمام کتاب های آسمانی، در ماه رمضان نازل شده اند. ماه رمضان، بهترین ماه خدا است. آن حضرت در جمعه آخر ماه شعبان، خطبه مفصلی در عظمت ماه رمضان ایراد کرده اند که در بعضی از تفاسیر و کتب روایی آمده است. (۱) همچنین در صحیفه سجاده، امام سجاد علیه السلام در وداع ماه رمضان مناجات جان سوزی دارند.

ص: ۲۸۷

اسلام دین آسان و بنای آن بر سهولت و عدم سخت گیری است. هر کس مریض یا مسافر بود روزه نگیرد و قضای آن را انجام دهد. اگر وضو گرفتن مشکل است، تیمم را جایگزین می کند. اگر ایستادن در نماز مشکل است، اجازه ی نشسته نماز خواندن را می دهد. که این قانون به نام «قاعده لا حرج» در فقه مشهور است.

رمضان ماه مهمانی خدا

در رمضان، مؤمنان با کارت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» به میهمانی خداوند دعوت شده اند، و این میهمانی ویژگی هایی دارد:

۱ میزبان، خداوند است و میهمانان را شخصاً دعوت کرده است.

۲ وسیله پذیرایی، شب قدر، نزول قرآن، فرود آمدن فرشتگان، استجاب دعا، لطافت روح، و دوری از دوزخ است.

۳ زمان پذیرایی، ماه رمضان است که به گفته ی روایات، اوّل آن رحمت، و وسط آن مغفرت و آخر آن پاداش است.

۴ چگونگی پذیرایی، شب قدر به گونه ای است که در آن نیاز یک سال میهمانان تأمین می شود و زمین با نزول فرشتگان در شب قدر مزین می گردد.

۵ غذای این ماه، غذای روح است که برای رشد معنوی لازم است، نه غذای جسم. لطف غذای این مهمانی، آیات قرآن است که تلاوت یک آیه آن در ماه رمضان همچون تلاوت تمام قرآن در ماه های دیگر است.

این میهمانی هیچ سنخیتی با میهمانی های دنیوی ندارد. خداوند عالم و غنی و خالق و باقی و عزیز و جلیل، میزبان انسان های جاهل و فقیر و فانی و مخلوق و ذلیل می شود و می گوید:

من دعایتان را مستجاب می کنم و برای هر نفسی که در ماه رمضان می کشید، پاداش تسبیحی عطا می کنم. (۱)

ص: ۲۸۸

(۱-۱). خطبه ی پیامبر صلی الله علیه و آله در جمعه آخر ماه شعبان.

در وسائل الشیعه (۱) برای اخلاق روزه دار در ضمن روایت مفصلی می خوانیم:

روزه دار، از دروغ، گناه، مجادله، حسادت، غیبت، مخالفت با حق، فحش و سرزنش و خشم، طعنه و ظلم و مردم آزاری، غفلت، معاشرت با فاسدان، سخن چینی و حرام خواری، دوری کند و نسبت به نماز، صبر و صداقت و یاد قیامت توجه خاص داشته باشد.

شرط حضور در این مهمانی، فقط تحمل گرسنگی نیست. در حدیث آمده است:

آن کس که از اطاعت رهبران آسمانی، سرباز زند و یا در مسائل خانوادگی و شخصی با همسر خود بدرفتار و نامهربان باشد و یا از تأمین خواسته های مشروع او خودداری کند و یا والدین از او ناراضی باشند، روزه او قبول نیست و شرایط این ضیافت را به جای نیاورده است.

روزه گرچه فوائد و منافع طبّی از قبیل دفع و برطرف شدن مواد زاید بدن در اثر گرسنگی را دارد، اما سحرخیزی و لطافت روح و استجاب دعا در ماه رمضان چیز دیگری است و محروم واقعی کسی است که از این همه خیر و برکت محروم باشد.

پیام ها:

۱ ارزش رمضان، به نزول قرآن است. ارزش انسان ها نیز می تواند به مقداری باشد که قرآن در آنها نفوذ کرده باشد. «الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» ۲ هدایت، دارای مراحل است: یک مرحله ی عمومی است؛ «هُدًى لِلنَّاسِ» و یک مرحله ی خاص است. «وَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ الْهُدَىٰ» ۳ وجوب روزه، بعد از یقین به حلول ماه رمضان است. «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» ۴ قضای روزه بر مریض و مسافر واجب است. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» ۵ روزه ی قضا، مشروط به زمان خاصی نیست. «أَيَّامٍ أُخَرَ» ۶ احکام خداوند بر اساس آسانی و مطابق طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ» ۷ عسر و حرج، واجبات را از دوش انسان برمی دارد. «لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» ۸ روزه ی قضا باید به تعداد روزهایی باشد که عذر داشته است. «لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ» ۹ هدایت و توفیق انجام عبادات، از طرف خداست. تکبیر، نشان بزرگداشت خدا و عدم توجه به خود و دیگران است. «لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ» ۱۰ روزه، زمینه ساز هدایت انسان و سپاسگزاری اوست. «لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۶]

اشاره

وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (۱۸۶)

و هر گاه بندگانم از تو درباره من پرسند (بگو): همانا من نزدیکم؛ دعای نیایشگر را آن گاه که مرا می خوانند پاسخ می گویم. پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند، باشد که به رشد رسند.

□
برخی افراد از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسیدند: خدا را چگونه بخوانیم؟ آیا خدا به ما نزدیک است که او را آهسته بخوانیم و یا اینکه دور است که با فریاد بخوانیم؟! این آیه در پاسخ آنان نازل شد.

دعا کننده، آن چنان مورد محبت پروردگار قرار دارد که در این آیه، هفت مرتبه خداوند تعبیر خودم را برای لطف به او بکار برده است:

اگر بندگان خودم درباره خودم پرسیدند، به آنان بگو: من خودم به آنان نزدیک هستم و هرگاه خودم را بخوانند، خودم دعاهای آنان را مستجاب می کنم، پس به خودم ایمان بیاورند و دعوت خودم را اجابت کنند.

این ارتباط محبت آمیز در صورتی است که انسان بخواهد با خداوند مناجات کند.

دعا کردن، همراه و هم‌رنگ شدن با کل هستی است. طبق آیات قرآن، تمام هستی در تسیح و قنوت هستند؛ «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۲) و تمام موجودات به درگاه او اظهار نیاز دارند؛ «يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۳) پس ما نیز از او درخواست کنیم تا

ص: ۲۸۹

۱-۱. وسائل، ج ۷، ص ۱۱۹.

۲-۲. بقره، ۱۱۶.

۳-۳. الرحمن، ۲۹.

وصله ی ناهمگون هستی نباشیم.

قرآن درباره دعا سفارشاتى دارد، از آن جمله:

۱ دعا و درخواست باید خالصانه باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۱) با ترس و امید همراه باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۲) با عشق و رغبت و ترس توأم باشد. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا» (۳) با تضرع و در پنهانی صورت بگیرد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۴) با ندا و خواندنی مخفی همراه باشد. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۵) در اصول کافی، صدها حدیث در اهمیت، نقش و آداب دعا، توجه و اصرار و ذکر حاجت ها هنگام دعا و دعای دسته جمعی و ایمان به استجاب آن آمده است. (۶)

سؤال: چرا گاهی دعای ما مستجاب نمی شود؟ پاسخ: عدم استجابت دعای ما به خاطر شرک یا جهل ماست. در تفسیر المیزان می خوانیم که خداوند در این آیه می فرماید: «أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ»

خودم اجابت می کنم دعا کننده ای را که فقط مرا بخواند و با اخلاص تمام، از من طلب خیر کند.

پس اگر دعا مستجاب نشد، یا به جهت آن است که ما از خداوند خیر نخواسته ایم، و در واقع برای ما شرّ بوده و یا اگر واقعاً خیر بوده، خالصانه و صادقانه از خداوند درخواست نکرده ایم و همراه با استمداد از غیر بوده است. و یا اینکه استجابت درخواست ما، به مصلحت ما نباشد که به فرموده روایات، در این صورت به جای آن بلایی از ما دور می شود و یا برای آینده ما یا نسل ما ذخیره می شود و یا در آخرت جبران می گردد.

در اصول کافی می خوانیم:

کسی که غذای حرام بخورد، یا امر به معروف و نهی از منکر نکند و یا از سر غفلت و بی اعتنائی دعا کند، دعایش مستجاب نمی گردد.

معنای دعا، ترک کسب و کار نیست، بلکه توکل به خداوند همراه با تلاش است.

ص: ۲۹۰

۱-۱. غافر، ۱۴.

۲-۲. اعراف، ۵۶.

۳-۳. انبیاء، ۹۰.

۴-۴. اعراف، ۵۵.

۵-۵. مریم، ۳.

۶-۶. کافی، ج ۲، کتاب الدعاء.

لذا در حدیث می خوانیم:

دعای بیکار مستجاب نمی شود.

شاید قرار گرفتن آیه ی دعا در میان آیات روزه به خاطر تناسب بیشتری است که ماه خدا با دعا دارد.

سؤال: با اینکه کارهای خداوند قانون مند و بر اساس عوامل و سنت های ثابت است، پس دعا چه نقشی دارد؟ پاسخ: همانگونه که انسان در سفر، حکم نماز و روزه اش غیر از انسان در وطن است، انسان دعا کننده با انسان غافل از خدا متفاوت هستند و سنت خداوند لطف به اولی است، نه دومی. آری، دعا و گفتگو با خداوند، ظرفیت انسان را برای دریافت الطاف الهی بیشتر می کند. همانگونه که توسل و زیارت اولیای خدا، شرایط انسان را عوض می کند. چنان که اگر کودکی همراه پدر به مهمانی رود، دریافت محبتش بیش از آن خواهد بود که تنها برود. بنا بر این دعا، زیارت و توسل، سبب تغییر شرایط است، نه برهم زدن سنت های قطعی الهی.

درباره نزدیکی خدا به انسان، فیض کاشانی قدس سره می گوید: گفتم که روی خوبت، از ما چرا نهان است

پیام ها:

۱ دعا در هر جا و در هر وقت که باشد، مفید است. چون خداوند می فرماید: من نزدیک هستم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» (۱) خداوند به ما نزدیک است، ولی ما چگونه؟ اگر گاهی قهر او دامن ما را می گیرد،

ص: ۲۹۱

۱- ۱). آنچه از اوقات مخصوصه، یا اماکن مقدسه برای دعا مطرح شده برای فضیلت است، نه انحصار به آن ایام و یا اختصاص به آن امکنه.

به خاطر دوری ما از خداوند است که در اثر گناهان می باشد. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» ۳ استجاب خداوند دائمی است، نه موسمی. «أَجِيبُ» نشانه ی دوام است.

۴ با آنکه خدا همه چیز را می داند، اما دعا کردن وظیفه ی ماست. «فَلْيَسِّرْ تَجِيبُوا لِي» ۵ دعا آن گاه به اجابت می رسد که همراه با ایمان باشد. «وَلْيُؤْمِنُوا بِي» ۶ دعا، وسیله ی رشد و هدایت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۸۷]

اشاره

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيِّمِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيِّمَ إِلَىٰ اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۸۷)

در شب های روزه (ماه رمضان)، آمیزش با همسرانتان برای شما حلال شد، آنها برای شما (همچون) لباسند و شما برای آنها (همچون) لباس. خداوند می دانست که شما به خود خیانت می کردید (و آمیزش را که ممنوع بود، بعضاً انجام می دادید) پس توبه شما را پذیرفت و از شما درگذشت. اکنون (می توانید) با آنها هم بستر شوید و آنچه را خداوند بر شما مقرر فرموده، طلب کنید. و بخورید و بیاشامید تا رشته سفید از رشته سیاه (شب) برای شما آشکار گردد. سپس روزه را تا شب به اتمام رسانید. و در حالی که معتکف در مساجد هستید، با زنان آمیزش نکنید. این حدود و احکام الهی است (به قصد تجاوز و گناه) به آن نزدیک نشوید. خداوند این چنین آیات خود را برای مردم، روشن می سازد، باشد که پرهیزگار گردند.

در آغاز اسلام، در شب و روز ماه رمضان، آمیزش با همسر ممنوع بود و همچنین در ساعت معینی از شب می توانستند افطار کنند و اگر خوابش می گرفت بعد از بیداری حق غذا خوردن نداشت. برخی مسلمانان علی رغم ممنوع بودن آمیزش جنسی این کار را انجام می دادند، ولی برخی دیگر با وجود زحمت و سختی، از خوردن در شب بعد از بیداری خودداری می کردند. یکی از یاران پیامبر به نام مطعم بن جبیر هنگام افطار به علت دیر حاضر شدن غذا خوابش برد، وقتی بیدار شد گفت: من دیگر حق غذا خوردن ندارم و فردا را بدون غذا روزه گرفتم و برای کندن خندق اطراف مدینه حاضر شد. در بین کار به علت شدت ضعف از حال رفت و بیهوش شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار متأثر شد و این آیه نازل گردید که غذا خوردن تا طلوع فجر آزاد است و آمیزش با همسران در شب های ماه رمضان مانع ندارد. خداوند متعال می داند که شما به خویشتن خیانت می کردید و قدرت صبر و خودداری نداشته و ندارید، به همین دلیل تکلیف را بر شما آسان و گذشته ی شما را عفو نمود.

اعتکاف، به معنای بریدن از دنیا و پناهنده شدن به خداست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با گرفتاری ها و مشکلاتی که داشتند، گاهی در مسجد برای چند روز معتکف می شدند و بدین وسیله روح خود را صفا و آرامش بیشتر می دادند. از آنجا که در غیر حال اعتکاف نیز آمیزش در مسجد ممنوع است. به نظر می رسد مراد از کلمه «عَاكِفُونَ» همان سکونت در مسجد باشد، نه اعتکاف به معنای عبادت مخصوص.

در تشبیه همسر به لباس، نکات و لطایف بسیاری نهفته است:

لباس باید در طرح و رنگ و جنس مناسب انسان باشد، همسر نیز باید کفو انسان و متناسب با فکر و فرهنگ و شخصیت انسان باشد.

لباس مایه ی زینت و آرامش است، همسر و فرزند نیز مایه ی زینت و آرامش خانواده اند.

لباس عیوب انسان را می پوشاند، هر یک از زن و مرد نیز باید عیوب و نارسایی های یکدیگر را بپوشانند.

لباس انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، وجود همسر نیز کانون خانواده را گرم و زندگی را از سردی می رهاند.

دوری از لباس، مایه ی رسوایی است، دوری از ازدواج و همسر نیز سبب انحراف و رسوایی انسان می گردد.

در هوای سرد لباس ضخیم و در هوای گرم لباس نازک استفاده می شود، هر یک از دو همسر نیز باید اخلاق و رفتار خود را متناسب با نیاز روحی طرف مقابل تنظیم کند؛ اگر مرد عصبانی است، زن با لطافت با او برخورد کند و اگر زن خسته است، مرد با او مدارا کند.

انسان باید لباس خود را از آلودگی حفظ کند، هر یک از دو همسر نیز باید دیگری را از آلوده شدن به گناه حفظ نماید.

پیام ها:

۱ تخفیف و آسان گیری در احکام، از ویژگی های دین اسلام است. «أَحِلَّ لَكُمْ» ۲ رعایت ادب در سخن، از ویژگی های قرآن است. «الرَّفَثُ» به معنای سخن گفتن پیرامون مسائل زناشویی است که در آیه به کنایه از آمیزش آمده است.

۳ هر کجا خواستید راهی را ببندید، یک راه مشروع را باز بگذارید. چون خداوند در روز رمضان، آمیزش را ممنوع می کند، لذا در شب آن را مجاز می شمرد. (۱) «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيِّمِ الرَّفَثُ» ۴ عبادت روز و لذت مشروع شب، نشانه ی جامعیت دین است. در یک آیه هم احکام روزه و هم مسائل زناشویی آمده است. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيِّمِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

ص: ۲۹۴

۱- ۱). با اینکه آمیزش جنسی، در اول هر ماه مکروه است، لکن در اول ماه رمضان مستحب است و شاید به خاطر این است که باید به نحوی مردم را تأمین نمود، سپس از آنان تکلیف خواست.

۵ اسلام به نیازهای طبیعی توجه کامل دارد. «الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ» ۶ نیاز زن و مرد به یکدیگر، دو طرفه است و هر یک برای پوشش نیازهای طبیعی خود به دیگری نیازمند است. «هُنَّ لِيَابِسَ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَابِسَ لَهُنَّ» ۷ خداوند از جزئیات کارهای انسان آگاه است. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ» ۸ انسان، جایز الخطا و غریزه جنسی در او قوی است. «كُنْتُمْ تَحْتَ أَنْوَابِ أَنْفُسِكُمْ» ۹ ترک فرمان خدا، خیانت و ظلمی است به خود ما. «تَحْتَانُونَ أَنْفُسِكُمْ» ۱۰ در آمیزش و فرزند خواهی، برای خداوند تکلیفی معین نکنید که پسر باشد یا دختر. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» ۱۱ حتی آمیزش جنسی باید هدفدار باشد. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» ۱۲ معیار احکام اسلامی، معیارهای عمومی، طبیعی و ساده است. پیدا شدن سپیده ی صبح یا تاریکی شب را، هر کس در هر کجا باشد می تواند بفهمد.

«يَتَّبِعَنَّ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ»

۱۳ نقش زمان بندی را در عبادات فراموش نکنیم. «اتُّمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» ۱۴ اعتکاف، سکونت در مسجد است، مشروط به روزه گرفتن. «عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ» ۱۵ پیشگیری از گناه لازم است. قرآن می فرماید: به گناه نزدیک نشوید. چون نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در آن همان. «فَلَا تَقْرُبُوهَا» ۱۶ تقوی، فلسفه ی احکام الهی است. روزه برای تقواست، آمیزش جنسی مشروع نیز برای تقواست. (۱) «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» ۱۷ عمل به دستورات الهی، بستر رشد و تقوا می باشد. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

ص: ۲۹۵

۱-۱). این سوره که با جمله ی «هدی للمتقین» آغاز گردیده است، در آیات مختلف تقوا را به عنوان هدف دستورات الهی مطرح می کند.

اشاره

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۸)

و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید (که خلاف می کنید).

نکته ها:

اشاره

«تُدْلُوا» به معنای سرازیر کردن دلو در چاه است که در این آیه، رشوه به قاضی به آن تشبیه شده است. مراد از «أَمْوَالِ النَّاسِ» هم اموال عمومی است و هم اموال خصوصی. علاوه بر آنکه رشوه برای گرفتن حقوق غیر مالی مردم نیز ممنوع است.

رشوه

رشوه، یکی از گناهان بزرگی است که مفسد اجتماعی متعددی را به دنبال دارد، از جمله: حذف عدالت، یأس و ناامیدی ضعیفان، جرات و جسارت اقویا، فساد و تباهی حاکم و قاضی، از بین رفتن اعتماد عمومی.

با توجه به این آثار و عوارض منفی، در روایات شدیداً از این عمل انتقاد شده است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام فرمود: «یا علی ثمن المیتة و الکلب و الخمر و مهر الزانیة و الرشوة فی الحکم» (۱)

ای علی! درآمد حاصل از فروش مردار، سگ،

شراب، زنا و رشوه یکسان و حرام است. همچنین علی علیه السلام در ذیل آیه شریفه ی «أَكَاوُنَ لِلْسُّحْتِ» (۲) فرمود:

رشوه خواران کسانی هستند که مشکل مردم را حل نموده و در

برابر، هدایای آنان را می پذیرند. (۳) امام صادق علیه السلام

رشوه را در حد کفر به خدا می داند. و رسول اکرم صلی الله علیه و آله رشوه دهنده و گیرنده و واسطه را لعنت کرد و فرمود:

بوی بهشت به صاحب رشوه نمی رسد.

در حدیث دیگر می خوانیم:

هر حاکمی که نسبت به گرفتاری های مردم بی تفاوت باشد، خداوند لطفش را نسبت به او می پوشاند و اگر هدیه قبول کند تا کار مردم را انجام دهد، در

ص: ۲۹۶

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۴.

۲-۲. مائده، ۴۲.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۳.

زنجیر است و اگر رشوه بگیرد، مشرک می باشد. (۱)

حضرت علی علیه السلام

رشوه گیرنده را از حق ولایت محروم می داند. (۲) و در جای دیگر آن حضرت فرمودند:

هیچ گروهی گرفتار رشوه نشدند، مگر آنکه گرفتار ترس و اضطراب و نگرانی شدند! (۳) بعضی برای توجیه خلاف خود، نام های مختلف بر رشوه می گذارند، از جمله:

هدیه، تحفه، حق الزحمه، چشم روشنی و... شخصی به نام «أشعث بن قیس»، حلوانی به در خانه علی علیه السلام به عنوان هدیه آورد تا در محکمه شاید امام به نفع او حکم صادر کند. امام فرمود:

به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را بر من بیخشند تا پوست جوی را به ناحق از دهان مورچه ای بگیرم این کار را نخواهم کرد. (۴)

□
شخصی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: من متصدی و مسئول کاری هستم، مردم برایم هدایایی می آورند، چگونه است؟! حضرت در جواب فرمود:

چه شده است که عمال ما از هدایا سخن می گویند! آیا اگر در خانه می نشستند کسی به آنان هدیه می داد؟! (۵)

پیام ها:

۱ مالکیت باید از راه صحیح باشد. مانند: حیازت، تجارت، زراعت، صنعت، ارث، هدیه، امثال آن، ولی تصرف از طریق باطل و رشوه ایجاد مالکیت نمی کند. «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» ۲ جامعه در حکم یک پیکر واحد است. «بَيْنَكُمْ»، «أَمْوَالَكُمْ»
۳ رشوه، حرام است و انسان حق ندارد برای تصاحب اموال مردم رشوه دهد.

□
«تَدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ»

□
۴ اسلام، مردم را مالک اموالشان می داند. «أَمْوَالِ النَّاسِ» ۵ لغزش های آگاهانه خطرناک است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۲۹۸

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۶۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

۳-۳. نهج الفصاحه، ح ۲۶۹۳.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

اشاره

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۸۹)

درباره (حکمت) هلال های ماه از تو سؤال می کنند، بگو: برای آن است که مردم اوقات (کارهای خویش) و زمان حج را بشناسند. (ای پیامبر به آنان بگو:) نیکی آن نیست که (در حال احرام حج)، از پشت خانه ها وارد شوید، بلکه نیکی آن است که تقوی پیشه کنید و از درها وارد خانه ها شوید، از خدای بترسید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

کلمه «مَوَاقِيتُ» جمع «میقات» به زمان یا مکانی معین گفته می شود که برای انجام کاری مشخص شده باشد.

در این آیه ضمن پاسخگویی به سؤال گروهی از مردم که از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره هلال ماه می پرسیدند، به مواردی اشاره دارد که با هم آن را بررسی می کنیم: ای پیامبر! به آنها که از فایده ی جلوه های مختلف ماه می پرسند، بگو: آن تغییراتی که در ماه پدید می آید، برای مردم وسیله ی وقت شناسی و تقویم همگانی و طبیعی است. یکی از امتیازات اسلام این است که برنامه های خود را با مقیاس های طبیعی، عمومی و مجانی طرح می کند، مثلاً برای تعیین مقدار آب کُر، وُجَب را مقیاس قرار می دهد و یا برای تشخیص وقت نماز، طلوع و غروب و زوال خورشید را مطرح می کند. و برای آغاز و انتهای ماه رمضان و یا ایام حج، هلال ماه را ملاک قرار داده است. اشکال مختلف ماه نیز، حکم یک نوع تقویم عمومی را دارد که در اختیار همه است. نیاز به تقویم و تاریخ، لازمه ی زندگی اجتماعی است و بهترین وسیله عمومی برای این تقویم همین است که افراد اعَمّ از باسواد و بی سواد در هر کجای عالم با یک نگاه و در یک لحظه بتوانند روزهای ماه را

تشخیص دهند. سپس می فرماید: نیکی در آن نیست که در حال احرام، به جای استفاده از دَر برای ورود به خانه، از پشت خانه و بیراهه وارد شوید و این عقیده، خرافه ای بیش نیست که در حال احرام باید از پشت خانه ها وارد شد.

هر کاری راهی دارد و باید از مجرای طبیعی و راهش وارد شد. برای انجام هر کار زمان مناسب، شیوه مناسب و رهبر مناسب لازم است. همانگونه که زمان از طرف خداوند به وسیله ماه و هلال معین می شود، رهبری نیز باید از طرف خداوند تعیین شود. بنا بر این معنای آیه چنین است: از هلال برای وقت شناسی استفاده کنید و در روش انجام امور، به دستورات آسمانی و رهبران مراجعه کنید و بیراهه نروید. سعادت و خوشبختی، راهی دارد که باید از راهش وارد شد و در انتخاب زمان، روش و رهبر از خدا بترسید تا شاید رستگار شوید. امام صادق علیه السلام فرمود:

مراد از آیه

«وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا»

آن است که هر کاری را از راهش وارد شود. (۱) و امامان معصوم علیهم السلام فرمودند:

□
ما آل محمد باب خداوند هستیم. و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

من شهر علمم و علی درب آن است. (۲)

در این آیه جمله «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» میان دو «تقوی» قرار گرفته است، شاید این رمز آن باشد که شناخت راه کار و ورود و خروج در امور، نیاز به تقوای فوق العاده دارد و کسانی که تقوای کمی داشته باشند باز هم بی راهه می روند.

شاید معنای آیه چنین باشد: مردم که درباره هلال از تو می پرسند، جوابی درخور فهم آنان بگو که این هلال راهی است برای شناخت زمان و نظم امور دینی. اما اگر می خواهید چگونگی تغییرات ماه را بفهمید، باید از راهش وارد شوید و مطالعه کنید و درس بخوانید. این مطلب را قرآن در این قالب بیان فرمود که بَرّ و نیکی، بیراهه رفتن نیست، بلکه باید هر کاری را از راهش وارد شد و راه شناخت تغییرات جوّی، تحصیلات در این باره است.

ص: ۳۰۰

۱-۱). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲-۲). تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۰۹.

۱ حرکت کرات و ماه، دارای برنامه و زمان بندی دقیقی است که می تواند در برنامه عبادت و نظم امور زندگی مردم مؤثر باشد. (۱) «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» ۲ اگر جمادات و کرات آسمانی نظم دارند و برای انتظام امور انسان ها جهت گیری شده اند، شرط انصاف نیست که ما موجوداتی بی نظم و بی حساب و رها باشیم. «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» ۳ در پاسخ به سؤالات، جوابی دهید که سؤال کننده بفهمد و مورد نیازش باشد.

«قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۴ اسلام، با آداب و رسوم جاهلی و خرافی مبارزه می کند. «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا» ۵ بر و نیکی را نباید از خرافات، عادات و سیره نیاکان بدست آورد، بلکه راه شناخت بر، در چارچوب فرمان وحی و رهبران معصوم علیهم السلام و شیوه های منطقی است. «لَيْسَ الْبِرُّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۶ هر گاه راهی را بستید، راه صحیحی را نشان بدهید. «لَيْسَ الْبِرُّ» (وَلَكِنَّ الْبِرَّ) ۷ ارزش مفاهیم دینی، زمانی است که در افراد جلوه کند. بجای اینکه بگوید:

نیکی تقواست، فرمود: نیکی، متقی است. «وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى» ۸ بپناه رفتن تقوا نیست. اگر از سیره عقلا و اولیای خدا سرپیچی کنیم و نام آن را تقوی و خودسازی بگذاریم منحرف شده ایم. «أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۹ بکارگیری روشهای نادرست و غیر منطقی برای انجام امور، خلاف تقواست.

«وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰ حفظ وقت و مراعات نظم در کارها و عبادات، یکی از مصادیق تقوی و فلاح است. «مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» (لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

ص: ۳۰۱

۱- ۱. امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: هر گاه هلال ماه رمضان را دیدید، روزه بگیرید و در پایان، همین که هلال ماه شوال را دیدید، عید فطر بگیرید. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۷۶.

۱۱ رستگاری، نهایت تکامل است. بسیاری از دستورات، برای رسیدن به تقواست، ولی در این آیه، تقوی مقدمه ی رستگاری است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۰]

اشاره

وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۱۹۰)

و در راه خدا با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید ولی از حدّ تجاوز نکنید، که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در این آیه ضمن تصریح به ضرورت دفاع و مقابله در برابر تجاوز دیگران، یادآور می شود که در میدان جنگ نیز از حدود و مرزهای الهی تجاوز نکرده و متعرض بیماران، زنان، کودکان و سالمندانی که با شما کاری ندارند نشوید. قبل از دعوت آنان به اسلام، دست به اسلحه نبرید و شروع کننده جنگ نباشید و مقررات و عواطف انسانی را حتی در جنگ مراعات کنید.

بعضی از صفات، در شرایط مختلف ارزش خود را از دست می دهند؛ مثلاً- ترحم یک ارزش است، ولی ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بر گوسفندان است.

□
و یا علم یک ارزش است، لکن گاهی ندانستن ارزش می شود. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله به جای آن حضرت خوابید و پیامبر خدا هجرت نمودند، ارزش این فداکاری بدان است که حضرت علی نداند که کشته می شود یا نه. و اگر بداند که او را نمی کشند، افراد عادی نیز حاضرند چنین عملی را انجام بدهند. به هر حال هر یک از سخاوت و شجاعت ممکن است در شرایطی کم ارزش یا پرارزش یا بی ارزش شود، لکن تنها صفتی که هرگز از ارزش نمی افتد، مسئله ی عدالت است که در هر زمان و مکان و نسبت به هر فرد، دوست یا دشمن یک ارزش است.

ص: ۳۰۲

در اسلام برای برخورد با دشمن مراحل تعیین شده است:

۱ بی اعتنایی. «دَعِ أَذَاهِم» (۱) ۲ اعراض. «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۲) ۳ خشونت. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۳) ۴ جنگ. «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» (۴) جنگ مسلمین، برای دفاع از خود و دین خداوند است، لکن هدف دشمن از جنگ، خاموش کردن نور خدا؛ «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» (۵) و به تسلیم کشاندن مسلمانان است. «لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَ لَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (۶)

پیام ها:

۱ دفاع و مقابله به مثل، از حقوق انسانی است. اگر کسی با ما جنگید ما هم با او می جنگیم. «قَاتِلُوا» (۱) «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» ۲ هدف از جنگ در اسلام، گرفتن آب و خاک و یا استعمار و انتقام نیست، بلکه هدف، دفاع از حق با حذف عنصرهای فاسد و آزادسازی افکار و نجات انسان ها از خرافات و موهومات می باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ حتی در جنگ باید عدالت و حق رعایت شود. «قَاتِلُوا» (۱) «لَا تَعْتَدُوا» بارها قرآن با جمله ی «لَا تَعْتَدُوا» سفارش کرده که در انجام هر فرمانی از حدود و مرزها تجاوز نشود.

۴ ظلم و ستم، رشته ی محبت الهی را پاره می کند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» ۵ تنها حضور در جبهه سبب قرب الهی نیست، بلکه محبوبیت نزد پروردگار زمانی است که در جنگ عادل باشیم و حقوق را رعایت کنیم. «لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» ۶ در جنگ، هدف باید فقط خدا باشد، نه هوسها، تعصب ها، غنائم، ریا و سمعه.

ص: ۳۰۳

۱- ۱. احزاب، ۴۸.

۲- ۲. نساء، ۶۳.

۳- ۳. توبه، ۷۳.

۴- ۴. بقره، ۱۹۰.

۵- ۵. صف، ۸.

۶- ۶. بقره، ۱۲۰.

۷ حتی در دفاع از حق طبیعی خود، باید خدا را در نظر گرفت. با آنکه آنان جنگ را علیه شما آغاز کردند و شما باید دفاع کنید، ولی باز هم «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» باشد.

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۱]

اشاره

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَيْثُ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (۱۹۱)

و آنها را (بت پرستانی که از هیچ جنایتی ابا ندارند)، هر کجا یافتید بکشید و از (مکه) همان جایی که شما را بیرون کردند، آنها را بیرون کنید و فتنه (شرک و شکنجه) از قتل بدتر است. و نزد مسجد الحرام با آنها جنگ نکنید، مگر آنکه آنها در آنجا با شما بجنگند، پس اگر با شما جنگ کردند، آنها را (در آنجا) به قتل برسانید. چنین است جزای کافران.

نکته ها:

این آیه فرمان قتل و اخراج مشرکان را از مکه صادر و دلیل آن را چنین بیان می کند که آنان سالها شما را شکنجه و آواره کرده اند و شکنجه از قتل سخت تر و شدیدتر است. پس شما نباید در مبارزه و جنگ با آنها سستی نشان دهید.

سؤال: چرا شکنجه از قتل سخت تر است؟ پاسخ: در قتل، انسان از دنیا جدا ولی به آخرت می رسد، لکن در شکنجه، انسان نه به آخرت می رسد و نه از دنیا کام می گیرد.

پیام ها:

۱ مقابله به مثل و خشونت با دشمن در مواردی لازم است. «وَأَقْتُلُوهُمْ» ۲ دفاع عادلانه، تنها جبهه و جنگ نیست. «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ» ۳ حق وطن، از حقوق انسانی مورد پذیرش ادیان است. «أَخْرِجُوكُمْ»

۴ فتنه انگیز، مثل محارب است و باید به اشد وجه مجازات شود. «وَ اقْتُلُوهُمْ» («أَخْرِجُوهُمْ») («وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» ۵ حرم و مسجد الحرام مقدّس است، اما خون مسلمانان مقدّس تر؛ و در اینجا مسئله اهمّ و مهمّ مطرح است. «لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ» ۶ همانگونه که در اصل جنگ نباید شما پیش دستی کنید، در شکستن مقدّسات هم نباید شما پیش دستی نمائید. «حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۲]

اشاره

فَإِنْ ائْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۲)

و اگر دست کشیدند، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در اینکه مشرکان باید از چه چیز دست بردارند تا بخشیده شوند، دو احتمال وجود دارد:

الف: از جنگ و فتنه. به دلیل آیات قبل که سخن از جنگ بود.

ب: از کفر. به دلیل دریافت مغفرت الهی که مخصوص مؤمنان است.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید آتش بس واقعی دشمنان را بپذیرند. «فَإِنْ ائْتَهُوا» ۲ اسلام، راه بازگشت را حتّی برای کفار باز گذارده است. «فَإِنْ ائْتَهُوا» ۳ اگر کفار دست از فتنه و جنگ برداشته یا ایمان آوردند، آنان را به کارهای قبل ملامت نکنید. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۴ انسان باید خود زمینه ی دریافت رحمت الهی را بوجود آورد. «فَإِنْ ائْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

ص: ۳۰۵

اشاره

وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ اِنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)

و با آنها بجنگید تا فتنه (بت پرستی و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند و دین، تنها از آن خدا شود. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آنها نشوید. زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست.

نکته ها:

هدف اسلام از جنگ، کشور گشایی و کسب غنائم یا انتقام گیری نیست، بلکه غرض از جنگ و جهاد در اسلام، برچیده شدن بساط شرک و کفر است. فتنه به معنای شرک، کفر، آزمایش و شکنجه آمده است. در این آیه می فرماید: اگر مشرکان دست از فتنه و قتال برداشتند، دیگر با آنها دشمنی و جنگ نخواهد شد.

زیرا برخورد نظامی تنها با ستمکاران و متجاوزان است.

تعبیر به عدوان، به خاطر رفتار آنهاست و گر نه اسلام اهل عدوان نیست. مثل اینکه می گوئیم: جواب بدی، بدی است. با اینکه جواب بدی با بدی، عدالت است، لکن به خاطر عمل او، نامش را بدی می گذاریم.

پیام ها:

۱ هدف از جنگ در اسلام، برچیدن شرک و فتنه و استقرار دین و قانون خداست. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» ۲ پاکسازی، قبل از بازسازی است. ابتدا فتنه برداشته شود تا بعد دین الهی مستقر گردد. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ» ۳ راه برگشت و توبه بر هیچ کس و در هیچ شرایطی بسته نیست. حتی دشمن سرسخت نیز اگر تغییر مسیر دهد، خداوند او را مورد عفو قرار می دهد. «فَإِنْ اِنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ»

۴ در آیه ی قبل بخشش خداوند نسبت به گناه کفار مطرح شده است؛ «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» در این آیه به مردم سفارش می کند که در صورت دست برداشتن دشمن از جنگ، شما هم از جنگ صرف نظر کنید. «فَلَا عُدْوَانَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۴]

اشاره

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنْ إِعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا إِعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۹۴)

ماه حرام در برابر ماه حرام و (اگر دشمنان احترام آن را شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت ها را (نیز) قصاص است و هر کس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا پرهیزید (که زیاده روی نکنید) و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است.

نکته ها:

قبل از اسلام در میان عرب ها، هر سال چهار ماه احترام خاصی داشت که در آن ماهها جنگ، حرام و ممنوع بود، سه ماه آنها پی در پی که عبارتند از ذی القعدة، ذی الحجه و محرم، و یکی هم ماه رجب که جداست. حتی یکی از علل تسمیه ماه ذی القعدة آن گفته اند که در این ماه قعود از جنگ لازم است.

اسلام این سنت را پذیرفت و در هر سال چهار ماه را آتش بس اعلام نمود، ولی دشمن همیشه در کمین است تا از فرصت ها سوء استفاده کند و چه بسا با خود فکر کند که چون مسلمانان در این ماهها موظف به رعایت آتش بس هستند، پس به آنها حمله کنیم. این آیه می فرماید: اگر مخالفان شما در این چهار ماه به شما هجوم آوردند، شما نیز در برابرشان بایستید و در همان ماهها با آنان بجنگید و ماه حرام را در برابر ماه حرام قرار دهید. زیرا حرمت خون مسلمانان و حفظ نظام اسلامی از حرمت این ماهها بیشتر است، و هر کس حرمت ها را شکست باید مورد

ص: ۳۰۷

قصاص قرار گیرد. سپس به عنوان یک قانون کلی می فرماید: هر کس به شما تجاوز کرد، به همان مقدار به او تعدی کنید. و تقوا داشته باشید و بیش از مقدار لازم قصاص نکنید و بدانید که خداوند با متقین است.

صاحب مجمع البیان در ذیل آیه می گوید: در مورد غضب نیز می توان با استدلال به این آیه تقاص کرد، یعنی از مال غاصب تقاص نمود.

پیام ها:

۱ همه ی زمان ها یکسان نیستند، حرمت بعضی ماهها باید حفظ شود. «الشَّهْرُ الْحَرَامُ» ۲ در اسلام بن بست وجود ندارد. حفظ اسلام و جان مسلمان ها بر حفظ احترام مکان ها و زمان ها مقدم است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ» ۳ اسلام، دین تجاوز و تعدی نیست، ولی تعدی و تجاوز دیگران را نیز نمی پذیرد. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ» ۴ حتی در برخورد با دشمنان، عادل باشیم. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ» ۵ سیستم قانون گذاری باید به نحوی باشد که موجب یأس مسلمین و جرأت کفار نگردد و اصل مقابله به مثل به همین خاطر است. «فَاعْتَدُوا» («بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى» ۶ رعایت تقوی حتی به هنگام جنگ، از اصول تربیتی اسلام است. «اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ اگر در جنگ از مرز عدالت خارج نشوید، از امدادهای الهی نیز برخوردار خواهید بود. و گمان نکنید عدالت و تقوی پیروزی شما را به تأخیر می اندازد.

«بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى»

«وَ اتَّقُوا»

«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۵]

اشاره

وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۹۵)

و در راه خدا انفاق کنید (و با ترک انفاق، خود را به دست خود به هلاکت نیندازید. و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

ص: ۳۰۸

پنج آیه پی در پی، مسلمانان را به دفاع از دین و مقابله با کفار فراخواند، این آیه پایان آن را با انفاق و احسان تمام کرده است. خودکشی و ضرر به نفس، حرام قطعی است که از آیه استفاده می شود. اما شهادت طلبی در مواردی که اساس اسلام در خطر باشد، افتادن در تهلکه نیست.

این آیه در کنار سفارش به انفاق، مسلمانان را از هر گونه افراط و تفریط باز می دارد.

زیرا اگر ثروتمندان بخل ورزند و به فکر محرومان نباشند، اختلاف طبقاتی روز به روز توسعه پیدا کرده و عامل انفجار جامعه و نابودی آنان خواهد گردید. چنان که اگر میانه روی در انفاق مراعات نشود و انسان هر چه را دارد به دیگران ببخشد، به دست خود، خود و خانواده اش را به هلاکت کشانده است.

قرآن در آیات دیگر نیز مسلمانان را به میانه روی در انفاق سفارش نموده و به پیامبرش می فرماید: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۱)

ای

پیامبر! نه دست بسته باش که چیزی نبخشی و نه آن چنان که هر چه داری یک جا ببخشی.

امام صادق علیه السلام نیز در ذیل این آیه می فرماید:

انفاق شما، نباید در حدی باشد که دست خودتان خالی و به بدبختی کشیده شوید. (۲)

انسان علاقه دارد که محبوب باشد، لذا قرآن از این فطرت استفاده کرده و می فرماید:

نیکی کن که نیکوکاران محبوب خداوند هستند.

پیام ها:

۱ اقتصاد، پشتوانه ی هر حرکتی است. «أَنْفِقُوا» جهاد نیز بدون پشتوانه مالی و گذشت از برخی امکانات، امکان ندارد. اگر مردم به هنگام هجوم دشمن و در راه دفاع از حق، اموال خود را بکار نگیرند، گرفتار شکست قطعی می شوند.

۲ با انفاق، خود و اموالتان را بیمه کنید. «أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»

ص: ۳۰۹

۳ در اسلام جبهه و جنگ و کمک های مالی همه باید رنگ الهی داشته و برای رضای خداوند باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴
محبوب خدا شدن، بهترین تشویق برای احسان است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۱۹۶]

اشاره

وَأَتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا
أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ
يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَهُ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ
وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۹۶)

و حج و عمره را برای خدا به اتمام رسانید و اگر محصور شدید (و موانعی مانند ترس از دشمن یا بیماری اجازه نداد که پس از احرام بستن، حج را کامل کنید) آنچه از قربانی فراهم است (ذبح کنید و از احرام خارج شوید). و سرهای خود را نتراشید تا قربانی به قربانگاه برسد و اگر کسی بیمار بود و یا ناراحتی در سر داشت (و ناچار بود سر خود را زودتر بتراشد)، باید کفاره ای از قبیل روزه یا صدقه یا قربانی بجا آورد و چون (از بیماری و یا دشمن) در امان شدید، پس هر کس بدنبال عمره تمتع، حج را آغاز کرده آنچه را از قربانی که میسر است (ذبح کند). و هر کس که قربانی نیافت، سه روز در ایام حج روزه بدارد و هفت روز به هنگامی که باز گشتید، این ده روز کامل است.

(البته) این (حج تمتع) برای کسی است که خاندانش ساکن (مکه و) مسجد الحرام نباشند. و از خدا پروا کنید و بدانید که او سخت کیفر است.

ص: ۳۱۰

در این آیه، کلیات و گوشه ای از احکام حج و عمره آمده است، ولی تفصیل آن در روایات و فتاوی علمای می باشد.

«الْحَجَّ» مناسکی است که بنیان گذار آن حضرت ابراهیم علیه السلام بوده و در میان عرب از زمان آن حضرت متداول بوده و به فرمان خداوند این برنامه در اسلام نیز امضا شد و تا روز قیامت نیز خواهد بود.

«الْعُمْرَةَ» به معنای زیارت است و هر کس وارد مکه شود باید با لباس احرام به زیارت کعبه و طواف آن برود. حج و عمره مثل اذان و اقامه، دو عمل مشابه هستند که اندکی تفاوت دارند. «الْهَدْيِ»، نام قربانی حج است.

این آیه، عمره ی تمتع را در کنار حج تمتع آورده است؛ «فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ»، لکن یکی از خلفا به اجتهاد خود آن را منع کرد. البته این اجتهاد در برابر فرمان صریح خداوند است.

حکم مسائل اضطراری، محدود به زمان ضرورت است. و لذا بر خلاف موارد عادی که در سفر روزه جایز نیست، در این سفر در صورت عدم ذبح قربانی، روزه واجب است و آن هم باید در سه روز هفتم، هشتم و نهم ماه باشد، چرا که روز دهم عید قربان است که روزه ی آن حرام می باشد.

امامان معصوم در تفسیر جمله ی «اتُّمُّوا الْحَجَّ» فرمودند:

حج تمام، حجبی است که در آن کلام زشت، گناه و نزاع نباشد و از محرمات پرهیز شود. (۱) و انسان توفیق یابد امام زمان خود را ملاقات کند. (۲)

پیام ها:

۱ وظایف دینی را باید تمام و کمال به انجام رسانید. بعد از شروع اعمال حج، نمی توان آن را ناتمام و ناقص گذارد. «اتُّمُّوا»

ص: ۳۱۱

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۸۱ و برهان، ج ۱، ص ۱۹۳.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۱۸۳.

۲ در اعمال حج، قصد قربت و عبادت لازم است. به انگیزه‌ی جهانگردی و سیاحت نمی‌توان حج بجا آورد. «أَتَمُّوا» («لِلَّهِ» ۳ احکام اسلام، در مقام سخت‌گیری بر مردم نیست. تمام نمودن حج و عمره بر کسی که از درون مریض یا از بیرون ترس دارد، واجب نیست. «فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» ۴ مکان در عبادات سهم دارد. «يَبْلُغُ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ» ۵ بیماری سبب تخفیف در احکام است، نه تعطیل آن. لذا در حج، افراد معذور باید با روزه یا صدقه یا قربانی، وظایف خود را جبران کنند. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ» («فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» ۶ ملاک وجوب قربانی در حج، آسان و سهل بودن آن است. «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ» ۷ قانون عمره و حج تمتع، تنها برای حجاجی است که ساکن مکه نباشند، حج ساکنان مکه نوع دیگری است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ» («ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» ۸ توجه به کیفر الهی، زمینه ساز تقواست و تقوی، زمینه ساز انجام تکالیف.

«وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ»

«وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

۹ توجه به تقوا، در انجام تمام فرمان‌های الهی مطرح است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ اعمال حج، قبل از اسلام به نحو دیگری بوده است. لذا قرآن بر مراعات این تغییرات تأکید نموده است. «أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» ۱۱ برای کسانی که در احکام حج تغییری دهند، کیفر شدیدی است.

«شَدِيدُ الْعِقَابِ»

اشاره

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَرَوُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ (۱۹۷)

(موسم عمره و) حج (در) ماههای معینی است (شوال، ذی القعدة، ذی الحجه)، پس هر که در این ماه ها فریضه ی حج را ادا کند، (بداند که) آمیزش جنسی و گناه و جدال در حج روا نیست و آنچه از کارهای خیر انجام دهید خدا می داند.

و زاد و توشه تهیه کنید که البته بهترین زاد و توشه، پرهیزگاری است.

ای خردمندان! تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

کلمه «رَفَثٌ» به معنای آمیزش جنسی و «فُسُوقٌ» به معنای دروغ و ناسزاگویی و جدال و گفتنِ «لا و الله» و «بلی و الله» است.

زمان مطرح شده در آیه، ناظر به حج و عمره با هم است. عمره تمتع در طول سه ماه شوال، ذی القعدة و ذی الحجه انجام می شود، ولی زمان حج ماه ذی الحجه است.

پیام ها:

۱ در عبادات اسلامی، زمان نقش مهمی دارد. «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ» ۲ محیط و فضای با صفای حج و مکه را نباید با ارتکاب گناه و کدورت آلوده نمود. «فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ» ۳ اعتقاد و یقین به آگاهی خداوند، رمز نشاط و امید در انجام وظائف است. «مَّا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۴ در هر سفری، زاد و توشه لازم است، بهترین زاد و توشه ی سفر حج تقواست.

«خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ»

۵ پرهیزکاری نشانه ی خردمندی است. «وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ»

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ (۱۹۸)

گناهی بر شما نیست که (به هنگام حج) به سراغ فضل پروردگارتان (و کسب و تجارت) بروید. پس چون از عرفات کوچ کردید، خدا را در مشعر الحرام یاد کنید، و او را یاد کنید از آن روی که شما را با آنکه پیش از آن از گمراهان بودید، هدایت کرد.

نکته ها:

عرفات، نام سرزمینی است در بیست کیلومتری مکه که بر زائران خانه خدا واجب است از ظهر روز نهم ذی الحجه تا غروب در آنجا بمانند و اگر قبل از غروب از آنجا خارج شوند باید یک شتر جریمه دهند. واژه ی «عرفات» از «معرفت» به معنای محل شناخت است. در آنجا آدم و حوا علیهما السلام یکدیگر را شناختند و به گناه خود اعتراف کردند. به فرموده امام صادق و امام باقر علیهما السلام جبرئیل در این مکان به حضرت ابراهیم گفت:

وظایف خود را بشناس و فراگیر. (۱)

در حدیث می خوانیم:

حضرت مهدی علیه السلام هر سال در عرفات حضور دارند. زمین عرفات خاطراتی از ناله ها و اشک های اولیای خدا دارد. در روایات می خوانیم:

غروب عرفه، خداوند تمام گناهان زائران خانه خود را می بخشد. و برای روز عرفه دعاهای خاصی از امام حسین و امام سجاد علیهما السلام نقل شده است. (۲)

از نشانه های جامعیت اسلام آن است که در کنار اعمال عبادی حج، به زندگی مادی و کسب معاش نیز توجه دارد. همانگونه که در سوره جمعه در کنار دستور به شرکت در نماز جمعه، می فرماید:

بعد از پایان نماز به سراغ کسب معاش بروید. (۳)

ص: ۳۱۴

۲-۲. برای تفصیل بیشتر به کتاب حج نوشته مؤلف مراجعه شود.

۳-۳. جمعه، ۱۰.

آری، حج در عین عبادت، اقتصاد است.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

یکی از آثار حج، تشکیل یک اجتماع بزرگ از مسلمانان نقاط مختلف جهان و نقل و انتقال انواع تجربیات می باشد و زمینه ی انجام مبادلات تجاری و اقتصادی است. (۱)

پیام ها:

۱ مبارزه با تحجر از برنامه های قرآن است. گروهی فکر می کردند دین امری یک بُعدی و حج یک عبادت خشک است، اسلام این تفکر را رد می کند. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ» ۲ در آمد حلال، فضل الهی است. قرآن بجای واژه «کسب»، کلمه ی «فضل» را بکار برده تا بگوید: در آمد حلال فضل الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ گرچه تلاش و طلب از شماست؛ «تَبْتَغُوا» اما رزق، فضل خداوند است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ رزق رسانی، از شئون ربوبیت الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۵ در رزق رسانی، دست خداوند باز است. کلمه «فضل» نکره آمده است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ» ۶ انجام عبادات باید طبق دستور باشد. «وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ» ۷ توجه به توفیق الهی از یک سو و خطاها و گناهان گذشته ی خود از طرف دیگر، عشق و علاقه انسان را به الطاف خداوند زیاد می کند. «هَيِّدَاكُمْ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ» ۸ سابقه خودتان را فراموش نکنید، او بود که شما را هدایت کرد. «اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ»

ص: ۳۱۵

اشاره

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۹)

سپس از همانجا که مردم کوچ می کنند، کوچ کنید و از خداوند طلب آمرزش نمایید که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله ی قریش و امثال آن هستید باید حرکات عبادی شما با دیگران فرقی داشته باشد، این خودبزرگ بینی ها را کنار گذاشته و همچون عموم مردم باشید.

اساساً یکی از آثار و فلسفه های حج، کنار زدن امتیازات پوشالی است. در آنجا انسان از کفش، کلاه، لباس، همسر و مسکن خود می گذرد و قطره ای می شود که به دریا ملحق شده است.

در این آیه، دو بار و در آیه قبل یک مرتبه کلمه «افاضه» بکار رفته که به معنای حرکت دسته جمعی است، این تکرار و اصرار نشان می دهد که حرکت دسته جمعی در انجام عبادات ارزشمند است.

استغفار و ذکر خداوند، بهترین اعمال عرفات و مشعر است. گرچه در این سرزمین ها اصل توقف، شرط است و هیچ عمل دیگری واجب نیست، اما در این آیات، قرآن ما را به ذکر خدا و یاد سوابق پرخطا و اشتباه خود و طلب آمرزش درباره گذشته ی خویش دعوت می کند. مگر می توان در سرزمینی که اولیای خدا اشک ریخته اند بی تفاوت نشست.

پیام ها:

۱ امتیاز طلبی، تحت هر نام و عنوانی، ممنوع است. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ» ۲ حرکت دسته جمعی، ارزش دارد. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۳ هرگز مایوس نشویم، گذشته ها هر چه باشد استغفار چاره ساز است. زیرا او غفور و رحیم است. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۰]

اشاره

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (۲۰۰)

پس چون مناسک (حج) خود را انجام دادید، خدا را یاد کنید، همانگونه که پدران خویش را یاد می کنید، بلکه بیشتر و بهتر از آن. پس بعضی از مردم کسانی هستند که می گویند: خداوند! به ما در دنیا عطا کن. آنان در آخرت بهره ای ندارند.

نکته ها:

گروهی از اهل مکه، بعد از پایان مراسم حج در محلی اجتماع کرده و با یاد کردن پدران و نیاکان خود به آنان افتخار و مباحات می کردند. قرآن دستور می دهد به جای تفاخر به پدران و نیاکان، خدا را یاد کنید (۱) و از نعمت ها و توفیقات او سخن بگویید و در این کار جدی تر باشید.

یاد هر کس یا هر چیز، نشانه ی حاکمیت آن بر فکر انسان است. کسی که یاد نیاکان را دارد و به آنان افتخار می کند، فکر و فرهنگ آنان را پذیرفته است و این یادکرد می تواند فرهنگ جاهلی را بر جامعه حاکم کند. به همین دلیل حضرت موسی گفت:

من گوساله طلایی و پر قیمت سامری را آتش می زنم و خاکسترش را به دریا می ریزم. زیرا تماشای آن، فرهنگ و تفکر شرک را در انسان زنده می کند.

ص: ۳۱۷

۱ جهت دهی به ایام فراغت، یکی از وظایف ربّی است. «فَإِذَا قَضَيْتُمْ» (فَإِذْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمُنَافِقَةُ) «فَإِذْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمُنَافِقَةُ» ۲ یاد خدا، هم از نظر کمیت باید کثیر باشد؛ «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» و هم از نظر کیفیت، عاشقانه و خالصانه. «أَشَدَّ ذِكْرًا» ۳ سطحی نگر نباشیم. گروهی در بهترین زمان ها و مکان ها، تنها دعای آنها رسیدن به زندگی کوتاه مادی است. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۱]

اشاره

و مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قَلِيلًا عَذَابَ النَّارِ (۲۰۱)

(اما) بعضی از مردم می گویند: پروردگارا! در دنیا به ما نیکی عطا کن و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما و ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

یکی از راههای شناخت مردم، آشنایی با آرزوها و دعاهاى آنان است. در آیه قبل، درخواست گروه اول از خداوند مربوط به دنیا بود و کاری به خیر و شرّ آن نداشتند، ولی در این آیه درخواست گروه دوم از خداوند، «حَسَنَةً» است در دنیا و آخرت. در دیدگاه گروه اول؛ دنیا به خودی خود مطلوب است، ولی در دید گروه دوم؛ دنیایی ارزشمند است که حسنه باشد و به آخرت منتهی گردد.

در روایات نمونه ها و مصادیقی برای نیکی های دنیا و آخرت نقل شده است (۱)، ولی حسنه در انحصار چند نمونه نیست.

در قرآن مجید ۱۱۵ مرتبه کلمه ی «دنیا» بکار رفته و ۱۱۵ مرتبه کلمه «آخرت» استعمال شده است و این یک تصادف نیست. البته این به معنای آن نیست که اهمیت دنیا و آخرت هر دو یکسان است.

ص: ۳۱۸

در دعاها، هدف های کلی مطرح شود و تعیین مصداق به عهده خداوند گذاشته شود. ما از خداوند حسنه و سعادت می خواهیم، ولی در اینکه رشد و صلاح ما در چیست؟ آن را به عهده ی خداوند می گذاریم. چون ما به خاطر محدودیت های علمی و عدم آگاهی از آینده و ابعاد روحی خودمان، نمی توانیم مصداق جزئی را تعیین بنمائیم. به همین جهت توصیه شده است از خداوند وسیله کار را نخواهید، خود کار را بخواهید. زیرا ممکن است خداوند از وسیله ی دیگری که به فکر و ذهن ما نمی آید، کاری را برای ما محقق سازد. مثلاً از خداوند توفیق زیارت حج را بخواهید، اما نگویید: خدایا مالی به من بده تا به مکه بروم. چون خداوند گاهی سبب را به گونه ای قرار می دهد که ما فکر آن را نمی کردیم.

پیام ها:

۱ دنیا و آخرت با هم منافاتی ندارند، به شرط آنکه انسان به دنبال حسنه و نیکی باشد. «فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ» ۲ هر رفاهی مذموم نیست، بلکه زندگانی نیکو، مطلوب نیز هست. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» ۳ دوزخ، حساب جدایی دارد. با اینکه از خداوند نیکی آخرت را می خواهند، ولی برای نجات از آتش، جداگانه دعا می کنند. (۱) «فَتَا عَذَابِ النَّارِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۲]

اشاره

أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۲۰۲)

آنها از کسب (و دعای) خود بهره و نصیبی دارند و خداوند به سرعت به حساب هر کس می رسد.

ص: ۳۱۹

۱- ۱. در دعاها برای نجات از آتش، اصرار و تکرار عجیبی است. مثلاً در دعای مجیر حدود هفتاد بار می خوانیم: «اَجِرْنَا مِنَ النَّارِ يَا رَبِّ» پروردگارا! ما را از آتش جهنم نجات بده. و یا در دعای جوشن کبیر که صد بند دارد در پایان هر بند آن می گوئیم: «خَلِّصْنَا مِنَ النَّارِ يَا رَبِّ»

نکته ها:

به «بهره»، «نَصِيبٌ» می گویند. گویا سهمی را برای انسان نصب کرده اند. بهره ی مؤمنان تنها به خاطر دعای «رَبِّدَا آتِنَا» نیست، بلکه به خاطر تلاش و کسب آنان نیز بوده است. و این به ما هشدار می دهد که الطاف خداوند به کسانی می رسد که به همراه دعا، تلاش و کوشش نیز بکنند.

پیام ها:

۱ بهره ی انسان در قیامت، تنها از بعضی کارهای خویش است، نه تمام آنها. «مِمَّا كَسَبُوا» چه بسیار کارهایی که انسان می کند، ولی بخاطر نداشتن قصد قربت و نیت خالص، در قیامت از آن بهره نمی برد.

۲ بدون کسب و تلاش، بهره ای نیست. «لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا» ۳ پاداش سریع، یک امتیاز است. (۱) «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۳]

اشاره

وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْ اَيّامٍ مَّعِيْدُوْدَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِ فَلَا اِنَّهٗ عَلَيْهِ وَاَنْتَقُوا اللّٰهَ وَاَعْلَمُوْا اَنَّكُمْ اِلَيْهٖ تُحْشَرُوْنَ (۲۰۳)

و خدا را در روزهای معینی یاد کنید، (روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ماه ذی الحجّه که به ایام تشریق معروف است). پس هر کس تعجیل کند (و اعمال منی را) در دو روز (انجام دهد)، گناهی بر او نیست و هر پرهیزکاری که تأخیر کند (و اعمال را در سه روز انجام دهد نیز) گناهی بر او نیست. و از خدا پروا کنید و بدانید شما به سوی او محشور خواهید شد.

ص: ۳۲۰

۱- ۱). حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند حساب همه ی خلق را یک باره می رسد، همانگونه که همه مردم را دفعه رزق می دهد. تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۱.

نکته ها:

در حدیثی که در تفسیر نور الثقلین آمده، توصیه شده است: در پشت سر پانزده نماز که آغازش نماز ظهر روز عید و انجامش، نماز صبح روز سیزدهم است، این دعا خوانده شود: «الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله و الله اکبر، و لله الحمد، الله اکبر علی ما هدانا، الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمه الانعام»

خداوند بزرگتر است، خداوند بزرگتر است و معبودی جز او نیست، خداوند بزرگتر است و حمد و سپاس مخصوص اوست، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه ما را هدایت کرد، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه از گوشت چهار پایان به ما روزی داد.

این آیه می فرماید: کسی که در خارج شدن از سرزمین منی عجله کند و روز دوازدهم بعد از ظهر بیرون آمده و به مکه رود، گناهی بر او نیست، چنان که اگر کسی شب سیزدهم را نیز در منی بماند، گناهی بر او نیست.

پیام ها:

۱ زمان در دعا اثر دارد. «فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ» ۲ خداوند در سایه لطف خود، راه را بر مردم تنگ نمی کند. «فَمَنْ تَعَجَّلَ» (وَمَنْ تَأَخَّرَ» ۳ اساس کار، تقوی است. «لِمَنْ اتَّقَى» به فرموده روایات مراد از «تقوی» در اینجا دوری کردن از محرمات در حال احرام می باشد.

۴ تعجیل در خروج از سرزمین منی در روز ۱۲ ذی الحجه یا تأخیر تا روز ۱۳، باید همراه تقوا باشد. «لِمَنْ اتَّقَى» اگر عجله برای نشان دادن زرنگی یا هدف فاسدی باشد و یا اضافه ماندن در آن سرزمین جهت خودنمایی و شهرت باشد، عمل فاسد می شود.

۵ کار مقدس و سرزمین مقدس به تنهایی کافی نیست، انسان نیز باید مقدس و با تقوا باشد. دو بار کلمه «تقوی» در کنار هم برای زائران خانه خدا آن هم در سرزمین منی، نشانه ی نفوذ شیطان در همه جا است.

۶ ایمان به معاد، قوی ترین عامل تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» («أَنْكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (۲۰۴)

و از مردم کسی است که گفتارش درباره زندگی دنیا، مایه ی اعجاب تو می شود و خداوند را بر آنچه در دل (پنهان) دارد گواه می گیرد (در حالی که) او سرسخت ترین دشمنان است.

نکته ها:

کلمه «لد» به معنای خصومت زیاد است و کلمه «ألد» به کسی گفته می شود که شدیدترین خصومت ها را دارد. کلمه ی «الْخِصَامِ» یا جمع «خصم» است و یا مصدر، به معنای خصومت است.

منافقان با ترفندهای مقایسه ای، آماری، کارشناسی، تجربی و حدس های به ظاهر عالمانه با تکیه بر مسائل اجتماعی و با شایعات، تهدید، تطمیع و تبلیغات، تنها قدرت مانور در همین زندگی مادی را دارند، ولی در میدان معنویات و در توجه به امدادهای غیبی و اراده ی خداوندی، پای آنان لنگ است و در آخرت نیز زبانشان بسته و حتی اجازه عذرخواهی نیز ندارند.

پیام ها:

۱ سخنان شیوا و سحرآمیز منافقان، شما را فریب ندهد. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ» ۲ به هر سوگندی اطمینان نکنید. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ» ۳ سوگند دروغ یکی از راههای نفوذ منافقان است. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ» دشمنان همیشه از مقدّسات علیه مقدّسات و از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند و با سوگند به نام خدا، به رسول خدا خیانت می کنند.

۴ سوژه های سخن منافقان، مربوط به مسائل دنیوی است تا دیگران را تحت تاثیر قرار دهند. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ خداوند پیامبرش را از غیب و درون دیگران آگاه می سازد. «هُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ»

ع کسانی که می دانند دروغگو هستند، با سوگند و زیبا سازی کلمات، سعی دارند خود را دلسوز و مخلص نشان دهند. «یُشْهَدُ اللَّهُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۵]

اشاره

وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ (۲۰۵)

و هر گاه به قدرت و حکومت رسد برای فساد در زمین و نابودی زراعت ها و نسل کوشش می کند و خداوند فساد را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه «تَوَلَّى» را دو نوع می توان معنا نمود: یکی به معنای به قدرت و حکومت رسیدن که در ترجمه آمده است. و دیگر به معنای اعراض کردن است که در این صورت معنای آیه این می شود: هر گاه از حق و هدایت الهی اعراض نمود و از نزد تو بیرون رفت، به سراغ فتنه و فساد می رود.

در آیه قبل، گفتار به ظاهر نیکوی منافقان مطرح شد و در این آیه رفتار مفسدانه ی آنان را بیان می کند.

قرآن می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (۱)

اگر صالحان حکومت را بدست گیرند، نماز به پا می دارند و

زکات می دهند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند. و بدین وسیله رابطه خود را با خداوند و محرومان جامعه حفظ می کنند، ولی اگر نااهل به قدرت رسید و ولایت مردم را بدست گرفت، بخاطر طوفان هوسهای درونی و ناآگاهی ها و فشارهای بیرونی، همه چیز جامعه را فدای خود می کند. به گفته ی المیزان؛ تاریخ گواه آن است که چه مسلمان نمایانی به نام اسلام و تظاهر به ایمان، بر مردم حاکم شده و حرث و نسل را نابود ساختند.

ص: ۳۲۳

۱-۱. حج، ۴۱.

کسانی که با جعل قوانین و تهاجم فرهنگی و تبلیغات و مواد مخدر، سبب نابودی اقتصاد و نسل نو می شوند، مصداق این آیه و «مفسد فی الارض» هستند.

هلاک حرث به معنای محو کشاورزی، و هلاک نسل، انحراف نسل آینده است.

مراغی و فخر رازی در تفاسیر خود احتمال داده اند که مراد از «الْحَرْث» زنان باشند، بدلیل «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ» (۱) و مراد از «نسل» فرزندان. یعنی طاغوت ها، نظام خانواده و تربیت فرزندان را نابود می کنند.

پیام ها:

۱ ناهل اگر به قدرت رسد، همه چیز را به فساد می کشاند. «إِذَا تَوَلَّى سَيِّئًا» ۲ بزرگ ترین خطر، نابودی اقتصاد و فرهنگ امت است. «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۶]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهَادُ (۲۰۶)

و هنگامی که به او گفته شود از خدای پروا کن، عزت و غروری که در سایه ی گناه بدست آورده او را بگیرد. پس آتش دوزخ برای او کافی است و چه بد جایگاهی است.

پیام ها:

۱ مستکبران، به موعظه ی دیگران گوش نمی دهند. «إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» در تاریخ آورده اند که عبد الملک مروان از خلفای بنی امیه بر بالای منبر در شهر مدینه گفت: به خدا سوگند هر کس مرا امر به تقوی کند، گردنش را خواهم زد. (۲)

۲ حاکم باید پندپذیر باشد. «إِذَا قِيلَ» («أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» ۳ گناه، مایه ی عجب، غرور و تکبر است. «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ»

ص: ۳۲۴

۱-۱. بقره، ۲۲۳.

۲-۲. تفسیر احسن الحدیث، ج ۱، ص ۳۷۶.

۴ توجه دادن به دوزخ، هشداری غرور شکن است. «فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۷]

اشاره

وَ مِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (۲۰۷)

و از مردم کسی است که برای کسب خشنودی خدا، جان خود را می فروشد و خداوند نسبت به بندگان مهربان است.

نکته ها:

ابن ابی الحدید که از علمای قرن هفتم اهل سنت است، در شرح نهج البلاغه خود آورده است: تمام مفسران گفته اند این آیه درباره علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده است که در ليله المبيت در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله خوابید. و این موضوع در حدی از تواتر است که جز کافر یا دیوانه آن را انکار نمی کند. (۱)

مشرکان مکّه، قرار گذاشتند از هر قبیله ای یک نفر را برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله انتخاب کنند و آن حضرت را دسته جمعی از بین ببرند تا بنی هاشم به خونخواهی او قیام نکنند و با این عمل از دعوت پیامبر راحت شوند. پیامبر صلی الله علیه و آله از نقشه ی آنان با خبر شد و علی علیه السلام برای اینکه پیامبر به سلامت از مکّه خارج شود، در بستر ایشان خوابید و این آیه در شأن آن حضرت نازل گردید. (۲)

ص: ۳۲۵

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۲.

۲-۲. بسیاری از علمای اهل سنت، به این فضیلت علی علیه السلام اقرار کرده اند که علامه امینی «ره» در الغدیر (ج ۲، ص ۴۸) آنان را نام برده است، از آن جمله امام أحمد حنبل، در مسند خود (ج ۱، ص ۳۴۸) می باشد. صاحب تفسیر اُطیب البیان می نویسد: در کتاب غایه المرام، بیست حدیث آمده که نه حدیث از علمای اهل سنت و یازده حدیث از علمای شیعه است و این آیه را درباره ی فداکاری حضرت علی علیه السلام دانسته اند. در تاریخ طبری، (ج ۲، ص ۳۷۳) نیز که از نوشته های قرن سوم است، ماجرای خوابیدن حضرت علی علیه السلام در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. هم چنان که تاریخ یعقوبی (ج ۲، ص ۳۹) موضوع را به صراحت بازگو می نماید. در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (ج ۴، ص ۷۳) آمده است: معاویه چهار هزار درهم پول داد تا بگویند این آیه در شأن ابن ملجم نازل شده است! تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۹.

همین که علی علیه السلام در آن شب خطرناک به جای پیامبر خواهید، خداوند به دو فرشته ی خود، جبرئیل و میکائیل فرمود: کدامیک از شما حاضرید فدای دیگری شوید؟! هیچکدام از آنها حاضر نشدند. خداوند فرمود:

اینک مشاهده کنید که چگونه علی بن ابی طالب علیهما السلام حاضر است جان خود را فدای رسول خدا کند.

گاهی باید برای احیای یک معروف و یا محو یک منکر، جان را تسلیم کرد.

حضرت علی علیه السلام فرمودند:

کسی که در راه امر به معروف و نهی از منکر کشته شود، یکی از مصادیق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱ ناهل، حرفش زیباست و انسان را به تعجب وامی دارد، ولی مؤمن، عملش دنیا را متعجب می کند. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»، «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ» ۲ یاد ایثارگران را زنده بداریم. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي» ۳ پیش مرگ اولیای خدا شدن، یک ارزش است. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي» ۴ بزرگ ترین سود آن است که انسان بهترین متاع را که جان اوست به خالق خود بفروشد، آن هم نه برای بهشت و یا نجات از دوزخ، بلکه فقط برای کسب رضای او. «اِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۵ در راه خدا، استقبال از خطر و آمادگی برای جانفشانی همچون دریافت خطر است. با توجه به شأن نزول آیه، ستایش از کسی است که جان خود را در معرض خطر قرار داد، هر چند حادثه ای اتفاق نیفتاد. «مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ» ۶ رأفت خداوند، بهترین پاداش است. خداوند برای هر کاری پاداشی قرار داده است، اما در این آیه می فرماید: خداوند رئوف است. «اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۲۰۸)

ص: ۳۲۶

ای کسانی که ایمان آورده اید! همگی در صلح و آشتی در آئید (و تسلیم مطلق خداوند شوید) و گامهای شیطان را پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

قرآن، ایجاد رابطه ی مسالمت آمیز با گروه های زیر را مطرح کرده است:

۱ با مشرکان بی آزار. «لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ» (۱)

با کسانی که سر جنگ با شما ندارند و مزاحم وطن شما نیستند،

خوشرفتاری کنید.

۲ با اهل کتاب. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» (۲)

به اهل کتاب بگو:

بیایید تا در آنچه ما و شما هم عقیده هستیم، متحد باشیم.

۳ با دیگر مسلمانان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» در چند آیه قبل (۳) درباره اجتماع بزرگ سیاسی عبادی حج فرمود:

در آنجا فسق و

جدال نباشد. پس می توان جامعه ای بدون فسق و جدال تشکیل داد و چه بهتر که همیشه چنین باشیم و از گام های شیطانی که عامل تفرقه است دوری نمائیم.

روایات متعدّد، دخول در سلّم را ورود در تحت رهبری معصوم دانسته اند. (۴) چنان که در روایات آمده است: «ولایه علی بن ابی طالب حصنی» و ناگفته پیداست که دخول در حصن و در، دخول در سلّم و سلامتی و آرامش است و چه آرامشی بالاتر از اینکه انسان احساس کند رهبرش الهی، معصوم، آگاه، دلسوز و پیشگام ترین افراد در همه ارزشها و کمالات می باشد.

پیام ها:

۱ ورود در فضای سلّم و سلام و تسلیم امکان ندارد، مگر در سایه ی ایمان.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

١-١. ممتحنه، ٨.

٢-٢. آل عمران، ٦٤.

٣-٣. بقره، ١٩٧.

٤-٤. تفسير نور الثقلين، ج ١، ص ٢٠٥.

۲ سلیقه‌ها را کنار گذاشته، تنها تسلیم قانون خدا باشیم. «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» ۳ ایجاد صلح، وظیفه‌ی همه مسلمانان است. «كَافَّةً» ۴ وسوسه‌های شیطان، انسان را مجبور به گناه نمی‌کند، بلکه انسان قدرت مقابله با شیطان را دارد و به همین دلیل از اطاعت او نهی شده است. «لَا تَتَّبِعُوا» ۵ شیطان، گام به گام انسان را منحرف می‌کند. «خُطُواتِ» ۶ راههای منحرف کردن شیطان، بسیار است. «خُطُواتِ» ۷ شیطان، دشمن صلح و وحدت است و همه‌ی ندهای تفرقه‌انگیز، بلندگوهای شیطانی هستند. «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۰۹]

اشاره

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۰۹)

و اگر بعد از آنکه نشانه‌های روشن برای شما آمد، دچار لغزش (و گمراهی) شدید، بدانید که خداوند عزیز و حکیم است. (طبق حکمت خود عمل می‌کند و هیچ قدرتی مانع اراده‌ی او نیست.)

پیام‌ها:

۱ خداوند، اتمام حجت نموده است. «جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۲ کسانی که آگاهانه مرتکب خلاف می‌شوند، در انتظار عذاب باشند. «زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۳ عدم تسلیم شما، در عزت خداوندی اثری ندارد. «عَزِيزٌ» گر جمله کائنات، کافر گردند بر دامن کبریا پیش، ننشیند گرد ۴ کیفر خداوند بر اساس حکمت است. «حَكِيمٌ»

ص: ۳۲۸

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۲۱۰)

آیا جز این انتظار دارند که خداوند و فرشتگان در سایه های ابر به سوی آنها بیایند تا کار آنان یکسره شود؟ (در حالی که بعد از نزول آیات روشن، نیازی به چیز دیگری نیست.) و به سوی خدا تمام امور برمی گردد.

نکته ها:

دعوت انبیا از طریق استدلال و معجزه است، ولی گاهی مردم بهانه جو، انتظارات دیگری داشتند. خداوند بر انجام هر کاری قدرت دارد، ولی می فرماید:

اگر بعد از برآمدن انتظار شما بازهم لجاجت کنید، قهر الهی شما را فرا خواهد گرفت و دیگر مهلتی برای عذرخواهی و توبه در کار نیست. نمونه آن را در مائده آسمانی که از حضرت عیسی خواستند و یا ناقه ای که از حضرت صالح درخواست نمودند، می بینیم که هر گاه نوع معجزه به درخواست مردم صورت گیرد، باید اطاعت حتمی باشد و گرنه قهر حتمی است. البته این در مواردی است که اصل انتظار محال نباشد، مانند دیدن خدا و گرنه اگر اصل توقع نابجا باشد، پاسخ ردّ به آنان داده می شود.

نظام آفرینش و تربیتی خداوند، بر محور انتظارات نابجای شما نمی چرخد.

ممکن است شما انتظار داشته باشید خداوند و فرشتگان در لابلای ابرها، بالای سر شما به صورت جسمی پیدا شوند و مستقیماً با خودتان حرف بزنند، ولی چنین چیزی ممکن نیست.

پیام ها:

۱ با وجود دلائل روشن بر رسالت پیامبر، توقع نابجا ممنوع است. «هَلْ يَنْظُرُونَ» ۲ انتظار رؤیت خدا و فرشتگان، بهانه ای برای فرار از پذیرش حقّ است.

«يَنْظُرُونَ»

«يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ»

، «وَالْمَلَائِكَةُ» ۳ سرچشمه و بازگشت همه چیز به سوی خداست. چرا در انتظار دیدن خود او هستید، مگر آثار او را نمی بینید. «هَلْ يَنْظُرُونَ» («وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»)

اشاره

سَلُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيْنَهُ وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۱۱)

از بنی اسرائیل بپرس: چه بسیار از دلایل روشن به آنها دادیم؟ و هر کس نعمت (هدایت) خدا را پس از آنکه به سراغ او آمد، (کفران و) تبدیل کند (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

به گفته روایات، نزدیک ترین تاریخ به مسلمانان در پیش آمدن حوادث گوناگون، تاریخ بنی اسرائیل است. خداوند به آنان، رهبری همچون موسی و معجزات و الطاف خویش را مرحمت فرمود و آنان را از اسارت فرعون نجات داد. برای اداره زندگی آنان، قوانین آسمانی فرستاد و به لحاظ مادی نیز زندگی خوبی برای آنان تأمین کرد. اما کفران و تبدیل نعمت ها از سوی آنان به حدی رسید که به جای هارون، پیروی سامری کردند و به جای خداپرستی به گوساله پرستی روی آوردند تا آنکه خداوند که درباره ی آنان «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۱) فرموده بود، در اثر چنین رفتارهایی فرمود: «بَأْوُ بِغَضَبٍ» (۲) از سنت های ثابت الهی آن است که هر قوم و ملتی، اعم از مسلمانان و غیر مسلمان، اگر نعمت های الهی را تبدیل و تغییر دهند، دچار قهر الهی خواهند شد.

چنان که امروزه دنیای پیشرفته به جای بهره گیری مفید از تکنولوژی و صنعت، دنیا را به آتش و فساد کشانده است.

پیام ها:

۱ بررسی تاریخ و عبرت های آن لازم است. «سَلُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۲ نعمت ها، مسئولیت آورند و کوتاهی در آن کیفر آور. «مَنْ يُبَدِّلُ» («شَدِيدُ الْعِقَابِ»)

ص: ۳۳۰

۱- ۱. بقره، ۴۷.

۲- ۲. بقره، ۶۱.

اشاره

زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْخِيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۲۱۲)

زندگی دنیا، در چشم کافران جلوه یافته است و (به همین دلیل) افراد با ایمان را مسخره می کنند. در حالی که مؤمنان و پرهیزکاران در قیامت از آنها برترند. و خداوند هر کس را بخواهد، روزی بی شمار مرحمت می کند.

نکته ها:

این آیه، هم هشدار به کفار است که به زرق و برق دنیا، سرگرم و مست نشوید و مؤمنان را مسخره نکنید. زیرا قیامتی هست که صحنه ها عوض می شوند. و هم موجب تسلای خاطر مؤمنان می باشد که با تمسخر کافران، سست نشوند و به آینده امیدوار باشند.

پیام ها:

۱ کفر، دنیا را در نظر انسان جلوه می دهد. «زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» آری، دنیا برای کسانی جلوه می کند که به الطاف و نعمت های بی حساب قیامت، اعتقادی ندارند، ولی در نظر مؤمن، دنیا کجا و بهشت کجا.

۲ دنیاگرایی عامل تحقیر و استهزای دیگران می شود. «زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» («يَسْخَرُونَ» ۳ مسخره کردن تهیدستان، شیوه دائمی اهل دنیا است. «يَسْخَرُونَ» (۱) برتری در قیامت، مخصوص مؤمنانی است که زخم زبان کفار، رشته تقوای آنها را پاره نکرده باشد. «وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ» ۵ رزق بی حساب، نشانه ی لطف اوست، نه آنکه خداوند حساب آن را ندارد و یا حکیمانه تقسیم نمی کند. «يَرْزُقُ» («بِغَيْرِ حِسَابٍ»)

ص: ۳۳۱

اشاره

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اِخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۱۳)

مردم (در آغاز) امتی یگانه و یک دست بودند (و در میان آنها تضاد و درگیری نبود. سپس در میان آنها اختلافات بوجود آمد)، پس خداوند پیامبران را بشارت آور و بیم دهنده برانگیخت و با آنان کتاب آسمانی را به حق نازل نمود تا میان مردم در آنچه اختلاف داشتند حکم کند. و در آن (کتاب) اختلاف نکردند مگر کسانی که به آنان داده شده بود، (آن هم) پس از آنکه دلائل روشن برایشان آمد، (و بخاطر) حسادتی که میانشان بود. پس خداوند آنها را که ایمان آورده بودند، به حقیقت آنچه مورد اختلاف بود، به خواست خود هدایت نمود. (اما افراد بی ایمان، هم چنان در گمراهی و اختلاف باقی ماندند.) و خداوند هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

آنچه از این آیه استفاده می شود این است که مردم در ابتدا زندگی ساده و بسیطی داشتند، ولی کم کم در اثر کثرت افراد و ازدیاد سلیقه ها، اختلافات و درگیری ها پیش آمد. در برخی از روایات، این زمان به دوران قبل از حضرت نوح علیه السلام تطبیق شده که در آن زمان، مردم زندگی ساده و محدودی داشته و در بی خبری به سر می بردند. (۱) سپس افراد بر سر بهره گیری از منابع طبیعی و اینکه هر کسی می خواست دیگری را به استخدام خود در آورده و از منافع او بهره برد، اختلاف

ص: ۳۳۲

کرده و جوامع و طبقات پیش آمد. لازمه ی زندگی اجتماعی، وجود قانون محکم و عادلانه ای است که بتواند اختلافات را حل نماید، خداوند پیامبران را برای حل اختلافات و رفع درگیری ها، مبعوث نمود و کتاب های آسمانی را نازل نمود، ولی گروهی آگاهانه و از سر لجاجت، در برابر انذار و تبشیر پیامبران مقاومت کرده و خود بوجود آورنده ی اختلافات دیگری نیز شدند. اما خداوند با لطف خویش افرادی که مستعد و پذیرای هدایت بودند، هدایت نمود و آنهایی که در اثر حسادت و یا ظلم مقابله می کردند، به حال خود رها کرد تا کیفر خود را ببینند.

انتقاد قرآن، از اختلاف لجوجانه ای است که انسان حاضر به پذیرش داوری انبیا و قانون خداوند نباشد و گر نه اختلافی که عاقبت تسلیم عدالت شود، اشکالی ندارد. همچون اختلاف دو کفه ی ترازو که در حرکت های متضاد خود، دنبال رسیدن به عدالت هستند. «فَهَدَى اللّهُ» («لَمَّا اِخْتَلَفُوا فِيهِ»)

پیام ها:

۱ قانون و تمدن های بشری، قادر بر حل اختلافات نیستند. زیرا هر گروه و فردی بدنبال خواست های خود است. حل اختلافات باید از طریق قانون الهی و داوری انبیا صورت گیرد. قانونی که مصون از تحریف و خطاست و داوری که از هوا و هوس و اغراض نفسانی معصوم است. «فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ» («مَعَهُمُ الْكِتَابُ» ۲ بهترین راه حل اختلاف، تقویت ایمان به معاد است. انبیا برای پیشگیری از اختلافات، از بشارت و برای درمان آنها، از انذار استفاده می کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» («لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۳ خطوط کلی اهداف انبیا یکی است. «النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۴ داوری انبیا، در چارچوب قوانین آسمانی است. «أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ» ۵ یکی از وظایف انبیا، ایجاد وحدت و تفرقه زدایی است. «لِيُحْكُمَ» («فِيهِمَا اِخْتَلَفُوا» ۶ قضاوت همه انبیا، یک گونه است. فرمود: «لِيُحْكُمَ» و فرمود: «لِيُحْكُمُوا» ۷ بدترین نوع اختلاف، اختلاف آگاهانه ای است که بخاطر حسادت و ظلم

بوجود می آید. «مَا اخْتَلَفَ فِيهِ» («مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ» ۸ در بین مؤمنان هم اختلاف پیدا می شود، ولی در پرتو ولایت خداوند، رهبری می شوند. «فَهَدَى اللَّهُ» («لَمَّا اخْتَلَفُوا فِيهِ» ۹ ایمان، زمینه بر خورداری از هدایت خاص الهی است. «فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۱۰ گرچه هدایت همه افراد به خواست خداوند است، ولی خواست خداوند بر اساس حکمت است. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» ۱۱ صراط مستقیم، پایان دهنده اختلافات است. «اخْتَلَفُوا» («يَهْدِي» («صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۴]

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتِمُ الْبَاسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَ زُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (۲۱۴)

آیا گمان کردید داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر پیشینیان شما گذشت به شما نرسیده است؟! آنان گرفتار تنگدستی و ناخوشی شده و چنان زیر و زبر شدند که پیامبر و افرادی که ایمان آورده و همراه او بودند، گفتند: یاری خدا چه وقت خواهد بود؟ آگاه باشید که یاری خداوند نزدیک است.

نکته ها:

«الْبَاسَاءُ» سختی هایی است که از خارج به انسان تحمیل می شود، مثل جنگ و سرقت. و «الضَّرَّاءُ» سختی های درونی است، مانند بیماری، زخم و جراحت.

این آیه یادآور تحمل سختی از سوی مؤمنان گذشته و هشدار و تسلایی برای مسلمانان است. حوادث سخت، آزمایش الهی است و مشکلاتی همچون حوادث تلخ مالی و جانی همه برای ساخته شدن انسان هاست. هر بلایی را عطایی با وی است

ص: ۳۳۴

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم:

بهشت با سختی ها پیچیده شده است. (۱) و در روایت دیگری آمده:

برای مؤمنان گرفتار در دنیا، چنان پاداشی است که دیگران می گویند: ای کاش این سختی ها با سختی بیشتری برای ما بود. (۲) آری، مشکلات، عامل رشد و قرب و راه ورود به بهشت است. ناپرده رنج، گنج میسر نمی شود مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد تأخیر استجاب دعا، مایه ی تردید نشود. خداوند بارها وعده داده است که «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۳)

انبیا و بندگان ما حتماً یاری می شوند. و «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴)

خداوند نوشته است که من و فرستادگانم پیروز هستیم. به هر حال خداوند وعده ی پیروزی داده و ممکن است به دلالتی این وعده ها به تأخیر بیافتد، لکن این تأخیر نباید سبب تردید شود.

پیام ها:

۱ انتظار بهشت رفتن، تنها بخاطر ایمان داشتن و بدون سختی کشیدن، انتظار نادرستی است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ» ۲ در سنت های الهی، هیچ تغییری نیست. همه ملت ها و امتهای و افراد باید از کوران آزمایش بگذرند. «وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا» ۳ توجه به مشکلات دیگران، عامل تسکین است. از تاریخ، عبرت و الگو بگیریم. «مَسْتَهْتِمُ الْبَاسَاءِ وَالضَّرَّاءِ» ۴ آماده باشیم، آزمایشات الهی به قدری سخت است که بعضی مواقع انبیا را نیز مضطرب می کند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ» ۵ در سختی ها، انبیا از مردم جدا نبودند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» ۶ یکی از شروط استجاب دعا، اضطرار و قطع امید از غیر خداست. «مَتَى

ص: ۳۳۵

۱-۱. «إِنَّ الْجَنَّةَ حَفَّتْ بِالْمَكَارِهِ وَإِنَّ النَّارَ حَفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ». تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۹۳۱.

۲-۲. تفسیر منهج الصادقین، ج ۱، ص ۵۵۲.

۳-۳. صفات، ۱۷۲.

۴-۴. مجادله، ۲۱.

نَصْرُ اللَّهِ»

﴿إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

۷ آرام بخش همه ی مشکلات، یاد نصرت خداوند است. «أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ» ۸ مقاومت، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «مَسَّتْهُمْ» ﴿إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۵]

اشاره

يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۱۵)

از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: هر مالی که (می خواهید) انفاق کنید، برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان باشد.

(و بدانید) هر کار خیری که انجام دهید، همانا خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه «خَيْرٍ» بکار رفته است: یکی انفاق خیر؛ «أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ» و دیگری کار خیر؛ «تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ» تا بگوید افراد بی پول نیز می توانند با عمل و کار خود، به خیر برسند.

در حدیث می خوانیم: «لا صدقه و ذو رحم محتاج» (۱)

در صورت نیازمندی بستگان،

نوبت صدقه به دیگران نمی رسد.

در انفاق، رعایت اهم و مهم، اطلاع کامل و موازین عاطفی مورد نظر است.

انفاق پنج گونه است: (۲)

۱ انفاق واجب. مانند زکات، خمس، کفارات، فدیة و نفقه زندگی که بر عهده مرد است.

۲ انفاق مستحب. مانند کمک به مستمندان، یتیمان و هدیه به دوستان.

۳ انفاق حرام. مانند انفاق با مال غصبی یا در راه گناه.

۴ انفاق مکروه. مانند انفاق به دیگران با وجود مستحقّ در خویشاوندان.

ص: ۳۳۶

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۹.

۲-۲. تفسیر مواهب الرحمن، ج ۳، ص ۲۶۴.

۵ انفاق مباح. مانند انفاق به دیگران برای توسعه زندگی. زیرا انفاق برای رفع فقر، واجب یا مستحب است.

پیام ها:

۱ نوع انفاق و مورد و راه آن را باید از مکتب وحی آموخت. «يَسْئَلُونَكَ» امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق از خداوند می خواهد که او را در انفاق کردن هدایت کند. «وَأَصْبِ بِي سَبِيلِ الْهَدَايَةِ لِلْبِرِّ فِيمَا انْفَقَ مِنْهُ» ۲ سؤال مردم، زمینه ی نزول پاسخ از طرف خداوند است. «يَسْئَلُونَكَ» («قُلْ» ۳ انفاق، شامل کارهای کوچک و بزرگ می شود. «مِنْ خَيْرٍ» ۴ مال و دارایی دنیا، در دست افراد با ایمان، مایه ی خیر است. «مِنْ خَيْرٍ» ۵ انفاق باید از چیزهای خوب و مرغوب باشد. «مِنْ خَيْرٍ» ۶ انفاق، تنها در امور مالی نیست، هر نفع و بهره ای را در برمی گزیند گیرد. «مِنْ خَيْرٍ» ۷ بهترین مورد انفاق، والدین و بستگان هستند. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْاَقْرَبِينَ» ۸ انفاق به خویشان، مایه ی استحکام پیوندهای خانوادگی، و انفاق به دیگران، سبب جبران کمبودهای مالی و عاطفی نیازمندان و برطرف نمودن اختلاف طبقاتی است. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْاَقْرَبِينَ وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۹ حکیم کسی است که در پاسخ، به چیزی اشاره کند که سؤال کننده از آن غافل است. در آیه از جنس انفاق سؤال شد، خداوند مورد را معین نمود. «مَا ذَا يُنْفِقُونَ» («فَلِلْوَالِدَيْنِ» ۱۰ اسلام، به طبقه ی محروم توجه خاصی دارد. «وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۱۱ عمل صالح، هرگز ضایع نمی شود. خواه آشکار صورت گیرد یا مخفیانه، کم باشد یا زیاد. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ» ۱۲ ایمان به آگاهی خداوند از عمل ما، بهترین تشویق است. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۲۱۶)

جهاد بر شما مقرر شد، در حالی که برای شما ناخوشایند است و چه بسا چیزی را ناخوش دارید، در حالی که خیر شما در آن است و چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که ضرر و شرّ شما در آن است. و خداوند (صلاح شما را) می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «کُرْهٌ» به مشقّتی گفته می شود که انسان از درون خود احساس کند، مانند ترس از جنگ. و «کُرْهٌ» به مشقّتی گویند که از خارج به انسان تحمیل شود، مانند حکم اجباری در آیه ی «إِنِّيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۱)

به آسمان ها و زمین

گفتیم: یا با رغبت بیایید یا با اکراه، گفتند: ما با رغبت می آییم.

آیه قبل مربوط به مال دادن بود و این آیه مربوط به جان دادن است.

اکراه از جنگ، یا به خاطر روحیه ی رفاه طلبی است و یا به جهت انسان دوستی و رحم به دیگران و یا بخاطر عدم توازن قوا و برتری دشمن است. قرآن می فرماید:

شما آثار و نتایج جهاد را نمی دانید و فقط به زیان های مادی و ظاهری آن توجه می کنید، در حالی که خداوند از اسرار و آثار امروز و فردای کارها در ابعاد مختلفش آگاه است.

جنگ با همه ی سختی هایی که دارد، آثار مثبت و فوایدی نیز دارد. از جمله:

الف: توان رزمی بالا می رود.

ب: دشمن جسور نمی شود.

ج: روح تعهد و ایثار در افراد جامعه بوجود می آید.

د: قدرت و عزت اسلام و مسلمين در دنيا مطرح مي شود.

ص: ۳۳۸

۱-۱. فصلت، ۱۱.

ه: امدادهای غیبی سرازیر می گردد.

و: روحیه ی استمداد از خدا پیدا می شود.

ز: اجر و پاداش الهی بدست می آید.

ح: روحیه ی ابداع و اختراع و ابتکار بوجود می آید.

جهاد در ادیان دیگر

بر خلاف تبلیغاتی که دنیا برای صلح و علیه خشونت دارد، مسئله جهاد در راه دین، در تمام ادیان آسمانی بوده و یک ضرورت حتمی است.

در تورات می خوانیم:

ساکنان شهر را بدم شمشیر بکش و اموالشان را جمع نمای. (۱)

همگی ایشان را هلاک ساز و ترخم منما. (۲)

چون برای مقاتله بیرون روی و دشمن را زیاد بینی، نترس. (۳)

برادر و دوست و همسایه خود را بکشد تا کفاره گوساله پرستی باشد. (۴)

موسی جمعیتی را به سوی جنگ حرکت داد و مقاتله مهمی صورت گرفت. (۵)

در انجیل متی آمده است:

گمان مبرید که آمده ام تا سلامتی بر زمین بگذارم، نیامده ام تا سلامتی بگذارم، بلکه شمشیر را. (۶)

هر که جان خود را دریابد (و به جنگ نیاید) آن را هلاک سازد و هر که جان خود را به خاطر من هلاک کرد آن را خواهد یافت. (۷)

در انجیل لوقا می خوانیم:

دشمنان را که نخواستند من بر ایشان حکمرانی کنم، در اینجا حاضر ساخته،

١-١. تورات، سفر تثنیه، باب ١٣، جمله ١٥.

٢-٢. تورات، سفر تثنیه، باب ٧، جمله ٣.

٣-٣. تورات، سفر تثنیه، باب ٢٠، جمله ١.

٤-٤. تورات، سفر خروج، جمله ٢٦.

٥-٥. تورات، سفر اعداد، باب ٣١، جمله ٣٤.

٦-٦. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٧.

٧-٧. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٣٩.

پیش من به قتل رسانید. (۱)

هر کس شمشیر ندارد، جامه خود را فروخته آن را بخرد. (۲)

در قرآن نیز در سوره های آل عمران، (۳) مائده (۴) و بقره (۵) از وجود جنگ و جهاد در ادیان گذشته، سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱ ملاک خیر و شر، آسانی و سختی و یا تمایلات شخصی نیست، بلکه مصالح واقعی ملاک است و نباید به پیشداوری خود تکیه کنیم. «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۲ کراهت و محبت نفسانی، نشانه ی خیر و شر واقعی نیست. «تَكْرَهُوا» (و هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ) «تُحِبُّوا» (و هُوَ شَرٌّ لَّكُمْ) ۳ جنگ و جهاد در راه دین، مایه ی خیر است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ» (و هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ) ۴ تسلیم فرمان خدایی باشیم که بر اساس علم بی نهایت به ما دستور می دهد، گرچه ما دلیل آن را ندانیم. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۷]

اشاره

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۱۷)

ص: ۳۴۰

۱-۱. انجیل لوقا، باب ۱۹، جمله ۲۸.

۲-۲. انجیل لوقا، باب ۲۲، جمله ۳۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۷.

۴-۴. مائده، ۲۴.

۵-۵. بقره، ۲۴۶.

(ای پیامبر!) از تو درباره ی جنگ در ماه حرام سؤال می کنند، بگو: جنگ در آن ماهها (ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب، گناهی) بزرگ است، ولی بازداشتن (مردم) از راه خدا و کفر ورزیدن به او و (بازداشتن مردم از) مسجد الحرام و اخراج ساکنانش از آنجا، (گناهش) نزد خداوند بزرگتر است.

(زیرا ایجاد) فتنه، از قتل بالاتر است. (مشرکان) پیوسته با شما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از دینتان برگردانند، و هر کس از شما که از دینش برگردد و در حال کفر بمیرد، اعمال آنان در دنیا و آخرت تباه می شود و آنان اهل دوزخند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

مراد از کلمه «الْفِتْنَةُ» در آیه، شرک، شکنجه، امتحان و بلوی است. □

□
در تفاسیر شیعه و سنی آمده است: رسول اکرم صلی الله علیه و آله شخصی را به نام عبد الله بن جحش به همراه هشت نفر با نامه ای برای کسب اطلاعات از کفار و مشرکین فرستاد، اما بعد از ملاقات، درگیری پیش آمد و در این بین رئیس گروه مقابل کشته شد و دو نفر از آنان به اسارت درآمده و اموالشان مصادره گردید.

این حادثه در اول ماه رجب که از ماه های حرام است (۱) واقع شده بود، در حالی که این گروه گمان کرده بودند که آخر جمادی الثانیه است، نه اول رجب. به هر حال این قتال اشتباهاً در اول رجب صورت گرفت و کفار این موضوع را دستاویز قرار داده و شایع کردند که مسلمانان احترام ماه های حرام را نگه نمی دارند.

در برابر این تبلیغات دشمنان، قرآن جواب می دهد که گرچه جنگ در ماه حرام واقع شده، ولی این قتال به اشتباه از سوی مسلمانان صورت گرفته است، در حالی که شما مشرکان به عمد مرتکب گناهی شده اید که مجازات آنها به مراتب

ص: ۳۴۱

۱- ۱). از سنت های ابراهیمی رایج در میان عرب قبل از اسلام، احترام گذاشتن به چهار ماه رجب، ذی القعدة، ذی الحجه و محرم بود که در این ماهها، به هیچ جنگ و قتالی نمی پرداختند. اسلام نیز این سنت را امضا کرد و قتال و درگیری در این ماهها را تحریم نمود.

از قتال در ماه حرام بیشتر است. بنا بر این شما با داشتن سابقه ی آن همه جنایت و رسوایی و ارتکاب گناهان بزرگ، نباید این عمل اشتباه را دستاویز قرار دهید.

حبط عمل مرتد در دنیا، به این است که از فوائد اسلام محروم می شود. زیرا کیفر او، جدایی از همسر مسلمان، محرومیت از ارث، قطع رابطه با مسلمانان، خروج از حمایت اسلام و در نهایت قتل است.

و حبط عمل او در آخرت، محو تمام کارهای خیر اوست. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

پیام ها:

۱ به شبهات، پاسخ مناسب بدهید. «يَسْئَلُونَكَ» («قُلْ») ۲ مسجد الحرام و اهل آن، احترام ویژه دارند. «الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ» ۳ تعیین اهمیت گناهان، بدست خداوند است. «إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ»، «الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ» ۴ سلب امتیت، مهم تر از قتل است. «وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» ۵ لازم است آرزوها، هدف ها و تلاش های دشمن خود را بشناسیم. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُدَّوَكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» ۶ هجوم دشمن، توجیه کننده ی کفر و ارتداد شما نیست. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ» («وَمَنْ يَزِدْكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» ۷ دشمنان، همواره در کمین هستند و ارتداد و کفر و پشت کردن به دینتان را می خواهند و به غیر آن راضی نمی شوند. آنها دنبال پیروزی موقت نیستند، بلکه می خواهند فرهنگ و مکتب شما را از بین ببرند. «حَتَّى يَزُدَّوَكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» ۸ حسن عاقبت، ملاک ارزش است. چه بسا مسلمانانی که کافر مرده اند. «فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ» ۹ ارتداد، دارای آثار دنیوی و اخروی است. «مَنْ يَزِدْكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۱۰ ارتداد، مایه ی حبط کارهای نیک است. «مَنْ يَزِدْكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۱۱ ارزش ایمان و عقیده تا جایی است که اگر ایمان رفت، اعمال صالح نیز حبط می شود. «مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ» («حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۱۸]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۱۸)

همانا کسانی که ایمان آورده اند و کسانی که مهاجرت نموده و در راه خدا جهاد کرده اند، آنها به رحمت پروردگار امیدوار هستند و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه که در ادامه آیه پیش است، می خوانیم: مؤمنانی که هجرت و جهاد کردند، ولی هلال ماه رجب را با ماه جمادی الاخری اشتباه گرفتند و دست به قتل زدند، ناراحت نباشند. زیرا اشتباهشان مورد عفو است و آنان قصد انجام گناه نداشته اند.

امید بدون عمل، آرزویی بیش نیست. چنان که در آخرین آیه سوره ی کهف می خوانیم: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

هر کس امید به لقای پروردگار و رسیدن به مقام قرب را دارد، پس باید عمل خالصانه انجام دهد. آری، «رجاء»، آن امیدی است که انسان مقدمات رسیدن به آن را فراهم کند.

برای امیدوار بودن به الطاف الهی، اسلام زمینه هایی را فراهم کرده است:

۱ یأس و ناامیدی از گناهان کبیره است. (۱)

۲ خداوند می فرماید:

من نزد گمان بنده ی مؤمن هستم، اگر گمان خوب به من ببرد به او خوبی می رسانم. (۲)

۳ انبیا و فرشتگان، به مؤمنین دعا و برای آنان استغفار می کنند. (۳)

ص: ۳۴۳

٢-٢. كافي، ج ٢، ص ٧٢.

٣-٣. غافر، ٧؛ ابراهيم، ٤١.

۴ پاداش الهی چندین برابر است. (۱)

۵ راه توبه باز است. (۲)

۶ گرفتاری های مؤمن، کفاره ی گناهان او محسوب می شود. (۳)

۷ خداوند توبه را قبول کرده و سیئات را به حسنات مبدل می سازد. (۴)

پیام ها:

۱ رتبه ی ایمان، مقدم بر عمل است. «آمَنُوا» («هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا» ۲ امید به لطف پروردگار، مشروط به ایمان، هجرت و جهاد است. «آمَنُوا» («هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا» («أُولَئِكَ يَرْجُونَ» ۳ اصول افکار و اعمال اگر صحیح باشد، اشتباهات جزئی قابل عفو است.

«آمَنُوا»

«هَاجِرُوا»

«يَرْجُونَ»

۴ به لطف خداوند امیدوار باشیم، نه به کارهای نیک خود. زیرا خطر سوء عاقبت و حبط عمل و عدم قبول اطاعت، تا پایان عمر در کمین است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ» ۵ چون بنده امیدوار به رحمت خداوند است، خداوند نیز اعلام می کند: آمرزنده و مهربان است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۶ ارزش هجرت و جهاد آن است که در راه خدا و برای او باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۷ مؤمنان و مهاجران مخلص نیز به رحمت و مغفرت او نیاز دارند. «آمَنُوا» ، «هَاجِرُوا» («يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ» ۸ از خطای مهاجران و مجاهدان در راه خدا، باید گذشت. «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

ص: ۳۴۴

۱- ۱. بقره، ۲۶۱.

۲- ۲. نساء، ۱۸.

۳- ۳. بحار، ج ۸۱، ص ۱۷۶.

۴- ۴. فرقان، ۷۰.

اشاره

يَسْتُلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْتُلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۱۹)

از تو درباره شراب و قمار می پرسند، بگو: در آن دو گناهی بزرگ است و منفعی (مادی) نیز برای مردم دارند. (ولی) گناه آن دو از سود آنها بزرگ تر است. (همچنین) از تو می پرسند که چه انفاق کنند؟ بگو: افزون (بر نیاز خود را)، خداوند اینچنین آیات را برای شما روشن می سازد تا شاید اندیشه کنید.

نکته ها:

کلمه «إِثْمٌ» به گفته ی راغب در مفردات، به کاری گویند که انسان را در انجام کارهای خیر کند و سست کند.

سؤال اول مردم درباره ی حکم خمر و میسر است. کلمه «خمر» به معنای پوشش است و لذا به پارچه ای که زنان سر خود را با آن پوشانده و مراعات حجاب می کنند، «خمار» می گویند. از آنجا که شراب، قدرت تشخیص را از عقل گرفته و در واقع آن را می پوشاند، به آن «خمر» می گویند.

همچنین کلمه ی «میسر» از «یسر» به معنای آسان است. گویا در قمار، طرفین می خواهند مال همدیگر را به آسانی برابند.

این آیه در پاسخ پرسش آنها می فرماید: شرابخواری و قماربازی، گناهان بزرگی هستند، گرچه ممکن است منفعی داشته باشند. چنان که عده ای از راه کشت انگور یا شراب فروشی و گروه هایی با دایر کردن قمارخانه، ثروتی بدست می آورند. در کتاب های علمی و تربیتی، آثار و عوارض منفی شراب و قمار به تفصیل بازگو شده است.

در اینجا فهرستی از آنچه در تفسیر نمونه در باب زیان های شراب و قمار آمده است، می آوریم:

۱ کوتاه شدن عمر.

۲ عوارض منفی در کودکان. مخصوصاً اگر آمیزشی در حال مستی صورت گیرد.

۳ گسترش فساد اخلاقی و بالا- رفتن آمار جنایات از قبیل: سرقت، ضرب و جرح، جرائم جنسی و افزایش خطرات و حوادث رانندگی. از یکی از دانشمندان نقل شده است که اگر دولت ها نیمی از شراب فروشی ها را ببندند، ما نیمی از بیمارستان ها و تیمارستان ها را می بندیم.

قمار نیز از جمله عوامل هیجان، بیماری های عصبی، سکنه های مغزی و قلبی، بالا- رفتن ضربان قلب، بی اشتها، و رنگ پریدگی و... است. هم چنان که بررسی کنندگان، سی درصد آمار جنایات را مرتبط با قمار دانسته اند. در ضمن قمار، در شکوفایی اقتصادی نقش تخریبی داشته و نشاط کار مفید را از بین می برد. در بعضی از کشورهای غیر اسلامی نیز در سال های قمار را ممنوع و غیر قانونی اعلام کرده اند. مثلاً انگلستان در سال ۱۸۵۳، شوروی در سال ۱۸۵۴ و آلمان در سال ۱۸۷۳ قمار را ممنوع اعلام کردند.

سؤال دوم مردم درباره ی انفاق است که می پرسند چه چیزی را انفاق کنند؟ آیه در جواب می فرماید: «عفو» را! عفو در لغت علاوه بر گذشت و آمرزش به معنای حدّ وسط، مقدار اضافی، و بهترین قسمت مال آمده است و هر یک از این معانی نیز با آیه سازگار است و ممکن است مراد از عفو، همه ی این معانی باشد. یعنی اگر خواستید انفاق کنید، هم مراعات اعتدال را نموده و همه ی اموالتان را یک جا انفاق نکنید تا خود نیازمند نشوید و هم در موقع انفاق، از بهترین اموال خود بدهید. چنان که قرآن در جای دیگر می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱)

به نیکی نمی رسید مگر از آنچه دوست دارید انفاق کنید.

ص: ۳۴۶

در تفاسیر آمده است که تحریم شراب به صورت تدریجی بوده است. زیرا اعراب، گرفتار شراب بودند و لذا آیات، به تدریج آنها را آماده پذیرش تحریم نمود. ابتدا این آیه نازل شد: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» (۱)

از انگور، هم

نوشابه‌ی مست‌کننده و هم رزق نیکو بدست می‌آید. یعنی شراب، رزق حسن نیست.

بعد این آیه نازل شد: «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

ضرر شراب و قمار برای مردم، بیشتر از منفعت آنهاست. و سپس این آیه نازل شد: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» (۲) به هنگام نماز نباید مست باشید. و در خاتمه حرمت دائمی و علنی بیان شد؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ» (رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) (۳)

شراب و قمار رجس و از اعمال شیطان هستند.

پیام‌ها:

۱ شراب و قمار، هر دو عامل فساد جسم و روح و مایه‌ی غفلت هستند. لذا در قرآن در کنار هم مطرح شده‌اند. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ» ۲ از اندیشه و امیت، پاسداری کنید. با تحریم شراب، از عقل و فکر، و با تحریم قمار، از آرامش و سلامتی روحی و اقتصادی پاسداری شده است. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ» (و «وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۳ در برخوردها، انصاف داشته باشید. بدی‌های دیگران را در کنار خوبی‌های آنها ببینید. آیه از منافع شراب و قمار چشم نمی‌پوشد و موضوع را به نحوی مطرح می‌کند که قدرت تعقل و تفکر در انسان زنده شود. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۴ در محرمات گاهی ممکن است منافی باشد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ» ۵ در جعل قوانین باید به مسئله اهم و مهم توجه کرد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۶ احکام الهی بر اساس مصالح و مفاسد است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ۷ آشنایی با فلسفه احکام، گامی به سوی پذیرش آن است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

ص: ۳۴۷

۱-۱. نحل، ۶۷.

۲-۲. نساء، ۴۳.

۳-۳. مائده، ۹۰.

اشاره

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَقْتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۲۰)

(تا اندیشه کنید) در دنیا و آخرت. و از تو درباره یتیمان می پرسند، بگو:

اصلاح امور آنان بهتر است و اگر زندگی خود را با زندگی آنان بیامیزید (مانعی ندارد)، آنها برادران (دینی) شما هستند. خداوند، مفسد را از مصلح باز می شناسد و اگر خدا می خواست شما را به زحمت می انداخت، (و دستور می داد در عین سرپرستی یتیمان، زندگی و اموال آنها را بکلی از اموال خود جدا سازید، ولی خداوند چنین نمی کند). همانا او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

جمله «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»، یا مربوط به مسئله انفاق است که در آیه قبل آمده است، یعنی انفاق شما برای آسایش دنیا و آخرت باشد، نه همه مال را خرج کنید که باعث زحمت شما در دنیا شود، و نه بخل ورزید که مایه محرومیت شما از ثواب آخرت باشد، (۱) و یا اینکه مربوط به تفکر باشد که در پایان آیه قبل اشاره شد. یعنی انسان باید در مسائل دنیا و آخرت فکر کند و برای آخرت خود از همین دنیا چیزی را کسب کند و در مبدأ و معاد و اسرار هستی و آفریده ها و قوانین حاکم فکر کند و تا آنجا که می تواند، مسائل را با تعقل و اندیشه قبول کند هر چند شرط پذیرش مکتب، آگاهی بر همه اسرار نیست. (۲)

در تفاسیر آمده است: وقتی آیه دهم سوره نساء نازل شد، که خوردن مال یتیم، خوردن آتش است، افرادی که در منزل یتیمی داشتند به اضطراب افتادند. برخی

ص: ۳۴۸

(۱-۱). ترجمه مرحوم الهی قمشه ای.

(۲-۲). تفسیر المیزان، ذیل آیه.

یتیمان را از خانه بیرون کردند و بعضی ظرف و غذای یتیم را جدا نمودند به طوری که برای یتیم و صاحب خانه مشکلاتی بوجود آمد. آنان به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده و از رفتار با یتیمان سؤال نمودند، پیامبر جواب داد:

اصلاح امور یتیمان، از رها کردن آنها بهتر است، نباید به خاطر آمیخته شدن اموال آنان با اموال خودتان، ایتم را رها کرده و از مسئولیت اداره آنها شانه خالی کنید، آنان برادران دینی شما هستند و مخلوط شدن اموال آنان با زندگی شما، در صورتی که هدف، حیف و میل اموال آنها نباشد مانعی ندارد و بدانید خداوند مفسد را از مصلح باز می شناسد.

پیام ها:

۱ دنیا و آخرت را سطحی ننگرید و در آن فکر کنید. «تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۲ رها کردن کار یتیمان، مصلحت نیست، بلکه به نیت خیر و با چشم برادری معاشرت نمودن با آنان مصلحت است. «قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» ۳ هر گونه اصلاح در وضعیت یتیمان، ارزش است. کلمه «إِصْلَاحٌ» به صورت مطلق آمده تا شامل همه ی اصلاحات اعم از اصلاح مالی، علمی، عملی، تربیتی و دینی بشود. «إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» ۴ یتیمان، نه برده و نه فرزند ما هستند، بلکه برادر کوچک ما و جزء خود ما هستند. «فَاِخْوَانُكُمْ» ۵ نه افراط و نه تفریط، نه به نام اصلاح، اموال ایتم را بخورید و نه از ترس فساد، آنان را رها کنید که خداوند مصلح و مفسد را می شناسد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» ۶ اگر بدانیم خداوند افکار و نیت ما را می داند، فساد و خلاف نمی کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ» ۷ تکلیف فوق طاقت در اسلام نیست. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُمُ» ۸ آسان گیری دستورات، کاری حکیمانه است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُمُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

اشاره

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَنَّ وَ لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ حَتَّىٰ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ حَتَّىٰ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ يُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۲۱)

و با زنان مشرک، ازدواج نکنید تا ایمان آورند و قطعاً کنیز با ایمان از زن (آزاد) مشرک بهتر است، اگرچه (زیبایی یا ثروت یا موقعیت او) شما را به شگفتی در آورد. و به مردان مشرک، زن ندهید تا ایمان آورند و قطعاً برده با ایمان از مرد (آزاد) مشرک بهتر است، هر چند (زیبایی و موقعیت و ثروت او) شما را به شگفتی وادارد. آن مشرکان (شما را) به سوی آتش دعوت می کنند، در حالی که خداوند با فرمان و دستورات خود، شما را به بهشت و آمرزش فرا می خواند و آیات خویش را برای مردم روشن می کند تا شاید متذکر شوند.

نکته ها:

ازدواج با همسران غیر مؤمن، می تواند تأثیر منفی بر تربیت فرزندان و نسل آینده انسان بگذارد، چنان که ممکن است آنها عامل جاسوسی برای بیگانه باشند. گرچه آیه درباره ی ازدواج با غیر مسلمانان است، ولی هر نوع معاشرتی که ایمان انسان را در معرض خطر قرار دهد ممنوع است.

پیام ها:

۱ مسلمانان، حق پیوند خانوادگی با کفار را ندارند. «وَلَا تَنْكِحُوا» ۲ دفع خطر، مهم تر از کسب منفعت است. در ازدواج با مشرک دو احتمال در پیش است: یکی آنکه مشرک ایمان آورد. دیگر آنکه مؤمن مشرک شود. از آنجایی که خطر مشرک شدن مؤمن مهم تر است، لذا اسلام ازدواج قبل از

ایمان را نهی نموده است. «لَا تَتَّكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ» ۳ در انتخاب همسر، ایمان اصالت دارد و ازدواج با کفار ممنوع است. «وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ» ۴ در ازدواج، فریب جمال، ثروت و موقعیت دیگران را نخورید. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ» (وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ) ۵ مقام و مال و جمال، جای ایمان را پر نمی کند. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ» ۶ به ضعیفان و محرومان با ایمان بها داده و با آنان ازدواج کنید. «لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ» (لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ) ۷ ازدواج می تواند وسیله ای برای دعوت به مکتب باشد. «حَتَّى يُؤْمِنُوا» ۸ غرائز باید در مسیر مکتب کنترل شود. «حَتَّى يُؤْمِنَ» (حَتَّى يُؤْمِنُوا) ۹ ایمان مایه ی ارزش است، گرچه در بنده و کنیز باشد و شرک رمز سقوط است، گرچه در حر و آزاد باشد. «لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ» ۱۰ پدر، حق ولایت بر ازدواج دخترش دارد. در مسئله داماد گرفتن، به پدر خطاب می کند که دختر خود را به مشرکان ندهید. «لَا تَتَّكِحُوا» ۱۱ اول ایمان، بعد ازدواج. فکر نکنید شاید بعد از ازدواج ایمان بیاورند. «حَتَّى يُؤْمِنَ» (حَتَّى يُؤْمِنُوا) ۱۲ از نفوذ عوامل مشرک در تار و پود زندگی مسلمانان، جلوگیری کنید و توجه به خطرات مختلف این نوع ازدواج ها داشته باشید. «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» ۱۳ همسر بد، زمینه ساز جهنم است. «يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» ۱۴ عمل به دستورات الهی، راه رسیدن به بهشت است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ» ۱۵ مغفرت، با توفیق و اذن الهی است. بر خلاف مسیحیت که آموزش را بدست بزرگان خود می دانند. «وَالْمَغْفِرَةَ بِإِذْنِهِ» ۱۶ انسان، واقعیات را به طور فطری در می یابد. بیان احکام فقط برای یادآوری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

اشاره

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هِيَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۲۲۲)

و از تو درباره حیض (ایام عادت ماهانه زنان) سؤال می کنند، بگو: آن مایه ی رنج و آزار است، پس در حالت قاعدگی از (آمیزش با) زنان کناره گیری کنید، و با آنها نزدیکی ننمایید تا پاک شوند. پس هنگامی که پاک شدند (یا با غسل کردن طاهر شدند)، آن گونه که خداوند به شما فرمان داده با آنها آمیزش کنید.

همانا خداوند توبه کنندگان را دوست دارد و پاکان را نیز دوست دارد.

نکته ها:

درباره برخورد با زنان در ایام حیض، یهود بسیار سخت گیر و نصاری بی تفاوتند.

در تورات می خوانیم:

هر کس زن را در حال حیض لمس کند، تا شام نجس است.

رختخواب آن زن نجس و هر کجا بنشیند نجس است. هر کس بستر او را لمس کند باید لباس خود را بشوید. و هر کس چیزی را که او بر آن نشسته لمس کند باید خود را بشوید و تا شام نجس است. و اگر مرد با او هم بستر شود تا هفت روز نجس است. و اگر روزهای بیشتر از قاعده خون ببیند، نجس است. (۱)

در مقابل این حکم سخت تورات، نصاری حتی آمیزش جنسی را در ایام حیض جایز می دانند.

اما اسلام، راه میانه و اعتدال را برگزیده و در ایام حیض، تنها آمیزش جنسی را ممنوع دانسته است، و هر گونه معاشرت و نشست و برخاست با زنان هیچگونه مانعی ندارد.

اسلام، دین جامعی است و برای هر یک از سؤال های مورد طرح در زندگی بشری پاسخی دارد. در آیات قبل بارها با جمله ی «يَسْئَلُونَكَ» سؤالات مردم از

ص: ۳۵۲

رسول اکرم صلی الله علیه و آله را نقل و پاسخ های آن را بیان نمود. گاهی سؤال از جنگ است و گاهی از قمار و شراب، و گاهی از انفاق. و در این آیه نیز سؤال از مسائل زنان. این نشانه ی جامعیت یک مکتب است که حتی در مورد آمیزش جنسی، احکام دارد و می فرماید: «مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ» یعنی خداوند در تمام مسائل جزئی و کلی، مادی و معنوی فرمان دارد.

زن در ایام حیض به لحاظ جسمی، آمادگی آمیزش جنسی ندارد و کسالت و اختلال مزاج که برای زن پیش می آید، او را نسبت به آمیزش بی نشاط می سازد.

همچنین در این ایام که رحم زن در حال تخلیه خون است، آمادگی پذیرش نطفه را ندارد و طبق اظهار نظر دانشمندان، ممکن است انتقال آلودگی های خون از مجرای مرد، او را برای همیشه عقیم سازد.

در روایات نیز آمده است:

اگر فرزندی در این ایام نطفه اش منعقد شود، به لحاظ جسمی و روحی مشکلاتی خواهد داشت. (۱)

پیام ها:

۱ انبیا، مرجع و پاسخ گوی سؤالات مردم هستند. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ» ۲ در سؤال کردن، حیا بی معنا است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ» ۳ بیان دلیل و فلسفه احکام، در پذیرش آن مؤثر است. در این آیه ابتدا دلیل حرمت مقاربت را بیان فرموده و سپس دستور به عدم نزدیکی می دهد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ» ۴ احکام الهی بر اساس حفظ مصالح و دفع مفسد می باشد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ» ۵ قاعدگی، دوره ای سخت برای زن است. «هُوَ أَذَى» ۶ کسب لذت از همسر هم حد و مرزی دارد. «فَاَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ» ۷ همسر باید مراعات همسر را بکند. اکنون که او در ناراحتی است، شما

ص: ۳۵۳

کام گیری نکنید. «فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي المَحِيصِ» ۸ آمیزش جنسی باید همراه با رعایت بهداشت باشد. «حَتَّى يَطْهُرْنَ» ۹ در آمیزش با همسر، باید احکام الهی مراعات شود. «فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّهُ» ۱۰ اگر مقاربتی انجام گرفت و توبه کردید، خداوند شما را می بخشد. «إِنَّ اللّهُ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» ۱۱ توبه و برگشت از لغزش، راه محبوبیت نزد خداوند است. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» ۱۲ علاقه و محبت خود را نسبت به نادمان و توبه کنندگان اظهار کنیم. «إِنَّ اللّهُ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۳]

اشاره

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّهُ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۲۲۳)

زنان شما کشتزار شمايند، هر جا و هر گاه که بخواهيد، به کشتزار خود در آييد (وبا آنان آمیزش نماييد) و (در انجام کار نيک) برای خود، پيش بگيريد و از خدا پروا کنيد و بدانيد که او را ملاقات خواهيد کرد، و به مؤمنان بشارت ده.

نکته ها:

در اين آيه، زنان به مزرعه و کشتزاری تشبيه شده اند که بذر مرد را در درون خود پرورش داده و پس از ۹ ماه، گل فرزند را به بوستان بشری تقديم می کنند. هم چنان که انسان، بدون کشت و مزرعه از بين می رود، جامعه بشری نیز بدون وجود زن نابود می گردد.

زنان وسيله ی هوسبازی نيستند، بلکه رمز بقای نسل بشر هستند. پس لازم است در آمیزش جنسی، هدف انسان توليد يك نسل پاک که ذخيره قيامت است باشد و در چنين لحظات و حالاتی نیز هدف مقدسی دنبال شود. جمله ی «وَ اتَّقُوا اللّهُ» هشدار می دهد که از راههای غير مجاز، بهره جنسی نبريد و به نحوی حرکت کنيد

ص: ۳۵۴

که در قیامت سرافراز باشید و اولاد و نسلی را تحویل دهید که مجسمه‌ی عمل صالح و خیرات آن روز باشند.

پیام‌ها:

۱ همسر مناسب همچون مزرعه‌ی مناسب است و سلامت بذر، شرط تولید بهتر است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثُ لَكُمْ» ۲ بذر و زمین، هر دو در تولید نقش مهمی دارند. زن و مرد نیز در بقای نسل آینده نقش اساسی دارند. «حَرْثُ لَكُمْ» ۳ در کنار ممنوعیت‌های موسمی، بهره‌گیری‌های دراز مدت است. در آیه قبل فرمود: «فَاعْتَرِلُوا» در این آیه می‌فرماید: «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» ۴ در آمیزش، مرد باید به سراغ زن برود. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» ۵ غرائز نیز باید جهت‌خدایی بگیرند. اگر هدف از آمیزش، فرزندانی پاک و ذخیره قیامت باشد، آن نیز رنگ الهی می‌گیرد. «قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ» در صحیح بخاری آمده است: اولیای خدا در آمیزش قصد می‌کنند که صاحب فرزندانی جهادگر شوند.

۶ اگر نسل پاک تحویل دهید، خودتان بهره‌مند خواهید شد. «قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ» ۷ زن، نه کالا است و نه منشأ تاریکی، بلکه او بنیان‌گذار آبادی‌ها و سرمایه‌گذار تاریخ و فرستنده هدایای اخروی است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثُ لَكُمْ» ، «قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ» ۸ زاد و ولد، هدف اصلی ازدواج است. «قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ» ۹ در مسائل جنسی، تقوا را مراعات کنید. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ خواسته‌های نفسانی باید با تقوا کنترل شود. «أَنِّي شِئْتُمْ» («وَأَتَّقُوا اللَّهَ» ۱۱ ایمان به آخرت، بهترین وسیله‌ی رسیدن به تقوا می‌باشد. «اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ»

اشاره

وَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ عُزُضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۲۴)

برای نیکی کردن و پروا داشتن و اصلاح بین مردم، خدا را دستاویز سوگندهای خود قرار ندهید. همانا خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

در تفاسیر متعدّد از جمله مجمع البیان و روح البیان در شأن نزول این آیه آمده است که میان داماد و دختر یکی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنام عبد الله بن رواحه اختلافی پیش آمد، او سوگند یاد کرد که برای اصلاح کار آنها هیچ دخالتی نکند.

آیه نازل شد و اینگونه سوگندها را ممنوع ساخت.

کلمه «ایمان» جمع «یمین» به معنای سوگند و کلمه ی «عُزُضَةً» به معنای «در معرض قرار دادن» است.

سوگند را وسیله ای برای توجیه و فرار از مسئولیت خود قرار ندهید و به هر مناسبتی از خداوند و نام مقدّس او خرج نکنید، این کار خود نوعی جرأت و بی ادبی است. امام صادق علیه السلام فرمود: «لا تحلفوا بالله صادقین و لا کاذبین» (۱)

نه راست

و نه دروغ، به خدا سوگند یاد نکنید.

پیام ها:

۱ احترام نام خداوند و مقدّسات باید حفظ شود. «وَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ عُزُضَةً لِأَيْمَانِكُمْ» ۲ سوگند، نباید مانع انجام کار نیک و اصلاح میان مردم قرار گیرد. «لَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ عُزُضَةً لِأَيْمَانِكُمْ» ۳ ارزشهای والا- و کارهای خیر، نباید با بهانه های بی جا ترک شوند. «أَنْ تَبَرُّوا» ۴ به هوش باشید که خداوند گفتارها را می شنود و ناگفته ها را نیز می داند. برای

ص: ۳۵۶

اشاره

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۲۲۵)

خداوند، شما را به خاطر سوگندهای لغو (که بدون قصد یاد کرده اید)، مؤاخذه نمی کند، اما به آنچه دل‌های شما (از روی اراده و آگاهی و اختیار) کسب کرده، مؤاخذه می کند و خداوند آمرزنده و حلیم (بردبار) است.

نکته ها:

سوگندهایی که از روی بی توجهی و یا در حال عصبانیت و بدون فکر و اراده و یا پر حرفی و عجله و سبق لسان از انسان سر می زند، ارزش حقوقی ندارد. مسئولیت، تنها در برابر سوگندهایی است که با توجه و در حال عادی، به نام مقدس خداوند برای انجام کار مفید یاد شود. این قبیل سوگندها شرعاً واجب الاجرا می باشد و شکستن آن حرام می باشد و کفاره آن عبارت است از: اطعام ده فقیر، یا اعطای لباس به آنها، و یا آزاد کردن یک برده و در صورت عدم امکان هیچ یک از اینها، سه روز روزه گرفتن. (۱)

پیام ها:

۱ مسئولیت انسان، وابسته به اراده و انتخاب اوست. خداوند لغزش‌هایی را که در شرائط غیر عادی از انسان صادر شود، می بخشد. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ» ۲ انگیزه و نیت، ملاک ثواب و عقاب است. «كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» ۳ یکی از جلوه های حلم و مغفرت الهی، گذشت از خطاهای غیر عمدی انسان است. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ» («غُفُورٌ حَلِيمٌ»

ص: ۳۵۷

اشاره

لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۲۶)

برای کسانی که (به قصد آزار همسر،) سوگند می خورند که با زنان خویش نیامیزند، چهار ماه مهلت است. پس اگر (از سوگند خود دست برداشته و به آشتی) برگشتند، (چیزی بر آنها نیست و) خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «ایلاء» به معنای سوگند خوردن برای ترک آمیزش جنسی است. این کار را بعضی از مردان در زمان جاهلیت برای در تنگنا قرار دادن همسران می کردند و بدینوسیله آنان را در فشار روحی و غریزی قرار می دادند. نه خود همسر مفیدی بودند و نه آنان را با طلاق دادن آزاد می کردند. این آیه به مردان چهار ماه فرصت می دهد که تکلیف همسران خود را روشن کنند، یا از سوگند خود برگشته و با همسر خویش زندگی کنند و یا رسماً او را طلاق دهند. البته این مدت چهار ماه، نه به خاطر احترام به سوگند نارواست، بلکه به جهت آن است که هر مردی در شرایط عادی نیز تا چهار ماه بیشتر حق عدم آمیزش را ندارد.

پیام ها:

۱ اسلام، حامی مظلومان است. زنان، در طول تاریخ مورد ظلم و تضييع حقوق قرار گرفته اند و قرآن بارها از آنها حمایت نموده است. «لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ» ۲ مبارزه با بساط سنت های خرافی و جاهلی، از اصول وظایف انبیا است.

«لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ»

۳ انسان برای بدترین کارها، گاهی مقدس ترین نام ها را دستاویز قرار می دهد.

«يُؤَلُّونَ»

۴ توجه به حقوق و نیازهای روحی و غریزی زن، یک اصل است. «تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ»

۵ برای بازگشت افراد و اتخاذ تصمیم عاقلانه، فرصتی لازم است. «أَرْبَعَهُ أَشْهُرٍ» ۶ به جای دعوت به طلاق، باید مردم را به ادامه زندگی تشویق کرد. مرد و زن بدانند بازگشت به زندگی، رمز دریافت مغفرت و رحمت خداوندی است.

﴿فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۲۷]

اشاره

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۲۷)

و اگر تصمیم به طلاق گرفتند (آن هم با شرایطش، مانعی ندارد). همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه ی کوتاه، در عین اینکه طلاق را بلامانع می داند، ولی در مفهوم آن، این هشدار و تهدید نیز وجود دارد که اگر مردان تصمیم بر طلاق گرفتند، دیگر وعده ی مغفرت و رحمت در کار نیست و خداوند نسبت به کردار آنان شنوا و آگاه است و می داند که آیا هواپرستی، شوهر را وادار کرده تا از قانون طلاق سوء استفاده کند و یا اینکه براستی وضعیت خانوادگی چنان اقتضا می کرد که از همدیگر جدا شوند؟

پیام ها:

۱ اسلام، طلاق را با همه تلخی ها و زشتی هایش می پذیرد، ولی بلا تکلیف گذاشتن همسر را نمی پذیرد. «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ»
۲ تصمیم طلاق با مرد است. «عَزَمُوا» ۳ در طلاق، قصد جدی لازم است. «عَزَمُوا» ۴ از هواپرستی و تصمیمی که زندگی زن را تباه می کند پرهیز نمایید. «فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۵۹

اشاره

وَالْمُطَلَّاتُ الَّتِي يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنْنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ
 بُعُوَّتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكِ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
 (۲۲۸)

زنان طلاق داده شده، خودشان را تا سه پاکی در انتظار قرار دهند. (یکی پاکی که طلاق در آن واقع شده و دو پاکی کامل دیگر و همین که حیض سوم را دید، عده او تمام می شود.) و اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارند، برای آنها روا نیست که آنچه را خدا در رحم آنها آفریده است، کتمان کنند. و شوهرانشان اگر سر آشتی دارند، به بازآوردن آنها در این مدت، (از دیگران) سزاوارترند و همانند وظائفی که زنان بر عهده دارند، به نفع آنان حقوقی شایسته است و مردان را بر زنان مرتبتی است. و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

«قرء» به معنای پاک شدن و به معنای عادت ماهیانه، هر دو آمده است، ولی اگر به صورت «قُرُوءٍ» جمع بسته شود به معنای پاک شدن است و اگر به صورت «اقراء» جمع بسته شود به معنای عادت ماهانه است.

مهلت عده، ضامن حفظ حقوق خانواده است. زیرا در این مدت هم فرصتی برای فکر و بازگشتن به زندگی اولیه پیدا می شود و هیجان ها فروکش می کند، و هم مشخص می گردد که زن باردار است یا نه، تا اگر تصمیم بر ازدواج دیگری دارد، نسل مرد بعدی با شوهر قبلی اشتباه نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمود: در مسئله حیض، پاک شدن و بارداری، گواهی خود زن کافی است و شهادت و سوگند و یا دلیل دیگری لازم نیست. اما بر زنان حرام است که خلاف واقع بگویند. و باید شرایط خود را بی پرده بگویند که اگر کتمان کنند، به خدا و قیامت ایمان ندارند.

رجوع مرد به همسر در ایام عدّه، تابع هیچگونه تشریفات خاصّی نیست، بر خلاف طلاق که شرایط و تشریفات زیادی را لازم دارد. البتّه این مدّت، مخصوص گروهی از زنان است، ولی طلاق زنان باردار، یا نسه یا زنانی که آمیزش جنسی با آنان صورت نگرفته، احکام خاصّی دارد که خواهد آمد.

پیام ها:

۱ زن به محض طلاق، حقّ ازدواج با دیگری را ندارد. «وَ الْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ» ۲ در طلاق، نباید فرزندان از حقوق خود محروم شوند. «مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ» ۳ بهترین ضامن اجرای قوانین، ایمان به خداوند است. «لَا يَحِلُّ لِهِنَّ» («إِنْ كُنَّ يُؤْمِنْنَ» ۴ اولویّت در ادامه زندگی، با شوهر اوّل است. «بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ» ۵ حسن نیت در رجوع، یک اصل است. مبادا شوهر فقط به خاطر مسائل جنسی رجوع کند و دوباره بی تفاوت گردد. «إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا» ۶ مسئولیت، حقّ آور است. هر کسی وظیفه ای بر دوش گرفت، حقّی نیز پیدا می کند. مثلاً والدین در مورد فرزند وظیفه ای دارند و لذا حقّی هم بر فرزند دارند. «وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» ۷ در برخورد با زن، باید عدالت مراعات شود. «وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» ۸ در جاهلیت بر ضرر زنان، قوانین قطعی بود که اسلام آن ضررها را جبران کرد. «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَهُنَّ» «عَلَيْهِنَّ» دلالت بر ضرر می کند.

۹ تبعیض، در شرائط یکسان ممنوع است، ولی تفاوت به جهت اختلاف در انجام تکالیف یا استعدادها یا نیازها مانعی ندارد. «وَ لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ» ۱۰ مردان حقّ ندارند از قدرت خود سوء استفاده کنند که قدرت اصلی از آن خداوند است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ» ۱۱ عدّه نگه داشتن، از برنامه های حکیمانه ی الهی است. «وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

اشاره

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِذَا كُنتَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۲۹)

طلاق (رجعی) که امکان رجوع و بازگشت دارد، حد اکثر) دو مرتبه است. پس (در هر مرتبه) یا باید به طور شایسته همسر خود را نگهدارد و (آشتی نماید)، یا با نیکی او را رها کند (و از او جدا شود). و برای شما مردان روا نیست که چیزی از آنچه به همسرانتان داده اید، پس بگیرید مگر اینکه دو همسر بترسند که حدود الهی را بر پا ندارند. پس اگر بترسید که آنان حدود الهی را رعایت نکنند، مانعی ندارد که زن فدیة و عوض دهد. (و طلاق خلع بگیرد). اینها حدود و مرزهای الهی است، پس از آن تجاوز نکنید. و هر کس از حدود الهی تجاوز کند پس آنان ستمگرانند.

نکته ها:

در جاهلیت، طلاق دادن و رجوع کردن به زن، امری عادی و بدون محدودیت بود. اما اسلام، حد اکثر سه بار طلاق و دو بار رجوع را جایز دانست تا حرمت زن و خانواده حفظ شود. (۱)

در اسلام، طلاق امری منفور و بدترین حلال نام گذاری شده است، ولی گاهی عدم توافق تا جایی است که امکان ادامه زندگی برای دو طرف نیست.

در این آیه علاوه بر طلاق رجعی که از سوی مرد است، طرح طلاق خلع که پیشنهاد طلاق از سوی زن است نیز ارائه شده است. به این معنا که زن، مهریه

ص: ۳۶۲

خود یا چیز دیگری را فدای آزاد سازی خود قرار دهد و طلاق بگیرد.

تعدد طلاق، بر اساس تعدد رجوع و بقای ازدواج است. کسی که در یک جلسه می گوید: «من سه بار طلاق دادم»، در واقع یک طلاق صورت گرفته است. چون یک ازدواج را بیشتر قطع نکرده است. لذا بر اساس فقه اهل بیت علیهم السلام، چند طلاق باید در چند مرحله باشد و یک جا واقع نمی شود. زیرا به مصلحت نیست که زندگی خانوادگی در یک جلسه و با یک تصمیم برای همیشه از هم پاشد. (۱)

پیام ها:

۱ در قطع رابطه با دیگران، نباید آخرین تصمیم را یک مرتبه گرفت، بلکه باید میدان را برای فکر و بازگشت باز گذاشت. «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ» ۲ آزار و ضرر رسانی به همسر، ممنوع است. مرد نباید به قصد کام گرفتن یا ضربه روحی زدن به زن، به او رجوع نموده و سپس او را رها کند. «فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ» ۳ در همسر داری باید از سلیقه های شخصی و ناشناخته دوری کرد و به زندگی عادی و عرفی تن در داد. «فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ» ۴ تلخی جدایی را با شیرینی هدیه و احسان جبران کنید. «أَوْ تَشْرِیْحٍ بِإِحْسَانٍ» ۵ طلاق، نباید عامل کینه، خشونت و انتقام باشد، بلکه در صورت ضرورت طلاق، نیکی و احسان شرط اساسی است. «أَوْ تَشْرِیْحٍ بِإِحْسَانٍ» ۶ اصل در زندگی، نگهداری همسر است، نه رها کردن او. کلمه «فَإِمْسَاكُ» همه جا قبل از کلمه «تَشْرِیْحٍ» آمده است. «فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِیْحٍ بِإِحْسَانٍ» ۷ حقوق و احکام در اسلام، از اخلاق و عاطفه جدا نیست. کلمات «بِإِحْسَانٍ» و «بِمَعْرُوفٍ» نشانه ی همین موضوع است. «فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِیْحٍ بِإِحْسَانٍ»

ص: ۳۶۳

۱- ۱). با عنایت به همین موضوع بود که شیخ محمود شلتوت، مفتی اعظم مصر و رئیس دانشگاه الازهر گفت: من در مسئله طلاق، فقه شیعه را ترجیح می دهم.

۸ مراعات حقوق، لازم است. مرد، حَقّ ندارد از مهریه زن که حَقّ قطعی اوست چینی را پس بگیرد. «لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً» ۹ خواسته های مرد و زن باید در چارچوب حدود الهی باشد. «إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۱۰ تنها نظر زن و شوهر در مورد طلاق کافی نیست، بلکه باید دیگران نیز به ادامه زندگی آنان امیدی نداشته باشند. «يَخَافَا» («فَإِنْ خِفْتُمْ» گاهی زن و شوهر می گویند: با هم توافق اخلاقی نداریم، اما این حرف برخاسته از هیجان آنهاست. لذا قرآن در کنار خوف زن و شوهر «يَخَافَا» پای مردم را به میان کشیده که آنان نیز این ناسازگاری را درک کنند. «خِفْتُمْ» ۱۱ در تصمیم گیری ها باید محور اصلی، اقامه ی حدود الهی و انجام وظایف باشد. اگر حدود الهی مراعات می شود ازدواج باقی بماند و گر نه طلاق مطرح شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۱۲ طرح «طلاق خلع» برای آن است که زن بتواند خود را از بن بست خارج سازد. «اِفْتَدَتْ بِهِ» ۱۳ اسلام با ادامه زندگی به صورت تحمیلی و با اجبار و اکراه، موافق نیست. در صورتی که زن به اندازه ای در فشار است که حاضر است مهریه ی خود را ببخشد تا رها شود، اسلام راه را برای وی باز گذاشته است. البته مرد ملزم به پذیرش طلاق خلع نیست. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ» ۱۴ شکستن قانون الهی، ظلم است. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۰]

اشاره

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَ تَلَكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۲۳۰)

ص: ۳۶۴

پس اگر (بعد از دو طلاق و دو رجوع، برای بار سوم) او را طلاق داد، دیگر آن زن بر او حلال نخواهد بود، مگر آنکه به نکاح مرد دیگری درآید (و با او آمیزش نماید). پس اگر (همسر دوّم) او را طلاق داد، مانعی ندارد که به یکدیگر بازگشت کنند (و زن با همسر اوّل خود مجدداً ازدواج نماید). البته در صورتی که امید داشته باشند حدود الهی را برپا دارند. و اینها حدود الهی است که خداوند آن را برای افرادی که آگاهند بیان می کند.

نکته ها:

در اسلام بعضی از مقزرات، جهت جلوگیری از تصمیمات عجولانه به چشم می خورد. مثلاً:

الف: هر کسی بنا دارد زن خود را طلاق دهد، باید زن در حال پاکی بوده و طلاق در برابر دو شاهد عادل باشد. باید تا مدّتی هزینه زن را پردازد و زن در این مدّت می تواند با آرایش کردن، خود را به مرد عرضه کند. هر یک از این شرائط می تواند از طلاق های عجولانه جلوگیری کند.

ب: مردم برای گفتگوهای خصوصی با پیامبر بسیار هجوم می کردند، خداوند دستور داد هر کس با پیامبر سخن خصوصی دارد، مقداری صدقه بدهد و بعد گفتگو کند. این قانون برای جلوگیری از طرح سؤالات غیر ضروری بود. (۱)

به هر حال شرط ازدواج با شوهر دیگر و طلاق دادن او، برای همسر شوهر اوّل شدن، یکی دیگر از نمونه های قوانین سرعت گیر در اسلام است.

پیام ها:

۱ مردان نباید از اختیارات خود سوء استفاده کنند و باید بدانند که اختیار آنها برای طلاق، محدود است. از امام رضا علیه السلام روایت شده است که فرمود: طلاق را سبک نگیرید و به زنان ضرر نرسانید. (۲) «فَلَا تَحِلُّ لَهُ»

ص: ۳۶۵

۱-۱. مجادله، ۱۲.

۲-۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۰۲.

۲ امید به زندگی بر اساس احکام الهی، شرط ازدواج است. «إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» ۳ مسلمانان بدانند که حدود الهی، تنها در نماز، زکاه، حج و جهاد نیست، مراعات مسائل خانوادگی نیز از حدود الهی است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۴ هر کسی اسرار و حکمت مقررات الهی را نمی داند. مردم عادی، ظاهر دستورات و آگاهان، روح و عمق آن را می بینند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۱]

اشاره

وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لَتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۳۱)

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و به پایان مهلت (عده) رسیدند، پس یا به طرز شایسته آنها را نگاه دارید (و آشتی کنید) و یا آنها را به طرز پسندیده ای رها سازید. و برای آزار رسانیدن، آنان را نگاه ندارید تا (به حقوقشان) تعدی کنید و کسی که چنین کند، به خویشتن ظلم کرده و مبادا آیات خدا را به مسخره بگیرد. و نعمتی را که خداوند به شما داده و کتاب آسمانی و حکمتی را که بر شما نازل کرده و شما را با آن پند می دهد، یاد کنید و از خدا پروا داشته و بدانید خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

هر کجا زمینه ی انحراف و ظلم و خطر بیشتر است، هشدارها و سفارش ها نیز باید بیشتر باشد. با آنکه در دو آیه ی قبل فرمود: «فَأَمْسِكِيَنَّكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحِيَنَّكَ بِإِحْسَانٍ» بار دیگر در این آیه می فرماید: «فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ» زیرا شرایط

ص: ۳۶۶

روحی زن و مرد در موقع جدایی، عادی نیست و زمینه‌ی انتقام و آزار رسانی بسیار وسیع و خطر ظلم و تعدی فراوان است.

در ظلم و تعدی به حقوق زن، خود مرد نیز زجر می‌کشد. زن و مرد در نظام آفرینش جزء یک پیکرند و ظلم به عضوی، ظلم به تمام اعضا است. کسی که به زن ظلم کند به استقبال کیفر الهی رفته و لذا به خودش نیز ظلم کرده است.

پیام‌ها:

۱ اسلام، زندگی همراه با صفا و محبت را می‌خواهد، نگاهداری همسر به قصد آزار او حرام است. «وَلَا تُمَسِّسُوا كُوهُنَّ ضِعْرَارًا لِّتَعْتَدُوا» ۲ کسانی که با همسر خود بدرفتاری می‌کنند، متجاوزند. (۱) «لِّتَعْتَدُوا» ۳ ظلم به زن، ظلم به خویشتن است. «فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ» ۴ ازدواج، یکی از آیات بزرگ الهی است (۲) و نباید با طلاق‌های بی‌مورد یا نگاهداری همسر به قصد آزار او، این قانون مقدس استهزا شود. «وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا» ۵ به جای کینه‌ها و ضعف‌ها و تلخی‌ها از نعمت‌ها یاد کنید. مشکلات اندک خانوادگی را در کنار میلیون‌ها نعمت الهی چیزی نشمارید. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۶ برای بهبود روابط زناشویی، توجه به احکام و مواعظ کتاب آسمانی و تقوا لازم است. «وَ اذْكُرُوا» (۱) «مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ کسی که خود را در محضر خدا بداند، از گناه پرهیز می‌کند. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

ص: ۳۶۷

۱- ۱). آنان که متجاوز به حدود و حقوق دیگران باشند، مورد مهر و محبت خداوند قرار نمی‌گیرند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» بقره، ۱۹۰.

۲- ۲). «وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» از آیات الهی آن است که برای شما از خودتان، همسرانی آفرید تا وسیله آرامش شما باشند و بین شما و آنان مودت و رحمت قرار داد. روم، ۲۱.

۱۸ اگر هدفتان از طلاق، ظلم به همسر و سوء استفاده باشد، باید بدانید که خداوند آگاه است. «أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۲]

اشاره

وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تَعْضُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۲۳۲)

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و مهلت (عده) خود را پایان رساندند، مانع آنها نشوید که با همسران (سابق) خویش ازدواج کنند، البته در صورتی که میان آنها به طرز پسندیده ای، توافق برقرار گردد. هر کس از شما که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، به این دستورات پند داده می شود. (مراعات) این امر مایه ی پیرایش و پاکی بیشتر شما است و خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

اگر زنان مطلقه، با همان شوهران سابق خود توافق کرده و ازدواج کنند، در پاکی و تزکیه فرد و جامعه، تأثیر بسیار دارد. «ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» زیرا در این نوع ازدواج، اسرار یکدیگر مخفی مانده و فرزندان به آغوش والدین و سرپرست واقعی خود برمی گردند و چون زن و شوهر طعم تلخ طلاق را چشیده اند، از جدایی مجدد نگرانند.

پیام ها:

۱ رأی زن مطلقه، در انتخاب شوهر محترم است و در ازدواج مجدد، اجازه از دیگری لازم نیست. «فَلَا تَعْضُوهُنَّ» ۲ با یک طلاق، برای همیشه بدین نباشید. چه بسا بعد از طلاق، دو طرف پشیمان شده و آماده زندگی مجدد به نحو شایسته ای باشند. «يُنْكِحْنَ»

ص: ۳۶۸

۳ شرط اصلی ازدواج، رضایت طرفین است. «تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ» ۴ توافق بر ازدواج، باید بر اساسی عقلایی و عادلانه باشد. «تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ» ۵ کسانی که در راه ازدواج مشروع دیگران، کارشکنی و مشکل آفرینی می کنند، باید در ایمان خود نسبت به خدا و قیامت شک کنند. «فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ» («ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۶ از جاذبه های طبیعی و مشروع، جلوگیری نکنید. چه بسا زن و مردی که میان آنها طلاق جدایی افکنده، از یکدیگر خاطرات شیرینی نیز داشته باشند و گاه و بیگاه آن خاطرات را یاد بیاورند که اگر به طور طبیعی و مشروع به هم نرسند، خطر انحراف وجود دارد. «يُنكِحَنَّ أَزْوَاجَهُنَّ» («ذَلِكَ كُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» ۷ برای حفظ سلامتی جامعه، زنان مطلقه نباید بی همسر بمانند. «يُنكِحَنَّ» («ذَلِكَ كُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ» ۸ برکات ازدواج مجدد و بازگشت به همسر اول و همچنین مفاسد طلاق و بی همسری، فوق درک بشر است. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۳]

اشاره

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِينَ عَنْ أَوْلَادِهِنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنكِحَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِضَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۳)

مادرانی که می خواهند دوران شیردهی را کامل سازند، دو سال تمام فرزندانشان را شیر دهند. و خوراک و پوشاک این مادران، به وجهی نیکو بر عهده (پدر و) صاحب فرزند است. هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی شود.

هیچ مادری به خاطر فرزندش و نیز هیچ پدری به خاطر فرزندش نباید دچار ضرر شود. و (اگر پدر نباشد، هزینه خوراک و پوشاک مادر) بر عهده وارث اوست. و اگر پدر و مادر با توافق و مشورت یکدیگر بخواهند کودک را (زودتر از دو سال) از شیر بازگیرند، گناهی بر آنها نیست. و اگر (به جهت عدم توانایی یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه ای برای فرزندانتان بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه آنچه را به وجهی پسندیده قرار گذاشته اید بپردازید. و از خدا پروا داشته و بدانید خدا به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در مورد پدر و مادر و فرزند، در این آیه کلمات «أب» و «ام» نیامده، بلکه «والد» و «والده» آمده است. زیرا کلمات «أب» و «ام» شامل عمو، معلم و پدر زن می شود.

□
همانگونه که زنان پیامبر صلی الله علیه و آله امهات مؤمنین هستند، نه والدات آنها.

چون آیات قبل مربوط به طلاق و جدایی زن و شوهر از یکدیگر بود، لازم است تکلیف کودکان و نوزادان نیز روشن شود، تا آنان فدای اختلافات پدر و مادر نشوند. توجه به عواطف مادر، اهمیت شیر مادر، مقدار نیاز طبیعی نوزاد به شیر و مدت آن، در این آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱ اسلام، دینی جامع است. حتی برای تغذیه مناسب نوزاد با شیر مادر، برنامه دارد. «وَ الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ» ۲ حتی مادر طلاق داده شده، در شیر دادن نوزادش بر سایرین اولویت دارد.

□
«وَ الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

□
۳ مدت شیر دادن کامل دو سال است. «حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ»

۴ باید حقوق مالی و مادی مادر و دایه در برابر شیر دادن فرزند پرداخت شود. «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ» (اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ) ۵ مقدار خرجی باید بر اساس عرف شناخته شده و به قدر توانایی باشد.

«بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۶ تکلیف، بر اساس قدرت و به اندازه ی توانایی انسان است. «لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا» ۷ فرزند نباید اسباب ضرر به والدین شود. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بِوَلَدِهَا» ۸ باید زندگی مادر در دوران شیردهی تأمین شود، هر چند پدر فرزند از دنیا رفته باشد. «وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ» ۹ از شیر گرفتن کودک، نیاز به مشورت و توافق والدین دارد. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ» ۱۰ زن و شوهر درباره امور نوزاد باید مشورت کنند. «تَشَاوُرٍ» ۱۱ در شیر دادن، اول مادر بعد دایه. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ» (إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ) ۱۲ رعایت تقوا در تغذیه کودکان، بر عهده والدین است. (وَاتَّقُوا اللَّهَ)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۴]

اشاره

وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَنكُم مِّنْ دُونِ أَزْوَاجٍ يَتَّبِعُونَ بَأْنَفْسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۳۴)

و کسانی از شما که می میرند و همسرانی باقی می گذارند، آن زنان باید چهار ماه و ده روز خویشان را در انتظار نگاه دارند و چون به پایان مهلت (عده) شان رسیدند، گناهی بر شما نیست در آنچه (می خواهند) درباره ی خودشان به طور شایسته انجام دهند. (و با مرد دلخواه خود ازدواج کنند.) و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

ص: ۳۷۱

نکته ها:

در تفسیر المیزان، گزارشی از عقاید اقوام و ملل مختلف، در مورد زنانی که شوهران خود را از دست می دهند، آمده است. در آنجا می خوانیم: برخی اقوام معتقد بودند که باید بعد از مرگ شوهر، زن را زنده بسوزانند. و برخی دیگر می گفتند که او را به همراه شوهر، زنده در زیر خاک دفن کنند. بعضی از اقوام برای همیشه ازدواج مجدد همسر را ممنوع می دانستند. و برخی زودتر از یک سال و یا نه ماه را مجاز نمی دانستند.

در میان بعضی از اقوام رایج بود که اگر مرد وصیت کند، باید تا آن مدت که وصیت کرده همسرش ازدواج نکند و برخی نیز از همان لحظه مرگ، ازدواج مجدد را مجاز می دانستند. در میان این عقاید انحرافی که افراط و تفریط در آنها نمایان است، اسلام نظریه خود را مبنی بر نگاه داشتن عده و سپس اجازه ازدواج با مرد دلخواه را در چارچوب شایستگی و معروف بودن، ارائه داده است.

در مدت چهار ماه و ده روز عده ی وفات، روشن می شود که آیا زن باردار است یا نه. به علاوه اگر زن بعد از فوت شوهر بلافاصله با مرد دیگری ازدواج کند، احساسات و عواطف بستگان شوهر قبل جریحه دار می شود.

البته این مدت در مورد زنان غیر باردار است و زنان باردار باید تا وقت وضع حمل عده نگهدارند.

قرآن در بیشتر موارد مربوط به ازدواج، کلمه ی «معروف» را بکار برده است. این نشان دهنده ی آن است که اساس هر گونه تصمیم باید عاقلانه و شرع پسند باشد.

پیام ها:

۱ مرگ، نابودی نیست، بلکه بازپس گرفتن کامل روح از جسم است. کلمه «توفی» به معنای گرفتن کامل است. «يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ» ۲ زن، به محض فوت شوهرش، حق ازدواج با دیگری را ندارد. «يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ»

۳ بستگان شوهر، حق دخالت در تصمیمات زنان بیوه را ندارند. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ» ۴ ایمان به اینکه همه ی کارها و تصمیمات ما زیر نظر خداوند است، بهترین پشتوانه تقواست. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۵]

اشاره

وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۲۳۵)

و گناهی بر شما نیست که به طور کنایه (از زنانی که در عده وفات و یا در عده طلاق غیر رجعی هستند)، خواستگاری کنید، یا (تصمیم خود را) در دل نهان دارید. خداوند می داند که شما آنها را یاد خواهید کرد، ولی با آنها وعده پنهانی (برای ازدواج مخفیانه) نداشته باشید، مگر آنکه (به کنایه) سخن پسندیده بگویید، ولی (در هر حال) اقدام به عقد ازدواج ننمایید تا مدت مقرر به سر آید، و بدانید که خداوند آنچه را که در دل دارید می داند، پس از (مخالفت با) او پرهیزید و بدانید خداوند آمرزنده و بردبار است.

نکته ها:

«عَرَّضْتُمْ»

به معنای سخن همراه با تعریض و کنایه و «خِطْبَةِ» به معنای خواستگاری است. در این آیه اظهار تمایل به ازدواج در مدت عده، بلامانع شمرده شده است، مشروط به اینکه صریح نبوده و با کنایه باشد. «قول معروف» در این موارد آن است که نحوه اظهار تمایل به خواستگاری، با ادب اجتماعی و با فراقی که زن داغ دیده دارد، مناسبت داشته باشد، مثل اینکه بگوید: خداوند رحمت کند شوهرت را و به شما صبر عطا نماید، ولی دیگرانی که مانند شوهر

سابق، شما را دوست بدارند پیدا می شوند.

پیام ها:

۱ اسلام، دین فطری است و انسان فطرتاً متمایل به ازدواج است. لذا اسلام اجازه می دهد این خواسته حتی در زمان عده، به نحو کنایه که عواطف بستگان جریحه دار نگردد، طرح شود. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ» ۲ به غرائز و هیجان های نفسانی توجه داشته باشید و به جای سرکوب غرائز، جوانان را راهنمایی کرده و هشدار بدهید. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَيَذُكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا» ۳ توجه به زمان و حالات، در طرح پیشنهادات، یک اصل است. خواستگاری زن داغدار در ایام عده و با صراحت، بی ادبی یا بی سلیقگی و نوعی گستاخی است. «عَرَّضْتُمْ» («تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا» ۴ کسی که بداند خداوند از درون او آگاه است، تقوا پیشه می کند. «يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ» ۵ سفارش به تقوا در هر حال، مخصوصاً در مسائل زناشویی مورد نظر است.

«فَاحْذَرُوهُ»

۶ خداوند با حلم خود، کم صبری شما را جبران می کند. شما به قدری عجله دارید که به سراغ زن داغدیده آن هم در ایام عده می روید، ولی خداوند با حلم خود این کار را بر شما منع نکرده است. «أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ» ۷ به دنبال هشدار، زمینه ی بازگشت را نیز فراهم کنید. «فَاحْذَرُوهُ» («غَفُورٌ حَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۶]

اشاره

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ ۱ لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (۲۳۶)

ص: ۳۷۴

اگر زنان را قبل از آمیزش جنسی و یا تعیین مهر طلاق دهید، گناهی بر شما نیست، ولی آنها را (با هدیه ای مناسب) بهره مند سازید. آن کس که توانایی دارد، به اندازه توانش و آن کس که تنگدست است به اندازه ی وسعش، هدیه ای شایسته (که مناسب حال دهنده و گیرنده باشد). این کار برای نیکوکاران سزاوار است.

نکته ها:

برخی گمان می کردند، طلاق قبل از عمل زناشویی و یا قبل از تعیین مهریه، صحیح نیست. این آیه ضمن اصلاح این تفکر، مورد هدیه را نیز یادآوری می کند.

پیام ها:

۱ حتی طلاق دادن باید در فضای خیرخواهی و نیکی باشد. «إِنْ طَلَّقْتُمْ» («مَتَّعُوهُنَّ») «بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۲ عفت کلام، یک ارزش است. به جای تصریح به مسائل زناشویی، خداوند می فرماید: «مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ» ۳ تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «تَفَرِّضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً» ۴ تلخی طلاق را با هدیه ای مناسب جبران نمائید. هر چند آمیزش جنسی صورت نگرفته است، ولی طلاق یک نوع فشار روحی برای زن محسوب می شود که با احسان و هدیه ای شایسته باید جبران شود. «مَتَّعُوهُنَّ» ۵ عقد ازدواج، قداست و احترام دارد. با اینکه آمیزشی صورت نگرفته است، لکن اجرای صیغه ی عقد، به زن حق می دهد تا به هنگام جدایی هدیه ای مناسب دریافت نماید. «مَتَّعُوهُنَّ» ۶ حفظ انصاف و عدالت از سوی مرد و زن، مورد نظر است. همانگونه که سرشکستگی زن باید با هدیه ای مناسب جبران شود، مرد نیز نباید به خاطر هدیه، تحت فشار قرار گیرد و هر کس باید به مقدار توانایی اش اقدام کند.

«عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۷ تکلیف مرد در برابر خانواده، به قدر توان او می باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ» ۸ احترام به شئون اجتماعی همسر، لازم است. کلمه «بِالْمَعْرُوفِ» یعنی در هدیه دادن باید مسائل عرفی و اجتماعی را مراعات نمود. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» ۹ از افراط و تفریط در امور زندگی دوری کنید. «بِالْمَعْرُوفِ» ۱۰ هدیه به همسر، از نشانه های نیکوکاران است. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ هدیه ی جنسی، بهتر از پول نقد است. کلمه «مَتَاعًا» به جای درهم و دینار، نشانه ی آن است که هدیه جنس باشد. «مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» ۱۲ هدیه ای که شوهر به همسر می دهد، تحمیل بار و باج و صدقه نپندارد، یک نوع حق زن بر مرد است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» ۱۳ اخلاق، پشتوانه احکام الهی است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۷]

اشاره

وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاحِ وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَ لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۷)

و اگر زنان را قبل از آمیزش طلاق دهید، در حالی که برای آنها مهریه تعیین کرده اید، نصف آنچه را تعیین کرده اید (به آنها بدهید)، مگر اینکه آنها (حق خود را) ببخشند و یا کسی که عقد ازدواج به دست اوست آن را ببخشد، و اینکه شما گذشت کنید، (و تمام مهر آنان را پردازید) به پرهیزگاری نزدیکتر است.

و گذشت و نیکوکاری در میان خود را فراموش نکنید که همانا خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

ص: ۳۷۶

۱ در گفتگو درباره ی مسائل زناشویی خانواده، عفت کلام را مراعات کنید.

«تَمَسُّوهُنَّ»

۲ تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «فَرِيضَةً» ۳ عفو و گذشت از سوی زن و مرد، هر دو پسندیده است. یا زن نصف مهریه را ببخشد، یا مرد تمام مهریه را بدهد. «يَعْفُونَ» («تَعْفُوا» ۴ اجازه ازدواج زن، با ولی اوست. «بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ» ۵ کسانی که بخشش دارند، به تقوی نزدیک ترند. «وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» ۶ طلاق باید همراه با عفو و فضل باشد. «تَعْفُوا» («لَا تَنْسُوا الْفُضْلَ» ۷ در طلاق نباید مسائل اخلاقی و کرامت های انسانی را به فراموشی سپرد.

«وَ لَا تَنْسُوا الْفُضْلَ بَيْنَكُمْ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۸]

اشاره

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (۲۳۸)

بر انجام همه ی نمازها و (خصوصاً) نماز وسطی (ظهر)، مواظبت کنید و برای خدا خاضعانه بپاییزید.

نکته ها:

درباره مراد از نماز وسطی، چند نظریه است، ولی با توجه به شأن نزول آیه که گروهی بخاطر گرمی هوا در نماز ظهر شرکت نمی کردند و با توجه به روایات و تفاسیر، مراد همان نماز ظهر است.

توجه به نماز در لابلای آیات مربوط به مسائل خانوادگی، اشاره به آن است که غرائز و کشش های مالی و حقوقی همسر، شما را از نماز غافل نکند.

حفظ هر چیزی باید مناسب با خودش باشد؛ حفظ مال از دست برد دزد است، حفظ بدن از میکرب است، حفظ روح از آفات اخلاقی نظیر حرص، حسد و تکبر است، و حفظ فرزند از دوست بد می باشد. اما حفظ نماز به چیست؟ حفظ نماز،

آشنایی با اسرار آن، انجام به موقع آن، صحیح بجا آوردن، فراگرفتن احکام و آداب آن و حفظ مراکز عبادت و تمرکز فکر به هنگام آن است.

در حدیثی می خوانیم:

نماز به گروهی می گوید: مرا ضایع کردی خدا تو را ضایع کند و به گروهی می گوید: مرا حفظ کردی خداوند تو را حفظ کند. (۱)

پیام ها:

۱ اقامه نماز باید مداوم باشد. «حَافِظُوا» ۲ همه ی مردم مسئول حفظ نمازند. «حَافِظُوا» ۳ نماز را به جماعت برپا کنید. «حَافِظُوا»، «قَوْمُوا» ۴ هر کجا زمینه ی سهل انگاری یا غفلت احساس می شود، هشدار بیشتری لازم است. «وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى» ۵ اقامه ی نماز، به توجه، نشاط، معرفت و اخلاص نیاز دارد. «قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» ۶ انسان نباید وصله ی ناهم رنگ هستی باشد. قرآن درباره هستی می فرماید: «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۲) پس اگر ما قانت نباشیم، وصله ناهم رنگ هستی خواهیم بود. «قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» ۷ ارزش نماز به خضوع آن است. «قَانِتِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۳۹]

اشاره

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْتُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (۲۳۹)

پس اگر (از دشمن یا خطری) بیم داشتید، پیاده یا سواره (به هر شکل که می توانید نماز گزارید) و آن گاه که ایمن شدید خدا را یاد کنید، همانگونه که آنچه را نمی توانستید بدانید به شما آموخت.

ص: ۳۷۸

(۱-۱). کافی، ج ۳، ص ۲۶۸.

(۲-۲). روم، ۲۶.

در قرآن گاهی به جای کلمه ی «صلاه»، کلمه «ذکر» گفته شده است، چنان که درباره نماز جمعه می فرماید: «فَاسْتَبِقُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ»

به سوی ذکر خدا بشتابید. و یا خداوند به موسی علیه السلام می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

نماز را پیادار تا یاد من باشی. در این آیه نیز مراد از «فَاذْكُرُوا اللَّهَ» نماز است.

آری، فلسفه و روح نماز، یاد خداوند است.

این آیه اشاره به نماز خوف دارد که در شرایط جنگی با احکام مخصوصی که در فقه آمده است، اقامه می شود.

در احادیث می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ احزاب با اشاره نماز خواندند و حضرت علی علیه السلام در بعضی از جنگ ها دستور می دادند که هنگام جنگ با ایماء و اشاره نماز بخوانند. امام کاظم علیه السلام در جواب شخصی که پرسید: اگر حیوان درنده ای به ما حمله کرد و وقت نماز تنگ بود چه کنیم؟ فرمودند: با همان وضعی که دارید نماز بخوانید، گرچه پشت به قبله باشد. (۱)

پیام ها:

۱ نماز، در هیچ حالی ساقط نمی شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا» ۲ در اسلام عسر و حرج نیست. وقتی امکان استقرار بدن و یا ایستادن به سوی قبله و یا سایر شرایط نباشد، حذف می شوند. «فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا» ۳ نماز، شکر نعمت است. «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم» ۴ بعضی از مسائل را انسان نمی داند، ولی می تواند به تجربه بدست آورد. ولی بعضی از مسائل را انسان نمی داند و نمی تواند که بداند، مگر از طریق وحی.

«مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»

و نفرمود: «لا تعلمون»

ص: ۳۷۹

اشاره

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۴۰)

و کسانی از شما که در آستانه مرگ قرار می گیرند و همسرانی از خود به جای می گذارند، درباره ی همسرانشان این سفارش است که تا یک سال، آنها را (با پرداخت هزینه زندگی) بهره مند سازند و از خانه بیرون نکنند. ولی اگر آنها خود بیرون رفتند و تصمیم شایسته ای درباره ی خودشان گرفتند، بر شما گناهی نیست و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند نزول این آیه، قبل از آیه عدّه (۱) و قبل از آیه ارث می باشد و با نزول آن آیات، این آیه نسخ شده و یا به عبارتی تاریخی عمل به آن پایان پذیرفته است. ولی برخی دیگر معتقدند آیات عدّه و ارث، مقدار ضروری و واجب را مطرح کرده که زن فلان مقدار حقّ ارث دارد و فلان مدّت نیز واجب است عدّه نگهدارد، ولی این آیه را می توان در کنار وظیفه ی واجب، به صورت یک عمل استجابی قلمداد کرد. به این معنا که علاوه بر مدّت عدّه، اگر زن به احترام شوهر، خواست تا یک سال در خانه بماند، شوهر هم به احترام زن علاوه بر سهم ارث، مخارج یک ساله ی او را از ثلث خود، که درباره آن حقّ وصیت دارد، بپردازد. (۲)

پیام ها:

۱ مردان، بخشی از مال خود را برای همسرانشان وصیت کنند. «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ» («وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ»)

ص: ۳۸۰

۱- (۱). بقره، ۲۳۴.

۲- (۲). تفسیر اُطیب البیان.

۲ در وصیت، همسر انسان بر دیگران اولویت دارد. «وَصِيَّتُهُ لَأَزْوَاجِهِمْ» ۳ آینده زنان بیوه باید تأمین شود. «مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ» ۴ هر گونه تصمیم زن در انتخاب شوهر مجدد، باید عاقلانه و مشروع و با احراز مصلحت باشد. «فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ» ۵ تشریح احکام الهی، بر اساس حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیات ۲۴۱ تا ۲۴۲]

اشاره

وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۲۴۱) كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲۴۲)

و برای زنان طلاق داده شده، بهره‌ی مناسبی است که (پرداخت آن) بر مردانِ پرهیزکار سزاوار است.

این چنین خداوند آیات خود را برای شما تبیین می‌کند، شاید که اندیشه کنید.

نکته‌ها:

در آیات قبل، نحوه‌ی پرداخت مهریه به زنان طلاق داده شده، قبل از آمیزش و بعد از آن بیان شد. این آیه یا در مورد کسانی است که در ضمن عقد، مهریه آنان مشخص نشده و قبل از آمیزش طلاق داده می‌شوند، و یا یک سفارش عاطفی و اخلاقی برای تمام موارد طلاق است که علاوه بر پرداخت تمام یا نصف مهریه، هدیه‌ای جداگانه برای جبران ناراحتی‌ها و دل شکستگی‌های زن، از سوی شوهر به او پرداخت شود.

البته این یک دستور اخلاقی و استحبابی است که سزاوار است متقین و پرهیزگاران آن را مراعات نمایند.

به هر حال از جمله‌ی «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» در آیه ۲۳۶ و «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» در اینجا و «لَا تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ» آیه ۲۳۷، می‌توان توجه مخصوص اسلام را درباره‌ی حفظ حقوق و عواطف زنان مطلقه بدست آورد.

ص: ۳۸۱

امام حسن علیه السلام به زنی که طلاق داده بود، کنیزی را به عنوان هدیه بخشید. (۱)

پیام ها:

۱ در برخورد با زنان مطلقه، تقوا لازم است. «وَلِلْمُطَلَّقاتِ» («حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» ۲ هدیه دادن که نقش کدورت زدایی و دلجویی دارد، نشانه ی پرهیزکاران است.

«مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۳ در احکام و دستورات الهی، باید اندیشه نمود تا به مصالح آن پی برد. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۳]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَعَدُوٌّ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۲۴۳)

۲۴۳/۲

آیا ندیدی کسانی را که از ترس مرگ از خانه های خود فرار کردند، در حالی که هزاران نفر بودند، پس خداوند به آنها گفت: بمیرید (و آنها مردند)، سپس آنان را زنده کرد (تا درس عبرتی برای آیندگان باشند؟) همانا خداوند نسبت به مردم احسان می کند، ولی بیشتر مردم سپاس نمی گذارند.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که در یکی از شهرهای شام که حدود هفتاد هزار خانوار جمعیت داشت، بیماری طاعون پیدا شد و با سرعتی عجیب مردم را یکی پس از دیگری از بین می برد. در این میان عده ای از مردم (۲) که توانایی و امکانات کوچ داشتند، به امید اینکه از مرگ نجات پیدا کنند از شهر خارج شدند، پروردگار،

ص: ۳۸۲

(۱-۱). کافی، ج ۶، ص ۱۰۵.

(۲-۲). بگفته صاحب تفسیر تبیان (ج ۲، ص ۲۸۲) تعدادشان از ده هزار بیشتر بوده است، زیرا عرب به بیش از ده هزار «الوف» و به کمتر از آن «آلاف» می گوید.

آنها را در همان بیابان به همان بیماری نابود ساخت.

از برخی روایات استفاده می شود که اصل بیماری مزبور در آن شهر، به عنوان مجازات بود. زیرا وقتی رهبر و پیشوای آنان از آنها خواست که خود را برای مبارزه و جهاد آماده کرده و از شهر خارج شوند، آنها به بهانه اینکه در منطقه جنگی مرض طاعون شایع است، از رفتن به میدان جنگ خودداری کردند و خداوند آنها را به همان چیزی که بهانه فرار از جنگ قرار داده بودند، مبتلا ساخت.

در برخی تفاسیر و روایات (۱) آمده است: وقتی حزقیل نبی، یکی از پیامبران بنی اسرائیل، از آنجا عبور می کرد از خداوند درخواست کرد که آنها را زنده کند.

خداوند دعای او را اجابت کرد و آنها را مجدداً زنده نمود و به زندگی باز گشتند.

البته این الطاف الهی، هشدار و درس عبرتی برای آیندگان تاریخ است که انسان بفهمد و شکر گزار خداوند باشد.

صاحب تفسیر المنار، مرگ و حیات در آیه را به شکلی سمبولیک معنا کرده و آن را کنایه از بدست آوردن استقلال و از دست دادن آن دانسته است.

صاحب تفسیر المیزان، ضمن انتقاد شدید از این طرز تفکر می فرماید: باید به ظاهر آیات معتقد بود و گر نه لازم می آید تمام معجزات و امور خارق العاده را توجیه یا تأویل نمائیم.

از آنجا که شکر، تنها به زبان نیست، بلکه حقیقت شکر آن است که نعمت های الهی را در جای خود مصرف کنیم، لذا اکثر مردم شکر گزار واقعی نیستند.

در آیه اگر می فرمود: «**B** أَكْثَرُهُمْ لَا يَشْكُرُونَ»* معنا این بود که اکثر آن مردم اهل شکر نبودند، ولی قرآن سیمای اکثر مردم در تمام اعصار را بیان می کند، نه گروهی خاص را. «**A** أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ» شیعه، به رجعت و زنده شدن گروهی از افراد قبل از قیامت، اعتقاد دارد و علاوه بر صدها حدیث، از آیاتی همچون این آیه، امکان وقوع آن را استفاده می کند.

ص: ۳۸۳

پیام ها:

۱ به تاریخ بنگریم و از آن درس بگیریم. «أَلَمْ تَرَ» ۲ در بیان تاریخ، آنچه مهم است عوامل عزّت و سقوط است، نه نام افراد و قبایل و مناطق. «الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ۳ آنجا که اراده خداوند باشد، فرار کارساز نیست. «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا» ۴ خداوند در همین دنیا بارها مردگان را زنده کرده است. «ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» ۵ فراز و نشیب ها، مرگ و میرها، زاد و ولدها و زنده شدن های مجدد، همه نمونه هایی از الطاف و فضل الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۴]

اشاره

وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۴۴)

و در راه خداوند پیکار کنید و بدانید که خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که فرار از جنگ، چاره ساز نیست و قهر خداوند می تواند هزاران نفر فراری را فرا گیرد. این آیه می فرماید: اکنون که مرگ و حیات به دست اوست، پس در راه او پیکار کنید و بدانید که پاداش شما نزد او محفوظ است. زیرا او به آنچه بر شما می گذرد، آگاه است.

پیام ها:

۱ جهاد و مبارزه، زمانی ارزش دارد که برای خدا و در راه خدا باشد. جنگ از سر انتقام و برای اظهار قدرت و استعمار و کشور گشایی مقدّس نیست، بلکه ضد ارزش است. «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲ جنگ در راه خدا، شکر نعمت حیات است. آیه قبل فرمود: خداوند آنان را زنده نمود، ولی شاکر نبودند. و این آیه می فرماید: در راه خدا پیکار کنید.

بنا بر این جهاد، نوعی شکر است. «لَا يَشْكُرُونَ» (وَ قَاتِلُوا) ۳ توجه به اینکه ما در محضر خدا هستیم، قوی ترین عامل و انگیزه برای پیکار

در میدان جنگ است. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ» ۴ برای فرار از جهاد، عذر تراشی نکنید. زیرا خداوند نیت شما را می داند و بهانه های شما را می شنود. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۵]

اشاره

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۴۵)

کیست که به خداوند وام دهد، وامی نیکو تا خداوند آن را برای او چندین برابر بیافزاید و خداوند (روزی بندگان را) محدود و گسترده می سازد، و به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در تفاسیر مختلف (۱) آمده است که این آیه به دنبال آیه قبل که مردم را به جهاد تشویق می کرد، مؤمنان را به انفاق و وام ترغیب می نماید. زیرا همانگونه که برای امتیّت و صیانت جامعه، نیاز به جهاد و تلاش مخلصانه است، همچنین برای تأمین محرومان و تهیه وسایل جهاد، نیاز به کمک های مادی می باشد.

موضوع وام دادن به خدا، هفت بار در قرآن آمده است. تفسیر مجمع البیان (۲) شرایطی را برای قرض الحسنه بیان کرده است. از آن جمله:

۱ از مال حلال باشد. ۲ از مال سالم باشد.

۳ برای مصرف ضروری باشد. ۴ بی منت باشد.

۵ بی ریا باشد. ۶ مخفیانه باشد.

۷ با عشق و ایثار پرداخت شود. ۸ سریع پرداخت شود.

۹ قرض دهنده خداوند را بر این توفیق شکر گزار باشد.

۱۰ آبروی گیرنده وام حفظ شود.

ص: ۳۸۵

(۱-۱). تفسیر کبیر، کاشف و نمونه.

(۲-۲). تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ی ۱۱ سوره حدید.

«قَرَضاً»، در زبان عربی به معنای بریدن است و اینکه به وام، قرض می گویند بخاطر آن است که بخشی از مال بریده و به دیگران داده می شود تا دوباره باز پس گرفته شود. کلمه «بسط» به معنای گشایش و وسعت است و «بساط» به اجناسی گفته می شود که در زمین پهن شده باشد.

جهاد، گاهی با جان است که در آیه قبل مطرح شد و گاهی با مال است که در این آیه مطرح شده است.

کلمه «کثیر» در کنار کلمه «اضعاف»، نشانه ی پاداش بسیار زیاد است. و جمله «فَيُضَاعَفُهُ» بجای «يُضَعَفُهُ» رمز مبالغه و ازدیاد است. (۱)

تعبیر قرض به خداوند، نشان دهنده آن است که پاداش قرض الحسنه بر عهده خداوند است.

به جای فرمان به قرض دادن، سؤال می کند که کیست که به خداوند قرض دهد، تا مردم احساس اکراه و اجبار در خود نکنند، بلکه با میل و رغبت و تشویق به دیگران قرض دهند. از آنجا که انسان گزینه منفعت طلبی دارد، لذا خداوند برای تحریک انسان، از این گزینه استفاده کرده و می فرماید: «فَيُضَاعَفُهُ لَهُ أَضْعَافًا» به جای «قرض به مردم» فرمود: «به خداوند قرض دهید»، تا فقرا احساس کنند خداوند خودش را به جای آنان گذاشته و احساس ضعف و ذلت نکنند.

با اینکه وجود ما و هر چه داریم از خداوند است، اما خداوند گاهی خود را مشتری و گاهی قرض گیرنده معرفی می کند تا ما را به این کار تشویق نماید.

حضرت علی علیه السلام فرمودند:

جنود آسمان ها و زمین از آن خداست، پس آیه قرض برای آزمایش شماست. (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود:

از مصادیق قرض به خداوند، کمک مالی به امام معصوم است. (۳)

گرچه در آیه، قبض و بسط به خداوند نسبت داده شده است، ولی در روایات

ص: ۳۸۶

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳.

۳-۳. تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۳۸۱.

می خوانیم:

هر که با مردم گشاده دست باشد، خداوند به او بسط می دهد و هر کس با مردم بخل ورزد، خداوند نسبت به او تنگ می گیرد.

در روایات،

پاداش قرض الحسنه هیجده برابر، ولی پاداش صدقه ده برابر آمده است. (۱) و دلیل این تفاوت چنین بیان شده است که

قرض را افراد محتاج می گیرند، ولی هدیه و بخشش گاهی به غیر محتاج نیز داده می شود. (۲)

به فرموده ی روایات:

هر کس بتواند قرض بدهد و ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می کند. (۳)

هنگامی که این آیه نازل شد: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا» (۴)

هر کس کار خوبی

آورد، بهتر از آن را پاداش می گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از خداوند تقاضای ازدیاد کرد، آیه نازل شد: «فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۵) ده برابر داده می شود. باز درخواست نمود، آیه قرض الحسنه با جمله ی «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» نازل شد. پیامبر متوجه شد که کثیری که خداوند مقدر کند، قابل شماره نیست. (۶)

پاداش خدا به قرض دهندگان، هم در دنیا و هم در آخرت است. زیرا در کنار «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» می فرماید: «وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ» گویا حساب قیامت، جدا از پاداش های دنیوی است.

جلوی بد آموزی و سوء برداشت باید گرفته شود. اگر در اول آیه خداوند با لحنی عاطفی از مردم قرض می خواهد، بدنبال آن می فرماید: «وَ اللَّهُ يَفْبِضُ وَيَبْصِطُ» تا مبادا گروهی همچون یهود خیال کنند که خداوند فقیر است و بگویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» (۷) و همچنین بدانند که قرض گرفتن خدا، برای رشد انسان است، نه به خاطر نیاز او. منافقان می گفتند: به مسلمانان انفاق نکنید تا از دور رسول خدا پراکنده شوند. قرآن در جواب آنها فرمود: آنها در چه باوری هستند،

ص: ۳۸۷

۱-۱. بحار، ج ۷۴، ص ۳۱۱.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

٤-٤. نمل، ٨٩.

٥-٥. انعام، ١٦٠.

٦-٦. تفسير الميزان، ج ٢، ص ٣١٠.

٧-٧. آل عمران، ١٨١.

مگر نمی دانند خزائن آسمان ها و زمین در دست خداوند است! (۱)

پیام ها:

۱ کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «يُقْرِضُ اللَّهُ» بجای «يقرض الناس» ۲ برای ترغیب مردم به کارهای خیر، تشویق لازم است. «فَيَضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً» ۳ اگر ما گشایش و تنگ دستی را بدست خدا بدانیم، راحت انفاق می کنیم. «وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْصُطُ» ۴ اگر بدانیم که ما به سوی او باز می گردیم و هر چه داده ایم پس می گیریم، راحت انفاق خواهیم کرد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۶]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاءِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۲۴۶)

آیا ندیدی گروهی از بزرگان بنی اسرائیل را که بعد از موسی به پیامبر خود گفتند: برای ما زمامدار (و فرماندهی) برانگیز تا (تحت فرماندهی او) در راه خدا پیکار کنیم، او گفت: آیا احتمال می دهید که اگر دستور جنگ به شما داده شود (نافرمانی کرده و) پیکار و جهاد نکنید؟ گفتند: چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه و فرزندانمان رانده شده ایم؟ پس چون دستور جنگ بر آنان مقرر گشت، جز عدّه اندکی، سرپیچی کردند و خداوند به ظالمان آگاه است.

ص: ۳۸۸

«الْمَلَأَ» به بزرگان و اشرافی گفته می شود که هیبت آنها چشم و سینه ها را پر می کند.

بنی اسرائیل بعد از حضرت موسی علیه السلام، به خاطر قانون شکنی و رفاه طلبی، مجدداً تحت سلطه و فشار طاغوت قرار گرفته، آزادی و سرزمین خود را از دست دادند. آنها برای نجات از آوارگی و خارج شدن از زیر یوغ طاغوت، تصمیم به مبارزه گرفتند و از پیامبر خویش اشموئیل خواستند برای آنها فرمانده و امیری را انتخاب کند تا به رهبری او با طاغوت مبارزه کنند، ولی با همه این ادعاها وقتی دستور صادر شد، همه آنها جز اندکی به میدان نبرد پشت کرده و از آن دستور سرپیچی نمودند.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید با دقت تاریخ بنی اسرائیل را بنگرند و پند بگیرند. «أَلَمْ تَرَ» ۲ وجود رهبر الهی، مانع پراکندگی، آوارگی و ستم پذیری است. «مَنْ بَعْدَ مُوسَى» ۳ بعضی از انبیا، تنها برای گروهی از مردم رسالت داشتند، نه همه ی مردم. «إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ» (۱) ۴ فرمانده نظامی باید از سوی رهبر آسمانی انتخاب و نصب شود. «ابْعَثْ لَنَا» پس دین از سیاست جدا نیست.

۵ جنگ موفق، فرمانده لایق می خواهد. «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا» ۶ برای نجات از طاغوت ها باید به انبیای الهی پناه برد. «قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ» ۷ تعهد گرفتن از کسانی که پیشنهادات اصلاحی دارند لازم است. «هَلْ عَسَيْتُمْ» ۸ رهبر باید آینده نگر باشد و احتمال پیمان شکنی و فرار از مسئولیت را از سوی مردم بدهد. «هَلْ عَسَيْتُمْ»

ص: ۳۸۹

۱- ۱. اگر می فرمود: «نَبِيَّهِمْ» اشاره کمتری داشت که پیامبر خاصی است و همین که فرمود: «لَنَبِيِّ لَهْمُ» این اشاره تشدید می شود.

۹ جهاد برای رفع ظلم و دفاع از وطن، جهاد در راه خداست. «وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا» ۱۰. پیدایش مشکلات، سبب بیداری و حرکت برای رهایی است. «أَخْرَجْنَا» ۱۱ میدان مبارزه، عامل ارزیابی افراد پر ادعا است. «تَوَلَّوْا» خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد ۱۲ پیمان شکنان و شعار دهندگان بی عمل، ظالمند. «عَلَيْمٌ بِالظَّالِمِينَ» ۱۳ خداوند آگاه است، پس این همه تظاهر برای چه؟! «وَاللَّهُ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۷]

اشاره

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةَ مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۴۷)

و پیامبرشان به آنها گفت: همانا خداوند «طالوت» را برای زمامداری شما مبعوث (و انتخاب) کرده است، گفتند: چگونه او بر ما حکومت داشته باشد در حالی که ما از او به فرمانروایی شایسته تریم و به او ثروت زیادی داده نشده است؟ پیامبرشان گفت: خداوند او را بر شما برگزیده و توان علمی و جسمی او را افزون نموده است و خداوند ملکش (فرماندهی و رهبری) را به هر کس بخواهد می بخشد و خداوند (احسانش) وسیع و (به لیاقت ها و توانایی های افراد) آگاه است.

نکته ها:

کلمه «وَاسِعٌ» یعنی خداوند بی نیازی است که از هیچگونه بخششی عاجز نیست.

گرچه بنی اسرائیل از پیامبرشان فرمانده نظامی برای رهبری جنگ خواستند؛ «مَلِكًا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی از آنجا که آنان بهانه گرفته و گفتند: طالوت را به

ص: ۳۹۰

سلطنت چه کار؟ معلوم می شود که او علاوه بر فرمانده نظامی، سلطان آنان نیز قرار گرفت. این گروه ستمدیده بنی اسرائیل با آنکه برای رهایی از چنگال ظالمان، از پیامبرشان درخواست تعیین فرمانده کرده بودند، ولی وقتی پیامبرشان طالوت را که جوانی چوپان و فقیر و گمنام بود، به فرماندهی و زمامداری آنان تعیین نمود، گفتند: چگونه او می تواند فرمانده ما باشد در حالی که شهرت و ثروتی ندارد؟ و ما به جهت ثروت و دارایی که داریم، از او لایق تریم! پیامبر وقتی بهانه گیری آنها را به خاطر فقر و نداری طالوت شنید، فرمود: بی گمان خدا او را بر شما برگزیده است و او توانایی علمی و قدرت بدنی و نیروی لازم برای فرماندهی جنگ را دارد. خداوند هر کس را که بخواهد بخاطر لیاقت و استعدادهای نهفته اش فرماندهی می بخشد.

آری، اگر نظر او به سنگی تعلق گیرد، جواهر می شود و اگر به خاری افتد، گل و اگر به فقیری نظر کند فرمانده می شود.

آیا چوپانی که گوسفندانش گم می شوند، لیاقت فرماندهی دارد؟ در روایات آمده است: طالوت چوپانی بود که در پی گوسفندان گمشده اش از اطراف به سوی شهر آمده بود و به خدمت پیامبر رسید و خداوند به پیامبر وحی کرد که همین چوپان لیاقت فرماندهی دارد و او را به مردم معرفی کن.

شاید مراد از جمله ی «بَسَطَهُ فِي الْعِلْمِ» جامعیت علوم باشد. یعنی او در بسیاری از علوم، اطلاعات گسترده ای داشت.

پیام ها:

۱ پیامبران بر اساس وحی، جانشین خود را انتخاب می کنند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ» ۲ رهبری که خداوند تعیین کند، به نفع مردم است. «بَعَثَ لَكُمْ» ۳ اگر می خواهید به آزادی و نجات برسید، باید رهبر الهی را بپذیرید. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» ۴ دین از سیاست جدا نیست. انبیا مستقیماً در مسائل نظامی دخالت و فرمانده

نظامی عزل و نصب می کردند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ» ۵ از استعدادهای نهفته در افراد گمنام و فقیر، غافل نباشید. «قَدْ بَعَثَ لَكُمْ» ۶ نشانه ی ایمان واقعی، تسلیم خدا و رسول بودن است و بنی اسرائیل به خاطر پندار غلط تسلیم نبودند. «أَنْتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا» ۷ یکی از امتحانات الهی، نحوه برخورد ما با رهبر الهی است. «قَالُوا أَنْتَى يَكُونُ» ۸ خود برترینی، محکوم است. (۱) «نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ» ۹ نام و مقام و شهرنشینی، نشانه برتری نیست. در این آیه از کسانی که ملاک برتری را مال و مقام دانسته اند، انتقاد شده است. «لَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ» ۱۰ انتخاب الهی، بر اساس لیاقت است، نه گزاف و بیهوده. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۱۱ قدرت علمی و توانایی جسمی، دو شرط لازم برای فرماندهی لشکر است.

«بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۲ توانایی علمی، مهم تر از توانایی جسمی است. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ابتدا کلمه ی «الْعِلْمِ» آمد، سپس «الْجِسْمِ».

۱۳ اعلم بودن، در گزینش یک اصل است. «بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ» ۱۴ رهبر و مدیر باید زیر دستان خود را توجیه کند و دلیل کار و انتخاب خود را بازگو کرده و ابهامات را برطرف کند و نگوید این حق من است که هر کاری بخواهم انجام دهم. پیامبر دلیل انتخاب طالوت را توانایی علمی و جسمی او بیان کرد. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۱۵ نه فقر و گمنامی، مانع لطف الهی است و نه ثروت و شهرت، باعث آن. «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» ۱۶ سرچشمه ی اکثر اعتراضات مردم، کومه بینان نظری و کومه بینان فکری است، ولی علم خداوند بی نهایت و نامحدود است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۹۲

۱-۱. چنان که شیطان گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» اعراف، ۱۲.

اشاره

وَ قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَ آلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۴۸)

و پیامبرشان به آنها گفت: نشانه ی حکومت او این است که تابوت (عهد) به سوی شما خواهد آمد، (همان صندوقی که) آرامشی از پروردگارتان و یادگاری از میراث خاندان موسی و هارون در آن است، در حالی که فرشتگان آن را حمل می کنند، همانا در این موضوع، نشانه ی روشنی برای شما است، اگر ایمان داشته باشید.

نکته ها:

برای اینکه یهود به فرماندهی طالوت اطمینان و یقین پیدا کنند، پیامبرشان به آنها گفت: صندوق مقدس بنی اسرائیل به آنها بازگردانده می شود، تا نشانه ای برای انتخاب طالوت از سوی خداوند باشد. مراد از تابوت همان صندوق چوبی بود که مادر موسی، نوزاد خود را در آن گذاشت و به فرمان خدا در آب نیل انداخت و مأموران فرعون صندوق را گرفته و نوزاد را با آن به نزد فرعون بردند. آن صندوق هم چنان در دربار فرعون بود.

وقتی موسی علیه السلام به پیامبری رسید، الواح تورات را در آن قرار داد و به هنگام رحلت نیز زره و سایر یادگارهای خود را در آن گذاشت و به وصی خود «یوشع بن نون» سپرد. این صندوق، به صورت صندوقی مقدس که صندوق عهد نام گرفته بود، در میان بنی اسرائیل بود و آن را در جنگ ها پیشاپیش سپاه حمل می کردند، ولی کم کم قداست آن شکسته و مفقود شد. این صندوق ربوده شده را در زمان ریاست طالوت، خداوند از طریق ملائکک به آنان بازگرداند تا موجب آرامش و اطمینان خاطر آنان باشد. (۱)

ص: ۳۹۳

۱ سرچشمه ی آرامش خداوند است، گرچه با وسائل باشد. «فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ» ۲ انسان همیشه به آرامش نیاز دارد، به خصوص در آستانه رفتن به میدان جهاد.

«فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ» (۱)

۳ رهبر الهی، نشانه ی الهی لازم دارد. چون طالوت انتخاب شده از جانب خداوند بود، لازم بود نشانه ای الهی او را تأیید کند. «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ اگر صندوقی که با بدن موسی و الواح تورات تماس داشته، مقدس و آرام بخش است، پس مقدس شمردن صندوقی که بر روی قبر اولیای الهی است، خلاف قرآن نیست. زیرا در همه آن صندوق هایی که در مشاهد مشرفه است، «بقیه مِمَّا تَرَكَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ» قرار دارد. «بَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ» ۵ حفظ آثار انبیا، ارزش داشته و مایه ی آرامش خاطر و تبرک است. «بَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۴۹]

اشاره

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۲۴۹)

پس هنگامی که طالوت، سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت: خداوند شما را به یک نهر آب آزمایش می کند، پس هر که از آن بنوشد از من نیست و هر کس از آن نخورد از من هست، مگر آنکه با دست، مشتی برگردد (و

ص: ۳۹۴

۱- ۱). کلمه «سکینه» در این آیه با توجه به آیات قبل که بنی اسرائیل عازم میدان جهاد و دفاع بودند، نشانه ی اهمیت و لزوم آرامش فکری در جبهه است.

بیاشامد. پس (همین که به نهر آب رسیدند)، جز اندکی همه از آن نوشیدند، سپس هنگامی که او و یاوران با ایمان او از آن نهر گذشتند، (و دشمن را دیدند) گفتند: امروز ما توانایی مقابله با جالوت و سپاهیان او را نداریم. اما آنها که اعتقاد داشتند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز قیامت ایمان داشتند) گفتند: چه بسا گروهی اندک که با اذن خدا بر گروهی بسیار پیروز شدند و خداوند با صابران (و استقامت کنندگان) است.

نکته ها:

کلمه «جنود» جمع «جند» به معنای لشکر است و حضور چندین لشکر بعد از اعراض گروه هایی از مردم، نشانه کثرت جمعیت آنان است.

این آیه خبر از مردودی گروه زیادی از بنی اسرائیل می دهد که از صحنه آزمایش نوشیدن آب و تحمل تشنگی، سربلند بیرون نیامدند. اما این گروه باقیمانده، آزمایش دیگری داشتند که آزمایش روحی و معنوی بود. وقتی آنان با سپاه انبوه جالوت مواجه شدند، گفتند: ما توانایی مقابله با این سپاه مسلح را نداریم. ولی آنهایی که به روز قیامت ایمان داشتند، گفتند: پیروزی به دست خداست، ای بسا گروه های اندک که به اذن خداوند بر سپاهیان بزرگ پیروز می شوند.

پیروزی در یک مرحله از آزمایش، کافی نیست. افرادی در بعضی از مراحل موفق می شوند، ولی در مرحله ای دیگر شکست می خورند. در این داستان گروهی رهبر را بخاطر فقر نپذیرفتند، گروهی در آزمایش شکم، شکست خوردند و گروهی در برخورد با دشمن خود را باختند.

طالوت در ابتدا جمعیت را به خود نسبت نداد و فرمود: «جُنُودِهِ»، بلکه فرمود:

«بِالْجُنُودِ» گرچه لشکریان انبوه بودند و فرماندهی او را پذیرفته اند، ولی هنوز میزان فرمانبری آنان را آزمایش نکرده است، ولی بعد از آزمایش، به خود نسبت می دهد. «فَإِنَّهُ مِنِّي» امام باقر علیه السلام می فرماید:

افرادی که تا آخر کار به طالوت وفادار ماندند، سیصد و سیزده

حساب دو گروه روشن است، هر کس ننوشد قطعاً خودی است و هر کس بنوشد قطعاً بیگانه است، ولی کسانی که با مشت نوشیدند، نه خودی هستند و نه بیگانه.

باید آنان را نه مأیوس کرد و نه مشمول الطاف. لذا برای «مَنْ اعْتَرَفَ عُزْفَهُ بِيَدِهِ» نه کلمه «مِنِّي» بکار رفته و نه «فَلَيْسَ مِنِّي».

کسانی که دستشان به اموال مردم یا اموال دولتی رسید، ولی با کرامت و زهد از کنارش گذشتند و حرص و طمع آنان را آلوده نکرد، حزب اللّهی هستند و کسانی که پشت خود را با ذخیره اموال می بندند، مؤمن واقعی نیستند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي»

پیام ها:

۱ یکی از وظایف فرمانده نظامی آن است که نیروهای رزمی را از تماشاچیان جدا سازد. «فَصَلِّ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ» ۲ یکی از راههای آزمایش، ممنوعیت های موسمی است. راحت طلبی و عدم تحمل فشارها و سختی های موسمی و موقتی، با سلحشوری سازگاری ندارد.

«إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»

۳ قبل از برخورد و مقابله با دشمن، باید تمرین مقاومت کرد. «مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ» ۴ مدیر باید نیروهای غیر مفید را طرد کند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي» ۵ تسلیم فرمانده بودن، رمز موفقیت است. «مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي» ۶ حساب نیاز ضروری، از حساب رفاه کامل جداست. «إِلَّا مَنْ اعْتَرَفَ عُزْفَهُ بِيَدِهِ» ۷ کسانی که از میدان امتحان بیرون آیند، اندک هستند. «إِلَّا قَلِيلًا» ۸ انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. در این ماجرا شعار دهنده بسیار بود، ولی آنان که در آزمایشات موفق شدند، اندک بودند. «إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ»

ص: ۳۹۶

۹ ایمان به معاد و وعده های الهی، توانایی ایستادگی در برابر سختی ها و مشکلات را ایجاد می کند. «مُتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ ایمان، درجاتی دارد. با اینکه گروهی همراه با طالوت بودند و به او ایمان داشتند و از نوشیدن آب هم گذشتند؛ «آمَنُوا مَعَهُ» ولی هر مؤمنی رزمنده نیست، تنها مؤمنانی رزمنده هستند که به لقاء الله ایمان داشته باشند. «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ» ۱۱ فراوانی عده و عده ی دشمن در برابر اراده ی خداوند چیزی نیست. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۲ نیروهای کیفی بر نیروهای کمی برتری دارند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ» ۱۳ مؤمن مخلص، پیروزی را از خدا می داند. «بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۴ مسلمانان اگر صبور و پایدار باشند، نباید از تعداد زیاد دشمن هراس داشته باشند. زیرا خداوند با صابران است. «وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۰]

اشاره

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۲۵۰)

و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند، گفتند: پروردگارا صبر و شکیبایی بر ما فرو ریز و قدمهای ما را ثابت و استوار بدار و ما را بر گروه کافران پیروز فرما.

پیام ها:

۱ همیشه و به خصوص در جبهه ها، دعا همراه با حرکت لازم است، نه دعا به جای حرکت. «بَرَزُوا لِجَالُوتَ» («رَبَّنَا أَفْرِغْ» ۲ صبر و پیروزی، ملازم یکدیگرند. در اثر صبر، ظفر آید. «صَبْرًا») («وَأَنْصُرْنَا» ۳ دعاها ی خود را با «رَبَّنَا» آغاز کنیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ» ۴ در شدا ید، انسان به صبر بسیار محتاج است. «أَفْرِغْ» به معنای نزول فراوان

ص: ۳۹۷

است. کلمه «صَبْرًا» نیز در قالب نکره آمده است که نشانه‌ی صبر بزرگ است.

۵ پشت سر گذاشتن امتحانات و موفقیت در آنها شما را مغرور نکند، باز هم از خداوند استمداد نمائید. «تَبَّتْ أَفْئَامُنَا» ۶ وظیفه انسان، حرکت و تلاش است، اما پیروزی بدست خداست. «وَ أَنْصُرْنَا» ۷ پیروزی در جنگ، زمانی با ارزش است که هدف رزمندگان برتری حق بر باطل باشد، نه برتری یکی بر دیگری. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۱]

اشاره

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (۲۵۱)

سپس آنها (جالوت و یاران او) به اذن خداوند، سپاه دشمن را درهم شکستند و داود (که جوانی کم سن و سال، ولی مؤمن، شجاع و از یاران طالوت بود)، جالوت را (که فرمانده سپاه دشمن بود) کشت، و خداوند حکومت و حکمت به او عطا نمود و از آنچه می خواست به او آموخت. و اگر خداوند (فساد) بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند، قطعاً زمین را فساد می گرفت. ولی خداوند نسبت به جهانیان لطف و احسان دارد.

نکته ها:

بر اساس روایات، داود علیه السلام بر اثر همین شجاعت و دلاوری به مقام نبوت رسید و فرزندش سلیمان علیه السلام نیز از انبیای الهی گردید.

در روایات می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

خداوند به خاطر یک مسلمان صالح، بلا را از صد هزار خانه از همسایگان دور می کند. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت نمودند: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ» (۱)

ص: ۳۹۸

با توجه به آیات گذشته معلوم می شود که عوامل پیروزی در چند چیز است:

۱ رهبر توانا و لایق. «زَادَهُ نَسِيطَهُ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ۲ پیروان مؤمن. «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ» ۳ توکل. «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهَا كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۴ صبر و استقامت. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ ثَبِّتْ أَقْدَامَنَا» ۵ انگیزه ی الهی داشتن. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

پیام ها:

۱ گرچه تلاش و جهاد از شما بود، اما شکست دشمن بدست خداوند است.

«فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲ دعاهای خالصانه رزمندگان و مجاهدان، مستجاب می شود. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ. فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۳ تا استعداد، لیاقت، ایثار و سابقه درخشانی نباشد، کسی مورد لطف خاص الهی قرار نمی گیرد. «وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ» ۴ در جبهه و جهاد، لبه ی تیز حمله به سوی فرماندهی دشمن باشد. «قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ» ۵ نام کسانی را که در جنگ مردانگی از خود نشان داده اند، زنده نگاه دارید.

«قَتَلَ دَاوُدُ»

۶ نابودی رهبر کفر، با تار و مار شدن لشکر او برابر است. «فَهَزَمُوهُمْ» «قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ» ۷ اگر در برابر متجاوز و ظالم دفاع صورت نگیرد، فساد و تباهی زمین را فرا خواهد گرفت. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ» «لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» ۸ جنگ با مفسدان، یک ضرورت است. اگر عنصر مضر حذف نشود، عناصر دیگر به تباهی کشیده می شوند. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ» «لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» ۹ اراده و فضل الهی از راه عوامل طبیعی عملی می شود. «دَفَعُ اللَّهُ» «بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

ص: ۳۹۹

۱۰ حکم جهاد و دفاع در برابر متجاوز، فضل الهی است. «اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۲]

اشاره

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۵۲)

اینها آیات خداوند است که به حق بر تو می خوانیم و برستی تو از فرستادگان الهی هستی.

نکته ها:

این آیه، پایان جزء دوم قرآن است و می فرماید: داستان ها و حوادثی که در آیات گذشته از آنها سخن به میان آمد، مایه ی عبرت و درس آموزی است.

داستان مرگ هزاران نفر در یک لحظه و زنده شدن مجدد آنان با دعای پیامبر، اعطای منصب رهبری به جوان چوپانی گمنام، ولی لایق و دانا، پیروزی گروهی اندک بر گروه انبوه دشمن، شهادت و شجاعت یک نوجوان در جنگ و اعطای مقام نبوت به او، همه و همه جلوه هایی از آیات الهی و نشانه هایی از صدق گفتار و رسالت پیامبر اسلام است.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۳]

اشاره

تِلْمَكَ الرَّسُولُ فَضَّلْنَا بِبَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مِنْ كَلِمِ اللَّهِ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اِخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (۲۵۳)

آن پیامبران، ما بعضی از آنان را بر بعضی برتری دادیم. از آنان کسی بود که خداوند با او سخن گفته و درجات بعضی از آنان را بالا برد، و به عیسی بن مریم نشانه های روشن (و معجزات) دادیم و او را با روح القدس (جبرئیل) تأیید نمودیم، و اگر خدا می خواست، کسانی که بعد از آنان (پیامبران) بودند، پس از

ص: ۴۰۰

آنکه نشانه های روشن برای آنها آمد، با هم جنگ و ستیز نمی کردند. (امّا خداوند مردم را در پیمودن راه سعادت آزاد گذارده است)، ولی با هم اختلاف کردند پس برخی از آنان ایمان آورده و بعضی کافر شدند. (و باز) اگر خدا می خواست (مؤمنان و کافران) با هم پیکار نمی کردند، ولی خداوند آنچه را اراده کند انجام می دهد. (و اراده حکیمانه ی او بر آزاد گذاردن مردم است).

نکته ها:

گرچه طبق احادیث، تعداد انبیا ۱۲۴ هزار نفر بوده است، امّا تنها نام ۲۵ نفر از آنان در قرآن آمده و نام دیگران برده نشده است؛ «مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقُصِّصْ» (۱) مقام و درجات انبیا یکسان نیست و هر کدام جایگاه و امتیازاتی دارند. مثلاً امتیاز پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتمیت، امّی بودن، تحریف نشدن کتابش، امتیاز ابراهیم علیه السلام یک تنه ائمت بودن و نسل مبارک داشتن، امتیاز نوح علیه السلام طول عمر و پایداری و دریافت سلام ویژه از طرف خداوند است. در این آیه، امتیاز حضرت موسی و عیسی علیهما السلام بیان شده که موسی مخاطب سخن خداوند و عیسی مؤید به روح القدس بوده است. کلمه «دَرَجَاتٍ» نشانه ی برتری های متعدّد است.

فخر رازی در تفسیر کبیر ذیل این آیه، حدود بیست امتیاز برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان کرده است. از آن جمله: معجزه ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرآن کریم بر همه معجزات برتری دارد. دیگر اینکه پیامبر اسلام بر همه پیامبران گواه است، چنان که می فرماید: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۲)

پیام ها:

۱ انبیا، مقامی بس والا دارند. «تِلْكَ» اشاره به دور و مقام والاست.

۲ انبیا، همه در یک رتبه نیستند. یگانگی در هدف، مانع بعضی کمالات ویژه و برتری های خاص نیست. «فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ»

ص: ۴۰۱

۱-۱. غافر، ۷۸.

۲-۲. نساء، ۴۱.

۳ تجلیل از انبیای گذشته لازم است. موسی و عیسی علیهما السلام در آیه تکریم شده اند.

﴿مَنْ كَلَّمَ اللَّهَ﴾

﴿عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ﴾

۴ سنت و قانون خداوند، آزاد گذاشتن انسان است. او می تواند مردم را به اجبار به راه حق وادار کند، اما رشد واقعی در سایه آزادی است. در این آیه دو بار می خوانیم که اگر خدا می خواست، اختلاف و نزاعی میان مردم ایجاد نمی شد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ»
۵ ریشه ی اکثر اختلافات، هوس ها، حسدها و خودبینی هاست، نه جهل و ناآگاهی. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۶ راه انبیا، همراه با دلیل روشن است. «الْبَيِّنَاتِ» ۷ اختلافات اعتقادی، از عوامل پیدایش جنگ هاست. البته دین منشأ اختلاف نیست، بلکه مردم اختلاف می کنند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ» (وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا) ۸ اختلاف عقائد مردم، دلیل اختیار آنها است. «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۵۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از آنچه به شما روزی داده ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه خرید و فروشی در آن است و نه دوستی و نه شفاعتی، و (بدانید که) کافران همان ستمگران هستند. (که هم به خود ستم می کنند و هم به دیگران).

نکته ها:

در این آیه خداوند اهرم هایی را برای تشویق مردم به انفاق بکار برده است، الف: آنچه داری، ما به تو دادیم از خودت نیست. «رَزَقْنَاكُمْ» ب: مقداری از آنچه داری کمک کن، نه همه را. «مِمَّا» ج: این انفاق برای قیامت تو، از هر دوستی بهتر است. «يَأْتِيَ يَوْمٌ»

ص: ۴۰۲

۱ قبل از دستور، مردم را با احترام صدا زیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ استفاده از فرصت ها در کارهای خیر، ارزش است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ» ۳ محروم کردن امروز، محروم شدن فرداست. اگر امروز انفاق و بخششی صورت نگیرد، در آن روز هم محبت و دوستی و وساطتی در بین نخواهد بود. «أَنْفِقُوا» («يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ» ۴ یاد معاد، عاملی برای تشویق به انفاق است. «أَنْفِقُوا») («يَأْتِيَ يَوْمٌ» ۵ یکی از راههای ایجاد روحیه ی سخاوت، توجه به دست خالی بودن انسان در قیامت است. «لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» ۶ بخل، نشانه ی کفران نعمت و کفر به وعده های الهی است. «أَنْفِقُوا») («وَالْكَافِرُونَ» ۷ کفر، نمونه ی بارز ظلم است. «الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۵]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۲۵۵)

اللَّهُ، که جز او معبودی نیست، زنده و برپادارنده است. نه خوابی سبک او را فرا گیرد و نه خوابی سنگین. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. کیست آنکه جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند. گذشته و آینده آنان را می داند. و به چیزی از علم او احاطه پیدا نمی کنند مگر به مقداری که او بخواهد. کرسی (علم و قدرت) او آسمان ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آن دو بر او سنگین نیست و او والا و بزرگ است.

به مناسبت وجود کلمه ی «کرسی» در آیه، رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیه «آیه الکرسی» نامید. در روایات شیعه و سنی آمده است که

این آیه به منزله ی قلّه قرآن است و بزرگترین مقام را در میان آیات دارد. (۱) همچنین نسبت به تلاوت این آیه سفارش بسیار شده است، از علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود:

بعد از شنیدن فضیلت این آیه، شبی بر من نگذشت، مگر آنکه آیه الکرسی را خوانده باشم. (۲)

در این آیه، شانزده مرتبه نام خداوند و صفات او مطرح شده است. به همین سبب آیه الکرسی را شعار و پیام توحید دانسته اند. هر چند در قرآن بارها شعار توحید با بیانات گوناگون مطرح شده است، مانند: «لا إله الا الله» (۳)، «لا إله إلا هو» (۴)، «لا إله إلا أنت» (۵)، «لا إله إلا أنا» (۶)، ولی در هیچ کدام آنها مثل آیه الکرسی در کنار شعار توحید، صفات خداوند مطرح نشده است.

صفات خداوند دو گونه اند، برخی صفات، عین ذات او هستند و قابل تجزیه از ذات الهی نمی باشند. مانند: علم، قدرت و حیات. اما برخی صفات که آنها را صفات فعل می نامند، مربوط به فعل خداوند است، مثل خلق کردن و عفو نمودن. منشأ اینگونه صفات، اراده الهی است که اگر بخواهد خلق می کند، ولی درباره ی صفات ذات این را نمی توان گفت که اگر خداوند بخواهد می داند و اگر نخواهد نمی داند. اگر بخواهیم صفات ذات را تشبیه کنیم، باید بگوئیم عالم و قادر بودن برای خداوند، نظیر مخلوق بودن برای انسان است. هرگز صفت مخلوق بودن از انسان جدا نمی شود، همانگونه که هرگز صفت علم از خداوند جدا نمی شود.

کلمه «إِلَه» درباره هر معبودی بکار می رود، خواه حقّ و یا باطل، «أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر روح المعانی، ج ۳، ص ۱۰ و تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۵۴.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۹۱؛ المیزان، ج ۲، ص ۳۵۵.

۳-۳. صفات، ۳۵.

۴-۴. بقره، ۱۶۳.

۵-۵. انبیاء، ۸۷.

۶-۶. نحل، ۲.

إِلَهُهُ هُوَ» (۱) ولی کلمه «الله» نام ذات مقدّس الهی است. معبودان غیر از خدا، از آفریدن مگسی عاجزند؛ «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۲) و آنان که به پرستش غیر خدا می پردازند، از بلندای توحید به دره های خوفناک سقوط می کنند. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنْ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ» (۳) «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اولین صفحه شناسنامه ی هر مسلمان است. اولین شعار و دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز با همین جمله بود: «قولوا لا إله الا الله تفلحوا» (۴) هم چنان که فرمود: «من قال لا إله الا الله مخلصا دخل الجنة و اخلاصه بها ان تحجزه لا إله الا الله عما حرم الله»

هر کس خالصانه شعار توحید سر دهد، وارد بهشت می شود و نشان اخلاص او آن است که گفتن

لا إله إلا الله

«وی را از حرامهای الهی دور سازد. (۵)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «قول لا إله الا الله ثمن الجنة» (۶)

گفتن «لا إله الا الله

بهای بهشت

است. هم چنان که امام رضا علیه السلام در حدیث قدسی نقل کرده اند: «کلمه لا إله الا الله حصنی» (۷)

کلمه ی توحید، دژ مستحکم الهی است.

آری، توحید، مایه ی نجات و رستگاری انسان است. البته همانگونه که می گویند هر کس به دانشگاه یا حوزه علمیه قدم گذاشت، دانشمند شد. یعنی به شرط اینکه تمام دروس لازم را بخواند. گفتن «لا إله إلا الله» نجات دهنده است، اما با داشتن شرایطش که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

اعتقاد به توحید، همه ی قدرت ها و جاذبه ها را در چشم انسان کوچک و حقیر می کند. نمونه ای از آثار تربیتی توحید همین است که مسلمانان در برابر پادشاهان و صاحبان قدرت سجده نمی کردند. در دربار نجاشی پادشاه حبشه، پناهندگان مسلمان گفتند: «لا نسجد الا لله» ما به غیر خدا سجده نمی کنیم. (۸) دحیه کلبی یکی دیگر از مسلمانان در کاخ قیصر روم، سجده نکرد و در جواب کاخ نشینان گفت:

ص: ۴۰۵

۱-۱. فرقان، ۴۳.

۲-۲. حج، ۷۳.

۳-۳. حج، ۳۱.

- ۴-۴. کنز العمال، ح ۳۵۵۴۱.
- ۵-۵. ثواب الاعمال، ص ۲۰.
- ۶-۶. بحار، ج ۹۳، ص ۱۹۶.
- ۷-۷. بحار، ج ۳، ص ۷.
- ۸-۸. سیره ی حلبی، ج ۱، ص ۳۸۷.

من برای غیر خداوند سجده نمی کنم. (۱)

آری، توحید انسان را تا آنجا بالا می برد که حتی بهشت و دوزخ نیز برای او مطرح نمی شود. امامان معصوم علیهم السلام نیز برای تربیت چنین انسان هایی تلاش می کردند.

علی علیه السلام فرمودند: «لا تکن عبد غیرک و قد جعلک الله حراً» (۲)،

بنده دیگری مباش که

خداوند تو را آزاد آفریده است.

لازم است مسلمانان هر روز و در هر جا با صدای بلند، اذان بگویند و فریاد آزادی از بندگی خدایان دروغین و طاغوت ها را سر دهند. و گوش نوزادان خود را قبل از هر صدایی، با طنین توحید «بِلا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ*» آشنا سازند.

«هُوَ الْحَيُّ»

در فراز هفتادم دعای جوشن کبیر، حی بودن خداوند را اینگونه مطرح می کند:

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشارکه حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی یا قیوم» آری، خداوند زنده است، قبل از هر زنده ای و بعد از هر زنده ای. در زنده بودن، وی را نظیر و شریکی نیست و برای زنده ماندن، نیازمند دیگری نیست. او زندگان را می میراند و به همه زنده ها روزی می بخشد. او زندگی را از زنده ای دیگر به ارث نبرده، بلکه به مردگان نیز زندگی می بخشد. او زنده و پا برجاست.

معنای حیات درباره ذات پروردگار با دیگران فرق می کند و مانند سایر صفات الهی، از ذات او جدایی ناپذیر است و در آن فنا راه ندارد؛ «وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» (۳) او در حیات خویش نیازمند تغذیه، تولید مثل، جذب و دفع، که لازمه حیات موجوداتی همچون انسان و حیوان و گیاه است، نیست. «یا حی الذی لیس کمثله حی»

ص: ۴۰۶

۱-۱. سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۷۲.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

۳-۳. فرقان، ۵۸.

«الْقِيَوْمُ» از ریشه ی «قیام»، به کسی گفته می شود که روی پای خود ایستاده و دیگران به او وابسته هستند. (۱) کلمه ی «الْقِيَوْمُ» سه مرتبه در قرآن آمده است و در هر سه مورد در کنار کلمه «الْحَيُّ» قرار دارد.

قیام او از خود اوست، ولی قیام سایر موجودات به وجود اوست. و مراد از قیومیت پروردگار، تسلط و حفاظت و تدبیر کامل او نسبت به مخلوقات است.

قیام او دائمی و همه جانبه است، می آفریند، روزی می دهد، هدایت می کند و می میراند و لحظه ای غافل نیست.

هر موجود زنده ای برای ادامه ی حیات، نیازمند منبع فیض است. همچون لامپی که برای ادامه ی روشنی، نیاز به انحصال برق دارد. تمام موجودات برای زنده شدن باید از «الْحَيُّ» تغذیه شوند و برای ادامه ی زندگی باید از «قیوم» مایه بگیرند.

امام علی علیه السلام می فرماید: «کل شیء خاضع له و کل شیء قائم به»

هر چیزی تسلیم او و هر چیزی وابسته به اوست. (۲) نقل کرده اند که در جنگ بدر رسول خدا صلی الله علیه و آله مکرر در سجده می گفتند: «یا حی یا قیوم» (۳) «لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ» امام صادق علیه السلام فرموده اند: «ما من حی الا و هو ینام خلا الله وحده»

هیچ زنده ای نیست مگر اینکه می خوابد، تنها خداوند از خواب بدور است. (۴)

خداوند حی است و نیازمند خواب و چرت نیست. (۵) خواب، زنده ها را از خود منقطع می کند تا چه رسد به دیگران، ولی خداوند خواب ندارد و همواره بر همه چیز قیومیت دارد.

ص: ۴۰۷

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

۳- ۳. روح البیان، ج ۱، ص ۴۰۰.

۴- ۴. بحار، ج ۵۹، ص ۱۸۵.

۵- ۵. چون در طبع انسان، ابتدا حالت رخوت و چرت پیدا می شود، سپس خواب می آید، قرآن هم کلمه ی «سِنَّة» را مقدم بر «نوم» بکار برده است.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

مالک حقیقی همه چیز اوست و مالکیت انسان در واقع عاریتی بیش نیست.

مالکیت انسان، چند روزه و با شرایط محدودی است که از طرف مالک حقیقی یعنی خداوند تعیین می شود. حال که همه مملوک او هستند، پس چرا مملوکی مملوک دیگر را پرستد؟ دیگران نیز بندگانی همچون ما هستند؛ «عِبَادُ اللَّهِ أَكْثَرُكُمْ» (۱) طبیعت، ملک خداست و قوانین حاکم بر آن محکوم خداوندند. ای کاش انسان ها هم از ملک او و هم از ملک او بهتر استفاده می کردند. اگر همه چیز از خدا و برای خداست، دیگر بخل و حرص چرا؟ آیا خدای خالق، ما را رها کرده است؟ «أَيُّ يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (۲) امام کاظم علیه السلام از در خانه شخصی بنام «بُشْر» می گذشت، متوجه سر و صدا و آواز لهو و لعبی شدند که از خانه بلند بود. از کنیزی که از آن خانه بیرون آمده بود پرسیدند صاحبخانه کیست؟ آیا بنده است؟! جواب داد: نه آقا، بنده نیست آزاد است. امام فرمود: اگر بنده بود این همه نافرمانی نمی کرد. کنیز سخن امام را وقتی وارد منزل شد به صاحبخانه باز گفت. او تکانی خورد و توبه کرد. (۳)

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود:

اولین درجه تقوا و بندگی خدا آن است که انسان خودش را مالک نداند. (۴)

«مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ»

مشرکان، خداوند را قبول داشتند؛ «لَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۵) ولی بت ها را شفیع می دانستند: «وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۶) آیه الکرسی، این پناهگاه موهوم را در هم می کوبد و می گوید: کیست که بدون اجازه ی او بتواند شفاعت کند؟ نه تنها هستی برای اوست، کارآیی هستی نیز با اذن اوست. با خیال و توهم شما، مخلوقی شفیع دیگری نمی شود. شفاعت در قیامت وجود دارد،

ص: ۴۰۸

۱-۱. اعراف، ۱۹۴.

۲-۲. قیامت، ۳۶.

۳-۳. تتمه المنتهی، ص ۳۲۹.

۴-۴. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۵-۵. لقمان، ۲۵.

۶-۶. یونس، ۱۸.

ولی با حساب و کتاب و با اذن خداوند. اگر از کسی عملی سر می زند، با اذن و اراده خداوند بوده و قیوم بودن او خدشه بردار نیست تا بتوان در گوشه ای دور از خواست او کاری صورت داد.

شفاعت آن است که یک موجود قوی به موجود ضعیف یاری برساند. مثلاً در نظام آفرینش، نور، آب، هوا و زمین، دانه ی گیاه را یاری می کنند تا به مرحله درخت برسد. در نظام کیفر و پاداش نیز، اولیای خدا گنهکاری را یاری می رسانند تا نجات یابد. (۱) ولی هرگز این امدادها نشانه ی ضعف خداوند و یا تأثیرپذیری او نیست. زیرا خود اوست که مقام شفاعت و اجازه آن را به اولیای خود می دهد. و اوست که نظام آفرینش را به نوعی آفریده که وقتی دانه در مسیر رستن قرار گرفت، با نور و هوا و خاک رشد می کند.

به هر حال عوامل مادی و کمک هایی که انسان از مخلوقات می گیرد، در پرتو اذن اوست و در چهار چوب قوانینی است که او حاکم کرده است. به همین دلیل افرادی از شفاعت شدن محرومند؛ «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ اللَّهِ أَفَعِينَ» (۲) چنان که نور، حرارت، آب و خاک، دانه ای را رشد می دهند که قابلیت رشد داشته باشد.

حساب شفاعت از حساب پارتی بازی و توصیه های بی دلیل دنیوی در جوامع فاسد، جدا است. شفاعت، برای جلوگیری از یأس و ناامیدی و ایجاد پیوند مردم با اولیای خداست. شفاعت، پاداشی است که خداوند به اولیای خود می دهد و بهره گیری از آن در روز قیامت، تجسمی از بهره گیری انسان، از نور علم و هدایت انبیا و اولیا در دنیا است.

شفاعت کننده، قدرت مستقلی در برابر قدرت خداوند نیست، بلکه پرتوی از اوست و مقام شفاعت مخصوص کسانی است که او بخواهد. لذا نباید بت پرستان با شعار؛ «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۳) خیال کنند که بهره مند از شفاعت خواهند شد.

ص: ۴۰۹

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «نحن الشافعون» ما هستیم آنهایی که اذن شفاعت دارند. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۵۸.

۲- ۲. مدثر، ۴۸.

۳- ۳. یونس، ۱۸.

یادآوری این نکته لازم است که عبادت غیر خداوند شرک است، ولی دعوت و خواندن غیر خدا، همه جا شرک نیست. جملات: «يَدْعُوكَ» (۱)، «يَدْعُوكُمْ» (۲)، «يَدْعُونَ» (۳)، «نَدْعُ» (۴) و «دُعَاءَ الرَّسُولِ» (۵) که در قرآن آمده است، هیچ یک با شرک ربطی ندارد. لکن هر دعوتی ارزشمند نیست، بیمار اگر پزشک را صدا زند، حق است و اگر فالگیر را صدا زند باطل است.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

خداوند همه ی واقعیات را می داند و شفاعت نزد پروردگار، تلاش برای اثبات بی گناهی شخصی نیست، بلکه شفاعت، تلاش برای نجات و عفو است. آگاهی خدا باید موجب شود که اندکی انسان حیا کند، او از درون سینه ها خبر دارد و از رازهای پنهانی و آشکار با خبر است، از درون رحم مادران خبر دارد که نوزاد پسر است یا دختر. علم روز قیامت و اندازه هر چیزی را می داند. (۶) در حالی که علم ما انسان ها محدود است. ما صدا را تا حدی می شنویم، دیدنی ها را تا حدودی می بینیم، اسرار را نمی دانیم، مگر آن قسمتی را که خداوند اراده کند و اجازه دهد.

«وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ»

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: مراد از «عرش»، علمی از خداوند است که انبیا و رسل را به آنها آگاه کرده است (۷) ولی «کرسی»، علمی هستند که آنها را هیچ کس نمی داند. (۸)

برخی «کرسی» را کنایه از قدرت و حکومت خدا می دانند که آسمان ها و زمین را

ص: ۴۱۰

۱-۱. قصص، ۲۵.

۲-۲. آل عمران، ۱۵۳.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۴.

۴-۴. آل عمران، ۶۱.

۵-۵. نور، ۶۳.

۶-۶. «يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ سَبْأً، ۲. «إِنَّ تَخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمَهُ اللَّهُ» آل عمران، ۲۹. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» انعام، ۵۹؛ «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» طه، ۷. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» هود، ۵؛ «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۷-۷. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۵۹.

۸-۸. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۴۰.

در بر گرفته است. با آنکه جهان بس وسیع است و زمین نسبت به آن همچون حلقه انگشتری در بیابان، ولی با همه اینها حفظ و نگهداری آنها برای خداوند سنگین نیست. آیه الکرسی به مردم می فهماند که خداوند نه تنها مالکِ عالم و عالم به تمام مملوک های خود است، بلکه سراسر هستی با همه ی مخلوقاتش، تحت سلطه و قدرت اوست. (۱) و مردم قدرت نامحدود خالق را با قدرت مخلوق مقایسه نکنند. زیرا خستگی، از عوارض ماده است، اما توانایی خداوند عین ذات اوست. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» (۲) علی علیه السلام می فرماید:

خداوند را، نه گذشت زمان

پیر و فرسوده می کند و نه خود دگرگون گشته و تغییر می یابد. (۳)

آری، توجّه به قدرت نامحدود خداوند، در روح مؤمن آرامش ایجاد می کند و مؤمن با آن خویشتن را در مصونیت و امان می یابد.

هر یک از صفات خدا: قیوم، حی، علیم، قدیر و عظیم، نقش سازنده ای در تربیت انسان دارد. زیرا بهترین مکتب آن است که به پیروان خود امید و عشق بدهد، سرنوشت و آینده آنان را روشن کند و پیروانش نیز بدانند که هر لحظه زیر نظر هستند، لغزشهایشان قابل عفو است و حاکم آنان مهربان است.

خلاصه آنکه خدایی سزاوار پرستش است که زنده و پابرجا و نستوه باشد، گرفتار ضعف و خستگی و دچار خواب و چرت نگردد، احدی بدون اراده او قدرت انجام کاری را نداشته باشد. همه چیز را بداند و بر همه چیز احاطه و تسلط داشته باشد. این چنین خدایی می تواند معبود و محبوب باشد و به چنین خدایی می توان توکل کرد و عشق ورزید و به او امیدوار بود. خدایی که قرآن اینگونه معرفی می کند، با خدای انجیل و تورات تحریف شده قابل مقایسه نیست. آن کسانی که در بن بست های تنگ و تاریک نظام مادی جهان گرفتار شده اند، چگونه می اندیشند؟ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

ص: ۴۱۱

۱-۱). «بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ» بقره، ۱۱۶. و «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹.

۲-۲). هود، ۶۶.

۳-۳). نهج البلاغه، خطبه ی ۲۲۸.

۱ هیچ موجودی جز او، ارزش معبود شدن ندارد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ حیات واقعی و ابدی و همه ی حیات های دیگر از آن اوست. «الْحَيُّ» ۳ همه چیز دائماً به او بستگی دارد و لحظه ای از تدبیر او خارج نیست. «الْقَيُّومُ» ۴ همه چیز از اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۵ نه تنها هستی از اوست، کارایی هستی نیز از اوست. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ» ۶ با خیال و توهم شما، چیزی شفیع و واسطه نمی شود. «مَنْ ذَا الَّذِي» ۷ احدی از او مهربان تر نیست. علاقه و مهربانی هر شفيعی از اوست. «إِلَّا يَأْذَنُ» ۸ خداوند بر همه چیز و در همه حال آگاه است، پس از گناه در برابر او حیا کنیم.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

۹ او بر همه چیز احاطه دارد، ولی دیگران بدون اراده او حتی به گوشه ای از علم او احاطه ندارند. (۱) «لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ» ۱۰ حکومت و قدرت او محدود نیست. «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ» ۱۱ حفاظت هستی برای او سنگین نیست. «وَلَا يَؤُدُّهُ» ۱۲ کسی که از هستی حفاظت می کند، می تواند ما را در برابر خطرات حفظ کند.

«حِفْظُهُمَا»

و لذا برای حفاظت، سفارش به خواندن آیه الکرسی شده است.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۶]

اشاره

«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۵۶)»

در (پذیرش) دین، اکراهی نیست. همانا راه رشد از گمراهی روشن شده است، پس هر که به طاغوت کافر شود و به خداوند ایمان آورد، قطعاً به دستگیره محکمی دست یافته، که گسستنی برای آن نیست. و خداوند شنوای دانا است.

ص: ۴۱۲

(۱-۱). «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى» علق، ۱۴.

نکته ها:

ایمان قلبی با اجبار حاصل نمی شود، بلکه با برهان، اخلاق و موعظه می توان در دلها نفوذ کرد، ولی این به آن معنا نیست که هر کس در عمل بتواند هر منکری را انجام دهد و بگوید من آزادم و کسی حق ندارد مرا از راهی که انتخاب کرده ام بازدارد. قوانین جزایی اسلام همچون تعزیرات، حدود، دیات و قصاص و واجباتی همچون نهی از منکر و جهاد، نشانه آن است که حتی اگر کسی قلباً اعتقادی ندارد، ولی حق ندارد برای جامعه یک فرد موذی باشد.

اسلامی که به کفار می گوید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)

اگر در ادعای خود

صادقید، برهان و دلیل ارائه کنید. چگونه ممکن است مردم را در پذیرش اسلام، اجبار نمایید؟ جهاد در اسلام یا برای مبارزه با طاغوت ها و شکستن نظام های جباری است که اجازه تفکر را به ملت ها نمی دهند و یا برای محو شرک و خرافه پرستی است که در حقیقت یک بیماری است و سکوت در برابر آن، ظلم به انسانیت است.

مطابق روایات، یکی از مصادیق تمسک به «بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» و ریسمان محکم الهی، اتصال با اولیای خدا و اهل بیت علیهم السلام است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمودند: «انت العروة الوثقی». (۲)

پیام ها:

۱ دینی که برهان و منطق دارد، نیازی به اکراه و اجبار ندارد. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» ۲ تأثیر زور در اعمال و حرکات است، نه در افکار و عقاید. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» ۳ راه حق از باطل جدا شده، تا حجت بر مردم تمام باشد. روشن شدن راه حق، با عقل، وحی و معجزات است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» اسلام دین رشد است.

۴ دین، مایه ی رشد انسانیت است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»

ص: ۴۱۳

۱- ۱. بقره، ۱۱۱.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۴۱.

۵ اسلام با استکبار سازش ندارد. «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» ۶ تا طاغوت ها محو نشوند، توحید جلوه نمی کند. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» ۷ کفر به طاغوت و ایمان به خدا باید دائمی باشد. «يَكْفُرُ» ، «يُؤْمِنُ» فعل مضارع نشانه ی تداوم است.

۸ محکم بودن ریسمان الهی کافی نیست، محکم گرفتن هم شرط است. «فَقَدِ اسْرِيَّتْ مَسْكَ بِالْعُزْوَةِ» ۹ تکیه به طاغوت ها و هر آنچه غیر خدایی است، گسستی و از بین رفتنی است.

تنها رشته ای که گسسته نمی گردد، ایمان به خداست. «لَا انْفِصَامَ لَهَا» ۱۰ ایمان به خدا و رابطه با اولیای خدا ابدی است. «لَا انْفِصَامَ لَهَا» ولی طاغوت ها در قیامت از پیروان خود تبری خواهند جست.

۱۱ ایمان به خدا و کفر به طاغوت باید واقعی باشد، نه منافقانه. زیرا خداوند می داند و می شنود. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۷]

اشاره

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۵۷)

خداوند دوست و سرپرست مؤمنان است، آنها را از تاریکی ها (ی گوناگون) بیرون و به سوی نور می برد. لکن سرپرستان کفار، طاغوت ها هستند که آنان را از نور به تاریکی ها سوق می دهند، آنها اهل آتشند و همانان همواره در آن خواهند بود.

نکته ها:

اشاره

در آیه قبل خواندیم که او مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» و در این آیه می خوانیم: نسبت او به مؤمنان، نسبت خاص و ولایی است. «وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»

آنکه ولایت خدا را پذیرفت، کارهایش رنگ خدایی پیدا می کند. «صِبْغَةَ اللَّهِ» (۱) برای خود رهبری الهی برمی گزیند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (۲) راهش روشن، آینده اش معلوم و به کارهایش دلگرم است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۳)، «إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۴)، «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۵) در جنگ ها و سختی ها به یاری خدا چشم دوخته و از قدرت های غیر خدایی نمی هراسد. «فَرَّادَهُمْ إِيمَانًا» (۶) از مرگ نمی ترسد و کشته شدن در تحت ولایت الهی را سعادت می داند. امام حسین علیه السلام فرمود: «انی لا اری الموت الا سعاده». (۷)

تنهایی در زندگی برای او تلخ و ناگوار نیست، چون می داند او زیر نظر خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» (۸) از انفاق و خرج کردن مال نگران نیست، چون مال خود را به ولی خود می سپارد.

«يُقْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا» (۹) تبلیغات منفی در او بی اثر است، چون دل به وعده های حتمی الهی داده است:

«وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

(۱۰)

غیر از خدا همه چیز در نظر او کوچک است. امام علی علیه السلام فرمود: «عظم الخالق في أنفسهم فصغر ما دونه في أعينهم».

(۱۱)

از قوانین و دستورات متعدد متحیر نمی شود، چون او تنها قانون خدا را پذیرفته و فقط به آن می اندیشد. و اگر صدها راه در آمد برایش باز شود تنها با معیار الهی آن راهی را انتخاب می کند که خداوند معین کرده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

(۱۲)

ص: ۴۱۵

۱-۱. بقره، ۱۳۸.

۲-۲. بقره، ۲۴۷.

۳-۳. یونس، ۹.

۴-۴. بقره، ۱۵۶.

۵-۵. یوسف، ۵۶.

۶-۶. بقره، ۱۷۳.

۷-۷. بحار، ج ۴۴، ص ۱۹۲.

۸-۸. توبه، ۴۰.

۹-۹. بقره، ۲۴۵.

١٠-١٠. اعراف، ١٢٨.

١١-١١. نهج البلاغه، خ ١٩٣.

١٢-١٢. مائده، ٤٤ و ٤٥.

۱ مؤمنان، یک سرپرست دارند که خداست و کافران سرپرستان متعدّد دارند که طاغوت ها باشند و پذیرش یک سرپرست آسان تر است. (۱) درباره مؤمنان می فرماید: «اللَّهُ وَلِيُّ» اما درباره ی کفار می فرماید: «أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۲ آیه قبل فرمود: «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» این آیه نمونه ای از رشد و غی را بیان می کند که ولایت خداوند، رشد و ولایت طاغوت انحراف است. «اللَّهُ وَلِيُّ» («أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۳ راه حق یکی است، ولی راههای انحرافی متعدّد. قرآن درباره راه حق کلمه ی نور را به کار می برد، ولی از راههای انحرافی و کج، به ظلمات و تاریکی ها تعبیر می کند. «النُّور»، «الظُّلُمَاتِ» ۴ راه حق، نور است و در نور امکان حرکت، رشد، امید و آرامش وجود دارد.

«النُّور»

۵ مؤمن در بن بست قرار نمی گیرد. «يُخْرِجُهُمُ مِنَ الظُّلُمَاتِ» ۶ طاغوت ها در فضای کفر و شرک قدرت مانور دارند. «الَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۷ هر کس تحت ولایت خداوند قرار نگیرد، خواه ناخواه طاغوت ها بر او ولایت می یابند. «اللَّهُ وَلِيُّ» («أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۸ هر ولایتی غیر از ولایت الهی، ولایت طاغوتی است. «اللَّهُ وَلِيُّ» («أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» ۹ توجه به عاقبت طاغوت پذیری، انسان را به حق پذیری سوق می دهد. «أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

ص: ۴۱۶

۱ - ۱). یوسف علیه السلام نیز در دعوت کفار به همین معنا استدلال کرد: «أَرَبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» آیا صاحبان متعدّد و پراکنده بهترند یا خدای یگانه و قدرتمند؟! یوسف، ۳۹.

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۲۵۸)

آیا آن کس (نمرود) را که خداوند به او پادشاهی داده بود، ندیدی که با ابراهیم درباره ی پروردگارش محاجّه و گفتگو می کرد؟ زمانی که ابراهیم گفت: خدای من کسی است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من هم زنده می کنم و می میرانم. ابراهیم گفت: خداوند خورشید را از مشرق می آورد، پس تو (که می گویی حاکم بر جهان هستی)، خورشید را از مغرب بیاور. (در اینجا بود که) آن مرد کافر مبهوت و وامانده شد. و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند ولیّ مؤمنان است و آنان را از ظلمات خارج و به سوی نور می برد، این آیه و آیات بعد نمونه هایی از ولایت خداوند و بیرون آوردن از ظلمات به نور را مطرح می کند.

در روایات تاریخی آمده است که نمرود از پادشاهان بابل بود و حکومت مقتدرانه ای داشت او با حضرت ابراهیم درباره ی خداوند مباحثه و مجادله کرد.

وقتی حضرت ابراهیم گفت: پروردگار من آن است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من نیز زنده می کنم و می میرانم. سپس دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، یکی را آزاد نمود و دیگری را دستور داد بکشند. وقتی ابراهیم علیه السلام این سفسطه و مغالطه را مشاهده کرد که این شخص چه برداشتی از زنده کردن و میراندن دارد و چگونه می خواهد افکار دیگران را منحرف کند، فرمود: خداوند طلوع خورشید را از مشرق قرار داده است، اگر تو ادّعا داری که بر جهان هستی حکومت داری و همه چیز در اختیار و تحت قدرت توست، خورشید را از مغرب

بیرون بیاور! آن موقع بود که نمرود مبهوت ماند و پاسخی جز سکوت نداشت.

پیام ها:

۱ هر کس هر چه دارد از اوست. کافران نیز در دنیا از نعمت های او بهره مند می شوند، ولی از آن سوء استفاده می کنند. «آتاهُ اللَّهُ» ۲ قدرت و حکومت می تواند عامل استکبار و غرور گردد. «آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ» («أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ» ۳ توجه به افکار عمومی و قضاوت مردم لازم است. گرچه پدیده ی حیات یکی از راههای خداشناسی است و جواب نمرود صحیح نبود، ولی آن بحث ها و مجادله ها، افکار عمومی را پاسخ نمی گفت. «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ» ۴ مغالطه و سفسطه، ترفند اهل باطل است. «أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ» ۵ حق، اگر منطقی و مستدل ارائه شود، بر باطل پیروز و حاکم است. «فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ» ۶ در مباحثه ها از استدلال های فطری، عقلی و عمومی استفاده کنید، تا مخالف لجوج نیز مقهور و مبهوت شود. «فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ» ۷ کافر ظالم است، زیرا به خود و مقام انسانیت ظلم کرده است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۵۹]

اشاره

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوسِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۵۹)

ص: ۴۱۸

یا همانند کسی (عزیر) که از کنار یک آبادی عبور کرد، در حالی که دیوارهای آن بر روی سقف هایش فرو ریخته بود (و مردم آن مرده و استخوان هایشان در هر سو پراکنده بود، او با خود) گفت: خداوند چگونه اینها را پس از مرگ زنده می کند؟ پس خداوند او را یک صد سال میراند و سپس زنده کرد (و به او) گفت: چقدر درنگ کردی؟ گفت یک روز، یا قسمتی از یک روز را درنگ کرده ام! فرمود: (نه) بلکه یکصد سال درنگ کرده ای، به غذا و نوشیدنی خود (که همراه داشتی) نگاه کن (که با گذشت سالها) تغییر نیافته است. و به الاغ خود نگاه کن (که چگونه متلاشی شده است، این ماجرا برای آن است که هم به تو پاسخ گویم) و (هم) تو را نشانه (رستاخیز) و حجتی برای مردم قرار می دهیم. (اکنون) به استخوان ها (ی مرکب خود) بنگر که چگونه آنها را بهم پیوند می دهیم و بر آن گوشت می پوشانیم. پس هنگامی که (این حقایق برای آن مرد خدا) آشکار شد، گفت: (اکنون با تمام وجود) می دانم که خداوند بر هر کاری قادر و تواناست.

نکته ها:

آیه ی قبل گفتگوی حضرت ابراهیم با نمرود را بازگو کرد که پیرامون توحید گفتگو می کردند و هدایت از طریق استدلال بود و ابراهیم با استدلال پیروز شد.

نمونه ی دوّم خروج از ظلمات به نور، در این آیه است که پیرامون معاد گفتگو می شود و هدایت از طریق نمایش و به صورت محسوس و عملی صورت می گیرد. در تفاسیر و برخی روایات آمده است که نام این شخص «B عزیر» بوده است. در تفسیر المیزان می خوانیم که این شخص باید پیامبر باشد، زیرا خداوند با او سخن گفته است.

پیام ها:

۱ به تمدن های ویران شده گذشته، باید به دیده عبرت نگریست و درسهای تازه گرفت. «مَرَّ عَلَی قَرْیَهِ»

۲ هر چند می دانید، اما باز هم علم خود را با تجربه و پرسیدن بالا ببرید. «أَنْتِي يُحْيِي لِهَذِهِ اللَّهُ» ۳ صد سال مردن، برای یک نکته فهمیدن بجاست. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامٍ» ۴ گذشت زمان طولانی، خللی در قدرت خداوند وارد نمی آورد. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ» ۵ رجعت و زنده شدن مردگان در همین دنیا و قبل از قیامت قابل قبول است.

«فَأَمَّا تَهُ»

«بَعَثَهُ»

۶ نمایش، از بهترین راههای بیان معارف دینی است. «فَأَنْظُرُ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ» («وَ أَنْظُرُ إِلَى» و «وَ أَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ» ۷ با اراده الهی استخوان محکم، متلاشی می شود، ولی غذایی که زود فاسد می شود، صد سال سالم باقی می ماند. «لَمْ يَتَسَيَّئَهُ» ۸ نمایش قدرت پروردگار برای ارشاد و هدایت مردم است، نه برای سرگرمی و یا حتی قدرت نمایی. «وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ» ۹ خداوند صحنه ای از قیامت را در دنیا آورده است. «فَأَمَّا تَهُ» («ثُمَّ بَعَثَهُ») («وَ أَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا» ۱۰ معاد، جسمانی است. زیرا اگر معاد روحانی بود، سخن از استخوان به میان نمی آمد. «وَ أَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ» ۱۱ مشت نمونه ی خروار است. خداوند گوشه هایی از قدرت خود در قیامت را در دنیا به نمایش گذارده است. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۶۰)

ص: ۴۲۰

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا به من نشان بده که چگونه مردگان را زنده می کنی؟ فرمود: مگر ایمان نیاورده ای؟ عرض کرد: چرا، ولی برای آنکه قلبم آرامش یابد. (خداوند) فرمود: چهار پرنده (طاووس، خروس، کبوتر و کلاغ) [\(۱\)](#) را بگیر و آنها را نزد خود جمع و قطعه قطعه کن (و درهم بیامیز) سپس بر هر کوهی [\(۲\)](#) قسمتی از آنها را قرار ده، آن گاه پرندهگان را بخوان، به سرعت بسوی تو بیایند و بدان که خداوند توانای حکیم است.

نکته ها:

□

تنها از یگانه ابر مرد تاریخ پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله، یعنی علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: «لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا»

اگر پرده ها کنار روند، بر یقین من افزوده نمی شود. [\(۳\)](#) ولی سایر مردمان همه دوست دارند که شنیده ها و حتی باورهای خود را به صورت عینی مشاهده نمایند. چنان که همه می دانند قند را از چغندر می گیرند، ولی دوست دارند چگونگی آن را مشاهده کنند.

در تفاسیر آمده است: حضرت ابراهیم از کنار دریایی می گذشت، مرداری را دید که در کنار دریا افتاده و قسمتی از آن در آب و قسمتی دیگر در خشکی است و پرندهگان و حیوانات دریایی، صحرایی و هوایی از هر سو آن را طعمه ی خود قرار داده اند. حضرت با خود گفت: اگر این اتفاق برای انسان رخ دهد و ذرات بدن انسان در بین جانداران دیگر پخش شود، در قیامت آنها چگونه یک جا جمع و زنده می شوند. لذا از خداوند درخواست کرد که نحوه ی زنده شدن مردگان را مشاهده کند. خداوند نیز با این نمایش، ابراهیم را به نور یقین و اطمینان رهسپار نمود.

ص: ۴۲۱

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۸۰.

۲- ۲. در حدیث می خوانیم که اجزای مخلوط شده را بر سر ده کوه قرار داد. کافی، ج ۸، ص ۳۰۵.

۳- ۳. غرر الحکم و تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۴۱۶.

پیام ها:

۱ زنده کردن مردگان، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي» ۲ برای آموزش عمیق، استفاده از نمایش و مشاهدات حسی لازم است. «أَرِنِي» ۳ کشف و شهود تنها برای کسانی است که مراتبی از علم، ایمان و استدلال را طی کرده باشند. درخواست «أَرِنِي» ابراهیم پاسخ داده می شود، نه هر کس دیگر.

۴ در پی آن باشیم که ایمان و یقین خود را بالا برده تا به مرز اطمینان برسیم.

پژوهش و کنجکاوی یک ارزش است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۵ ایمان، دارای مراحل و درجاتی است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۶ قلب، مرکز آرامش است. «لِيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» ۷ اولیای خدا، قدرت تصرف در هستی را دارند که به آن ولایت تکوینی گفته می شود. «ثُمَّ اِدْعُهُنَّ يَا تُبَّارَكُ سَعِيًّا» ۸ معاد، جسمانی است و در قیامت بازگشت روح به همین ذرات بدن خواهد بود. «يَا تُبَّارَكُ سَعِيًّا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۱]

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۱)

مثل کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، همانند بذری است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، دو یا چند برابر می کند و خدا (از نظر قدرت و رحمت) وسیع و (به همه چیز) داناست.

نکته ها:

سفارش به انفاق و منع از اسراف و تبذیر، بهترین راه برای حل اختلافات طبقاتی است. هم چنان که پیدایش و گسترش ربا، زمینه ساز و بوجود آورنده ی طبقات

ص: ۴۲۲

است. لذا در قرآن آیات لزوم انفاق و تحریم ربا در کنار هم آمده است. (۱)

هر دانه ای، در هر زمینی، هفت خوشه که در هر خوشه صد دانه باشد نمی رویاند، بلکه باید دانه، سالم و زمین، مستعد و زمان، مناسب و حفاظت، کامل باشد. همچنین انفاق مال حلال، با قصد قربت، بدون منت و با شیوه ی نیکو آن همه آثار خواهد داشت.

پیام ها:

۱ انفاق، تنها پاداش اخروی ندارد، بلکه سبب رشد و تکامل وجودی خود انسان می گردد. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ» ۲ ستایش قرآن از کسانی است که انفاق سیره ی همیشگی آنان باشد. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد.

۳ انفاق، زمانی ارزشمند است که در راه خدا باشد. در اسلام اقتصاد از اخلاق جدا نیست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ استفاده از مثال های طبیعی، هرگز کهنه نمی شود و برای همه مردم در هر سن و شرایطی که باشند قابل فهم است. تشبیه مال به بذر و تشبیه آثار انفاق به خوشه های متعدد پر دانه. «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ» ۵ تشویق و وعده ی پاداش، قوی ترین عامل حرکت است. پاداش هفتصد برابر.

«وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ»

۶ لطف خداوند، محدودیت ندارد. «وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ» (وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» ۷ اگر انفاق مال، تا هفتصد برابر قابلیت رشد و نمو دارد؛ «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ» پس حساب کسانی که در راه خدا جان خود را انفاق می کنند چه می تواند باشد؟! «وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۴۲۳

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۶۲)

کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند و سپس به دنبال آنچه انفاق کرده اند، منت نمی گذارند و آزاری نمی رسانند، پاداش آنها برایشان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن شکم فقرا نیست، بلکه این کار زیبا باید بدست افراد خوب، یا شیوه خوب و همراه با اهداف خوبی باشد.

گاهی انسان گامی برای خدا بر می دارد و کاری را به نیکی شروع می کند، ولی به خاطر عوارضی از قبیل غرور یا منت یا توقع و یا امثال آن ارزش کار را از بین می برد. با منت، اثر انفاق از بین می رود، چون هدف از انفاق تطهیر روح از بخل است، ولی نتیجه ی منت، آلوده شدن روح می باشد. منت گذار، یا در صدد بزرگ کردن خود و تحقیر دیگران است و یا می خواهد نظر مردم را به خود جلب کند که در هر صورت از اخلاص بدور است. مگر خداوند به خاطر همه ی نعمت هایی که به ما داده بر ما منت گذاشته تا ما با بخشیدن جزئی از آن بر خلق او منت بگذاریم.

در مجمع البیان حدیثی روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

خداوند در قیامت به منت گذاران، نگاه لطف آمیز نمی کند.

پیام ها:

۱ شروع نیکو کافی نیست، اتمام نیکو هم شرط است. «يُنْفِقُونَ» («ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ») («مَنًّا») ۲ اسلام حافظ شخصیت محرومان و فقراست و کوبیدن شخصیت فقرا از طریق منت را سبب باطل شدن عمل می داند. «لَا يُتَّبِعُونَ») («مَنًّا وَلَا أَذًى») ۳ اعمال انسان، در یکدیگر تأثیر دارند، یعنی یک عمل می تواند عمل دیگر را

خنثی کند. انفاق برای درمان فقر است، ولی منت گذاری آن را مایه ی درد فقرا می گرداند. «يُنْفِقُونَ» («لَا يُتَّبِعُونَ») («مَنَّا وَلَا أَذَى» ۴ خداوند، آینده انفاق کننده را تضمین کرده است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» ۵ کسی که بدون منت و آزار و فقط برای خدا انفاق می کند، از آرامشی الهی برخوردار است. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۳]

اشاره

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (۲۶۳)

گفتار پسندیده (با نیازمندان) و گذشت (از تندی آنان)، از بخششی که بدنبال آن آزاری باشد، بهتر است. و خداوند بی نیاز بردبار است.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

اگر سائلی نزد شما آمد، به یکی از این دو روش عمل کنید «بذل سیر او رد جمیل» (۱)

یا چیزی که در توان دارید به او عطا کنید، یا به طرز شایسته ای او را رد

نمایید. همچنین فرمود:

اگر با مال نمی توانید به مردم رسیدگی کنید، با اخلاق برسید. (۲)

پیام ها:

۱ آبرو و شخصیت فقیر، با ارزش تر از حفظ شکم و شخص فقیر است. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۲ فقیر را با محبت و دلسوزی به کار مفیدی که زندگی او را تأمین کند، راهنمایی کنید. (۳) «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» ۳ انفاق باید همراه با اخلاق باشد. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۴ گفتگوی خوش با فقیر، موجب تسکین او و عامل رشد انسان است، در حالی

ص: ۴۲۵

۱-۱. تفسیر قرطبی و نمونه، ذیل آیه.

۲-۲. تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۲۷۲.

۳-۳. تفسیر پرتوی از قرآن، ذیل آیه.

که صدقه با منت، هیچکدام را به همراه ندارد. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» («خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ» ۵ اگر فقیری بخاطر فشار و تنگدستی، ناروایی گفت او را ببخشید. «مَغْفِرَةٌ» ۶ رعایت عرف جامعه، در سخن و عمل لازم است. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ» ۷ خداوند آزار رسانی به فقیر را پاسخ می دهد، ولی نه با عجله. «حَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْمَأْذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مِمَّا لَهٗ رِثَاءُ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۲۶۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! بخشش های خود را با منت و آزار باطل نسازید، همانند کسی که مال خود را برای خودنمایی به مردم، انفاق می کند و ایمان به خدا و روز رستاخیز ندارد. پس مثال او همچون مثل قطعه سنگ صافی است که بر روی آن (قشر نازکی از) خاک باشد (و بذرهایی در آن افشاندن شود) پس رگباری به آن رسد (و همه خاک ها و بذرها را بشوید) و آن سنگ را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند! (ریاکاران نیز) از دستاوردها، هیچ بهره ای نمی برند و خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه نیز تشبیهی را با خود دارد و نمایانگر باطن اشخاصی است که به قصد ریا و تظاهر انفاق می کنند. ظاهر عمل اینان همچون خاک، نرم ولی باطن آن چون سنگ، سفت است که قابلیت نفوذ ندارد. به خاطر سفتی و سختی دل‌های سنگین شان، از انفاق خود بهره ای نمی برند.

پیام ها:

۱ منت گذاری و آزار فقیر، پاداش انفاق و صدقات را از بین می برد. «لَا تَبْطُلُوا»

ص: ۴۲۶

۲ ریا، نشانه عدم ایمان واقعی به پروردگار و قیامت است. «يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» ۳ انفاق مهم نیست، انگیزه و روحیه ی انفاق کننده مهم است. «رِثَاءَ النَّاسِ» ۴ اعمال شخص منت گذار، ریاکار و کافر، تباه است. کلمه ی «فَمَثَلُهُ» قابل تطبیق با هر سه گروه است.

۵ ریاکار، عاقبت رسوا می شود و حوادث، کاشف حقایق است. «فَسَتَرَ كُهُ صَيْلِدًا» ۶ ریاکار نه تنها از پاداش آخرت محروم است، بلکه رشد روحی را نیز کسب نکرده است. «لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ» ۷ منت گذار و ریاکار، در مدار کفر و مورد تهدید قرار می گیرد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۵]

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ تَثْبِيثًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بَرِيَّةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۶۵)

و مثل کسانی که اموال خود را در طلب رضای خداوند و استواری روح خود انفاق می کنند، همچون مثل باغی است که در نقطه ای بلند باشد (و از هوای آزاد بحد کافی بهره بگیرد) و باران های درشت به آن برسد و میوه ی خود را دو چندان بدهد. و اگر باران درشتی نبارد، باران های ریز و شبنم (ببارد تا همیشه این باغ شاداب و پر طراوت باشد). و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱ اگر هدف، تحصیل رضای خداوند و رشد و کمال روحی باشد، کارها بارور می شود. «ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» («فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ» ۲ اخلاص، ساده بدست نمی آید، باید به سراغ آن رفت. «ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۳ کارهای خالص، همچون مزرعه ای در نقطه ای مرتفع است که از خرابی سیل

محفوظ است. «بِرَبْوِهِ أَصَابَهَا» ۴ اگر هدف خدا باشد، از جلوه ها و جمال ها هم محروم نمی شویم. مخلصین در جامعه محبوب تر از ریاکارانند. «جَنَّهُ بِرَبْوِهِ» انفاق خالص، همانند مزرعه ی در دامنه کوه و زمین مرتفع است، که همه مردم آن را می بینند و از آن لذت می برند.

۵ مهم تر از امکانات، بهره گیری از امکانات است. باران ریز یا درشت مهم نیست، مهم آن است که زمین بتواند آن را جذب کند. «فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَأَبْلَ فَطَلُّ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۶]

اشاره

أَيُّوْدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَخْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَةٌ ضُعْفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۶۶)

آیا کسی از شما دوست دارد که باغی از درختان خرما و انگور داشته که از زیر درختان آن نهرها در جریان و برای او در آن (باغ) از هر گونه میوه ای وجود داشته باشد و در حالی که به سن پیری رسیده و فرزندان (کوچک و) ضعیف دارد، گردبادی همراه با آتش سوزان به آن باغ بوزد و باغ را یکسره بسوزاند.

این چنین خداوند آیات را برای شما بیان می کند تا شاید اندیشه کنید.

نکته ها:

انسان هنگامی که پیر و عیالمنند شد، توان تولیدش از بین می رود، ولی نیاز و مصرفش شدید می شود. حال اگر منبع درآمدش نیز نابود شود، به ذلت کشیده می شود. انسان در قیامت، از یک سو توان عمل صالح ندارد و از سوی دیگر نیازش شدید است. در این حال اگر کارهای صالحش با منت و ریا محو شده باشد، به چه ذلتی می رسد.

خرما و انگور، از مفیدترین میوه ها می باشند و در قرآن نام آنها به کرات آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس «لا اله الا الله» بگوید به واسطه آن کار، درختی

در بهشت برای او کاشته می شود و همچنین است هر کس «الله اکبر» بگوید.

شخصی به پیامبر گفت: پس درختان ما در بهشت بسیار است! حضرت فرمودند:

آری، به شرط آنکه آتشی بدنبال آن نفرستید و آن را نسوزانید. (۱)

پیام ها:

۱ خودت را به جای دیگران بگذار تا مسائل را خوب درک کنی. «أَيُّوُدُ أَحَدِكُمْ» ۲ از مثال های طبیعی که زمان و مکان و عصر و نسل در آن اثر نمی گذارد، استفاده کنیم. «جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ» ۳ ممت و آزار بعد از انفاق، همچون باد سوزانی است بر باغی سرسبز، و آتشی بر بوستانی خرم. «فَاخْتَرَقَتْ» ۴ رشد یافتن، تدریجی است، ولی تخریب و حبط عمل در یک لحظه است.

«فَأَصَابَهَا إِعْصَابٌ فِيهِ نَارٌ فَاخْتَرَقَتْ»

۵ مثال های قرآن، برای فکر کردن است. «لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۲۶۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از پاکیزه ترین چیزهایی که بدست آورده اید و از آنچه ما برای شما از زمین رویانیده ایم، انفاق کنید و برای انفاق به سراغ قسمت های ناپاک (و پست) نروید، در حالی که خود شما هم حاضر نیستید آنها را بپذیرید مگر از روی اغماض (و ناچاری) و بدانید که خداوند بی نیاز و ستوده است.

ص: ۴۲۹

آیات قبل، شرایط انفاق کننده را مطرح کرد و این آیه شرایط چیزهایی را بیان می کند که به محرومان انفاق می شود.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند:

بعضی از مسلمانان در آمدهای حرامی مانند ربا داشتند که صرف فقرا می کردند، این آیه آنان را نهی نمود. (۱)

پیام ها:

۱ هدف از انفاق، رهایی از بخل است، نه رهایی از اشیای بی ارزش و نامطلوب.

«أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ»

۲ در انفاق، تفاوتی میان پول نقد یا کالا نیست. «مَا كَسَبْتُمْ» («مِمَّا أَخْرَجْنَا» ۳ بخشش بادآورده ها مهم نیست، بلکه بخشش از دست رنج، دارای ارزش است. «مَا كَسَبْتُمْ» ۴ در انفاق باید کرامت محرومان محفوظ بماند. «وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ» ۵ نه تنها از چیزهای ناپاک و پست انفاق نکنید، بلکه به فکر آن نیز نیفتید.

«وَلَا تَيَمَّمُوا»

۶ و جدان انسان، بهترین معیار برای شناخت پسندیده و ناپسند است. هر آنچه را می پسندی که به تو انفاق کنند، شایسته است که انفاق کنی و اگر آن را دوست نمی داری، شایسته ی انفاق نیست. «لَسْتُمْ بِأَخَذِيهِ إِلَّا أَنْ تُعْمِضُوا» ۷ هر فرد ثروتمندی احتمال فقیر شدن خود را بدهد، شاید روزی دست دهنده شما، دست گیرنده شد. «بِأَخَذِيهِ» ۸ گرفتن مال نامرغوب، نشانه رضایت فقرا نیست، بلکه نشانه ی استیصال آنان است. «تُعْمِضُوا» یعنی شما هم با اغماض و سختی ممکن است چیزی را بگیرید، ولی این نشانه ی رضایت شما نیست.

ص: ۴۳۰

۹ اثر انفاق به خود شما بر می گردد، و گر نه خداوند غنی و بی نیاز است. «أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» ۱۰ غنای الهی همراه با کمالات و محبوبیت است. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۸]

اشاره

الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۸)

شیطان (به هنگام انفاق)، شما را از فقر و تهیدستی بیم می دهد و شما را به فحشا و زشتی ها فرا می خواند، ولی خداوند از جانب خود به شما وعده ی آمرزش و فزونی می دهد و خداوند وسعت بخش داناست.

نکته ها:

به هنگام انفاق، شیطان به سراغ انسان می آید و القاء می کند که اگر امروز انفاق کنی فردا خودت فقیر خواهی شد، بهتر است اموالت را ذخیره کنی تا به هنگام پیری و بیماری و... خرج نمایی. اینها القائات و وعده های شیطانی است.

نیاز ما در فردای قیامت به مغفرت الهی، به مراتب بیشتر از نیاز ما در فردای دنیا است. مبادا مغفرت الهی را با خیال رفاه در زندگی مبادله کنیم. زیرا:

أولاً: شاید پیر نشدم و نیازمند نشدم، ولی در قیامت نیاز من قطعی است.

ثانیاً: شاید مالی که امروز برای فردا نگه می دارم، باقی نماند، ولی انفاق امروز حتماً برای فردای قیامت باقی است.

ثالثاً: شاید از مال اندوخته ی امروز در فردای پیری نتوانم بهره مند شوم، ولی از انفاق امروز بهره مندی در قیامت قطعی است.

رابعاً: بهره مندی انسان از اندوخته خود در دوران پیری، موقتی است، ولی بهره گیری انسان از انفاق در قیامت ابدی است. (۱)

ص: ۴۳۱

۱ شیطان، انسان را از انفاق اموال مرغوب باز می دارد. «أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ» («الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ» ۲ بخل شما، فقرا را به فساد و فحشا می کشاند. «يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ» ۳ انسان در انتخاب راه خدا یا شیطان، آزاد است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ» («وَاللَّهُ يَعِدُكُمُ» ۴ اطرافیانی که انسان را از انفاق باز می دارند و از آینده می ترسانند، ولی نسبت به گناهان تشویق می نمایند، شیطانند. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ» ۵ میان فقر و فحشا، رابطه است. بسیاری از گناهان بخاطر ترس از فقر است.

«يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ»

۶ انفاق نکردن و یا انفاق از اموال نامرغوب، از نمونه های زشتی و فحشا می باشد. «لَا تَتِمَّمُوا الْخَيْثَ» («الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ» ۷ انفاق، مال را زیاد می کند و سبب آرمزش گناهان است. «أَنْفِقُوا» («اللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً» ۸ با موانع انفاق و افکار شیطانی، مبارزه کنید. در برابر ترس از فقر، به یاد فضل و لطف خدا باشید. «مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً» ۹ هر فکر و توهمی که برای شما تنگ نظری، ترس و اثر منفی بیاورد، شیطانی است و هر فکر و الهامی که برای شما حرکت، نشاط و سعه صدر آورد، الهی است. «وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۶۹]

اشاره

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (۲۶۹)

(خداوند) حکمت و بینش را به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می دهد و به هر کس حکمت داده شود، همانا خیری فراوان به او داده شده است و جز خردمندان (از این نکته) متذکر نمی گردند.

«الْأَلْبَابِ» جمع «لب» به معنای مغز است و به همه انسان ها «أُولُوا الْأَلْبَابِ» نمی گویند، بلکه تنها به خردمندانی می گویند که عقل خود را بکار گیرند و راه زندگی و سعادت واقعی خود را بیابند.

حکمت را به معنی معرفت و شناختِ اسرار و آگاهی از حقایق و رسیدن به حق دانسته اند که خداوند به بعضی از افراد به خاطر پاکی و تقوی و تلاش عطا می کند، تا آنان و سوسه های شیطانی را از الهامات الهی باز شناخته و چاه را از راه و شعار را از شعور تشخیص دهند و این خیر کثیر است.

در روایات می خوانیم: حکمت، معرفت و تفقه در دین است. حکمت، اطاعت از خدا، شناخت امام و پرهیز از گناهان کبیره است.

(۱)

پیام ها:

۱ گرچه مال و ثروت خیر است، ولی خیر کثیر، داشتن دید و قدرت تشخیص است. کسانی که از آن خیر انفاق کنند به خیر کثیر می رسند. «أَنْفِقُوا» («يُؤْتِي الْحِكْمَةَ» ۲ شیطان وعده ی فقر، و خداوند وعده ی مغفرت و فضل می دهد. اما تشخیص و انتخاب هر یک از این دو راه، حکمت لازم دارد. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ» ۳ همه ی دنیا متاع قلیل است، (۲) ولی حکمت خیر کثیر است. اگر همه امکانات مادی فدای دست یابی به حکمت و بینش صحیح گردد، ارزش دارد. «فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» ۴ حکمت هدیه ای کلیدی و مادر همه ی خیرات است. هر که آن را داشت چیزهای زیادی خواهد داشت. «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» ۵ هر کسی به ارزش حکمت پی نمی برد. «مَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ» دنیاگرایان بر

ص: ۴۳۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۸۷.

۲-۲. «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» نساء، ۷۷.

مال و آمار و محاسبات مادی تکیه می کنند و سود و زیان را بر اساس مادیات می سنجند، ولی دوراندیشان عاقل و راه شناسان اندیشمند، از بعد دیگری محاسبه می کنند.

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۰]

اشاره

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۲۷۰)

و هر مالی را که انفاق کرده اید، یا نذری را که نذر کرده اید، پس قطعاً خداوند آن را می داند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

پیام ها:

۱ حال که خداوند از انفاق ما با خبر است، پس بهترین مال را با والاترین اهداف خرج کنیم. «مَا أَنْفَقْتُمْ» (فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» ۲ انفاق، مخصوص ثروتمندان و اموال زیاد نیست، مال کم را نیز انفاق کنید. «مِنْ نَفَقَةٍ» گاهی یک برگ زرد پائیزی، کشتی چندین مورچه در حوض می شود.

۳ ایمان به اینکه خداوند می داند، بهترین دلگرمی برای انفاق و عمل به تعهدات و نذر هاست. «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» ۴ تشویق و هشدار، در کنار هم عامل رشد است. جمله «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» عامل تشویق، و جمله «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» هشدار است.

۵ وفای به نذر، واجب و ترک آن ظلم است. «نَذَرْتُمْ» (مَا لِلظَّالِمِينَ» عظم به خود، راه توبه و کفاره دارد، ولی در ظلمی که به محرومان به خاطر ترک انفاق می شود، ظالم هیچ یآوری ندارد. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۷ شفاعت، شامل حال افراد بخیل نمی شود. (۱) «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۸ اگر انگیزه بخل، استمداد و یاری خواستن از مال و مردم باشد، بدانید هر گاه

ص: ۴۳۴

۱-۱. هم چنان که در سوره مدثر آیه ۴۸ آمده است: «وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ» «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» شفاعت شفیعان، آنان را (کسانی که انفاق نمی کنند) سود نمی رساند.

قهر خداوند بیاید، نه مال و نه مردم کار آیی ندارند. ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ ۹ حرم، با جرمه باید متناسب باشد. کسی که در دنیا با انفاق، یار دیگران نیست، در آخرت هم دیگران یاور او نخواهند بود. ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۱]

اشاره

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
(۲۷۱)

اگر صدقات را آشکارا بدهید، پس آن کار خوبی است، ولی اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، پس این برای شما بهتر است و قسمتی از گناهان شما را می زداید و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود:

زکات واجب را علنی پرداخت کنید، ولی زکات مستحب را مخفیانه بدهید. (۱) شاید دلیل این باشد که زکات واجب یک وظیفه عمومی، معمولی و دور از ریا است. گرچه آیه در مورد کمک های مالی است، ولی در فرهنگ اسلام، به هر کار خیری صدقه گفته می شود. حتی اگر سنگی را از میان راه مسلمین کنار زدیم، صدقه است. بنا بر این کمک به محرومان از طریق علم و آبرو و وساطت نیز صدقه می باشد.

پیام ها:

۱ انفاق علنی، سبب تشویق دیگران و رفع تهمت بخل از انسان و یک نوع تبلیغ عملی است. «فَنِعِمَّا هِيَ» ۲ شرط رسیدگی به فقرا، مسلمان بودن آنها نیست. «الْفُقَرَاءَ» ۳ با اینکه صدقات و زکات، مصارف زیادی دارد، لکن نام فقرا در آیه نشانه اولویت آنان است. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ»

ص: ۴۳۵

۴ شما باید به سراغ فقرا بروید، نه آنکه آنان به سراغ شما بیایند. «تَوْتُوها الْفُقَرَاءُ» و فرمود: «يَأْتِكُمُ الْفُقَرَاءُ» ۵ انفاقِ پنهانی، از ریا و خودنمایی دور و به اخلاص نزدیک است و آبروی گیرنده صدقه را محفوظ نگه می دارد. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۶ انسان، غریزه سودجویی و خیرخواهی دارد، گرچه در مصداق گاهی به سراغ شر می رود. لذا پیامبران الهی، مصادیق و نمونه های خیر را برای انسان بیان کرده اند. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۷ کمک به فقرا، بخشی از گناهان صغیره را می بخشد. «يُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ» «سینات» در قرآن در برابر گناهان کبیره آمده و به گناهان صغیره گفته می شود. (۱)

۸ آنچه مهم است علم خداست، نه اطلاع و آگاهی مردم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۲]

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَ مَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفِّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظَلَمُونَ (۲۷۲)

هدایت یافتن آنان بر عهده تو نیست، بلکه خداوند هر که را بخواهد (و شایسته باشد) هدایت می کند. و آنچه را از خوبی ها انفاق کنید، به نفع خودتان است. و جز برای کسب رضای خدا انفاق نکنید (پاداش) آنچه از خوبی ها انفاق کنید به طور کامل به شما داده خواهد شد و بر شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی، شأن نزولهایی برای آیه ذکر شده است که از مفاد آنها بر می آید که مسلمانان در انفاق به فقرا مشرک و غیر مسلمان شک

ص: ۴۳۶

(۱-۱). «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ» («نُكْفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ») نساء، ۳۱.

داشتند، وقتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند، این آیه نازل شد.

ضمناً در سیره ی عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت او علیهم السلام نمونه های زیادی از کمک به غیر مسلمانان مشاهده می شود که حتی برای کسانی که به آن بزرگواران ناسزا می گفتند و یا حق آنان را غصب کرده بودند، دلسوز و خیرخواه بودند.

پیام ها:

۱ از ایجاد فشار اقتصادی و ترک انفاق، برای ایمان آوردن کفار استفاده نکنید.

«لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ»

«وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ»

۲ هدایت، توفیق الهی است که تنها شامل دل‌های آماده می شود. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» ۳ رسیدگی به محرومان، یک وظیفه انسانی است. پس بر غیر مسلمانان نیز انفاق کنید. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ» ۴ اسلام، مکتب انسان دوستی است و فقر و محرومیت را حتی برای غیر مسلمانان نیز نمی پسندد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ» ۵ فایده ی انفاق به خودتان باز می گردد و روح سخاوت را در شما زنده می کند.

با انفاق از پیدایش اختلافات طبقاتی و انفجارهای اجتماعی جلوگیری شده و در جامعه ایجاد محبت می گردد. انفاق مایه محرومیت شما نیست، بلکه سبب مصونیت شماست. «فَلَا نُفْسِكُمْ» ۶ جز برای خداوند انفاق نکنید. زیرا تمام فوائد و آثار این جهانی، دیر یا زود از میان می رود، ولی اگر انفاق برای خدا باشد، تا ابد از برکات آن بهره مند خواهید بود. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ» ۷ مال و دارایی خیر است. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ» ۸ در انفاق دست و دل باز باشید. زیرا آنچه انفاق می کنید، بدون کم و کاست باز خواهید گرفت. «يُوفَّ إِلَيْكُمْ» ۹ بهره گیری در قیامت، زمانی است که هدف از انفاق تنها رضای خدا باشد. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ» («يُوفَّ إِلَيْكُمْ»)

اشاره

لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءً مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ الْخَافًا وَلَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۷۳)

(انفاق شما باید) برای نیازمندیانی باشد که در راه خدا محصور شده اند. (به خاطر دین خدا، از وطن آواره و یا در جبهه های جهاد هستند.) توان حرکت و سفر در زمین را (برای تأمین هزینه زندگی و یا کسب سرمایه برای تجارت) ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی اطلاع آنها را غنی می پندارد، اما تو آنها را از سیما و چهره هایشان می شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی خواهند. و هر چیز نیکو و خیری را (به این افراد) انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در برخی از تفاسیر همچون تفسیر کبیر فخر رازی، مجمع البیان و قرطبی آمده که این آیه درباره اصحاب صُفّه نازل شده است. اصحاب صُفّه تقریباً چهارصد نفر بودند که از مکه به مدینه هجرت کرده و چون در مدینه خانه و کاشانه و آشنایانی نداشتند، در کنار مسجد پیامبر روی صُفّه (سکویی بزرگ) زندگی می کردند و اینان همیشه برای جهاد در راه خدا آماده بودند.

پیام ها:

۱ فقرا، در اموال اغنیا حقی دارند. «لِّلْفُقَرَاءِ» ۲ باید به مجاهدان و کسانی که به خاطر فعالیت های سیاسی برای مبارزه با طاغوت ها در محاصره ی زندان ها و تبعیدگاه ها قرار دارند و مهاجران بی پناه و همه کسانی که در راه خدا دچار فقر شده و فرصت تلاش برای تأمین زندگی را ندارند، توجه لازم صورت گیرد. «أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا» ۳ کسانی که می توانند با مسافرت و مهاجرت به نقطه ای دیگر زندگی خود را

تأمین نمایند، نباید منتظر انفاق مردم باشند. «لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ» ۴ فقیران عقیف، پاکدامن و آبرودار، مورد ستایش خداوند هستند. «يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءً» ۵ فقرای گمنام و محترم، در اولویت هستند. «تَعْرِفُهُمْ بِسَيِّئَاتِهِمْ» ۶ حتی اگر ضرورتی پیش آمد، باز هم سؤال با اصرار از مردم نداشته باشید.

«لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا»

تکدی گری، ناپسند است.

۷ شرط انصاف نیست که گروهی خود و تمام هستی خود را فدا کرده و در محاصره قرار گیرند، ولی گروه دیگر حتی از انفاق به آنان تنگ نظری داشته باشند. (۱) «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۴]

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۴)

کسانی که اموال خود را در شب و روز، پنهان و آشکارا انفاق می کنند، اجر و پاداششان نزد پروردگارشان است و نه ترسی برای آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

در تفاسیر صافی، مجمع البیان، قرطبی و کبیر فخر رازی آمده که این آیه در شأن حضرت علی علیه السلام نازل شده است. هنگامی که آن حضرت فقط چهار درهم ذخیره

ص: ۴۳۹

۱-۱). بازنگری این آیه را که تمام کردم، هنوز قلم را به زمین نگذاشته بودم که شخصی وارد شد و روزنامه ای بدستم داد که از سیمای فرزنانگان مطلبی نوشته بود. دیدم که با این آیه بسیار سازگار است، لذا آن را در پاورقی آوردم. آیه الله میرزا علی آقا قاضی قدس سره استاد عرفان علامه طباطبایی قدس سره را در نجف اشرف دیدند که از سبزی فروشی کاهوهای پلاستیک و نامرغوب را خریداری می کند، از او پرسیدند: چرا این کار را می کنی؟ فرمود: این مغازه دار شخص فقیری است، می خواهم به او کمک کنم، لکن میل دارم که هم آبرویش محفوظ بماند و هم به گرفتن مال بلا عوض عادت نکند! لذا این کاهوها را از او می خرم که به نوایی برسد و برای من فرق زیادی ندارد که کاهوی تازه مصرف کنم، یا کهنه.

داشت، یک درهم را در روز، یک درهم را در شب، سومین آن را مخفیانه، و چهارمین درهم را آشکارا در راه خدا انفاق نمود. البته وعده‌ی این آیه، شامل همه کسانی می‌شود که اینگونه عمل کنند. چنین افرادی نه از فقر و تنگدستی بیم دارند، چون به وعده‌های خداوند ایمان داشته و به او توکل می‌کنند، و نه بخاطر انفاق، اندوهگین می‌شوند، چون به رضایت الهی و آثار اخروی انفاق توجه دارند.

شاید دلیل آنکه «لیل» بر «نهار» و یا «سر» بر «علائیة» مقدم شده است، آن باشد که انفاق‌های پنهانی در دل شب ارزش بیشتری دارد. (۱)

این آیه به منزله‌ی جمع‌بندی چهارده آیه گذشته است که درباره انفاق بحث می‌کرد. موضوعی که هیچ موردی در قرآن اینگونه مفصل بحث نشده است. آثار انفاق بر کسی پوشیده نیست، از جمله: تعدیل ثروت و کم شدن اختلافات طبقاتی، ایجاد محبت، شکوفایی روح سخاوت و بالاتر از همه قرب به خداوند.

انفاق، علاوه بر انفاق مال و ثروت، شامل انفاق علم، آبرو و مقام نیز می‌شود.

کلمه‌ی انفاق، در لغت به معنای پر کردن گودال و در اصطلاح، به معنای پر کردن و بر طرف نمودن کمبودهای مالی است.

یادآوری این نکته لازم است که توجه اسلام به مسئله انفاق، به معنای گداپرووری و رواج تکدی‌گری نیست. زیرا در بسیاری از روایات، از کسانی که بدون داشتن نیاز، از دیگران درخواست کمک می‌کنند، مذمت شده و از سوی دیگر بهترین نوع انفاق، در اختیار قرار دادن ابزار کار به جای پول دادن، معرفی شده است.

پیام‌ها:

۱ داشتن روحیه‌ی انفاق و سخاوت مهم است، نه یکی دو بار انفاق آنهم از روی ترحم. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع بر استمرار دلالت دارد.

ص: ۴۴۰

۲ تعیین نشدن اجر الهی، نشانه ی گستردگی آن است. «أَجْرُهُمْ» ۳ وعده های الهی، بهترین مشوق انسان در کارهای نیک است. «فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ» ۴ آرامش و امنیت، از برکات انفاق است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۵]

اشاره

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۷۵)

کسانی که ربا می خورند، (در قیامت از قبرها) بر نمی خیزند مگر همانند برخاستن کسی که بر اثر تماس شیطان، آشفته و دیوانه شده است.

(نمی تواند تعادل خود را حفظ کند، گاهی زمین می خورد و گاهی بر می خیزد.) این (آسیب) بدان سبب است که گفتند: داد و ستد نیز مانند ربا است. در حالی که خداوند خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است. پس هر کس که موعظه ای از پروردگارش به او رسید و (از رباخواری) خودداری کرد، آنچه در گذشته (از طریق ربا بدست آورده) مال اوست، و کار او به خدا واگذار می شود. اما کسانی که (دوباره به رباخواری) بازگردند، آنان اهل آتش خواهند بود و در آن جاودانه می مانند.

نکته ها:

اشاره

ص: ۴۴۱

«الرِّبَا» در لغت به معنای زیادی و افزایش است. و در شریعت اسلام به معنای زیاده گرفتن در وام یا بیع است. مورد ربا، یا پول است یا جنس. گاهی پول را قرض می دهد و بیش از آنچه داده باز پس می گیرد، که این ربای در وام است و گاهی جنسی را می دهد و مقدار بیشتری از همان جنس را تحویل می گیرد، که این نیز در مواردی ربا می شود.

رباخوار، به کسی تشبیه شده که شیطان او را خبط کرده است. «خبط» به معنای افتادن و برخاستن و عدم تعادل به هنگام حرکت است.

رباخوار در قیامت همچون دیوانگان محشور می شود، چرا که در دنیا روش او باعث بهم خوردن تعادل جامعه گردیده است. ثروت پرستی، چشم عقلش را کور کرده و با عمل خود چنان اختلافات طبقاتی و کینه را بر می انگیزد که فقر و کینه سبب انفجار شده و اصل مالکیت را نیز متزلزل می کند. برای این افراد، گویا ربا اصل و خرید و فروش فرع است، فلذا می گویند: بیع و معامله هم مثل رباست و تفاوتی ندارند.

انتقاد از رباخواری، ربا گرفتن و ربا دادن، از ابتدای اسلام مطرح بوده است. در سوره روم که در مکه نازل شده است، می فرماید: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَاً لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُؤَا عِنْدَ اللَّهِ» (۱)

یعنی آنچه به قصد ربا می دهید تا برای شما در اموال مردم

بیفزاید، بدانید که نزد خداوند افزون نمی شود. سپس در سوره ی آل عمران با فرمان «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» (۲) از آن نهی گردیده و بیشترین انتقاد از رباخواری در همین آیات آمده است. ضمناً آیه «وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۳)، یادآور می شود که در مذهب یهود نیز «ربا» حرام بوده، هم چنان که این حرمت در تورات (۴) ذکر شده است.

آیات مربوط به ربا، بدنبال آیات انفاق آمد، تا دو جهت خیر و شر را که توسط مال و ثروت پدید می آید مطرح کند. انفاق یعنی دادن بلاعوض و ربا یعنی گرفتن بلاعوض. هر آثار خوبی که انفاق دارد، مقابله آثار سوئی است که ربا در جامعه پدید می آورد. به همین جهت قرآن می فرماید: «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُزِيهِ الصَّدَقَاتِ»

خداوند ثروت بدست آمده از ربا را نابود، ولی صدقات را افزایش می دهد.

تهدیدهایی که در قرآن برای اخذ ربا و پذیرش حاکمیت طاغوت آمده، برای قتل،

ص: ۴۴۲

۱-۱. روم، ۳۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۰.

۳-۳. نساء، ۱۶۱.

۴-۴. تورات، سفر خروج، فصل ۲۳ جمله ۲۵ و سفر لایوان، فصل ۲۵.

ظلم، شرب خمر، قمار و زنا نیامده است. (۱) حرمت ربا نزد تمام فرق اسلامی، قطعی و از گناهان کبیره است. وقتی به امام صادق علیه السلام خبر دادند که فلانی رباخوار است، فرمود:

اگر قدرت می داشتتم گردنش را می زدم. (۲) هم چنان که حضرت علی علیه السلام وقتی با رباخواری مواجه شد، از او خواست توبه کند، وقتی توبه کرد او را رها نمود و به دنبال آن فرمود:

رباخوار را باید از عمل خود توبه دهند، هم چنان که از شرک توبه می دهند. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود:

□
خبیث ترین درآمدها، رباخواری است. (۳) و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده اند:

هر گاه خداوند اراده ی هلاک قریه ای را داشته

باشد، رباخواری در آن قریه ظاهر می شود. (۴) و خداوند، فرد رباخوار، وکیل، شاهد و کاتب ربا را لعنت نموده است. (۵) در حدیث می خوانیم:

رباخواران، در قیامت

همچون دیوانگان محشور می شوند. (۶)

امام صادق علیه السلام عَلت تکرار آیات ربا را آماده سازی ثروتمندان برای کار خیر و صدقات می داند و می فرماید: چون از یک سو «ربا» حرام است و از طرف دیگر کنز و انباشتن ثروت به صورت راکد نیز حرام است، پس چاره ای برای ثروتمندان جز انفاق و یا کارهای تولیدی مفید باقی نمی ماند. (۷) هم چنان که درباره ی عَلت تحریم ربا گفته اند: رباخواری مانع جریان پول در مسیر تولید و کارهای عام المنفعه است و به جای تلاش و فکر و بازو، فقط از سود پول بهره گیری می شود، لذا ربا تحریم شده است. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: «لو كان الربا حلالا لترك الناس التجارات»

اگر ربا حلال بود، مردم کسب و کار را رها می کردند. (۸) و از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است که فرمودند:

اگر ربا شیوع پیدا کند راه قرض دادن بسته می شود. (۹) ضمناً چون احتمال در دام ربا افتادن در امور اقتصادی زیاد

ص: ۴۴۳

۱-۱. تفسیر المیزان، ذیل آیه.

۲-۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۹.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۱۴۷.

۴-۴. کنز العمال، ج ۴، ص ۱۰۴.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۳۰.

۶-۶. تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۱۰۲.

۷-۷. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۳.

۸-۸. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۴ و بحار، ج ۱۰۳، ص ۱۱۹.

۹-۹. الحیاه، ج ۴، ص ۳۳۴.

است، در حدیث می خوانیم: «من اتجر بغير فقه فقد ارتطم فی الربا» (۱)

هر کس بدون

دانش و آگاهی از مسائل تجاری وارد تجارت شود، گرفتار ربا می شود.

آثار ربا:

گرفتن پول اضافی، بدون انجام کاری مفید و یا مشارکت در تولید، نوعی ظلم و اجحاف است که موجب پیدایش دشمنی و قساوت می شود. ربا دهنده به جهت بدهی های تصاعدی، گاهی ورشکست و مجبور به قبول انواع ذلت ها و اسارت ها می شود. (۲) ربا، تعادل جامعه را بهم زده و موجب تقسیم جامعه به دو قطب مستکبر و مستضعف می شود. (۳)

با توجه به این آثار تخریبی، نه تنها در شریعت اسلام، بلکه در تمام ادیان آسمانی ربا تحریم شده است. اما برخی به بهانه هایی می خواهند ربا را توجیه کنند و به دنبال راه فرار هستند. کلاه شرعی ساختن، همانند حیلۀ یهود برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیات قبل ماجرای آن بیان شد، نوعی بازی بیش نیست و قرآن از این گونه بازی ها انتقاد کرده است.

ربا، آثار تخریبی خود را دارد هر چند که جوامع انسانی آن را در سیستم اقتصادی خود پذیرفته باشند. علت پیشرفت جوامع غربی، توجه به علم و صنعت است، نه اینکه رباخواری موجب ترقی آنها شده باشد.

پیام ها:

۱ رباخواران، از تعادل روحی و روانی برخوردار نیستند و جامعه را نیز از تعادل اقتصادی خارج می سازند. «كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» ۲ تشبیه بیع حلال به ربای حرام، نشانه ی عدم تعادل فکری آنان است. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» (بَانَهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا) ۳ شیطان، قدرت تصرف بر درون انسان را دارد. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ»

ص: ۴۴۴

۱- ۱. نهج البلاغه، قصار ۴۴۷.

۲- ۲. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴ توجیه گناه، راه را برای انجام گناه باز می کند. «إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا» ۵ تا قبل از ابلاغ تکلیف، مسئولیتی نیست. «فَمَنْ لَجَّاهُ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّهِ» ۶ احکام الهی، در جهت پند و تربیت مردم است. «لَجَّاهُ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّهِ» ۷ قانون امروز، شامل گذشته افراد نمی شود. «فَلَهُ مَا سَلَفَ» ۸ از گناه ناآگاهان اغماض می شود، ولی از آگاهان مغرض و مُصِرِّ هرگز. «وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۶]

اشاره

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (۲۷۶)

خداوند ربا را نابود می کند، ولی صدقات را افزایش می دهد و خداوند هیچ انسان ناسپاس و کافر گنهکاری را دوست نمی دارد.

نکته ها:

کلمه ی «محق» به معنای نقصان تدریجی است و مُحَاق به ماه گفته می شود که نورش در شبهای آخر آن چنان کاهش یافته که دیده نمی شود. و در مقابل، «الرِّبَا» به معنی رشد تدریجی است.

این آیه یادآور می شود که هر چند رباخوار به قصد انباشت ثروت، از دیگران ربا می گیرد، ولی خداوند برکت و آثار خوبی که باید از دیاد مال داشته باشد از ربا می گیرد. لازم نیست خود مال رِبَوی از بین برود، بلکه اهدافی که از افزایش ثروت در نظر است از بین می رود. در نظام رِبَوی، سعادت، محبت و امتیّت نیست و چه بسیار ثروتمندانی که از سرمایه خود، هیچ نوع راحتی و آرامش و یا محبوبیتی بدست نمی آورند، ولی در نظامی که در آن انفاق، صدقه و قرض الحسنه رایج باشد، آن جامعه از برکات زیادی برخوردار است. در آن نظام، فقرا مأیوس نبوده و اغنیا در فکر تکاثر نیستند. محرومان به فکر انتقام و سرقت، و اغنیا نگران حراست و حفاظت اموال خود نمی باشند و جامعه از یک تعادل نسبی همراه با الفت و رحمت و تفاهم و امتیّت برخوردار خواهد بود. در تفسیر کبیر فخر رازی

آمده است: وقتی رباخوار، عواطف و عدالت انسانی را در خود محو کند، خود و اموالش مورد نفرین فقرا قرار می گیرد و کینه و انتقام و توطئه سرقت هر لحظه او را تهدید می کند و این نمونه ای از آن نابودی است که در آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱ به رشد ظاهری ثروت خیره نشوید، نظام اقتصادی بر اساس ربا رو به نابودی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَا» ۲ نابود کردن مال ربوی، از سنت های الهی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَا» فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

۳ رواج صدقه و زکات، سبب رشد و استواری اقتصاد است. «يُزِيهِ الصَّدَقَاتِ» ۴ رباخوار، از رحمت و محبت الهی محروم است. «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ» ۵ رباخوار، بسیار ناسپاس و گنهگار است. او با گرفتن ربا خود را ضامن مردم، زندگی خود را حرام، عباداتش را باطل، و حرص و طمع قساوت را بر خود حاکم می گرداند. «كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۷)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و نماز برپا داشته و زکات پرداخته اند، پاداششان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

این آیه، برابر رباخواران که «کفار اثم» هستند، سیمای مؤمنان را ترسیم می کند که عمل صالح انجام داده و نماز را بر پای می دارند و زکات پرداخت می کنند. تا اشاره به این باشد که زمینه ی برچیده شدن ربا در جامعه، توجه به ایمان و عمل صالح و احیای نماز و زکات است.

ص: ۴۴۶

مردم چهار گروهند:

۱ گروهی ایمان آورده و عمل صالح انجام می دهند که اینان «مؤمنانند».

۲ گروهی، نه ایمان آورده و نه کار شایسته انجام می دهند که اینان «کافرانند».

۳ گروهی ایمان دارند، ولی عمل صالح ندارند که اینان «فاسقانند».

۴ گروهی ایمان ندارند، ولی اظهار ایمان می کنند و در ظاهر کار نیک انجام می دهند که اینان «منافقانند».

اگر رباخواران از خدا و مردم بریده اند، اما در مقابل، کسانی هستند که اهل ایمان و عمل صالح بوده و از طریق نماز، با خداوند مرتبط می باشند و با پرداخت زکات با مردم پیوند دارند.

پیام ها:

۱ اسلام در کنار مسائل عبادی و فردی، به مسائل اقتصادی و مردمی نیز توجه دارد. نماز و زکات در کنار هم مطرحند. «اقاموا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۲ ذکر نماز و زکات بعد از عمل صالح، نشانه آن است که در میان کارهای شایسته حساب این دو جداست. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۳ تشویق نیکوکاران بدنبال تهدید بدکاران، یک اصل تربیتی است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۴ هوشمند کسی است که در محاسبات، تنها به موجودی امروز که در دست دارد ننگرد، بلکه به آینده و ذخیره هایی که نزد خداوند است توجه داشته باشد. «عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۵ پروردگار، به مؤمنانی که اهل عمل صالح و نماز و زکاتند، نظر ویژه ای دارد.

کلمه «رَبِّهِمْ» اشاره به لطف خاص اوست.

۶ وعده های الهی، انگیزه ی عمل صالح است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۷ امتیّت و آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح و پیوند با خدا و مردم است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۸ عوامل آرامش، ایمان، عمل صالح، نماز و زکات است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ» («لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ»)

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۷۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و آنچه را از (مطالبات) ربا باقی مانده است، رها کنید، اگر ایمان دارید.

نکته ها:

در آیات قبل به مفاسد ربا اشاره شد که ربا فرد و جامعه را از تعادل خارج و آشفته می کند؛ «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» و روشن شد که ربا در حقیقت کم شدن است، نه زیاد شدن؛ «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» اکنون نهی از ربا را صریحاً بیان می کند. «ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا» در تفاسیر مجمع البیان، المیزان و مراغی نقل شده است که وقتی آیه تحریم ربا نازل شد، برخی از صحابه همانند خالد بن ولید، عباس و عثمان، از مردم مقداری طلب از بابت ربا داشتند، آنها در مورد طلبکاری خود، از پیامبر صلی الله علیه و آله کسب تکلیف کردند و آیه فوق نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از نزول این آیه فرمود: عباس، عموی من نیز حق مطالبه ربا ندارد و قبل از همه، باید خویشان من دست از ربا بردارند.

هم چنان که در طی خطبه ای فرمود: «و کل ربا فی الجاهلیه موضوع تحت قدمی هاتین و اول ربا اضع ربا العباس»

تمام رباهای مقرر در دوره جاهلیت را زیر پای می اندازم و از همه پیشتر رباهایی که برای عباس است. (۱)

پیام ها:

۱ رباخواری، از عادات زمان جاهلیت بود که مسلمانان صدر اسلام نیز به آن آلوده بودند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» («ذَرُوا»)

ص: ۴۴۸

۲ تقوا، مرحله ای بالاتر از ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۳ رباخوار، مالک بهره نمی شود و اسلام سود رِبَوِي را به رسمیت نمی شناسد.

«ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

۴ لازمه ی ایمان و تقوا، صرف نظر کردن از مال حرام است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۷۹]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (۲۷۹)

پس اگر چنین نکردید، (بدانید که) اعلان جنگ با خدا و رسولش داده اید و اگر توبه کنید، (اصل) سرمایه های شما از آن خودتان است. (و در این صورت) نه ستم می کنید و نه بر شما ستم می شود.

نکته ها:

در اسلام، نه اجازه ربا و بهره کشی و استثمار داده شده و نه اموال مردم یک جانبه مصادره می گردد. در بعضی نظام ها، مالکیت ملغی و تمام اموال را از صاحبانشان می گیرند و در برخی دیگر، استثمار و بهره کشی و ربا، به هر شکلی آزاد است.

پیام ها:

۱ رباخوار، محارب با خداست. او باید بداند که در این جنگ، در یک طرف او قرار دارد و در طرف دیگر، خداوند جبار. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۲ رباخواری، گناه کبیره است. چون اعلام جنگ با خداوند است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۳ رباخوار، گمان نکند با مردم محروم طرف است، بلکه خداوند به حمایت از محرومان برخاسته و از حق آنان دفاع می کند. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۴ چون رباخوار محارب با خداست، از وظایف حکومت اسلامی مبارزه با رباخواری است. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» ۵ برای محاربین با خدا نیز راه توبه باز است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ» («وَإِنْ تُبْتُمْ»)

۶ رباخوار، تنها مالک اصل مال است، نه بهره آن. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ» ۷ برای نجات محرومان، اصل مالکیت مردم را نادیده نگیرید و مالکیت خصوصی در اقتصاد اسلامی پذیرفته شده است. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ» ۸ سلطه پذیری و سلطه گری هر دو محکوم است، نه ظلم ببینید و نه ظلم روا دارید. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۹ انتقام ممنوع است. به رباخوار توبه کننده نیز نباید ظلم شود. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۱۰ به توبه کنندگان، نباید بخاطر خلاف کاری های پیشین ظمی شود. سرزنش کسانی که قبلاً خلاف کار بوده اند ممنوع است. «فَإِنْ تَبْتِغُوا» (لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» ۱۱ استقرار عدالت اقتصادی، از وظایف حکومت اسلامی است. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۰]

اشاره

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۸۰)

و اگر (بدهکار) تنگ دست بود، او را تا هنگام توانایی مهلت دهید و (در صورتی که واقعاً توان پرداخت ندارد)، اگر ببخشید برای شما بهتر است، اگر (نتایج آن را) بدانید.

نکته ها:

هر چند در این آیه سفارش شده که به بدهکار مهلت داده شود، ولی نباید بدهکار از این موضوع سوء استفاده کند. لذا اگر بدون عذر در پرداخت بدهی خود تأخیر کند، گناهکار است. در حدیث آمده است:

برای کسانی که بدون عذر، بدهی خود را نمی پردازند، گناه دزد نوشته می شود. هم چنان که برای مهلت دهندگان، پاداشی چون پاداش شهیدان ثبت می شود. به هر روزی که به بدهکار مهلت داده شود،

ص: ۴۵۰

پاداش صدقه ی همان مبلغ، برای طلبکار ثبت می شود. (۱)

گذشت از بدهکار نادار، برای شما بهتر است، زیرا:

الف: شاید فردا برای خود شما نیز این صحنه پیش آید.

ب: مال فراموش می شود، ولی بخشیدن به نادار هرگز فراموش نمی شود.

ج: کسب رضایت دل محروم و رضای خالق، از کسب درآمد بمراتب بهتر است.

در احکام فقهی آمده است: زندانی کردن بدهکار معذور، ممنوع است و در مواردی که شخص بدهکار واقعاً مالی نداشته باشد که بدهی خود را پرداخت کند، وظیفه ی حکومت اسلامی است که بدهی او را بپردازد.

پیام ها:

۱ اسلام، حامی مستضعفان است. «وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ ۲ نَهَتْهَا رَبًّا نَتَّيْبَةً، بَلْكَهْ دَرِ الْغُرْتِ رَأْسِ الْمَالِ وَاصِلِ سِرْمَايَهْ نِيْزِ مَدَارَا كُنِيْذ.»

«فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ»

۳ اصل در زمان بندی برای بازپرداخت، توان بدهکار است. «فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ» ۴ اجبار بدهکاری که توانایی پرداخت دارد، مانعی ندارد. «إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنظِرَةٌ» ۵ بخشیدن بدهکار فقیر، صدقه است. «وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ» ۶ نظام حقوقی و اقتصادی اسلام، با نظام اخلاقی آن پیوند دارد. گرچه بازپس گیری وام حق است، ولی مهلت دادن و بخشیدن بدهکار باید مراعات شود. «فَنظِرَةٌ» («تَصَيَّدُوا» ۷ محدودیت انسان و ثروت دوستی او نمی گذارد که انسان به حقیقت ارزشها و کمالات پی ببرد. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۴۵۱

اشاره

وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۸۱)

و پروا کنید از روزی که در آن به پیشگاه خداوند بازگردانده می شوید و سپس هر کس (جزای) آنچه را کسب کرده، بدون کم و کاست داده می شود و به آنان ستمی نمی رود.

نکته ها:

این آیه به منزله ی جمع بندی و هشدار عمومی در پایان آیات ربا است. در تفاسیری همچون کشاف، المیزان، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و پرهان آمده است که این آیه، آخرین آیه ای بوده که بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در اینجا قرار گرفته است.

پیام ها:

۱ قیامت، روز مهمی است. تنوین کلمه «یوماً» اشاره به عظمت آن روز دارد.

۲ ربا گرفتن و رسیدن به دنیا، ساده و زودگذر است، آنچه ابدی و باقی است، قیامت است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۳ تقوی و یاد قیامت، قوی ترین عامل برای دور شدن از ربا و سایر محرمات است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ» ۴ ضامن اجرای نظام اقتصادی اسلام، ایمان و تقوای مردم است. «وَ اتَّقُوا يَوْمًا» ۵ در معاملات این جهان، امکان کم و کاست هست، ولی در معامله با خداوند هیچگونه کم و کاستی نیست. «تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ» ۶ ملاک جزا و پاداش، عمل است، نه آرزو. «مَا كَسَبَتْ» ۷ نگران انفاق و ترک سود رباهایتان نباشید، از اعمال نیک شما اندکی کاسته نمی شود. «تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ» («لَا يُظْلَمُونَ»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَثِيهٌ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمَعُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَاحِبًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأُذِنَ لِأَنْ تَزْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

(۲۸۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که بدهی مدّت داری (بر اثر وام یا معامله) به یکدیگر پیدا می کنید، آن را بنویسید. و باید نویسندۀ ای در میان شما به عدالت (سند را) بنویسد. کسی که قدرت بر نویسندگی دارد، نباید از نوشتن خودداری کند، همانطور که خدا به او تعلیم داده است. پس باید او بنویسد و آن کس که حقّ بر ذمه او (بدهکار) است املا کند و از خدایی که پرورگار اوست بپرهیزد و چیزی از آن فروگذار ننماید. و اگر کسی که حقّ بر ذمه اوست، سفیه یا (از نظر عقل) ضعیف و یا (به جهت لال بودن) توانایی بر املا کردن ندارد، باید ولیّ او (بجای او) با رعایت عدالت (مدّت و مقدار بدهی را) املا کند و دو نفر از مردان را (بر این حقّ) شاهد بگیرد و اگر دو مرد نبودند،

یک مرد و دو زن از گواهان، از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما هستند (انتخاب کنید) تا اگر یکی از آنان فراموش کرد، دیگری به او یادآوری کند. و شهود نباید به هنگامی که آنها را (برای ادای شهادت) دعوت می کنند خودداری نمایند. و از نوشتن (بدهی های) کوچک یا بزرگ مدّت دار، ملول نشوید (هر چه باشد بنویسید)، این در نزد خدا به عدالت نزدیکتر و برای ادای شهادت استوارتر و برای جلوگیری از شک و تردید بهتر می باشد، مگر اینکه تجارت و داد و ستد نقدی باشد که در میان خود دست به دست می کنید که ایرادی بر شما نیست که آن را بنویسید. و هنگامی که خرید و فروش (نقدی) می کنید، (باز هم) شاهد بگیرید و نباید به نویسنده و شاهد (به خاطر حقگویی) زیانی برسد (و تحت فشار قرار گیرد) و اگر چنین کنید از فرمان خداوند خارج شده اید و از خدا بپرهیزید و خداوند (راه درست زندگی را) به شما تعلیم می دهد و خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

بزرگترین آیه ی قرآن، این آیه است که درباره ی مسائل حقوقی و نحوه ی تنظیم اسناد تجاری می باشد. این آیه نشانه ی دقت نظر و جامعیت اسلام است که در دوره جاهلیت و در میان مردمی عقب افتاده، دقیق ترین مسائل حقوقی را طرح کرده است.

کلمه «تَدَايْتُمْ» از «بَدَيْنَ» به معنای بدهی، شامل هر گونه معامله غیر نقدی، وام و خرید سَلَف می شود.

در حدیث آمده است: اگر کسی در معامله سند و شاهد نگیرد و مالش در معرض تلف قرار گیرد، هر چه دعا کند، خداوند مستجاب نمی کند و می فرماید: چرا به سفارشات من عمل نکردی؟! (۱)

ص: ۴۵۴

اگر دقت در حفظ حقوق فردی ضروری است، حفظ بیت المال بمراتب ضروری تر است! تنظیم سند، حتی در معاملات نقدی مفید است، ولی ضرورت آن به اندازه‌ی معاملات نسبه نیست. چون در معاملات موعده‌دار، ممکن است طرفهای معامله و یا شاهدان از دنیا بروند یا فراموش کنند، بنا بر این لازم است نوشته هم بشود.

از فرمان نوشتن، معلوم می‌شود که اسناد تنظیم شده‌ای که همراه با گواهی عادل باشد، قابل استشهاد است.

از این آیه استفاده می‌شود که جامعه اسلامی باید یکدیگر را در حفظ حقوق حمایت کنند. زیرا هر معامله‌ای، نیاز به کاتب و چند شاهد دارد.

در زمانی که در تمام جزیره العرب به گفته مورخان، ۱۷ باسواد بیشتر نبوده، این همه سخن از نوشتن، نشانه‌ی توجه اسلام به علم و حفظ حقوق است.

پیام‌ها:

۱ ایمان، بستر و مقدمه عمل به احکام، و خطاب؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تشویقی برای عمل به احکام است.

۲ مدت بدهکاری، باید روشن باشد. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۳ برای حفظ اعتماد و خوش بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوء ظن، باید بدهی‌ها نوشته شود. «فَاكْتُبُوهُ» ۴ برای اطمینان و حفظ قرارداد از دخل و تصرف احتمالی طرفین، سند باید با حضور طرفین و توسط شخص سومی نوشته شود. «وَلْيُكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ» ۵ نویسنده‌ی قرار داد، حق را در نظر گرفته و عین واقع را بنویسد. «بِالْعَدْلِ» شرط گزینش نویسنده‌ی اسناد، داشتن عدالت در قلم است.

۶ به شکرانه سواد و علمی که خداوند به ما داده است، کارگشایی کنیم. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ» ۷ اهل هر فن و حرفه‌ای مسئولیت ویژه دارد، کسی که قلم دارد باید برای مردم

بنویسد. «وَلَا يَأْبُ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ» ۸ باید بدهکار که حق بر ذمه اوست، متن قرار داد را بگوید و کاتب بنویسد، نه آنچه را بستانکار ادعا نماید. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ» ۹ اقرار انسان علیه خودش، قابل قبول است. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ» ۱۰ بدهکار، هنگام املاي قرارداد باید خدا را در نظر بگیرد و چیزی را فروگذار نکند و تمام خصوصیات بدهی را بگوید. «وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ» ۱۱ تدوین قانون باید به گونه ای باشد که حق ناتوان ضایع نشود. اگر بدهکار، سفیه یا ضعیف و ناتوان و یا گنگ و لال بود، سرپرست و ولی او متن قرارداد را بگوید و کاتب بنویسد. «فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَافِهًا أَوْ ضَعِيفًا» («فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ» ۱۲ سفیهان و ناتوانان در مناسبات اجتماعی، نیازمند ولی هستند. «فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ» ۱۳ توجه به حقوق طبقه محروم و اقشار ضعیف، از سوی مسئولان و سرپرستان لازم است. «فَلْيُمْلِلْ» صیغه امر نشانه لزوم این کار است.

۱۴ مردان، در گواه شدن و گواهی دادن بر زنان مقدم می باشند. «شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ» ۱۵ گواهان باید عادل و مورد اطمینان و رضایت طرفین باشند. «مِمَّنْ تَرْضَوْنَ» ۱۶ هر کدام از مردها به تنهایی می توانند شاهد باشند، ولی اگر شاهد یک مرد و دو زن بود، آن دو زن به اتفاق هم ادای شهادت کنند. تا اگر یکی لغزش یا اشتباه کرد، نفر دوم یادآوری کند. «فَتَذَكَّرِ إِحْدَاهُمَا» دو زن به جای یک مرد در گواهی، یا به خاطر روحیه ی ظریف و عاطفی آنهاست و یا به جهت آن است که معمولاً زنان در مسائل بازار و اقتصاد حضور فعال ندارند و آشنایی آنها با نحوه ی معاملات کمتر است.

۱۷ اگر برای شاهد گرفتن از شما دعوت کردند، خودداری نکنید، گرچه گواه شدن بدون دعوت واجب نیست. «وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا» ۱۸ مبلغ قرارداد مهم نیست، حفظ اطمینان و حق الناس مهم است. «وَلَا تَسْمُوا أَنْ

۱۹ ثبت سند به صورت دقیق و عادلانه سه فایده دارد:

الف: ضامن اجرای عدالت است. «أَقْسَطُ» ب: موجب جرأت گواهان بر شهادت دادن است. «أَقْوَمُ» ج: مانع ایجاد بدبینی در جامعه است. «أَذْنِي أَلَا تَزْتَابُوا» ۲۰ اگر فایده و اسرار احکام برای مردم گفته شود، پذیرفتن آن آسان می شود.

«ذَلِكَمُ أَقْسَطُ»

۲۱ معطل شدن امروز برای نوشتن قرارداد، بهتر از فتنه و اختلاف فرداست.

«أَذْنِي أَلَا تَزْتَابُوا»

۲۲ در معاملات نقدی، لزومی به نوشتن نیست. «إِلَّا- أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً» ۲۳ در معاملات نقدی، اگرچه نوشتن لازم نیست، ولی شاهد بگیرید. «فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا بَايَعْتُمْ» ۲۴ کاتب و شاهد در امان هستند و نباید به خاطر حق نوشتن و حق گفتن مورد آزار و اذیت یکی از طرفین قرار گیرند. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ» ۲۵ اگر ادای شهادت و یا نوشتن قرارداد، نیازمند زمان یا تحمل زحمتی بود، باید شاهد و کاتب به نحوی تأمین مالی شوند و گر نه هر دو ضرر خواهند کرد.

«وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۶ کاتب و شاهد حق ندارند سند را به گونه ای تنظیم کنند که به یکی از طرفین ضرری وارد شود. «لَا- يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ» ۲۷ هر گونه خدشه در سند، از هر کس که باشد، فسق و گناه است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ» ۲۸ کاتب و شاهد، مرزبان حقوق مردم هستند و شکستن مرزها همان خروج از مرز و فسق است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ» ۲۹ قلب پاک و با تقوی، همچون آینه علوم و حقایق را می گیرد. «وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ»

۳۰ خداوند تمام نیازهای مادی و معنوی شما را می‌داند و بر اساس آن، احکام و قوانین را برای شما بیان می‌کند. قانون گذار باید آگاهی عمیق و گسترده داشته باشد. «وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۳]

اشاره

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَليَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸۳)

و اگر در سفر بودید و نویسنده ای نیافتید، وثیقه ای بگیرید و اگر به یکدیگر اطمینان داشتید (وثیقه لازم نیست). پس کسی که امین شمرده شده، امانت (و بدهی خود را بموقع) پردازد و از خدایی که پروردگار اوست پروا کند. و شهادت را کتمان نکنید و هر کس آن را کتمان کند، پس بی شک قلبش گناهکار است و خداوند به آنچه انجام می‌دهید داناست.

نکته ها:

هر گاه برای تنظیم سند بدهی نویسنده ای نبود، می‌توان از بدهکار گروه و وثیقه گرفت، خواه در سفر باشیم یا نباشیم. بنا بر این جمله ی «إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ» برای آن است که معمولاً در سفرها انسان با کمبودها برخورد می‌کند. نظیر جمله ی «إِذَا خَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ» یعنی هنگامی که مرگ به سراغ شما آمد وصیت کنید. با اینکه می‌دانیم وصیت مخصوص زمان مرگ نیست، لکن آخرین فرصت آن، زمان فرا رسیدن مرگ است.

پیام ها:

۱ شرط وثیقه، بدست گرفتن و در اختیار بودن است. «مَقْبُوضَةٌ» (۱)

ص: ۴۵۸

۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: «لا رهن إلا مقبوضه» رهن، بدون قبض نمی‌شود. تهذیب، ج ۷، ص ۱۷۶.

۲ کار از محکم کاری عیب نمی کند، در برابر طلب، وثیقه بگیرد. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ» ۳ جایگاه افراد در احکام تفاوت دارد. برای ناشناس رهن و برای افراد مطمئن بدون رهن. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ» ۴ نگذارید اعتمادها و اطمینانها در معاملات سلب شود. «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ» فلسفه رهن گرفتن، اطمینان است که اگر بدون آن اطمینان بود، رهن گرفتن ضرورتی ندارد.

۵ افراد آگاه به حقوق مردم، در برابر مظلومان مسئولند. «وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ» ۶ آنجا که بیان حق لازم است، سکوت حرام است. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ» ۷ انحراف درونی، سبب انحراف بیرونی می شود. قلب گناهکار، عامل کتمان گواهی می شود. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ» ۸ ایمان به اینکه خداوند همه کارهای ما را می داند، سبب پیدایش تقوا و بیان حقایق است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۴]

اشاره

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۸۴)

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، تنها از آن خداست. (بنا بر این) اگر آنچه را در دل دارید آشکار سازید یا پنهان دارید، خداوند شما را طبق آن محاسبه می کند. پس هر که را بخواهد (و شایستگی داشته باشد) می بخشد و هر که را بخواهد (و مستحق باشد) مجازات می کند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

علامه طباطبائی در تفسیر المیزان می فرماید: حالات قلبی انسان دو نوع است:

گاهی خطور است که بدون اختیار چیزی به ذهن می آید و انسان هیچگونه تصمیمی بر آن نمی گیرد که آن خطور گناه نیست، چون به دست ما نیست. اما آن

حالات روحی که سرچشمه ی اعمال بد انسان می شود و در عمق روان ما پایگاه دارد، مورد مؤاخذه قرار می گیرد.

ممکن است مراد آیه از کیفر حالات باطنی انسان، گناهانی باشد که ذاتاً جنبه درونی دارد و عمل قلب است، مانند کفر و کتمان حق، نه مواردی که مقدمه گناه بیرونی است.

انسان، در برابر روحيات، حالات و انگیزه هایش مسئول است و این مطلب مکرر در قرآن آمده است. از آن جمله:

﴿يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبُكُمْ﴾ (۱)

خداوند شما را به آنچه دل‌های شما کسب نموده است

مؤاخذه می کند.

﴿فَإِنَّهٗ آتَمَّ قَلْبُهُ﴾ (۲)

براستی که کتمان کننده، دل او گناهکار است.

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا﴾ (۳)

همانا گوش و چشم و دل، هر

کدام مورد سؤال هستند.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ﴾ (۴)

علاقه قلبی به شیوع گناه و فساد در میان مؤمنان، سبب عذاب دنیا و آخرت است.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند:

مردم بر اساس افکار و نیات خود مجازات می شوند. (۵)

پیام ها:

۱ خداوند، هم مالک مطلق است؛ ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ و هم عالم مطلق؛ ﴿إِنْ تُبْدُوا﴾ (أَوْ تُخْفُوهُ) و هم قادر مطلق. ﴿وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ۲ از کوزه همان برون تراود که در اوست. اعمال انسان ها نشانگر طرز تفکر و اعتقادات درونی آنهاست. ﴿تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ ۳ مرئی باید مردم را میان بیم و امید نگه دارد. ﴿فَيَغْفِرُ﴾ ، ﴿يُعَذِّبُ﴾

١-١. بقره، ٢٢٥.

٢-٢. بقره، ٢٨٣.

٣-٣. اسراء، ٣٦.

٤-٤. نور، ١٩.

٥-٥. نهج البلاغه، خطبه ٧٥.

اشاره

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (۲۸۵)

پیامبر به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده ایمان دارد و همه مؤمنان (نیز) به خدا و فرشتگان و کتاب‌ها (آسمانی) و فرستادگانش ایمان دارند (و می‌گویند): ما میان هیچ‌یک از پیامبران او فرق نمی‌گذاریم (و به همگی ایمان داریم) و گفتند: ما (ندای حق را) شنیدیم و اطاعت کردیم، پروردگارا! آمرزش تو را (خواهانیم) و بازگشت (ما) به سوی توست.

نکته‌ها:

در این آیه اصول دین (توحید، نبوت، معاد) بیان شده و در آیه بعد، آمادگی انسان برای انجام تکالیف الهی و درخواست رحمت و مغفرت از خدا مطرح می‌شود. لذا در حدیث آمده است که این آیه و آیه بعد ارزش خاصی دارند و تلاوت آن دو همانند گنج است.

تکریم پیامبر لازم است و حساب رسول الله صلی الله علیه و آله از دیگران جداست. لذا در این آیه ابتدا نام رسول خدا و ایمان او آمد و سپس نام مؤمنان و عقاید آنان.

پیام‌ها:

۱ تبلور مکتب در رهبر است. «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ» ۲ مبلغان دینی باید به آنچه دعوت می‌کنند، باور داشته باشند. «آمَنَ الرَّسُولُ» ۳ نزول کتب آسمانی، برای پرورش و تربیت انسان‌هاست. «مِنْ رَبِّهِ» ۴ ایمان به همه انبیا لازم است، چون تمام انبیا یک هدف دارند. «كُتِبَ وَرُسُلِهِ» ۵ زمینه‌ی دریافت مغفرت الهی، ایمان و عمل است. «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا» ۶ در کنار ایمان و عمل، باز هم باید چشم امید به رحمت و غفران الهی داشت.

«سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۷ بخشش، از شئون ربوبیت و زمینه‌ی پرورش است. «غُفِرَانَكَ رَبَّنَا»

[سوره البقره (۲): آیه ۲۸۶]

اشاره

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِضْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۲۸۶)

خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند، هر کس آنچه از کارها (ی نیک) انجام دهد به سود خود انجام داده و آنچه از کارها (ی بد) کسب کرده به ضرر خود کسب کرده است. (مؤمنان می گویند:) پروردگارا! اگر (در انجام تکالیف چیزی را) فراموش یا خطا نمودیم، ما را مؤاخذه مکن. پروردگارا! تکلیف سنگین بر ما قرار مده، آن چنان که (به خاطر گناه و طغیان) بر کسانی که پیش از ما بودند قرار دادی. پروردگارا! آنچه را (از مجازات) که طاقت تحمل آن را نداریم، بر ما مقرر نکن و از ما درگذر و ما را بیمارز و در رحمت خود قرار ده، تو مولی و سرپرست مایی، پس ما را بر گروه کافران پیروز گردان.

نکته ها:

گاهی منشا فراموشی، سهل انگاری خود انسان است که قابل مؤاخذه می باشد.

چنان که خداوند می فرماید: «كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى» (۱)

آن

چنان که آیات ما بر تو آمد و تو آنها را فراموش کردی، همانگونه امروز نیز تو به فراموشی سپرده می شوی. لذا در این آیه از فراموش کاری در کنار خطا کاری، طلب آموزش می شود. در ضمن از مجازات های سنگین که در اثر طغیان و فساد امت های پیشین بر آنها تحمیل شد، درخواست عفو می شود.

ص: ۴۶۲

در این آیه انسان تمام مراحل لطف را از خداوند می خواهد: مرحله اول عفو است که محو آثار گناه و عقاب است. مرحله دوم مغفرت و محو آثار گناه از روح است و مرحله سوم بهره گیری از رحمت پروردگار و پیروزی بر کافران می باشد.

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

در آیات دیگر نیز فرموده است: ﴿مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (۱) و ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ (۲) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرموده است:

من

به دین آسان و سهل مبعوث شده ام. (۳)

پیام ها:

۱ تکالیف الهی، بیش از توان انسان نیست. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ اسلام، دین آسانی است، نه سخت گیری.

۲ اعمال ما آثاری دارد که بازتابش به خود ما برمی گردد. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا﴾ ۳ انسان، آزاد و صاحب اختیار است. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ ۴ انجام یا ترک دستورات الهی، سود و ضررش برای خود ماست. ﴿لَهَا﴾ (عَلَيْهَا) ۵ کسانی که می گویند: «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» و سراپا عادل و متقی هستند، بازهم از خطا و نسیان های خود نگرانند و دعا می کنند. «إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا» ۶ به تاریخ گذشتگان و حوادث تلخ آنان بنگریم تا درس عبرت گرفته و به خدا پناه ببریم. «كَمَا حَمَلْتُهُ عَلَى الدِّينِ مِنْ قَبْلِنَا» ۷ آداب دعا آن است که ابتدا به ضعف خود اقرار کنیم؛ «لَا طَاقَةَ لَنَا» سپس به عظمت خداوند گواهی دهیم؛ «أَنْتَ مَوْلَانَا» آن گاه خواست خود را مطرح کنیم.

﴿وَ اعْفُ عَنَّا وَ اعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا﴾

۸ پیروزی اسلام بر کفر، خواسته دائمی مؤمنان است. «فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۴۶۳

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

۳- ۳. «بعثنی بالحنیفیه السهله السمحه» بحار، ج ۲۲، ص ۲۶۳.

جلد دوم

اشاره

ص: ۱

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاب حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

مقدمه مؤلف

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ جلد اول «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده می‌شد به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته‌ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می‌دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عُجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت‌ها کشیدم، ولی نمی‌دانم حتی یک صفحه‌ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه! البتّه قرآن نور است و نقص از کار و نوشته‌های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می‌شود، در سایه‌ی آیات نورانی قرآن، نوشته‌های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللّٰهُمَّ آمین محسن قرائتی ۷۸/۴/۶

سیمای سوره آل عمران

سوره آل عمران دارای دویست آیه است و آیات آن از یک نظام و هماهنگی خاصی برخوردارند. این سوره در مدینه نازل شد و نزول آن زمانی بود که ندای دعوت اسلام در جهان آن روز بلند و دشمنان حساس و گوش به زنگ شده بودند.

چنان که در تفسیر المیزان آمده است، عده ای از مسیحیان منطقه ی نجرانِ یمن، برای شنیدن سخنان پیامبر به مدینه آمدند که هشتاد و چند آیه اول این سوره برای توضیح معارف اسلام به آنان یک جا نازل گردید و با ماجرای مباحثه به انجام رسید.

همچنین ماجرای جنگ احد و دعوت مسلمانان به صبر و پایداری، در این سوره مطرح شده است. نام این سوره بر اساس آیات ۳۳ و ۳۵ آن می باشد که ماجرای تولد مریم فرزند عمران را بیان می دارد. لذا مراد از آل عمران در این سوره، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام می باشند، گرچه نام پدر حضرت موسی نیز، عمران بوده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

الف لام میم

نکته ها:

در جلد اول تفسیر، درباره ی آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» گفته شد که از جایگاه خاصی برخوردار و خود آیه ای مستقل است. گفتن آن در اول هر کار سفارش شده و تکرار آن در ابتدای هر سوره، نشانه ی اهمیت آن است. «بِسْمِ اللَّهِ» مخصوص اسلام نیست و پیامبران دیگر نیز این آیه را با همین عبارت بکار برده اند. اینکه «بِسْمِ اللَّهِ» با حرف «باء» شروع شده که به معنای استمداد و کمک خواهی است، نشانه ی آن است که بدون خواست و اراده او هیچ کاری صورت نمی گیرد.

استعانت از خدا، یعنی کمک گرفتن از تمام صفات او. او رحمن و رحیم است و چشم امید ما به رحمت اوست، رحمتی گسترده و عمومی برای این جهان و آن جهان. آری! دیگران یا رحم ندارند و یا رحمشان محدود به افراد خاص و یا زمان و مکان خاصی است و هدفشان از رحم کردن بازگشت آن است، نظیر علفی که به حیوان یا دانه ای که به مرغ می دهند تا از او بهره مند شوند. رحمتی گسترده و ابدی برای همه بدون قصد بازگشت مخصوص خداوند است. پس از چنین خدای رحمن و رحیمی استمداد کنیم و بگوییم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» چنان که در سوره ی بقره ذکر شد «الم» از حروف مقطعه است. شاید مشهورترین

ص: ۱۰

و بهترین نظر درباره حروف مقطعه همین باشد که بگوییم رمزی است میان خدا و پیامبرش. (۱) و یا اعلام این موضوع باشد که قرآن، کلام الهی نیز از همین حروف الفبا تألیف یافته، ولی با این حال معجزه است. اگر شما هم می توانید از همین حروف، کتابی همچون قرآن بیاورید. همان گونه که قدرت الهی از خاک، انسان می آفریند ولی بشر از خاک، سفال و آجر و کوزه می سازد. این تفاوت قدرت الهی با قدرت بشری است.

حروف مقطعه «الم» در ابتدای شش سوره بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده آمده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (۲)

خداوند که معبودی جز او نیست، زنده و پاینده است.

نکته ها:

«الْقَيُّومُ» به کسی گفته می شود که خود به دیگری تکیه نداشته باشد، ولی دیگران به او تکیه دارند و یا قوام بخش همه چیز است.

خداوند در آفریدن، تدبیر و تسلط کامل دارد. عوامل و اسباب مادی وسیله ی پیدایش می شوند، ولی مستقل نیستند و سبب بودنشان از خودشان نیست.

موجودات دیگر، علم، حیات و قدرت مستقلی ندارند. تنها او زنده ای است که زندگی هر موجود زنده وابسته به اوست.

در دعای جوشن کبیر می خوانیم: او قبل از هر زنده ای زنده و بعد از هر زنده ای زنده است. هیچ زنده ای شریک او نیست و به کسی نیاز ندارد. جان همه ی زنده ها و رزق آنها به دست اوست. او زنده ای است که زنده بودن خود را از کسی ارث نبرده است.

ص: ۱۱

۱ - ۱). امام صادق علیه السلام فرمودند: «الم» در اول سوره آل عمران، رمز این جمله است: «انا الله المجید» یعنی منم خدای مجید. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۰۹.

پیام ها:

۱ توحید، سرلوحه ی کتب آسمانی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ شرط معبود شدن، داشتن کمالات ذاتی است و تنها خداوند است که قائم به ذات خویش و بی نیاز مطلق است. «الْحَيُّ الْقَيُّومُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳]

اشاره

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (۳)

او کتاب را به حق بر تو نازل کرد، که تصدیق کننده کتاب های پیشین است و (او بود که) تورات و انجیل را فرو فرستاد.

نکته ها:

کلمه ی «تورات»، در زبان عبری به معنای شریعت و قانون است. تورات کنونی دارای پنج بخش به نام های: ۱ سفر پیدایش ۲ سفر خروج ۳ سفر لاویان ۴ سفر اعداد ۵ سفر تثیبه می باشد. از آنجایی که در تورات شرح وفات و دفن حضرت موسی علیه السلام مطرح شده، معلوم می شود که این مطالب بعد از حضرت موسی جمع آوری شده است.

کلمه ی «انجیل»، ریشه یونانی دارد و به معنای بشارت است. انجیل نام کتاب مسیحیان است و قرآن هر کجا از آن نام برده، به صورت مفرد بیان کرده است، ولی امروزه در میان مسیحیان اناجیل متعدّد وجود دارد که همه پس از حضرت عیسی علیه السلام و بدست یاران و پیروان او نوشته شده اند. این اناجیل که به نام خود آنان معروف است، عبارتند از: انجیل متی. ۲ انجیل مرقس. ۳ انجیل لوقا.

۴ انجیل یوحنا.

پیام ها:

۱ آمدن کتب آسمانی، جلوه ای از قیومیت خداست. «الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

ص: ۱۲

۲ نزول قرآن بر پیامبر، مربوط به شخصیت او و تکریم خداوند از اوست. «نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ» کلمه «عَلَيْكَ» مقدم بر کلمه «الْكِتَابَ» است.

۳ قرآن از هر گونه باطلی مصونیت داشته و منطبق با حقیقت است. «بِالْحَقِّ» ۴ کتاب های آسمانی انبیا، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» ۵ تصدیق کتب آسمانی پیشین، عاملی برای وحدت خداپرستان و یکی از شیوه های دعوت دیگران است. «مُصَدِّقًا» ۶ تصدیق قرآن نسبت به تورات و انجیل، حقی بزرگ بر ادیان سابق است، و گرنه با خرافاتی که وارد تورات و انجیل شده، آسمانی بودن آنها به کلی فراموش می شد. «مُصَدِّقًا» ۷ با آنکه مراحل تربیت الهی، ابزار و دستور العمل های آن در هر زمان و شرایط متفاوت بوده اند، ولی از آهنگ تکاملی و وحدت در هدف برخوردارند. «مُصَدِّقًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴]

اشاره

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَ أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۴)

او پیش از این (تورات و انجیل را) برای هدایت مردم (فرو فرستاد) و اینک فرقان را (که وسیله ی تمیز حق از باطل است) نازل کرد، البته برای کسانی که به آیات الهی کفر ورزند، عذاب شدیدی است و خداوند شکست ناپذیر صاحب انتقام است.

نکته ها:

یکی از نام های قرآن، فرقان است. فرقان، یعنی آنچه مایه ی افتراق، جدایی و فرق گذاشتن است. از آنجا که راه تشخیص حق از باطل، در همه امور قرآن می باشد، لذا به آن فرقان گفته شده است.

عذاب شدید مخصوص آخرت نیست. در این آیه نفرموده که عذاب کفار مربوط به آخرت است، زیرا گاهی سرگرمی و حرص بر اندوختن مال و غفلت از خداوند

و معنویات خود عذاب است. در آیه ۸۵ سوره توبه می فرماید: خداوند به گروهی مال و اولاد می دهد تا بدان ها عذابشان کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» فرمودند: هر امر محکم، فرقان است و کتاب در «أَنْزَلَ الْكِتَابَ»، مجموع قرآن است. (۱)

پیام ها:

۱ هدایت مردم، یک سنت همیشگی الهی بوده است. «مِنْ قَبْلُ» ۲ مخاطب کتب آسمانی، عموم مردم هستند، نه قبیله و نژاد خاص. «لِلنَّاسِ» ۳ قرآن، وسیله ی شناخت حق از باطل است. «وَ أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» ۴ هر کجا میان سلیقه ها، افکار و عقاید به هر نحو دچار تحیر شدیم، حرف آخر از آن قرآن است. (حتی اگر در میان روایات نیز دچار حیرت شدیم، باید به حدیثی توجه کنیم که مطابق با قرآن باشد.) «الْفُرْقَانَ» ۵ بعد از نزول آن همه کتاب و اسباب هدایت، جزای شخص لجوج عذاب شدید است. «عَذَابٌ شَدِيدٌ» ۶ عذاب الهی، پس از اتمام حجت بر مردم است. هُدًى لِلنَّاسِ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ» ۷ این آیه مایه ی دلگرمی و تسلیت خاطر پیامبر و مؤمنان است که خداوند به حساب کفار سرسخت می رسد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ» ۸ سرچشمه کیفر و انتقام او، عملکرد ماست، و گر نه او عزیزی است که هیچ کمبودی ندارد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ» ۹ کفر مردم در خداوند اثری ندارد. «كَفَرُوا»، «وَ اللَّهُ عَزِيزٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (۵)

ص: ۱۴

همانا هیچ چیز، نه در زمین و نه در آسمان، بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

در چند آیه ی قبل، سخن از قیوم بودن خداوند بود. در این آیه، آشکار بودن همه چیز برای او مطرح شده، که جلوه ای از قیومیت اوست.

پیام ها:

۱ خداوند بر همه چیز آگاه است. ما و همه ی هستی هر لحظه در محضر خدا هستیم، در محضر او گناه نکنیم. با توجه به آیه قبل، استفاده می شود که کفر و معصیت هیچ کس بر خدا پوشیده نیست. «كَفَرُوا»، «لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ» ۲ تعدد افراد، تعدد اعمال، تعدد مکان ها و زمان ها هیچ کدام مسأله ای را بر خداوند پنهان نمی سازد. «فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶)

او کسی است که شما را آن گونه که می خواهد در رحم ها صورت می دهد. جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

شکل گیری جنین در رحم، نشانه ی دیگری از قیوم بودن خداوند است که در آیات قبل خواندیم.

موضوع صورت گیری انسان در رحم مادر، در میان دو آیه ی نزول کتاب آمده است، شاید رمز این باشد که خدایی که در رحم مادر به شما سر و سامان می دهد، با تشریح قوانین الهی و ارسال کتب آسمانی، به رشد آینده و ابدی شما نیز سامان می بخشد.

تأثیر هر یک از عوامل وراثتی، بهداشتی، غذایی و یا روانی در شکل گیری صورت

و جسم افراد نیز از سنت های الهی و در مدار قدرت و تدبیر و حکمت اوست.

پیام ها:

۱ منشأ تکوین و تشریح یکی است. آن که برای هدایت شما کتاب فرستاده، همان است که شما را آفریده است. «هُدًى لِلنَّاسِ» ، «يُصَوِّرُكُمْ» ۲ صورت گری انسان در رحم مادر، تنها بدست اوست. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ» ۳ اکنون که صورت بندی ها به دست اوست، یکدیگر را به خاطر شکل و قیافه سرزنش نکنیم. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ» ۴ قدرت نمایی او محدود به مکان و زمان خاصی نیست. «يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ» ۵ تفکر در آفرینش خود، عامل ایمان به خداوند است. «يُصَوِّرُكُمْ» ، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۶ گرچه خداوند به هر کاری قادر است؛ «كَيْفَ يَشَاءُ» ولی کاری بر خلاف حکمت نمی کند. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۷ صورت های گوناگون افراد بشر، نشانه ی قدرت و حکمت اوست. «يُصَوِّرُكُمْ» «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷]

اشاره

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (۷)

او کسی است که این کتاب را بر تو نازل کرد. بخشی از آن، آیات محکم (روشن و صریح) است که اصل و اساس این کتاب را تشکیل می دهد. (و هر گونه ابهامی در آیات دیگر، با مراجعه به این محکمت روشن می شود) و بخشی از آن، آیات متشابه است (که احتمالات مختلفی در معنای آیه می رود، ولی با

توجه به آیات محکم، تفسیر آنها روشن می شود. اما کسانی که در دل‌هایشان انحراف است، به جهت ایجاد فتنه (و گمراه کردن مردم) و نیز به جهت تفسیر آیه به دلخواه خود، به سراغ آیات متشابه می روند، در حالی که تفسیر این آیات را جز خداوند و راسخان در علم نمی دانند. آنان که می گویند: ما به آن ایمان آورده ایم همه ی آیات از طرف پروردگار ماست (خواه محکم باشد یا متشابه) و جز خردمندان پند نگیرند.

نکته ها:

در این آیه، چند سؤال مطرح است:

سؤال: قرآن در یک جا همه ی آیات خود را محکم دانسته و فرموده: «كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ» (۱) و در جای دیگر همه را متشابه دانسته و فرموده: «كِتَابًا مُّشَابِهًا» (۲) ولی در این آیه بعضی را محکم و بعضی را متشابه معرفی نموده است، مسأله چیست؟ پاسخ: آنجا که فرمود: تمام آیات قرآن محکم است، یعنی سخن سست و بی اساس در هیچ آیه ای نیست و آنجا که فرمود: همه ی آیات متشابه هستند، یعنی سیستم و آهنگ آیات قرآن، هماهنگ، یک نواخت و شبیه بهم است.

اما با این حال، از نظر فهم مردم همه ی آیات یکسان نیستند، بعضی صریح و روشن و همه کس فهم، ولی بعضی دارای معانی بلند و پیچیده اند که همین امر موجب شبهه و اشتباه آنان می گردد.

سؤال: چرا در قرآن آیات متشابه به کار رفته است؟ پاسخ: اولاً: وجود آیات متشابه زمینه ی فکر و تدبّر در آیات است.

ثانیاً: موجب رجوع مردم به رهبران آسمانی می شود. آری، اگر همه ی درس آسان باشد، شاگرد احساس نیاز به استاد نمی کند.

ثالثاً: متشابهات وسیله آزمایش مردم است. گروهی کژاندیش، از لابلای آنها به سراغ

ص: ۱۷

۱-۱. هود، ۱.

۲-۲. زمر، ۲۳.

اهداف شوم خود می روند و گروهی اندیشمند، به فرموده امام رضا علیه السلام با مراجعه به محکّمات، معنای صحیح آیات را کشف می نمایند. (۱)

سؤال: نمونه آیات متشابه کدام است؟ پاسخ: در قرآن می خوانیم: «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۲) در قیامت، چشم ها به پروردگارشان می نگرند. چون عقل سلیم، جسم بودن را برای خداوند محال می داند و در آیات دیگر قرآن نیز می خوانیم: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۳) چشمها او را درک نمی کنند، لذا می فهمیم که مراد از نگاه به پروردگار، نگاه به لطف و پاداش او در قیامت است.

همچنین مراد از «دست خدا» در آیه ی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» قدرت اوست، چنان که در فارسی نیز می گوئیم: فلانی در فلان شهر یا اداره دست دارد، یعنی قدرت دارد.

و گر نه خداوند که جسم نیست تا دست و پا داشته باشد. قرآن نیز می فرماید:

«لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (۴) او همانندی ندارد.

این گونه آیات، سبب انحراف ساده اندیشانی شده که به آیات دیگر توجه ندارند و از مفسران واقعی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدا افتاده اند و شاید به جهت همین خطرات باشد که قرآن، خود به ما سفارش نموده است هنگام قرائت قرآن از شر شیطان به خداوند پناه ببرید. «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۵) سؤال: تأویل قرآن به چه معناست؟ پاسخ: مراد از تأویل، اهداف و معارف و اسرار پشت پرده ای است که بعد روشن می شود. نظیر تعبیر خوابی که حضرت یوسف دید و بعد روشن شد و یا اسراری که در شکستن کشتی توسط خضر و موسی بود که بعد روشن شد.

در روایات می خوانیم: آیات ناسخ، از محکّمات و آیات منسوخ از متشابهات قرآن است و ائمه معصومین علیهم السلام مصداق بارز راسخون در علم هستند. (۶)

ص: ۱۸

۱- (۱). «من ردّ متشابه القرآن الی محکمه هدی الی صراط مستقیم». بحار، ج ۲، ص ۱۸۵.

۲- (۲). قیامه، ۲۳.

۳- (۳). انعام، ۱۰۳.

۴- (۴). شورا، ۱۱.

۵- (۵). نحل، ۹۸.

۶- (۶). تفسیر نور الثقلین.

هم چنان که خروج کنندگان بر حاکم اسلامی، کج اندیشانی هستند که به دنبال آیات متشابه می روند. (۱)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه (۲) از راسخان در علم ستایش می کند. آنان که به عجز علمی خود اعتراف دارند و از تعمق در چیزی که ضرورتی ندارد دست باز می دارند.

پیام ها:

۱ هر کس همه ی آیات را نمی فهمد. «وَأَخْرَجُ مُشَابِهَاتٌ» ۲ قلب های منحرف، منشأ فساد و فتنه است. «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۳ فتنه، تنها آشوب نظامی و فیزیکی نیست، تفسیر به رأی و تحریف فرهنگ و معانی آیات، نیز فتنه است. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۴ گاهی حق دستاویز باطل می شود. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۵ هدف نهایی و مقصد اعلا ی آیات الهی را تنها خدا و راسخان در علم می دانند. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۶ نام راسخان در علم در کنار نام مقدس خداوند آمده و مقامشان بعد از مقام الهی است. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۷ علم، درجاتی دارد که بالاترین آن آشنا شدن به تأویل و رسیدن به هدف نهایی است. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۸ عالمان واقعی بی تکبرند. «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ» ۹ گرایش به باطل، مانع از رسوخ علم است. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ» قرار داده شده است.

۱۰ هر چه را نمی فهمیم انکار نکنیم. «كُلُّ مَنْ عِنْدِ رَبِّنَا»

ص: ۱۹

۱- (۱). تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۱۴۸.

۲- (۲). نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۱۱ نزول آیات محکم و متشابه، در مسیر تربیت است. «كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸]

اشاره

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۸)

(راسخان در علم می گویند: پروردگارا! پس از آن که ما را هدایت کردی، دل‌های ما را به باطل مایل مگردان و از سوی خود ما را رحمتی ببخش. به راستی که تو خود بسیار بخشنده‌ای.

پیام‌ها:

۱ به علم و دانش خود مغرور نشویم، از خداوند هدایت بخواهیم. «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...» ۲ نشانه‌ی علم واقعی و رسوخ در علم، توجه به خدا و استمداد از اوست. «إِلَّا اللَّهَ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»، «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا» ۳ محور هدایت و گمراهی، قلب و افکار انسانی است. «لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا» ۴ در خط قرار گرفتن خیلی مهم نیست، از خط خارج نشدن بسیار اهمیت دارد.

«بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا...»

۵ هدیه و هبه‌ی دائمی و بی‌منت، مخصوص اوست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۹)

(راسخان علم در ادامه دعا گویند: پروردگارا! همانا تو مردم را برای روزی که در آن شکی نیست گرد آوری. همانا خداوند وعده‌ی خود را تخلف نمی‌کند.

نکته‌ها:

کسی که به قیامت ایمان دارد؛ «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» نگران بد عاقبت شدن خود می‌شود و از خداوند استمداد می‌کند.

منشأ خُلف وعده، غفلت، عجز، ترس، جهل و یا پشیمانی است که هیچ کدام از

اینها در ذات مقدس الهی راه ندارد. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

پیام ها:

۱ راسخان در علم، به آینده و قیامت چشم دوخته اند. «إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ...» ۲ توجه به حالات روحی در دنیا؛ «لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا» و پاسخگویی به اعمال در آخرت، نشانه‌ی دانشمندان واقعی است. «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» ۳ روز قیامت، هم روز جمع است که مردم یک جا برای حسابرسی جمع می‌شوند؛ «جَامِعُ النَّاسِ» و هم روز فصل است که بعد از محاکمه، هر یک جداگانه به جایگاه خود می‌روند. «إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا» (۱) ۴ راسخان در علم به قیامت یقین دارند، «لَا رَيْبَ فِيهِ» چون به وفای خداوند یقین دارند. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ (۱۰)

همانا کسانی که کفر ورزیدند، نه اموالشان و نه فرزندانشان در برابر (عذاب) خدا (در قیامت) هیچ به کارشان نمی‌آید و آنان خود هیزم و سوخت آتشند.

نکته ها:

«وَقُودٌ» به معنای ماده‌ی سوختنی است. وسیله‌ی آتش زایی دوزخ دو چیز است:

سنگ ها و انسان ها؛ «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۲) خصلت ها و افکار و اعمال، هویت انسان را دگرگون می‌کند و انسان به سوخت آتش تبدیل و خود عامل سوختن خود می‌شود.

غیر او هیچ کس، نه در دنیا و نه در آخرت، نیازهای واقعی انسان را تأمین نمی‌کند و انسان در هر حال به او نیازمند است.

ص: ۲۱

۱-۱. نبأ، ۱۷.

۲-۲. بقره، ۲۴.

۱ به مال و فرزند مغرور نشوید. دل بستگی به غیر خدا هر چه باشد، محکوم است. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» ۲ کفر، انسان را از مدار انسانیت خارج و در حدّ اشیای مادی و طبیعی پایین می آورد. «أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱]

اشاره

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۱)

(شیوه کفار) مانند روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنها بودند، آیات ما را تکذیب کردند، پس خداوند آنها را به (کیفر) گناهانشان بگرفت. و خدا سخت کیفر است.

پیام ها:

۱ بعد از بیان کلیات، بیان نمونه ها لازم است. «كَفَرُوا»، «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۲ تکیه بر قدرت مادی، مال و اولاد، شیوه ی فرعون است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۳ تاریخ و تجربه ی گذشتگان، بهترین درس است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ...» فرعون و آل فرعون که قهرمان قدرت و زور بودند، در برابر قهر خداوند نتوانستند لحظه ای مقاومت کنند، شما به این مال و قدرت اندک خود ننازید.

۴ گاهی نقش اطرافیان طاغوت از خود طاغوت کمتر نیست. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۵ گناه بد است، ولی بدتر از آن عادت به گناه و روحیه ی گناه است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ...» ۶ خصلت ها، شیوه ها و اعمال و گناهان مشابه، جزا و پاداش مشابه دارد. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۷ عامل هلاکت امت ها، گناهان آنان بوده است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» ۸ آنجا که گناه جزو روحیه و عادت شد، عقوبت پروردگار سخت است.

«كَذَّابٍ»

«شَدِيدُ الْعِقَابِ» ،

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲]

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَ بئسَ الْمِهَادُ (۱۲)

به کسانی که کافر شدند بگو: به زودی شکست می خورید و به سوی جهنم رانده می شوید و چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

چنان که در تفاسیر مجمع البیان و کبیر و مراغی آمده است: وقتی مسلمانان در سال دوم هجری در جنگ بدر پیروز شدند، گروهی از یهود گفتند: این پیروزی نشانه ی صدق محمد صلی الله علیه و آله است، چون در تورات آمده است: او بر دشمنانش پیروز می شود. گروهی دیگر از یهود گفتند: عجله نکنید، شاید در جنگ های دیگر شکست بخورد. وقتی در سال سوم، جنگ احد پیش آمد و مسلمانان شکست خوردند، این گروه از یهودیان خوشحال شدند.

آیه نازل شد که زود قضاوت نکنید، در آینده ی نزدیک شما شکست می خورید.

طولی نکشید که مسلمانان، یهود بنی قریظه و بنی نضیر مدینه را درهم شکستند و در فتح مکه نیز مشرکان را از بین بردند.

پیام ها:

۱ دلداری مؤمنان و تهدید کفار، نشانه رهبری صحیح و ایمان به هدف است.

«قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ»

۲ یکی از معجزات قرآن، پیشگویی های صادق آن است. «سَتُغْلَبُونَ» ۳ حق، پیروز و کفر، محکوم به شکست است. «سَتُغْلَبُونَ» ۴ با شایعات و تبلیغات دشمن، برخورد کنید. «سَتُغْلَبُونَ» ۵ از شکست هایی نگران باشید که به جهنم منتهی می شود، و الا در هر جنگی احتمال شکست وجود دارد. «سَتُغْلَبُونَ وَ تُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ»

ص: ۲۳

اشاره

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنِ الْتَقَاتِ فِتْنَةُ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ (۱۳)

به یقین در دو گروهی که (در جنگ بدر) با هم روبرو شدند، برای شما نشانه (و درس عبرتی) بود. گروهی در راه خدا نبرد می کردند و گروه دیگر که کافر بودند (در راه شیطان و هوس خود). کفار به چشم خود مسلمانان را دو برابر می دیدند (و این عاملی برای ترس آنان می شد) و خداوند هر کس را بخواهد به یاری خود تأیید می کند. همانا در این امر برای اهل بینش، پند و عبرت است.

نکته ها:

این آیه مربوط به جنگ بدر است که دو گروه مسلمانان و کفار در برابر یکدیگر قرار گرفتند. در این نبرد تعداد مسلمانان سیصد و سیزده نفر بود که هفتاد و هفت نفر آنها از مهاجرین و دویست و سی و شش نفر از انصار بودند. پرچمدار مهاجرین حضرت علی علیه السلام و پرچمدار انصار سعد بن عباده بود. مسلمانان هفتاد شتر، دو اسب، شش زره و هشت شمشیر داشتند، ولی لشکر کفر بیش از هزار رزمنده و صد اسب سوار داشت. مسلمانان در آن جنگ با دادن بیست و دو شهید ۱۴ نفر از مهاجرین و ۸ نفر از انصار بر دشمن کافر با ۷۰ کشته و ۷۰ اسیر پیروز شدند.

جنگ بدر با پیش بینی قبلی انجام نشد. هدف، مصادره اموال کفار به تلافی مصادره ی اموال مسلمین مهاجر از مکه بود که به جنگ و برخورد نظامی انجامید.

«فِي فِتْنِ الْتَقَاتِ»

سؤال: در این آیه می خوانیم که کفار، مسلمانان را دو برابر دیدند؛ «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ» در حالی که در آیه ۴۴ سوره انفال می خوانیم: مسلمانان در چشم کفار کم جلوه کردند؛ «يَقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» چگونه چنین چیزی ممکن است؟ پاسخ: در آغاز جنگ، مسلمین را کم دیدند تا جرأت هجوم پیدا کنند و از کفار مکه

کمک نخواهند، ولی در هنگام جنگ، آنان را زیادی دیدند و خود را باختند.

بنا بر این کم دیدن و زیاد دیدن در دو مرحله و دو زمان بود، لذا تناقضی نیست. (۱)

پیام ها:

۱ هدف جنگ باید خدا و دین خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲ رزمندگان مسلمان دارای یک هدف هستند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (ولی رزمندگان کافر هر کدام برای هدفی به جنگ آمده اند.) ۳ آنجا که خدا بخواهد دیده‌ها، برداشت‌ها و افکار عوض می‌شود. با همین چشم همین جمعیت را دو برابر می‌بیند. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ» ۴ یکی از امدادهای غیبی، ایجاد رعب در دل دشمنان است. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ» ، «وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ» ۵ جنگ بدر نشان داد که اراده خداوند بر اراده خلق غالب، و تنها امکانات مادی، عامل پیروزی نیست. «يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ» ۶ گرچه خداوند هر کس را بخواهد یاری می‌کند؛ «مَنْ يَشَاءُ» ولی شرط یاری آن است که مردم در مقام نصرت دین او بپاخیزند. (۲) «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۷ هدف از بیان تاریخ باید عبرت و پندگیری باشد. «لَعِبْرَةٌ» ۸ گرچه حوادث برای همه مایه‌ی پند و عبرت است؛ «كَانَ لَكُمْ آيَةٌ» ولی درس گرفتن از نشانه‌ها، بصیرت و بینش می‌خواهد. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ» ۹ کسانی که از جنگ بدر درس نگیرند، صاحب بصیرت نیستند. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ»

ص: ۲۵

(۱-۱). تفسیر صافی.

(۲-۲). در جای دیگر نیز می‌فرماید: «ان تنصروا الله ينصركم» محمد، ۷.

اشاره

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ (۱۴)

عشق و علاقه به زنان و فرزندان پسر و اموال زیاد از طلا و نقره و اسبان ممتاز و چهارپایان و کشتزارها که همه از شهوات و خواسته های نفسانی است، در نظر مردم جلوه یافته است، (در حالی که) اینها بهره ای گذرا از زندگانی دنیاست و سرانجام نیکو تنها نزد خداوند است.

نکته ها:

«الْقَنَاطِيرِ» جمع «قنطار» به معنای مال زیاد است و آمدن کلمه ی «الْمُقَنْطَرَةِ» به دنبال آن، برای تأکید بیشتر است. نظیر اینکه بگوییم: آلف و الوف، هزاران هزار.

«الْخَيْلِ» به معنای اسب و اسب سوار، هر دو آمده است و «الْمُسَوَّمَةِ» یعنی نشاندار.

اسب هایی که به خاطر زیبایی اندام و یا تعلیمی که می دیدند، دارای برجستگی های خاصی می شدند، به آنها «الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ» می گفتند.

جلوه کردن دنیا در نظر انسان، گاهی از طریق خیالات شخصی و گاهی از سوی شیطان و گاهی از جانب اطرافیان متملق صورت می گیرد. از طریق اوهام شخصی:

«يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) و «فَرَأَاهُ حَسِينًا» (۲) و از سوی شیطان: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاءُ لَهُمْ» (۳) و از طرف اطرافیان متملق «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ» (۴) مصادیق جلوه های دنیا که در آیه ذکر شده، با توجه به زمان نزول آیه است و می تواند در هر زمانی مصادیق جدیدی داشته باشد. طلا و نقره، کنایه از ثروت اندوزی، و اسب کنایه از مرکب و وسیله ی نقلیه است.

سؤال: با اینکه خداوند زینت بودن مال و فرزند را پذیرفته است؛

ص: ۲۶:

۱- ۱. کهف، ۱۰۴.

۲- ۲. فاطر، ۸.

۳- ۳. انعام، ۴۳.

۴- ۴. غافر، ۳۷.

«الْمَالُ وَالْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) پس چرا این آیه در مقام انتقاد است؟ پاسخ: زینت بودن چیزی، غیر از دل بستگی به آن است. در این آیه انتقاد از دل بستگی شدید است که از آن به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ» تعبیر می کند.

کلمه ی «الْبُنُونَ» شامل دختران نیز می شود، نظیر اینکه می گوئیم: عابرین محترم از پیاده رو حرکت کنند که شامل زنان عابری نیز می شود.

امام صادق علیه السلام با استناد به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ...» فرمودند: مردم در دنیا و آخرت از چیزی بیشتر از زنان لذت نمی برند... اهل بهشت نیز بیش از هر چیز به نکاح تمایل دارند تا خوردنی ها و آشامیدنی ها. (۲)

این روایت دلیل تقدم «النساء» را بر دیگر موارد بیان می کند.

پیام ها:

۱ علاقه ی طبیعی به مادیات، در نهاد هر انسانی وجود دارد، آنچه خطرناک است فریب خوردن از زینت ها و جلوه های آن، و عدم کنترل دل بستگی هاست.

□
«زُيِّنَ لِلنَّاسِ...»

۲ جلوه ی دنیا برای مردم عادی است، نه افراد فرزانه. (۳) «زُيِّنَ لِلنَّاسِ» ۳ علاقه ی بیش از حد به زن و فرزند، بیش از هر چیز مایه ی دل بستگی انسان به دنیا می گردد. «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَالْبَنِينَ» ۴ مراقب باشیم که زینت ها و جلوه های دنیا، مقدمه ی غفلت از آخرت است.

□
«زُيِّنَ لِلنَّاسِ»

□
«وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» ۵ یکی از عوامل بد عاقبت شدن، شیفتگی و دل بستگی به دنیا است. زیرا عاقبت نیکو تنها نزد خداست. «زُيِّنَ لِلنَّاسِ»، «اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

ص: ۲۷

۱- ۱. کهف، ۴۶.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۳۲۱.

۳- ۳. در نظر همسر فرعون که فرزانه ی تاریخ است، کاخ و طلای او بی ارزش است. «نَجْنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ». تحریم، ۱۱.

۶ یکی از شیوه های تربیتی، تحقیر مادیات و بیان عظمت معنویات است. «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» ۷
بهترین راه برای کنترل علائق مخرب، مقایسه آن با الطاف جاودانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵]

اشاره

قُلْ أَ أُتْبِعُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۱۵)

بگو: آیا شما را به بهتر از اینها (که محبوب شماست) خبر دهم؟ برای کسانی که تقوا داشته باشند، نزد پروردگارشان باغهایی (بهشتی) است که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است. برای همیشه در آنجا (بهره مند) هستند و همسرانی پاک (خواهند داشت) و رضا و خشنودی خداوند (شامل حالشان می شود) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

در آخرین جمله از آیه قبل خواندیم که عاقبت نیک نزد خداوند است؛ «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» این آیه سیمایی از بهشت نیکوکاران را ترسیم می کند.

پیام ها:

۱ در دعوت مردم به حق، آنان را به مقایسه ی دنیا و آخرت دعوت کنیم. «قُلْ أَ أُتْبِعُكُمْ بِخَيْرٍ...» ۲ دوام و ثبات بهشت، و رضایت خداوند کجا و لذائد موقت و ناپایدار دنیا کجا؟ «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»، «قُلْ أَ أُتْبِعُكُمْ» ۳ افراد با تقوا، شیفته ی زرق و برق دنیا نمی شوند. «متقین» در این آیه، در مقابل «لِلنَّاسِ» در آیه ی قبل بکار رفته است.

۴ ملاک رسیدن به نعمت های آخرت، تقوی است. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا»

ص: ۲۸

۵ تشویق باید هماهنگ با خواسته های طبیعی و فطری باشد. «الآنهار»، «أزواج»، «خالدین» ۶ پاکدامنی و پاکیزگی، برترین ارزش است. «أزواج مطهرة» ۷ لذت های متقین تنها محدود به لذایذ مادی نیست، رضایت الهی بالاترین لذت معنوی است. «رضوان من الله» ۸ ادعای تقوی را کم کنیم، خداوند بصیر و داناست. «و الله بصیر بالعباد»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶]

اشاره

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ النَّارِ (۱۶)

(پرهیزگاران) کسانی اند که می گویند: پروردگارا! براستی که ما ایمان آورده ایم، پس گناهان ما را ببخش و ما را از عذاب آتش حفظ فرما.

پیام ها:

۱ متقین، همواره در انابه و دعا هستند. «يَقُولُونَ» ۲ ایمان، زمینه ی عفو الهی است. «آمَّا فَاغْفِرْ لَنَا» ۳ عفو، از شئون ربوبیت و لازمه ی تربیت است. «رَبَّنَا» «فَاغْفِرْ لَنَا» ۴ ترس از قهر و عذاب خداوند، از نشانه های تقواست. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۵ به کارهای خوبتان اعتماد نکنید. با آنکه اهل تقوا هستید، باز هم از قهر الهی باید ترسید. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷]

اشاره

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ (۱۷)

(پرهیزگاران، همان) صابران و راستگویان و فرمان برداران فروتن و انفاق کنندگان و استغفار کنندگان در سحرها هستند.

نکته ها:

افراد با تقوی دارای ویژگی های ذیل هستند:

۱ صبر در برابر مشکلات، صبر بر ترک گناهان و صبر بر انجام واجبات.

۲ صداقت در گفتار و رفتار.

۳ خضوع و فروتنی در انجام دستورات، بدون غرور و خود برترینی.

۴ انفاق از هر چه خداوند به آنان روزی کرده است.

۵ مناجات های سحری و آمرزش خواهی از خداوند. آری! سحر مناسب ترین زمان برای دعاست. (۱)

در برخی روایات آمده است: اگر کسی یک سال به طور مداوم، در قنوت نماز شب هفتاد مرتبه استغفار کند، مشمول این آیه می شود. (۲)

ابی بصیر از امام صادق علیه السلام درباره ی «الْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» پرسید، حضرت فرمودند: رسول خدا صلی الله علیه و آله در نماز وتر هفتاد مرتبه استغفار می کرد. (۳)

مفضل بن عمر می گوید به امام صادق علیه السلام عرض کردم: نماز شب من فوت می شود و من بعد از نماز صبح آن را قضا می کنم؟ حضرت فرمودند: اشکالی ندارد، ولی آن را برای خانواده ات آشکار نکن، چون آن را سنت می پندارند و در این صورت عمل به گفتار خداوند: «الْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» را ابطال می کند. (۴)

پیام ها:

۱ هم رسیدگی به خلق، هم عبادت خالق. «وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» ۲ تقوا به معنای انزوا، بی خبری و گوشه گیری نیست، متقی باید جامع کمالات باشد. «الضَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸]

اشاره

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۸)

ص: ۳۰

۱-۱. امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از استغفار در سحر، نماز در آن وقت است. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر اَطِيب البیان؛ من لا یحضره ج ۱، ص ۳۰۹.

۳-۳. تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۲۰.

۴-۴. مستدرک، حدیث ۳۲۵۹.

خدایی که همواره به عدل و قسط قیام دارد، گواهی داده که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان دانش (نیز به یگانگی او گواهی داده اند) جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

خداوند با ایجاد نظام واحد در هستی، بر یگانگی ذات خود گواهی می دهد، یعنی هماهنگی و نظم موجود در آفرینش، همه گواه بر حاکمیت قدرتی یگانه بر هستی است، چنان که در دعای صباح می خوانیم: «یا من دل علی ذاته بذاته» آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلیلت باید از وی رُخ متاب امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «أُولُوا الْعِلْمِ» در آیه، انبیا و اوصیا هستند. (۱)

هر کجا تعدد هست، محدودیت نیز هست. خانه بی حد نمی تواند بیش از یکی باشد. اگر گفتیم: فلان چراغ، نور بی نهایت دارد، جایی برای چراغ دوم باقی نمی ماند. خدا بی نهایت است، زیرا اگر نهایت داشته باشد به نیستی برمی خورد و هیچ بی نهایتی قابل تعدد نیست، لذا خداوند قابل تعدد نیست و او یکتاست.

پیام ها:

□
۱ شهادت عملی، بهترین نوع شهادت است. هماهنگی در میان آفریده ها، بهترین نمونه ی گواهی بر یکتایی خداست. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ راه ایمان به خدا، علم است و علم واقعی، انسان را با سرچشمه هستی آشنا می کند. «وَأُولُوا الْعِلْمِ» ۳ دانشمندان، در کنار فرشتگان قرار می گیرند. «وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ» ۴ عدل الهی، در کنار توحید مطرح است. بر خلاف دیگر قدرتمندان که هر کجا احساس یکتایی و نداشتن رقیب و شریک کنند، زور می گویند، او یکتایی است که به پا دارنده ی عدل است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، «قَائِمًا بِالْقِسْطِ»

ص: ۳۱

اشاره

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۹)

همانا دین (مورد پذیرش) نزد خداوند، اسلام (و تسلیم بودن در برابر فرمان خداوند) است و اهل کتاب اختلافی نکردند، مگر بعد از آنکه علم (به حقانیت اسلام) برایشان حاصل شد، (این اختلاف) از روی حسادت و دشمنی میان آنان بود و هر کس به آیات خداوند کفر ورزد، پس (بداند که) همانا خداوند زود حساب است.

پیام ها:

۱ ایمان به یگانگی، عدالت، عزت و حکمت خداوند (که در آیه قبل بود)، زمینه ی تسلیم شدن انسان است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» ۲ لازمه ی تسلیم بودن در برابر خداوند، پذیرش اسلام به عنوان آخرین دین الهی است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» ۳ تجاوز از مرزهای حق، سبب بروز اختلاف است. «وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ» ، «بَغْيًا» ۴ سرچشمه ی بسیاری از اختلافات مذهبی، حسادت ها و ظلم هاست؛ نه جهل و بی خبری. «مَنْ بَغِيْدٍ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ۵ حسد، زمینه ی کفر است. «بَغْيًا» ، «وَمَنْ يَكْفُرُ» ۶ کتاب و علم، به تنهایی سبب نجات نمی گردند. «أُوتُوا الْكِتَابَ» ، «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ، «مَنْ يَكْفُرُ» ۷ کسانی که آگاهانه ایجاد اختلاف می کنند، بزودی سیلی می خورند. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

اشاره

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۲۰)

از این رو) پس اگر با تو به گفتگو و ستیز و محاجّه برخاستند، (با آنها مجادله مکن و) بگو: من و پیروانم روی به خدا تسلیم کرده ایم. و به اهل کتاب (یهود و نصاری) و امّیین (مشرکان بی سواد مکه) بگو: آیا شما هم (در برابر خدا) تسلیم شده اید، پس اگر تسلیم شدند و اسلام آوردند همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی کردند (نگران مباش، زیرا) وظیفه ی تو فقط رساندن دعوت الهی است، (نه اجبار و اکراه) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

اینکه می گویند: سخن کز دل برآید، لا جرم بر دل نشیند، قانون کلی نیست. زیرا سخن پیامبر از دل بود، ولی بر دل کفّار نمی نشست. با آنکه حضرت از عمق دل می فرمود: «أَسْلَمْتُ وَجْهِي» من با تمام وجود تسلیم خدا هستم، اما گروهی اعراض می کردند؛ «وَ إِنْ تَوَلَّوْا» محور اصلی دین، اسلام به معنای تسلیم حقّ بودن است که در آیه ی قبل و این آیه چهار بار مطرح شده است. «الْإِسْلَامُ»، «أَسْلَمْتُ»، «أَسْلَمْتُمْ»، «أَسْلَمُوا»

پیام ها:

۱ جدال و محاجّه، از خصلت های مخالفان انبیاست. «فَإِنْ حَاجُّوكَ» ۲ ابلاغ رسالت و استدلال آری، ولی ستیز با افراد لجوج ممنوع. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ» ۳ به مجادلات بی نتیجه و بیهوده، پایان دهید. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ» ۴ در گفتگوها، موضع خود و یاران خود را صریح اعلام کنیم. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»، «وَمَنِ اتَّبَعَنِ» ۵ پیروان واقعی پیامبر، کسانی هستند که تسلیم خدا باشند. «أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَ مَنْ اتَّبَعَنِ» ۶ آنچه انسان را در برابر گفتگوهای مغرضانه حفظ می کند، اتصال به خداوند

است. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ» ۷ انبیا با تمام وجود و با عشق و نشاط به خدا دل بسته اند. «وَجْهِيَ لِلَّهِ» ۸ توجه رهبر، باید هم به افراد با فرهنگ باشد و هم به عوام مردم. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّيْنَ» ۹ کتاب های آسمانی، یک سند فرهنگی ارزشمند برای جوامع بشری است. در آیه مردم به دو دسته تقسیم شده اند؛ فرهنگیان و عوام. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّيْنَ» ۱۰ هدایت واقعی، در سایه ی تسلیم بودن در برابر خداوند است. «فَإِنْ أَسْلَمُوا فَكَلِمَاتٍ أَهْتَدَوْا» ۱۱ انسان در انتخاب راه آزاد است، نه مجبور. «فَإِنْ أَسْلَمُوا»، «وَإِنْ تَوَلَّوْا...» ۱۲ علم و کتاب به تنهایی کافی نیست، چه بسا علم باشد، ولی تسلیم نباشد.

«أُوتُوا الْكِتَابَ»

«وَإِنْ تَوَلَّوْا» ۱۳ ما مأمور انجام وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» ۱۴ خداوند از طریق پیامبران، با مردم اتمام حجت می کند. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِالْآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۲۱)

براستی کسانی که به آیات خداوند کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند و کسانی از مردم را که فرمان به عدالت می دهند می کشند، پس آنان را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

در تفسیر کبیر و مجمع البیان و قرطبی می خوانیم: بنی اسرائیل در اول روز آنهم در یک ساعت، چهل و سه نفر از پیامبران الهی و یکصد و دوازده نفر از آمران به معروف را به درجه ی شهادت رساندند.

ص: ۳۴

البته ناگفته پیداست که در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی که انبیا را شهید کنند نبودند، ولی چون زنده ها به کار نیاکان خود راضی بودند، خداوند در این آیه، کسانی را که به خاطر رضایت قلبی، شریک جرم نیاکان هستند، با خطاب «فَبَشِّرْهُمْ» مورد انتقاد و تهدید قرار داده است.

سؤال: از شرایط و جوب امر به معروف و نهی از منکر آن است که خطری در کار نباشد، ولی در این آیه از کسانی که برای نهی از منکر تا پای جان ایستاده اند، ستایش شده است، علت چیست؟ پاسخ: اولاً: شرایط افراد و نوع معروف و منکر تفاوت می کند؛ گاهی منکر، حکومت یزید است که امام حسین علیه السلام برای نهی از آن به کربلا- می رود و شهید می شود، می فرماید: هدف من از این حرکت و قیام، امر به معروف و نهی از منکر است، اما گاهی منکر در این حد نیست، بلکه گناهی است که باید میان خطر و مفسده ی گناه و از دست دادن مال و جان و آبرو مقایسه و با توجه به اهمیت و اولویت عمل کرد.

ثانیاً: شاید مراد از کسانی که در این آیه مورد ستایش قرار گرفته اند آنهایی باشند که خود پیش بینی شهادت نمی کردند، ولی ستمکاران آنان را به شهادت رساندند.

پیام ها:

۱ از اعتقادات انحرافی و کفرآمیز، اعمال خطرناکی همانند قتل و کشتار انبیا سر می زند. «يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ...» ۲ در شرایطی، اظهار حق لازم است؛ اگرچه به قیمت شهادت انبیا و اولیا باشد.

۳ دشمنان برای حق پوشی، دست به کشتن پیامبران می زنند. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ» ۴ گاهی طاغوت ها برای کشتن فرزندانگان با تبلیغات و شایعات و توجیهات، کار خود را حق جلوه می دهند. «بَغَيْرِ حَقٍّ» ۵ نام کسانی که به عدالت دعوت می کنند و آمرین به معروف و ناهیان از منکر، در ردیف انبیا برده شده است. لذا کيفر قاتلان آنان نیز همچون قاتلان پیامبران است. «فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۲۲)

آنان کسانی هستند که اعمالشان در دنیا و آخرت تباه شده و هیچ یاورانی برای آنها نیست.

پیام ها:

۱ گاهی یک انحراف، تمام اعمال شخص را تباه می کند. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» ۲ برای گناهانی همچون پیامبرکشی، شفاعتی در کار نیست. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ (۲۳)

آیا ندیدی کسانی را که از کتاب آسمانی (تورات و انجیل) بهره ای داده شدند، چون به کتاب الهی دعوت می شوند تا میانشان حکم کند، (و به اختلافات پایان دهد) گروهی از آنان (باعلم و آگاهی) از روی اعراض روی بر می گردانند؟

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که زن و مردی از یهود، با داشتن همسر مرتکب زنا شدند.

آنان می بایست طبق قانون تورات سنگسار می شدند، ولی چون از اشراف بودند سعی بر این داشتند از اجرای دستور تورات بگریزند. آنها نزد پیامبر اسلام آمدند تا ایشان حکم کنند، آن حضرت نیز فرمان سنگسار داده و فرمودند: حکم اسلام نیز همانند حکم تورات است. آنها منکر حکم تورات شدند.

ابن صوری که از علمای یهود بود، از فدک به مدینه فراخوانده شد تا تورات را بخواند. ابن صوری چون از ماجرا با خبر بود، هنگام خواندن آیات تورات، دستش را روی جملاتی می گذاشت تا آیه ی سنگسار دیده نشود. عبد الله بن سلام که در آن روز از علمای یهود بود و در آن جلسه حضور داشت، ماجرا را فهمید و موضوع

این آیه هشدار می‌دهد که مبادا شما هم مثل یهود به هنگام اجرای قانون قرآن، از دستور الهی رویگردان باشید و میان مردم تبعیض قائل شوید.

پیام‌ها:

۱ کتاب قانون و داوری و حکم، کتاب آسمانی است. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ» ۲ اسلام، دین انصاف و احترام به دیگران است. از علمای دیگر ادیان دعوت می‌کند تا کتاب خودشان را داور قرار دهند. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ» ۳ همه ی علمای اهل کتاب بد نبودند. «يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ» ۴ خطرناک تر از روی گردانی، قصد اعراض و لجاجت است. «يَتَوَلَّى»، «مُعْرِضُونَ» ۵ قانون باید در مورد همه ی افراد، بالسویه اجرا شود. (با توجه به شأن نزول)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۴]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۴)

این (روی گردانی از حکم خدا) برای آن بود که اهل کتاب گفتند: هرگز آتش دوزخ جز چند روزی به ما نمی‌رسد. و این افتراها (و خیالبافی‌ها) آنان را در دینشان فریفته ساخت.

نکته‌ها:

در قرآن، بارها شعارهای پوچ و خیال‌های باطل یهود نقل شده است. آنها می‌گفتند: ما نژاد برتر و محبوب‌تریم و در قیامت جز آن چهل روزی که اجداد ما گوساله پرست بودند، عذابی به ما نخواهد رسید. و همین خیالها سبب غرور و انحراف آنها شد. اسرائیل امروز نیز برتری نژادی خود را باور داشته و برای رسیدن به آن، از هیچ ظلمی خودداری نمی‌کند.

ص: ۳۷

پیام ها:

۱ سرچشمه اعراض، عقائد خرافی و بی اساس است. «هُم مُعْرِضُونَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ...» ۲ خود بر تربینی، چه بر اساس دین و چه بر اساس نژاد، ممنوع و محکوم است.

«لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»

۳ احساس امتیّت و مصونیت در برابر کیفر، مایه ی گمراهی است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ» ۴ یهود، قیامت و دوزخ را قبول و به گناهکاری خود اقرار داشتند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً» ۵ همه ی مردم در دادگاه الهی یکسان هستند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «غَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۵]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۵)

پس (کسانی که گمان می کنند از قهر خداوند دورند،) چگونه خواهد بود حالشان، آن گاه که آنان را در روزی که شکی در آن نیست، گرد آوریم و به هر کس در برابر آنچه تحصیل کرده، پاداش یا کیفر داده شود و به آنان ستم نخواهد شد.

پیام ها:

۱ یاد قیامت باشید و خرافات را کنار بگذارید. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ» ۲ کیفر و پاداش بر اساس عمل است، نه آرزو و گمان. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ» ۳ هیچ عملی محو و نابود نمی شود، بلکه به صاحبش برگردانده می شود.

«وُفِّيَتْ»

«مَّا كَسَبَتْ» ۴ دادگاه الهی بر اساس عدالت تشکیل می شود و هر کس به جزای خود می رسد.

«وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ»

«هُم لَا يُظْلَمُونَ»

اشاره

قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلِيمٌ
كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۶)

بگو: خداوند! تو صاحب فرمان و سلطنتی. به هر کس (طبق مصلحت و حکمت خود) بخواهی حکومت می دهی و از هر کس بخواهی حکومت را می گیری و هر که را بخواهی عزت می بخشی و هر که را بخواهی ذلیل می نمایی، همه خیرها تنها به دست توست. همانا تو بر هر چیز توانایی.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از آنکه مکه را فتح نمود، وعده ی فتح ایران و روم را به مسلمانان داد. در آن موقع منافقان با تعجب به یکدیگر نگاه می کردند که این آیه نازل شد. گروهی از مفسران، نزول آیه را در موقع حفر خندق دانسته اند. آن زمان که پیامبر صلی الله علیه و آله کلنگ را بر سنگ زد و از آن جرقه ای برخاست، فرمود: من در این جرقه ها فتح کاخ های مدائن و یمن را از جبرئیل دریافت کردم.

منافقان با شنیدن این سخن، لبخند تمسخر می زدند که این آیه نازل شد.

آنچه در این آیه در مورد اعطای عزت و ذلت از جانب خداوند آمده، طبق قوانین و سنت اوست و بدون جهت و دلیل خداوند کسی را عزت نمی بخشد و یا ذلیل نمی سازد. مثلاً در روایات می خوانیم: هر کس برای خداوند تواضع و فروتنی کند، خداوند او را عزیز می کند و هر کس تکبر نماید، خدا او را ذلیل می گرداند. (۱)

بنا بر این عزت و ذلت از خداست، ولی ایجاد زمینه های آن به دست خود ماست.

پیام ها:

۱ مالک واقعی تمامی حکومت ها خداست. مُلک برای غیر خدا، موقتی و

ص: ۳۹

محدود است. «مَالِكِ الْمُلْكِ» ۲ اکنون که مالک اوست پس دیگران امانتداری بیش نیستند و باید طبق رضای مالک اصلی عمل کنند. «مَالِكِ الْمُلْكِ» ۳ اگر انسان مالک مُلک نیست چرا از داشتن آن مغرور و با از دست دادنش مأیوس شود! «مَالِكِ الْمُلْكِ» ۴ خداوند به هر کس که شایسته و لایق باشد، حکومت می دهد. همان گونه که به سلیمان، یوسف، طالوت و ذوالقرنین عطا نمود. «تُوْتِيَ الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ» ۵ حکومت و حاکمیت، دلبستگی آور است. «نزع» به معنای کردن است و نشانه یک نوع دلبستگی است.

۶ عزّت و ذلّت به دست خداست، از دیگران توقع عزّت نداشته باشیم. (۱) «تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ» ۷ توحید در دعا و عبادت یک ضرورت است. (۲) «بِيَدِكَ الْخَيْرُ» ۸ آنچه از اوست، چه دادن ها و گرفتن ها، همه خیر است، گرچه در قضاوت های عجولانه ی ما فلسفه ی آن را ندانیم. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ» ۹ سرچشمه ی بدی ها عجز و ناتوانی است. از کسی که بر هر کاری قدرت دارد چیزی جز خیر سر نمی زند. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۷]

اشاره

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۲۷)

(خداوند!) تو شب را به روز و روز را به شب درآوری و زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون آوری و هر که را خواهی بی شمار روزی می دهی.

ص: ۴۰

□ (۱-۱). قرآن از کسانی که از غیر خدا عزّت می خواهند به شدّت انتقاد کرده و می فرماید: «أَيَّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» نساء، ۱۳۹.

(۲-۲). در مناجات شعبانیه می خوانیم: «الهی بیدک لا بید غیرک زیادتی و نقصی».

نکته ها:

این آیه و آیه قبل دوازده مرتبه نشانه های قدرت خدا را نام برده است تا روح توحید را در انسان شکوفا کند.

مراد از داخل کردن شب در روز و یا روز در شب، یا کم و زیاد شدن طول ساعات شب و روز در فصل های مختلف است و یا غروب و طلوع تدریجی. البته معنای اول روشن تر است.

نمونه قدرت نمایی خداوند در بیرون آوردن زنده از مرده، آفریدن سلول زنده از مواد غذایی بی جان است.

گاهی از کافران مرده دل، فرزندان مؤمن و زنده دل، و از مؤمنان زنده دل، فرزندان کافر و مرده دل ظاهر می شود (۱) که این یکی از مصادیق آیه است.

مراد از رزق بی حساب، رزق فراوان و بی شمار است، نه آنکه حسابش از دست او خارج باشد. و ممکن است مراد آن باشد که رزق او خارج از محاسبات شماسست، و او از راهی که گمان نمی برید رزق می دهد.

تفاوت مردم در رزق، یکی از حکمت های الهی است، تا مردم به یکدیگر نیازمند بوده و تشکیل زندگی اجتماعی دهند و صفات سخاوت و ایثار و صبر و قناعت در آنان شکوفا شود. زیرا در صورت یکسان بودن، این صفات شکوفا نمی شود.

امّا اگر یکی نعمتی داشت و دیگری کمتر داشت یا نعمتی دیگر داشت، مردم برای جبران کمبودها دور هم جمع می شوند و صفات تعاون و سخاوت از طرف دارنده نعمت، و صفات قناعت و عفت و صبر از سوی نادار شکوفا می شود.

پیام ها:

۱ تغییرات شب و روز و پیدایش فصل ها یکی از برکات و الطاف الهی است.

«بَيِّدَكَ الْخَيْرُ»

«تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

ص: ۴۱

۲ علاوه بر آفرینش، هر گونه تغییر و تدبیر به دست اوست. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ» ۳ قدرت خداوند محدود نیست. او از مرده، زنده و از زنده، مرده خارج می‌سازد. «تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ» ۴ سرچشمه لطف الهی بی انتهاست. رزق بی حساب، یعنی برای سرچشمه رزق محدودیتی نیست. «تَزُوقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۸]

اشاره

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاهُ وَ يُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۲۸)

نباید اهل ایمان، بجای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود برگزینند و هر کس چنین کند نزد خدا هیچ ارزشی ندارد، مگر آنکه از کفار پروا و تقیه کنید (و به خاطر هدف های مهم تر، موقتاً با آنها مدارا کنید) و خداوند شما را از (نافرمانی) خود هشدار می‌دهد و بازگشت (شما) به سوی خداوند است.

نکته ها:

با توجه به قدرت بی انتهای الهی در آیات قبل، جایی برای پذیرفتن سلطه کفار نیست. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ»، «تُولِجُ اللَّيْلَ»، «لَا يَتَّخِذُ...» در این آیه سیمای سیاست خارجی، شیوه ی برخورد با کفار، شرایط تقیه و جلوگیری از سوء استفاده از تقیه بیان شده است.

تقیه، به معنای کتمان عقیده ی حق از ترس آزار مخالفان و ترک مبارزه با آنان به جهت دوری از ضرر یا خطر مهم تر است. تقیه، گاهی واجب و گاهی حرام است. قرآن در آیه ۱۰۶ سوره نحل، درباره ی تقیه سخنی گفته که شأن نزول آن عمار یاسر است.

پیام ها:

۱ پذیرش ولایت کفار از سوی مؤمنان، ممنوع است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ

ص: ۴۲

(اگر مسلمانان جهان تنها به این آیه عمل می کردند الآن وضع کشورهای اسلامی این چنین نبود.) ۲ در جامعه اسلامی، ایمان شرط اصلی مدیریت و سرپرستی است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۳ ارتباط سیاسی نباید مُنَجَّرٌ به سلطه پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۴ ارتباط یا قطع رابطه باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فامیلی، قومی و نژادی. «الْمُؤْمِنِينَ»، «الْكَافِرِينَ» ۵ هر کس به سراغ کفار برود، خداوند او را به حال خود رها و از امدادهای غیبی خود محروم می سازد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» ۶ ارتباط ظاهری با کفار برای رسیدن به اهداف والاتر، در مواردی جایز است.

«إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاءً»

۷ تقیه، برای حفظ دین است. مبدا به بهانه ی تقیه، جذب کفار شوید و از نام تقیه سوء استفاده کنید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ» ۸ در مواردی که اصل دین در خطر باشد، باید همه چیز را فدا کرد و فقط باید از خدا ترسید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ» ۹ یاد معاد، بهترین عامل تقواست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» ۱۰ مبدا بخاطر کامیابی و رفاه چند روز دنیا، سلطه ی کفار را بپذیرید که بازگشت همه ی شما به سوی اوست. «وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۹]

اشاره

قُلْ إِنْ تَحْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعَلِّمَهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۹)

بگو: اگر آنچه در سینه ها دارید پنهان سازید یا آشکارش نمایید، خداوند آن را می داند و (نیز) آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خدا بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

آمدن این آیه به دنبال آیه ی تَقِيَّة، شاید اشاره به این باشد که مبدا به اسم تَقِيَّة، با کَفَّار پیوند پنهانی برقرار نماید، بلکه بدانید خدا بر افکار و نیات شما آگاه است.

پیام ها:

۱ به کسانی که به اسم تَقِيَّة در صدد ارتباط با کَفَّار هستند، هشدار دهید. «قُلْ إِنْ تُحْفُوا» ۲ سینه ی انسان، صندوق اسرار اوست. «تُحْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ» ۳ علم خداوند به آشکار و نهان، به زمین و آسمان، یکسان است. «تُحْفُوا»، «تُتِيْدُوهُ»، «يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۴ توجه به علم خداوند، مایه ی زنده شدن و جدان مذهبی و مانع گناه و توجیه آن است. «يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۵ از خدایی که به اسرار تمام آسمان ها آگاه است، چه چیز را می توان پنهان کرد؟ «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۶ قدرت مطلق خداوند، پشتوانه تهدید او نسبت به مخالفان است. «إِنْ تُحْفُوا»، «وَاللَّهُ عَلِي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۰]

اشاره

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحَضَّرًا وَّمَّا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمِدًا بَعِيدًا وَيَحَدَّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (۳۰)

روزی که هر کس، هر کار نیکی انجام داده حاضر بیابد و هر چه بدی کرده، آرزو می کند ای کاش بین آن عمل و او فاصله ای دور می بود. و خداوند شما را از (مخالفت امرش) بر حذر می دارد و (در عین حال) خداوند به بندگان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از علم و قدرت خداوند بود، این آیه نمونه ای از علم و

قدرت الهی را بیان می کند. این آیه شبیه آیه ۴۹ سوره کهف است که می فرماید:

در روز قیامت مردم تمام اعمال خود را در برابر خویش حاضر می یابند. در تفسیر برهان آمده است که امام سجّاد علیه السلام در هر جمعه در مسجد النبی هنگام موعظه، این آیه را برای مردم تلاوت می فرمود.

پیام ها:

۱ اعمال انسان محو نمی شود و در قیامت در برابر او حاضر می گردد. «مُخَضَّرًا» ۲ اعتقاد به حضور عمل در قیامت، مانع گناه است. «مُخَضَّرًا» ۳ گنهکاران، در قیامت از اعمال خود شرمند اند، اما چه سود؟ «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا» ۴ بسیاری از اعمالی که در دنیا مورد علاقه انسان است، در قیامت مورد تنفر او قرار خواهد گرفت. «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا» ۵ در روز قیامت، پشیمانی سودی ندارد و آرزوها نشدنی است. کلمه (لَوْ) در مورد آرزوهای نشدنی بکار می رود. «لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا» ۶ خدا پروایی، مانع گناه است. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ» ۷ سرچشمه ی هشدارهای الهی، محبت و رأفت اوست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ» ۸ بیم و امید در کنار هم نقش تربیتی دارند. امید، به تنهایی سبب غرور، و بیم از تنهایی، سبب یأس می شود. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»، «وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ» ۹ لطف و رأفت خداوند شامل حال همه ی بندگان است. «رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۱]

اشاره

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۱)

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند را دوست می دارید، پس مرا پیروی کنید، تا خدا نیز شما را دوست بدارد و گناهانتان را بر شما ببخشد و خداوند بسیار بخشنده و مهربان است.

درباره جایگاه پیامبر و لزوم اطاعت از او، در قرآن می خوانیم: «مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۱) هر کس از پیامبر پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. و در جای دیگر: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲) بیعت با تو بیعت با خداست.

شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: جانم فدایت، ما فرزندان خود را به نام های شما و پدرانمان می نامیم، آیا برای ما مفید است؟ حضرت فرمودند: مگر دین غیر از محبت است، خداوند فرموده: «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» (۳)

پیام ها:

۱ هر ادعایی با عمل ثابت می شود. (۴) «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» ۲ لازمه ی ایمان به خدا، پیروی از اولیای خداست. «فَاتَّبِعُونِي» (آری، اسلام منهای روحانیت واقعی، محکوم است). ۳ هر کس در عمل سست است، در حقیقت پایه ی محبت او سست است.

«تُحِبُّونَ»

، «فَاتَّبِعُونِي» ۴ در راه اصلاح جامعه، از عواطف کمک بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ» ۵ عمل، سخن و سکوت رسول خدا، حجت و قابل پیروی است. «فَاتَّبِعُونِي» ۶ پیامبر معصوم است، زیرا فرمان پیروی عام و بی چون و چرا برای غیر معصوم، حکیمانه نیست. «قُلْ» ، «فَاتَّبِعُونِي» ۷ اگر می خواهید خداوند شما را دوست بدارد، باید از سنت رسول الله پیروی کنید. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبِّبُكُمْ اللَّهُ» ۸ انسان می تواند به جایی برسد که رضای او، رضای خدا و پیروی از او، پیروی از خدا باشد. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبِّبُكُمْ اللَّهُ»

ص: ۴۶

۱-۱. نساء، ۸۰.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۷.

۴-۴. کار با سعی است نی با ادعا لیس للانسان الا ما سعی

۹ امتیاز دین الهی بر قوانین بشری، وجود عنصر محبت، الگوی عملی و صلاحیت قانون گذار است. «تُحِبُّونَ»، «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» ۱۰ بهترین پاداش ها، پاداش معنوی است. محبوبیت نزد خدا و دریافت مغفرت، بهترین پاداش برای مؤمنان است. «يُحِبُّكُمُ اللَّهُ» ۱۱ نشانه ی دوستی، سرپوش گذاردن روی بدی ها و برخورد با عفو و رحمت است. «يُحِبُّكُمُ»، «يَغْفِرُ لَكُمْ» ۱۲ کارهای نیک، مایه ی آموزش گناهان است. «فَاتَّبِعُونِي»، «يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ۱۳ اطاعت و پیروی از پیامبر، موجب دریافت عفو الهی است. «فَاتَّبِعُونِي»، «يَغْفِرُ لَكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۲]

اشاره

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (۳۲)

بگو: خدا و رسول را اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی کردند، (بدانید که) همانا خداوند کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر آیات الهی، دستوراتی حکومتی داشت. دستوراتی که به تناسب زمان و مکان و افراد و شرایط تغییر می کرد. البته آنها نیز در پرتو وحی الهی بود، ولی در قرآن مطرح نگردیده بود و معنای اطاعت از رسول در کنار اطاعت خداوند، عمل به همان دستورات نبوی است.

پیام ها:

۱ رفتار و گفتار و کردار پیامبر حجت است، زیرا اطاعت از پیامبر در کنار اطاعت خداست. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۲ محبوب شدن یا منفور شدن در نزد پروردگار، به دست خود ماست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ» ۳ سرپیچی از فرمان پیامبر، برابر با کفر است. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (۳۳)

براستی که خداوند، آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خاندان عمران را بر جهانیان برگزید.

نکته ها:

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از رسول صادر شد، این آیه دلیل آن را گزینشِ خداوند حکیم می داند که بر اساس برتری آنان بر دیگر مردم در کمالات است.

برگزیدگی انبیا از طریق وحی، علم، ایمان و عصمت است. (۱)

امام باقر علیه السلام در باره ی «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ»، «ذُرِّيَّةً...» فرمودند: ما از آن برگزیدگان و باقیمانده ی آن عترت هستیم. (۲)

پیام ها:

۱ انسان ها همه در یک سطح نیستند و خدای حکیم، بعضی را برگزیده است تا مسئولیت سنگین رسالت را بر دوش آنان بگذارد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ» ۲ اولین انسان، پیامبر خدا بوده تا بشر هیچ گاه بدون هدایت نماند. «اصْطَفَىٰ آدَمَ» ۳ جریان بعثت، در طول تاریخ بشر استمرار داشته است. «اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا...» ۴ رسالت بعضی از انبیا، جهانی بوده است. «عَلَى الْعَالَمِينَ»

اشاره

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۳۴)

فرزندانی که بعضی از آنان از (نسل) بعضی دیگرند (از پدران برگزیده زاده شده و در پاکی همانند یکدیگرند) و خداوند شنوای داناست.

ص: ۴۸

۱-۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۷.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۸.

۱ در طول تاریخ، دودمان نبوت از نسل پاکان بوده است. «اصیطفی»، «علی العالمین ذریه...» ۲ بعضی از ویژگی ها و کمالات از طریق وراثت منتقل می شود. «بعضها من بعض» ۳ خداوند حتی بر گفتار و رفتار برگزیدگان خود نظارت دارد. «اصیطفی»، «سمیع علیم»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۵]

اشاره

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۵)

(بیاد آور) هنگامی که همسر عمران گفت: پروردگارا! همانا من نذر کرده ام آنچه را در رحم دارم، برای تو آزاد باشد (و هیچ گونه مسئولیتی به او نسپارم تا تمام وقت خود را صرف خدمت در بیت المقدس کند)، پس از من قبول فرما، که براستی تو شنوای دانایی.

نکته ها:

چنان که در تفاسیر و کتب روایی آمده است: دو خواهر به نام های «حَنَه» و «اشیاع»، که اولی همسر «عمران» از شخصیت های برجسته بنی اسرائیل، و دومی همسر زکریای پیامبر بود، بچه دار نمی شدند. روزی «حَنَه» زیر درختی نشسته بود، پرنده ای را دید که به جوجه هایش غذا می دهد. محبت مادرانه، آتش عشق به فرزند را در وجود او شعله ور ساخت، در همان حال دعا کرد و مستجاب شد. از سوی دیگر به شوهرش الهام شد که فرزندش از اولیای خدا خواهد بود و بیماران را شفا و مردگان را زنده خواهد کرد.

وقتی «حَنَه» حامله شد، پیش بینی کرد آن فرزندی که کارهای خارق العاده انجام دهد، پسر خواهد بود، لذا نذر کرد که فرزندش خدمتکار بیت المقدس شود. اما چون نوزاد به دنیا آمد، دیدند دختر است. آنها فهمیدند که آن الهام الهی در مورد

خود مریم نبوده است، بلکه درباره فرزند او خواهد بود. (۱)

پیام ها:

۱ رشد معنوی زن تا آنجا بالا می رود که بعد از سالها انتظار، فرزند خود را نذر خدمت خانه خدا می کند. «امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ» ۲ افراد دوراندیش، قبل از تولد فرزند به فکر مسیر خدمات او نیز هستند.

«نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۳ از خود بگذریم و تنها در راه خدا صرف کنیم. «نَذَرْتُ لَكَ» ۴ خدمت در مسجد به قدری ارزشمند است که اولیای خدا عزیزان خود را قبل از تولد نذر آن می کنند. «نَذَرْتُ لَكَ...» ۵ موضوع نذر، تاریخی بس طولانی در ادیان الهی دارد. «رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ» ۶ مادر، نوعی ولایت بر فرزند دارد. «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي» ۷ میان گذشت از فرزند و برگزیدگی خداوند رابطه است. «اصِیْطَفَى» ، «آلِ عِمْرَانَ» ، «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا» ۸ کسانی در خدمات دینی موفق ترند که تمام وجود خود را صرف خدمت نمایند، نه بخشی از وقت را. «مُحَرَّرًا» ۹ خدمت فرزند به مادر، حق طبیعی مادر و قابل گذشت است. «مُحَرَّرًا» ۱۰ اگر عزیزترین و محبوب ترین چیزها را می دهید، به فکر قبولی آن نیز باشید.

«فَتَقَبَّلَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۶]

اشاره

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَدُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۳۶)

ص: ۵۰

پس چون فرزند را به دنیا آورد گفت: پروردگارا! من دختر زاده ام در حالی که خداوند به آنچه او زاده داناست و پسر مانند دختر نیست و من نامش را مریم نامیدم و من او و فرزندانش را از (شرّ) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می دهم.

نکته ها:

مادر انتظار داشت فرزندش پسر باشد، تا بتواند خدمتکار بیت المقدس شود، لذا چون نوزاد دختر به دنیا آمد، با حسرت گفت: پروردگارا! فرزند دختری زاده ام حال چگونه به نذر عمل کنم؟ اما خداوند برای تسلی خاطر این مادر می فرماید:

آن پسری که انتظارش را داشتی به خوبی این دختر نیست، زیرا این دختر دارای کمالاتی است و مادرِ پسری می شود که او نیز مایه ی برکت خواهد بود، پس بهره ی تو از نسل مبارک چندین برابر خواهد شد.

«مَرْيَمَ» به معنای «عابده» و «خادمه» است و این نام ۳۴ مرتبه در قرآن آمده است.

پیام ها:

۱ تمایلات انسان مهم نیست، مصلحت و خواست خداوند مهم است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ» ۲ گاهی دختر در پاکی و پاکدامنی، به جایی می رسد که هرگز پسر به آن نمی رسد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» ۳ حضرت مریم مقام والایی دارد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» مراد از «كَالْأُنثَى» زن خاصی است.

۴ برای فرزندان خود، نام نیکو انتخاب نماید. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ» ۵ مادر، حق نامگذاری فرزند خود را دارد. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا» ۶ تغییرات جزئی، شما را از خدا و اهداف عالی دور نکند. با اینکه فرزند بر خلاف تصوّر دختر شد، اما نام او را مریم که به معنای خادمه است گذاشت.

«سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»

۷ قبل از هر چیز، به فکر سلامتی فرزند از شرّ شیطان باشید. «أَعِيذُهَا» ۸ تنها فرزندان بلافصل را در نظر بگیرید و با دوران‌دیشی، نسل‌های بعدی را نیز در نظر داشته باشید. «أَعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا» ۹ برای تأمین سعادت فرزند، تنها به تربیت خود متکی نباشیم، او را به خدا بسپاریم که توانایی‌های ما محدود و عوامل انحراف زیاد است. «أَعِيذُهَا بِكَ» ۱۰ مادر مریم، جایگاهی خاص دارد. از بیان نذر او، اخلاص او، نام‌گذاری او و استعاذه او این برداشت استفاده می‌شود. «نَذَرْتُ لَكَ»، «سَمَّيْتُهَا»، «أَعِيذُهَا بِكَ» ۱۱ شیطان، دشمن دیرینه نسل بشر است. «أَعِيذُهَا»، «مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۷]

اشاره

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسِينًا وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۳۷)

پس پروردگارش او را به پذیرشی نیکو پذیرفت و به رویشی نیکو رویاند و سرپرستی او را به زکریّا سپرد. هر گاه زکریّا در محراب عبادت بر مریم وارد می‌شد، خوراکی (شگفت‌آوری) نزد او می‌یافت. می‌پرسید: ای مریم این (رزق تو) از کجاست؟! مریم در پاسخ می‌گفت: آن از نزد خداست. همانا خداوند به هر کس که بخواهد بی‌شمار روزی می‌دهد.

نکته‌ها:

کسی که در راه خدا گام بر دارد، دنیای او نیز تأمین می‌شود. مادر مریم فرزندش را برای خدا نذر کرد، خداوند در این آیه می‌فرماید: هم‌جسم او را رشد دادیم و هم سرپرستی مانند زکریّا برای او قرار دادیم و هم مائده آسمانی بر او نازل کردیم.

رزق بی‌حساب، به معنای نداشتن حساب نیست، بلکه به معنای خارج بودن از

محاسبات عمومی است. «يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» حضرت مریم از نظر ظاهری و جسمی، رشد کامل و خوبی داشت. «وَأُنْتَبِهُنَّ لِبَاتًا حَسَنًا» مادری همانند مریم، محل تربیتی مثل مسجد و سرپرستی همچون زکریای پیامبر و با تغذیه ای بهشتی، محصولش فرزندی چون عیسی می شود. عوامل مؤثر در تربیت عبارتند از:

روح پاک مادر. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» جسم سالم. «لِبَاتًا حَسَنًا» تعلیم و تربیت الهی. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» تغذیه پاک. «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» در تاریخ آمده است: زمانی قحطی مدینه را فرا گرفت، روزی حضرت فاطمه علیها السلام مقداری نان و گوشت خدمت پیامبر آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: در زمان قحطی این غذا کجا بوده است؟ حضرت فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیامبر فرمود: خدا را شکر که تو را مانند مریم قرارداد. آن گاه پیامبر، حضرت علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را جمع کرد و از آن غذا همگی خوردند و به همسایگان نیز دادند. (۱)

پیام ها:

۱ پذیرش دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا» ۲ قبولی خداوند در جاتی دارد. خداوند نذر مادر مریم را به بهترین وجه پذیرفت. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ» ۳ کسی که با اخلاص است، خداوند کارش را به نیکی می پذیرد. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ» ۴ مادر مریم نذر کرد کودکش خادم خانه خدا شود، خداوند در پاسخ، پیامبرش را خادم و متکفل این کودک قرار داد. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» ۵ هر که تحت تکفل انبیا در آید، از شیطان دور می شود. «أُعِيدُهَا»، «مِنَ الشَّيْطَانِ»

ص: ۵۳

« وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا » ۶ عبادت، نباید موسمی و مقطعی باشد. « كَلَّمَا دَخَلَ » ۷ شرط تکفل، نظارت و تفحص است. « كَفَّلَهَا » ، « دَخَلَ عَلَيْهَا » ، « أَنَّى لَكَ هَذَا » ۸ عبادت، جنگ با شیطان و محلّ عبادت، محراب یعنی محلّ نبرد است. « دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ » ۹ رزق پاک در سایه ی عبادت است. « الْمِحْرَابَ وَ حَيْدَ عِنْدَهَا رِزْقًا » ۱۰ زن می تواند بدان مقام رسد که پیامبر خدا را به شگفتی وادارد. « أَنَّى لَكَ هَذَا » ۱۱ صادر شدن کرامت از اولیای الهی، کار مشکلی نیست. « هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ » ۱۲ نعمت ها را از او بدانید، نه از تلاش خود. « هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ » ۱۳ خداوند می تواند خارج از اسباب مادی روزی بدهد. « هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ » ۱۴ در شرایط و محیطی سالم، زن و مرد می توانند با هم سخن بگویند. « أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ »

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۸]

اشاره

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ (۳۸)

در این هنگام زکریا (که این همه کرامت و مائده آسمانی را دید) پروردگارش را خواند و گفت: پروردگارا! از جانب خود نسلی پاک و پسندیده به من عطا کن که همانا تو شنونده دعائی.

نکته ها:

چنان که قبلاً ذکر شد، مادر مریم با همسر زکریا خواهر بودند و هر دو عقیم و نازا.

مادر مریم با دیدن صحنه ی غذا دادن پرنده به جوجه هایش منقلب شد و به درگاه خدا دعا کرد، خداوند نیز به او مریم را عطا کرد. در اینجا هم وقتی حضرت زکریا مقام و مرتبه ی مریم را دید، از خداوند طلب فرزند نمود.

۱ حالات انسان و ساعات دعا، در استجاب آن مؤثر است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۲ غبطه خوردن کمال، ولی حسد ورزیدن نقص است. زکریا علیه السلام با دیدن مقام مریم علیها السلام شیفته شد و غبطه خورد و دست به دعا برداشت. «هُنَالِكَ دَعَا» ۳ زن می تواند پیامبر خدا را تحت تأثیر قرار دهد. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۴ مشاهده ی کمالات دیگران، زمینه ی درخواست کمالات و توجه انسان به خداوند است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۵ درخواست فرزند و نسل پاک، سنت و روش انبیاست. «هَبْ لِي»، «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» ۶ ارزش ذریه و فرزندان، به پاکی آنهاست. «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» ۷ در دعا باید از خداوند تجلیل کرد. «إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۹]

اشاره

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۳۹)

پس در حالی که زکریا در محراب به نماز ایستاده بود، فرشتگان او را ندا دادند که خداوند تو را به (فرزندی به نام) یحیی بشارت می دهد که تصدیق کننده ی (حقانیت) کلمه الله (حضرت مسیح) است و سید و سرور، و خویشان دار (از زنان) و پیامبری از صالحان است.

نکته ها:

در تاریخ آورده اند که حضرت یحیی، ۶ ماه از حضرت عیسی بزرگ تر بود و چون در میان مردم به زهد و پارسایی معروف بود، ایمان او به پسر خاله ی خود حضرت عیسی، اثر عمیقی در توجه مردم به مسیح گذاشت. جالب آنکه معنای «عیسی» و «یحیی» یکی و هر دو به معنای «زنده ماندن» است.

بعضی «حَصُورًا» را به معنای ترک ازدواج یحیی به خاطر مسافرت های زیاد

دانسته اند، ولی امام باقر علیه السلام می فرماید: عفت یحیی باعث شد تا ازدواج نکند و از زنان کناره بگیرد. (۱)

پیام ها:

۱ دعای خالصانه از قلب پاک مستجاب می شود. «دَعَا زَكَرِيَّا»، «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ» ۲ نماز، در ادیان پیشین نیز بوده است. «يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ» ۳ محراب مسجد، از قداست خاصی برخوردار است. محل نزول مائده آسمانی؛ «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» استجاب دعا. «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ»، «فِي الْمِحْرَابِ» ۴ نماز، زمینه ی نزول فرشتگان است. «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ» ۵ اراده ی خداوند بر هر چیزی غلبه دارد. پیری پدر و عقیمی مادر، مانع فرزنددار شدن نیست. «أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى» ۶ گاهی نامگذاری افراد از طرف خداست. «يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى» ۷ فرزند از نعمت ها و بشارت های الهی است. «يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى» ۸ انبیا یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ» ۹ حضرت عیسی نشانه ای از قدرت خداست، نه فرزند خدا. «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ» ۱۰ خداوند از آینده هر کس خبر دارد. «سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا» ۱۱ عفت و کنترل تمایلات جنسی، مورد ستایش خداوند است. «حَصُورًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۰]

اشاره

قَالَ رَبِّ أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (۴۰)

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری خواهد بود، در حالی که پیری من فرا رسیده و همسر من نازاست؟! (خداوند) فرمود: این چنین خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

ص: ۵۶

۱ در نومییدی بسی امید است. «أَنْتَى يَكُونُ لى غَلَامٌ»، «كَذَلِكَ اللّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» ۲ در بیان ضعف ها از خود شروع كنیم. «بَلَّغْنَى الْكِبَرَ وَ أَمْرَ أَنْى عَاقِرٌ» ۳ اراده ى خداوند، فوق وسائل و اسباب طبعى است. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۱]

اشاره

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لى آيَهَ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَهٗ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَ أذْكَرُ رَبِّكَ كَثِيرًا وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكَارِ (۴۱)

(زكريا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده (تا علم من به یقین و اطمینان تبدیل شود. خداوند) فرمود: نشانه ى تو آن است که تا سه روز با مردم سخن نگوئى، مگر از طریق اشاره. (البته به هنگام ذکر خدا زبانت باز مى شود. پس) پروردگار خود را (به شکرانه ى این نعمت) بسیار یاد کن و هنگام شب و صبح او را تسبیح گوی.

پیام ها:

۱ خدایى که مى تواند زبان را هنگام تکلم با مردم ببندد و هنگام ذکر خدا باز کند، مى تواند از پدرى پیر و مادری عقیم نیز فرزندى به دنیا بیاورد. «كَذَلِكَ اللّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»، «أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ» ۲ انبیا، به دنبال رسیدن به مقام یقین و شهود هستند. «اجْعَلْ لى آيَهَ» ۳ آنجا که خداوند بخواهد، سبب را از کار مى اندازد و زبان قدرت حرف زدن را از دست مى دهد. «أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ» ۴ هر چه لطف الهى بیشتر مى شود باید یاد او نیز بیشتر شود. «وَ أذْكَرُ رَبِّكَ كَثِيرًا» ۵ ذکر خدا هر چه بیشتر، بهتر. «وَ أذْكَرُ رَبِّكَ كَثِيرًا» ۶ در میان ذکرهای خداوند، تسبیح جایگاه خاصى دارد. «وَ أذْكَرُ رَبِّكَ»، «وَ سَبِّحْ»

اشاره

وَ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفَاكِ عَلَي نِسَاءِ الْعَالَمِينَ (۴۲)

و (بیاد آور) هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را برگزیده و پاک ساخته و بر زنان جهانیان برتری داده است.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» هر جا همراه حرف «علی» باشد، به معنای مقدم بودن و سرآمد شدن است و هر جا بدون آن باشد، به معنای انتخاب است.

در تفاسیر المنار، قرطبی، مراغی، روح البیان و کبیر می خوانیم که سرآمد زنان جهان چهار نفرند: مریم، آسیه، خدیجه و فاطمه علیهم السلام. در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که مریم سرآمد زنان زمان خود بود، ولی فاطمه علیها السلام سرآمد زنان در طول تاریخ است. (۱) البته خداوند حکیم هر گاه شخصی را بر می گزیند، به جهت لیاقت ها و قابلیت های ویژه ی اوست.

پیام ها:

۱ فرشتگان، با غیر اینها نیز سخن می گویند. «قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ» ۲ زن می تواند به مقام ولّیه اللّهی برسد و خداوند برای او پیام بفرستد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» ۳ حضرت مریم، هم در کمالات برگزیده شد و هم بر سایر زنان برتری یافت. به همین جهت جمله «اصْطَفَاكِ» دوباره تکرار شده است.

۴ حضرت مریم معصوم بوده است. «طَهَّرَكِ» ۵ حضرت مریم الگوی زنان است. «اصْطَفَاكِ عَلَي نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»

اشاره

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِي وَ ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)

ص: ۵۸

ای مریم! (به شکرانه این همه نعمت)، برای پروردگارت خضوع کن و سجده بجای آور و با رکوع کنندگان رکوع نما.

نکته ها:

در آیه ی قبل، خداوند سه کمال داده شده به مریم علیها السلام را یاد نمود: گزینش الهی؛ «اصْطَفَاكِ» تطهیر الهی؛ «طَهَّرَكِ» و سرآمد دیگران شدن؛ «اصْطَفَاكِ عَلَيَّ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» در این آیه سه مسئولیت از او می خواهد: قنوت؛ «أَقْنَتِي» سجده؛ «اسْجُدِي» و رکوع؛ «ارْكَعِي» پس هر نعمتی مسئولیتی را بدنبال دارد.

پیام ها:

۱ افراد برجسته باید تواضع و عبادتشان بیشتر باشد. «يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي...» (برای اولیای خدا، عبادات ویژه ای سفارش شده است، همانگونه که برای پیامبر صلی الله علیه و آله نماز شب واجب بود). ۲ نماز، رکوع و سجود، بهترین راه شکر است. در آیه قبل برگزیدگی خداوند مطرح شد که سزاوار شکر است. «اصْطَفَاكِ»، «أَقْنَتِي» ۳ عبادت باید تنها برای پروردگار باشد. «لِرَبِّكِ» ۴ عبادت، مایه ی تربیت انسان است. «لِرَبِّكِ» ۵ نماز جماعت و عبادت دسته جمعی، قبل از اسلام نیز بوده است. «مَعَ الرَّاْكِعِينَ» ۶ حضور زن در اجتماعات عبادی و اجتماعی که مردان نیز حضور دارند سفارش شده است. «مَعَ الرَّاْكِعِينَ» به شرط آنکه زنان، مریم گونه رفتار نمایند.

۷ منتخبین و برگزیدگان، باید همراه توده ها و در متن جامعه باشند، نه جدا و منزوی از مردم. «ارْكَعِي مَعَ الرَّاْكِعِينَ»

اشاره

ذَلِكَ مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۴۴)

اینها از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم، حال آنکه تو نزد آنان نبودی، آن گاه که قلم های خود را (برای قرعه کشی) می افکندند تا (به وسیله قرعه معلوم شود که کدامیک) کفالت مریم را بر عهده بگیرد و نزد آنها نبودی آن گاه که (برای گرفتن سرپرستی مریم) با هم کشمکش می کردند.

نکته ها:

همانگونه که اشاره شد، پیش از تولد مریم مادرش نذر کرده بود که فرزندش خادم مسجد بیت المقدس باشد. لذا پس از تولد، نوزاد را در پارچه ای پیچیده به مسجد آورد و به بزرگان بنی اسرائیل گفت: این کودک نذر مسجد است. چون این مادر از خانواده ای بزرگ و محترم بود، بر سر گرفتن سرپرستی نوزاد، نزاع سختی (۱) در گرفت و بنا بر قرعه شد.

پیام ها:

۱ انبیا از طرف خدا بر گوشه ای از غیب آگاه می شوند. «مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ» (۲) حکایت های قرآن، تنها از طریق وحی برای رسول خدا کشف شد و قبل از آن نه در کتابی بود و نه در سینه ای. «مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ» ۳ یکی از راههای شناخت تاریخ پیشینیان، وحی است. «ذَلِكَ مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ» ۴ یکی از راههای حل اختلاف، قرعه است. «يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ» (۳)

ص: ۶۰

-
- ۱- ۱. از تکرار جمله «مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ...» استفاده می شود که نزاع سخت بوده است.
 ۲- ۲. یکی از جلوه های اعجاز قرآن، گزارشات غیبی و نقل نهفته های تاریخ است.
 ۳- ۳. امام باقر علیه السلام فرمود: اولین کسی که مورد قرعه قرار داد شد مریم علیها السلام بوده، و این قرعه کشی در زمان تیمی آن حضرت بوده است. (من لا یحضر، ج ۳، ص ۵۱؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۹۲).

۵ یک گذشت از مادر و این همه کرامت برای فرزند. (۱) «نَذَرْتُ» ، «أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ» ۶ بزرگان، در قبول مسئولیت های مقدس با هم رقابت می کنند. «أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۵]

اشاره

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۴۵)

(بیاد آور) آن گاه که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را به کلمه و نشانه ای از سوی خویش به نام مسیح، عیسی پسر مریم، بشارت می دهد. او که در دنیا و آخرت آبرومند و از مقربان است.

نکته ها:

در قرآن، از حضرت عیسی به «کلمه» یاد شده است که در فرهنگ قرآن، به معنای «مخلوق» می باشد. نظیر آیه ۱۰۹ سوره کهف که می فرماید: «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي» اگر دریاها برای نوشتن کلمات الهی مُرَّگب شوند، دریاها تمام می شوند، ولی کلمات الهی به پایان نمی رسد.

وصف «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» در قرآن تنها برای حضرت عیسی علیه السلام آمده و در مورد شخص دیگری این صفت گفته نشده است.

پیام ها:

۱ مقام زن بدانجا می رسد که خداوند از طریق فرشتگان با وی سخن می گوید.

«إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲ فرزند، نعمت است. «يُبَشِّرُكِ» ۳ عیسی فرزند خدا نیست، مخلوق خداست، ولی مخلوقی بس بزرگ و

ص: ۶۱

۱-۱) مادر مریم با آنکه سالها صاحب فرزند نمی شد، ولی به خاطر نذری که کرده است از فرزند دلبندهش می گذرد، و در مقابل بزرگان بنی اسرائیل برای سرپرستی او سر و دست می شکنند.

ناشناخته. (۱) «بِكَلِمَةٍ مِنْهُ» ۴ خداوند برای اولیای خود قبل از تولدشان نامگذاری می کند. «اسْمُهُ الْمَسِيحُ» ۵ کسی که از مریم متولد شده و دوران جنینی را طی کرده است، چگونه می تواند فرزند خدا باشد؟ «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ» ۶ و جاهت دنیوی نیز یک ارزش است و کسب آن مانعی ندارد. «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۶]

اشاره

وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَ مِنَ الصَّالِحِينَ (۴۶)

(آن فرزندی که به تو بشارت داده شد) در گهواره، (به اعجاز) و در میان سالی (به وحی) با مردم سخن می گوید و از شایستگان است.

نکته ها:

سخن گفتن در گهواره، هم پیش گویی از آینده و هم معجزه ی حضرت مسیح است که در گهواره با مردم سخن گفت. گفتگو در بزرگی، پیشگویی دیگری است که او تا بزرگی زنده خواهد بود. همان گونه که خبر از شایستگی و وارستگی او نیز یک پیشگویی و بشارت است.

پیام ها:

۱ کسی که می تواند به مریم، بدون داشتن همسر فرزند دهد، می تواند در گهواره، زبان کودک او را به سخن گفتن باز کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۲ آنجا که خدا بخواهد پاکدامنی را از اتهام پاک نماید، زبان بسته ی کودک را باز می کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۳ در کودکی نیز می توان پیام الهی را به دیگران رساند. (۲) «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۴ آنجا که خدا بخواهد، کودک همانند بزرگسالان سخن می گوید. «فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا»

ص: ۶۲

۱- ۱). «کلمه» به صورت نکره آمده که رمز عظمت و ناشناختگی است.

۲- ۲). بعضی امامان همچون امام جواد، امام هادی و امام زمان علیهم السلام در کودکی به مقام امامت رسیده اند.

۵ از مادری صالحه چون مریم، فرزندی مثل عیسی پدید می آید. «مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۷]

اشاره

قَالَ رَبِّ اُنِّى يَكُونُ لِىْ وَّلَدٌ وَّلَمْ يَمَسَّسْنِىْ بَشْرًا قَالْ كَذٰلِكَ اَللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ (۴۷)

(مریم) گفت: پروردگارا! چگونه برای من فرزندی باشد، در حالی که هیچ انسانی با من تماس نداشته است؟ خداوند فرمود: چنین است (کار) پروردگار، او هر چه را بخواهد می آفریند. هر گاه اراده کاری کند، فقط به آن می گوید: باش، پس (همان لحظه) موجود می شود.

نکته ها:

اراده ی خداوند سبب پیدایش و آفرینش موجودات است و می تواند بدون اسباب و وسیله مادّی نیز بیافریند. او سبب ساز و سبب سوز است، گاهی تأثیر چیزی را از آن می گیرد و گاهی به چیزی اثر می بخشد. پیدایش و بقا و آثار همه چیز بسته به اراده و خواست اوست.

خداوند در پاسخ زکریّا فرمود: «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» و در جواب مریم فرمود: «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» شاید رمزش این باشد که فرزند برای بانوی بی شوهر شکفت آورتر از فرزند برای پیر مرد باشد.

پیام ها:

۱ ریشه سؤال و تعجب، اگر انکار و لجاجت نباشد مانعی ندارد. «اُنِّى يَكُونُ لِىْ وَّلَدٌ» اولیای خدا نیز اراده خداوند در امور جهان را بر پایه ی اسباب و علل طبیعی می دانند و لذا اگر بشارت ویژه ای بر خلاف آن آمد، چگونگی آن را از خداوند می پرسند.

۲ آفرینش خداوند از راه غیر معمول، کار تازه ای نیست و عوامل طبیعی نیز منحصر در امور شناخته شده نیستند. «كَذٰلِكَ»

۳ دست خداوند برای آفرینش باز است. آفریدن از راه اسباب طبیعی و غیر طبیعی برای خداوند یکسان است. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» ۴ شرط آفرینش، اراده ی حتمی الهی است. «قَضَىٰ أَمْرًا»، «كُنْ فَيَكُونُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۸]

اشاره

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (۴۸)

و خداوند به او کتاب و حکمت و تورات و انجیل را می آموزد.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که مراد از تعلیم کتاب، آموزش خط و نوشتن است و مراد از حکمت، آگاهی بر مصالح و مفاسد اشیا و افعال و اخلاق و عقاید است، خواه آثار دنیوی باشد، خواه اخروی.

پیام ها:

۱ یکی از اصول و شرایط رهبری الهی، داشتن آگاهی های لازم است. آگاهی بر اساس علم و حکمت و کتب آسمانی. «يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ...» ۲ رهبر هر زمانی باید به حوادث و قوانین گذشته نیز آگاه باشد. خداوند به عیسی علیه السلام، تورات موسی علیه السلام را آموخت. «وَ التَّوْرَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۹]

اشاره

وَ رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْمَأْبُوسَ وَ أَحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبَيِّنُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ لِمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۴۹)

و(عیسی را به) پیامبری به سوی بنی اسرائیل (فرستاد تا بگوید) که همانا من از سوی پروردگارتان برای شما نشانه ای آورده ام. من از گل برای شما

(چیزی) به شکل پرنده می سازم، پس در آن می دمم، پس به اراده و اذن خداوند پرنده ای می گردد. و همچنین با اذن خدا کور مادرزاد و مبتلایان به پیسی را بهبود می بخشم و مردگان را زنده می کنم و از آنچه می خورید و آنچه در خانه هایتان ذخیره می کنید به شما خبر می دهم، براستی اگر ایمان داشته باشید در این معجزات برای شما نشانه و عبرتی است.

نکته ها:

هر جا احساس خطر می شود باید توجه بیشتر در کار باشد. در زنده کردن مردگان، شفا دادن کوران و سایر بیماران، خطر انحراف عقیده و غلوّ وجود دارد، لذا در این آیه دو بار و در آیه ۱۱۰ سوره مائده، چهار مرتبه مسأله اذن خدا مطرح شده است.

رسالت عیسی علیه السلام که همراه با لطف یا قهر الهی بوده، مخصوص بنی اسرائیل است؛ «رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ولی نبوت او که مقام تبلیغ و ارشاد بوده، برای تمام مردم است. همانند حضرت موسی که به او خطاب می شود: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (۱) ولی هنگامی که ساحران شهر، معجزه حضرت موسی را می بینند به او ایمان می آورند. بنا بر این حضرت موسی یک مأموریت ویژه نسبت به شخص فرعون داشت و مأموریت دیگر برای ارشاد عمومی همه ی مردم. (۲)

هر پیامبری باید معجزه ای داشته و معجزه اش نیز باید متناسب با شرایط و افکار مردم آن عصر باشد. امام رضا علیه السلام فرمود: عیسی علیه السلام در زمانی ظهور کرد که بیماری ها شیوع داشته و مردم به طیب نیاز داشتند. (۳) لذا معجزات آن حضرت در جهت شفای بیماران بود.

اگر ولی خدا از گِل پرنده ای می سازد، پس زنده شدن مردگان در روز قیامت با قدرت الهی کار مشکلی نیست.

ص: ۶۵

۱- ۱. طه، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر المیزان ذیل آیه.

۳- ۳. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

۱ معجزه، جلوه ای از ربوبیت خدا و در راستای هدایت و تربیت انسان هاست.

«جِئْتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲ اولیای خداوند با اذن او قدرت تصرف و تغییر در نظام آفرینش را دارند. «فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ» ۳ انبیا علم غیب دارند و حتی به جزئیات زندگی مردم آگاهند. (۱) «أَنْبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۰]

اشاره

وَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَ لِأَجَلٍ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَ جِئْتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۵۰)

(عیسی فرمود:) من تصدیق کننده توراتی هستم که پیش روی من است و (آمده ام) تا برخی از چیزهایی که بر شما (به عنوان تنبیه) حرام شده بود برایتان حلال کنم. و از جانب پروردگارتان برای شما نشانه ای آورم. پس، از خداوند پروا و از من اطاعت کنید.

نکته ها:

در این آیه، احترام به قانون قبلی، بشارت به تخفیف تکلیف، تأکید به تقوای الهی و اطاعت از رهبری، مطرح شده است.

در آیه ۱۴۶ سوره انعام، خداوند می فرماید: به خاطر ستم یهودیان، آنان را تنبیه و هر حیوان ناخن دار را بر آنان تحریم کردیم و همچنین چربی و پیه گاو و گوسفند را جز مقداری که به استخوان و روده ها و کمر آنها چسبیده است، حرام ساختیم.

شاید مراد از حرام هایی که در این آیه با آمدن عیسی علیه السلام حلال می شود، همین

ص: ۶۶

۱- ۱). امام صادق علیه السلام فرمودند: حضرت عیسی در سن هفت سالگی به آنچه مردم در خانه هایشان مصرف یا ذخیره می کردند، خبر می داد. بحار، ج ۱۴، ص ۲۵۱.

هر کجا بنای اصلاح و ارشاد باشد، باید نکاتی را مراعات کرد:

الف: اصول مشترکه و صحیح دیگران را پذیرفت. «مُصَدِّقًا» ب: حَتَّى الْمَقْدُورِ بِهِ مَقَدَّسَاتِ أَنْانِ احْتِرَامٍ گذاشت. «مِنَ التَّوْرَاهِ»
ج: فضای باز و آزادی ها را بشارت داد. «لِأَجَلٍ لَكُمْ» د: در چارچوب قوانین الهی حرکت کرد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

پیام ها:

۱ پیامبران، یکدیگر را قبول دارند و تصدیق می کنند. «و مُصَدِّقًا...» ۲ دین، یک جریان است نه یک جرقه، و همه ی انبیا دارای هدفی واحد هستند.

«و مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاهِ»

۳ وعده ی محرومیت زدایی، رفع محدودیت ها و اعطای آزادی های صحیح و معقول، رمز استقبال مردم است. «لِأَجَلٍ لَكُمْ
بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» ۴ بعضی از محدودیت ها در ادیان سابق، جریمه ی موقت الهی بوده اند، نه حکم دائمی الهی. «لِأَجَلٍ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» ۵ انبیا همان گونه که دارای ولایت تکوینی هستند و قدرت تصرف در هستی را دارند؛ «أَخْلُقُ
لَكُمْ» صاحب ولایت تشریحی نیز هستند و قانون وضع می کنند.

«لِأَجَلٍ لَكُمْ...»

۶ تنها کسی حق دارد قانون را عوض کند که رسول خدا و دارای معجزه باشد.

بعد از جمله «لِأَجَلٍ لَكُمْ» جمله «جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ» آمده است.

۷ معجزه از شئون ربوبیت الهی و برای هدایت و تربیت مردم است. «بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ» ۸ هر کس اهل تعصّب و تحجّر باشد و
تغییرات بجا را نپذیرد، تقوا ندارد. «لِأَجَلٍ لَكُمْ»، «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۹ لازمه ی تقوا، اطاعت از پیامبر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

اشاره

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۵۱)

به راستی که خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را بپرستید که این راه مستقیم است.

نکته ها:

بر خلاف انجیل های تحریف شده کنونی، که از خداوند به عنوان پدر عیسی علیه السلام نام می برند، قرآن جمله ی «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» را از زبان حضرت عیسی نقل می کند، تا با هر گونه تفکر غلط و ادعای الوهیت درباره حضرت عیسی مبارزه کند. زیرا خداوند، پروردگار عیسی و سایر مردم است.

حال که بناست راهی را طی کنیم، راه خدا و بندگی او را بپذیریم که راهی مستقیم و بدون انحراف است. در حالی که راه های دیگران دارای لغزشگاه ها، محدودیت ها و تابع هوس های درونی طاغوت هاست.

پیام ها:

۱ فلسفه ی عبادت ما، ربوبیت خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ» ۲ عیسی علیه السلام در مخلوق بودن و تحت تربیت بودن، همانند سایر مردم است. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» ۳ عبادت و بندگی خدا، راه مستقیم سعادت است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

اشاره

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ إِشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۵۲)

پس چون عیسی از آنان (بنی اسرائیل) احساس کفر کرد، گفت: کیانند یاران من (در حرکت) به سوی خدا؟ حواریون (که شاگردان مخصوص او بودند) گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم که به خداوند ایمان آورده ایم، و تو (ای عیسی!) گواهی ده که ما تسلیم (خدا) هستیم.

با اینکه بنی اسرائیل، زنده کردن مردگان و شفا دادن کوران را از حضرت عیسی علیه السلام دیدند، ولی باز هم لجاجت ورزیده و کفر می گفتند، به گونه ای که به فرموده ی امام صادق علیه السلام، عیسی سخنان کفرآمیز آنان را می شنید. (۱)

«الْحَوَارِيُّونَ» جمع «حواری» به معنای تغییر دهنده مسیر است. حواریون، کسانی بودند که مسیر انحرافی مردم را رها و به راه حق پیوستند. (۲) تعداد آنان دوازده نفر بود و اسامی آنان در انجیل متی و لوقا آمده است. امام رضا علیه السلام فرمود: آنان افرادی بودند که هم خود را پاک و نورانی کردند و هم برای پاک کردن دیگران کوشیدند. (۳)

در کافی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: حواریون عیسی در مرحله عمل او را رها کردند، ولی حواریون ما انواع بلاها را به جان می خرند. (۴)

پیام ها:

۱ هوشیاری در شناخت افکار و عقاید مردم، شرط رهبری است. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۲ نفس عیسی، مرده را زنده می کند، کور مادر زاد را شفا می بخشد، امّا انسان های لجوج از آن بهره ای نمی برند. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ...» ۳ انبیا، گرفتار کفار لجوج بودند و یاران اندک داشتند. «أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۴ بی تقوایی و عدم اطاعت از رهبری، نوعی کفر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ، «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۵ شناخت نیروهای وفادار و سازماندهی و تمرکز آنان و جداسازی جبهه ی حق از باطل، برای رهبری و ادامه حرکت او ضروری است. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ» ۶ تجدید بیعت با رهبری، ارزش سیاسی، اجتماعی و دینی دارا. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

ص: ۶۹

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۳۷۳.

۲- ۲. التحقيق في كلمات القرآن.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۴- ۴. کافی، ج ۸، ص ۲۶۸.

۷ انبیا، مردم را برای خدا می‌خواهند، نه خود. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»، «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» ۸ یاری کردن منادیان الهی، یاری خداوند است. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» ۹ سبقت در حمایت از رهبران دینی، دارای ارزش است. با اینکه حضرت عیسی طرفدارانی داشت، ولی خداوند از ایمان حواریون ستایش نموده، و این به خاطر سبقت و صراحت آنان است. «مَنْ أَنْصَارِي»، «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» ۱۰ مقام تسلیم در برابر خداوند، پس از مرحله ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ»، «مُسْلِمُونَ» ۱۱ انبیا، شاهدان و گواهان در قیامت هستند. «وَ أَشْهَدُ بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۳]

اشاره

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۵۳)

پروردگارا! به آنچه نازل کرده ای ایمان آورده ایم و از پیامبر پیروی نمودیم، پس ما را در زمره گواهان بنویس.

نکته ها:

در عبارت «مَعَ الشَّاهِدِينَ» معنای حمایت است که در عبارت «مِنَ الشَّاهِدِينَ» نیست. نظیر تفاوت «B آمَنُوا بِهِ *» و «B آمَنُوا مَعَهُ *». چون در آیه ی قبل حضرت عیسی به عنوان شاهد مطرح شد، پس با شاهدان بودن یعنی همراه و یاور انبیا بودن.

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، اطاعت از پیامبر است. «آمَنَّا»، «وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ» ۲ ایمان به تمام دستورات الهی لازم است. «بِمَا أَنْزَلْتَ» ۳ از خداوند بخواهیم که ایمان ما را تثبیت کرده و ما را از حامیان انبیا قرار دهد.

فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۴]

اشاره

وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (۵۴)

و(دشمنان عیسی) تدبیر خود را(برای کشتن او) بکار بستند. خداوند نیز تدبیر خود را(برای حفظ او) بکار برد و خداوند بهترین تدبیر کننده است.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از مکر خدا، کیفر مکر است و گر نه او اهل مکر نیست. (۱)

گرچه آیه به یکی از سنت های الهی اشاره دارد، ولی با توجه به آیات قبل که حضرت عیسی کفر بنی اسرائیل را احساس کرد و با توجه به آیه بعد که خداوند عیسی علیه السلام را به آسمان بالا برد، استفاده می شود که مراد از مکر در اینجا، توطئه ی قتل حضرت عیسی است که گروهی در زمان آن حضرت برای خاموش کردن دعوت او نقشه ها کشیده و تدبیرها نمودند، حتی برای حبس و دستگیری و معرّفی او جایزه تعیین و مقدمات اعدام و به دار آویختن او را فراهم کردند. اما خداوند نقشه ی آنها را نقش بر آب کرد و او را به بهترین شکل نجات داد.

پیام ها:

۱ خداوند، پشتیبان اولیای خویش است. «وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ» ۲ تدبیر و حرکت انسان، مقدمه ی قهر یا لطف خداوند است. «وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ» ۳ کیفرهای الهی، با جرم بشر تناسب و سنخیت دارد. «وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ» ۴ اراده و تدبیر خدا، بالاتر از هر تلاش، حرکت و تدبیر است. «وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۵]

اشاره

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ إِنِّي فَاعِكَ إِلَيَّ وَمَطَهَّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَيَّ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۵۵)

(بیاد آور) هنگامی که خداوند فرمود: ای عیسی! من تو را (از زمین) برگرفته و به سوی خود بالا- می برم و تو را از کسانی که کافر شده اند، پاک می کنم و تا روز قیامت پیروان تو را بر کافران برتری خواهم داد. سپس بازگشت شما به سوی من است، پس در آنچه اختلاف می کردید، میان شما داوری خواهم کرد.

ص: ۷۱

نمونه عینی و عملی تدبیر الهی در برابر مکر دشمنان، در این آیه بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمود: معراج حضرت عیسی علیه السلام، در شب ۲۱ ماه مبارک رمضان بوده است. (۱)

پیام ها:

۱ برای سایر انبیا نیز معراج بوده است. «رَافِعُكَ إِلَيَّ» ۲ زندگی در میان کفار، مایه ی آلودگی، و دوری از آنها، مایه ی پاکی و طهارت است. «مُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ پیشگویی غیبی غلبه ی مسیحیت بر یهود، از معجزات قرآن است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۴ پیروی از انبیا، رمز پیروزی است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۵ جهانی بودن اسلام، منافاتی با وجود اقلیت های مذهبی در پناه اسلام ندارد. از عبارت «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» استفاده می شود که یهود و نصاری تا قیامت می باشند.

۶ بازگشت همه به سوی خداست و او داور بی چون و چراست. «إِلَى مَرْجِعِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَّبْنَا لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۵۶) وَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۵۷)

و اما گروهی که کافر شدند، در دنیا و آخرت به عذابی سخت عذابشان می کنم و برای آنها هیچ یاورانی نیست.

۵۷/۳ وَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

ص: ۷۲

و امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پاداش های آنها را (خدا) بطور کامل خواهد داد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر اُطیب البیان، نمونه ای از عذاب های دنیوی بنی اسرائیل، این گونه آمده است: ۳۷ سال پس از حضرت مسیح، شخصی به نام طیطوس که از قیصرهای روم بود، بر یهود مسلط شد و میلیون ها نفر از آنان را کشته و هزاران نفر را به اسارت گرفت. او دستور داد اموال آنان را به آتش کشیده و یا غارت کنند و اسیران آنها را طعمه ی درندگان کند.

در کنار تهدید کفار، تشویق اهل ایمان لازم است، چنان که در کنار ایمان، انجام کارهای نیک لازم است.

پیام ها:

۱ سروکار کفار با خود خداست. «فَاعَذِّبُهُمْ» ۲ هر چه اتمام حجت بیشتر باشد، قهر خدا بر انکار کنندگان بیشتر خواهد بود.

کسانی که زنده کردن مرده را از عیسی می بینند، ولی ایمان نمی آورند، مستحق هر نوع عذابی هستند. «فَاعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا»
۳ گاهی خداوند در این دنیا نیز مجازات می دهد. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۴ در برابر قهر خدا، هیچ قدرتی نمی تواند مانع باشد. «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۸]

اشاره

ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذُّكْرِ الْحَكِيمِ (۵۸)

۵۸/۳

(ای پیامبر!) آنچه بر تو می خوانیم، آیه ها و اندرز حکمت آمیز است.

پیام ها:

۱ برای رهبری صحیح و قاطع، نشانه های الهی و بیان محکم و مستدل لازم است. «الْآيَاتِ وَالذُّكْرِ الْحَكِيمِ»

ص: ۷۳

اشاره

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۵۹)

همانا مثل (آفرینش) عیسی نزد خداوند، همچون مثل (آفرینش) آدم است که او را از خاک آفرید و سپس به او فرمود: باش، پس موجود شد.

نکته ها:

گروهی از نصاری وارد مدینه شده و به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. آنان در گفتگو با پیامبر صلی الله علیه و آله ولادت عیسی علیه السلام را بدون داشتن پدر، نشانه و دلیل الوهیت او عنوان کردند. این آیه نازل شد و جواب آنان را چنین بیان نمود: اگر تولد بدون پدر، دلیل خدا یا فرزند خدا بودن است، خلقت حضرت آدم که مهم تر است، چون نه پدر داشت و نه مادر. پس چرا شما آدم را خدا یا فرزند خدا نمی دانید؟!

پیام ها:

۱ مخالفان را از همان راهی که پذیرفته اند، به حق دعوت کنیم. مسیحیان پذیرفته اند که آدم مخلوق خداست، با اینکه پدر و مادر نداشت. «مَثَلَ عِيسَى»، «كَمَثَلِ آدَمَ» ۲ استناد به تاریخ و تجربه های گذشته و ارائه نمونه های عینی بهترین راه دعوت است. «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ» ۳ قدرت خداوند در خلقت، محدود نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۶۰)

حق، همان است که از جانب پروردگار توست، پس از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

کلمه ی «الْمُمْتَرِينَ» از «مریه» به معنای شک و تردید است. عین این آیه در سوره ی بقره آیه ۱۴۷ نیز آمده است. با این آیه روشن می شود که سخن حق و پایدار تنها از

جانب خدایی است که خود حق و ثابت است و گر نه از انسان هایی که در طوفان هوسها و غرایز ثباتی ندارند، قانون و سخن پایدار را نمی توان انتظار داشت.

پیام ها:

۱ بیان حق، رمز ربوبیت و تربیت است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ۲ ثبات و حقیقت، جز در راه خدا، کلام خدا و قانون خداوند، وجود ندارد.

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۳ تعداد زیاد مخالفان، تلاش و فعالیت آنان، و ثروت و تبلیغاتشان، نباید در حقیقت راه و عقاید ما تأثیر گذارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۱]

اشاره

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (۶۱)

پس هر که با تو، بعد از علم و دانشی که به تو رسیده است، درباره او (عیسی) به ستیز و محاجه برخیزد (و از قبول حق شانه خالی کند) بگو: بیائید پسرانمان و پسرانتان و زنانمان و زنانتان و خودمان را (کسی که به منزله خودمان است) و خودتان را بخوانیم، سپس (به درگاه خدا) مباحله و زاری کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.

نکته ها:

واژه ی «نَبْتَهِلْ» از ریشه ی «ابتهال» به معنای باز کردن دست ها و آرنج ها برای دعا، به سوی آسمان است و این آیه به دلیل این واژه، به آیه ی مباحله معروف گشته است. مباحله، یعنی توجه و تضرع دو گروه مخالف یکدیگر، به درگاه خدا و تقاضای لعنت و هلاکت برای طرف مقابل که از نظر او اهل باطل است. (۱)

ص: ۷۵

در تفاسیر شیعه و سنی و برخی کتب حدیث و تاریخ می خوانیم که در سال دهم هجری، افرادی از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله مأمور تبلیغ اسلام در منطقه نجران از بلاد یمن شدند. مسیحیان نجران نیز هیئتی را به نمایندگی از سوی خود برای گفتگو با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مدینه گسیل داشتند. با وجود گفتگوهایی که میان آنان و پیامبر صلی الله علیه و آله رد و بدل شد، باز هم آنان بهانه جویی کرده و در حقیقت اسلام ابراز تردید می کردند. این آیه نازل شد و خطاب به پیامبر فرمود: به کسانی که با تو محاجه و جدال کرده، و از قبول حق شانه خالی می کنند، بگو: بیاید با فراخواندن فرزندان و زنان و خودمان، خدا را بخوانیم و با حالت تضرع و ابتهال بر دروغگویان نفرین کنیم و هر نفرینی که دامن گروه مقابل را گرفت، معلوم می شود که راه او باطل است و با این وسیله به این گفتگو و جدال پایان دهیم.

□
هنگامی که نمایندگان مسیحیان نجران، پیشنهاد مباحله را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله شنیدند، به یکدیگر نگاه کرده و متحیر ماندند. آنان مهلت خواستند تا در این باره فکر و اندیشه و مشورت کنند. بزرگ نصاری به آنها گفت: شما پیشنهاد را بپذیرید و اگر دیدید که پیامبر با سر و صدا و جمعیتی انبوه برای نفرین می آید، نگران نباشید و بدانید که خبری نیست، ولی اگر با افراد معدودی به میدان آمد، از انجام مباحله صرف نظر و با او مصالحه کنید.

□
روز مباحله، آنها دیدند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همراه با دو کودک و یک جوان و یک زن بیرون آمدند. آن دو کودک، حسن و حسین علیهما السلام و آن جوان، علی بن ابی طالب علیهما السلام و آن زن فاطمه ی زهرا علیها السلام دختر پیامبر صلی الله علیه و آله بودند.

اسقف مسیحیان گفت: من چهره هایی را می بینم که اگر از خداوند بخواهند کوه از جا کنده شود، کنده می شود. اگر این افراد نفرین کنند، یک نفر مسیحی روی زمین باقی نمی ماند. لذا از مباحله اعلام انصراف کرده و حاضر به مصالحه شدند. (۱)

ص: ۷۶

□
۱- ۱. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سوگند به کسی که مرا پیامبر حق قرار داد، اگر مباحله انجام می گرفت، آن وادی آتش را بر آنان فرو می ریخت. تفسیر مجمع البیان؛ مناقب ابن مغازی، ص ۲۶۳.

این ماجرا، علاوه بر تفاسیر شیعه، در منابع معتبر اهل سنت نیز آمده است. (۱)

روز مباحله، بیست و چهارم یا بیست و پنجم ماه ذی الحجه بوده و محل آن در روزگار پیامبر صلی الله علیه و آله در بیرون شهر مدینه بوده که اکنون داخل شهر قرار گرفته و در آن محل، مسجدی به نام «مسجد الاجابه» ساخته شده است. فاصله ی این مسجد تا مسجد النبی تقریباً دو کیلومتر است. «اللهم ارزقنا زیارته و شفاعة» بر اساس روایتی در تفسیر المیزان، دعوت به مباحله مخصوص نصاری نبوده و پیامبر صلی الله علیه و آله از یهودیان نیز برای مباحله دعوت کردند.

مباحله، خاصّ زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نبوده است، بلکه بر اساس برخی از روایات، دیگر مؤمنان نیز می توانند مباحله کنند. امام صادق علیه السلام در این باره دستوراتی داده اند. (۲)

سؤال: در این ماجرا تنها فاطمه زهرا علیها السلام حضور داشت، پس چرا قرآن کلمه ی جمع «نِسَاءً» را بکار برده است؟ پاسخ: در قرآن مواردی است که خداوند از یک نفر به صورت «جمع» یاد می کند، مانند آیه ۱۸۱ سوره آل عمران که یک نفر از روی توهین گفت: خدا فقیر است، ولی آیه به صورت جمع می فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» چنان که قرآن درباره حضرت ابراهیم علیه السلام می فرماید: ابراهیم یک امت است، با آنکه یک نفر بیشتر نبود.

گرچه پیامبر می توانست خود شخصاً نفرین کند و کاری به علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نداشته باشد، ولی خدا و رسول، با این عمل به ما فهماندند که این

ص: ۷۷

۱- ۱. صاحب تفسیر المیزان در جلد سوم صفحه ۲۵۷ آورده است که ماجرای مباحله را ۵۱ نفر از صحابه به اتفاق نظر نقل کرده اند. تفاسیر کبیر، آلوسی و مراغی ذیل آیه، در کتاب الکامل ابن اثیر جلد دوم صفحه ۲۹۳، مستدرک حاکم جلد سوم صفحه ۱۵۰، مسند احمد حنبل جلد اول صفحه ۱۸۵ و همچنین تفاسیر روح البیان، المنار و ابن کثیر و بسیاری از منابع شیعی و سنی دیگر، این واقعه را ضبط و نقل کرده اند. در کتاب احقاق الحق جلد سوم صفحه ۴۶ نیز نام شصت نفر از بزرگان اهل سنت را آورده است که همگی گفته اند: این آیه در عظمت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام اوست.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین ج ۱، ص ۳۵۱؛ اصول کافی، ج ۲، باب مباحله.

افراد، یاران و شریکان رسول خدا در دعوت به حق و هدف او هستند و همراه او آماده ی استقبال از خطر بوده و تداوم گر حرکت او می باشند.

پیام ها:

۱ اگر انسان ایمان به هدف داشته باشد، حاضر است خود و نزدیک ترین بستگانش را در معرض خطر قرار دهد. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۲ آخرین برگ برنده و سلاح برنده مؤمن، دعاست. «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ» ۳ فرزند دختری، همچون فرزند پسری، فرزند خود انسان است. «أَبْنَاؤُنَا» بنا بر این امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرزندان پیامبرند.

۴ زن و مرد در صحنه های مختلف دینی، در کنار همدیگر مطرحند. «نِسَاءَنَا» ۵ در دعا، حالات اهل دعا مهم است، نه تعداد آنها. گروه مباحله کننده پنج نفر بیشتر نبودند. «أَبْنَاؤُنَا»، «نِسَاءَنَا»، «أَنْفُسُنَا» ۶ علی بن ابی طالب علیهما السلام، جان رسول الله صلی الله علیه و آله است. «أَنْفُسُنَا» ۷ در مجالس دعا، کودکان را نیز با خود ببریم. «أَبْنَاؤُنَا» ۸ اهل بیت پیامبر علیهم السلام مستجاب الدعوه هستند. «أَبْنَاؤُنَا»، «نِسَاءَنَا»، «أَنْفُسُنَا» ۹ استمداد از غیب، پس از بکارگیری توانایی های عادی است. «نَبْتَهْلُ» ۱۰ کسی که منطقی و استدلال و معجزه، او را به پذیرش حق تسلیم نمی کند، باید با او مباحله کرد. «تَعَالَوْا»، «نَبْتَهْلُ» ۱۱ اگر مؤمنان محکم بایستند، دشمن به دلیل باطل بودنش عقب نشینی می کند.

«نَدْعُ»

«نَبْتَهْلُ» ۱۲ استدلال را باید با استدلال پاسخ داد، ولی مجادله و لجاجت باید سرکوب شود. «لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۲) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ (۶۳)

ص: ۷۸

به راستی، داستانِ درست (زندگی مسیح) همین است و هیچ معبودی جز خداوند نیست و همانا خداست مقتدر حکیم.

۶۳/۳

پس اگر از حقّ روی گردان شدند، همانا خداوند به (کار و حال) مفسدین آگاه است.

نکته ها:

داستان هایی که بر سر زبان هاست، بر سه نوعند:

۱ رمان ها، افسانه ها و اساطیری که بر پایه خیال بوده و غیر واقعی هستند.

۲ داستان های تاریخی که گاهی راست و مستند و گاهی آمیخته با دروغ و امور نادرست هستند.

۳ رویدادهایی که از زبان وحی به ما رسیده اند، بر اساس حقّ هستند. داستان های قرآنی، همه از این نوع هستند و در آنها وهم، خیال، دروغ و نادرستی راه ندارد.

پیام ها:

۱ اگر قرآن نبود، چهره ی واقعی حضرت مسیح، آلوده با خرافات و مشوّه باقی می ماند. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ» ۲ تکرار شعار توحید و پایداری در برابر خرافات، لازم است. «مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ» ۳ هر داستانی درباره پیامبران، که با توحید منافات داشته باشد، ساختگی و باطل است. «لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ» ۴ روی گردانی انسان از کلام حق، نشانه ی اختیار اوست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ۵ اعراض از حق، نمونه ای از فساد است، و اعراض کننده مفسد می باشد.

«تَوَلَّوْا»

«بِالْمُفْسِدِينَ» ۶ علم خداوند به کارهای مفسدان، بزرگ ترین هشدار است. «عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ»

ص: ۷۹

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۶۴)

بگو: ای اهل کتاب! به سوی سخنی بیابید که میان ما و شما مشترک است. جز آنکه خداوند را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی دیگر را بجای خدا ارباب نگیرد. پس اگر (از این پیشنهاد) سرباز زدند، بگوئید: گواه باشید که ما مسلمان و تسلیم خدائیم.

نکته ها:

دعوت به سوی توحید و حق، لازم است. خواه با استدلال، خواه با مباحله و خواه از طریق دعوت به مشترکات.

در تفسیر مراغی آمده است: عدی بن حاتم بعد از اسلام آوردن، به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد: ما زمانی که مسیحی بودیم، هرگز یکدیگر را «رب» خود قرار نمی دادیم، پس مراد از جمله ی «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» چیست؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا علمای شما احکام خدا را تغییر نمی دادند؟ گفت: چرا! فرمودند:

پیروی از عالمی که قانون خدا را تغییر دهد، یک نوع بندگی و بردگی اوست.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید بر سر مشترکات، با اهل کتاب به توافق برسند. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...» ۲ باید در دعوت به وحدت، پیش قدم بود. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۳ اگر به تمام اهداف حق خود دست نیافتید، از تلاش برای رسیدن به بعضی از آن خودداری نکنید. «تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...» ۴ یکی از مراحل تبلیغ، دعوت به مشترکات است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» قرآن می تواند محور مشترک خوبی برای دعوت باشد، زیرا هم تاریخ انبیا را دارد و

هم از تحریف به دور بوده است.

۵ در تبلیغ و دعوت دیگران، باید به عقاید حقّه و مقدّسات طرف مقابل، احترام گذارد. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» ۶ یگانه پرستی و بیزاری از شرک، از مشترکات تمام ادیان آسمانی است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ»، «أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» ۷ توحید، سبب تعالی انسان است. «تَعَالَوْا» در جایی بکار می رود که دعوت به رشد و بالا آمدن باشد. «تَعَالَوْا»، «أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» ۸ اطاعت بی چون و چرا از دیگر انسان ها، نشانه ی پذیرش نوعی ربوبیت برای آنها و یک نوع عبودیت برای ماست. در حالی که همه ی انسان ها با یکدیگر مساوی هستند. «لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» ۹ اندیشه ی آزاد و شخصیت مستقل، شعار قرآن است. «لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» ۱۰ اعراض و سرپیچی مخالفان نباید در اراده و ایمان ما اثر بگذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ» ۱۱ هر مبلغی باید سرپیچی و اعراض مردم را پیش بینی کند تا مأیوس نشود.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا...»

۱۲ پس از استدلال و برهان، جدل را قطع کنید. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا...» ۱۳ بندگی خدا، نفی شرک و طرد حاکمیت غیر خداوند، از ویژگی های یک مسلمان واقعی است. «اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۵]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۶۵)

ای اهل کتاب! چرا درباره ی ابراهیم گفتگو و نزاع می کنید؟ (و هر کدام او را پیرو آیین خود می دانید،) در حالی که تورات و انجیل، پس از او نازل شده است، چرا تعقل نمی کنید؟

ص: ۸۱

نکته ها:

هر یک از یهود و نصاری، ابراهیم علیه السلام را از خود می دانستند و به قدری بازار این ادعا داغ بود که قرآن در دو آیه ی بعد می فرماید: «مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا» این آیه برای پوچی ادعای آنها می گوید: چگونه شما ابراهیم را که قبل از تورات و انجیل بوده، تابع آن دو کتاب می دانید؟ کتابی که هنوز نازل نشده است، پیرو ندارد. آیا حاضر نیستید این مقدار هم فکر کنید که لا اقل حرف شما با تاریخ منطبق باشد.

پیام ها:

۱ هنگام موعظه، از القاب متین و عناوین فرهنگی مخاطبین استفاده شود. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۲ علم و کتاب، از چنان ارزشی برخوردارند که منسوبین به آن نیز محترمند.

اهل کتاب، اهل قلم، اهل علم. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۳ سعی نکنید با انتساب شخصیت ها به خود، حقانیت خود را اثبات کنید.

«لِمَ تَحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ»

به جای نزاع در انتساب شخصیت های والا، از فکر آنان پیروی کنید.

۴ ادعاهای خود را مستند و هماهنگ با منطق و فطرت و تاریخ قرار دهید. «وَمَا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۶]

اشاره

«هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِبْتُمْ فِيْمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيْمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۶۶)»

هان (ای اهل کتاب!) شما همانان هستید که درباره (حضرت عیسی و) آنچه بدان علم داشتید محاجه و نزاع کردید، پس چرا درباره (ابراهیم و) آنچه بدان علم ندارید نزاع می کنید؟ در حالی که خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

این آیه تذکر و هشدار است به اهل کتاب، که شما در مورد آنچه بدان علم و آگاهی دارید، اشکال تراشی و سؤالات بی جا می کنید. با آنکه شما زندگی طبیعی حضرت عیسی و نیاز او به غذا و مسکن و لباس را دیده اید، ولی باز هم در مورد او به گفتگو نشستید. گروهی او را دروغگو و گروهی فرزند خدا می پندارید. (۱) و یا در شناخت محمد صلی الله علیه و آله که نشانه هایش در تورات و انجیل آمده و برای شما شناخته شده است، به بحث و گفتگو می پردازید. (۲) شما که درباره معلومات، اهل جدال و بحث هستید و به نقطه ی توافقی نمی رسید، دیگر چه کار به مسأله ای دارید که در مورد آن علم ندارید؟ مثل اینکه مذهب حضرت ابراهیم چه بوده است؟

پیام ها:

۱ افراد مغرور و لجوج را تحقیر کنید. «هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ» ۲ افراد لجوج، حتی در امور روشن به نزاع می نشینند. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ» ۳ اگر سرچشمه ی مباحثات، تحقیق باشد ارزش دارد، ولی اگر برای طفره رفتن باشد، مورد انتقاد است. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۷]

اشاره

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۶۷)

(بر خلاف ادعای یهودیان و مسیحیان، ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی، بلکه او فردی حق گرا و تسلیم خدا بود و هرگز از مشرکان نبود.)

نکته ها:

«حنف»، به معنای گرایش به حق است و در مقابل آن واژه ی «جنف»، معنی گرایش و تمایل به باطل را می دهد. بنا بر این «حنیف» به کسی گفته می شود که در مسیر

ص: ۸۳

۱- ۱. تفاسیر المیزان، فی ظلال، مراغی و المنار.

۲- ۲. تفاسیر مجمع البیان و قرطبی.

باشد، ولی بت پرستان آن را در مورد خود بکار می بردند و مشرکان نیز «حنفاء» خوانده می شدند.

این آیه، با آوردن کلمه ی «مُشَلِّمًا» در کنار کلمه ی «حَنِيفًا»، هم دامن ابراهیم را از لوث شرک پاک کرده است و هم دامن این کلمه ی مقدّس را از لوث مشرکان. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر عبارت «حَنِيفًا مُشَلِّمًا» فرمودند: «خالصا مخلصا لیس فیہ شیء من عباده الاوثان» یعنی ابراهیم شخصی خالص و برگزیده بود که در او ذره ای از پرستش بت ها نبود. (۲)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۸]

اشاره

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ (۶۸)

همانا سزاوارترین افراد به ابراهیم، کسانی هستند که از او پیروی کردند و (نیز) این پیامبر و کسانی که (به او) ایمان آورده اند، و خداوند سرور و سرپرست مؤمنان است.

نکته ها:

از این آیه معلوم می شود که نسبت ایمانی، فراتر و محکم تر از نسبت خویشاوندی است و افرادی که همفکر و هم خط و هم هدف باشند، به همدیگر نزدیک تر از کسانی هستند که در ظاهر قوم و خویشانند، ولی به لحاظ فکری و اعتقادی از همدیگر جدایند. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران با وفایش فرمود:

«انتم و الله من آل محمد» به خدا سوگند که شما از آل محمد صلی الله علیه و آله هستید. و سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۳) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مورد سلمان فارسی فرمودند: «سلمان منا اهل البيت» (۴)

ص: ۸۴

۱- ۱. حضرت علی علیه السلام فرمودند: دین ابراهیم همان دین محمد صلی الله علیه و آله بود. بحار، ج ۱۲، ص ۱۱.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۵..

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴. بحار، ج ۱۰، ص ۱۲۳.

با اینکه آیه فرمود: نزدیک ترین مردم به ابراهیم، پیروان او هستند، لکن نام پیامبر اسلام و مسلمانان را جداگانه برد، تا بهترین نمونه ی پیروی را در وجود حضرت محمد صلی الله علیه و آله و مسلمانان، به دنیا نشان دهد.

در روایتی آمده است: «ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لِحمتِه، و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت قرابته» (۱) دوست و طرفدار محمد صلی الله علیه و آله کسی است که خدا را اطاعت کند، هر چند به لحاظ فامیلی از او دور باشد و دشمن پیامبر کسی است که خدا را نافرمانی کند، هر چند با پیامبر نسبت و نزدیکی داشته باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه، امامان و پیروان آنها هستند. (۲)

پیام ها:

۱ پیوند مردم با رهبر، پیوند مکتبی است، نه پیوند قبیله ای، زبانی، منطقه ای و نژادی. «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ» ۲ ملائک قرب به انبیا، اطاعت از آنان است. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ» ۳ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان، در خط ابراهیم و هم مرام و هم هدف با او هستند. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ» ، «وَهَذَا النَّبِيُّ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۹]

اشاره

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۶۹)

گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی کنند و (این را) نمی فهمند.

نکته ها:

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه های دشمن برای بی دین کردن مسلمانان را در این آیه و سه آیه بعد می بینیم. این آیه خبر از کینه های مکتبی، آیه بعد خبر از

ص: ۸۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

لجاجت و کفر، آیه هفتاد و یکم خیر از شیوه حق پوشی و کتمان آگاهانه، و آیه هفتاد و دوم خیر از تاکتیک فریبده ی دشمن می دهد که مجموعاً یک تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریک، بکارگیری شیوه های کتمان، زیر سؤال بردن و تضعیف و تزلزل عقاید توده ی مردم است.

پیام ها:

۱ خداوند، نقشه های دشمنان دین را افشا و آنان را رسوا می کند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۲ شناخت دشمن و برنامه های او، لازمه ی در امان ماندن از آسیب های احتمالی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۳ خطر تهاجم فکری و فرهنگی، جدی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۴ به اظهارات منافقانه ی مخالفان اعتماد نکنید، آنها قلباً خواستار انحراف شما هستند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۵ در قضاوت ها، انصاف را فراموش نکنید. گروهی از اهل کتاب، چنین آرزویی دارند، نه همه ی آنها. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» ۶ باید کاری کنید که دشمن آرزوی انحراف شما را به گور ببرد. کلمه «لَوْ» در موارد ناشدنی بکار می رود. «لَوْ يَضِلُّ لُونُكُمْ» ۷ کسانی که در صدد انحراف دیگران هستند، ابتدا خود مرتکب حيله، نفاق، کینه، تهمت و توطئه می شوند. «وَمَا يَضِلُّ لُونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ» ۸ میل به انحراف دیگران، خود یک انحراف بزرگ اخلاقی است. «وَدَّتْ» ، «وَمَا يَضِلُّ لُونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۰]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (۷۰)

ای اهل کتاب چرا به آیات خداوند (و نشانه های نبوت رسول خدا) کفر می ورزید، در حالی که خود (به درستی آن) گواهید.

نکته ها:

□
ظاهراً این آیه به بشارت هایی نظر دارد که اهل کتاب در تورات و انجیل درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله خوانده بودند، ولی به خاطر حفظ موقعیت اجتماعی و منافع مادی، همه ی آن نشانه های الهی را نادیده گرفتند.

پیام ها:

۱ سؤال از وجدان، بهترین راه دعوت است. «لِمَ تَكْفُرُونَ...» ۲ دانستن تنها کفایت نمی کند، پذیرفتن نیز لازم است. «تَكْفُرُونَ»، «تَشْهَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۱]

اشاره

□ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۷۱)

ای اهل کتاب! چرا حق را به باطل مشتبه می سازید و (یا) حق را کتمان می کنید، در حالی که خود (به حقانیت آن) آگاهید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» فرمودند: یعنی اهل کتاب به صفات ذکر شده برای پیامبر در تورات آگاهند، (ولی آن را کتمان می کنند). (۱)

بسیاری از تحریف گران، با نام اسلام شناس، مستشرق، مورخ و جهانگرد، در کتاب ها و ثبت مکان ها و زمان های تاریخی تصرف کردند و در دایره المعارف ها به عنوان محقق چنان سیمایی از اسلام ترسیم کردند که خواننده به فکر ایمان و تأمل در عقاید اسلامی نیفتد.

پیام ها:

۱ تلبیس، مشتبه کردن و کتمان حق، دو اهرم نیرومند دشمن برای ایجاد انحراف

ص: ۸۷

در بین مؤمنان است. در دو آیه قبل فرمود: «يُضِطُّ لِمَوْنِكُمْ...» در این آیه می فرماید: «تَلْبِيسُونَ»، «تَكْتُمُونَ» ۲ کتمان حق، حرام و اظهار آن واجب است. «تَكْتُمُونَ الْحَقَّ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۲]

اشاره

وَ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَ أَكْفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۷۲)

و گروهی از اهل کتاب گفتند: به آنچه بر مؤمنان نازل شده است، در آغاز روز ایمان آورید و در پایان روز کافر شوید، شاید (با این حيله آنها از اسلام) باز گردند.

نکته ها:

□ دوازده نفر از دانشمندان یهود، تصمیم گرفتند برای ایجاد تزلزل و تردید در مسلمانان، صبحگاهان نزد حضرت محمد صلی الله علیه و آله آمده و اظهار ایمان کنند، ولی در آخر روز از اسلام برگردند و بگویند: ما محمد و آیین او را دیدیم، ولی با آنچه در تورات و انجیل آمده است، مطابقت ندارد. آنها با این نقشه ی ماهرانه می خواستند به هم کیشان خود این طور وانمود کنند که اگر اسلام مکتب خوبی بود، اهل علم و کتاب از آن دست بر نمی داشتند، با این کار هم در مسلمانان تردید بوجود آورند و هم سایر یهودیان را از مسلمان شدن بازدارند. خداوند متعال نیز با نزول این آیه، نقشه ی آنان را بر ملا ساخت.

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: وقتی رسول خدا علیه السلام فرمان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه را در هنگام نماز ظهر ابلاغ کردند، یهود گفتند: به آنچه در آغاز روز بوده ایمان آورید، ولی بدانچه در پایان روز آمده (تغییر قبله) کفر ورزید تا آنان از آن قبله باز گردند و به طرف بیت المقدس نماز بخوانند. (۱)

ص: ۸۸

۱ دشمنان برای انحراف مسلمانان، برنامه ریزی می کنند. در آیه ۶۹ خواندیم که اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف سازند، این آیه به نقشه ی آنان برای رسیدن به آن هدف می پردازد. «يُضِلُّوَنكُمْ» ، «قَالَتَ طَائِفَةٌ» ۲ چه بسا گروهی با نام اسلام، در صفوف مسلمانان نفوذ کرده و از پشت خنجر بزنند، لذا باید هشیار بود. «آمَنُوا» ، «وَ اكْفُرُوا» ، «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۳ مسلمان نباید ساده اندیش و زودباور بوده و به هر اظهار ایمانی، اعتماد کند.

«آمَنُوا»

، «وَ اكْفُرُوا» ۴ خداوند در مراحل حساس، از اسرار و توطئه های دشمنان پرده برمی دارد.

«آمَنُوا»

، «وَ اكْفُرُوا» ۵ باید در مرحله ای از ایمان قرار بگیریم که بازگشت برخی مسلمانان از دین، مایه ی تزلزل ما نگردد. «وَ اكْفُرُوا آخِرُهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۶ یکی از سیاست های دشمن، ایجاد ارتباط و سپس قطع آن، به منظور ایجاد تزلزل در جامعه است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۳]

اشاره

وَ لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۷۳)

(بزرگان یهود، برای جلوگیری از گرایش یهود به اسلام، به آنان می گفتند:) جز به کسی که آیین شما را پیروی کند، ایمان نیاورید. (زیرا دین حق منحصر به ماست. ای پیامبر! به آنان) بگو: راه سعادت راهی است که خدا بنماید (و مانعی ندارد) که به امتی دیگر نیز همانند آنچه (از کتاب و شریعت) به شما داده شده، داده شود، تا در نزد پروردگار با شما احتجاج کنند. (همچنین ای پیامبر! به آنان) بگو: فضل و رحمت بدست خداست، او به هر که بخواهد عطا می کند و خداوند دارای رحمت وسیع و علم بی انتهاست.

نکته ها:

اهل کتاب، از گرایش یهود به اسلام نگران بودند و برای پیشگیری از آن تبلیغ می کردند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ»

پیام ها:

۱ دشمنان اسلام، در توطئه های خود سفارش به پنهان کاری می کنند و به غیر خود نیز اعتماد ندارند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» (۱) ۲ هدایت الهی، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است و اختصاص به قوم خاصی ندارد. «إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ» ۳ تعصب و خودبرتربینی، یکی از آفت های دینداری است. «إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» ۴ الطاف پروردگار، در انحصار گروه خاصی نیست. نبوت و هدایت، فضل الهی است که به هر کس بخواهد می دهد. «إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ» ۵ گزینش پیامبران از سوی خداوند، بر اساس علم اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۴]

اشاره

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۷۴)

(خداوند) هر که را بخواهد به رحمت خویش اختصاص دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، تصوّر غلط یهود را که خداوند هیچ قومی را مانند یهود مورد لطف خویش قرار نمی دهد، نفی کرده و می فرماید: خداوند بهتر می داند چه کسی را عهده دار رسالت خویش بگرداند. او در میان بندگانش لایق ترین فرد را انتخاب نموده و مورد لطف خاص خویش قرار می دهد. خداوند، هم لطفش توسعه دارد و هم حکمتش انتخابگر است.

ص: ۹۰

اشاره

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيْنِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

و از اهل کتاب کسانی هستند که اگر او را بر اموال بسیاری امین گردانی، به تو باز می گرداند و بعضی از آنان (به قدری نادرستند که) اگر او را بر دیناری امین گردانی، آن را به تو بر نمی گرداند، مگر آنکه (برای مطالبه آن) دائماً بالای سر او بایستی، این (خیانت در امانت)، به جهت آن است که گفتند: درباره ی امیین (غیر اهل کتاب) هر چه کنیم بر ما گناهی نیست، در حالی که آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

در روایات آمده است که امانت را به صاحبش بر گردانید، حتی اگر صاحب امانت، فاسق باشد. (۱)

پیام ها:

۱ در مورد مخالفان خود، انصاف را مراعات کنید و همه را خائن ندانید. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»، «يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ» ۲ امانتداری، ملاکی برای ارزشیابی افراد است. «يُؤَدِّهِ»، «لَا- يُؤَدِّهِ» ۳ ارزشهای اخلاقی، ثبات دارند. حفظ امانت، در نزد همه نیکو، و خیانت در آن، نسبت به هر کسی باشد زشت است. ردّ امانت، یک ارزش است، گرچه از یهود باشد. «يُؤَدِّهِ»، «لَا- يُؤَدِّهِ» ۴ قیام و مقاومت، برای گرفتن حقّ لازم است. «لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا»

ص: ۹۱

۵ استعمار، استحمار و نژادپرستی، ممنوع است. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ» ۶ یهود و نصاری، خود را اندیشمند، و مسلمانان را بی سواد و اُمی می پنداشتند.

«لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۷ بالاتر از گناه، توجیه گناه است. یهود اموال مردم را به ناحق می خوردند و می گفتند: خداوند به این کار راضی است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۶]

اشاره

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۷۶)

آری، هر کس به عهد خویش وفا کند و تقوا داشته باشد، پس بی گمان خداوند پرهیزکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

وفای به عهد در تمام موارد زیر لازم است:

الف: عهدی که خداوند از طریق فطرت یا انبیا با انسان ها بسته است. (۱)

ب: عهدی که انسان با خدا می بندد. (۲)

ج: عهدی که انسان با مردم می بندد. (۳)

د: عهد رهبر با امت و بالعکس. (۴)

پیام ها:

۱ در برابر تفکرات غلط، موضع بگیرید. «بَلَىٰ» (۵) ۲ تقوی، انسان را از دروغ بستن به خدا و ضایع کردن حق مردم بیمه می کند.

«يَقُولُونَ»

«الْكَذِبَ»، «بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ»

- ۱-۱. «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ...» يس، ۶۰.
- ۲-۲. «وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ...» توبه، ۷۵.
- ۳-۳. «وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...» بقره، ۱۷۷.
- ۴-۴. «الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ» انفال، ۵۶.
- ۵-۵. کلمه «بایی» غالباً در موردی بکار می رود که منطق و تفکر قبلی را رد می کند.

۳ شعار، کار ساز نیست، عمل و تقوا لازم است. «أَوْفِي بَعْثِهِ وَ اتَّقِي» ۴ وفای به عهد، از نشانه های تقواست. «أَوْفِي بَعْثِهِ وَ اتَّقِي» ۵ وفای به عهد و تقوا، ملاک محبوبیت است، نه اهل کتاب بودن. «يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ ۗ (۷۷)...

همانا کسانی که پیمان خدا و سوگندهای خودشان را به بهای ناچیزی می فروشند، آنان برایشان نصیبی در آخرت نیست و خداوند در قیامت با آنها سخن نمی گوید و به آنان نیز نظر (لطف) نمی کند، آنها را (از گناه) پاک نمی سازد و برای آنان عذابی دردناک است.

نکته ها:

این آیه، کسانی را که پیمان شکنی می کنند، به پنج نوع قهر الهی تهدید می کند:

بی بهرگی در آخرت، محرومیت از خطاب الهی، محرومیت از نظر لطف الهی، محرومیت از پاکی از گناه و گرفتاری به عذاب دردناک.

در روایات شیعه و سنی آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا ایمان لمن لا امان له و لا دین لمن لا عهد له» کسی که مراعات امانت نکند، ایمان ندارد و آن کسی که به عهد خویش وفادار نباشد بی دین است. (۱)

در بعضی روایات آمده است که مراد از «بِعَهْدِ اللَّهِ»، حقایق مربوط به پیامبر اسلام در تورات است که به دست عالمان یهود تحریف گشته است.

مقایسه کنیم وضع کسانی را که از جانب خداوند به آنها سلام داده می شود؛ «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) با کسانی که خدا هیچ سخنی با آنان نگوید؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ»

ص: ۹۳

۱- ۱). تفسیر مراغی و نور الثقلین.

۲- ۲). یس، ۵۸.

و اگر ناله ای سر دهند با جمله ی «اِحْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ» (۱) خفه می شوند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس با سوگند، مال و ثروت برادرش را به ناحق بخورد، مورد غضب الهی است. سپس این آیه را تلاوت نمودند. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از نگاه خداوند در قیامت؛ «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ» نگاه رحمت است، (نه نگاه با چشم). (۳)

پیام ها:

۱ امانت مردم نزد انسان، عهد الهی است. در آیات قبل خواندیم که بعضی امانت مردم را بر نمی گردانند، در این آیه به جای امانت مردم، کلمه ی «بِعَهْدِ اللَّهِ» بکار رفته است.

۲ پیمان شکنی، از گناهان کبیره است. این نوع تهدید پی در پی، در باره هیچ گناهی در قرآن مطرح نشده است. «يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ»، «لَا خَلْقَ لَهُمْ...» ۳ سوگند دروغ، سبب محرومیت در قیامت می شود. «يَشْتَرُونَ»، «أَيْمَانِهِمْ» ۴ دنیاپرستی، ریشه ی پیمان شکنی است. «ثَمَنًا» ۵ بهای پیمان شکنی هر چه باشد، کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ کیفرهای قیامت، متناسب با عملکرد خود ماست. بی اعتنائی ما به تعهدات الهی، سبب بی اعتنائی خدا به ماست. «لَا يُكَلِّمُهُمْ»، «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ»، «لَا يَزَكِّيهِمْ» ۷ عذاب های اخروی، هم جسمی است و هم روحی. هم تحقیر است؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» و هم شکنجه و مجازات. «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۸]

اشاره

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۸)

ص: ۹۴

۱-۱. مؤمنون، ۱۰۸.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۹۳.

و همانا از ایشان (اهل کتاب) گروهی هستند که زبان خود به خواندن کتاب (و دست نوشته ی خودشان چنان) می چرخانند که شما گمان کنید آن از کتاب آسمانی است، در حالی که از کتاب نیست و می گویند: آن (چه ما می خوانیم) از جانب خداست، در حالی که از جانب خدا نیست و آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

گناه علما و دانشمندان بی تقوا چند برابر است، زیرا:

الف: مردم را به اشتباه می اندازند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ» ب: به خداوند دروغ می بندند. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ج: تمام این حرکت ها را آگاهانه انجام می دهند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱ در قضاوت ها، انصاف داشته باشیم و همه را به یک دید نگاه نکنیم. «وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا...» ۲ حضور دانشمندان خائن در میان اهل کتاب، قطعی است. «لَفَرِيقًا» ۳ عوام فریبی و لفاظی، از گناهان دانشمندان است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ» ۴ نطق خوب، اگر در مسیر حق نباشد، وسیله ای برای انحراف است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ» ۵ گمراه کنندگان، مقدسات مذهبی و کتب آسمانی را دستاویز خود قرار می دهند. «بِالْكِتَابِ» ۶ التقاط، یکی از حربه های زهر آگین فرهنگی دشمن است. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ» ۷ اگر دشمن زمینه ی پذیرش انحراف را در شما ببیند، ادعاهای خطرناک تری مطرح می کند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ» ، «يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۸ بزرگ ترین خیانت به فرهنگ و عقیده ی انسان، تحریف آگاهانه و مغرضانه ی علما و خواص است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

اشاره

مَا كَانَ لِشَرِّ أَنْ يُؤْيِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّائِنًا بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ (۷۹)

هیچ (پیامبر و) بشری که خداوند به او کتاب و حکم و نبوت داده است، حق ندارد به مردم بگوید: به جای خدا، بندگان من باشید. بنا بر این (شما دانشمندان اهل کتاب به طریق اولی چنین حقی ندارید، بلکه باید) به خاطر سابقه ی آموزش کتاب و تدریسی که دارید، ربّانی باشید.

نکته ها:

امتیاز پیامبران بر دیگران آن است که هر قدر بر تعداد یاران و مقدار قدرتشان افزوده شود، مردم را بیشتر به بندگی خدا دعوت می کنند، و هرگز راه توحید را عوض نمی کنند و تأکید و هشدارشان بیشتر می شود. اما دعوت کننده های سودجو، در ابتدا با قیافه ای مقدّس مآبانه و دلسوزانه کار را شروع می کنند، ولی پس از رسیدن به مسند قدرت، استبداد و خودمحوری را پی ریزی می نمایند.

در روایات آمده است که به بردگان خود، «عبدی» نگویند، بلکه «فتی» بگویید و بردگان نیز به مولای خود «ربی» نگویند، بلکه «سیدی» بگویند. (۱)

اگر انبیا نباید پرستش بشوند، حساب دیگران روشن است. اگر مواهب معنوی عامل عبودیت نشود، حساب زرق و برق مادی روشن است.

«رَبَّائِنًا» جمع «ربّانی» به کسی گفته می شود که پیوند او با خدا محکم باشد و در فکر اصلاح و تربیت دیگران باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: درباره من دو گروه هلاک شدند: ۱ پیروان افراطی، که مرا از حدّ بشری بالا بردند. ۲ دشمنان بی انصاف، که پیامبری مرا قبول ندارند و من از هر دو گروه بیزارم. حضرت عیسی علیه السلام نیز این هشدار را برای پیروان خود

گوشزد کرده بود و نظیر این معنا را در نهج البلاغه از حضرت علی علیه السلام نیز شاهد هستیم. همچنین فرمودند: «لا ترفعونی فوق حقی فان الله تعالی اتخذنی عبدا قبل ان یتخذنی نبیا» مرا از آنچه هستم بالاتر نبرید، همانا خداوند پیش از آنکه مرا پیامبر قرار دهد، بنده آفریده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ی این آیه فرمودند: هیچ مرد وزن مسلمان، آزاد یا بنده ای نیست مگر آنکه حقّ واجبى از خداوند بر گردن اوست و آن اینکه قرآن را فراگیرد و در آن تفکر کند. (۲)

پیام ها:

۱ سوء استفاده از موقعیت، محبوبیت و مسئولیت، ممنوع است. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُدْعَى بِالرَّبِّ إِنْ شَاءَ إِلَّا أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ» ۲ کتاب و حکمت و نبوت، انسان را از بشر بودن خارج نمی کند. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُدْعَى بِالرَّبِّ إِنْ شَاءَ إِلَّا أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ» ۳ هدف انبیا، تنها نجات بشر از شرک نیست، بلکه رشد او تا مرحله ی ربّانی شدن است. «كُونُوا رَبَّانِيِّينَ» ۴ راه ربّانی شدن، علم دین و درس کتاب است، نه تصوّف و چله نشینی. (۳) «رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...» ۵ اگر تعلیم و تعلّم و درس، انسان را ربّانی نکند، در واقع آن علم، علم نبوده است. (۴) «رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...» ۶ علمای ربّانی، مفسران واقعی قرآن هستند. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» ۷ تعلیم و تدریس کتب آسمانی، باید همیشگی باشد. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ»، «تَدْرُسُونَ» ۸ معلّمی، شغل انبیاست. «تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ»

ص: ۹۷

(۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

(۲-۲). مستدرک، ج ۴، ص ۳۲۳.

(۳-۳). تفسیر فی ظلال القرآن.

(۴-۴). تفسیر صافی.

اشاره

وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۸۰)

و(خداوند) به شما فرمان نمی دهد که فرشتگان و انبیا را ارباب خود قرار دهید، آیا ممکن است پس از آنکه تسلیم خدا شدید، او شما را به کفر فرمان دهد؟

پیام ها:

۱ هر گونه دعوت به شرک از سوی هر کس که باشد، ممنوع است. «وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا...» ۲ کفر، تنها انکار خدا نیست؛ بلکه پذیرش هر گونه رب و مستقل دانستن هر مخلوقی، کفر است. «تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ»

اشاره

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمِهِ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَضُكُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَضْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۸۱) فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۸۲)

و(بیاد آور) هنگامی که خداوند از پیامبران (پیشین) پیمان گرفت که هر گاه به شما کتاب و حکمتی دادم، سپس پیامبری به سوی شما آمد که آنچه را با شماست تصدیق می کرد، باید به او ایمان آورید و او را یاری کنید. (سپس خداوند) فرمود: آیا به این پیمان اقرار دارید و بار سنگین پیمان مرا (بر دوش) می گیرید؟ (انبیا در جواب) گفتند: (بلی) اقرار داریم، (خداوند) فرمود: خود شاهد باشید و من هم با شما از جمله گواهانم.

پس کسانی که بعد از این (پیمان محکم)، روی برگردانند، آنان همان فاسقانند.

تفاوت مکتب انبیا، مانند تفاوت برنامه‌ی دو استاد یا دو استاندار است که در اصول مسائل علمی و سیاسی، دارای جهت واحدی هستند، ولی در مسائل جزئی، به جهت تفاوت های فردی دانش آموزان یا شرایط منطقه‌ای، برنامه‌های گوناگون ارائه می‌دهند. (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: خداوند از انبیای پیشین پیمان گرفت که مردم را به بعثت پیامبر اسلام و صفات او خبر و بشارت دهند و به آنان فرمان تصدیق آن حضرت را بدهند. (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ» پیامبر اسلام است. (۳)

پیام ها:

۱ در مدیریت الهی، لازمه‌ی سپردن مسئولیت‌ها، گرفتن پیمان است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ» ۲ هر جا کار سخت است، پیمان گرفتن لازم است. دست برداشتن از آئین و سنت موجود، و ایمان و حمایت از شخص نوظهور، ساده نیست. لذا خداوند میثاق می‌گیرد. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ...» ۳ آمدن پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله قطعی است، لذا از همه‌ی انبیا پیمان گرفته شده، نه بعضی از آنها. «مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ»، «جَاءَكُمْ رَسُولٌ» ۴ جریان نبوت، مایه‌ی وحدت است، نه اسباب تفرقه و انشعاب. «رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ» ۵ انبیا دارای هدفی مشترک هستند. لذا پیامبران قبلی، آمدن انبیای بعدی را بشارت می‌دادند و نسبت به آنان پیمان ایمان و نصرت دارند، و پیامبران بعدی، انبیای قبل را تصدیق می‌کردند. «مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ»

ص: ۹۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۶ قدیمی ها، جدیدی ها را تحویل بگیرند، آنها را به مردم معرفی کنند و زمینه ی رشد بعدی ها را فراهم آورند. «لَتُؤْمِنَنَّ»، «لَتَنْصُرُنَّهُ» ۷ ایمان به تنهایی کفایت نمی کند، بلکه حمایت نیز لازم است. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۸ در میان انبیا، سلسله مراتب است و خاتم النبیین اشرف آنهاست، زیرا همه ی انبیا باید مؤمن به او و حامی او باشند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۹ وقتی انبیای پیشین موظف به ایمان و حمایت از پیامبر اسلام هستند، پس پیروان آنها نیز باید به او ایمان آورده و از او اطاعت کنند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۰ حمایتی ارزشمند است که از ایمان سرچشمه گرفته باشد. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۱ مهم، داشتن روح تسلیم و پذیرفتن حق است، چه بسا در عمل، شرایط لازم به وجود نیاید. انبیای قبل، زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را درک نکردند، ولی این روحیه را داشتند. (۱) «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۲ پیمان شکن فاسق است. «فَمَنْ تَوَلَّى»، «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۳]

اشاره

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۸۳)

پس آیا آنها جز دین خدا (دینی) می جویند؟ در حالی که هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه فقط تسلیم اوست و به سوی او بازگردانده می شوند.

ص: ۱۰۰

۱- ۱). مثلاً شهید شدن یک مسأله است و آمادگی برای شهادت مسأله ای دیگر. چنان که خداوند نمی خواهد خون اسماعیل ریخته شود، ولی می خواهد ابراهیم آمادگی کامل برای قربانی کردن فرزند داشته باشد. ممکن است ما زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام را درک نکنیم، ولی انتظار ظهور، و عشق و علاقه و انس و آمادگی برای حضورش، مسأله ای است که در دهها آیه و روایت سفارش شده است.

موجودات آسمان ها و زمین، همگی تسلیم خدایند. حتی اگر در حال عادی این سرسپردگی را کتمان کنند، در حال احساس خطر به ناچار دل به او می سپارند.

مؤمنان با میل و رغبت تسلیم او هستند، ولی همگان در زمان احساس خطر یا مرگ یا مغلوب شدن در جنگ و یا درماندن در استدلال، تسلیم او می شوند. همه ذرات عالم، از کوچک ترین اتم تا بزرگ ترین کرات، همه تابع همان قانونی هستند که خداوند بر آنها حاکم کرده است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد. (۱)

امام صادق علیه السلام در مورد این آیه فرمودند: زمانی که قائم علیه السلام قیام کند، تمام سرزمین ها شهادت «لا إله إلا الله و محمد رسول الله» سر خواهند داد (۲).

پیام ها:

۱ انتخاب راه غیر خدا، با حرکت هستی سازگار نیست. «أَفَعَيِّرُ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَ لَهُ أَشْلَمَ» ۲ حقیقت دین، تسلیم است. «أَفَعَيِّرُ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَ لَهُ أَشْلَمَ...» ۳ انسان، دائماً در جستجوی راه و روشی است و گرایش به مکتب در نهاد او قرار دارد. (جمله «يَبْعُونَ» دلالت بر خواست و تمایل دائمی دارد.) ۴ اگر هستی تسلیم اوست، چرا ما تسلیم نباشیم؟ «لَهُ أَشْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۵ در آسمان ها موجودات با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (۳) ۶ اگر پایان کار ما اوست، چرا از همان اول رو به سوی او نکنیم؟ «إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ»

ص: ۱۰۱

۱-۱. هنگام نوشتن این جملات در یک لحظه بدون دلیل خاصی احساس کردم نصف سر و صورتم به شدت درد گرفت. قلم را زمین گذاشتم، دست بر سر و محل درد کشیدم، لحظاتی گذشت یک مرتبه آرام شدم، با خود گفتم: آری، تمام هستی در هر لحظه ای و به هر شکلی در دست خداست. حرکت هر برگی و نوشتن هر کلمه ای بدون اراده ی او ممکن نیست.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۳.

۳-۳. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» ملائکه می باشند. در المثنوی، ج ۲، ص ۲۵۴.

اشاره

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَيَّ إِلَّا بِإِذْنِ رَبِّي وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ إِلَّا نَفَقًا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۸۴)

بگو: به خدا و آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (پیامبران از نسل یعقوب) نازل گردیده و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر، از طرف پروردگارشان داده شده (به همه ی آنها) ایمان آورده ایم و میان هیچ یک از آنها فرقی نمی گذاریم و ما تنها تسلیم (فرمان) او هستیم.

نکته ها:

این آیه، به غیر از یکی دو کلمه، کاملاً شبیه آیه ۱۳۶ سوره بقره است.

شکل کار اصل نیست، بلکه اصل، آن هدف غایی و نهایی است. در هر زمانی ممکن است شکل کار و دعوت انبیا فرق کند، مثلاً حضرت موسی به سراغ فرعون برود و یا حضرت سلیمان، فرمانروایی مانند بلقیس را دعوت کند، ولی هدف نهایی یکی است. درست مانند حرکت های گوناگون امامان معصوم علیهم السلام.

اگر از انبیای گذشته برای معرفی و یاری پیامبر آینده پیمان گرفته شده، پیامبر آینده نیز مأمور است به نمایندگی از تمام پیروانش، ایمان خود را نسبت به پیامبران گذشته اعلام نماید.

پیام ها:

۱ ایمان خود را اظهار کنید. «قُلْ» ۲ ایمان به انبیا، در کنار ایمان به خداوند است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ»، «وَالنَّبِيُّونَ» ۳ خدمات پیشینیان را نادیده نگیریم. «وَمَا أُنزِلَ عَلَيَّ إِلَّا بِإِذْنِ رَبِّي»، «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ» ۴ آمدن انبیا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵ دین و هدایت الهی، همواره همراه بشر بوده است. انبیا همچون معلّمان یک مدرسه اند که به طور زنجیره ای مأمور ارشاد مردم هستند. «إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» ۶ تمام انبیا، دارای هدف واحد هستند. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۷ برتری بعضی از انبیا بر برخی دیگر؛ «فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ» (۱) هرگز مانع ایمان ما به همه ی آنها نیست. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۸ پیامبر اسلام، با اظهار ایمان خود به سایر انبیا، پیروان آنها را به وحدت دعوت می کند. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۹ پیامبر اسلام، تسلیم مطلق حقّ است. «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» ۱۰ کسی که میان انبیا فرق بگذارد، در حقیقت تسلیم خدا نیست. «لَا نُفَرِّقُ»، «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» ۱۱ مؤمنان، هماهنگ با تمام موجودات، تسلیم خدا هستند. «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، «وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۵]

اشاره

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۸۵)

و هر کس غیر از اسلام به سراغ دینی دیگر برود، پس هرگز از او قبول نمی شود و او در قیامت از زیانکاران خواهد بود.

نکته ها:

از جمله ی «يَبْتَغِ»، استفاده می شود که مراد آیه، کسانی هستند که اسلام به گوش آنها رسیده، ولی آن را رها کرده و به سراغ دیگر مکاتب رفته اند. این افراد در قیامت زیانکارند و دین آنها مورد پذیرش نیست.

با توجه به آیه ۸۱، پذیرش دین اسلام، میثاق خداوند از همه ی پیامبران پیشین

ص: ۱۰۳

است و لذا با آمدن پیامبر اسلام، غیر آن مورد قبول نیست. «فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ» در آیات گذشته، سیمایی از اصول مکتب اسلام ترسیم شد که خطوط کلی آن عبارتند از:

۱ از تمام انبیای پیشین پیمان گرفته شده تا به پیامبر بعدی ایمان آورند.

۲ تمام هستی تسلیم خداست و نمی توان غیر دین الهی را پذیرفت.

۳ پیروان اسلام، به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان دارند.

و در این آیه با صراحت اعلام می کند: هر کس غیر این دین را بپذیرد، قابل قبول نیست. آری، بعد از دعوت، استدلال، مباحله و اعلام همسویی با عقاید و کتب آسمانی دیگر، جای صراحت و بی پرده سخن گفتن است.

پیام ها:

۱ اسلام، ناسخ همه ادیان پیشین است. «وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ» ۲ رها کردن مکتبی جامع، مایه خسارتی ابدی است. «مَنْ يَتَّبِعْ»، «مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۳ آخرت، جلوگاه خسارت های واقعی است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۴ انتخاب اسلام، رمز و نشانه دورانیشی انسان است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۶]

اشاره

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۸۶)

چگونه خداوند هدایت کند گروهی را که بعد از ایمان و گواهی بر حقیقت رسول و آمدن معجزات و دلایل روشن بر ایشان، باز هم کافر شدند، و خداوند گروه ستمکاران را هدایت نمی کند.

پیام ها:

۱ هر چه دلایل هدایت، بیشتر و روشن تر باشد، کفر و بی اعتنایی به آنها خطرناک تر است. «كَيْفَ يَهْدِي»، «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۱۰۴

۲ ایمان اولیه کافی نیست، تداوم ایمان و حسن عاقبت لازم است. زیرا خطر ارتداد، همواره انسان را تهدید می کند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۳ گروهی از مسلمانان، در زمان پیامبر اکرم مرتد شدند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۴ پشت کردن به حق، منطق و عقل، رسول و بینه، ظلم است و سبب خارج شدن از مدار الطاف الهی می گردد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۵ سنت خدا آن است که ظالمان را هدایت نکند. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (جمله «لَا يَهْدِي» نشانه استمرار و سنت الهی است). ۶ توبه و بازگشت، برای مرتد بسیار مشکل است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»، «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي...» ۷ کافران ناآگاه، به هدایت نزدیک تر از کفار آگاهند. «جَاءَهُمُ البَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۸ برخورداری از هدایت الهی و یا محروم شدن از آن، بدست خود ماست.

«لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ أَنْ عَلَيهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (۸۷) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ (۸۸)

آنان (که با آن همه دلایل روشن و سابقه ی ایمان، مرتد شدند)، کیفرشان آن است که لعنت خدا و فرشتگان و عموم مردم بر آنان باشد.

آنها همواره مورد لعن (خدا و فرشتگان و مردم) هستند، نه عذاب از آنان کاسته شود و نه به آنها مهلت داده شود.

نکته ها:

شاید نفرین تمام مردم حتی کفار، به افراد مرتد، بدان جهت باشد که وجدان های آگاه و فطرت های سالم، این اعراض و کفر آگاهانه را محکوم می کند. شاید هم از

آن رو باشد که شعاع کفر آگاهانه، به نسله‌ها و عصرها سرایت کرده و افراد زیادی را در آتش خود می‌سوزاند.

مشابه این لعنت خدا و فرشتگان و مردم را در آیه ی ۱۵۹ سوره بقره نسبت به دانشمندانی که حقایق را کتمان می‌کنند، می‌خوانیم. بنا بر این گناه عالمی که کتمان حق کند و مرتدی که آگاهانه دست از ایمان بردارد، یکسان است.

پیام‌ها:

۱ ملائکه در برابر افکار و اعمال زشت انسان، واکنش نشان می‌دهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ...» ۲ مردم باید در برابر افراد مرتد و منحرف، عکس‌العمل نشان بدهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ»، «النَّاسِ» ۳ علم و آگاهی در مقدار و کیفیت عذاب الهی مؤثر است. «شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»، «لَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۹]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۸۹)

مگر کسانی که پس از آن، (از کفر و ارتداد) توبه نمایند و (کردار و افکار خود را) اصلاح نمایند، که همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته‌ها:

اگر شخص کافری مسلمان شود، قانون «الاسلام يجب ما قبله» تمام گذشته‌ها را پاک می‌کند، ولی اگر مرتدی توبه کند و بار دیگر مسلمان شود، باید همه‌ی وظایف بجا مانده را جبران کند و افکار و اعمال خود را اصلاح نماید، و نمازها و روزه‌های ترک شده را قضا کرده و بجای آورد.

ص: ۱۰۶

پیام ها:

۱ راه توبه، بر همگان حتی از دین برگشتگان باز است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»، «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ أَصْلَحُوا» ۲ نشانه ی توبه واقعی، اصلاح مفسد است. «تَابُوا»، «وَ أَصْلَحُوا» ۳ خداوند نه تنها توبه را می پذیرد و گناهان را می بخشد، بلکه توبه کننده را نیز دوست می دارد و مورد رحمت قرار می دهد. «غُفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ إِذْ دَاوُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ (۹۰)

البته کسانی که پس از ایمان آوردن، کافر شدند و سپس بر کفر خود افزودند، هرگز توبه ی آنها پذیرفته نخواهد شد و آنها همان گمراهانند.

نکته ها:

مرتدین و از دین برگشتگان دو نوعند:

الف: مرتد ملی، که پدر و مادر او هنگام انعقاد نطفه او کافر باشند، بعد از بلوغ اظهار کفر کند و سپس اسلام بیاورد و پس از آن مجدداً از اسلام دست بردارد.

چون این شخص مسلمان زاده نیست، مجازاتش خفیف و سبک است.

ب: مرتد فطری، که هنگام انعقاد نطفه او پدر یا مادرش مسلمان باشند، بعد از بلوغ اظهار اسلام کند و سپس از دین و آیین خویش دست بردارد و به اسلام پشت کند. این چنین شخصی مجازات سنگینی همانند اعدام را در پیش رو دارد.

گرچه راه توبه بر احدی بسته نیست، اما نباید گروهی از این توبه ی مقدس سوء استفاده کنند. کسانی که از ایمان خود دست برداشته و دائماً بر کفر و لجاجت خود می افزایند و جز لحظه ی مرگ یا غلبه ی مسلمین، حاضر به توبه نیستند، توبه این گونه افراد قابل قبول نخواهد بود، زیرا توبه آداب و شرایط و شیوه ای دارد که شامل حال اینها نمی شود.

۱ ایمانی ارزش دارد که تا پایان عمر تداوم داشته باشد. ایمانی که با کفر پایان پذیرد، کارساز نیست. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۲ انسان مختار است، می تواند ایمان آورد و یا کفر ورزد. می تواند بر ایمان خود پایدار و یا در کفر خود پافشاری کند. می تواند توبه کند یا بر گناه اصرار بورزد.

«كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۳ هر یک از کمالات و یا انحرافات، قابل افزایش و یا کاهش است. ازدیاد علم مانند: «زِدْنِي عِلْمًا» (۱) افزایش هدایت: «زَادَهُمْ هُدًى» (۲) افزایش گمراهی: «ازْدَادُوا كُفْرًا» ۴ خداوند توبه پذیر است، ولی گروهی زمینه ها را از دست داده اند. جراح هر چقدر هم لایق باشد، تا زمینه ی پیوند در مریض نباشد کاری پیش نمی برد.

«لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

۵ اصرار و تداوم کفر، سبب محرومیت از پذیرفته شدن توبه است. «ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَرًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَجْدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۹۱)

همانا کسانی که کفر ورزیدند و در حال کفر (بدون توبه) مردند، اگر چه زمین را پر از طلا کرده و به عنوان فدیة و باز خرید (از عذاب) بدهند، هرگز از هیچ یک از آنان پذیرفته نمی شود. آنان را عذابی دردناک است و برایشان هیچ یآوری نیست.

ص: ۱۰۸

۱-۱. طه، ۱۱۴.

۲-۲. محمد، ۱۷.

نکته ها:

دنیا و آخرت تفاوت هایی دارند، از جمله:

۱ غم و اندوه در دنیا از انسان به دیگران سرایت می کند، ولی در آخرت چنین نیست.

۲ در دنیا، انسان می تواند با عذر یا کفاره یا دروغ یا حيله یا توبه یا ناله مشککش را حل کند، اما در آخرت چنین نیست.

۳ تلخی های دنیا قابل تخفیف است و اگر انسان با آن انس گرفت، از تلخی آن کاسته می شود، ولی در آخرت چنین نیست.

پیام ها:

۱ کافر مردن، بزرگ ترین خطر است. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» و مسلمان مردن، آرزوی پیامبران است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲ در قیامت، مال دنیا بی ارزش است و ذره ای کارآیی ندارد. گرچه از جنس طلا و مقدار آن به اندازه ظرفیت زمین باشد، باز هم پیشیزی ارزش ندارد. «مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا» ۳ ایمان، ارزشی فراتر از تمام مادیات دارد. در قیامت تنها ایمان است که می تواند انسان را نجات دهد. «مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا» ۴ مرگ در حال کفر، زمینه ی شفاعت را از بین می برد. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۲]

اشاره

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۹۲)

هرگز به نیکی دست نمی یابید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید، (در راه خدا) انفاق کنید و بدانید هر چه را انفاق کنید، قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «الْبِرِّ» به خیر و برکت گسترده، و زمینی که برای کشت و زراعت و یا سکونت

ص: ۱۰۹

مهیاست، گفته می شود. همچنین به گندم که غذای عموم انسان ها و انواع حیوانات است، «بر» گفته می شود.

با توجه به اشتقاق لغوی «بر» که به معنای توسعه در خیر است؛ در قرآن، ایمان و عمل صالح و جهاد و نماز و وفای به عهد، از نمونه های برّ معرفی شده اند. (۱) همگان توصیه شده اند که در انجام «بر» همدیگر را یاری کنند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» (۲) و در این آیه نیز می فرماید که شما هرگز به این گوهر گرانبها نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دلپسند شماست و آن را دوست می دارید، انفاق کنید.

نمونه هایی از انفاق مؤمنان

۱ ابو طلحه انصاری، بیشترین درختان خرما را در مدینه داشت و باغ او محبوب ترین اموالش بود. این باغ که روبروی مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله واقع شده بود، آب زلالی داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله گاه و بی گاه وارد آن باغ می شد و از چشمه ی آن می نوشید.

این باغ زیبا و عالی، درآمد کلانی داشت که مردم از آن سخن می گفتند. وقتی آیه نازل شد که «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ...» او خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: محبوب ترین چیزها نزد من این باغ است، می خواهم آن را در راه خدا انفاق کنم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تجارت خوبی است، آفرین بر تو، ولی پیشنهاد من آن است که این باغ را به فقرای فامیل و بستگان خویش دهی. او قبول کرد و باغ را بین آنان تقسیم نمود. (۳)

۲ مهمانی بر ابو ذر وارد شد، ابو ذر گفت: چون من گرفتاری دارم، شما خودتان یکی از شتران مرا نحر و غذا تهیه کنید. آنها شتر لاغری را انتخاب کردند. ابو ذر ناراحت شد و پرسید: چرا شتر فربه و چاق را نیاوردید؟ گفتند: آن را برای نیاز آینده تو

ص: ۱۱۰

۱-۱). «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» بقره، ۱۷۷.

۲-۲). مائده، ۲.

۳-۳). تفسیر کبیر و مجمع البیان؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۱.

گذاشتیم. ابو ذر فرمود: روز نیاز من روز قبر من است. (۱)

۳ وقتی فاطمه زهرا علیها السلام را در شب عروسی به خانه شوهر می بردند، فقیری از حضرت پیراهن کهنه ای خواست. فاطمه زهرا علیها السلام به یاد این آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» همان پیراهن نوی عروسیش را انفاق کرد.

۴ عبد الله بن جعفر، غلام سیاهی را دید که در باغی کارگری می کند، به وقت غذا سگی وارد باغ شد و در برابر غلام نشست. غلام لقمه ای به او داد، باز سگ با نگاه خود تقاضای غذا کرد، غلام غذای خود را لقمه لقمه به او داد تا تمام شد. از او پرسید: خودت چه می خوری؟ گفت: من امروز سهمی ندارم. پرسید: چرا این کار را کردی؟ گفت: این سگ از راه دور آمده و گرسنه بود. عبد الله از فتوت این غلام تعجب کرد. آن باغ و غلام را خرید، غلام را آزاد کرد و باغ را به او بخشید. (۲)

در احادیث ذیل این آیه می خوانیم که راه رسیدن به برّ، کمک به والدین است قبل از درخواست آنان، گرچه بی نیاز باشند. (۳)

امام صادق علیه السلام به مفضل بن عمر فرمود: از پدرم شنیدم که می فرمود: کسی که سال بر او بگذرد و از مال خود، کم یا زیاد به ما نرساند، خداوند روز قیامت به او نظر نمی کند، مگر آنکه او را ببخشد. ای مفضل! این تکلیفی است که خداوند آن را بر شیعیان لازم کرده آن گاه که در کتاب خود می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» پس ما برّ و تقوی و راه هدایت هستیم. (۴)

پیام ها:

۱ یگانه راه رسیدن به مقام نیکوکاران، انفاق خالصانه از امور مورد علاقه است، نه فقط ذکر و دعا. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» ۲ در مکتب اسلام، هدف از انفاق تنها فقرزدایی نیست، بلکه رشد انفاق کننده

ص: ۱۱۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر المنار، ج ۳، ص ۳۷۶ به نقل از احیاء العلوم.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۴-۴. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۲.

نیز مطرح است. دل‌کندن از محبوب‌های خیالی و شکوفا شدن روح سخاوت، از مهم‌ترین آثار انفاق برای انفاق‌کننده است. «لَنْ تَدُلُّوا الْبِرَّ» ۳ دل‌بستگی به دنیا سبب محروم شدن از رسیدن به مقام برّ است. «لَنْ تَدُلُّوا الْبِرَّ» ۴ سعادت فرد در سایه نگاه اجتماعی و کریمانه اوست. «لَنْ تَدُلُّوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا» ۵ بهترین چیز دوست‌داشتنی برای انسان «جان» است. پس شهدا که جان خود را در راه خدا می‌دهند، به بالا-ترین مقام برّ می‌رسند. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» ۶ آنچه را که خود دوست می‌داری انفاق کن، نه آنچه را که بینوایان دوست می‌دارند. زیرا ممکن است فقرا به جهت شدت فقر، به اشیای ناچیز نیز راضی باشند. «مِمَّا تُحِبُّونَ»، نه «مما یحبون» ۷ انسانی که تربیت الهی یافته، اسیر مال و ثروت نیست، بلکه حاکم بر آنهاست.

«تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۸ در انفاق، اصل کیفیت است، نه کمیت. «مِمَّا تُحِبُّونَ» ۹ اسلام، مکتب انسان دوستی است نه مال دوستی. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» ۱۰ در انفاق نه افراط و نه تفریط، تنها بخشی از آنچه را دوست داری، انفاق کن.

«مِمَّا تُحِبُّونَ»

۱۱ محبت به مال در نهاد هر انسانی هست: «مِمَّا تُحِبُّونَ» آنچه خطرناک است، شدت محبت است که مانع انفاق شود. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱) ۱۲ مهم انفاق است حتی اگر اندک باشد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ» آری یک برگ زرد روی آب، می‌تواند کشتی صدها مورچه شود.

۱۳ حال که خداوند انفاق ما را می‌بیند، چرا در کم و کیف آن کوتاهی کنیم؟ بیایید بهترین‌ها را انفاق کنیم. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

ص: ۱۱۲

اشاره

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنزَلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (۹۳) فَمَنْ إِفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۹۴)

۹۳/۳

همه ی غذاها و خوارکی ها برای بنی اسرائیل حلال بود، مگر آنچه را اسرائیل (یعقوب) پیش از نزول تورات بر خود حرام کرده بود، بگو: اگر راست می گویند (که اینها از قبل در تورات حرام بوده است)، تورات را بیاورید و آن را تلاوت کنید (تا ببینید بسیاری از چیزها را بدون نزول وحی از پیش خود، بر خودتان حرام کرده اید).

۹۴/۳

پس بعد از این، هر کسی بر خدا به دروغ افترا ببندد، آنان ستمگران هستند.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که بنی اسرائیل به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اشکال می کردند که اگر تعالیم او موافق تعالیم انبیای پیشین همچون ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام است، پس چرا گوشت و شیر شتر را حرام نمی داند؟! این آیه در جواب آنها نازل شد، که تمام غذاها برای بنی اسرائیل حلال بوده است و تنها حضرت یعقوب بعضی از غذاها را بر خود تحریم نموده بود. و دلیل این تحریم نیز چنان که در بعضی تفاسیر آمده، آن است که وقتی حضرت یعقوب گوشت شتر را استفاده می نمود، موجب ناراحتی جسمی او می شد، و از این غذا پرهیز می کرد (۱) و بنی اسرائیل گمان می بردند که این یک تحریم شرعی و ابدی است.

ص: ۱۱۳

«الطَّعَامِ» به چیزی گفته می شود که به ذائقه ی انسان طعم دارد و کلمه ی «حِلًّا» در برابر «عقد»، به معنای آزادی و رهایی است.

پیام ها:

۱ حلال بودن غذاها، یک اصل ثابت در ادیان آسمانی است. «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا» ۲ بدون دلیل و تحریم شرعی، حلال ها را حرام نپندارید. «حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ» ۳ بهترین نوع استدلال، استدلال بر اساس عقاید و کتاب آسمانی طرف مقابل است. «فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۵]

اشاره

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۹۵)

(ای پیامبر!) بگو: خداوند راستگو است، پس از آیین ابراهیم حقیقرا پیروی کنید که او از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حنیف» کسی است که از گمراهی فاصله گرفته و به هدایت و راه راست، روی آورده است.

پیام ها:

۱ اهل کتاب که خود را پیرو ابراهیم می دانند، باید موخید باشند، زیرا او مشرک نبود. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ»، «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۲ حق گرایی ابراهیم، آیین او را پایدار و استوار ساخت. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۶]

اشاره

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ (۹۶)

همانا اولین خانه ای که برای (عبادت) مردم مقرر شد، همان است که در سرزمین مکه است، که مایه ی برکت و هدایت جهانیان است.

«بَيْكَةً» به معنای محلّ ازدحام و اجتماع مردم است.

یکی از ایرادهای بنی اسرائیل این بود که چرا مسلمانان با توجه به قدمت بیت المقدس که هزار سال قبل از میلاد توسط حضرت سلیمان ساخته شده است، آن را کنار گذاشته و کعبه را قبله ی خود قرار داده اند. این آیه در پاسخ آنان می فرماید: کعبه از روز نخستین، اولین خانه عبادت بوده و قدمت آن بیشتر از هر جای دیگر است.

امام صادق علیه السلام با توجه به جمله ی «أَوَّلَ بَيْتٍ» فرمودند: چون مردم مکه بعد از کعبه گرد آن جمع شده اند، پس حق اولویت با کعبه است و لذا برای توسعه ی مسجد الحرام می توان خانه های اطراف کعبه را به نفع حرم خراب کرد. (۱)

تفسیر المیزان می گوید: روایات «دحو الارض» (۲) بسیار است و هیچ دلیل علمی که مغایر آن باشد، پیدا نشده و با قرآن نیز مخالفتی ندارد.

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه خطبه ۱۹۲ می فرماید: خداوند تمام مردم را از آدم علیه السلام تا آخرین نفر با همین سنگ های کعبه آزمایش می کند. امام باقر علیه السلام فرمود:

حضرت آدم و سلیمان و نوح علیهم السلام نیز دور همین کعبه، حج انجام داده اند. (۳)

در قرآن، از کعبه تعبیر متعددی شده است که برخی از آنها را بازگو می کنیم:

۱ کعبه، اولین خانه است. «أَوَّلَ بَيْتٍ» ۲ مرکز پایداری و قیام مردم است. «فِي مَاءٍ لِّلنَّاسِ» (۴) ۳ خانه آزاد بدون مالک است. «بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۵) ۴ محل تجمع و خانه امن مردم است. «مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنًا» (۶)

ص: ۱۱۵

۱- ۱. وسائل، ج ۱۳، ص ۲۱۷.

۲- ۲. «دَحْوُ الْأَرْضِ» به معنی گسترش زمین از زیر خانه کعبه است. کافی، ج ۴، ص ۱۸۹.

۳- ۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۰۰.

۴- ۴. مائده، ۹۷.

۵- ۵. حج، ۲۹.

۶- ۶. بقره ۱۲۵.

۱ کعبه، اولین خانه ای است که برای عبادت و نیایش مردم بنا نهاده شده است.

«أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ»

۲ سابقه تاریخی معابد، یکی از ملاک های ارزشی آن است. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ...» ۳ خیر و برکت کعبه، تنها برای مؤمنان یا نژاد خاصی نیست، بلکه برای همگان است. «وُضِعَ لِلنَّاسِ» ۴ مردمی بودن برای کعبه، یک ارزش است. «وُضِعَ لِلنَّاسِ» ۵ کعبه، مایه ی هدایت مردم است. «هُدًى لِّلْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۷]

اشاره

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (۹۷)

در آن (خانه) نشانه های روشن، (از جمله) مقام ابراهیم است و هر کس به آن درآید، در امان است و برای خدا بر عهده ی مردم است که قصد حج آن خانه را نمایند، (البته) هر که توانایی این راه را دارد. و هر کس کفر ورزد (وبا داشتن توانایی به حج نرود، بداند که) همانا خداوند از همه ی جهانیان بی نیاز است.

نکته ها:

مکه و کعبه، نمایشگاهی از قدرت و نشانه های الهی، و تاریخ آن مملو از خاطرات و سرگذشت هایی است که توجه به آنها درس آموز و عبرت انگیز می باشد. در ساختن آن ابراهیم علیه السلام بتنایی، و اسماعیل علیه السلام کارگری می کرده اند. سپاهیان فیل سوار ابرهه که به قصد ویرانی آن آمده اند، به قدرت الهی توسط پرنده گان ابابیل نابود شده اند. دیوار آن به هنگام تولد علی علیه السلام برای مادرش شکافته می شود تا در داخل آن، نوزادی متولد شود که در آینده ای نه چندان دور، بت های داخل آن را فرو ریزد. بلال، برده سیاهپوست حبشی، در برابر چشمان حیرت زده

اشراف مکه بر بالای آن اذان می گوید و روزی نیز می رسد که آخرین حجّ الهی به دیوار آن تکیه زده و ندای نجات انسان ها را سر می دهد و عالم را به اسلام دعوت می کند.

مکه، شهر امن الهی است که هر کس در آن وارد شود، در امان است. حتی اگر جنایتکار وارد مسجد الحرام شود، نمی توان متعرض او شد، تنها می توان او را در مضیقه قرار داد تا خود مجبور به خارج شدن شود. (۱)

در کنار کعبه، مقام ابراهیم است. به گفته روایات، مقام ابراهیم سنگی است که به هنگام ساختن کعبه و بالا بردن دیوارهای آن، زیر پای ابراهیم علیه السلام قرار داشت و اثر پای آن حضرت بر روی آن مانده است. بقای این سنگ و اثر پای آن، از قرن ها پیش از عیسی و موسی علیهما السلام با آن همه تغییر و تحوّلی که در کعبه و اطراف آن در اثر حمله ها، سیل ها و خرابی ها بوجود آمده، خود نشانه ای از قدرت الهی است.

«حجّ» به معنای قصد همراه با حرکت است و «محجه» به راه صاف و مستقیم می گویند که انسان را به مقصد می رساند. حج در اسلام به معنای قصد خانه خدا و انجام اعمال مربوط به آن است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: «تارك الحج و هو مستطیع کافر» هر توانمندی که حج را انکار و ترک کند، کافر است. و کسی که امروز و فردا کند تا بمیرد، گویا یهودی و نصرانی از دنیا رفته است. (۲)

استطاعت مالی برای حج، لازم نیست از خود انسان باشد، بلکه اگر کسی دیگری را میهمان کند، یا هزینه ی حج او را بپردازد، او استطیع شده و حج بر او واجب است. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی «آيَاتُ بَيْنَاتٍ» فرمودند: مقصود مقام ابراهیم، حجر الاسود و حجر اسماعیل است. و از آن حضرت پرسیدند مراد از «مَنْ دَخَلَهُ»

ص: ۱۱۷

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۶.

۲-۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۸؛ کافی، ج ۴، ص ۲۶۵.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۲۶۶.

کعبه است یا حرم؟ حضرت فرمودند: حرم. (۱)

شخصی از امام صادق علیه السلام درباره ی «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» سؤال کرد: حضرت فرمودند: کسی که این خانه را قصد کند و بداند که این همان خانه ای است که خداوند رفتن به آن را فرمان داده، و اهل بیت علیهم السلام را نیز آن گونه که باید بشناسد، او در دنیا و آخرت در امان خواهد بود. (۲)

پیام ها:

۱ در خانه خدا، نشانه های روشن بسیار است. نشانه های قداست و معنویت، خاطرات انبیا از آدم تا خاتم، مطاف بودن برای انبیا و قبله گاه برای همه ی نمازگزاران. «فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ» ۲ ابراهیم علیه السلام مقامی دارد که جای پای او، به مکه ارزش داده است. «مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ» ۳ بر خلاف تفکر وهابیت، اگر جماد در جوار اولیای خدا قرار گیرد، قداست می یابد. «مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ» ۴ از امتیازات اسلام آن است که یک منطقه از زمین را منطقه ی امن قرار داده، تا ضعیف و قوی در کنار یکدیگر مجتمع شوند. «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» ۵ واجبات، یک نوع تعهد الهی بر گردن انسان است. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» ۶ حج، باید خالصانه و تنها برای خدا باشد. «لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» ۷ تکلیف و وظیفه، به مقدار توان است. توان فرد از نظر مالی و بدنی، و فراهم بودن شرایط بیرونی. «مَنْ اشْتَرَطَ عَلَيْهِ سَبِيلًا» ۸ استطاعت شرط حج است. (۳) «مَنْ اشْتَرَطَ عَلَيْهِ سَبِيلًا» ۹ انکار حج و ترک آن، سبب کفر است. «وَمَنْ كَفَرَ» ۱۰ فایده ی انجام دستورات الهی، به خود انسان برمی گردد و گر نه خداوند نیازی به اعمال ما ندارد. «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۱۸

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۳.

۲-۲. کافی، ج ۴، ص ۵۴۰.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۲۶۷.

۱۱ خداوند دعوت می کند، ولی منت نمی کشد. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»، «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۸]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ (۹۸)

بگو: ای اهل کتاب، چرا به آیات خداوند کفر می ورزید، با آنکه خداوند بر اعمال شما گواه است.

پیام ها:

۱ سؤال همراه با توبیخ ولی با لحنی مؤدبانه، بهترین شیوه ی هشدار است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ» ۲ اگر خداوند را شاهد اعمال خود بدانیم، دست از مخالفت او بر می داریم.

«لِمَ تَكْفُرُونَ»

، «وَاللَّهُ شَهِيدٌ» ۳ اهل کتاب، فعالیت های پنهانی علیه مسلمانان داشتند. «وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۹]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۹۹)

بگو: ای اهل کتاب! چرا کسانی را که ایمان آورده اند از راه خدا باز می دارید و می خواهید که آن (طریقه ی الهی) کج باشد، در حالی که خود شما گواهید (که راه آنان درست است) و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سؤال از کفر ورزی اهل کتاب بود؛ «لِمَ تَكْفُرُونَ» و در این آیه، انتقاد از اینکه اگر خودتان ایمان نمی آورید و به آیات الهی کفر می ورزید، به چه دلیل مانع رفتن دیگران در راه خدا می شوید؟! «لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

ص: ۱۱۹

۱ اهل کتاب برای پیشرفت اسلام، مانع تراشی و اخلال گری می کنند. «لَمْ تَصُدُّوْنَ» ۲ کج نشان دادن اسلام، از راههای مبارزه با اسلام است. «تَبَغُّوْهَا عِوَجًا» ۳ دشمنان، هر لحظه برای انحراف شما تلاش می کنند. «تَبَغُّوْهَا عِوَجًا» ۴ دشمنان، بر حقانیت آیین شما آگاه و گواهند. «وَ اَنْتُمْ شُهَدَاءُ» ۵ سرچشمه ی فتنه، دانشمندان منحرفند. «وَ اَنْتُمْ شُهَدَاءُ» ۶ اگر بدانیم که لحظه ای از ما و رفتار ما غفلت نمی شود، دست از خطاکاری برمی داریم. «مَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ (۱۰۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از گروهی از اهل کتاب اطاعت کنید، شما را بعد از ایمانتان به کفر باز می گردانند.

نکته ها:

در تفاسیر (۱) می خوانیم: شخصی از یهودیان به نام شاس بن قیس، وقتی صفا و صمیمیت مسلمانان مدینه مخصوصاً دو قبیله اوس و خزرج را دید بسیار ناراحت شد و با خود گفت: این دو قبیله روزگاری با هم جنگ می کردند، ولی حالا در سایه رهبری و مدیریت محمد صلی الله علیه و آله در کنار هم به صلح و صفا زندگی می گذرانند، اگر این وضع ادامه داشته باشد، کیان یهود در خطر است. او با برنامه ریزی، گروهی را با خود همراه و جوانی را در میان مسلمانان مأمور کرد تا با یادآوری خاطرات درگیری های «بغاث» محلی که بین دو قبیله جنگ واقع شده بود آنان را تحریک کند. این جوان با اجرای این برنامه، عواطف آنان را تحریک نموده و نزدیک بود که

ص: ۱۲۰

نزاع و درگیری سختی شعله ور شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله با سخنان آرامش بخش خویش به آنان هشدار داد و آنها را از توطئه ی دشمن با خبر ساخت. آنها سلاح را بر زمین گذاشته، یکدیگر را در آغوش گرفته و از عمل خود پشیمان شدند. به گفته ی مفسران، در این حادثه این آیه و دو آیه قبل نازل شد که متضمن توبیخ و سرزنش اهل کتاب و هشدار به مسلمانان است.

پیام ها:

۱ پیروی از دانشمندان منحرف، سبب ارتداد است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۲ عمل، در عقیده اثر می گذارد. اطاعت از منحرفان، سر از انحراف عقیده در می آورد. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۳ چون اطاعت از کفار منجر به کفر می شود، پس تبوی و برائت از آنان لازم است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۴ نتیجه پیروی از بیگانگان، کفر و سوء عاقبت است. «يُرُدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ وَ مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۰۱)

و چگونه شما کفر می ورزید، در حالی که آیات خدا بر شما تلاوت می شود و رسول او در میان شماست و هر کس به (دین و کتاب) خدا تمسک جوید، پس قطعاً به راه مستقیم هدایت شده است.

پیام ها:

۱ زمینه های انحراف و کفر، یا فقدان راه است و یا فقدان راهنما. اما با وجود کتاب و سنت و قوانین و رهبر الهی دیگر انحراف چرا؟ «كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ...» ۲ وجود قانون به تنهایی برای جلوگیری از کفر و انحراف کفایت نمی کند، رهبر نیز لازم است. «وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ...»

ص: ۱۲۱

۳ تکیه و توکل به خداوند و استمداد از او، رمز مصونیت از تمام وسوسه ها و انحرافات است. «مَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ» ۴ راه اعتصام به خداوند، به روی هر کسی باز است. «وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ...» ۵ رو کردن به هر کس و هر مقامی غیر از خداوند، انحراف است. «وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۶ آنچه مهم تر از حرکت است، پیدا کردن راه مستقیم و حرکت در آن است.

«هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۷ هدایت، نتیجه ی قطعی اعتصام به خداوند است. «فَقَدْ هُدِيَ» ۸ اعتصام به خداوند، یک حرکت جدی توأم با انتخاب آگاهانه است که لازمه ی آن رهسپاری با اولیای خداست. (۱) «مَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۲]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید آن گونه که سزاوار تقوای اوست و نمیرید مگر اینکه مسلمان باشید.

نکته ها:

هر کمالی مثل ایمان، علم و تقوا دارای مراحل است. مرحله ی ابتدایی و مراحل بالاتر، تا مرحله کمال مطلق. در قرآن می خوانیم: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۲) خدایا! دانش مرا زیاد کن. و یا در دعای مکارم الاخلاق می خوانیم: «بلغ بایمانی اکمل الایمان» خداوند! ایمان مرا به کمال برسان. در این آیه نیز می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ» عالی ترین درجه تقوا را پیشه کنید.

ص: ۱۲۲

۱-۱. در زیارت جامعه کبیره، امام هادی علیه السلام می فرماید: «مَنْ اعْتَصَمَ بِكُمْ فَقَدْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ» پناه بردن و توسل به اولیای الهی، در حقیقت خود را در پناه و حمایت خدا قرار دادن است.

۲-۲. طه، ۱۱۴.

۱ مؤمن، هر روز باید مرحله ی بالاتری را بییاید. «آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۲ تقوای واقعی، در سایه ایمان به مبدأ و معاد است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۳ تقوا، رمز حسن عاقبت است. «اتَّقُوا اللَّهَ»، «تَمُوتُنَّ»، «مُسْلِمُونَ» ۴ ایمان آوردن کافی نیست، با ایمان ماندن لازم است. شروع کار خیلی مهم نیست، پایان کار مهم تر است. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۵ اسلام، نه تنها چگونه زیستن را به ما می آموزد، بلکه چگونه مردن را نیز به ما آموزش می دهد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۶ انسان در سرنوشت و عاقبت خود نقش دارد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۷ اسلام، هم به کیفیت تقوا توجه دارد و هم به تداوم آن تا پایان عمر. «حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰۳)

و همگی به ریسمان خدا چنگک زبید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن گاه که دشمنان یکدیگر بودید، پس خداوند میان دلهایتان الفت انداخت و در سایه نعمت او برادران یکدیگر شدید، و بر لب پرتگاهی از آتش بودید، پس شما را از آن نجات داد. این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، شاید هدایت شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: قرآن، حبل الله است. (۱) و از امام صادق علیه السلام نقل

ص: ۱۲۳

شده است که فرمود: «نحن حبل الله» ما اهل بیت، حبل الله هستیم. (۱) و در روایت دیگری آمده است: علی بن ابی طالب علیهما السلام حبل الله است. (۲)

تألیف دلها تنها به دست خداست. «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قرآن خطاب به پیامبر می فرماید: «لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» اگر همه ی سرمایه های زمین را خرج کنی نمی توانی بدون خواست او بین دلها ایجاد الفت نمایی. (۳)

پیام ها:

۱ وحدت و دوری از تفرقه، یک وظیفه ی الهی است. «وَ اعْتَصِمُوا» ۲ محور وحدت باید دین خدا باشد، نه نژاد، زبان، ملیت، و.... «بِحَبْلِ اللَّهِ» ۳ از برکات و خدمات اسلام غافل نشوید. «إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» ۴ وحدت، عامل اخوت است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» ۵ اتحاد، نعمت بزرگ الهی است. (۴) «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ» ۶ تفرقه و عدوات، پرتگاه و گودال آتش است. «شَفَا حُفْرَهُ مِنَ النَّارِ» ۷ نعمت های خداوند، آیات او هستند. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»، «يُيَسِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ» ۸ یادآوری نعمت های الهی عامل عشق و زمینه ساز هدایت است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»، «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يُأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۴)

و از میان شما باید گروهی باشند که (دیگران را) به خیر دعوت نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند.

ص: ۱۲۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. انفال، ۶۳.

۴-۴. تفرقه، در ردیف عذاب های آسمانی و زمینی و یک مجازات الهی است. همچنین در اسلام دروغ گفتن برای ایجاد وحدت، جایز و راست گفتن تفرقه انگیز، حرام است.

نکته ها:

قرار گرفتن آیه مربوط به امر به معروف و نهی از منکر در میان دو آیه ای که دستور اتحاد و یکپارچگی می دهد، شاید از آن رو باشد که در نظام اجتماعی متفرّق و از هم پاشیده، یا قدرت دعوت به خیر و معروف وجود ندارد و یا اینکه چنین دعوت هایی مؤثر و کارساز نیست.

امر به معروف و نهی از منکر، به دو صورت انجام می شود:

۱ به عنوان وظیفه ای عمومی و همگانی که هر کس به مقدار توانایی خود باید به آن اقدام نماید.

۲ وظیفه ای که یک گروه سازمان یافته و منسجم آن را به عهده دارد و با قدرت، آن را پی می گیرد. چنان که اگر راننده ای در خیابان خلاف کند، هم سایر رانندگان با چراغ و بوق به او اعتراض می کنند و هم پلیس راهنمایی برای برخورد قاطع با متخلّف وارد صحنه می شود.

درباره امر به معروف و نهی از منکر، روایات بسیاری آمده که از نقل آنها صرف نظر و به این مقدار بسنده می کنیم که علی علیه السلام فرمود: اگر امر به معروف و نهی از منکر ترک شود، کارهای نیک و خیر تعطیل و اشرار و بیدان مسلط می شوند.

(۱)

پیام ها:

۱ در جامعه اسلامی، باید گروهی بازرس و ناظر که مورد تأیید نظام هستند، بر رفتارهای اجتماعی مردم نظارت داشته باشند. «وَ لَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ» ۲ اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد، بدون قدرت منسجم و مسئول مشخص امکان ندارد. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ» ۳ دعوت کننده ی به خیر و معروف باید اسلام شناس، مردم شناس و شیوه شناس باشد. لذا بعضی از امت این وظیفه را به عهده دارند، نه همه آنها. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

ص: ۱۲۵

۴ دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر، باید به صورت دائمی باشد، نه موسمی و موقتی. (۱) «يَدْعُونَ»، «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ» ۵ امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است. اگر راه معروف‌ها باز شود، زمینه برای منکر کم می‌گردد. «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۶ کسانی که برای رشد و اصلاح جامعه دل می‌سوزانند، رستگاران واقعی هستند و گوشه‌گیران بی تفاوت را از این رستگاری سهمی نیست. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۷ فلاح و رستگاری، تنها در نجات و رهایی خود خلاصه نمی‌شود، بلکه نجات و رشد دیگران نیز از شرایط فلاح است. «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ»، «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۵)

و مانند کسانی نباشید که بعد از آنکه دلایل روشن برایشان آمد، باز هم اختلاف کرده و پراکنده شدند و آنان برایشان عذابی بزرگ است.

پیام‌ها:

۱ از تاریخ تلخ اختلافات پیشینیان، درس بگیریم. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...» ۲ همیشه ریشه‌ی اختلافات جهل نیست، هوس‌ها نیز اختلاف برانگیز است.

«وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»

۳ اختلاف و تفرقه، نه تنها قدرت شما را در دنیا می‌شکند، بلکه در قیامت نیز گرفتار عذاب جهنم می‌سازد. «لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷]

اشاره

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۱۰۶) وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۰۷)

ص: ۱۲۶

قیامت) روزی (است) که صورت‌هایی سفید و نورانی، و صورت‌هایی سیاه می‌شوند. پس کسانی که روسیاه شدند، (از آنان سؤال می‌شود): آیا بعد از ایمانتان کفر ورزیدید؟ پس به خاطر کفرتان عذاب الهی را بچشید.

و اما آنان که روسفید شدند، غرق در رحمت خدا شده و در آن جاودانه‌اند.

نکته‌ها:

روسفیدی و روسیاهی در قیامت، در حقیقت تجسم همان حالات و روحیات انسان در دنیا است. کسانی که در دنیا ولایت خدا را پذیرفته‌اند، خداوند آنها را از ظلمات به نور می‌برد و در آن روز با چهره‌ای نورانی حاضر می‌شوند، ولی آنان که به ولایت طاغوت گردن نهاده‌اند، طاغوت‌ها آنان را از نور به ظلمات هوس و تفرقه و شرک و جهل سوق می‌دهند و در قیامت در سیاهی و تاریکی محسوس می‌شوند.

در قرآن شانزده مرتبه کفر بعد از ایمان، دو بار کفر بعد از اسلام، سه بار گوساله پرستی بعد از خداپرستی، و بیست و هفت مرتبه انکار بعد از علم و بینه، مطرح شده که همه‌ی این موارد نشان‌دهنده خطر ارتداد برای همه ما، و هشدار جدی است.

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

اشاره

تَلَمَّكَ آيَاتُ اللَّهِ تَلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ (۱۰۸) وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۱۰۹)

اینها آیات خداوند است که ما آن را به حق بر تو می‌خوانیم و خداوند هیچ ستمی را بر جهانیان نمی‌خواهد.

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، از آن خداست و بازگشت همه امور تنها به سوی خداست.

ص: ۱۲۷

نکته ها:

نزول آیات الهی بر پیامبر، بدون کم و کاست و براساس حق و حقیقت است.

همچنین عمل ها و عکس العمل ها، پاداش ها و کیفرهای امت ها، مطابق یک سری اصول و سنت های پایدار است. خداوند، نه بر بندگان تکلیف فوق طاق می کند و نه در کیفر و پاداش، شرایط و استعدادها و توان افراد را یکسان می بیند، که اینها موجب ظلم می گردد.

ظلم را کسی روا می دارد که یا کمبود داشته باشد و یا نتواند از راه حق به مقصود خود نایل شود و یا از بدی و زشتی ستم غافل باشد، و بر خداوند سبحان هیچ یک از این موارد صادق نیست. خداوندی که همه چیز از اوست و بازگشت همه چیز نیز به سوی اوست، چه نیازی به ظلم کردن دارد؟!

پیام ها:

۱ نزول وحی بر پیامبر، حق است، نه ساخته ی ذهن و خیال او. «آیَاتُ اللَّهِ تَنْزُلُهَا عَلَیْكَ بِالْحَقِّ» ۲ روسفیدی و روسیاهی در قیامت، بازتاب عقاید و افکار و اعمال خود انسان هاست، نه ظلم خداوند. «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۰]

اشاره

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلدَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمْ الْفَاسِقُونَ (۱۱۰)

شما بهترین امتی هستید که برای مردم ظاهر (و گزیده) شده اید. به خوبی ها فرمان می دهید و از بدی ها و زشتی ها، نهی می کنید و به خدا ایمان دارید. و اگر اهل کتاب (نیز به چنین آئین درخشانی) ایمان آورده بودند، قطعاً برایشان بهتر بود. برخی از آنان مؤمنند، ولی بیشترشان فاسق اند.

در آیه ی ۱۰۴ همین سوره، مرحله ی خاصّی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه ویژه و رسمی صورت می گرفت، بیان شد. در این آیه به مرحله عمومی که یک وظیفه همگانی است اشاره می شود.

پیام ها:

۱ بهترین امت بودن با شعار نیست، با ایمان و امر به معروف و نهی از منکر است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ...» ۲ در امت ساکت و ترسو خیری نیست. «خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۳ امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که انجام آن معیار امتیاز امت هاست. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ۴ امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی محقق می شود که مسلمانان به شکل یک امت باشند، یعنی حاکمیت داشته باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ۵ مسلمانان مسئول اصلاح تمام جوامع بشری هستند. «أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» ۶ سفارش به خوبی ها بدون مبارزه با فساد، کم نتیجه است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۷ هر یک از افراد امت باید امر به معروف و نهی از منکر کند. (یک دختر ۹ ساله نیز حق امر به معروف و نهی از منکر رئیس جمهور را دارد) «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۸ در امر به معروف، سن، منطقه، نژاد، سواد و موقعیت اقتصادی و اجتماعی نقشی ندارد. «خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۹ مسلمان باید از موضع قدرت امر و نهی کند، نه از روی خواهش و التماس.

«تَأْمُرُونَ»

۱۰ امر به معروف، مقدم بر نهی از منکر است. «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۱۱ امر و نهی می تواند مؤثر باشد که از ایمان مایه گرفته باشد. «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ»، «تُؤْمِنُونَ»

۱۲ خداوند اهل کتاب را به اسلام دعوت می کند. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» ۱۳ اسلام، ناسخ تمام ادیان است. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» ۱۴ انسان، در انتخاب راه آزاد است. «مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۱]

اشاره

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ أَلَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ (۱۱۱)

آنها (اهل کتاب) جز آزاری اندک، هرگز به شما زیانی نخواهند رسانید و اگر با شما بجنگند، به شما پشت کرده و بگریزند، آن گاه هیچ یاری نشوند.

نکته ها:

این آیه، بشارت و تسلی برای مسلمانان است که شما در سایه ی ایمان، وحدت و امر به معروف بیمه می شوید. از تهدیدات دشمن نترسید که پیروزی با شماست و دشمن خوار و زبون است.

پیام ها:

۱ روحیه ها را باید تقویت کرد. «لَنْ يَضُرُّوكُمْ» ۲ مسلمانان، در سایه ی ایمان بیمه هستند. «لَنْ يَضُرُّوكُمْ» ۳ مخالفین شما برای نابودی شما تلاش می کنند، لکن تنها به گوشه ای از اهداف ایدایی خود می رسند. «إِلَّا أَذًى» ۴ کسی که ایمان ندارد، روحیه ی مقاومت ندارد. «يُؤْلُواكُمْ أَلَدْبَارَ» ۵ قرآن، فرار و ضعف اهل کتاب در برابر مسلمانان را پیشگویی می کند. «إِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ» ۶ کسانی پیروز می شوند و دشمن را فراری می دهند که در ایمان و امر به معروف ثابت قدم باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»، «وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ أَلَدْبَارَ» ۷ فسق، زمینه ی ضعف در جبهه های جنگ است. «أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ»، «وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ

ص: ۱۳۰

۸ توان دشمن را تحقیر کنید. «وَإِنْ يُقَاتِلُواكُمْ يُولُوْكُمْ الْأَدْبَارَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۲]

اشاره

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّلِيلَةُ أَنْ يَنْفُتُوا إِلَّا بِحِجَلٍ مِنَ اللَّهِ وَحِجَلٍ مِنَ النَّاسِ وَبِأَوْ بَعْضٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسِيكَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (۱۱۲)

دشمنان شما به قدری ترسو و زبون هستند که هر کجا یافت شوند، مهر ذلت بر آنها خورده است، مگر آنکه به ریسمان (امان) الهی چنگ زنند (و از انحراف و فسق دست برداشته، ایمان آورند) و با مردم پیوندی برقرار کنند. آنها گرفتار خشم خدا گشتند و مهر بیچارگی بر آنها زده شد. این به خاطر آن بود که به آیات خدا کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند. این بدان سبب بود که عصیان ورزیده و تجاوز می کردند.

نکته ها:

چنان که در روایات آمده، این آیه در مورد قوم یهود است که به جهت نافرمانی حکم خدا و پیامبران، دچار غضب الهی گردیده و مهر ذلت و مسکنت بر آنان زده شد. از جمله گناهان آنان کشتن پیامبران بوده است که طبق روایات، مراد از آن، کشتن با شمشیر نیست، بلکه افشای اخبار و اسرار آنان بوده که موجب سلطه ی قدرت های ستمگر و قتل آنان می گردیده است. (۱)

پیام ها:

۱ نتیجه ی کفر و پیامبرکشی، ذلت و مسکنت است. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّلِيلَةُ»

ص: ۱۳۱

۲ یهود همیشه ذلیل است. گرچه گاهی سرنخ تبلیغات و اقتصاد و سیاست را به دست می گیرد، امّا از نظر کرامت و عزّت و محبوبیت و امتیّت، بدترین جایگاه را دارد. (مثل افراد دزد و چاقو کشی که ایجاد دلهره کرده و درآمدهای کلانی به دست می آورند، ولی هرگز از جایگاه والایی برخوردار نیستند.) «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ» ۳ روحیه ی مؤمنان را با بیان وضع نکبت بار مخالفان تقویت کنید. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ» ۴ رمز عزّت دو چیز است: ایمانی از درون به قدرت الهی، ارتباطات حسنه ای از بیرون با امت ها و ملت ها. «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلِ مِنَ النَّاسِ» ۵ راه نجات یهود، یا ایمان آوردن به اسلام است؛ «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» یا عقد قرارداد با مسلمانان. «حَبْلِ مِنَ النَّاسِ» ۶ عقیده، در عمل اثر دارد. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ» ۷ برای قوم یهود انبیای متعدّدی آمدند. «النَّبیین» ۸ نسبت به بزرگ ترین شخصیت ها نیز معیارها را فراموش نکنید. با اینکه پیامبر کشی بزرگ ترین جنایت است، امّا کلمه «بَغَيْرِ حَقٍّ» رمز آن است که معیار، باطل است، نه شخص پیامبر. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ» ۹ گناه و تجاوز، زمینه ساز گناهان بزرگ تری همچون کفر و پیامبر کشی می گردد.

ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا...

۱۰ آنچه از تجاوز و کفر بدتر است، اصرار بر کفر و تجاوز است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۳]

اشاره

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّهٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ (۱۱۳)

اهل کتاب همه یکسان نیستند، طایفه ای از آنها (به طاعت خدا) ایستاده، آیات الهی را در دل شب تلاوت می کنند و سر به سجده می نهند.

ص: ۱۳۲

این آیه و آیه بعد، صفات خوب گروهی از اهل کتاب را بیان می دارد که عبارت است از قیام به اطاعت خدا، تلاوت کتاب آسمانی، سجده، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کارهای خیر. شاید همین اعمال، بیانگر «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» در آیه قبل باشد.

همانگونه که تلاوت قرآن برای مسلمین به همراه اقامه نماز مورد ستایش الهی است، (۱) تلاوت کتب آسمانی، همراه با عبادت و سجده برای اهل کتاب نیز مورد ستایش است. «يَتْلُونَ»، «يَسْتَجِدُّونَ» خداوند در این آیه به ارزش علم، عمل، تداوم، نشاط و عشق و جهت داشتن اشاره کرده است. با کلمه «يَتْلُونَ» به علم، با کلمه «يَسْتَجِدُّونَ» به عمل، با عبارت «أَنَاءَ اللَّيْلِ» به تداوم و با کلمه «قَائِمَةٌ» به عشق و نشاط و با عبارت «آيَاتِ اللَّهِ» به جهت اشاره کرده است.

پیام ها:

۱ خوبی و کمال را از هر گروه و طایفه ای که باشد، بپذیریم و بدان اقرار کنیم. در کنار انتقاد از دیگران، از خوبی های آنان غافل نشویم. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۲ یکی از راههای جذب و دعوت دیگران، اقرار و اعتراف به کمالات آنان است. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۳ عبادت، نیاز به همت، جدیت، عشق و آمادگی دارد. «أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۴ تلاوت آیات خدا و سجده های شبانه، موجب ستایش خداوندی است.

«يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ»

۵ تلاوت آیات الهی و سجده به درگاه او، قیام به امر الهی است. «قَائِمَةٌ يَتْلُونَ» ۶ شب و بالاخص سحر، بهترین وقت برای مناجات است. «أَنَاءَ اللَّيْلِ»

ص: ۱۳۳

۱- ۱). «ان الذين يتلون كتاب الله و أقاموا الصلاة و انفقوا مما رزقناهم سرّاً و علانیه يرجون تجاره لن تبور» فاطر، ۲۹.

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

اشاره

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يُؤْمَرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۴) وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۱۱۵)

آنان به خدا و روز قیامت ایمان دارند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در کارهای خیر شتاب می ورزند و آنان از افراد صالح و شایسته هستند.

و آنچه از خیر انجام دهند، هرگز درباره آن ناسپاسی نبینند و خداوند به (حال) پرهیزکاران داناست.

نکته ها:

همان گونه که در سوره ی بقره آیه ۳، در کنار ایمان، نماز مطرح شده است، «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» در این آیه نیز در کنار ایمان، امر به معروف و نهی از منکر آمده است. «يُؤْمِنُونَ»، «يَأْمُرُونَ» شیوه ی قرآن آن است که امر به معروف را قبل از نهی از منکر می آورد. آری، اگر درهای معروف باز شود، راه منکر بسته می شود. ازدواج آسان، جلو فحشا را می گیرد. نماز، انسان را از فحشا و منکر باز می دارد. اشتغال صحیح می تواند مانع فسادهای اجتماعی گردد. شخصیت دادن به افراد، آنان را از سقوط به ابتدال باز می دارد.

صالحان کسانی اند که همگان آرزوی ملحق شدن به آنان را دارند: «الْحَقِيقِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) و هر مسلمانی در هر روز، پنج مرتبه به آنان سلام می کند. «السلام علينا و علی عباد الله الصالحين» در بینش الهی، هیچ عمل صالحی ضایع نمی شود. «فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» البته چنان که در

ص: ۱۳۴

قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۱) شرط قبولی، ایمان و تقواست، لذا در اینجا می فرماید: ما خود می شناسیم که متقین چه کسانیند که باید عملشان مورد قبول واقع شود.

پیام ها:

۱ امر به معروف و نهی از منکر، در ادیان دیگر نیز مطرح بوده است.

«أَهْلِ الْكِتَابِ»

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا بِالْمَعْرُوفِ» ۲ سجده های سحر باید همراه با امر و نهی در روز باشد. «يَسْجُدُونَ»، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ سرعت در کار خیر، ارزش آن را بیشتر می کند. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» ۴ سبقت و سرعت صالحان در نیکی ها، موسمی نیست دائمی است. «يُسَارِعُونَ» ۵ افراد صالح، کسانی هستند که با نشاط و شتاب، به سراغ هر کار خیری می روند، نه فقط بعضی از کارها. «الْخَيْرَاتِ» ۶ ایمان، عبادت، تلاوت، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کار خیر انسان را در زمره صالحان می برد. «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۱۶) مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۷)

همانا کسانی که کافر شدند، هرگز اموالشان و اولادشان چیزی از (عذاب) خدا را از آنان دفع نخواهد کرد و آنها همدم آتشند، همواره در آن ماندگار.

ص: ۱۳۵

مَثَل آنچه در این زندگی دنیا انفاق می کنند، چون مَثَل بادی است که در آن سرما و یا گرمای شدیدی باشد، بر کشتزار قومی که بر خود ستم کرده اند بوزد، پس آن را از بین ببرد. خداوند به آنان ستم نکرده است، بلکه آنان به خویشان ستم می کنند.

نکته ها:

بارها قرآن اعلام کرده که نه مال، نه فرزند، نه خویشان، نه همسر، نه دوست، نه مولا و نه هیچ چیز دیگر، در برابر قهر خدا ذره ای کارساز نیست.

کلمه ی «صِرٌّ» به معنای گرما و سرمای سوزان است. (۱)

بودجه هایی که کفار در راه باطل صرف می کنند، همچون بذریاشی در کشتزاری است که با یک باد سوزان نابود می شود. از ابتدای اسلام تا کنون، هر گونه توطئه، تهاجم و تبلیغات علیه اسلام با شکست روبرو شده و دین الهی هر روز رشد و گسترش یافته است و سرانجام پیروزی با اسلام است.

پیام ها:

۱ عقیده، در عمل مؤثر است. کفر، سبب محرومیت از برکات انفاق می گردد.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا»

«مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ» ۲ یکی از عوامل حوادث و بلایای طبیعی، گناهان بشر است. «رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا» ۳ ، گناه، کارهای نیک را نابود می کند. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُ» ۴ قهر خداوندی ظلم نیست، بلکه بازتاب عملکرد خود انسان هاست. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۱۳۶

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَشْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (۱۱۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی کنند، آنها رنج بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیدا است و آنچه دل‌هایشان در بردارد، بزرگتر است. به تحقیق ما آیات (روشنگر و افشاگر توطئه های دشمن) را برای شما بیان کردیم اگر تعقل کنید.

نکته ها:

کلمه ی «بِطَانَةٌ» به لباس زیر گفته می شود که به «بطن» و شکم می چسبد. این کلمه، کنایه از محرم اسرار است. کلمه ی «خَبَالًا» به معنای نابودی فکر و عقل است.

کلمه ی «عنت» به معنی سختی و رنج، و کلمه ی «یألون» به معنی کوتاهی کردن در انجام کاری است.

دشمن برای ما چه آرزو می کند؟

اگر به واژه ی «ود» در قرآن بنگریم، آرزوهای دشمنان را درباره خود در می یابیم:

۱ او می خواهد ما از سلاح و سرمایه ی خود غافل باشیم. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ» (۱) ۲ او از ما سازش و نرمش می خواهد. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۲) ۳ او برای ما رنج و فشار و زحمت می خواهد. «وَدُّوا مَا عَشْتُمْ» ۴ او برای ما ارتداد و بازگشت از دین را می خواهد. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۳)

ص: ۱۳۷

۱-۱. نساء، ۱۰۲.

۲-۲. قلم، ۹.

۳-۳. بقره، ۱۰۹.

۱ بیگانگان را محرم اسرار خویش قرار ندهیم. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ» وجود مستشاران خارجی در کشورهای اسلامی، ممنوع است.

۲ رازداری، یک وظیفه ی قطعی است. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ» ۳ هر مسلمانی هم که مصداق «دُونِكُمْ» باشد، نباید محرم اسرار قرار گیرد، زیرا در میان مسلمانان نیز افراد فتنه جو و جاسوس، کم نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ...» ۴ ملاک دوستی و روابط صمیمانه ی مسلمانان با سایر جوامع باید ایمان باشد.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ»

۵ جامعه ی اسلامی، برتر از جامعه ی غیر اسلامی است. «دُونِكُمْ» بجای «غیرکم» نشان آن است که غیر مسلمانان، دون و پائین اند. «مِنْ دُونِكُمْ» ۶ اولین حرکت و خطر دشمن، تهاجم فرهنگی است. دشمن در ضربه زدن به فکر و اندیشه کوتاهی نمی کند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۷ دشمنان با روشهای گوناگون با ما برخورد می کنند: ۱ فساد. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۲ فشار. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۳ نفاق. «مَا تَخْفَىٰ صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ» ۸ دشمنان خود را بشناسید و هشیار باشید، آنان ذره ای در توطئه و فتنه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۹ اوامر و نواهی الهی، دلیل و فلسفه دارد. اگر شما را از روابط صمیمانه با دشمنان نهی می کند، به خاطر آن است که آنان در توطئه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا تَتَّخِذُوا»، «لَا يَأْلُونَكُمْ» ۱۰ از کوزه همان برون تراود که در اوست. از دشمن انتظاری جز بغض و کینه نیست. «قَدْ يَدَّتِ الْبُغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» ۱۱ دشمنان خود را از تبلیغات آنان بشناسید. «قَدْ يَدَّتِ الْبُغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» ۱۲ روابط صمیمی با دشمن توطئه گر، نشانه ی بی عقلی است. برخورد با صفا، با

افراد بی صفا، کم عقلی است. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»، «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» ۱۳ خداوند به درون همه آگاه است و نقشه های دشمنان اسلام را افشا می کند.

«وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۱۴ دشمنان شما منافق هستند، ظاهر و باطنشان یکی نیست. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ» ۱۵ خداوند با معرفی روحیات دشمن، با شما اتمام حجت کرده است. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ» ۱۶ مؤمن بودن مسأله ای است و عاقل بودن مسأله دیگر، لذا در این آیه خداوند به مؤمنان می فرماید: کفار را محرم اسرار خود قرار ندهید، اگر عقل دارید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۹]

اشاره

هَذَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۱۹)

هان(ای مسلمانان)! این شماست که آنان را دوست می دارید، ولی آنها شما را دوست نمی دارند، در حالی که شما به همه ی کتاب ها(ی آسمانی)ایمان دارید (ولی آنها به کتاب شما ایمان نمی آورند). و هر گاه با شما دیدار کنند(منافقانه) می گویند: ما ایمان آوردیم، و چون(با هم) خلوت کنند، از شدت خشم بر شما، سر انگشتان خود را می گزند. بگو: به خشمستان بمیرید، همانا خداوند به درون سینه ها آگاه است.

پیام ها:

۱ تشخیص روحیات دشمن و انگیزه های حقیقی خود، بسیار دقیق است، به همین جهت در صدر آیه، کلمه ی «ها» برای هشدار و تنبیه آمده است.

۲ دوستی باید دو جانبه باشد و گر نه مایه ی ذلت و خود باختگی و احساس

حقارت است. «تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ» ۳ مسلمان به تمام کتب آسمانی پیشین ایمان دارد، گرچه دیگران به قرآن ایمان نیاورند. «تُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ» ۴ به هر اظهار ایمانی اطمینان نکنید. «قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا...» ۵ گمان نکنید محبت شما، دشمنان کینه توز را نسبت به شما دلگرم می کند.

«تُحِبُّونَهُمْ»

«عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ» ۶ انگیزه های درونی، بازتاب بیرونی دارد. در آیه قبل: «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» در این آیه «عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ» ۷ دشمن نسبت به شما غضب ندارد، غیظ دارد. غیظ در مواردی بکار می رود که ظرف انسان از غضب پر شده باشد. «مِنَ الْغَيْظِ» ۸ یکی از امدادهای الهی، افشای روحیه های دشمن برای مسلمانان است، تا اغفال نشوند و هوشیار باشند. «وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»، «وَإِذَا خَلَوْا عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ...» ۹ دشمنان خود را تحقیر کنید. «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۰ گاهی مسائل روانی چون حسد و کینه، انسان را تا سرحد مرگ پیش می برد.

«مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ»

۱۱ برخورد اسلام با منافقان مودی، شدیدتر از کافران یک رنگ است. «إِذَا لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا»، «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۲ گاهی اعلان نفرت و نفرین لازم است. کافران کینه توز و منافقان حيله گر شایسته ی نابودی هستند. «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۳ به بهانه ی جذب کفار، به آنها محبت نکنید، زیرا گاهی انگیزه ی واقعی محبت، طمع یا ترس و یا خودباختگی است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» ۱۴ خداوند به اسرار دلها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» اگر باور کنیم که خداوند همه چیز را می داند، کمتر دست به حيله

و فریب

ص: ۱۴۰

می‌زنیم. منافقان توطئه‌گر نیز بدانند که خداوند عملکرد آنان را می‌داند و به موقع پاسخ خواهد داد.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۰]

اشاره

إِنْ تَمَسَّيْكُمْ حَسَبَهُ تَسْوَهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ
(۱۲۰)

اگر خوبی به شما رسد، آنان را غمگین سازد و اگر بدی به شما رسد، آنها بدان شادمان می‌شوند و اگر (در برابرشان) صبر کنید و پرهیزکار باشید، حيله‌ی بدخواهانه‌ی آنان هیچ آسیبی به شما نرساند. همانا خداوند به آنچه انجام می‌دهند احاطه دارد.

نکته‌ها:

این آیه راه شناخت دوست و دشمن را بیان می‌کند، که بهترین راه آن، توجه به روحیات و عکس‌العمل آنها در مواقع کامیابی و یا ناکامی مسلمانان است. در سیاست خارجی نیز توجه به محکوم کردن‌ها، تأییدها، تبریک و تکذیب‌ها، و انواع کمک‌ها و تبلیغات، لازم است.

در آیات قبل، به مسلمانان سفارش نمود که دشمنان را نه همراه بگیرند و نه دوست. این آیه می‌فرماید: این برخورد ممکن است تاوان سختی داشته باشد و آنان بر علیه شما توطئه کنند، بنا بر این شما باید اهل صبر و تقوا باشید، تا حيله‌های آنان ضربه‌ای به شما نزنند.

پیام‌ها:

۱ حسادت دشمنان به قدری است که اگر اندک خیری به شما برسد، ناراحت می‌شوند. «إِنْ تَمَسَّيْكُمْ حَسَبَهُ تَسْوَهُمْ» ۲ راه نفوذ دشمن، یا ترس و طمع ماست و یا بی‌پروایی و بی‌تقوایی ما، که صبر

و تقوا، راه خنثی کردن آنهاست. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ» ۳ در برابر حسودانی که از رشد ما ناراحتند، چاره ای جز صبر و تقوا نیست. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ» ۴ خداوند با افشای روحيات دشمن، به مسلمانان هم روحيه می دهد و هم بيدار باش. «إِنْ تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ»، «لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۱]

اشاره

وَ إِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۲۱)

و (بياد آر) هنگامي که بامدادان (برای جنگ احد) از نزد خانواده ات بیرون شدی (تا) مؤمنان را در مراکزی برای جنگیدن جای دهی، و خداوند (به گفتار و کردار شما) شنوا و داناست.

نکته ها:

سیمایی از جنگ اُحُد سال دوم هجری، کفار قریش با دادن هفتاد کشته و هفتاد اسیر در جنگ بدر شکست خورده و به مکه بازگشتند. ابو سفیان گفت: بر کشته ها گریه نکنید، تا عقده ها خالی نشود و کینه ها باقی بماند. همگی شعار انتقام سر دهید و من نیز تا انتقام نگیرم با همسرم همبستر نخواهم شد.

سال بعد، کفار مکه با سه هزار سوار و دو هزار پیاده و تجهیزات کامل به قصد جنگ با مسلمین به سوی مدینه حرکت کردند. عباس عموی پیامبر که تا آن روز اسلام نیاورده بود و در مکه زندگی می کرد، به خاطر علاقه و محبت زیادی که به پیامبر داشت، ماجرای حرکت و حمله ی کفار را در نامه ای محرمانه توسط مردی از قبیله بنی غفار نزد پیامبر فرستاد. همین که رسول گرامی صلی الله علیه و آله از ماجرا با خبر شد، گروهی را از مدینه برای کسب اطلاعات بیشتر به سوی مکه فرستاد.

مأموران در بازگشت، حرکت قوای کفار به سرکردگی ابو سفیان را تأیید کردند.

ص: ۱۴۲

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز جمعه جلسه ای تشکیل داده و با مسلمانان در این مورد مشورت فرمودند. در این جلسه دو نظریه مطرح شد:

۱ در مدینه بمانیم و در کوچه ها سنگر بگیریم تا همه بتوانند به ما کمک کنند.

۲ از مدینه خارج شده و در بیرون شهر بجنگیم.

نظریه ی دوم که همراه با حماسه و اظهار شجاعت بود، جوانان را جذب و طرفداران بیشتری پیدا کرد و در نتیجه رأی بر آن شد که از شهر خارج شوند. با اینکه نظر مبارک شخص پیامبر صلی الله علیه و آله ماندن در شهر بود، ولی به احترام احساسات جوانان، از رأی خود صرف نظر کرد. پس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه یک نفر برای آماده کردن اردوگاه از شهر مدینه خارج شده و محلی را در دامنه کوه احد که شرایط نظامی خوبی داشت، برگزید. آن گاه پیامبر در خطبه های نماز جمعه مردم را از ماجرا مطلع فرموده و پس از نماز با هزار نفر از مهاجرین و انصار رهسپار اردوگاه جنگ شدند. فرمانده این جنگ شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند. حضرت چند پرچم را برافراشتند که بعضی بدست مهاجرین و بعضی بدست انصار سپرده شد.

□
حرکت از مدینه تا اردوگاه احد پیاده بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله از اصحاب در طی حرکت سان می دیدند و صفوف را منظم می فرمودند. پیامبر در بازدید از صفوف، افراد تازه ای را دیده و سؤال فرمودند: شما کیستید؟ گفتند: ما از یهودیان مدینه هستیم که برای کمک به شما آمده ایم. حضرت با کمی تأمل فرمودند: برای جنگ با مشرک، از مشرک کمک نمی گیریم. و به همین دلیل از هزار نفر لشکر اسلام سیصد نفر کم شدند. البته بعضی گفته اند که همه ی این سیصد نفر، یهودی نبودند بلکه مسلمانانی مانند عبد الله بن ابی هم بودند که چون حرکت مسلمانان با رأی آنان مبنی بر سنگر گرفتن در شهر موافق نشده بود، در میان راه جدا شدند. (۱)

□
پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را با هفتصد نفر در احد اقامه کردند، و عبد الله بن جبیر را

ص: ۱۴۳

□
۱-۱. در کتاب فروغ ابدیت، تألیف حضرت آیت الله سبحانی، جلد دوم، ص ۳۸ و تاریخ پیامبر اسلام، تألیف آقای دکتر آیتی، ص ۲۸۵، در این باره تفاوت هایی دیده می شود.

با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور حفظ دهانه ی حسّاس کوه قرار داده و سفارش فرمودند که هرگز این منطقه را خالی نکنید.

ابو سفیان نیز خالد بن ولید را همراه با دویست نفر سرباز مأمور نمود تا هر گاه نگهبانان از دهانه کوه غفلت نمایند، از پشت سر به سپاه اسلام حمله ور شوند.

□
سرانجام دو لشکر در برابر یکدیگر صف آرایی کردند. ابو سفیان به نام بت ها و زنان زیبا، و رسول خدا صلی الله علیه و آله به نام خداوند متعال، سپاه خود را تشویق می کردند.

□
از لشکر مسلمانان فریاد الله اکبر، و از سپاه کفر صدای دُف و نی بلند بود.

جنگ که شروع شد، مسلمانان با یک حمله ی سریع لشکر قریش را درهم شکستند و سپاه کفر پا به فرار گذاشته و مسلمانان آنها را تعقیب نمودند. بعضی از مسلمانان به خیال شکست قطعی کفار سرگرم جمع آوری غنائم شدند و نگهبانان دهانه ی کوه نیز بر خلاف سفارشات اکید رسول الله صلی الله علیه و آله به طمع جمع آوری غنائم، منطقه ی تحت حفاظت خود را رها کردند. در این هنگام خالد بن ولید با دویست نفر سپاه خود که در کمین بودند، از فرصت استفاده نموده و از پشت به سپاه اسلام حمله کردند.

ناگهان مسلمانان خود را در محاصره کفار دیدند. حمزه عموی گرامی پیامبر شهید شد و جز افراد معدودی که پروانه وار گرد وجود مبارک رسول الله بودند، بقیه مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

در این جنگ نقش علی بن ابی طالب علیهما السلام از همه ی افراد بیشتر بود، به نحوی که شمشیر آن حضرت شکست و پیامبر صلی الله علیه و آله شمشیر خود را که ذو الفقار نام داشت به آن حضرت داد و علی علیه السلام از ایشان حفاظت می کرد. در این جنگ شصت ضربه و زخم بر پیکر مبارک علی علیه السلام وارد شد. امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جبرئیل را در میان زمین و آسمان دید که می گوید: «لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار» یکی از کفار مکه به نام ابن قمععه، سرباز فداکار اسلام مصعب را به خیال اینکه او پیامبر است، شهید کرد و فریاد زد: به لات و عزی سوگند که محمد کشته شد. کفار

به شهادت رسول خدا مطمئن شده و راه مکه را در پیش گرفته و جنگ را رها کردند و عملاً این شعار به نفع مسلمانان تمام شد. در این میان مسلمانان نیز با شنیدن شایعه شهادت رسول خدا با ترس و وحشت پا به فرار گذاشته و بعد از با خبر شدن از زنده بودن پیامبر بازگشته و از آن حضرت عذرخواهی کردند. در این جنگ هفتاد تن از مسلمانان شهید و عده ی زیادی نیز مجروح شدند. (۱)

پیام ها:

۱ روزهای حساس گذشته را فراموش نکنیم و به عنوان سند تجربه، بیاد آوریم.

«وَ إِذْ عَدَوْتَ...»

۲ در آستانه جنگ باید از خانواده دل کند. «وَ إِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ...» ۳ برنامه ریزی های فنی، جغرافیایی و طبیعی عملیات نظامی، باید قبل از حمله ی دشمن صورت گیرد. «وَ إِذْ عَدَوْتَ»، «تُبَوِّئُ» ۴ فرماندهی جنگ و انتخاب پایگاه ها و مناطق استراتژیک دفاعی، به عهده ی شخص پیامبر و رهبر مسلمانان است. «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۲]

اشاره

إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۲۲)

آن گاه که دو گروه از شما بر آن شدند که (در جنگ) سستی نمایند، اما خداوند ولی آنان بود (و به آنان کمک کرد که از این فکر باز گردند)، پس مؤمنان تنها به خدا توکل کنند.

نکته ها:

دو گروه از مسلمانان به نام های «بنو سلمه» از قبیله ی اوس و «بنو حارثه» از قبیله ی خزرج، تصمیم گرفتند که از شرکت در جنگ احد خودداری کنند. دلیل سستی

ص: ۱۴۵

این دو گروه را عوامل متعددی ذکر کرده اند:

۱ ترس از دشمن که بیش از مسلمانان بودند.

۲ ناراحتی از اینکه چرا در مقام مشورت به رأی ما توجه نشد و به جای دامنه احد، در شهر سنگر نگرفته اند.

۳ ایراد به اینکه چرا پیامبر اجازه نداد یهودیان هم پیمان، به آنان کمک کنند. ولی خداوند با لطف خود این دو گروه را از افتادن به دام گناه و فرار از میدان جنگ نگهداشت و آنان را در ولایت خود حفظ کرد. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند از تصمیمات ما آگاه است و پیامبرش را از افکار مردم آگاه می سازد.

«إِذْ هَمَّتْ»

۲ روزهای سخت و تجربه از آنها را فراموش نکنید. «إِذْ هَمَّتْ» ۳ همه ی کسانی که به جبهه جنگ می روند یکسان نیستند. «طَائِفَتَانِ»، «أَنْ تَفْشَلَا» ۴ وجود عناصر سست بنیاد در جبهه ها، عامل شکست و خطر است. «تَفْشَلَا» ۵ اگر انسان تحت ولایت خدا نباشد، سست می شود. «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا» ۶ خداوند مؤمنان را به حال خود رها نمی کند و در مواقع حساس دست آنان را می گیرد. «وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا» ۷ فکر گناه، اگر به مرحله ی عمل نرسد، انسان را از تحت ولایت الهی خارج نمی کند. «هَمَّتْ»، «وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا» ۸ یگانه داروی سستی، توکل بر خداست. که این دارو تنها در دست مؤمنان است. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» ۹ توکل بر خداوند، عامل پیروزی است. «هَمَّتْ»، «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ»

ص: ۱۴۶

۱-۱). تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه.

اشاره

وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲۳)

و همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ناتوان بودید یاری کرد، پس از خداوند پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمائید.

نکته ها:

کلمه «أَذِلَّةٌ» یا به معنی کمبود نیروی انسانی مؤمنان در بدر است و یا به معنای کمبود ساز و برگ جنگی و تدارکات است. یادآوری کمبودها در بدر، اشاره به توانمندی آنان در مقایسه با جنگ احد است.

در سه آیه قبل خواندیم که صبر و تقوا، انسان را بیمه می کند و در این آیه نمونه عملی آن را مجاهدان بدر معرفی می کند. در آیه ی قبل نیز سخن از توکل بود و مجاهدان بدر نمونه عملی توکل هستند. این آیه خطاب به مسلمانان می فرماید:

شما که در بدر نصرت خدا را دیدید، چرا در احد به فکر سستی افتادید؟!

پیام ها:

۱ امدادهای غیبی را در میدان های کارزار فراموش نکنید. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۲ نصرت الهی، نشانه ی ولایت الهی بر مؤمنان است. «وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا»، «وَلَقَدْ نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۳ به خداوند توکل کنیم که نصرت او را در صحنه های جنگ دیده ایم. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ»، «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۴ امدادهای الهی سرنوشت جنگ را معین می کند، نه عوامل طبیعی. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» ۵ هر کس طالب نصرت الهی است، باید تقوا پیشه کند. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ»، «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۶ شکر امدادهای الهی آن است که تقوای الهی پیشه کنیم. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»، «تَشْكُرُونَ»

اشاره

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ (۱۲۴)

و(بیاد آور) هنگامی که به مؤمنان می گفتی: آیا شما را کفایت نمی کند که پروردگارتان شما را به سه هزار فرشته ی فرود آمده یاری کند؟

پیام ها:

۱ یکی از وظایف رهبری، امیدوار کردن مردم و توجه دادن آنها به امدادهای غیبی است. «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۲ امیدواری به لطف خداوند برای یک رزمنده ضروری است. «أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ» ۳ ملائکه به فرمان خداوند در خدمت مؤمنان قرار می گیرند. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ» ۴ در جهان بینی الهی، زندگی انسان ها با جهان فرشتگان مرتبط است. «يُمَدَّكُمْ...» ۵ امدادهای الهی، بر اساس ربوبیت اوست. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ» ۶ یکی از اسباب امدادهای الهی در جبهه ها، نزول فرشتگان است. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

اشاره

بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ (۱۲۵)

البته اگر صبر و مقاومت کنید و پرهیزگاری نمایید (گرچه) دشمنان با خشم و خروش بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته مخصوص مدد می رساند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از نزول سه هزار فرشته ی امداد رسان بود و در این آیه، سخن از پنج هزار فرشته ی مخصوص، و این در صورت صبر و تقوای رزمندگان است.

ذکر تعداد فرشتگان، نشان می دهد که قدرت آنان محدود است. همان گونه که از

کلمه ی «مُنزِلِينَ» فهمیده می شود که فرشتگان تحت امر خدا هستند و از پیش خود کاری انجام نمی دهند. و از کلمه «مُسَوِّمِينَ» استفاده می شود که فرشتگان امدادی، نیروهای ویژه ای هستند. در صحیفه ی سجّادیه، امام زین العابدین علیه السلام در سلام خود به فرشتگان، برای هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی را بیان می کند. (۱)

پیام ها:

۱ استقامت و تقوا، عامل نزول فرشتگان و امدادهای غیبی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»، «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ» ۲ امدادهای الهی، اختصاص به زمان پیامبر ندارد. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»، «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ» ۳ مقاومت همراه با تقوا ارزش دارد و گرنه لجاجت و یکدندگی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا» ۴ از دشمن غافل نشویم که هجوم او خشمگینانه و خروشان است. «يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ» ۵ هر گاه هجوم دشمن بر اهل تقوا شدید باشد، خداوند نیز بر امدادهای خود می افزاید. «يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ»، «بِخَمْسَةِ آلَافٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ ۖ وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ ۚ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱۲۶)

و خداوند این (نزول فرشتگان) را جز مژده و بشارتی برای شما قرار نداد، تا دل‌های شما بدان آرام گیرد و (بدانید که) هیچ پیروزی نیست مگر از جانب خداوند عزیز و حکیم.

پیام ها:

۱ آرامش و امید، نیاز رزمندگان در جبهه هاست. «بُشْرَىٰ لَكُمْ وَ لِتَطْمَئِنَّ» ۲ تمام مقدمات مادی، علمی، روانی و انسانی، بدون اراده ی خداوند کاری از

ص: ۱۴۹

پیش نمی برند. «وَمَا النَّصِيرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۳ قدرت خداوند همراه با حکمت اوست. لذا ممکن است در مواردی به دلایل خاصی مسلمانان نیز شکست بخورند. «اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۷]

اشاره

لَيَقْطَعَنَّ طَرْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَقْبَلُوا خَائِبِينَ (۱۲۷)

(امدادهای الهی برای آن بود) تا بعضی از کفار را ریشه کن کند یا ناکام و ذلیلشان گرداند که ناامید برگردند.

نکته ها:

کلمه ی «طَرْفًا» به معنای انتهای یک چیز است، نه گوشه ی آن. بنا بر این آیه می فرماید: امدادهای غیبی ما برای آن است که ریشه ی بعضی از کفار قطع شود.

البته بعضی مفسران، «طَرْفًا» را به معنای اشراف گرفته اند. یعنی هدف جنگ بدر، نابودی اشراف کفار بود. نظیر آیه ی «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱) ناامیدی بر دو گونه است؛ اگر کسی از اول ناامید باشد می گویند: «یأس» دارد، ولی اگر بعد از امیدواری، ناامید شود می گویند: «خائب» است. (۲)

جنگ در اسلام، گاه دفاعی است و برای خنثی کردن تهاجم دشمن و گاه ابتدایی و آغازگرانه است.

پیام ها:

۱ سران کفر، یا باید به کلی ریشه کن شوند و یا خوار و ذلیل و مأیوس گردند. با برخوردهای ضعیف و موسمی و موضعی که به ریشه ی کفر لطمه نمی زند، دل خوش نباشید. «لَيَقْطَعَنَّ طَرْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ وحدت و قدرت و سیاست و مدیریت مسلمانان، باید به نوعی باشد که دشمن به ناامیدی کشیده شود. «فَيَقْبَلُوا خَائِبِينَ»

ص: ۱۵۰

۱-۱. توبه، ۱۲.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان و التحقيق فی کلمات القرآن.

اشاره

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (۱۲۸)

هیچ امری (از هدایت یا کیفر مردم) در اختیار تو نیست. (تنها خداوند است که) یا لطف خود را بر آنها برمی گرداند یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.

نکته ها:

وقتی رهبری امت صداقت کامل دارد، اینگونه عمل می کند که حتی آیاتی را که از او سلب مسئولیت می کند، با کمال صداقت و شهامت برای مردم باز می خواند، که خداوند فرمود: تو کاره ای نیستی. در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که در جنگ احد هنگامی که دندان پیامبر شکست و خون جاری شد، حضرت فرمود:

چگونه این مردم رستگار خواهند شد؟ آیه نازل شد که تو مسئول رستگاری مردم نیستی، ممکن است در آینده مورد عفو قرار بگیرند و ممکن است به حال خود رها شده و مجازات شوند.

پیام ها:

۱ عفو یا عذاب بدست خداوند است. شفاعتِ اولیا هم بدون اذن او صورت نمی گیرد و هرگز پیامبران از پیش خود در برابر خداوند استقلالی ندارند.

«لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ»

۲ راه توبه حتی برای فراریان از جبهه حق و یا کفّاری که بزرگ ترین صدمه را به مسلمانان زده اند، بسته نیست. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» ۳ عذاب مردم بخاطر ظلم و ستم خودشان است. «يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ»

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲۹)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. او (طبق حکمت خود) هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

این آیه تأکیدی بر آیه قبل است که مجازات یا عفو، تنها به دست خداوند است.

زیرا آفرینش و حاکمیت تمام هستی در دست اوست. جالب اینکه در آیه، افراد مورد قهر یا لطف معین نمی شوند، تا غرور یا یأس برای کسی پیدا نشود و همه در حالت خوف و رجا باشند. ناگفته پیداست که عفو یا عذاب، بر اساس حکمت الهی و وابسته به زمینه هایی است که انسان در خود و یا جامعه بوجود می آورد.

پیام ها:

۱ حقّ عفو یا کیفر، تنها بدست کسی است که حاکمیت آسمان ها و زمین برای اوست. «لِلّهِ مَمْلُوكَاتٌ فِي السَّمَاوَاتِ»، «يَعْفِرُ»، «وَّ يُعَذِّبُ» در نظام الهی، اصل بر عفو و مغفرت است. «يَعْفِرُ» بر «يُعَذِّبُ» مقدم شده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۳۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! ربا (و بهره ی پول) را با افزودن های مکرر نخورید، از خدا روا کنید تا شاید رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه همراه با هشت آیه ی بعد، در میان آیات جنگ احد قرار گرفته است.

شاید این امر به این جهت باشد که مسائل اخلاقی و اقتصادی، در یک نظام دفاعی مؤثر است. جامعه ای که افرادش اهل اخلاص و ایثار، و سبقت در کارهای خیر، و اطاعت از رهبر باشند، در جنگ هم موفق خواهند بود، ولی جامعه ی پول

پرست و بخیل و نافرمان و مصرّ بر ارتکاب گناه، یقیناً شکست خواهد خورد.

آیات تحریم ربا، در چند مرحله و به صورت تدریجی نازل شده است. گام اول، انتقاد از رباخواری یهود بود: «وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ» (۱) گام دوم این آیه است که منع از ربای چندین برابر می کند و در گام سوم، اسلام حتی یک درهم ربا را تحریم و به منزله ی جنگ با خدا معرفی کرده است.

پیام ها:

۱ ایمان، زیر بنای عمل به دستورات است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ۲ قبل از تحریم ربا، نمونه های زشت و برجسته آن تحریم شد. «أَضْمًا مَخَافًا مُضَاعَفَةً» ۳ رعایت تقوی در مسائل اقتصادی بشدت لازم است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ رستگاری با رباخواری بدست نمی آید، بلکه با تقوا حاصل می شود. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»، «وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» ۵ رباخوار، نه در دنیا رستگار است، (به خاطر تشدید اختلافات طبقاتی که منجر به تفرقه و کینه ی محرومان و انفجار آنها می شود) و نه در آخرت. (به خاطر گرفتاری به قهر خداوند). «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»، «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۱]

اشاره

وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (۱۳۱)

و از آتشی که برای کافران آماده شده است. پرهیزید.

پیام ها:

۱ رباخواری یک نوع کفر است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»، «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» ۲ مسلمان رباخوار، همان عذابی را می بیند که برای کافر فراهم شده است.

«أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

۳ دوزخ، برای کافران فراهم شده و اگر مسلمانانی گرفتار آن شوند، بخاطر تشابه

ص: ۱۵۳

عملی آنان با کفار است. «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» ۴ دوزخ هم اکنون موجود است. «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» همانگونه که بهشت برای نیکوکاران آماده است. «وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۱)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۲]

اشاره

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۳۲)

و خدا و رسول را اطاعت کنید، شاید مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

دلیل شکست مسلمانان در جنگ احد، نافرمانی از دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود.

زیرا آن حضرت فرموده بود که منطقه حفاظتی واقع در میان درّه های کوه احد را رها نکنند، ولی دسته محافظان بخاطر طمع ورزی و جمع آوری غنائم جنگی بر خلاف دستور، منطقه را رها کردند و دشمن از همان منطقه به مسلمانان ضربه زد.

پیام ها:

۱ دستورات و فرامین حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله، همچون فرمان خدا واجب الطاعه است. «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۲ رباخواری، عصیان و طغیان در برابر خدا و رسول است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۳ کسی که بخاطر اطاعت از فرمان خدا و رسول، دست از رباخواری بردارد و به مردم رحم کند، مورد رحمت قرار خواهد گرفت. «أَطِيعُوا» ، «تُرْحَمُونَ» ۴ پیروی از خدا و رسول، رمز نجات از دوزخ است. «اتَّقُوا الدَّارَ» ، «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۵ نتیجه ی پیروی از خدا و رسول، به خود انسان برمی گزیند گردد، نه به خدا و رسول.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

ص: ۱۵۴

۶ اطاعت از خدا، بی پاداش نیست، بلکه وسیله و بستر دریافت رحمت اوست.

«أَطِيعُوا»

، «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۳]

اشاره

وَ سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (۱۳۳)

برای نیل به آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که وسعت آن به قدر آسمان ها و زمین است و برای پرهیزکاران آماده گردیده، بشتابید.

نکته ها:

گروهی از دانشمندان اسلامی، عقیده دارند که بهشت و دوزخ هم اکنون وجود دارند و یکی از دلایل آنان همین آیات «أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» یا «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» است.

آمرزش گناه، کار الهی است و مراد از سرعت به سوی مغفرت، سرعت به سوی کاری است که مغفرت را بدنبال داشته باشد.

در این آیه، کلمه ی «عرض» به معنای وسعت است، نه کلمه ای در برابر طول.

حضرت علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «سارعوا الی اداء الفرائض» به انجام تکالیف الهی سرعت کنید. (۱)

پیام ها:

۱ سرعت در کار خیر، ارزش آن را بالا می برد. «سَارِعُوا» ۲ اوّل بخشیده شدن، سپس بهشت رفتن. «مَغْفِرَةٍ» ، «جَنَّةٍ» ۳ آمرزش گناه مردم، از شئون ربوبیت الهی است. «مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ» ۴ سرعت در توبه، لازم است. «سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ» ۵ لازمه ی سرعت به سوی بهشت متّقین، قرار گرفتن در زمره ی متّقین است.

«جَنَّةٍ»

، «أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ»

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳۴)

(متّقین) کسانی هستند که در راحت و رنج انفاق می کنند و خشم خود را فرو می برند و از (خطای) مردم می گذرند، و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

این آیه، بدنبال محکوم کردن ربا در آیات قبل، از انفاق و عفو و گذشت و تعاون تمجید می کند.

یک واقعه ی تاریخی

آورده اند: روزی یکی از خدمتکاران امام سجاد علیه السلام در موقع شستشوی سر و صورت آن حضرت، ظرف آب از دستش افتاد و سر امام علیه السلام را زخمی کرد. امام به او نگاهی کرد. او دریافت که امام ناراحت شده است. بلافاصله گفت: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، امام فرمود: من خشم خود را فرو بردم. او دوباره گفت: «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»، امام فرمود: ترا عفو کردم. او گفت: «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» امام فرمود: تو در راه خدا آزاد هستی. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ بنده ای نیست که خشم خود را فرو ببرد، مگر آنکه خداوند عزّت او را در دنیا و آخرت فزونی بخشد. خداوند فرمود: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» این پاداش فروردن آن خشم است. (۲)

پیام ها:

۱ تقوا، از انفاق جدا نیست. «أَعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ...» ۲ انفاق، سخاوت می خواهد نه ثروت. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ» ۳ نه در حال رفاه از محرومان غافل باشیم، و نه در تنگدستی بگوییم که ما خود

ص: ۱۵۶

۱-۱. تفسیر مجمع البیان و روح البیان.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۱۱۰.

گرفتاریم. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ» ۴ متَّقین محکوم غرایز نیستند، آنان حاکم و مالک خویشانند. «الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» ۵ تقوا، از سعه ی صدر جدا نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» ۶ متَّقی، منزوی نیست، بلکه با مال و اخلاق خوب خود، با مردم معاشرت می کند. «يُنْفِقُونَ»، «الْكَاطِمِينَ»، «الْعَافِينَ» ۷ در عفو خطا کار، ایمان او شرط نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» ۸ کسی که می خواهد محبوب خدا شود باید از مال بگذرد و خشم و غضب را فرو برد. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» ۹ انفاق به محرومان و گذشت از خطای مردم، از مصادیق احسان و نیکو کاری است. «يُنْفِقُونَ»، «الْكَاطِمِينَ»، «الْعَافِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۵]

اشاره

وَ الَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۳۵)

(افراد با تقوا) کسانی هستند که هر گاه کار زشتی انجام دهند و یا به خویشان ستم کنند، خدا را یاد کرده و برای گناهان خود استغفار می کنند. و جز خدا کیست که گناهان را ببخشد؟ و (متَّقین) چون به زشتی گناه آگاهند بر انجام آنچه کرده اند، پافشاری ندارند.

نکته ها:

بعضی مفسران، مراد از «فاحِشَةً» را زنا و مراد از «ظلم» را سایر گناهان دانسته اند و بعضی دیگر مراد از «فاحِشَةً» را گناهان کبیره و «ظلم» را گناهان صغیره دانسته اند.

در روایات می خوانیم که بی توجهی به گناهان گذشته و ترک توبه از آنها، به

ص: ۱۵۷

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی این آیه نازل شد، ابلیس همه ی یاران خود را جمع کرد و چاره جویی نمود. شیاطین پیشنهاداتی دادند که پذیرفته نشد، و سواس خناس گفت: من چاره می کنم! گفتند: چگونه؟ گفت: به آنها وعده می دهم و به آرزوها گرفتارشان می کنم تا دچار گناه شوند و وقتی گرفتار شدند، استغفار را از یاد آنها می برم. (۲)

پیام ها:

۱ گاهی از افراد متقی نیز گناه صادر می شود. «لِلْمُتَّقِينَ»، «الَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً» ۲ خطرناک تر از انجام گناه، غفلت از گناه و بی توجهی به زشتی آن است. متقین اگر هم گناه کنند، بلافاصله استغفار می نمایند. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۳ نشانه ی تقوا، توبه فوری از گناه است. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۴ یاد خدا، رمز توبه است. «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۵ تا یاد خدا در دل گناهکار زنده است، می تواند در مدار متقین وارد شود. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ» ۶ گناه، ظلم به خویشتن است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ۷ تنها خداوند است که گناهان را می بخشد. «وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ» ۸ متقی کسی است که اصرار بر گناه نداشته باشد. زیرا اصرار بر گناه، نشانه ی سبک شمردن آن و غفلت از یاد خداست. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا» ۹ اصرار آگاهانه بر گناه، سبب محرومیت از مغفرت الهی است. «وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا»

ص: ۱۵۸

(۱-۱). «هو ان يذنب الذنب فلا يستغفر الله و لا يحدث نفسه بتوبه فذلك الاصرار». کافی، ج ۲، ص ۲۸۷.

(۲-۲). وسائل، ج ۱۱، ص ۶۶.

اشاره

أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (۱۳۶)

پاداش آنان (متقین) از طرف پروردگارشان، مغفرت و باغ‌هایی است که از زیر درختان آنها نهرها جاری است و برای همیشه در آن (باغ‌ها) هستند و چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته‌ها:

آمدن کلمات «لِلْمُتَّقِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ» و «الْعَامِلِينَ» در پایان سه آیه پی در پی، نشانگر آن است که تقوا یک حالت انزوا و عزلت و تنها کیفیت روحی نیست، بلکه حضور در صحنه، همراه با عمل و احسان است.

پیام‌ها:

۱ تا انسان از گناه پاک نشود، شایستگی ورود به بهشت را ندارد. «مَغْفِرَةٌ»، «جَنَّاتٌ» ۲ عفو و مغفرت خداوند، برای تربیت انسان است. «مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ۳ تنها با آرزو نمی‌توان به الطاف خداوند رسید، بلکه کار و عمل لازم است.

«نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

اشاره

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (۱۳۷)

به یقین پیش از شما سنت‌هایی بوده (و سپری شده) است. پس در روی زمین گردش کنید و بنگرید که سرانجام تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است.

نکته‌ها:

این آیه به اهمیت جامعه‌شناسی و کشف اصول عزت و ذلت جوامع اشاره دارد.

سنت‌هایی که در اقوام پیشین وجود داشته، از این قبیل است:

الف: حق‌پذیری و نجات آنها.

ب: تکذیب حق و هلاک آنها.

ج: آزمایشات الهی برای آنها.

د: امدادهای غیبی برای اهل حق.

ه: فرصت و مهلت به ستمگران.

و: مقاومت مردان خدا و رسیدن به اهداف.

ز: توطئه کفار و خنثی سازی آن از جانب خداوند.

پیام ها:

۱ قوانین و سنت های ثابتی بر تاریخ بشر حاکم است که شناخت آن، برای امروز بشر مفید است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ» ۲ تاریخ گذشتگان، چراغ راه زندگی آیندگان است. «فَسِيرُوا»، «فَانظُرُوا» ۳ جهانگردی هدفدار و بازدید توأم با اندیشه، بهترین کلاس برای تربیت انسان هاست. «فَسِيرُوا»، «فَانظُرُوا» ۴ شما با سایر امت ها فرقی ندارید. عوامل عزت یا سقوط همه یکسان است.

«فَسِيرُوا»

۵ شناخت رفتار و پایان کار پیشینیان در انتخاب راه مفید است. «فَسِيرُوا»، «فَانظُرُوا» ۶ با آگاهی از تاریخ گذشته، می توانید آینده ی راه خود را پیش بینی کنید.

«فَسِيرُوا»

۷ حفظ آثار باستانی برای عبرت آیندگان، لازم است. «فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» ۸ بررسی و تحقیق در تحولات تاریخ، لازم است. «فَسِيرُوا»، «فَانظُرُوا» ۹ در مطالعه ی تاریخ جلوه ها مهم نیست، پایان کار مهم است. «فَسِيرُوا»، «فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ» ۱۰ کیفرهای الهی تنها مربوط به قیامت نیست، گاهی در همین دنیا قهر الهی به سراغ گردنکشان می آید. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

ص: ۱۶۰

اشاره

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ (۱۳۸)

این (قرآن) برای همه ی مردم بیانی روشنگر، ولی برای متقین (وسیله ی) هدایت و پندآموزی است.

نکته ها:

کلمه ی «هَذَا» یا اشاره به آیات ۱۳۰ تا ۱۳۷ است و یا اشاره به سنت ها و عبرت های تاریخ در آیه ی قبل است.

پیام ها:

۱ قرآن، قابل فهم برای همه ی مردم، در هر عصری است. «بَيَانٌ لِلنَّاسِ» ۲ قرآن، برای همه ی مردم، در همه زمان ها و مکان هاست. «لِلنَّاسِ» ۳ جهانگردی هدفدار، از عوامل هدایت است. «فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ»، «هُدًى» ۴ با آنکه قرآن برای عموم مردم است، ولی تنها افراد پرهیزگار و متقی پند پذیر هستند. «مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ» ۵ روحیه ی افراد در استفاده و بهره از آیات الهی مؤثر است. «لِّلْمُتَّقِينَ»

اشاره

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹)

و اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مباشید که شما برترید.

نکته ها:

بعد از جنگ احد که به خاطر عدم اطاعت از فرماندهی، بر قوای اسلام شکست وارد شد، مسلمانان روحیه خود را از دست دادند، این آیه نازل شد که مبادا با شکست خود را ببازید، بلکه با ایمان خود را تقویت کنید که برتری با شماست.

پیام ها:

۱ شکست موضعی در یک جنگ، نشانه ی شکست نهایی مسلمانان نیست.

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ»

۲ رهبر باید روحیه ها را تقویت کند. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...» ۳ اگر به ایمان و اطاعت برگردید، در جنگ ها به پیروزی خواهید رسید. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۴ در سایه ی ایمان، می توان بر همه جهان غالب شد. «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۵ پیروزی و شکست ظاهری ملاک نیست، برتری به خاطر عقاید صحیح و تفکر سالم اصل است. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۶ در جهان بینی مادی، عامل پیروزی سلاح و تجهیزات است، ولی در بینش الهی، عامل پیروزی ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۰]

اشاره

إِنْ يَمْسِكُكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۱۴۰)

اگر (در جنگ احد) به شما جراحی می رسد، پس قطعاً به گروه کفار نیز (در جنگ بدر) زخمی همانند آن رسیده است. و ما روزهای (شکست و پیروزی) را در میان مردم می گردانیم تا خداوند (با امتحان) کسانی را که ایمان آورده اند، معلوم دارد و از شما گواهانی (بر دیگران) بگیرد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد. (گرچه گاهی به ظاهر پیروز شوند)

نکته ها:

این آیه ضمن دلداری به مسلمانان، واقعیتی را بیان می کند و آن اینکه اگر شما به منظور حق و برای هدفی الهی متحمل ضرر جانی شده اید، دشمنان شما نیز کشته و مجروح داده اند. اگر شما امروز در احد پیروز نشده اید، دشمنان شما نیز دیروز در بدر شکست خورده اند، پس در سختی ها بردبار باشید.

گرچه معمولاً کلمات «شُهَدَاءُ»، «B شَهِيدٌ*» و «B شَاهِدٌ*» در قرآن به معنای «گواه» است،

لکن به دلیل شأن نزول و مسأله جنگ و موضوع زخم و جراحت در جبهه، اگر کسی کلمه ی «شُهَدَاءَ» را در این آیه به «کشته شدگان در راه خدا» معنی کند، راه دوری نرفته است.

مسلمانان با توجه به موارد ذیل باید روحیه داشته باشند:

الف: «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» شما بلند مرتبه اید.

ب: «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ» دشمنان شما نیز زخمی شده اند.

ج: «تِلْكَ الْآيَاتُ نَدَاوِلُهَا» این روزهای تلخ سپری می شود.

د: «وَلْيُعَلِّمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» خدا مؤمنان واقعی را از منافقان باز می شناساند.

ه: «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» خداوند از شما گواهانی را برای آینده تاریخ می گیرد.

و: «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» خداوند مخالفان شما را دوست ندارد.

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: از روزی که خداوند آدم را آفرید، قدرت و حکومت خدایی و شیطانی در تعارض با یکدیگر بوده اند، اما دولت کامل الهی با ظهور حضرت قائم علیه السلام تحقق می یابد. (۱)

پیام ها:

۱ مسلمانان نباید در صبر و بردباری از کفار کمتر باشند. «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ» ۲ حوادث تلخ و شیرین، پایدار نیست. «تِلْكَ الْآيَاتُ نَدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ» ۳ در جنگ ها و فراز و نشیب های زندگی، اهل ایمان از مدعیان ایمان باز شناخته می شوند. «لِيُعَلِّمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۴ خداوند از شما شهیدانی، کشته ی راه حق گرفت تا به آسانی از دین خدا دست برندارید. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» ۵ خداوند از خود شما گواهانی گرفت که چگونه نافرمانی از رهبری موجب شکست می شود. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ»

ص: ۱۶۳

۶ پیروزی موقت کفار، نشانه محبت خداوند به آنان نیست. «اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» ۷ حرکت و جریان های تاریخی به اراده ی خداوند است. «نداولها»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۱]

اشاره

وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ (۱۴۱)

و(فراز و نشیب های جنگ برای آن است) تا خداوند افراد مؤمن را پاک و خالص، و کافران را(به تدریج) محو و نابود گرداند.

نکته ها:

کلمه ی «تمحیص» به معنای پاک نمودن از هر گونه عیب، و «يَمْحَقَ» به معنای کم شدن تدریجی است.

گویا خداوند در احد می خواست نقاط ضعف مسلمانان را به آنان نشان دهد تا به فکر اصلاح و جبران نقایص بیفتند و برای حرکت های بعدی آمادگی لازم را داشته باشند. گاهی شکست های سازنده و بیدارگر، از پیروزی های خواب آور مطلوب تر است.

پیام ها:

۱ جنگ، میزانی است برای شناسایی افراد پاک از اشخاص پوک. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ» ۲ برای اهل ایمان، شکست یا پیروزی سعادت است. زیرا یا شهادت، یا تجربه، یا غلبه بر دشمن را به دست می آورد. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ رشد و شکوفایی ایمان، محو و سرنگونی کفر، به مرور زمان و در طول تاریخ به دست می آید. (۱) «لِيُمَحِّصَ»، «يَمْحَقَ» ۴ آینده ی تاریخ به سوی محو و نابودی کفر است. «يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ» ۵ شکست امروز مهم نیست، پایان کار اصل است. «وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

ص: ۱۶۴

۱- ۱). «لِيُمَحِّصَ» دلالت بر استمرار و «يَمْحَقَ» معنای تدریج را با خود دارد.

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ (۱۴۲)

آیا گمان دارید که (با ادعای ایمان) وارد بهشت شوید، در حالی که هنوز خداوند مجاهدان از شما و صابران را معلوم نساخته است؟

نکته ها:

این آیه، به جهاد و صبر و مقاومت مؤمنان اشاره می کند. زیرا راه بهشت از طریق صبر و جهاد است. قرآن می فرماید: «سَيَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) سلام بر شما اهل بهشت، بخاطر صبر و مقاومتی که داشتید. در این تعبیر لطفی است، نمی گوید سلام بر شما بخاطر حج و روزه و یا خمس و زکات، زیرا انجام هر عملی نیازمند صبر و پایداری است.

پیام ها:

۱ از امیدها و آرزوهای باطل دست برداریم. «أَمْ حَسِبْتُمْ» ۲ ایمان قلبی کافی نیست، تلاش و عمل نیز لازم است. بهشت را به بها دهند نه بهانه. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ...» ۳ کلید بهشت، صبر و جهاد است. صبر در برابر مصیبت، معصیت و انجام عبادت و حضور در جبهه ی جهاد اکبر و جهاد اصغر. «وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ» ۴ صبر و مقاومت، همراه با جهاد لازم است. زیرا شروع جنگ و ادامه ی آن و عوارض و آثار بعد از جنگ، همه و همه نیازمند صبر و بردباری است.

«جَاهِدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ»

اشاره

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۱۴۳)

ص: ۱۶۵

همانا شما مرگ (و شهادت) را (پس از جنگ بدر) پیش از آنکه با آن روبرو شوید سخت آرزو می کردید، پس آن را (در جنگ احد) دیدید، ولی (ناخوشایند به آن) نگاه می کردید.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آورده اند: پس از جنگ بدر که مسلمانان پیروز شدند و عده ای نیز به شهادت رسیدند، برخی از افراد می گفتند: ای کاش ما نیز در جنگ بدر در راه خدا به شهادت می رسیدیم. ولی همانها در سال بعد در جنگ احد پا به فرار گذاشتند که در این آیه مورد انتقاد و سرزنش قرار گرفته اند.

در زیارت شهدای کربلا می گوییم: ای کاش ما با شما بودیم و به شهادت می رسیدیم. هیچ فکر کرده ایم که در مقام عمل، ما چه می کنیم؟! خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

پیام ها:

۱ فریب آرزوهای خود را نخورید و به هر شعار و شعاردهنده ای اطمینان نکنید.

«وَلَقَدْ كُنْتُمْ»

، «فَقَدْ رَأَيْتُمْ...» ۲ در میدان عمل، مردان آزموده می شوند. «رَأَيْتُمُوهُ» ، «وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۴]

اشاره

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)

و محمّد جز پیامبری نیست که پیش از او نیز پیامبران (دیگری آمده و) در گذشته اند. (بنا بر این مرگ برای انبیا نیز بوده و هست،) پس آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به (آئین) گذشتگان خود بر می گردید؟ و هر کس به عقب

ص: ۱۶۶

برگردد، پس هرگز هیچ ضرری به خداوند نمی زند و خداوند بزودی پاداش شاگردان را خواهد داد.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: وقتی در جنگ احد از سوی کفار سنگی بر پیشانی پیامبر اصابت کرد و خون جاری شد، صدایی بلند شد که محمد کشته شد. برخی نیز به اشتباه شهادت مصعب را شهادت پیامبر پنداشتند. این شایعه موجب شادی و روحیه گرفتن کفار شد و جمعی از مسلمانان متزلزل پا به فرار گذاشتند. برخی نیز به فکر گرفتن امان از ابو سفیان فرمانده کفار افتادند. در برابر این گروه، مسلمانانی با صدای بلند فریاد می زدند: اگر محمد هم نباشد راه محمد و خدای محمد باقی است، فرار نکنید.

(۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: حساب قتل از مرگ جداست، و هر شهیدی در آینده تاریخ برگشته و دوباره خواهد مرد. زیرا قرآن می فرماید: (۲) «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (۳)

پیام ها:

۱ وظیفه پیامبر، ابلاغ پیام خداست. ما هستیم که باید راهش را ادامه دهیم. «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ» ۲ مگر با مرگ انبیای قبل، پیروانشان از دین برگشتند؟! «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ...» ۳ جامعه ی اسلامی باید چنان تشکل و انسجامی داشته باشد که حتی رفتن رهبر به آن ضربه ای نزند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»

ص: ۱۶۷

۱-۱. زمانی به نوشتن این آیه رسیدم که بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی قدس سره به ملکوت اعلی پیوست و در تشییع پیکر ایشان حدود ده میلیون نفر در تهران شرکت کردند. مسلمانان ایران بر اساس همین آیه بر پیمان خود استوار ماندند و با انتخاب رهبری عادل و فقیه؛ «آیه الله خامنه ای» با امام و آرمان های بلند او تجدید بیعت نمودند.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۱۱۳.

۳-۳. انبیاء، ۳۵.

۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تابع سنت های الهی و قوانین طبیعی همچون مرگ و حیات است. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ» ۵ انتشار شایعه، از حربه های دشمن است. «مَاتَ أَوْ قُتِلَ» (با توجه به شأن نزول) ۶ عمر پیامبر محدود است، نه راه او. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ» ۷ فردپرستی ممنوع. راه خدا که روشن شد، آمد و رفت افراد نباید در پیمودن خط الهی ضربه وارد کند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ» ۸ ایمان خود را چنان ثابت و استوار سازید که حوادث تاریخ آن را نلرزاند.

«أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۹ دست برداشتن از خط انبیا، سقوط و عقب گرد است. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَغْقَابِكُمْ» ۱۰ کفر مردم، ضرری برای خداوند ندارد. «فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ» ۱۱ مقاومت در راه حق، بهترین نوع شکر عملی است که پاداشش با خداست.

«سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۵]

اشاره

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَيَجْزِي الشَّاكِرِينَ (۱۴۵)

هیچ کس جز به فرمان خدا نمی میرد، (و این) سرنوشتی است تعیین شده. و هر کس پاداش دنیا را بخواهد از آن به او می دهیم، و هر کس پاداش آخرت را بخواهد از آن به او می دهیم، و بزودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد.

پیام ها:

۱ با فرار از جنگ، از مرگ نمی توانید فرار کنید. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَغْقَابِكُمْ»، «مَا كَانَ لِنَفْسٍ» ۲ مرگ، به دست ما نیست، «كِتَابًا مُؤَجَّلًا» ولی اراده و هدف به دست ماست.

«وَمَنْ يُرِدْ...»

ص: ۱۶۸

۳ حال که دنیا و آخرت در برابر ماست، مسیر ابدیت و رضای خالق را ادامه دهیم. «مَنْ يُرِدْ»، «نُؤْتَهُ مِنْهَا» ۴ هر نوع انگیزه و عملی بازتاب و عکس العمل مخصوصی دارد. در هر مسیری گام نهم به مقصدی خاص خواهیم رسید. «مَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا»، «وَمَنْ يُرِدْ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۶]

اشاره

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (۱۴۶)

و چه بسیار پیامبرانی که همراه آنان خداپرستان بسیاری جنگیدند، پس برای آنچه در راه خدا به آنان رسید، نه سستی کردند و نه ناتوان شدند و تن به ذلت ندادند و خداوند صابران را دوست دارد.

نکته ها:

«رِبِّيُونَ» جمع «ربی» بر وزن «ملی» به کسی گفته می شود که ارتباط و پیوند او با خدا محکم و در دین، دانشمند و مقاوم و با اخلاص باشد. (۱)

پیام ها:

۱ تاریخ انبیا همراه با مبارزه است. «وَكَأَيِّنْ...» ۲ هنگام احساس ضعف، از زندگی راد مردان تاریخ و مقاومت آنان درس بگیرید. «وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ» ۳ جنگ و جهادی حق است که زیر نظر رهبر الهی باشد. «قَاتَلَ مَعَهُ» (۲) ۴ تعداد مجاهدان عالم و عارف در تاریخ بسیار است. «كَأَيِّنْ»، «رِبِّيُونَ كَثِيرًا» ۵ گرچه همه ی مجاهدان عزیزند، ولی رزمندگان عارف و عالم حساب دیگری دارند. «رِبِّيُونَ»

ص: ۱۶۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. در دعای ماه رمضان می خوانیم: «اللَّهُمَّ ارزُقْنَا قِتْلًا فِي سَبِيلِكَ تَحْتَ رَايَةِ نَبِيِّكَ مَعَ أَوْلِيَائِكَ»

۶ ایمان به خدا، سرچشمه‌ی مقاومت است. «رَبِّيُونَ»، «فَمَا وَهَنُوا» ۷ مشکلات نباید عامل سستی و ضعف شود، بلکه باید عامل حرکت و تلاش جدیدی گردد. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ» ۸ آنچه به انسان روحیه می‌دهد و تحمیل مشکلات را آسان می‌کند، در راه خدا بودن آنهاست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۹ فشارها، مردان خدا را وادار به تسلیم نمی‌کند. «وَمَا اسْتَكَانُوا» ۱۰ هر چند در بدر پیروز شدید، ولی راه آینده‌ی شما مسلمانان، راه جهاد و مبارزه است، پس باید صبور و مقاوم باشید. (با توجه به آیات قبل و بعد) ۱۱ رزمندگان بصیر، نه از درون روحیه خود را می‌بازند؛ «فَمَا وَهَنُوا» و نه توان رزمی خود را از دست می‌دهند؛ «وَمَا ضَعُفُوا» و نه در اثر فشارها تسلیم می‌شوند. «وَمَا اسْتَكَانُوا» ۱۲ انجام وظیفه و پایداری بر حق مهم است، پیروز بشویم یا نشویم. آیه می‌فرماید: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» و فرمود: «يُحِبُّ الْفَاتِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۷]

اشاره

وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۱۴۷)

و کلام آنها (رزمندگان مخلص و آگاه) جز این نبود که گفتند: «پروردگارا گناهانمان و زیاده روی هایمان را در کارمان ببخش و گامهای ما را استوار بدار و ما را بر گروه کافران یاری ده.»

پیام‌ها:

۱ یکی از عوامل شکست در جنگ، گناه و اسراف است. رزمندگان مخلص، با استغفار این موانع پیروزی را از بین می‌برند. «اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ إِسْرَافَنَا» ۲ شکست خود را به قضا و قدر و یا دیگران نسبت ندهید، به قصورها و تقصیرهای خود نیز توجه داشته باشید. «ذُنُوبَنَا وَ إِسْرَافَنَا»

۳ اول استغفار، بعد استنصار. ابتدا طلب آمرزش کنید، سپس از خداوند پیروزی بخواهید. «اغْفِرْ لَنَا»، «وَ انصُرْنَا» ۴ بجای تسلیم در برابر دشمن، در پیشگاه خداوند اظهار ذلت نمایید. «وَ مَا اسْتَكْبَرُوا»، «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا...» ۵ صحنه های جهاد و جنگ، انسان را به سوی دعا و استغفار می کشاند. «وَ مَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا» ۶ مردان خدا، نصرت و یاری خدا را برای نابودی کفر می خواهند، نه برای کسب افتخار خود. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» ۷ بر لطف خداوند تکیه کنید، نه بر نفرت خود. «رَبِّيُونَ كَثِيرٌ»، «رَبَّنَا»، «انصُرْنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۸]

اشاره

فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الْبِرِّ وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۴۸)

پس خداوند پاداش دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا کرد و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

ممکن است مراد از پاداش دنیوی رزمندگان، ثابت قدمی و پیروزی، و مراد از ثواب اخروی آنان، مغفرت گناهان باشد.

پیام ها:

۱ میان پاداش های دنیوی و اخروی تفاوت فراوان است. «وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» در بهره های دنیوی، تلخی هایی نیز وجود دارد، ولی ثواب آخرت، به تمامی نیکی و خیر است.

۲ دعا، جهاد، صبر، استغفار، ایمان و توکل به خداوند که در آیات قبل آمده بود، از عوامل محبوبیت نزد خداوند است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۱۷۱

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يُرَدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ (۱۴۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از کسانی که کفر ورزیدند اطاعت کنید، شما را به آئین گذشتگان کافرتان بر می گردانند، پس به خسارت و زیانکاری باز خواهید گشت.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه می خوانیم که در جنگ احد، وقتی که مسلمانان شکست خوردند، رهبر منافقان عبد الله بن ابی فریاد زد: به برادران مشرک ملحق شوید و همان بت پرستی را ادامه دهید. (۱)

پیام ها:

۱ خطر ارتداد و انحراف در کمین مؤمنان است. «الَّذِينَ آمَنُوا»، «يُرَدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ» ۲ در فراز و نشیب ها، مراقب تبلیغات و وسوسه های دشمن باشید، مبادا کم کم به آنان گرایش پیدا کنید. «إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ کفر پس از ایمان، ارتجاع و سقوط است. «عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»، «خَاسِرِينَ» ۴ خسارت واقعی، به هدر دادن سرمایه های ایمانی، فکری و روحی است، از دست دادن بهشت و گرفتن دوزخ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ» ۵ شکست در میدان جنگ خسارت نیست، شکست اعتقادی و ارتداد، خسارتی بس بزرگ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

اشاره

بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ (۱۵۰)

(از آنها که دوستدار شما نیستند پیروی نکنید، بلکه خداوند مولای شماست و او بهترین یاوران است.)

ص: ۱۷۲

نکته ها:

در آیه قبل سخن از اطاعت کفار بود، نه مولی گرفتن آنان، که این آیه می گوید:

خداوند مولای شماست، پس معلوم می شود هر کس کفار را اطاعت کند، در حقیقت آنان را مولی گرفته است.

انگیزه ی ارتداد و اطاعت از کفار، کسب عزت و قدرت است. قرآن در این آیه و آیاتی نظیر آن، این خیال واهی را رد می کند و می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۱) و «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۲)

پیام ها:

۱ ولایت و اطاعت، در خداوند منحصر است. «بَلِ اللَّهِ مَوْلَاكُمْ» ۲ ولی گرفتن خداوند، سبب پیروزی شماست. «مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۱]

اشاره

سَلُّقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ مَا أَوْاهُمُ النَّارُ وَ بئس مَثْوَى الظَّالِمِينَ (۱۵۱)

بزودی در دل‌های کسانی که کفر ورزیدند، بیم خواهیم افکند، زیرا چیزی را با خدا شریک کرده اند که بر (حقیقت) آن (خداوند) دلیلی نازل نکرده است و جایگاه آنان آتش دوزخ است و چه بد است جایگاه ستمگران.

نکته ها:

پس از شکست مسلمانان در احد، ابو سفیان و لشکریانش که هنوز در اطراف مدینه بودند، گفتند: مسلمان ها نابود شدند و باقیمانده آنان گریختند، خوب است بازگردیم و آنها را ریشه کن کنیم. ولی خداوند آن چنان رعبی در دل آنان افکند که مانند شکست خوردگان به مکه بازگشتند، چون نگران حمله مسلمانان بودند. (۳)

ص: ۱۷۳

۱-۱. بقره، ۱۶۵.

۲-۲. یونس، ۶۵.

۳-۳. مناقب، ج ۱، ص ۱۲۶.

۱ خداوند، مسلمانان را با القای ترس بر قلب دشمن یاری می کند. «سَيُنْفِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» ۲ تکیه به غیر خدا، شرک و عامل ترس است. همان گونه که ایمان و یاد خدا عامل اطمینان می باشد. «الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا» ۳ مشرک، بر ادعای شرک برهان ندارد. «لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۴ اصول عقاید باید بر اساس منطق و استدلال باشد. «لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۵ برهان، نوری الهی است که بر دلها نازل می شود و مشرکین این نور را ندارند.

«لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۶ شرک، ظلم است. لذا پایان آیه می فرماید: «بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۲]

اشاره

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعِدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۱۵۲)

و قطعاً خداوند وعده ی خود را (مبنی بر پیروزی شما در جنگ احد) محقق گرداند، زیرا که دشمن را با خواست او می کشتید، تا آنکه سست شدید و در کار (جنگ و تقسیم غنائم) به نزاع پرداختید و از (دستور پیامبر) نافرمانی کردید، با آنکه خداوند (پیروزی و) آنچه را (از غنائم) که محبوب شما بود به شما نشان داده بود. برخی از شما خواهان دنیا بند (و غنائم جنگی)، و برخی خواهان آخرت (و شهادت در راه خدا). پس آن گاه خداوند شما را از (تعقیب) آنان منصرف ساخت (و پیروزی شما به شکست انجامید)، تا شما را بیازماید، ولی از (خطای) شما در گذشت و همانا خداوند نسبت به مؤمنان، صاحب فضل و بخشش است.

مسلمانان در سال دوّم هجری، در جنگ بدر پیروز شدند و خداوند وعده داده بود که در جنگ های آینده نیز پیروز می شوند. در سال بعد که جنگ احد واقع شد، پیامبر صلی الله علیه و آله پنجاه نفر مسلح را برای حفاظت از درّه ها و کوه ها نصب کرد. چون جنگ شروع شد، در آغاز مسلمانان حمله کرده و نفس دشمن را گرفته و آنها را شکست دادند، اما متأسفانه در بین آن پنجاه نفر که مسئول حفاظت از کوه بودند، اختلاف شد، عدّه ای گفتند: پیروزی ما قطعی است، پس به سراغ جمع غنائم برویم و عدّه ای کمی هم چنان سنگرها را حفظ کردند. دشمن شکست خورده، از همان منطقه ای که بدون محافظ مانده بود حمله کرد و این بار مسلمان ها ضربه ی سنگینی خوردند و شهدای بسیاری دادند، تا آنجا که جان پیامبر در معرض خطر قرار گرفت و بسیاری از مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

پس از پایان جنگ، مسلمانان از پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد می کردند که مگر خدا به ما وعده ی پیروزی نداده بود، پس چرا شکست خوردیم؟ این آیه پاسخ می دهد که وعده ی خدا راست بود، ولی سستی و نزاع و نافرمانی عامل شکست شما شد.

پیام ها:

۱ معنای تحقق وعده های خدا، نادیده گرفتن سنت های الهی نیست. نصرت خداوند تا زمانی است که شما به وظیفه عمل کنید. «لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ»، «إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ» ۲ از جمله عوامل شکست، سستی، نزاع و عدم اطاعت از فرماندهی است.

«فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ»

، «وَ عَصَيْتُمْ» ۳ افراد برای هدف های متفاوت جنگ می کنند. بعضی برای دنیا می جنگند و بعضی برای آخرت. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» ۴ پایداری در نبرد، حفظ وحدت و اطاعت، نشانه ی آخرت خواهی رزمندگان است. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۵ جزای کسی که بجای شکر نعمت پیروزی، به اختلاف و نافرمانی و سستی دامن زند، شکست است. «صَرَفَكُم عَنْهُمْ» ۶ عامل شکست های بیرونی، درونی است. شما در درون سست و نافرمان شدید، لذا در بیرون شکست خوردید. «فَشَلَلْتُمْ»، «صَرَفَكُم عَنْهُمْ» ۷ شکست ها، وسیله ی آزمایش الهی هستند. «لِيَبْتَلِيَكُمْ» ۸ هنگام تخلف و شکست نیز از لطف خدا مأیوس نشوید. «عَفَا عَنْكُمْ» ۹ ایمان، بستر و زمینه ی دریافت فضل خاص خداوند است. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ۱۰ مؤمن را به خاطر یک خلاف نباید از صفوف اهل ایمان خارج دانست، بلکه باید از یک سو هشدار داد و از سوی دیگر با تشویق دلگرمش کرد. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۳]

اشاره

إِذْ تُصَيِّرُ بَدُونَ وَلَا تُلَوِّنَ عَلِيٍّ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُحْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ لَكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلِيٍّ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۵۳)

(به خاطر بیاورید) هنگامی که (در جنگ احد به هنگام فرار، از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید، (در حالی که) پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند (که به جای خود برگردید). پس به سزای آن، خداوند غمی بر غم هایتان افزود تا دیگر بر آنچه (از غنائم) از کفتان رفته یا (از آسیب و زخم) بر سرتان آمد، اندوه نخورید و (بدانید که) خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

درباره جمله ی «فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ» تفسیرهای گوناگونی مطرح شد است از جمله:

۱ خداوند به لطف خود، غم پسندیده ی پیروزی کفار بر مسلمانان را جایگزین

ص: ۱۷۶

غم ناپسند از دست دادن غنائم ساخت.

۲ خداوند به سزای غمی که بر دل پیامبر و اदार کردید، شما را دچار غم و اندوه فراوان کرد.

۳ خداوند به سزای فرار از جنگ و نافرمانی پیامبر، غم های فراوانی را یکی پس از دیگری بر شما وارد کرد.

بر اساس روایات، تسلط خالد بن ولید بر مسلمانان موجب افزایش اندوه آنان از شکست در جنگ احد گردید. (۱)

پیام ها:

۱ نتیجه ی سستی، اختلاف و عدم اطاعت از فرماندهی؛ فرار و سراسیمگی در جبهه ی نبرد است. «حَتَّىٰ إِذَا فِئْتُمُ وَ تَنَازَعْتُمْ» ، «إِذْ تُصْعِدُونَ» ۲ یاد نقاط ضعف، مایه ی بهره گیری از تجربه هاست. «إِذْ تُصْعِدُونَ» ۳ هنگام خطر، انسان عادی جز خودش به فکر دیگری نیست. «لَا تَلُؤُونَ عَلَيَّ أَحَدٍ» ۴ فریاد رهبر، در افراد ترسو و سست ایمان تأثیرگذار نیست. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» ۵ اظهار علاقه، در روز آسایش مهم نیست؛ همدلی و همراهی در روزهای سختی نشانه ی دوستی واقعی است. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...» ۶ آنجا که همه فرار می کنند، رهبر باید در صحنه بماند و فراریان را فراخواند.

«وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۷ یک لحظه غفلت و کوتاهی در انجام وظیفه، موجب هجوم ناگواری های پی در پی می شود. «غَمًّا بَعْمًا» ۸ از ناگواری های گذشته درس بگیرید و دیگر بر از دست دادن اموال دنیا و یا چشیدن مصیبت ها، اندوه نخورید. «لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُم وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ»

ص: ۱۷۷

اشاره

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُبُوحًا يُغَشِي طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَيْنَا مَضْجِعِهِمْ وَ لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۵۴)

سپس (خداوند) به دنبال آن غم، آرامشی (به گونه‌ی) خوابی سبک بر شما فرو فرستاد که گروهی از شما را فراگرفت (و با آن، خستگی و اضطراب از تن شما بیرون رفت. این آرامش برای کسانی بود که از فرار خود در احد ناراحت و تائب بودند)، ولی گروه دیگر که هم‌تشان (حفظ) جان خودشان بود و به (وعده‌های) خدا همچون دوران جاهلیت گمان ناحق داشتند، (به طعنه) می‌گفتند: آیا چیزی از امر (نصرت الهی) با ماست؟ بگو:

براستی که امر (پیروزی) همه‌اش بدست خداست. آنها در دل‌های خود چیزی را مخفی می‌کنند که برای تو آشکار نمی‌کنند، می‌گویند: اگر در تصمیم‌گیری (برای شیوه جنگ)، حقی برای ما بود، ما در اینجا کشته نمی‌شدیم. (به آنان) بگو: اگر در خانه‌هایتان نیز بودید، آنهایی که کشته شدن بر آنها مقرر شده بود، به سوی قتلگاه خود روانه می‌شدند و (حادثه احد) برای آن است که آنچه را در سینه‌های شماست، خدا بیازماید و آنچه را در دل دارید، پاک و خالص گرداند و خداوند به آنچه در سینه‌هاست داناست.

پیام‌ها:

۱ خداوند به خاطر تخلفات و اختلافات در جنگ احد، شما را تنبیه کرد، ولی رها نکرد. «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ»، «أَمْنَةً» ۲ خداوند در اوج حوادث تلخ، به دل‌های مؤمنان آرامش می‌بخشد. «بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً»

۳ خواب، مایه ی آرامش و هدیه ای الهی است. «أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ» ، «تَعَسَّأً» ۴ روحیات، اعتقادات، باورها و تحلیل های همه ی رزمندگان یکسان نیست.

﴿طَائِفَةٌ﴾

، «وَ طَائِفَةٌ...» ۵ در بند خود بودن، مایه ی بد گمانی به وعده های الهی است. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۶ حتی در شرایط بحرانی و شکست ها نیز به خدا و وعده های او سوء ظن نبرید.

﴿وَ طَائِفَةٌ﴾

، «يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» ۷ سوء ظن به وعده های خدا، از عقاید جاهلیت است و حقیقت ندارد. «يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۸ خودمحوری و رفاه طلبی، انسان را از مدار رضای خداوند خارج می کند. «قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» ۹ پندار اینکه مسلمانان حتی در صورت سستی و اختلاف و نافرمانی نباید شکست بخورند، پنداری جاهلانه است. «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۱۰ افراد ضعیف الایمان، شکست خود را به عدم نصرت الهی نسبت می دهند.

﴿يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا﴾

۱۱ طرح سؤالاتی که موجب تضعیف روحیه ی رزمندگان می شود، ممنوع است.

﴿هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ﴾

۱۲ در برابر ایجاد وسوسه ها و تردیدها، قاطعیت لازم است. «قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ» ۱۳ مسلمانان رفاه طلب و خود محور، دائماً در درون نگرانند. «يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ» ۱۴ آنهایی که به خود فکر می کنند، توقع قبول نظراتشان را در تصمیم گیری ها دارند. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ» ، «يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ...» ۱۵ از مقدرات حتمی، امکان فرار نیست. «لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ...» ۱۶ اعتقاد به مقدرات حتمی پروردگار، به انسان آرامش می دهد. «لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ

عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ»

۱۷ حوادث تلخ و شکست در جبهه ها، یکی از راههای شناسایی روحیه ها و درجات ایمان در افراد است. «لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ» ۱۸ حوادث تلخ و شیرین، صحنه ای برای تجلی روح و فکر شماست، و گرنه خداوند همه ی روحیه ها و افکار را از قبل می داند. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۵]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱۵۵)

همانا کسانی از شما که روز برخورد دو سپاه (در احد، از جنگ) روی برگرداندند (و فرار کردند)، جز این نبود که شیطان به خاطر بعضی از کردار (ناپسند) شان آنها را لغزاید و البته خداوند از آنها گذشت، برآستی که خداوند آمرزنده ی بردبار است.

نکته ها:

آیه در مورد فرار بعضی از مسلمانان در جنگ احد است. چنان که در تفاسیر آمده است؛ در جنگ احد جز سیزده نفر که پنج نفر آنان از مهاجرین و هشت نفر از انصار بودند، همه فرار کردند. در مورد نام این سیزده نفر، جز علی علیه السلام اختلاف است که چه کسانی بودند.

در جنگ احد مسلمانان چهار گروه شدند: ۱ شهدا ۲ صابران ۳ فراریان که مورد عفو قرار گرفتند ۴ منافقان.

پیام ها:

۱ یکی از علل فرار از جنگ، گناه است. «تَوَلَّوْا»، «بِعْضِ مَا كَسَبُوا» ۲ گناه، میدان را برای وسوسه های شیطان باز می کند. «اسْتَزَلَّهُمْ»، «بِعْضِ مَا كَسَبُوا» ۳ خطا کار را نباید برای همیشه طرد کرد و در کیفر او شتاب کرد. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

ص: ۱۸۰

۴ خداوند گنهکاران را می بخشد، پس شما آنان را ملامت نکنید. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكُمْ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۵۶)

ای کسانی که ایمان آوردید! مانند کسانی که کفر ورزیدند نباشید که درباره ی برادران خود، که به سفر رفته یا رزمنده بودند، گفتند: اگر نزد ما بودند نمی مردند و کشته نمی شدند. (بلکه با دلگرمی به جبهه بروید) تا خداوند آن (شجاعت و شهادت طلبی شما) را در دل‌های کفار (و منافقان) مایه ی حسرت (رسیدن به هدفشان) قرار دهد و خداوند (است که) زنده می کند و می میراند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱ دشمن پس از پایان جنگ، دست به شایعات دلسرد کننده می زند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» اگر رزمندگان نزد ما می ماندند کشته نمی شدند.

۲ دشمن در لباس دلسوزی و حسرت، سمپاشی می کند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا» ۳ کسی که زندگی مادی هدف او است، مرگ و شهادت را خسارت می داند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» ۴ منافق کافر است، چون گویندگان این سخنان منافقان بودند، ولی قرآن از آنها به «كَالَّذِينَ كَفَرُوا» یاد می کند.

۵ مرگ و حیات، از مقدرات الهی است، نه آنکه مربوط به جنگ و سفر باشد.

«وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

۶ ایمان به مقدرات الهی، هراس انسان را برطرف می کند. مبادا به امید زنده

ماندن، از زیر بار جهاد شانه خالی کنید. چه بسیار افرادی که در جنگ ها بوده اند، ولی زنده مانده اند و بر عکس کسانی که به جبهه نرفته و جوان مرگ شده اند. «وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ» ۷ خداوند بصیر و آگاه است، مواظب حالات و افکار و اعمال خود باشید. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۷]

اشاره

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۱۵۷)

و اگر در راه خدا کشته شوید و یا بمیرید (زیان نکرده اید، زیرا) آمرزش و رحمت خداوند از آنچه (آنان در طول عمر خود) جمع می کنند، بهتر است.

نکته ها:

خداوند با بیان دو نکته، به شایعات دلسرد کننده ی منافقان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: مرگ و حیات بدست اوست. جبهه نرفتن، طول عمر را کم نمی کند.

ب: کسی که در راه خدا گام بردارد، بمیرد یا شهید شود، برنده است. زیرا او عمر داده، ولی مغفرت و رحمت گرفته است، پس چیزی را نباخته است.

کسانی که در راه سفر به جبهه، یا در راه تحصیل علم، یا سفر برای حج و زیارت، تبلیغ و ارشاد و سایر اهداف مقدس از دنیا بروند، مشمول رحمت و مغفرت الهی خواهند بود.

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، مرگ و شهادت در راه خدا، از همه ی دنیا و جمع کردنی های آن بهتر است. «وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...» ۲ مهم در راه خدا بودن است، خواه به شهادت بیانجامد یا مرگ. «قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ

ص: ۱۸۲

اللَّهِ أَوْ مُتُّمٌ...»

۳ اول باید بخشیده شد، سپس رحمت الهی را دریافت نمود. کلمه ی «لَمَغْفِرَةً» قبل از کلمه «رَحْمَةً» آمده است.

۴ مغفرت و رحمت نتیجه ای ابدی دارد، ولی مال و ثروت آثارش موقت است.

لَمَغْفِرَةً مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةً خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۸]

اشاره

وَ لَئِنْ مُتُّمٌ أَوْ قُتِلْتُمْ لِإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ (۱۵۸)

و اگر بمیرید یا کشته شوید، قطعاً به سوی خداوند برانگیخته می شوید.

نکته ها:

در این آیه عبارت «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» نیامده است، تا بگویید: محشور شدن همه ی کسانی که بمیرند یا کشته شوند در هر راهی که باشند، به سوی خداست. اکنون که مرگ برای همه حتمی است و حشر همه در محضر خداوند نیز حتمی است، پس چرا بهترین نوع رفتن را با رضایت پذیرا نباشیم؟ اگر مرگ و شهادت، هر دو بازگشت به سوی خداست، پس دیگر نگرانی از شهادت چرا؟ امام حسین علیه السلام می فرمایند: فان تكن الأبدان للموت انشئت فقتل امرء في الله بالسيف افضل اگر بدنها برای مرگ آماده شده اند، پس شهادت مرد در راه خدا با شمشیر بهترین مرگ است. (۱)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۹]

اشاره

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (۱۵۹)

ص: ۱۸۳

(ای رسول ما!) پس به خاطر رحمتی از جانب خدا (که شامل حال تو شده)، با مردم مهربان گشته ای و اگر خشن و سنگدل بودی، (مردم) از دور تو پراکنده می شدند. پس از (تقصیر) آنان در گذر و برای آنها طلب آموزش کن و در امور با آنان مشورت نما، پس هنگامی که تصمیم گرفتی (قاطع باش و) بر خداوند توکل کن. برآستی که خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد.

نکته ها:

گرچه محتوای آیه دستورات کلی است، لکن نزول آیه درباره ی جنگ احد است.

زیرا مسلمانانی که در جنگ احد فرار کرده و شکست خورده بودند، در آتش افسوس و ندامت و پشیمانی می سوختند. آنان اطراف پیامبر را گرفته و عذرخواهی می نمودند، خداوند نیز با این آیه دستور عفو عمومی آنان را صادر نمود.

کلمه ی «شور» در اصل به معنی مکیدن زنبور، از شیر ی گل هاست. در مشورت کردن نیز انسان بهترین نظریه ها را جذب می کند. مولوی می گوید: کاین خردها چون مصابیح، انور است بیست مصباح، از یکی روشنتر است.

پیام ها:

۱ نرزش با مردم، یک هدیه ی الهی است. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ» ۲ افراد خشن و سختگیر نمی توانند مردم داری کنند. «لَا تَقْضُوا مِنْ حَوْلِكُمْ» ۳ نظام حکومتی اسلام، بر مبنای محبت و اتصال به مردم است. «حَوْلِكُمْ» ۴ رهبری و مدیریت صحیح، با عفو و عطوفت همراه است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ» ۵ خطاکارانِ پشیمان و گنهکارانِ شرمنده را بپذیرید و جذب کنید. «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ» ۶ ارزش مشورت را با ناکامی های موسمی نادیده نگیرید. (۱) «وَ شَاوِرْهُمْ»

ص: ۱۸۴

۱-۱) هر چند نتیجه ی مشورت در جنگ احد، مبنی بر مبارزه در بیرون شهر، به شکست انجامید، ولی این قبیل موارد نباید ما را از اصل مشورت و فواید آن باز دارد.

۷ در مشورت پیامبر، تفقد از نیروها، شکوفایی استعدادها، شناسایی دوستان از دشمنان، گزینش بهترین رأی، ایجاد محبت و علاقه و درس عملی برای دیگران نهفته است. «وَ شَاوِرْهُمْ» ۸ ظلمی را که به تو کردند، عفو کن؛ «فَاعْفُ عَنْهُمْ» برای گناهی که نسبت به خدا مرتکب شدند، طلب آمرزش کن؛ «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ» در مسائل سیاسی اجتماعی، آنان را طرف مشورت خود قرار ده. «وَ شَاوِرْهُمْ» ۹ استغفار پیامبر درباره ی امتش، به دستور خداست. پس مورد قبول نیز هست.

«وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۰ مشورت، منافاتی با حاکمیت واحد و قاطعیت ندارد. «وَ شَاوِرْهُمْ»، «فَإِذَا عَزَمْتَ» ۱۱ در کنار فکر و مشورت، توکل بر خدا فراموش نشود. «فَتَوَكَّلْ» ۱۲ ابتدا مشورت و سپس توکل، راه چاره ی کارهاست، خواه به نتیجه برسیم یا نرسیم. «شَاوِرْهُمْ»، «فَتَوَكَّلْ»، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۰]

اشاره

إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۶۰)

اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر شما را خوار کند، پس چه کسی است که بعد از آن بتواند شما را یاری کند؟ (بنا بر این) مؤمنان فقط باید بر خداوند توکل کنند.

نکته ها:

در آیه قبل سفارش به توکل شد و در این آیه، دلیل توکل بر خدا را چنین مطرح می کند که عزت و ذلت تنها به دست اوست.

در حدیث آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: توکل بر خدا چیست؟ گفت: اینکه بدانی مخلوق، سود و زیانی به تو نمی رساند و از غیر خدا

کاملاً مأیوس شوی. اگر انسان به این درجه رسید، جز برای خدا کار نمی کند و از غیر خدا نمی هراسد و جز به خدا امید ندارد و این حقیقت توکل است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: هر گاه میان انسان و گناه، مانعی حائل نشد و انسان گرفتار معصیت گردید، این خذلان الهی است. (۲)

پیام ها:

۱ پیروزی های طبیعی تحت الشعاع عوامل دیگر واقع می شوند، اما نصرت و امداد الهی تحت الشعاع قرار نمی گیرد. «إِنْ يَنْصُرِكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ» ۲ پیروزی و شکست هر دو با اراده ی خداوند است. «يَنْصُرِكُمْ» ، «يُخَذِّلُكُمْ» ۳ ایمان، از توکل بر خدا جدا نیست. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۱]

اشاره

وَ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۶۱)

و هیچ پیامبری را نسزد که خیانت کند و هر کس خیانت کند، آنچه را که (در آن) خیانت نموده روز قیامت به همراه آورد، سپس به هر کس پاداش کامل آنچه کسب کرده، داده شود و آنها ستم نبینند.

نکته ها:

شاید این آیه، پاسخی به آنان باشد که به خاطر جمع غنایم، منطقه حفاظتی احد را رها کردند. آنها به گمان اینکه از سهم غنیمت محروم نشوند، هشدارهای فرمانده خود را که می گفت: سهم شما محفوظ است و از نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله دور نخواهد بود، نادیده گرفتند. این آیه می فرماید: پیامبر در سهم شما از غنیمت خیانت نخواهد کرد، پس مطمئن باشید و به وظیفه ی خود عمل کنید.

امام باقر علیه السلام فرمودند: جنس به سرقت رفته، در دوزخ در برابر چشم خائن

ص: ۱۸۶

۱-۱. بحار، ج ۷۱، ص ۱۳۸.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۲۳.

مجسم، و به او گفته می شود به آتش داخل شو و آن را خارج کن. (۱)

غش، تقلب، غصب و خیانت از موارد «غَلَّ» است. شخصی که مسئول جمع آوری زکات بود، خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و گفت: این مقدار از اموالی که جمع کرده ام زکات است و مربوط به شماست و این مقدار نیز هدایای مردم به خود من است. حضرت بالای منبر رفت و فرمود: آیا اگر این شخص در خانه اش می نشست کسی به او هدیه می داد؟! به خدا سوگند او با همین اموال حرام در قیامت محشور خواهد شد. (۲)

آنجا که به انبیا بدین می شوند، شما چه انتظاری نسبت به خودتان دارید؟! از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: رضایت مردم به دست نمی آید و زبانشان قابل کنترل نیست. (۳)

پیام ها:

۱ نه تنها پیامبر اسلام، بلکه همه ی انبیای الهی امین هستند. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ...» نبوت با خیانت سازگار نیست. کسی که می خواهد امین تربیت کند باید خود اهل خیانت نباشد. گرچه در بین رهبران غیر الهی، اهل خیانت کم نیست.

۲ هیچ کس حتی انبیا، از سوء ظن مردم به دور نیست. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ» (ضعف ایمان از یک سو و حب دنیا از سوی دیگر، انسان را وادار می کند به انبیا سوء ظن ببرد). ۳ از حریم انسان های پاک و اولیای خدا دفاع کنید. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ...» ۴ آوردن مال حرام در قیامت، نوعی مجازات است. و چه سخت است که در قیامت، در برابر انبیا، شهدا و همه ی مردم، انسان را همراه با مالی که خیانت کرده بیاورند. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» ۵ یاد قیامت، بازدارنده از خیانت است. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

ص: ۱۸۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۶ خیانت، خیانت است و مقدار آن مهم نیست. کلمه «ما» در جمله ی «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» شامل کم و زیاد هر دو می شود.

۷ قیامت صحنه ای است که نیکان، حسنات خود را می آورند، «جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» (۱) و خائنین خیانت های خود را به همراه دارند. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» ۸ خداوند عادل است. هم جزا را کامل می دهد و هم ذره ای افراط نمی کند.

«وَهُمْ لَا يُظَلَّمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳]

اشاره

أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَا أُوَاهُ جَهَنَّمَ وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۱۶۲) هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۱۶۳)

آیا کسی که در پی خشنودی خداوند است، مانند کسی است که به خشم و غضب خدا دچار گشته و جایگاه او جهنم است؟ و چه بد بازگشتگاهی است.

آنان نزد خداوند (دارای) درجاتی هستند و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور حرکت به سوی احد را صادر کردند، منافقان به بهانه های مختلف در مدینه ماندند و گروهی از مسلمانان ضعیف الایمان نیز از آنها پیروی کرده و در جبهه حاضر نشدند.

در آیه ی ۱۵۵ خواندیم که خداوند کسانی را که از جبهه فرار کرده و پشیمان شدند می بخشد، اما این آیه می فرماید: مرفهان و منافقان بهانه گیر را نمی بخشد.

در آیاتی از قرآن این تعبیر آمده است که برای مؤمنان درجاتی است: «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (۲)، «لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» (۳) اما در این آیه می فرماید: خود مؤمنان

ص: ۱۸۸

۱-۱. انعام، ۱۶۰.

۲-۲. انفال، ۴.

۳-۳. طه، ۷۵.

درجات می شوند. همان گونه که انسان های پاک همچون علی بن ابی طالب علیهما السلام ابتدا طبق میزان حرکت می کنند و سپس خود آنان میزان می شوند، ابتدا دور محور می گردند، سپس خود آنان محور حق می شوند.

پیام ها:

۱ هدف مجاهدان واقعی، بدست آوردن رضای خداست، نه پیروزی و غنائم و خودنمایی. «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ...» ۲ در جامعه اسلامی، نباید مجاهدان و مرفهان یکسان دیده شوند. (با توجه به شأن نزول) «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ»، «كَمَنْ بَاءَ...» ۳ روی گردانی از جبهه و جنگ، بازگشت به غضب خداست. «كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطِ» ۴ خشنودی یا خشم الهی باید تنها ملاک عمل یک مسلمان باشد. «رِضْوَانَ اللَّهِ»، «بِسَخَطِ مِنَ اللَّهِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۴]

اشاره

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۱۶۴)

همانا خداوند بر مؤمنان منت گذاشت که در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت، تا آیات او را بر آنها تلاوت کند و ایشان را پاک کرده و رشد دهد و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد، هر چند که پیش از آن، قطعاً آنها در گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

«من»، به معنای سنگی است که برای وزن کردن اشیا بکار می رود. و اعطای هر نعمت سنگین و گرانبهایی را منت گویند. اما سنگین و بزرگ جلوه دادن نعمت های کوچک، ناپسند است. بنا بر این بخشیدن نعمت بزرگ، نیکو ولی بزرگ

جلوه دادن نعمت های کوچک، ناپسند است. (۱)

بعثت انبیا از میان مردم دارای برکاتی است:

الف: مردم سابقه او را می شناسند و به او اعتماد می کنند.

ب: الگوی مردم در اجرای دستورات و فرامین الهی هستند.

ج: درد آشنا و شریک در غم و شادی مردمند.

د: در دسترس مردم هستند.

هم چنان که از فرمایشات حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه استفاده می شود، در دوره جاهلیت مردم نه فرهنگ سالم داشتند و نه از بهداشت بهره مند بودند.

برادر ایشان، جعفر طیار نیز در هجرت به حبشه، در برابر نجاشی اوضاع دوره جاهلی را چنین ترسیم می کند: «کنا اهل الجاهلیه نعبد الاصنام و نأكل الميتة و نأتی الفواحش و نقطع الارحام و نسیء الجوار، يأكل القوی منا الضعیف حتی بعث الله رسولا...» ما بت پرستانی بودیم که در آن روزها مردارخوار و اهل فحشا و فساد بودیم، با بستگان قطع رابطه و با همسایگان بد رفتاری می کردیم، قدرتمندان ما حقوق ناتوانان را پایمال می کردند تا اینکه خداوند پیامبرش را مبعوث کرد.... (۲)

پیام ها:

□
۱ بعثت انبیا، بزرگ ترین هدیه ی آسمانی و نعمت الهی است. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ» ۲ گرچه بعثت برای همه ی مردم است، ولی تنها مؤمنان شکرگزار این نعمت هستند و از نور هدایت بهره می گیرند. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ۳ انبیا، مردمی بودند. «مَنْ أَنْفَسِهِمْ» ۴ تلاوت آیات قرآن، وسیله ی تزکیه و تعلیم است. «يَتْلُوا»، «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ» ۵ تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ» ۶ تزکیه و تعلیم در رأس برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

ص: ۱۹۰

۱- (۱). تفسیر نمونه.

۲- (۲). کامل التاریخ، ج ۲، ص ۸۰.

۷ رشد و خودسازی باید در سایه ی مکتب انبیا و آیات الهی باشد. (ریاضت ها و رهبانیت هایی که سرچشمه اش آیات الهی و معلّمش انبیا نباشند، خود یک انحراف است). «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ» ۸ برای شناخت بهتر نعمت بعثت انبیا، به تاریخ مردمان قبل از آنان باید مراجعه کرد. «إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۹ در محیطهای گناه آلود و گمراه نیز می توان کار کرد. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ»، «وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۰ در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۵]

اشاره

أَوْ لَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۶۵)

آیا چون مصیبتی (در جنگ احد) به شما رسید که دو برابرش را (در جنگ بدر) به آنها (دشمن) وارد ساخته بودید، گفتند: این مصیبت از کجاست؟ (و چرا به ما رسید؟) بگو: آن از سوی خودتان است. قطعاً خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

مسلمانان که در احد هفتاد کشته دادند و شکست خوردند، از پیامبر می پرسیدند: چرا ما شکست خوردیم؟ خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید که به آنها بگو: شما دو برابر این تعداد را در سال قبل، در جنگ بدر، به دشمن ضربه وارد کردید. شما از آنها هفتاد کشته و هفتاد اسیر گرفتید، به علاوه شکست امسال به خاطر تفرقه و سستی و اطاعت نکردن خودتان از فرماندهی بوده است.

پیام ها:

۱ هنگام قضاوت، تلخی ها و شیرینی ها را با هم در نظر بگیرید. تنها شکست

ص: ۱۹۱

احد را نبینید، پیروزی بدر را هم یاد کنید. «قَدْ أَصَيْبْتُمْ مِثْلَيْهَا» ۲ در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید. «قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» ۳ خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ... إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۴ گمان نکنید که تنها مسلمان بودن برای پیروزی کافی است، تا در هر شکستی کلمه ی «چرا و چطور» را بکار ببرید، بلکه علاوه بر ایمان، رعایت اصول و قوانین نظامی و سنت های الهی لازم است. «قُلْتُمْ أَنِّي هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۶]

اشاره

وَ مَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَيَاذَنْ لِلَّهِ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۶۶)

و آنچه روز مقابله ی دو گروه (کفر و ایمان در احد) به شما وارد شد، به اذن خدا بود (تا شما را آزمایش کند) و مؤمنان را مشخص کند.

نکته ها:

خداوند برای هر کاری، علتی را مقرر کرده است و هر یک از شکست و پیروزی دلیلی دارند. علت شکست شما در احد این بود که سست شده و ناهماهنگی کردید و برای جمع آوری غنائم حرص ورزیدید، که در آیه قبل فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» این آیه می فرماید: هر یک از انتخاب های شما، میان اتحاد یا تفرقه، جدی بودن یا سست شدن، در مدار اراده ی الهی است. اوست که به شما قدرت انتخاب می دهد و هر راهی برگزینید، به همان نتیجه اش می رسید. «مَا أَصَابَكُمْ»، «فَيَاذَنْ لِلَّهِ»

پیام ها:

۱ شکست ها و پیروزی ها، به اراده ی خداوند محقق می شود که همان سنت های اوست. «فَيَاذَنْ لِلَّهِ»

ص: ۱۹۲

۲ حوادث تلخ و شیرین، میدان آزمایش و شناسایی انسان هاست. «لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۷]

اشاره

و لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ
لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ (۱۶۷)

و چهره ی منافقان معلوم شود، (کسانی که چون) به آنها گفته شد: بیایید شما (هم مثل دیگران) در راه خدا بجنگید و یا (لا اقل از حریم خود) دفاع کنید، گفتند:

اگر (فنون) جنگی را می دانستیم، حتماً از شما پیروی می کردیم. آنها در آن روز، به کفر نزدیک تر بودند تا به ایمان. با دهانشان چیزی می گویند که در دلشان نیست و خداوند به آنچه کتمان می کنند آگاه تر است.

نکته ها:

برای جمله ی «لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا» سه معنا شده است:

الف: حرکت شما برای احد در خارج از شهر، جنگ برابر نیست، بلکه یک نوع خودکشی است و لذا ما این را جنگ نمی دانیم و شرکت نمی کنیم.

ب: ما اگر فنون نظامی می دانستیم شرکت می کردیم.

ج: ما یقین داریم که جنگی رخ نخواهد داد و لذا شرکت در جبهه ضرورتی ندارد.

پیام ها:

۱ جبهه ی جنگ، چهره منافقان را افشا می سازد. «و لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا» ۲ رهبر باید مردم را برای مقابله با دشمن بسیج کند. «تَعَالَوْا قَاتِلُوا» ۳ جهاد، گاهی ابتدایی و برای برداشتن طاغوت هاست و گاهی دفاعی و برای حفظ جان و مال مسلمانان است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا» ۴ انگیزه ها و درجات و ارزش آنها متفاوت است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

۵ دفاع از وطن و جان، یک ارزش است. «أَوْ اذْفَعُوا» ۶ منافقان، موضع گیری های خودشان را توجیه می کنند. «لَوْ نَعْلَمُ فِتْلًا لَا تَبِعْنَاكُمْ» ۷ سر باز زدن از جبهه، نشانه ی کفر است. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۸ ایمان انسان در شرایط و زمان های مختلف فرق می کند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۹ همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبودند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۱۰ خداوند در باره ی منافقان، هم تهدید می کند و هم افساگری. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ»، «يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ» ۱۱ آنچه در احد برای همه کشف شد، گوشه ای از نفاق بود، بخش بیشترش را خدا می داند. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۸]

اشاره

الَّذِينَ قَالُوا لِيَا خَوَانِيهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۶۸)

منافقان کسانی هستند که (بعد از پایان جنگ احد، دست به تبلیغات یأس آور زده و در حالی که خود از جنگ سر باز زده و در خانه های) خود نشسته اند و در حق برادران خود گفتند: اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند. به آنان بگو: اگر راست می گوئید، مرگ را از خودتان باز دارید.

پیام ها:

۱ منافقان به هنگام حرکت مردم به جبهه ها، در خانه ها می نشینند. «وَ قَعَدُوا» ۲ منافقان، روحیه ی خانواده های شهدا را تضعیف می کنند. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا» ۳ منافقان، خود را رهبر فکری دیگران می دانند. «لَوْ أَطَاعُونَا» ۴ در جهان بینی منافقان، اصالت با زندگی مادی و رفاه است. «وَ قَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا» ۵ ایمان به مقدر بودن مرگ، سبب شجاعت و پذیرش رفتن به جبهه است و در

بینش منافقان، شهادت و سعادت اخروی جایگاه ندارد. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا» ۶ باید با تبلیغات سوء منافقان برخورد کرد. «قُلْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ» ۷ انسان نمی تواند مرگ را از خود دفع کند. «فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ» ۸ مرگ به دست خداست، جبهه یا خانه در مرگ نقش اصلی را ندارند. «فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۹]

اشاره

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (۱۶۹)

و هرگز گمان مبر آنها که در راه خدا کشته شده اند، مرد گانند؛ بلکه آنها زندگانی هستند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.

نکته ها:

ما بر مبنای قرآن که شهیدان را زنده می داند، به شهدای راه اسلام و خصوصاً شهدای کربلا سلام کرده، با آنان حرف می زنیم و توسل می جوئیم.

ابو سفیان در پایان جنگ احد با صدای بلند فریاد می زد: این هفتاد کشته ی مسلمانان در احد، به عوض هفتاد کشته ی ما در جنگ بدر. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کشته های ما در بهشت جای دارند، ولی کشتگان شما در دوزخند. (۱)

نکاتی پیرامون شهید و شهادت

۱ در روایات آمده است که شهید، هفت ویژگی اعطایی از جانب خداوند دارد:

اولین قطره ی خونش، موجب آمرزش گناهانش می گردد. سر در دامن حورالعین می نهد. به لباس های بهشتی آراسته می گردد. معطر به خوش بوترین عطرها می شود. جایگاه خود را در بهشت مشاهده می کند. اجازه ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می شود. پرده ها کنار رفته و به وجه خدا نظاره می کند. (۲)

ص: ۱۹۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. وسائل، ج ۱۱، ص ۱۰.

۲ پیامبر صلی الله علیه و آله از شخصی شنید که در دعا می گوید: «اسئلك خیر ما تسئل» خدایا! بهترین چیزی که از تو درخواست می شود به من عطا کن، فرمود: اگر این دعا مستجاب شود، در راه خدا شهید می شود. (۱)

۳ در روایت آمده است: بالا-تر از هر نیکی، نیکوتری هست، مگر شهادت که هر گاه شخصی شهید شود، بالا-تر از آن خیری متصور نیست. (۲)

۴ در روز قیامت، شهید مقام شفاعت دارد. (۳)

۵ از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: در قیامت لغزش های شهید به خودش نیز نشان داده نمی شود. (۴)

۶ شهادت صف اول حمله و خط شکن، مقامشان برتر است. (۵)

۷ مجاهدان از درب مخصوص وارد بهشت می شوند (۶) و قبل از همه به بهشت می روند (۷) و در بهشت جایگاه مخصوصی دارند. (۸)

۸ تنها شهید است که آرزو می کند به دنیا بیاید و دوباره شهید شود. (۹)

۹ بهترین و برترین مرگ ها، شهادت است. (۱۰)

۱۰ هیچ قطره ای محبوب تر از قطره ی خونی که در راه خدا ریخته شود، در نزد خداوند نیست. (۱۱)

۱۱ در قیامت، شهید سلاح به دست، با لباس رزم و بوی خوش به صحنه می آید و فرشتگان به او درود می فرستند. (۱۲)

۱۲ امامان ما شهید شدند. بسیاری از انبیا و رهروان و پیروان آنان نیز شهید شدند.

«وَكَأَيُّنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ» (۱۳)

«يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ» (۱۴)

ص: ۱۹۶

۱-۱. مستدرک، ج ۲، ص ۲۴۳.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۶۱.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۵.

۴-۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۹.

۵-۵. میزان الحکمه.

۶-۶. بحار، ج ۹۷، ص ۸.

- ٧-٧. بحار، ج ٩٧، ص ١١.
- ٨-٨. تفسير نور الثقلين، ج ٢، ص ٢٤١.
- ٩-٩. كنز العمال، ج ٤، ص ٢٩٠.
- ١٠-١٠. بحار، ج ١٠٠، ص ٨.
- ١١-١١. وسائل، ج ١١، ص ٦.
- ١٢-١٢. بحار، ج ٩٧، ص ١٣.
- ١٣-١٣. آل عمران، ١٤٦.
- ١٤-١٤. بقره، ٦١.

۱۳ حضرت علی علیه السلام با داشتن دهها فضیلت اختصاصی، تنها وقتی که در آستانه‌ی شهادت قرار گرفت فرمود: «فزت و رب الكعبه» او اول کسی بود که ایمان آورد، جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابید، برادر پیامبر شد، تنها خانه او به مسجد پیامبر درب داشت، پدر امامان و همسر زهرا علیها السلام بود. بت شکن بود، ضربت روز خندق او، از عبادت ثقلین افضل شد. اما در هیچ یک از موارد مذکور نفرمود: «فزت» ۱۴ علی علیه السلام می فرمود: قسم به خدایی که جان فرزند ابو طالب در دست اوست، تحمّل هزار ضربه شمشیر در راه خدا، آسان تر از مرگ در رختخواب است. (۱)

۱۵ علی علیه السلام در جنگ احد ناراحت بود که چرا به شهادت نرسیده است تا اینکه مژده شهادت در آینده را از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دریافت نمود.

۱۶ شهید مطهری در کتاب حماسه حسینی می نویسد: سخاوتمند، هنرمند و عالم؛ مال، هنر و علم خود را که بخشی از وجود اوست جاودانه می کند، اما شهید، خودش را جاودانه می کند. (۲)

۱۷ در عالم حیوانات نیز گوسفند مرده بی ارزش است، گوسفندی که به سوی قبله و با نام خدا ذبح شود، ارزش دارد.

۱۸ همان گونه که کور، مفهوم بینایی را درک نمی کند، زندگان دنیا حیات شهدا را درک نمی کنند.

۱۹ وقتی انفاق مال در راه خدا، قابلیت رشد تا هفتصد برابر و بیشتر را دارد، دادن خون و جان، در راه خدا چگونه است؟

پیام ها:

۱ شهادت، پایان زندگی نیست، آغاز حیات است. بسیاری از زندگان مرده اند، ولی کشتگان راه خدا زنده اند. «بَلِّ أُولَئِكَ» ۲ شهادت، باختن و از دست دادن نیست؛ بلکه یافتن و به دست آوردن است.

ص: ۱۹۷

۱- ۱). نهج البلاغه.

۲- ۲). حماسه حسینی، ج ۳، ص ۴۰.

«يُزْرَقُونَ» ۳ کشته شدن، آن گاه ارزشمند است که در راه خدا باشد. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ تصوّر هلاکت و یا خسارت برای شهید، تفکری انحرافی است که باید اصلاح شود. «لَا تَحْسَبَنَّ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۰]

اشاره

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۷۰)

آنان بخاطر آنچه خداوند از فضلش به آنها داده، شادمانند و به کسانی که به دنبال ایشانند، ولی هنوز به آنها ملحق نشده اند، مژده می دهند که نه ترسی بر آنها است و نه غمی خواهند داشت.

نکته ها:

در روایات آمده است: مؤمنان واقعی که قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام را با هیچ کتاب و رهبر دیگری عوض نمی کنند، مشمول بشارت این آیه هستند. همچنین استفاده می شود که زندگی برزخی یک زندگی واقعی دارای رزق و حیات و شادی و بشارت است. و مراد از آن تنها باقی ماندن نام نیک در تاریخ نیست.

پیام ها:

۱ شادی شهدا به الطاف الهی است، نه عملکرد خودشان. «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۲ شهدا الطاف الهی را تفضّل الهی می دانند، نه پاداش خون خود. «مِنْ فَضْلِهِ» ۳ شهدا از همزمان خود دل نمی کنند و آینده خوب را به آنها بشارت می دهند.

«يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۴ شهدا زندگی جمعی دارند، به یکدیگر ملحق می شوند و در انتظار ملحق شدن دیگران هستند. «يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ» ۵ علاقه به سعادت دیگران و ملحق شدن آنان به کاروان عزّت و شرف، یک

ارزش است. «وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا» ۶ کامیابی شهدا، همیشگی است و هرگز غم از دست دادن نعمتی را ندارند.

«أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۱]

اشاره

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۷۱)

به نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مؤمنان را تباہ نمی کند، (آیندگان را) مژده می دهند.

پیام ها:

۱ در عالم برزخ، بشارت و شادمانی وجود دارد. «يَسْتَبْشِرُونَ» ۲ شهدا به نعمت و فضلی می رسند که برای ما شناخته نیست. کلمه «بِنِعْمَةٍ» و «فَضْلٍ» نکره آمده است.

۳ پاداش عملکرد مؤمنان، بیمه شده است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ وعده ی تضمین پاداش، انگیزه عمل است. «لَا يُضِيعُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۲]

اشاره

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۲)

آنان که دعوت خدا و رسول را (برای شرکت دوباره در جهاد علیه کفار) پذیرفتند، با آنکه جراحاتی به آنان رسیده بود، برای نیکوکاران و پرهیزکاران آنها، پاداش بزرگی است.

نکته ها:

کفار قریش، پس از پیروزی در احد بسوی مکه بازگشتند. در بین راه به این فکر افتادند که چه بهتر است به مدینه بازگردیم و باقیمانده مسلمانان را نیز از بین

بیریم، تا کار اسلام یکسره شود. این خیر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید. آن حضرت فرمان بسیج داد و فرمود: شرکت کنندگان در احد حرکت کنند. مسلمانان آماده شدند.

ابو سفیان وقتی از بسیج عمومی مسلمانان آگاه شد، گمان کرد که لشکر تازه نفسی مهیا شده است تا شیرینی پیروزی احد را بر کام آنان تلخ کند، لذا از حمله ی مجدد منصرف شد و به سرعت به طرف مکه حرکت نمود.

در تاریخ می خوانیم که در جنگ احد حضرت علی علیه السلام بیش از شصت زخم و جراحت برداشت، ولی لحظه ای دست از یاری پیامبر برنداشت. در تفسیر کنز الدقائق آمده است که این آیه درباره ی حضرت علی علیه السلام و نه نفر دیگر نازل شده است.

پیام ها:

۱ مؤمنان واقعی، در سخت ترین شرایط نیز دست از یاری اسلام بر نمی دارند.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۲ شرکت مجروحان در جبهه، مایه ی تشویق و تقویت روحیه افراد سالم است.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۳ اطاعت از رسول خدا، همچون اطاعت از خداست. «اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۴ شرکت مجروحان در جبهه، نشانه ی وفاداری و عشق و معرفت کامل آنان به مکتب و رهبر و هدف است. «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۵ گاهی شرایط جنگ به گونه ای است که حتی مجروحان نیز باید حاضر شوند.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۶ هر چه عمل دشوارتر باشد، قابل ستایش بیشتری است. «اسْتَجَابُوا» ، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۷ حضور در جبهه و مجروح شدن، اگر همراه با تقوی نباشد بی ارزش است.

«لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۸ برخی از اصحاب پیامبر که در جبهه هم شرکت کرده اند، از سلامت فکر و

تقوی دور شدند. «لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا» ۹ رزمنده ای قابل ستایش است که:

الف: از جنگ خسته نشود. «اسْتِجَابُوا»، «مَنْ بَعِدَ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ب: اهل کار نیک باشد. «لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ» ج: از فرمان خدا و رسول تخلف نکند. «وَ اتَّقُوا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۳]

اشاره

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ (۱۷۳)

مؤمنان کسانی هستند که (چون) مردم (منافق) به ایشان گفتند: بی شک مردم (کافر مکه) بر ضد شما گرد آمده (و بسیج شده) اند، پس از آنان بترسید، (آنها به جای ترس) بر ایمانشان بیافزود و گفتند: خداوند ما را کفایت می کند و او چه خوب نگهبان و یابوری است.

نکته ها:

عوامل تبلیغاتی دشمن و برخی از مردمان ساده اندیش و ترسو، به رزمندگان و مجاهدان تلقین و نصیحت می کنند که دشمن قوی است و کسی نمی تواند حریف آنان بشود، پس بهتر است درگیر جنگ نشوید. اما مسلمانان واقعی، بدون هیچ ترس و هراسی، با آرامش خاطر و با توکل به خداوند، به آنان پاسخ می گویند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: تعجب می کنم از کسی که می ترسد، چرا به گفته ی خداوند «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ» پناه نمی برد. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر تبلیغات تو خالی دشمن نهراسید. «فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» ۲ در جبهه ها، مواظب افراد نفوذی دشمن باشید. «فَاخْشَوْهُمْ»

ص: ۲۰۱

۳ قوی ترین اهرم در برابر تهدیدات دشمن، ایمان و توکل به خداست. «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ» ۴ مؤمن وقتی در گرداب بلا قرار می گیرد، توکل و اتصال خود را با خدا بیشتر می کند. «فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» ۵ هم حرکت و تلاش لازم است، هم ایمان و توکل. «اسْتَجَابُوا»، «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۴]

اشاره

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ (۱۷۴)

پس (این مجروحینی که برای بار دوم آماده دفاع شدند؛ بدون رخ دادن عملیاتی) با نعمت و فضل خداوند (به مقر خود) بازگشتند، در حالی که هیچ گزندی به آنها نرسید و (هم چنان) از رضای پروردگار پیروی کردند و خداوند صاحب فضل بزرگی است.

نکته ها:

پس از آنکه مجروحان جنگ احد، به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بار دیگر برای دفاع از اسلام بسیج شده و تا منزلگاه حمراءالاسد در تعقیب دشمن رفتند، دشمنان از آمادگی و روحیه ی مسلمانان به هراس افتاده، از هجوم مجدد منصرف شده و بازگشتند. این آیه در تقدیر از رزمندگان مجروح و مخلص جنگ احد است.

پیام ها:

۱ حرکت در مسیر انجام وظیفه، همراه با توکل به خدا، سبب تبدیل مشکلات به آسانی می شود. «فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ...» ۲ چه بسیار کسانی که در راه خدا، به استقبال خطر رفته و سالم برگشته اند. «لَّمْ يَمَسَّسْهُمْ سُوءٌ» ۳ برای مردان خدا اصل رضایت الهی است، نه شهادت. «لَّمْ يَمَسَّسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا

ص: ۲۰۲

۴ فضل بزرگ خدا، نصیب شرکت کننده در جبهه است. «وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۵]

اشاره

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا مِنِّي إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷۵)

این شیطان است که دوستان خویش را (از قدرت کفار) می ترساند، پس اگر ایمان دارید از آنان نترسید و فقط از (مخالفت) من بترسید.

پیام ها:

۱ هر گونه شایعه ای که مایه ی ترس و یأس مسلمانان گردد، شیطانی است. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۲ شیوه ی ارباب و تهدید، سیاست دائمی قدرت های شیطانی است. «يُخَوِّفُ» ۳ افراد ترسوی میدان های نبرد، یار شیطان و تحت نفوذ شیطانند. «يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۴ مؤمنان شجاع، از ولایت شیطان دورند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۵ ترس از خدا، زمینه ی فرمان پذیری و ترس از غیر خدا، زمینه ی فرمان گریزی است. «فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا مِنِّي» (با توجه به آیات قبل) ۶ مؤمن واقعی از غیر خدا نمی ترسد و می داند که ایمان از شجاعت جدا نیست.

«وَخَافُوا مِنِّي إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۶]

اشاره

وَلَا يَخْزُنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنُضْضُوا لَدُنَّا أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِزْبًا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۷۶)

و(ای پیامبر!) کسانی که در کفر می شتابند، ترا اندوهگین نکنند. آنان هرگز به خداوند ضرری نمی زنند. خداوند خواسته است که برای آنها هیچ بهره ای در قیامت قرار ندهد و برای آنان عذابی بزرگ است.

گویا شرکت کنندگان در جنگ احد، از همدیگر می پرسیدند: حال که ما شکست خوردیم و کفار پیروزمندان به مکه برگشتند، چه خواهد شد؟ آیه در پاسخ آنان می فرماید: ناراحت نباشید، این مهلت الهی است تا پیمان کفرشان پر شود و دیگر حظی در آخرت نداشته باشند.

پیام ها:

۱ آرامش خود را حفظ کنید، که تلاش های کفار در محو اسلام بی اثر است.

﴿لَا يَحْزُنُكَ﴾

﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ ۲ کفر انسان ها، اندک ضرری به ساحت قدس خدا نمی زند. ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾ ۳ حضور در میدان کفر، انسان را از قابلیت توبه و دریافت رحمت الهی محروم می کند. ﴿أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْمَآخِرَةِ﴾ ۴ مهلت دادن به کفار، سنت الهی است، نه آنکه نشانه ی ناآگاهی و یا ناتوانی خداوند باشد. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْمَآخِرَةِ﴾ ۵ محرومیت انسان در آخرت، ناشی از عملکرد او در دنیا است. ﴿يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾ ، ﴿أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْمَآخِرَةِ﴾ ۶ هم فضل الهی بزرگ است و هم قهر او. (در دو آیه قبل، نسبت به مجروحانی که به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله به جبهه رفتند، از فضل عظیم الهی بشارت داد و در این آیه نسبت به کفار سرسخت، عذاب عظیم را یادآور می شود). ﴿لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۷]

اشاره

﴿إِنَّ الَّذِينَ إِشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (۱۷۷)

قطعاً کسانی که ایمان را با کفر معامله کردند، هرگز به خداوند ضرری نمی رسانند و برای آنان عذاب دردناکی است.

نکته ها:

در قرآن مسأله ی خرید و فروش و سود و زیان سرمایه عمر، بارها تکرار شده است. قرآن، دنیا را بازار می داند و مردم را فروشنده و عقاید و اعمال انسان را در طول عمر، کالای این بازار. در این بازار، فروش اجباری است ولی انتخاب مشتری با انسان است. یعنی ما نمی توانیم آنچه را داریم، از قدرت و عمل و عقیده رها بگذاریم، ولی می توانیم مسیر عقاید و کردار را سودبخش یا زیان آور قرار دهیم.

در قرآن از عده ای ستایش شده که جان خود را با خدا معامله می کنند و در عوض بهشت و رضوان می گیرند، و از عده ای انتقاد شده که بخاطر انحراف و انتخاب سوء یا سودی نمی برند؛ «فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱) و یا دچار خسارت می شوند؛ «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» و در بعضی از آیات همچون آیه ی فوق، کسانی که ایمان خود را با کفر معامله می کنند، تحقیر می شوند و در مقابل به مؤمنان دلداری داده می شود که ارتداد آنها، به خدا و راه خدا هیچ ضرری نمی زند.

پیام ها:

۱ سرمایه اصلی انسان، ایمان و یا زمینه های فطری ایمان است. «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» ۲ در یک انقلاب عقیدتی و فرهنگی، از ریزش های جزئی نگران مباشید.

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ»

«لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۸]

اشاره

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (۱۷۸)

و کسانی که کافر شدند، مپندارند مهلتی که به آنان می دهیم برایشان خوب است، همانا به آنان مهلت می دهیم تا بر گناه (خود) بیفزایند و برای آنان عذابی خوارکننده است.

ص: ۲۰۵

قرآن، واژه ی «گمان نکنید» را بارها خطاب به کفار و منافقین و افراد سست ایمان بکار برده، و این بخاطر آن است که این افراد از واقع بینی و تحلیل درست و روشن ضمیری لازم محرومند. آنها آفرینش را بیهوده، شهادت را نابودی، دنیا را پایدار، عزت را در گرو تکیه به کفار و طول عمر خود را مایه ی خیر و برکت می پندارند که قرآن بر همه ی این پندارها قلم بطلان کشیده است.

اهل کفر، داشتن امکانات، بدست آوردن پیروزی ها و زندگی در رفاه خود را نشان شایستگی خود می دانند، در حالی که خداوند آنان را به دلیل آلودگی به کفر و فساد، مهلت می دهد تا در تباهی خویش غرق شوند.

در تاریخ می خوانیم که وقتی یزید امام حسین علیه السلام را به شهادت رساند، خاندان آن حضرت را همراه زینب کبری علیها السلام به اسارت به شام بردند. یزید در مجلس خود با غرور تمام خطاب به حضرت زینب گفت: «دیدید که خدا با ماست»، حضرت در پاسخ او، این آیه را خواند و فرمود: من ترا پست و کوچک و شایسته هر گونه تحقیر می دانم. هر آنچه می خواهی انجام بده، ولی به خدا سوگند که نور خدا را نمی توانی خاموش کنی. آری، برای چنین افراد خوشگذرانی، عذاب خوار کننده آماده شده، تا عزت خیالی و دنیایی آنان، با خواری و ذلت در آخرت همراه باشد.

مجرمان دو گونه اند: گروهی که قابل اصلاحند و خداوند آنها را با موعظه و حوادث تلخ و شیرین، هشدار داده و بیدار می کند، و گروهی که قابل هدایت نیستند، خداوند آنها را به حال خویش رها می کند تا تمام قابلیت های آنان بروز کند. به همین جهت امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: مرگ برای کفار یک نعمت است، زیرا هر چه بیشتر بمانند زیادتر گناه می کنند.

(۱)

حضرت علی علیه السلام درباره ی «إِنَّمَا نُقَالِي لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا» فرمود: چه بسیارند کسانی که

ص: ۲۰۶

احسان به آنان (از جانب خداوند)، استدراج و به تحلیل بردن آنان است و چه بسیارند کسانی که به خاطر پوشانده شدن گناه و عیوبشان، مغرورند و چه بسیارند افرادی که به خاطر گفته های خوب درباره آنان مفتون شده اند. خداوند هیچ بنده ای را به چیزی همانند «املاء» مبتلا نکرده است. (۱)

پیام ها:

۱ کفر، مانع شناخت حقیقت است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا...» ۲ کوتاه یا بلند بودن عمر و زمان رفاه، بدست خداست. «نُمَلِي لَهُمْ»، «نُمَلِي لَهُمْ» ۳ همه ی انسان ها دنبال خیر هستند، لکن بعضی در مصداق اشتباه می کنند.

«لَا يَحْسَبَنَّ»

، «خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ» ۴ مهلت های الهی، نشانه ی محبوبیت نیست. «لَا يَحْسَبَنَّ»، «خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ» ۵ نعمت ها به شرطی سودمند هستند که در راه رشد و خیر قرار گیرند، نه شرّ و گناه. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا» ۶ طول عمر مهم نیست، بهره از عمر مهم است. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ» امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق چنین می فرماید: خدایا! اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد شد، آن را کوتاه بگردان.

۷ زود قضاوت نکنید، پایان کار و آخرت را نیز به حساب بیاورید. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ خَيْرٌ»، «وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ» ۸ رفاه و حاکمیت ستمگران، نشانه ی رضای خداوند از آنان نیست. چنان که دلیلی بر سکوت ما در برابر آنان نمی باشد. «نُمَلِي لَهُمْ»، «لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ» ۹ عذاب های آخرت، انواع و مراحل متعدّد دارد. «عَذَابٌ أَلِيمٌ» در آیه قبل، و «عَذَابٌ مُّهِينٌ» در این آیه.

ص: ۲۰۷

اشاره

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۹)

خداوند بر آن نیست که (شما) مؤمنان را بر آن حالی که اکنون هستید رها کند، مگر اینکه (با پیش آوردن آزمایش های پی در پی،) ناپاک را از پاک جدا کند. و خداوند بر آن نیست که شما را بر غیب آگاه سازد، ولی از پیامبران، هر که را بخواهد (برای آگاهی از غیب) بر می گزیند، پس به خدا و پیامبران ایمان آورید و (بدانید) اگر ایمان آورده و تقوا پیشه کنید، پس برای شما پاداش بزرگی خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، آخرین آیه درباره ی جنگ احد است که می فرماید: جهان یک آزمایشگاه بزرگ است و چنین نیست که هر کس ادعای ایمان کند رها شود و در جامعه به طور عادی زندگی کند، بلکه شکست ها و پیروزی ها، برای شناخته شدن نهان انسان هاست. بعضی مؤمنان خواستار آگاهی از غیب و نهان انسان ها بودند و می خواستند از طریق غیب منافقان را بشناسند، نه از طریق آزمایش که این آیه می فرماید: راه شناخت، آزمایش است نه غیب، و شناسایی خوب و بد، از طریق آزمایش های تدریجی صورت می گیرد. چون اگر به علم غیب، افراد بد و خوب شناخته شوند، شعله ی امید خاموش و پیوندهای اجتماعی گسسته و زندگی دچار هرج و مرج می شود.

پیام ها:

۱ خداوند، کفار را به حال خود رها می کند؛ «نُمَلِي لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا» ولی مؤمنان را رها نمی کند. «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲ جداسازی پاک از پلید، از سنت های الهی است. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ» ۳ ایمان و کفر افرا، از امور درونی و غیبی است که باید از طریق آزمایش ظاهر شود، نه علم غیب. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ» ۴ زندگی با مردم باید بر اساس ظاهر آنان باشد، آگاهی بر اسرار مردم، زندگی را فلج می کند. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ» ۵ علم غیب، مخصوص خداست و فقط به بعضی از پیامبران برگزیده اش، آن هم در حد اطلاع بر غیب نه تمام ابعاد آن، بهره ای داده است. «لِيُطْلِعَكُمْ» ۶ هر چند زندگی باید به نحو عادی سپری شود، ولی خدا به افرادی علم غیب را عطا می کند. «وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ» ۷ درجات انبیا یکسان نیست. «يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ» ۸ خداوند علم غیب را به کسانی می دهد که از جانب او صاحب رسالتی باشند.

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»

۹ ایمان قلبی باید همراه با تقوای عملی باشد. «تَوَمَّنُوا وَ تَتَّقُوا» ۱۰ طیب و پاکی اصالت داشته و پایدار است، ولی خبث عارضی و رفتنی است.

«يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ»

جدا کردن ناپاک از پاک، نشانه عارضی بودن ناپاک است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۰]

اشاره

«وَ لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (۱۸۰)

و کسانی که نسبت به (انفاق) آنچه خداوند از فضلش به آنان داده، بخل می ورزند، گمان نکنند که (این بخل) برای آنان بهتر است، بلکه آن برایشان بدتر است. به زودی آنچه را که بخل کرده اند در روز قیامت، (به صورت) طوقی بر گردنشان آویخته می شود. و میراث آسمان ها و زمین مخصوص خداست و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

۱ واقع بین باشید و از خیال و گمان انحرافی دوری کنید. «لَا يَحْسَبَنَّ» ۲ مال که از آن تو نیست، پس بخل چرا؟ «أَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۳ سرچشمه ی بخل، ناآگاهی و تحلیل غلط از خیر و شر است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»، «خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» ۴ یکی از وظایف انبیا، اصلاح بینش و تفکر انسان هاست. «لَا يَحْسَبَنَّ»، «هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» ۵ حب دنیا، شرور را نزد انسان خیر جلوه می دهد. «لَا يَحْسَبَنَّ»، «هُوَ خَيْرًا» ۶ در قیامت، برخی جمادات نیز محشور می شوند. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۷ معاد، جسمانی است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۸ قیامت، صحنه ی ظهور خیر و شر واقعی است. «هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۹ انسان، در تصرف اموال خود آزاد مطلق نیست. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۱۰ قیامت، صحنه ی تجسم عمل است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» در حدیث آمده است: هر کس زکات مال خود را ندهد، در قیامت اموالش به صورت مار و طوقی بر گردنش نهاده می شود. (۱)

۱۱ زمان برپایی قیامت، دور نیست. «سَيُطَوَّقُونَ» ۱۲ اسیر مال شدن در دنیا، موجب اسارت در آخرت است. «سَيُطَوَّقُونَ» ۱۳ بدترین نوع شکنجه، شلاق خوردن از دست محبوب هاست. آنچه را در دنیا بخل ورزیده ایم، همان مایه ی عذاب ما می شود. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۱۴ خداوند هم صاحب میراث ماندگار دنیاست و هم نیازمند انفاق ما نیست.

پس دستور انفاق، برای سعادت خود ماست. «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۱۵ وارث واقعی همه چیز و همه کس خداست. ما با دست خالی آمده ایم و با

ص: ۲۱۰

دست خالی می رویم، پس بخل چرا؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۲]

اشاره

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (۱۸۱) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۱۸۲)

همانا خداوند سخن کسانی را که گفتند: خدا فقیر است و ما توانگریم، شنید. به زودی این سخن آنان، و به ناحق کشتن آنان پیامبران را، خواهیم نوشت و به آنان خواهیم گفت: بچشید عذاب آتش سوزان را.

آن (عذاب) به سبب دست آورد قبلی خودتان است و همانا خداوند نسبت به بندگان، ستمگر نیست.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله نامه ای به یهود بنی قینقاع نوشت و آنان را به ایمان، نماز، زکات و انفاق، دعوت کرد. وقتی این نامه به دست دانشمند یهودیان به نام «فتحاص» در محل تدریس او رسید، رو به شاگردان و حاضران کرد و با استهزا گفت: طبق این دعوت، خدا فقیر است و ما غنی هستیم. او از ما قرض می خواهد و وعده ی ربا و اضافه می دهد! یهودیان زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله چون به رفتار نیاکان خود در مورد قتل انبیا راضی بودند، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز می دهد. «وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ» امام باقر علیه السلام در پاره ی این آیه فرمودند: کسانی که امام را نسبت به آنچه به او می دهند فقیر می دانند، نظیر کسانی هستند که می گویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» (۱)

ص: ۲۱۱

۱ خدا همه ی گفته ها را می شنود، پس هر حرفی را بر زبان نیاوریم. «لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ» ۲ جهل و غرور، مرز و نهایت ندارد، تا آنجا که بشر ناتوان نیازمند می گوید:

خداوند فقیر است و ما غنی هستیم. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» ۳ احساس غنا و بی نیازی، زمینه ی سرپیچی از فرامین الهی و استهزای آنهاست.

«نَحْنُ أَغْنِيَاءُ»

۴ برخی کوته فکر، گمان می کنند ریشه ی دستورات الهی نیاز است. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» ۵ همه ی گفتارها و کردارها ثبت می شود. «سَيَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ قَتَلَهُمْ» ۶ گناه یاوه گویی درباره ی خداوند، هم سنگ گناه کشتن انبیاست. «قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» ، «وَ قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءُ» ۷ ملاک ارزیابی گفتار و کردار، از هر کس که باشد، حق است. حتی کشتن پیامبران چون ناحق است مورد کیفر واقع می شود. «قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءُ بِغَيْرِ حَقٍّ» ۸ انسان در انجام عمل آزاد است، لذا کارها به خود او نسبت داده می شود.

«قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ»

۹ پاداش و کیفر الهی، بر طبق عدالت و بر اساس اعمال آزادانه و آگاهانه خود انسان است. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ» ۱۰ کیفرهای الهی، ظلم خدا بر بشر نیست، بلکه ظلم بشر بر نفس خویشان است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ» ۱۱ اگر خداوند افراد بخیل و قاتلان انبیا را مجازات نکند، به فقرا و انبیا ظلم کرده است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۳]

اشاره

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۸۳)

ص: ۲۱۲

کسانی که گفتند: همانا خداوند از ما پیمان گرفته که به هیچ پیامبری ایمان نیاوریم، مگر آنکه (به صورت معجزه) یک قربانی برای ما بیاورد، که آتش (صاعقه آسمانی) آن را بخورد! بگو: (این حرف ها بهانه است)، بی گمان پیامبرانی پیش از من، با دلائل روشن و (حتی) با همین (پیشنهادی) که گفتید، برای شما آمدند، پس اگر راست می گوئید چرا آنان را کشتید؟

نکته ها:

برخی برای فرار از قبول اسلام، بهانه تراشی نموده و می گفتند: خداوند از ما تعهد گرفته تنها به پیامبری ایمان بیاوریم که حیوانی را قربانی کند و صاعقه ی آسمانی آن قربانی را در برابر چشم مردم بسوزاند، تا به پیامبری او یقین کنیم. این آیه نازل شد تا پیامبر صلی الله علیه و آله به آن بهانه تراشان لجوج بگوید: اگر شما راست می گوئید، چرا به پیامبران قبل از من که علاوه بر انواع معجزات، آنچه را شما درخواست می کنید به شما عرضه کردند، ایمان نیاوردید؟ امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: میان یهودیان بهانه جوی زمان پیامبر اسلام و یهودیانی که انبیا را می کشتند، پانصد سال فاصله بوده است، اما به خاطر رضایت آنان بر قتل نیاکان، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز داده است. (۱)

در تورات، کتاب اول پادشاهان، باب ۱۸ جمله ۳ و ۴، ماجرای به شهادت رساندن انبیای بنی اسرائیل آمده است. همچنین در سفر لاویان، باب ۹ جمله ی دوم، موضوع قربانی قوچ آمده است.

پیام ها:

۱ فرار از پذیرش حق را با عناوین مذهبی توجیه نکنید. «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ» ۲ یهود، موسی را آخرین پیامبر نمی دانستند، بلکه می گفتند: عهد خدا با ما آن بوده است که پیامبر بعدی، چنین و چنان باشد. «عَهْدَ إِلَيْنَا»، «يَأْتِينَا بَقُرْبَانٍ»

ص: ۲۱۳

۳ انسانی که روحیه ی استکباری پیدا کرد، هم به خدا تهمت می زند؛ «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا» و هم تسلیم هیچ پیامبری نمی شود؛ «أَلَا- نُؤْمِنُ لِرَسُولٍ» و هم توقع دارد که معجزه ها، مطابق تمایلات و خواست های او باشد. «حَتَّىٰ يَأْتِينَا بَقُرْبَانٍ» ۴ قربانی حیوان، تاریخی بس طولانی دارد. «...بِقُرْبَانٍ» ۵ سوابق هر گروه و ملتی، بهترین گواه بر صدق یا کذب ادعای آنهاست.

«جَاءَ كُمْ»

، «بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ» ۶ بهانه تراشی مخالفان، در طول تاریخ شبیه هم است. «وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ» ۷ استدلال و احتجاج پیامبر با یهود، به تعلیم خداوند بود. «قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ» ۸ گاهی برای اثبات یا حقیقت یک امر یا مصلحت مهم تر باید اموالی فدا شود.

آری، اگر مالی آتش گرفت ولی چشمی بیدار و یا دلی روشن شد، اسراف نخواهد بود. «قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ»، «بِالَّذِي قُلْتُمْ...» ۹ رضایت بر گناه نیاکان، سبب شریک شدن در جرم آنان است. «فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۴]

اشاره

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (۱۸۴)

(بنا بر این) پس اگر تو را تکذیب کردند (چیز تازه ای نیست، زیرا) انبیای قبل از تو نیز که همراه با معجزات و نوشته ها و کتاب روشنگر آمده بودند، تکذیب شدند.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ گذشتگان، روحیه ی صبر و مقاومت را در انسان بالا می برد.

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۲ تمام انبیا، مخالفانی داشته اند. «كُذِّبَ رَسُولٌ» ۳ حرکت انبیا در طول تاریخ، یک حرکت فرهنگی، فکری و اعتقادی بوده است. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ» ۴ معجزات پیامبران متنوع بوده اند، ولی اصول همه ی ادیان یکی بوده است.

ص: ۲۱۴

کلمه ی «بِالْبَيِّنَاتِ» جمع، ولی «الْكِتَابِ» مفرد آمده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۵]

اشاره

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ (۱۸۵)

هر کسی چشنده ی مرگ است. و بی گمان روز قیامت پاداش های شما به طور کامل پرداخت خواهد شد. پس هر کس از آتش بر کنار شد و به بهشت وارد گشت، قطعاً رستگار است و زندگانی دنیا، جز مایه ی فریب نیست.

نکته ها:

این آیه به پیامبر و دیگر مصلحان که مورد آزار و اذیت و تکذیب کفار قرار می گیرند، روحیه ی صبر و مقاومت می بخشد، زیرا می فرماید: همه می میرند و لجاجت ها موقتی است و پاداش تحمل این مشکلات را خداوند بی کم و کاست عطا می کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» فرمودند: همه ی اهل زمین و آسمان می میرند و فقط ملک الموت و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل باقی می مانند، سپس ملک الموت مأمور می شود که روح آنان را نیز بگیرد و تنها خود باقی می ماند و خداوند به او خطاب می کند که بمیر، او نیز می میرد. (۱) و همچنین آن حضرت فرمودند: کسی که مرگ را نچشیده و کشته شده، به دنیا برگردانده می شود تا مرگ را بچشد. (۲)

پیام ها:

۱ مرگ در راه است، پس این همه لجاجت و استکبار در برابر حق، برای چه؟ «كَذَّبُوكَ»، «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

ص: ۲۱۵

۱- ۱. کافی، ج ۳، ص ۲۵۶.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۰۲.

۲ مرگ، عدم نیست، یک امر وجودی است که قابل چشیدن است، راه انتقال از دنیا به آخرت است. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» ۳ گناهان و عوامل سوق دهنده به دوزخ، دارای جاذبه هایی است که باید انسان با نیروی ایمان و عمل صالح خود را برهانند. «زُخْرَجَ عَنِ النَّارِ» ۴ جزای کامل در آخرت است، و پاداش های دنیوی بی ارزش. «تَوْفُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، «مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۶]

اشاره

لَتَبْلُؤَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْتَمِعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيراً وَ إِن تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۸۶)

قطعاً شما در اموال و جان های خویش آزمایش خواهید شد و از کسانی که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و از کسانی که شرک ورزیده اند، آزار بسیاری می شنوید و اگر صبوری و پرهیزگاری پیشه کنید، پس قطعاً آن (صبر، نشانه ی) عزم استوار شما در کارهاست.

نکته ها:

وقتی مسلمانان از مکه به مدینه مهاجرت کردند، مشرکان دست تجاوز به اموال آنان گشودند، چنان که به هر کس نیز دست می یافتند، او را مورد آزار قرار می دادند.

از طرف دیگر، در مدینه هم یهودیان به آنها زخم زبان می زدند و حتی برخی با کمال بی شرمی برای زنان و دختران مسلمان، غزل سرایی کرده و یا آنها را هجو می نمودند. سردمداری این جریان با شخصی به نام کعب بن اشرف بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور قتل وی را صادر نمود. این آیه ضمن تسلی خاطر دادن به مسلمانان، از آنان می خواهد در برابر آزار دشمنان صبر و تقوی پیشه کنند که مایه ی استواری آنان در ایمان می گردد.

امام رضا علیه السلام پرداخت زکات را یکی از مصادیق آزمایش در اموال دانستند که در

پیام ها:

۱ آزمایش، یک سنت جدی الهی است، خود را آماده کنیم. (حرف لام در اول و حرف نون مشدد در آخر «لَتَبْلُوَنَّ» نشانه ی جدی بودن مسئله است.) ۲ یاد مرگ و زودگذری دنیا، مسائل را برای انسان آسان می کند. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»، «لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ» ۳ بیشترین ابزار آزمایش، مال و جان است. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» ۴ علاوه بر پذیرش خطر جان و مال، باید خود را برای شنیدن انواع نیش ها و تحقیرها آماده کرد. «وَلَتَشِيءَنَّ...» ۵ شنیدن تحقیر و هجو، و آزار دیدن از دشمن، یکی از وسایل آزمایش است.

«لَتَبْلُوَنَّ»

«وَلَتَسْمَعَنَّ»، «أَذَى كَثِيرًا» ۶ برای رسیدن به اهداف مقدس، گاهی باید همه گونه سختی را تحمل کرد.

ضربه به مال، جان، حیثیت و آبرو. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَشِيءَنَّ»، «أَذَى كَثِيرًا» ۷ انتظار زخم زبان از مخالفان، سبب آمادگی مسلمانان است. «لَتَسْمَعَنَّ...» ۸ مخالفان اسلام در ضربه زدن به مسلمان ها، وحدت در هدف و گاهی وحدت در شیوه دارند. «لَتَشِيءَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»، «وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» ۹ دشمن به کم قانع نیست. «أَذَى كَثِيرًا» ۱۰ صبر و تقوی در کنار هم رمز موفقیت است. استقامت بدون تقوا، در افراد لجوج نیز پیدا می شود. «تَصَبَّرُوا وَ تَتَّقُوا» ۱۱ صبر و تقوی، ملازم یکدیگرند. کلمه ی «ذَلِكْ» مفرد است، در حالی که به صبر و تقوی که دو چیزند، اشاره دارد.

ص: ۲۱۷

اشاره

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبِّئُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَسَّ مَا يَشْتَرُونَ (۱۸۷)

و(به یاد آور) زمانی که خداوند از کسانی که به آنان کتاب(آسمانی) داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید آن را برای مردم بیان کنید و کتمانش نکنید، پس آنها آن(عهد) را پشت سر خویش انداختند و به بهای کمی مبادله کردند، پس چه بد معامله ای کردند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت که آنچه درباره ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل آمده است برای مردم بگویند و کتمان نکنند. (۱)

اگر امروز میلیون ها مسیحی، یهودی و مجوسی در دنیا هست، همه به سبب سکوت نابجای دانشمندان آنهاست. به گفته ی صاحب تفسیر اطیب البیان، بیش از شصت مورد بشارت اسلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در عهدین آمده است، ولی دانشمندان اهل کتاب همه را رها کرده اند.

پیام ها:

۱ خداوند برای هدایت مردم، از دانشمندان پیمان مخصوص گرفته است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ» ۲ بیان حقایق باید به نوعی باشد که چیزی برای مردم مخفی نماند. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» ۳ وظیفه ی دانشمندان، تبیین کتاب آسمانی برای مردم است. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ»

ص: ۲۱۸

۴ انگیزه ی سکوت دانشمندان از بیان حق، رسیدن به مال و مقام و یا حفظ آن است. «وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۵ علم به تنهایی برای سعادت و نجات کافی نیست، بی اعتنایی به مال و مقام نیز لازم است. «أُوتُوا الْكِتَابَ»، «اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ هر چه در برابر کتمان آیات الهی گرفته شود اندک است. «...اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۷ عمل به دین و تعهدات الهی ارزش والا دارد. اگر به هر مقام و مالی برسیم، ولی آن را از دست بدهیم باخته ایم. «ثَمَنًا قَلِيلًا فَيُسَّ مَا يَشْتَرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۸]

اشاره

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۸۸)

گمان مبر کسانی که به آنچه کرده اند، شادمانی می کنند و دوست دارند برای آنچه نکرده اند ستایش شوند، مبنی است که آنها از عذاب الهی رسته اند، (زیرا) برای آنها عذابی دردناک است.

نکته ها:

مردم سه دسته اند:

۱ گروهی که کار می کنند و انتظار پاداش یا تشکر از مردم ندارند. «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكُورًا» (۱) گروهی که کار می کنند تا مردم بدانند و ستایش کنند. «رِثَاءَ النَّاسِ» (۲) گروهی که کار نکرده، انتظار ستایش از مردم دارند. «يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا...» از مواردی که غیبت جایز است، در مورد کسی است که ادعای مقام یا تخصص یا مسئولیتی را می کند که صلاحیت آن را ندارد. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا» برای اینکه این تمایل نابجا ستایش بدون عمل کور شود، در اسلام هر گونه

ص: ۲۱۹

۱-۱. انسان، ۹.

۲-۲. نساء، ۳۸.

تملق و چاپلوسی منع شده است.

پیام ها:

۱ رذایل اخلاقی، همچون عجب و غرور و انتظار تملق از مردم، هلاکت قطعی را به دنبال دارد. «يَفْرَحُونَ»، «يُحِبُّونَ»، «فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازِهِ» ۲ قرآن، هر گونه تحلیل و تفسیر نابجا را نسبت به هر کس و هر موردی محکوم می کند. (۱) «لَا تَحْسَبَنَّ»، «فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ» ۳ خداوند نه تنها برای رفتار، بلکه برای خواسته های خیر و شر انسان نیز حساب باز می کند. (۲) «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا»، «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ آنچه خطرش بیشتر است، توقع حمد است، نه توقع شکر و مدح. زیرا در حمد، نوعی ستایش آمیخته با پرستش نهفته است. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا» ۵ گنهکار ممکن است پشیمان شده، توبه کند و نجات یابد، ولی افراد مغرور، حتی در صدد توبه بر نمی آیند، لذا امیدی به نجات آنان نیست. «فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ» ۶ کسانی که در دنیا گرفتار اوهام خودپرستی و اسیر زندان «متیت» هستند، در قیامت نیز اسیر و گرفتار عذاب الهی اند. «و لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۹]

اشاره

وَ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ اللّٰهُ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ (۱۸۹)

و حکومت آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

حکومت خداوند نسبت به جهان، حقیقی است نه اعتباری، چون وجود و بقای

ص: ۲۲۰

۱- ۱). آیاتی که با کلمات «لا تحسبن»، «لا یحسبن»، «أ فحسبتم» آغاز شده، بیانگر همین معناست.

۲- ۲). در جای دیگر نیز نسبت به کسانی که دوست دارند فحشا در جامعه رواج یابد وعده ی عذاب می دهد. «يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيْعَ الْفَاحِشَةُ»، «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» نور، ۱۹.

هر چیز تنها بدست اوست. برای ایجاد می فرماید: «كُنْ فَيَكُونُ» (۱) و برای محو می فرماید: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۲) حکومت خداوند دائمی و همیشگی است، ولی حکومت های غیر الهی چند صباحی بیش نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَّوْلَهَا بَيْنَ النَّاسِ» (۳) آری، این نوع حکومت حقیقی و دائمی تنها در انحصار خداوند است. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پیام ها:

۱ در قرآن هر جا سخن از حاکمیت الهی است، آسمان ها قبل از زمین مطرح شده و این نشانگر وسعت و عظمت آسمان هاست. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲ بسیارند افرادی که حکومت در دست آنهاست، ولی نمی توانند به خواسته های خود جامه ی تحقق ببوشانند، ولی خداوند هم حکومت دارد و هم بر هر کاری قادر است. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»، «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۰]

اشاره

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (۱۹۰)

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، نشانه هایی (از علم، رحمت، قدرت، مالکیت، حاکمیت و تدبیر خداوند) برای خردمندان است.

نکته ها:

در تفاسیر فخر رازی، قرطبی و مراغی آمده است: از عایشه پرسیدند: بهترین خاطره ای که از رسول خدا صلی الله علیه و آله به یاد داری چیست؟ گفت: تمام کارهای پیامبر شگفت انگیز بود، اما مهم تر از همه برای من، این بود که رسول خدا شبی در منزل من استراحت می کرد، هنوز آرام نگرفته بود که از جا برخاست، وضو گرفت و به

ص: ۲۲۱

۱-۱. بقره، ۱۱۷.

۲-۲. فاطر، ۱۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۰.

نماز ایستاد و بقدری گریه کرد که جلو لباسش تر شد، بعد به سجده رفت و به اندازه ای گریه کرد که زمین تر شد. صبح که بلال آمد سبب این همه گریه را پرسید، فرمود: دیشب آیاتی از قرآن بر من نازل شده است. آن گاه آیات ۱۹۰ تا ۱۹۴ سوره آل عمران را قرائت کرد و فرمود: وای بر کسی که این آیات را بخواند و فکر نکند.

□
در تفسیر کبیر فخر رازی و مجمع البیان از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره قبل از نماز شب این آیات را می خواند. و در احادیث سفارش شده است که ما نیز این آیات را بخوانیم.

در تفسیر نمونه از «نوف بگالی» صحابه ی خاص حضرت علی علیه السلام نقل شده است که شبی خدمت حضرت علی علیه السلام بودم. امام از بستر بلند شد و این آیات را خواند. سپس از من پرسید: خوابی یا بیدار؟ عرض کردم بیدارم. فرمود: خوشا به حال کسانی که آلودگی های زمین را پذیرا نگشتند و در آسمان ها سیر می کنند.

کلمه «الْأَلْبَابِ» جمع «لب» به معنای عقل خالص و دور از وهم و خیال است.

پیام ها:

۱ آفرینش جهان، هدفدار است. «خَلَقِ السَّمَاوَاتِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۲ هستی شناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «خَلَقِ السَّمَاوَاتِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» برگ درختان سبز، در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار ۳ اختلاف ساعات شب و روز در طول سال، در نظر خردمندان تصادفی نیست.

«وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ»

۴ قرآن، مردم را به تفکر در آفرینش ترغیب می کند. «خَلَقِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۵ هر که خردمندتر است باید نشانه های بیشتری را دریابد. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۶ آفرینش، پر از راز و رمز، و ظرافت و دقت است که تنها خردمندان به درک آن راه دارند. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

اشاره

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِي مَآءٍ وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (۱۹۱)

(خردمندان) کسانی هستند که ایستاده و نشسته و (خواهیید) بر پهلو یاد خدا می کنند و در آفرینش آسمان ها و زمین اندیشه می کنند (و از عمق جان می گویند): پروردگارا! این هستی را باطل و بی هدف نیافریده ای، تو (از کار عبث) پاک و منزه ای، پس ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

به فرموده ی امام باقر علیه السلام، افراد سالم، نماز را ایستاده و افراد مریض، نشسته و افراد عاجز، به پهلو خوابیده، به جا آورند.

(۱)

پیام ها:

۱ نشانه ی خردمندی، یاد خدا در هر حال است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِي مَآءٍ وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ» ۲ اهل فکر، باید اهل ذکر باشند. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ»، «وَيَتَفَكَّرُونَ» ۳ ایمان بر اساس فکر و اندیشه ارزشمند است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» ۴ ایمان و اعتراف با تمام وجود ارزش دارد. نباید به اعتراف زبانی اکتفاء کرد.

«يَتَفَكَّرُونَ»

«رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ...» ۵ ذکر و فکر، همراه یکدیگر ارزش است. متأسفانه کسانی ذکر می گویند، ولی اهل فکر نیستند و کسانی اهل فکر هستند، ولی اهل ذکر نیستند. «يَذْكُرُونَ»، «يَتَفَكَّرُونَ» ۶ آنچه سبب رشد و قرب است، ذکر و فکر دائمی است نه موسمی. «يَذْكُرُونَ» و

ص: ۲۲۳

فعل مضارع اند که نشان استمرار است.

۷ شناختِ حسی طبیعت کافی نیست، تعقل و تفکر لازم است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۸ کسی که در آفرینش آسمان ها و زمین فکر کند، پی می برد که خالق هستی، پروردگار ما نیز هست. «يَتَفَكَّرُونَ»، «رَبَّنَا» ۹ آفرینش بیهوده نیست، گرچه همه اسرار آن را درک نکنیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» ۱۰ اول تعقل و اندیشه، سپس ایمان و عرفان، آن گاه دعا و مناجات. «يَتَفَكَّرُونَ»، «رَبَّنَا»، «فَقِنَا» ۱۱ اگر هستی بیهوده و باطل نیست، ما هم نباید بیهوده و باطل باشیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»، «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۱۲ هستی هدفدار است، پس هر چه از هدف الهی دور شویم به دوزخ نزدیک می شویم. «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۱۳ قبل از دعا، خدا را ستایش کنیم. «سُبْحَانَكَ فَقِنَا...» ۱۴ ثمره ی عقل و خرد، ترس از قیامت است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»، «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۲]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۱۹۲)

پروردگارا! هر که را تو (بخاطر اعمال بدش) به دوزخ افکنی، پس بی شک او را خوار و رسوا ساخته ای و برای ستمگران هیچ یاورانی نیست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام درباره ی «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» سؤال کردند، حضرت فرمودند:

یعنی آنها امامانی ندارند تا آنان را به نام بخوانند، (و از آنان شفاعت کنند). (۱)

ص: ۲۲۴

پیام ها:

۱ آتش قیامت سخت است، امّا نزد اولواالالباب که خواهان کرامت انسان هستند خواری و رسوایی قیامت، دردناک تر از آن است. «مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ» ۲ ستمگران، از شفاعتِ دیگران محروم هستند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۳]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ (۱۹۳)

پروردگارا! همانا ما دعوت منادی ایمان را شنیدیم که (می گفت): به پروردگارتان ایمان بیاورید، پس ایمان آوردیم. پروردگارا! پس گناهان ما را بیامرز و زشتی های ما را بپوشان و ما را با نیکان بمیران.

نکته ها:

شاید مراد از «ذنوب» گناهان کبیره باشد و مراد از «سیئات» گناهان صغیره، چنان که در آیه ی شریفه «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» (۱) «سیئات» در برابر «کبائر» آمده است. و ممکن است مراد از «سیئات» آثار گناه باشد.

در برابر خردمندانی که دعوت ایمان را اجابت کرده و می گویند: «سَمِعْنَا»، افرادی هستند که نسبت به این دعوت بی اعتنایی می کنند و در قیامت با حسرت تمام می گویند: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

پیام ها:

۱ خردمندان، آماده ی پذیرش حق هستند و در کنار پاسخگویی به ندای فطرت، به ندای انبیا، علما و شهدا پاسخ می دهند. «إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ...» ۲ استغفار و اعتراف، نشانه ی عقل است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»، «رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا»

ص: ۲۲۵

۱-۱. نساء، ۳۱.

۲-۲. ملک، ۱۰.

۳ از آداب دعا که زمینه ی عفو الهی را فراهم می کند، توجه به ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا فَاعْفُزْ لَنَا» ۴ ایمان، زمینه ی دریافت مغفرت است. «فَاَمَّا رَبَّنَا فَاعْفُزْ لَنَا» ۵ دیگران را در دعای خود شریک کنیم. «فَاعْفُزْ لَنَا» ۶ پرده پوشی و عفو، از شئون ربوبیت و از شیوه های تربیت است. «رَبَّنَا» ، «كَفَّرْ عَنَّا» ۷ مرگ انسان با اراده الهی است. «تَوَفَّنَا» ۸ خردمندانِ دورانِ دیش، مرگ با نیکان را آرزو می کنند و به فکر حسن عاقبت هستند. «تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ» ۹ ابرار مقامی دارند که خردمندان آرزوی آن را می کنند. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ، «تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۴]

اشاره

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۱۹۴)

(خردمندان می گویند: پروردگارا! آنچه را به واسطه ی پیامبرانت به ما وعده داده ای، به ما مرحمت فرما و ما را در روز قیامت خوار مساز، که البته تو خلاف وعده انجام نمی دهی.

نکته ها:

در این چند آیه، خداوند متعال مسیر رشد خردمندان و اولواالالباب را این گونه ترسیم می کند: یاد خدا، فکر، رسیدن به حکمت، تسلیم انبیا شدن، استغفار، خوب مردن، در انتظار الطاف الهی و نجات از رسوایی و خواری.

در آیات قبل ایمان خردمندان به خداوند و قیامت مطرح بود و در این آیه ایمان به نبوت نیز مطرح شده است. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ» تکرار «رَبَّنَا» در سخنان اولواالالباب، نشان شیفتگی آنان به ربوبیت الهی است.

اولواالالباب، هم عزت دنیا را می خواهند و هم عزت آخرت را. جمله ی «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ» مربوط به دنیاست که خداوند وعده نصرت به اهل حق داده

است: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» (۱) و جمله ی «وَلَا تُخْزِنَا» مربوط به عزت در آخرت است.

پیام ها:

۱ وفای به وعده، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا وَ آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا» ۲ گرچه خداوند به وعده های خود وفا می کند، لکن ما نیز باید دعا کنیم. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا» ۳ خردمندان به همه ی انبیا و همه وعده های الهی ایمان دارند. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ» ۴ نهایت آرزوی خردمندان، رسیدن به الطاف الهی و نجات از دوزخ و رسوایی در قیامت است. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ وَ لَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۵ بیم و امید باید در کنار هم باشد. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا» ، «وَلَا تُخْزِنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۵]

اشاره

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّمَّنْ ذَكَرَ أَوْ أُنْشِيَ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ نَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ النَّوَابِ (۱۹۵)

پس پروردگارشان دعای آنان را مستجاب کرد (و فرمود:) که من عمل هیچ صاحب عملی از شما را، خواه مرد یا زن، (گرچه) همه از یکدیگرید، تباه نمی کنم (و بی پاداش نمی گذارم). پس کسانی که هجرت کرده و از خانه هایشان رانده شده و در راه من آزار و اذیت دیده، جنگیده و کشته شدند، قطعاً من لغزش هایشان را می پوشانم و در باغ هایی که نهرها از زیرشان جاری است، واردشان می کنم. (این) پاداشی است از طرف خدا، و پاداش نیکو تنها نزد خداست.

ص: ۲۲۷

۱ دعای قلبی، استجاب قطعی دارد. دعایی که همراه با یاد دائمی خدا؛ «يَذْكُرُونَ» فکر؛ «يَتَفَكَّرُونَ» و ستایش خدا باشد، «سُبْحَانَكَ» قطعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ رَبُّهُمْ» ۲ دعای اهل فکر و ذکر، سریعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ رَبُّهُمْ» ۳ استجاب دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ رَبُّهُمْ» ۴ در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون پاداش نیست. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۵ دعائی مستجاب می شود که همراه با عمل و تلاش دعا کننده باشد، گرچه خود دعا نیز نوعی عمل است. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ» ، «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۶ عمل و عامل هر دو مورد توجهند. حُسن فعلی و حُسن فاعلی هر دو مد نظر هستند. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۷ پاداش عمل تنها به مؤمنان داده می شود، چرا که اعمال کفار حبط می گردد.

«عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ»

۸ در بینش الهی، مرد و زن در رسیدن به مقام والای انسانی برابر هستند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» ۹ جنس مرد برتر از زن نیست. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۱۰ در جامعه اسلامی، همه ی مسلمانان از یکدیگرند. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۱۱ تا گناهان و عیوب محو نشود، کسی وارد بهشت نمی شود. «لَا تُكْفَرَنَّ» ، «لَمَّا دَخَلْتَهُمْ» ۱۲ هجرت، جهاد، تبعید و متحمل آزار شدن در راه خدا؛ وسایل عفو خداوند هستند. «هَاجِرُوا» ، «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ، «لَا تُكْفَرَنَّ عَنْهُمْ...» ۱۳ علاقه به وطن، یک حق پذیرفته شده قرآنی است و گرفتن این حق، ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ۱۴ در پیمودن راه خدا؛ هجرت، تبعید، شکنجه و جهاد و شهادت لازم است.

۱۵ گرچه شهادت بالاترین مرتبه است، ولی مقاومت در برابر آزار و اذیتهای دشمن، نیاز به صبر بیشتری دارد، لذا کلمه ی «فِي سَبِيلِي» در کنار «أَوْذُوا» آمده است. آری، جانبازان معلولین جبهه، بیش از شهدا باید صبر و تحمّل کنند.

۱۶ به خاطر بعضی لغزشها، افراد را طرد نکنیم. در این آیه، خردمندانی که حتّی از اولیای خدا و اهل بهشتند، سابقه ای از لغزش دارند، ولی خداوند آنها را می پوشاند. «لَأُكَفِّرَنَّ» ۱۷ عنایت و توجّه مخصوص خداوند، برای خردمندان مؤمن است. «لَا أُضِيعُ»، «لَأُكَفِّرَنَّ»، «لَمَّا دَخَلْتَهُمْ...» همه ی این فعلها به صیغه متکلم وحده آمده است. به علاوه کلمه ی «رَبُّهُمْ» نشانه ی عنایت خاص خداوند به اولوالالباب است.

۱۸ در وعده های خداوند، ذرّه ای شک و تردید نکنید. تمام وعده ها با تأکید بیان شده است. «أَنْبِيَّ»، «لَأُكَفِّرَنَّ»، «لَأُدْخِلَنَّهُمْ» ۱۹ هر پاداشی ممکن است با تغییر مکان و زمان ارزش خود را از دست بدهد، اما پاداش های الهی مطابق فطرت و خلقت انسان است و هرگز از ارزش آن کاسته نمی شود. «جَذَابٍ تَجْرِي مِنْ...» ۲۰ نهرهای بهشت، هم از پای درختان آن جاری است؛ «جَذَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا» و هم از زیر جایگاه مسکونی بهشتیان. «مِنْ تَحْتِهَا» ۲۱ مغفرت و بهشت، ثوابی عمومی است، ولی آن ثوابی که در شأن لطف خدا و مؤمنان است، ثواب دیگری است که فقط نزد خداست و ما از آن خبر نداریم.

«وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

۲۲ پاداش های الهی برای مردم به طور کامل قابل وصف نیست، همین اندازه بدانیم که از هر پاداشی بهتر است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ» ۲۳ پاداش های الهی، همراه با انواع کرامت هاست. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

اشاره

لَا يَغْرَنُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (۱۹۶) مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَا لَهُمْ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۹۷)

رفت و آمد کفار در شهرها ترا فریب ندهد.

(بهره ی آنها از این رفت و آمدها) متاع ناچیزی است، سپس جایگاه ابدی آنان جهنم است که بد جایگاهی است.

نکته ها:

مشرکان مکه و یهودیان مدینه به خاطر مسافرت های تجارتي، سر و سامان داشتند، ولی مسلمانان به خاطر هجرت به مدینه و رها کردن مال و دارایی و زندگی خود در مکه، و همچنین محاصره ی اقتصادی، در فشار و تنگنا بودند. این آیه مایه ی تسلی آنهاست.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام آمده است: «ما خیر بخیر بعدها النار» (۱) خیر و خوشی هایی که به دنبال آن آتش باشد، ارزشی ندارند. لذت های کوتاه مدت و عذاب ابدی برای کافران، ولی سختی های موقت و آرامش و آسایش ابدی از آن مؤمنان است.

پیام ها:

۱ انبیا نیز نیاز به هشدار دارند، تا در معرض تأثیر پذیری قرار نگیرند. «لَا يَغْرَنُكَ» ۲ اعزام هیأت های سیاسی، اقتصادی، نظامی، تشکیل جلسات و مصاحبه ها از سوی دشمن، شما را فریب ندهد. «لَا يَغْرَنُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ کامیابی های مادی هر اندازه باشد، محدود و ناچیز است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ» ۴ کامیابی های کافران، نشانه ی حقانیت و محبوبیت آنان نیست. «مَا لَهُمْ جَهَنَّمَ»

ص: ۲۳۰

اشاره

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ (۱۹۸)

لکن برای کسانی که نسبت به پروردگارشان پروا داشته باشند، باغ‌هایی است که نهرها از زیر درختانش جاری است. آنان برای همیشه در آنجا هستند و این پذیرایی (اولیه) از جانب خداوند است، ولی آنچه در نزد خداست برای نیکان بهتر است.

نکته‌ها:

واژه ی «نُزُلًا» به نخستین چیزی که با آن از مهمان پذیرایی می‌کنند، اطلاق می‌شود. مانند شربت و میوه. گویا با این تعبیر می‌فرماید: در برابر رفت و آمدهای تجاری کفار، شما از مدار تقوی و ایمان خارج نشوید، زیرا باغ‌های بهشت، مقدمه‌ی پذیرایی شما خواهد بود، نه اصل آن.

پیام‌ها:

۱ نعمت‌های دنیوی نسبت به نعمت‌های اخروی بی‌ارزش است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»، «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ» ۲ تلاش و رفت و آمد برای کسب دنیا، با حفظ تقوی و توجه به منافع اخروی مانعی ندارد. «لَا يَغْرَنُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ»، «لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۳ توجه به نعمت‌های بهشت‌جاودان، سبب گرایش به تقوی و فریفته‌نشدن به بهره‌های قلیل دنیا است. «اتَّقُوا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ» ۴ مقام ابرار بالاتر از متقین است. «اتَّقُوا»، «لَهُمْ جَنَّاتٌ»، «وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ»

اشاره

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۹۹)

و همانا بعضی از اهل کتاب، کسانی هستند که به خداوند و آنچه به شما نازل شده و آنچه به خودشان نازل شده، خاشعانه ایمان می آورند. آیات الهی را به بهای اندک معامله نمی کنند. آنها هستند که برایشان نزد پروردگارشان پاداش است. همانا خداوند سریع الحساب است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند که این آیه درباره کسانی از اهل کتاب نازل شده است که به اسلام گرویدند. آنها عبارت بودند از چهل نفر از اهل نجران، سی و دو نفر از حبشه و هشت نفر از روم. (۱) اما بعضی دیگر از مفسران گفته اند که آیه درباره ی نجاشی، پادشاه حبشه است که در سال نهم هجری در ماه رجب وفات یافت.

وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطلع شد، به مردم فرمود: یکی از برادران شما در خارج از حجاز وفات یافته، حاضر شوید تا به پاس خدمات او بروی نماز بخوانیم.

پرسیدند: او کیست؟ فرمود: نجاشی. آن گاه مسلمانان به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله به قبرستان بقیع رفته بر او نماز گزاردند. (۲)

پیام ها:

۱ باید انصاف را مراعات کرد و از خوبان اهل کتاب ستایش نمود. «وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ...» ۲ هر مکتبی، ریزش و رویش دارد. اگر گروهی ایمان نمی آورند و حقایق را کتمان می کنند، در عوض گروهی با خشوع ایمان می آورند. «إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ» ۳ ایمانی ارزش دارد که خاشعانه، «خاشعین» و جامع باشد. «مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ» و پایدار بوده و با مادیات تغییر نیابد. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

ص: ۲۳۲

۱-۱). تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

۲-۲). تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۴۱۶.

۴ هر بهایی در برابر دین فروشی پرداخت شود، کم و ناچیز است. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۲۰۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر مشکلات و هوسها) استقامت کنید و (در برابر دشمنان نیز) پایدار باشید (و دیگران را به صبر دعوت کنید) و از مرزها مراقبت کنید و از خداوند پروا داشته باشید، شاید که رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه، صبر در برابر انواع حوادث و مصائب را توصیه می کند؛ در مرحله ی اول در برابر ناگواری های شخصی و هوسها صبر کنید. «اصْبِرُوا» در مرحله ی دوم در برابر فشارهای کفار، مقاومت بیشتر کنید. «صَابِرُوا» در مرحله ی سوم در حفظ مرزهای جغرافیایی از هجوم دشمن، حفظ مرزهای اعتقادی و فکری، از طریق مباحثات علمی و حفظ مرز دلها، از هجوم و سوسه ها بکوشید. «رَابِطُوا» کلمه ی «رَابِطُوا» از ریشه ی «رَبَطَ» به معنای بستن چیزی در مکانی است. به کاروانسرا نیز به این دلیل رُباط می گویند که کاروان ها در آنجا اتراق کرده و مال التجاره و اسب و شترها را در آنجا نگه می دارند. همچنین به قلبی که محکم و بسته به لطف خدا باشد، رُباط گفته می شود. کلمات «ارتباط»، «مربوط» و «رباط» ریشه ی واحدی دارند.

در روایات، «رَابِطُوا» به معنای انتظار اقامه ی نماز آمده است. (۱) گویا مسلمانان دل و جان خود را با پیوندی که در نماز ایجاد می کنند، محکم می سازند.

ص: ۲۳۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«اصبروا علی الفرائض» در برابر واجبات صبر کنید.

«صابروا علی المصائب» در برابر مشکلات صبر کنید.

«و رابطوا علی الأئمه» از پیشوایان خود دفاع کنید. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «اصبروا علی الصلوات الخمس و صابروا علی قتال عدوکم بالسیف و رابطوا فی سبیل الله لعلکم تفلحون» بر نمازهای شبانه روزی پایداری کنید و در جهاد با دشمن، فعال و در راه خدا با یکدیگر هماهنگ باشید تا رستگار شوید. (۲)

پیام ها:

۱ در سایه ی ایمان، به کمالات می رسید. «بَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا...» تا در مشکلات فردی صابر نباشید، نمی توانید در برابر دشمنان دین مقاومت کنید. ابتدا «اصْبِرُوا» سپس «صابِرُوا» ۳ از دیگران عقب نمانید، اگر کفار در کفر خود مقاومت می کنند، کشته می دهند و مال خرج می کنند، شما نیز در راه خدا با جان و مال پایداری کنید. «صابِرُوا» ۴ مسلمانان باید مشکلات یکدیگر را تحمل کنند، و یکدیگر را به صبر سفارش کنند. «صابِرُوا» ۵ اسلام، دین ارتباط است. ارتباط با مردم، خدا و پیامبران. «رَابِطُوا» ۶ صبر و مصابره و رابطه باید جهت دار باشد و در مسیر تقوی و رضای الهی قرار گیرد، و گرنه کفار هم این امور را دارند. «صابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ اسلام دین جامعی است، صبر و تقوی در کنار توجه به مرزها بیان شده است.

«اصْبِرُوا»

«رَابِطُوا» ۸ تقوی، مرتبه ای بالاتر از ایمان است. «آمَنُوا»، «وَ اتَّقُوا» ۹ صبر، زمینه ی رسیدن به سعادت و پیروزی است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

ص: ۲۳۴

(۱-۱). کافی، ج ۲، ص ۸۱.

(۲-۲). درّ المنثور، ج ۲، ص ۴۱۸.

سیمای سوره نساء

این سوره یکصد و هفتاد و شش آیه دارد و در مدینه نازل شده است. محتوای آن، دعوت به ایمان و عدالت، عبرت از امت های پیشین، قطع رابطه ی دوستانه با دشمنان خدا، حمایت از یتیمان، احکام ازدواج و ارث، لزوم اطاعت از رهبر الهی، هجرت، جهاد در راه خدا و... است. و از آنجا که سی و پنج آیه ی اوّل این سوره، پیرامون مسائل خانوادگی است، به سوره ی نساء (زنان) نام گذاری شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره النساء (۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (۱)

۱/۴

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، آن کس که شما را از یک نفس آفرید و همسرش را نیز از (جنس) او آفرید و از آن دو، مردان و زنان بسیاری را (در روی زمین) پراکنده ساخت و از خدایی که (با سوگند) به او از یکدیگر درخواست می کنید، پروا کنید. (نسبت) به ارحام نیز تقوا پیشه کنید (و قطع رحم نکنید) که خداوند همواره مراقب شماست.

نکته ها:

امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمودند: صله ی رحم کنید، گرچه با سلام دادن باشد، خداوند فرمود: «وَاتَّقُوا اللَّهَ»، «وَالْأَرْحَامَ...» (۱)

پیام ها:

۱ آغاز سوره ی خانواده، با سفارش به تقوا شروع شده است، یعنی بنیان خانواده، بر تقواست و مراعات آن بر همه لازم است. «یا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا» ۲ خلقت و تربیت انسان، هر دو به دست خداست، پس پروا و اطاعت هم باید

ص: ۲۳۸

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۰.

از او باشد. «اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» ۳ همه ی انسان ها از یک نوعند، پس هر نوع تبعیض نژادی، زبانی، اقلیمی و...

ممنوع است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» ۴ زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچکدام از نظر جنسیت بر دیگری برتری ندارند. «خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» ۵ همه ی انسان ها در طول تاریخ، از یک پدر و مادرند. «بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا...» روایات درباره ی ازدواج فرزندان آدم دو نوع است، آنچه با قرآن هماهنگ است، روایاتی است که می گوید فرزندان آدم با یکدیگر ازدواج کردند. (۱)

۶ در مسائل تربیتی، تکرار یک اصل است. «اتَّقُوا رَبَّكُم»، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ رعایت حقوق خانواده و خویشاوندان، لازمه ی تقواست. «اتَّقُوا اللَّهَ»، «وَالْأَرْحَامَ» امام باقر علیه السلام فرمود: قرابت دلبستگان پیامبر صلی الله علیه و آله را باید با مودت مراعات کرد. (۲)

[سوره النساء (۴): آیه ۲]

اشاره

وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا (۲)

و اموال یتیمان را به آنان (باز) دهید و اموال بد (خودتان) را با اموال خوب (یتیمان) تبدیل نکنید و اموال آنان را با اموال خود نخورید، همانا این (تصرفاتِ ظالمانه) گناهی بزرگ است.

پیام ها:

۱ اموال یتیمان را باید به آنان پس داد، هر چند خود ندانند یا فراموش کنند. «آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ» ۲ اسلام، حامی طبقه ی محروم و ضعیف است. «الْيَتَامَىٰ»

ص: ۲۳۹

(۱-۱). تفسیر المیزان.

(۲-۲). بحار، ج ۲۳، ص ۲۵۷.

۳ کودکان یتیم، حق مالکیت دارند. «أَمْوَالُهُمْ» ۴ ممانعت، تبدیل و کاستن از مال یتیم، گناه بزرگ است. «إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا» ۵ گناهان، کبیره و صغیره دارند. «حُوبًا كَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳]

اشاره

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (۳)

و اگر می ترسید که عدالت را درباره ی (ازدواج با) دختران یتیم مراعات نکنید، (از ازدواج با آنان صرف نظر نمایید و) با زنان دلخواه (دیگر) ازدواج کنید، دو تا، سه تا، یا چهار تا. پس اگر ترسیدید که (میان همسران) به عدالت رفتار نکنید، پس یک همسر (کافی است) یا (به جای همسر دوم از) کنیزی که مال شماست (کام بگیرید، گرچه کنیز هم حقوقی دارد که باید مراعات شود) این نزدیک تر است که ستم نکنید.

نکته ها:

بعضی مردان، دختران یتیم را برای تکفل و سرپرستی به خانه می بردند، بعد هم با آنان، با مهریه ی کم ازدواج کرده و به آسانی هم آنان را طلاق می دادند. آیه نازل شد که اگر از بی عدالتی بیم دارید، با زنان دیگر ازدواج کنید. آیه ی قبل، درباره ی رعایت عدالت در اموال یتیمان بود، این آیه، فرمان عدالت در ازدواج با دختران یتیم است.

درباره ی حکمت تعدد زوجات، می توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف: تلفات مردها در جنگ ها و حوادث بیشتر است و زنانی بیوه می شوند.

ب: جوانان، کمتر حاضرند با بیوه ازدواج کنند.

ج: همه ی زنان بیوه و بی همسر، تقوای کافی و قدرت کنترل خود را ندارند.

د: زنان در هر ماه، مدتی عذر دارند و مسائل زناشویی تعطیل است.

نتیجه آنکه برای حفظ حقوق بیوه ها طبق شرایطی مرد می تواند همسر دوّم بگیرد تا مشکل هر دو طرف حل شود.

سؤال: در این آیه مسئله ی بی عدالتی به صورت مشکوک بیان شده است: «إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا»[□]، اما در آیه ۱۲۹ همین سوره می فرماید: «لَنْ تَشِدَّ تَطِيعُوا» که شما قدرت آن را ندارید، این دو آیه را چگونه می توان جمع نمود؟ پاسخ: در مسائل مادی مانند لباس، مسکن، خوراک و هم خوابی باید عادل باشید و اگر می ترسید عادل نباشید برنامه دیگری را برای خود تنظیم کنید، ولی در آیه ۱۲۹ می فرماید: شما هرگز قدرت بر عدالت ندارید که مراد عدالت در علاقه و تمایلات قلبی است چون علاقه در اختیار انسان نیست تا بتواند آن را یکسان تقسیم کند. این پاسخ با استفاده از حدیثی از امام صادق علیه السلام می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ اسلام، حامی محرومان، به ویژه یتیمان و بالایخص دختران یتیم است، آن هم در مسأله ی عفت و زناشویی و پرهیز از سوء استفاده از آنان. «...فِي الْيَتَامَى»[□] ۲ لازم نیست برای ترک ازدواج با یتیمان، یقین به بی عدالتی داشته باشیم، احتمال و ترس از آن هم کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ»[□] ۳ در انتخاب همسر، می توان سراغ ایتم رفت، مگر آنکه خوف بی عدالتی باشد.

«إِنْ خِفْتُمْ»[□]

، «فَأَنْكِحُوا»[□] ۴ در انتخاب همسر، تمایل قلبی یک اصل است. «طَابَ لَكُمْ»[□] ۵ اسلام، با تعدّد همسر برای مرد، فی الجمله موافق است. «فَأَنْكِحُوا»[□] ، «مَثْنَى وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ»[□] ، «فَوَاحِدَةً»[□] ۶ تعدّد زوجات، هم محدود به چهار همسر است و هم مشروط به مراعات ه است. (۲) «فَأَنْكِحُوا»[□] ، «رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ»[□] ، «فَوَاحِدَةً»[□]

ص: ۲۴۱

۱-۱. وسائل، ج ۲۱، ص ۳۴۵.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۴۳۹؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۳.

اشاره

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَهُ فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا (۴)

و مهر و کابین زنان را به صورت هدیه و با رغبت بدهید و اگر با میل و رغبت خویش چیزی از آن را به شما بخشیدند، آن را حلال و گوارا مصرف کنید.

نکته ها:

کلمه ی «نِحْلَهُ» به گفته ی راغب اصفهانی، از «نحل» به معنای زنبور عسل است.

چون زنبور عسل به مردم عسل می بخشد و توقعی هم ندارد، به هدیه هم «نِحْلَهُ» گفته می شود. البته بعضی مفسرین «نحله» را به معنای «دین» گرفته اند. یعنی مهریه، دین و بدهی قطعی مرد است.

در حدیث است: بهترین اموال خویش را برای سه مصرف قرار دهید:

۱ مهریه. ۲ حج. ۳ کفن. اگر بهترین اموال را صرف مهریه کنید، فرزندان شما صالح می شوند. (۱)

پیام ها:

۱ پرداخت مهریه به زن حق او و الزامی است. «وَآتُوا النِّسَاءَ...» ۲ مهریه، نرخ زن نیست، بلکه نشانه ی صداقت مرد در علاقه و دوستی به همسر است. «صَدُقَاتِهِنَّ» ۳ زن، مالک مهریه ی خود است. پدر و بستگان زن، حق گرفتن مهریه ی او را برای خود ندارند. (۲) «آتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ» ۴ مهریه، بهای زن نیست، بلکه هدیه ی مرد به همسرش می باشد. «نِحْلَهُ»

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان ذیل آیه.

۲-۲. چون در جاهلیت و بعضی اقوام، مهریه زن را پدر یا بستگان می گرفتند، خداوند در قرآن، ابتدا نام گیرنده را برد و فرمود: «وَآتُوا النِّسَاءَ» مهریه را به خود زن بدهید و فرمود: «وآتوا صدقات النساء» مهریه زنان را بپردازید، تا گیرنده هر که بتواند باشد.

۵ زن، در گرفتن یا بخشیدن مهریه، آزاد و مستقل است. «فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ» ۶ مال گوارا، مالی است که صاحبش آن را با طیب خاطر و رضایت ببخشد. «فَإِنْ طَبِنَ»، «هَنِيئًا» ۷ رضایت ظاهری کافی نیست. رضایت قلبی لازم است. بخشش های اکراهی، اجباری و یا رودربایستی اعتبار ندارد. «طَبِنَ»، «نَفْسًا» ۸ مهر و هبه، از اسباب مالک شدن است. «صَدَقَاتِهِنَّ»، «فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ» ۹ زنان تحت تأثیر عواطف همه ی مهر خود را نبخشند. «شَيْءٍ مِنْهُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۵]

اشاره

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۵)

و اموال خود را که خداوند وسیله ی برپایی زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان ندهید (ولی) رزق و مخارج آنان را از درآمد آن بدهید و آنان را بپوشانید و با آنان سخن شایسته و نیکو بگویید.

نکته ها:

در روایات، افراد شرابخوار و فاسق، سفیه خوانده شده اند. (۱) پس اموال عمومی نباید در دست چنین افرادی قرار گیرد، زیرا مال، قوام جامعه است و سپردن هر گونه مقام و مسئولیت مالی به این افراد، خیانت به جامعه است.

امام صادق علیه السلام به شخصی فرمودند: مال خود را حفظ کن، چون مال موجب قوام دین تو است. و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا...» (۲) امام باقر علیه السلام درباره ی معنای «السُّفَهَاءَ» فرمودند: مقصود کسی است که به او اطمینان نداری. (۳)

ص: ۲۴۳

۱-۱. کافی، ج ۵، ص ۲۹۹.

۲-۲. وسائل، ج ۷، ص ۱۲۶.

۳-۳. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۹.

۱ سفیه، از تصرف در مال خود ممنوع است. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ» ۲ مالی که سبب برپا ماندن جامعه است، نباید در اختیار سفیه باشد. «أَمْوَالِكُمُ الَّتِي»، «فِي مَاءٍ» ۳ حاکم شدن سفیه حتی بر اموال خود، ضربه ی اقتصادی به جامعه است و جامعه نست به اموال شخصی افراد حق دارد. «أَمْوَالِكُمْ» به جای «اموالهم» ۴ در برخوردها، به مصالح اقتصادی جامعه و رشد فکری افراد باید توجه کرد، نه عواطف و ترحم های گذرا. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمْ» ۵ مال و ثروت، قوام زندگی و اهرم نظام است. «جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِي مَاءٍ» ۶ سرمایه نباید راکد بماند. اموال یتیمان و سفیهان هم، باید در مدار تولید و سوددهی قرار گیرد و از درآمدش زندگی آنان بچرخد، نه از اصل مال.

«وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا»

به جای «منها» ۷ به ابعاد روحی و شخصیت محرومان باید توجه کرد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» ۸ ممنوع کردن افراد از تصرف در اموالشان، واکنش دارد. چاره ی آن برخورد و سخن نیکوست. «قَوْلًا مَعْرُوفًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶]

اشاره

وَإِتْلُوا الَّتِي آمَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا (۶)

و یتیمان را بیازمایید، تا هنگامی که به (سن بلوغ و ازدواج) برسند، پس اگر در آنان رشدی (فکری) یافتید، اموالشان را به ایشان برگردانید و آن را به اسراف و شتاب، از (بیم) اینکه بزرگ شوند (و اموالشان را از شما بگیرند) مصرف نکنید. و هر (قیم و سرپرستی) که بی نیاز است، عفت به خرج دهد (و از

گرفتن حق الزحمه ی امور یتیمان چشم ببوشد) و آن که نیازمند است، به مقدار متعارف (در برابر نگهداری از مال یتیم) می تواند ارتزاق کند. پس هر گاه اموالشان را به آنان رد کردید، (افرادی را) بر آنان گواه و شاهد بگیرید. (این گواهی برای حفظ حقوق یتیمان است، و گر نه) خدا برای محاسبه کافی است.

پیام ها:

آیین نامه ی پرداخت اموال یتیمان ۱ یتیمان را پیش از بلوغ، از نظر رشد اقتصادی، آزمایش کرده و با کارآموزی و یاد دادن روش دادوستد آنان را رشد دهید. «وَ ابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ...» ۲ یتیم، زیر نظر ولی خود، حق تصرف در مال خود را دارد. لازمه ی عمل به «وَ ابْتَلُوا»، آن است که یتیم زیر نظر ولی خود تصرف کند، تا آزمایش شود.

۳ برای در اختیار داشتن سرمایه، علاوه بر بلوغ جنسی، بلوغ اقتصادی و اجتماعی هم لازم است. «إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «آنستُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» این است که بتوانند مال خود را حفظ کند. (۱)

۴ در سپردن اموال یتیم به او، حدس و گمان کافی نیست. باید اطمینان به رشد داشته باشید. «آنستُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» ۵ مالکیت، همواره همراه با جواز تصرف نیست. یتیم مالک هست، اما تا رشد نیابد، حق تصرف ندارد. «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» ۶ افراد متمکن، خدمات اجتماعی را بدون چشمداشت انجام دهند. «مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسِّرْ يَخْفُ» ۷ در گرفتن حق الزحمه، حد متعارف را در نظر بگیرید. «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» به مقداری است که شکم

ص: ۲۴۵

خود را سیر کند. (۱)

۸ هم اموال یتیمان را حفظ کنید، هم با شاهد گرفتن و جلوگیری از اختلافات و تهمت های آینده، آبروی خود را حفظ کنید. «فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ» ۹ گواهی مردم، برای حفظ عزت دنیاست و گواهی خدا برای عزت آخرت.

«وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا»

۱۰ گواه گرفتن در جامعه، نزاع را خاتمه می دهد، ولی حساب قیامت هم چنان پابرجاست. «وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷]

اشاره

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (۷)

برای مردان، از آنچه پدر و مادر و نزدیکان، (پس از مرگ) بر جای گذاشته اند سهمی است، و برای زنان (نیز) از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بر جای گذاشته اند، سهمی است، خواه (مقدار مال) کم باشد یا زیاد، سهمی معین و مقرر است.

پیام ها:

۱ زنان همانند مردان حق ارث دارند و دین، حافظ حقوق آنان است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ»، «لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ» ۲ ارث، از اسباب مالکیت است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ» ۳ خویشاوندی که نزدیک تر است، در ارث مقدم تر است. «الْمَأْقَرُونَ» ۴ تقسیم عادلانه ی میراث، مهم است، نه مقدار آن. «قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ» ۵ سهم ارث، تغییر ناپذیر است. «نَصِيبًا مَّفْرُوضًا»

ص: ۲۴۶

اشاره

وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۸)

و اگر هنگام تقسیم (ارث) خویشاوندانی (که ارث نمی برند) و یتیمان و مستمندان حاضر شدند، پس چیزی از آن مال به آنان روزی دهید و با آنان پسندیده سخن بگوئید.

نکته ها:

از اینکه کلمه ی «أُولُو الْقُرْبَىٰ» در کنار «الْيَتَامَىٰ» و «الْمَسَاكِينُ» آمده، معلوم می شود که مراد از بستگان، بستگانی هستند که فقیرند و به طور طبیعی ارث نمی برند، و سفارش عاطفی آخر آیه نیز این معنا را تأیید می کند.

پیام ها:

۱ به نگاه ها، حضورها و توقعات طبیعی محرومان توجه کنید. «وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ» ۲ اموال ارثی را مخفیانه تقسیم نکنید، تا امکان حضور دیگران هم باشد. «حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ» ۳ در تقسیم ارث، علاوه بر افرادی که سهم مشخص دارند، به فکر محرومان و یتیمان نیز باشید. «نَصِيْبًا مَّفْرُوضًا»، «فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ» ۴ با هدایای مالی و زبان شیرین، از کینه ها و حسادت ها، پیشگیری و پیوندهای خانوادگی را مستحکم تر کنید. «فَارْزُقُوهُمْ»، «قُولُوا» ۵ هدایای مادی، همراه با محبت و عواطف معنوی باشد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

اشاره

وَ لِيُخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (۹)

و کسانی که اگر پس از خود فرزندان ناتوانی به یادگار بگذارند، بر (فقر آینده) آنان می ترسند، باید (از ستم درباره یتیمان مردم نیز) بترسند. از خداوند پروا کنند و سخنی استوار گویند.

به گفته ی روایات، خوردن مال یتیم، هم بازتاب دنیوی دارد و هم اخروی. در دنیا خسارت به اولاد می رسد، که در این آیه مطرح شده و در آخرت، عذاب دوزخ دارد که در آیه ی بعد مطرح شده است. (۱)

ممکن است مراد آیه، نهی از انفاق و وصیت های غیر متعادل باشد، بدین معنا که: مبادا با داشتن کودکان خردسال و ضعیف، همه ی اموال خود را وقف یا انفاق کنید و پس از مرگ، اولاد خود را در فقر و بدبختی رها سازید. (۲) و ممکن است خطاب آیه به کسانی باشد که فرزندان عقب افتاده دارند، تا آینده ی آنان را با برنامه ریزی تأمین کنند. (۳)

در رسیدن به خیر یا شرّ، میان نسل ها ارتباط است، زیرا آثار عمل محدود به عمر ما نیست، شرّ کار پدر به فرزند می رسد و به عکس، اولاد از آثار کار نیک پدر بهره مند می شود. داستان موسی و خضر و مرمت دیواری که گنج یتیم را در خود داشت، از نمونه های آن است که قرآن درباره آن می فرماید: «كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۴)

پیام ها:

۱ باید خود را جای دیگران گذاشت، تا دردها را بهتر درک کرد. با یتیمان مردم چنان رفتار کنیم که دوست داریم با یتیمان ما آن گونه رفتار شود. «تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا» ۲ هر که آتشی روشن کند، دودش به چشم خودش می رود. ظلم امروز به ایتم مردم، به صورت سنّت در جامعه در می آید و فردا دامن یتیمان ما را هم می گیرد. «وَلْيُخْشِ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا...» ۳ در شیوه های تبلیغی، باید از عواطف و فطریّات هم استفاده کرد. «ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴-۴. کشف، ۸۲.

۴ نه خیانت در اموال یتیمان، نه خشونت در گفتار با آنان. «فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لِيَقُولُوا...» ۵ یتیمان، در کنار لباس و خوراک، به محبت و عاطفه و ارشاد هم نیاز دارند.

«وَلِيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا (۱۰)

همانا، آنان که اموال یتیمان را به ستم می خورند، در حقیقت، آتشی را در شکم خود فرو می برند و بزودی در آتشی افروخته وارد خواهند شد.

نکته ها:

علامه طباطبایی این آیه را دلیل بر تجسم اعمال در قیامت دانسته است، زیرا قرآن می فرماید: مال یتیم به صورت آتش می شود و خورنده ی آن را می سوزاند.

پیام ها:

۱ چهره ی واقعی خوردن مال یتیم در دنیا، به صورت خوردن آتش در قیامت آشکار خواهد شد. «يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ»، «يَأْكُلُونَ»، «نَارًا» ۲ حضور در منزل ایتام و خوردن از مال آنان، در صورتی که مایه ی ضرر و زیان به آنان نباشد، اشکالی ندارد. «يَأْكُلُونَ»، «ظُلْمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱]

اشاره

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَّرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُّسُ مِنْ بَعِيدٍ وَصِيَّةٌ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ لِأَبَائِكُمْ وَ لِأُمَّاتِكُمْ وَ لِأَوْلَادِكُمْ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنْ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۱)

خداوند درباره (ارث) فرزندانان به شما سفارش می کند، برای پسر مانند سهم دو دختر است، پس اگر وارثان از جنس زن و بیش از دو نفر باشند، دوسوم میراث، سهم آنان است و اگر یکی باشد، نصف میراث از آن اوست. و برای هر یک از پدر و مادر (میت)، یک ششم میراث است، اگر میت، فرزندی داشته باشد. اما اگر فرزندی نداشته و پدر و مادر، تنها وارث او باشند، مادر یک سوم می برد (و باقی برای پدر است) و اگر متوفی برادرانی داشته باشد، مادرش یک ششم می برد. (البته تقسیم ارث) پس از عمل به وصیتی است که او (متوفی) سفارش کرده یا پرداخت بدهی اوست. شما نمی دانید پدران و پسرانان، کدامیک برایتان سودمندترند. این احکام، از سوی خدا واجب شده است، همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گرچه دریافتی ارث زن نصف مرد است، ولی بهره گیری اش دو برابر مرد است.

فرض کنید مقدار موجودی ۳۰ باشد که دختر ۱۰ و پسر ۲۰ می برد، ولی دختر به خاطر آنکه تعهدی ندارد، سهم خود را پس انداز می کند و برای مخارج زندگی از سهم پسر که ۲۰ بود بهره مند می شود. پس نیاز خود را از سهم مرد تأمین کرده و سهم خود را ذخیره دارد. بنا بر این دختر در گرفتن نصف می گیرد، ولی در بهره گیری کاملاً تأمین است.

در حدیثی از امام جواد علیه السلام آمده است: هیچگونه هزینه فردی و اجتماعی بر عهده زن نیست، علاوه بر آنکه هنگام ازدواج مهریه می گیرد، ولی مرد هم مهریه می دهد، هم خرج زن را عهده دار است. زن بی هیچ مسئولیتی سهم ارث دریافت می کند و حقّ پس انداز دارد ولی در بهره گیری، از همان سهم مرد بهره می گیرد. (۱)

احکام ارث، در تورات نیز بیان شده (۲) و در انجیل آمده است که مسیح گفت: من نیامده ام تا احکام تورات را تغییر دهم.

ص: ۲۵۰

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). تورات، سفر اعداد، باب ۲۷، آیه ۱۱۸.

عرب جاهلی، زنان و کودکان را از ارث محروم می کرد، ولی اسلام برای هر یک از فرزندان و همسر، متناسب با نیازهای آنان سهم الارث قرار داد.

رسیدن ارث به فرزند، انگیزه ی فعالیت بیشتر است. اگر انسان بداند که اموالش به فرزندش نمی رسد، چندان تحرّک از خود نشان نمی دهد. در فرانسه، هنگامی که قانون ارث لغو شد، فعالیت های اقتصادی ضعیف شد.

بیشتر بودن سهم فرزندان متوفّی از والدین او، شاید برای آن است که والدین، سال های پایانی عمر را می گذرانند و نیاز کمتری دارند. اگر متوفّی برادر نداشت، سهم مادر یک سوّم، و اگر داشت یک ششم، و باقی برای پدر است. شاید بدان جهت که مخارج برادران متوفّی معمولاً به عهده ی پدر است، نه مادر.

امام صادق علیه السلام فرمود: پرداخت بدهی میت بر انجام وصیت او مقدّم است (۱). چنان که اگر وصیت او خلاف شرع باشد نباید عملی شود. (۲)

شخصی از اینکه زنش دختر زاییده بود، نگران بود. امام صادق علیه السلام این قسمت از آیه را برای او تلاوت فرمود که: «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» (۳)

پیام ها:

۱ اسلام، آیین فطرت است. آن گونه که وجود فرزند، تداوم وجود والدین است و خصوصیات و صفات جسمی و روحی آنان به فرزند منتقل می شود، اموال هم باید به فرزند منتقل گردد. «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ» ۲ وصیت که حقّ خود انسان است، بر حقوق وارثان مقدّم است. «مَنْ بَعَدَ وَصِيَّتِهِ» ۳ حقوق مردم، بر حقوق وارثان و بستگان مقدّم است. «مَنْ بَعَدَ»، «دَيْنِ» ۴ در تفاوت سهم ارث بستگان، حکمت هایی نهفته است که ما نمی دانیم. سهم ارث، بر اساس مصالح واقعی بشر استوار است، هر چند خود انسان بی توجه

ص: ۲۵۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۲۰۱ و تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۵.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

باشد. «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» ۵ علم و حکمت، دو شرط ضروری برای قانونگذاری است. احکام ارث، بر علم و حکمت الهی استوار است. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ»، «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲]

اشاره

و لَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَ لَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ تُوَصُّونَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّتَهُ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ (۱۲)

و برای شما (مردان) نصف ارثی است که همسرانتان به جا گذاشته اند، اگر آنان فرزندی نداشته باشند، (هر چند از شوهر دیگر)، ولی اگر برای آنان فرزندی باشد، سهم شما یک چهارم از میراث است، البته پس از عمل به وصیّتی که کرده اند یا ادای دینی که دارند و (امّا اگر شوهر از دنیا رفت) سهم زنان یک چهارم از چیزی است که به جا گذاشته اید، البته اگر فرزندی نداشته باشید، ولی اگر فرزندی داشته باشید (اگر چه از همسر دیگر) سهم همسران یک هشتم از چیزی است که بر جای نهاده اید. (این تقسیم) پس از عمل به وصیّت یا پرداخت دینی است که دارید و اگر مرد یا زنی که از او ارث می برند کلاله باشد (یعنی والدین و فرزندی نداشته باشد) و برای او برادر و خواهر باشد، برای هر یک از آنان یک ششم است و اگر آنان (خواهر و برادر) بیش از یکی باشند، همه آنان در یک سوّم، به تساوی شریکند، (البته) پس از انجام وصیّت میت یا ادای دین او، بی آنکه وصیّت، ضرر به وارث داشته باشد. این، سفارشی از سوی خداست و خداوند، دانا و بردبار است.

در آیه گذشته، ارث فرزندان و والدین مطرح بود، در این آیه، ارث زن و شوهر و برادر و خواهر مادری مطرح است. البته احکام ارث را باید به کمک روایات اجرا کرد، چون فروع و شاخه های زیادی دارد، که در آیات قرآن نیامده است.

لفظ «كَلَامَةً» دو بار در قرآن آمده است؛ یکی در این آیه و دیگری در آخرین آیه ی همین سوره. این کلمه در لغت به معنای احاطه است، فامیلی که انسان و فرزند انسان را احاطه کرده اند. «اکلیل»، نیز تاجی است که سر را احاطه می کند. کُلّ، عددی است که اعداد دیگر را احاطه کرده است.

این کلمه در بحث ارث دو معنی دارد:

۱ برادران و خواهرانِ مادری میّت، که در این آیه به کار رفته است.

۲ برادران و خواهرانِ پدر و مادری یا پدری میّت، که مراد آیه آخر است.

گرچه پرداخت بدهی، بر انجام وصیّت مقدّم است، لکن چون در عمل، انجام وصیّت سخت تر است، خداوند در آیه، اوّل عمل به وصیّت را آورده، بعد پرداخت بدهی را. (۱)

در حدیث آمده است: وصیّت به ثلث مال، زیاد است، سعی کنید وارثان شما بهره ی بیشتری از ارث ببرند، تا همه بی نیاز باشند. و ضرر رسانی در وصیّت از گناهان کبیره است. و عمل به وصیّتی که به ضرر وارث باشد الزامی نیست. (۲)

اگر مردی چند همسر داشت، یک هشتم یا یک چهارم ارث، میان آنان به طور یکسان تقسیم می شود.

دیون و بدهی های متوفی، هم شامل دیون الهی است، مثل حج، خمس، زکات و کفّاره، و هم شامل دیون مردمی است. (۳)

ص: ۲۵۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

پیام ها:

۱ پرداخت بدهی مردم، آن قدر مهم است که در این دو آیه، چهار بار مطرح شده است. «مَنْ بَعْدَ وَصِيَّتِهِ»، «أَوْ دَيْنٍ» (۱) ۲ داشتن فرزند اگر چه از همسر دیگر سهم هر یک از زن و شوهر را به نصف کاهش می دهد، تا فرزندان نیز از متوفی سهم ببرند، خواه فرزند دختر باشد یا پسر. «فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَرَثٌ» ۳ در وصیت برای خود، باید حال وارثان را مراعات کرد، تا به آنان زیان نرسد.

«غَيْرَ مُضَارًّا»

۴ اسلام، نه فقط ضرر رسانی در زندگی، بلکه زیان رساندن پس از مرگ را نیز مردود می داند. «غَيْرَ مُضَارًّا» ۵ تقسیم الهی ارث، هم عالمانه است و هم اگر تخلف کردید، خداوند در قهر خود حلیم است و شتابی ندارد. «وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳]

اشاره

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۳)

آن (چه گفته شد)، حدود و مقررات الهی است و هر کس از خدا و رسولش پیروی کند خداوند او را به باغهایی وارد می کند که از زیر درختانش نهرها جاری است، آنان همیشه در آن می مانند، و این است کامیابی و رستگاری بزرگ.

پیام ها:

۱ احکام ارث، از حدود الهی است، پس نباید از مرز آن گذشت. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۲ اطاعت از رسول خدا به منزله ی اطاعت از خداست. «يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

ص: ۲۵۴

۱ - ۱. در احادیث آمده است: در قیامت، تمام گناهان شهید بخشیده می شود، مگر دین و بدهی او. میزان الحکمه، حدیث ۹۷۷۶.

۳ سعادت و رستگاری، در گرو حرکت در مسیر الهی است، نه کام‌گیری بیشتر از ارث. «ذَلِكَ الْفَوْزُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴]

اشاره

وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ (۱۴)

و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی کند و از حدود الهی تجاوز نماید، خدا او را وارد آتشی می‌کند که همیشه در آن می‌ماند و برای او عذابی خوارکننده است.

پیام‌ها:

۱ آنان که به وصیت‌نامه عمل نمی‌کنند، یا بدهی متوفی را نمی‌پردازند، یا با انکار حق یا ندادن سهم بعضی وارثان، سعی در تصاحب اموال می‌کنند، برای همیشه در عذاب و قهر الهی اند. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ»، «يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ» ۲ ملاک سعادت و شقاوت، اطاعت یا نافرمانی نسبت به خدا و رسول اوست، نه چیز دیگر. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ»، «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ» ۳ نافرمانی رسول خدا، نافرمانی خداست. «يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ۴ نافرمانی مستمر، سبب خلود است. «مَنْ يَعِصِ اللَّهَ»، «يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا» «يَعِصِ» فعل مضارع و رمز استمرار است.

۵ متجاوزان به حقوق دیگران، در ردیف کفار، گرفتار عذاب جاویدان می‌شوند. «خَالِدًا فِيهَا» ۶ قهر خدا، هم عذاب جسمی دارد، هم خواری روحی. «عَذَابٌ مُهِينٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵]

اشاره

وَاللَّاٰتِيٰتِ يَأْتِيْنَ الْفَآحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاَشْتَشْهَدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوْتِ حَتّٰى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيْلًا (۱۵)

ص: ۲۵۵

و از زنان شما کسانی که مرتکب زنا شوند، پس چهار نفر از میان شما (مردان مسلمان) را بر آنان شاهد بگیرید، پس اگر شهادت دادند، آن زنان را در خانه‌ها (ی خودشان) نگاه دارید، تا مرگشان فرا رسد، یا آنکه خداوند، راهی برای آنان قرار دهد (و قانون جدیدی بیاورد).

نکته‌ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از راه دیگر که خداوند قرار می دهد، حدود الهی و سنگسار و شلاق است. (۱)

بعضی آیه را شامل مساحقه و همجنس گرایی زنان نیز گرفته و از مجمع البیان روایتی را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که مؤید آن است. (۲)

در روایتی می خوانیم که مسئله ی حبس در خانه نسبت به زن زناکار، در جاهلیت نیز بوده و اسلام در آغاز آن را پذیرفته است، ولی بعد از تقویت اسلام مسئله از حبس به اجرای حد تبدیل شده است. (۳)

پیام‌ها:

۱ برای حفظ آبرو و شرف دیگران، اسلام برای اثبات زنا، چهار شاهد مقرر کرده است، و حتی اگر سه شاهد گواهی دهند، هر سه شلاق می خورند، ولی برای اثبات قتل، دو شاهد کافی است. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ» ۲ شاهد بر زنا، هم باید مرد باشد و هم مسلمان، تا در اثبات جرم، دقت لازم صورت گیرد. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ» ۳ گواهی بر زنا واجب نیست. «فَإِنْ شَهِدُوا» ۴ در قضاوت به علم خود قناعت نکنیم، گواهی لازم است. «فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ» ۵ کیفر زن زناکار، حبس در «خانه» است، نه زندان های عمومی، که ممکن است

ص: ۲۵۶

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۵۳.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. وسائل، ج ۲۸، ص ۶۱.

فساد بیشتر بیاموزد. «فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ» ۶ حبس زن در خانه، برای آنست که افراد جامعه را فاسد نکند و از ازدواج محروم بماند و میدانی لذت پیدا نکند. «فَأَمْسِكُوهُنَّ» ۷ برای سالم سازی و پاکسازی جامعه، حبس مجرم لازم است. «فَأَمْسِكُوهُنَّ» ۸ حبس ابد، کیفر زنان شوهرداری بوده است که مرتکب زنا شده اند. «حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ» البتّه این حکم موقت بوده تا کیفر تازیانه و سنگسار کردن مطرح شود. «أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶]

اشاره

وَ الذَّانِ يَا يٰۤأَيُّهَا مَنكُم فَادُوهُمَا فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا (۱۶)

و آن دو نفری از شما که سراغ فحشا و زنا روند (زن یا مرد زناکار و بدون همسر) هر دو را آزار دهید (و بر آنان حد جاری کنید). پس اگر توبه کرده و خود را اصلاح کردند، از آنان در گذرید (زیرا) خداوند توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

برای این آیه در تفاسیر، معانی گوناگونی گفته شده است، ولی معنای فوق، از تفسیر نمونه گرفته شده است. البتّه معنای دیگری نیز به ذهن می رسد و آن اینکه:

هر گاه دو مرد تصمیم به انجام فاحشه (لواط) بگیرند، ولی فقط کارهای مقدماتی را انجام دهند، به نحوی که اطمینان به انجام آن در آینده است، شما از باب نهی از منکر، آن دو را تنبیه و تعزیر و تهدید کنید. اگر شرمنده شده و دست کشیدند و گذشته را جبران کردند، شما هم از آنان بگذرید، که خدا توبه پذیر و رحیم است.

طبق این معنی کلمه ی «الذَّانِ» به معنای دو مرد آمده، نه یک مرد و یک زن که از باب تغلیب باشد، و «فَادُوهُمَا» به معنای آزار و تنبیه است، نه اجرای حدّ. توبه و اصلاح هم به معنای صرف نظر واقعی است، نه اینکه قبل از صدور حکم قاضی توبه کنند. «يَا يٰۤأَيُّهَا» را هم می توان به معنای انجام مقدمات قریب الوقوع فحشا

ص: ۲۵۷

گرفت و این در عرف رایج است که کاری را به کسی نسبت دهند که در آستانه ی انجام آن است. مثل اینکه به شخصی که افراد را به مهمانی دعوت کرده و مشغول تهیه مقدمات است، می گویند فلانی مهمانی می کند، یا مهمان دارد. (و الله العالم) توبه ی زناکار و صرف نظر نمودن از اجرای حد درباره او، تا وقتی است که کار به دادگاه و اقامه ی شهود و صدور حکم نرسیده باشد، و گر نه پس از صدور حکم، توبه مانع اجرای آن نمی شود.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷]

اشاره

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۷)

بی گمان (پذیرش) توبه بر خدا، برای کسانی است که از روی جهالت کار بد می کنند، سپس زود توبه می کنند. پس خداوند توبه ی آنان را می پذیرد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

این آیه به گوشه ای از شرایط قبولی توبه اشاره می کند. از جمله آنکه:

الف: گناه، از روی نادانی و بی توجهی به عواقب گناه باشد، نه از روی کفر و عناد.

ب: زود توبه کند، پیش از آنکه گناه او را احاطه کند، یا خصلت او شود، یا قهر و عذاب الهی فرا رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گناهی که انسان مرتکب شود گرچه آگاهانه باشد در حقیقت جاهل است، زیرا خود را در خطر قهر الهی قرار داده است. (۱)

پیام ها:

۱ پذیرفتن توبه ی واقعی، از حقوقی است که خداوند برای مردم، بر عهده ی خودش قرار داده است. «التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۲۵۸

۲ علمی که در برابر هوس ها و غرائز پایدار نباشد، جهل است. «يَعْمَلُونَ»، «بِجَهَالِهِ» ۳ تا گناه زیاد نشده، توبه آسان است. در این آیه می خوانیم: «يَعْمَلُونَ الشُّوءَ» که مراد انجام یک گناه است، ولی در آیه ی بعد می خوانیم: «يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ» که مراد گناهان زیاد است که توبه از آن مشکل است.

۴ خداوند، گناهکاران را به توبه ی فوری تشویق می کند. «يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» ۵ سرعت در توبه، کلید قبولی آن است. «يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» ۶ توبه باید واقعی باشد، اگر تظاهر به توبه کنیم خدا می داند. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا» ۷ پذیرش عذر گناهکاران بی عناد، مطابق با حکمت است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۸]

اشاره

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۸)

و پذیرش توبه، برای کسانی که کارهای زشت می کنند تا وقتی که مرگ یکی از آنان فرارسد، آن گاه می گوید: همانا الآن توبه کردم، نیست. و نیز برای آنان که کافر بمیرند، بلکه برای آنان عذاب دردناک مهیا کرده ایم.

پیام ها:

۱ توبه در حال اختیار و آزادی ارزش دارد، نه در حال اضطرار یا مواجهه با خطر. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»
۲ اصرار بر گناه، توفیق توبه را از انسان می گیرد. کلمه ی «يَعْمَلُونَ» نشانه استمرار و کلمه ی «السَّيِّئَاتِ» به معنای تعدد و تکرار گناه است.

۳ توبه را نباید به تأخیر انداخت. چون زمان مرگ معلوم نیست و توبه هنگام معاینه ی مرگ، پذیرفته نمی شود. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ...» ۴ هنگام خطر و مرگ، فطرت خداشناسی انسان آشکار می شود. «إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»

۵ کافر مردن و بد عاقبتی، همه ی اعمال نیک و از جمله توبه را تباہ و حبط می کند. «يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَذِهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (۱۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! برای شما حلال نیست که زنان را به اکراه به ارث برید و بر آنان سخت نگیرید تا بعضی از آنچه را به آنان بخشیده اید، خود ببرید، مگر آنکه مرتکب فحشاء آشکار شوند و با آنان به نیکویی رفتار کنید و اگر از همسرانتان خوشتان نیامد چه بسا شما چیزی را خوش نداشته باشید، ولی خداوند، خیر فراوان در آن قرار داده باشد.

نکته ها:

بر خلاف سنت جاهلیت، که گاهی زن نیز به ارث برده می شد، ممکن است آیه اشاره به این باشد که تنها اموال قابل ارث است و همسر متوفی، ارث کسی نیست. او خودش می تواند بعد از فوت شوهرش، همسر دیگری انتخاب کند.

پیام ها:

۱ اسلام، مدافع حقوق زن است. «لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا» ۲ باز پس گرفتن مهریه با زور، حرام است. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَذِهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» ۳ تنها در صورتی که زن در معرض بی عفتی باشد، مرد حق سخت گیری دارد. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ»

«إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ» ۴ با زنان باید خوش رفتاری کرد. «عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» ۵ مرد، سنگ زیرین آسیای زندگی است و باید با خوش رفتاری، بر سختی ها

شکیبا باشد. خطاب آیه به مرد است «لَا تَعْضُوهُنَّ» ، «عَاشِرُوهُنَّ» ۶ بسیاری از خیرات، در لابلائی ناگواری های زندگی است. «يَجْعَلُ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا...» ۷ حلّ مشکلات خانواده و داشتن حلم و حوصله، برای سعادت فرزندان، بهتر از جدایی و طلاق است. «فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرًا» ۸ همیشه خیر و شرّ ما همراه با تمایلات ما نیست، چه بسا چیزی را ناخوشایند داریم، ولی خداوند خیر زیاد در آن قرار داده باشد. زیرا انسان به همه ی مصالح خویش آگاه نیست. «فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا» ، «فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۰]

اشاره

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا (۲۰)

و اگر خواستید همسری بجای همسری انتخاب کنید و مال فراوانی به آنان داده باشید، از او چیزی مگیرید. آیا می خواهید با بهتان و گناه آشکار، آن را بازپس گیرید؟!

نکته ها:

«قِنطَارًا» به معنای مال زیاد است که مانند پل و قنطره وسیله ی بهره برداری است.

در دوران جاهلیت، بعضی که می خواستند همسر دیگری بگیرند، به همسر اول تهمت می زدند تا او در فشار قرار گیرد و مهر خود را ببخشد تا شوهر طلاقش دهد، سپس شوهر از همان مهر برگردانده شده، همسر دیگری می گرفت. آیه، این سنت جاهلی را نکوهش می کند.

پیام ها:

۱ ازدواج مجدد از نظر اسلام مجاز است. «اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ» ۲ طلاق، به دست مرد است. «أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ» ۳ مهریه زیاد، اشکالی ندارد، گرچه سفارش به مهریه کم شده است. «آتَيْتُمْ

ص: ۲۶۱

۴ مالکیت انسان در چهارچوب قوانین الهی محدودیت ندارد. «فِنْطَارًا» ۵ اسلام، حامی حقوق زن است و ازدواج دوم را به قیمت ضایع کردن حق همسر اول منع می کند. «فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا» ۶ زن، حق مالکیت دارد و مهریه، بی کم و کاست باید به او تحویل شود.

«فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۱۷ اگر شخصی به حق، مالک شد، نمی توان مالش را اگرچه زیاد باشد از او گرفت. «فَلَا تَأْخُذُوا...» ۸ یکی از بدترین انواع ظلم، گرفتن مال مردم، همراه با توجیه کردن و تهمت زدن و بردن آبروی آنان است. «أَتَأْخُذُونَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱]

اشاره

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۲۱)

و چگونه آن مال را پس می گیرید، در حالی که هر یک از شما از دیگری کام گرفته اید و همسرانتان از شما (هنگام ازدواج، برای پرداخت مهریه) پیمان محکم گرفته اند!

پیام ها:

۱ در نهی از منکر باید از عواطف انسانی هم بهره گرفت. شما که مدتها با همسر خود روابط کامل داشته و کامیاب شده اید چرا اکنون مهریه او را به ناحق پس می گیرید. «قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ» ۲ هنگام ناراحتی های زندگی، باید به یاد لذت های قبل آن بود. «قَدْ أَفْضَىٰ...» ۳ در بیان امور مربوط به زناشویی، ادب را مراعات کنیم. «أَفْضَىٰ» ۴ مهریه حقی است برای زنان که در برابر هم خوابی تعیین شده است. «قَدْ أَفْضَىٰ» ۵ عقد ازدواج، یک میثاق محکم است. «مِيثَاقًا غَلِيظًا» ۶ پس گرفتن مهریه پیمان شکنی است. «وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ» ، «وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا»

اشاره

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا (۲۲)

و با زنانی که پدرانتان به ازدواج خود در آورده اند، ازدواج نکنید، مگر آنچه در گذشته (پیش از نزول این حکم) انجام شده است. همانا این گونه ازدواج، بسیار زشت و مایه ی دشمنی و راه بدی است.

نکته ها:

از رسوم جاهلی آن بود که هر گاه شخصی از دنیا می رفت، فرزندان او با نامادری خود (همسر پدر) ازدواج می کردند. یکی از انصار به نام ابو قیس از دنیا رفت.

فرزندش به نامادری خود پیشنهاد ازدواج کرد. آن زن گفت: باید از پیامبر کسب تکلیف کنم. چون پرسید این آیه نازل شد و ازدواج با «زن پدر» را ممنوع کرد.

پیام ها:

۱ اسلام دین فطرت است. چون انسان طبعاً از ازدواج با مادر و نامادری متنفر است، در اسلام حرام شده است. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۲ «زن پدر» ها به منزله ی مادرند. پس به جای کینه و ناسازگاری، باید نسبت به فرزندان «مادری» کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۳ فرزندان باید حریم پدر را در ازدواج حفظ کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۴ فرزندان، به زن پدر، به دید «مادر» بنگرند. «مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۵ اسلام از گذشته ها چشم می پوشد. (۱) ازدواج های پیش از این حکم، با نامادری، مورد عفو است. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» ۶ برای گفتار، باید بطور اجمال یا تفصیل، دلیل و برهان آورد. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا»

ص: ۲۶۳

۷ ازدواج با نامادری، راه ازدواج با سایر محارم را نیز باز می کند. «سَاءَ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳]

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۲۳)

بر شما حرام شده است (ازدواج با) مادرانتان و دخترانتان، و خواهرانتان و عمه هایتان و خاله هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و آن مادرانتان که به شما شیر داده اند و خواهران رضاعی (شیری) شما و مادران همسرانتان و دختران همسرانتان (از شوهر قبلی) که در دامن شما تربیت یافته اند، به شرط آنکه با مادرانشان، همبستر شده باشید، پس اگر آمیزش نکرده اید مانعی ندارد (که با آن دختران ازدواج کنید) و (همچنین حرام است ازدواج با) همسران پسرانتان که از نسل شمایند (نه پسر خوانده ها) و (حرام است در ازدواج) جمع بین دو خواهر، مگر آنچه پیشتر انجام گرفته است. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

در این آیه گروه هایی از زنان که به انسان محرمند و ازدواج با آنان حرام است، ذکر شده است. محرمیت و حرمت ازدواج از سه راه حاصل می شود:

۱ ولادت (ارتباط نسبی) ۲ ازدواج (ارتباط سببی) ۳ شیرخواری (ارتباط رضاعی)

ص: ۲۶۴

تحریم ازدواج با محارم در ادیان پیشین نیز بوده است. (۱)

ازدواج با غیر محارم، عامل گسترش ارتباط خانواده ها است.

ازدواج همزمان با دو خواهر، معمولاً آنان را به حسادت و رقابت شخصی و جنسی می کشاند و علاقه هایشان به عداوت می انجامد. شاید نهی به این خاطر باشد. «وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ...»

پیام ها:

۱ اختیار حرام و حلال کردن همه چیز (مأكولات، مشروبات، معاملات و منکوحات...) تنها برای خداست. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ» ۲ شیر مادر، همچون تولد از مادر، یکی از اسباب محرمیت است. در انتخاب دایه دقت کنیم. «أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ» ۳ به دخترانی که از شوهر قبلی زن شما هستند و در خانه شما زندگی می کنند، به چشم دختر خود نگاه کنید و مربی آنان باشید. «وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ» ۴ قانون عطف به ما سبق نمی شود. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» (کسانی که قبل از تحریم، دو خواهر را به عقد خود در آورده اند، کیفری ندارند گرچه بعد از اعلام این قانون باید یکی از خواهران را نگاه و دیگری را رها کند.)

[سوره النساء (۴): آیه ۲۴]

اشاره

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۲۴)

ص: ۲۶۵

۱-۱. تورات، سفر لاویان، باب ۱۸، آیه ۶-۲۳.

و(ازدواج با) زنان شوهردار(نیز بر شما حرام شده است)، مگر آنان که(به حکم خداوند، در جنگ با کفار) مالک شده اید.(این احکام)، نوشته و قانون خدا بر شماست. و جز اینها(که گفته شد)، برای شما حلال است که(زنان دیگر را) به وسیله ی اموال خود، به قصد پاکدامنی و نکاح، نه به قصد زنا، طلب کنید.

پس هر گاه از آن زنان،(به نکاح موقت) کام گرفتید، مهرشان را به عنوان یک واجب پردازید و پس از تعیین مهر، در(تغییر مدت عقد یا مقدار مهر) آنچه با یکدیگر توافق کنید، بر شما گناهی نیست. همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «الْمُحْصِنَاتُ» از نظر لغوی، یعنی آنچه در حصن و حریم باشد و از دسترسی دیگران منع شود. ریشه این کلمه در قرآن، در مورد سه گروه استعمال شده است:

۱ زنان عفیف و پاکدامن. چنان که خداوند درباره حضرت مریم می فرماید: «الَّتِي أَحْصَيْنَتْ فَرْجَهَا» (۱) زنان شوهردار. زیرا شوهر نقش حفاظت از عفت زن را به عهده دارد. مراد از «الْمُحْصِنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ» در آیه مورد بحث، همین معنی است.

۳ زنان آزاده که اسیر جنگی نبوده و کنیز نیستند. زیرا اسارت سبب پاره شدن پرده های عفت و حیای زن می گردد و بی عفتی در میان کنیزان شایع بوده است.

مراد از «الْمُحْصِنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در آیه بعد، این معناست.

کلمه ی «مُسَافِحِينَ» از «سفاح» به معنای زنا می باشد.

اسارت برای زنان کافر، به منزله ی طلاق آنان از شوهران است. مثل ایمان آوردن زن، که اگر شوهرش به کفر ادامه دهد، ایمان آوردن او را از شوهر جدا می کند.

ازدواج با زن شوهردار، از نظر اسلام حرام است، از هر مذهب و ملت که باشد.

ولی چون اسارت به منزله ی طلاق است، زن اسیر، پس از اسارت به مدت یک بار

ص: ۲۶۶

قاعده شدن، و اگر باردار است تا وضع حمل باید عده نگهدارد و در مدت عده هیچ گونه ارتباط زناشویی با او جایز نیست. این طرح زناشویی بعنوان همسر یا کنیز، از طرح بازگرداندن به کفار یا رها کردن و بی سرپرست گذاشتن، بهتر است.

کلمه ی «متعه» همچون کلمه ی حج، صلوه، ربا و غنیمت، دارای معنای شرعی است، نه لغوی. بنا بر این به قول علامه در تفسیر المیزان شکی در آن نیست که مراد از جمله ی «اسْتَمْتَعْتُمْ» متعه است.

پرداخت اجر، «فَأْتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» در متعه مربوط به استمتاع است، «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» در حالی که اگر مراد آیه نکاح دائم باشد، با خواندن عقد مهریه لازم است، خواه استمتاع بشود یا نشود، لکن قبل از آمیزش اگر طلاق صورت گرفت، نصف مهریه پرداخت می شود.

جمله ی «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَأْتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» به فرموده اهل بیت علیهم السلام (۱) و اکثر تفاسیر اهل سنت، مربوط به ازدواج موقت است که خلیفه دوم آن را حرام کرد، با آنکه کسی حق تحریم حکم خدا را ندارد. و اگر حرام نمی شد به گفته روایات، (۲) کسی مرتکب زنا نمی شد مگر افراد شقی. ازدواج موقت یک طرح صحیح است و دنیا بخاطر نداشتن آن، زنا را آزاد کرده است. ازدواج موقت یک ضرورت اجتماع است و در روایات اهل سنت می خوانیم، جواز متعه به خاطر دوری از همسر و بروز جنگ ها بوده که الآن نیز همان شرایط موجود است. متعه طرحی برای حل این مشکل اجتماعی و جلوگیری از فساد است و تاقیامت هم جنبه شرعی دارد.

دستاویز بعضی این است که در قرآن موضوع عده و ارث و حفظ فروج، نسبت به ازدواج مطرح است و متعه ازدواج نیست. ولی پاسخ ما این است:

اولاً- نام ازدواج به متعه هم گفته می شود، و ثانیاً در متعه هم عده لازم است و فقط قانون ارث زن از مرد یا بالعکس، در متعه استثنا شده است.

ص: ۲۶۷

۱- ۱). کافی، ج ۵، ص ۴۴۸؛ وسائل، ج ۲۱، ص ۵.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخر رازی، ذیل آیه.

۱ آیا ازدواج موقت نقابی بر چهره ی فحشا نیست؟ پاسخ: خیر، زیرا:

الف: در ازدواج موقت زن فقط در اختیار یک نفر است.

ب: حد اقل چهل و پنج روز باید عده نگاه دارد.

ج: مولود مُتعه همچون مولود همسر دائمی است.

۲ آیا مردان هوسباز از این قانون سوء استفاده نمی کنند؟ پاسخ: ممکن است از هر قانون مفید و ضروری افرادی سوء استفاده کنند. مگر از انگور شراب نمی سازند؟ مگر زمانی که بعضی از سفر حج سوء استفاده کردند، باید منکر سفر حج شد؟ ۳ تکلیف فرزندان مُتعه چیست؟ پاسخ: در حقوق و ارث و امثال آن، هیچ فرقی با فرزندان همسر دائم ندارند.

پیام ها:

۱ برای ازدواج، نباید سراغ زنان شوهردار رفت. «وَالْمُحْصِنَاتُ» ۲ زنان اسیر در جنگ با کفار، نباید بی سرپرست بمانند، یا به کفار برگردانده شوند، بلکه به عنوان همسر یا کنیز، با مسلمانان رابطه ی شرعی داشته باشند.

«إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۳ حرام بودن ازدواج با محارم و زنان شوهر دار و جمع میان دو خواهر، از احکام ثابت، قطعی و تغیرناپذیر الهی است. «حُرْمَتُ» ، «كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۴ صرف بودجه در مسیر بی عفتی و فحشا حرام است. «تَبَتَّغُوا بِأَمْوَالِكُمْ» ، «غَيْرِ مُسْلِفِينَ» ۵ ازدواج موقت، شرعی است و مهریه زن باید پرداخت شود. «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» ، «فَأْتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» ۶ در مهریه، رضایت طرفین شرط است. «فِيمَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ»

۷ بعد از پایان مدت در ازدواج موقت، می توان مدت یا مهریه را با رضایت طرفین تمدید و اضافه کرد. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ» ۸ ازدواج موقت و احکام و قوانین ازدواج، برخاسته از علم و حکمت خداوند است. «عَلِيمًا حَكِيمًا» ۹ علم و حکمت دو شرط لازم برای قانون گذار است. «كِتَابَ اللَّهِ»، «عَلِيمًا حَكِيمًا» «جُزْءٌ ۵»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵]

اشاره

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَيِّاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

و هر کس از شما، که توانایی مالی ندارد تا با زنان آزاد باایمان ازدواج کند، پس از کنیزان با ایمانی که شما مالک آنید، (به زنی بگیرد) و خداوند به ایمان شما داناتر است.

همه از یکدیگرید، پس (نگوید: که من آزادم و تو کنیز) و با اذن صاحبانشان آن کنیزان را به همسری درآوردید و مهریه نیکو و به طور شایسته به آنان بدهید، به شرط آنکه پاکدامن باشند، نه اهل فحشا و نه اهل دوست گرفتن های پنهانی. پس آن گاه که کنیزان، صاحب همسر شدند، اگر مرتکب زنا شوند، کیفرشان نصف کیفر زنان آزاد است. این (نوع از ازدواج)، برای کسانی از شما رواست که از (رنج و فشار بی همسری و) افتادن به گناه و زنا بر خود بترسد، با این همه، صبر کردن (و ازدواج نکردن با کنیزان) برایتان بهتر است و خداوند بخشنده و مهربان است.

ص: ۲۶۹

چنان که در نکته های آیه قبل گفته شد، مراد از «الْمُحْصِنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در این آیه، زنان آزاد است. زیرا در مقابل آن، «فِيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» بکار رفته که به معنای کنیزان است. قرآن در جای دیگر نیز در مورد کنیزان، واژه ی «فتیات» را بکار برده و می فرماید: «لَا تُكْرَهُوا فَيَاتِكُمْ عَلَى الْبُعَاءِ» (۱) کنیزان خود را بر ارتکاب زنا اجبار نکنید.

کلمه ی «أَخْدَانٍ»، جمع «خدن» به معنای دوست و رفیق است، امّا معمولاً در مورد کسانی به کار می رود که ارتباط با آنها به صورت پنهانی و برای امور نامشروع است.

این کلمه در مقابل «مُسَافِحَاتٍ» بکار رفته که به معنای کسانی است که زنا ی آشکار و علنی دارند.

کلمه ی «طَوْلًا» به معنای توانایی و داشتن امکانات است و کلمه ی «الْعَنَتَ» به معنای سختی و رنج و مشکلات است.

کسانی که مالک کنیز می شوند، بدون آنکه نیازی به عقد ازدواج باشد، حق آمیزش با او را دارند. لذا مراد از ازدواج با کنیزان که در این آیه مطرح شده است، ازدواج با کنیز دیگران است که باید با اجازه ی صاحبان آنها باشد.

گرچه ازدواج با کنیزان نکوهیده است، امّا در میان آنها زنان برجسته ی بسیاری بوده اند که صاحب کمالات بوده و به همین جهت برخی اولیای خدا آنان را به همسری گرفته و از آنان صاحب فرزندان بزرگ شده اند.

پیام ها:

۱ در اسلام، برای موضوع ازدواج، بن بست نیست. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ» ۲ قانونگذار باید به نیازهای طبیعی افراد جامعه از یک سو و فشارهای اقتصادی آنان از سوی دیگر توجه داشته باشد. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ...» ۳ ازدواج با کنیز را تحمل کنید، ولی ننگ گناه را هرگز. «فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

ص: ۲۷۰

۴ از ازدواج با زن آزاد می توان صرف نظر کرد، ولی از شرط ایمان نمی توان گذشت. «فَلْيَاْتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» ۵ ایمان، شرط اساسی در هر ازدواجی است. «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ»، «فَلْيَاْتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» ۶ ایمان ظاهری برای ازدواج کافی است، ما مأمور به باطن نیستیم. «وَ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِكُمْ» ۷ ازدواج با کنیز، حقارت نیست. «بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ» ۸ رضایت مالک کنیز در ازدواج، مانند اذن پدر دختر، شرط است. «بِاِذْنِ اٰهْلِهَا» ۹ مالکان بدانند که کنیزان از اهل خودشانند. «اٰهْلِهَا» ۱۰ به کنیزان نیز مثل زنان آزاد، باید مهریه نیکو داد. «اَتَوْهِنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» ۱۱ مهریه را به خود کنیز بدهید. حقوق اقتصادی و اجتماعی بردگان باید مراعات شود. «اَتَوْهِنَّ اُجُورَهُنَّ» ۱۲ میزان مهریه باید بر اساس عرف و شئون زن باشد. «بِالْمَعْرُوفِ» ۱۳ شرط بقای ازدواج، پاکدامنی، دوری از فحشا و روابط نامشروع است.

«مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ...»

۱۴ مجازات زن بدکار اگر کنیز باشد، به خاطر کنیز بودن و محرومیت های آن، به نصف کاهش می یابد. «فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ» ۱۵ فراهم آوردن ازدواج های سهل و آسان در جامعه، راه جلوگیری از مفاسد جنسی است. «ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ» ۱۶ سالم سازی روانی از اهداف اسلام است. «ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ» ۱۷ صبر و خودداری، از ازدواج با کنیز بهتر است. «وَ اَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ»

اشاره

﴿يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّبَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنْنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (۲۶)

خداوند می خواهد (با این قوانین، راه سعادت را) برای شما آشکار سازد و شما را به سنت های (خوب) پیشینیان راهنمایی کند و شما را (با بیان احکام) از گناه پاک سازد و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱ سنت خداوند، هدایت، بیان و ابلاغ است. «لِيُذَيِّبَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ» ۲ از سنت های خوب گذشتگان باید تبعیت و تقلید کرد. «سُنَّ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ احکام و مقررات اسلام درباره ی ازدواج، همانند احکام سایر ادیان آسمانی گذشته است. «سُنَّ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۴ خداوند، لطف خویش را به انسان برمی گرداند. «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» ۵ موارد مجاز یا ممنوع ازدواج، بر اساس علم و حکمت و مصلحت است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

اشاره

﴿وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا﴾ (۲۷)

و خداوند می خواهد شما را ببخشد (و از آلودگی پاک سازد)، ولی کسانی که از هوسها پیروی می کنند، می خواهند که شما به انحرافی بزرگ تمایل پیدا کنید.

نکته ها:

آزادی های جنسی در دید اول، نوعی لذت و کامجویی است، لیکن با توجه به عوارض فردی و اجتماعی آنها، بزرگ ترین سقوط و انحراف است. بی بند و باری، جسم را ذوب، فکر را مشغول، اموال را تباه و اطمینان را سلب می کند. میل به تشکیل خانواده را از بین می برد، فرزندان نامشروع به جامعه تحویل می دهد،

امراض مقاربتی و روانی به ارمغان می آورد و در یک کلمه، آزادی جنسی، بزرگ ترین اسارت ها را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱ محدودیت ها و قیودی که در ازدواج مطرح است، رمز لطف خدا به انسان و جامعه ی بشری است. «وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» ۲ در مسیر شهوترانان گام ننهید و از آنان تقلید نکنید، که دشمن شمایند. «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ...» ۳ هوسبازان بی بند و بار، به چیزی جز غرق شدن شما در شهوات، قانع نمی شوند و می خواهند شما رفیق راهشان باشید. «أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا» ۴ اخلاق جنسی در اسلام، معتدل و دور از افراط و تفریط است، ولی هوس پرستان راه افراطی را برای شما می خواهند. «مَيْلًا عَظِيمًا» ۵ در انتخاب راه دقت کنیم. در آیه دو بار کلمه «يُرِيدُ» به کار رفته است؛ یک اراده از خدای علیم حکیم و یک اراده از هوسبازان بدخواه. به سراغ کدام اراده ها می رویم. «وَاللَّهُ يُرِيدُ»، «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۸]

اشاره

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (۲۸)

خداوند می خواهد (با آسان کردن قوانین ازدواج، بار تکلیف) شما را سبک کند.

و انسان، ضعیف آفریده شده است.

نکته ها:

در این سه آیه اخیر، گوشه ای از الطاف خداوند در امر ازدواج پی در پی نقل شده است. خداوند احکام را برای شما بیان می کند، «لِيُبَيِّنَ لَكُمْ» راه نشان می دهد، «يَهْدِيكُمْ» لطف خود را به شما برمی گرداند، «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» و بر شما آسان می گیرد، «يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» و این همه به خاطر آن که انسان در برابر طوفان غرایز، ناتوان، و قدرت صبر و خودداری او اندک است.

ص: ۲۷۳

۱ اسلام، دین آسانی است و بن بست ندارد. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۲ تکالیف دینی، بر اساس توان و طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۳ مشکل تراشی در ازدواج، خلاف خواست خداست. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ» ۴ پیروی و پایبندی شما در احکام ازدواج، زمینه‌ی سبکباری و دورماندن جامعه از آفات و مشقات است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۵ انسان در برابر غریزه‌ی جنسی ضعیف است. «خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا» ۶ میان تکوین و آفرینش انسان، و تشریح و احکام الهی هماهنگی است.

«يُخَفِّفَ»

، «ضَعِيفًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (۲۹)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتي با رضایت یکدیگر باشد. خود (و یکدیگر) را نکشید، همانا خداوند نسبت به شما همواره مهربان بوده است.

نکته ها:

رمز اینکه نهی از قتل، «لَا تَقْتُلُوا» بدنبال نهی از حرام خوری، «لَا تَأْكُلُوا» آمده است، شاید آن باشد که سیستم اقتصادی ناسالم، زمینه‌ی قیام محرومان علیه زراندوزان و بروز درگیری‌ها و پیدایش قتل و هلاکت جامعه است.

امام صادق علیه السلام به هنگام تلاوت این آیه فرمود: کسی که قرض بگیرد و بداند که نمی‌تواند بازپرداخت کند، مال باطل خورده است. (۱) امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۲۷۴

فرمود: ربا، قمار، کم فروشی و ظلم از مصادیق باطل است. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره وضو و غسل با آب سرد، آنجا که خطر جانی دارد فرمود:

«وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مسلمانی به تنهایی وارد منطقه کفار شد و کشته شد، خودکشی کرده است. (۳)

کشتن رهبران معصوم یکی از مصادیق خودکشی و به هلاکت انداختن جامعه است، امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: یعنی اهل بیت پیامبر خود را نکشید. (۴)

پیام ها:

۱ مالکیت فردی محترم است و تصرف در اموال دیگران، جز از راه معاملات صحیح و بر اساس رضایت، حرام است. «لَا تَأْكُلُوا» ، «إِلَّا» ، «تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» ۲ جامعه، دارای روح واحد و سرنوشت مشترک است. اموال دیگران را همچون اموال خودتان محترم بدانید. «أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ» ۳ هر نوع تصرفی که بر مبنای «حق» نباشد، ممنوع است. «لَا تَأْكُلُوا» ، «بِالْبَاطِلِ» ۴ داد و ستدها باید با رضایت طرفین باشد، نه با اجبار و اکراه. «عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ» ۵ جان انسان محترم است، لذا خودکشی و یا دیگرکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۶ احکام و مقررات اسلام پرتوی از رحمت خداوند است. «كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

ص: ۲۷۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۶۳.

۴-۴. تفسیر فرات کوفی، ص ۱۰۱.

اشاره

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۳۰)

و هر کس از روی تجاوز و ستم چنان کند (و دست به مال و جان مردم دراز کرده، یا خودکشی و خونریزی کند) به زودی او را در آتشی (عظیم) وارد سازیم و این کار، بر خداوند آسان است.

نکته ها:

شاید تفاوت «عدوان» و «ظلم» این باشد که عدوان، تجاوز به دیگران است، ظلم، شامل ستم بر خویش هم می شود.

کلمه ی «صلو» به معنای ورود در رحمت و کلمه ی «صلی» به معنای ورود در دوزخ است، بنا بر این کلمه «نُصَلِّيهِ» به معنای آن است که او را در آتش وارد می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به عمد خودکشی کند، برای همیشه در دوزخ است. آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند.

(۱)

پیام ها:

۱ کارهایی که از سر ظلم و عدوان از انسان سر نزنند، قهر الهی ندارد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا...» ۲ قصد و انگیزه، نقش اصلی را در کیفر یا پاداش دارد. «مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا»

اشاره

إِنْ تَجَنَّبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا (۳۱)

اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید پرهیز کنید، گناهان کوچکتان را بر شما می پوشانیم و شما را در جایگاهی ارجمند وارد می کنیم.

ص: ۲۷۶

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که گناهان، دو نوعند: صغیره و کبیره. در آیه ی ۴۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم که مجرمان در قیامت، با دیدن پرونده ی اعمال خود می گویند: این چه نامه ی عملی است که هیچ گناه کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» از امام کاظم علیه السلام سؤال شد که در این آیه خداوند وعده ی مغفرت صغائر را در صورت اجتناب از کبائر داده است، پس شفاعت برای کجاست؟ امام فرمودند:

شفاعت برای اهل کبائر امت است. (۱)

گناه کبیره، طبق روایات، آن است که خداوند وعده ی آتش به انجام دهنده اش داده است. (۲) شاید وعده آتش در آیه قبل برای قتل یا خودکشی و تجاوز به مال مردم اشاره به همین باشد که نمونه گناهان کبیره ای که وعده عذاب داده شده، تجاوز به مال و جان مردم است.

تعداد گناهان کبیره در روایات، متعدّد و مختلف است و این به خاطر آن است که کبائر نیز درجاتی دارند و به بعضی از گناهان «اکبر الکبائر» گفته شده است.

پیام ها:

۱ کسانی که اصول فکری و عملی آنان صحیح است، باید نسبت به تخلفات جزئی آنان، گذشت کرد. «إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ»، «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» ۲ پاداش کسانی که گناهان بزرگ را ترک می کنند، آن است که خداوند از گناهان کوچکشان بگذرد. «إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ»، «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» ۳ تا از گناهان کبیره و صغیره پاک نشویم، به بهشت نخواهیم رفت. «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا»

ص: ۲۷۷

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۴۰۷.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۲۷۶.

اشاره

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۳۲)

و آنچه را که خداوند سبب برتری بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید. برای مردان از آنچه بدست آورده اند بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند بهره ای می باشد و (به جای آرزو و حسادت) از فضل خداوند بخواهید، که خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

آیات قبل، از حرام خواری نهی فرمود، این آیه به ریشه ی حرام خواری اشاره می کند که طمع، آرزو و رقابت است.

عدالت، غیر از تساوی است. عدالت همه جا ارزش است، ولی تساوی گاهی ارزش است و گاهی ظلم. مثلاً اگر پزشک به همه مریض ها یک نوع دارو بدهد، یا معلّم به همه شاگردان یک نوع نمره بدهد، تساوی هست، اما عدالت نیست.

عدالت، آن است که به هر کس بر اساس استحقاقش بدهیم، گرچه موجب تفاوت شود، زیرا تفاوت گذاشتن بر اساس لیاقت ها و کمالات حقّ است، اما تبعیض باطل است. تبعیض آن است که بدون دلیل و بر اساس هوای نفس یکی را بر دیگری ترجیح دهیم، ولی تفاوت آن است که بر اساس معیارها یکی را بر دیگری ترجیح دهیم. بنا بر این باید آرزوی عدالت داشت، ولی تمنّای یکسان بودن همه چیز و همه کس نابخاست. اعضای یک بدن و اجزای یک ماشین از نظر جنس و شکل و کارایی متفاوتند، اما تفاوت آنها حکیمانه است. اگر خداوند، همه را یکسان نیافریده، طبق حکمت اوست. بنا بر این در اموری که به دست ما نیست، مثل جنسیت، زیبایی، استعداد، بیان، هوش، عمر و... باید به تقسیم و تقدیر الهی راضی بود. ما که خدا را عادل و حکیم می دانیم، اگر در جایی هم دلیل و حکمت

چیزی را نفهمیدیم نباید قضاوت عجولانه و جاهلانه همراه با سوء ظن یا توقع نابجا به خداوند حکیم داشته باشیم و یا بر دارندگان این نعمت‌ها حسد ورزیم، چرا که با فزونی هر نعمتی، مسئولیت بیشتر می‌شود و با آمدن هر نعمتی، غم از دست دادنش همراه است. این حقیقت را در نهج البلاغه می‌خوانیم.

در موارد اختیاری، باید با کوشش و تلاش و پرهیز از کسالت و تبلی، در رقابتی سالم به قوت و کثرت و استقلال رسید و اجازه‌ی استثمار و استعمار به دیگران نداد و در مواردی که بدست ما نیست، باید تفاوتها را دلیل رشد و آزمایش و تحرک و تعاون و پیوستگی جامعه دانست، زیرا که اگر همه مردم دارای امکانات یکسان باشند، صفات انسانی از قبیل سخاوت، شجاعت و ایثار در انسان رشد نمی‌کند. انسان در لابلای فراز و نشیب‌ها خود را نشان می‌دهد، حرکت می‌کند و با دیگران به خاطر نیازش پیوند می‌خورد.

امام صادق علیه السلام در پاسخ از آیه فرمودند: کسی به همسر و فرزند دیگران چشم داشت نداشته باشد، ولی همانند آن را از خداوند بخواهد. (۱)

□
زمانی که این آیه نازل شد، اصحاب پیامبر اکرم گفتند: مقصود از فضل در «وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» چیست؟ قرار شد تا علی علیه السلام این موضوع را از پیامبر سؤال کند.

□
پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ فرمودند: خداوند ارزاق را در میان مردم از طریق حلال تقسیم کرده و حرام را نیز عرضه کرده است. کسی که حرام را تحصیل کند، به همان اندازه از رزق حلال خود کاسته است و بر حرام مورد محاسبه قرار می‌گیرد. (۲)

پیام‌ها:

□
۱ به داده‌های الهی راضی باشیم و حسودانه، آرزوی برتریهای دیگران را نداشته باشیم. «وَلَا تَتَمَنَّوْا» ۲ در اسلام مسائل اقتصادی و اخلاقی بهم آمیخته است. «لَا تَأْكُلُوا»، «بِالْبَاطِلِ»، «وَلَا تَتَمَنَّوْا»

ص: ۲۷۹

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۴۱.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۱۵.

۳ تبعیض ها و برتری های استثمارگرانه و ظالمانه، از حساب برتری های خداداد، جداست. «فَضَلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ» ۴ تفاوت های زن و مرد از نظر خلقت و طبیعت، از نمونه های برتری دادن خداوند در آفرینش است. «فَضَلَ اللَّهُ»، «لِلرِّجَالِ»، «لِلنِّسَاءِ» ۵ هر یک از زن و مرد، نسبت به دستاوردهای خود به طور مساوی مالکند.

«لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

«لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ» ۶ به جای تمنای آنچه دیگران دارند، در پی کسب و تلاش باشیم. «نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا...» ۷ انسان، تنها مالک بخشی از دست رنج خود است. «مِّمَّا اكْتَسَبُوا» بخش دیگر سهم فقرا و حکومت اسلامی است.

۸ هم کار، هم دعا. «اَكْتَسَبُوا»، «وَسَيُؤْتُوا اللَّهَ» ۹ به جای چشمداشت به داشته های دیگران به فضل و لطف خدا چشم داشته باشید. «وَلَا تَتَمَنَّوْا»، «وَسَيُؤْتُوا اللَّهَ» ۱۰ به خصلت ها جهت صحیح بدهیم. آرزو در انسان هست، امری جهت این آرزو را درخواست نعمت از خدا قرار دهیم، نه سلب نعمت از دیگران. «لَا تَتَمَنَّوْا»، «وَسَيُؤْتُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» ۱۱ اگر خداوند، چیزی به کسی داد یا از او گرفت، حکیمانه و آگاهانه است.

«بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

(ایمان به علم خداوند سبب بازداشتن انسان از طمع و چشم داشت است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳]

اشاره

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصَبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (۳۳)

و از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان و کسانی که با آنان پیمان بسته اید، برجا گذاشته اند، برای هر یک وارثانی قرار داده ایم، پس سهم آنان را (از ارث) بپردازید، زیرا که خداوند بر هر چیز، شاهد و ناظر است.

ص: ۲۸۰

«مَوَالِي» جمع «مولى» دارای معانی مختلفی است، ولی در اینجا مراد وارثان است.

جمله ی «عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ» اشاره به قراردادهای است که پیش از اسلام، میان دو نفر برقرار می شد و اسلام، با اندکی تغییر، آن را پذیرفت و نامش در کتب فقهی، «ضمان جریره» است. متن قرارداد به این صورت بوده که دو نفر پیمان ببندند در زندگی، همدیگر را یاری کنند و در پرداخت غرامت ها، کمک هم باشند و از هم ارث برند. (چیزی شبیه قرارداد بیمه در امروز)، که اگر خسارتی بر یکی وارد شد، هم پیمان او، دیه ی آن را بپردازد. اسلام این قرارداد را پذیرفت، ولی ارث بردن از دیگری را مشروط به آن کرد که انسان وارثی نداشته باشد.

امام رضا علیه السلام درباره ی معنای «وَالَّذِينَ عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ» فرمودند: مقصود پیمانی است که مردم با رهبران الهی و معصوم بسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ تعیین میزان ارث، به فرمان خداست. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي» ۲ خویشان نزدیک تر، در ارث بردن اولویت دارند. «الْأَقْرَبُونَ» ۳ انسان حق دارد در شرایطی مالکیت خود را از طریق پیمان و قرارداد به دیگری واگذار کند. «عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ» ۴ تعهدات انسان در زمان حیاتش، پس از مرگ، محترم است. «وَالَّذِينَ عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ» ۵ وفای به پیمان و عهد، واجب است. «فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ» ۶ بدهکاران باید برای پرداخت بدهی، به سراغ طلبکاران بروند. «فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ» ۷ ایمان به حضور خداوند، رمز تقوی و هشدار به کسانی است که وفادار به پیمان های خود نیستند. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»

ص: ۲۸۱

اشاره

الَّذِينَ جَاءُوا فَوَآمُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَ اللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ أَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا (۳۴)

مردان دارای ولایت بر زنانند از آن جهت که خدا بعضی از ایشان (مردان) را بر بعضی (زنان) برتری داده (قدرت بدنی، تولیدی و اراده بیشتری دارند) و از آن جهت که از اموال خود نفقه می دهند، پس زنان شایسته، فرمان بردارند و نگهدار آنچه خدا (برای آنان) حفظ کرده، (حقوق و اسرار شوهر)، در غیاب اویند. و (اما) زنانی که از سرپیچی آنان بیم دارید، پس (نخست) آنان را موعظه کنید و (اگر مؤثر نشد) در خوابگاه از آنان دوری کنید و (اگر پند و قهر اثر نکرد)، آنان را بزنیید (و تنبیه بدنی کنید)، پس اگر اطاعت شما را کردند، بهانه ای بر آنان (برای ستم و آزار) مجوید. همانا خداوند بزرگوار و بزرگ مرتبه است.

نکته ها:

«قوام» به کسی گفته می شود که تدبیر و اصلاح دیگری را بر عهده دارد.

«نشوز» از «نشز» به معنای زمین بلند و به سرکشی و بلندپروازی نیز گفته می شود.

شرط سرپرستی و مدیریت، لیاقت تأمین و اداره زندگی است و به این جهت، مردان نه تنها در امور خانواده، بلکه در امور اجتماعی، قضاوت و جنگ نیز بر زنان مقدمند، «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ»، «وَبِمَا أَنْفَقُوا» و به این خاطر نفرمود: «قوامون علی ازواجهم»، زیرا که مسئله ی زوجیت مخصوص زناشویی است و خدا این برتری را مخصوص خانه قرار نداده است.

گرچه برخی زنان، در توان بدنی یا درآمد مالی برترند، ولی در قانون و برنامه، باید عموم را مراعات کرد، نه افراد نادر را.

برای جمله «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» معانی گوناگونی است:

الف: زنان، آنچه را خدا خواهان حفظ آن است، حفظ نمایند.

ب: زنان، حقوق شوهران را حفظ کنند، همان گونه که خدا حقوق زنان را در سایه تکالیفی که بر مرد نهاده، حفظ کرده است.

ج: زنان حافظ هستند، ولی این توفیق را از حفظ الهی دارند.

وقتی راههای مسالمت آمیز سود نبخشید، یا باید دست از انجام وظیفه کشید، یا باید در صورت تأثیر نداشتن موعظه و قهر، خشونت به خرج داد. به گفته ی روانشناسان، بعضی افراد، حالت مازوشیسم (آزاد طلبی) پیدا می کنند که تنبیه مختصر بدنی، برایشان همچون مرهم است. در تنبیهات بدنی هم، اسلام سفارش کرده که نباید به مرحله ی کبودی جسم یا زخمی شدن بدن برسد. به علاوه، مرد متخلف هم گاهی توسط قاضی تنبیه بدنی می شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کتک شما نباید به نحوی باشد که اثر آن در جسم زن نمودی داشته باشد، یا کتک نشانه خودنمایی و اظهار قدرت مرد باشد که زهره چشمی بگیرد. «ضربا غیر مبرج» (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند: نشوز زن آن است که در فراش (همبستر شدن) از شوهر تبعیت نکند و مقصود از «إِضْرِبُوهُنَّ»، زدن با چوب مسواک و شبیه آن است، زدنی که از روی رفق و دوستی باشد. (۲)

پیام ها:

۱ در یک اجتماع دو نفری هم، یکی باید مسئول و سرپرست باشد. مدیر خانه مرد است. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» ۲ در اداره امور زندگی، باید تعقل و تدبیر، بر احساسات و عواطف حاکم باشد.

ص: ۲۸۳

۱- ۱. تفسیر طبری، ج ۵، ص ۶۸ و در المنثور، ج ۲، ص ۵۲۲.

۲- ۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۲۱.

۳ نظام حقوقی اسلام با نظام تکوین و آفرینش هماهنگ است. حقّ مدیریت مرد، به خاطر ساختار جسمی و روحی اوست. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» ۴ برتری های طبیعی فضل الهی است. «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ» ۵ هزینه زندگی، بر عهده مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا» ۶ قانونگذار باید در وضع قانون، به تفاوت های طبیعی زن و مرد در آفرینش، توجه داشته باشد. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ»، «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ» ۷ نشانه شایستگی زن اطاعت و تواضع او نسبت به شوهر است. «قَانِتَاتٌ» ۸ نشانه همسر شایسته، حفظ خود در غیاب شوهر است. «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ» ۹ اطاعت زن از شوهر و حفظ حقوق وی، مشروط به تأمین زندگی او از سوی مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا»، «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ» ۱۰ علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. پیش از آنکه زن ناشزه شود، چاره ای بیندیشید. «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» ۱۱ مرد هیچ حقی در آزار همسر مطیع خود ندارد. «فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا» ۱۲ سه مرحله موعظه، ترک هم خوابی و تنبیه، برای مطیع کردن زن است. پس اگر از راه دیگری زن مطیع می شود، مرد حقّ برخورد ندارد. جمله ی «فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ» نشانه آن است که هدف اطاعت است، گرچه از طریق دیگری باشد.

۱۳ تواضع زن، ضعف نیست، ارزش است. «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ» ۱۴ نشانه ی همسر شایسته، رازداری، حفظ مال و آبرو و ناموس شوهر در غیاب اوست. «فَالصَّالِحَاتُ» ، «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ» ۱۵ برخورد با منکرات باید گام به گام و مرحله به مرحله باشد. موعظه، قهر تنبیه. «فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ...» ۱۶ تا موعظه مؤثر باشد، قهر و خشونت ممنوع و تا قهر و جدایی موقت اثر کند، تنبیه بدنی ممنوع است. «فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ»، «وَاضْرِبُوهُنَّ»

۱۷ برخورد خشن و تنبیه، تنها برای انجام وظیفه است، نه انتقام و کینه و بهانه.

﴿فَإِنْ أَطَعْتُمْ كُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِمْ﴾

۱۸ برتری مردان، نباید سبب غرور شود، چون خدا از همه برتر است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾ ۱۹ توجه به برتری خداوند، کلید تقوی و پرهیز از ستم بر همسران است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا﴾

[سوره النساء (۴): آیه ۳۵]

اشاره

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (۳۵)

و اگر از (ناسازگاری و) جدایی میان آن دو (زن و شوهر) بیم داشتید، پس داوری از خانواده شوهر، و داوری از خانواده زن برگزینید (تا به اختلاف آن دو رسیدگی کنند) اگر این دو بنای اصلاح داشته باشند خداوند میان آن دو را به توافق می‌رساند، زیرا خداوند، (از نیت همه) با خبر و آگاه است.

نکته ها:

این آیه، برای رفع اختلاف میان زن و شوهر، و پیشگیری از وقوع طلاق، یک دادگاه خانوادگی را با امتیازات زیر مطرح می‌کند:

۱ داوران، از هر دو فامیل باشند تا سوز، تعهد و خیرخواهی بیشتری داشته باشند.

۲ این دادگاه، نیاز به بودجه ندارد.

۳ رسیدگی به اختلاف در این دادگاه، سریع، بدون تراکم پرونده و مشکلات کار اداری است.

۴ اسرار دادگاه به بیگانگان نمی‌رسد و مسائل اختلافی در میان خودشان می‌ماند.

۵ چون داوران از خود فامیلند، مورد اعتماد طرفین می‌باشند.

برای حل همه مشکلات، انتخاب داور جایز است. امام باقر علیه السلام در پاسخ اعتراضی که به پذیرش حکمیت در صفین برای حضرت علی علیه السلام بود این آیه را

از امام صادق علیه السلام درباره ی «فَابْعَثُوا حَكَمًا...» سؤال شد، حضرت فرمود: حَكَمین نمی توانند به طلاق و جدایی حکم کنند، مگر آنکه از طرفین اجازه داشته باشند. (۲)

پیام ها:

۱ علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. نگرانی از شقاق و جدایی کافی است تا اقدام به گزینش داوران شود. «إِنْ خِفْتُمْ» ۲ قبل از نگرانی از شقاق، در زندگی مردم دخالت نکنیم. «وَ إِنْ خِفْتُمْ» ۳ طلاق و جدایی، سزاوار ترس و نگرانی است. «خِفْتُمْ شِقَاقَ» ۴ زن و شوهر، یک روح در دو پیکرند. کلمه «شِقَاقَ» در جایی بکار می رود که یک حقیقت به دو قسمت تقسیم شود.

۵ اقدام برای اصلاح میان زن و شوهر باید سریع باشد. حرف «فاء» در جمله «فَابْعَثُوا» برای تسریع است.

۶ جامعه در برابر اختلافات خانواده ها، مسئولیت دارد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ» ، «فَابْعَثُوا» ۷ بستگان، در رفع اختلاف خانواده ها، مسئولیت بیشتری دارند. «مِنْ أَهْلِهِ» ۸ زن و مرد در انتخاب داور، حق یکسان دارند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا» ۹ در جامعه به افرادی اعتماد کنیم و دآوری آنان را بپذیریم. «فَابْعَثُوا حَكَمًا...» ۱۰ مشکلات مردم را با کمک خود مردم حل کنیم. «فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ» ۱۱ از آشتی دادن ناامید و مأیوس و نسبت به آن بی تفاوت نباشیم. «فَابْعَثُوا» ۱۲ بیش از نگرانی، موج ایجاد نکنیم، یک داور برای هر یک کافی است. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا» ۱۳ اسلام به مسائل شورایی و کدخدامنشی توجه دارد. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ» ، «أَهْلِهَا» ۱۴ همه مسائل را به قاضی و دادگاه نکشانید، خودتان درون گروهی حل کنید.

ص: ۲۸۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین و احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۵۸.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۱۴۶.

«فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۵ هر جا سخن از حق و حقوق است، طرفین باید حضور داشته باشند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ» ۱۶ باید زن و شوهر، داوری داوران انتخاب شده را بپذیرند. (لازمه انتخاب داور، اطاعت از حکم اوست). ۱۷ در انتخاب داور باید به آگاهی، رازداری و اصلاح طلبی آنان توجه کرد. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا» ۱۸ هر جا حسن نیت و بنای اصلاح باشد، توفیق الهی هم سرازیر می شود. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» ۱۹ دلها بدست خداست. «يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» ۲۰ به عقل و تدبیر خود مغرور نشوید، توفیق را از خداوند بدانید. «يُوفِّقِ اللَّهُ» ۲۱ طرح قرآن برای اصلاح خانواده برخاسته از علم و حکمت الهی است.

«عَلِيمًا خَبِيرًا»

۲۲ باید حسن نیت داشت، چرا که خداوند، به انگیزه های همه آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۶]

اشاره

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِالْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَ
الضَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (۳۶)

و خدا را بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر نیکی کنید و به بستگان و یتیمان و بینوایان و همسایه ی نزدیک و همسایه ی دور و یار هم نشین و در راه مانده و زبردستان و بردگانتان (نیز نیکی کنید). همانا خداوند، هر که را متکبر و فخر فروش باشد، دوست نمی دارد.

ص: ۲۸۷

نکته ها:

این آیه، از حقّ خدا «وَاعْبُدُوا اللَّهَ» تا حقّ بردگان «مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ» را بیان کرده و این نشانه ی جامعیت اسلام است.

«الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنْبِ»

،شامل همسایه ی فامیل و غیر فامیل،هم عقیده و غیر هم عقیده نیز می شود.به گفته ی روایات تا چهل خانه از هر طرف، همسایه اند. (۱)یعنی در مناطق کوچک،همه همسایه اند.

«الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ»

،شامل رفقای دائمی یا موقت،رفقای سفر،یا آنان که به امید نفعی سراغ انسان می آیند،می شود.

«ابن السَّبِيلِ»

،ممکن است در وطن خود متمکن باشد و ما شناختی از او و بستگانش نداشته باشیم،فقط بدانیم که درمانده ی در سفر و فرزند راه است که باید مورد حمایت قرار گیرد.

«مُخْتَلًا»

،کسی است که در دنیای خیال،خود را بزرگ می پندارد و تکبر می کند.

اگر به اسب هم «خیل» می گویند چون متکبرانه راه می رود.

احسان به پدر و مادر،شامل محبت،خدمت،کمک مالی،علمی،عاطفی و مشورت با آنان می شود.

شرط احسان به والدین خوب بودن آنان نیست،ولی اطاعت از والدین در صورتی است که آنان به امری بر خلاف رضای خدا فرمان ندهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند:پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام پدران این امت هستند،زیرا در قرآن آمده:

«وَاعْبُدُوا اللَّهَ»، «وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۲)

پیام ها:

۱ تنها عبادت خدا کافی نیست،دوری از هر گونه شرک و ریا لازم است.

«وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا...»

١-١. وسائل، ج ١٢، ص ١٣١.

٢-٢. تفسير عياشي، ج ١، ص ٢٤١.

۲ نیکی به پدر و مادر، در کنار بندگی خدا و توحید مطرح است. «وَاعْبُدُوا اللَّهَ»، «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۳ خداپرست واقعی باید نسبت به بستگان، محرومان و همسایگان خود، متعهد و مسئول باشد. «اعْبُدُوا اللَّهَ»، «بِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ» ۴ همسایگان دور نیز بر انسان حق دارند. «الْجَارِ الْجُنُبِ» ۵ در احسان کردن به اولویت ها توجه کنید. نام والدین قبل از بستگان و نام آنان قبل از یتیمان آمده است.

۶ بی توجهی به والدین و بستگان و یتیمان و محرومان جامعه، نشانه ی تکبر و فخر فروشی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا» ۷ احسان، باید همراه با تواضع باشد. در ابتدای آیه سفارش به احسان شده و در پایان از تکبر نهی نموده است. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۷]

اشاره

الَّذِينَ يَخْلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۳۷)

(متکبران خود برترین) کسانی هستند که (هم خود) بخل می ورزند و (هم) مردم را به بخل فرمان می دهند و آنچه را که خداوند از فضل خود به آنان بخشیده پنهان می دارند. و ما برای کفران کنندگان نعمت ها عذابی خوارکننده آماده کرده ایم.

نکته ها:

بخل، علاوه بر بخل ورزیدن در اموال و بخشیدن به دیگران، شامل بخل نسبت به علم، آبرو، قدرت و امکانات نیز می شود.

پیام ها:

۱ امراض روحی انسان، گسترش یافتنی است. افراد بخیل و مریض، دوست

دارند دیگران هم بخیل باشند. «يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ» ۲ بخیل از محبت خدا محروم است. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا» ، «الَّذِينَ يَبْخُلُونَ» ۳ از نشانه های تکبر و فخرفروشی، بخل کردن است. «مُخْتَالٍ فَخُورٍ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ» ۴ اظهار نعمت های الهی نوعی شکر، و کتمان آن یک نوع ناسپاسی و کفران است. «يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۵ بخیل، برای ترک احسان فقرنمایی می کند. «يَبْخُلُونَ» ، «وَيَكْتُمُونَ» ۶ نعمت ها فضل خداست، نه تنها نتیجه ی تلاش و تدبیر ما. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۷ اگر بدانیم نعمت ها از اوست بخل نمی کنیم. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۸ بخل، گاهی می تواند زمینه ساز کفر باشد. (۱) «يَبْخُلُونَ» ، «لِلْكَافِرِينَ» ۹ کیفر تکبر در دنیا تحقیر در آخرت است. «مُخْتَالًا» ، «مُهِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۸]

اشاره

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا (۳۸)

و(متکبران خودبرترین) کسانی هستند که اموال خود را از روی ریا و برای نشان دادن به مردم انفاق می کنند و به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و هر کس که شیطان همدم او باشد، پس چه بد همدمی است.

نکته ها:

شیطان، گاهی از دور چیزی را به افراد القا و وسوسه می کند و گاهی از نزدیک همدم آنان می شود. مؤمنان از وسوسه ها و القانات شیطان می گریزند، اما آن گونه که در آیه ی ۳۶ سوره ی زخرف می خوانیم: «مِنْ يَعْشُرُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» هر که از یاد خدا رخ برتافت، شیطانی برای او برمی انگیزیم تا یار و همنشین دائمی او باشد.

ص: ۲۹۰

۱- ۱. در آیه ای دیگر آمده است: «وويل للمشرکین الذین لا یؤتون الزکاه». فصلت، ۷.

۱ هم بخل و ترک انفاق بد است، هم انفاق ریایی. در آیه ی پیش از بخل نکوهش شد و در اینجا از بخشش های ریاکارانه. «يَبْخُلُونَ»، «يُنْفِقُونَ»، «رِثَاءَ النَّاسِ» ۲ عامل ریا، عدم ایمان واقعی به خدا و قیامت است. «رِثَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ هدف از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، چون این هدف با ریاکاری هم تأمین می شود. بلکه هدف، رشد معنوی انفاق کننده نیز می باشد. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ» ۴ خداوند ریاکاران را دوست ندارد. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا»، «وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ» ۵ دل که از خدا تهی شد، جایگاه همیشگی شیطان می شود. «لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»، «يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۹]

اشاره

وَ مَا ذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَ كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا (۳۹)

و بر ایشان چه می شد، اگر به خداوند و روز قیامت ایمان می آوردند و از آنچه خداوند، روزی آنان کرده (از روی اخلاص، نه ریا) انفاق می کردند؟ و خداوند به تبت آنان داناست.

پیام ها:

۱ اظهار تأسف بر حال منحرفان، یکی از راههای هشدار و تبلیغ است. «وَ مَا ذَا عَلَيْهِمْ...» ۲ لازمه ی ایمان به خدا، انفاق به محرومان است. «آمَنُوا»، «أَنْفَقُوا» ۳ انفاق فقط در اموال نیست، بلکه از هر چه که خداوند داده، (علم، آبرو، مقام...) پسندیده است. «مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ» ۴ اگر بدانیم که نعمت ها از خداوند است، روحیه ی انفاق در ما قوی می شود.

رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۵ افراد بخیل، یا ریاکار بدانند که زیر نظر خدایند. «كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا (۴۰)

همانا خداوند، به مقدار ذره ای هم ستم نمی کند و اگر کار نیکی باشد آن را دوچندان می کند و از جانب خویش نیز پاداش بزرگی عطا می کند.

نکته ها:

معمولاً ریشه ی ظلم، یا جهل است یا ترس، یا نیاز، یا حرص و... ولی خداوند غنی و دانا و منزّه است، پس ظلم نمی کند. به علاوه خداوند خود به عدل و احسان فرمان داده، چگونه ظلم می کند؟ البته پاداش خداوند، چند برابر (ده برابر تا هفتصد برابر) است و این احسان و لطف اوست.

پیام ها:

۱ خداوند عادل است و مجازات های او عکس عمل کردارهای خود ماست. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ...» ۲ کیفرهای الهی مطابق جرم، ولی پاداش های الهی چند برابر است. «يُضَاعِفْهَا» ۳ خداوند، علاوه بر افزایش حسنات، از جانب خود نیز اجر عظیم می دهد. «مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (۴۱)

پس چگونه خواهد بود آن گاه که از هر امتی گواهی (از خودشان) بیاوریم و تو را نیز بر آنان گواه آوریم؟!

ص: ۲۹۲

مضمون این آیه که گواه بودن رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اعمال امت را بیان می کند، در موارد دیگری هم آمده است. (۱)

وقتی ابن مسعود، این آیه را در ضمن تلاوتش بر پیامبر می خواند، اشک آن حضرت جاری می شد. (۲)

گرچه خداوند نیازی به آوردن شاهد ندارد، ولی انسان به گونه ای است که هر چه بیشتر حضور شاهدان را حس کند، برای تربیت و تقوایش مؤثرتر است. کسی که در تلویزیون برای میلیونها نفر صحبت می کند، چون همه او را می بینند، وقتی عطسه ای یا اشتباهی می کند، بیشتر خجالت می کشد.

به نقل آیات قرآن، شهود در قیامت بسیارند؛ از جمله خداوند، (۳) پیامبران، (۴) امامان معصوم، (۵) فرشتگان، (۶) زمین، (۷) زمان، (۸) اعضای بدن (۹) و قیامت، روز اقامه ی شاهدان است. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۱۰) سنت الهی بر آن است که پیامبر هر امتی شاهد آنان باشد. پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز باید کسی که در صفات، همچون پیامبر است، شاهد بر مردم باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: در هر قرنی (زمانی) امامی از ما اهل بیت، شاهد بر

ص: ۲۹۳

۱-۱. بقره، ۱۴۳؛ نحل، ۸۹؛ حج، آیه آخر.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی و تفسیر مراغی به نقل از صحیح بخاری و ترمذی و نسایی.

۳-۳. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ شَهِيدٌ». حج، ۱۷.

۴-۴. «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ». نساء، ۴۱.

۵-۵. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ». بقره، ۱۴۳.

۶-۶. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ». ق، ۲۱.

۷-۷. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا». زلزله، ۴.

۸-۸. در حدیث است: هر «روز» جدید، به انسان خطاب می کند: «انا یوم جدید و انا علیک لشهید، اشهد به یوم القیامه». تفسیر

نور الثقلین، ج ۵، ص ۱۱۲.

۹-۹. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَآيَاتُهُمْ وَآرْجُلُهُمْ». نور، ۲۴.

۱۰-۱۰. غافر، ۵۱.

مردم است و رسول خدا صلی الله علیه و آله شاهد بر ماست. (۱)

حضرت علی علیه السلام بعد از تلاوت این آیه فرمود: «هو محمد شهید علی الشهداء و الشهداء هم الرسل». (۲)

پیام ها:

۱ پیامبران، اسوه ی مردم در دنیا و شاهد بر مردم در آخرتند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» ۲ لازمه ی گواه بودن، علم داشتن است، پس انبیا از کارهای ما آگاهند. «بِشَهِيدٍ» ۳ پیامبر اسلام اشرف انبیاست، چون انبیا بر اعمال امت خود گواهند، ولی پیامبر اسلام بر اعمال انبیا گواه است. «جَنَّتَا بِكَ عَلَيَّ هُوَ لِأَنَّ شَهِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲]

اشاره

يَوْمَئِذٍ يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا (۴۲)

در چنین روز، کسانی که کفر ورزیدند و پیامبر را نافرمانی کردند، آرزو می کنند که ای کاش با زمین یکسان می شدند و هیچ سخنی را نمی توانند از خدا کتمان کنند.

نکته ها:

كُفَّارٍ مَعْصِيَةِ كَارٍ، پیش از اقامه ی شهود، منکر گناه و فساد خود می شوند و در پی راه فرارند و می گویند: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۳) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم. ولی وقتی گواهان حقایق را گفتند، دیگر جایی برای کتمان نیست.

در آیات قرآن، آرزوهای حسرت بار گناهکاران به این گونه مطرح است:

کاش خاک بودم. کاش در خاک محو بودم. کاش با فلانی دوست نمی شدم. کاش در دنیا اهل تعقل و فکر بودم. کاش با همان مرگ، فانی شده بودم...

ص: ۲۹۴

۱-۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۹۹.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۷۰ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۴۲.

۳-۳. انعام، ۲۳.

۱ نافرمانی از دستورهای حکومتی پیامبر، در ردیف کفر به خداست. «كَفَرُوا وَ عَصُوا الرَّسُولَ» ۲ روز قیامت، روز حسرت و آرزوست. «يَوْمَ»، «لَوْ تَسَوَّى» ۳ روز قیامت، هیچ سخن و مطلبی پوشیده نمی ماند. «لَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسِسْ حُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا (۴۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا آنکه بدانید چه می گوئید. و نیز در حال جنابت نزدیک (مکان) نماز، (مسجد) نشوید، مگر به طور عبوری (و بی توقف) تا اینکه غسل کنید. و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از جای گودی (کنایه از قضای حاجت) آمد، یا تماسی (و آمیزش جنسی) با زنان داشتید (در این موارد) آب نیافتید، پس بر زمین (و خاک) پاک و دلپسندی تیمم کنید، (دو کف دست بر خاک زنید) آن گاه صورت و دست هایتان را مسح کنید، همانا خداوند، بخشنده و آمرزنده است.

نکته ها:

چون تحریم شراب، در صدر اسلام به صورت تدریجی انجام گرفت. ابتدا شراب به عنوان نوشابه نامطلوب معرفی شد؛ «وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» (۱) سپس این آیه نازل شد (۲) و نماز در حال مستی را نهی کرد،

ص: ۲۹۵

۱-۱. نحل، ۶۷.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۴۲.

آن گاه زیان آن را بیش از منافعش دانست، «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (۱) سپس از مصرف آن به عنوان عنصری پلید و شیطانی نهی شد. «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ»، «رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۲) در روایات (۳) آمده که از نماز در حالت خواب آلودگی و کسالت و سنگینی پرهیز کنید. آیات دیگر نیز، نماز از روی کسالت را از نشانه های منافقان دانسته است. (۴)

«الْعَاذِطُ» یعنی مکان گود. چون در قدیم گودال هایی برای قضای حاجت فراهم می کردند، غائط کنایه از رفتن برای تخلی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «صعید»، موضع بلندی است که آب از آنجا جاری شود. (۵)

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «لَا مَسْتُمْ» جماع است، ولی خداوند ستار است و ستر را دوست دارد. (۶)

پیام ها:

۱ مقام نماز به حدی رفیع است که شرابخوار نباید به آن نزدیک شود. «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» ۲ در نماز، تنها اذکار و حرکات کافی نیست، توجه و شعور لازم است. «حَتَّى تَعْلَمُوا...» ۳ عبادات ناآگاهانه، بی ارزش است، گرچه تکلیف را ساقط می کند. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» ۴ در مسجد، نباید با حالت جنابت وارد شد. «وَلَا جُنْبًا...» ۵ در غسل، شستن تمام بدن لازم است. چون در آیه نام عضو خاصی برده نشده است. «تَغْتَسِلُوا» ۶ احتمال خطر و ضرر، یا تکلیف را از انسان برمی دارد و یا سبب تخفیف تکلیف می شود. «وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى»، «فَتَيَمَّمُوا»

ص: ۲۹۶

۱- ۱. بقره، ۲۱۹.

۲- ۲. مائده، ۹۰.

۳- ۳. کافی، ج ۳، ص ۳۷۱.

۴- ۴. نساء، ۱۴۲ و توبه، ۵۴.

۵- ۵. بحار، ج ۷۶، ص ۳۴۷.

۶- ۶. وسائل، ج ۲۰، ص ۱۳۳.

۷ در تعبيرات و گفتار، بايد ادب را رعايت كرد. (تعبير برگشت از گودي براي قضاي حاجت و لمس زنان، كنايه از آمزش جنسي است و گر نه تنها لمس سبب وضو نمي شود.) (۱) «مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» ۸ احكام خدا، ترخيص دارد ولي تعطيل ندارد. اگر آب نبود، بايد تيمم كرد.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۹ شرط ارتباط با خدا از طريق نماز، طهارت و پاكي است، وضو يا تيمم.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۱۰ تيمم بايد بر خاك پاك باشد. «صَيِّعِيداً طَيِّباً» ۱۱ تخفيف احكام، نمودی از رحمت و مغفرت الهی است. «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»، «عَفْوَاً غَفُوراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالََةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ (۴۴)

آيا نديدی آنان را كه بهره ای از كتاب خدا به آنان داده شده بود (به جای آنكه هدايت كسب كنند) گمراهی می خردند و می خواهند شما (نيز) راه را گم كنيد.

پیام ها:

۱ علم به كتاب آسمانی، به تنهایی برای هدايت كافی نیست. «أُوتُوا نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ»، «يَشْتَرُونَ الضَّلَالََةَ» ۲ آگاهی علمای اهل كتاب از تعاليم الهی ناقص است و همین نقص زمینه ی انحراف می شود. «نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالََةَ» ۳ دانشمندان منحرف، از علم و مقام خود سوء استفاده کرده و در كمين انحراف و گمراهی ديگرانند. «يُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ»

ص: ۲۹۷

اشاره

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا (۴۵)

و خداوند به دشمنان شما داناتر است و کافی است که خدا سرپرست شما باشد و کافی است که خدا یاور شما باشد.

پیام ها:

۱ ممکن است ما در شناخت دشمن اشتباه کنیم، ولی خداوند دشمنان واقعی ما را بهتر می شناسد. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ» ۲ با وعده های الهی مبنی بر ولایت و نصرت مؤمنان، نباید از توطئه ها و دشمنی ها ترسید. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا» ۳ ولایت باید همراه با قدرت و نصرت باشد. «وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا»

اشاره

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا وَ إِسْمَعُ غَيْرَ مَسْمُوعٍ وَ رَاعِنَا لِيَّا بِاللَّسْتِهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ إِسْمَعُ وَ أَنْظِرْنَا لَكَ خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ وَ لَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۴۶)

بعضی از یهودیان، سخنان را از جایگاهش تحریف می کنند (و بجای آنکه بگویند: شنیدیم و اطاعت کردیم) می گویند: شنیدیم و نافرمانی کردیم (و بی ادبانه به پیامبر اسلام می گویند: بشنو که هرگز نشنوی و ما را تحمیق کن، (این گونه می گویند) تا با زبان خود حقایق را بگردانند و در دین شما طعنه زنند و اگر می گفتند: (کلام خدا) را شنیدیم و اطاعت کردیم و (کلام ما را) بشنو و به حال ما بنگر (تا حقایق را بهتر درک کنیم) برایشان بهتر بود و با منطق سازگارتر، ولی خداوند آنان را به خاطر کفر و سرسختی شان لعن کرد، پس جز اندکی توفیق ایمان نیافتند.

نکته ها:

تعبیر «سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا» مثل آن است که در فارسی از روی مسخره می گویند: از تو گفتن و از ما گوش نکردن.

کلمه ی «رَاعِنًا» را مسلمانان به رسول خدا می گفتند، و منظورشان این بود که مراقب و متوجه ما باش، اما یهود با تحریف این کلمه، معنای زشتی را اراده می کردند. چون کلمه ی «رَاعِنًا» را اگر از ریشه ی «رعی» بگیرند، معنایش مراعات کردن است و اگر از «رعونت» گرفته شود و با تشدید نون «رَاعِنًا» خوانده شود، به معنای آن است که ما را احق کن. یهود با پیچیدن زبانشان و جابجا کردن کلمات و حروف، مسلمانان را تحقیر و پیامبر را مسخره می کردند.

پیام ها:

۱ گناه عده ای از یک گروه را نباید به گردن همه ی آنان انداخت. «مِنَ الَّذِينَ...» ۲ تحریف در مفاهیم لغات و فرهنگ، از گناهان کلیدی و زمینه ساز گناهان دیگر و تضعیف مکتب است. «لَيَّا بِاللَّسَاتِيهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ» ۳ توهین به مقدسات و شکستن حریم ها، حربه ی همیشگی کافران است.

«وَ اسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ»

۴ اجابت دعوت انبیا، مایه ی نیکی و استواری است. «خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ» ۵ سرنوشت انسان، نتیجه ی انتخاب و عملکرد خود اوست. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِنَزْلِهِ مُّصِدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَيَّ أَدْبَارَهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (۴۷)

ای کسانی که به شما کتاب (آسمانی) داده شده! به آنچه نازل کردیم که تصدیق کننده ی چیزی است که با شماست، (تورات و انجیل) ایمان آورید،

پیش از آنکه چهره‌هایی را محو و نابینا کنیم، پس به پشت برگردانیم، یا مورد لعن خویش سازیم، آن گونه که اصحابِ روزِ شنبه (یهودیان متخلف) را لعنت کردیم. و فرمان خداوند، شدنی است.

نکته ها:

منظور از محو و برگشت چهره‌ها، می‌تواند، دگرگونی دل و فطرت سالم و عقل و هوش، از مسیر سعادت باشد، که در نتیجه‌ی لجاجت و سرسختی در برابر آیات الهی، بجای یک قدم به جلو، گامی به عقب می‌روند و چهره‌ی انسانی شان مسخ و محو می‌شود. شاید هم منظور، برگشتِ ظاهری صورت به پشت سر و مسخ چهره باشد، یا تغییر شکل در قیامت.

اصحابِ سَیِّئَات، یهودیان متخلفی بودند که فرمان خدا را مبنی بر تحریم صید ماهی در روزهای شنبه نافرمانی کرده و با یک نیرنگ، ماهیان را در روز شنبه حبس و روز یکشنبه صید می‌کردند. آنان به قهر الهی گرفتار شدند و صورت‌هایشان به شکل بوزینه، مسخ شد. (۱)

پیام ها:

۱ اسلام، پیروان ادیان دیگر را به دین خدا دعوت می‌کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا» ۲ چهره‌های علمی و آگاهان جامعه، مسئول تر و مورد خطاب بیشتر خداوند هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا» ۳ در شیوه‌ی دعوت و تبلیغ، باید به اعتقادات و مشترکاتِ حقّ دیگران احترام گذاشت. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ» ۴ اصول کلی برنامه‌های همه‌ی انبیا، با هم هماهنگ است. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ» ۵ در برابر افراد لجوج، باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ»

ص: ۳۰۰

۶ برای تأثیر تهدید، باید نمونه های عینی و عملی آن را گوشزد کرد. «كَلِمًا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ» ۷ قهر الهی نسبت به لجوجان، یک سنت است. «كَلِمًا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ» ۸ فرمان خداوند، قطعی است. «كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا (۴۸)

همانا خداوند، این که به او شرک ورزیده شود نمی بخشد، ولی هر چه پایین تر باشد، برای هر که بخواد می بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد به تحقیق گناهی بزرگ بر ساخته است.

نکته ها:

موضوع شرک، بیش از دویست بار در قرآن مطرح شده و از هر گونه توجه به غیر خدا، تحت هر عنوان (بت پرستی، ریاکاری، گرایش های غیر الهی، ماده گرایی و...) انتقاد شده است. مضمون این آیه، عیناً در آیه ۱۱۶ همین سوره تکرار شده است و تکرار، عامل هدایت است.

از آنجا که شرک، خروج از مدار حق و بریدن از خدا و پیوستن به دیگری است، بدون توبه آمرزیده نمی شود، ولی اگر مشرک، دست از شرک بردارد و توبه ی واقعی کند، خداوند می آمرزد. در آیه ۵۴ سوره ی زمر، می فرماید: خداوند، همه گناهان را می آمرزد، پس از رحمت او مأیوس نباشید و به درگاهش توبه کنید.

چون هیچ کس نمی داند نظر رحمت حکیمانه ی خدا متوجه چه کسی خواهد شد، پس جایی برای غرور و جرأت به گناه، باقی نمی ماند.

عوامل بخشش چند چیز است: ۱. توبه. ۲. انجام نیکی ها. ۳. دوری از گناهان کبیره. ۴. شفاعت. ۵. عفو الهی. (تمام موارد در این آیه مطرح است) امام صادق علیه السلام درباره ی «يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» فرمود: مقصود گناهان کبیره و گناهان

دیگر است، (که خداوند اگر بخواهد بدون توبه نیز می بخشد). (۱)

پیام ها:

۱ شرک، منفورترین گناه و مانع بخشایش الهی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» ۲ بخشایش گناهان، مربوط به اراده ی حکیمانه خداست. «لِمَنْ يَشَاءُ» ۳ شرک، ادعایی بی دلیل و دروغی بزرگ است. «فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۴۹)

آیا ندیدی کسانی که خود را پاک و بی عیب می شمردند؟ (چنین نیست) بلکه خداوند، هر کس را بخواهد پاک می گرداند و آنان به اندازه نخ هسته خرما ظلم نمی شوند.

نکته ها:

خودستایی و خویشتن را بی عیب دانستن و خود را برگزیده و ممتاز دیدن، مورد نکوهش قرآن است، چنان که می فرماید: «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَىٰ» (۲) از خود ستایش نکنید، خداوند دانایتر است که متقی کیست.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ی «همام» یکی از نشانه های متقین را این می داند که هر گاه ستایش شوند، می هراسند.

پیام ها:

۱ خودستایی که برخاسته از غرور و بزرگ بینی است، جایز نیست. «يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ» ۲ تزکیه ای ارزش دارد که بر اساس دستورات الهی باشد، نه ارشادات بشری.

«بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»

۳ کیفرهای الهی، نتیجه اعمال ناپسند انسان است، نه ظلم خدا. «لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

ص: ۳۰۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۲۸۴.

۲-۲. نجم، ۳۲.

اشاره

أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا (۵۰)

بنگر چگونه بر خدا دروغ می بندند! و همین گناه آشکار برای (مجازات) آنان بس است.

نکته ها:

خود بر تربینی یهود که خود را نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا می دانستند- بزرگ ترین افترا بر خداست، چون خداوند هیچ کسی را فرزند خویش قرار نداده و همه در نزد او برابرند و امتیاز، برای ایمان و تقوی است.

در افترا، علاوه بر دروغ، تهمت، ایذاء، ظلم و هتک حیثیت هم هست. افترا بر خدا روزه را باطل می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: دروغ، از شرابخواری بدتر است، ولی افترا از دروغ هم سخت تر است.

پیام ها:

۱ پیامبر موظف به شناخت و ارزیابی اعمال و عقائد اهل کتاب است. «أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ...» ۲ تزکیه ی نابجای نفس و خود را مقرب درگاه خدا دانستن، افترا بر خدا و مانع رشد است. کلمه «إِثْمًا» در لغت به چیزی گفته می شود که انسان را از صلاح و ثواب باز دارد. «كَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا»

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا (۵۱)

آیا کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنها داده شده، ندیده ای که به بت و طاغوت ایمان می آورند و درباره کفار می گویند: اینان از کسانی که (به اسلام و محمد صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند، راه یافته ترند.

نکته ها:

پس از جنگ احد، جمعی از یهودیان به مکه رفتند تا بر ضد مسلمانان، با مشرکان هم پیمان شوند و برای دلخوشی و اطمینان کفار، در برابر بت های آنان سجده کردند و گفتند: بت پرستی شما از اسلام مسلمانان بهتر است.

« بِالْجِبْتِ »، که به بت، ساحر و کاهن گفته می شود، یک بار در قرآن آمده ولی کلمه ی « الطَّاعُوتِ »، از ریشه ی « طغیان »، هشت مرتبه آمده است. شاید مراد از جبت و طاغوت، همان دو بت باشد که یهودیان در برابر آنها سجده کردند، و شاید مراد از جبت، بت باشد و مراد از طاغوت، بت پرستان و حامیان بت پرستی باشد.

پیام ها:

۱ آگاهی ناقص از دین، زمینه ی انحراف است. « نَصَبِيًّا مِنَ الْكِتَابِ » ۲ دشمنان، برای مبارزه با اسلام حتی از عقاید خود دست می کشند (سجده ی یهود بر بت، به خاطر خشنودی مشرکان و هماهنگی بر ضد مسلمانان).

« يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ »

۳ روح لجاجت و عناد، مسیر قضاوت را عوض می کند. « يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ ، « هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ... »

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ مَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا (۵۲)

آنانند کسانی که خداوند، لعنتشان کرده است و هر کس را خدا لعن کند، هرگز برای او یابوری نخواهی یافت.

پیام ها:

۱ هر اتحادی علیه حق ملعون است. همسویی اهل کتاب با مشرکان علیه اسلام سبب لعنت آنان شد. « لَعَنَهُمُ اللَّهُ » ۲ پیمان های نامقدس دشمنان علیه حق، هرگز به نتیجه ی مطلوب نمی رسد و در

برابر اراده ی خدا سودی ندارد. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً» ۳ منفور خدا، همیشه مغلوب خواهد بود. «وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهَ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳]

اشاره

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَصِيراً (۵۳)

آیا برای آنان (یهودیان) بهره ای از حکومت است؟ که در آن هنگام ذره ای به مردم نمی دادند.

نکته ها:

«نَصِيراً» یا گودی پشت هسته ی خرماست، و یا آن چیزی است که پرندگان با منقار خود برمی دارند و کنایه از امر ناچیز و اندک است.

امام باقر علیه السلام درباره ی «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» فرمود: مقصود امامت و خلافت است و مقصود از «النَّاسِ» ما اهل بیت هستیم. (۱) یعنی اگر کسانی به قدرت برسند به اندازه نخ هسته ی خرمایی به اهل بیت علیهم السلام قدرت نخواهند داد.

در تفسیر مجمع البیان آمده که یهود به قدری انحصار طلبند که اگر قدرتی به دست آورند، به دیگران نمی دهند. این معنی، با روحیه ی بخل و تنگ نظری یهود، سازگارتر است.

پیام ها:

۱ از قضاوت های نابجای دیگران درباره ی دینتان نگران نباشید. «أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ» ۲ حکومت نامحدود، مخصوص خداست. هر فرد و قومی گوشه ای از حکومت را آن هم برای چند روزی بدست می گیرد. «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» ۳ دشمنان خود را بشناسید، که اگر به قدرت برسند، شما را به کلی نادیده می گیرند. «لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ...» ۴ کسی که حکومت و قدرت را بدست می گیرد باید به فکر رفاه مردم باشد.

ص: ۳۰۵

«نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ»

«لَا يُؤْتُونَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۴]

اشاره

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا (۵۴)

یا اینکه (یهودیان) نسبت به مردم (مسلمان) به خاطر آنچه که خداوند از فضل خویش به آنان داده است، حسد می ورزند. همانا ما قبلاً به آل ابراهیم (که شما از نسل او هستید نیز) کتاب آسمانی و حکمت و سلطنت بزرگی دادیم. (چرا اکنون به آل محمد علیهم السلام ندهیم؟)

نکته ها:

آیه ی قبل اشاره به بخل یهود بود و در این آیه به حسادتشان اشاره شده است و حسد از بخل بدتر است. چون در بخل مال خود را نمی بخشد، ولی در حسد از بخشش دیگری هم ناراحت است.

یهود که پیشتر مورد لطف و نعمت خدا قرار گرفته اند، چرا از اینکه دیگران به نعمت و قدرتی برسند، از روی حسد، ناراحت می شوند؟ چرا آل ابراهیم برخوردار باشند و آل محمد و بنی هاشم، محروم؟ در روایات، اهل بیت فرموده اند: آنان که مورد حسادت قرار گرفته اند، ماییم. (۱)

در حدیث از امام صادق علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از «الْكِتَابَ»، نبوت و مراد از «حکمت»، فهم و قضاوت و مراد از «ملک عظیم»، اطاعت مردم است. (۲) امام باقر علیه السلام در تفسیر «ملک عظیم» فرمود: مراد آن است که خداوند در میان آنان امامان بر حق قرار داد. (۳) در حدیث دیگر از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از آل ابراهیم ما اهل بیت پیامبریم. (۴)

ص: ۳۰۶

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۱۸۶.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳-۳. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۴-۴. بحار، ج ۲۸، ص ۲۷۵.

۱ حسود، در مقابل اراده ی خدا قد علم می کند. «يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۲ منشأ همه ی نعمت ها و بهره گیری ها فضل خداست. «مِنْ فَضْلِهِ» به جای آرزوی زوال نعمت دیگران، از خداوند آرزوی فضل او را داشته باشید.

۳ همسویی اهل کتاب با مشرکان و قضاوت بر اینکه شرک شما بهتر از توحید مسلمانان است، به خاطر حسادت است. در آیات قبل خواندیم که یهودیان به مشرکان گفتند: «هؤلاء أهدي...» در این آیه می خوانیم: «أَمْ يَحْسُدُونَ» ۴ همه ی الطاف از اوست. (سه بار کلمه «آتینا» تکرار شده است) ۵ حکومت الهی باید بدست کسانی باشد که قبل از حکومت، دارای مقام معنوی و علمی و بینش بالایی باشند. نام کتاب و حکمت قبل از ملک عظیم آمده است. (آری نعمت های معنوی بر مادی مقدم است.) «آتینا»، «الكتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۵۵ تا ۵۶]

اشاره

فَمِنْهُمْ مِمَّنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا (۵۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا (۵۶)

پس بعضی از یهودیان به او (پیامبر اسلام) ایمان آوردند و بعضی (نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه) از ایمان آوردن مردم جلوگیری کردند، و شعله ی سوزان دوزخ، برای کیفر آنان بس است.

همانا به زودی کسانی را که به آیات ما کافر شدند در آتشی خواهیم افکند. هر چه پوست بدنشان بسوزد، پوست دیگری بجای آن قرار می دهیم تا کیفر را بچشند. همانا خداوند توانا و حکیم است

نکته ها:

چون آنان هر لحظه، لجاجت می کنند پس باید هر لحظه با پوست جدید کیفر شوند. چنان که در تفسیر صافی آمده است: «ابن ابی العوجاء» یکی از مخالفان دین در عصر ائمه، از امام صادق علیه السلام پرسید: گناه پوست جدید چیست؟ امام فرمود:

پوست جدید، از سوخته های همان پوست اول است، مثل خشتی که شکسته و خورد می شود و بار دیگر گل و خشت تازه ای ساخته می شود.

پیام ها:

۱ کیفر کافران دائمی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا» ۲ پوست جدید، به خاطر چشیدن عذاب شدید است. (چون در سوختن، بیشتر درد و سوزش مربوط به پوست است و اگر آتش به استخوان برسد، درد کم می شود). «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا» ۳ معاد جسمانی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا» ۴ هرگز عذاب، به خاطر استمرار، برای کافران عادی نمی شود. «لَيَذُوقُوا الْعَذَابَ» ۵ عذاب کردن دائمی کفار حکیمانه است و هیچ نیرویی قادر بر جلوگیری از قهر خداوند در دوزخ نیست. «عَزِيزًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۷]

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَيْدَاهُمْ فِيهَا مِنْ أَرْوَاحٍ مُطَهَّرَةٍ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (۵۷)

۵۷/۴

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند، به زودی در باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است وارد می کنیم. آنان همیشه در آن جاودانند، برایشان در آن جا همسرانی پاکیزه است و آنان را در سایه هایی پایدار (بدون سردی و گرمی و طوفان) درآوریم.

ص: ۳۰۸

نکته ها:

در تربیت باید بیم و امید در کنار هم باشد. در آیه قبل بیم بود و این آیه امید است.

«B ظَلِيلٌ»، سایه ی کشیده و ممتد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از ازواج مطهره همسرانی هستند که از آلودگی به حیض و حدث پاکند. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان و عمل صالح دو شرط اساسی برای ورود به بهشت است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ» ۲ لطف خدا سریع تر از قهر اوست. (در آیه قبل برای دوزخیان حرف «سَيُؤَفُّ» بکار رفته که نشانه آینده دور است، ولی در این آیه حرف «سین» «سَنُدْخِلُهُمْ» که نشانه ی آینده نزدیک است) ۳ پاکی همسران بهشتی هم جسمی است و هم روحی. «مُطَهَّرَةٌ» به کسی گفته می شود که از نظر جسمی و روحی هر دو پاک و منزّه باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۸]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (۵۸)

همانا خداوند فرمانتان می دهد که امانتها را به صاحبانش بدهید و هر گاه میان مردم داوری کردید، به عدل حکم کنید. چه نیک است آنچه که خداوند شما را بدان پند می دهد. بی گمان خداوند شنوای بیناست.

ص: ۳۰۹

امانتداری و رفتار عادلانه و دور از تبعیض، از نشانه های مهم ایمان است، چنان که خیانت به امانت، علامت نفاق است. در حدیث است: به رکوع و سجود طولانی افراد نگاه نکنید، بلکه به راستگویی و امانتداری آنان بنگرید. (۱)

در روایات متعدّد، منظور از امانت، رهبری جامعه معرفی شده که اهلش اهل بیت علیهم السلام می باشند. این مصداق بارز عمل به این آیه است.

آری، کلید خوشبختی جامعه، بر سر کار بودن افراد لایق و رفتار عادلانه است و منشأ نابسامانی های اجتماعی، ریاست ناهلان و قضاوت های ظالمانه است. (۲)

خیانت در امانت شامل کتمان علم، حرفه و حق، تصاحب اموال مردم، اطاعت از رهبران غیر الهی، انتخاب همسر یا معلّم ناهل برای فرزندان و... می شود.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: اوامر و نواهی خدا امانت های الهی است. (۳)

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: خداوند امر فرموده که هر امامی آنچه در نزدش است به امام بعد از خود بسپارد. (۴)

امانت سه گونه است:

الف: میان انسان و خدا. (وظایف و واجباتی که بر انسان تعیین شده است). (۵) ب: میان انسان و دیگران. (اموال یا اسرار دیگران نزد انسان) ج: میان انسان و خودش. (مثل علم و عمر و قدرت که در دست ما امانتند).

ص: ۳۱۰

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۰۵.

۲-۲. حضرت امیر علیه السلام فرموده است: «من تقدّم علی قوم و هو یری فیهم من هو افضل، فقد خان الله و رسوله و المؤمنین» هر کس خود را در جامعه بر دیگران مقدّم بدارد و پیشوا شود در حالی که بداند افراد لایق تر از او هستند، قطعاً او به خدا و پیامبر و مؤمنان خیانت کرده است. الغدير، ج ۸.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۲۷۷.

۵-۵. تفسیر مجمع البیان.

۱ سپردن امور به کاردانان و قضاوت عادلانه، از مصادیق عمل صالح و از نشانه های ایمان است. (با توجه به آیه قبل) ۲ هر امانتی صاحبی دارد و هر کس لیاقت و استعداد کار و مقامی را دارد. «أَهْلَهَا» ۳ در ادای امانت و دادگری، ایمان شرط نیست. نسبت به همه ی مردم باید امین و دادگر بود. «أَهْلَهَا»، «النَّاسِ» ۴ قاضی و حاکم باید عادل باشد. «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» ۵ تشکیل حکومت لازم است. لازمه ی سپردن مسئولیت ها به اهلش و قضاوت عادلانه برقراری نظام و حکومت الهی است. «تَوَدُّوا الْأَمَانَاتِ»، «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» ۶ موعظه ی خوب، آن است که علاوه بر پندهای اخلاقی، به مسائل اجتماعی و قضایی هم توجه کند. «نِعْمًا يَعِظُكُم بِهِ» ۷ اگر مردم هم خیانت در امانت یا ستم در قضاوت را نفهمند، خدا بینا و شنواست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۵۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول و اولی الامر خود (جانشینان پیامبر) اطاعت کنید. پس اگر درباره چیزی نزاع کردید آن را به حکم خدا و پیامبر ارجاع دهید، اگر به خدا و قیامت ایمان دارید. این (رجوع به قرآن و سنت برای حل اختلاف) بهتر و پایانش نیکوتر است.

نکته ها:

آیه ی قبل، بیان وظایف حکام بود که دادگر و امانتدار باشند، این آیه به وظیفه ی مردم در برابر خدا و پیامبر اشاره می کند. با وجود سه مرجع «خدا»، «پیامبر» و

«اولی الامر» هرگز مردم در بن بست قرار نمی گیرند.

آمدن این سه مرجع برای اطاعت، با توحید قرآنی منافات ندارد، چون اطاعت از پیامبر و اولی الامر نیز، شعاعی از اطاعت خدا و در طول آن است، نه در عرض آن و به فرمان خداوند اطاعت از این دو لازم است.

در تفسیر نمونه به نقل از ابن عباس آمده است که وقتی پیامبر اسلام، هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را در مدینه به جای خود نهاد و فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی» این آیه نازل شد.

در آیه قبل سفارش شد که امانات به اهلش سپرده شود. این آیه گویا می فرماید:

این سپردن به اهل، در سایه اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر است.

تکرار فرمان «أَطِيعُوا» رمز تنوع دستورهاست. پیامبر گاهی بیان احکام الهی می کرد، گاهی دستور حکومتی می داد و دو منصب «رسالت» و «حکومت» داشت.

قرآن گاهی خطاب به پیامبر می فرماید: «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۱) آنچه را نازل کرده ایم برای مردم بیان کن. و گاهی می فرماید: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» (۲) میان مردم بر اساس قوانین الهی، حکومت و قضاوت کن.

قرآن درباره مفسدان، مسرفان، گمراهان، جاهلان، جباران و... دستور «لا تطع» و «لا تتبع» می دهد. بنا بر این موارد «أَطِيعُوا» باید کسانی باشند که از اطاعتشان نهی نشده باشد و اطاعتشان در تضاد با اوامر خدا و رسول قرار نگیرد.

در آیه اطاعت از اولی الامر مطرح شده است، ولی به هنگام نزاع، مراجعه به آنان مطرح نشده، بلکه تنها مرجع حل نزاع، خدا و رسول معرفی شده اند. و این نشانه آن است که اگر در شناخت اولی الامر و مصداق آن نیز نزاع شد به خدا و رسول مراجعه کنید که در روایات نبوی، اولی الامر اهل بیت پیامبر معرفی شده اند. (۳)

حسین بن ابی العلاء گوید: من عقیده ام را درباره ی اوصیای پیامبر و اینکه اطاعت

ص: ۳۱۲

۱-۱. نحل، ۴۴.

۲-۲. نساء، ۱۰۵.

۳-۳. کمال الدین صدوق، ص ۲۲۲.

آنها واجب است، بر امام صادق علیه السلام عرضه کردم، حضرت فرمود: آری چنین است، اینان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرموده: «أَطِيعُوا اللَّهَ...» و همان کسانی اند که درباره ی آنها فرموده: «إِنَّمَا وَدَّيْتُكُمْ اللَّهُ»، «وَهُمْ رَاكِعُونَ» (۱) حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۲۵ نهج البلاغه و عهدنامه مالک اشتر فرمودند: مراد از مراجعه به خدا و رسول، مراجعه به آیات محکمت و سنتی که همه بر آن اتفاق داشته باشند.

حضرت علی علیه السلام فرمود: هر حاکمی که به غیر از نظر اهل بیت معصوم پیامبر علیهم السلام قضاوت کند، طاغوت است. (۲)

پیام ها:

۱ مردم باید نظام اسلامی را بپذیرند و از رهبران الهی آن در قول و عمل پشتیبانی کنند. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» ۲ اسلام مکتبی است که عقاید و سیاستش بهم آمیخته است. اطاعت از رسول و اولی الامر که امری سیاسی است، به ایمان به خدا و قیامت که امری اعتقادی است، آمیخته است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ» ۳ سلسله مراتب در اطاعت باید حفظ شود. «اللَّهُ»، «الرَّسُولَ»، «أُولَى الْأَمْرِ» ۴ اولی الامر باید همچون پیامبر معصوم باشند، تا اطاعت از آنها در ردیف اطاعت پیامبر، بی چون و چرا باشد. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ» ۵ اطاعت از حاکمی واجب است که مؤمن و از خود مردم با ایمان باشد.

«أَطِيعُوا»

«مِنْكُمْ» ۶ نام اولی الامر در کنار نام خدا و رسول، همراه با اطاعت مطلق، نشان آن است که مسئول حکومت و نظام اسلامی باید از قداست والایی برخوردار باشد.

«أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

ص: ۳۱۳

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۱۸۷.

۲- ۲. دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۰.

۷ نشانه ی ایمان واقعی، مراجعه به خدا و رسول، هنگام تنازع و بالا گرفتن درگیری هاست و اطاعت در شرایط عادی کار مهمی نیست. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ» ۸ یکی از وظایف حکومت اسلامی ایجاد وحدت و حل تنازعات است. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ...» ۹ دین کامل باید برای همه ی اختلاف ها، راه حل داشته باشد. «فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۰ پذیرش فرمان از حکومت های غیر الهی و طاغوت، حرام است. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۱ اگر همه ی فرقه ها، قرآن و سنت را مرجع بدانند، اختلاف ها حل شده، وحدت و یکپارچگی حاکم می شود. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۲ مخالفان با احکام خدا و رسول و رهبران الهی، باید در ایمان خود شک کنند.

«إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ...»

۱۳ برنامه عملی اسلام بر اساس برنامه اعتقادی آن است. «أَطِيعُوا»، «إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ» به عبارت دیگر ایمان به خدا و قیامت، پشتوانه ی اجرایی احکام اسلام و مایه ی پرهیز از نافرمانی خدا و رسول است.

۱۴ دوراندیشی و رعایت مصالح درازمدت، میزان ارزش است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۰]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا (۶۰)

آیا کسانی را که می پندارند به آنچه بر تو و آنچه (بر پیامبران) پیش از تو نازل شده است، ایمان آورده اند نمی بینی که می خواهند داوری را نزد طاغوت (و حکام باطل) ببرند، در حالی که مأمورند به طاغوت، کفر ورزند. و شیطان می خواهد آنان را گمراه کند، گمراهی دور و درازی!

ص: ۳۱۴

آیه ی قبل، مرجع در منازعات را خدا و پیامبر معرفی کرد، این آیه در انتقاد از کسانی است که مرجع نزاع خود را طاغوت قرار می دهند.

میان یک منافق مسلمان نما و یک یهودی نزاع شد. بنا بر داوری گذاشتند. یهودی پیامبر را به خاطر امانت و عدالت به داوری قبول کرد، ولی آن منافق گفت: من به داوری کعب بن اشرف (که از بزرگان یهود بود) راضیم، زیرا می دانست که با هدایایی می تواند نظر کعب را به نفع خود جلب کند. این آیه در نکوهش آن رفتار نازل شد.

به تعبیر امام صادق علیه السلام طاغوت، کسی است که به حق حکم نکند و در برابر فرمان خدا، دستور دهد و اطاعت شود. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان بدون تبری از طاغوت، ایمان نیست، خیال ایمان است. «يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا»، «يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۲ ادیان، هدف و ماهیت مشترک دارند و ایمان به دستورات همه ی انبیا لازم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۳ سازش با طاغوت، حرام است. «أَمْرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ» ۴ ابتدا راه حق را نشان دهید، سپس راه باطل را نفی کنید. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ»، «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۵ حتی فکر و اراده ی مراجعه به طاغوت مورد انتقاد است. «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۶ موفقیت شیطان، در سایه ی اطاعت مردم از طاغوت هاست. «يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ»، «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ»

ص: ۳۱۵

۷ منافق، طاغوت و شیطان در یک خط و در برابر پیامبرانند. «الَّذِينَ يَزْعُمُونَ»، «يَتَّحَاكُمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ»، «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ» ۸ کفر به طاغوت و حرام بودن مراجعه به دادگاه های طاغوتی، فرمان همه ادیان آسمانی است. «أَلَمْ تَرَ»، «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ»، «يَتَّحَاكُمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۹ در حل اختلافات داخلی، سراغ بیگانگان رفتن، خواست شیطان و ممنوع است. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ...» ۱۰ منافقان، تحت اراده ی شیطانند و طاغوت ها دام ها و ابزار کار شیطانند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ» ۱۱ نتیجه مراجعه به طاغوت سقوط به درّه هولناک است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (۶۱)

و چون به آنان گفته شود (که برای داوری) به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، منافقان را می بینی که به شدت از پذیرش دعوت تو روی می گردانند.

پیام ها:

۱ گرچه منافقان، تسلیم قانون خدا و فرمان پیامبر نیستند، ولی ما باید آنان را دعوت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا» ۲ در پذیرش دعوت انبیا، رشد و برتری است. («تَعَالَوْا» دعوت به بالا آمدن است) ۳ کتاب و سنت هماهنگ هستند، و گر نه ارجاع مردم به دو چیز متضاد حکیمانه نیست. «إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ» ۴ مراجعه به طاغوت و قضاوت خواهی از بیگانگان، خصلت و روحیه ی منافقان است که با رهبر آسمانی مخالفت و از راه حق اعراض کنند. (کلمه «يَصُدُّونَ» نشانه ی خصلت و استمرار است)

ص: ۳۱۶

۵ منافق، علاوه بر اعراض خود، مانع راه دیگران نیز می شود. «يَصُدُّونَ» ۶ آنچه پرده از کفر منافقان برمی دارد، مخالفتشان با رهبری الهی است. «عَنْكَ» ۷ منافقان، حساسیتی نسبت به ایمان قلبی مردم به خداوند ندارند، ناراحتی عمده ی آنان اجتماع مردم بر گرد رهبر آسمانی است. «يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۲]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّ أَرْضَنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا (۶۲)

پس چگونه وقتی به خاطر کارهایی که از قبل انجام دادند، مصیبتی و مشکلی به آنان می رسد و (از برای رهایی از آن) سراغ تو می آیند، به خدا سوگند یاد می کنند که هدف ما (از مراجعه به طاغوت) جز نیکی و توافق (میان دو طرف نزاع) نبوده است.

نکته ها:

توجیه منافقان برای داوری نزد طاغوت این بود که هدف، آشتی دادن بوده و اگر برای داوری نزد پیامبر می رفتیم و او به نفع یک طرف حکم می داد، قهراً دیگری از رسول خدا دلگیر می شد و سر و صدا به پا می کرد که با شأن پیامبر سازگار نبود، از این رو برای حفظ آبرو و موقعیت و محبوبیت پیامبر، نزاع را نزد وی نبردیم.

پیام ها:

۱ عامل خطر کارهای خود انسان است. «مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» ۲ مسلمانان چند چهره و منافق، هنگام بروز مشکل و احساس خطر به سراغ رهبران الهی می آیند. «جَاءُوكَ» ۳ مراجعه به طاغوت، نابسامانی ها و مصائبی دارد، «أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ» که ناگزیر باید به راه انبیاء برگردد. «جَاءُوكَ» ۴ منافقان، خلاف های خود را توجیه می کنند. «إِنَّ أَرْضَنَا إِلَّا إِحْسَانًا» ۵ منافق سوگند به خدا را پوششی برای اهداف خود قرار می دهد. «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ»

ص: ۳۱۷

۶ گاهی واژه های مقدّس دستاویز افراد نامقدّس می شود. «إِحْسَانًا وَ تَوْفِيقًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۳]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا (۶۳)

آنان کسانی اند که خداوند، آنچه را در دل دارند می داند. پس از آنان در گذر و پندشان ده و با آنان سخنی رسا که در جانشان بنشیند بگویی.

پیام ها:

۱ تلاش منافقان بیهوده است، چون خداوند هم از درون و نیاتشان آگاه است و هم بموقع، افشاگری می کند. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ» ۲ معذرت خواهی منافقان، صادقانه نیست، و اگر نه فرمان اعراض از آنان صادر نمی شد. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» ۳ شیوه ی برخورد رهبر با منافقان باید شیوه ی اعراض و موعظه باشد. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ» ۴ در مقام موعظه، باید با صراحت، منافقان را نسبت به عواقب کار و سرنوشتشان هشدار داد. «فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۴]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (۶۴)

و ما هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای آنکه با اذن خداوند فرمان برده شود و اگر آنان هنگامی که به خود ستم کردند (از راه خود برگشته و) نزد تو می آمدند و از خداوند مغفرت می خواستند و پیامبر هم برای آنان استغفار می کرد قطعاً خداوند را توبه پذیر و مهربان می یافتند.

ص: ۳۱۸

سیمای یک جامعه و مدیریت سالم آن است که مردمش با ایمان، رهبرش آسمانی، فرمان بری و اطاعت مردم قوی، منحرفانش پشیمان و اهل استغفار و رهبرش پذیرا و مهربان باشد.

چنان که دعای پیامبر در حق مؤمنان مستجاب است، «اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْ جَدُوا اللَّهَ» دعای نیکان و فرشتگان نیز در حق آنان اثر دارد. در یک جا استغفار فرشتگان برای مردم مطرح است. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱) و در جای دیگر برای مؤمنان. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

پیام ها:

۱ هدف از فرستادن انبیا، هدایت مردم از طریق اطاعت از آنان است. «إِلَّا لِيُطَاعَ» ۲ اطاعت مخصوص خداست. حتی اطاعت از پیامبران باید با اذن خدا باشد و گرنه شرک است. «لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۳ توبه ی ترک رهبر، بازگشت به رهبر است. «لِيُطَاعَ»، «جَاؤُكَ» ۴ رها کردن انبیا و رجوع به طاغوت، ظلم به مقام انسانی خود است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» (با توجه به ارتباط این آیه با آیات قبل) ۵ پیوند همه مردم با رسول الله باید محکم باشد. چه مؤمن چه فاسق. مؤمن برای کسب فیض و فاسق برای درک شفاعت. «جَاؤُكَ» ۶ راه بازگشت و توبه برای خطاکاران و حتی منافقان باز است. (با توجه به آیات قبل که مربوط به منافقان است) «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ» ۷ زیارت رهبران آسمانی و استمداد و توسل از طریق آن عزیزان، مورد تأیید قرآن است. «جَاؤُكَ فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ» ۸ پیامبر بخشنده ی گناه نیست، واسطه ی عفو الهی است. «اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

ص: ۳۱۹

۱-۱. شوری، ۵.

۲-۲. غافر، ۷.

۹ خطاکار، ابتدا باید پشیمان شود و به سوی حق برگردد، سپس برای استحکام رابطه با خدا، از مقام رسالت کمک بگیرد. «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ» ۱۰ گناهکاران نباید مأیوس شوند، استغفار، توبه و زیارت اولیای خدا، وسیله ای برای بازسازی روحی آنان است. «جَاؤُكَ فَاسْتَغْفِرُوا...» ۱۱ در زیارت رسول خدا و اقرار به لغزش و استغفار خود احساس سبک شدن از گناه به انسان دست می دهد. «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَّابًا» ۱۲ اگر خطاکاران را بخشیدید به آنان محبت نیز بکنید. «تَوَّابًا رَحِيمًا» ۱۳ گناه، حجابی میان انسان و رحمت الهی است و همین که آن حجاب برطرف شد، رحمت دریافت می شود. «اسْتَغْفِرَ»، «لَوْجِدُوا اللَّهَ» ۱۴ اقرار و اعتراف به گناه و استغفار از آن در محضر اولیای خدا، وسیله و زمینه ی عفو الهی است. «جَاؤُكَ فَاسْتَغْفِرُوا»، «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۵]

اشاره

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (۶۵)

نه چنین است؛ به پروردگارت سو گند، که ایمان (واقعی) نمی آورند مگر زمانی که در مشاجرات و نزاع های خود، تو را داور قرار دهند، و در دل خود هیچ گونه احساس ناراحتی از قضاوت تو نداشته باشند (و در برابر داوری تو) کاملاً تسلیم باشند.

نکته ها:

میان زبیر بن عوام از مهاجرین و یکی از انصار، بر سر آبیاری نخلستان نزاع شد.

پیامبر قضاوت کرد که چون قسمت بالای باغ، از زبیر است، اول او آبیاری کند.

مرد انصاری از قضاوت پیامبر ناراحت شد و گفت چون زبیر، پسر عمه توست، به نفع او داوری کردی! رنگ پیامبر پرید و این آیه نازل شد. عجباً که خودشان رسول الله را به داوری پذیرفته اند، ولی سرباز می زنند! امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسانی اهل نماز و حج و زکات باشند، ولی نسبت به

کارهای پیامبر صلی الله علیه و آله سوء ظن داشته باشند، در حقیقت مؤمن نیستند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ نشانه های ایمان راستین سه چیز است:

الف: به جای طاغوت، داوری را نزد پیامبر بردن. «يُحَكِّمُوكَ» ب: نسبت به قضاوت پیامبر، سوء ظن نداشتن. «لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا» ج: فرمان پیامبر را با دلگرمی پذیرفتن و تسلیم بودن. «وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» ۲ اسلام، علاوه بر تسلیم ظاهری، به ابعاد روحی و تسلیم قلبی توجه کامل دارد.

«لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

۳ قضاوت، از شؤون رسالت و ولایت است. «مِمَّا قَضَيْتَ» ۴ وجوب تسلیم در برابر قضاوت پیامبر، نشان عصمت اوست. «يُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۶]

اشاره

«وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثِيَّتًا (۶۶)»

و اگر به آنان حکم می کردیم که تن به کشتن دهید (و یکدیگر را به فرمان ما بکشید) یا از خانه و سرزمین خود بیرون روید، جز افرادی اندک، این دستور را انجام نمی دادند و اگر آنان به آنچه پند داده می شوند عمل می کردند، برایشان بهتر و در پایداری مؤثرتر بود.

نکته ها:

این آیه اشاره دارد به تکلیف های سختی که برای امت های پیشین بوده است، مثلاً خداوند به کیفر گوساله پرستی بنی اسرائیل، فرمان داد یکدیگر را بکشند.

ص: ۳۲۱

چون برای گناهی بزرگ مثل بت پرستی، جبرانی عظیم مانند کشتن یکدیگر و بیرون رفتن از شهر و دیار خود لازم بود.

پیام ها:

۱ مؤمنان باید خود را بسنجند، که اگر فرمان سختی صادر شد، در برابر آن چگونه خواهند بود؟ «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ» ۲ هنگام امتحان، افراد کمتری از عهده ی انجام تکلیف و اثبات ادعا برمی آیند.

﴿مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ﴾

۳ فرمان کفر به طاغوت و رجوع به پیامبر و تسلیم قضاوت های او بودن، موعظه و خیرخواهی الهی است. ﴿مَا يُوعِظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ ۴ خیر و سعادت در گرو عمل است ﴿فَعَلُوا﴾ ، ﴿خَيْرًا﴾ ۵ احکام الهی (اوامر و نواهی) موعظ خداوند است. ﴿فَعَلُوا﴾ ۶ هر چه در راه خدا گام برداریم، ثبات قدم و ایمان بیشتر می شود. ﴿فَعَلُوا﴾ ، ﴿أَشَدَّ تَثْبِيتًا﴾ ۷ عمل، در نفس و روح اثر دارد. عمل به احکام، سبب پایداری ایمان است. ﴿فَعَلُوا﴾ ، ﴿أَشَدَّ تَثْبِيتًا﴾ ۸ تکالیف الهی هر چند به ظاهر ناخوشایند و سخت باشد، ولی به خیر و صلاح انسان است. «وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا» ، «لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیات ۶۷ تا ۶۸]

اشاره

وَ إِذَا لَّا تَتَّبِعُهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا (۶۷) وَ لَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۶۸)

و در این صورت یقیناً ما از جانب خود پاداشی بزرگ به آنان می دادیم.

و قطعاً آنان را به راهی راست هدایت می کردیم.

ص: ۳۲۲

پیام ها:

۱ رسیدن به خیر، ثبات قدم، اجر بزرگ و رهایی به راه مستقیم، در سایه ی عمل به مواعظ و پشتکار انسان است. «فَعَلُوا»، «خَيْرًا»، «تَثْبِيثًا»، «أَجْرًا»، «مُسْتَقِيمًا» ۲ گام نهادن در راه خیر، سبب رسیدن به خیر بالاتر و بیشتر می شود. «فَعَلُوا»، «أَشَدَّ تَثْبِيثًا»، «أَجْرًا عَظِيمًا»، «صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۶۹ تا ۷۰]

اشاره

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا
(۶۹) ذَلِكِ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ عِلِيمًا (۷۰)

و هر کس که از خدا و پیامبر اطاعت کند، پس آنان (در قیامت) با کسانی همدم خواهند بود که خداوند بر آنان نعمت داده است، مانند پیامبران، صدیقان، شهدایان و صالحان و اینان چه همدم های خوبی هستند.

این همه تفضل از سوی خداست و خداوند برای آگاه بودن بس است.

نکته ها:

در سوره ی حمد در کنار صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَتَ عَلَيْهِمْ» آمده بود، و این بار دوم است که در کنار آیه ی صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» مطرح است. گویا غیر از انبیا و شهدا و صدیقان و صالحان، دیگران بیراهه می روند و راه مستقیم، منحصرأ راه یکی از این چهار گروه است.

در روایات، بهترین نمونه ی صدیقان، امامان معصوم علیهم السلام، و صدیقه، فاطمه ی زهرا علیها السلام معرفی شده است. مراد از «شهدا» هم، یا کشتگان میدان جهادند، یا گواهان اعمال در قیامت.

همنشینی با انبیا در دنیا برای همه ی پیروان واقعی امکان ندارد، بنا بر این مراد آیه همنشینی در آخرت است.

پیام ها:

□
۱ قرار گرفتن در راه انبیا و شهدا و داشتن رفقای خوب، جز با اطاعت از فرمان خدا و رسول به دست نمی آید. «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ، فَأُولَئِكَ...» ۲ رفیق خوب، انبیا، شهدا، صدیقان و صالحانند. رفقای دنیایی را هم باید با همین خصلتها گزینش کرد. «حَسَنَ أَوْلِيكَ رَفِيقًا» ۳ اطاعت از رسول، پرتوی از اطاعت خدا و در طول آن است، پس با توحید، منافاتی ندارد. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۴ پاداش اطاعت از پیامبر، همجواری با همه ی انبیاست. چون همه یک نورند و یک هدف دارند و اطاعت از یکی، همراه شدن با همه است. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»، «مَعَ»، «النَّبِيِّينَ» ۵ آگاه بودن خدا، بهترین عامل تشویق برای انجام وظیفه است. «بِاللَّهِ عَلِيمًا» ۶ مقام نبوت از مقام صدیقین و شهدا و صالحین بالاتر است (چون نام انبیا قبل از آنها برده شده است) «مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّادِقِينَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۱]

اشاره

□ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا بِلِبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا (۷۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی) سلاح خود را بردارید، پس به صورت دسته های پراکنده و نامنظم یا همه با هم بسوی دشمن حرکت کنید.

نکته ها:

در آیه ی پیش، اطاعت از خدا و رهبری معصوم و حاکمیت پیامبر، و در این آیه، ضرورت هوشیاری و آمادگی رزمی برای امت اسلامی و رهبری حق مطرح است.

ص: ۳۲۴

«حِذْرُكُمْ» به معنای بیداری، آماده باش و وسیله دفاع است. «لَبَّاتٍ» جمع «لَبَّ» به دسته های پراکنده (شامل گروه های پارتیزانی که دشمن را گیج و تمرکز فکری او را سلب می کند) می گویند.

مسلمانان باید مرزهای کشور خود را حفظ کنند. عمل به این آیه، رمز عزت و غفلت از آن، رمز سقوط و شکست مسلمانان می باشد.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید در هر حال آماده و بیدار باشند، و از طرحها، نفرات، نوع اسلحه، روحیه، همکاری داخلی و خارجی دشمنان آگاه باشند و متناسب با آنها طرح بریزند و عمل کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۲ آمادگی رزمی در سایه ی ایمان ارزش دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۳ مسلمانان باید بسیج شوند. «انْفِرُوا جَمِيعًا» ۴ مسلمانان باید از تاکتیک های مختلف، برای مقابله با دشمن استفاده کنند.

«لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

۵ شیوه بسیج و مبارزه را خودتان تعیین کنید. «لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۲]

اشاره

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيُبْتَئِنَ فَاِنْ أَصَابَكُمْ مِصْيَبٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا (۷۲)

و همانا از شما کسانی اند که (هم خودشان سست می باشند و هم) عامل گندی و دلسردی رزمندگان می شوند، چون به شما مشکلی برسد، می گوید: خدا بر من منت نهاده که همراه آنان (در جبهه) حضور نیافتم (یا همراه آنان شهید نشدم)

نکته ها:

در آیه ی پیش، خطر دشمنان خارجی مطرح بود، اینجا خطر دشمنان داخلی و عوامل نفوذی و منافق مطرح است.

ص: ۳۲۵

«لَيْبِطُنَّ» از ریشه ی «بطء» به معنای کندی است. به گفته اهل لغت، «بطوء» هم حرکت کند است و هم دیگران را به کندی در حرکت فراخواندن.

پیام ها:

۱ صحنه های جنگ، وسیله ی خوبی برای شناخت افراد ضعیف الایمان و منافقان است. «وَإِنَّ مِنْكُمْ...» ۲ خداوند، از افکار و گفتار منافقان پرده برمی دارد. «وَإِنَّ مِنْكُمْ...» ۳ منافقان، گاهی چنان به رنگ مؤمنان در می آیند که جزء آنان جلوه می کنند. «مِنْكُمْ»

۴ همه اصحاب پیامبر عادل و در خط حضرت نبودند. «مِنْكُمْ» ، «لَيْبِطُنَّ» ۵ منافقان، عامل تضعیف روحیه ی مسلمانانند «لَيْبِطُنَّ» پس باید آنان را شناخت و به جبهه نفرستاد.

۶ منافقان، عدم شرکت در جنگ، فرار از جبهه و نجات از مرگ را رمز موفقیت و سعادت می دانند. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» ۷ هر رفاهی، مصون ماندنی و لطف و نعمت خدا نیست. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» ۸ چشیدن سختی ها در کنار مؤمنان، نعمت است، اما رفاه جدا از مؤمنان نعمت نیست. «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» ، «لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۳]

اشاره

وَ لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولُنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا (۷۳)

و اگر فضل و غنیمتی از سوی خداوند به شما برسد، آن چنان که گویا میان شما و او هرگز دوستی نبوده (تا نفع شما را نفع خود داند) خواهد گفت: ای کاش (در جهاد) با آنان بودم تا به رستگاری بزرگ (پیروزی و غنائم) می رسیدم.

در رسیدن فضل و غنیمت، نام خدا مطرح است، «فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ» ولی در برخورد با سختی ها که در آیه ی قبل مطرح بود، نامی از خدا نیست، «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» گویا اشاره به این است که از خداوند، جز فضل و رحمت، چیزی به ما نمی رسد.

پیام ها:

۱ پیروزی در جنگ و غنائم آن، از فضل خداست. «أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ» ۲ به خاطر منافع دنیوی، منافقان عاطفه را از دست می دهند. «كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ» ۳ آرزوهای منافق، صادقانه نیست. «لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ»، «يَا لَيْتَنِي» ۴ منافق، نان به نرخ روز می خورد. هنگام ناگواریها می گوید: خدا لطف کرد که ما نبودیم. «أَنْعَيْمَ اللَّهُ عَلَيَّ» و هنگام فتح و غنیمت می گوید: کاش می بودیم.

«يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ»

۵ آنکه در غمهای مؤمنان شریک نیست، ولی می خواهد در بهره ها سهیم باشد، خصلتی از منافقان دارد. «لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ»، «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ» ۶ در نظر منافقان، رستگاری، رسیدن به دنیاست. «فَوْزًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۴]

اشاره

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۷۴)

پس باید در راه خدا کسانی بجنگند که زندگی دنیا را به آخرت می فروشند و کسی که در راه خدا می جنگد، کشته شود یا پیروز گردد، بزودی پاداشی بزرگ به او خواهیم داد.

۱ هدف از جنگ در اسلام، فقط خداست، نه کشور گشایی، نه استثمار و نه انتقام.

﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

۲ جهاد، توفیقی است که به همه داده نمی شود. «فَلْيُقَاتِلْ» ، «الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» دنیاطلبان نه لیاقت جبهه را دارند و نه شجاعت آن را.

۳ جهاد اکبر و مبارزه با دنیا پرستی، مقدمه ی جهاد اصغر و مبارزه با دشمن است. «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ...» ۴ مجاهد فی سبیل الله هرگز مغلوب نیست. (به جای «يَغْلِبُ» می فرماید: «فَيُقْتَلُ» ۵ در جبهه ی حق، فرار و شکست مطرح نیست، یا شهادت یا پیروزی. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ» ۶ منافق، فقط غنائم را «فوز عظیم» می داند (در آیه ی قبل) ولی قرآن، هم برای پیروزی و هم برای شهادت، «اجر عظیم» قرار داده است. «أَجْرًا عَظِيمًا» ۷ وعده ی «أَجْرًا عَظِيمًا» تشویق برای عزیمت به جبهه است.

۸ زندگی آخرت برتر از زندگی دنیاست و معامله دنیا با آخرت کار بزرگی است. «يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» ، «أَجْرًا عَظِيمًا» ۹ پاداش شهید و رزمنده پیروز یکسان است. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ» ، «أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۵]

اشاره

﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (۷۵)﴾

شما را چه شده که در راه خدا و (در راه نجات) مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی جنگید، آنان که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که مردمش ستمگرند بیرون بر و از جانب خود رهبر و سرپرستی برای ما قرار ده و از سوی خودت، یآوری برای ما تعیین فرما.

آیه درباره ی مسلمانانی است که تحت فشار و شکنجه ی مردم مکه قرار داشتند.

و از کسانی که جهاد در راه آزادی آنان را رها کرده اند، نکوهش می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: مقصود از مستضعفینی که در تحت حکومت ظالمانند، ما هستیم. و امام صادق علیه السلام در پاسخ به اینکه مستضعفین چه کسانی هستند؟ فرمود:

کسانی که نه مؤمن هستند و نه کافر. (۱)

پیام ها:

۱ مسلمانان باید نسبت به هم، غیرت و تعصب مکتبی داشته باشند و در برابر ناله ها و استغاثه ها بی تفاوت نباشند. «مَا لَكُمْ...»
۲ از اهداف جهاد اسلامی، تلاش برای رهایی مستضعفان از سلطه ستمگران است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ».

۳ اسلام مرز نمی شناسد، هر جا که مستضعفی باشد، جهاد هست. «وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ» ۴ ارتش اسلام باید به حدی مقتدر باشد که نجات بخش تمام محرومان جهان باشد. «مَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ» ۵ در شیوه ی دعوت به جهاد، باید از عواطف مردم کمک گرفت. «الْمُسْتَضْعَفِينَ» ، «الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا...» ۶ سرپرستی و ولایت بر مسلمانان باید از طرف خدا باشد. «مَنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۶]

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا
(۷۶)

ص: ۳۲۹

کسانی که ایمان آورده اند، در راه خدا جهاد می کنند و کسانی که کافر شده اند در راه طاغوت می جنگند. پس با دوستان و یاران شیطان بجنگید (و بیم نداشته باشید) زیرا حيله ی شیطان ضعیف است.

نکته ها:

گرچه نیرنگ های شیطانی کفار بزرگ است، «و مَكْرُوا مَكْرًا كَبِيرًا» (۱) و نزدیک است کوه ها از مکر کفار، از جا کنده شود، «وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ» (۲) ولی در برابر اراده ی خداوند، سست و ضعیف است.

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، جهاد با کفار است. «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ» ۲ جهاد اسلامی، در راه خدا و برای حفظ دین خداست، نه کشورگشایی یا انتقام گیری. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ جامعه ی الهی و غیر الهی را از نوع درگیری هایشان می توان شناخت. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، «فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ» ۴ درگیری و تضاد همیشه بوده و هست، ولی در چه راهی و برای چه هدفی؟ «فِي سَبِيلِ اللَّهِ...» ۵ مثلث کفر، طاغوت و شیطان، اتحاد محکمی دارند. «كَفَرُوا»، «الطَّاغُوتِ»، «الشَّيْطَانِ» ۶ با مقایسه میان دو مبارزه و هدف، به ارزش کار خود پی ببرید و در جنگ بکوشید. «فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ» ۷ گرچه دشمنان نقشه ها دارند، ولی نترسید، که نقشه هایشان ضعیف است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» ۸ پایان خط طاغوت و راه شیطان، ناکامی است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

ص: ۳۳۰

۱- ۱. نوح، ۲۲.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۶.

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلَمُونَ فَتِيلًا (۷۷)

آیا نمی نگری کسانی را که (پیش از هجرت) به آنان گفته شد (اکنون) دست نگهدارید و نماز به پا دارید و زکات بپردازید. لیکن چون جهاد (در مدینه) بر آنان مقرر شد، گروهی از آنان از مردم (مشرك مکه) چنان می ترسیدند که گویا از خدا می ترسند، بلکه بیش از خدا (از کفار می ترسیدند) و (از روی اعتراض) گفتند: پروردگارا! چرا جنگ را بر ما واجب کردی؟ چرا ما را تا سرآمدی نزدیک (مرگ طبیعی) مهلت ندادی؟ بگو: بر خورداری دنیا اندک و ناچیز است و برای کسی که تقوا پیشه کند آخرت بهتر است، و به اندازه ی رشته ی میان هسته خرما، به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

مسلمانان صدر اسلام در دوران سخت مکه، از پیامبر اسلام اجازه ی جنگ با مشرکان را می خواستند و می گفتند: پیش از اسلام عزیز بودیم، اینک به خاطر اسلام گرفتار فشاریم، بگذار بجنگیم تا عزت خود را به دست آوریم. پیامبر صلی الله علیه و آله که آن هنگام مأمور به جنگ نبود، اجازه نمی داد، ولی پس از هجرت که فرمان جهاد آمد، جمعی از همان جهاد طلبان، دست به اعتراض و بهانه جویی زدند و کفار مکه را بزرگ شمرده و از آنان به شدت می ترسیدند.

« خَشْيَةً » به ترسی گفته می شود که برخاسته از عظمت و بزرگ دانستن طرف باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از « كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ »، « كفوا السنتكم » است، گویا شعارهای

توخالی می دادند که آیه نازل شد، دست بردارید. (۱)

امام باقر علیه السلام یکی از نمونه ها را صلح امام حسن علیه السلام معرفی فرمودند که آن صلح از آنچه خورشید بر آن می تابد برای امت اسلام بهتر بود. (۲)

آری، رهبر معصوم گاهی مثل امام حسن علیه السلام فرمان آتش بس می دهد و گاهی مانند امام حسین علیه السلام جنگ و شهادت را لازم می داند.

در روایات متعددی می خوانیم که مراد از اجل قریب که مردم تقاضای تأخیر جهاد را تا آن زمان دارند، قیام حضرت مهدی علیه السلام است. (۳) یعنی افرادی می گویند: تا زمان قیام امام زمان علیه السلام نباید حکم قتل بیاید.

پیام ها:

۱ توجه به تاریخ، سازنده است. «أَلَمْ تَرَ...» ۲ در آغاز هر انقلابی، تحمل مشکلات و سعه ی صدر لازم است. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۳ باید احساسات زودرس و شعارهای توخالی را کنترل کرد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۴ دستورهای خداوند، طبق مصالح واقعی است، نه تقاضای مردم. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» (با توجه به شأن نزول) ۵ همیشه و همه جا شمشیر کارساز نیست. در شرایط بحرانی و عدم آمادگی، نباید بهانه به دشمن قوی پنجه داد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۶ از رسول خدا و فرمان خدا جلو نیفتید و در امور دینی، اظهار سلیقه ی شخصی نکنید. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۷ با نماز که یاد خداست، آرامش درونی کسب کنید و با زکات، خलाهای اقتصادی را پر کنید. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۸ مسائل عبادی اسلام با مسائل اقتصادی آن بهم پیوسته است. «الصَّلَاةُ»، «الزَّكَاةُ»

ص: ۳۳۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۱۴.

۲-۲. کافی، ج ۸، ص ۳۳۰.

۳-۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷.

۹ در میان عبادات، نماز و زکات جایگاه ویژه دارد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۰ نماز بر زکات مقدم است. (هر کجا نامی از این دو است، اول نام نماز است) ۱۱ فرمان نماز و زکات قبل از جهاد صادر و تشریح شده است. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ...» ۱۲ خودسازی، مقدم بر جامعه سازی است، آنکه اهل نماز و زکات نباشد، اهل اخلاص و ایثار هم نخواهد بود. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳ آنان که زود داغ می شوند، زود هم سرد می شوند. آری هر داغی، سرد می شود، ولی هیچ پخته ای خام نمی شود. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»، «فَلَمَّا كُتِبَ»، «لِمَ كَتَبْتَ» ۱۴ انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. گاهی از شعار تا عمل فاصله زیاد است. «فَلَمَّا كُتِبَ»، «إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ» ۱۵ فرمان جهاد، وسیله ی آزمایش مردم است. «كُتِبَ»، «الْفِتْنَةُ»، «فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ» ۱۷ عامل مهم ترک جهاد، دل بستگی های دنیوی است. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ» ۱۶ سرچشمه اعتراض به فرمان جهاد ترس است. «يَخْشَوْنَ»، «لِمَ كَتَبْتَ» ۱۸ به فرمان های خدا و زمان صدور آنها اعتراض نکنید. در برابر امر الهی، محاسبات زمانی و مکانی خود را کنار بگذارید. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ» ۱۹ اعتراض به فرمان خدا نشانه ی بی تقوایی است. «لِمَ كَتَبْتَ»، «خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ» ۲۰ اگر چشم اندازتان را وسیعتر از این جهان مادی قرار دهید، به متاع اندک دنیا دل بسته نمی شوید. «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ» ۲۱ کامیابان آخرت، تنها اهل تقوایند. «خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۸]

اشاره

أَيُّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِـِّبْهُمُ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِـِّبْهُمُ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُمْ لَهٗؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (۷۸)

ص: ۳۳۳

هر کجا باشید، مرگ شما را درمی یابد هر چند در دژهای مستحکم (یا ستارگان) باشید. اگر به آنان (منافقان) نیکی و پیروزی برسد، می گویند: این از سوی خداست، و اگر بدی به ایشان رسد، می گویند: این از جانب تو است.

بگو: همه چیز از سوی خداست. این قوم را چه شده که در معرض فهم هیچ سخنی نیستند؟

نکته ها:

این آیه، هم تشویقی به جهاد و نترسیدن از مرگ در جبهه ی درگیری است و هم پاسخی به فال بد زدنهای منافقان است، که بجای بررسی و فهم درست مسائل، تلخی ها و شکست ها را به گردن پیامبر خدا می اندازند.

پیام ها:

۱ با توجه به قطعی و حتمی بودن مرگ، فرار از جنگ چرا؟ «أَيُّكُمْ تَكُونُوا...» ۲ بدنام کردن رهبر، از شیوه های منافقان است. «هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ» ۳ نباید با سلب مسئولیت از خود، لغزشها را توجیه کرد و گناهان خود را به گردن دیگری انداخت. «يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ» ۴ پیروزی و شکست، مرگ و حیات، تلخی ها و شیرینی ها همه در مدار مقدرات حکیمانه خداست. «كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۵ منشأ همه ی حوادث تلخ و شیرین خداست، نه آنچه ثنویت می گوید و اهریمن و یزدان را مطرح می کند. «كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۶ منافقان عناد دارند و سخن حق را در نمی یابند. «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» ۷ خداوند را محور همه چیز دانستن (توحید افعالی) نیازمند تفکر دقیق و عمیق است. «يَفْقَهُونَ» ۸ کسی که توحید و محوریت خدا را درک نکند، هیچ یک از معارف را درک نمی کند. «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»

اشاره

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (۷۹)

(ای انسان!) آنچه از نیکی به تو رسد از خداست و آنچه از بدی به تو برسد از نفس توست. و (ای پیامبر) ما تو را به رسالت برای مردم فرستادیم و گواهی خدا در این باره کافی است.

نکته ها:

در بینش الهی، همه چیز مخلوق خداست «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و خداوند، همه چیز را نیک آفریده است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (۲) آنچه به خداوند مربوط است، آفرینش است که از حُسن جدا نیست و ناگواری ها و گرفتاری های ما، اولاً فقدان آن کمالات است که مخلوق خدا نیست، ثانیاً آنچه سبب محرومیت از خیرات الهی است، کردار فرد یا جامعه است.

به تعبیر یکی از علما، زمین که به دور خورشید می گردد، همواره قسمتی که رو به خورشید است، روشن است و اگر طرف دیگر تاریک است، چون پشت به خورشید کرده و گر نه خورشید، همواره نور می دهد. بنا بر این می توان به زمین گفت: ای زمین هر کجای تو روشن است از خورشید است و هر کجای تو تاریک است از خودت می باشد. در این آیه نیز به انسان خطاب شده که هر نیکی به تو رسد از خداست و هر بدی به تو رسد از خودت است.

با آن همه ستایش قرآن از رسول الله صلی الله علیه و آله، باید گفت: مراد از «فَمِنْ نَفْسِكَ» نفس انسان است، نه شخص پیامبر. و الله العالم در آیه قبل خواندیم که خوبی ها و بدی ها همه از نزد خداست و در این آیه می خوانیم: تنها خوبی ها از اوست و بدی ها از انسان است و این به خاطر آن است که بدی ها از آن جهت که از انسان صادر می شود به انسان نسبت داده شده و از آن

ص: ۳۳۵

۱-۱. زمر، ۶۳.

۲-۲. سجده، ۷.

جهت که خود انسان و اراده او در تحت سیطره الهی است، به خدا نسبت داده می شود. چنان که اگر کارمند دولت خلاف کند، این خلاف هم به خود کارمند نسبت داده می شود، و هم به دلیل آنکه او کارمند دولت است، به دولت نسبت داده می شود.

امام رضا علیه السلام می فرماید: خداوند به انسان خطاب می کند که اراده و خواست تو نیز از من است. (۱) آری، انسان با خواست خداوند می تواند تصمیم بگیرد.

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، هر نیکی و زیبایی از خداست. «مَنْ حَسَنَهُ فَمِنْ اللَّهِ» ۲ در برابر تضعیف روحیه ها، باید تقویت روحیه کرد. منافقان که بدی ها را از رسول الله می دانستند، این آیه در جبران آن می گوید: «مَنْ سَيَّئَهُ فَمِنْ نَفْسِكَ» ۳ رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ» ۴ انبیا برای همه مردم وسیله ی خیر هستند. «لِلنَّاسِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۰]

اشاره

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا (۸۰)

هر کس پیامبر را پیروی کند، بی شک خداوند را اطاعت کرده است و هر که اعراض کند و سرباز زند، ما تو را بر آنان نگهبان نفرستاده ایم.

پیام ها:

۱ سخن و رفتار پیامبر همچون قرآن، حجت و لازم الاجراست. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ...» ۲ اطاعت از او امر حکومتی پیامبر واجب است. (مراد از اطاعت رسول، فرمان های حکومتی اوست، و اگر نه اطاعت از دستورات الهی که با بیان رسول ابلاغ می شود، اطاعت از خداست نه رسول). «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ»

ص: ۳۳۶

۳ انبیا معصومند. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» ۴ اوامر پیامبر، پرتوی از اوامر الهی و در طول آن است. «يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» ۵ انسان، مختار است، نه مجبور. «مَنْ يُطِيعِ»، «وَمَنْ تَوَلَّى» ۶ وظیفه‌ی پیامبران، تبلیغ است، نه تحمیل. «وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۱]

اشاره

وَيَقُولُونَ طَاعَهُ فَإِذَا بَرَأُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۸۱)

(منافقان، به هنگام روز و در حضور تو) می گویند: اطاعت! پس چون از نزد تو بیرون می روند، گروهی از آنان در جلسات شبانه و بیتوته‌ها بر خلاف گفته‌ی تو کار می کنند، ولی خداوند، آنچه را در این جلسات می گذرد، می نویسد. پس از آنان اعراض و بر خداوند توکل کن، و کافی است که خداوند، پشتیبان باشد.

پیام‌ها:

۱ به هر اظهار وفاداری و ایمانی دلگرم نباشید، چرا که منافقان با چرب‌زبانی خود را مطیع جلوه می دهند. «يَقُولُونَ طَاعَهُ» ۲ منافقان، جلسات سرّی شبانه و تشکیلات گروهی دارند. «بَيَّتَ طَائِفَةٌ» ۳ دشمنان از نقاط کور و تاریک استفاده می کنند، از توطئه‌های آنان غافل نباشید.

«بَيَّتَ»

۴ قرآن، در انتقاد، همه را یکسان نمی داند. «طَائِفَةٌ مِنْهُمْ» ۵ خداوند، به حساب توطئه‌ها و شیطنت‌های منافقان خواهد رسید. «يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ» ۶ در برابر توطئه‌های سرّی منافقان تنها بر خدا باید توکل کرد، توکل عامل موفقیت است. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۳۷

۷ خداوند، حامی مسلمانان و رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و پرده از توطئه های منافقان برداشته و با امدادهای غیبی آنان را یاری می کند. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۲]

اشاره

أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ إِخْتِلَافًا كَثِيرًا (۸۲)

چرا در معانی قرآن تدبّر نمی کنند؟ در حالی که اگر این قرآن، از طرف غیر خدا بود قطعاً اختلاف های بسیاری در آن می یافتند.

نکته ها:

از تهمت هایی که به پیامبر اسلام می زدند، آن بود که قرآن را شخص دیگری به محمد صلی الله علیه و آله یاد داده است: «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۱) این آیه در پاسخ آنان نازل شده است.

معمولاً در نوع سخنان و نوشته های افراد بشر در درازمدت تغییر، تکامل و تضاد پیش می آید. اما این که قرآن در طول ۲۳ سال نزول، در شرایط گوناگون جنگ و صلح، غربت و شهرت، قوت و ضعف، و در فراز و نشیب های زمان آن هم از زبان شخصی درس نخوانده، بدون هیچگونه اختلاف و تناقض بیان شده، دلیل آن است که کلام خداست، نه آموخته ی بشر.

فرمان تدبّر در قرآن برای همه و در هر عصر و نسلی، رمز آن است که هر اندیشمندی هر زمان، به نکته ای خواهد رسید. حضرت علی علیه السلام درباره ی بی کرانگی مفاهیم قرآن فرموده است: «بحر لا یدرک قعره» (۲) قرآن، دریایی است که ته آن درک نمی شود.

پیام ها:

۱ اندیشه نکردن در قرآن، مورد توبیخ و سرزنش خداوند است. «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ» ۲ تدبّر در قرآن داروی شفابخش نفاق است. «وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ»، «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ...»

ص: ۳۳۸

۱-۱. نحل، ۱۰۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۳ راه گرایش به اسلام و قرآن، اندیشه و تدبیر است نه تقلید. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ» ۴ قرآن همه را به تدبیر فراخوانده است و فهم انسان به درک معارف آن می رسد.

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۵ پندار وجود تضاد و اختلاف در قرآن، نتیجه ی نگرش سطحی و عدم تدبیر و دقت است. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ» ۶ قرآن، دلیل حَقانیت رسالت پیامبر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ...» ۷ یک دستی و عدم اختلاف در آیات نشان آن است که سرچشمه ی آن وجودی تغییر ناپذیر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ» ۸ هر چه از طرف خداست حق و ثابت و دور از تضاد و پراکندگی و تناقض است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا...» ۹ در قوانین غیر الهی همواره تضاد و تناقض به چشم می خورد. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا...» ۱۰ اختلاف، تغییر و تکامل، لازمه ی نظریات انسان است. «لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا» ۱۱ برای ابطال هر مکتبی، بهترین راه کشف و بیان تناقض های آن است.

«لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۳]

اشاره

وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا (۸۳)

هنگامی که خبری (و شایعه ای) از ایمنی یا ترس (پیروزی یا شکست) به آنان (منافقان) برسد، آن را فاش ساخته و پخش می کنند، در حالی که اگر آن را (پیش از نشر) به پیامبر و اولیای امور خود ارجاع دهند، قطعاً آنان که اهل درک و فهم و استنباطند، حقیقت آن را در می یابند. و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، به جز اندکی، پیروی از شیطان می کردید.

ص: ۳۳۹

نشر و پخش اخبار محرمانه و شایعات همیشه به مسلمانان ضربه زده است. نشر اخبار سری معمولاً از روی سادگی، انتقام، ضربه زدن، آلت دست شدن، طمع مادی، خودنمایی و اظهار اطلاعات صورت می گیرد. اسلام به خاطر جامعیتی که دارد، به این مسأله پرداخته و در این آیه از افشای رازهای نظامی نکوهش می کند و نقل اخبار پیروزی یا شکست را پیش از عرضه به پیشوایان، عامل غرور نابجا یا وحشت بی مورد از دشمن می داند. و اگر هشدارها و عنایت های الهی نبود، مسلمانان بیشتر در این مسیر شیطانی (افشای سر) قرار می گرفتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که اسرار ما را فاش کند، همانند کسی است که به روی ما شمشیر کشیده باشد. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از اهل استنباط در آیه، ائمه معصومین هستند. (۲)

پیام ها:

۱ رازداری و حفظ اخبار امتیعی و وظیفه مسلمانان است و افشای اسرار آنها حرام است. «إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ»، «أَدَاعُوا بِهِ» ۲ پخش شایعات، از حربه های منافقان است. «أَدَاعُوا» (با توجه با آیات قبل) ۳ اخبار جبهه و اسرار نظامی باید به یک نقطه برسد و پس از ارزیابی و تشخیص به اندازه ی مصلحت منتشر گردد. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ» ۴ عوام و عموم مردم، باید به اهل استنباط رجوع کنند. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ...» ۵ اولی الامر باید از میان خود مؤمنین باشد. «أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ» ۶ مسلمانان باید دارای حکومت و تشکیلات و رهبری باشند. اولی الامر صاحب دولت و حکومت و قدرت است. «إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ» ۷ مسائل نظامی، سیاسی و امتیعی باید تحت یک مدیریت دارای اجتهاد و

ص: ۳۴۰

۱- ۱. وسائل، ج ۲۷، ص ۱۹۷.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۲۰۰.

استنباط باشد. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۸ کنترل و هدایت اخبار امتی و اسرار اجتماعی، ایجاد تشکیلات خبری برای جمع آوری و ارزیابی خبرهای سرنوشت ساز و عرضه آن به مردم از شئون رهبری است. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۹ بین ولایت و فقهت رابطه ی تنگاتنگ است. اولو الامر باید اهل استنباط باشند. «أُولَى الْأَمْرِ»، «يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۱۰ استنباط، تنها مخصوص احکام فقهی نیست. «أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ»، «يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۱۱ خنثی سازی توطئه از راه قرار دادن مراجع صلاحیت دار در جریان اخبار و بررسی آنها، مصداق فضل و رحمت الهی است. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ»، «فَضْلُ اللَّهِ» ۱۲ تعیین رسول الله و اولو الامر بعنوان مرجع مردم، و رهانیدن مردم از پیروی شیطان بزرگ ترین فضل و رحمت خدا است. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ...» ۱۳ مرکزیت صحیح مانع انحراف است و جامعه ی بی رهبر در دام شیطان می افتد. «لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمْ» ۱۴ انتشار اخبار نظامی و عدم مراجعه به رهبران الهی، پیروی از شیطان است.

«لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ»

۱۵ اکثر مردم فریب شایعات را می خورند. «لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۴]

اشاره

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرْضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا (۸۴)

پس در راه خدا پیکار کن، که جز شخص تو (کسی بر آن) مکلف نیست و مؤمنان را (به جهاد) ترغیب کن، باشد که خداوند از گزند کافران جلوگیری کند و خداوند قدرتمندتر و مجازاتش دردناکتر است.

ص: ۳۴۱

نکته ها:

پس از پیروزی کفار در احد ابو سفیان با غرور گفت: بار دیگر با مسلمانان در موسم بدر صغری (محل برپایی بازاری در سرزمین بدر در ماه ذی قعدة) روبرو خواهیم شد. هنگام رسیدن موعده، پیامبر مردم را به جهاد دعوت کرد. عده ای به جهت شکست در احد روحیه ی حضور نداشتند. آیه ی فوق نازل شد و پیامبر بار دیگر مردم را به جهاد دعوت کرد. هفتاد نفر حاضر شدند ولی درگیری رخ نداد و مسلمانان سالم به مدینه برگشتند.

«نکول»، به معنای امتناع کردن از روی ترس است. و «تَنكِيلًا»، انجام کاری است که طرف را منصرف کند، همچون کیفر و مجازات.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که به هیچ پیامبر دیگری فرمان نیامد که اگر تنها شدی جهاد کن. (۱) در زمان ما نیز امام خمینی قدس سره فرمود: بر قدرت ها بدانند اگر خمینی یکه و تنها بماند به راه خود و مبارزه با شرک و کفر ادامه خواهد داد.

امام باقر علیه السلام فرمود: پس از نزول این آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تمام جنگ ها را شخصاً فرماندهی می کرد.

(۲)

پیام ها:

۱ رهبر باید پیشاهنگ دیگران باشد. «فَقَاتِلْ» ۲ اگر مسلمانان نسبت به ناله ی مستضعفان بی تفاوت شدند، پیشوا باید به تنهایی حرکت کند. «إِلَّا نَفْسَكَ» ۳ رهبر باید چنان قاطع باشد که همراهی یا عدم همراهی مردم در جهاد، در او بی اثر باشد. «إِلَّا نَفْسَكَ» ۴ هر کس مسئول کار خویش است. «لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ» ۵ باید دل به خدا بست، نه مردم. «إِلَّا نَفْسَكَ»

ص: ۳۴۲

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۹۸ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۶۱.

۶ وظیفه ی پیامبران، تشویق و دعوت است، نه اجبار. «حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۷ جبهه و جهاد، نیاز به تبلیغات قوی دارد. «حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ وظیفه ی ما قیام و جهاد است، شکست دشمن کار خداست. «فَقَاتِلْ»، «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكْفَ» ۹ قدرت الهی، برترین قدرت و مایه ی دلگرمی مؤمنان و تهدید متخلفان است.

□
«وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۵]

اشاره

□
مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا كُلِّ شَيْءٍ مُقْتِنًا (۸۵)

هر کس وساطت نیکو کند، او هم سهمی از پاداش خواهد داشت و هر کس به کار بد وساطت کند، بهره ای از کیفر خواهد داشت و خداوند بر هر چیزی نگهبان است.

نکته ها:

«مُقْتِنًا»، یعنی آنکه قوت دیگری را می دهد و حافظ جان اوست و بطور عام، به معنای حافظ و حسابرس به کار می رود.

در آیه پیش، هر کس مسئول کار خود بود، اما این آیه نقش دعوت و وساطت در کار نیک را، در بهره داشتن از پاداش و کیفر بیان می کند.

□
موعظه، آشتی دادن، تدریس، تشویق به جبهه، تعاون بر کار نیک، مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» هستند، چنان که در حدیث، دعا در حق دیگران، امر به معروف، راهنمایی و حتی اشاره به کار خیر، از مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» ذکر شده است. (۱) غیبت، سخن چینی، کارشکنی، تهمت، فتنه، ترساندن از جبهه، وسوسه و توطئه، مصادیق «شَفَاعَةً سَيِّئَةً» هستند.

ص: ۳۴۳

پیام ها:

۱ فردگرایی و انزوا در اسلام ممنوع است. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً» ۲ دعوت به نیک و بد، شرکت در پاداش و کیفر است. «نَصِيبٌ مِنْهَا» ۳ به خاطر محدودیت ها، نمی توان در هر کاری دخالت مستقیم داشت، ولی با شفاعت های خیر، می توان از آنها بهره برد. «نَصِيبٌ مِنْهَا» ۴ به دلایل باید حقی پرداخت شود، کسانی که در امور خیریه یا در تجارت واسطه گری می کنند حقی دارند. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا» ۵ در وساطت ها، باید خدا را در نظر داشت. «كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتِنًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۶]

اشاره

وَ إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا (۸۶)

و هر گاه شما را به درودی ستایش گفتند، پس شما به بهتر از آن تحیت گوید یا (لا اقل) همانند آن را (در پاسخ) باز گوید که خداوند همواره بر هر چیزی حسابرس است.

نکته ها:

مراد از «بِتَحِيَّهِ»، سلام کردن به دیگران، یا هر امر دیگری است (۱) که با آرزوی حیات و سلامتی و شادی دیگران همراه باشد، همچون هدیه دادن. چنان که وقتی کنیزی به امام حسن علیه السلام دسته گلی هدیه داد، امام او را آزاد کرد و در پاسخ سؤال مردم، همین آیه را قرائت فرمود.

در اسلام، تشویق به سلام به دیگران شده، چه آنان را بشناسیم یا نشناسیم. و بخیل کسی شمرده شده که در سلام بخل ورزد. و پیامبر به هر کس می رسید حتی به کودکان، سلام می داد.

ص: ۳۴۴

در نظام تربیتی اسلام، تحیت تنها از کوچک نسبت به بزرگ نیست، خدا، پیامبر و فرشتگان، به مؤمنان سلام می دهند. (۱) (به آداب سلام در روایات مراجعه شود).

پیام ها:

۱ رابطه ی عاطفی خود را نسبت به یکدیگر گرم تر کنید. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ» ۲ رد احسان مردم نارواست، باید آن را پذیرفت و به نحوی جبران کرد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۳ پاسخ محبت ها و هدایا را نباید تأخیر انداخت. حرف فاء در کلمه «فَحَيُّوا» ۴ پاداش بهتر در اسلام استحباب دارد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۵ در پاسخ نیکی های دیگران، ابتدا به سراغ پاسخ بهتر روید، اگر نشد، پاسخی مشابه. «بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّهَا» ۶ در جنگ هم اگر دشمن پیشنهاد صلح کرد، شما با رحمت بیشتری بپذیرید، یا مقابله به مثل آن را بپذیرید. «حَيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۷ از تحیت های بی جواب نگران باشید، که اگر مردم پاسخ ندهند، خداوند حساب آن را دارد و نه عواطف مردم را بی جواب گذارید، که خداوند به حساب شما می رسد. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا بِكُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۷]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا (۸۷)

خداوند که معبودی جز او نیست، همه شما را در روز قیامت که هیچ شکی در آن نیست جمع می کند، و راستگوتر از خدا در سخن کیست؟

ص: ۳۴۵

۱- ۱. سلام خدا. «سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ». صافات، ۷۹. سلام پیامبر. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» انعام، ۵۴. سلام فرشتگان. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ». نحل، ۳۲.

۱ مبدأ و معاد هر دو به دست یک خداست. «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ...» ۲ قیامت روز جمع شدن همه برای حسابرسی است، پس باید در راه جلب رضای او کوشش کرد و تنها او را پرستید. «لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۳ با آن همه دلایل بر معاد (مثل عدالت خدا، حکمت او، نشانه های رستاخیز در طبیعت و حیات آن پس از مرگ در زمستان، خواب و بیداری، تجدید سلول های بدن و...) جایی برای تردید در قیامت نیست. «لَا رَيْبَ» ۴ هر جا که غفلت بیشتر باشد، مرپی باید هشدارهای قاطع تری دهد. (نشانه های تأکید در آیه: حرف لام، نون تأکید ثقیله، جمله «لَا رَيْبَ»، جمله «أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا»، همه به خاطر غفلت انسان از قیامت است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۸۸]

اشاره

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنِينَ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْتَدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۸۸)

چرا درباره ی منافقانی که خداوند به خاطر اعمالشان، آنان را سرنگون کرده دو دسته شده اید؟! آیا می خواهید کسانی را که خداوند گمراه کرده، به راه آورید؟ (مگر نمی دانید) هر که را خداوند گمراه کند، هرگز راهی برای نجاتش نخواهی یافت؟

نکته ها:

کلمه «ارکاس» به معنای واژگون کردن است، و مراد از «أَرْكَسَهُمْ» در آیه واژگونی فکری منافقان است.

در چند آیه ی قبل برای واسطه شدن و شفاعت در کار خیر و شر آیه ای خواندیم.

این آیه نمونه ای از شفاعت برای منافقان را بیان می کند.

گروهی در مکه به ظاهر مسلمان شدند، ولی هجرت نکردند و در عمل با مشرکان بودند. بعدها که هجرت کردند، (شاید هم برای جاسوسی) مؤمنان درباره ی آنان دو نظر داشتند. بعضی می گفتند: چون به توحید و معاد شهادت می دهند، رفتار

برادرانه با آنان داشته باشیم، و بعضی به خاطر ترک هجرت و همکاری آنان با کفار، طرفدار برخورد منفی با آنان بودند، که این آیه نازل شد.

جملات قرآن را در کنار هم معنا کنیم. در این آیه هم «أَضَلَّ اللَّهُ» داریم و هم «يُضِلُّ اللَّهُ»، ولی جمله «بِمَا كَسَبُوا» نیز هست. یعنی گمراه کردن الهی به خاطر عملکرد خود ماست.

پیام ها:

۱ با وجود رهبری همچون پیامبر صلی الله علیه و آله، تشتت آراء ناپسند است. «فَمَا لَكُمْ...» ۲ برای برخورد با منافقان، قاطعیت و یکپارچگی لازم است. «فَمَا لَكُمْ»، «فِتْنَيْنِ» ۳ عامل سقوط انسان، اعمال خود اوست. «أَزَكَّسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا» ۴ دایه ی مهربان تر از مادر نباشید. آنکه خود، مقدمات سقوطش را فراهم کرده، چرا دلسوزی؟ «بِمَا كَسَبُوا»، «أَتُرِيدُونَ» ۵ وقتی پیمانہ ی گناه پر شود، قهر خدا حتمی است. همه ی عوامل در برابر قدرت خداوند بی اثر می شوند. «وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» ۶ کسی که طبق نظام قانونمند الهی بخاطر عملکردش از گردونه خارج شد، حتی تو که پیامبری راهی برای نجاتش نمی یابی. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۹]

اشاره

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۸۹)

آنان (منافقان) دوست دارند که شما همچون خودشان کافر شوید، تا با آنان برابر گردید. پس از آنان دوستانی نگیرید تا آنکه (توبه کرده و) در راه خدا هجرت کنند. پس اگر سرباز زدند (و به همکاری با کفار ادامه دادند) پس آنان را هر جا یافتید بگیرید و بکشید و از آنان هیچ دوست و یآوری نگیرید.

ص: ۳۴۷

روش برخورد با اهل نفاق، مراتبی دارد. اینگونه احکام شدید که در این آیه آمده، مربوط به گروهی از منافقان است که با مشرکان در توطئه ها همکاری می کردند.

پیام ها:

۱ خداوند از اسرار و خواسته های درونی منافقان پرده برمی دارد. «وَدُّوا...» ۲ منافقان و دشمنان، فکر و عقیده ی شما را می خواهند. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ» ۳ جامعه ی اسلامی باید از منافقان تصفیه شود و پیوند دوستی و علاقه با آنان را قطع کند. «فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ» ۴ هجرت از منطقه ی کفر و شرک و توطئه، واجب است. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا» ۵ نشانه ایمان واقعی، هجرت در راه خداست. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۶ راه توبه همیشه باز است. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا» ۷ توبه ی هر گناهی، جبران همان گناه است. توبه ترک هجرت، هجرت است.

«حَتَّىٰ يَهْجُرُوا»

۸ منافقان کارشکن و توطئه گر، باید اعدام و سرکوب شوند و برای این کار، جامعه ی اسلامی باید قدرتمند باشد. «فَخَذُواهُمْ وَ أَقْتَلُواهُمْ» ۹ اسلام در مبارزه با دشمن و تعقیب مفسدان، مرز نمی شناسد. «فَخَذُواهُمْ وَ أَقْتَلُواهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» ۱۰ نباید به امکانات مادی و نیروی نظامی منافقان دل بست و باید از کمک آنان چشم پوشید. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا» ۱۱ هر گونه ارتباط قلبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با منافق در اسلام محکوم است. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۰]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصْرَتِ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَ أَلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (۹۰)

مگر کسانی (از منافقان) که به قومی پیوسته اند که میان شما و آن قوم پیمانی است، یا (کسانی که) نزد شما می آیند در حالی که سینه هاشان از جنگ با شما یا قوم خودشان به تنگ آمده است (و اصلاً حال جنگ با هیچ طرفی را ندارند و این بی حوصلگی آنها لطف خداست) زیرا اگر خداوند می خواست آنان را بر شما مسلط می کرد و آنان با شما مقاتله می کردند. پس اگر آنان از شما کناره گرفته و با شما نجنگیدند و پیشنهاد صلح و سازش دادند، خداوند برای شما راهی برای تعرض و جنگ با آنان قرار نداده است.

پیام ها:

۱ به پیمان های نظامی حتی با کفار، باید احترام گذاشت. «بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ» ۲ در جنگ ها، به کسانی که اعلام بی طرفی می کنند، متعرض نشوید. «حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ» ۳ مسلمانان باید چنان قدرتمند باشند که مخالفان در فکر هجوم نباشند.

«حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ»

۴ توجه به قدرت الهی داشته باشید تا دچار غرور نشوید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَطَهُمْ» ۵ با اراده و مشیت الهی، منافقان و کفار از جنگ با شما باز ماندند. مبادا ضعف آنان را به حساب قدرت خود بگذارید. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَطَهُمْ عَلَيْكُمْ» ۶ جهاد اسلام برای سلطه و تحمیل عقیده نیست، بلکه برای دفع شرّ و موانع است. پس اکنون که آنان از شما دست برداشته اند شما تعرض بر آنان نکنید و اگر متعرض شوید ممکن است خداوند به آنان نیرو دهد و شما را قلع و قمع نمایند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ... لَسَلَطَهُمْ...» ۷ به انگیزه های صلح طلبانه و تقاضای آتش بس، احترام بگذارید. چون در

اسلام، صلح اصل است و جنگ، در صورت ضرورت مجوز دارد. «فَإِنْ اَعْتَرَلُوْكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ»، «فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيْلًا» ۸ تنها پیشنهاد صلح از سوی دشمن کافی نیست، برای اطمینان، ترک جنگ و القای سلام لازم است. «فَلَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ وَ اَلْقُوا اِلَيْكُمْ السَّلَامَ» ۹ ملاک و معیار و ضوابط جنگ و صلح را باید خدا تعیین کند. «فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيْلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۱]

اشاره

سَتَجِدُوْنَ اٰخِرِيْنَ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّامُنُوْكُمْ وَيَاْمُنُوْا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُوْدُوْا اِلَى الْاَلْفَتَةِ اُزْجِسُوْا فِيْهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَرِلُوْكُمْ وَ يُلْقُوا اِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَ يَكْفُوْا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوْهُمْ وَ اَقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوْهُمْ وَ اَوْلِيٰكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا (۹۱)

بزودی گروهی دیگر را خواهید یافت که می خواهند از شما (با اظهار اسلام) در امان باشند و از قوم خود نیز (با اظهار کفر) ایمن باشند. آنان هر بار به سوی فتنه (و بت پرستی) برگردند، در آن فرو می افتند. پس اگر از درگیری با شما کناره نگرفتند و به شما پیشنهاد صلح ندادند و دست از شما برنداشتند، آنان را هر جا یافتید، بگیرید و بکشید که آنانند کسانی که ما برای شما بر ایشان قدرت و تسلطی آشکار قرار داده ایم.

نکته ها:

گروهی از مکیان، برای حفظ جان خود، نزد پیامبر آمده و منافقانه اظهار اسلام می کردند و هنگامی که به مکه برمی گشتند، سراغ بت پرستی می رفتند تا دچار شکنجه ی کافران نشوند و با این روش، از منافع هر دو گروه بهره مند می شدند و از خطرات هر دو جناح، در امان بودند و البته گرایش آنان به کفر بیشتر بود.

ص: ۳۵۰

۱ خداوند مسلمانان را از افکار و حرکات آینده دشمن آگاه می کند. «سَيَتَجِدُونَ» ۲ مسلمانان باید انواع دشمنان خود را شناخته، با هر یک برخوردی متناسب داشته باشند. «سَيَتَجِدُونَ آخِرِينَ...» ۳ به اظهارات هر کس اطمینان نکنید. «يُرِيدُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِكُمْ» ۴ هدف منافقان، رفاه و زندگی آسوده است. «يُرِيدُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِكُمْ وَ يُؤْمِنُوا قَوْمَهُمْ» ۵ محیطها و زمینه های مناسب، خصلت های درونی افراد را بروز می دهد. «كَلِمًا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا» ۶ عقربه ی روح منافقان به سوی کفر است و با مساعد دیدن زمینه، در آن فرو می روند. «كَلِمًا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا» ۷ برخورد شدید و سرکوبگرانه، با منافقانی است که حرکت های براندازی علیه نظام اسلامی می دارند. «لَمْ يَعْزِرُوا لَكُمْ»، «يَكْفُوا أَيْدِيَهُمْ» ۸ شناخت منافقان نیاز به آگاهی و تحقیق و اطلاعات دقیق دارد. «ثَقِفْتُمُوهُمْ» از «ثقافه» به معنای فرهنگ و علم است.

۹ مسلمانان باید از هر جهت بر کفار سلطه یابند. «سُلْطَانًا مُّبِينًا» ۱۰ حکومت اسلامی در سرکوب منافقان توطئه گر و تصفیه ی جامعه، دستش باز است و ولایت دارد. «جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۲]

اشاره

وَمَنْ كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ مَسْلَمَةٌ إِلَيْ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ إِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مَسْلَمَةٌ إِلَيْ أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۹۲)

و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمن دیگر را بکشد، مگر از روی اشتباه، و هر کس مؤمنی را به خطا کشت، پس باید برده ی مؤمنی را آزاد کند و خونبهای کشته را به خانواده اش تسلیم کند، مگر آنکه (خانواده مقتول، از دیه ی قاتل) بگذرد و اگر (مقتول) با آنکه مؤمن است، از قومی است که با شما دشمن است (جریمه اش فقط) آزاد کردن یک برده ی مؤمن است و اگر (مقتول) از قومی باشد که میان شما و آنان پیمان است، دیه ی او را به خانواده اش تسلیم کند و برده ی مؤمنی را آزاد سازد. و اگر (برده ای برای آزاد کردن، یا پولی برای خرید برده) نیافت، پس دو ماه پیایی روزه بگیرد. این، (تخفیف و) بازگشتی از سوی خدا (به مردم) است، و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

مسلمانی به نام «عیّاش بن ابی ربیع» که سالها در مکه به دست «حارث» شکنجه شده بود، روزی پس از هجرت مسلمانان به مدینه، حارث را در مدینه دید و بی خبر از مسلمان شدنش، او را به عنوان کافر شکنجه گر کشت. خبر به پیامبر دادند، و این آیه نازل شد.

پرداخت دیه آثاری دارد:

الف: مرهمی برای بازماندگان مقتول است.

ب: جلوگیری از بی مبالاتی مردم است، تا نگویند قتل خطایی، بها ندارد.

ج: احترام به جان افراد و امتیّت اجتماعی است.

د: جبران خلأ اقتصادی است که در اثر قتل پیدا می شود.

در جایی که بستگان مقتول، از دشمنان مسلمین باشند، خونبها به آنان داده نمی شود، تا بنیه ی مالی دشمنان اسلام تقویت نشود. به علاوه اسلام، ارتباط مقتول مؤمن با خانواده کافرش را بریده است، پس جایی برای جبران نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: آزاد کردن برده، پرداخت حقّ خدا و دیه دادن پرداخت

یک دینه و خونبهای کامل، به اندازه‌ی متوسط درآمد یک فرد عادی است. هزار مثقال طلا یا صد شتر و یا دویست گاو. (۲)

در آیه مقدار دینه بیان نشده، تا نیاز به مفسران واقعی قرآن و سنت پیامبر و اهل بیت بیشتر احساس شود.

دینه‌ی پرداختی به خانواده مقتول مسلمان، اول آزادی برده مطرح شده، سپس خونبها، «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَ دِیَّةٌ» ولی در بستگان کافر، اول سخن از خونبهاست، سپس آزادی برده. «فَدِیَّةٌ مُّسَلَّمَةٌ»، «وَ تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ» شاید چون خویشان غیر مسلمان، توجهشان بیشتر به مادیات است و یا آنکه پرداخت دینه، در حفظ و بقای پیمان مؤثرتر است.

پیام‌ها:

۱ قتل بی گناه، در اسلام حرام است. «وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ» ۲ قتل، با ایمان ناسازگار است. «وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ» ۳ مؤمن، جایز الخطاست، باید مواظب باشد. «وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً» ۴ احترام جان مسلمان تا حدی است که از قتل خطایی هم نمی‌توان به آسانی گذشت. «وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِیرُ» ۵ خطا، یکی از ملاک‌های رفع تکلیف یا تخفیف در کیفر است. «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۶ جبران فقدان مؤمن، با آزاد کردن انسان با ایمان است. «تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ» ۷ آزادی، نوعی حیات است. وقتی حیات یک نفر گرفته می‌شود، به جبران‌ش باید یک نفر را آزاد کرد. (۲) «تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۸ آزادی بردگان، در لابلای برنامه‌های اسلام گنجانده شده است. «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۹ تسلیم دینه، مشروط به درخواست خانواده مقتول نیست، بلکه وظیفه‌ی قاتل

ص: ۳۵۳

۱-۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۰.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر المیزان.

پرداخت آن است. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا» ۱۰ به هر کس نباید دیه داد، باید به خانواده مقتول داد تا حَقِّ به حق دار برسد.

«مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا»

۱۱ خانواده مقتول، مالک خونبها می شود. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا» ۱۲ تعیین دیه ی خطا کار، رمز وجود جریمه در نظام اسلامی است ﴿دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ﴾ ۱۳ در حالات هیجانی هم، عواطف و رحم نباید فراموش شود و عفو از خطا کار، یک صدقه ی پسندیده است. «إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا» ۱۴ ارزش پیمان تا آنجاست که گاهی کافر را در ردیف مؤمن قرار می دهد.

خونبها را به کفاری که هم پیمان است باید داد. «فَدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ»، «وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» ۱۵ نوع جریمه ها باید از یک سو به نفع افراد مؤمن باشد، «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» و از سوی دیگر سبب تقویت جامعه ی کفّار نگردد. لذا پرداخت دیه و خونبها به دشمن حربی، ممنوع است. «فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» ۱۶ شرط ایمان برای آزاد کردن برده، تشویقی است برای بردگان که به سراغ پذیرش اسلام بروند. «رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» ۱۷ در اسلام و قوانینش، بن بست نیست. احکام اسلامی تعطیل نمی شود، ولی تخفیف دارد. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» ۱۸ در اسلام، جریمه به مقدار توان جسمی و مالی افراد است. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» ۱۹ روزه های پیاپی، وسیله ای برای پاکسازی روح است. «فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ» ۲۰ اسلام، به بعد ایمانی افراد تکیه دارد. آزاد کردن برده و پرداخت دیه، دیدنی است، ولی روزه گرفتن، دیدنی نیست و به این وسیله، انسان و جدان دینی و اخلاقی خود را جریمه می کند. «فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ» ۲۱ جان مؤمن بسیار مهم است، و کفّارات، نوعی تخفیف و ارفاق الهی است.

﴿تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ﴾

۲۲ قتل غیر عمدی نیز انسان را از لطف خدا دور می کند و پرداخت دیه و آزاد

کردن برده راهی است برای برگرداندن لطف الهی به قاتل. «تَوْبَهُ مِنَ اللَّهِ» ۲۳ قوانین الهی، بر اساس علم و حکمت و با ملاحظه
ی همه ی جوانب مسأله است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۳]

اشاره

وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا (۹۳)

و هر کس به عمد مؤمنی را بکشد پس کیفرش دوزخ است که همیشه در آن خواهد بود، و خداوند بر او غضب و لعنت کرده
و برای او عذابی بزرگ آماده ساخته است.

نکته ها:

در شرایط بحرانی جنگ احد، یکی از مسلمانان، مسلمان دیگری را به خاطر خصومت های شخصی دوران جاهلیت کشت. پیامبر
اکرم از طریق وحی آگاه شد و در بازگشت از احد، در محله ی «قبا» به قصاص قتل مؤمن دستور داد، آن مسلمان قاتل را بکشند
و به پشیمانی او توجهی نکرد. (۱)

اسلام برای جان مسلمان و حفظ امتیّت افراد، اهمیّت بسیار قائل شده و کیفر عذاب ابدی را برای آن مقزّر داشته تا جلوی قتل و
جرائم سنگین گرفته شود.

تعبیراتی که در این آیه برای «قتل عمدی مؤمن» به کار رفته، درباره ی هیچ گناهی نیامده است. امام صادق علیه السلام
فرمود: توبه ی کسی که از روی عمد مؤمنی را بکشد قصاص است. (۲)

«تعمد» از «عمود» است و از آنجا که ستون کارها نیت است، به کاری که با انگیزه ی قبلی باشد، عمدی گویند.

ص: ۳۵۵

۱- ۱. مغازی، ج ۱، ص ۳۰۴، به نقل از: پیامبری و جهاد، ص ۳۲۷.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۲۷۶.

در روایات متعددی به بزرگی گناه قتل تصریح شده، از جمله:

۱ در قیامت، قتل بی گناهان اولین مسأله ای است که از آن سؤال می شود.

۲ یاغی ترین افراد، کسی است که انسانی را بکشد یا بزند.

۳ علاوه بر گناه قتل، گناهان مقتول هم به دوش قاتل می افتد.

۴ اگر اهل آسمان و زمین در قتل مؤمنی شریک شوند، همه عذاب می شوند.

۵ اگر همه دنیا فنا شود، آسان تر از قتل یک بی گناه است. (۱)

پیام ها:

۱ در نظام اسلامی، هیچ مقامی حق قتل و اعدام بی جهت دیگران را ندارد. (۲) «مَنْ يَقْتُلُ»، «مُتَعَمِّدًا» ۲ ارزش انسان به افکار و عقاید صحیح اوست. «مُؤْمِنًا» ۳ در کیفر، حساب لغزشهای آگاهانه و مغرضانه جداست. «مُتَعَمِّدًا» ۴ قتل و خونریزی از گناهان کبیره است. «فَجَزَاءُ جَهَنَّمَ» ۵ مجازات و کیفر سنگین، از عوامل بازدارنده فساد در جامعه و عامل ایجاد و حفظ امتیّت اجتماعی است. «مَنْ يَقْتُلُ»، «فَجَزَاءُ جَهَنَّمَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۹۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه در راه خدا (برای جهاد) گام برداشتید پس (در کار دشمن) تحقیق کنید و به کسی که نزد شما (با کلامی یا عملی یا

ص: ۳۵۶

۱- ۱). به وسائل، جلد ۱۹، صفحه ۲ به بعد، رجوع شود.

۲- ۲). ولی در نظام طاغوتی شعار «انا احیی و امیت» هست. بقره، ۲۵۸.

سلامی یا پیشنهادی) اظهار اسلام و صلح می کند، نگوید: تو مؤمن نیستی، تا بدین بهانه کالای زندگی دنیا و غنائم بدست آورید. زیرا که غنائم بسیار، نزد خداوند است. شما نیز خودتان قبلاً این گونه بودید، پس خداوند بر شما منت نهاد (تا ایمان در جانتان نفوذ کرد) پس تحقیق کنید (و زود دست به اسلحه نبرید) که خداوند همواره به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

□ پس از نبرد خیبر، رسول خدا صلی الله علیه و آله «اسامه بن زید» را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیان در یکی از روستاهای فدک اعزام کرد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه دعوت کنند. یکی از یهودیان به نام «مرداس» با آگاه شدن از آمدن سپاه اسلام، اموال و خانواده خود را در پناه کوهی قرار داد و در حالی که به توحید و نبوت پیامبر گواهی می داد، به استقبال مسلمانان آمد. اسامه به خیال آنکه او از روی ترس اظهار اسلام می کند، او را کشت و اموالش را به غنیمت گرفت. پیامبر خدا از این رفتار که به کشتن یک مسلمان انجامید، ناراحت شد.

انگیزه ی مادی و کسب غنائم در جهاد، چیزی است که اسلام آن را نکوهش کرده و از اقدام شتابزده و کشتن بی تحقیق، زیر عنوان حرکت انقلابی و قاطعیت، انتقاد نموده است.

□ جمله ی «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» هم می تواند اشاره به این باشد که شما خودتان هم در آغاز، به ظاهر ادعای اسلام می کردید و هم می توانید (آن گونه که در المیزان آمده است) اشاره به این باشد که خود شما نیز در جاهلیت با انگیزه های مادی و برای رسیدن به غنائم می جنگیدید و اسلام آن انگیزه ها را از میان برد.

□ ممکن است مراد از «الْقِيَامِ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ» اظهار اسلام و گفتن شهادتین باشد که با شأن نزول موافق است و یا مراد از القاء سلام، پیشنهاد آتش بس و ترک جنگ و تسلیم باشد نه اسلام آوردن، که معنای آیه این می شود: به کسی که پیشنهاد عدم تعرض می کند و اظهار تسلیم و ترک جنگ دارد، نگوید: تو به حرفت ایمان

نداری و دروغ می گویی تا بتوانید او را بکشید و غنائمی به دست آورید. (۱)

البته ممکن است مراد از جمله «فَتَبَيَّنُوا» در آخر آیه، تحقیق در تاریخ جاهلیت باشد. یعنی شما قبل از اسلام برای دنیا جنگ می کردید پس تحقیق کنید یعنی تاریخ را بررسی کنید که چگونه اسلام به شما رشد داد، پس از تازه مسلمانان توقع بالا نداشته باشید. (۲)

پیام ها:

۱ جهاد باید بر اساس اطلاعات و آگاهی از وضعیت و اهداف دشمن باشد.

«فَتَبَيَّنُوا»

۲ کسانی را که اظهار اسلام می کنند، با آغوش باز بپذیرید. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُمْ مُؤْمِنًا» ۳ در جبهه ی جهاد، از قدرت خود سوء استفاده نکنید. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُمْ مُؤْمِنًا» ۴ بر چسب بی دینی به دیگران زدن و عجله در نسبت دادن کفر به افراد مشکوک ممنوع. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُمْ مُؤْمِنًا» ۵ ما مأمور به ظاهریم، نه درون افراد، اگر گفتارشان را نمی پذیریم، فوری هم رد نکنیم. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُمْ مُؤْمِنًا» ۶ نه تنها ادعا دلیل می خواهد، بلکه رد مطلب نیز دلیل می خواهد. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُمْ مُؤْمِنًا» ۷ با انگیزه های مادی دیگران را تکفیر نکنید. «تَبَتُّغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۸ در جنگ ها، اهداف مادی را کنار بگذارید و قداست جهاد را با غنیمت طلبی نشکنید. «تَبَتُّغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹ جاذبه ی دنیا، رزمندگان جان بر کف را هم رها نمی کند. «إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، «تَبَتُّغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۰ هدف از جهاد، پیوستن دیگران به اسلام است، نه کسب غنائم. پس به خاطر

ص: ۳۵۸

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر راهنما ذیل آیه.

غنائم، دیگران را متهم به بی دینی نکنیم. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۱ خطر عوض شدن انگیزه ها در جهاد، بسیار مهم است. «تَبْتَغُونَ» ۱۲ دنیا، عارضی، ناپایدار و زودگذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۳ زهد و بی اعتنایی به دنیا، باید اخلاق رزمنده ی مؤمن باشد. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۴ شما بی تحقیق و بی پروا گام برنذارید، خداوند مسائل مادی را حل می کند.

﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾

۱۵ یاد پاداش های الهی، دنیا را در نظر کوچک می کند. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾ ۱۶ نعمت های مادی را هم از خدا بخواهیم. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ﴾ ۱۷ انسان فطرتاً دنبال منافع مادی است و باید به نحوی تأمین شود، چه بهتر که با شناساندن ارزشهای بهتر و جهت دادن به این خواسته فطری او را از سقوط در ورطه سودهای کم و ناروا باز داریم. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾ ۱۸ دنیاگرایی، خصلتی جاهلی است. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» ۱۹ خود را به جای دیگران بگذارید، بعد قضاوت کنید. شما هم روزی چنین بودید. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» ۲۰ مغرور نشوید، که ایمانتان از خداست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ۲۱ هدایت های الهی، منت خداوند بر ماست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ۲۲ نعمت ها مسئولیت آورند. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا» ۲۳ خطر و ضرر قتل نابجا، بیش از احتمال نفاق از سوی دشمنان و از دست دادن غنائم است. عهده داران مال و جان و آبروی مردم، باید اصل احتیاط و تحقیق را فراموش نکنند. «فَتَبَيَّنُوا»، «فَتَبَيَّنُوا» ۲۴ نه ساده اندیش باشید، نه زود باور. نه بد اندیش و نه کینه توز. «فَتَبَيَّنُوا» ۲۵ در حوادث جنگ که زمینه و بهانه برای قتل بی گناهان است، با عقل و

حوصله برخوردار کنید، نه با احساسات، که خداوند، آگاه و بیناست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۵]

اشاره

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (۹۵)

مؤمنانی که بدون عذر و ضرر (مثل بیماری و معلولیت) از جهاد بازنشسته اند، با مجاهدانی که با اموال و جانهای خویش در راه خدا جهاد می کنند، یکسان نیستند.

خداوند، جهادگران با اموال و جانشان را بر وانشستگان (از جنگ) به درجه ای برتری داده است. خداوند همه مؤمنان را وعده ی (پاداش) نیک تر داده است، ولی خداوند مجاهدان را بر وانشستگان، با پاداش بزرگی برتری داده است.

نکته ها:

کسانی که به جبهه ی جهاد نمی روند، چند گروهند: منافقان بی ایمان، مسلمانان ترسو، رفاه طلبان، شکاکان، بی همتان که می گویند: با مال و بیان و قلم و دعا، رزمندگان را دعا و حمایت می کنیم، و جهاد، برای ما واجب عینی نیست. این آیه، به این گروه آخر مربوط می شود و از آنان انتقاد می کند. زیرا گروه های دیگر در موارد متعدّد به شدّت مورد انتقاد قرار گرفته اند و هیچ گونه مقام و درجه ای ندارند تا مجاهدان یک درجه بالاتر از آنان باشند.

در روایات آمده است، کسانی که به خاطر بیماری نمی توانند بجنگند ولی دلشان همراه رزمندگان است، با آنان در ثواب جهاد برابرند. (۱)

ص: ۳۶۰

آیه مربوط به واجب کفایی است و اگر جهاد واجب عینی بود، از قاعدان به عنوان متخلف یاد می شد.

پیام ها:

۱ شیوه ی تبلیغ و تشویق، باید مرحله ای باشد. (ابتدا فرمود: «لَا يَسِيْرَتَوِي» ، سپس فرمود: «دَرَجَه» و در آخر: «أَجْرًا عَظِيْمًا» ۲ با هر کس باید به نحوی سخن گفت: قرآن با مؤمنان جبهه نرفته و منافقان و ترسوها و رفاه طلبان برخورد متفاوت دارد. تنها با کلمه «الْقَاعِدِيْنَ» از مؤمنان جبهه نرفته یاد کرده است.

۳ آنان که مشکلات جسمی دارند از جهاد معافند. «غَيْرُ أَوْلَى الضَّرْرِ» ۴ جهاد مالی در کنار جهاد با جان مطرح است، چون بدون پشتوانه ی مالی، جبهه ضعیف می شود. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ» ۵ کمک های داوطلبانه ی مردم، از جمله منابع تأمین بودجه های دفاعی است.

«بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۶ هر کجا خطر ناباوری مردم محتمل است، اصرار و تکرار لازم است. (در این آیه و آیه بعد جمله ی «فَضَّلَ اللَّهُ» و «دَرَجَه» تکرار شده است.) ۷ خدمات و تلاش هر کس محترم است و به خاطر شرکت کسانی در جبهه، نباید ارزش های دیگران نادیده گرفته شود. برتری مجاهدان آری، اما طرد دیگران هرگز. «كُلًّا وَعَيْدَ اللَّهِ الْحُسَيْنِي» ۸ هر کس در هر موقعیت و مقام خدمتی که باشد، باید بداند مقام رزمندگان مخلص از او بالاتر است. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِيْنَ» ۹ اگر خداوند به رزمندگان فضیلت داده است، پس جامعه هم باید برای مجاهدان و شهدا در اجتماع، گزینش ها و برخوردها حساب خاصی باز کند.

(البته به شرطی که برای رزمنده نیز توقعات نابجا پیدا نشود و گرفتار سوء عاقبت نگردد). «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِيْنَ»

اشاره

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۹۶)

(آن پاداش بزرگ) درجات (مهم و متعدد) همراه با آمرزش و رحمتی از جانب اوست و خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱ تفاوت مبارزان با قاعدان اندک نیست، بلکه فاصله بسیار است. «دَرَجَاتٍ» ۲ شرط دریافت و برخورداری از رحمت الهی، پاک بودن و پاک شدن است.

ابتدا «مَغْفِرَةً» آمده، سپس «رَحْمَةً» ۳ خداوند، غفور و رحیم است، امّا شرط برخورداری از این غفران و رحمت، جبهه رفتن و جهاد است. «مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً»، «غَفُوراً رَحِيماً»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا (۹۷)

همانا کسانی که فرشتگان، جانشان را می گیرند، در حالی که بر خویشان ستم کرده اند، از آنان می پرسند: شما در چه وضعی بودید؟ گویند: ما در زمین مستضعف بودیم (و به ناچار در جبهه ی کافران قرار داشتیم) فرشتگان (در پاسخ) گویند: مگر زمین خداوند گسترده نبود تا در آن هجرت کنید؟ آنان، جایگاهشان دوزخ است و بد سرانجامی است.

نکته ها:

پیش از جنگ بدر، کفار مکه مردم آن شهر را به جنگ با مسلمانان فراخواندند و تهدید کردند که همه باید شرکت کنند و هر کس تخلف کند، خانه اش ویران و اموالش مصادره خواهد شد. برخی از مسلمانان هم که ساکن مکه بودند و هنوز هجرت نکرده بودند، از ترس جان، همراه کفار به جبهه ی جنگ با مسلمانان

آمدند و در «بدر» کشته شدند، آیه نازل شد و آنان را که با ماندن در محیط کفر و ترک هجرت، به خویش ستم کرده بودند، توبیخ کرد و مقصر دانست.

در روایات آمده است: کسی که به خاطر حفظ دین خود، حتی یک قدم هجرت کند، اهل بهشت و همنشین حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ابراهیم علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱ فرشتگان به کارهای انسان آگاهند. «الْمَلَائِكَةُ»، «قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا» ۲ ترک هجرت و از دست دادن هدف و عقیده، ظلم به خویش است. (شعار «خواهی نشوی رسوا، همرنگ جماعت شو» از نظر قرآن مردود است.) «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» ۳ بازخواست گناه «ترک هجرت» پیش از هر چیز دیگر آغاز می شود. فرشتگان مأمور قبض روح در لحظه جان گرفتن ابتدا از آن بازخواست می کنند. «فِيمَ كُنْتُمْ» ۴ هجرت از محیط کفر واجب و سیاهی لشکر کفار شدن حرام است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ»، «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً» ۵ اگر می توانید، محیط را تغییر دهید، و گر نه از آنجا هجرت کنید تا مؤاخذه نشوید. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا» ۶ توجیه گناه پذیرفته نمی شود. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ...» ۷ محیط و جو اکثریت بر انسان مؤثر است، لذا انسان باید با هجرت، فشار محیط را در هم بشکند. «فَتُهَاجِرُوا» ۸ اصل، خداپرستی است نه وطن پرستی. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا» ۹ هجرت، یکی از درمان های استضعاف فکری و عقیدتی است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ»، «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً»

ص: ۳۶۳

اشاره

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا (۹۸) فَأُولَٰئِكَ عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَغْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا (۹۹)

مگر مردان و زنان و کودکان مستضعف (و زبردستی) که قدرت تدبیر و چاره جویی ندارند و راهی (برای هجرت) نمی یابند. پس آنانند که امید است خداوند از آنان درگذرد و خداوند همواره آمرزنده و بخشاینده است.

نکته ها:

- آنان که نه تدبیری برای دفع کفر دارند و نه راهی برای تسلیم حق، مستضعفند و تکلیف از آنان برداشته شده است. (۱)
- امام باقر علیه السلام: مردان و زنانی که عقلشان مثل کودکان است، مستضعف هستند. (۲)

پیام ها:

۱ قدرت، شرط تکلیف است. «إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ...» ۲ هجرت حتی بر زنان و کودکانی که در سیطره کفرند و توان هجرت دارند، واجب است. «وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ» ۳ مستضعف واقعی کسی است که توانایی هجرت و گریز از سیطره کفار و مشرکین را نداشته باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ» ۴ ناآگاهی از معارف دینی با وجود امکان یادگیری، گناه و ظلم به خویش است. «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ»، «إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ»، «لَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا» ۵ عذرهای واقعی پذیرفته است، نه عذر تراشی ها و بهانه جویی ها.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ»

«لَا يَهْتَدُونَ»

ص: ۳۶۴

۱-۱). تفسیر صافی.

۲-۲). نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۷؛ معانی الاخبار، ص ۲۰۱.

۶ ترک هجرت، به قدری مهم است که بخشوده شدن این گونه افراد گرفتار و عاجز، با «شاید» مطرح شده است، نه به صورت قطعی. «عَسَى اللَّهُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۰۰)

و هر که در راه خداوند هجرت کند، اقامتگاه های بسیار همراه با گشایش خواهد یافت و هر که از خانه اش هجرت کنان به سوی خدا و پیامبرش خارج شود، سپس مرگ، او را دریابد حتماً پاداش او بر خداوند است و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

یکی از مسلمانان مکه بیمار شد گفت مرا از مکه بیرون ببرید تا جزء مهاجران باشم. همین که او را بیرون بردند، در راه درگذشت. سپس این آیه نازل شد.

همه ی هجرت های مقدس، مثل هجرت برای جهاد، تحصیل علم، تبلیغ و...

مصدق این آیه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که برای معرفت امام زمان خود از خانه و شهر خود خارج شود، ولی اجل به او مهلت ندهد، از مصادیق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱ هجرت، زمینه ساز گشایش و توسعه است. «مَنْ يُهَاجِرْ»، «يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا» نابرده رنج، گنج میسر نمی شود.

۲ ما مکلف به وظیفه ایم، نه نتیجه. مهم خروج از منزل است، نه وصول به مقصد. «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ»

ص: ۳۶۵

۳ راه خدا و رسول را پروید، نگران مرگ و حیات نباشید. «ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ» ۴ پاداش «مهاجر» با خداست و بالاتر از بهشت است. «وَوَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (۱۰۱)

و هر گاه که در زمین سفر کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید، اگر بیم دارید که کافران به شما آزار و ضرر رسانند. همانا کافران همواره دشمن آشکار شمایند.

نکته ها:

پس از سخن درباره ی جهاد و هجرت، این آیه حکم نماز مسافر را بیان می کند.

«ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ» کنایه از سفر است، چون مسافر هنگام سفر، زمین را زیر پای خود می کوبد. (۱)

در قرآن، گاهی به جای «وجوب» تعبیر «مانعی ندارد» به کار رفته، که این آیه نیز یکی از آن موارد است. گویا مسلمانان صدر اسلام به قدری به نماز علاقمند بودند که کوتاه کردن آن را گناه می پنداشتند.

نماز قصر، مخصوص موارد ترس از دشمن نیست. ولی چون معمولاً در سفرها، بیم و نگرانی هست، یا اینکه چون قانون نماز قصر، ابتدا در موارد ترس بوده و بعدها نسبت به هر سفر تعمیم یافته، قید «إِنْ خِفْتُمْ» آمده است.

در روایات مقدار سفری که در آن نماز کوتاه و شکسته می شود، مسیر یک روز (هشت فرسخ) مشخص شده است. (۲)

ص: ۳۶۶

۱-۱. مفردات راغب، ماده «ضرب».

۲-۲. تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۲۰۷.

تمام نمازهای مسافر جز نماز مغرب دو رکعتی است. (۱) و مراد از کوتاه کردن نماز، دو رکعتی شدن نمازهای چهار رکعتی است.

پیام ها:

۱ واقع بینی و انعطاف پذیری، یک اصل در قوانین الهی است. «تَقْصِرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ...» ۲ در حال نماز هم از دشمن غافل نباشید. سیاست و دیانت، عبادت و فطانت از هم جدا نیست. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ» ۳ در مواردی یقین لازم نیست. احتمال توطئه و فتنه برای تصمیم و تغییر برنامه کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ» ۴ حتی به هنگام احتمال خطر، اقامه نماز واجب است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ...» ۵ کفر و ایمان با هم در تضادند. «إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا» ۶ کفار، در دشمنی با شما متحدند. «عَدُوًّا» بجای «اعدا» ۷ دشمنی کفار با شما ریشه دار و پرسابقه و دائمی است. «كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲]

اشاره

وَ إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا آسِيحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصِِلُوا فَلْيُصِِلُوا مَعِكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ آسِيحَتَهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَعَفَّلُونَ عَنْ آسِيحَتِكُمْ وَ أَهْتَعْتِكُمْ فَيُحِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَهُ وَاحِدَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَصْعَبُوا آسِيحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنْ أَلَّهِ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۱۰۲)

ص: ۳۶۷

(ای پیامبر!) هر گاه (در سفرهای جهادی) در میان سپاه اسلام بودی و برای آنان نماز برپا داشتی، پس گروهی از آنان با تو (به نماز) بایستند و سلاحهای خود را همراه داشته باشند، پس چون سجده کردند (قیام نمایند و رکعت دوم را فرادی انجام داده پس بروند و) پشت سر شما (نگهبان) باشند، و گروه دیگر که نماز نخوانده اند (از رکعت دوم) با تو نماز بخوانند و وسایل دفاع و سلاحهای خود را با خود داشته باشند، کافران دوست دارند که شما از سلاح و ساز و برگ خود غافل شوید تا یکباره بر شما حمله آورند، و اگر از باران رنجی به شما رسید یا بیمار و مجروح بودید، گناهی بر شما نیست که سلاحهایتان را بر زمین بگذارید و (فقط) وسایل دفاع با خود داشته باشید.

همانا خداوند برای کافران عذابی خوارکننده فراهم کرده است.

نکته ها:

در سال ششم هجری، پیامبر با گروهی به سوی مکه عزیمت کردند. در منطقه ی حدیبیه، با خالد بن ولید و دویست نفر همراه او مواجه شدند که برای جلوگیری از ورود آن حضرت، سنگر گرفته بودند. پس از اذانِ بلال و برپایی نماز جماعت، خالد بن ولید فرصت را مناسب دید که هنگام نماز عصر یکباره حمله کند. آیه نازل شد و از توطئه خبر داد. خالد پس از دیدن این معجزه ی وحی، مسلمان شد. (۱)

در این نماز، گروه اول پس از پایان رکعت اول، برخاسته بقیه نماز را خود تمام می کنند و امام جماعت صبر می کند تا گروه دیگر به رکعت دوم برسند و با سلاح، به نماز جماعت بپیوندند.

پیام ها:

۱ نماز، حتی در صحنه ی جنگ تعطیل نمی شود و رزمنده، بی نماز نیست. «فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ»، «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ»

ص: ۳۶۸

۲ در اهمیت نماز جماعت همین بس که در جبهه ی جنگ با دشمن، حتی با یک رکعت هم برپا می شود. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا» ۳ در هنگام پیش آمدن دو وظیفه (جهاد و نماز)، نباید یکی فدای دیگری شود.

«فَلْتَقُمْ»

، «وَلْيَأْخُذُوا» ۴ در همه حال، هشیاری لازم است، حتی نماز نباید مسلمانان را از خطر دشمن غافل کند. «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» ۵ رهبر، محور وحدت و عبادت است. «كُنْتَ فِيهِمْ» ، «فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ» ۶ تقسیم کار، تعاون و شریک کردن دیگران در کارهای خیر، حتی در حساس ترین موارد، از عوامل الفت جامعه است. در این آیه، دو رکعت نماز جماعت میان دو گروه تقسیم شده، تا تبعیضی پیش نیاید و همه در خیر شریک باشند. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ...» ۷ فرمان های الهی به تناسب شرایط، متفاوت است. (این آیه مربوط به نماز خوف در برابر دشمن است.) «فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ» ۸ نماز جماعت در جبهه، نشان عشق به هدف و خدا و رهبر و پابندی به ارزشهاست. «إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ» ۹ در جبهه باید جابه جایی نیروها در فاصله ی یک رکعت نماز، امکان پذیر بوده باشد. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا» ۱۰ هر چه مدت نماز در جبهه بیشتر شود، فرصت دشمن برای حمله افزایش می یابد. پس باید حفاظت بیشتری داشت. در رکعت اول، داشتن اسلحه کافی است ولی در رکعت دوم، هم اسلحه و هم ابزار دفاع. «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» ، «وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ» ۱۱ خداوند، پیامبرش را از توطئه ها و نقشه های پنهانی دشمن آگاه می کند. (با توجه به شأن نزول که ولید قصد کرد تا هنگام نماز جماعت حمله کند و با این آیه طرح او لغو شد.)

۱۲ حرکت با اخلاص شما، سبب امدادهای الهی در وقت خود است. (نزول این آیه و فرمان نماز خوف، یک امداد الهی در مقابل آن توطئه بود.) ۱۳ در جبهه، مراسم عبادی نباید طولانی شود و کارهای مانع هوشیاری، ممنوع است. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ» ۱۴ از آرزوهای دشمن، آگاه باشید. «وَدَّ الَّذِينَ» ۱۵ عبادت، وسیله ی غفلت از دشمن نشود. «تَغْفُلُونَ» ۱۶ احتمال غفلت در مسلمانان واقعی ضعیف است. (کلمه «لَعَوْ» در جمله «لَعَوْ تَغْفُلُونَ» نشانه ی این معناست.) ۱۷ با هوشیاری، باید از امکانات نظامی و اقتصادی حفاظت کرد. «أَسِيلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ» ۱۸ غفلت امت اسلامی، شیخون کفار را در پی خواهد داشت. «مَثَلَهُ وَاحِدَهُ» ۱۹ هر سخن و برنامه و حرکتی که مسلمانان را غافل کند، گامی است در جهت اهداف و خواسته های دشمن. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ» ۲۰ ملاک و مجوز معافیت از جبهه و سربازی، مرض و ضرر است. «بِكُمْ أَذَى»، «أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى» ۲۱ بارانی مجوز زمین گذاشتن اسلحه است که با ضرر و آزار همراه باشد. در باران بی ضرر رزمنده سلاح بر زمین نمی گذارد. «بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ» ۲۲ در هیچ حالی، رزمنده نباید از وسائل حفاظتی دور باشد. حتی اگر اسلحه ندارد، زره بر تن داشته باشد. «خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۲۳ تهدید کفار و امید و دلگرمی دادن به مؤمنان، از شیوه های قرآن است. «أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا» ۲۴ در آینده، ذلت از آن کافران است. «لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

اشاره

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ فَيَا مَأْمُورًا وَرُغُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا (۱۰۳)

پس چون نماز را به پایان بردید، خداوند را در (همه) حال ایستاده و نشسته و به پهلو خوابیده یاد کنید، پس هر گاه آرامش یافتید (و حالت خوف تمام شد) نماز را (بصورت کامل) برپا دارید. همانا، نماز بر مؤمنان در وقت های معین واجب شده است.

نکته ها:

کلمه ی «فَيَا مَأْمُورًا» جمع «قائم» به معنای ایستاده و کلمه ی «رُغُودًا» جمع «قاعد» به معنای نشسته و کلمه ی «جُنُوبًا» جمع «جنب» به معنای پهلو و کنایه از دراز کشیدن است. همچنین کلمه ی «كِتَابًا» به معنای امری نوشته شده و واجب و کلمه ی «مَوْقُوتًا» به معنای کاری با وقت معین است.

حضرت علی علیه السلام درباره ی آیه «فَادْكُرُوا اللَّهَ فَيَا مَأْمُورًا وَرُغُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» فرمودند:

یعنی شخص سالم ایستاده، مریض نشسته و کسی که نشسته نمی تواند، خوابیده نماز بخواند. (۱)

امام باقر علیه السلام درباره ی «كِتَابًا مَوْقُوتًا» فرمودند: یعنی مفروض و واجب. (۲)

پیام ها:

۱ کمبودهای نماز خوف، با یاد خدا جبران می شود. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ» ۲ نماز و یاد خدا در هر حال لازم است، در جبهه ی جنگ یا بستر بیماری. «فَيَا مَأْمُورًا وَرُغُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» ۳ سلاح رزمنده مسلمان، نماز و یاد خداست. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ»

ص: ۳۷۱

۱-۱. وسائل، ج ۵، ص ۴۸۸.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۳۹۴.

۴ نماز خوف، یک استثناست. پس از برطرف شدن حالت اضطرار، نماز باید به صورت عادی خوانده شود. «فَإِذَا أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۵ نماز، از واجبات قطعی الهی در همه ی عصرها و برای همه ی نسل ها است.

«كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا»

۶ وجوب هر نماز، در وقت مخصوص خودش است. «مَوْقُوتًا» ۷ تعیین وقت برای نماز، رمز تداوم، نظم و عامل مواظبت بر آن است که خود درس نظم و عامل نظم بخشیدن به امور مسلمانان است. «كِتَابًا مَّوْقُوتًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَكُمْ تَأْلُمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۰۴)

و در تعقیب دشمن سستی نکنید، اگر شما رنج می کشید، همانا آنان نیز همان گونه که شما رنج می برید رنج می برند، در حالی که شما چیزی (امدادهای غیبی و بهشت) از خداوند امید دارید که آنان امید ندارند، و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

پس از جنگ احد، ابوسفیان بالای کوه احد رفت و شعار داد که پیروزی ما در مقابل شکست سال گذشته در جنگ بدر بود. یاران پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: شهدای ما در بهشتند و کشته های شما در دوزخ.

آنان شعار دادند: «ان لنا العزی و لا عزی لکم» ما بت عزی داریم ولی شما ندارید، مسلمانان پاسخ دادند: «الله مولانا و لا مولی لکم» خداوند مولای ماست ولی شما مولی ندارید.

آن گاه کفار به نام بت هبل شعار دادند: «اعل هبل» سر بلند باد بت هبل. مسلمانان در پاسخ فریاد زدند: «الله اعلی و اجل» خداوند بالاتر و جلیل تر است. پس از نزول این آیه، پیامبر فرمان بسیج عمومی (حتی زخمیان) را صادر کرد، تا با این حرکت، فکر بازگشت کفار از سرشان بیرون رود.

ص: ۳۷۲

۱ مسلمانان باید روحیه‌ی قوی داشته باشند و شکست‌های موردی (مثل احد) آنان را سست نکنند. «وَلَا تَهِنُوا» ۲ به جای موضع تدافعی، در تعقیب دشمن و در حالت تهاجمی باشید. «لَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ» ۳ از عوامل روحیه گرفتن مؤمنان، مقایسه‌ی دردهای خود با رنج دیگران و امید و توجه به امدادهای الهی و آگاهی اوست. «فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ» ۴ با همه‌ی آسیب‌ها و تلخی‌های جنگ، شما پیروزید، چون امید به الطاف الهی دارید. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ» ۵ مسلمانان، امیدهای گونه‌گون از خدا دارند. امید به امدادهای غیبی، پیروزی، مرعوب شدن دشمن، پاداش‌های معنوی و امثال آن. (مورد امید در آیه ذکر نشده و هر امیدی را شامل می‌شود). «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ» ۶ امید، بزرگ‌ترین اهرم حرکت و سرمایه‌ی روحی رزمنده است. یا شهادت و سعادت، یا پیروزی. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ» ۷ رنج و مشقت مؤمنان در جنگ‌ها، در مدار علم و حکمت خداوند است و لذا از آن جلوگیری نمی‌کند. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶]

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا (۱۰۵) وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۰۶)

همانا ما این کتاب را بحق بر تو فرورستادیم تا میان مردم به آنچه خدا (از طریق وحی) تو را آموخته و نشان داده، داوری کنی و به نفع خیانت‌کاران به مخاصمت برنخیز.

و از خداوند طلب آموزش کن که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

□
شخصی از یک قبیله ی معروف، مرتکب سرقتی شد. چون موضوع به اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، آن سارق، گناه را به گردن شخص دیگری انداخت که در خانه او زندگی می کرد. متهم، با شمشیر به او حمله کرد و خواستار اثبات این ادعا شد.

او را آرام کردند ولی یکی از سخنوران قبیله را همراه جمعی برای تبرئه ی خود خدمت پیامبر فرستاد. پیامبر، طبق ظاهر و بر اساس گواهی آنان، سارق واقعی را تبرئه کرد و خبر دهنده ی سرقت را (به نام قتاده) سرزنش نمود، ولی قتاده که می دانست گواهی آنان دروغ است به شدت ناراحت بود. این آیه نازل شد و مظلومیت قتاده و صحنه سازی و گواهی دروغ آنان را روشن ساخت.

نقل دیگر در شأن نزول آن است که در یکی از جنگ ها، یکی از مسلمانان زرهی سرقت کرد. چون در آستانه ی رسوایی قرار گرفت، زره را به خانه یک یهودی انداخت و افرادی را مأمور کرد که بگویند: یهودی سارق است، نه فلانی. پیامبر، طبق ظاهر، حکم به تبرئه آن مسلمان کرد. اما نزول این آیه، آن یهودی را تبرئه کرد.

« خَصِيْمًا » به کسی گفته می شود که از ادعایی طرفداری می کند و خائن به کسی گفته می شود که در محضر قاضی ادعای امری باطل می کند. (۱)

□
رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: من طبق ظاهر حکم می کنم، اما چنانچه حق با شما نیست به اتکای قضاوت من چیزی از کسی نگیرید که قطعه ای از دوزخ است.

□
امام صادق علیه السلام فرمود: جانشینان بر حق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همانند خود آن حضرت باید بر اساس قرآن قضاوت نمایند. (۲)

پیام ها:

□ □
۱ قرآن، پایه ی قضاوت و عدالت میان مردم است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ» ۲ قاضی باید از قانون قرآن، آگاهی کامل داشته باشد. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ»

ص: ۳۷۴

۱-۱). تفسیر راهنما ذیل آیه.

۲-۲). کافی، ج ۱، ص ۲۶۸.

۳ فراگیری قرآن و سنت شرط قاضی شدن است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ»، «لِتَحْكُمَ»، «أَرَاكَ اللَّهُ» ۴ چون نزول قرآن بر اساس حق است، قضاوت ها هم باید بر مبنای حق باشد، نه وابستگی های حزبی، گروهی، منطقه ای و نژادی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۵ رفتار به عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمانان هم ضروری است. (با توجه به شأن نزول دوم) «لِتَحْكُمَ»، «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۶ قضاوت، از شئون انبیاست. تنها ابلاغ احکام کافی نیست، اجرای احکام نیز وظیفه است. «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۷ کفر اشخاص، دلیل تهمت به آنان نمی شود. (با توجه به شأن نزول) ۸ پیامبر، علاوه بر قانون و کتاب، از امدادهای الهی برخوردار است. «أَرَاكَ اللَّهُ» ۹ خداوند علاوه بر قرآن برنامه های دیگری به پیامبرش نشان داد. «أَرَاكَ اللَّهُ» و نفرمود: «لتحکم بین الناس به» ۱۰ خداوند، پیامبرش را حفظ می کند و توطئه ها و صحنه سازی ها را فاش می سازد. «أَرَاكَ اللَّهُ» ۱۱ قانون محترم است، ولی برای جلوگیری از سوء استفاده ها باید چاره ای جست. در اینجا، امداد الهی چاره ی کار شد. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۱۲ دفاع و حمایت از خائن ممنوع است. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» ۱۳ خائنان نباید امیدی به حمایت رهبران دینی داشته باشند. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» ۱۴ قضاوت، مقامی است که متصدی آن، اگر معصوم هم باشد باز استغفار می طلبد. «وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ» ۱۵ از افتخارات اسلام این است که حتی اگر به یک یهودی ظلم شود، شخص اول اسلام برای مسلمانانی که سوء قصدی داشته اند باید استغفار کند.

□
«وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

۱۶ اگر قرآن، ساخته و پرداخته ی خود پیامبر بود، هرگز آیاتش فرمان استغفار به رسول خدا نمی داد. «وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ» ۱۷ قاضی باید همواره برای دوری از هوای نفس استغفار کند. «اسْتَغْفِرِ اللّٰهَ» ۱۸ استغفار، مایه ی بهره گیری از مغفرت و رحمت پروردگار است. «عَفُورًا رَحِيمًا» ۱۹ خداوند علاوه بر بخشیدن گناه مهربان است. «عَفُورًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷]

اشاره

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَانًا أَثِيمًا (۱۰۷)

و از کسانی که به خود خیانت می ورزند، دفاع مکن که خداوند خیانت پیشگان گنهکار را دوست ندارد.

نکته ها:

ظلم و خیانت به مردم، خیانت به خود است. زیرا آثار سوء زیر را بدنبال دارد:

الف: سبب از دست دادن روحیه ی صفا و عدالتخواهی است.

ب: عامل محروم کردن مظلومانی است که فردا به پا خواهند خواست.

ج: موجب آماده کردن قهر و دوزخ الهی برای خود است.

د: جامعه را آلوده می کند و این آلودگی دامن خود خائن را هم می گیرد.

پیام ها:

۱ دفاع از خائن، حرام و رضایت به خیانت، به معنای شرکت در جرم است.

«لَا تُجَادِلْ...»

۲ حاکم اسلامی باید پشتیبان مظلومان باشد، نه حامی ظالم. «وَلَا تُجَادِلْ...» ۳ عناوین، قدرت ها، تهدیدها، جو و افکار عمومی، هیچ یک مجوز همکاری با خائن نیست. «وَلَا تُجَادِلْ...»

ص: ۳۷۶

۴ رهبر جامعه و قاضیان باید خائنان را بشناسند و نقشه هایشان را بدانند، تا بتوانند موضعگیری مناسب داشته باشند. «وَلَا تُجَادِلْ» ۵ هم از گذشته باید استغفار کرد، (آیه قبل) و هم نسبت به آینده هشیار بود.

«لَا تُجَادِلْ...»

۶ در فرهنگ قرآن، افراد جامعه به منزله ی اعضای یک پیکرند و خیانت به جامعه به منزله ی خیانت به خود است. «يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ» ۷ حساب خیانت های جزئی و ناآگاهانه، از خیانت توطئه گران فسادانگیز، جداست. «يَخْتَانُونَ»، «خَوَانًا»، «أَثِيمًا» ۸ آنکه با خیانت، محبت خود را از مردم می بُرد، محبت خدا هم از او قطع خواهد شد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» ۹ در انسان غریزه ی محبوب شدن است که باید از این غریزه برای تربیت استفاده کرد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» ۱۰ حُب و بغض خداوند، ملاک انتخاب و حرکت رسول خدا و مؤمنان است.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸]

اشاره

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا (۱۰۸)

(آنان خیانت خود را) از مردم پنهان می کنند، ولی نمی توانند از خداوند پنهان دارند، در حالی که او آن گاه که شبانه، سخنان غیر خداپسندانه می گویند (و توطئه های پنهانی می کنند) با آنان است و خداوند همواره به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد.

پیام ها:

۱ بهره گیری از جلسات مخفی شبانه برای توطئه، از شیوه های کار منافقان خائن است. «يَسْتَخْفُونَ»، «يُبَيِّنُونَ»

ص: ۳۷۷

۲ مهم ترین عامل تقوا، ایمان به حضور و آگاهی خداوند و احاطه ی او به همه ی گفته ها و کارهاست. «هُوَ مَعَهُمْ» ، «مُحِيطًا» ۳ خداوند از نزدیک، ناظر بر اعمال ماست. «هُوَ مَعَهُمْ» ۴ گفتار نیز، جزء اعمال است. با این که آیه درباره ی گفتارهای ناپسند سخن می گوید، ولی تعبیر «بِمَا يَعْمَلُونَ» می کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹]

اشاره

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا (۱۰۹)

هان شما همانها هستید که در زندگی دنیا از ایشان (خائنان) جانبداری کردید، پس چه کسی در روز قیامت در برابر خداوند از آنان جانبداری خواهد کرد؟ یا چه کسی (در آن روز)، وکیل و مدافع آنان خواهد شد؟

نکته ها:

در سه آیه ۱۰۷ تا ۱۰۹، به سه گروه سه هشدار داده شده است:

به قاضی می گوید: مواظب باش از مرز حق تجاوز نکنی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» به خائن می گوید: خدا ناظر کار توست. «هُوَ مَعَهُمْ»
به مدافع خائن می گوید: تلاش شما به درد قیامت نمی خورد. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

پیام ها:

۱ خائنان، به حامیان امروز خود دلخوش نباشند که فردایی هست. همه ی حمایت ها از خائنان، موقت و زودگذر است. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۲ حکم دادگاه در دنیا نافذ است، ولی مجرم، حساب کار خود را برای قیامت بکند که آن روز تنهاست. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۳ وکیل مدافع خائن نشویم و فریب حق الوکاله را نخوریم. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ»

ص: ۳۷۸

۴ مظلومانی که در دنیا نتوانند حقشان را بگیرند، دلگرم باشند که در قیامت، پشتیبان دارند و به حساب ظالم رسیدگی می شود. «فَمَنْ يُجَادِلِ اللَّهَ عَنْهُمْ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۰]

اشاره

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۱۰)

و هر کس بدی کند یا بر خویشتن ستم نماید سپس از خداوند آمرزش طلبد، خداوند را آمرزنده و مهربان خواهد یافت.

نکته ها:

در کنار آیه قبل که تهدید خائن بود، این آیه راه توبه به روی او می گشاید.

«سوءاً» در لغت، به معنای زیان رسانی به دیگران هم آمده است. پس آیه هم ظلم به مردم و هم ستم به خویش را مطرح می کند. چنان که برخی مراد از «سوءاً» را گناه صغیره و مراد از «ظلم به نفس» را گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ انسان حق ندارد حتی به خودش ظلم کند و گناه در حقیقت ظلم به خویشتن است. «يَظْلِمُ نَفْسَهُ» ۲ راه بازگشت برای خطاکاران باز است. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ» ۳ میان استغفار بنده و مغفرت الهی، فاصله ای نیست. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا» ۴ توبه ی واقعی چنان شیرین است که انسان، رحمت الهی را در درون خود احساس می کند. «يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» ۵ خداوند نه تنها بدی ها را می بخشد، بلکه مهربان هم هست. «غَفُورًا رَحِيمًا»

ص: ۳۷۹

اشاره

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۱۱)

و هر کس گناهی مرتکب شود، پس در حقیقت به زیان خود مرتکب شده و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گناه که تجاوز از مرز قانون الهی است، صفای دل و تقوای روح و عدالت را از بین می برد و این بزرگ ترین خسارت است. علاوه بر آنکه در نظام هستی و سنت های الهی، نتیجه ظلم به مردم، دیر یا زود به خود ظالم می رسد. «فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ»

پیام ها:

۱ هر گناهی در روح و جان انسان، اثر مستقیم دارد. «يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ» ۲ انسان مجبور نیست و گناه را با سوء اختیار و اراده خود انجام می دهد. «يَكْسِبْ» ۳ آنچه در روح اثر سوء دارد، نیت سویی است که گناه را به دنبال دارد، نه صرف عمل بی قصد. «يَكْسِبْ» ۴ در بازگرداندن آثار بد گناه به گناهکار هیچ خطایی رخ نمی دهد و کاری حکیمانه است. «عَلِيمًا حَكِيمًا» ۵ کار حکیمانه مشروط به آگاهی و علم است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

اشاره

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَزِمْ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا (۱۱۲)

و هر کس که خطا یا گناهی مرتکب شود، سپس آن را به بی گناهی نسبت دهد، به یقین بار تهمت و گناه آشکاری را بر دوش گرفته است.

نکته ها:

«خطا» به معنای لغزش است، عمدی یا غیر عمدی، ولی «إِثْمًا» گناه عمدی است.

تهمت، از گناهان بسیار بزرگی است که موجب ذوب شدن ایمان و محو عدالت

و اعتماد در جامعه و سبب عذاب اخروی است. امام صادق علیه السلام فرمود: تهمت به بی گناه، از کوه های عظیم سنگین تر است. (۱)

«بُهْتَانًا» به دروغی گفته می شود که انسان از شنیدن آن بهت زده می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت آن است که درباره ی برادر دینی خود چیزی را که خدا بر او پوشانده ابراز کنی، ولی اگر درباره ی او چیزی بگویی که در او نیست، بُهتان است. (۲)

پیام ها:

۱ تهمت، پرتاب تیر به آبروی مردم است. «یَزِمُ بِهِ» ۲ تهمت به بی گناه از هر نژاد و مکتب و در هر سنّ و شرایطی که باشد، حرام است. «یَزِمُ بِهِ بَرِيئًا» ۳ تهمت زنده، بار سنگینی از گناه را به دوش می کشد. «فَقَدِ اِحْتَمَلَ» (۳)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضَمُّوكَ وَ مَا يُضَمُّونَ إِلَّا أَنْفُسِهِمْ وَ مَا يُضْمُرُونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا (۱۱۳)

و اگر فضل و رحمت خداوند بر تو نبود، گروهی از آنان تصمیم داشتند که تو را از مسیر حق گمراه کنند، اما جز خودشان را گمراه نمی کنند و به تو هیچ زیانی نمی زنند. و خداوند کتاب و حکمت را بر تو نازل کرد، و آنچه را نمی دانستی به تو آموخت. و فضل خداوند بر تو، بسی بزرگ بوده است.

ص: ۳۸۱

۱- ۱). سفینه البحار، ماده «بهت»؛ کافی ج ۲، باب التهمه.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۳، ص ۲۸۶.

۳- ۳). تنوین در دو کلمه «بُهْتَانًا» و «إِثْمًا» نشانه ی عظمت گناه است.

ممکن است این آیه، همانند آیه ۱۰۵، مربوط به ماجرای تهمت سرقت به یک بی گناه و شهادت دادن جمعی به دروغ، بر سرقت باشد، که پیامبر طبق گواهی آنان، داوری کرد. و ممکن است مربوط به گروهی باشد که به دیدار پیامبر آمدند و گفتند: با دو شرط حاضریم با تو بیعت کنیم، یکی آنکه بت ها را با دست خود نشکنیم و دیگر آنکه تا یک سال دیگر، بت «عُزّی» را پرستش کنیم. آیه نازل شد و این خواسته را رد کرد.

پیام ها:

۱ دشمنان، حتی برای پیامبر و لغزاندن او طرح و برنامه دارند، پس رهبران جامعه باید به هوش باشند. «يُضِطُّ لُؤَكُ» ۲ تصمیم به منحرف ساختن دیگران، در حقیقت تصمیم به منحرف کردن خود است. «وَمَا يُضِطُّ لُؤَنَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» ۳ خداوند، آن گونه که قرآن را بیمه کرده (۱)، پیامبرش را نیز بیمه می کند. «وَمَا يُضِطُّ لُؤَنَكَ مِنْ شَيْءٍ» ۴ تعلیم حکمت و فرستادن کتاب، نمونه ی روشن فضل و لطف الهی و رمز عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله است. «أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ» ۵ خداوند به پیامبرش، علم غیب و اسرار را می آموزد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» ۶ از نشانه های حقانیت پیامبر، این است که می گوید: تو بدون تعلیم الهی امکان آگاهی از اموری را نداشتی. آری، اگر قرآن ساخته پیامبر بود، هرگز به خودش نسبت جهل نمی داد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» ۷ خداوند معلم پیامبر است، پس هیچ خطا و اشتباهی در تعلیم، رخ نمی دهد.

«عَلَّمَكَ»

ص: ۳۸۲

۸ مدار علم بشر حتی پیامبر خدا، محدود است. «مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴]

اشاره

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۱۴)

در بسیاری از (جلسات و) سخنان درگوشی آنان، خیری نیست، مگر (سخن) کسی که به صدقه یا کار نیک یا اصلاح و آشتی میان مردم فرمان دهد و هر کس برای کسب رضای خدا چنین کند پس به زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از معروف در آیه، قرض الحسنه دادن است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ایجاد خوش بینی و اصلاح ذات البین حتی با دروغ، عملی پسندیده است. (۲)

پیام ها:

۱ نجوا، جز در موارد استثنایی، ناپسند است، چون سب سوء ظن میان مؤمنان می شود. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ» ۲ در اظهار نظر، باید منصفانه رفتار کرد. همه ی نجواها را زیر سؤال نبریم. «فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ» ۳ گاهی آشتی دادن میان مردم، ایجاب می کند که با هر یک از طرفین، مخفیانه گفتگو کنیم. «إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ» ۴ گاهی امر به معروف یا صدقه ی آشکار، سبب شرمندگی و لجاجت طرف می شود، باید با نجوا و پنهانی عمل کرد. «أَوْ مَعْرُوفٍ»

ص: ۳۸۳

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۳۴.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۴۱.

۵ اهمیت آبروی مردم، تا حدی است که نجوای ناپسند، به خاطر حفظ آن پسندیده می شود و صدقه و امر به معروف مخفیانه، زشتی نجوا را تحت الشعاع قرار می دهد. «إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ...» ۶ ارزش کارها به اخلاص است. «إِثْنَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۷ انجام هر کار خیر پنهانی و محرمانه، نشان اخلاص نیست، شاید خود تظاهر باشد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ إِثْنَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۸ خدمت به جامعه، دعوت به نیکوکاری و همزیستی مسالمت آمیز سبب دریافت اجر عظیم است. «تُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۱۱۵)

و هر کس پس از آنکه هدایت برایش آشکار شد با پیامبر مخالفت کند و راهی جز راه مؤمنان را پیروی کند، او را بدان سوی که روی کرده بگردانیم و او را به دوزخ افکنیم که سرانجام بدی است.

نکته ها:

این آیه درباره ی کسانی است که پس از پذیرش اسلام و رسالت پیامبر، به مخالفت آگاهانه با دستورات او می پردازند و راه خود را از راه جماعت مسلمین جدا می کنند.

«مُشَاقَّةَ رَسُولٍ» یعنی خودت را یک شِقِّ و رسول اکرم صلی الله علیه و آله را شِقِّ دیگر قرار دهی.

به کارشکنی پرداززی و دست به مخالفت آگاهانه همراه با عداوت بزنی.

شقاق و مخالفت با پیامبر خدا انواع مختلفی دارد، مانند: انکار کل دین، ایمان به بعضی و کفر به بعضی دیگر، تحریف، توجیه و حيله های شرعی.

در روایات آمده است دو نفر برای مسخره کردن، سوسماری را مخاطب قرار داده و او را با لقب امیر المؤمنین خواندند. حضرت علی علیه السلام فرمود: «دعهما فهو»

امامهما یوم القیامه» یعنی آن دو استهزا کننده را به حال خود رها کنید که همین سوسمار در قیامت امام آن دو خواهد شد. سپس این جمله را تلاوت فرمود:

﴿تَوَلَّى مَا تَوَلَّى﴾ (۱)

حضرت علی علیه السلام در نامه ششم نهج البلاغه می فرماید: اگر مردم روی شخصی اتفاق آرا داشتند و او را امام نامیدند رضای خدا در آن است و اگر کسی با طعن یا بدعت از مدار اطاعت او خارج شد او را برگردانید و اگر برنگشت با او بجنگید که راه مؤمنان را پیروی نکرده است. (۲)

پیام ها:

۱ علم و شناخت مسئولیت آور است و کیفر مخالفان پیامبر زمانی است که حقانیت پیامبر اکرم را فهمیده باشند. ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ﴾ ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۲ سیره ی عملی مسلمین به شرطی حجت است که با سنت و راه رسول الله مخالفتی نداشته باشد. ﴿مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ، «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۳ پیامبر اسلام و مؤمنان در یک جبهه قرار دارند و مخالفت با جامعه اسلامی، مخالفت با پیامبر است. ﴿يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ، «وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ تسلیم بودن در برابر رسول خداوند واجب و مخالفت با او حرام است. ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ۵ تفرقه افکنی در صفوف مسلمین سبب دوزخ است. «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۶ خداوند، کسی را بدون اتمام حجت به دوزخ نمی برد. «بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

ص: ۳۸۵

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). «فَأَنْ اجْمَعُوا عَلَى رَجُلٍ وَسَمَّوْهُ أَمَامًا كَانَ ذَلِكَ لِلَّهِ رِضًا فَإِنْ خَرَجَ عَنْ أَمْرِهِمْ خَارِجَ بَطْنٍ أَوْ بَدَعَهُ رُدُّوهُ إِلَى مَا خَرَجَ مِنْهُ فَإِنْ ابْتَدَعُوا عَلَى اتِّبَاعِهِ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ مَا تَوَلَّى». نهج البلاغه نامه ۶.

۷ حساب افراد قاصر و مستضعف که صدای حق را نمی شنوند، یا قدرت تشخیص ندارند، از حساب افراد آگاه و لجوج، جداست. «بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ» ۸ مقدمات سقوط انسان، به دست خود اوست. «مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۹ هر راهی جز راه مؤمنان واقعی، به دوزخ منتهی می شود. «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۱۰ نتیجه ی مخالفت با رسول خدا و امت اسلامی، تحت ولایت غیر خدا در آمدن و سقوط در جهنم است. «نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى» ۱۱ خداوند، نعمت های خود را از منحرفان قطع نمی کند و هر کس را در مسیری که خودش انتخاب کرده است، یاری می دهد. «نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۱۶)

همانا خداوند از اینکه به او شرک ورزیده شود (بدون توبه) در نمی گذرد ولی پائین تر و کمتر از آن را برای هر کس که بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد.

و هر کس به خداوند شرک ورزد حتماً گمراه شده است، گمراهی دور و دراز.

نکته ها:

این آیه با اندک تفاوتی در آیه ی ۴۸ همین سوره گذشت. آری، در هدایت و تربیت تکرار لازم است.

تا ریشه ی شرک که یک مرض روحی عمیق است قطع نشود، اخلاق و اعمال صالح سودی ندارد. توبه، درمان شرک است و مشرک باید از مدار شرک بیرون آید تا عفو و رحمت الهی شامل او شود.

این آیه، امیدبخش ترین آیات قرآن است. (۱)

ص: ۳۸۶

پیام ها:

۱ مخالفت با رسول خدا و شکستن وحدت مسلمین (که در آیه قبل آمده بود) نوعی شرک است. «وَمَنْ يُشَاقِقِ» ، «يُشْرَكَ بِهِ» ۲ شرک، بزرگ ترین گناه نابخشودنی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» ۳ انسان باید در حالتی بین بیم و امید نسبت به مغفرت الهی باشد. «لِمَنْ يَشَاءُ» ۴ شرک، مایه ی گمراهی و دوری از هر گونه کمال است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷]

اشاره

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا (۱۱۷)

(مشرکان) به جای خدا، جز معبودانی مؤنث (که نام زن بر آنها نهاده اند مانند لات و مناه و عزی) نمی خوانند و جز شیطان سرکش و طغیانگر را نمی خوانند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مشرکان را در ضلالت و گمراهی دانست، این آیه، علت آن را پرستش بت ها و پیروی از شیطان می داند.

مراد از معبودان مؤنث در آیه «إِنَاثًا»، یا بت هایی است که مشرکان نام های مؤنث چون لات و مناه و عزی بر آنها می گذاشتند و یا فرشتگان که به عقیده ی مشرکان دختران خدا بودند. شاید هم مراد از «إِنَاثًا» در آیه، موجود تأثیرپذیر و ضعیف است و لذا صلاحیت پرستش را ندارد.

پیام ها:

۱ معبودهای غیر الهی، یا ضعیفند یا طغیانگر. «إِلَّا إِنَاثًا» ، «إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۲ فرار از معبود حق، راهی جز پناه به معبودهای باطل و شیطان ندارد. «إِلَّا إِنَاثًا» ، «إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۳ همه ی راههای انحرافی، به یک راه پیروی از شیطان منتهی می شود. «إِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۴ پرستش هر معبودی جز خداوند در حقیقت شیطان پرستی است. «يَدْعُونَ مِنْ»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۸ تا ۱۱۹]

اشاره

لَعْنَةُ اللَّهِ وَ قَالَ لَا تَخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (۱۱۸) وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأَمْتِنَنَّاهُمْ وَ لَأَمُرَنَّهُمْ فَلْيَتَكَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَ لَأَمُرَنَّهُمْ فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا (۱۱۹)

خداوند لعنتش کرده وقتی که گفت: من حتماً از بندگان تو سهمی معین خواهم گرفت. (و گروهی را منحرف خواهم کرد)

و حتماً آنان را گمراه می کنم و قطعاً به آرزوها سرگرمشان می سازم و دستورشان می دهم که گوش چهارپایان را بشکافند (تا علامت باشد که این حیوان سهم بت هاست) و به آنان فرمان می دهم که آفرینش خدا را دگرگون سازند. و هر کس به جای خدا، شیطان را دوست و سرپرست خود بگیرد، بی گمان زیان کرده است، زبانی آشکار.

نکته ها:

جمله «لَأَمْتِنَنَّاهُمْ» به معنای القای آرزوهای پوچ و بیجا است.

شکافتن گوش حیوان، از برنامه های خرافی جاهلیت بود که پس از آن، سوار شدن و ذبح و هر استفاده ای را از آن حیوان حرام می پنداشتند.

تأکیدهای بسیار شیطان بر گمراه ساختن مردم، که در این دو آیه آمده، هشدار بر صاحبان ایمان است.

عبارت «مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: بعضی از بندگان را گمراه می کند.

ب: از هر بنده ای لحظاتی را شیطانی می کند.

در روایتی می خوانیم: جمله «فَلْيَعِزَّنْ خَلْقَ اللَّهِ» تغییر دین خدا را نیز شامل می شود. (۱)

پیام ها:

۱ شرک ورزیدن در دام شیطان قرار گرفتن است. «إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِيَّانَا»، «لَا تَخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ» ۲ ریشه ی همه ی شقاوت های شیطان، ملعون شدن اوست. «لَعَنَهُ اللَّهُ» ۳ شیطان، دشمن دیرین انسان است، به هوش باشیم در دام او نیفتیم. «لَا تَخِذَنَّ» ۴ شیطان برای گمراهی انسان، آخرین تلاش خود را می کند. (تمام آیه ی ۱۱۹) ۵ شیطان، همه را نمی تواند گمراه کند. «لَا تَخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ» ۶ شیطان، خالقیت خدا را قبول دارد. «عِبَادِكَ» ۷ خطر و سوسه ها، جدی و دائمی است، دشمن خود را بشناسیم. (حرف لام که بر سر تمام افعال آمده است نشانه جدی بودن خطر است). «لَا تَخِذَنَّ...» ۸ شیطان، هر کس را به نحوی گمراه می کند. بدعت در دین، تغییر در آفرینش.

«لَأْمِئْتُهُمْ»

«فَلْيَبْتَئِكُنَّ»، «فَلْيَعِزَّنْ» ۹ آرزوهای طولانی از القائنات شیطان است. «لَأْمِئْتُهُمْ» ۱۰ شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می گذارد، سپس او را تسلیم خود می گرداند. (جمله ی گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن) «لَأْضِلَّنَّهُمْ وَ لَأْمِئْتُهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ» ۱۱ انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی بکار می رود که قبلاً مسیر حق باشد. «لَأْضِلَّنَّهُمْ» ۱۲ شیطان مردم را به حرام کردن حلال های الهی دعوت می کند. «فَلْيَبْتَئِكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۳ آرزوها زمینه اطاعت پذیری از شیطان است. «لَأْمِئْتُهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

ص: ۳۸۹

۱۴ خرافات، از القائنات شیطانی است. «فَلْيَبْتَكَرَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۵ اسلام، اجازه ی بی مصرف ماندن یک حیوان را نمی دهد تا چه رسد به بی مصرف ماندن انسان ها. «فَلْيَبْتَكَرَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۶ تغییر مخلوقات (نظیر زن را به مرد و مرد را به زن تبدیل کردن) کار حرام و شیطانی است. «فَلْيَغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ» ۱۷ اطاعت از شیطان در حقیقت پذیرش ولایت اوست. «يَتَّخِذِ الشَّيْطَانُ وَلِيًّا» ۱۸ تنها خداوند شایسته ولایت بر انسان است. «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

اشاره

يَعِدُّهُمْ وَيُمِّيئُهُمْ وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (۱۲۰) أُولَئِكَ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا (۱۲۱)

(شیطان) به آنان وعده می دهد و ایشان را در آرزو می افکند و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

آنانند که جایگاهشان دوزخ است و از آن راه گریزی نیابند.

نکته ها:

«مَحِيصًا» از «حیص» به معنای عدول و صرف نظر کردن است.

وقتی آیه ی ۱۳۵ آل عمران در مورد بخشایش گناهان از سوی خداوند نازل شد ابلیس با فریادی یارانش را جمع کرد و گفت: با توبه ی انسان، همه ی زحمات ما ناکام می شود. هر یک سخنی گفتند. یکی از شیاطین گفت: هر گاه کسی تصمیم به توبه گرفت، او را گرفتار آرزوها و وعده ها می کنم تا توبه را به تأخیر اندازد. ابلیس راضی شد. (۱)

هم خدا و هم شیطان وعده داده اند، ولی وعده ی الهی راست

ص: ۳۹۰

«وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۱) و وعده های شیطان جز دروغ و فریب چیز دیگری نیست. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» نشانه ی وعده های شیطان، دعوت به تنگ نظری و فساد است. در آیه ی دیگر می خوانیم: «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ»

(۲)

پیام ها:

۱ دلبستگی به آرزوها، افتادن در دام فریب شیطان است. «يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ» ۲ آنان که به دیگران حتی به کودکان وعده ی دروغ می دهند، کاری شیطانی می کنند. «وَمَا يَعِدُهُمْ...» ۳ دوزخ، برای گروهی جایگاه ابدی و خلود است. «مَا أَوْاهُمْ جَهَنَّمَ وَ...» ۴ تهدید به کیفر، یکی از شیوه های جلوگیری از فساد است. «مَا أَوْاهُمْ جَهَنَّمَ» ۵ از همه ی ناگواری های دنیا می توان گریخت، ولی از عذاب آخرت هرگز! «لَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا» ۶ در آخرت، برگشت امکان ندارد، پس تا از دنیا نرفته ایم از بدی ها برگردیم.

«لَا يَجِدُونَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (۱۲۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به زودی آنان را در باغهایی که از زیر (درختان) آنها جوی ها روان است وارد می کنیم. همیشه در آن جاودانند. وعده ی الهی حق است. و چه کسی در سخن از خداوند، راستگوتر است؟

ص: ۳۹۱

۱-۱. حج، ۴۷.

۲-۲. بقره، ۲۶۸.

۱ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۲ اگر همه ی اعمال صالح بود، کارساز خواهد گشت. کلمه «الصَّالِحَاتِ» با الف و لام نشانه همه کارهای نیک است.

۳ تشویق در کنار تهدید، از شیوه های تربیتی قرآن است. (آیه ی قبل تهدید بود، اینجا تشویق است). «مَرَأٍ وَأَهُمْ جَهَنَّمَ»، «سَنُدْخِلُهُمْ جَنَاتٍ» ۴ وعده ی الهی از ذات مقدس توانا و بی نیاز اوست. «سَنُدْخِلُهُمْ جَنَاتٍ» ولی وعده های دیگران یا از روی جهل و نیاز است، یا برخاسته از عجز و ناتوانی.

۵ لذت های دنیا، نگرانی از دست دادن دارد، امری نعمت های بهشت، جاودانه است. «خَالِدِينَ فِيهَا» ۶ با مقایسه ی وعده های دروغ شیطان و وعده های راست خدا، به وعده ی الهی دل ببندیم. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳]

اشاره

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۱۲۳)

(پاداش و عقاب و برتری) به آرزوهای شما و آرزوهای اهل کتاب نیست! هر که بدی کند بدان کیفر داده می شود و جز خداوند، برای خویش سرپرست و یآوری نیابد.

نکته ها:

مسلمانان به خاتمیت پیامبر اسلام و اینکه بهترین امتند افتخار می کردند. (۱) و اهل کتاب نیز به سابقه ی خود می بالیدند و می گفتند: جز ایام معدودی در آتش نخواهیم بود. (۲) این آیه در تصحیح پندار هر دو گروه، ملاک را «عمل» قرار داد.

در دو آیه قبل، امانی را از شیطان دانست، در این آیه آرزوهای باطل را رد می کند.

ص: ۳۹۲

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲- ۲. بقره، ۸۰.

تعبیر «يُجَزَّ بِهِ» شامل جزای دنیوی، یا اخروی یا هر دو می باشد. روایات، جزای خلافکاری مؤمن را گرفتاری ها و سختی های دنیا و برزخ معرفی کرده است. (۱)

□
برخی مسلمانان انتظار داشتند که پیامبر صلی الله علیه و آله در مشاجرات مسلمانان و اهل کتاب، از مسلمانان جانب‌داری کند، در حالی که اصل بر عدالت است، نه حمایت. (۲)

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که از جمله ی «مَنْ يَعْمَلْ شِئْءًا يُجَزَّ بِهِ» به وحشت افتاده بود، فرمود: امراض جسمی و گرفتاری ها، نوعی کیفر اعمال انسان است. (۳)

پیام ها:

۱ از خیال ها و آرزوهای بی اساس پرهیزید، که کارآیی ندارد. «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ» ۲ در هر گروه و قشری افراد پر توقع و امتیاز طلب پیدا می شود. «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ»، «أَهْلُ الْكِتَابِ» ۳ در گفتار و داوری منصفانه عمل کنید و اگر انتقاد می کنید از ضعف همه بگویید. «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ وَلَا أُمَّتِي أَهْلُ الْكِتَابِ» ۴ در انتقاد یا رفع عیب، از خودتان شروع کنید. جمله «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ» قبل از جمله «أُمَّتِي أَهْلُ الْكِتَابِ» است.

۵ قاطعیت بجا و ایستادگی در مقابل امتیازطلبی های پوچ، از بهترین شیوه های تربیت است. «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ» ۶ اسلام بر واقعیات استوار است، نه بر خیالات یا تمایلات افراد. «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ...» ۷ خداوند عادل است و پاداش و کیفرش بر اساس عمل است. «مَنْ يَعْمَلْ» ۸ در مکتب وحی، همه در برابر قانون برابرند. «مَنْ يَعْمَلْ» (سوء استفاده و امتیاز طلبی از نام و آرم ممنوع است) ۹ اصل، عمل است نه شعار، ضابطه است نه رابطه! «مَنْ يَعْمَلْ»

ص: ۳۹۳

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. مستدرک، ج ۲، ص ۶۰.

۱۰ در اجرای حدود نسبت به مجرم، وساطت و شفاعت ممنوع است. «لَا يَجِدُ»، «وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴]

اشاره

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا (۱۲۴)

و هر کس کارهای شایسته انجام دهد، چه مرد باشد و چه زن، در حالی که مؤمن باشد پس آنان به بهشت وارد می شوند و کمترین ستمی به آنان نمی شود.

نکته ها:

کلمه ی «نَقِيرًا» از نوک زدن گرفته شده و به گودی هسته ی خرما که گویا نوک خورده است، گفته می شود.

در آیه ی قبل «مَنْ يَعْمَلُ سُوءًا» بود، اینجا «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ»، یعنی کیفر و پاداش، هر دو بر پایه ی «عمل» است.

در این آیه بهشت، و در آیه ی ۹۷ سوره ی نحل، علاوه بر آن «حیات طیبه» بیان شده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱ عامل ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است، نه نژاد و ادعا و آرزو (که در آیه ی قبل مطرح بود). «لَيْسَ بِأُمَّتِيكُمْ»، «مَنْ يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ...» ۲ همه ی نژادها، رنگ ها، ملل و طبقات، در بهره گیری از لطف خدا یکسانند.

«مَنْ يَعْمَلُ»

۳ با انجام قسمتی از کارهای صالح، به بهشت امید داشته باشید. چون کمال بی نهایت است و قدرت کسب انسان محدود. «مَنْ الصَّالِحَاتِ» ۴ زن و مرد، در رسیدن به کمالات معنوی برابرند. «مَنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثَىٰ» بر خلاف

ص: ۳۹۴

اعتقادات گروهی از یهود و مسیحیان. (۱)

۵ ایمان، شرط قبولی اعمال است و خدمات انسان های بی ایمان، در همین دنیا جبران می شود و ارزش اخروی ندارد. (۲) «مَنْ يَعْمَلْ»، «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۶ جزای مؤمن نیکوکار بهشت است. «فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» ۷ کارهای نیک، گرچه اندک باشد ارزش دارد. «وَلَا يُظْلَمُونَ نَبِيراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵]

اشاره

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا (۱۲۵)

و دین و آیین چه کسی بهتر از آن کس است که خود را تسلیم خدا کرده، در حالی که نیکوکار است و از آیین ابراهیم حق گرا پیروی کرده است؟ و خداوند، ابراهیم را به دوستی خود برگزید.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، اصل را بر «عمل» دانست، نه انتساب به اسلام یا مسیحیت. این آیه برای جلوگیری از این است که پنداشته نشود همه ی ادیان و عقاید یکسانند.

مخفی نماند که تسلیم خدا بودن از رضا به قضای او بالاتر است. چون در رضا، انسان راضی خود را کسی می داند ولی در تسلیم، انسان برای خود ارزشی در برابر خدا قائل نیست. (۳)

«حَنِيفًا» یعنی کسی که از راه انحرافی به حق گرویده است، بر عکس «جنیف» که کسی را گویند که از حق به باطل گرویده است.

«خَلِيلًا» یا از ریشه ی «خلت» به معنای دوستی است، یا از «خلت» به معنای نیاز است، ولی معنای اول مناسب تر است.

طبق روایات، مقام خلیل الهی ابراهیم، به خاطر سجده های بسیار، اطعام

ص: ۳۹۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر اُطیب البیان.

مساکین، نماز شب، رد نکردن سائل و مهمان نوازی او بوده است. (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تابع آیین ابراهیم است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (۲) ابراهیم، «خلیل الله» است و محمد، «حبیب الله». (۳)

کسانی که وجهه ی خود را الهی کنند، برنده اند. چون «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۴) جز وجه الهی، همه چیز فانی است.

پیام ها:

۱ برترین آیین، پیروی از دین ابراهیم است. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا» ۲ تسلیم در برابر خداوند و احسان به مردم از اصول ادیان الهی است. «أَسْلَمَ»، «وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۳ مکتب، بر پایه ی ایمان و عمل، هر دو استوار است و هر کدام بدون دیگری ناقص است. «أَسْلَمَ»، «وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۴ بهترین الگوهای مردم کسانی هستند که خداوند آنان را برای خود برگزیده است. «وَاتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» ۵ هر کس از باطل روی گرداند خود را آماده مقام خلیل الهی می کند. «حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا (۱۲۶)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است تنها از آن خداوند است. و خداوند همواره بر هر چیز احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند بر همه ی مخلوقاتش احاطه ی کامل دارد. احاطه ی قهر و تسخیر،

ص: ۳۹۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. نحل، ۱۲۳.

۳-۳. درّ المثور، ج ۲ ص ۲۳۰.

۴-۴. قصص، ۸۸.

احاطه ی علم و تدبیر و احاطه ی خلق و تغییر.

پیام ها:

۱ چون همه چیز از آن اوست، پس باید تنها در مقابل اراده ی حکیمانه ی او تسلیم بود. (اشاره به آیه ی قبل) «مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»، «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ انتخاب ابراهیم به عنوان دوست (آیه قبل)، به خاطر نیاز خداوند نیست.

انسان های برگزیده نیز مملوک او هستند. «إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» ۳ مالکیت مطلقه، همراه با علم و احاطه ی کامل بر مملوک، مخصوص خداست.

«بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷]

اشاره

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَدَائِمِي النِّسَاءِ الْأَلَا تِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلنِّسَاءِ بِالْقِسْطِ وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا (۱۲۷)

و درباره ی (ارث) زنان از تو فتوی می خواهند، بگو: خدا درباره آنها به شما فتوی می دهد، و آیه های قرآن که بر شما تلاوت می شود، درباره ی زنان یتیم که حششان را نمی دهید و می خواهید به ازدواجشان در آورید و کودکانی که مستضعفند (به شما فتوی می دهد) که با یتیمان به انصاف رفتار کنید و هر کار نیکی انجام دهید، خدا از آن آگاه است.

پیام ها:

۱ حقوق زن، مورد بحث و گفتگوی مسلمانان صدر اسلام بوده است.

«يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ»

۲ دفاع از حقوق زنان، کودکان و یتیمان در کنار هم، نشانه ی ظلم به آنان در طول

تاریخ است. «النِّسَاءِ»، «يَتَامَى»، «الْوَالِدَانِ» ۳ حمایت از حقوق زنان، حکم خدشه ناپذیر خداوند است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۴ تشریح حکم از جانب خداوند است و بیان بر عهده ی پیامبر. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۵ سنت های جاهلی را باید با فتوای صریح شکست. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۶ به خاطر تفکرات جاهلی، زنان را از ارث محروم نکنید. «لَا تُوْتُونَهُنَّ مِمَّا كُتِبَ لَهُنَّ» ۷ خدا زنان را مالک دانسته و برایشان بهره ای از ارث قرار داده است. «كُتِبَ لَهُنَّ» ۸ بی میلی به ازدواج با دختران یتیم، هم ردیف محروم کردن آنان از ارث است.

همچنین تمایل به ازدواج با آنان به خاطر تصاحب ارثشان، نوعی ظلم به آنان است. «تَرْغَبُونَ» (هم به معنی مایل بودن است و هم به معنای مایل نبودن) ۹ حفظ حقوق یتیمان وظیفه همگان است. «وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى» ۱۰ باید جامعه اسلامی برای اجرای عدالت در میان یتیمان قیام کند. «تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ» ۱۱ برخورد عادلانه با یتیم، نمونه ی کار خیر است. «وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ» ۱۲ خدمت و حمایت از محرومان، فراموش نمی شود. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا» ۱۳ ایمان به علم الهی، بهترین تشویق برای انجام کار خیر است. «كَانَ بِهِ عَلِيمًا» ۱۴ علم خداوند به رخدادها، قبل از تحقق آن است. «تَفْعَلُوا»، «كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸]

اشاره

وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا نَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۲۸)

و اگر زنی از شوهرش بیم ناسازگاری یا اعراض داشته باشد بر آن دو باکی نیست که به گونه ای با یکدیگر صلح کنند (گرچه با چشم پوشی بعضی از حقوقش باشد) و صلح بهتر است، ولی بخل و تنگ نظری، در نفس ها حاضر شده (و مانع صلح) است، و اگر نیکی کنید و تقوا ورزید، پس بدانید که همانا خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

«نُشُوزًا» از ریشه ی «نشز» زمین بلند و معنای آن طغیان است. در آیه ی ۳۴ سخن از نشوز زن بود «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» و اینجا کلام از نشوز و سرکشی مرد است.

«الشُّحَّ» در زن، نپوشیدن لباس خوب و ترک آرایش است. و در مرد، نپرداختن مهریه و نفقه و نشان ندادن علاقه.

رافع بن خدیج دو همسر داشت، یکی پیر و دیگری جوان. همسر مسنّ را به خاطر اختلاف هایی طلاق داد و پیش از تمام شدن عده، به او گفت: اگر حاضر باشی به این شرط با تو آشتی می کنم که اگر همسر جوانم را مقدّم داشتی صبر کنی، و گر نه پس از تمام شدن مدّت عده، از هم جدا می شویم. زن، آشتی را پذیرفت.

سپس این آیه نازل شد.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمود: این آیه مربوط به کسی است که از همسرش لذّتی نمی برد و بنای طلاقش را دارد، زن می گوید: مرا طلاق نده، اگر خواستی همسر دیگری بگیر و مرا هم داشته باش. (۱)

پیام ها:

۱ علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. در مسائل خانوادگی قبل از آنکه کار به طلاق بکشد باید چارههایی اندیشید. «خَافَتْ» ۲ گذشت از حقّی برای رسیدن به مصلحت بالاتر و حفظ خانواده، مانعی ندارد و بهتر از پافشاری برای گرفتن حقّ است. «فَلَا جُنَاحَ» ۳ در مسائل خانواده، مرحله ی اوّل اصلاح خود زوجین، بدون دخالت دیگران است. اگر نشد، دیگران دخالت کنند. «أَنْ يُضِلَّ لِجَا بَيْنَهُمَا» ۴ بهره ی همسر از همسر، حقّی قابل گذشت است. حکمی نیست که قابل تغییر نباشد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُضِلَّ جَا»

ص: ۳۹۹

۵ حق خانواده بیش از حق شخصی زن یا مرد است. به خاطر حفظ خانواده، باید از حق شخصی گذشت. «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» ۶ صلح، همیشه با پرداخت مال نیست. گاهی گذشت از حق، زمینه ساز مصالحه و آشتی است. و بخل مانع آن است. «وَأَخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ» ۷ رمز تزلزل بسیاری از خانواده ها، تنگ نظری و بخل و حرصی است که انسان را احاطه کرده است. «وَأَخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ» ۸ گذشت مرد از تمایلات جنسی و رعایت عدالت میان دو همسر، از نمونه های تقوا و احسان است. «إِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا» ۹ نظام حقوقی اسلام با نظام اخلاقی آن آمیخته است. «يُصْلِحًا»، «تُحْسِنُوا» ۱۰ چه گذشتن از حق خود و چه نیکی به همسر، همه در محضر خداوند است.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

۱۱ مرد هوسباز بداند که اگر به خاطر کامیابی خود، همسر قبل را در فشار قرار دهد و او به ناچار مسئله ای را بپذیرد، خدا به عملکردش آگاه است. «كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹]

اشاره

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۲۹)

و هرگز نمی توانید (از نظر علاقه ی قلبی) میان همسران به عدالت رفتار کنید، هر چند کوشش فراوان کنید. پس تمایل خود را یکسره متوجه یک طرف نسازید تا دیگری را بلا تکلیف رها کنید. و اگر راه صلح و آشتی و تقوا پیش گیرید، به یقین خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

قانون آسمانی با فطرت تضاد ندارد. انسان به همسر جوان بیشتر از همسر سالخورده علاقه دارد. و لذا فرمان عدالت تنها نسبت به رفتار با آن دو است نه

علاقه ی قلبی. حالا که عدالت قلبی نمی شود عدالت در عمل بایستی باشد. (۱) در اسلام، تکلیف فوق توان نیست. انسان قدرت بر تعدیل محبت را ندارد ولی حد اقل عدالت در برخورد، را باید داشته باشد.

□
در روایات آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله حتی در ایام بیماری در آستانه ی رحلت، بستر خود را به عدالت به اتاق های همسران خود منتقل می کرد، و حضرت علی علیه السلام در روزی که متعلق به همسری بود، حتی در خانه همسر دیگر وضو نمی گرفت. (۲)

پیام ها:

۱ بلا تکلیف گذاشتن زن، حرام است. «فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ» ۲ با صلح و تقوا، هم ضعف های گذشته بخشوده می شود، هم غفلت های نا آگاهانه ی امروز. «وَإِنْ تُضِلُّوهَا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰]

اشاره

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كِلَا مِنْ سَعْتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا (۱۳۰)

و اگر آن دو از یکدیگر جدا شدند، خداوند هر یک را از کرم و وسعت خویش بی نیاز می کند. و خداوند همواره گشایش دهنده ی حکیم است.

پیام ها:

۱ در اسلام، برای خانواده بن بست نیست، (بر خلاف مسیحیت فعلی)، اگر عفو، صلح و اجرای حدود و هشدارها کارساز نبود، طلاق وجود دارد. «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا» ۲ با پیدایش گره در زندگی، نباید مأیوس شد. بلکه مسیر را باید عوض کرد.

«وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ...»

۳ گام اول، اصلاح و تقوا است. (آیه ی قبل)، گام آخر، جدایی و طلاق است.

«وَإِنْ يَتَفَرَّقَا»

ص: ۴۰۱

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۵۸؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۲.

۲- ۲. تفسیر نمونه و تبیان.

۴ طلاق و جدایی همه جا بد نیست، گاهی راهگشاست. زیرا چه بسا اختلافات خانوادگی به خودکشی و روابط نامشروع بیانجامد. طلاق، امید تشکیل زندگی مجدد را نوید می دهد. «يُغْنِي اللَّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ» ۵ خداوند، ضامن گره گشایی است. «يُغْنِي اللَّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ» ۶ راه توسعه ی زندگی برای هر کس به گونه ای است. گاهی با ازدواج «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ» (۱) گاهی با طلاق «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ» تا وظیفه چه باشد. نه از ازدواج باید ترسید، چون خدا وعده ی بی نیازی داده است؛ و نه از طلاق، چون خداوند آن جا هم وعده ی وسعت رزق داده است. «يُغْنِي اللَّهُ» ۷ روزی دست خداست. «وَإِسْعًا حَكِيمًا» ۸ تشریح طلاق یک تفضل الهی و بر اساس حکمت است. «وَإِسْعًا حَكِيمًا» ۹ بهره گیری از وسعت و قدرت، اگر همراه با حکمت باشد ارزش است و گر نه خطر است. «وَإِسْعًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲]

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا (۱۳۱) وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۱۳۲)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و همانا کسانی را که پیش از شما کتاب آسمانی داده شدند و نیز شما را به تقوای الهی سفارش کردیم و اگر کافر شوید، (چه باک که) آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و خداوند همواره بی نیاز و ستوده (شایسته ی ستایش) است.

ص: ۴۰۲

و برای خداست آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است و خداوند بس کارساز است.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده داد که در صورت جدایی زن و شوهر هر دو را از رحمت گسترده خود بی نیاز می کند.

تکرار جمله ی «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» در این آیات، برای دفع این توهم است که کسی نپندارد خداوند نمی تواند همسران طلاق داده شده را کفایت کند، یا اینکه سفارش به تقوا به سود خداست، یا اینکه خدا مجبور است شما را نگهدارد. چون آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و اگر بخواهد شما را می برد و دیگران را جایگزین شما می سازد.

علی علیه السلام درباره ی رابطه انسان با خدا می فرماید: «غنيا عن طاعتهم لا تضره معصيه من عصاء و لا تنفعه طاعه من اطاعه» (۱) نه گناه کسانی که گناه می کنند به او ضرر می رساند نه عبادت عبادت کنندگان برای او سودی دارد.

پیام ها:

۱ قدرت و مالکیت الهی، ضامن اجرای وعده های اوست. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ سفارش به پرهیزگاری سفارش همه ی انبیاست و تکرار این توصیه در همه ادیان، از اصول مهم تربیتی است. «وَصَيَّنَّا»، «مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۳ مشترک بودن دستورات الهی در همه ادیان، عمل به آنها را آسان می نماید.

«وَصَيَّنَّا»

«مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ از او که مالک آسمان ها و زمین است باید پروا داشت، نه دیگری. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۵ بی تقوایی زمینه ساز کفر است. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»

ص: ۴۰۳

۶ خداوند غنی است و با داشتن مالکیت آسمان ها و زمین، نیازی به عبادت و ایمان ما ندارد. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۷ کفر، مردم را از تحت قدرت خدا خارج نمی کند. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۸ چون خدا بی نیاز مطلق است پس باید ستایش شود. «غَنِيًّا حَمِيدًا» ۹ غنای او دائمی است. «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا» ۱۰ خداوند به ایمان و تقوای مردم نیازی ندارد. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»، «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا» ۱۱ به کسی توکل کنید که مالک آسمان ها و زمین است. «كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳]

اشاره

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ قَدِيرًا (۱۳۳)

(ای مردم!) اگر خدا بخواهد شما را از میان می برد و دیگران را می آورد و خداوند بر این کار تواناست.

نکته ها:

چون این آیه نازل شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست مبارک خود را بر پشت سلمان فارسی زد و فرمود: آن جمعیت که خدا می آورد، از قوم فارس هستند. (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله با این سخن خود، هم اسلام ایرانیان را پیشگویی کرد و هم خدمات آنان را به اسلام.

پیام ها:

۱ مهلت دادن خداوند به کافران از عجز او نیست بلکه از حکمت اوست. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ» ۲ امکانات و موقعیتی که دارید، همیشگی نیست، بلکه مربوط به اراده ی

ص: ۴۰۴

خداست. به خود مغرور نشوید. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبِكُمْ أَهْلِهَا النَّاسُ وَيَأْتِ الْآخِرِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴]

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (۱۳۴)

هر کس پاداش دنیا را بخواهد، پس (بداند که) پاداش دنیا و آخرت نزد خداست و خداوند همواره شنوای بیناست.

نکته ها:

انسان که می تواند از خداوند، دنیا و آخرت را بخواهد و از نعمت های هر دو سرا بهره مند شود، اگر تنها به دنیا اکتفاء کند و در کارهای نیک، در پی اهداف مادی باشد، به شدت در اشتباه است.

یکی از علل گرایش به کفر و بی تقوایی، گمان رسیدن به دنیاست که این آیه آن را رد می کند.

پیام ها:

۱ در انسان غریزه سودجویی است. قرآن از این غریزه در تربیت انسان ها استفاده می کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا» ۲ اسلام دین جامع و خواهان سعادت مردم در دنیا و آخرت و دستیابی به هر دو است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۳ دنیا و آخرت، همه به دست اوست، پس دید خود را گسترش دهیم و از مادیات و تنگ نظری برهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۴ اگر دنیا هم می خواهیم، از خدا بخواهیم، که همه چیز به دست اوست. «فَعِنْدَ اللَّهِ

ص: ۴۰۵

۵ مؤمنانی که از خداوند، هم دنیا و هم آخرت را طلب کنند برنده اند. (۱) «فَعِنْدَ اللَّهِ تَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۶ پاداش الهی بر اساس علم و آگاهی او به اعمال ما است. «فَعِنْدَ اللَّهِ تَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا» ۷ باید به حقیقت، مؤمن و مخلص بود نه به ظاهر، چرا که خداوند، شنوا و بیناست. «كَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلِذَاتِ اللَّهِ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَعَرَضُوا فَلِإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره بر پا دارنده ی عدالت باشید و برای خدا گواهی دهید، گرچه به ضرر خودتان یا والدین و بستگان باشد. اگر (یکی از طرفین دعوا) ثروتمند یا فقیر باشد، پس خداوند به آنان سزاوارتر است. پس پیرو هوای نفس نباشید تا بتوانید به عدالت رفتار کنید. (۲) و اگر زبان بیچانید (و به ناحق گواهی دهید) یا (از گواهی دادن به حق) اعراض کنید، پس (بدانید که) خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «تَلَوُّوا» از ریشه ی «لی» به معنای پیمانندن و تاب دادن است که مراد از آن در این آیه یا گرداندن زبان به ناحق و تحریف گواهی است و یا تاب دادن به اجرای

ص: ۴۰۶

۱- ۱). با توجه به آیه «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً» بقره، ۲۰۵.

۲- ۲). ممکن است معنی این جمله چنین باشد: از هوسها پیروی نکنید که در نتیجه از حق منحرف شوید و عدول کنید.

عدالت و ایجاد تأخیر در آن است.

تمام کلمات و جملات این آیه در راستای تشویق و تأکید بر عدالت است. قیام به عدالت و گواهی به عدالت و دوری از هر گونه فردگرایی، نژادگرایی و یا ضعیف گرایی، معیار حق و عدالت است، نه فقر و غنی، یا خویش و خویشاوند.

گواهی انسان چند حالت دارد:

گاهی علیه ثروتمندان به خاطر روحیه ی ضد استکباری.

گاهی به نفع ثروتمندان بخاطر طمع به مال و مقام او.

گاهی علیه فقیر به خاطر بی اعتنایی به او.

گاهی به نفع فقیر به خاطر دلسوزی برای او.

که این آیه همه ی این انگیزه ها را باطل و تنها قیام به عدل را حق می داند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن بر مؤمن هفت حق دارد که واجب ترین آنها گفتن حق است، گرچه به زیان خود و بستگانش تمام شود. (۱)

پیام ها:

۱ به پاداشتن عدالت هم واجب است، هم لازمه ی ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۲ قیام به عدالت، باید خوی و خصلت مؤمن گردد. کلمه «قَوَّامِينَ» یعنی بر پا کننده دائمی قسط و عدل.

۳ عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمان نیز باید مراعات شود. به اقتضای اطلاق «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۴ عدالت باید در تمام ابعاد زندگی باشد. در اقامه عدل نام مورد خاصیتی برده نشده است. «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۵ گواه شدن و گواهی دادن به حق، واجب است. «كُونُوا»، «شُهِدَاءَ لِلَّهِ» ۶ نباید هدف از گواهی دادن، دست یابی به اغراض دنیوی باشد. «شُهِدَاءَ لِلَّهِ» ۷ اقرار انسان علیه خودش معتبر است. «شُهِدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ»

ص: ۴۰۷

۸ ضوابط بر روابط مقدم است. «وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ» ۹ رعایت مصالح خود و بستگان و فقرا، باید تحت الشعاع حق و رضای خدا باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ...» ۱۰ سود و مصلحت واقعی فقرا و اغنیا از طریق شهادت به ناحق تأمین نخواهد شد. «إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا» ۱۱ همه در برابر قانون مساویند. «غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا» ۱۲ پیروی از هوای نفس مانع اجرای عدالت است و ملاحظه فامیل و فقر و غنا نشانه ی هوای پرستی است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا» ۱۳ ادای شهادت واجب است و کتمان و تحریف آن ممنوع. «إِنْ تَلَمَّسُوا أَوْ تَعْرِضُوا» ۱۴ هر نوع کارشکنی، تأخیر و جلوگیری از اجرای عدالت، حرام است. «إِنْ تَلَمَّسُوا» ۱۵ ضامن اجرای عدالت، ایمان به علم الهی است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خداوند و پیامبرش و کتابی که بر پیامبرش نازل کرده و کتابی که پیشتر فرستاده است، (به همه ی آنها) ایمان (واقعی) بیاورید. و هر کس به خدا و فرشتگان و کتب آسمانی و پیامبران و روز قیامت کفر ورزد پس همانا گمراه شده است، گمراهی دور و درازی.

نکته ها:

مراد آیه یا آن است که: ای مؤمنان! گامی فراتر نهدید و به درجات بالاتر دست یابید، یا آنکه بر ایمانتان برای همیشه استوار بمانید و اندکی از آن عدول نکنید.

ایمان دارای درجاتی است، چنان که در آیات دیگر نیز می فرماید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا»

ص: ۴۰۸

زَادَهُمْ هُدًى» (۱) کسانی که هدایت شدند خداوند ب هدایت آنان بیافزاید، «لِيُرَدُّوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ» (۲) تا ایمانی بر ایمان خویش بیافزایند.

پیام ها:

۱ مؤمن، باید تلاش کند تا خود را به مرتبه ی بالاتری از ایمان برساند. (۳) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا» ۲ ادیان آسمانی، هدف و حقیقت واحدی دارند، همچون کلاس های یک مدرسه که تحت نظارت یک مدیر است. «الْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَ الْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ» ۳ ایمان به همه ی پیامبران و کتاب های آسمانی، لازم است. «آمِنُوا» ، «وَمَنْ يَكْفُرْ» ، «فَقَدْ ضَلَّ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ إِذْ دَاوُاْ كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا (۱۳۷)

آنان که ایمان آوردند، سپس کافر شدند، بار دیگر ایمان آوردند و دوباره کفر ورزیدند، سپس بر کفر خود افزودند، قطعاً امیدی به آن نیست که خداوند آنان را ببخشد و به راه حق هدایتشان کند.

نکته ها:

در صدر اسلام گروهی از اهل کتاب در حضور مسلمانان اظهار ایمان می کردند و برای القای شبهه دوباره کافر می شدند و دلیل کفر خود را نادرستی اسلام قلمداد می کردند چنان که قوم یهود ابتدا به موسی ایمان آوردند، سپس گوساله پرست شدند، سپس توبه کرده و خداپرست گشتند، باز بر عیسی علیه السلام کفر ورزیدند و سپس با کفر خود به پیامبر اسلام، بر کفر خود افزودند.

ص: ۴۰۹

۱-۱. محمد، ۱۷.

۲-۲. فتح، ۴.

۳-۳. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱.

مشابه این آیه قبلاً نیز گذشت، که چنین کسانی توبه شان پذیرفته نیست و گمراهان واقعی می باشند. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ» (۱) هر روز به رنگی درآمدن، یا به خاطر عدم تحقیق در پذیرش دین است، یا از روی توطئه و نقشه برای متزلزل کردن عقیده ی مؤمنان. در آیه ی ۷۲ آل عمران نیز از این نقشه پرده برداشته که آنان، طرف صبح ایمان می آورند و آخر روز کافر می شوند تا مسلمانان را متزلزل کنند.

از مصادیق بارز این آیه، کسانی همچون «شَبَث بن ربعی» هستند که در تاریخ آورده اند: او در زمان پیامبر مسلمان شد، پس از پیامبر مرتد شد، سپس توبه کرد و یار حضرت علی گشت. اما بعد فرمانده خوارج شد و جنگ نهروان را به راه انداخت. باز توبه کرد و یار امام حسن و امام حسین علیهما السلام شد و از کسانی بود که به امام حسین علیه السلام نامه دعوت نوشت، اما در کوفه با مسلم بی وفایی کرد. در کربلا جزء لشکر یزید شد و به شکرانه قتل امام حسین علیه السلام مسجدی در کوفه ساخت. (۲)

پیام ها:

۱ خطر ارتداد و بازگشت از دین، هر مؤمنی را تهدید می کند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» ۲ بی ثباتی در عقیده، به گمراهی نهایی و عدم آمرزش الهی می انجامد. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»، «لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۸ تا ۱۳۹]

اشاره

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۳۸) الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلِيَّتُهُمْ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةُ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (۱۳۹)

منافقان را بشارت ده که برایشان عذابی دردناک است.

ص: ۴۱۰

۱-۱. آل عمران، ۹۰.

۲-۲. کتاب مسلم بن عقیل آیه الله کمره ای، ص ۱۷۸، قاموس الرجال تستری، معجم رجال الحدیث آیه الله خویی.

آنان که کافران را بجای مؤمنان، سرپرست و دوست خود می گیرند آیا عزّت را نزد آنان می جویند؟ همانا عزّت به تمامی از آن خداست.

نکته ها:

مضمون این آیه که انتقاد شدید از دوست و سرپرست گرفتن کفار است، در آیه ی ۲۸ آل عمران نیز بیان شده است.

در صدر اسلام، منافقان با یهود مدینه و مشرکان مکه رابطه داشتند تا اگر مسلمانان شکست خوردند، آنها ضرری نبینند و جایگاه خود را از دست ندهند.

عزّت تنها به دست خداست. چون سرچشمه ی عزّت یا علم است یا قدرت، و دیگران از علم و قدرت بی بهره اند. در مناجات شعبانیه می خوانیم: «الهی بیدک لا- بید غیرک زیادتی و نقصی» خداوندا! زیادی و یا کاستی من تنها در دست توست، نه در دست دیگری.

پیام ها:

۱ عزّت را در وابستگی به کفار جستن، خصلتی منافقانه است. «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ...» ۲ کفار، حق سرپرستی مؤمنان را ندارند و مؤمنان نیز نباید ننگ سلطه ی کفار را بپذیرند. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۳ در سیاست خارجی، به جای گسترش روابط با کشورهای کفر، در فکر برقراری روابط با کشورهای اسلامی باشیم. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

اشاره

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مَثَلْتُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا (۱۴۰)

همانا خداوند در قرآن (این حکم را) بر شما نازل کرده است که هر گاه شنیدید آیات خدا مورد کفر یا تمسخر قرار می گیرد با آنان، همنشینی نکنید تا به سخن دیگری مشغول شوند، و گر نه شما هم مانند آنان خواهید بود. همانا خداوند همه ی منافقان و کافران را در دوزخ جمع می کند.

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ی ۶۸ سوره ی انعام است که خطاب به رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر دیدی کسانی در آیات ما یاوه سرایی می کنند از آنان اعراض کن تا موضوع بحث آنان عوض شود. «وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ»

پیام ها:

۱ انسان، در برابر گفته های ناحق دیگران نباید بی تفاوت باشد. «إِذَا سَمِعْتُمْ»، «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۲ مجامله و سکوت در جلسه گناه، گناه است. «يُكْفَرُ بِهَا»، «فَلَا تَقْعُدُوا» ۳ یا محیط فاسد را عوض کنید، یا از آن محیط خارج شوید. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۴ تنها گناه نکردن و مستقیم بودن کافی نیست، باید بساط گناه را به هم زد و جلو انحراف دیگران را هم گرفت. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ» ۵ نباید به بهانه و عنوان آزادی بیان، سعه ی صدر، تسامح، خوش اخلاقی، مدارا، حیا، مردم داری، و امثال اینها، در مقابل تمسخر دین سکوت کرد.

«سَمِعْتُمْ»

«يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۶ تعصب و غیرت دینی و موضعگیری و برخورد شرط ایمان واقعی است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۷ تشویق و تقویت کفر و استهزای دین، به هر نحو که باشد هر چند به صورت سیاهی لشکر حرام است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۸ شرط مصاحبت با دیگران، آن است که ضرر فکری و مکتبی نداشته باشد.

«سَمِعْتُمْ»

«يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۹ هم رابطه و هم قطع رابطه، هر کدام بجای خود لازم است، هم جاذبه و هم دافعه. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۱۰ کسی که راضی به گناه دیگران باشد، شریک گناه است. «إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ» ۱۱ سکوت در برابر یاوه گویی های کفار، نوعی نفاق است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ» ۱۲ همنشینی های آخرت، جزای همنشینی های دنیوی است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱]

اشاره

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فِتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (۱۴۱)

(منافقان) کسانی اند که پیوسته (از سر بدخواهی) مراقب شما هستند تا اگر از سوی خدا برای شما پیروزی باشد، گویند: آیا ما با شما نبودیم؟ (پس باید در افتخارات و غنائم شریک شویم) اگر برای کفار بهره ای (از پیروزی) بود، (به کفار) گویند: آیا ما مشوق شما (برای جنگ با مسلمانان) و بازدارنده شما از گزند آنان و عدم تسلیم در برابر) مؤمنان نبودیم؟ پس خداوند روز قیامت، میان شما داوری خواهد کرد. و خداوند هرگز راهی برای سلطه ی کفار بر مسلمانان قرار نداده است.

ص: ۴۱۳

قرآن، از پیروزی مسلمانان با کلمه ی «فَتَحَّحْ» و پیروزی کفار با واژه ی «نَصَبِيبٌ» تعبیر کرده است، تا بفهماند رونق کفر، زودگذر است و فرجام نیک و پیروزی واقعی، با حق است.

«نَشْتَحُوذُ» از ریشه ی «حُوذُ» به معنای عقبِ ران گرفته شده است. زیرا شتربان برای سوق و حرکت دادن شتر، به آن قسمت ضربه می زند و در اینجا مراد، تشویق کفار به جنگ علیه مسلمانان است.

فقها در مسائل مختلف فقهی، برای اثبات عدم تسلط کفار بر مؤمنان، به جمله ی «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ» استناد می کنند. البته رفت و آمد و کسب اطلاع و آموزش دیدن و تبادل فرهنگی و اقتصادی، اگر سبب سلطه کفار و ذلت مؤمنان نباشد مانعی ندارد. چون در روایات می خوانیم: آموزش ببینید، گرچه به قیمت مسافرت به کشور چین باشد. و یا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کافر اسیری، ده مسلمان را آموزش دهد او را آزاد می کنم. و در زمان معصومین علیهم السلام معاملات میان مسلمانان و دیگران انجام می شده است.

پیام ها:

۱ منافقان فرصت طلبند و از هر پیشامدی به سود خود بهره می گیرند. «يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ...» ۲ منافقان جاسوسان کفار، و مشوق آنان برای جنگ با مسلمانانند. «نَشْتَحُوذُ» ۳ روز قیامت، با داوری به حق خدا، همه ی نیرنگ ها و نفاق ها آشکار می شود.

«فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۴ مؤمنان، حق پذیرفتن سلطه ی کافران را ندارند، و سلطه پذیری نشانه نداشتن ایمان واقعی است. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» ۵ باید کاری کرد که کفار از سلطه بر مؤمنان برای همیشه مأیوس باشند. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ...»

۶ هر طرح، عهد نامه، رفت و آمد و قراردادی که راه نفوذ کفار بر مسلمانان را باز کند حرام است. پس مسلمانان باید در تمام جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی از استقلال کامل برخوردار باشند. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲]

اشاره

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۴۲)

همانا منافقان با خدا مکر و حيله می کنند در حالی که خداوند (به کیفر عملشان) با آنان مکر می کند. و هر گاه به نماز برخیزند با کسالت برخیزند، آن هم برای خودنمایی به مردم و خدا را جز اندکی یاد نمی کنند.

نکته ها:

منافق، کسی است که در ظاهر احکام دینی را به جای می آورد، امّا انگیزه های او الهی نیست. نماز می خواند، امّا از روی ریاکاری، کسالت و غفلت. او گمان می کند با این روش خدا را فریب می دهد، در حالی که نمی داند خودش را فریب داده و خداوند به درون او آگاه است و جزای فریبکاری او را می دهد.

امام رضا علیه السلام می فرماید: چون خداوند، جزای خدعه آنان را می دهد، به این کیفر الهی، خدعه گفته می شود. (۱)

نماز مطلوب، عاشقانه، خالصانه و دائمی است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آنان که نماز را به آخر وقت می اندازند و فشرده می خوانند، نماز منافقان را انجام می دهند. (۲)

قرآن نسبت به مؤمنان جمله ی «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» به کار می برد ولی درباره ی منافقین جمله ی «قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ» و تفاوت میان «أَقَامُوا» و «قَامُوا» تفاوت میان برپاداشتن و به پا خواستن است.

ص: ۴۱۵

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). درّ المنثور، ج ۲، ص ۲۳۷.

پیام ها:

۱ فریبکاری، بی نشاطی در نماز، ریاکاری و غفلت از یاد خدا، از نشانه های نفاق است. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ»، «يُرَاؤُونَ»، «لَا يَذْكُرُونَ» ۲ منافقان بدانند که با خدا طرفند. «وَهُوَ خَادِعُهُمْ» ۳ کیفر خدا متناسب با عمل است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ» ۴ نماز منافقان نه روحیه دارد، نه انگیزه، نه مقدار. «كُسَالَى»، «يُرَاؤُونَ»، «قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳]

اشاره

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوَاءٍ وَلَا إِلَى هُوَاءٍ وَمَنْ يَضِلَّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۱۴۳)

(منافقان) بین کفر و ایمان سرگشته اند، نه با این گروه اند و نه با آن گروه و خداوند هر که را گمراه کند، برای او راه نجاتی نخواهی یافت.

نکته ها:

«تذبذب» حرکت چیزی است که در هوا آویخته باشد و هیچ جایگاه و پایگاه محکم و استواری در روی زمین نداشته باشد.

پیام ها:

۱ منافقان، استقلال فکر و عقیده ندارند به هر حرکتی می چرخند، به دیگران وابسته و بی هدف سرگردانند. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۲ منافق، آرامش ندارد. چون پیوسته باید موضع جدید، تصمیم فوری و عجولانه بگیرد. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۳ در مواضع اعتقادی و بینش فکری، قاطعیت لازم است. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۴ منافق، مورد قهر خداوند است. «مَنْ يَضِلَّ اللَّهُ» ۵ نفاق، درد بی درمان است. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا (۱۴۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! کافران را به جای مؤمنان دوست و سرپرست خود نگیرید، آیا می خواهید برای خداوند دلیل و حجت آشکار علیه خودتان قرار دهید؟

نکته ها:

مؤمنان حق پذیرفتن ولایت کفار را ندارند، ولی منافقان با کافران رابطه ی تنگاتنگ دارند. قرآن، کفار را شیطان های منافقان «خَلُّوا إِلَيَّ شَيْطَانِيهِمْ» (۱) و برادران منافقان معرفی می کند «الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) تعبیرات قرآن در آیات ۱۳۹ و ۱۴۱ مبین کیفیت رابطه ی آنان با کفار بود.

پیام ها:

۱ پذیرش ولایت کفار با ایمان سازگار نیست. یک دل، دو دوستی بر نمی دارد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا...

۲ تولی و تبری، دوستی با مؤمنان و دوری از کافران، لازمه ی ایمان است.

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

۳ از هر نوع اختلاط، رفاقت و قراردادی که نتیجه اش به زیان مسلمانان باشد، باید پرهیز کرد. «لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۴ در سیاست خارجی، روابط سیاسی و اقتصادی، گزینش ها و عزل و نصب ها، هر اقدامی که به سلطه ی کفار بر مسلمانان انجامد حرام و محکوم است.

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ

۵ مسلمان ذلت پذیر، در برابر خداوند پاسخی ندارد. «أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ...»

ص: ۴۱۷

اشاره

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا (۱۴۵)

قطعا منافقان، در پست ترین عمق آتشند و هرگز برای آنان هیچ یابری نمی یابی.

نکته ها:

«الدَّرَكِ»، عمیق ترین نقطه ی دریاست. به مطلبی هم که عمق آن فهمیده شود، می گویند: درک شد. به پله هایی که رو به پایین می رود «درک»، و به پله هایی که رو به بالا می رود «درجه» می گویند. همان گونه که بهشت، درجات دارد، دوزخ هم درجات دارد.

پیام ها:

۱ جایگاه منافقان در دوزخ از کفار بدتر است. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ» ۲ دوزخ، مراتب و درجاتی دارد. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ» ۳ در قیامت، راهی برای نجات منافقان نیست. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا» ۴ شفاعت، شامل حال منافقان نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۴۶)

مگر آنان که توبه کرده و (گذشته ی خود را) اصلاح نموده و به (دامن لطف) خدا پناه برده و برای خدا از روی اخلاص به دین گرویده اند، پس اینان در زمره ی مؤمنان هستند و بزودی خداوند به مؤمنان، پاداشی بزرگ خواهد داد.

پیام ها:

۱ راه توبه، برای همه حتی منافقان باز است و آنان را از «درک اسفل» به بهشت اعلا می رساند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲ انسان آزاد است و می تواند آگاهانه تغییر جهت دهد. «تَابُوا» ۳ همراه با شدیدترین تهدیدها، به مردم امید هم بدهید. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»، «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» ۴ توبه تنها یک اظهار پشیمانی نیست، بلکه بازسازی همه جانبه است. «أَصْلَحُوا»، «اعْتَصَمُوا»، «أَخْلَصُوا» ۵ توبه ی هر گناهی، به شکلی است. توبه ی نفاق، اصلاح به جای تخریب، اعتصام به خداوند به جای وابستگی به این و آن، و اخلاص به جای ناخالصی است. «أَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا» ۶ التقاط در عقاید و اندیشه، ممنوع است. «أَخْلَصُوا وَدِينَهُمْ لِلَّهِ» ۷ منافقان تَوَاب، در جدا شدن از هم فکرا نشان احساس غربت نکنند. چون دوستان بهتری می یابند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ مؤمنان، از توبه کنندگان واقعی استقبال کنند و آنان را از خود بدانند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷]

اشاره

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (۱۴۷)

اگر شکر گزارید و ایمان آورید، خداوند می خواهد با عذاب شما چه کند؟ در حالی که خداوند همواره حق شناس دانا است.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، بر پایه ی عدالت اوست، نه انتقام و قدرت نمایی. عامل عذاب، خود انسان هاینند. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ» ۲ شناخت نعمت های او و شکر آنها، زمینه ی قبول دعوت و ایمان است.

«شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۳ ایمان به خداوند، بارزترین جلوه شکرگزاری است. «إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

ص: ۴۱۹

۴ شکر، هم مایه ی نجات از قهر، هم سبب دریافت لطف بیشتر است. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ»، «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» ۵ اگر شما شکر کنید، خداوند هم نسبت به شما شاکر است. «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» ۶ خداوند، با آنکه بی نیاز است، ولی از بنده ی کوچکش تشکر می کند. چرا ما شکر او را به جا نیاوریم؟! «إِنْ شَكَرْتُمْ»، «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» «جُزْءٌ ۶»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸]

اشاره

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا (۱۴۸)

خداوند، آشکار کردن گفتار بد را دوست نمی دارد، مگر از کسی که به او ستم شده باشد و خداوند، شنوای داناست.

نکته ها:

این آیه به مظلوم، اجازه دادخواهی و فریاد می دهد، نظیر آیه ی ۴۱ سوره شوری که می فرماید: «وَلَمَنِ اتُّصِرَ بِعَدُوِّهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ» و هر کس پس از ستم دیدن، یاری جوید و انتقام گیرد، راه نکوهشی بر او نیست.

افشای زشتی ها را بارها قرآن منع کرده و از گناهان کبیره شمرده و وعده عذاب داده است. از جمله آیه ۱۹ سوره نور که علاقه به افشای زشتی های مؤمنان را گناه می داند: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» در تعبیر «مَنْ ظَلِمَ» چند احتمال است:

۱ به معنای مَنْ ظَلِمَ باشد، یعنی فریاد کسی که مورد ظلم قرار گرفته، جایز است.

۲ به معنای «مَنْ ظَلِمَ»، یعنی فریاد به نفع مظلوم، هر چند خودش مظلوم نباشد.

۳ به معنای «علی من ظلم»، یعنی فریاد اعتراض آمیز به مظلومی که ساکت نشسته و ذلت می پذیرد. البته احتمال اول، نزدیک ترین وجوه است.

ص: ۴۲۰

آنچه حرام است، افشای عیوب مردم در برابر دیگران است، نه بازگویی عیوب افراد به خود آنان. چون پیامبر خدا فرموده است: مؤمن، آینه‌ی مؤمن است. (۱)

امام صادق علیه السلام درباره‌ی این آیه فرمودند: کسی که افرادی را مهمان کند، ولی از آنان به صورت ناشایست پذیرایی کند، از کسانی است که ستم کرده و بر مهمان باکی نیست که درباره او چیزی بگویند. (۲)

پیام ها:

۱ قانون کلی و اصلی، حرمت افشاگری و بیان عیوب مردم است، مگر در موارد خاص. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ» ۲ افشای عیوب مردم، به هر نحو باشد حرام است. (با شعر، طنز، تصریح، تلویح، حکایت، شکایت و...) «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ» ۳ نشانه‌ی جامعه اسلامی آن است که مظلوم بتواند با آزادی کامل، علیه ظالم فریاد بزند. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۴ غیبت مظلوم از ظالم جایز است. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۵ اسلام، حامی ستمدیدگان است. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۶ سوء استفاده از قانون ممنوع است. ستمگران بدانند که حرمت غیبت، راه ستمگری را برایشان نمی‌گشاید. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۷ تنها مظلوم، اجازه‌ی غیبت از ظالم را دارد، آن هم در مورد ظلم او، نه عیوب دیگرش. (۳) «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۸ ظالم، در جامعه‌ی اسلامی احترام ندارد، باید محکوم و به مردم معرفی شود.

«لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ»

«إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۹ در تراحم ارزش‌های انسانی، باید اهم و مهم رعایت شود. ارزش دفاع از مظلوم، بیش از ارزش حیا و سکوت است. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ»، «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»

ص: ۴۲۱

۱- ۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۳.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۸۹.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۱۰ در موارد جواز افشای عیوب، از مرز حق تجاوز نکنید، چون خداوند شنوا و داناست. «سَمِيعًا عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹]

اشاره

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا (۱۴۹)

اگر کار نیکی را آشکارا یا پنهان انجام دهید، یا از لغزش و بدی دیگران در گذرید، بدانید که قطعاً خداوند بخشاینده تواناست.

نکته ها:

هر جا که مظلوم در موضع قدرت قرار گرفت و عفوِ ظالم اثر تربیتی دارد، باید عفو کرد و هر جا که سکوت، موجب ذلت مظلوم و تقویت ظلم است باید فریاد زد.

انتقام و قصاص، «حق» است و عفو و گذشت، «فضل». به فرموده ی حضرت علی علیه السلام، بخشودن دشمن، سپاس چیره شدن بر اوست. «اذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکراً للقدرة علیه» (۱)

پیام ها:

۱ باید نسبت به خوبی ها مشوق بود و نسبت به بدی ها، بخشاینده. «إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا»، «أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» ۲ گاهی ظلم ستیزی و فریاد، ارزش است و گاهی عفو و بخشش. «تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» ۳ عفو از موضع قدرت، ارزشمند است. «عَفُوًّا قَدِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (۱۵۰) أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۱۵۱)

ص: ۴۲۲

قطعاً کسانی که به خداوند و پیامبرانش کفر می‌ورزند و می‌خواهند میان خدا و پیامبرانش جدایی بیفکنند و می‌گویند: به بعضی ایمان می‌آوریم و به بعضی کافر می‌شویم، و می‌خواهند در این میانه راهی در پیش گیرند، (که مطابق هوس باشد، نه عقل و استدلال)

به حقیقت کافر همین هایند و ما برای کافران عذاب خوارکننده آماده ساخته ایم.

نکته ها:

آیه ۱۵۰ به منزله ی مبتدا و آیه ی ۱۵۱ به منزله ی خبر آن است.

یهودیان و مسیحیان، به خاطر هوس ها و تعصبات جاهلانه و تنگ نظری های بی دلیل، برخی انبیا را قبول داشتند و به برخی کافر بودند.

پیام ها:

۱ نبوت، یک جریان و سنت دائمی الهی و همچون زنجیر بهم پیوسته است. پس باید به همه ی این جریان اعتقاد داشت. (۱) «يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» ۲ خدا و رسول، جبهه ی واحدند و جدایی در کار نیست. «يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» ۳ کفر به خدا و رسولان، یا ایمان به خدا و کفر به همه ی پیامبران، یا ایمان به خدا و کفر نسبت به بعضی انبیا، ممنوع است. راه حق، ایمان به خدا و همه ی پیامبران است. «يَكْفُرُونَ»، «يُفَرِّقُوا»، «يَقُولُونَ»، «هُمْ الْكَافِرُونَ حَقًّا» ۴ همه ادیان آسمانی باید به رسمیت شناخته شوند. (البته در مرز تاریخی خود) «يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ» ۵ پذیرش قوانین مخالف اسلام، نوعی تبعیض در دین و ممنوع است. «نُؤْمِنُ»

ص: ۴۲۳

۱-۱) نسبت به «امامت» نیز عقیده به همه ی امامان لازم است. پذیرش بعضی و انکار بعضی یا توقف، به منزله ی کفر به همه ائمه است.

بِبَغْضٍ وَ نَكَفْرٍ بِبَغْضٍ»

۶ التقاط و راه جدیدی در برابر راه انبیا گشودن، کفر است. «يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» ۷ جهنم، هم اکنون نیز موجود و آفریده شده است. «أَعْتَدْنَا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۵۲)

و کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده و میان هیچ یک از آنان جدایی نیفکنده اند، اینانند که بزودی پاداششان را به آنان خواهد داد و خداوند، همواره بخشاینده و مهربان است.

پیام ها:

۱ باید به خداوند و تمام پیامبرانش ایمان داشت. با اینکه درجات انبیا و شعاع مأموریت آنها متفاوت است، ولی ایمان به همه ی آنها ضروری است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ» ۲ با اینکه هستی ما و توفیقات ما و تمام امکانات و ابزارهای ما از اوست، ولی باز هم به ما پاداش می دهد. «أُجُورَهُمْ» ۳ خداوند در پاداش خود، کوتاهی ها و تقصیرات ما را به حساب نمی آورد.

يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳]

اشاره

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تَنْزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا (۱۵۳)

ص: ۴۲۴

اهل کتاب از تو می خواهند که کتاب و نوشته ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی گمان از موسی بزرگ تر از آن را خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه های روشن برای آنان آمد، گوساله پرستی را پیش گرفتند، پس (بعد از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

نکته ها:

خواستگی یهود از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن بود که قرآن هم مانند تورات یک جا نازل شود و این بهانه ای بیش نبود. خداوند در پاسخ آنان می فرماید: حتی اگر قرآن را یک جا در نامه ای قابل لمس فرود آوریم، کافران آن را جادو می پندارند، «وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قَوْطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۱) بهانه های کفار، برای ایمان نیاوردن، شبیه به هم است. مشرکان نیز همین تقاضا را از رسول خدا داشتند و می گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ» (۲)

پیام ها:

۱ اعمال و افکار و اخلاق ناپسند نیاکان، برای آیندگان، سوء سابقه می شود. «فَقَدْ سَأَلُوا...» ۲ بنی اسرائیل در پی حق نبودند. و گر نه پس از آن همه معجزات، چرا گوساله پرست شدند؟ «اتَّخِذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۳ از ایمان نیاوردن کفار، نگران و ناراحت نباشید، چون در برابر همه انبیا افراد لجوج بوده اند. «سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ» ۴ خداوند با چشم دیده نمی شود و درخواست دیدن او بدین صورت ظلم و ستمگری است. «أَرَأَى اللَّهُ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ» ۵ انکار حق و انحراف فکری، قهر خداوند را در همین دنیا به دنبال دارد.

ص: ۴۲۵

۱-۱. انعام، ۷.

۲-۲. اسراء، ۹۳.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۶ رحمت الهی حتی گناه گوساله پرستی را هم می بخشاید. «فَعَفَوْنَا» ۷ انبیا مورد حمایت پروردگارند. «وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴]

اشاره

وَ رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۱۵۴)

ما کوه طور را به خاطر پیمان گرفتن از آنان (بنی اسرائیل) بالای سرشان قرار دادیم و به ایشان گفتیم: سجده کنان از آن در وارد شوید و به آنان گفتیم: در روز شنبه (به احکام خدا) تعدی نکنید و از آنان پیمانی محکم گرفتیم.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره ی بقره آیات ۶۳ و ۹۳ و نیز اعراف آیه ی ۱۷۱ آمده است.

منظور از پیمان خدا با بنی اسرائیل، همان است که در آیات ۴۰ و ۸۴ سوره ی بقره و ۱۲ مائده آمده است.

مکان های مقدّس، آداب ویژه ای دارد: «ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا» نسبت به کوه طور، در قرآن آمده است: «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» (۱) در مورد خانه های پیامبر: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» (۲) در باره ی مساجد: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۳) در باره ی مسجد الحرام: «فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۴) در باره ی کعبه: «طَهِّرَا بَيْتِيَ» (۵) و آداب دیگری که نسبت به مساجد در کتب فقهی و منابع حدیثی آمده است.

ص: ۴۲۶

۱-۱. طه، ۱۲.

۲-۲. احزاب، ۵۳.

۳-۳. اعراف، ۳۱.

۴-۴. توبه، ۲۸.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

پیام ها:

۱ در تربیت گاهی لازم است از اهرم ترس و ارعاب استفاده شود. «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ» ۲ اشتغال به کار هنگام تعطیلی و عبادت، نوعی تعدی از مرز است. «لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵]

اشاره

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵۵)

و به خاطر پیمان شکنی، و کفر آنان به آیات خدا و کشتن پیامبران به ناحق، و گفتن این سخن که بر دل‌های ما پرده افتاده است (آنان را عقوبت کردیم) بلکه خداوند بر دل‌های آنان به خاطر کفرشان مهر زد و جز اندکی، ایمان نمی‌آورند.

نکته ها:

بنی اسرائیل زمان پیامبر صلی الله علیه و آله انبیا را نکشته بودند، ولی پدران و اجداد آنان مرتکب چنین جنایتی شده بودند. اما بدان جهت که فرزندان به کار اجداد خود راضی بودند، جنایات به آنان نیز نسبت داده شده است. (۱)

پیام ها:

۱ پیمان شکنی، گناهی در ردیف کفر، بلکه زمینه ساز آن است. «نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ» ۲ ناسپاسی نعمت تا جایی است که آزاد شدگان به دست انبیا، قاتل انبیا می‌شوند. «قَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ» ۳ انسان با کفر و لجاجت، زمینه‌ی سقوط خود را فراهم می‌کند. «طَبَعَ»، «بِكُفْرِهِمْ»

ص: ۴۲۷

۴ ایمان آوردن افراد اندک در برابر کفر اکثر مردم، دلیل بر آن است که انسان، قدرت انتخاب و تصمیم دارد. پس دوستان، محیط و نظام فاسد، نباید اراده ی انسان را در راه حقّ عوض کنند. «فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶]

اشاره

وَ بَكَفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيْمًا (۱۵۶)

و به خاطر کفرشان و سخنانشان که تهمت بزرگی به مریم زدند و گناه عظیمی مرتکب شدند، (قهر ما آنان را فراگرفت).

نکته ها:

تهمت به حضرت مریم، در آیه ی ۲۷ سوره ی مریم نیز مطرح شده است.

نسبت زنا به حضرت مریم، در واقع نسبت زنازادگی به حضرت عیسی و ناشایستگی او برای هدایت و رهبری هم بود و همین تهمت، دلیل کفرشان به عیسی علیه السلام بود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: تو مثل عیسی علیه السلام هستی. گروهی نسبت ناروا به مادر عیسی دادند. گروهی هم او را خدا پنداشتند. (۱)

شاید از آن جهت به تهمت، بهتان گفته می شود که افراد پاکدامن، با شنیدن آن نسبت ها، بهتشان می زند.

بهتان عظیم، عذاب عظیم دارد. در سوره ی نور، آیه ۲۳ آمده است: آنان که به زنان پاکدامن نسبت ناروا می دهند، عذاب عظیم دارند.

پیام ها:

۱ بهتان، در ردیف کفر قرار دارد. «بِكَفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ»، «بُهْتَانًا» ۲ در جامعه ی فاسد، گاهی به پاک ترین افراد، زشت ترین نسبت ها را می دهند.

«قَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا»

ص: ۴۲۸

اشاره

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا ابْتِغَاءَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (۱۵۷) بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۵۸)

و(عذاب و لعنت ما آنان را فرا گرفت، به خاطر)سخنی که(مغروانه)می گفتند:«ما عیسی بن مریم، فرستاده ی خدا را کشتیم»در حالی که آنان عیسی را نه کشتند و نه به دار آویختند، بلکه کار بر آنان مشتبه شد(و کسی شبیه به او را کشتند)و کسانی که درباره ی عیسی اختلاف کردند خود در شک بودند و جز پیروی از گمان، هیچ یک به گفته ی خود علم نداشتند و به یقین او را نکشته اند.

بلکه خداوند او را به سوی خود بالا برد و خداوند عزیز و حکیم است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در پیرامون جمله ی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ» فرمودند:

غیبت حضرت قائم علیه السلام نیز همین طور است، همانا امت آن را به خاطر طولانی شدن انکار می کنند، برخی می گویند: قائم متولد نشده است، برخی می گویند:

متولد شده و مرده است، و برخی دیگر می گویند: یازدهمین ما عقیم بوده و... (۱)

عوامل و نشانه های مشتبه شدن امر و به دار آویختن شخصی دیگر به جای حضرت عیسی به این صورت بود:

۱ مأموران دستگیر کننده، رومی و غریب بودند و عیسی علیه السلام را نمی شناختند. (۲)

۲ اقدام برای دستگیری عیسی، شبانه بود.

ص: ۴۲۹

۱- ۱). الغیبه طوسی، ص ۱۷۰.

۲- ۲). احتمالاً کسی که بنای خیانت داشت و با گرفتن پول، عیسی را به مخالفان معرفی کرد، خود به شکل حضرت تبدیل شد و گرفتار گشت. تفسیر فرقان.

۳ شخص دستگیر شده، از خداوند شکایت کرد. که این شکایت با مقام نبوت سازگار نیست.

۴ همه انجیل های مسیحیان که فدا شدن عیسی و به دار آویختن او را با آب و تاب نقل کرده اند، سالها پس از عیسی نوشته شده و امکان خطا در آنها بسیار است.

۵ گروه هایی از مسیحیان مسأله صلیب را قبول ندارند و در اناجیل هم تناقضاتی است که موضوع را مبهم می کند.

پیام ها:

۱ گاهی سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به پیامبر کشی افتخار می کند. «إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ» ۲ در برابر ادعاهای باطل، صراحت لازم است. «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ» ۳ حضرت عیسی هم تولدش، هم رفتنش از این جهان بطور غیر طبیعی بود.

عروج کرد تا ذخیره ای برای آینده باشد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۴ معراج، برای غیر از پیامبر اسلام هم بوده است. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۵ عیسی، مهمان خداست. «رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۶ در آسمان ها امکان زیستن انسان وجود دارد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ» ۷ اراده ی الهی همه ی توطئه ها را خنثی می کند. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹]

اشاره

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا (۱۵۹)

و هیچ کس از اهل کتاب نیست مگر آنکه پیش از مرگش به او (مسیح) ایمان می آورد و او روز قیامت، بر آنان گواه خواهد بود.

نکته ها:

شاید معنا این باشد: قبل از مرگ مسیح علیه السلام، تمام اهل کتاب به او ایمان می آورند.

چون طبق روایات شیعه و سنی، عیسی علیه السلام در آخرالزمان از آسمان فرود آمده و پشت سر امام زمان علیه السلام نماز می خواند و مدت ها زیسته، سپس از دنیا می رود. آن روز، مسیحیان به او ایمان صحیح می آورند، نه ایمانی که او را پسر خدا بدانند. (۱)

پیام ها:

۱ همه ی کافران و منحرفان، در آستانه ی مرگ که پرده ها کنار می رود، به هوش می آیند و ایمان می آورند، ولی سودی ندارد. «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ...» ۲ مرگ، یک سنت قطعی برای همه است. حتی برای عیسی که قرنها در بهترین شرایط مهمان خدا و فرشتگان بوده است. (۲) «قَبْلَ مَوْتِهِ» ۳ انبیا، گواهان و شاهدان بر انسان هایند. «يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰]

اشاره

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِضَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا (۱۶۰)

و به خاطر ستمی که یهودیان روا داشتند و به خاطر آن که بسیاری از مردم را از راه خدا باز می داشتند، ما چیزهای پاک و دلپسندی را که قبلاً برایشان حلال بود، بر آنان حرام کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از طیباتی که بر یهود حرام شد، همان باشد که در آیه ی ۱۴۶ انعام آمده است «وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ» این تحریم در تورات کنونی نیز وجود دارد. (۳)

حالات و اعمال فرد و جامعه، در برخورداری از نعمت های الهی یا زوال آنها نقش اصلی دارد. در سوره ی فجر آیه ۱۷ می خوانیم که گاهی دلیل محرومیت،

ص: ۴۳۱

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. اگر مراد از «قبل موته» مرگ حضرت عیسی باشد.

۳- ۳. تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

بی توجهی به یتیمان است. «كَلَّا- يَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» و در آیه ی ۹۶ سوره اعراف می خوانیم: اگر اهل قریه ها ایمان و تقوا داشته باشند از برکات آسمان بهره مند می شوند. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ» چنان که در حدیث می خوانیم: کسانی که محصولات کشاورزی آنان نامرغوب می شود، به خاطر ظلمی است که از آنان سرزده است. (۱)

پیام ها:

۱ ظلم، زمینه ی محرومیت از نعمت هاست. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۲ گاهی محرومیت های اقتصادی و تنگناهای مادی نشانه ی قهر و کیفر الهی است. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۳ حرام ها همیشه به خاطر رعایت مسائل بهداشتی نیست. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۴ گرچه مجازات اصلی در قیامت است، ولی کیفرهای دنیوی حالت هشدار دارد و برای خلاف کاران، کیفر و برای صالحان آزمایش است. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۵ بستن راه خدا به هر طریق (تحریف، کتمان، بدعت، فساد، انحراف و...) عامل محرومیت از نعمت هاست. «وَبَصَدَّهُمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱]

اشاره

وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ وَ أَكَلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۶۱)

و به خاطر ربا گرفتن، که از آن نهی شده بودند و خوردن مال مردم به ناحق (طبیات را بر آنان حرام کردیم) و برای کافران از ایشان عذاب دردناکی فراهم ساخته ایم.

نکته ها:

حکم تحریم ربا در تورات، سفر تثئیه، فصل ۲۳، جملات ۱۹ و ۲۰ آمده است. (۲)

ص: ۴۳۲

۱- ۱. مستدرک، ج ۱۳، ص ۴۷۳.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۱ رباخواری گرچه به ظاهر منبع درآمد و عامل کامیابی است، ولی در واقع زمینه‌ی محرومیت و عذاب است. «حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ»، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا»، «عَذَاباً أَلِيماً» ۲ همه‌ی ادیان آسمانی، نسبت به روابط مالی انسان‌ها و چگونگی دخل و خرج، سخن و حساسیت دارند. «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكَلِهِمْ»، «بِالْبَاطِلِ» ۳ تا ظلم و ربا و حرام خواری، انسان را در مدار کفر قرار نداده، راه بازگشت آسان است. و گر نه این گونه گناهان زمینه‌ی کفر و عذاب است. «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا»، «أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲]

اشاره

لَكِنَّ الرِّاسِيَّ حُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَ مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۶۲)

ولی راسخان در علم از یهود و مؤمنان، به آنچه بر تو و آنچه پیش از تو نازل شده است ایمان دارند. و به ویژه برپا دارندگان نماز، و اداکنندگان زکات، و ایمان آوردندگان به خدا و قیامتند. بزودی آنان را پاداش بزرگی خواهیم داد.

نکته ها:

از اینکه بارها در قرآن جمله‌ی «وَ مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» آمده و یک بار هم عبارت «B مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است، خاتمیت دین اسلام را می‌توان فهمید.

در حدیث آمده است: آنکه زکات نمی‌پردازد، نمازش قبول نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز نماز گزارانی را که اهل پرداخت زکات نبودند، از مسجد بیرون می‌کرد. و به فرموده‌ی قرآن، نماز گزار واقعی بخیل نیست. «إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا، إِلَّا الْمُصَلِّينَ» (۱)

ص: ۴۳۳

۱ در انتقاد باید انصاف داشت. در این آیه مؤمنانِ یهود از ظالمان و حرام خواران استثنا شده اند. «لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ» ، «مِنْهُمْ» ۲ دانشی ارزشمند است که ریشه و رسوخ در جان داشته باشد. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۳ هدف و باورهای مشترک مهم است، نه نژاد و قبیله و زبان. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ» ۴ ایمان به همه ی اصول در همه ی ادیان الهی لازم است. «بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۵ با آنکه نماز و زکات، در همه ی ادیان بوده اند، ولی به خاطر اهمیت جداگانه ذکر شده اند. «بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ...» ۶ نماز از زکات جدا نیست و اهل نماز باید اهل انفاق های مالی هم باشند.

«الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۷ نماز جایگاه مخصوص دارد. (همه ی جملات آیه با واو و نون آمده «الرَّاسِخُونَ» ، «الْمُؤْمِنُونَ» ، «الْمُؤْتُونَ» ، ولی درباره نماز به جای «مقیمون» کلمه ی «الْمُقِيمِينَ» بکار رفته که در زبان عربی، نشانه ی برجستگی آن است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳]

اشاره

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ عِيسَى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هَارُونَ وَ سُلَيْمَانَ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۱۶۳)

(ای پیامبر!) ما به تو وحی کردیم، آن گونه که به نوح و پیامبران پس از او وحی کردیم. و (همچنین) به ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، اسباط (فرزندان یعقوب)، عیسی، ایوب، یونس، هارون و سلیمان وحی کردیم و به داود، «زبور» دادیم.

در تمام قرآن نام ۲۵ نفر از پیامبران آمده است. نام یازده تن از آنان در این آیه ذکر شده و نام بقیه آنان عبارت است از:

آدم، ادريس، هود، صالح، لوط، يوسف، شعيب، ذی الکفل، موسی، الیاس، یسع، زکریا، یحیی و عَزیر.

در حدیث آمده است: آنچه بر انبیای پیشین وحی شده بود، بر پیامبر اسلام وحی شده است. (۱)

«الْأَسْبَابُ» جمع «سبب» به معنای نوه، عنوان فرزندان از یعقوب است که به پیامبری رسیدند.

«زَبُوراً» در لغت به معنای کتاب است، ولی در اصطلاح به کتاب حضرت داود گفته می شود. «مزامیر داود» از کتب عهد قدیم (تورات) است و ۱۵۰ فصل دارد که هر کدام یک «مزمور» است.

پیام ها:

۱ وحی و نبوت، یک جریان و سنت خلل ناپذیر در تاریخ انسان است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ نُوحٍ وَ...» ۲ بیان نمونه های تاریخی از یک موضوع (مثل وحی بر پیامبران پیشین)، از شیوه های اثبات مدعاست و آگاهی از آنها زمینه ی پذیرش. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ نُوحٍ...» ۳ هدف، شیوه و کلیات محتوای ادیان الهی، یکی است. زیرا سرچشمه ی همه آنها خداوند است. «إِنَّا أَوْحَيْنَا...» ۴ با آنکه در تاریخ، بارها وحی الهی نازل شده است، چرا اهل کتاب، نبوت پیامبر را نمی پذیرند و میان او و دیگر انبیا فرق گذاشته، توقعات اضافی

ص: ۴۳۵

دارند؟ «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴]

اشاره

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (۱۶۴)

و به پیامبرانی که پیش از این داستان آنان را برایت باز گفته ایم و پیامبرانی که ماجرای آنان را برای تو نگفته ایم نیز وحی کردیم و خداوند با موسی سخن گفت، سخن گفتنی ویژه.

نکته ها:

در میان سوره های قرآن، سوره های هود و شعرا، در بیان قصص انبیا، جامعیت بیشتری دارند.

همه ی پیامبران طرف سخن خدایند، ولی در این میان تنها حضرت موسی علیه السلام «کلیم الله» شده است. شاید برای آنکه حضرت موسی در مبارزه با فرعون و تحمل لجاجت و سرسختی بنی اسرائیل، لازم بود بیشتر و پی در پی با خداوند مرتبط باشد و پیام بگیرد، از این رو کلیم الله شد.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ انبیا، چنان مفید و درس آموز است که خداوند هم به آن پرداخته است. «رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ» ۲ تعداد انبیا بیش از آن است که در قرآن آمده است. «وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ» ۳ نه عمر انسان برای شنیدن همه ی تاریخ کافی است و نه نیازی به شنیدن همه ی تاریخ است. باید به مقدار عبرت شنید. «رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ» ۴ گاهی نقل یک حادثه، بارها در قرآن تکرار می شود و از برخی حوادث، اصلاً ذکری به میان نمی آید، این نشان می دهد که قرآن، کتاب هدایت و تربیت است، نه داستان سرایی. «لَمْ نَقْصُصْهُمْ»

ص: ۴۳۶

اشاره

رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۶۵)

پیامبرانی (را فرستادیم) که بشارت دهنده و بیم دهنده بودند، تا پس از پیامبران، برای مردم بر خداوند حجّتی نباشد و خداوند همواره شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

این آیه، کلیات دعوت انبیا و شیوه ی کار و هدف از بعثت آنان را بیان می کند.

عقل همچون وحی، حجّت الهی است، ولی چون مدار ادراکاتش محدود است، به تنهایی کافی نیست و حجّت تمام نیست. لذا انبیا از دانستنی های غیبی و ملکوتی و اخروی که دست عقل از آن کوتاه است خیر می دهند.

قرآن در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا» (۱) اگر ما پیش از فرستادن رسولان، عذابشان کنیم، می گویند: چرا برای ما رسولی بیانگر و هشدار دهنده نفرستادی؟

پیام ها:

۱ شیوه تبلیغ انبیا بر دو محور بیم و امید استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۲ فلسفه ی بعثت پیامبران، اتمام حجّت خدا بر مردم است، تا نگویند: رهبر و راهنما نداشتیم و نمی دانستیم. «لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ» ۳ انبیا از نظر صفات شخصی و جسمی، و سوابق زندگی و موقعیت اجتماعی، سیاسی و خانوادگی، و نیز از جهت داشتن معجزه، بیان صریح و برخوردار بودن از امدادهای غیبی، باید در مرحله ای باشند که کسی نتواند در هیچ زمینه بهانه ای بر آنان بگیرد. «لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ» ۴ چون خداوند عزیز و حکیم است، هیچ کس حجّتی بر او ندارد. «عَزِيزًا حَكِيمًا»

ص: ۴۳۷

اشاره

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً (۱۶۶)

(گرچه کفار، بهانه می گیرند) ولی خداوند، به آنچه بر تو نازل کرده گواهی می دهد، که به علم خود بر تو نازل کرد و فرشتگان نیز (بر حقانیت تو) شهادت می دهند و گواهی خداوند (برای تو) کافی است.

نکته ها:

این که معارف والای قرآن از زبان شخص درس ناخوانده ای، در منطقه ی جهل و شرک و دشمنی بیان شده، و مردم تحوّل یافتند و از تفرقه به وحدت، از بخل به ایثار، از شرک به توحید، از جهل به علم، و از سقوط به عروج معنوی و تشکیل «امت اسلامی» رسیدند، گواهی خداوند بر لطفی است که به پیامبر و دین او دارد.

پیام ها:

۱ در برابر تضعیف های ناحق، باید تقویت های بجا صورت گیرد. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۲ انبیا هم در مسیر دعوت، نیاز به پشتیبانی خدا دارند. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۳ بهترین تکیه گاه و نقطه ی امید هر مبلغ دین، باید خدا باشد. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۴ سرچشمه ی وحی علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ» از این رو با پیشرفت علوم، هر روز از معارف قرآن پرده ای برداشته می شود.

۵ اگر در گوشه ای از زمین، گنهکاران لجوج بهانه می گیرند، ولی همه ی فرشتگان هستی، به نفع تو گواهی می دهند. «وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيداً (۱۶۷) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً (۱۶۸) إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۶۹)

قطعاً کسانی که کافر شدند و (با القای شبهه و تهمت و تحقیر) مردم را از راه خدا باز داشتند، به تحقیق گمراه شدند، گمراهی دور (از نجات).

همانا کسانی که کافر شدند و ستم کردند، خداوند بر آن نیست که آنان را بیامرزد و به راهی هدایتشان کند.

مگر به راه جهنم، که برای همیشه در آن ماندگارند و این (عذاب و کیفر) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

مراد از «ضَلَالًا بَعِيدًا» گمراهی مضاعف کافران است. کفر، یک گمراهی است و مانع شدن از ایمان دیگران، گمراهی دگر. کفر یک انحراف است و خود را بر حق دانستن، انحرافی بالا-تر. کفر، ظلم به خویش است و مانع راه دیگران شدن، ظلم به تاریخ و نسل بشر.

شاید مراد از «ظلم» در آیه ی ۱۶۸، همان مانع شدن از هدایت دیگران باشد. زیرا چه ظلمی بالا-تر از ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی؟ سخت ترین عذاب ها و بدترین تعبیرات، برای کافرانی بیان شده که با انواع تبلیغات، تهمت ها و تهدیدات، مانع رسیدن پیام حق به گوش حق جویانند. (عدم مغفرت، عدم هدایت، دوزخی شدن و جهنم ابدی)

پیام ها:

۱ باز دارندگان مردم از هدایت، خود در گمراهی سختی هستند. «ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا» ۲ کفر و ظلم، در کنار همنند و نتیجه ی آنها، محرومیت از آموزش و هدایت الهی است. «كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا»، «لَا لِيَهْدِيَهُمْ»

۳ کيفر کافرانِ ظالم که مانع هدايت مردمند، دوزخ ابدی است. «جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۷۰)

ای مردم! همانا پیامبر از سوی پروردگارتان همراه با حق (قرآن) برای شما آمده است. پس ایمان بیاورید که برای شما بهتر است و اگر (ناسپاسی کرده و) کفر ورزید پس (بدانید که) آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

اهل کتاب و حتی مشرکان در انتظار ظهور پیامبری بودند و زمینه ی ذهنی داشتند، لذا در این آیه بجای «رسولا» می فرماید: «الرَّسُولُ» یعنی همان پیامبری که انتظارش را می کشید، اکنون آمده است، پس به او ایمان بیاورید.

پیام ها:

۱ دعوت اسلام، جهانی است و اختصاص به قوم عرب ندارد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ عامل گسترش دعوت انبیا، حَقَانِيت آن است. «بِالْحَقِّ» ۳ ایمان به نفع خود مردم است و نباید با ایمان خود، بر خداوند مَنّت گذارند.

بلکه خداوند مَنّت نهاده که ما را هدايت کرده است. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ» ۴ نه کفر مردم به خدا زیان می رساند و نه ایمانشان به او نفعی دارد. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ» وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» ۵ بعثت انبیا و محتوای دعوت آنان، بر اساس علم و حکمت الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

ص: ۴۴۰

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ إِنَّتْهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا (۱۷۱)

ای اهل کتاب! در دین خود غلو نکنید و جز حق، به خداوند نسبتی ندهید. همانا مسیح، عیسی پسر مریم، فرستاده ی خداوند و کلمه ی اوست که به مریم القا نمود و روحی است از جانب او. پس به خداوند و پیامبرانش ایمان آورید، و به تثلیث قائل نشوید. (از این حرف) دست بردارید که به نفع شماست. جز این نیست که الله خدایی است یکتا، و از اینکه فرزندی داشته باشد منزّه است.

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و خداوند برای تدبیر و سرپرستی هستی کافی است.

نکته ها:

«کلمه الله» به انبیا و اولیا گفته می شود، چون همانطور که کلمه، بیانگر مطالبی است که در ذهن گوینده است، پیامبران و اولیا بیانگر کمالات پروردگارند. چنان که در حدیث آمده است: «نحن کلمات الله التامات» ما کلمات کامل الهی هستیم. (۱)

شاید هم مراد از کلمه، همان جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» باشد که قول خداوند است و مانند هر سخن دیگر، محصول آن کلمه است. (۲) چنان که در جای دیگر، خداوند آفرینش عیسی علیه السلام را به آفرینش آدم علیه السلام تشبیه نموده و می فرماید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۳)

ص: ۴۴۱

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر المیزان و فی ظلال القرآن.

۳-۳. آل عمران، ۵۹.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «رُوحٌ مِنْهُ» سؤال شد، حضرت پاسخ دادند: مقصود روح خداست که خداوند آن را در آدم و عیسی علیهما السلام قرار داد. (۱)

مسیحیان عقیده به تثلیث دارند و الله را خدای پدر، مسیح را خدای پسر و جبرئیل را واسطه ی این دو خدا می دانند، که نوعی کفر است. قرآن هم می فرماید:

«لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ» (۲) آنان که خدا را یکی از خدایان سه گانه می دانند، کافرند. البته گروهی از آنان نیز حضرت مریم را به جای جبرئیل، یکی از خدایان سه گانه می دانند که قرآن در این باره می فرماید: «يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أُنْتِ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۳) ای عیسی! آیا تو به مردم گفته ای که مرا و مادرم را دو خدا قرار دهی؟ در روایات، به غلو کنندگان نفرین شده و آنان از بدترین اقسام کفار و مشرکان به شمار آمده اند. (۴)

اگر نداشتن پدر، دلیل بر الوهیت باشد، حضرت آدم باید به طریق اولی الوهیت داشته باشد، چون نه پدر داشت و نه مادر.

پیام ها:

۱ غلو نشانه ی تعصب نابجا است و در همه ی ادیان ممنوع می باشد. یهود، «عزیر» را فرزند خدا می دانستند و مسیحیان «عیسی» را. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۲ یکی از آفات ادیان آسمانی، غلو درباره رهبران دینی است. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۳ میانه روی و اعتدال در همه جا لازم است و عشق به اولیای خدا نباید سر از غلو در آورد. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۴ غلو کردن درباره ی انسان ها، گرچه پیامبر باشند، توهین به خداوند و نسبت ناروا دادن به اوست. «لَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

ص: ۴۴۲

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۱۳۳.

۲-۲. مائده، ۷۳.

۳-۳. مائده، ۱۱۵.

۴-۴. میزان الحکمه.

۵ در قرآن و انجیل، حضرت عیسی پیامبر خدا معرفی شده است، نه خدا یا فرزند خدا. (۱) «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ» ۶ آفرینش غیر طبیعی عیسی، آیه و نشانه‌ی خداست، آن گونه که کلمه، تابلو و نشانه‌ی معناست. «كَلِمَتُهُ اَلْقَاهَا» ۷ عیسی جزیی از خدا نیست، بلکه پرتوی از قدرت حیات بخش الهی است.

«رُوْحٍ مِنْهُ»

۸ قرآن، بیانگر عقیده‌ی صحیح و نافی عقاید باطل است. «لَا تَعْلَمُوْا»، «لَا تَقُوْلُوْا ثَلَاثَةً...» ۹ خداوند جسم نیست تا فرزند داشته باشد. «سُبْحٰنَهُ اَنْ يُّكُوْنَ لَهُ وَلَدٌ» (تعبیراتی چون «ثار الله»، «ید الله»، «کلمه الله» که در متون دینی آمده، تعبیرات مجازی است) ۱۰ خدایی که آسمان‌ها ملک اوست، چه نیازی به فرزند و شریک دارد؟ «سُبْحٰنَهُ اَنْ يُّكُوْنَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ» ۱۱ هر چیزی از خداست، پس باید بنده‌ی او بود و تنها به او توکل کرد. «لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِی الْاَرْضِ وَ كَفٰی بِاللّٰهِ وَكِیْلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲]

اشاره

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ اَنْ يُّكُوْنَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنِ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرْهُمْ اِلَيْهِ جَمِیْعًا (۱۷۲)

و هرگز مسیح از اینکه بنده خدا باشد استنکاف ندارد و فرشتگان مقرب نیز (سرپیچی ندارند) و هر کس از بندگی خداوند سرپیچی کند و تکبر ورزد، پس (بداند که) بزودی همه را به نزد خود محشور می کند.

ص: ۴۴۳

۱- ۱). در قرآن ۱۷ بار، عیسی به مریم نسبت داده شده تا فرزند خدا بودن را نفی کند. در اناجیل هم از او به عنوان فرستاده‌ی خدا یاد شده است، نه خدا. در اناجیل، حضرت عیسی علیه السلام ۸۰ بار خود را بنده و رسول خدا معرفی کرده است. تفسیر فرقان.

امام رضا علیه السلام به جاثلیق رهبر مسیحیان آن زمان فرمود: همه چیز عیسی خوب بود، جز آنکه اهل عبادت نبود. جاثلیق ناراحت شد و گفت: او بیشترین عبادت را انجام می داد. حضرت پرسید: چه کسی را می پرستید؟ جاثلیق خاموش شد، چون فهمید که هدف امام آن است که بفهماند «عابد» نمی تواند «معبود» باشد.

مردم نسبت به عبادت خداوند سه حالت دارند: گروهی مستکبر، گروهی تسلیم و گروهی طالب. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «کفی بی عزا ان اکون لک عبدا و کفی بی فخر ان تکون لی ربا» برایم همین افتخار بس که بنده ی تو باشم. (۱)

پیام ها:

۱ در امور دینی، کاسه ی داغ تر از آتش نباشید. عیسی خود را بنده ی خدا می داند، چرا شما او را فرزند خدا می شناسید؟! «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ» ۲ مسیح، نه تنها عبادت می کند، بلکه «عبد» و یکپارچه بنده اوست. «عَبْدًا لِلَّهِ» ۳ فرشتگان مقرب (از جمله روح القدس هم) بندگی خدا می کنند، چرا روح القدس را یکی از سه خدا می دانید؟ «وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ» ۴ سرچشمه ی ترک عبادت، تکبر است و اگر روح استکباری شد، همه نوع خطر را در پی دارد. «وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ...» ۵ باز گشت همه به سوی خداست، پس از قیامت بترسیم و تکبر نکنیم.

«فَسَيُخْشَرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيَعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۱۷۳)

ص: ۴۴۴

پس آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند پاداش آنان را کامل می دهد و از فضل خویش به ایشان افزون تر می بخشد و اما آنان که سرپیچی کردند و تکبر ورزیدند، خداوند آنان را به عذابی دردناک کیفرشان می دهد و در برابر(قهر)خدا برای خود دوست و یآوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اهل کتاب، یا پیامبر خود را برتر می دانستند و درباره ی او غلو می کردند و یا خود را برتر می دانستند و می گفتند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) و یا دیگران را تحقیر می کردند. «قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ...» (۲) در حالی که در قیامت هیچکدام از اینها کارساز نیست و ایمان و عمل لازم است.

پیام ها:

۱ راه نجات، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ» ۲ ایمان مقدم بر عمل است و اعمال بدون ایمان، مانند اسکناس بی پشتوانه است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ» ۳ اگر می خواهید اخلاق الهی داشته باشید، اجرت کارگر را کامل پردازید و چیزی هم اضافه دهید. «فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» ۴ بدون ایمان و عمل، انتظار هیچ شفاعتی از مسیح و دیگران نداشته باشید.

«لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا (۱۷۴)

ای مردم! از سوی پروردگارتان برای شما برهان و حجتی آمده است و نوری روشنگر (همچون قرآن) را به سوی شما فرود آوردیم.

ص: ۴۴۵

۱- ۱. مائده، ۱۸.

۲- ۲. بقره، ۱۱.

نکته ها:

طبق روایات، مراد از «بُرْهَانٌ» شخص پیامبر و مراد از «نُوراً مُبِيناً»، قرآن است. و به راستی که پیامبر، برهان دین است، چرا که کسی درس ناخوانده، چنین معارف و کتابی را آورده که هر چه زمان می گذرد و علوم رشد می کند، حَقَّانیت دین و عمق تعالیمش روشن تر می شود.

پیام ها:

۱ اسلام با همه ی مردم و همه ی نسل ها و عصرها سخن می گوید و پیامش جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ فرستادن نور و برهان، از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبُّكُمْ» ۳ قرآن کتاب استدلال، هدایت و نور است. «نُوراً مُبِيناً»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا (۱۷۵)

پس کسانی که به خداوند ایمان آورده و به او توسل جستند، به زودی آنان را در رحمت و فضل خویش وارد می کند و آنان را به سوی خود در راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

ممکن است مراد از اعتصام به خداوند در این آیه، اعتصام به اولیا و رهبران الهی باشد که مانع تفرق و تشتت می گردند. در زیارت جامعه می خوانیم: «من اعتصم بکم فقد اعتصم بالله».

در دو آیه ی قبل، ایمان و عمل صالح وسیله ی دریافت لطف الهی عنوان شد و در این آیه ایمان و اعتصام به خداوند. این نشانه ی آن است که راه اعتصام به خدا و پیوستن به او، عمل صالح است.

ص: ۴۴۶

۱ پاداش های الهی، فضل و رحمت اوست، نه استحقاق ما. (۱) «فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ» ۲ گرچه خدا هر که را بخواهد هدایت می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۲) ولی زمینه و وسیله هدایت را خودمان با ایمان و اعتصام باید فراهم سازیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ» ۳ نیاز به هدایت الهی، حتی پس از ایمان و اعتصام هم باقی است و یک لحظه از هدایت او بی نیاز نیستیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ» ۴ راه مستقیم، راهی است که انسان را به خدا برساند. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶]

اشاره

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَمَدٌ وَ لَهُ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا ابْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَ نِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۷۶)

(ای پیامبر!) از تو فتوا می خواهند، بگو: خداوند درباره ی (ارث) کلاله (برادر و خواهر پدري یا پدر و مادري) به شما چنین فتوا می دهد که: اگر مردی بمیرد و فرزندی (یا پدر و مادری) نداشته باشد ولی خواهری داشته باشد، نصف آنچه به جا گذاشته از آن خواهر است و او نیز از خواهرش اگر فرزندی نداشته باشد همه اموال را ارث می برد و اگر دو خواهر باشند، دو سوم دارایی به جامانده را ارث می برند (هر کدام یک سوم) و اگر چند برادر و خواهر باشند مرد برابر سهم دو زن ارث می برد. خداوند احکام را برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید و خداوند به هر چیز دانا است.

ص: ۴۴۷

۱- ۱). و همین که این رحمت و فضل خود را در آیات دیگر اجر و پاداش کار ما دانسته، خود لطفی دیگر است و گر نه مزد چند دقیقه کار ناقص، این همه بهشت و قصر و رحمت نیست.

۲- ۲). ابراهیم، ۴.

در آیه ۱۲ همین سوره آمده بود که خواهر و برادر از یکدیگر یک ششم ارث می برند و اینجا می فرماید: نصف. این به خاطر آن است که در آنجا مراد، خواهر و برادر مادری بود و در اینجا پدری، یا پدر و مادری. (۱)

ارث بردن خواهر و برادر از میت، وقتی است که او فرزند یا پدر و مادر نداشته باشد. و اگر نه نوبت به خواهر و برادر نمی رسد. سوره ی نساء با مسائل خانواده آغاز شد و با مسائل خانواده به پایان رسید.

پیام ها:

۱ وظیفه ی مردم، برای یادگیری مسائل و احکام دینی، رجوع به رهبران دینی است. «يَسْتَفْتُونَكَ» ۲ دین برای دنیای مردم برنامه دارد. موضوع ارث از یک جهت موضوعی اقتصادی و از جهتی موضوعی خانوادگی است و دین به لحاظ هر دو جهت، برای آن احکامی مقرر داشته است. «قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ» ۳ رعایت اولویت ها در تقسیم ارث، بیانگر اولویت ها در رسیدگی به اعضای فامیل است. پدر و مادر و فرزندان در یک ردیف اند، اما خواهران و برادران در مرحله ی بعدی. «لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتُ» ۴ دو برابر بودن سهم ارث مرد نسبت به زن، بر پایه علم الهی است، نه شرایط خاص اجتماعی زمان پیامبر که زنان ضعیف شمرده می شدند. «وَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» پایان نساء

ص: ۴۴۸

جلد سوم

اشاره

ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و اهل بيته المعصومين» همین که دروس سطح و مقداری از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذراندم به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستانم هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلاء تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا حال بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید و من از همان روزهای اول بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و الان حدود هفده سال است که هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن در تلویزیون برنامه دارم. البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عمومی در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی برداشتم. الان حدود هشت سال است که هر هفته یک روز در رادیو و در ماه رمضان هر روز بحث تفسیر

تحت عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد.

بارها پیشنهاد شده آنچه را که در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر کنم. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیت الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کرد. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمدیان و حجه الاسلام محدثی قرار دادم. بعد از تدوین آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری (که نیمی از هفته را از نظرتز به تهران می آمدند) در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم قرآن کریم تا شانزدهم (که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است) حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام شیخ محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱ این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲ از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله آمده استفاده شده است.

۳ بیشتر پیام ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و گاهی هم نکاتی که یاد شده از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن را مرحمت فرماید و به ما نیز توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت کرده و قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل و تواشیح اکتفاء نکنند و مسأله‌ی اصلی را تدبر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس قرآن را در متن و مقصد اعلی قرار دهند و در هر منطقه‌ای در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسه تفسیر قرآن برپا شود.

از همه کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده‌اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی ۳/۸/۷۴/۲۹ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۱۰

سیمای سوره مائده

این سوره یکصد و بیست آیه دارد و چند ماه پیش از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده و هیچ یک از آیات آن نسخ نگشته است.

این سوره به خاطر دعای حضرت عیسی علیه السلام برای نزول مائده ی آسمانی که در آیه ی ۱۱۴ آمده، «مائده» نامیده شده است. البته به «عهد» و «عقود» نیز نام گذاری شده و در مجموع آیات این سوره نسبت به یک پیمان شکنی مهم هشدار می دهد.

بیشترین خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ در این سوره است. مثلاً در سوره بقره یازده مرتبه، ولی در این سوره شانزده مرتبه آمده است.

این سوره شامل مسائلی از قبیل: ولایت و رهبری، ردّ عقیده تثلیث، وفای به عهد و پیمان ها، گواهی دادن به عدل، تحریم قتل، احکام خوردنی ها، احکام وضو، غسل و تیمم، سفارش به عدالت اجتماعی و احکام وصیت، قصاص، سرقت، زنا و... می باشد.

چون از آخرین سوره هایی است که نازل شده، با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» در آغاز سوره، سفارش به انجام همه ی تعهدات و پیمان ها دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره المائده (۵): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (۱)

۱/۵

ای کسانی که ایمان آورده اید! به عقد و پیمان‌ها (ی خود، با خدا و مردم) وفا کنید. (خوردن گوشت) چهارپایان برای شما حلال گشته، مگر آنها که (حکم حرمتش) بر شما خوانده خواهد شد، و در حال احرام شکار را حلال نشمرید، همانا خداوند به هر چه خواهد (و مصلحت بداند) حکم می کند.

نکته ها:

کلمه ی «بَهِيمَةُ» در اینجا به معنای چهارپا و اعم از «الْأَنْعَامِ» است، «الْأَنْعَامِ» را به گاو و شتر و گوسفند می گویند و «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ» که سه بار در قرآن آمده به معنای حلال بودن گوشت این چهارپایان است. (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ»، جنین حیوان ذبح شده است که تزکیه ی مادرش، تزکیه ی او نیز به شمار می رود. (۲) مرحوم فیض در تفسیر صافی می فرماید: ممکن است این روایت بیان مصداق پنهان آن باشد و یا اینکه از شکم مادر به آنها «بهمه» گفته می شود، بنا بر این منافاتی با تعمیم ندارد. (۳)

ص: ۱۶

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۲۳۴.

۳-۳. قاموس القرآن.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا- دین لمن لا- عهد له» (۱)، کسی که وفا ندارد، دین ندارد. آری، اگر به پیمان ها عمل نشود، اساس جامعه و اعتماد عمومی بهم می ریزد و هرج و مرج پیش می آید.

قرآن، وفای به پیمان حتی با مشرکان را لازم می داند، «فَأْتَمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ» (۲) و طبق حدیثی از امام صادق علیه السلام وفا به پیمان فاجران هم لازم است. (۳)

بر اساس روایتی دیگر، اگر یک مسلمان حتی با اشاره، به دشمن کافر امان داد، بر دیگر مسلمانان رعایت این پیمان اشاره ای، الزامی است. (۴)

کتاب آسمانی، عهد خداوند هستند و باید به آنها وفادار بود، عهد قدیم (تورات)، عهد جدید (انجیل) و عهد اخیر (قرآن). در حدیث می خوانیم: «القرآن عهد الله» (۵)

پیام ها:

۱ مسلمانان باید به همه ی پیمان ها، (با هر کس و هر گروه)، پایبند باشند، چه قراردادهای لفظی، چه کتبی و چه عملی؛ پیمان های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و یا خانوادگی؛ با قوی یا ضعیف، با دوست یا دشمن، با خدا (مثل نذر و عهد) یا مردم، با فرد یا جامعه، با کوچک یا بزرگ، با کشورهای منطقه یا قراردادهای بین المللی. کلمه ی «بِالْعُقُودِ» دارای الف و لام است که شامل همه ی قراردادها می شود. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» ۲ ایمان، ضامن وفا به عهد و پیمان هاست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» ۳ آن گونه که پیمان شکنی و ظلم، رمز محرومیت از نعمت ها و الطاف الهی است، (۶) پایبندی به عهد و پیمان، عامل بهره گیری از آنهاست. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ» (آری، خوش قولی، رمز خوش روزی بودن است. در مثل است:

آدم خوش حساب، شریک مال مردم است.)

ص: ۱۷

۱- ۱. بحار، ج ۱۶، ص ۱۴۴.

۲- ۲. توبه، ۴.

۳- ۳. کافی، ج ۲، ص ۱۶۲.

۴- ۴. مستدرک، ج ۲، ص ۲۵۰.

۵- ۵. کافی، ج ۶، ص ۱۹۸.

۶- ۶. اشاره به آیات ۱۶۰ نساء و ۱۴۶ انعام.

۴ حال که خداوند انواع نعمت ها را در اختیار ما گذاشته است، پس به پیمان های او وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ» ۵ یکی از پیمان های الهی، توجه به احکام حلال و حرام در خوردنی هاست.

«أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ»

۶ اسلام، هم به مسائل اجتماعی و هم به مسائل اقتصادی توجه دارد. (وفای به عهد، مسئله ی اجتماعی و بهره گیری از حیوانات، از مسائل اقتصادی است.) «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهِيْمَهُ الْأَنْعَامِ» ۷ مصرف گوشت گاو، شتر و گوسفندی که مرده یا خفه و... شده باشند، حرام است. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ» ۸ همه ی چهارپایان حلال نیستند. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ» (بنا بر اینکه جمله، مربوط به انواع چهارپایان باشد.) ۹ برای حفظ حرمت احرام باید کمی هم محرومیت چشید و از شکار، چشم پوشید. «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ» ۱۰ عمل به محرمات احرام، از جمله موارد وفای به عهد و پیمان با خداست.

«أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»

... «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ» ۱۱ احرام، عهد و پیمان با خداوند است. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» ... «وَأَنْتُمْ حُرْمٌ» ۱۲ احرام، حالتی خاص و ویژه و دارای احترام است. «وَأَنْتُمْ حُرْمٌ»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتُغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! حرمت شعائر الهی، و ماه حرام، و قربانی حج و حیواناتی که برای حج علامت گذاری شده اند و راهیان خانه خدا، که فضل و خشنودی پروردگارشان را می طلبند نشکنید، و هر گاه از احرام بیرون آمدید (و اعمال عمره را به پایان رساندید) می توانید شکار کنید. و دشمنی با گروهی که شما را از مسجد الحرام بازداشتند، شما را به بی عدالتی و تجاوز وادار نکند. و در انجام نیکی ها و دوری از ناپاکی ها یکدیگر را یاری دهید، و هرگز در گناه و ستم، به هم یاری نرسانید، و از خداوند پروا کنید، که همانا خداوند، سخت کیفر است.

نکته ها:

«الْهَدْيَ»، حیوان بی نشانی است که برای قربانی در حج هدیه می شود، و «الْقَلَائِدَ» حیواناتی هستند که پیش از مراسم حج، با آویختن چیزی به گردن آنها یا داغ زدن، علامت دار می شوند تا در مناسک حج، قربانی شوند.

خداوند در ابتدای این آیه، احترام به همه شعائر را واجب و هتک حرمت آنها را حرام نموده است، ولی در میان شعائر، چند مورد را به خصوص ذکر کرده است از جمله: چهار ماه رجب، ذیقعد، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها حرام است و ماه ذیحجه که حج در آن انجام می شود، هدی که قربانی بی نشان است و قلائد که قربانی نشان دار است.

در سال ششم هجری، مسلمانان با طیی هشتاد فرسخ راه از مدینه به مکه آمده بودند تا حج بگذارند، ولی کافران مانع شدند و صلح حدیبیه پیش آمد. اکنون که مکه فتح شده، نباید دست به تجاوز بزنند. «صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» اگر تحصیل علم یک «بِر» است، زمینه های آن چون: تأمین مدرسه، کتاب، کتابخانه، آزمایشگاه، وسیله نقلیه و استاد و... همه «تعاون بر بر» است.

همیاری در نیکی و پاکی

در آیه ۱۷۷ سوره ی بقره، مواردی از «بِر» را بیان کرده است: «لِكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَالآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالسُّؤْمَىٰ وَالْغُلَامَ وَالسُّبْحَانَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» بر، ایمان به خدا و قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و انبیا و رسیدگی به محرومان جامعه و پایبندی به قراردادهای و صبر در کارهاست.

در روایات بسیاری به تعاون بر نیکی ها و یاری رساندن به مظلومان و محرومان، سفارش شده و از کمک و یاری به ستمگران نهی شده است و ما در اینجا چند حدیث را برای تیرک ذکر می کنیم:

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس برای یاری رساندن به دیگران گامی بردارد، پادشاه مجاهد و رزمنده دارد. (۱)

تا زمانی که انسان در فکر یاری رساندن به مردم است خداوند او را یاری می کند. (۲)

یاری کردن مسلمان، از یک ماه روزه ی مستحبی و اعتکاف بهتر است. (۳)

هر کس ظالمی را یاری کند خودش نیز ظالم است. (۴)

حتی در ساختن مسجد، ظالم را یاری نکنید. (۵)

ص: ۲۰۰

۱-۱. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۲.

۲-۲. وسائل، ج ۸، ص ۵۸۶.

۳-۳. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

۴-۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۱۳۰.

۱ خداوند از مؤمنان، انتظار ویژه ای دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا...»

۲ احترام گذاردن به شعائر الهی، وظیفه ی اهل ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ» ۳ هتک حرمت و قداست شعائر الهی، حرام است. «لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ» ۴ همه ی زمان ها یکسان نیستند. برخی روزها مثل ایام الله و برخی ماهها مثل ماه حرام، احترام ویژه ای دارند. «وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ» ۵ حیوانی هم که در مسیر هدف الهی قرار گیرد، احترام دارد. «وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ» ۶ راهیان خانه خدا باید مورد احترام قرار گیرند. «وَلَا آمِنَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ» (هر برنامه ای که به احترام و امتیت زائران خانه خدا ضربه بزند حرام است، خواه در سفر حج باشد یا عمره). ۷ هدف اصلی در حج، زیارت کعبه است. «آمِنَ الْبَيْتَ» ۸ حج و عمره، راهی برای تحصیل دنیا و آخرت است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا» ۹ سراغ سود حلال رفتن یک ارزش است. قرآن، فضل پروردگار را که همان سود کسب و کار است، در کنار رضوان و قرب الهی قرار داده است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا» ۱۰ هر نوع فعالیت اقتصادی و تجاری در مکه، برای کشورهای اسلامی آزاد است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ» ۱۱ بهره های مادی، تفضّل الهی به انسان و از شئون ربوبیت اوست. «فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ» ۱۲ دشمنی های دیگران در یک زمان، مجوز ظلم و تجاوز ما در زمانی دیگر

نمی شود. «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ» ... «أَنْ تَعْتَدُوا» ۱۳ بی عدالتی و تجاوز از حد، حرام است حتی نسبت به دشمنان. «شَنَّانُ قَوْمٍ» ... «أَنْ تَعْتَدُوا» (در انتقام نیز عدالت را رعایت کنید). ۱۴ احساسات دینی، بهانه ی ظلم نشود. «صَيَّدُوكُمُ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا» ۱۵ وفای به پیمان ها و حفظ حرمت و قداست شعائر الهی نیاز به همیاری و تعاون دارد. «لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ» ... «وَلَا تَعَاوَنُوا» ۱۶ چشم پوشی از خطای دیگران، یکی از راه های تعاون بر نیکی است.

«لَا يَجْرِمَنَّكُمْ»

... «تَعَاوَنُوا» ۱۷ حکومت و جامعه ی اسلامی، باید در صحنه ی بین المللی، از مظلوم و کارهای خیر حمایت و ظالم و بدی ها را محکوم کند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» ۱۸ برای رشد همه جانبه ی فضایل باید زمینه ها را آماده ساخت و در راه رسیدن به آن هدف، تعاون داشت. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» ۱۹ به جای حمایت از قبیله، منطقه، نژاد و زبان، باید از «حق» حمایت کرد و به «بِرّ» یاری رساند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» ۲۰ در جامعه ی اسلامی، نیکوکار تنها نیست و ستمگر یاور ندارد. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» ... «وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» ۲۱ کسانی که قداست شعائر الهی را می شکنند و به بدی ها کمک می کنند، باید خود را برای عقاب شدید الهی آماده کنند. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلِلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَأْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاِحْشَاؤُنِ الْيَوْمِ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيَتْ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصِهِ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳)

بر شما، (خوردن گوشت) مردار، خون، گوشت خوک و حیوانی که به نام غیر خدا ذبح شود، و حیوانی (حلال گوشت) که بر اثر خفه شدن، یا کتک خوردن، یا پرت شدن، یا شاخ خوردن بمیرد، و نیم خورده درندگان حرام شده است مگر آنکه (قبل از کشته شدن به دست درنده)، به طور شرعی ذبح کرده باشید. همچنین حرام است حیوانی که برای بت ها ذبح شده یا به وسیله ی چوبه های قمار تقسیم می کنید. همه ی اینها نافرمانی خداست.

امروز، (روز هجده ذی الحجه سال دهم هجری که حضرت علی علیه السلام به فرمان خدا به جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله منصوب شد) کافران از (زوال) دین شما مأیوس شدند، پس، از آنان نترسید و از من بترسید. امروز دینتان را برای شما کامل کردم، و نعمت خود را بر شما تمام نمودم، و اسلام را به عنوان «دین» برایتان برگزیدم. پس هر که در گرسنگی گرفتار شود، بی آنکه میل به گناه داشته باشد، (می تواند از خوردنی های تحریم شده بهره برد). همانا خداوند، بخشنده و مهربان است.

در آیه ی اول گذشت که بهره گیری از گوشت چهارپایان، حلال است، مگر آنچه تحریم آن بعداً بیان شود. این آیه، ده مورد از گوشت های حرام را بیان کرده است.

«الْمُنْحَنَقَةُ»، حیوانی است که خفه شده باشد، چه به دست انسان یا حیوان، یا خود بخود.

«الْمَوْقُودَةُ»، حیوانی است که با ضرب و شکنجه جان دهد. رسم عرب آن بوده که بعضی حیوانات را به احترام بت ها آن قدر می زدند تا جان دهد و این کار را نوعی عبادت می پنداشتند. (۱) «الْمُتَرَدِّيَةُ»، حیوان پرت شده از بلندی و «الَنْطِيحَةُ»، حیوانی که بر اثر شاخ خوردن مرده باشد.

تحریم آنچه که در این آیه مطرح شده است، در سوره های انعام و نحل و بقره آمده است ولی در این آیه، نمونه های مردار (خفه شده، کتک خورده، شاخ خورده و... بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: ولایت، آخرین فریضه الهی است سپس آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» را تلاوت نمودند. (۲)

بت ها، مجسمه هایی بود که شکل داشت، اما «النُّصَبِ»، سنگ های بی شکلی بود که اطراف کعبه نصب شده بود و در برابرش قربانی می شد و خون قربانی را بر آن می مالیدند.

غدیر در قرآن

دو مطلب جدای از هم در این آیه بیان شده است، یک مطلب مربوط به تحریم گوشت های حرام، مگر در موارد اضطراری و مطلب دیگر مربوط به کامل شدن دین و یأس کفار که این قسمت کاملاً مستقل است، به چند دلیل:

الف: یأس کفار از دین، به خوردن گوشت مردار یا نخوردن آن ارتباطی ندارد.

ب: روایاتی که از طریق شیعه و سنی در شأن نزول آیه آمده، در مقام بیان جمله ی «الْيَوْمَ يَتَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» است، نه مربوط به جملات قبل و بعد آن، که درباره احکام مردار است.

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۲۸۹.

ج:طبق روایات شیعه و سنی، این قسمت از آیه: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ...» پس از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به امامت در غدیر خم نازل شده است.

د:غیر از دلایل نقلی، تحلیل عقلی نیز همین را می‌رساند، چون چهار ویژگی مهم برای آن روز بیان شده است: ۱ روز یأس کافران، ۲ روز کمال دین، ۳ روز اتمام نعمت الهی بر مردم، ۴ روزی که اسلام به عنوان «دین» و یک مذهب کامل، مورد پسند خدا قرار گرفته است.

حال اگر وقایع روزهای تاریخ اسلام را بررسی کنیم، هیچ روز مهمی مانند بعثت، هجرت، فتح مکه، پیروزی در جنگ ها و... با همه ی ارزشهایی که داشته اند، شامل این چهار صفت مهم مطرح شده در این آیه نیستند. حتی حجه الوداع هم به این اهمیت نیست، چون حج، جزئی از دین است نه همه ی دین.

□
اما بعثت، اولین روز شروع رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که هرگز نمی توان گفت روز اول بعثت، دین کامل شده است.

□
اما هجرت، روز فرار پیامبر صلی الله علیه و آله به فرمان خداست، روز حمله ی کفار به خانه پیامبر است نه روز یأس آنان.

اما روزهای پیروزی در جنگ بدر و خندق و... تنها کفاری که در صحنه ی نبرد بودند مایوس می شدند، نه همه کفار، در حالی که قرآن می فرماید: «الْيَوْمَ يَيْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا...» همه کفار مایوس شدند.

□
اما حجه الوداع که مردم آداب حج را در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آموختند، تنها حج مردم با آموزش پیامبر کامل شد، نه همه ی دین در حالی که قرآن می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» اما غدیر خم روزی است که خداوند فرمان نصب حضرت علی را به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله صادر کرد، تنها آن روز است که چهار عنوان ذکر شده در آیه «أَكْمَلْتُ»، «أَتَمَّمْتُ»، «رَضِيتُ»، «يَيْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا» با آن منطبق است.

□
اما یأس کفار، به خاطر آن بود که وقتی تهمت و جنگ و سوء قصد بر ضد پیامبر، نافرجام ماند، تنها امید آنها مرگ پیامبر صلی الله علیه و آله بود. نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به همه فهماند که اگر آن حضرت پسری می داشت، بهتر از علی نبود و با مرگ او دین او محو نمی شود، زیرا

شخصی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبر امت اسلام خواهد بود.

اینجا بود که همه ی کفار مأیوس شدند.

امّا کمال دین، به خاطر آن است که اگر مقرّرات و قوانین کامل وضع شود، لکن برای امت و جامعه، رهبری معصوم و کامل تعیین نشود، مقرّرات ناقص می ماند.

امّا اتمام نعمت، به خاطر آن است که قرآن بزرگ ترین نعمت را نعمت رهبری و هدایت معرفی کرده است، اگر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از دنیا برود و مردم را بی سرپرست بگذارد، کاری کرده که یک چوپان نسبت به گله نمی کند. چگونه بدون تعیین رهبری الهی نعمت تمام می شود.

اما رضایت خداوند، برای آن است که هر گاه قانون کامل و مجری عادل بهم گره بخورد رضایت پروردگار حاصل می شود.

اگر هر یک از اکمال دین، اتمام نعمت، رضایت حقّ و یأس کفار به تنهایی در روزی اتفاق افتد، کافی است که آن روز از آیام الله باشد. تا چه رسد به روزی مثل غدیر، که همه ی این ویژگی ها را یک جا دارد. به همین دلیل در روایات اهل بیت علیهم السلام عید غدیر، از بزرگ ترین اعیاد به شمار آمده است.

آثار اشیا، گاهی مترتب بر جمع بودن همه اجزای آن است، مثل روزه، که اگر یک لحظه هم پیش از اذان، افطار کنیم، باطل می شود، از این جهت کلمه «تمام» به کار رفته است: «اتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» و گاهی به گونه ای است که هر جزء، اثر خود را دارد، مثل تلاوت آیات قرآن، که کمالش در تلاوت همه ی آن است و هر قدر هم خوانده شود، ثواب دارد. گاهی بعضی اجزا به گونه ای است که اگر نباشد، یک مجموعه ناقص است، هر چند همه ی اجزای دیگر هم باشد، مثل خلبان و راننده که هواپیما و ماشین بدون آنها بی ثمر و بی فایده است.

رهبری و ولایت حقّ هم چنین است، چون انسان را با خدا گره می زند و بدون آن، آفریده ها و نعمت ها به نعمت تبدیل می شود و انسان را به خدا نمی رساند.

در آیه ۱۰۹ بقره، تمایل کفار نسبت به انحراف مسلمانان از راه خودشان مطرح شده است.

خداوند فرمان داد: شما اغماض کنید تا امر الهی برسد. پس مسلمانان منتظر حکم قاطعی بودند که کفار را مأیوس سازد، تا اینکه آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ...» نازل شد.

اسلام مکتب عدل است، نه مثل غربی ها افراط در مصرف گوشت را توصیه می کند، و نه مثل بودایی ها آن را حرام می داند، و نه مثل چینی ها خوردن گوشت هر حیوانی را به هر شکلی جایز می داند. در اسلام برای مصرف گوشت، شرایط و حدودی است، از جمله:

الف: گوشت حیوانات گوشتخوار را نخورید و دارای آلودگی های مختلف میکروبی و انگلی و... هستند.

ب: گوشت درندگان را نخورید، که روح قساوت و درندگی در شما پیدا می شود.

ج: گوشت حیواناتی که موجب تنفر عمومی است، مصرف نکنید.

د: گوشت حیوانی که هنگام ذبح، نام مبارک خدا بر آن گفته نشده، نخورید.

ه: گوشت مردار را نخورید. چون هنگام مرگ حیوان، خون پیش از هر چیز دیگر فاسد شده و ایجاد نوعی مسمومیت می کند، از این رو حیواناتی که خفه شده، شاخ خورده، پرت شده، کتک خورده و دریده شده که جان دادنشان همراه با بیرون آمدن کامل خون نیست، در اسلام خوردن آنان حرام است. (۱)

از همه ی حیوانات حرام گوشت، فقط نام خوک در این آیه آمده، چون مصرف آن رواج داشته است.

امام صادق علیه السلام درباره ی گوشت مردار فرمود: کسی به آن نزدیک نشد مگر آنکه ضعف و لاغری و سستی و قطع نسل و سگته و مرگ ناگهانی او را گرفت.

خونخواری رسم جاهلیت بود. این کار، سبب قساوت قلب و بی رحمی می شود، تا حدی که خطر کشتن فرزند یا پدر و مادر را به همراه دارد. خونخوار، رفیق و دوست نمی شناسد. (۲) لذا خوردن خون حرام است، اما تزریق آن اشکالی ندارد.

سؤال: آیا اجازه ی کشتن حیوانات برای مصرف گوشت آنها، با رحمت الهی سازگار است؟ پاسخ: اساس آفرینش بر تبدیل و تحوّل است. خاک، گیاه می شود، گیاه، حیوان می گردد و

ص: ۲۷

۱-۱. تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۲۵۹.

۲-۲. تفسیر المیزان.

حیوان به انسان تبدیل می شود و نتیجه ی این تبدیل ها، رشد است.

پیام ها:

۱ اسلام، دینی جامع است و همه ی نیازهای طبیعی و روحی انسان را مورد توجه قرار داده و نظر صریح می دهد. «حُرِّمَتْ» ۲ نقش غذا در سلامت جسم و روح، به حدی است که در قرآن، بارها بر آن تأکید شده است. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ...» ۳ در نظام توحیدی، ذبح حیوان هم باید رنگ الهی داشته باشد، و گر نه حرام می شود. «وَمَا أَهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ» ۴ اگر حیوان مضروب یا شاخ خورده، یا پرت شده و دریده شده هنوز رمقی در بدن دارد و آن را ذبح کردید حلال می شود. «إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ» ۵ با همه ی مظاهر شرک، در هر شکل، باید مبارزه کرد. «وَمَا ذُبِحَ عَلَى النَّصَبِ» ۶ گرچه گوشتی که از راه تیرها و چوبه های قمار تقسیم می شود حرام است، ولی به نظر می رسد نه گوشت خصوصیتی دارد و نه وسیله تقسیم و چوبه های تیر، بلکه هر درآمدی از راه قمار حرام است. «أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ» ۷ مهم ترین روزنه ی امید کفار، مرگ پیامبر بود که با تعیین حضرت علی علیه السلام به رهبری، آن روزنه بسته شد. «الْيَوْمَ يَئِسَ...» ۸ اگر رهبر غدیر در جامعه باشد، مسلمانان نباید ترسی داشته باشند.

﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾

۹ اگر دشمن خارجی هم شما را رها کند، دشمن داخلی وجود دارد که باید با خشیت از خدا به مقابله او رفت. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اٰخِشُوْنَ» ۱۰ اگر مسلمانان از خط رهبری غدیر دست برنمی داشتند، هیچ خطری، از سوی کفار متوجه آنان نمی شد. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾

۱۱ کفار، از دین کامل می ترسند، نه دینی که رهبرش تسلیم، جهادش تعطیل، منابعش تاراج و مردمش متفرق باشند. «الْيَوْمَ يَنْسُ» ... «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» ۱۲ اگر کفار از شما مأیوس نشده اند، چه بسا نقصی از نظر رهبری در دین شماست. «الْيَوْمَ يَنْسُ» ... «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ» ۱۳ دین بدون رهبر، کامل نیست. «أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» ۱۴ قوام مکتب به رهبری صحیح است و تنها با وجود آن، کفار مأیوس می شوند، نه با چیز دیگر. «الْيَوْمَ يَنْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ... «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» ۱۵ همه ی نعمت ها بدون رهبری الهی ناقص است. «الْيَوْمَ» ... «أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» ۱۶ نصب علی علیه السلام به امامت، تمام نعمت است، «أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» و رها کردن ولایت او کفران نعمت و ناسپاسی نعمت، عواقب سویی دارد. (۱) «فَكَفَّرْتُ بِالنِّعَمِ اللَّهُ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» ۱۷ اسلام بی رهبر، مورد رضای خدا نیست. «رَضِيَتْ لَكُمْ الْإِسْلَامَ» ۱۸ اضطرار غیر اختیاری، مجوز مصرف حرام است، پس انسان نباید به اختیار خود را مضطر کند. «اضْطُرَّ» (فعل مجهول است). ۱۹ قانونی کامل است که به همه ی حالات و شرایط انسان توجه داشته باشد، مخصوصاً حالت اضطرار و مخمصه. آری، در احکام اسلام، بن بست نیست.

«فَمَنْ اضْطُرَّ»

۲۰ شرایط ویژه ی اضطرار، نباید زمینه ساز گناه و آزاد سازی مطلق شود، بلکه باید به همان مقدار رفع اضطرار اکتفاء کرد. «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ» ۲۱ از تسهیلاتی که برای افراد مضطرّ قرار داده می شود سوء استفاده نکنیم. «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ» امام باقر علیه السلام در تفسیر این جمله فرمودند: «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ» کسی

ص: ۲۹

است که عمداً به سراغ گناه نرود. (۱)

[سوره المائده (۵): آیه ۴]

اشاره

يَسِيئُونَكَ إِذْ أَجَلٌ لَهُمْ قُلْ أَجَلٌ لَّكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكُنْ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۴)

(ای پیامبر!) از تو می پرسند: چه چیزهایی برای آنان حلال شده است؟ بگو: تمام پاکیزه ها برای شما حلال گشته است، و (نیز صید) سگ های شکاری آموزش دیده که در پی شکار گسیل می دارید و از آنچه خداوند به شما آموخته، به آنها یاد می دهید. پس، از آنچه برای شما گرفته اند بخورید و نام خدا را (هنگام فرستادن حیوان شکاری) بر آن ببرید و از خدا پروا کنید، که خداوند سریع الحساب است.

نکته ها:

«الْجَوَارِحِ»، جمع «جارحه»، از ریشه ی «جرح»، به دو معنای کسب و زخم بکار می رود. به حیوان صیاد، جارحه گویند، چون شکار را زخمی می کند، یا آنکه برای صاحبش، شکاری کسب می کند. به اعضای بدن هم که وسیله ی کسب و تلاش است، جوارح گفته می شود.

با عنایت به کلمه ی «مُكَلِّبِينَ» از ریشه ی «کلب»، به معنای سگ، تنها صید سگ، تنها صید حلال است، نه صید حیوانات شکاری دیگر آن هم شکاری که سگ، در پی آن گسیل شده و آن را نگهداشته است، نه آنکه برای خودش شکار کرده باشد که خوردن آن حرام است.

ص: ۳۰

۱ پیامبران، پاسخگوی سؤال ها و نیازهای طبیعی جامعه اند. «يَسْئَلُونَكَ» ۲ آنچه را نمی دانیم، باید از انبیا و وارثان نشان پرسیم. «يَسْئَلُونَكَ» (مسلمین صدر اسلام، نسبت به یادگیری احکام و تکالیف دینی، احساس مسئولیت داشتند.) ۳ سؤال، یک ارزش و نشانه ی احساس مسئولیت است. «يَسْئَلُونَكَ» ۴ سؤال، زمینه ی نزول تدریجی آیات قرآن است. «يَسْئَلُونَكَ» ۵ رابطه ی امت با پیامبر، بی واسطه است. «يَسْئَلُونَكَ» ۶ اسلام، به مسأله ی تغذیه اهمیت داده است. «يَسْئَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ» ۷ هر غذایی که حرام شده، به خاطر پلیدی آشکار یا نهان آن است. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» ۸ اصل و قانون کلی آن است که همه ی چیزهای پاک و دلپسند، حلال باشد.

«أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۹ چون اسلام دینی فطری است، آنچه را که دل پسندد و فسادی نداشته باشد حلال می کند. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (میان تشریح و تکوین هماهنگی است.) ۱۰ آموزش، منحصر به انسان نیست، حیوانات هم قابل تعلیم و تسخیرند.

«تُعَلِّمُونَهُنَّ»

۱۱ دانش، حتی به سگ ارزش می دهد و کارآیی آن را بیشتر می کند. «تُعَلِّمُونَهُنَّ» سگ با اندکی آموزش، یک عمر شکار خود را به معلمش هدیه می کند.

«أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ»

ولی بعضی انسان ها که همه چیز را از خدا فرا گرفته اند، «عَلَّمَكُمُ اللَّهُ» برای خدا چه می کنند؟ ۱۲ قسمتی از گوشت شکار، برای حیوان که شکارچی است. «فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ» (حرف «مِنَ» یعنی بخشی از آن را بخورید) ۱۳ هنگام فرستادن سگ شکاری، نام خدا برده شود. «وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۱۴ رعایت مقررات الهی در مصرف گوشت جلوه ای از تقواست. «فَكُلُوا»... («وَأَتَّقُوا» ۱۵ در میان حیوانات وحشی، بعضی حلال گوشت هستند. (شکار، نشانه وحشی بودن حیوان است) «فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ» ۱۶ توجه به معاد و حسابرسی سریع الهی، یکی از انگیزه های تقواست. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۵]

اشاره

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۵)

امروز، همه ی چیزهای پاک و دلپسند برای شما حلال شده است، و طعام اهل کتاب برای شما حلال است و طعام شما نیز برای آنان حلال است. و (ازدواج با) زنان پاکدامن و با ایمان و نیز زنان پاکدامن از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب آسمانی داده شده مانعی ندارد. در صورتی که مهریه زنان را پردازید و پاکدامن باشید نه زناکار، و نه دوست گیرنده ی پنهانی (و نامشروع) و هر کس به ایمان خود کفر ورزد، قطعاً عمل او تباه شده و او در آخرت از زیانکاران است.

نکته ها:

این آیه می فرماید: طعام اهل کتاب برای مسلمین حلال است، ولی با توجه به اینکه در آیات قبل برای استفاده از گوشت، بردن نام خدا شرط حلال بودن ذکر شده است می فهمیم که مراد از حلال بودن طعام یهود و نصارا برای مسلمین، طعام های غیر گوشتی است. در

ص: ۳۲

روایات اهل بیت علیهم السلام هم منظور از طعام را گندم، جو و حبوبات دانسته اند. برخی لغت شناسان مانند ابن اثیر و خلیل نیز گفته اند: در فرهنگ حجاز، به گندم هم طعام گفته می شود. (۱)

چون این آیه، راه را برای رفت و آمد و غذا خوردن و ازدواج با اقلیت های دینی باز کرده و ممکن است مسلمانان برای رسیدن به دختران یهودی و مسیحی هر روز رفت و آمدشان را بیشتر، و کم کم تحت تأثیر تفکر و آداب آنان قرار بگیرند و از راه اسلام جدا شوند، آخر آیه هشدار می دهد که هر کس ایمان خود را نادیده بگیرد عمل او تباه است. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» «أَخْرَجَ» جمع «خدن»، به معنای دوست است، ولی معمولاً در مورد دوستی های پنهانی و نامشروع به کار می رود.

در مسأله ی غذا، آیه به طرفین مسلمان و اهل کتاب، اجازه می دهد که از طعام یکدیگر استفاده کنند، «أَجَلَ لَكُمْ» ... «حِلٌّ لَهُمْ» ولی در ازدواج، تنها اجازه ی زن گرفتن از اهل کتاب را می دهد و اجازه ی زن دادن را نمی دهد، «الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» (چون معمولاً زنان، به خاطر عواطفشان، تحت تأثیر مردان قرار می گیرند، لذا اگر زنان اهل کتاب به اسلام بگروند، رشد است، امّا زن مسلمان اگر به آنان گرایش یابد، سقوط است. از این رو زن دادن به اهل کتاب، جایز نیست). «محصن» و «محصنه»، به معنای عقیف بودن، آزاد بودن، همسر داشتن و مسلمان بودن است.

در اینجا مراد از «الْمُحْصَنَاتُ» زنان عقیف است و گر نه ازدواج با زن شوهردار قطعاً حرام است.

مراد از جواز ازدواج با اهل کتاب در این آیه، ازدواج موقت است، (۲) به دلیل روایات متعدّد و به خاطر کلمه ی «أَجُورَهُنَّ» که بیشتر در مورد مهریه ی ازدواج موقت به کار می رود.

کسی که به حَقَائِیت چیزی اقرار کند ولی به آن عمل نکند، عملش تباه است. امام صادق علیه السلام ذیل آیه «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» فرمودند: «ترك العمل الذي اقر به» (۳)

ص: ۳۳

۱-۱. تفسیر المیزان؛ کافی، ج ۶، ص ۳۴۱.

۲-۲. در این مسئله هر کس باید نظر مرجع تقلید خود را مطالعه نماید.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۹۵.

در روایت دیگری امام صادق علیه السلام فرمودند: کمترین چیزی که شخص به خاطر آن از ایمان خارج می شود آن است که نظری را بر خلاف حق بیابد و بر همان نظر بنا بگذارد و از آن دفاع کند، آن گاه حضرت این آیه را تلاوت کردند: «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» (۱)

پیام ها:

۱ در بیان احکام و قوانین، از عنصر زمان نباید غافل بود. «الْيَوْمَ» ۲ قوانین تشریح با نظام تکوین هماهنگ است. (آنجا که طبع سلیم می پسندد، قانون نیز حلال می کند) «أَجَلَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» ۳ پاکدامنی زن، در هر مذهبی که باشد، یک ارزش است. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» ۴ پاکدامنی، هم برای مردان و هم برای زنان، شرط است. «الْمُحْصَنَاتُ»، «مُحْصِنِينَ» ۵ در انتخاب همسر به اصل ایمان و پاکدامنی توجه شود. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ» ۶ اغفال و کلاهبرداری، حتی نسبت به غیر مسلمان ممنوع است. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» (رعایت حق اقتصادی زن گرچه مسلمان نباشد واجب است) ۷ زن، حق مالکیت دارد، چه مسلمان و چه غیر مسلمان. «أَجُورَهُنَّ» ۸ مهریه را باید به خود زن داد. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» و فرمود: «آتَيْتُمُ اجُورَهُنَّ» ۹ پرداخت اجرت به زن باید به خاطر ازدواج باشد، نه به خاطر زنا و روابط نامشروع. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ» ۱۰ ابتدا راه حلال را نشان دهید سپس راه انحرافی را ببندید. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ» ... «مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحِينَ» ۱۱ برقراری روابط نامشروع و پنهانی، حتی با غیر مسلمان ممنوع است. «وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ»

ص: ۳۴

۱۲ خوردن طعام اهل کتاب و گرفتن همسر پاکدامن از آنان حلال است. جمله «أَحِلَّ لَكُمْ» ... («وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۱۳ اختلاط با اهل کتاب و زندگی در میان آنان و سفر به کشورشان، یکی از لغزشگاه هاست. از این رو، در این آیه، پس از جواز ارتباط، هشدار می دهد که مواظب باشید روابط اقتصادی و خانوادگی، اعتقاد شما را عوض نکند و به خاطر رسیدن به همسر، ایمانتان را از دست ندهید. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسِكُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَمَا طَهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسِكُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه به نماز برخاستید، پس صورت و دستهایتان تا آرنج را بشویید و قسمتی از سر و پاهایتان را تا برآمدگی روی پا مسح کنید. و اگر جنب بودید، خود را پاک کنید (و غسل نمایید)، و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از محلّ گودی (محلّ قضای حاجت) آمده یا با زنان تماس گرفتید (و آمیزش جنسی کردید) و آبی (برای غسل یا وضو) نیافتید، با خاک پاک تیمم کنید، پس (قسمتی از) صورت و دستانتان را از آن خاک (که بر دستانتان مانده) مسح کنید، خداوند نمی خواهد که شما را در تنگی قرار دهد، بلکه می خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما کامل سازد، شاید شما شکر گزار باشید.

ص: ۳۵

در آیه ی ۴۳ سوره نساء، به موضوع غسل و تیمم اشاره شد، در اینجا علاوه بر آن دو، به مسأله ی وضو هم اشاره شده است.

واژه ی «قیام»، هر گاه با حرف «إِلَى» همراه شود، به معنای اراده کردن است. «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» یعنی هر گاه تصمیم به نماز خواندن گرفتید.

کلمه ی «جُنُبًا» به زن و مرد، مفرد و جمع، بطور یکسان اطلاق می شود. شاید در این آیه، مراد از جنب شدن، تنها احتلام باشد و منظور از لمس زنان، آمیزش جنسی.

مراد از فرمان «فَاطَّهَّرُوا» انجام غسل است. به قرینه اینکه در آیه ی ۴۳ نساء به جای «فَاطَّهَّرُوا»، «تَغْتَسِلُوا» فرموده است.

قید «إِلَى الْمَرَافِقِ»، برای بیان محدوده ی شستن است، نه جهت شستن. از آنجا که کلمه ی «يَدِ» در زبان عربی، هم به دست، از انگشتان تا مچ و هم به دست، از انگشتان تا آرنج و هم به دست، از انگشتان تا کتف، اطلاق می شود این آیه می فرماید: در وضو، دست تا آرنج را بشوید، نه کمتر و نه بیشتر.

در تیمم، روح بندگی نهفته است، چون دست به خاک زدن و مالیدن آن به پیشانی که بلندترین عضو بدن است همراه با قصد قربت، نوعی تواضع و خاکساری در برابر خداست.

آن گونه که آب آلودگی را برطرف می کند، خاک پاک هم خاصیت میکرب کشی دارد. چون در معرض تابش آفتاب و ریزش باران است.

«صعيداً»، از «صعود» به معنای زمین بلند است. امام صادق علیه السلام در تفسیر «صَعِيداً طَيِّباً» فرمودند: زمین بلندی که آب از آن سرازیر شود. (۱) آری، زمین گودی که آب آلوده در آن جمع می شود، برای تیمم مناسب نیست، زیرا شرط تیمم، خاک پاک است.

در حدیث می خوانیم: «لا صلاة الا بطهور» (۲)، نماز جز با طهارت (وضو یا غسل یا تیمم) صحیح نیست.

۱-۱. معانی الاخبار، ص ۲۸۳.

۲-۲. تهذیب، ج ۱، ص ۴۹.

در حدیث می خوانیم: «ابدأ بما بدء الله» (۱) از همانجا آغاز کن که خداوند در قرآن آغاز نموده است. همان گونه که در قرآن اول شستن صورت، بعد دست ها و بعد مسح سر و بعد مسح پا آمده است، ترتیب وضو نیز همین گونه است.

از امام سؤال شد که چرا در وضو بخشی از سر مسح می شود؟ فرمودند: «لمكان الباء» به خاطر حرف «باء» در کلمه ی «بِرؤُسِكُمْ» زیرا معنای آن قسمتی از سر است و اگر آیه «و امسحوا رؤسکم» بود در آن صورت باید همه ی سر را مسح می کردیم. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «لَا مَسِيئَتُمْ»[□]، آمیزش جنسی است، ولی خداوند آن را پوشانده و پوشاندن اموری را دوست دارد، لذا آن گونه که شما نام می برید، نام نبرده است. (۳)

امام رضا علیه السلام درباره ی فلسفه وضو می فرماید:

«يكون العبد طاهرا اذا قام بين يدي الجبار»، زمینه پاکی هنگام ایستادن در برابر خداست.

«مطيعا له فيما أمره»، نشانه ی بندگی و اطاعت است.

«نقيا من الادناس و النجاسة»، عامل دوری از آلودگی ها و نجاست است.

«ذهاب الكسل و طرد النعاس»، مایه ی دوری از کسالت و خواب آلودگی است.

«و تزكیه الفؤاد للقيام»، آماده سازی و رشد روحی برای نماز است. (۴)

پیام ها:

۱ نظافت و طهارت، لازمه ی ایمان است. «إِذَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ... «فَاغْسِلُوا» ... «فَاطَّهَّرُوا» ۲ طهارت، شرط نماز است. «فَاغْسِلُوا» ۳ هم چنان که تماس با قرآن مخصوص پاگان است، (۵) ارتباط با خدا هم نیاز به طهارت دارد. «فَاغْسِلُوا» ۴ آلودگی جسم، مانع قرب به خداست. «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا» ۵ اصل در کلام، رعایت حیا و عفت و ادب است، خصوصاً در مسائل زناشویی.

ص: ۳۷

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. کافی، ج ۳، ص ۳۰.

۳- ۳. کافی، ج ۵، ص ۵۵۵.

۴- ۴. وسائل، ج ۱، ص ۳۶۷.

۵- ۵. «لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ». واقعه، ۷۹.

البته در مسائل حقوقی، برای این که حقی ضایع نشود، قانون روشن و بی پرده بیان می شود. مثل آیه «دَخَلْتُمْ بِهِنَّ» (۱) که در مورد مهریه است، یا جمله ی «أَخَصَّنَتْ فَرْجَهَا» (۲) که در مورد رفع اتهام از حضرت مریم است.

۶ شرایط و مقدمات نماز، تخفیف بردار هست، ولی تعطیل بردار نیست. «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا» ۷ برای پیدا کردن آب وضو و غسل باید تلاش کرد، اگر پیدا نشد آن گاه نوبت به تیمم می رسد. «فَلَمْ تَجِدُوا» در جایی است که انسان تلاش کند ولی نیابد. ۸ با آب یا خاک آلوده، نمی توان با خدای پاک، ارتباط برقرار کرد. «صَاعِدًا طَيِّبًا» ۹ هم خوردنی ها باید طیب باشد، که در دو آیه قبل به آن اشاره شد، هم تیمم باید به خاک طیب باشد. «صَاعِدًا طَيِّبًا» ۱۰ در احکام دین، حرج و دشواری نیست. «مَا يُرِيدُ اللَّهُ» ... «مِنْ حَرْجٍ» ۱۱ هدف از وضو و غسل و تیمم، طهارت معنوی و آمادگی برای ارتباط با خداوند است. «لِيُطَهَّرَكُمْ» ۱۲ تکالیف الهی، برای انسان نعمت است. «لِيُيَمِّمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ» ۱۳ انجام تکلیف، یکی از مصادیق شکر خداست. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷]

اشاره

وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷)

و به یاد آورید نعمتی را که خداوند بر شما عطا کرده و پیمانی را که بطور محکم با شما بست، آن گاه که گفتید: شنیدیم و اطاعت کردیم. و از خداوند پروا کنید، زیرا که خدا از درون سینه ها آگاه است.

ص: ۳۸

۱- ۱. نساء، ۲۳.

۲- ۲. انبیاء، ۹۱.

گرچه موضوع یاد نعمت و رعایت میثاق مطرح در آیه، یک هشدار کلی و عمومی است، ولی ممکن است به دلایلی مسأله‌ی رهبری جامعه اسلامی و اطاعت از او مراد باشد. آن دلایل عبارتند از:

۱ رهبری الهی، عهد و میثاق خدایی است. داستان حضرت ابراهیم و درخواست امامت برای نسل خویش و پاسخ خدا که ظالمان به عهد من (امامت) نمی‌رسند، گواه بر این مطلب است. «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۱) پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت در غدیر خم، آیه سوّم همین سوره نازل شد که امروز نعمتم را بر شما تمام کردم.

۳ مردم در غدیر خم با علی علیه السلام بیعت کردند و سمعاً و طاعه گفتند. این آیه بار دیگر مردم را به وفاداری و پایداری نسبت به رهبری فرا می‌خواند.

پیمان بر شنیدن و اطاعت کردن، «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» شامل همه پیمان‌هایی می‌شود که انسان‌ها بطور طبیعی و فطری به صورت قولی، یا عملی با انبیا داشته‌اند، مثل بیعت‌ها و شهادت‌های آنان به توحید و نبوت.

پیام ها:

۱ تأکید این آیه بر مفاهیمی چون نعمت، میثاق، اطاعت، علم به ذات الصّیدور، آن هم پس از آیه غدیر خم، می‌تواند اشاره به فراموشی محتوای آیه سوّم و تخلف از خط غدیر باشد. (چنان که امام باقر علیه السلام فرمود. (۲)) «وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ...» ۲ یاد نعمت‌های الهی لازم است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» ۳ یاد و یادآوری نعمت‌ها، میثاق‌ها، گفته‌ها و علم و آگاهی خدا، عامل و زمینه‌ی تقواست. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ...» ۴ به فکر پیمان‌شکنی نباشیم که خدا آگاه است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِعَدَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۳۹

۱-۱. بقره، ۱۲۴.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره برای خدا با تمام وجود قیام کنید و به انصاف و عدالت گواهی دهید و هرگز دشمنی با قومی، شما را به بی عدالتی وادار نکند. به عدالت رفتار کنید که به تقوا نزدیکتر است و از خداوند پروا کنید که همانا خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

مشابه این آیه با اندکی تفاوت، در آیه ۱۳۵ سوره ی نساء آمده است، «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَ الْأَقْرَبِينَ» قیام به عدالت کنید و گواهان برای خدا باشید. هر چند به زیان خود یا والدین و بستگان شما باشد. تفاوت میان این دو آیه آن است که این آیه سفارش می کند: کینه ها و دشمنی ها شما را منحرف نکند، ولی آیه سوره نساء می فرماید: علاقه ها و وابستگی ها شما را از مرز عدالت خارج نکند. آری، عوامل انحراف از عدالت یا بغض و کینه است، یا حبّ و دوستی که هر آیه به یکی از آنها اشاره دارد.

از آنجا که نادیده گرفتن کینه های درونی درباره مردم دشوار است، لذا در این آیه چند فرمان و چند تشویق به کار رفته است. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ» ... «إِعْدِلُوا» ... «هُوَ أَقْرَبُ» ... «اتَّقُوا اللَّهَ...»

پیام ها:

۱ عدالت اجتماعی، تنها در سایه ایمان به خدا و معاد استقرار می یابد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ... «إِعْدِلُوا» ۲ عدالت، تنها یک ارزش اخلاقی نیست. فرمان حتمی الهی است. «كُونُوا» ۳ اگر انگیزه ی انسان کینه های او شد، اخلاصی در کار نیست، ولی اگر قیام برای خدا باشد، کینه ها در اجرای عدالت بی اثر می شود. «قَوَّامِينَ لِلَّهِ» ... «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ»

۴ عدالت مستمر به صورت ملکه و عادت، ارزش است، نه عدالت لحظه ای.

«کُونُوا»

... «شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ...» ۵ مؤمنان، هم رابطه با خدا دارند. «قَوَّامِينَ لِلَّهِ» و هم در رابطه با مردم گواهی به عدل می دهند. «شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ» ۶ اگر باور کنیم که خدا عملکرد ما را می داند، به عدل رفتار خواهیم کرد. «شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ» ... «إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» ۷ انسان های کینه توز و عقده ای نمی توانند عادل باشند. (برای رسیدن به عدالت باید کینه ها را کنترل کرد) «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ» ۸ احساسات باید تحت الشعاع عدالت باشد. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ» ... «اعْدِلُوا» ۹ کینه جویی، از عوامل انحراف از عدالت است. «شَنَّانُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْدِلُوا» ۱۰ در سیاستگذاری ها و روابط داخلی و خارجی حتی نسبت به دشمنان هم عادل باشیم. «شَنَّانُ قَوْمٍ» ۱۱ انسان های عادل و منصف، به تقوا نزدیکترند. «اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»

[سوره المائده (۵): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

وَعِدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (۹) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۱۰)

خداوند تنها به کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، وعده ی آمرزش و پاداشی بزرگ داده است. و آنان که کفر ورزیده و آیات ما را تکذیب نمودند، همانان اهل دوزخند.

نکته ها:

در قرآن چند نوع اجر به کار رفته است: «أَجْرٌ عَظِيمٌ»، «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۱)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (۲)،

ص: ۴۱

۱-۱. هود، ۱۱.

۲-۲. یس، ۱۱.

«أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (۱). بنا بر این پاداش های الهی دارای درجاتی است.

و عده های خداوند، «وَعِدَ اللَّهُ...» تخلف ناپذیر است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ» (۲) «الْجَحِيمِ» به معنای شدت برافروختگی آتش است. در داستان ابراهیم علیه السلام آمده که او را در جحیم (آتش شعله ور) افکندند. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» یعنی آنان که پیوسته در دوزخند.

پیام ها:

۱ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۲ ایمان و عمل شایسته، هم جبران کننده ی گذشته است «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» و هم تأمین کننده آینده. «أَجْرٌ عَظِيمٌ» ۳ توجه به عاقبت کارها، در تصمیم های انسان نقش مهمی دارد. «أَجْرٌ عَظِيمٌ» ... «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» ۴ مغفرت، مقدمه ی دریافت پاداش است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ» ۵ کیفر کافران و تکذیب کنندگان، دوزخ ابدی است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا» ... «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» ۶ تشویق، انگیزه ی عمل است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ» همان گونه که تهدید، از روشهای تربیتی قرآن است. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمت خداوند را بر خودتان یاد کنید، آن گاه که جمعی (از دشمنان) قصد داشتند به سوی شما دست تعدی دراز کنند

ص: ۴۲

۱-۱. فضلت، ۸.

۲-۲. آل عمران، ۹.

(و شما را نابود سازند)، اما خداوند دست آنان را از شما کوتاه کرد و از خدا بترسید، و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

نکته ها:

در اینکه آیه، ناظر به کدام واقعه ی تاریخی است اختلاف است، ولی می توان آن را شامل همه مواردی دانست که مسلمانان، در مقابل سوء قصد یا تهاجم دشمن، با تکیه بر خداوند پیروز شده و نجات یافته اند.

پیام ها:

۱ یاد نعمت های خدا بر مؤمنین لازم است ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ﴾ (زیرا هم نوعی شکر است، هم غرور و غفلت را از انسان دور می نماید و هم عشق انسان را به پروردگار می افزاید). ۲ دفع خطرات دشمن، از مهم ترین نعمت های خداست. ﴿فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾ ۳ با تقوا و توکل و ایمان، لطف خدا را به خود جلب، و خطر دشمنان را دفع کنیم. ﴿فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (همان گونه که به خاطر گناه، خداوند دشمن را بر انسان مسلط می کند، توجه به خدا هم موجب دفع دشمنان است).

۴ دشمنان شما برای دستیابی بر شما در تلاشند. ﴿هَمَّ قَوْمٌ﴾ ۵ لازمه ی ایمان و تقوا تکیه بر خداست. ﴿وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ ۶ تقوا و توکل داشتن، اثر یاد خداوند و ایمان است. ﴿اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ﴾ ... ﴿وَ اتَّقُوا اللَّهَ﴾ ... ﴿فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

اشاره

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (۱۲)

۱۲/۵

و به تحقیق خداوند از بنی اسرائیل پیمان گرفت، و از میان آنان دوازده سرپرست (برای دوازده طایفه) برانگیختیم، و خداوند (به آنان) فرمود: من با شمایم، اگر نماز به پا دارید و زکات پردازید و به پیامبرانم ایمان آورده و یاری شان کنید و به خداوند وامی نیکو دهید، قطعاً گناهانتان را می پوشانم و شما را به باغ هایی وارد می کنم که نهرها زیر (درختان) آن جاری است. پس از این، هر کس از شما کافر شود، به راستی از راه راست منحرف گشته است.

نکته ها:

«عَزَّرْتُمُوهُمْ» از «عزر»، به معنای یاری کردن همراه با احترام است.

«سَوَاءَ السَّبِيلِ»، به وسط راه را می گویند که انحراف از آن، سقوط را به همراه دارد.

نقبای بنی اسرائیل، وزرای حضرت موسی علیه السلام و سرپرستان دوازده طایفه از آنان بودند. از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت است که فرمود: خلفای پس از من دوازده نفرند، به تعداد نقبای بنی اسرائیل. (۱) مخالفان راه اهل بیت، بسیار کوشیدند که این عدد را بر خلفای راشدین، خلفای بنی امیه و خلفای بنی عباس منطبق سازند، با اینکه با هیچ کدام جور در نمی آید. و این تلاش بیهوده در حالی است که دهها حدیث از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله که نام این دوازده تن را در بردارد، در کتب معتبر شیعه و سنی به چشم می خورد که نخستین آنان علی علیه السلام و

ص: ۴۴

پیام ها:

۱ نماز، زکات، یاری انبیا و انفاق، در برنامه های ادیان الهی دیگر نیز بوده است.

«مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ...»

۲ همراهی خداوند با ما چند شرط دارد: نماز، زکات، ایمان، نصرت انبیا، انفاق.

«إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ...»

۳ ایمان به انبیا به تنهایی کافی نیست، یاری آنان هم لازم است. «وَ عَزَّزْتُمُوهُمْ» ۴ انجام همه ی واجبات کارساز است، نه فقط بعضی از آنها. «لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ» ...

«وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ»

۵ کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ» به جای «أَقْرَضْتُمُ النَّاسَ» ۶ قرض دادن باید به شیوه ای نیکو باشد. (از مال خوب با نیت خوب با سرعت و بدون منت). «قَرْضًا حَسَنًا» ۷ قرار گرفتن موضوع قرض در کنار امورمانند: نماز و زکات و ایمان به رُسل و یاری انبیا، و ترتب مغفرت و پاداش الهی بر آن، نشانگر اهمیت فوق العاده ی آن است. (قرض، شامل عموم کمک ها می شود که نمونه ی روشن و معمولی آن، وام دادن به مردم است). ۸ رهبر جامعه باید از سوی خدا تعیین شود، و برگزیدگان انبیا هم باید به فرمان خداوند باشند. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا» ۹ نماز و زکات و انفاق، در کنار پذیرش و یاری رهبران الهی مفهوم دارد. «أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّزْتُمُوهُمْ» ۱۰ رهبر، اگر از خود مردم باشد، موفق است. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ» ۱۱ بهشت را به «بها» دهند، نه بهانه. اگر نماز، زکات، ایمان، امداد و انفاق بود،

بهشت هم هست. «لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ» ... «لَمَّا دَخَلْنَاكُمْ مَجَاتٍ» ۱۲ بهشت، جای آلودگان نیست، ابتدا باید پاک شد، آن گاه به بهشت رفت.

«لَا كُفْرَانَ»

... «لَمَّا دَخَلْنَاكُمْ» ۱۳ راه دستیابی به عفو خدا، ایمان و عمل صالح است. «لَئِنْ»، «آمَنْتُمْ» ... «وَأَقْرَضْتُمْ» ...

«لَا كُفْرَانَ»

۱۴ بعد از اخذ میثاق و اتمام حجت و بیان شرایط دریافت الطاف الهی، راه عذر و بهانه برای کسی نیست. «فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» ۱۵ هر کس به دستورهای الهی کفر ورزد، از مسیر اعتدال خارج شده است. «فَمَنْ كَفَرَ» ... «فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» (آری، اقامه ی نماز، پرداخت زکات، ایمان به انبیا و وفاداری به پیمان ها، راه میانه است که نافرمانان آن را گم کرده اند).

[سوره المائده (۵): آیه ۱۳]

اشاره

فَبِمَا نَفَقْتُمْ مِنْهُم مِّيثَاقَهُمْ لَعْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳)

پس (بنی اسرائیل را) به خاطر شکستن پیمانشان لعنت کردیم (و از رحمت خویش دور ساختیم) و دل هایشان را سخت گردانیدیم. آنان کلمات (الهی) را از جایگاه های خود تحریف می کنند، و بخشی از آنچه را به آنان تذکر داده شده بود فراموش کردند، و تو همواره بر خیانتی از آنان آگاه می شوی (هر روز توطئه و خیانتی تازه دارند) مگر اندکی از ایشان (که سنگدل و تحریف گر و خائن نیستند). پس، از آنان در گذر و از لغزش هایشان چشم ببوش. همانا خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

ص: ۴۶

در اولین آیه ی این سوره، وفای به پیمان ها، و در آیه ی قبل، پیمان خداوند با بنی اسرائیل آمده است. این آیه آثار خلف وعده و پیمان شکنی را مطرح می کند.

نسیان گاهی به معنای فراموشی غیر اختیاری است که انتقادی بر آن نیست، ولی گاهی به معنای بی اعتنایی و بی توجهی است که قابل انتقاد است مانند موردی که در این آیه آمده است. «نَسُوا حَظًّا»

پیام ها:

۱ از پیمان شکنی بنی اسرائیل و عواقب آن عبرت بگیریم. «فَبِمَا نَقْضِهِمْ» ... «لَعْنَاهُمْ» ۲ پیمان شکنی، عامل محرومیت از لطف الهی و زمینه ی پیدایش سنگدلی است.

«لَعْنَاهُمْ»

... «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» در آیه ۷۷ سوره ی توبه نیز پیمان شکنی، سبب پیدایش نفاق است. «فَاعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ» ۳ گروهی از بنی اسرائیل، همواره اهل خیانت بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ» ۴ پیامبر صلی الله علیه و آله دائماً بر اعمال و رفتار یهود ناظر بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ» ۵ در برخورد با دشمن، انصاف را فراموش نکنیم. «إِلَّا قَلِيلًا» یعنی همه ی بنی اسرائیل توطئه گر نبودند. ۶ عفو و صفا، از مصادیق احسان است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ» ... «الْمُحْسِنِينَ» ۷ عفو و گذشت از کافر نیز احسان و نیکی است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ» ... «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» ۸ نیکوکار، محبوب خداست. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

اشاره

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعْرَبْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۴)

و از کسانی که گفتند ما مسیحی هستیم پیمان گرفتیم، پس آنان (نیز همچون بنی اسرائیل) بخشی از آنچه را تذکر داده شده بودند فراموش کردند، پس دشمنی و کینه را تا روز قیامت در میانشان قرار دادیم و خداوند به زودی آنان را به آنچه انجام می دهند آگاه خواهد ساخت.

نکته ها:

«نَصَارَى» جمع «نصرانی» است، شاید هم چون شعار یاران حضرت عیسی «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۱) بود، مسیحیان را نصارا گفته اند.
«الْبَغْضَاءَ»، دشمنی در قلب، و «عداوت»، بروز ظاهری آن است.

فراموشی بخشی از تذکرات، این است که مسیحیان از مرز توحید گذشته به تثلیث رسیدند و به جای پذیرش حضرت محمد صلی الله علیه و آله نشانه های او را کتمان کردند.

«فَأَعْرَبْنَا» در اصل به معنای چسباندن چیزی است، یعنی مایه اتصال آنها عداوت است.

پیام ها:

۱ ادعا بسیار است، اما عمل اندک. «قَالُوا إِنَّا نَصَارَى» ... «فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا...» ۲ هر کس ادعایی دارد باید مسئولیتی را بپذیرد. «قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ» ۳ نتیجه ی فراموشی تذکرات الهی و بشارات عهدین، تفرقه و عداوت است.

«فَنَسُوا»

... «فَأَعْرَبْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ» ۴ از پیامدهای تلخ پیمان شکنی دیگران عبرت بگیریم. (از نصارا پیمان گرفتیم،

ص: ۴۸

چون فراموش کردند گرفتار بدبختی شدند). «أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ» ... «فَسُوا» ... «فَأَعْرَبْنَا» ۵ یهود و نصارا تا قیامت باقی اند و منقرض نمی شوند. «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۶ تفرقه و دشمنی، از عذاب های الهی است. «فَسُوا» ... «فَأَعْرَبْنَا» ۷ همه ی کارها زیر نظر خداوند است و پاداش و کیفر خواهد داشت. «يَتَّبِعُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۵]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (۱۵)

ای اهل کتاب! همانا پیامبر ما به سویتان آمد، در حالی که بسیاری از آنچه را شما از کتاب (آسمانی) پنهان می کردید برای شما بیان می کند و از بسیاری (خلاف ها یا حقایقی که شما پنهان کرده اید و فعلاً نیازی به آنها نیست) درمی گذرد. قطعاً از سوی خداوند، نور و کتاب آشکار برایتان آمده است.

نکته ها:

بیان مطالب کتمان شده، نشانه ی علم غیب و یکی از راه های شناخت پیامبر است. «يُبَيِّنُ لَكُمْ» ... «تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ» (۱)

پیام ها:

۱ اسلام، دینی جهانی است و همه ادیان را به حق دعوت می کند. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا» ۲ در ارشاد و دعوت مردم، حتی از اهل کتاب هم مأیوس نشویم. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ»

ص: ۴۹

۳ جهان منهای قرآن، تاریک است. «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ» ۳ برخی حقایق تورات و انجیل، کتمان شده است. «كَثِيرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ» ۴ از شیوه های ارشاد، بیان مطالب به قدر ضرورت است. «وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» ۵ پیامبر و قرآن، بسیار با عظمت هستند. (کلمه ی «نور» (۱) و «کتاب» به صورت نکره آمده که نشانه ی بزرگی و عظمت است.) «نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۶]

اشاره

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۶)

خداوند به وسیله ی آن (کتاب) کسانی را که بدنبال رضای الهی اند، به راه های امن و عافیت هدایت می کند، و آنان را با خواست خود از تاریکی ها به روشنایی درمی آورد، و به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

هدایت دارای مراتبی است: یک مرحله، هدایت عمومی برای همه انسان هاست، خواه پیروی کنند یا نکنند و نوع دیگر مخصوص کسانی است که هدایت عمومی را پذیرفته باشند.

این آیه نوع دوم را بیان می کند.

سلام، یکی از نام های خداست، «السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمُنُ»... (۲) و یکی از نام های بهشت هم «دَارُ السَّلَامِ» (۳) است. پس راه های سلام، یعنی راه خدا و بهشت که رسیدن به آن دو از «سبل السلام» و صراط مستقیم می گذرد.

«سُبُلَ السَّلَامِ»، شامل راه های سلامت فرد و جامعه، خانواده و نسل، فکر، روح و ناموس و... می شود.

مصدق روشن پیروان رضوان خدا در «مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»، پویندگان خط «غدیر خم» اند،

ص: ۵۰

۱-۱. بنا بر اینکه منظور از «نور» پیامبر صلی الله علیه و آله باشد. تفسیر المیزان.

۲-۲. حشر، ۲۳.

۳-۳. انعام، ۱۲۷.

چون آیه ی «رَضِيَتْ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا» بعد از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به مقام جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد. (۱)

پیام ها:

۱ کسانی قابل هدایتند که در پی تحصیل رضای حق باشند، نه دنبال مقام و مال و هوای نفس و انتقام. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» ۲ انسان، خود زمینه ساز هدایت خویش است. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» ۳ هدایت به راه های سلامت و سعادت، در گرو کسب رضای خداست و هر کس در پی راضی کردن غیر او باشد، در انحراف است. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» ۴ راه حق یکی و راه های باطل (شرک، کفر، نفاق و تفرقه و...) متعدد است.

(کلمه ی «النور»، مفرد ولی «الظلمات» جمع است. آری، همه ی نیکی ها و پاکی ها در پرتو نور توحید، یک حالت وحدت و یگانگی به خود می گیرد، اما ظلمت همیشه مایه ی تفرقه و پراکندگی صفوف است.) ۵ هدف، یکی است ولی راه های رسیدن به آن متعدد است. «سُبُلَ السَّلَامِ» ۶ مکتب وحی، سلامت و سعادت فرد و جامعه و روح و جسم را تضمین کرده است. «سُبُلَ السَّلَامِ» ۷ بشر در سایه قرآن، به همزیستی و صفا در زندگی می رسد. «سُبُلَ السَّلَامِ» ۸ «سُبُلَ السَّلَامِ» به «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» منتهی می شود، و همه ی کسانی که با انجام تکالیف گوناگون در شرایط مختلف، در پی کسب رضای خداوند می باشند، به صراط مستقیم می رسند. «يَهْدِي» ... «سُبُلَ السَّلَامِ» ... «يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۹ برای رسیدن به صراط مستقیم، تنها پیامبر و کتاب کافی نیست، لطف و اراده ی

ص: ۵۱

خدا هم لازم است. «بِإِذْنِهِ» ۱۰ نه جبر، نه تفویض بلکه امر بین الامرین. انسان انتخاب گر است؛ «اتَّبِعْ رِضْوَانَهُ» امرا رسیدن به هدف بدون اراده خدا نمی شود. «بِإِذْنِهِ» ۱۱ قرآن، داروی شفابخش همه ظلمات است. تاریکی های جهل، شرک، تفرقه، توخس، شبهات، شهوات، خرافات، جنایات و اضطراب ها را به نور علم، توحید، وحدت، تمدن، یقین، حق، صفا و آرامش تبدیل می کند. «يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۷]

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

آنان که گفتند: خدا، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند. (ای پیامبر! به آنان) بگو: اگر خداوند اراده کند که مسیح پسر مریم و مادرش و هر کس در زمین است، همگی را هلاک کند، چه کسی در برابر (قهر) او از خود چیزی دارد؟ حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداست، هر چه را بخواهد می آفریند و خداوند بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

مسیحیان چند ادعای بی اساس درباره خدا دارند که قرآن به آنها اشاره می کند:

۱ اعتقاد به خدایان سه گانه. «لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً...» (۱)

۲ اعتقاد به اینکه خدای آفریدگار، یکی از خدایان سه گانه است (خدای پدر).

ص: ۵۲

۳ انحصار الوهیت در مسیح که این آیه آن را رد می کند.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ»

به خلقت حضرت عیسی بدون داشتن پدر، و آفرینش حضرت آدم بدون داشتن پدر و مادر اشاره دارد.

اگر حضرت مسیح خداست، پس چگونه (به عقیده ی مسیحیان) کشته شد و صلیب، آرم مظلومیت او گشت؟ خدا که نباید مورد سوء قصد قرار گیرد!

پیام ها:

۱ اسلام، با کفر، شرک و خرافه در هر مکتبی که باشد مخالف است. (غلو هم نوعی کفر است). «كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» ۲ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور گفتگوی منطقی با مخالفان است. «قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ...» ۳ اگر مسیح خدا باشد، خدا که در شکم زن قرار نمی گیرد. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» ۴ احتمال فنا و نیست شدن، با خدایی سازگار نیست. «إِنَّ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ» ۵ عیسی، مادرش و همه مردم زمین در انسان بودن و ناتوان بودن در برابر قدرت خداوند، یکسان می باشند. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ أُمُّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» ۶ ادعای خدایی برای غیر خدا نظیر مسیح، نشانه عدم شناخت واقعی مسیحیان نسبت به خداوند است. «قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ» ... «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۷ قدرت الهی، محدود به نظام خاصی نیست و می تواند حتی بدون پدر هم، فرزند خلق کند. «وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

ص: ۵۳

اشاره

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُل فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

و یهودیان و مسیحیان گفتند: ما پسران خدا و دوستان (خاص) اویم. بگو:

پس چرا شما را به (کیفر) گناهانتان عذاب می کند؟! (چنین نیست) بلکه شما نیز انسان هایی از مخلوقات اوید (و امتیازی ندارید). (خداوند) هر که را بخواهد (و شایسته بداند) می آمرزد و هر که را بخواهد عذاب می کند، و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداوند است، و بازگشت و سرانجام تنها به سوی اوست.

نکته ها:

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله جمعی از یهودیان را به اسلام دعوت کرد، گفتند: ما فرزندان و دوستان خداییم.

(۱)

یهود و نصارا خود را پسران واقعی خدا نمی دانستند، بلکه نوعی فرزند خواندگی تشریفاتی برای خود تصور می کردند.

قتل انبیا، کتمان بشارت ها به آمدن پیامبر اسلام، پیمان شکنی، تحریف کتب آسمانی، گوساله پرستی، بهانه جویی، شکم پرستی، نمونه هایی از جنایات بنی اسرائیل است و کنده شدن کوه از جای خود، چهل سال آوارگی، مسخ و ذلت، نمونه هایی از کیفر الهی نسبت به آنان است. «يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ»

ص: ۵۴

(۱-۱). ادعای فرزند خدا و دوست خدا بودن، در انجیل یوحنا، باب ۸، جمله ۴۱ نیز آمده است. تفسیر نمونه.

۱ نژادپرستی، امتیازطلبی و حق را منحصر در خود و حزب و گروه خود دانستن، ممنوع است. «يَلِئْلُ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ» ۲ هیچ فرد، قوم، نژاد و امتی، نباید مطمئن به آمرزش خدا باشد، چنان که نباید از رحمت او مأیوس باشد. «يَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۹]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرِهِ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۹)

ای اهل کتاب! همانا رسول ما در دورانی که پیامبرانی نبودند به سوی شما آمد تا (حقایق را) برای شما بیان کند، تا مبادا بگویید: ما را بشارت دهنده و بیم دهنده ای نیامد، برآستی بشیر و نذیر برایتان آمد، و خداوند بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

فترت و فاصله ی زمانی میان حضرت مسیح علیه السلام تا حضرت محمد صلی الله علیه و آله حدود ششصد سال است. البته در دوره هایی که پیامبری مبعوث نمی شود، زمین خالی از حجت خدا نیست، چون اوصیای پیامبران بوده اند. به تعبیر حضرت علی علیه السلام: هرگز زمین خالی از حجت نیست، چه قدرت داشته باشد یا نه، چون راه خدا نباید برای پویندگان مخفی بماند. (۱) پس ایام فترت، به معنای رها کردن مردم نیست.

فترت ها و فاصله های کوتاه مدت یا دراز مدت، حکمت هایی دارد و از برنامه های مفید در نظام تربیتی الهی است. نمونه هایش در تاریخ، جدا شدن حضرت موسی علیه السلام از مردم، اعتکاف انبیا، قطع وحی از پیامبر و غیبت صغری و کبرای امام مهدی علیه السلام می باشد.

ص: ۵۵

۱ اسلام اهل کتاب را به سوی ایمان فرا می خواند. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ» ۲ بیان حقایقی که کتمان یا تحریف و یا فراموش شده اند، یکی از رسالت های انبیاست. «يُبَيِّنُ لَكُمْ» ۳ احکام الهی، نیاز به تبیین پیامبران دارد. «رَسُولًا يُبَيِّنُ لَكُمْ» ۴ بعثت، راه عذر و بهانه را به روی انسان می بندد. «أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ» ۵ بشارت و انذار، از شیوه های تبلیغی انبیاست. «جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ» ۶ انسان در انتخاب راه آزاد است، انبیا فقط بشارت و هشدار می دهند و اجبار و اکراهی ندارند. «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ» ۷ نمی توان گفت که چگونه یک پیامبر درس نخوانده می تواند بیانگر معارف کتمان شده و تحریف های صورت گرفته در دین باشد، چون خداوند بر هر کاری تواناست. «وَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۲۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أَدْخَرْتُمْ لِقَوْمِ آلِ فِرْعَوْنَ مَا كُنتُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿۲۰﴾
وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أَدْخَرْتُمْ لِقَوْمِ آلِ فِرْعَوْنَ مَا كُنتُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿۲۰﴾
وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أَدْخَرْتُمْ لِقَوْمِ آلِ فِرْعَوْنَ مَا كُنتُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿۲۰﴾

و(به یاد آورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! نعمت خدا را بر خود یاد آورید، هنگامی که در میان شما پیامبرانی قرار داد و شما را پادشاهان قرار داد(که صاحب اختیار مال و جان و ناموس و حکومت شدید) و به شما چیزهایی داد که به هیچ یک از جهانیان نداده بود.

نکته ها:

یاد نعمت ها، عامل عشق به خدا، شکر نعمت های او و تعبید و تسلیم در برابر دستورات اوست. «اذكروا نعمت الله عليكم» «ملک» در لغت هم به معنای حاکم و زمامدار و هم به معنای صاحب و مالک آمده است و

در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است: هر کس از بنی اسرائیل که دارای همسر، خدمتکار و مرکب بود به او ملک می گفتند. (۱) ضمناً اگر ملوک به معنای سلاطین باشد، همه ی مردم نمی توانند پادشاه باشند. بنا بر این ملک، به معنای صاحب اختیار است.

نعمت هایی چون: عبور از رود نیل، نزول منّ و سلوی و جوشیدن دوازده چشمه ی آب از نعمت های ویژه ی بنی اسرائیل بود که این آیه با جمله ی «أَتَاكُمْ مَا لَمْ يَأْتِ أَحَدًا» به آن اشاره می کند.

پیام ها:

۱ برای دعوت مردم، باید از اهرم عاطفه استفاده کرد. «يَا قَوْمِ» ۲ باید پیش از دستورات الهی، مردم را با ذکر الطاف الهی، آماده کنیم. «ادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ...» (در این آیه ذکر نعمت هاست و در آیه ی بعد یک فرمان مهم صادر شده است) ۳ از بزرگ ترین نعمت ها، نعمت نبوت، حکومت و قدرت است. «إِذْ جَعَلْنَا فِيكُمْ رُسُلًا وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشَاءُونَ لَحُوبًا فَأَلَّفَ بَيْنَ كَيْدِهِمْ لَوْ أَن رَّا لَكُمْ آيَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ لَقَدْ كَفَرْتُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ مِنْ قَبْلُ أُولَئِكَ قَوْمٌ غَافِلُونَ» ۴ از وظایف انبیا، یادآوری نعمت های الهی به مردم است. «ادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ» ۵ قبل از حضرت موسی نیز در میان بنی اسرائیل پیامبرانی وجود داشته که حضرت موسی وجود آنان را به عنوان نعمت یادآوری می کند. «جَعَلْنَا فِيكُمْ رُسُلًا وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشَاءُونَ لَحُوبًا فَأَلَّفَ بَيْنَ كَيْدِهِمْ لَوْ أَن رَّا لَكُمْ آيَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ لَقَدْ كَفَرْتُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ مِنْ قَبْلُ أُولَئِكَ قَوْمٌ غَافِلُونَ» ۶ انبیا از زمینه سازان حاکمیت و استقلال بوده اند. (جمله «جَعَلْنَا فِيكُمْ رُسُلًا» قبل از جمله «جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشَاءُونَ لَحُوبًا» آمده است.) ۷ از تاریخ عبرت بگیریم. قوم موسی پس از برخورداری از لطف ویژه الهی و رسیدن به حکومت، گرفتار ذلت و مسکنت شدند. «لَمْ يَأْتِ أَحَدًا مِنْ الْعَالَمِينَ» به

ص: ۵۷

﴿بَاؤُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ﴾ (۱) تبدیل شد.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۱]

اشاره

﴿يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَزِدُّوا عَلَيَّ آذَابًا رُّكُمْ فَتَقْلِبُوا خَاسِرِينَ﴾ (۲۱)

(موسی فرمود:) ای قوم من! به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر کرده وارد شوید و به پشت سر خود برنگردید که زیانکار می گردید.

نکته ها:

«ارض مقدس»، یا همه ی منطقه ی شامات (سوریه، اردن، فلسطین و...) است، یا تنها بیت المقدس می باشد.

مراد از «لَا تَزِدُّوا»، یا پشت نکردن به فرمان الهی، یا عقب نشینی نکردن در مسیر حرکت است.

پیام ها:

۱ رابطه ی رهبر و مردم، باید عمیق و عاطفی باشد. «يَا قَوْمِ» ۲ سرزمین های مقدس را باید از چنگ نااهلان بیرون آورد. «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ» ۳ همه جای زمین یکسان نیست، برخی جاها قداست دارد. «الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ» ۴ ممنوعیت عقب نشینی از جنگ، نشانه ی روحیه ی عصیان گری گروهی از بنی اسرائیل می باشد. «لَا تَزِدُّوا عَلَيَّ آذَابًا رُّكُمْ» ۵ فرار از جبهه، حرام است. «ادْخُلُوا» ... «وَلَا تَزِدُّوا» ۶ برخورداري از نعمت های الهی، مسئولیت دارد. «جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءً وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا» ... «ادْخُلُوا»

ص: ۵۸

۷ از مصادیق و نمونه های خسارت، محرومیت از مکان های مقدّس است.

«ادْخُلُوا»

... («وَلَا تَوْتَدُوا») ... («فَتَنَقَّلُوا خَاسِرِينَ»)

[سوره المائده (۵): آیه ۲۲]

اشاره

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَنَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ (۲۲)

(بنی اسرائیل در پاسخ) گفتند: ای موسی! همانا در آن سرزمین گروهی ستمگر وجود دارد و ما هرگز وارد آن نمی شویم، تا آنان از آن سرزمین بیرون شوند، پس اگر از آنجا بیرون روند بی تردید ما داخل می شویم!

نکته ها:

«جبار» از «جبر» به معنای اصلاح و جبران چیزی همراه با قهر و فشار است. اما به هر یک از این دو معنا به تنهایی نیز آمده است: ۱ جبران کردن ۲ قهر و غلبه، و درباره ی خداوند به هر دو معنی به کار می رود. (۱)

«قَوْمًا جَبَّارِينَ» همان عمالقه، از نژاد سامی بودند که در شمال عربستان در صحرای سینا زندگی می کردند و به مصر حمله کرده و پانصد سال حکومت داشتند. (۲)

پیام ها:

۱ بودن ناهالان در جایی، دلیل کناره گیری افراد شایسته نیست. «يَا قَوْمِ ادْخُلُوا» ... («فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ» ۲ باید دشمن را بیرون کرد، نه آنکه صبر کرد تا خودش بیرون رود. «فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ» ۳ راحت طلبی، ممنوع است باید اقدام کرد و امداد خواست تا دشمن را بیرون راند. (انتقاد قرآن از بنی اسرائیل که گفتند: «إِنَّا لَنَنَدْخُلُهَا»)

ص: ۵۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. دائره المعارف، فرید و جدی.

۴ توقع پیروزی بدون مبارزه، تفکری نادرست است. «فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَلَا دَاخِلُونَ» ۵ بدتر از نافرمانی، جسارت و لجاجت است. «لَنْ نَدْخُلَهَا» (با توجه به اینکه در حرف «لَنْ» ایهام جسارت است).

[سوره المائده (۵): آیه ۲۳]

اشاره

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبُيُوتَ فَادْخُلُوهَا فَادْخُلُوا عَلَيْكُمْ غَائِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۳)

دو نفر از مردانی که (از خدا) می ترسیدند و خدا به آنان نعمت (عقل و ایمان و شهامت) داده بود، گفتند: از دروازه ی شهر بر دشمن وارد شوید (و نترسید) پس چون که داخل شدید همانا پیروزید و اگر ایمان دارید بر خدا توکل کنید.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: آن دو نفر از نقبای دوازده گانه بنی اسرائیل بودند، به نام های:

«یوشع بن نون» و «کالب بن یوفنا» و نامشان در تورات، سفر تثئیه آمده است. (۱) امام باقر علیه السلام فرمودند: این دو نفر، پسر عموی موسی علیه السلام بودند. (۲)

به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان: هر گاه کلمه ی «نِعْمَتٌ» در قرآن بدون قید آمد، مراد نعمت ولایت و نبوت است.

پیام ها:

۱ خداترسی، زمینه ی فراهم شدن الطاف و نعمت های الهی است. «يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ...» ۲ آنکه از خدا بترسد، احساس مسئولیت می کند و پیروی از فرمان پیامبر خدا را

ص: ۶۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

واجب می داند و در برابر قدرت های دیگر تسلیم نمی شود. «يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ» ... «ادْخُلُوا» ۳ خدا ترسی، زمینه ی شجاعت و جرأت و عمل است. «يَخَافُونَ» ... «ادْخُلُوا» ۴ خدا ترسی، نعمتی الهی است. «يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا» ۵ هنگام حمله، باید به رزمندگان روحیه داد. «فَيَانِكُمْ غَالِبُونَ» ۶ خوف الهی و تقوا، به انسان بصیرت و نیروی تحلیل صحیح و روشن از مسائل می دهد. «يَخَافُونَ» ... «فَيَانِكُمْ غَالِبُونَ» ۷ توکل، باید مخلصانه و تنها بر خدا باشد. «عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا» ۸ اگر اهل ایمان با شهامت وارد شوند، منحرفان میدان را ترک می کنند. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ» ۹ اصل در موفقیت تنها امکانات مادی نیست، بلکه ایمان و توکل، تصمیم و جرأت نیز لازم است. «ادْخُلُوا» ... «وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا» ۱۰ توکل به تنهایی کافی نیست، بلکه همراه با تلاش ما را به مقصد می رساند.

«ادْخُلُوا»

... «فَتَوَكَّلُوا» ۱۱ توکل، نشانه ی ایمان و کلید نجات از بن بست ها و ترس هاست. «فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ...» ۱۲ از شما حرکت، از خدا برکت و نصرت. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۱۳ توکل، تنها به لفظ نیست، بلکه روحیه ای برخاسته از ایمان است. «فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۱

اشاره

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ (۲۴)

(بنی اسرائیل) گفتند: ای موسی! تا وقتی که آنها (جباران ستمگر) در آن شهرند، ما هرگز وارد آن نخواهیم شد. پس تو و پروردگارت بروید (و با آنان) بجنگید، ما همانا همین جا نشسته ایم.

نکته ها:

مکه و بیت المقدس، هر دو سرزمین مقدسند. اما موسی علیه السلام که به قوم خود فرمود: وارد آن شوید و با دشمن بجنگید، بهانه آورده و از فرمان او تخلف کردند، ولی مسلمانان در سال ششم هجری که به قصد عمره در رکاب پیامبر صلی الله علیه و آله تا نزدیکی مکه آمدند، اگر ممانعت آن حضرت نبود، به شهر حمله می کردند. در این سفر، «صلح حدیبیه» واقع شد. آری هر دو قوم به دروازه دو شهر مقدس رسیدند، ولی یکی چنان گریزان از جنگ و یکی چنین سلحشور.

سستی بنی اسرائیل در مبارزه با دشمن، چنان مشهور بود که مسلمانان نیز پیش از شروع جنگ بدر (در سال دوم هجری) و هنگام ورود به مکه (سال ششم) می گفتند: ما همچون بنی اسرائیل نیستیم که «إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» بگوییم، همواره در رکاب تو آماده ی جنگیم.

تلاش رهبران الهی در انجام وظایفی که بر عهده دارند، تنها در صورت همراهی مردم به ثمر می رسد.

پیام ها:

۱ بنی اسرائیل، نمونه ی بی ادبی، بهانه جویی، ضعف و رفاه طلبی بودند. «یا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا»...

در کلمه «لَن نَدْخُلُهَا»، جسارت آنان در مقابل فرمان خدا آشکار است.

در کلمه ی «أَبَدًا»، اصرار بر جسارت دیده می شود.

در کلمه ی «فَادْهَبْ»، توهین به حضرت موسی مشاهده می شود.

در کلمه ی «رُبُّكَ»، توهین به ذات پروردگار وجود دارد و نشانگر ضعف ایمان آنان است.

«قَاعِدُونَ» رفاه طلبی آنان را می رساند، نه عزّت جویی را.

۲ مردم باید خود به اصلاح جامعه پردازند، نه آنکه تنها از خداوند و رهبران دینی توقع اصلاح داشته باشند. «فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»
۳ آرزوی پیروزی بدون کوشش، خردمندانه نیست. «فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۲۵]

اشاره

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۲۵)

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من جز خود و برادرم، اختیار کسی را ندارم، پس میان ما و قوم فاسق و تبهکار فاصله بینداز.

نکته ها:

حضرت موسی علیه السلام، پس از یأس از حرکت بنی اسرائیل، به درگاه خداوند شکایت کرد.

درخواست فاصله افتادن، برای آن بود که آتش قهر الهی یاران موسی را نیز فرا نگیرد و تنها دشمنان به کیفر برسند، یا اینکه درخواست می کرد با مرگ کفار، میان آنان و دشمنان فاصله افتد.

در اینکه چرا حضرت موسی فقط از خود و برادرش یاد می کند و از آن دو نفر پرهیزکار که با موسی همصدا شدند و مردم را برای ورود به شهر دعوت کردند یاد نمی کند، مفسران سخنانی دارند، از جمله:

موسی به ثبات قدم آن دو نفر هم اطمینان نداشت. (۱)

چون آن دو نفر از سوی مردم به سنگسار تهدید شده بودند، لذا موسی گفت: خدایا! من هیچ قدرتی ندارم، حتی آن دو نفر در معرض خطرند. (۲)

ص: ۶۳

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۱ غالب دعاهای قرآنی با استمداد از اسم رب است. «قَالَ رَبِّ...» ۲ در حالی همه ی مردم از ما بریده اند، به نجات دهنده ی اصلی متوسل شویم.

«فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ»

... «قَالَ رَبِّ...» ۳ شکایت پیامبران به خداوند و نفرین، وقتی است که از ایمان و اطاعت مردم مأیوس شوند. «رَبِّ إِنِّي...» ۴ سرپیچی از جهاد، فسق است. «فَأَفْرَقَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ» ۵ یکی از بلاهای اجتماعی دور شدن مردم از اولیای خدا و محروم شدن از فیض وجودشان است. «فَأَفْرَقَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ» ۶ یکی از بلاها و سختی های مؤمنان، زندگی با فاسقان و در میان آنان بودن است. «فَأَفْرَقَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۲۶]

اشاره

«قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ» (۲۶)

(خداوند به موسی) فرمود: به درستی که آن (سرزمین مقدس) تا چهل سال بر آنان ممنوع شد، (پس به خاطر این سستی و تخلف این مدت طولانی را) در زمین سرگردان (و از مواهب مادی و معنوی آن سرزمین مقدس، محروم) خواهند شد، پس بر این قوم تبهکار و فاسق، تأسف مخور.

نکته ها:

«يَتِيهُونَ» از ریشه ی «تیه» به معنای سرگردانی است. و به صحرای سینا، محل سرگردانی آن قوم نیز گفته شده است، که چهل سال، در آن منطقه به سر بردند و از برکات زمین محروم ماندند.

داستان تخلف بنی اسرائیل و قهر الهی و سرگردانی آنان در تیه، در فصل چهارم از سفر

اعداد، در تورات مطرح شده است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند ورود بنی اسرائیل به بیت المقدس را به جهت تخلف آنان از فرمان حضرت موسی، بر آنان و فرزندانشان تحریم کرد و بالاخره فرزندان فرزندان آنها موفق به ورود شدند. (یعنی تا پدران و فرزندان آنان که مورد تحریم قرار گرفته بودند زنده بودند، ورود به ارض مقدس حاصل نگردید). (۱) در روایات می خوانیم: شبیه داستان بنی اسرائیل، برای مسلمانان هم پیش خواهد آمد. (۲) در عدد اربعین (چهل) «أَرْبَعِينَ سَنَةً» رمزی است، که هم در قهر و هم در لطف الهی به کار می رود. حضرت موسی برای گرفتن تورات، چهل شب در کوه طور ماند و مدت آوارگی قوم یهود چهل سال بود.

گاهی اصلاح نسل جدید، با انقراض نسل قدیم است، «أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ» باید خودباختگان نظام فرعونی که قدر موسی را نمی دانند از دنیا بروند و نسل جدیدی در فضای آزاد و با مشکلات زندگی صحرائی رشد کنند تا قدر زندگی در شهر و در سایه رهبران آسمانی را بدانند. در حدیث است که آنان در سرزمین «تیه» از دنیا رفتند و فرزندانشان وارد سرزمین مقدس شدند.

پیام ها:

- ۱ کیفر فرار از جنگ، محرومیت است. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ» ۲ سرگردانی، نوعی عذاب برای فاسقان است. «يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ»
- ۳ قاعدین و فراریان از جبهه، باید از بعضی امکانات و مزایا محروم باشند. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ» ۴ انبیا، دلسوز مردمند. «فَلَا تَأْسَ»
- ۵ برای فاسقان دلسوزی نکنید. «فَلَا تَأْسَ» (تنبیه مجرم، همچون داروی تلخ به نفع سلامت فرد و جامعه است).

ص: ۶۵

۱- ۱). تفسیر عیاشی.

۲- ۲). بحار، ج ۲۸، ص ۱۴ و ۳۰.

اشاره

وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۲۷)

(ای پیامبر!) داستان دو پسر آدم را به حق بر مردم بازخوان، آن گاه که (هر یک از آن دو) قربانی پیش آوردند، پس از یکی (هابیل) پذیرفته شد و از دیگری (قابیل) قبول نگشت. (قابیل) گفت: حتماً تو را خواهم کشت، (هابیل) گفت: خداوند، تنها از متقین قبول می کند.

نکته ها:

شاید مراد از تلاوت به حق آن باشد که این ماجرا در تورات تحریف شده و با خرافات، آمیخته است و آنچه در قرآن آمده، حق است.

در روایات آمده است که هابیل، دامدار بود و بهترین گوسفند خود را برای قربانی آورد. و قابیل، کشاورز بود و بدترین قسمت زراعت خود را برای انفاق در راه خدا برگزید. (۱) قرآن می فرماید: هرگز به خیر نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید انفاق کنید. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: انگیزه قتل قابیل، حسادت او نسبت به پذیرش قربانی هابیل بود. (۳)

پیام ها:

۱ باید تاریخ گذشتگان را برای عبرت گرفتن خواند و بررسی کرد. «وَ أَتْلُ» ۲ در نقل تاریخ باید به مسائل مهم پرداخت. «نَبَأَ» یعنی خبر مهم) ۳ تاریخ را از افسانه جدا کنیم. «بِالْحَقِّ» (ماجرای قربانی هابیل و قابیل افسانه و داستان بی اساس نیست.)

ص: ۶۶

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۳.

۲- ۲. آل عمران، ۹۲.

۳- ۳. تفسیر نور الثقلین.

۴ اصل، تقرب به خداوند است نه قربانی، قربانی هر چه که می خواهد، باشد.

«إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا»

«قُرْبَانًا» نکره آمده است) ۵ پسر پیامبر بودن نقشی در ردّ یا قبول اعمال ندارد، بنا بر این از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد. «فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ» ۶ تاریخ قتل و خونریزی همزمان با تاریخ انسان است. «نَبَأَ ابْنَى آدَمَ» ... «لَأَقْتُلَنَّكَ» ۷ گاهی حسادت، تا برادرکشی هم پیش می رود. «لَأَقْتُلَنَّكَ» ۸ به تهدید کننده به قتل هم باید منطقی جواب داد. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ» ۹ در قبول یا عدم قبول اعمال، انگیزه ها و خصلت ها مؤثرند. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۱۰ ملاک پذیرش اعمال، تقواست، نه شخصیت افراد و نه نوع کار. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۱۱ تفاوت در قبول و عدم قبول، بر اساس تقواست، نه تبعیض. «مِنَ الْمُتَّقِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۲۸]

اشاره

لئن بسطت إلیّ یدک لتقتلنی ما أنا بیاسط یدی إلیک لأقتلک إنی أخاف الله رب العالمین (۲۸)

هابیل به برادرش قابیل گفت: اگر تو برای کشتن من دستت را به سویم دراز کنی، من هرگز برای کشتن تو دستم را دراز نخواهم کرد، زیرا من از خداوند، پروردگار جهانیان بیم دارم.

نکته ها:

هابیل گفت: من قصد کشتن تو را ندارم، نه آنکه از خود هم دفاع نمی کنم، چون تسلیم قاتل شدن با تقوا سازگار نیست. «ما أنا بیاسط یدی...»

ص: ۶۷

۱ در برخورد با حسود، آرام سخن بگوییم و آتش حسد را با نرمش در گفتار، خاموش کنیم. «مَا أَنَا بِبَاسٍ...» ۲ یکی از راه های نهدی از منکر، آن است که به او اطمینان دهی که به او تجاوز و تعدی نخواهی کرد. «مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي...» ۳ آنچه ارزش دارد، نکشتن بر اساس خوف از خداست، نه به خاطر ناتوانی و سستی. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ» ۴ تقوا و خدا ترسی، عامل بازدارنده از گناه و تعدی در حساس ترین حالات است. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ» ۵ خوف از خداوند، یکی از آثار ایمان به ربوبیت همه جانبه اوست. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ» ۶ عالم، مظهر ربوبیت الهی است. «رَبَّ الْعَالَمِينَ»

[سوره المائده (۵): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (۲۹) فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ (۳۰)

همانا من می خواهم تو با بار گناه من (که پس از کشتنم بر عهده تو قرار می گیرد) و گناه خودت (به سوی خدا) بازگردی و از دوزخیان باشی، و این است کیفر ستمکاران.

پس نفس او (با وسوسه ای برخاسته از حسد) کشتن برادرش را برایش آسان و رام ساخت و او را کشت، در نتیجه از زیانکاران گشت.

امام باقر علیه السلام به دنبال تلاوت آیه «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ» فرمود: ابلیس به قابیل گفت: قربانی تو قبول نشد و قربانی برادرت هابیل قبول شد، اگر او زنده بماند در طول تاریخ نسل او بر نسل تو افتخار خواهند کرد که قربانی پدر ما پذیرفته شد و از پدر شما پذیرفته نشده است، بنا بر این بهتر آن است که او را به قتل برسانی تا نسل تو ذلت نکشد. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: «من قتل مؤمناً متعمداً أثبت الله على قاتله جميع الذنوب و براء المقتول منها»، و ذلك قوله تعالى: «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ...» هر که عمداً مؤمنی را بکشد، خداوند همه گناهان را به حساب قاتل ثبت می کند و مقتول را از گناهان پاک می کند. (۲)

معنای آیه، سکوت در مقابل ظالم به امید بخشش گناهان نیست.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم که محل حادثه، کوه قاسیون در دمشق است. (۳)

امام سجاد علیه السلام فرمودند: نحوه ی کشتن را ابلیس به قابیل یاد داد. (۴)

پیام ها:

۱ گناهان مقتول، به قاتل منتقل می شود. «تَبُوءَ يَأْتِي» ۲ در درگیری ها مسئول خسارت آغازگر است. «يَأْتِي وَ إِثْمَكَ» ۳ برادرکشی همان و دوزخی شدن همان. «فَتَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ» ۴ ایمان به معاد، جزو عقاید اولیه انسان های روی زمین بوده است. «أَصْحَابِ النَّارِ» ۵ قاتل، هم به خود ظلم می کند، هم به مقتول، هم به خانواده مقتول و هم به جامعه. «الظَّالِمِينَ» ۶ نفس انسان، با وسوسه، تلقین و تزئین، انسان را رام و خام می کند و به گناه می کشد. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ»

ص: ۶۹

۱-۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۳.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفاسیر در المنثور.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۷ هوای نفس می تواند عواطف برادری را نیز سرکوب کند. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ» ۸ فطرت پاک انسانی، از آدم کشی بیزار است، ولی نفس، این کار را خوب جلوه داده و انسان را به قتل وامی دارد. «فَطَوَّعَتْ» ۹ جنگ حق و باطل، از آغاز تاریخ زندگی بشر بوده است. «فَقَتَلَهُ» ۱۰ مرگ انسان در زمین، با شهادت آغاز شد. «فَقَتَلَهُ» ۱۱ پیروی از هوای نفس، خسارت است. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۱۲ قاتل، هم از درون گرفتار عذاب و جدان است و هم از بیرون مورد انتقاد مردم و هم گرفتار قصاص و عدل می شود و کامی نمی گیرد. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۱۳ تسلط و غلبه بر مخالف، همیشه نشانه ی سرافرازی نیست. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۱]

اشاره

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْأَهُ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (۳۱)

پس خداوند، زاغی فرستاد که زمین را می کاوید، تا به او نشان دهد که چگونه کشته ی برادرش را بپوشاند (و دفن کند. قابیل) گفت: وای بر من! آیا عاجزم از اینکه مانند این زاغ باشم و جسد برادرم را دفن کنم؟ سرانجام او از پشیمانان شد.

نکته ها:

قابیل که مرتکب قتل برادر شد، چون دید درزندگان سراغ جسد او می آیند، آن را به دوش کشید، اما سودی ندید و هم چنان متحیر بود. اما همین که کار زاغ را در دفن کشته زاغ

دیگری دید، آموخت که جسد برادر را دفن کند.

«الْغُرَابِ» پرنده ای است شبیه به کلاغ، دارای نوک و پاهای سرخ. (۱)

انسان های اولیه بسیار بی تجربه بودند، ولی خداوند دائماً لطف خود را از راه های گوناگون به انسان سرازیر نموده است.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: خداوند دو زاغ فرستاد تا با هم درگیر شوند و یکی دیگری را کشت سپس قاتل با منقار خود گودالی حفر کرده و کشته را دفن نمود. (۲)

امام سجاد علیه السلام فرمودند: «و الذنوب التي تورث الندم قتل النفس» از گناهایی که سبب ندامت می شود، کشتن انسان بی گناه است. (۳)

پیام ها:

۱ گاهی حیوانات مأمور الهی اند و حرکت آنان به فرمان او و در مسیری است که او می خواهد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا» ۲ بسیاری از معلومات بشر، از زندگی حیوانات الهام گرفته است. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ» ... «الْإِثْرِيَّةُ» ۳ انسان باید همواره در پی آموختن باشد. اصل، آموختن و یادگیری است، از هر طریقی، گرچه از طریق حیوانات باشد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا» ... «الْإِثْرِيَّةُ» ۴ خداوند، گاهی انسان را با حیوانات کوچک آموزش می دهد تا بفهماند زاغ هم می تواند وسیله آموزش انسان باشد، پس نباید مغرور شد. «غُرَابًا» ... «الْإِثْرِيَّةُ» ۵ جسد مرده را باید در زمین دفن کرد (در محفظه قرار دادن، مومیایی کردن، سوزاندن و... صحیح نیست). «فِي الْأَرْضِ» ... «يُؤَارِي سَوْأَةَ أُخِيهِ» ۶ مرده ی انسان نیز کرامت دارد و نباید خوراک حیوانات شود، بلکه باید دفن شود. «يُؤَارِي سَوْأَةَ أُخِيهِ»

ص: ۷۱

۱-۱. قاموس قرآن.

۲-۲. تفاسیر برهان و راهنما.

۳-۳. بحار، ج ۷۳، ص ۳۷۵.

اشاره

مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (۳۲)

به همین جهت، بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس انسانی را جز به قصاص یا به کیفر فساد در زمین بکشد پس چنان است که گویی همه ی مردم را کشته است، و هر که انسانی را زنده کند (و از مرگ یا انحراف نجات دهد) گویا همه ی مردم را زنده کرده است و البته رسولان ما دلایل روشنی را برای مردم آوردند، اما (با این همه) بسیاری از مردم بعد از آن (پیام انبیا) در روی زمین اسرافکار شدند.

نکته ها:

در این آیه از کشتن یک نفر به منزله ی کشتن همه مردم مطرح شده است. برای توضیح این حقیقت چند بیان و معنا می توان عرضه کرد:

الف: قتل یک نفر، کیفری همچون قتل همه مردم را دارد.

ب: حرمت قتل یک نفر نزد خداوند، به منزله قتل همه ی مردم نزد شماست.

ج: قتل یک نفر، بی اعتنایی به مقام انسانیت است.

ه: قتل یک نفر، سلب امتیاز از همه ی مردم است.

و: چون انسان ها به منزله ی اعضای یک پیکرند، پس قتل یکی قتل همه است.

ز: جایگاه دوزخی قاتل یک نفر، جایگاه کسی است که قاتل همه باشد. (۱)

ص: ۷۲

ح: قتل یک نفر، زمینه ساز قتل همه است.

ط: یک انسان می تواند سرچشمه ی یک نسل باشد، پس قتل او به منزله ی قتل یک نسل است. (به نظر می رسد این احتمال بهتر است) در روایات می خوانیم: فانی شدن تمام دنیا نزد خداوند، از کشتن یک مؤمن آسان تر است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که در موضعی که آب یافت نمی شود، تشنه ای را سیراب کند، مانند کسی است که نفسی را زنده کرده باشد. (۲)

طبق آیات و روایات، هدایت و ارشاد مردم به راه حق، نوعی احیا می باشد و گمراه کردن مردم، نوعی قتل است. سوره انفال، آیه ۲۴، دعوت پیامبر را مایه ی حیات مردم می خواند:

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» .

امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: «من اخرجها من ضلال الی هدی فکانما أحيها و من اخرجها من هدی الی الضلال فقد قتلها» هر کس نفس منحرفی را هدایت کند او را زنده کرده و هر کس دیگری را منحرف کند او را کشته است. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «نجاها من غرق او حرق او سبع او عدو» مراد از احیای نفس، نجات گرفتاران از غرق و آتش سوزی و درّنده یا دشمن است. (۴) و در روایت دیگر آمده است: کسی که به گرسنه ای غذا ندهد، به منزله ی کشتن اوست و غذا دادن، به منزله ی زنده کردن اوست. (۵)

امام باقر علیه السلام فرمود: مسرفان همان کسانی هستند که حرام ها را حلال می شمردند و خون ها را می ریزند. (۶)

ص: ۷۳

۱-۱) .بحار، ج ۱۰، ص ۳۸۲. این حدیث را در شب جمعه آخر ماه رمضان ۱۳۷۹ می نویسم که روز جمعه اش روز قدس است و در حالی که تلویزیون های دنیا صحنه های دلخراشی از کشتن مسلمانان بی پناه فلسطین را به دست صهیونیست ها نشان می دهند.

۲-۲) .مکارم الاخلاق، ص ۱۳۵.

۳-۳) .کافی، ج ۲، ص ۲۱۰.

۴-۴) .تفسیر برهان.

۵-۵) .کافی، ج ۲، ص ۲۰۴.

۶-۶) .تفسیر نور الثقلین.

۱ گاهی حوادث تاریخی، عامل صدور فرمان های الهی است. «مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ» ۲ انسان ها و سرنوشتشان در طول تاریخ به هم پیوند دارند. «مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۳ احکام الهی حکمت دارد و گزاف نیست. «مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ» ۴ برای جلوگیری از سنگدلی و پرهیز از تکرار حادثه، کیفر و مجازات لازم است.

«مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا»

۵ جان همه ی انسان ها از هر نژاد و منطقه که باشند، محترم است. «نَفْسًا» ۶ اعدام مفسد، در قانون بنی اسرائیل نیز بوده است. «كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ» ۷ خودکشی و سقط جنین، از نمونه های «قتل نفس» و حرام است. «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا...» ۸ جان کسی که در زمین فساد می کند یا برای جان مردم ارزشی قائل نیست و آنان را به قتل می رساند، بی ارزش است و باید از بین برود. «بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ» ۹ کشتن انسان در دو مورد جایز است:

الف: به عنوان قصاص قاتل. «بِغَيْرِ نَفْسٍ» ب: برای از بین بردن مفسد. «أَوْ فَسَادٍ» ۱۰ ارزش عمل مربوط به انگیزه و هدف است. کشتن یک نفر به قصد تجاوز، به قتل رساندن یک جامعه است؛ «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» امّا کشتن به عنوان قصاص، حیات جامعه است. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱) ۱۱ تجاوز به حقوق یک فرد، تهدید امتیّت جامعه است. «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا»

ص: ۷۴

آنان که کارشان نجات جان انسان هاست، مانند پزشکان، پرستاران، مأموران آتش نشانی، امدادگران، داروسازان و... باید قدر خود و ارزش کار خویش را بدانند. «فَكَأَنَّمَا قَتَلْتُمُ النَّاسَ جَمِيعًا» ۱۲ نشان جامعه‌ی زنده، امداد رسانی به گرفتاران و نجات جانهاست. «مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» ۱۳ عدم ایمان و عمل مردم به گفتار رسولان، در طول تاریخ بوده است. «وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ» ۱۴ انسان مختار است، با آمدن پیامبران هم می‌تواند راه خلاف برود. «وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ» ... «بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۳]

اشاره

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

همانا کیفر آنان که با خداوند و پیامبرش به محاربه برمی‌خیزند و (با سلاح و تهدید و غارت) در زمین به فساد می‌کوشند، آن است که کشته شوند، یا به دار آویخته شوند، یا دست و پایشان بطور مخالف بریده شود یا آنکه از سرزمین (خودشان) تبعید شوند. این کیفر ذلت بار دنیوی آنان است و در آخرت برایشان عذابی عظیم است.

نکته‌ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از مشرکان مکه به مدینه آمده، مسلمان شدند. ولی چون بیمار بودند به فرمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به منطقه‌ی خوش آب و هوایی در بیرون مدینه

ص: ۷۵

رفته و اجازه یافتند از شیر شترهای زکات بهره ببرند. اما چون سالم شدند، چوپان های مسلمان را گرفته، دست و پایشان را بریدند و چشمانشان را کور کرده، شتران را به غارت بردند و از اسلام هم دست کشیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد آنان را دستگیر کنند و همان کاری را که با چوپانان کرده بودند، بر سر خودشان آوردند. آیه ی فوق نازل شد.

□
کیفرهایی که در آیه آمده، «حَقَّ اللَّهُ» است و از جانب حکومت یا مردم قابل عفو و تبدیل نیست. (۱) و در تفسیر المیزان آمده است که انتخاب یکی از چهار کیفر، با امام مسلمین است و اگر اولیای مقتول هم عفو کنند، باید یکی از کیفرها اجرا شود.

□
کلمه ی «جَزَاءٌ» به معنای کیفر و پاداش کافی است یعنی حدود و مجازات های چهارگانه برای مجرم عادلانه و کافی است.

(۲)

برای اصلاح جامعه، هم موعظه و ارشاد لازم است، هم شمشیر و برخورد قاطع و انقلابی.

(آیه ی قبل، پیام و هشدار به قاتل بود، و این آیه عقوبت افراد محارب و مفسد را بیان می کند) عقوبت باید همراه با عدالت باشد. چون فسادها و خصوصیات مفسدان متفاوت است، کیفرها هم یکسان نیست. مثلا اگر فساد، فجیعانه بود، کیفرش قتل است ولی اگر سطحی بود، کیفر آن تبعید است. این معنا از روایات فهمیده می شود، از جمله آنکه: کیفر قتل، اعدام است، کیفر ارباب، تبعید است، کیفر راهزنی و سرقت، قطع دست و پا است و کیفر قتل و راهزنی و سرقت مسلحانه، قطع دست و پا و به دار آویختن است. (۳)

اجرای احکام و حدود الهی، در سایه ی برپایی نظام و حکومت اسلامی میسر است، پس دین از سیاست جدا نیست.

□
آنان که بر امام و رهبر مسلمین یا حکومت اسلامی خروج کنند، مشمول «يُحَارِبُونَ اللَّهَ» می شوند. (۴)

□
طبق آیه ۲۷۹ سوره ی بقره، رباخوار، «محارب» خدا و پیامبر است، «فَأَذْنُوبًا يَحْرِبُ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ» چون امتیعت اقتصادی را به هم می زند. همچنین در روایات، توهین به مسلمان،

ص: ۷۶

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. تفسیر فی ظلال القرآن.

محرابه ی با خدا به حساب آمده است: «من أهان لی ولیا فقد بارزنی بالمحرابه». (۱)

پیام ها:

۱ وظیفه ی نظام و حکومت، حفظ امتیت شهرها، روستاها، جاده ها و برخورد با متخلفان است. «إِنَّمَا جَزَاءُ...» ۲ جنگ با خلق خدا، جنگ با خداست و آنکه با مردم طرف شود، گویا با خداوند طرف است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ» ۳ نافرمانی از دستورات پیامبر و مبارزه با آنها، جنگ با خداوند است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» ۴ برای آنان که امتیت جامعه را بر هم می زنند، چند نوع کیفر مقرر شده است:

اعدام، تبعید، قطع دست و پا، به دار آویختن. «يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا...» ۵ عقوبت سخت برای ستم پیشگان است، نه آنان که به ندرت مرتکب می شوند.

«يُحَارِبُونَ»

«يَسِيْعُونَ» (فعل مضارع، نشان استمرار کار است) ۶ مخالفان ولایت رسول الله که قصد براندازی دارند و با نظام الهی در جنگند، باید به سخت ترین کیفر مجازات شوند. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» ... «أَنْ يُقْتَلُوا»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۴]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۴)

مگر کسانی که پیش از آنکه بر آنان دست یابید توبه کرده باشند، پس بدانید که خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

چون در روایات به کسی که مسلمانان را تهدید کند و به روی آنان اسلحه بکشد، گرچه قتلی صورت نگیرد نیز مفسد فی الارض گفته شده، این آیه توبه آنان را مطرح می کند. بنا بر این

ص: ۷۷

توبه ی محارب و مفسد، فقط کیفر تهدید و ارباب را برمی دارد، نه کیفر قتل و سرقت را.

□
یعنی توبه در «حقّ الله» اثر دارد، نه «حقّ الناس»، چون حق مردم مربوط به رضایت صاحبان حقّ است. عنوان محارب، حسابی دارد و عنوان قاتل و سارق، حسابی دیگر. (۱) یعنی اگر محارب مرتکب قتل شده و توبه کرد، حکم قصاص او باقی است، ولی اگر فقط به تهدید و ارباب دست زده و توبه کرد، کیفر محارب از او برداشته می شود.

مجازات های الهی جنبه ی تربیتی و اصلاح فرد و جامعه دارد، نه انتقام. از این رو گناهکار باید توبه کند و توبه او هم مؤثر است.

در رفع عقوبت، احراز توبه ی واقعی لازم است. مثلاً از طریق تغییری که در اخلاق و رفتار و گفتار مجرم هویدا می شود، یا به گواهی افراد عادل و مانند اینها توبه او ثابت شود.

پیام ها:

□
۱ راه توبه به روی همه باز است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ... («إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» □ توبه ای اثر دارد که پیش از دستگیری و گرفتار شدن باشد. □ «مَنْ قَبِلَ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ» (در سایر گناهان هم توبه تا قبل از مرگ مفید است. (۲) □) ۳ مغفرت خدا را باور کنیم. «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُوٌّ رَحِيمٌ» ۴ مغفرت خداوند همراه با رحمت است نه توبیخ و تحقیر. «عَفُوٌّ رَحِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۵]

اشاره

□
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و (برای تقرب) به سوی او وسیله بجویید، و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۷۸

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. نساء، ۱۸.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: بهترین وسیله ای که می توان با آن به خدا نزدیک شد ایمان به خداوند و پیامبرش و جهاد در راه او و کلمه ی اخلاص و اقامه ی نماز و پرداخت زکات و روزه گرفتن ماه رمضان و حج و عمره و صله ی رحم و انفاق های پنهانی و آشکار و کارهای نیک است. (۱)

اهل بیت علیهم السلام همان ریسمان محکم و وسیله ی تقرب به خداوند هستند. «هم العروه الوثقی و الوسيله الى الله» (۲) توسل، موضوعی است که در کتب بسیاری از اهل سنت مثل «صواعق» ابن حجر، «سنن» بیهقی، «صحیح» دارمی و «وفاء الوفاء» درباره آن روایت نقل شده است. ضمناً آیات ۶۴ نساء، ۹۷ یوسف و ۱۱۴ توبه نیز می تواند سند توسل باشد.

پیام ها:

۱ ایمان «آمَنُوا»، تقوا «اتَّقُوا اللَّهَ»، شفاعت «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» و جهاد «وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ»، راه سعادت و رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ» ۲ برای رسیدن به فلاح، هم باید گناهان را ترک کرد، «اتَّقُوا اللَّهَ» هم باید طاعات را انجام داد. «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» ۳ کارهای خیر همه زمینه و وسیله ی سعادتند. (البته اگر با گناه خود آن زمینه ها را از بین نبریم). «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

ص: ۷۹

۱- (۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰.

۲- (۲). تفسیر صافی.

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۳۶)
يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ (۳۷)

همانا کسانی که کافر شدند، اگر تمام آنچه را در زمین است و همانند آن را دارا باشند تا برای نجات از عذاب روز قیامت فدیة دهند، از آنان پذیرفته نمی شود و برای آنان عذابی دردناک است.

آنان می خواهند از آتش دوزخ بیرون آیند در حالی که از آن بیرون آمدنی نیستند و برایشان عذابی دائم و پایدار است.

نکته ها:

همه ی راه های نجات در قیامت بسته است، کافران نه از رحمت الهی بهره مند می شوند، چون مخصوص اهل تقواست. «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَلْتُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» (۱)، و نه از شفاعت کامی می گیرند، چون شفاعت مخصوص کسانی است که خداوند از آنان راضی باشد. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۲)، به علاوه از مرگ خبری نیست، زیرا پیوسته در آتشند و درخواست مرگشان پذیرفته نیست. «نَادُوا يَا مَلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ» (۳)

پیام ها:

۱ کار آبی اموال، تنها در دنیاست و در آخرت، ثروت بی ثمر است. «مَا تُقْبَلُ...» ۲ روز قیامت در دستگاه عدل الهی، فدیة پذیرفته نمی شود. «لِيَفْتَدُوا»... «مَا تُقْبَلُ» ۳ عامل اصلی سعادت، در درون انسان است (ایمان، تقوا و جهاد)، نه در بیرون

ص: ۸۰

۱-۱. اعراف، ۱۵۶.

۲-۲. طه، ۱۰۹.

۳-۳. زخرف، ۷۷.

(مال و ثروت). «لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»... («مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ» ۴ عذاب کافران، نه با فدیة دفع می شود، نه با گذشت زمان قطع می گردد. «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ» ۵ کسی که در دنیا با آن همه برهان و ارشاد، از ظلمت های شرک و جهل بیرون نیاید، در آخرت هم از دوزخ بیرون نخواهد آمد. «لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۸]

اشاره

وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۳۸)

مرد و زن دزد را به جزای کاری که انجام داده اند دستشان را قطع کنید.

این کیفری است از سوی خداوند و خداوند مقتدر حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «نَكَالاً» به معنای امر بازدارنده است. قوانین جزایی اسلام برای بازدارندگی است، نه انتقام جویی. «نَكَالاً» به عقوبتی گفته می شود که مایه ی عبرت دیگران باشد. (۱)

در این آیه ابتدا مرد دزد، سپس زن دزد مطرح شده است، ولی در آیه ی دوم سوره ی نور که حکم زنا بیان شده، ابتدا زن زناکار، سپس مرد زناکار یاد شده است، شاید به خاطر آن که در سرقت، نقش مردِ خلافکار بیشتر است و در زنا، نقش زنِ خلافکار.

از مرحوم سید مرتضی علم الهدی (از علمای هزار سال قبل) پرسیدند: چرا دستی که پانصد مثقال طلا دیه دارد، به خاطر یک چهارم مثقال دزدی، قطع می شود؟ پاسخ فرمود:

«امانت»، قیمت دست را بالا می برد و «خیانت»، ارزش آن را می کاهش.

طبق روایات، مقدار قطع دست، چهار انگشت است و باید انگشت شست و کف دست باقی بماند. مقدار مالی هم که به خاطر آن دست دزد قطع می شود، باید حد اقل به قیمت یک چهارم دینار (یک چهارم مثقال طلا) باشد. مال هم باید در مکان حفاظت شده باشد، نه در

ص: ۸۱

مثل کاروانسرا، حَمَّام، مسجد و اماکن عمومی. سارق نیز باید از قانون قطع دست مطلع باشد، و گرنه دست او قطع نمی شود. همچنین اگر کسی در سال های قحطی از روی اضطرار، مواد غذایی را سرقت کند دستش قطع نمی شود. البته در تمام مواردی که دست قطع نمی شود کیفرهای دیگری در کار است که تفصیل آن در کتب فقهی آمده است. (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، بدترین نوع سرقت را سرقت از نماز و ناقص انجام دادن رکوع و سجود دانسته اند. (۲)

اجرای این احکام، نیاز به حکومت و قدرت و نظام و تشکیلات دارد، پس اسلام، دین حکومت و سیاست است.

اسلام، قبل از بریدن دست، بر اهمیت و لزوم کار و اداره ی زندگی فقرا از طریق بیت المال و بستگان نزدیک و قرض الحسنه و تعاون و... تأکید می کند، ولی با این حال فقر، بهانه و مجوز سرقت نیست. (۳)

سیستم جزایی دنیا، چون تنها به زندان و جریمه ی مالی تکیه دارد، از مقابله با سرقت عاجز است.

قطع دست، برای مجرم عامل هشدار دائمی و مایه ی جلوگیری از لغزش مجدد او و دیگران است. «فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا»

پیام ها:

۱ کیفر زن و مرد دزد یکسان است. «السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ» ۲ باید امتیّت جامعه را با قاطعیّت حفظ کرد. «فَاقْطَعُوا» ۳ جریمه و کیفر سنگین، بازدارنده از دزدی است. «نُكَالًا» ۴ در قوانین کیفری اسلام، علاوه بر تنبیه مجرم، عبرت دیگران هم مطرح است.

«نُكَالًا»

۵ در اجرای حدود الهی، نباید تحت تأثیر عواطف قرار گرفت. «فَاقْطَعُوا»

ص: ۸۲

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

۶ با اینکه قطع دست از طرف قاضی و حاکم است، اما خداوند به همه مؤمنین خطاب می کند، «فَاقْطِعُوا أَيْدِيَهُمَا» تا آنان زمینه اجرای حدود الهی را فراهم کنند.

۷ مالکیت شخصی و امتیّت اجتماعی به قدری مهم است که به خاطر آن، باید دست دزد قطع شود. «فَاقْطِعُوا» ۸ اعمال قدرت، باید حساب شده باشد. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ» ۹ فرمان قطع دست دزد، جلوه ای از عزّت و قدرت خداوند است. «فَاقْطِعُوا» ... «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۹]

اشاره

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۹)

پس هر که بعد از ظلمش توبه کند و (کارهای فاسد خویش را) اصلاح نماید، قطعاً خداوند توبه او را می پذیرد، همانا خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در اسلام، مجازات در کنار ارشاد و تربیت و رحمت است. در آیه ی قبل، کیفر سارق بیان شد، اینجا دعوت به توبه به درگاه خدای غفور و اصلاح بدی هاست که سبب می شود تا خداوند لطفش را به بنده باز گرداند.

اگر سارق پیش از دستگیری توبه کند و مال را پس دهد، هم در دنیا بخشیده می شود و هم در آخرت، (۱) ولی پس از دستگیر شدن، حد اجرا می شود و نقش توبه تنها برای قیامت است.

در حدیث آمده است: سارقی که دستش قطع شده بود، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا برای من راه توبه باز است؟ فرمود: آری! تو امروز (که حدّ بر تو جاری شد)، مثل همان روزی که از مادر متولد شدی هستی. (۲)

ص: ۸۳

۱-۱. کافی، ج ۷، ص ۲۵۰.

۲-۲. تفسیر المیزان.

پیام‌ها:

۱ برای انسان خطاکار، همیشه راه بازگشت و اصلاح، باز است. «فَمَنْ تَابَ» ۲ توبه، تنها یک ندامت درونی نیست، بلکه باید همراه با جبران مفاسد گذشته باشد. «وَأَصْلَحَ» ۳ اگر انسان توبه کند، خداوند هم توبه او را می‌پذیرد. «يَتُوبُ عَلَيْهِ» ۴ سرقت، ظلم به خود و جامعه و تجاوز به امتیت جامعه است. «بَعِيدَ ظُلْمِهِ» ۵ مجرمان را باید به راه خدا دعوت و امیدوار کرد. «فَإِنَّ اللَّهَ يُتُوبُ»، «عَفْوٌ»، «رَحِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۰]

اشاره

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَعْفُو لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۰)

آیا ندانستی که حکومت و فرمانروایی آسمان‌ها و زمین تنها از آن خداست، هر که را (طبق حکمت و عدالت خود) بخواهد عذاب می‌کند و هر که را بخواهد می‌آمرزد و خداوند بر هر چیزی تواناست. (محارب و مفسد و سارق را عذاب می‌دهد، و تائب پشیمان را می‌پذیرد و می‌بخشاید).

پیام‌ها:

۱ کسی که بر هستی حاکم است، حق دارد قوانین هستی را وضع کند. «السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ» ... «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ...» ۲ مجرمان بدانند که راه فراری ندارند و باید به سوی خدا بازگردند. «أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۳ خداوند نیازی به توبه‌ی بندگان ندارد، چون همه‌ی هستی از آن اوست. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۴ انسان باید در حالتی میان بیم و امید باشد. «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَعْفُو لِمَنْ يَشَاءُ»

۵ عفو یا عذاب، هر دو نمونه ای از قدرت اوست. «يُعَذِّبُ» ... «يَغْفِرُ» ... «عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنِ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يَحْزِفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَ
مَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ (۴۱)

ای پیامبر! کسانی که در کفر شتاب می کنند، غمگینت نسازند، (خواه) آن گروه که (منافقانه) به زبان گفتند: ایمان آورده ایم، ولی دل‌هایشان ایمان نیاورده است. (و خواه) از یهودیان آنان که برای دروغ سازی (و تحریف) با دقت به سخنان تو گوش می دهند و همچنین (به قصد جاسوسی) برای قوم دیگری که نزد تو نیامده اند، به سخنان تو گوش می دهند (و یا گوش به فرمان دیگرانی هستند که نزد تو نیامده اند) آنان کلمات (تورات یا پیامبر) را از جایگاه خود تحریف می کنند و (به یکدیگر) می گویند: اگر این مطلب (که مطابق میل ماست) به شما داده شد بپذیرید و بپذیرید، ولی اگر (آنچه طبق خواسته ی ماست) به شما داده نشد، دوری کنید. (ای پیامبر!) هر که را خداوند بخواهد آزمایش و رسوایش کند تو هرگز در برابر قهر الهی هیچ کاری نمی توانی برایش بکنی. آنان کسانی اند که خداوند نخواسته است دل‌هایشان را پاک کند. برای آنان در دنیا ذلت و خواری، و برایشان در آخرت، عذابی بزرگ است.

ص: ۸۵

از آیه استفاده می شود که علمای یهود گروهی از یهودیان و منافقان را نزد پیامبر اسلام فرستادند و خودشان از مقابله و رویارویی دوری می کردند «لَمْ يَأْتُوكَ» و هدفشان این بود که شاید دستورات و احکام اسلام مطابق چیزی باشد که آنان از تورات تحریف کرده اند و سفارش می کردند اگر گفتار پیامبر اسلام مطابق حرف ما بود بپذیرید و گرنه رها کنید. منافقان و هیئت اعزامی نزد حضرت آمدند و با دقت گوش می دادند تا بر سخنان حضرت، دروغ و شایعه ای ببندند. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»

پیام ها:

۱ انبیا نسبت به گمراهان دلسوزند. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ» ۲ کفر، میدانی دارد که گروهی در آن به سرعت پیش می روند و هر لحظه به کفرشان اضافه می شود. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ» ۳ دشمنان، در کفر و نفاق شتاب دارند، چرا مسلمانان در راه حق باید سستی کنند؟ «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ» ۴ نفاق، مایه ی افزایش کفر است. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ» ... «بِأَفْوَاهِهِمْ» ۵ ایمان، با پذیرش قلبی است، نه اظهار زبانی. «آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ» ۶ ایمانی ارزش دارد که در قلب، راسخ باشد. «وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ» ۷ قلب، مرکز ایمان است. «لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ» ۸ منافقان و یهودیان، در کنار هم یک هدف را تعقیب می کنند. «مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ» ... «وَ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا» ۹ گوش دادن مهم نیست، انگیزه ی آن مهم است. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» ۱۰ کفار، عوامل نفوذی و جاسوس در میان مسلمانان دارند، مبلغان دینی نباید همه ی شنوندگان را خوش نیت بپندارند. «سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ» ۱۱ تحریف، خیانت فرهنگی یهود است. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ»

۱۲ گزارشگری دور از تقوا، یکی از شغل های خطرناک است. «سَيَّمَا عُونَ لِلْكَذِبِ» ... («يُحَرِّفُونَ...») ۱۳ کلمات آسمانی هر یک جایگاه مخصوص دارد. «مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ» ۱۴ ما باید تسلیم اوامر خدا باشیم، نه آنکه احکام الهی مطابق خواسته های ما باشد. «فَخُذُوهُ» ... («فَاخْذُرُوا») ۱۵(۱) گناه، انسان را از لیاقت برای هدایت می اندازد. «وَمِنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ» ۱۶ منافقان، از شفاعت پیامبر محرومند. «فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا» ۱۷ حتی رسول الله برای متعصیان لجوج و هوسباز، نقشی ندارد. «فَلَنْ تَمْلِكَ» ۱۸ قهر الهی بدنبال سوء رفتار انسان است. «سَيَّمَا عُونَ لِلْكَذِبِ» ... («لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ» ۱۹ قلب سرسخت و لجوج، از دریافت الطاف حق محروم است. «لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ» ۲۰ عذاب دنیا نسبت به عذاب آخرت چیزی نیست. «فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ» ۲۱ منافقان، هم بدبختی دنیوی دارند، هم عذاب بزرگ قیامت در انتظارشان است. «لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

ص: ۸۷

۱-۱). بعضی مردم سراغ مرجع تقلید، عالم، دادگاه و قانونی می روند که طبق میل آنان حکم کرده باشد. آیه از این امر نهی می کند.

اشاره

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤَكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ شَيْئاً وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۴۲)

آنان برای دروغ سازی به دقت گوش می دهند و همواره مال حرام (رشوه و ربا) می خورند، پس اگر (برای داوری) نزد تو آمدند، یا میانشان داوری کن یا از آنان روی بگردان. و اگر از آنان روی بگردانی پس هرگز هیچ زبانی به تو نخواهند رساند. و اگر داوری کنی، پس میانشان به قسط و عدل قضاوت کن، همانا خداوند دادگران را دوست دارد.

نکته ها:

بعضی از یهود که زنا می محصنه کرده بودند، به امید نجات از کیفر سنگسار که در دین یهود نیز آمده است، (۱) برای داوری نزد پیامبر آمدند، غافل از آنکه حکم اسلام هم سنگسار کردن زناکار است، چون دیدند حکم اسلام نیز همان است، حاضر به پذیرش حکم پیامبر نشدند.

«لِلسُّحْتِ» طبق روایات، رشوه و هدایایی است که برای انجام کاری داده شود. (۲) سُحْت، در لغت، کار حرامی است که مایه ی ننگ صاحبش شود. (۳)

«سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» یا به معنای آن است که سخنان را با دقت می شنوند و نیت دروغ بستن و تحریف آن را دارند و یا به معنای آن است که عوام یهود با علم به دروغگویی و تحریف گری علمای خود، باز هم سخن آنان را گوش می دهند و می پذیرند.

آیه خطاب به پیامبر می فرماید: گرچه علمای یهود در اندیشه آسیب رسانی به تو هستند و تو برای مکتب و جامعه اسلامی دغدغه داری ولی خداوند نوید می دهد که اگر مصلحت را در اعراض دانستی دغدغه ای نداشته باش. «وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ شَيْئاً»

ص: ۸۸

۱-۱. در تورات، سفر تثیبه، فصل ۲۳، حکم زنا بیان شده است.

۲-۲. وسائل، ج ۱۷، ص ۹۵.

۳-۳. مفردات راغب.

۱ علمای یهود، رشوه خوار بودند، «أَكَلُونَ لِلشُّحِّ» و عوامشان مشتاق شنیدن دروغ. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» (تکرار «سَمَاعُونَ»، در دو آیه پی در پی شاید اشاره باشد به اینکه این روش، کم کم خصلت آنان شده است.) ۲ همزیستی مسلمانان با اهل کتاب، تا حدی بود که آنان برای قضاوت، نزد پیامبر اسلام می آمدند. «جَاؤُكَ» ۳ پیامبر صلی الله علیه و آله غیر از مسئولیت نبوت، مسئولیت حکومت نیز داشت. «فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ» ۴ پیامبران، در امر حکومت و داوری، از طرف خداوند اختیاراتی دارند که طبق صلاحدید عمل کنند. «فَأَحْكُم» ... «أَوْ أَعْرِضْ» ۵ شعاع حکومت اسلامی، اهل کتاب را نیز در برمی گیرد. «فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» ۶ اگر حاکم اسلامی برای داوری بین کشورهای غیر اسلامی انتخاب شد، باید عدالت، جرأت و صراحت را کاملاً مراعات کند. «فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» ۷ مسائل نژادی، منطقه ای، تعصب های گروهی، تمایلات شخصی و تهدیدها نباید در قضاوت ها تأثیر بگذارد. «فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» ۸ عدالت همیشه و با هر گروه، یک ارزش خداپسند است. «فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۳]

اشاره

وَ كَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۳)

و(یهودیان) چگونه تو را داور قرار می دهند، در حالی که تورات نزد ایشان است(و) در آن حکم خداست، پس بعد از آن(که تو موافق آن کتاب حکم کردی) روی می گردانند و آنان مؤمن نیستند.

همان گونه که در آیه ی قبل گفتیم، دلیل مراجعه یهودیان به پیامبر اسلام، پیدا کردن راهی برای تخفیف مجازات بود و آنان با اینکه به تورات دسترسی داشتند و پاسخگوی نیازهای آنان بود، ولی دنبال قانون ساده تری می گشتند.

پیام ها:

۱ همه ی تورات تحریف نشده است. «عِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ» ۲ کاش اهل کتاب، نسبت به احکام کتاب خودشان پایبند بودند. «وَ عِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ» ۳ آنچه برای گروهی مهم است، تخفیف در قانون است، نه ایمان به قانون و انجام وظیفه. (به همین دلیل با داشتن قانون تورات برای پیدا کردن راه مجازات آسان تری نزد پیامبر صلی الله علیه و آله می آمدند). «ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» ۴ علامت ایمان، تسلیم بودن در برابر قانون است. «وَ مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۴]

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَ الرِّبَايُونَ وَ الْأَخْبَارُ بِمَا أُسْتُخْفِطُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَ كَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا الدَّاسَ وَ إِخْشَاؤَهُ وَ لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (۴۴)

همانا ما تورات را نازل کردیم (که) در آن هدایت و نور است. پیامبران الهی که تسلیم فرمان خدا بودند، بر طبق آن برای یهود حکم می کردند، و (همچنین) مرئیان الهی و دانشمندان، بر طبق این کتاب آسمانی که حفاظت آن به آنان سپرده شده بود و بر آن گواه بودند، داوری می کردند، پس (ای

علماء! از مردم نترسید (و احکام خدا را بیان کنید) و از (مخالفت با) من بترسید و آیات مرا به بهای اندک نفروشید. و کسانی که طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم نکنند پس آنان همان کافرانند.

نکته ها:

«ربانی» از «ربان» به معنای تربیت کننده است. به گفته بعضی، «ربانی» کسی است که با «رب العالمین» پیوند خورده، با علم و عمل، خدایی شده و تربیت مردم را بر عهده دارد.

از حضرت علی علیه السلام نقل شده که فرمود: «أنا ربانی هذه الامه» «ربانی این امت من هستم». (۱) امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «الرَّبَّائِيُونَ، اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشند». (۲)

«حبر» به معنای اثر نیک است. چون عالمان در جامعه منشأ اثر نیکند، به آنان حَبْر و احبار گفته می شود. به ابن عباس هم لقب «حبر الامه» داده اند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که حتی به مقدار دو درهم قضاوت ناحق کند، مشمول جمله ی آخر این آیه می شود. (۳) «هُمُ الْكَافِرُونَ»

پیام ها:

۱ ضمن توجه به تحریف تورات موجود، باید از اصل کتب آسمانی تجلیل کرد.

«فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ»

۲ گرچه تورات بر موسی علیه السلام نازل شد، ولی همه ی انبیا و علمای پس از او مأمور بودند طبق آن حکم کنند. «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ» ۳ قوانین مستند بر وحی را باید پذیرفت. (لازمه ی وجوب قضاوت بر انبیا و علما، قبول کردن مردم است) «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ...» ۴ انبیا، از پیش خود حکمی ندارند، بلکه تسلیم حکم خدایند. «أَسْلَمُوا»

ص: ۹۱

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. تفسیر صافی؛ کافی، ج ۷، ص ۴۰۸.

۵ اسلام (تسلیم خدا بودن)، دین همه ی موحدان است، انبیای بنی اسرائیل هم با جمله ی «أَسْلَمُوا» توصیف شده اند. «النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا» ۶ علمای هر امت، مسئول اجرای احکام الهی در میان مردم هستند. (ولایت فقیه، ریشه در تمام ادیان دارد) «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ» ... («وَالرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَنْبِيَاءُ» ۷ سلسله مراتب باید مراعات شود. ابتدا انبیا، سپس امامان و آن گاه علما.

«النَّبِيُّونَ»)

... («وَالرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَنْبِيَاءُ» ۸ یهود، انبیای متعدّد داشتند. «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ...» ۹ تورات، قوانین قضایی و حکومتی دارد و محور قضاوت بوده است. «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ...» ۱۰ نور و هدایت زمانی در جامعه جریان پیدا می کند که بر اساس کتاب آسمانی، قضاوت و حکومت شود. «فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا» ۱۱ راه حفظ کتب آسمانی، عمل و قضاوت و حکومت بر طبق آن است. «يَحْكُمُ بِهَا» ... («بِمَا اسْتُحْفِظُوا» (بنا بر اینکه مراد از استحفاظ، حفاظت همه جانبه آن باشد) ۱۲ علما باید محافظ مکتب باشند. «بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ» ۱۳ قضاوت، مسئولیت عالمان است. «يَحْكُمُ بِهَا» ... («الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَنْبِيَاءُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ» ۱۴ عالمان و قضات، دو رسالت بزرگ بر دوش دارند:

الف: حکم خدا را از ترس مردم تغییر ندهند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ» ب: به طمع مال دنیا، دچار کتمان و لغزش نشوند. «وَلَا تَشْتَرُوا بِأَيِّهَا تَبَى ثَمَنًا قَلِيلًا» ۱۵ انحراف در قضاوت، کفر است. «وَمَنْ لَسَمَ يَحْكُمَ بِمَآ أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» ۱۶ در قضاوت، صراحت، جرأت و قاطعیت لازم است و نباید تحت تأثیر تهدید و جو سازی ها قرار گرفت. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ» ۱۷ خشیت الهی، ضامن قضاوت عادلانه است. «يَحْكُمُ» ... («فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوُا»

۱۸ تحریف، سکوت، کتمان و حکم به غیر فرمان خدا، اگرچه به قیمت بدست آوردن همه ی دنیا باشد خسارت است. «وَلَا تَشْتَرُوا» ... «ثَمَنًا قَلِيلًا» ... «فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» (چون کل دنیا «متاع قلیل» است) (۱) ۱۹ یا داشتن قانون آسمانی، سراغ قوانین شرق و غرب رفتن کفر است و چنین قوانینی اعتباری ندارد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» ۲۰ کسی که شرایط قضاوت به حق برایش فراهم شود، ولی خود را منزوی کند کفر ورزیده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» ۲۱ سکوت و کتمان در برابر طاغوت ها، دین فروشی در برابر سرمایه داران و عوام فریبی، از خطراتی است که علما را تهدید می کند. «فَلَا تَخْشَوْا النَّاسَ» ... «وَلَا تَشْتَرُوا...» ۲۲ علمای ترسو و حریص، در دینداری و حفاظت از کتاب آسمانی سست هستند. «فَلَا تَخْشَوْا النَّاسَ» ... «وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا» ۲۳ درآمد حاصل از قضاوت ناحق، درآمدی نامشروع است. «لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي...» ۲۴ ترس و حرص سبب انحراف در قضاوت و انحراف در قضاوت سبب کفر است. «فَلَا تَخْشَوْا» ... «وَلَا تَشْتَرُوا» ... «فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

ص: ۹۳

(۱-۱). «إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ. مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ». نحل، ۱۱۶، ۱۱۷.

اشاره

وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۴۵)

و در آن (تورات) برایشان مقرر کردیم که (در قصاص) جان در برابر جان و چشم در برابر چشم و بینی در برابر بینی و گوش در برابر گوش و دندان در برابر دندان باشد و همه ی زخمها را (نیز به همان ترتیب و اندازه) قصاص است. پس هر که آن را صدقه دهد، کفاره ی گناهانش محسوب شود و کسانی که به آنچه خدا نازل فرموده حکم نکنند، پس آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد که تورات هدایت و نور است، در این آیه، قانون قصاص مطرح شده و شاید نشان آن باشد که قانون قصاص در جامعه، سبب نور و هدایت است. همان گونه که در آیه دیگر می خوانیم: «و لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱) برای شما در قصاص حیات و زندگی است.

نام بردن از چشم و گوش در قانون قصاص از باب نمونه است و گر نه آسیب به هر عضوی قصاص دارد. (۲)

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: خداوند به اندازه آنچه از قصاص عفو شود، از گناهان او می بخشد. (۳)

در تورات، «دیه» نیست، مجرم یا قصاص می شود یا عفو. اما در اسلام، دیه به عنوان راه سوم مطرح است. (۴)

ص: ۹۴

۱-۱. بقره، ۱۷۹.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۳-۳. کافی، ج ۷، ص ۳۵۸.

۴-۴. تفسیر قرطبی.

۱ همه ی انسان ها، از هر نژاد و قبیله، فقیر و غنی، در مقابل قانون یکسانند، و خون کسی رنگین تر از دیگری نیست. (۱) «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ» ۲ قصاص، در ادیان پیشین هم بوده است. (۲) «كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا» (اسلام و ادیان دیگر، قوانین مشابهی دارند). ۳ صدقه، تنها انفاق مالی نیست، عفو و گذشت از مجرم هم نوعی صدقه است.

«فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ»

۴ عفو ما از مجرم، عفو الهی را بدنبال دارد. «فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ» (شاید هم مراد این باشد که عفو ما، کفاره گناه مجرم باشد و او در قیامت، به خاطر عفو ما گرفتار عذاب نشود) (۳) ۵ در اسلام همراه مسائل کیفری، مسائل اخلاقی هم مطرح است. «وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا» ... «إِقْصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ» ۶ جریمه ی مالی و حبس، به تنهایی نمی تواند عاملی برای بازداشتن مجرم از جرم باشد. «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ» ۱۷ اگر حکم خدا جاری نشود، ظلم جامعه را فرا می گیرد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

ص: ۹۵

۱-۱. البته میان زن و مرد در حکم قصاص، تفاوت های حکیمانه ای در کتب فقهی بیان شده است.

۲-۲. تورات، سفر خروج، فصل ۲۳، ۲۱ و ۲۶.

۳-۳. تفسیر المیزان.

اشاره

وَ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ آتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ (۴۶)

و به دنبال آنان (پیامبران پیشین) عیسی پسر مریم را آوردیم در حالی که تورات را که پیش از او بود تصدیق می کرد و به او انجیل دادیم، که در آن هدایت و نور است و تصدیق کننده ی تورات قبل از آن است و برای پروا پیشگان مایه ی هدایت و موعظه است.

نکته ها:

هم قرآن، هدایت کننده متقین است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) هم انجیل مایه ی هدایت و موعظه اهل پرواست. «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ» در این آیه دو بار کلمه ی «هُدًى» آمده است، یک بار هدایت برای عموم و یک بار بهره گرفتن از هدایت که مخصوص متقین است.

کلمه ی «قَفَّيْنَا» از «تقفیه»، به معنای چیزی را به دنبال چیزی آوردن است.

ممکن است معنای «مُصَدِّقًا» این باشد که خصوصیات شخصی حضرت عیسی علیه السلام با نشانه هایی که در تورات درباره ی او آمده، منطبق است، پس خود حضرت عیسی و نشانه ها، یکدیگر را تصدیق می کنند.

در انجیل متی، (فصل ۵، آیه ۱۷) آمده است: گمان نکنید که آمده ام تا تورات یا صحف انبیا را باطل سازم، بلکه تا تمام کنم.

تورات، انجیل و قرآن، هر سه «نور» به حساب آمده اند. خداوند در آیه ۱۵ این سوره، فرمود: قرآن نور است. «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ» در آیه ۴۴ فرمود: تورات، نور است «إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ» و در این آیه، انجیل را نور دانسته است.

ص: ۹۶

پیام ها:

۱ انبیا و کتاب های آنان، همه از یک سرچشمه و برای یک هدفند و یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا» ۲ گرچه انبیا و کتاب های آسمانی برای هدایت همه مردمند، ولی تنها اهل پروا و تقوا در پرتو این نور، هدایت می شوند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۷]

اشاره

وَ لِيُحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۴۷)

و اهل انجیل، به آنچه خداوند در آن کتاب نازل کرده حکم کنند. و کسانی که به آنچه خداوند نازل کرده حکم نکنند. پس آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

درباره کسانی که طبق قانون الهی حکم نمی کنند، در چند آیه پیاپی، تعبیر «**B** الظالمون*»، «**B** الفاسقون» و «**B** الكافرون*» به کار رفته است. چون چنین کسانی، از جهت زیر پا گذاشتن قانون خدا کافرند، و به خاطر خروج از مرز مسئولیتشان فاسقند و به علت آنکه در حق متهمین ستم می کنند، ظالمنند.

آیه ۴۴ و ۴۵ خطاب به یهود است، که چون قانون خدا را تحریف می کنند، دین را به بهای اندک می فروشند و به جای خدا ترسی، از مردم می ترسند، آنان را ظالم و کافر می شمارد، «**B** أولئك هم الكافرون» و به حقوق افراد جامعه ظلم می کنند. «**B** أولئك هم الظالمون» ولی این آیه درباره نصاری است که تنها طبق انجیل حکم نمی کردند، (نه سکوت در قصاص و نه دین فروشی)، از این رو فاسقند، چون از مرز حق بیرون رفته اند.

۱ معیار شناخت حق و باطل در ادیان الهی، آن چیزی است که از جانب خدا نازل شده است. «وَلِيُحْكَمْ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ» ۲ در انجیل قوانین حکومتی وجود دارد. «وَلِيُحْكَمْ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ» ۳ هر کس به هر انگیزه ای بر اساس قانون الهی حکم نکند و یا از داوری حق کناره گیری نماید فاسق است. «مَنْ لَمْ يَحْكَمْ» ... «فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۸]

اشاره

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مَنَاجَا وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ لِيُنزلُكُمْ فِي مَا اتَّأَمَّكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۴۸)

و ما کتاب (قرآن) را به حق بر تو نازل کردیم، در حالی که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و حاکم و حافظ آنها است. پس به آنچه خداوند نازل کرده، میان آنان حکم کن و (با دور شدن) از حقی که برای تو آمده، از هوا و هوس آنان پیروی مکن، ما برای هر یک از شما آیین و طریقه ی روشنی قرار دادیم، و اگر خداوند می خواست، همه ی شما را یک امت قرار می داد (و همه یک قانون و آیین داشتید). ولی (خداوند می خواهد) تا شما را در آنچه به شما داده بیازماید، پس در کارهای نیک سبقت بگیرید، (و بدانید که) بازگشت همه ی شما به سوی خداست، پس او شما را به آنچه در آن اختلاف می کردید آگاه خواهد ساخت.

«شِرْعَةً»، راهی است که به نهر آب منتهی شود. «مِنْهَاجاً»، راه روشن است. ابن عباس می گوید: «شِرْعَةً»، احکامی است که در قرآن آمده، و «مِنْهَاجاً» سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. (۱) کلمه «مُهَيِّمِنًا» به معنای مراقب و محافظ است.

تصدیق آسمانی بودن کتاب تورات و انجیل، به معنای ابقای آنها برای همیشه نیست، بلکه به معنای همسویی و هماهنگی محتوای همه کتب آسمانی است. «مُصَيِّدًا قَلْبًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» اصول همه ادیان یکی، ولی «شرايع» آنها متعدد است، مثل دریایی که نهرهای ورودی به آن متعدد است. دین و شریعت، راهی است که ما را به حیات واقعی و انسانی می رساند، ولی در هر زمان تنها یک شریعت پذیرفته است.

پیام ها:

۱ قرآن، سراسر حق و پیراسته از هر باطلی است. «الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» ۲ قرآن در عصر پیامبر نیز به صورت مکتوب بوده است. «الْكِتَابَ» ۳ قرآن، حافظ اصول کتاب های آسمانی دیگر است. «مُهَيِّمِنًا عَلَيْهِ» ۴ می توان میان اهل کتاب، طبق قرآن حکم کرد. «فَسَاخَكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ۵ خطری که رهبران را تهدید می کند، پیروی از تمایلات مردم و نادیده گرفتن حق است. «وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ» ۶ یکی از ابزار آزمایش الهی، آمدن شریعت جدید است، تا روشن شود چه کسی ایمان می آورد و چه کسی کفر و تعصب می ورزد. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً» ...

«لِيَبْلُوَكُمْ»

۷ انسان در طول تاریخ به راهنمایی انبیا نیازمند بوده است. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجاً»

ص: ۹۹

۸ به جای سرسختی های منفی، و پیش از آنکه فرصت را از دست بدهیم در کارهای خیر سبقت بجوییم. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» ۹ محور و هدف مسابقات، باید امور خیر و معنوی باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» ۱۰ ایمان به معاد، عامل رفع اختلافات و سبقت در نیکی هاست. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» ... «فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۴۹]

اشاره

وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَ اخِذْ لَهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ (۴۹)

و اینکه میان آنان طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم کن، و از هوسهای آنان پیروی مکن، و بر حذر باش از این که تو را از برخی از آنچه خداوند بر تو نازل کرده منحرف سازند. پس اگر آنان (از حکم و داوری تو) روی گردانند، پس بدان که خداوند می خواهد آنان را به خاطر پاره ای از گناهانشان مجازات کند، بی شک بسیاری از مردم فاسقند.

نکته ها:

مراد از فتنه در «يَفْتِنُوكَ»، توطئه چینی برای انحراف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

در شأن نزول آیه گفته اند: جمعی از دانشمندان یهود، به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر در فلان مسأله ی اختلافی میان ما و دیگران، به نفع ما داوری کنی، ما ایمان می آوریم و در پی ما همه ی یهود نیز ایمان خواهند آورد. این آیه نازل شد و پیامبر را از این توطئه آگاه ساخت.

پیام ها:

۱ داوری و قضاوت از شئون پیامبری است. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ» ۲ اساس قضاوت و حکومت، قانون خداست. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۳ پیامبر اسلام علاوه بر مسلمانان، بر یهود و نصارا نیز ولایت دارد. «وَ أَنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ» ...

۴ در مسائل مهم و حیاتی، تکرار تذکر ضروری است. (تنها به حکم خدا داوری کن و از هوس های مردم پیروی مکن) در این آیه و آیه قبل تکرار شده است) ۵ توجه به خواسته های نفسانی مردم یکی از خطرهای بزرگ برای قاضی و حاکم است. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ» ۶ هشدارهای الهی، عامل مصونیت و عصمت انبیاست. «وَ اخِذْهُمْ» ۷ مراقب نفوذ فرهنگی دشمنان باشیم. «وَ اخِذْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ» ۸ وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله باید از توطئه های کفار در بیم باشد، تکلیف دیگران روشن است. «وَ اخِذْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ» ۹ حتی دست برداشتن از بعضی احکام الهی نشانه ی پیروی از هوسهای مردم است. «أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ...» ۱۰ مخالفان هم بعضی از دستورهای الهی را می پسندند. خطر اعراض و تحریف در بعضی احکام است. «عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ۱۱ باید طبق وحی داوری کنیم، گرچه احتمال اعراض مردم را بدهیم. «وَ أَنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ... «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ۱۲ هدف وسیله را توجیه نمی کند. نباید به خاطر مسلمان شدن گروهی، از داوری و قضاوت ناروا کمک گرفت. (با توجه به شأن نزول) ۱۳ هشدارهای تند همچون «لَا تَتَّبِعْ»، «اخِذْهُمْ»، «يَفْتِنُوكَ» ... نشان صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله در ابلاغ وحی الهی است و گر نه کسی به خودش این همه تند خطاب نمی کند.

۱۴ روی گردانی از داوری پیامبر، عامل سقوط و سبب عذاب الهی است. «أَنْ يُصَيِّرَهُمْ بَعْضُ ذُنُوبِهِمْ» ۱۵ ریشه ی اعراض کافران فسق است، و گر نه در آیین الهی نقصی نیست. «فَإِنْ

تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُ»

... «لِفَاسِقُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۵۰]

اشاره

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۵۰)

آیا آنان حکم جاهلیت را می طلبند؟ برای اهل ایمان و یقین، داوری چه کسی از خدا بهتر است؟

نکته ها:

بهترین قانون، آن است که قانون گذار شرایط زیر را داشته باشد:

از تمام اسرار هستی و انسان، در حال و آینده آگاه باشد.

هیچ هدف انتفاعی نداشته باشد.

هیچ لغزش عمدی و سهوی نداشته باشد.

از هیچ قدرتی نترسد.

خیر خواه همه باشد.

این شرایط، تنها در خداوند متعال وجود دارد، لذا قرآن می فرماید: «مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» و هر قانون بشری که خلاف حکم خدا باشد، جاهلانه است. «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ» (چون این قانون ها غالباً بر اساس هوا و هوس، ترس، طمع، جهل، خطا و خیال و محدودیت علمی وضع شده است)

پیام ها:

۱ بعضی از مردم (مشرکان، اهل کتاب) خواستار داوری پیامبر بر اساس قوانین جاهلیت بودند. «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ» ۲ فسق و گناه، انسان را به سوی فرهنگ جاهلی سوق می دهد. «وَ إِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ» ... «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ» ۳ آنان که با داشتن احکام الهی از آن روی می گردانند و سراغ قوانین بشری می روند، در مسیر جاهلیت گام برمی دارند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ... «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ»

۴ زمان جاهلیت، مخصوص یک دوران نیست، هر گاه که مردم از خدا جدا شوند، دوران جاهلیت است. «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ...»

۵ عقل و وجدان بهترین داور و دادگاه است. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» ۶ آنان که تنها چشم به قوانین بشری دوخته اند و آن را راه کمال می دانند، در ایمان و یقین خود شک کنند. «لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۵۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید؟ یهودیان و مسیحیان را سرپرست و یاور نگیرید، (زیرا) بعضی از آنان یار و یاور بعض دیگرند و هر کس از شما که آنان را ولی خود قرار دهد پس قطعاً از آنان است. همانا خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

ذکر یهود و نصاری در آیه، از باب نمونه است، و گر نه شکی نیست که ولایت هیچ کافری را هم نباید پذیرفت. از آیات دیگر قرآن استفاده می شود که بهره گیری از غذاهای غیر گوشتی اهل کتاب، یا ازدواج موقت با آنان، یا داد و ستد و زندگی مسالمت آمیز با آنان جایز است. و هیچ یک از این مسائل به معنای سلطه پذیری آنان نیست.

پیام ها:

۱ خداوند از بندگان مؤمنش، انتظارات خاصی دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا...»

۲ تبری از دشمن، از شرایط ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا...» ۳ اسلام، دین سیاست است و تنها به احکام فردی نمی پردازد. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ» ۴ وقتی یاری گرفتن از کفار مورد نهی قرآن است، قطعاً در روابط و سیاست خارجی، پذیرش ولایت و سلطه اهل کتاب و کفار ممنوع است. «لَا تَتَّخِذُوا» ۵ ولایت کفار و دشمنان را نپذیریم، چون آنان تنها به فکر هم مسلکان خویشند.

«بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۶ با وجود اختلافات شدید میان یهود و نصاری، پیوندشان به خاطر نابودی اسلام است. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۷ کفار تنها نسبت به تعهدات میان خودشان وفادارند، ولی نسبت به تعهدات با مسلمانان پایبند نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ» ... «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ...

۸ آن دولت های اسلامی که ولایت و سلطه کفار را پذیرفته اند، از کفار محسوب می شوند. «فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» (دوستی با هر کس و گروه، انسان را جزو آنان می سازد.) ۹ نه کفار را «ولیی» خود گردانید و نه با آنان که ولایت کفار را پذیرفته اند، رابطه ولایت داشته باشید. «فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» ۱۰ نتیجه ی پذیرش ولایت کفار، قطع ولایت خداست. «فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۱۱ تکیه بر کفار، ظلم است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره المائده (۵): آیات ۵۲ تا ۵۳]

اشاره

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ (۵۲) وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ (۵۳)

ص: ۱۰۴

(با آن همه توصیه به نپذیرفتن ولایت کفار) بیماردلان را می بینی که در دوستی با آنان (کافران)، سبقت می گیرند (و در توجیه کارشان) می گویند: می ترسیم که حادثه ای بد برایمان پیش آید (و ما نیازمند کمک آنان باشیم) پس امید است که خداوند، پیروزی یا امر دیگری را از جانب خود (به نفع مسلمین) پیش آورد، آن گاه آنان از آنچه در دل پنهان داشته اند پشیمان شوند.

و کسانی که ایمان آوردند (هنگام پیروزی مسلمین و رسوایی منافقان با تعجب، به یکدیگر) می گویند: آیا اینان همان هایی هستند که با تأکید، به خدا قسم می خوردند که ما با شما ایم؟ پس (چرا کارشان به اینجا کشید؟) اعمالشان نابود شد و زیانکار شدند.

نکته ها:

بیماردلان کسانی هستند که نسبت به حَقَّانیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یا برخی از معارف دینی در شک بوده و ایمانی ضعیف دارند. (۱)

در مورد معنای آیه، سه احتمال وجود دارد:

الف: در هنگام پیروزی مسلمین و رسوایی منافقان، مؤمنان با تعجب می گویند: آیا این یهود و نصاری بودند که سوگند جدی بر یاری کردن شما مؤمنین خوردند؟ ب: برخی از مؤمنین واقعی بعد از پیروزی به یکدیگر می گویند: آیا این بیماردلان بودند که با سوگند می گفتند ما با شما هستیم و دیدید که نبودند؟ ج: این بیماردلان که سوگند یاد کردند ما با یهود و نصاری هستیم، آیا توانستند به شما اهل کتاب کمکی کنند؟

ص: ۱۰۵

□
 ۱ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شاهد تلاش های آشکار و شتابزده افراد سست ایمان برای پیوستن به یهود و نصاری است.
 «فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ» ۲ نمونه ی روشن کسانی که از هدایت الهی محرومند، بیماردلانی هستند که با سرعت برای پیوستن به کفار تلاش می کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ... «الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (حرف «فاء» نشانه آن است که ظالمین آیه قبل، بیماردلان این آیه هستند) ۳ بیماردلان سست ایمان، با سرعت به سراغ طرح دوستی با دشمنان کافر می روند. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ» ۴ افراد سست ایمان و منافق، می خواهند که جزو کفار باشند. «يُسَارِعُونَ فِيهِمْ» ، نه «اليهم».

۵ در برابر نص و فرمان صریح خداوند نباید اجتهاد و مصلحت اندیشی کرد.

□
 «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ»

... «أَوْ لِيَاءَ» ... «يَقُولُونَ نَحْشِي» ۶ انگیزه ی پذیرش رابطه ی ذلت بار با ابرقدرت ها، ضعف ایمان و وحشت از غیر خداست.
 «يَقُولُونَ نَحْشِي» ۷ مسلمانان، به پیروزی و گسترش اسلام و افشای منافقان امیدوار باشند. «فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنَا بِالْفَتْحِ...» ۸ عزت سیاسی، قدرت اقتصادی و پیروزی نظامی همه از طرف خدا و در دست اوست. «أَنْ يَأْتِيَنَا بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ» ۹ با کفار رابطه ولایت نداشته باشید، تا امدادهای غیبی خدا به سوی شما سرازیر شود. «لَا تَتَّخِذُوا» ... «يَأْتِيَنَا بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ» ۱۰ پایان نفاق و وابستگی به کفار، حبط و رسوایی و شرمندگی است. «نَادِمِينَ» ۱۱ هر سوگندی نشانه ی صداقت نیست، فریب سوگندها را نخورید.

أَهُؤْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ

«إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ» ۱۲ وابستگی به بیگانگان، مورد ملامت مؤمنان است. «وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهُؤْلَاءِ...»

«إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ»

۱۳ نشانه‌ی خسران انسان، از بین بردن کارهای نیک است. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۵۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ يَزِيدَ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَيُوفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۵۴)

۵۴/۵

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما که از دین خود برگردد (به خدا ضرری نمی‌زند، چون) خداوند در آینده قومی را خواهد آورد که آنان را دوست دارد و آنان نیز خدا را دوست دارند. آنان نسبت به مؤمنان نرم و فروتن و در برابر کافران سرسخت و قاطعند، در راه خدا جهاد می‌کنند و از ملامت هیچ‌کس ملامت‌کننده‌ای نمی‌هراسند. این فضل خداست که به هر که بخواهد (و شایسته بیند) می‌دهد و خداوند وسعت بخش بسیار داناست.

نکته‌ها:

در روایت است: چون این آیه نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست به شانه سلمان فارسی زد و فرمود: هموطنان تو مصداق این آیه اند. (۱)

در آیات قبل، خطر سلطه کفار و منافقان مطرح بود، اینجا سخن از ارتداد است. شاید اشاره به این باشد که نفاق و دوستی و رابطه با کفار و پذیرش سلطه آنان، به ارتداد می‌انجامد.

ص: ۱۰۷

امام باقر علیه السلام درباره ی «يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ» فرمود: مراد علی علیه السلام و شیعیان اویند. (۱)

□
در روایات شیعه و سنی آمده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در جنگ خیبر، پس از ناکامی فرماندهان در فتح قلعه های دشمن فرمود: به خدا سوگند فردا پرچم را به دست کسی می دهم که خدا و رسول او را دوست دارند، او هم، خدا و رسول را دوست دارد و پیروزی را به ارمغان می آورد. آن گاه پرچم را به دست علی علیه السلام داد. (۲)

پیام ها:

۱ مؤمن باید به فکر عاقبت خود باشد، چه بسا مؤمنانی که مرتد شوند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزْتَدَّ» ۲ رهبر روشن ضمیر، باید احتمال ارتداد و برگشت پیروان خود را بدهد. «مَنْ يَزْتَدَّ مِنْكُمْ» ۳ کفر یا ارتداد گروهی از مؤمنان، ضربه به راه خدا نمی زند. «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ...» ۴ ارتداد، ثمره ی نداشتن معرفت و محبت نسبت به دین و خداست. «يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ۵ خداوند، نیازی به ایمان ما ندارد. «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ» ۶ در راه ایمان و شکستن سنت ها و عادات جاهلی نباید از سرزنش ها و هوچی گری ها و تبلیغات سوء دشمن ترسی داشت و تسلیم جو و محیط شد.

□ □
«لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»

۷ رفتار مسلمان، نرمش با برادران دینی و سرسختی در برابر دشمن است و هیچ یک از خشونت و نرمش، مطلق نیست. «أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ» ۸ فضل خدا تنها مال و مقام نیست، محبت خدا و جهاد در راه او و قاطعیت در دین هم از مظاهر لطف و فضل الهی است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

ص: ۱۰۸

۱-۱. تفسیر فرات کوفی، ص ۱۲۳.

۲-۲. احقاق الحق، ج ۳، ص ۲۰۰.

۹ دوستی متقابل میان بنده و خدا، از کمالات بشر است. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ۱۰ با نوید جایگزینی دیگران، جلو یأس و ترس را بگیرید. «مَنْ يَزِدَّ» ... «فَسَوْفَ يَأْتِي» ... «وَلَا يَخَافُونَ» ۱۱ مؤمن واقعی کسی است که هم عاشق و هم محبوب خدا باشد. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ۱۲ کسی که ایمان واقعی دارد، هرگز در برابر کافران احساس حقارت نمی کند.

«أَعَزَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۱۳ دلی که از محبت خدا خالی شد بیمار و وابسته به کفار می شود، ولی دلی که از مهر خدا پر است هرگز وابسته نمی شود. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ» ... «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ... «أَعَزَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ» ۱۴ اسلام رو به گسترش است، تنها به ریزش ها نگاه نکنیم به رویش ها نیز نگاه کنیم. «مَنْ يَزِدَّ» ... «يَأْتِي اللَّهُ» ۱۵ پرچم اسلام را در آینده کسانی بدست خواهند گرفت که عاشق خدا و مجاهد و با صلابت باشند. «يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ... «أَعَزَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۱۶ جنگ روانی، در مؤمنین واقعی اثری ندارد. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» ۱۷ فضل خداوند، محدود نیست و به هر کس به قدر لیاقتش عالمانه عطا می کند.

«وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۱۸ اگر خداوند به شخصی لطفی کرد، آگاهانه است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

اشاره

إِنَّمَا وَرِثَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (۵۵)

ولی و سرپرست شما، تنها خداوند و پیامبرش و مؤمنانی هستند که نماز را برپا می دارند و در حال رکوع، زکات می دهند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: سائلی وارد مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله شد و از مردم درخواست کمک کرد. کسی چیزی به او نداد. حضرت علی علیه السلام در حالی که به نماز مشغول بود، در حال رکوع، انگشتر خود را به سائل بخشید. در تکریم این بخشش، این آیه نازل شد.

ماجرای فوق را ده نفر از اصحاب پیامبر مانند ابن عباس، عمّار یاسر، جابر بن عبد الله، ابو ذر، انس بن مالک، بلال و... نقل کرده اند و شیعه و سنی در این شأن نزول، توافق دارند. (۱) عمّار یاسر می گوید: پس از انفاق انگشتر در نماز و نزول آیه بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«من كنت مولاة فعلى مولاة». (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم، برای بیان مقام حضرت علی علیه السلام این آیه را تلاوت فرمود. (۳) و خود علی علیه السلام نیز برای حقایق خویش، بارها این آیه را می خواند. (۴) ابو ذر که خود شاهد ماجرا بوده است، در مسجد الحرام برای مردم داستان فوق را نقل می کرد. (۵)

کلمه ی «ولی» در این آیه، به معنای دوست و یاور نیست، چون دوستی و یاری مربوط به همه مسلمانان است، نه آنان که در حال رکوع انفاق می کنند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: منظور از «الَّذِينَ آمَنُوا...»، علی علیه السلام و اولاد او، ائمه علیهم السلام تا روز قیامت هستند. پس هر کس از اولاد او به جایگاه امامت رسید با این ویژگی مثل اوست، آنان صدقه می دهند در حال رکوع. (۶)

ص: ۱۱۰

۱- ۱. الغدير، ج ۲، ص ۵۲، احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۰۰ و كنز العمال، ج ۶، ص ۳۹۱.

۲- ۲. تفسير الميزان.

۳- ۳. تفسير صافي.

۴- ۴. تفسير الميزان.

٥-٥. تفسير مجمع البيان.
٦-٦. كافي، ج ١، ص ٢٨٨.

مرحوم فیض کاشانی در کتاب نوادر، حدیثی را نقل می کند که بر اساس آن سایر امامان معصوم نیز در حال نماز و رکوع به فقرا صدقه داده اند که این عمل با جمع بودن کلمات «یُقِيمُونَ»، «يُؤْتُونَ»، «رَاكِعُونَ» سازگارتر است.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند پیامبرش را دستور داد که ولایت علی علیه السلام را مطرح کند و این آیه را نازل کرد. (۱)

بهترین معرّفی آن است که اوصاف و خصوصیات کسی گفته شود و مخاطبان، خودشان مصداق آن را پیدا کنند. (آیه بدون نام بردن از علی علیه السلام، اوصاف و افعال او را بر شمرده است) امام صادق علیه السلام فرمود: علی علیه السلام هزاران شاهد در غدیر خم داشت، ولی نتوانست حقّ خود را بگیرد، در حالی که اگر یک مسلمان دو شاهد داشته باشد، حقّ خود را می گیرد! (۲) ولایت فقیه در راستای ولایت امام معصوم است. در مقبوله ی عمر بن حنظله از امام صادق علیه السلام می خوانیم: بنگرید به آن کس که حدیث ما را روایت کند و در حلال و حرام ما نظر نماید و احکام ما را بشناسد. پس به حکومت او راضی باشید که من او را بر شما حاکم قرار دادم. «فانی قد جعلته علیکم حاکماً...». (۳)

پیام ها:

۱ اسلام، هم دین ولایت است و هم دین برائت. هم جاذبه دارد و هم دافعه.

آیات قبل، از پذیرش ولایت یهود و نصاری نهی کرد، این آیه می فرماید: خدا و رسول و کسی را که در رکوع انگشتر داد، ولی خود قرار دهید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا...» («إِنَّمَا وَئِيكُمُ اللَّهُ...») ۲ از اینکه به جای «اولیائکم»، «وَئِيكُم» آمده ممکن است استفاده شود که روح ولایت پیامبر و علی علیهما السلام، شعاع ولایت الهی است. «وَئِيكُم» ۳ معمولاً در قرآن نماز و زکات در کنار هم مطرح شده است، ولی در این آیه، هر

ص: ۱۱۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۱، ص ۲۸۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. کافی، ج ۱، ص ۶۷.

دو به هم آمیخته اند. (دادن زکات در حال نماز) «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» ۴ کسانی که اهل نماز و زکات نیستند، حق ولایت بر مردم را ندارند. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... إِنَّمَا، نشانه ی انحصار ولایت در افراد خاص است) ۵ برای توجه به محرومان، نماز هم مانع نیست. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (آری، فقیر نباید از جمع مسلمانان دست خالی برگردد.) ۶ ولایت از آن کسانی است که نسبت به اقامه ی نماز و پرداخت زکات پایدار باشد. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ...» ۷ هر گونه ولایت، حکومت و سرپرستی که از طریق خدا و رسول و امام نباشد، باطل است. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ...» (کلمه «إِنَّمَا» علامت حصر است) ۸ توجه به خلق برای خدا در حال نماز، با اقامه نماز منافات ندارد. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» ۹ کسی که نسبت به فقرا بی تفاوت باشد، نباید رهبر و ولی شما باشد. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ...» («و يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۱۰ کارهای جزئی (مثل انفاق انگشتر) نماز را باطل نمی کند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» ۱۱ در فرهنگ قرآن، به صدقه مستحبی هم «زکات» گفته می شود. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۱۲ ولایت ها در طول یکدیگرند، نه در برابر یکدیگر. ولایت بر مسلمین، ابتدا از آن خداست، سپس پیامبر، آن گاه امام. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا...» ۱۳ حضرت علی علیه السلام در زمان خود پیامبر صلی الله علیه و آله نیز ولایت داشته است. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» (ظاهر ولایت، ولایت بالفعل است، نه ولایت بالقوه. زیرا ولایت در آیه یک بار بکار برده شده که یا همه بالفعل است و یا همه بالقوه می باشد)

اشاره

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (۵۶)

و هر کس که خدا و پیامبرش و چنان مؤمنانی را (که در آیه قبل بیان شد) ولی خود بگیرد (از حزب خداست) همانا حزب خدا پیروز است.

نکته ها:

در آیه ی قبل بیان شد که مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا»، حضرت علی علیه السلام و امامان معصوم علیهم السلام پس از او هستند.

اوصاف حزب الله در سوره ی مجادله آیه ۲۲ چنین بیان شده است:

۱ به مبدأ و معاد ایمان دارند.

۲ با دشمن خدا، دوستی نمی کنند.

این آیه که لزوم پذیرش ولایت خدا و رسول و امامان را بیان می کند، می فهماند که مراد از «وَأُولَئِكَم» در آیه قبل، سرپرست و حاکم است نه دوست و یاور، چون تعبیر «حزب الله» و غالب بودن آنان، اشاره به نظام قدرتمند و حکومت دارد.

«حِزْبٌ»، در لغت به معنای گروه با قدرت و با صلابت است. (۱)

چون پیروزی، بدون تشکیلات، مدیریت، قدرت، وحدت، جرأت و... امکان ندارد، پس «حزب الله» برای حاکمیت و غلبه باید این صفات را داشته باشند.

حزب الله نه تنها غالب و پیروزند، بلکه رستگار نیز هستند. «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»، «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۲) در آیه ی ۵۲ همین سوره خواندیم که گروهی از ترس حوادث، کفار را ولی خود می گیرند، در این آیه می فرماید: حزب الله غالب است یعنی وابستگان به کفار مغلوبند، پس به سراغ آنان نروید. «فَتَرَى الَّذِينَ» ... «يُسَارِعُونَ فِيهِمْ...»، «وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ» ... «هُمُ الْغَالِبُونَ»

ص: ۱۱۳

۱-۱. معجم الوسيط.

۲-۲. مجادله، ۲۲.

پیام ها:

۱ حزب الله، تنها کسانی اند که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته باشند. «وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ» ... («فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ» ۲ غلبه ی نهایی با کسانی است که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را بپذیرند.
(«وَمَنْ يَتَوَلَّ»)

... («هُمُ الْغَالِبُونَ» ۳ چون خداوند غالب است، «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ» (۱)، وابستگان به او هم غالبند. «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ» ۴ با وعده های الهی، حزب الله به آینده ی خود مطمئن است. «هُمُ الْغَالِبُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۵۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَ لَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۵۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از کسانی که دین شما را به مسخره و بازی می گیرند، آنان که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و (نیز) کفار را ولی و (نیز) کفار از کتابی که پیش از شما

پیام ها:

۱ کیفر دنیوی توهین و استهزای دین خدا و مقدسات مذهبی، قطع رابطه است.

«لَا تَتَّخِذُوا»...

(در روابط با دیگران، احترام مقدسات یک شرط ضروری است) ۲ شرط ایمان، داشتن غیرت دینی و تبری از ناهلان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا» ۳ استهزای دین، (با جنگ سرد و روانی) یکی از شیوه های مبارزاتی دشمنان

ص: ۱۱۴

است. «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا» ۴ تقوای الهی ایجاب می کند از دشمنان نترسیم و آنان را ولی خود قرار ندهیم.

□
□ «لَا تَتَّخِذُوا»

□
□ ... («أَوْ لِيَاءٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ...»)

[سوره المائده (۵): آیه ۵۸]

اشاره

□ □
□ □ «وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوا هُزُؤًا وَ لَعِبًا ذَلِكُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ (۵۸)»

و هر گاه که شما (به وسیله ی اذان، مردم را) به نماز فرا می خوانید آن را به مسخره و بازی می گیرند. این به خاطر آن است که آنان گروهی هستند که نمی اندیشند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه ی فوق آمده است که جمعی از یهود و بعضی از نصاری، صدای مؤذن را که می شنیدند و یا قیام مسلمانان را به نماز می دیدند، شروع به مسخره و استهزای آنان می کردند. (۱)

پیام ها:

۱ از رابطه و دوستی با کسانی که اذان (و شعائر دینی) را مسخره می کنند بپرهیزید. «لَا تَتَّخِذُوا» ... («وَ إِذَا نَادَيْتُمْ...» ۲ نماز، چهره و مظهر دین است. (در آیه قبل، استهزای دین مطرح شد و در این آیه استهزای نماز، یعنی نماز سیمای دین است) «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا» ... («وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوا هُزُؤًا» ۳ برای نماز، باید ندا سر داد تا همه جمع شوند. «نَادَيْتُمْ» (نماز باید علنی باشد) ۴ در جامعه ی اسلامی، باید برای نماز، فریاد زد و تبلیغ کرد و هیچ کس نباید مانع آن گردد. «نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ»

ص: ۱۱۵

۵ شیوه ی عاقلان، برخورد منطقی است ولی بی خردان، اهل استهزا هستند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

[سوره المائده (۵): آیه ۵۹]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (۵۹)

بگو: ای اهل کتاب! آیا جز این بر ما خورده و عیب می گیرید که به خداوند و به آنچه بر ما نازل شده و به آنچه از پیش (بر پیامبران گذشته) نازل گردیده، ایمان آورده ایم؟ همانا بیشتر شما از مرز حق بیرون رفته و فاسقید.

نکته ها:

«تَنْقِمُونَ» از ماده «نقمت»، به معنای انکار چیزی است؛ با زبان باشد یا به وسیله ی قهر و کیفر و برخورد. (۱)

اهل کتاب به مضامین تورات و انجیل وفادار نماندند، لذا شایستگی آن را ندارند که کتب آسمانی به آنها انتساب داده شود. «وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ»

پیام ها:

۱ با مخالفان هم باید جدالی نیکو داشت. استدلال آمیخته با سؤال های عاطفی.

«هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا»

۲ دشمنی دشمنان با مؤمنان، فقط به خاطر ایمان آنهاست. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ» ۳ ایمان مسلمانان به تمامی کتب آسمانی، از عوامل کینه و عداوت اهل کتاب با آنان است. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ» ۴ دشمنی اهل کتاب با مسلمانان، تاریخی و با سابقه است. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا»

ص: ۱۱۶

۱-۱. مفردات راغب.

۵ در برابر سختگیری های دشمن، عدالت و انصاف را از کف ندهیم و همه را یکسان و فاسق میندازیم. «أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ» ۶
انکار حق و آزار پیروان حق، فسق است. «فَاسِقُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۰]

اشاره

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ (۶۰)

بگو: آیا شما را به بدتر از (صاحبان) این کیفر در پیشگاه خدا خبر دهم؟ کسانی که خداوند آنها را لعن و بر آنها غضب کرده و افرادی از آنان را به شکل بوزینه ها و خوک ها در آورده و طاغوت را پرستیدند (و اطاعت کردند)، جایگاه آنان نزد خداوند بدتر است و از راه راست گمراه ترند.

نکته ها:

«مَثُوبَةً» و «ثَوَابٌ» در اصل به معنای رجوع و بازگشت به حالت اول است و به هر گونه سرنوشت یا جزا نیز گفته می شود، ولی غالباً در مورد پادشاهای نیک به کار می رود. (۱)

آنان که دین و اسلام و نماز مسلمانان را مسخره می کنند و مسلمین را به خاطر ایمانشان می آزارند، چرا به گذشته تاریک و ننگین خود نگاه نمی کنند که با قهر الهی مسخ شدند و رسوا گشتند. گرچه یهود زمان پیامبر، به صورت خوک و میمون نبودند، ولی چون بنی اسرائیل خود را قوم واحد و دارای هویت جمعی می دانستند و افتخارات گذشته را به خود نسبت می دادند، بیان رسوایی های پیشین، غرور آنان را می شکند.

بسیاری از مفسران معتقدند، یهودیانی که با حيله های شرعی قداست روز شنبه را شکستند، به میمون تبدیل شدند و مسیحیانی که مائده آسمانی عیسی را منکر شدند، به

ص: ۱۱۷

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی عادلانه است و اگر گروهی به میمون و خوک تبدیل می شوند سزای عملکردشان است. «مَثُوبَهُ» ۲ اطاعت کنندگان از طاغوت، هم ردیف مسخ شدگانند. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْحَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ» ۳ بیان سرنوشت شوم بدکاران تاریخ یکی از روش های ارشاد و تبلیغ قرآن است. «جَعَلَ مِنْهُمْ...» ۴ حرمت شکن، حرمت ندارد. «أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ...» ۵ عقوبت سنگین برای انحراف سنگین است. «بَشْرٌ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَهُ» ... «أَضَلُّ عَنِ سَوَاءِ السَّبِيلِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ (۶۱)

و هر گاه (منافقان یا بعضی از اهل کتاب) نزد شما آیند، می گویند: ایمان آوردیم، در حالی که آنان با کفر بر شما وارد می شوند و با همان کفر بیرون روند و خداوند به آنچه کتمان می کردند آگاه تر است.

پیام ها:

۱ اظهار ایمان افراد، شما را فریب ندهد. «قَالُوا آمَنَّا» ... «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ» اظهار ایمان با زبان، نشانه ی رسوخ ایمان در قلب نیست.
۲ خداوند، از خود انسان ها هم به ضمیرشان آگاه تر است. «اللَّهُ أَعْلَمُ»

ص: ۱۱۸

۳ کسانی که منافقانه اظهار ایمان می کنند، بدانند که خداوند از درون آنان آگاه است. «قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ» ... («وَاللَّهُ أَعْلَمُ...»)

[سوره المائده (۵): آیه ۶۲]

اشاره

وَ تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ الشُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۶۲)

و بسیاری از آنان (مدعیان ایمان) را می بینی که در گناه و ظلم و حرام خواری شتاب می کنند. به راستی چه زشت است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

در آیه ی گذشته، سخن از روحیه ی کفر و نفاق اهل کتاب بود، در اینجا بیان فسادهای اخلاقی و اجتماعی و اقتصادی آنان است.

«الشُّحْتَ» در اصل به معنای جدا کردن پوست و نیز به معنای شدت گرسنگی است، سپس به هر مال نامشروع مخصوصاً رشوه گفته شده است، زیرا این گونه اموال، صفا و طراوت و برکت را از اجتماع انسانی می برد. همان طور که کندن پوست درخت باعث پژمردگی یا خشکیدن آن می گردد. بنا بر این «الشُّحْتَ» معنای وسیعی دارد و اگر در بعضی روایات مصداق خاصی از آن ذکر شده، دلیل اختصاص نیست. (۱)

پیام ها:

۱ در انتقاد از منحرفان، باید انصاف داشت. «كَثِيرًا مِنْهُمْ» (نه تمام آنها) ۲ سیمای جامعه اسلامی، سبقت در خیرات است، «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۲) ولی سیمای جامعه کفر و نفاق، سبقت در فساد است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» ۳ بدتر از فساد اخلاقی «اثم» و فساد اجتماعی «عدوان» و فساد اداری «سُيُحْت»، عادت به فساد و سرعت در آن است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ...» («يُسَارِعُونَ» دلالت

ص: ۱۱۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. مؤمنون، ۶۱.

بر استمرار دارد) ۴ چه بسا مدعیان ایمان که به گناه، تجاوز و حرام خواری شتاب می کنند. «تَرَى» ... («يُسَارِعُونَ...» ۵ بدتر از آلودگی به گناه، غرق شدن در گناه است. «فِي الْإِثْمِ» ۶ با اینکه تجاوز و عدوان و حرام خواری از نمونه های اثم و گناه است، ولی نام این دو به خاطر اهمّیت و خطر و یا به خاطر شیوع در میان اهل کتاب، جداگانه آورده شده است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكَلِهِمُ الشُّحْتِ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۳]

اشاره

لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ رَبُّنَا بَأْتِيُونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ الشُّحْتِ لَبَسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۶۳)

چرا علمای نصاری و یهود آنان را از سخنان گناه آلود و خوردن مال حرام باز نمی دارند؟ چه بد است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام در اواخر خطبه «قاصعه» (۱) می فرماید: خداوند اقوام پیشین را مورد لعن قرار نداد مگر بخاطر ترک امر به معروف و نهی از منکر. خداوند عوام را به خاطر ارتکاب معاصی و دانشمندان را به خاطر ترک نهی از منکر لعنت کرد.

منظور از «الرَّبَّائِيُونَ» علمای مسیحی و منظور از «الْأَخْبَارُ» علمای یهود است.

امام حسین علیه السلام ذیل این آیه فرمود: دلیل سکوت علما و رها کردن امر به معروف و نهی از منکر، یا طمع به منافع ستمگران است و یا ترس از آنان «رغبه فیما کانوا ینالون منهم او رهبه مما یحذرون» (۲) آیه ی قبل درباره گناهکاران، جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» را آورد، ولی اینجا درباره ی سکوت علما جمله ی «مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» را بکار می برد. مرحوم فیض کاشانی می گوید: فرق میان

ص: ۱۲۰

(۱-۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

(۲-۲). تفسیر راهنما و بحار، ج ۱۰۰، ص ۷۹.

«يَعْمَلُونَ» و «يَصِيحُّونَ» این است که صانع، کسی است که با تجربه و زبر دستی کار آزموده شده و کار برای او به صورت خصلت و ملکه در آمده باشد.

پیام ها:

۱ مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر، در درجه اول متوجه علماست.

«لَوْ لَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ...»

۲ سکوت و بی تفاوتی علما، زمینه ی ترویج فساد است. «تَرَى» ... «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ» ... «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ...» ۳ علما باید قدرت داشته باشند تا بتوانند علاوه بر موعظه و دعوت، جلوی مفسد را بگیرند. «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ» ۴ اگر نهی از منکر، جلوی گناه را نگیرد، لا اقل جلوی سرعت آن را می گیرد.

«يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ»

... «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ» ۵ علمای اهل کتاب، حتی به حد اقل وظیفه هم عمل نکردند. (در آیه قبل، اثم و عدوان و حرام خواری، به عنوان گناه آنان شمرده شد. در اینجا کلمه عدوان نیامده، شاید اشاره باشد به اینکه اگر علمای اهل کتاب، قدرت جلوگیری از عدوان را ندارند، چرا جلوی اثم و سحت را نگرفتند)؟! ۶ زیبایی علم، در اظهار آن و زشتی اش در سکوت و کتمان است. «لَيْسَ مِمَّا كَانُوا يَصِيحُّونَ» ۷ سکوت عالم، بدتر از گناه خلافکار است. «لَيْسَ مِمَّا كَانُوا يَصِيحُّونَ» ۸ تظاهر به گناه، کثرت گناهکار، سرعت در گناه، تنوع در گناه و... هیچ یک دلیل بر سکوت علما نیست. «تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَ»، «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ» (کلمه «تَرَى» رمز تظاهر به گناه، کلمه «كَثِيرًا» رمز جمعیت زیاد، کلمه «يُسَارِعُونَ» رمز سرعت در گناه و کلمه «الْإِثْمِ»، «الْعُدْوَانَ» و «السُّحْتَ»، رمز تنوع گناه است)

اشاره

وَ قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۶۴)

و یهود گفتند: دست خدا بسته است. دستهایشان بسته باد و به سزای این گفتار، از لطف خدا دور شوند. بلکه دو دست (قدرت) خدا گشوده است، هر گونه بخواهد انفاق می کند و البته آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شده، کفر و طغیان بسیاری از آنان را می افزاید و ما تا روز قیامت دشمنی و کینه در میانشان افکنیم. هر بار که برای جنگ، آتش افروزی کردند، خداوند آن را خاموش ساخت. آنان همواره در زمین، به فساد و تبهکاری می کوشند، و خداوند مفسدان را دوست نمی دارد.

نکته ها:

آیه قبل، اشاره به سخنان خلاف و نامربوط یهود «قَوْلِهِمُ الْإِثْمُ» و جلوگیری نکردن علما از آنها بود، «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ...» در این آیه نمونه ای بیان شده که یهود می گفتند: دست خدا بسته است و دیگر نمی تواند به ما قدرت و شوکت بدهد، آن گونه که در گذشته قدرت داشتیم.

در روایات آمده است که این آیه، عقیده ی یهود را نسبت به قضا و قدر و سرنوشت بیان می کند. چون یهود می پنداشتند در آغاز آفرینش دست خدا باز بود، اما پس از آنکه همه چیز را آفرید، دست او بسته شد.

امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: عقیده ی یهود این بود که خداوند بعد از آفرینش، از تدبیر امور کناره گیری کرده است و چیزی را کم یا زیاد نمی کند. «قد فرغ من الامر فلا يزيد

در زبان عربی کلمه ی «یَدُ» و در فارسی کلمه ی «دست»، کنایه از قدرت و نفوذ است. مثلاً می گوئیم: فلانی در منطقه یا اداره دست دارد. دست فلانی قطع شد. دست ما به فلانی نمی رسد. در روایات هم آمده است که اولیای خدا دست خدایند. یعنی واسطه لطف او نسبت به مردمند.

امام باقر علیه السلام درباره ی «كَلِمَاتٍ أَوْقَدُوا نَارًا...» فرمودند: هر گاه جَبَّاری بخواهد آل محمّد علیهم السلام را نابود کند، خداوند او را درهم می شکند. (۲)

به گفته علامه طباطبایی: هر گاه فقر، گرسنگی و قحطی پیش می آمد، یا آیات قرض دادن به خداوند نازل می شد، می گفتند: این قحطی و این سفارش به قرض الحسنه، نشانه ی بسته بودن دست خداست.

پیام ها:

۱ رضایت به گناه دیگران، شرکت در آن است. «قَالَتِ الْيَهُودُ» (گرچه بعضی از یهود، نسبت دست بسته بودن به خدا می دادند، ولی چون دیگران هم راضی بودند، این تفکر انحرافی به همه نسبت داده شده است.) ۲ بی لیاقتی و نااهلی خود را توجیه نکنیم. (شیطان، تکبر خود را به اغوای الهی نسبت داد). «رَبِّ بِمَا أَعُوَيْتَنِي»... (۳)، یهود هم محرومیت های خود را با بخیل بودن خدا توجیه می کردند. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ» ۳ پاسخ شبهه را باید قوی تر از شبهه داد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ»، «يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ» (آنان گفتند: دست خدا بسته است. آیه می فرماید: بلکه هر دو دست خدا باز است، یعنی کمال قدرت دارد) ۴ توبیخ باید مناسب با عمل باشد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ، غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ»

ص: ۱۲۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین و توحید صدوق، ص ۱۶۷.

۲-۲. تفسیر عیاشی.

۳-۳. حجر، ۳۹.

۵ همان گونه که قرآن برای افراد متقی، نور و هدایت است، برای افراد لجوج، طغیان و کفر می آورد. «وَلِيَزِيدَنَّ...» (طُغْيَانًا وَ كُفْرًا) ۶ طغیان و کفر، زمینه ساز دشمنی و کینه است. «وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ...» ۷ یهودیان، همواره فتنه می کنند، ولی شکست می خورند. «كَلِمَاتٍ أَوْقَعُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ» ۸ هم القای کینه و دشمنی به عنوان کیفر از جانب خداست، هم خاموش ساختن آتش جنگ از اوست. «أَلْقَيْنَا»، «أَطْفَأَهَا اللَّهُ» ۹ دست یابی به محبت یا قهر الهی، در اثر عملکرد ماست. «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۵]

اشاره

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ (۶۵)

و اگر اهل کتاب (یهودیان و مسیحیان) ایمان آورده و تقوا پیشه می کردند قطعاً ما گناهانشان را می بخشیدیم و آنان را به باغهای پر نعمت بهشت، وارد می کردیم.

پیام ها:

۱ اهل کتاب در عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردمی بی ایمان و بی تقوی بودند. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» ۲ ایمان و تقوا، کیفر انحراف هاست و مسائل قبلی را محو می کند. «لَكَفَّرْنَا» (در حدیث آمده است: «الاسلام يجب ما قبله» (۱) ۳ ایمان منهای تقوا، کارساز نیست. «آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» ۴ برای دریافت الطاف الهی، باید ابتدا از گناهان پاک شد. «لَكَفَّرْنَا»، «أَدْخَلْنَا»

ص: ۱۲۴

۵ خداوند، علاوه بر عفو، لطف هم دارد. «لَكَفَّرْنَا»، «أَدْخَلْنَا»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۶]

اشاره

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّهٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ (۶۶)

و اگر آنان (یهود و نصارا) تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارشان بر آنان نازل شده، برپا می داشتند، از بالای سرشان (آسمان) و از زیر پاهایشان (زمین) روزی می خوردند. بعضی از آنان میانه رو هستند، ولی بسیاری از آنان آنچه انجام می دهند بد است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نقش ایمان در سعادت معنوی و اخروی مطرح بود، در این آیه نقش آن در سعادت دنیوی و رفاه اقتصادی بیان شده است.

اگر پیروان کتب آسمانی دیگر در برابر قرآن تسلیم می شدند و تسلیم در مقابل قرآن را تسلیم نژاد بنی اسرائیل در برابر نژاد عرب نمی پنداشتند و می دانستند که اصول تعالیم انبیا یکی است و ایمان به آنچه پس از تورات و انجیل نازل شده، راه یافتن به کلاس بالاتر است نه باطل ساختن دستورهای پیشین، در این صورت، علاوه بر بهره های اخروی در قیامت، در همین دنیا نیز انواع نعمت ها به سویشان سرازیر می شد.

در آیه ی قبل، از عقیده ی یهود در مورد بسته بودن دست خدا صحبت شد، در این آیه می فرماید: شما به کتاب های آسمانی روی آورید، سپس قضاوت کنید که دست خدا بسته است یا نه. اگر عظمت شما به ذلت تبدیل شده، به خاطر کفر و پشت کردن شما به دستورهای آسمانی است، نه به خاطر عجز و دست بسته بودن خداوند.

آیه ۹۶ سوره ی اعراف نیز مشابه این آیه است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» و اگر ساکنان آبادی ها ایمان آورند و تقوا پیشه کنند،

ص: ۱۲۵

همانا درهای برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشاییم.

سؤال: آیا به پا داشتن کتب آسمانی، سبب توسعه ی رزق است؟ پاسخ: یا خداوند به خاطر پاداش، رزق و روزی را توسعه می دهد یا در خود کتب آسمانی راه های طبیعی توسعه ی رزق آمده است که اگر آنان کتاب آسمانی را بر پا دارند به آن راه ها دست خواهند یافت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: یهود ۷۱ فرقه و نصاری ۷۲ فرقه می شوند که تنها یک فرقه آنان بهشتی هستند، هر گاه حضرت علی علیه السلام این حدیث را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل می فرمود، این آیه را نیز تلاوت می کردند. (۱)

پیام ها:

۱ اهل کتاب، به همه ی کتب آسمانی ایمان ندارند. «وَلَوْ أَنَّهُمْ» (کلمه «لَوْ» برای امتناع است) ۲ کتب آسمانی (تحریف نشده)، قانون اساسی و محور و راهنمای همه حرکت هاست و مانند پرچم باید همواره برپا داشته شود. «أَقَامُوا» ۳ برای دعوت دیگران به اسلام، به اعتقادات و مقدّسات صحیح آنان لطمه نزنیم. «أَقَامُوا التَّوْرَةَ...» ۴ تنها تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، اقامه ی آن نیز لازم است. «أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ» ۵ همه ی کتب آسمانی، محترم است. «أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ» ۶ قرآن، برای همه ی امت هاست، نه فقط مسلمانان. «مَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ» ۷ اسلام، به رفاه مردم نیز توجه دارد. «لَا كَلُوا» ۸ توجه به دستورهای دینی، زندگی مادی را هم سروسامان می دهد. «لَوْ أَنَّهُمْ»، «لَا كَلُوا...»

ص: ۱۲۶

۹ در نظام هستی، ایمان افراد، در حاصلخیزی زمین و بارش باران و رشد کشاورزی و محصولات، نقش دارد. (۱) «أَقَامُوا التَّوْرَةَ» ... «لَمَّا كَلَّمُوا» ۱۰ جامعه ی فاسد، انسان را مجبور به فساد نمی کند. در میان انبوه بدکاران، گروهی هم معتدلند. «مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ» ۱۱ در اقامه ی کتب آسمانی، اعتدال لازم است، نه افراط و تفریط. «مُقْتَصِدَةٌ» ۱۲ هیچ گاه همه ی افراد یک مجموعه، نژاد، منطقه و مذهب را تخطئه نکنیم.

«مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۳ کثرت جمعیت، نشانه ی حقیقت نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۶۷]

اشاره

بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۶۷)

ای پیامبر! آنچه را از سوی پروردگارت به تو نازل شده است (در مورد ولایت و جانشینی حضرت علی) اعلام کن و اگر چنین نکنی، رسالت الهی را نرسانده ای و (بدان که) خداوند تو را از (شر) مردم (و کسانی که تحمیل شنیدن این پیام مهم را ندارند) حفظ می کند. همانا خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه به دلایلی که خواهد آمد مربوط به جانشینی حضرت علی علیه السلام و نصب او به ولایت در غدیر خم به هنگام برگشت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از سفر حج در سال دهم هجری است. جالب

ص: ۱۲۷

اینکه این آیه در میان دو آیه ای قرار گرفته که مربوط به اقامه کتاب آسمانی است و شاید اشاره به این باشد که میان رهبر معصوم و اقامه ی کتاب آسمانی، پیوند محکمی برقرار است. آری، امام است که می تواند کتاب آسمانی را به پا دارد و این کتاب خداست که می تواند امام واقعی را معرفی کند.

همه ی مفسران شیعه به اتکای روایات اهل بیت علیهم السلام و نیز بعضی از مفسران اهل سنت به عنوان یکی از مصادیق، آیه را مربوط به نصب حضرت علی علیه السلام در غدیر خم به ولایت و امامت دانسته اند. (۱) جالب آنکه صاحب تفسیر المنار از مسند احمد و ترمذی و نسایی و ابن ماجه، حدیث «من كنت مولاة فعلى مولاة» را با سند صحیح و موثق بیان کرده است و سپس با دو جمله به خیال خود در آن تشکیک نموده است: اول اینکه مراد از ولایت، دوستی است. (غافل از آنکه دوستی نیاز به بیعت گرفتن و تبریک گفتن و آن همه تشریفات در غدیر خم نداشت) دوم آنکه اگر حضرت علی علیه السلام امام و رهبر بعد از رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود، چرا فریاد نزد و ماجرای نصب خود را در غدیر نگفت؟! (غافل از آنکه در سراسر نهج البلاغه و کلمات حضرت علی علیه السلام ناله ها و فریادها مطرح است، ولی صاحب المنار گویا آن ناله ها و فریادها را نشنیده است. (۲)

□
در تمام قرآن تنها در این آیه است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به کتمان پیام، تهدید شده که اگر نگویی، تمام آنچه را که در ۲۳ سال رسالت گفته ای هدر می رود. پس باید دید چه پیام مهمی است که این گونه بیان می شود؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود: «لو لم ابغ ما امرت به من ولايتك لحبط عملي» اگر آنچه درباره ولایت تو است به مردم نرسانم تمام اعمال من محو می شود. (۳)

در این آیه چند نکته است که جهت گیری محتوایی آن را روشن می کند:

۱. سوره مائده، در اواخر عمر شریف پیامبر نازل شده است.

ص: ۱۲۸

۱-۱. تفاسیر کبیر فخر رازی و المنار.

۲-۲. این سطرها را در شب شهادت حضرت علی علیه السلام، نیمه شب ۲۱ ماه رمضان ۱۳۸۰ نوشتم.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین و امالی صدوق، ص ۴۰۰.

۲ در این آیه، بجای «یا ایها النبی»، تعبیر «یا أئیها الرّسول» آمده است، که نشانه ی یک رسالت مهم است.

۳ به جای فرمان «أبلغ»، فرمان «بلِّغ» آمده که نشانه ی ابلاغ قطعی و رسمی و مهم است.

۴ پیامبر نسبت به نرساندن یک پیام مهم تهدید شده که اگر نگوید، همه ی زحماتش به هدر می رود.

۵ رسول خدا صلی الله علیه و آله از عواقب کاری هراس دارد که خداوند او را دلداری می دهد که ما تو را از شر مردم ننگه می داریم.

۶ پیامبر، از جان خود نمی ترسد. زیرا در روزگار تنهایی که با بت ها مبارزه می کرد و در جنگ ها که با مشرکین درگیری نظامی داشت، از خطرها نمی ترسید. (در حالی که سنگباران می شد، و یارانش شکنجه می شدند، حالا در اواخر عمر و در میان این همه یار بترسد؟!) ۷ در آیه، پیامی است که به لحاظ اهمیت، با همه پیام های دوران نبوت و رسالت، برابر است که اگر این پیام به مردم نرسد، گویا همه ی پیام ها محو می شود.

۸ محتوای پیام، باید مسأله ای اساسی باشد، و گرنه در مسائل جزئی و فردی، این همه تهدید و دلداری لازم نیست.

۹ پیام آیه، مربوط به توحید و نبوت و معاد نیست، چون این اصول، در روزهای اول بعثت در مکه بیان شده و نیازی به این همه سفارش در اواخر عمر آن حضرت ندارد.

۱۰ پیام آیه، مربوط به نماز، روزه، حج، زکات، خمس و جهاد هم نیست، چون اینها در طول ۲۳ سال دعوت پیامبر بیان شده و مردم نیز به آن عمل کرده اند و هراسی در کار نبوده است.

پس، محتوای این پیام مهم که در اواخر عمر شریف پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده چیست؟ روایات بسیاری از شیعه و سنی، ما را از تحیر نجات داده و راه را نشان می دهد. روایات می گوید: آیه مربوط به هجدهم ذیحجه سال دهم هجری در سفر حجه الوداع پیامبر اسلام است، که آن حضرت در بازگشت به سوی مدینه، در مکانی به نام «غدیر خم» به امر الهی فرمان توقف داد و همه در این منطقه جمع شدند. مکانی که هم آب و درخت داشت و در گرمای حجاز، کارساز بود و هم محلّ جدا شدن کاروان های زائران مکه بود و اهل یمن،

عراق، شام، مدینه و حبشه از هم جدا می شدند.

در آنجا، پیامبر خدا در میان انبوه یاران، بر فراز منبری از جهاز شتران قرار گرفت و خطبه ای طولانی خواند. ابتدای خطبه، توحید، نبوت و معاد بود که تازگی نداشت. سخن تازه از آنجا بود که پیامبر، خبر از رحلت خود داد و نظر مسلمانان را نسبت به خود جویا شد. همه نسبت به کرامت و عظمت و خدمت و رسالت او در حد اعلا اقرار کردند. وقتی مطمئن شد که صدایش به همه ی مردم، در چهار طرف می رسد، پیام مهم خود را نسبت به آینده بیان کرد.

و فرمود: «من کنت مولاه فعلی مولاه» هر که من مولای اویم، این علیّ مولای اوست و بدین وسیله جانشینی حضرت علی علیه السلام را برای پس از خود به صراحت اعلام داشت. اما پس از وفاتش، وقتی حضرت زهرا علیها السلام به در خانه های مردم می رفت و می گفت: مگر نبودید و نشنیدید که رسول خدا در غدیر خم چه فرمود؟ می گفتند: ما در غدیر خم، در فاصله دوری بودیم و صدای پیامبر را نمی شنیدیم!! الله اکبر از کتمان، از ترس، از بی وفایی و از دروغ گفتن به دختر پیامبر خدا.

آری، مردم با دو شاهد، حقّ خود را می گیرند، ولی حضرت علی علیه السلام با وجود ده ها هزار شاهد، نتوانست حقّ خود را بگیرد. امان از حبّ دنیا، حسادت و کینه های بدر و خیبر و حنین که نسبت به حضرت علی علیه السلام در دل داشتند.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «بنی الاسلام علی خمس علی الصلاه و الزکاه و الصوم و الحج و الو لایه و لم یناد بشیء کما نودی بالو لایه فاخذ الناس باریع و ترکوا هذه»، اسلام بر پنج چیز استوار است: بر نماز، زکات، روزه، زکات و ولایت اهل بیت و چیزی به اندازه ی ولایت مورد توجه نبود، اما مردم چهارتای آن را پذیرفتند و ولایت را ترک کردند! (۱) امام رضا علیه السلام فرمود: بعد از نزول این آیه که خداوند ضامن حفظ رسول اکرم صلی الله علیه و آله شد، «وَ اللّٰهُ یَعْصِیْکَ مِنَ النَّاسِ» پیامبر هر نوع تقیّه را از خود دور کرد. (۲)

ص: ۱۳۰

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین و عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۳۰.

۱ نوع خطاب، باید با نوع هدف، هماهنگ باشد. چون هدف، رسالت و پیام رسانی است، خطاب هم «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» است.

۲ انتخاب رهبر اسلامی (امام معصوم) باید از سوی خداوند باشد. «بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» ۳ گاهی ابلاغ پیام الهی باید در حضور مردم و مراسم عمومی و با بیعت گرفتن باشد، ابلاغ ولایت با سخن کافی نیست، بلکه باید با عمل باشد. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ» به جای «ان لم تبلغ» ۴ احکام و پیام های الهی، همه در یک سطح نیست. گاهی کتمان یک حقیقت، با کتمان تمام حقایق برابر است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» ۵ اگر رهبری صحیح نباشد، مکتب نابود و امت گمراه می شود. «فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» ۶ رکن اصلی اسلام، امامت و حکومت است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» ۷ انکار ولایت، نوعی کفر است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» ۸ عنصر زمان و مکان، دو اصل مهم در تبلیغ است. (با توجه به اینکه این آیه در هجدهم ذی الحجه و در محل جدا شدن کاروان های حج نازل شد)

[سوره المائده (۵): آیه ۶۸]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسِيْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۶۸)

بگو: ای اهل کتاب! هیچ ارزشی ندارید مگر آنکه تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارتان نازل شده برپا دارید و همانا آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده، طغیان و کفر بسیاری از آنان را خواهد افزود، پس بر کافران (و مخالفت آنان) تأسف مخور.

گرچه کتاب آسمانی قرآن وسیله ی هدایت است، ولی گروهی به خاطر روحیه ی لجاجت و عناد هر چه قرآن بیشتر بر آنان خوانده می شود، پلیدی باطنی آنان بیشتر ظاهر می شود.

امام باقر علیه السلام درباره «لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ...» فرمود: آنچه موجب طغیان و کفر بسیاری می گردد، ولایت امیر المؤمنین حضرت علی علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱ اهل کتاب باید به همه ی کتب آسمانی ایمان داشته باشند. «تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ» ۲ ادعای ایمان کافی نیست، قیام و اقدام عملی لازم است. «حَتَّى تُقِيمُوا» ۳ قوانین آسمانی باید محور عمل باشد و بر کرسی قدرت بنشیند. «تُقِيمُوا» ۴ شخصیت و ارزش افراد، به میزان تعهدات مذهبی آنان بستگی دارد. «لَسْتُمْ عَلَيَّ شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا» ۵ در تبلیغ، ابتدا به معتقدات درست دیگران احترام بگذاریم، سپس راه خود را نشان دهیم. «تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ...» ۶ طغیان، زمینه و مقدمه ی کفر است. «طُغْيَانًا وَ كُفْرًا» ۷ طغیان و کفر، قابل کم و زیاد شدن است. «لَيَزِيدَنَّ...» ۸ گروه کمی از اهل کتاب، در خط صحیح هستند. «لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ» ۹ غصه خوردن برای افراد لجوج و کافران روا نیست. «لَيَزِيدَنَّ...» (فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ)

ص: ۱۳۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
(۶۹)

همانا کسانی که ایمان آوردند و مؤمنان و یهودیان و صابئان و مسیحیان، هر کدام به خدا و روز قیامت ایمان آورده و کار شایسته انجام دهند، بیم و اندوهی بر آنان نیست.

نکته ها:

کلمه ی «صابئین» که سه بار در قرآن و در کنار یهود و نصاری آمده است، به کسانی گفته می شود که پیرو یکی از ادیان آسمانی بوده، ولی به مرور زمان انحرافات در آنان پیدا شده است، از جمله اعتقاد به تأثیر ستارگان و کناره گیری از معاشرت با مردم و داشتن آداب مخصوصی در زندگی.

پیروان ادیان مختلف، پس از آمدن دین جدید، باید به آن ایمان آورند، و گر نه بعثت انبیای بعدی بیهوده خواهد بود. یهود و نصاری و صابئان، هر کدام مثل مسلمانان به پیامبر اسلام ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، بیم و اندوهی نخواهند داشت. از میان همه ی ادیان گذشته، نام یهود و نصاری و صابئین برده شده، چون از ادیان الهی هستند که از سایرین برای قبول دعوت حق سزاوارترند.

پیام ها:

۱ از اصول مشترک همه ادیان آسمانی، ایمان به خدا و قیامت و رسالت انبیا است. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ...» ۲ ملائک سعادت در همه ادیان آسمانی، ایمان و عمل صالح است، نه ادعا و نام.

«مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...»

۳ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنَ» ... («وَعَمِلَ»

۴ آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح است. «مَنْ آمَنَ» ... «وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۰]

اشاره

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ (۷۰)

همانا ما از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم و پیامبرانی به سوی آنان فرستادیم.

(اما) هر گاه پیامبری برایشان سخن و پیامی آورد که دلخواهشان نبود، گروهی را تکذیب کرده و گروهی را کشتند.

نکته ها:

شاید مراد از میثاقِ بنی اسرائیل، همان محتوای آیه ی قبل یعنی ایمان به خدا و معاد و عمل صالح باشد و شاید مراد پیروی از انبیایی باشد که در خود این آیه با کلمه «رُسُلًا» مطرح شده و شاید همان پیمانی باشد که در آیات ۹۳ سوره ی بقره و ۸۱ سوره آل عمران گذشت. یعنی عمل به آنچه خدا بر آنها نازل کرده بود.

در آیه ی قبل گفتیم که صِرفِ وابستگی به ادیان آسمانی برای نجات از قهر خدا کافی نیست بلکه ایمان و عمل صالح لازم است. این آیه نمونه ای برای آیه ی قبل است که بنی اسرائیل با اینکه وابسته به دین آسمانی بودند چه کارها که نکردند؟! اینکه این سوره با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» آغاز شده و ماجرای غدیر در آیه ۶۷ مطرح شده و در این آیه پیمان شکنی و کشتن اولیای خدا و تکذیب آنان مطرح شده، می تواند ضمن افشاگری از حالات بنی اسرائیل، مایه ی عبرت و زنگِ خطری برای مسلمین باشد تا پیام و پیمان غدیر خم را نادیده نگیرند.

پیام ها:

۱ بنی اسرائیل، علاوه بر حضرت موسی، پیامبران دیگری نیز داشتند. «ارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا»

ص: ۱۳۴

۲ راه انبیا مطابق تمایلات نفسانی نیست. «جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ» ۳ ریشه ی تکذیب و کشتن انبیا، هوای نفس بنی اسرائیل است. «بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا» ۴ پیمان شکنی، پیامبر کشی، تکذیب و لجاجت، از صفات بنی اسرائیل است.

«فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

۵ در جامعه ی فاسد، یا شخصیت مردان خدا ترور می شود (تکذیب)، یا شخص آنان (قتل). «فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ» ۶ انبیا در راه خدا تا پای جان پیش می رفتند. «فَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۱]

اشاره

وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۷۱)

(یهودیان چون خود را برتر از مردم و اولیای خدا می پنداشتند) گمان کردند کیفر و آزمایشی (برایشان) نخواهد بود، پس (از دیدن حقایق) کور و (از شنیدن حقایق) کر شدند. سپس خداوند (لطف خویش را بر آنان باز گرداند و) توبه شان را پذیرفت. دگر بار بسیاری از آنان (از دیدن و شنیدن آیات الهی) کور و کر شدند و خداوند به آنچه می کنند، بیناست.

نکته ها:

«فِتْنَةٌ» در آیه، یا به معنای آزمون و یا به معنای عذاب است.

بنی اسرائیل می پنداشتند آزمایش ها یا قهر و عذاب الهی، مربوط به دوران حضرت موسی علیه السلام بوده و شامل آنان نمی شود. از این رو سرگرم زندگی مادی، رفاه طلبی و بی تفاوتی نسبت به آیات الهی شدند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «و حسبوا ان لا تكون فتنه» فرمود: مقصود زمانی است که پیامبر در بین آنان نبود، «فعموا و صموا» زمانی است که پیامبر از دنیا رفت، «ثم تاب الله» زمانی

است که امیر المؤمنین علیه السلام به خلافت رسید و «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُوا» تا روز قیامت است. (۱)

پیام ها:

۱ آزمایش الهی عمومی است، هرگز از فتنه ها غافل نشویم. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً» ۲ عقائد نباید بر اساس حدس و گمان باشد. «حَسِبُوا...» ۳ برای مدتی در خط مستقیم بودن مهم نیست، مهم حسن عاقبت است. «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُوا» «ثُمَّ عَمُوا» نشان آن است که بنی اسرائیل بعد از بازگشت لطف خداوند، تا مدتی در خط صحیح بودند، ولی دوباره منحرف شدند.

۴ غرور و خودبرتربینی و گمان و وهم، انسان را کور و کر و از شناخت صحیح، محروم می سازد. «وَ حَسِبُوا...» ... «فَعَمُوا وَ صَمُوا» ۵ کسی توقع نداشته باشد که بی امتحان، به جایی برسد. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً» ۶ لطف الهی تا حدی است که حتی بدون عذرخواهی انسان، به سوی او سرازیر می شود. «فَعَمُوا وَ صَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ» ۷ خداوند مهربان است، ولی انسان ها لجوج اند. «تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا» ۸ کثرت رهرو نشانه حقایق راه نیست. «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ» ۹ ایمان به نظارت خداوند در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «وَ اللَّهُ بَصِيرٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۲]

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۷۲)

همانا کسانی که گفتند: خداوند، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند. (چگونه چنین می گویند) در حالی که مسیح خود می گفت: ای

ص: ۱۳۶

بنی اسرائیل! خدا را بپرستید که پروردگار من و شماست، یقیناً هر کس به خداوند شرک ورزد، خداوند بهشت را بر او حرام کرده و جایگاهش دوزخ است و ستمگران را هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان آمده است: فرقه ی یعقوبیه از مسیحیان می گویند: خداوند با مسیح در ذات متحد شد و یک چیز گشتند.

این آیه عقیده بعضی از مسیحیان را بیان می کند که خداوند را همان مسیح می دانند و آیه بعد عقیده گروه دیگری را نقل می کند که تثلیث را پذیرفته اند. لازم به ذکر است که در انجیل مرقس، (باب ۱۲ آیه ۲۹) عیسی علیه السلام مردم را به توحید دعوت کرده و می فرماید:

خدای ما خداوند واحد است. در انجیل متی نیز (باب ۶ آیه ۲۴) چنین آمده است: محال است که انسان دو آقا و دو محبوب داشته باشد. هم خدا را خدمت کند، هم دیگری را.

امام صادق علیه السلام در بیان گناهان کبیره فرمودند: بزرگ ترین گناهان کبیره، شرک به خداست و سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر انحرافات بزرگ، باید قاطعیت نشان داد. «لَقَدْ كَفَرَ» ۲ عقیده به حلول خداوند در افراد حتی در بهترین انسان ها، کفر است. «لَقَدْ كَفَرَ» ۳ کسی که از مادر متولد شده است، چگونه می تواند خدا باشد؟ «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» ۴ درباره ی اولیای خدا و پاکان و نیکان، غلو نکنیم. خود عیسی به خداپرستی دعوت می کرد. «وَقَالَ الْمَسِيحُ...» ۵ مشرک، هرگز به بهشت نمی رود. «فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ...» ۶ آنان که حضرت عیسی را خدا می دانند، کافر، مشرک، ظالم و از بهشت

ص: ۱۳۷

محرومند. «لَقَدْ كَفَرَ» ... «مَنْ يُشْرِكْ» ... «مَا أَوْاهُ النَّارُ» ... «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» ۷ شرک به خدا، ظلم است. «لِلظَّالِمِينَ» ۸ در قیامت شفاعت هست، ولی برای مشرکین نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۳]

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۳)

همانا آنان که گفتند: خداوند، یکی از سه تاست، کافر شدند. جز خدای یکتا خدایی نیست. و اگر از آنچه می گویند دست برندارند، به کافران از اهل کتاب آنها قطعاً عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

آیه ی قبل، اعتقاد انحرافی حلول خداوند در مسیح را ردّ کرد، این آیه انحراف عقیده به تثلیث را بیان می کند، چون هر دو شرک است و باید با آن مبارزه شود.

در عقیده به تثلیث، خدا، مسیح و روح القدس (آب و ابن و روح القدس)، هر سه خدا محسوب می شوند، البته اخیراً گروهی از دانشمندان مسیحی می گویند: عقیده به تثلیث، اعتبار علمی ندارد. (۱)

پیام ها:

۱ اسلام در برابر انحراف پیروان دیگر ادیان آسمانی، بی تفاوت نیست. «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا...» ۲ شرک و چند خدایی (تثلیث)، کفر است. «لَقَدْ كَفَرَ» ۳ همه ی کسانی که قائل به تثلیث بوده اند، گرفتار عذاب الهی نخواهند شد.

«كَفَرُوا مِنْهُمْ»

(می توان گفت: آنها که بر عقیده به تثلیث باقی ماندند و بعد از

ص: ۱۳۸

دعوت قرآن، به توحید بازنگشتند، در عذاب خواهند بود) ۴ قبل از عذاب، هشدار لازم است. «وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا» ۵ پیامد کفر و شرک، عذاب است. «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۴]

اشاره

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونََهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۴)

آیا توبه نمی کنند و از او آمرزش نمی طلبند؟ در حالی که خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

پیام ها:

۱ از عقاید انحرافی باید توبه کرد. «أَفَلَا يَتُوبُونَ» ۲ منحرفان را با بیان عفو و رحمت الهی، به راه صحیح دعوت کنیم. «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۳ حتی کفر و شرک، با توبه و اعتقاد به توحید، بخشیده می شود. «لَقَدْ كَفَرَ» ... «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۴ خداوند هم گذشته را می بخشد و هم مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۵ در کنار عذاب در آیه ی قبل، رحمت برای توبه کنندگان مطرح است. «إِنْ لَمْ يَنْتَهُوا» ... «عَذَابٌ أَلِيمٌ» ... «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

ص: ۱۳۹

اشاره

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ أَنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ أَنْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (۷۵)

مسیح پسر مریم، فرستاده ای بیش نیست که پیش از او نیز پیامبرانی بودند و مادرش بسیار راستگو و درست کردار بود، آن دو (همچون سایر انسان ها) غذا می خوردند. (پس هیچ کدام خدا نیستند)، بنگر که چگونه آیات را برای مردم بیان می کنیم، پس بنگر که این مردم چگونه (از حق) روی گردان می شوند.

نکته ها:

در این آیه، خداوند سه دلیل می آورد که عیسی علیه السلام خدا نیست:

۱ از مادر متولد شده و پسر مریم است.

۲ پیامبرانی مثل او نیز بوده اند و او بی همتا نیست.

۳ او هم مانند دیگران نیاز به غذا داشته و قدرتش را از لقمه نانی به دست می آورده، پس از خود قدرت ندارد تا خدا باشد. آری، آنکه نیاز به غذا دارد، نمی تواند خالق باشد. اینها بیان روشن و عمومی و همه فهم قرآن است.

«صدیق» کسی است که بسیار راستگو باشد و راستگویی خود را با کردار درستش ثابت کند.

در آیه ی دیگر، صدیقه بودن حضرت مریم چنین بیان شده است که او کلمات الهی را تصدیق می کرد و از عابدان بود. «صَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا أَنْ تَأْتِيَنَّهُنَّ الْمَوْتِ وَتُحْيِيَنَّهُنَّ وَتُؤْتِيَنَّهُنَّ مِمَّا رَزَقْنَاهُنَّ وَأَنْتَ صِدِّيقَةٌ» (۱)

پیام ها:

۱ داشتن برخی امتیازات و امور استثنایی، دلیل بر الوهیت نیست. حضرت آدم هم بدون پدر و مادر بود و کسی او را خدا نپنداشت. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ»

ص: ۱۴۰

۲ مریم، از اولیای خداست. قرآن از او تجلیل می کند و او را «صَدِيقَه» می شمارد. «أُمَّهُ صِدِّيقَةٌ» ۳ مرگ، برای همه ی انبیا قطعی است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» بنا بر این عیسی فناپذیر است و خدا نیست.

۴ اگر عناد به میان آید، روشن ترین برهان ها و دلایل هم کارساز نخواهد بود.

«كَيْفَ نُبَيِّنُ»

... «أَنْتَى يُؤْفَكُونَ» ۵ زن می تواند به بالا-ترین درجات معنوی برسد تا آنجا که خداوند ثناگویش شود. «وَأُمَّهُ صِدِّيقَةٌ» ۶
آشنایی با تاریخ گذشته و ریشه یابی آن، برای آیندگان مفید است. «ثُمَّ انظُرْ...»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۶]

اشاره

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۷۶)

۷۶/۵

(ای پیامبر! به مردم) بگو: آیا غیر از خدا، چیزی را که برای شما هیچ سود و زیانی ندارد می پرستید؟ در حالی که خداوند همان شنوای داناست.

نکته ها:

در این آیه، گروهی از مسیحیان به خاطر شرک و غلو درباره ی عیسی علیه السلام مورد توبیخ خدا قرار گرفته اند. «قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ...»

پیام ها:

۱ در بطلان راه شرک، به عقل و وجدان خود مراجعه کنید. «أَتَعْبُدُونَ» ۲ محور و ریشه پرستش، جلب منفعت و یا دفع ضرر است و غیر خداوند نمی تواند ضرری را دفع و منفعتی را جلب کند. «لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا...» ۳ تنها خداوند، شنوای درخواست ها و آگاه به سود و زیان انسان هاست، نه

ص: ۱۴۱

معبودهای دیگر. «وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۷]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَ ضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ (۷۷)

(ای پیامبر!) بگو: ای اهل کتاب! در دین خود به ناحق غلو نکنید و از هوسهای گروهی که پیش از این گمراه شدند و بسیاری را گمراه کردند و (اکنون نیز) از راه حق منحرفند، پیروی نکنید.

نکته ها:

شاید بتوان از این آیه استفاده کرد که خدا دانستن مسیح، نوعی غلو بر گرفته از افکار شرک آلود جمعیت های قبلی است. چنان که در آیه ۳۰ سوره ی توبه می خوانیم: «وَ قَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ» یهود گفتند: عزیز فرزند خداست و نصاری گفتند: مسیح فرزند خداست، این غلو و سخنان بی اساس، شبیه سخنان کفار پیشین است.

پیام ها:

۱ در همه ی ادیان، باید مرزهای فکری و عقیدتی حفظ شود و درباره شخصیت ها غلو ممنوع است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا» ۲ غلو درباره رهبران الهی، غلو در دین است. (با توجه به آیات قبل که مسیح را خدا می دانستند) «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۳ اگر در دین خدا و نسبت به اولیای الهی غلو ممنوع است، درباره دیگران هم مبالغه روا نیست. «لَا تَغْلُوا» ... («غَيْرَ الْحَقِّ» ۴ تقلید کورکورانه ممنوع است. «وَ لَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ»

ص: ۱۴۲

۵ غلّو، تنها درباره عیسی علیه السلام نبود. بعضی از یهود هم درباره «عزیر» غلّو کرده، او را پسر خدا می دانستند. «ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»
۶ علوم و هنرهای باستانی ارزش دارد، ولی افکار و عقاید کهن نیاکان که بر اساس هوس هاست و پایه ای ندارد، بی ارزش است و نباید پیروی نمود.

□
«وَلَا تَتَّبِعُوا»

... («ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ» ۷ گمراهی مراحل دارد: ابتدا انسان خود گمراه می شود، «ضَلُّوا» سپس دیگران را گمراه می کند، «أَضَلُّوا» کم کم از هدایت به حقّ برای همیشه باز می ماند.

«ضَلُّوا»

... («أَضَلُّوا») ... («ضَلُّوا»)

[سوره المائده (۵): آیه ۷۸]

اشاره

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ (۷۸)

کسانی از بنی اسرائیل که کافر شدند، به زبان داود و عیسی پسر مریم لعنت شدند. این (لعن و نفرین)، بدان سبب بود که آنان عصیان کرده و از فرمان خدا تجاوز می کردند.

نکته ها:

حضرت داود علیه السلام، بنی اسرائیل را به خاطر تخلف از حکم تعطیلی روزهای شنبه لعنت کرد.

و حضرت عیسی علیه السلام بدان جهت که بنی اسرائیل پس از خوردن مائده ی آسمانی که با دعای آن حضرت و برای اطمینان قلبی آنها نازل شده بود، باز کفر ورزیدند، آنان را لعنت کرد. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: نفرین حضرت داود، آنان را خوک و نفرین حضرت عیسی، آنان را میمون کرد. (۲)

ص: ۱۴۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۸، ص ۲۰۰.

پیام ها:

۱ گروهی از بنی اسرائیل، مورد لعن پیامبران خود قرار گرفتند. «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ عصیان و تجاوز، انسان را به کفر می کشاند. «كَفَرُوا» ... «بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ» ۳ انبیا، همیشه شفیع نیستند، گاهی هم نفرین می کنند. «لُعِنَ» ... «عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ...» ۴ گناه و تجاوز، لعنت پیامبران را به دنبال دارد. «لُعِنَ» ... «بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ» ۵ تجاوز و قانون شکنی، شیوه ی بنی اسرائیل است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۷۹]

اشاره

كَانُوا لَا يَتَّاهُونَ عَنِ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۷۹)

آنان یکدیگر را از کارهای زشتی که انجام می دادند باز نمی داشتند (و نهی از منکر نمی کردند). به راستی چه بد است آنچه انجام می دادند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: این دسته از بنی اسرائیل که خداوند از آنها در این آیه مذمت کرده است، کسانی بودند که در جلسات گناه وارد نمی شدند، لیکن در برخورد با گنهکاران با لبخند و انس برخورد می کردند. (۱)

در روایت دیگری از حضرت علی علیه السلام چنین آمده است: چون بنی اسرائیل از ظالمان، منکر را می دیدند ولی به جهت منافی که از آنان می بردند، نهی از منکر نمی کردند، (تا منافعی که به خطر نیافتد و یا خطری متوجه آنان نشود)، خداوند از آنان به بدی یاد کرده است. (۲)

پیام ها:

۱ کسی که نسبت به فساد، بی تفاوت باشد، ملعون انبیاست. «لُعِنَ» ... «لَا يَتَّاهُونَ» ۲ نهی از منکر، مخصوص دین اسلام نیست. «كَانُوا لَا يَتَّاهُونَ» ۳ نهی از منکر، یک وظیفه ی همگانی و عمومی است. «لَا يَتَّاهُونَ»

ص: ۱۴۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. وسائل، ج ۱۶، ص ۱۳۰.

۴ در جامعه ی بنی اسرائیل و یهود، فساد رواج داشته است. «مُنْكَرٌ فَعَلُوهُ» ۵ ترک امر به معروف، زمینه ساز کفر است. «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ... «كَانُوا لَا يَتَّاهَوْنَ...»

[سوره المائده (۵): آیه ۸۰]

اشاره

تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ لَهُمْ خَالِدُونَ (۸۰)

بسیاری از آنان (بنی اسرائیل) را می بینی که با کافران دوستی می ورزند، (و آنان را سرپرست خود می گیرند). چه اعمال بدی از پیش فرستادند (که در نتیجه)، خداوند بر آنان خشم نموده و در عذاب، همانان جاوید خواهند بود.

نکته ها:

در این آیه، دلیل دیگر نفرین شدن بنی اسرائیل بیان شده است که آنان با کافران، طرح دوستی دائمی و آشکارا داشتند. (کلمه ی «تَرَى» نشانگر آشکار بودن و کلمه ی «يَتَوَلَّوْنَ» نشانگر دائمی بودن آن است) امام باقر علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: این دسته کسانی بودند که: «يتولون الملوک الجبارین و یزینون لهم اهواءهم لیصیبوا من دنیاهم» جباران را دوست داشتند و اعمال هوس آلود آنان را در نظرشان زیبا جلوه می دادند تا از دنیایشان بهره گیرند. (۱)

پیام ها:

۱ دوستی با کفار، عامل خشم و غضب الهی است. «يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ... «سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ۲ اهل کتاب، سلطه و دوستی کافران را می پذیرفتند، ولی با مسلمانان کنار نمی آمدند. «يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ خداوند حتی برای اهل کتاب استقلال می خواهد و وابستگی و ولایت پذیری

ص: ۱۴۵

از مشرکین را مورد مذمت قرار می دهد. «تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ» ۴ یکی از منکرات مهمی که در بنی اسرائیل از آن نهی نمی شد، رابطه ی ولایی با کفار (و مشرکان مکه) بود. «لَا يَتَّاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرِ فَعْلُوهُ» ... «تَرَى» ۵ هر گناه، مقدمه ی انجام گناهان بزرگتر می شود. (در آیات قبل سه گناه «عَصَوًا» ... «يَعْتَدُونَ» ... «لَا يَتَّاهَوْنَ» مطرح شد و اینها مقدمه قبول سلطه ی کفار می شود. «تَرَى» ... «يَتَوَلَّوْنَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۸۱]

اشاره

وَ لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ وَ لَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (۸۱)

و اگر به خداوند و پیامبر و آنچه بر او نازل شده ایمان می آوردند، هرگز آنان (کافران) را (سرپرست و) دوست خود نمی گرفتند، ولی بسیاری از آنان فاسقند.

نکته ها:

در معنای این آیه، چند احتمال داده اند، از جمله:

الف: اگر یهود مسلمان می شدند، کفار را ولی خود قرار نمی دادند. (۱)

ب: اگر یهود، به موسی علیه السلام و تورات ایمان داشتند، هرگز مشرکان را ولی خود نمی گرفتند. (۲)

ج: اگر کفار و مشرکان مسلمان می شدند، یهود آنان را دوست خود انتخاب نمی کرد. (۳)

ظاهر آیه با توجه به آیات قبل، احتمال اول را تقویت می کند.

پیام ها:

۱ ایمان آوردن اهل کتاب، چنان بعید است که به یک آرزو می ماند. «وَ لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ...» (کلمه ی «لَوْ»، در موردی به کار می رود که کار نشدنی باشد، مانند

ص: ۱۴۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر نمونه.

پیر مردی که بگوید: اگر جوان می شدم! ۲ کسی که به خدا و پیامبر ایمان قلبی داشته باشد، حاضر نیست ولایت غیر الهی را بپذیرد. «لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ» ... «مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ» (راه رسیدن به استقلال واقعی و رهایی از سلطه ی کفار، ایمان است) ۳ فسق و بی ایمانی، سبب پذیرش سلطه ی کفار است. «لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ» ... «مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ» ۴ ایمان، با ولایت کفار سازگار نیست. سلطه پذیر سازشکار، بی دین و فاسق است. «لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ» ... «وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ» ۵ فسق، با ایمان در تعارض است. «لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ» ... «وَلَكِنَّ» ... «فَاسِقُونَ»

اشاره

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهَبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۸۲)

قطعاً سرسخت ترین مردم را در دشمنی نسبت به اهل ایمان، یهودیان و مشرکان خواهی یافت، و نزدیک ترینشان را از نظر دوستی با مؤمنان، کسانی خواهی یافت که می گویند: ما نصرانی هستیم. این (دوستی) به آن جهت است که برخی از آنان کشیشان و راهبانند و آنان تکبر نمی ورزند.

نکته ها:

«قسیس» به معنای کشیش است و به عالمان دینی که عهده دار ریاست مذهبی مسیحیان هستند، گفته می شود. و «رُهَبَانًا» به معنی ترسا به عابدان مسیحی گفته می شود.

شأن نزول این آیه تا آیه ی ۸۵، خوشرفتاری نجاشی، پادشاه حبشه و مسیحیان آن کشور را با مسلمانان مهاجری گفته اند که به ریاست جعفر بن ابی طالب علیهما السلام در سال پنجم بعثت از مکه به آن دیار هجرت کردند و در حمایت نجاشی، از تعرض مشرکان و فرستادگانشان به حبشه مصون ماندند. در همان حال که یهودیان مدینه با دیدن معجزات و اخلاق والای پیامبر، ایمان نمی آوردند و در توطئه ها علیه مسلمانان شرکت می کردند، پیمان می شکستند و فتنه بر می انگیزتند، روحانیون مسیحی در حبشه، با شنیدن آیات سوره ی مریم، گریستند و از مسلمانان جانبداری کردند. (۱)

امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: «اولئك كانوا قوما بين عيسى و محمد و ينتظرون محمد صلى الله عليه و آله» این علمای مسیحی و راهبان گروهی بودند که در زمانی میان حضرت عیسی علیه السلام و حضرت محمد صلی الله علیه و آله زندگی می کردند و منتظر آمدن پیامبر اسلام بودند. (۲)

ص: ۱۴۸

۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

۲-۲). تفاسیر نور الثقلین و عیاشی.

۱ دشمنی یهود با مسلمانان، تاریخی و ریشه دار است. «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً» ... «الْيَهُودَ» ۲ با دشمنان اسلام و غیر مسلمانان، باید با هر یک برخوردی مناسب با رفتار خودشان شود. «أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً» ... «أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً» ۳ دوستان و دشمنان خود را همراه با تحلیل صحیح و عوامل روحی و اجتماعی آنان بشناسیم. «أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً» ... «أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً» ۴ زمینه های رشد در جامعه، سه چیز است: دانشمند بودن، خداترسی و نداشتن روحیه ی استکباری. «فَسَيَسِينُ وَ رُهْبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ۵ عالمان دینی و عابدان خداترس در اصلاح عقائد و اخلاق جامعه، نقش مؤثر دارند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَسِينَ وَ رُهْبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ۶ اگر علم و عبادت و اخلاق به هم پیوند خورد انسان حق گرامی شود و تعصب را کنار می گذارد. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَسِينَ وَ رُهْبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ۷ اسلام تعصب نابجا ندارد و از علمای سایر ادیان که خدا ترس و با انصاف باشند، منصفانه تمجید می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَسِينَ وَ رُهْبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ۸ تبلیغ اسلام در بین مسیحیان مؤثرتر است. «أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» (با آنکه مسیحیان، عقیده ی انحرافی «تثلیث» دارند، ولی به خاطر روحیه سالم تر، آمادگی بیشتری برای حق پذیری دارند).

اشاره

وَ إِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۸۳)

و(آن مسیحیان) هر گاه آیاتی را که بر پیامبر نازل شده می شنوند، می بینی که چشمانشان از اینکه حق را شناخته اند از اشک لبریز می شود و می گویند: پروردگارا! ما ایمان آوردیم، پس نام ما را در زمره ی گواهی دهندگان (به حق) بنویس.

نکته ها:

نمونه ی اشک شوق مسیحیان، یکی هنگامی بود که جعفر بن ابی طالب علیهما السلام آیات سوره ی «مریم» را در حبشه برای نجاشی خواند، یکی هم آن گاه که جمعی از مسیحیان همراه جعفر، به مدینه آمدند و آیات سوره ی «یس» را شنیدند. (۱)

پیام ها:

۱ نشان افراد دل آماده و متواضع آن است که به مجرد شنیدن حق، منقلب می شوند. (ولی نااهلان، با دیدن حق هم تکان نمی خورند). «لَا يَشْكُرُونَ وَ إِذَا سَمِعُوا» ... «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» ... «يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا» ۲ اشک، اگر همراه معرفت باشد، نشانه ی کمال است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا» ۳ روح و فطرت انسان، شیفته ی حقیقت است و چون به معشوق رسید، اشک شوق می ریزد. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» ۴ ایمان و اقرار باید بر اساس شناخت باشد. «مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا...» ۵ در دعا، از کلمه ی مقدس «رَبَّنَا» استمداد کنیم. «رَبَّنَا آمَنَّا...» ۶ شناخت و معرفت، اشک و اعتراف به نواقص خود، نشانه ی رشد و تربیت

ص: ۱۵۰

معنوی است. «عَرَفُوا»... («يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا» ۷ دعا، در کنار اقرار و ایمان اثر دارد. «آمَنَّا فَكُتِبَ لَنَا» ۸ ایمان موقت کارساز نیست، باید دائمی، تثبیت شده و با حسن عاقبت همراه گردد. «آمَنَّا فَكُتِبَ لَنَا» ۹ ره صد ساله را یک شبه رفتن، ارزش است. شنیدن «سَيِّمِعُوا»، شناختن «عَرَفُوا»، اقرار کردن «آمَنَّا»، ملحق شدن. «مَعَ الشَّاهِدِينَ» ۱۰ اهل ایمان باید برای رسیدن به مراحل بالاتر دعا کنند. (ابتدا ایمان، سپس مرحله ی بالاتر که شهود است. «فَاكُتِبَ لَنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ»)

[سوره المائده (۵): آیات ۸۴ تا ۸۶]

اشاره

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (۸۴) فَأَتَانَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (۸۵) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۸۶)

و(می گویند): چرا به خداوند و حقی که (از سوی او) برای ما آمده ایمان نیاوریم؟ در حالی که امید داریم پروردگارمان ما را همراه صالحان وارد (بهشت) سازد.

پس خداوند به پاس این سخن (و گواهی شان) به ایشان باغهایی که از پای (درختانش) نهرها جاری است پاداش داد، همواره در آن ماندگارند و این است پاداش نیکوکاران.

و کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اهل دوزخند.

نکته ها:

کسانی که پس از فهمیدن حق، شجاعانه و صریح و با صداقت به آن اقرار کنند و از جوّ وهم کیشان نهرا سندن، از بهترین نیکوکارانند. چون هم به خود نیکی کرده و خویشان را از عذاب دوزخ رهانده اند، هم با اقرارشان، راه را برای دیگران گشوده اند.

پیام ها:

۱ بعد از شناخت حق، «مِمَّا عَرَفُوا» هیچ عذری برای ردّ آن نیست. «وَمَا لَنَا...» ۲ هم نشینی با صالحان، آرمانی مقدّس است. «مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ» ۳ نشانه ی آرزوی صحیح، ایمان و اقدام عملی است. «وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ...» («وَنَطْمَعُ» ۴ ایمان به خداوند، از ایمان به وحی جدا نیست. «نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ» ۵ پاداش ایمان، بهشت است. «أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ» (بنا بر اینکه مفعول محذوف در «يُدْخِلَنَا» کلمه «الجنة» باشد) ۶ یکی از راه های کمال، بازگشت به وجدان خویش و سؤال از خود است. «وَمَا لَنَا...» («فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا» در آیه دیگر می خوانیم: «وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي...» (۱)

۷ اقرار زبانی به توحید، رسالت پیامبر و حقانیت قرآن، امری ضروری است.

«فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا...»

[سوره المائده (۵): آیه ۸۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۸۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! چیزهای پاکیزه ای را که خدا برای شما حلال کرده است، بر خود حرام نکنید و از حد نگذردید که خداوند تجاوزگران را دوست نمی دارد.

ص: ۱۵۲

□ روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله از قیامت و صحنه های محشر سخن می گفت. مردم چنان منقلب شده و گریستند که بعضی تصمیم گرفتند دیگر غذای خوب نخورند و آسایش را بر خود حرام سازند، روزه بگیرند، همسران خود را ترک کنند، شبها کمتر بخوابند و بر این تصمیم، سوگند خوردند. پیامبر صلی الله علیه و آله که مطلع شد، مردم را در مسجد جمع کرد و فرمود: من غذا می خورم، شبها می خوابم و همسرانم را رها نمی کنم. دین ما آیین انزوا و رهبانیت نیست، رهبانیت امت من جهاد است، هر کس بر خلاف روش من برود مسلمان نیست. (۱)

برخی گفتند: نسبت به سوگندهایی که خوردیم چه کنیم؟ آیات بعدی نازل شد.

حرام دانستن حلال ها یا همراه با اعتقاد به حرمت است که بدعت و حرام می باشد و یا بدون عقیده به حرمت است که تنها خود بهره نمی گیرد که باز هم مورد نهی است.

مسلمان، تسلیم فرمان الهی است، نه حلال ها را از پیش خود حرام می سازد، نه نسبت به حرام ها چنین است.

پیام ها:

۱ اهل ایمان باید از چیزهای پاکیزه و طیبات استفاده کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به جای «يا ايها الناس» ۲ ایمان، با تغییر و دست بردن در احکام الهی سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا...» ۳ اسلام، آیین فطرت است و فطرت کشی ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ» (کلمه ی «طیب» در جایی بکار می رود که مطابق طبع و فطرت انسان باشد) ۴ خوردنی ها، پوشیدنی ها و لذایذ حلال، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ» ۵ ایمان، با افراط و تفریط سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ... «لَا تَعْتَدُوا...»

ص: ۱۵۳

۶ در مکتب اسلام، انزوا، رهبانیت، افراط و تفریط ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ» ... «وَلَا تَغْتَدُوا» ۷ محروم کردن خود از طیبات، یک تعدی و تجاوز است. «لَا تَغْتَدُوا» ۸ در بهره گیری از حلال ها، اسراف و زیاده روی نکنیم. «لَا تَغْتَدُوا» ۹ افراط و تفریط، سبب محروم شدن از محبت خداست. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۸۸]

اشاره

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۸۸)

و از آنچه خداوند، روزی حلال و پاکیزه به شما بخشیده بخورید، و از خدایی که به او ایمان دارید، پروا کنید.

نکته ها:

معمولاً فرمان «كُلُوا» در قرآن، همراه با دستور دیگری آمده است، مانند:

«كُلُوا» ... «وَ اشْكُرُوا» (۱) بخورید و شکر کنید.

«كُلُوا» ... «وَ لَا تَطْغَوْا» (۲) بخورید و طغیان نکنید.

«كُلُوا» ... «وَ اعْمَلُوا» (۳) بخورید و کار شایسته انجام دهید.

«فَكُلُوا» ... «وَ اطْعَمُوا» (۴) بخورید و بخورانید.

«كُلُوا» ... «وَ لَا تُسْرِفُوا» (۵) بخورید و اسراف نکنید.

«كُلُوا» ... «وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» (۶) بخورید و دنباله رو شیطان مباشید.

در حدیث آمده است: خداوند، رزق مردم را از حلال معین کرده است. هر کس که به حرام روی آورد، از سهم حلال او کم خواهد شد. (۷)

ص: ۱۵۴

۱-۱. بقره، ۱۷۲.

۲-۲. طه، ۸۱.

۳-۳. مؤمنون، ۵۱.

۴-۴. حج، ۲۸.

٥-٥. اعراف، ٣١.

٦-٦. انعام، ١٤٢.

٧-٧. تفسير أطيّب البيان.

۱ بهره گیری از امکانات مادی حلال با ایمان منافات ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»... «وَكُلُوا» کسانی که تقوا را رها کردن مادیات می دانند در توهم به سر می برند.

۲ در مسائل تغذیه دقت کنیم. «حَلَالًا، طَيِّبًا، وَ اتَّقُوا» (هم شیوه ی کسب، حلال باشد و هم شیوه ی مصرف آن) ۳ رزق همه به دست اوست، پس عجله و حرص و حرام خواری نداشته باشیم.

«رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا»

۴ تقوا، لازمه ی ایمان است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۸۹]

اشاره

لَا يُوَاحِدُكُمْ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَ لَكِنْ يُوَاحِدُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْإِيمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تَطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كَسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارُهُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۸۹)

خداوند، شما را به خاطر سوگندهای لغو و بیهوده بازخواست نمی کند، لیکن برای شکستن سوگندهایی که (از روی اراده) بسته اید، مؤاخذه می کند، پس کفاره آن (شکستن سوگند) طعام دادن به ده بینواست، از نوع متوسط آنچه به خانواده خود می خورانید، یا پوشاندن ده فقیر است، یا آزاد کردن برده ای. پس کسی که (غذا و لباس برای ده فقیر نداشت و برده ای نیافت، سه روز روزه بگیرد. این کفاره ی سوگندهای شماست، هر گاه که سوگند خوردید، (و آن را شکستید) و سوگندهایتان را مراقبت کنید، این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، تا او را شکر کنید.

نکته ها:

سوگندهای لغو، آنهاست که بدون قصد و توجه یا بی هدف و از روی عادت یا در حال هیجان و غضب، یا بر پایه ی مطالب نادرست، یا برای انجام کارهای خلاف باشد. اینها کفاره ندارد. ولی سوگند از روی قصد و برای کار مفید، الزام آور است و باید طبق آن عمل کرد، و گرنه کفاره دارد.

امام صادق علیه السلام در تفسیر واژه «بِاللَّغْوِ» در سوگند فرمود: گفتن «لا- و الله» و «بلی و الله» بدون آنکه قصد جدی داشته باشد، سوگند لغو است. (۱)

کلمه ی «أَوْسَيْطٍ» را برخی به بهترین نوع غذا تفسیر کرده اند. نظیر آیه ی سوره ی قلم که «قَالَ أَوْسَيْطُهُمْ» یعنی بهترین و برترینشان چنین گفت.

لباس پوشاندن به محرومان که در کفاره ی قسم است، شامل هر نوع پوشش زمستانی، تابستانی، زنانه و مردانه می شود.

یک آئین جهانی و همیشگی باید مقررات و مجازاتش قابل توسعه باشد، مثل آزاد کردن برده، یا اطعام فقیر، یا پوشاندن بینوا که هر زمان برای هر فردی در هر جا قابل عمل است.

امام صادق علیه السلام فرمود: بعضی بیش از ده سیر غذا می خورند و بعضی کمتر از ده سیر بنا بر این حد وسط برای مقدار یک غذا را ده سیر (یک مُد) حساب کنید. (۲)

امام کاظم علیه السلام در توضیح آیه فوق فرمود: کسی که بیش از قوت عیال خود ندارد مصداق جمله «لَمْ يَجِدْ» است. (۳)

پیام ها:

۱ برداشتن جریمه از سوگندهای بی هدف، یک تفضّل و لطف الهی است.

«لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ...»

(ما نیز برای جسارت های مردم که در حال عصبانیت

ص: ۱۵۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۷، ص ۴۴۳.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۴۵۳.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۷، ص ۴۵۲.

به ما می کنند حسابی باز نکنیم) ۲ اسلام، دین آسان است و برای سوگندهای غیر جدی کفاره قرار نداده است.

«لَا يُؤَاخِذُكُمُ...»

(ملاک در گفته ها و کردارها قصد و نیت است) ۳ در اسلام، جریمه ی مالی هم وجود دارد. «إِطْعَامُ» ... («أَوْ كِسْوَتُهُمْ...» ۴ قوانین اسلام در مسیر فقرزدایی است و احکام فردی اسلام با مصالح جامعه هماهنگ است. (اطعام یا پوشاندن یا برده آزاد کردن) «فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ...» ۵ میانه روی و عدالت، در همه جا حتی در نوع جریمه، یک ارزش است. «مِنْ أَوْسَطِ...» (بنا بر اینکه مراد از «أَوْسَطِ» متوسط باشد نه بهترین) ۶ جریمه باید با وضع مالی افراد متناسب باشد. «مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ» ۷ انجام تکلیف منوط به توان و قدرت است. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ...» ۸ در جریمه و کفاره، باید حد وسط زندگی روزمره و معمولی افراد را به حساب آورد، نه روزهای استثنایی. «مِنْ أَوْسَطِ» (بنا بر اینکه مراد از «أَوْسَطِ» متوسط باشد) ۹ در پرداخت کفاره، روحیه و شخصیت فقرا را نشکنیم و آنان را مانند خانواده خود حساب کنیم. «تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ» ۱۰ جرأت سوگند شکنی خود را با سختی روزه یا پرداخت جریمه، جبران کنید.

(پرداخت جریمه و کفاره در اسلام، یک برنامه ی خودسازی است.) «فَكَفَّارَتُهُ...» ۱۱ اسلام از هر فرصتی برای آزادی بردگان استفاده کرده است. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» (حتی برای جبران و کفاره ی برخی اعمال، دستور به آزادی برده داده است.) ۱۲ برای نام مقدس خداوند، حریم قائل شویم. یا سوگند نخوریم، یا حتماً عمل کنیم یا با پرداخت کفاره جبران کنیم. «وَ احْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ»

۱۳ بعضی خیال نکنند که حق دارند هر لحظه قسم بخورند و جریمه بپردازند.

«وَ احْفَظُوا اَیْمَانَكُمْ»

(ما در برابر سوگندهایمان مسئولیم) ۱۴ کسی که توان مالی ندارد، باید از توانایی جسمی خود مایه بگذارد. «فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ»
۱۵ باز بودن راه جبران کوتاهی ها، نعمتی الهی و شایسته سپاسگزاری است.

«ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِّاَیْمَانِكُمْ»

... «يُبَيِّنُ اللَّهُ...» ... «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۱۶ عمل به احکام بهترین شکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (از اینکه به جای «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ اَيَّاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» فرمود: «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»، استفاده می شود که عمل بهترین شکر است.)

[سوره المائده (۵): آیه ۹۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۹۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! همانا شراب و قمار و بت ها و تیرهای قرعه، پلید و از کارهای شیطان است، پس از آنها پرهیزید، تا رستگار شوید.

نکته ها:

عرب، به شعر و شراب، علاقه ی شدید داشت، به همین جهت تحریم شراب به صورت تدریجی انجام گرفت. در ابتدا آیه آمد که از خرما و انگور می توان هم رزق خوب تهیه کرد، هم شرابی مست کننده، (۱) در آیه ای دیگر به منافع قمار و شراب و بیشتر بودن گناه آن از منافعش اشاره کرد. (۲) بعداً آیه آمد که در حال مستی نماز نخوانید. (۳) سپس آیه ی فوق نازل شد که آن را پلید و عملی شیطان دانسته و دستور اجتناب از آن را صادر کرد.

«خمر»، به معنای پوشاندن با کلمه ی «خمار» از یک ریشه است. به مقنعه ی زنان خمار

ص: ۱۵۸

۱-۱. نحل، ۶۷.

۲-۲. بقره، ۲۱۹.

۳-۳. نساء، ۴۳.

می گویند، چون موی سر را می پوشاند. شراب را هم خمر می گویند، چون عقل را می پوشاند.

«الْمَيْسِرُ» از «یسر»، به معنای آسانی است. چون در قمار، افراد بدون زحمت، پول به دست می آورند، به آن میسر گویند.

کلمه «الْأَنْصَابُ» جمع «نصب»، به معنای سنگ هایی بوده که اطراف کعبه نصب کرده و روی آن قربانی می کردند و به آنها تَبْرَک می جستند. (۱) و یا مراد خود قربانی است که روی سنگ ها ذبح می کردند. در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله در معنای انصاب فرمود:

چیزی است که مشرکان برای بت ها قربانی می کنند. «ما ذبحوه لآلهتهم» (۲) «الْأَزْلَامُ» نوعی قرعه کشی و قمار با چوب بوده که در جاهلیت رواج داشته است.

امام باقر علیه السلام درباره ی خمر فرمود: «کل مسکر»... «اذا اخمر فهو حرام» (۳) هر چیزی که انسان را مست کند، حرام است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: قمار به هر وسیله ای باشد حتی گردو، حرام است. (۴)

در حدیث آمده است: «شارب الخمر كعابد الوثن» (۵) شرابخوار، مثل بت پرست است.

در شراب، هر نوع همکاری در تولید، توزیع و مصرف آن حرام است. امام باقر علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت ده گروه را که به نحوی در شرابخواری مؤثرند، لعنت کرد: «غارسها و حارسها و عاصرها و شاربها و ساقیها و حاملها و المحمول الیه، بایعها و مشتریها و آکل ثمنها» (۶) آنکه نهال انگور را می کارد، آنکه به ثمر می رساند، سازنده، نوشنده، ساقی، حمل کننده، دریافت کننده، فروشنده و خریدار و هر کس که به نحوی از درآمد آن بهره مند می شود، ملعون است.

پیام ها:

۱ ایمان، با شراب خواری و قماربازی سازگاری ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ» ... «فَاجْتَنِبُوهُ...»

ص: ۱۵۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۵-۵. بحار، ج ۲۷، ص ۲۳۴.

۶-۶. تفسیر نور الثقلین.

۲ شراب و قمار، در ردیف بت پرستی است. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ» (بنا بر اینکه مراد از انصاب، بت ها باشد) ۳ اسلام از پلیدی ها نهی می کند. «رَجِسُ» ... «فَاجْتَنِبُوهُ» ۴ نه تنها شراب نخورید، گرد آن هم نروید. «فَاجْتَنِبُوهُ»، به جای آنکه بگوید: «لا تشربوا الخمر».

۵ لقمه ی حلال و دوری از حرام خواری، در سعادت و رستگاری انسان مؤثر است. «فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۹۱]

اشاره

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصِيدَ كُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُمْ مُنْتَهُونَ
(۹۱)

همانا شیطان می خواهد به وسیله شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه بیفکند و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد. پس (با این همه مفسد) آیا دست برمی دارید؟

نکته ها:

با آن که طبق آماری که ارائه می شود، بسیاری از قتل ها، جرائم، تصادفات، طلاق ها، امراض روانی، کلیوی و... ناشی از شراب است، اما قرآن در این آیه بیان فلسفه ی تحریم، روی دو نکته تأکید دارد: یکی ضرر اجتماعی یعنی کینه و عداوت، و دیگری ضرر معنوی یعنی غفلت از نماز و یاد خدا.

این آیه برجسته ترین اثر شراب و قمار را بازداشتن از یاد خدا و نماز دانسته است، اکنون جای این سؤال است که اگر کارهای عادی مثل تجارت، ورزش، تحصیل و مطالعه و امثال آن نیز ما را سرگرم کرده و از یاد خدا و نماز بازدارد، آیا مانند شراب و قمار است؟ آری، هر چه ما را از خدا غافل کند، مانند شراب و قمار ناپسند است، گرچه اسلام به خاطر لطف و آسان

گرفتن، آن را حرام نکرده باشد.

پیام ها:

۱ هر کس که عامل کینه و عداوت در میان مردم شود، مانند شیطان است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ...» ۲ تحریکات شیطان دائمی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ» (فعل مضارع، رمز دوام و استمرار است). ۳ جامعه ای که در آن عداوت باشد، شیطانی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ...» ۴ از الفت و وحدت پاسداری کنیم و با هر چه آنها را از بین می برد مبارزه کنیم.

«إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ»

۵ الفت و مهربانی بین اهل ایمان، مورد عنایت خاص خداوند است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ» ۶ قمار و شراب، ابزار کار شیطان برای ایجاد کینه و دشمنی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ» ... «فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ» ۷ نماز برترین سمبل یاد خداست. (با اینکه نماز ذکر خداست، نام آن جداگانه آمده است) «عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ» ۸ بیان فلسفه ی احکام، یکی از عوامل تأثیر کلام در دیگران است. «الْعَدَاوَةَ وَ الْبُغْضَاءَ» ... «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» ۹ با تمام عواملی که باعث ایجاد کینه و دشمنی می شود باید مبارزه کرد. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبُغْضَاءَ» ... «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» ۱۰ برخی از مسلمانان در صدر اسلام که علی رغم تحریم شراب و قمار، باز بدان مشغول بودند، مورد توبیخ خداوند قرار گرفتند. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

ص: ۱۶۱

اشاره

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ إِحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۹۲)

و خدا را اطاعت کنید و پیامبر را فرمانبردار باشید و (از نافرمانی) بپرهیزید. پس اگر روی گردان شدید (و اطاعت نکردید) بدانید که وظیفه ی رسول ما تنها ابلاغ آشکار است.

پیام ها:

۱ فرمان های حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله همانند فرمان های الهی، اطاعتش واجب است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» (تکرار کلمه ی «أَطِيعُوا»، نشانه ی دو نوع دستور می باشد؛ دستورات ثابت الهی و دستورات حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله) ۲ از خطر سرپیچی فرمان خدا و رسول بترسیم. «وَ إِحْذَرُوا» ۳ انسان در انتخاب راه، آزاد است. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ» ۴ با تخلف و روی گردانی، به کسی جز خود لطمه نمی زنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ» ... «أَنَّكُمْ عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۵ شرط ابلاغ احکام الهی پذیرش مردم نیست، ما باید اتمام حجت کنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ» ... «عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۶ وظیفه ی پیامبر، تنها ابلاغ رسالت است، نه اجبار و تحمیل. «أَنَّكُمْ عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

اشاره

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۹۳)

بر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، در آنچه (قبل

از تحریم شراب(خورده اند باکی نیست، هر گاه که اهل پروا و ایمان و کارهای شایسته باشند. سپس(از محرّمات) پرهیز نمایند(و به تحریم آن) ایمان آورند و آن گاه(نیز از حرام) پرهیزند و کار نیک کنند و خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

نکته ها:

پس از نزول آیه ی تحریم شراب، بعضی از مسلمانان نسبت به کیفر شرابخواری کسانی که پیش از آن از دنیا رفته بودند پرسیدند، آیه ی فوق نازل شد.

در این آیه، دو بار ایمان و عمل صالح، دو بار تقوا و ایمان و یک بار تقوا و احسان مطرح شده است. به گفته ی بعضی مفسّران، چون موارد و مراحل و درجات ایمان و تقوا و عمل صالح متفاوت است، تکرار شده است. (۱) بعضی می گویند: تکرار، برای استمرار ایمان و تقوا می باشد. (۲) و بعضی تکرار را برای تأکید دانسته اند، نظیر «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ. ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ» (۳) تقوا، در امور مختلف زندگی انسان نقش دارد:

در مصرف و رفتار. «طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا» در مکتب و اعتقاد. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا» در خدمت و اخلاق. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا»

پیام ها:

۱ خلاف های پیشین مؤمنان به شرط عدم تکرار و رعایت تقوا در آینده، قابل عفو و بخشش است. «لَيْسَ» ... («جُنَاحٌ») ... («إِذَا مَا اتَّقَوْا» ۲ اگر بعد از شنیدن حکم الهی باز هم گناه کنند خداوند بر گناهان قبلی هم مؤاخذه می کند. «لَيْسَ» ... («جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا» ۳ احسان و نیکوکاری، بالاترین مرحله ی کمال و سبب محبوبیت نزد خداوند

ص: ۱۶۳

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). تفسیر قرطبی.

۳-۳). نبأ، ۴، ۵.

است. کلمه ی «أَحْسَبُوا» بعد از «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ... «ثُمَّ اتَّقَوْا...» و به دنبال آن محبوبيت نزد خداوند مطرح شده است. «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۹۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبْلُوَكُمْ اللَّهُ بَشَىءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَأَلَّهَ أَيْدِيكُمْ وَرِمَا حُكْمٍ لِّيُعَلِّمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۹۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خداوند شما را با چیزی از شکار که دستها و نیزه هایتان به آن می رسد می آزماید تا خداوند معلوم گرداند چه کسی در باطن از او بیم دارد (و تسلیم فرمان اوست و از شکار می گذرد) پس بعد از این هر که تجاوز کند، او را عذابی دردناک است.

نکته ها:

در ایام حج و حالت احرام، حاجی حق شکار ندارد. همان ایام گاهی شکار تا نزدیکی انسان می آید و می توان به راحتی به آن دست یافت، ولی آزمایش الهی به این است که دست به شکار نزنیم. در حدیث می خوانیم: در عمره ی حُدیبیه حیوانات شکاری فراوانی برای مسلمانان ظاهر شدند که مسلمانان می توانستند به راحتی آنان را صید کنند. (۱)

در قرآن، مسأله ی شکم و غذا، به عنوان یکی از اسباب آزمایش الهی مطرح شده است، به نمونه های زیر توجه کنید:

الف: آدم و حوا در مسأله ی غذا شکست خوردند. «لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» (۲) ب: بنی اسرائیل در تحریم صید ماهی در شنبه ها، شکست خوردند. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ» (۳) ج: یکی از فرماندهان بنی اسرائیل هنگام عبور سربازانش از یک منطقه و رسیدن به نهر،

ص: ۱۶۴

۱-۱). تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۴، ص ۳۹۶.

۲-۲). بقره، ۳۵.

۳-۳). بقره، ۶۵.

فرمان داد که از آب آن ننوشند، ولی یارانش جز اندکی، خوردند. «فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا» (۱) د: روزه گرفتن، خود یک آزمایش بزرگ است.

ه: نزدیک آمدن شکار به حجاج در حالت احرام، که حق صید ندارند. «تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ» سؤال: انسان که چیزی را آزمایش می کند، برای اطلاع و علم است، اما خداوند که همه چیز را می داند چرا آزمایش می کند؟ پاسخ: حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: آزمایشات الهی برای آن است تا انسان در برابر حوادث تلخ و شیرین عکس العمل نشان دهد و در برابر آن، استحقاق کیفر یا پاداش داشته باشد. (۲) آری، خداوند بر اساس عمل، کیفر و پاداش می دهد نه بر اساس علم خود، همان گونه که ما نیز به خاطر علم به هنر و کارآیی فردی به او پاداش نمی دهیم، بلکه باید برای ما کاری از خود نشان دهد تا مزد بگیرد.

سؤال: آیا مهمان و زائر خانه خدا، به خاطر شکار حیوانی باید به عذاب دردناک گرفتار شود؟ پاسخ: خود شکار کردن، عذاب دردناک ندارد، بلکه عذاب به خاطر شکستن قداست حرم و احرام و قانون شکنی اوست. «فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

پیام ها:

۱ آزمایش مؤمنان، یک سنت قطعی پروردگار است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُتْلَوْنَكُمْ» (حرف «لام» و فعل مضارع و نون تأکید، نشانه ی قطعی بودن است) ۲ خدا ترسی آنجا آشکار می شود که زمینه ی گناه فراهم باشد و انسان خطا نکند.

«تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ»

۳ نعمت های در دسترس، وسیله ی آزمایشند. «لِيُتْلَوْنَكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ» ... «تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ» ۴ هر چیزی که دست ما به آن می رسد، رزق و حلال نیست. «تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ» ۵ ملاک تقوا، خوف باطنی است، نه تنها حیای ظاهری. «يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ» ۶ تکلیف و مسئولیت، بعد از ابلاغ است. «بَعْدَ ذَلِكَ»

ص: ۱۶۵

۱- ۱. بقره، ۲۴۹.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۷ حاجی که فرسنگ ها در بیابان ها به عشق حق می رود، گاهی یک شکار کوچک او را از پا در می آورد و به نافرمانی می کشد که نتیجه ی آن عذاب الهی است.

«فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره المائده (۵): آیه ۹۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا
بِالْبَالِغِ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكُمْ صِيًّا مَا لِيُذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
ذُو انْتِقَامٍ (۹۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال احرام، شکار را نکشید، و هر کس از شما به عمد، شکاری را بکشد، کیفر و کفاره اش کشتن نظیر آن حیوان از چهارپایان است که (به این نظیر بودن) دو شاهد عادل از میان خودتان حکم کنند. (این حیوان قربانی) هدیه ای است که به کعبه برسد (و آنجا ذبح شود) یا (به جای قربانی) برای جبران آن (به شصت) فقیر طعام بدهد یا برابر آن روزه بگیرد. (این کفاره های سه گانه) برای آن است که جزای کار خود را بچشد. خداوند از گذشته ی شما (که قانون کفاره نیامده بود) گذشت. و هر کس این کار را تکرار کند، خداوند از او انتقام می گیرد، و خداوند، شکست ناپذیر و انتقام گیرنده است.

نکته ها:

کلمه ی «حُرْمٌ» به معنای کسی است که برای حج یا عمره، مُحْرَم شده است.

کلمه ی «النَّعْمِ» که جمع آن «انعام» است، به شتر، گاو و گوسفند گفته می شود.

کلمه ی «مَسَاكِينَ» از «سکن»، به کسی گفته می شود که به خاطر تهی دستی و فقر، از

مسکن خود خارج نمی شود و به اصطلاح فقر او را از پا در آورده و خانه نشین کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: کفاره ی شتر مرغ، شتر و کفاره ی الاغ وحشی، گاو و کفاره ی آهو، گوسفند و کفاره ی گاو وحشی، گاو اهلی است. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند، از مؤمنان انتظار ویژه ای دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا...» ۱ امتیّت در حال احرام، حتی برای حیوانات نیز باید حفظ شود. «لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ» ۲ فلسفه ی تحریم یا حلال ساختن، همیشه ذاتی و مربوط به خود موارد نیست، بلکه گاهی به اقتضای شرایط زمانی و مکانی است، پس زمان و مکان، تاریخ و جغرافیا، در حکم الهی تأثیر دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ» ۳ اسلام برای حالات خاص، دستورات ویژه ای دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ» ۴ قوانین اسلام برای همه است. «وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ» ۵ خطرناکتر از عمل و تخلف، انگیزه و هدف و سوء قصد آگاهانه است. «مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا» ۶ کیفر، باید عادلانه باشد. «مِثْلُ مَا قَتَلَ» ۷ پرداخت کیفر و جریمه باید دقیق باشد. «يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ» ۸ اسلام به عدالت در همه جا توجه دارد. «ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ» ۹ اسلام به هر مناسبتی به مسئله ی گرسنگان و فقرزدایی توجه دارد. «طَعَامُ مِسْكِينٍ» ۱۰ حیواناتی که در مکه ذبح می شوند، هدیه هستند. «هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ»

ص: ۱۶۷

۱-۱). تهذیب ج ۵، ص ۳۴۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۶۷۳. برای توضیح بیشتر در مورد کفاره ی شکار و احکام و خصوصیات آن، به کتب فقهی و توضیح المسائل مراجعه شود.

۱۱ دست مجرم را در انتخاب نوع جریمه (قربانی، اطعام، روزه) باز بگذاریم و شرایط مالی و توان جسمی او را نادیده نگیریم. «فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قُتِلَ» ... («أَوْ عِدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا») ۱۲ کیفر قانون شکنی به قدری سنگین است که اطعام شصت فقیر یا گرفتن شصت روزه تنها گوشه ای از آن است، نه تمام آن. «لِيَذُوقَ» ۱۳ اجرای قوانین، پس از ابلاغ رسمی آنهاست. «عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ» قانون موارد قبلی را شامل نمی شود.

۱۴ در تکرار شکار، علاوه بر جریمه، انتقام و قهر الهی نیز وجود دارد. «وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ» ۱۵ اصرار بر گناه و تکرار آن، بسیار خطرناک و عقوبت سختی در پی دارد. «وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ» ۱۶ تهدیدات الهی را جدی بگیریم. «فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ» ... («عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»)

[سوره المائده (۵): آیه ۹۶]

اشاره

أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹۶)

(البته) شکار دریا و خوراک آن برای شما حلال شده که توشه ای برای شما و کاروانیان است، ولی تا وقتی مُحرم هستید، صید صحرائی بر شما حرام است. و از خداوندی که به سوی او محشور می شوید، پروا کنید.

نکته ها:

تفسیر مجمع البیان و برخی تفاسیر دیگر و کتب فقهی، از این آیه استفاده کرده اند که در حال احرام، صید حیوانات دریایی و مصرف آن حلال است، اما حیوانات صحرائی، شکار و مصرفشان حرام است.

البته مراد از حیوان دریایی، آبزیان و حیواناتی است که در آب زندگی می کنند، گرچه در

امام صادق علیه السلام درباره ی « وَ طَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ » فرمودند: مقصود ماهی نمک زده ای است که می خوردند. (۱) که برای مدت طولانی و در سفرها به وسیله ی نمک زدن مانع فاسد شدن آن می شدند.

پیام ها:

۱ برای افراد محرم، همه ی راه ها بسته نیست. (خداوند در کنار منع شکار صحرائی، شکار دریایی را جایز دانسته است.) «أَحِلَّ» ... («حُرِّمَ» ۲ شکار آن گاه حلال است که برای تغذیه باشد نه تفریح و لغو. «مَتَاعاً لَكُمْ» ۳ منافع و فرآورده های دریایی، تنها مخصوص ساحل نشینان نیست. «مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» ۴ ساحل نشینان، در بهره گیری از دریا اولویت دارند. «لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» (کلمه «لَكُمْ» قبل از کلمه «لِلسَّيَّارَةِ» آمده است) ۵ صید حیوانات صحرائی یا خوردن آن در حال احرام، بی تقوایی است. «حُرِّمَ عَلَیْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ ۳ دُمْتُمْ حُرْمًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۶ به متخلفان باید هشدار داد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ» ۷ ایمان به قیامت و محاسبه ی اعمال، عامل بازدارنده از گناه است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

ص: ۱۶۹

اشاره

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْغَابِطَةَ الْحَرَامَ فِيمَا لِلنَّاسِ وَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ الْهَدْيَ وَ الْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۹۷)

خداوند، کعبه ی بیت الحرام را وسیله ی سامان بخشی و قوام مردم قرار داده و نیز ماه حرام و قربانی های بی نشان و نشان دار را (وسیله ی برپایی مردم قرار داده است) این برای آن است که بدانید خداوند آنچه (از اسرار) در آسمان ها و زمین است می داند و خداوند به هر چیز آگاه است.

نکته ها:

«فِي مَا» وسیله ی پایدار بودن است، مانند ستون ساختمان و عمود خیمه. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خانه خدا را بیت الحرام می نامند، به خاطر آن که ورود کفار به آنجا حرام است. (۲)

«الْهَدْيِ» قربانی بی نشان است و «الْقَلَائِدَ» قربانی های نشاندار.

مرکزیت، امتیت، قداست، عبادت، قدمت، وحدت، سیاست و برائت، معرفت، سادگی، صفا، خلوص و دوری از جدال، شهوت و فسوق در حج است.

ماههای حرام عبارتند از: رجب، ذیقعد، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها ممنوع است.

اجتماع میلیونی مسلمانان در مکه، بدون تشریفات و امتیازات و بدون جدال لفظی و نزاع عملی در مکانی مقدس، از امتیازات اسلام است و اگر به منافع گوناگونی که در پرتو مراسم حج حاصل می شود از قبیل: حلالیت طلبیدن هنگام رفتن، دیدن بازدید، رونق تجاری، پرداخت خمس و زکات، آشنایی با معارف و امت ها، قرار گرفتن در قدیمی ترین مرکز توحید، هم ناله شدن با انبیا و پا جای پای آنها قرار دادن، توبه کردن در صحرای عرفات و مشعر، به یاد قیامت افتادن، مانور سیاسی و برائت از کفار و سایر برکات را در نظر بگیریم، می فهمیم

ص: ۱۷۰

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

که این برنامه های حج برخاسته از علم بی نهایت خدایی است که بر همه چیز هستی آگاه است و هرگز علم محدود نمی تواند دستوری به این جامعیت و جذایت صادر کند.

پیام ها:

۱ حج، مایه ی ثبات و قوام است. «فِيَا مَا لِلدَّاسِ» ۲ سامان بخشی امور، نیاز به تجمّع، وحدت، عبادت، احترام و حرمت، «الْبَيْتِ الْحَرَامِ» و آرامش و امانت «الشَّهْرِ الْحَرَامِ»، و کارهای پنهان و بی نشان و با نشان «الْهَيْدَى وَالْقَلَائِدِ» و تأمین غذای مورد نیاز دارد. «فِيَا مَا لِلنَّاسِ» ۳ کسی حقّ قانونگذاری دارد که از تمام هستی آگاه باشد. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» ۴ مسجد و مسلخ، وسیله ی قوام دین و دنیای مردم است. «الْكُعبَةِ» ... «الْهَيْدَى وَالْقَلَائِدِ» امام صادق علیه السلام فرمود: «جعلها الله لدينهم ومعيشتهم» (۱) ۵ حجی که سبب قوام جامعه نباشد حج واقعی نیست. «الْكُعبَةِ» ... «فِيَا مَا لِلدَّاسِ» ۶ اگر جامعه ثبات داشته باشد، زمینه ی خداشناسی در آن رشد می کند. «فِيَا مَا» ... «لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ...»

[سوره المائده (۵): آیات ۹۸ تا ۹۹]

اشاره

إِعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۸) مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (۹۹)

بدانید که خداوند، سخت کیفر است، و همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

بر پیامبر، جز ابلاغ (احکام الهی) نیست و خداوند، آنچه را آشکار یا کتمان می کنید می داند.

ص: ۱۷۱

نکته ها:

اگر این آیه را در ادامه ی آیه ی قبل بدانیم، می توان گفت که شکستن احترام کعبه و ماه های حرام و مخالفت با قربانی و احکام حج و بی هدف پنداشتن مناسک حج، عقاب شدید به دنبال دارد، چنان که احترام کعبه و ماه های حرام و انجام دادن قربانی و مناسک حج، مغفرت و رحمت الهی را به دنبال دارد. (البته می توان آیه را به طور مستقل و بدون نظر به آیه قبل معنا کرد که همان ترجمه می شود).

پیام ها:

۱ تشویق و تهدید باید در کنار هم باشد. «شَدِيدُ الْعِقَابِ»، «عَفْوَرٌ رَحِيمٌ» (انسان باید میان بیم و امید باشد و به خاطر خلاف یا شکستن حرمت کعبه به کلی مأیوس نشود و به خاطر رفتار و کردار خوب نیز مغرور نشود) ۲ وظیفه ی پیامبر، تنها ابلاغ دین است، نه اجبار و تحمیل به آن. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» ۳ استقبال یا اعراض مردم، ضرری به پیامبر نمی زند. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» چنان که در آیه ۲۰ سوره ی آل عمران می خوانیم: «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» ۴ چون علم الهی فراگیر است، پس کتمان یا آشکار سازی، نزد او یکسان است.

«يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ...»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۰]

اشاره

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰۰)

(به مردم) بگو: پلید و پاک، یکسان نیست، گرچه عدد ناپاکان تو را به تعجب وادارد. پس ای صاحبان خرد! از خدا پروا کنید، باشد که شما رستگار شوید.

ص: ۱۷۲

طیب و خبیث، شامل هر نوع پاکی و پلیدی در انسان ها، اموال، درآمدها، غذاها و اشیای گوناگون می شود.

پیام ها:

۱ ملائک در ارزش ها، حق و باطل است، نه کثرت و قلت. «وَلَوْ أَعْجَبَيْكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ» ۲ «اکثریت» و فراوانی، فریب دهنده است، مواظب باشیم. «أَعْجَبَيْكَ» (اکثریت، نه نشانه ی حقایق است و نه نشانه ی برتری) ۳ منطق «خواهی نشوی رسوا، هم رنگ جماعت شو» قرآنی نیست. «وَلَوْ أَعْجَبَيْكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ» ۴ بی تقوایی، نشان بی خردی است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۵ شناخت پاک از ناپاک و تقوا داشتن و تسلیم موج و هیاهوی جمعیت نشدن، تنها کار خردمندان است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» ۶ رستگاری علاوه بر عقل و خرد، به تقوای الهی نیاز دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره المائده (۵): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْئَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ
حَلِيمٌ (۱۰۱) قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ (۱۰۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از اموری که اگر برایتان آشکار شود ناراحتتان می کند نپرسید، و اگر هنگام نزول قرآن از آنها سؤال کنید، برایتان روشن می شود. خداوند از سؤال های نابجای شما گذشت و خداوند آمرزنده بردبار است.

همانا(از این گونه سؤاها) گروهی از پیشینیان نیز پرسیدند(و چون طاقت عمل نداشتند)نسبت به آن منکر و کافر شدند.

نکته ها:

اشاره

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با مردم درباره ی حج سخن می گفت. کسی پرسید: آیا حج، همه ساله واجب است یا در تمام عمر تنها یک بار؟ پیامبر پاسخ نداد. او چند بار پرسید، رسول خدا فرمود: این همه اصرار برای چیست؟ اگر بگویم هر سال، کار بر شما سخت می شود، (۱) تا موضوعی را مطرح نکرده ام، شما هم نپرسید، یکی از عوامل هلاکت امت های گذشته سؤال های نابجای آنان بود. (۲)

□
گرچه آنچه را نمی دانیم، باید از اهلش پرسیم، «فَسَيَأْكُلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۳)، امیا برخی سؤال هاست که اگر جوابش روشن شود، به زیان فرد یا جامعه است، مثل سؤال از عیوب دیگران، یا اسرار نظامی.

نمونه ها و مصادیق

مسئولین، بعضی از مطالبی را که می دانند، نباید در اختیار عموم بگذارند. نظیر مسائل اقتصادی مانند کمبود گندم و یا...
صداقت خوب است، ولی صراحت، همه جا مفید نیست.

اخبار و اطلاعات، باید رده بندی و طبقه بندی شود. (جابر جعفی، هزاران حدیث از امام باقر علیه السلام می دانست که حق گفتن آن را برای همه مردم نداشت. (۴)) برخی از اخبار، نباید از رسانه ها و جراید، پخش شود، چون به زیان مردم است (گاهی سکوت و بیان نکردن، عاقلانه لازم است) «إِنْ تُبَيِّدْ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» معلّمان و گویندگان باید در سخن، ظرفیت شنوندگان را حساب کنند.

ص: ۱۷۴

۱-۱. مستدرک، ج ۸، ص ۱۳.

۲-۲. بحار، ج ۱، ص ۲۲۱.

۳-۳. نحل، ۴۳.

۴-۴. معجم رجال الحدیث، ج ۴، ص ۲۲.

در برخی موارد، باید به شیوه ی تقیّه، عقاید را کتمان کرد و برخی سؤال ها را جواب نداد.

«إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسُؤُكُمْ»

انسان حقّ ندارد اسرار مردم و اسرار نظامی را فاش سازد.

پیام ها:

۱ دانستن هر چیزی، نه لازم است، نه مفید، بلکه باید سراغ دانش های مفید رفت. «لَا تَسْأَلُوا» (حسّ کنجکاوی باید تعدیل شود و نباید در پی اطلاعاتی رفت که سبب ایجاد کدورت، مشکلات و اختلال نظام جامعه می شود). ۲ مکلف نساختن مردم به پاره ای از احکام، پرتوی از عفو و گذشت الهی است.

«لَا تَسْأَلُوا»

... («عَفَا اللَّهُ عَنْهَا») ۳ خداوند به بندگان مهلت توبه می دهد. «غَفُورٌ حَلِيمٌ» ۴ اگر مردم ظرفیت نداشته باشند، بیان پاره ای حقایق، سبب کفر آنها می شود.

«قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۳]

اشاره

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَا لَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۱۰۳)

۱۰۳/۵

خداوند، درباره ی هیچ بحیره (حیوان گوش شکافته) و هیچ سائبه (حیوانی که به خاطر زاد و ولد زیاد او را آزاد کرده اند) و هیچ وصیله (حیوان نری که متصل به ماده، دو قلو به دنیا آمده باشد) و هیچ حام (شتر نری که ده بار برای جفت گیری از آن استفاده شده باشد) حکمی نکرده است (و شما را از استفاده ی گوشت و بارکشی آن منع فرموده و این ممنوعیت ها خرافات زمان جاهلی است)، ولی کافران بر خدا دروغ می بندند و بیشتر آنان اهل تعقل نیستند.

ص: ۱۷۵

قرب به خداوند باید از راه های صحیح و معقول باشد. با هر نذری یا از هر راهی نمی توان به خدا نزدیک شد.

مردم جاهلی می پنداشتند با رها کردن حیوانات یاد شده، به خدا یا بتان نزدیک می شوند.

نظیر این احترام به حیوانات را هنوز در کشور هند درباره ی گاو مشاهده می کنیم.

در روایت آمده است که «بحیره» به شتری می گویند که پنج شکم زاییده باشد، اگر پنجمی ماده بود، گوشش را چاک می زدند و خوردن گوشت آن را حرام می دانستند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: در زمان جاهلیت اگر شتر دو قلو می زایید می گفتند: «وصلیه» و ذبح و خوردن گوشت آن شتر را حرام می دانستند و اگر شتر ده شکم می زایید می گفتند: «سائبه» است و در این صورت سوار شدن و خوردنش را حرام می دانستند و «حام»، شتری بود که به عنوان «فحل» از آن استفاده می کردند که ذبح آن را نیز حلال نمی دانستند. (۲)

پیام ها:

۱ دین را باید از خرافات و بدعت ها پاک نمود. «مَا جَعَلَ اللَّهُ ۲ تا از سوی خدا، قانونی نسبت به تحریم حیوانات وضع نشده، اصل حلال بودن آنهاست. «مَا جَعَلَ اللَّهُ ۳ اتلاف مال و رها کردن حیوان نوعی افترا به خدا و حرام است. «يَقْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ» (رها کردن و بلا استفاده گذاردن حیوان جایز نیست، چه رسد به رها شدن انسان).

۴ بدعت در دین، کفر است. «لَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَقْتُرُونَ...» کافر، تنها کسی نیست که منکر خدا باشد، کسانی که خدا را قبول دارند و به او افترا می بندند نیز کافرند.

۵ ریشه ی احکام الهی مصالح واقعی است، اما خرافات، ریشه در جهل و

ص: ۱۷۶

۱-۱. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

۲-۲. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

بی عقلی دارد. «لَا يَعْقِلُونَ» ۶ اگر اکثریت جامعه اهل تعقل باشند، بدعت ها رشد نمی کند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (۱۰۴)

و هر گاه به آنان گفته شود: به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، گویند: آنچه پدرانمان را بر آن یافتیم، ما را بس است. آیا هر چند پدرانشان چیزی نمی دانستند و (به حق) هدایت نشده بودند (و بیراهه می رفتند، باید راه آنان را ادامه دهند؟)

نکته ها:

شاید آیه مربوط به خرافه هایی باشد که در آیه ی قبل آمده بود که هر گاه به آنان گفته شود دست از این خرافات بردارید می گویند: «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

پیام ها:

۱ قرآن، مردم را به پیروی از دستورات خدا و رسول فرامی خواند. «تَعَالَوْا إِلَىٰ...» ۲ پذیرفتن دعوت اسلام، سبب تعالی و رشد است. (کلمه «تَعَالَوْا» به معنای حرکت به سمت عُلُو و رشد است) ۳ اصل، فرهنگ الهی است، نه فرهنگ پیشینیان. «مَا أَنزَلَ اللَّهُ» ۴ قرآن به تنهایی کافی نیست، سنت و سیره و حکومت رسول الله هم ملاک عمل است. «تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ» ۵ اهل خرافات و افراد مرتجع و واپسگرا، حاضر به شنیدن حق نیستند. «قَالُوا حَسْبُنَا»

ص: ۱۷۷

۶ نه سنت گرایي اصل است و نه نوگرایي، اصل، علم و هدايت است. «لَا يَعْلَمُونَ»، «لَا يَهْتَدُونَ» ۷ و جدان خود را حاکم کنیم. «أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ...» ۸ ادب و احترام به گذشتگان آری، پیروی از افکار جاهلانیه ی آنان و وفاداری نابجا خیر. «أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۹ تقلید کورکورانه، نشانه ی بی عقلی است. «لَا يَعْقِلُونَ» در آیه ی قبل، و تعصب روی نیاکان در این آیه.

۱۰ تقلید جاهل از جاهل بی معناست. «وَحَدَّثَنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا»... «لَا يَعْلَمُونَ» ۱۱ جاهل هدايت پذیر، بی خطر است. خطر آنجاست که جاهلان، هدايت پذیر نباشند. «لَا يَعْلَمُونَ»، «لَا يَهْتَدُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! بر شما باد (حفظ) خودتان. چون شما هدايت يافتید، آن که گمراه شد زیانی به شما نمی رساند. بازگشت همه ی شما به سوی خداست، و او شما را به آنچه می کردید، آگاه می سازد.

نکته ها:

بعضی این آیه را دستاویز قرار داده و می گویند: وظیفه ی هر کس تنها حفظ خود است، و ما مسئول گناه دیگران و امر و نهی آنان نیستیم! در پاسخ آنان می گوئیم: با وجود آیات و روایات متعدّد که همه نشان از وجوب امر به معروف و نهی از منکر دارد، باید گفت: مراد این آیه رها کردن این دو وظیفه نیست، بلکه مراد آن است که اگر امر و نهی صورت گرفت، ولی

اثر نکرد شما دیگر وظیفه ای جز حفظ خود ندارید. (۱) علاوه بر آنکه حفظ جامعه از گناه به وسیله ی امر به معروف و نهی از منکر، یکی از مصادیق «حفظ خویش» است.

پیام ها:

۱ در راه حق، از تنهایی نترسیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» ۲ اگر حریف دیگران نمی شویم، حریف نفس خود باشیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ...» ۳ انحراف جامعه، مجوز گناه کردن افراد نیست. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ...» ۴ در قیامت، هر کس مسئول کار خویش است. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۵ در پی کشف و افشای عیوب دیگران نباشیم. (۲) «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۶ اول خودسازی، سپس جامعه سازی. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۷ اهل ایمان بر رفتار و کردار ناروای گمراهان و عقائد باطل آنان مؤاخذه نخواهند شد. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۸ در راه نجات دیگران، خودتان غرق نشوید. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» ۹ چنان باید تربیت شویم که فساد محیط و جامعه در ما تأثیر نگذارد. «لَا يَضُرُّكُمْ» ۱۰ از خارج، کسی به شما آسیب نمی زند. اگر شکست بخورید، از خودتان است. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ» ۱۱ روحیه ی خود را به خاطر انحراف دیگران از دست ندهیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ» ۱۲ راه اسلام چنان منطقی و استوار است که شبهه و انحراف دیگران به آن خلل نمی رساند. «لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ» ۱۳ گرچه منحرفان در کمین هستند، اما راه مصونیت یافتن، هدایت پذیری

ص: ۱۷۹

۱-۱. این مضمون را در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله نیز می خوانیم. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

است. «لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ» ۱۴ ایمان به معاد، عامل خودسازی است. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ» ۱۵ پیروی از نیاکان و تقلید کورکورانه از دیگران، در قیامت نجات بخش انسان نیست، بلکه هر کس باید پاسخگوی راه و عمل خویش باشد. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ... («فَيَبِّئُكُمْ» ۱۶ رفتار و کردار انسان در دنیا، فرجام او را در قیامت روشن می کند. «فَيَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسَبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ إرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكُنتُمْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَثَمِينَ (۱۰۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه (نشانه های) مرگ یکی از شما فرا رسد، از میان خود دو نفر عادل را هنگام وصیت به شهادت و گواهی فرا خوانید. و اگر در مسافرت بودید و مصیبت مرگ به سراغ شما آمد (و شاهد مسلمانی نبود) دو تن از غیر (همکیشان) تان را به گواهی بطلبید و اگر (در صداقت آنان) شک کردید، پس از نماز آن دو را نگاهدارید تا به خداوند قسم یاد کنند که ما حاضر نیستیم حق را به هیچ قیمتی بفروشیم، هر چند در مورد فامیل باشد و هرگز شهادت الهی را پنهان نمی کنیم، که در این صورت از گنهکارانیم.

مسلمانی به نام «ابن ابی ماریه» همراه دو مسیحی به نام های تمیم و عدی که برادر بودند، به سفر تجاری رفتند. مسلمان بیمار شد، وصیت نامه ای نوشت و آن را میان وسایل خود پنهان کرد و اموال خود را به آن دو مسیحی داد که به وارثان بدهند. پس از مرگش، آن دو نفر در میان اثاثیه ی او اجناس گرانبهایی دیده، و برداشتند، پس از مراجعت به مدینه، باقی آنها را به وارثان دادند. ورثه، وصیت نامه را در میان وسایل دیدند که صورت همه ی اثاثیه در آن ثبت شده بود. چون مطالبه کردند، آن دو مسیحی انکار کردند، شکایت را نزد پیامبر بردند، در این هنگام بود که آیه ی فوق نازل شد. (۱)

طبق حدیثی از اصول کافی، پیامبر از آن دو سوگند گرفت و تبرئه شان کرد، ولی چون دروغشان از طریق نامه کشف شد، حضرت بار دیگر آن دو را احضار کرد. وارثان سوگند یاد کردند که اجناس دیگری هم بوده و آنها را پس گرفتند. (۲)

پیام ها:

۱ آستانه ی مرگ، آخرین فرصت برای وصیت کردن است. «إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ» ۲ مرگ، برای همه ی مردم یکسان است. «حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ» ۳ هنگام وصیت، مؤمن باید دقت های لازم را به کار بندد. «حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُو عَدْلٍ مِنْكُمْ» ۴ برای ادای حق مردم، دو شاهد عادل بگیرید. «اثْنَانِ ذُو عَدْلٍ» ۵ برای ادای حق مردم، اگر مسلمان حضور نداشت، با غیر مسلمان کار را محکم کنید. «غَيْرِكُمْ» (لکن غیر مسلمانی که خداوند را قبول داشته باشد تا بتواند به نام مقدس او سوگند یاد کند) «فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

ص: ۱۸۱

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۶ مراعات حقوق مردم همه جا مهم است و مکان بردار نیست. «ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ» ۷ برای پرداخت حق، هر گونه شیک را دفع کنید. «تَحْسِبُونَهُمَا» ... «إِنْ أَرَبْتُمْ» ۸ سوگند، یکی از راه های شک زدایی است. «فَيُقْسِمَانِ» ۹ تنها سوگند به نام «الله» ارزشمند و معتبر است. «فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ» ۱۰ برای ادای حق از صحنه های مذهبی و ملکوتی و مکان ها و زمان های مقدس کمک بگیریم. (۱) «مَنْ بَعِدَ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ» ۱۱ از بهترین فرصت ها برای ادای حق باید بهره گرفت. «بَعِدَ الصَّلَاةِ» (نماز در پاکی و پرهیز از دروغ نقش دارد) ۱۲ یکی از عوامل انحراف، رسیدن به پول است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا» ۱۳ یکی از عوامل انحراف، محبت و علاقه های فامیلی است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى» ۱۴ تنها موردی که متن «سوگندنامه» از طریق وحی، دیکته شده است، «حَقَّ النَّاسِ» است. «لَا نَشْتَرِي...» ۱۵ کتمان حق و خیانت در گواهی، عادل را فاسق می کند و در همه ادیان الهی، حرام شمرده شده است. («ذَوَا عَدْلٍ»، می شود «لَمِنَ الْأَثِمِينَ»)

ص: ۱۸۲

۱-۱. حضرت علی علیه السلام به شخصی که تقاضای بیت المال (علاوه بر سهم عادی خود) داشت فرمود: روز جمعه نزد او آید. سپس او را به نماز جمعه برد و جمعیت را به او نشان داد و فرمود: معنای تقاضای نابجای تو سرقت از اموال این مردم است. در این صحنه می بینیم که حضرت از نماز و جمعیت و جمعه برای تأثیرگذاری کلام نورانی خود بهره گرفته است.

اشاره

فَإِنْ عُرِّ عَلَىٰ أَنَّهُمَا إِسْتَحَقَّ إِثْمًا فَأَخْرَجَ يَوْمَئِذٍ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷)

پس اگر معلوم شد که آن دو شاهد (غیر مسلمان در سفر) گناه و خیانت کرده اند (و سوگندشان ناحق بوده)، دو نفر دیگر (که مسلمان هستند و شهادت بر ضررشان تمام شده و به میت نزدیک ترند) برخاسته و به خدا سوگند یاد نمایند که قطعاً گواهی ما (وارثان مسلمان) از گواهی آن دو (غیر مسلمانی که خیانتشان آشکار شده) به حق نزدیک تر است (و بگویند) ما (از حد و حق) تجاوز نکرده ایم که اگر چنین کنیم قطعاً از ستمکارانیم.

نکته ها:

کلمه ی «عُثْر» به معنای آگاهی بدون تجسس است. (۱)

مخفی نماند که گواهی و سوگند اولیای میت، بر اساس اطلاعی است که از قبل، درباره ی اموال او هنگام سفر یا غیر سفر داشته اند.

برای کلمه «الْأَوْلِيَانِ» در آیه دو معنا می توان کرد:

الف: دو نفر وارث که گواهی بر ضررشان داده شده ولی بخاطر وارث بودن به میت نزدیک تر و اولی هستند.

ب: مراد همان دو گواهی هستند که میت از آنان درخواست گواه شدن کرده و لحظه مرگ حاضر بوده اند و به خاطر همین حضور یا درخواست، اولویت پیدا کرده اند. بنا بر این ترجمه چنین می شود: اگر معلوم شد که دو نفر اول مرتکب گناه شدند پس دو نفر دیگر به جای آنان به گواهی دادن قیام کنند که آن دو نفر از کسانی باشند که دو شاهد نخست علیه آنان مرتکب گناه شده اند.

شهادت و گواهی باید از هر دو نفر و با اسم مبارک الله باشد و محتوای سوگند همان باشد که در آیه آمده است که اولاً سوگند ما راست است و ما قصد تجاوز به حقوق مردم را نداریم ثانیاً اگر سوگند ما دروغ بود اقرار به ستمگری خود داریم.

ص: ۱۸۳

پیام ها:

۱ شما حقّ تجسس و کنجکاوی ندارید، ولی اگر اطلاعی پیدا شد، وظیفه عوض می شود. «فَإِنْ عُثِرَ...» ۲ شهادت دروغ، نوعی تجاوز و ظلم به حقوق مردم است. «اعْتَدَيْنَا» ... «لَمِنَ الظَّالِمِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۸]

اشاره

ذٰلِكَ اٰذُنِيْ اَنْ يَّاتُوْا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَّجْهِيْۙ اَوْ يَخَافُوْا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانُۙ بَعِيْدَ اَيْمَانِهِمْ وَاَتَّقُوا اللّٰهَ وَاِسْمِعُوْا وَاَللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ (۱۰۸)

این (روش به صواب) نزدیکتر است برای اینکه شهادت را به نحو درست ادا کنند و یا بترسند که بعد از سوگند خوردنشان سوگندهایی (به وارثان میت) برگردانده شود (و جای سوگند آنان را بگیرد). و از خداوند پروا کنید و (فرمان های او را) گوش کنید و خداوند، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه، فلسفه سختگیری و دقت در امر شهادت و شاهد گرفتن را که در آیات قبل مطرح بود بیان می کند و اینکه سوگند بعد از نماز در حضور مردم، سبب می شود که شهادت ها واقعی باشد، چون اگر سوگند و شهادت آنان پذیرفته نشود، آبروی آنان در جامعه می رود.

پیام ها:

۱ مراسم و تشریفاتی که عامل حفظ و تثبیت حقّ مردم شود، ارزشمند است.

«ذٰلِكَ اٰذُنِيْ اَنْ...»

۲ یکی از عوامل بازدارنده از گناه، نگرانی از رسوایی در جامعه است. «اَوْ يَخَافُوْا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانُ» ۳ چنان زندگی کنیم که نااهلان عادل نما نتوانند با سوگند دروغ، زحمات ما را

هدر دهند و بدانند که اظهارات نادرستشان توسط گروه بهتری رد می شود.

«أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانُ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۴ در امر وصیت، سوگند و شهادت، تقوا داشته باشیم. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۵ شهادت ناحق، نشانه ی فسق است. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۹]

اشاره

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۱۰۹)

روزی (فرا رسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه پاسخی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دانای غیب ها تویی تو.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام در باره ی تأویل این آیه فرمود: پرسش خداوند از پیامبران، پرسش درباره ی اوصیای آنهاست که جانشین انبیا بودند، رسولان الهی نیز پاسخ می دهند: ما درباره آنچه پس از ما درباره ی اوصیای ما کردند، خبر نداریم. (۱)

علم حقیقی از آن خداست و هر که علمی دارد از او دارد، همان گونه که غیب را تنها او می داند و علم آن را به هر کس بخواهد می دهد.

پیام ها:

۱ در قیامت از انبیا سؤال می شود که رفتار مردم نسبت به آنان چگونه بوده است.

«مَاذَا أُجِبْتُمْ»

۲ علم انبیا نسبت به علم الهی هیچ است. «لَا عِلْمَ لَنَا»

ص: ۱۸۵

اشاره

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْمَكْمَةَ وَالْمَأْبُورَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۱۱۰)

زمانی که خداوند فرمود: ای عیسی پسر مریم! نعمتم را بر تو و بر مادرت یاد کن. آن گاه که تورا با «روح القدس» (جبرئیل) تأیید کردم. در گهواره (به اعجاز) و در بزرگسالی (به وحی) با مردم سخن گفتمی، و آن گاه که کتاب و حکمت و تورات و انجیل به تو آموختم، و (فراموش مکن زمانی را که) به اذن من از گل (چیزی) به صورت پرنده ساختی و در آن دمیدی، پس با اذن من پرنده ای شد، و با اذن من کور مادرزاد و پیسی گرفته را شفا می دادی، و آن گاه که به اذن من، مردگان را (زنده) از گور بیرون می آوردی، و (به یاد آور) زمانی که (دست ظلم) بنی اسرائیل را از تو کوتاه کردم، آن گاه که تو دلایل روشن برایشان آوردی، پس کافران از ایشان (درباره ی معجزات تو) گفتند: این، چیزی جز سحر آشکار نیست.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره، درباره حضرت عیسی علیه السلام است.

در این آیه، انواع لطف الهی، و در آغاز همه، تأیید به روح القدس درباره حضرت مسیح بیان شده است.

در آغاز آیه می فرماید: ای عیسی! یاد کن از نعمت هایی که به تو و به مادرت دادم، ولی آنچه از نعمت ها در آیه به چشم می خورد همه ی نعمت ها مربوط به حضرت عیسی است (نه مادرش)، شاید به خاطر آن که نعمت به فرزند در حقیقت نعمت به مادر است. شاید هم مراد آیه، نعمت هایی باشد که در سوره آل عمران درباره ی حضرت مریم آمده است. (۱)

شاید مراد از کتاب، کتب غیر تورات و انجیل باشد و نام تورات و انجیل با آنکه آن دو نیز کتابند به خاطر اهمیت برده شده است.

از حضرت علی علیه السلام پرسیدند: آن حیوانی که بدون قرار گرفتن در رحم (یا تخم) پیدا شد چیست؟ فرمود: پرنده ای که حضرت عیسی با دمیدن در مجسمه به وجود آورد. (۲)

پیام ها:

۱ یاد الطاف خدا به اولیایش، مایه ی دلگرمی برای رهروان حق است. «إِذْ» ۲ پیامبران هم نباید از یاد نعمت های خدا غافل شوند. «يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ...» ۳ زن به مقامی می رسد که دوش به دوش پیامبر مطرح می شود. «عَلَيْكَ وَ عَلَيَّ وَالْإِتِدَاتُكَ» ، بلکه یک زن و فرزند پیامبرش، با هم یک آیه شمرده می شوند. «وَجَعَلْنَاهَا وَاِبْنَهَا آيَةً» (۳) ۴ حضرت عیسی، با تکلم در گهواره، هم نبوت خویش و هم عفت و عصمت مادرش را ثابت کرد. «تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۵ سخنان عیسی در گهواره نمایی از وحی بود. «أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ...» ۶ اراده ی الهی، نیاز به تجربه، قدرت و گذشت زمان را حل می کند و حضرت عیسی، بدون تجربه و تمرین و صرف زمان، در کودکی همان حرف های صحیح را می گوید که در پیری می زند، نه حرف کودکانه. «فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا» ۷ پیامبران، هم باید علم داشته باشند «الْكِتَابَ» ، هم بینش «الْحِكْمَةَ» ، هم گفته های

ص: ۱۸۷

۱- ۱. آل عمران، ۴۲، ۴۵.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. انبیاء، ۹۱.

پیشینیان را بدانند «التَّوْرَةَ»، و هم پیام جدید داشته باشند. «الْإِنْجِيلَ» ۸ تعبیر آفرینش و خلق، به غیر خدا هم نسبت داده می شود. «إِذْ تَخَلَّقُ» ۹ اذن خداوند، مجوز ساختن مجسمه پرندگان بوده است. «تَخَلَّقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي» ۱۰ اولیای خاص خدا، ولایت تکوینی دارند. (جملات «تَخَلَّقُ»، «فَتَنْفُخُ»، «تُبْرِئُ»، «تُخْرِجُ» به حضرت عیسی خطاب شده است).

۱۱ در اعجاز عیسی علیه السلام، هم نفس مسیحایی او و هم هنر مجسمه ساختن نقش داشته است. «كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ» ... «فَتَنْفُخُ» ۱۲ نفس مسیحایی، جماد را پرواز داد، ولی دل‌های بنی اسرائیل را نه. «فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا» ۱۳ آنجا که خطر شرک زیاد است، تکرار توحید لازم است. (تکرار «تَخَلَّقُ») ... («بِإِذْنِي») ... («تُبْرِئُ») ... («بِإِذْنِي») ... («تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي» ۱۴ وقتی خداوند، قدرت احیاگری و شفا دادن را به انبیا می دهد، توسل و استمداد مردم نیز باید جایز باشد. «تَخَلَّقُ مِنَ الطِّينِ» ... «فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَ تُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي» (مگر می شود خداوند به کسی قدرت بدهد، اما مردم را از توجه به آن منع کند؟! ۱۵ زنده شدن مردگان و «رجعت»، در همین دنیا صورت گرفته است. «تُخْرِجُ الْمَوْتَى» ۱۶ سوء قصد بنی اسرائیل به حضرت عیسی علیه السلام، از سوی خدا دفع شد. «كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۱]

اشاره

وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَ إِشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۱۱۱)

ص: ۱۸۸

و(به یاد آور)زمانی که به حواریون(یاران مخصوص حضرت عیسی) وحی فرستادم که ایمان آورید، گفتند:ایمان آورده ایم، و شاهد باش که ما مسلمان و تسلیم هستیم.

نکته ها:

مراد از وحی به حواریون، ممکن است الهام به قلب خود آنها باشد نه پیام وحی از طریق حضرت عیسی علیه السلام. چنان که امام صادق علیه السلام درباره ی این وحی فرمود: «الهموا» یعنی به آنان الهام شد. (۱)

تعداد حواریون به فرموده امام رضا علیه السلام دوازده نفر بود و سبب نامگذاری آنان به حواریون، پاک بودن آنان از درون و پاک کردن جامعه از گناهان از طریق موعظه و تذکر بود. (۲)

پیام ها:

۱ گاهی خداوند به دل های آماده الهام می کند. «أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ» ۲ ایمان به خدا، از ایمان به رسول جدا نیست. «آمَنُوا بِي وَ بَرَّسُولِي» ۳ وقتی هدایت، باطنی و الهی شد، عمیق و سریع اثر می کند. «أَوْحَيْتُ» ... «قَالُوا آمَنَّا» ۴ ارشاد بدون نور الهی از درون، یا بی اثر، یا کم اثر یا ناپایدار است. «أَوْحَيْتُ» ... «آمَنَّا وَ أَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» ۵ الهامات الهی به مردم، در مسیر تأیید وحی انبیاست، نه در برابر آنها.

«أَوْحَيْتُ»

... «آمَنُوا بِي وَ بَرَّسُولِي» ۶ نشان ایمان باطنی، اظهار و اقرار زبانی است، آن گونه که ایمان قلبی، پشتوانه ی شعارهای ظاهری است. «وَ أَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

ص: ۱۸۹

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). تفسیر نور الثقلین.

اشاره

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۱۲) قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتُنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ (۱۱۳)

(یاد آور) زمانی که حواریون گفتند: ای عیسی بن مریم! آیا پروردگارت می تواند (با دعای تو) از آسمان، خوانی (از غذا) برای ما فرود آورد؟ عیسی گفت: اگر مؤمنید، از خدا پروا کنید!

گفتند: (ما نظر بدی نداریم و بهانه جو نیستیم بلکه) می خواهیم از آن بخوریم و دلهایمان اطمینان یابد و بدانیم که به ما راست گفته ای و بر آن مائده ی آسمانی از گواهان باشیم.

نکته ها:

نام گذاری این سوره به «مائده»، به خاطر همین درخواست مائده ی آسمانی است.

«مَائِدَةٌ» هم به معنای غذاست، هم سفره ای که در آن غذا باشد.

چون حواریون شیوه ی سؤالشان از عیسی علیه السلام کمی بی ادبانه بود، به جای «یا رسول الله»، گفتند: «یا عیسی» و به جای «آیا خدا لطف می کند» گفتند: «آیا می تواند؟» و به جای «پروردگار ما»، گفتند: «پروردگارت»، جواب «اتَّقُوا اللَّهَ» شنیدند.

پیام ها:

۱ ای پیامبر! از مردم خیلی توقع نداشته باش! حواریون عیسی هم با آنکه به آنان الهام می شد و اقرار به ایمان و اسلام داشتند، باز معجزه های دلخواهشان را می خواستند. «إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ...» ۲ تردید در قدرت خداوند «هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ» با دیدن آن همه معجزه از حضرت

عیسی در گهواره و زنده کردن مرده و درخواست معجزه ی مجدد، در شأن حواریون نبود. «اتَّقُوا اللَّهَ» ۳ اگر سوء نیت هم نداشته باشیم، باید در خطاب ها و گفتگوها حریم افراد را حفظ کنیم. «اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ مؤمن، نباید خدا را آزمایش کند. «هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ» ... «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۵ تقوا، نشانه ی ایمان است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۶ اطمینان قلبی، مرحله ای بالاتر از ایمان است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا» حضرت ابراهیم نیز در پاسخ سؤال خداوند که فرمود:

«أَوْ لَمْ تُؤْمِنُ»، می فرماید: «بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي» (۱)

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۴]

اشاره

قَالَ عِيسَىٰ ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَ آخِرِنَا وَ آيَةً مِنْكَ وَ أَرْزُقْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴)

عیسی بن مریم گفت: خداوندا، پروردگارا! مائده ای از آسمان بر ما فرو فرست که برای نسل کنونی و آیندگان ما عید و نشانه ای از تو باشد و ما را روزی ده، که تو بهترین روزی دهندگانی.

نکته ها:

معمولاً دعا‌های قرآن با اسم «رب» آغاز می شود، ولی در این آیه با دو کلمه ی «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آمده است. شاید به خاطر اهمیت این حادثه و پیامدهای آن باشد.

ص: ۱۹۱

۱ تو سئل به اولیای خداوند برای قضای حوائج، جایز است. «قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى» ... («قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ...» ۲ برای پیامبران، مردم تاریخ و نسل ها مطرح اند. «لِأَوْلَانَا وَ آخِرِنَا» ۳ از نشانه های الهی، باید برای همیشه درس گرفت. «وَ آيَةٌ مِنْكَ» ۴ عید و جشن مذهبی از نظر قرآن کار صحیحی است. «تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَانَا وَ آخِرِنَا» (میلاد اولیای خدا و بعثت پیامبر، کمتر از نزول مائده آسمانی نیست) ۵ حضرت عیسی، در دعا به جای مسأله ی خوردن، به الهی بودن مائده توجه می کند. «آيَةٌ مِنْكَ» ۶ تعبیرات موهن دیگران را به صورت اصلاح شده نقل کنیم. (سؤال آنان چنین بود که «هَيْلَ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ؟» ولی در دعا حضرت عیسی علیه السلام قاطعانه و برای هدفی والاتر مائده خواست و آنچه را نشانه ی شک و وهن بود، حذف کرد).

۷ در دعا، خدا را با ادب کامل و با صفت مناسب با خواسته، صدا بزیم. ابتدای آیه «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» و آخر آیه «خَيْرُ الرَّازِقِينَ» ۸ به درخواست های مادی جهت معنوی دهیم. (حواریون اولین هدف خود را خوردن و سپس اطمینان داشتن «نَأْكُلُ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنُّ» بیان کردند، ولی حضرت عیسی ابتدا برجا گذاشتن نشانه سرور برای تاریخ «عِيدًا لِأَوْلَانَا وَ آخِرِنَا» سپس نشانه قدرت خداوند «وَ آيَةٌ مِنْكَ» و در مرحله سوم مسئله رزق را مطرح فرمود «وَ اَرْزُقْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» و بدین گونه به همه فهماند که مسائل معنوی و اجتماعی بر مسائل گروهی و اقتصادی مقدم است.

۹ به خدا توجه کنیم و به سراغ دیگران نرویم. «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

اشاره

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزَّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ (۱۱۵)

خداوند فرمود: من آن (مائده) را بر شما نازل می کنم، اما هر کدام از شما بعد از آن کفر ورزد، او را چنان عذاب خواهیم کرد که هیچ یک از جهانیان را آن گونه عذاب نکنم.

نکته ها:

داستان نزول مائده به صورتی که در قرآن آمده است، در انجیل نیامده است. (۱)

بعضی گفته اند حواریون با شنیدن تهدید الهی، تقاضای خویش را پس گرفتند و مائده نازل نشد، ولی این، بر خلاف ظاهر آیه و گفته ی روایات است. عبارت «إِنِّي مُنَزَّلُهَا» نزول حتمی است نه وعده ی نزول. (۲)

در روایات آمده است: پس از نزول مائده، برخی کافر شده و به صورت خوگ در آمدند. (۳) در بعضی روایات می خوانیم که آنچه نازل شد نان و گوشت بود. (۴)

اگر برای یاران عیسی علیه السلام غذای آسمانی نازل شد، طبق روایات، برای رسول خدا صلی الله علیه و آله هم میوه بهشتی نازل گردید که منشأ پیدایش فاطمه ی زهرا علیها السلام شد. (۵)

پیام ها:

۱ دعای پیامبران مستجاب می شود. «رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا»... «إِنِّي مُنَزَّلُهَا» ۲ آنان که به علم و یقین و شهود می رسند، مسئولیت سنگین تری دارند و کیفر تخلفشان هم سخت تر است. «فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ مِنْكُمْ...» پس کسانی که به مقام علم و شهود دست نیافته اند، از قهر خداوند دورترند.

۳ عذاب خداوند، درجاتی دارد. «عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا»

ص: ۱۹۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر اَطِيبُ الْبَيَانِ.

۳-۳. تفسیر الْمِيزَانِ.

۴-۴. تفاسیر نور الثقلین و مجمع البیان.

۴ آن که توقع بیشتری دارد و مائده ی آسمانی می خواهد، باید تعهد بیشتری هم داشته باشد. «مَائِدَةٌ مِنَ السَّمَاءِ»... («عَذَابًا لَّا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا»

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۶]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۱۱۶)

و زمانی که خداوند گفت: ای عیسی بن مریم! آیا تو به مردم گفتی: به غیر از خدا، من و مادرم را به عنوان دو معبود بگیرید؟ (عیسی) گفت: (خدایا!) تو پاک و منزهی، مرا نشاید که حرف ناروایی که سزاوار من نیست بگویم، اگر چنین گفته بودم، تو آن را می دانستی (زیرا) تو آنچه را در دل و جان من است می دانی، اما من از آنچه در ذات توست بی خبرم، همانا، دانای تمام غیب ها تویی تو.

نکته ها:

در آیه ۱۰۹ همین سوره خواندیم که خداوند پیامبران را در قیامت جمع کرده و از آنان می پرسد: از مردم چه پاسخی شنیدید؟ این آیه، گفتگوی خدا و حضرت عیسی را در آن روز بیان می کند.

گرچه مسیحیان، امروز مریم را خدا نمی دانند، ولی چون گروهی از آنان در آن زمان عقیده به خدا بودن مریم داشتند و یا به خاطر آنکه عبادت در برابر مجسمه او به منزله ی معبود قرار دادن اوست، تعبیر به «اله» شده است. «اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ» «دُونِ اللَّهِ»، نشانه ی شرک است، نه نفی خدا، یعنی علاوه بر خدا، عیسی و مریم را معبود دانستن شرک است. البته تثلیث فعلی مسیحیان، اب و ابن و روح القدس است.

امام رضا علیه السلام فرمود: درباره ی من دو گروه هلاک می شوند و من تقصیری ندارم: یکی

تسبیح حضرت مسیح، خود نشانه دیگری است که خداوند منزّه از هر گونه شریکی است.

در آیات دیگر آمده است: «وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ» (۲)، «وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ» (۳) که خدا را از داشتن هر گونه فرزند، چه دختر چه پسر، منزّه می شمارد.

پیام ها:

۱ گاهی سؤال و تویخ یک بی گناه، برای هشدار به دیگران است. «أَأَنْتَ قُلْتَ» گاهی به در می گویند تا دیوار بشنود.

۲ ادعای الوهیت برای انسان، گرچه پیامبر باشد، ادعایی باطل است. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» ۳ انبیا معصومند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» ۴ انبیا از غلو پیروان خود بیزارند. «إِنْ كُنْتَ قُلْتَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ» ۵ همه ی گفته های انسان و اسرار درونش برای خداوند روشن و معلوم است.

«فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي»

۶ تسبیح و تنزیه خدا از هر نسبت ناروا، لازم است. «سُبْحَانَكَ» ۷ علم انبیا محدود است. «لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ» و کسی که علمش محدود است، شایسته ی خدایی نیست.

۸ افکار و اسرار مردم از امور غیبی است که خدا بدان آگاه است. «تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي» ... «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» ۹ آگاهی کامل و گسترده بر همه ی حقایق مخصوص خداست. «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ»

ص: ۱۹۵

(۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

(۲-۲). انبیاء، ۲۶.

(۳-۳). نحل، ۵۷.

اشاره

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ
وَ أَنْتَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۱۱۷)

(حضرت عیسی به خداوند گفت:) من، به آنان نگفتم مگر آنچه مرا به آن فرمان دادی که بپرستید خداوندی را که پروردگار من و پروردگار شماست، و تا زمانی که در میان آنان بودم، شاهد و ناظر بر آنان بودم، پس چون مرا (از میانشان) باز گرفتی، تو خود بر آنان مراقب بودی و تو بر هر چیز گواهی.

نکته ها:

«توفی» به معنای اخذ و گرفتن تمام و کمال است و مرگ یکی از مصادیق آن است. خداوند حضرت عیسی علیه السلام را از میان قومشان برداشته و تا زمان قیام امام زمان علیه السلام زنده نگه می دارد و همراه آن حضرت ظهور خواهد کرد.

پیام ها:

۱ پیامبران معصومند و جز فرمان خدا، کاری را انجام نمی دهند و در وحی هیچ تغییر و تصرفی نمی کنند. «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ» ۲ حضرت عیسی، خود را همچون دیگران، دست پرورده ی خدا می داند. «رَبِّي وَ رَبَّكُمْ» ۳ انبیا، ناظر بر افعال مردمند. «كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا» ۴ دعوت به یکتاپرستی، مهم ترین وظیفه ی انبیاست. «أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ» (با اینکه مأموریت عیسی تنها توحید نبوده، اما آیه فقط توحید را مطرح می کند) ۵ دلیل و ملاک پرستش خدا، ربوبیت اوست. «أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ»

اشاره

إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۱۸)

(عیسی گفت: خدایا!) اگر عذابشان کنی، پس آنان بندگان تو هستند و اگر آنان را بیامری، پس همانا تو خود توانمند و حکیمی.

نکته ها:

حضرت عیسی در پاسخ خداوند که فرمود: آیا تو به مردم گفתי من و مادرم را خدا بگیرد؟ با جدا کردن خود از مرد و اینکه تنها خداوند مالک آنان است، فرمود: در گرایشهای شرک آلود امت خود نقشی نداشته است.

به روایت ابو ذر، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شبی تا صبح در رکوع و سجود این آیه را تلاوت می نمود.

از آن حضرت سؤال کردم چگونه بود که تا صبح این آیه را تلاوت فرمودید. حضرت فرمود:

از خداوند طلب شفاعت برای امت می کردم و خداوند سرانجام آن را به من داد و امت در صورتی که شرک نوزند، به آن نائل خواهند شد. (۱)

در روایتی دیگر آمده است وقتی حضرت این آیه را تلاوت فرمود، دستان مبارک را بلند کرده و با حال گریه فرمود: «اللهم امتی» و به امت خود دعا می کرد. خداوند جبرئیل را بر حضرت فرستاد و فرمود: «انا سنرضیک فی امتک و لا نسوؤک» ما تو را خشنود خواهیم کرد و نمی گذاریم ناراحت شوی. (۲)

پیام ها:

۱ انبیاء، تسلیم پروردگارند. «إِنْ تُعَذِّبُهُمْ» ... «وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ» از کار خدا نمی توان سؤال کرد: «لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ» (۳) عذاب و یا آمرزش مشرکان بدست خداست. «إِنْ تُعَذِّبُهُمْ» ... «وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ» ۳ انبیاء، مقام شفاعت دارند، ولی گاهی گناه و جرم در حدی است که آنان نیز پای

ص: ۱۹۷

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر ابن کثیر.

۳-۳. انبیاء، ۲۳.

خود را کنار می کشند. «إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ لِبَادِكَ» ۴ قهر یا مهر خداوند، بر اساس عزّت و حکمت است. «أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره المائده (۵): آیات ۱۱۹ تا ۱۲۰]

اشاره

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۹) لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا فِيهِنَّ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۲۰)

خداوند فرمود: این، روزی است که راستگویان را صداقتشان سود دهد، برایشان باغهایی است که زیر درختانش نهرها جاری است، همیشه در آن ماندگارند، خداوند از آنان راضی است، آنان نیز از او راضی اند، این رستگاری بزرگ است.

ملک و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه در آنهاست تنها از آن خداست، و او بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

در آیات قبل، سخنان عیسی علیه السلام در محضر خداوند مطرح شد که:

۱ من جز حقّ نمی گویم. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» ۲ اگر ناحقّی گفته ام تو می دانی «إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ»
۳ جز یکتاپرستی که مرا امر کردی، به مردم چیزی نگفتم. «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ» ۴ تا بودم مراقب و ناظر مردم بودم که منحرف نشوند. «كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا» در این آیه خداوند می فرماید: همه ی سخنان عیسی صحیح و راست است و امروز روزی است که راستی راستگویان نجات بخش است.

ص: ۱۹۸

۱ مؤمنان، اگر به خاطر صداقتشان، مشکلاتی را در دنیا تحمل کنند، این راستی و صداقت در آخرت برای آنان کارساز است. «يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ» ۲ تنها صادقان نفع می برند، نه مدعیان، شعار دهندگان و ریاکاران. «يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ...» ۳ بهشت در کنار رضایت خداوند، فوز بزرگ و رستگاری است. «جَنَّتْ»... «رَضِيَ اللَّهُ»... «ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» ۴ عبادت کسی شایسته است که سلطنت عالم و قدرت مطلقه ی هستی در اختیار اوست، نه دیگران، گرچه پیامبر باشند. «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

این سوره، یکصد و شصت و پنج آیه دارد و همه ی آیاتش یک جا در مکه و با تشریفات خاصی نازل شده است. جبرئیل، این سوره را با بدرقه ی هفتاد هزار فرشته بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نازل کرد.

پیام اصلی آیات این سوره، مبارزه با شرک و دعوت به توحید است. از آنجا که مشرکان جزیره العرب به اعتقاد خود، بعضی چهارپایان را حلال و برخی را حرام می دانستند، قرآن در مقام مبارزه با اینگونه خرافات و باورهای غلط، از آیه ی ۱۳۶ این سوره به بعد، احکامی را در مورد چهارپایان بیان می دارد که بدین جهت این سوره، «انعام» نام گرفته است.

روایاتی درباره ی فضیلت این سوره و نیز برآورده شدن حاجت به واسطه ی تلاوت این سوره آمده است. از جمله از امام صادق علیه السلام نقل شده که هر کس چهار رکعت نماز (با دو سلام) بخواند، آن گاه این سوره و سپس دعایی را قرائت کند، حاجتش برآورده می شود. (۱)

در هیچ سوره ای به اندازه ی این سوره، کلمه ی «قُلْ» نیامده است. تکرار ۴۴ بار این خطاب به پیامبر، شاید به خاطر آن است که در این سوره، عقائد باطل و انحرف ها و توقعات بی جای مشرکان بیان شده و لازم است قاطعیت در کار باشد. این مطلب بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور است متن وحی را بی کم و کاست بگوید.

ص: ۲۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (۱)

۱/۶

ستایش مخصوص خداوندی است که آسمان ها و زمین را آفرید و تاریکی ها و روشنی را قرار داد، اما کافران (دیگران را) با پروردگارشان برابر و همتا می گیرند.

نکته ها:

در تمام قرآن، واژه ی «النُّور» مفرد و واژه ی «الظُّلُمَاتِ» به صورت جمع آمده است. اصولاً حق، یکی و راههای باطل بسیار است. آری نور، نشانه ی وحدت و ظلمات، نشانه ی پراکندگی است. «يَعْدِلُونَ» از «عدل»، به معنای همتاست.

اولین آیه ی این سوره، به «آفرینش نظام هستی»، دوّمین آیه به «آفرینش انسان» و سوّمین آیه به نظارت بر «اعمال و رفتار انسان» اشاره دارد.

به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: این آیه، پاسخ به سه گروه از منحرفان است:

الف: «مادیون» که منکر آفرینش الهی و حدوث خلقتند. «خَلَقَ السَّمَوَاتِ...» ب: «دوگانه پرستان» که برای نور و ظلمت دو مبدأ قائلند. «جَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (۱)

ص: ۲۰۵

۱ - ۱). «اوستا»ی فعلی، اهریمن را خدای ظلمات و اهورامزدا را خدای نور دانسته و میان آن دو تضادّ قائل است. تفسیر الکاشف.

ج: «مشرکین» که برای خداوند، شریک و شبیه فائلند. «ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» (۱) امام موسی بن جعفر علیهما السلام درباره ی... («بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» فرمودند: یعنی کافران، ظلمات و نور و جور و عدل را یکسان می شمارند. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند هم از عدم به وجود آورده است، هم در موجودها، کیفیات جدید و نوآوری هایی قرار می دهد. (آفرینش ابتدایی «حَلَقَ» آفرینش تَبَعِي «جَعَلَ») ۲ شریک دانستن برای خدا، نوعی انکار خدا و کفر به اوست. «الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲]

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمُرُّونَ (۲)

او کسی است که شما را از گل آفرید، پس از آن اجل را (برای زندگی شما در دنیا) قرار داد و اجل معین (که مربوط به آخرت یا غیر قابل تغییر در دنیا است) نزد اوست. پس (با وجود این) شما شک و شبهه می کنید؟

نکته ها:

در آیه ی پیش، مسائل آفاقی و خلقت آسمان ها و زمین مطرح شده، اینجا خلقت انسان و حیات محدود او در این دنیا آمده است.

در قرآن، ۲۱ مرتبه از «اجل مسمی» سخن به میان آمده است.

خداوند برای عمر انسان دو نوع زمان بندی قرار داده: یکی حتمی که اگر همه ی مراقبت ها هم به عمل آید، عمر (مانند نفت چراغ) تمام می شود. و دیگری غیر حتمی که مربوط به

ص: ۲۰۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر عیاشی؛ بحار، ج ۹، ص ۳۵۵.

کردار خودمان است، مثل چراغی که نفت دارد، ولی آن را در معرض طوفان قرار دهیم.

در روایات، کارهایی چون صله ی رحم، صدقه، زکات و دعا سبب طول عمر و اعمالی چون قطع رحم و ظلم، سبب کوتاه شدن عمر دانسته شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام در مورد «أَجَلًا وَ أَجَلٌ» فرمود: آنها دو أجل هستند: یکی محتوم و قطعی و دیگری موقوف (یعنی مشروط و معلق). (۲)

به نقل ابن عباس، خداوند برای انسان دو أجل قرار داده: یکی از تولد تا مرگ، دیگری از مرگ تا قیامت. انسان با اعمال خود، گاهی از یکی می کاهد و به دیگری می افزاید. پس پایان أجل هیچکس قابل تغییر نیست. «وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ» (۳)

پیام ها:

۱ مدت عمر و پایان زندگی، به دست ما نیست. «هُوَ الَّذِي» ... («فَضَلِي أَجَلًا» ۲ تنها خداوند بر أجل مسمی (أجل قطعی)، آگاه است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ» ۳ با آنکه آفرینش و پایان کار انسان، همه از خدا و به دست اوست، پس چرا در مبدأ و معاد شک کنیم؟ «ثُمَّ أَنْتُمْ تُمْتَرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳]

اشاره

وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ (۳)

و اوست که در آسمان ها و در زمین خداوند است. نهان و آشکار شما را می داند، و هر چه را به دست می آورید (نیز) می داند.

نکته ها:

در پاسخ به عقیده ی انحرافی چند خدایی (خدای باران، خدای جنگ، خدای صلح، خدای

ص: ۲۰۷

۱-۱. مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۲۴۹.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۳-۳. فاطر، ۱۱.

زمین و...) این آیه می فرماید: خدای همه چیز و همه جا یکی است.

امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمود: او به تمام مخلوقات از نظر علم و قدرت و سلطه و حاکمیت احاطه دارد. (۱)

پیام ها:

۱ منطقه ی فرمانروایی خداوند، تمام هستی است. «فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ» ۲ خداوند چون حاکم است، آگاه است. «هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ...» ۳ آشکار و نهان انسان نزد خداوند یکسان است. (۲) «يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ» ۴ ایمان به احاطه علمی خداوند، هم انگیزه برای کار نیک است و هم بازدارنده از کار بد. «يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ» ۵ خداوند، از آینده ی کارهای انسان آگاه است. «وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۴ تا ۵]

اشاره

وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۴) فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمُ الْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۵)

و هیچ نشانه و آیه ای از نشانه های پروردگارشان برای آنها نمی آمد، جز آنکه (به جای تصدیق و ایمان) از آن اعراض می کردند.

پس همین که حق برای آنان آمد، آن را تکذیب کردند، پس به زودی خبرهای مهم (و تلخ درباره ی کفر) آنچه را به مسخره می گرفتند به سراغشان خواهد آمد.

ص: ۲۰۸

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین؛ توحید صدوق، ص ۱۳۳.

۲- ۲). اگر علم خداوند نسبت به آشکار و نهان آدمی تفاوت داشت، جمله ی «يعلم» تکرار می شد و می فرمود: «يعلم سرکم و يعلم جهرکم»

شاید مراد از «خبرهای بزرگ» در آیه، خبر فتح مکه یا شکست مشرکین در جنگ بدر و امثال آن باشد. (۱)

پیام ها:

۱ برای لجبازان، نوع دلیل و آیه تفاوتی ندارد، آنها همه را رد می کنند. «آیه مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ» ۲ لجوجان و کافران، حاضر به شنیدن و تفکر و تحقیق کردن نیستند، همین که حقی آمد، تکذیب می کنند. «فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ» ۳ هم باید به مؤمنان دلگرمی داد که راهشان حق است، «بِالْحَقِّ» و هم کافران را تهدید کرد که خبرهای تلخ برایتان خواهد آمد. «فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ» ۴ استهزا، شیوه ی همیشگی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۵ سقوط انسان سه مرحله دارد: اعراض، تکذیب و استهزا. در این دو آیه به هر سه مورد اشاره شده است. «مُعْرِضِينَ»، «كَذَّبُوا»، «يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶]

اشاره

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ (۶)

آیا ندیدند که چه بسیار امت های پیش از آنان را هلاک کردیم، با آنکه در زمین به آنان جایگاه و توانی داده بودیم که به شما نداده ایم؟ (باران و برکت) آسمان را پی در پی برایشان فرستادیم و نهرهای آب از زیر پاهایشان جاری ساختیم، پس آنان را به کیفر گناهانشان هلاک کردیم و نسل دیگری پس از آنان پدید آوردیم.

ص: ۲۰۹

«قَرْنٍ» به امتی گفته می شود که یکپارچه هلاک شده باشند. (۱) به مردمی هم که در یک زمان زندگی می کنند، قرن گفته می شود و چون معمولاً یک نسل، از ۶۰ تا ۱۰۰ سال طول می کشد، از این رو به ۶۰ یا ۸۰ یا ۱۰۰ سال یک قرن می گویند. (۲)

کلمه «مِدْرَارًا» به معنای ریزش فراوان و پی در پی باران و به مقدار نیاز است. (۳)

پیام ها:

۱ افرادی که از تاریخ پند نمی گیرند، توبیخ می شوند. «أَلَمْ يَرَوْا» ۲ کفار صدر اسلام از تاریخ امت های پیشین آگاه بودند و می توانستند درس بگیرند. «أَلَمْ يَرَوْا» ۳ توجه به زوال نعمت ها و سرنگونی گنهکاران، از عوامل غفلت زدایی است.

«أَلَمْ يَرَوْا»

... «فَأَهْلَكْنَا هُم بِذُنُوبِهِمْ» ۴ تمدن هایی قبل از اسلام وجود داشته و سپس منقرض شده اند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ» ۵ از روشهای تربیتی قرآن است که داستان های واقعی و آموزنده را برای عبرت مردم نقل می کند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ» ۶ کیفر آنان که از امکانات خداداد استفاده سوء کنند، نابودی است. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۷ به جای «أرسلنا من السماء»، فرمود: «أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ» (آسمان را برای شما فرستادیم) تا نهایت لطف الهی را بیان کند.

۸ عملکرد مردم، عامل تحولات و حوادث تاریخی است. «فَأَهْلَكْنَا هُم بِذُنُوبِهِمْ» ۹ هلاکت مردم به سبب گناهانشان، از سنت های الهی است. «فَأَهْلَكْنَا هُم بِذُنُوبِهِمْ»

ص: ۲۱۰

۱-۱. اقرب الموارد.

۲-۲. تفاسیر المیزان و کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان ذیل آیه ۵۲ سوره هود.

۱۰ خداوند، علاوه بر عذاب آخرت، در این دنیا هم کیفر می دهد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ» ۱۱ اگر امکانات در دست صالحان باشد، نماز را برپا می دارند. «إِنْ مَكَدْنَاهُمْ فِي الْمَأْرُضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۱) ولی اگر در دست ناهلان بی ایمان باشد، فساد و گناه می کنند. «مَكَدْنَاهُمْ» ... «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ» ۱۲ امکانات مادی، مانع قهر و عذاب الهی نیست. «مَكَدْنَاهُمْ» ... «فَأَهْلَكْنَاهُمْ» آن گونه که کافران خیال می کردند: «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ» (۲) ۱۳ امکانات مادی، رمز کامیابی نیست. «مَكَدْنَاهُمْ» ... «فَأَهْلَكْنَاهُمْ» چنان که در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۳) ۱۴ دو نوع مرگ داریم: طبیعی، که با رسیدن أجل است و غیر طبیعی که به خاطر کیفر الهی و با حوادث غیر منتظره است. «بِذُنُوبِهِمْ» ۱۵ قدرتمندان گنهگار فکر نکنند دنیا همیشه به کامشان است، خداوند دیگران را جایگزین آنان می کند. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ» ... «وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمًا آخَرِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷]

اشاره

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۷)
 وَ لَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

و(کافران لجوج که در پی بهانه جویی اند حتی) اگر نوشته ای را در کاغذی بر تو نازل می کردیم که آن را با دست های خود لمس می کردند، باز هم کافران می گفتند: این، جز جادویی آشکار نیست.

نکته ها:

گروهی از مشرکان می گفتند: ما در صورتی ایمان می آوریم که نوشته ای بر کاغذ، همراه با فرشته ای بر ما نازل کنی. ولی دروغ می گفتند و در پی بهانه جویی بودند.

ص: ۲۱۱

۱-۱. حج، ۴۱.

۲-۲. سبأ، ۳۵.

۳-۳. علق، ۷۶.

«فِرطاسٍ» چیزی است که بر روی آن بنویسند، چه کاغذ، چه چوب، یا پوست و سنگ، ولی امروز به کاغذ گفته می شود.

پیام ها:

اوقتی پای لجاجت در کار باشد، هیچ دلیلی کارساز نیست، حتی محسوسات را منکر می شوند. «فَلَمَّسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ» ... («إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» ۲ نسبت سحر، از رایج ترین نسبت هایی بود که مشرکان به پیامبر می دادند. «إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸]

اشاره

وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَاً لَفُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ (۸)

و(کافران بهانه جو) گفتند: (اگر محمد، رسول است) چرا فرشته ای بر او نازل نشده (تا او را در دعوت کمک کند)، در حالی که اگر فرشته ای نازل می کردیم (باز هم لجاجت خواهند کرد و) کار آنان پایان می یافت و هیچ مهلتی به آنان داده نمی شد.

نکته ها:

نزول فرشته ی مورد تقاضای کفار، اگر به صورت انسان باشد که مانند همان پیامبر خواهد بود و اگر به صورت واقعی اش جلوه کند، طاقت دیدن آن را ندارند و با مشاهده ی آن، جان خواهند داد. (۱)

روحیه ی شیطانی تکبر، اجازه نمی دهد انسان از بشری همانند خود پیروی کند. گاهی می گوید: چرا انبیا مثل ما غذا می خورند و در بازارها راه می روند و همچون ما لباس می پوشند؟ «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۲) گاهی به یکدیگر

ص: ۲۱۲

۱-۱. تفاسیر کبیر فخر رازی و نور الثقلین.

۲-۲. فرقان، ۷.

می گفتند: اگر از پیامبری مثل خودتان اطاعت کنید، زیان کرده اید. «وَلَيْنُ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ» (۱)

پیام ها:

۱ کفار بهانه گیر، انسان را شایسته مقام رسالت نمی دانستند و تقاضای دیدن فرشته را داشتند. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ» ۲ سنت الهی چنین است که اگر معجزه ای به درخواست مردم انجام شود و انکار کنند، هلاکت قطعی سراغشان خواهد آمد. (۲) «لَقَضِيَ الْأَمْرُ» (شیوه دعوت های الهی، بر اساس آزادی، تفکر، انتخاب و مهلت داشتن است).

تقاضای راه دیگری مانند نزول فرشته یا غذای آسمانی، فرصت و مهلت را می گیرد و در این صورت تنها راه، پذیرش دعوت است و گر نه هلاکت.

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹]

اشاره

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ (۹)

و اگر (پیامبر را) فرشته قرار می دادیم، حتماً او را به صورت مردی در می آوردیم (که باز هم می گفتند این انسانی همانند خود ماست و همان شبیه را تکرار می کردند بنا بر این) کار را بر آنان مشتبه می ساختیم همان طور که آنان (با ایرادهای خود) کار را بر دیگران مشتبه می سازند.

نکته ها:

کلمه «بَلْبَسِ» (بر وزن درس) به معنای پرده پوشی و اشتباه کاری است ولی کلمه «بَلْبَسِ» (بر وزن قفل) به معنای پوشیدن لباس است. (۳)

اگر پیامبر و الگوی انسان ها فرشته باشد، چگونه می تواند پیشوای انسان هایی باشد که

ص: ۲۱۳

۱-۱. مؤمنون، ۳۴.

۲-۲. تفسیر مراغی.

۳-۳. تفسیر نمونه.

دچار طوفان غرائزند و شکم و شهوت دارند؟ ممکن است معنی آیه چنین باشد: اگر پیامبر، فرشته می شد، باید به صورت مردی ظاهر شود که او را ببینند، و این سبب به اشتباه افتادن مردم می شد که آیا او انسان است یا فرشته. «لَلْبَشَرِ عَلَىٰ هَيْمٍ»

پیام ها:

۱ سنت های الهی حکیمانه است و با تمایلات این و آن عوض نمی شود. «لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که ما کار خودمان را می کنیم و کاری به تقاضاهای بیجا نداریم.) ۲ برای تربیت و دعوت، باید الگوهای بشری ارائه داد، که در دعوت و عمل پیشگام باشند. «لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا» ۳ پیامبران از میان مردم انتخاب می شوند. «لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰]

اشاره

وَ لَقَدْ أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالذِّينِ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۱۰)

و قطعاً پیامبرانی پیش از تو هم استهزا شدند، پس عذابی که به استهزای آن می پرداختند بر مسخره کنندگان از ایشان فرود آمد.

نکته ها:

این آیه، تسکینی برای پیامبر اسلام است، که اولاً: پیامبران پیشین هم مورد استهزا قرار گرفته اند. ثانیاً: نه تنها عذاب اخروی، بلکه قهر دنیوی هم دامنگیر استهزا کنندگان می شود.

پیام ها:

۱ یاد مشکلات دیگران، صبر انسان را زیاد می کند و مبلغ دین نباید از استهزای مخالفان دلتنگ شود. «لَقَدْ اسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ»

ص: ۲۱۴

۲ استهزا، یکی از جنگ های روانی دشمن و برای تضعیف روحیه ی رهبران است که باید در برابر آن مقاومت کرد. «اَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۳ مسخره کنندگان، عاقبت ذلیل می شوند و استهزا، دامن خودشان را می گیرد.

«فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا»

۴ استهزای دین، یکی از گناهان کبیره است که وعده ی عذاب بر آن داده شده است. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا...» ۵ خداوند حامی انبیاست و استهزا کنندگان را هلاک می کند. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا...» ۶ استهزا شیوه دائمی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱]

اشاره

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (۱۱)

(ای پیامبر! به آنان) بگو: در زمین بگردید، سپس بنگرید که سرنوشت تکذیب کنندگان چگونه شد؟

نکته ها:

فرمان «سِيرُوا فِي الْأَرْضِ» شش بار در قرآن آمده است. متأسفانه کافران بیش از ما به این دستور عمل کردند و وجب به وجب کشورهای اسلامی را کاوش کردند و از منابع، ذخایر، نقاط قوت و ضعف، آثار فرهنگی، کتب خطی و هنرهای مسلمانان آگاه شده و آنها را غارت کردند و مسلمانان در خواب غفلت ماندند.

پیام ها:

۱ سفرهای علمی و آموزنده و عبرت آور، ستوده و نیکوست. «سِيرُوا»... «ثُمَّ انظُرُوا» ۲ شکست و سقوط مخالفان حق حتمی است، اگر شک دارید، تاریخشان را بخوانید و با سفر، آثارشان را ببینید و عبرت بگیرید. «سِيرُوا»... «ثُمَّ انظُرُوا»

ص: ۲۱۵

۳ عوامل عزت یا سقوط جوامع، قانونمند است. اگر عواملی مثل انکار و تکذیب حق در زمانی سبب هلاکت شد، در زمان دیگر هم سبب می شود.

«سَبِّرُوا»

... «انظُرُوا» ۴ یکی از عوامل سقوط تمدن ها، تکذیب انبیا است. «عاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ» ۵ جلوه های گذرا مهم نیست، پایان کار مهم است. «عاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲]

اشاره

قُلْ لِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۲)

بگو: آنچه در آسمان ها و زمین است برای کیست؟ بگو: برای خداوند است که بر خود، رحمت را مقرر کرده است. او قطعاً شما را در روز قیامت که شکی در آن نیست جمع خواهد کرد. کسانی که خود را باختند (و با هدر دادن استعدادها، به جای رشد، سقوط کردند) همانان ایمان نمی آورند.

نکته ها:

موضوع وجوب رحمت بر خدا، در قرآن دو بار آنهم در این سوره (آیات ۱۲ و ۵۴) آمده است.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» هم درباره ی قرآن آمده است، هم درباره ی قیامت.

خداوند همان گونه که بر ما تکالیفی واجب کرده است، وظایفی را هم بر خود مقرر فرموده؛ از جمله: هدایت کردن: «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱)، رزق دادن: «عَلَى اللَّهِ رِزْقُهُمْ» (۲)، لطف کردن: «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۳) و پیروزی و غلبه ی دین خدا: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴) ولی شرط بهره مند شدن از رحمت الهی، رحم به بندگان است. چنان که در حدیث

ص: ۲۱۶

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. هود، ۶.

۳-۳. انعام، ۱۲.

۴-۴. مجادله، ۳۱.

آمده است: «من لا یرحم لا یرحم» (۱) سلمان از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده که فرمود: رحمت خداوند، صد درجه است، یک درجه ی آن، منشأ همه ی الطاف الهی در دنیا شده است، خداوند در قیامت، با همه ی صد درجه رحمت خود با مردم معامله خواهد کرد. (۲)

قرآن، رحمت الهی را بر همه چیز شامل می داند: «رَحْمَتِي وَسَمِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) و این رحمت، مصداق های فراوان دارد، از جمله:

باران: «يُنزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعِيدٍ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ» (۴) باد: «يُوسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ» (۵) شب و روز: «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» (۶) پیامبر: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۷) قرآن: «هَذَا بَصَائِرٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ» (۸) تورات: «كِتَابٌ مُّوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً» (۹) آزادی: «فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا» (۱۰) علاقه به همسر: «وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً» (۱۱) گیاهان و میوه ها: «فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱۲) پذیرش توبه: «لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» (۱۳)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های تبلیغی که پیامبر مأمور به آن است، طرح سؤال و جواب

ص: ۲۱۷

۱- ۱. کنز العمال، ج ۳، ص ۱۶۲ و تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۳- ۳. اعراف، ۱۵۶.

۴- ۴. شوری، ۲۸.

۵- ۵. اعراف، ۵۷.

۶- ۶. قصص، ۷۳.

۷- ۷. انبیا، ۱۰۷.

۸- ۸. جاثیه، ۲۰.

۹- ۹. هود، ۱۷.

۱۰- ۱۰. اعراف، ۷۲.

۱۱- ۱۱. روم، ۲۱.

۱۲- ۱۲. روم، ۵۰.

۱۳- ۱۳. زمر، ۵۳.

است. «قُلْ لِمَنْ» ... «قُلْ لِلَّهِ» ۲ هستی بر اساس رحمت است و رحمت الهی بر همه چیز و همه جا گسترده است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِيهِ الرَّحْمَةَ» ۳ همان گونه که آفریده های خدا در دنیا (مثل باد، باران، روز و شب، گیاهان) رحمت است، معاد هم رحمت است. «لِيَجْمَعَنَّكُمْ» ۴ دلیل بر پا شدن قیامت، برخورداری مردم از رحمت است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِيهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ» ۵ گرچه رحمت الهی گسترده و لازم است، لکن گروهی خود را محروم می کنند. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» ۶ به جای استدلال، در پی هوا و هوس بودن و به جای اولیای خدا، سراغ طاغوت رفتن و به جای ایمان و اعتقاد به آخرت، کفر ورزیدن و به جای تسلیم نور، تسلیم نار شدن، خسارت عظیم کفار است. (تمام آیه)

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳]

اشاره

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳)

و تنها برای اوست آنچه در شب و روز قرار گرفته و او شنوای داناست.

نکته ها:

شب و روز، مانند گهواره، انسان و موجودات را در دامن خود آرامش می بخشد. برخی موجودات در شب، و بعضی در روز استراحت می کنند.

پیام ها:

۱ هم کلّ نظام از خداوند است؛ «وَلَهُ مَا سَكَنَ»، هم نظارت و کنترل از آن اوست.

«هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

ص: ۲۱۸

اشاره

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتِّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۴)

بگو: آیا غیر از خدا را سرپرست خود بگیرم در حالی که او آفریدگار آسمان ها و زمین است او همه را طعام می دهد، ولی کسی به او طعام نمی دهد. بگو: همانا من مأمورم که اولین کسی باشم که تسلیم فرمان اوست. (به من گفته شده که) هرگز از مشرکان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از اهل مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: تو به خاطر فقر، از بت ها دست کشیده ای، ما حاضریم تو را بی نیاز کنیم تا با ما مخالفت نکنی. این آیه نازل شد و به آنان پاسخ داده شد.

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های تبلیغ و هدایت که پیامبر برای برانگیختن عقل مردم مورد استفاده قرار می دهد، بیان دلیل در قالب سؤال است. «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ» ۲ انسان به دلیل نیازها و محدودیت ها به طور فطری به سراغ سرپرست و پناهگاه می رود، لکن بحث اصلی بر سر آن است که به سراغ چه کسی برویم. «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتِّخِذُ...» ۳ خداوند آسمان و زمین را بدون الگوی قبلی آفرید. «فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ» فاطر، یعنی آفریننده مبتکر.

۴ تأمین نیازها از شئون ولایت الهی است. «وَلِيًّا» ... «يُطْعَمُ» ۵ جز خداوند، همه ی معبودها و مخلوقات نیازمندند. «لَا يُطْعَمُ»

۶ چون خداوند هم خالق بشر و هم رازق اوست و نیازهایش را برطرف می کند، به این دلیل انسان باید نسبت به خدا تعبد و ولایت پذیری داشته باشد. «فَاطِرٍ» ... «وَهُوَ يُطْعِمُ» ... «إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ» ۷ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به اظهار موضع عقیدتی خود می باشد. «قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ...» ۸ رهبر باید پیشگام در آیین باشد و بالاترین درجه ی اخلاص و تسلیم را داشته باشد. «أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ» ۹ پذیرش ولایت غیر خدا، شرک است. «أَغْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا» ... «لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵]

اشاره

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵)

بگو: همانا اگر پروردگارم را نافرمانی کنم، از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

نکته ها:

خوف و ترس دو گونه است:

الف: ناپسند، مثل ترس از جهاد.

ب: پسندیده، مانند خوف از عذاب الهی.

پیام ها:

۱ قانون الهی برای همه یکسان است، پیامبر خدا هم اگر معصیت کند، باید از گرفتاری آن بترسد. «أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي» ۲ ترس اولیای خدا، از قهر الهی است، نه از طاغوت ها و مردم. «أَخَافُ» ... «رَبِّي» ۳ توجه به ربوبیت خداوند، مقتضی پرهیز از معصیت اوست. «إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي» ۴ ترس از کیفر، از عوامل بازدارنده از انحراف و خطاست. «أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» ۵ اظهار ترس رسول خدا از قیامت، نقش سازنده برای دیگران دارد. «قُلْ إِنِّي

... «عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» ۶ در برابر تطمیع و وعده های دیگران، از اهرم حساب قیامت استفاده کنید. (با توجه به شأن نزول آیه ی قبل که پیشنهاد کردند ما تو را بی نیاز می کنیم، تو از تبلیغ دست بردار، پیامبر می فرماید: من از قیامت می ترسم.) «إِنِّي أَخَافُ» ... «عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶]

اشاره

مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۱۶)

در آن روز، از هر کس عذاب الهی برداشته شود، قطعاً مشمول رحمت الهی شده و این است رستگاری آشکار.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، هیچ کس در قیامت با عمل خود به بهشت نمی رود. پرسیدند: حتی شما یا رسول الله؟ فرمود: حتی من، مگر آنکه فضل و رحمت خدا مرا دریابد. سپس دستان مبارک خود را روی سر نهاد و این آیه را تلاوت کرد. (۱) البته بدیهی است که رحمت الهی تنها به اعمال صالح و افراد نیکوکار تعلق می گیرد.

پیام ها:

۱ خطر، متوجه همه است و نجات از عذاب الهی، لطف و ویژه می طلبد. «مَنْ يُصْرِفْ» ... «فَقَدْ رَحِمَهُ» ۲ تسلیم خدا شدن، زمینه ی دریافت رحمت الهی است. «إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ»، «مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ» ... «فَقَدْ رَحِمَهُ» ۳ تنها رحم الهی قهر او را برمی گرداند، قبول اعمال ما و شفاعت اولیای خدا هم پرتوی از رحمت اوست. «مَنْ يُصْرِفْ» ... «فَقَدْ رَحِمَهُ»

ص: ۲۲۱

اشاره

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بُضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

و اگر خداوند (برای آزمایش و رشد، یا کیفر اعمال) تو را با (اسباب) زیان و آسیب درگیر کند، جز خودش هیچ کس بر طرف کننده آن نیست و اگر خیری به تو برساند، پس او بر هر چیز تواناست.

پیام ها:

۱ سرچشمه ی همه ی امور یکی است، نه آنکه خیرات از منبعی و شرور از منبع دیگر سرچشمه گیرد. «وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بُضْرًا» ... «وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ» ۲ باید همه ی امیدها به خدا و همه ی خوف ها از او باشد. «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» ۳ قوانین الهی استثنا بردار نیست، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مواجهه با حوادث تلخ و شیرین، باید متوجه خدا باشد. «وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بُضْرًا» ... «وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

اشاره

وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱۸)

اوست که بر بندگان خود قاهر و مسلط است و اوست حکیم آگاه.

نکته ها:

کلمه ی «قهر»، به آن نوع غلبه ای گفته می شود که مقهور، ذلیل در برابر قاهر باشد.

در آیه ی ۱۴، ولایت و رزاقیت خدا مطرح بود: «وَلِيًّا» ... «وَ هُوَ يُطْعِمُ» در آیه ی ۱۵، قهر و قیامت الهی: «إِنِّي أَخَافُ» ... «عَذَابٍ» در آیه ی ۱۶، نجات و رحمت خدایی: «...فَقَدْ رَحِمَهُ» در آیه ی ۱۷، حلّ مشکلات و رسیدن به خیرات: «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» و در این آیه، قدرت مطلقه ی خدا مطرح است: «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

۱ از دیگران هراسی نداشته باشیم که قدرت خدا فوق همه ی قدرت هاست. «وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ» ۲ قدرت و قهاریت خدا، همراه با حکمت و علم اوست. «الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ» ۳ نفع و ضرر رساندن خداوند، بر اساس حکمت و آگاهی اوست. «يَمْسَسُكَ اللَّهُ بِضُرٍّ» ... «يَمْسَسُكَ بِخَيْرٍ» ... «وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۹]

اشاره

قُلْ أَى شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أ إِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۱۹)

بگو: چه موجودی در گواهی برتر و بزرگتر است؟ بگو: خداوند میان من و شما گواه است. و این قرآن به من وحی شده تا با آن شما را و هر که را که این پیام به او برسد هشدار دهم. آیا شما گواهی می دهید که با خداوند، خدایان دیگری هست؟ بگو: من گواهی نمی دهم. بگو: همانا او خدای یکتاست و بی تردید من از آنچه شما شرک می ورزید، بیزارم.

نکته ها:

مشرکان مکه، از پیامبر اسلام برای رسالتش شاهد می طلبیدند و نبوت آن حضرت را نمی پذیرفتند و می گفتند: حتی یهود و نصارا تو را پیامبر نمی دانند. این آیه در زمان غربت اسلام، خبر از آینده ای روشن و رسالت جهانی اسلام می دهد.

حضرت علی علیه السلام در تفسیر عبارت «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» فرمودند: اگر خدایان دیگری بودند،

آنها هم پیامبرانی می فرستادند. (۱)

□
عده ای را به عنوان اسیر نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آوردند، حضرت از آنان پرسید: آیا تا کنون دعوت به اسلام شده اید؟ گفتند: نه، حضرت فرمود: همه را به محل امن برسانند و آزادشان کنند، زیرا کسی که هنوز ندای اسلام را نشنیده است نباید اسیر نمود، سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَا نُذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ» (۲) امام صادق علیه السلام فرمودند: انذار همیشهگی باید همراه با منذر همیشهگی باشد. پس امامت و رهبری الهی نیز تا ابد باید همراه قرآن باشد. (۳)

معمولاً در انسان ها انگیزه ی دفع ضرر، قوی تر از جلب منفعت است. لذا قرآن، به مسأله ی انذار تأکید کرده است. «لَا نُذِرْكُمْ» در آیات دیگر نیز می خوانیم: «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۴)، «إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ» (۵) در احادیث متعددی «مَنْ بَلَغَ» به ائمه معصومین علیهم السلام تفسیر شده است. (۶)

امام صادق علیه السلام نیز درباره «مَنْ بَلَغَ» فرمودند: مقصود کسی است که وظیفه امامت به او رسیده است و او همانند پیامبر، مردم را با قرآن انذار می کند. (۷)

پیام ها:

□
۱ برای حقانیت پیامبر اسلام، گواه بودن خداوند کافی است. «قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ» ۲ طرح و بیان حقایق به شکل سؤال و جواب از شیوه های تبلیغی قرآن است.

«قُلْ أَيْ شَيْءٍ»

□
... «قُلِ اللَّهُ» ۳ غفلت و سهو و فراموشی و محدودیت، هم قدرت خبرگیری انسان را کم می کند، هم قدرت گواه بودن او را، و چون خدا از این عوارض دور است، پس بزرگ ترین شاهد ها خداوند است. «أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ»

ص: ۲۲۴

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲. تفسیر در المنثور.

۳- ۳. تفسیر صافی.

۴- ۴. فاطر، ۲۳.

۵- ۵. عنکبوت، ۵۰.

۶- ۶. تفسیر عیاشی.

۷- ۷. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

۴ قرآن، بزرگ‌ترین گواه بر رسالت پیامبر است. «اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ... هَذَا الْقُرْآنُ» ۵ برای مردم غافل، سخن گفتن از زاویه‌ی انذار مؤثرتر است. «لَا تُؤْذِرْكُمْ» ۶ رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله جهانی و جاودانی و برای همه‌ی مردم در همه‌ی عصرها و نسل‌هاست. «لَا تُؤْذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ» ۷ تا قانون به مردم ابلاغ نشود، توییح و مسئولیتی در کار نیست. «وَ مَنْ بَلَغَ» و به اصطلاح علم اصول، عقاب بدون بیان، قبیح است.

۸ از جمله شرایط لازم برای رهبر آسمانی: ایمان به مکتب: «أَوْحَىٰ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ»، امید به آینده «وَ مَنْ بَلَغَ»، صلابت «قُلْ لَا أَشْهَدُ» و برائت از شرک است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۰]

اشاره

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۰)

کسانی که به آنان، کتاب (آسمانی) دادیم (یهود و نصاری)، محمد را همانند فرزندان خود می‌شناسند (و بشارت‌های انبیا و کتب آسمانی پیشین را منطبق بر آن حضرت می‌بینند، ولی حاضر به پذیرفتن آن نیستند) پس کسانی که به (فطرت و رشد و سعادت آینده) خودشان زیان زدند، ایمان نمی‌آورند.

نکته‌ها:

این آیه، مشابه آیه‌ی ۱۴۶ سوره‌ی بقره است.

هم نام و نشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل بوده و علمای اهل کتاب، او را به عنوان پیامبر موعود به مردم بشارت می‌دادند، و هم اخلاقیات حضرت و یارانش در کتب آنان بوده است: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» ... «ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ

شناخت فرزندان، اصل ترین و قدیمی ترین شناخت هاست. چون او را از هنگام تولد می شناسند، ولی شناخت برادر و پدر و مادر برای انسان، ماه ها پس از تولد است چنان که شناخت همسر نیز پس از ازدواج می باشد. از این رو آیه می فرماید: آنان پیامبر را مانند فرزندان خود می شناسند.

پیام ها:

۱ خداوند بر اهل کتاب حجت را تمام کرده و آنان پیامبر اسلام را به خوبی می شناختند. «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ» ۲ پیامبر باید به گونه ای شناخته شود که هیچ شکّی در او نباشد. «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» ۳ تنها شناخت و علم، مایه ی نجات انسان نیست، چه بسیار خداشناسان و پیامبرشناسان و دین شناسان که به خاطر عناد و لجاجت از زیان کارانند.

«يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۴ کتمان حق، سبب سوء عاقبت و خسارت است. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۱]

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۱)

و کیست ستمکارتر از آن کس که به خداوند دروغ بندد، یا آیات الهی را تکذیب کند؟ همانا ستمگران رستگار نمی شوند.

ص: ۲۲۶

نکته ها:

در قرآن پانزده مرتبه تعبیر «مَنْ أَظْلَمُ» آمده که در مورد افترا بر خدا، بازداشتن مردم از مسجد و کتمان شهادت و حق است. این می رساند که ظلم فرهنگی و بازداشتن مردم از رشد و فهم، بدترین ظلم به جامعه است.

پیام ها:

۱ هر چیز که عزیزتر و مقدّس تر باشد، خطر ظلم درباره ی آن بیشتر است. از این رو ظلم به خدا و افترا بر ذات مقدس الهی، بدترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ» ۲ ظلم به تفکر و فرهنگ انسان ها، بدترین ستم هاست. شرک، افترا به خدا، ادّعی نبوت دروغین، بدعت، تفسیر به رأی، همه نمونه ای از این گونه ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۲]

اشاره

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۲۲)

و روزی که آنان را یکسره محشور می کنیم، سپس به کسانی که شرک ورزیدند گوییم: کجایند شریکان شما که بر ایشان گمان (خدایی) داشتید؟

نکته ها:

بازخواست ذلّت بار مشرکین در قیامت، نشانه ی محرومیت آنان از رستگاری است، همان محرومیتی که در آیه ی قبل به آن اشاره شده است.

گرچه آیه، به شرک نظر دارد، ولی آنان هم که رهبری غیر اولیای خدا را پذیرند و با اولیای معصوم الهی به مخالفت و جنگ برخیزند، به نوعی مشرکند. در زیارت جامعه ی کبیره می خوانیم: «و من حاربکم مشرک» (۱) و در حدیث آمده است: «الراد علینا کالراد علی الله و

ص: ۲۲۷

هو علی حد الشریک باللہ» (۱) کسی که کلام و راه ما را رد کند، همچون کسی است که کلام خدا را نپذیرد و چنین شخصی به منزله ی مشرک است.

پیام ها:

۱ دادگاه قیامت، علنی است. «نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ» ۲ قبل از هر عقیده و عشق و پرستشی، آماده ی پاسخگویی در روز قیامت باشیم.

«وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ»

... «أَيَّنَ شُرَكَاءُكُمْ» ۳ قیامت روز ظهور حق بودن توحید، حتی برای مشرکان است. «أَيَّنَ شُرَكَاءُكُمْ» ۴ شرک، خیالی بیش نیست. «تَزْعُمُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۳ تا ۲۴]

اشاره

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (۲۳) أَنْظِرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۴)

پس (از آن همه فریفتگی به بتان، در پیشگاه خداوند) عذری نیابند جز آنکه (از بتان بیزاری جسته و) بگویند: سوگند به خدا! پروردگاران، ما هرگز مشرک نبوده ایم.

بنگر که چگونه علیه خود دروغ گفتند و (تمام بت ها و شریکان که همواره می ساختند از نزد آنان محو شد و) آنچه به دروغ و افترا به خدا نسبت می دادند از دستشان رفت.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «فتنه» در «لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ»، معذرت خواهی مشرکان می باشد. (۲)

ص: ۲۲۸

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۶۷.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

«ضل الشيء» به معنای ضایع شدن، هلاکت و نابودی چیزی است. (۱)

دروغگویان به مقتضای خصلتی که در دنیا کسب کرده اند، در قیامت نیز دروغ می گویند.

﴿وَاللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾

چنان که در جای دیگر می خوانیم: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (۲) حضرت علی علیه السلام در ذیل آیه در حدیثی می فرماید: بعد از این دروغ، بر لبشان مهر زده می شود و سایر اعضای آنان حق را بازگو می کنند. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: روز قیامت خداوند آن چنان عفو و بخشش می کند که به ذهن هیچ کس حتی خطور نمی کند، تا آن اندازه که مشرکان نیز می گویند: ما مشرک نبودیم، (تا مشمول عفو الهی شوند). (۴)

پیام ها:

۱ قیامت، آن چنان حتمی است که گویا هم اکنون نیز حاضر است. «انظروا» و فرمود: «ستنظروا». (پیامبر صلی الله علیه و آله در دنیا نیز می تواند با چشم ملکوتی، شاهد صحنه های قیامت باشد). ۲ تکیه گاه های غیر الهی نابود خواهد شد. «ضَلَّ عَنْهُمْ» ۳ در دادگاه الهی، نه دروغ انسان کارساز است، نه سوگند او. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» ۴ آن همه اصرار بر تکیه گاه های غیر الهی، خیالی بیش نیست. «وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

ص: ۲۲۹

۱-۱. لسان العرب.

۲-۲. مجادله، ۱۸.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

۴-۴. تفسیر عیاشی.

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا مِنْ آيَةٍ لَا يَأْمِنُوهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۵)

بعضی از آنها کسانی هستند که (به ظاهر) به سخن تو گوش می دهند، ولی ما بر دل‌هایشان پرده‌هایی قرار داده ایم تا آن را نفهمند و در گوش‌هایشان (نسبت به شنیدن حق) سنگینی قرار دادیم و آنان به قدری لجوجند که اگر هر آیه و معجزه‌ای را ببینند، باز هم به آن ایمان نمی آورند تا آنجا که چون نزد تو آیند با تو جدال می کنند و کسانی که کافر شدند می گویند: این نیست جز افسانه‌های پیشینیان.

نکته‌ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که ابو سفیان، ولید بن مغیره، عتبه، شیبه و نصر بن حارث، در کنار کعبه به تلاوت قرآن پیامبر گوش می دادند، به نصر گفتند: چه می خواند؟ گفت: به خدای کعبه نمی فهمم چه می خواند، ولی چیزی جز افسانه‌ها و داستان‌های پیشینیان نیست، من مشابه این داستان‌ها را برای شما گفته‌ام. سپس این آیه نازل شد.

« أَكِنَّةٌ » جمع «کن» یا «کنان» به معنای پرده است. « وَقْرًا » به معنای سنگینی و « أَسَاطِيرُ » جمع «اسطوره» به معنای مطالب پی در پی و خیالی است که شنیدن آن جاذبه دارد.

پرده افکنی بر دل و سنگینی گوش، به خاطر روحیه‌ی لجاجت مشرکان است. قرآن می فرماید: « فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ » (۱) از اینکه در آیه‌ی قبل، سخن از مشرکین بود ولی در این آیه درباره همان گروه تعبیر به « الَّذِينَ كَفَرُوا » نموده است معلوم می شود مشرکین همان کفارند.

ص: ۲۳۰

۱ پیامبران و رهبران الهی باید از روحيات کفار و مخالفين و ترفندهای آنان آگاه باشند. «و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ» ۲ از همه ی کفار مأيوس نباشید، بعضی از آنان لجوچند. «و مِنْهُمْ» ۳ شنیدن صوت قرآن، آن گاه ارزش دارد که در دل اثر کند. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ» ۴ کفار بر انکار خود اصرار دارند و پرده افکنی خداوند بر دل کفار، به خاطر همین عناد و اصرار خود آنان است. «إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا» ۵ لجاجت، درد بی درمان است و مثل آینه ی موج دار، بهترین صورت ها را هم زشت نشان می دهد. «إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا» ۶ اگر کسی به قصد جدال و با سوء ظن و روح منفی و موضعگیری قبلی، حتی با پیامبر هم ملاقات کند، بهره ای نخواهد برد. «جَاؤُكَ يُجَادِلُونَكَ...» ۷ کفار هیچ راه صحیح و منطقی برای مقابله با پیامبر اسلام نداشتند. (پناه به جدال و تهمت نشانه عجز آنان از منطقی است) «يُجَادِلُونَكَ...» ۸ قرآن، برای کافران و مشرکان نیز جذاب است. «يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» («أَسَاطِيرُ» به معنای سخن زیباست. (۱))

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۶]

اشاره

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۲۶)

و آنان، مردم را از آن (پیامبر و قرآن) باز می دارند و خود نیز از آن دور و محروم می شوند، (ولی بدانند که) جز خودشان را هلاک نمی سازند، و (لی) نمی فهمند.

ص: ۲۳۱

«يَتَأَوَّنُ» از ریشه ی «نأى»، به معنای دور کردن است.

برخی از اهل سنت، در تفسیر خود این آیه را درباره ابو طالب دانسته و گفته اند که وی مردم را از آزار پیامبر نهی می کرد ولی خودش ایمان نمی آورد و از مسلمان شدن دوری می جست و برخی آیات دیگر را هم در این باره می دانند (مثل توبه ۱۱۳، قصص ۵۶)، ولی به نظر پیروان مکتب اهل بیت، ابو طالب از بهترین مسلمانان است و دلایل ایمان ابو طالب پدر عزیز حضرت علی علیه السلام بسیار است که به بعضی از آنها اشاره می کنم:

۱ جملاتی که شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام درباره ایمان او فرموده اند، بهترین دلیل بر ایمان اوست.

۲ حمایت های بی دریغ وی از پیامبر در شرایط بسیار سخت.

۳ اقرارهای ابو طالب که در اشعار خود نسبت به پیامبر و رابطه خود با خدا دارد.

۴ سفارش های او به همسر و فرزند و برادرش حمزه که از اسلام و نماز و پیامبر حمایت کنند.

۵ حزن و اندوه فراوانی که برای پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر فوت ابو طالب پیدا شد.

۶ ابو بکر و عباس گواهی دادند که ابو طالب هنگام مرگ، کلمات «لا إله إلا الله و محمد رسول الله» می گفت.

۷ رسول خدا صلی الله علیه و آله بالای منبر برای ابو طالب دعا کرد و جنازه ی او را تشییع نمود و به حضرت علی علیه السلام دستور کفن کردن او را داد. تنها بر او نماز گذاشته نشد زیرا تا آن روز نماز میت واجب نشده بود، چنان که بر خدیجه هم نماز گزارده نشد.

۸ حضرت علی علیه السلام در نامه ای به معاویه نوشتند که بسیار فرق است میان پدر من ابو طالب با پدر تو ابو سفیان.

۹ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من در قیامت، شفیع پدر و مادر و عمویم ابو طالب هستم.

۱۰ در حدیث می خوانیم که خداوند به رسول خود وحی کرد که آتش بر پدر و مادر و کفیل تو حرام است.

۱۱ در مسلمان بودن فاطمه بنت اسد علیها السلام که از زنان خوش سابقه و مهاجر است، شکی نیست

و اگر ابو طالب مسلمان نبود، هرگز رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه نمی داد که شوهر این زن، مردی بی ایمان باشد. (۱)

پیام ها:

۱ کفار و مشرکان، همواره در تلاش برای کارشکنی و بازداشتن مردم از گوش دادن به قرآن بودند. «وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ...» ۲ دوری از پذیرفتن حق، سبب به هلاکت انداختن خود انسان می شود. «وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» ۳ شعور واقعی، یافتن راه حق است و گم کردن راه حق و رهبر حق، از سوی هر که باشد، بی شعوری است. «وَمَا يَشْعُرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۷]

اشاره

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۷)

و اگر آنان را، آن هنگام که بر لبه ی آتش (دوزخ) نگه داشته شده اند ببینی، پس می گویند: ای کاش (بار دیگر به دنیا) باز گردانده شویم و آیات پروردگاران را تکذیب نکنیم و از مؤمنان (واقعی) باشیم.

نکته ها:

طبق آیات قرآن، آرزوی برگشت به دنیا، هم در لحظه ی مرگ است، و هم در قبر و هم در قیامت، «رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» (۲)، «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۳) در آیه ۲۳، مشرکین شرک خود را انکار می کردند، ولی در این آیه، اعتراف و تقاضای برگشت و جبران می کنند.

ص: ۲۳۳

۱- ۱. الغدير، ج ۷ و ۸؛ الصحيح من السيرة، ج ۱، ص ۱۳۴-۱۴۲.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۰.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۰۷.

پیام ها:

۱ کفار هنگام عرضه بر آتش، وحشت زده و ذلت بار ناله می زنند. «إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا» مراحل و مواقف قیامت متعدّد است، در بعضی از مراحل گنهکاران ناله می زنند و در بعضی مواقع مهر سکوت بر دهانشان می خورد.

۲ تکذیب آیات الهی، موجب پشیمانی در آخرت است. «إِذْ وَقَفُوا» ... «فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا» ۳ تا فرصت دنیا باقی است ایمان آوریم، چون در آخرت مجال برگشت نیست.

«يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ»

از آرزوها و حسرت های کافران در قیامت، برگشت به دنیا و ایمان و اطاعت است. «وَلَا نُكْذِبُ» ... «وَأَنْتُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۲۸]

اشاره

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۲۸)

(چنین نیست)، بلکه آنچه (از کفر و نفاق) قبلاً (در دنیا) پنهان می کردند، (در آن روز) برایشان آشکار شده و اگر آنان (طبق خواسته و آرزویشان) به دنیا باز گردانده شوند، بی گمان باز هم به آنچه از آن نهی شده اند بازمی گردند. و آنان قطعاً دروغگویانند.

نکته ها:

روز قیامت، روز آشکار شدن اسرار پنهانی مردم است و قرآن بارها به این حقیقت اشاره کرده است. از جمله: «وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا» (۱)، «وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» (۲)

پیام ها:

۱ در قیامت، همه ی اسرار و رازها کشف و نهان و درون انسان ها آشکار

ص: ۲۳۴

۱- ۱. جائیه، ۳۳.

۲- ۲. زمر، ۴۸.

می شود. «يَلْ يَلْدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ» ۲ برگشتن از آخرت به دنیا، محال است. «وَلَوْ رُدُّوا» ۳ بعضی هرگز امیدی به خوب شدن و اصلاحشان نیست و با فرصت دادن (که خودشان خواستار آنند) باز هم همانند که بودند. «لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا» (آری انسان بارها در دنیا به هنگام برخورد با شدايد و تلخی ها، تصمیم هایی می گیرد، ولی چون به آسایش رسید، همه چیز را فراموش می کند).

۴ وقتی دروغگویی خصلت انسان شد، در قیامت هم دروغ می گوید. «وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» چنان که در آیه ۲۳ خواندیم که مشرکین در قیامت به دروغ قسم می خورند و می گویند: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (۲۹) وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا قَالِ فَذُقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۰)

و گفتند: جز زندگی دنیوی ما، هیچ زندگی دیگری نیست و ما (پس از مرگ) برانگیخته نمی شویم.

و اگر ببینی آن گاه که در برابر پروردگارشان بازداشته شده اند، (خدا) می فرماید: آیا این (رستاخیز) حق نیست؟ می گویند: بلی، به پروردگاران سوگند (که حق است). او می فرماید: پس به کیفر کفرورزی ها و کفران هایتان، عذاب را بچشید.

نکته ها:

در آیه ۲۷ و ۳۰، دو بار کلمه ی «وَلَوْ تَرَى» تکرار شده است تا صحنه های سخت قیامت را ترسیم و گامی برای هدایت مردم باشد.

طبق آیه ی ۳۰ خداوند با مجرم سخن می گوید. ولی بعضی آیات، سخن گفتن خدا را با آنان نفی می کند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» این مطلب یا اشاره به مواقف و صحنه های مختلف در قیامت است، و یا آنکه مراد آن است که خداوند با آنان کلام طیب و دلشادکننده نمی گوید.

در آیه ی ۲۲، خداوند کفار را در برابر نفی توحید مؤاخذه نمود: «أَيَّنْ شُرَكَاءُكُمْ» و در آیه ۲۷ به خاطر تکذیب نبوت مؤاخذه کرد: «لَا تُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا» و در آیه ۳۰ به سبب انکار قیامت مؤاخذه می کند. «أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ» اسلام برای انسان ها چند نوع حیات را ترسیم می کند:

۱ حیات دنیا. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) حیات برزخی. «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۲) حیات معنوی و هدایت. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳) حیات اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاةٌ» (۴) حیات طیبه (در سایه ی قلب آرام و قناعت). «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵)

پیام ها:

۱ مشرکین، افرادی سطحی نگر و مادی هستند و محدوده ی حیات را تنها در همین دنیا می بینند و منکر رستاخیزند. «إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» (اگر در جای دیگر قرآن مشرکین بت را شفیع خود می دانند: «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۶) مرادشان شفاعت در دنیاست. (۷) خداوند، پیامبرش را تسلیت و دلجویی می دهد که همه ی لجاجت ها بی پاسخ نخواهد ماند. «وَلَوْ تَرَىٰٓ» ۳ مجرمان، همانند اسیران ذلیل، بازداشت و نگه داشته می شوند. «إِذْ وَقَفُوا»

ص: ۲۳۶

۱- (۱). طه، ۱۳۱.

۲- (۲). مؤمنون، ۱۰۰.

۳- (۳). انفال، ۲۴.

۴- (۴). بقره، ۱۷۹.

۵- (۵). نحل، ۹۷.

۶- (۶). یونس، ۱۸.

۷- (۷). تفسیر المیزان.

۴ در قیامت قاضی و بازپرس در درجه ی اوّل خود خداوند است. «قَالَ أَلَيْسَ لِي بِذَا بِالْحَقِّ» اعترافات کفار و مشرکان در قیامت، سودی ندارد. «قَالُوا بَلَىٰ» ... («فَذُوقُوا» ۶ کفار، در قیامت بارها سوگند یاد می کنند. «وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»، «قَالُوا بَلَىٰ وَ رَبُّنَا» ۷ کیفرهای قیامت، به خاطر مداومت در کفر و انکار معاد در دنیا است. «وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ» ... («فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۱]

اشاره

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَ هُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ (۳۱)

قطعاً کسانی که دیدار خداوند (در قیامت) را تکذیب کردند زیانکار شدند، همین که ساعت موعود ناگهان به سراغشان آید، در حالی که بار سنگین گناهان خویش را بر پشتشان می کشند، گویند: دروغا از آن کوتاهی ها که در دنیا کرده ایم، آگاه باشید که چه بد باری است آنچه به دوش می کشند.

نکته ها:

مراد از «بِلِقَاءِ اللَّهِ»، ملاقات معنوی و شهود باطنی در قیامت است، چون در قیامت همه ی وابستگی های انسان به مال و مقام و بستگان قطع می شود و با روبرو شدن با پاداش و کیفر الهی، حاکمیت مطلقه ی الهی را درک می کند.

حسرت، برای از دست دادن منافع است و ندامت برای پیش آمدن ضررها. (۱)

به قیامت، «ساعت» می گویند، چون در ساعتی و لحظه ای برق آسا ایجاد می شود. (در

ص: ۲۳۷

آیه ی ۷۷ سوره نحل آمده است: «وَمَا أَمْرُ اللَّهِ إِلَّا كَلِمَةٍ الْبَصِيرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ»، برپایی قیامت، مانند چشم به هم زدن یا نزدیک تر از آن است).

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: اهل آتش، جایگاه خود (آن جایگاهی که خداوند برای هر شخصی در بهشت قرار داده است)، را در بهشت می بینند و می فهمند زیان کرده اند می گویند: «يَا حَسْرَتْنَا» (۱).

پیام ها:

۱ کسی که قیامت را نپذیرد، هستی خود را با دنیای فانی معامله کرده و این بزرگ ترین خسارت است. «فَدُّ حَسِيرًا» ۲ قیامت، ناگهانی فرا می رسد و کسی از زمان آن آگاه نیست، پس باید همیشه آماده بود. «جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً» ۳ روز قیامت، روز حسرت است. «يَا حَسْرَتْنَا» ۴ اعتراف و حسرت، نشانه ی آزادی انسان در عمل است زیرا می توانست خوب عمل کند و نکند. «يَا حَسِيرَتْنَا» ۵ قیامت روز حسرت و افسوس خوردن است، امّا حسرت ها در آن روز بی نتیجه است. «قَالُوا يَا حَسِيرَتْنَا» ... «وَهُمْ يَحْمِلُونَ...» ۶ گناهان، در قیامت تجسم یافته و بر انسان بار می شوند. «يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ» ۷ تکذیب یا فراموشی قیامت، سبب ارتکاب گناهانی است که در قیامت، وزر و وبال انسان می گردد. «كَذَّبُوا»، «أَوْزَارَهُمْ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۲]

اشاره

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ لَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۳۲)

ص: ۲۳۸

و زندگی دنیا جز بازی و سرگرمی نیست و البته خانه آخرت، برای تقوا پیشگان بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

اگر دنیا مزرعه ی آخرت قرار نگیرد، بازیچه می شود و مردم مانند کودکانی که سرگرم به اسباب بازی هایی چون مال و مقام و مانند آن شده اند. مثل صحنه ی نمایش که یکی لباس شاه می پوشد، دیگری نقش نوکر را بازی می کند و سومی وزیر می شود، ولی ساعتی بعد که همه ی لباسها و نقش ها کنار می رود، می فهمند که همه ی عناوین، خیالی بیش نبود.

خیر بودن آخرت به خاطر آن است که هم لذت هایش آمیخته به رنج نیست و هم زودگذر و موهوم و خیالی نیست.

با توجه به آیات دیگر قرآن، نباید این آیه را دعوت به رهبانیت و ترک دنیا دانست.

کلمه ی «لَعِبٌ» به کاری گفته می شود که قصد صحیحی در آن نباشد و کلمه ی «لَهْوٌ» به کاری گفته می شود که انسان را از کارهای مهم و اصلی باز دارد. (۱)

شبهت دنیا به لهو و لعب از جهاتی است:

الف: دنیا مثل بازی، مدتتش کوتاه است.

ب: دنیا مثل بازی، تفریح و خستگی دارد و آمیخته ای از تلخی و شیرینی است.

ج: غافلان بی هدف، بازی را شغل خود قرار می دهند.

د: دنیاگرایی مثل بازی، انسان را از اهداف مهم باز می دارد.

پیام ها:

۱ دنیا محوری، فکری کودکانه و پوچ است. (لهو و لعب معمولاً کار کودکان است و سرگرم شدن به دنیا انسان را از آخرت باز می دارد) «لَهْوٌ وَ لَعِبٌ» ۲ راه نجات از حسرت آخرت، فکر و تعقل است. «يَا حَسْرَتْنَا» ... «أَفَلَا نَعْقُلُونَ»

ص: ۲۳۹

۳ خردمند، فریب دنیا را نمی خورد. «وَلَلذَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ» ... «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۴ بکار نگرفتن اندیشه، زمینه توجه به دنیا و غفلت از آخرت است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۵ غفلت از آخرت، سبب توبیخ است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۶ تعقل و تقوا، ملازم یکدیگرند. «يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۳]

اشاره

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۳۳)

البته ما می دانیم که آنچه می گویند، تو را اندوهناک می کند، (ولی غم مخور و بدان که) آنان (در واقع) تو را تکذیب نمی کنند، بلکه (این) ستمگران آیات خدا را انکار می کنند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که: دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را امین و صادق می دانستند، ولی می گفتند: اگر او را تصدیق کنیم، قبیله و موقعیت ما تحقیر می شود. گاهی هم می گفتند: او صادق است ولی خیال می کند به او وحی شده، از این روی، این گونه آیات الهی را تکذیب می کردند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا يُكَذِّبُونَكَ» فرمود: یعنی آنان نمی توانند گفتار و مدعای تو را ابطال کنند. (۱)

پیام ها:

۱ رهبر نباید از تکذیب مخالفان محزون شود. به همین دلیل، خداوند پیامبرش را دلداری می دهد و حمایت می کند. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ» ۲ خداوند به حالات درونی انسان آگاه است. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ»

ص: ۲۴۰

۳ تکذیب پیامبر، تکذیب خداست، همان گونه که بیعت با پیامبر، بیعت با خداوند است. «لَا يُكذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ» ۴ با توجه به مشکلات و تکذیب و جسارت های بزرگتر به دیگران، مشکل خود را آسان بدانیم. «لَا يُكذِّبُونَكَ» ... «بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ» ۵ مخالفان رسول خدا، با مکتب طم فند، نه با شخص. «لَا يُكذِّبُونَكَ» ... «بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ» ۶ تکذیب آیات الهی، هم ظلم به خود است، هم ظلم به رسول الله، هم ظلم به مکتب و هم ظلم به نسل های بعد. «وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۴]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۴)

و همانا پیش از تو نیز پیامبرانی تکذیب شدند، لیکن در برابر آنچه تکذیب شدند و آزار دیدند صبر کردند، تا یاری ما به آنان رسید. (تو نیز چنین باش زیرا) برای کلمات (و سنت های) خداوند، تغییر دهنده ای نیست. قطعاً از اخبار پیامبران برای تو آمده است (و با تاریخ آنان آشنایی).

نکته ها:

«لِكَلِمَاتٍ» به معنای سنت های الهی است: «و لَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَ إِنَّا جُنْدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُّونَ» (۱) تاریخ، سرچشمه و منبعی پذیرفته شده برای شناخت حوادث است. از صبر انبیای پیشین و نابودی اقوامی چون قوم هود و صالح و لوط و... که تکذیب کردند، باید عبرت گرفت، سنت و

ص: ۲۴۱

۱-۱. صافات، ۱۷۱، ۱۷۳.

برنامه الهی، فرستادن رسولان و آزادی مردم در انتخاب است. کافران را به کیفر می رساند و رسولان را در راه دعوت، امداد می کند.

در آیات متعددی از قرآن خداوند یاری و پیروزی رهبران و مؤمنان صابر را بر خود لازم دانسته است از جمله:

«كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۱)

«وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲)

«إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» (۳)

«وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ» (۴)

پیام ها:

۱ راه حق، هیچگاه هموار نبوده و تحقق آرمان انبیا همراه با تحمیل مشکلات بوده است. «فَصَبِرُوا عَلَيَّ مَا كُذِّبُوا» ۲ یکی از بهترین اهرم های مقاومت در برابر شداید، بیان امدادهای الهی است.

«فَصَبِرُوا»

... («حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا» ۳ رهبران، انتظار اطاعت همه را نداشته باشند. «كُذِّبُوا» ۴ شرط اصلی پیروزی، صبر است. «فَصَبِرُوا» ...
... («حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا» (خداوند به صابران، نوید پیروزی می دهد) ۵ دشمنان از هیچ تلاشی علیه حق، کوتاهی نمی کنند، خواه تکذیب باشد و خواه آزار. «كُذِّبُوا»، «أُوذُوا» ۶ صبر مستمر، زمینه ساز نزول نصرت و رحمت الهی است. «فَصَبِرُوا» ... («حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا»

ص: ۲۴۲

۱-۱. مجادله، ۲۱.

۲-۲. روم، ۴۷.

۳-۳. غافر، ۵۱.

۴-۴. حج، ۴۰.

۷ حق، پیروز است. «أَتَاهُمْ نَصْرُنَا» ۸ سنت های الهی تغییر ناپذیر است و خداوند خلف وعده نمی کند. «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ» ۹ هر کس باید نمونه های مشابه خود را در تاریخ بشناسد. خداوند خطاب به پیامبر می فرماید: «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ» ۱۰ از زحمات و رنج های پیشینیان باید یاد و قدردانی کرد. «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۵]

اشاره

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۳۵)

و اگر اعراض و بی اعتنایی آنان (کافران) بر تو سنگین است (و می خواهی به هر وسیله آنان را به راه آوری، ببین) اگر بتوانی سوراخی در زمین یا نردبانی در آسمان بجویی، تا آیه ای (دیگر) برایشان بیاوری (پس بیاور ولی بدان که باز هم ایمان نخواهند آورد) و اگر خدا خواسته بود همه ی آنان را بر هدایت گرد می آورد (ولی سنت الهی بر هدایت اجباری نیست) پس هرگز از جاهلان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: کفار به رسول خدا صلی الله علیه و آله می گفتند: ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد، مگر آنکه زمین را شکافته برایمان چشمه ای جاری سازی: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا» (۱)، یا به آسمان روی: «أَوْ تَرْزُقَنَا فِي السَّمَاءِ» (۲) شاید آیه

ص: ۲۴۳

۱- ۱. اسراء، ۹۰.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

اشاره به نوع درخواست های نابجای آنان باشد که اگر زمین را بکاوی یا نردبان به آسمان بگذاری و خود را به آب و آتش بزنی سودی ندارد. در دعوت تو نقصی نیست، اینان لجوجند، پس برای ارشادشان این همه دلسوزی نکن.

پیام ها:

۱ پیامبر، برای هدایت مردم، دلسوز و نسبت به از اعراضشان غمگین بود. «وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ» ۲ پیامبر باید روحیات مخاطبان خود را بشناسد و بداند که گروهی از هر معجزه ای که برایشان آورده شود روی گردانند. «إِعْرَاضُهُمْ» ۳ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خواست به هر طریق مردم هدایت شوند، اما اشکال در روحیه ی لجوج کفار است که خداوند هشدار می دهد. «تَبْتَغِي نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ» ۴ خداوند می تواند همه را هدایت کند، ولی حکمت او اقتضا می کند که انسان آزاد باشد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى» ۵ ارضای خواسته های بهانه جویان و بی صبری مبلغان، جهل است. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (ریشه ی بسیاری از توقعات نابجا، جهل است)

[سوره المائده (۵): آیه ۳۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۳۶)

تنها کسانی (دعوت تو را) می پذیرند که گوش شنوا دارند و (کافران که نمی گروند)، مردگانی هستند که روز قیامت خداوند آنان را برمی انگیزد و سپس همه به سوی او باز گردانده می شوند.

ص: ۲۴۴

نکته ها:

قرآن، بارها با تعبیر مرده و کر، از ناباوران یاد کرده است. در آیه ی ۸۰ سوره ی نمل و ۵۲ سوره ی روم می خوانیم: «فَأِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الضُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ»

پیام ها:

۱ انسان در انتخاب راه، آزاد است. «إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ...» ۲ شنیدن و پذیرفتن حق، نشانه ی حیات معنوی و زنده دلی است.

(آری کسی که حیات معنوی ندارد و حق پذیر نیست، مرده است. چون حیات به معنای خوردن و خوابیدن را حیوانات هم دارند.) «وَالْمَوْتَىٰ...» ۳ دل های حق جو به عهده ی تو و کفار به عهده ی من، تا پس از رستاخیز به حسابشان برسیم. «وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۳۷]

اشاره

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۷)

و گفتند: چرا بر او (محمد) معجزه ای (که ما می خواهیم) از سوی پروردگارش نازل نشده؟ بگو: بی تردید خداوند قادر است که نشانه و معجزه ای (که می خواهید) بیاورد، ولی بیشتر (این بهانه جویان) نمی دانند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: برخی از رؤسای قریش، دست به تبلیغات سوء و جو سازی زده و از روی بهانه جویی به پیامبر اسلام می گفتند که تنها قرآن به عنوان معجزه کافی نیست بلکه باید معجزاتی چون معجزات عیسی و موسی و صالح و... بیاورد. (۱)

البته پیامبری که یادآور معجزات انبیای پیشین است، حتماً خودش هم می تواند نظیر آنها را

ص: ۲۴۵

بیاورد، و گر نه مردم را به یاد آن معجزات نمی اندازد تا تقاضای امثال آن را داشته باشند. به علاوه، طبق روایات شیعه و سنی، پیامبر صلی الله علیه و آله معجزات دیگری غیر از قرآن هم داشته است.

هدف از آوردن معجزه، اعلام رابطه خاص میان خدا و رسول، و نشان قدرت بی انتهای الهی است، نه بر آوردن تمایلات بی پایان مردم لجوج. البته گاهی برای اتمام حجت، معجزه ی درخواستی مردم را می آورده اند.

به شهادت تاریخ، معجزات پیاپی، سبب هدایت لجوجان نشده، بلکه موجب قهر و عقاب الهی گشته است. قرآن می فرماید: اگر ما فرشتگان را بر مردم نازل کنیم، یا مردگان با آنان سخن بگویند، باز گروهی از لجوجان ایمان نمی آوردند. (۱)

پیام ها:

۱ به بهانه جویی های مخالفان پاسخ دهید. «قَالُوا»... «قُلْ» ۲ خداوند قادر است، ولی حکیم هم می باشد و قدرتش آن گاه جلوه می کند که کار و تقاضا حکیمانه باشد. «إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ»... «أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره المائده (۵): آیه ۳۸]

اشاره

وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۳۸)

و هیچ جنبنده ای در زمین و هیچ پرنده ای که با دو بال خود پرواز می کند، نیست مگر اینکه آنها هم امت هایی چون شمایند. ما در این کتاب (قرآن یا لوح محفوظ) هیچ چیز را فرو گذار نکردیم، سپس همه نزد پروردگارشان گرد می آیند.

نکته ها:

اشاره

قرآن توجه خاصی به زندگی حیوانات دارد و از یادآوری خلقت، شعور و صفات آنها در راه

ص: ۲۴۶

هدایت مردم استفاده می کند. «وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّهِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» (۱) در روایات و تجارب انسانی هم نمونه های فراوانی درباره ی شعور و درک حیوانات به چشم می خورد و برای یافتن شباهت ها و آشنایی با زندگی حیوانات، باید اندیشه و دقت داشت. (۲) «أُمَّمٌ أَمْثَالُكُمْ» مراد از «الْكِتَابِ» در آیه، یا قرآن است یا «لوح محفوظ» که در واقع کتاب خلقت است.

در آیات دیگر هم تعبیراتی چون: «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۳)، «كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (۴) آمده که نشانه ی کامل بودن قرآن است.

امام باقر علیه السلام فرمود: نشان کمال قرآن این است که ریشه و سرچشمه ی همه سخنان رسول الله و ائمه علیهم السلام است، پس هر گاه حدیثی گفتیم، سند قرآنی آن را از ما بخواهید.

در حدیثی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از قیل و قال و فساد مال و سؤالات پی در پی، نهی می کند. از امام باقر علیه السلام سند قرآنی آن را پرسیدند، فرمود: سند نهی از قیل و قال، آیه «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصِدْقِهِ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ» (۵) است. سند فساد مال، آیه «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَأْ» (۶) و سند سؤال نابجا این آیه است: «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ» (۷)

شعور حیوانات

از آیات و روایات و تجارب برمی آید که شعور، ویژه انسان نیست. به نمونه هایی توجه کنید:

۱ حضرت سلیمان همراه با سپاهیان از منطقه ای عبور می کردند، مورچه ای به سایر مورچگان گفت: فوری به خانه هایتان بروید، تا زیر پای ارتش سلیمان له نشوید. (۸) شناخت دشمن، جزو غریزه ی مورچه است، ولی اینکه نامش سلیمان و همراهانش ارتش اویند، این بالاتر از غریزه است.

ص: ۲۴۷

۱-۱. جائیه، ۴.

۲-۲. تفسیر مراغی.

۳-۳. نحل، ۸۹.

۴-۴. هود، ۶.

۵-۵. نساء، ۱۱۴.

۶-۶. نساء، ۵.

۷-۷. مائده، ۱۰۱؛ تفسیر نور الثقلین.

۸-۸. نمل، ۱۸.

۲ هدهد در آسمان از شرک مردم زمینی مطلع شده و نزد سلیمان گزارش می دهد که مردم منطقه ی سبا، خداپرست نیستند. آن گاه مأموریت ویژه ای می یابد. شناخت توحید و شرک و زشتی شرک و ضرورت گزارش به سلیمان پیامبر و مأموریت ویژه ی پیام رسانی، مسأله ای بالاتر از گزینه است. (۱)

۳ این که هدهد در جواب بازخواست حضرت سلیمان از علت غایب بودنش، عذری موجه و دلیلی مقبول می آورد، نشانه شعوری بالاتر از گزینه است. (۲)

۴ اینکه قرآن می گوید: همه موجودات، تسبیح گوی خدایند ولی شما نمی فهمید، (۳) تسبیح تکوینی نیست، زیرا آن را ما می فهمیم، پس قرآن تسبیح دیگری را می گوید.

۵ در آیات قرآن، سجده برای خدا، به همه موجودات نسبت داده شده است. «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...» (۴)

۶ پرندگان در مانور حضرت سلیمان شرکت داشتند. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ» (۵) حرف زدن پرندگان با یکدیگر و افتخار سلیمان به اینکه خداوند، زبان پرندگان را به او آموخته است. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۶) آیه ی «وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ» (۷)، محشور شدن حیوانات را در قیامت مطرح می کند.

۹ آیه ی «وَ الطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۸)، نشانه ی شعور و عباد آگاهانه ی حیوانات است.

۱۰ وجود وفا در برخی حیوانات، از جمله سگ نسبت به صاحبخانه و فرزندانش.

۱۱ تعلیم سگ شکاری و سگ پلیس برای کشف قاچاق، یا خرید جنس، نشانه ی آگاهی خاص آن حیوان است.

۱۲ اسلام از ذبح حیوان در برابر چشم حیوان دیگر، نهی کرده است که این نشانه ی شعور

ص: ۲۴۸

۱-۱. نمل، ۲۲.

۲-۲. نمل، ۲۲، ۲۶.

۳-۳. اسراء، ۴۴.

۴-۴. نحل، ۴۹.

۵-۵. نمل، ۱۷.

۶-۶. نمل، ۱۶.

۷-۷. تکویر، ۵.

۸-۸. نور، ۴۱.

پیام ها:

۱ قدرت الهی در آفرینش و هدف داری خلقت، نسبت به همه ی موجودات یکسان است. «مِنْ دَابَّهِ» ... «وَلَا طَائِرٍ...» ۲ نظم و زندگی اجتماعی، مخصوص انسان ها نیست، بلکه در زندگی حیوانات هم مشاهده می شود. «أُمَّمٌ أُمَّتَالُكُم» ۳ انسان ها و حیوانات، همه نیاز به تدبیر الهی دارند. خداوند، طبق مصلحت به آنها شعور می دهد، و همه دارای نظم و نظامی هستند. «أُمَّمٌ أُمَّتَالُكُم» ۴ قرآن کریم، جامع ترین و کامل ترین کتاب آسمانی است. «مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ» ۵ آنچه سبب هدایت، تربیت و رشد انسان هاست، در قرآن آمده است. (قرآن در اثبات حقایق پیامبر اسلام و هدایت مردم هیچ گونه کاستی ندارد) «مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ» ۶ در حق حیوانات هم ظلم یا کوتاهی نکنیم، آنها هم مثل ما حق حیات دارند. (۱) «أُمَّمٌ أُمَّتَالُكُم» ۷ معاد و حشر، تنها مخصوص انسان ها نیست. «وَمَا مِنْ دَابَّهِ» ... «ثُمَّ إِلَيَّ رَبَّهُمْ يُحْشَرُونَ» ۸ حرکت همه موجودات به سوی خداوند یک حرکت تکاملی و جلوه ای از ربوبیت الهی است. «إِلَيَّ رَبَّهُمْ يُحْشَرُونَ»

ص: ۲۴۹

اشاره

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُومٌ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأُ اللَّهُ يُضِلُّهُ وَ مَنْ يَشَأُ يُجْعَلُهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۹)

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، کر و لال هایی هستند در تاریکی ها.

خداوند، هر که را بخواهد (و مستحق باشد) گمراهش کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) بر راه راست قرارش می دهد.

نکته ها:

گرچه هدایت و ضلالت به دست خداست، ولی خداوند برای انسان نیز اراده و اختیار قرار داده است و کار خدا بر اساس حکمت است. مثلاً جهاد انسان در راه خدا، زمینه ی هدایت الهی نسبت به او است: «وَ الَّذِينَ جَاهِدُوا فِيْنَا لَنُهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۱) همان گونه که ستم به انسان ها سبب گمراهی است: «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» (۲) تکذیب آیات الهی سبب اراده خداوند به گمراه کردن انسان می شود. «كَذَّبُوا» ... «يُضِلُّهُ»

پیام ها:

۱ کفر و عناد، تاریکی و ظلمتی است که سبب محروم شدن انسان از بهره گیری از ابزار شناخت می شود. «كَذَّبُوا» ... «صُومٌ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ» ۲ تکذیب و کتمان حق، «گنگی» و نشنیدن حق، «کری» است. «وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا» ... «صُومٌ وَ بُكْمٌ» ۳ نتیجه ی تکذیب آیات الهی، اضلال و قهر الهی است. «كَذَّبُوا» ... «يُضِلُّهُ» ۴ حرکت در راه مستقیم، گوش شنوا و زبان حقگو و روشنایی درون می خواهد.

«يَجْعَلُهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

ص: ۲۵۰

۱-۱. عنكبوت، ۶۹.

۲-۲. ابراهیم، ۲۷.

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۰)

بگو: اگر راست می گویند چه خواهید کرد آن گاه که عذاب خدا در دنیا بیاید یا قیامت فرا رسد، آیا غیر خدا را می خوانید؟

نکته ها:

انسان در حال رفاه و زندگی عادی معمولاً غافل است، ولی هنگام برخورد با سختی ها پرده ی غفلت کنار رفته و فطرت خداجویی و یکتاپرستی انسان ظاهر می شود.

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های تبلیغ و تربیت، پرسش از مخاطب است. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ...» ۲ تجربه نشان می دهد که در همه ی انسان ها (گرچه به ظاهر کفر ورزند)، فطرت خداجویی هست و به هنگام حوادث در انسان جلوه می کند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور است مردم را به این فطرت خفته توجه دهد. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ...» ۳ هنگام حوادث و سختی ها، پرده ها کنار رفته و انسان فقط به خدا توجه می کند و توجه نکردن به معبودهای دیگر، نشانه ی پوچی آنهاست. «أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ»

اشاره

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (۴۱)

بلکه (در هنگامه های خطر) فقط او را می خوانید، پس اگر بخواهد آن رنجی که خدا را به خاطر آن می خوانید بر طرف می کند، و آنچه را برای خداوند شریک می پنداشتید (در روز قیامت) فراموش می کنید.

نکته ها:

برداشتن عذاب، یا برای اتمام حجت است، یا به خاطر تغییر حالات قوم. چنان که در آیه ۹۸ سوره یونس می فرماید: «لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ» چون ایمان آوردند، عذاب خواری و ذلت را از آنان برداشتیم.

پیام ها:

۱ همه معبودهای خیالی به هنگام برخورد انسان با حوادث فراموش می شوند.

«بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ»

... «وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ» آنان نه تنها فراموش، بلکه انکار می شوند. چنان که در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۱) مشرکان در قیامت با سوگند شرک خود را انکار می کنند.

۲ دعای خالصانه، همراه استجاب است. «يَلِإِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ» ۳ یأس از غیر خدا، سبب سرعت در استجاب دعاست. (حرف «فاء» در کلمه ی «فَيَكْشِفُ») ۴ استجاب دعا، در اراده و مشیت حکیمانه ی خداوند است. «فَيَكْشِفُ» ... («.إِنْ شَاءَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۲]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (۴۲)

و همانا به سوی امت های پیش از تو (نیز پیامبرانی) فرستادیم، (و چون سرپیچی کردند) آنان را به تنگدستی و بیماری گرفتار کردیم. باشد که تضرع کنند.

نکته ها:

«بِالْبَأْسَاءِ» به معنای جنگ، فقر، قحطی، سیل، زلزله و امراض مُسری و «الضَّرَّاءِ» به معنای غم، غصه، آبروریزی، جهل و ورشکستگی است.

ص: ۲۵۲

حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر هنگام ناگواری ها مردم صادقانه به درگاه خدا ناله کنند، مورد لطف خدا قرار می گیرند.
(۱) مولوی در ترسیم این حقیقت می گوید: پیش حقّ یک ناله از روی نیاز

پیام ها:

۱ بعثت انبیا در میان مردم، یکی از سنت های الهی در طول تاریخ بوده است.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲ تاریخ گذشتگان، عبرت آیندگان است. «قَبْلِكَ» ۳ در تربیت و ارشاد، گاهی فشار و سخت گیری هم لازم است. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ» ۴ مشکلات، راهی برای بیداری فطرت و توجه به خداوند است. «يَتَضَرَّعُونَ» ۵ هر رفاهی لطف نیست و هر رنجی قهر نیست. «لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ» ۶ همه ی افراد لجوج، با فشار و در تنگنا و سختی قرار گرفتن هم رام نمی شوند.

«لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۳]

اشاره

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَ لَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَّ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۴۳)

پس چرا هنگامی که ناگواری های ما به آنان رسید، توبه و زاری نکردند؟ آری (حقیقت آن است که) دل های آنان سنگ و سخت شده و شیطان کارهایی را که می کردند، برایشان زیبا جلوه داده است.

ص: ۲۵۳

۱ تَضَرَّعَ به درگاه خداوند، سبب رشد و قرب به او و ترک آن نشانه‌ی سنگدلی و فریفتگی است. «فَلَوْ لَا» ... «تَضَرَّعُوا» ۲ انسان فطرتاً زیبایی را دوست دارد تا آنجا که شیطان نیز از همین غریزه، او را اغفال می‌کند. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» ۳ برای لجوجان، نه تبلیغ مؤثر است، نه تنبیه. «قَسَتْ قُلُوبُهُمْ» ۴ ریشه‌ی غرور و ترک تَضَرَّعَ، مفتون شدن به تزینات شیطانی است. «فَلَوْ لَا» ... «تَضَرَّعُوا» ... «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۴]

اشاره

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (۴۴)

پس چون اندرزهایی را که به آنان داده شده بود فراموش کردند، درهای هر گونه نعمت را به رویشان گشودیم (و در رفاه و مادیات غرق شدند) تا آن گاه که به آنچه داده شدند دلخوش کردند، ناگهان آنان را (به عقوبت) گرفتیم پس یکباره محزون و نومید گردیدند.

نکته ها:

«مُبْلِسُونَ» از «ابلاس»، به معنای حزن و اندوه همراه با یأس است. حالتی که مجرمان، هنگام پاسخ نیافتن در دادگاه پیدا می‌کنند.

(۱)

در دو آیه‌ی قبل فرمود: ما افرادی را گرفتار می‌کنیم تا تَضَرَّعَ کنند، در این آیه می‌فرماید:

برخی در لحظه‌های گرفتاری هم خدا را فراموش می‌کنند. «نَسُوا مَا ذُكِّرُوا...» در قرآن می‌خوانیم: «وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ» (۲)، چه بسا چیزی را دوست

ص: ۲۵۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۲۱۶.

دارید، در حالی که برای شما شر است و حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا رأيت سبحانه يتابع عليك نعمه و أنت تعصيه فاحذره» (۱) اگر دیدی خداوند نعمت هایش را بر تو مدام می دهد، ولی تو گناه می کنی، پس به هوش باش، چه بسا این لطفها عاقبت خوشی ندارد.

دنيا و بهره هایش، هم می تواند برای انسان نعمت باشد، هم نعمت. در آیه مورد بحث، دنیا نعمت به حساب آمده است. اما ایمان و تقوی، برکات آسمان و زمین را برای اهلش به دنبال دارد، چنان که در آیه ۹۶ سوره اعراف آمده است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»، بنا بر این غفلت، درهای خیر را بر روی انسان می بندد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «اذا رأيت الله يعطى على المعاصى فان ذلك استدراج منه»، اگر مشاهده کردی که دنیا به کام گنهکاران است خوشحال مباش، زیرا این استدراج الهی و به تدریج هلاکت کردن اوست. (۲) و آن گاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام در تأویل آیه فرمودند: چون مردم ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را ترک کردند و حال آنکه به آن امر شده بودند، «فَلَمَّا نَسُوا...»، دولت آنان را در دنیا بسط دادیم، «فَتَحْنَا عَلَيْهِم...» تا حضرت قائم علیه السلام قیام کند، «حَتَّى...» («أَخَذْنَا هُمْ بِعَتَّةٍ...» (۳)

پیام ها:

۱ همیشه رفاه زندگی، علامت رحمت نیست، گاهی زمینه ی عقوبت است.

«نَسُوا»

، «فَتَحْنَا» ۲ مهلت دادن به مجرمان و سرگرم شدن خلافکاران، یکی از سنت های الهی است. «فَلَمَّا نَسُوا»... («فَتَحْنَا» ۳ قهر خداوند بعد از اتمام حجت است. «نَسُوا مَا ذُكِّرُوا»... («أَخَذْنَا هُمْ» ۴ تنگناها و گشایش ها به دست خداست. «أَخَذْنَا هُمْ»... («فَتَحْنَا»)

ص: ۲۵۵

۱-۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر عیاشی.

۵ مرگ و قهر الهی، ناگهانی می آید، پس باید همیشه آماده بود. «بَغْتَهُ» ۶ شادی عیاشان، ناگهان به ناله ی مأیوسانه تبدیل خواهد شد. «فَرِحُوا»، «مُتِلِسُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۵]

اشاره

فَقَطَّعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۵)

پس ریشه ی گروه ستمکاران بریده شد و سپاس، مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که دوست داشته باشد ظالم باقی باشد، در واقع دوست دارد که خداوند معصیت و نافرمانی شود، همانا خداوند خویشتن را به جهت هلاک کردن ظالمان ستوده است. «فَقَطَّعَ» ... («وَالْحَمْدُ لِلَّهِ» (۱))

پیام ها:

۱ ستم، ماندنی نیست. «فَقَطَّعَ» ۲ ظلم، در نسل هم مؤثر است. «دَابِرُ» ۳ انقراض و نابودی ستمگران، حتمی است. (ظلم تمدن ها را ریشه کن می کند) «فَقَطَّعَ دَابِرُ» چنان که در جای دیگر می فرماید: «فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ» (۲) ۴ بی توجهی به هشدار انبیا ظلم است. «نَسُوا مَا ذُكِّرُوا» ... («الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۵ گاهی رفاه فراوان، زمینه ی ظلم است. «فَتَخَذْنَا عَلَيْهِمْ ابْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» ... («الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۶ در تاریخ اقوامی بوده اند که هیچ اثری از آنان نیست. «فَقَطَّعَ دَابِرُ» ۷ نابود کردن ستمکار، کاری پسندیده است. «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ» ۸ هنگام نابودی ستمگران، باید خدا را شکر کرد. «فَقَطَّعَ» ... («وَالْحَمْدُ لِلَّهِ» ۹ هلاکت ظالمان، عامل تربیت دیگران است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۲۵۶

۱-۱. معانی الاخبار، ص ۲۵۲.

۲-۲. حاقه، ۸.

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ أَنْظِرْ كَيْفَ نُصَيِّرُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصُدُّونَ (۴۶)

بگو: چه فکر می کنید، اگر خداوند، شنوایی و بینایی شما را بگیرد و بر دل های شما مهر بزند، جز خداوند، کدام معبودی است که آنها را به شما باز دهد؟ بین که ما چگونه آیات را به گونه های مختلف بیان می کنیم، امّا آنان (به جای ایمان و تسلیم) روی بر می گردانند.

نکته ها:

از ابتدای سوره تا اینجا حدود ده بار خداوند با طرح سؤال، مخالفان را دعوت به تفکر کرده است. زیرا تفکر در نعمت ها و تصوّر و فرض تغییر و تحوّل آنها، زمینه ی خداشناسی است.

اگر درختان سبز نشوند، «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» (۱) اگر آنها تلخ و شور شوند، «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» (۲) اگر آنها به زمین فرو روند، «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا» (۳) اگر شب یا روز، همیشگی باشد، «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا»... «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا» (۴) و اگر چشم و گوش و عقل انسان از کار بیفتد، «إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ...» (۵) امام باقر علیه السلام فرمود: اگر خداوند هدایت شما را بگیرد، کیست که دوباره شما را هدایت کند؟ و سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۶)

ص: ۲۵۷

۱- ۱. واقعه، ۶۵.

۲- ۲. واقعه، ۷۰.

۳- ۳. ملک، ۳۰.

۴- ۴. قصص، ۷۱، ۷۲.

۵- ۵. انعام، ۴۶.

۶- ۶. تفسیر نور الثقلین.

پیام ها:

۱ یکی از روشهای تبلیغی و تربیتی قرآن، سؤال از وجدان هاست. «أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ» ... «مَنْ إِلَهٌ» ۲ برای خداوند، پس گرفتن نعمت هایی که داده آسان است، پس بهوش باشیم.

«أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ...»

۳ هم آفرینش از آن خداوند است، هم کارآیی لحظه به لحظه ی آنها نعمت پروردگار است. «أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ» ۴ گوش و چشم و عقل، ابزار شناخت انسان و از مهم ترین نعمت های الهی است. «سَمِعَكُمْ وَ أَبْصَرَ أَرْكُم» ... «قُلُوبِكُمْ» ۵ معبودهای خیالی، نه توان آفریدن و نه توان برگرداندن نعمت های از دست رفته را دارند «مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» (آری، کسی لایق پرسش است که هم بتواند نعمتی را بدهد و هم بتواند بازستاند) ۶ با آن همه تنوع در استدلال، توجه مشرکان به غیر خداوند، شگفت آور است.

«انظروا كيف...»

۷ برای انسان های لجوج، هر نوع بیانی بی اثر است. «نُصِرَفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۴۷]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعْتَهُ أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۴۷)

بگو: چه خواهید کرد اگر عذاب خداوند، به طور پنهان و ناگهانی یا آشکارا به سراغ شما آید، آیا جز گروه ستمگران هلاک خواهند شد؟

نکته ها:

شاید مراد از «بَعْتَهُ» به هنگام خواب در شب و مراد از «جَهْرَةً» به هنگام کار در روز باشد.

ص: ۲۵۸

مثل آیه ی «أَتَأْتِلُهُمْ لَبَدًا مِّنْ جَبَلٍ أَوْ تُلْقَاهُمْ مَقْتَلًا» (۱)، شاید مراد از «بَعْتَهُ»، عذاب های بی مقدمه باشد و مقصود از «جَهْرَةً»، عذاب هایی که آثارش از روز اول آشکار شود، مثل ابرهای خطرناک که بر سر قوم عاد فرود آمد. چنان که در جای دیگر می خوانیم: «قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مَّمْطِرٌ نَّآئِلٌ لِّمَنْ أَشَاءُ يَمْطُرُ الْمُنَافِقِينَ نَدَّبْنَا بِاللَّذِينَ هُمْ يَجْعَلُونَ لِحُكْمِهِمْ سِحْرًا مُّزْمَنًا» (۲). سؤال: این آیه می گوید: تنها ظالمین از عذاب الهی هلاک می شوند، در آیه ای دیگر «وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» (۳) فراگیری فتنه و شعله های عذاب نسبت به همه بیان شده و هشدار داده شده است، چگونه مفهوم این دو آیه قابل جمع است؟ پاسخ: در تفسیر کبیر فخر رازی و مجمع البیان آمده است: هر فتنه ای هلاک نیست. در حوادث تلخ، آنچه به ظالمان می رسد هلاکت و قهر است، و آنچه به مؤمنان می رسد، آزمایش و رشد است.

پیام ها:

۱ پیامبر برای بیداری وجدان ها، مأمور به سؤال و پرسش از آنان است. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ» ۲ از سرکشی خود و مهلت الهی مغرور نشوید، شاید عذاب خدا ناگهانی فرارسد. «بَعْتَهُ» ۳ وقتی عذاب خدا آید، هلاکت قطعی است، نه خودشان و نه دیگران قدرت دفاع ندارند. «عَذَابُ اللَّهِ»، «يُهْلِكُ» ۴ کیفرهای الهی، به خاطر ظلم مردم و عادلانه است. «يُهْلِكُ» ... («الظَّالِمُونَ» ۵ اعراض از دعوت انبیا، ظلم است. «هُمْ يَصْدِفُونَ»، «الظَّالِمُونَ»

ص: ۲۵۹

۱-۱. یونس، ۲۴؛ تفسیر روح المعانی.

۲-۲. احقاف، ۲۴؛ تفسیر أطیب البیان.

۳-۳. انفال، ۲۵.

اشاره

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۴۸) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۴۹)

و ما پیامبران را جز به عنوان بشارت دهنده و بیم دهنده نمی فرستیم، پس کسانی که ایمان آورند و (کار خود را) اصلاح کنند، پس بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نمی شوند.

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، عذاب الهی به خاطر فسق و گناهشان، دامنگیر آنان می شود.

نکته ها:

سؤال: با اینکه در آیات متعددی نسبت به اولیای الهی آمده است که ترسی بر آنان نیست، «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» پس چرا از ویژگی های اولیای الهی، بیم از خدا مطرح شده است، «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا...؟» پاسخ: اولاً گاهی بیمار، از عمل جراحی و مداوا می ترسد، ولی پزشک به او اطمینان می دهد که جای نگرانی و ترس نیست. جای نگرانی نبودن، منافاتی با دلهره ی خود بیمار ندارد.

ثانیاً: معنای «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» آن است که ترس بر آنان حاکم نمی شود. (حرف «عَلَى» به معنای استعلا و غلبه است) نه اینکه اصلاً ترسی ندارند و «يَحْزَنُونَ» یعنی اندوه دائم ندارند (فعل مضارع رمز تداوم است) نه اینکه برای لحظه ای هم نگران نیستند.

پیام ها:

۱ محدودده ی کار انبیا را تنها خدا تعیین می کند. «وَ مَا نُرْسِلُ» ... «إِلَّا مُبَشِّرِينَ...» ۲ مسئولیت انبیا، بشارت و هشدار است، نه اجبار مردم. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۳ شیوه ی کلی کار انبیا، یکسان بوده است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۴ ارشاد و تربیت، بر دو پایه ی بیم و امید و کيفر و پاداش استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۵ ایمان و عمل صالح، جدای از هم نیستند و عمل منهای ایمان هم کارساز نیست. «آمَنَ وَ أَصْلَحَ» ۶ کارهای مؤمن، همیشه باید در جهت اصلاح باشد. «آمَنَ وَ أَصْلَحَ» ۷ صالح بودن کافی نیست، مصلح بودن لازم است. «أَصْلَحَ» ۸ ایمان و عمل، انسان را از بیماری های روحی چون ترس و اندوه بیمه می کند.

«آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

(بهداشت روان، در سایه ی ایمان و عمل صالح است) ۹ دستاورد جامعه ی نبوی، نظامی متعادل و آرام و با امتیث است. «فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ...» ۱۰ انسان فطرتاً خواهان آرامش و امتیث است. «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» ۱۱ مداومت بر فسق، زمینه ساز عذاب الهی است. «يَمَسُّهُمْ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۰]

اشاره

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَ لَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِن آتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ أَمْ لَا تَتَفَكَّرُونَ (۵۰)

(ای پیامبر! به مردم) بگو: من ادعا نمی کنم که گنجینه های خداوند نزد من است و من غیب هم نمی دانم و ادعا نمی کنم که من فرشته ام، من جز آنچه را به من وحی می شود پیروی نمی کنم. بگو: آیا نابینا و بینا برابرنند؟ آیا نمی اندیشید؟

ص: ۲۶۱

نکته ها:

گویا مردم بی ایمان خیال می کردند کسی می تواند پیامبر باشد که خزائن الهی در اختیارش باشد، یا انتظار داشتند تمام کارهای خود را از مسیر علم غیب حل کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه مأمور می شود با صراحت جلوی توقعات نابجا و پندارهای غلط آنان را بگیرد و محدوده ی وظائف خود را بیان کند و بگوید: معجزات من نیز در چهارچوب وحی الهی است، نه تمایلات شما و بدانید که هر کجا به من وحی شد معجزه ارائه خواهم داد، نه هر کجا و هر چه شما هوس کنید.

در این آیه، غیب دانستن پیامبر به صورت مستقل نفی شده، ولی گاهی آگاهی هایی از غیب به پیامبر عطا شده است. خداوند بارها درباره ی تاریخ حضرت یوسف و مریم و نوح و... به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ» این قصه ها، اطلاعات غیبی است که به تو می دهیم. در آخر سوره ی جن هم فرموده است: خداوند علم غیب دارد و آن را جز به اولیای خویش عطا نمی کند. پس علم غیب مخصوص خداست و اگر بخواهد گوشه ای از آن را در اختیار اولیای خود قرار می دهد.

برخورد همه ی انبیا با مردم یکسان بوده است. همین سخنان را حضرت نوح هم به مردم خود می گفت. (۱)

پیام ها:

۱ صداقت انبیا، تا آنجاست که اگر فاقد قدرتی باشند، به مردم اعلام می کنند.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ﴾

۲ از کارهای انبیا، مبارزه با خرافه گرایی و شخصیت سازی کاذب است. «لَا أَقُولُ» ... «لَا أَعْلَمُ» ۳ از پیامبران، توقعات بیجا نداشته باشید. «لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ»

ص: ۲۶۲

۴ زندگی، اهداف و شیوه‌ی کار رهبر باید صریح و روشن برای مردم بیان شود.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ...﴾

۵ نگذارید مردم، شما را بیش از آنچه هستید بپندارند. (شخصیت‌ها اگر القاب کاذب را از خود نفی کنند، جلوی غلوها و انحرافات گرفته می‌شود). ﴿لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ...﴾ ۶ انبیا، با پول و تهدید و تطمیع کار نمی‌کردند، تا دیگران از روی ترس و طمع، دور آنان جمع نشوند و خیال نکنند که اگر با پیامبر باشند، از علم غیب یا خزانه‌ی الهی مشکلاتشان حل خواهد شد. ﴿قُلْ لَا أَقُولُ...﴾ ۷ پیامبر برای زندگی شخصی یا اداره‌ی حکومت، همچون دیگران از مسیر عادی اقدام می‌کند و از علم غیب و خزانه‌ی الهی استفاده شخصی نمی‌کند، گرچه برای اثبات نبوت لازم است استفاده کند. ﴿لَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ ۸ گرچه پیامبر خزائن الهی و علم غیب ندارد، ولی چون به او «وحی» می‌شود باید از او پیروی کرد. ﴿يُوحِي إِلَيَّ﴾ ۹ کار پیامبر، نه بر اساس خیال و سلیقه است، نه بر اساس تمایلات اجتماعی یا محیط زدگی، بلکه تنها بر اساس پیروی از وحی است. ﴿إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ﴾ ۱۰ رفتار و گفتار پیامبران، برای ما حجت است، چون بر مبنای وحی است. ﴿إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ﴾ ۱۱ پیروی از انبیا، بصیرت و اعراض از آنان، نابینایی است. ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ﴾ ۱۲ فکر صحیح، انسان را به پیروی از انبیا وامی‌دارد و بهانه‌ها و توقعات را کنار می‌گذارد. ﴿أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ﴾

ص: ۲۶۳

اشاره

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۵۱)

و به وسیله ی آن (قرآن) کسانی را که از محشور شدن نزد پروردگارشان بیم دارند هشدار ده (زیرا) غیر از خداوند، برای آنان یاور و شفیع نیست، شاید که پروا نمایند.

نکته ها:

در قرآن بارها خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است که هشدار تو تنها در دل خداترسان اثر می کند، مثل: «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذُّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمَنَ» (۱) و «إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ» (۲)

پیام ها:

۱ آمادگی افراد، شرط تأثیر گذاری هدایت انبیا است. «الَّذِينَ يَخَافُونَ» ۲ عقیده به معاد، کلید تقوی است. «يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا» ... «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

اشاره

وَ لَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ مَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (۵۲)

و کسانی را که بامداد و شامگاه پروردگارشان را می خوانند، در حالی که رضای او را می طلبند، از خود مران. چیزی از حساب آنان بر عهده ی تو نیست، و از حساب تو نیز چیزی بر عهده آنان نیست که طردشان کنی و در نتیجه از ستمگران شوی.

ص: ۲۶۴

۱-۱. یس، ۱۱.

۲-۲. فاطر، ۱۸.

در شأن نزول این آیه آمده است جمعی از کفار پولدار، چون دیدند فقیرانی مانند عمار و بلال و خباب و... دور پیامبر را گرفته اند، پیشنهاد کردند که آن حضرت، اینان را طرد کند تا آنان گرد او جمع آیند. به نقل «تفسیر المنار» خلیفه ای دوّم گفت: به عنوان آزمایش، طرح را بپذیریم، آیه ی فوق نازل شد. مشابه این مطلب در سوره ی کهف، آیه ۲۸ نیز آمده است.

در تفسیر قرطبی آمده است: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پس از نزول این آیه، از مجلس فقرا بر نمی خاست تا آنکه اوّل فقیران برخیزند.

منظور از خواندن خدا در صبح و شب، ممکن است نمازهای روزانه باشد. (۱)

پیام ها:

۱ حفظ نیروهای مخلص و فقیر و مجاهد، مهم تر از جذب سرمایه داران کافر است. «لَا تَطْرُدِ» ۲ هدف، وسیله را توجیه نمی کند. برای جذب سران کفر، نباید به مسلمانان موجود اهانت کرد. «لَا تَطْرُدِ» ۳ اسلام، مکتب مبارزه با تبعیض، نژاد پرستی، امتیاز طلبی و باج خواهی است.

(با توجه به شأن نزول) ۴ اغلب طرفداران انبیا، پابرهنگان بوده اند. (با توجه به شأن نزول) ۵ بهانه گیران، اگر از رهبر و مکتب نتوانند عیب بگیرند، از پیروان و وضع اقتصادی آنان عیب جویی می کنند. (با توجه به شأن نزول) ۶ هیچ امتیازی با «ایمان» برابری نمی کند. «يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» ۷ میزان، حال فعلی اشخاص است. اگر مؤمنان فقیر، خلاف قبلی داشته باشند، حسابشان با خداست. «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

ص: ۲۶۵

۸ حساب همه با خداست، حتی رسول اکرم نیز مسئول انتخاب و عمل دیگران نیست، «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» و خود نیز حساب و کتاب دارد. «وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ» ۹ طرد پابرهنگان و محرومان مخلص، ظلم است. «فَتَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۳]

اشاره

وَ كَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَ هَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ (۵۳)

و این گونه بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر آزمایش کردیم، تا (از روی استهزا) بگویند: آیا اینانند آنها که خداوند، از میان ما بر آنها منت نهاده است؟ آیا خداوند به حال شاکران داناتر نیست؟

نکته ها:

بارها قرآن، بلند پروازی و پر توقعی سرمایه داران را مطرح و محکوم کرده است. آنان توقع داشتند وحی و قرآن بر آنان نازل شود، از جمله: «أَأُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا» (۱) آیا در میان ما وحی بر او نازل شد؟! «لَوْ لَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْشِيِّنَ عَظِيمٍ» (۲) چرا وحی بر مرد بزرگی از آن دو قریه نازل نشد؟! مؤمن واقعی، شاکر نعمت ایمان است. شخصی نزد امام کاظم علیه السلام از فقر خود شکایت کرد.

حضرت فرمود: غنی ترین افراد به نظر تو کیست؟ گفت: هارون الرشید. پرسید: آیا حاضری ایمان خود را بدهی و ثروت او را بگیری؟ گفت: نه. فرمود: پس تو غنی تری، چون چیزی داری که حاضر به مبادله با ثروت او نیستی. (۳)

ص: ۲۶۶

۱-۱. (۱) قمر، ۲۵.

۲-۲. زخرف، ۳۱.

۳-۳. تفسیر اُطیب البیان.

۱ تفاوت های اجتماعی، گاهی وسیله ی آزمایش و شکوفا شدن خصلت ها و رشد آنهاست. اغنیا، با فقرا آزمایش می شوند. «فَتَنَا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ» ۲ اغنیا، فقرا را تحقیر می کنند و خود را ارزشمند می پندارند. «أَهُؤْلَاءِ» ... «مَنْ بَيْنَنَا» ۳ فقرای با ایمان، برگزیدگان خدایند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ۴ پاسخ توهین های کافران، با نوازش و مهر الهی به مؤمنان داده می شود.

«أَهُؤْلَاءِ»

... «بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ» ۵ منت الهی بر فقیران، نتیجه ی شکر آنان است. «مَنْ اللَّهُ» ... «بِالشَّاكِرِينَ» ۶ خداوند طبق حکمتش عمل می کند، نه توقع مردم. «أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ» ۷ انبیا، نمونه بارز شاکرین هستند. «بِالشَّاكِرِينَ» (فقرایی هم که هدایت انبیا را پذیرفته اند، شاکر نعمت هدایت هستند.) «بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵۴) وَ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ لِّيَسْتَعِينُوا سَبِيلَ الْمَجْرِمِينَ (۵۵)

و هر گاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، پس بگو: سلام بر شما! پروردگارتان بر خودش رحمت را مقرر کرده است که هر کس از شما از روی نادانی کار بدی انجام دهد و پس از آن توبه کند و خود را اصلاح نماید، پس قطعاً خداوند، آمرزنده و مهربان است.

و ما بدین گونه آیات را (برای مردم) به روشنی بیان می کنیم، (تا حق آشکار) و راه و رسم گناهکاران روشن شود.

در شأن نزول آیه آمده است، جمعی گنهکار، خدمت پیامبر آمده و گفتند: ما خلاف های زیادی کرده ایم. حضرت ساکت شد. این آیه نازل شد.

در این سوره، خداوند دو بار جمله: «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ» گفته است، یکی برای دلگرم کردن مؤمنان در همین دنیا (همین آیه)، یکی هم در آیه ۱۲ که برای معاد است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ» جهالت، گاهی در برابر علم است و گاهی در برابر عقل، و در آیه ۵۴ در برابر عقل است.

یعنی از روی جهل و بی خردی به گناه کشیده شده اند، نه آنکه نمی دانستند.

پیام ها:

۱ ایمان زائر پیامبر خدا، از شرایط دریافت لطف الهی است. «وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ...» ۲ زیارت پیامبر، راه دریافت لطف خداست. «جَاءَكَ» ... «فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ» ۳ رابطه ی رهبر و مردم، بر پایه ی انس و محبت است. «إِذَا جَاءَكَ» ... «فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۴ بهترین عبارت تحیت، «سلام علیکم» است. «فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۵ تحقیر شدن مؤمنان را جبران کنید. (در آیه ی ۵۳ متکبران با لحن تحقیر آمیزی می گفتند: «أَهْؤُلَاءِ...» ولی در آیه ۵۴ خداوند آن تحقیر را جبران می کند و به پیامبرش دستور سلام کردن به مؤمنان را صادر می کند.) «فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۶ «سلام»، شعار اسلام است. بزرگ نیز به کوچک، سلام می کند. «فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۷ مربی و مبلغ، باید با برخوردی محبت آمیز با مردم، به آنان شخصیت دهد.

«سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۱۸ اگر گناه از روی لجاجت و استکبار نباشد، قابل بخشش است. (جهالت، عذری قابل قبول برای بخشش و گذشت از خطاکاران است.) «مِنْ عَمَلٍ مِنْكُمْ شَرٌّ أَوْ بِجَهَالَةٍ» ۹ خداوند، رحمت را بر خویش واجب کرده، ولی شرط دریافت آن، عذرخواهی و توبه است. «كَتَبَ» ... «ثُمَّ تَابَ» ۱۰ توبه، تنها یک لفظ نیست، تصمیم و اصلاح هم می‌خواهد. «تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ» ۱۱ توبه ی مؤمن حتماً پذیرفته می‌شود، «عَمَلٍ مِنْكُمْ» آغاز توبه، بعد از گناه است. «مِنْ بَعْدِهِ» ۱۲ عفو الهی همراه با رحمت است. «غَفُورٌ رَحِيمٌ» (گناهکار نباید مأیوس شود) ۱۳ روشننگری نسبت به سیمای مجرمان و راه خطاکاران و اهل توطئه، از اهداف مکتب است. «لِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۶]

اشاره

قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أُعْبَدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ قَدْ ضَلَلْتُمْ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۵۶)

۵۶/۶

بگو: من از پرستش آنها که به جای خدا می‌خوانید نهی شده‌ام. بگو: من از هوسهای شما پیروی نمی‌کنم، که در این صورت گمراه شده و از هدایت یافتگان نخواهم بود.

پیام‌ها:

۱ در پاسخ به تمایلات نابجای مشرکین مبنی بر پذیرش بت‌ها و روش آنان، باید با صراحت جواب نفی داد. «نُهَيْتُ»، «لَا أَتَّبِعُ»، «ضَلَلْتُمْ» (آری شرک، در هیچ قالبی مجاز نیست) ۲ برخورد و موضع‌گیری‌های پیامبر صلی الله علیه و آله، از وحی سرچشمه می‌گیرد. «قُلْ»، «قُلْ»

ص: ۲۶۹

۳ برائت از شرک، جزو اسلام است. «نَهَيْتُ أَنْ أُعْبِدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۴ ریشه ی شرک، هواپرستی است. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ» ۵ مبلغ، نباید در پی ارضای هوسهای مردم باشد. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ» ۶ هواپرستی، زمینه ی هدایت را در انسان از بین می برد. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ» ... «مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۷]

اشاره

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنْ أَلْحَمْتُمْ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ (۵۷)

بگو: همانا من از طرف پروردگارم بر دلیل آشکاری هستم، ولی شما آن را دروغ پنداشتید. آنچه را شما (از عذاب الهی) با شتاب می طلبد به دست من نیست فرمان جز به دست خدا نیست که حق را بیان می کند و او بهترین (داور و) جدا کننده ی حق از باطل است.

نکته ها:

«بَيِّنَةٍ» از کلمه ی «بینونه» (جدایی)، به دلیلی گفته می شود که به طور کامل و روشن، حق و باطل را از هم جدا می کند. دلایل و معجزات پیامبران، نه ثقیل بود نه مبهم، همه می فهمیدند و اگر لجاجت نمی کردند، از جان و دل می پذیرفتند، به همین خاطر پیامبران خود را دارای «بَيِّنَةٍ» معرفی می کردند.

کفار می گفتند: اگر راست می گویی، چرا قهر خدا بر ما نازل نمی شود؟ «تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» نظیر آیه ای که می گفتند: اگر این مطلب راست است، خدایا بر ما سنگ بباران، «فَأَمْطَرْنَا عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (۱) «استعجال» و عذاب خواهی در اقوام دیگر هم بوده و به حضرت هود و صالح و نوح هم می گفتند: اگر راست می گویی عذاب موعود را سریعاً برای ما بیاور.

ص: ۲۷۰

پیام ها:

۱ دعوت انبیا بر اساس «بینه» است، نه خیال و تقلید کورکورانه «عَلَيْ بَيْنِهِ» ۲ اعطای بینه به پیامبر، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّي» ۳ انبیا باید بینه ی الهی داشته باشند، نه آنکه طبق تقاضای روزمره ی مردم کار کنند. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّي» (قرآن، بینه و دلیل روشن و گواه حقایق پیامبر صلی الله علیه و آله است) ۴ پیامبر اسلام بر قرآن که بینه ی اوست، احاطه ی کامل دارند. «عَلَيْ بَيْنِهِ» به معنای استعلا و احاطه بر مفاهیم قرآن است) ۵ کافران، بینه ی پیامبر را تکذیب می کنند، ولی انتظار دارند او از هواهای نفسانی آنان پیروی کند. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ»، «كَذَّبْتُمْ بِهِ» ۶ با بهانه جویان، صریح حرف بزنید. «مَا عِنْدِي» ۷ پیامبر، تنها فرستاده ای همراه با منطق و بینه است و نظام هستی به دست خداست. (با تقاضای نزول سریع قهر الهی از پیامبر، قلع و قمع خود یا نابودی هستی را نخواهید). «مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» ۸ آیه، هم تهدید کافران است، هم دلداری پیامبر. «وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۸]

اشاره

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِي الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ (۵۸)

بگو: اگر آنچه که درباره آن شتاب می کنید نزد من بود (و به درخواست شما عذاب نازل می کردم)، قطعاً کار میان من و شما پایان گرفته بود، ولی خداوند به حال ستمگران آگاه تر است (و به موقع مجازات می کند).

ص: ۲۷۱

۱ عجله ی مردم، حکمت خدا را تغییر نمی دهد. «تَسْتَعْجِلُونَ» ... «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ» ۲ کیفرها به دست خداوند است، اما اگر او به درخواست کفار در عذاب خود عجله کند، هیچ کس باقی نمی ماند. «لَقَضَى الْأَمْرَ» چنان که در آیه ۱۱ سوره ی یونس آمده است: «وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَى إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ» ۳ خدا طبق حکمت و سنت خود، به ظالمان مهلت می دهد. «قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقَضَى» ... «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ» ۴ تأخیر در قهر و عذاب الهی سبب نشود که کافران خیال کنند کفرشان از یاد رفته است. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ» ۵ اعراض از ایمان و عجله در عذاب، ظلم است. «بِالظَّالِمِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۵۹]

اشاره

وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَ الْأَبْحَرِ وَ مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَ لَا حَبِّهِ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَ لَا رَطْبٍ وَ لَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۵۹)

و گنجینه های غیب، تنها نزد خداست و جز او کسی آن را نمی داند و آنچه را در خشکی و دریاست می داند، و هیچ برگی از درخت نمی افتد جز آنکه او می داند و هیچ دانه ای در تاریکی های زمین و هیچ تر و خشکی نیست، مگر آنکه (علم آن) در کتاب مبین ثبت است.

نکته ها:

«مَفَاتِحُ»، یا جمع «مفتاح» به معنای گنجینه و خزانه است، یا جمع «مفتاح» به معنای کلید است، ولی معنای اوّل مناسب تر است. (۱)

ص: ۲۷۲

کلمه ی تر و خشک، کنایه از همه ی چیزهایی است که مقابل همنند، مثل مرگ و حیات، سلامتی و مرض، فقر و غنا، نیک و بد، مجرد و مادی. این مطلب در آیه ی «وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» (۱) نیز بیان شده است.

شاید مراد از سقوط برگ ها، حرکات نزولی و مراد از دانه های در حال رشد زیر زمین، حرکات صعودی باشد. (۲)

پیام ها:

۱ دلیل آنکه عذاب عجلانه ای که کفار تقاضا می کنند فرا نمی رسد، علم خداوند به اسرار هستی است. «مَا تَسْتَعْجِلُونَ» ... «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» ۲ احکام الهی بر اساس آگاهی او بر غیب و شهود است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»، «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» ۳ دامنه ی علم غیب، گسترده تر از علوم عادی است. (زیرا قرآن درباره آن تعبیر انحصاری دارد.) «لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» ۴ بر خلاف کسانی که می گویند خداوند تنها به کلیات علم دارد، خداوند به همه چیز دانا و از همه ی جزئیات هستی آگاه است. پس باید مواظب اعمال خود باشیم. «مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ...» ۵ جز خداوند، هیچکس از پیش خود علم غیب ندارد. «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» ۶ در جهان، مرکزیتی برای اطلاعات وجود دارد. «فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ» ۷ نظام هستی، طبق برنامه ی پیش بینی شده ای طراحی شده است. «كِتَابٍ مُّبِينٍ»

ص: ۲۷۳

(۱-۱). یس، ۱۲.

(۲-۲). تفسیر فی ظلال القرآن.

اشاره

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَيَّمٌ لِّكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۶۰)

و او کسی است که (روح) شما را در شب (به هنگام خواب) می گیرد و آنچه را در روز انجام می دهید می داند، سپس شما را از خواب برمی انگیزد تا مدّت معین (عمر شما) سپری شود. عاقبت بازگشت شما به سوی اوست پس شما را به آنچه انجام می دهید خبر می دهد.

نکته ها:

« جَرَحْتُمْ » از « جارحه » به معنای عضو است، عضوی که با آن کار و کسب می شود و سپس به خود کار و عمل گفته شده است. با اینکه خداوند به هنگام خواب روح انسان را می گیرد، ولی می فرماید: ما شما را می گیریم، پس معلوم می شود روح انسان تمام حقیقت اوست.

پیام ها:

۱ خواب، یک مرگ موقتی است و هر بیداری نوعی رستاخیز. «يَتَوَفَّاكُم»، «يَبْعَثُكُمْ» ۲ قانون طبیعی آن است که شب برای خواب و روز برای کار باشد. «يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ»، «جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ» ۳ هر روز عمر، یک فرصت و بعثت جدید است. «يَبْعَثُكُمْ» ۴ زندگی ما، تاریخ و برنامه و مدّت معین دارد. «أَجَلٌ مُّسَيَّمٌ» ۵ خود را برای پاسخگویی قیامت آماده کنیم. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ» ۶ خداوند با اینکه کار بد ما را می داند ولی باز هم به ما مهلت داده و روح گرفته را به بدن برمی گرداند. «يَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ»

۷ قیامت، روز روشن شدن حقیقت اعمال است. «يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۱]

اشاره

وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يُفْرطُونَ (۶۱)

و تنها اوست که قهر و اقتدارش ما فوق بندگان است و نگهبانانی بر شما می فرستد، تا آنکه چون مرگ یکی از شما فرا رسد، فرستادگان ما (فرشتگان) جان او را باز گیرند و در کار خود، هیچ کوتاهی نکنند.

نکته ها:

گرفتن روح در شب و برگرداندن آن در روز یکی از نمونه های قاهر بودن خدا بر انسان است.

مسأله ی قبض روح، در قرآن هم به خداوند نسبت داده شده «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» هم به ملک الموت و هم به فرشتگان. این اختلاف تعبیر شاید به خاطر آن باشد که جان افراد عادی را فرشتگان می گیرند و جان افراد برجسته را ملک الموت که فرشته برتری است و جان اولیای خدا را ذات مقدس او می گیرد.

و شاید به این دلیل باشد که ابتدا فرشتگان، روح مردم را می گیرند و سپس تحویل ملک الموت می دهند و آن گاه ملک الموت (عزرائیل) روح های گرفته شده را به خداوند تحویل می دهد و به همین دلیل گرفتن روح مردم هم کار فرشتگان و هم کار ملک الموت و هم کار خداوند به شمار می رود.

ممکن است مراد از فرشتگان محافظ، آنان باشند که مراقب و نگهدار انسان از حوادثند، (۱) «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» (۲) و ممکن است مراد از حفظه، فرشتگانی باشند که مأمور ثبت و ضبط اعمال انسانند. «رُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۳) ایمان به مراقبت فرشتگان از انسان، عامل شکر از خداست، همان گونه که ایمان به ثبت اعمال توسط فرشتگان عامل حیا و تقواست.

ص: ۲۷۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. رعد، ۱۱.

۳-۳. زخرف، ۸۰.

پیام ها:

۱ خداوند، قدرت و سلطه ی کامل دارد و اگر ما را آزاد گذاشته، به خاطر مهلتی است که از روی لطف اوست. «وَهُوَ الْقَاهِرُ...»
۲ تسلط خدا بر بندگان چنان است که کسی را تاب مقاومت نیست. «وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ» ۳ در دستگاه آفرینش، انواع مراقبت ها وجود دارد. «حَفَظَهُ» ۴ فرستادن فرشتگان محافظ، دائمی است. «يُرْسِلُ» (فعل مضارع نشانه ی دوام و استمرار است) ۵ هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی دارند. «حَفَظَهُ»، «تَوَفَّتُهُ» ۶ برای قبض روح یک نفر چند فرشته حاضر می شوند. «إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا» ۷ فرشتگان در انجام مأموریت، سهل انگاری ندارند و معصومند. «لَا يُفَرِّطُونَ» چنان که در آیه دیگر آمده است: «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» (۱)

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۲]

اشاره

تُمْ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ ۚ لَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ (۶۲)

سپس مردم به سوی خداوند، مولای حقشان بازگردانده می شوند، آگاه باشید که دادرسی و داوری تنها از آن خداوند است و او سریع ترین حسابرسان است.

نکته ها:

در روایات آمده است که خداوند، حساب بندگانش را به اندازه ی دوشیدن شیر یک گوسفند

ص: ۲۷۶

و در زمانی بسیار کوتاه، انجام می دهد. (۱)

از امام علی علیه السلام سؤال شد: «کیف يحاسب الله الخلق على كثرتهم؟ فقال: كما يرزقهم على كثرتهم. فقيل: كيف يحاسبهم و لا يرويه؟ فقال: كما يرزقهم و لا يرويه» (۲) چگونه خداوند با وجود مخلوقین زیاد به حساب آنان رسیدگی می کند؟ حضرت فرمودند: همان گونه که آنان را روزی می دهد. سؤال شد: چگونه حسابرسی می کند در حالی که او را نمی بینند؟ فرمودند:

همان گونه که روزی شان می دهد، ولی او را نمی بینند.

سؤال: با این همه آیات و روایات بر حسابرسی سریع الهی، پس طولانی بودن روز قیامت برای چیست؟ پاسخ: بلندی روز قیامت، نوعی عقوبت است، نه به خاطر فشار کار و ناتوانی از محاسبه ی سریع. (۳) (بشر که مخلوق الهی است، در دنیای امروز به وسیله ی کامپیوتر، در کمتر از یک دقیقه بزرگ ترین محاسبات را انجام داده و مثلاً انبارها و کالاهای آن و امور مالی مربوط به آن را بررسی و محاسبه می نماید).

پیام ها:

۱ بازگشت همه به سوی خداست و او یگانه قاضی قیامت است. «رُدُّوا إِلَى اللَّهِ» ... «لَهُ الْحُكْمُ» ۲ مولای حقیقی کسی است که آفریدن، نظارت کردن، خواب و بیداری، مرگ و بعثت، داوری و حسابرسی به دست او باشد، «إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ» ۳ همه ی مولاها یا باطلند، یا مجازی، مولای حقیقی تنها خداوند است. «اللَّهُ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ» و ولایت انبیا و اولیا، پرتوی از ولایت الهی است.

۴ سرعت حسابرسی خداوند، از هر نوع و هر وسیله ی حسابرسی سریعتر

ص: ۲۷۷

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان و نور الثقلین.

۲-۲. نهج البلاغه، کلام ۳۰۰.

۳-۳. تفسیر أطیب البیان.

است. «وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ» ۵ سرعت حسابرسی و رسیدگی به امور، یک ارزش و روش الهی است. «وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۳ تا ۶۴]

اشاره

قُلْ مَنْ يُجِيبُكَ مِنَ ظُلُمَاتِ الْبُرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۳) قُلِ اللَّهُ يُجِيبُكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (۶۴)

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا (به هنگام درماندگی) نجات می دهد؟ وقتی که او را آشکارا و پنهان می خوانید (و می گوید): اگر خداوند از این ظلمت ما را رهایی دهد، از شکر گزاران خواهیم بود.

بگو: خداوند شما را از این ظلمت ها و از هر ناگواری دیگر نجات می دهد، باز شما (به جای سپاس)، شرک می ورزید.

نکته ها:

کلمه ی «تَضَرُّعًا» به معنای دعای آشکار و کلمه ی «خُفْيَةً» به معنای دعای پنهان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بهترین دعا، دعای با صدای آهسته و خُفْيَةً است و از جمعی که با صدای بلند دعا می خوانند، انتقاد کرد و فرمود: خداوند شنوا و نزدیک است. (۱)

در آیه ۱۲ سوره ی یونس نیز آمده است: انسان هنگام خطر، به یاد خدا می افتد و او را می خواند، اما «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ» همین که مشکلش حل شد، سرش را پایین انداخته و می رود، گویا ما را اصلاً صدا نزده است.

شاید برای انسان، چهار حالت به وجود می آورد: احساس نیاز، تضرع، اخلاص و التزام به

ص: ۲۷۸

شکرگزاری. آری، شدايد و سختی ها و قطع شدن اسباب مادی، روح خداجویی را شکوفا می کند و انسان در مشکلات، دست خدا را می بیند.

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های تبلیغ و موعظه، سؤال از وجدان مردم است. «مَنْ يُنَجِّكُمْ» ۲ یادآوری و توجه دادن انسان به خلوص او در دعا به هنگام شدايد، از بهترین روشهای خداشناسی است. «تَدْعُوهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» ۳ انسان در سختی ها و شدايد، دست از کفر و شرک برداشته و موحد می شود.

«تَدْعُوهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

۴ برای هر کس، مشکل خودش، بزرگ ترین مشکل است. «أَنْجَانًا مِنْ هَذِهِ» ۵ انسان به تعهدات خود در برابر خدا بی وفاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ» ۶ بدترین نوع ناسپاسی، شرک است. «لَنْ كُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ» ... «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ» ۷ راحتی و احساس رهایی و بی نیازی، زمینه ی غفلت از خدا و شرک به اوست.

«قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۵ تا ۶۶]

اشاره

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَ يُدِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ (۶۵) وَ كَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (۶۶)

بگو: او تواناست که از بالای سرتان یا از زیر پایتان عذابی بر شما بفرستد یا شما را به صورت گروه های گوناگون با هم درگیر کند، و طعم تلخ جنگ و خونریزی را توسط یکدیگر به شما بچشاند. بنگر که چگونه آیات را گونه گون بازگو می کنیم، باشد که بفهمند.

ص: ۲۷۹

و قوم تو این قرآن را تکذیب کردند، با آنکه سخن حقی است، بگو: من وکیل و عهده دار ایمان آوردن شما نیستم.

نکته ها:

«لبس» به معنای آمیختن، و «شیع» جمع «شیعه»، به معنای گروه است.

در آیه ی قبل، قدرت نجات بخش الهی مطرح شد، اینجا قدرت قهر و عذاب او.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از عذاب آسمانی، دود و صیحه و مراد از عذاب زمینی، فرورفتن در آن و مراد از «يَلْبَسِيكُمْ شِيعًا»، تفرقه در دین و بدگویی و کشتن یکدیگر است. (۱) شاید آن حضرت در مقام بیان بعضی از نمونه ها بوده اند نه تمام مصادیق، زیرا مثلاً عذاب فوق شامل فشار طاغوت ها که حاکم بر مردمند و عذاب تحت شامل قهری بدنبال نافرمانی مردم از رهبر حق که از مردم و در مردم و هم سطح آنان است نیز می شود.

تعبیر گوناگونی در قرآن خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این مضمون را بیان می کند که پیامبر مسئول ابلاغ دین خداست، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. از جمله: «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا» (۲)، «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (۳)، «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (۴)، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» (۵)، «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ» (۶)، «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۷)، «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۸) و «قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ».

پیام ها:

۱ یکی از وظایف پیامبر، یادآوری قدرت بی مانند خداوند است. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ» ۲ شرک، زمینه ساز دریافت انواع عذاب هاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ...»

ص: ۲۸۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. انعام، ۱۰۷.

۳-۳. غاشیه، ۲۲.

۴-۴. ق، ۴۵.

۵-۵. مائده، ۹۹.

۶-۶. یونس، ۹۹.

۷-۷. بقره، ۲۵۶.

۸-۸. فاطر، ۲۳.

۳ خداوند، هم نجات بخش است، هم عذابگر، آنکه آگاهانه سراغ غیر خدا می رود، باید منتظر عذاب باشد. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰی أَنْ يَبْعَثَ...» ۴ تفرقه و تشتت، از عذاب های الهی و در کنار عذاب آسمانی و زمینی مطرح شده است. «يَلْبِسُكُمْ شِيْعًا» ۵ گاهی مردم، به وسیله ی مردم و با دست یکدیگر عذاب و تنبیه می شوند.

«يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ»

۶ مبلغان دینی باید از روشهای گوناگون برای ارشاد مردم بهره گیرند. «انظُرْ كَيْفَ نُصَيِّرُ الْاٰیَاتِ» ۷ اگر مفهومی را در قالب های متنوع ارائه دادیم، به تأثیرات بیشتری امیدوار باشیم. «نُصَيِّرُ الْاٰیَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُوْنَ» ۸ چون راه شما حق است، از تکذیب مردم نگران نباشید. «وَ هُوَ الْحَقُّ» ۹ تو مسئول وظیفه هستی، ضامن نتیجه نیستی. «لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيْلٍ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۷]

اشاره

لِكُلِّ نَبِيٍّ مُّسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُوْنَ (۶۷)

برای هر خبری (که خداوند یا پیامبرش به شما می دهد) وقتی مقرّر است (که در آن واقع می شود) و به زودی خواهید دانست.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد: خداوند قدرت دارد از هر سو بر شما عذاب نازل کند، این آیه می فرماید: اگر عذابی بر کفار لجوج نازل نشد، عجله نکنید، زیرا برای تحقق هر خبری زمانی معین است.

پیام ها:

۱ تحقق همه ی خبرها و برنامه های الهی، قطعی و بر اساس حکمت و

ص: ۲۸۱

زمان بندی معین است. (هیچ حادثه ای بدون برنامه و هدف و تصادفی نیست) «لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ» ۲ گرچه مجبور به ایمان آوردن نیستید، ولی فکر عاقبت و فرجام کار خودتان باشید. «وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» ۳ زود قضاوت نکنید و مهلت دادن های الهی را نشانه ی غفلت خدا از خودتان نپندارید. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۸]

اشاره

وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَتَّبِعْهُ بَعْدَ الذُّكْرِ
مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۶۸)

و هر گاه کسانی را دیدی که در آیات ما (به قصد تخطئه)، کندوکاو می کنند، از آنان روی بگردان تا (مسیر سخن را عوض کرده) وارد مطلب دیگری شوند و اگر شیطان تو را به فراموشی انداخت، پس از توجه، (دیگر) با این قوم ستمگر منشین.

نکته ها:

«خوض» به معنای کندوکاو و گفتگو به قصد تمسخر و تحقیر است، نه برای فهم و درک حقیقت. (۱)

«بَعْدَ الذُّكْرِ» ممکن است به معنای تذکر دادن دیگری، یا به معنای متذکر شدن خود انسان باشد.

سؤال: پیامبران الهی معصوم هستند، پس چگونه در آیه سخن از نفوذ شیطان در پیامبر مطرح شده است؟ «يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ»

ص: ۲۸۲

پاسخ: تأثیر شیطان در به فراموشی کشاندن، مسأله ای فرضی است، مثل آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۱) یا آیه «وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ» (۲) یعنی اگر مشرک شوی، یا اگر به ما نسبتی ناروا بدهی، نه اینکه چنین شده است.

و ممکن است مراد اصلی آیه، پیروان پیامبرند، نه خود ایشان، همان گونه که در فارسی ضرب المثلی است که «به در می گویم که دیوار بشنود».

مشابه این مطلب، در سوره ی نساء آیه ۱۴۰ نیز آمده است: «إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ...» اگر شنیدید که به آیات الهی کفر می ورزند یا مسخره می کنند با آنان منشینید تا سخن را عوض کنند.

در روایات متعددی از پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام از همنشینی با اهل گناه، یا شرکت در جلسه ای که گناه می شود و انسان قدرت جلوگیری از آن را ندارد نهی شده است، حتی اگر آنان از بستگان انسان باشند. حضرت علی علیه السلام به فرزندش وصیت کرد: خداوند بر گوش واجب کرده که راضی به شنیدن گناه و غیبت نشود. (۳)

رسول خدا صلی الله علیه و آله با استناد به این آیه فرمودند: کسی که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، در مجلسی که در آن امامی سب می شود و یا از مسلمانی عیب جویی می گردد نمی نشیند. (۴)

حضرت علی علیه السلام «مجالسه الاشرار تورث سوء الظن بالاخيار» همنشینی با بدان، سبب سوء ظن به نیکان می شود. (۵)

پیام ها:

۱ غیرت و تعصب دینی خود نسبت به مقدسات را به دشمنان نشان دهید. «إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» ۲
اعراض از بدی ها و مبارزه ی منفی با زشتکاران، یکی از شیوه های نهی از منکر است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

ص: ۲۸۳

۱-۱. زمر، ۶۵.

۲-۲. حاقه، ۴۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. وسائل، ج ۱۶، ص ۲۶۶.

۵-۵. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۵.

۳ توجه و گوش دادن به سخنان باطل (و دیدن و خواندن کتب و برنامه های گمراه کننده) نکوهیده است. (۱) «يُخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» البته در مواردی که برای آگاهی و ردّ و پاسخ دادن توسط اهل فن باشد، منعی ندارد.

۴ به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، وضع آن را تغییر دهید. «حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» ۵ اعلام براءت و محکوم کردن لفظی کافی نیست، باید به شکلی برخورد کرد.

«فَاعْرِضْ»

... «فَلَا تَقْعُدْ» ۶ مجالست با ظالمان نارواست، پس پرهیز کنیم. «فَلَا تَقْعُدْ» ۷ شرط تکلیف، توجه و آگاهی است. «إِنَّمَا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ» (فراموشی، عذرپذیرفته ای است) ۸ سخن گفتن به ناحق درباره ی آیات قرآن، (از طریق استهزا، تفسیر به رأی، بدعت و تحریف) ظلم است. «الظَّالِمِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۶۹]

اشاره

وَ مَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ لَكِنْ ذِكْرٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۶۹)

کسانی که پروا پیشه کردند، به گناه ستمکاران بازخواست نخواهند شد، ولی باید آنان را پند دهند تا شاید پرهیزکار شوند.

نکته ها:

آیه ی تحریم همنشینی با یاوه گویان و مسخره کنندگان که نازل شد، عده ای گفتند: پس به مسجد الحرام هم نباید برویم و طواف نیز نکنیم، چون دامنه ی استهزاشان تا آنجا هم کشیده شده است. این آیه نازل شد که حساب مسلمانان با تقوی که به مقدار توان تذکر

ص: ۲۸۴

۱- ۱). شاید بتوان برای تحریم کتب و برنامه های ضالّه، به این آیه استناد کرد.

می دهند جداست، آنها مسجد الحرام را ترک نکنند. (۱)

شرکت در جلسه ی اهل گناه به قصد نهی از منکر و ارشاد، مانعی ندارد، البته برای آنان که با تقوا و نفوذ ناپذیرند، و گر نه بسیاری برای نجات غریق می روند و خود غرق می شوند. شد غلامی که آب جو آرد آب جو آمد غلام ببرد

پیام ها:

۱ رعایت اهمّ و مهمّ در مسائل، از اصول عقلی و اسلامی است. شنیدن موقّتی یاوه ها به قصد پاسخگویی یا نجات منحرفان، جایز است. «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» ۲ تقوا وسیله ی حفاظت و بیمه ی انسان در مقابل گناه است. (مثل لباس ضد حریق، برای مأموران آتش نشانی) «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ» ۳ از همنشینی با یاوه سرایان پرهیز کنیم و سخنانشان را استماع نکنیم، ولی اگر به ناچار چیزی به گوش ما، رسید مانعی ندارد. «مَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ» ... «مِنْ شَيْءٍ» ۴ علاوه بر تقوای خود، باید به فکر متقی کردن دیگران نیز باشیم. «وَلَكِنْ ذِكْرِي لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۰]

اشاره

وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ عَزَّوْهُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ ذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لَا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعِدْ كُلَّ عَدْلٍ لَأُؤْتِيَهُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۷۰)

ص: ۲۸۵

و کسانی را که دین خود را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیا مغرورشان کرده است، رها کن و به وسیله ی قرآن پندشان ده تا مبادا به کیفر آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتند، در حالی که جز خدا هیچ یاور و شفیع ندانند، و اگر (انسان در آن روز) هر گونه عوضی (برای کیفر) بپردازد از او پذیرفته نمی شود، آنان کسانی هستند که به سزای آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتادند برای آنان شرابی از آب سوزان و عذابی دردناک به کیفر کفرشان خواهد بود.

نکته ها:

مراد از رها کردن منحرفان در جمله ی «ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ...»، اظهار تنفر و قطع رابطه کردن با آنان است، که گاهی هم به نبرد با آنها می انجامد، نه اینکه تنها به معنای ترک جهاد با آنان باشد.

کلمه ی «تُبْسَلُ» به معنای محروم شدن از خوبی و به هلاکت رسیدن است.

به بازی گرفتن دین، هر زمانی به شکلی خود را نشان می دهد، گاهی با اظهار عقائد خرافی، گاهی با قابل اجرا ندانستن احکام، گاهی با توجیه گناهان و گاهی با بدعت و تفسیر به رأی و پیروی از متشابهات و... است.

پیام ها:

۱ غیرت دینی، سبب طرد افراد بی دین و بایکوت کردن مخالفان مکتب در جامعه است. «ذَرِ الَّذِينَ...» چنان که در آیات دیگری نیز می خوانیم: «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱)، «ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا» (۲) و «لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ» (۳) دل بستگی و فریفته شدن به دنیا، زمینه ی به بازی گرفتن دین است. «الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا» ... «عَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»

ص: ۲۸۶

۱-۱. سجده، ۳۰.

۲-۲. حجر، ۳.

۳-۳. نحل، ۱۲۷.

۳ تذکر و موعظه، سبب نجات از قهر و عذاب الهی است. «وَذَكِّرْ بِهِ» ۴ در تذکر و هشدار باید از قرآن بهره گرفت. «وَذَكِّرْ بِهِ»
۵ به دنیا مغرور نشویم که در قیامت جز خداوند چیزی به کمک ما نمی آید.

«لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ»

۶ عامل بدبختی های انسان، خود او و عملکرد اوست. «بِمَا كَسَبَتْ» ... «بِمَا كَسَبُوا» ... «عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَ لَا يَضُرُّنَا وَ نُرُدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ إِنَّنَا قُلٌّ إِنَّ الْهُدَىٰ هُوَ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَ أَمْرُنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۷۱) وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقُوا وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۲)

بگو: آیا غیر خداوند، چیزی را بخوانیم که سود و زیبایی برای ما ندارد و پس از آنکه خداوند هدایتمان کرد، به عقب باز گشته (و کافر) شویم؟ همچون کسی که شیاطین او را در زمین از راه به در برده اند و سرگردان مانده است در حالی که برای او یارانی (دلسوز) است که او را به هدایت دعوت کرده (و می گویند): نزد ما بیا (و حق را بپذیر ولی او گوشش بدهکار نیست). بگو هدایتی که از سوی خدا باشد هدایت واقعی است و ما مأموریم که برای خدای جهانیان تسلیم باشیم.

(به ما امر شده که) نماز برپا دارید و از خداوند پروا کنید، و اوست آنکه همگان نزدش محشور می شوید.

در آیه ی ۷۲، از میان همه ی وظایف به «نماز»، و از میان همه ی عقائد به «معاد» اشاره شده است و این اهمیت آنها را می رساند. در یکتاپرستی، آرامش و تمرکز است، ولی در شرک و چندتا پرستی، گیجی و تحیر. «أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۱) آیا چند ارباب گوناگون بهتر است یا یک خدای قهار؟ خداوند هم یکی است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و هم زود راضی می شود «یا سریع الرضا»، ولی غیر خدا هم زیادند و هم هر کدام توقعات گوناگونی دارند و زود راضی نمی شوند.

پیام ها:

۱ با سؤال وجدان ها را تحریک کنید. «قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۲ شرک، غیر منطقی است، چون انگیزه ی پرستش، کسب سود یا دفع ضرر است و بت ها قادر به هیچ نفع و ضرر رساندن نیستند. «لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا» ۳ از گزینه ی منفعت خواهی مردم، در راه تبلیغ و تربیت آنان استفاده کنیم.

«لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا»

۴ شرک، نوعی عقب گرد و ارتجاع اعتقادی است. «نُرُدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا» ۵ شرک، مایه ی سرگردانی و تحیر است. «حَيِّرَانَ» ۶ در برابر انحرافات، باید موضع گیری صریح و مکرر داشت. «قُلْ أَدْعُوا» ... «قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ...» ۷ تسلیم خدا شدن، مایه ی رشد خودماست. «لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» ۸ نماز، همراه تقوی کارساز است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقُوا» ۹ ایمان به معاد و رستاخیز، عامل پیدایش تقوی در انسان است. «وَ اتَّقُوا وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

ص: ۲۸۸

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۷۳)

۷۳/۶

و او کسی است که آسمان ها و زمین را به حق آفرید و روزی که بگوید:

موجود شو، بی درنگ موجود می شود، سخن او حق است. (و روز قیامت) روزی که در «صور» دمیده می شود، حکومت تنها از اوست، دانای غیب و شهود است و اوست حکیم و آگاه.

نکته ها:

در قرآن دو نوع دمیدن در صور آمده است: یکی ویرانگر و دیگری برانگیزنده ی مردم برای رستاخیز. در این آیه، یک بار آن مطرح شده است، اما در آیه ۶۸ سوره ی زمر، دمیدن در دو صور مطرح است: «وَ نُفَخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِيهَا يُنظَرُونَ» اگر در آیات قبل، سخن از تسلیم بودن در برابر خدا و اقامه ی نماز بود، اینجا علت آن ذکر شده که آفرینش به دست اوست، او آگاه و حکیم است و از هر چیز با خبر است.

امام صادق علیه السلام درباره ی «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند: غیب آن است که هنوز نیامده و شهادت آنچه که بوده است می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ آفرینش، حکیمانه و هدفدار است. «بِالْحَقِّ» البته به این نکته در آیات متعددی اشاره شده است، از جمله: «وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا» (۲) برای اراده ی خداوند، هیچ مانعی نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

ص: ۲۸۹

۱-۱. معانی الاخبار، ص ۱۴۶.

۲-۲. ص، ۲۷.

۳ غیب و شهود، نهان و آشکار، برای خداوند یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» ۴ مبنای حکومت الهی بر حکمت و علم است. «لَهُ الْمُلْكُ» ... («وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ» ۵ در قیامت، جلوه و نمود قدرت الهی بر همه آشکار می شود، چون آنجا اسباب و وسائل کارساز نیست. «لَهُ الْمُلْكُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۴]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَّرَ أَخِيكَ أَخِيكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۷۴)

و (یاد کن) آن هنگام که ابراهیم به پدرش آزر گفت: آیا بتان را خدایان می گیری؟ بی شک تو و قومت را در گمراهی آشکار می بینم.

نکته ها:

کلمه ی «أب» بطور طبیعی به معنای پدر است، ولی به معنای جدّ مادری، عمو و مرّبی هم گفته می شود. چنان که فرزندان یعقوب به پدران و عموی پدر خود حضرت اسماعیل نیز اب گفتند: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ» (۱) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «أنا و علی أبوا هذه الامه» (۲)، من و علی، پدران این امتیم. آزر، عموی ابراهیم بود، نه پدرش. پدران ابراهیم همه موحد بوده اند.

از علمای اهل سنت نیز، طبری، آلوسی و سیوطی می گویند: آزر پدر ابراهیم نبوده است. به علاوه، ابراهیم به پدر و مادر خویش دعا کرد: «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» ... (۳) در حالی که مسلمان حقّ ندارد برای مشرک طلب مغفرت کند، هر چند فامیل او باشد.

از مجموع اینها برمی آید که «أب» در این آیه به معنای پدر نیست. به علاوه نام پدر ابراهیم علیه السلام در کتب تاریخ، «تاریخ» ذکر شده است، نه آزر. (۴)

ص: ۲۹۰

۱-۱. بقره، ۱۳۳.

۲-۲. بحار، ج ۱۶، ص ۳۶۴.

۳-۳. ابراهیم، ۴۱.

۴-۴. تفسیر المیزان.

استغفار حضرت ابراهیم برای عمویش آزر نیز قبل از روشن شدن روحیه ی کفر او و به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، و چون فهمید که حق پذیر نیست، از او تبری جست و جدا شد. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۱)

پیام ها:

۱ خویشتاوندی، مانع نهی از منکر نیست. «إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ...» ۲ ملاک در برخورد، حق است نه سن و سال. «قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ» (حضرت ابراهیم به عموی خود که سن بیشتر داشته، آشکارا حق را بیان کرده و هشدار داده است.) ۳ در شیوه ی دعوت به حق، باید از بستگان نزدیک شروع کرد. «لِأَبِيهِ» و باید از مسائل اصلی سخن گفت. «أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً» ۴ سابقه ی شرک و بت پرستی، به پیش از رسالت حضرت ابراهیم بازمی گردد.

«أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا»

۵ اکثریت، سابقه و سن، باطل را تبدیل به حق نمی کند و همه جا ارزش نیست.

«أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ»

۶ بت پرستی، انحرافی است که وجدان های سالم و عقل، از آن انتقاد می کنند.

«أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا»

... «ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۷ گرچه ابراهیم علیه السلام حلیم بود، «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» (۲) و پیامبر باید حتی با فرعون هم نرم حرف بزند، ولی لحن برخورد حضرت ابراهیم در این آیه، به خاطر اصرار عمویش بر کفر بود. «إِنِّي أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

ص: ۲۹۱

۱-۱. توبه، ۱۱۴.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

اشاره

وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (۷۵)

و اینگونه ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان دادیم تا (یقین پیدا کند و) از اهل یقین باشد.

نکته ها:

درباره ی ملکوت، بزرگان سخنانی گفته اند که برخی را در اینجا نقل می کنیم:

کلمه ی «مَلَكُوتَ» از «ملک» است و «واو» و «تاء» برای تأکید و مبالغه به آن افزوده شده است. ملکوت آسمان ها یعنی مالکیت مطلق و حقیقی خداوند نسبت به آنها و مشاهده ملکوت یعنی مشاهده اشیا از جهت انتساب آنها با خداوند. دید ملکوتی یعنی درک توحید در هستی و باطل بودن شرک. (۱)

عوالم هستی به چهار بخش تقسیم شده است: لاهوت (عالم الوهیت که جز خدا کسی از آن آگاه نیست)، جبروت (عالم مجرّات)، ملکوت (عالم اجسام) و ناسوت (عالم کون و فساد و تغییر و تحولات). (۲)

عالم ملکوت، عالم اسرار و نظم و شگفتی ها و جهان غیب است. (۳)

ملکوت آسمان ها، عجایب آنها است. (۴)

ابراهیم با دیدن ملکوت آسمان ها و زمین، بیشتر با سنّت، خلقت، حکمت و ربوبیت الهی آشنا شد. به فرموده ی امام باقر علیه السلام خداوند به چشم ابراهیم علیه السلام، قدرت و نوری بخشید که عمق آسمان ها و عرش و زمین را مشاهده می کرد. (۵)

استدلال محکم و برخورد علمی با دیگران، نیازمند ایمان قلبی است. حضرت ابراهیم هم پس از یقین، «لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ» وارد استدلال می شود که در آیات پس از این می آید. (۶)

ص: ۲۹۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۳-۳. قاموس، معجم الوسیط.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

حرف واو در جمله ی «وَلْيَكُونَ مِنَ الْمُؤَقِنِينَ» رمز آن است که دید ملکوتی چند هدف داشته که یکی از آن اهداف، به یقین رسیدن حضرت ابراهیم بوده است.

پیام ها:

۱ آنکه حق را شناخت و به آن دعوت کرد و از چیزی نهراسید، خداوند «دید ملکوتی» به او می بخشید. (همچون حضرت ابراهیم، به مقتضای آیه قبل) «وَكَذَلِكَ نُرِي إِبرَاهِيمَ مَلَكُوتَ...» آری، یک جوان هم می تواند با رشد معنوی، به دید ملکوتی دست یابد. چون طبق تفاسیر متعدّد، ابراهیم در آن زمان نوجوان بود.

۲ انبیا، از هدایت ویژه ی خداوند برخوردارند. «وَكَذَلِكَ نُرِي إِبرَاهِيمَ» ۳ یقین، عالی ترین درجه ی ایمان است. «وَلْيَكُونَ مِنَ الْمُؤَقِنِينَ» ۴ به یقین رسیدن، نیاز به امداد الهی دارد. «نُری» ... «الْمُؤَقِنِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۶]

اشاره

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ (۷۶)

پس چون شب بر او پرده افکند ستاره ای دید، گفت: این پروردگار من است.

پس چون غروب کرد، گفت: من زوال پذیران را دوست ندارم.

نکته ها:

در زمان ابراهیم علیه السلام ستاره پرستی رایج بوده و ستاره را در تدبیر هستی مؤثر می پنداشتند.

سؤال: آیا پیامبر بزرگی همچون حضرت ابراهیم حتی برای یک لحظه می تواند ستاره یا ماه و یا خورشید را بپرستد؟ پاسخ: مجادله و گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکان، از باب مماشات و نشان دادن نرمش در بحث، برای رد عقیده ی طرف است، نه اینکه عقیده ی قلبی او باشد زیرا شرک با عصمت منافات دارد. گفتن کلمه ی «يَا قَوْمِ» در دو آیه ی بعد نشانه ی مماشات در گفتن «هَذَا رَبِّي»

است، به همین دلیل وقتی غروب ماه و خورشید را می بیند، می گوید: من از شرک شما بیزارم، و نمی گوید از شرک خودم (آیه ۷۸).

به علاوه در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان داد و او به یقین رسید و آغاز این آیه با حرف «فاء» شروع شد، یعنی نتیجه آن ملکوت و یقین این نوع استدلال بود.

موجودی که طلوع و غروب دارد، محکوم قوانین است نه حاکم بر آنها. ابراهیم، ابتدا موقتاً پذیرش آن را اظهار می کند تا بعد با استدلال ردّ کند.

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های احتجاج، اظهار همراهی با عقیده ی باطل و سپس ردّ کردن آن است. «هَذَا رَبِّي» ۲ بیدار کردن فطرت ها، فعال کردن اندیشه ها و توجه به احساسات، از بهترین شیوه های تبلیغ است. «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ» ۳ محبوب واقعی کسی است که محدود به مکان، زمان و موقت نباشد.

«لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ»

۴ معبود، باید محبوب و عبادت باید عاشقانه باشد، روح دین، عشق است.

«لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۷۷]

اشاره

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأُنْزِلَنَّ رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ (۷۷)

پس (بار دیگر) چون ماه را در حال طلوع و درخشش دید، گفت: این پروردگار من است. پس چون غروب کرد، گفت: اگر پروردگارم مرا هدایت نکرده بود، قطعاً از گروه گمراهان می بودم.

ص: ۲۹۴

کلمه ی «بَارِعًا» از «بزغ»، به معنای شکافتن و جاری ساختن خون است. اما در اینجا گویا طلوع خورشید و ماه، پرده ی تاریکی شب را می شکافد و سرخی کم رنگی در اطراف خود پدید می آورد. (۱)

ابراهیم علیه السلام هم با ستاره پرستان برخورد کرد، هم با ماه و خورشید پرستان. (۲) به گفته ی بسیاری از مفسران، گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکین منطقه ی بابل بود.

انسان در هر فرضیه ای که به بن بست رسید، باید بدون لجاجت، مسیر را عوض کند. بر خلاف مشهور که می گویند: مرد آن است که روی حرف خود بایستد و پافشاری کند، این آیه به ما می گوید: مرد آن است که حرفش «حق» باشد، گرچه با تغییر موضع باشد.

پیام ها:

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ی قبل، در اینجا نیز موضوعیت دارد.

۴ در انتقاد، باید از روش گام به گام بهره گرفت. در آیه ی قبل فرمود: من «آفلین» را دوست ندارم. ولی اینجا می فرماید: پرستش ماه، انحراف و ضلالت است.

۵ در راه شناخت، باید به فیض و هدایت الهی تکیه کرد و بدون آن، نمی توان به سرچشمه ی زلال معارف رسید. (۳) «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي» ۶ در درون انسان، گمشده ای است که گاهی در پیدا کردن آن، سراغ مصداق های گوناگون (و گاهی انحرافی) می رود. «هَذَا رَبِّي» در دو آیه پی در پی آمده است.

۷ انبیا هم به هدایت الهی نیازمندند. «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي» ۸ هدایتگری از شئون ربوبیت است. «يَهْدِنِي رَبِّي»

ص: ۲۹۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر المیزان.

اشاره

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (۷۸)

پس چون خورشید را برآمده دید گفت: اینست پروردگار من، این بزرگتر (از ماه و ستاره) است. اما چون غروب کرد، گفت: ای قوم من! همانا من از آنچه برای خداوند شریک قرار می دهید بیزارم.

نکته ها:

در این آیه نیز ابراهیم علیه السلام در مقام بحث و گفتگو است، نه در مقام بیان عقیده ی شخصی، و هم چنان که گذشت کلمه ی «يَا قَوْمِ» و نیز «مِمَّا تُشْرِكُونَ» (شرک می ورزید، نه می ورزم) دلیل آن است که خود آن حضرت، ماه و خورشید و ستاره را نمی پرستیده است. (۱)

پیام ها:

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ۷۶، در اینجا نیز مورد استفاده است.

۴ کوچکی و بزرگی اجسام مهم نیست، همه آنها چون متغیر و ناپایدارند، پس نمی توانند خدا باشند. «هَذَا أَكْبَرُ» ۵ شیوه ی تعلیم حق یا انتقاد از باطل، باید گام به گام باشد. ابتدا نفی ستاره و ماه و در نهایت خورشید. «فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ» ... «قَالَ» ۶ براءت از شرک، «فریاد ابراهیمی» است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ» ۷ براءت از «شرک» است، نه از «افراد». «مِمَّا تُشْرِكُونَ»، نه «منکم».

۸ براءت جستن، باید پس از بیان برهان و استدلال باشد. (اول افول و غروب را مطرح کرد، بعد براءت از شرک را). «فَلَمَّا أَفَلَتْ» قَالَ...»

ص: ۲۹۶

اشاره

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۷۹)

من از سر اخلاص روی خود را به سوی کسی گرداندم که آسمان ها و زمین را پدید آورد و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

عبور از افول و ناپایداری و رسیدن به ثبات، جلوه ای از دید ملکوتی است که خداوند به حضرت ابراهیم داده است.

«حَنِيفًا» از «حنف»، به معنای خالص و بی انحراف، و گرایش به راه حق و مستقیم است.

«فَطَرَ» که به معنای آفریدن است، در اصل، مفهوم شکافتن را دارد. شاید اشاره به علم روز داشته باشد که می گوید: جهان در آغاز، توده ی واحدی بوده، سپس از هم شکافته و کرات آسمانی یکی پس از دیگری پدید آمده است. (۱)

پیام ها:

۱ همین که راه حق برای ما روشن شد، با قاطعیت اعلام کنیم و از تنهایی نهراسیم. «إِنِّي وَجَّهْتُ» ۲ کسی که از پرستش بت های جزئی، مادی، محدود و فانی بگذرد، به معبودی کلی، معنوی، بی نهایت و ابدی می رسد. «لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» ۳ در جلوه ها غرق نشوید که دیر یا زود، رنگ می بازند، به خدا توجه کنید که جلوه آفرین است. «فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» ۴ انسان می تواند به جایی برسد که عقائد باطل نسل ها و عصرها را درهم بشکند. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

ص: ۲۹۷

۵ توحید ناب، همراه با برائت از شرک است. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸۰]

اشاره

وَ حَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَ تُلْحِقُونَ فِي اللَّهِ وَ قَدْ هَدَانِ وَ لَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَ فَلَا تَتَذَكَّرُونَ (۸۰)

و قومش با وی به گفتگو و ستیزه پرداختند، او گفت: آیا درباره ی خدا با من محاجّه و ستیزه می کنید؟ و حال آن که او مرا هدایت کرده است و من از آنچه شما شریک او می پندارید بیم ندارم، مگر آنکه پروردگارم چیزی بخواهد، (که اگر هم آسیبی به من برسد، خواست خداست، نه بت ها) علم پروردگارم همه چیز را فرا گرفته، پس آیا پند نمی گیرید؟

پیام ها:

۱ اهل باطل، تعصّب دارند. «حَاجَّهُ قَوْمُهُ» (آن گونه که اگر بدهکار را آرام بگذارند طلبکار می شود، قوم منحرف هم به جای شرم از شرک خود، قد علم کرده احتجاج می کنند) ۲ تعصّب و پافشاری اهل باطل، شکفت آور است. «أ تُلْحِقُونَ فِي اللَّهِ» ۳ موخّید، حتّی اگر تنها باشد، از مقابله با یک جمعیت نگرانی ندارد. «أ تُلْحِقُونَ فِي اللَّهِ» ... («وَ لَا أَخَافُ...» ۴ حقّ جویی از انسان است ولی هدایت از خداست. «هُدَانِ» (حتّی انبیا نیاز به هدایت الهی دارند) ۵ آنکه مشمول هدایت الهی شود، بیم ندارد. «هُدَانِ وَ لَا أَخَافُ» ۶ نرسیدن از غیر خدا، نشانه ی توحید است. «لَا أَخَافُ» (مشرکین، حضرت ابراهیم را به خطر و انتقام بت ها تهدید می کردند)

ص: ۲۹۸

۷ از ریشه های شرک، گمان ضرر و ترس از آسیب رسانی بت ها و طاغوت ها می باشد. «لَا أُخَافُ مَا تُشْرِكُونَ» (ترس موهوم از بت ها، سبب پافشاری و تعصب بر بت پرستی بود) ۸ تأثیر و نقش هر پدیده ای وابسته به اراده خداوند است. «لَا أُخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي» ۹ ربوبیت، سزاوار کسی است که احاطه ی علمی دارد. «وَسَمِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا» ۱۰ حقیقت، امری فطری و وجدانی است که برای شناخت آن، تذکر کافی است.

«أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸۱]

اشاره

وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۱)

و چگونه از چیزی که شریک خدا ساخته اید بترسم و حال آنکه شما آنچه را که خدا هیچ دلیلی درباره ی آن بر شما نازل نکرده است شریک او گرفته و نمی ترسید؟ اگر می دانید (بگویید که) کدام یک از ما دو دسته به ایمنی (در قیامت) سزاوارتر است؟

نکته ها:

کلمه ی «سُلْطَانًا» به معنای دلیل و حجت و برهان است.

بر خلاف آنان که ترس را انگیزه ی اعتقاد به خداوند می دانند، این آیه، ترس را انگیزه ی شرک می داند.

۱ از تهدیدات موهوم، نهراسید. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ» ۲ امتیت روحی، در پرتو توحید حاصل می گردد. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ» ۳ عقائد دینی باید بر اساس دلیل و برهان باشد. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ» ، «بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا» ۳ در بحث و مناظره، نباید تعصب مردم را تحریک کرد. «فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ» و فرمود: ما در امان و شما در خطرید.

۵ علم صحیح، وسیله راهیابی به خداست، اگر آن را درست به کار گیریم، به نتایج صحیح می رسیم. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۸۲ تا ۸۳]

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمَنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ (۸۲) وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۸۳)

کسانی که ایمان آورده و ایمانشان را به ستم و شرک نیالودند، آنانند که برایشان ایمنی (از عذاب) است و آنان هدایت یافتگانند.

این (نوع استدلال) حجت ماست که در برابر قومش به ابراهیم دادیم، هر کس را که بخواهیم (و شایسته بدانیم) به درجاتی بالا می بریم. همانا پروردگارت حکیم و داناست (و بر اساس علم و حکمت مقام انسان ها را بالا می برد).

آیات قبل درباره ی توحید و شرک بود و این آیات به منزله ی جمع بندی آیات گذشته است، چنان که امام علیه السلام فرمود: مراد از ظلم در این آیه شرک است. (۱)

در بعضی روایات مراد از ظلم را شک و تردید گرفته اند. (۲) البته شک گاهی غیر اختیاری و مقدمه ی تحقیق است، ولی گاهی جنبه بهانه و تشکیک دارد که این نوع دوّم، ظلم است. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه درباره حضرت علی علیه السلام نازل شد که لحظه ای در طول زندگی به سراغ شرک نرفت. (۴)

کلمه ی «لَبَسٌ» به معنای پوشاندن است. بنا بر این ایمان چون فطری است، نابود شدنی نیست بلکه غبارهایی آن را می پوشاند.

پیام ها:

۱ آفت ایمان، ظلم و شرک و به سراغ رهبران غیر الهی رفتن است. «آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ» ۲ حفظ ایمان، مهمتر از خود ایمان است. «لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ» ۳ امتیّت و هدایت واقعی، در سایه ی ایمان و عدالت است. «آمَنُوا» ... «لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ» (نه مؤمنان ظالم، هدایت یافته اند و نه عدالت خواهان بی ایمان) ۴ تا ایمان خالص نباشد، دلهره است. «وَ لَمْ يَلْبِسُوا» ... «بِظُلْمٍ» ... «لَهُمُ الْأَمْنُ» ۵ علم و حکمت دو شرط لازم برای تدبیر و مدیریت است. «إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ» (با توجه به اینکه کلمه «رَبِّ» در لغت به معنای مدیر و مربی آمده است) ۶ موخّدی که با برهان و دلیل در برابر انحراف های جامعه بایستد، دارای درجاتی است. «دَرَجَاتٍ»

ص: ۳۰۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۳۶۷.

۷ درجات الهی، حکیمانه به افراد داده می شود. «نَزَعَ دَرَجَاتٍ» ... («حَكِيمٌ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸۴]

اشاره

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُليْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسَى وَ هَارُونَ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۸۴)

و ما به او (ابراهیم)، اسحق و یعقوب را بخشیدیم و یکا یک آنان را هدایت کردیم و نوح را پیش از آنان هدایت کرده بودیم. و از نسل او (ابراهیم)، داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را (نیز هدایت کردیم) و ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

در این آیه و دو آیه بعد، جمعاً نام ۱۷ نفر از پیامبران آمده است و این ترتیب، نه به حسب زمان است و نه به حسب رتبه، شاید هم تقسیم آنها در این سه آیه بر این اساس باشد که در آیه ۸۴ نام پیامبرانی آمده است که حکومت داشتند. در آیه ی ۸۵ پیامبرانی که فقیر بودند و از زندگی دنیا بهره ای نداشتند و در آیه ی ۸۶ پیامبرانی که گرفتاری های ویژه ای داشتند. (۱)

در ضمیر «ذُرِّيَّتِهِ» دو احتمال است: یکی آنکه ضمیر به حضرت ابراهیم برگردد، چون آیات پیش درباره ی اوست و اکثر این افراد از نسل اویند، روایت نیز همین را می فرماید.

دیگر آنکه به نوح علیه السلام برگردد، چون ضمیر به نام او نزدیکتر است و از نسل او پیامبرانی همچون لوط بوده اند.

پیام ها:

۱ فرزند صالح، هدیه و موهبت الهی است. «وَ هَبْنَا» ، «نَجْرِي» ۲ پیامبرزادگی به تنهایی سبب افتخار نیست، ذریه ابراهیم، خودشان کمالاتی

ص: ۳۰۲

داشتند و از هدایت الهی برخوردار بودند. «كَلَّا هَدَيْنَا» ۳ سَنَّتِ هِدَايَتِ وَ بَعَثَتْ، همواره جریان داشته است. «وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ» ۴ الطاف الهی بی حساب و جهت به کسی داده نمی شود. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۸۵ تا ۸۷]

اشاره

وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيَىٰ وَ عِيسَىٰ وَ إِبْرَاهِيمَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ (۸۵) وَ إِسْمَاعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ يُونُسَ وَ لُوطًا وَ كَلَّا فَضَّلْنَا عَلَيَّ الْعَالَمِينَ (۸۶) وَ مِنْ آبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّتِهِمْ وَ إِخْوَانِهِمْ وَ اجْتَبَيْنَاهُمْ وَ هَدَيْنَاهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۸۷)

و زکریا، یحیی، عیسی و الیاس را (نیز هدایت کردیم و) همه از شایستگانند.

و اسماعیل و یسع و یونس و لوط را (نیز هدایت کردیم) و همه را بر جهانیان برتری دادیم.

و از پدران و ذریه و برادرانشان، کسانی را (مورد لطف قرار داده و به خاطر لیاقتشان آنان را به نبوت) برگزیدیم و به راه راست هدایتشان کردیم.

نکته ها:

برخی گمان کرده اند که ذریه تنها به نوه های پسری گفته می شود، در حالی که حضرت عیسی که پدر نداشت و تنها از طرف مادر به ابراهیم علیه السلام منسوب بود، در این آیه از ذریه حضرت ابراهیم به شمار آمده است. «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ» ... («عِيسَى») امام صادق و امام کاظم علیهما السلام به استناد همین آیه، اهل بیت علیهم السلام را که از طرف مادر به پیامبر می رسند، ذریه رسول الله و ابناء رسول الله دانسته اند. (۱) فخر رازی نیز در تفسیر خود، این نکته را پذیرفته است. در «تفسیر المنار» هم حدیثی از صحیح بخاری نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله کلمه ی ذریه را

ص: ۳۰۳

درباره امام حسن علیه السلام به کار برده است.

در اینکه «الْيَسَعَ» نام مستقّلی است، یا اینکه مضارع «وسع» است (مثل یحیی) و یا اینکه همان «یوشع» است که با تغییراتی از عبری به عربی وارد شده، اقوالی است.

برخی خواسته اند از کلمه ی «مِنْ» در «مِنْ آبَائِهِمْ» استفاده کنند که در میان پدران انبیا افراد منحرف هم بوده اند ولی لحن آیات، در مقام برگزیدگی پدران برای نبوت است. نه در مقام کفر و ایمان آنان. (۱)

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸۸]

اشاره

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ غِبَادِهِ وَ لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۸۸)

آن هدایت خداست، هر کس از بندگانش را که بخواهد به آن هدایت می کند و اگر شرک ورزند، قطعاً آنچه انجام داده اند از دستشان خواهد رفت.

پیام ها:

۱ هدایت واقعی، هدایت خداوند است. هدایت های دیگر، سراب است. «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ» ۲ هدایت، کار خداست. حتی پیامبران، از خود راه هدایتی ندارند. «يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ» ۳ شرک، عامل محو و باطل شدن کارهاست. «لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ» ۴ در سنت الهی، تبعیض نیست. حتی اگر پیامبران شرک ورزند، تنبیه می شوند، چون اصالت با حق است، نه اشخاص. (با توجه به اینکه آیات قبل مربوط به انبیا است). «وَلَوْ أَشْرَكُوا» ۵ انبیا معصومند و غبار شرک هرگز بر دامانشان نمی نشیند. در آیه، فرض شرک

ص: ۳۰۴

به عنوان فرض محال آمده است. «لَوْ» ۶ در جهان بینی الهی، ارزش کارها در اخلاص آنهاست. اگر اخلاص نباشد، چیزی باقی نمی ماند. «وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۸۹]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيَسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ (۸۹)

آنان کسانی بودند که کتاب آسمانی و حکومت و قضاوت و مقام نبوت به آنان دادیم. پس اگر این مشرکان به آنها کفر ورزند و نپذیرند (تاراحت نباش، چرا که) ما گروهی دیگر را که به آن کافر نیستند می گماریم.

نکته ها:

کلمه ی «الْحُكْمَ» هم به معنای حکومت و زمامداری است، هم به معنای قضاوت و داوری و هم به معنای درک و عقل. در مفردات راغب، معنای اصلی آن منع و جلوگیری ذکر شده و چون عقل و قضاوت و حکومت صحیح مانع اشتباه و خلافند، به آنها حکم اطلاق شده است.

در تفسیر المنار و روح المعانی از مفسران نقل شده که مراد از (قومی که کفر نمی ورزند و حق را پذیرفته و حمایت می کنند) ایرانیانند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: اصحاب صاحب این امر، محفوظ هستند، اگر همه ی مردم از او دور شوند، خداوند اصحاب او را می آورد. آنان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرمود: «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا...» (۲)

پیام ها:

۱ پیامبران، حق حکومت و قضاوت دارند. «آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ» ۲ نیکوکاری، صلاح پیشگی و راه یافتن به راه مستقیم، از اوصاف انبیاست.

ص: ۳۰۵

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). غیبت نعمانی، ص ۳۱۶.

«نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

... («كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ») ... («هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ») ... («...آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ» ۳ هر مکتب طرفداران و مخالفانی دارد و میان آنان نیز ریزش است و هم رویش.

گاهی طرفدار، مخالف و یا مخالف، طرفدار می شود. مسلمان، مرتد و کافر، مسلمان می شود. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا» ۴ با کفر گروهی، مکتب حق بی طرفدار نمی ماند. وقتی راه، حق و الهی باشد، آمد و رفت افراد نباید در انسان اثر کند. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۰]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدِهْ قُلْ لَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرًا لِلْعَالَمِينَ (۹۰)

آنان کسانی اند که خداوند هدایتشان کرده پس به هدایت آنان اقتدا کن. (ای پیامبر! به مردم) بگو: من بر این (رسالت و دعوت) از شما مزدی طلب نمی کنم، این قرآن جز تذکری برای جهانیان نیست. (و خواست من جز پند گرفتن اهل عالم نیست).

نکته ها:

حرف «ه» در «اِقْتَدِهْ»، ضمیر نیست، بلکه «هاء» سکت است و برای وقف به کار می رود.

پیام ها:

۱ پیروی از هدایت پیامبران، اقتدا به هدایت الهی است. «هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدِهْ» ۲ نام و یاد و راه اولیای خدا باید زنده بماند و نوآوری ها نباید ارزش های پیشین را از یاد ببرد. «فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدِهْ» ۳ ارزش انسان به خط فکری و سیره ی عملی اوست. (فرمود: «فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدِهْ»، و فرموده: «بهم اقتده».

۴ نسخ ادیان گذشته، به معنای بطلان اصول و کلیات آنها نیست، خط کلی انبیا باید تداوم یابد. «فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدِهْ»

ص: ۳۰۶

۵ موفق‌ترین انسان باید از کمالات و اخلاق نیک و روش استوار پیشینیان بهره‌مند شود. «فِيهِدَاهُمْ أَقْتِدَةً» ۶ اهداف تمام انبیا، یکی است. (زیرا اقتدا به انبیا، یکی است). «فِيهِدَاهُمْ أَقْتِدَةً» ۷ دلیل و نتیجه‌ی پیروی، باید هدایت یافتگی باشد. «هَدَى اللَّهُ فِيهِدَاهُمْ أَقْتِدَةً» ۸ مبلغ نباید به دنیاطلبی، گرایش داشته و به آن متهم شود. «قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ» ۹ یکی از تفاوت‌های پیامبران با دیگر مدعیان آن است که هدف پیامبران، مادیات نیست. «لَا أَسْئَلُكُمْ» ۱۰ انبیا، مایه‌ی یادآوری انسان‌های فراموشکار و غافلند. «ذِكْرِي» ۱۱ اسلام، دین جهانی است. «ذِكْرِي لِلْعَالَمِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۱]

اشاره

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا بَشَرًا مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قُرْآنًا مِّمَّا يُتْلَىٰ وَيُسْتَفْتَىٰ بِهِ وَلَئِن كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُوا أَوْيَا رَسُولَهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿۹۱﴾

خداوند را آن‌گونه که شایسته‌ی اوست نشناختند، چرا که گفتند: خداوند بر هیچ بشری، چیزی نازل نکرده است. بگو: کتابی را که موسی آورد و نور و هدایت برای مردم بود، چه کسی نازل کرد؟ کتابی که آن را ورق و ورق کرده (و به دلخواه خود) بخشی را آشکار و بسیاری را پنهان می‌سازید، و آنچه را شما و پدران‌تان نمی‌دانستید، (از طریق همان کتاب آسمانی تورات)، به شما آموخته شد. (ای پیامبر!) بگو: خدا (بود که آنها را نازل کرد)، سپس رهایشان کن تا در یاوه‌گویی‌های خود غوطه‌ور باشند.

نکته ها:

گروهی از یهود با اینکه به نزول وحی بر حضرت موسی عقیده داشتند، اما از سر لجاجت می گفتند: خداوند بر هیچ پیامبری کتابی نازل نکرده است.

این آیه می فرماید: حرف شما با عقیده شما تناقض دارد. اگر خداوند بر هیچکس وحی نمی فرستد، پس تورات را که به آن عقیده دارید چه کسی نازل کرده است؟

پیام ها:

۱ فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، لطفی از سوی خدا به بندگان است. کسانی که آنان را انکار می کنند، در واقع منکر لطف، رحمت و حکمت الهی اند. ﴿مَا قَدَرُوا اللَّهَ...﴾ ۲ به شبهاتی که القا می شود باید پاسخ داد. ﴿قَالُوا﴾... ﴿قُلْ﴾ ۳ تورات اصلی، نور و هدایت بوده است. ﴿نُورًا وَهُدًى﴾ ۴ در تورات مطالبی بوده که علمای یهود آنها را کتمان کرده اند. ﴿تُخْفُونَ كَثِيرًا﴾ ۵ مبلغان دینی باید بدون مصلحت اندیشی بی مورد، معارف و حقایق مکتب را برای مردم بیان نمایند. ﴿مَا قَدَرُوا اللَّهَ﴾... ﴿تُخْفُونَ كَثِيرًا﴾ ۶ بدون وحی، دست انسان از معارف بسیاری کوتاه است. ﴿عَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا...﴾ ۷ وظیفه ی انبیا، ابلاغ است، نه اجبار. ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ﴾ ۸ احتجاج باید به قدر ضرورت باشد نه بیشتر. این آیه که خود نوعی احتجاج است می فرماید: اکنون که نمی پذیرند آنان را رها کن. ﴿ذَرْهُمْ﴾

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۲]

اشاره

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِيُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۹۲)

ص: ۳۰۸

و این مبارک کتابی است که نازل کرده ایم، تصدیق کننده آنچه (از کتب آسمانی) که پیش از آن آمده است، (تا مردم را به پاداش های الهی مژده دهی) و اهل مکه و کسانی را که اطراف آن هستند هشدار دهی و (البته) آنان که به آخرت ایمان دارند به آن (قرآن) نیز ایمان خواهند آورد و همانان بر نمازهای خود محافظت دارند.

نکته ها:

در این آیه، «لِتُنذِرَ» همراه با واو آمده است، «وَلِتُنذِرَ» شاید اشاره به این باشد که قرآن، غیر از انذار، هدف های دیگری نیز دارد.

با آنکه انبیا مبشّران هدایت و نجاتند، ولی چون دفع ضرر مقدّم بر جلب منفعت است و نیاز روحی انسان به انذار بیشتر است، در قرآن کلمه «نذیر» و مشتقات آن، بیش از «بشیر» و مشتقات آن به کار رفته است.

پیام ها:

۱ قرآن، در بردارنده ی همه برکات است. (همچون: هدایت، عبرت، شفا، رشد، عزّت) «مُبَارَكٌ» ۲ قرآن، هماهنگ با کتب آسمانی دیگر و تصدیق کننده آنهاست و این نشانه ی وحدت هدف و الهی بودن آنهاست. «مُصَدِّقٌ» ۳ در تبلیغ باید از امّ القری و مراکز مهم شروع کرد و سپس به اطراف پرداخت.

«لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا»

۴ عقیده به قرآن و قیامت، در کنار هم است. «يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۵ روشن ترین مظهر ایمان، نماز است. «عَلَىٰ صِيْلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» ۶ ایمان به آخرت، از عوامل مراقبت بر نماز است. «يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» ... «عَلَىٰ صِيْلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمْرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ (۹۳)

و کیست ظالم تر از آنکه بر خدا دروغی بست و یا گفت: به من وحی شده، در حالی که چیزی به او وحی نشده است. و نیز آن کس که گفت: به زودی من هم مثل آنچه خدا نازل کرده نازل می کنم. و (ای پیامبر!) اگر ببینی زمانی را که ستمگران در سكرات مرگ قرار گرفته و فرشتگان (برای قبض روح آنان) دست های (قدرت) خویش را گشوده و فرمان جان دادن می دهند (و می گویند): امروز به خاطر نسبت های ناروا که به خداوند می دادید و از آیات او سرپیچی می کردید، به عذاب خوارکننده کیفر داده خواهید شد.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه چنین آمده است: شخصی به نام «عبد بن سعد» از نویسندگان وحی بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به خاطر خیانتی طرد کرد. او هم مردم را جمع کرده و می گفت: من نیز می توانم آیاتی مثل قرآن بیاورم. بعضی هم شأن نزول آیه را ادعای پیامبری «مسيلمه كذاب» دانسته اند که در اواخر عصر پیامبر صلی الله علیه و آله پیش آمد و آیه را مدنی پنداشته اند که به امر پیامبر در اینجا گنجانده شده است.

« غَمْرَاتٍ » از «غمره»، به معنای شداید لحظه ی مرگ است که انسان را در کام خود فرومی برد.

برخی از مدعیان پیامبری عبارت بودند از: مسيلمه در یمن، أسود عنسی در یمن، طلیحه

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از عذاب هون، مرگ در حال تشنگی است. (۲)

امام باقر علیه السلام کسانی را که بی جهت ادعای امامت کنند، از مصادیق این آیه دانسته اند. (۳)

پیام ها:

۱ افترا به خداوند ظلم فرهنگی است و ادعای رهبری از سوی ناهلان، بزرگ ترین ظلم است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى» ... («أَوْ قَالَ أَوْحَى إِلَيَّ» ۲ دشمن حق، یا حق را پایین می آورد، یا خود را بالا می برد. ابتدا می گوید: قرآن افسانه است، اگر موفق نشد، می گوید: من هم می توانم مثل قرآن حرف های جالب بزنم. «سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» در جای دیگر می خوانیم: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۴) ۳ مدعیان ناهل و دروغین مناصب دینی، بد جان می دهند. «وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ...» ۴ کیفرهای اخروی از لحظه ی مرگ شروع می شود، به کافران می گویند: جان بده، بمیر، «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ» که همراه با نوعی تحقیر است.

۵ روح انسان از جسم او مجرّد و مستقلّ است. «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ» ۶ کیفر توهین به وحی و دین، عذاب مهین و خوارکننده است. «تُجْرَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۴]

اشاره

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فِرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۹۴)

ص: ۳۱۱

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر عیاشی.

۴-۴. انفال، ۳۱.

به راستی همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، اکنون نیز (به هنگام مرگ یا قیامت) تک و تنها نزد ما آمدید و همه ی اموالی را که به شما دادیم پشت سر گذاشتید و آن شفیعان را که در (تعیین سرنوشت) خودتان شریکان خدا می پنداشتید، همراه شما نمی بینیم. به راستی (پیوندهای) میان شما گسسته و آنچه (از شریکان و شفیعان که به نفع خود) می پنداشتید از (دست) شما رفت.

نکته ها:

این خطاب، در لحظه ی مرگ یا هنگام قیامت، با مشرکان صورت می گیرد.

«خَوْلَانُكُمْ» از «خول»، به معنای چیزی است که نیاز به سرپرست دارد و معمولاً به اموال گفته می شود. «خَوْلَانُكُمْ» به معنای تملیک و اعطاست.

پیام ها:

۱ در قیامت، انسان، تنهاست. «جِئْمُونَا فِرَادِي» ۲ معاد، جسمانی است. «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۳ مشرکان به چهار چیز تکیه داشتند: قوم و قبیله، مال و دارایی، بزرگان و اربابان و بت ها و معبودان.

این آیه، بی ثمری هر چهار تکیه گاه را در قیامت مطرح می کند:

«فِرَادِي»

بدون قوم و قبیله.

«تَرَكَكُمْ مَا خَوْلَانَاكُمْ»

بدون مال و ثروت و دارایی.

«مَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمْ»

بدون یار و یاور.

«ضَلَّ عَنْكُمْ»

محو تمام قدرت های خیالی.

۴ گمان های بی پایه، اساس بسیاری از گمراهی هاست. «شُفَعَاءُكُمْ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ» ۵ در قیامت، حقایق ظاهر و سراب ها، محو می شوند. «ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ»

اشاره

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكَمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۹۵)

همانا خداوند، شکافنده ی دانه و هسته است، زنده را از مرده بیرون می آورد و بیرون آورنده ی مرده از زنده است. آن است خداوند شما، پس چگونه (از حق) منحرف می شوید؟

نکته ها:

«فَالِقُ» از «فلق» به معنای شکافتن است. «الْحَبِّ» و «حبه»، به دانه های خوراکی و غذایی مثل گندم و جو گفته می شود. «النَّوَى» به معنای هسته است.

از علف بی جان، حیوان جاندار و از حیوان جاندار، شیر بی جان پدید می آید. از هسته بی جان، درخت زنده، و از درخت رشد یافته، هسته ی بی جان خارج می شود.

یکی از مصادیق آیه به گفته روایات آن است که گاهی از انسان های بی ایمان، افراد مؤمن پدید می آید و از انسان های با ایمان، گاهی فرزندان کافر به وجود می آید. (۱) «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ»

پیام ها:

۱ کاشتن دانه و هسته، کار انسان است، ولی شکافتن و رویاندن، کار خداست.

«إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى»

۲ دقت در آثار طبیعی، از بهترین راه های خداشناسی است. «فَالِقُ الْحَبِّ» ... «مُخْرِجُ الْمَيِّتِ» ... «ذَلِكَمُ اللَّهُ» ۳ رزق و روزی انسان، از راه همین دانه ها و بذرهاست که خداوند رویانیده است، پس به سراغ چه کسی می رویم؟ «فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ»

ص: ۳۱۳

اشاره

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۹۶)

(خداوند)، شکافنده ی سپیده دم است، و شب را مایه ی آرامش قرار داد و خورشید و ماه را اسباب شمارش (ایام). این است اندازه گیری خداوند قدرتمند دانا.

نکته ها:

« الْإِصْبَاحِ » هم به معنای صبح است، هم به معنای سپری کردن شب و وارد صبح شدن، اما در اینجا مراد، هنگام دمیدن سپیده ی صبح است.

در آیه ی قبل، سه نشانه از قدرت خداوند در زمین مطرح شد، در این آیه نشانه هایی از قدرت الهی در آسمان ها آمده است. شب و روز دو نشانه از قدرت الهی است که به واسطه ی گردش منظم خورشید و ماه پدید می آیند.

شب، برای استراحت است و از کار و تلاش و سفر در شب، نکوهش شده است. (۱) (از اینکه در این آیه، شب عامل سکون و آرامش شمرده شده، معلوم می شود صبح برای کار و تلاش است.) امام رضا علیه السلام فرمود: ازدواج را در شب قرار دهید، چون شب و همسر، هر دو وسیله ی سکون و آرامش انسانند. (۲)

پیام ها:

۱ پیدایش شب و روز، نیاز به قدرت و دانش دارد که این کار را با تقدیر و اندازه گیری دقیق انجام دهد. «فَالِقُ الْإِصْبَاحِ» ... «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۲ خورشید و ماه، وسیله ی نظم و حسابرسی و برنامه ریزی است. (۳) «حُسْبَانًا»

ص: ۳۱۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. شاید از اینکه ماه و خورشید، وسیله ی حساب در این آیه شمرده شده، بتوان استفاده کرد که هم سال شمسی معتبر است، هم سال قمری. و شاید رمز حساب و نظم دقیق یک پارچه باشد، نظیر «زید عدل» که زید را به تمامه عادل می داند.

۳ برنامه ریزی دقیق و اجرای کامل، نیاز به علم و قدرت دارد. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۴ تفکر در نظم دقیق کرات آسمانی، راه خداشناسی است. «فَأَنِّي تُؤفِكُونَ» ... «فَالِقُ الْإِصْبَاحِ...»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۷]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷)

و اوست کسی که ستارگان را برای شما قرار داد تا در تاریکی های خشکی و دریا، به وسیله آنها راه را یابید. قطعاً ما نشانه ها را برای قومی که آگاه و دانایند به تفصیل روشن ساختیم.

نکته ها:

علم هیئت، از قدیمی ترین علوم بشری است و انسان از ستارگان در سفرهای صحرائی و دریایی بهره می برده است. این وسیله ابزاری مطمئن، همیشگی، دست نخورده، طبیعی، عمومی و بی هزینه است.

اسلام به مظاهر طبیعت، توجه خاصی دارد. نام برخی سوره ها از اشیا طبیعی است.

عبادات اسلامی نیز با طبیعت گره خورده است، همچون: وقت شناسی، قبله شناسی، خسوف و کسوف و نماز آیات، اول ماه و هلال. اینها سبب آشنایی مسلمانان با علم هیئت و ایجاد رصدخانه هایی در بغداد، دمشق، قاهره، مراغه و اندلس و نگارش کتاب هایی در این زمینه به دست مسلمانان شد.

خداوند برای سفرهای دریایی و صحرائی که در عمر انسان ها به ندرت پیش می آید، خداوند راهنما قرار داده است، آیا می توان پذیرفت که برای حرکت دائمی انسان ها و گم نشدنشان در مسیر حق، راهنما قرار نداده باشد؟ و این بیانگر لزوم رسالت و امامت برای

هدایت بشر می باشد.

در احادیث مراد از ستارگان هدایت کننده، رهبران معصوم و اولیای خدا بیان شده است. (۱)

پیام ها:

۱ ستارگان، مخلوق خدا و وسیله ی راهیابی اند،(نه آن گونه که برخی پنداشتند خالق و مدبرند). «جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا» ۲ نظام ستارگان آسمان چنان دقیق است که می توان راه های زمینی را با آن پیدا کرد. «لِتَهْتَدُوا بِهَا» ۳ شناخت وزن و حجم و میزان فاصله و سرعت حرکت و مدار ستارگان و کلاً علم ستاره شناسی و نجوم، به تنهایی انسان را به خدا نمی رساند، باید انسان اراده کند و بخواهد که از این راه، خدا را بشناسد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (آری، تنها نگاه به آیینه برای اصلاح سر و صورت کافی نیست، بلکه اراده و تصمیم و اقدام برای اصلاح نیز لازم است، چه بسایرند آیینه فروشانی که دائماً به آیینه نگاه می کنند، ولی حتی یقه ی خود را صاف نمی کنند).

[سوره الأنعام (۶): آیه ۹۸]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (۹۸)

و اوست کسی که شما را از یک نفس آفرید، پس برخی قرار یافته (و به دنیا آمده اند) و برخی (در پشت پدرها و رحم مادرها) به امانت گذاشته شده اند. ما آیات خویش را برای گروهی که می فهمند به تفصیل بیان کردیم.

ص: ۳۱۶

نکته ها:

در تعبیر «أَنْشَأَكُمْ» دو نکته نهفته است: ۱ ابتکار ۲ تربیت مستمر، در آفرینش انسان هم نوآوری و ابتکار است، هم تربیت مستمر. آری، آفریدن تقلیدی یا آفریدن و رها کردن، چندان ارزشی ندارد.

در باره ی تعبیر مستقر و مستودع، معانی دیگری هم گفته شده است، از جمله: شما دارای روح پایدار و جسم ناپایدارید، شما دارای ایمان پایدار و یا ناپایدارید، شما از نطفه ی زن که در رحم پایدار است و نطفه ی مرد که ناپایدار است پدید آمده اید، مستقر در زمین و ودیعه ی در قبر تا روز قیامت هستید، نعمت ها گاهی پایدار است و گاهی ناپایدار. در دعایی از امام صادق علیه السلام نقل شده که پس از نماز عید غدیر، از خدا خواسته شود نعمت هایش را برای ما مستدام بدارد، چون خود فرموده است: فمستقر و مستودع. (۱)

پیام ها:

۱ اصل و ریشه ی همه ی شما یکی است، پس این همه اختلاف و برتری طلبی و تبعیض چرا؟ «مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» ۲ این همه تنوع و نوآوری در خلقت انسان ها تنها از یک نفس، نشانه ی عظمت خداوند است. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» ۳ همه ی داده ها پایدار نیست. تا نعمت و امکانات هست، بهترین استفاده و بهره را ببریم. «فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ» ۴ انسان تا اهل «فهم» نباشد، از معارف بهره نمی برد. «قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»

ص: ۳۱۷

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرُجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَ جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَ الزَّيْتُونِ وَ الرُّمَّانِ مُشْتَبِهًا وَ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَيْهِ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ يَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۹۹)

و او کسی است که از آسمان، آبی نازل کرد، پس به وسیله ی آن، هر گونه گیاه برآوردیم و از آن سبزه ها خارج ساختیم. از آن (سبزه ها) دانه های برهم نشسته و چیده شده بیرون آوریم. و از شکوفه ی خرما خوشه هایی نزدیک بهم (پدید آوریم) و نیز باغ هایی از (انواع) انگورها و زیتون و انار (پرورش دهیم) که برخی شبیه به هم و برخی غیر متشابهند. به میوه ی آن، آن گاه که بار دهد و آن گاه که میوه می رسد بنگرید. همانا در آن، نشانه هایی برای گروه با ایمان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود: همه ی انسان ها از نفسِ واحدند، در این آیه می فرماید: همه ی گیاهان و درختان و میوه ها نیز از یک سرچشمه اند و آن آب باران است.

«متراکب» از ریشه ی «رکوب»، میوه های سوار بر هم و دانه های درهم فشرده است.

«طلع» خوشه ی سربسته خرماست و «قِنْوَانٌ»، رشته های باریک که بعداً خوشه های خرما را تشکیل می دهد. «دَانِيَةٌ»، خوشه های به هم نزدیک و یا نزدیک به زمین، به خاطر سنگینی بار آن است. مراد از «مُتَشَابِهٍ»، یا درختانی است که شباهت ظاهری به هم دارند مثل زیتون و انار و یا میوه هایی است که شبیه به یکدیگرند.

در این آیه و دو آیه قبل سه تعبیر پی در پی آمده است: «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ» و «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» که رمز آن در پیام ۴، بیان گردیده است.

۱ مایه ی رویش همه ی گیاهان و نباتات، آب باران است. «مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ» ۲ هم نزول باران، هم رویاندن گیاه و میوه، کار خداست. «أَنْزَلَ» ... («نُخْرِجُ» ۳ رابطه ی انسان با میوه ها فقط رابطه ی مادی و غذایی نباشد، بلکه رابطه ی فکری و توحیدی هم باشد. «انظروا إلى ثمره») ... («فی ذلکم لآیاتٍ» ۴ بهره گیری از ستارگان، علم و کارشناسی لازم دارد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، درک اینکه کاروان بشری همه از یک نفس است و این کاروان، به صورت پایدار و ناپایدار در جریان است درک عمیق می طلبد. «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»، درک اینکه از گیاه و باران و میوه باید بهره ی معنوی برد و از انتساب همه ی هستی به خدا نباید غافل بود، ایمان می طلبد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَكَ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ (۱۰۰)

و آنان برای خدا شریکانی از جن قرار دادند، در حالی که آنان را نیز خدا آفریده است و از روی نادانی برای خداوند، پسران و دخترانی ساخته و پرداختند. خداوند برتر و منزّه است از آنچه آنان درباره ی او وصف می کنند.

نکته ها:

«خلق»، ایجاد چیزی از روی حساب است و «خرق»، پاره کردن چیزی بی رویه و بی حساب.

«خَرَقُوا» یعنی بدون دقت و مطالعه مطلبی را اظهار کردن، یا بدون حساب ساختن و بی دلیل ادعا کردن است. (۱)

ص: ۳۱۹

به گفته ی قرآن، مسیحیان، حضرت عیسی را و یهودیان حضرت عزیر را پسر خدا می دانستند. (۱) جمعی هم ملائکه را فرزندان خدا می پنداشتند. زردشتیان، اهریمن را که از جن بود رقیب خدا قرار داده و همه ی بدی ها را به او منسوب می کردند، برخی عرب ها هم میان خدا و جن، نسبتی فامیلی معتقد بودند. «جَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّهٔ نَسَبًا» (۲) این آیه همه ی آن گمان ها را باطل شمرده و می فرماید: خداوند از همه ی این اوصاف، منزّه و برتر است.

پیام ها:

۱ جهل، ریشه ی خرافه گرایی است. «خَرَقُوا» ... «بَغَيْرِ عِلْمٍ» (عقائد انسان نسبت به خداوند باید بر اساس علم باشد). ۲ چگونه مخلوق، شریک خالق می شود؟ «شُرَكَاء» ... «وَ خَلَقَهُمْ» ۳ ازدواج و فرزند آوری، تأمین یک کمبود و نقص است و خداوند از این عیب ها، منزّه است. «سُبْحَانَهُ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲]

اشاره

يَدْبِعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۰۱) ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَ هُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۰۲)

(او) پدید آورنده ی آسمان ها و زمین است، چگونه برای او فرزندی باشد، در حالی که برای او همسری نبوده است و او هر چیز را آفریده و به هر چیز داناست.

آن است خداوند، پروردگار شما، معبودی جز او نیست، آفریدگار هر چیز است، پس او را پرستید و او نگهبان و مدبر همه چیز است.

ص: ۳۲۰

۱-۱. توبه، ۳۰.

۲-۲. صافات، ۱۵۸.

نکته ها:

کلمه ی «بَدِيع» به معنای آفریدن ابتکاری است (نه تقلیدی).

آنکه آسمان ها و زمین را بدون تقلید و نقشه ی قبلی آفرید، چه نیازی به فرزند و همسر دارد؟ او با یک اراده، آنچه را بخواهد خلق می کند.

«خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

توحید در خلق است و «هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ وَكَيْلٌ» توحید در امر است. «لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ» (۱).

پیام ها:

۱ آفریدگار جهان، توانمند است و نیازی به همسر و فرزند ندارد. «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ» ۲ خدایی را که قرآن معرفی می کند، با خدایی که دیگران عقیده دارند مقایسه کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ» ۳ در عقیده ی اسلامی، آفریدگار و پروردگار یکی است. «رَبُّكُمْ» ... «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (اما مشرکین، خالق را الله می دانند، ولی عقیده به چندین رب دارند).

۴ خالقیت مطلقه ی خدا، دلیل توحید است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» ۵ هم آفرینش به دست خداست، هم بقا و ثبات هر چیز به اراده ی اوست.

«خَالِقُ»

، «وَكَيْلٌ» ۶ ربوبیت و خالقیت خدا، فلسفه ی پرستش است. «رَبُّكُمْ» ... «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۳]

اشاره

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۰۳)

چشم ها او را در نمی یابد، ولی او چشم ها را در می یابد و او نامرئی و دقیق و باریک بین و آگاه است.

ص: ۳۲۱

کلمه ی «بصر» هم به معنای چشم است و هم به معنای بصیرت. (۱) بنا بر این آیه را می توان چنین معنا کرد: نه چشم ظاهری، خداوند را می بیند و نه دل به عمق معرفت او راهی دارد.

«اللَّطِيفُ» چند معنی دارد: ۱ آنکه عطای خود را کم بشمارد و طاعت مردم را بسیار، ۲ دقیق، رسیدگی پنهانی به امور و باریک بینی، ۳ خالق اشیای ظریف و ناپیدا.

۴ اهل مدارا و رفاقت، ۵ پاداش دهنده ی اهل وفا و بخشاینده ی اهل جفا.

امام رضا علیه السلام فرمود: «لا يقع الاوهام ولا يدرك كيف هو»، افکار و اوهام بر خداوند احاطه ندارد و ذات او آن گونه که هست قابل ادراک نیست. (۲)

خداوند، هرگز دیدنی نیست. همین که حضرت موسیٰ از زبان مردم درخواست دیدن خدا را نمود، پاسخ شنید: «لَنْ تَرَانِي» (۳) هرگز مرا نخواهی دید. برخی از اهل سنت گفته اند: خدا در قیامت دیده می شود و به آیاتی همچون «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۴) استدلال می کنند. (۵) غافل از آنکه خداوند، جسم و ماده نیست و مراد از نظر به خداوند، نگاه با چشم دل است، زیرا دیدن با چشم، در جایی است که چیزی دارای جسم، مکان، محدودیت، رنگ و... باشد و همه ی اینها نشانه ی نیاز و عجز است که خداوند از این نقص ها مبرا می باشد.

امام علی علیه السلام می فرماید: نه تنها چشم او را نمی بیند، بلکه وهم و فکر نیز نمی تواند بر او احاطه پیدا کند. (۶) سعدی در ترسیم این مطلب می گوید: ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم مراد از جمله ی «يُؤَدِّرُكَ الْأَبْصَارَ»، علم او به دیده های انسان است، مانند «سمیع» و «بصیر» که به معنای علم او به شنیدنی ها و دیدنی هاست.

ص: ۳۲۲

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر برهان.

۳-۳. اعراف، ۱۴۳.

۴-۴. قیامت، ۲۳.

۵-۵. تفسیر المنار.

۶-۶. تفسیر صافی.

پیام ها:

۱ خداوند، جسم مادی نیست. «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» ۲ هیچ کس از ذات خداوند آگاه نیست. «هُوَ اللَّطِيفُ» ۳ هیچ پرده و مانعی جلوی علم خدا را نمی گیرد. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَيْرُ» ۴ با اینکه زشتی های ما را می داند باز هم به ما لطف دارد. «وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَيْرُ» ۵ خداوند به همه ی لطائف و رموز هستی آگاه است. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَيْرُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۴]

اشاره

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أُنْصِرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَ مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۱۰۴)

همانا از سوی پروردگارتان، مایه های بینش و بصیرت، (کتب آسمانی و دلایل روشن) برای شما آمده است. پس هر که بصیرت یافت، به سود خود اوست و هر کس کوری گزید، به زیان خویش عمل کرده است و من نگهبان و ضامن (ایمان شما به اجبار) نیستم.

نکته ها:

از آیه ی ۹۵ تا اینجا در معرفی خدا و انتقاد از شرک بود، این آیه به منزله ی نتیجه و خلاصه ی آیات گذشته است.

مشابه این آیه در قرآن زیاد است که نتیجه ی ایمان و کفر، خوبی و بدی، یا بصیرت و کور دلی انسان را متوجه خود او می داند. همچون:

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ (۱)

﴿مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا﴾ (۲)

﴿إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾ (۳)

ص: ۳۲۳

۱- ۱. بقره، ۲۸۶.

۲- ۲. فصلت، ۴۶.

۳- ۳. اسراء، ۷.

پیام ها:

۱ با نزول قرآن، راه عذری بر هیچ کس باقی نمانده است. «قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ» ۲ مردم در انتخاب راه، آزادند. «فَمَنْ أَبْصَرَ» ... «وَمَنْ عَمِيَ» ۳ آگاه کردن مردم، از شئون ربوبیت الهی است. «بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ سود ایمان و زیان کفر مردم، به خودشان برمی گردد نه خدا. «فَلِنَفْسِهِ» ... «فَعَلَيْهَا» ۵ کیفر گروهی از مردم، نشانه باطل بودن تعالیم انبیا نیست، بلکه نشانه ی کوردلی خود آنان است. «وَمَنْ عَمِيَ» ۶ وظیفه ی پیامبر، ابلاغ است نه اجبار. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَليَقُولُوا دَرَسْتَ وَليُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۱۰۵)

و بدین سان آیات را در شکل های گوناگون بیان می کنیم، تا وسیله هدایت شود ولی کافران ایمان نیاورده) و گویند: تو (نزد کسی) درس خوانده ای! (بگذار بگویند، ولی ما) برای کسانی بیان می کنیم که اهل فهم و علم باشند.

نکته ها:

کفار برای باز کردن راه تکذیب پیامبر می گفتند: این حرف ها از خودش نیست، از دیگری آموخته است. «دَرَسْتَ» چنان که در موارد دیگر نیز می گفتند: «إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (۱) انسانی به او یاد داده است، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخِرُونَ» (۲) گروهی دیگر کمکش کرده اند.

پیام ها:

۱ تنوع در شیوه ی بیان و استدلال و آموزش، راه پذیرش را بازتر می کند.

«نُصَرِّفُ الْآيَاتِ»

ص: ۳۲۴

۱-۱. نحل، ۱۰۳.

۲-۲. فرقان، ۴.

۲ مخالفین به اهمیت قرآن اعتراف دارند و می گویند: این معارف را از کسی آموخته و نمی گویند حرفها بی محتوی است. «دَرَسَتْ» ۳ در مقابل آیات الهی، برخی با تهمت و انکار ایستادگی می کنند. «دَرَسَتْ»، ولی برخی که اهلند، ارشاد می شوند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۶]

اشاره

إِتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۶)

تنها آنچه را از سوی پروردگارت به تو وحی شده پیروی کن، معبودی جز او نیست و از مشرکان روی بگردان.

نکته ها:

در آیه ی قبل، تهمت مشرکان به پیامبر مطرح شد که می گفتند: کلام تو وحی نیست، بلکه آموخته از دیگران است. اینجا به پیامبر دلداری می دهد که تو کار خویش را بکن و به حرف مخالفان اعتنایی نداشته باش.

شیوه های برخورد با مخالفان، در موارد مختلف متفاوت است، از جمله:

گاهی سلام کردن است. «إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (۱) گاهی سکوت و عدم برخورد است. «ذَرُهُمْ» (۲)، «حَسْبُنَا اللَّهُ» (۳) گاهی اعراض و بی اعتنایی است. «أَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۴) گاهی درستی و غلظت است. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۵) گاهی مقابله به مثل است. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ» (۶)

ص: ۳۲۵

۱-۱. فرقان، ۶۳.

۲-۲. حجر، ۳.

۳-۳. آل عمران، ۱۷۳.

۴-۴. مائده، ۴۲.

۵-۵. توبه، ۷۳.

۶-۶. بقره، ۱۹۴.

پیام ها:

۱ رهبران الهی نباید با تهمت ها و تحقیرها و تحلیل های ناروای دشمنان، در راه خود سست شوند. «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ» ۲ گاهی بشر چنان سقوط می کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به فرمان الهی از او روگردان می شود. «وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۷]

اشاره

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بَوَكِيلٍ (۱۰۷)

و اگر خداوند می خواست (همه به اجبار ایمان می آوردند و) شرک نمی ورزیدند (ولی سنت الهی چنین نیست) و ما تو را بر آنان نگهبان قرار ندادیم و تو وکیل (ایمان آوردن) آنان نیستی.

نکته ها:

مشیت و خواست خداوند دو گونه است: خواست تشریحی و خواست تکوینی. خداوند از نظر تشریحی، هدایت همه ی مردم را خواسته است و لذا پیامبران و کتب آسمانی را فرستاده است، اما از نظر تکوینی خواسته است که مردم بر اساس اراده و اختیار خود، راه را انتخاب کنند، نه آنکه مجبور به پذیرش دین باشند.

پیام ها:

۱ اراده و خواست خداوند، تخلف ندارد. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا» ۲ مشیت و اراده الهی بر آزاد گذاشتن انسان هاست و وجود مشرکین، نشانه ای از این آزادی است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا» ۳ پیامبران الهی، مربی و معلم مردمند نه زندانبانانی که با زور و تحمیل، دستور دهند. «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

ص: ۳۲۶

۴ پیامبر، نه مسئول دفع بلا- از مشرکان و نه مسئول جلب منفعت برای آنان است. ﴿مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾ ۵ انبیا ضامنِ وظیفه اند نه نتیجه. با آن همه تلاش، گروه بسیاری مشرک ماندند.

﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾

۶ پیامبر، برای هدایت مردم سوز و گداز داشت. ﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۸]

اشاره

﴿وَلَا تَسْتَبُؤْا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْتَبُؤْا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۱۰۸)

و به (معبود) کسانی که غیر خدا را می خوانند ناسزا نگوئید که آنان نیز از روی جهل و دشمنی به خداوند ناسزا می گویند. ما این گونه عمل هر امتی را برایشان جلوه دادیم. سپس بازگشت آنان به سوی پروردگارشان است، پس خداوند آنان را به آنچه می کردند خبر می دهد.

نکته ها:

خداوند، انسان را چنان آفریده که چه کارهای خوب و چه کارهای بد، کم کم در روح او تأثیر می گذارد و به آن عادت می کند. از این رو، زینت دادن کارها گاهی به خدا نسبت داده شده، «زَيْنًا»، که خالق این تأثیر است، و گاهی به شیطان نسبت داده شده که از طریق وسوسه و وعده، زشت ها را زیبا جلوه می دهد. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» (۱) حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین به سربازان خود توصیه می کرد که به پیروان معاویه دشنام و ناسزا نگویند، بلکه سیمای آنان را مطرح کنند که بهتر از دشنام است. (۲)

امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمودند: از مصادیق دشنام به خدا، دشنام به ولی خداست. (۳)

ص: ۳۲۷

۱- ۱. انعام، ۴۳.

۲- ۲. نهج البلاغه، کلام ۲۰۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

حساب لعن و نفرین و برائت، از حساب دشنام و ناسزا جداست. لعن و برائت که در آیات دیگر قرآن از سوی خداوند اعلام شده، در واقع بیانگر اظهار موضع ما در برابر ستمگران و مشرکان است که بیزاری خود را از راه آنان اعلام می کنیم. «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» (۱)، «بِرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ»... (۲)

پیام ها:

۱ احساسات خود را نسبت به مخالفان کنترل کنیم و از هر گونه بد دهنی و ناسزا بپرهیزیم. «لَا تَسُبُّوا» ۲ به بازتاب برخورد های خود توجه کنیم. «لَا تَسُبُّوا»... «فَيَسُبُّوا اللَّهَ» ۳ با فحش و ناسزا، نمی توان مردم را از مسیر غلط باز داشت. «لَا تَسُبُّوا» ۴ ناسزا گویی، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است. «لَا تَسُبُّوا»... «فَيَسُبُّوا»... «عَدُوًّا» ۵ دشنام، یا نشانه نداشتن منطق است، یا نداشتن ادب و یا صبر. (مسلمان با پرهیز از ناسزا، باید نشان دهد که صبر و منطق و ادب دارد). «لَا تَسُبُّوا» ۶ هر کاری که سبب توهین به مقدّسات شود، حرام است. «فَيَسُبُّوا اللَّهَ» ۷ استفاده از حربه ی دشنام و ناسزا، در نهی از منکر و تبلیغات و مناظرات ممنوع است. «لَا تَسُبُّوا» ۸ کاری که سبب کشیده شدن دیگران به گناه و حرام می شود، حرام است. «لَا تَسُبُّوا»... «فَيَسُبُّوا» ۹ گاهی انسان ناخود آگاه در گناه دیگران شریک می شود، آنجا که مقدمات گناه دیگران را فراهم کند. «فَيَسُبُّوا اللَّهَ» ۱۰ از سنت های الهی، زیبا جلوه کردن اعمال امت ها در نظر آنان است. «رَزَيْنَا»

ص: ۳۲۸

۱-۱. هود، ۱۸.

۲-۲. توبه، ۱.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ»

(هر امتی اعمال خود را هر چند ناحق باشد، زیبا می پندارد) ۱۱ جلوه نمایی و زیبا دیدن، نشانه‌ی حقایق نیست. «زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ» ۱۲ آگاه کردن مردم از کرده‌های خویش در قیامت، از شئون ربوبیت الهی است.

«إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم...»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۰۹]

اشاره

وَ أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِّيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۹)

و با سخت‌ترین سوگندهایشان به خدا قسم یاد کردند که اگر معجزه و نشانه‌ای برایشان بیاید، قطعاً به آن ایمان خواهند آورد. بگو: معجزات، تنها نزد خداست (و به دست اوست) و چه می‌دانید (بلکه ما می‌دانیم) که اگر معجزه‌ای هم بیاید، (باز هم) آنان ایمان نخواهند آورد.

نکته‌ها:

گروهی از کفار قریش، نزد پیامبر آمده، گفتند: تو هم مانند موسی و عیسی معجزاتی بیاور تا به تو ایمان آوریم، حضرت پرسید: چه کنم؟ گفتند: کوه صفا را تبدیل به طلا کن، مردگان ما را زنده کن، خدا و فرشتگان را نشانمان بده و آن گاه سوگند یاد کردند که در این صورت ایمان خواهند آورد. آیه نازل شد که معجزه دست خداوند است و طبق حکمت انجام می‌گیرد، نه هوس‌های مردم. (۱)

معجزه به مقدار اتمام حجت لازم است، نه به مقدار ارضای تمایلات هر فرد. بگذریم که برخی پیشنهادها مثل دیدن خدا خلاف عقل است و چنان نیست که نظام هستی بازیچه‌ی هوس‌های مشرکان باشد.

ص: ۳۲۹

پیام ها:

۱ مشرکین مکّه، «اللّه» را قبول داشتند و به آن سوگند یاد می کردند. «أَفَسِيءُوا بِاللّهِ» ۲ فریب سوگندهای دروغین مخالفان را نخورید. «وَأَفَسِيءُوا بِاللّهِ جَهْدَ أَيَّمَانِهِمْ» ۳ برهان خواهی آری، تسلیم شدن در برابر هوسها هرگز. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّهِ» ۴ معجزات پیامبران، به دست خداست. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّهِ» ۵ لجاجت، درد بی درمانی است که صاحبان آن، با دیدن هر نوع معجزه، باز هم ایمان نمی آورند. «لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۰]

اشاره

وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱۰)

همان گونه که در آغاز ایمان نیاوردند، این بار نیز دلها و چشم هایشان را دگرگون و واژگون می کنیم و آنان را در طغیانشان رها می سازیم تا سرگردان بمانند.

پیام ها:

۱ وارونه شدن دل افراد لجوج، سنت خداوند است. «وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ» ۲ ایمان به خدا و رسالت نیاز به قلب سالم دارد. «وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ» ۳ گناه و لجاجت، دید و بینش انسان را دگرگون می سازد. «وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ» ۴ کسی که با دیدن معجزات اولیه ایمان نیاورده، نباید تقاضای معجزات دیگری کند. «لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۵ گرچه خداوند «مقلب القلوب» است، ولی این انسان است که با انتخاب ایمان یا کفر زمینه دگرگونی را فراهم می کند. «نُقَلِّبُ» ... («كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا» ۶ طغیان، ریشه ی کفر است. «لَمْ يُؤْمِنُوا») ... («طُغْيَانِهِمْ» ۷ کسی را که خداوند رها کند، سرگردان می شود. «نَذَرُهُمْ») ... («يَعْمَهُونَ»

ص: ۳۳۰

اشاره

وَلَوْ أَنَّمَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا ۖ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ (۱۱۱)

و اگر ما فرشتگان را به سوی آنان نازل می کردیم و مردگان با آنان سخن می گفتند و همه چیز را (به گواهی صدق و اعجاز) دسته دسته در برابرشان گرد می آوردیم باز هم ایمان نمی آوردند، مگر آنکه خداوند بخواهد (به اجبار ایمان آورند)، ولی بیشترشان نادانی می کنند.

نکته ها:

گویا یکی از درخواست های مشرکان، نزول فرشتگان و سخن گفتن مردگان با آنان بوده است، غافل از آنکه این مشرکان به قدری لجوجند که حتی اگر امور غیبی مثل فرشتگان برای آنان محسوس شود باز هم ایمان نخواهند آورد. سعدی نیز می گوید: چون بود اصل گوهری قابل «قُبُلًا» یا به معنای مقابل است، یا جمع قبیل، به معنای گروه و دسته.

در دو آیه ی قبل، ادعای دروغ مشرکان مطرح شد که می گفتند: اگر معجزه بیاید ایمان می آوریم، اینجا نمونه آن معجزات مطرح شده است.

شبهه این آیه، در سوره ی حجر آیات ۱۴ و ۱۵ آمده است: «وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ» اگر از آسمان دری باز شود و کفار از آن بالا روند، باز هم گویند: چشم ما را جادو کرده اند.

۱ برای دلهای لجوج، هیچ آیه و نشانه ای زمینه ساز ایمان نمی گردد. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا» ۲ خدا اگر بخواهد، می تواند به اجبار، همه را مؤمن سازد، ولی این خلاف حکمت اوست. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» ۳ جهالت، عامل ایمان نیاردن به آیات الهی است. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا» ... «وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۲]

اشاره

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُهُمْ وَمَا يُفْتَرُونَ (۱۱۲)

(ای پیامبر! اینان تنها در برابر تو به لجاجت نپرداختند، بلکه) ما این گونه برای هر پیامبری، دشمنی از شیطان های انس و جن قرار دادیم. که برخی از آنان حرف های دلپسند و فریبنده را به برخی دیگر مرموزانه القا می کنند. البته اگر پروردگارت می خواست، چنین نمی کردند. (ولی سنت الهی بر آزادی انسان ها می باشد)، پس آنان را و آنچه به دروغ می سازند به خود واگذار.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل آمده بود که: ما آنان را به حال خود رها کردیم، «نَذَرَهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» اینجا می فرماید: تو نیز آنان را به حال خود رها کن. «فَذَرَهُمْ» سقوط انسان، از قبول وسوسه ی شیطان شروع می شود، «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۱)

ص: ۳۳۲

آن گاه هر که وسوسه در او اثر گذاشت از یاران شیطان می شود، «إِخْوَانِ الشَّيَاطِينِ» (۱) و در نهایت خودش شیطان می گردد. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ» تضاد و درگیری، زمینه ساز تکامل اختیاری است. به همین جهت خداوند، جهان را عالم تراحم و تضاد اختیاری قرار داده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱ از عوامل استقامت و پایداری انسان، آگاهی از تاریخ و مشکلات دیگران است. «وَ كَذَلِكَ» ۲ مبارزه حق و باطل، در طول تاریخ وجود داشته است. «وَ كَذَلِكَ» ۳ رهبر جامعه، باید برای مخالفت ها آماده باشد. «وَ كَذَلِكَ» ۴ انتظار ریشه کن شدن مخالفان و بدخواهان را نداشته باشیم. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا» ۵ از سنت های الهی روبرو شدن انبیا با مخالفان گوناگون است. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا» ۶ کفار لجوج، شیطانند. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ...» ۷ شیاطین انس و جن از طریق القا به یکدیگر، با هم ارتباط دارند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ...» ۸ شیاطین، روشهای شیطنت را به یکدیگر می آموزند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ» ۹ مخالفان انبیا، تبلیغات درون گروهی دارند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ» ۱۰ کلمات زیبا و فریبنده، می تواند از عوامل اغفال انسان باشد. «يُوحِي» ... «زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا» ۱۱ خداوند انسان را آزاد آفریده و دنیا را میدان درگیری ها قرار داده است. «وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

ص: ۳۳۳

۱۲ اختیار و آزادی بشر، در مسیر رشد و تربیت اوست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ» ۱۳ در نظام هستی، یک اراده حاکم است نه دو قدرت، یزدان و اهریمن در برابر هم نیستند و تلاش های انحرافی از قدرت و سلطه ی الهی بیرون نیست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَ لَتَصْغِيًّا إِلَيْهِ أَفْنِدَهُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ لِيُرْضَوْهُ وَ لِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (۱۱۳)

و (شیاطین، سخنان فریبنده ی خود را بر مردم می خوانند) تا گوش دل آنان که به قیامت ایمان ندارند، به آن سخنان مایل شود و آن را بپسندند و آنان به دست آورند آنچه را به دنبال به دست آوردنش هستند.

نکته ها:

«لِتَصْغِيًّا» از «صغو»، به معنای تمایل است، تمایلی که از راه شنیدن حاصل می شود.

«اقتراف»، به معنای تحصیل و کسب چیزی است.

پیام ها:

۱ و سوسه ها و تبلیغات، به تنهایی عامل انحراف نیست، بلکه گوش دادن و دل سپردن و جذب شدن، مؤثر است. «لِتَصْغِيًّا» ...
(«لِيُرْضَوْهُ» ۲ ایمان نداشتن به آخرت، سبب تسخیر و نفوذ شیطان است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»)

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۴]

اشاره

أَفْغَيْرَ اللَّهِ أَبْغَى حَكَمًا وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۱۱۴)

پس (بگو: آیا) با این همه دلایل روشن) غیر خدا را به داوری جویم؟ در حالی که اوست که کتاب آسمانی را به تفصیل به سوی شما نازل کرد، و کسانی که به آنان کتاب داده ایم، (یهود و نصاری) می دانند که این کتاب، از طرف پروردگارت به حق نازل گشته است، پس به هیچ وجه از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

«حَكَمًا» را برخی با «حاکم» یکی دانسته اند، امّا برخی گفته اند: «حَكَمٌ»، داوری است که طرفین دعوا، او را انتخاب کرده باشند، ولی «حاکم»، هر گونه داور است. (۱) در مجمع البیان آمده است: حَكَمٌ، کسی است که به حقّ داوری کند، ولی حاکم، به هر قاضی گفته می شود.

در آیه ۱۱۱، سخن این بود که اگر مردگان هم با اینان حرف بزنند یا فرشتگان فرود آیند، ایمان نخواهند آورد. در این آیه می فرماید: اهل کتاب، وحی بودن قرآن را می دانند و تقاضای معجزات دیگر، تنها بهانه است.

پیامبر صلی الله علیه و آله در راه خود تردیدی ندارد، لذا خطاب «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» هشدار به مسلمانان است که نگران حقانیت راه خود نباشند.

پیام ها:

۱ با وجود کتابی همچون قرآن، به سراغ داوری دیگران رفتن، نادرست و قابل توییح است. «أَفَعَيِّرَ اللَّهُ أَتْبَعِي حَكَمًا» (جز خداوند، کسی حقّ قانون گذاری و داوری ندارد) ۲ خداوند، قرآن را به تفصیل نازل کرده است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا» ۳ قوانین و احکام اسلام، ابهام ندارد. «مُفَصَّلًا» ۴ یکی از دلایل حقانیت اسلام، بشارت انبیای گذشته در تورات و انجیل است.

ص: ۳۳۵

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ»

چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: «يَعْرِفُونَهُ كَلِمًا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ» (۱) اهل کتاب، پیامبر اسلام را همچون فرزندان خود می شناختند.

۵ رهبر باید از قاطعیتی تردیدناپذیر در راه دعوت خود برخوردار باشد.

«فَلَا تَكُونَنَّ...»

۶ مبادا به خاطر ایمان نیاوردن اهل کتاب، در شما تردیدی پیدا شود، زیرا آنان حقایق قرآن را خوب می دانند و انکارشان به دلیل لجاجت است. «يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۱۵)

و کلام پروردگارت، در صداقت و عدالت به حد کمال و تمام رسید. هیچ تغیردهنده ای برای کلمات او نیست و او شنوای داناست.

نکته ها:

مراد از «کلمه» در این آیه، به دلیل آیه قبل، آیات قرآن است ولی واژه ی «کلمه» در فرهنگ قرآن و روایات، گاهی به معنای وعده ی حتمی آمده است، «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْخَيْرِ نَبِيَّ عَلِيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا» (۲) که تحقق وعده ی الهی را نسبت به بنی اسرائیل به خاطر صبرشان بیان می کند. گاهی به معنای دین آمده است، «کلمه الله» یعنی دین خدا، و گاهی به پیامبر و اولیای الهی اطلاق شده است، چنان که درباره ی حضرت عیسی علیه السلام می خوانیم: «كَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلِي مَرْيَمَ» (۳) در روایات نیز از قول ائمه علیهم السلام آمده است که ما

ص: ۳۳۶

۱- ۱. بقره، ۱۴۶؛ انعام، ۲۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۳۷.

۳- ۳. نساء، ۱۷۱.

پیام ها:

۱ قرآن، آخرین کتاب آسمانی و اسلام، آخرین دین الهی است. «تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ» ۲ قرآن، معجزه ای کامل برای اثبات رسالت پیامبر اکرم است. «تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ» ۳ قرآن، پاسخگوی همه ی نیازهای هدایتی جوامع بشری است. «تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ» ۴ اسلام، مکمّل ادیان گذشته است. «تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ...» ۵ اتمام دین با بعثت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «و تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ» ۶ مبنای قوانین و سنّت های خداوند در نظام هستی، صدق و عدل است. «و تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا» ۷ اخبار قرآن، صادق و احکامش بر عدل استوار است. «و تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا» در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَمَنْ أَضِدُّقٌ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا» (۲) ۸ در قرآن، تحریف راه ندارد. «لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ» ۹ خداوند نیازها را بسیار خوب می داند و با توجه به آن، قرآن را نازل کرده است. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۶]

اشاره

وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۱۱۶)

و اگر از بیشتر افراد روی زمین اطاعت کنی، تو را از راه خداوند، منحرف و گمراه می کنند. زیرا آنان جز از گمان پیروی نمی کنند و آنان، جز به حدس و گمان نمی پردازند.

ص: ۳۳۷

۱- ۱. بحار، ج ۲۴، ص ۱۷۴.

۲- ۲. نساء، ۸۷.

نکته ها:

«خرص» به معنای تخمین و حدس است. چون بعضی از تخمین ها نادرست از آب در می آید، به معنای دروغ هم آمده است.

(۱)

پیام ها:

۱ راه هدایت و راه قرآن ملاک است، نه راه مردم و اکثریت. «وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ... «وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ...» ۲ اکثریت، دلیل حقانیت نیست. ملاک، حق است نه عدد، پس در پیمودن راه حق از کمی افراد نهرا سید. «إِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ...» ۳ جلب نظر اکثریت، گاهی به قیمت نابودی و انحراف خود انسان تمام می شود.

«إِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ»

... «يُضِلُّوكَ» (در راه خدا حرکت کنیم هر چند خلاف رأی اکثریت باشد) ۴ اکثریت، چنان جلوه ای دارد که خدا پیامبر را هم از تبعیت آن بر حذر می دارد.

«وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ»

(انبیا باید تابع وحی باشند، نه آرای مردم) ۵ ریشه ی ضلالت ها، اعتماد به حدس و گمان است. «يُضِلُّوكَ»، «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» ۶ اکثریتی که به جای حق، در پی حدس و هوس باشند، قابل پیروی نیستند. «إِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ» ... «يُضِلُّوكَ» ... «يَخْرُصُونَ» ۷ در انتخاب راه، دلیل و برهان لازم است، نه حدس و گمان. «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» ... «يَخْرُصُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۷]

اشاره

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۱۷)

قطعا پروردگار تو، خود به کسانی که از راه او گمراه می شوند، داناتر است و او به هدایت یافتگان (نیز) آگاه تر است.

ص: ۳۳۸

نکته ها:

«مهدی»، یعنی کسی که از ابتدا به هدایت الهی راه یافته است، مانند امامان معصوم علیهم السلام اما «مهدی» کسی است که پس از ضلالت، هدایت شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱ بشر نیز علم دارد، اما تنها خدا اعلم است. «هُوَ أَعْلَمُ» (ضمیر «هُوَ» میان مبتدا و خبر نشانه ی انحصار است). ۲ تربیت، نیاز به آگاهی عمیق دارد. «رَبِّكَ» ... «أَعْلَمُ» ۳ با تظاهر و نفاق، خود و دیگران را مفریبیم، که خدا همه را بهتر می شناسد.

«هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ...»

۴ از اعلم پیروی کنیم، نه اکثریت. «وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَضِلُّوكَ» ... «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۸]

اشاره

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۱۸)

پس اگر به آیات الهی ایمان دارید (تنها از) آنچه نام خداوند (هنگام ذبح) بر آن برده شد بخورید.

نکته ها:

بردن نام خداوند هنگام ذبح حیوان، نوعی مصونیت دادن به مادیات و به صحنه آوردن ایمان است. یاد خدا در هر کاری خوب است، اما در ذبح حیوان که گرفتن جان آن مطرح است، ضرورت می یابد.

از نشانه های جامعیت مکتب اسلام این است که در یک مسئله ی جزئی مانند ذبح، همه ی جوانب آن را مطرح کرده است: هم مکتب (نام خدا)، هم وسیله (آهن)، هم شیوه ی بریدن رگ ها، هم امت (مسلمان بودن کسی که ذبح می کند) و هم جهت (قبله) و هم موارد

ص: ۳۳۹

مصرف. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ»

پیام ها:

۱ غذا و خوراک مؤمن باید جهت الهی داشته باشد. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ» ۲ نام خداوند، مهر جواز مصرف و پروانه ی استفاده از گوشت حیوانات قابل مصرف است. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ...» ۳ برای تحکیم پایه های توحید، از هر فرصتی، حتی ذبح حیوان باید استفاده کرد. آری توحید، تنها یک مسأله ی ذهنی نیست. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ» ۴ تغذیه ی حلال و التزام به احکام، شرط ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۱۹]

اشاره

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَضَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَاءِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (۱۱۹)

و شما را چه شده که از آنچه که نام خداوند بر آن برده شده است نمی خورید؟ (و بی جهت حلال ما را بر خود حرام می کنید)، در صورتی که خداوند آنچه را بر شما حرام کرده خودش به تفصیل برای شما بیان کرده است، مگر آنچه (از محرّمات) که به خوردن آن مضطرّ شدید، همانا بسیاری از مردم، دیگران را جاهلان به خاطر هوس های خود گمراه می کنند. قطعاً پروردگارت به متجاوزان آگاه تر است.

نکته ها:

گروهی با شبهه افکنی و مقایسه میان حیوان ذبح شده و مرده، مردم را به انحراف کشیده و می گفتند: چرا حیوانی را که ما می کشیم حلال است و آنچه را خدا می کشد، حرام؟ که این آیه ضمن هوشیار نمودن مردم، پاسخ آنان را نیز می دهد.

ص: ۳۴۰

۱ هر کس بدون دلیل حلال های الهی را بر خود حرام کند باید توبیخ شود. «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا...» (گویا بعضی از مسلمانان تحت تأثیر سنت های جاهلی قرار می گرفتند و حلال هایی را بر خود حرام می کردند). ۲ خوردن گوشت حیوان هم اگر رنگ الهی داشته باشد حلال، و گرنه حرام است. «ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ» ۳ همه ی محرمات الهی، در مکتب آسمانی اسلام بیان شده است. «وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» (۱) ۴ اصل و قانون کلی در خوردنی ها، حلال بودن است و هر چه حرام باشد، خداوند بیان می کند. «فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ» ۵ احکام اسلام، بن بست ندارد. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» ۶ اضطرار، تکلیف را ساقط می کند. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» ۷ تکلیف های الهی، متناسب با شرایط زمان، مکان و توان انسان است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» ۸ استفاده از خوردنی های حرام، در موارد اضطراری جایز است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» ۹ تعیین حلال و حرام، بر پایه ی دستورات الهی است. «حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» ۱۰ جهل و هواپرستی، از عوامل انحراف است. «لِيُضِلُّوا بِأَهْوَائِهِمْ بَغَيْرِ عِلْمٍ» ۱۱ گمراه ساختن مردم، تجاوز به حقوق جامعه است. «أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ»

ص: ۳۴۱

۱- ۱. این بیان تفصیلی، اشاره به آیه ۱۱۵ سوره ی نحل است. تفسیر المیزان.

اشاره

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ (۱۲۰)

و گناه آشکار و پنهان را رها کنید، همانا کسانی که مرتکب گناه می شوند، به زودی کیفر کارهایی را که مرتکب شده اند، خواهند دید.

نکته ها:

چه در گذشته چه امروز، مردم تنها از گناه آشکار هراس داشته و دارند.

بعضی گفته اند مراد از گناهان پنهان، گناهانی است که آثار آن پنهان است، مثل غذاهای حرام که قساوت قلب می آورد.

پیام ها:

۱ گناه، جاذبه و کششی دارد که باید با اراده ی قاطع، از آن دل کند. «وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ» ۲ اسلام، هم به طهارت ظاهر توجه دارد، هم باطن، هم باید از گناهان عملی دوری کرد و هم از گناهان قلبی، مانند سوء ظن. «ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ» ۳ کیفر الهی، برای گناهانی است که با علم و عمد انجام می گیرد. «إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ» ۴ گرچه شیطان وسوسه می کند، اما انسان با اراده گناه می کند. «يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ» ۵ قیامت و کیفر آخرت، دور نیست. «سَيُجْزَوْنَ» ۶ کیفرهای الهی، نتیجه ی عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ»

اشاره

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ فِيهِمْ اللَّهُ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَيْكُمْ لِيُكْفِرُوا بِكُمْ وَإِنْ أَنْتُمْ أَنْتُمْ كَانُوا تُكْفَرُونَ (۱۲۱)

و از آنچه نام خداوند بر آن برده نشده، نخورید، چرا که خوردن آن فسق (و خروج از مدار بندگی) است. همانا شیاطین، به دوستان خود القا می کنند تا به جدال با شما برخیزند (که مثلاً چه فرقی است میان حیوان مرده یا ذبح شده) و اگر از آنان اطاعت کنید، قطعاً شما هم مشرک می شوید.

نکته ها:

چون حرام خواری، قساوت قلب می آورد و زمینه ی گناهان دیگر است، اسلام آن را به شدت منع کرده است.

در آیه ۵ سوره ی مائده خواندیم که طعام اهل کتاب برای شما حلال است. این آیه می گوید: گوشت هر حیوانی که نام خداوند بر آن برده نشود حرام است. از آنجا که اهل کتاب، این شرط را رعایت نمی کنند، پس گوشت حیوان آنها برای ما حرام است و مراد از طعام در آن آیه، حبوبات و امثال آن است، نه گوشت. (۱)

وسوسه ی شیاطین این گونه است که می گوید: حیوان مرده را خدا کشته و کشته ی خدا بهتر از کشته ی انسان است! پس چرا حیوان مرده، حرام ولی حیوان ذبح شده حلال است؟! غافل از آنکه اجرای فرمان الهی مهم است و حیوان مرده، به خاطر بیرون نیامدن خون های کثیف از بدنش، معمولاً بیماری هایی را همراه دارد. علاوه بر آنکه مردن، خود دلیل بیماری و ناسالم بودن حیوان است.

پیام ها:

۱ مسلمان، حتی در مسائل تغذیه باید تعهد دینی را مراعات کند. «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ» ۲ بردن نام خدا به هنگام ذبح، تشریفات نیست، بلکه حکمی لازم الاجراست و ترک آن، فسق است. «إِنَّهُ لَفِسْقٌ»

ص: ۳۴۳

۳ هر کجا ناباوری بیشتر است، تأکید نیز لازم است. چون پذیرفتن شرایط حلال بودن ذبح، برای مردم جاهل سنگین بود، خداوند با چند تأکید مسئله را مطرح کرد. «إِنَّهُ لَفِصِيْقٌ» (جمله اسمیه، «ان» و حرف «لام»، نشان تأکید است) ۴ انسان، در اثر مصرف حرام، زمینه ی پذیرش القائنات شیطانی را پیدا می کند.

﴿وَلَا تَأْكُلُوا﴾

... ﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ﴾ ۵ شیطان ها، قدرت و وسوسه و القا دارند. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ» ۶ وسوسه های شیاطین، تنها در اولیای آنان نافذ است، نه در اولیای خدا.

﴿لَيُوحُونَ إِلَيْنِ أَوْلِيَاءِهِمْ﴾

۷ پشتوانه ی جدال های انسان، وسوسه ها و هوس هاست. «لَيُوحُونَ» ... ﴿لَيُجَادِلُوكُمْ﴾ ۸ جدال در احکام الهی، از حربه ها و القائنات شیطانی است. «وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ» ... ﴿لَيُجَادِلُوكُمْ﴾ ۹ جدال در احکام دینی، انسان را به شرک می کشاند. ﴿لَيُجَادِلُوكُمْ﴾ ... ﴿لَمُشْرِكُونَ﴾ ۱۰ خداپرستانی که در عمل، مطیع غیر خدا می باشند، مشرکند. «إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۲]

اشاره

أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۲)

و آیا آنکه (به واسطه ی جهل و شرک) مرده بود، پس او را (با هدایت خویش) حیات بخشیدیم و برای او نوری (از ایمان) قرار دادیم که با آن در میان مردم راه خود را بیابد، مثل او مثل کسی است که در ظلمت های (جهل و شرک) قرار دارد و از آن بیرون آمدنی نیست؟ این گونه برای کافران، کارهایی که می کردند جلوه داده شده بود.

ص: ۳۴۴

این آیه درباره ی ایمان آوردن حضرت حمزه، عموی پیامبر نازل شده است، که چون از اذیت و آزار ابو جهل نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و مکتب او آگاه شد، به حمایت از پیامبر سراغ ابو جهل رفت و با مشت بر سر او کوبید. آن گاه گفت: من از امروز، به محمد ایمان می آورم.

از آن پس تا زمان شهادت، یک افسر رشید و با ایمان برای اسلام بود.

در تعبیر قرآنی، «مرگ»، هم بر مرحله قبل از نطفه گفته شده است: «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ» (۱) هم به گمراهی: «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا» هم به منطقه ی بی گیاه و خشک: «فَسَدِّ قَنَاةً إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ» (۲) هم به مرگ موقت: «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» (۳) و هم به مرگ حقیقی: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» (۴).

امام باقر علیه السلام فرمود: نوری که در میان مردم راه را از چاه نشان می دهد، امام و رهبر آسمانی است. (۵)

پیام ها:

۱ حیات و مرگ واقعی انسان، ایمان و کفر اوست. «مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» ۲ ارشاد و هدایت، کار خداست، هر چند خود انسان زمینه ی هدایت را فراهم می کند. «فَأَحْيَيْنَاهُ» ۳ استفاده از تمثیل، سؤال و مقایسه، در تبلیغ و تربیت مؤثر است. «أَوْ مَنْ كَانَ» ... «كَمَنْ مَثَلُهُ...» ۴ مؤمن، هرگز به بن بست نمی رسد. او در جامعه هم بینش دارد و هم حرکت.

«نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ»

۵ وقتی نور نباشد، ظلمت ها انسان را فرامی گیرد. «فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»

ص: ۳۴۵

۱-۱. بقره، ۲۸.

۲-۲. فاطر، ۹.

۳-۳. بقره، ۲۴۳.

۴-۴. زمر، ۳۰.

۵-۵. تفسیر المیزان.

۶ حق، یکی و باطل بسیار است. (کلمه ی «نوراً» مفرد آمده، ولی کلمه ی «الظلمات» جمع آمده است) ۷ جز نور ایمان و هدایت الهی، برای بشر نجات بخشی نیست. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا» ۸ زیبا پنداشتن اعمال، مانع رشد و خروج انسان از تاریکی است. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ» ۹ کارهای انسان بی ایمان، در دید و تفکر او مؤثر است. «كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۱۰ کارهای پر جاذبه، کفار (مثل ابتکارات و اختراعات و تکنولوژی و تمدن)، چنان برای آنان جلوه کرده که نمی گذارد انحرافات و سقوط انسانیت خود را درک کنند. «زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۳]

اشاره

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَ مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳)

و ما این گونه در هر دیاری مجرمان بزرگش را می گماریم تا در آن قریه ها و مناطق، حيله (و فسق و فساد) کنند، اما جز به خودشان نیرنگ نمی کنند ولی نمی فهمند (که نتیجه ی حيله، به خودشان باز می گردد).

نکته ها:

در شأن نزول آیه ی قبل، به جنگ و ستیز ابو جهل با پیامبر اسلام اشاره شد، این آیه می فرماید: وجود ابو جهل ها، چیز تازه ای نیست و همیشه و همه جا در مقابل دعوت های حق، چنین مهره های فاسدی بوده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱ سنت الهی، پاسخ دادن به مکر و حيله های دشمنان است. «وَ كَذَلِكَ»

۲ تلاش های خوبان و بدان، همه در مدار قدرت الهی است. «جَعَلْنَا» ... «مُجْرِمِيهَا» (هم در این آیه که مربوط به مجرمان است و هم در آیه قبل که درباره مؤمنین بود کلمه ی «جَعَلْنَا» بکار رفته است) ۳ رهبران فاسد و مفسد، ریشه ی فساد جامعه اند. «أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيُمْكُرُوا فِيهَا» ۴ مکر و تزویر، حربه ی رهبران مفسد است. «لِيُمْكُرُوا» ۵ از دست دادن صفا و صداقت و گرفتار شدن به قهر الهی، بزرگ ترین ضربه ای است که حيله گران به خود می زنند. «مَا يُمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ» ۶ بدتر از بیماری، جهل به بیماری است و بدتر از حيله، ندانستن اینکه آثار سوء آن به حيله گر برمی گردد. «مَا يَشْعُرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۴]

اشاره

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلَ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (۱۲۴)

و چون آیه و نشانه ای (از سوی خدا برای هدایت آنان) نازل شد گفتند: ما هرگز ایمان نمی آوریم تا آنکه به ما هم مثل آنچه به فرستادگان خدا داده شد، داده شود، (بگو: خداوند بهتر می داند که رسالت خود را کجا (و نزد چه کسی) قرار دهد. به زودی به آنها که گناه کردند، به سزای آن مکر و نیرنگ ها که می کردند، خواری و عذاب سخت از نزد خداوند خواهد رسید.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند که ولید بن مغیره، مغز متفکر کفار، می گفت: چون سن و ثروت من بیش از محمد صلی الله علیه و آله است، پس باید به من وحی شود. البته چنین حرفی از ابو جهل هم نقل شده است.

درباره ی جمعی از سران کفر که در جنگ «بدر» کشته شدند، وعده ی الهی عملی شد و ذلت به آنان رسید.

پیام ها:

۱ سردمداران قدرتمند، به دلیل خود برتری، استکبار نموده و دعوت اسلام را نمی پذیرند. «قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى تُؤْتِيَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ» ۲ ملاک گزینش های الهی، علم او به شایستگی هاست. «اللَّهُ أَعْلَمُ» ۳ نتیجه ی استکبار در برابر حق، ذلت و خواری است. «لَنْ نُؤْمِنَ» ... «سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۵]

اشاره

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمًا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۲۵)

خداوند هر که را بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای (پذیرش) اسلام می گشاید و هر که را (به خاطر اعمال و خصلت های خلافش) بخواهد گمراه کند، سینه اش را (از پذیرفتن ایمان) سخت قرار می دهد، گویا به زحمت در آسمان بالا می رود. خداوند این چنین پلیدی (کفر) را بر کسانی که ایمان نمی آورند قرار می دهد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نشانه ی شرح صدر چند چیز است: «الانابه الی دار الخلود و التجافی عن دار الغرور و الاستعداد للموت قبل نزول الفوت» توجه و گرایش خاضعانه به سوی آخرت و دوری از دنیای حيله گر و آمادگی برای مرگ قبل از آنکه فرصت را از دست

بدهد. (۱) امام سجاده علیه السلام نیز در شب ۲۷ رمضان دعایی را که متضمن همین خواسته است، مکرر می خواند. (۲)

مراد از هدایت و ضلالت الهی، فراهم کردن اسباب هدایت برای شایستگان و از بین بردن اسباب، برای ناهلان است.

منظور از «صدر»، روح و دل است. مراد از شرح صدر، گسترش افق عقل و فکر بلندی روح، برای پذیرش حق و هدایت است و این نیازمند گذشتن از هوسها و تمنیات دل است.

آنکه شرح صدر نداشته باشد، همواره در لاک خود می ماند و بیرون نمی آید. نتیجه ی شرح صدر، بصیرت و نورانیت همراه با قلب رقیق و حق پذیر است.

این آیه یکی از معجزات علمی قرآن است که عوارض صعود به آسمان را بیان کرده و می فرماید: کسی که حاضر به پذیرش حق نگردد، روحش تنگ و کم ظرفیت می شود، همانند کسی که می خواهد به آسمان برود که به علت سنگینی و فشردگی هوا و نبود اکسیژن، سینه اش تنگ و تنفسش سخت می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: نشانه ی سعه صدر، تسلیم خدا بودن، اطمینان به او داشتن و دلگرم شدن به وعده های الهی است و نشانه ضیق صدر، تردید و اضطراب است. (۳)

از سنت های الهی آن است که برای پاکدلان حق پذیر، شرح صدر قرار دهد و لجوجان گریزان از ایمان را گرفتار سلب توفیق و رجس سازد.

حضرت موسی همین که مأمور تبلیغ شد، در اولین دعای خود از خداوند خواست: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۴) ولی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون درخواست، خداوند به او سعه ی صدر عطا کرد. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۵).

ص: ۳۴۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. مفاتیح الجنان.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

۴-۴. طه، ۲۵.

۵-۵. شراح، ۱.

پیام ها:

۱ قبول حق، ظرفیت و زمینه درونی می خواهد. «يَشْرَحُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ» ۲ شرح صدر، موهبتی الهی است. «يَشْرَحُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»
۳ خروج از مدار فطرت و عقل، عامل خفقان و تنگی روح و روان می گردد.

«يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ»

۴ منحرفان هر چند به ظاهر، خود را در گشایش و آرامش ببینند، ولی در واقع گرفتار تنگناها و فشارند. «ضَيْقًا حَرَجًا» ۵ بی حوصلگی و کم ظرفیتی، نوعی رجس و پلیدی روح است. «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا» ... «الرَّجَسَ» ۶ کسی که به حق ایمان نیاورد، به تدریج آلوده می شود. «كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجَسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَ هَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (۱۲۶)

و این راه پروردگار تو است که مستقیم است، قطعاً ما آیات خود را برای قوم و گروهی که پند می پذیرند به تفصیل بیان کرده ایم.

نکته ها:

کلمه ی «هَذَا»، ممکن است اشاره به کلمه ی «اسلام» باشد که در آیه ی قبل آمده بود.

پیام ها:

۱ جز راه خدا، راه های دیگر بیراهه است. «وَ هَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا» ۲ برای تذکر، تفصیل و تنوع و تکرار لازم است. «فَضَّلْنَا» ... «يَذَّكَّرُونَ» ۳ خداوند، حجت را بر همه تمام کرده است، اگر اهل توجه باشند، آیات و نشانه های حق، با بیان های مختلف روشن شده است. «لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

ص: ۳۵۰

۴ توجه دائمی به تذکرات الهی، راه دستیابی به صراط مستقیم است. «هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ» ... («لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۷]

اشاره

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۷)

سرای سلامت نزد پروردگارشان، تنها برای آنان است و او به پاداش اعمالی که انجام می دادند، سرپرست و پشتیبان و دوست آنان است.

پیام ها:

۱ در بهشت، خشونت، رقابت، حسرت، تهمت، حسد، کینه، دروغ، اندوه و هیچ گونه مرگ و مرض و فقر راهی ندارد. «دَارُ السَّلَامِ»
۲ برتر از نعمت امتیث و سلامت، در سایه ی لطف مخصوص پروردگار بودن است. «دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۳ خداوند خود امور رهروان راه مستقیم را به عهده دارد. «وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ» ۴ رسیدن به ولایت الهی، در سایه ی عمل و تلاش انسان است. «وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۸]

اشاره

وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْمِعْ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَ بَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۲۸)

و(به یاد آورید)روزی که خداوند، همه آنان را گرد می آورد(سپس به جنیان خطاب می فرماید:) ای گروه جن! از انسان ها(پیروان)بسیاری یافتید.و دوستان ایشان از نسل بشر گفتند:پروردگارا! ما انسان ها و

ص: ۳۵۱

شیاطین از یکدیگر بهره گرفتیم و اینک به سرانجامی که برایمان قرار داده بودی رسیدیم. خداوند می فرماید: آتش جایگاهتان است که همیشه در آن خواهید بود، مگر آنکه خداوند بخواهد (که گروهی از شما را ببخشد). همانا پروردگار تو حکیم و داناست.

نکته ها:

در آیات قبل، به کارهای شیاطین و وسوسه هایشان اشاره شد، در اینجا سرنوشت وسوسه پذیری از شیاطین را که دوزخ است، بیان می کند. ضمناً به گفته قرآن، شیطان از جن است و جنی که مردم را گمراه کرده همان شیطان است.

پیام ها:

۱ به عاقبت کار خود بیندیشیم. «و یَوْمَ» (هر کجا کلمه «یَوْمَ» در آغاز آیه بکار رفته، مراد یادآوری چنین روزی است). ۲ جن، مکلف و مختار است و مورد خطاب و توبیخ و کیفر و پاداش قرار می گیرد. «یا مَعْشَرَ الْجِنَّ» ۳ شیطان، به گمراه کردن گروه کم راضی نیست و گروه زیادی از انسان ها را منحرف کرده است. «فَدِ اسْتَكْتَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ» در آیه ای دیگر می فرماید: «وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا کَثِیرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ» (۱) ۴ دادگاه قیامت، علنی است. «یَحْشُرُهُمْ»، «یا مَعْشَرَ الْجِنَّ» ۵ در قیامت، جن اغواگر پاسخی در برابر توبیخ ندارد و تنها پیروان انسانی او سخن می گویند. «یا مَعْشَرَ الْجِنَّ» ... «قَالَ اُولَیْئَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ» ۶ بهره گیری انسان و جن از یکدیگر طرفینی است. «اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ»

ص: ۳۵۲

۷ در قیامت، انسان و جن، یک جا جمع و محشور می شوند. «جَمِيعًا» ۸ پیروی از وسوسه های شیطانی، به تدریج انسان را به ولایت پذیری از او وامی دارد. «أُولَئِكَ هُم» ۹ همه ی منحرفان، کیفر یکسان ندارند و باقی ماندن در آتش، وابسته به اراده ی خداوند است. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» ۱۰ احکام دادگاه الهی، بر مبنای علم و حکمت است. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۲۹]

اشاره

وَكَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۲۹)

و بدین گونه بعضی ستمگران را بر بعضی مسلط می کنیم، (تا کیفری باشد) برای آنچه عمل می کردند.

نکته ها:

در آیه ۱۲۷ خواندیم که سرپرست آنان که به راه مستقیم می روند، تنها خداست. در این آیه می خوانیم که سرپرست گروهی از مردم به خاطر عملکردشان ستمگراند.

طبق روایات، کیفر ترک کنندگان امر به معروف و نهی از منکر، متخلفان از ادای خمس و زکات و یاری کنندگان به ظالمان، تسلط ستمگران بر آنان است. (۱) در حدیث می خوانیم: هر گاه خداوند از کار قومی راضی باشد، کارشان را به نیکان می سپارد و اگر ناراضی باشد، کارشان را در دست بدان قرار می دهد. (۲)

پیام ها:

۱ همان گونه که شیاطین جن بر انسان مسلط می شوند، برخی از ظالمان نیز بر بعضی دیگر تسلط می یابند. «كَذَلِكَ» ۲ کام جویی های حرام، زمینه ساز حکومت های باطل و سلطه ی ظالمان است.

ص: ۳۵۳

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر کشف الاسرار.

«اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ»

... «تُوَلَّى بَعْضُ الظَّالِمِينَ بَعْضًا» ۳ تنها حاکمان ظالم نیستند، محکومانِ ترسو و ساکت و عیاش هم ظالمند.

«بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا»

۴ سبب سلطه ی ستمگران، رفتار خود مردم است. «تُوَلَّى» ... «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۰]

اشاره

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَ
عَزَّوَجَلَّ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (۱۳۰)

(در قیامت به آنان گفته می شود:) ای گروه جن و انس! آیا پیامبرانی از خودتان به سویتان نیامدند تا آیات مرا بر شما بخوانند و شما را از دیدار این روز بیمتان دهند؟ گویند: ما علیه خودمان گواهی می دهیم و زندگی دنیا آنان را فریب داد و بر علیه خود شهادت دادند که کافر بوده اند.

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که حضرت محمد صلی الله علیه و آله، برای جن نیز فرستاده شده و آنان نیز قرآن را می فهمند، گروهی هم ایمان می آورند. (۱) به گفته ی برخی مفسران (مثل آلوسی، قرطبی، طبرسی و سید قطب) رسولان جن، وحی را از طریق رسولان انس دریافت کرده و به نژاد خود می رساندند. زیرا کلمه ی «رسول» به غیر انسان هم گفته می شود، مثل:

«اللَّهُ يَضِيغُ طِفْلِي مِنَ الْمَلَأِيكَةِ رُسُلًا» (۲) در این آیه، دو اقرار از سوی کافران آمده است، یکی گواهی به آمدن پیامبران، دوّم اعتراف به کفر خویش.

مواقف در قیامت مختلف است؛ گاهی در موقفی کفار ابتدا انحراف خود را انکار می کنند،

ص: ۳۵۴

۱-۱. آیات اوّل سوره ی جن و آیه ۲۸ سوره ی احقاف.

۲-۲. حج، ۷۵.

مثل آیه ۲۳ همین سوره: «وَاللّٰهُ رَبُّنَّآ الَّذِیْٓ اَنۡزَلَ لَنَا الْکِتٰبَ مِنَ السَّمَآءِ فِیۡہِۤ اٰیٰتٍ لِّقَوْمٍ یَّرۡتٰوْنَ» و آن گاه که فهمیدند قیامت جای انکار نیست، به گناه خود اعتراف می کنند.

پیام ها:

۱ جنّ و انس هر دو مکلف به پذیرش دعوت انبیایند و رسولان برای هر دو نژاد آمده اند. «الْجِنَّ وَ الْاِنْسِ» ۲ انذار، قوی ترین اهرم تربیت و وظیفه ی مهم پیامبران است. «وَ یُنۡذِرُوۡنَکُمْ» ۳ قوی ترین ضامن اجرای احکام الهی برای اصلاح فرد و جامعه، ایمان به معاد است. «یُنۡذِرُوۡنَکُمْ لِقَآءِ یَوْمِکُمْ هٰذَا» ۴ قیامت، جای کتمان و انکار نیست، لذا انسان ها علیه خود اقرار می کنند.

«شَہِدُوۡا عَلٰی اَنۡفُسِہِمۡ»

۵ دنیاخواهی، عامل بی اعتنایی به دعوت های انبیاست. «غَزَّوۡنَہُمُ الْحَیَآۃُ...» (فریفته شدن به دنیا، موجب فراموشی آخرت است). ۶ علاقه ی افراطی به دنیا، انسان را به کفر می کشاند. «غَزَّوۡنَہُمُ الْحَیَآۃُ الدُّنْیَا»... «اَنۡہُمۡ کَانُوۡا کٰفِرِیۡنَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۱]

اشاره

ذٰلِکَ اَنَّ لَمۡ یَکُنۡ رَّبُّکَ مُہۡلِکَ الْقُرٰی بِظُلۡمٍ وَّ اَہۡلُہَا غٰفِلُوۡنَ (۱۳۱)

این (اتمام حجت و هشدار) برای آنست که پروردگارت هرگز از روی ستم، آبادی هایی را که اهلش (از شناخت حق) غافلند نابود نمی کند. (خداوند ابتدا مردم را از غفلت و جهل بیرون می آورد و با پیامبرانش به آنان هشدار می دهد و سپس اگر قبول نکردند هلاکشان می کند).

نکته ها:

سنت خداوند آن است که راه حق را با فرستادن انبیا و هشدارهای مختلف به مردم نشان

می دهد و حقایق را بیان کرده، اتمام حجت می کند. در آن صورت اگر بی اعتنایی کردند، کیفر می دهد. این قانون و سنت کلی در آیات متعددی مطرح شده است، از جمله: «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ» (۱) ما هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه مردم آنجا بیم دهندگانی داشتند. «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» (۲) ما تا پیامبری نفرستیم، عذاب نمی کنیم.

پیام ها:

۱ کیفر دادن گناهکار، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَى» ۲ عقاب بدون بیان و هشدار، ظلم و قبیح است. «مُهْلِكُ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا غَافِلُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۲]

اشاره

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (۱۳۲)

و برای هر کس بر اساس آنچه انجام داده اند درجاتی است، و پروردگار تو از آنچه می کنند غافل نیست.

نکته ها:

مراد از «دَرَجَاتٍ» در این آیه، درجاتِ رشد نیست، بلکه شامل درکاتِ سقوط نیز می شود.

پیام ها:

۱ خداوند، عادل است و مرتبه ی هر کس را طبق عملکرد خود او قرار می دهد.

«دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا»

۲ سعادت و شقاوت انسان، بسته به اعمال اوست. «مِمَّا عَمِلُوا» ۳ انسان باید بهوش باشد، زیرا تحت نظر خداست. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

ص: ۳۵۶

۱-۱. شعراء، ۲۰۸.

۲-۲. اسراء، ۱۵.

اشاره

وَ رَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَةِ قَوْمٍ آخِرِينَ (۱۳۳) إِنْ مَا تُوْعَدُونَ لَأَتِيَنَّكُمْ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۱۳۴)

و پروردگار تو بی نیاز و صاحب رحمت است. اگر بخواهد، شما را می برد و پس از شما هر که را بخواهد جایگزین می کند، همان گونه که شما را از نسل قوم دیگری پدید آورد.

به راستی آنچه وعده داده می شوید، آمدنی است و شما نمی توانید (خدا را) ناتوان سازید (و از کیفر و عدل او بگریزید).

پیام ها:

۱ تنها خداوند بی نیاز مطلق است، پس هرگز خود را بی نیاز نبینیم. «رَبُّكَ الْغَنِيُّ» در جای دیگر می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (۱) ای مردم! همه شما نیازمند خدایید و تنها اوست که بی نیاز و ستوده است.

۲ گناهکاران، باید در همین دنیا هم بترسند، زیرا محو آنان توسط قدرت الهی بسیار ساده است. «يُدْهِبْكُمْ» ۳ ریشه ی ظلم (که در دو آیه قبل آمده بود)، یا نیاز است، یا سنگدلی و هیچ یک از این دو در خدا وجود ندارد. «الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ» ۴ شرط مربی خوب، بی نیازی و عطوفت است. «رَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ» ۵ بقای اجتماعات بشری، به مشیت الهی بستگی دارد. «إِنْ يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ» ۶ بود و نبود انسان ها، نفع و زیانی برای خداوند ندارد. «الْغَنِيُّ» ... «إِنْ يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ»

ص: ۳۵۷

۷ خداوند از عبادات ما بی نیاز است، دستورهای عبادی، عامل رشد خودماست. «الْغَنِيُّ» ۸ رحمت خداوند، فراگیر است، ولی گاهی بشر کار را به جایی می رساند که خداوند همه را نابود می کند. «ذُو الرَّحْمَةِ» ... «يُذْهِبُكُمْ» ۹ وعده های الهی قطعی است، نه شوخی. «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ» ۱۰ مجرم در قیامت نمی تواند با قدرت الهی در افتد. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۵]

اشاره

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنْتُمْ كَانُوا عَلَيَّ عَامِلِينَ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۱۳۵)

بگو: ای قوم من! بر جایگاه و سیرت خویش عمل کنید که من نیز (بر اساس سیرت خویش) عمل می کنم و به زودی خواهید دانست که سرانجام آن سرای از کیست، همانا ستمکاران رستگار نمی شوند.

پیام ها:

۱ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، چون به راه خود یقین دارد، مأمور است در برخوردهای خود، ثبات و قاطعیت خود را به دیگران اعلام کند. «قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنْتُمْ كَانُوا عَلَيَّ عَامِلِينَ...» ۲ سرپیچی مردم، وظیفه ی پیامبران را عوض نمی کند. «إِنِّي عَامِلٌ» ۳ سرنوشت مردم، وابسته به عملکرد خودشان است. «اعْمَلُوا» ... «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» ۴ ملائک موفقیت، حسن عاقبت و سرانجام کار است، نه جلوه ها و تلاشهای زودگذر. «عَاقِبَةُ الدَّارِ» ۵ ظالم، رستگار نمی شود. «إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۶ سرپیچی از راه خدا و انبیا ظلم است. «الظَّالِمُونَ»

ص: ۳۵۸

اشاره

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ لَئِنَّمَا يَحْكُمُونَ (۱۳۶)

و(بت پرستان) از آنچه خداوند از کشت و چهارپایان آفریده است، سهمی را برای خدا قرار دادند و به پندار خودشان گفتند: این قسمت برای خداست و این قسمت برای (بت هایی که هم) شریکان (خدایند، هم شریک اموال) ما پس آنچه سهم شرکا و بت ها بود به خدا نمی رسید، ولی هر چه سهم خدا بود به شرکا می رسید، چه بد است آنچه داوری می کنند!

نکته ها:

آنان که از مدار تربیت انبیا بیرون رفته و به وادی خیال می روند، حرف ها و تصمیم هایشان نیز خیالی و بی منطق است و خود را مالک همه چیز می دانند و تقسیم بندی می کنند. یک بار پسران را سهم خود و دختران را سهم خدا می دانند. «أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى» (۱) یک بار هم غلات و حیوانات را بین خدا و بت ها تقسیم می کنند. مشرکان می پنداشتند سهم بت ها غیر قابل تغییر است و آن را خرج بتکده ها و خدمه آنها می کردند، و سهم خدا را نیز به این بهانه که خدای آسمان ها بی نیاز است، هنگام کم و کسر آمدن ها خرج بتخانه ها می کردند. نه خرج کودکان، فقرا و مهمانان.

پیام ها:

۱ در کشاورزی و دامداری، گرچه انسان نقش دارد، اما زارع و خالق اصلی خداست. «لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ» در آیه ای دیگر می فرماید: «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (۲)

ص: ۳۵۹

۱-۱. نجم، ۲۱.

۲-۲. واقعه، ۶۴.

۲ قانون زکات و تقسیم درآمد و منافع، در عقائد انسان های قبلی نیز بوده است، هر چند به صورت خرافی. «هَذَا لِلَّهِ» ... «هَذَا لِلَّهِ» (۱) لِسُرَّكَانًا» ۳ مشرکان با آنکه بت ها را شریک خدا می پنداشتند، ولی برای خداوند موقعیت ویژه ای از عزت و غنا قائل بودند و تلفات را از سهم خدا کم می کردند و می گفتند: او نیازی ندارد. «مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَيْهِمْ» ۴ رسالت انبیا، مبارزه با خرافات است. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۷]

اشاره

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ (۱۳۷)

و بدین سان (بت ها و خادمان بت ها که) شریکان آنها (در اموالشان محسوب می شدند)، کشتن فرزند را برای بسیاری از مشرکان (به عنوان قربانی برای بت ها) زیبا جلوه دادند تا آنان را به هلاکت کشیده و آیین آنان را مشتبه سازند. و اگر خداوند می خواست چنین نمی کردند (و به اجبار جلو آنان را می گرفت)، پس آنان را با دروغ هایی که می بافند واگذار.

نکته ها:

همان گونه که تقسیم کشت و دام، میان خدا و شریکان، در نظر مشرکان جلوه داشت، عشق به بت و فرزند کشی در پای بت را هم و سوسه های شیطانی در نظرشان آراسته بود.

«لِيُرْدُوهُمْ» از «ارداء» به معنای هلاک کردن است.

مشرکان یا می گویند: دختر ننگ است و زنده به گورش می کنند، «أَيُّمَسِيكُهُ عَلِي هُونٍ» (۱) یا می گویند: خرجی ندارم و باید نابود شود، «حَشِيَّةَ إِمْلَاقٍ» (۲) یا آن را نوعی قرب به بت ها

ص: ۳۶۰

(۱-۱). نحل، ۵۹.

(۲-۲). اسراء، ۳۱.

می دانند، که همه ی اینها نوعی تزیین است.

پیام ها:

۱ بینش غلط و خرافی، سبب می شود که انسان، فرزند خود را پای بت سنگی و چوبی قربانی کرده و به آن افتخار نماید. «زَيْنَ» ... «قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ» ۲ مجرمان، حتی برای فرزند کشی هم توجیه درست می کنند تا روان و وجدان خود را آرام کنند. «زَيْنَ» ۳ در انتقاد، انصاف را مراعات کنیم. «لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» نه آنکه همه چنین اند.

۴ توجیه گناه و آراستن زشتی ها، عامل هلاکت و سقوط است. «زَيْنَ» ... «لِيُزِدُوهُمْ» ۵ خرافه گرایی، سبب التقاط و آمیختگی دین با شبهات است. «وَلِيَلْبِسُوا» ۶ پیامبر، مسئول ابلاغ است نه اجبار، اگر مردم گوش نکردند، آنان را رها کرده و به سراغ دل های آماده می رود. «فَذَرَهُمْ» ۷ افکار و رفتار منحرفان، نباید حق جویان را دلسرد کند. «فَذَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ» ۸ شریک پنداشتن برای خداوند، افترا به اوست. «فَذَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۸]

اشاره

وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَ حَزْبٌ حَجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَ أَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَ أَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ إِسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸)

و مشرکان (به پندار خویش) گفتند: اینها، دام ها و کشت هایی ممنوع است، کسی نخورد مگر آن (خادمین بتکده ها) که ما بخواهیم. و چهارپایانی است که (سوار شدن بر) پشت آنها حرام است و چهارپایانی که نام خدا را (هنگام ذبح) بر آن نمی برند (این احکام را) به دروغ به خدا نسبت می دادند.

خداوند به زودی آنان را به کیفر آنچه به او افترا می بستند جزا خواهد داد.

«حِجْرٌ» به معنای منع است و «تحجیر» یعنی منطقه ای را سنگ چین کردن و مانع شدن از ورود دیگران برای تصاحب آن. «حجر اسماعیل» نیز جایی است که با دیوار سنگی جدا شده است. عقل را هم «حجر» گویند، چون انسان را از زشتی ها باز می دارد. «هَلْ فِي ذَاتِكَ قَسَمٌ لِتَأْتِي حِجْرًا» (۱) در دو آیه ی قبل، عقائد خرافی مشرکان درباره ی سهم خدا و بت ها از کشاورزی و چهارپایان مطرح بود. در این آیه چگونگی مصرف سهم بت ها بیان شده که احدی حق استفاده ندارد، مگر خادمین بت ها و بتکده ها.

با توجه به این آیه، مشرکان چهار انحراف داشتند: ۱ ممنوع شمردن بعضی از چهارپایان.

۲ ممنوع شمردن بعضی از محصولات کشاورزی. ۳ ممنوع کردن سواری برخی از چهارپایان. ۴ نبرد نام خدا به هنگام ذبح حیوانات.

قرآن، هدف آفرینش چهار پایان را سوار شدن بر آنها و مصرف از گوشت آنها می داند:

«جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» (۲) و تحریم بهره برداری از چهارپایان را، از بدعت های جاهلی می شمرد که در آیه ۱۰۳ سوره ی مائده نیز بیان شده است.

اسلام، آیین جامعی است که حتی انحراف در بهره گیری از حیوانات را هم تحمل نمی کند.

وقتی قرآن، از بی مصرف ماندن حیوان و تحریم سوارشدن بر آن نکوهش می کند، به طریق اولی از بی مصرف ماندن انسان ها، منابع، سرمایه ها و استعدادها بیشتر نکوهش می کند.

پیام ها:

۱ احکام دین باید منسوب به خدا باشد، نه بر پایه ی گمان، خیال، قیاس و استحسان. «قَالُوا» ... «بِرَعْمِهِمْ» ... «افْتِرَاءً عَلَيْهِ» ۲ مبارزه با خرافات، یکی از وظایف اصلی پیامبران است. «افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ»

ص: ۳۶۲

۱- ۱. فجر، ۵.

۲- ۲. غافر، ۷۹.

۳ تحریم حلال‌ها و تحلیل حرام‌ها، افترا بر خداست. «هَذِهِ الْأَنْعَامُ وَالْحَوْثُ حِجْرٌ»... («افترَاء» ۴ بدعت گذاران، در انتظار کیفر قوانین موهوم خود باشند. «سَيَجْزِيهِمْ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۳۹]

اشاره

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مِثَّتَهُ فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹)

و(از دیگر عقائد خرافی مشرکان، این بود که می) گفتند: آنچه در شکم این چهارپایان(نذر شده برای بت‌ها) است،(اگر زنده به دنیا آید)مخصوص مردان ماست و بر زنان ما حرام است و اگر مرده به دنیا آید، پس همه(زن و مرد)در آن شریکند، خداوند به زودی آنان را به سزای این گونه توصیف‌های باطل کیفر خواهد داد. همانا او حکیم و داناست.

نکته‌ها:

آشنایی با خرافات دوران جاهلیت، انسان را با زحمات رسول خدا برای هدایت آنان آشنا ساخته، روح قدرشناسی را در انسان، زنده و شکوفا می‌کند.

پیام‌ها:

۱ تبعیض بی جا میان زن و مرد، عملی جاهلی و مطرود است. «خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا» ۲ در جاهلیت، تحقیر زن تا آن حد بود که در برخی موارد از حیوان سالم بهره‌ای نداشت و فقط در گوشت حیوان مرده شریک بود. «شُرَكَاءُ» ۳ جزا و کیفر الهی، بر اساس علم و حکمت اوست. «سَيَجْزِيهِمْ»... («حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۶۳

اشاره

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۱۴۰)

به یقین زیان کردند کسانی که فرزندان خود را سفیهانه و از روی جهل کشتند، و آنچه را خداوند روزی آنان ساخته بود با افترا بر خدا حرام کردند، آنان گمراه شدند و هدایت یافته نبودند.

نکته ها:

ابن عباس از بزرگان صدر اسلام می گوید: هر که می خواهد میزان جهالت اقوام دوران جاهلی را بداند، همین آیات سوره ی انعام که بیانگر خرافات و اعتقادات بی اساس مشرکان است، را بخواند. (۱)

جاهلان عرب، به گمان تقرب به بت ها، یا به جهت حفظ آبرو، دختران خود را گاهی قربانی بت ها یا زنده به گور می کردند.

پیام ها:

۱ جهالت و سفاهت، عامل خسارت است. (خسارت هایی چون: از دست دادن فرزند، از دست دادن عاطفه، فقدان نعمت های حلال، کسب دوزخ و کیفر الهی). «قَدْ خَسِرَ» ۲ خسارت واقعی، فدا شدن انسان در راه باطل است. (چه قربانی بت شدن، چه فدای خیال و غیرت نابجا) «قَدْ خَسِرَ» ۳ تحریم نابجای حلال ها، افترا بر خداوند است. «وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً» ۴ انجام هر کاری و تحریم هر چیزی، یا دلیل شرعی می خواهد یا عقلی. «بِغَيْرِ عِلْمٍ»، «افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۶۴

۵ با خرافات، با شدیدترین وجه مقابله و برخورد کنیم. «قَدْ خَسِرَ»، «سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ»، «افْتِرَاءً»، «صَلُّوا»، «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۱]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَ غَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَ النَّخْلَ وَ الزَّيْتُونَ وَ الزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكْلُهُ وَ الزَّيْتُونَ وَ الزُّمَانُ مُمْتَشَابِهًا وَ غَيْرَ مُمْتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱)

۱۴۱ و اوست کسی که به وجود آورد باغهایی با داربست و بی داربست، و درخت خرما و کشتزار با خوردنی های گوناگون، و زیتون و انار، (برخی میوه ها) شبیه به همدند و برخی شباهتی با هم ندارند. همین که باغها ثمر داد، از میوه اش بخورید و روز درو کردن و میوه چیدن حق آن (محرومان) را بدهید و اسراف نکنید، چرا که خداوند، اسراف کاران را دوست ندارد.

نکته ها:

«جَنَّاتٍ» باغ های پر درخت و زمین های پوشیده از زراعت است. «معروش» درختی است که نیاز به داربست دارد. «أَكْلُهُ» به معنای مأکول و خوراکی است.

در آیه ۹۹ همین سوره خواندیم: «انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ» هنگامی که درخت بار آورد، با دقت به آن نگاه کنید. در این آیه می خوانیم که «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»، هنگامی که بار داد، بخورید. نتیجه اینکه: خوردن باید با تأمل و دقت باشد، نه غافلانه.

امام باقر علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: شخصی زراعتی داشت که تمام محصولا-تش را صدقه می داد و خود و عیالش بی چیز می ماندند. خداوند این عمل را اسراف خواند. (۱)

این آیه، درس خداشناسی را همراه با اجازه مصرف خوارکی ها و رسیدگی به طبقات محروم

ص: ۳۶۵

و انفاق به آنان و اعتدال داشتن و زیاده روی نکردن در مصرف و انفاق را بیان می کند.

«أَنْشَاءً»

«كُلُوا»، «آتُوا»، «لَا تُسْرِفُوا» چنان که در جای دیگر نیز می خوانیم: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۱) امام صادق علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: حتی اگر مسلمان یافت نشد، حق برداشت را به مشرک فقیر پردازید (۲) در روایتی دیگر فرمود: این حق برداشت، غیر از زکات است. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: میوه را در شب برداشت نکنید و شبانه درو نکنید تا فقیران نیز بتوانند حاضر شوند و چیزی بگیرند. (۴)

در سوره «ن و القلم» نیز می خوانیم که خداوند باغ کسانی را که تصمیم گرفتند شبانه و به دور از چشم فقرا میوه ها را بچینند و به آنها ندهند، سوزاند.

پیام ها:

۱ تنوع میوه ها و محصولات کشاورزی، آن هم از یک آب و خاک، نشانه قدرت الهی است. «أَنْشَاءً» ... («مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ» ۲ خداوند برای خود در محصولات، حقی قرار داده است. «آتُوا حَقَّهُ» (آری، نور و هوا، آب و خاک، توان و نیرو و فکر و استعداد، همه و همه از آن خداوند است و او بر همه حق دارد.) ۳ در انفاق نیز میانه رو باشیم. «وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَ لَا تُسْرِفُوا» ۴ اسلام، دین اعتدال است، هم تحریم نابجا را ممنوع می کند (در آیه قبل) و هم مصرف بی رویه را. «لَا تُسْرِفُوا» ۵ شرط مصرف، پرداخت حق محرومان است. «كُلُوا» ... («آتُوا حَقَّهُ» ۶ مقدار مصرف، محدود به عدم اسراف است. «كُلُوا» ... («لَا تُسْرِفُوا»

ص: ۳۶۶

۱-۱. فرقان، ۶۷.

۲-۲. بحار، ج ۹۳، ص ۹۶.

۳-۳. برهان، ج ۱، ص ۵۵۷.

۴-۴. کافی، ج ۳، ص ۵۶۵.

۷ هنگام برداشت محصول، به یاد محرومان باشیم. «يَوْمَ حَصَادِهِ» ۸ تولید و محصول را در زمانی برداشت کنیم تا زمینه ی بهره برداری دیگران هم باشد. «يَوْمَ حَصَادِهِ» ۹ هنگام رسیدن و برداشت محصول، آمادگی انسان برای انفاق بیشتر است، پس فرصت را از دست ندهیم. «آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ» ۱۰ میوه ی نارس نخورید و میوه را تازه مصرف کنید. «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ» ۱۱ اسراف کار، مبعوض خداوند است. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۲]

اشاره

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حُمُولَهُ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۱۴۲)

و بعضی از چهارپایان بارکش و بعضی غیر بارکش و مثل فرش (به زمین نزدیک) اند (و یا از کرک و پشم آنها برای فرش استفاده می شود) از آنچه خداوند روزی شما ساخته بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان پیروی نکنید، چرا که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

در آیه ی قبل به نعمت های خداوند در محصولات کشاورزی اشاره شده و در اینجا به دامداری و انواع بهره هایی که انسان از حیوانات می برد.

مراد از کلمه «فَرَشًا»، چهارپایانی مثل گوسفند است که به خاطر نزدیکی بدنشان به زمین، به منزله فرش هستند، یا اینکه از پشم و کرک و موی آنها فرش می بافند.

بیشتر مفسران، کلمه ی «حُمُولَهُ» را به معنای حیوانات باربر دانسته اند، و «فَرَشًا» را حیوانات غیر باربر معنا کرده اند.

۱ هستی و آفریده هایش، مسخر انسان است. «حَمُولَهُ وَ فَرْشًا» ۲ قانون کلی در حیوانات، حلال بودن مصرف آنهاست، مگر آنکه دلیلی بر حرمت باشد. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» ۳ تحریم حلال ها، از گام های شیطانی است. «كُلُوا» ... «وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» ۴ تنها توصیه به خام خواری که امروز در میان گروه کثیری رواج دارد و نهی از مصرف گوشت، ممنوع است. «وَمِنَ الْأَنْعَامِ» ... «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» ۵ نسبت به خوردنی ها باید مواظب باشیم. «كُلُوا» ... «وَلَا تَتَّبِعُوا» چنان که اولین اهرم شیطان برای گمراه کردن حضرت آدم، غذا بود.

۶ سر سفره ی خداوند، از دشمن او پیروی نکنیم. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» ۷ سیاست شیطان، انحراف تدریجی است، نه دفعی. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴]

اشاره

ثُمَّ آتَاهُ آزْوَاجًا مِنَ الضَّانِّ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبُؤُنِي يَعْلَمُ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۴۳) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمْ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۴۴)

(خداوند برای شما حلال کرده است) هشت زوج از حیوانات را. از گوسفند دو زوج (نر و ماده) و از بز، دو زوج (به کسانی که از پیش خود، بعضی چهارپایان را تحریم می کنند) بگو: آیا خداوند نرهای آنها را حرام کرده یا ماده های آنها را یا آنچه را شکم آنها در بر گرفته است؟ اگر راست می گوید از روی علم و دانش به من خبر دهید.

و از شتر دو زوج (نر و ماده) و از گاو دو زوج (نر و ماده) را (برای شما حلال کرده است) بگو: آیا خداوند نرهای این دو را حرام کرده یا ماده ها را یا آنچه را که شکم آن دو در بر گرفته است؟ یا مگر شما شاهد و حاضر بوده اید که خداوند به حرمت این گوشت ها به شما سفارش کرده است؟! پس کیست ستمکارتر از کسی که به خداوند، دروغ بنهد تا مردم را از روی نادانی گمراه سازد؟ قطعاً خداوند، گروه ستمکار را هدایت نمی کند.

نکته ها:

کلمه ی «زوج» هم به مجموع نر و ماده گفته می شود و هم به هر یک از نر و ماده به تنهایی. در این آیه به هر کدام به تنهایی گفته شده و مراد از هشت جفت، هشت عدد است، چهار نر و چهار ماده که چهار تا در آیه ۱۴۳ و چهار تا در آیه ۱۴۴ بیان شده است. در آیه ۴۵ سوره ی نجم نیز کلمه ی «زوج» در یک فرد بکار رفته است، نه در دو تا. «خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ» در آیه ۶ سوره ی زمر، خلقت هشت نر و ماده ی حیوانات در کنار خلقت انسان بیان شده است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» احتمال دارد که ترتیب نام بردن از حیوانات چهار گانه، اشاره به برتری آنها در مصرف باشد.

(گوسفند، بز، شتر و گاو) در بعضی روایات، «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» به ۱۶ فرد تفسیر شده که این چهار حیوان هر کدام دو نوع یکی نر یکی ماده و هر کدام اهلی و وحشی دارد. امام هادی علیه السلام فرمود: گاومیش از نوع

پیام ها:

۱ برای خرافه زدایی از دین، باید عقائد حق را بسیار باز و روشن مطرح کرد.

«تَمَانِيَهُ أَزْوَاجٍ...»

۲ در فتوا یا عقیده به حلال و حرام چیزی، علم لازم است. «نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ» ۳ حلال بودن نیازی به دلیل ندارد زیرا اصل در خوردنی ها حلیت است بلکه حرام بودن دلیل لازم دارد. «قُلْ أَلَسَدُ كَرِينٍ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثِيَيْنِ» ... «نَبِّئُونِي بِعِلْمِهِمْ» ۴ افترا بر خدا، بزرگ ترین ظلم است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ» ۵ دروغ بستن به خدا، مایه ی گمراه ساختن مردم است. «لِيُضِلَّ النَّاسَ» ۶ افترا، انسان را از هدایت پذیری خارج می کند. «لَا يَهْدِي» ۷ باورها و عقائد یا باید بر اساس علم و عقل باشد که در آیه قبل خواندیم، «نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ» و یا بر اساس شرع. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمْ اللَّهُ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۵]

اشاره

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴۵)

بگو: در آنچه به من وحی شده، بر کسی که چیزی می خورد هیچ حرامی نمی یابم مگر آن که مردار یا خون ریخته شده یا گوشت خوک باشد که قطعاً پلید است، یا حیوانی که از روی فسق و نافرمانی به نام غیر خدا ذبح

ص: ۳۷۰

شده باشد. پس هر کس که (به خوردن آنها) ناچار و مضطرّ شد، به شرط آنکه از روی سرکشی و بیش از حدّ ضرورت نباشد، (مانعی ندارد). همانا خداوند تو آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

«مَيْتَةً»، تنها حیوانی نیست که خود به خود مرده باشد، بلکه اگر طبق دستور اسلام، ذبح نشود در حکم مردار و حرام است. حرمت مردار و خون، چهار مرتبه در قرآن مطرح شده است، دو بار در سوره های مکی (۱) و دو بار در سوره های مدنی (۲).

«أَهْلٌ» از «اهلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال اوّل ماه است. سپس به هر صدای بلندی گفته شده است. مشرکان در هنگام ذبح حیوانات، با صدای بلند نام بت ها را می بردند، از این رو «أَهْلٌ» گفته شده است.

جمله «لَا أَجِدُ» ... «إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً» در برابر تحریم های جاهلانه مشرکان است و گر نه گوشت بعضی پرندگان و درندگان دیگر نیز حرام است که در این آیه نیامده است و به اصطلاح این حصر، حصر اضافی است نه حقیقی.

از نظر اسلام مضطرّ به کسی می گویند که خود را از راه ستمگری و گردن کشی و گناه مضطرّ نکرده باشد، «غَيْرَ بَاغٍ» و تنها به مقدار رفع اضطرار، مجاز است نه بیشتر. «وَلَا عَادٍ»

پیام ها:

۱ یگانه منبع علم پیامبر صلی الله علیه و آله برای بیان احکام، وحی است. «لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ» ۲ اصل و قانون اوّلیه، حلال بودن حیوانات است. «لَا أَجِدُ» ۳ تنها محرّمات ابلاغ شده در آیات و روایات تکلیف آور است، پس اگر با جستجو و تتبع، دلیلی بر حرمت چیزی نیافتیم، برای ما حلال است. «لَا أَجِدُ»

ص: ۳۷۱

۱- ۱. انعام، ۱۴۵ و نحل، ۱۱۵.

۲- ۲. بقره، ۱۷۳ و مائده، ۳.

۴ وقتی در مسأله ی خوردن و نخوردن شخص پیامبر هم باید از «وحي» دستور بگیرد، دیگران چگونه از پیش خود چیزی را حرام می کنند؟ «فِي مَاءٍ أَوْ حَيٍّ إِلَيَّ» ۵ دلیل تحریم گوشت خوک، آلودگی و پلییدی آن است. «فَأِنَّهُ رَجَسٌ» ۶ احکام تغذیه، برای مرد و زن یکسان است. «طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ» در مقابل آن عقیده خرافی در آیه ۱۳۹ که برای مردان گوشت همه ی حیوانات را حلال و برای زنان برخی موارد را حرام می دانستند. «خَالِصَهُ لِدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيَّ أَرْوَاجِنَا» ۷ در قانون، باید اهم و مهم رعایت شود. حفظ جان، مهم تر از حرام بودن مصرف مردار است. «فَمَنْ اضْطُرَّ» ۸ در اسلام بن بست نیست، وقتی اضطرار پیش آید مصرف حرام ها مجاز می شود. «فَمَنْ اضْطُرَّ» ۹ سوء استفاده از قانون در موارد استثنا، ممنوع است و باید به همان مقدار اضطرار، بسنده شود. «غَيْرِ بَاغٍ وَلَا عَادٍ» ۱۰ خون باقیمانده در گوشت پس از ذبح شرعی حرام نیست. خون ریخته شده حرام است. «دَمًا مَسْفُوحًا» ۱۱ در جایی که اضطرار به طور قهری پیش آید، می توان از گوشت حرام استفاده کرد، ولی اگر با دست خودمان کاری کردیم که مضطر شدیم استفاده مجاز نمی شود. «اضْطُرَّ» (به صورت مجهول آمده است) ۱۲ وجود قوانین تخفیفی و اضطراری، جلوه ای از مغفرت و رحمت الهی است.

«فَمَنْ اضْطُرَّ»

... «فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۶]

اشاره

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۱۴۶)

ص: ۳۷۲

و بر یهودیان، هر (حیوان) ناخن دار را حرام کردیم و از گاو و گوسفند، پیه هر دو را بر آنان حرام ساختیم مگر آن مقدار که بر پشت گاو و گوسفند یا همراه روده و مخلوط به استخوان است. این (تحریم)، کیفر ماست به خاطر ظلمی که مرتکب شدند و قطعاً ما راستگوییم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، محرّمات در اسلام و در این آیه، محرّمات یهود بیان شده، تا معلوم گردد که عقائد خرافی مشرکین، با هیچ یک از ادیان آسمانی سازگار نیست. (۱)

«ظُفْرٌ» به معنای ناخن است، اما به سُمّ برخی حیوانات که شکاف ندارد (مثل سمّ اسب یا نوک پای شتر) نیز اطلاق شده است، از این رو شتر و حیواناتی که سُمّ چاک نیستند، چه چهار پایان چه پرندگان، بر یهود حرام است. (۲)

«الْحَوَایَا» جمع «حایه»، به محتویات شکم گفته می شود. (۳)

در آیه ی ۱۶۰ سوره نساء هم می خوانیم: «فَبَطَّلُوا مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ» حرام شدن برخی طیبات بر یهود، به خاطر ظلم های آنان بوده است، بگذریم که یهود نیز مانند مشرکین پاره ای از چیزها را بر خود حرام کرده بودند. قرآن می فرماید: «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ» (۴) تحریم بعضی خوردنی ها بر یهود، موقت بود و توسط حضرت عیسی علیه السلام بر طرف شد.

چنان که در جای دیگر می خوانیم: «لَأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» (۵) احکام الهی سه نوع است: الف: دارای مصلحت یا مفسده ی واقعی است. مثل اکثر احکام.

ب: دارای جنبه آزمایشی است مثل فرمان ذبح حضرت اسماعیل. ج: دارای جنبه ی کیفری است، مثل همین آیه. آری، یکی از عذاب های خدا، تنگناهای معیشتی است.

ص: ۳۷۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. آل عمران، ۹۳.

۵-۵. آل عمران، ۵۰.

پیام ها:

۱ گاهی محدود ساختن غذای متخلفان و یاغیان، بلامانع است. «حَرَمْنَا» ... «بِغِيهِمْ» ۲ کیفر الهی منحصر در آخرت نیست، در دنیا هم هست. «جَزَيْنَاهُمْ بِغِيهِمْ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۷]

اشاره

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۴۷)

(ای پیامبر!) اگر تو را تکذیب کردند پس بگو: پروردگارتان دارای رحمت گسترده است (اما) عذاب او از قوم تبهکار، دفع نمی شود.

پیام ها:

۱ رهبر باید آماده ی شنیدن تکذیب و تهمت از سوی برخی مردم باشد. «فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ...» ۲ با تکذیب کنندگان، باید برخوردی خیرخواهانه کرد و اگر تأثیر نداشت، از تهدید استفاده شود. «ذُو رَحْمَةٍ»، «لَا يُرَدُّ بَأْسُهُ» ۳ مربی باید دریای رحمت باشد. «رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ» ۴ بیم و امید، در کنار هم کارساز است. «ذُو رَحْمَةٍ»، «بِأْسُهُ» ۵ درهای رحمت الهی حتی به روی مخالفان هم بسته نیست. «فَإِنْ كَذَّبُوكَ»، «رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ» ۶ رحمت خداوند، پیش از قهر اوست. «ذُو رَحْمَةٍ» ... «بِأْسُهُ» ۷ گستردگی رحمت الهی، مانع کیفر کردن او نیست. «رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ» ... «وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ» هر چند کیفر او نیز در مسیر تربیت انسان و از رحمت و ربوبیت او سرچشمه می گیرد.

ص: ۳۷۴

اشاره

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَفْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ (۱۴۸)

به زودی کسانی که شرک ورزیده اند، خواهند گفت: اگر خدا می خواست، نه ما و نه پدرانمان شرک نمی آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از آنها بودند (نیز پیامبران قبلی را) اینگونه تکذیب کردند تا آنکه طعم قهر و عذاب ما را چشیدند. بگو: آیا برای شما دانشی هست؟ آن را برای ما آشکار کنید! شما جز از گمان و خیال پیروی نمی کنید و شما جز حدس زن و دروغگویی بیش نیستید.

نکته ها:

در این آیه یک خبر غیبی از آینده مطرح است که مشرکان چه خواهند گفت، «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» آن آینده به وقوع پیوست و آنچه پیشگویی شده بود آنان گفتند. «وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» (۱) این بهانه که «اگر خدا می خواست، ما و پدرانمان مشرک نمی شدیم» بارها توسط مشرکان مطرح شده است، چنان که در آیه ۳۵ سوره ی نحل و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز آمده است.

سؤال: این آیه سخن مشرکان را نقل می کند که اگر خدا از شرک ما راضی نیست، چرا ما را از آن باز نمی دارد؟ پس شرک ما مورد رضای خداست! پاسخ: انجام هر کار از هر کسی، از مدار قدرت خداوند بیرون نیست، لکن اراده و مشیت خداوند آن است که انسان راه خود را آزادانه انتخاب کند. دولت که آب و برق و گاز را به منزل ما می آورد، این امکانات، دلیل راضی بودن دولت به سوء استفاده ما نیست. خداوند به

ص: ۳۷۵

انسان عقل و وحی عطا کرده و راه حق و باطل را به او نشان داده و او را در انتخاب آزاد گذاشته، ولی اراده و اختیار، نشانه‌ی راضی بودن او به خلاف ما نیست.

خداوند، خواهان ایمان اختیاری مردم است نه اجبار آنان به ایمان آوردن. در قرآن بارها آمده است که: اگر خدا می‌خواست، همه را هدایت می‌کرد و پیامبر هم حقّ اکراه و اجبار مردم به ایمان را ندارد.

پیام‌ها:

۱ رهبران و اندیشمندان دینی باید خود را برای پاسخگویی به شبهات و بهانه‌جویی‌های آینده آماده کنند. «سَيَقُولُ» ۲ فرستادن انبیا و کتب آسمانی برای آنست که مردم با آزادی و اختیار، موحد شوند. پس منطبق مشرکین (که اگر خدا می‌خواست با قهر و قدرت مانع شرک ما می‌شد) غلط است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» ۳ بدتر از گناه، توجیه آن است. مشرکان، شرک خود را توجیه کرده و آن را مشیت الهی می‌دانستند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (حبرگرایی، بهانه‌ای است برای فرار از مسئولیت) ۴ مشرکین، انحراف خود را با تاریخ نیاکان خود توجیه می‌کردند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا» ۵ عقیده به جبر، از توجیحات بی‌اساس منحرفان است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» شیطان هم که رهبر منحرفان است، گمراهی خود را به خدا نسبت داد و چنین گفت: «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» (۱) مخالفان، همواره با اهرم جبر، به تکذیب پیامبران پرداخته‌اند. «كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

ص: ۳۷۶

۷ قرآن از مخالفان هم تقاضای حجّت و دلیل می کند. «قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ» ۸ آنان که به بهانه ی سرنوشت، از مسئولیت می گریزند، منتظر چشیدن قهر خدا باشند. «ذاقُوا بِأَسْنَاءِ» ۹ طرفداران جبر، منطق ندارند و در پی خیالاتند. «إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» ۱۰ اگر به جای علم و یقین، در پی ظن و گمان باشیم، گمراه خواهیم شد. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَحْرُصُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۴۹]

اشاره

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹)

بگو: دلیل روشن و رسا تنها برای خداوند است، پس اگر می خواست همه ی شما را (به اجبار) هدایت می کرد.

نکته ها:

خداوند، با فطرت توحیدی که در انسان قرار داده و با هدایت انبیا و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده و راه خیر و شرّ و پایان نیک یا بد هر کدام را هم بیان نموده است. برای خطاکاران هم راه توبه و جبران را باز گذاشته است. معجزه های روشن انبیا و شیوه ی نیکوی دعوت و استدلال های محکم آنان و سازگاری دین با فطرت و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده است.

و با این همه، مشرکان جز گمان بی اساس، دلیلی بر شرک خود ندارند و اگر راه غیر خدا را بپویند، از خطاها، ضعف ها، محدودیت های علمی و فکری و هوسها پیروی کرده اند.

در روایات آمده که خداوند در قیامت به انسان می فرماید: راه حق را می دانستی یا نمی دانستی؟ اگر بگویند: می دانستم، می پرسد: چرا عمل نکردی؟ و اگر بگویند: نمی دانستم، می پرسد: چرا در پی یاد گرفتن نبودی، این است حجّت بالغه ی خدا بر مردم. (۱)

ص: ۳۷۷

پیام ها:

۱ تنها خداست که حجت بالغه دارد و همه ی ما در پاسخ او عاجز و تهیدست و مقصّریم. «فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ» ۲ در راه خدا هیچ گونه ابهام و بهانه ای که دستاویز مخالفان باشد نیست، نه در استدلال، نه در سابقه، نه در صفات پیامبر و نه در شیوه ی برخورد با آنان.

«فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»

۳ مشیت خداوند، بر هدایت آزادانه و ارادی انسان و آزادی و اختیار اوست.

«فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ»

۴ اراده ی خداوند، تخلف ناپذیر است. «فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۰]

اشاره

قُلْ هَلْ مَسَّ شُهَدَاءَكُمْ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (۱۵۰)

(ای پیامبر! به کسانی که بهره بردن از حیوانات و زراعت ها را ناجزا بر خود حرام کرده اند) بگو: گواهان خود را که گواهی دهند خداوند این را حرام کرده، بیاورید. پس اگر شهادت دادند، تو همراه با آنها گواهی مده و از خواسته های کسانی که آیات ما را تکذیب کردند و کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند، همان ها که برای پروردگارشان شریک قرار می دهند، پیروی نکن.

نکته ها:

اسلام، دین منطق و آزادی است، در دو آیه ی قبل خداوند از مشرکان پرسید: آیا شما از چیزی اطلاع دارید که ما نداریم؟ «هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»، در اینجا هم می فرماید: اگر گواه

دارید بیاورید. «هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ» در این آیه، ابتدا می فرماید: اگر دلیل و گواه دارند بیاورند، سپس می فرماید: اگر هم شهادت دادند، تو قبول نکن (چون صادقانه نیست).

«يَعْدِلُونَ» از «عدل» به معنای همتاست. پس «بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» یعنی برای خداوند، شریک و همتا و شبیه قرار می دهند.

پیام ها:

۱ اسلام، دین منطق و برهان است و از مخالفان خود گواه طلبیده و آنان را به مجادله ی نیکو دعوت می کند. «قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ» ۲ یکی از وظایف مبلغان دینی، برخورد با بدعت هاست. «قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ» ... «أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا» ۳ هر گواهی و شهادتی، اعتبار ندارد. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ» ۴ مواظب باشیم شرایط و جو اجتماع، ما را به اشتباه نیفکند. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ» (تصدیق کردن و همگام شدن با گواهان ناحق حرام است) ۵ قوانین بشری اگر برخاسته از هوس های کفار باشد، قابل پیروی نیست.

«لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا...»

۶ انسان های با ایمان نباید از سنت های مشرکان تقلید کنند. «لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا...» ۷ مشرکین، خداوند را خالق می دانند لکن در تدبیر و مدیریت امور هستی برای او شریک قائلند. «وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

اشاره

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَنْزُقُكُمْ وَإِنَّهُمْ وَ لَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۵۱)

بگو: بیایید تا آنچه را پروردگارتان بر شما حرام کرده بخوانم: چیزی را با او شریک مگیرید، و به پدر و مادر نیکی کنید، و فرزندانان را از ترس تنگدستی نکشید. ماییم که به شما و آنان روزی می دهیم، و به کارهای زشت، چه آشکار و چه پنهان، نزدیک نشوید، و نفسی را که خداوند (کشتن آن را) حرام شمرده، جز به حق (مثل قصاص یا دفاع) نکشید، اینهاست آنچه خداوند شما را به آن توصیه فرموده، باشد که تعقل و اندیشه کنید.

نکته ها:

در این آیه و دو آیه بعد، به چند اصل مهم اشاره شده که از مشترکات همه ی ادیان آسمانی است، در تورات هم (سینفر خروج، باب ۲۰) مشابه این دستورها آمده است.

دو نفر از سران مدینه به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. همین که حضرت این آیات را خواند، مسلمان شده و درخواست مبلغ کردند. پیامبر نیز «مصعب بن عمیر» را همراهشان فرستاد.

این حرکت زمینه ساز مسلمان شدن مردم مدینه گشت.

قرآن در چهار آیه (۱) نسبت به پدر و مادر سفارش کرده است و در هر چهار مورد همراه با مسأله ی توحید و نهی از شرک است. همان گونه که در آفرینش اول خداست، بعد پدر و مادر. در این آیات هم اول توحید است، بعد نیکی به والدین، ضمناً این آیه چون محرمات را می شمرد، پس ترک احسان به والدین هم حرام است.

پنج دستور این آیه چنان به یکدیگر پیوند دارند که گویا یک دستورند. «وَصَّاكُمْ بِهِ» ضمیر

ص: ۳۸۰

« به » مفرد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: احسان به والدین، یعنی کاری نکنیم که آنان وادار به درخواست و سؤالی از ما شوند. (۱)

پیام ها:

۱ بیان احکام الهی برای مردم، یکی از وظایف انبیاست. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ» ۲ چون اصل در همه چیز، حلال بودن است، از این رو حلالها شمارش نشده و فقط محرمات گفته شده است. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ» ۳ محرمات دین، از سوی خداست و پیامبر از پیش خود چیزی را حرام نمی کند.

«حَرَّمَ رَبُّكُمْ»

۴ ممنوعیت منکرات، جهت تکامل و تربیت انسان است. «حَرَّمَ رَبُّكُمْ» ۵ چون شرک، ریشه ی مفسد است، در رأس محرمات آمده است. «أَلَا تُشْرِكُوا» ۶ بعد از یکتاپرستی، احسان به والدین آمده است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۷ دستورهای این آیه همه در قالب نهی است، مگر نیکی به پدر و مادر که در قالب امر است. یعنی نه تنها نیاز دارید، بلکه احسان کنید. «وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۸ فرزند کشی و سقط جنین از ترس فقر، عملی جاهلانه است، اگر خدا ضامن روزی است، چه ترسی از فقر؟ «نَحْنُ نَزُفُّكُمْ» ۹ هم اصلاح جامعه از مفسد لازم است، هم اصلاح روح از رذایل. «مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ» ۱۰ برخی از گناهان چنان خطرناک است که نزدیک آنها هم نباید رفت.

«لَا تَقْرَبُوا»

۱۱ دستورات الهی، مطابق عقل یا زمینه شکوفایی آن است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

ص: ۳۸۱

اشاره

وَ لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَ إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَ بَعَثَ اللَّهُ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱۵۲)

به مال یتیم نزدیک نشوید (و در آن تصرفی نکنید) مگر به نیکوترین (طریقه ای که به صلاح او باشد) تا به حد بلوغ و رشد خود برسد. (در داد و ستدها) پیمانه و ترازو را با عدالت تمام دهید. ما هیچ کس را جز به اندازه ی توانش تکلیف نمی کنیم. و هر گاه سخن می گوئید (چه در قضاوت و چه در شهادت) عدالت را رعایت کنید، هر چند (به زیان) خویشاوندتان باشد و به عهد و پیمان خدا وفا کنید. اینها اموری است که خداوند، شما را به آن سفارش کرده است، باشد که یاد کنید و پند بگیرید.

نکته ها:

خداوند، کارهای خود را به نحو احسن انجام می دهد: «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)، «أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ» (۲)، «نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۳) و... از ما هم خواسته که کارهایمان به نحو احسن باشد، «لِيَبْلُغَكُمْ أَيْكُمُ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۴) چه در تصرفات و فعالیت های اقتصادی، «إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۵)، چه در گفتگو با مخالفان، «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۶)، چه در پذیرش سخنان دیگران، «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۷) و چه بدی های مردم را با بهترین نحو جواب دادن، «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ» (۸) که در تمام این موارد، کلمه ی «احسن» به کار رفته است.

ص: ۳۸۲

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. تین، ۴.

۳-۳. زمر، ۲۳.

۴-۴. هود، ۷.

۵-۵. انعام، ۱۵۲.

۶-۶. نحل، ۱۲۵.

۷-۷. زمر، ۱۸.

۸-۸. مؤمنون، ۹۶.

قوم حضرت شعیب، به خاطر کم فروشی گرفتار عذاب شدند. در قرآن نیز سه بار از کم فروشی نهی شده است.

کلمه ی «الْكَیْلَ» هم به معنای پیمانانه است و هم به معنای پیمانانه کردن. کلمه ی «بِالْقِسْطِ» هم می تواند مربوط به «أَوْفُوا» باشد یعنی پرداخت، عادلانه باشد و هم مربوط به «کیل و میزان» باشد، یعنی خود پیمانانه و ترازو سالم باشد. البته نتیجه هر دو یکی است.

پیام ها:

۱ چون یتیم مدافعی ندارد و اموالش لغزشگاه است مواظب باشیم. «لَا تَقْرَبُوا» ۲ برای حفظ حقوق ایتم باید بهترین طریقه ی بهره گیری از اموال و دارایی او انتخاب شود. «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ». جز کسانی که اهلیت اقتصادی و تقوای کافی دارند، نباید دیگران به مال یتیم نزدیک شوند. «لَا تَقْرَبُوا» ... «إِلَّا» ۳ وقتی ایتم به رشد و تجربه ی کافی رسیدند، سلطه ی خود را از آنان بردارید.

«حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»

۴ نظام اقتصادی جامعه ی اسلامی باید بر اساس قسب باشد. «بِالْقِسْطِ» ۵ اگر اجرای عدالت در حدّ اعلی ممکن نیست، لا اقلّ در حدّ توان و امکان مراعات کنید. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۶ تمام دستورات و اوامر و نواهی الهی، فوق طاقت انسان نیست. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۷ بدون قدرت، تکلیفی نیست. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۸ در اسلام، «تکلیف» به اندازه ی «توان» است. هر که توانا تر، تکلیفش هم سنگین تر. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۹ عدالت، هم در رفتار و هم در گفتار، یک اصل است. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ... «وَ إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا» (در گواهی ها، وصیت ها، قضاوت ها، صدور حکم ها، انتقادها و

ستایش ها، عدالت را مراعات کنیم). ۱۰ به پیمان های الهی (که شامل فرمان های عقل و وحی و وجدان و فطرت می شود) وفادار باشیم. «عهد الله» هم شامل پیمانی است که خدا با انسان دارد و هم پیمانی که انسان با خدا می بندد «بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا» ۱۱ رابطه ی خویشاوندی را بر ضابطه ی حق و عدل، ترجیح ندهیم. «فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۳]

اشاره

وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۵۳)

و این (دستورها) راه مستقیم من است. پس آن را پیروی کنید و راههای دیگر را پیروی نکنید که شما را از راه خداوند پراکنده کند. این سفارش خداوند به شماست، باشد که تقوا پیشه کنید.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای توضیح این آیه از روش نمایشی استفاده کرده، با دست مبارک خود خط مستقیمی بر زمین کشیدند و فرمودند: این راه مستقیم است که یکی بیش نیست.

سپس خطوطی از راست و چپ آن خط ترسیم کرده و فرمودند: اینها راههایی است که شیطان به آن دعوت می کند. (۱)

در پایان سه آیه ی اخیر، سه تعبیر مختلف آمده است:

در پایان آیه ۱۵۱ که نهی از شرک و قتل و فحشا است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» آمده است، یعنی زشتی این امور با اندکی تعقل و فکر، برای همه روشن می شود.

در آیه ی ۱۵۲ که به حفظ مال یتیم و رعایت قسط و عدل و وفای به عهد فرمان می دهد،

ص: ۳۸۴

تعبیر «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آمده، یعنی خوبی عدالت را فطرت و نهاد هر کس می پذیرد، تنها باید تذکر داد.

در این آیه نیز که پیروی از دستورهای خداست، «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» آمده، یعنی تقوا همان گام نهادن در راه اطاعت و فرمان الهی است.

آن گونه که «نور» یکی است و «ظلمات» متعدد، راه مستقیم یکی است و راه های انحرافی متعدد. («صِرَاطِي» مفرد آمده ولی «السُّبُلُ» جمع) در روایات می خوانیم که مصداق عینی راه مستقیم، رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام از اهل بیت او هستند. (۱)

پیام ها:

۱ اساس همه ادیان الهی، پیروی از راه خدا و دوری از راه دیگران است.

«صِرَاطِي»

... («فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ» ۲ عمل به احکام الهی، سبب وحدت است و به سراغ احکام غیر الهی رفتن، مایه ی تفرقه می باشد. «صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ» ۳ شاید بتوان با توجه به پایان سه آیه ی اخیر، چنین نتیجه گرفت که مراحل رشد و کمال انسان عبارت است از: تعقل، «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»، تذکر، «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» و تقوا. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ص: ۳۸۵

اشاره

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۱۵۴)

۱۵۴ سپس به موسی، کتاب (تورات) دادیم تا بر کسی که نیکوکار بوده (نعمت خود را) تمام کنیم، و (این کتاب) بیانگر همه ی مسائل و وسیله هدایت و رحمت باشد، شاید مردم به دیدار پروردگارشان ایمان بیاورند.

نکته ها:

میان قرآن و تورات، شباهت های فراوانی است. در انجیل، تکیه بر مواعظ است و در زبور، تکیه بر دعاست، ولی از نظر قوانین، شباهت تورات به قرآن بیشتر است. از این رو به تورات، امام گفته شده است. «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا» (۱) در این آیه هم تورات، رحمت، هدایت و بیانگر هر چیز معرفی شده است.

پیام ها:

۱ هر کتاب آسمانی نسبت به زمان خودش، کامل است. «تَمَامًا» ۲ تنها نیکوکاران و نیکو اندیشان، پیام های کتب آسمانی و قوانین الهی را بهتر می گیرند. «عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ» ۳ همه ی نیازهای انسان برای رسیدن به تکامل، در کتب آسمانی آمده است. «تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴ کتاب آسمانی در مسیر هدایت انسان و رحمت الهی است. «هُدًى وَرَحْمَةً» ۵ یکی از مقاصد کتب آسمانی و پیامبران الهی، ایمان انسان به قیامت است.

«لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ»

ص: ۳۸۶

اشاره

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۵۵) أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابُ عَلَي طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَ إِن كُنَّا عَنْ دَرَأْسِهِمْ لَغَافِلِينَ (۱۵۶)

و این (قرآن) کتابی است مبارک که آن را نازل کردیم. پس آن را پیروی نموده و تقوا پیشه کنید، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

(آن تورات را نازل کردیم) تا نگوید کتاب (آسمانی)، فقط بر دو طایفه ی (یهود و نصاری) که پیش از ما بودند نازل شده است و ما از علوم آنان بی خبر بوده ایم.

نکته ها:

کلمه «مُبَارَكٌ» از ریشه ی «برکت»، بر دو امر تأکید می کند: ۱ ریشه قوی و ثابت. ۲ رشد دائم. قرآن، هم دارای مطالبی اساسی و تغییرناپذیر و استوار است و هم با گذشت زمان، پرده هایی از اسرارش کشف و روز به روز جلوه ی آن بیشتر می شود.

« أَنْ تَقُولُوا » به معنای «لئلا تقولوا» است، یعنی: تا نگوید و بهانه نگیرد.

«دراسه» به معنای تلاوت و علم است.

پیام ها:

۱ قرآن، تنها کتاب تنوری و نظری نیست، بلکه کتاب سعادت و برنامه ی عمل انسان است. «كِتَابٌ» ... «فَاتَّبِعُوهُ» ۲ سعادت بشر در دو چیز است: اطاعت حق، اجتناب از باطل. «فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا» ۳ خداوند، حجت را بر مردم تمام کرده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ» ... «أَنْ تَقُولُوا» ۴ دستگاه تبلیغاتی مسلمانان باید برای هر کشور و ملت و زبانی، برنامه های صحیح در سطح جهان آماده کند، تا حجت بر آنان تمام شود و نگویند ما از

حَقِّ بِي خَبِر بُوْدِيْم. «أَنْ تَقُولُوا» ... «كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۷]

اشاره

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ (۱۵۷)

یا نگویند اگر کتاب آسمانی بر ما نازل می شد، قطعاً از آنان (یهود و نصاری) هدایت یافته تر بودیم. (برای جلوگیری از این بهانه ها) بی شک از سوی پروردگارتان دلیل روشن و هدایت و رحمت آمد. پس کیست ستمکارتر از کسی که آیات الهی را تکذیب کند و از آن روی گرداند؟ ما به زودی کسانی را که از آیات ما روی گردانند، به خاطر همین روی گردانی به عذابی سخت مجازات خواهیم کرد.

نکته ها:

«يَصْدِفُونَ» از «صدف»، به معنای اعراض شدید از چیزی بدون تأمل و اندیشه است.

پیام ها:

۱ مشرکین مکه، به هدایت یافتگی پیروان تورات و انجیل اعتراف داشتند، ولی خود را برای دریافت کتاب آسمانی شایسته تر از آنان می دانستند. «لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ» ۲ نزول قرآن برای همه، اتمام حجّت است. «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ قرآن، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ قرآن، کتاب هدایت و رحمت است. «هُدًى وَرَحْمَةٌ» ۵ پیش از آزمایش، مدّعی زیاد است، ولی امتحان، صداقت ها را آشکار می کند.

ص: ۳۸۸

﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ...﴾ ۶ از بزرگ ترین ظلم ها به انسانیت، اعراض از کتب آسمانی است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ» ۷ کیفر اعراض از دین حق و پشت کردن به آیات الهی، عذاب شدید است.

«الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ»

۸ عامل اصلی بدبختی های انسان، عملکرد خود اوست. «بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۸]

اشاره

هَيْلٌ يَنْظُرُونَ إِلَّا- أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُمْتَضِرُونَ (۱۵۸)

آیا (با دیدن آن همه آیات و بینات و معجزات، باز هم) جز این انتظار دارند که فرشتگان نزد ایشان بیایند، یا خود پروردگارت بیاید، یا بعضی از آیات پروردگارت (نشانه های قیامت) بیاید؟! (مگر نمی دانند) روزی که بعضی از نشانه های پروردگارت بیاید کسی که پیش از آن ایمان نیآورده یا در مدت ایمان خود کار خیری را کسب نکرده، ایمان آوردنش سودی ندهد.

بگو: منتظر (قهر خدا) باشید که ما هم در انتظاریم.

نکته ها:

در آیه ۹۲ سوره ی اسراء توقعات نابجای کفار مطرح شده است که می گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر آنکه آسمان را بر ما فروریزی، یا خدا و فرشتگان را نزد ما آوری. این انتظارها در این آیه رد شده است.

۱ کافران لجوج، با دیدن معجزات الهی هم تسلیم نمی شوند. «هَلْ يَنْظُرُونَ...» ۲ نتیجه ی طفره رفتن در ایمان، ناکامی است. «لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا» ۳ ایمان و عمل، در شرایط آزاد و طبیعی، کارساز است، نه در حال اضطرار و ترس جان. «يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ» ۴ عمل صالح بدون ایمان سودبخش نیست. «أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۵۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أُمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۱۵۹)

(ای پیامبر!) تو را با کسانی که دین خود را پراکنده ساخته و گروه گروه شدند، هیچ گونه ارتباطی نیست. (تو مسئول آنان نیستی و) سرنوشت کارشان تنها با خداست، آن گاه او آنان را به عملکردشان آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

تفرقه افکنی در دین، یعنی بدعت گذاری و تفسیر دین به رأی خود که در قرآن و حدیث، شدیدترین تعبیرات، درباره این گونه کسان آمده است. به برخی از این نمونه ها توجه کنید:

قرآن می گوید: وای بر آنان که با دست خود مطلبی می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداوند است. (۱)

علی علیه السلام می فرماید: هر گاه بدعتی آید، سستی می رود. (۲) و یکی از وظایف انبیا و علما، بدعت زدایی و جلوگیری از تحریف هاست. (۳)

در روایات آمده است: توبه ی صاحب بدعت، پذیرفته نمی شود. (۴)

ص: ۳۹۰

۱- ۱. بقره، ۷۹.

۲- ۲. بحار، ج ۲، ص ۲۶۴.

۳- ۳. الحیاه، ج ۲، ص ۳۴۴.

۴- ۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۱۶.

خداوند، هیچ عملی را از بدعتگذار قبول نمی کند. (۱)

کسی که به بدعتگذار احترام گذارد یا لبخندی بزند، در فروپاشی دین گام برداشته است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه در میان امتم اختلاف شد، هر کس طبق سنت و گفته من عمل کند و سراغ راه و روش دیگران نرود، پاداش صد شهید خواهد داشت. (۲)

در قرآن، بارها از یهود، به خاطر تحریف هایی که علمایشان در دین پدید آوردند انتقاد شده است. درباره حضرت موسی علیه السلام هم می خوانیم: وقتی از کوه طور برگشت و انحراف و گوساله پرستی قوم خود را دید، از فرط ناراحتی الواح تورات را بر زمین افکند و ریش برادرش را که جانشین او بود گرفت و گفت: چرا امتم منحرف شدند؟ هارون در پاسخ گفت: ترسیدم اگر برای جلوگیری از انحرافشان شدت عمل به خرج دهم، مردم متفرق شوند و تو بگویی چرا مردم فرقه فرقه شدند (تفرقه ای که با بازگشت تو هم قابل اصلاح نباشد).

این آیات و روایات، مسئولیت سنگین دین شناسان را در حفظ اصالت مکتب و مقابله با انحرافات فکری، در عین حفظ وحدت اجتماعی امت، بیان می کند.

پیام ها:

۱ میان معارف دینی تفاوتی نیست، باید به همه ایمان داشت و عمل کرد، نه فقط بعضی. «إِنَّ الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ» ۲ از عوامل تفرقه و جدایی، تغییر و تحریف در مکتب است. «إِنَّ الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شَيْعًا» ۳ با آنان که مجموعه ی مکتب اسلام را قبول ندارند، نباید همکاری کرد آنان از امت محمّد محسوب نخواهند شد. «لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ» آنان مورد تهدید خداوند هستند. «إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ» ۴ تفرقه افکنی در دین، نوعی شرک است. «فَزَعُوا دِينَهُمْ» ... «لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ» در

ص: ۳۹۱

۱-۱. کنز العمال، حدیث ۱۱۱۵.

۲-۲. بحار، ج ۲، ص ۲۶۲.

آیات ۳۲ و ۳۳ روم آمده است. «وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ» از مشرکین نباشید همان کسانی که در دین خود تفرقه به وجود آوردند.

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۰]

اشاره

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۶۰)

هر که نیکی آورد، پس برای او پاداشی ده برابر آن است و هر که بدی آورد، جز مانند آن کیفر نخواهد دید و به آنان هرگز ستم نخواهد شد.

نکته ها:

از کلمه ی «جَاءَ» استفاده می شود که پاداش و کیفر مورد بحث در این آیه، مربوط به دادگاه قیامت است. و گر نه چه بسا خلافتی که با توبه محو یا به نیکی تبدیل شود. «يُؤَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱)، یا مورد عفو قرار می گیرد. «يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» (۲)، و چه بسا نیکی ها که با ریا و عجب و گناهان دیگر محو و حبس شود. پس عملی ملاک است که به صحنه ی قیامت آورده شود. «جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» ... «جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ» گرچه آیه ی مربوط به عمل نیک و بد است، ولی طبق روایت، آنکه نیت خیر کند پاداش دارد ولی نیت سوء تا به مرحله عمل نرسد، کیفر ندارد و این فضل الهی است.

در روایات آمده است: هر که در ماه، سه روز روزه بگیرد، گویا همه ی ماه را روزه گرفته است، زیرا هر روزش ده روز حساب می شود. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا» پاداش ده برابر، حد اقل است. بعضی اعمال، در بعضی شرایط و برای بعضی افراد، پاداش تا هفتصد برابر بلکه پاداش بی حساب هم دارد.

از ده پاداش الهی، فقط یک قسمت «مزد» است و نه قسمت دیگر «فضل». «فَيُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳) سؤال: اگر کیفر گنهکار، به اندازه ی گناه اوست، پس چرا یک روز روزه خوردن، شصت روز

ص: ۳۹۲

۱-۱. فرقان، ۷۰.

۲-۲. مائده، ۱۵.

۳-۳. نساء، ۱۷۳.

روزه کفاره دارد؟ پاسخ: مقصود از «مثل» در آیه، از نظر عدد نیست، بلکه کیفیت و چگونگی است. اهمیت یک روز، روزه ماه رمضان، برابر با ۶۰ روز در غیر ماه رمضان است. مثل شب قدر که در اهمیت، بیش از هزار ماه است. این بیان اهمیت است، نه برتری عددی.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تربیتی اسلام، تشویق ده برابر تنبیه است. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا» ۲ تشویق چند برابر، ظلم نیست ولی کیفر بیش از حد ظلم است. «فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ» ۳ خداوند، در پاداش با فضل خود رفتار می کند، ولی در کیفر، با عدل. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا» ... «إِلَّا مِثْلُهَا» ۴ عمل انسان همیشه و همه جا همراه انسان است. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» ... «وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ»

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۱]

اشاره

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۶۱)

بگو: همانا پروردگارم مرا به راهی راست هدایت کرده، دینی استوار که همان آیین حق گرای ابراهیمی است، و او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه ی «قیم» و «قیم» به معنای راستی، استواری و پایداری است، آری، دینی استوار و جاوید می ماند که به مسائل مادی و معنوی این جهان و آن جهان مردم توجه کند.

امام حسین علیه السلام فرمود: هیچ کس جز ما و شیعیان ما، پیرو آیین ابراهیم علیه السلام نیست. (۱)

ص: ۳۹۳

۱ سخنان و تعالیم پیامبر، نظر شخصی او نیست، بلکه متن وحی الهی است، که باید به مردم اعلام کند. «قُلْ» ۲ راه مستقیم، راه پیامبر است. «هُدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۳ هدایت، تنها کار خداست، انبیا هم با هدایت الهی راه مستقیم را پیدا می کنند.

«هُدَانِي رَبِّي»

۴ هدایت، از شئون ربوبیت است. «هُدَانِي رَبِّي» ۵ راه ابراهیم علیه السلام، همان یکتاپرستی است، نه افکار شرک آلود. «حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (مشرکان، عقائد انحرافی خود را به ابراهیم علیه السلام نسبت می دادند) ۶ بت شکنی و اعراض از شرک، تنها کار پیامبر اسلام نیست، بلکه او به پیروی از حضرت ابراهیم چنین می کرده است. «مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» ۷ اساس ادیان توحیدی در طول تاریخ، یکی بوده است. اسلام، همان آیین حضرت ابراهیم است و تنفر از شرک، راه همه ی پیامبران می باشد. «قُلْ اِنِّي»... «مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرَاهِيمَ»، «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳]

اشاره

قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۶۲) لَا شَرِيكَ لَهٗ وَ بِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَ اَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (۱۶۳)

بگو: همانا نماز من و عبادات من و زندگی من و مرگ من برای خداوند، پروردگار جهانیان است.

شریکی برای او نیست و به آن (روح تسلیم و خلوص و عبودیت) مأمور شده ام و من نخستین مسلمان و تسلیم پروردگارم.

روایت شده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در آستانه ی نماز این آیات را می خواند. (۱)

مرگ، بر حیات احاطه دارد و حیات بر نُسُک، و نُسُک بر نماز بنا بر این، نماز، هسته ی مرکزی در درون عبادات است.

اسلام، به معنای تسلیم بودن در برابر امر خداوند است و به همه ی انبیا نسبت داده شده است. حضرت نوح علیه السلام خود را مسلمان دانسته است، «أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۲) حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند می خواهد که او و ذریه اش را تسلیم او قرار دهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» (۳)، حضرت یوسف علیه السلام نیز از خداوند مسلمان مردن را درخواست می کند: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۴) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز اولین مسلمان است، «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» به این معنا که یا در زمان خودش، یا در رتبه و مقام تسلیم، مقدم بر همه است.

پیام ها:

۱ راه و روش و هدف خود را در برابر راههای انحرافی، با صراحت و افتخار اعلام کنیم. «قُلْ» ۲ با آنکه نماز، جزو عبادات است، ولی، جدا ذکر شده تا اهمیت آن را نشان دهد. «صَلَاتِي وَ نُسُكِي» ۳ انسان های مخلص، مسیر تکوینی (مرگ و حیات) و مسیر تشریحی خود (نماز و نُسُک) را فقط برای خداوند عالمیان می دانند. «إِنَّ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ» ۴ آن گونه که در نماز قصد قربت می کنیم، در هر نفس کشیدن و زنده بودن و

ص: ۳۹۵

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. یونس، ۷۲.

۳-۳. بقره، ۱۲۸.

۴-۴. یوسف، ۱۰۱.

مردن هم می توان قصد قربت کرد. «مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ...» ۵ مرگ و حیات مهم نیست، مهم آن است که آنها برای خدا و در راه خدا باشد.

مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ

۶ آنچه برای خدا باشد، رشد می کند. «لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۷ مرگ و زندگی دست ما نیست، ولی جهت دادن به آن دست ماست. «لِلَّهِ» ۸ اخلاص در کارها، فرمان الهی است. «بِذَلِكَ أُمِرْتُ» ۹ پیشوای جامعه، باید در پیمودن راه و پیاده کردن فرمان الهی، پیشگام باشد.

أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ

[سوره الأنعام (۶): آیه ۱۶۴]

اشاره

قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ أَنْبِيَّ رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۱۶۴)

بگو: آیا جز خداوند یکتا پروردگاری بجویم؟ در حالی که او پروردگار هر چیز است و هیچ کس (کار بدی) جز به زیان خویش نمی کند و هیچ کس بار (گناه) دیگری را بر دوش نمی کشد، بازگشت شما به سوی پروردگارتان است که شما را به آنچه در آن اختلاف می کردید، آگاه می کند.

نکته ها:

موضوع عدل الهی در کيفر و اینکه هیچ کس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، نه تنها در اسلام، بلکه به تصریح قرآن، در صُحُفِ اِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَىٰ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ نیز آمده است.

«أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ. وَ اِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَىٰ. أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» (۱) سؤال: اگر کسی گناه دیگران را بر دوش نمی کشد، پس آنچه در قرآن آمده است که رهبران

ص: ۳۹۶

گمراه و منحرف، گناهان پیروان را هم به عهده می گیرند چیست؟ «لِيُحْمَلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» (۱) پاسخ: این امر بی دلیل نیست، زیرا سران گمراهی، سبب انحراف دیگران شده اند و در واقع، گناه «گمراه کردن» و اضلال را به دوش می گیرند.

زن حامله ای که مرتکب زنا شده بود را برای مجازات نزد عمر آوردند و او دستور سنگسار داد. حضرت علی علیه السلام فرمود: گناه طفل در رحم مادر چیست؟ سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» (۲)

پیام ها:

۱ در برخورد با منکران و مشرکان، موضع بر حق خود را قاطعانه اعلام کنیم.

﴿قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ﴾

۲ و جدان بیدار، بهترین پاسخ دهنده به سؤالات درونی است. «أَغْيَرَ اللَّهُ أَنْبِيَّ» ۳ چون خداوند، یگانه پروردگار همه ی هستی است، پروردگار من هم هست.

﴿وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾

۴ کفر و شرک و نیکی و فساد مردم، ضرری به خدا نمی زند، بلکه دامنگیر خودشان می شود. «لَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا» ۵ در پیشگاه خداوند مسئولیت عمل هر کس، بر عهده ی خود اوست. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» ۶ برپایی قیامت و بازخواست انسان، پرتویی از ربوبیت خداوند است. «ثُمَّ إِلَيْ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ» ۷ دنیا نیز پایانی دارد، «ثُمَّ إِلَيْ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ» و سرانجام به حقایق آنچه لجوجانه با آن مخالفت کرده ایم، آگاه خواهیم شد. «فَيَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ»

ص: ۳۹۷

۱- ۱. نحل، ۲۵.

۲- ۲. بحار، ج ۷۶، ص ۴۹.

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَ رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۶۵)

و اوست که شما را جانشینان (یکدیگر در) زمین قرار داد و درجات بعضی از شما را بر بعضی دیگر برتری داد تا شما را در آنچه به شما داده، بیازماید. همانا پروردگارت زود کیفر است و البته او حتماً آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

سوره ی انعام با حمد الهی آغاز شد «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ...» و با رحمت الهی پایان می پذیرد. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» منظور از «خَلَائِفَ الْأَرْضِ»، یا جانشینان خدا در زمین هستند و یا جانشینی انسان امروز از امت های پیشین.

پیام ها:

۱ انسان، خلیفه ای خدا و امیر زمین است، نه اسیر هستی. «وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ» ۲ تفاوت های مردم و آزمایشات الهی، حکیمانه و در مسیر رشد و تربیت انسان است و از ربوبیت خداوند سرچشمه می گیرد. «وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ»... «رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ...» ۳ تفاوت و برتری بعضی در داده های خداوند، ملاک برتری نیست، وسیله ی آزمایش است. «لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ» ۴ آنچه را در اختیار داریم، از خدا بدانیم. «فِي مَا آتَاكُمْ»

۵ معیار و مقدار آزمایش هر کس، به میزان داده ها و امکانات اوست. «لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ» ۶ پس از آزمایش، خداوند نسبت به مردودین «سَرِيْعُ الْعِقَابِ» است و نسبت به قبول شدگان «لَعَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ».

۷ بیم و امید باید در کنار هم باشد. «سَرِيْعُ الْعِقَابِ» ... «لَعَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ» «الحمد لله رب العالمين»

ص: ۳۹۹

جلد چہارم

اشارہ

ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ص: ٢

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و أهل بيته المعصومين» دروس سطح و مقداری از درس خارج را که در حوزه علمیه قم گذراندم، به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه ی آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء از قرآن ادامه داشت.

□
در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا کنون بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید. از همان روزهای اول، بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن برنامه داشته ام.

البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی را برداشتم. از سال ۶۶ تا کنون هفته ای یک روز و در ماه رمضان هر روز بحث تفسیر

تحت عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد. بارها پیشنهاد شد آنچه را در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیت الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمدیان و حجه الاسلام محدثی قرار دادم. بعد از تدوین، آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند. و از جزء پنجم تا شانزدهم، حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱ این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی و فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاص است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲ از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله علیهم السلام آمده استفاده شده است.

۳ بیشتر نکات و پیام ها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و بعضی نیز از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهیم به ما اخلاص و توفیق تدبیر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن و همچنین توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت فرماید و قرآن را نور دنیا و و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل اکتفاء نکنند و مسأله اصلی را تدبیر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلاء می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلیٰ قرار دهند و در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسه تفسیر قرآن بر پا کنند.

از همه ی کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر علیهما السلام، نقش داشته اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای منان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی ۱۳۷۴/۸/۳ ۲۹ جمادی الاولی ۱۴۱۵

ص: ۱۰

سیمای سوره اعراف

این سوره دویست و شش آیه دارد و از سوره های مکی است. در این سوره از اصحاب اعراف و داستان اعراف (آیه ۴۶ و ۴۸) سخن به میان آمده، لذا به «اعراف» نامگذاری شده است.

این سوره سومین سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز می شود و اولین سوره از سوره های سجده دار قرآن است و در آیه ی آخر آن، سجده مستحبّ وارد شده است.

از میان یکصد و چهارده سوره ی قرآن، هشتاد و شش سوره در مکه نازل شده است که معمولاً درباره ی اصول عقائد و مبارزه با شرک و توجه دادن به مقام انسان و امثال آن بحث می کند.

در این سوره علاوه بر آنها، به ماجرای آدم علیه السلام با ابلیس، داستان حضرت نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی علیهم السلام، بیان اصول و مبانی دعوت پیامبر اسلام و شرح احوال قیامت، توبه و اصلاح خویشتن، موضوع عرش، میزان، عالم ذرّ و پیمان خداوند با انسان و بیان قرآن و عظمت آن و اعراف و اصحاب اعراف اشاره شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ المص (۱) كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (۲)

۲-۱/۷

الف، لام، میم، صاد.

(این کتابی است که به سوی تو نازل شده، پس در سینه ات تنگی (و شک و تردیدی) از آن نباشد، تا به وسیله ی آن (کتاب)، بیم دهی و برای مؤمنان تذکر و پندی باشد.

نکته ها:

از مجموع ۲۹ سوره که با حروف مقطعه آغاز شده، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است، اما این سوره با مجموعه «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره ها می باشد، در این سوره نیز هست. (۱)

پیام ها:

۱ قرآن، کتابی بس بزرگ است. («كِتَابٌ» نکره آمده است) ۲ توجه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعه ی صدر است. «كِتَابٌ» ... «فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» ۳ شرط رسالت و تبلیغ، سعه ی صدر است. «أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ» ۴ از لجاجت کفار نگران نباش، وظیفه ی تو انداز است، نه اجبار. «لِتُنذِرَ»

ص: ۱۶

(۱-۱). تفسیر المیزان.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از نزول قرآن، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند با این آیه پیامبر را تسلی می دهد.

۵ هشدارهای انبیا برای عموم است، ولی تنها مؤمنان از آنها بهره گرفته و متذکر می شوند. «لِتُنذِرَ بِهِ وَ ذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۳]

اشاره

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ (۳)

آنچه را از جانب پروردگارتان به سوی شما نازل شده، پیروی کنید و از سرپرستانی جز او پیروی نکنید. چه اندک پند می پذیرید!

نکته ها:

آیه ی قبل، وظیفه ی پیامبر صلی الله علیه و آله را در انذار و تذکر بیان کرد و این آیه وظیفه ی امت را در اطاعت و تبعیت. آن آیه از پیامبر صلی الله علیه و آله، «سعه صدر» می خواست، اینجا از امت، «تبعیت» می طلبد. آیه ی قبل، «أَنْزَلَ إِلَيْكَ» بود، اینجا «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ» است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «فاذا التبت علیکم الفتن كقطع الليل المظلم فعليکم بالقرآن»... «من جعله امامه قاده الى الجنة و من جعله خلفه ساقه الى النار» (۱)، هر گاه فتنه ها همچون پاره های شبِ تاریک شما را فرا گرفت، پس بر شما باد به قرآن، هر کس قرآن را امام خود قرار دهد به بهشت می رسد و هر کس به آن پشت کند، به آتش دوزخ رهنمون می شود. چنان که حضرت علی علیه السلام فرمود: «ففى اتباع ما جاءكم من الله الفوز العظيم و فى تركه الخطاء المبین» (۲)، رستگاری بزرگ در پیروی از قرآن است و در ترک آن، خطا و گمراهی آشکار می باشد.

پیام ها:

۱ پیروی از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر است. «اتَّبِعُوا» ... «رَبُّكُمْ» ۲ لازم می آید تربیت الهی، نزول دستورات و راهنمایی ها و تذکرات

ص: ۱۷

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

است. ﴿مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ﴾ ۳ نتیجه ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترک آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است. ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا مَن دُونَهُ أُولَئِكَ﴾ ۴ اطاعت و پیروی از دیگران، در حقیقت پذیرش ولایت آنهاست. ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا مَن دُونَهُ أُولَئِكَ﴾ با آنکه می توانست بگوید: «لا تتبعوا من دونی احدا» ۵ کسی که ولایت خدای یکتا را نپذیرد، «رَبِّكُمْ» باید چندین «ولی» را از خود راضی کند. «أُولَئِكَ» ۶ پندپذیری انسان، اندک است. «قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۴ تا ۵]

اشاره

وَ كَمْ مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَنَجَّاهَا بِأَسْنَاءٍ بَيِّنَاتٍ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ (۴) فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَاءٍ إِلَّا أَن قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۵)

چه بسیار آبادی هایی که ما اهل آنجا را (به خاطر فساد و کفرشان) نابود کردیم. پس قهر ما به هنگام شب یا روز، هنگامی که به استراحت پرداخته بودند، به سراغشان آمد.

پس آن هنگام که قهر ما سراغشان آمد، سخن و اعتراضی نداشتند، جز آنکه گفتند: ما قطعاً ستمکار بودیم.

نکته ها:

«قَرْيَةٍ» به معنای روستا نیست، بلکه مرکز اجتماع مردم است، چه شهر، چه روستا.

«بَيِّنَاتٍ»، شب هنگام و شبانه است، و «قَائِلُونَ» از «قِيلُولَه»، به معنای خواب یا استراحت نیمروز است. «اقاله» به معنای پس گرفتن جنس فروخته شده از همین باب است، چون خریدار، از نگرانی معامله راحت می شود.

هر ستمگری، روزی در مواجهه با قهر خدا به اشتباه خود اعتراف می کند، «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ولی این اعترافات ثمری ندارد. چنان که در آیه ی دیگر می خوانیم: هنگامی که عذاب ما را

دیدند، گفتند: به خدای یگانه ایمان آوردیم و به آنچه شرک ورزیدیم، کافر شدیم، اما ایمان به هنگام عذاب سودی برای آنان نداشت. «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدَّةً وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا» ... (۱)

پیام ها:

۱ مناطقی که با قهر الهی نابود شده، بسیار است. «وَكَمْ» ۲ از تجربیات تلخ دیگران، عبرت بگیریم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» ۳ قرآن با بیان هلاکت قریه ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب را بیان می کند. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» ۴ کیفرهای الهی مخصوص قیامت نیست، ممکن است در دنیا هم نمونه هایی از آن را ببینیم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» ۵ هر کس غیر خدا را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ» ... «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» ۶ از سنت های الهی، نابود کردن امت ها به خاطر نافرمانی و تبعیت از دیگران است. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ» ... «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا» ۷ اراده ی خداوند، همه چیز را دگرگون می کند. «أَهْلَكْنَاهَا» ۸ قهر الهی، گاهی ناگهانی است و روز و ساعت مشخص و فرصتی برای فکر و چاره جویی ندارد. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ» ۹ عذاب به هنگام استراحت، غافلگیرانه و تلخ تر است. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ» ۱۰ بسیاری از شعارها در زمان رفاه است، هنگام خطر، کسی حرفی برای گفتن ندارد. «فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ...» ۱۱ حوادث و خطرهای، غرور را می شکنند و پرده های غفلت را کنار زده و وجدان ها را بیدار می سازد. «إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

ص: ۱۹

۱۲ اگر امروز با اختیار خضوع نکردید، روزی به اجبار کرنش خواهید کرد.

﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

۱۳ سراغ غیر خدا رفتن و عدم پیروی از انبیا (که در دو آیه ی قبل بود)، ظلم است. «كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ (۶) فَلَنَقْصُصَنَّ عَلَيْهِمْ مَا كُنَّا غَائِبِينَ (۷)

پس قطعاً از مردمی که (پیامبران) به سویشان فرستاده شدند، سؤال و بازخواست خواهیم کرد و قطعاً از خود پیامبران (نیز) خواهیم پرسید.

پس بی شک (از هر چه کرده اند)، از روی علم برایشان بازگو خواهیم کرد، و ما (از مردم)، غایب و بی خبر نبودیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، مجازات دنیوی را مطرح کرد و اینجا کیفر و محاسبه ی اخروی را و با چندین تأکید حتمیت سؤال قیامت را بیان می کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سؤال قرار می گیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» (۱) سؤال: در قیامت از چه می پرسند؟ الف: از نعمت ها. «ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۲) در روایات متعددی، رهبری و ولایت را نیز از مصادیق نعمت مورد سؤال در آیه برشمرده اند. (۳)

ب: از قرآن و اهل بیت علیهم السلام. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: از مردم سؤال می شود که با قرآن و اهل بیت من چگونه عمل کردید؟ «ثم اسألهم ما فعلتم بكتاب الله و بأهل بيتي» (۴)

ص: ۲۰۰

۱-۱. مائده، ۱۰۹.

۲-۲. تکوین، ۸.

۳-۳. وسائل، ج ۲۴، ص ۲۹۹.

۴-۴. تفسیر فرقان.

ج: از رفتار و کردار. «لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱) د: از اعضا و جوارح. «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفؤَادَ كُلَّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۲) ه: از پذیرش و عدم پذیرش رسولان. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ...» (۳) چنان که در جای دیگر از رهبران دینی نیز در مورد برخورد مردم با آنان سؤال می شود. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ...» (۴) و: از عمر و جوانی که چگونه سپری شد.

ز: از کسب و درآمد. چنان که در روایات می خوانیم: در روز قیامت انسان از چهار چیز به خصوص سؤال و بازخواست می شود: «شبابک فیما أبلیته و عمرک فیما أفنیته و مالک مما اکتسبته و فیما أنفقته» (۵) در مورد عمر و جوانی که چگونه آن را گذراندی و درباره ی مال و دارایی که چگونه به دست آوردی و در چه راهی مصرف کردی.

سؤال: این آیات بیان می کند که سؤال از همه کس حتمی است، اما در بعضی آیات از جمله آیه ۳۹ سوره ی الرحمن آمده که در آن روز، از هیچ انسان و جنی نسبت به گناهانشان سؤال نمی شود، «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ» این آیات چگونه قابل جمع است؟ پاسخ: در قیامت، مواقف و ایستگاه ها متعدد است و هر موقعی صحنه ای خاص دارد؛ در یک موقف، بر لب ها مهر می خورد و قدرت حرف زدن ندارند. در موقعی دیگر، مهر برداشته می شود و همه به ناله و استمداد و اقرار می پردازند. در موقعی از همه می پرسند، در موقعی نیز سکوت حاکم است و سؤالی نمی شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیتہ فالامام یسأل عن الناس و الرجل یسأل عن أهله و المرأه تسأل عن بیت زوجها و العبد یسأل عن مال سیده» همه ی شما مسئول زیردستان خود هستید و باید پاسخگو باشید؛ امام از مردمش، مرد از همسرش، زن از رفتار در خانه همسرش و بنده از مال و دارایی مولایش. همچنین فرمودند: خداوند

ص: ۲۱

۱-۱. حجر، ۹۲، ۹۳.

۲-۲. اسراء، ۳۶.

۳-۳. انعام، ۱۳۰.

۴-۴. مائده، ۱۰۹.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۱۳۵، بحار، ج ۷، ص ۲۵۹.

از من نیز سؤال می کند که آیا ابلاغ رسالت کردم یا نه؟ (۱)

پیام ها:

۱ در روز قیامت، هم از رهبران سؤال می شود، هم از امت ها (جنّ و انس)، هم از نیکان، هم از بدان، هم از علما و هم از پیروان آنها. «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» ۲ سؤال در قیامت، نوعی استشهاد و اقرار گرفتن و توبیخ است و گاهی نیز تقدیر و تشکر، و گر نه چیزی از خدا پنهان نیست تا با سؤال، رفع ابهام شود.

«فَلَنَسْئَلَنَّ»

... «فَلَنَقُصَّنَّ...» ۳ علم خداوند، دقیق است. «بِعِلْمٍ» (نکره دلالت بر عظمت و دقت دارد). ۴ علم خداوند با حضور و نظارت خود اوست و واسطه ای در کار نیست.

«...بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸]

اشاره

وَ الْأَوْزُنُ يُؤْمِنُ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸)

۸/۷

و در آن روز (قیامت)، سنجش (اعمال بر پایه ی) حقّ است. پس هر کس کارهای سنجش شده اش سنگین باشد، پس آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«میزان»، وسیله ی سنجش است و هر چیزی وسیله ی سنجش خاصی دارد، مثلاً دیوار را با شاقول، گرمی و سردی هوا را با دماسنج، میوه را با کیلو و پارچه را با متر می سنجند، همان گونه که وسیله ی سنجش انسان های عادی، انسان های کامل می باشند.

میزان روز قیامت حقّ و حقیقت است. در آن روز هم حاکمیت با حقّ است، «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (۲) هم روز حقّ است، «ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقِّ» (۳) و هم میزان سنجش، حقّ است. «وَ الْأَوْزُنُ يُؤْمِنُ الْحَقُّ»

١-١. تفسير درّ المنثور.

٢-٢. كهف، ٤٤.

٣-٣. نيا، ٣٩.

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ی «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقَسِيطَ» (۱) فرمود: میزان، انبیا و اوصیا می باشند. (۲) چنان که در زیارت مطلقه ی حضرت امیر علیه السلام می خوانیم: «السلام علی میزان» یعنی اینان، معیار و میزان سنجش اعمال دیگرانند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: حسنات، موجب سنگینی میزان و سیئات و گناهان، موجب سبکی آن است. (۳)

پیام ها:

۱ تشکیلات قیامت، حساب شده و قانونمند است و حسابرسی، قضاوت، صدور حکم و پاداش و کیفر، همه بر اساس حق است. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» ۲ خداوند، خواهان رسیدن انسان به حق و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته و صحیح است. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» ۳ برای هر کس، چندین وسیله و معیار سنجش و محاسبه در کار است.

«مَوَازِينُهُ»

۴ توقع سعادت و پاداش بدون عمل، بیهوده است. «فَمَنْ ثَقُلَتْ» ... «الْمُفْلِحُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۹]

اشاره

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ (۹)

و هر کس، اعمال وزن شده اش سبک باشد، پس آنان کسانی هستند که به خود زیان زدند، زیرا (با انکار خود)، به آیات ما ستم می کردند.

نکته ها:

«خسارت»، به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود می باشد، نه سرمایه.

ص: ۲۳

۱- ۱. انبیاء، ۴۷.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. بحار، ج ۹۰، ص ۱۴۱.

پیام ها:

۱ برای یک انسان، چندین وسیله ی سنجش در کار است. «مَوَازِينُهُ» ۲ کم داشتن عمل صالح در روز قیامت خسارت است، تا چه رسد به نداشتن آن.

«وَمَنْ خَفَّتْ»

... «خَسِرُوا» ۳ دنیا همانند بازاری است که ایمان، «سود» آن و انکار و کفر، «خسارت» آن است. آری، نادیده گرفتن استدلال و دعوت انبیا، در حقیقت محو کردن فطرت و جوهره ی انسانیت و ظلم به خویشان است. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» ۴ بی اعتنایی و انکار آیات الهی، ظلم به آنها است. «كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ» آری به جا نیاوردن حق هر چیز و رعایت حقوق و حدود آن را نکردن، ظلم به آن است و نتیجه ی ظلم، خسارت و نابودی است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰]

اشاره

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (۱۰)

و همانا در زمین به شما تمکن دادیم و برای شما در آن، (انواع) وسایل زندگی را فراهم ساختیم، (اما شما) اندک شکرگزاری می کنید.

پیام ها:

۱ یادآوری و توجه به نعمت های الهی، زمینه ی شکوفایی معرفت و محبت و تسلیم خدا شدن است. «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ» ۲ حق بهره گیری از امکانات زمین، برای همه ی انسان هاست و مخصوص گروه خاصی نیست. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ» ۳ آفرینش زمین و شرایط آن (از نظر گردش، حرارت، نور، جذب و دفع آبها و گیاهان، قبول فضولات و تحویل سبزی ها و میوه ها و...) به گونه ای است که انسان می تواند در آن نیازمندی های خود را برطرف کند. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»

۴ قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان می تواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمی ساخت، بشر به تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت. «مَكَّنَّاكُمْ» ۵ زمین، در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند. «مَكَّنَّاكُمْ...» سعدی می گوید: ابر و باد و مه خورشید و فلک در کارند تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری ۶ نعمت ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیاشی. «تَشْكُرُونَ» ۷ انسان ناسپاس است و قرآن، مکرر از کم سیاسی مردم و غفلت و بی ایمانی غالب آنان سخن گفته است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۱]

اشاره

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱)

و همانا ما شما را آفریدیم، سپس به صورت بندی و چهره نگاری شما پرداختیم، آن گاه به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه سجده کردند، جز ابلیس که از سجده کنندگان نبود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، قدرت مادی و سلطه ی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همه ی فرشتگان بر او سجده کرده اند.

وقتی همه ی فرشتگان فرمانبردار خدایند و بر آدم سجده کردند، دریغ است که انسان فرمان نبرد و برای خدا سجده نکند. همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری در این آیه، دو بار همه ی انسان ها مخاطب قرار گرفته اند، «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ» ... «صَوَّرْنَاكُمْ» اما سجده برای حضرت آدم علیه السلام ذکر شده است، شاید اشاره به این باشد که همه ی انسان ها

استعداد مسجود ملائکه شدن را دارند.

از این آیه تا ۱۴ آیه ی بعد، به داستان حضرت آدم علیه السلام مربوط می شود.

مردی یهودی از حضرت علی علیه السلام سؤال کرد: خداوند به ملائکه فرمود بر آدم سجده کنند، آیا از پیامبر اسلام نیز چنین احترامی کرده است؟ حضرت فرمود: خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فضیلتی بالاتر از این داد، خداوند با آن عظمتی که دارد همراه تمام فرشتگان، بر محمد صلی الله علیه و آله صلوات می فرستد و صلوات مؤمنین بر پیامبر را عبادت خود خوانده است. (۱)

پیام ها:

۱ آفرینش انسان، در چند مرحله تحقق یافته است. «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ» ۲ سجده برای حضرت آدم بود، نه همه ی انسان ها. «قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» و گرنه می فرمود: «اسجدوا لکم» همان گونه که فرمود: «خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ» ۳ در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجود فرشتگان شود.

«اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۴ سجده برای غیر خدا، اگر بر اساس فرمان خدا باشد، شرک نیست. «قُلْنَا» ... «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۵ ابلیس، هم پایه ی فرشتگان بود و خطاب به فرشتگان، شامل او نیز می شد.

«فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ»

۶ سجده نکردن ابلیس سهوی نبود، بلکه از روی علم و عمد بود. «إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ»

ص: ۲۶

اشاره

قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲)

(خداوند به ابلیس) فرمود: وقتی که من (به سجده) فرمانت دادم، چه چیز تورا از سجده کردن باز داشت؟ (شیطان) گفت: من از او بهترم، مرا از آتش و او را از گل آفریدی.

نکته ها:

دلیل سجده ی فرشتگان بر آدم، فرمان خداوند و لیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیت و ساختمان وجودی او.

شیطان در مقام توجیه نافرمانی خود، با مغلطه و قیاسی نابجا ادعا کرد: من از آدم برترم، زیرا من از آتش و آدم از خاک، گرچه هر کدام منشأ اثری خاص می باشند، امیرا در حقیقت او با این ادعای غلط، به جای اطاعت از فرمان خداوند حکیم و توجه به جایگاه آدمی نزد خداوند، «إِنِّي جَاءْتُ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۱) و نادیده گرفتن روح الهی در انسان، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۲) در مقابل فرمان خداوند گردنکشی کرد. چنان که بسیاری از ما نیز در بسیاری موارد، احکام و دستورات دینی را بدون توجه به حکمت و فلسفه ی آن، به ظاهر با عقل خود می سنجمیم و چون دلیل آشکاری برای آن نمی یابیم، آن را نمی پذیریم و بدان بی اعتنا می شویم، یا در برخی موارد از مقایسه ی موضوعات متشابه با یکدیگر، حکم یکسانی برای همه ی آنها صادر می کنیم.

لذا قیاس در استنباط احکام جایز نیست و امام صادق علیه السلام همواره از قیاس های ابوحنیفه به شدت انتقاد می کرد. (۳)

پیام ها:

۱ قبل از صدور حکم، محاکمه و بازپرسی لازم است. «قَالَ مَا مَنَعَكَ»

ص: ۲۷

۱- ۱. بقره، ۳۰.

۲- ۲. حجر، ۲۹.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۲ شیطان، پایه گذار نافرمانی و گناه است. «مَا مَنَعَكَ» ... «إِذْ أَمَرْتُكَ» چون اولین نافرمانی توسط او صورت گرفت.

۳ عقاب بدون بیان قبیح است، تا حکمی و مطلبی بیان نشده، بازخواست و مجازات نمی توان کرد. «قَالَ مَا مَنَعَكَ» ... «إِذْ أَمَرْتُكَ» ۴ شیطان در برابر خدا ایستاد، نه در برابر حضرت آدم. «إِذْ أَمَرْتُكَ» چنان که در آیه ی دیگر می خوانیم: «فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» (۱) ۵ شیطان نیز همچون انسان دارای تکلیف و اختیار است. «مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ...» ۶ میزان، اطاعت امر خداست. سنّ و نژاد و سابقه و... هیچ کدام معیار نیست. «إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ...» ۷ در قضاوت، به مجرمان نیز فرصت اظهار نظر بدهیم. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» ۸ نادیده گرفتن بعد ملکوتی انسان و تنها چشم دوختن به جسم او که مرام و مسلک مادّیین می باشد، شیطان صفتی است. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» ۹ خود برتر بینی می تواند مخلوق را به جبهه گیری در مقابل خالق و دار می کند.

«أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۱۰ قبول خالقیت خدا به تنهایی کافی نیست، اطاعت و تسلیم هم لازم است.

«خَلَقْتَنِي»

... «خَلَقْتَهُ» شیطان، خالقیت خدا را پذیرفته بود، ولی از او اطاعت نکرد.

۱۱ نژاد گرایی، از ارزشهای شیطانی است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ» ۱۲ شیطان در برابر فرمان روشن و صریح خداوند، به سلیقه شخصی خود عمل کرد و به اصطلاح، اجتهاد در برابر نص نمود. «إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ» ... «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ...» ۱۳ شیطان، از قیاس استفاده کرد که اساس علمی ندارد، بلکه بر مبنای گمان است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ»

ص: ۲۸

اشاره

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (۱۳)

(خداوند به شیطان) فرمود: از این (جایگاه) فرود آی! تو را نرسد که در آن جایگاه تکبر کنی، پس بیرون شو که قطعاً تو از خوار شدگانی.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام فرمودند: از سرنوشت ابلیس عبرت بگیرید که با سابقه ی شش هزار سال عبادت که معلوم نیست سال های دنیوی (۳۶۵ روز) بوده یا سال های اخروی (که یک روزش برابر پنجاه هزار سال دنیوی است)، چگونه با یک لحظه تکبر و فخر فروشی سقوط کرد. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: در قیامت، متکبرین در خوارترین صورت محشور شده و زیر پای اهل محشر لگد مال می شوند. (۲) در روایت دیگری حضرت فرمود: هر کس تواضع و فروتنی کند، خداوند او را بالا برد و هر کس تکبر و گردنکشی کند خداوند او را خوار و پست گرداند. (۳) همچنین در روایت آمده است: ریشه ی کفر سه چیز است: حرص، حسد و تکبر. (۴)

پیام ها:

۱ تکبر، نه تنها برای افراد عادی خطرناک است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملا اعلی هستند و سال ها و قرن ها سابقه ی عبادت داشته باشند نیز خطر دارد. «فَاهْبِطْ»، «فَاخْرُجْ» ۲ نه علم و شناخت شیطان به خدا، نجات بخش است و نه عبادت های طولانی او، بلکه راه نجات، تسلیم خدا بودن است. «تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ» ۳ تکبر، سبب حبط و نابودی عمل می شود. «فَاهْبِطْ» ... «فَاخْرُجْ» ۴ گاهی یک لحظه تکبر، سبب سقوط دائمی است. «تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ»

ص: ۲۹

۱- (۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- (۲). تفسیر مراغی.

۳- (۳). محجّه البیضاء، ج ۶، ص ۲۱۵.

۴- (۴). کافی، ج ۲، باب اصول الکفر.

۵ نتیجه ی تکبر و خودبزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجه ی شعار «من بهترم»، «أَنَا خَيْرٌ»، شنیدن جواب «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴) قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ (۱۵)

(ابلیس، به جای توبه و عذرخواهی) گفت: تا روزی که مردم برانگیخته می شوند، مرا مهلت بده.

(خداوند) فرمود: همانا تو از مهلت یافتگانی.

نکته ها:

خواستگی ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود، این آیه مشخص نمی کند تا چه زمانی به او مهلت داده شد، اما از آیه ۳۸ سوره ی حجر و آیات ۸۰ و ۸۱ سوره ی «ص» استفاده می شود که تنها برای مدتی طولانی به او مهلت داده شد، نه تا روز قیامت: «فَأِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ. إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» برخی می گویند: شیطان تا وقتی که خدا صلاح بداند، زنده است. (۱) فیض کاشانی می گوید: ابلیس، تا نفخه ی اول یا تا قیام امام زمان علیه السلام زنده است و پس از آن، مرگ به سراغ او هم می آید. (۲)

سؤال: چرا خداوند به ابلیس مهلت داد؟ پاسخ: مهلت دادن به بدکاران، از سنت های الهی و در مسیر آزمایش و امتحان انسان است، علاوه بر آنکه باید اسباب خیر و شر فراهم باشد و انسان با اختیار، راهی را انتخاب کند. زیرا ابلیس انسان را مجبور به انحراف نمی کند و تنها وسوسه می کند، چنان که در آیه ۲۲ سوره ی ابراهیم آمده است. «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي» گفت آنظرنی الی یوم الجزاء کاشکی گفتی که تب یا ربنا

ص: ۳۰

۱-۱. تفسیر عیاشی.

۲-۲. تفسیر صافی.

پیام ها:

۱ ابلیس هم از استجاب دعای خود مأیوس نبود. «قَالَ أَنْظِرْنِي» ۲ شیطان نیز می داند که عمر، به اراده و به دست خداست. «قَالَ أَنْظِرْنِي» ۳ هر عمر طولانی ارزشمند نیست، شیطان هم عمر طولانی دارد. «أَنْظِرْنِي إِلَيَّ يَوْمَ يُبْعَثُونَ» ۴ ابلیس، هم آفریدگار را می شناخت، «خَلَقْتَنِي» هم معاد را قبول داشت، «يَوْمَ يُبْعَثُونَ» ولی چه سود که فرمان خداوند را اطاعت نکرد.

۵ گاهی خواسته ی کافران هم پذیرفته می شود. «قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶ تا ۱۷]

اشاره

«قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۶) ثُمَّ لَأَنْزِلَنَّ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ وَ لَأَنْزِلَنَّ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (۱۷)»

(شیطان) گفت: پس به خاطر آنکه مرا گمراه کردی، من هم برای (فریب دادن) آنان حتماً بر سر راه راست تو (به کمین) خواهم نشست.

سپس از روبرو و از پشت سر و از راست و چپشان بر آنان می تازم و بیشتر آنان را سپاسگزار نخواهی یافت.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: شیطان که سوگند خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتند: پروردگارا! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: دو راه از بالای سر و پایین باز است و هر گاه انسان دستی به دعا بر دارد، یا صورت بر خاک نهد، گناهان هفتاد ساله اش را می بخشایم. (۱)

ص: ۳۱

همین که حضرت آدم از تسلط شیطان بر انسان آگاه شد، رو به درگاه خدا آورده و ناله زد.

خطاب رسید: ناراحت نباش، زیرا من گناه را یکی و ثواب را ده برابر حساب می‌کنم و راه توبه هم باز است. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: ورود ابلیس بر انسان از پیش رو بدین شکل است که امر آخرت را برای انسان ساده و سبک جلوه می‌دهد، و از پشت سر به این است که ثروت اندوزی و بخل و توجه به اولاد و وارث را تلقین می‌کند و از طرف راست با ایجاد شبهه، دین را متزلزل و تباه می‌سازد و از طرف چپ، لذات و شهوات و منکرات را غالب می‌کند. (۲)

شیطان اگر بتواند، مانع ایمان انسان می‌شود و اگر نتواند، راه‌های نفاق و ارتداد را می‌گشاید و اگر موفق نشود، با ایجاد شک و تردید و وسوسه، انسان را به گناه سوق می‌دهد تا از ایمان و عبادتش لذت نبرد و کار خیر برایش سنگین و با کراهت جلوه کند.

در روایات متعدّد، صراط مستقیم، به اهل بیت علیهم السلام و ولایت علی علیه السلام تعبیر شده است. (۳)

پیام‌ها:

۱ نافرمانی و گناه خود را به تقدیر و قضا و قدر الهی نسبت دادن، کاری شیطانی است. «قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي» ۲ ابلیس مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. «أَنْظِرْنِي»، «لَأَقْعِدَنَّ...» ۳ ابلیس به جای تشکر از خداوند، گستاخی کرد. «إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»، «لَأَقْعِدَنَّ لَهُمْ...» ۴ شیطان، انسان را موجودی منفعل و اغواپذیر می‌داند. «لَأَقْعِدَنَّ لَهُمْ...» ۵ شیطان، دشمن قسم خورده انسان است. «لَأَقْعِدَنَّ...» چنان که در جای دیگر می‌گوید: «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۴) ۶ انسان به طور فطری سالک راه حق و مستقیم است. «لَأَقْعِدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» ۷ ابلیس نیز اقرار دارد که راه مستقیم راه خداوند است. «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

ص: ۳۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. ص، ۸۲.

۸ شیوه های اغفال ابلیس، متعدد و مختلف است. «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ...» ۹ شیطان، هم صراط مستقیم را می شناسد، «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» هم راه های وسوسه و هجوم و غلبه را، «لَا يَتَّبِعُهُمْ مِنْ بَيْنِ...» هم شاکرین و ناسپاسان را. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» ۱۰ هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» بنا بر این پیروی از شیطان، ناسپاسی خداست و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸]

اشاره

قَالَ أَخْرَجَ مِنْهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۸)

(خداوند) فرمود: از این جایگاه، با ذلت و سرشکستگی بیرون رو! سوگند یاد می کنم که هر کس از آنها پیرو تو شود، به یقین دوزخ را از همه ی شما پر خواهم کرد.

نکته ها:

شگفتا که یک لحظه تکبر و خودبرتربینی «أَنَا خَيْرٌ»، چه عواقبی دارد! «فَاهِطْ»، «فَاخْرُجْ»، «إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ...» این همه تحقیر و سقوط، نثار متکبر می شود، چون به جای عذرخواهی، تصمیم گرفت که نسل بشر را گمراه کند.

«مَذْمُومًا» از ریشه ی «ذَمَّ»، به معنای عیب شدید است. «مَذْحُورًا» از «دَحَرَ»، به معنای بیرون راندن همراه با ذلت است.

ابو حنیفه سه عقیده داشت که آنها را القا می کرد؛ یکی اینکه تمام افعال بندگان، فعل خداوند است و آنان در کارهایشان مجبورند، دوم آنکه خدا قابل دیدن است و سوم آنکه شیطان را به آتش نمی توان سوزاند، زیرا آتش در آتش تأثیرگذار نیست.

بهلول شاگرد امام صادق علیه السلام در محکومیت و بطلان عقاید او، کلوخی برداشت و بر سر او زد. وقتی شکایت نزد خلیفه برده و علت را جویا شدند، بهلول گفت: به اقرار خودش، خدا

این کار را انجام داده و من تقصیری ندارم. علاوه بر آنکه او دروغ می گوید که سرش درد می کند، زیرا اگر دردی وجود دارد باید آن را نشان دهد و دیگر اینکه انسان از خاک است و خاک در خاک (کلوخ در انسان)، تأثیرگذار نیست؟! (۱)

پیام ها:

۱ گرچه ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً وسوسه می کند، ولی گنهکار خود به دنبال شیطان می رود و جهنمی می شود. «لَمَنْ تَبِعَكَ» ۲ منحرفین به قدری زیادند که دوزخ را پر می کنند، «لَأْمَلَأَنَّ» ولی افراد سالم و پاک و سپاسگزار کم هستند، چنان که در آیه ۱۰ خواندیم: «فَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ» ۳ پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است. «لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأْمَلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹]

اشاره

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۹)

و ای آدم! تو و همسرت در آن باغ (بهشت گونه) ساکن شو و از (هر گونه و هر چه و) هر جا خواستید بخورید، و (لی) نزدیک این درخت نشوید که از ستمکاران (بر خویش) خواهید شد.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره ی بقره آیه ی ۳۵ نیز گذشت.

امام رضا علیه السلام در مورد اینکه شجره ای که مورد نهی قرار گرفت آیا گندم است یا انگور و یا چیز دیگری، می فرماید: چون درختان بهشتی میوه های متنوعی می دهند، تمام اقوال را شامل می شود. (۲)

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفه ای او در روی زمین زندگی کند، «إِنِّي جَاعِلٌ

ص: ۳۴

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. عیون الأخبار، ج ۱، ص ۳۰۶.

فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۱) و برای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آن گاه دستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد و سپس اولین تکلیف را به او فرمان می دهد و موضوع تعهد و مسئولیت و اختیار شروع می شود و پس از آن مجازات تخلف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می گیرد و همه ی این مراحل بر پایه ی علم الهی صورت گرفت، چنان که حضرت علی علیه السلام پس از بیان این مراحل و استقرار انسان در روی زمین می فرماید: علم خداوند در مورد او به وقوع پیوست. (۲)

در این که مراد از «جَنَّة» و بهشتی که آدم در آن ساکن بود چیست، اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آن کسانی می دانند که به واسطه ی عمل و جزا داخل آن شده اند، و در مورد غیر آن چنین نیست، چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله در شب معراج وارد آنجا شد و برگشت. امّا امام صادق علیه السلام فرمود:

بهشت آدم، یکی از باغهای دنیا بوده است. (۳) زیرا در بهشت موعود، امر و نهی و تکلیف وجود ندارد.

پیام ها:

۱ ابتدا موارد مجاز و راه های صحیح را باز کنید، سپس موارد ممنوع را گوشزد کنید. «فَكَلَّا» ... «لَا تَقْرَبَا» ۲ نزدیک شدن به حرام و مناطق ممنوعه ی احکام الهی، آلودگی به گناه را به دنبال دارد. «لَا تَقْرَبَا» ... «فَتَكُونَا...» ۳ با بودن راه مجاز «فَكَلَّا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۳۵

۱- ۱. بقره، ۳۰.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری.

اشاره

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (۲۰)

پس شیطان، آن دو (آدم و همسرش) را وسوسه کرد تا آنچه را از زشتی (عورت) شان از آن دو مخفی بود، برایشان آشکار سازد و گفت:

پروردگارتان شما را از (خوردن) این درخت نهی نکرده مگر برای این که مبدا دو فرشته شوید یا از جاودانان شوید (و حیات ابدی بیابید).

نکته ها:

شیطان، آدم و حوا را وسوسه می کرد که خوردن از این درخت، شما را فرشته می کند یا ابدی می سازد و خداوند چون نمی خواهد شما به این مقام برسید، دستور داده که از آن نخورید.

در اینکه چرا حضرت آدم نهی خداوند را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، ذیل آیه ۲۱ پاسخ داده شده که نهی در اینجا عنوان کراهت دارد، نه تحریم، و مانند نهی پزشک از یک غذا برای بیمار می باشد که اگر بیمار آن غذا را بخورد به زحمت می افتد و آثار و عوارض مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

سؤال: آیا ملائکه از آدم برتر بودند که حضرت آدم به خاطر فرشته شدن، تحت تأثیر وسوسه ی شیطان قرار گرفت؟
پاسخ: برتری آدم بر ملائکه، روشن است و اما رغبت و میل آدم به ملک شدن، به خاطر کمالات آنان بود که حضرت آدم علیه السلام می خواست علاوه بر آنچه خود دارد، آنها را نیز داشته باشد که این، دلیل برتری آنان نیست. (۱)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد ملائکه افضل هستند یا بنی آدم؟ آن حضرت روایتی را از حضرت علی علیه السلام نقل کردند که فرمود: خداوند ملائکه را از عقل بدون شهوت و حیوانات را

ص: ۳۶

با شهوت بدون عقل آفرید، اما انسان را با ترکیبی از عقل و شهوت آفرید، اگر عقل انسان بر شهوتش غالب شود، از ملائکه برتر است و اگر شهوتش بر عقلش غالب شود، از حیوانات پست تر است. «فمن غلب عقله شهوته فهو خیر من الملائکه و من غلب شهوته عقله فهو شر من البهائم» (۱) آدمیزاده طرفه معجونی است آری خوبی‌ها و درجات آدمیان متفاوت و دارای مراتبی است، چنان که در ملائکه نیز چنین است، پس هر انسانی را نمی‌توان گفت از همه ی ملائکه برتر است و یا بالعکس (۲).

خداوند، شیطان را با ماهیتی پلید نیافریده است، بلکه او را موجودی قابل تکامل آفرید و در گذرگاه هستی هدایت کرد و این شیطان بود که خود را منحرف و پلید ساخت، و گر نه اگر ماهیت او پلید بود، اشتغال به تسبیح و تقدیس، که سالها بدان مشغول بود، معنا نداشت.

همان گونه که خداوند فرعون و ابن ملجم را چنان خلق نکرد، بلکه آنان نیز شایستگی رشد و اعتلای انسانی را داشته‌اند، ولی به اختیار خود منحرف شده‌اند (۳).

سؤال: چرا خداوند شیطان را بر انسان مسلط کرد؟ پاسخ: رابطه ی شیطان با انسان و امکان تأثیر او در آدمی، بیشتر و زیادتر از تأثیر غرائز حیوانی در انسان نیست. خداوند در مقابل آن غرائز حیوانی، اندیشه و تعقل و وجدان را عطا فرموده و بهترین وسیله ی تعدیل و تنظیم غرائز را در اختیار آدمی قرار داده است.

علاوه بر آنکه شیطان، بر انسان سلطه ندارد و اراده و اختیار را از انسان نمی‌گیرد، چنان که خودش می‌گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَ لَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ» (۴) کار او کمک به غرائز حیوانی است و اگر بخواهد تأثیری بگذارد، مجبور است با یکی از قوای درونی یعنی غرائز و توهمات و وسوسه‌ها وارد شود که در مقابل آنها دو نیروی عقل و وجدان همواره انسان را به خیرات

ص: ۳۷

۱-۱. وسائل، ج ۱۵، ص ۲۰۹.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان، ج ۱، ص ۵۱۲.

۳-۳. شرح مثنوی، علامه جعفری، ج ۵، ص ۲۰۷.

۴-۴. ابراهیم، ۲۲.

و نیکی ها دعوت می کنند. (۱)

پیام ها:

۱ شیطان، حتی خوبان را هم رها نمی کند. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا» اما هیچ سلطه ای بر مخلصین ندارد. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» (۲) نهایت کار شیطان، وسوسه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا» ۳ نتیجه ی ارتکاب گناه و خلاف، رسوایی است. «لِيُذَيِّدِي» ... «سَوَّآتِهِمَا» ۴ رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است. «لِيُذَيِّدِي» ... «مَا وُورِي» ۵ شیطان از راه آرزوها، انسان را فریب می دهد. «مَا نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ» ... «إِلَّا أَنْ تَكُونُوا مَلَائِكَةً أَوْ تَكُونُوا مِنَ الْخَالِدِينَ» (آرزوی انسان، زندگی ابدی در فضایی آرام و فرشته گونه است، لذا شیطان گفت: اگر از آن درخت بخورید، به آرزوی خود رسیده و زندگی دائم و به دور از مزاحمت و اضطراب خواهید داشت، و با استفاده از غرائز و تمایل انسان به رفاه و ابدیت، او را وسوسه کرد.)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۱]

اشاره

وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (۲۱)

و(شیطان برای آن که وسوسه اش تأثیر کند،) برای آن دو سوگند یاد کرد که به راستی من از خیرخواهان شمایم.

نکته ها:

حضرت آدم و همسرش در آغاز به ابلیس اعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها سوگند یاد کرد و بر آن نیز تأکید نمود. (۳) امام رضا علیه السلام فرمود: آدم و حوا تا آن زمان سوگند دروغ به خدا را نشنیده بودند و به همین دلیل به او اعتماد کردند و از آن شجره خوردند. البته

ص: ۳۸

۱-۱. شرح منثوی، ج ۵، ص ۲۰۷.

۲-۲. حجر، ۴۰.

۳-۳. «قاسمهما» از باب مفاعله، شاید رمز تأکید باشد.

این عمل قبل از نبوت حضرت آدم بوده و نهی تحریمی و گناه کبیره ای که مستحق آتش باشد نبوده است. (۱) بنا بر این اولین سوگند دروغ، از شیطان بوده است.

قرآن می فرماید: منافقان نیز اهل سوگند دروغ اند. (۲) و کسی که پی در پی سوگند می خورد، لایق رهبری جامعه نیست. «لَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ» (۳)

پیام ها:

۱ سوگند دروغ، کار شیطانی است. «قَاسَمُهُمَا» ۲ به هر سوگندی نباید اطمینان کرد. «قَاسَمُهُمَا» ۳ دشمن، از اعتقادات و باورهای ما به نفع خود سود می برد. «قَاسَمُهُمَا» ۴ گاهی دشمن با ظاهری دلسوزانه و ادعای خیرخواهی، در ما نفوذ می کند و ضربه می زند. «إِنِّي لَكُمَا لِمَنْ النَّاصِحِ حِينَ» برادران یوسف نیز برای از بین بردن یوسف و جدا کردن او از پدرشان به او گفتند: «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» (۴)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۲]

اشاره

فَدَلَاهُمَا يُغْرَوْنَ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِمَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُلَّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ (۲۲)

پس شیطان آن دو را با فریب و حيله به سقوط (و پرتگاه گناه) کشاند، پس چون از آن درخت (نهی شده) چشیدند، زشتی برهنگی شان برای آنان آشکار شد و به (پوشاندن خویش با) چسباندن برگ درختان بهشت بر خود پرداختند و خداوند ندایشان داد: آیا شما را از آن درخت نهی نکردم و به شما نگفتم که شیطان برای شما دشمنی آشکار است؟!

ص: ۳۹

۱-۱. عیون الأخبار، ج ۱، ص ۱۹۶.

۲-۲. توبه، ۶۲، ۷۴، ۵۶ و ۱۰۷.

۳-۳. قلم، ۱۰.

۴-۴. یوسف، ۱۱.

«دلی» از «تدلیه»، به معنای نزدیک کردن است و اشاره به دلو و طناب برای وصول و رسیدن به هدفی است. گویا ابلیس با طناب غرور، آنها را به چاه فریب وارد کرد.

«يَخْصِفَانِ» از «خصف»، به معنای جمع کردن، دوختن و وصله کردن است.

خطاب خداوند با کلمه ی «ندا» آمده است، «نَادَاهُمَا» ، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب خدا دور شدند.

عده ای از مفسران مانند سید مرتضی، طبرسی و ابو الفتوح رازی می گویند: اخراج حضرت آدم از بهشت و آمدن به زمین، از باب مصلحت بود نه از جهت عقوبت و جزا. (۱)

پیام ها:

۱ زن و مرد، هر دو در تیررس وسوسه ی شیطانند. «فَدَلَاَهُمَا» ۲ حربه ی شیطان، فریب و غرور است. «بِغُرُورٍ» ۳ تمایل به وسوسه های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است. «فَدَلَاَهُمَا» ۴ توجه نکردن به فرامین و ارشادات الهی مهم است، چه کم چه زیاد. «فَلَمَّا ذَاقَا» در ارتکاب گناه، کوچک و بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی بر گناه است. لذا گاهی گناه اندک نیز باعث رسوایی و سقوط انسان می شود.

۵ برهنگی، نوعی کیفر الهی است، (نه نشانه ی کمال و تمدن). «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا...» ۶ گاهی سقوط گام به گام است؛ ابتدا ایجاد فکر انحرافی، «فَدَلَاَهُمَا بِغُرُورٍ» سپس انجام منهیات و خوردن چیزهای ممنوع، «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ» و آن گاه سقوط و برهنگی. «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» ۷ توجه نکردن به ارشادات الهی و خوردن غذای منع شده، زمینه ی برهنگی

ص: ۴۰

است. «ذَاقَا» ... «يَدَّتْ لَهُمَا سَوَاتِنُهُمَا» ۸ زشتی برهنگی و کرامت پوشش، جزو فطرت انسان است. «وَ طَفِقَا يَخْصِمَانِ» ۹ پوشش ارزش است، گرچه با ساده ترین وسیله باشد. «وَرَقِ الْجَنَّةِ» ۱۰ احکام و اوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است. «نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا» ۱۱ حضرت آدم و حوّا پس از خوردن از آن درخت ممنوعه، از جایگاه عالی خود دور شدند. «تِلْكَمَا الشَّجَرَةُ» و نفرمود: «هذه الشجرة» ۱۲ خداوند بدون اتمام حجّت، کسی را توبیخ نمی کند. «أَلَمْ أَنْهَكُمَا» ... «أَقْلُ لَكُمْ» ۱۳ در مسیر راه خدا، لازم است دشمنان را بشناسیم. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ» ۱۴ با آنکه عداوت شیطان آشکار است، اما انسان از خطر و دشمنی او غافل می شود. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۳]

اشاره

قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳)

(آدم و حوّا) گفتند: پروردگارا! ما بر خویشتن ستم کردیم و اگر ما را نبخشایی و رحم نکنی، قطعاً از زیانکاران خواهیم بود.

نکته ها:

شیطان و آدم هر دو نافرمانی کردند، اما شیطان نسبت به نافرمانی خود (ترک سجده)، به عدل و حکمت الهی اعتراض کرده و استکبار نمود و برتری نژاد خود را مطرح ساخت و پشیمان هم نشد، اما حضرت آدم و حوّا، به کار خلاف خود اعتراف کردند و از خداوند تقاضای بخشش نمودند. (۱)

ص: ۴۱

۱ در برابر ستم هایی که به خود روا می داریم باید از خداوند استمداد کنیم و آنها را جبران کنیم. «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا...» ۲ آدم و حوّا، هم در تخلف شریک بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.

«ذَاقَا»

، «قَالَ رَبَّنَا» ۳ هر گونه خلافی، ظلم به خویش است، چون مخالفت با فرمان خدا مخالفت با تکامل و سعادت واقعی خود است. «ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» ۴ از آداب دعا و استغفار، ابتدا اعتراف به گناه است. «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» ۵ نخستین خواسته ی بشر از خدا، تقاضای عفو و رحمت بود. «وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا» ۶ مهم ترین مسأله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست های دیگر. «إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا» ۷ عنایت و لطف و مهربانی خدا، جلوی خسارت ابدی را می گیرد. «إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا» ... «لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۴ تا ۲۵]

اشاره

«قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۲۴) «قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ» (۲۵)

(خداوند) فرمود: فرود آید، بعضی از شما دشمن بعضی دیگرید و تا مدتی (معین) برای شما در زمین جایگاه و وسیله ی بهره گیری خواهد بود.

«قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ»

(او) فرمود: در این زمین زندگی می کنید و در آن می میرید و از آن (برای محاسبه ی روز قیامت)، بیرون آورده می شوید.

نکته ها:

مخاطبین جمله ی «اهْبِطُوا»، یا آدم و حوّا و ابلیس هستند و یا آدم و حوّا و ذریه آنها. البتّه

در یک جا ابلیس به تنهایی مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْهَا» (۱) و در جایی دیگر آدم و حوّا، «قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» (۲) که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهْبِطُوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا بدنبال آن می فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرًّا» گرچه خداوند توبه ی آدم و حوّا را پذیرفت، «فَتَابَ عَلَيْهِ» (۳)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترک اولی و نافرمانی آدم و حوّا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود. «اهْبِطُوا»

پیام ها:

۱ از آثار وضعی خلاف و گناه نمی توان گریخت. «قَالَ اهْبِطُوا» ۲ گاهی عملکرد والدین، در هبوط و سقوط نسل آنان هم اثر می گذارد. «قَالَ اهْبِطُوا...» ۳ بهشت آدم و حوّا، مکانی غیر از زمین و بالا-تر و برتر از آن بود. «اهْبِطُوا» ۴ دنیا جایگاه تنازع و تراحم و تضاد است و انسان ها به خاطر تراحم منافع و غرائز، با هم درگیر می شوند. «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» ۵ زندگی دنیوی و بهره وری از آن ابدی نیست. «إِلَى حِينٍ» ۶ انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْهَا تُخْرَجُونَ» حضرت آدم از این ناراحت و غمگین بود که پنداشت دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: پس از زندگی دنیا می تواند به بهشت جاوید برسد.

۷ مدّت و نهایت زندگی دنیوی برای بشر معلوم نیست. («حِينٍ» نکره آمده است)

ص: ۴۳

۱- ۱. اعراف، ۱۳.

۲- ۲. طه، ۱۲۳.

۳- ۳. بقره، ۳۷.

اشاره

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَلِكُمْ خَيْرٌ ذَلِكُمْ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۲۶)

۲۶/۷

ای فرزندان آدم! همانا بر شما لباسی فرو فرستادیم تا هم زشتی (برهنگی) شما را بپوشاند و هم زیوری باشد، و (لی) لباس تقوا همانا بهتر است. آن، از نشانه های خداست، باشد که آنان پند گیرند (و متذکر شوند).

نکته ها:

پس از نقل داستان حضرت آدم، خداوند در این سوره چهار بار (در این آیه و آیات ۲۷، ۳۱ و ۳۵)، فرزندان آدم و نسل بشر را خطاب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، فریب شیطان را نخوردن، در خوراکی ها و آشامیدنی ها و تجملات اسراف نکردن و پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش نموده است.

«Bقَرِيشٍ» ، به معنای پر پرندگان است که برای آنها، هم پوشش است و هم وسیله ی زیبایی، همچنین به لباسی که برای انسان نوعی زینت به حساب آید، ریش گفته می شود.

همه ی نعمت ها به دست خداوند است و از خزینه ی غیب الهی سرازیر می شود، چنان که خداوند می فرماید: «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۱) هیچ چیز نیست، جز آنکه گنجینه های آن نزد ماست و جز به اندازه معلوم، فرو نمی فرستیم. و می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۲)، «وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ...» (۳)، پس مراد از نزول لباس از سوی خداوند، آفرینش و قرار دادن آن در اختیار انسان است. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» مراد از «لِبَاسُ التَّقْوَىٰ»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر یک از خشیت، طاعت، عفت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است. (۴)

ص: ۴۴

۱-۱. حجر، ۲۱.

۲-۲. حدید، ۲۵.

۳-۳. زمر، ۶.

۴-۴. تفسیر منهج الصادقین.

۱ توجه به نعمت های الهی، عامل عشق به خدا و دوری از غفلت است. «قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ» ... «لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» ۲ لباس، زمانی نعمت الهی است که بدن را بپوشاند. «يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ» ۳ گرچه در تهیه ی لباس، علاوه بر عوامل طبیعی انسان ها نیز تلاش می کنند، ولی همه ی اینها به دست خداست. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» ۴ پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي» ، ولی برهنگی و برهنه کردن کار شیطان است. «فَوَسْوَسَ» ... «لِيُبَيِّنَ لَهُمَا لِمَا وَوَرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا» ۵ لباس، نعمت الهی است، «لِبَاسًا يُؤَارِي» و برهنگی و خلع لباس، کیفر گناه.

«فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»

۶ پوشش و آراستگی با پوشاک و لباس های زیبا، مطلوب و محبوب خداوند است. «قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» ... «وَرِيشًا» آراستن و زینت و بهره بردن از لباس های زیبا تا آنجا که به اسراف کشیده نشود، مانعی ندارد.

۷ معنویت در کنار مادیت، تقوا در کنار زینت لازم است. «رِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى» ، و گرنه لباس می تواند وسیله ی اسراف، تکبر، فساد، خودنمایی، مدپرستی، شهوترانی، فخرفروشی و امثال آن شود.

۸ آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه ی زیبایی معنوی انسان می باشد. «لِبَاسُ التَّقْوَى» ۹ از خاک، پنبه می روید، از علف که خوراک حیوان است پشم تولید می شود و از آب دهان کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الهی است که می تواند مایه ی تذکر و بیداری انسان باشد. «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ»

اشاره

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۷)

ای فرزندان آدم! مبادا شیطان فریبتان دهد، آن گونه که پدر و مادر (نخستین) شما را از بهشت بیرون کرد، (با وسوسه ی خوردن از آن درخت) لباس را از تن آن دو بر کند تا عورت هایشان را بر آنان آشکار سازد. همانا شیطان و گروهش شما را از آنجا که شما آنها را نمی بینید می بیند. ما شیاطین را دوستان و سرپرستان کسانی که ایمان نمی آورند قرار دادیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، از لباس به عنوان نعمت یاد کرد، اینجا هشدار می دهد که مواظب باشید شیطان این لباس و نعمت را از شما سلب نکند.

شیطان گرچه اهل ایمان را نیز وسوسه می کند و به لغزش می اندازد، ولی نمی تواند ولایت و سلطه ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ» (۱) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به خدا نجات می یابد. آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

از اینکه ما شیطان را می بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنال فتنه و فریب می باشد.

پیام ها:

۱ از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم» ۲ خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجود فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد. «أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم...»

ص: ۴۶

۳ برهنگی و کشف حجاب، عامل خروج از جایگاه قرب الهی است. «أَخْرَجَ أَبُو يَكْمَ» ... «يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا» ۴ هر گونه برنامه و تبلیغاتی که به برهنگی بیانجامد، شیطانی است. «لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ» ... «يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا» ۵ هدف شیطان، برهنگی زن و مرد در برابر یکدیگر است. «لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا» ۶ شیطان تنها نیست، بلکه گروه و ایادی دارد. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ» چنان که در جای دیگر می خوانیم: «وَجُنُودٌ إِبْلِيسَ» (۱) ۷ چون شیطان را نمی بینیم، از او غافل نباشیم و همیشه آماده باشیم. «لَا يَفْتِنَنَّكُمُ» ... «لَا تَرَوْهُمُ» زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی اوست.

۸ برهنگی، نشانه ی عدم ایمان و سلطه ی شیطان است. «يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا» ... «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ۹ سلطه ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ۱۰ سنّت خداوند آن است که شیطان بر کافران و منکران حاکم شود. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ۱۱ ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیت شیطان بر انسان می شود. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۸]

اشاره

وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَ اللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۲۸)

و هر گاه کار زشتی کنند، (در توجیه آن) گویند: ما پدران خود را بر این کار یافتیم و خداوند ما را به آن دستور داده است. بگو: خداوند هرگز به کارهای زشت فرمان نمی دهد. آیا چیزی را که نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟

ص: ۴۷

در تفاسیر می خوانیم که این آیه مربوط به برهنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیت مرسوم بوده است. آنان این کار را به تقلید از نیاکان خود انجام می دادند، اما مدعی می شدند که خداوند دستور داده اینچنین طواف کنند! زشتکاران از نیاکان خود تقلید می کنند و شرک خود را به خدا نسبت می دهند و می گویند:

«لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱)، «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (۲) این خواست خداوند بوده که ما مشرک شده ایم و می پنداشتند چون خدا به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی های آنان است و یا به آن فرمان داده است.

در این آیه، آنها ابتدا نیاکان خود را مطرح کردند، «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» سپس فرمان خدا را «وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا»، شاید به این دلیل که کار نیاکان، نزد آنان مهم تر از فرمان خداست.

پیام ها:

۱ توجیه گناه، بزرگ تر از خود گناه و نشانه ی سلطه و نفوذ شیطان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ» ... «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» چه توجیه اجتماعی (نیاکان) و چه توجیه مذهبی (امر خدا به زشتی ها).

۲ پابندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ» ... «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا...» ۳ فساد و زشتی برخی اعمال، روشن و فطری است. «فَاحِشَةً» («فاحشه» به گناهی گفته می شود که قباحت و زشتی آن روشن باشد) ۴ گاهی انحرافات انسان، به نسل های بعدی منتقل می شود و منحرفان، بار گناه نسل های آینده را نیز به دوش می کشند. «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» ۵ روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان ممنوع

ص: ۴۸

۱-۱. انعام، ۱۴۸.

۲-۲. نحل، ۳۵.

است. «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» ۶ خداوند در هیچ زمانی به زشتی فرمان نمی دهد. «وَاللَّهُ أَمَرَنَا» ... «إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ» (پاسخ فعل ماضی را با فعل مضارع می دهد تا نشانه ی استمرار باشد)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۹]

اشاره

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (۲۹)

بگو: پروردگارم به عدل و داد فرمان داده و اینکه نزد هر مسجدی (هنگام نماز) روی خویش را به سوی او بدارید و او را بخوانید، در حالی که دین را برای او خالص می سازید. آن گونه که شما را در آغاز آفرید، باز خواهید گشت.

نکته ها:

«بِالْقِسْطِ»، در برابر تبعیض است، یعنی حق هر کس را به خودش بدهند، نه دیگری.

در این آیه، مفاهیم متعددی مطرح شده است؛ تربیت «رَبِّي»، عدالت «بِالْقِسْطِ»، عبادت «أَقِيمُوا»، جماعت «وُجُوهَكُمْ»، وحدت «مَسْجِدٍ»، دعا «وَادْعُوهُ»، نیت و اخلاص «مُخْلِصِينَ لَهُ»، و حشر و قیامت «تَعُودُونَ».

مرحوم طبرسی، مراد از «وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» را امر به دعا و تضرع خالصانه پس از نماز می داند. امام صادق علیه السلام فرمود: تسبیح حضرت زهرا علیها السلام در عقب هر نماز، بهتر از هزار رکعت نماز است. (۱)

معاد، جسمانی است. آن گونه که ذرات خاک، از راه غذا در شما جمع شده است، استخوان های پوسیده شما نیز در قیامت جمع می شود. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» همان قدرتی که شما را از یک سلول و اسپرم آفرید، بقایای شما را هم می تواند در قیامت احیا کند. در روایتی نیز می خوانیم که مراد از «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»، یعنی بر همان اعتقادی که مرده اید برانگیخته می شوید؛ مؤمن بر ایمان و کافر بر کفر. «المؤمن علی ایمانه و الکافر علی کفره» (۲)

ص: ۴۹

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

در حدیث می خوانیم: در قیامت مردم عریان و پابرهنه محشور می گردند، (۱) همانند روزی که از مادر متولد شده اند.

پیام ها:

۱ انسان، مأمور به قسط و عدالت است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» و کردار زشت، خارج از دایره ی قسط است. «لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» ...
«أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» ۲ پایبندی خالصانه به دین، زمینه ی گسترش قسط و عدل است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ» ۳
جلوگیری از تبعیض، در کنار عبادت مطرح است و عبادت و نماز، همراه قسط ارزش بیشتری دارد. «بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا» ۴ تربیت
صحیح، در نظام عادلانه است و قسط، از شئون ربوبیت الهی است.

«أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»

۵ دین، در بردارنده ی ابعاد اجتماعی، عبادی و اعتقادی انسان است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا» ... «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» ۶
مسجد، پایگاه اخلاص است، نه ریا و شرک. «أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» ... «مُخْلِصِينَ» ۷ یکی از شرایط دعا، خلوص
نیت است. «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» ۸ توجه و ایمان به معاد، عامل اقامه ی قسط و اخلاص انسان است. «كَلِمَاتٍ يَدْعُونَ
تَعُودُونَ» ۹ آفرینش نخستین، دلیل امکان معاد است. «كَلِمَاتٍ يَدْعُونَ تَعُودُونَ»

ص: ۵۰

اشاره

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ (۳۰)

(خداوند) گروهی را هدایت فرمود، و (لی) گروهی، گمراهی بر آنان سزاوار است، زیرا آنان به جای خداوند، شیطان‌ها را سرپرست خویش گرفته‌اند و می‌پندارند که آنان راه یافته‌گانند.

پیام‌ها:

۱ هدایت کار خداست، «فَرِيقًا هَدَىٰ» ولی گمراهی، به خاطر سوء انتخاب خود ماست. «اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ» ۲ تا زمانی که از خدا نبریده‌ایم، تمام وسوسه‌ی شیطان با یاد او و توبه قابل جبران است، «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۱) ولی بریدن از خدا سبب افتادن در دام شیطان و سلطه‌ی او می‌شود که قابل جبران نیست. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ» ۳ انسان آزاد است و می‌تواند ولایت الهی را انتخاب کند یا ولایت شیطان را.

«إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ»

۴ دیدگاه منحرفان، واقع بینانه نیست، بلکه خیال پردازانه است. «يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ» ۵ انحراف فکری و جهل مرکب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حق دیدن)، از بدترین انحرافات است. «يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ» چنان که در جای دیگر می‌خوانیم: «قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا. الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۲)

ص: ۵۱

۱-۱. اعراف، ۲۰۱.

۲-۲. کهف، ۱۰۳، ۱۰۴.

اشاره

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۳۱)

ای فرزندان آدم! نزد هر مسجد (به هنگام نماز، لباس و) زینت های خود را برگیرید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید، همانا خداوند اسرافکاران را دوست ندارد.

نکته ها:

شاید بتوان گفت: آنچه در قرآن با خطاب «يَا بَنِي آدَمَ» بیان می شود، مربوط به تمام انسان ها و همه ی ادیان و از مشترکات آنان است.

قرآن به مال و فرزند، «B زَيْنَتْ» گفته است، «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) بنا بر این ممکن است آیه بیانگر این باشد که مال و فرزند خود را هنگام رفتن به مسجد همراه داشته باشید، تا با مال، به حل مشکلات اقتصادی مسلمین پردازید و با حضور فرزند در مساجد و جماعات، مشکلات تربیتی نسل آینده را حل کنید.

در روایات، امام جماعت عادل، آراستگی ظاهر، عطر زدن و لباس زیبا پوشیدن به هنگام نماز، بلند کردن دستان به هنگام رکوع و سجود در نماز، شرکت در نماز عید و نماز جمعه، از جمله مصادیق زینت شمرده شده اند. (۲)

امام مجتبی علیه السلام به هنگام نماز و حضور در مسجد، بهترین لباس خود را می پوشید و می فرمود: «ان الله جميل يحب الجمال فاتجمل لربي»، خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، و من لباس زیبای خود را برای پروردگرم می پوشم و آن گاه این آیه را تلاوت می فرمودند. (۳)

خداوند زیبایی و زینت را دوست دارد و گرنه به آن امر نمی فرمود، «خُذُوا زِينَتَكُمْ» چنان که اسلام، آیین فطری است و انسان نیز فطرتاً از زینت لذت می برد.

با زینت به مسجد رفتن، احترامی است به بندگان خدا، به عبادت خدا و همچنین سبب

ص: ۵۲

۱- ۱. کهف، ۴۶.

۲- ۲. تفاسیر نور الثقلین، منهج الصادقین و اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

ایجاد جاذبه و ترغیب عملی دیگران به آمدن در آنجاست.

امام صادق علیه السلام می فرماید: اموال، ودیعه و امانت الهی در دست انسان است و مصرف باید دور از اسراف باشد. (۱)

گرچه استفاده از زینت و طعام، امری فطری و طبیعی است، ولی در شرایط خاص مانند وجود نیازمندان و محرومان، باید با آنان همدردی کرد. لذا در تاریخ می خوانیم که نوع لباس امام صادق علیه السلام که مردم در رفاه نسبی به سر می بردند با لباس امام علی علیه السلام که مردم فقیر و نادر بودند، متفاوت بود، چون شرایط اجتماعی هر کدام فرق داشت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که رزق یک روز خود را داشته باشد، ولی قانع نباشد و از مردم سؤال و تکدی کند، از مسرفان است. (۳)

اسراف در غذا و پرخوری، منشأ بسیاری از بیماری های جسمی و روحی و مایه ی سنگدلی و محروم شدن از چشیدن مزه ی عبات است. چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «المعدة بيت كل داء» معده، کانون هر بیماری است. پزشکی مسیحی پس از شنیدن این آیه و حدیث گفت:

تمام علم طب، در این آیه و این سخن پیامبر شما نهفته است. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمودند: آنچه باعث از بین رفتن مال و زیان رساندن به بدن باشد، اسراف است. «انما الاسراف فيما أتلّف المال و اضر بالبدن» (۵) و در روایت دیگری می خوانیم: آن چه در راه خدا مصرف شود هر چند بسیار زیاد باشد، اسراف نیست و آنچه در راه معصیت خدا استفاده شود، هر چند اندک باشد، اسراف است. (۶)

پیام ها:

۱ مسجد که پایگاه مسلمین است، باید آراسته، زیبا و با جاذبه باشد. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» ۲ بهترین و زیباترین لباس، برای بهترین مکان است. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

ص: ۵۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر اثنی عشری.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۴۹۹.

۶-۶. تفسیر منهج الصادقین.

۳ اسلام، هم به باطن نماز توجه دارد، «فِي صَالَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۱)، هم به ظاهر آن. «زَيَّنَّاكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» آری، در اسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

۴ زینت، اگر چه در نماز فردی هم ارزش است، اما در اجتماع و مسجد، حساب ویژه ای دارد. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» ۵ اوّل نماز، آن گاه غذا. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا» اوّل توجه به روح و معنویت، آن گاه توجه به جسم.

۶ صرفه جویی، محبوب خداوند است و بهره گیری از زینت و غذا باید دور از اسراف باشد. «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۳۲]

اشاره

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳۲)

بگو: چه کسی زینت هایی را که خداوند برای بندگانش پدید آورده و (همچنین) رزقهای پاکیزه و دلپسند را بر خود حرام کرده است؟ بگو: این (نعمت ها) در زندگی دنیا برای مؤمنان است، (اگر چه کافران هم بهره مندند)، در حالی که روز قیامت مخصوص (مؤمنان) است. ما این گونه آیات خود را برای گروهی که می دانند به تفصیل بیان می نمائیم.

نکته ها:

این آیه، زینت را برای انسان حلال می شمرد. قرآن، یکی از نعمت های خداوند را، زینت آسمان ها با ستارگان جهت تماشاگران می داند، «زَيْنَاهَا لِلنَّاطِرِينَ» (۲) اما باید علاقه به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن، نشان دادن

ص: ۵۴

۱-۱. مؤمنون، ۲.

۲-۲. حجر، ۱۶.

زینت زنان را جز برای شوهرانشان و محرم های آنان، حرام می داند. «لَا يَبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» (۱) عثمان بن مظعون، خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و از تصمیم خود نسبت به اخته و مقطوع النسل کردن خود و عزلت و فاصله گرفتن از همسر و خانواده و اجتماع خیر داد. آن حضرت به شدت او را از این کار منع کرد و فرمود: برای کنترل شهوت، روزه بگیر و به جای ریاضت و رهبانیت مردود به مسجد برو و در انتظار نماز بنشین و به جای بیابان گردی، در جبهه های جنگ و حج و عمره شرکت کن، از همسر و عطریات استفاده کن و از اموال خود به محرومان بده و از حرام ها دوری و هجرت کن، این راه و روش من است و هر که از این روش اعراض کند و توبه نکند، فرشتگان از ورود او به حوض کوثر منع خواهند کرد. (۲)

عاصم بن زیاد نیز تصمیم گرفت شیوه ی زندگی خود را تغییر داده و از حلال ها و لذت ها کناره گیرد. حضرت علی علیه السلام آن تفکر را محکوم کرد، و هنگامی که از آن حضرت پرسید:

پس چرا خودتان این همه ساده زندگی می کنید؟ امام در پاسخ فرمود: من رهبر جامعه ما، خداوند بر رهبران لازم کرده که سطح زندگی خود را در سطح افراد ضعیف جامعه نگهدارند و در غم دیگران شریک باشند. (۳)

حضرت علی علیه السلام در برخورد با خوارج متحجر، هنگام اعزام نماینده ی خود ابن عباس به سوی آنان، به او دستور می دهد بهترین لباس ها را بپوشد و خود را معطر و خوشبو ساخته و با اسبی زیبا نزد آنها برود. (۴)

بعضی آیه را این گونه تفسیر کرده اند که رزق و زینت دنیا، آمیخته با انواع تلخی هاست، ولی رزق و زینت آخرت، بی غصه و خالص است.

پیام ها:

۱ پیامبر، مسئول مبارزه با بدعت ها است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

ص: ۵۵

۱-۱. نور، ۳۱.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. کافی، ج ۱، ص ۴۱۰.

۴-۴. تفسیر منهج الصادقین.

۲ اسلام، با زهد نابجا و ریاضت نامشروع و رهبانیت، مخالف است.

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

۳ اصل در بهره‌گیری از زینت‌ها و طیبیات، مباح بودن است، مگر دلیلی خاص بر حرمت آنها باشد. «مَنْ حَرَّمَ» ۴ استفاده‌ی مناسب از زینت و ترغیب مردم به آن، ارزشمند است. «زِينَةَ اللَّهِ» زیرا زینت به خدا نسبت داده شده است.

۵ راه رسیدن به خدا، ترک امور حلال و طیب نیست، بلکه استفاده‌ی بجا و رعایت قسط و عدل است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ...»
۶ اسلام، هماهنگ با فطرت و آیین اعتدال است، به نیازهای طبیعی پاسخ مثبت می‌دهد، آنچه را مفید است حلال می‌شمرد و از آنچه ضرر دارد نهی می‌کند.

«مَنْ حَرَّمَ»

... «أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ» ۷ زینت، همچون غذا، مورد نیاز انسان است. (زینت در کنار خوارکی‌ها مطرح شده است) «زِينَةَ اللَّهِ» ... «وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ» ۸ هدف اصلی از آفریدن نعمت‌ها، استفاده و برخورداری مؤمنان است، گرچه کافران نیز بهره‌می‌برند. «قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» البته در جای دیگر می‌فرماید: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۱) هر چه را روی زمین است، زینت آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدام یک بهتر عمل می‌کنند.

۹ در بهره‌برداری از نعمت‌های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۱۰ علم و عالم، جایگاه ویژه‌ای نزد خدا دارند. «كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۵۶

اشاره

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْأِثْمَ وَالْبَغْيَ بغيرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۳)

(ای پیامبر!) بگو: همانا پروردگارم کارهای زشت و زنده، چه آشکار و چه پنهان، و گناه و ستم و سرکشی به ناحق و شریک قرار دادن چیزی برای خدا که او دلیلی بر حقایق آن نازل نکرده، و نسبت دادن آنچه را نمی دانید به خداوند، (همه را) حرام کرده است.

نکته ها:

«الْفَوَاحِشَ» جمع «فاحشه»، یعنی گناهی که زشتی آن بر همه آشکار است، همچون زنا و چون در جاهلیت انجام پنهانی آن را روا می داشتند، این آیه حرمت آن را نیز تأکید می نماید.

«الْأِثْمَ»، گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «الْبَغْيَ»، تجاوز به حق دیگران است. این آیه، انواع گناهان اعتقادی و زبانی را در بر دارد.

در روایات، مراد از گناه باطنی، پذیرش ولایت رهبران ستمگر دانسته شده است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: کسی که بدون علم و آگاهی حکمی صادر کند، فرشتگان آسمان و زمین او را لعنت می کنند. (۲)

زراره از امام صادق علیه السلام پرسید: حجّت خداوند بر بندگانش چیست؟ حضرت فرمودند: «أَنْ يَقُولُوا مَا يَعْلَمُونَ وَيَقْفُوا عِنْدَ مَا لَا يَعْلَمُونَ» (۳) تنها آنچه را می دانند بگویند و اگر نمی دانند، سکوت کرده و بازایستند.

پیام ها:

۱ تحریم های الهی، در مسیر تربیت و رشد و تکامل انسان است. «حَرَّمَ رَبِّيَ» ۲ حلال ها بسیار است، ولی حرام ها اندک و محدود که موارد آن در قرآن و

ص: ۵۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

روایات بیان شده است. «إِنَّمَا حَرَّمَ» ... «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۳ گناه، گناه است و قبح ذاتی و عقلی دارد، گرچه مردم نفهمند. «وَمَا بَطَّنَ» ۴ مشرکان، برای اعتقاد خود استدلالی ندارند. «لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۵ در تبلیغ و نهی از منکر، ابتدا راههای حلال و معروف ارائه شود، سپس نهی از منکرات و اعلام کارهای حرام. (آیه قبل حلال ها را بیان کرد، این آیه محرمات را). «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ» ... «إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي» ۶ برهان و استدلال، نوعی افاضه و لطف الهی است که بر عقل و جان القا می شود. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۷ استناد هر چیز به خداوند باید متکی بر علم و دلیل باشد. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» آری، هر گونه ادعایی خصوصاً در مورد هستی باید با دلیل و منطق باشد.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۳۴]

اشاره

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۳۴)

و برای هر امتی اجل و سرآمدی است. پس هر گاه اجلشان فرا رسید، نه می توانند لحظه ای تأخیر اندازند و نه پیشی گیرند.

نکته ها:

بر اساس این آیه از قرآن، نه تنها افراد، بلکه دولت ها، ملت ها، امت ها و تمدن ها نیز سرآمد و اجلی دارند. اجل چون فرو آید از پیش و پس پس و پیش نگذاردت یک نفس

پیام ها:

۱ به دنیا و عناوین آن مغرور نشویم و از حرام ها پرهیز کنیم. «إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي» ... «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۲ در هستی، هیچ تحولی، تصادفی و خارج از تدبیر و نظم دقیق و حساب شده ی

ص: ۵۸

الهی نیست. بر امت ها نیز قوانینی حاکم است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۳ فرصت و امکاناتی که در دست ماست، رفتنی است، پس تا حدّ توان، صحیح ترین استفاده را بکنیم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۴ ستمگران، مهلت الهی را نشانه ی لطف او بر خود ندانند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» زیرا زمان آنان هم سر خواهد آمد، چنان که در جای دیگر می خوانیم: «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا» (۱) ۵ مجاهدان راه خدا، به خاطر سلطه ی طاغوتیان، گرفتار یأس نشوند. تلاش کنند، چون طاغوت ها نیز رفتنی هستند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۶ پیوسته گروه هایی به قدرت می رسند، آزمایش می شوند و محو می گردند.

﴿فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۵ تا ۳۶]

اشاره

﴿يَا بَنِي آدَمَ إِذَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَامِنِ اتَّقِي وَاصْلِحْ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۵) وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۳۶)﴾

ای فرزندان آدم! هر گاه پیامبرانی از خودتان به سوی شما بیایند که آیات مرا بر شما بازگو کنند (از آنها پیروی کنید)، پس کسانی که تقوا و صلاح پیشه کنند، هیچ ترسی بر آنان نیست و آنان اندوهگین نمی شوند.

و کسانی که آیات ما را تکذیب کنند و از روی استکبار از آن سرپیچی نمایند، آنان همدم آتشند و همیشه در آن خواهند بود.

ص: ۵۹

«خوف» و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امتیّت و آسایش است، اما «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته می باشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (۱)

پیام ها:

۱ از سنّت های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. «يَأْتِيَنَّكُمْ» ... «يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي» ۲ از راههای نفوذ و تأثیر سخن، سنخیت پیام آور با خود مردم است. «مِنْكُمْ» ۳ انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست. «فَمَنْ اتَّقَى وَ أَصْلَحَ» ۴ متقی، اصلاح گر و دارای فعّالیت مثبت است، نه گوشه گیر. «اتَّقَى وَ أَصْلَحَ» ۵ تقوا و خودسازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاح گران باید خود متقی باشند. «اتَّقَى وَ أَصْلَحَ» ۶ مؤمنان و پیروان واقعی انبیا، آنانند که اهل تقوا و اصلاح باشند. «يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ» ... «فَمَنْ اتَّقَى وَ أَصْلَحَ» و فرمود: «فمن آمن بهم» ۷ آرامش حقیقی در سایه ی تقوا و اصلاح است. «اتَّقَى وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» ۸ پیامد تکذیب، تکبر و سرپیچی از انبیا، عذاب ابدی و دوزخ است.

«اسْتَكْبَرُوا»

... «أَصْحَابُ النَّارِ» ... «فِيهَا خَالِدُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۳۷]

اشاره

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّى إِذَا جَاءَهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلَيْنَا أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (۳۷)

ص: ۶۰

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند دروغ بندد، یا آیات او را تکذیب کند؟ آنان بهره‌ی خود را از (دنیا به مقداری که در) کتاب (الهی که برای آنان نوشته شده) خواهند برد، تا آنکه چون فرستادگان ما برای گرفتن جانیشان به سراغ آنان آیند، گویند: کجاست آنچه (و آنکه) به جای خداوند می خواندید؟ گویند: همه از دید ما ناپدید و نابود شدند. و آنان علیه خود شهادت می دهند که کافر بوده اند.

نکته ها:

مراد از افترا بر خداوند در آیات قرآن، معمولاً شرک به خداوند است. (۱) البته حلال کردن و حرام دانستن چیزی بدون دلیل هم بدعت و افترا بر خداست، چنان که تکذیب پیامبران نیز نوعی نسبت دروغ به خدا دادن است.

در قرآن، ۱۵ مرتبه افرادی به عنوان ظالم ترین مردم معرفی شده اند، یعنی کسانی که هم به خود و شخصیت خود ظلم کرده اند و هم به اجتماع، و ریشه‌ی همه آنها شرک، کفر و عناد بوده است. (۲)

عبارت «نَصَبَ يَبُهِمٍ مِنَ الْكِتَابِ»، شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است. (۳)

پیام ها:

۱ تکذیب و افترا بر خدا و بدعت گذاری، از بزرگ ترین ستم هاست. «فَمَنْ أَظْلَمُ» ۲ هر انسانی دارای نصیب و بهره ای ثبت شده و حتمی در دنیا است. «يَذُوقُهُمْ نَصَبَ يَبُهِمٍ مِنَ الْكِتَابِ» ۳ فرشتگانی مأمور قبض روح هستند. «رُسُلَنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ» ۴ روح، تمام حقیقت انسان است. «يَتَوَفَّوْنَهُمْ» و فرمود: «یتوفون انفسهم»

ص: ۶۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۱۸۴.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری.

۵ انسان، با دیدن نشانه های مرگ، از خواب غفلت بیدار می شود و با مأموران قبض روح گفتگو دارد، ولی چه سود؟ «يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا...» «قَالُوا» ۶ اولین مرحله ی بازپرسی انسان، از لحظه ی مرگ آغاز می شود. «أَيُّنَ مَا كُنْتُمْ» ۷ از اولین سؤالات در قیامت، سؤال از معبود است. «أَيُّنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ» ۸ غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمام معبودها اقرار می کنند. «قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا» ۹ اولین قاضی در قیامت، وجدان انسان است. «شَهِدُوا عَلَيَّ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۳۸]

اشاره

قَالَ أَدْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (۳۸)

(خداوند، پس از اعترافشان به کفر در لحظه ی مرگ) می فرماید: شما نیز در میان گروه هایی از جن و انس، که پیش از شما بوده اند، به دوزخ داخل شوید. هر گاه گروهی وارد (جهنم) شود، گروه هم کیش خود را لعن و نفرین کند، تا آنکه همه یک جا در دوزخ بهم رسند. آن گاه گروه متأخر درباره ی گروه قبلی گوید: خدایا! اینان بودند که ما را گمراه کردند، پس عذابی دو چندان از آتش دوزخ برایشان بیاور (کیفری برای گمراهی خودشان و کیفری برای گمراه ساختن ما). خداوند می فرماید: برای هر کدام، (عذابی) دو برابر است، ولی نمی دانید.

نکته ها:

از صحنه های تکان دهنده ی قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، به ویژه با سران و

بزرگانی است که سبب جهنمی شدن آنان شده اند. به همین جهت آنجا دوستان بی تقوا نیز با هم دشمن می شوند. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۱)، گاهی هم تقاضا می کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پایمالشان کنند. «أَرْنَا الَّذِينَ آذَيْنَا مِنْ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ نَجَعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا» (۲) و گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می دانند. «أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا» (۳) امّا انسان دارای اختیار و آزادی عمل است و نمی تواند انحراف و خطای خود را تنها به گردن دیگران اندازد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از رهبران «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا»، رهبران فاسد و ائمه ی ظلم و جور می باشد. (۴)

در قیامت رهبران جور و پیروان آنها، هر کدام دو برابر عذاب می شوند، زیرا قرآن در پاسخ تقاضای منحرفان برای عذاب دو برابر رهبران خود می فرماید: هم رهبران دو برابر کیفر دارند و هم پیروان آنها، «لِكُلِّ ضَلَّعٍ» رهبران، چون هم خود منحرف شدند و هم دیگران را منحرف کردند، و اما پیروان آنها نیز برای انحراف خود و برای اینکه با پیروی و حمایت خود به رهبران باطل رونق دادند.

پیام ها:

۱ در بهشت، کینه و دشمنی نیست، سراسر صلح و صفاست ولی در جهنم، افراد یکدیگر را لعن و نفرین می کنند. «لَعَنَتْ أُخْتَهَا» چنان که در آیه ۲۵ سوره ی عنکبوت می خوانیم: «يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا» ۲ جنّ نیز مانند انسان، تکلیف دارد و گنهکاران هر دو سرنوشتی مشابه دارند و در یک دوزخ قرار می گیرند. «الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ» ... «لَعَنَتْ أُخْتَهَا» ۳ کفار، یکباره وارد دوزخ نمی شوند، بلکه به ترتیب و نوبت. «كُلَّمَا دَخَلَتْ» ۴ ولایت ها، محبت ها و حمایت های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و

ص: ۶۳

۱-۱. زخرف، ۶۷.

۲-۲. فصلت، ۲۹.

۳-۳. احزاب، ۶۷.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

دشمنی تبدیل می شود. «لَعَنَتْ أَخْتَهَا» ۵ در قیامت، همه می کوشند گناه خود را به گردن دیگری اندازند یا برای خود شریک جرم پیدا کنند. «هُؤُلَاءِ أَضْلُونَا» ۶ گاهی انسان کیفرهایی می بیند که خود آگاه نیست. «وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۹ تا ۴۰]

اشاره

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لَأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۳۹) إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِلَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (۴۰)

و گروه پیشگام (در عذاب)، به پیروان می گویند: شما هیچ برتری بر ما ندارید، پس عذاب را به خاطر آنچه کسب می کردید بچشید.

همانا کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مستکبرانه از آن اعراض کردند، درهای (رحمت) آسمان به روی آنان باز نمی شود و به بهشت وارد نمی شوند، تا آنکه شتر از سوراخ سوزن بگذرد (یعنی نشدنی است)، و این گونه مجرمان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: اعمال و ارواح مؤمنان به سوی آسمان برده می شود و درهای آسمان به روی آنان گشوده می شود، امّا ارواح و اعمال کافران را که به آسمان بالا می برند ناگهان ندا داده می شود که «اهبطوا الى السجین» آن را به سوی دوزخ پائین ببرید. (۱)

«الْجَمَلُ»، یا به معنای شتر است، یا طناب ضخیمی که با آن کشتی را در ساحل مهار می کنند.

ص: ۶۴

امّا در اینجا چون مقصود بیان محال بودن ورود کفار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسب تر است. در تفسیر نمونه می خوانیم: کلمه ی «جَمِيل» بیشتر در معنای شتر استعمال شده است و با توجه به روایات، این معنا تناسب بیشتری دارد.

در انجیل لوقا نیز آمده است: ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان تر از ورود سرمایه داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است. (۱)

شاید بتوان از ظاهر آیه ۴۰ استفاده کرد که بهشت در آسمان هاست و برای ورود به بهشت باید از درهای آسمانی گذشت. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمود: درهای آسمان در پنج موقع باز است: هنگام نبرد مجاهدان اسلام، زمان نزول باران، هنگام تلاوت قرآن، موقع فجر و وقت ندای اذان. (۳)

بر خلاف آنکه درهای رحمت آسمان و زمین به روی مؤمنان با تقوا باز می شود، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۴)، درهای آسمانی به روی کافران معاند و تکذیب گر بسته شده و گشوده نمی شود. «لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ...»

پیام ها:

۱ در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش را شریک خود در عذاب می دانند.

«قَالَتْ أَوْلَاهُمْ لَأُخْرَاهُمْ...»

۲ پیروان شرک برای رهایی از عذاب مضاعف، هیچ مزیتی بر سران خویش ندارند. «فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ» ۳ سرنوشت انسان حتی در باور دوزخیان، در گرو عملکرد خود اوست. «فَدُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ» ۴ اعمال و رفتار انسان، در نزول رحمت الهی و عدم نزول آن مؤثر است. «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ...»

ص: ۶۵

۱-۱. انجیل لوقا، باب ۱۸، آیه ۲۴.

۲-۲. تفاسیر المیزان و کبیر.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. اعراف، ۹۶.

۵ تکذیب آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام درهای رحمت و ورود به بهشت است. «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابٌ» ... «وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» ۶ سنت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است. «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابٌ» ... «وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۱]

اشاره

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۴۱)

برای مجرمان، از جهنم بسترهایی است و از بالای سرشان پوشش هایی (از آتش)، و اینگونه ستمگران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«مِهَادٌ» از «مهد»، به معنای بستر است. تعبیر به «مِهَادٌ» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و استهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (۱) «غَوَاشٍ» جمع «غاشیه»، به معنای پوشش است و به خیمه نیز گفته می شود.

خداوند از گروه عنود و اعراض کننده، در آیه ی ۳۷ این سوره به عنوان کافر، در آیه ۴۰ به عنوان مجرم و در اینجا به عنوان ظالم یاد کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همه ی این القاب است. چنان که در آیه ۲۵۴ سوره ی بقره می خوانیم: «وَ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» پیامبر صلی الله علیه و آله پس از تلاوت این آیه فرمودند: جهنم دارای طبقاتی از بالا و پائین است که معلوم نیست طبقات بالا- بیشتر است یا طبقات پائین و کافران در میان طبقات قرار داشته و همواره در فشار می باشند. همچنین حضرت فرمودند: زیرانداز و روانداز کافران در قبر، آتش جهنم است. (۲)

ص: ۶۶

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر نمونه.

پیام ها:

۱ دوزخ، سراسر وجود کفار را از همه ی جوانب فرامی گیرد. «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ...»، «غواش» چنان که در آیات دیگر نیز می خوانیم: «وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» (۱)، «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ» (۲) و «يَوْمَ يَعَشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» (۳)

[سوره الاعراف (۷): آیه ۴۲]

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۴۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، (هر اندازه عمل کرده اند می پذیریم، زیرا) هیچ کس را جز به مقدار توانش تکلیف نمی کنیم.

آنان همدم بهشتند، همانان در آن جاودانند.

پیام ها:

۱ بهشت جاودان، پاداش پیوند ایمان و اعمال صالح است. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ... «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» ۲ گرچه مطلوب، انجام همه ی کارهای شایسته است، «وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» اما در عمل، هر کس به اندازه ی توانش مسئول است. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۳ در اسلام، تکلیف، طاقت فرسا نیست. «وُسْعُهَا» چنان که در جای دیگر می خوانیم: «وَ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (۴) و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَ لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» (۵)

ص: ۶۷

۱-۱. عنكبوت، ۵۴.

۲-۲. زمر، ۱۶.

۳-۳. عنكبوت، ۵۵.

۴-۴. حج، ۷۷.

۵-۵. بقره، ۱۸۵.

اشاره

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳)

و هر گونه کینه ای را که در سینه های آنان بود برکنده و زدودیم (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگی کنند)، از زیر (قصرهای) شان نهرها جاری است و می گویند: خدا را شکر که ما را به این (راه) هدایت کرد و اگر خداوند هدایتمان نمی کرد، ما (به خودی خود) هدایت نمی شدیم. بی شک فرستادگان پروردگارمان به راستی و درستی به سراغ ما آمدند و به آنان (هدایت یافتگان) خطاب می شود:

این همان بهشتی است که به خاطر عملکردتان وارث آن شده اید.

نکته ها:

« غلٌّ »، به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه و حسدی که مرموزانه در جان انسان نفوذ می کند نیز غلّ گویند.

در آیات قبل خواندیم که دوزخیان همدیگر را لعن و نفرین می کنند، اینجا می فرماید:

بهشتیان هیچ کینه ای از یکدیگر در دل ندارند و میان همه ی آنها صلح، صفا و محبت است و با اینکه در بهشت تفاوت درجات هست، اما هیچ یک نسبت به دیگری کینه و کدورت و حسدی نمی ورزد.

نهرهای بهشتی پر آب است، زیرا خداوند به جای جریان آب فرمود: نهرها جاری است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: نهرهای بهشتی از زیر مسکن بهشتیان جاری است. (۱)

طبق احادیث، هر مؤمن و کافری در بهشت و دوزخ مکانی دارد، ولی مؤمن، جایگاه بهشتی کافر را به ارث می برد و کافر جایگاه دوزخی مؤمن را. (۲)

ص: ۶۸

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۱۶۰.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

از این حدیث استفاده می شود که درهای سعادت و شقاوت به روی همه باز است و هیچ کس از ابتدا برای بهشت یا دوزخ خلق نشده است، بلکه انتخاب و عمل او مسیر و سرنوشتش را معین می کند. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم به مردم فرمودند: «معاشر الناس سلموا علی علی بامر المؤمنین» ای مردم! به علی به عنوان امیر المؤمنین سلام کنید و بگویید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا...» (۲)

امام هادی علیه السلام فرمود: در روز قیامت، پیامبر و حضرت علی و تمام ائمه علیهم السلام در برابر مردم قرار می گیرند و در این هنگام شیعیان می گویند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا...» (۳)

پیام ها:

۱ کینه زدایی و ایجاد صمیمیت، به آسانی و بی زحمت نیست. «نَزَعْنَا» (نزع)، به معنای کندن با زحمت و تلاش است) ۲ زندگی که در آن کینه نباشد، زندگی بهشتی است. «مِنْ غُلٍّ» ۳ در بهشت، صفای باطن و ظاهر یک جا جمع است. «نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غُلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ» ۴ اهل بهشت، به ذکر و ستایش خدا مشغولند. «قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۵ بهشتیان، از لطف خدا شاکرند و از هدایت شدنشان مغرور نیستند. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا» ۶ بهشتیان به اعمال و کارهای خود متکی نیستند. «هَدَانَا اللَّهُ» ۷ عقل و علم و تلاش به تنهایی کافی نیست، عنایت و امداد الهی نیز برای هدایت لازم است. «لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ» ۸ انبیا، وسیله ی هدایتند و هدایتشان همراه با حق است. خودشان، حرفشان،

ص: ۶۹

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری؛ کافی، ج ۱، ص ۴۱۸.

عملشان، شیوه ها و وعده هایشان همه حق است. «لَقَدْ لَجَأَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ» ۹ بهشت در برابر عمل است، نه امید و آرزو. «أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: از کسانی مباش که آخرت را بدون عمل آرزو می کنند.

«لا تكن ممن يرجوا الآخرة بغير العمل» (۱)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۴]

اشاره

وَ نَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۴۴)

و اهل بهشت، دوزخیان را صدا زنند که ما آنچه را پروردگارمان وعده داده بود، حق و راست یافتیم (و به آن رسیدیم)، آیا شما وعده های پروردگارتان را حق یافتید؟ (ما در لذت و نعمتیم، آیا شما هم در رنج و عذابید؟) گویند: آری. پس منادی میان آنان اعلام کند که لعنت خدا بر ستمکاران باد.

نکته ها:

در اینکه مؤذّن قیامت چه کسی می باشد اقوالی بیان شده است، از جمله: خداوند، اسرافیل، جبرئیل، مأموران جهنّم و مأموران بهشت، اما در روایات شیعه (۲) و برخی احادیث اهل سنت (مانند روایات حاکم حسکانی) می خوانیم که آن مؤذّن، حضرت علی علیه السلام است، همان گونه که سوره براءت را که شامل اعلام براءت از مشرکین در دنیا بود در مکه خواند، قرائت قطعنامه های براءت و لعنت الهی نسبت به مشرکان، در آخرت نیز از زبان علی علیه السلام خواهد بود. (۳) هم چنان که به بهشتیان نیز آن حضرت سلام خواهند داد. (۴)

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از جنگ بدر، خطاب به کشته مشرکان فرمود: «أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا»، اصحاب سؤال کردند: چگونه با اجسادى که مرده اند تکلم

ص: ۷۰

۱- ۱). نهج البلاغه، حکمت ۱۳۵.

۲- ۲). تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳). تفسیر نمونه.

۴- ۴). تفسیر اثنی عشری.

می کنید؟ حضرت فرمودند: به خدا سوگند! همه ی آنان کلام مرا بهتر از شما شنیدند.

چنان که حضرت علی علیه السلام نیز کشته های خوارج را با همین آیه مورد خطاب قرار دادند. (۱)

پیام ها:

۱ در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو دارند. «نَادَى...» بهشت و جهنم به گونه ای است که بهشتیان پس از استقرار، می توانند از دوزخیان خبر بگیرند.

۲ در قیامت مؤمنان و کافران، وعده های الهی را حق و عملی می یابند. «قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا» ۳ خداوند توسط اهل بهشت، از دوزخیان اعتراف می گیرد، تا شرمندگی و فشار بیشتری بر آنان وارد شود. (۲) «قَالُوا نَعَمْ» ۴ دادگاه قیامت، با شعار، مرگ بر ستمگران پایان می یابد. «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۵]

اشاره

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ (۴۵)

(ستمگران) آنان اند که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و (با القای شبهات) می خواهند آن را کج و منحرف نشان دهند و همانان به آخرت، کافرند.

نکته ها:

راه خدا، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت و جهاد است. ستمگران، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ و تضعیف، با ایجاد بدعت ها و خرافات و نیز مقابله با رهبران حق و یأس آفرینی ها و کارشکنی های دیگر، می خواهند راه خدا را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

پیام ها:

۱ هر گونه جلوگیری از راه خدا و ایجاد انحراف در آن، ظلم است، «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى

ص: ۷۱

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر المیزان.

الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ...»

و ظلم فرهنگی از بزرگ ترین ظلم هاست. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ» ۲ دشمن اگر بتواند، آشکارا می جنگد و به کلی راه حق را می بندد، «يَصُدُّونَ» و با طرح های مختلف راه حق را کج جلوه می دهد و در مسیر آن، انحراف ایجاد می کند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا» ۳ ستمگران، منع کنندگان از راه حق، مخربان دین و منکران قیامت، همه اهل جهنم می باشند. (این آیه و آیه قبل)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۶]

اشاره

وَ بَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيْمَاهُمْ وَ نَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلِّمُوا عَلَيْنَا لَمْ يَدْخُلُوهَا وَ هُمْ يَطْمَعُونَ (۴۶)

و میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابی است و بر اعراف، (بلندی میان دوزخ و بهشت) مردانی هستند (از اولیای خدا) که همه (اهل بهشت و جهنم) را از سیمایشان می شناسند و بهشتیان را که هنوز به بهشت وارد نشده اند، ولی امیدوارند، ندا می دهند که سلام بر شما باد.

نکته ها:

مراد از «حجاب» در این آیه، شاید همان دیواری باشد که در آیه ۱۳ سوره ی حدید می خوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده می شود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی اش رحمت است. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ» (۱) «الْأَعْرَافِ» جمع «عرف»، به معنای مکان بلند است. این سوره نیز به خاطر همین آیه اعراف نامیده شده است و در قرآن تنها در همین مورد از اعراف و اهل آن سخن به میان آمده است.

ص: ۷۲

در روایات و تفاسیر، نظرات مختلفی درباره ی اهل اعراف به چشم می خورد. برخی آنان را اولیای خدا دانسته اند که بر بلندی میان بهشت و جهنم قرار می گیرند و از سیمای مردم، همه ی آنها را می شناسند، بهشتیان را سلام و تبریک می گویند و از سرنوشت دوزخیان نگرانند. اما برخی آنان را افراد ضعیفی معرّفی می کنند که گناهان و عباداتی دارند و منتظر لطف خدایند (آن گونه که از آیه ۱۰۶ سوره ی توبه استفاده می شود).

شاید بتوان گفت که صاحب و محور اصلی اعراف، اولیای خدایند و افراد ضعیف، در حاشیه قرار دارند. نیکوکاران به بهشت می روند و مجرمین به دوزخ، افراد متوسط و ضعیف در اعراف گرفتار و منتظر سرنوشت می مانند، ولی اولیای خدا که بر اعراف قرار دارند، به کمک آنان برخاسته و شفاعت می کنند. این بیان از جمع نظریات مفسران و روایات استفاده می شود.

در روایات می خوانیم که اصحاب اعراف شهدایی هستند که نواقصی در پرونده آنان است، (۱) یا افرادی هستند که خوبی ها و بدی های آنان یکسان است، اگر خداوند آنان را به دوزخ ببرد به خاطر گناهانشان است و اگر به بهشت ببرد از رحمت اوست. (۲)

پیام ها:

۱ رفتار و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه ای می کند که در قیامت دیگران با نگاه او را می شناسند. «يَعْرِفُونَ كَلًّا بِسَيِّمَاهُمْ» البته شناسایی به این شکل، در دنیا نیز ممکن است، چنان که خداوند در مورد منافقان به پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسَيِّمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۳) برای ورود به بهشت و بهشتی شدن، لطف و عنایت الهی لازم است. «أَصْحَابِ الْجَنَّةِ» ... «هُمْ يَطْمَعُونَ»

ص: ۷۳

۱- ۱. تفسیر در المنثور.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۸۱.

۳- ۳. محمد، ۳۰.

اشاره

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۷)

و هر گاه چشمان آنان (اهل اعراف که هنوز به بهشت نرفته اند) ناخواسته به سوی دوزخیان گردانده شود گویند: پروردگارا! ما را همراه ظالمان قرار مده.

نکته ها:

اعرافیان به اهل بهشت نگاه می کنند و آنان را می شناسند و سلام می کنند، اما به اهل دوزخ نگاه نمی کنند، بلکه چشمشان ناخواسته به آنان می افتد. «صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ» اصحاب اعراف، در دعایشان نمی گویند ما را اهل آتش قرار مده، بلکه می گویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ستمگر، بدتر از آتش دوزخ است. (۱)

اشاره

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (۴۸)

و اصحاب اعراف، (اولیای خدا که میان بهشت و جهنم بر جایگاه بلندی مستقرند) مردانی (از اهل دوزخ) را که به سیمایشان می شناسند، ندا می دهند و می گویند: جمعیت و جمع آوری شما (از مال، مقام، همسر و فرزند) و آنچه همواره بدان تکبر می کردید، به حال شما سودی نداشت.

نکته ها:

سلمان فارسی می گوید: بیش از ده مرتبه از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: «یا علی انک و الاوصیاء من بعدک اعراف بین الجنه و النار»، (۲) یا علی! تو و امامان پس از تو، اصحاب اعراف میان بهشت و جهنم هستید و هر کس به شما معرفت داشته وارد بهشت می شود و هر کس منکر ولایت شما باشد، وارد جهنم می شود. (۳)

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۳۳۷.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری.

پیام ها:

۱ در قیامت علاوه بر عذاب الهی، سرزنش هایی هم از انسان ها نصیب دوزخیان می شود. «قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ...» ۲ مال، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. «مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ» خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می کند. «مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ» (۱)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۴۹]

اشاره

أَهْؤْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمِهِ أُذْخِلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۴۹)

(به مستکبران خطاب می شود:) آیا اینان (بهشتیان)، همان کسانی که (شما در دنیا) سوگند یاد کردید رحمت الهی شامل حالشان نمی شود؟ (اکنون ببینید که به آنان گفته می شود:) وارد بهشت شوید، بی آنکه خوفی بر شما باشد یا اندوهگین شوید.

نکته ها:

در دنیا کافران مغرور، مؤمنان را تحقیر می کنند و می گویند که رحمت خدا شامل اینان نمی شود. غافل از آنکه ایمان و اعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار می دهد و خطاب «اُدْخِلُوا الْجَنَّةَ» را دریافت می کنند.

دریافت رحمت الهی، ایمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام. علاوه بر آنکه رحمت خدا به دست مستکبران نیست تا میان هر کس که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (۲)

پیام ها:

۱ فقر و گمنامی مؤمنان در دنیا، نشانه ی محرومیت آنان در قیامت نیست.

«أَهُؤْلَاءِ الَّذِينَ...»

ص: ۷۵

۱-۱. حاقه، ۲۸.

۲-۲. زخرف، ۳۲.

۲ نسبت به اینکه چه کسانی شایسته‌ی دریافت رحمت الهی هستند یا نیستند، زود قضاوت نکنیم. «أَقْسَمْتُمْ لَا يَبَالُغُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ»
۳ در بهشت، حزن و اندوه راهی ندارد. «وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۰]

اشاره

وَ نَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ (۵۰)

و دوزخیان اهل بهشت را ندا دهند و گویند: کمی از آب یا از آنچه خداوند روزی شما کرده است بر ما فرو ریزید!
(بهشتیان) گویند: خداوند این آب و نعمت‌ها را بر کافران حرام کرده است.

نکته‌ها:

یکی از نام‌های قیامت، «يَوْمَ النَّادِ» (۱) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همدیگر را صدا می‌زنند.

پیام‌ها:

۱ بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو دارند و صدای یکدیگر را می‌شنوند.

«وَ نَادَى...»

۲ اولین درخواست دوزخیان، آب است. «مِنَ الْمَاءِ...» ۳ آنان که در دنیا توشه‌ای برای آخرت برندارند، در قیامت دست‌گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. «أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ...» ۴ ناله مجرمان در قیامت، بی‌فایده است. «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا» ۵ نعمت‌های آخرت، مخصوص مؤمنان است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ» ۶ خداوند و بهشتیان بخیل نیستند، ولی کیفر کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را اذیت می‌کردند، تحریم نعمت‌ها در قیامت است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»

ص: ۷۶

اشاره

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَ مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۵۱)

کسانی که (در دنیا) دین خویش را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیوی مغرورشان ساخت، پس همان گونه که آنان دیدار این روزشان را فراموش کرده و آیات ما را انکار می کردند، (ما نیز) امروز آنان را به فراموشی می سپاریم.

نکته ها:

«لَهُوا»، به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لَعِبًا» آن است که انسان هدفی خیالی و غیر واقعی داشته باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: «نَسَّاهُمْ» یعنی آنان را ترک می کنیم، چون آنان قیامت و آمادگی برای آن روز را رها کرده بودند، ما نیز در آن روز آنان را به حال خود رها می کنیم. (۲)

پیام ها:

۱ مسخره کردن دین، مغرور شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه های کافران است. «الْكَافِرِينَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا» ۲ کفار، احکام دین را که جدی است به بازی می گیرند. «دِينَهُمْ لَهْوًا» و در عوض دنیا که بازیچه ای بیش نیست را جدی گرفتند.

۳ تحقیر دین، ذلت آخرت را به همراه دارد. کسانی که دین را به بازی می گیرند، در قیامت التماس می کنند. «أَفِضُوا عَلَيْنَا»، «دِينَهُمْ لَهْوًا» ۴ زندگی دنیوی فریبنده است. «غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا» ۵ فریفتگی به دنیا، زمینه ی بازی گرفتن دین است. «لَهُوا وَ لَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ...» ۶ کیفر الهی با اعمال ما تناسب دارد. «نَسَّاهُمْ كَمَا نَسُوا»

ص: ۷۷

۱-۱). تفسیر المیزان.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین

۷ انکار مستمر آیات الهی، موجب محرومیت از بهشت و مواهب آن است. «مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» ۸ فراموش کردن خداوند در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود.

«تَسَاهُمُ كَمَا نَسُوا»

چنان که در جای دیگر یاد خداوند را مایه ی یاد او از انسان می داند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱) ۹ انکار مستمر و بدون توبه، رمز بدبختی و هلاکت انسان است. «كَانُوا» ... «يَجْحَدُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۲]

اشاره

وَلَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

و حال آنکه در حقیقت ما برایشان کتابی آوردیم که آن را بر اساس علم (آگاهانه)، تفصیل دادیم تا هدایت و رحمتی برای اهل ایمان باشد.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «ان الله سبحانه لم يعظ احدا بمثل هذا القرآن...» خداوند هیچ کس را به مانند قرآن موعظه نکرده است، زیرا قرآن، ریسمان محکم و آمن الهی است، بهار قلب ها و چشمه سار علم می باشد و برای قلب و دل انسان، جلایی به جز قرآن نیست، با وجود اینکه یاددارندگان رفتند و مثنی فراموش کنندگان ماندند. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند به وسیله کتاب، اتمام حجت کرده و انسان را از مغرور شدن به دنیا و فراموشی آخرت و انکار آیات، (در آیه قبل) نجات می دهد. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ» صدها چراغ دارد و بیراهه می رود بگذار تا بیفتند و بیند سزای خویش ۲ آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ»

ص: ۷۸

۱-۱. بقره، ۱۵۲.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۳ وحی خداوند، بر اساس علم الهی به نیازهای انسان و جهان است. «بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ» ۴ کتاب و علم الهی، بسیار با عظمت است. «بِكِتَابٍ» ... «عِلْمٍ» هر دو نکره است.

۵ هدایت با قرآن، از بزرگترین رحمت و لطف های خداوند به مؤمنان است.

«هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۶ قرآن، هدایت گرا اهل باور است، نه انسان های لجوج و بهانه گیر. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۳]

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۵۳)

آیا (کافران)، جز تأویل کتاب (تحقق تهدیدهای قرآن)، انتظار دیگری دارند؟ روزی که تأویل کتاب (در قیامت و نشانه های حساب و کتاب) فرارسد، کسانی که آن روز را از پیش (در دنیا) فراموش کرده بودند، خواهند گفت:

همانا رسولان پروردگاران برای ما حق را آوردند، (ولی ما نپذیرفتیم) آیا برای ما شفعايي هست تا شفاعتمان کنند یا (ممکن است) ما به دنیا بازگردانده شویم تا کاری جز آنچه می کردیم انجام دهیم؟ (این حسرت ها بی فایده است)، قطعاً آنان سرمایه خود را باخته و آنچه به دروغ می ساختند (و بت ها را شفیعان خود می پنداشتند)، از کف دادند.

نکته ها:

مراد از تأویل در این آیه، به قرینه ی جملات بعد، تحقق تهدیدها و وعده های الهی در مورد کیفر و پاداش در قیامت است.

در آیه ی ۴۳ این سوره، بهشتیان می گفتند: «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»، اینجا نیز اهل

ص: ۷۹

چون آیه ی قبل مربوط به نزول «کتاب» است، بعضی مفسران گفته اند: مراد از «نِسْوَةٌ» فراموش کردن کتاب آسمانی است.

پیام ها:

۱ خداوند در قرآن، منکران را توبیخ می کند که تا تحقق تهدیدهای او را نینند، ایمان نخواهند آورد. «هَلْ يَنْظُرُونَ...» ۲ ناله ها، اعتراف ها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدی بگیریم. «يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ...» ۳ خسارت بزرگ، فراموش کردن قرآن و قیامت است. «نِسْوَةٌ» ۴ قیامت، روز آگاهی و بیداری است. «قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ» ۵ رسالت پیامبران در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ» ۶ کافران، دین و آخرت را جدی نمی گیرند، روز قیامت که متوجه خطای خود می شوند، آرزوی برگشت می کنند، ولی این آرزو، بیهوده است. «أَوْ نُزِدُ فَنَعْمَلُ» در جای دیگر می فرماید: آنان اگر هم باز گردند، همان کارها را ادامه می دهند. «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ» (۱) ۷ شفاعت برای همه نیست. «فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ» ۸ در قیامت، خبری از جلوه و تأثیر طاغوت ها، بت ها، ثروت ها و قدرت ها نیست. «ضَلَّ عَنْهُمْ...»

ص: ۸۰

اشاره

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ بَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۵۴)

همانا پروردگار شما خداوندی است که در شش روز (و دوران) آسمان ها و زمین را آفرید و سپس بر عرش (جایگاه قدرت و تدبیر جهان) مستولی شد. او روز را به وسیله ی شب که به سرعت آن را دنبال می کند می پوشاند و خورشید و ماه و ستارگان را (آفرید) که تسلیم فرمان اویند. آگاه باشید که آفرینش و تدبیر تنها از آن اوست! خجسته و مبارک است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جز خداوند، «ضَلَّ عَنْهُمْ...» در اینجا معرّفی پروردگار واقعی است.

«يَوْمٌ»، غیر از «النَّهَارُ» است. «نهار»، روز در برابر شب است، ولی «یوم»، گاهی به معنای روز است و گاهی به معنای شبانه روز و گاهی هم به روزگار و دوره، یوم گفته شده است و در این آیه، معنای اخیر مراد است.

«بَارَكَ» از «برکات»، به معنای بقا و ماندگاری است. «برک»، سینه ی شتر است، وقتی که شتر سینه اش را بر زمین می گذارد، نشانه ی استقرار و ماندن اوست. آن گاه به هر صفتی که پایدار و با دوام باشد و هر موجودی که دارای عمر طولانی یا آثار مستمری باشد، برکات گفته شده است. «برکه»، نیز جایی است که مدّتی طولانی آب در آن می ماند و ذخیره می شود.

با توجه به قرائن موجود در این آیه و آیات دیگر قرآن، منظور از «خلق»، آفرینش نخستین و منظور از «امر»، جعل و وضع قوانین حاکم بر هستی است که آفریده ها را در مسیر خود

هدایت می کند. (۱)

«اَسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»

، کنایه از قدرت، سلطه، تدبیر، هدایت و اداره کامل جهان است. در زبان فارسی هم، بر تخت نشاندن یا از تخت نشستن، یعنی بر اوضاع مسلط شدن و قدرت و حکومت را به دست گرفتن. البته ممکن است «عرش»، کنایه از جهان ما و رای ماده و «کرسی» کنایه از جهان ماده باشد، چنان که در آیه الکرسی می خوانیم: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ». (۲)

همان گونه که خداوند خورشید و ماه و ستارگان را برای هدایت و استفاده ی مخلوقات مسخر آنان قرار داد، رسالت و امامت و اهل بیت علیهم السلام را نیز در مسیر استفاده و هدایت آنان قرار داد، چنان که به نقل شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «النجوم امان لاهل الارض و اهل بیتی امان لامتی» (۳) خداوند گرچه قدرت دارد که همه ی هستی را در یک لحظه خلق کند، ولی تائنی و تدریج، سنت اوست، لذا هستی را در شش دوره آفریده است. چنان که عجله و شتاب بی دلیل، امری شیطانی و راه نفوذ و تسلط اوست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «التأنی من الرحمن و العجله من الشیطان». حضرت علی علیه السلام نیز فرمود: اگر خدا می خواست آسمان و زمین را در کمتر از یک چشم بهم زدن می آفرید، ولی ترتیب و مرور را مثالی برای امنای خود و حجتی بر خلقش قرار داد. (۴) مولوی می گوید: مکر شیطان است تعجیل و شتاب

ص: ۸۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

۱ آفریدگار هستی، لایق تدبیر و مدیریت آن است. «رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ...» ۲ عرش، مرکز مدیریت و تصمیم گیری خداوند است. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» ۳ تعقیب دائمی شب و روز، تنها با کروی بودن و حرکت داشتن زمین ممکن است. «يَطَّلِبُ حَيْثًا» ۴ هستی، هم نظام دارد و هم تسلیم اراده ی خداست. «مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ» ۵ هم آفرینش به دست خداست، هم اداره و تدبیر آفریده ها. «لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ» ۶ خداوند سرچشمه ی برکات است. «تَبَارَكَ اللَّهُ» ۷ نزول برکات، از ربوبیت خداوند است. «تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ» ۸ تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۵]

اشاره

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۵۵)

پروردگارتان را با تضرع و پنهانی بخوانید، قطعاً او تجاوزگران را دوست ندارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سفری بعضی اصحاب را دیدند که با فریاد دعا می کنند، حضرت فرمودند: آرام دعا کنید. (۱) حضرت زکریا نیز خداوند را در پنهانی و با اخلاص ندا می کرد. «نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۲) زیرا نشانه ی ادب است چنان که خداوند به مؤمنان می فرماید: بلندتر از صدای پیامبر با او سخن نگوئید. «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ» (۳) و ممکن است صدای بلند در عبادت و نیایش، زمینه ساز تظاهر و ریا باشد.

تضرع و ناله در دعا، نشانه ی توجه انسان به کمبودها و نیازهای خود و عامل شکستن غرور و خودخواهی است. زیرا آنکه خود را قوی و غنی بداند، در برابر هیچ کس ناله و درخواستی ندارد.

ص: ۸۳

۱-۱). تفاسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

۲-۲). مریم، ۳.

۳-۳). حجرات، ۲.

امام صادق علیه السلام فرمود: تضرع در دعا، دستان را به طرف آسمان بلند کردن و دعا نمودن است، (۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز چنین دعا می کرد و سلمان فارسی از آن حضرت نقل کرده که فرمود: خداوند حیا می کند دستی را که به دعا بلند شود محروم برگرداند. (۲)

پیام ها:

- ۱ پس از خداشناسی، خداپرستی لازم است. «ادْعُوا رَبَّكُمْ» در آیه ی قبل، خداشناسی مطرح شد، در این آیه خداپرستی.
- ۲ بهتر است دعا با استمداد از کلمه ی «رب» و همراه تضرع و زاری و پنهانی باشد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیک تر است.
- ۳ دعا وقتی مؤثر است که خالصانه و همراه با تضرع باشد. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» ۴ با تمام وجود و با کمال خضوع خدا را بخوانیم و زبانمان نماینده همه ی وجود ما باشد. «ادْعُوا» ... «تَضَرُّعًا» ۵ گردنکشان و تجاوزکاران، از لطف و محبت الهی محروم می باشند. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» ۶ دعا نکردن، دعای بی تضرع و دعای ریایی، از نمونه های سرکشی و تجاوز است. «الْمُعْتَدِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۶]

اشاره

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَ ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۵۶)

پس از اصلاح زمین، در آن دست به فساد نزنید و خداوند را با بیم و امید بخوانید، قطعاً رحمت خداوند به نیکوکاران نزدیک است.

ص: ۸۴

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۴۸۱.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

آیه ی قبل، رابطه ی انسان با خدا را مطرح کرد، این آیه رابطه ی انسان با مردم را.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند به واسطه ی پیامبر و قرآن، زمین را اصلاح کرد و فرمود: بعد از اصلاح فساد نکنید. (۱) آری، آمدن هر یک از انبیا، یک اصلاح بزرگ اجتماعی را بدنبال دارد و انحراف از آیین و دستورات آنان، عامل فساد و تباهی در جامعه است.

بین دو فرمان «ادْعُوا» در آیه ی قبل و این آیه، جمله ی «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» آمده تا اشاره کند که دعای زبانی باید همراه با تلاش اصلاح طلبانه ی اجتماعی باشد، نه با زبان دعا کردن و در عمل فساد نمودن.

این آیه و آیه ی قبل، شرایط کمال دعا و آداب آن و زمینه های استجاب را مطرح کرده است، که عبارتند از:

الف: دعا همراه با تضرع. «تَضَرُّعًا» ب: دعا پنهانی و دور از ریا. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» ج: دعا بدون تجاوز از مرز حق. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُؤْتَدِينَ» د: دعا همراه بیم و امید. «خَوْفًا وَ طَمَعًا» ه: دعا بدون تبهکاری. «لَا تُفْسِدُوا» و: دعا همراه با نیکوکاری. «الْمُحْسِنِينَ» لقمان حکیم به فرزندش فرمود: فرزندم! اگر دل مؤمن را بشکافند در آن دو نور خواهند یافت؛ یکی نور ترس الهی و دیگری نور امید و رحمت که هر دو با هم یکسانند. (۲)

پیام ها:

۱ جامعه ی اصلاح شده نیز در معرض خطر است. «وَلَا تُفْسِدُوا» ... «بَعِيدَ إِصْلَاحِهَا» ۲ انقلابیون اصلاحگر، بی نیاز از دعا و مناجات نیستند. «وَادْعُوهُ خَوْفًا...» ۳ آبادی های زمین را تخریب نکنید. «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

ص: ۸۵

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۵۸.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۴ انسان باید میان خوف و رجا باشد. این اعتدال را خداوند، «احسان» نامیده است. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۵ سیره و روش نیکوکاران، دوری از فساد است. «لَا تُفْسِدُوا» ... «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۶ احسان، زمینه‌ی دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی‌جاست. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» آری، دعای مستجاب همراه با نیکوکاری است.

۷ دست‌نیاز به جانب حق دراز کردن و دوری از فساد، احسان است. «وَلَا تُفْسِدُوا» ... «وَأَدْعُوهُ» ... «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره‌الاعراف (۷): آیه ۵۷]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سَفِطًا لِيُنزِلَ فِيهِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۵۷)

و اوست که بادهای را پیشاپیش (باران) رحمتش به بشارت می‌فرستد، تا آنکه (باد) ابرهای سنگین (پر آب) را به آسانی حمل کند (و آن را) به سوی سرزمین مرده روانه کنیم، پس به این وسیله آب (باران) نازل کردیم و به واسطه‌ی آن هر گونه میوه‌ای را (از زمین) رویانندیم و برآوردیم. مردگان را نیز این گونه (از زمین) بیرون خواهیم آورد، باشد که شما (با دیدن حیات زمین پس از مرگ) متذکر شوید.

نکته‌ها:

در آیات قبل، خداشناسی و خداپرستی مطرح بود، اینجا معاد، و برای هر یک از مبدأ و معاد، به مسائل طبیعی و نظام آفرینش استدلال شده است.

کلمه‌ی «أَقْلَّتْ» یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان‌دهنده‌ی آن است که بادهای قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جا به جا می‌کنند.

۱ قوانین طبیعی با همه پیچیدگی و نظم که دارند، تحت اراده پروردگار است و نباید انسان را از مبدأ هستی غافل کند. «هُوَ الَّذِي يُزِيلُ الرِّيحَ» (در فرمول های علمی و قوانین مادی غرق نشوید، هدایت و حرکت بادهای و نزول باران و رویش گیاهان، با تدبیر خداوند است) ۲ منکران معاد، برهانی ندارند و تنها استبعاد می کنند. بیان نمونه های حیات در طبیعت و جمع شدن مواد تشکیل دهنده ی گلابی، سیب و انار که در خاک پخش هستند، نظیر جمع شدن ذرات مردگان است و این نمونه ها برای رفع آن استبعاد کافی است. «كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى» ۳ مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود نیست. «سُقْنَاهُ لِئَلِدَ مَيْتٍ» ... «فَأَخْرَجْنَا» ... «كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۵۸]

اشاره

وَ الْبَلَدِ الطَّيِّبِ يَخْرُجُ لِبَاتِهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (۵۸)

و سرزمین پاک (و آماده)، گیاهش به اذن پروردگارش بیرون می آید.

اما زمینی که خبیث (و شوره زار) است، جز محصولی اندک و بی فایده بیرون نمی دهد. ما این چنین آیات خویش را برای گروه شکرگزار، گونه گون بیان می کنیم.

نکته ها:

کلمه ی «نَكِدًا»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نکد»، به معنای گیاه کم و بی فایده می باشد. زمین شوره سنبل بر نیارد در او تخم و عمل ضایع مگردان اگر با دید وسیع به این آیه بنگریم، شاید بتوان یکی از مصادیق سرزمین پاک را که

محصول پاک می دهد، خانواده پاک بدانیم. گوهر پاک باید که شود قابل فیض و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود آیات قرآن، مثل باران رحمت است، هنگامی که بر افراد آماده تلاوت شود، شناخت و عشق و ایمان و تلاش در پی دارد، ولی نااهلان را جز لجاجت و دشمنی نمی افزاید: «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شَفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» (۱) باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار، خس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مثل ما بعثني الله من الهدى والعلم كمثل الغيث الكثير اصاب ارضا...» مبعوث شدن من با علم و هدایت بر مردم، همانند باریدن باران بسیار زیادی است که بعضی زمین ها آن را می گیرند و بعضی نمی گیرند. چنان که بعضی دستورات مرا می گیرند و عالم و فقیه می شوند و بعضی سربلند نکرده و هدایت را قبول نمی کنند. (۲) پس قلب طیب همانند سرزمین طیب و قلب خبیث مانند سرزمین خبیث و غیر بارور است.

پیام ها:

۱ تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیت و ظرفیت محل هم لازم است. «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ» ۲ گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است، اما همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می پذیرد. «بِإِذْنِ رَبِّهِ» ۳ اصل بر پاکی و پاک بودن است و ناپاکی، یک مسئله ی عارضی است. «الْبَلَدُ الطَّيِّبُ» ... «وَالَّذِي حَبِثَ» ۴ نه یک تذکر کافی است و نه تذکرات یک نواخت کارساز است، بلکه ارشاد و تبلیغ باید متعدد و متنوع باشد تا به نتیجه نزدیک شویم. «نُصِرْفُ الْآيَاتِ» ۵ گرچه قرآن برای همه مایه ی هدایت است، اما تنها شاکرین بهره می گیرند.

«نُصِرْفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ»

ص: ۸۸

(۱- ۱). اسراء، ۸۲.

(۲- ۲). تفسیر منهج الصادقین.

اشاره

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۵۹) قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۶۰)

همانا نوح را به سوی قومش فرستادیم. پس به مردم گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که جز او برای شما خدا و معبودی نیست. همانا من بر شما از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

سران قوم او گفتند: همانا ما تو را در گمراهی آشکاری می بینیم.

نکته ها:

نمونه ی «بلد خبیث» که در آیه ی قبل مطرح بود، قوم نوح بودند که هر چه حضرت نوح فریاد زد، به جایی نرسید. داستان حضرت نوح علیه السلام در سوره های نوح، صافات، اسراء، احزاب، یونس، مؤمنون و قمر آمده است.

«خوف»، جنبه مثبت نیز دارد، ولی «جبن»، فقط ترس منفی و ناپسند است. «جبن»، ناشی از خودکم بینی است و «خوف»، گاهی مولود واقع بینی و هوشیاری نسبت به خطر هاست.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوا العزمی است که از طرف خداوند به رسالت عامه مبعوث شد. (۱) دعوت حضرت نوح جهانی بود، چون قوم او همه ی مردم آن روز زمین بودند و حضرت در نفرین خود همه ی کافران روی زمین را نفرین کرد، «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۲) و همه ی جهانیان غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام ۹۵۰ سال مردم را دعوت به توحید نمود، «مائه الف الا- خمسين عاما» (۳) آنها نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (۴) و او را مورد آزار و شکنجه قرار می دادند. به قدری می زدند که بیهوش بر زمین می افتاد، اما

ص: ۸۹

۱-۱. تفسیر درّ المنثور.

۲-۲. نوح، ۲۶.

۳-۳. عنكبوت، ۱۴.

۴-۴. نوح، ۶.

هنگامی که به هوش می آمد می گفت: «اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان ناآگاهند.

پیام ها:

۱ با اینکه رسالت نوح علیه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. «يَا قَوْمِ» ۲ دعوت به توحید و خداپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و از مشترکات همه ی ادیان الهی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ» ۳ دلیل یکتاپرستی، یکتایی و بی شریک بودن خداوند است. «اعْبُدُوا اللَّهَ» ... «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۴ خداشناسی و ایمان به خدا، از همان ابتدا و در طول تاریخ بوده است.

(حضرت نوح که قبل از حضرت ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا را عبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است) «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ» ۵ انبیا، دلسوزان واقعی بشرند. «يَا قَوْمِ» ... «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» ۶ همیشه مخالف انبیا، گروهی از اشراف و سردمداران بوده اند که زرق و برق ثروت و قدرت آنان، چشم مردم را پر می کرده است. «الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» ۷ بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن انبیاست. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» آری، وقتی فطرت مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می پندارد. امروز نیز گروهی که خود را روشنفکر می دانند، رهروان پیامبر را مرتجع و ساده لوح می پندارند.

۸ کسی که در پی پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرک است، باید انتظار هر گونه تهمت و توهین را داشته باشد. «لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۹ مخالفان، در تهمت زدن سخت و جدی هستند. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

اشاره

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَ لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۱) أَبْلُغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۲)

(نوح) گفت: ای قوم من! در من هیچ گونه انحراف و گمراهی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و خیرخواه و دلسوز شمایم و از (جانب) خدا چیزهایی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

کلمه ی «نصح» به معنای خالص و بی غلّ و غش بودن است. به سخنانی که از روی خلوص نیت و خیرخواهی گفته شود، «نصح» گویند و به عسل خالص هم «ناصح العسل» گفته می شود.

پیام ها:

۱ در مقابل توهین های جاهلان، صبور باشیم. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» اولین پیامبر اولوا العزم، در برابر اتهام گمراهی، با نرم ترین شیوه سخن گفت.

۲ رسالت پیامبران، در راستای تربیت جهانیان و از شئون ربوبیت خداوند است.

«لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳ بر خلاف عقاید انحرافی که برای هر چیز یک ربّی می پنداشتند، قرآن می فرماید: همه ی هستی، یک ربّ و پروردگار دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۴ پیامبران الهی، معصوم اند. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَ لَكِنِّي رَسُولٌ» ۵ مرّبی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. «أَنْصِيحُ»، «أَعْلَمُ» ۶ دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم بود، نه منافع شخصی.

«أَنْصَحُ لَكُمْ»

۷ انبیا، سرچشمه‌ی تمام علوم و آگاهی‌های خود را خداوند می‌دانند. «وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ» ۸ انبیا از جانب خدا، از علوم و آگاهی‌هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی‌رسد. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره‌الاعراف (۷): آیه ۶۳]

اشاره

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۶۳)

آیا تعجب کردید که از سوی پروردگارتان مایه‌ی تذکری بر مردی از شما بیاید تا شما را بیم دهد و تا شما تقوا پیشه کنید و شاید که مورد رحمت قرار گیرید؟

پیام‌ها:

۱ گاهی حجاب معاصرت و هم‌دوره بودن، مانع پذیرش حق و منطق صحیح اوست. «أَوْ عَجِبْتُمْ» قوم نوح می‌گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی برسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد! ۲ هدف از وحی، تربیت بشر است. «جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ معارف الهی را باید همواره به خاطر داشت. «ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ پیامبران، برخاسته از مردم و در مردمند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ» ۵ فلسفه‌ی بعثت و نبوت و مراحل آن را می‌توان چنین بیان کرد:

الف: هشدار و توجه دادن. «لِيُنذِرَكُمْ» ب: ایجاد مصوبیت و تقوا. «لِتَتَّقُوا» ج: دریافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» ۶ تقوا، زمینه‌ساز نزول رحمت الهی است. «لِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

ص: ۹۲

اشاره

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ أَعْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (۶۴)

سرانجام او (نوح) را تکذیب کردند. پس او و کسانی را که در کشتی با او بودند، نجات دادیم و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند غرق کردیم. زیرا آنان گروهی کوردل بودند.

نکته ها:

«عَمِينَ» جمع «عمی»، به کسی گفته می شود که چشم بصیرت و دید باطنی او از کار افتاده باشد، ولی «أعمی»، هم به کسی که باطن او کور باشد گفته می شود و هم به کسی که چشم ظاهرش نابینا باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام در پاسخ این سؤال که چرا خداوند تمام جهانیان را در زمان حضرت نوح غرق کرد و حال آنکه در میان آنان اطفال و افراد بی گناه نیز بودند، فرمودند: طفلی در میان آنان نبود، زیرا مدت چهل سال آنان عقیم و نازا شده بودند و بی گناهان نیز چون به کار دیگران راضی بودند و رضایت به کار دیگران مانند انجام همان کار است. (۲)

پیام ها:

۱ ایمان، سبب نجات و تکذیب، وسیله و زمینه ی هلاکت است. «فَأَنْجَيْنَاهُ» ... «أَعْرَقْنَا» ۲ حوادث و عوامل طبیعی و تحولات تاریخی، به دست خداوند است و بر اساس افکار و اعمال و اخلاق مردم صورت می گیرد. «فَأَنْجَيْنَاهُ» ... «أَعْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» ۳ کوردلی، عامل اصلی تکذیب دعوت انبیاست. «عَمِينَ» بنا بر این ایمان و پیروی از انبیا، نشانه ی بصیرت است.

ص: ۹۳

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

اشاره

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ أَعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۶۵)

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود را فرستادیم، گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که شما را معبودی جز او نیست، آیا تقوا پیشه نمی کنید؟

نکته ها:

داستان حضرت هود علیه السلام و قوم عاد که در این سوره آمده، تفصیل آن در دو سوره ی شعرا و هود آمده است.

قوم عاد در سرزمین یمن و منطقه ی احقاف در جنوب عربستان زندگی می کردند و از نظر قدرت جسمی و امکانات دآمداری و کشاورزی، بسیار نیرومند بودند، اما به بت پرستی و مفسد اخلاقی گرفتار شدند. حضرت هود از خویشان آنان بود که به نبوت مبعوث شد و همچون حضرت نوح، آنان را به توحید دعوت کرد.

پیام ها:

۱ سرلوحه ی برنامه ی انبیا، دعوت به توحید و پرهیز از انواع شرک و بت پرستی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۲ پیامبران، مردمی ترین و دلسوزترین رهبران بشر بوده اند. «أَخَاهُمْ» آری، مربی و مبلغ باید نسبت به مردم، همچون برادر باشد و به آنان عشق بورزد.

۳ ایمان به خداوند یکتا باید عامل هشیاری، اطاعت، تقوا و پرهیز از تکذیب دین باشد. «أَفَلَا تَتَّقُونَ»

اشاره

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنُظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۶۶) قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۷)

(در پاسخ دعوت هود،) سران کافر قوم او گفتند: همانا ما قطعاً تو را در سفاهت و بی خردی می بینیم و به طور حتم تو را از دروغگویان می پنداریم.

(هود در پاسخ جسارتشان) فرمود: ای قوم من! در من هیچ سفاقت و سبک مغزی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

نکته ها:

جسارت مخالفان هود علیه السلام، بیش از قوم نوح علیه السلام بود. مخالفان حضرت نوح، او را گمراه می نامیدند، «فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» اما مخالفان هود، او را سفیه و دروغگو می شمردند. «فِي سَفَاهَةٍ» ... «مِنَ الْكَافِرِينَ»

پیام ها:

۱ پیامبران با سخت ترین و صریح ترین تبلیغات، جوسازی ها، مخالفت ها و تهمت ها رو به رو بوده اند. «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، «سَفَاهَةٍ» ... «الْكَافِرِينَ» در راه ارشاد مردم، باید تحمل شنیدن زشت ترین سخنان را داشته باشیم.

۲ سعه ی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز با مهربانی می گویند: ای قوم من. «يَا قَوْمِ» ۳ از خویش نفی تهمت کنیم، ولی حق نداریم تهمت را به سوی دیگران سوق دهیم. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» ۴ انبیا حتی ذره ای و لحظه ای کاری را که معقول نباشد انجام نمی دهند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» (در ادبیات عرب، هر گاه نکره در کنار نفی قرار گیرد، نفی عموم است، یعنی در هیچ زمانی من کار سفیهانه نکرده ام). ۵ آنکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتوانه ی الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می کند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» ۶ مربی و مبلغ، نباید وظیفه ی اصلی را فراموش کند. «لَكِنِّي رَسُولٌ» ۷ دستورات الهی که توسط پیامبر برای بشر آورده می شود، در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَ أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (۶۸)

من پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و برای شما خیرخواهی امینم.

پیام ها:

۱ گفتار و دستورات پیامبران، پیام های خدایی است و از جانب خود چیزی نمی گویند، «أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي» ۲ پیامبران، تحت تربیت خاص الهی بوده و فرامین آنان در مسیر رشد و تربیت انسان است. «رِسَالَاتِ رَبِّي» آنان نهایت تلاش خود را در راه تبلیغ بکار برده و از چیزی فروگذار نیستند. «أُبَلِّغُكُمْ...» و از غیر او نیز هیچ ترس و هراسی ندارند. «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱) ۳ دلسوزی و امانت داری، دو شرط اصلی در تربیت و تبلیغ است. «نَاصِحٌ أَمِينٌ» آری، اگر دلسوزی همراه با امانت نباشد خطرناک است، زیرا به خاطر دلسوزی شاید حقوقی نادیده گرفته شود یا قوانینی زیر پا قرار گیرد.

۴ بیان ویژگی های مثبت خود، در موارد ضرورت و آنجا که برای دیگران سازنده باشد، مانعی ندارد. (۲) «أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ»

اشاره

أَوْ عَجِبْتُمْ أَن جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَ أذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَ زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصُطَةً فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۶۹)

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان، مایه ی تذکری از سوی پروردگارتان آمده تا او شما را (از عواقب گناهان و انحراف ها) بیم دهد؟ و به یاد آورید هنگامی را که خداوند، شما را پس از قوم نوح جانشینان آنها قرار داد و شما را در آفرینش توانایی افزود، پس نعمت های خدا را به یاد آورید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۹۶

۱- ۱. احزاب، ۳۹.

۲- ۲. بر اساس روایتی از امام صادق علیه السلام. تفسیر نور الثقلین.

قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که می گفتند: «مَنْ أَشَدُّ مَدًا قُوَّةً» (۱) چه کسی از ما نیرومندتر است؟ قرآن می فرماید: آنان به حدی تنومند بودند که پس از هلاکتشان، گویا تنه های درخت خرما بر زمین افتاده است. «كَانَتْهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ» (۲) کلمه ی «آلاء» جامع تر از نعمت می باشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادی یا معنوی می شود، چنان که در سوره الرحمن مکرر آمده است، و حتی شامل عقاب و جهنم که لازمه ی عدل الهی است، نیز می شود. (۳)

امام صادق علیه السلام در مورد «فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ» فرمودند: آلاء الهی، بزرگ ترین نعمت خداوند بر خلقش می باشد که همان ولایت ما اهل بیت علیهم السلام است. (۴)

پیام ها:

۱ دستورات پیامبر، دستورات خدا و یادآور فطرت بشر است و در زمینه ی رشد و تربیت انسان و از شئون ربوبیت خدا می باشد. «إِذْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ» ۲ پیامبران برخاسته از مردم و در مردم می باشند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ» ۳ تحولات تاریخی و اجتماعی، تحت اراده و مشیت خداوند و بر اساس سنت اوست. «جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ...» ۴ توانایی جسمی، از نعمت های الهی است که باید در راه صحیح صرف شود.

«زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضْعَةً فَاذْكُرُوا»

۵ یاد نعمت های الهی، رمز رستگاری است. «فَاذْكُرُوا» ... «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ» زیرا یاد نعمت ها عشق و محبت می آورد، محبت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری به دنبال دارد.

ص: ۹۷

۱-۱. فصلت، ۱۵.

۲-۲. حاقه، ۷.

۳-۳. التحقيق في كلمات القرآن.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

اشاره

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ نَدَّرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷۰)

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای که فقط خدا را به پرستیم و آنچه را پدران ما می پرستیدند رها کنیم؟ اگر از راستگویانی، پس آنچه (از عذاب الهی) به ما وعده می دهی بر ما بیاور.

پیام ها:

۱ تعصب به جای منطق، محکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیت به دلیل رابطه ی خویشاوندی مردود است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»
 ۲ حفظ رسوم و سنت های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۳ تعصب و تقلید بی جا، مانع شناخت حقیقت است و انسان را به عناد می کشد.

«فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۴ گاهی عادت بر فطرت پیروز می شود، مثل غلبه ی عادت بت پرستی نیاکان بر فطرت حق طلبی نسل جدید. «نَدَّرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۵ انبیا، در برخورد با خرافات و انحرافات، سنت شکن بوده اند. «و نَدَّرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

اشاره

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ أَ تُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۷۱)

(حضرت هود، با دیدن سرسختی قوم عاد) گفت: پلیدی و خشم و عقوبت از سوی پروردگارتان بر شما حتمی شد. آیا با من درباره ی نام هایی جدل می کنید که شما و نیاکانتان بر آن (بت ها) نهاده اید؟ خداوند نسبت به حقانیت معبودهای شما برهانی نازل نکرده است. پس منتظر (قهر الهی) باشید، من هم با شما از منتظرانم.

این آیه دلالت می کند به اینکه هر منصب و لقب و عنوانی الهی که به غیر اذن خداوند باشد، مخصوصاً در ولایت عامه، کذب و بهتان است. همان گونه که لقب امیر المؤمنین تنها برای حضرت علی علیه السلام می باشد، نه هیچ کس دیگر، لذا هنگامی که امام صادق علیه السلام را با عنوان امیر المؤمنین خطاب کردند، حضرت از این کار نهی کرده و فرمودند: هر کس غیر از علی علیه السلام خود را به این عنوان متّصف کند، جایگاهش آتش است. (۱)

پیام ها:

۱ نتیجه لجajt و در افتادن با حق، کیفر الهی و ننگ و هلاکت است. «قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ» (بگذریم که خود لجajt نوعی پلیدی معنوی است) ۲ انسان ذاتاً موخّید و طالب توحید است، ولی گاهی تعصّب بر او عارض شده و حاکم می شود. «وَقَعَ عَلَيْكُمْ» ۳ کیفرهای الهی در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ» ۴ سنگ و چوب، با نام گذاری، «خدا» نمی شود. (نام های دهان پرکن و بی محتوا، یکی از بلاهای قرن ما نیز هست). «أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا» ۵ معبودهای مشرکان، اسمای بی مسمانند که حقیقت و مشروعیت ندارند و خداوند در هیچ آئینی به آن فرمان نداده است. «أَسْمَاءٌ...» «مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» ۶ عقاید باید بر پایه ی حجت و برهان باشد، حتی از بت پرستان هم برهان بخواهید. «مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» (از آنان که می گویند بت وسیله ی تقرب به خداست، پیرسید آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله ی قرب خود قرار داده است؟) ۷ استدلال و برهان، نوعی فیض الهی است که به قلب و فکر انسان می رسد. «مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»

۸ انبیا، به درستی هدف و پیروزی خویش و سقوط مخالفان اطمینان داشتند.

﴿فَانظُرُوا إِلَيَّ مِنْ الْمُنْتَظِرِينَ﴾

[سوره الاعراف (۷): آیه ۷۲]

اشاره

﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴾ (۷۲)

پس هود و همراهان (فکری و عملی) او را به رحمتی از خود نجات دادیم، و کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم.

نکته ها:

﴿دَابِرَ﴾، به معنای آخر و پایان چیزی است و «قَطَعْنَا دَابِرَ» یعنی ریشه کن کردن و تا آخرین نفر را هلاک کردن.

هلاکت قوم عاد، با طوفانی عقیم کننده، شکننده، پر سر و صدا، سرد و مسموم بود که خداوند به مدت هفت شب و هشت روز بیابای بر آنان مسلط کرد. طوفان چنان آنها را قلع و قمع کرد که همه ی آنان همچون تنه های درختان خرما بر زمین افتادند. ﴿فَفَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعِجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾ (۱)

پیام ها:

۱ تنها انبیا و پیروان آنان، مشمول رحمت ویژه و نجات بخشی الهی اند. ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا﴾ ۲ از تاریخ، عبرت بگیریم. «قَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا» ۳ آنجا که هیچ گونه امیدی به ایمان آوردن مردم نیست، هلاکت، اساسی و ریشه ای است. «وَقَطَعْنَا دَابِرَ» ... «مَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

ص: ۱۰۰

اشاره

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَ تَكْثُفًا مِنْ رَبِّكُمْ هَادِيَةً نَاقَهُ اللَّهُ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا
تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ (۷۳)

و به سوی قوم ثمود، برادرشان صالح را (فرستادیم. او نیز مثل حضرت نوح و هود در دعوت مردم به توحید) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید، برای شما معبودی جز او نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه و دلیلی آشکار برای شما آمده است. این شتر ماده (از جانب) خداوند برای شما آیه و نشانه است، (مزاحم آن نشوید و) بگذارید در زمین خدا بچرد، و گزندی به آن نرسانید که عذابی دردناک شما را خواهد گرفت.

نکته ها:

در قرآن، هفت مرتبه از ناقه و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. ماجرای قوم ثمود در سوره های شعرا، قمر، شمس و هود آمده است.

معجزه با کارهای خارق العاده و عجیب بشری تفاوت های زیادی دارد، از جمله:

الف: معجزه، نیاز به تمرین، تحصیل و تجربه ندارد، ولی کارهای خارق العاده دیگر، نیاز به تمرین، تلقین و تحصیل دارد.

ب: معجزه از اشخاص خوش سابقه و معصوم صادر می شود، ولی کارهای نادر و خارق العاده دیگر، از افراد نااهل نیز ممکن است صادر شود.

ج: هدف از معجزه، اتمام حجت و ارشاد و هدایت مردم است، ولی هدف دیگران خودنمایی، شهرت، کسب مال و ایجاد سرگرمی است.

د: کار پیامبران در معجزه، لزوماً همراه با تحدی و مبارزطلبی و ادعای عجز دیگران است، امّا در کار نوابغ و مخترعان و مرتاضان این علائم و نشانه ها لزومی ندارد.

در حدیث می خوانیم: شتری که قوم ثمود تقاضا کردند، شتر قرمز پر کرک حامله و بسیار

بزرگ بود. (۱) البته نوع تقاضای مردم از انبیا، گاهی مربوط به شرایط فکری و زمینه‌ی اجتماعی و اقتصادی مردم در آن زمان بوده است، شاید اگر امروز نیز پیامبری ظهور می‌کرد، درخواست خروج هواپیما از دل کوه را از او می‌کردند.

به هر حال این شتر امتیازات منحصر به فردی داشت که ناقه الله نامیده شد، بدون تماس با شتری دیگر، حامله از دل کوه بیرون آمد و پس از خروج وضع حمل کرد و یک روز در میان، تمام آب شهر را می‌خورد و در عوض در آن روز به همه‌ی آنان شیر می‌داد، و این اعجاز الهی بود که مانند آن را نمی‌توانستند بیاورند و اتمام حجّتی بود که سوء قصد به آن، عذاب خدا را در پی داشت. (۲)

پیام‌ها:

۱ رسالت حضرت صالح، محدود به قوم ثمود بوده است. «إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا» ۲ انبیا با مردم همچون برادرند. «أَخَاهُمْ» ۳ در تبلیغ و تربیت، از عواطف نیز استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ» ۴ ایمان به خدا، سابقه‌ای به درازای تاریخ دارد. «اعْبُدُوا اللَّهَ» امر به عبادت خداوند، نشان ایمان و شناخت مردم است.

۵ یکتاپرستی، محور دعوت پیامبران است. «اعْبُدُوا اللَّهَ» ۶ جهت‌گیری در عمل، بر اساس عقیده و تفکر است، «اعْبُدُوا اللَّهَ» زیرا «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۷ اهداف تمام پیامبران الهی یکسان است. جمله‌ی «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» را تمام انبیا بیان کرده‌اند.

۸ ارائه دلیل و معجزه از طرف انبیا، در مسیر تربیت مردم و از شئون ربوبیت خداوند است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» البته معجزات گاهی طبق درخواست مردم بوده است، مثل شق القمر و ناقه‌ی صالح.

ص: ۱۰۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر منهج الصادقین.

۹ عنایت و لطف ویژه ی الهی به هر چه تعلق گیرد، قداست می یابد. «نَاقَةُ اللَّهِ» ۱۰ کیفر بی احترامی به مقدّسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است. «لَا تَمْسُوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۷۴]

اشاره

وَ اذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَ بَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهولِها قُصُوراً وَ تَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاً فَاذْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ وَ لَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۷۴)

و به یاد آورید هنگامی که خداوند شما را پس از (هلاکت) قوم عاد، جانشینان (آنان) ساخت و در زمین شما را جایگاه (مناسب) داد. از قسمت های هموار زمین قصرها می سازید و کوه ها را برای ساختن خانه ها می تراشیدید. پس الطاف و نعمت های خداوند را یاد کنید و در زمین فساد نکنید.

نکته ها:

«عثوا»، یعنی خروج از حدّ اعتدال و «لَا تَعْتُوا»، به معنای «لا تفسدوا» است، و کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، یا برای تأکید است، یا به این معنا که فساد، شیوه ی شما نشود و مراد از «فِي الْأَرْضِ»، سرزمین بین حجاز و شام است.

منطقه ی جغرافیایی قوم ثمود، دارای دو بخش دشت و کوهستان بود، «سُهُولِها» ... «الْجِبَالَ» و آنان مردمی متمول و متمدن بودند و به فنون خانه سازی و قصرسازی آگاه بودند.

«قُصُوراً»

... «بُيُوتاً»

پیام ها:

۱ تحولات تاریخی و اجتماعی، بر اساس قوانین و سنت های الهی است. «إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ» ۲ همه ی امکانات زندگی ما از خداوند است. «بَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ» ۳ از تاریخ گذشتگان عبرت بگیریم. «وَ اذْكُرُوا» ... «بَعْدِ عَادٍ»

ص: ۱۰۳

۴ انسان، از همه ی شرایط طبیعی می تواند بهره بگیرد. «سَيَهْوِلُهَا» ... «الْجِبَالِ» ۵ مسکن، از نعمت های ویژه الهی است. «قُصُورًا» ... «يُيُوتَا» ... «آلَاءِ اللَّهِ» ۶ رفاه، مسکن و قصر، اگر از یاد خدا جدا باشد زمینه ی فساد می شود. «قُصُورًا» ... «يُيُوتَا» ... «مُفْسِدِينَ» ۷ اگر نعمت ها را ودیعه ی الهی بدانیم و خود را در معرض هلاکت ببینیم، از تجاوز دوری می کنیم. «وَ اذْكُرُوا» ... «لَا تَعْتُوا» ۸ قصرنشینان و کسانی که امکانات بیشتری دارند، بیشتر نیازمند یاد خدایند تا به فساد کشیده نشوند. (کلمه ی «قصر»، میان دو جمله «اذْكُرُوا» آمده است) (۱)

[سوره الأعراف (۷): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسِلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۷۵) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۷۶)

سران مستکبر قوم صالح، به مستضعفانی که ایمان آورده بودند، گفتند:

آیا علم دارید که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان در پاسخ به ایجاد شک و تردید آنان) گفتند: قطعاً ما به آنچه بر او فرستاده شده است، ایمان داریم.

کسانی که استکبار ورزیدند گفتند: همانا ما به آنچه شما بدان ایمان آورده اید، کافریم.

ص: ۱۰۴

۱- ۱). البتّه در صورتی که قصر در آیه معنی معروف زمان ما را داشته باشد، نه اینکه به معنی خانه معمولی باشد.

۱ معمولاً- اشراف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه انبیایند و به شبهه آفرینی در میان مؤمنان دست می زنند. «قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا» ۲ نه فقر و استضعاف ارزش است و نه تمکن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه خداوند از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد و هجرت است.

(در آیه ی قبل، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، اینجا هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه ی آنان.) «آمَنَ مِنْهُمْ» ۳ بیشترین پیروان پیامبران، از میان مستضعفان بوده اند. «لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ» ۴ عامل ایمان مستضعفان به انبیا، فقط فقر مادی نیست، زیرا برخی از مستضعفان نیز ایمان نمی آوردند. «آمَنَ مِنْهُمْ» ۵ ایجاد شک و تردید، از شیوه های تضعیف ایمان است. «أَتَعْلَمُونَ...» ۶ تضعیف رهبر، یکی از روشها و هدف های اصلی دشمن است. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحاً مُّرْسَلٌ» ۷ گرچه محیط و جامعه در فرد اثر دارد، ولی اجبار نمی آورد. (مستضعفان محروم، با صراحت در مقابل مستکبران ایستاده و گفتند: به صالح ایمان داریم). «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ» ۸ شبهات مخالفان را باید قاطعانه پاسخ داد. «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ» ۹ به تمام فرمان های پیامبر باید ایمان داشت. «بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ» ۱۰ مستکبران، علاوه بر کفر و لجاجت خود، نسبت به ایمان مستضعفان حساسیت دارند. «إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» و نگفتند: «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ كَافِرُونَ»

اشاره

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۷۷)

پس (مستکبران) ناقه را پی کرده (و کشتند) و از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند و گفتند: ای صالح! اگر از فرستادگان خدایی، پس عذابی را که وعده می دهی برای ما بیاور.

نکته ها:

«B فَعَقَرُوا» ، به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای اسب و شتر که عامل عمده ی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می افتد و از راه رفتن باز می ماند.

در سوره ی قمر، کلمه ی «B فَعَقَرُوا» به صورت مفرد آمده که بیانگر این است که قاتل ناقه یک نفر بوده است، اما در اینجا (و سوره های شمس و شعراء و هود)، به صورت جمع آمده است، «فَعَقَرُوا» که نسبت پی کردن به تمام قوم داده شده است. این به خاطر سکوت و رضایت آنان بوده که شریک جرم محسوب شده اند. چنان که حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید:

سرنوشت مردم در گرو رضایت و دشمنی آنان است، همان گونه که ناقه ی صالح را یک نفر پی کرد، اما چون بقیه ی مردم نیز به آن عمل راضی بودند، در گناه او شریک شدند و همگی عذاب دیدند. (۱)

پیام ها:

۱ کفر، زمینه ی تجاوز است. «كَافِرُونَ فَعَقَرُوا...» ۲ سکوت و رضایت بر گناه، شرک در گناه محسوب می شود. «فَعَقَرُوا» با اینکه قاتل یک نفر بود.

۳ نافرمانی و تجاوز از دستور، مهم تر از کشتن شتر است. «وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»

ص: ۱۰۶

۴ دستورات الهی برخاسته از ربوبیت اوست. «أَمْرٍ رَبِّهِمْ» ۵ تکبر، زمینه ساز جسارت و گستاخی است. «إِثْنًا بِمَا تَعَدْنَا»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۷۸]

اشاره

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۷۸)

ناگاه زمین لرزه شدید آنان را فراگرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

نکته ها:

این آیه، هلاکت قوم ثمود را با رجفه و زمین لرزه بیان کرده، اما سوره ی فصّلت آیه ۱۴ و سوره ی ذاریات آیه ۴۴، آن را با صاعقه دانسته است. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ» بنا بر این شاید دو کیفر صاعقه و زلزله در یک لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجفه، لرزش بر اندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زمین لرزه.

«جَاثِمِينَ» از «جثم» بر وزن حَشم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

گویا در شب و هنگام استراحتشان که عذاب آمد، بیدار شدند ولی فرصتی و قدرتی برای فرار نیافتند و در همان حالت نیم خیز هلاک شدند. (۱)

پیام ها:

۱ قهر خدا ناگهانی است، به هوش باشیم. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» ۲ چه بسا زمین لرزه ها و حوادث طبیعی که عذاب الهی است. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» ۳ وعده های انبیا، عملی است، پس هشدار هایشان را جدی بگیریم. (در آیات قبل تهدید بود: «لَا تَمْسُوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» و این رجفه، همان تحقق وعید و عذاب الیم است). «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

ص: ۱۰۷

اشاره

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَ لَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ (۷۹)

پس (صالح) از آنان روی برگرداند و گفت: ای قوم من! همانا پیام پروردگارم را به شما رساندم و برای شما خیرخواهی کردم، ولی شما دلسوزان و خیرخواهان را دوست ندارید.

نکته ها:

احتمال دارد سخن حضرت صالح، قبل از نزول عذاب و به عنوان اتمام حجت باشد، و ممکن است پس از هلاکتشان باشد، آن گونه که رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر لب چاه بدر با اجساد کفار سخن گفت پرسیدند: مگر آنان می شنوند، فرمودند: آری، شما از آنها شنواتر نیستید. (۱)

پیام ها:

۱ گاهی قهر و ترک رابطه، در تربیت و تبلیغ لازم است. «فَتَوَلَّى عَنْهُمْ» ۲ کیفرهای الهی، پس از اتمام حجت است. «لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ» ۳ برنامه ی پیامبران، ابلاغ پیام همراه با دلسوزی و خیرخواهی است، نه ابلاغ خشک و بی روح مقررات و بخشنامه های اداری. «لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ» ... «وَ نَصَحْتُ لَكُمْ» ۴ ناصحان را دوست بداریم که بی اعتنایی به سخن دلسوزان جامعه، زمینه ی قهر خدا را فراهم می کند. «وَ لَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ» ۵ دوست داشتن، کلید پیروی کردن است. «وَ لَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ»

ص: ۱۰۸

اشاره

وَ لُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (۸۰) إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُشْرِفُونَ (۸۱)

و(به خاطر آور) لوط را(که برای هدایت مردم فرستادیم) آن گاه که به قوم خود گفت: آیا آن کار زشت را انجام می دهید که هیچ یک از جهانیان در آن بر شما پیشی نگرفته است؟

همانا شما به جای زنان، برای شهوت سراغ مردان می روید، بلکه شما قومی اسراف کارید.

نکته ها:

حضرت لوط، فامیل حضرت ابراهیم و تنها مردی بود که به او ایمان آورد و با او هجرت کرد. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» (۱) حضرت ابراهیم او را به منطقه ای که در آن گناه و فحشا رواج داشت فرستاد. لذا بخش مهم کار حضرت لوط، مبارزه با فحشا و منکرات جنسی بود، که بیشترین مشکل جامعه بود.

قوم حضرت لوط، با مهمانان خود عمل زشت لواط انجام را می دادند تا مردم از مهمان شدن بترسند. به گفته ی قرآن، حضرت لوط علیه السلام ازدواج با دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد، اما آنان نپذیرفتند.

ازدواج، دارای خصوصیات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

۱. مودت و رحمت و انس. ۲. تشکیل نظام خانواده. ۳. فرزند و بقای نسل. ۴. همخوانی با فطرت و انسائیت.

متأسفانه امروزه نیز دنیای غرب، عمل زشت همجنس بازی را رسمی و در بعضی کشورها

ص: ۱۰۹

به آن جنبه ی قانونی داده است.

قوم لوط، علاوه بر لواط، اهل قمار، هرزه گویی، توهین، مزاحمت برای عابرین و کشف عورت در انظار عمومی بودند. (۱)

امام صادق علیه السلام در فلسفه ی تحریم لواط فرمودند: لواط، علاقه ی خانوادگی میان زن و شوهر را کم، نسل و فرزند را منقطع و آمیزش جنسی طبیعی را از بین می برد و فسادهای بسیار زیادی را بدنبال دارد. (۲)

در اسلام، کیفر همجنس بازی و لواط (چه فاعل چه مفعول)، اعدام است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: لعنت خدا بر مردانی که خود را مانند زنان ساخته و در معرض مردان هوسباز قرار می دهند. (۳) امام صادق علیه السلام نیز فرمود: هنگام همجنس گرایی، عرش خدا به لرزه می آید و عامل این کار در قیامت به صورت ناپاک محشور می شود و مورد غضب خداوند قرار گرفته و جایگاهش دوزخ است. (۴)

پیام ها:

۱ همجنس بازی و لواط، از گناهان کبیره و عملی بسیار زشت است. «الْفَاحِشَةُ» ۲ بت پرستان، اگر بهانه ی بت پرستی نیاکان را داشتند، پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشتند و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود. «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا» ۳ ابداع کنندگان اعمال زشت، مرتکب گناهی بزرگتر و مستحق ملامتی بیشتر می باشند. «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ» ۴ کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مسرف است. «مُسْرِفُونَ» ارضای شهوت از غیر راه طبیعی، اسراف است.

۵ لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. «دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»

ص: ۱۱۰

۱-۱. سفینه البحار.

۲-۲. وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۲.

۳-۳. تفسیر نمونه؛ وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

۴-۴. تفسیر نمونه؛ وسائل، ج ۱۴، ص ۲۴۹.

اشاره

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْطَهَرُونَ (۸۲)

و جواب قوم لوط، جز این نبود که گفتند: آنان را از آبادی خود بیرون کنید، زیرا آنان مردمی هستند که پاکدامنی را می طلبند (و با ما نیستند).

نکته ها:

در مورد بعضی انبیا، تعبیر به «أَخَاهُمْ» شده است، اما درباره ی حضرت لوط چنین تعبیری نیامده است، شاید به این دلیل که آن حضرت، اهل آن منطقه نبود، چنان که کفار نیز با جمله ی «قَرْيَتِكُمْ» به مردم القا می کردند که او مهاجر است و از این منطقه نیست، و یا اینکه چون آئین شما را قبول ندارد خارجی است، پس او را از سرزمین خودتان بیرون کنید.

پیام ها:

۱ زشت تر از نافرمانی و گناه، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است. «مَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ...» ۲ در نهی از منکر، باید آماده ی تبعید و پذیرش مشکلات بود. «أَخْرِجُوهُمْ» ۳ مجرمان، برای پاکان حقی در اجتماع قائل نیستند. «أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ» ۴ هر گاه در جامعه ای فساد زیاد شد، پاکان را منزوی می کنند و نهی از منکر و پاک بودن، جرم محسوب می شود. «أَخْرِجُوهُمْ» ... «إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْطَهَرُونَ» ۵ قوم لوط، با آنکه به گناه عادت کرده بودند، اما حضرت لوط و یاران او را پاک می دانستند. «إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْطَهَرُونَ» ۶ مهم تر از پاکی، پاک ماندن و مایوس کردن ناهلان از اعمال نفوذ است.

«يَنْطَهَرُونَ»

(فعل مضارع نشان استمرار است)

اشاره

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۸۳)

پس ما لوط و خاندان او را به جز همسرش، که از بازماندگان (در عذاب) بود، نجات بخشیدیم.

نکته ها:

«الغابرين»

، به معنای بازمانده است. کسی که همراهانش بروند و او باقی بماند. بنا بر این لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینه ی عذاب فراهم شد.

«أهله» هم به خویشاوندان نزدیک گفته می شود و هم به پیروان راستین، ولی با توجه به آیه ۳۶ سوره ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیک، هیچ کس به آن حضرت ایمان نیاورد.

پیام ها:

۱ انسان آزاد است و خودش راه خود را انتخاب می کند. (همسر پیامبر با آنکه در خانه وحی تغذیه می شود، ممکن است راه کفر را برگزیند، چنان که همسر فرعون راه توحید را برگزید). «إِلَّا امْرَأَتَهُ» بنا بر این همه جا تفکر و اخلاق و تصمیم، وابسته به اقتصاد و تحت پوشش بودن این و آن نیست.

۲ در اسلام، عامل نجات انسان رابطه ی مکتبی است، نه خویشاوندی. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» پس سرنوشت هر کس در گرو عمل خود اوست.

۳ حساب بستگان رهبران الهی را از حساب خودشان جدا کنیم. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۴ در اسلام، زن همانند مرد موجودی مستقل است. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» و از طرفی نباید موقعیت و قداست کسی موجب توجیه خلافکاری های بستگان او شود.

اشاره

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (۸۴)

و ما بارانی (از سنگ) بر آنان بارانیدیم. پس بنگر که سرانجام گنهکاران چه شد؟

هلاکت قوم لوط، با بارش سنگ های آسمانی بر سرشان بود، سنگ هایی از گِل همانند

کلوخ چنان که در سوره ی هود می فرماید: «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱ تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی)، تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ می بارد. «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا» در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لي الذنوب التي تغير النعم» ۲ قهر الهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز در همین دنیا است. «أَمْطَرْنَا» ۳ از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. «فَانظُرْ» ... «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» ۴ قهر خداوند مخصوص یک دسته از مجرمان نیست، همه ی مجرمان به هوش باشند که سنت الهی استثنا بردار نیست. «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸۵]

اشاره

وَ إِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا
النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۸۵)

و به سوی (مردم) مدین، برادرشان شعیب را (فرستادیم. آن حضرت) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را بپرستید، جز او خدایی برای شما نیست.

همانا از طرف پروردگارتان (معجزه و) دلیلی روشن برای شما آمده است.

پس پیمانان و ترازو را (در داد و ستدها) تمام ادا کنید و کالاهای مردم را کم نگذارید و در زمین پس از آنکه اصلاح گشته فساد نکنید. این (رهنمودها) برایتان بهتر است، اگر مؤمن باشید.

ص: ۱۱۳

نکته ها:

این پنجمین داستان پیامبران در این سوره است. داستان شعیب علیه السلام در سوره های متعددی از جمله در سوره هود، شعراء نیز بیان شده است.

مَدَیْن یکی از شهرهای شام بود که در جغرافیای امروز، نزدیک اردن و نامش معان است، منطقه ای سرسبز، دارای مردمی بت پرست و مرفّه که در معامله و تجارت کم فروش بودند.

حضرت شعیب علیه السلام بر آنان مبعوث شد، اما آنها به خاطر لجاجت و نافرمانی او هلاک شدند.

سپس آن حضرت بر مردم «ایکه» مبعوث شد، و به ارشاد آنان پرداخت، اما آنها نیز دستورهای الهی را نپذیرفتند و سرانجام هلاک شدند. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمُ شُعَيْبٌ...» (۱) البته احتمال دارد «مَدَیْن» همان «ایکه» باشد، چون ایکه به منطقه ی پر درخت و بیشه زار و نخلستان می گویند. یعنی شهر شعیب دو نام داشته است: مَدَیْن و ایکه.

انسان بی ایمان همواره گرفتار انحراف و فساد است، اما در هر زمانی به گونه ای. مثلاً در زمان حضرت لوط، لواط و فساد اخلاقی و در زمان حضرت شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی رواج داشته است.

پیام ها:

۱ رفتار حضرت شعیب نسبت به مردم، دلسوزانه و برادرانه بود و شاید نسبتی با اهل مدین داشت. «أَخَاهُمْ شُعَيْبًا» ۲ تبلیغ و تربیت باید همراه با عاطفه و محبت باشد. «قَالَ يَا قَوْمِ» ۳ توحید و یکتاپرستی، محور دعوت انبیاست. «اعْبُدُوا اللَّهَ...» ۴ معجزه و دلیل های انبیا، در مسیر رشد و تربیت مردم و وابسته به ربوبیت خداوند است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۵ پس از شرک و انحراف عقیدتی، انحراف های اقتصادی مهم ترین مسأله ی

ص: ۱۱۴

قوم حضرت شعیب بوده است. «اعْبُدُوا اللَّهَ... فَأَوْفُوا الْكَيْلَ» ۶ کم فروشی، تقلب در معامله، کم ارزش جلوه دادن اجناس مردم و ایجاد خلل در اقتصاد، حرام و از مصادیق فساد است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا» ۷ پیامبران، بر مسائل اقتصادی جامعه نیز نظارت داشته و در صدد سلامت و بهبود زندگی مردم بودند. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ» دین و برنامه های آن، از زندگی دنیا جدا نیست.

۸ کم کاری هم مثل کم فروشی است، به جای «أموالهم» فرمود: «أشياءهم» تا شامل همه چیز بشود.

۹ ایمان کامل و اقتصاد سالم، تأمین کننده سعادت دنیا و آخرت است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ» ۱۰ هشدار و دستورهای انبیا، سراسر خیر است و موجب سعادت انسان می شود. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ» ۱۱ ایمان، ضامن کسب و کار صحیح و عدالت اجتماعی است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ...» «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸۶]

اشاره

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصِدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ وَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۸۶)

و بر سر هر راهی منشینید تا مؤمنان را تهدید کنید و (آنان را) از راه خدا، که کج جلوه می دهید بازدارید و یاد کنید زمانی را که اندک بودید، پس خداوند شما را بسیار گرداند و بنگرید که عاقبت مفسدان چگونه بود!

نکته ها:

مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار خیابان و کوچه ها برای فتنه گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، چنان که شیطان سوگند خورد برای انحراف انسان در حق نشست است که مراد، نشستن ظاهری نیست.

ص: ۱۱۵

پیام ها:

۱ دشمنان حق، برای جلوگیری از راه خدا، همه جا در کمین بوده و از هر راه و شیوه ای استفاده می کنند. «وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ» ۲ ترساندن مردم و ایجاد مزاحمت برای آنان، ممنوع است. «تَوَعَّدُونَ» ۳ اگر دشمنان نتوانند مؤمنان را بی دین کنند، می کوشند تا سیمای دین را تحریف کنند و بد جلوه دهند. «تَبْعُونَهَا عِوَجًا» ۴ گاهی افزونی جمعیت (با نظم و برنامه)، می تواند یک ارزش باشد. «فَكَثُرْتُمْ» ۵ یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجه به نعمت ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است. «وَأَذْكُرُوا» ... «وَأَنْظُرُوا» ۶ مطالعه ی تاریخ و عبرت گرفتن از آن، سفارش الهی است. «وَأَنْظُرُوا كَيْفَ...» ۷ در مطالعه ی زندگی مردم، به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه کامیابی های مقطعی آنان. «عَاقِبَةُ» ۸ بستن و یا منحرف نمودن راه خدا، نوعی فساد است. «تَصُدُّونَ» ... «تَبْعُونَهَا عِوَجًا» ... «الْمُفْسِدِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸۷]

اشاره

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُزِيلَتْ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۷)

و اگر گروهی از شما به آنچه من برای آن فرستاده شده ام ایمان آورده و گروهی ایمان نیاورده اند، پس (عجله نکنید که لطف و قهر خدا چه شد؟) صبر کنید تا خداوند میان ما داوری کند و او بهترین داوران است.

ص: ۱۱۶

مخالفان حضرت شعیب، با جسارت می گفتند: پس قهر خدا چه شد؟ مؤمنان و طرفداران آن حضرت هم منتظر امدادهای الهی بودند. این آیه در پاسخ هر دو گروه است، تا نه کفار مغرور شوند و نه مؤمنان دلسرد و مأیوس گردند.

پیام ها:

۱ وظیفه ی پیامبر، ابلاغ دین و دستورات الهی است، «أُرْسِلْتُ» مردم نیز در قبول و رد آن آزاد و دارای اختیار می باشند. «طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ آمَنُوا» ... «وَ طَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوا» ۲ در مکتب انبیاء، ایمان به هدف و راه آنان لازم است. «أُرْسِلْتُ» یعنی ایمان به آنچه برای آن آمده ام.

۳ تاریخ طرفداران حق و باطل را با توجه به پایان و سرانجام کارشان باید مطالعه کرد. «فَاصْبِرُوا» ۴ گرایش گروهی از مردم به کفر، ما را متزلزل نکند که خداوند حاکم است.

«فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا»

۵ کسی که بداند خداوند بهترین و برترین داور است، صبور است و در کیفر و پاداش عجله نمی کند. «فَاصْبِرُوا» ... «وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» چنان که باکی از حکم دیگران نیز ندارد.

اشاره

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ (۸۸)

سران مستکبر قوم شعیب گفتند: ای شعیب! حتماً تو و کسانی را که با تو ایمان آورده اند، از آبادی مان بیرون خواهیم کرد، مگر آنکه به آئین ما برگردید. (شعیب) گفت: گرچه بی رغبت باشیم؟

نکته ها:

زورگویی و تهدید به اخراج و تبعید، به نوعی در مورد همه ی انبیا بوده است، چنان که در جای دیگر می خوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته اند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» (۱) هیچ یک از انبیا پیش از رسالت، مشرک و بت پرست نبوده اند، ولی برخورد آنان با مشرکان آرام بوده است. اما پس از رسالت با عزم و اراده ای قوی تر مردم را هدایت کرده و با مشرکان مقابله می کردند، لذا خطاب «لَتَعُوذُنَّ»، به پیروان انبیا است، نه خود آنان. (۲)

پیام ها:

۱ اشراف مستکبر، دشمن انبیا بوده اند. «قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا» ... «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» ۲ استدلال و منطق، شیوه ی انبیاست، «جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ» (۳) ولی روش کفار، تهدید و زورگویی است. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» ۳ مبلغان نباید از تهدیدهای مخالفان بترسند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید همیشه بوده است. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» ۴ تحمیل عقائد، شیوه ی کفار است و دین تحمیلی سودی ندارد. «لَتَعُوذُنَّ فِي»

ص: ۱۱۸

۱-۱. ابراهیم، ۱۳.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اعراف، ۸۵.

... «کارهین» ۵ در برخورد با جهالت کافران، از ادب و گفتار نرم و حکیمانه استفاده کنیم. «أَوْ لَوْ كُنَّا كَارِهِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۸۹]

اشاره

قَدِ افْتَرَبْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعِيدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (۸۹)

(شعیب به مخالفان گفت:) اگر پس از آنکه خداوند ما را از آیین شما نجات داد، دوباره به آن برگردیم بی گمان بر خدا دروغ بسته ایم، ما را نسزد که به آیین شما برگردیم، مگر آنکه خدا بخواهد که او پروردگار ماست (خدا هم هرگز چنین نخواهد خواست). پروردگار ما بر هر چیز احاطه ی علمی دارد، ما بر خداوند توکل کرده ایم. پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق داوری و راهگشایی کن که تو بهترین داوران و راهگشایانی.

نکته ها:

«ملت»، به معنای کیش و آیین است، چنان که در جای دیگر می خوانیم: «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۱).

«فتح» در این گونه موارد، به معنای قضاوت و داوری برای راهگشایی است، یعنی سخن آخر را خداوند می گوید تا از بن بست خلاص شده و راه باز شود.

چون یاران شعیب علیه السلام، دین را بر اساس بینه و استدلال پذیرفته اند، نه هوا و هوس؛ پس آن را رها نخواهند کرد. مگر آنکه خداوند دستور دهد و خداوند هم هرگز دستور بازگشت به شرک و کفر را نمی دهد، چون معمولاً کسی از دستورش بر می گردد که از کردارش پشیمان

ص: ۱۱۹

پیام ها:

۱ ارتداد و برگشت از آرمان ها و عقائد حقّ و پذیرفتن شریک برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان شکنی است. «قَدْ افْتَرَيْنَا» ... «مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ» ۲ شرک، اسارت و یکتاپرستی، نجات است. «بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ» ۳ مؤمن، هرگز از حقّ عدول نمی کند و اهل سازش بر سر عقائدش نیست. «مَا يَكُونُ لَنَا...» (عقب گرد و ارتجاع، ممنوع است و تساهل و تسامح همه جا ارزش نیست). ۴ هدایت و ضلالت در دائره ی اراده خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» ۵ باید در هر حال تسلیم خدا بود و امر او را اطاعت کرد. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» ۶ دلیل تسلیم شدن و پذیرفتن ربوبیت خداوند، علم بی پایان اوست. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» ... «وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا» ۷ دلیل توکل ما بر خداوند نیز علم مطلق او بر همه چیز است. «وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا» ۸ برای پایداری در ایمان، از خداوند استمداد و به او توکل کنیم. «مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ» ... «عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا» ۹ در برابر پیشنهاد های شوم دشمنان، باید با توکل بر خدا، قاطعانه ایستاد. «مَا يَكُونُ لَنَا» ... «تَوَكَّلْنَا» ۱۰ واگذاری داوری به خداوند، نمونه و مصداق توکل و تسلیم است. «عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ...» ۱۱ در دعا، تناسب بین خواسته و اسمای الهی را باید در نظر گرفت. آنجا که نیاز به فتح داریم، خدا را با خیر الفاتحین صدا می زنیم. «افْتَحْ» ... «خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» ۱۲ لازمه ی داوری صحیح، علم و آگاهی همه جانبه است. داوری، حقّ کسی است که همه چیز را می داند. «وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا» ... «رَبَّنَا افْتَحْ...»

۱۳ داورى، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبَّنَا افْتَحْ» ۱۴ هدف انبیا تثبیت و بر کرسی نشانیدن حرف حق است، نه سخن خویشتن.

«افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ»

[سوره الاعراف (۷): آیات ۹۰ تا ۹۱]

اشاره

وَ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ (۹۰) فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۹۱)

سران و اشراف قوم شعیب که کفر ورزیدند، گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، قطعاً زیانکار خواهید بود.

پس (به کیفر عنادشان) زمین لرزه شدیدی آنان را فراگرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه های خود به زانو در افتادند (و مردند).

نکته ها:

شاید از اینکه در این آیه کلمه ی «الرَّجْفَةُ»، در آیه ی ۹۴ سوره ی هود کلمه ی «بِالصَّيْحَةِ» و در آیه ی ۱۸۹ سوره شعراء، عبارت «عَذَابٌ يَوْمِ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است. (۱) ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.

چنان که در آیه ۷۸ گذشت، «جَاثِمِينَ» به کسی گفته می شود که به رو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن نداشته باشد.

پیام ها:

۱ طبقه ی اشراف، غالباً مخالف پیامبران بوده اند. «وَ قَالَ الْمَلَأُ» ۲ یکی از شیوه های کفار برای بازداشتن مردم از پیروی انبیا، (هنگامی که ببینند

ص: ۱۲۱

آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند، تهدید مادی و اقتصادی است. «إِنَّكُمْ إِذَا لُخِصْتُمْ أَرَأَيْتُمْ لِيَخْسِرُوا» آری، محرومیت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است.

۳ کیفرهای الهی، اغلب در شب نازل می شود. (۱) «فَأَصْبَحُوا» شب دارای راز و رمزی است، الطاف الهی و وحی نیز در شب نازل شده است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۹۲]

اشاره

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (۹۲)

کسانی که شعیب را تکذیب کردند، (چنان هلاک شدند که) گویا در آن خانه ها سکونت نداشتند. آنان که شعیب را تکذیب کردند، همانها زیانکاران هستند.

نکته ها:

«يَغْنَوْا» از «غنى»، به معنای اقامت در مکان است، و با توجه به معنای اصلی غنا (بی نیازی)، گویا کسی که محل اقامت و منزل آماده دارد، بی نیاز است.

خسارت بزرگ از آن مشرکان است که به جای ایمان به خدای یکتا، شرک می ورزند و به جای رهبری معصوم، سراغ دیگران می روند. لذا به جای زندگی امن، خانه خراب می شوند، به جای بهشت به دوزخ می روند و به جای رضوان، گرفتار خشم الهی می شوند.

پیام ها:

۱ توجه به عاقبت شوم کفار، درس عبرت است. «الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا» ۲ نیرنگ های اهل باطل، نقش بر آب می شود. «كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا» (کفار در پی اخراج حضرت شعیب بودند، اما خودشان در خانه هایشان هلاک شدند).

۳ هنگام فرا رسیدن قهر خدا، زیانکاران واقعی مشخص می شوند. «هُمُ الْخَاسِرِينَ»

ص: ۱۲۲

(در آیه ی قبل، کافران طرفداری از حضرت شعیب را خسارت دانستند، اینجا خداوند می فرماید: خودشان زیانکارند.)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۹۳]

اشاره

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ (۹۳)

پس شعیب از آنان روی گرداند و گفت: ای قوم من! پیام های پروردگارم را به شما رساندم و برایتان خیرخواهی کردم، پس چگونه بر (سرنوشت) قوم کافر تأسف بخورم؟

پیام ها:

۱ قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» ... «أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي» ۲ موعظه، مدارا و توجه به مردم حدی دارد، گاهی هم باید از آنان اعراض نمود.

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ

۳ تبلیغ، باید همراه با مهربانی و سوز باشد. «أَبْلَغْتُكُمْ» ... «نَصِيحَتُ» ۴ نصایح و خیرخواهی را با منافع شخصی آمیخته نکنیم. ۵ وقتی به وظیفه ی خود عمل کردیم، نگران نباشیم که چه خواهد شد.

أَبْلَغْتُكُمْ

... «فَكَيْفَ آسَىٰ» ۶ تأسف نابجا و عاطفه ی بی مورد، ممنوع است. «فَكَيْفَ آسَىٰ» (در موارد دیگری هم به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطاب شده که «لَا تَخْزَنُ عَلَيْهِمْ» (۱)، غصه ی آنان را نخور.) ۷ آنجا که روحیه ی کفر، لجاجت و عناد حاکم باشد، موعظه ی پیامبران هم اثر نمی کند. «فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ»

ص: ۱۲۳

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ (۹۴)

و هیچ پیامبری را در هیچ آبادی نفرستادیم، مگر آنکه مردم آنجا را گرفتار سختی‌ها و بلاها ساختیم، تا شاید به زاری (و توبه) در آیند.

نکته‌ها:

«بِالْبَأْسَاءِ»، به حوادث و ضربه‌های جسمی مثل بیماری و مرگ و «الضَّرَّاءِ»، به ضربه‌ها و زیان‌های مالی گفته می‌شود.

پیام‌ها:

۱ تلخی‌ها و ناملایمات، به عنوان یک سنت الهی برای همه‌ی اقوام وجود دارد.

«وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا...»

۲ سختی‌ها و مشکلات، عامل سازندگی، غفلت زدایی و توجه به خداوند است.

«لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ»

۳ ناگواری‌ها همیشه قهر الهی نیست، گاهی لطفی است که به شکل بلا-جلوه می‌کند. «لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ» (همان گونه که گداختن آهن در کوره آتش، سبب نرم شدن و شکل‌پذیری آن است، حوادث و شداید نیز انسان‌ها را نرم و به حالت نضرع و نیازخواهی وامی‌دارد).

اشاره

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوا وَ قَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَ السَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۹۵)

سپس به جای ناخوشی، خوشی قرار دادیم تا آنکه فزونی یافته و انبوه شدند و گفتند: به پدران ما نیز (به طور طبیعی) رنجها و خوشی‌ها رسیده بود (و این حوادث تلخ و شیرین، نشانه‌ی قهر یا لطف خدا نیست). پس آنان را ناگهانی (با قهر خود) گرفتیم، در حالی که درک نمی‌کردند.

«عَفَوْا»، به معنای کثرت مال و فرزندان، یا ترک کردن و اعراض نمودن است. لطف خدا درباره آنان به حدّ وفور رسید، ولی آنان به هوش نیامدند و عبرت نگرفتند. نظیر این آیه در سوره ی انعام آیه ۴۴ آمده است: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً» چون تذکرات ما را فراموش کردند، درهای نعمت ها را به رویشان گشودیم و پس از کامیابی ها، ناگهان گرفتار قهر خویش کردیم. مثل بیماری که پزشک از بهبود او مأیوس شده و می گوید: هر چه میل دارد به او بدهید، کارش تمام است.

ممکن است برای آیه معنای دیگری نیز باشد از جمله: بعد از رفع بلا، نسل بعد می گفتند:

حوادث تلخ مخصوص پدران ما بوده و ما در امان هستیم. (۱) غافل از آنکه سنت خداوند بر مبتلا ساختن همه ی نسل هاست و این گونه غفلت ها، زمینه ی قهر الهی است.

پیام ها:

۱ گاهی رفاه، بینش و تحلیل های نادرست، عامل نسیان و طغیان می شود. «قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ» ۲ هر نوع خوشی و رفاهی نشانه ی لطف نیست، گاهی زمینه ساز قهر الهی است.

«حَتَّىٰ عَفَوْا»

... «فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً» ۳ بیشتر مردودین در آزمایش های الهی، مرفهانند نه محرومان. «حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا...» ۴ قهر الهی، خبر نمی کند و ناگهان می رسد. «بَغْتَةً» ۵ از کنار حوادث تلخ و شیرین بی تفاوت گذشتن و عبرت نگرفتن، نشانه بی شعوری است. «لَا يَشْعُرُونَ» ۶ غوطه ور شدن در دنیا و غفلت از یاد خدا، انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار می کند. «فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

ص: ۱۲۵

اشاره

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۶)

و اگر مردم شهرها و آبادی ها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند، قطعاً (درهای) برکات آسمان و زمین را بر آنان می گشودیم، ولی آنان (آیات ما را) تکذیب کردند، پس ما هم به خاطر عملکردشان آنان را (با قهر خود) گرفتیم.

نکته ها:

«بَرَكَاتٍ» جمع «بَرَكَاتٍ»، به موهبت های ثابت و پایدار گفته می شود، در مقابل چیزهای گذرا. در معنای «برکات»، کثرت، خیر و افزایش وجود دارد. برکات، شامل برکات های مادی و معنوی می شود، مثل برکات در عمر، دارایی، علم، کتاب و امثال آن.

سؤال: اگر ایمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟ پاسخ: اولاً آن کشورها از نظر علم و صنعت جلو هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند.

ثانیاً: اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود دارند و قوانین و رهنمودهای دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادی، نوعی قهر الهی است. چنان که قرآن می فرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) چون تذکرات الهی را فراموش کردند، درهای همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.

در قرآن، دو نوع گشایش برای دو گروه مطرح است: الف: رفاه و گشایش برای خوبان که همراه برکات است، «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ». ب: رفاه و گشایش برای کفار و ناهلان که دیگر همراه برکات نیست، «فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشایش کفار را وسیله ی مهلت و پرشدن

ص: ۱۲۶

پیمانه‌ی آنان قرار داده است. بنا بر این به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت‌ها برای مؤمنین باشد، مایه‌ی برکات است، و اگر برای کفار باشد، ناپایدار و وسیله‌ی قهر الهی است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: گاهی بنده‌ای از خداوند حاجت و تقاضایی دارد و خداوند دعایش را مستجاب می‌کند و مقرر می‌شود تا مدتی دیگر برآورده شود. اما پس از آن، بنده گناهی را انجام می‌دهد که موجب برآورده نشدن حاجتش می‌شود. (۱)

از مصادیق بارز این آیه، دوران ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) است که به گفته‌ی روایات، در آن زمان برکات از آسمان و زمین سرازیر می‌شود. (۲)

پیام‌ها:

۱ ایمان آوردن و متقی شدن جامعه، کار بسیار سختی است. «لَوْ...»، «آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» («لَوْ»، نشانه‌ی کار بسیار سخت و نشدنی است) ۲ برای دریافت الطاف و برکات اجتماعی خداوند، ایمان و تقوای فردی کافی نیست، باید اکثریت جامعه اهل ایمان و تقوا باشند. (۳) «أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» ۳ ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه تقوا لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» ۴ سرمایه‌گذاری روی فرهنگ و معنویت جامعه، بازده اقتصادی هم دارد. «آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ» ۵ وعده‌های الهی را جدی بگیریم. با ایمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

(حرف لام در «لَفَتَحْنَا») ۶ بستن و گشایش، در اختیار خداست، «لَفَتَحْنَا» اما بازتابی از عملکرد ماست.

۷ ادیان آسمانی، خواستار بهبود وضع اقتصادی مردمند. «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم» ۸ انسان به طور غریزی به دریافت برکات و خیرات علاقمند است و انبیا از همین تمایلات طبیعی برای اهداف خود استفاده می‌کردند. «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ»

ص: ۱۲۷

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۹ آنچه از برکات دریافت می کنیم، گوشه ای از برکات الهی است. «بَرَكَاتٍ» (کلمه ی «برکات» بدون الف و لام است، لذا شامل تمام برکات ها نمی شود) ۱۰ زمین و آسمان، سرچشمه ی برکات اند. «بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» ۱۱ نقش آسمان در برکات رسانی، بر نقش زمین مقدم است. «بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (تقدم آسمان بر زمین) ۱۲ ایمان و تقوا سبب نزول برکات می شود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست. «آمَنُوا وَ اتَّقَوْا» ... «بَرَكَاتٍ» ۱۳ عامل محرومیت ها و مشکلات، عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» ۱۴ لجاجت و پافشاری بر گناه، سبب قهر و عذاب الهی است. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۷ تا ۹۹]

اشاره

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَ هُمْ نَائِمُونَ (۹۷) أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ (۹۸) أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يُأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (۹۹)

آیا اهل آبادی ها (خود را در امان می بینند و) ایمن هستند از اینکه قهر و عذاب ما شامگاهان در حالی که خفته اند به آنان برسد؟

یا آنکه اهل آبادی ها در امان هستند از اینکه قهر و عذاب ما در روز، در حالی که سرگرم بازی اند به آنان وارد شود؟

پس آیا از مکر خدا (و عذاب ناگهانی او) ایمن شدند؟ با آنکه جز افراد زیانکار، کسی احساس ایمنی از مکر خدا نمی کند.

نکته ها:

«مَكْرٌ»، گرچه در فارسی به معنای نیرنگ و حيله است، اما در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حق باشد چه باطل. مکر خدا، تدبیر الهی

است که نقشه ی کفار را بر هم می زند.

حتی پیامبر و امامان معصوم علیهم السلام نیز خود را در امان نمی دانستند و همواره مراقب اعمال خود بوده اند تا مبادا از آنان لغزشی سر بزند، لذا پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنِّي أَخَافُ أَنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (۱) راوی می گوید پشت سر امام صادق علیه السلام نماز می خواندم که حضرت در نماز فرمود: «اللهم لا تؤمنی مکرک»، خداوندا! مرا از مکر خودت غافل و ایمن نگردان. آن گاه حضرت فرمود:

«فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ» (۲) حضرت علی علیه السلام می فرماید: حتی بر نیکوکاران این امت از کیفر الهی ایمن مباش، زیرا خداوند می فرماید: «فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ». (۳)

در حقیقت ایمن نبودن از مکر الهی، به معنی توجه به از مسئولیت ها و تکالیف و ترس از کوتاهی در انجام وظایف است.

پیام ها:

۱ برای احساس مسئولیت، احتمال خطر کافی است. «أَفَأَمِنَ...» ۲ به نظام آرام موجود مغرور نشویم و هرگز خود را مصون ندانیم. «أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى...» آری، عذاب ها مخصوص اقوام پیشین نیست، قانون الهی شامل همه ی اقوام در هر زمانی می شود.

۳ اگر خداوند اراده کند، می تواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره ای نباشد و شبانه همه را نابود کند. «يَا تَأْتِيهِمْ نَائِمُونَ» ۴ انسان با همه ی تدبیر و ابتکار و پیشرفت، نباید از عذاب الهی آسوده خاطر باشد. «أَفَأَمِنَ...» «أَفَأَمِنَ...» ۵ از اسباب توجه و غفلت زدایی، طرح احتمال خطر است. «أَفَأَمِنَ»، «أَفَأَمِنَ» ۶ خواب غفلت و سرگرمی های نابجا، زمینه ی قهر الهی است. «نَائِمُونَ»... «يَلْعَبُونَ»

ص: ۱۲۹

۱-۱. انعام، ۱۵.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۷۷.

۷ زندگی بدون ایمان و تقوا، بازیچه ای بیش نیست. «وَهُمْ يَلْعَبُونَ» ۸ هرگز از قهر الهی احساس ایمنی نکنیم. «أَفَأَمِنَ» ... «أَوْ آمِنَ» ... «أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ» آری، زیستن همراه با بیم و امید مطلوب است.

۹ کسانی که نسبت به مکر و قهر خدا بی خیالند، زیان کارند. «فَلَا يَأْمَنُ» ... «الْخَاسِرُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۰۰]

اشاره

أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

آیا (سرگذشت پیشینیان)، برای وارثان بعدی این حقیقت را روشن نکرد که اگر بخواهیم، آنان را نیز به خاطر گناهانشان هلاک می کنیم و بر دلهایشان مهر می زنیم که (حق را) نشنوند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: قلب مؤمن مانند صفحه ای سفید است و با هر گناه، نقطه ای سیاه در آن پدیدار می شود که اگر توبه کند، آن سیاهی پاک می گردد، امّا اگر بر گناهش ادامه دهد، آن نقطه زیاد می شود تا جایی که تمام قلبش را فرامی گیرد و مانع رسیدن او به خیر شده و دیگر راهی به سعادت ندارد، چنان که خداوند می فرماید: «بَلْ رَانَ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ» (۱) گناه و کار زشت، ملکه و خوی و طبیعت آنان می شود. (۲)

انسان گاهی در مسیر غلط و اصرار و تکرار عمل انحرافی چنان گام می نهد که آن خلاف بر جان و دل او نقش می بندد و به صورت خصلت و ملکه ی او در می آید و دیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی شود، البته این تأثیر و تأثر را خداوند که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنا بر این انسان با اراده ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است. (۳)

ص: ۱۳۰

۱-۱. مطففین، ۱۴.

۲-۲. تفسیر اثنی عشری.

۳-۳. تفسیر نمونه.

پیام ها:

۱ افراد غافل، نیازمند تنبیه و مستحق توبیخ هستند. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ...» گروهی که به قدرت می رسند، باید از کارنامه دولت های پیشین آگاه باشند و از تجربیات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

۲ کیفرهای الهی به خاطر گناهان انسان است. «بِذُنُوبِهِمْ» گناه، مقدمه ی مهر خوردن بر دل و مانع درک صحیح و سبب سلب توفیق از انسان است.

۳ درک نکردن حقایق دینی، از کیفرهای الهی است. «نَطْبَعُ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» ۴ قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. از این رو تاریخ گذشتگان، می تواند راهنمای عمل آیندگان باشد. (کل آیه)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۱]

اشاره

تَلَحَّكَ الْقَرْيَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَانِهَا وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَي قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (۱۰۱)

آن آبادی هایی است که گوشه ای از اخبار آنها را بر تو بازگو می کنیم، همانا پیامبرانشان همراه با معجزات و دلایل روشن به سراغ آنان آمدند، اما آنان بر آن نبودند که به آنچه از قبل تکذیب کرده بودند، ایمان بیاورند.

این گونه خداوند بر دلهای کافران مهر می زند.

نکته ها:

مراد از «الْقَرْيَ» در اینجا آبادی هایی است که انبیایی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم آنها مبعوث شده بودند.

پیام ها:

۱ از تاریخ، آن قسمت که مایه ی عبرت است نقل شود. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَانِهَا»

۲ همه ی پیامبران، معجزه داشته اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند. «رُسِلَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۳ انکار مردم نباید سبب سستی مبلغان دینی شود، چون در طول تاریخ چنین بوده است. «لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ» ... «فَلَمَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا» ۴ تعصیب، لجاجت و عناد، ریشه ی بی ایمانی و کفر است. «فَلَمَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا» ... «الْكَافِرِينَ» ۵ نپذیرفتن دعوت و معجزات انبیا، نشانه ی کوردلی و مُهر خوردن بر دل است.

﴿فَلَمَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا﴾

... «كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ» ۶ کفر و لجاجت از سوی مردم، سبب مُهر خوردن دل از سوی خدا می شود.

﴿يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ﴾

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۲]

اشاره

﴿وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾ (۱۰۲)

و برای بیشترشان هیچ (پایبندی و) عهدی نیافتیم و همانا بیشترشان را فاسق و نافرمان یافتیم.

نکته ها:

مراد از «عَهْدٍ»، یا پیمان فطرت است، «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ...» (۱) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان های مخصوصی که گاهی مردم با انبیا می بستند که مثلاً اگر فلان معجزه را انجام دهی، یا فلان مشکل ما را حل کنی ایمان می آوریم. به حضرت موسی می گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرَّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ» (۲) اگر بدبختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. اما همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

ص: ۱۳۲

۱- ۱. یس، ۶۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۳۴، ۱۳۵.

خداوند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حق خارج و فاسق شده اند.

امام کاظم علیه السلام فرمود: «اذا جاء اليقين لم يجز الشك» هنگامی که نسبت به امری یقین حاصل شد، دیگر شک و تردید موجه نیست، سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱) شاید مراد حدیث این باشد که اگر کسی حق را از روی برهان شناخت، ولی به خاطر هوای نفس در آن تشکیک کرد، مصداق آیه ی فوق شده و عهدشکن است.

خداوند در قرآن، وفاداران را ستوده و پیمان شکنان را نکوهش کرده است. وفاداران را با القاب: «B الْمُؤْمِنُونَ» (۲)، «الْمُتَّقِينَ» (۳)، «B أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۴) و «B الْأَبْرَارِ» (۵)، ستایش نموده است، اما در نکوهش پیمان شکنان، اوصافی چون: «B الْفَاسِقِينَ» (۶)، «B الْكَافِرِينَ» (۷)، «B الْمُشْرِكِينَ» (۸)، «B الْخَاسِرُونَ» (۹)، «B شَرَّ الدَّوَابِّ» (۱۰)، «B قُلُوبُهُمْ فَاسِيَةٌ» (۱۱) و «B لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ» (۱۲) بکار برده و در موردی جنگ با آنان را لازم می داند. «B لَا تَقَاتِلُون قَوْمًا نَكثُوا أَيْمَانَهُمْ» (۱۳)

پیام ها:

۱ هلاکت اقوام پیشین (که در آیات قبل اشاره شد)، به سبب پیمان شکنی و تمرد آنان بود. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ» ۲ در قضاوت باید انصاف داشت. «لِأَكْثَرِهِمْ»، نه همه ی آنها.

۳ کارنامه ی تاریخ گذشتگان با وجود پیامبران و دلایل روشن، سیاه و تاریک است، پس به دین و ایمان خود مغرور نشویم. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ...» ۴ پیمان شکنی، نشانه ی فسق است. «مَا وَجَدْنَا»... «مِنْ عَهْدٍ»... «لِأَكْثَرِهِمْ»

ص: ۱۳۳

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۲-۲. مؤمنون، ۱ و ۸.

۳-۳. آل عمران، ۷۶.

۴-۴. رعد، ۲۰.

۵-۵. انسان، ۵ و ۷.

۶-۶. اعراف، ۱۰۲.

۷-۷. انفال، ۵۵، ۵۶.

۸-۸. توبه، ۷.

۹-۹. بقره، ۲۷.

۱۰-۱۰. انفال، ۵۶.

۱۱-۱۱. مائده، ۱۳.

۱۲-۱۲. رعد، ۲۵.

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۰۳)

سپس موسی را پس از آن پیامبران پیشین، همراه با آیات و معجزات خود به سوی فرعون و سران (قوم) او مبعوث کردیم، اما آنان به آیات ما ستم کردند (و کفر ورزیدند)، پس بنگر که پایان کار مفسدان چگونه است؟!

نکته ها:

این سوره، اولین سوره ی مکی است که داستان موسی را مطرح کرده است. نام حضرت موسی ۱۳۶ بار در قرآن آمده و نام هیچ کس دیگر به این تعداد ذکر نشده است. به گفته ی تفسیر المیزان، قرآن برای هیچ پیامبری به اندازه ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است.

داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را می توان به پنج مرحله تقسیم کرد:

۱ دوران تولد و کودکی.

۲ فرار از مصر به مدین و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.

۳ بعثت و برخوردهایش با فرعون.

۴ نجات او و قومش از سلطه ی فرعون و بازگشت به صحرای سینا.

۵ برخوردهای او با قوم بنی اسرائیل.

پیام ها:

۱ حضرت موسی پس از حضرت نوح، هود، صالح، لوط و شعیب علیهم السلام آن هم با فاصله و مدّت زمان طولانی مبعوث شد. «ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ» ۲ یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، مبارزه با طاغوت است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۳ برای اصلاح جامعه، باید به سراغ مهره های اصلی رفت و آب را از سرچشمه صاف کرد. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۴ تکذیب پیامبران و آیات الهی، از مصادیق ظلم است. «فَظَلَمُوا بِهَا» ۵ تاریخ را تحلیل کنیم و از آن عبرت بگیریم. «فَانظُرْ»

۶ مهم، فرجام و عاقبت کار است، نه جلوه های زودگذر. «لَعَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ» ۷ ایمان، جامعه را اصلاح می کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می کشد.

«الْمُفْسِدِينَ»

۸ وقتی به جای دین خدا، طاغوت در جامعه حاکم شود، برای حفظ و تقویت خود به هر فسادی دست می زند. «الْمُفْسِدِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰۴)

و موسی گفت: ای فرعون! بی تردید من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

پیام ها:

۱ میان موسی و فرعون ابتدا سخنانی رد و بدل شد و پس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ» (حرف واو نشانه ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد). ۲ انبیا در راه دعوت خویش، بی هیچ هراس و ضعفی طاغوت ها را مورد خطاب قرار می دادند. «وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ» ۳ برای اصلاح جامعه ای که نظام تشکیلاتی دارد، ابتدا باید سراغ رهبران رفت.

«يَا فِرْعَوْنُ»

۴ پیامبران جز دعوت به حق، ادعایی نداشته اند. «فَقَالَ إِنِّي رَسُولٌ» ۵ رسالت انبیا، با تدبیر کل جهان پیوند دارد. «رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۶ فرعون، خود را پروردگار مردم می دانست، «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» (۱) لذا موسی با شجاعت و صراحت، خود را فرستاده ی «رَبِّ الْعَالَمِينَ» معرفی کرد، تا بگوید: تو نیز تحت تربیت و سلطه ی پروردگار عالمیانی. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۳۵

اشاره

حَقِيقٌ عَلَيَّ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۰۵)

سزاوار است که درباره ی خداوند جز سخن حق نگویم (و نسبت ندهم)، همانا من از سوی پروردگارتان برای شما دلیلی روشن (معجزه ای) آورده ام، پس بنی اسرائیل را همراه من بفرست.

پیام ها:

۱ انبیا، جز سخن حق چیزی نمی گویند، پس در ابلاغ رسالت معصوم هستند.

«لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۲ انبیا باید معجزه داشته باشند، «قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ» و در رسالت خود هیچ تحکم و تحمیلی ندارند.

۳ همه ی مردم، یک پروردگار دارند، پس ادعای ربوبیت بیجاست. «رَبُّكُمْ» ۴ تا مردم به آزادی از سلطه ی طاغوت ها نرسند، نمی توان برنامه ی فرهنگی و ارشادی کاملی برای آنان در نظر گرفت. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۵ آزادسازی بنی اسرائیل، فرمان الهی و جزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ... «فَأَرْسِلْ...» ۶ آزادی انسان ها، از اولین اهداف پیامبران است. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» و جز آنان هر کس به حکومت برسد، مردم را به بندگی می کشاند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «من نال استطال» (۱)

اشاره

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَاتِّبِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۰۶) فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ (۱۰۷)

(فرعون) گفت: اگر از راستگویانی (می توانی معجزه ای بیاوری یا) معجزه ای آورده ای، آن را به میان بیاور.

ص: ۱۳۶

پس (موسی) عصای خود را افکند، که ناگهان به صورت اژدهایی نمایان شد.

نکته ها:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه پس از اژدها شدن، همه ی بافته های ساحران را بلعید، «تَلَقَفُ مَا يَأْفِكُونَ» (۱) به آب دریا خورد و آن را شکافت، «أَنْ اضْرِبَ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (۲)، به سنگ خورد و چشمه های آب از آن جوشید. «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا» (۳) عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچک و پر تحرک شد و موسی فرار کرد، «جَانُّ وَلِي مُدْبِرًا» (۴) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت می کرد، «حَيَّةٌ تَسْعَى» (۵) و در حضور فرعون، مار بزرگ و اژدها شد. «فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ» بنا بر این در تبلیغ و تربیت باید نوع و گرایش مخاطب را در نظر گرفت و هر کدام را با توجه به موقعیت خودش قانع کرد.

امام رضا علیه السلام فرمود: زمان حضرت موسی علیه السلام، سحر و جادوگری رواج بسیاری داشت و آن حضرت با آوردن معجزه ای که آنان قادر به انجام آن نبودند، سحرهایشان را باطل و با آنها اتمام حجت نمود. (۶)

میان افکندن عصا و اژدها شدن آن فاصله ای نبود. «فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ»

پیام ها:

۱ معجزه، دلیل صدق نبوت است. «فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» فرعون با ابراز این سخن حق، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی دانست.

۲ معجزه باید برای همه روشن باشد و جای هیچ شکی باقی نگذارد. «مُبِينٌ»

ص: ۱۳۷

۱-۱. شعراء، ۴۵.

۲-۲. شعراء، ۶۳.

۳-۳. بقره، ۶۰.

۴-۴. نمل، ۱۰.

۵-۵. طه، ۲۰.

۶-۶. عیون أخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

اشاره

وَ نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

و(موسی) دست خود را(از گریبانش) بیرون آورد، پس ناگهان آن(دست) برای بینندگان سفید و درخشان می نمود.

اشراف و اطرافیان قوم فرعون گفتند: همانا او(موسی) ساحری بسیار ماهر و داناست.

پیام ها:

۱ پیامبران در کنار انذار(اژدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی نشان می دهند. «بَيْضَاءُ»
 (در برابر متکبر، ابتدا باید غرور او را درهم شکست، آن گاه دست نوازش را نیز نشان داد.) ۲ سفید گشتن دست موسی، معجزه
 ی دیگر آن حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود. «فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءٌ لِلنَّاظِرِينَ» ۳ اطرافیان طاغوت ها، در
 جنایات آنان سهیم اند. «قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ» ۴ اطرافیان ضمن اقرار به عظمت کار حضرت موسی، بازهم تلاش می کردند
 نظام فرعون را حفظ کنند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ» ۵ افراد مستکبر لجوج، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به
 توجیه زده و سرسخت تر می شوند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» («ان» و حرف «لام» و جمله اسمیه، نشانه ی تأکید است) ۶ مخالفان
 سعی می کنند با تهمت، چهره ی انبیا را خراب کنند. «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ»

اشاره

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

(آنان گفتند: موسی) می خواهد شما را از سرزمینتان آواره و بیرون کند(و سرزمین شما را اشغال نماید)، پس(در این مورد) چه

دستور می دهید؟

نکته ها:

فرعونیان برای انحراف افکار عمومی، به حضرت موسی تهمت زدند، هم از نظر اعتقادی او را ساحر دانستند و هم از نظر اجتماعی و سیاسی او را فتنه جو معرفی کردند.

پیام ها:

۱ یکی از حربه های مخالفان، تهمت قدرت طلبی به مردان حق است. «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ» ۲ گاهی دشمنان از احساسات و عواطف مردم مانند وطن دوستی، بر ضد مردان خدا سوء استفاده می کنند. «يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» ۳ کافر همه را به کیش خود پندارد. «يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» چون فرعون دل بسته به مادیات و زمین بود، فکر می کرد موسی نیز دل بسته ی مال و سرزمین آنان است.

۴ طاغوت ها در عین استبداد، گاهی ناچار می شوند در گرفتاری های سیاسی به مشورت با اطرافیان پردازند. «فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۲]

اشاره

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (۱۱۱) يَا تَوَكُّبِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (۱۱۲)

(اطرافیان فرعون) گفتند: (مجازات) او و برادرش را به تأخیر انداز و مأموران را در شهرها برای جمع کردن (ساحران) بفرست.

تا هر ساحر دانا و کار آزموده ای را نزد تو بیاورند.

نکته ها:

کلمه ی «أرج» فعل امر از ریشه ی «رجاء»، هم به معنای حبس کردن و هم به معنای تأخیر انداختن است. امّا با توجه به موج گسترده ی دعوت موسی و معجزاتش، زندانی کردن او برای فرعون مناسب نبوده است، لذا معنای تأخیر انداختن مناسب تر است.

در اینجا آمده است: «سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ولی در آیه ۳۷ سوره ی شعراء با تعبیر «سَاحِرٍ عَلِيمٍ» آمده

که نشان دهنده ی کمال تخصص و کار آزمودگی جادوگران است.

پیام ها:

۱ در حکومت های طاغوتی فرعون، روشنگری مردم و هر صدای حقی، مجازاتی در پی دارد. «قَالُوا أَرْجِهْ» ۲ تخریب شخصیت، مهم تر از قتل و مجازات است. «أَرْجِهْ» (بنا بر اینکه مراد از «أَرْجِهْ»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد). ۳ طاغوت ها برای شکستن حق، گردهمایی سراسری و جهانی از متخصصان تشکیل می دهند. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ۴ کفار هم می دانند برای مقابله با کار فرهنگی، باید کار فرهنگی قوی تری انجام داد. «بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ۵ گاهی علم و تخصص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حق قرار می گیرد. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱۳ تا ۱۱۴]

اشاره

وَ جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (۱۱۳) قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۱۱۴)

(پس از فراخوانی،) ساحران نزد فرعون آمدند، (و) گفتند: اگر ما پیروز شویم، آیا برای ما پاداشی هست؟

(فرعون) گفت: آری! (و علاوه بر آن،) شما از مقربان (در گاه من) خواهید بود.

پیام ها:

۱ کسی که به خداوند وابسته نباشد، جذب هر ندایی می شود. «يَأْتُوكَ» ... «جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ» ۲ تأکیدات مختلف و تعهد گرفتن از فرعون برای پرداخت جایزه، نشانه ی بی تعهدی و خسیس بودن فرعون است. «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا»

ص: ۱۴۰

۳ یکی از تفاوت های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه هاست.

پیامبران برای ارشاد مردم کار می کردند و مزدی نمی خواستند، «مَا أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱)، اما ساحران تنها برای دنیا و مادیات کار می کنند. «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا» ۴ روی آورندگان به دربار طاغوت، هدف دنیایی دارند. «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا» ۵ طاغوت ها و ستمگران، از عالمان و متخصصان مخالف حق حمایت می کنند و برای سرکوبی حق و مردان حق، سرمایه گذاری می کند. «قَالَ نَعَمْ» (آیا برای نابودی باطل، به سراغ عالمان دینی رفته و یا از آنان حمایت کرده ایم!) ۶ طاغوت ها نیز گاهی چنان درمانده می شوند که در برابر هر تقاضایی تسلیم شده و به هر توقع و پیشنهادی تن می دهند. «قَالَ نَعَمْ» ۷ پاداش سیاسی و مقام و موقعیت اجتماعی، نزد دنیاپرستان ارزشمندتر از مال است. «لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶]

اشاره

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (۱۱۵) قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرَهُمُوهُمْ وَجَاؤُا بِسِحْرِ عَظِيمٍ (۱۱۶)

(جادوگران) گفتند: ای موسی! آیا (نخست تو وسیله سحرت را) می افکنی و یا ما افکنده (جادوی خود) باشیم؟

(موسی با تکیه بر نصرت الهی) گفت: (نخست شما) بیفکنید. پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکندند، چشم های مردم را افسون کردند و خواستند (با این چشم بندی) ترس و وحشتی در مردم پدید آورند و سحری بزرگ را به صحنه آوردند.

ص: ۱۴۱

۱ جادوگران سحری آوردند که به ظاهر مانند معجزه ی حضرت موسی بود و با افکندن بر زمین، نمایان می شد. «تَلْقَى» ...
«الْمَلْقِينَ» ۲ در راه شناخت، نباید تنها به حواس ظاهری تکیه کرد، چون گاهی چشم هم افسون شده و تحت تأثیر قرار می گیرد.
«سَيَحْرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ» ۳ تصرّف جادوی ساحران در چشم مردم است، نه واقعیت، مثل سراب که آب به نظر می آید. «سَيَحْرُوا
أَعْيُنَ النَّاسِ» آری، انبیا با بصیرت مردم کار دارند، و ساحران با بصر مردم.

۴ طاغوت ها و مدّعیان باطل، همواره تلاش می کنند که با ایجاد رعب و وحشت، مردم را بترسانند. «اشْتَرَهُبُوهُمْ» ۵ دشمن و
کار او را کوچک، ساده و سطحی ننگریم. «جَاؤُ بِسِحْرِ عَظِيمٍ» ۶ برای کوبیدن هر حقی، از وسائل مشابه آن استفاده می
شود، مذهب علیه مذهب و روحانی نما علیه روحانی. اینجا هم جادو بر ضد معجزه بکار گرفته شد. «بِسِحْرِ عَظِيمٍ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۱۷]

اشاره

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (۱۱۷)

و به موسی وحی کردیم که عصایت را بیفکن. (همین که افکند ازدها شد و) ناگهان (وسائل و) جادوهای دروغین ساحران را
بلعید.

نکته ها:

کلمه ی «تَلْقَفُ» از «لقف»، به معنای بر گرفتن چیزی با قدرت و سرعت است و در این جا به معنای بلعیدن است و کلمه ی
«يَأْفِكُونَ» از «افک»، به دروغی که در قالب صدق و راستی مطرح شود یا باطلی که ظاهری حق نما داشته باشد، گفته می شود.

اگر معجزه و عصای حضرت موسی، بافته های جادویی ساحران را بی تأثیر می کند و آنها را نابود می کند، استمداد از معجزه
ی جاوید پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله یعنی قرآن و تلاوت آن نیز حتماً

بافته ها و توطئه های پیروان باطل را نقش بر آب می کند.

پیام ها:

۱ پیامبران الهی، در شرایط بحرانی مستقیماً از سوی غیب مدد می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ» آری، خداوند بندگان مخلص خود را در مجامع بین المللی و در حضور دشمنان حق، امداد کرده و بر آنان غالب می سازد.

۲ باطل هایی که در چشم و دل مردم تأثیر گذارده و آنها را لرزان می کنند، «سَيَحْزَنُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ» توسط پیامبر با قدرت الهی بر ملا شده و درهم شکسته می شود. «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱۸ تا ۱۲۰]

اشاره

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۸) فَغَلَبُوا هَنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ (۱۱۹) وَالْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (۱۲۰)

پس (بدین سان) حق، آشکار شد (و نبوت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) می کردند، باطل و بیهوده گردید.

پس (ساحران و فرعونیان) همانجا مغلوب شدند و خوار و زبون برگشتند.

و جادوگران به سجده درافتادند.

نکته ها:

با پیروزی معجزه ی حضرت موسی، ضربه ی سختی بر نظام فرعونی وارد شد، اما مهم تر آنکه ساحران یک جا به موسی ایمان آوردند و حیثیت فرعون از درون فرو ریخت.

مرجع ضمیر در جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» یا ساحران است و یا فرعونیان و یا جمع هر دو گروه. لذا آیه را سه گونه می توان معنا نمود.

۱ حق، پیروز و باطل، نابود است. «فَوْقَ الْحَقِّ» باطل های ساخت دست بشر، در برابر حقّ تاب نمی آورند.

۲ در شیوه ی تبلیغ، با بیان حقّ و آشکار نمودن حقیقت، می توان باطل را از میدان بیرون کرد. «فَوْقَ الْحَقِّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۳ یک جلوه از طرف حقّ، هزاران جلوه فریبنده ی باطل را محو می کند. «فَوْقَ الْحَقِّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» برای مبارزه با معجزه ی موسی، مدّت طولانی زحمت کشیدند و انواع جادوها را بکار بستند، ولی تمام آنها بی فایده بود.

۴ ساحران پس از شکست، همراه فرعونیان صحنه ی مبارزه را ذلیلانه ترک کردند. «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ» ۵ مدعیان پیروزی، «بِنَحْنُ الْغَالِبِينَ» (۱) مغلوب های تاریخ گشتند. «فَعَلَبُوا» ... «صَاغِرِينَ» ۶ عظمت معجزه ی الهی آن گونه بود که ساحران گویا ناخود آگاه و بی اختیار به سجده افتادند. «الْقِيَّ» به صورت مجهول آمده است.

۷ شناخت حقّ، زمینه ی خضوع و تسلیم است. «الْقِيَّ السَّحَرَهُ سَاجِدِينَ» می توان در سایه ی شناخت صحیح، در یک لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

۸ سجده، بارزترین جلوه تسلیم است و سابقه ی بس طولانی دارد. «سَاجِدِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲]

اشاره

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۲۱) رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ (۱۲۲)

(ساحران) گفتند: به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم.

(همان) پروردگار موسی و هارون.

نکته ها:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه

ص: ۱۴۴

آمده بودند، با دیدن معجزه ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام و به اصول توحید، نبوت و معاد اقرار کردند؛ توحید و نبوت را با جملات «آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» و ایمان به معاد را در آیه ۱۲۵ با جمله ی «إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» اعلام نمودند. در واقع فرعون با فراهم آوردن جادوگران، سبب شد که آنان یک جا به موسی ایمان آورند. آری، عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد.

ساحران، موسی و هارون علیهما السلام را با هم مطرح کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»، زیرا هارون نیز در کنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است و یا اگر می گفتند: «رَبِّ مُوسَى»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده می شد، که بگویند رب موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه فرعون و تحت تربیت او بوده تا بزرگ شده است، چنان که خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ما تو را در کودکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِيذًا وَ لِيدًا» (۱) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» حضرت علی علیه السلام فرمود: «کن لما لا ترجو أرحم منک لما ترجو»، به آن چیز که امید نداری، امیدوارتر باش تا به چیزی که امیدی در آن هست. چنان که موسی علیه السلام حرکت کرد تا برای خانواده اش آتش بیاورد، اما با مقام رسالت برگشت، ملکه ی سبأ برای دیدن حضرت سلیمان علیه السلام از شهر خارج شد، اما مؤمن برگشت، ساحران برای رسیدن به پست و مقام به دربار فرعون آمدند، اما با ایمان و مؤمن بازگشتند. (۲)

پیام ها:

۱ ساحران، قبل از مبارزه، محتوای دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه ی آن حضرت، به همان شنیده ها اقرار کردند. «قَالُوا آمَنَّا» ۲ انسان، انعطاف پذیر و آزاد است و می تواند پس از فهمیدن حق، عقیده و فکر خود را تغییر دهد. «قَالُوا آمَنَّا» ۳ توبه ی انحراف فکری و شرک، ایمان است. «آمَنَّا»

ص: ۱۴۵

(۱-۱). شعراء، ۱۸.

(۲-۲). تفسیر اثنی عشری، تحف العقول، ص ۲۰۸.

۴ ساحران، تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند و لذا خیلی سریع ایمان آوردند. «آمَّنَّا» ۵ گاهی ایمان نیاوردن مردم به دلیل ناشناخته بودن حق است، همین که حق روشن شد، گروهی ایمان می آورند. «آمَّنَّا» ۶ جلوی سوء استفاده را باید گرفت. برای اینکه فرعون نگویید: من همان «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» هستم، ساحران گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» ۷ در خالقیت خداوند بحثی نیست، نزاع بر سر ربوبیت خدا و تدبیر جهان به دست اوست. «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۳]

اشاره

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳)

فرعون (به ساحران) گفت: آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ قطعاً این نیرنگی است که شما درباره ی این شهر اندیشیده اید تا اهلش را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید فهمید! (که با چه کسی طرف هستید و چه کیفی خواهید شد.)

پیام ها:

۱ در استعمار فرهنگی حکومت ها، آزادی اندیشه و حق انتخاب عقیده از مردم سلب می شود. «قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» ۲ یکی از شیوه های طاغوت ها، تهمت زدن به مردان حق است. «إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ» حتی به کارگزاران خود اعتماد نداشته و هر حرکت معنوی را سیاسی می بینند، چنان که در جای دیگر، فرعون، ساحران را شاگرد موسی می شمرد.

«إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السَّحْرَ» (۱)

ص: ۱۴۶

۳ طاغوت ها از حس وطن دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود سوء استفاده می کنند. «لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا» ۴ تهدید به قتل و شکنجه، از ابزار سلطه ی طاغوت هاست. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵]

اشاره

لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴) قَالُوا إِنَّا إِلِي رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵)

حتماً دست و پاهایتان را بر خلاف یکدیگر (یکی از راست و یکی از چپ) قطع خواهم کرد، سپس همه ی شما را به دار خواهم کشید.

(ساحران در پاسخ) گفتند: (مهم نیست، هر چه می خواهی بکن) همانا ما به سوی پروردگارمان بازمی گردیم.

نکته ها:

شبهه این آیات را در سوره ی طه نیز می خوانیم، البته در قرآن اشاره ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، اما به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه های درخت خرما آویخت. چنان که طبری می گوید: «کانوا أول النهار كفارا سحره و آخر النهار شهداء برره» اول روز، کافرانی ساحر و در آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

فرعون و فرعونیان با آن همه تدارک و سر و صدا، سرانجام تحقیر شدند، «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ»، اما ساحران در اثر ایمان، به رشد و سعادت رسیده و مرگ در راه عقیده ی حق را بر زندگی تحت سلطه ی فرعون ترجیح دادند. «إِلِي رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

پیام ها:

۱ خشونت و تهدید، از حربه های زورگویان و قدرتمندان است. «لَأَقْطَعَنَّ» ۲ طاغوت ها، برای جلوگیری از نفوذ اندیشه های اصلاحی و انقلابی، پیشتازان انقلاب را تهدید، شکنجه و به قتل می رسانند. «لَأَصِيبَنَّكُمْ» ۳ انسان، محکوم نظام ها و محیطها نیست، و با ایمان و اراده می تواند در برابر

همه ی آنها مقاومت کند. «لَأَقَطَّعَنَّ» ، «قَالُوا» ۴ آنکه با بصیرت ایمان آورد، با امواج مختلف دست از ایمان بر نمی دارد و از تهدید نمی ترسد. «قَالُوا إِذَا إِلَهِي رَبَّنَا» آری ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیت او را بالا می برد. ساحرانی که دیروز در انتظار پادشاه فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها برایشان ارزشی ندارد.

۵ مرگ در راه حق، بهتر از زندگی در راه باطل است. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» ۶ به سابقه ی ایمان و عبادت نباید مغرور شد، گاهی چند ساحر و کافر با یک تحول، از همه سبقت می گیرند. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» ۷ در شیوه ی تبلیغ، از جوانمردی های گذشتگان یاد کنیم. «قَالُوا...» ۸ ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه می کند.

«إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

چنان که به فرعون گفتند: هر کاری انجام دهی، سلطه ی تو تنها در محدوده ی این دنیا است. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱) ۹ از هدایت افراد منحرف حتی رهبران آنها مأیوس نشویم، چه بسا توبه کرده و یک دفعه عوض شوند. «قَالُوا إِنَّا إِلَهِي رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَ مَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ (۱۲۶)

و(ای فرعون!) تو از ما انتقام نمی کشی جز برای اینکه ما به آیات(و معجزات) پروردگارمان که برای ما آمد ایمان آورده ایم. پروردگارا! بر ما صبر و شکیبایی فرو ریز و ما را مسلمان و فرمان بردار بمیران.

نکته ها:

این آیه، پاسخی به جوسازی ها و تهمت هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و

ص: ۱۴۸

همراهان حضرت موسی انجام می گرفت و در آیات گذشته به آنها اشاره شد، از قبیل اینکه شما توطئه گر هستید و قصد تصاحب وطن و کاشانه مردم و اخراج آنان را دارید. آنان گفتند:

شما نیز می دانید که جرم ما این تنها ایمان ماست، نه آنچه شما می گوید.

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که خود را برتر از دیگران بداند مستکبر است. به حضرت گفتند: گاهی انسان به دلیل آنکه دیگران مشغول گناهند و او گناه نمی کند خود را برتر می داند! حضرت فرمودند: شاید او توبه کرده و بخشیده شده است، ولی تو خبر نداری و هنوز او را چنان می بینی. مگر داستان ساحران را نشنیده ای که با انگیزه ی شکست موسی آمدند، ولی توبه کرده و هدایت شدند و پایان خوبی داشتند. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان به خدا و زیر بار طاغوت نرفتن، بی دردسر نیست. «وَمَا تَنْقِمُ» ۲ ایمانی ارزش دارد که بر اساس برهان و پس از دیدن نشانه های حقیقت باشد.

«أَمَّنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنا»

۳ طاغوت ها با فکر و عقیده ی توحیدی مخالفند، نه با آدم ها. «إِلَّا أَنْ آمَنَّا» ۴ نشانه ی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تضرع و دعا بخصوص در هنگام سختی هاست. «أَمَّنَّا» ... «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» ۵ در دعا به ربوبیت خداوند متوسل شویم. «رَبَّنَا» ۶ بهترین شیوه در برابر تهدید طاغوت ها، دعا و توکل بر خدا و حفظ ایمان و پایداری است. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ» ۷ وقتی تهدیدها سنگین باشد، صبر و مقاومت بیشتری هم می طلبد. ساحران گفتند: «أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» یعنی دل ما را پر از صبر کن و نگفتند: «أنزل علينا» ۸ حسن عاقبت، نیاز به دعا، استمداد و توفیق الهی دارد. «رَبَّنَا» ... «تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ»

ص: ۱۴۹

اشاره

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَدْرِكَ وَ آلِهَتَكَ قَالَ سَيُقْتَلُ أَبْنَاءُهُمْ وَ نَسَبَتَحِي نِسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ (۱۲۷)

و اشراف قوم فرعون (به او) گفتند: آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در این زمین فساد نمایند و موسی، تو و خدایانت را رها کند؟! (فرعون) گفت:

به زودی پسرانشان را می کشیم و زنانشان را (برای کنیزی) زنده نگاه می داریم و ما بر آنان تسلط کامل داریم.

نکته ها:

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در این مدت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که اشراف قوم فرعون از سکوت او احساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمی دانست، بلکه «رب» می پنداشت: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» (۱) و می گفت: برای شما معبودی جز خود سراغ ندارم، «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» (۲) ولی او و مردمش معبودهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می پرستیدند. «آلِهَتَكَ»

پیام ها:

۱ بخشی از مفاسد طاغوت ها، به خاطر فساد اطرافیان است. «وَقَالَ الْمَلَأُ» ۲ رژیم های باطل طاغوتی، در مواجهه با حق و مردان حق، دچار تصمیم های متضاد و سردرگم می شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی می گیرد، «ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ» (۳) و گاهی او را آزاد می گذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می گیرد. «أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ» ۳ حرکت اصلاحی پیامبران از دید طاغوت ها، فساد، فتنه، اغتشاش و خلاف

ص: ۱۵۰

۱- ۱. نازعات، ۲۴.

۲- ۲. قصص، ۳۸.

۳- ۳. غافر، ۲۶.

مصالح عمومی است. «لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» ۴ حذف پسران و حفظ زنان، یک سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بربندد و زنان، ابزار برنامه‌ها و سیاست‌های آنان شوند. مثل سیاست استعماری امروز. «سَيُنْقَلُ أبنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» ۵ مخالفان انبیا، برای دو قشر جوان دختر و پسر برنامه‌ها دارند. «سَيُنْقَلُ أبنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» ۶ سردادن شعارهای تو خالی برای حفظ خود، سیاست فرعونی است. «إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ» (این جمله کنایه از تسلط کامل است)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۸]

اشاره

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۱۲۸)

موسی به قوم خود گفت: از خداوند یاری بجویید و صبر و مقاومت کنید، زیرا زمین از آن خداوند است که آن را به هر یک از بندگانش که بخواهد به ارث می‌گذارد و فرجام (نیک) از آن پرهیزکاران است.

نکته‌ها:

در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است: فرمان به استعانت و صبر، بشارت به وراثت زمین و پایان نیک برای متقین.

امام باقر علیه السلام از حضرت علی علیه السلام نقل می‌کند که فرمودند: من و اهل بیتم مصداق این آیه هستیم. و امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «فما كان لله فهو لرسوله و ما كان لرسول الله فهو للامام بعد رسول الله» (۱) بنا بر این اگر آیه می‌فرماید: زمین برای خداوند است، یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام وارثان زمین از سوی خدا هستند.

ص: ۱۵۱

پیام ها:

۱ رهبر، در مواقع حساس، امت را دلداری می دهد. «قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ...» حضرت موسی نابودی فرعونیان و تسلط مؤمنان بر آنان را به یارانش مژده داد.

۲ از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکل، مقاومت و تقواست. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا» (هم از او کمک بگیریم و هم خود صبر کنیم). ۳ نابودی حکومت های ستمگر و جانشینی مؤمنان صابر، با اراده و مشیت خداوند حتمی است. «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ» ۴ شرط رسیدن به حاکمیت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.

«اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»

۵ استعانت از خداوند و صبوری، نمودی از تقوا و پرهیزکاری است. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا» ... «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» ۶ اهل تقوا، هم در دنیا پایان نیک دارند، «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ» و هم در آخرت، برندگان اصلی اند. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» ۷ امید به آینده ی روشن، وعده ی ادیان الهی از جمله اسلام است. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۲۹]

اشاره

«قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» (۱۲۹)

(قوم موسی) گفتند: هم پیش از آنکه نزد ما بیایی آزار می شدیم و هم پس از آنکه آمدی! (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را در این زمین، جانشین آنان سازد تا ببیند شما چگونه عمل می کنید.

نکته ها:

بنی اسرائیل توقع داشتند پس از قیام موسی علیه السلام کارها یک شبه درست شود و کشور مصر،

با همه ی امکانات در اختیار آنان قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدعی بودند که قیام حضرت موسی برایشان رفاه نیاورده است، امّا در پاسخ آنان می فرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری الهی فرامی رسد.

پیام ها:

۱ رفاه و امتیّت، اوّلین خواسته های مردم از حکومت هاست. «قَالُوا أُؤْذِنَا...» ۲ مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از انبیا توقع رفاه دارند و در غیر این صورت از آنان نیز انتقاد می کنند. «قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ...» ۳ گاهی رهبران آسمانی، مورد انتقاد پیروان کم ظرفیت و کم تحمّل خود نیز قرار می گرفتند. «قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا» ۴ اغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش می پندارند و نبود آن را ناکامی می دانند، غافل از آنکه ادیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم. «مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا...» ۵ مشکلات طبیعی و اجتماعی را باید از راه طبیعی و با تدبیر حل کرد، نه با اعجاز. (با توجه به آیه قبل «اصْبِرُوا»، و جمله: «بَعْدِ مَا جِئْنَا» ۶ رهبر باید انتقادهای را بشنود و پیام امیدبخش بدهد. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ» ۷ ایمان به نظارت خداوند، مایه ی دقت و پرهیزکاری است. «يَسِّرْ تَخْلِفَكُمْ فِي الْمَأْرَضِ فَيَنْظُرُ» ۸ حکومت بر مردم، وسیله ی آزمایش است، نه لذت جویی. «فَيَنْظُرُ كَيْفَ» ۹ مردم در قبال حکومت مسئولند و با آن آزمایش می شوند. «كَيْفَ تَعْمَلُونَ» و نفرمود: «کیف أعمال»

اشاره

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۱۳۰)

و همانا ما طرفداران فرعون را به قحطی و خشکسالی و کمبود محصولات گرفتار کردیم، باشد که متذکر شوند (و از راه انحرافی خود دست بردارند).

نکته ها:

«بِالسِّنِينَ» جمع «سِنِيَه» به معنای سال است، اما وقتی با کلمه «أَخَذْنَا» به کار می رود، اغلب به معنای قحطی و خشکسالی است. لذا ذکر «نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، شاید برای بیان مصداق بارز قحطی باشد.

گاهی بلاها و سختی ها، در مسیر بیداری و امتحان انسان و زمینه ی هلاکت اوست. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ» (۱) حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند با کم شدن محصولات و بازداشتن برکات و بستن در خزانه های خیرات، گناهکاران را می آزماید تا آنان متنبه و متذکر شده و توبه کنند و گناهان را ترک نمایند. (۲)

پیام ها:

۱ در تربیت، گاهی باید از اهرم سختی و تنگنا نیز استفاده کرد. «وَلَقَدْ أَخَذْنَا» ۲ اراده ی خداوند، بر عوامل طبیعی حاکم است. «أَخَذْنَا» ... «بِالسِّنِينَ» ۳ قحطی و خشکسالی، یا کیفر الهی است و یا هشدار و زنگ بیدار باش. «بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» آری، تحولات هستی هدفدار است.

۴ زمینه های هدایت و سعادت، در خاندان مستکبرترین افراد نیز وجود دارد.

«آلَ فِرْعَوْنَ»

... «لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» ۵ ممکن است علی رغم تلاش برای ارشاد مردم، هیچ وسیله و طرحی در بعضی

ص: ۱۵۴

۱-۱. بقره، ۱۵۵.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

کارساز نباشد، چون انسان در پذیرش آزاد است نه مجبور. «أَخَذْنَا» ... «لَعَلَّهُمْ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۱]

اشاره

فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳۱)

پس هر گاه خوبی و خوشی به سراغشان می آمد، می گفتند: این حق (ما و به خاطر لیاقت) ماست، ولی اگر تلخی و بدی به آنان می رسید، به موسی و پیروانش فال بد می زدند، بدانید که سرچشمه ی شومی هایشان نزد خداست (و اوست که آنان را به خاطر رفتار بدشان کیفر می دهد)، ولی اکثرشان نمی دانند.

نکته ها:

«يَطَّيَّرُوا» از «طیره»، به معنای فال بد زدن است. چون عرب ها اغلب فال بد را از طریق پرواز پرنده یا صدای آن می دانستند، به هر گونه فال بد «طیره» می گویند. (۱)

در آیات دیگر قرآن نیز فال بد در مورد پیامبران حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطرح شده است. (۲)

فال بد، در پیدایش حوادث و پیش آمدها، هیچ اثر طبیعی و منطقی ندارد، اما آثار روانی بسیاری دارد. در روایات می خوانیم: فال بد، نوعی شرک به خداست و هر گاه فال بد زدید، به کار خود ادامه دهید و به آن اعتنا نکنید. امام صادق علیه السلام فرمودند: فال بد، اثرش به همان اندازه است که آن را می پذیری؛ اگر آن را سبک بگیری، کم اثر خواهد بود و اگر آن را محکم بگیری، پر اثر و اگر به آن اعتنا نکنی، هیچ اثری نخواهد داشت. (۳)

فال بد، در میان تمام اقوام و ملل گذشته و حال وجود داشته و دارد و موجب بدبینی و رکود کارها می شود، لذا از آن نهی شده است، اما فال نیک چون سبب حرکت و عشق و امید است، اشکالی ندارد. (۴)

ص: ۱۵۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. نساء، ۷۸، نحل، ۴۷ و یس، ۱۸.

۳-۳. تفسیر نمونه و المیزان.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۱ فرعونیان، تنها خود را شایسته و حق کامیابی را مخصوص خود می دانستند.

﴿قَالُوا لَنَا هَذِهِ﴾

۲ رفاه و کامیابی برای فرعونیان امری شناخته شده و عادی بود، اما تلخی‌ها برای آنان ناشناخته و ناباور بود. (کلمه ی «الْحَسَنَةُ» همراه الف و لام و حرف «فَإِذَا» نشانه ی شناخته شدن و کلمه ی «سَيِّئَةٌ» بدون الف و لام در کنار «إِنْ»، نشانه ی ناشناخته و ناباور بودن است.) ۳ اکثر فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی نسبت دادند. «يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى» ۴ نسبت دادن خوبی‌ها به خود و بدی و بدبختی‌ها به انبیا و دین، نشانه ی خودبینی و جهالت است. «فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى» ... «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۵ ریشه ی خرافات و فال بد، جهل است. «يَطَّيَّرُوا» ... «لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۲]

اشاره

﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ (۱۳۲)

و(فرعونیان به موسی) گفتند: هر گونه آیه و معجزه ای بیاوری، تا با آن ما را جادو کنی، ما به تو ایمان نمی آوریم.

نکته‌ها:

از اینکه به حضرت موسی می گفتند: هر گونه آیه ای بیاوری، معلوم می شود که دشمن نیز می دانست که کار موسی جادو نیست، بلکه معجزه ای الهی است، ولی از روی لجاجت و تکبر ایمان نمی آوردند، فقط ساحران هنگامی که فهمیدند کار موسی سحر نیست، بدون لجاجت ایمان آوردند. البته شاید آیه نامیدن کار حضرت موسی از سوی فرعونیان، از روی استهزا و مسخره بوده است.

ص: ۱۵۶

پیام ها:

۱ گاهی انسان چنان سقوط می کند که با پیامبران و راهنمایان الهی برخورد کرده و نشانه های روشن هدایت را نیز واژگون و تیره و تار می بیند. «وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِسِحْرِنَا» ۲ تهمت سحر نسبت به معجزات انبیا، از رایج ترین تهمت ها بوده است.

«لِسِحْرِنَا»

در جای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۱) ۳ انسان در انتخاب عقیده آزاد است و انبیا مردم را مجبور به ایمان نمی کردند، لذا برخی مردم در برابر معجزات آنان لجاجت کرده و ایمان نمی آوردند. «فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۳]

اشاره

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجُرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالِدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۱۳۳)

پس ما بر آنان طوفان و (هجوم) ملخ و حیوانات کوچک و قورباغه ها و (جریان) خون را به صورت نشانه های جدا جدا، فرستادیم، اما باز هم تکبر ورزیدند و آنان گروهی بدکار بودند.

نکته ها:

«الطُّوفَانُ» در فارسی به معنای تندباد است، اما عرب آن را به معنای سیل کوبنده به کار می برد. البته بعضی به هر حادثه ی عمومی و وحشتناک، طوفان گفته اند. «الْقُمَّلَ»، به حیوانات کوچک از قبیل شپش، مورچه و آفات حشرات و نوعی حشرات گفته می شود. (۲)

خون، یکی از نشانه های خداوند بر قوم بنی اسرائیل بود و مراد، خون شدن آنها یا خون شدن عموم مردم است که نوعی عذاب الهی بود.

ص: ۱۵۷

۱-۱. ذاریات، ۵۲.

۲-۲. مفردات راغب.

عذاب های طوفان، خون و هجوم ملخ، تنها نسبت به فرعونیان بود و بنی اسرائیل از آن در امان بودند. داستان این عذاب ها در تورات نیز آمده است. (۱) هر بار که بلایی به آنها می رسید، دست به دامن موسی می شدند و قول می دادند که اگر خدا رفع بلا کند ایمان بیاورند، آن حضرت می پذیرفت و از خدا درخواست نموده و بلا برطرف می شد، اما آنان باز دست از کفر و لجاجت خود بر نمی داشتند. چنان که در آیات بعد نیز بیان می شود.

پیام ها:

۱ پس از هشدار و اتمام حجت خداوند و لجاجت و بی توجهی مردم، نوبت به کیفرهای سخت می رسد. بدنبال آیات قبل فرمود: «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ...» ۲ آنچه مایه ی رحمت است، به اراده ی الهی است. اگر او بخواهد، آب و سیله ی رحمت می گردد، و اگر بخواهد، وسیله ی عذاب خواهد بود. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ» ۳ حیوانات، مأموران الهی اند، گاهی مأمور رحمتند، مثل تار عنکبوت بر در غار، برای حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و گاهی مأمور عذاب می باشند، مثل ابابیل، قورباغه، ملخ و... «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ...» ... «الْجَرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفَادِعَ» و در واقع هستی فرمان بردار خداوند است. «وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۲) ۴ بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر کیفری، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است. «مُفَصَّلَاتٍ» ۵ گناه، زمینه ساز تکبر و تکبر، زمینه ی انکار است. «فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ»

ص: ۱۵۸

۱-۱. در تورات، خون شدن آبها در سفر خروج، باب ۷ آیه ی ۲۰، هجوم پشه، در باب ۸ آیه ی ۷، بارش تگرگ، در باب ۹ آیه ی ۲۵ و هجوم ملخ ها، در باب ۱۰ آیه ی ۱۴ آمده است.

۲-۲. فتح، ۴ و ۷.

اشاره

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُؤْتِيَ لَكَ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۳۴) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (۱۳۵)

و چون بلا و بدبختی بر آنان واقع شد، (نزد موسی آمده) گفتند: ای موسی! برای ما نزد پروردگارت به خاطر عهده‌ی که نزد تو دارد (و دعای تو را مستجاب می‌کند)، دعا کن که اگر این بلا را از ما برگردانی، قطعاً به تو ایمان می‌آوریم و حتماً بنی اسرائیل را (آزاد کرده و) با تو روانه می‌کنیم.

پس همین که نکبت و بدبختی را (به خاطر دعای موسی) از آنان تا مدتی که باید به آن می‌رسیدند برداشتیم، باز هم پیمان خود را می‌شکستند.

نکته‌ها:

«نکث»، در اصل به معنای باز کردن ریمان تاییده شده است، سپس در مورد پیمان شکنی به کار رفته است.

«أَجَلٍ» در این آیه، ممکن است مراد مدتی باشد که حضرت موسی علیه السلام برای رفع بلا تعیین می‌کرد که مثلاً فلان روز یا فلان ساعت بر طرف خواهد شد، تا بفهمند که این کیفر الهی است نه تصادفی.

و یا مراد این باشد که آن قوم لجوج، سرانجام گرفتار قهر حتمی خواهند شد، ولی تا رسیدن آن اجل حتمی و غرق شدن در دریا، موقتاً عذاب برداشته می‌شود.

مراد از عهد، یا استجابت دعای موسی می‌باشد و یا منظور مقام نبوت و رسالت اوست. (۱)

پیام‌ها:

۱ نیاز و گرفتاری، غرور انسان را می‌شکند. «لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا...» آنچه شیران را کند روبه مزاج احتیاج است، احتیاج است، احتیاج

ص: ۱۵۹

۲ کافران نیز از طریق توسل به اولیای خدا، نتیجه می گرفتند. ﴿يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا﴾ ۳ فرعونیان نیز به وجود خدایی کارساز برای حضرت موسی، ایمان داشتند. ﴿يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا رَبَّكَ﴾ ۴ دعا، در جلب رحمت خدا و دفع سختی ها و بلاها مؤثر است. «اذْعُ لَنَا رَبَّكَ» ۵ آزادسازی انسان ها، از رسالت های انبیاست. «الْزَيْبَاتُ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۶ برطرف کردن عذاب و قهر الهی، تنها به دست خود اوست. «فَلَمَّا كَشَفْنَا» ۷ به وعده های دیگران، به هنگام اضطرار و ناچاری، چندان تکیه نکنیم. «فَلَمَّا كَشَفْنَا» ... «يُنْكُتُونَ» ۸ تجاوزگری انسان، اغلب در هنگام رفاه و احساس بی نیازی است. «كَشَفْنَا» ... «يُنْكُتُونَ» چنان که در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۱) ۹ حوادث تلخ و شیرین در نظام هستی، زمان بندی دارد. «إِلَىٰ أَجَلٍ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۶]

اشاره

فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (۱۳۶)

سرانجام از آنان انتقام گرفته و در دریا غرقشان ساختیم، زیرا آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل بودند.

نکته ها:

«انتقام»، در اینجا به معنای مجازات و کیفر است، نه کینه توزی.

«الْيَمِّ»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه می گفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است. (۲) آن گذشت از نیل، با یاران چو برق

ص: ۱۶۰

۱- (۱). علق، ۷۶.

۲- (۲). تفسیر نمونه.

پیام ها:

۱ توجه به انتقام گیری خداوند، زمینه ی تذکر و ترک گناه است. «فَأَنْتَقِمْنَا» خداوند هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقام گیرنده.

۲ سرنوشت ما و ریشه ی ناگواری ها و بلاها، در دست خودماست. «فَأَعْرَفْنَاهُمْ» ... «بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا» ۳ غفلت از آیات الهی، تاوان سنگینی دارد. «فَأَعْرَفْنَاهُمْ» ... «كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۳۷]

اشاره

وَ أَوْزَنَّا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسَيْنِ عَلَيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَ دَمَرْنَا مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ فُزَعُونَ وَ قَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (۱۳۷)

و بخش های شرقی و غربی سرزمین (فلسطین) را که در آن برکات قرار داده بودیم به قومی که پیوسته تضعیف می شدند به میراث دادیم و وعده ی نیکوی پروردگارت درباره ی (پیروزی) بنی اسرائیل، به خاطر صبرشان تحقق یافت و آنچه را فرعون و قومش (از کاخ) ساخته و آنچه را افراشته بودند ویران کردیم.

نکته ها:

«ارث»، به دارایی و مالی گفته می شود که انسان بدون کسب و کار و معامله ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زندگان. (۱)

داستان عبور حضرت موسی و پیروانش از دریا و غرق شدن و عذاب فرعونیان در آن، ترسیمی از قیامت است که همه وارد جهنم می شوند و سپس متقین نجات پیدا می کنند. «وَ إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» ... «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًا» (۲)

ص: ۱۶۱

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. مریم، ۷۱، ۷۲.

سرزمین هایی که در اختیار فرعونیان بود، آن چنان وسیع بود که افق های متعدّد و طلوع و غروب های متفاوت داشت. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا» و همچنین دارای محصولات و برکات مادی و معنوی بسیاری بود، زیرا محلّ بعثت انبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

پیش از اکتشافات بشر، قرآن، زمین را کروی معرّفی کرده است. زیرا لازمه ی تعدّد مشرق « مَشَارِقَ » و مغرب « مَغَارِبَهَا »، کروی و در حرکت بودن زمین است.

خداوند در این آیه به پیامبر اسلام نیز نوید پیروزی می دهد. به کار بردن لفظ « رَبِّكَ » در جمله ی « وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ »، به معنای آن است که تو نیز مشمول حمایت ما هستی.

پیام ها:

۱ حمایت خداوند از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه یک سنّت دائمی است. «أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ» و نفرمود: «Bأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۲ بنی اسرائیل، در مدّت طولانی به دست فرعونیان به ضعف کشیده شده بودند. «كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»

۳ حکومت انبیا، حکومت مستضعفان است. «يُسْتَضْعَفُونَ» ۴ شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملّتی که صابر و مقاوم باشند، وارث زمین می شوند. «أَوْرَثْنَا» ... «بِمَا صَبَرُوا» ۵ خداوند، بی کم و کاست به وعده هایش عمل می کند. «وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ» ۶ هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده های زیبای پروردگار است. «كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى» ۷ تحولات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند است. «أَوْرَثْنَا» ... «دَمَرْنَا» ۸ همه ی مظاهر قدرت طاغوت باید از جامعه الهی حذف شود. «دَمَرْنَا» ۹ قوم فرعون از نظر صنعت و ساخت بنا، پیشرفته بودند. «بَصَيْنَع» ... «بَعْرِشُونَ» ولی رشد و توسعه ای که جدا از دین و ایمان باشد، سرانجام خوبی ندارد.

اشاره

وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَانٍ لَهُمْ فَاَلُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۱۳۸) إِنَّ هَؤُلَاءِ مُمْتَرٌ مِّمَّ هُمْ فِيهِ وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۹) قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۴۰)

و بنی اسرائیل را از دریا گذرانندیم، تا به قومی برخوردند که بر پرستش بت های خویش پایبند بودند، (با دیدن این صحنه) گفتند: ای موسی! برای ما خدایی قرار بده، همان گونه که برای اینان معبودها (و بت های) است.

موسی گفت: براستی، شما گروهی نادان (و جهالت پیشه) هستید.

(موسی گفت:) همانا آنچه این قوم در آند (از کفر و شرک)، نابودشدنی است و آنچه انجام می دهند باطل است.

گفت: آیا معبودی غیر خدا برای شما بجویم، در حالی که او شما را بر مردم این زمانه برتری داده است!؟

نکته ها:

کلمه ی «مُمْتَرٌ» از «تبار»، به معنای هلاکت است.

آنان که یک عمر در سحر و جادو بودند، با دیدن یک معجزه چنان مؤمن شدند که تهدیدهای فرعون آنان را نلرزاند، ولی طرفداران حضرت موسی با دیدن آن همه معجزات و پس از پیروزی بر فرعون، انحراف و بت پرستی قومی، آنان را به انحراف کشید و تازه از موسی علیه السلام نیز تقاضای بت کردند.

روزی یک یهودی به عنوان اعتراض به مسلمانان گفت: شما هنوز جنازه ی پیامبرتان را دفن نکرده بودید که با هم اختلاف کردید! حضرت علی علیه السلام در پاسخ او فرمود: اختلاف ما در سخن پیامبر بود، نه در خودش و نه در خدا، اما شما هنوز پایتان از آب دریا خشک نشده

پیام ها:

۱ پرستش (حق یا باطل)، در طول تاریخ بشر وجود داشته است. «يَعْكُفُونَ عَلَيَّ أَصِيْنَامَ لَهُمْ» (در زمان موسی علیه السلام نیز افرادی بت می پرستیدند). ۲ محیط جبرآور نیست، ولی تأثیرگذار هست. «فَأَتَوْا عَلَيَّ قَوْمًا...» پس تا در اعتقاد و ایمان قوی نشده ایم، از محیط و فرهنگ فاسد دوری کنیم، زیرا گاهی مشاهده ی یک صحنه (از فیلم، عکس، ماهواره و یا اجتماع) چنان در انسان تأثیرگذار است که تمام زحمات تربیتی رهبران را متزلزل و خراب می کند.

۳ گاهی انسان از مهم ترین نعمت ها غفلت ورزیده و نسبت به آنها ناسپاسی می کند. «جَاوَزْنَا» ... «اجْعَلْ لَنَا» ۴ گاهی انسان به حدی کج اندیش می شود که از رهبران الهی نیز درخواست ناروا می کند. «يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا» ۵ افراد و ملت ها، هر لحظه در معرض خطر انحرافند. «قَالُوا يَا مُوسَى...» ۶ ایمان سطحی، زودگذر است. «وَجَاوَزْنَا» ... «قَالُوا» ... «اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا» ۷ بدتر از دشمنان آگاه خارجی و بیگانه، دوستان نادان داخلی اند. «جَاوَزْنَا» ... «قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ...» ۸ تقاضای مردم، همیشه صحیح نیست و اکثریت و خواست آنان همه جا یک ارزش نیست. «قَالُوا» ... «اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا» ۹ الگوپذیری، تقلید و مدل برداری، از خصلت های انسان است. «اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ» ۱۰ جهل، ریشه ی بت پرستی و بت پرستی، عملی به دور از عقل است. «تَجْهَلُونَ» جهل، در فرهنگ قرآن، در برابر عقل قرار دارد نه علم، یعنی به کار غیر

ص: ۱۶۴

عاقلانه جهل می گویند.

۱۱ تقاضای خدای محسوس (همچون بت) از پیامبر بزرگواری همچون موسی، نشانه ی جهل عمیق و ریشه دار است. «تَجْهَلُونَ»
۱۲ هم انحراف های فکری از بین رفتنی است، هم انحراف های عملی. «مُتَّبِعٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» آری، پایان باطل، نابودی است، پس ظاهر آن ما را فریب ندهد.

۱۳ عبادت باید بر اساس تعقل و تشکر باشد. «أَغْيَرَ اللَّهُ أُبْعِيكُم إِلَهًا وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ» خدا یافتنی است، نه بافتنی، «أُبْعِيكُم» و پرستش غیر خدا، با عقل و روحیه ی سپاسگزاری ناسازگار است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۱]

اشاره

وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱۴۱)

و (به یاد آورید) زمانی که شما را از چنگال فرعونیان نجات دادیم، که شما را سخت شکنجه می کردند، پسران شما را می کشتند و زنان شما را (برای خدمت گزاری و بردگی) زنده نگه می داشتند و در این ناگواری ها، آزمایش بزرگی از سوی پروردگارتان برای شما بود.

نکته ها:

«يَسُومُونَكُمْ» از «سوم»، به معنای دنبال چیزی رفتن یا تحمیل کردن است.

در آیه ی قبل که سخن از برتری و فضیلت بنی اسرائیل بود، آن را فقط به خدا نسبت داد و فرمود: «هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» ولی این آیه می فرماید: ما آنها را نجات دادیم، «أَنْجَيْنَاكُمْ» این تفاوت در مفرد و جمع، شاید به خاطر آن است که نجات خداوند، به واسطه ی صبر و مقاومت خود مردم و رهبری حضرت موسی انجام گرفته است و معمولاً در مواردی که الطاف الهی از طریق واسطه ها انجام گیرد، ضمیر جمع بکار برده می شود. مثلاً در مورد

باران می فرماید: «بِأَنْزَلْنَا» (۱)، زیرا دریا، گرما، ابر، باد و موارد دیگر دست به دست هم داده و باران را به وجود آورده اند.

پیام ها:

۱ نجات دهنده ی واقعی خداوند است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی انجام گرفته باشد. «أَنْجَيْنَاكُمْ» ۲ یاد نعمت های الهی، سبب پایداری و پرهیز از شرک است. «أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْعِيَكُمْ» ... «وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ» ۳ رهبران باید پیوسته نعمت های الهی را یادآوری کنند تا مردم دچار غفلت نشوند. «وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ» ۴ طاغوت ها بدون یاران و اطرافیان، زوری ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ» ۵ طاغوت ها برای حفظ حکومتشان، بی گناهان را می کشند. «يَقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ» ۶ زنان و جوانان، اهداف نقشه های طاغوت هستند. «يَقْتُلُونَ» ... «يَسْتَحْيُونَ...» ۷ زنده نگاهداشتن مادرانی که فرزندانشان را جلو چشمشان کشته اند، بدترین عذاب است. «سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» ۸ گاهی حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی اند. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۹ سختی ها و گرفتاری ها را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایشی الهی بدانیم. «وَ فِي ذَلِكَ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۲]

اشاره

وَإِعْدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۱۴۲)

ص: ۱۶۶

و ما با موسی، سی شب (در کوه طور، برای نزول تورات و آیات الهی) وعده گذاشتیم و آن را با (افزودن) ده شب کامل کردیم، پس میعاد پروردگارش چهل شب کامل شد و موسی (پیش از رفتن به این وعده گاه) به برادرش هارون گفت: در میان اُمّت من جانشین من باش (و کار مردم را) اصلاح کن و از راه و روش مفسدان پیروی مکن!

نکته ها:

در آیه ۵۱ سوره ی بقره، سخن از وعده ی چهل شب با موسی است، «وَ إِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً»، ولی در اینجا سی شب به اضافه ی ده شب، که به فرموده ی امام باقر علیه السلام فلسفه ی این کار، آزمایش بنی اسرائیل بوده است. در روایات می خوانیم: سی شب آن در ماه ذی القعدة و ده شب آن در اوّل ماه ذی الحجة بوده است. (۱)

با آن که حضرت موسی چهل شبانه روز را به طور کامل در کوه طور بوره است، (چنان که در تورات سیّفر خروج نیز آمده است)، ولی تعبیر به چهل شب، ممکن است به این دلیل باشد که مناجات ها اغلب در شب صورت می گیرد و یا آنکه در قدیم تقویم بر اساس ماه بوده و ماه در شب نمایان است، لذا برای شمارش ایّام نیز از شب استفاده می شده است.

تغییر برنامه بر اساس حکمت، مانند تغییر نسخه ی پزشک در شرایط ویژه ی بیمار، اشکال ندارد. لذا سی شب با اضافه شدن ده شب به چهل شب تغییر نمود.

چنان که «بداء» در مورد خداوند، به معنای تغییر برنامه بر اساس تغییر شرایط است، البته تمام این تغییرات را خداوند از قبل می داند، همان گونه که گاهی پزشک از قبل می داند پس از دو روز عمل به این نسخه، وضع بیمار تغییر کرده و نیاز به دارو و نسخه ای دیگر دارد. و درباره ی خداوند هرگز به معنای پشیمان شدن یا تغییر هدف و یا کشف نکته ای تازه و تغییر موضع نیست، زیرا این معانی از جهل و محدودیت سرچشمه می گیرد که مربوط به انسان است، اما خداوند در مسیر امتحان و تربیت انسان این تغییرات را انجام می دهد.

ص: ۱۶۷

در «اربعین» و عدد چهل، اسراری نهفته است، این عدد، در فرهنگ ادیان و در روایات اسلامی جایگاه خاصی دارد، چنان که می خوانیم:

در زمان حضرت نوح علیه السلام، برای عذاب کفار، چهل روز باران بارید.

چهل سال قوم حضرت موسی در بیابان سرگردان بودند.

□
پیامبر صلی الله علیه و آله چهل روز از خدیجه جدا شد و اعتکاف کرد تا غذای آسمانی نازل شد و مقدمه ی تولد حضرت زهرا علیها السلام فراهم گردید.

□
رسول خدا صلی الله علیه و آله در چهل سالگی مبعوث شد.

انسان تا چهل سالگی زمینه ی کمال روحی و معنوی دارد، اما پس از آن دشوار می شود.

چهل روز اخلاص در عمل، عامل جاری شدن حکمت از قلب به زبان است.

چهل بار خواندن بعضی سوره ها و دعاها برای فرج و رفع مشکلات سفارش شده است.

چهل روز پذیرفته نشدن اعمال از جمله نماز، پیامد بعضی گناهان است.

چهل مؤمن اگر به خوب بودن مرده ای شهادت دهند، خداوند او را می آمرزد... (۱) بعضی کتاب ها نیز با محوریت عدد چهل، مانند چهل حدیث نوشته شده است. (۲)

□
چگونه می توان پذیرفت که حضرت موسی برای غیبت موقت خود جانشین تعیین کند، اما خاتم پیامبران صلی الله علیه و آله برای غیبت ابدی خود، جانشینی تعیین نکرده باشد؟! با آنکه حدیث منزلت که پیامبر خطاب به علی علیه السلام فرمود: «أنت منی بمنزله هارون من موسی» تو برای من مثل هارون برای موسی می باشی، به صورت متواتر در منابع اهل سنت آمده است. (۳) و آیا مردم در زمان غیبت امام زمان علیه السلام رها شده اند؟! دو آزمایش برای قوم موسی رخ داد: یکی ده روز زیادتر ماندن موسی در وعده گاه و دیگری گوساله ی سامری. چنان که خداوند می فرماید:

ص: ۱۶۸

۱-۱). سفینه البحار، ج ۱، ص ۵۰۴، ۵۰۵.

۲-۲). تفسیر فرقان و اربعین در فرهنگ اسلامی، سید رضا تقوی.

۳-۳). صحیح بخاری، ج ۶، ص ۳؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۷؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۲ و مسند أحمد بن حنبل، ج ۱ ص ۱۷۹، ۱۷۷، ۱۷۵، ۱۷۳ و ۱۸۲.

«فَإِذَا قَدَّ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (۱)، هنگامی که موسی علیه السلام فرمود: من برای دریافت دستورات الهی، سی شب به وعده گاه می روم، چون از سی شبانه روز گذشت و موسی نیامد، مردم گفتند: موسی خلف وعده کرده است، لذا از او بریده و بدنبال برنامه های انحرافی رفتند. در حالی که بار رفتن موسی به کوه طور، خدای او که از میان نرفته بود تا مردم به سراغ بت پرستی بروند.

مراد از اصلاح در آیه، اصلاح در مسائل اجتماعی و جامعه است، نه اصلاح در رفتار فردی و شخصی. (کلمه ی «أَصْلِحْ»، پس از «أَخْلَفْنِي» آمده است.) در زمان حضرت موسی، مفسدانِ توطئه گری بودند که موسی نگران آنها بود و به هارون سفارش می کرد: نگذار زمام امور را به دست گیرند و خواسته یا ناخواسته دنباله رو آنان شوی.

«وَلَا تَتَّبِعِ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

پیام ها:

۱ بی مقدمه و بدون خودسازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمی شود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجات های شبانه و عارفانه لازم است. «وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً...» ۲ مسئولیت ها حتی در سطح رهبری، نباید مانع عبادت و اعتکاف و خلوت با خدا باشد. «وَوَاعَدْنَا مُوسَى...» ۳ قانون الهی چنان مقدس است که دریافتش نیاز به آمادگی کامل روحی دارد.

«وَوَاعَدْنَا...»

۴ وعده گاه خداوند با انبیا، مکان نهایی همچون کوه طور و غار حراست و ضیافت الهی از بندگان صالح خود، دعا و مناجات است. «وَوَاعَدْنَا...» ۵ شب، بهترین فرصت برای مناجات است. «لَيْلَةً» ۶ عبادت در چهل شب تمام، آثار خاصی بدنبال دارد. «أَتَمَّمْنَاهَا...» ۷ در کارها باید مدّت و اجل تعیین شود. «أَرْبَعِينَ»

ص: ۱۶۹

۸ رهبری جدید باید در فراز و نشیب های نهضت، در کنار رهبری قدیم تجربه دیده باشد. «قَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي...» ۹ جامعه هرگز نباید بی رهبر باشد. «اخْلُفْنِي» ۱۰ انبیا به اذن الهی، حق تعیین جانشین دارند. «اخْلُفْنِي» ۱۱ امامت و رهبری مردم باید به سفارش پیامبر، «اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» در مسیر اصلاح جامعه، «أَصْلِحْ» و به دور از انحراف «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» باشد.

۱۲ در یک زمان، دو رهبر نمی شود. هارون علیه السلام همچون حضرت موسی پیامبر بود، ولی رهبری با موسی علیه السلام بود. «اخْلُفْنِي» (آری، امامت و رهبری غیر از نبوت است، لذا موسی برای دوران غیبت، هارون را جانشین خود و رهبر مردم قرار داد) ۱۳ انبیا آن قدر دلسوز امتند و خود را مسئول می دانند که حتی برای چند روز، مردم را بی سرپرست نمی گذارند. «اخْلُفْنِي» ۱۴ وظیفه ی کلی رهبر، اصلاح امت است. «أَصْلِحْ» ۱۵ اگر مردم به فساد کشیده شدند و یا خواستار فساد بودند، رهبری نباید از موضع اصلاح گری دست بردارد. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» ۱۶ تذکر و یادآوری، نشانه ی ناتوانی و ضعف نیست. با آنکه هارون علیه السلام پیامبر و معصوم بود، اما باز هم حضرت موسی او را به دو وظیفه عمده ی اصلاح و دوری از فساد توجه داد. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ...» ۱۷ اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» ۱۸ جامعه نیاز به رهبری اصلاح گر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه های مفسدان نشود. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

اشاره

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ إِلَّا بِإِذْنِنَا فَانصُرْ لَنَا كَمَا هَدَيْتَنَا لِنَعْبُدَكَ وَأَنزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ
 تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (۱۴۳)

و چون موسی به میقات و وعده گاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسی) گفت: پروردگارا! خودت را به من نشان ده تا به تو بنگرم! (خداوند) فرمود: هرگز مرا نخواهی دید، ولی به این کوه بنگر، اگر در جای خود برقرار ماند، پس به زودی مرا خواهی دید. پس چون پروردگار موسی بر کوه تجلی و جلوه نمود (و پرتوی از عظمت خود را بر کوه افکند)، کوه را متلاشی کرد و موسی مدهوش بر زمین افتاد. پس چون به هوش آمد گفت: (خداوند!) تو منزهی (که دیده شوی)، من به سوی تو بازگشتم و من نخستین مؤمن هستم.

نکته ها:

«دکّا»، به معنای زمین صاف و «جَعَلَهُ دَكًّا»، یعنی کوه متلاشی و ذره ذره شد تا به زمین همواری تبدیل گشت.

«خَرَّ»، به معنای ساقط شدن و افتادن است و «فَصَعِقَ»، به معنای بیهوشی بر اثر صدای مهیب است.

آن نیروی الهی که بر کوه وارد آمد، آیا نیروی عظیم اتم بود، یا قدرت امواج صوتی و یا نیروی مرموز دیگر، هر چه بود کوه را متلاشی ساخت و موسی در اثر صدای غرش انهدام کوه (یا از این مکاشفه و جذبه ی باطنی)، بیهوش بر زمین افتاد. (۱)

دیدن خداوند، تقاضای جاهلانه ی بنی اسرائیل بود که از موسی می خواستند خدا را با چشم

ص: ۱۷۱

سر به آنان بنمایاند (که در آیه ۱۵۵ می خوانیم)، و آن کافران غافل از بودند که هرگز چشم توان دیدن خداوند را ندارد، «بَلَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۱)، بلکه باید خدا را با چشم دل دید و به او ایمان آورد. چنان که حضرت علی علیه السلام فرمود: «رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ» (۲) چشم دل باز کن که جان بینی آنچه نادیدنی است آن بینی امام صادق علیه السلام در مورد «أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ» فرمودند: «أنا أول من آمن و صدق بانك لا تری»، (۳) من اولین ایمان آورندگان باشم به این که ذات الهی قابل دیدن نیست.

در جلسه ای مأمون به امام رضا علیه السلام گفت: مگر شما نمی گوید انبیا معصومند، پس چرا موسی رؤیت الهی را از خداوند درخواست کرد؟ «أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ»، آیا موسی نمی دانست که خداوند قابل دیدن نیست؟ امام علیه السلام در جواب او فرمودند: حضرت موسی علیه السلام می دانست که خداوند قابل دیدن با چشم نیست، اما هنگامی که خدا با موسی سخن گفت و آن حضرت به مردم اعلام نمود، مردم گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه کلام الهی را بشنویم.

هفتاد نفر از بنی اسرائیل برگزیده شدند و به میعادگاه کوه طور آمدند. حضرت موسی علیه السلام سؤال آنان را از خدا درخواست نمود، در این هنگام آنان کلام الهی را از تمام جهات شنیدند، ولی گفتند ایمان نمی آوریم مگر اینکه سخن گفتن خدا را خود ببینیم، صاعقه ای از آسمان آمد و همه ی آنان هلاک شدند. حضرت موسی گفت: اگر با چنین وضعی برگردم، مردم خواهند گفت تو در ادعایت راستگو نیستی که دیگران را به قتل رساندی. به اذن الهی دوباره همه زنده شدند، این بار گفتند: اگر تنها خودت نیز خدا را ببینی، ما به تو ایمان می آوریم.

موسی گفت: «ان الله لا یری بالابصار و لا کیفیه له و انما یعرف بآیاته و یکلم باعلامه»، خدا را تنها با نشانه ها و آیاتش می توان درک کرد. اما آنان لجاجت کردند، خطاب آمد موسی بپرس آنچه می پرسند و تورا به خاطر جهالت آنان مؤاخذه نمی کنم. حضرت موسی علیه السلام گفت: «رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ»، خطاب آمد: «لَنْ نَرَاكَ» هرگز، اما نگاه کن به کوه، اگر پایدار

ص: ۱۷۲

۱-۱. انعام، ۱۰۳.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری.

ماند تو نیز خواهی توانست مرا بینی.

با اشاره ی الهی کوه متلاشی و به زمینی صاف تبدیل شد و موسی پس از به هوش آمدن گفت: «سُبْحَانَكَ ثُبْتُ إِلَيْكَ»[□]، خدایا! از جهل و غفلت مردم، به شناخت و معرفتی که داشتیم بازگشتم و من اولین کسی هستم که اعتراف می کنم خدا را نمی توان با چشم سر دید. مأمون با این پاسخ شرمنده شد. (۱)

در واقع حضرت موسی علیه السلام با بیان جمله ی «أَرِنِي» و پاسخ «لَنْ تُرَانِي» خواست به مردم بفهماند که خداوند برای من قابل رؤیت با چشم نیست، تا چه رسد به شما.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر خدا قابل رؤیت نیست، پس در مورد روایاتی که می گویند:

□
پیامبر صلی الله علیه و آله، خدا را دید، یا در قیامت مؤمنان خدا را در بهشت می بینند، شما چه می فرمایید؟ حضرت تبیی می کردند و فرمودند: بسیار زشت است که شخصی ۷۰ ۸۰ سال در زمین خدا زندگی کند و از رزق و روزی او استفاده کند، اما او را چنانچه باید نشناسد. پیامبر، خدا را با چشم ندیده است و اگر کسی چنین ادعایی داشته باشد، دروغگو و کافر است، چنان که آن حضرت فرمودند: «من شبه الله بخلقه فقد كفر» کسی که خدا را به صفات مخلوقات تشبیه کند، کافر است. حضرت علی علیه السلام در پاسخ به این سؤال که ای برادر پیامبر صلی الله علیه و آله! آیا تو خدا را دیده ای؟ فرمود: «لم أعبد ربا لم أره و لم تره العيون بمشاهدة الاعيان و لكن تراه القلوب بحقایق الايمان»، (۲) خدایی را که ندیده باشم عبادت نمی کنم، اما نه با چشم سر، که با چشم دل. در جای دیگر فرمود: «ما رأیت شیئا الا و قد رأیت الله قبله و بعده و معه و فیه» (۳) چیزی را ندیدم، مگر آنکه خداوند را قبل و بعد و همراه با آن دیدم.

□
آری، چشم توان دیدن او را ندارد، «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ» (۴)، اما با چشم دل می توان خدا را دید، چنان که قرآن می فرماید: «لَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى» (۵) پیامبر، در معراج، آیات عظمت الهی را دید. البته آنچه در تورات در مورد

ص: ۱۷۳

۱-۱. تفاسیر نور الثقلین و فرقان.

۲-۲. تفسیر فرقان، معانی الاخبار.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. انعام، ۱۰۳.

۵-۵. نجم، ۱۳، ۱۴.

ماجرای حضرت موسی در کوه طور آمده، از تحریفات تورات است. (۱)

پیام ها:

۱ سخن گفتن خداوند با موسی، در جهت رشد و تربیت او بود. «كَلِمَةُ رَبِّهِ» ۲ آمدن به میقات و شنیدن سخن خداوند، شوق دیدار را نیز در موسی زنده کرد.

﴿لَمَّا جَاءَ﴾

... «قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ» ۳ خداوند، با چشم ظاهر دیدنی نیست، نه در دنیا و نه در آخرت. «لَنْ تَرَانِي» ۴ تجلی خداوند بر موجودات طبیعی، امکان دارد. «تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ» ۵ خداوند را باید از راه آثارش شناخت و به جلوه های او نگریست. (حقیقت تجلی هم روشن نیست، بلکه آثار آن مشهود است). «تَجَلَّى» ... «جَعَلَهُ دَكًّا» ۶ خدا دیدنی نیست، و گرنه موسی شایستگی و لیاقت دارد. «سُبْحَانَكَ» ۷ دیده شدن خداوند با چشم، نشانه ی جسم بودن اوست که باید خداوند را از آن منزّه دانست. «سُبْحَانَكَ» ۸ فکر و تقاضای ناروا نیز توبه دارد، هر گاه درباره خداوند توهم باطلی تصوّر شد، باید سریعاً او را تنزیه کرد. «سُبْحَانَكَ» ۹ پس از روشن شدن حقیقت، باید آن را پذیرفت و به آن اعتراف کرد. «قَالَ» ... «أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۰ انبیا، پیشگامان راه مکتب اند. «أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۴]

اشاره

﴿قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَ بِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ (۱۴۴)

(خداوند) فرمود: ای موسی! من تو را بر مردم با پیام هایم و سختم برگزیده ام، پس آنچه (از الواح و تورات) به تو دادم بگیر و از سپاسگزاران باش.

ص: ۱۷۴

امام صادق علیه السلام می فرماید: خداوند به موسی علیه السلام فرمود: آیا می دانی چرا تورا برگزیدم؟ زیرا خضوع و خشوع تو به درگاه من بی نظیر بود؛ هر گاه به نماز می ایستادی، گونه های خود را بر خاک می نهادی. (۱)

در حدیث دیگری آمده است که خداوند فرمود: چون در میان بندگانم خود را نسبت به من ذلیل تر می دانستی. (۲)

پیام ها:

۱ حضرت موسی، بنده ی مخلص خدا بود. «اَضِطَّفَيْتُكَ» («اصطفاء» به معنای انتخاب گوهر خالص است) ۲ نبوت و رسالت مقامی انتصابی است، نه انتخابی. «إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ» ۳ بیان درخواست نابجای مردم، مانع برگزیدگی و نبوت موسی نیست.

«اَضِطَّفَيْتُكَ»

۴ چهل شب عبادت در میعادگاه، مقدمه ای برای گرفتن تورات و بکار بستن آن شد. «لَجَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا»، «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ» ۵ پس از براندازی طاغوت و تشکیل حکومت دینی، باید قانون و احکام الهی اجرا شود. «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ» ۶ شکر، فرمان اکید خدا و امری واجب است، نه مستحب و یک سفارش اخلاقی. پس شکرگزاری از نعمت های الهی لازم است. «وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» ۷ مسئولیت های دینی و ارشادی، نعمت الهی است که باید سپاسگزاری شود.

«وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ»

(شکرگزاری، علاوه بر زبان باید با بکار بستن دستورات الهی باشد)

ص: ۱۷۵

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ (۱۴۵)

و در الواح (تورات) برای موسی، در هر موردی پندی و برای هر چیز تفصیلی نوشتیم. (ای موسی!) آنها را با قوت بگیر و به قوم خود فرمان بده که بهترین آنها (مثلاً از میان عفو و قصاص، عفو) را بگیرند. به زودی جایگاه فاسقان را به شما نشان می دهم.

نکته ها:

مراد از «الْأَلْوَابِ»، همان سنگ نبشته های تورات است که در آیه ی قبل به آن اشاره شد.

در اینکه مراد از احسن در «وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا» چیست، اقوال مختلفی بیان شده است، از جمله: مراد با بهترین قدرت گرفتن، یا بهترین گرفتن از حیث علم و عمل، یا در دوران امر بین اهم و مهم، بهترین عمل را انجام دادن است و یا مراد این است که دستورات تورات، احسن تمام قوانین و دستورات آن زمان است. امّا احسن مطلق، قرآن است، چنان که خداوند می فرماید: «وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ» (۱) ممکن است مراد از آیه این باشد که اگر با قدرت به تورات عمل کنید، بر دشمنان غالب خواهید شد و خانه های آنها را به دست می آورید.

امام باقر علیه السلام فرمود: عبارت «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»، بیانگر آن است که خداوند تمام امور را برای موسی علیه السلام بیان نکرده است. (۲) گرچه در همان بخشی که مطرح شده، تمام نیازهای مردم آن عصر به تفصیل بیان شده است. «تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ» مراد از «دَارَ الْفَاسِقِينَ» یا کاخ و دربار فرعونیان است یا خانه های ساکنان بیت المقدس قبل از ورود قوم موسی، و ممکن است مراد جایگاه متخلفین از دستورات موسی در قیامت باشد. (۳)

ص: ۱۷۶

۱-۱. زمر، ۵۵.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۱ تورات، به صورت نوشته نازل شده است. «کَتَبْنَا» ۲ بکار بستن قانون و رهبری امت، نیاز به قوت، اراده و جدیت دارد. «فَخَذُّهَا بِقُوَّةٍ وَ أَمْرٍ قَوْمَكَ» ۳ در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد. «بِأَحْسَنِهَا» ۴ مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد. «سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ» ۵ رهبر باید در عمل پیشگام باشد. (خداوند، ابتدا به خود موسی علیه السلام دستور می دهد، سپس به مردم) «فَخَذُّهَا» ... «يَأْخُذُوا»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۴۶]

اشاره

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِغْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (۱۴۶)

به زودی کسانی را که بناحق در زمین تکبر می ورزند، از (ایمان به) آیات خود منصرف می سازم، (به گونه ای که) اگر هر نشانه ای (از قدرت ما را) ببینند، ایمان نمی آورند و اگر راه رشد را ببینند، آن را بر نمی گزینند و اگر راه انحراف را ببینند، آن را راه خود گیرند. این بدان جهت است که آنان آیات ما را تکذیب کردند و همواره از آنها غافل بودند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که دنیا در نظر مسلمانان جلوه کند، هیبت اسلام از آنان جدا می شود و زمانی که امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمایند، از برکات وحی محروم

می شوند. «و اذا تركوا الامر بالمعروف و النهی عن المنکر حرمت برکه الوحی» (۱)

پیام ها:

۱ متکبران، بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. «سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ» ۲ خداوند، بی جهت لطف خود را از کسی بر نمی گرداند، بلکه این نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «سَأَصْرِفُ» ... «يَتَكَبَّرُونَ» ۳ تکبر انسان، برخاسته از تصوّرات موهوم اوست. «يَتَكَبَّرُونَ» ... «بِغَيْرِ الْحَقِّ» ۴ تکبر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زینده نیست.

«يَتَكَبَّرُونَ»

... «بِغَيْرِ الْحَقِّ» ۵ با استمرار تکبر، آیات متعدّد نیز انسان را هدایت نمی کند. «يَتَكَبَّرُونَ» ... «كُلَّ آيَةٍ» ۶ انسان در انتخاب یکی از دو راه هدایت و گمراهی آزاد است. «لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا» ... «يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا» ۷ استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۷]

اشاره

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۷)

و کسانی که آیات ما و دیدار قیامت را تکذیب کردند، اعمالشان نابود است، آیا جز آنچه عمل می کردند، مجازات خواهند شد؟

نکته ها:

«حَبِطَتْ» به معنای نابودی عمل است. «حبطت الناقه»، یعنی شتری که سیم خورده و شکمش باد کرده و سوراخ شده است. برخی از کارهای انسان هم مانند سم، عملکرد یک

ص: ۱۷۸

عمر انسان را بر باد می دهد و تباه می سازد. (۱)

حبط عمل، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱ کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است. «كَذَّبُوا» ... «حَبَطَتْ» ۲ پاداشها و کیفرهای قیامت، تجسم اعمال ماست. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۳ آنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است. «كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۴۸]

اشاره

وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَ كَانُوا ظَالِمِينَ (۱۴۸)

و قوم موسی پس از (رفتن) او (به کوه طور) از زیورهای خود مجسمه ی گوساله ای (ساختند و به پرستش) گرفتند که صدای گاو داشت، آیا ندیدند که آن (گوساله) با آنان سخن نمی گوید و به راهی هدایتشان نمی کند؟ آن را (به پرستش) گرفتند در حالی که ستمکار بودند.

نکته ها:

«عِجَلًا»، به گوساله ی نر گفته می شود و کلمه ی «حُلِيِّهِمْ»، به معنای زیورآلات است و «خُورٌ» صدای مخصوص گاو است.

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت موسی علیه السلام به خدا گفت: سامری، گوساله ای از طلا برای مردم ساخته است، اما صدای آن از چیست؟ وحی آمد که این وسیله ی آزمایش مردم است، «یا موسی ان تلک فتنه فلا تفحص عنها»، (۲) قرآن نیز می فرماید: «إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ» (۳) قرآن، به مسأله ی گوساله پرستی بنی اسرائیل، در چهار سوره اشاره نموده است. البته

ص: ۱۷۹

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. اعراف، ۱۵۵.

گوساله پرستی بنی اسرائیل زمینه های فرهنگی، اجتماعی داشت، زیرا؛ اولاً- آنان سالیان دراز در مصر، بت هایی به شکل گاو دیده بودند، ثانیاً همان گونه که در آیه ۱۳۸ خواندیم، پس از عبور از رود نیل چشمشان به قومی بت پرست افتاد و تحت تأثیر قرار گرفته و در عمق روحشان باقی ماند. ثالثاً تمدید مدت سی شب به چهل شب، شایعه ی مرگ موسی را به دست مخالفان پدید آورد و زمینه را برای انحراف آماده کرد و در نهایت، جهل مردم و هنر سامری باعث شد تا قوم موسی از خداپرستی به گوساله پرستی گرویدند. (۱)

بنا بر این عوامل انحراف چند چیز است:

۱ نبود رهبری یا غیبت او.

۲ جهل و ناآگاهی مردم.

۳ عالمان و هنرمندان منحرف و سوء استفاده از علم و هنر.

۴ زیبایی و زرق و برق ظاهری.

۵ سر و صدا و تبلیغات کاذب.

در آیه ۸۷ سوره ی طه، ساختن گوساله به سامری نسبت داده شده است، اما شگفت آنکه در تورات، به هارون نسبت داده شده است؟! (۲) البته در این آیه به قوم موسی نسبت داده شده است، زیرا بسیاری از کار او راضی بودند و او را یاری نمودند. (۳)

حضرت موسی برای هدایت مردم و رهایی از انحراف و دام سامری، از دلایل ملموس استفاده کرد. مثلاً- برای نفی الوهیت گوساله با بیان اینکه مصنوع است نه صانع، محتاج مکان است و دارای وزن و حجم و شکل است و هیچ گونه هدایت و راهنمایی برای کسی ندارد، آنان را ارشاد نمود. (۴)

پیام ها:

۱ گاهی انسان به چیزی که واقعیتهای ندارد، ارزش می دهد و تا حدّ پرستش او

ص: ۱۸۰

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. تورات، سفر خروج، باب ۳۲.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۴- ۴. تفسیر المیزان.

پیش می رود. «وَ اتَّخَذَ» ۲ دعوت به گوساله پرستی، پس از نافرمانی از رهبر و در غیاب رهبری حَقَّ صورت می گیرد. «مَنْ بَعْدِهِ» (زمانی که حضرت موسی به میعادگاه رفته بود) ۳ دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی استفاده می کند.

(مجسمه ی طلا) «حُلِّيهِمْ عِجَلًا» ۴ ارتداد اقوام، سابقه ی طولانی دارد. «وَ اتَّخَذَ» ... «عِجَلًا...» ۵ گوساله ی سامری، مجسمه ای بیش نبود. «جَسَدًا» ۶ در انحراف انسان، زرق و برق و سروصدا نقش عمده ای دارد. «حُلِّيهِمْ» ... «خُورًا» بنا بر این در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی نباید رفت.

۷ معبود انسان باید هادی انسان باشد. «لَا يَهْدِيهِمْ» ۸ شرک، ظلم است و کسی که بدون دلیل و تنها بر اساس لجاجت، حَقَّ را رها کند و اسیر ساخته های دست خود شود، ظالم است. «كَانُوا ظَالِمِينَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۴۹]

اشاره

وَ لَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يُعْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۱۴۹)

و چون (ارزش گوساله پرستی) در نزدشان سقوط کرد (و پشیمان شدند) و دیدند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: البته اگر پروردگارمان به ما رحم نکند و ما را نبخشاید، ما از زیانکاران خواهیم بود.

نکته ها:

چون معمولاً انسان به هنگام ندامت و پشیمانی، چانه ی خود را بر دستانش قرار می دهد و فکر می کند، چنان که گویا در دست خود فرو افتاده است، لذا قرآن می فرماید: «سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ» (۱) و شاید کنایه از این باشد که گوساله در جلو آنان ساقط شد و از بین رفت، چنان که

ص: ۱۸۱

می خوانیم: «وَ أَنْظِرْ إِلَيَّ إِلَهَكَ الَّذِي ظَلَّتْ عَلَيْهِ لَعْنَةُ كَافِرًا لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» (۱)

پیام ها:

۱ برخی انسان ها تا نتیجه ی عملکرد خود را نبینند، متوجه خطای خود نمی شوند. «لَمَّا سَقَطَ...» ۲ حتی با سابقه گوساله پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم. «لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبَّنَا» ۳ انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان است. «الْخَاسِرِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۰]

اشاره

وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَ أَلْقَى الْأَلْحَاحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَ كَادُوا يَقتُلُونِي فَلَا تُشِمْتِ بِي الْأَعْدَاءَ وَ لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۵۰)

و همین که موسی (از کوه طور) به سوی قوم خود برگشت (و گوساله پرستی آنان را دید)، به حال خشم و تأسف گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا بر فرمان پروردگارتان (که ده شب ماندن مرا تمدید کرد)، پیشی گرفتید؟ (و صبر نکردید تا از کوه طور برگردم). آن گاه الواح (تورات) را (به کناری) افکند (و از شدت غضب، موی) سر برادرش را گرفت و به سوی خود کشید. (هارون) گفت: ای فرزند مادرم! حقیقت این است که این گروه مرا در ضعف قرار داده (به حرفم گوش ندادند) و نزدیک بود مرا بکشند.

پس (من بی گناهم و) کاری نکن که دشمنان را به شماتتم برخیزاند (و شاد شوند) و مرا با ستمگران قرار مده.

ص: ۱۸۲

۴ در جامعه ی فاسد و منحرف، گاهی تلاش انبیا هم بی نتیجه می ماند. «بِسْمِ مَا خَلَقْتُمُونِي» ۵ نباید بر امر و فرمان الهی پیشی گرفت. «أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ» ۶ تأخیر موسی و تمدید مدت حضور در کوه طور، فرمان الهی بود، نه خواست موسی و البته جنبه ی تربیتی داشت. «أَمْرَ رَبِّكُمْ» ۷ هر گاه اصول در خطر افتد، فروع را باید رها کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرک شده و دست از اصل خداپرستی برداشته اند، الواح تورات را که یک سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهم تر شد.

۸ برای ایجاد شوک در جامعه منحرف، باید حرکت توبیخی چشمگیر و به یاد ماندنی کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ» چنان که در نهج البلاغه می خوانیم: حضرت علی علیه السلام برای ایجاد تحرک در شنوندگان بی تفاوت، گاهی سیلی به صورت مبارک خود می زد. «ثم ضرب علی لحيته الكریمه» (۱) ۹ موی بلند، برای مرد مانعی ندارد. «أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ» ۱۰ به خاطر مقام و موقعیت و خویشاوندی، از لغزش دیگران چشم پوشی نکنیم. «أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ» گاهی توبیخ به موقع نزدیکان و در میان جمع، برای نشان دادن اهمیت مطلب و هشدار و زهر چشم گرفتن از بیگانگان است.

«أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ»

چنان که خداوند پیامبرش را چنین مورد خطاب قرار داده است. «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۲) در حالی که هدف، هشدار به دیگران است.

۱۱ در برابر فرد عصبانی باید برخوردی عاطفی داشت. «ابنُ أُمِّ» با اینکه موسی و هارون علیهما السلام از یک پدر و مادر بودند، اما هارون، موسی را فرزند مادر

ص: ۱۸۴

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲.

۲- ۲. زم، ۶۱.

خطاب کرد.

۱۲ مستضعفان دیروز که به دست موسی از فرعون نجات یافتند، امروز عاملِ استضعاف رهبران خود شده اند. «اسْتَضْعَفُونِي» ۱۳ سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می کند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» ۱۴ همه ی اصحاب انبیا عادل نبوده اند، گاهی بعضی از آنها مرتد هم شده اند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» چنان که بعضی گوساله پرست شدند.

۱۵ هنگام توبیخ دوستان، باید مواظب بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند.

«فَلَا تُشِمِّتْ بِي الْأَعْدَاءَ»

۱۶ سکوت و بی تفاوتی نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم سنگ ظالم قرار می دهد. «لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» هارون سکوت را ظلم می دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه آنان مرا بایکوت و تهدید به قتل نمودند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۱]

اشاره

«قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ ادْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (۱۵۱)

(چون خشم موسی فرو نشست) گفت: پروردگارا! من و برادرم را بیامرزد و ما را در رحمت خویش وارد کن و تو مهربان ترین مهربانانی.

نکته ها:

آمزش خواهی حضرت موسی علیه السلام یا برای درس دادن به دیگران است، یا به خاطر آنکه در میان مردم به هارون پرخاش کرده است. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي» البته حضرت موسی با بیان این جمله، برخورد عاطفی هارون را که گفت: «يَا بَنَ أُمَّ» پاسخ بهتری داد.

پیام ها:

۱ به برادران و همکاران خود نیز دعا کنیم. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي» ۲ در طوفان انحراف های جامعه، رهبران به دعا و لطف الهی بیش از دیگران نیازمندند. «وَ ادْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ»

ص: ۱۸۵

۳ بخشودگی، مقدمه ی ورود در رحمت الهی است. «اغْفِرْ» ... «أَدْخِلْنَا» ۴ در دعا، از الطاف و صفات خدا یاد کنیم. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتِرِينَ (۱۵۲)

قطعاً کسانی که گوساله را (به پرستش) گرفتند، به زودی خشمی از سوی پروردگارشان و ذلتی در زندگی دنیا به آنان خواهد رسید و این گونه دروغ پردازان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

از آیه ۱۴۹ بر می آمد که بنی اسرائیل از کرده ی خود پشیمان شدند. این آیه نشان می دهد که توبه ی آنان پذیرفته نشد، مگر به نحوی که در آیه ۵۴ سوره بقره بیان شده که برای توبه باید یکدیگر را بکشند. «إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» آری، توبه ی ارتداد و گوساله پرستی پس از حق پرستی، گفتن «B اِسْتَعْفِرِ اللّٰهَ» نیست، بلکه باید همدیگر را با دست خود اعدام کنند تا این حرکت در روش مبارزه با شرک فرهنگ شده و در نسل ها بماند.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: هر کس در دین الهی بدعت گذارد، در همین دنیا ذلیل و خوار می شود. (۱)

پیام ها:

۱ انسان در انتخاب دین آزاد است، گرچه گاهی به چیزی گرایش پیدا می کند که باعث سقوط او می شود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ۲ افراد مرتد، مغضوب خدا هستند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ۳ غضب اولیای خدا، غضب خداست. «غَضَبًا نَّاسِفًا»، «غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

ص: ۱۸۶

۴ آنان که به جای ایمان، سراغ بت های پر زرق و برق و پر سرو صدا بروند، در همین دنیا هم خوار خواهند شد. «ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ غضب الهی، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه سنت الهی است و نسبت به اقوام مرتد دیگر هم بوده و خواهد بود. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۵۳]

اشاره

وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۵۳)

و کسانی که مرتکب بدی ها و گناهان شده و پس از آن توبه کرده و ایمان آورند، پس از آن توبه، بی گمان پروردگارت آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

با اینکه تا ایمان نباشد توبه پذیرفته نمی شود، اما در این آیه ابتدا توبه آمده و پس از آن ایمان، شاید به این دلیل که گناه، ایمان انسان را متزلزل کرده و فروغ ایمان را بی اثر می کند و با توبه بار دیگر ایمان تجدید می شود. (۱)

پیام ها:

۱ راه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدّت ها باشد. «ثُمَّ تَابُوا» («ثُمَّ» برای گذشت زمان طولانی است) ۲ از رحمت خدا مأیوس نشویم، گرچه قصد کشتن انبیا را کرده باشیم. «كَادُوا يَمْتَلُونِنِي»، «ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا» ۳ توبه ی هر خلافی، جبران همان است، توبه ی گوساله پرستی، بازگشت به ایمان واقعی به خداست. «آمَنُوا» ۴ برای دعوت به توبه باید زمینه ای را فراهم آورد. «إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» ۵ خداوند نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم

ص: ۱۸۷

شامل آنان می سازد. «لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» آری، اسما و صفات الهی، جلوه های حکیمانه دارند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۴]

اشاره

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَابَ وَ فِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (۱۵۴)

و چون خشم موسی فرو نشست، الواح را (از زمین) برگرفت و در نوشته های آن برای کسانی که از پروردگارشان بیم دارند، هدایت و رحمتی است.

پیام ها:

۱ قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان های خداترس می شود. «هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ» ... «يَرْهَبُونَ» ۲ نه تنها قرآن، مایه ی هدایت متقین است، «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» که تورات تحریف نشده هم وسیله ی هدایت پروا پیشه گان است. «هُدًى» ... «يَرْهَبُونَ» ۳ خوف از خداوند، درهای رحمت را به روی انسان می گشاید. «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ» ... «يَرْهَبُونَ» ۴ هیچ مقامی جز خداوند شایسته نیست که آدمی در برابرش خائف و خاضع باشد. «لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۵]

اشاره

وَ اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّائِي أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيْنَا فَاعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (۱۵۵)

و موسی برای (آمدن به) میعاد گاه ما، از قوم خود هفتاد مرد را برگزید. پس همین که (در پی درخواست دیدن خدا) زمین لرزه آنان را فرا گرفت گفت: پروردگارا! اگر می خواستی، می توانستی آنها و مرا پیش از این (آمدن به طور) بمیرانی، آیا ما را به

خاطر کارهای بی خردان ما هلاک می کنی؟ این صحنه جز آزمایشی از جانب تو نیست که با آن، هر که را (سزاوار بدانی و) بخواهی گمراه می کنی و هر که را بخواهی (و لایق بدانی) هدایت می کنی، تو ولی و سرپرست مایی، پس ما را ببخشای و بر ما رحم کن، که تو بهترین آمرزندگان.

نکته ها:

در این که حضرت موسی علیه السلام یک میقات یا چند میقات داشته و مرگ و هلاکت در میقات، به خاطر تقاضای دیدار خدا بوده یا گوساله پرستی مردم، گفتگوهایی است که در فهم آیه نقشی ندارد و از آن چشم می پوشیم.

یاران موسی علیه السلام با دیدن آن همه معجزات، باز هم تقاضای دیدن خدا یا شنیدن صدای خدا را داشتند، در حالی که آن هفتاد نفر، برگزیده ی حضرت موسی از میان هفتصد نفر بودند که به کوه طور رفته و گرفتار قهر الهی شدند، زیرا کسی که معجزه ای دید، نباید بهانه بیاورد.

در عدد «هفتاد» نیز مانند عدد «چهل»، راز و رمزی نهفته است.

وقتی برگزیدگان پیامبری همچون موسی علیه السلام چنین از کار در آیند، چگونه می توان گفت:

مردم عادی، امام را برگزینند؟! حضرت مهدی علیه السلام در پاسخ کسی که پرسید چرا مردم حق انتخاب امام را ندارند؟ فرمودند: حضرت موسی که هفتاد نفر را انتخاب کرد معلوم شد لایق نبودند، پس وقتی انتخاب شدگان پیامبری مثل موسی منحرف شدند، انتخاب شدگان مردم چه وضعی خواهند داشت. (۱)

پیام ها:

۱ برای حضور در مراکز مهم و مسائل حسّاس، باید گزینش انجام شود و افرادی انتخاب شوند، نه هر کس و در هر سطحی حاضر شود. «وَ اخْتَارَ مُوسَىٰ» ۲ مردن، از تحمیل فشار حرف مردم آسانتر است. «لَوْ شِئْتُمْ أَهْلَكْتُم مِّن قَبْلِ وَ اِيَّاي» (یعنی ای کاش قبل از آمدن مردم همراه من به کوه طور، جان ما را

ص: ۱۸۹

می‌گرفتی که تحمل اینک بگویند: تو بهترین‌ها را برگزیدی و به قتلگاه بردی و آنان را نابود کردی و... سخت تر است.) ۳ پیامبران در حرکات خود، به ظاهر عمل می‌کنند نه به علم غیب. از این رو گاهی برگزیدگان انبیا نیز نالایق در می‌آیند. «بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا» ۴ گاهی آتش قهر الهی چنان فراگیر است که خشک و تر را با هم می‌سوزاند.

«أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ»

(خوبان را به خاطر سکوت و بی‌تفاوتی) ۵ بهانه‌گیری، نشانه‌ی سفاهت است. «السُّفَهَاءُ» ۶ بلاها و حوادث، گاهی آزمایش الهی است، «إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ...» که در آن افراد شناخته شده و صف‌ها از هم جدا می‌شود. «تُضِلُّ» ... «تَهْدِي» ۷ ستایش خداوند پیش از دعا، از آداب دعاست. «أَنْتَ وَوَلِيُّنَا فَاعْفِرْ لَنَا» ۸ تا صفحه‌ی روح از آلودگی گناه پاک نشود، رحمت الهی را جذب نمی‌کند.

«فَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا»

۹ آمرزش و عفو الهی، (بر خلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با منت و تحقیر)، بهترین بخشایش هاست. «خَيْرُ الْعَافِرِينَ»

[سوره‌الأعراف (۷): آیه ۱۵۶]

اشاره

وَ أَكْتُبُ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ قَالِ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ (۱۵۶)

(خداوند!) برای ما در این دنیا و در آخرت، خیر و نیکی مقرر کن که ما به سوی تو رهنمون و بازگشت کرده ایم. (خداوند) فرمود: عذابم را به هر کس که بخواهم (و مستحق باشد) می‌رسانم، (ولی) رحمتم همه چیز را فرا گرفته است، پس به زودی آن (رحمتم) را برای کسانی که تقوی دارند و زکات می‌دهند و آنان که به آیات ما ایمان می‌آورند، مقرر می‌دارم.

ص: ۱۹۰

این آیه، بیان دعای دیگر حضرت موسی علیه السلام در پی خواسته ی قبلی است.

«هُدِنَا» اشاره دارد به توجه آنان به سوی خدا و توبه کردن از راه منحرفان و راه کسانی که تقاضای نابجای دیدار خدا را داشتند.

به نقل ابن عبّاس، هنگامی که آیه ی «وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» نازل شد، شیطان نیز در رحمت الهی طمع کرد و گفت: عبارت «كُلُّ شَيْءٍ»، شامل من هم می شود. خداوند برای رفع این توهم فرمود: «فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ...» آری، سفره ی رحمت الهی گسترده است و به همه کس می رسد، اما شمول رحمت برای غیر مؤمنان، به تفضّل الهی و به برکات مؤمنان و به طفیل آنان است. (۱)

در روایت آمده است که شخصی در نماز می گفت: «اللهم ارحمني و محمدًا و لا ترحم معنا احدا»، خدایا! تنها من و محمد صلی الله علیه و آله را مشمول رحمت خود قرار بده، نه هیچ کس دیگری را.

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نماز در انتقاد به او فرمود: رحمت نامنتهای الهی و موضع وسیع و نامحدود را محدود ساختی! (۲)

پیام ها:

۱ بهترین گام ها و کارها، با ثبات ترین آنهاست. «وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ» ۳ از بهترین دعاها، جامع ترین آنهاست. «فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ» ۴ بازگشت خالصانه به سوی خدا، راه دریافت الطاف الهی است. «هُدِنَا» ۵ رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر از خود اوست.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»

نقصی در فاعلیت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیت و استقبال ماست.

ص: ۱۹۱

۱- ۱). تفسیر اثنی عشری.

۲- ۲). تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۶ رحمت خداوند فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. «رَحْمَتِي وَسِعَتْ» ... «عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ» ۷ اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی است. (برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أُصِيبُ» آمده است) ۸ دعای انبیا نیز در چهارچوب حکمت و قانون الهی مستجاب می شود. «اَكْتُبْ لَنَا» ... «فَسَاكُتُهَا لِلَّذِينَ...» ۹ با وجود تقوا و عمل به تکالیف، شمول رحمت الهی حتمی است، «فَسَاكُتُهَا لِلَّذِينَ...» ولی با وجود گناه و معصیت، عذاب حتمی نیست، زیرا با توبه و استغفار، امکان مغفرت وجود دارد. «عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ» ۱۰ رحمت الهی بی نهایت است، امّا شرط بهره وری از آن، تقوا، پرداخت زکات و ایمان است. «يَتَّقُونَ» ... «الزَّكَاةَ» ... «يُؤْمِنُونَ» بنا بر این کسی که زکات نمی دهد و یا بی تقوا می باشد، از رحمت الهی محروم و در معرض عذاب الهی است.

۱۱ زکات، در شریعت یهود نیز بوده است. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۱۲ آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها. «بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۷]

اشاره

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْجَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۵۷)

(رحمت الهی، شامل کسانی است که علاوه بر ایمان، زکات و تقوا، از رسول و پیامبر درس نخوانده ای پیروی می کنند که نام و نشانه های او را) نزد خویش در تورات و انجیل نوشته می یابند. (پیامبری که) آنان را به نیکی فرمان می دهد و از زشتی باز می دارد و آنچه را پاکیزه و پسندیده است برایشان حلال می کند و پلیدی ها را برایشان حرام می کند و از آنان بار گران (تکالیف سخت) و بندهایی را که بر آنان بوده برمی دارد (و آزادشان می کند). پس آنان که به او ایمان آورده و او را گرامی داشته و یاری کنند و از (قرآن) نوری که همراه او نازل شده است پیروی کنند، آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

کلمه ی «الْأُمِّيَّ» «منسوب به ام»، به معنای مادر، به کسی گفته می شود که درس نخوانده باشد، مثل کسی که از مادر متولد شده است. بعضی گفته اند: امی، یعنی برخاسته از امت و توده ی مردم، نه اشراف. برخی هم آن را منسوب به «أُمُّ الْقُرَى» دانسته اند که نام مکه است، پس امی یعنی مکی.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله امی و درس نخوانده بود، «الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ» چنان که در آیه ۴۸ سوره ی عنکبوت نیز می خوانیم: «وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ» تو هرگز پیش از این کتابی نمی خواندی و با دست خود نمی نوشتی. البته آن حضرت توانایی نوشتن و خواندن هر دو را داشت. (۱)

در تمام مکه در عصر بعثت، ۱۷ مرد و یک زن با سواد بیشتر وجود نداشت و اگر پیامبر صلی الله علیه و آله حتی کلمه ای از یک نفر آموخته بود، نمی توانست خود را در میان مردم، امی بنامد. (۲)

کلمه ی «إِضْيِرَّهُمْ»، در اصل به معنای نگهداری و محبوس کردن است و به هر کار و تکلیف سخت و دشوار که انسان را از فعالیت باز دارد گفته می شود، چنان که به عهد و پیمان و کیفر نیز گفته شده است. «الْأَغْلَالُ»، جمع «غل»، به معنای زنجیر، شامل عقائد باطل، خرافات،

ص: ۱۹۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه، نقل از فتوح البلدان بلاذری، ص ۴۵۹.

بت پرستی، بدعت و سنت های دست و پاگیر جاهلی می شود.

گرچه به دلایلی، تورات و انجیل را تحریف شده می دانیم، اما در همین تورات و انجیل موجود نیز اشارات و بشاراتی نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به چشم می خورد و سبب می شود که اهل کتاب، پیامبر خدا را بشناسند، آن گونه که پدر فرزند خود را می شناسد. (۱) اگر نام و نشان پیامبر اسلام در تورات و انجیل نبود، مخالفان، آن دو کتاب را آورده و می گفتند:

نیافتیم و از این راه وارد خصومت می شدند، نه از راه لشکرکشی و پرداخت هزینه های آن چنانی و جزیه دادن.

□
در احادیث متعددی از شیعه و سنی می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: هر آیه ای در قرآن که درباره ی مؤمنان و صفات نیک آنان آمده، علی در رأس آن و رهبر آنان است. «ما انزل الله آیه فیها □ یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» الا و علی رأسها و امیرها». (۲)

□
پیامبر صلی الله علیه و آله به اصحاب خود فرمودند: پس از شما قومی می آیند که پیامبری را دیده اند و تنها به وسیله ی کتاب و مکتوبی ایمان می آورند و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۳)

پیام ها:

۱ تقوا، زکات و ایمان ارزش دارد، امیا مهم، تبعیت از پیامبر است. «لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ»، «یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ» ۲
پیروان پیامبر اسلام، از رحمت خاص الهی برخوردارند. «فَسَأَلْتُهَا» ... «الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ» ۳ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مجرای رحمت و اسعه ی الهی است. «وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ فَسَأَلْتُهَا» ... «الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ» ۴ پیامبر اسلام هم مقام نبوت داشت، هم مقام رسالت. «الرَّسُولَ النَّبِیَّ» «نبی» به

ص: ۱۹۴

۱ - ۱. از جمله: تورات، سفر تکوین، فصل ۱۷، آیه ۱۸؛ سفر پیدایش، باب ۴۹، آیه ۱۰ و انجیل یوحنا، باب ۱۴، آیه ۱۵ و باب ۱۵، آیه ۲۶.

۲ - ۲. تفسیر فرقان.

۳ - ۳. تفسیر مجمع البیان.

کسی می گویند که از وحی الهی آگاهی دارد و خیر می دهد، ولی «رسول» مسئول ابلاغ، اجرا و نظارت هم می باشد.

۵ نشانه ها و صفات ذکر شده از پیامبر در تورات و انجیل، به گونه ای با آن حضرت تطبیق داشت که گویا خود او را در آن دو کتاب می یافتند. «يَجِدُونَهُ» و فرمود: «يَجِدُونَ عَلَائِمَهُ» ۶ برای نفوذ سخن و اثبات حق، مدرک رسمی و سند کتبی لازم است. «مَكْتُوبًا» ۷ پیامبران پیشین، به آمدن پیامبر اسلام بشارت داده اند. «مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ...» ۸ امر به معروف و نهی از منکر، در رأس برنامه های بعثت پیامبران است.

«يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ...»

۹ موضوع مصرف و تغذیه، مورد عنایت اسلام است. «يُحِلُّ» ... «يُحَرِّمُ» (قبل از نزول قرآن، یهود و نصارا در دام خرافات و برنامه های طاقت فرسا و تحریم حلال ها و بدعت گذاری ها بودند که با ظهور اسلام، تمام آنها برداشته شد.) ۱۰ برای اصلاح جامعه، ابتدا باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیت ایجاد نمود. («يُحِلُّ» قبل از «يُحَرِّمُ» است).

۱۱ حلال ها و حرام های الهی، بر اساس فطرت است. «يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْكَبَائِرَ» («طیب»، به چیزی گفته می شود که مطابق طبع انسان باشد) ۱۲ عادات و رسوم غلط، زنجیری بر افکار مردم است. انسان بدون انبیا، وابسته و اسیر است. «يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلَالَ» ۱۳ احترام و تکریم، باید همراه امداد و تعاون باشد. «عَزَّرُوهُ وَ نَصَّيْرُوهُ» («عَزَّرُوهُ» از «تعزیر»، به معنای حمایت با شمشیر است و مراد کسانی هستند که پیامبر اسلام را در جبهه ها یاری می کردند.) ۱۴ تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه و آله کافی نیست، حمایت هم لازم است. «عَزَّرُوهُ» ... «نَصَّيْرُوهُ» ۱۵ قرآن، نوری است که دلها و اندیشه ها را روشن می کند و همواره قرین

پیامبر صلی الله علیه و آله بود. «النُّورَ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ» (نبوت پیامبر همراه قرآن از طرف خدا نازل شده است) ۱۶ عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

«فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ»

«وَ اتَّبِعُوا» ... «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۸]

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۸)

بگو: ای مردم! همانا من فرستاده‌ی خداوند به سوی شما هستم، آن (خدایی) که حکومت آسمان‌ها و زمین از آن اوست، هیچ معبودی جز او نیست، زنده می‌کند و می‌میراند، پس به خداوند و پیامبر او (همان) پیامبر درس ناخوانده‌ای که به خداوند و گفتار او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید، باشد که هدایت یابید.

نکته‌ها:

بر خلاف ادعای بی‌اساس برخی که می‌گویند: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ابتدا در فکر ارشاد مردم منطقه‌ی خود بود و چون موفق شد، به فکر ارشاد جهانیان افتاد! قرآن با جملاتی همچون:

«كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)، «لَأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۲)، «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (۳) و امثال آن، جهانی بودن رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را از همان آغاز بیان می‌کند. (۴) البته رسالت جهانی آن حضرت نیز مثل هر طرحی، مرحله به مرحله پیش می‌رود: ابتدا دعوت از اهل و عشیره، سپس مردم مکه و آن‌گاه همه‌ی مردم.

ص: ۱۹۶

۱-۱. سبأ، ۲۸.

۲-۲. انعام، ۱۹.

۳-۳. فرقان، ۱.

۴-۴. تفسیر نمونه.

امام مجتبی علیه السلام فرمود: جمعی از یهود نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده، گفتند: آیا تو گمان می کنی مثل موسی، پیامبر هستی؟ حضرت پس از اندکی سکوت فرمودند: آری، منم خاتم پیامبران و پیشوای پرهیزکاران و فرستاده ی پروردگار جهانیان. پرسیدند: بر چه کسانی مبعوث شده ای؟ عرب یا عجم یا ما؟ آیه ی فوق نازل شد. (۱) یعنی من بر همه ی جهانیان رسولم.

تکرار کلمه ی «الْأُمَّیِّ» در این آیه و آیه ی قبل، نشانه ی اهمّیت آن در اثبات حقاّیت پیامبر صلی الله علیه و آله و قرآن است. □
با توجه به آیه ی قبل که فرمود: آنان نام و نشان پیامبر اسلام را در تورات و انجیل به خوبی می یابند، مخاطب این آیه همه ی مردم حتّی یهود و نصارا می باشند.

این آیه، ابتدا بر سه مطلب تأکید می کند: ۱ اثبات خالقیت خداوند. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۲ توحید و یگانگی خداوند. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۳ قیامت و حشر و نشر. «يُحْيِي وَ يُمِيتُ» پایان، آیه می فرماید: حال که مبدأ و معاد بدست خداست، پس به او ایمان آورید: (۲) «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

پیام ها:

۱ رسالت حضرت محمّد صلی الله علیه و آله جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» و مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

۲ کسی که حکومت کامل بر همه ی هستی دارد، قدرت بر زنده کردن و میراندن هم دارد. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ... «هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ» ۳ نبوّت، لازمه ی توحید و معاد است. چون خداوند یکتا، مالک هستی است، «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» حیات و مرگ نیز به دست اوست، «هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ» پس، رهبری و هدایت انسان ها هم باید از طرف او باشد. «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمَّیِّ» ۴ رهبر باید به راه خود ایمان کامل داشته باشد. «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ»

ص: ۱۹۷

۱-۱). تفاسیر صافی و نمونه.

۲-۲). تفسیر اثنی عشری.

۵ ایمان به خدا و رسول و تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله، در کنار هم رمز هدایت است.

□
«فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ»

... «وَ اتَّبِعُوا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۶ پیروی از قرآن و سنت و سپهری پیامبر، هر دو لازم است. «وَ اتَّبِعُوا» (در آیه ی قبل سخن از تبعیت از نور و قرآن بود و در اینجا تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله) ۷ حتی اهل کتاب نیز باید به پیامبر اسلام ایمان داشته و از او پیروی نمایند. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ... «فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» ... «وَ اتَّبِعُوا» ۸ تقلید و تبعیتی که انسان را به هدایت و کمال برساند، ارزشمند است. «وَ اتَّبِعُوا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۵۹]

اشاره

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٍ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهٖ يَعْدِلُونَ (۱۵۹)

و از قوم موسی، گروهی مردم را به حق راهنمایی می کنند و به حق، دادگری می کنند.

نکته ها:

هدایت به حق، نشان دوری از تعصب و شناخت حق و پیروی از آن است و این گروه هدایت یافته ی یهود، کاری به سایر لجاجان بهانه گیر نداشتند.

□
شاید مراد از این گروه، یهودیانی باشند که دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را لیک گفتند، البته در جای دیگر مطلق آمده و اختصاصی به قوم یهود ندارد. «وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهٖ يَعْدِلُونَ» (۱) در روایات متعدد، آمده است که اینان گروهی هستند که به نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله اقرار کرده و همراه حضرت حجّت علیه السلام ظهور می کنند. (۲)

□
پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: ای مردم! صراط مستقیمی که پیروی از آن لازم است، من هستم پس از من، علی علیه السلام و آن گاه فرزندان من از نسل او، «ائمه یهدون بالحق و به یعدلون» امامانی که مردم را به حق هدایت کرده و به حق دادگری می کنند. (۳)

ص: ۱۹۸

۱-۱. اعراف، ۱۸۱.

۲-۲. تفسیر اثنی عشری.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

حضرت علی علیه السلام فرمود: بنی اسرائیل پس از موسی علیه السلام هفتاد و یک فرقه شدند که همه در آتشند، جز یک فرقه از آنها و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ در برخورد با مخالفان نیز باید انصاف داشت و خدمات و کمالاتشان را نادیده نگرفت. «وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»
۲ هدایت کنندگان، خود باید ملازم و معتقد و پیرو حق باشند. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۰]

اشاره

وَ قَطَعْنَا لَهُمْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ إِضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ إِثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّٰ وَ السَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۶۰)

و آنان (قوم موسی) را به دوازده گروه تقسیم کردیم که هر یک شاخه ای از دودمان بنی اسرائیل و امتی بودند، و به موسی آن گاه که قومش از او آب طلبیدند، وحی کردیم که عصای خود را بر آن سنگ بزن، پس از آن سنگ، دوازده چشمه جوشید (و به اطراف سرازیر شد، آن گونه که) هر گروه آبشخور (سهم آب) خود را به خوبی شناختند. و ابر را بر فراز آنان سایه بان ساختیم و «مَنِّ» و «سَلْوَى» (دو نوع خوراکی) بر آنان نازل کردیم (و به آنان گفتیم): از پاکیزه هایی که روزی شما کرده ایم، بخورید. آنان (با ناسپاسی خود) بر ما ستم نکردند، بلکه بر خویشان ستم کردند.

ص: ۱۹۹

«أَسْبَابًا» جمع «سبط»، به فرزندان و نوه ها و شاخه های یک فامیل گفته می شود. هر یک از تیره های بنی اسرائیل، از یکی از فرزندان یعقوب منشعب شده بودند. «انبجاس» به معنای جوشیدن و فوران کم و مختصر است.

«الْمَيْنَ»، غذایی همچون عسل و شیره ی گیاهی (نظیر گزانگبین)، و «السُّلُوی» پرنده ای حلال گوشت، شیه کبوتر (و بلدرچین) است.

عدد «دوازده»، عدد ماه های سال، عدد نقبای بنی اسرائیل، عدد چشمه های آبی که با اعجاز حضرت موسی صورت گرفت و عدد امامان معصوم علیهم السلام است. مخالفان اهل بیت، بسیار کوشیده اند تا این حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را (که شیعه و سنی با دهها سند آن را نقل کرده اند) که خلفای پس از من دوازده نفر و همه از قریشند، (۱) بر حاکمان بنی امیه و بنی عباس تطبیق دهند، اما نتوانسته اند.

با زدن عصا به سنگ، دو معجزه اتفاق افتاد: جوشیدن آب بسیار، پدیدار شدن چشمه ها به تعداد قبیله ها. در روایات می خوانیم که حضرت موسی علیه السلام با توسل به اهل بیت پیامبر علیهم السلام دست به اعجاز زد. (۲)

حضرت شعیب علیه السلام به دیدن داماد خود موسی علیه السلام آمد، صف طولانی منتظران ملاقات با موسی علیه السلام را دید. به موسی پیشنهاد کرد که مردم را گروه گروه کند و برای هر دسته، مسؤلی معین کند تا بخشی از مشکلات را آنها حل کنند و مسائل مهم تر را به موسی علیه السلام ارجاع دهند. (۳)

بعضی از مطالب و جریان ها در آیات متعددی از قرآن، به ظاهر تکرار شده است، از جمله این داستان که در آیه ۵۷ به بعد سوره ی بقره نیز آمده و این بیانگر آن است که تکرار یک موضوع، با انگیزه ی تربیتی مانعی ندارد.

ص: ۲۰۰

۱-۱. الغدير و اثبات الهداه، ج ۱، ص ۴۳۳.

۲-۲. تفسیر اثنی عشری.

۳-۳. تفسیر کاشف.

۱ در اداره ی امور، وجود تشکیلات، تقسیم کار و طبقه بندی، نقش مهمی دارد.

«وَقَطَّعْنَاهُمْ»

۲ دوازده گروه بنی اسرائیل، همه از یک ریشه بودند. «قَطَّعْنَاهُمْ» به جای «جعلنا» ۳ گروه گروه شدن، با حفظ وحدت در هدف، ضروری ندارد. «قَطَّعْنَاهُمْ» ۴ عرضه بعد از تقاضا، اهمیت بیشتری دارد. «اشْتَشِقَاهُ» ... «اضْرِبْ بِعَصَاكَ» ۵ وسیله مهم نیست، اراده ی الهی مهم است که گاهی یک عصای چوبی را کارگشا در همه جا قرار می دهد. «بِعَصَاكَ» (عصا، در جایی مار و اژدها و در جای دیگر وسیله ای برای ایجاد چشمه های آب می شود) ۶ توسل به پیامبران برای رهایی از مشکلات جایز، بلکه به اجابت نزدیک است.

مردم، نیازهای اقتصادی و مادی خود را نیز با انبیا در میان می گذاشتند و به آنان متوسل می شدند. «اشْتَشِقَاهُ» ... «فَأَنْبَجَسَتْ» ۷ اگر هر گروه بدانند که به کجا باید رجوع کند، بسیاری از مشکلات اجتماعی حل می شود. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ» ۸ به مردم آگاهی دهیم، خودشان عمل می کنند. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ» و نفرمود: «قد شرب» ۹ خداوند، هم آب مورد نیاز بنی اسرائیل را تأمین نمود، هم غذای آنان را. «إِنْتَنَا عَشْرَةَ عَيْنًا» ... «الْمَنْ وَالسَّلْوَى» ۱۰ پیدایش و حرکت ابرها و عملکرد آنها، همه تحت تدبیر و اراده ی الهی است. «وَوَظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ» ۱۱ مَنْ و سلوی، از غذاهای طیب است. (جمله «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ» پس از «الْمَنْ وَالسَّلْوَى» آمده است) ۱۲ خداوند، روزی رسان مردم، «رَزَقْنَاكُمْ» و خواهان بهره گیری طیب از نعمت های پاک و پاکیزه است. «كُلُوا مِنَ طَيِّبَاتِ»

۱۳ با یک ضربه عصای موسی، چشمه ها از دل سنگ جوشید، ولی با آن همه معجزه، دل‌های ناهلان تکان نخورد. ﴿وَمَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ ۱۴ کفران نعمت، سبب محرومیت از آن می شود و زیانش به ناسپاسان می رسد.

﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

۱۵ آنان که از نعمت های مادی در راه رشد و معنویت خود بهره نگیرند، به خود ستم کرده اند. ﴿كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۱]

اشاره

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةً وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۱۶۱)

و(به یاد آورید) آن هنگام که به آنان(بنی اسرائیل) گفته شد در این آبادی (بیت المقدس) ساکن شوید و از(نعمت های) آن در هر نقطه و هر گونه که می خواهید بخورید(و به عنوان استغفار از آن همه بهانه جویی و آزار موسی) بگویید: «حطه»(خدایا! گناهان ما را فرو گذار) و سجده کنان از درب(بیت المقدس) وارد شوید تا خطاهای شما را ببخشاییم، ما به زودی (پاداش) نیکوکاران را می افزاییم.

نکته ها:

کلمه ی «حِطَّةً»، به معنای نزول چیزی از بالاست،(انحطاط هم از این ریشه است) و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

فرمان این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزا، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حطه».(۱)

مشابه این آیه، با تفاوتی اندک در سوره ی بقره(آیات ۵۸ و ۵۹) نیز آمده است.

ص: ۲۰۲

در روایات متعدّد، امامان معصوم علیهم السلام فرمودند: «نحن باب حطتکم» باب حطّه ی شما ماییم. یعنی اگر در مدار حکومت و ولایت ما وارد شوید، مورد لطف قرار می گیرید. (۱)

بسیاری از مفسّران مراد از قریه را بیت المقدس دانسته اند.

سیر طبیعی آن است که ابتدا با آدابی که سفارش شده داخل شهر شده، سپس آن را مسکن قرار داده و آن گاه از غذاهای آنجا بخورند، ولی در این آیه اوّل مسکن و غذا آمده، بعد توبه و مغفرت و ورود به شهر، شاید به خاطر آن که تأمین مسکن و غذا، زمینه و بستری است که دستورات اخلاقی را بپذیرند.

پیام ها:

۱ داستان ورود بنی اسرائیل به بیت المقدس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجاجت ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقت است. «وَ إِذْ» ۲ برای آوارگان، مسکن مهم ترین مسئله است. (ابتدا از مسکن سخن به میان آمده است) «اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ» ۳ بیت المقدس، سرزمینی پر نعمت است. «كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ» ۴ خداوند، همه ی نیازهای مادی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین می کند و برای برخورداری از نعمت هایی چون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور می دهد که دعا و استغفار کنند و سجده نمایند. «اسْكُنُوا» ... «كُلُوا» ... «قُولُوا حِطَّةً» ۵ خداوند، با یک عذرخواهی و توبه ی خالصانه، «قُولُوا حِطَّةً» گناهان بسیاری را می بخشد. «نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ» چنان که در دعا می خوانیم: «یا من یقبل الیسیر و یعفوا عن الكثير» ای خدایی که کم را می پذیری و گناه زیاد را می بخشایی.

۶ برای دریافت لطف و آمرزش الهی، هم استغفار و دعا لازم است، هم عمل.

«قُولُوا حِطَّةً وَ ادْخُلُوا الْبَابَ»

ص: ۲۰۳

۷ ورود به مکان های مقدّس، ادب و آداب ویژه ای دارد. «وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا» ۸ باید میان نیکوکار و گنهگار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده می شوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار می گردند. «سَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» ۹ در نظام مدیریّت و تشویق دیگران، باید همواره نیکوکاران را امتیاز داد.

«سَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۶۲]

اشاره

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنْ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۶۲)

پس ستمکاران آنان (بنی اسرائیل)، آنچه را به آنان گفته شده بود، بر سخنی دیگر تغییر دادند، ما هم به خاطر ستم پیشگی آنان، عذابی آسمانی بر آنان فرستادیم.

نکته ها:

تحریف و تغییر، گاهی آشکار است، مثل تغییر لفظ «حِطَّة» به «حِنْطَه»، و گاهی با حفظ قالب لفظ، محتوا و روح یک موضوع را عوض می کنند، نظیر حيله ی بنی اسرائیل برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیه ی بعد شده مطرح است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا- ترکبوا ما ارتکب اليهود فتستحلوا محارم الله بادن الحیل»، آنچه یهودیان مرتکب آن شدند که با کوچک ترین حيله و کلاه شرعی، حرام های خدا را حلال می کردند، شما انجام ندهید. (۱)

قرآن، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح می کند:

۱ تغییر واژه ها، مثل بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه ی «حِطَّة» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حِنْطَه» یعنی گندم.

۲ تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه هایی را در ساحل دریا ساختند و شنبه ها که

ص: ۲۰۴

صید حرام بود، ماهی در آنها جمع می شد و روز یکشنبه که صید اشکالی نداشت، آنها را صید می کردند و می گفتند: ما روز شنبه و تعطیل صیدی نکرده ایم. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (۱) تغییر روشنفکرانه و دست کاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر انداختن ماه های حرام در جاهلیت برای ادامه ی جنگ. چون مایل نبودند جنگ را به خاطر فرا رسیدن چهار ماه حرام قطع کنند، ماه ها را به تأخیر می انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» (۲)

پیام ها:

۱ کیفر تحریف و تغییر دستوره های خدا، قهر و عذاب است. «فَبَدَّلَ» ... «فَأَرْسَلْنَا» ۲ تغییرات لجوجانه و بر اساس استهزاء، قابل بخشش نیست. «رَجْزاً مِنَ السَّمَاءِ» ۳ همه ی کیفرها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز کیفر داده می شود. «رَجْزاً مِنَ السَّمَاءِ» ۴ سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه ی ستم خود اوست.

﴿بِمَا كَانُوا يَظْلُمُونَ﴾

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۳]

اشاره

وَسَيَلَّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرْعًا وَ يَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۳)

و(ای پیامبر!) از آنان درباره ی (مردم) آن آبادی که کنار دریا بود سؤال کن! آن گاه که (به قانون)، در روز شنبه تجاوز می کردند، هنگامی که روز تعطیلی (شنبه)، ماهی ها (به روی آب در) کناره های دریا به نزد آنان می آمدند، و(لی) روزی که تعطیل نبودند، ماهیان آشکار نمی شدند. ما این گونه آنان را به خاطر تجاوز و فسقشان آزمایش می کردیم.

ص: ۲۰۵

۱-۱. بقره، ۶۵.

۲-۲. توبه، ۳۷.

کلمه ی «السَّبْتِ» به معنای قطع و تعطیل کار برای استراحت و آرامش است که از آن تعبیر به تعطیلی می شود. بنا بر این «یوم السبت» یعنی روز تعطیل که برای یهود، روز شنبه بود و «یَوْمٌ لَا یَسْبِتُونَ» یعنی روزی که تعطیل نمی کردند.

«شُرْعاً» جمع «شارع» به معنای ساحل و کنار آب است، روز شنبه که صید تعطیل بود، ماهیان خود را از عمق آب به ساحل می رساندند. بعضی نیز گفته اند مراد از «شُرْعاً» ماهیانی هستند که سر از آب بیرون آورده و خود را نشان می دهند. (۱)

گروهی از بنی اسرائیل (مردم ایله) که در ساحل دریا زندگی می کردند، به فرمان خدا در روزهای شنبه صید ماهی برای آنها ممنوع بود، اما در همان روز، ماهی های دلخواه آنان، «حِیتَانُهُمْ» جلوه گری بیشتری می کردند، «شُرْعاً» و مردم را بیشتر وسوسه می کردند! که این خود آزمایش الهی بود. این قوم، قانون الهی را مزورانه شکستند و با ساختن حوضچه های ساحلی و بستن راه فرار و خروج ماهی هایی که روزهای شنبه به آن وارد می شدند، روز یکشنبه به راحتی آنها را صید می کردند و ادعا می کردند که از فرمان الهی تخلف نکرده و روز شنبه صید نکرده اند.

خداوند، گرچه ماهی را برای استفاده ی مردم آفریده است، ولی یک روز از هفته صید ماهی را به عنوان امتحان، منع فرمود، بنا بر این هر تحریمی، الزاماً جنبه ی بهداشتی ندارد، ماهی شنبه با روزهای دیگر از نظر مواد پروتئینی فرقی ندارد.

حضرت علی علیه السلام به شدت از توجیه گناه و حلال نمودن حرام با توجیه خمر به نبیذ، رشوه به هدیه و ربا به معامله، انتقاد می کردند. (۲)

گاهی آزمایش الهی، در صحنه هایی است که تمایلات انسان به اوج می رسد، چنان که در این آیه منع از صید و آزمایش در حالی است که ماهیان بیشتر خود را نشان می دهند، «تَأْتِيهِمْ حِیتَانُهُمْ» یا در آیه ۹۴ سوره ی مائده که سخن از تحریم شکار در حالت احرام

ص: ۲۰۶

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). نهج البلاغه، خطبه ۱۵۶.

است، می خوانیم: «لِيَلْبُؤَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَلَّاهُ أُيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ» آنجا که شکار، در دسترس و در تیررس است، منع صید در آن حالت، یک آزمایش الهی است.

پیام ها:

۱ قانون شکنی نیاکان، نسل های بعدی را نیز شرمنده می کند. «وَسَأَلْتَهُمْ...» ۲ نقل خصلت های زشت نیاکان که به خاطر آنها تنبیه شده اند، برای عبرت دیگران مانعی ندارد. «عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي» ۳ ساحل نشینی و گذران زندگی از طریق ماهی گیری، در طول تاریخ بوده است.

«كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ...»

۴ چهره ی واقعی گناه، با کلاه شرعی و حيله، عوض نمی شود. (ساختن حوضچه های کنار دریا برای صید روز بعد) «يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ» ۵ ماهیان دریا، به اراده ی الهی قدرت تشخیص روزهای هفته و افراد صیاد را پیدا می کنند. «تَأْتِيهِمْ» ... «لَا تَأْتِيهِمْ» ۶ جلوه های دنیایی و مادی، یکی از آزمایش های الهی است. «كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۴]

اشاره

وَ إِذِ قَالَتْ أُمَّهُ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِيَّايَ رَبُّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۶۴)

(به یاد آور) زمانی که گروهی از آنان (بنی اسرائیل، به گروه دیگر که نهی از منکر می کردند) گفتند: چرا شما قومی را موعظه می کنید که خدا هلاک کننده ی ایشان است، یا عذاب کننده ی آنان بر عذابی سخت است؟ گفتند: برای آنکه عذری باشد نزد پروردگارتان و شاید آنها نیز تقوا پیشه کنند.

نکته ها:

بنی اسرائیل سه گروه بودند: یک دسته قانون شکن، دسته ی دیگر دلسوزان نصیحت گر و دسته ی سوم گروه بی تفاوت. بی تفاوت ها به نصیحت گران می گفتند: خود را خسته نکنید،

چون حرف هایتان در فاسقان اثر ندارد و آنها به هر حال جهنمی هستند. ولی ناهیان از منکر می گفتند: کار ما بی اثر نیست، حد اقل آنکه ما نزد خدا معذوریم. و چه بسا آنها به واسطه ی سخن ما دست بردارند و تقوا پیشه کنند.

در آیه ۵ و ۶ سوره ی مرسلات، خداوند به کسانی سوگند یاد می کند که ذکر خدا را به دیگران القا می کنند، چه برای اتمام حجت، چه برای تأثیر و هشدار. «فَالْمُلَاقِيَاتِ ذِكْرًا عُذْرًا أَوْ نُذْرًا» در کتاب امر به معروف و نهی از منکر، بیش از ده فایده برای امر و نهی، در حقیقت در صورتی که اثر نکند، ذکر کرده ام که خلاصه اش را در اینجا بیان می کنم، (۱) تا شاید سکوت و ترس و بی تفاوتی در مقابل ترک معروف و عمل به منکر از بین برود:

۱ گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی کند، ولی در تاریخ، فطرت و قضاوت دیگران اثر دارد.

چنان که امام حسین علیه السلام در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شد، تا و جدان مردم در طول تاریخ بیدار شود.

۲ گاهی امر و نهی، فضا را برای دیگران حفظ می کند. چنان که فریاد اذان مستحب است، گرچه شنونده ای نباشد، ایستادن به هنگام قرمز شدن چراغ راهنمایی لازم است، گرچه ماشینی نباشد. زیرا حفظ قانون و فضای احترام به قانون، لازم است.

۳ گاهی امر و نهی ما، گناهکاران را از گناه باز نمی دارد، ولی گفتن های پی در پی، لذت گناه را در کام او تلخ می کند و لا اقل با خیال راحت گناه نمی کند.

۴ برای حفظ آزادی باید امر و نهی کرد، زیرا نگفتن، جامعه را به محیط خفقان و ترس و سکوت تبدیل می کند.

۵ امر و نهی برای خود انسان مقام آفرین است، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می فرماید: «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» (۲) ۶ امر به معروف و نهی از منکر، اگر در دیگران اثر نکند، لا اقل برای خود ما یک نوع قرب

ص: ۲۰۸

۱-۱). جالب اینکه این سطرها را در هفته امر به معروف و دهه ی عاشورا می نویسم که امام حسین علیه السلام فلسفه ی قیام خود را عمل نکردن جامعه به حق و نهی از منکر نکردن می داند.

۲-۲). فضلت، ۳۳.

به خداوند، تلقین و تمرین شجاعت و جلوه‌ی سوز و تعهد است.

۷ گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی‌کند، اما روزی که خلافکار در بن بست قرار گرفت و وجدانش بیدار شد، می‌فهمد که شما حق گفته‌اید. بنا بر این اگر امروز اثر نکند، روزگاری اثر خواهد کرد.

۸ امر و نهی، وجدان انسان را آرام می‌کند، انسان با خود می‌گوید که من به وظیفه‌ام، عمل کردم، این آرامش و وجدان با ارزش است، گرچه دیگران گوش ندهند.

۹ امر به معروف و نهی از منکر، سیره‌ی انبیاست، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می‌فرماید: «وَ إِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ» (۱) و یا بارها می‌فرماید: مردم سخنان و ارشادهای پیامبران را گوش نمی‌دادند و از آنها روی می‌گرداندند. بنا بر این ما نباید توقع داشته باشیم که همه به سخنان ما گوش بدهند.

۱۰ امر به معروف، یک اتمام حجت برای خلافکار است تا در قیامت نگوید کسی به من نگفت، علاوه بر آنکه عذری هم برای گوینده است تا به او نگویند چرا نگفتی؟ ۱۱ هنگام قهر الهی، آمرین به معروف نجات خواهند یافت. (آیه‌ی بعد به آن اشاره می‌کند) به هر حال، انبیا و اوصیا در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شدند تا حق گم نشود و از میان نرود، چنان که قرآن در آیاتی می‌فرماید: «يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ» (۲)، «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ» (۳) و «يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ» (۴) که از این آیات استفاده می‌شود، گاهی در امر به معروف باید تا مرز شهادت پیش رفت.

حضرت علی علیه السلام در نامه‌ای به نماینده‌ی خود، به خاطر حضورش در سر سفره‌ی اشراف او را توبیخ نمود. (۵) یعنی آن حضرت برای آنکه منش زهد به اشرافی‌گری کشیده نشود، فردی را فدای مکتب نمود.

ص: ۲۰۹

۱-۱. صافات، ۱۳.

۲-۲. آل عمران، ۱۱۲.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. آل عمران، ۲۱.

۵-۵. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

۱ عده ای، نه خود موعظه می کنند و نه تحمیل موعظه کردن دیگران را دارند. «وَ إِذِ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ...» ۲ گناه بی تفاوتی خود را نباید با «خواستۀ الهی» توجیه کرد. «لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ» ۳ بی تفاوت ها، به جای اعتراض به اهل گناه، به آمرین به معروف اعتراض می کنند. «لِمَ تَعِظُونَ» ۴ در مقابل آنان که موعظه و تلاش تربیتی را بی اثر می دانند باید مقاومت کرد. «لِمَ تَعِظُونَ» ... «قَالُوا مَعذِرَةٌ» زیرا بازداشتن مردم از گناه، مسئولیت دارد و باید پاسخگو باشیم.

۵ قضاوت عجولانه، ممنوع است. نمی توان گفت: خداوند این گروه را عذاب یا هلاک خواهد کرد، شاید پرهیزکار شوند. «مُهْلِكُهُمْ أَوْ مَعِزُّهُمْ» ... «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» ۶ نهی از منکر واجب است، یا برای اینکه افراد فاسق با ایمان شوند، «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» یا برای عذر داشتن خود انسان نزد خداوند. «مَعِزَّةٌ» (پس لازم نیست حتماً اثر کند، تا بر ما واجب شود، زیرا ما مأمور به وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه) ۷ مردان خدا، از اصلاح جامعه ناامید نمی شوند و امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمی کنند. «وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۶]

اشاره

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيِّسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۵) فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (۱۶۶)

پس چون تذکری را که به آنان داده شده بود فراموش کردند، کسانی را که نهی از منکر می کردند نجات دادیم و ستمگران را به سزای نافرمانی که همواره انجام می دادند، به عذابی سخت گرفتیم.

پس چون از آنچه نهی شده بودند تجاوز کردند، به آنان گفتیم: به شکل میمون های طرد شده در آید.

نکته ها:

کلمه ی «بَيْسٍ» از «بأس» به معنای شدید و «عَتَوْا» به معنای عصیان و سرکشی است.

طبق روایات، چون موعظه کنندگان بنی اسرائیل دیدند پندشان در قوم خود بی اثر است، از مردم جدا شدند و همان شب، قهر و عذاب الهی نازل شد و گنهکاران و سکوت کنندگان را در بر گرفت. (۱) و این تبدیل و تحوّل، از تصرّفات تکوینی الهی است.

در آیه ۶۰ سوره مائده آمده که گروهی به خاطر نافرمانی، به صورت خوک و میمون درآمدند و اینجا فقط میمون ذکر شده است. ابن عباس می گوید: هر دو آیه درباره ی یک گروه است.

از ظاهر آیه استفاده می شود که نه تنها خصمت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. آری، خدایی که با یک فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان می کند، می تواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون کند. البته مسخ شدگان توالد و تناسلی نداشتند و به فرموده ی پیامبر صلی الله علیه و آله چند روزی بیشتر زنده نبودند. (۲)

پیام ها:

۱- نهی از منکر، اگر سبب هدایت دیگران نشود، سبب نجات خود ناهیان می شود. «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ» ۲ فراموشی، اگر در اثر بی توجهی و بی اعتنائی باشد کیفر دارد. «فَلَمَّا نَسُوا...» ۳ هر که راه موعظه را بر روی خود ببندد، راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است. «نَسُوا»، «أَخَذْنَا» ۴ نهی از منکر، یک وظیفه دائمی است. «يَنْهَوْنَ» (فعل مضارع نشان استمرار است)

ص: ۲۱۱

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۵ بی تفاوتان، ظالمند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا» (در آیه ی قبل، بنی اسرائیل به سه دسته تقسیم شدند: متجاوزان، واعظان و سکوت کنندگان بی تفاوت. در این آیه سکوت کنندگان هم جزو ظالمانِ هلاک شده به حساب آمده اند، زیرا تنها ناهیان از منکر نجات یافتند، «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ» پس سکوت، هم ظلم و هم زمینه ی هلاکت است.) ۶ از بزرگ ترین و شدیدترین عذاب ها، سقوط از مرحله ی انسانیت است.

□
«بِعَذَابٍ بَئِيسٍ»

، «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ» ۷ متجاوز، استحقاق از دست دادن انسانیت و مسخ شدن را دارد و کیفر مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَوْا»، «قِرَدَةً خَاسِئِينَ» آری، ملتّی که در برابر قانون الهی گردنکشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.

۸ آنان که حکم خدا را با حيله، مسخ و دگرگون کنند، چهره شان مسخ می شود.

بازیگر با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می آید. «كُونُوا قِرَدَةً»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۷]

اشاره

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبَعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْبَيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۶۷)

و (به یاد آور) آن گاه که پروردگارت اعلام کرد: همانا تا روز قیامت، کسی را بر آنان (بنی اسرائیل) مسلط خواهد کرد که آنان را پیوسته عذاب سخت دهد. همانا پروردگارت زود عقوبت می کند و شکی نیست که او (در برابر توبه کنندگان) بخشاینده و مهربان است.

نکته ها:

«تَأَذَّنَ»، یعنی سوگند یاد کرد و اعلام نمود. «یسوم» از «سوم»، یعنی تحمیل کردن.

بارها علی علیه السلام خطاب به بی وفایان عصر خویش می فرمود: خداوند مرا از شما بگیرد و دیگران را بر شما مسلط سازد.

(۱)

ص: ۲۱۲

۱ کیفر الهی در مورد یهود و سرنوشت آنان، قابل توجه است. «وَ إِذْ...» ۲ گرچه سنت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، اما مهلت در همه جا و برای همیشه نیست. «لِيُبَعِّثَنَّ عَلَيْهِمْ» ۳ تسلط مردم تبهکار بر بنی اسرائیل، عقوبت الهی به سبب اعمال خود آنان است. «لِيُبَعِّثَنَّ عَلَيْهِمْ» ۴ ملت ها، تاریخی بهم پیوسته دارند و گناه نسلی در نسل های آینده و در طول تاریخ حتی تا قیامت ادامه می یابد. «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۵ آنان که در برابر اولیای الهی دهن کجی کنند، ذلیل می شوند. «يَسُومُهُمْ...» ۶ قوم ستمگر یهود، همیشه ذلیل و خوار خواهند بود. «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۷ ترس از عقوبت، همراه با امید به مغفرت و رحمت الهی، مایه ی تربیت و رشد انسان است. «إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» ۸ راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۶۸]

اشاره

وَ قَطَعْنَا هُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّامًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَ بَلَوْنَا هُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۶۸)

و ما آنان (بنی اسرائیل) را در زمین به صورت امت ها و گروه هایی پراکنده ساختیم، بعضی از آنان صالحند و برخی (لجوج و حيله گر و) غیر صالح، و آنان را با نیکی ها و بدی ها آزمودیم، شاید که برگردند.

نکته ها:

بنی اسرائیل، گاهی به عزت و قدرت رسیدند، تا شاید شکر گزار شوند و گاهی به سختی ها گرفتار شدند تا حس توبه و انابه در آنان زنده شود.

البته در این میان، بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقانیت اسلام ایمان آوردند و برخی هم در پی دنیاپرستی و لجاجت خویش بودند.

۱ انسان، در انتخاب راه و روش آزاد است. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ» ۲ هنگام انتقاد از یک گروه، باید حق خوبانشان ضایع نشود. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ» ۳ حوادث تلخ و شیرین، ابزار آزمایش الهی است. «بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ» ۴ تشویق و تنبیه، مهر و قهر، هر دو سازنده و تربیت کننده است. «بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۵ تحوّل روحی انسان ها و بازگشت به سوی حق، از حکمت های آزمایش و امتحان الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۶۹]

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالِدَارُ الْأُخْرَىٰ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶۹)

پس از آنان، فرزندان (ناصالح) جانشینان آنها شدند که کتاب آسمانی (تورات) را به ارث بردند (ولی قدر آن را ندانستند)، متاع ناپایدار این دنیا را می گرفتند (و با رها کردن قانون خدا) می گفتند: به زودی ما بخشوده خواهیم شد. و اگر بار دیگر همان منافع مادی پیش آید، باز هم آن را می گیرند (و قانون خدا را رها می کنند). آیا از آنان در کتاب آسمانی، پیمان گرفته نشده که جز حق، نسبتی به خدا ندهند؟ با اینکه مطالب آن کتاب و پیمان را بارها (به صورت درس) خوانده اند، (ولی در عمل، دنیا پرستند) در حالی که خانه آخرت برای اهل تقوا بهتر است. آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

«فَخَلَفَ»، اغلب به فرزند ناصالح گفته می شود و «فَخَلَفَ» به فرزند صالح. (۱)

ص: ۲۱۴

«عَرَضَ» به معنای هر گونه سرمایه است، ولی «عَرَضَ»، تنها پول نقد می باشد، همچنین به موجود عارضی و کم دوام و ناپایدار «عَرَضَ» می گویند، لذا چون دنیا ناپایدار است، به آن عرض گفته می شود. فیض کاشانی می گوید: مراد از «عَرَضَ» در آیه، رشوه است.

«دَرَسُوا»، به معنای تکرار است و از آنجا که به هنگام مطالعه و فرا گرفتن چیزی از استاد، مطالب تکرار می شود به آن درس گفته شده و به چیزهایی که مکرر استفاده شده و کهنه شده اند نیز مندرس می گویند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند سفارش نموده است مردم چیزی را که نمی دانند نگویند، سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: «أَلَمْ يُوَخِّدْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ» (۲) امام حسن علیه السلام فرمود: «عجب لمن يتفكر في مأكوله كيف لا يتفكر في معقوله فيجنب بطنه ما يوذيه و يودع صدره ما يرويه»، تعجب از کسی است که در غذا و خوراک جسمی خود تفکر و تأمل می کند، اما در انتخاب غذای فکری خود هیچ اندیشه ای ندارد و هر چیزی را در دل و عقیده ی خود جای می دهد. (۳)

پیام ها:

۱ تاریخ، شاهد نسل هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ...» ۲ دنیاگرایی، از آفات دین است. «مَنْ بَعْدَهُمْ خَلْفٌ...» «يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى» ۳ یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن. «وَرِثُوا الْكِتَابَ» ۴ کسی که از تعالیم کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند. «وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ...» ۵ رشوه و حرام خواری در ادیان دیگر نیز مورد انتقاد و توبیخ بوده است.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى»

۶ یهودیان به گناه خود اعتراف داشتند، ولی می گفتند بخشیده خواهیم شد.

«سَيَغْفِرُ لَنَا»

۷ یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال می کردند بدون توبه بخشیده می شوند. «سَيَغْفِرُ لَنَا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می داند، قابل توبیخ است.

۸ امید بی جا، مثل خوف نابجا مخرب است. «سَيَغْفِرُ لَنَا» امید به رحمت الهی علی رغم اصرار بر گناه نابجاست.

۹ حرام خواران یهود به گناه خود اصرار داشتند. «وَإِنْ يَأْتِيهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ» ۱۰ نشان توبه ی واقعی آن است که اگر صحنه ی خلاف دوباره پیش آید، مرتکب آن نشود. «إِنْ يَأْتِيهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ» ۱۱ هر کس با وجود گناه، مغفرت الهی را برای خود حتمی بیندارد، نسبت ناحق به خدا داده است. «أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ» ۱۲ دانستن تعالیم کتاب آسمانی و مطالعه ی آن به طور مکرر کافی نیست، عمل لازم است. «وَرِثُوا الْكِتَابَ» ... «دَرَسُوا» ۱۳ جهان آخرت، جهانی برتر و دارای

نعمت هایی جاودانه و پایدار است. «وَالذَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ» ۱۴ دوری از حرام خواری، نشانه ی تقواست. (جمله «يَتَّقُونَ»، در برابر جمله

ص: ۲۱۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۱، ص ۴۳.

۳-۳. تفسیر فرقان؛ بحار، ج ۱، ص ۲۱۸.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ» قرار گرفته است. ۱۵ بهره گیری از حیات سراسر خیر اخروی، در گرو تقوا و پرهیزگاری است. «وَالدَّارُ
الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ» ۱۶ هر کس دنبال دنیا رفته و آخرت را رها کند، خردمند نیست. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۱۷ از روشهای تبلیغی
و تربیتی، سؤال و پرسش از مخاطبان است که وجدان ها را بیدار می کند. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

ص: ۲۱۶

اشاره

وَ الَّذِينَ يَمْسُكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُضِلِّينَ (۱۷۰)

و کسانی که به کتاب (آسمانی) تمسک می جویند و نماز را به پا داشته اند (بدانند که ما) قطعاً پاداش اصلاحگران را تباه نخواهیم کرد.

نکته ها:

در روایات آمده است که این آیه بیانگر ویژگی های اهل بیت علیهم السلام و شیعیان آنان می باشد. (۱)

قرآن، همواره در کنار اکثریت مفسد، اقلیت صالح را هم مطرح می کند. (آیه ی قبل انتقاد و این آیه ستایش است) « بِالْكِتَابِ »، شامل همه ی کتب آسمانی می شود و مفهوم آیه اختصاص به پیروان دین خاص و یا کتاب خاصی ندارد، ولی با توجه به آیات گذشته، شاید مراد تورات باشد.

در این آیه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسک می کنند تقدیر شده، اما در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسک نمی کنند، به الاغی تشبیه کرده که بار کتاب حمل می کند. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا» (۲) الْمُضِلِّينَ، هم به کسی که در صدد اصلاح خویش است و هم به کسی که در تلاش برای اصلاح جامعه است، گفته می شود.

با اینکه نماز، جزو محتوای کتاب آسمانی است، ولی به دلیل اهمیت آن، به طور جداگانه ذکر شده است، زیرا نماز ستون دین است و اقامه ی دین بستگی به آن دارد. چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «الصلاة عمود الدين» (۳) و یا در جای دیگر فرمودند: هر چیزی دارای وجه و صورتی است و سیمای دین شما نماز است، پس نباید سیمای دین خودتان را خراب کنید. «و وجه دينكم الصلاة فلا يشين احدكم وجه دينه» (۴)

ص: ۲۱۷

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. جمعه، ۵.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری؛ التهذیب، ج ۲، ص ۲۳۷.

۴-۴. تفسیر فرقان؛ کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

۱ تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل کرد تا نجات بخش باشد. «يُمَسِّكُونَ» (چنان که عمل به نسخه ی پزشک، تنها راه درمان است). ۲ در ادیان و کتاب های آسمانی گذشته نیز نماز بوده است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۳ افراد بی نماز و جاهل به کتاب خدا، نمی توانند مصلح کامل باشند. «يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ» ... «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ... «الْمُضِيلِحِينَ» ۴ دین علاوه بر آثار اخروی، در اصلاح زندگی دنیوی نیز نقش دارد. «الْمُضِيلِحِينَ» ۵ اقامه ی نماز، وسیله اصلاح جامعه است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»، «الْمُضِيلِحِينَ» (اقامه یعنی اهتمام کامل به برپایی نماز در تمام شئون زندگی، نه صرف خواندن نماز) ۶ اصلاح واقعی دو شرط و محور دارد: تمسک به قانون الهی و رابطه ی استوار با خدا از طریق اقامه ی نماز. (تمام آیه)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۱]

اشاره

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۱)

و(به یاد آور) زمانی که کوه(طور)را از جای کنده، همچون سایبانی بالای سرشان قرار دادیم و گمان کردند که آن بر سرشان خواهد افتاد،(در آن حال، به آنان گفتیم:) آنچه را(از احکام و دستورها) به شما دادیم، قدرتمندانه و جدی بگیرید و آنچه را در آن است به یاد آورید(و عمل کنید) باشد که اهل تقوا شوید.

نکته ها:

این آیه، مشابه آیه ۶۳ سوره ی بقره و آخرین آیه در این سوره است که درباره بنی اسرائیل سخن می گوید. از آیه ۱۰۳ تا اینجا، پیاپی مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«نتق»، به معنای کندن و پرتاب کردن و «ظُلَّةً»، به معنای پاره ابر، سقف و سایبان است.

موسی علیه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی اسرائیل تورات را همراه خود آورد، امّا آنان به مخالفت پرداختند، خداوند کوه را از جا کند و بالای سرشان قرار داد، آنان وحشت کردند و به سجده افتاده، قول اطاعت دادند، ولی طولی نکشید دوباره از دین برگشتند.

سؤال: آیا پیمان گرفتن و اطاعت در حال اجبار ارزشی دارد؟ پاسخ: اولاً هر اجباری بد نیست، گاهی معتاد را مجبور به ترک اعتیاد می کنند که خود یک ارزش است. البته عقیده ی قلبی را نمی توان با اجبار تحمیل کرد، امّا عمل صحیح را می توان به اجبار در جامعه ترویج داد. ثانیاً گاهی کار در آغاز به اجبار القا می شود، ولی به تدریج از روی آگاهی و اختیار انجام می گیرد.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: مراد از قوّت در این آیه قوّت بدنی است یا قلبی؟ حضرت فرمودند: هر دو. (۱)

پیام ها:

۱ قرار گرفتن کوه، بالای سر بنی اسرائیل و تهدید آنان، حادثه ای است که نباید فراموش شود. «وَ إِذِ نَتَقْنَا الْجَبَلَ...» ۲ یاد گرفتن کافی نیست، بلکه باید یادآوری شود. «خُذُوا» ... «اذْکُرُوا» ۳ برای تربیت عمومی جامعه و برای جلوگیری از انحراف، گاهی باید از اهرم فشار استفاده کرد. «إِذِ نَتَقْنَا» ... «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ...» ۴ احکام الهی را باید با جدّیت و قدرت گرفت و عمل کرد. «بِقُوّه» ۵ برای رسیدن به کمال تقوا، قاطعیّت در دین و تصمیم جدّی لازم است.

«خُذُوا»

... «بِقُوّه» ... «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» ۶ هدف کتب آسمانی و دستورهای دین، خدا ترسی و پیدایش تقوا در مردم است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ص: ۲۱۹

۷ با بیان فلسفه و آثار قوانین، دستورات و احکام، دیگران را برای توجه و عمل به آن تشویق نماییم. «خُذُوا» ... «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۲]

اشاره

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (۱۷۲)

و(به یاد آور) زمانی که پروردگارت، از پشت بنی آدم، فرزندان و ذریّه آنان را بر گرفت و آنان را گواه بر خودشان ساخت(و فرمود): آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی، ما گواهی دادیم(که تو پروردگار مایی، این اقرار گرفتن از ذریّه ی آدم برای آن بود) تا در روز قیامت نگویند: ما از این، غافل بودیم.

نکته ها:

«ذریه»، یا از «ذر»، به معنای ذرات بسیار کوچک غبار(یا مورچه های ریز) است، که مراد از آن در اینجا، اجزای نطفه ی انسان و یا فرزندان کوچک و کم سن و سال می باشد، یا از ریشه ی «ذرو»، به معنای پراکنده ساختن و یا از «ذراً»، به معنای آفریدن است. (۱) اما اغلب به فرزندان گفته می شود.

چگونگی پیمان گرفتن خدا از بنی آدم در این آیه بیان نشده است، ولی مفسران اقوال متعددی بیان کرده اند که مشهورترین آنها دو قول است؛ الف: طبق روایات، پس از خلقت حضرت آدم، همه فرزندان او تا پایان دنیا به صورت ذرات ریز و پراکنده، همچون مورچگان از پشت او بیرون آمده، مورد خطاب و سؤال الهی قرار گرفتند و به قدرت الهی به ربوبیت خدا اعتراف کردند. سپس همه به صلب و گل آدم برگشتند تا به تدریج و به طور طبیعی به این جهان بیایند. این عالم را «عالم ذر» و آن پیمان را «پیمان اُلسْت» می گویند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: بعضی از ذریّه ی آدم در عالم ذرّ به زبان اقرار کردند، ولی ایمان قلبی

ص: ۲۲۰

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). کافی، ج ۲، ص ۱۳.

نداشتند. (۱) از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده که این اقرار، روز عرفه انجام شده است. (۲)

ب: مراد از عالم ذر، همان پیمان فطرت و تکوین می باشد. یعنی هنگام خروج فرزندان آدم از صلب پدران به رحم مادران که ذراتی بیش نیستند، خداوند فطرت توحیدی و حق جویی را در سرشت آنها می نهد و این سر الهی به صورت یک حس درونی در نهاد و فطرت همه، به ودیعت نهاده می شود. همچنین در عقل و خردشان، خدا باوری به صورت یک حقیقت خود آگاه نقش می بندد. و لذا فطرت و خرد بشری، بر ربوبیت خداوند گواهی می دهد.

در بعضی روایات که از امام صادق علیه السلام درباره ی فطرت سؤال شده است، امام، فطرت را همان عالم ذر دانسته اند. (۳)

در برخی روایات، فطرت، اثر عالم ذر است نه خود آن، «ثبت المعرفه فی قلوبهم و نسوا الموقف»، بنا بر این انسان ها در زمان و موقعی اقرار کرده، ولی آن را فراموش کرده اند، و اثر آن اقرار همان فطرتی است که گرایش دل به سوی اوست. به هر حال آیه، مورد گفتگوی متکلمین، محدثین و مفسرین است، لذا ما علم آن را به اهلش که همان راسخان در علم هستند، واگذار می کنیم. (۴)

پیام ها:

۱ تمام انسان ها، فرزندان حضرت آدم علیه السلام هستند و خداوند از آنها بر ربوبیت خود اقرار گرفته است. «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ» ... «أَلَسِيْتُ بِرَبِّكُمْ» ۲ خداوند، توحید را در فطرت و سرشت انسان ها قرار داده است. «أَشْهَدُهُمْ عَلَي أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» هر انسانی به گونه ای ربوبیت و وحدانیت خداوند را دریافته و بر آن گواه است.

۳ خداوند، پس از آفرینش انسان، ربوبیت خود را بر او آشکار کرد تا به هنگام

ص: ۲۲۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر در المنثور.

۳-۳. تفسیر برهان و نور الثقلین، پیام قرآن، ج ۳، ص ۱۱۷.

۴-۴. برای اطلاع از اقوال و نظرات مختلف، به کتاب های «پیام قرآن»، از آیت الله مکارم شیرازی و «منشور جاوید»، آیت الله سبحانی و تفسیر اَطیب البیان مراجعه کنید.

لزوم گواهی دهد. «أَلَسِيَتْ بِرَبِّكُمْ» ۴ میثاق فطرت و خداجویی، برای اتمام حجت است. «أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۵ در روز قیامت، ادعای غفلت از ربوبیت خداوند، پذیرفته نیست. «إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» جهل و غفلت، عذر پذیرفته نزد خداوند نیست.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۳ تا ۱۷۴]

اشاره

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (۱۷۳) وَكَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۷۴)

یا نگویید: پدران ما پیش از ما مشرک بودند و ما نیز فرزندانی از پس آنان بودیم (و ناچار راهشان را ادامه دادیم)؟ آیا ما را به خاطر عملکرد اهل باطل، مجازات و هلاک می کنی؟

و ما این گونه آیات خویش را روشن بیان می کنیم (تا بدانند نور توحید، از آغاز در سرشت آنان بوده است) و شاید آنان (به سوی خداوند و فطرت پاک توحیدی) بازگردند.

نکته ها:

اگر گواهی بر ربوبیت در عالم ذر یا فطرت نبود، انسان در دنیا به راحتی خداپرست نمی شد و همواره از نیاکان خود تقلید می کرد. «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا...»

پیام ها:

۱ فطرت خدانشناسی در وجود انسان، برای اتمام حجت از سوی خداوند است و چراغ فطرت، قدرت نور افشانی بر ظلمات محیط را دارد. «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ...» ۲ جامعه و محیط، انسان را مجبور نمی کند. «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا...» ۳ تقلید در اصول دین، جایز نیست. «أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»

۴ عقیده، عمل و شرک نیاکان، بستر اعتقاد، عمل و شرک فرزندان می شود.

«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»

۵ گناه و انحراف خود را به دوش دیگران افکندن، موجه نیست. «تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا» ۶ اطاعت و احترام نیاکان، تا حدی است که انسان را به شرک نکشد. «ذُرِّيَّةٌ مِنْ بَعْدِهِمْ» ۷ مشرکان، باطل گرا می باشند. «أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»، «أَفْتَهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطُلُونَ» ۸ در نظام کیفری خداوند، هیچ کس به گناه دیگری مؤاخذه نمی شود. «أَفْتَهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطُلُونَ» ۹ آیات الهی، برای توجه دادن انسان ها به میثاق فطرت و سرشت توحیدی است. «نُفِصِّلُ الْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۱۰ اصل، توحید است و شرک، عارضی است، لذا قرآن، خواستار بازگشت مشرکان بها اصالت انسان است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۵]

اشاره

وَ أُتِلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (۱۷۵)

و بر آنان، داستان آن کس (بلعم باعورا) را بخوان که آیات خود (از علم به معارف و اجابت دعا و صدور برخی کرامات) را به او داده بودیم، پس او (ناسپاسانه) خود را از آن آیات جدا ساخت، پس شیطان او را در پی خویش کشید تا از گمراهان شد.

نکته ها:

«انسلاخ»، به معنای کندن پوست است و در جایی که چیزی به چیزی چسبیده باشد به کار می رود و در اینجا کنایه از آگاهی و احاطه ی کامل او به معارف است.

جمله ی «فَاتَّبَعَهُ»، بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حقّ به چنان مقامی رسیده بود

ص: ۲۲۳

که شیطان از او قطع امید کرده بود، اما با بروز نشانه های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سرانجام در صف گمراهان و شقاوت مندان قرار گرفت. (۱)

این آیه، به داستان دانشمندی از بنی اسرائیل، به نام «بَلْعَمَ باعورا» اشاره می کند که نخست در صف مؤمنان و حاملان آیات و علوم الهی بود، اما با وسوسه ی شیطان و طاغوت، منحرف شد.

امام رضا علیه السلام فرمود: بَلْعَمَ فرزند باعور، اسم اعظم الهی را می دانست و دعایش مستجاب می شد، ولی به دربار فرعون جذب شد و با آنکه در ابتدای کار، مبلغ حضرت موسی علیه السلام بود، ولی سرانجام بر علیه موسی و یاران او اقدام کرده و بد عاقبت شد. (۲) آری، زرق و برق دنیا و دربار، عامل سقوط علما و دانشمندان است.

قرآن، نام این شخص را نمی برد، ولی کارش را بازگو می کند، تا به فرموده ی امام باقر علیه السلام بر هر کس که هوای نفس را بر حق غالب کند منطبق شود (۳) و چنین کسانی در هر زمانی یافت می شوند و اختصاص به زمان و شخص خاصی مانند بلعم باعورا ندارد.

ماجرای بلعم باعورا، در تورات کنونی هم آمده است. (۴)

پیام ها:

۱ رهبر باید مردم را نسبت به خطرهای قابل پیش بینی، آگاه کند و به آنان هشدار دهد. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ...» ۲ گاهی طاغوت ها، علما را هم می فریبند. سرنوشت دانشمندی همچون بلعم باعورا باید برای تاریخ درس عبرت باشد. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأ...» زیرا داستانی مهم و مفید است. («نَبَأٌ» به خبر مهم و مفید می گویند) ۳ انسان آزاد است و می تواند تغییر جهت دهد. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَأَنْسَلَخْ» ۴ انسان هر چه بالا رود، نباید مغرور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد.

ص: ۲۲۴

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفاسیر نور الثقلین و کنز الدقائق.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تورات، سفر اعداد، باب ۲۲.

عاقبت کار مهم است. جایگاه هر کس بالاتر، خطرش بیشتر. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا» ۵ آنکه از خدا جدا شود، طعمه ی شیطان می گردد. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» ۶ شیطان وسوسه می کند و در کمین است که هر گاه در کسی زمینه ای ببیند، او را دنبال کند. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ» (کلمه ی «فَأَتَّبَعَهُ» در کنار کلمه ی «فَأَنْسَلَخَ»، نشان می دهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، انسان را دنبال می کند.) ۷ شیطان، حریف عالم ربّانی نمی شود. (تا بلعم از آیات دست نکشیده بود، شیطان بر او تسلط نداشت) «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» ۸ علم، به تنهایی نجات بخش نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان می شود. «فَأَتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» ۹ باید به بد فرجامی اندیشید و از سوء عاقبت ترس داشت، تا نعمت، تبدیل به نعمت نشود. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا» ... «فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ» ۱۰ رها کردن راه خدا، دور از عقل و خرد است. «فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ» ۱۱ سقوط انسان در چند مرحله واقع می شود: جدا شدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۶]

اشاره

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْمَآرِضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحَمَلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

و اگر می خواستیم، (قدر و ارزش) او را به وسیله ی آیات (و علمی که به او داده بودیم) بالا- می بردیم، ولی او به زمین (و مادیات) چسبید و از هوس خود پیروی کرد. پس مثل او مثل سگ است که اگر به آن حمله کنی دهان باز کرده و پارس می کند و زبان بیرون می آورد و اگر او را واگذاری، باز چنین می کند (همیشه دهان دنیاپرستان باز است)، این، مثل کسانی است که آیات ما را تکذیب کردند. پس این داستان را (برایشان) بازگو، باشد که بیندیشند.

در این آیه، چون کلمه ی «الْأَرْضِ» در برابر رفعت معنوی قرار گرفته، مراد از آن مسائل حقیر، مادی و دنیوی است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: کسی که علم و معلوماتش زیاد شود، اما هدایت یابی او بیشتر نشود، آن علم سبب دوری بیشتر او از خداوند شده است. (۱)

قصیه های قرآن بر پایه ی حق و حقیقت استوار است و برای دلداری و ثبات قدم پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل ایمان، ناامیدی دشمنان و وسیله ی موعظه و تذکر مؤمنان بوده (۲) و مایه ی عبرتی برای خردمندان است. (۳)

پیام ها:

۱ پایبندی به آیات الهی، سبب تقرب به خداوند و مقامات والاست. «لَرْفَعْنَاهُ بِهَا» ۲ در عین حاکمیت اراده و خواست خداوند بر جهان، انسان مختار و آزاد است.

«وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ...»

۳ خواست خداوند، بر پایه ی عملکرد خود ماست. «وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» آری، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است.

۴ مردم غافل، به چهار پایان می مانند، ولی دانشمند دنیاپرست، مثل سگ حریص است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ» ۵ دانشمند بی عمل، منفور است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ...» ۶ اسیر دنیا، هرگز آرامش ندارد. «إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثُ» انسان حریص هر چه داشته باشد، باز هم زبان طمعش بیرون است، زیرا دنیاپرستی و حرص، نهایت ندارد.

۷ علاقه به دنیا و هواپرستی، انسان را نسبت به امور دیگر بی تفاوت می کند. «إِنْ

ص: ۲۲۶

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۳۷.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

۳-۳. یوسف، ۱۱۱.

... «أَوْ تَتْرُكُهُ...» ۸ علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در معرض تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می گیرند. «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ» ... «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» ۹ سرنوشت علما و دانشمندان فریب خورده، باید مایه عبرت و اندیشه ی مردم باشد. (در آیه ی قبل آمد: «وَ اتْلُ» در اینجا می خوانیم: «فَاقْصِصْ»).

۱۰ داستان نویسی و داستان سرایی باید در مسیر رشد فکری انسان باشد، نه تخدیر و سرگرمی. قصه گویی جهت دار، کار انبیاست. «فَاقْصِصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیات ۱۷۷ تا ۱۷۸]

اشاره

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ أَنْفُسِهِمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷) مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۷۸)

چه بد مثلی دارند کسانی که آیات ما را تکذیب کردند. و (لی) آنان تنها به خودشان ستم می کردند.

هر که را خدا هدایت کند، تنها اوست هدایت یافته، و هر که را گمراه کند، پس آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

شاید دلیل اینکه در مورد هدایت یافتگان کلمه ی مفرد «الْمُهْتَدِي» به کار رفته و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «الْخَاسِرُونَ»، آن باشد که راه هدایت یافتگان یکی است و با هم متحدند، اما منحرفان، متفرقند و راهشان متعدد است. جان گرگان و سگان هر یک جداست متحد جان های شیران خداست گرچه هدایت و گمراهی به دست خداست، ولی جنبه ی اجبار ندارد و بی دلیل و بی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود.

پیام ها:

۱ عاقبت زشتی در انتظار تکذیب کنندگان است. «سَاءَ مَثَلًا» ۲ تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند. «أَنْفُسِهِمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ» مقدم داشتن «أَنْفُسَهُمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانه ی انحصار است.

۳ هدایت به دست خداوند است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت نمی شود. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ» ۴ هدایت یافتگان از هر گونه زیان و خسران دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمه ی خسارت است. «مَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۹]

اشاره

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا ۚ وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا ۚ وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَئِكَ كَالْإِطْعَامِ بَلٍ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (۱۷۹)

و همانا بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ آفریدیم، (که سرانجامشان به آنجا می کشد، چرا که) آنان دل‌هایی دارند که با آن حقّ را درک نمی کنند و چشمانی دارند که با آن نمی بینند و گوش‌هایی دارند که با آن نمی شنوند، آنان همچون چهارپایان، بلکه گمراه ترند، آنان همان غافلانند.

نکته ها:

« ذَرَأْنَا » از «ذراء»، در اصل به معنای پراکنده ساختن و انتشار است و در اینجا به معنای خلق، آفرینش و اظهار نمودن است.

سؤال: قرآن، در این آیه، آفرینش بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ می داند و در آیه ای دیگر خلقت جنّ و انس را برای عبادت می شمارد، «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)، کدام یک صحیح است؟

ص: ۲۲۸

پاسخ: هدف اصلی آفرینش، خداپرستی و عبودیت است، ولی نتیجه‌ی کار بسیاری از انسان‌ها در اثر عصیان، طغیان و پایداری در کفر و لجاجت، دوزخ است، گویا که در اصل برای جهنم خلق شده‌اند. حرف «لام» در «لِجَهَنَّمَ»، برای بیان عاقبت است، نه هدف. مانند نجار که هدف اصلی‌اش در فراهم نمودن چوب، ساختن در و پنجره‌های زیبا از آن چوبها می‌باشد، ولی کار به سوزاندن چوب‌های بی‌فایده در بخاری می‌انجامد که آن هدف تبعی است.

این مطلب، شبیه این جمله‌ی حضرت علی علیه السلام است که می‌فرماید: خداوند فرشته‌ای دارد که هر روز با صدای بلند می‌گوید: «لِدُوا لِلْمَوْتِ وَاجْمَعُوا لِلْفَنَاءِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ» (۱) بزایید برای مرگ و بسازید برای خرابی، یعنی پایان تولد، مرگ، پایان ثروت اندوزی، فنا و پایان ساختمان، خرابی است.

آری، انسان‌هایی که هویت انسانی خود را از دست داده‌اند، جایگاهی جز آتش برای آنان نمی‌باشد، «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْتَمْعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا» (۲) چنان که خود آنان نیز اعتراف می‌کنند که اگر دستورات الهی را شنیده بودند و تعقل می‌کردند، دیگر در جهنم جای نداشتند. «قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۳) انسان در داشتن چشم، گوش و زبان، شبیه حیوان است، ولی کیفیت و هدف بهره‌برداری انسان از نعمت‌ها باید بهتر و بیشتر باشد، و گر نه همچون حیوان بلکه پست‌تر از آن است.

انسان باید علاوه بر ظاهر، ملکوت را ببیند و علاوه بر سر و صداها، ظاهری، زمزمه‌های باطنی و معنوی را بشنود. آدمی زاده طرفه معجون‌ی است از امام صادق علیه السلام پرسیدند: چرا خداوند تمام بندگانش را مطیع و موحد نیافرید؟ حضرت فرمودند: اگر چنین می‌شد، دیگر ثواب و عقاب معنا نداشت، زیرا آنان مجبور بودند و اختیاری نداشتند، اما خداوند انسان را مختار آفرید و علاوه بر عقل و فطرت، با تعالیم

ص: ۲۲۹

۱- ۱. نهج البلاغه، قصار ۱۳۲.

۲- ۲. فرقان، ۴۴.

۳- ۳. مَلِك، ۱۰.

پیامبران و کتب آسمانی مسیر هدایت او را روشن نمود و او را به طاعت فرمان داد و از نافرمانی نهی کرد، تا فرمانبرداران از عاصیان مشخص شوند. گرچه تمام اسباب طاعت و عصیان را خداوند آفریده، اما به چیزی امر یا نهی نکرده مگر آنکه انسان می تواند ضد آن را نیز انجام دهد و مجبور نباشد. (۱) آری، تکلیف پذیری تنها ارزش و وجه امتیاز انسان از دیگر موجودات است.

پیام ها:

۱ فرجام بسیاری از انسان ها و جنیان، دوزخ است. «ذَرَأْنَا...» ۲ جن هم مثل انسان، تکلیف و اختیار، کیفر و پاداش دارد. «مِنْ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» ۳ ملائک انسانیت، فهم پذیرش معارف و تکالیف دینی است، و گر نه انسان مانند حیوانات است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ» ۴ کسی که با وجود توانایی از نعمت های الهی بهره ی صحیح نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً فاقد آنهاست. «بَلْ هُمْ أَضَلُّ» ۵ انسان های غافل و بی بصیرت، (در بی تفاوتی، شکم پرستی، شهوت پرستی، استثمار شدن و محرومیت از لذت معرفت) مانند چهارپایان می باشند. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ» ۶ غافلان، از حیوانات هم بدترند. «بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» ۷ انسان های بی بصیرت، از هدف، خدا، خود، امکانات، آخرت، ذریه، آیات الهی، قانون خدا، الطاف گذشته و گناهان خویش غافلند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» ۸ دوزخی شدن بسیاری از انسان ها، به خاطر بهره نبردن از نعمت های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و دل، خود را به غفلت زده اند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

ص: ۲۳۰

اشاره

وَ لِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۸۰)

و نیکوترین نام ها برای خداوند است، پس خداوند را با آنها بخوانید. و کسانی را که در اسم های خدا به کثری و مجادله میل دارند (و به جنگ و ستیزه می پردازند و صفات خدا را بر غیر او می نهند) رها کنید. آنان به زودی به کیفر آنچه می کردند، خواهند رسید.

نکته ها:

گرچه همه ی نام ها و صفات الهی نیکوست و خداوند همه ی کمالات را دارد که قابل احصا و شماره نیست، اما در روایات، بر ۹۹ اسم تکیه شده، که در کتب اهل سنت مانند صحیح مسلم، بخاری، ترمذی نیز آمده است. و هر کس خدا را با آنها بخواند، دعایش مستجاب می شود. (۱) و هر کس آنها را شماره کند، اهل بهشت است. البته منظور تنها شمردن لفظی و با حرکات لب نیست، بلکه توجه و الهام گرفتن از این صفات و اتصال به آنهاست. این ۹۹ اسم، عبارتند از:

«الله، اله، الواحد، الاحد، الصمد، الاول، الآخر، السميع، البصير، القدير، القاهر، العلي، الاعلى، الباقي، البديع، البار، الاكرم، الظاهر، الباطن، الحي، الحكيم، العليم، الحلیم، الحفيظ، الحق، الحسيب، الحميد، الحفي، الرب، الرحمن، الرحيم، الذارئ، الرازق، الرقيب، الرؤف، الرائي، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبار، المتكبر، السيد، السبوح، الشهيد، الصادق، الصانع، الطاهر، العدل، العفو، الغفور، الغني، الغياث، الفاطر، الفرد، الفتاح، الفائق، القديم، الملك، القدوس، القوي، القريب، القيوم، القابض، الباسط، قاضي الحاجات، المجيد، المولى، المنان، المحيط، المبين، المقيت، المصور، الكريم، الكبير، الكافي، كاشف الضر، الوتر، النور، الوهاب، الناصر، الواسع، الودود، الهادي، الوفي، الوكيل، الوارث، البر، الباعث، التواب، الجليل، الجواد، الخبير، الخالق، خير الناصرين، الديان، الشكور، العظيم، اللطيف، الشافي». (۲)

ص: ۲۳۱

۱- ۱). تفاسير الميزان و نمونه.

۲- ۲). تفاسير مجمع البيان و نور الثقلين؛ توحيد صدوق.

در قرآن، اسامی خدا تا ۱۴۵ نام آمده و عدد ۹۹ در روایات، یا برای این است که برخی نام‌ها قابل ادغام و تطبیق بر بعض دیگر است، یا مراد این است که این نام‌ها در قرآن نیز هست، نه اینکه فقط این تعداد باشد. در بعضی آیات، مضمون این نام‌ها وجود دارد. مثلاً «صادق»، به عنوان نام خدا در قرآن نیست، ولی آیه ی «وَمَنْ أَضِدُّقٌ مِنَ اللَّهِ قِيلاً» (۱) یعنی چه کسی راستگوتر از خداست؟ آمده است. در برخی روایات و دعاها مانند دعای جوشن کبیر، نام‌های دیگری هم برای خدا بیان شده است، البته بعضی از اسامی حسناى الهی، آثار و برکات و امتیازات خاصی دارد. فخر رازی می‌گوید: همه ی صفات خداوند، به دو چیز بر می‌گردد: بی‌نیازی او و نیاز دیگران به او. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا سوگند، اسماى حسنى مايم. (۳) یعنی صفات الهی در ما منعکس شده است و ما راه شناخت واقعی خدايم. طبق این احادیث، جمله ی «ذُرُوا الَّذِينَ يُلَجِدُونَ»، به ما می‌گوید که به ملحدین فضائل اهل بیت عليهم السلام تکیه و اعتنا نکنید.

در روایت دیگری امام رضا علیه السلام فرمودند: ما اهل بیت عليهم السلام اسماى حسناى خدا هستیم که عمل هیچ کس بدون معرفت ما قبول نمی‌شود. «نحن و الله الاسماء الحسنی الذی لا یقبل الله من احد عملا الا بمعرفتنا» (۴) عبارت «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» «چهار بار در قرآن آمده است. (۵) اسماى حسنى سه مصداق دارد: صفات الهی، نام‌های الهی و اولیای الهی. (۶)

امام رضا علیه السلام فرمود: هر گاه به شما مشکلات و سختی روی آورد، به وسیله ی ما از خداوند کمک بخواهید و سپس فرمود: «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا» (۷) طبق روایات، هر که اسم اعظم خداوند را بداند، دعایش مستجاب است و می‌تواند در طبیعت، تصرف کند. چنان که بلعم باعورا (که در آیه ۱۷۵ از او یاد شد) اسم اعظم الهی را

ص: ۲۳۲

۱-۱. نساء، ۱۲۲.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۴۳.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

۵-۵. اسراء، ۱۱۰؛ طه، ۸؛ حشر، ۲۴ و این آیه.

۶-۶. تفسیر فرقان.

۷-۷. بحار، ج ۹۱، ص ۵.

می دانسته است.

آری اینکه اسم اعظم چیست؟ بعضی گفته اند: یکی از نام های الهی است که بر ما پوشیده است. بعضی گویند: اسم اعظم، در حقیقت لفظ و نام نیست، بلکه کمال و صفتی از خداوند است که هر کس بتواند پرتوی از آن را در وجود خویش پدید آورد، قدرت روحی او به حدی می رسد که می تواند در طبیعت تصرف کند، و گر نه چنان نیست که یک فرد، با فراگرفتن لفظ و گفتن کلمه ای بتواند مستجاب الدعوه شود و مثلاً در جهان اثر بگذارد. (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: «ان الخالق لا یوصف الا بما وصف به نفسه» آفریدگار، جز به آنچه خود توصیف کرده، و وصف نمی شود. یعنی نمی توان از پیش خود بر خدا نام نهاد. مثلاً او را عقیف و شجاع و امثال آن نامید. (۲)

اسم، نمایانگر مسمی است، ذات خداوند مقدس است، نام او هم باید مقدس باشد. بنا بر این هم ذات خدا را باید منزّه شمرد، «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (۳) و هم نام او را تنزیه کرد. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» (۴) لذا قرار دادن نام دیگران در ردیف نام خدا جایز نیست و نمی توان گفت: به نام خدا و خلق.

شهید مطهری می گوید: نام های خداوند جنبه علامت ندارند، بلکه نمایان گر صفت و حقیقتی از حقایق ذات مقدس او می باشند. (۵)

امام صادق علیه السلام ذیل این آیه فرمود: غیر خدا را با اسم های الهی نام ننهید و آن گاه به مناسبت جمله «يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ» فرمود: «یضعونها فی غیر مواضعها» آنان نام های الهی را در غیر مورد آن بکار می برند و با این کار، شرک می شوند و به همین دلیل خداوند فرمود:

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ (۶) ایمان اکثر مردم با شرک همراه است. (۷)

ص: ۲۳۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. توبه، ۳۱.

۴-۴. اعلی، ۱.

۵-۵. آشنایی با قرآن، ص ۱۴.

۶-۶. یوسف، ۱۰۶.

۷-۷. تفسیر نور الثقلین؛ توحید صدوق، ص ۳۲۴.

۱ کلمه ی «اللّه»، محور همه ی اسمای الهی است. «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (کلمه ی «لِلَّهِ» در بردارنده ی تمام صفات الهی است)

۲ تمام خصال نیکو، برای خداست، دیگران برای رسیدن به «حُسنی» باید سراغ او بروند. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۳ دعوت و دعا باید به زیبایی ها و خوبی ها باشد. «الْحُسْنَى فَاذْعُوهُ بِهَا» ۴ اسمای الهی نشانه های اوست، می توان از نشانه به او رسید. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَاذْعُوهُ بِهَا» ۵ ایمان به اینکه خداوند تمام کمالات را دارد و از همه ی عیب ها دور است، انسان را به دعا و ستایش وامی دارد. «فَاذْعُوهُ بِهَا» ۶ داروی غفلت، یاد خداست. در آیه ی قبل خواندیم: «هُمُ الْغَافِلُونَ» در این آیه می خوانیم: «فَاذْعُوهُ بِهَا» ۷ اسلام، به نام نیکو و دوری از انحراف در نام گذاری توجه دارد. «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ... «يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ» ۸ نسبت به ملحدان و منحرفان، عکس العمل نشان دهیم. «ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ» ۹ راه حق، فطری است و انحراف از آن، بر خلاف مسیر فطرت است. (یاد خداوند به وصفی که سزاوار او نیست، انحراف و خارج شدن از حق و اعتدال است.) «الَّذِينَ يُلْحِدُونَ» («الحاد»، به معنای انحراف است) ۱۰ هم نام و صفات خدا را به دیگری نسبت دادن الحاد است، هم نام دیگران را به خدا نسبت دادن. «يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ»

اشاره

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (۱۸۱)

و از کسانی که آفریده ایم، گروهی (دیگران را) به حق هدایت می کنند و به آن حکم می کنند.

نکته ها:

در روایات آمده است مراد از این آیه اهل بیت پیامبر علیهم السلام و شیعیان آنان می باشند. (۱)

در روایت دیگری پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مراد گروهی از امت من هستند که تمام احکام، دستورات، عطاها و دادوستدهای آنان بر پایه ی حق استوار باشد. (۲)

حضرت علی علیه السلام ضمن اشاره به گروه های مختلفی که در امت اسلامی پیدا خواهند شد، فرمودند: تنها گروهی که اهل نجاتند، شیعیان اهل بیت علیهم السلام می باشند. (۳)

پیام ها:

۱ همه ی مردم، زمینه ی پذیرش هدایت و عدالت را در خود بارور نکرده اند، بلکه تنها گروهی چنین می باشند. «وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً» ۲ هدایت گری با روشها و وسائل باطل و یا به سوی باطل، ممنوع است. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ» ۳ هدایت، حکومت و قضاوت، باید در مسیر «حق» باشد. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ» ۴ کسانی ارزش بیشتری دارند که علاوه بر هدایت پذیری، در فکر ایجاد نظام حق نیز باشند. آری، تنها شناخت و عمل شخصی کافی نیست، نشر حق نیز مهم است. «بِهِ يَعْدِلُونَ»، یعنی «به یحکمون».

۵ جامعه به گروهی هدایتگر و داور به حق، نیازمند است. (کل آیه)

ص: ۲۳۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفاسیر فرقان و در المنثور.

۳-۳. تفسیر نمونه؛ کافی، ج ۱، ص ۴۴.

اشاره

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۲) وَ أُولَئِكَ لَهُمْ إِِنْ كَانُوا يُدْرِكُونَ (۱۸۳)

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، به تدریج، آنان را از جایی که ندانند، گرفتار خواهیم کرد.

و به آنان مهلت می دهیم (تا پیمانانه پر شود)، همانا تدبیر من محکم و استوار است (و هیچ کس را قدرت فرار از آن نیست).

نکته ها:

«استدراج» که یکی از سنت های الهی نسبت به مکذبین و مُترفین است، از «درجه» به معنای درهم پیچیدن تدریجی است. (۱) این سنت در آیه ۴۴ سوره ی قلم هم آمده است. حضرت علی علیه السلام فرمود: آنان که در رفاه و آسایش زندگی می کنند، به فکر خطر استدراج باشند، مبادا نعمت ها وسیله ی خواب و غفلت آنان شود. (۲) همچنین فرمودند: کسی که در مواهب و امکانات بسیار زندگی کند و آن را مجازات استدراجی نداند، از نشانه های خطر غافل مانده است. (۳) آری، خداوند مهلت می دهد، امّا اهماًل نمی کند. چنان که بزرگان گفته اند: «ان الله يمهل ولا يهمل» حضرت علی علیه السلام فرمود: هنگامی که خداوند اراده خیری برای بنده ای نماید، به هنگام انجام گناه او را گوشمالی می دهد تا توبه نماید، ولی هنگامی که بر اثر اعمالش، بدی و شری مقدر شود، هنگام گناه نعمتی به او می بخشد تا توبه و استغفار را فراموش کند و به گناه ادامه دهد که در واقع نوعی عذاب مخفیانه و به تدریج است. چنان که خداوند می فرماید:

«سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»، (۴)

کید الهی و مهلت و طول عمر دادن به عنوان «استدراج»، بارها در آیات قرآن آمده است،

ص: ۲۳۶

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفاسیر نمونه و برهان.

مثل این آیات: «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» (۱) کفار گمان نکنند که مهلتی که به آنان می دهیم، خیر آنهاست بلکه ما از این جهت به آنان مهلت می دهیم تا بر گناهانشان بیافزایند، «فَدَرَّهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ» (۲)، پس ایشان را در غفلتشان واگذار. و نیز آیات: ۱۹۶ سوره ی آل عمران، ۴۴ سوره ی انعام، ۵۵ سوره ی توبه و ۵۶ سوره ی مؤمنون.

گاهی نعمت های الهی، پرده پوشی های خداوند و ستایش های مردمی، همه و همه، از وسائل غرور و سرگرمی و به نحوی استدراج است. (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمود: تحریف گران توجیه کار که هر روز مطیع طاغوتی هستند، مشمول قانون استدراج می باشند. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند، دوستان خود را با تلخی ها هشدار می دهد و ناهلان را در رفاه، رها می کند. (۵)

پیام ها:

۱ تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می انجامد. «وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» (چوب خدا، صدا ندارد) ۲ مهلت دادن به مردم، از سنت های خداست، تا هر کس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ» ۳ غالباً سقوط انسان، پله پله و آرام آرام است. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ عمر و زندگی، به دست خداست و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست.

ص: ۲۳۷

۱-۱. آل عمران، ۱۷۸.

۲-۲. مؤمنون، ۵۴.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر نمونه.

«وَأْمَلِي لَهُمْ»

۵ خداوند فرصت توبه و جبران را به کافران می دهد، ولی آنان لایق نیستند. «وَأْمَلِي لَهُمْ» ۶ همیشه نعمت ها نشانه ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه ای برای قهر ناگهانی خداوند است. «أْمَلِي»، «كَيْدِي» ۷ مرفهان غافل، با تدبیر خدا طرفند. «أْمَلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي» (همان گونه که کید، عملی پنهانی است، استدراج نیز عذابی مخفیانه می باشد) ۸ خطر غرور و غفلت تا حدی است که خداوند با سه تعبیر پیاپی آن را مطرح کرده است. «سَنَسِي تَدْرِجُهُمْ»، «أْمَلِي لَهُمْ»، «كَيْدِي» ۹ طرح و تدبیر الهی، شکست ناپذیر است. «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۴]

اشاره

أَوْ لَمْ يَتَّفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جَنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۸۴)

آیا آنان فکر نکردند که هم نشین آنان (پیامبر اسلام)، هیچ گونه جنون ندارد؟ او جز هشداردهنده ای آشکار نیست.

نکته ها:

«جَنَّةٍ به معنای جنون و در اصل به معنای پوشش است، گویا هنگام جنون، پوششی روی عقل قرار می گیرد.»

هنوز پیامبر به مدینه هجرت نکرده بود که شبی بر کوه صفا تا پاسی از شب، مردم را به خدا دعوت کرده و از مجازات های الهی بیم و اندرز می داد. مشرکان گفتند: رفیق ما دیوانه شده است که چنین سخنانی بر زبانش جاری می شود. آیات فوق نازل شد.

آنان به کسی تهمت جنون می زدند که قبل از رسالت، او را محمد امین نام نهاده بودند.

پیام ها:

۱ تهمت و جسارت، شیوه و عمل اهل فکر و اندیشه نیست. «أَوْ لَمْ يَتَّفَكَّرُوا» ۲ پیامبر، مصاحب و هم صحبت مردم است. اگر دیوانه بود، چرا قبلاً نگفتند و چرا سالها با او هم صحبت شدند؟ «بِصَاحِبِهِمْ» ۳ در نظام فاسد، به حق گویان نسبت جنون می دهند. «مِنْ جَنَّةٍ»

۴ پیامبران، از سوی مخالفان گرفتار تهمت سحر یا جنون بوده اند. «مِنْ جِنَّهِ» چنان که در آیه ای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۱) در شیوه ی تبلیغ و تربیت و مخاطب شناسی، برای تربیت غافلان باید بیشتر نذیر بود، نه بشیر. «إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ» ۶ برای مردم مغرور و خواب آلود، باید صریح و آشکار حرف بزنیم. «مُبِينٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۵]

اشاره

أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۱۸۵)

آیا در ملکوت آسمان ها و زمین و هر چه خدا آفریده، به دقت نمی نگرند (تا بدانند آفرینش همه ی آنها هدفدار است، نه بیهوده) و اینکه شاید زمان (مرگ) آنان نزدیک شده باشد؟ پس بعد از این (آیات روشن)، به کدام سخن ایمان خواهند آورد؟

نکته ها:

«مَلَكُوتٍ» از «ملک» به معنای حکومت و مالکیت است. اینجا به حکومت مطلقه ی خداوند بر هستی اطلاق شده است.

پیام ها:

۱ نگاه اندیشمندانه، عمیق و متفکرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجه و اندیشه درباره ی باطن هستی و شیوه ی ارتباط آن با آفریدگار، آدمی را به خداوند مرتبط می سازد، چنان که توحید و نبوت را باید با عقل و فکر فهمید، نه از روی تقلید). «أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا»، «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا»

ص: ۲۳۹

۲ توحید، سرچشمه و پشتوانه ی نبوت است و دقت در ملکوت هستی، روشن می کند که این نظام رها شده نیست. «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا» ... «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ» ۳ بیشتر بدبختی ها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدْ أَفْتَرَبَ أَجْلُهُمْ» (یاد مرگ، در کاستن از لجاجت، مؤثر است و مردم را به استفاده از فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می خواند) ۴ آفرینش هیچ ذره ای، بی هدف نیست. «مِنْ شَيْءٍ» ۵ قرآن و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آنها نیست. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ» ۶ کسی که به قرآن و معارف آن ایمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی ایمان نمی آورد. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ» ۷ دقت در نظام تکوین، سبب ایمان آوردن به نظام تشریح است. «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا» ... «بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۶]

اشاره

مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۸۶)

هر که را خداوند (به خاطر فسق و اعمالش) گمراه کند، برای او هیچ هدایتگری نیست، و آنان را در سرکشی و طغیانشان رها می کند تا سرگردان شوند.

پیام ها:

۱ سزای کسانی که به هشدارهای انبیا گوش نمی دهند و به گفته های آنان نمی اندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

«فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

... «وَيَذَرُهُمْ» ۲ اضلال، کار خداست ولی زمینه ساز آن، نیت و عمل خود انسان است که سبب می شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد. «يُضِلُّ اللَّهُ» آیات

دیگری نیز این حقیقت را بیان می کند، از جمله: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱) و «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۲) ۳ طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان ها، نتیجه ی انتخاب خود آنان است. «طُعْيَانِهِمْ» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است) ۴ طاغوت ها، سرگردانند. «فِي طُعْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» ۵ اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه دار است.

«يَعْمَهُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۱۸۷]

اشاره

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَفِّيهِ إِلَّا هُوَ تَقَلَّتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۷)

از تو درباره ی قیامت می پرسند که چه وقت به پا می شود؟ بگو: علم آن تنها نزد پروردگار من است، جز او کسی نمی تواند زمان آن را آشکار سازد. (فرا رسیدن قیامت،) در آسمان ها و زمین سنگین است، جز به صورت ناگهانی پیش نمی آید. از تو چنان می پرسند که گویا از (زمان) آن آگاهی کامل داری! بگو: علم آن تنها نزد خداست، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

کفار قریش، گروهی را نزد علمای یهود فرستادند تا مطالب و سؤالات دشواری فرا گرفته و از پیامبر صلی الله علیه و آله بپرسند، و او از عهده ی پاسخگویی بر نیاید و محکوم شود. یکی از آن سؤال ها، تعیین زمان وقوع قیامت بود. (۳)

«السَّاعَةِ»، زمان شروع قیامت است، و «القیامه»، زمان حساب و کتاب، پاداش و جزا

ص: ۲۴۱

۱-۱. بقره، ۲۶.

۲-۲. مطففین، ۱۴.

۳-۳. تفسیر برهان.

می باشد. (۱) «مرسی» به معنای ثبوت و وقوع است، «جبال راسیات»، یعنی کوه های استوار و محکم. «حَفِيٌّ» به معنای پیگیری و تحقیق است، حَفِيٌّ بودن پیامبر صلی الله علیه و آله، یعنی گویا پیامبر فرارسیدن روز قیامت را از خدا پرسیده و تحقیق کرده و می داند.

سنگینی قیامت در آسمان ها و زمین، شاید به خاطر بهم ریختگی کرات و بی نور شدن خورشید و زیر و رو شدن زمین باشد. شاید مراد از سنگینی قیامت، سنگینی کیفرها در آن روز باشد. در دعای کمیل می خوانیم: «و هذا ما لا تقوم لها السماوات و الارض»، آسمان ها و زمین طاقت تحمل عذاب دوزخ را ندارند.

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ی ظهور و خروج حضرت قائم علیه السلام پرسیدند، حضرت فرمودند:

«مثله مثل الساعة» قیام او مثل برپایی قیامت ناگهانی است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «لَا يُجَلِّئُهَا لُوقُئُهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً». این حدیث از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است. (۲)

پیام ها:

۱ مردم، مکرر از پیامبر سؤال می کردند و گاهی از زمان وقوع قیامت می پرسیدند. «يَسْئَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است) ۲ جز خداوند، کسی از زمان برپایی قیامت آگاه نیست. «إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي» آری، ندانستن زمان برپایی قیامت، برای آماده باش انسان بهتر است.

۳ قیامت، قابل پیش بینی نیست و در زمانی که انتظارش نمی رود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَغْتَةً» «بَغْتَةً» در موردی بکار می رود که انسان حتی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد) ۴ قیامت بسیار گران و سنگین است، حتی بر آسمان ها و زمین، تا چه رسد به انسان ها. «ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۵ در مورد آنچه نمی دانیم، از گفتن «نمی دانم» نهراسیم. در این آیه پیامبر دو بار

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

فرمان یافته که بگوید: «قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي» ... «قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ» و در جای دیگر نیز می فرماید: سرنوشت خود و شما را نمی دانم. «قُلْ مَا كُنْتُ بِعَدَاةٍ مِنَ الرَّسُولِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا - مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ» (۱) ۶ ندانستن خصوصیات و جزئیات قیامت، ضرری به اصل نبوت و معاد نمی زند.

هیچ کس از زمان و مکان مرگ خود آگاه نیست، ولی این دلیل انکار اصل مرگ نمی شود. «إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۸]

اشاره

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسْنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)

بگو: من مالک هیچ سود و زیانی برای خودم نیستم، مگر آنچه را خدا بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز خبر ندارم، مگر هر چه خدا بخواهد) و اگر غیب می دانستم، منافع زیادی برای خودم فراهم می کردم و هرگز به من زیانی نمی رسید. من جز هشداردهنده و بشارت دهنده برای گروهی که ایمان می آورند نیستم.

نکته ها:

در قرآن و روایات، مطالبی بیان شده است که نشان می دهد انبیا و اولیای الهی علم غیب داشته اند، همچنین آیات و روایاتی نظیر همین آیه به چشم می خورد که نشانگر آن است که آنان علم غیب ندارند! جمع میان این دو دسته آیات و روایات به چند صورت است:

الف: آنجا که می فرماید علم غیب نمی دانند، مراد آن است که آن بزرگواران از پیش خود غیب نمی دانند و آنجا که می گوید غیب می دانند، یعنی با اراده و الهام و وحی خدا می دانند، نظیر آنکه می گوئیم: فلان شهر نفت ندارد یا نفت دارد که مراد ما از نداشتن این است که زمین

ص: ۲۴۳

آن نفت خیز نیست، یعنی از خود نفتی ندارد و مراد از داشتن نفت آن است که به وسیله ی لوله و ماشین و کشتی و قطار، نفت به آنجا می رسد.

ب: علم غیب، دو گونه است که انبیا بخش اعظم آن را می دانند، نظیر اخباری که قرآن به نام غیب به پیامبر اسلام وحی فرمود: «تِلْمَكْ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) و بخشی از علم غیب مخصوص خداوند است و هیچ کس از آن اطلاعی ندارد، نظیر علم به زمان برپایی قیامت. پس آنجا که نمی دانند یعنی بخش مخصوص به خداوند را نمی دانند و آنجا که می دانند، یعنی بخشی دیگر را می دانند.

ج: مخاطبین آن بزرگواران متفاوت بودند؛ بعضی اهل غلو و مبالغه بودند که پیامبران و ائمه اطهار علیهم السلام به آنان می فرمودند: ما غیب نمی دانیم تا درباره ی آنان مبالغه نکنند. و بعضی در معرفت آن بزرگواران ناقص بودند، که پیامبر و امام، برای رشد آنان، گوشه ای از علم غیب خود را عرضه می کردند.

د: مراد از نداشتن علم غیب، نداشتن حضور ذهنی است. ولی به فرموده ی روایات برای امامان معصوم عمودی از نور است که با مراجعه به آن از همه چیز آگاهی پیدا می کنند. نظیر انسانی که می گوید من شماره ی تلفن فلانی را نمی دانم، ولی دفترچه راهنمایی دارد که می تواند با مراجعه به آن همه ی شماره ها را بداند.

ه: آگاهی از غیب، همه جا نشانه ی کمال نیست، بلکه گاهی نقص است. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابیدند، اگر علم داشتند که مورد خطر قرار نمی گیرند، کمالی برای آن حضرت محسوب نمی شد، زیرا در این صورت، همه حاضر بودند جای آن حضرت بخوابند. در اینجا کمال به ندانستن است.

و: خداوند علم غیبی را که توقع سود و زیان در آن است، به آنان مرحمت نمی کند. نظیر همین آیه ی مورد بحث، ولی در مواردی که هدف از علم غیب، ارشاد و هدایت مردم باشد، خداوند آنان را آگاه می سازد، همان گونه که عیسی علیه السلام به یاران خود فرمود: من می توانم بگویم که

ص: ۲۴۴

شما مردم در خانه خود نیز چه چیزی را ذخیره کرده اید. «وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» (۱) بعضی مفسران گفته اند که اهل مکه به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر با خدا ارتباط داری، چرا از گرانی و ارزانی اجناس در آینده با خیر نمی شوی تا بتوانی سود و منفعتی بدست آوری و آنچه به زیان شماست، کنار بگذاری، که آیات فوق نازل شد. (۲)

پیام ها:

۱ هر که ایمانش بیشتر باشد، نسبت به تکلیف و خواست الهی تسلیم تر است و خود بیشتر احساس عجز می کند. «لَا أَفْلِكُ لِنَفْسِي...» ۲ همه ی سود و زیان ها را به اراده و خواست خدا بدانیم. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» ۳ پیامبر از پیش خود و برای زندگی شخصی خویش، غیب نمی داند. اخبار غیبی به عنوان پیامبر بودن به او داده شده، آن هم از سوی خدا. «لَوْ كُنْتُ...» ۴ زمان برپایی قیامت، از امور غیبی است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ...» «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ» ۵ شناخت آینده، زمینه ساز رفاه و آسایش، و جهل به آن، زمینه ساز زیان و مشکلات است. «لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ...» ۶ زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مانند مردم دیگر، آمیخته با رنج و سختی بود. «وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ» ۷ پیامبر صلی الله علیه و آله مژده رسان و بیم دهنده ی همه ی بشر است، اما تنها مؤمنان که تحت تأثیر قرار می گیرند. «نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

ص: ۲۴۵

۱-۱. آل عمران، ۴۹.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۸۹)

او خدایی است که شما را از یک نفس (جان) آفرید و همسرش را از (نوع) او قرار داد تا بدان آرام گیرد. پس چون با او بیامیخت، باری سبک بر گرفت (و باردار شد) و (مدتی) با آن سر کرد، چون زن سنگین شد، آن دو (زن و شوهر) از خداوند، پروردگارشان، درخواست کرده (و گفتند): که اگر فرزند شایسته ای به ما بدهی، قطعاً از سپاسگزاران خواهیم بود.

پیام ها:

۱ گوهر وجودی زن و مرد یکی است. «وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا» ۲ ازدواج و همسر، عامل آرامش روح و زندگی است و ناآرامی های روانی را برطرف می کند. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا» ۳ اساس زندگی بر انس و الفت است، نه اختلاف و شقاق. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا» ۴ مسائل جنسی را با کنایه بیان کنیم. «تَغَشَّاهَا» ۵ آمیزش زن و شوهر باید در پنهانی باشد. «تَغَشَّاهَا» ۶ رشد جنین، تدریجی است، تا زن آمادگی داشته باشد. «خَفِيفًا»، «أَثْقَلَتْ» ۷ تا بار انسان سنگین نشود، متوجه مسئولیت خود نمی شود. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا» مشکلات، وسیله ی توجه به خدا و پیدایش حالت روحی و معنوی و آماده نمودن دل و وجدان انسان است. مانند زنان باردار که چون از تقدیر الهی بی خبرند دائم در اضطراب به سر می برند و پذیرای هر گونه موعظه و راهنمایی می باشند.

۸ پدر و مادر در سرنوشت فرزند، احساس مسئولیت می کنند. «دَعَا» ۹ انسان فطرتاً میل به بقای نسل و فرزند دارد. «آتَيْتَنَا» ۱۰ فرزند را از خدا بدانیم، نه از وسائل دیگر یا خودمان. «آتَيْتَنَا»

۱۱ آمیزش جنسی تنها برای لذت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است. «صَالِحاً» ۱۲ انسان فطرتاً به دنبال صلاح و اصلاح است، نه بی تفاوتی و فساد. «آتَيْنَا صَالِحاً» و فرمود: «آتینا ولدا».

۱۳ برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولد او اقدام کرد و از خدا استمداد نمود. «فَلَمَّا أَثَقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحاً»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۰ تا ۱۹۱]

اشاره

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحاً جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰) أَيْ يُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۱۹۱)

پس چون (خداوند) به آن دو، فرزندی صالح داد، آنان در آنچه به ایشان عطا نمود، برای خدا شریکانی قرار دادند، ولی خداوند از آنچه که آنان شریک او قرار می دهند، برتر است.

آیا چیزهایی را شریک خدا قرار می دهند که چیزی نمی آفرینند و خودشان نیز مخلوقند؟!

پیام ها:

۱ فرزند، مربوط به پدر و مادر، هر دو است. «آتَاهُمَا» ۲ خداوند، فرزند شایسته و صالح می دهد، این ماییم که سبب انحراف فرزندان می شویم. «آتَاهُمَا صَالِحاً» ۳ انسان ها در تنگناها متعهد می شوند، «لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»، اما در حال گشایش، بی وفایند. «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ» ۴ فرزند، موهبتی الهی است، پدر و مادر نباید برای خود، یا دکتر و یا دیگران، نقش استقلال‌ی در شکل و قیافه و یا سلامت فرزند قائل شوند که آن نوعی

شرک است. «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ» ۵ اولین شرط معبود، قدرت او بر آفرینش است. در دنیای علم و صنعت، هنوز میلیون ها نفر بت پرستند. «أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۲ تا ۱۹۳]

اشاره

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصِيرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۲) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ (۱۹۳)

و(این معبودها) قدرت یاری آنان را ندارند و حتی خودشان را هم نمی توانند حمایت کنند.

و اگر معبودها را به هدایت فرا خوانید، از شما پیروی نمی کنند، بر شما یکسان است که آنها را دعوت کنید یا ساکت باشید!

نکته ها:

ممکن است معنای «تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ» این باشد که اگر از آنان بخواهید شما را راهنمایی کنند، اجابت نمی کنند. به هر حال گرچه سخن در مورد بت های بی عقل و جان می باشد، اما در آیه جمع ذوی العقول بیان شده تا پرده از این پندار باطل مشرکان بردارد که آنها را عاقل، بلکه فوق عقل دانسته و می پرستیدند و از آنها استمداد می کردند.

قرآن، بارها با تعبیرات گوناگون همچون: «لَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصِيرًا» و «لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا» (۱)، ما را از توجه استقلال‌ی به توان و قدرت اشیا یا افراد، نهی کرده است.

پیام ها:

۱ چیزهایی که نه توان یاری رسانی دارند و نه می توانند از خود دفاع کنند، شایسته ی پرستش نیستند. «وَلَا يَسْتَطِيعُونَ...»

ص: ۲۴۸

۲ حتی پرستش انسان های دیگر، توجیه ندارد، چه رسد به پرستش اشیا و موجودات کمتر از انسان، که توان هیچ راهنمایی و حمایتی ندارند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۴]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ صَادِقِينَ (۱۹۴)

همانا کسانی را که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، بندگانی (آفریده هایی) همچون خود شمایند. پس اگر راست می گوئید، آنان را بخوانید، تا آنان جوابتان را بدهند.

نکته ها:

ممکن است مراد از «عِبَادٌ»، انسان هایی باشند که به عنوان خدا مطرح شده بودند، مثل حضرت عیسی علیه السلام، یا فرشتگان و ممکن است مراد، همان بت هایی باشند که بت پرستان آنها را «اله» می پندارند. و اگر به معنای مخلوقات بدانیم، شامل هر چیزی می شود که به جای خدا پرستش می شود.

پیام ها:

۱ پرستش، دلیل می خواهد و معبود باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان هایی مثل خودمان، نه دلیل دارد، نه امتیازی. «عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ» اقبال لاهوری در این زمینه می گوید: آدم از بی بصری بندگی آدم کرد ۲ معبودی شایسته ی پرستش است که عبد خود را اجابت کند و نیازهای او را

ص: ۲۴۹

برطرف کرده و او را رشد دهد، و بین او و معبود روابط دو طرفه باشد.

«فَلَيْسَتْ جِبُوتًا لَكُمْ»

۳ عدم پاسخگویی معبودها به حوائج شما، نشانه‌ی عجز و بی‌عرضگی و دروغین بودن آنهاست. «فَلَيْسَتْ جِبُوتًا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۵]

اشاره

أَلَيْسَ أَرْحُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنظَرُونَ (۱۹۵)

آیا آنان (معبودها)، پاهایی دارند که با آن راه بروند، یا دست‌هایی دارند که با آن قدرت‌نمایی کنند، یا چشم‌هایی دارند که با آنها ببینند، یا گوش‌هایی دارند که با آنها بشنوند؟ (ای پیامبر!) بگو: شریک‌های (خیالی) خودتان را بخوانید و علیه من نقشه بکشید و هیچ مهلت هم به من ندهید! (تا بدانید کاری از آنها ساخته نیست).

نکته‌ها:

«يَبْطِشُونَ» از «بطش»، به معنای گرفتن با قدرت و صولت است.

این آیه توییح کسانی است که برای خدا شریکانی قرار می‌دهند که از خودشان عاجزترند، چون خودشان قدرت راه رفتن، دیدن، شنیدن و عمل کردن دارند، ولی آن مجسمه‌های بی‌روح، حتی این قدرت را هم ندارند و اگر از آن معبودها نیز خواسته شود دست به کاری بزنند، هیچ قدرتی ندارند و ناتوانند، پس چرا هم چنان آنان را می‌پرستند؟

پیام‌ها:

۱ رهبر الهی باید قدرت و جرأت تحدی و دعوت به مباحله را داشته باشد و ادعا کند که قدرت‌های باطل، هر طرح خطرناکی هم دارند، اعمال کنند، تا عجز آنها ثابت شود. «قُلِ ادْعُوا...»

۲ دست و پا دارها، قدرت بر یاری مشرکان ندارند، تا چه رسد به شریک های بی دست و پایی که در حد و اندازه خودتان هم نیستند. «أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا...» ۳ مشرکان زیر بار اطاعت از پیامبر نمی روند، چون می گویند: بشری مثل ماست.

ولی زیر بار پرستش بت هایی می روند که حتی مثل خودشان هم نیستند و کمترند. «قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ...» ۴ شیوه ی احتجاج و طرح سؤال همراه با انتقاد، توییح، تحدی و مبارزه خواهی، از بهترین شیوه های تبلیغی و تربیتی است. (با توجه به این آیه و آیات قبل)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۶]

اشاره

إِنَّ وِلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (۱۹۶)

همانا ولی و سرپرست من، خدایی است که این کتاب آسمانی را نازل کرده است و او همه ی صالحان را سرپرستی (و هدایت) می کند.

نکته ها:

در آیات قبل، ناتوانی معبودهای باطل بیان شد. این آیه به معرفتی خداوند می پردازد.

صالح بودن، از جایگاه والایی نزد خداوند برخوردار است، تمام انبیا از صالحین بوده اند، «كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۱) و آرزوی ملحق شدن به آنان را داشته اند، چنان که حضرت یوسف فرمود: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲) و ما نیز در پایان هر نماز، به آنان سلام می دهیم. «السلام علينا و على عباد الله الصالحين»

پیام ها:

۱ خداوند به واسطه ی قرآن، پیامبر را یاری و بیمه کرد. «إِنَّ وِلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ» ۲ توجه صالحان به سرپرستی خداوند، سبب مقاومت و نهراسیدن آنان است.

«ثُمَّ كِيدُونَ فَلَا تُنظِرُونَ إِنَّ وِلِيَّ اللَّهِ...»

ص: ۲۵۱

۱-۱. انعام، ۸۵.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱.

۳ رابطه ی خداوند با انسان مؤمن، بسیار نزدیک است. «وَلِيِّي» (کلمه ی «وَلِيِّي»، در اصل به معنای دنباله ی هم و پشت سر هم بودن است). ۴ نزول کتاب آسمانی، پرتوی از ولایت الهی است. «وَلِيِّي» ... «نَزَلَ» ۵ معبود واقعی کسی است که هم برنامه مشخصی می دهد، «نَزَلَ الْكِتَابَ» هم در اجرا، رهروان را سرپرستی می کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» (صدور قانون باید همراه با حمایت از مجریان صالح و شایسته باشد) ۶ از تنهایی نترسید که خداوند ولی صالحان است و وعده ی یاری داده است.

﴿إِنَّ وَلِيِّي اللَّهُ﴾

... «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» ۷ مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه است و یا از نداشتن سرپرست، و مؤمن هیچ یک از این دو مشکل را ندارد. «نَزَلَ الْكِتَابَ» ... «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» ۸ ولایت الهی نسبت به اولیای صالح خود همیشگی و عمومی است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» و کافر، از مدار حمایت ها و امدادهای الهی بیرون است. «وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» (۱) ۹ مؤمنان صالح و نیکوکار، در بن بست قرار نمی گیرند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» در آیه ی دیگر نیز آمده است: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۲) خداوند سرپرست مؤمنان است و آنان را از تاریکی ها نجات می دهد.

۱۰ شایسته سالاری، شیوه ی مورد تأیید قرآن است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۷ تا ۱۹۸]

اشاره

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۷) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۱۹۸)

(بت ها) و کسانی که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، نه می توانند شما را یاری نمایند و نه خود را یاری می کنند.

ص: ۲۵۲

۱-۱. محمد، ۱۱.

۲-۲. بقره، ۲۵۷.

و اگر آنان (بت پرستان یا بت ها) را به هدایت فراخوانی، نمی شنوند و می بینی که آنان به تو نگاه می کنند، و حال آنکه نمی بینند (گویا به تو می نگرند، ولی نگاهشان خالی از هر گونه شعور و دقت است).

نکته ها:

از مجموع آیات گذشته بر می آید که معبود و رب، باید:

الف: خالق و مالک باشد. «أُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ» ب: ناصر و یاور باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ» ج: به خواسته ها و دعاها ترتیب اثر دهد. «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ»... د: توانگر و قدرتمند باشد. «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا...» ه: شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا»، «أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا» و: قدرت خنثی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا» ز: کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَلَ الْكِتَابُ» ح: خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

پیام ها:

۱ هدف بت پرستان، یاری جستن از بت ها است که قرآن آن را رد می کند. «وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ» ۲ بت ها و معبودهای غیر الهی حدّ اقل باید از حوادث مصون باشند که نیستند.

«وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ»

۳ معبودهای فاقد شعور و اراده و قدرت، شایسته ی پرستش نیستند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ»

«لَا يَسْمَعُوا»، «لَا يُبْصِرُونَ»

ص: ۲۵۳

اشاره

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (۱۹۹)

عفو و میانه روی را پیشه کن (عذر مردم را بپذیر و بر آنان آسان بگیر)، و به کارهای عقل پسند و نیکو فرمان بده، و از جاهلان اعراض کن.

نکته ها:

با آنکه برای کلمه ی «الْعَفْوُ»، چند معنا بیان شده است: حدّ وسط و میانه، قبول عذر خطاکار و بخشودن او، آسان گرفتن کارها، ولی ظاهراً در این آیه، معنای اول مراد است.

«خُذِ الْعَفْوَ»، به معنای عفو را تحت اختیار و کنترل خود داشتن و به جا استفاده نمودن است، لذا در بعضی موارد باید قاطعانه برخورد کرد، «وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ» (۱) چنان که «أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» به معنای آزاد و رها نمودن جاهلان و دشمنان نیست، بلکه مراد با آنان نبودن و میل به آنان نداشتن است، امّا گاهی موعظه، تذکر و یا برخورد با آنان لازم است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظُهُمْ» (۲) این آیه با تمام سادگی و فشرده گی، همه ی اصول اخلاقی را در بر دارد. هم اخلاق فردی «الْعَفْوُ» هم اخلاق اجتماعی «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»، هم با دوست «الْعَفْوُ»، هم با دشمن «أَعْرِضْ»، هم زبانی «وَأْمُرْ»، هم عملی «أَعْرِضْ»، هم مثبت «خُذْ»، هم منفی «أَعْرِضْ»، هم برای رهبر، هم برای امت، هم برای آن زمان و هم برای این زمان. چنان که امام صادق علیه السلام فرمودند: در قرآن آیه ای جامع تر از این آیه در مکارم الاخلاق نیست. (۳)

البته شکی نیست که عفو، در مسائل شخصی است، نه در حقّ الناس و بیت المال.

وقتی این آیه نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل توضیح و شیوه ی عمل به این آیه را درخواست کرد. جبرئیل پیام آورد که «تعفو عن ظلمک، تعطی من حرمک، تصل من قطعک»، (۴) از کسی که به تو ظلم کرده در گذر، به کسی که تو را محروم کرده عطا کن و با کسی که با تو قطع رابطه کرده است، ارتباط برقرار کن.

ص: ۲۵۴

۱-۱. نور، ۲.

۲-۲. نساء، ۶۳.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۷۵، ص ۱۱۴.

سراسر این سوره، دعوت به اعتدال است، با تعبیرهای گوناگون. اعتدال در حقوق (آیه ۲۹)، در مصرف (آیه ۳۱)، در زینت (آیه ۳۲)، در عبادت (آیه ۵۶)، در خانه سازی (آیه ۷۴)، در اقتصاد (آیه ۸۵) و نسبت به شیوه ی اجرای حق و عدالت در ائمت حضرت موسی علیه السلام و ائمت حضرت محمد صلی الله علیه و آله در آیات ۱۵۷ و ۱۸۱ نکات ارزشمندی آمده است.

پیام ها:

۱ همواره باید راه میانه و اعتدال را پیشه کرد. «خُذِ الْعَفْوَ» ۲ تکلیف باید به اندازه ی طاقت باشد، نه بیشتر. «خُذِ الْعَفْوَ» (اگر عفو) به معنای حدّ وسط باشد) ۳ تنها خوب بودن کافی نیست، باید در جامعه خوبی ها را ترویج کرد و سفارش نمود. «وَ أُمْرٌ بِالْعُرْفِ» ۴ مخاطب آیه تنها پیامبر نیست، هر مسلمان و هر مبلّغ و مصلح اجتماعی باید با لجوجان و جاهلان یاوه گو، برخوردی اعراض آمیز داشته و در برابر توهین و تهمت ها چشم پوشی و صبر کند، نه آنکه در گیر و گلاویز شود. «وَ أَعْرَضُ...» ۵ هم باید به معروف امر کرد و هم شیوه ی امر کردن، باید معروف و پسندیده باشد. «وَ أُمْرٌ بِالْعُرْفِ» ۶ مراد از جاهلان، نابخردان است، نه بی سوادان. «وَ أَعْرَضُ عَنِ الْجَاهِلِينَ» در فرهنگ قرآن و روایات، معمولاً جهل در برابر عقل است، چنان که در روایات عنوان «العقل و الجهل» داریم.

۷ در شیوه ی اعراض و عفو و گذشت، نباید به خواسته و گفته ی جاهلان که بر خلاف مصلحت است توجه کنیم، بلکه باید محکم و استوار ایستاد. «أَعْرَضُ عَنِ الْجَاهِلِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۰]

اشاره

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۰۰)

و اگر از طرف شیطان (و شیطان صفتان) کمترین وسوسه و تحریک و سوء نیتی به تو رسید، پس به خداوند پناه آور، که قطعاً او شنوا و داناست.

«نزغ»، به معنای ورود در کاری به قصد افساد و تحریک است.

در این سوره، از آیه ۱۶ تا ۲۷ داستان وسوسه ی شیطان نسبت به حضرت آدم آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به وسوسه های شیطان هشدار می دهد.

□
در آیه ی قبل، دعوت به اعراض از جاهلان بود. پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: با وجود خشم، چگونه می توان تحمل کرد؟ این آیه نازل شد. (۱) البتّه پناه بردن، تنها با گفتن کلمه ی «اعوذ بالله» نیست، بلکه یک پیوند و ارتباط روحی برقرار کردن و توکل نمودن و خود را به خدا سپردن است.

گرچه همه ی انبیا معصومند، ولی شیاطین از دست اندازی و وسوسه حتّی نسبت به آنان هم در نمی گذرند. چنان که این آیه می فرماید: «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ» یا آیه ی «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عِدْوًا شَيْطَانًا مِنَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» (۲) که نشان دهنده ی مخالفین انبیا از جنّ و انس است. امّا ارزش کار انبیا در همین است که با وجود غرائز بشری و وسوسه های شیطانی، انسان های صالح و با تقوا و دور از گناهند.

□
در حقیقت شیطان، با وسوسه های خود قصد گمراه کردن تمام انسان ها را دارد، ولی در برابر مخلصین شکست می خورد. «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» (۳)

پیام ها:

۱ فرض گناه و وسوسه، دلالت بر وقوع آن ندارد، تنها هشدار است. («إِمَّا» در قالب شرط است، نه تحقّق. نظیر آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَجْبُطَنَّ عَمَلُكَ» (۴) اگر شرک ورزی، عملت تباه می شود و شرط، دلیل بر وقوع نیست.) ۲ وسوسه ی شیطان، حتمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (با نون تأکید آمده است) ۳ وسوسه ی شیطان، دائمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (فعل مضارع، نشان استمرار است)

ص: ۲۵۶

۱-۱. تفاسیر نمونه و المنار.

۲-۲. انعام، ۱۱۲.

۳-۳. ص، ۸۲، ۸۳.

۴-۴. زمر، ۶۵.

۴ حتی از کوچک ترین وسوسه ی شیطان نیز نباید غافل شد و باید به خدا پناه برد و خود را تحت پوشش او قرار داد. «نَزَّغُ» ۵ پیامبران معصومند و یکی از راه های عصمتشان، استمداد و توجّه و پناه بردن به خداست. «فَاسْتَعِذْ» ۶ استعاذه و استمداد از خدا، بهترین درمان وسوسه های شیطانی است. «فَاسْتَعِذْ» ۷ انبیا هم نیاز به استعاذه و پناه جویی به خدا دارند. «فَاسْتَعِذْ» ۸ هنگام خطر، توجّه و هوشیاری ویژه لازم است. «فَاسْتَعِذْ» ۹ چون وسوسه های شیطانی متفاوت است، استعاذه هم باید به «اللّه» باشد که جامع همه ی صفات نیک و کمالات است. (فرمود: «باللّه»، و نفرمود:

«بالغنی»، یا «بالعلیم»، یا صفت دیگر خدا).

۱۰ باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت ها و خرافات و... «إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۰۱ تا ۲۰۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ (۲۰۱) وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ (۲۰۲)

همانا کسانی که تقوا پیشه کرده اند، هر گاه وسوسه های شیطانی به آنان نزدیک شود، متوجّه می شوند (و خدا را یاد می کنند)، آن گاه بینا می گردند.

و برادرانشان، (شیطان صفتان گمراه)، آنان را در انحراف می کشند و نگه می دارند و هیچ کوتاهی نمی کنند.

نکته ها:

کلمه ی «مس»، به معنای اصابت و برخورد کردن همراه با لمس نمودن می باشد. «طَائِفٌ»، به معنی طواف کننده است، گویا وسوسه های شیطانی همچون طواف کننده ای پیرامون فکر

و روح انسان پیوسته گردش می کند تا راهی برای نفوذ بیابد. (۱)

شاید مراد از توجه در این آیه، تذکر به شنوایی و بینایی خداوند است که در پایان آیه ی قبل آمده بود، یعنی توجه می کنند که خدا کار آنها را می بیند و حرفشان را می شنود و این توجه به حضور خداوند، سبب ترک گناه می شود. چنان که امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود:

و سوسه گناه به سراغ بنده می آید، او به یاد خداوند می افتد، متذکر شده و انجام نمی دهد. (۲)

□
در برخی روایات، ذکر «لا إله إلا الله» برای دفع و سوسه های شیطان توصیه شده است. (۳)

□
و سوسه ی شیطان، گاهی از دور است، «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۴)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۵)، گاهی با همنشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۶)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس. «مَسَّهُمْ»

پیام ها:

۱ شیطان، سراغ انسان های با تقوا و مؤمن هم می رود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ» ۲ شیطان ها برای انحراف، پیوسته در حال گشت و طوافند. «طَائِفٌ» (و سوسه های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند). ۳ گاهی ممکن است علما، مربیان و مصلحان، مورد تماس های مشکوک برای القای خط انحرافی قرار گیرند که باید هشیار باشند و در مسیر خواسته های دشمن قرار نگیرند و به خدا پناه ببرند. «إِذَا مَسَّهُمْ» ... «تَذَكَّرُوا» ۴ یاد خدا، به انسان بصیرت می دهد و او را از و سوسه ها نگاه می دارد. «تَذَكَّرُوا»، «مُبْصِرُونَ» ۵ متقی، به خدا توجه کرده و شیطان شناس و آگاه است. «اتَّقُوا» ... «تَذَكَّرُوا» ۶ گناهکاران و گرفتاران شیطان، کورند و نجات یافتگان از دام های ابلیس،

ص: ۲۵۸

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری.

۴-۴. طه، ۱۲۰.

۵-۵. ناس، ۵.

۶-۶. زخرف، ۳۶.

بینایند. «مُبْصِرُونَ» ۱۷ اگر جامعه از نظر اخلاقی، سیاسی، اقتصادی و نظامی، پاک و متقی باشد، رفت و آمدها و تماس ها با شیطان صفتان در آنها کارساز نخواهد بود. «تَدَّكَّرُوا»، «مُبْصِرُونَ» ۱۸ اگر تقوا و تذکر نباشد، شیطان ها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و مؤثر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشانند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ» ۹ راه انحراف، نهایت و حد ندارد. «يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ» ۱۰ خداوند، صالحان متقی را تحت ولایت قرار می دهد، چنان که در آیات قبل خواندیم، «إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ» ... «وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» ولی بی تقویان، گرفتار اخوت شیطانی می شوند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ» ۱۱ شیطان ها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده اند، دست بردار نیستند و هم چنان آنان را در منجلاب گمراهی فرو می برند. «فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ» ۱۲ شیطان صفتان، در مسیر انحراف به کسی رحم نمی کنند و از هیچ کس دست بر نمی دارند. «لَا يُقْصِرُونَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۳]

اشاره

وَ إِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳)

و هر گاه آیه ای برای آنان نیاوردی (و چند روزی تلاوت وحی قطع شود)، می گویند:

چرا آیه ای برنگزیدی؟ بگو: من فقط چیزی را پیروی می کنم که از سوی پروردگارم بر من وحی می شود. این (قرآن) بصیرت هایی از سوی پروردگارتان است و برای کسانی که ایمان آورند، مایه ی هدایت و رحمت است.

نکته ها:

«اجتباء» از «جباآت»، به معنای جمع کردن آب در حوض است. به حوض نیز «جابه»

می گویند. جمع آوری خراج و مالیات را هم «جباآت» می گویند، سپس به جمع آوری چیزهای گزیده شده، «اجتباء» گفته شده است.

و شاید معنای آیه این باشد که چرا معجزه ای را که از تو درخواست کردیم، برنگزیدی و معجزه ی دیگری آوردی و طبق سلیقه ی ما عمل نکردی؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «اذا أردتم عيش السعداء و موت الشهداء و النجاة يوم الحشر و الظل يوم الحرور و الهدى يوم الضلالة فادرسوا القرآن فانه كلام الرحمن و حرز من الشيطان و رجحان فی المیزان»، (۱) اگر خواهان زندگی سعادت مند و مرگ شهادت گونه و نجات و رهایی در روز گرم و سوزان قیامت می باشید، قرآن بیاموزید، زیرا کلام خداوند رحمن و مایه ی ایمنی از شیطان و سنگینی میزان در قیامت می باشد. در روایت دیگری فرمودند: قرآن، کمال دین شماست، هر کس از قرآن رویگردان شود، جایگاهش آتش است. «فیه کمال دینکم ما عدل احد عن القرآن الا الی النار». (۲)

پیام ها:

۱ آیات قرآن، معجزه و نشانه ی حَقَّانیت رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. «لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ» ۲ آیات قرآن، گاهی با فاصله زمانی طولانی نازل می شد. «وَ إِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ» ۳ لازم نیست مُبَلَّغ، هر روز سخن جدیدی ارائه کند، شاید گاهی سکوت لازم باشد. «لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ» ۴ کَفَّار، آیات قرآن را مطالبی برگزیده ی پیامبر می پنداشتند که از این سو و آن سو جمع آوری کرده و به مردم ارائه می دهد، نه آنکه وحی الهی باشد. «لَوْ لَا اجْتَبَيْتَهَا» ۵ کَفَّار بهانه جو، پیامبر را به خاطر فاصله افتادن در نزول وحی شماتت می کردند. «قَالُوا لَوْ لَا اجْتَبَيْتَهَا» ۶ رهبر آسمانی نباید تحت تأثیر بهانه گیری ها و تقاضاهای نابجا قرار گیرد، بلکه

ص: ۲۶۰

۱-۱. بحار، ج ۸۹، ص ۱۷.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۶۰۰.

باید پاسخ بهانه‌ها را صریح و قاطع بیان کند. «قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ...» ۷ پیامبر، تنها از سرچشمه‌ی وحی فرمان می‌گیرد، نه آنکه مطالبی را از پیش خود برگزیده و ارائه دهد. «إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ» ۸ وحی، وسیله‌ی تربیت پیامبر و امت و لازمه‌ی ربوبیت خداست. «رَبِّي»، «رَبِّكُمْ» ۹ هدایت‌های قرآن، ناب است و ذره‌ای با انحراف مخلوط نیست. (بکار بردن کلمه‌ی «هُدًى» به جای «هاد»، نشانه‌ی آن است که قرآن یکپارچه هدایت است) ۱۰ ارشاد و هدایت باید بر اساس بصیرت باشد. «بَصَائِرُ»، «هُدًى» ۱۱ قرآن، هم کتاب شناخت و بصیرت فکری است، «بَصَائِرُ» هم راهنمای ارشاد و حرکت عملی. «هُدًى» و نتیجه‌ی پیروی از آن، رحمت و برکات در دو جهان است. «وَرَحْمَةٌ» ۱۲ گرچه قرآن کتاب هدایت برای عموم است، اما تنها صاحبان ایمان از این هدایت بهره می‌برند و کوردلان که از بصیرت و هدایت الهی دورند، خود را از این رحمت محروم می‌کنند. «هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره‌الأعراف (۷): آیه ۲۰۴]

اشاره

وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴)

و هر گاه قرآن خوانده شود، به آن گوش دهید و ساکت شوید (تا بشنوید)، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «انصات»، به معنای ساکت شدن برای گوش سپردن است.

این آیه می‌گوید: هنگام تلاوت قرآن، از روی ادب سکوت کرده و آیات آن را گوش دهید.

البته سکوت واجب، تنها در زمانی است که امام جماعت مشغول خواندن حمد و سوره نماز باشد که باید مأمومین ساکت باشند و در باقی موارد مستحب و نشانه‌ی ادب است. اگر فرمان سکوت هم نبود، خرد و ادب اقتضا می‌کرد که در برابر کلام خالق، سکوت کنیم.

حضرت علی علیه السلام در نماز بود که فرد منافقی چندین بار بلند قرآن خواند، در هر بار حضرت

سکوت می کردند و سپس نماز را ادامه می دادند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمودند: قاریان قرآن سه گروه می باشند: گروهی قرآن را وسیله ی کسب و کار و معاش خود دانسته و بر مردم تحمیل می شوند، گروهی که تنها قرآن را به زبان دارند و در عمل، احکامش را رعایت نمی کنند و گروهی که قرآن را تلاوت کرده و دواى درد خود می دانند و همواره با قرآن مأنوسند، خداوند به واسطه ی این افراد عذاب را دفع کرده و به خاطر آنان باران نازل می کند و اینان افرادی نادر هستند. «اعز من الکبریت الاحمر». (۲)

پیام ها:

۱ در برابر تلاوت قرآن از سوی هر کس که باشد، باید سکوت کرده و گوش بسپاریم. «وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ» («قُرِئَ» مجهول آمده است) ۲ سکوت و گوش سپردن به قرآن، زمینه ی برخوردارى از رحمت الهی است.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

[سوره الاعراف (۷): آیه ۲۰۵]

اشاره

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ (۲۰۵)

و پروردگارت را از روی خوف و تضرع، آهسته و آرام در دل خود و در هر صبح و شام یاد کن و از غافلان مباش.

نکته ها:

در آیه ی قبل، آداب تلاوت قرآن بیان شد و این آیه آداب ذکر و دعا می باشد که باید با تضرع و خشوع و بیم و امید همراه باشد.

کلمه ی «الْآصَالِ» جمع «اصیل»، به معنای نزدیک غروب و شامگاهان و کلمه ی «بِالْغُدُوِّ» جمع «غدوه»، به طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود.

بعضی گفته اند مراد از «ذکر» در این آیه، نمازهای واجب در شبانه روز است. و از ابن عباس

ص: ۲۶۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۶۲۷.

نقل شده که بر اساس این آیه، امام جماعت باید در نماز صبح و شب قرائتش با صدای بلند باشد به مقداری که مأمومین بشنوند، نه زیادت از آن.

پیام ها:

۱ پیامبران نیز باید پیوسته به یاد خدا باشند، تا چه رسد به دیگران. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ» ۲ قرآن، علاوه بر ذکر زبانی، ذکر قلبی و یاد درونی را هم می ستاید. «فِي نَفْسِكَ» ۳ یاد خدا وقتی غفلت زدایی می کند که بدون تظاهر و سر و صدا باشد، و گر نه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می شود. «تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ» ۴ ربوبیت خداوند دائمی است، پس سزاوار است که یاد او هم پیوسته باشد.

«وَ اذْكُرْ رَبَّكَ»

... «بِالْغَدُوِّ وَ الْأَصَالِ» ۵ آن ذکر و یادی بیمه کننده ی انسان است که عاشقانه و سوزناک و پیوسته و در هر صبح و شام باشد. «تَضَرُّعًا» ... «بِالْغَدُوِّ وَ الْأَصَالِ» ۶ در آغاز هر روز و هنگام شروع به کار و تصمیم گیری و در پایان هر روز و هنگام جمع بندی و نتیجه گیری باید به یاد خدا بود. «بِالْغَدُوِّ وَ الْأَصَالِ» ۷ آنان که هر صبح و شام، خدا را یاد نمی کنند، از غافلانند. «وَ اذْكُرْ» ... «وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ»

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ (۲۰۶)

همانا کسانی که مقربان درگاه پروردگارت هستند، از پرستش او سر باز نمی زنند، او را تسبیح می گویند و برای او سجده می کنند.

نکته ها:

«الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»، یعنی مقربان درگاه خداوند، هم شامل فرشتگان می شود، هم بندگان وارسته ای که خود را در محضر خدا می بینند.

ص: ۲۶۳

سجده کردن هنگام تلاوت و شنیدن آیه ی فوق، مستحبّ است. (۱) در مورد پانزده آیه ی قرآن سجده وارد شده است که چهار مورد آن واجب است، آیات ۱۵ سجده، ۳۷ فصلت، ۶۲ نجم و ۱۹ علق و در یازده آیه سجده مستحبّ است، آیات ۲۰۶ اعراف، ۱۵ رعد، ۴۸ نحل، ۱۰۷ اسراء، ۵۸ مریم، ۱۸ و ۷۷ حج، ۶۰ فرقان، ۲۵ نمل، ۲۴ ص و ۲۱ انشقاق.

پیام ها:

۱ با عبادت، خود را همرنگ و هماهنگ فرشتگان سازیم. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ» ... «إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ...» ۲ مستکبر، به مقام قرب الهی نمی رسد، «الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» و مقربان الهی، متواضع و فروتن بوده و تکبر نمی ورزند.

۳ ذکر خدا، نمونه ی روشن عبادت است. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ» ... «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ» ۴ غفلت از خداوند، بر اثر خودبزرگی بینی و استکبار است. «لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ۵ راه قرب به خداوند، فروتنی، عبادت و سجده ی خالصانه است. «عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ... «وَ لَهُ يَسْجُدُونَ» ۶ سجده، مخصوص خداوند است و مقربان این را باور دارند. «لَهُ يَسْجُدُونَ» (مقدم شدن «لَهُ» بر «يَسْجُدُونَ»، نشانه ی اختصاص است) ۷ به عبادت خود مغرور نشویم، چون خداوند فرشتگانی دارد که پیوسته در حال عبادت اند. «إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ» ... «يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ» ۸ ابتدا باید روحیه ی استکبار را کنار گذاشت، سپس خدا را تسبیح گفت و در مرحله ی سوم به سجده افتاد. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ»، «يُسَبِّحُونَهُ»، «يَسْجُدُونَ» «الحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۶۴

سیمای سوره ی انفال

این سوره هفتاد و پنج آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

این سوره به دلیل کلمه ی «انفال» که در آغاز آن آمده و همچنین بیان احکام انفال و ثروت های عمومی، به «انفال» نامگذاری شده است.

نام دیگر این سوره، «بدر» است، زیرا بیشتر آیاتش پیرامون جنگ بدر است که اولین نبرد مسلمانان با مشرکین می باشد و مسلمانان از امدادهای الهی و نصرت خدا برخوردار شدند.

در این سوره، در کنار مطرح شدن جنگ بدر، به طور ظریفی ویژگی های سپاه حق در مقابل سپاه باطل نیز بیان شده است. همچنین درسهایی از تاریخ پیامبر اسلام و چگونگی رفتار آن حضرت با مسلمانان و مسائلی همچون انفال، بیت المال، احکام جهاد، غنائم، اسیران و خمس و چگونگی تقسیم آن، ماجرای هجرت و ليله المیت، صفات مؤمنان واقعی، جلوگیری از اختلاف و تفرقه و...

بیان شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱)

۱/۸

(ای پیامبر!) از تو درباره ی انفال (غنائم جنگی و اموال عمومی) می پرسند (که از آن کیست؟) بگو: انفال، از آن خدا و پیامبر است. پس، از خداوند پروا کنید و (روابط) میان خودتان را اصلاح کنید و اگر ایمان دارید، از خدا و رسولش اطاعت کنید.

نکته ها:

در قرآن حدود ۱۳۰ بار واژه ی سؤال و مشتقات آن، از جمله ۱۵ بار عبارت «يَسْأَلُونَكَ» آمده است.

«الْأَنْفَالِ» جمع «نفل»، به معنای زیاده و عطیه است. چنان که به زیادتر از نمازهای واجب، نافلة گفته می شود و عطای فرزند به حضرت ابراهیم «نافله» به حساب آمده است. «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً» (۱) در روایات و کتب فقهی، منابع طبیعی و ثروت های عمومی، غنائم جنگی، اموال بی صاحب مثل زمینی که صاحبش آن را رها کرده و اموال مردگان بی وارث، جنگل ها، درّه ها، نیزارها، زمین های موات، معادن و... همه از انفال محسوب شده اند. (۲)

چون قبل از اسلام، نحوه ی توزیع غنائم بر اساس تبعیضات بود، پس از جنگ بدر که

ص: ۲۶۸

۱- ۱. انبیاء، ۷۲.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین؛ بحار، ج ۹۳، ص ۲۰۵ و کافی، ج ۱، ص ۵۳۹.

اولین جنگ مسلمانان و همراه با غنائم بسیار بود، در اینکه غنائم را چه باید کرد و به چه کسانی می رسد و چه کسانی اولویت دارند، نظریات مختلفی وجود داشت. سرانجام با سؤال و درخواست مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، آن حضرت شخصاً به تقسیم غنائم پرداخت و بطور عادلانه و یکسان میان مردم تقسیم کرد تا تبعیضات موهوم دوره ی جاهلی را از میان برداشته و از مستضعفان حمایت کند، هر چند برخی، از این برابری رنجیدند. (۱)

گرچه آیات این سوره درباره ی جنگ بدر است و این آیه نیز بیشتر نظر به غنائم جنگی دارد، ولی اختصاص به آن ندارد. (۲)

□

امام صادق علیه السلام فرمود: سهم خداوند از انفال، زیر نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله مصرف می شود. (۳)

در روایات، پاداش اصلاح و آشتی میان مردم، از یک سال نماز و روزه ی مستحبی هم بیشتر ذکر شده است. (۴) امام صادق علیه السلام به شاگرد خود مفضل فرمود: اگر میان دو نفر از طرفداران ما نزاعی پیش آمد، از مال من خرج کن و میان آنان آشتی بده. (۵)

در اسلام، تقویت و تحکیم پیوندها و از میان بردن اسباب تفرقه و نفاق به قدری اهمیت دارد که در بعضی مراحل نه تنها اصلاح ذات البین واجب است، بلکه از بیت المال نیز می توان برای آن استفاده کرد. (۶)

پیام ها:

□

۱ سؤال مردم درباره ی انفال و پاسخ پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان، نشان دهنده ی دخالت اسلام در شئون اقتصادی جامعه است. «يَسْأَلُونَكَ...» ۲ مرجع و محلّ بیان احکام و مسائل اقتصادی، رهبر الهی است. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ» ۳ هدف از جهاد در اسلام، پیروزی حقّ بر باطل است. غنائم، مسأله ی فرعی و

ص: ۲۶۹

۱-۱. تفسیر نمونه؛ فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۲۳.

۲-۲. تفاسیر المیزان و نمونه.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر اُطیب البیان.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۲۰۹.

۶-۶. تفسیر نمونه.

اضافی است. («الْأَنْفَالُ»، به معنای «زیاده» است). ۴ مالکیت اموال عمومی از خداست، پس باید در دست مقدس ترین و محبوب ترین مردم قرار گیرد. «قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۵ حکومت اسلامی پشتوانه ی اقتصادی می خواهد و انفال، پشتوانه ی نظام اسلامی است. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۶ اسلام برای منابع طبیعی و ثروت های عمومی نیز قانون دارد. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۷ تمام مصارف رسول الله، در شعاع اهداف الهی است. «لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۸ حفظ اموال عمومی، پاکی و پروا لازم دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» (زیرا بیت المال و اموال عمومی، می تواند بستری برای سوء استفاده باشد). ۹ کسی که قصد اصلاح در جامعه دارد، باید خودش اهل تقوا باشد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا» ۱۰ حفظ وحدت و اصلاح میان مردم، بر همگان لازم است. «أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ» ۱۱ مؤمنان باید در میدان های اخلاق، جامعه و سیاست، به دستورات الهی عمل کند تا مشروعیت داشته و به موفقیت برسد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» ۱۲ ایمان تنها در قلب نیست، جلوه ی خارجی و اطاعت عملی هم می خواهد.

«أَطِيعُوا»

... «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۱۳ ممکن است کسانی در آزمایش جانفشانی و حضور در جبهه قبول شوند، ولی در آزمایش مالی و تقسیم غنائم و انفال مردود گردند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۱۴ جبهه رفتن به تنهایی نشانه ی ایمان کامل نیست، طمع نداشتن به غنائم، حفظ اخوت و تسلیم در برابر رهبری هم لازم است. (کلّ آیه)

اشاره

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَرَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳)

مؤمنان، تنها کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان (از عظمت او) لرزان شود و هر گاه آیات خدا بر آنان تلاوت شود، ایمانشان را می‌افزاید و تنها بر پروردگارشان توکل می‌کنند.

آنان که نماز را برپا می‌دارند و از آنچه به ایشان روزی داده ایم، (به محرومان) انفاق می‌کنند.

نکته‌ها:

خداوند در آیه ۲ می‌فرماید: «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»، یاد خداوند دل‌های مؤمنان را مضطرب می‌کند، ولی در جای دیگر می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱)، با یاد خداوند دل‌ها آرام می‌گیرد. این دو آیه با هم منافاتی ندارد، زیرا در یک جا ترس از عظمت خداوند است و در جای دیگر اطمینان به خداوند است. چنان که در آیه ای دیگر می‌خوانیم:

«اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّذَانِي تَقْشَعْرُقُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) کسانی که از خداوند خشیت دارند با خواندن و شنیدن قرآن پوست بدنشان می‌لرزد و پس از مدتی آرام شده و دل‌هایشان نرم می‌شود.

آری، یاد قهر و عقاب الهی دل مؤمن را می‌لرزاند و با یاد لطف و مهر الهی، دلش آرام می‌گیرد، همچون کودکی که از والدین خود هم می‌ترسد، هم به آنان دلگرم است.

«B تَوَجَّلُ»، به حالت اضطراب (۳) و خوف و ترس انسان گفته می‌شود که گاهی به خاطر درک مسئولیت‌ها و احتمال عدم انجام وظایف است و گاهی به خاطر درک عظمت مقام و هیبت

ص: ۲۷۱

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. التحقيق في كلمات القرآن.

الهی است. لذا در قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۱)، تنها بندگان عالم و آگاه، از خداوند خشیت دارند.

(۲)

پیام ها:

۱ آنکه با شنیدن ندای اذان و آیات الهی بی تفاوت باشد، باید در کمال ایمان خود شکی کند. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ» ۲ ذکر نام خدا از سوی هر کس باشد، در مؤمن اثر می گذارد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ» ۳ ایمان، با عشق و خشیت درونی همراه است. «الْمُؤْمِنُونَ» ... «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» ۴ ایمان، مراتب و درجاتی دارد و قابل کاهش و افزایش است. «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» ۵ ترسی که ریشه در جهل داشته باشد بد است، ولی ترسی که از معرفت سرچشمه بگیرد پسندیده است. «الْمُؤْمِنُونَ» ... «وَجِلَتْ» ۶ هر آیه ی قرآن، حجت و دلیل و نوری است که می تواند بر ایمان بیفزاید. «إِذَا تُلِيَتْ» ... «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» ۷ مؤمن، میان بیم و امید است. «الْمُؤْمِنُونَ» ، «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» ، «يَتَوَكَّلُونَ» ۸ کسی که تنها خداوند را ربّ خود می داند، تنها به او توکل می کند. «عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۹ نشانه ی ایمان آن است که ابتدا دل مؤمن با یاد خدا خشیت پیدا می کند، «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» ، سپس با تلاوت و یادآوری آیات الهی، بر ایمانش افزوده می شود، «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» و توکل بر خدا نموده، «يَتَوَكَّلُونَ» نماز را به پا می دارد، «يُقِيمُونَ» و به دیگران نیز کمک می نماید. «يُنْفِقُونَ» ۱۰ رفتار انسان، برخاسته از انگیزه ها، دیدگاه ها و اعتقادات اوست. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ» ... «يُقِيمُونَ» ... «يُنْفِقُونَ» ۱۱ اسلام، انفاق بخشی از مال و دارایی را لازم دانسته است، نه تمام آن را. «مِمَّا

ص: ۲۷۲

۱-۱. فاطر، ۲۸.

۲-۲. تفسیر نمونه.

رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (یکی از معانی «من»، تبعیض است) ۱۲ نماز و انفاق مؤمن مقطعی نیست، بلکه مستمر و دائمی است. «يُقِيمُونَ» ... «يُنْفِقُونَ» ۱۳ انفاق، باید از مال حلال و روزی الهی باشد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» ۱۴ مؤمن، دارایی خود را بخشش الهی می داند، نه محصول دسترنج خویش و این عقیده، گذشت و انفاق را بر او آسان می کند. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴]

اشاره

أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

آنان همان مؤمنان حقیقی هستند، برای آنان نزد پروردگارشان درجات و آمرزش و روزی سخاوتمندانه و نیکو است.

نکته ها:

«رِزْقٌ كَرِيمٌ»، به معنای رزق و روزی دائمی، بی منت، وسیع و خالص است.

پیام ها:

۱ ایمان آن گاه کامل است که همراه با خوف الهی، توکل، نماز و انفاق باشد. آری، ایمان با شعار نیست، با عمل است. بدنبال آیات قبل: «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا» ۲ رمز دریافت درجات الهی، نماز و انفاق است. «يُقِيمُونَ» ... «يُنْفِقُونَ»، «لَهُمْ دَرَجَاتٌ» (یک عمر، برای گرفتن درجه دنیوی می کوشیم، ولی از درجات الهی غافلیم!) ۳ درجاتی که خداوند عطا می کند، برای بشر دنیوی ناشناخته و بسیار مهم است.

(کلمه «دَرَجَاتٌ»، نکره آمده است) ۴ چون ایمان مردم قابل کم و زیاد شدن است، درجات الهی هم افزایش یا کاهش می یابد. «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» ... «لَهُمْ دَرَجَاتٌ» ۵ درجات الهی، مخصوص بهشت نیست، در همین دنیا و در برزخ هم وجود

دارد. («عِنْدَ رَبِّهِمْ» مطلق آمده است) ۶ حتی مؤمنان حقیقی نیز در معرض لغزش بوده و نیازمند مغفرت الهی می باشند. «الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ» ... «مَغْفِرَةٌ» ۷ تنها ایمان حقیقی، زمینه ی رسیدن انسان به جایگاه ویژه و دریافت مغفرت و نعمت های ویژه ی خداوند است. «الْمُؤْمِنُونَ» ... «عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵]

اشاره

كَلَّمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿٥﴾

(ناخشنودی بعضی مسلمانان از تقسیم غنائم) همانند آن (زمانی) است که که پروردگارت تو را (برای جنگ بدر)، از خانه ات به حق خارج کرد، در حالی که گروهی از مؤمنان (از حضور در جنگ) ناخشنود بودند.

نکته ها:

همان گونه که به خاطر کمی نفرات و امکانات، رفتن به جهاد با دشمن در جنگ بدر برای بعضی دشوار و سنگین بود، اکنون نیز تقسیم غنائم همان جنگ برای بعضی سنگین است، اما این ناخوشایندی ها تازگی ندارد و می گذرد. پیامبر خدا باید به فکر مصلحت واقعی و انجام فرمان خدا باشد و گر نه کراهت و ناخوشایندی این و آن همیشه هست.

پیام ها:

۱ خروج پیامبر صلی الله علیه و آله از مدینه برای جنگ بدر، به فرمان خدا و به تدبیر او بود.

«أَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۲ حرکت در مسیر جنگ و جهاد، عامل رشد و تربیت است. «أَخْرَجَكَ رَبُّكَ» ۳ در جبهه ها، نقش اصلی با رهبر و فرماندهی است. (گرچه برای جهاد، عدّه ای خارج شدند، ولی آیه حضور پیامبر خدا را مطرح می کند). «أَخْرَجَكَ رَبُّكَ» ۴ مدینه، خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. (خانه هر کس، آنجاست که در آن

سکونت و یا موقعیت پیدا می کند، نه فقط زادگاه او.) «بیتک» ۵ رهبر باید به فکر انجام وظیفه و اجرای حق باشد. «بالحق» ۶ دستورات آسمانی بر پایه ی حق و برای رسیدن به حق است. «أخْرَجَكَ» ... «بالحق» ۷ کراهت و ناخوشایندی از جهاد، اگر همراه با نافرمانی و تمرد نباشد و ضربه ای به اطاعت نزند، به اصل ایمان لطمه نمی زند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» ۸ گاهی انسان در ابتدا، با عشق و اخلاص به جبهه می رود، ولی در پایان به خاطر مسائل مالی و غنائم، دلگیر و ناخشنود می شود. «لَكَارِهُونَ» (بنا بر این که کراهت در مورد چگونگی تقسیم غنائم باشد) ۹ در مسائل اجتماعی و مالی، وجود مخالف و ناراضی طبیعی است، هر چند در جامعه ی ایمانی و شخصی چون پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مسئول آن باشد. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶]

اشاره

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا بَيَّنَّ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (۶)

آنان درباره ی حق (بودن جنگ بدر)، پس از آنکه روشن شده بود، با تو مجادله می کنند. (چنان ترسیده اند که) گویی به سوی مرگ رانده می شوند و (نابودی خود را) می نگرند.

نکته ها:

جدال گروهی از مسلمانان با پیامبر صلی الله علیه و آله، در مسیر جنگ بدر، بر سر این بود که امکانات و نفرات کافی ندارند و تنها برای تصاحب اموال تجار قریش خارج شده اند، نه برای جنگ با لشکر قریش و با اینکه این واقعیت را می دانستند که فرمان خداوند است، ولی از اعتراض خود دست بردار نبودند؛ البته بعضی هم مانند مقداد می گفتند: ما مثل اصحاب موسی علیه السلام نمی نشینیم که بگوییم شما بروید بجنگید، بلکه اهل جنگیم و هر چه فرمان دهی می پذیریم. ولی بعضی از روی ترس و اینکه آمادگی جنگ ندارند، با رسول خدا صلی الله علیه و آله مجادله

می کردند و حرکت به سوی جهاد و جنگ بدر را به منزله ی حرکت به سوی مرگ می پنداشتند. ولی حوادث پس از آن و پیروزی در جنگ نشان داد که آنان اشتباه می کرده اند.

جدال و گفتگویی که برای انکار حقّ باشد مطرود است و آن اقسامی دارد:

الف: گاهی پس از روشن شدن حقّ است. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ» ب: گاهی از روی علم و آگاهی نیست. «فَلَمْ تَحِاجُوا لِمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ» (۱) ج: گاهی برای از بین بردن حقّ است. «وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲) البته گاهی بحث و مجادله برای تصدیق حقّ است که باید به نیکوترین شکل صورت بگیرد و نیکوترین آنها، بهترین است. «وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۳)

پیام ها:

۱ همه ی یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، مطیع امر آن حضرت نبودند. «يُجَادِلُونَكَ» ۲ افراد تن پرور و ترسو، برای گریز از فرمان حقّ و جهاد، همیشه دست به جدال و توجیه زده و بهانه جویی می کنند. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ» ۳ اگر روحیه ها و انگیزه ها سالم نباشد، دانستن حقّ به تنهایی کارساز نیست.

«بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

۴ گاهی انسان چنان سقوط می کند که با شناخت حقّ و فرمان حقّ، باز مخالفت می کند. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ» ۵ حرکت سربازان ضعیف الایمان و بی روحیه به سوی نبرد، بسیار دشوار و همراه با ترس و دلهره ی فراوان است. «يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷]

اشاره

وَ إِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَه تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (۷)

ص: ۲۷۶

۱-۱. آل عمران، ۶۶.

۲-۲. کهف، ۵۶.

۳-۳. نحل، ۱۲۵.

و(به یاد آورید)زمانی که خداوند شما را وعده می داد که یکی از دو گروه (کاروان تجارتي یا لشکر جنگی دشمن)، از آن شما خواهد بود، و شما(به خاطر راحت طلبی و منافع مادی)دوست داشتید گروه غیر مسلح(کاروان تجارتي)در اختیارتان قرار گیرد.در حالی که خداوند می خواهد حق را با کلمات(و سنت های)خویش استوار ساخته و ریشه ی کفار را برکند.(از این رو شما را با تعداد کم و نداشتن آمادگی جنگی در بدر با لشکر قریش درگیر و سرانجام پیروز ساخت.)

نکته ها:

« اَلشُّوْكَه » از «شوک»، به معنای خار و سرنیزه، و سَمْبِل «گروه مسلح» است. مراد از « غَيْرِ ذَاتِ الشُّوْكَه »، در اینجا همان کاروان تجاری غیر مسلح می باشد.

مراد از «کلمات حق»، سنت ها، اوامر الهی و اولیای الهی می باشد. کلمه ی «دَابِر»[□]، به معنای عقب و دنباله ی چیزی می باشد و « يَقَطَعُ دَابِرًا »، کنایه از ریشه کن ساختن است.

□
در ماه رمضان سال دوم هجری، به پیامبر صلی الله علیه و آله اطلاع دادند که ابو سفیان در رأس یک کاروان تجاری بسیار مهم در راه رسیدن به مکه می باشد. آن حضرت برای تضعیف قدرت کافران و جبران اموالی که کفار مکه از مسلمانان مهاجر مصادره کرده بودند، به همراه ۳۱۳ نفر آماده ی حمله به آن کاروان تجاری شدند. ابو سفیان سردسته کاروان، پس از با خبر شدن از این تصمیم، کفار مکه را خبردار کرد و کاروان را از بیراهه، راهی مکه نمود.

از آنجا که بسیاری از مشرکان مکه در آن کاروان سهمی داشتند و همچنین با زور و تهدید آنان، حدود هزار نفر به سرعت بسیج شدند و به همراه بزرگان و سرشناسان مکه و با ساز و برگ کامل نظامی به فرماندهی ابو جهل، برای دفاع از گروه چهل نفری تجار حرکت کردند.

روز هفدهم ماه رمضان، در بیابانی بین مکه و مدینه، سه گروه حاضر بودند: مسلمانان، سپاه کفر و کاروان تجاری کفار.

پیامبر پس از اطلاع از حرکت سپاه دشمن، با یاران و اصحاب خود مشورت نمود که آیا به تعقیب کاروان تجاری پردازند و یا آنکه با سپاه کفر مقابله کنند؟ نظرهای متعددی بیان شد،

ولی سرانجام تصمیم گرفتند با سپاه کفر مقابله کنند. با آنکه مسلمین ساز و برگ نظامی چندانی نداشتند و به قصد جنگ و درگیری مسلحانه بیرون نیامده بودند و تعداد کفار سه برابر آنان بود، ولی عاقبت با امدادهای غیبی خداوند، بر دشمن پیروز شدند. در این جنگ، ابو جهل و هفتاد کافر دیگر کشته شدند که بیشتر کشته شدگان به دست علی علیه السلام بود و هفتاد نفر اسیر گشتند، در حالی که تنها ۱۴ نفر از سپاه اسلام به شهادت رسیدند. (۱)

پیام ها:

۱ یادآوری امدادهای الهی، لازم و عامل تقویت ایمان است. «وَ إِذْ» ۲ پیروزی، تنها با تعداد نفرات و تجهیزات جنگی نیست، عامل عمده، اراده ی خداوند است. «يُرِيدُ اللَّهُ» آری، اراده خدا، غالب بر عوامل طبیعی است.

۳ گاهی اراده ی الهی، با دست مؤمنان انجام می شود. «يُرِيدُ اللَّهُ» ۴ طبع انسان، راحت طلب است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» (به خاطر سختی و مشکلات، برنامه های اساسی و اصولی را فدای مسائل ساده و غیر اصولی نکنیم). ۵ احقاق حق، به وسیله ی کلمات الهی، (اولیا، سنن، قوانین، اوامر، فداکاری، جهاد و عمل به دستورات الهی) است. «يُحَقِّقُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» ۶ پیروزی حق بر باطل، بالاتر از درآمد اقتصادی است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» ... «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» ۷ پیروزی نهایی، با عزت حق و ذلت باطل خواهد بود. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ» ... «وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ» ۸ هدف جهاد اسلامی، احقاق حق و انهدام باطل است، نه کشورگشایی و اشغال سرزمین. «أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ»

ص: ۲۷۸

اشاره

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸)

تا(خدا)حق را استوار و باطل را نابود سازد، هر چند مجرمان خوش نداشته باشند.

نکته ها:

این آیه، به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان دلداری می دهد که سرانجام حق پیروز و باطل نابود می شود.

بعضی روایات، مصداق روشن این آیه را زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام دانسته اند، (۱) که با قیام آن حضرت، سلطه ی باطل برطرف شده و حکومت حق و عدل بر جهان حاکم می شود.

پیام ها:

۱ وعده های الهی به خاطر منافع شخصی و مادی افراد نیست، بلکه برای تحقق حق و محو باطل است. «لِيُحِقَّ الْحَقَّ» ۲ حق، ماندنی و پابرجاست، و باطل، فانی و رفتنی است. «لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ» ۳ ترسی از عصبانیت و ناخوشایندی دشمن کافر و مجرمان نداشته باشیم، خداوند اراده ی خود را محقق خواهد ساخت. «وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

اشاره

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبُّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ أَنِّي مُّمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ (۹)

(به یاد آورید) زمانی که (در جنگ بدر) از پروردگارتان فریادرسی می طلبیدید، پس او دعا و خواسته ی شما را اجابت کرد(و فرمود:) من یاری دهنده شما با فرستادن هزار فرشته ی پیاپی هستم.

نکته ها:

«مردف» از «ارداف»، به معنای ردیف و پشت سر هم قرار گرفتن است، یعنی نزول

فرشتگان امدادگر پیایی ادامه دار است. در آیه ۱۲۴ سوره ی آل عمران، از سه هزار فرشته ی یاری کننده یاد شده «بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ» و در آیه ی پس از آن، سخن از پنج هزار فرشته ی نشاندار است. این اختلاف رقم ها شاید به میزان مقاومت آنان بوده است. یعنی هر چه مقاومت مسلمانان بیشتر می شد، امداد غیبی خداوند نیز بیشتر می شد. بنا بر این «مردفین» یعنی این هزار فرشته، فرشتگان دیگری را در پی دارند.

با توجه به آیه ی بعد، فرشتگان تنها برای دلگرمی و تقویت روحیه ی مؤمنان نازل شدند و وارد جنگ و نبرد با دشمن نشدند و گرنه دیگر فضیلتی برای مجاهدان بدر نمی بود، علاوه بر آنکه نحوه ی کشته شدن هر یک از کفار و اسامی قاتلان آنان نیز در تاریخ آمده است. (۱)

در جنگ بدر، تعداد مسلمانان یک سوّم کفار و ساز و برگ نظامی آنان هم بسیار اندک بود، و به فرموده حضرت علی علیه السلام، تنها سواره ی آنان مقدار بود، (۲) همچنین آنان آمادگی روحی هم برای جنگ نداشتند. هنگامی که جمعیت کفار و تجهیزات آنان را دیدند، وحشت زده و مضطرب شدند و به خدا پناه آوردند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دست به دعا برداشت و فرمود:

«اللهم انجز لی ما وعدتني، اللهم ان تهلك هذه العصابة لا تعبد فی الارض» (۳) خدایا! آنچه را وعده داده ای محقق ساز، خدایا! اگر این گروه مسلمانان کشته شوند، پرستش تو از زمین برچیده می شود. خداوند نیز با سرازیر نمودن امدادهای غیبی خود، دعای آنان را مستجاب کرد و آنان با دلگرمی به مبارزه پرداختند تا سرانجام پیروز شدند.

به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله، تمام کشته شدگان کفار را درون چاهی ریختند و آن گاه حضرت بر سر چاه آمده و تک تک آنان را به اسم صدا زده و فرمودند: آیا شما وعده ی پروردگارتان را حق یافتید؟! شما بد مردمانی بودید، زیرا پیامبرتان را تکذیب کردید و مرا از خانه و کاشانه ام بیرون نمودید و با من به جنگ پرداختید، اما دیگران مرا تصدیق کرده و در میان خود جای دادند و به یاری ام پرداختند! اصحاب گفتند: مگر آنان می شنوند؟ حضرت فرمود: شما شنواتر از آنان نیستید، ولی آنان نمی توانند جواب بدهند. آن گاه رو به جسد ابو جهل کرد و

ص: ۲۸۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

این از فرعون گستاخ تر بود، زیرا فرعون هنگامی که عذاب آمد و هلاکت را قطعی دید، موخید شد، اما او تا آخرین لحظات دست از بت ها برنداشت. (۱)

پیام ها:

۱ نعمت ها و امدادهای الهی در روزهای سخت را فراموش نکنیم، چرا که یاد نعمت های الهی، روحیه ی شکر و شجاعت را در انسان بالا می برد. «إِذْ» ۲ خداوند، بدون دعا هم می تواند عطا کند، ولی دعا، یک راه تربیت الهی است.

«إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبُّكُمْ»

۳ دعا در کنار حضور در جبهه مؤثر است و دعای رزمندگان مستجاب می شود.

«تَسْتَغِيثُونَ»

... «فَاسْتَجَابَ» ۴ دعا، کلید استجابت است. «تَسْتَغِيثُونَ» ... «فَاسْتَجَابَ» ۵ فرشتگان، در زندگی انسان ها تأثیرگذار و مؤثرند. «مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ» ۶ امدادهای غیبی وقتی تحقق پیدا می کند که آنچه را خداوند در ظاهر به ما داده است، به کار گرفته باشیم. «مُمِدُّكُمْ» ۷ در حرکت های رزمی و نظامی و صحنه های نبرد، نظم و انضباط لازم، و از عوامل زمینه ساز پیروزی است. «أَنْتِي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۰]

اشاره

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَ لَتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۱۰)

و خداوند، آن (پیروزی و نزول فرشتگان) را جز برای بشارت و اینکه دلهايتان با آنان آرامش يابد قرار نداد و نصرت و پیروزی، جز از سوی خدا نیست، (به قدرت خود و امداد فرشته هم تکیه نکنید.) همانا خداوند، شکست ناپذیر حکیم است.

ص: ۲۸۱

نکته ها:

در قرآن بارها نزول فرشتگان امدادگر برای یاری مؤمنان مطرح شده است. حتی هنگام جان دادن هم خداوند فرشته ها را می فرستد تا با القای حق و دلداری، مؤمن را از وسوسه های شیطان حفظ کند. (۱) در جنگ بدر نیز فرشتگان، برای روحیه بخشیدن به مؤمنان آمدند و جنگ و برخوردی با دشمن نداشتند، زیرا در تاریخ روشن است که چه کسی به دست چه کسی کشته شد، و بیشترین کشته های کافران در آن جنگ، به شمشیر حضرت علی علیه السلام بود.

در هستی دو نوع القا وجود دارد:

یکی از سوی فرشتگان خدا که آرامش را القا می کنند. «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعُوبَ» (۲) خداوند به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما مؤمنان را پایدار و ثابت قدم سازید، من در دل کفار وحشت خواهم افکند.

یکی هم القای ترس و وحشت که از سوی شیطان انجام می شود. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» (۳) سخنان شیطان در هوادارانش تأثیر گذارده و آنان را می ترساند.

پیام ها:

۱ رزمنده باید روحیه ی قوی داشته باشد. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى» از عوامل پیروزی، انگیزه و روحیه ی قوی رزمندگان است.

۲ هنگامی که حرکتی صحیح و در خط پیامبر باشد، عنایت خداوند و برطرف شدن عوامل ترس و اضطراب حتمی است. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى» پیروزی مؤمنان، تنها به ابتکار، طرح نظامی، سلاح و نفرات آنان و یا به خاطر فرشتگان نیست، بلکه اصل، اراده و خواست خداوند است. «وَمَا النَّصِيرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» چنان که گاهی به خواست خداوند، گروه اندکی از مؤمنان بر گروه

ص: ۲۸۲

۱-۱. فصلت، ۳۰.

۲-۲. انفال، ۱۲.

۳-۳. آل عمران، ۱۷۵.

زیادی از دشمنان پیروز می شوند. «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهَا كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ» (۱) ۴ امدادهای الهی و یاری مؤمنان، بر اساس عزت و حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۱]

اشاره

إِذْ يُغَشِّكُمُ الْغُفَاةَ مِنْ أَمْنِهِ مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ (۱۱)

(به یاد آورید) زمانی که (خداوند) از سوی خود برای آرامش شما، خوابی سبک بر شما مسلط ساخت و از آسمان بارانی بر شما فرستاد تا شما را با آن پاک کند و پلیدی (وسوسه ی) شیطان را از شما بزدايد و دل‌های شما را محکم و گام‌هایتان را با آن استوار سازد.

نکته‌ها:

«الْغُفَاةَ» به ابتدای خواب و خواب سبک و آرام بخش گفته می شود، یعنی در حال استراحت آن چنان خواب عمیقی بر شما مسلط نشد که دشمن از آن سوء استفاده کرده و بر شما شیخون بزند. (۲)

لشکر قریش با ساز و برگ جنگی فراوان و آذوقه ی کافی و حتی زنان خواننده برای تقویت روحیه جنگ جویان، وارد منطقه ی بدر شدند و ابتدا چاه های آب را در اختیار خود گرفتند ولی مسلمانان دچار تزلزل بودند. پیامبر که می دید یارانش ممکن است شب را به آرامی نخواستند و فردا با جسم و روحی خسته در برابر دشمن قرار گیرند، بشارت داد که فرشتگان الهی به یاری آنان خواهند آمد و آنها را دلداری داد به طوری که شب را به آرامی خوابیدند. از طرف دیگر علاوه بر کمبود آب برای تطهیر و رفع تشنگی، مشکل اساسی منطقه ی بدر، وجود شن های نرم و روان بود که پاها در آن فرو می رفت، در آن شب باران بارید و مسلمانان دلگرم شدند و زمین زیر پایشان سفت شد.

ص: ۲۸۳

۱-۱. بقره، ۲۴۹.

۲-۲. تفسیر نمونه.

البته ممکن است مراد از ثبات قدم در آیه، همان استقامت و پایداری باشد، نه محکم شدن پاها در زمین باران خورده. هر دو احتمال نیز با هم ممکن است.

مراد از «پاک شدن از پلیدی» ممکن است پاک شدن از وسوسه های شیطان و یا پاک شدن از پلیدی جسمانی بر اثر جنابت بعضی در آن شب باشد، به هر حال باران با توجه به نیاز شدید مسلمانان، همه ی این مشکلات را برطرف کرد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: آب باران بیاشامید که امراض را برطرف می کند، آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲) «يُذْهِبْ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»

پیام ها:

۱ با اراده و امداد الهی، در برابر دشمن مسلح و انبوه هم می توان آرامش داشته و آرام خوابید، و اگر خدا نخواهد، در بهترین باغ ها و شرایط، نه خوابی هست و نه آرامشی. «إِذْ يُعَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ» ۲ گاهی استراحت و خواب سبک در جنگ، نعمت بزرگ الهی است، که هم خستگی را برطرف می کند و هم مجال شیخون به دشمن نمی دهد. «النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ» ۳ اگر ایمان و صبر باشد، خداوند عوامل طبیعی را در اختیار انسان و به سود او قرار می دهد. «يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» ۴ نقش عوامل طبیعی همچون باد، باران، خواب و... را در جبهه ها نباید تصادفی پنداشت. «يُعَشِّيكُمُ النُّعَاسَ» ... «يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ...» ۵ پاکی ظاهری: «لِيُطَهِّرَكُمْ» و پاکی باطنی: «يُذْهِبْ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»، هر یک به تنهایی ارزش است، اما ارزشمندتر وجود هر دو با هم می باشد.

۶ انتظار خداوند از مجاهد مسلمان، پاکی و داشتن روحیه ای بالا و مقاوم و ثابت قدم بودن است. «لِيُطَهِّرَكُمْ» ... «لِيُرَبِّطَ عَلَي قُلُوبِكُمْ»

ص: ۲۸۴

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

اشاره

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَأَضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاصْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (۱۲)

(به یاد آور) زمانی که پروردگارت به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما افراد با ایمان را تقویت کنید، من نیز به زودی در دلهای کافران، رعب و ترس خواهم افکنم، پس فراز گردن ها را بزنید و همه ی سرانگشتانشان را قلم کنید (و قطع کنید تا نتوانند سلاح بردارند).

نکته ها:

«بَنَانٍ» جمع «بنانه»، سر انگشت دست و پا، یا انگشتان دست و پا می باشد.

وارد کردن ضربه بر سر و مغز کفار یا زدن سر انگشتان دست و پای آنان، توان رزم و اسلحه به دست گرفتن را از آنان می گیرد. و احتمال دارد بیانگر این باشد که اگر دشمن پیاده است، هدف سر او باشد و اگر سواره باشد، دست و پای او را هدف قرار دهید. (۱)

شاید مراد از «فَوْقَ الْأَعْنَاقِ»، افراد سرشناس و رهبران کفر باشد، مانند: «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» که ضربه بر سران و رهبران دشمن باید وارد کرد. (۲)

از امدادهای الهی در جنگ بدر ایجاد رعب و وحشت در دل لشکریان کفر بود، چنان که گزارشگران مخفی سپاه اسلام، از اردوگاه دشمن خبر آوردند که دشمن با آن همه امکانات و ساز و برگ، بسیار ترسیده و بیمناک می باشد، اما در مقابل سپاه کوچک اسلام، با وجود کمی نفرات و امکانات، روحیه ای بسیار عالی داشتند. لذا پیامبر ابتدا به آنان پیشنهاد صلح داد و نماینده ای را به میان آنان فرستاد، هر چند عده ای با این پیشنهاد موافق بودند، ولی ابو جهل آن را نپذیرفت و آتش جنگ شعله ور شد.

ص: ۲۸۵

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفسیر فرقان.

۱ خداوند، ارشاد و حمایت مؤمنان را گاهی از طریق فرشتگان انجام می دهد.

«إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ...»

۲ فرشتگان از خود قدرتی ندارند، بلکه با حمایت و لطف الهی قدرت می یابند.

«إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَجَبَّتُوا»

۳ خداوند، تشویق به استقامت را از طریق فرشتگان قرار داده، ولی ارباب کافران را به خود نسبت داده است. «فَجَبَّتُوا»، «سَأَلْتَنِي»

۴ خداوند بر اهل ایمان، آرامش و سکینه نازل می کند و بر کافران دلهره و وحشت مستولی می سازد. «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ» ...

«فَجَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّعْبَ» ۵ دلها به دست خداوند است، آرامش و اضطراب هم از اوست. «إِذْ

يُوحِي رَبُّكَ»، «فَجَبَّتُوا» ... «سَأَلْتَنِي» ... «الرَّعْبَ» ۶ رعب و وحشت، از عوامل شکست کفار در جنگ بدر بود. «سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ

الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّعْبَ» ۷ گرایش ها و انگیزه های انسان، در سرنوشت او و دریافت رحمت و یا عذاب الهی، تأثیر به سزایی دارد.

«فَجَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا» ... «فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّعْبَ» ۸ قدرت و امکانات، به تنهایی عامل آرامش نیست. (در جنگ

بدر، مسلمانان با کمی نفرت، آرامش یافتند، اما دشمنان فراوان و مجهز، هراسناک شدند). «أَمَنَهُ مِنْهُ»، «الرَّعْبَ» ۹ از توان رزمی

خود در نبرد، بهترین استفاده را ببرید و ضربه ها را به جاهای حساس وارد آورید. «فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ

بَنَانٍ»

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۳) ذَلِكَ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ (۱۴)

آن (حمایت الهی از مؤمنان و فرمان ضربه بر سرها و سرانگشتان دشمن)، به جهت آن بود که آنان در برابر خدا و پیامبرش گردنکشی کردند، و هر کس با خدا و پیامبرش در افتد و مخالفت کند، خداوند دارای کیفری سخت است.

آن است (کیفر ما در دنیا)، پس بچشید آن را و (بدانید) عذاب دوزخ برای کافران (مهینا) است.

پیام ها:

۱ قهر و خشم الهی، نتیجه ی سرکشی و طغیان است و بدون دلیل و بی حساب نیست. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ...» ۲ مخالفت با رسول خدا، مخالفت با خداوند است. «شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ۳ سنت خداوند آن است که هر که با حق در افتد، نابود شود. «وَمَنْ يُشَاقِقِ...» «فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» ۴ کافران، هم در دنیا گرفتار انتقام و هلاکت می شوند و هم در آخرت گرفتار عذاب. «فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ»، «لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ» ۵ عذاب های دنیوی هر چند بسیار سخت باشد، تنها به قدر چشیدن عذاب های اخروی است. «ذَلِكَ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمْ إِلَّا دُبَارَ (۱۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه با (لشگر کشی و) انبوه کافران برخورد کردید، به آنان پشت نکنید و مگریزید.

نکته ها:

« زَحْفًا »، به معنای غلتیدن و کشیدن روی زمین است، به لشکر کشی و حرکت یک لشکر انبوه هم از این جهت که از دور چنین به نظر می رسد که روی زمین می غلتند و پیش می آیند، زحف گفته می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: فرار از جهاد، موجب وهن دین، استخفاف رهبر حق، جرأت یافتن دشمن و محو مذهب است. (۱)

در شمار فضائل حضرت علی علیه السلام آمده است که وی در تمام عمرش، حتی یک بار هم از جبهه و جنگ فرار نکرد. (۲) و آن حضرت فرمودند: پسندیده ترین مرگ، شهادت است، سوگند به آن کسی که جان فرزند ابی طالب به دست اوست، برای من کشته شدن با هزار ضربه ی شمشیر، راحت تر و آسان تر از مرگ در بستر است. (۳)

پیام ها:

۱ خداوند از مؤمنان انتظار ویژه ای دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا...» ۲ تعداد زیاد دشمن، مجوز فرار از جبهه نمی شود. «إِذَا لَقِيتُمْ...» «زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمْ» ۳ در هنگام نبرد، فرار از جنگ جایز نیست. «إِذَا لَقِيتُمْ...» «فَلَا تُوَلُّوهُمْ» (البته فرار، آن گاه ممنوع است که دو گروه، با آمادگی به مقابله هم آیند، ولی اگر دشمن مسلح شیخون زد و مسلمانان بدون آمادگی بودند، عقب نشینی

ص: ۲۸۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفاسیر نمونه و نور الثقلین.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۱.

برای افراد دست خالی مانعی ندارد. (۱) ۴ جنگ های اسلامی، مکتبی است، نه استعماری و از روی هوا و هوس و امثال آن. «الَّذِينَ آمَنُوا» ... «الَّذِينَ كَفَرُوا»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۶]

اشاره

وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَا وَاهُ جَهَنَّمَ وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۱۶)

و جز آنها که کناره گیریشان برای ساز و برگ نبرد مجدد یا پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان باشد، هر کس در روز جنگ پشت به دشمن کند، قطعاً مورد خشم خدا قرار می گیرد و جایگاه او جهنم است و چه بد سرانجامی است.

نکته ها:

«مُتَحَرِّفًا»، خود را به کنار و اطراف کشیدن برای تغییر تاکتیک و خسته و گمراه کردن دشمن و سپس ضربه زدن به اوست و «مُتَحَيِّرًا»، پیوستن و جای گرفتن در کنار گروه دیگر است، آن گاه که رزمنده احساس تنهایی و ناتوانی از مقابله کند.

عبارت «بَاءَ بِغَضَبٍ»، به معنای هموار ساختن و تحمل غضب است.

در این آیه، برای فرار از جبهه که حرام است، دو مورد استثنا ذکر شده است: یکی برای جا به جایی تاکتیکی «مُتَحَرِّفًا»، دیگری برای پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان و حمله ی دسته جمعی «مُتَحَيِّرًا».

البته در بعضی تفاسیر، موارد دیگری هم ذکر شده است، مانند فرار برای اطلاع رسانی به مسلمانان، یا برای حفظ سنگر مهم تر و موقعیت بهتر. (۲) ولی اینها همه مصداق برای همان مورد اول است.

فراریان از جبهه، مورد خشم و غضب خدا قرار دارند، «وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ» ... «فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ»

ص: ۲۸۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

و از جمله ی کسانی هستند که در هر نماز از آنان براثت می جوئیم. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» البته این گناه، قابل توبه و بخشش است، به دلیل آیه ی «إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ» (۱)

پیام ها:

۱ فرار از جبهه، گناه کبیره است و خداوند بر آن وعده ی قهر و عذاب داده است.

«وَمَنْ يُؤَلِّهْمُ»

... «فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» ۲ عقب نشینی تاکتیکی، اشکال ندارد. «مُتَحَرِّفًا» ۳ در جنگ، خدعه و فریب دادن دشمن جایز است. «مُتَحَرِّفًا» ۴ همان گونه که رفتن به جبهه تنها مهم است، فرار نکردن هم مهم است، گاهی کسانی به جبهه می روند، ولی با فرار، جهنمی می شوند. «وَمَنْ يُؤَلِّهْمُ يَوْمَئِذٍ» ... «مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ» ۵ در ارزیابی، عجلولانه قضاوت نکنیم، زیرا تغییر عمل شاید به خاطر نقشه و تاکتیک باشد. «مُتَحَرِّفًا» ۶ نصرت از سوی خداوند است، ولی بکارگیری فنون و تاکتیک های نظامی و سیاست جنگی هم لازم است. «مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا» ۷ جایگاه فراریان از جهاد و غضب شدگان الهی، جهنم است. «مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ» (در واقع کسی که از جهاد فرار می کند، به دنبال مأمن و پناهگاهی است، اما پناهگاهی جز آتش جهنم نمی یابد). ۸ فرار از جنگ، هم ذلت دنیوی دارد، «بَاءَ بِغَضَبٍ» هم عذاب اخروی، «مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ» و فراریان عاقبتی بد در پیش دارند. «بُئْسَ الْمَصِيرُ»

ص: ۲۹۰

اشاره

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَ لِيُبَلِّغَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۷)

شما (با نیروی خود)، آنان (کفار) را نکشتید، بلکه خداوند (با امدادهای غیبی) آنها را به قتل رساند. (ای پیامبر!) آن گاه که تیر افکندی، تو نیفکندی، بلکه خدا افکند (تا کافران را مرعوب کند) و تا مؤمنان را از سوی خویش به آزمونی نیکو بیازماید، زیرا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در روز جنگ بدر، پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: مشتی خاک و سنگریزه از زمین بردار و به من بده. علی علیه السلام چنین کرد و پیامبر با خواندن دعایی آنها را به سوی دشمن پرتاب کرد و این کار اثر معجزه آسایی داشت، طوفانی به پا کرد و باعث وحشتی عجیب در دل دشمن شد. (۱)

آری، عامل مهم پیروزی در جنگ بدر، اراده و امداد الهی بود، نه نیروی مادی و قواعد و تاکتیک های نظامی و گرنه لشگری اندک و تنها با یک یا دو اسب سوار، چگونه بر سپاهی انبوه و کاملاً مجهز و دارای یکصد اسب سوار، پیروز می شد؟ «بلاء»، به معنای آزمایش است که اگر با نعمت و پیروزی باشد، «بلاء حسن» است و اگر به وسیله ی مصیبت و مجازات باشد «بلاء سیئ» است، چنان که قرآن درباره ی بنی اسرائیل می فرماید: «وَ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ» (۲) انسان اگر با اعتقاد صحیح و در مسیر حق حرکت کرده و به فرمان الهی تلاش و کوشش کند، امدادهای خداوند را در پی خود دارد، «لِيُبَلِّغَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا» و وجود او وجودی خدایی می گردد، چنان که در روایتی خداوند می فرماید: بنده با نافلة و کارهای مستحب به مقام قرب رسیده و دست او دست من، گوش او گوش من و تمام اعضا و جوارح او خدایی می شود و آنچه بخواهد، همان می شود. «انه لیتقرب الی بالنافلة حتی احبه فاذا احبته كنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و لسانه الذی ینطق به و یده الذی

ص: ۲۹۱

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). اعراف، ۱۶۸، تفسیر نمونه.

بیطش بها ان دعانی أجبته و إن سألتني أعطيته...» (۱) پس اگر حرکتی نیز انجام می دهد، در واقع آن حرکت از خداوند است. «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَى» اما در مقابل اگر در مسیر غیر الهی و به فرمان دیگران حرکت کند، در حقیقت وجودی شیطانی پیدا نموده است، چنان که عایشه در رویارویی با سپاه امیر المؤمنین علی علیه السلام در جنگ جمل، به تأسی از پیامبر صلی الله علیه و آله مشتی خاک به سوی آنان پرتاب کرد و دعا نمود، پس از آن حضرت علی علیه السلام به او فرمودند: این شیطان بود که چنین کرد. «و ما رمیت اذ رمیت و لكن الشيطان رمى». (۲)

پیام ها:

۱ پیروزی در جنگ موجب غرور و عجب شما نشود، خداوند و امدادهای او را فراموش نکنید. «فَلَمَّ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ...» ۲ انسان در افعال خود، نه مستقل از اراده ی خداوند است و نه مجبور. کارها، از آن جهت که با اختیار از انسان سر می زند، به او نسبت داده می شود، ولی چون نیرو و تأثیر از خداست، به خدا نسبت داده می شود. «مَا رَمَيْتَ» ... «وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى» ۳ وجود پیامبر و رهبر، نقش به سزایی در جلب امدادهای غیبی خداوند دارد.

«وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ...»

۴ جنگ و جهاد، یکی از وسایل آزمایش الهی است، تا مؤمنان واقعی از افراد ضعیف الایمان و یا بی ایمان شناخته شوند. «بَلَاءٌ حَسَنًا» ۵ امداد الهی و پیروزی مؤمنان و شکست دشمنان اتفاقی و بی حساب نیست، بلکه از روی علم و آگاهی خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۸]

اشاره

ذَلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ (۱۸)

آن، (شکست دشمن و پیروزی شما و لطف خدا بود.) و (بدانید) که خداوند، سست کننده ی نیرنگ کافران است.

ص: ۲۹۲

(۱-۱). کافی، ج ۲، ص ۳۵۲.

(۲-۲). شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱، ص ۲۵۷.

نکته ها:

«ذَلِكُمْ» اشاره به وضع مسلمانان و کفار در جنگ بدر دارد و یادآور امدادهای الهی از آسمان و زمین و شکست دشمن است. گویا چنین گفته است: «ذَلِكُمْ لطف الله علیکم» سست شدن نقشه های دشمن، با ایجاد رعب و ترس در دل آنان، تزلزل و تفرقه، افشای اسرار، طوفان و رعد و برق بود.

پیام ها:

۱ خداوند، نقشه های دشمنان علیه مؤمنان را خنثی می کند. «أَنَّ اللَّهَ مُؤْمِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» (اگر روحیات ایمانی حفظ شود، خداوند حتی امور مخفی و غیر محسوس دشمنان بر علیه ما را خنثی می کند و درهم می شکند، چنان که در دوران ما واقعه ی طبس رخ می دهد، در حالی که ما خواب بودیم و یا حتی تصور آن را نمی کردیم). ۲ ایمان، شرط دریافت حمایت الهی و کفر، زمینه ی سستی و نابودی انسان است. «ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُؤْمِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» ۳ در هر شرایطی توکل بر خدا کنیم و از دشمنان و توطئه های آنان هراسی نداشته باشیم. «أَنَّ اللَّهَ مُؤْمِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۹]

اشاره

إِنْ تَدْعُوا فَنُدَّ بِكُمْ وَابْتِغَاءَ مَوْلَاكُمْ وَإِن تَعُدُّوا نَعْدًا وَ لَنْ تُغْنِيَّ عَنْكُمْ شَيْئًا وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۹)

اگر (شما کافران) در انتظار فتح و پیروزی (اسلام) بودید، که آن فتح آمد (و حقایق اسلام آشکار شد) و اگر دست (از انحراف و باطل خود) بردارید، برایتان بهتر است و اگر (شما به کفر و عناد) برگردید، (ما هم به سوی قهر) برمی گردیم و هرگز گروه شما هر چند بسیار باشد، به کارتان نخواهد آمد، چرا که خداوند با مؤمنان است.

ص: ۲۹۳

در اینکه مخاطب این آیه کیست، دو احتمال بیان شده است: یکی کفار شکست خورده در جنگ بدر و دیگری مسلمانانی که بر سر تقسیم غنائم اختلاف نظر داشتند.

مؤید احتمال اول، پیوند این آیه با آیات قبل است، «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» چنان که آنان بودند که گروه زیاد «B فِتْنَةً كَثِيرَةً» بودند و همانان سابقه ی کفر و مغضوبیت داشتند، و در این آیه می فرماید: «وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ»... «وَلَوْ كَثُرَتْ» همچنین سخن ابو جهل فرمانده مشرکان که هنگام بیرون آمدن از مکه برای جنگ، پرده ی کعبه را گرفت و گفت: خدایا! از این دو گروه، هدایت شده تر را به پیروزی برسان. (1) و به پیروزی خود مطمئن بود ولی سرانجام شکست خورد.

اما اگر احتمال دوم و خطاب به مسلمانان باشد، هشدار به آنان است که پس از این فتح، از مجادله و اعتراض های خود دست بردارند و اگر به نق زدن و جدال های قبلی (اعتراض قبل از جنگ و هنگام تقسیم غنائم) ادامه دهند، باز لطف خدا از آنان دریغ خواهد شد و در مقابل دشمنان رها شده و دچار شکست می شوند. (البته معنای اول مناسب تر به نظر می آید)

پیام ها:

۱ خیر و صلاح انسان، در پرهیز از انحراف و مقابله با خدا و رسول اوست. «إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ» ۲ برخورداری از لطف و قهر خداوند، به انتخاب و عملکرد خود ما بستگی دارد.

«إِنْ تَنْتَهُوا»

... «إِنْ تَعُودُوا» ۳ خداوند، اتمام حجت کرده و تمام راههای عذرتراشی و بهانه جویی را بسته است. «إِنْ تَنْتَهُوا»... «إِنْ تَعُودُوا» ۴ تشویق و هشدار، هر دو در کنار هم لازم است. «خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعِدْ» ۵ جلوی خلاف ها را باید با قاطعیت و صراحت گرفت. «إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ» گذشت

ص: ۲۹۴

و بخشش، همیشه مطلوب نیست.

۶ جمعیت زیاد، در برابر قهر خداوند نقش و تأثیری ندارد. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِتْنَتَكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ» ۷ ایمان، شرط نصرت و همراهی خداوند است. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۰ تا ۲۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَشِيْمَعُونَ (۲۰) وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَيِّمَعْنَا وَ هُمْ لَا يَشِيْمَعُونَ (۲۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا و فرستاده ی او اطاعت کنید و در حالی که (سخنان او را) می شنوید، از وی سرپیچی نکنید.

و مثل کسانی نباشید که گفتند: «شنیدیم»، ولی (در حقیقت) آنها نمی شنیدند.

نکته ها:

در سراسر قرآن، پس از اطاعت خداوند، اطاعت از رسول خدا ذکر شده است، و در یازده مورد، بعد از عبارت «B أَتَّقُوا اللَّهَ *» جمله ی «B أَطِيعُونَ *» آمده است، یعنی لازمه ی تقوای الهی، اطاعت از رسول اوست.

با اینکه اطاعت از خدا و رسول هر دو لازم است، ولی در این آیه تنها از سرپیچی از رسول نهی شده است که معلوم می شود مشکل آنان در اطاعت از رسول بوده است، به خصوص در جنگ بدر و نسبت به فرمان های پیامبر صلی الله علیه و آله در مسائل نظامی.

مراد از شنیدن سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله «وَ أَنْتُمْ تَشِيْمَعُونَ»، به دلیل آیه ی بعد، فهمیدن سخنان او و درک حقایق اوست.

پیام ها:

۱ مؤمنین، در معرض تخلف از دستورات خدا و رسول هستند و به هشدار نیاز دارند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا...»

۲ نافرمانی پیامبر، نافرمانی خداست. «وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ» و نفرمود: «عنهما».

(آری، فرمان خدا و رسول دارای هویتی واحد است و اطاعت از خداوند در گرو اطاعت از رسول او می باشد). ۳ شنیدن و فهمیدن، مسئولیت آور است. «وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَ أَنْتُمْ تَسِيْمَعُونَ» ۴ آگاه شدن از تاریخ و اخبار گذشتگان متخلف، مایه ی عبرت است. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...» ۵ در اطاعت از رهبری، صداقت داشته و به تعهدات خود پایبند باشیم و بدون عمل ادعای ایمان نکنیم. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۲]

اشاره

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (۲۲)

همانا بدترین جنبندها نزد خداوند، (کسانی هستند که نسبت به شنیدن حق) کران (و نسبت به گفتن حق) لال هانند، آنها که تعقل نمی کنند.

نکته ها:

«الضُّمُّ» جمع «أصم»، به معنای کر و «الْبُكْمُ» جمع «أبکم»، به معنای لال است، و در اینجا کر و لال، کنایه از کسانی است که گوش به شنیدن حق نمی دهند و از بیان حق لب فرو بسته اند.

در تعبیرات قرآن، افرادی که تربیت الهی انبیا را نمی پذیرند و دل را تسلیم حق نمی کنند، گاهی به مرده تشبیه شده اند: «إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتِي» (۱) گاهی به چهارپایان: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ» (۲)، «يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ» (۳) گاهی به بدتر از چهارپایان: «كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۴) و گاهی به بدترین جنبنده: «شَرَّ الدَّوَابِّ» حضرت علی علیه السلام فرمود: بدترین جنبنده ها کسانی هستند که حق را می فهمند، ولی لجاجت کرده و کفر می ورزند. (۵)

ص: ۲۹۶

۱-۱. روم، ۵۲.

۲-۲. اعراف، ۱۷۹.

۳-۳. محمد، ۱۲.

۴-۴. اعراف، ۱۷۹.

۵-۵. تفسیر در المنثور، ج ۴، ص ۴۳.

گروهی در قیامت اقرار خواهند کرد که به سخن حق گوش فرا نمی دادند و یا در آن تعقل نمی کردند و این سبب دوزخی شدن آنان شده است. «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۱) اگر گوش شنوا داشتیم، یا تعقل می کردیم، از دوزخیان نبودیم.

پیام ها:

۱ مدعیان ایمان و کسانی که ملتزم به اطاعت از خدا و رسول نباشند، «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» بدترین جنبدگانند. «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ» ۲ ارزش انسان به خردورزی اوست، اگر تعقل نکند، بدترین جنبدگان می شود.

«إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ»

... «الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» (آری، داشتن گوش، زبان و عقل زمانی ارزش است که بهره گیری صحیح از آنها شود. کسی که مثلاً با زبانش امر به معروف و نهی از منکر نمی کند، همچون لال است.) ۳ کسانی که از تعالیم دین روی می گردانند، بی خردند. «وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ» ... «لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۳]

اشاره

وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

و اگر خداوند خیری در آنان می دانست، شنوایشان می ساخت، (حرف حق را به گوش دلشان می رساند، ولی با) این روحیه ی لجاجتی که فعلاً دارند، حتی) اگر شنوایشان می ساخت، باز هم سرپیچی کرده روی می گردانند.

(در دل یقین پیدا می کردند، ولی در ظاهر اقرار نمی کردند)

نکته ها:

افراد لجوج، چند گروهند:

برخی حتی حاضر به شنیدن حق نیستند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ» (۲) برخی می شنوند، ولی مسخره و استهزا می کنند. «قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۳)

ص: ۲۹۷

۱-۱. ملک، ۱۰.

۲-۲. فضلت، ۲۶.

برخی می شنوند و می فهمند، ولی تحریف می کنند. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا» (۱) برخی به خاطر دل بستگی های شدید، حسادت ها و قساوت ها، قدرت تشخیص ندارند. «وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۲)

پیام ها:

۱ از سنت های الهی این است که فیض خود را به افراد مستعد عطا می کند و به هر کس به مقدار لیاقت و استعداد حق پذیری که در خود ایجاد کرده، توفیق داده و لطف می کند. «وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ» ۲ زمینه های بهره گیری از لطف الهی را باید خودمان به وجود آوریم. «وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ» ۳ تنها فراگیری و شنیدن آیات ملاک نیست، حق پذیری و تسلیم بودن نیز لازم است. «وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا» ۴ خداوند از هدایت افراد مضایقه ای ندارد، ولی لجوجان از سخن حق روی برمی تابند. «لَوْ عَلِمَ» ... «لَأَسْمَعَهُمْ» ۵ انسان دارای اختیار است و در برابر ندای حق می تواند اعراض کند. «وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ» (آری، کسی که استعداد رشد را در خود کور کند، فیض خدا را نیز نمی پذیرد).

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴)

ص: ۲۹۸

۱- ۱. نساء، ۴۶.

۲- ۲. مائده، ۱۳.

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه خدا و رسول شما را به چیزی که حیات بخش شماست دعوت می کنند، بپذیرید و بدانید خداوند، میان انسان و دل او حایل می شود و به سوی او محشور می شوید.

نکته ها:

حیات، اقسام مختلفی دارد:

۱ حیات گیاهی. «أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را زنده می کند.

۲ حیات حیوانی. «لَمُحْيِي الْمَوْتِ» (۲) خداوند مردگان را زنده می کند.

۳ حیات فکری. «مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۳) آن که مرده بود و زنده اش کردیم.

۴ حیات ابدی. «قَدَمْتُ لِحَيَاتِي» (۴) کاش برای زندگیم چیزی از پیش فرستاده بودم.

مقصود از حیاتی که با دعوت انبیا فراهم می آید، حیات حیوانی نیست، چون بدون دعوت انبیا نیز این نوع حیات وجود دارد، بلکه مقصود حیات فکری، عقلی و معنوی، اخلاقی و اجتماعی و بالاخره حیات و زندگی در تمام زمینه ها می باشد. البته ممکن است مراد از دعوت به حیات در اینجا (به دلیل آن که آیه در کنار آیات جنگ بدر آمده است)، دعوت به جهاد باشد.

حیات انسان، در ایمان و عمل صالح است و خداوند و انبیا هم مردم را به همان دعوت کرده اند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» اطاعت از فرامین آنان رمز رسیدن به زندگی پاک و طیب است، چنان که در جای دیگر می خوانیم: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵) و طبق روایات شیعه و سنی، یکی از مصادیق حیات طیبه، پذیرش ندای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در مسأله ی ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام و اهل بیت اوست. (۶)

حایل و فاصله شدن خدا میان انسان و قلبش، نشان دهنده ی حاضر و ناظر بودن خداوند در همه جا و احاطه ی او بر تمام موجودات است و اینکه قدرت و توفیق از اوست. از رگ

ص: ۲۹۹

۱-۱. حدید، ۱۷.

۲-۲. فصلت، ۳۹.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. فجر، ۲۴.

۵-۵. نحل، ۹۷.

۶-۶. تفسیر فرقان.

گردن به ما نزدیک تر است، فعالیت عقل و روح نیز به دست اوست و اگر لطف او نبود، هرگز انسان به حقایق حق و بطلان باطل پی نمی برد.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که یکی از مصادیق حایل بودن خدا بین انسان و دل او، مسأله ی محو و اثبات است؛ محو کفر و اثبات ایمان، محو غفلت و شک و تثبیت تذکر و یقین. (۱) در جای دیگر فرمودند: خداوند نمی گذارد انسان، باطل را حق ببیند. (۲) همچنین فرمودند: گاهی انسان با گوش، چشم، زبان و دست خود به چیزی علاقه دارد، ولی اگر آن را انجام دهد، قلبش با آن همراه نیست و می داند آنچه میل به آن داشته حق نیست. (۳) و ممکن است حائل شدن، کنایه از مرگ باشد.

پیام ها:

۱ شرط ایمان واقعی، اجابت کردن دعوت خدا و رسول است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ» ۲ دعوت خدا و رسول، دارای حقیقت و هویتی واحد می باشد. «دَعَاكُمْ» و فرمود: «دعواکم» ۳ حرکت در مسیر خدا و انبیا، حیات واقعی است و کناره گیری از آن، مرگ انسانیت است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» ۴ تمام دستورات دینی و فرامین انبیا، حتی فرمان جنگ و جهاد، مایه ی حیات فرد و جامعه می باشد. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» ۵ کسی که به حضور و احاطه خداوند ایمان داشته باشد، از دعوت پیامبران سربچی نمی کند. «اسْتَجِيبُوا» ... «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» ۶ تا از دنیا نرفته و فرصت داریم، حق را بپذیریم. (بنا بر این که حائل شدن خدا بین انسان و قلبش، کنایه از مرگ باشد). «اسْتَجِيبُوا» ... «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» ۷ نه مؤمن مغرور شود و نه از کافر مأیوس گردید، چون دلها به دست خداست و

ص: ۳۰۰

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. بحار، ج ۵، ص ۲۰۵.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

او مقلب القلوب است. «يُحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» ۸ جای هیچ عذری برای نپذیرفتن توحید و یگانگی خداوند نیست. «يُحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» زیرا توحید، امری فطری است. (۱)

۹ هر فکر و اندیشه ای که بر دل انسان بگذرد، خداوند بدان آگاه است. «يُحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» ۱۰ خداوند از هر چیزی به انسان نزدیک تر است، حتی از قلب او به خودش.

«يُحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

□
۱۱ همه ی ما خواسته یا ناخواسته در قیامت محشور خواهیم شد، پس به رسولان الهی پاسخ مثبت دهیم. «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ» ... «إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۵]

اشاره

□ □ □
وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۵)

و بترسید (و حفظ کنید خود را) از فتنه ای که تنها دامنگیر ستمگران شما نمی شود، (بلکه همه را فرا خواهد گرفت، چرا که دیگران نیز در مقابل ستمگران سکوت کردند) و بدانید که خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

«فتنه»، به معنای شرک، کفر، بلا و آزمایش، شکنجه و عذاب است و در این آیه به معنای بلا و مصیبت های اجتماعی است. (۲)

□
در آیه ی قبل، دستور اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله بود، اینجا پرهیز از فتنه. پس معلوم می شود که یکی از مصادیق فتنه، عدم اطاعت از پیامبر است و مفهوم این آیه، با آیه ی «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا» (۳) یکسان می باشد. (۴)

ص: ۳۰۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۳.

۴-۴. تفسیر المیزان.

مصدق دیگر فتنه، فساد و فحشا می باشد که باعث فروپاشی یک نظام می شود و آسیب آن عمومی و فراگیر است. مثل فساد حکام بنی امیه که چون ولایت پیشوای حق را کنار زدند، مسلمانان را قرن ها به ذلت کشاندند.

سکوت و ترک امر به معروف و نهی از منکر، باعث فتنه و فراگیر شدن عذاب است، چنان که پیامبر فرمودند: خداوند هرگز تمام مردم را به خاطر گناه بعضی از آنان مجازات نمی کند، مگر زمانی که منکرات در میان آنان آشکار گردد و دیگران در حالی که توان انکار و برخورد با آن را داشته باشند، سکوت کنند که اگر چنین شد، خداوند همه ی آنان (خاص و عام) را عذاب می کند. (۱) چنان که حضرت علی علیه السلام فرمودند: اگر گناهی پنهانی انجام گیرد، خداوند عموم مردم را عذاب نمی کند، اما اگر گروهی منکراتی را آشکار انجام دهند و مردم آنان را سرزنش نکنند، هر دو گروه مستوجب عقوبت می شوند. (۲)

معنای پرهیز از اعمالی که باعث فتنه شده و در همه تأثیر می گذارد، عزلت و کناره گیری از مسائل نیست، بلکه لزوم هوشیاری و توجه انسان را می رساند. حضرت علی علیه السلام می فرماید:

در فتنه ها مثل بچه شتری باشید که نه از شما بار بکشند و نه شما را بدوشند و نه از شما بهره برداری کنند. «کن فی الفتنه کابن اللبون، لا ظهر فیرکب و لا ضرع فیحلب» (۳) هنگام نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس پس از من در جانشینی علی علیه السلام ظلم کند، «فکانما جحد نبوتی و نبوه الانبیاء قبلی» گویا رسالت من و نبوت پیامبران پیشین را انکار کرده است. (۴)

پیام ها:

۱ تخلف از دین و دستورات الهی، مایه ی بروز فتنه و نزول عذاب الهی است.

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ»

... «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً...» ۲ نه خود عامل فتنه شویم، نه با فتنه گران هم صدا شویم و نه در برابرشان

ص: ۳۰۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر اثنی عشری.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۱.

۴-۴. تفسیر فرقان.

سکوت کنیم. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً» ۳ سرنوشت انسان و جوامع، در گرو عملکرد خودشان است. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ» ۴ افراد جامعه ی ایمانی علاوه بر کارهای خود، نسبت به کارهای دیگران نیز باید تعهد داشته باشند. چون گاهی آثار کارهای خلاف، دامنگیر دیگران هم می شود، همچون کسی که در کشتی، جایگاه خود را سوراخ کند. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» ۵ توجه به شدت و سختی عذاب الهی، زمینه ساز پرهیز از ظلم و گناه است. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً» ... «أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۶]

اشاره

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَضْعِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۲۶)

و به یاد آورید زمانی را که شما کم بودید و در زمین (مکه) مستضعف بودید، می ترسیدید مردم (دشمنان) شما را بر بایند، پس (خداوند در مدینه) پناهتان داد و با یاری خویش، شما را نیرومند کرد و از پاکیزه ها به شما روزی داد، باشد که شما شکرگزاری کنید.

نکته ها:

«تخطف»، به معنای به سرعت گرفتن و ربودن است.

مسلمانان مکه قبل از هجرت پیامبر به مدینه، همواره مورد اذیت و آزار و شکنجه ی مشرکان بودند، لذا با سفارش و تدبیر پیامبر به صورت فردی یا دسته جمعی به دیگر مناطق هجرت می کردند؛ بعضی به حبشه، بعضی به یمن و طائف و برخی به شعب ابی طالب رفتند و پیوسته در ترس و اضطراب بودند و هنگامی که به مدینه مهاجرت کردند، هیچ خانه و کاشانه ای نداشتند و عده ی بسیاری از آنان جزو اصحاب ضیفه و در مسجد پیامبر جای گرفته بودند. انصار نیز در اوائل هجرت پیامبر به مدینه، در فقر و نداری و قحطی گرفتار بودند به

حدی که به دانه ای خرما بسنده می کردند، به علاوه گرفتار اذیت و آزار یهودیان نیز بودند.

اما در اواخر بعثت، خداوند به مسلمانان مکت و توانایی داد و به چنان قدرتی رسیدند که اهل ذمه به آنان جزیه می دادند و یا مشرکان همواره در ترس و اضطراب از کشته و اسیر شدن و به غلامی و کنیزی گرفتار شدن توسط مسلمانان بودند و بعضی نیز با طوع و رغبت اموال خود را تقدیم مسلمانان می کردند. (۱) در اینجا خداوند ضعف و ناتوانی آنان را یادآور می شود تا شکر گزار قدرت و امتیت موجود باشند.

پیام ها:

۱ یادآوری روزهای ناتوانی و روزهای یاری خداوند، مایه ی دور شدن از فتنه هاست. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً»، «وَ اذْكُرُوا» ۲ در ابتدا تعداد مسلمانان، بسیار کم بود. (کلمه «قَلِيلٌ» به جای «قَلِيلُونَ»، تأکید بر کم بودن است) ۳ مسلمانان در مکه تا پیش از هجرت به مدینه، دائماً ترس و دلهره داشتند.

﴿تَخَافُونَ﴾

(فعل مضارع، نشانه ی استمرار است) ۴ در راه حق، از کمی نفرت و ناتوانی و آوارگی نهراسیم، «وَ اذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ» که یاری خداوند حتمی است. «فَمَا وَاكُمُ وَاَيَّدُكُمْ...» ۵ امتیت «فَمَا وَاكُمُ»، توان رزمی و پیروزی «اَيَّدُكُمْ بِنَصِيرِهِ» و بهبود امکانات اقتصادی «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»، از نعمت های ویژه الهی می باشد.

۶ یادآوری روزهای ضعف و مقایسه آن با روزهای پیروزی، مایه ی شکرگزاری و عشق و توکل به خداوند است. «وَ اذْكُرُوا» ... «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۷ در سایه ی ایمان، خداوند به گروه اندک ضعیف هراسناک، عزت و قدرت و مکت می بخشد. (کل آیه)

ص: ۳۰۴

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خدا و پیامبر خیانت نکنید و آگاهانه به امانت های خود خیانت نورزید.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: هنگامی که مسلمانان به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله، یهود بنی قریظه را محاصره کردند، آنان پیشنهاد صلح و کوچ کردن به شام را دادند و پیامبر نپذیرفت و سعد بن معاذ را به داوری مأمور ساخت. یکی از مسلمانان همراه او به نام «ابو لبابه» که سابقه دوستی با آنان داشت، با اشاره به گلوی خود به آنان فهماند که در صورت پذیرش حکمیت سعد بن معاذ، همه کشته خواهید شد، جبرئیل این اشاره را به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد. پس از آن ابو لبابه شرمنده از این خیانت، خود را به ستون مسجد پیامبر بست و هفت شبانه روز چیزی نخورد، سرانجام خداوند توبه اش را پذیرفت. (۱)

شأن نزول دیگری نیز بیان شده که در جنگ بدر، بعضی از مسلمانان نامه ای به ابو سفیان نوشتند و از نقشه ی پیامبر صلی الله علیه و آله به او خبر دادند، ابو سفیان هم از مشرکان مکه درخواست کمک کرد که هزار نفر برای جنگ بدر به راه افتادند. (۲)

در فرهنگ قرآن، امانت مفهوم وسیعی دارد و تمام شئون زندگی سیاسی، اجتماعی و اخلاقی را شامل می شود از جمله:

الف: تمام نعمت های مادی و معنوی مثل مکتب، قرآن، رهبر، فرزند و آب و خاک.

ب: اهل بیت پیامبر علیهم السلام. (۳)

ج: هم خودمان، امانت برای خویشستیم، چنان که در آیه ی دیگر می خوانیم: «أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ» (۴) و هم جامعه برای ما.

ص: ۳۰۵

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، صافی و نمونه.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و المیزان.

۳-۳. ملحقات احقاق الحق، ج ۱۴، ص ۵۶۴.

۴-۴. بقره، ۱۸۷.

د: انفال، غنائم، خمس، زکات و اموال عمومی. (ورود آیه در سوره انفال و غنائم جنگ بدر) ه: امام باقر علیه السلام فرمود: احکام دین، فرائض و واجبات الهی، امانت است. (۱)

و: حکومت و مسئولیت.

بنا بر این نافرمانی و ادا نکردن حقوق و وظایف خود در ارتباط با این امانت ها، خیانت است، چنان که ابن عباس می گوید: هر کس چیزی از برنامه های اسلامی را ترک کند، یک نوع خیانتی به خدا و پیامبر مرتکب شده است. (۲) همان گونه که پیشی گرفتن ناصالحان بر صالحان در مسئولیت های اجتماعی، خیانت به خدا و رسول و مسلمانان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: کسی که در امانت خیانت کند در حقیقت منافق است، هر چند روزه بگیرد و نماز بخواند و خود را مسلمان بداند. و امام صادق علیه السلام فرمودند: نماز و روزه ی مردم شما را نفریبید، زیرا گاهی همه ی آنها از روی عادت است. مردم را با راستگویی و ادای امانت امتحان کنید و بشناسید. (۳)

خیانت نکردن در امانت از وظایف و حقوق انسانی است، بنا بر این حتی به امانت غیر مسلمان هم نباید خیانت کرد.

پیام ها:

۱ خیانت، با ایمان سازگار نیست. لازمه ی ایمان، امانت داری است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا» ۲ گاهی یک اشاره به سود دشمن، خیانت است. (با توجه به شأن نزول اول) ۳ افشای اسرار نظامی، خیانتی زشت است. (با توجه شأن نزول دوم آیه) ۴ خیانت به پیامبر، خیانت به خداوند است. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ» («لَا تَخُونُوا» در مورد خدا و پیامبر با هم آمده و در مورد سایر مردم باز تکرار شده است.) ۵ خیانت به خدا و رسول، خیانت به خود است و زیان آن به خود انسان باز می گردد. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ» (طبق این معنی که با ظاهر آیه

ص: ۳۰۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

سازگار است، تقدیر گرفتن کلمه ی «لا» در «تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ»، نیازی نیست. ۶ امانت مردم به منزله ی امانت خود ما و خیانت به آن خیانت به خودمان است.

□
«لَا تَخُونُوا»

... «تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ» ۷ خیانت، فطرتاً زشت و محکوم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۸ خیانت های آگاهانه، خطرناک است. «وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (هم به زشتی خیانت آگاهید و هم پیامدهای بد آن را می دانید)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۸]

اشاره

□
وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۸)

و بدانید که اموال و فرزندانان آزمایشی (برای شما) هستند و البته نزد خداوند (برای کسانی که از عهده ی آزمایش برآیند)، پاداشی بزرگ است.

نکته ها:

محور بسیاری از لغزش های انسان و ریشه ی بسیاری از گناهان از قبیل: معاملات حرام، احتکار، دروغ، کم فروشی، ترک انفاق، ندادن خمس و زکات، حرص و کارشکنی و سوگندهای دروغ و تضييع حقوق مردم، گریز از میدان جنگ، ترک هجرت و جهاد و...، علاقه به مال و فرزند است. پس اینها عامل امتحان و لغزشند، آن گونه که ابو لبابه را (آیه قبل) به لغزش کشید و برای حفظ مال و فرزندان خود، به همکاری با دشمن وادار کرد.

کسانی که از مدینه به ابو سفیان خبر دادند که مسلمانان برای تصاحب کاروان تجارتي آنان نیرو بسیج کرده اند، از مهاجرانی بودند که در مکه مال و فرزندی داشتند. (۱)

قرآن با تعبیرات مختلفی به فتنه بودن مال و فرزند و دل نبستن به آنها و امکان انحراف به واسطه ی آنها هشدار داده است، از جمله:

الف: امکان شرکت شیطان در مال و فرزند انسان. «شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۲) ب: افزون خواهی در مال و فرزند و آثار منفی آن. «تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۳)

ص: ۳۰۷

٢-٢. اسراء، ٦٤.

٣-٣. حديد، ٢٠.

ج: بازدارندگی فرزند و مال از یاد خدا. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) د: نجات بخش نبودن اموال و اولاد در قیامت. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» (۲) در آیه نکاتی به چشم می خورد که نشان می دهد آزمایش مال و فرزند بسیار سخت و جدی و پیروز شدن در آن بسیار مهم است، اولاً آیه با جمله ی «وَاَعْلَمُوا» آغاز شده که هشدار است. ثانیاً کلمه ی «أَنْتُمْ» نشان می دهد که آزمایش با مال و فرزند چون و چرا ندارد و حتمی است. ثالثاً خود مال و فرزند فتنه شمرده شده اند، نه آنکه وسیله آزمایش و فتنه باشند. (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «لا يقولن احدكم اللهم انى اعوذ بك من الفتنة لانه ليس احد الا و هو مشتمل على فتنة»، هیچ کس از خداوند دوری از فتنه و آزمایش را نخواهد، زیرا همه ی مردم بدون استثنا دچار آن می شوند، بلکه دوری از لغزش و انحراف در آزمایشات را از خدا درخواست کند. آن گاه حضرت درباره ی علت و فلسفه ی امتحان های الهی فرمود: تا راضی از ناراضی مشخص شود و عوامل سعادت و شقاوت هر کس در اعمال او مشخص گردد. (۴)

پیام ها:

۱. علاقه ی افراطی به مال و فرزند، انسان را به خیانت می کشد. «لَا تَخُونُوا» ... «وَاَعْلَمُوا...» و حتی گاهی موجب دست برداشتن از اصول انسانی و دینی (امانت و ادای امانت) می شود. (با توجه به شأن نزول آیه قبل) ۲ مال و فرزند می توانند دو دام فریبنده باشند. «أَنْتُمْ أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» ۳ توجه به پاداش بزرگ الهی، از اسباب دل کندن از دنیا و ترک خیانت است.

«أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۴ مال و فرزند با تمام جاذبه هایی که دارند، در مقایسه با الطاف و پاداش های الهی ناچیز هستند. (در برابر «أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ»، عبارت «أَجْرٌ عَظِيمٌ» آمده است) (۵)

ص: ۳۰۸

۱-۱. منافقون، ۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۰.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۴-۴. نهج البلاغه، حکمت ۹۳.

۵-۵. اکنون که این سطرها را می نویسم، شب عاشورای حسینی است که امام حسین علیه السلام همه چیز خود را در یک روز با خدا معامله کرد و داغ هایی دید که هر یک به تنهایی کافی است تا انسانی را از پا در آورد، ولی آنچه امام را در برابر تمام حوادث استوار کرد این بود که آنها را در برابر خداوند ناچیز دید. حتی وقتی کودک شش ماهه اش را در برابرش شهید کردند، فرمود: همین که خداوند ناظر بر این صحنه است، مرا کافی است. و حضرت زینب علیها السلام عصر عاشورا که بدن قطعه قطعه شده برادرش امام حسین علیه السلام را دید فرمود: خداوند! این قلیل را از ما قبول کن. و در مجلس یزید نیز فرمود: آنچه در کربلا دیدم، جز جمیل و زیبایی از خداوند چیزی نبود. آری، با ایمان به کم بودن و عارضی بودن دنیا و ایمان

به بزرگی و اجر عظیم نزد خداوند، می توان با سخت ترین حوادث مقابله کرد.

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

۲۹/۸

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر تقوای الهی پیشه کنید، خداوند برایتان فرقانی (قوه ی شناخت حقّ از باطلی) قرار می دهد و بدی هایتان را از شما می پوشاند و شما را می آمرزد و خداوند صاحب فضل و بخشش بزرگ است.

نکته ها:

وسيله و معيار شناخت حقّ از باطل متعدّد است، از جمله:

الف: انبیا و اولیای الهی؛ چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله را فاروق نامیدند (۱) و یا در حدیث می خوانیم: «من فارق علیا فقد فارق الله» (۲) هر کس علی علیه السلام را رها کند، خدا را رها کرده است.

ب: کتاب آسمانی؛ که با عرضه امور به آن می توان حقّ را از باطل تشخیص داد.

ج: تقوا، زیرا طوفان غرائز و حبّ و بغض های همراه با بی تقوایی، مانع درک حقایق است.

د: عقل و خرد؛ که بدون آن نمی توان حتی به سراغ وحی رفت.

فرقان و قدرت تشخیص حقّ از باطل، حکمت و بینشی خدادادی است که به اهل تقوا داده می شود و به علم و سواد و معلومات وابسته نیست.

به گفته ی تفسیر کبیر فخر رازی، «تکفیر سیئات»، پرده پوشی در دنیا و «مغفرت»، رهایی از

ص: ۳۰۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. ملحقات احقاق الحقّ، ج ۴، ص ۲۶.

قهر خدا در آخرت است، و به گفته ی تفسیر نمونه، «تکفیر»، محو آثار اجتماعی و روانی گناه و «مغفرت»، بخشایش نسبت به عذاب دوزخ است.

کسانی که تقوا داشته و تمایلات نفسانی را کنار بگذارند، قوه ی تشخیص حقّ به آنها عطا می شود. چنان که در آیه ی دیگری می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ» (۱) از خدا پروا کنید، خداوند شما را آگاه می کند و یادتان می دهد. گویا روح همچون آینه ای است که تقوا غبار را از آن می زداید و نور حقّ در آن منعکس می شود، چنان که حضرت علی علیه السلام تقوا را دارو و درمان دل ها، نور و بینایی کوردلی ها و شفا و وسیله ی اصلاح قلب، تطهیر جان، امتیّت ترس های درونی و روشنایی تاریکی ها می داند، «فان تقوی الله دواء داء قلوبکم و بصر عمی افئدتکم و شفاء مرض اجسادکم و صلاح فساد صدورکم و طهور دنس انفسکم و جلاء عشا ابصارکم و أمن مفرع جأشکم و ضیاء سواد ظلمتکم...» (۲) و بر عکس، حرص ها و طمع ها سبب لغزش خردها می شود، حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اکثر مصارع العقول تحت بروق المطامع» (۳) بیشترین لغزشگاه خرد، زرق و برق طمع ها می باشد. حقیقت سرایی است آراسته

پیام ها:

۱ اگر تقوا داشته باشیم، در آزمایش مال و فرزند، خداوند ما را راهنمایی می کند که چگونه برخورد نماییم. «أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ...» «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» ۲ عملکرد انسان، در بینش او اثر دارد. کسی که تقوا دارد، علاوه بر علم، فطرت، عقل و تجربه، خداوند بصیرت و دید و شناخت ویژه ای به او می دهد. («فُرْقَانًا» نکره آمده است تا نشان دهد که بصیرت خاصی مراد است) ۳ تقوا، هم عامل شناخت صحیح، «فُرْقَانًا» هم مایه ی آبرو و حیثیت اجتماعی، «يُكْفِرُ عَنْكُمْ» و هم سبب مغفرت اخروی است. «يَغْفِرُ لَكُمْ»

ص: ۳۱۰

۱-۱. بقره، ۲۸۲.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۹.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۲۱۹.

۴ اعطای بصیرت ویژه به پرهیزکاران و بخشش گناهان آنان، تفضلی از جانب خداوند است. «يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا» ... «وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۰]

اشاره

وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُبْتُوكَ أَوْ يَخْرُجُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ الْمَاكِرِينَ (۳۰)

و(به یاد آور) زمانی که کافران درباره ی تو نقشه می کشیدند تا تو را زندانی کنند، یا تو را بکشند یا(از مکه) تبعید کنند. و آنان نقشه می کشیدند و خدا هم(با خنثی کردن توطئه های آنان) تدبیر می کرد و خداوند، بهترین تدبیرکنندگان است.

نکته ها:

«مکر»، به معنای تدبیر، چاره اندیشی، طرح و نقشه است.

این آیه اشاره به «لیله المبيت» و توطئه ی کفار برای قتل رسول خدا صلی الله علیه و آله دارد که آن حضرت از طریق جبرئیل آگاه شد و علی علیه السلام به جای او در بستر خوابید و پیامبر شبانه از خانه خارج شد و به غار ثور رفت و از آنجا به مدینه هجرت نمود.

ضمناً در شب هجرت چون علی علیه السلام حاضر شد جان خود را فدای پیامبر کند، آیه «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» (۱) در مورد حضرت علی علیه السلام نازل شد. (۲)

سه طرح و نقشه ای که برای مقابله ی کفار با پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه مطرح شده، محصول جلسه ی مشرکین در «دار الندوه» بود و بالاخره نقشه ی قتل را تصویب کردند که از هر قبیله یک نفر آماده شود و دسته جمعی حمله کرده، پیامبر را بکشند تا بستگان آن حضرت نتوانند برای خونخواهی، با همه ی قبایل درگیر شوند.

این آیه ممکن است با توجه به آیه ۲۷ همین سوره باشد که فرمود: به خدا و رسول خیانت نکنید که اگر خیانت کنید، با تدبیر الهی رسوا می شوید.

ص: ۳۱۱

۱-۱. بقره، ۲۰۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

چه بسا خداوند امور مهمی را با موجود ضعیفی انجام می دهد و یا توطئه های بسیار بزرگی را با آن خنثی می کند؛ بنی آدم با کلاغ آموزش می بیند، مرگ سلیمان با موریانه کشف می شود، بلقیس با هدهد دعوت می شود، فیل سواران ابرهه، با پرنده کوچکی به نام ابابیل و نمرود با پشه نابود می شوند، و توطئه ی کفار مکه با عنکبوتی خنثی می شود. اینها همه برای نشان دادن نهایت ضعف و ناتوانی بشر در برابر قدرت بی پایان الهی می باشد.

پیام ها:

۱ یادآوری امدادهای الهی و خطرهایی که خدا از ما دور کرده، مایه ی آرامش و قوت قلب است. «وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ...» ۲ زندان و ترور و تبعید، ابزار دست جناران تاریخ برای مقابله با حق است.

«لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ...»

۳ کفر، انسان را تا حد پیامبرکشی می کشاند. «الَّذِينَ كَفَرُوا» ... «يَقْتُلُوكَ» ۴ در مقابل سخن حق، هیچ دلیل و منطقی وجود ندارد. کافران به جای حل مسئله و پذیرش حق، برای حذف موضوع حق و مردان حق اقدام می کنند.

«الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ...»

۵ توطئه ی کفار علیه مسلمانان و حمایت خداوند از مسلمانان دائمی است.

«يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ»

(چنین نیست که همیشه دشمنان به اهداف خود برسند، خداوند با تدبیر خود، توطئه های آنان را خنثی می کند). ۶ هر که با طرفداران حق حيله کند، با خداوند طرف است. «يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ» ۷ خداوند، حامی کتاب و اولیای خویش است و با تار عنکبوت، اشرف مخلوقات را حفظ می کند و بزرگ ترین توطئه ها را خنثی کرده، مسیر تاریخ را عوض می کند. «وَ اللَّهُ خَيْرُ

الْمَاكِرِينَ» ۸ هر جا لازم باشد، خداوند اولیای خود را از توطئه ها آگاه می کند. نقشه ای را که می خواستند کسی نفهمد، همه ی دنیا فهمیدند. «وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۳۱)

و هر گاه آیات ما بر آنان تلاوت شود، گویند: به خوبی شنیدیم (چیز مهمی نیست)، اگر بخواهیم قطعاً مانند این قرآن را بیان می‌کنیم، این جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

نکته‌ها:

در آیه ی قبل، سخن از مکرهای پی در پی کفار و توطئه برای طرد و کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله بود، این آیه نمونه ای از مکرهای فرهنگی آنان را که برای تحقیر مکتب و قرآن طرح شده است، بیان می‌کند.

«أَسَاطِيرُ» جمع «اسطوره»، به معنای افسانه‌های خرافی و خیالی است، که یا درباره ی انسان‌های اولیه است و یا ساخته و پرداخته آنان است.

نضر بن حارث در سفری به ایران، داستان رستم و اسفندیار را فرا گرفته و در بازگشت به حجاز برای مردم بازگو می‌کرد و مدعی بود که من هم می‌توانم مثل محمد صلی الله علیه و آله حرف بزنم و قصه بگویم. (۱)

پیام‌ها:

۱ از حربه‌های دشمن، عوام فریبی، سبک شمردن و مسخره نمودن حق است.

«قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا»

اما دشمنان طبل تو خالی اند و تنها ادعا دارند و در عمل، از آوردن نظیر قرآن عاجزند.

۲ دشمنان نیز به برتری و فوق تصور بودن قرآن، اعتراف داشتند. «إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» ۳ تهمت تحجر، سنت‌گرایی و کهنه پرستی، از قدیمی‌ترین تهمت‌ها به مؤمنان

ص: ۳۱۳

است. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۲]

اشاره

وَ إِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۳۲)

و(به یاد آور) زمانی که مخالفان(دست به دعا برداشته) گفتند:خدایا! اگر این(اسلام و قرآن)همان حقّ از جانب تو است،پس بر ما از آسمان سنگ هایی بباران یا عذابی دردناک برای ما بیاور.

نکته ها:

اینگونه نفرین ها،یا از شدت تعصب و لجاجت است،یا برای عوام فریبی است.بر خود نفرین می کنند تا مردم ساده دل احساس کنند که آنان حقّ هستند و اسلام،باطل است.

پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که به فرمان خداوند در غدیر خم انجام شد و حضرت فرمودند:«من كنت مولاة فهذا علي مولاة»،نعمان بن حارث که از منافقان بود،نزد پیامبر آمده و گفت:ما را به توحید،نبوّت،جهاد،حج،روزه،نماز و زکات،دستور دادی پذیرفتیم،حالا هم این جوان را امام ما قرار داده ای؟! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

به فرمان خدا بود.

او از شدت ناراحتی به خود نفرین کرد و در نفرین،از همین آیه اقتباس کرد. (۱)اما هنوز چند قدمی برداشته بود که سنگی از آسمان بر سر او فرود آمد و او را به هلاکت رساند و آیات اوّل سوره معارج نازل گردید. (۲)«سَأَلْ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ»

پیام ها:

۱ گاهی تقدّس نمایی و سوگند یاد کردن،از حربه های دشمن برای فریب مؤمنان است. «اللَّهُمَّ...»

ص: ۳۱۴

۱- ۱). الغدير، ج ۱، ص ۲۳۹ ۲۶۶، به نقل از ۳۰ نفر از علمای اهل سنت.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۲ عناد و لجاجت، انسان را تا مرز رضایت به نابودی خویش پیش می برد.

«فَأَمْطُرُ عَلَيْنَا حِجَارَةً...»

۳ برخی از مخالفان پیامبر، به خدا و تأثیر او در هستی و اثر داشتن دعا معتقد بودند. «اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ...» «فَأَمْطُرُ عَلَيْنَا...» «أَوْ أَتَيْنَا...»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۳]

اشاره

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۳۳)

و(لی) تا تو در میان مردمی، خداوند بر آن نیست که آنان را عذاب کند، و تا آنان استغفار می کنند، خداوند عذاب کننده ی آنان نیست.

نکته ها:

با توجه به اینکه در آیه ی بعد، کفار مکه به عذاب تهدید شده اند، معلوم می شود که منظور از نفی عذاب در این آیه، برداشته شدن عذاب عمومی از مسلمانان به برکات وجود شخص پیامبر صلی الله علیه و آله است، مثل عذاب های اقوام پیشین، و گرنه اشخاصی در موارد خاصی گرفتار عذاب الهی شده اند. مانند عذاب نعمان بن حارث در آیه ی قبل.

در احادیث آمده است که خداوند به خاطر وجود برخی افراد پاک و علمای ربّانی، سختی و عذاب را از دیگران برمی دارد. چنان که در ماجرای قلع و قمع قوم لوط، حضرت ابراهیم به فرشتگان مأمور عذاب گفت: «B إِنَّ فِيهَا لُوطًا» یعنی آیا با وجود یک مرد خدایی در منطقه، آنجا را نابود می سازید؟! فرشتگان گفتند: ما می دانیم که لوط در آنجاست و به او دستور خارج شدن از آنجا را داده ایم. (۱) یا حضرت علی علیه السلام پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: یکی از دو امان از میان ما رفت، امان دیگر را که استغفار است حفظ کنید. (۲) و یا در روایت می خوانیم امام رضا علیه السلام به زکریا ابن آدم فرمود: در شهر قم بمان که خداوند همان گونه که به واسطه ی امام کاظم علیه السلام بلا و عذاب را از اهل بغداد برداشت، به واسطه ی وجود تو نیز بلا

ص: ۳۱۵

۱-۱. عنکبوت، ۳۱، ۳۲.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۸۸.

را از آن شهر دور می کند. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: مرگ و زندگی من برای شما خیر است؛ در زمان حیاتم خداوند عذاب را از شما بر می دارد و پس از مرگ نیز با عرضه ی اعمالتان به من، با استغفار و طلب بخشش من، مشمول خیر می شوید. «اما فی مماتی فتعرض علی اعمالکم فاستغفر لکم» (۲) نافرمانی و انجام بعضی گناهان، از اسباب نزول بلا و عذاب الهی است، و راه جبران آن توبه و استغفار است. «وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» چنان که در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لی الذنوب التي تنزل البلاء» و همان گونه که خداوند در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْرِحُونَ» (۳) تا وقتی که مردم اهل صلاح و اصلاح باشند، خداوند آنان را هلاک نمی کند.

پیام ها:

۱ وجود پیامبر صلی الله علیه و آله و مردان خدا، مایه ی امان برای اهل زمین است. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ» ۲ استغفار، مانع بلاست. «وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (برگشت از کفر و الحاد نیز نوعی استغفار است). ۳ توبه و استغفار، اهمیت ویژه ای نزد خدا دارد، چنان که سرنوشت امتی را نیز تغییر می دهد. «وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۴]

اشاره

وَمَا لَهُمْ إِلَّا- يَعْذِبُهُمْ اللَّهُ وَهُمْ يَصِفُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۴)

و چرا خداوند آنها را عذاب نکند؟ با اینکه آنان (مردم را) از مسجد الحرام باز می دارند، در حالی که سرپرست آنجا نیستند. جز افراد پرهیزگار دیگران حقّ تولیت و سرپرستی آن را ندارند، ولی بیشترشان نمی دانند.

ص: ۳۱۶

۱-۱. بحار، ج ۵۷، ص ۲۱۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. هود، ۱۱۷.

□
در آیه ی قبل، خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله در میان مردم و همچنین برگشت و توبه و استغفارشان، عذابی همچون عذاب آسمانی قوم عاد و ثمود را از آنان برداشت، اما در این آیه سخن از عذاب آنان است، که می توان گفت: آنها استحقاق عذاب را دارند، هر چند خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله عذابشان نمی کند. البته ممکن است مراد از عذاب در این آیه، بلاها و سختی های جنگ و اسارت باشد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الله الله فی بیت ربکم لا تخلوه ما بقیتهم فانه ان ترک لم تناظروا» (۱)، از خدا پروا کنید، از خدا پروا کنید، درباره ی خانه خدایتان که اگر آن را رها کنید و تعطیل شود، عذاب الهی، بی درنگ شما را فرا خواهد گرفت.

پیام ها:

□
۱ آنان که مانع ورود مؤمنان به مسجد الحرام می شوند، افراد بی تقوا هستند و باید منتظر عذاب الهی باشند. «وَمَا لَهُمْ إِلَّا يُعَذِّبَهُمْ...» ۲ کفار، خود را به ناحق متولّی مسجد الحرام می پنداشتند. «وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ» ۳ تولیت خانه ای که به دست ابراهیم خلیل علیه السلام و بر اساس تقوا ساخته شده، نباید به دست افراد بی تقوا باشد. «إِنْ أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» ۴ تعیین سرپرست برای رسیدگی به امور مسجد الحرام ضروری است. «إِنْ أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (از اینکه آیه شرایط متولّی را بیان می کند نه اصل آن را، پس تعیین تولیت لازم است)

ص: ۳۱۷

اشاره

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۵)

(دعا و) نمازشان نزد بیت الله (کعبه)، جز سوت کشیدن و کف زدن نبود.

پس به خاطر آنکه کفر می ورزیدید، عذاب (الهی را) بچشید.

نکته ها:

«مُكَاءً»، به معنای سوت کشیدن و «تَصْدِيَةً»، به معنای کف زدن است.

سوت کشیدن آنان شاید به خاطر اعلام حضورشان نسبت به بت هایی بوده که در کعبه قرار داشته است.

مفسران از مصادیق روشن عذاب در جمله ی «فَذُوقُوا الْعَذَابَ» را شکست مشرکین در جنگ بدر می دانند. (۱)

پیام ها:

۱ بی احترامی و انجام امور لغو و بیهوده، همچون کف زدن و سوت کشیدن در مکان مقدس، نشان دهنده ی لیاقت نداشتن برای تولیت آن مکان است. «إِنْ أَوْلِيَّاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» ... «وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً» ۲ در طول تاریخ، مراسم مذهبی دستخوش تحریف و یا آمیخته به اموری لغو شده است. «صَلَاتُهُمْ» ... «مُكَاءً وَتَصْدِيَةً» ۳ گاهی مقدس ترین مراکز، صحنه ی بالاترین خرافات می شود. «عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً» ۴ کفر و بی احترامی به مقدسات، عذاب الهی را بدنبال دارد. «مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ» ۵ لجاجت و استمرار در کفر و انحراف، عامل نزول عذاب است. «فَذُوقُوا الْعَذَابَ»

ص: ۳۱۸

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسِيرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ (۳۶)

همانا آنان که کافر شدند، اموال خود را صرف می کنند تا از (رفتن مردم به) راه خدا جلوگیری کنند. در آینده نیز این گونه خرجها را خواهند داشت، سپس (اموال هزینه شده) مایه ی حسرت آنان می گردد و آن گاه شکست می خورند. و آنان که کافر شدند، به سوی دوزخ محشور خواهند شد.

نکته ها:

بعضی نزول این آیه را درباره ی بودجه ی سنگینی که کفار مکه برای جنگ بدر خرج کردند، می دانند، ولی عمومیت آیه، شامل همه ی بودجه هایی می شود که صرف مبارزه و مقابله با اسلام می شود.

تکرار جمله ی «الَّذِينَ كَفَرُوا» شاید برای آن باشد که برخی از کفار سرمایه گذار، بعداً مسلمان شدند و حسرت پول های خرج شده را می خوردند، برخی هم که بر کفر باقی ماندند و اهل دوزخ شدند. آری، جهنم برای کفاری است که بر کفر باقی می ماند، اما مؤمنان چون برای خدا کار و سرمایه گذاری می کنند، اگر به نتیجه هم نرسند حسرت نمی خورند، چون خداوند اجر آنها را می دهد.

پیام ها:

۱ کفار همواره برای جلوگیری از گسترش اسلام، اموال خود را خرج می کنند، ولی در نهایت نتیجه ای جز حسرت و شکست قطعی ندارد. (تمام آیه) ۲ پیامبر صلی الله علیه و آله، خبر غیبی می دهد که در آینده نیز بر ضد اسلام سرمایه گذاری خواهند کرد، ولی پیروزی با اسلام است. «فَسَيُنْفِقُونَهَا» ... «ثُمَّ يُغْلَبُونَ»

۳ تلاش کافران تنها شکست دنیوی ندارد، بلکه عذاب اخروی نیز دارد.

«يُغْلَبُونَ»

... «إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ» ۴ بی ایمانی و کفر، سبب سقوط انسان و موجب ورود به دوزخ است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۷]

اشاره

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضُهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۳۷)

(این حسرت، شکست و عذاب، برای آن است که خداوند، ناپاک را از پاک (در این جهان و آن جهان) جدا کند و پلیدی ها را برهم نهد و همه را متراکم سازد و در دوزخ قرار دهد، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«فَيَرْكُمُهُ» به معنای متراکم ساختن و روی هم انباشتن است.

گرچه جهنم بسیار بزرگ است و پیوسته می گوید: «هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ» (۱) و بیشتر می خواهد، ولی هر یک از دوزخیان در تنگنا به سر می برند. همانند دیوار بزرگی که جای میخ های بسیار دارد، ولی هر میخی در فشار است.

پیام ها:

۱ از نتایج جنگ حق و باطل، روشن شدن روحيات، انگیزه ها، عملکردها، تعهدات و تپطئه هاست، تا جوهره ی انسان ها کشف شود. «لِيَمِيزَ اللَّهُ» ۲ جداسازی طرفداران حق از باطل، از سنت های الهی است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ» چنان که در روز قیامت نیز خطاب می شود: «وَأُمَّتُؤُا الْيَوْمَ أَبْهَاتُ الْمُجْرِمُونَ» (۲) ۳ تراکم، فشار و ضیق مکان، از ویژگی های دوزخ و دوزخیان است. «فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ»

ص: ۳۲۰

(۱-۱). ق، ۳۰.

(۲-۲). یس، ۵۹.

۴ خسارت واقعی انسان، دوزخی شدن اوست. «فِي جَهَنَّمَ أَوْلِيَّكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۸]

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ (۳۸)

(ای پیامبر! به کافران بگو: اگر (از انحراف و عملکردهای ناپسند) دست بردارند، گذشته ی آنان بخشوده می شود و اگر (به روش سابق خود) برگردند، به تحقیق سنت الهی در برخورد با گذشتگان، (درباره ی آنان نیز) جاری است.

نکته ها:

«انتها»، به معنای پذیرش نهی و دست برداشتن و انجام ندادن کاری به خاطر نهی از آن کار است.

پیام ها:

۱ پیامبر مأمور است سنت خداوند، (مغفرت در صورت توبه کردن و سرکوبی و نابودی در صورت لجاجت کافران) را به مردم ابلاغ کند. «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ» ... «وَإِنْ يَعُودُوا...» ۲ توبه ی کافر و بی دین هم پذیرفته می شود. «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ» ۳ در اسلام، همواره راه توبه و اصلاح به روی افراد باز است و بن بست وجود ندارد. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ» ۴ در قضاوت، میزان حال فعلی اشخاص است، نه گذشته ی آنان. «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا...» ۵ به مردم، فرصت فکر، توبه و تجدید نظر بدهیم. «إِنْ يَنْتَهُوا...» ۶ اسلام، جنگ طلب نیست، بلکه در پی اصلاح است. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ» ۷ مسلمان شدن، گناهان و خلاف های قبلی را محو می کند. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا

ص: ۳۲۱

چنان که در حدیث می خوانیم: «الاسلام يجب ما قبله». (۱)

۸ تشویق، در کنار تهدید قرار دارد. «إِنْ يَنْتَهُوا» ... «إِنْ يَعُودُوا» ۹ باز گذاشتن روزنه ی امید، نباید چنان باشد که احساس شود از روی ضعف، سراغ مجرمان رفته ایم. «إِنْ يَنْتَهُوا»، «إِنْ يَعُودُوا» ۱۰ اول تشویق و اتمام حجت، سپس تهدید و خشونت. «إِنْ يَنْتَهُوا»، «إِنْ يَعُودُوا» (مسلمان خود را نسبت به ناهنجاری های اجتماعی مسئول می داند). ۱۱ قانون عادلانه و حکیمانه ی الهی در طول تاریخ، نسبت به همه یکسان و تغییرناپذیر بوده است. «فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ» ۱۲ سنت الهی در امیت های پیشین، نجات و پیروزی انبیا و به کیفر رساندن کفرپیشگان بوده است. «فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ» چنان که آیه ی دیگر می فرماید:

«كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۲) ۱۳ از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. «فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۹]

اشاره

و قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ ائْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹)

و با آنان (دشمنان) بجنگید تا فتنه ای (از کفر و شرک) بر جای نماند و دین، یکسره برای خدا باشد، پس اگر (از کفر خود) دست کشیدند، همانا خداوند به آنچه انجام می دهند بیناست.

نکته ها:

جنگ و جهاد در اسلام، برای کشور گشایی نیست، بلکه با هدف گسترش مکتب اسلام و مقابله با فتنه است. در قرآن، فتنه بالاتر از قتل، «الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» (۳) بلکه شدیدتر از

ص: ۳۲۲

۱-۱. مستدرک، ج ۷، ص ۴۴۸.

۲-۲. مجادله، ۲۱.

۳-۳. بقره، ۲۱۷.

آن شمرده شده است. «الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنْ الْقَتْلِ» (۱) «فتنه»، معنای وسیعی دارد و شامل هر گونه اعمال فشار می شود. در قرآن، فتنه به معنای شرک نیز آمده است، شاید به این لحاظ که از سوی مشرکان انواع محدودیت ها و اعمال فشارها بر فکر و روح حق طلبان و جامعه ی آنان انجام می گیرد، یا از آن جهت که شرک، موجب عذاب ابدی می شود. همچنین تحمیل کفر بر مؤمنین و انسان های پاک فطرت نیز فتنه است. (۲)

به فرموده ی امام صادق علیه السلام تحقق قطعی و نهایی این آیه، در زمان حضرت مهدی علیه السلام است. (۳) امام باقر علیه السلام فرمود: تأویل این آیه هنوز نیامده است، آن گاه که زمان تأویل آیه برسد، فتنه گران کشته و شرکی نخواهد بود. (۴)

این آیه، با آزادی در پذیرش دین: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۵) منافات ندارد، چون باید فتنه و طاغوت را زدود، تا فضا برای انتخاب و اختیار انسان باز شود.

پیام ها:

۱ هدف از جهاد در اسلام، رفع فتنه و سلطه ی کفار و ایجاد فضای سالم برای دعوت به حق است. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ...» ۲ تا زمانی که کفار مشغول فتنه گری اند، فرمان مبارزه وجود دارد. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» ۳ دشمنان، در هر مقطع که دست از جنگ بکشند، با آنان، برخوردی مناسب با همان مقطع می شود. «فَإِنْ انْتَهَوْا...»

ص: ۳۲۳

۱- ۱. بقره، ۱۹۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. تفسیر نور الثقلین.

۴- ۴. کافی، ج ۸، ص ۲۰۱.

۵- ۵. بقره، ۲۵۶.

اشاره

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَ نِعْمَ النَّصِيْرُ (۴۰)

و اگر (باز هم) سرپیچی کرده و روی بگردانند، بدانید که خداوند، مولی و سرپرست شماست، چه خوش مولایی و چه نیکو یآوری است.

پیام ها:

۱ در مدیریت مسائل نظامی و برنامه ریزی های سیاسی، باید همه ی جوانب و شرایط را پیش بینی کرد. «فَإِنْ اَنْتَهُوْا»، «وَ اِنْ تَوَلَّوْا» ۲ شما به وظیفه عمل کنید، اگر دیگران عمل نکردند یا اعراض نمودند، خداوند یاور شماست. «وَ اِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ» ۳ از ولایت و نصرت الهی غافل نشوید. «فَاَعْلَمُوْا» (ایمان به ولایت و نصرت الهی، موجب رشد و تقویت انگیزه ی مبارزه با فتنه گران است و یاد الطاف او، به دل های مؤمنان در مقابل توطئه ها و لجاجت ها آرامش می بخشد.) ۴ خداوند، بهترین مولاست، چون نه ما را به دیگری می سپارد، نه ما را فراموش می کند، نه ما را برای نیاز خودش می خواهد و نه حق و اجر کسی را ضایع می سازد. «نِعْمَ الْمَوْلٰى» ۵ یاری خداوند، برتر از هر یآوری است. «نِعْمَ النَّصِيْرُ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۱]

اشاره

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ لِاتِّمَامٍ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۱)

و اگر به خداوند و آنچه بر بنده ی خود، روز جدایی (حق از باطل)، روز درگیری دو گروه (با ایمان و بی ایمان در جنگ بدر) نازل کردیم، ایمان دارید، بدانید که هر چه غنیمت گرفتید، همانا خمس (یک پنجم) آن برای خداوند و رسول خدا و خویشاوندان (او، اهل بیت علیهم السلام) و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان (از سادات) است، و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

مخاطب این آیه در هنگام نزول، کسانی هستند که همراه پیامبر در جنگ بدر شرکت کرده و با جانفشانی و از جان گذشتگی، پیروزی را بدست آورده اند. کسانی که اهل نماز، روزه، هجرت، جهاد و شهادت بوده و چشم امید پیامبر به آنان بود، اما با این حال خداوند در این آیه می فرماید: ای مجاهدان جبهه ی بدر، اگر به خدا و پیامبر و قرآن ایمان دارید، خمس غنائم را بدهید. یعنی شرط ایمان به خدا، علاوه بر نماز و روزه و جهاد، ادای واجب مالی یعنی خمس است.

واژه ی «غنیمت» و «غرامت»، هر یک شش بار در قرآن آمده است. همان گونه که غرامت شامل هر گونه ضرر مالی می شود، نه فقط ضرر جنگی، غنیمت هم نه تنها درآمد جنگی، بلکه هر گونه منفعتی را دربرمی گیرد. کتب لغت مانند لسان العرب، تاج العروس و قاموس و مفسران اهل سنت از قبیل قرطبی، فخر رازی و آلوسی نیز در عمومیت لغت، شک ندارند.

همچنین در مفردات راغب آمده است: به هر چیزی که انسان بدست می آورد، غنیمت گفته

شده است. در قرآن نیز غنیمت، برای غنائم غیر جنگی بکار رفته است: «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ» (۱) حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید: «من اخذها لحق و غنم» (۲)، کسی که به آیین خداوند عمل کند، به مقصود رسیده و بهره می برد.

طبق روایات و به عقیده شیعه، غنیمت در این آیه شامل هر گونه در آمدی اعم از کسب و کار و تجارت می شود. و نزول آیه در جنگ بدر، دلیل این نیست که خمس تنها در غنائم جنگی باشد و اگر هم مراد از غنیمت در آیه تنها غنائم جنگی باشد، باید گفت: یک مورد از خمس در این آیه آمده و موارد دیگر در روایات مطرح شده است.

خمس، در روایات نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است، از جمله اینکه هر کس خمس مالش را نپردازد، مالش حلال نمی شود و نمی تواند در آن تصرف کند و نماز با لباسی که خمس آن پرداخت نشده باشد، مشکل دارد. (۳)

این آیه با آیه ی اول که انفال را تنها از خدا و رسول می داند، «قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» منافاتی ندارد، زیرا با توجه به آیه ی خمس، آن بزرگواران (پیامبر یا امام و نماینده او) آنچه دریافت می کنند، خمس و یک پنجم آن را برای مصارف ذکر شده در آیه نگه می دارند و بقیه ی آن را (چهار پنجم)، به جنگجویان می دهند.

فقها خمس را در هفت چیز واجب می دانند: ۱ سود و منفعت کسب و درآمد سالیانه، ۲ گنج، ۳ معادن، ۴ گوه‌هایی که از غواصی به دست می آید، ۵ مال حلال مخلوط به حرام، ۶ زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد، ۷ غنیمت جنگی. (۴)

بسیار روشن است که خداوند نیاز به خمس ندارد، بنا بر این سهم خدا، برای حاکمیت قانون خدا و ولایت رسول، تبلیغات و رساندن ندای اسلام به گوش جهانیان، نجات مستضعفان و جلوگیری از مفسدان است.

بر پایه ی روایات، سهم خدا در اختیار رسول و سهم رسول و پس از او، در اختیار امام

ص: ۳۲۶

۱- ۱. نساء، ۹۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۰.

۳- ۳. برای توضیح بیشتر به کتاب خمس مؤلف مراجعه شود.

۴- ۴. برای توضیح بیشتر به توضیح المسائل مراجعه کنید.

است. (۱) و این سه سهم در زمان غیبت امام، در اختیار نواب خاص و یا نواب عام او یعنی مجتهد جامع الشرائط و مرجع تقلید قرار داده می شود. (۲)

□
«ذی القربی»، به دلیل روایات بسیار از شیعه (۳) و نیز برخی روایات اهل سنت، همه ی بستگان پیامبر صلی الله علیه و آله نیستند، بلکه مراد، امامان اهل بیت علیهم السلام می باشند که مقام امامت و رهبری دارند و خمس، متعلق به رهبر و حکومت اسلامی است، نه فامیل پیامبر.

□
علاوه بر روایات، قرار گرفتن ذی القربی، در ردیف «الله و للرسول» به خصوص با حرف «لام»، نشانه ی آن است که ذی القربی افراد خاصی هستند که در خط خدا و رسولند.

از مصارف دیگر خمس در روایات، مساکین و در راه ماندگان از سادات بنی هاشم است، چون گرفتن زکات بر فقرای سادات حرام است، پس باید از طریق خمس، نیازهای آنان تأمین شود. (۴)

در واقع اسلام برای برطرف کردن محرومیت های جامعه، دو چیز را واجب کرده است: یکی زکات که مربوط به همه ی فقرای جامعه می باشد و دیگری خمس که بخشی از آن مخصوص فقرای سادات است و خمس و زکات به اندازه ی نیاز سال فقرا به آنان پرداخت می شود، نه بیشتر.

امام رضا علیه السلام فرمودند: تصمیم گیری در مقدار سهم برای هر یک از موارد ششگانه ی ذکر شده در آیه، با امام است. (۵)

پیام ها:

۱ پرداخت خمس واجب است، گرچه در آمد و غنائم کم باشد. «غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ» ۲ حال □ که با نصرت الهی در «بدر» پیروز شدید، حق خدا و رسول و اهل بیت علیهم السلام و خمس غنائم را پردازید. «غَنِمْتُمْ» ... «فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ»

ص: ۳۲۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین و کافی، ج ۱، ص ۵۴۴.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان، وسائل، ج ۶، کتاب الخمس.

۵-۵. تفسیر صافی.

۳ اسلام، مالکیت اشخاص حقوقی را پذیرفته است. «لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ» ۴ محرومیت زدایی، از برنامه های اسلام است و باید از ثمره ی جهاد و غنائم به سود فقرا گام برداشت. «وَالْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۵ برای گرامیداشت طبقه ی محروم، نام آنان در کنار نام خدا و رسول و اهل بیت قرار گرفته است. «لِلَّهِ خُمُسُهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ...» ۶ ایمان، عامل عمل به وظیفه و ایثار است. «لِلَّهِ خُمُسُهُ» ... «إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ» ۷ گذشت از مال، آن قدر دشوار است که گاهی رزمندگان هم در آن می مانند.

«غَنِمْتُمْ»

... «إِنْ كُنْتُمْ...» ۸ نشانه ی ایمان کامل، خمس دادن است. بدنبال بیان ایمان، عبادت، هجرت و جهاد می فرماید: «لِلَّهِ خُمُسُهُ» ... «إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ...» بنا بر این خمس، واجب دائمی و مستمر است، نه موسمی و موقت، چون شرط ایمان است.

۹ عبودیت، رمز دریافت معارف الهی است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بنده ی خالص خدا بود. «وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا» ۱۰ وجود پیامبر میان مسلمانان، عامل یاری خداوند و پیروزی آنان است. «وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ» ۱۱ روز جنگ، روز جدایی مدعیان راستین از دروغگویان است. «يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي الْجَمْعَانِ» ۱۲ امداد الهی در جنگ بدر، حقایق اسلام را روشن کرد، «يَوْمَ الْفُرْقَانِ» و نمودی از قدرت خداوند بود. «وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۲]

اشاره

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدُوِّ الدُّنْيَا وَ هُمْ بِالْعُدُوِّ الْقُصْوَىٰ وَ الرِّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ لَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتِلَافْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَ لَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِهِ وَ يَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيْنِهِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (۴۲)

ص: ۳۲۸

(به یاد آورید) زمانی که شما در جانب پایین بودید و دشمنان در جانب بالا (بر شما برتری داشتند) و کاروان (تجاری ابو سفیان) از شما پایین تر بود و اگر قرار قبلی (برای جنگ هم) می گذاشتید، به توافق نمی رسیدید.

(زیرا هم بالادست شما دشمن بود، هم پایین شما و شما بین دو صف مخالف بودید و هرگز تن به چنین جنگی نمی دادید.) ولی (خداوند شما را در برابر عمل انجام شده قرار داد) تا کاری را که خدا می خواست، تحقق بخشد، تا هر کس (به گمراهی) هلاک می شود، از روی حجت و آگاهی هلاک شود و هر کس (به هدایت) حیات یافت، از روی دلیل، حیات یابد و همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «بِالْعُدُوهِ» از «عدو»، به معنای تجاوز کردن است، به حاشیه و اطراف اشیا که از حدّ وسط گذشته نیز گفته می شود. در این آیه، مراد از «بِالْعُدُوهِ»، جانب و اطراف است. کلمه ی «الْدُّنْيَا» از «دنو»، به معنای پایین و نزدیک تر، و «الْقُصُوی» و «اقصی»، به معنای دورتر است.

در جنگ بدر، کفار نه تنها از نظر سلاح و تعداد نفرات و آمادگی روحی و جسمی برتری داشتند، بلکه از نظر منطقه ی استقرار نیرو نیز برتر بودند و می توانستند از کنار دریای احمر، راهی برای فرار پیدا کنند، ولی خداوند مسلمانان را که تنها به قصد مصادره ی اموال کفار آمده بودند، با آنان روبرو ساخت و چاره ای جز درگیری نبود و تنها لطف خدا مسلمانان را به پیروزی رساند.

سیمای جنگ بدر

ترسیمی از جنگ بدر، در آیات ابتدای سوره تا کنون، امدادهای الهی را بهتر نشان می دهد:

۱ در جنگ بدر شما به فکر مصادره ی اموال بودید و آمادگی جنگی نداشتید. «تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» «آیه ۲ جنگ که پیش آمد، بعضی ناراحت بودید. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» «آیه

۳ برخی از مرگ می ترسیدید. «كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ» آیه ۴ پریشان بودید و استغاثه می کردید. «تَسْتَعِيثُونَ رَبَّكُمْ» آیه ۵ برای تطهیر از ناپاکی ها و سفت شدن زمین ریگ زار، باران فرستادیم. «آیه ۶ اطاعت کامل از فرماندهی نداشتید. «قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» آیه ۷ برخی از شما قبلاً خیانت کرده بودند. (مانند ابو لبابه) «آیه ۸ رهبرتان در معرض تهدیدها و توطئه ها بود. «يَمْكُرُ بِكَ» آیه ۹ اگر کار به اختیار شما می بود، با این همه مشکلات، به توافق نمی رسیدید. «لَا خِطْلَفْتُمْ» و نمونه های دیگر که همه نشان می دهد پیش آمد جنگ بدر، یک طرح الهی برای نمایش قدرت مسلمانان و ضربه زدن به روحیه ی کفار و مشرکان بوده است.

به همین دلیل در آیه ی قبل، روز جنگ بدر، «روز فرقان» نامیده شد، زیرا آن قدر امدادهای غیبی نازل شد که حق و حقیقت برای همه روشن شد و با این وصف، هر کس بی توجهی کرد، از روی عناد و لجاجت بود. «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِهِ»

پیام ها:

۱ یادآوری حوادث گذشته و امدادهای الهی و تحلیل و بررسی آنها لازم است.

«إِذْ أَنْتُمْ...»

۲ آنجا که خداوند بخواهد، همه ی عوامل ضعف را بر طرف می کند. «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا» ۳ پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، حجتی روشن بر علیه شرک و دلیلی واضح بر حقایق توحید و اسلام است. «لِيَقْضِيَ اللَّهُ...» «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِهِ وَ يَحْيِي...» ۴ هدایت و ایمان آگاهانه ارزشمند است، همان گونه که هلاکت و گمراهی آگاهانه بسیار زشت است. «لِيَهْلِكَ...» «عَنِ بَيْنِهِ وَ يَحْيِي...» ۵ اسلام بر برهان و دلیل های روشن استوار است و چنین مکتبی مایه ی حیات است. «وَ يَحْيِي مَنْ حَيَّ عَنِ بَيْنِهِ» ۶ خداوند از پیش پیروزی مسلمانان را رقم زده بود، لذا صحنه ها و تصمیم ها

دگرگون شد، «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَرَامًا مَفْعُولًا» از همین جا می توان او را شناخت که به همه چیز شنوا و آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۳]

اشاره

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَأَيْتَهُمْ كَثِيرًا لَفَاشَلْتُمْ وَلتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۴۳)

(ای پیامبر! به یاد آور) زمانی که خداوند، عدد آنان (دشمنان) را در خوابت، به تو اندک نشان داد و اگر (خداوند) آنان را (در دید تو) زیاد نشان می داد، حتماً سست شده و قطعاً در کار جنگ نزع کرده بودید، ولی او (شما را از این سستی و نزع) سالم نگاه داشت، همانا خداوند به آنچه در سینه هاست آگاه است.

نکته ها:

این آیه در پی بیان الطاف و امدادهای الهی نسبت به مسلمانان، از کم جلوه دادن کفار در چشم آنان سخن می گوید که در چند مرحله انجام گرفت: یکی آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را در خواب، اندک دید و نقل خواب برای مسلمانان، روحیه ی آنان را بالا برد. دیگر آنکه مسلمانان را در دید کفار کم جلوه داد، تا آنان لشکر تازه نفس برای امداد، از مکه درخواست نکنند (که در آیه ی بعد مطرح می شود).

همچنین «عاتکه»، عمه ی پیامبر سه روز قبل از جنگ بدر، در مکه خواب دید که کسی فریاد می زند: ای مردم مکه! به سوی قتلگاه خود بشتابید! سپس منادی بالای کوه ابو قبیس، قطعه سنگی را تکان می دهد، سنگ متلاشی شده، هر قسمتی به یکی از خانه ها می افتد و از مکه، خون جاری می شود. این خواب دهان به دهان نقل می شود و کفار را به وحشت می افکند. اینها طرح خدا برای پیروزی مسلمین در جنگ بدر است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان است و یا مشکلات روزمره ی انسان می باشد که در خواب آن را

ص: ۳۳۱

می بیند. (۱) خواب انبیا و اولیای الهی از قبیل قسم اول است، لذا حجیت دارد. در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: رؤیای افراد صالح، بشارتی از جانب خداوند است و جزئی از اجزای نبوت است. (۲)

البته خواب اولیای الهی، گاهی نیازمند تعبیر است، مانند خواب حضرت یوسف علیه السلام در مورد سجده کردن خورشید و ماه و ستارگان بر او، و گاهی بیان حکم و واقعه است و نیازی به تعبیر ندارد، مانند خواب حضرت ابراهیم علیه السلام در مورد ذبح فرزندش اسماعیل و یا رؤیای پیامبر در این آیه.

گرچه خواب انبیا، پرتوی از وحی است و در قرآن، بارها از رؤیاهای صادقانه حضرت ابراهیم علیه السلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده است، اما اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعیت زیاد را در خواب اندک می بیند، نشان دهنده ی دیدن باطن کفار است که چیزی به جز ضعف و ناتوانی نیست. چنان که در جای دیگر می فرماید: «تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى» (۳) گمان می کنی که آنها با هم متحدند، اما دل آنها از یکدیگر فاصله دارد و متفرقند.

پیام ها:

۱ خواب، یکی از راه های ارتباط، استمداد و روحیه گرفتن و امداد الهی است.

«إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ»

۲ دنیای شگفت انگیز خواب و رؤیا، زبان و رمز خاصی دارد. در فرهنگ تعبیر و تأویل خواب، ضعف و شکست دشمن، به صورت کمی نفرات جلوه می کند، هر چند تعدادشان زیاد باشد. «فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا» ۳ پخش اطلاعات و آمار و بیان نقاط قوت دشمن و آنچه سبب اختلاف و ضعف روحیه ی مسلمانانی شود، به خصوص هنگام جنگ و در جبهه، ممنوع است. «وَلَوْ أَرَأَوْهُمْ كَثِيرًا لَفَاشَلْتُمْ...» (روحیه ی رزمندگان، در پیروزی و شکست تأثیر به سزایی دارد).

ص: ۳۳۲

۱-۱. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۲-۲. بحار، ج ۶۱، ص ۱۷۷.

۳-۳. حشر، ۱۴.

۴ خداوند، در بحرانی ترین شرایط، مؤمنان را حفظ می کند. «وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ» گر نگهدار من آنست که من می دانم شیشه را در بغل سنگ نگه می دارد

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۴]

اشاره

وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ فِي أَغْنِيكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَغْنِيهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴۴)

و(به یاد آورید) زمانی که چون با دشمن برخورد کردید، خداوند دشمنان را در نظر شما کم جلوه داد(تا با جرأت حمله کنید) و شما را نیز در دیدگاه آنان اندک نشان داد(تا از کفار مکه، کمک نخواهند). این کار برای آن بود که خداوند کاری را که می بایست انجام شود، تحقق بخشد. و(بدانند که) همه ی کارها به خدا باز می گردد(و اراده ی او بر هر چیزی نافذ است).

نکته ها:

کفار، چون مسلمانان را دیدند، آن چنان در نظرشان کم جلوه کرد که گفتند: ما بردگان خود را می فرستیم تا مسلمین را نابود کنند، (۱) ولی چون جنگ شروع شد، در هنگامه ی نبرد، مسلمانان را زیاد و دو برابر دیدند و مرعوب شدند. (۲) چنان که در جای دیگر خداوند می فرماید: «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ» (۳)

پیام ها:

۱ تقدیرهای الهی، اراده را از انسان سلب نمی کند. «وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ» ترغیب دو سپاه در جنگ بدر به رویارویی، بیانگر آن است که تحقق جنگ، از اختیار آنان خارج نبوده است.

۲ امدادهای الهی، هم پیش از جنگ شامل مسلمانان شد، «فِي مَنَامِكَ» و هم هنگام جنگ. «يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ...» ۳ گاهی خداوند برای یاری مسلمانان، با اعمال ولایت تکوینی، در دیده ها

ص: ۳۳۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفاسیر نمونه و المیزان.

۳-۳. آل عمران، ۱۳.

تصرف می کند. «يُرِيكُمْوَهُمْ» ... «فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً» ۴ بهره برداری از حواس ظاهری نیز به دست خداوند است. «فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً- وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» ۵ اگر اراده خدا بر تحقق کاری باشد، همه ی موانع را بر طرف می سازد. «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا...» (این جمله یک بار در آیه ۴۴ و بار دیگر در این آیه تکرار شده است). ۶ پیروزی تنها به جمعیت و نفرت نیست، بلکه عواملی همچون ایمان و روحیه ی رزمندگان و لطف و تقدیر خداوند تعیین کننده است. (کل آیه)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۴۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه با گروهی (از دشمن) روبرو شدید، ثابت قدم باشید و خدا را بسیار یاد کنید تا شما رستگار شوید.

نکته ها:

مراد از ذکر خدا در آیه، تنها ذکر زبانی نیست، بلکه توجه درونی و یاد لطف ها و امدادهای خدا و وعده های او و یاد عزت، عظمت و فرمان او نیز مقصود است، چنان که امام صادق علیه السلام فرمودند: از امور مهمی که خداوند بر بندگان لازم دانسته است، بسیار یاد نمودن از خداوند است، یاد الهی هنگام مواجهه با حلال ها و حرام ها که اگر اطاعت الهی باشد بدان عمل کند و اگر معصیت خدا باشد، آن را ترک کند. (۱)

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، ثابت قدمی است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ... «فَاثْبُتُوا» ۲ ما مأمور به ثبات قدم در جبهه ایم، «فَاثْبُتُوا» اما همین پایداری را هم باید از خدا بخواهیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَّتْ أَعْدَامُنَا» (۲)

ص: ۳۳۴

۱- ۱. بحار، ج ۹۳، ص ۱۶۳.

۲- ۲. بقره، ۲۵۰.

۳ فضای جبهه ی مسلمین باید آکنده از یاد خدا باشد و هر چه مشکلات بیشتر باشد، نیاز به یاد خدا بیشتر است. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» ۴ یادی از خدا کافی نیست، باید بسیار خدا را یاد کنیم. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» زیرا در بحران جنگ و حوادث جبهه، اگر یاد خدا بسیار نباشد، امکان انحراف در هدف، عمل و شیوه بیشتر است.

۵ در جبهه، باید یاد خدا، جایگزین یاد زن، فرزند، مال و... باشد. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ» چنان که امام سجاد علیه السلام در دعای مرزداران می فرماید: خدایا! یاد مال و فرزندان و... را از دل رزمندگان ببر و بهشت را جلوی چشمشان جلوه بده. (۱)

۶ پایداری و یاد خدا، رمز پیروزی در نبرد و رستگاری جاوید است. «فَأَثْبِتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ» ... «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» ۷ میدان های نبرد و جبهه ها، یکی از مراکز رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۶]

اشاره

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۴۶)

و از خداوند و فرستاده اش اطاعت کنید و با یکدیگر نزاع نکنید، که سست می شوید و مهابت و قوتتان از بین می رود، و صبر کنید، همانا خداوند با صابران است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، به دو عامل از عوامل پیروزی مؤمنان یعنی «پایداری» و «یاد خدا» اشاره شد، و در این آیه، عامل اطاعت و وحدت مطرح است، چنان که در آیه ی قبل به ثبات قدم از جهت جسم و ظاهر اشاره شد و در این آیه، از صبر در جنبه ی روانی و باطنی یاد شده است.

«ریح» باد، کنایه از قدرت و شوکت است، همچون بادی که پرچم ها را به اهتزاز در می آورد

ص: ۳۳۵

و نشانه‌ی برپایی، کامروایی و عظمت است. اگر در سایه‌ی اختلاف و نزاع، این عظمت بر باد رود، خوار و حقیر می‌شوید. همان گونه که اگر باد لاستیک ماشین و یا توپ ورزشی خارج شود، بسیاری از حرکت‌ها، سفرها و ورزشها تعطیل می‌شود.

اتحاد و یکپارچگی و دوری از اختلاف و تفرقه، از دستورات اکید الهی است که در آیات متعدّد به آن فرمان داده است و این فرمان باید در تمام زمینه‌ها رعایت شود، مخصوصاً در حال جنگ و درگیری با دشمن^۱ که ضرورت بیشتری دارد، چنان که خداوند در سوره صف از اتحاد، نظم و هماهنگی مجاهدان تعریف نموده است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صِفًا كَانَتْهُمْ بُيُوتًا مَرْصُوصًا» (۱)

پیام‌ها:

۱ جهاد مسلمانان، باید تحت فرماندهی رهبر مسلمین و به فرمان خدا و رسول (و جانشینان بر حق) او باشد. «إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا» ... «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» ۲ قانون و رهبر الهی، محور وحدت است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» («أَطِيعُوا»، به قوانین الهی و «رَسُولَهُ» به رهبر آسمانی اشاره دارد) ۳ نزاع، شما را از درون پوک ساخته و از بیرون، بی‌آبرو می‌کند. «فَتَفَشَلُوا وَ تَذَهَبَ رِيحُكُمْ» (در طول تاریخ، چه ضعف‌ها و شکست‌هایی که به خاطر عمل نکردن به این آیه، نصیب مسلمانان شده است!) ۴ در اطاعت و وحدت، پایدار باشیم و اگر چیزی بر خلاف میل ما بود، یا بر خلاف میل ما عمل شد، صبور باشیم و یکدیگر را تحمل کنیم. «وَ اصْبِرُوا» ۵ ایمان به اینکه خداوند با صابران است، انسان را به صبر و پایداری سوق می‌دهد. «وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» ۶ نصرت و امداد الهی، برای صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

ص: ۳۳۶

اشاره

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۴۷)

و مثل کسانی نباشید که از روی سرمستی و خودنمایی و غرور و ریا در برابر مردم، از خانه های خود (به سوی جبهه) خارج شدند و مردم را از راه خدا بازمی داشتند و حال آنکه خداوند، به آنچه انجام می دهند احاطه دارد.

نکته ها:

چون کاروان تجارتي ابو سفیان از دست مسلمانان سالم به مکه رسید، ابو سفیان به ابو جهل پیغام داد که ما به سلامت به مکه رسیدیم، شما که برای یاری ما رفته اید، برگردید. ابو جهل مغرورانه گفت: تا مسلمانان را سرکوب نکنیم و به افتخار پیروزی شراب ننوشیم و قدرت خود را نشان ندهیم، بر نمی گردیم. اما سرانجام با تمام غرور و لجاجتی که داشتند، شکست خوردند و ابو جهل شراب مرگ را نوشید.

در این آیه و دو آیه ی قبل، عوامل موفقیت در جبهه چنین بیان شده است: ثبات قدم، یاد خدا، اطاعت از رهبری، پرهیز از اختلاف، صبر، پرهیز از غرور، ریا و دنیاطلبی.

پیام ها:

۱ غرور و ریا، از آفات قدرت در جبهه ی جنگ است. «خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ» ۲ تفاوت اصولی جنگ های اسلامی و غیر اسلامی در هدف است. هدف مسلمانان از جنگ، رفع فتنه است (آیه ی ۳۹ این سوره)، اما هدف دیگران، سلطه جویی و قدرت نمایی است. «بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ» ۳ هنگام عزیمت به جبهه، نیت خود را خالص سازید و به فکر خودنمایی نباشید. «رِئَاءَ النَّاسِ» (گرچه سیاق آیات، به جنگ بدر مربوط می شود، اما شامل منافقان که ریاکارانه و برای خودنمایی و یا شایعه پراکنی و تضعیف روحیه به جبهه می روند نیز می شود).

۴ جبهه ی باطل برای بستن راه حق و جلوگیری از حرکت معنوی و الهی جامعه، تلاش می کند. «وَ يَصِيدُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» ۵ دشمنان بدانند با همه تلاشی که در برابر خدا می کنند، اما هرگز از تحت قدرت الهی خارج نمی شوند. «وَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۸]

اشاره

وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌّ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ
إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۴۸)

و(به یاد آور) زمانی که شیطان، کارهای آنان(مشرکان) را در نظرشان زیبا جلوه داد و گفت: امروز هیچ کس از مردم، بر شما غالب نخواهد شد و من نیز در کنار شما و پناه شمایم. اما همین که دو لشکر با هم درآویختند (و فرشتگان به یاری سپاه اسلام آمدند)، شیطان به عقب برگشت و گفت:

هر آینه من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، همانا من از خدا بیم دارم و خداوند سخت عقوبت است.

نکته ها:

کلمه ی «جَارٌّ»، به معنای یاور، شریک، همسایه و هم سوگند آمده که در اینجا معنای اول مناسب تر است. کلمه ی «نَكَصَ» به معنای خودداری و برگشت است و «عقب» به معنای پاشنه ی پا و «نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ» یعنی بر پاشنه های پا چرخید و پشت کرد.

گفتگوی شیطان با طرفدارانش که در این آیه مطرح شده، ممکن است همان وسوسه های شیطانی باشد، یا آنکه شیطان در قالب انسان، اهداف خود را دنبال کند و در قیافه ی انسان، به اغوا و وسوسه پردازد که روایات هم در این باره وارد شده است.

(۱)

ص: ۳۳۸

چنان که شیطان در جنگ بدر، به صورت سراقه بن مالک (از سرشناسان قبیله ی بنی کنانه) درآمد و مشرکان را تشویق و ترغیب می کرد و به آنان وعده ی همراهی و پیروزی می داد، اما با حضور فرشتگان در آستانه ی پیروزی سپاه اسلام، پا به فرار گذارد. پس از شکست کفار، در مکه به او می گفتند: تو سبب شکست ما شدی! و او قسم می خورد که حتی از مکه بیرون نیامده است. پس معلوم شد که شیطان در قیافه ی سراقه، به آنان وعده ی پیروزی داده، سپس فرار کرده است.

شیطان برای جبهه ی باطل کار تبلیغاتی می کند و در مرحله ی آغاز مبارزه به آنان روحیه می دهد، ولی در مرحله ی برخورد هنگام دیدن امدادهای الهی، آنان را رها کرده و عقب نشینی می کند.

پیام ها:

۱ یکی از راه های فریب شیطان، زیبا جلوه دادن بدی هاست. «زَیِّنَ» آری، نیکو پنداشتن کارهای بد و ناهنجاری ها، نشانه ی نفوذ شیطان در افکار انسان است.

۲ شیطان و شیطان صفتان، دیگران را برای فساد، توجیه و تحریک می کنند. «زَیِّنَ»، «لَا غَالِبَ»، «جَارُّ لَكُمْ» ۳ ایمان، حمایت فرشتگان را جلب می کند و کفر، حمایت شیطان را. «جَارُّ لَكُمْ» ۴ شیطان، منافق، فریب کار، دروغگو و بی وفاست. «جَارُّ لَكُمْ» ... «بَرِيءٌ مِّنْكُمْ» ۵ شیاطین، آتش فتنه را روشن می کنند، ولی خود را در معرکه قرار نمی دهند.

«إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ»

۶ توکل بر غیر خدا، سبب رها شدن انسان در مشکلات می شود. «إِنِّي جَارُّ لَكُمْ» ... «إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ» ۷ روابط غیر الهی، ناپایدار و غیر قابل اطمینان است. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ» ۸ شیطان، از قدرت فرشتگان آگاه است. «إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ» و این مشاهده ی قدرت فرشتگان، سبب عقب گرد او شد. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ» ۹ شیطان، قادر بر مشاهده ی برخی امور پنهانی است. «إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ»

۱۰ شیطان، معتقد به خداوند و آگاه به شدت عقوبت اوست. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ» هر چند شاید به گفته ابن عباس: شیطان به دروغ ادعای ترس از خداوند را داشت، و گر نه کار او به اینجا نمی رسید. (۱)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۹]

اشاره

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۹)

(به یاد آور) زمانی که منافقان و بیماردلان می گفتند: آنان (مسلمانان را) دینشان مغرورشان کرده است، (که بی ترس حمله می کنند. غافل از آنکه مسلمین بر خدا توکل نموده اند.) و کسی که بر خدا توکل کند، پس (بداند) قطعاً خداوند شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

منافقان و افراد ضعیف الایمان و بی اعتقاد به نصرت الهی، تصور نمی کردند مسلمانان با جمعیت و سلاح اندک پیروز شوند و آنان را فریب خورده می پنداشتند.

ممکن است مراد از منافقان، برخی مسلمانان مدینه باشند، و مراد از «وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»، افراد ضعیف الایمان مکه. (۲) و ممکن است منافقان، آنانی باشند که در مدینه، به ظاهر ادعای مسلمانی داشتند و یا آنان که در مکه مسلمان شدند، ولی از حمایت پیامبر و هجرت با مسلمین، سرباز زدند.

پیام ها:

۱ کسانی که روحیه ناسالم دارند، با منافقان همصدا می شوند. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ۲ منافقان، مسلمانان را فریب خورده و مغرور می پندارند. (و می گویند: مگر می توان با «الله اکبر» و با دست خالی به جنگ سلاح رفت؟! مگر می شود...)

ص: ۳۴۰

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳ گرایش ها و دیدگاه ها، در نوع برداشت انسان تأثیر گذار است. از یک عمل، چند برداشت می شود؛ یکی توکل می پندارد و دیگری فریب خوردگی و غرور. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ...» «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ» ۴ توکل بر خدا، از حساب غرور، جداست. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ...» (توکل بر خداوند در جنگ بدر، عامل پیروزی شد) ۵ باید بر قدرتی توکل و اعتماد کرد که شکست ناپذیر است و تمام کارهایش حکیمانه باشد. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (قدرت خداوند، همراه با عزت و حکمت است)

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۰ تا ۵۱]

اشاره

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (۵۰) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمُ أَيْدِيكُمْ وَ
أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ (۵۱)

و(ای پیامبر!) اگر ببینی آن هنگام که فرشتگان، جان کافران را می گیرند، بر چهره ها و پشت های آنان ضربه می زنند(و می گویند): بیچشید عذاب سوزان را.

این (کیفر،) دستاورد کارهای پیشین شماست و(گر نه)شکی نیست که خداوند بر بندگانش ستمگر نیست.

نکته ها:

در قرآن، بارها از سخت جان دادن کفار، سخن به میان آمده است، از جمله در سوره ی محمد آیه ۲۷ و سوره ی انعام آیه ۹۳ و در مقابل، از آسان جان دادن مؤمنان نیز سخن به میان آمده است، از جمله در آیه ۳۲ سوره ی نحل می خوانیم: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» «يَتَوَفَّى»، به معنای گرفتن است و قرآن می فرماید: ما کفار را می گیریم و نمی فرماید: روح او را می گیریم. اما از آنجایی که جسم انسان در دنیا مانده است، پس معلوم می شود که روح او

را می گیرند. بنا بر این، حقیقت انسان به روح اوست. تا انسان زنده است روح همراه با جسم اوست و پس از مرگ، از جسم او جدا شده و باقی می ماند.

پیام ها:

۱ خداوند با بیان قهر خود نسبت به کفار، پیامبر و مؤمنان را دلداری می دهد. «وَلَوْ تَرَى...» ۲ فرشتگان الهی، مؤمنان و کافران را می شناسند. «إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ قهر اخروی خداوند نسبت به کافران، از لحظه ی جان دادن آغاز می شود. «إِذْ يَتَوَفَّى...» «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ...» ۴ در برزخ نیز عذاب هست. «ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» ۵ مجازات های الهی، کیفر کارهای خود انسان است، نه انتقام خداوند. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ...» ۶ ظلم به یک نفر، به منزله ی ظلم به همه است. «لَيْسَ بِظُلَامٍ لِلْعَبِيدِ» (کوچک ترین ظلمی از جانب خداوند، ستمی بسیار بزرگ است و او منزّه از آن است). ۷ کیفرهای الهی، بر اساس عدل است. «لَيْسَ بِظُلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۲]

اشاره

كَدَّأَبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۵۲)

(ای پیامبر! روش کافران زمان تو، مثل روش فرعونیان و کفار پیش از آنان است که (از روی لجاجت و عناد) به آیات خداوند کفر ورزیدند، پس خداوند نیز به کیفر گناهانشان، آنان را گرفتار کرد. قطعاً خداوند، نیرومند سخت کیفر است.

پیام ها:

۱ گاهی کفر و لجاجت، برای بعضی عادت و خصلت شده و در این صورت، عذاب نازل می شود. «كَدَّأَبِ»

ص: ۳۴۲

۲ همه ی اقوام نزد خدا یکسانند و اگر راه انحراف و کفر بروند، کیفر می بینند.

«كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا»

... «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ» آری، سنت الهی در عقوبت کفار، ثابت است و مجازات مشرکان در جنگ بدر، حکم خاصی نبوده است.

۳ گناه، سبب قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» ۴ خداوند، در کیفر کافران عاجز نیست و همه ی اقوام (مثل فرعون قوی یا مشرکان ضعیف) در برابر قهر خدا عاجزند. «إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۳]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعَيَّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعَيَّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳)

آن (کیفر) بدین سبب است که خداوند، نعمتی را که به قومی عطا کرده، تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند، و همانا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در احادیث متعدّد، عواملی مانند ظلم و گناه، سبب تغییر نعمت های الهی به حساب آمده اند، چنان که بازگشت از گناه و انحراف و حرکت در مسیر حق، موجب سرازیر شدن انواع نعمت های الهی است. (۱)

گناهان و ستم ها، انسان را از لیاقت بهره وری از لطف الهی دور می کند. چنان که حضرت علی علیه السلام در خطبه ی قاصعه بدان اشاره نموده و در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لی الذنوب التي تهتك العصم»... «اللهم اغفر لی الذنوب التي تغير النعم»... در نامه حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می خوانیم: هیچ چیز مانند ظلم و ستم، نعمت های الهی را تغییر نمی دهد، چون خداوند ناله ی مظلوم را می شنود و در کمین ظالمان است. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: همواره از سختی ها و گرفتاری های روز و شب که عقوبت معصیت

ص: ۳۴۳

۱-۱. تفاسیر نور الثقلین و فرقان.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ۵۳.

پیام ها:

۱ انسان ذاتاً شایسته ی دریافت نعمت های الهی است. «أَنْعَمَهَا عَلَيَّ قَوْمٌ» ۲ زوال نعمت ها، از ناحیه ی خودماست، و گر نه سنت خدا بر استمرار نعمت هاست. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً...» «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۳ دادن ها و گرفتن ها از سوی خدا، قانونمند و حکیمانه است. «لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً...» «حَتَّى يُغَيِّرُوا...» ۴ رحمت خداوند بر غضبش مقدم است. «أَنْعَمَهَا عَلَيَّ قَوْمٌ حَتَّى يُغَيِّرُوا» ۵ در اسلام علاوه بر کیفر فردی، کیفرهای اجتماعی نیز قانون دارد. «عَلَيَّ قَوْمٌ» ۶ فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می دهد. «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۷ انسان، تاریخ را می سازد، نه آنکه اقتصاد، جبر تاریخ و محیط، انسان را بسازد.

«حَتَّى يُغَيِّرُوا...»

البته محیط و اقتصاد بی اثر نیست، لکن نقش اصلی با اراده ی انسان است، و هیچ یک از آنها انسان را مجبور نمی کند.

۸ افراد، جامعه را می سازند و هر گونه تحوّل مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه ی تحوّل فکری و فرهنگی افراد است. «قَوْمٌ...» «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۹ سعادت و شقاوت ملت ها، در گرو تحولات درونی آنهاست، نه قدرت و ثروت. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۱۰ در تحلیل سرنوشت جوامع، محور، روحیه ی مردم است، نه شانس، خرافات، نظام های حاکم، جبر تاریخ و... «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۱۱ همه ی ما تحت نظر خدا هستیم و کیفر کفار متکی بر علم گسترده خداوند است. «أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۳۴۴

اشاره

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلِّ كَانُوا ظَالِمِينَ (۵۴)

ای پیامبر! روحیه ی مردم زمان تو، همچون خوی و روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنان بودند، آیات پروردگارشان را تکذیب کردند، پس ما نیز به سزای گناهانشان، هلاکشان ساختیم و فرعونیان را غرق کردیم، و همگی (فرعونیان و کفار قریش) ستمگر بودند.

نکته ها:

تعبیر «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» در دو آیه ی قبل نیز آمده بود، امّا این تکرار منافاتی با بلاغت ندارد، چون موقعیت ها متفاوت است. آنجا سخن از کیفر الهی نسبت به ظالم بود، اینجا تغییر نعمت بر اساس تغییر حالات مردم است. البته ممکن است در آیه ی قبل، عذاب اخروی منظور باشد و اینجا عذاب دنیوی.

پیام ها:

۱ از گذشته و سرنوشت گذشتگان درس بگیریم. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۲ تکذیب آیات الهی، زمینه ی هلاکت انسان است. «كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ» ۳ انسان، دارای اختیار است و سرنوشت او در گرو عملکرد خودش می باشد.

«كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۴ ظلم و گناه، عامل قهر الهی است، چه ظلم به خویش، چه به مردم و چه به انبیا و مکتب. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ» ... «كَانُوا ظَالِمِينَ» ۵ سختی ها، حوادث و اتفاقات دنیوی و زوال نعمت ها، پیامد گناهان انسان می باشد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ» ۶ تکذیب آیات الهی و گناه، ظلم است. «كَذَّبُوا» ... «كَانُوا ظَالِمِينَ»

اشاره

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۵)

قطعاً بدترین جنبندها نزد خداوند، آنانند که کافر شدند، پس آنان ایمان نمی آورند.

نکته ها:

آیه ۲۲ این سوره، «شَرَّ الدَّوَابِّ» را کسانی دانست که نمی اندیشند، این آیه آنان را کسانی می داند که ایمان نمی آورند و کفر می ورزند. پس ریشه ی کفر، عدم تعقل صحیح است. قرآن، ارزش انسان را در گرو عقل و ایمان می داند که اگر تعقل نکند، یا کفر ورزد، از مدار انسانیت خارج است. انسان واقعی، کسی است که عاقل و مؤمن باشد.

آری، کافری که حق را فهمید اما ایمان نمی آورد، ممکن است نزد مردم عنوانی داشته باشد، ولی نزد خداوند بدترین جنبنده است.

پیام ها:

۱ آنان که ندای انبیا را بشنوند ولی بی تفاوت باشند، بدترین جنبندها باشند. «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ» ... «الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ کفر، انسان را به مراتب پست حیوانیت سقوط می دهد. «شَرَّ الدَّوَابِّ» ... «الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ گاهی کفر، برای انسان ملکه می شود و آینده ی او را هم تیره می کند. «الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

اشاره

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ (۵۶)

(بدترین جنبندها نزد خداوند، آنانند که از ایشان پیمان گرفته ای، سپس پیمان خود را در هر بار می شکنند و) (در وفاداری و حفظ پیمان،) اهل تقوا و پروا نیستند.

□
پیمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با یهودیان این بود که به مشرکان کمک نکنند و در صدد آزار مسلمانان برنیایند، ولی یهودیان پیمان را شکستند و در جنگ خندق به مشرکان اسلحه فروخته و آنان را یاری کردند.

در روایات آمده است: کسی که وفادار نباشد و پیمان شکنی کند، منافق است، هر چند نماز بخواند و روزه بگیرد. (۱)

پیام ها:

□
۱ رهبر مسلمین می تواند با کفار پیمان ببندد. «عَاهَدَتِ مِنْهُمْ» چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله پیمان های متعددی با کفار می بست، هر چند آنان متعهد نبودند. «يُنْقِضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ» ۲ پیمان شکنی دلیل بر پیمان نبستن مجدد نیست. «يُنْقِضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ» ۳ پیمان شکنی، با انسانیت سازگار نیست. «شَرَّ الدَّوَابِّ» ... «يُنْقِضُونَ عَهْدَهُمْ» ۴ کفر، زمینه ی پیمان شکنی است. «الَّذِينَ كَفَرُوا» ... «يُنْقِضُونَ عَهْدَهُمْ» ۵ پیمان شکنی، بی تقوایی است. «يُنْقِضُونَ عَهْدَهُمْ» ... «وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ» ۶ خطر بیشتر از سوی کسانی است که پیمان شکنی شیوه و خصلت آنان شده و از آن پروایی ندارند. «يُنْقِضُونَ» ... «فِي كُلِّ مَرَّةٍ» ... «لَا يَتَّقُونَ» □

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۷]

اشاره

□
فَإِذَا تَفَقَّهْتُمْ فِي الْحَرْبِ فَسَرِّدْ بِهِمْ مَن خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ (۵۷)

پس (ای پیامبر!) هر گاه در جنگ به آنان دست یافتی، (با برخورد های قاطع) افراد پشت جبهه ی آنان را به وحشت افکنده و متفرق ساز، باشد که پند گیرند (و دست از توطئه بردارند).

ص: ۳۴۷

«تَثَقَّفْنَهُمْ» از «ثقف»، به معنای درک چیزی از روی دقت و سرعت است. یعنی در برخورد با کفار، کاملاً هوشیار باشید تا غافلگیر نشوید.

«تشرید»، به معنای ایجاد ناامنی و اضطراب و متفرق ساختن است. یعنی چنان به دشمن حمله کنید و برنامه ریزی جنگی داشته باشید که حامیان پشت پرده و نیروهای پشت جبهه ی آنان، به وحشت افتاده و به فکر حمله و پشتیبانی نباشند.

پیام ها:

۱ برخورد شما در برابر دشمنان، باید غافلگیر کننده، سریع، دقیق و کوبنده باشد و این از اصول نظامی است. «تَثَقَّفْنَهُمْ» ... «فَشَرُّدُ بِهِمْ» ۲ آگاهی و دید رهبر مسلمین باید به قدری باشد که وسعت و دنباله ی توطئه و توطئه گران را بشناسد و بر علیه آنان تصمیم درست و قاطع بگیرد. «فَشَرُّدُ بِهِمْ» ۳ به دفاع های روز مژه و خط اول بسنده نکنیم و از عقبه های دشمن و طراحان صحنه غافل نشویم. «مَنْ خَلَفَهُمْ» چنان که در رانندگی نباید تنها به جلو خیره شد، بلکه باید به فراتر و دورتر نیز چشم دوخت.

۴ کیفر پیمان شکنانی که امتیث و ثبات جامعه را به هم می زنند، آن است که آنان را وحشت زده و مضطرب سازیم. «فَشَرُّدُ بِهِمْ» ۵ با آنکه اسلام، دین رأفت و رحمت است، ولی خیانت و پیمان شکنی و بهم زدن نظام و امتیث را تحمل نمی کند. «فَشَرُّدُ بِهِمْ» ۶ جامعه ی اسلامی باید هیبت و شوکت داشته باشد. «فَشَرُّدُ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ» ۷ از کفار، زهر چشم بگیریم تا از فکر حمله ی مجدد به ما صرف نظر کنند.

«فَشَرُّدُ بِهِمْ»

۸ اسلام در کنار تبلیغ و موعظه، دین اعمال قدرت و برخورد با پیمان شکنان و اخلال گران نیز هست. «فَشَرُّدُ بِهِمْ» و باید با خط مقدم آنان طوری رفتار شود که مایه ی عبرت رده های بعدی شود. «مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ»

اشاره

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ (۵۸) وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ (۵۹)

و اگر خوف آن داشتی که گروهی (در پیمان) خیانت کنند، تو نیز عهدشان را به سوی آنان بیانداز (و آن را لغو کن، یا به آنان اعلام کن که همانند خودشان عمل خواهی کرد). همانا خداوند خائنان را دوست ندارد.

و آنان که کفر ورزیده اند گمان نکنند که پیش افتاده اند (و از قلمرو ما بیرون رفته اند)، زیرا آنها نمی توانند (ما را) ناتوان کنند.

نکته ها:

«فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ» از «نبذ»، به معنای افکندن است. مراد از افکندن پیمان به طرف دشمن، این است که قبلاً به آنان اعلام کنید و سپس پیمان را لغو نمایید تا غافلگیر نشوند و شما هم ناجوانمردی نکرده باشید.

«عَلَى سَوَاءٍ»، یا به معنای مقابله به مثل است، یعنی همان گونه که آنان در فکر توطئه و پیمان شکنی اند، شما هم پیمان را لغو کنید. یا به معنای رفتار عادلانه با دشمن است. (۱)

آیه در مورد آنجایی است که شواهد و قرائنی بر توطئه و خیانت دشمن وجود دارد، که برای پیشگیری باید در لغو پیمان پیشدستی نمود.

پیام ها:

۱ در مسائل مهم نظامی و اجتماعی، منتظر وقوع خیانت نباشید، بلکه باید با احتمال خیانت نیز اقدام کرد. «وَإِمَّا تَخَافَنَّ...»
 «خِيَانَةً» ۲ اسلام به قراردادها و معاهدات خود پایبند است و تا خوف خیانتی نیست، وفا لازم است. «وَإِمَّا تَخَافَنَّ...» «خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»

ص: ۳۴۹

۳ تشخیص شواهد و قرائن خیانت و تصمیم بر الغای قراردادها و بی اعتباری تعهدات، از اختیارات رهبر جامعه اسلامی است. «فَأَنبِذُوا إِلَيْهِمْ» (مخاطب شخص پیامبر است، نه امت اسلامی) ۴ پایبندی به معاهدات، تا زمانی است که بیم توطئه نباشد، و گر نه اعلام انصراف می شود. «فَأَنبِذُوا إِلَيْهِمْ» ۵ حتی اگر از خیانت دشمن بیم دارید، ناجوانمردی نکنید و لغو پیمان را اعلام کنید. «فَأَنبِذُوا إِلَيْهِمْ» ۶ با دشمن هم عدل و انصاف داشته باشید. «عَلَىٰ سَوَاءٍ»، یعنی بالعدل. (۱)

۷ لغو قرار داد از روی مقابله به مثل، عادلانه است. «عَلَىٰ سَوَاءٍ» ۸ خیانت از هر که باشد حرام و زشت است، چه کافر و چه مسلمان. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ» ۹ جنگ، قبل از اعلام با کسانی که سابقه ی پیمان داشته ایم، خیانت است. «فَأَنبِذُوا إِلَيْهِمْ» ... «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ» ۱۰ از سنت های الهی نمی توان پیشی گرفت. «يَحْسَبَنَّ» ... «سَبَقُوا» ۱۱ چنان ابتکار عمل را به دست گیرید که کفار خیال نکنند بر شما پیشی گرفته اند. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا» ۱۲ کافران، با خیانت به جایی نمی رسند. «لَا يُعْجِزُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۰]

اشاره

وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تَنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ (۶۰)

ص: ۳۵۰

و برای (آمادگی مقابله با) دشمنان، هر چه می توانید از نیرو و از اسبان سواری فراهم کنید تا دشمن خدا و دشمن خودتان و نیز (دشمنانی) غیر از اینان را که شما آنان را نمی شناسید، ولی خداوند آنها را می شناسد، به وسیله آن بترسانید، و در راه خدا (و تقویت بنیه ی دفاعی اسلام) هر چه انفاق کنید، پاداش کامل آن به شما می رسد و به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

این آیه دستور آماده باش همه جانبه ی مسلمانان در برابر دشمنان و تهیه هر نوع سلاح، امکانات، وسایل و شیوه های تبلیغی حتی شعار و سرود را می دهد که رعایت این دستورات، سبب هراس کفار از نیروی رزمی مسلمانان می شود.

□
پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی با خبر شد که در یمن اسلحه ی جدیدی ساخته شده، شخصی را برای تهیه ی آن به یمن فرستاد. از آن حضرت نقل شده که با یک تیر، سه نفر به بهشت می روند:

سازنده ی آن، آماده کننده و تیرانداز. (۱)

در اسلام، مسابقات تیراندازی و اسب سواری و برد و باخت در آنها جایز شمرده شده تا آمادگی رزمی ایجاد شود.

ضمیر «لَهُمْ»، به کفار و کسانی که در آیه ی قبل مطرح بودند و بیم خیانتشان می رفت، برمی گردد. یعنی در برابر دشمن که همواره احتمال خیانت او حتی در صورت عهد و پیمان می رود، آماده باشید.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید آمادگی رزمی کامل، از نظر تجهیزات، نفرات و... داشته باشند و از پیش آماده ی مقابله با خیانت و حمله دشمن باشند. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» ۲ هدف از آمادگی نظامی، حفظ مکتب و وطن مسلمانان است، نه غارت و استعمار و امثال آن. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ...»

ص: ۳۵۱

۳ دولت باید حدّ اکثر توان خود را در تأمین بودجه برای دفاع از نظام اسلامی و ترساندن دشمنان خدا و خود تخصیص دهد. «مَا اسْتَطَعْتُمْ» ۴ تمام مسلمانان باید آماده ی رویارویی با توطئه های دشمن باشند و دوره های رزمی را دیده باشند. (۱) «مَا اسْتَطَعْتُمْ» ۵ همه جا گفتگو و مذاکره کارساز و کافی نیست، گاهی هم باید توان و قدرت به میدان آید. «مِنْ قُوَّةٍ» ۶ در هر زمان، پیشرفته ترین امکانات رزمی را برای دفاع آماده کنید و از هیچ چیز فروگذار نکنید، چه قدرت سیاسی و نظامی، چه امکانات تبلیغی و تدارکاتی. «مِنْ قُوَّةٍ» ۷ ایجاد رعب در دل دشمن به هر وسیله حتّی با ظاهرسازی هم لازم است. «مِنْ قُوَّةٍ» در حدیث آمده است: با خضاب کردن موی صورت، دشمن را بترسانید، تا نگویند ارتش اسلام پیر است. (۲)

□
۸ برای ارهاب و ترساندن دشمنان، حتّی آموزش نظامی برای زنان کارساز است. «مِنْ قُوَّةٍ» ... «تُرْهَبُونَ بِهِ عِدُوَّ اللَّهِ» ۹ به امکانات امروز قانع نباشید و تجهیزات نظامی و دفاعی را تا مرز تهدید دشمنان گسترش دهید. «مِنْ قُوَّةٍ» ... «تُرْهَبُونَ بِهِ عِدُوَّ اللَّهِ» ۱۰ وحدت و یکپارچگی هم نوعی قدرت است که باید فراهم آورد، چون با وجود تفرقه، نمی توان دشمن را ترساند. «مِنْ قُوَّةٍ» ... «تُرْهَبُونَ بِهِ عِدُوَّ اللَّهِ» ۱۱ در اسلام، همه ی مسلمانان سربازند و بسیج مردمی ضروری است. «أَعِدُّوا»، «تُرْهَبُونَ»، «تُنْفِقُوا مِنْ...» ۱۲ اسب های جنگی، آن روز و ابزار نظامی امروز، باید به حال آماده باش نگهداری و تغذیه شود. «رِبَاطِ الْخَيْلِ»

ص: ۳۵۲

-
- ۱- ۱. امام خمینی قدس سره در روزهای اوّل پیروزی انقلاب اسلامی که جمعیت ایران حدود سی میلیون بود، فرمود: ما باید ارتش بیست میلیونی داشته باشیم.
- ۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۱۳ هم آمادگی نیروها لازم است، هم تجهیزات. «مِنْ قُوَّهِ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» ۱۴ اسلام، باید نظام و حکومت داشته باشد، چون بدون آن، دشمنان هراسی ندارند. «تُرْهَبُونَ بِهِ» ۱۵ باید بنیه دفاعی مسلمانان در زمینه های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، عقیدتی و... چنان قوی باشد که دشمن از هر جهت بترسد و توطئه های پیش خنثی شود. «تُرْهَبُونَ بِهِ»، به طور مطلق بیان شده است) ۱۶ هم ارزشهای الهی باید حفظ شود و هم حقوق انسانی. «عِدُّوْا اللّٰهَ وَ عِدُّوْكُمْ» ۱۷ در اسلام، مکتب و کرامت انسانی مطرح است، نه اغراض شخصی، نژادی و قومی. «عِدُّوْا اللّٰهَ وَ عِدُّوْكُمْ» ۱۸ همه ی دشمنان، شناخته شده نیستند. «لَا تَعْلَمُوْنَهُمْ» شاید مراد منافقان باشند، چون همین تعبیر درباره ی آنان هم آمده است. «لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ» (۱) ۱۹ تنها برای دشمنان شناخته شده برنامه ریزی نکنید، بلکه پیش بینی لازم حتی برای دشمنان ناشناخته ی آینده هم داشته باشید. «لَا تَعْلَمُوْنَهُمْ» ۲۰ تأمین قدرت دفاعی، بودجه لازم دارد، موعظه و شعار کافی نیست. «تُنْفِقُوا» ۲۱ مردم باید در بودجه ی جنگ و تأمین جبهه، مشارکت کنند و این تنها مخصوص زمان جنگ نیست. «وَ مَا تُنْفِقُوا...» (آیه مطلق است و می رساند که مسلمانان باید همواره برای آمادگی، پول خرج کنند.) ۲۲ تنها اسلحه و نفرات کافی نیست، پشتیبانی های مالی هم لازم است. «وَ مَا تُنْفِقُوا» ۲۳ کمک به جبهه، تنها کمک مالی نیست، کمک از هر راهی؛ مال، جان، آبرو، اطلاعات، قلم و... لازم است. «مِنْ شَيْءٍ» ۲۴ هر گونه تلاش و انفاق و بکارگیری امکانات برای تقویت بنیه نظامی حکومت

ص: ۳۵۳

اسلامی، از مصادیق انفاق در راه خداست. «وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲۵ به شرطی خیر و برکات انفاق به شما برمی گردد که در راه خدا باشد، نه از روی ریا، شِیمعه، خودنمایی و روابط و ملاحظات. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲۶ کمک های مالی، سبب قدرت امت می شود و نتیجه ی آن به خود مردم و وضع اقتصادی جامعه و عزت مسلمین برمی گردد. «يُؤَفِّ إِلَيْكُمْ» ۲۷ تزیین حقوق دیگران و پرداخت نکردن مزد و پاداش کارها به طور کامل، ظلم است. «يُؤَفِّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظَلَمُونَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۱)

و اگر (دشمنان) به صلح تمایل داشتند، (تو نیز) تمایل نشان بده و بر خداوند توکل کن، همانا او شنوا و داناست.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می نویسد: «لا تدفعن صالحا دعائك اليه عدوك و لكن الحذر الحذر من عدوك بعد صلحه، فان العدو ربما قارب ليتغفل» (۱) صلح پیشنهادی دشمن را رد مکن، ولی پس از صلح هوشیار باش و از نیرنگ دشمن بر حذر باش، چون گاهی نزدیکی دشمن، برای غافلگیر کردن است.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید در مرحله ای از قدرت باشند که تقاضای صلح، از سوی دشمن باشد. «وَ إِنْ جَنَحُوا» ۲ اسلام، جنگ طلب نیست. «وَ إِنْ جَنَحُوا» ... «فَاجْنَحْ» ۳ فرمان جنگ یا پذیرش صلح، با پیامبر خدا و از اختیارات رهبری جامعه

ص: ۳۵۴

اسلامی است. «فَاجْنَحْ» فرمود: «فاجنحوا» ۴ در موضع قدرت، سوء استفاده نکنید. «فَاجْنَحْ» ۵ در پذیرش پیشنهاد صلح، بر خدا توکل کنید. «فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ» ۶ در پذیرش صلح، هم احتمال خطر و توطئه است، هم زخم زبان برخی دوستان، ولی باید بر خدا توکل کرد. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» ۷ ایمان به شنوایی مطلق و علم فراگیر خداوند، زمینه ساز توکل انسان به اوست.

□
«تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۲]

اشاره

□
وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَضْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲)

و اگر (دشمنان) بخواهند با تو نیرنگ کنند، قطعاً خداوند تو را بس است، اوست که با امدادهای خویش و حمایت مؤمنان، تو را یاری کرده است.

نکته ها:

این آیه را باید در کنار آیه ۵۸ در نظر گرفت که اگر رهبر مسلمین با شواهد و قرائنی، یقین به خدعه ی دشمن در سایه ی صلح داشت، حساب دیگری دارد، ولی در صورت احتمال حسن نیت، باید با هوشیاری آن را بپذیرد.

در برخی روایات، نصرت الهی، به پشتیبانی حضرت علی علیه السلام از آن حضرت تفسیر شده است. در کتاب ابن عساکر از ابو هریره روایت شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بر عرش الهی نوشته شده است: «لا اله الا أنا وحدی لا شریک لی، محمد عبدی و رسولی، ایدته بعلی» معبودی جز من نیست و شریکی ندارم و محمد بنده و فرستاده ی من است، او را به وسیله ی علی علیه السلام یاری کرده ام. و این همان سخن خداست که فرمود: «هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَضْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» فكان النصر علیا.

(۱)

ص: ۳۵۵

۱ رهبر جامعه اسلامی باید پیشنهاد صلح دشمن را بپذیرد تا مسلمانان جنگ طلب معرّفی نشوند، اما هوشیار باشد تا فریب نخورد. «إِنْ جَنَحُوا» ... «فَاجْنَحْ» ... «وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخُدُّوكُمْ» (یعنی احتمال خدعه وجود دارد) ۲ اگر مردم آماده باشند و لطف خدا شامل شود، همه ی توطئه های دشمن خنثی می شود. «فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ» ۳ اگر ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، نباید از مشکلات بترسیم، چون خداوند، گشاینده ی مشکلات است. «أَيَّدَكَ بِتَصَرِّهِ» ۴ امدادهای الهی و حمایت های مردمی، به اراده ی خداوند در جهت یاری شماست. «أَيَّدَكَ بِتَصَرِّهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ» ۵ حمایت مردم، با اراده و خواست الهی کارساز است. «فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ» ... «بِالْمُؤْمِنِينَ» ۶ استمداد از مردم به عنوان ابزار نصرت الهی، بدون غفلت از خداوند، شرک نیست. «أَيَّدَكَ بِتَصَرِّهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ» ۷ مردم، بازو و پشتیبان رهبرند. «أَيَّدَكَ» ... «بِالْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۳]

اشاره

وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳)

و(خداوند) میان دلهای آنان(مؤمنان) الفت داد، اگر تو همه ی آنچه را در زمین است خرج می کردی، نمی توانستی میان قلوبشان محبت و الفت پدید آوری، ولی خداوند میان آنان پیوند داد، چرا که او شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

سؤال: در این آیه می فرماید: اگر همه ی سرمایه ی زمین را خرج می کردی، نمی توانستی ایجاد الفت کنی، پس چرا در آیه ۶۰ سوره ی توبه می فرماید: «وَ الْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» باید بخشی

از زکات، صرف تألیف قلوب شود؟ پاسخ: مقدار کینه ها و عمق و سوابق آن میان مردم متفاوت است؛ گاهی با یک لبخند و هدیه، کینه برطرف می شود، ولی گاهی آن قدر عمیق است که با هیچ وسیله ای نمی توان آن را زدود. علاوه بر آنکه تألیف قلوب سه نوع است: الف: الف: مؤمنین با مؤمنین، ب: الف: مؤمنین با کفار، ج: الف: کفار با کفار، اما آنچه امکان ندارد، الف: واقعی کفار با یکدیگر است، ولی الف: مؤمنین با هم و جذب برخی کفار، کاملاً امکان پذیر است. علاوه بر اینکه ایجاد الف: در آیه ۶۰ سوره توبه نیز از جانب خدا و به فرمان اوست و در حقیقت آیه مورد بحث بیانی توحیدی از تألیف قلوب است همانند آیه «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ» (۱).

پیام ها:

۱ دلها و پیوند بین آنها به دست خداست. «وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» ۲ وحدت و الفت و محبت، از نعمت های الهی است که خدا از آن یاد کرده و آن را بر مردم و پیامبر، منت نهاده است. «وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» ۳ مهم تر از اتحاد ظاهری، پیوند قلبی و باطنی است، «وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» و گر نه کافران هم در ظاهر متحدند، ولی دلهایشان پراکنده است. «تَخَسَّدَ لَهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ» (۲) ۴ زمانی مردم بازوی رهبرند که با هم متحد باشند، و گر نه کمر رهبر را می شکنند. «أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» ۵ قبایل عرب تا پیش از گرایش به اسلام، گرفتار دشمنی عمیق با یکدیگر بودند. «أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» ... «مَا أَلَّفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» ۶ ثروت و مقام، همه جا محبت آور نیست. «لَوْ أَنْفَقْتَ» ... «مَا أَلَّفَتْ» ۷ ایجاد محبت و پیوند بین مؤمنین، پرتوی از عزت و حکمت خداوند است.

«وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

... «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

ص: ۳۵۷

۱-۱. انفال، ۱۷.

۲-۲. حشر، ۱۴.

اشاره

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (۶۴)

ای پیامبر! برای تو (حمایت) خداوند و پیروان با ایمانت کافی است (و نیازی به حمایت گرفتن از دیگران نداری).

نکته ها:

ممکن است آیه را این گونه نیز بتوان معنا کرد: ای پیامبر! برای تو و پیروان با ایمانت، تنها حمایت خدا کافی است. یعنی خداوند، هم تو و هم پیروانت را یاری می کند.

بر طبق معنای اول، مؤمنان در سایه ی خداوند، حامی پیامبرند و بر طبق معنای دوم، مؤمنین در کنار پیامبر، تحت حمایت الهی هستند.

گروهی از یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر، به دروغ به پیامبر صلی الله علیه و آله پیشنهاد یاری دادند، آیه نازل شد که مؤمنان برای تو کافی هستند. در ضمن این آیه مقدمه ی فرمان جهاد در آیه ی بعد است.

در کتاب «فضائل الصحابه» از حافظ ابو نعیم، از علمای اهل سنت آمده است: مراد از «مؤمنین» در این آیه، علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱)

اگر استمداد از مردم و دلگرمی به حمایتشان با توجه به خواست خدا باشد، منافاتی با توحید ندارد. شرک آنجاست که در برابر قدرت و خواست خدا، تکیه به دیگران شود. اما تا وقتی دلها و اندیشه ها و حمایت ها را شعاعی از اراده ی الهی بدانیم، در مدار توحید قرار داریم. «حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ»

پیام ها:

۱ پیروی همراه با ایمان ارزش است، نه پیروی بدون ایمان و نه ایمان منهای تبعیت. «اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ حمایت خداوند از مؤمنان، مشروط به پیروی آنان از پیامبر است. «حَسْبُكَ اللَّهُ»

ص: ۳۵۸

وَمِنْ أَتْبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

۳ برخی از مسلمانان، مطیع و پیرو پیامبر نبودند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (در صورتی که مراد از «مِنَ» (بعضی) یعنی بعضی باشد، نه (بیانیه) و بیان کلمه ی «إِتْبَعَكَ»)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْفِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۶۵)

ای پیامبر! مؤمنان را بر پیکار (با کفار) تشویق کن، اگر بیست نفر از شما پایدار باشند، بر دویست نفر پیروز می شوند و اگر از شما صد نفر (مقاوم) باشند، بر هزار نفر از کافران غلبه می یابند، زیرا آنان گروهی هستند که (آثار ایمان را) نمی فهمند.

نکته ها:

این آیه، موازنه ی قوا را در عدد نفی می کند و به روحیه، ایمان و صبر تکیه می کند و برای اینکه گمان نشود پیروزی بیست نفر بر دویست نفر مبالغه است، تکرار می کند که صد نفر بر هزار نفر چیره می شوند، به شرط آنکه مؤمن و صبور باشند.

در جنگ های صدر اسلام، هرگز موازنه ی آماری بین مؤمنان و کفار نبوده است. در جنگ بدر، ۳۱۳ نفر در برابر هزار نفر، در احد، ۷۰۰ مسلمان در مقابل ۳۰۰۰ کافر، در جنگ خندق، سه هزار نفر در برابر ده هزار نفر و در جنگ موتة، ده هزار مسلمان در مقابل صد هزار نفر از کفار قرار داشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: در آغاز کار، یک مؤمن مأمور بود که با ده مشرک جهاد کند و حق فرار و پشت کردن را نداشت. (۱)

ص: ۳۵۹

۱ از وظایف رهبر، تشویق مردم به جهاد و مبارزه با دشمن است. (نقش سخنان فرماندهی قبل از عملیات). «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ»
 ۲ کارهای دشوار، نیاز به تشویق، ترغیب و تلقین دارد. «حَرِّضِ» ۳ در جنگ و جهاد، تبلیغات ضروری است. «حَرِّضِ» ۴ عامل
 تعیین کننده در جبهه های نبرد، ایمان و پایداری است، نه تنها تعداد نفرات و موازنه ی ظاهری نیروها. «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا
 مِائَتِينَ» ۵ در آغاز اسلام، حکم جهاد با وجود یک دهم نیروهای دشمن، محقق می شد.

«عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ»

مسلمانان صدر اسلام دارای چنان ایمان، معرفت و یقینی بودند که پیروزی آنان بر ده برابر خود، قطعی و تضمین شده بود. «يَغْلِبُوا»
 «بیانگر تضمین بودن پیروزی است» ۶ سرباز اسلام باید سه ویژگی داشته باشد: ایمان، صبر و آگاهی. «الْمُؤْمِنِينَ»، «صَابِرُونَ»
 و در باره ی کفار می فرماید: «لَا يَفْقَهُونَ».

۷ تکالیف خداوند، بر اساس توانایی های فکری و جسمی انسان است. (در برهه ای از زمان، یک نفر باید با ده نفر مبارزه می
 کرد که این آیه به آن اشاره دارد، ولی در برهه ای دیگر، یک نفر در برابر دو نفر که در آیه بعد اشاره شده است).

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۶]

اشاره

الْأَمَانَ حَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلَّمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ بِإِذْنِ اللَّهِ
 وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۶۶)

اکنون خداوند، (در امر جهاد) بر شما تخفیف داد و معلوم داشت که در شما ضعف راه یافته است. پس اگر صد نفر از شما
 پایدار باشد، بر دویست نفر (از کفار) پیروز می شود، و اگر از شما هزار نفر باشند، بر دو هزار نفر (از آنان) با خواست خداوند
 پیروز می شوند. و خداوند با صابران است.

مراد از «ضعف» در آیه، ضعف در ایمان و روحیه است، چون سپاه اسلام از نظر عده و عده، کم نشده بود.

در این آیه و آیه ی قبل، به سه مسأله ی روحی که عامل پیروزی است و نبود آن زمینه ساز شکست است، اشاره شده است: صبر، ایمان و آگاهی. البته نقش اصلی در پیروزی، اذن و اراده ی خداست و گر نه در جنگ حنین، با آن همه جمعیت، مسلمانان شکست خورده و گریختند: «أَعْجَبْتُكُمْ كَثْرَتُكُمْ» ... «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ» (۱) احکام متفاوت این آیه و آیه ی قبل، در ارتباط با دو گروه مختلف و در شرایط متفاوت است، نه اینکه حکم اول نسخ و باطل شده باشد. (۲)

پیام ها:

۱ در مدیریت، گاهی باید به دلیل تغییر شرایط و متناسب با مخاطب، آیین نامه ها تغییر کند و این منافات با قاطعیت ندارد. «الآن خَفَفَ» ۲ تعیین تکلیف و تغییر قانون، تنها به دست خداوند است. «خَفَفَ اللَّهُ» ۳ ایمان، قابل کاهش و افزایش است. «أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا» ۴ همه جا جمعیت زیاد سبب قوی شدن روحیه نیست، گاهی جمعیت زیاد می شود، ولی روحیه تنزل پیدا می کند. «أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا» ۵ در قانونگذاری باید به روحیه و توان افراد نیز توجه داشت. «خَفَفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا» ۶ عامل اصلی شکست، از درون است نه بیرون. «فِيكُمْ ضَعْفًا» ۷ فرماندهان باید به روحیه، نشاط، ایمان و تصمیم سپاه اسلام توجه داشته باشند. «عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا» ۸ ضعف اراده، گاهی توان رزمی و روحی ده برابر را به دو برابر کاهش می دهد.

ص: ۳۶۱

۱- ۱. توبه، ۲۵.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

(یعنی هشتاد درصد کاهش) «مائه یغلبوا مائتین» در حالی که در آیه ی قبل آمده بود: «مائه یغلبوا ألفاً» ۹ مسلمانان حتی در حال ضعف روحیه نیز باید دو برابر کافران قدرت داشته باشند. «فیکم ضِعْفًا» ... «إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ» ۱۰ به پیروزی خود مغرور نشویم که پیروزی با اراده ی اوست. «بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۱ انسان صابر، محبوب خدا و در پناه او و مشمول امدادهای الهی است. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ» ۱۲ شعار «و الله مع الصابرين» باید در جبهه های جنگ و هر جا که نیاز به مقاومت و صبر است، تلقین شود. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۷]

اشاره

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷)

هیچ پیامبری حق اسیر گرفتن ندارد، مگر بعد از آنکه در آن (منطقه و) زمین، غلبه ی کامل یابد. شما (به خاطر گرفتن اسیر و سپس آزاد کردن با فدیة) به فکر متاع زود گذر دنیا هستید، ولی خداوند (برای شما) آخرت را می خواهد و خداوند، شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

«يُثْخِنَ» به معنای ضخامت، غلظت و سنگینی است و در جنگ کنایه از استحکام و پیروزی و غلبه ی آشکار و قدرتمندانه است.

این آیه، هشدار است که اسیر کردن و گرفتن فدیة برای آزاد کردن آنان و جمع غنائم جنگی، مسلمانان را از هدف اصلی باز ندارد و ناخود آگاه ضربه نخورند.

پیام ها:

۱ تعیین شیوه ی جنگ و اسیر گرفتن، از وظایف پیامبر است. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ...»

ص: ۳۶۲

۲ سنت و سیره ی انبیای الهی این بوده است که تا پایگاهشان محکم نشده، نباید اسیر بگیرند. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ ... «حَتَّى يُثَخِّنَ» ۳ از خطر دنیاگرایی در بحرانی ترین شرایط نظامی، حتی برای مؤمنان نباید غافل شد. «تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا» ۴ در صحنه ی جنگ، پیش از تسلط کامل بر منطقه، اسیر گرفتن ممنوع است. «مَا كَانَ» ... «حَتَّى يُثَخِّنَ» ۵ وظیفه ی رزمنده، ابتدا تثبیت موقعیت خود است (نه اسیر گرفتن و جمع غنائم). «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ» ۶ تمرکز در هدف و دوری از تشتت در جنگ، یک ضرورت است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ» ۷ دنیا، ناپایدار و گذراست. «عَرَضَ الدُّنْيَا» ۸ سرکوبی مخالفان دین و محکم کردن پایگاه توحید، آخرت جویی است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ» ... «وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» ۹ هدف اصلی در جنگ و جهاد اسلامی، رسیدن به منافع اخروی (جلب رضای خدا، تقویت حق و تلاش برای نجات مستضعفان) است، نه به دست آوردن غنائم و اسیر و فدیة گرفتن. «وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» ۱۰ رهنمودهای خداوند در زمینه ی مسائل جنگ، حکیمانه و بکارگیری آنها رمز عزت و پیروزی است. «وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» ۱۱ دین اسلام نه تنها بی ارتباط با مسائل اجتماعی و دنیوی نیست، بلکه در ریزترین مسائل تاکتیکی جنگ هم دخالت کرده و نظر داده است. (کل آیه)

اشاره

لَوْ لَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۶۸) فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۹)

اگر حکم ازلی خداوند نبود (که بدون ابلاغ، هیچ امتی را کیفر ندهد)، به خاطر آنچه (از اسیران که نابجا) گرفتید، عذابی بزرگ به شما می رسید.

پس، از آنچه غنیمت گرفتید، که حلال و پاکیزه است، مصرف کنید و از خداوند پروا کنید، همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در معنای جمله ی «كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ»، اقوالی بیان شده است:

الف: اشاره به سنت الهی است که پیش از بیان حکم، کسی را کیفر نمی کند. چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» (۱) ب: اشاره به اراده ی الهی نسبت به پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، است، که اگر تقدیر خداوند نسبت به پیروزی نبود، اسیر گرفتن شما پیش از تثبیت مواضع، به شما ضربه ی سنگینی می زد. (۲)

ج: شاید مراد همان نکته ای باشد که در آیه ۳۳ همین سوره خواندیم که تا پیامبر صلی الله علیه و آله در میان شما حاضر است، خداوند شما را عذاب نمی کند. «وَمَا كُنَّا لَنُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ» بنا بر این آیه را چنین معنا می کنیم: اگر به خاطر حضور مبارک تو که سابقاً در کتاب آسمانی گذشت نبود، مسلمانان در جنگ بدر به خاطر اسیر گرفتن بی موقع مرتکب گناه کبیره و عذاب بزرگ می شدند.

طبق روایات، غنائم در این آیه، همان مبلغی است که به عنوان فدیة، در برابر آزاد کردن هر اسیر دریافت می کردند که بین هزار تا چهار هزار درهم بوده است.

ص: ۳۶۴

۱- ۱. اسراء، ۱۵.

۲- ۲. تفسیر أطیب البیان.

۱ اسیر گرفتن در بجزوه ی جنگ، شکست و عذاب سختی را بدنبال دارد.

﴿لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

۲ پرداختن به غنائم پیش از سرکوبی کامل دشمن، ممنوع است. ﴿لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ ۳ شرط مصرف، حلال و پاک و دلپسند بودن است. ﴿حَلَالًا طَيِّبًا﴾ ۴ همه ی غنائم از شما نیست، بلکه باید خمس آن را پردازید. ﴿فَكُلُوا مِمَّا...﴾ چنان که در آیه ۴۱ خواندیم: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ...﴾ ۵ هشیار باشید تا غنائم جنگی و فدیة گرفتن ها، انگیزه ی والای شما را در جهاد تغییر ندهد و همواره خدا را در نظر داشته باشید. ﴿اتَّقُوا اللَّهَ﴾ (آری، بهره برداری از غنائم، لغزشگاه است.) ۶ عفو کیفر اسیر گرفتن بی موقع در جنگ بدر و حلال کردن درآمد حاصل از آزادی اسرا، (با اینکه نباید آنان را اسیر می کردید)، جلوه ای از رحمت و مغفرت الهی است. ﴿فَكُلُوا﴾ ... ﴿غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ ۷ مغفرت الهی، پرتوی از رحمت اوست. ﴿غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۰]

اشاره

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسِيرِ إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۰)﴾

۷۰/۸

ای پیامبر! به اسیرانی که در دست شمایند بگو: اگر خداوند در دلهای شما خیری بداند، بهتر از آنچه از شما گرفته شده است به شما خواهد داد (و مسلمان خواهید شد) و گناهانتان را می بخشاید و خداوند بخشاینده و مهربان است.

ص: ۳۶۵

در شأن نزول آیه آمده است: عباس، عقیل و نوفل در جنگ بدر اسیر شدند، پیامبر صلی الله علیه و آله با گرفتن فدیة آنان را آزاد کرد، آنان هم مسلمان شدند. پول فدیة هایشان هم بعداً به آنان برگردانده شد. (۱)

در تفاسیر آمده است که پس از جنگ بدر برخی گفتند: به احترام پیامبر، از عباس، عموی آن حضرت فدیة گرفته نشود. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «و الله لا تذرن منه درهما» به خدا سوگند از یک درهمش هم نگذرید! سپس آن حضرت به عموی خود فرمود: تو ثروتمندی، برای خودت و برادرزاده ات عقیل، فدیة بده. عباس گفت: اگر فدیة دهم بی پول می شوم! حضرت فرمودند: از پول هایی که نزد همسرت امّ الفضل در مکه گذاشته ای خرج کن. عباس گفت:

احدی از این ماجرا خبر نداشت، فهمیدم که به راستی تو پیامبر خدا هستی. و همانجا مسلمان شد.

در نظام اسلامی، برای اسرای جنگ، سه طرح مشروع و مقبول است:

۱ آزاد کردن بدون فدیة، مثل آنچه در فتح مکه واقع شد، با آنکه مسلمانان قدرت اسیر کردن و فدیة گرفتن را داشتند، ولی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همه را با جمله ی «انتم الطلقاء» آزاد ساخت.

۲ آزادی اسیران با گرفتن فدیة یا نقدی یا مبادله ی اسرا.

۳ نگهداشتن اسیران در دست مسلمانان، تا هم از قدرت یافتن دشمن جلوگیری شود، هم به تدریج تعالیم دین را آموخته و به اسلام ارشاد شوند.

انتخاب هر یک از این سه راه در اختیار حاکم اسلامی است.

پیام ها:

۱ پیامبر و رهبر حکومت اسلامی مأمور است با اسیران گفتگو کرده و آنان را ارشاد کند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ...»
۲ با اسیران چنان رفتار کنید که زمینه ی هدایت و ارشادشان فراهم شود. (بکار

ص: ۳۶۶

بردن کلمه «خیر» و «مغفرت» برای شکست خوردگان، گویای این پیام است. (۳) تبلیغ و ارشاد اسیران جنگی لازم است و از هر فرصت برای تبلیغ باید استفاده کرد. «قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ» ۴ خیر واقعی، اسلام و ایمان آوردن است. «إِنْ يَعْلمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا» ۵ به مردم امید بدهید که با کمترین خیری که در دل داشته باشید، می توانید به سعادت برسید. «إِنْ يَعْلمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا» ۶ هدف از جنگ، ارشاد مردم و شکستن طاغوت است، نه قتل، غارت، اسیر و فدیة گرفتن. «يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ» ۷ حتی شرکت در جنگ بر ضد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مانع توبه و برگشت و دریافت مغفرت الهی نیست. «قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ» ... «يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۸ پذیرش اسلام، موجب گذشت از خطاها و سبب دریافت لطف و رحمت الهی است. «إِنْ يَعْلمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا» ... «يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۱]

اشاره

وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱)

و اگر (اسیران) بخواهند به تو خیانت کنند، از پیش هم به خدا خیانت کرده اند، پس خداوند (تو را) بر آنان غلبه و تسلط داد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

از مجموع این آیه و آیه قبل استفاده می شود که اصل اصلاح و ارشاد و هدایت را نباید با احتمالات منفی نادیده گرفت. با آنکه مشرکان مکه سالها نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان صدر اسلام انواع خیانت ها را روا داشتند، اما اگر مصلحت بر آزادسازی اسرا باشد، احتمال خیانت آنان، مانع عمل به وظیفه نشود.

آری، باید نسبت به اسیران دشمن، نه سوء ظنّ صد در صد داشته باشیم، نه حسن ظنّ کامل، نه خشونت محض و نه رأفت تنها، بلکه با تیز هوشی و توکل و قاطعیت و با مهربانی

پیام ها:

۱ احتمال برگشت و خیانت اسیران، مانعی برای آزادسازی آنان نیست. «إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ» ۲ دشمنان، سابقه ی خیانت دارند. «خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ» ۳ خداوند، حق و طرفدارانش را غلبه می بخشد. «فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ» ۴ خیانت، سبب اسارت و تحت سیطره قرار گرفتن است. «خَانُوا» ... «فَأَمْكَنَ» ۵ خداوند به نیت های دشمن آگاه و نسبت به فرمانی که می دهد، حکیم و مصلحت اندیش است. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۲]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أَوْلِيَّكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَ إِنْ اسْتَنْصَرْتُمْ رُكُومًا فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۷۲)

همانا کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و با اموال و جان هایشان در راه خدا جهاد کردند، و آنان که (مجاهدان و مهاجران را) پناه داده و یاری کردند، آنان دوستدار و حامی و هم پیمان یکدیگرند. اما کسانی که ایمان آورده، ولی هجرت نکردند، حق هیچ گونه دوستی و حمایت از آنان را ندارید، تا آنکه هجرت کنند. و اگر (مؤمنان تحت فشار، برای حفظ دینشان) از شما یاری طلب کردند، بر شماست که یاریشان کنید، مگر در برابر قومی که میان شما و آنان پیمان (ترک مخاصمه) است، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

در سال سیزدهم بعثت و پس از گذشت ده سال از دعوت علنی پیامبر به اسلام، هنوز مشرکان مکه دست از اذیت و آزار پیامبر و مسلمانان برنداشته بودند، و روز به روز بر شدت آن می افزودند تا اینکه تصمیم گرفتند با توطئه ای حساب شده و اقدامی دسته جمعی، پیامبر را به قتل برسانند و اسلام را ریشه کن نمایند.

□
با اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله از آن توطئه و جانفشانی علی علیه السلام، شبانه مقدمات هجرت فراهم شد و آن حضرت در اول ماه ربیع الأول ابتدا به غار ثور رفتند و به مدت سه روز در آنجا به گونه ای معجزه آسا مخفی شدند و در این مدت تنها حضرت علی علیه السلام برای آن حضرت غذا تهیه کرده و اخبار بیرون را در اختیار آن جناب قرار می دادند. سرانجام پیامبر با توصیه به حضرت علی مبنی بر اعلان مهاجرت مسلمانان به یثرب و همراه آوردن اهل بیت آن حضرت، خود راهی یثرب شدند، و پس از طی مسافتی حدود چهارصد کیلومتر، روز دوازدهم ربیع الأول به محله ی قبا رسیدند و بقیه ی مهاجرین نیز به آنان ملحق شدند.

مردم یثرب، از مهاجران استقبال شایانی به عمل آوردند و آنها را با آغوش باز پذیرفتند و یثرب را به «مدینه النبّیّ» و «مدینه الرّسول»، تغییر نام دادند. آن گاه پیامبر برای پیشگیری و دوری از تفرقه، میان مهاجران و انصار که حدود سیصد نفر بودند، دو به دو عقد اخوت و برادری جاری کردند و مسجد قبا را پایه گذاری کردند. (۱)

□
مهاجرین، کسانی هستند که در مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آوردند و چون در آنجا تحت فشار بودند، خانه و کاشانه ی خود را رها کرده به همراه پیامبر به مدینه هجرت کردند و انصار، مسلمانان مدینه هستند که پیامبر اسلام و مهاجرین را استقبال نموده و آنان را در بین خود جای داده و یاری نمودند.

در این آیه، محورهای همچون: پیوند مهاجرین و انصار، ضرورت هجرت، بی اعتنایی به مرفّهان گریزان از هجرت، تعهد متقابل میان مهاجران و انصار، و نجات مسلمانان در بند،

در صورت عدم ضرر به پیمان های قبلی، مطرح شده است.

معموماً ملت ها، مهم ترین و بزرگ ترین حادثه ای را که در حیات اجتماعی، علمی و مذهبی آنان رخ داده و آن را نقطه ی عطفی در سرگذشت ملی خود می دانند، مبدأ تاریخ خود قرار داده اند، مثلاً میلاد حضرت مسیح علیه السلام نزد مسیحیان و یا عام الفیل (سالی که سپاه ابرهه به مکه حمله کرد و نابود شد) نزد اعراب، مبدأ سال قرار گرفت.

از آنجایی که دین اسلام کامل ترین شریعت آسمانی است و در عین حال از ادیان دیگر مستقل است، لذا مسلمانان میلاد حضرت مسیح را مبنای سال خود قرار ندادند، همچنین عام الفیل گرچه سال تولد پیامبر نیز بود، و یا حتی روز بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مبنای سال قرار نگرفت، امّا با هجرت پیامبر به مدینه که حکومتی مستقل در آنجا پایه گذاری شد و مسلمانان توانستند در نقطه ای آزادانه فعالیت کنند، پیامبر شخصاً تاریخ هجری را بنا گذاردند. (۱) چنان که می توان از عبارت «B مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ» ، در آیه ی «لَمَسِيحٍ جِدُّ أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ» (۲) که در مورد ساختن مسجد قبا می باشد نیز پایه گذاری سال هجری را استفاده نمود، زیرا اولین اقدام پیامبر در هجرت به مدینه ساختن مسجد قبا می باشد. (۳) آری اگر هجرت نبود، چه بسا اسلام در همان نقطه محدود و نابود می شد.

بیشتر بلاهای ما از غرق شدن در رفاه و ترک هجرت های سازنده سرچشمه می گیرد. اگر همه ی مغزها و متخصّصان و کارشناسان مسلمانی که در کشورهای غربی به سر می برند، به کشور خود هجرت کنند، هم ضربه به دشمن است و هم تقویت اسلام و کشورهای اسلامی.

هجرت، اختصاص به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ندارد، بلکه هجرت از محیط شرک، کفر و گناه، برای حفظ دین و ایمان و یا برای برگشت از نافرمانی خداوند لازم است، چنان که خداوند در پاسخ کسانی که عذر آلودگی خود و ارتکاب به گناه را محیط ناسالم می دانستند و می گفتند: «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ»، می فرماید: زمین خداوند که پهناور بود، چرا به مکانی دیگر هجرت

ص: ۳۷۰

۱-۱. فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۳۵.

۲-۲. انفال، ۱۰۸.

۳-۳. الصحيح من سیره النبی، علامه جعفر مرتضی، ج ۳، ص ۴۰.

نکردید؟ «قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَأَسَدَةً» (۱) البتّه با توجّه به عبارت «B مُسْتَضْعَفِينَ»، معلوم می شود که اگر توانایی امر به معروف و نهی از منکر باشد، باید به این مهم اقدام نمود و جامعه را ترک نکرد و آن را مورد اصلاح قرار داد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هنگامی که در محل و سرزمینی که در آن زندگی می کنی نافرمانی و معصیت خدا می کنند، از آنجا به جایی دیگر هجرت کن. «اذا عصی الله فی ارض انت فیها فاخرج منها الی غیرها» (۲) چنان که هجرت برای آموختن علم و دانش و هجرت برای بیان آموخته های خود به دیگران نیز لازم است. «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَفْتَقَهُوا فِي الدِّينِ وَ لَيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ» (۳) در صدر اسلام دو هجرت رخ داده است: یکی در سال پنجم بعثت، هجرت گروهی از مسلمانان به سرزمین حبشه و دیگری در سال سیزدهم بعثت، هجرت از مکه به مدینه.

پیام ها:

۱ اسلام، ایمان و عقیده، بدون تلاش و مجاهدت کافی نیست. مسلمانان صدر اسلام، یا مهاجر بودند یا پناه دهنده مهاجران، یا جهادگر و یا حامی مجاهدان.

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

... «وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا» (شرایط متفاوت برای هر کسی تکلیف خاصی می آورد، برای یکی هجرت و برای دیگری پناه دادن به مهاجران). ۲ رابطه ی ولایی، مخصوص کسانی است که اهل هجرت، جهاد و کمک به دیگران باشند. «أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۳ خداوند میان مهاجرین و انصار حقّ ولایت مقرر کرده است. «وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۴ هجرت به سوی جامعه ی اسلامی، شرط ولایت است و کسی که هجرت

ص: ۳۷۱

۱-۱. نساء، ۴۳.

۲-۲. بحار، ج ۱۹، ص ۳۵.

۳-۳. توبه، ۱۲۲.

نکند، ولایت ندارد. «لَمْ يَهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ...» ۵ در جامعه ی اسلامی باید میان مجاهدان و مهاجران با مرفّهان هجرت گریز، فرق باشد. «آمَنُوا وَ لَمْ يَهَاجِرُوا» ۶ کسی که هجرت نکند، نه او را یاری کنید و نه از او یاری بخواهید. (کلمه ی «وَلَايَتِهِمْ» را دو گونه می توان معنا کرد: یکی «ولایت و حمایت شما از آنان» و دیگری «کمک و حمایت آنان از شما») ۷ هجرت، گاهی از جهاد مهم تر است. «حَتَّى يَهَاجِرُوا» و نفرمود: «حتی یجاهدوا» ۸ باید از متخلفان پیشین که خواهان پیوستن به مسلمانان هستند، با آغوش باز استقبال کرد. «حَتَّى يَهَاجِرُوا» (آری، همین که تارکان هجرت، هجرت کردند، شما آنان را حمایت کنید) ۹ اگر مسلمانان دیگر مناطق، تحت فشار کفر قرار گرفتند، نسبت به استمدادشان نباید بی تفاوت بود. «إِنْ اسْتَضَيْرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ» ۱۰ در روابط با دیگران باید اهمّ و مهم در نظر گرفته شود. مادامی که کفار به پیمان های خود با مسلمانان پایبند هستند، نمی توان برای حمایت مسلمانان تحت سلطه ی آنان اقدامی کرد. «إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ»

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۳]

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فُسَادٌ كَبِيرٌ (۷۳)

و کسانی که کفر ورزیدند، یاران یکدیگرند، (پس شما با آنان هم پیمان نشوید)، اگر شما (هم میان خود، همبستگی) نداشته باشید، فتنه و فساد بزرگی در زمین واقع خواهد شد.

نکته ها:

در معنای «إِلَّا تَفْعَلُوهُ»، سه احتمال بیان شده است:

الف: اگر طبق دستور خداوند مبنی بر رابطه ولایت میان مؤمنان عمل نکنید و با کفار پیوند

ص: ۳۷۲

داشته باشید، فساد بزرگی خواهد بود، چون آنان متحدند و شما متفرق.

ب: اگر نسبت به مسلمانان تحت فشار بی‌اعتنایی کنید، ممکن است آنان قتل عام شده، یا از اسلام برگردند.

ج: اگر قراردادهای بین‌المللی با کفار را رعایت نکنید و از تعدادی مسلمان حمایت کنید، همه‌ی کفار علیه شما بسیج خواهند شد و فساد بزرگ پیش خواهد آمد.

پیام‌ها:

۱ وقتی کفار یار یکدیگرند، «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» اگر مسلمانان همیاری نداشته باشند، گرفتار فتنه و فساد خواهند شد. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ» ۲ پذیرفتن ولایت و سلطه‌ی کافران، فساد و فتنه‌ی بزرگ در زمین است. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ» ۳ اگر میان شما مسلمانان، پیوند محکم ولایت نباشد، کفار متحد شده شما را نابود می‌کنند. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

[سوره‌الأنفال (۸): آیه ۷۴]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۷۴)

و کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا جهاد نمودند و کسانی که پناه دادند و یاری کردند، همانان مؤمنان واقعی‌اند. برای آنان آمرزش و روزی شایسته و کریمانه‌ای است.

پیام‌ها:

۱ ایمان، بر عمل مقدم است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا» ۲ ارزش کارها، آن‌گاه است که آنها رنگ‌خدایی و انگیزه‌ی الهی داشته باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ ایمان واقعی، در هجرت، جهاد، پناه دادن و یاری کردن مسلمانان مجاهد،

ص: ۳۷۳

بروز می کند. «وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا» ۴ حتی مؤمنان حقیقی، از خطا و گناه بیمه نیستند و به مغفرت الهی نیاز دارند.

«الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»

۵ هجرت و جهاد، عامل بخشایش و نزول رزق ویژه ی الهی است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا» ... «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ» ۶ اگر به خاطر هجرت و جهاد از رزق اندک بگذرید، به رزق کریم و شایسته ی الهی می رسید. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا» ... «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ» ۷ انسان همیشه مسئول است؛ گاهی به صورت جهاد، گاهی هجرت، گاهی پناه دادن به مهاجران و گاهی پشتیبانی از رزمندگان. (تمام آیه)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۵]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۷۵)

و کسانی که بعداً ایمان آورده و همراه شما هجرت و جهاد کردند، آنان از شمایند. و در قانون الهی، خویشاوندان نسبت به یکدیگر اولویت دارند.

همانا خداوند به هر چیزی بسیار داناست.

نکته ها:

یکی از مصادیق آیه، ارث است که پیش از اسلام، گاهی ارث بر اساس پسرخواندگی و عهد و پیمان بود، ولی اسلام آن را بر محور خویشاوندی و دینداری قرار داد.

در مسأله ی امامت و خلافت، ائمه و علما بارها به این آیه استناد کرده اند، و علاوه بر استدلال به علم، سابقه ی جهاد و تقوا، به خویشاوندی امام علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله، برای اثبات امامت بلافصل آن جناب استدلال کرده اند. (۱)

ص: ۳۷۴

۱ مؤمنان سابق و قدیمی باید کسانی را که در آینده ایمان می آورند و هجرت می کنند، همانند خودشان مؤمنان حقیقی بدانند. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ... «فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ» آری، آغوش جامعه اسلامی، به روی همه باز است و مسلمانی در مدار بسته و انحصاری نیست، گرچه سابقه می تواند، امتیازات معنوی بیشتری را به دنبال داشته باشد.

۲ مؤمنان خویشاوند، علاوه بر ولایت خویشاوندی بر یکدیگر، ولایتی نیز در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد نسبت به هم دارند. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا... «وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» ۳ در قانون الهی، میان خویشاوندان نیز سلسله مراتب وجود دارد. «وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» ۴ هجرت، شرط ملحق شدن به مؤمنان حقیقی است. (هجرت، کلید تمرکز و تشکل نیروهای خودی است) «هَاجِرُوا»... «فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

جلد پنجم

اشاره

ص: ۱

این سوره که نهمین سوره ی قرآن کریم است، یکصد و بیست و نه آیه دارد و در سال نهم هجری نازل شده است. (۱) قسمت هایی از آن قبل از جنگ تبوک، بخشی در حال جنگ و قسمت دیگر، بعد از آن نازل شده است.

مشهورترین نام های این سوره در روایات، «توبه» و «برائت» است. «توبه»، از آن جهت که در این سوره، بارها از توبه ی انسان و بازگشت لطف الهی سخن به میان آمده است، و «برائت»، بدان جهت که این سوره با اعلام برائت از مشرکان آغاز شده است.

برخی مفسران به خاطر ارتباط مطالب این سوره با سوره ی «انفال»، این سوره را دنباله ی آن دانسته و گفته اند: به همین دلیل نیازی به «بسم الله الرحمن الرحيم» نداشته است، ولی به عقیده ی ما که از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته ایم، این سوره، مستقل است و نداشتن «بسم الله» به خاطر لحن قهرآمیز آن نسبت به مشرکین است، زیرا کلمه ی «بسم الله»، نشان رحمت و امان است و این سوره با اعلام تنفر از مشرکان پیمان شکن آغاز شده است. چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «بسم الله» برای امان دادن و برائت برای رفع امان است. (۲)

در اهمیّت این سوره همین بس که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوره های برائت و توحید، همراه با هفتاد هزار صف از فرشتگان نازل شد.

ص: ۱۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

اشاره

بِرَاءَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱)

۱/۹

(این آیات اعلام جدایی و بیزاری و برائتی است از سوی خدا و پیامبرش، نسبت به مشرکانی که با آنان پیمان بسته اید.

نکته ها:

اشاره

از این که برای این سوره در روایات، نام های «برائت» و «توبه» آمده است، می فهمیم که جزء سوره ی انفال نیست، بلکه سوره ای مستقل است.

از این که سوره، به دلیل محتوای قهرآمیزش بدون «بِسْمِ اللَّهِ» شروع شده است، می فهمیم که «بِسْمِ اللَّهِ» در هر سوره، متعلق به همان سوره و جزء آن است، نه آنکه به عنوان تشریفات و یا... در اول هر سوره بیاید.

اعلام برائت، به خاطر پیمان شکنی کفار بود که در آیه ی ۷ و ۸ مطرح شده است، و گرنه قانون کلی، مراعات پیمان هاست و تا طرف مقابل به پیمان وفادار باشد، باید آن را نگهداشت. چنان که در آیه ی ۴ آمده است: «إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئًا وَ لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ» به میثاقتان با مشرکانی که پیمان نشکسته و توطئه ای نکرده اند، تا آخر مدّت وفادار بمانید. به علاوه مسلمانان به دلیل ضعف، تن به آن قرارداد دادند، و گرنه خواسته ی مسلمانان، قلع و قمع هر چه سریعتر شرک است.

ص: ۱۲

در سال هشتم هجری مکه فتح شد، امّیا مشرکان هم چنان برای انجام مراسم عبادی خود که آمیخته با خرافات و انحرافات بود، به مکه می آمدند. از جمله عاداتشان این بود؛ لباسی را که با آن طواف می کردند، صدقه می دادند. یک زن که می خواست طواف های بیشتری انجام دهد، چون دیگر لباسی نداشت، به اجبار کفّار برهنه طواف کرد و مردم به او نگاه می کردند.

این وضع برای پیامبر و مسلمانان که در اوج قدرت بودند، غیر قابل تحمّل بود.

پیامبر منتظر فرمان خدا بود تا آنکه این سوره در مدینه نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله به ابو بکر مأموریت داد تا آیاتی از آن را بر مردم مکه بخواند. شاید انتخاب ابو بکر به دلیل آن بود که او پیر مرد بود و کسی نسبت به او حساسیت نداشت.

اما وقتی او به نزدیک مکه رسید، جبرئیل از سوی خدا پیام آورد که تلاوت آیات را باید کسی انجام دهد که از خاندان پیامبر باشد. آن حضرت، علی علیه السلام را مأمور این کار کرد و فرمود: من از او هستم و او از من است. علی علیه السلام در وسط راه آیات را از ابو بکر گرفت و به مکه رفت و بر مشرکان قرائت نمود.

ماجرای تلاوت آیات این سوره توسط علی علیه السلام، در کتب اهل سنت نیز آمده و از اصحاب، کسانی همچون ابو بکر و علی علیه السلام، ابن عباس، انس بن مالک، جابر بن عبد الله انصاری آن را روایت کرده اند و در مدارک بسیاری نقل شده است. (۱)

برخی از اهل سنت (۲) تلاش کرده اند که آن را امری عادی جلوه دهند تا امتیازی برای حضرت علی علیه السلام به حساب نیاید و تحویل مأموریت تلاوت را به علی علیه السلام، برای تألیف دل او دانسته اند، نه امتیازی برای او. در حالی که برای به دست آوردن

ص: ۱۳

۱- ۱. مسند احمد حنبل، (ج ۳، ص ۲۱۲ و ۲۸۳؛ ج ۱، ص ۱۵۱ و ۳۳۰)، مستدرک صحیحین، (ج ۳، ص ۵۱)، تفسیر المنار، (ج ۱۰، ص ۱۵۷)، تفسیر طبری، (ج ۱۰، ص ۴۶)، تفسیر ابن کثیر (ج ۲، ص ۳۲۲-۳۳۳)، احقاق الحق، (ج ۵، ص ۳۶۸) و فضائل الخمسه، (ج ۲، ص ۳۴۲). و در الغدیر، (ج ۶، ص ۳۳۸) نام ۷۳ نفر که این ماجرا را نقل کرده اند آمده است.

۲- ۲. مثل فخر رازی و آلوسی در تفسیرهایشان.

دل کسی، کاری بی خطر به او محوّل می کنند، نه تلاوت آیاتِ بَرَاءتِ از مشرکین، آن هم در منطقه ی شرک و توسط کسی که بسیاری از مشرکان را در جنگ ها کشته است و عده ای کینه ی او را در دل دارند! وقتی خداوند به حضرت موسی علیه السلام فرمان داد که نزد فرعون رفته او را به توحید دعوت کند، وی گفت: خدایا من یک نفر از آنان را کشته ام، می ترسم مرا به قصاص بکشند، برادرم را به همراه من بفرست. ولی علی علیه السلام که تعداد زیادی از سران شرک را کشته بود، به تنهایی رفت و آیاتِ بَرَاءتِ را در نهایت آرامش خواند، آن هم در جای حسّاسی چون منی و کنار جمره ی عقبه.

نکاتی که توسط علی علیه السلام به کفار اعلام شد عبارت بود از:

۱ اعلام بَرَاءتِ و لغو پیمان ها.

۲ ممنوعیت شرک مشرکان در حج از سال آینده.

۳ ممنوعیت طواف در حالت برهنگی.

۴ ممنوعیت ورود مشرکان به خانه خدا.

در موارد زیادی از قرآن، خدا و رسول در کنار هم مطرح شده اند، از جمله:

الف: در هدیه و لطف. «أَعْنَاهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» (۱) ب: در بیعت. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲) ج: در اطاعت و پیروی. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۳) د: در بَرَاءتِ و بیزاری از دیگران. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

پیام ها:

۱ لغو اعتبار پیمان با مشرکین، از اختیارات رهبر است. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» (پیمان های بسته شده با مشرکین درباره ی عدم تعرّض به یکدیگر بوده است) ۲ وفا به پیمان آری، تسلیم توطئه شدن، هرگز. «بَرَاءَةٌ» ... «إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

ص: ۱۴

۱-۱. توبه، ۷۴.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. نساء، ۸۰.

۳ گرچه از نظر حقوقی، موظفیم به پیمان وفادار باشیم، ولی برائت قلبی از مشرکان و منحرفان، یک اصل دینی است. (۱) «بِرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۴ گرچه قانونگذار خداست، «لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» (۲) ولی در سیره و عمل، خدا و رسول در کنار هم هستند. «مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۵ برائت، نشانه‌ی قاطعیت و اقتدار است، هم چنان که سکوت در برابر توطئه‌ها و پیمان شکنی‌ها نشانه‌ی ضعف و ذلت است. «بِرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۶ پیمان بستن با مشرکین در شرایطی مانع ندارد. «الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ» ۷ اگر به دلیل ترس از توطئه و خیانت، قراردادی لغو شد باید به مخالفان اعلام شود، تا غافلگیر نشوند. «بِرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ» ... «إِلَى» ... «الْمُشْرِكِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۲]

اشاره

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ (۲)

پس (ای مشرکان!) در زمین به مدت چهار ماه مهلت دارید که (آزادانه) بگردید و بدانید که شما نمی‌توانید خدا را مغلوب کنید (و از عذاب خدا بگریزید). و (بدانید) که خداوند، خوارکننده‌ی کافران است.

نکته‌ها:

اعلام برائت، روز دهم ذیحجه (عید قربان) بود. بنا بر این پایان مهلت چهار ماهه، دهم ربیع الثانی خواهد شد. (۳)

طبق روایات، (۴) مهلت چهار ماه برای کسانی بود که قبلاً پیمانی نداشتند، اما مهلت صاحبان پیمان، تا پایان مدت قراردادشان بود، چه کمتر از چهار ماه باشد و چه بیشتر از آن.

ص: ۱۵

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. کُهِف، ۲۶.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۲۹۰.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۱ بعد از ابطال قراردادها و پیمان ها، به دشمن فرصت دهید تا فکر کند.

«فَسِيحُوا»

... «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» (به نقل تاریخ، بسیاری از مشرکان در این چهار ماه به اسلام گرویدند) ۲ در زمان اقتدار، بدون اعلام قبلی حمله نکنید. «فَسِيحُوا» ... «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» ۳ آنان که نمی خواهند اسلام را بپذیرند، بدانند که هر جا بروند، نمی توانند از حکومت خداوند فرار کنند. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ» ۴ جنگ با اسلام، جنگ با خداست. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ» ۵ سنت خدا این است که اگر فرصت بازگشت را از دست بدهید، بدبخت شوید. «مُخْزِي الْكَافِرِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳]

اشاره

وَ أَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَهُ الدَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَمَنْ تَبَتَّمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۳)

(و این آیات، اعلامی است) از سوی خدا و پیامبرش (به مردم) در روز حج اکبر (عید قربان یا روز عرفه) که خدا و رسولش از مشرکان بیزارند. (با این حال) اگر توبه کنید (و دست از شرک و کفر بردارید)، این برایتان بهتر است. و اگر روی بگردانید، پس بدانید که (کاری از شما ساخته نیست) و هرگز نمی توانید خدا را ناتوان کنید. و کافران را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

آیه ی اول این سوره، اعلام برائت به خود مشرکان بود، اینجا اعلام برائت از مشرکان به عموم مردم است.

؛ یا روز عید قربان است، (۱) یا روز عرفه و یا مراسم حج (۲)، در برابر مراسم «عمره» که حج اصغر است.

پیام ها:

۱ برای جلوگیری از مظلوم نمایی دشمن و تبلیغ علیه شما، مردم را در جریان بگذارید. «أَذَانٌ» ... «إِلَى النَّاسِ» ۲ در تبلیغ، از عنصر زمان و مکان غفلت نکنید. «يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ» ۳ از تشویق و تهدید، هر دو استفاده کنید. «فَإِنْ تُبْتُمْ» ... «خَيْرٌ لَّكُمْ»، «إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا» ۴ هنگام قطع روابط، روزنه ای برای پیوند باقی بگذارید. «فَإِنْ تُبْتُمْ» ۵ مهلت چهار ماهه، نشان لطف خداست، نه عجز او. «غَيْرٌ مُّعْجِزِي اللَّهِ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئًا وَ لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَتْهُمْ إِلَيْهِمْ وَعَهْدُهُمْ إِلَىٰ مَدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۴)

مگر کسانی از مشرکین که با آنان پیمان بسته اید و چیزی از تعهدات خود نسبت به شما فروگذار نکرده اند و کسی را در برابر شما یاری نداده اند، پس پیمانشان را تا پایان مدتشان نگهدارید (و وفادار باشید)، که همانا خداوند، اهل تقوا را دوست دارد.

نکته ها:

اعلام براءت، تنها شامل مشرکان پیمان شکن و توطئه گر می شود، و گرنه کسانی مانند بنو ضمیره و بنو خزیمه که وفادار ماندند، این آیه آنان را استثنا می کند.

علی علیه السلام فرمود: با هر کس پیمان مدّت دار بسته اید، تا آن مدّت وفادار بمانید و به پیمان هر کس بی مدّت است، چهار ماه مهلت دهید.

ص: ۱۷

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۹۰.

۲-۲. تفسیر برهان.

۱ آنان که به پیمان ها احترام می گذارند، پیمانشان محترم است. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُواكُمْ» ۲ وفا به پیمان لازم است، گرچه با مشرکین باشد. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ... «فَأْتُوا» ۳ کسی که دشمن شما را یاری کند، دشمن شماست. «لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا» (۱) ۴ وفا به پیمان، نشانه ی تقواست. «فَأْتُوا» ... «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵]

اشاره

فَإِذَا انشَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرْمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأُخْضِرُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

پس چون ماههای حرام سپری شود، مشرکان را هر جا یافتید بکشید و دستگیر کنید و در محاصره قرار دهید و در همه جا به کمین آنان بنشینید.

پس اگر توبه کردند و نماز برپا داشتند و زکات پرداختند، راهشان را باز کنید (و آزادشان بگذارید) که همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کافرانی که ۱۳ سال پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان را در مکه آزار دادند و پس از هجرت نیز ۹ سال از هیچ توطئه ای فرو گذار نکردند، مستحق سرکوبی شدیدند.

کلمه ی «حَيْثُ» هم در مورد زمان بکار می رود و هم در مورد مکان، یعنی هر جا و هر زمان که مشرکان را یافتید.

امام باقر علیه السلام فرمودند: راه توبه از شرک، ایمان آوردن است. (۲)

ص: ۱۸

۱-۱. چون جزء شروط پیمان ها، کمک نکردن به دشمنان اسلام بوده است، پس اکنون که کمک کردند، شرط را زیر پا گذاشته و دشمن شمایند.

۲-۲. کافی، ج ۵، ص ۱۰.

۱ پس از طی همه ی مراحل دعوت، استدلال و پیمان بستن، اگر مشرکان باز هم توطئه و دشمنی کردند، برای سرکوبشان از همه ی شیوه ها استفاده کنید. مثل کشتن، اسیر گرفتن، راه بستن و محاصره. «فَاقْتُلُوا»، «خُذُوهُمْ»، «اِخْضِرُوهُمْ» ۲ هم قاطعیت لازم است هم نرمش. «فَاقْتُلُوا»، «فَخَلُوا» ۳ آزادی مذهب آسمانی آری، اما انحراف فکری و سقوط عقل و انسانیت، قابل تحمل نیست. «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» ۴ مسلمانان باید همواره در کمین توطئه گران باشند. «وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ» ۵ تشکیلات اطلاعاتی مسلمانان باید چنان باشد که حتی توطئه گران را در خارج از مرزها زیر نظر داشته باشند. «كُلَّ مَرْصِدٍ» ۶ برای سرکوبی دشمنان توطئه گر، مرزها و تمام راههای نفوذ را کنترل کنیم.

«وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»

۷ توبه را حتی هنگام جنگ هم بپذیرید. چون اسلام دین سماحت و بزرگواری است، نه عقده گشایی و انتقام. «فَاقْتُلُوا» ... «فَإِنْ تَابُوا» ۸ توبه باید همراه با عمل باشد. از توبه ی بی عمل، فریب نخوریم. «فَإِنْ تَابُوا وَ اقَامُوا...» ۹ توبه از شرک، ایمان است و نشانه ی توبه ی واقعی، نماز و زکات است. «تَابُوا وَ اقَامُوا الصَّلَاةَ...» ۱۰ نماز، در رأس عبادت هاست. به کسی که به شعائر دینی (نماز و زکات) احترام می گذارد، تعرض نکنید. «اقَامُوا الصَّلَاةَ» ... «فَخَلُوا سَبِيلَهُمْ»

اشاره

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ (۶)

و اگر یکی از مشرکان از تو امان و پناه خواست، پس به او پناه بده تا کلام خدا را بشنود، سپس او را به مکان امنش برسان. چرا که آنان گروهی ناآگاهند (و با شنیدن آیات الهی، شاید هدایت شوند).

پیام ها:

۱ به درخواست پناهندگی دشمن برای تحقیق و شناخت عقاید و افکار اسلامی، پاسخ مثبت دهید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» ۲ راه فکر و تعقل، حتی برای مشرکان مهذور الدم باز است و برای احتمال هدایت یک نفر هم باید حساب جداگانه باز کرد. «أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۳ اسلام، دین رأفت، شرافت و کرامت است. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» ۴ به دشمن هم فرصت فکر و انتخاب بدهید و حتی در شرایط جنگی نیز مردم را از رشد فکری باز ندارید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» ۵ انتخاب حق و پذیرش عقاید صحیح، مهلت می‌طلبد. «فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» ۶ قرآن، کلام قابل فهم است که زمینه‌ی هدایت را فراهم می‌سازد و چنان نیست که فهمش خارج از عهده‌ی انسان باشد. «يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» ۷ حکومت اسلامی باید زمینه‌ی شنیدن کلام خدا را برای منحرفان فراهم کند، چون انحراف بعضی، به خاطر عدم تبلیغ ماست، نه از روی کینه. چه بسا اگر حق را بشنوند، تغییر یابند. «حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» ۸ اسلام، دین آزادی است و ایمان از روی فهم ارزش دارد، نه از روی ترس یا اجبار. «فَأَجِرْهُ»، «يَسْمَعَ»، «أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ» ۹ مکتبی که منطبق دارد، عجله ندارد. به دشمن فرصت دهید تا آن را بشنود، و امتیث او را تضمین کنید تا با فکر آسوده انتخاب کند. «يَسْمَعَ»، «أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ»

۱۰ کفر بعضی، از جهل سرچشمه می گیرد و اگر آگاه شوند، حق را می پذیرند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ

[سوره التوبه (۹): آیه ۷]

اشاره

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۷)

چگونه می تواند نزد خدا و رسولش، پیمانی با مشرکان (عهد شکن) باشد، مگر کسانی که نزد مسجد الحرام با آنان پیمان بستید. پس تا هنگامی که به عهدشان وفا دارند، شما هم وفادار بمانید که خداوند، متقین را دوست دارد.

نکته ها:

این آیه، توجیه آیات نخست سوره ی براءت و دلیلی برای دستور براءت و بیزاری است، چرا که آنان وفادار به پیمان هایشان نبودند.

چون از هر طرف کعبه تا ۴۸ میل، جزء حرم است، به قراردادهایی که در این مناطق بسته می شود، «عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» گفته می شود. مثل پیمان حدیبیه که در ۱۵ میلی مکه بسته شد.

آوردن کلمه ی «مسجد الحرام» در بیان محلّ قرارداد، اشاره به اهمّیت آن مکان است، و گرنه پیمان های دیگر نیز که در کنار مسجد الحرام نباشد، لازم الوفاست.

پیام ها:

۱ چون یهود و مشرکان، بیشترین دشمنی را با مسلمانان دارند، (۱) از بیشتر آنان انتظار وفاداری نداشته باشید. «كَيْفَ يَكُونُ...» ۲ هنگام انتقاد، کلی نگوییم و به افراد سالم گروه ها هم توجه کنیم. «إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

ص: ۲۱

۳ با دشمنان خود، در وفاداری به پیمان ها یا نقض آن، مقابله به مثل کنید. «فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ...» ۴ تقوا و وفای به عهد، ملازم یکدیگرند. «فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸]

اشاره

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ (۸)

چگونه (می توان با آنان پیمانی داشت) در حالی که اگر بر شما دست یابند، هیچ خویشاوندی و پیمانی را درباره ی شما مراعات نمی کنند. شما را با زبان (نرم) خویش راضی می کنند، ولی دلهایشان پذیرا نیست و بیشترشان فاسق و (پیمان شکن) اند.

نکته ها:

«ال»، به معنای خویشاوندی، همسایگی و روابط عاطفی و انسانی و عرفی است. (۱) «ذِمَّةً»، به معنای عهد و پیمانی است که وفای به آن لازم است و اگر نقض شود، مردم، عهدشکن را مذمت می کنند.

این آیات نیز دلیل فرمان سختگیری نسبت به پیمان شکنان مشرک است.

به صرف اینکه اگر دشمن بر ما غالب شود چنین و چنان خواهد کرد، نمی توان به او حمله کرد، بلکه باید قرائنی بر توطئه و تجاوز او باشد و گر نه قصاص قبل از جنایت می شود.

پیام ها:

۱ عمق کینه ی دشمن را هنگام قدرتش باید شناسایی کرد، نه هنگام ضعف او.

«إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ»

۲ سکوت و ساده اندیشی درباره ی دشمنی که اگر چیره شود مراعات هیچ

ص: ۲۲

۱- ۱. میان مسلمانان صدر اسلام و مشرکان، قرابت و خویشاوندی وجود داشت.

مسأله ای را نمی کند، گناه است. «لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً» ۳ مشرکان، نه مراعات مسائل عاطفی و همسایگی را می کنند، نه به پیمان ها و تعهدات احترام می گذارند. «إِلَّا وَلَا ذِمَّةً» ۴ ظاهر سازی و بازی های سیاسی و تبلیغاتی دشمنان، ما را فریب ندهد.

«يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ»

۵ پیمان شکنی، نفاق، تظاهر و سیاست بازی، فسق است. «تَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» ۶ اکثریت مشرکان فاسقند، ولی افراد سالم هم میانشان پیدا می شود. «أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (در نسبت دادن ها، انصاف داشته باشیم)

[سوره التوبه (۹): آیه ۹]

اشاره

اَشْتَرُوا بِالْآيَاتِ اللّٰهَ ثَمَنًا قَلِيْلًا فَصَدُّوا عَن سَبِيْلِهِ اِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ (۹)

(مشرکان پیمان شکن، آیات خدا را به بهای اندکی فروختند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به راستی آنان بد اعمالی انجام می دادند.

پیام ها:

۱ انسان در عمل و گزینش راه، دارای حق انتخاب است. «اَشْتَرُوا» (۱) در برابر از دست دادن آیات الهی، هر چه به دست آوریم، کم است. «ثَمَنًا قَلِيْلًا» ۳ دنیا طلبی، سبب مبارزه با دین و باز داشتن مردم از راه خداست. «اَشْتَرُوا بِالْآيَاتِ اللّٰهَ ثَمَنًا قَلِيْلًا فَصَدُّوا عَن سَبِيْلِهِ» ۴ رضای الهی و بهشت ابدی را به دنیای زودگذر و پرآفت فروختن، بدترین کار است، چرا که همه ی دنیا و آنچه در آن است، در برابر الطاف الهی به مؤمنان، متاع قلیل و ناچیز است. «اَشْتَرُوا» ... «ثَمَنًا قَلِيْلًا» ... «سَاءَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ»

ص: ۲۳

(۱-۱). آیاتی که بر داد و ستد انسان دلالت دارد، نشانه ی اختیار انسان است.

اشاره

لَا يَزُقُّونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (۱۰)

(مشركان پيمان شکن، نه تنها درباره ی شما، بلکه درباره ی هيچ مؤمنی، هيچ گونه) حق خويشاوندی و (هيچ) عهد و پيمان را مراعات نخواهند کرد و ايشان همان تجاوزکارانند.

نکته ها:

این آیه نیز در بیان حکمتِ فرمانِ شديد خدا، بر براءت از مشركان است.

در دو آیه ی قبل، مراعات نکردن پيمان در خصوص شما حاضرین مطرح بود، «لَا يَزُقُّونَ فِيكُمْ» ولی در این آیه تعبیر «لَا يَزُقُّونَ فِي مُؤْمِنٍ» آمده که ستیزه جویی آنان را با همه ی اهل ايمان بيان می کند.

پیام ها:

۱ مشركان با مؤمنان دشمنی دارند، پس در برخورد شديد با آنان، هيچ گونه تردیدی نداشته باشید. «لَا يَزُقُّونَ فِي مُؤْمِنٍ» ۲ در دید کفار، بزرگ ترین جرم مسلمانان، همان ايمان به خداوند است و همین بهانه ی خصومتشان با اهل ايمان است. (۱) «لَا يَزُقُّونَ فِي مُؤْمِنٍ» ۳ پيمان شکنی، تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ» ۴ رعایت حقوق خويشاوندان و وفاداری به پيمان، واجب و بی اعتنایی به آنها برخاسته از روح تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ» ۵ جنگ با مشرکین پيمان شکن، جنبه دفاعی دارد و همان گونه که در آیه ۱۳ آمده است، ما آغازگر آن نبوده ایم. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

اشاره

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخِوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنَفَّضْنَا لِقَوْمٍ يَظُنُّونَ (۱۱)

ص: ۲۴

(۱-۱). نظیر آیه ی «و ما نقموا منهم الا ان يؤمنوا بالله العزيز الحكيم» بروج، ۸.

اما اگر توبه کردند و نماز بر پا داشتند و زکات پرداختند، در این صورت برادران دینی شمايند. و ما آیات خود را برای گروهی که می دانند (و می اندیشند)، به تفصیل بیان می کنیم.

نکته ها:

خداوند در آیات قبل فرمود: اگر مشرکان توبه کرده و نماز خواندند و زکات دادند، دیگر متعرض آنان نشوید، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» در این آیه می فرماید: نه تنها مزاحمشان نشوید، بلکه گذشته ها را فراموش کرده، برادرانه با آنان رفتار کنید.

پیام ها:

۱ در شیوه ی برخورد، مسأله ی گام به گام و تدریج را مراعات کنید. ابتدا عدم تعرض، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» سپس الفت و برادری. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» ۲ توبه ی واقعی، همراه با عمل است. «تَابُوا وَ اَقَامُوا...» ۳ آنان که تارک نماز و زکاتند، برادران دینی ما نیستند. «فَاِنْ...» «اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ اَتَوْا الزَّكَاةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» ۴ شرط ورود به دایره ی اخوت دینی، نماز و زکات است. «اَقَامُوا...» «فَاِخْوَانُكُمْ» ۵ اساس روابط و حبّ و بغض یک مسلمان، مکتب است. «فَاِنْ تَابُوا...» «فَاِخْوَانُكُمْ» چنان که در آیه ی بعد آمده است: «وَ اِنْ نَكَثُوا...» «فَقَاتِلُوا» ۶ با نادم و تواب، برخوردی برادرانه داشته باشید. «فَاِنْ تَابُوا...» «فَاِخْوَانُكُمْ» ۷ هدف جنگ های اسلامی، بازگرداندن مشرکان به توحید است. «فَاِنْ تَابُوا...» «فَاِخْوَانُكُمْ» ۸ آنان که تا دیروز، واجب القتل بودند، در سایه ی توبه و نماز و زکات، حقوق اجتماعی برابر با مسلمانان می یابند و جنگ با آنان حرام می شود. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» ۹ علم و دانش، زمینه ی اندیشه و تفکر در آیات الهی است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

اشاره

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۲)

اگر (به جای توبه)، سوگندهای خویش را پس از بستن پیمانشان شکستند و در دین شما، زبان به طعنه (و عیب گویی) گشودند، پس با سران کفر بجنگید. زیرا که آنان را (پابندی به) سوگندی نیست، باشد که (با شدت عمل شما)، از کردار خود باز ایستند.

نکته ها:

از علی علیه السلام پرسیدند: چرا فراریان جنگ صفین را تعقیب کردید، ولی در جنگ جمل، کاری به فراریان نداشتید؟ حضرت فرمود: در صفین، رهبر کفر زنده بود و فراریان دور او جمع شده، متشکل می شدند و حمله می کردند، اما در جنگ جمل، با کشته شدن رهبرشان، محوری برای تشکل و سازماندهی مجدد نداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به دین شما طعنه زند، قطعاً کافر می شود. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

پیام ها:

۱ ارتداد از دین، یکی از نمونه های پیمان شکنی و مسخره کردن مکتب است.

«وَإِنْ نَكَثُوا»

(شاید «نَكَثُوا» پس از «تَابُوا» اشاره به ارتداد باشد).

۲ کیفر طعن و توهین به اسلام، اعدام است. «طَعَنُوا»، «فَقَاتِلُوا» (با توهین کنندگان به مقدسات مذهبی، باید به شدت برخورد کرد) ۳ جهاد اسلامی، برای دفاع از مکتب است. «نَكَثُوا»، «طَعَنُوا»، «فَقَاتِلُوا» ۴ چون پیمان شکنی و مسخره کردن دین، از ناحیه رهبران کفر است، پس با آنان مبارزه کنید. «فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ»

ص: ۲۶

۵ در مبارزه، باید نابودی سران توطئه و مرکز فرماندهی و تشکیلات دشمن، در اولویت باشد. «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» ۶ هر سوگندی شما را نفریید. سوگند پیمان شکنان، بی اعتبار است. «لَا أَيْمَانَ لَهُمْ» ۷ از اهداف جهاد اسلامی، جلوگیری از توطئه دشمن است. «لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۳]

اشاره

أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ يَدْعُوكُمْ أَوْلَ مَرْءٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳)

آیا با گروهی که سوگندها (و پیمان های) خود را شکستند و به بیرون کردن پیامبر (از وطنش) همت گماشتند، و آنان نخستین بار جنگ را با شما آغاز کردند، پیکار نمی کنید؟ آیا از آنان می ترسید؟ اگر ایمان دارید، سزاوارتر آن است که از خدا بترسید!

پیام ها:

۱ اهداف و انگیزه های جنگ، باید برای رزمنده ی مسلمان روشن باشد. «نَكَثُوا»، «هَمُّوا»، «بَدَّؤُكُمْ» (بیان اینکه: دشمنان پیمان ها را شکستند و نسبت به رسول خدا سوء قصد داشتند و آغازگر جنگ بودند) ۲ جنگ شما تدافعی است و دشمن آغازگر تهاجم بوده است. «هُمُّ بَدَّؤُكُمْ» ۳ هنگام جنگ، میان آتش جنگ و آتش دوزخ مقایسه کنید، تا رزمندگان بهتر بتوانند تصمیم بگیرند. «أَتَخْشَوْنَهُمْ، فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ» ۴ مؤمن واقعی، تنها از خدا بیم دارد. «فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

اشاره

﴿قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ﴾ (۱۴)

با آنان بجنگید تا خداوند آنان را به دست های شما عذاب کند و خوارشان سازد و شما را بر آنان پیروز کند و دل‌های (پر درد) مؤمنان را تشفی و مرهم نهد.

نکته ها:

سؤال: با اینکه آیه ی ۳۲ انفال می فرماید: تا پیامبر در میان مردم است، خداوند عذابشان نمی کند، پس چگونه در این آیه سخن از عذاب آنان آمده است؟ پاسخ: مقصود در آن آیه، عذاب های آسمانی و ریشه کن کننده، مثل عذاب قوم عاد و ثمود است، و در این آیه مراد عذاب و سختی های جنگ است.

پیام ها:

۱ جبهه های جنگ، بستر امدادهای الهی است. ﴿قَاتِلُوهُمْ﴾ ، ﴿يَنْصُرْكُمْ﴾ (از شما حضور و جهاد، از خدا نصرت و امداد) ۲ رزمندگان، بازوی حق و عوامل اجرای حکم خدایند. ﴿يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ﴾ ۳ سنت های الهی، از مسیر طبیعی و علل و اسباب اجرا می شود. ﴿بِأَيْدِيكُمْ﴾ ۴ در پی شکست نظامی دشمن، شکست روحی و سیاسی است. ﴿يُعَذِّبُهُمُ﴾ ، ﴿يُخْزِهِمْ﴾ ۵ خداوند خواستار شکست و ذلت دشمنان دین و پیروزی و عزت مؤمنین است. ﴿يُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ﴾ ۶ از اهداف جنگ، محو کفر و ذلت کافران و آرامش مؤمنان است. ﴿يُعَذِّبُهُمُ﴾ ... ﴿يُخْزِهِمْ﴾ ... ﴿يَشْفِ صُدُورَ﴾ ۷ پیش از جنگ، تشویق و تبلیغ لازم است. خداوند به مؤمنان نوید قطعی می دهد. ﴿يَنْصُرْكُمْ﴾ ، ﴿يَشْفِ صُدُورَ﴾ ۸ دل‌های مسلمانان صدر اسلام، جریحه دار و آکنده از رنج و آزار بود. ﴿يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ﴾

۹ گرچه در جنگ، عده ای شهید و داغدار می شوند، ولی امت اسلامی در عزت و آرامش زندگی می کنند. «صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ» و نفرمود: «صدورکم» ۱۰ سرنوشت مؤمنان در مسائل اجتماعی، به هم پیوند دارد و پیروزی شما، شفای دل سایر مؤمنان است «يُنْصِرُكُمْ»، «يَشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۵]

اشاره

وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يُتُوبُ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۵)

و خداوند (با پیروزی شما و خواری دشمن)، غیظ و خشم دل‌های مؤمنان را از بین ببرد و خداوند لطف خود را بر هر کس بخواهد بر می گرداند (و راه توبه را به روی آنان می گشاید). و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱ گرچه هدف از جنگ، رضای خدا و دفاع و جلوگیری از شرک و توطئه و پیمان شکنی است، لکن تسکین دلها و آرام شدن روح نیز از آثار وضعی و ثانوی آن است. (۱) «يُذْهِبُ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ» پس از پیروزی، از آنان که برای همبستگی و پیوند نزد شما می آیند، استقبال کنید و نگویید: تا حالا کجا بودید؟ «وَ يُتُوبُ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ» ۳ پذیرش توبه، بستگی به اراده و مشیت خدا دارد، نه آنکه توبه کننده مستحق آن باشد. «يُتُوبُ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ» ۴ مبادا از بیم خدعه، آنان را که به سراغ شما می آیند نپذیرید! خدا به توبه ی واقعی یا ریاکارانه آگاه است، ولی طبق حکمت الهی باید هر که اظهار اسلام می کند با حفظ اصول ایمنی پذیرفت. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

ص: ۲۹

۱ - ۱. در آیاتی همچون «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (طلاق، ۷)، «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»، (انشراح، ۶) به این حقیقت اشاره شده که: بگذرد این روزگار تلخ تر از زهر بار دگر روزگار چون شکر آید.

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِجَهِّهِ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۶)

یا پنداشته اید که (تنها با ادعای ایمان) رها می شوید، در حالی که هنوز خداوند (با امتحان هایش شما را نیازموده)، تا کسانی را از شما که جهاد کرده و جز خدا و پیامبرش و مؤمنان رازداری برنگزیده اند، معلوم دارد و خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

این آیه نیز همچون آیات پیشین، برای تشویق به جهاد است.

«وَلِجَهِّهِ»

از «ولوج» مانند کلمه ی «بِطَانَهُ» ، به معنای اسرار و امور نهان است، و مقصود در اینجا محرم اسرار است.

طبق روایات متعدد، مراد از مؤمنانی که می توانند محرم اسرار باشند، رهبران آسمانی می باشند. (۱)

پیام ها:

۱ هستی و برنامه های آن، هدفدار است. انسان ها و آینده شان، رها شده نیستند، پس باید از دنیای خیال بیرون آمد و واقع بین بود. «أَمْ حَسِبْتُمْ» ۲ ادعای ایمان کافی نیست، آنچه صف ها را از هم جدا می کند، عمل و جهاد و آزمایش هاست. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا» ۳ کسانی در آزمون ایمان موفقند که اسرار جامعه اسلامی را جز با خدا و رسول و مؤمنان واقعی در میان نگذارند. «وَلِجَهِّهِ» (در صدر اسلام افرادی با بیگانه ارتباط داشتند).

ص: ۳۰

۴ دادن اسرار و اطلاعات به بیگانگان و آنان را محرم اسرار دانستن، حرام و نشانه‌ی ضعف و بی‌ایمانی و مورد هشدار و توبیخ است. «لَمْ يَتَّخِذُوا» ... «وَلِيَجَهَّ» ۵ وظیفه‌ی مسلمانان، در برابر دشمنان خارجی جنگیدن و در برابر دشمنان داخلی، حفظ اسرار و رازداری است. «جَاهِدُوا»، «لَمْ يَتَّخِذُوا» ۶ خداوند از وضع مردم آگاه است و نیازی به آزمودن ندارد، ولی امتحان، یک سنت الهی است. «وَاللَّهُ خَبِيرٌ» ۷ اگر اسرارشان را به بیگانه گفتید، خدا می‌داند و به حساب شما می‌رسد. «وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۷]

اشاره

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ (۱۷)

مشرکان حق ندارند مساجد خدا را با آنکه به صراحت بر کفر خویش گواهی می‌دهند، تعمیر کنند. آنان کارهایشان (به خاطر بی‌ایمانی) تباه شده است و در آتش، جاودان خواهند بود.

نکته‌ها:

گرچه شأن نزول آیه درباره‌ی تعمیر مسجد الحرام است، ولی حکم آن برای همه‌ی مساجد است و به همین جهت کلمه‌ی «مَسَاجِدَ» به کار رفته است، نه «مسجد الحرام».

تولیت مسجد الحرام و تعمیر و رسیدگی به آن، در صدر اسلام تا قبل از فتح مکه، در دست مشرکان بوده است.

یکی از موارد اعلام شده در برائت، توشیح حضرت علی علیه السلام، این بود که مشرکان حق تعمیر مسجد الحرام را ندارند، بلکه حق ورود به آنجا را هم ندارند. (در آیه‌ی ۲۷ می‌آید)

۱ در بنای مساجد و بناهای دینی و فرهنگی مسلمانان، کفار و مشرکین دخالت ندارند. «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ» ۲ در ساخت و اداره ی مراکز و نهادهای مقدّس، پول ناهلان را نگیرید، تا دخالت و افتخار و توقع نداشته باشند. «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ» ۳ عمل به تنهایی مهم نیست، نیت نقش اصلی را دارد. «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا» ۴ نه هر در آمدی مشروع است و نه هر مشارکتی ارزشمند. مبدا به عشق آبادانی مساجد، کفار در امور دینی نفوذ کنند. «أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» ۵ کسانی که تظاهر به بی دینی می کنند، حقّ دخالت در امور مذهبی را ندارند.

«شَاهِدِينَ عَلَي أَنْفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ»

۶ مشرک همان کافر است. «لِلْمُشْرِكِينَ» ... «شَاهِدِينَ عَلَي أَنْفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ» ۷ کفر، سبب نابودی و فساد و بی ارزش شدن اعمال نیک کافران است. «بِالْكَفْرِ» ... «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۸]

اشاره

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَحْشَ إِلَّا لِلَّهِ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۱۸)

مساجد خدا را تنها کسانی باید آباد کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را به پا داشته و زکات می پردازند و جز از خدا نمی ترسند. امید است که آنان از ره یافتگان باشند.

نکته ها:

مسجد، پایگاه مهمّ عبادی و اجتماعی مسلمانان است. بنا بر این، هم متولیان آن باید صالح و پاک باشند و هم برنامه هایش سازنده و تربیت کننده، هم بودجه اش مشروع و حلال باشد و هم مسجدیان اهل تقوا و خدایی و مورد تکریم. و گر نه اگر

سازندگان مساجد، جباران و سلاطین باشند و پیشنمازان، افراد بی سواد و ترسو و خادمان نیز وارفتگان بی حال، طبعاً مساجد از هدف اصلی خود که آبادی معنوی است، دور خواهند ماند.

به گفته ی مرحوم فیض کاشانی در تفسیر صافی، تعمیر مسجد شامل مرمت، نظافت و فرش کردن، روشنایی، تدریس و تبلیغ می شود.

در قرآن ۳۲ بار از زکات یاد شده که ۲۸ بار آن در کنار نماز بیان شده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ» (۱) همین که دیدید کسی به مسجد رفت و آمد می کند، به ایمان او گواهی دهید.

در احادیث برای کسانی که به مسجد رفت و آمد می کنند، بهره های فراوان ذکر شده است، از جمله: پیدا کردن دوست و برادر دینی، آگاهی های مفید، ارشاد و دوری از گناه، برخورداری از نعمت و رحمت الهی. (۲)

پیام ها:

۱ تولیت و تعمیر مسجد شرایطی دارد:

الف: از جهت اعتقادی، ایمان به مبدأ و معاد. «آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ب: از نظر عملی، برپا داشتن نماز و پرداخت زکات. «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ» ج: از جهت روحی، شجاعت و نفوذناپذیری. «لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» (اگر متولّی مسجد، شجاع باشد، مسجد نیز کانون حرکت های ضدّ ظلم خواهد بود) ۲ وظیفه ی متولّیان مساجد و تعمیرکنندگان آنها، رسیدگی به محرومان است. «إِنَّمَا يَعْمُرُ» ... «آتَى الزَّكَاةَ» ۳ ایمان از عمل جدا نیست، «آمَنَ» ... «وَأَقَامَ» نماز از زکات جدا نیست، «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ» و مسجد از انقلاب جدا نیست. «مَسَاجِدَ اللَّهِ» ... «وَلَمْ يَخْشَ» ۴ با وجود ایمان، عمل صالح، نماز، زکات و شجاعت، باز هم مغرور نشویم،

ص: ۳۳

۱-۱. تفسیر درّ المنثور.

۲-۲. وسائل الشیعه و تفسیر درّ المنثور.

هنوز خطر انحراف وجود دارد. «فَعَسَىٰ أَوْلِيٰكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۹]

اشاره

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۹)

آیا آبرسانی به حاجیان و تعمیر مسجد الحرام را همانند (عمل) کسی قرار داده اید که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و در راه خدا جهاد کرده است؟ این دو نزد خداوند یکسان نیست و خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عباس، عموی پیامبر و شبیه به یکدیگر افتخار می کردند؛ عباس به آبرسانی خود به زائران خانه خدا می بالید و شبیه به کلیدداری کعبه.

علی علیه السلام فرمود: ولی من با سن کم خود، به این افتخار می کنم که شما با جهاد و شمشیر من ایمان آوردید. عباس ناراحت شده نزد پیامبر صلی الله علیه و آله از علی علیه السلام شکایت کرد. این آیه نازل شد. (۱)

علی علیه السلام بارها برای اولویت خویش به این آیه استشهاد کرد، چرا که ایمان و جهاد، برتر از خدمات دوران شرک است که فاقد ارزش معنوی است.

پیام ها:

۱ عمل زده نشویم، عمل بدون ایمان، سرابی پوچ و جسدی بی جان است.

«أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ»

... «كَمَنْ آمَنَ...» ۲ رزمندگان مخلص برتر از دیگرانند، هر چند دیگران منشأ خدماتی از طریق مشاغل دیگر باشند. «أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ» ... «كَمَنْ» ... «جَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ برابر دانستن رزمندگان با ایمان با دیگران، مورد توبیخ و یکی از ظلم های

ص: ۳۴

اجتماعی است. «أَجَعَلْتُمْ» ... «كَمَنْ» ... «جَاهِدًا» ... «الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۰]

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (۲۰)

کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا با اموال و جانهای خویش جهاد کردند، بزرگ ترین درجه را نزد خداوند دارند و اینان همان رستگارانند.

پیام ها:

۱ ایمان، هجرت و جهاد، همچون تقوا، در رأس همه ی ارزش هاست. «آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا» ... «أَكْبَرُ دَرَجَةً» ۲ اگر ملاک ارزش نزد مردم، روابط قبیله‌گی و نژادی است، در محاسبات الهی، ایمان، هجرت و جهاد، ملاک ارزش است. (۱) «عِنْدَ اللَّهِ» ۳ ایمان، لازمه ی کمالات دیگر است. «آمَنُوا» ۴ ارزش همه ی کارهای مقدس، به نیت آنهاست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۵ فوز و رستگاری، تنها در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد است. «آمَنُوا وَ...»، «أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ (۲۱) خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۲)

پروردگارش آنان را به رحمتی از ناحیه خود و رضایت خویش و باغهایی از بهشت، بشارت می دهد که برایشان در آن نعمت های ابدی است.

آنان تا ابد در آنجا جاودانند. همانا نزد خداوند پاداشی بزرگ است.

ص: ۳۵

۱- ۱. اگر همه ی مسلمانان و صحابه پیامبر در یک ردیف باشند، نخستین ایمان آورنده و آنکه بیشترین مدت را در جبهه بود و بیشترین ضربات را خورد، چه کسی جز علی علیه السلام خواهد بود؟

۱ خداوند، خود به مؤمنان مهاجر و مجاهد، مژده ی بهشت داده است. (۱) «يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ» ۲ نشانه ی جامعیت یک مکتب آن است که علاوه بر هماهنگی با فطرت، به پیروان خود امید دهد. «يُبَشِّرُهُمْ» ۳ بشارت و پاداش، از شئون ربوبیت است. «يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ» ۴ برخورداری از رحمت و رضوان بهشت، نمودی از فوز و رستگاری است.

«الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ...»

۵ رحمت و رضای خدا، بر نعمت های مادی مقدم است. «بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ» (نام رحمت و رضوان قبل از بهشت آمده است) ۶ باغهای بهشت، پر نعمت است. (۲) «نَعِيمٌ» ۷ اگر به خاطر خدا از نعمت های فانی بگذریم، به نعمت های ابدی می رسیم.

«نَعِيمٌ مُّقِيمٌ»

۸ فنا و زوال، بزرگ ترین آفتِ نعمت های دنیوی است که در قیامت این آفت نیست. «مُقِيمٌ»، «خَالِدِينَ»، «أَبَدًا» ۹ پاداش بزرگ، تنها در انحصار اوست، پاداشهای دیگران از هر کس و هر چه که باشد، کوچک است. «عِنْدَهُ» قبل از «أَجْرٌ عَظِيمٌ» نشانه ی انحصار است.

۱۰ خداوندی که به همه ی دنیا «قلیل» می گوید، به پاداش مجاهدان، «عَظِيمٌ» می گوید.

۱۱ خداوند، قلیل و فانی ما را به گرانباترین قیمت می خرد، با آنکه ما هر چه داریم، از خود اوست. «أَجْرٌ عَظِيمٌ»

ص: ۳۶

۱-۱. در آیات دیگر، بشارت های دیگری نیز آمده است، همچون: «سقاها ربهم» (انسان، ۲۱) و «صلوات من ربهم» بقره، ۱۵۷.

۲-۲. به گفته ی مفردات «نعیم» به معنای نعمت فراوان است.

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر پدران و برادرانتان، «کفر» را بر «ایمان» ترجیح دادند، ولایت آنان را نپذیرید و هر کس از شما دوستی و ولایت آنان را بپذیرد، آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

تهدیدهای قرآن نسبت به پذیرش ولایت کفار، تکان دهنده است. از جمله در سوره مائده آمده است: «وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» (۱) هر که ولایت آنان را بپذیرد، جزو آنان است. همچنین در سوره آل عمران می فرماید: «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» (۲) هر که چنین کند، رابطه اش با خدا قطع شده است.

بعضی از مسلمانان هنگام هجرت به مدینه، مورد خشم والدین کافر خود بودند، ولی حفظ دین خود را بر رضایت آنان ترجیح دادند.

البتّه ولایت پدر و مادر کافر را نباید پذیرفت، ولی این غیر از نیکی به آنهاست.

پیام ها:

۱ پدر کافر، بر فرزند مسلمان ولایت ندارد و روابط مکتبی بر روابط خانوادگی مقدم است. «لَا تَتَّخِذُوا» ۲ عواطف نباید بر ارزش های مکتبی غالب شود. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ» ۳ ولایت کافر ممنوع است، حتی اگر نزدیکترین افراد باشد. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ» ... «أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ» ۴ ضابطه ی دین و مکتب، مقدم بر هر رابطه ای است. «لَا تَتَّخِذُوا» ، «إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ»

ص: ۳۷

۱-۱. مائده، ۵۱.

۲-۲. آل عمران، ۲۸.

اشاره

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۲۴)

بگو: اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و خاندان شما و ثروت هایی که جمع کرده اید و تجارتي که از کسادی آن بیم دارید و خانه هایی که به آنها دلخوش کرده اید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه او محبوب تر باشد، پس منتظر باشید تا خداوند، فرمان (قهر) خویش را به اجرا در آورد. و خداوند، گروه نافرمان را هدایت نمی کند.

نکته ها:

روزی علی بن ابی طالب علیهما السلام به گروهی فرمود: چرا شما برای کمک به اسلام به مدینه هجرت نمی کنید و به پیامبر ملحق نمی شوید؟ گفتند: ما با برادران و فامیل خود هستیم و از خانه هایمان دفاع می کنیم. (۱)

گروه هایی که در این آیه مطرح شده، به عنوان نمونه است و به همین دلیل، پدر شامل مادر هم می شود و پسر شامل دختر، و برادر شامل خواهر نیز می شود.

پیام ها:

۱ میزان ایمان را هنگام قرار گرفتن سر دو راهی دنیا و آخرت می توان شناخت.

«أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ»

۲ جهاد، از ارکان اسلام است و در کنار توحید و نبوت مطرح شده است. «مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ»

ص: ۳۸

۳ برای عبور از پل های مادّیت، باید عقاید و انس با خدا را تقویت کرد. «إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ...» (وَأَمْوَالٌ)... «أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ...» ۴ عواطف فامیلی و امکانات مادّی نباید مانع جهاد شود و هر کجا مانع شد، زمینه ساز قهر الهی است. «إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ...» (وَأَمْوَالٌ)... «أَحَبَّ...» «فَتَرَبَّصُوا...» (در راه دوستی خدا و جهاد در راه او باید از همه چیز و همه کس گذشت. زیرا حفظ دین، بر حفظ روابط خانوادگی، عاطفی و اقتصادی مقدم است.) ۵ مسلمانان مرفّه دنیاپرست، همچون کافرانند. (۱) «فَتَرَبَّصُوا» ۱۶ اگر رفاه در زندگی اصل شد، انسانیت سقوط می کند و سبب دوری از خدا و رسول است و قهر و غضب نامعلومی را در انتظار دارد. «يَأْتِي اللَّهُ بِأَمْرِهِ» ۷ رفاه طلبان مسئولیت گریز، مشمول هدایت الهی نمی شوند. «لَا يَهْدِي» ۸ برتری دادن مادّیات بر امور معنوی، نشانه ی فسق است. «أَحَبَّ إِلَيْكُمْ...» «الْفَاسِقِينَ» (مرز ایمان و فسق، رها کردن معنویات است)

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۵]

اشاره

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعَجَبْتُمْكُمْ كَثْرَتَكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَكَلْتُم مُّدَبِّرِينَ (۲۵)

همانا خداوند در مواضع بسیاری شما را یاری کرده است و در روز حنین (نیز شما را یاری کرد)، آن گاه که فراوانی لشکرتان شما را به غرور و اعجاب واداشت، ولی این فزونی نفرات هیچ سودی برای شما نداشت و زمین با همه ی گستردگی اش بر شما تنگ آمد، پس شما پشت به دشمن فرار کردید.

ص: ۳۹

۱-۱. در آیه، خطاب به آنان کلمه ی «فترَبَّصُوا» به کار رفته که این لحن در قرآن، خطاب به کفار است. به علاوه آیه می رساند که خداوند خود با دنیاپرستان سخن نمی گوید، بلکه به پیامبر می فرماید که به آنان پیام بدهد. «قُل» تفسیر المیزان.

در آیات قبل، تشویق به جهاد و هشدار نسبت به وابستگی ها بود، در این آیه الطاف و امدادهای الهی را بازگو می کند تا انگیزه ی جهاد تقویت شود.

□
مجموع جنگ ها و سرایای پیامبر صلی الله علیه و آله، که در این آیه با تعبیر «مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» آمده، هشتاد مورد بوده است. (۱) نقل شده است که «متوکل عباسی» مریض شد و نذر کرد که اگر شفا یافت، «دراهم کثیره» بدهد. پس از بهبودی، بحث شد که دراهم کثیره چقدر می باشد؟ از امام هادی علیه السلام پرسیدند، آن حضرت با استناد به این آیه فرمودند: باید هشتاد درهم بدهد. (۲)

سیمای جنگ حنین

جنگ حنین در منطقه ای نزدیک طائف، میان مسلمانان و قبیله ی «هوازن» در گرفت و به همین سبب به آن جنگ هوازن هم می گویند.

□
در سال هشتم هجری پیامبر صلی الله علیه و آله برای مقابله با توطئه و تهاجم هوازن، به آن منطقه لشکرکشی کرد. سپاه ده هزار نفری اسلام که مکه را فتح کرده بود، به همراه دو هزار نفر از تازه مسلمانان، به آن سوی عزیمت کردند.

جنگ و درگیری پس از نماز صبح بود و مسلمانان که از حمله ی قبایل هوازن غافلگیر شده بودند، اغلب پا به فرار گذاشتند و نظام سپاه اسلام در هم ریخت، ولی با مقاومت سرسختانه ی گروهی، سرانجام فراریان به فراخوانی پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشتند و مجدداً حمله آغاز شد و با کشته شدن صد نفر از مشرکان و تسلیم شدن بقیه و به دست آمدن غنایم بسیار، جنگ حنین با یاری خداوند به سود مسلمانان خاتمه یافت. درباره ی تعداد اسرا و میزان غنایم و کیفیت تقسیم آنها و مسائلی که پیش آمد و نتایج این نبرد، حرف های گفتنی بسیار است که باید به کتب تاریخ و مغازی مراجعه کرد.

ص: ۴۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۴۶۴.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۱ عامل اصلی پیروزی جنگ ها در صدر اسلام، نصرت و امداد الهی بود. «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ...» ۲ یاد الطاف الهی، از عوامل تقویت روحیه و ایمان است. «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ» ۳ جنگ حنین بسیار مهم بود. («مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» شامل جنگ حنین نیز می شود، ولی به خاطر اهمیت آن جداگانه نیز نام برده شده است) «مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ» ۴ گاهی کثرت جمعیت و امکانات مادی، سبب غرور و غفلت و قهراً سبب شکست می شود. «أَعْجَبْتُكُمْ كَثْرَتُكُمْ» ۵ به امدادهای الهی در همه حال نیاز است، چه در حال ضعف و چه در حال قدرت. در جنگ بدر با مسلمانان اندک، از نصرت الهی برخوردار شدند و در جنگ حنین با تعداد زیاد، باز هم نصرت الهی به یاری آمد. «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ...» «وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ» ۶ بدون اراده ی الهی، اسباب مادی بی اثر است. «فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ» ۷ برای ایجاد روحیه ی تعبد و تواضع، گاهی باید نقاط ضعف را به رخ کشید، تا غرورهای بیجا بشکند. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۶]

اشاره

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (۲۶)

سپس خداوند، آرامش خود را بر پیامبرش و بر مؤمنان فرو فرستاد و سپاهیان فرستاد که شما آنان را ندیدید و کافران را عذاب کرد، و این کیفر کافران است.

نکته ها:

در قرآن، شش مرتبه کلمه «سکینه» به کار رفته که پنج بار آن در مورد جنگ است.

در جنگ حنین، خداوند چهار نوع لطف به مؤمنان داشت: سکینه، جنود نامرئی، قهر بر کفار و پذیرش توبه ی فراریان (که در آیه ی بعد مطرح است).

بعضی از اسیران کفار، از مسلمانان می پرسیدند: کجایند آن سفید پوشانی که ما را می کشتند؟ (۱) اشاره به فرشتگانی که با لباس های سفید، به چشم کفار می آمدند.

پیام ها:

۱ لغزش رزمندگان در جبهه، سبب محروم شدن از امدادهای غیبی الهی نمی شود. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» ۲ امدادهای غیبی، رمز پیروزی مسلمانان است. «أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» ۳ داشتن روحیه ی خوب و اطمینان برخاسته از ایمان، از عوامل اصلی پیروزی در نبرد است. «سَكِينَتَهُ» ۴ آرامش و اطمینان، هم برای رهبر لازم است، هم پیروان او. «سَكِينَتَهُ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ» نگرانی پیامبر از فرار افراد بود و ناآرامی مردم، از ترس.

۵ آرامش روحی مؤمنان، از سوی خدا بود، «سَكِينَتَهُ» در آیه ای دیگر می فرماید:

«سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ» (۲) ۶ باور به حضور فرشتگان و مأموران الهی در جنگ برای امداد مؤمنان، یک عقیده ی قرآنی است. «أَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا» ۷ کشته شدن، برای کسی که به مبدأ و معاد ایمان دارد افتخار است، ولی برای کافران، مایه ی عذاب. «عَذَابٌ» ۸ عاقبت همه ی کفار، شکست و ذلت است. «عَذَابٌ» ... «ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۷]

اشاره

ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مَن بَعَدَ ذَلِكَ عَلَيَّ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۷)

سپس خداوند بعد از آن (فرار)، لطف خود را به هر که بخواهد بر می گرداند (و توبه ی فراریان را می پذیرد). و خداوند، آمرزنده و مهربان است.

ص: ۴۲

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. بقره، ۲۴۸.

۱ شرک، پلیدی است. «نَجَسٌ» پاکی واقعی در سایه ی ایمان است.

۲ مؤمن باید نسبت به مشرک، تنفر داشته باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» ۳ در احکام دین باید قاطعانه عمل کرد، نه با تعارف. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» ۴ در اعلام برنامه و دیدگاه، توجه به توان اجرایی خود داشته باشیم. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» با آنکه پلیدی بودن مشرکان مربوط به سال نهم و سال اعلام برائت نبود، لکن چون در آن سال مسلمانان قدرت اجرا پیدا کردند، این امر اعلام شد) ۵ چون نزدیک شدن، زمینه ی وارد شدن است، پس مشرکان نباید به مکان های مقدس حتی نزدیک شوند. «فَلَا يَقْرَبُوا» ۶ در قرآن، فلسفه ی برخی نهی ها و تحریم ها بیان شده است. «نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا» ۷ همه ی زمین ها از نظر قداست، یکسان نیستند. «فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» ۸ با مخالفان هم مدارا کنیم و به آنان مهلت دهیم. «بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا» ۹ در دستورات و آئین نامه ها، به تنش ها و پیامدهای آن نیز توجه کنیم. «نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا» ... «وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً...» ۱۰ تنگناهای اقتصادی و فشارهای مالی، ما را نسبت به دینمان بی تعهد نسازد.

«إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً»

۱۱ هر کجا احساس نگرانی اجتماعی شد، باید روحیه ی امید و توکل را در مردم زنده کرد. «إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۱۲ رزق ما به دست دیگران (مسافران و جهانگردان) نیست، بلکه به دست خداست. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ» ۱۳ از قطع رابطه اقتصادی با کفار، به خاطر مکتب، نگران نباشیم. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ» ۱۴ بیش از زرنگی و مدیریت و سرمایه و...، فضل الهی در غنای مردم نقش دارد.

«يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۱۵ احکام دین، بر پایه ی علم و حکمت الهی است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

اشاره

فَاتْلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (۲۹)

با کسانی از اهل کتاب (یهود، نصاری، مجوس، صابئین)، که به خدا و روز قیامت ایمان نمی آورند و آنچه را خدا و رسولش حرام کرده اند، حرام نمی شمردند و به دین حق گردن نمی نهند بجنگید، تا با خواری و ذلت، به دست خود جزیه پردازند.

نکته ها:

در آیات قبل، سخن از پلید بودن مشرکان و نبرد با آنان بود، در این آیه شیوه ی برخورد با اهل کتاب را بیان می کند که یکی از دو راه در پیش آنان است: جنگ، یا پرداخت جزیه.

همان گونه که مسلمانان با پرداخت خمس و زکات، به دولت اسلامی کمک می کنند و از مزایای امتی و خدمات بهره مند می شوند، اهل کتاب نیز با پرداخت مبلغی به نام جزیه، بودجه ای را که صرف آنها می شود، تا حدی تأمین می کنند.

مقدار جزیه را نیز رهبر مسلمین تعیین می کند. البته باید به اندازه ای باشد که پرداخت آن برای اهل کتاب سنگین باشد. «وَهُمْ صَاغِرُونَ» امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مقدار جزیه کم باشد، در پرداخت تفاوتی در روحیه ی آنان حاصل نشده و احساس حقارت نمی کنند. (۱)

با اینکه اهل کتاب، به خدا و قیامت ایمان دارند، ولی در آیه آنان را نسبت به خدا و قیامت بی ایمان معرفی کرده است، زیرا قرآن، کسانی را که به بخشی از معارف ایمان دارند و بخشی را منکرند، کافر می داند. (۲) به علاوه اگر ایمان به مبدأ و معاد

ص: ۴۵

۱-۱). تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۳، ص ۵۶۶.

۲-۲). «يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ» ... «أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا». نساء، ۱۵۰.

آمیخته به خرافات باشد، به منزله ی کفر است. (۱)

پیام ها:

۱ اهل کتاب، اگر به دستورات انبیای خود عمل نکنند، مجرم شناخته می شوند.

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ﴾

... «لَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ» ۲ دین حق، تنها اسلام است و ادیان دیگر به دلیل تحریف و خرافاتی که در آنها جا داده اند، حق نمی باشند. «وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ» ۳ در مقابل کفار اهل کتاب که ایمان نمی آورند، دو راه وجود دارد: یا جنگ، یا تسلیم و پرداخت جزیه. «قَاتِلُوا» ... «حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ» ۴ گرفتن مالیات سرانه از اهل کتاب، الزامی است و باید از موضع قدرت و به صورت نقدی باشد و آنان نیز با تواضع و تسلیم پردازند. «عَنْ يَدٍ»، «صَاغِرُونَ» ۵ حکومت اسلامی باید از چنان قدرتی برخوردار باشد که دیگران تسلیم او شوند. «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ... «وَهُمْ صَاغِرُونَ» ۶ اقلیت های مذهبی باید در برابر نظام اسلامی خاضع باشند. «صَاغِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۰]

اشاره

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزَائِرُ ابْنِ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ (۳۰)

و یهودیان می گفتند: عزیر، پسر خداست و مسیحیان می گفتند: مسیح، پسر خداست. این سخنی است (باطل) که به زبانشان می آورند و به گفتار کسانی که پیش از این کافر شده اند، شباهت دارد (که می گفتند: فرشتگان دختران خدا هستند). خدا آنان را بکشد، چگونه (از حق) رویگردان می شوند.

ص: ۴۶

عربی شده ی «عزراء» است، مثل «عیسی» که عربی «یسوع» و «یحیی» که معرّب «یوحنا» است.

عزیر یکی از علمای بزرگ یهود بود که لقب «مُنَجِّیِ یهود» یافت. زیرا پس از واقعه ی قتل عام مردم به دست بخت النصر و خرابی معبدها و سوزاندن تورات و اسارت زنان و فتح بابل توسط کورش، عزیر نزد کورش آمد و از او خواست که به یهودیان سروسامانی بخشد.

این آیه، به گونه ای توضیح و دلیل آیه ی قبل است که فرمود: اهل کتاب به خدا و قیامت ایمان ندارند.

محققان معتقدند بسیاری از معارف تورات و انجیل، با خرافات بودائیان و برهمنیان و یونانیان آمیخته شده است، حتی بسیاری از داستان های انجیل، عیناً در مذهب بودا و برهمنی دیده می شود. البته یهودیان امروز، عزیر را فرزند خدا نمی دانند، ولی در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، چنین عقیده ای داشته و در مقابل سؤال پیامبر که «با اینکه مقام موسی بالاتر است، چرا او را فرزند خدا نمی دانید؟» جوابی نداشتند. (۱)

پیام ها:

۱ با آنکه فقط گروهی از یهود، عزیر را فرزند خدا می دانستند، ولی چون دیگران نیز سکوت کردند، نسبت انحراف به همه داده است. «قَالَتِ الْيَهُودُ» ۲ درباره ی شخصیت های دینی والهی نباید غلو کرد. «عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» ... «الْمَسِيحُ...» ۳ عقاید یهود و نصاری، آمیخته به خرافات است. «ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ» ۴ مشرکان، بت ها را شریک خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند، یهود و نصاری، عزیر و عیسی را پسر خدا، از این جهت کلامشان به کلام کفار

ص: ۴۷

شبهت داشت. «يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۵ ریشه ی خرافات در مذهب یهود و نصاری، در عقاید کفار پیشین است.
(۱) «يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۱]

اشاره

اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳۱)

(اهل کتاب)، دانشمندان و راهبان خود و مسیح فرزند مریم را به جای خداوند به خدایی گرفتند، در حالی که دستور نداشتند جز خدای یکتا را که معبودی جز او نیست پرستند. خداوند از هر چه برای او شریک می پندارند، منزّه است.

نکته ها:

«احبار»، جمع «حبر»، به معنای دانشمند و «رهبان»، جمع «راهب»، به معنای تارک دنیا و دیرنشین است. آنان با همه ی قداستان بنده ی خدایند، نه معبود.

اطاعت بی قید و شرط از احبار و راهبان، نوعی پرستش آنان است و امام صادق علیه السلام فرمود: «مَنْ اطَاعَ رَجُلًا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَقَدْ عَبَدَهُ» هر کس در راه معصیت خدا، از دیگری پیروی کند، او را پرستش نموده است. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: اهل کتاب برای علمای خود، نماز و روزه انجام نمی دادند، بلکه علمای آنان حرام هایی را حلال و حلال هایی را حرام کرده بودند و مردم از آنان پیروی می کردند. (۳)

در قیامت، مشرکان از اینکه خدا را با شرکای دیگر برابر پنداشته اند، حسرت

ص: ۴۸

۱- ۱. محققان امروز معتقدند: بسیاری از معارف تورات و انجیل، با خرافات بودائیان و برهمنیان و یونانیان آمیخته شده است، حتی بسیاری از داستان های انجیل، عیناً در مذهب بودا و برهمنی دیده می شود. تفسیر نمونه.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. بحار، ج ۲، ص ۹۸.

می خورند و می گویند: «تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّدُكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

پیام ها:

۱ اطاعت بی قید و شرط از غیر خدا، نوعی عبادت غیر خداست. «أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا» ۲ انسان پرستی به هر شکل، شرک است. هیچ شخصیتهایی نباید بت شود. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۳ پیامبر معصوم که همه ی فکر و هدفش خداست، حسابی جدا از علما دارد، لذا نام مسیح جداگانه مطرح شده است. «أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ» ... «وَالْمَسِيحَ» ۴ عشق ها، دوستی ها و اطاعت ها باید حدّ و مرز داشته باشد. هر نوع نظام، قطب، مراد، مرشد، اطاعت تشکیلاتی و حزبی و...، اگر سرچشمه اش وحی و امر خدا نباشد، شرک است. «اتَّخَذُوا» ... «أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۵ خطر انحراف از توحید به شرک، همیشه و همه جا بوده است. «اتَّخَذُوا» ... «أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۶ تنها خداوند حقّ قانونگذاری دارد. آنان که قانون غیر خدا را می پذیرند، از مدار اسلام، خارجند. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۷ غلوّ و زیاده روی درباره ی انبیا، پرستش انبیا و یا آنان را فرزند خدا دانستن، شرک است. «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۲]

اشاره

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (۳۲)

می خواهند نور خدا را با دهانهایشان خاموش سازند، ولی خداوند جز این نمی خواهد که نور خود را به کمال برساند، هر چند کفّار، ناراحت باشند.

ص: ۴۹

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند به اهل زمین نگاه کرد و من را انتخاب کرد، سپس بار دیگر نگاه کرد و علی بن ابی طالب علیهما السلام را انتخاب فرمود، او بعد از من نور زمین است. آن گاه حضرت این آیه را تلاوت کردند. (۱)

پیام ها:

۱ توطئه دشمنان، دائمی و بی وقفه است. «يُرِيدُونَ» (فعل مضارع، رمز تداوم است) ۲ احکام اسلام و دین خدا، نور است و نور، سرچشمه ی حیات. «نُورَ اللَّهِ» ۳ هر چند گروه های کفار هر دسته ای به نوعی تلاش می کنند، اما هدف همه ی آنها خاموش ساختن فروغ دین است. «يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ» ۴ تلاش های کافران در مبارزه با دین، مثل فوت کردن به خورشید است. (۲) «يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» ۵ بیشترین تلاش دشمنان دین، از راه تبلیغات است. «بِأَفْوَاهِهِمْ» ۶ اگر ندای اسلام از زبان پیامبر نور است، تداوم آن در شکل امامت، اتمام نور است. (۳) «يُتِمُّ نُورَهُ» ۷ خداوند به طرفداران حق، وعده ی پیروزی داده است. «أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ...» ۸ خداوند، فروغ دین را نه تنها حفظ می کند، بلکه گسترش می دهد. «يُتِمُّ نُورَهُ» ۹ کفار بدانند که با اراده ی حتمی خداوند برای پیروزی دین حق، طرف اند و هر گونه تلاش بر علیه مکتب اسلام محکوم به شکست است. «يُتِمُّ نُورَهُ» ۱۰ اسلام مکتبی جاودانه بوده، «يُتِمُّ نُورَهُ» و مخالف آن کافر است. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

ص: ۵۰

(۱-۱). بحار، ج ۲۳، ص ۳۲۰.

(۲-۲). نمرودها، فرعون ها، بنی امیه و بنی عباس و امثال آنان، نمونه های عملی تلاش کفارند.

(۳-۳). چنان که در آیه ی اکمال دین، مسأله ی امامت به عنوان اتمام نعمت به حساب آمده است: «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي». مائده، ۳.

۱۱ اراده ی الهی، در مسیر راضی ساختن پیامبر خویش است، هر چند کفار را خوش نیاید. (۱) «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۳]

اشاره

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۳۳)

او کسی است که پیامبر خود را با هدایت و دین حق فرستاد، تا آن را بر همه ی دین ها پیروز گرداند، هر چند مشرکان ناراحت باشند.

نکته ها:

این آیه به همین صورت، علاوه بر این سوره در دو سوره ی دیگر نیز آمده است:

سوره ی فتح، آیه ی ۲۸ و سوره ی صف، آیه ی ۹.

گرچه اسلام از نظر منطق و استدلال همیشه پیروز بوده است، اما این آیه، غلبه ی ظاهری و وعده ی حاکمیت اسلام بر جهان را بیان می کند. چنان که در آیات دیگری نیز «ظهر» به معنای استیلا یافتن آمده است، مثل: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ» (۲) اگر بر شما غالب شوند، سنگسارتان می کنند. و درباره ی کفار آمده است: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَقْبَلُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً» (۳) اگر بر شما غالب شوند، هیچ عهد و پیمانی را مراعات نمی کنند.

از یک سو این آیه تا کنون تحقق نیافته است و از سویی دیگر خداوند وعده ی حاکمیت کلی اسلام را داده و وعده اش دروغ نیست، در نتیجه همان گونه که در روایات بسیاری آمده است، این آیه به ظهور حضرت مهدی علیه السلام اشاره دارد.

مسأله ی حضرت مهدی علیه السلام و قیام جهانی او، در روایات بسیاری از طریق شیعه و اهل سنت آمده و در اغلب کتب حدیثی عامه نیز مطرح شده و از مسلمات اعتقادی

ص: ۵۱

۱-۱. در داستان تغییر قبله نیز خداوند قبله ای قرار داد که پیامبر اسلام راضی باشد؛ «قبله ترضاها» (بقره، ۱۴۴) و نیز: «و لسوف يعطيك ربك فترضى» ضحی، ۵.

۲-۲. کهف، ۲۰.

۳-۳. توبه، ۸.

معنای احبار و رهبان در آیه ی ۳۱ گذشت.

«الذَّهَبَ»

به معنی طلاست، و به دلیل اینکه زود از دست می رود، یا آنکه مردم به سویش می روند، به طلا «ذهب» گفته شده است. «الْفِضَّة» به نقره گفته می شود، چون زود پراکنده می شود، یا مردم به سوی آن جذب نمی شوند.

علمای یهود به خاطر منافع مادی خود، حق را کتمان کردند و به حقایق دین اسلام اعتراف نکردند، یا رشوه گرفتند و گناه بخشودند، یا تفتیش عقاید کرده و به دیگران تهمت زدند.

خلیفه ای سؤم می خواست حرف «و» را از «وَالَّذِينَ» حذف کند، تا آیه وصف احبار و رهبان زراندوز باشد، نه مسلمانان، که عدّه ای شدیداً اعتراض کردند. (۱)

زکات در روایات

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: در چه مقدار مال، زکات واجب می شود؟ حضرت فرمود: زکات ظاهر یا باطن؟ گفتند: هر دو. حضرت ابتدا نصابی را برای زکات ظاهر بیان نموده و آن گاه در بیان زکات باطن فرمودند: «فلا تستأثر علی اخیك بما هو احوج الیه منك» (۲) آنچه را برادر دینی ات به آن نیازمندتر از توست، او را انتخاب و ترجیح دهی.

در روایتی دیگر، آن حضرت می فرماید: «أما اعطاكم الله هذه الفضول من الأموال لتوجهوها حيث وجهها الله تعالى و لم تُعطلوا لتكثروها» (۳) خداوند این مال های اضافی را به شما عطا کرد تا در مسیر رضای او خرج کنید، نه آنکه احتکار و گنج کنید.

طبق روایات، امام زمان علیه السلام چون ظهور کند، گنج ها را حرام می کند و همه را به مصرف مبارزات خود می رساند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ان الله فرض علی اغنیاء المسلمین فی اموالهم القدر الذی یسع فقرائهم»...

«الان الله يحاسبهم حساباً شديداً و يعذبهم عذاباً اليماً» (۱) خداوند، در مال مسلمانان ثروتمند، به مقداری زکات واجب کرده که کفاف فقرا را بدهد، آگاه باش! همانا خداوند آنان را اگر به وظیفه‌ی خود عمل نکنند، حسابرسی شدید می‌کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر مالی که زکات آن پرداخت نشود کتزی است، گرچه پنهان نباشد، یا غیر طلا و نقره باشد. (۲)

ابو ذر و آیه‌ی کنز

ابو ذر غفاری، صحابی بزرگوار پیامبر، در اعتراض به زراندوزی‌های معاویه و عثمان و عمال حکومت و حیف و میل اموال عمومی، صبح و شام این آیه را با صدای بلند در برابر معاویه و سپس در مقابل عثمان می‌خواند و می‌گفت: این آیه مخصوص مانعان زکات نیست و هر نوع زراندوزی را شامل می‌شود.

در تفسیر شریف المیزان آمده است که از برخوردهای ابو ذر با عثمان و معاویه و کعب الأحبار، بر می‌آید که ثروت اندوزی در جامعه‌ی فقیر حرام است، گرچه از راه حلال باشد و زکاتش پرداخت شده باشد.

البته برخی آن را به اجتهاد شخصی ابو ذر نسبت می‌دادند، ولی خودش می‌گفت:

«ما قلت لهم الا ما سمعت من نبيهم» آنچه گفته‌ام از پیامبر شنیده‌ام. از طرفی صراحت و صداقت ابو ذر هم مورد تأیید پیامبر است.

از فرازهای برجسته‌ی زندگی ابو ذر، همین امر به معروف و نهی از منکر او نسبت به حکام، در زمینه‌ی ریخت و پاش‌های اقتصادی است و نزاعش با عثمان بر سر مال و مقام نبود، بلکه اعتراض به یک منکر اجتماعی بود.

سرانجام عثمان، این صحابی پارسا و انقلابی را به شام تبعید کرد، از شام هم به بدترین وضعی به مدینه آوردند، سپس به «ربذه» تبعید شد و در تبعیدگاه، مظلومانه جان سپرد. و این نیز از فرازهای ناپسند و ننگین حکومت عثمان بود.

ص: ۵۴

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

دیگران برای تبرئه ی عثمان، کوشیده اند تا به ابو ذر تهمت سوسیالیست بودن و فکر اشتراکی داشتن و مخالفت با مالکیت خصوصی بزنند، اما علامه امینی قدس سره در الغدیر، بحث مبسوطی در ردّ این اتهام دارد. (۱)

تبعیدهای مکرر ابو ذر به خاطر مناقشات او با حکومت و فریادهای اعتراض آمیزش بر ضدّ روش مالی عثمان و زراندوزی معاویه و توجیه گری های کعب الأحبار، در کتب تاریخی شیعه و اهل سنت آمده است، (۲) هر چند برخی خواسته اند به نوعی توجیه کنند و این مناقشات را به حساب آزادی بیان و عقیده در دوره ی عثمان بگذارند، یا آنکه تبعید آن صحابی بزرگوار را به عنوان اینکه «دفع شرّ مهم تر از کسب منفعت است» بدانند و حضورش را در مدینه و شام، شرّ تلقی کنند و تبعیدش را رعایت مصلحت به شمار آورند، (۳) ولی این رفتار ننگ آلود با یار صدیق و پرهیزکار پیامبر که زبان صریح و اعتراض دلسوزانه اش تنها با انگیزه ی عمل به وظیفه در برابر انحرافات بود، هیچ توجیه و تأویلی نمی پذیرد.

پیام ها:

۱ همه ی علمای اهل کتاب، بد نیستند. (۴) «كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ» ۲ سوء استفاده از موقعیت ها، حرام است و بزرگترین خطر برای علمای دین، فساد مالی است. «لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» کسانی که متولّی موقوفات اند و آنها را در مسیر اهداف وقف شده مصرف نمی کنند، از مصادیق این آیه می باشند (۳ بهره گیری علما از مال مردم و بهره نرساندن به آنان، موجب بی رغبتی مردم به دین می شود و مصادیق «يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» است. «لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ» ... «وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ بازداشتن علمای یهود و نصاری مردم را از راه حق، به خاطر دست یابی به

ص: ۵۵

۱-۱). الغدیر، ج ۸، ص ۳۳۵.

۲-۲). تفسیر نمونه.

۳-۳). از جمله: تفسیر المنار، ج ۱۰، ص ۴۰۶ ۴۰۷.

۴-۴). در آیه ی ۸۲ سوره ی مائده، گروهی از آنان ستایش شده اند.

دنیاست. «يَكْتِزُونَ» ... «يَصُدُّونَ» ۵ در اسلام، محدودیتی برای سرمایه نیست، اما راه تحصیل آن شروطی دارد و زراندوزی و بد مصرف کردن ثروت حرام است. «الَّذِينَ يَكْتِزُونَ» ... «وَلَا يُنْفِقُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (وقتی زراندوزی حرام باشد، احتکار ضروریات قطعاً حرام است) ۶ مال اندوزی یک بلای اجتماعی است و بدتر از آن حرص است و بدتر از آن احتکار و پنهان کردن است. چون مشکلات بسیاری را برای جامعه فراهم می کند. «الَّذِينَ يَكْتِزُونَ» ... «وَلَا يُنْفِقُونَ» ۷ دنیاپرستی علما و زراندوزی ثروتمندان، سبب قهر الهی است. «فَبَشِّرْهُمْ...» ۸ جمع آوری طلا- و نقره و پول، و انفاق نکردن و احتکار آن، گناه کبیره است.

چون وعده ی عذاب به آن داده شده است. «الَّذِينَ يَكْتِزُونَ» ... «بِعَذَابِ أَلِيمٍ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۵]

اشاره

يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتِزُونَ (۳۵)

روزی که آن طلاها و نقره ها، در آتش دوزخ گذاخته می شود و با آنها پیشانی ها و پهلوها و پشت های آنان را داغ می نهند، (فرشتگان عذاب به آنان می گویند: این است آنچه برای خود اندوختید (و به محرومان ندادید)، پس مزه ی آنچه را که می اندوختید بچشید!

نکته ها:

کلمه ی «فَتُكْوَىٰ» از ریشه «کی»، به معنای چسباندن چیز داغ به اعضای بدن است.

انتخاب این سه موضع از بدن برای داغ نهادن، یا برای آن است که گرما از این سه نقطه زودتر به درون بدن سرایت می کند، (۱) یا برای این است که ثروتمندان با چهره به فقیران عبوس می کنند، با پهلو بی اعتنائی و با کمر، پشت به آنان می کنند، یا اینکه مراد از صورت، جلوی بدن است و مراد از کمر، عقب بدن و مقصود از پهلو، دو

ص: ۵۶

طرف بدن. یعنی کنایه از گداختن همه ی بدن است.

امام صادق علیه السلام، با استناد به این آیه، ترک زکات را از گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

در روایتی ابو ذر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله کنار کعبه دو بار فرمودند: «هم الأخسرون و ربّ الکعبه»، به خدای کعبه قسم! آنان زیانکارترین هستند. پرسیدم: پدر و مادرم فدایت! منظورتان چه کسانی است؟ فرمود: زراندوزان. (۲)

پیام ها:

۱ خداوندی که انسان ها را به همان صورت اوّل زنده می کند، می تواند جمادات و طلا- و نقره را هم به همان صورتِ دنیوی، حاضر سازد. «هذا» ۲ کیفر و پاداش انسان در قیامت، با اعمال او در دنیا متناسب است. «هذا ما کَنْزْتُمْ» ۳ یکی از ابزارهای شکنجه در قیامت، اموال دنیوی است. «هذا ما کَنْزْتُمْ» ۴ در قیامت، خداوند شیرینی مال و ثروت را از ذائقه ی زراندوزان در می آورد.

«فَذُوقُوا»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۶]

اشاره

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۳۶)

همانا تعداد ماهها نزد خداوند، در کتاب (آفرینش) خدا و از روزی که آسمان ها و زمین را آفرید، دوازده ماه است، که چهارماه از آن (جنگ) حرام است، این آیین ثابت و پابرجاست. پس در این ماهها، با جنگ و خونریزی بر خود ستم نکنید و جملگی با همه ی مشرکان بجنگید، آن گونه که آنان همگی با شما می جنگند و بدانید که خداوند با پروا پیشه گان است.

ص: ۵۷

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

سال، دوازده ماه دارد و کلمه ی «شهر» (ماه) نیز دوازده بار در قرآن آمده است. (۱)

عدد دوازده که بارها در قرآن آمده است، عدد مبارکی است، تعداد رهبران بنی اسرائیل و چشمه های آب زلال که با معجزه ی موسی علیه السلام جوشید، عدد امامان اهل بیت و... دوازده است.

چهار ماهی که جنگ در آن حرام است عبارتند از: ذی القعدة، ذی الحجة، محرم و رجب. سه ماه اول پی در پی است. (۲)

نظام حرکت ماه به دور زمین و چرخشی که به اراده ی الهی در منظومه ی شمسی در طول سال است، از آغاز خلقت بر این کرات حاکم بوده است.

احترام ماههای حرام تا وقتی است که دشمن از آن سوء استفاده نکند و در این ماهها حمله و هجوم نیاورد و الا اگر دشمن حمله کرد، دفاع لازم است. طبق آیه ی ۱۹۴ سوره بقره: «وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ، فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ»، همه ی چیزهای مورد احترام، قابل قصاص است. هر کس از قانون عدم تعرض، سوء استفاده کرد و بر شما تجاوز کرد، شما هم به همان گونه عمل کنید.

تعبیر ثابت و پا بر جا بودن این آیین، شاید اشاره به این باشد که احترام چهارماه در همه ی ادیان آسمانی ثابت بوده است. (طبق روایات) در برخی روایات از امام باقر علیه السلام، دوازده امام پس از پیامبر اسلام، به عنوان تأویل این آیه شمرده شده است.

(۳)

پیام ها:

۱ بهترین تقویم تاریخ و زمان بندی، آن است که ثابت، طبیعی و همگانی باشد.

ماههای قمری این سه ویژگی را دارند. «عِدَّةُ الشُّهُورِ...» ۲ وجود ماههای دوازده گانه، به تدریج شکل نگرفته است، بلکه از آغاز پیدایش

ص: ۵۸

۱- ۱. اعجاز عددی قرآن.

۲- ۲. کافی، ج ۴، ص ۲۴۰.

۳- ۳. تفسیر کنز الدقائق.

زمین و آسمان بوده است. «اِثْنَا عَشَرَ شَهْرًا» ... «يَوْمَ خَلَقَ» ۳ رزمندگان و خانواده هایشان، نیاز به عیادت، آموزش، استراحت و رسیدگی به خانه و زندگی دارند. بنا بر این یک سَوم سال، اجباراً باید جنگ خاموش شود تا فرصتی برای آنها باشد. «مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ» حتی در جنگ هم باید اصولی رعایت شود و به ناآگاهان، اغفال شدگان، زنان، سالمندان و کودکان، تعرض نشود و بدون توجیه و تذکر قبلی، حمله نشود.

۴ همه زمان ها یکسان نیستند. در زمان هم قداست و حرمت مطرح است.

«مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ»

۵ اسلام، هم مکان امن دارد، (مکه) هم زمان امن (ماههای حرام). جالب آنکه محور سه ماه (ذیقعد، ذیحجه و محرم) از این چهار ماه حرام، ماه حج (ذیحجه) است.

۶ زیان بی توجهی به ماههای حرام، به خود انسان ها باز می گردد «فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ» ۷ در اسلام اصل بر جنگ نیست، بلکه بر فکر، برهان، حکمت، موعظه و زندگی مسالمت آمیز است؛ اما اگر دشمنان به تجاوز دست زدند، مسلمانان حق دفاع دارند، حتی در ماههای حرام. «قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ» ۸ اجازه ندهید دشمن از مقدسات دینی و احکام فقهی شما سوء استفاده کند.

«قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً»

اگر دشمن در ماههای حرام حمله کرد، مقدس مآب نشوید، بلکه مقابله کنید.

۹ حمله به دشمن، باید همانند ابعاد حملات دشمن باشد. «كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ» ۱۰ پیروزی در سایه ی تقواست. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

اشاره

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطُّوا عَمَلَهُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۳۷)

همانا تأخیر (و تغییر ماههای حرام به ماههای دیگر)، سبب افزایش در کفر است، که به وسیله آن کافران گمراه می شوند. (آنها) یک سال (جنگ در ماههای حرام) را (به سلیقه و تمایل و مصلحت اندیشی)، حلال می دانند و یک سال آن را حرام، تا با تعداد ماههایی که خداوند حرام ساخته، مطابق آید. از این رو آنچه را خدا حرام کرده حلال می کنند. کارهای ناپسند آنها، در نظرشان زیبا جلوه یافته است و خداوند کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

«النَّسِيءُ»

و «نسیه» از یک ریشه است. نسیه کردن، یعنی گرفتن جنس و پرداخت پول را به تأخیر انداختن. جا به جا کردن روزهایی را که جنگ در آن حرام است، نسیء گفته اند.

کافران گاهی روشنفکر شده، در قانون الهی دست می بردند و در گرماگرم جنگ، چون به ماههای حرام برمی خوردند، برای آنکه جنگ را متوقف نکنند می گفتند:

ادامه می دهیم و به جای این ماه، در ماه دیگری آتش بس اعلام می کنیم. (۱)

پیام ها:

۱ به مقدسات احترام بگذاریم. دخل و تصرف و بازی کردن با قانون الهی، کفر است. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» چهار ماه تعطیلی مطرح نیست، بلکه نافرمانی در آنچه خدا فرموده مهم است.

۲ کفر دارای درجات و مراحل است. «زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ»

ص: ۶۰

۳ یکی از عوامل گمراهی کفار، جابه جایی ماههای حرام است. «يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۴ یکی از عوامل انحراف مردم، تفسیر و تحلیل های غلط، برای دست بردن در احکام و قوانین الهی است. «يُحِلُّونَهُ عَمَّا...» ۵ اعراب جاهلی با اینکه ماهها را جابجا می کردند، ولی به مقدار زمان آن معتقد بودند. «لِيُؤْطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ» ۶ آنکه کار خود را بد بدانند، شاید هدایت شود، اما آنکه زشت کاری های خود را زیبا می بیند، قابل هدایت نیست. «زَيْنٌ لَهُمْ سُوءٌ أَعْمَالِهِمْ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي...»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۸]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ إِنَّفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِثْقَالْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ (۳۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا وقتی به شما گفته می شود در راه خدا (و برای جهاد) حرکت کنید، سنگین و زمین گیر می شوید؟ آیا به جای آخرت، به زندگی دنیا راضی شده اید؟ پس بدانید بهره ی زندگی دنیا در (برابر) آخرت، جز اندکی نیست.

نکته ها:

این آیه اشاره به جنگ تبوک دارد که برخی از شرکت در آن سستی نشان می دادند. عوامل و بهانه های سستی، فاصله ی زیاد مدینه تا تبوک (حدود ۶۰۰ کیلومتر)، گرمی هوا، فصل برداشت محصول و تبلیغات منافقان نسبت به عظمت و قدرت سپاه روم بود.

پیام ها:

۱ مؤمنان نیز باید گاهی مورد انتقاد و مؤاخذه قرار گیرند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ...»

ص: ۶۱

۲ چابکی و آمادگی رزمی برای مسلمانان ضروری است، اما اینکه فرمانده چه کسی است، مهم نیست. جمله ی «إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا...»، فاعل مشخصی ندارد و به صورت مجهول آمده است.

۳ دلبستگی به دنیا و مادیات، مانع جدا شدن انسان از زمین و خاک و رسیدن به کمال و افلاک می شود. «إِذَا قُلْتُمْ...» (دنیاطلب، کوتاه همت است) ۴ ارزش و جایگاه انسان تا حدی است که دنیا برای او ناچیز است. «أَرْضَيْتُمْ» ۵ کسی که آخرت را برتر از دنیای اندک بداند، به جبهه ی جنگ رو می کند، نه دنیا. «إِلَّا قَلِيلٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۹]

اشاره

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹)

اگر (به سوی میدان جنگ) نشتابید، خداوند شما را به عذابی دردناک عذاب می کند و گروه دیگری را جایگزین شما می کند و شما (با ترک جبهه)، ضرری به خدا نمی زنید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در این آیه و آیه ی قبل، از هشت راه بر مسأله ی جهاد تأکید شده است:

شما که اهل ایمانید، چرا سستی؟ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، سؤال همراه با توبيخ «مَا لَكُمْ»، جهاد راه خداست «سَبِيلِ اللَّهِ»، فرمان حرکت «انْفِرُوا»، تهدید به عذاب «يُعَذِّبْكُمْ»، تهدید به جایگزینی «يَسْتَبْدِلْ»، تهدید به بی اثر بودن ترک جبهه از سوی شما «لَا تَضُرُّوهُ» و تهدید به قدرت الهی. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» بر اساس برخی روایات مراد از افراد جایگزین در «قَوْمًا غَيْرَكُمْ»، مردمانی از ایران و یمن هستند که برای یاری دین خدا قیام می کنند. (۱)

ص: ۶۲

۱ کيفر تركِ جبهه، هم عذاب و ذلت دنياست، هم عقوبتِ دوزخ در آخرت است. «عِدَاباً أَلِيماً وَ يَسْتَبْدِلُ قَوْماً غَيْرَكُمْ» ۲ دست خداوند، برای جایگزین ساختن دیگران به جای ما باز است و هر لحظه اراده کند، چنان خواهد کرد. «يَسْتَبْدِلُ» ۳ زیان بی تحرکی و رکود، به خودمان می رسد، نه به خدا. «لَا تَضُرُّوهُ شَيْئاً» (سستی و تبلی، سبب جایگزین شدن دیگران به جای ما می شود) ۴ سنت خداوند آن است که در صورت ضعف عملکرد مردم، قومی را جایگزین قوم دیگر می کند. «يَسْتَبْدِلُ» فعل مضارع، نشانه ی استمرار است.

۵ قدرت نامحدود خدا، سبب می شود که دیگران را به جای ما جایگزین کند.

«يَسْتَبْدِلُ»

... «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۶ کسی که قدرت بی نهایت دارد، هرگز ضربه و ضرر نمی بیند. «لَا تَضُرُّوهُ شَيْئاً» ... «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰]

اشاره

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۰)

اگر پیامبر را یاری نکنید، همانا خدا آن زمان که کافران او را (از مکه) بیرون کردند یاری کرد، در حالی که او نفر دوم از دو تن بود، زمانی که آن دو در غار (ثور) بودند، (پیامبر) به همراهش (ابو بکر) می گفت: اندوه مدار که خدا با ماست. پس خدا، آرامش خویش را بر او نازل کرد و او را با سپاهسانی که آنها را ندیدید یاری کرد و سخن و طرح کافران را (که قصد کشتن پیامبر را داشتند)، پست تر (و خشتی) قرار داد و کلمه (و اراده) خداوند (برای نصرت پیامبرش)، برتر (و پیروز) است و خداوند توانا و حکیم است.

ص: ۶۳

آیه، اشاره به توطئه ی خطرناک مشرکین برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله دارد. در داستان «لیلہ المبیت» از هر قبیله ای شخصی آماده شد و تصمیم گرفتند شبانه پیامبر را بکشند. آن حضرت، علی بن ابی طالب علیهما السلام را به جای خود خواباند و شبانه همراه ابو بکر به سوی غار ثور رفت. کفار در تعقیب پیامبر صلی الله علیه و آله تا در غار آمدند، ولی با دیدن تار عنکبوت بر غار، منصرف شدند و برگشتند و پیامبر صلی الله علیه و آله پس از سه روز به مدینه عزیمت فرمود. در آن مدت، غلام ابو بکر، (عامر بن فهیره) برای آنان غذا می برد و علی علیه السلام مقدمات سفر به مدینه را فراهم می کرد. پس از سه روز، سه شتر آماده شد و پیامبر صلی الله علیه و آله، ابو بکر و راهنما، عازم مدینه شدند. (۱)

چند سؤال و جواب

سؤال: آیا همراهی ابو بکر، برای دفاع از جان پیامبر صلی الله علیه و آله بود؟ پاسخ: یک پیر مرد در برابر بسیج عمومی مشرکان، چه دفاعی می توانست بکند؟ سؤال: اطلاق کلمه ی «صاحب پیامبر» در آیه به ابو بکر، نشان لیاقت او برای جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله نیست؟ پاسخ: کلمه ی صاحب، مفهوم لایق ندارد. گاهی دو نفر با دو فکر و سلیقه و روش متفاوت، مصاحب می شوند. چنان که در آیه ۳۷ کهف می خوانیم: «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ» با آنکه میان آن دو نفر تفاوت بسیار بود.

سؤال: اینکه از میان همه ی اصحاب، تنها ابو بکر با پیامبر بود، آیا این بالاترین ارزش برای او نیست؟ پاسخ: همان شب، علی علیه السلام هم در بستر پیامبر خوابید. ابو بکر آن شب به خاطر وظیفه، همراه پیامبر بود. دو نفر دو وظیفه انجام دادند.

سؤال: ترس ابو بکر بر جان خودش بود یا بر جان پیامبر صلی الله علیه و آله؟ پاسخ: اگر بر جان پیامبر نیز ترسیده، وظیفه ی هر مسلمان است که در موقع خطر،

نگران حال رهبر باشد.

سؤال: اصحاب کساء که فضیلت دارند، پنج نفر بودند و اصحاب غار دو نفر، آیا این خصوصی تر و مهم تر نیست؟ پاسخ: دعاهای پیامبر صلی الله علیه و آله برای اصحاب کساء که اهل بیت او بودند و در تشهد هر نماز بر مسلمانان واجب است بر آنان صلوات بفرستند، هر شب و روز و همیشه و همه جا، حساب این دو صحنه را جدا می کند.

سؤال: در این آیه پیامبر می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» پس خدا با ابو بکر است. آیات دیگر، خدا را با متقین و محسنین می داند. پس او نیز از متقین و محسنین است؟ پاسخ: مادامی که انسان در مدار احسان و تقوا باشد، خدا با اوست، ولی اگر از مدار خارج شد، مشمول لطف خدا نیست. باید دید مسیر حرکت ها، موضعگیری ها، عکس العمل در برابر غدیر خم و بیعت به کجا انجامید؟ سؤال: آیه می فرماید: خدا بر او (ابو بکر) آرامش نازل کرد، آیا این امتیاز نیست؟ پاسخ: در این آیه، پنج ضمیر است که همه به پیامبر بر می گردد، چگونه ضمیر «عَلَيْهِ» به ابو بکر بر گردد؟!

پیام ها:

۱ اسلام وابسته به حمایت ما نیست، حامی اسلام خداست. پس به نصرت خود مغرور نشویم. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ» ۲ خداوند پیروزی مسلمین را در تبوک تضمین کرد. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» ۳ پیروزی های مسلمین، نمونه ای از قدرت الهی است. «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» ۴ خروج پیامبر از مکه، به خاطر جوّ ارباب و تحت فشار قرار دادن کفار بود.

«أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵ اگر خدا اراده فرماید، اشرف المخلوق (پیامبر صلی الله علیه و آله) را با او هنر البیوت (تار عنکبوت) حفظ می کند. «إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ...»

ص: ۶۵

۶ آرامش و اطمینان، هدیه‌ی الهی است و با ابزار مادی فراهم نمی‌شود. «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» ۷ فرشتگان به فرمان خدا، مؤمنان را امداد می‌کنند. «أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا» ۸ هجرت، سبب عزت اسلام و فروپاشی کفر است. «أَخْرَجَهُ» ... «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا» ۹ اراده‌ی خداوند، برتر از هر اراده و خواسته‌ای است. «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا» ۱۰ نیروهای استکباری، در مقابل مؤمنانی که سکنه و اطمینان دارند، با همه‌ی تخصص‌ها و امکاناتشان عاجزند. (۱) «جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى» ۱۱ عزت و اعتلای کلمه‌ی الله و خنثی شدن توطئه‌های کفار، نمودی از عزت و حکمت خداوند است. «فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» ... «وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۱]

اشاره

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱)

(به سوی جبهه و جهاد) کوچ کنید، سبکبار و سنگین بار، (خواه بر شما آسان باشد، خواه دشوار). و در راه خدا با اموال و جانهای خود جهاد کنید، اگر می‌دانستید، این برای شما بهتر است.

نکته‌ها:

مقصود از دو کلمه‌ی «خِفَافًا» و «ثِقَالًا»، یکی از این معانی متقابل است: مجرّد و متأهّل، فقیر و غنی، پیاده و سواره، کم‌عائله و عیالمند، بی‌گرفتاری و گرفتاری، تجارت و زراعت.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «خِفَافًا» و «ثِقَالًا»، پیر و جوان است. (۲)

در تفسیر فی ظلال القرآن آمده است: کسانی همچون ابو ایوب انصاری، مقداد و ابو طلحه، در سنّ پیری آماده‌ی جبهه‌ی می‌شدند. وقتی به آنان گفته می‌شد که شما

ص: ۶۶

(۱-۱). اشاره به آیه‌ی ۳۰ سوره انفال «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا...»

(۲-۲). بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

پیام ها:

۱ در برابر فرمان بسیج عمومی برای جبهه، مانع تراشی نکنید. «انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا» (مشکلات زندگی، بهانه ی تخلف از جهاد نیست) ۲ گاهی بسیج همه ی مردم در برابر دشمن ضروری است، گرچه تجهیزات نظامی کم باشد. «انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا» ۳ مکتب از مال و جان با ارزش تر است. همه چیز فدای مکتب است، هم مال، هم جان. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» و نفرمود: «بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ» ۴ بر فقیران، جهاد با جان و بر اغنیاء، جهاد با مال و جان واجب است. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» ۵ ملاک ارزشها، اخلاص است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۶ احکام الهی، از جمله فرمان جهاد، در جهت منافع و مصالح واقعی انسان است. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۷ مردم، مصالح واقعی خود را نمی دانند. «خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۸ کسب ارزشهای واقعی، در پرتو علم و شناخت میسر است. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۲]

اشاره

لَوْ كَانَتْ عَرَضًا قَرِيبًا وَ سَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَ لَكِنْ بَعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتِطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۴۲)

اگر غنیمتی نزدیک و سفری کوتاه (برای جهاد) بود، قطعاً (منافقان) در پی تو می آمدند، ولی آن راه بر آنان دور و دشوار آمد (و به این بهانه نمی آیند) و به خدا سوگند خواهند خورد که اگر می توانستیم، با شما (به جنگ) بیرون می شدیم! آنان (با این روش)، خود را هلاک می کنند و خداوند می داند که آنان دروغگویانند.

این آیه، از اخبار غیبی قرآن است که قبل از وقوع حادثه، از آن خبر می دهد، و مربوط به جنگ تبوک است، چون منطقه ی تبوک تا مدینه فاصله ای بسیار داشت.

اینک تبوک، در مرز حجاز قرار دارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «عَرَضاً قَرِيباً»، غنیمت نزدیک است. (۱)

پیام ها:

۱ اموال و غنایم دنیوی، کالایی ناپایدار است. «عَرَضاً» ۲ جنگ، معیار خوبی برای آزمودن انسان هاست. «لَوْ كَانَ عَرَضاً» ... «لَا تَبْعُوكَ» ۳ افشاگری روحیه و باطن منافقین لازم است. «لَوْ كَانَ عَرَضاً» ... «لَا تَبْعُوكَ» ۴ منافقین برای دستیابی به منافع مادی، در بعضی جنگ ها شرکت می کنند. «لَوْ كَانَ عَرَضاً» ... «لَا تَبْعُوكَ» ۵ پذیرفتن کارهای راحت و پر منفعت، نشانه ی رشد و ایثار نیست. «لَا تَبْعُوكَ» ۶ مسلمانی، با تن پروری و رفاه طلبی سازگار نیست. «بُعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ» ۷ دروغ و نفاق، ملازم یکدیگرند و منافقان برای فرار از کار، به دروغ سوگند می خورند. «سَيَجْلِفُونَ» ۸ سوگند دروغ، کاری منافقانه است. «سَيَجْلِفُونَ» ۹ آثار ترک جهاد را نمی توان با توجیه نابجا و دروغ از بین برد، بلکه شقاوت و هلاکت، پیامد قطعی آن است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ» ۱۰ پیامدهای فرار از جبهه، دامنگیر خود فراریان است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۳]

اشاره

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَنَّ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعَلَّمَ الْكَاذِبِينَ (۴۳)

ص: ۶۸

خداوند از تو در گذشت، چرا پیش از آنکه (حال) راستگویان بر تو روشن شود و دروغگویان را بشناسی، به آنان اجازه (مرخصی) دادی؟

نکته ها:

گویا برخی از منافقان بدون عذر، نزد پیامبر آمده و از رفتن به جبهه ی تبوک عذر آوردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله هم اجازه داد. این آیه، بطور ضمنی بر این اذن دادن عتاب می کند تا اجازه ی مرخصی، مخصوص معذوران واقعی باشد، نه بهانه جویان.

در آیه ی بعد، سخن از آن است که خداوند توفیق جبهه رفتن را از منافقان گرفته است، «كَرِهَ اللَّهُ أَنْبِعَهُمْ...» پس اذن پیامبر در سایه ی کراهت خدا از شرکت منافقان در جنگ است و انتقاد به خاطر زودتر افشا کردن آنان است. به علاوه در آیه ی ۴۷ نیز زیانبار بودن حضور منافقان در جبهه مطرح شده است. پس این اجازه، نه گناه بوده است و نه نشان سوء مدیریت پیامبر.

پیام ها:

۱ مدیریت و تدبیر را باید از خدا آموخت که انتقادش در کنار عفو و رحمت است. «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ» ۲ هنگام عملیات نظامی، مرخصی ممنوع است. «لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ» ۳ راههای بهانه جویی را به روی منافقان ببندید. «لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ» ۴ شرکت نکردن در جنگ، نیازمند اذن رهبر است. «لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ» ۵ جنگ، وسیله ی مناسبی برای شناخت حقیقت افراد است. «حَتَّى يَتَبَيَّنَ...» ۶ همه جا عیب پوشی ارزش نیست، گاهی باید افشاگری کرد. «حَتَّى يَتَبَيَّنَ» ... «وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ» ۷ در شناخت منافقان باید به بررسی عملکردشان در زمان جنگ و جهاد پرداخت. «وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ» ۸ جامعه ی اسلامی باید چنان صادقانه حرکت کند که منافقان رسوا شوند. «يَتَبَيَّنَ» ... «وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ»

۹ حضور منافقان در جبهه، ارزش نیست ولی فرارشان از جبهه، موجب رسوایی آنان است. «تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۴]

اشاره

□ لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴)

آنان که به خدا و روز قیامت ایمان دارند، هرگز برای جهاد کردن با مال و جانشان، از تو مرخصی نمی طلبند و خداوند به (حال) پرهیزکاران آگاه است.

نکته ها:

مؤمن واقعی که عاشق جهاد و شهادت است، از مرگ بیم ندارد و در پی اجازه ی مرخصی نیست. چنان که در صدر اسلام کسانی بودند که با اصرار از پیامبر صلی الله علیه و آله می خواستند که آنان را به جبهه اعزام کند، و هنگامی که پیامبر به دلیل نبود امکانات، جواب رد به آنان می داد، از ناراحتی می گریستند. (۱)

□ رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را به عنوان جانشین خود در مدینه گذاشت و آن حضرت متأثر شد، پیامبر حضرت را دلداری داد و فرمود: تو نسبت به من مثل هارون نسبت به موسایی.

پیام ها:

۱ مؤمن، از کار فرار نمی کند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ» ۲ متخلفان از جنگ تبوک، گروهی بی ایمان بودند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ» ۳ ایمان به مبدأ و معاد، عامل اصلی تقوا و شهادت طلبی و حضور در جبهه هاست. «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۴ مجاهدان واقعی باید هم با مال و هم با جان فداکاری کنند. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ» ۵ تقوی، مانع تخلف از جهاد با مال و جان است. «أَنْ يُجَاهِدُوا» ... «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

ص: ۷۰

۶ ایمان به علم خداوند، مایه ی دلگرمی در جهاد است. «أَنْ يُجَاهِدُوا» ... «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ» ۷ متقی را در جنگ و جبهه باید شناخت، نه در خانه و ایام صلح. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۵]

اشاره

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵)

تنها کسانی از تو اجازه می گیرند (به جبهه نروند)، که به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و دل‌هایشان مردد گشته است، پس آنان در شک و تردیدشان سرگردانند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: هر کس در شک و تردید بماند، شیطان‌ها او را لِه و لگدمال می کنند. (۱)

پیام ها:

۱ جنگ، میدان آزمونی برای باورها و اعتقادات است. «يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» ۲ منافقان چون ایمان به هدف ندارند، در پی بهانه و فرار و اجازه ی مرخصی هستند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» ۳ عامل اصلی حضور در جبهه یا فرار از جنگ، بود و نبود ایمان است. «يُؤْمِنُونَ»، «لَا يُؤْمِنُونَ» ۴ بدتر از تردید، استمرار و باقی ماندن در شک است. «فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ»

ص: ۷۱

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۱.

اشاره

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُوا لَهُ عُدَّةً وَ لَكِن كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاتِهِمْ فَضَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ (۴۶)

(منافقان) اگر تصمیم جدی بر رفتن به جبهه داشتند، ساز و برگ جهاد آماده می کردند. ولی خداوند، انگیزه و بسیج آنان را (به خاطر کوردلی و نالایقی)، خوش نداشت و آنان را (از رفتن به جبهه) بازداشت و به آنان گفته شد: همنشین خانه نشینان (کودکان و سالمندان و بیماران) باشید.

نکته ها:

منع و بازداشتن خدا از شرکت در جبهه و جهاد، به معنای سلب توفیق است، نه منع عملی.

پیام ها:

۱ منافقان هرگز تصمیم جبهه رفتن ندارند. «وَلَوْ أَرَادُوا...» ... «لَأَعَدُوا» ۲ مقدمه ی واجب، واجب است. «لَوْ أَرَادُوا...» ... «لَأَعَدُوا» ۳ مؤمن، آماده ی جهاد و منتظر رفتن به جبهه است، نه بی تفاوت و بی انگیزه.

«لَأَعَدُوا لَهُ عُدَّةً»

۴ شرکت در جهاد، توفیق الهی است که از نااهلان سلب شده است. «فَضَبَّطَهُمْ» ۵ تارکین جنگ و جهاد باید تحقیر شوند. «اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ»

اشاره

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۴۷)

اگر (منافقان) همراه شما به جنگ بیرون آمده بودند، جز فساد، (تردید و اضطراب، چیزی) بر شما نمی افزودند و به سرعت در میان شما رخنه می کردند تا فتنه پدید آورند و در میان شما کسانی (تأثیر پذیرند که) به سخنان آنان گوش و دل می سپارند و خداوند به حال ستمگران آگاه است.

نکته ها:

«خَبَالًا»

به معنای اضطراب و تردید است. «خَبِلَ»، یعنی جنون و «خَبِلَ»، یعنی فساد.

«لَأَوْضَعُوا»

از «ایضاع»، به معنای سرعت در حرکت و نفوذ است.

«الْفِتْنَةَ»

در اینجا به معنای تفرقه و گمراهی است.

«سَمَاعٍ»، به معنای جاسوسی است که طبق منافع دشمن، سخن چینی کند.

پیام ها:

- ۱ نیروهای سپاه اسلام باید برگزیده و خالص باشند، تعداد نفرات و کمیّت، ملاک نیست. «لَوْ خَرَجُوا» ... «مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا»
- ۲ خداوند به مؤمنین دلداری می دهد که به خاطر تخلف گروهی از منافقان از جبهه، نگران نباشند. «لَوْ خَرَجُوا» ... «مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا»
- ۳ حضور منافقان در جبهه ها، عامل تضعیف روحیه و تفرقه و تردید است.

«لَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ»

- ۴ تحرّکات منافقان، بسیار سریع است. «لَأَوْضَعُوا» ۵ همه ی مسلمانان، خطر منافقان را درک نمی کنند و بعضی ساده لوحان زودباور، تحت تأثیر قرار می گیرند. «سَيَمَاعُونَ لَهُمْ» ۶ منافق، ظالم است و خداوند به آنها هشدار داده است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۸]

اشاره

لَقَدْ ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كَارِهُونَ (۴۸)

(منافقان) پیش از این دنبال فتنه گری بودند و کارها را برای تو واژگون جلوه می دادند، تا آنکه حق آمد و امر خدا آشکار شد (و پیروز شدید)، در حالی که آنان ناراحت بودند.

پیام ها:

۱ منافقان با قصد و انگیزه، سراغ فتنه می روند. «ابْتَغُوا»

ص: ۷۳

۲ در موارد بروز تفرقه و فتنه، رد پای منافقان را جستجو کنید. «ابْتَغُوا الْفِتْنَةَ» ۳ به سابقه ی افرادی که توبه ی واقعی نکرده اند، توجه کنید. «مَنْ قَبْلُ» ۴ تحریف واقعیت ها و گزارش های جعلی برای رهبر، کار منافقانه است. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ» ۵ رهبر امت اسلامی باید هوشیار باشد و به هر گزارشی اعتماد نکند. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ» ۶ فتنه گری و تفرقه افکنی، کار همیشه و پیوسته ی منافقان بوده و تا پیروزی قطعی جبهه ی حق، شیطنت می کنند. «ابْتَغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ» ... «حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ» ۷ امدادهای الهی، نقشه های منافقان را بر باد می دهد. با تمام فتنه هایی که علیه اسلام می شود، اسلام به جای ریزش، رویش دارد. «جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ» ۸ منافقان هرگز دلشان تسلیم نظام اسلامی نمی شود. «كَارِهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹]

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِدْنَا لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ بِالْكَافِرِيْنَ (۴۹)

و برخی از آنان (بهانه جویان ترسو) می گویند: به من اجازه بده (به جبهه نیام) و مرا (به گناه و) فتنه مینداز. آگاه باشید که اینان در فتنه (و گناه) سقوط کرده اند و همانا جهنم بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

یکی از بزرگان قبیله ی بنی سلمه که از منافقان بود، از رسول خدا اجازه خواست تا به جنگ تبوک نیاید و بهانه اش این بود که اگر چشمم به زنان رومی بیفتد، فریفته شده، به گناه می افتم. حضرت اجازه داد. این آیه نازل شد و او را به خاطر عدم شرکت در جبهه، گناهکار و در فتنه افتاده دانست. پیامبر صلی الله علیه و آله او را از ریاست قبیله برکنار و بشر بن براء را که سخاوتمند و خوش اخلاق بود، به جای او نصب کرد. (۱)

ص: ۷۴

۱ فرماندهی کل قوا، از مسئولیت های پیامبر و رهبر در جامعه ی اسلامی است.

«مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائذَنْ لِي»

۲ منافقان بی ادب، رسول خدا را عامل فتنه می پنداشتند. «اِذْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي» ۳ در بینش منافقان، جهاد در راه خدا، بلا و گرفتاری است. «وَلَا تَفْتِنِّي» ۴ جنگ، بوته ی فتنه و آزمایش است. «وَلَا تَفْتِنِّي» ۵ بعضی منافقان برای فریب متدینین، از عنوان ها و مسائل مذهبی استفاده می کنند. «وَلَا تَفْتِنِّي» (به اسم نگاه نکردن به دختران رومی، فرمان خدا و رسول را زیر پا می گذارند!) ۶ آنان که از فتنه ی جنگ نگران و گریزانند، در فتنه ی بالا-تری خواهند افتاد. «الْأَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» ۷ فرار از آزمایش الهی، امکان ندارد. (۱) با آنکه گفتند: «لَا تَفْتِنِّي» اما به فتنه گرفتار شدند. «فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» ۸ بهانه گیری منافقانه برای فرار از جهاد، مایه ی کفر است. «اِذْذَنْ لِي» ... «بِالْكَافِرِينَ» ۹ احاطه ی جهنم بر کافران، به خاطر احاطه ی گناه بر وجود آنان است. (۲) «لِلمَّحِيظَةِ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۰]

اشاره

إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلٍ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ (۵۰)

اگر به تو نیکی رسد (و پیروز شوی)، منافقان را ناراحت می کند، ولی اگر به تو مصیبتی و شکستی برسد، می گویند: ما چاره ی خویش را از قبل اندیشیده ایم (و این را پیش بینی می کردیم) و بر می گردند، در حالی که خوشحالند.

ص: ۷۵

۱- ۱). «احسب الناس ان يُتركو ان يقولوا آمنا وهم لا يفتنون». عنكبوت، ۲.

۲- ۲). در جای دیگر می خوانیم: «من كَسَبَ سَيئَةً و احاطت به خطيئته فاولئك اصحاب النار» بقره، ۸۱.

پیام ها:

۱ پیامبر و رهبر، سیمای نظام اسلامی و امت است. «تُصَبِّكَ» به جای «تُصَبِّكُم» ۲ هر که از کامیابی دیگران رنج می برد، حسد و خوی منافقانه دارد. «إِنْ تُصَبِّكَ حَسَنَةً تَسُوهُمْ» ۳ دوستان و دشمنان خود را هنگام سختی ها و حوادث تلخ و شیرین بشناسیم. «إِنْ تُصَبِّكَ حَسَنَةً تَسُوهُمْ...»

۴ در جنگ های پیامبر، هم پیروزی وجود داشت وهم شکست. «حَسِيَّةٌ» ... «مُصِيبَةٌ» ۵ منافقان فرصت طلب، از ناگواری های مسلمانان به نفع مقاصد خود، سوء استفاده و از تیزهوشی و آینده نگری خود تبلیغ می کنند. «أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۱]

اشاره

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۵۱)

بگو: هرگز جز آنچه خداوند برای ما مقرر کرده است، به ما نخواهد رسید. او مولای ماست و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

پیام ها:

۱ رهبر و امت در غم و شادی شریک هستند. آیه ی قبل «تُصَبِّكَ» اینجا «يُصِيبُنَا» ۲ ما مأمور به تکلیفیم، نه ضامن نتیجه. جهاد می کنیم، ولی مقدرات به دست خداست. «إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا» ۳ مؤمنان واقعی حتی سختی های جبهه را در راستای منافع و مصالح خود می بینند. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا» ۴ مقدرات انسان، از پیش نوشته شده است. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا» ۵ آنچه خداوند برای مؤمن مقدر کرده خیر است، چون مولی برای بنده اش، بد نمی نویسد. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا» ۶ مؤمن، خود را تحت ولایت خدا می داند. «هُوَ مَوْلَانَا»

۷ بالاترین درجه ی توحید، حرکت در مدار قانون الهی و سپردن سرنوشت به دست خدای حکیم است. «هُوَ مَوْلَانَا» ۸ تنها باید بر خدا تکیه کرد. «عَلَى اللَّهِ» ۹ شرط ایمان، توکل بر خداست. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۲]

اشاره

قُلْ هَيْلٌ تَرْبُّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصَيَّبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرْبَّصُوا إِذَا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (۵۲)

(ای پیامبر! به منافقان) بگو: آیا برای ما جز یکی از دو نیکی (فتح یا شهادت) را انتظار دارید؟ ولی ما منتظریم که عذاب خداوند یا از سوی خودش یا به دست ما به شما برسد.

پس شما منتظر باشید، ما نیز با شما در انتظار می مانیم.

نکته ها:

این آیه، توضیحی بر آیه ی قبل است که خدا را مولای مؤمنان دانست، خدایی که جز خیر نمی نویسد و حتی اگر شهادت هم مقرر کند، خیر و خوبی است.

امام باقر علیه السلام در تفسیر «إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ» فرمودند: مراد یا مرگ در راه خدا و یا درک ظهور امام زمان علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱ باید دیدگاه «إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ» را برای دوست و دشمن، تبیین و تبلیغ کرد. «قُلْ» ۲ ارزشها و ملاک های ارزش گذاری، در بینش مؤمنان و منافقان متفاوت است.

«إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ»

در دید اهل ایمان، رفتن یا ماندن مهم نیست، مهم در خط بودن است، لذا فتح یا شهادت، هر دو پیروزی است.

۳ منافقان، اگر در جنگ و درگیری با نظام اسلامی کشته شوند، دوزخی اند و اگر

ص: ۷۷

بدون جنگ هم بمیرند، اهل دوزخ اند. پس به دست مؤمنان، یا از سوی خدا گرفتار عذاب می شوند. «مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا» ۴ مؤمن، به هدف و نتیجه ی کار یقین دارد. «فَتَرَبُّوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتْرَبِّصُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۳]

اشاره

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْ كُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ (۵۳)

(به منافقانی که به جای حضور در جبهه، قصد کمک مالی دارند) بگو: چه از روی علاقه انفاق کنید و چه از روی کراهت، هرگز از شما پذیرفته نخواهد شد، زیرا شما قومی فاسق بوده اید.

نکته ها:

به گفته ی تفاسیر، منافقانی که در جنگ تبوک شرکت نکردند، می خواستند با کمک مالی به جبهه، خود را شریک پیروزی بدانند.

قبول نشدن انفاق منافقان، یا به این معنی است که در دنیا کمک های مالی از آنان دریافت نمی شود، یا آنکه در آخرت پاداشی ندارند.

پیام ها:

۱ انفاق تنها برای سیر کردن شکم نیست، اصلاح روح و رشد معنوی هم مورد نظر اسلام است. «أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا» ۲ روح، نیت و باطن افراد، در ارزش اعمالشان اثر دارد. منافقی که از پیروزی مسلمانان ناراحت و از آسیب رسیدن به آنان خوشحال می شود، اعمالش با این آلودگی باطن، بی اثر است. «أَنْفِقُوا» ... «لَنْ يُتَقَبَلَ» ۳ خدمات و انفاق های منافقان، بی ارزش است و حبط می شود. «أَنْفِقُوا» ... «لَنْ يُتَقَبَلَ» ۴ هر کمکی را از هر کسی قبول نکنیم. «لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ» ۵ شرط قبولی اعمال، تقوا و پاکدلی است و مسائل سیاسی، اجتماعی، عبادی و اخلاقی با هم پیوند دارند. «لَنْ يُتَقَبَلَ» ... «كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ» ۶ فسق، مانع قبولی اعمال است. «إِنْ كُمْ» ... «فَاسِقِينَ»

اشاره

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسُوفَاءٌ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ (۵۴)

و چیزی منافقان را از پذیرفته شدن انفاقشان منع نکرد، جز اینکه به خدا و پیامبرش کافر شدند و نماز را جز از روی کسالت و بی حالی به جا نمی آورند و جز از روی کراهت و بی میلی انفاق نمی کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، به صورت فرض بیان شد که منافقان، چه با علاقه و چه از روی بی میلی اگر انفاق کنند، پذیرفته نیست. اینجا صورت واقعی و وجود خارجی را بیان می کند که انفاقشان از روی کراهت است، نه علاقه.

از امتیازات درآمدهای دولت اسلامی از قبیل خمس، زکات، صدقات و انفاقات بر دیگر درآمدهای دولتی، موارد ذیل است:

۱ افراد، با اراده و انتخاب و بر اساس وجدان دینی می پردازند.

۲ بدون ترس و با قصد قربت می پردازند.

۳ پرداخت های مالی را غنیمت و ذخیره ی قیامت می دانند.

۴ گیرنده ی مال را عالم عادل انتخاب می کنند.

۵ مورد مصرف را می دانند و زیر نظر دارند.

۶ ساده زیستی را شرط گیرنده می دانند و خدا را شکر می کنند.

پیام ها:

۱ با کفر، کسالت و کراهت، اعمال خیر پذیرفته نیست. «مَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ...» ۲ خداوند در قرآن، بارها منافق را کافر دانسته است. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا» ۳ متخلفان از جنگ تبوک، به ظاهر مسلمان ولی در باطن کافرند. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا» ۴ ارزش دهنده به کارها، نیت و نشاط و عشق است. آری انگیزه مهم است، نه

حرکات فیزیکی! (۱) «کَسَالِي» ، «کَارِهُونَ» ۵ هدف اسلام از انفاق، رشد انتخابی و معنوی است، نه تنها سیر کردن شکم.

زیرا با کمک منافقین شکم هایی سیر می شود، اما رشد معنوی برای کمک کننده حاصل نمی شود. «كَفَرُوا بِاللَّهِ» ... «وَهُمْ كَارِهُونَ» ۶ از نشانه های نفاق، نماز با کسالت، «کَسَالِي» و انفاق با کراهت است. «کَارِهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۵]

اشاره

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَرْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (۵۵)

پس اموال و فرزندان منافقان تو را به شگفتی نیندازد. جز این نیست که خداوند می خواهد به این وسیله آنان را در زندگی دنیا عذاب کند و جانشان در حال کفر، خارج شود.

نکته ها:

«تَرْهَقَ»

به معنای خارج شدن همراه با دشواری و تأسّف و حسرت است.

نهی خدا از تعجب، دلیل بر وجود این تعجب در پیامبر نیست، بلکه جنبه ی پیشگیری دارد.

در نهج البلاغه، لحظات جان دادن گروهی ترسیم شده است که اموالشان در آن هنگام، در برابر چشمشان جلوه می کند و از اینکه آنها را می گذارند و می روند، عذاب می کشند. (۲)

راههای عذاب شدن به وسیله ی مال از این قبیل است: عذاب در تهیّه آن، در

ص: ۸۰

۱-۱) در داستان یوسف، زلیخا تمام درها را با دست خود بست و از یوسف کام خواست. اما یوسف علیه السلام به سوی در فرار کرد و زن هم به دنبال او می دوید. در این صحنه یوسف و زلیخا از نظر ظاهر و حرکات فیزیکی، هر دو می دویدند، اما انگیزه ی یکی فرار از گناه و انگیزه ی دیگری گناه کردن بود. و این است معنای نقش نیت و انگیزه در اعمال انسان.

۲-۲) نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

نگهداری آن از سرقت و حریق و مردم حسود، به جا گذاشتن و رفتن هنگام جان دادن، پاسخگویی در قیامت برای چگونگی تهیّه و مصرف آن.

پیام ها:

۱ مؤمنان معاصر پیامبر در مقایسه با منافقان، در ضعف مالی بودند. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ...» ۲ چه بسیار نعمت هایی که در باطن نعمت است و چه بسا توان های اقتصادی که وسیله ی نابودی و بدبختی می شود. «لِيَعْلَمُوا أَنَّهُمْ بِهَا» ۳ به ذلت کشاندن ثروتمندان منافق، از سنت های الهی است. «لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» ۴ عذاب الهی تنها در آخرت نیست، در دنیا هم وجود دارد. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ مرگ، جدایی روح از بدن است، نه نیست و فانی شدن. «تَزْهَقَ» ۶ جان منافق، ارزش گرفتن ندارد، خود خارج می شود. «تَزْهَقَ» ۷ منافق ثروتمند، سخت جان می دهد. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ» ۸ مال و اولاد فراوانت منافقان، زمینه ی کافر مردن آنان است. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ» ... «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ» ۹ به عاقبت امور توجه کنید، نه به جلوه های آن. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ» ... «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۶]

اشاره

وَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْهُمْ لَمِنْكُمْ وَ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ (۵۶)

منافقان به خدا قسم می خورند که همانا آنان از شما نیستند، بلکه از شما نیستند، بلکه آنان گروهی هستند که (از شما) می ترسند (یا میان دل و زبان و عملشان جدایی است).

نکته ها:

«يَفْرُقُونَ»

، به معنای شدت خوف است، گویی قلبشان از ترس متلاشی می شود.

پیام ها:

۱ یکی از ابزار کار منافقان، سوگند دروغ است. «يَخْلِفُونَ» ۲ در قبول توبه ی منافق و باور کردن ادعایش عجله نکنید، چون آنان دروغگویند. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ» ۳ افشای چهره ی منافقان لازم است. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ» ۴ ترس و وحشت قلبی، از نشانه های دیگر منافقان است. «قَوْمٌ يَفْرَقُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۷]

اشاره

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مَدَخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَعُونَ (۵۷)

اگر (منافقان) پناهگاه یا غارها یا گریزگاهی بیابند، البته شتابان به آن روی می آورند.

نکته ها:

«مَلْجَأً»

پناهگاه است و «مَغَارَاتٍ»، جمع «مغاره» به معنای غار. «مُدْخَلًا» راه پنهان و نقب گونه ی زیرزمینی است. «يَجْمَعُونَ» از «جماع» به معنای حرکت شتابانی است که نتوان جلوی آن را گرفت، و به اسب چموش، «جموح» می گویند.

منافقان یا از ترس، اظهار ایمان می کنند، یا از روی طمع به مال و مقام. آیه گروه اول را می گوید. (۱)

پیام ها:

۱ منافق، هراسان و در پی فرصت است تا از وضع موجود بگریزد. «لَوْ يَجِدُونَ...» ۲ محیط جامعه ی اسلامی برای منافقان، قابل تحمل نیست. «لَوْ يَجِدُونَ...» (زندگی منافقان آوارگی است و با مسلمانان زندگی اضطرابی دارند) ۳ رنج و اضطراب منافقان در جامعه ی اسلامی، با وجود داشتن مال و فرزند، نمونه ای از عذاب دنیوی آنان است. در دو آیه قبل فرمود: «يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» و در این آیه می فرماید: «لَوْ يَجِدُونَ»

ص: ۸۲

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ (۵۸)

و بعضی از منافقان در صدقات (تقسیم زکات)، به تو عیب می گیرند. پس اگر چیزی از آن (اموال) به آنان داده شود، راضی می شوند (و تو را عادل می شمارند)، ولی اگر چیزی به آنان داده نشود، به ناگاه آنان خشمگین می شوند (و تو را به بی عدالتی متهم می کنند).

نکته ها:

«لمز»، عیب جویی روبروست و اگر پشت سر عیب جویی کنند، «همز» است.

شخصی که بعدها رهبر خوارج و مارقین شد، در تقسیم غنایم جنگ حنین به پیامبر صلی الله علیه و آله اعتراض کرد و گفت: به عدالت رفتار کن!! حضرت فرمود: چه کسی از من عادل تر است؟ عمر خواست به خاطر این جسارت او را بکشد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: رهایش کنید، او پیروانی خواهد داشت که چنان عبادت کنند که شما عبادت های خویش را نسبت به آنها ناچیز خواهید شمرد (اشاره به عبادت های خشک و بی ولایت آنان). با آن همه عبادت از دین خارج می شوند، همچون خروج تیر از کمان. سرانجام آن شخص در جنگ نهروان به دست علی علیه السلام به هلاکت رسید.

پیام ها:

۱ منافق، حتی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله نیش می زند و جسارت می کند. «يَلْمِزُكَ» ۲ لبه ی تیز حملات منافقان و تبلیغات سوء آنان، رهبری است. «يَلْمِزُكَ» ۳ همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبوده اند. «وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ» ۴ مسئولان نظام اسلامی نباید تحت تأثیر عیب جویی های منافقان قرار گیرند. «وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ»

۵ تقسیم اموال عمومی، چنان دقیق و حساس است که گاهی پیامبر را هم متهم می کنند. «يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ» ۶ آغاز برخی انحراف ها، بی ادبی و جسارت به رهبر است که از خودخواهی سرچشمه می گیرد. (با توجه به شأن نزول) ۷ انگیزه ی انتقادهای، گاهی منافع شخصی است، نه دلسوزی. «فَإِنْ أُعْطُوا» ۸ سیاست گذاری امور مالی و اقتصادی جامعه اسلامی، از شئون پیامبر و از اختیارات رهبر است. «فَإِنْ أُعْطُوا» ... «وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا» ۹ منافق به حق خود قانع نیست، خودخواه و بی منطق است. «فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا» ... «يَسْخَطُونَ» ۱۰ کینه و دشمنی و طعن و قضاوت به ناحق بعضی مردم، به خاطر از دست دادن منافع مادی و شخصی است. (۱) «وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا» ... «يَسْخَطُونَ» (آری، ریشه ی بعضی تحلیل های نادرست، انگیزه های درونی است)

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۹]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ (۵۹)

اگر آنان به آنچه خدا و پیامبرش به آنان داده اند راضی می شدند و می گفتند:

خداوند (و آنچه او صلاح بداند) برای ما بس است، خدا و پیامبرش به زودی از فضل خود به ما خواهند داد و ما تنها به پروردگار، راغب و امیدواریم، (اگر چنین می گفتند، برای آنان بهتر بود).

نکته ها:

در این آیه چهار مرحله مطرح شده است:

۱ رضا و تسلیم به تقدیر الهی. «رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۲ اظهار رضایت به زبان. «قَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ»

ص: ۸۴

(۱- ۱). امام صادق علیه السلام فرمود: بیش از دو سوم مردم این گونه می باشند. کافی، ج ۲، ص ۲۲۸.

۳ امید به فضل و کرم الهی. «سَيُؤْتِينَا...» ۴ بی توجهی به دنیا و رغبت به خداوند. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

پیام ها:

۱ منافقان هرگز از خداوند و تقدیرهای او راضی نمی شوند. «وَأَلَوْ» ۲ سیاست گذاری و تصمیم گیری در نحوه ی تقسیم و صرف بیت المال و امور مالی و اقتصادی با خدا و پیامبر و رهبر امت اسلامی است. «آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» ۳ تنها نباید به تنگناها نگرست، صبر، آینده بهتری را پیش می آورد. «سَيُؤْتِينَا» ۴ تلخی محرومیت های دنیوی، با وعده های قطعی خداوند به مؤمنان و نعمت های بهشتی، شیرین می شود. «سَيُؤْتِينَا» ۵ ما از خداوند طلبکار نیستیم، هر چه عطا کند از فضل خویش است. «فَضْلِهِ» ۶ الطاف الهی از طریق پیامبران و اولیا به ما می رسد. «فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ» ۷ محبت خدا، زمینه ساز صبر، رضا و قناعت است. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۰]

اشاره

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶۰)

همانا صدقات (زکات)، برای نیازمندان و درمانده گان و کارگزاران زکات و جلب دلها و آزادی بردگان و ادای بدهی بدهکاران و (هزینه ی جهاد) در راه خدا و تأمین در راه مانده است، این دستور، فرمانی است از جانب خدا و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

اشاره

«صِدْقَهُ» و «صِدْقًا»، از «صِدْق» است. «صِدْقَهُ»، نشان صداقت در ایمان به خدا و «صِدْقًا» یا مهریه، نشانه ی صِدْق و راستی در علاقه به همسر است.

مراد از صدقه در این آیه، زکات واجب است.

«فَقِير» از «فَقْر» به معنای کسی است که ناداری، ستون فقراتش را می شکند. و «مَسْكِين» از «مَسْكَن» یعنی آنکه به خاطر ناداری، خانه نشین شده است. طبق بعضی روایات، فقیر ناداری است که از مردم درخواست نمی کند، ولی مسکین کسی است که از شدت بینوایی، سؤال و درخواست می کند. (۱)

از اینکه در آیات قبل، منافقان از نحوه ی تقسیم اموال به پیامبر صلی الله علیه و آله عیب می گرفتند؛ «يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ» و در این آیه، صدقات تنها برای گروه های خاصّی اجازه داده شده، می فهمیم که منافقان، به زکات چشم داشته اند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

، عاملان زکات، همه ی آنانند که در جمع آوری، نگهداری، توزیع و محاسبات زکات، زحمت می کشند که اجرت آنان از زکات پرداخت می شود.

«الْمَوْلَاهُ قُلُوبُهُمْ»

، آنانند که زمینه ای برای گرایش به اسلام ندارند و با مصرف بخشی از زکات، می توان قلوب آنان را جذب کرد.

البته پرداخت زکات برای تألیف قلوب، به مفهوم ایمان آوردن پولی نیست، بلکه زمینه سازی برای حصول درک و آموزش و سپس معرفت و ایمان است. «يَتَأَلَّفُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمْ كَمَا يَعْرِفُوا» (۲) «الْعَارِمِينَ» که یکی از مصارف زکات است، بدهکارانی هستند که بی تقصیر زیر بار قرض رفته اند، مثل آنان که در آتش سوزی، سیل، غرق کشتی و حوادث طبیعی دیگر، هستی و دارایی خود را از دست داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «إِيْمَانُ مُؤْمِنٍ أَوْ مُسْلِمٍ مَاتَ وَ تَرَكَ دِيْنًا وَ لَمْ يَكُنْ فِي فِسَادٍ وَ لَا اسْرَافٍ فَعَلِيَ الْإِمَامُ أَنْ يَقْضِيَهُ» (۳) هر مؤمن یا مسلمانی که بمیرد و بدهی بر جای گذارد، که بر اساس فساد و اسراف نباشد، پرداخت بدهی او بر امام است.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

، همه ی کارهای خداپسندانه است و شامل مواردی چون تبلیغات دینی، خدمات رفاهی و گره گشایی از مشکلات مسلمانان می شود. گرچه مصداق بارز آن در غالب تفاسیر، جنگ و جهاد معرفی شده است.

ص: ۸۶

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

کسی است که در وطن خویش توانگر است، ولی در سفر، گرفتار و بی پول شده است.

سیمای زکات

حکم زکات در مکه نازل شده است، اما به علت کمی مسلمانان و اندک بودن پول زکات، مردم خودشان می پرداختند. پس از تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، مسأله ی گرفتن زکات از مردم و واریز کردن آن به بیت المال و تمرکز آن توسط حاکم اسلامی مطرح شد. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۱) زکات مخصوص اسلام نیست، بلکه در ادیان پیشین نیز بوده است. حضرت عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد و گفت: «أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» (۲) و حضرت موسی علیه السلام خطاب به بنی اسرائیل می فرماید: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» (۳) و درباره ی عموم پیامبران می خوانیم: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ» (۴) در قرآن چهار تعبیر برای زکات بیان شده است:

۱ ایتاء مال. «وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى» (۵) ۲ صدقه. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۶) ۳ انفاق. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا» (۷) ۴ زکات. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۸) در قرآن، معمولاً زکات همراه با نماز آمده است و طبق روایات، شرط قبولی نماز، پرداخت زکات است. این پیوند رابطه ی با خدا و رابطه ی با مردم را می رساند.

در قرآن هیچ یک از واجبات دین، این گونه مقارن با نماز نیامده است.

گرفتن زکات بر سادات حرام است، گروهی از بنی هاشم از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضا کردند

ص: ۸۷

۱-۱. توبه، ۱۰۳.

۲-۲. مریم، ۳۲.

۳-۳. بقره، ۳۴.

۴-۴. انبیاء، ۷۳.

۵-۵. بقره، ۷۷.

۶-۶. توبه، ۱۰۳.

۷-۷. ابراهیم، ۳۱.

۸-۸. مائده، ۵۵.

تا مسئول جمع آوری زکات چهارپایان باشند و بدین وسیله سهمی به عنوان کارگزاران زکات نصیبشان گردد. حضرت فرمودند: زکات بر من و شما حرام است. (۱) مگر آنکه دهنده و گیرنده ی زکات هر دو سید باشند.

قانون زکات، به معنای تمایل اسلام به وجود قشر فقیر زکات گیرنده و ثروتمند زکات دهنده نیست، بلکه راه حلی برای یک واقعیت خارجی جامعه است. اغنیا هم گاهی با پدیده هایی چون سرقت، آتش سوزی، تصادف، جنگ و اسارت مواجه می شوند و در نظام اسلامی باید بودجه ای برای تأمین اجتماعی باشد.

در روایات آمده است: خداوند در مال اغنیا به مقدار حلّ مشکل نیازمندان حقّی قرار داده است و اگر می دانست که برایشان کافی نیست، آن را می افزود. اگر مردم حقوق فقرا را به آنان می پرداختند، همه زندگی خوبی داشتند و اگر اغنیا زکات می دادند، فقیری در کار نبود. (۲)

بر خلاف عقیده ی بعضی در مورد جلوگیری از افزایش درآمد افراد و محدود ساختن آن، اسلام عقیده دارد که باید به انسان آزادی نسبی داد تا با تلاش، ابتکار و بهره گیری از طبیعت رشد کند، ولی مالیات هم پردازد.

شرط مصرف زکات در راه خدا، «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» فقر نیست، بلکه در هر جا که کمک به حاکمیت خطّ اسلام کند، می توان خرج کرد. (۳)

برای نجات جامعه از شرّ افراد شرور، می توان از زکات استفاده کرد و این مضمول «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» است. (۴)

اگر بر گردن کسی، دیه ثابت شد و توان پرداخت نداشت، مضمول «وَالْغَارِمِينَ» است و می توان از زکات به او کمک کرد. (۵) شاید تعبیر «وَفِي الرِّقَابِ»، شامل مصرف زکات برای آزادسازی زندانیان یا تأمین مخارج آنان هم بشود.

ص: ۸۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۴، ص ۵۸.

۲-۲. وسائل، ج ۶، ص ۴.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر مراغی.

تقسیم زکات در موارد هشتگانه، لازم نیست یکسان باشد؛ بلکه زیر نظر حاکم اسلامی و به مقدار نیاز و ضرورت تقسیم می شود.

زکات، عامل تعدیل ثروت است.

زکات، تشکر عملی از داده های الهی است.

زکات، فاصله ی طبقاتی را کاسته، کینه ی میان فقرا و ثروتمندان را می زداید.

زکات، روح سخاوت و رحمت را در انسان زنده ساخته، از دنیا طلبی و وابستگی مادی می کاهد.

زکات، پشتوانه ی تأمین اجتماعی محرومان است. به فقیر می گوید: نگران نباش، به ورشکسته می گوید: تلاش مجدد کن، به مسافر می گوید: از ماندن در راه نترس، به کارمند می گوید: سهم تو محفوظ است، به بردگان وعده ی آزادی می دهد، بازار خدمات الهی را رونق می بخشد و دل های دیگران را به اسلام جذب می کند.

غفلت از یاد خدا، بهره کشی از مردم، سنگدلی، طغیان و عیاشی، ثمره ی تکاثر و ثروت اندوزی است و زکات، داروی این بیماری است.

زکات، علاوه بر محرومیت زدایی، گرایش به اسلام را می افزایش دهد و یا لاقلاً موجب ترک همکاری افراد با دشمنان اسلام می گردد. چنان که در روایات آمده است که گاهی افرادی که ایمان ضعیفی دارند، با کمک های مالی و نزدیک شدن به اسلام، ایمانشان استوار می شود. (۱)

زکات که نموداری از نظام اسلامی است زمینه ساز عدالت اجتماعی، فقرزدایی، تأمین کارمندان، محبوبیت بین المللی، آزادی بردگان و افراد در بند، به حرکت در آوردن نیروها، حفظ آیین و کیان مسلمانان و گسترش خدمات عمومی است.

پیام ها:

۱ زکات، نشانه ی صداقت در اظهار ایمان است. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ»

ص: ۸۹

۲ تقسیم زکات بر اساس وحی است، نه توقعات. در مقابل عیب جویی منافقان، فرمود: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ...» ۳ مصرف زکات در غیر موارد هشتگانه ی این آیه، جایز نیست. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ» ۴ یکی از اصول عدالت اجتماعی اسلامی، بیمه و تأمین زندگی محرومان است. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ» ۵ همه ی دارایی های انسان از خودش نیست، دیگران هم در آن سهم دارند.

«لِلْفُقَرَاءِ وَ...»

۶ پرداخت کنندگان زکات، نباید بر فقیران مَت بگذارند، چون سهم زکات، ملک خودشان است. «لِلْفُقَرَاءِ» ۷ فقرزدایی باید در رأس برنامه های نظام اسلامی باشد. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ» ابتدا «لِلْفُقَرَاءِ» مطرح شد و سپس موارد دیگر.

۸ تأمین زندگی کسانی که به دنبال اقامه ی احکام و فرائض دینی هستند، لازم است. «وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا» ۹ هر کاری بها و ارزشی دارد، خواه کارگر و کننده ی آن نیازمند باشد، یا غنی.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۰ هم چنان که قاضی باید تأمین شود تا به فکر رشوه نیفتد، دست اندرکاران زکات هم باید تأمین شوند تا به فکر رشوه و اختلاس نیفتند. «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا» ۱۱ برای جمع آوری زکات، باید کسانی از سوی حکومت اسلامی مأمور شوند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۲ مسائل مادی و معنوی، به هم آمیخته است. «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» ۱۳ اسلام، بر خلاف استعمارگران دروغگو و لاف زن، با حلّ مشکلات اقتصادی جامعه ها و به قصد قربت، همراه با برهان و ارشاد، مکتب خود را توسعه می دهد. «الْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» ۱۴ از وظایف دولت اسلامی آن است که مال را وسیله ی جذب دلها قرار

دهد. (۱) «وَالْمِيؤُلَّفَهٗ قُلُوبُهُمْ» ۱۵ اسلام برای آزادی بردگان، بودجه قرار داده است. «وَفِي الرِّقَابِ» ۱۶ مخارج تشکیلات زکات، بر دولت تحمیل نمی شود، بلکه خود کفاست.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۷ حکومت اسلامی، مسئول گرفتن زکات و پرداختِ بجای آن است، تا فقرا، خود مستقیماً نزد اغنیا نروند و احساس حقارت نکنند. (۲) «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا» ۱۸ بودجه ی جهاد و دفاع از سرزمین اسلامی از زکات و به دوش مردم است. «فِي سَبِيلِ اللّٰهِ» ۱۹ مال، باید وسیله ی قرب به خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللّٰهِ» ۲۰ اسلام با تأمین بودجه برای واماندگان در سفر، به مسأله ی سفر، تجارت و سیاحت بها داده است. «ابْنِ السَّبِيلِ» ۲۱ قانون زکات، قانونی حساب شده و حکیمانه است. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ» ... «فَرِيضَةٌ» ... «عَلَيْمٌ حَكِيمٌ» ۲۲ اسلام، تنها دین عبادت نیست، قوانین اقتصادی هم دارد. «فَرِيضَةٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۱]

اشاره

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۶۱)

برخی از منافقان، پیامبر را آزار می دهند و می گویند: او سراپا گوش است. (و به سخن هر کس گوش می دهد.) بگو: گوش دادن او به نفع شماست، او به خداوند ایمان دارد و مؤمنان را تصدیق می کند و برای هر کس از شما که ایمان آورد، مایه ی رحمت است و آنان که رسول خدا را اذیت و آزار می دهند، عذاب دردناک دارند.

ص: ۹۱

۱-۱. در اسلام، مسائلی همچون هدیه، سوغات و اطعام، به عنوان اهرمی جهت جذب قلوب به حساب آمده است.

۲-۲. آیه ای دیگر می فرماید: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» توبه، ۱۰۳.

مقصود از «مَنْهَيْمٌ»؛ یا گروه منافقان است، یا برخی افراد سست ایمان که از روی ترس در جبهه شرکت نکردند و پس از جنگ، عذر و بهانه می آوردند.

□
به فرموده ی روایات، به دلیل تماس های دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با علی علیه السلام، عده ای از منافقان آن حضرت را ساده لوح و زودباور معرفی می کردند. (۱)

□ □
پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ آذَانِي فِي عِزَّتِي فَعَلِيهِ لَعْنَةُ اللَّهِ» کسی که اهل بیت مرا اذیت کند، لعنت خدا بر او باد. در مورد حضرت فاطمه علیها السلام نیز فرمود: «مَنْ آذَاهَا فَقَدْ آذَانِي» هر کس فاطمه را اذیت کند، مرا اذیت نموده است. (۲)

پیام ها:

□
۱ گروهی دائماً پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را اذیت می کردند. «يُؤْذُونَ» (فعل مضارع، رمز استمرار است) ۲ همه ی اصحاب پیامبر، عادل نبودند و برخی پیامبر را می آزردهند. «يُؤْذُونَ» ۳ رهبری امت، ملازم آزار دیدن از خودی و بیگانه است. «يُؤْذُونَ النَّبِيَّ» ۴ آزار پیامبر، کفر است. (۳) تقابل «الَّذِينَ يُؤْذُونَ» با «الَّذِينَ آمَنُوا» ۵ منافقان حتی علیه پیامبر نیز تبلیغات و جو سازی می کردند. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ» ۶ خداوند، پیامبرش را از حرف های محرمانه و درون گروهی مخالفان، آگاه می سازد. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ» ۷ به همه مردم اجازه ی سخن بدهید تا نگویند حاضر به شنیدن حرف ما نیستید، هر چند به ساده لوحی متهم شوید. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ» ۸ از آداب گوش دادن، توجه با تمام وجود به سخنان گوینده است. کلمه ی «أذُنٌ» به معنای آن است که او سر تا پا گوش است.

ص: ۹۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. ملحقات احقاق الحق، ج ۱۸، ص ۴۵۸ و ۴۳۹.

۳-۳. تفسیر المنار.

۹ گاهی به خاطر مصلحتِ امت باید از بعضی شنیده ها تغافل کرد. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ» ۱۰ گاهی آثار تربیتی و اجتماعی یا سیاسی سکوت، بیش از برخورد و اعلام موضع است. «أُذُنٌ» ۱۱ از صفات یک رهبر آگاه، سعه ی صدر، گوش دادن به حرف همه ی گروه ها، برخورد محبت آمیز با آنان، عیب پوشی و باز گذاشتن راه عذر و توبه ی مردم است. «قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ» ۱۲ با روی باز و از روی خیرخواهی، شنوای سخن مردم باشید. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ» ۱۳ سکوت در برابر شنیده ها، همیشه نشانه ی رضایت نیست. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ» ۱۴ آزار دیده را حمایت کنید. خداوند در برابر سخن دشمن که پیامبر را «أُذُنٌ» می گفت، چهار ارزش برای آن حضرت بیان می کند: «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»، «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»، «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»، «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۵ اگر مؤمنی خبری داد، سخن او را تصدیق کنید. «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۱۶ گرچه پیامبر برای جهانیان رحمت است، ولی بهره بردن از این رحمت، مخصوص اهل ایمان است. «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۷ از کيفر آزار پیامبر بترسید. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۲]

اشاره

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ (۶۲)

(منافقان) برای شما به خدا سوگند می خورند تا شما را راضی کنند، در حالی که اگر ایمان آورده اند، شایسته تر آن است که خدا و رسولش را راضی کنند.

پیام ها:

۱ منافق، پیوسته در بیم، وحشت و اضطراب است و می خواهد با سوگند و تظاهر، از اعتقادات مذهبی مردم سوء استفاده کرده و توجّه آنان را به خود جلب کند. «يَخْلِفُونَ» ... «لَكُمْ»

ص: ۹۳

۲ فریب هر سوگندی را مخورید، چون گاهی مقدّسات، دستاویز نامقدّسین قرار می گیرد. «يُحْلِفُونَ بِاللَّهِ» ۳ برای مؤمن، رضایت خداوند اصل است، نه پسند مردم. «وَ اللّٰهُ» ... «أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» ۴ رضایت رسول، همان رضایت الهی است. «اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» و نفرمود: «یرضوهما» (۱) ۵ هر کس رضای خلق را بر رضای خالق ترجیح دهد، سهمی از نفاق دارد و باید توبیخ شود. «اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۳]

اشاره

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ (۶۳)

آیا ندانستند که هر کس با خدا و پیامبرش دشمنی کند، کيفرش آتش دوزخ است و پیوسته در آن خواهد بود؟ این است خواری و رسوایی بزرگ (که بهره ی مخالفان است).

نکته ها:

«يُحَادِدِ اللّٰهَ»

، یا به معنای محدود کردن قدرت خداست، گویا خداوند در اعمال قهر نسبت به آنان محدود است. یا این که خدا را دست بسته می پنداشتند.

فخر رازی، این واژه را از «حدید» به معنای سرسختی دانسته و گفته است: «محدّده» یا به معنی تجاوز از قانون الهی است یا به معنای آنکه خود را یک طرف و خدا را در سوی دیگر پنداشتن است.

پیام ها:

۱ مخالفت با رهبری حق، مخالفت با خداست. «مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ»

ص: ۹۴

(۱-۱). البتّه ممکن است دلیل این که نفرمود: «یرضوهما» این باشد که هیچ کس حتّی پیامبر همتای خداوند متعال نیست.

۲ حفظ آبرو از طریق سوگند دروغ، نمونه‌ی دشمنی و سرسختی با خداست.

□
«يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ»

... «يُحَادِدِ اللَّهُ» ۳ ثمره‌ی سرسختی افراد آگاه در برابر دین خدا، دوزخ ابدی است. «أَلَمْ يَعْلَمُوا» ... «فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ» ۴ یاد دوزخ می‌تواند مانع سرسختی و لجابت باشد. «فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۴]

اشاره

□
يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تَنْزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهِرُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ (۶۴)

منافقان بیم دارند که سوره‌ای به زیان آنان نازل شود که از آنچه در درونشان است، خبر دهد. بگو: (هر چه می‌خواهید) مسخره کنید، قطعاً خداوند آنچه را که (از آشکار شدنش) بیم دارید، آشکار خواهد کرد.

نکته‌ها:

در شأن نزول آیه گفته‌اند: گروهی از منافقان، تصمیم گرفتند شتر پیامبر را در بازگشت از جنگ تبوک در گردنه‌ای رم دهند تا پیامبر صلی الله علیه و آله کشته شود. رسول خدا از تصمیم آنان از طریق وحی با خبر شد.

در حالی که عمار و حذیفه از جلو و پشت سر حضرت مراقب بودند، به گردنه رسیدند و منافقان حمله کردند. پیامبر آنان را شناخت و نامشان را به حذیفه گفت.

□
او پرسید: چرا فرمان قتلشان را نمی‌دهی؟ فرمود: نمی‌خواهم بگویند که محمد صلی الله علیه و آله چون به قدرت رسید، مسلمانان را کشت. (۱)

منافقان در غیاب پیامبر، از روی استهزا می‌گفتند: او می‌خواهد کاخهای شام را تسخیر کند! این آیه نازل شد و آنان را تهدید به رسوایی کرد. (۲)

کلمه‌ی «سُورَةٌ»، یعنی مجموعه‌ای از آیات الهی. این کلمه برای ۱۱۴ سوره‌ی قرآن،

ص: ۹۵

۱-۱. تفاسیر المیزان، فی ظلال القرآن، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و نمونه.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

اصطلاح شده است، و در همان صدر اسلام، برای همه شناخته شده بود.

پیام ها:

۱ منافق، هر لحظه از افشا شدن چهره اش نگران است. «يَخِذِرُ الْمُنافِقُونَ» ۲ منافقان می دانستند که خداوند بر کارشان آگاه است و پیامبر اسلام حق است و با خدا رابطه دارد، به همین دلیل نگران نزول سوره ای و افشا شدن خود بودند. «يَخِذِرُ الْمُنافِقُونَ...» ۳ آیات قرآن بر اساس نیازها و به تدریج نازل می شده است. «أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ...» ۴ استهزا، شیوه ی منافقان است. «اسْتَهْزَأُوا» (شاید مراد از استهزا، نفاق باشد) ۵ سنت و وعده ی الهی در مورد منافقان، افشاگری است، پس از نیش های آنان نگران نباشیم. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ» ۶ اراده ی خداوند، بر تمایل منافقان غالب است. «يَخْذَرُ» ... «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ» ۷ تهدید منافقان لازم است. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۵]

اشاره

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ (۶۵)

اگر از منافقان بررسی (چرا مسخره کردید؟) قطعاً می گویند: ما فقط شوخی و بازی می کردیم (و غرضی نداشتیم). بگو: آیا خداوند و آیات او و پیامبرش را مسخره می کردید!؟

نکته ها:

«خوض» در زبان عربی به معنای، پانهادن در گِل است و در قرآن به ورود در کارهای ناپسند گفته می شود.

آیه، مربوط به جنگ تبوک است که منافقان قصد کشتن پیامبر را در بازگشت داشتند. یکی از آنان گفته بود: اگر توطئه فاش شد، چه کنیم؟ دیگری گفت:

می گوئیم مزاح و

شوخی بود. در واقع عذری بدتر از گناه آوردند. (۱)

پیام ها:

۱ دروغ و توجیه گری، از کارهای دائمی منافقان است. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ» ۲ عقب نشینی، احساس ضعف و تزویر و اصرار بر خلاف، حتی پس از افشای توطئه نشانه‌ی منافق است. «لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ» ۳ خداوند از توجیه گری‌ها و آینده منافقان خبر داده و آنان را رسوا کرده است.

«لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»

۴ منافقان برای تبرئه خود هم سوگند خوردند و هم قصد خود را صد در صد شوخی دانستند. (لام در «لَيَقُولُنَّ» حرف قسم و «إِنَّمَا» حصر را می‌رساند) ۵ پیامبر مأمور توبیخ منافقان است. «قُلْ أَلِللّٰهِ وَ آيَاتِهِ...» ۶ شوخی با مقدسات دینی جایز نیست. «أَلِللّٰهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُوْلِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۶]

اشاره

لَا تَعْتَدُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ يُعَذِّبُ طَائِفَةٌ بَأْتَهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۶۶)

(بی جهت) عذر و بهانه نیاورید. همانا شما بعد از ایمانتان کافر شدید. اگر از گروهی از شما (به خاطر توبه یا آنکه بار اول اوست) درگذریم، گروهی (دیگر) را به خاطر سابقه‌ی جرمشان کیفر می‌دهیم.

نکته ها:

درباره‌ی اینکه کدام گروه از منافقان عفو می‌شوند اقوالی است:

الف: آنان که توبه کنند. (۲)

ب: آنان که در حاشیه و کنار استهزاکنندگان بوده اند. (۳) ولی از سردمداران آنان پذیرفته نمی‌شود.

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

ج: آنان که عفوشان به مصلحت نظام و حکومت است. (۱)

د: آنان که تنها مدّت کوتاهی منحرف شدند، در مقابل آنان که جرمشان ریشه دار و سابقه دار و هم چنان استمرار دارد. «كَانُوا مُجْرِمِينَ»

پیام ها:

۱ عذر دروغگویان و مسخره کنندگان در همه جا پذیرفته نیست. «لَا تَعْتَذِرُوا...» ۲ ارتداد، سبب پذیرفتن هر عذری است. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» ۳ به ایمان امروز خود مغرور نشویم، چون خطرِ سوء عاقبت و مرتد شدن وجود دارد. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» ۴ توهین و استهزا به خدا و پیامبر و آیات الهی، کفر است. «تَشْتَهَرُونَ»، «كَفَرْتُمْ» ۵ منافق، در حقیقت کافر است. «كَفَرْتُمْ» ۶ هنگام تهدید مخالفان و منافقان توطئه گر، همه ی راهها را نبندیم. «نَعْفُ» ۷ بعضی از منافقان قابل عفوند، البته اگر توبه کنند. «نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ» (نفاق نیز دارای مراتبی است) ۸ دلیل کیفر منافقان، کفر و جرم سابقه دار آنان است. «نُعَذِّبُ...» «كَانُوا مُجْرِمِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۷]

اشاره

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمْ الْفَاسِقُونَ (۶۷)

مردان و زنان منافق، از یکدیگرند (از یک قماشند)، به منکر فرمان می دهند و از معروف نهی می کنند و دستهای خود را (از بخشش و انفاق) می بندند. خدا را فراموش کرده اند، پس خداوند نیز آنان را فراموش کرده است. همانا منافقان، همان فاسقانند.

ص: ۹۸

در صدر اسلام، زنان منافقی بودند که همچون مردان در فساد مؤثر بودند.

سؤال: خداوند که فراموشی ندارد، «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱) پس این آیه که می فرماید: خداوند آنان را فراموش کرد، به چه معنایی است؟ پاسخ: نسبت دادن فراموشی به خداوند، مجازی است، یعنی خداوند با آنان مثل فراموش شده ها عمل می کند (نه آنکه فراموششان کند).

امام رضا علیه السلام فرمود: کیفر کسی که خدا و قیامت را فراموش کند، آن است که خود را فراموش کند. (۲) و حضرت علی علیه السلام فرمود: فراموش کردن خداوند آن است که آنان را از خیر محروم کند. (۳)

پیام ها:

۱ زن و مرد هر دو، در اصلاح یا فساد جامعه نقش دارند. «الْمُنَافِقُونَ»، «الْمُنَافِقَاتُ» ۲ بعضی از منافقان نقش رهبر دارند و بعضی دیگر، تأثیر پذیرند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» (نفاق دارای مراتبی است) ۳ اهل نفاق با درجات مختلفشان، اصول و عملکردهای مشترکی دارند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۴ منافقان، هر چند سوگند بخورند که از شما بمانند، باور نکنید، زیرا آنان جزء باند خودشانند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۵ میان منافقان رابطه ای قوی می باشد. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۶ اشاعه ی فحشا و دعوت به منکرات و نهی از خوبی ها، نشانه ی نفاق است.

«يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ»

۷ در فرهنگ منافقان، خیر رسانی وجود ندارد. «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ» ۸ ترک امر به معروف، نهی از منکر و انفاق در راه خدا، نشانه ی فراموش کردن

ص: ۹۹

۱-۱. مریم، ۶۴.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر برهان.

خداست. «نَسُوا اللَّهَ» ۹ محرومیت از لطف الهی و فراموش شدن، نتیجه ی فراموش کردن خداوند است. «فَنَسِيَهُمْ» ۱۰ کیفرهای الهی، با کردار انسان متناسب است. «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ» ۱۱ منافقان در محاسبات خود، مردم را در نظر می گیرند، نه خدا را. «نَسُوا اللَّهَ» ۱۲ نفاق و دورویی، فسق است. «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۸]

اشاره

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعْنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِمٌ (۶۸)

خداوند به مردان و زنان منافق و به کافران، وعده ی آتش دوزخ را داده، که پیوسته در آن خواهند بود. آن (دوزخ) برایشان بس است و خداوند آنان را لعنت کرده (و از لطف خویش دور ساخته) و برایشان عذابی پایدار است.

پیام ها:

۱ زن و مرد در برابر تکالیف الهی مساوی هستند. «الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ» ۲ کیفرهای الهی نتیجه عملکرد خود ما و مقابله به مثل است. (در آیه ۶۵، منافقان مسلمانان را به بازی گرفته و استهزا می کردند، در این آیه خداوند با کلمه ی «وَعَدَ» و «حَسْبُهُمْ» که نشانه ی وعده به خوبی و کفایت رضایت بخش است، به نوعی آنان را استهزا و تحقیر کرده است) ۳ وعده ی دوزخ، ابتدا برای منافقان است، سپس کافران. «وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ» ۴ منافقان، هر چند در دنیا خود را در کنار مؤمنان جای دهند، ولی در آخرت، در ردیف کفار خواهند بود. «الْمُنَافِقِينَ» ... «وَالْكُفَّارَ» ۵ دوزخ، مجموعه ی هر گونه رنج و بلاست، پس برای منافقان و کافران کافی است. «هِيَ حَسْبُهُمْ»

اشاره

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۶۹)

(حال شما منافقان،) همچون کسانی است که پیش از شما بودند، (با آنکه) آنان نیرومندتر از شما و ثروت مندتر و صاحب فرزندان بیشتری بودند، پس آنان از نصیبشان بهره مند شدند، شما نیز همان گونه که پیشینیان شما متمتع شدند، بهره ی خود را بردید و (در روش باطل خود) فرو رفتید، چنان که آنان فرورفتند. آنها اعمالشان در دنیا و آخرت محو شد و آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«خلاق» در آیه، به معنای مطلق بهره و نصیب است، گرچه در لغت به معنای اخلاق و خلقیاتی است که انسان کسب می کند.

مراد از حبط عمل در دنیا، شاید افشای چهره ی واقعی منافقان و بی ارزش شدن کارهای نیک آنان باشد.

پیام ها:

۱ تاریخ و سرنوشت امت ها، به یکدیگر شبیه است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۲ راه کفر و نفاق همیشه بوده و سنت الهی نیز یکسان است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ قدرت نظامی، «قُوَّةً» و اقتصادی، «أَمْوَالًا» و نیروی انسانی، «أَوْلَادًا» مانع قهر الهی نیست.

۴ منافقان و کفار، به قدرت، مال و فرزند خود تکیه دارند. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ...» ۵ در بهره مند شدن از منافع دنیوی، ایمان شرط نیست، کفار و منافقان نیز نصیب دارند. «فَاسْتَمْتَعُوا» ۶ کامجویی ها و کامیابی های دنیوی، زود گذر است. «فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ»

۷ دلیل کامیابی مخالفان انبیا از دنیا، خلق و خوی و تلاش آنان است. «فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ» ۸ هر کامیابی و نعمتی، نشانه ی لطف الهی نیست. «فَاسْتَمْتَعُوا» ... «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» ۹ خداوند در دنیا برای منحرفان از حق، بهره ای قرار داده است. «بِخَلْقِهِمْ» ولی در آخرت، هیچ بهره و نصیبی ندارند. (۱)

۱۰ فرو رفتن و غرق شدن در فساد و دین ستیزی، عامل سقوط است. «خُضُّتُمْ»، «خَاضُوا» و گرنه، توبه و بازسازی پس از هر گناه، می تواند نجات بخش باشد.

۱۱ کفر و نفاق، سبب حبط اعمال است. «حَبِطَتْ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۰]

اشاره

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبِيًّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودَ وَقَوْمَ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمُ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۷۰)

آیا خبر کسانی که پیش از آنان بودند، (سرنوشت) قوم نوح، عاد، ثمود و قوم ابراهیم و اصحاب مدین و شهرهای زیر و رو شده، به آنان نرسیده است؟ پیامبران دلایل روشن برایشان آوردند، (ولی آنان لجاجت کرده، نابود شدند). پس خداوند به آنان ستم نکرد، بلکه خودشان به خویش ستم می کردند.

نکته ها:

قوم نوح، با غرق شدن، قوم عاد (قوم حضرت هود)، با تندبادهای سرد و مسموم، قوم ثمود (قوم حضرت صالح)، با زلزله، قوم مدین (اصحاب حضرت شعیب)، با ابر آتشبار و قوم لوط، با زیر و رو شدن آبادی هایشان هلاک شدند.

«الْمُؤْتَفِكَاتِ»

از «اتتكاف» به معنای زیر و رو شدن است که در این جا اشاره به عذاب قوم لوط دارد.

ص: ۱۰۲

۱ از سنت های الهی، عذاب و کیفر دنیوی است. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ...» یعنی در مورد شما نیز چنین است.

۲ هر کس آگاه تر است، مسئول تر است. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ...» مردم عصر پیامبر، از سرنوشت اقوام گذشته آگاه بودند.

۳ تاریخ و اخبار اقوام گذشته، بسیار مهم و مفید است. «نَبَأٌ» (به خبر مهم و مفید «نَبَأٌ» گفته می شود) ۴ هر کس از تاریخ عبرت نگیرد باید توبیخ شود. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» بهترین درس برای زندگی امروز، عبرت از تاریخ گذشته است.

۵ قهر الهی همواره پس از اتمام حجت است. «أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ» ۶ سرپیچی از دستورهای الهی، ظلم به خویشان است. «أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» ۷ انسان دارای اختیار است و می تواند در برابر همه ی معجزات، تصمیم بگیرد.

«أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ»

... «وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» ۸ قهر الهی به خاطر اصرار و استمرار بر ظلم است. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۱]

اشاره

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضُهُمْ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ
اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۷۱)

مردان و زنان با ایمان، یار و یاور و اولیای یکدیگرند، به معروف (خوبی ها) فرمان می دهند و از منکرات و بدی ها (منکرات) نهی می کنند، نماز بر پای داشته، زکات می پردازند و از خداوند و پیامبرش پیروی می کنند. بزودی خداوند آنان را مشمول رحمت خویش قرار خواهد داد. همانا خداوند، توانای غالب و حکیم است.

ص: ۱۰۳

آیه ی ۶۷، درباره ی منافقان تعبیر «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» را آورده بود، امّا این آیه درباره ی مؤمنان می فرماید: «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»، شاید اختلاف تعبیر به خاطر آن است که بر خلاف مؤمنان، وحدت عمیق و پیوند ولایت در میان منافقان نیست و هنگام بروز منافع شخصی، وفادار نیستند و وحدتشان ظاهری و صوری است، به قول قرآن: «تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى» (۱) آنان را متحد می پنداری در حالی که دل‌هایشان پراکنده است.

چون امر به معروف و نهی از منکر، عامل برپایی واجبات دیگر است، از این رو در آیه، قبل از نماز و زکات آمده است. (۲)

پیام ها:

۱ زن و مرد هر دو، در اصلاح جامعه تأثیر گذارند. «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ» ۲ مؤمنان در جامعه ی اسلامی، نسبت به یکدیگر از طرف خداوند، حقّ ولایت و نظارت همراه با محبت دارند و بی تفاوت نیستند. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۳ امر به معروف و نهی از منکر که بر همه ی مردان و زنان با ایمان واجب است، برخاسته از حقّ ولایت بر یکدیگر است. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ... (وَيَنْهَوْنَ)» ۴ امر به معروف و نهی از منکر باید از موضع قدرت باشد نه ضعف. «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۵ امر و نهی، در سایه ی محبت و ولایت قابل اجراست. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ» ، «يَأْمُرُونَ...» ۶ توجه به زندگی محرومان و تأمین اجتماعی فقرا، در کنار مسائل عبادی دیگر است. «يُقِيمُونَ» ، «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ...» ۷ ایمان در اصلاح فرد و جامعه، نقش به سزایی دارد. «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ» ... «يَأْمُرُونَ» ، «يَنْهَوْنَ» ، «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ»

ص: ۱۰۴

۱-۱. حشر، ۱۴.

۲-۲. تحف العقول، ص ۲۳۷.

۸ امر به معروف و نهی از منکر، اقامه ی نماز، پرداخت زکات و اطاعت از خدا و رسول، وظیفه و عملکرد دائمی مؤمنان است. «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ»، «يُقِيمُونَ»، «يُؤْتُونَ»، «يُطِيعُونَ» (فعل مضارع رمز استمرار است) ۹ کسانی که دیگران را به کارهای خوب دعوت می کنند، باید خود نیز اهل عمل باشند. «يَأْمُرُونَ»، «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ» ۱۰ اطاعت از خدا و رسول باید با میل و رغبت باشد. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» (اطاعت در لغت به معنای پیروی با میل است) ۱۱ هم اطاعت از خدا در برنامه های عبادی لازم است و هم اطاعت از رسول در برنامه های حکومتی. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ۱۲ اعمال انسان، زمینه ساز رحمت الهی است. «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ»، «يُقِيمُونَ»، «يُؤْتُونَ»، «يُطِيعُونَ»، «سَيَرَحْمُهُمُ اللَّهُ» ۱۳ زن و مرد در دریافت رحمت الهی یکسان می باشند. «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ» ... «سَيَرَحْمُهُمُ اللَّهُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۲]

اشاره

وَعِدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۷۲)

خداوند به مردان و زنان با ایمان، باغهایی (از بهشت) که از پای (درختان) آن، نهرها جاری و در آن جاودانند و (نیز) مساکن هایی دلپسند در بهشت برین را وعده داده است. ولی رضایت و خرسندی خداوند، برتر و والاتر (از اینها) است. این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

اشاره

این آیه چگونگی تحقق رحمتی را که در آیه ی قبل بود، «سَيَرَحْمُهُمُ» بیان می کند.

«جَنَّاتِ عَدْنٍ»

، طبق روایات، بهترین و شریف ترین منطقه ی بهشت و جایگاه

پیامبران و صدیقان و شهداست، منطقه ای که از نظر خوبی، به خیال کسی خطور نکرده است. (۱)

مقایسه ی اهل نفاق با اهل ایمان

(آیات ۶۷ و ۶۸ با ۷۱ و ۷۲) ۱ اهل نفاق، «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»، اما اهل ایمان «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۲ اهل نفاق، «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ»، اما اهل ایمان «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۳ اهل نفاق، «نَسُوا اللَّهَ»، اما اهل ایمان «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» ۴ اهل نفاق، «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ»، اما اهل ایمان «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۵ اهل نفاق، «الْفَاسِقُونَ»، اما اهل ایمان «يُطِيعُونَ اللَّهَ» ۶ خداوند به اهل نفاق، «نَارِ جَهَنَّمَ» وعده داده، اما به اهل ایمان «جَنَاتٍ»، «مَسَاكِنَ» ۷ برای اهل نفاق، «لَعَنَهُمُ اللَّهُ»، اما برای اهل ایمان «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ» ۸ برای اهل نفاق، «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»، اما برای اهل ایمان «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

پیام ها:

۱ زن و مرد، در برخورداری از پاداش الهی، برابرند «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ» ۲ بزرگ ترین امتیاز بهشت، خلود در آن و جاودانگی نعمت های آن است.

«خَالِدِينَ فِيهَا»

۳ زندگی آخرت تنها معنوی نیست، بلکه مادی و جسمانی است. «جَنَاتٍ»، «مَسَاكِنَ طَيِّبَةً» ۴ مساکن خوب، وقتی ارزشمند است که در منطقه ی خوب باشد. «مَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَاتٍ عَدْنٍ» ۵ از تمایلات طبیعی انسان به آب، سرسبزی، باغ، بوستان و منزل، در جهت گرایش به معنویت استفاده کنیم. «وَعَدَ اللَّهُ» ... «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...»

ص: ۱۰۶

۶ لذت های معنوی، بالاتر از لذت های مادی بهشت است. «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» ۷ بهشت نیز درجات و مراتبی دارد. «جَنَّاتٍ تَجْرِي» ، «جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» ۸ رسیدن به پاداش اخروی و رضایت الهی، رستگاری بزرگ است «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَاوَاهِمْ جَهَنَّمَ وَبَسَّ الْمَصِيرُ (۷۳)

ای پیامبر! با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سخت گیر و خشن باش که جایگاهشان دوزخ است و بد سرنوشتی دارند.

نکته ها:

تا منافقان دست به جنگ نزده و توطئه نکرده اند و مثل کافر حربی نشده اند، جهاد با آنان تنها با زبان است. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از این آیه، با منافقان رفتاری کریمانه داشت، اما پس از نزول این آیه، برخورد حضرت شدت یافت. (۲)

پیام ها:

۱ جهاد باید مطابق فرمان و نظر رهبر مسلمانان باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ» ۲ در نظام اسلامی، فرمانده کل قوا، رهبر است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ» ۳ اسلام، آیین جهاد و مبارزه با کفر و نفاق است. «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ» ۴ هم با دشمنان آشکار خارجی مبارزه کنیم، «جَاهِدِ الْكُفَّارَ» ، هم با دشمنان پنهان داخلی. «وَالْمُنَافِقِينَ» ۵ رهبر مسلمانان باید در برابر استکبار قاطع باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ» ، «وَاغْلُظْ» ۶ با آنکه پیامبر، سرچشمه ی رحمت است، ولی به خاطر کفر و نفاق دشمنان، مأمور به خشونت می شود. «وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ»

ص: ۱۰۷

۱-۱. تفسیر المنار.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۷ جهاد با کفار و منافقان، جزای دنیوی آنان است و کیفر اخروی شان جهنم است. «وَمَا أَوْاهُمْ جَهَنَّمَ» ۸ منافق، بدعاقبت است. «بِئْسَ الْمَصِيرُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۴]

اشاره

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمْ بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۷۴)

(منافقان) به خدا سوگند می خورند که (سخنی کفر آمیز) نگفته اند، در حالی که قطعاً سخن کفر (آمیز) گفته اند و پس از اسلام آوردنشان کافر شدند و تصمیم به کاری (کشتن پیامبر) گرفتند که به آن دست نیافتند. و جز اینکه خداوند و پیامبرش آنان را از لطف خویش بی نیاز کرده، عیبی (برای پیامبر و مؤمنین) نیافتند (با این حال) اگر توبه کنند، برایشان بهتر است و اگر روی بگردانند، خداوند آنان را در دنیا و آخرت به عذابی دردناک گرفتار می کند و در روی زمین هیچ دوست و یآوری برایشان نخواهد بود.

نکته ها:

در آیه ی ۶۶، از قول پیامبر به منافقان چنین آمده بود: «كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»، در این آیه خداوند می فرماید: «كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ»؛ پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر «ایمان» داشت و خداوند تعبیر «اسلام»، زیرا پیامبر طبق ظاهر، آنان را مؤمن می دانست، اما خداوند آگاه از اسرار، آنان را مسلمان می داند، نه مؤمن. (۱)

آیه، شامل همه ی توطئه هایی می شود که منافقان بر ضد پیامبر و اسلام داشتند، ولی اغلب تفاسیر شیعه و سنی به توطئه ی «لیله العقبه» اشاره کرده اند که منافقان برای کشتن پیامبر در گردنه ای کمین کردند تا شتر پیامبر را رم دهند، اما توطئه ی آنها

ص: ۱۰۸

کشف شد و به مقصود خود نرسیدند. «هَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا» نقل شده است که هنگام سخنرانی پیامبر صلی الله علیه و آله در تبوک، منافقی به نام حلاس گفت: اگر پیامبر راست بگوید، ما از الاغ بدتریم. یکی از اصحاب (عامر بن قیس) این جسارت را به پیامبر خبر داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله احضارش کرد. او انکار می کرد و عامر می گفت که دروغ می گوید و او چنین گفته است. به دستور پیامبر، هر دو نزدیک منبر سوگند یاد کردند، اما با نزول این آیه، منافق رسوا شد. (۱)

پیام ها:

۱ دروغگویی و سوگند دروغ، از نشانه های منافق است. «يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ» ۲ منافقان ناسپاسند، آنان در سایه ی اسلام به جایی رسیده اند، اما دست از عیب جویی و بدگویی بر نمی دارند. «وَمَا تَقْمُوا إِلَّا أَنْ أَعْنَاهُمْ اللَّهُ...» ۳ آوردن نام رسول الله در کنار نام خدا و نسبت دادن کاری به هر دو، شرک نیست. «أَعْنَاهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» ۴ سرچشمه ی فضل، تنها خداست. «مِنْ فَضْلِهِ»، و نفمود: «من فضلها» (۲) ۵ اسلام، علاوه بر تربیت فکری و اخلاقی، وضع مادی زندگی را نیز بهتر کرد.

«أَعْنَاهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۶ راه توبه حتی برای آنان که نقشه قتل پیامبر را کشیدند، باز است. «فَإِنْ يَتُوبُوا» ۷ منافقان، در دنیا نیز عذاب می شوند، چون نظام علل و اسباب جهان بر پایه ی صدق است. «يُعَذِّبُهُمْ» ... «فِي الدُّنْيَا» (گندم از گندم بروید، جو ز جو) ۸ عذاب منافقان در دنیا؛ بی پناهی، سرگردانی و وحشت درونی است که همواره مضطربند. (۳) «يُعَذِّبُهُمْ» ... «فِي الدُّنْيَا» ۹ منافقان سرانجام بی یاورند، تشکیلاتشان فرو می ریزد، منزوی و تحقیر

ص: ۱۰۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. نظیر آیه ی ۶۲ همین سوره: «اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ» و نفمود: «یرضوهما».

۳-۳. «يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» منافقون، ۴.

می شوند، نه از حمایت مردم برخوردارند و نه از حمایت حکومت ها. «مَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

[سوره التوبه (۹): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵) فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (۷۶)

و برخی از آنان با خدا پیمان بسته بودند که اگر خداوند از فضل خویش به ما عطا کند، حتماً صدقه (زکات) خواهیم داد و از نیکوکاران خواهیم بود.

پس چون خداوند از فضل خویش به آنان بخشید، بدان بخل ورزیدند و (به پیمان) پشت کرده و روی گردان شدند.

نکته ها:

مسلمان فقیری از مدینه، (ثعلبه بن حاطب) از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست کرد تا دعا کند خداوند او را ثروتمند کند. حضرت فرمود: مال اندکی که شکرش را ادا کنی بهتر از مال زیادی است که از عهده ی شکرش بر نیایی. ثعلبه گفت: اگر خدا عطا کند، همه ی حقوق واجب آن را خواهم داد.

به دعای آن حضرت، ثروتش افزون شد تا آنجا که دیگر نتوانست در نماز جمعه و جماعت شرکت کند. وقتی مأمور گرفتن زکات نزد او رفت، به او گفت: ما مسلمان شدیم که جزیه ندهیم! [\(۱\)](#) فخر رازی می گوید: ثعلبه از کار خود پشیمان شد و زکات خود را نزد پیامبر آورد، ولی آن حضرت نپذیرفت.

آری، انسان نمی داند صلاح و خیرش در چیست، لذا گاهی با اصرار، چیزی را می خواهد که به زیان اوست، پس باید به داده های خدا قانع بود.

ص: ۱۱۰

شبهه این آیه در عمل نکردن به پیمان با خدا، در سوره ی اعراف آمده است:

«دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ» (۱) زن و شوهری عهد کردند که اگر خداوند فرزند شایسته ای به آنان بدهد، شکر گزار او باشند، اما چون صاحب فرزند صالحی شدند، برای خدا شریک قائل شده و پیمان را از یاد بردند.

پیام ها:

۱ انسان، ناسپاس و عهد شکن است. «عَاهَدَ اللَّهَ» ... «لَنَصَّدَّقَنَّ»، «بِخَلُّوا بِهِ» ۲ به پیمان و قول های در حال فقر و اضطرار، چندان اعتمادی نیست. «فَلَمَّا آتَاهُم» ... «بِخَلُّوا» ۳ اگر لیاقت و ظرفیت نباشد، نعمت های الهی برای انسان نعمت می شود. مالی ارزشمند است که عامل سقوط نگردد. «آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» ... «تَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ» ۴ دل بستگی به دنیا، انسان را بدفرجام می کند. کسی که در ادای زکات و صدقات بخل ورزد، کم کم از دین روی گردان می شود. «بِخَلُّوا» ... «وَ هُمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۷]

اشاره

فَأَعْتَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (۷۷)

۷۷/۹

سرانجام به دنبال آنکه با خدا در آنچه پیمان بسته بودند، خلف وعده کردند و بدان سبب که دروغ می گفتند، (خداوند، روح) نفاق را تا روزی که به دیدار او رسند، (روز مرگ یا قیامت)، در دل های آنان قرار داد.

پیام ها:

۱ خلف وعده با خدا و بخل نسبت به محرومان، انسان را بدعاقبت می کند.

«بِخَلُّوا بِهِ»

... «فَأَعْتَبَهُمْ نِفَاقًا»

ص: ۱۱۱

۲ نفاق، درجاتی دارد: نفاقِ زبانی، نفاقِ رفتاری و نفاقِ قلبی. «فِي قُلُوبِهِمْ» ۳ نفاق، گاهی موقت و گاهی دائمی و همیشگی است. (۱) «إِلَى يَوْمٍ يَلْقَوْنَهُ» ۴ پیمان شکنی و دروغ، روحیه‌ی نفاق می‌آورد. گناه، گناه می‌آورد. «فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا» ... «بِمَا أَخْلَفُوا» ... «وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» ۵ سرچشمه‌ی بدبختی‌های انسان، خود اوست. «بِمَا أَخْلَفُوا»، «بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۸]

اشاره

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۷۸)

آیا ندانستند که خداوند، راز آنان و سخنان آهسته (و درگوشی) آنان را می‌داند و اینکه خداوند، به همه‌ی غیب‌ها داناست؟!

نکته‌ها:

شاید مراد از «سِرَّهُمْ»، کفر باطنی منافقان باشد و مراد از «نَجْوَاهُمْ»، توطئه‌ی گروهی آنان و مقصود از «الْغُيُوبِ»، اهداف و نیت‌های آنان باشد. (۲)

پیام‌ها:

۱ منافقان برای مخفی نگهداشتن توطئه‌های خود تلاش می‌کنند، ولی خداوند آنان را به اسرارشان هشدار می‌دهد. «أَلَمْ يَعْلَمُوا...» ۲ شناخت ناقص، سبب عملکرد ناقص است. «أَخْلَفُوا اللَّهَ مَائِدًا وَعَيْدُوهُ» ... «أَلَمْ يَعْلَمُوا...» آری، اگر انسان بداند که خداوند از آشکار و پنهان او آگاه است، تقوایش زیاد شده، نفاقش از بین می‌رود و توبیخ نمی‌شود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۹]

اشاره

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۹)

ص: ۱۱۲

۱-۱. حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از «یوم یلقونه»، روز قیامت است. بحار، ج ۹۰، ص ۱۳۲.

۲-۲. تفسیر فرقان.

منافقان بر مؤمنانی که (علاوه بر صدقات واجب)، داوطلبانه صدقات مستحب نیز می دهند و همچنین بر مؤمنان (تهی دستی) که جز به اندازه ی توانشان چیزی (برای انفاق و پشتیبانی از جبهه) نمی یابند، عیب می گیرند و آنان را مسخره می کنند. (بدانند که) خداوند آنان را به ریشخند می گیرد (و کیفر تمسخرشان را خواهد داد) و برای آنان عذابی دردناک است.

نکته ها:

□
رسول خدا صلی الله علیه و آله از مردم تقاضای کمک به جبهه کرد. توانگران کمک های شایانی کردند و ناتوانان کمک اندک داشتند. منافقان، کمک توانگران را ریایی دانسته و مورد عیب جویی و طعن قرار می دادند و کمک بی بضاعت ها را مسخره می کردند. (۱) از جمله ابو عقیل انصاری با اضافه کاری، مقداری خرما برای کمک به جبهه نزد پیامبر آورد، منافقان او را نیز مسخره کردند.

مال و ثروت داشتن، شرط انفاق نیست، باید اخلاص، ایمان و سخاوت داشته باشیم. در آیه ی ۷۹ خواندیم که ثعلبه با آن همه ثروت، حق واجب الهی را نپرداخت و ابو عقیل که کارگری ساده بود، با اخلاص چند عدد خرما را به جبهه ی اسلام کمک کرد.

□
امام رضا علیه السلام فرمودند: مراد از مسخره کردن خداوند، «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»، آن است که خداوند کیفر استهزای آنان را می دهد. (۲)

پیام ها:

۱ مسخره کردن، کار منافقان است. خود کمک نمی کنند، کمک های دیگران را نیز زیر سؤال می برند. «الَّذِينَ يَلْمِزُونَ»
مؤمنان با میل و علاقه انفاق می کنند. «الْمُطَّوِّعِينَ» (یعنی از روی رغبت)

ص: ۱۱۳

۱-۱). «يَلْمِزُونَ» که به معنای طعنه زدن است، درباره ی مؤمنان توانگر است و «فَيَسْخَرُونَ» در مورد مؤمنان تهیدست می باشد.

۲-۲). بحار، ج ۳، ص ۳۱۹.

۳ تضعیف روحیه ی کمک کنندگان به جبهه، حرام و کاری منافقانه است.

«يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ»

... «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ منافقان می خواهند با تبلیغات و استهزا، مردم را نسبت به جهاد دلسرد و بی انگیزه کنند. «يَلْمِزُونَ» ... «فَيَسْخَرُونَ» (۱) ۵ در دید منافقان مقدار مال مهم است، نه انگیزه ها و خصلت ها، لذا انفاق اندک را بر فقیران مؤمن، خرده می گیرند. «يَلْمِزُونَ» ... «الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» ۶ برای برطرف کردن نیاز جامعه، باید از تمام امکانات استفاده کرد. «جَاهِدُهُمْ» ۷ مسئولیت هر کس به اندازه ی توان اوست. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» ۸ به وظیفه ی خود عمل کنیم و از استهزای دشمن نهراسیم. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» زیرا خداوند جزای آنان را می دهد. «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ» ۹ کیفر باید متناسب با عملکرد باش. «فَيَسْخَرُونَ»، «سَخِرَ اللَّهُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۰]

اشاره

إِسْتِغْفِرَ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۸۰)

برای منافقان استغفار کنی یا استغفار نکنی، (یکسان است). اگر هفتاد بار برایشان آمرزش بخواهی، خداوند هرگز آنان را نخواهد بخشید. این (قهر حتمی الهی) به خاطر آن است که آنان به خدا و پیامبرش کفر ورزیدند و خدا، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عدد هفتاد، رمز کثرت و زیادی است، نه بیان تعداد معین. یعنی هر چه برای آنان استغفار کنی بی اثر است، نه آنکه اگر مثلاً هفتاد و یک بار شد، بخشوده می شوند.

نظیر آیه ی ۶ سوره ی منافقون: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ»

ص: ۱۱۴

۱- ۱. در آیه ی ۷ سوره منافقون می خوانیم: «هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا» به اطرافیان پیامبر کمک مالی نکنید تا پراکنده شوند.

که عددی ذکر نشده است. در روایات نیز آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

اگر بدانم استغفار بیش از هفتاد بار نجاتشان می دهد، استغفار می کردم. (۱)

انسان در سقوط به حدی می رسد که هیچ چیز نجاتش نمی دهد، مثل بیماری که اگر روح از او جدا شود، تلاش همه ی پزشکان اثری ندارد.

پیام ها:

۱ گناه مسخره کردن دین تا آنجاست که استغفار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز کارساز نیست.

«فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ»

... «فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» ۲ تا انسان خود دگرگون نشود و انقلابی در درون نیابد، دعای پیامبر نیز کارساز نیست. «فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ...»
«كَفَرُوا بِاللَّهِ» ۳ دلسوزی برای منافق لجوج، بی فایده است. «إِنْ تَسْتَعْفِفْ» ... «فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ» ۴ خداوند، در هدایت بخل ندارد، منافقان از قابلیت افتاده اند. «كَفَرُوا» ۵ کفر، مانع مغفرت، و فسق، مانع هدایت است. «كَفَرُوا»، «الْفَاسِقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۱]

اشاره

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ (۸۱)

به کسانی که بر خلاف (فرمان) رسول خدا، از جنگ سر باز زدند و از خانه نشستن خود (به هنگام جنگ تبوک) شادمان شدند و از اینکه با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کنند، کراهت داشتند و (به دیگران نیز) گفتند در این گرما (برای جنگ) بیرون نروید! بگو: آتش دوزخ، سوزان تر است اگر می فهمیدند.

نکته ها:

شان نزول این آیه در مورد جنگ تبوک است. این آیه، سه نشانه برای منافقان ذکر

ص: ۱۱۵

کرده است: الف: از جبهه نرفتن به جای پشیمانی شادند. ب: جهاد با مال و جان بر ایشان سنگین است. ج: دیگران را از جبهه نرفتن منع می کنند.

طبق آیات گذشته، منافقان مانع کمک مالی دیگران می شدند، مطابق این آیه نیز از حضور در جبهه، تخلف می کنند و دیگران را هم دلسرد می کنند.

پیام ها:

۱ شادی به خاطر نرفتن به جبهه و تخلف از فرمان پیامبر، نشانه ی نفاق است.

﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ﴾

۲ بدتر از جبهه نرفتن، شکستن قداست رهبری و تخلف از فرمان اوست.

﴿بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾

نفرمود: «بمقعدهم عن الجهاد» ۳ اطاعت بی چون و چرا از رسول خدا لازم است. «بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ» ۴ مؤمن ترسو، از منافق جداست. ترسو کمک مالی می کند، میل قلبی برای جهاد هم دارد. اما منافقان، نه کمک می کنند و نه میل کمک دارند. «كَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا» ۵ منافقان برای باز داشتن مردم از جهاد، با تبلیغ دلسرد کننده و اخلال گری، مشکلاتی چون گرم بودن هوا را بهانه قرار می دهند. «قَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» ۶ در آستانه ی جنگ باید آماده باشیم تا شایعات و سخنان دلسرد کننده ی منافقان را به سرعت خنثی کنیم. «قَالُوا»، «قُلْ» ۷ در پاسخگویی به تبلیغات دشمن، از اصطلاحات خودش استفاده کنیم. «الْحَرِّ»، «أَشَدُّ حَرًّا» ۸ یاد معاد، عامل حرکت به سوی جبهه است، «قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ» مؤمنان واقعی هرگز گرمی هوا را مانع جهاد نمی دانند.

۹ منافقان، ظاهرین اند و شناخت عمیق ندارند. «لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۲]

اشاره

فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لِيُنْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۲)

پس به سزای آنچه (با دست خود) کسب می کردند، کم بخندند و بسیار بگریند.

نکته ها:

منافقان اگر بدانند که به خاطر ترک جهاد، چه پاداش هایی را از دست داده و چه فرصت ها و نعمت هایی را کفران کرده اند، باید کمتر شادی کنند و بسیار بگرینند، گرچه گریه ی ما دام العمرشان هم در برابر گریه های طولانی قیامت، چیزی نیست!

پیام ها:

۱ ناله و گریه بر گرفتاری ها، کیفر دنیوی متخلفان از جهاد است. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ» ... «وَلْيُبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً» ۲ کیفر، متناسب با عمل است. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ»، «وَلْيُبْكُوا كَثِيرًا» ۳ خنده ها و خوشی های چند روزه ی منافق، حسرت و گریه های طولانی در پی دارد. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ» ... «وَلْيُبْكُوا كَثِيرًا»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۳]

اشاره

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُواكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ (۸۳)

پس اگر خداوند تو را (پس از این جنگ) به سوی طایفه ای از منافقان بازگرداند و آنان از تو برای حرکت (به جنگ دیگری) اجازه ی خروج خواستند بگو: شما هرگز با من بیرون نخواهید شد و هرگز همراه من، با هیچ دشمنی نبرد نخواهید کرد، زیرا شما نخستین بار به نشستن در خانه راضی شدید، پس (اکنون نیز) با آنان که از فرمان تخلف کرده اند (در خانه) بنشینید!

نکته ها:

«خالف»، هم به معنای متخلف از جنگ، هم به معنای مخالف و هم به کسی گفته می شود که به خاطر پیری، بیماری و عجز، توان جبهه رفتن را ندارد.

هر کس صادقانه توبه کند، پذیرفته می شود، ولی منافقان از روی ریا، تظاهر و

انقلابی نمایی، تقاضای جبهه رفتن داشتند.

از این آیه استفاده می شود که شخص پیامبر صلی الله علیه و آله برای جنگ تبوک از مدینه خارج شد و در پایان جنگ نیز به آنجا برگشت. همچنین این آیه از برخورد آینده ی منافقان خبر می دهد، تا پیامبر چهره ی منافقانه ی آنان را رسوا کند.

پیام ها:

۱ به تقاضای منافقان برای حضور در جهاد، اعتماد نکنیم. «فَإِنْ رَجَعَكَ» ... «فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا...» آنان هنگام حرکت، اجازه ی ماندن می گیرند و هنگام بازگشت، اجازه ی خروج و حرکت! ۲ بترسیم از آنان که دیروز فراری بودند و امروز داوطلب حضور در جبهه اند.

«لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا»

۳ سوء سابقه ی افراد را فراموش نکنیم. «رَضِيْتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۴ منافقان را تحقیر و بایکوت کنیم. «فَاقْعِدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ» همزمی با پیامبر، توفیق الهی است که باید منافقانی را که از ترک جبهه خوشحالند، برای همیشه محروم کرد. «لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَ لَنْ تَقَاتِلُوا مَعِيَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۴]

اشاره

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ (۸۴)

و بر مرده ی هیچ یک از منافقان نماز مگزار و (برای دعا و استغفار) بر قبرش نیست، چون آنان به خدا و پیامبرش کافر شدند و از دنیا رفتند در حالی که فاسق بودند.

نکته ها:

سیره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله آن بود که در مراسم تشییع و تدفین مردگانِ مسلمان حاضر شود، برای آنان دعا کند و بر جنازه ی آنان نماز بخواند. خداوند با این آیه پیامبرش را از حضور در مراسمِ مردگانِ منافق، نهی کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نماز میت بعد از تکبیر چهارم، برای مرده

دعا می کردند، اما پس از نزول این آیه، دیگر چنین کاری را انجام ندادند. (۱)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های مبارزه با منافقان، مبارزه ی منفی است. «لَا تُصَلِّ» ، «لَا تَقُمْ» ۲ مرده ی منافق نیز باید تحقیر شود. در تشییع جنازه ی آنان شرکت نکنیم و به زیارت قبور آنها نرویم. «لَا تُصَلِّ» ، «لَا تَقُمْ» ۳ از اهرم نماز، برای تنبیه متخلفان کمک بگیریم. «لَا تُصَلِّ عَلَيَّ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۴ نماز میت و زیارت قبور، نشانه ی حرمت و احترام مؤمن پس از مرگ و کاری پسندیده است و چون منافق، حرمتی ندارد لذا فرمود: «لَا تُصَلِّ» ، «لَا تَقُمْ» ۵ منافق، کافر و فاسق است. «كَفَرُوا» ، «فَاسِقُونَ» ۶ عاقبت کار، مهم است. خطر وقتی است که انسان بدون توبه و در حال فسق بمیرد. «مَاتُوا وَ هُمْ فَاسِقُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۵]

اشاره

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ (۸۵)

اموال و فرزندان آنان (منافقان)، تو را به شگفتی و اعجاب نیاورد! همانا خداوند می خواهد آنان را بدین وسیله در دنیا عذاب کند و در حال کفر جانشان به در آید.

نکته ها:

منافقان صدر اسلام، از مال، فرزند و امکانات فراوانی برخوردار بودند، ولی مسلمانان این گونه نبودند و خطر مجذوب شدن مسلمانان در کار بود که این آیه و آیه ی ۵۵ این سوره که با اندک تفاوتی در لفظ، مشابه این آیه است، به مسلمانان هشدار می دهد.

«زَهوق» به معنای خارج شدن همراه با سختی، تأسّف و حسرت است.

ص: ۱۱۹

پیام ها:

۱ به خاطر امکانات و برخورداری دیگران، احساس حقارت نکنیم. «لَا تُعْجِبْكَ» ۲ مال و فرزند، گاهی مایه ی آزمایش و عذاب است، نه رفاه و خوشبختی.

«يُعَذِّبُهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا»

۳ کیفر خداوند در دنیا، گاهی با همان مظاهر دنیوی است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا» ۴ مرگ، خارج شدن روح از بدن است، نه فانی شدن روح. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ» ۵ یک عمر کفر و ناسپاسی باعث می شود انسان لحظه ی مرگ، کافر از دنیا برود.

«تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

۶ ملاک ارزشها، حسن عاقبت و با ایمان مردن است، نه زرق و برق چند روزه ی دنیوی. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیات ۸۶ تا ۸۷]

اشاره

وَ إِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ جَاهَدُوا مَعَ رَسُولِهِ إِسِيَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ (۸۶) رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (۸۷)

و هر گاه سوره ای نازل شود که به خداوند ایمان آورید و همراه پیامبرش جهاد کنید، صاحبان ثروت (منافقان)، از تو اجازه ی مرخصی (برای فرار از جبهه) می خواهند و می گویند: ما را واگذار تا با خانه نشینان، (آنان که از جنگ معافند و باید در خانه بنشینند) باشیم.

آنان راضی شدند که با متخلفان و خانه نشینان باشند و بر دلهای آنان مهر زده شده است، از این رو نمی فهمند.

نکته ها:

«الطَّوْلِ»

، به معنای امکانات و توانمندی، «أُولُوا الطَّوْلِ» یعنی توانگران و ثروتمندان.

مراد از «سُورَةُ» مجموعه ای از آیات است که موضوع خاصی را بیان می کند. لذا به قسمتی از یک سوره نیز «سوره» گفته شده است.

پیام ها:

۱ جهاد، لازمه ی ایمان به خداست. «آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا» ۲ پیامبر در جبهه های نبرد، پیشاپیش دیگران بود. «مَعَ رَسُولِهِ» ۳ جهاد باید با فرمان رهبر مسلمانان و همراه و همگام با او باشد. «جَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ...» ۴ ضعف، نفاق و ترس خود را از رفتن به جهاد، با اجازه ی مرخصی توجیه نکنیم. «اسْتَأْذِنَكَ» ۵ مرفهان تن پرور، از جهاد بیشتر می ترسند، به آنان امیدی نداشته باشیم.

«اسْتَأْذِنَكَ أَوْلُوا الطَّوْلِ»

۶ منافقان، دل مرده اند. «طَبَعَ عَلَي قُلُوبِهِمْ» ۷ دنیاطلبی، رفاه زدگی و روحیه ی نفاق، دید صحیح و شناخت عمیق را از انسان می گیرد. «لَا يَفْقَهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۸]

اشاره

لَكِنَّ الرُّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸۸)

ولی (در مقابل منافقان رفاه طلب و گریزان از جنگ)، پیامبر و مؤمنان همراه او، با اموال و جانهایشان جهاد کردند و اینانند که همه ی خیرات و نیکی ها برای آنان است و همانانند رستگاران.

پیام ها:

۱ از شرکت نکردن منافقان و مرفهان در جنگ، نگران نباشیم. «لَكِنَّ الرُّسُولُ...» ۲ منافقان پندارند با نیامدنشان به جهاد، اسلام بی یاور می ماند. «لَكِنَّ الرُّسُولُ...»

ص: ۱۲۱

۳ رهبر، پیشاپیش رزمندگان است. «الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» ۴ تنها ایمان به پیامبر کافی نیست، همراهی با او نیز لازم است. «آمَنُوا مَعَهُ» ۵ جهاد باید در همه ی ابعاد باشد. «جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ» ۶ رستگاری، تنها در سایه ی ایمان و جهاد است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۷ جنگ و جهاد، مایه ی نزول خیرات و برکات الهی بر رزمندگان است. «أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ» ۸ مجاهدان رستگارند، چه پیروز شوند و چه در ظاهر شکست بخورند.

﴿جَاهِدُوا﴾

، «الْمُفْلِحُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۹]

اشاره

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۸۹)

خداوند برای آنان باغهایی (در بهشت) آماده ساخته که نهرها از پای (درختان) آنها جاری است، و در آنجا جاودانند. این همان رستگاری بزرگ است.

پیام ها:

۱ پاداش مجاهدان، از پیش آماده شده است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ» ۲ بهشت، آفریده شده و هم اکنون موجود است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ» ۳ از غرائز و خواسته های طبیعی، در راه رشد و هدایت استفاده کنیم. (انسان به طور طبیعی خواهان باغها و نهرهاست) «جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» ۴ اقامت دائمی در بهشت رحمت الهی، سعادت واقعی است. «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۰]

اشاره

وَإِجَاءِ الْمَعذِرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۹۰)

بادیه نشینانی که (از شرکت در جنگ) معذور بودند، (نزد تو) آمدند تا به آنان اذن داده شود (که در جنگ شرکت نکنند)، ولی کسانی که به خدا و پیامبرش

ص: ۱۲۲

دروغ گفتند (و عذری نداشتند)، از جنگ باز نشستند. بزودی به کسانی از آنان که کفر ورزیدند، عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

کلمه ی «الْمُعْذِرُونَ» هم می تواند به معنای «معتذرون» و عذرخواهان واقعی باشد که عذر موجه دارند و هم به معنای کسانی که عذر تراشی می کنند. (۱)

برخی عذر واقعی داشتند و برای آن جهت مرخصی می گرفتند، ولی برخی بدون عذر، در جهاد شرکت نکردند که عذاب برای این گروه است.

«الْأَعْرَابُ»

،بادیه نشینان را می گویند که در بیابان ها زندگی می کنند و از تمدن شهری دور مانده اند.

پیام ها:

۱ در جنگ تبوک فرمان بسیج عمومی بود که هر کس شرکت نمی کرد باید عذرش را خدمت پیامبر بیان می کرد و رسماً اجازه می گرفت. «جَاءَ الْمُعْذِرُونَ» ۲ جهاد، امری حکومتی است نه فردی، لذا هم حضور در جبهه و هم ترک آن باید با اجازه ی رهبر مسلمانان باشد. (۲) «جَاءَ الْمُعْذِرُونَ» ... «لِيُؤْذَنَ لَهُمْ» ۳ آنان که به فریضه ی جهاد، بی اعتنایی کرده و در پی فرارند، در ایمانشان دروغ می گویند. «كَذَبُوا» ۴ دروغ، تنها با زبان نیست، عمل انسان نیز گاهی نشان دروغ بودن ادعاست.

«قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا»

۵ بهانه جویان برای گریز از تکلیف، بزودی تنبیه می شوند. «الْمُعْذِرُونَ» ... «سَيُصِيبُ» ... «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ص: ۱۲۳

۱- ۱) به اصطلاح ادبیات عرب، یا از باب تفعیل است که عذر دروغ آوردن است و یا از باب افتعال و عذر واقعی داشتن است. تفسیر راهنما.

۲- ۲) در مورد حضور در جبهه در آیات قبل خواندیم: «فَاسْتَأْذِنُوا لَلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا»

اشاره

لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَّيْهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱)

بر ناتوانان و بیماران (که نمی توانند در جهاد شرکت کنند) و تهیدستانی که چیزی برای خرج کردن (در راه جهاد) نمی یابند، ایرادی نیست، به شرط آن که خیرخواه خدا و پیامبرش باشند، (و از آنچه در توان دارند مضایقه نکنند.) (زیرا) بر نیکوکاران راه سرزنش و مؤاخذه ای نیست و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

پیر مردی نابینا خدمت پیامبر آمد و عرض کرد: کسی را ندارم که دستم را گرفته و به جبهه ببرد. ناتوان و سالمندم. آیا عذرم پذیرفته است؟ پیامبر سکوت کرد، تا آنکه این آیه نازل شد.

شگفتا از عاشقان اسلام که با وجود پیری و نابینایی، باز هم وجدانشان آرام نیست و برای ترک جبهه، از پیامبر سؤال می کنند! ممکن است مراد از ناداری این باشد که آنان نمی توانند بدون حضور خود در خانواده، هزینه ی زندگی زن و فرزند خود را تأمین کنند و اگر به جبهه بروند، آنان گرسنه می مانند. (۱)

در اسلام فرمان حَرَجی و فوق طاعت نیست، اسلام انعطاف پذیر است و بن بست ندارد. امام صادق علیه السلام فرمود: هر کاری را که انسان نتواند انجام دهد، تکلیف ندارد و سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

پیام ها:

۱ تکالیف الهی به قدر توان بشر است. «لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ» ... «حَرَجٌ» (ضعیفان و

ص: ۱۲۴

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶۵.

بیماران که ناتوانی جسمی دارند، از جهاد با جان و فقیران که ناتوانی مالی دارند، از جهاد با مال معاف اند) ۲ خیرخواهی هرگز ساقط نمی شود، ناتوانان نیز به نحوی که می توانند حمایت کنند. حتی نابینای سالمند، به دعای با زبان و قلب و خیرخواهی برای رزمندگان، موظف است. «إِذَا نَصَّيْهُمُ» ۳ آنان که از جهاد معذورند، ولی علاقه به آن دارند، از نیکوکارانند. «الْمُحْسِنِينَ» ۴ از آنان که بدون قصور و کوتاهی و با داشتن انگیزه ی خوب، زبانی سرزند، مؤاخذه نمی شود و تاوانی نمی پردازند. (۱) «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۲]

اشاره

وَ لَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَّ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (۹۲)

و نیز (اشکالی نیست) بر آنان که چون نزد تو آمدند تا آنان را برای شرکت در جبهه بر مرکبی سوار کنی، گفتی: چیزی نمی یابم که شما را بر آن سوار کنم و آنان (از نزد تو) برگشتند، در حالی که چشمانشان از اندوه، اشکبار بود که چرا چیزی ندارند که خرج جهاد کنند. (آری، بر این گونه فقیران عاشق جهاد، برای نرفتن به جبهه گناهی نیست)

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از کسانی بود که توان مالی برای کمک به جهاد نداشتند و در این آیه سخن از فقیرانی است که به خاطر فقر، مرکبی برای حضور در جبهه ندارند لذا غصه می خورند و اشک می ریزند، به این جهت در پاداش رزمندگان شریکند.

چنان که حسن بصری می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله به رزمندگان جنگ تبوک می فرمود:

ص: ۱۲۵

۱- ۱). مثل کارمند امینی که هنگام جا به جایی پول بانک، گرفتار سارقین شود، یا باربری که هنگام حمل بار، دچار حادثه شود. بنا بر این هر گونه اقدام اصلاحی که با انگیزه ی نیک و بی غرضانه انجام شود و حوادث و زیان های پیش بینی نشده پیش آید، نباید تاوان پرداخت شود. در فقه نیز قاعده ای به نام «احسان و نفی خرج» می باشد.

در هر مالی که خرج کردید و هر آسیبی که دیدید، گروهی از جاماندگان در مدینه با شما شریکند، چون قلباً علاقمند به شرکت در جبهه بودند. (۱)

پیام ها:

۱ تأمین امکانات جنگی رزمندگان، به عهده ی حکومت است. «أَتَوَكَّ لِنَحْمِلَهُمْ» ۲ ارزش انسان ها، به انگیزه ها و روحیات آنان است، نه تنها حرکت و امکانات مادی و مالی. «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» (آیه کسانی را می ستاید که پول و امکانات ندارند، ولی ایمان و سوز و شور جبهه رفتن دارند) ۳ مؤمن از شرکت نداشتن در جبهه، ناراحت و گریان است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» «جزء ۱۱»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۳]

اشاره

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْيَاءٌ رَضُوا بَأَن يُكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۹۳)

راه (ایراد و مؤاخذه)، تنها بر کسانی است که در عین توانگری و ثروتمندی، از تو اذن می خواهند (که به جبهه نروند) و راضی شده اند که با متخلفان باشند.

خداوند بر دل‌هایشان مهر زده است، از این رو نمی دانند.

نکته ها:

تفاوت مؤمن و منافق تا به کجاست! در آیه ی قبل دیدیم مؤمن از اینکه وسیله ای برای رفتن به جبهه ندارد گریه می کند و اشک می ریزد، «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» ولی در این آیه می خوانیم که منافقان ثروتمند، برای ترک جبهه اصرار دارند و از پیامبر اجازه می خواهند!!

ص: ۱۲۶

پیام ها:

۱ فقیر و غنی، در رفتن به جبهه یکسان اند و ثروت، نه امتیازی برای ترک جبهه است و نه عذر و بهانه ای برای آن. «...عَلَى الَّذِينَ يَشْتَأُونَكَ وَ هُمْ أَغْيَاءٌ» ۲ شانه خالی کردن از مسئولیت، موجب بدفرجامی و از دست دادن شناخت صحیح می شود. «طَبَعَ» ، «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۴]

اشاره

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَ سَيَّرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُبَيِّنُكُمْ لِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۴)

هنگامی که از جهاد برگشتید، (منافقان متخلف از جنگ تبوک)، برای شما عذر می آوردند. بگو: عذر تراشی نکنید، ما هرگز حرف شما را باور نمی کنیم، خداوند ما را از اخبار (و احوال) شما آگاه کرده است. خداوند و پیامبرش عملکرد شما را می بیند، آن گاه نزد خدایی که دانای پنهان و آشکار است بازگردانده می شوید و او شما را به آنچه می کردید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

حدود هشتاد نفر از منافقان، در جنگ تبوک شرکت نکردند، و هنگامی که پیامبر و مسلمانان از جنگ بازگشتند، برای توجیه کار خود، بهانه های مختلفی را مطرح کردند. آیه نازل شد که آنچه را می گویند باور نکنید و آنها را به خدا واگذارید.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید چنان مقتدر باشند که متخلفان، خود را موظف به عذرخواهی کنند. «يَعْتَذِرُونَ» ۲ با منافقان عذر تراش، قاطعانه برخورد کنیم. «لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ» ۳ خداوند از راه غیب، پیامبرش را از اخبار منافقان و اعمال مردم آگاه می سازد.

ص: ۱۲۷

۴ پس از پایان جنگ، عذر و بهانه تراشی ها آغاز می شود. «يَعْتَذِرُونَ» ... «إِذَا رَجَعْتُمْ» ۵ علم خدا نسبت به غیب و شهود، پیدا و پنهان، یکی است و چیزی از او پنهان نیست. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» ۶ یادآوری قیامت، از بهترین عوامل سازنده ی انسان است. «تُرَدُّونَ»، «فَيَبِّئُكُمْ» ۷ انسان در برابر تمام کارهای خود مسئول است و قیامت، روز رسوایی است.

«فَيَبِّئُكُمْ...»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۵]

اشاره

سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَ مَا وَاهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۵)

هنگامی که از جهاد نزد منافقان بازگشتید، برای شما به خدا سوگند می خورند تا از (گناه و سرزنش) آنان چشم بپوشید. پس، از آنان اعراض و دوری کنید که آنان پلیدند و به خاطر آنچه بدست خود کسب می کرده اند، جایگاهشان دوزخ خواهد بود.

نکته ها:

اعراض، یا بر اساس بزرگواری و گذشت است، یا بر اساس قهر و بی اعتنایی، و در این آیه، به هر دو معنی به کار رفته است؛ منافقان درخواست اعراض و چشم پوشی از خطا داشتند، خداوند دستور اعراض قهرآمیز داد. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از بازگشت از تبوک، فرمان داد تا مردم با منافقان تارک جبهه، معاشرت نکنند. (۲)
در آیه ی قبل، عذر و بهانه شان پذیرفته نشد، در این آیه چون در موضع ضعف و ذلت قرار گرفتند، به سوگند متوسل شده اند.

ص: ۱۲۸

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. تفسیر مراعی.

۱ به هر سوگندی نباید اعتماد کرد. «سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ» ... «فَأَعْرَضُوا عَنْهُمْ» ۲ منافقان از مقدسات و نام خدا، سوء استفاده می کنند. «سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ» ۳ مسلمانان باید اهل تولی و تبری و موضع گیری باشند. «فَأَعْرَضُوا عَنْهُمْ» ۴ با تارکان بدون عذر جبهه و جهاد، قطع رابطه کرده و آنان را بایکوت و منزوی و عرصه را بر آنان تنگ کنیم. «فَأَعْرَضُوا عَنْهُمْ» ۵ از افراد و محیط فاسد، فاصله بگیریم. چون روحیه ی نفاق و عیوب انسانی، به افراد دیگر منتقل می شود. «فَأَعْرَضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ» ۶ نفاق، پلیدی باطن و بیماری روح است. «إِنَّهُمْ رِجْسٌ» ۷ دوزخ، کیفر و نتیجه ی عملکرد خود انسان است، نه انتقام الهی. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۶]

اشاره

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۹۶)

برای شما سوگند می خورند تا شما از آنان راضی شوید. (بدانید که شما هم) اگر از آنان راضی شوید، قطعاً خداوند از گروه فاسق، خشنود نخواهد شد.

نکته ها:

شاید سوگندشان در آیه قبل، برای آن بوده که متعرض آنان نشوند، در این آیه علاوه بر صرف نظر و عدم تعرض مسلمانان، خواهان رضایت قلبی آنان نیز هستند. «لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ» منافقان، برای رضایت قلبی مسلمانان ارزشی قائل نبودند، اصرارشان بر رضایت، تنها برای مصون ماندن از عکس العمل قهرآمیز مسلمین بود، تا بتوانند پایگاه اجتماعی و نفوذ خود را در جامعه حفظ کنند! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «من التمس رضی الله بسخط الناس رضی الله عنه و أرضی عنه الناس و»

من التمس رضی الناس بسخط الله سخط الله عليه و أسخط علیه الناس» کسی که به قیمت خشم مردم، در پی رضای خدا باشد، خدا از او راضی می شود و مردم را هم از او راضی می سازد، و هر کس با خشم خدا در پی جلب رضایت مردم باشد، خداوند از او ناراضی می شود و دل مردم را هم از او خشمگین و ناراضی می کند. (۱)

پیام ها:

۱ منافقان، در پی جلب نظر مردم و حفظ پایگاه خود در میان مردمند و کاری به رضای خدا و توبه ندارند. «لَتَرْضَوْا عَنْهُمْ» ۲ در پی جلب رضای الهی باشیم، نه رضای مردم که گذشت مردم مهم نیست، عفو و قهر الهی مهم است. «فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي» ۳ چون خدا از منافقان راضی نیست، آنان که از منافقان راضی شوند، راهشان را از خدا جدا کرده اند. «فَإِنْ تَرْضَوْا» ... «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي» ۴ جلب رضای مؤمنین در همه جا، مستلزم جلب رضای خدا نیست. «فَإِنْ تَرْضَوْا» ... «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي» ۵ هرگز از فاسق، مادامی که در فسق است، راضی نشوید. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۷]

اشاره

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷)

بادیه نشینان عرب (به خاطر دوری از تعلیم و تربیت و سخنان پیامبر)، در کفر و نفاق شدیدترند و به اینکه حدود آنچه را خدا بر پیامبرش نازل کرده ندانند سزاوارتر، و خداوند دانا و حکیم است

ص: ۱۳۰

یعنی بادیه نشینان. مفرد آن «اعرابی» است، نه «عرب».

اعرابی بودن به معنای دوری از فرهنگ دینی و تعالیم مکتب است. کلمه ی «اعراب» ده بار در قرآن آمده و جز یک مورد، بقیه ی موارد، مثل روایات، نکوهش آمیز است.

در حدیث آمده است: «تفقهوا فی الدین فانه من لم یتفقه فی الدین فهو اعرابی» دین شناس شوید، چون هر که فهم عمیق دینی نداشته باشد، اعرابی است. در حدیث دیگری نیز می خوانیم: «نحن بنو هاشم و شیعتنا العرب و سایر الناس اعراب» یاران و پیروان ما عرب اند و دیگران اعرابند. (۱)

□
مردم عصر پیامبر صلی الله علیه و آله دو گروه بودند: شهرنشین و بادیه نشین. چون آیات قبل درباره ی پیروزی مسلمانان در جنگ تبوک بود، این آیه شاید اشاره به این باشد که از بادیه نشینان جاهل و همجوار، غافل نباشید که ممکن است گاهی با تحریک دشمنان، دست به آشوب بزنند.

پیام ها:

۱ بادیه نشینی، موجب دوری از فرهنگ و آداب دینی می شود. «الْمَاعْرَبُ أَشَدُّ كُفْرًا» ۲ محیط اجتماعی و فرهنگی انسان، در بینش و موضع گیری او در مورد حقایق و معارف مؤثر است. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا» ۳ افراد ناآگاه و دور از فرهنگ، گاهی آلت دست کافران و منافقان قرار می گیرند و از خود آنها هم بی منطق تر می شوند. «الْمَاعْرَبُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا» ۴ کفر و نفاق، درجاتی دارد. «أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا» ۵ یکی از عوامل کفر و نفاق، ناآگاهی است. «أَشَدُّ كُفْرًا» ... «أَلَا- یَعْلَمُوا» ۶ دانستن احکام دین، لازم است و گر نه اعرابی هستیم. «یَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ۷ شهرنشینان جاهل به حدود الهی، به منزله ی اعراب و بادیه نشینان، بلکه بدتر

ص: ۱۳۱

از آنان هستند. «أَلَا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۸]

اشاره

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۹۸)

بعضی از بادیه نشینان، کسانی هستند که آنچه را انفاق می کنند، (به خاطر نفاق یا ضعف ایمان)، ضرر حساب می کنند و برای شما پیش آمدهای بد را انتظار می کشند. بر خود آنان پیش آمد بد باد! و خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

«مَغْرَمًا»

از «گرامت»، به معنای ملازمت است. به بدهکار و طلبکار که یکدیگر را رها نمی کنند، «غریم» گفته می شود. و به بدهکاری که ملازم انسان است تا آن بدهی را بپردازد، «مغرم» گویند.

«الدَّوَائِرَ»

جمع «دائره»، حوادثی است که از هر طرف انسان را احاطه می کند.

پیام ها:

۱ منافق و آنکه علم و ایمان به حدود الهی و فرهنگ اسلامی ندارد، انفاق را ضرر می پندارد. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا» ۲ منافق، حسود است و برای دیگران جز شر نمی خواهد. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ» ۳ کسی که برای دیگران تمنای شر دارد، خودش گرفتار آن می شود. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ، عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ» ۴ خداوند، به گفته ها و خصلت های انسان آگاه است. «اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۹]

اشاره

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَالُوا الرَّسُولَ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيَدْخُلُهَا اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۹)

ص: ۱۳۲

اما برخی از عربهای بادیه نشین، کسانی هستند که به خداوند و روز قیامت ایمان دارند و آنچه را انفاق می کنند، وسیله ی قرب به خدا و (جلب) دعا و صلوات رسول می دانند. آگاه باشید که همین انفاق ها، برای آنان موجب قرب است. بزودی خداوند آنان را در رحمت خویش وارد می کند. همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱ اگر گروهی را سرزنش می کنیم، خوبان آنها را فراموش نکنیم. بدنبال «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا» می فرماید: «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ...» ۲ بادیه نشینی و محیط اجتماعی، اختیار رشد را از انسان نمی گیرد. «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِاللَّهِ...» ۳ ایمان، زمینه ساز انفاق و آرامش است. «يُؤْمِنُ»، «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ» ۴ از امکانات مادی برای رسیدن به قرب الهی بهره بگیریم. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ» ۵ آنچه موجب قرب به خداست، نیت خالص است، نه صرف عمل. مؤمن و منافق هر دو انفاق می کنند، ولی انفاق مؤمن ستوده است. «أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ» ۶ کار کردن برای جلب رضایت رسول خدا، با توحید مخالفتی ندارد. «إِنَّهَا قُرْبَةٌ» ۷ مؤمن انفاق گر، مشمول دعای رسول خدا قرار می گیرد. «صَلِّمَاتِ الرَّسُولِ» ۸ مؤمن، غرق در رحمت الهی است، «فِي رَحْمَتِهِ» و منافق، غرق در حوادث تلخ است. «عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ» (آیه قبل) ۹ انفاق خالصانه ی بادیه نشینان که از محیط بی فرهنگ اند، بیشتر مورد تقدیر و تمجید است. «أَلَا»، «إِنَّهَا»، «فِي رَحْمَتِهِ»، «غَفُورٌ»، «رَحِيمٌ»

اشاره

وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۰۰)

و نخستین پیشگامان از مهاجران و انصار و کسانی که با نیکوکاری آنان را پیروی کردند، خداوند از آنها راضی است و آنان نیز از خدا راضی، و (خدا) برای آنان باغهایی فراهم ساخته که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، همیشه در آن جاودانه اند. این است رستگاری و کامیابی بزرگ.

نکته ها:

در این آیه، مسلمانان صدر اسلام به سه گروه تقسیم شده اند:

۱ پیشگامان در اسلام و هجرت.

۲ پیشگامان در نصرت پیامبر و یاری مهاجران.

۳ متأخران که راه آنان را ادامه داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: ابتدا خداوند نام مهاجرین با سابقه را برده، سپس نام انصار و یاوران را و سپس نام پیروان آنان را بیان نموده است. بنا بر این جایگاه و مقام هر گروه را در جای خود بیان کرده است. (۱)

به اتفاق همه ی مسلمانان، اولین زن مسلمان حضرت خدیجه و اولین مرد مسلمان به اتفاق شیعه و نظر بسیاری از اهل سنت، علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۲) چنان که گفته اند: میان تاریخ نویسان خلافتی نیست که علی بن ابی طالب علیهما السلام، اولین مرد مسلمان است. (۳) البته عدّه ای می گویند: ایمان نوجوانی ده ساله چه ارزشی دارد؟ در جواب آنان باید گفت: نبوت حضرت عیسی و حضرت یحیی نیز در

ص: ۱۳۴

۱- (۱). تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۴۱.

۲- (۲). روایات در الغدير، (ج ۳، ص ۲۲۰-۲۴۰) و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۱۱۴-۱۲۰) آمده است.

۳- (۳). تفسیر قرطبی، ج ۵، ص ۳۰۷۵؛ به نقل از مستدرک حاکم.

پیام ها:

۱ سبقت در کار نیک، ارزش است و موقعیت پیشگامان در نهضت ها باید حفظ شود. «السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ» ۲ همه ی مهاجران و انصار، مورد رضای الهی و ستایش قرآن نیستند، بلکه برخی چنین اند. «مِنَ الْمُهَاجِرِينَ...» (کلمه ی «مِنَ» ، به معنای بعض است) ۳ تنها پیروی از نیکی ها و کمالات گذشتگان ارزش است، نه هر پیروی و تبعیتی.

«اتَّبِعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ»

۴ اگر مؤمن، به قضای الهی راضی باشد، خدا هم از او راضی است. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ» ۵ بهشت در سایه ی ایمان، سبقت، هجرت، نصرت و تبعیت به احسان است.

«السَّابِقُونَ»

... «أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ...»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ (۱۰۱)

و از میان بادیه نشینان پیرامون شما، گروهی منافقند و از اهل مدینه نیز عده ای بر نفاق خو گرفته اند، تو آنان را نمی شناسی، (ولی) ما آنها را می شناسیم! بزودی آنان را دو بار عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی عذابی سهمگین، بازگردانده می شوند.

نکته ها:

«مَرَدُوا»

به معنای ممارست و تمرین بر کاری است تا آنجا که خصلتی را ایجاد کند.

دو بار عذاب، «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ» یکی رسوایی میان مردم است و یکی سخت جان

دادن. چنان که در آیه ی ۵۰ سوره انفال آمده است: «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ»، فرشتگان مرگ، به صورت و پشت آنان سیلی می زنند. و شاید مراد از دو بار عذاب، عذاب روحی و عذاب جسمی باشد.

پیام ها:

۱ مواظب منافقانی باشیم که در کنار و اطراف ما هستند. «حَوْلَكُمْ» ۲ کفر و نفاقِ بادیه نشینان، شدید ولی علنی است، اما نفاق شهرنشینان مرموزانه تر است. «مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ» ۳ نفاق، مراحلی دارد؛ گاهی سطحی و گاهی ریشه دار است. «مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ...» ۴ پیامبر، بدون عنایت و تعلیم الهی، غیب نمی داند. «لَا تَعْلَمُهُمْ» ۵ آنان که بر انحراف اصرار ورزند و خو بگیرند، عذابشان بیشتر است. «مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ»، «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ» ۶ منافق، در دنیا و آخرت گرفتار است و گرفتاریش چندان دور نیست. «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ»

[تفسیر آیه ۱۱۰۲]

اشاره

وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

و(از اعراب) دیگرانی هستند که به گناهان خویش اعتراف کرده اند، کار خوب و بد را به هم آمیخته اند. امید است خداوند توبه ی آنان را بپذیرد(و لطف خویش را به آنان باز گرداند). همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

چند نفر از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، از شرکت در جنگ تبوک تخلف ورزیدند، آن هم نه از روی نفاق، بلکه به خاطر دلبستگی به زندگی. آیات انتقادآمیز که نازل شد، بشیمان گشتند و خود را به نشانه ی توبه، به ستون مسجد بستند. تا آنکه خداوند توبه ی آنان را پذیرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله طناب را گشود و آنها آمرزیده شدند.

۱ همه ی اصحاب پیامبر عادل نبودند، برخی مرتکب سیئات هم می شدند.

«خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا»

۲ انسان در میان اعمال خود نباید تنها نقاط قوتش را ببیند، بلکه باید بدنبال جبران نقاط ضعف و خطاهایش باشد. «اعترفوا» ...
«خَلَطُوا» ۳ اعتراف به گناه، انتقاد از خود و داشتن کارهای خوب و صالح، زمینه ساز بخشایش الهی است. «اعترفوا» ، «يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» ۴ گرچه خداوند وعده ی آمرزش داده، اما انسان باید میان خوف و رجاء باشد.

«عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

۵-خطا کار پشیمان، به امید نیازمند است و آغوش اسلام برای پذیرش او باز است. «اعترفوا» ... «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۳]

اشاره

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۰۳)

۱۰۳/۹

از اموالشان صدقه (زکات) بگیر تا بدین وسیله آنان را (از بخل و دنیاپرستی) پاک سازی و رشدشان دهی و بر آنان درود فرست (و دعا کن). زیرا دعای تو، مایه ی آرامش آنان است و خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

آیه در ماه رمضان سال دوم هجری در مدینه نازل شد و پیامبر فرمود: ندا دهند که خداوند، زکات را نیز همچون نماز واجب ساخت. پس از یک سال نیز فرمان داد که مسلمانان زکاتشان را بپردازند.

پیامبر، بر زکات دهندگان درود می فرستد؛ «صَلِّ عَلَيْهِمْ»، ولی خداوند بر مجاهدانی که در خاک و خون غلطیده و مقاومت می کنند، درود می فرستد.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف حاکم اسلامی، گرفتن زکات از مردم است. «خُذْ» ۲ اسلام، مالکیت خصوصی را می پذیرد. «أَمْوَالِهِمْ» ۳ زکات، بخش کوچکی از سرمایه ی شماست، با دلگرمی آن را پرداخت کنید.

«مِنْ أَمْوَالِهِمْ»

۴ پرداخت زکات، نشانه ی صداقت انسان در ادعای ایمان است. «صِيَدَقَهُ» ۵ زکات، عامل پاکی روح از بخل، دنیا پرستی و مال دوستی است. «تُطَهِّرُهُمْ» ۶ زکات، موجب رشد فضایل اخلاقی در فرد و جامعه است. «تُزَكِّيهِمْ» ۷ فقر، عامل بسیاری از مفاسد است و تأمین زندگی محرومین به وسیله ی زکات، جامعه را از بخشی از مفاسد پاک می سازد. «تُطَهِّرُهُمْ» ۸ رسول اکرم صلی الله علیه و آله به مردم عادی درود و صلوات می فرستد. زیرا بها دادن به مردم، تشویق آنان به نیکی ها و شخصیت بخشیدن به آنان است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ» ۹ رابطه ی مالیات دهنده و مالیات گیرنده باید عاطفی و معنوی باشد. «خُذْ»، «صَلِّ» ۱۰ دعای پیامبر در حق مردم مستجاب است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» ۱۱ نگویم زکات دادن وظیفه اش بوده، ما هم تشکر کنیم. «خُذْ»، «صَلِّ عَلَيْهِمْ» ۱۲ تشویق ها لازم نیست، همیشه مادی باشد، گاهی تشویق معنوی کارسازتر است. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» ۱۳ تشویق، سنگینی تکلیف را سبک می کند. «سَكَنٌ لَهُمْ» ۱۴ سرچشمه ی دستورات و تکالیف، علم الهی است. «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۴]

اشاره

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴)

ص: ۱۳۸

آیا ندانستند که تنها خداوند از بندگانش توبه را می پذیرد و صدقات را می گیرد و اینکه خداوند، بسیار توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

برخی از آنان که در جنگ تبوک شرکت نکردند، نزد پیامبر آمده و درخواست می کردند که توبه ی آنان را بپذیرد. این آیه می فرماید: توبه پذیر خداست، نه دیگری، و صدقات و زکاتی که به پیامبر و امام داده می شود، در حقیقت گیرنده اش خداوند است.

چون پیامبر به فرمان خدا زکات می گیرد، در حقیقت خدا زکات گیرنده است.

نظیر آیه ی بیعت: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۱) هر کس با تو ای پیامبر بیعت کند، گویا با خدا بیعت کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: صدقه در دست فقیر قرار نمی گیرد، مگر آنکه در دست خدا قرار گیرد. آن گاه این آیه را تلاوت فرمود. (۲)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا گرفتن زکات مخصوص پیامبر است یا بعد از آن حضرت نیز ادامه دارد؟ حضرت فرمودند: آری، ادامه دارد. (۳)

پیام ها:

۱ پیامبر خدا نیز حق توبه پذیری ندارد، تا چه رسد به کشیش ها و مقامات کلیسا.

این مقام، خاص خداست. «هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» ۲ پرداخت زکات، لازمه ی توبه ی واقعی است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» ... «وَ يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»
۳ انقلاب درونی، مقدم بر کمک های مادی است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» ... «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ» ۴ توبه تنها پشیمانی نیست، به دنبال آن اصلاح و عمل لازم است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ»، «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ» ۵ چون گیرنده ی صدقات خداست، پس با دلگرمی بدهیم و بهترین جنس را با

ص: ۱۳۹

۱- ۱. فتح، ۱۰.

۲- ۲. تفسیر برهان.

۳- ۳. تفسیر نور الثقلین.

بهترین شیوه بپردازیم. «أَنَّ اللَّهَ» ... «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ» ۶ زکات، مالیاتی اسلامی است که از قداست برخوردار است، زیرا گیرنده ی آن خداوند است. «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَقُلْ اِعْمَلُوا فَمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿۱۰۵﴾
وَأَشْهَادُهُ فَيَسْبِغُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿۱۰۵﴾

و بگو: (هر گونه که می خواهید و می توانید) عمل کنید، که بزودی خداوند و پیامبرش و مؤمنان کار شما را می نگرند و بزودی به سوی دانای غیب و آشکار باز گردانده می شوید، پس شما را به آنچه انجام می دادید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

این آیه که بیان کننده ی آگاهی خدا و پیامبر و مؤمنان از عملکرد ماست، همان عقیده ی شیعه را مبنی بر «عرضه ی اعمال» بر اولیای خدا بیان می کند. این عرضه، روزانه یا هر هفته و هر ماه انجام می گیرد و اگر اعمال ما خوب باشد، اولیای خدا از ما شاد می شوند و اگر بد باشد، نگران و اندوهگین می گردند. ایمان به این عرضه ی عمل، در ایجاد تقوا و حیا مؤثر است. امام صادق علیه السلام فرمود: ای مردم! با گناه خود، رسول خدا را ناراحت نکنید. (۱)

به گفته ی روایات، مراد از «الْمُؤْمِنُونَ»، امامان معصومند که خداوند آنان را از اعمال ما آگاه می سازد. (۲)

پیام ها:

۱ انسان در عمل آزاد است، نه مجبور. «اعْمَلُوا» ۲ توجه به اینکه اعمال ما زیر نظر خداست، مانع گناه است. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»

ص: ۱۴۰

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳ هر چه بیننده ی اعمال بیشتر باشد، شرم و حیای انسان از خلافتکاری بیشتر است، به خصوص اگر بیننده، خدا و پیامبر و مؤمنین باشند. «فَسَيَرَى اللَّهُ»، «وَأَسْأَلُهُ»، «وَالْمُؤْمِنُونَ» ۴ عمل معیار سنجش است، آنچه در دنیا بر اولیای خدا عرضه می شود عمل است، آنچه هم در قیامت مورد حساب قرار می گیرد، عمل است. «اعْمَلُوا»، «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»، «فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» ۵ اعمال انسان حقایقی دارد که در قیامت برای او روشن خواهد شد. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»، «فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۶]

اشاره

وَآخِرُونَ مُرْجُونَ لِلَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

و گروه دیگری هستند که کارشان به خواست الهی واگذار شده است یا عذابشان می کند و یا (به خاطر توبه و پشیمانی)، به آنان لطف می کند و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

«مُرْجُونَ»

از «ارجاء»، به معنای تأخیر و توقّف است، تأخیری همراه با رجاء و امید.

خداوند در این آیات سه گروه را یاد کرده است:

الف: منافقان مرموزی که در مدینه هستند و شناخته نشده اند. (آیه ۱۰۱) ب: منحرفانی که به گناه خود اعتراف کردند و امید توبه دارند. (آیه ۱۰۲) ج: منحرفانی که اصرار بر گناه ندارند و توبه نکرده اند، تکلیف آنان با خداوند است.

(آیه مورد بحث) طبق روایات، (۱) آیه ناظر به قاتلان حضرت حمزه یا جعفر طیار است که پشیمان شده و اسلام آوردند، ولی ایمان در قلبشان رسوخ نکرده تا قطعاً بهشتی باشند، یا

ص: ۱۴۱

مربوط به کسانی است که در جنگ تبوک شرکت نکردند و فقط پشیمان شدند و به زبان اعتراف نکردند.

پیام ها:

۱ دست خدا در عفو یا مجازات گنهکاران، باز است. «إِمَّا يَعِدُّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ» ۲ در تربیت خطاکاران مختلف، باید برخورد‌های مختلفی داشت. گروهی را باید بین بیم و امید قرار داد. «إِمَّا يَعِدُّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ» ۳ قهر یا لطف الهی، بر اساس علم و حکمت است، نه انتقام جویی! «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۷]

اشاره

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضَرَارًا وَ كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِزْوَاجًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لِيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۰۷)

و(گروهی دیگر از منافقان) کسانی هستند که مسجدی برای ضربه زدن به اسلام و برای ترویج کفر و تفرقه افکنی میان مؤمنان و کمینگاهی برای (مساعدت) به دشمنان دیرینه ی خدا و پیامبرش ساختند، و همواره سوگند می خورند که جز خیر، قصدی نداریم! (ولی) خداوند گواهی می دهد که آنان دروغگویانند.

نکته ها:

آیه، به داستان مسجد ضرار اشاره دارد که منافقان به بهانه ی افراد ناتوان و بیمار یا روزهای بارانی، در برابر مسجد قبا مسجدی ساختند که در واقع پایگاه تجمّع خودشان بود، و از پیامبر در آستانه ی عزیمت به جنگ تبوک، خواستند آنجا نماز بخواند و افتتاح کند. بعد از مراجعت پیامبر صلی الله علیه و آله از تبوک، آیه نازل شد و نیت شومشان را بر ملا کرد. پیامبر فرمان داد مسجد را آتش بزنند و ویران کنند و محلّ

ص: ۱۴۲

آن را زباله دان کنند. (۱)

طبق بعضی روایات، ساخت مسجد ضرار در مدینه، به دستور ابو عامر بود. وی که پدر حنظله ی غسیل الملائکه است، از عابدان مسیحی بود و در قبیله ی خزرج نفوذ داشت. با هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و گسترش و نفوذ اسلام، او به مخالفت با پیامبر پرداخت و نقش منافقانه در جنگ احد داشت. سرانجام به مکه گریخت و از آنجا به روم رفت و از پادشاه روم برای براندازی اسلام کمک خواست. شگفتا که او رهبر منافقان بود و پسرش حنظله، عاشق اسلام و پیامبر و شهید شد! (۲) هنگام دعوت پیامبر برای نماز در مسجد ضرار، سه مسأله را مطرح کردند: عشق به نماز جماعت، عشق به ناتوانان و عشق به رهبر و نماز او. و هر سه منافقانه بود.

منافقان همواره چنین بوده اند؛ در برابر موسی، سامری توطئه می کنند، در برابر مسجد نبوی، مسجد اموی می سازند و در برابر علی علیه السلام قرآن بر نیزه می کنند.

همان گونه که گوساله ی سامری را سوزاندند، مسجد منافقان را نیز می سوزانند تا درسی برای تاریخ باشد.

در کوفه و شام نیز به خاطر پیروزی یزید بر امام حسین علیه السلام مساجدی ساخته شد، که امامان ما آنها را مساجد ملعونه نامیدند!

هر گونه ضرری در اسلام ممنوع است، «لا ضرر و لا ضرار فی الإسلام» (۳) از جمله:

الف: ضررهای جانی. «لَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسَيْرَ» (۴) ب: ضرر به مردم. «لَا تَعْلَمُونَ عَلَى الْإِيمَانِ وَالْعَيْدُونَ» (۵) ج: ضرر به همسر. «لَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ» (۶) د: ضرر به فرزند. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بَوْلِدِهَا» (۷) ه: ضرر به ورثه. «مَنْ بَعَدَ وَصِيَّهُ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ» (۸)

ص: ۱۴۳

۱- ۱. تفاسیر مجمع البیان، المنار و نور الثقلین.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. وسائل، ج ۲۶، ص ۱۴.

۴- ۴. بقره، ۱۸۵.

۵- ۵. مائده، ۲.

۶- ۶. طلاق، ۶.

۷- ۷. بقره، ۲۳۳.

۸- ۸. نساء، ۱۲.

و:آموزشهای مضر. «يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ» (۱) ز:ضرر در معاملات و بدهکاری ها. «وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ» (۲) ح:ضرر به مکتب و وحدت. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا»

پیام ها:

۱ دشمن، از مسجد و مذهب، علیه مذهب سوء استفاده می کند، ظاهر شعارها و القاب، فریبمان ندهد! «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا» ۲ توطئه گران می خواهند حتی از نماز پیامبر نیز به نفع خود سوء استفاده کنند.

(با توجه به شأن نزول) ۳ مسجدسازی مهم نیست، باید انگیزه های بانیان و متولیان خالص باشد. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا...» ۴ در اسلام، هر گونه ضرر، ممنوع است، گرچه تحت عنوان مسجد باشد. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا» ۵ احترام و قداست مسجد، در شرایطی که مورد سوء استفاده دشمنان باشد، برداشته می شود. (با توجه به شأن نزول) ۶ خداوند حامی پیامبر و دین خود می باشد و از طریق وحی توطئه های منافقان را افشا می کند. «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا...» ۷ هر مسجدی که عامل تفرقه میان مسلمانان باشد، مسجد ضرار است. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا...» «تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ منافقان در خدمت کفارند. «إِزْضَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ» ۹ هنگام جنگ با دشمنان خارجی، از توطئه های دشمنان داخلی غافل نشویم.

منافقان در آستانه ی جنگ تبوک از پیامبر می خواستند تا رسماً پایگاه آنها را افتتاح کند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را در مدینه بجای خود گذاشت و پس از

ص: ۱۴۴

۱- (۱). بقره، ۱۰۲.

۲- (۲). بقره، ۲۸۲.

بازگشت، مسجد ضرار را خراب کرد.

۱۰ شکستن وحدت مسلمانان، همطراز کفر است. «كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۱ سوگند دروغ، شیوه ی منافقان است. «لِيَحْلِفْنَ» ۱۲ فریب ادعاهای و تبلیغات حقّ به جانب دشمن را نخوریم. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسَيْنَ» ۱۳ دروغگویی خصلت کفار و منافقان است. «إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۸]

اشاره

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمْ بُدِّعْ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رَجُلٌ يَجُوبُونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ (۱۰۸)

در آن (مسجد ضرار)، هرگز (برای نماز) نایست، همانا مسجدی که از روز نخست بر اساس تقوا بنا شده، سزاوارتر است که در آن نماز برپاداری.

(زیرا) در آن مسجد، مردانی هستند که دوست دارند خود را پاک سازند و خداوند پاکان را دوست می دارد.

نکته ها:

مسجدی که از آغاز بر پایه ی تقوا، بنا نهاده شد، مسجد «قبا» است که هنگام هجرت به مدینه ساخته شد. (۱)

فخر رازی می گوید: وقتی سابقه ی تقوا، مایه ی ارزش یک مسجد است، سبقت انسان به ایمان و تقوا، بیشتر ارزش دارد و علی علیه السلام که از روز اوّل مؤمن بود، برتر از کسانی است که پس از سالها شرک، مسلمان شدند. (۲)

پیام ها:

۱ در مسجدی که پایگاه مخالفان نظام اسلامی است، به نماز نایستیم. «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا»

ص: ۱۴۵

۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

۲-۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲ عبادت از سیاست جدا نیست. حتی با نماز نباید باطلی را تقویت کرد. «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا» (تأیید کفر و نفاق و تفرقه حرام است)
 ۳ رهبر، الگوی دیگران است. پیامبر نباید وارد مسجد ضرار شود تا دیگران هم وارد نشوند. لذا خطابِ آیه به پیامبر است. «لَا تَقُمْ فِيهِ»
 ۴ رهبر جامعه باید در موضع گیری پیشگام باشد. «لَا تَقُمْ فِيهِ» ۵ اگر مردم را از رفتن به مراکز فساد باز می داریم، باید مکان های سالم و مفیدی را جایگزین و به آن راهنمایی کنیم. «لَا تَقُمْ»، «تَقُومُ» ۶ ارزش هر چیز وابسته به اهداف و انگیزه ها و نیتات بنیان گذاران آن دارد. «أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى» ۷ مسجد، زمینه ی پاکی از پلیدی های جسمی و روحی است. «فِيهِ رِجَالٌ يُجِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا» ۸ همنشینی با صالحان ارزش است. «فِيهِ رِجَالٌ...» ۹ ارزش مکان ها، بسته به افرادی است که به آنجا رفت و آمد می کنند. ارزش یک مسجد به نماز گزاران آن است، نه گنبد و گلدسته ی آن. «لَمَسِّ جِدِّ» ... «أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ»، «فِيهِ رِجَالٌ يُجِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا» ۱۰ نماز و مسجد، وسیله ی تهذیب و پاکی است. «لَمَسِّ جِدِّ» ... «يَتَطَهَّرُوا» ۱۱ علاقه به کمال و پاکی، خود یک کمال است. «يُجِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا» ۱۲ پاکان، محبوب خدایند. «يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۹]

اشاره

أَفَمَنْ أُسِّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أُسِّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰۹)

آیا کسی که بنیان (کار) خود را بر پایه ی تقوا و رضای الهی قرار داده بهتر است، یا کسی که بنیاد (کار) خویش را بر لبه ی پرتگاهی سست و فروریختنی نهاده که او را در آتش دوزخ می اندازد؟ خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مقایسه ی مسجد ضرار و مسجد قبا بود، و در این آیه مقایسه ی بنیان آن دو مسجد است.

کلمه ی «شَفَا»[□]، به معنای لبه و کناره، «جُرْفٍ»[□]، به معنای حاشیه ی نهر یا چاه که آب زیر آن را خالی کرده و پرتگاه شده است، و «هَارٍ»[□]، به معنای سست می باشد.

پیام ها:

۱ ارزش کارها به نیت آنان است، نه ظاهر اعمال. مسجد قبا برای خدا ساخته شد و مسجد ضرار با انگیزه ی تفرقه افکنی! «أَسَسَ بُيُوتَهُ عَلَى تَقْوَى»[□] ۲ بنیاد باطل بر باد است. «بُيُوتُهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ»[□] ۳ گاهی مسجد، بنیان خود را به قعر دوزخ می افکند. «فَأَنهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ»[□] ۴ سوء استفاده از مراکز مذهبی و باورهای دینی مردم، ظلم است. «الظَّالِمِينَ»[□]

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۰]

اشاره

لَا يَزَالُ بُيُوتُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۱۰)

بنیانی را که منافقان بنا نهادند، همواره موجب تحیر و سردرگمی در دل‌های آنان است. (آنها راه نجاتی ندارند)، مگر آنکه دل‌هایشان (از نفاق) جدا شود (یا با مرگ، متلاشی شود) و خداوند دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱ بنیان های اعتقادی منافقان، سست و همراه با تردید است. «بَنَوْا رِيبَةً»[□] ۲ امراض قلبی و روحی، گاهی به صورت خصلتی پایدار و بی تغییر در می آید.

«لَا يَزَالُ»[□]

... «رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ»[□] ۳ بیماری های قلبی و روحی، با توبه ی ظاهری و لفظی مداوا نمی شود. «إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ»[□]

۴ هر چند بنای نفاق ریشه کن شود، ولی آثار نفاق که در دلها ریشه دوانده، هم چنان ماندگار است، تا مرگ منافق فرا رسد. «إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ» ۵ منافقان دارای تشکیلات و پایگاه هستند. «بَيَّأْنُهُمْ» ۶ منافق، آرامش ندارد. «رَبِيَّه» ۷ خداوند از انگیزه‌ی منافقان در ساختن مسجد ضرار آگاه است. «عَلِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۱]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعِدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنِعْمِ اللَّهِ الَّتِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۱)

همانا خداوند از مؤمنان، جانها و اموالشان را به بهای بهشت خریده است.

آنان در راه خدا می‌جنگند تا بکشند یا کشته شوند. (وفای به این) وعده‌ی حق که در تورات و انجیل و قرآن آمده بر عهده خداست و چه کسی از خدا به عهدش وفادارتر است؟ پس مژده باد شما را بر این معامله‌ای که به وسیله‌ی آن (با خدا) بیعت کردید و این همان رستگاری بزرگ است.

نکته‌ها:

دنیا، بازار است و مردم در آن معامله‌گر. فروشنده، مردم اند و خریدار خداوند.

متاع معامله، مال و جان است و بهای معامله بهشت. اگر به خدا بفروشند، سراسر سود و اگر به دیگری بفروشند، یکسره خسارت است.

معامله با خدا چند امتیاز دارد:

۱ خود ما و توان و دارایی ما از اوست، سزاوار نیست که به جز او بدهیم.

۲ خداوند، اندک را هم می‌خرد. «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» ۳ عیوب جنس را اصلاح می‌کند و رسوا نمی‌سازد.

۴ به بهای بهشت می‌خرد. خداوند در خریدن وارد مزایده می‌شود و نرخ‌ی را

پیشنهاد می کند که فروختن به غیر او احمقانه و خسارت است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: برای بدنهای شما جز بهشت، بهایی نیست، پس خود را به کمتر از بهشت نفروشید. (۱)

پیام ها:

۱ با داشتن خریداری همچون خدا، چرا به سراغ دیگران برویم؟ «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ» ۲ خداوند، تنها از مؤمن خریدار است، نه منافق و کافر. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۳ در پذیرش الهی، جهاد با جان بر جهاد مالی مقدم است. «أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ» (جان را همه دارند، ولی همه مال و ثروت ندارند) ۴ بهشت، در سایه ی جهاد و شمشیر و تقدیم جان و مال به خداوند است. «لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۵ اگر هدف از جهاد، خدا باشد، کشته شدن یا نشدن، تفاوتی نمی کند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ» ۶ مؤمن همواره آماده ی رفتن به جبهه است. «يُقَاتِلُونَ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار و تداوم است) ۷ هدف مؤمن از جنگ، ابتدا نابود کردن باطل و اهل آن و سرانجام شهادت است. «فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ» ۸ در معامله با خدا، سود یقینی و قطعی است. «وَعِيدًا عَلَيْهِ حَقًّا» در مزایده با خداوند هر چه هست حق و به سود انسان است، بر خلاف دیگران که یا قصد جدی نیست یا بی انگیزه و دروغ است، یا غلو، یا از روی هوس و یا برای طرد کردن رقیب است.

۹ ارزش جهاد، مجاهدان و شهیدان، مخصوص اسلام نیست، در تورات و انجیل هم مطرح است. و اگر امروزه در آن کتاب ها نیست، نشان تحریف

ص: ۱۴۹

آنهاست. «فِي التَّوْرَةِ وَ الْإِنْجِيلِ» ۱۰ گرچه ما بر خدا حقی نداریم، اما خداوند برای ما بر عهده ی خودش حقوقی قرار داده است. «وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا» ۱۱ معامله یک عقد لازم است که وفا به آن واجب است. «وَعَدًا» ، «حَقًّا» ، «أَوْفِي» ۱۲ خداوند مجاهدان مخلص را طرف معامله ی خود قرار داده است. «بِأَيْعَتُمْ» و نفرمود: «بعتم» ۱۳ بهترین بشارت، تبدیل فانی به باقی و دنیا به آخرت است و غیر آن خسارت و حسرت است. «فَاسْتَبَشِّرُوا» ۱۴ در کنار انتقاد از منافقان جهاد گریز، باید از مؤمنان مجاهد تقدیر و تشکر شود. «فَاسْتَبَشِّرُوا» ۱۵ بالاترین رستگاری تنها در سایه ی معامله با خداست. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۲]

اشاره

الَّذِينَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُتَكِبِينَ وَالْمُرْتَدِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَمَنْ يُشْرِكُونَ ﴿۱۱۲﴾

(مؤمنان مجاهد،) اهل توبه، عبادت، ستایش، سیاحت، رکوع، سجود، امر به معروف و نهی از منکر و حفظ حدود و مقررات الهی اند و چنین مؤمنانی را بشارت ده.

نکته ها:

در این آیه، نه صفت برای مؤمنان مجاهد بیان شده است: از گناهان توبه کرده، در مدار عبادت قرار می گیرند. با زبان، حمد و با پا حرکت و با بدن رکوع و سجود دارند، پس از خودسازی، با امر به معروف به اصلاح جامعه می پردازند و از مرز قوانین الهی خارج نمی شوند.

توبه از گناه، راه عبادت را باز می کند، زبان ستایشگر همراه با پویایی و تحرک،

آمادگی برای رکوع و سجود در پیشگاه خدا می آورد، و امر به معروف و نهی از منکر، حافظِ حدود الهی در جامعه است.

کلمه ی «التَّائِبُونَ»[□]، نشانه ی آن است که مؤمنانی که جان و مال خود را به خدا می فروشند، می توانند با یک انقلاب و بازسازی درونی و اعراض از کردارهای ناروای گذشته، وارد این میدان معامله با خدا شوند. (۱)

عُتِبَادِ بَصْرَى در راه مکه امام سجاد علیه السلام را دید، به حضرت گفت: «ترکت الجهاد و صعوبته و أقبلتَ إلى الحج و لینه؟» جهاد و سختی آن را رها کرده ای، به حج و آسانی آن روی آورده ای؟ آن گاه آیه ی «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى...»[□] را خواند! حضرت فرمودند: ادامه ی آن را هم بخوان! عباد آیه ی «التَّائِبُونَ...»[□] را خواند. حضرت فرمود: اگر یاران ما این صفات و کمالات را دارا می بودند، بر ما واجب بود، قیام کنیم و در آن صورت، جهاد از حج برتر بود. (۲)

در روایتی آمده است که مراد از «السَّائِحُونَ»[□] روزه داران می باشد. (۳)

پیام ها:

۱ شرط وفاداری خداوند به پیمان خود، پایداری مؤمنان بر حفظ حدود الهی است. «وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ»[□] ... «التَّائِبُونَ...»[□] ۲ جهاد اکبر و خود سازی، لازمه ی جهاد اصغر در جبهه هاست. «يُقَاتِلُونَ»[□] ... «التَّائِبُونَ...»[□] ۳ اسلام دینی جامع است، اشک را در کنار شمشیر و عبادت را در کنار سیاحت قرار داده است. «يُقَاتِلُونَ»[□] ... «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ»[□] ... «السَّائِحُونَ»[□] ۴ آنچه مطلوب است، ملکه شدن کمالات در انسان است. «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ...»[□] (همه ی صفات به صورت اسم فاعل آمده نه فعل، تا دلالت بر استمرار کند)

ص: ۱۵۱

۱-۱. چنان که در ماجرای کربلا، افرادی مانند زُهریر و حُر، با آنکه سابقه ی درخشانی نداشتند، ولی در یک چرخش و معامله با خدا، جان خود را تسلیم کردند و درخشیدند.

۲-۲. وسائل، ج ۱۵، ص ۴۶.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۵ تقویت روحیه ی رزمندگان اسلام، با ذکر و یاد خدا و عبادت است، نه شراب و موسیقی و... که در جبهه ی دشمن است. «يُقَاتِلُونَ»، «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ...» ۶ شرط قبولی عبادت، توبه از گناه است. «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ» ۷ تحرک، تلاش، سیاحت، هجرت و خودسازی، در راه کسب کمال و قرب الهی ارزش است. «السَّائِحُونَ» (مردان خدا، راکد و زمین گیر نیستند) ۸ سرباز و رزمنده ی اسلام باید اهل نماز و عبادت باشد. «يُقَاتِلُونَ»، «الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ» ۹ در مسیر کمال، اول خودسازی است، بعد جامعه سازی. «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ» ... «الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ...» ۱۰ درگیری با دشمن در مرزها، ما را از مفسد و منکرات داخلی غافل نسازد.

«يُقَاتِلُونَ»

«الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ...» ۱۱ برای حفظ حدود الهی، باید هم با دشمن خارجی جنگید، هم با مفسد داخلی مبارزه کرد. «يُقَاتِلُونَ»، «التَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ»، «الْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ» ۱۲ رزمندگان برای جلوگیری از مفسد اجتماعی، بیش از دیگران مسئولند.

«يُقَاتِلُونَ»

«التَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۳]

اشاره

«مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» (۱۱۳)

برای پیامبر و کسانی که ایمان آورده اند، سزاوار نیست که برای مشرکان، پس از آنکه برایشان آشکار گردید که آنان اهل دوزخند، طلب آمرزش کنند، هر چند خویشاوند آنان باشند.

نکته ها:

برخی مفسران به بعضی روایات جعلی از روایان ناسالم استناد کرده و این آیه را درباره ی ابو طالب دانسته اند! در حالی که دهها دلیل و روایت بر ایمان ابو طالب

ص: ۱۵۲

داریم. سعید بن مسیب که راوی این روایت است، دشمن علی بن ابی طالب علیهما السلام است و گناه ابو طالب هم این است که پدر علی علیه السلام است!

پیام ها:

۱ پیامبر و دیگر مسلمانان، در برابر قانون یکسان اند. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا» ۲ شرک، گناهی نابخشودنی است و حتی استغفار پیامبر برای مشرکان بی اثر است. «مَا كَانَ» ... «أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ» ۳ پیوندهای مکتبی، مهم تر از پیوندهای عاطفی است. نباید عواطف فامیلی بر مکتب غالب شود. «مَا كَانَ» ... «وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ» ۴ خویشاوندی با پیامبر، مانع دوزخ نیست. «وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۴]

اشاره

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِثْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ (۱۱۴)

و آرمزش خواهی ابراهیم برای پدرش (عموی مشرکش که سرپرستی او را به عهده داشت)، فقط به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، (آن هنگام که از هدایتش ناامید نبود)، پس هنگامی که برایش روشن شد، او دشمن خداست، از او بیزاری جست. همانا ابراهیم، اهل آه و ناله (از ترس خدا) و بردبار بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از این بود که پیامبر و مؤمنان حَقَّ دعا کردن برای مشرکان را ندارند، هر چند از خویشاوندانشان باشند. این آیه، پاسخ شبهه ای را می دهد که پس چرا حضرت ابراهیم، به عموی مشرک خود دعا کرد و به او وعده ی استغفار داد؟ «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» (۱)، این آیه می فرماید، وعده ی ابراهیم به امید هدایت او بود. اما چون عمو در حال شرک مرد، ابراهیم هم استغفار را رها کرد.

ص: ۱۵۳

سؤال: چرا حضرت ابراهیم پس از مرگ عمو هم برای او دعا می کرد؟ «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ»؟ (۱) پاسخ: والد به پدر واقعی گفته می شود، ولی اب، به پدر، معلم، عمو، پدر زن، و جد هم گفته می شود. دعای ابراهیم برای پدر واقعی اش بوده، نه عموی مشرکش.

قرآن در یازده آیه، از عموی ابراهیم تعبیر به «اب» کرده است، تا بفهماند ابراهیم علیه السلام تحت سرپرستی چه کسی بوده، ولی تحت تأثیر قرار نگرفته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: ابراهیم علیه السلام اهل دعا و گریه های بسیار و «لَاؤَاة» بود. (۲)

پیام ها:

۱ آنچه سبب بدگمانی به اولیای خداست، باید برطرف شود و توجیه صحیح ارائه گردد. «مَوْعِدَهُ وَعَدَّهَا» ۲ وفای به عهد، حتی نسبت به کافر هم لازم است. «مَوْعِدَهُ وَعَدَّهَا» ۳ علم انبیا محدود است. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ...» ۴ در برابر رفتار تند کافران، حلم خود را از دست ندهیم. (۳) «تَبَرَّأ مِنْهُ» ... «لَاؤَاةٌ حَلِيمٌ» ۵ برائت از عمو به خاطر خدا، نشانه ی عشق و خشوع ابراهیم نسبت به خداوند است. «لَاؤَاةٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۱۵)

خداوند بر آن نیست که قومی را بعد از آنکه هدایتشان نمود، بی راه بگذارد تا آنچه را (که باید از آن) پرهیز کنند، برایشان بیان کند. قطعاً خداوند به هر چیزی داناست.

ص: ۱۵۴

۱-۱. ابراهیم، ۴۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. عموی ابراهیم او را تهدید می کرد که سنگسارت خواهیم کرد؛ «لئن لم تنته لأرجمنك» (مریم، ۴۶) ولی ابراهیم هم چنان بردبار بود.

آیه، یا بیانگر حال آنان است که مسلمان شده بودند، ولی پیش از آگاهی از وظایف خود از دنیا رفتند. (۱) یا اشاره به آیه ی قبل و لزوم تبری از دشمن خداست که اگر پس از این هشدار، بی تفاوت باشید، خودتان هم گمراه شده به دشمنان خدا ملحق می شوید، و ممکن است آیه برای رفع نگرانی کسانی باشد که قبل از علم به حرمت استغفار برای مشرکان، برای آنان استغفار می کردند.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند بر امام واجب کرده است که هر گاه نگران مرگ خود شد، امام معصوم بعدی را برای مردم معرفی کند، سپس این آیه را تلاوت کرد. (۲)

پیام ها:

۱ اگر حدود الهی را رعایت نکنیم، خطر گمراهی در پیش است. «لِيُضِلَّ قَوْمًا...» «حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ» ۲ اضلال خدا، کیفر بی اعتنایی به هدایت اوست. مخالفت آگاهانه با رهنمودهای الهی، زمینه ی سلب هدایت خداوند است. «مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ...» «حَتَّى يُبَيِّنَ» ۳ کیفر الهی، پس از تبیین و روشنگری و اتمام حجت است. «حَتَّى يُبَيِّنَ» ۴ هدایت الهی کامل است و علاوه بر بیان اسباب سعادت، عوامل خطر را نیز هشدار می دهد. «يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ» امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند اسباب رضایت و غضب خود را به مردم می شناساند. (۳)

۵ دستور الهی بر پرهیز از چیزی، از علم و حکمت او سرچشمه می گیرد. «إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

ص: ۱۵۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. کافی، ج ۱، ص ۱۶۳.

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۱۶)

همانا حکومت آسمان ها و زمین تنها از آن خداست، زنده می کند و می میراند و شما را جز خداوند، هیچ سرپرست و یاورى نیست.

پیام ها:

۱ زنده کردن و میراندن، حیات و مرگ دلها (هدایت و ضلالت)، به دست خداست. «يُحْيِي وَيُمِيتُ» ۲ به جای تحکیم روابط با خویشاوندان مشرک، به فکر رابطه با خدایی باشید که مالک آسمان ها و زمین است و آنها در برابر این خدا، قدرت هیچ گونه نصرتی ندارند. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ» ... «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ...»

اشاره

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۱۷)

همانا خداوند، لطف خود را بر پیامبر و مهاجران و انصاری که او را در لحظه ی دشوار (جنگ تبوک) پیروی کردند، سرازیر نمود، پس از آنکه نزدیک بود دلهای بعضی از آنان منحرف شود (و در جبهه حضور نیابند). سپس خداوند لطف خود را به آنان باز گرداند، همانا او به آنان رؤوف و مهربان است.

نکته ها:

جنگ تبوک دشواری های بسیار داشت از جمله: دوری راه، گرمی هوا، فصل چیدن میوه ها و محصولات، و هیبت و قدرت دشمن. لذا بعضی ها که از منافقان نبودند، سایه بان منزل و آب خنک و همسر را بر جبهه و مشقات راه ترجیح دادند و نرفتند، مثل ابو خثیمه که چون متنبه شد، تلاش کرد و پس از چند روز تأخیر، خود را به

پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان رساند.

منافقان در جنگ تبوک سه گروه بودند:

۱ عده ای به بهانه ی مفتون شدن به دختران زیبای رومی، به جبهه نرفتند.

۲ جمعی مردم را از رفتن دلسرد می کردند.

۳ بعضی گرمی هوا را بهانه می آوردند، یا اجازه ی ماندن می گرفتند.

□
امّا در مقابل، عده ای عاشقانه همراه پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند و اگر وسیله ی سفر نداشتند، از اندوه، اشک می ریختند. داستان عقب ماندن ابو ذر غفاری که بالاخره خود را به پیامبر رساند، مربوط به همین ماجراست.

در جنگ تبوک، کار چنان سخت شد که گاهی یک خرما را چند نفر می مکیدند (۱) شاید به دلیل این آیه و آیه ی بعد که پذیرش توبه مطرح است، نام این سوره را علاوه بر برائت، توبه نیز گفته اند.

پیام ها:

□ □
۱ خداوند، پیامبر و رزمندگان را در صحنه های خطرناک، مورد لطف خاصّ خویش قرار می دهد. «تَابَ اللَّهُ...» ۲ همه ی انسان ها، حتی پیامبران، به لطف الهی نیازمندند. «تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ» ۳ توبه ی الهی، به معنای لطف خاصّ او به پیامبر و مؤمنان است که گاهی در قالب عفو و بخشش نسبت به گنهکاران جلوه می کند. «تَابَ اللَّهُ» ۴ نشانه ی ایمان واقعی، اطاعت از رهبر در شرایط دشوار است. «اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ» ۵ سختی های زندگی، لحظه و ساعتی بیش نیست و می گذرد. «سَاعَةِ الْعُسْرَةِ» ۶ انسان، هر لحظه در معرض لغزش و انحراف است، پس باید به خدا روی

ص: ۱۵۷

آورد. «كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ» ۷ تنها راه نجات از سقوط، لطف الهی است. «تَابَ اللَّهُ...» «ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَ ضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۱۸)

و نیز بر سه نفری که (از شرکت در جبهه ی تبوک به خاطر سستی) و امانده بودند، تا آن گاه که زمین با همه ی وسعتش (به سبب قهر و نفرت مردم) بر آنان تنگ شد و از خود به تنگ آمده و فهمیدند که در برابر خدا، هیچ پناهگاهی جز خود او نیست، پس خداوند لطف خویش را شامل آنان ساخت تا به توبه موفق شوند. همانا خداوند توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

سه مسلمانی که در تبوک شرکت نکردند، (۱) پشیمان شده و برای عذرخواهی نزد پیامبر آمدند. اما حضرت با آنان سخن نگفت و دستور داد کسی با آنان حرف نزند و همسرانشان هم به آنان نزدیک نشوند. آنان به کوه های اطراف مدینه رفتند و برای استغفار، جدا از یکدیگر به تضرع و گریه پرداختند تا پس از پنجاه روز، خداوند توبه ی آنان را پذیرفت. (۲)

پیام ها:

۱ بی اعتنایان به جنگ و فرمان رهبری، باید تنبیه شده و تا مدتی پشت سر گذاشته شوند. «خُلِفُوا» ۲ قهر، بی اعتنایی و بایکوت، یکی از شیوه های تربیتی برای متخلفان و مجرمان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ...» «ظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ»

ص: ۱۵۸

۱- ۱. کعب بن مالک، مراره بن ربیع و حلال بن امیه.

۲- ۲. بحار، ج ۲۱، ص ۲۳۷.

۳ مبارزه ی منفی با متخلفان، جامعه را برای آنان زندانی بی نگهبان و مؤثر می سازد. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ» ۴ با آنکه پیامبر، مظهر رحمت الهی است، اما به عنوان مَرَبِّی، از اهرم قهر هم استفاده می کند. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ» ۵ یکی از عذاب ها عذاب و جدان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ» ۶ یأس از مردم، زمینه ساز توبه و توجه به خداست. «لَا مَلْجَأَ...» ۷ «تُبَّ تَابٌ» ۷ توفیق توبه نیز در سایه ی لطف و عنایت الهی است. اول خداوند لطف خود را به انسان باز می گرداند، «تَابَ عَلَيْهِمْ» تا انسان توفیق پشیمانی و عذرخواهی و توبه پیدا کند، «لِيَتُوبُوا» و همین که توبه کرد، باز خداوند توبه ی او را می پذیرد.

«إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

۸ پس از یک دوره مبارزه ی منفی و بی اعتنایی و بایکوت، شرایط مناسب را برای بازسازی خلفکاران به وجود آوریم تا بازگردند و بعد از آن نیز ما با مهربانی آنان را پذیرا باشیم. «تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و با راستگویان باشید.

نکته ها:

در روایات شیعه و سنی آمده است که مقصود از «الصَّادِقِينَ»، محمد صلی الله علیه و آله و آل محمد علیهم السلام می باشند.

آیه ۱۷۷ سوره ی بقره، اهل ایمان، انفاق، نماز، وفای به عهد و صبر در برابر مشکلات را صادق می شمارد و آیه ۱۵ سوره حجر و ۸ سوره حشر، مهاجران رنج کشیده و جان بر کف را «صادق» شمرده است.

ص: ۱۵۹

۱ دوستی، همنشینی و همراهی با راستگویان، یکی از عوامل تربیت و جلوگیری انسان از انحراف است. «اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» ۲ از رهبران الهی جدا نشویم. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» ۳ رهبران الهی معصوم هستند، و گر نه خداوند فرمان نمی داد با آنان باشید. (۱) «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» ۴ تکامل جامعه در سایه ی ایمان، تقوا و اطاعت از رهبر معصوم است. «آمَنُوا»، «اتَّقُوا»، «مَعَ الصَّادِقِينَ» ۵ در هر زمان باید معصومی باشد که مسلمانان با او همراه باشند. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» ۶ جایگاه صدق تا حدی است که خداوند به جای «معصومین»، «صادقین» به کار برده است، و کسانی را که مراحل ایمان و تقوا را پشت سر گذاشته اند، با این عنوان ستایش کرده است. «آمَنُوا»، «اتَّقُوا»، «الصَّادِقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۰]

اشاره

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَّوَّنَ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عِدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۲۰)

اهل مدینه و بادیه نشینان اطرافِ آنان، حق ندارند از (فرمان) رسول خدا تخلف کنند و (به جبهه نروند و) جان های خود را از جان پیامبر عزیزتر

ص: ۱۶۰

۱- ۱). شگفت از فخر رازی که می گوید: معصوم، فرد خاصی نیست، بلکه اجماع امت از خطا معصوم است!! آیا اجتماع افراد جایز الخطا و فاسق، عصمت آور است؟

بدانند. زیرا هیچ گونه تشنگی، رنج و گرسنگی در راه خدا به آنان نمی رسد و هیچ گامی در جایی که کافران را به خشم آورد بر نمی دارند و هیچ چیزی از دشمن به آنان نمی رسد، مگر آنکه برای آنان به پاداش اینها عمل صالح نوشته می شود. قطعاً خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

اصولی که از این آیه برای جنگ استفاده می شود، عبارت است از:

۱ ایمان به اینکه همه سختی های جنگ، عمل صالح و موجب رضای الهی است.

۲ حفاظت از فرمانده.

۳ مقاومت و تحمل در برابر سختی ها.

۴ خوار و عصبانی کردن دشمن.

پیام ها:

۱ اصحاب و اطرافیان رهبر که از علم و امکانات بیشتری برخوردارند، مسئولیت بیشتری دارند. «مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... «أَنْ يَتَخَلَّفُوا» ۲ در دفاع از اسلام، شهر و روستا مطرح نیست. «لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ» ۳ اطاعت بی چون و چرا از پیامبر لازم است و کسی حقّ تخلف از فرمان حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله را ندارد. «مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... «أَنْ يَتَخَلَّفُوا» ۴ یکی از شئون رسالت، فرماندهی کلّ قوا در جنگ است. «يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ» ۵ حفظ جان پیامبر، ضروری تر از حفظ جان مسلمانان است. مسلمانان باید پیشمرگ رهبر آسمانی باشند. «لَا يَرْغَبُوا...» ۶ مسلمان باید در راه عقیده، آماده ی تحمل هر سختی و فشاری باشند. «ظَمًا»، «نَصَبًا»، «مَخْمَصَةً...» ۷ جامعه ی اسلامی باید کفرستیز باشد. «يَغِيظُ الْكُفَّارَ» ۸ راهپیمایی ها و حرکات دسته جمعی مسلمانان که موجب خشم و هراس کفار می گردد، در نزد خدا پاداش دارد. «مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ»

ص: ۱۶۱

۹ نه تنها دفاع ورزم، بلکه همه ی حرکات، تلاش ها و رنجهای جبهه نزد خدا ثبت شده و موجب اجر است. «لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ» ... «عَمَلٌ صَالِحٌ» ۱۰ مقدمات جهاد و آمادگی رزمی نیز عمل صالح و عبادت است. «لَا يَطُؤُنَ مَوْطِئًا» ... «عَمَلٌ صَالِحٌ» ۱۱ نیکوکار واقعی، انقلابی و اهل جبهه است. «أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (جان فشانی، نشانه ی کمال نیکوکاری است) ۱۲ دریافت اجر الهی، در سایه ی تحمیل رنج هاست. نابرده رنج، گنج میسر نمی شود. «ظَمَأٌ»، «نَصَبٌ»، «مَخْمَصَةٌ» ... «أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۳ ایمان به رضایت و پاداش الهی، مشکلات را آسان می کند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۱]

اشاره

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۱)

هیچ مال اندک یا فراوانی را (در مسیر جهاد) انفاق نمی کنند و هیچ سرزمینی را نمی پیمایند، مگر آنکه برای آنان ثبت می شود، تا خداوند آنان را به بهتر از آنچه می کرده اند پاداش دهد.

نکته ها:

مراد از «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، یا آن است که پاداش خداوند از عمل مجاهدان بهتر است و یا آنکه بهترین کاری که آنان انجام می دهند، جهاد با مال و جان است.

پیام ها:

۱ در انفاق، کمیت و مقدار مهم نیست، چه کم باشد چه زیاد، در نزد خدا اجر دارد. «صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» ۲ از اینکه کار خیر بی پاداش بماند، نهراسیم که تمام اعمال انسان ثبت می شود.

«لَا يُنْفِقُونَ»

«لَا يَقْطَعُونَ»، «إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ»

ص: ۱۶۲

۳ حرکت به سوی جبهه ها، از بهترین کارهاست. «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۴ پاداش الهی، بهتر و بالا-تر از عمل انسان است. «لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ...» ۵ استمرار بر عمل صالح، سبب اضافه شدن پاداش آن است. «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۶ سنت خداوند این است که مکتب خود را با تلاش مؤمنین پیش ببرد. (اگر نیاز به تلاش آنان نبود، این همه تشویق در این دو آیه لازم نبود)

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۲]

اشاره

وَ مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱۲۲)

سزاوار نیست که همه ی مؤمنان (به جهاد) رهسپار شوند، پس چرا از هر گروهی از ایشان دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین فقیه شوند و هنگامی که به سوی قوم خویش باز گشتند، آنان را بیم دهند تا شاید آنان (از گناه و طغیان) حذر کنند.

نکته ها:

بدنبال نزول آیاتی که به شدت از متخلفان جنگ انتقاد می کرد و سختگیری پیامبر در مورد آنان، از آن به بعد و در جنگ های بعدی، همه ی مسلمانان برای جهاد آماده می شدند و پیامبر را در مدینه تنها می گذاشتند. این آیه کنترلی برای کوچ آنان به جبهه بود. (۱)

همه ی مسلمانان بادیه نشین برای آموختن دین، به شهر می آمدند و این موجب کوچ به شهر و تبعات بد آن می شد. آیه نازل شد که بعضی برای آشنایی با دین به شهر بیایند، آن گاه به وطن خود برگشته و دیگران را ارشاد کنند.

«الدِّينَ»

مجموعه ی قوانین الهی و مقررات ظاهری و باطنی اسلام است. اسلام که تنها دین پذیرفته ی الهی است، «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۲) به معنای تسلیم خدا

ص: ۱۶۳

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. آل عمران، ۱۹.

بودن است.

تفقه در دین، به معنای تلاش برای کسب شناخت عمیق در دین و عقاید و احکام اسلامی است. تفقه در دین، گاهی ممکن است برای دنیا و مقام و عشق به درس و بحث و سرگرمی و عقب نماندن از دوستان باشد و گاهی برای دین، خدا، بهشت و نجات امت باشد. آیه، دومی را ارزشمند می داند که بیم دهی مردم و دعوت آنان به راه خداست. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ» فقه، آن چنان مهم است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در بدرقه ی علی علیه السلام به یمن، به او فرمان آموزش فقه مردم را داد، «فَقَهْمُ فِي الدِّينِ» (۱) و او را چنین دعا کرد: «اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ» (۲) با آنکه وی فقیه ترین مردم بود.

چنان که حضرت امیر علیه السلام به فرزندش سفارش می کند: «تَفَقَّهْ فِي الدِّينِ فَإِنَّ الْفُقَهَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ» (۳) امام حسین علیه السلام نیز شب عاشورا در جملاتی خداوند را چنین ستود: حمد خدایی که ما را فقیه در دین قرار داد. (۴)

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر برای امام حادثه ای اتفاق افتاد، تکلیف مردم چیست؟ امام این آیه را تلاوت فرمود که از هر شهر و طایفه ای باید برای شناخت امام حرکت کنند. (۵)

پیام ها:

۱ در برنامه ریزی و مدیریت ها، جامع نگر باشیم تا توجه به مسئله ای سبب اخلال در مسائل دیگر نباشد. «مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً» ۲ هجرت، ملازم ایمان است. یا برای دفاع از دین، هجرت کنید، یا برای شناخت دین. «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ» ۳ باید از هر منطقه، افرادی برای شناخت اسلام به مراکز علمی بروند تا در همه

ص: ۱۶۴

۱- ۱. مستدرک الوسائل، حدیث ۳۶۳۶۹.

۲- ۲. بحار، ج ۶۶، ص ۹۲.

۳- ۳. بحار، ج ۱، ص ۲۱۶.

۴- ۴. موسوعه کلمات الامام.

۵- ۵. تفسیر نور الثقلین.

مناطق، روحانی دینی به مقدار لازم حضور داشته باشد. «مَنْ كُلُّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» ۴ دانشمندی که کوچ نکند، فقیه کامل نیست. «نَفَرٌ» امام درباره ی کسی که در خانه اش نشسته بود، فرمود: «كَيْفَ يَتَفَقَّهُ فِي الدِّينِ؟» (۱).

۵ تفقه در دین و آموزش دین به مردم، واجب کفایی است. «فَلَوْ لَا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (جهاد و اجتهاد، هر دو واجب کفایی است. (۲) پس برنامه ریزی چنان باید باشد که نظام علمی محصلین علوم دینی، به هم نخورد) ۶ هدف از فراگیری فقه، هشدار مردم و هوشیار ساختن آنان و نجات از غفلت و بی تفاوتی نسبت به مشکلات است. «لِيُنذِرُوا» ۷ در زمان جنگ هم نباید مسائل فکری، اعتقادی و اخلاقی، مورد غفلت قرار گیرد و دشمن خارجی ما را از دشمن داخلی (جهل و غفلت) غافل سازد. «مَنْ كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيُنْفِرُوا» ... «فَلَوْ لَا نَفَرٌ» ... «لِيَتَفَقَّهُوا» ۸ فقه، تنها فراگیری احکام دین نیست، بلکه همه ی معارف دینی قابل تحقیق، دقت و ژرف نگری است. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» ۹ شناخت های دینی باید عمیق و ژرف باشد. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» ۱۰ شرط تبلیغ دینی آگاهی عمیق از آن است. «لِيَتَفَقَّهُوا» ... «لِيُنذِرُوا» ۱۱ به سخنان یک اسلام شناس فقیه، می توان اعتماد کرد. «لِيَتَفَقَّهُوا» ... «لِيُنذِرُوا» (ممکن است یک نفر در منطقه باشد، پس خبر واحد حجیت دارد) ۱۲ فقه در دین، آن گاه ارزش دارد که فقیه، عالم به زمان و آگاه از شیطنت ها و راههای نفوذ دشمن باشد تا بتواند هشدار و بیم دهد. «لِيَتَفَقَّهُوا» ... «لِيُنذِرُوا» ۱۳ برای طلاب حوزه ها، دو هجرت لازم است: یکی به سوی حوزه ها و دیگری از حوزه ها بسوی شهرها. لذا ماندن در حوزه ها جایز نیست. «فَلَوْ لَا نَفَرٌ» ... «لِيَتَفَقَّهُوا»

ص: ۱۶۵

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر پیش آمدی رخ داد و نیاز به حضور همه در جبهه شد، بر همه لازم می شود. بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

﴿لِيُنذِرُوا﴾

... «إِذَا رَجَعُوا» ۱۴ برای تبلیغ و کار فرهنگی، زادگاه انسان در اولویت است. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ» ۱۵ علما باید سراغ مردم بروند و منتظر دعوت آنان نباشند. «رَجَعُوا إِلَيْهِمْ» ۱۶ محور تبلیغ، باید ایجاد تقوا و یاد معاد باشد. «لِيُنذِرُوا» ... «لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» ۱۷ فقها نباید انتظار اطاعت مطلق همه ی مردم را داشته باشند، چون گروهی هرگز به راه دین و خدا نمی آیند. «لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۲۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! با کسانی از کفار که نزدیک شمایند بجنگید. باید آنان در شما خشونت و صلابت بیابند و بدانند که خداوند، با پرهیزکاران است.

نکته ها:

پرداختن به دشمنان نزدیک تر و جنگیدن با آنان، مزایایی دارد، از جمله: به هزینه و امکانات کمتری نیاز است، اطلاعات ما از آنان بیشتر است، تدارک جبهه آسانتر و آمادگی عمومی برای مقابله با آنان بیشتر است، خطرشان مقدم تر است، راه دفع آنان و دسترسی به منطقه ی جنگ سریعتر است، هم خودش دشمن است، هم می تواند بازوی دشمنان دورتر باشد.

﴿غِلْظَةً﴾

به معنای صلابت، قدرت و هیبت است، نه سنگدلی و بد خلقی. از این رو در مسائل نظامی، مانور و قدرت نمایی و رژه و لباس و شعار و هر چه که قوای اسلام را قدرتمند نشان دهد، مورد ستایش است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز هنگام فتح مکه، مسلمانان را فرمان داد تا در مقابل چشم ابو سفیان رژه رفتند تا با نشان دادن قدرت و شکوه سپاه اسلام، روحیه ی مشرکان تضعیف شود.

مسأله ی «الاقربُ فالاقرب»، یعنی اولویت دادن به آنچه نزدیکتر به انسان است، در همه ی امور تعالیم اسلامی مطرح است، در انفاق و صدقه، ابتدا یتیم و فقیر

ص: ۱۶۶

خویشاوند، در پرداخت زکات ابتدا نیازمندان محلی و نزدیک، در جنگ، نخست دشمنان نزدیکتر، در دعوت و تبلیغ، ابتدا بستگان نزدیک و اهل منطقه، در مسجد، تقدّم همسایه ی مسجد، در سفره و مهمانی، طعام نزدیک انسان و در نماز جماعت و در صف اوّل، آنان که به امام جماعت در کمالات نزدیکترند.

این آیه، جهاد آزادیبخش را می گوید، نه جهاد دفاعی را. از این رو به صفات مبارزان اسلامی پرداخته، نه به شرایط هجوم کافران. (۱)

در سیره ی پیامبر، نمونه های بسیاری دیده می شود که به سپاه اسلام توصیه می فرمود: با تقوا باشند، به زنان کفار آسیبی نرسانند، به درختان لطمه نزنند. حتی یک بار کشته ی دختر کافری را دید و به شدّت ناراحت شد. (۲)

پیام ها:

۱ ایمان باید همراه با عمل و مبارزه باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا» ۲ دفع شرّ دشمنان نزدیکتر، اولویت دارد. «يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ» (استراتژی جنگی اسلام، ابتدا مقابله با دشمنان نزدیکتر است، هم چنان که در مبارزه ی فکری و عقیدتی نیز باید ابتدا شبهات رایج و موجود را پاسخ داد) ۳ هر چه برای ایجاد صلابت و شدّت لازم است باید تدارک دید، چه شجاعت رزمندگان و چه ابزار و سلاحهای پیشرفته و چه آموزش های پیشرفته و تخصصی. «وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً» ۴ سپاه اسلام، باید صلابت و هیبت داشته باشد. «غِلْظَةً» ۵ شجاعت درونی باید با صلابت بیرونی همراه باشد. «وَلِيَجِدُوا» ۶ غلظت و صلابت اسلامی، همراه با تقواست. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» ۷ جهاد، جلوه ای از تقوای الهی است. «قَاتِلُوا» ... «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» ۸ چون در جنگ، غرائز، هوسها و کینه ها ممکن است پیش آید، تقوا برای

ص: ۱۶۷

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

رزمندگان شرطِ اساسی است. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۴]

اشاره

وَ إِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۱۲۴)

و هر گاه سوره ای نازل شود، برخی از منافقان گویند: این سوره، ایمان کدام یک از شما را افزود؟ اما آنان که ایمان آورده اند، (آیات قرآن) بر ایمانشان بیافزاید و آنان بشارت می گیرند.

پیام ها:

۱ استهزا و موضع گیری منفی به هنگام نزول قرآن، نشانه ی نفاق است. «أَنْزَلْتُ سُورَةً...» ... «يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ...» ۲ منافقان با سؤال های خود، روحیه ی منفی خود را به دیگران انتقال می دهند.

«يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا...»

۳ مؤمنان برای پاسخگویی به سؤالات و شبهات منافقان، باید آمادگی داشته باشند. «أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا...» ۴ ایمان، مراتبی دارد و قابل کم و زیاد شدن است، همان گونه که نفاق، قابل توسعه و افزایش است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا» ۵ قرآن، وسیله ی خوبی برای شناخت مؤمن از منافق است. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا» ۶ احساس شادی و نشاط روحی پس از شنیدن آیات قرآن، نشانه ی تکامل و رشد ایمان است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ» ۷ قرآن، مایه ی بشارت و مژده به اهل ایمان است. «وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۵]

اشاره

وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَ مَا تَوَّأَوْا وَ هُمْ كَافِرُونَ (۱۲۵)

ص: ۱۶۸

و اما آنان که در دل‌هایشان بیماری است، (آیات قرآن) پلیدی بر پلیدی آنان افزاید و در حال کفر بمیرند.

نکته ها:

اگر لاشه‌ی مرده‌ای در استخر بیفتد، هر چه باران بیشتر بر آن بارد، بدبوتر می‌شود. این بوی بد به خاطر باران نیست، بلکه به خاطر آن مردار است. روح لجاجت و تکبر در انسان، سبب می‌شود که با نزول آیات قرآن، بیمار دلان، متکبرتر شوند و لجاجت، تعصب و عناد بیشتری از خود نشان دهند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «رَجَسًا إِلَى رَجْسِهِمْ»، «شَكًّا أَلَى شَكْمِهِمْ» است. (۱)

پیام ها:

۱ بیماری‌های روحی، مثل بیماری‌های جسمی است، اگر به فکر چاره نباشیم، گسترش یافته، انسان را نابود می‌کند. «فَزَادْنَاهُمْ رَجَسًا إِلَىٰ رَجْسِهِمْ» ۲ کفر، حق پوشی و ناسپاسی، بیماری خطرناک روح و دل انسان هاست. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ... «كَافِرُونَ» ۳ منافق، بدعاقبت است. «مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۶]

اشاره

أَوْ لَا يَرْوُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ (۱۲۶)

آیا نمی‌بینند که آنان در هر سال، یک یا دو بار آزمایش می‌شوند، اما نه توبه می‌کنند و نه پند می‌گیرند.

پیام ها:

۱ از سنت‌های الهی، در هر زمان و برای همه، آزمایش انسان هاست. «فِي كُلِّ عَامٍ» ۲ فلسفه‌ی حوادث و آزمون‌های الهی، توبه و توبه است. «لَا يَتُوبُونَ»، «لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

ص: ۱۶۹

۳ متنبه نشدن از آزمایشات الهی، نشانه ی نفاق و بیماری قلبی است و مورد سرزنش و توبیخ است. «لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»
۴ سنگدلی و سوء عاقبت، نتیجه ی نفاق است. «لَا يَتُوبُونَ»، «لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۷]

اشاره

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۲۷)

۱۲۷ و هر گاه سوره ای نازل شود، بعضی از آنان (منافقان) به بعضی دیگر نگاه کنند (و پرسند): آیا کسی شما را می بیند؟ پس (مخفیانه از حضور پیامبر) خارج می شوند. خداوند دل‌های آنان را (از حق) برگردانده است، زیرا آنان مردم نفهمی هستند.

نکته ها:

منافقان، از تذکرات آیات قرآن، هیچ تأثیری نمی پذیرند، مثل لامپ سوخته ای که هر چه به برق متصل کنند، روشن نمی شود.

پیام ها:

۱ منافقان، از افشای ماهیت پلید خود دلهره و اضطراب دارند و بدنبال پنهان کاری هستند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ» ۲ منافقان از نزول آیات الهی اکراه دارند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ» ۳ منافقان از جلسات قرآن می گریزند. «أَنْزَلَتْ سُورَةٌ» ... «انْصَرَفُوا» دوری از قرآن، نشانه ی نفاق و بیمار دلی است.

۴ قهر الهی به جهت روحیه ی هدایت گریز انسان است. «انْصَرَفُوا، صَرَفَ اللَّهُ...» ۵ دلیل اعراض از قرآن، نداشتن درک و فهم صحیح است. «قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۸]

اشاره

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۲۸)

همانا پیامبری از خودتان به سوی شما آمده است که آنچه شما را برنجانند بر او سخت است، بر هدایت شما حریص و دلسوز، و به مؤمنان رؤف و مهربان است.

نکته ها:

خداوند جز بر پیامبر اسلام، بر هیچ یک از پیامبران دو نام از نام های خویش را اطلاق نکرده است. «رؤف»، «رحیم» توجه به صفات رهبران آسمانی که در این آیه مطرح است و مقایسه ی آنها با صفات دیگر رهبران بشری، لطف خدا را به بشر و لزوم اطاعت مطلق از این گونه رهبران را نشان می دهد.

پیام ها:

۱ رسول خدا برخاسته از میان خود مردم است. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ» ۲ رسول خدا صلی الله علیه و آله غم خوار امت است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ» ۳ رهبران اسلامی باید در سختی ها و گرفتاری ها با مردم همدل و همراه باشند.

«عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ»

۴ پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در هدایت و ارشاد مردم، سر از پا نمی شناسد. «حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ» ۵ از عوامل تأثیر کلام در دیگران، خیرخواهی، دلسوزی، مهربانی، بی توقعی و تواضع است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ»، «حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ»، «رؤفٌ رَحِيمٌ» ۶ رهبر اسلامی تنها بر مؤمنان رؤف و رحیم است، نه بر همه کس، بلکه بر دشمن شدید و غلیظ است. «بِالْمُؤْمِنِينَ رُؤْفٌ رَحِيمٌ»

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۹]

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۱۲۹)

پس اگر (از سخنان خداوند) روی گردان شدند، بگو: خداوند مرا کافی است، هیچ معبودی جز او نیست، تنها بر او توکل کرده ام و او پروردگار عرش بزرگ است.

ص: ۱۷۱

در آیه ی قبل، سخن از رأفت و دلسوزی پیامبر بود، در این آیه می فرماید: مبادا کسی خیال کند که سوز، تلاش و رأفت آن حضرت به مردم به خاطر نیاز به مردم بوده است، زیرا اگر همه ی مردم از او اعراض کنند، خدا با اوست. همان گونه که اگر همه ی مردم رو به خورشید کنند یا پشت به آن، هیچ اثری در خورشید ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «عرش عظیم»، «مُلک عظیم» است. (۱)

خدایی که نظام عظیم هستی را حفظ و تدبیر می کند، انسان کوچکی را نیز می تواند تحت الطاف خویش نگهداری کند.

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه خطاب به خداوند عرض می کند:

«ما ذا وجد من فقدك و ما ذا فقد من وجدك؟» هر که تو را ندارد، چه دارد؟ و هر که تو را دارد، چه ندارد؟

پیام ها:

۱ رویگردانی مردم از دین، نباید در ایمان و روحیه ی ما تأثیر گذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ» ۲ کسی که خدا دارد، چه کم دارد؟ «حَسْبِيَ اللَّهُ» ۳ توکل بر خداوند، رمز غلبه بر مشکلات است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ» ... «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» «الحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۷۲

دهمین سوره ی قرآن کریم که در اوایل بعثت در مکه نازل شده است، «یونس» نام دارد. این سوره یکصد و نه آیه دارد و عمده ی مطالب آن، پیرامون توحید و حَقّانیت قرآن، پاسخ به منکران وحی، بیم دادن مشرکان، بیان عظمت آفرینش و آفریدگار، ناپایداری دنیا و توجه دادن به آخرت است.

سوره ی قبل، یعنی توبه، رفتار منافقان و کیفر آنها را بیان می کرد؛ این سوره به بیان رفتار مشرکان پرداخته است.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ;الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (۱)

الف، لام، را، این است آیات کتاب استوار و حکمت آمیز.

نکته ها:

شش سوره ی پیایی، با حروف مقطعه ی «الر» آغاز شده اند: یونس، هود، یوسف، رعد، ابراهیم و حجر. البتّه در سوره ی رعد «المر» آمده است.

امام صادق علیه السلام درباره ی حروف مقطعه ی «الر» فرمودند: (الف) رمز أنا، (لام) رمز الله و (راء) رمز رؤف است؛ یعنی أنا الله الرؤف. (۱) و در روایت دیگری می خوانیم که این حروف همان متشابهات قرآن است. (۲)

پیام ها:

۱ قرآن، مقام والایی دارد. «تِلْكَ» اشاره به دور است.

۲ قرآن، کتاب حکیم است؛ هم حَکَم و داور است، هم دارای مطالب حکیمانه است و هم محتوای محکمی دارد. (تاریخ و گذشت زمان و دشمن، خللی در قرآن وارد نمی کند) «الْكِتَابِ الْحَكِيمِ»

ص: ۱۷۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ (۲)

آیا برای مردم شگفت آور است که به مردی از خود آنان وحی کردیم که مردم را بیم و هشدار بده و به مؤمنان بشارت بده که برای آنان نزد پروردگارشان جایگاه نیکویی است؟ کافران گفتند: همانا این مرد جادوگری آشکار است!

نکته ها:

«قَدَمٌ صِدْقٍ»

چند معنی دارد:

۱ سابقه ی خوب. مثل «قَدَمٌ فِي الْحَرْبِ، قَدَمٌ فِي الْإِسْلَامِ»، یعنی در مبارزه و در اسلام سابقه دارد.

۲ مقام و منزلتِ صدق و نیکو.

۳ رهبر و پیشوای صدق. در روایات شیعه و سنی «قَدَمٌ صِدْقٍ» را رسول الله صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام دانسته اند.

(۱)

۴ شفاعت. در روایتی مراد از «قَدَمٌ صِدْقٍ» مقام شفاعت معرفی شده است. (۲)

کافران در ردّ رسالت پیامبر هیچ گونه دلیل و منطقی نداشتند، بلکه با بعید دانستن آن، از پذیرش آن شانه خالی می کردند. چنان که اصول اعتقادی را نیز فقط با تعجب انکار می کردند:

در توحید: «أَجْعَلُ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» (۳) در نبوت: «أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا» (۴) در معاد: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ» (۵) در امامت: «أَتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَهُ مِنَ الْمَالِ» (۶)

ص: ۱۷۷

۱-۱. تفاسیر قرطبی و برهان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. ص، ۵.

۴-۴. فرقان، ۴۱.

٥-٥. ٧٨. ٧٨.

٦-٦. ٢٤٧. ٢٤٧.

۱ ریشه ی کفر، غالباً استبعاد و تعجب از وحی است. «عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا» ۲ سرچشمه ی دعوت انبیا، وحی الهی است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْ رَجُلٍ» ۳ لیاقت های معنوی افراد، در ظاهر دیده نمی شود. اگر کسی مورد لطف خاص خدا قرار گرفت، او را تحمیل کنیم. «رَجُلٍ مِنْهُمْ» ۴ پیامبران به خاطر الگو بودنشان باید از مردم و درد آشنا باشند. «مِنْهُمْ» ۵ وظیفه ی پیامبران، بشارت و انذار است. «أَنْذِرِ» ، «بَشِّرِ» ۶ هر آنچه نمی فهمیم، آن را رد نکنیم. زیرا که انکار و تهمت زدن، شیوه ی کفار است. «قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ» ۷ ایمان، زمینه ی قدم صدق و جایگاه ویژه نزد خداوند است. «بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳]

اشاره

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳)

همانا پروردگارتان، خدایی است که آسمان ها و زمین را در شش روز و دوران آفرید، سپس بر عرش استیلاء یافت (زمام امور را به دست گرفت). کار جهان را تدبیر و سامان دهی می کند. هیچ شفاعت کننده ای جز با اذن او نیست. آن خداوند است که پروردگار شماست، پس او را بپرستید. آیا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

مراد از شش روز، شش روزگار و شش مرحله و دوران در آفرینش است، و ممکن است مراد از آن، مدتی برابر شش روز باشد. «الْعَرْشِ»

، مرکز تدبیر و کنایه از قدرت است. وقتی می گویند: فلانی بر تخت نشست یا او را از تخت پایین کشیدند، یعنی به قدرت رسید یا برکنار شد. سلطه ی خداوند،

هم پیش از آفرینش آسمان ها و زمین بر هستی بوده، «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» (۱)، هم پس از خلقت آنها، و پس از پایان جهان و در قیامت هم سلطه ی الهی بر همه ی هستی باقی است. «يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةَ» (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، مربع است، زیرا کلماتی که بنای اسلام بر آن است نیز چهار کلمه است: «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر». (۳)

پیام ها:

۱ آفرینش جهان با برنامه ریزی و زمان بندی صورت پذیرفته است. «سَيِّئَةٌ آيَاتٌ» (وقتی بر نظام هستی برنامه و تدبیر حاکم است، چگونه می توان پذیرفت انسان که گل سرسبد موجودات است، بی برنامه باشد؟! ۲ اول خداشناسی، سپس خداپرستی. «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي... «فَاعْبُدُوهُ» ۳ هستی قانون مند و هدفدار است. لازمه ی تدبیر امر، عاقبت و هدف داشتن و قانون مند بودن است. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» ۴ عبادت، سزاوار کسی است که خلقت و تدبیر به دست اوست، نه دیگران.

«خَلَقَ»

... «يُدَبِّرُ» ... «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ» ۵ خداوند هستی را آفریده، «خَلَقَ» و در قبضه دارد، «اسْتَوَى» و با حکمت دائماً آن را اداره می کند، «يُدَبِّرُ» و بدون اذن او کسی را نفوذی نیست، «مَا مِنْ شَفِيعٍ» و توجه به این حقایق، زمینه ی پیدایش روح بندگی و پرستش است. «فَاعْبُدُوهُ» ۶ واسطه شدن هر موجودی باید از سوی خداوند تأیید شود. پس بی جهت بت ها را شفیع قرار ندهیم. «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ» ۷ الوهیت از ربوبیت جدا نیست. طاغوت ها می کوشند خالق را خدا بدانند، ولی سیاستگذار و مدبّر را خودشان، و دین را از سیاست جدا بدانند. «اللَّهُ رَبُّكُمْ» ۸ انسان آفریدگار خویش را باور دارد، تنها نیازمند تذکر است. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

ص: ۱۷۹

۱- (۱). هود، ۷.

۲- (۲). الحاقه، ۱۷.

۳- (۳). علل الشرائع، ص ۳۹۸.

اشاره

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعِدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۴)

بازگشت همه ی شما به سوی اوست. این وعده ی حقّ الهی است. اوست که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را باز می گرداند، تا کسانی را که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، به عدالت پاداش دهد و برای آنان که کافر شده اند به سزای کفرشان، نوشیدنی ای از مایع سوزان و عذابی دردناک خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، هم اصل معاد را مطرح می کند، «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ» هم امکانش را، «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

و هم هدف از معاد را که کیفر و پاداش است. «لِيُجْزَى» احتمال دارد مراد از «بِالْقِسْطِ» این باشد که اهل ایمان به خاطر قسط و عدالتی که دارند، پاداش می بینند. (۱) البته فضل الهی منافاتی با قسط ندارد، چنان که در آیات دیگر، به پاداشهای افزون الهی اشاره شده است از جمله: «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ» (۲) و «لِيُؤْتِيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳)

پیام ها:

۱ بازگشت ما به سوی خداست، بیهوده به فکر راضی ساختن این و آن نباشیم.

«إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»

۲ همه ی انسان ها، پس از مرگ زنده خواهند شد. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا» ۳ معاد، مادی و جسمانی است. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (اعاده به معنای بازگرداندن همان چیز است) ۴ توانایی خداوند بر پدید آوردن، نشانه ی توانایی او بر رستاخیز است. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۵ نه تنها انسان دوباره زنده می شود، بلکه همه ی آفرینش بار دیگر آفریده می شود. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۶ همان گونه که تمام هستی، برای بشر آفریده شده، در آخرت نیز اعاده ی خلق برای پاداش گرفتن بشر است. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيُجْزَى...» ۷ آفرینش هم چنان استمرار دارد. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ» ۸ مقصود اصلی از معاد، پاداش مؤمنان است. «لِيُجْزَى الَّذِينَ آمَنُوا» و کیفر کافران به خاطر عدل الهی است.

۹ پاداش الهی بر اساس قسط و عادلانه است. (با ازدیاد به واسطه ی فضل او منافات ندارد) «لِيُجْزِيَهُمْ» ... «بِالْقِسْطِ» ۱۰ ارزش کارهای خوب، به انگیزه و هدف خوب آن است. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۱۱ استمرار و پافشاری بر کفر، موجب عذاب است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵]

اشاره

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا وَ قَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵)

اوست که خورشید را درخشانده و ماه را تابان قرار داد و برای حرکت ماه منزلگاه هایی قرار داد تا شماره ی سالها و حساب را بداند. خداوند اینها را جز بر اساس حق نیافریده است. خداوند آیات را برای آنان که (می خواهند) بدانند، به تفصیل بیان می کند.

نکته ها:

در قرآن، برای خورشید کلماتی همچون «سِرَاجًا» و «ضِيَاءً» به کار رفته که به معنای نور شدید و قوی است، و در مورد ماه، کلمات «نُورًا» و «مُنِيرًا»، که نور ضعیف را هم

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

۲-۲. یونس، ۲۶.

۳-۳. فاطر، ۳۰.

شامل می شود آمده است.

البته اگر «ضیاء» را جمع «ضوء» بگیریم، ممکن است اشاره به این باشد که خورشید دارای نورهای گوناگونی است. (۱)

مراد از «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»، شاید گسترش در خلقت باشد، یعنی دست خدا در آفرینش هستی باز است و گسترش خلقت برای اهل فهم، روشن است. (۲)

همان گونه که خداوند حکیم برای شمارش سال، در آسمان ها نشانه گذاری کرده است، برای هدایت مردم نیز در زمین رسولان و هادیانی قرار داده است، زیرا نیاز بشر به ارشاد، مهم تر از نیاز او به تعداد سال هاست. (۳)

پیام ها:

۱ حیات همه ی موجودات، به نور و حرارت بستگی دارد و خداوند این دو نیاز را به وسیله ی خورشید و ماه تأمین کرده است. «جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا» ۲ در حرکت کرات آسمانی و تعیین مدار آنها، به نیازهای انسان توجه شده است. «لِتَعْلَمُوا» ۳ نظم و ترتیب در حرکت ماه، یک تقویم طبیعی، عمومی و همیشگی را بوجود آورده است. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ...» (از تغییر شکل ماه، می توان روزشماری کرد) ۴ معیار محاسبات در امور شرعی، سال و ماه قمری است. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ...» ۵ عدد، آمار و حساب، در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابِ» ۶ آفرینش، بیهوده نیست، بلکه بر اساس حق است. «بِالْحَقِّ» ۷ از شیوه های تعلیم و تربیت، روشن و باز کردن مطالب است، نه کلی گویی.

«يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»

۸ پی بردن به رازهای آفرینش، نیازمند فکر و تعلیم است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۸۲

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

اشاره

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ (۶)

همانا در رفت و آمد (و اختلاف) شب و روز و در آنچه خداوند در آسمان ها و زمین آفریده است، برای مردم پرهیزکار نشانه هایی (بزرگ) است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نشانه های الهی و تفصیل آیات، برای دانشمندان بیان شده بود، «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» و در این آیه، برای اهل تقوا «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»، نتیجه آنکه کسانی کامیابند که هم بدانند و هم پروا پیشه و متقی باشند، و گر نه متقین ناآگاه و یا دانشمندان گناهکار، از آیات الهی بهره ی کافی نمی برند.

«اِخْتِلَافٍ»

هم به معنای رفت و آمد و هم به معنای تفاوت است.

شب و روز از جهاتی با هم اختلاف دارند:

الف: جایگزینی نسبت به یکدیگر. (۱)

ب: شب برای آرامش و روز برای تلاش. (۲)

ج: کاهش و ازدیاد ساعات آنها در فصول مختلف سال.

د: تغییر ساعات آنها در مناطق مختلف جهان.

سؤال: چرا گروهی از دانشمندان منکر خدایند؟ پاسخ: علم به تنهایی کافی نیست، بلکه نگاه ها باید از صاحبان هدف و انگیزه و برخاسته از انسان هایی باشد که در پی دریافت حق و حقیقت باشند. «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»

پیام ها:

۱ تمام هستی در حال تغییر و تغیر است. «إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ...» ۲ از کنار پدیده ها، به سادگی نگذریم. «مَا خَلَقَ اللَّهُ...»
«لآيَاتٍ»

١-١). «فمحنونا آيه الليل و جعلنا آيه النهار» اسراء، ١٢.

١٠-٢). «و جعلنا الليل لباساً و جعلنا النهار معاشاً» نبأ، ١٠.

۳ گناه و آلودگی، در شناخت، تشخیص و تحلیل انسان اثر منفی دارد. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ» (تقوا، وسیله ی بینش صحیح در هستی است)

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ (۷) أُولَئِكَ مَا لَهُمْ مِنَ النَّارِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸)

قطعاً آنان که به دیدار ما (و دریافت نعمت های اخروی) امید ندارند و (تنها) به زندگی دنیا دل خوش کرده اند و به آن آرام گرفته و تکیه می کنند و نیز کسانی که از نشانه های (قدرت) ما غافلند.

آنان به خاطر آنچه که عمل می کردند، جایگاهشان آتش است.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَائَهُ»، هر کس دیدار خدا را دوست بدارد، خداوند نیز ملاقات با او را دوست دارد. (۱) و در آیه ی آخر سوره ی کهف می خوانیم: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا» معتقدان به قیامت و دیدار پروردگار، باید عمل صالح انجام دهند.

پیام ها:

۱ امید و یأس، در اصلاح و افساد انسان، نقش مؤثری دارد. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا» ۲ انسان، هر چه بیشتر از قیامت غافل و مأیوس شود، دنیاگراتر می شود. پس معتقدان به قیامت نباید دنیاگرا باشند. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۳ اطمینان واقعی تنها با یاد خداست و دنیا، آرام بخش کاذب آن هم برای غافلان است. «اطْمَأَنَّنُوا بِهَا» ... «غَافِلُونَ»

ص: ۱۸۴

الف: انکار معاد و پادشاهی اخروی. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا» ب: راضی شدن به دنیای زودگذر. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ج: غفلت از آیات الهی. «هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ» د: عملکرد ناپسند. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» هـ جهنم، دست آورد خود انسان است. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۹)

به یقین آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پروردگارش آنان را به خاطر ایمانشان هدایت می کند. و در باغ های پر نعمت که نهرها از زیر پایشان جاری است اقامت دارند.

نکته ها:

در حدیث آمده است: انسان چون از قبرش در قیامت بر می خیزد، عمل صالحش به صورتی نورانی نزد او مجسم شده، او را به بهشت هدایت می کند. (۱)

هدایت الهی، جریان مداوم است. هر لحظه بر هدایت مؤمنان می افزاید و آنان را از پرتگاه ها حفظ می کند و در بن بست دنیا راهی به رویشان باز می کند: «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۲)، راه را برایشان نمایان می کند: «نُورًا يَمْشِي بِهِ» (۳)، گره از کارشان می گشاید: «أَصْلَحَ بِاللَّهِمْ» (۴)، همه جا کفایتشان می کند: «فَهُوَ حَسْبُهُ» (۵) و در قیامت هم به بهشت رهنمونشان می کند: «يَشِيعِي نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (۶) همه ی این هدایت ها از مفهوم کلی «يَهْدِيهِمْ» بر می آید، که مورد آن را مشخص نفرموده است تا شامل همه ی اینها بشود.

ص: ۱۸۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. طلاق، ۲.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. محمد، ۲.

۵-۵. طلاق، ۳.

۶-۶. حدید، ۱۲.

پیام ها:

۱ ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۲ گرچه مؤمن هدایت یافته است، ولی همواره نیازمند هدایت الهی است. (۱) «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ» ۳ زمینه ی هدایت الهی را باید خود ایجاد کنیم. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» ۴ در مقایسه بین ایمان و عمل، ایمان محور است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» و فرمود:

«بایمانهم و عملهم» ۵ هدایت خدا نسبت به مؤمنان، مطلق و فراگیر است. «يَهْدِيهِمْ» مطلق است.

۶ ربوبیت خداوند، سبب دستگیری دائمی او از مؤمنان است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ» ۷ نهرهای بهشتی، نه تنها از زیر درختان، بلکه از زیر خانه های بهشتی نیز جاری است. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰]

اشاره

دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰)

دعا و نیایش آنان در بهشت، «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» (خدایا تو پاک و منزهی) است و درودشان در آنجا سلام است و پایان نیایش آنان، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (سپاس و ستایش مخصوص خداست) می باشد.

نکته ها:

«سَلَامٌ»

، کلام اهل بهشت است و در بهشت، سلام فضای همه جا را پر می کند:

سلام از سوی خداوند، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲)، سلام از سوی فرشتگان «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۳)، و سلام از سوی بهشتیان نسبت به هم. (۴) «إِلَّا قِيلاً سَلَامًا سَلَامًا» (۵)

ص: ۱۸۶

۱- ۱). حَتَّى رَسُولِ خِدا صَلى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَامَامَانِ مَعْصُومِ عَلَيْهِمُ السَّلَامِ نِيزِ هِمُوارِهِ مِى كُفْتَنَدُ: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۲- ۲). يِس، ۵۸.

۳- ۳). زَمَر، ۷۳.

۴- ۴). تَفْسِيرِ مِراغى.

۵- ۵). وَاقِعه، ۲۶.

کلام انبیا و اولیاست. حضرت نوح علیه السلام پس از نجات از قوم ظالم، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» گفت، (۱) و ابراهیم علیه السلام نیز خدا را حمد کرد که در سنّ پیری اسماعیل و اسحاق را به او بخشیده است. (۲) «الْحَمْدُ لِلَّهِ» سخن مؤمنان (۳) و کلام بهشتیان است.

در حدیث آمده است: اهل بهشت با کلمه ی «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» مسئولین پذیرایی را صدا می زنند، آنان نیز فوری حاضر شده، خواسته ی اهل بهشت را تأمین می کنند. (۴)

در حدیث است: هر گاه بنده ای مشغول تمجید خدا باشد و از سؤال کردن از او غافل شود، خداوند بیش از آنچه با دعا کردن به او می داد، عطا می کند. (۵)

پیام ها:

۱ یاد خدا تنها در دنیا نیست، آخرت هم جای ذکر الهی است. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» ۲ انسان به جایی می رسد که دعا و خواسته اش هم تمجید پروردگار می شود.

«دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ»

و این تسبیح و تمجید آنان را کامیاب می سازد.

۳ مؤمنان، در برابر صفات الهی می گویند: «سُبْحَانَكَ»، در برابر سایر مؤمنان می گویند: «سَلَامٌ» و در مقابل کامیابی از نعمت های الهی می گویند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۴ مؤمن، عاشق خداست. بهشت و لذت های بهشتی هم او را از یاد محبوب باز نمی دارد، بلکه در همه چیز، لطف و قدرت خدا را می بیند. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ»، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۵ آغاز سخن مؤمنان با «سبحان الله» و پایان آن با «الْحَمْدُ لِلَّهِ» می باشد. (از عبارت «آخِرُ دَعَوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ» استفاده می شود که اول سخن آنان «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» است)

ص: ۱۸۷

۱-۱. مؤمنون، ۲۸.

۲-۲. ابراهیم، ۳۹.

۳-۳. اعراف، ۴۳.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر روح المعانی.

اشاره

وَ لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ فَذَرُوا الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱)

و اگر خداوند برای مردم به همان شتاب که برای خود خیر می طلبند، در رساندن بلا به آنان شتاب می نمود، قطعاً اجلشان فرا رسیده بود. پس کسانی را که به دیدار ما امید (و باور) ندارند به حال خود رها می کنیم تا در سرکشی خویش سرگردان بمانند.

نکته ها:

مشابه مفهوم این آیه، در سوره ی کهف آیه ی ۵۸ و سوره فاطر آیه ی ۴۵ نیز آمده است که اگر خداوند مردم را زود به کیفر کارهایشان برساند و مؤاخذه کند، همه نابود می شوند. به علاوه اختیار که اساس تکلیف است از بین می رود و اطاعت، جنبه ی اضطراری پیدا می کند.

ممکن است معنای «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» این باشد که سنت خداوند در خیررسانی، سرعت و در شرّ رسانی، با مهلت است و معنای جمله این باشد که خداوند در خیررسانی سرعت و عجله دارد.

پیام ها:

۱ انسان، طبیعتاً عجول است. «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» (۱) اگر خداوند در دنیا، بدکاران را کیفر فوری می داد، کسی باقی نمی ماند و نسل بشر منقرض می شد. «لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ... لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ» ۳ یکی از سنت های الهی، «استدراج» در عذاب و مهلت دادن به ظالمان است.

«فَذَرُوا الَّذِينَ...»

۴ هلاک نشدن کفار، نشانه ی حقایقیت آنان نیست. «فَذَرُوا الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا» ۵ آنان که از خدا بریده و سرگرم خود شده اند، هدف معینی ندارند و حیرانند.

ص: ۱۸۸

«فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

۶ انکار و بی توجهی به قیامت، موجب طغیان و رهاشدن به حال خود و محروم شدن از الطاف الهی است. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۲]

اشاره

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُينَ لِّلْمُشْرِكِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲)

و هنگامی که ضرری به انسان برسد، در حالی که به پهلو خوابیده یا نشسته و یا ایستاده است، ما را می خواند، ولی چون ضرر را از او برطرف ساختیم، چنان به راه خود می رود که گویی هرگز ما را برای گرفتاری که به وی رسیده بود، نخوانده است! این گونه برای اسرافکاران، عملکردشان زیبا جلوه می کند.

نکته ها:

بارها خداوند از ناسپاسی انسان گله کرده که در هنگام اضطراب و سختی خدا را می خواند، ولی پس از حل مشکل، از خدا غافل می شود و او را فراموش می کند.

پیام ها:

۱ ایمان به خداوند، در عمق روح انسان عجین شده و حوادث تلخ، عامل بیداری این وجدان و فطرت خداجوی اوست. «مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا» ۲ آنان که دعا و نیایش موسمی دارند، مورد انتقاد و کارشان بی ارزش است. «مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا» ۳ دعا در هر حال جایز است؛ ایستاده، نشسته یا خوابیده. «لِجَنبِهِ»، «قَاعِدًا»، «قَائِمًا» ۴ نیایش خالصانه، سبب رفع گرفتاری است. «دَعَانَا» ... «كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا» ۶ انسان، ناسپاس است. «مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا»

ص: ۱۸۹

۷ آنان که خدا را فراموش کنند، زندگی مادی در نظرشان زیبا جلوه می کند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ» ۸ فراموش کردن الطاف خداوند، نوعی اسراف است. «مَرَّ» ... «لِلْمُسْرِفِينَ» ۹ هر کس در رفاه، غافل و در گرفتاری دعا کند، مسرف است. «مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانًا» ... «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ» ... «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ» ۱۰ مرفهان، از خودراضی اند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۳]

اشاره

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۱۳)

و همانا ما امت های پیش از شما را چون ستم کردند، هلاک کردیم. (زیرا) پیامبرانشان برای آنها معجزات آوردند، ولی آنها ایمان نیاوردند. ما این گونه گروه تبهکاران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«قرون» جمع «قرن»، به مردمی که در یک عصر و زمان زندگی می کنند، گفته می شود.

۱ ظلم و ستم، زمینه ساز سقوط ملت هاست. «أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ» ... «لَمَّا ظَلَمُوا» ۲ عقاب و قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «أَهْلَكْنَا»، «وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۳ هلاکت، برای ستمگرانی است که امیدی به ایمان و اصلاحشان نیست. «وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا» ۴ در کنار تاریخ باید فلسفه ی تاریخ نیز بیان شود تا مایه ی عبرت باشد. (۱) «أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ» ... «كَذَلِكَ نَجْزِي» ۵ سنت های الهی، همگانی و همیشگی است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ»

ص: ۱۹۰

(۱-۱). هلاک اقوام گذشته، تاریخ است و رمز هلاک که ستم و جرم است، فلسفه ی تاریخ.

اشاره

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۴)

سپس شما را پس از (هلاکت) آنان، جانشینانی در زمین قرار دادیم، تا ببینیم شما چگونه عمل می کنید.

پیام ها:

۱ حکومت و تمکن، وسیله ی آزمایش الهی است. «جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ» ... «لِنَنْظُرَ» ۲ هر مدیری که مسئولیت می دهد، باید نظارت هم بکند. «جَعَلْنَاكُمْ»، «لِنَنْظُرَ» ۳ عملکرد ما، زیر نظر خداوند است. «لِنَنْظُرَ» ۴ همه ی اقوام، نزد خدا یکسانند و قانون آزمایش الهی، درباره ی همه جاری می شود. «لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» ۵ سرنوشت مردم، نتیجه ی عملکرد خودشان است. «كَيْفَ تَعْمَلُونَ»

اشاره

وَ إِذْ تَتَذَكَّرُ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنِّي وَ بَقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ فُلٌ مَّا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدَّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَّا يُوحَى إِلَيَّ إِنْ أَحَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵)

و هر گاه آیات روشن ما بر آنان تلاوت می شود، کسانی که به دیدار ما (و دریافت پادشاهی اخروی) امید و باوری ندارند می گویند: قرآنی غیر از این بیاور، یا این قرآن را تغییر بده. (به آنان) بگو: من حق ندارم که آن را از پیش خود تغییر دهم. من پیروی نمی کنم مگر آنچه را که به من وحی شود، من از عذاب روزی بزرگ (قیامت) بیمناکم، اگر پروردگارم را نافرمانی کنم.

نکته ها:

بعضی از بت پرستان از رسول خدا صلی الله علیه و آله درخواست داشتند که بعضی آیات این قرآن را که به نکوهش از بت های آنان می پردازد، تغییر دهد یا قرآن دیگری بیاورد!

همیشه کسانی که تعالیم آسمانی را مخالف هوای نفس خود می دیدند، این گونه تقاضاها را داشته اند.

پیام ها:

۱ آیات و نشانه های شناخت الهی باید برای مردم بیان شود. «إِذَا تُتْلَىٰ...» ۲ هیچ کس حتی پیامبر نمی تواند قانون الهی را تغییر دهد. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ» ۳ هرگز تسلیم بهانه جویی ها و هوسهای مردم نشویم. اصل آن است که خدا می گوید، نه آنچه مردم می خواهند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ» ۴ هیچ بشری حتی انبیا، در قرآن دست نداشته اند. «مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي» ۵ اضافه شدن پیروان، به قیمت تغییر و تحریف مکتب و دست برداشتن از اصول، ارزشی ندارد. (با توجه به شأن نزول) ۶ پیامبران، معصومند و جز از وحی پیروی نمی کنند. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ» ۷ یاد معاد، عامل تقوا و مصونیت از گناه است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»، هم چنان که غفلت از معاد، عامل بهانه گیری است. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا» ۸ سرچشمه ی عصمت انبیا، ایمان و یقین به معاد است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۶]

اشاره

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶)

بگو: اگر خداوند می خواست، آن (قرآن) را بر شما نمی خواندم و شما را به آن آگاه نمی ساختم. من پیش از (آوردن) قرآن، عمری در میان شما بوده ام، آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

خطاب آیه به درخواست کنندگان تغییر قرآن است و می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله چهل سال در میان شما زیسته است، اگر قرآن تراوشات فکری او بود، می بایست در

ص: ۱۹۲

این مدت نمونه های دیگری از افکارش بر زبان او جاری می شد.

پیام ها:

۱ پیامبر خدا، بی اجازه و اراده ی الهی کاری نمی کند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ» ۲ قرآن معجزه ی الهی است، نه محصول فکر بشر. «مَا تَلَوْتُهُ» ... «وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ» ۳ سابقه ی پاکی و امانت و امی بودن پیامبر، نشانه ی حقیقت اوست. «فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا» ... «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۷]

اشاره

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷)

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ بندد، یا آیات او را دروغ بشمارد؟ قطعاً مجرمان، رستگار نمی شوند.

نکته ها:

آیه، ادامه ی پاسخ کسانی است که از پیامبر تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و این تقاضا، نوعی افترا بر خداوند به حساب آمده است. مشابه این آیه در موارد دیگری هم هست، از جمله: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ» (۱) که ادعای دروغین وحی را دروغ بستن به خداوند شمرده است.

پیام ها:

۱ بزرگ ترین ظلم، ظلم فرهنگی، اعتقادی و تحریف آیات است. «فَمَنْ أَظْلَمُ» ۲ هر چه شخصیت بزرگتر باشد، افترا بر او خطرناک تر است. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ» ۳ دین تراش و دین ساز، با کافر در یک ردیف هستند. «افتری»، «كذَّبَ» ۴ بدعت، جرم است. «المُجْرِمُونَ»

ص: ۱۹۳

۵ مبلغ دینی اگر تفکرات خود را به اسم دین بگوید، سزاوار تعبیراتی همچون «أَظْلَمَ»، «لَا يُفْلِحُ» و «مجرم» است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۸]

اشاره

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَتَّبِعُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۸)

و به جای خدا چیزهایی را می پرستند که نه به آنان ضرر می رساند و نه سودشان می دهد و می گویند: این بت ها شفیعان ما نزد خدایند. بگو: آیا خدا را به چیزی خبر می دهید که او خبری از آنها در آسمان ها و زمین ندارد؟ خداوند منزّه و والاتر است از شریکانی که برایش قرار می دهند.

نکته ها:

تفسیر مراغی با تمسک به این آیه، توسل به اولیا و زیارت قبور را رد کرده است.

در حالی که اولاً: در این آیه، «يَعْبُدُونَ» به کار رفته است و در زیارت و توسل، کسی را پرستش نمی کنیم. ثانیاً: ما به حیات برزخی معتقدیم، قرآن هم شهیدان را زنده می داند. ما از اولیای خدا که در راه خدا شهید شده اند، تقاضای دعا داریم.

مقایسه ی آنان و شهدا، با سنگ و چوب، بی انصافی است.

پرستش بت ها، یا برای ترس است یا امید نفع. بت ها، نه زیان می رسانند که از روی ترس عبادت شوند، نه سودی می رسانند تا لایق عبادت باشند، پس بهانه ای برای بت پرستی نیست. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

پیام ها:

۱ بت پرستان، منطقی ندارند و بت پرستی کاری بی منطق است. «يَعْبُدُونَ» ... «لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ» ۲ بت پرستان خدا را قبول داشتند، لکن بت ها را واسطه می دانستند و لذا بت ها را

اشاره

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۹)

(در آغاز) مردم جز امتی واحد نبودند (و بر فطرت پاک توحیدی بودند)، پس دچار اختلاف شدند، (گروهی موحد و گروهی مشرک)، و اگر سنت (مهلت یافتن مردم برای آزمایش) از سوی پروردگارت مقدم و مقدر نگردیده بود، (در همین دنیا) میان مردم در آنچه اختلاف می کردند، داوری می شد (و به هلاک منحرفان حکم می گردید).

نکته ها:

خداوند به هنگام هبوط آدم و حوا به زمین، فرمود: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۱) زمین برای شما و نسل شما تا مدتی جایگاه است. بنا بر این از روز اول، تقدیر این بوده که انسان تا مدتی در زمین مهلت داشته باشد، پس شاید مراد از «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» در این آیه، همان تقدیر و برنامه ی زندگی انسان باشد.

پیام ها:

۱ بشر از آغاز یک امت واحد، همفکر و هم عقیده در توحید بوده است. «مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً» ۲ انسان از همان آغاز، زندگی اجتماعی داشته است. «أُمَّةً» ۳ اختلاف در عقیده و عمل، اقتضای جوامع بشری است. «أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا» ۴ مهلت دادن، از شئون ربوبیت الهی است. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۵ سنت الهی، مهلت دادن به افراد برای انتخاب و عمل است. «لَوْلَا كَلِمَةٌ ... لَقُضِيَ»

ص: ۱۹۵

اشاره

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۲۰)

و می گویند: چرا از سوی پروردگارش بر او آیه و معجزه ای نازل نمی شود؟ پس بگو: غیب (و معجزه که به جهان غیب مربوط است)، از آن خداست (نه در اختیار من یا تابع هوس مردم). پس در انتظار باشید، من نیز همراه شما از منتظرانم (که خداوند چگونه پاسخ بهانه گیری های شما را می دهد).

پیام ها:

۱ بهانه گیران، قرآن و صدها آیه را نادیده می گیرند و خواستار آیه ی دیگری می شوند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۲ معجزه، به خواست خداست، نه در اختیار پیامبر و نه تابع هوسها و تمایلات مردم. «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ» ۳ سنت و قانون خدا، مهلت دادن است. «فَانْتَظِرُوا...»

اشاره

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ (۲۱)

و هرگاه پس از رنجی که به مردم رسیده، (طعم) رحمت و لطفی به آنان بچشانیم، (به جای سپاس،) در آیات ما مکر و حيله می کنند. بگو: تدبیر الهی سریعتر و نافذتر است.

همانا فرستادگان ما (فرشتگان)، آنچه را مکر و نیرنگ می کنید می نویسند.

نکته ها:

آیه ی قبل به بهانه گیری آنان اشاره کرد که می گفتند: چرا آیه ای نازل نمی شود.

اینجا به لجاجت آنان پرداخته، که پس از نزول آیه هم به جای تقدیر، نیرنگ می کنند.

در مکه خشکسالی و قحطی شد و خداوند به برکات رسول خدا صلی الله علیه و آله باران فرستاد. ولی مشرکان گفتند که باران به خاطر بت ها بوده است! این آیه نازل شد و آنان را

در اکثر تفاسیر آمده است که یکی از تدابیر و مکر دشمنان، کوبیدن شخصیت پیامبر و استهزای آیات الهی بوده است.

پیام ها:

۱ نعمت هایی را که انسان از آن استفاده می کند، گوشه ای از رحمت بی کران الهی است. «أَذُقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً» ۲ انسان از نعمت های الهی سوء استفاده می کند و به جای شکر، مکر می کند.

«أَذُقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً»

... «إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ» ۳ کسی که مکر کند، به تدبیر و مکر قهرآمیز الهی گرفتار می شود. «إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ» ... «اللَّهُ أَسِيرٌ مَكْرًا» ۴ کیفر الهی با جرم متناسب است. «لَهُمْ مَكْرٌ»، «اللَّهُ أَسِيرٌ مَكْرًا» ۵ فرشتگان الهی حتی افکار و تدابیر انسان را ثبت می کنند. «يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۲]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۲۲)

او کسی است که شما را در خشکی و دریا سیر می دهد، تا آن گاه که در کشتی باشید و بادی موافق، کشتی ها را به جریان در آورد و بدین وسیله خوشحال شوند، ناگهان تندبادی آید و موج از هر سو سراغشان آید و گمان برند که در محاصره ی بلا گرفتارند، (در این هنگام) خداوند را با اخلاص عقیده می خوانند (و می گویند): اگر ما را از این خطر نجات دهی، قطعاً از شاکران خواهیم بود.

ص: ۱۹۷

نکته ها:

آلوسی و مراغی در تفاسیر خود، آورده اند که شیعیان هنگام خطر، امامان خود را صدا می زنند، در حالی که مشرکان در وقت خطر خدا را صدا می کنند!! غافل از آنکه توسل به امام معصوم شهید که به گفته ی قرآن زنده است، با توسل به بت فرق دارد.

پیام ها:

۱ قوانین حاکم بر طبیعت، مخلوق و محکوم خداوند است. «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ» ۲ کارهای انسان، به خدا هم نسبت داده می شود، چون قدرت از اوست. با آنکه سیر، عمل انسان است، «فَسَيِّرُوا فِي الْأَرْضِ»، اما می فرماید: «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ» ۳ انسان هر چه هم پیشرفت کند، از گزند حوادث طبیعی در امان نیست. «جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ» ۴ مرفهان نپندارند که پیوسته در رفاه خواهند بود. «فَرِحُوا بِهَا»، «أُحِيطَ بِهِمْ» ۵ حوادث طبیعی، غرور و تکبر انسان را برطرف ساخته، او را در برابر خداوند خاضع می سازد. «دَعُوا اللَّهَ» ۶ هنگام خطر فطرت انسان، به یک مبدأ نجات متوجه می شود. «دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» ۷ ایمان و اخلاص باید دائمی باشد، نه موسمی و به هنگام احساس خطر. «أُحِيطَ بِهِمْ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» ۸ انسان در هنگامه ی خطر قول می دهد، ولی به رفاه که رسید غافل می شود.

«لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا»

۹ ناسپاسی و کفران نعمت ها، یکی از زمینه های بروز سختی و عذاب است.

«لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۳]

اشاره

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغَيْتُمْ عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۳)

ص: ۱۹۸

پس چون خداوند نجاتشان داد، در آن هنگام در زمین به ناحق سرکشی می کنند. ای مردم! همانا سرکشی شما فقط به زیان خودتان است. کامیابی زندگی دنیا (چند روزی بیش نیست)، سپس بازگشت شما به سوی ماست که شما را به عملکردتان آگاه خواهیم ساخت (و کیفر ستم هایتان را خواهیم داد).

نکته ها:

«بغی» به معنای طلب است. ظالم چون همیشه خواهانِ حقّ دیگران است، به او باغی می گویند. (۱)

پیام ها:

۱ انسان بی وفا، عهدشکن و ناسپاس است. «فَلَمَّا أَتَجَاهُمْ» ، «يَبْغُونَ» (در آیه ی قبل، وعده داد اگر نجات یابد شکر کند، ولی پس از نجات ناسپاسی می کند) ۲ ظلم به مردم، ظلم به خویش است، چون همه از یکدیگریم. (۲) «بَغْيُكُمْ عَلَيَّ أَنْفُسُكُمْ» ۳ کیفر ستم، هم در دنیا است هم در آخرت. «عَلَيَّ أَنْفُسُكُمْ» ، «إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ» ۴ ظالمان، تنها در چند روزه ی دنیا کامیابی دارند که در برابر کیفر قیامت، ناچیز است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ ریشه ی ظلم ها، دنیاطلبی انسان است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۶ یاد قیامت، از عوامل بازدارنده ی گناه است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ... «إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ» ۷ خداوند به همه ی کارهای انسان آگاه است و انسان نیز در قیامت از همه ی کارهای خود آگاه خواهد شد. «فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

ص: ۱۹۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. «بعضكم من بعض» آل عمران، ۱۹۵.

اشاره

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۴)

همانا مثل زندگی دنیا همچون آبی است که از آسمان فرود آوردیم، پس گیاه زمین از آنچه مردم و چهارپایان می خورند با آن در آمیخت (و روئید)، تا آنکه زمین (از آن گیاهان) زینت بگرفت و اهل زمین پنداشتند که بر استفاده از آن همه ی نباتات توانایند. (ناگهان) فرمان (ویرانی ما) شبی یا روزی آمد، پس آن را چنان درو کردیم که گویی دیروز گیاهی وجود نداشته است. ما این گونه آیات خود را برای گروه اندیشمند تشریح می کنیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، دنیا را متاعی ناچیز شمرد و این آیه با تمثیلی زیبا، آن را ترسیم می کند.

در برخی روایات، این آیه رمز ظهور حضرت مهدی علیه السلام به شمار آمده است که هر گاه زمین غرق در زرق، برق و مادیات شد، با امر الهی و انقلاب مکتبی همه چیز عوض می شود. (۱)

پیام ها:

۱ مثال، از بهترین شیوه های تبلیغ و آموزش است. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۲ بهترین مثال ها آن است که از طبیعت گرفته شود و زمین و زمان آن را کهنه نسازد. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ» ۳ در بهره گیری از مواهب مادی طبیعت، انسان و حیوان یکسانند، ولی ارزش

ص: ۲۰۰

انسان به بهره گیری از معنویات است. «يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعَامُ» ۴ تناسب داشتن سبزه ها با نیازهای انسان و حیوانات، از الطاف الهی است.

﴿لَبِئَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعَامُ﴾

۵ زینت انسان، ایمان است (۱) و زینت زمین، گیاهان هستند. «أَزَيَّنْتُ» ۶ دنیا، انسان را فریب داده و به خیال و گمان وامی دارد. «ظَنَّ أَهْلَهَا» ۳ أَنَّهُمْ قَادِرُونَ» ۷ همان گونه که رویاندن گیاهان به دست خداست، (۲) خشکاندن و نابود کردن آن هم به دست اوست. «فَجَعَلْنَاهَا حَصِيداً» ۸ دنیا و جلوه های آن، در معرض انواع حوادث است. «أَزَيَّنْتُ» ... «حَصِيداً» ۹ عمر انسان در دنیا همچون عمر سبزه ها و گلها کوتاه و گذراست. «مَثَلُ الْحَيَاءِ الدُّنْيَا» ... «كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأُمْسِ» ۱۰ قهر خدا گاه چنان شدید است که هیچ اثری را باقی نمی گذارد. «لَمْ تَعْنِ بِالْأُمْسِ» ۱۱ مثالهای قرآن، زمینه ی تفکر است، پس آنها را ساده نگیریم. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» ۱۲ دل بستگی و مغرور شدن به دنیا، نشانه ی کوتاه فکری و مغرور نشدن، نشانه ی اندیشه و فکر است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۵]

اشاره

وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۵)

و خداوند (مردم را) به سر منزل سلامت و سعادت (بهشت) می خواند و هر که را بخواهد، به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

﴿دَارِ السَّلَامِ﴾

، یکی از نامهای بهشت است، زیرا در آنجا کینه ای در دلها نیست، تا جنگ و جدال و بهره کشی پیش بیاید. «وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ» (۳)

ص: ۲۰۱

۱- ۱). «حَبِّبِ الْيَكْمَ الْاِيْمَانِ وَ زَيِّنْهُ فِي قُلُوبِكُمْ» حجرات، ۷.

۲- ۲). «ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُوْنَهُ اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» واقعه، ۶۴.

۳- ۳). اعراف، ۴۳.

سلام، نام خداست و دار السلام، یعنی جوار رحمت الهی و جایی که کلام و درودشان سلام است و از خداوند هم به آنان سلام می شود. «سَلَامٌ قَوْلًا - مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۱) در روایات، راه ولایت امیر المؤمنین علیه السلام و رهبران معصوم آسمانی به عنوان بهترین نمونه ی راه مستقیم بیان شده است.

پیام ها:

۱ دعوت الهی، نشانه ی لطف خاصّ او بر بندگان است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا» ۲ سلامتی دنیا گذراست، ولی سلامت آخرت، پایدار است. «دَارِ السَّلَامِ» ۳ صراط مستقیم، مایه ی آرامش است و علاوه بر آخرت، همین دنیا را هم برای انسان دار السلام می سازد. «يَدْعُوا إِلَيَّ دَارِ السَّلَامِ» ۴ زندگی و جامعه ای سالم، خواستگاه خداوند است. «يَدْعُوا إِلَيَّ دَارِ السَّلَامِ» ۵ خداوند، هم دعوت می کند و هم راه نشان می دهد. «يَدْعُوا»، «يَهْدِي» ۶ دعوت الهی برای همه است، ولی هدایت ویژه، مخصوص کسانی است که او بخواد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» ۷ حرکت در صراط مستقیم، توفیق الهی می خواهد. «يَهْدِي» ... «إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۶]

اشاره

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۶)

برای آنان که نیکی کنند، پاداشی نیکوتر (از نظر کیفی) و افزون تر (از نظر کمی) خواهد بود و بر چهره ی آنان غبار ذلت و خواری ننشیند، آنان اهل بهشتند و همیشه در آنجا بمانند.

نکته ها:

«رهق» به معنای پوشاندن اجباری است و «قَتَرٌ» به معنای غبار، دود و خاکستر.

ص: ۲۰۲

اعطای پاداش زیادتر و مضاعف، با تعبیر «زِيَادَةٌ»، «ضعف» و «اضعاف» مکرر در قرآن آمده است. از جمله: هر که نیکی کند پاداش ده برابر دارد، (۱) خداوند علاوه بر پاداش کامل از فضل خود به آنان عطا می کند، (۲) پاداش هفتصد برابر برای انفاق در راه خدا. (۳)

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر چیز اندازه ای دارد، جز اشک که قطره ای از آن آتشها را خاموش کند. سپس فرمود: کسی که اشکی برای خدا بریزد، چهره اش تیرگی و خواری نخواهد دید. «لَا يَزْهَقُ وَجُوهُهُمْ قَتْرٌ وَلَا ذِلَّةٌ» (۴) در بعضی روایات مراد از «زِيَادَةٌ» را دنیا گرفته اند. (۵) و روایات بسیاری از اهل سنت، «زِيَادَةٌ» را ملاقات با خدا (و الطاف او) دانسته است. (۶)

«أَحْسِنُوا»

دامنه ی نیکی، شامل عقیده ی نیک، عمل شایسته و گفتار خوب می شود.

پیام ها:

۱ دریافت الطاف الهی، مخصوص نیکوکاران است. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخَيْرُ» ۲ خداوند، هم پاداش عمل را می دهد و هم تشویق می کند. «الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ» ۳ پاداش نیکوکاران در قیامت، بهترین پاداش هاست. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخَيْرُ» ۴ آنان که به غیر خدا رو کنند عذری ندارند، چون خداوند هم دعوت می کند، «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ» هم راهنمایی می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» هم مزد می دهد، «الْحُسْنَىٰ» و هم اضافه می دهد. «زِيَادَةٌ» و هم اضافه اش بسیار مهم است. (۷)

۵ احسان و نیکی در دنیای زودگذر و فانی، زندگی در بهشت جاودان را بدنبال دارد. «أَحْسِنُوا» ... «هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۲۰۳

۱-۱. انعام، ۱۶۰.

۲-۲. نساء، ۱۷۳.

۳-۳. بقره، ۲۶۱.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. تفسیر در المنثور.

۷-۷. کلمه ی «زیاده» نکره آمده که نشانه ی عظمت است.

اشاره

وَ الَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَ تَزَهُفُهُمْ ذَلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا
أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۷)

و آنان که به دنبال کسب بدی ها رفتند، به قدر همان بدی ها مجازات دارند و غبار ذلت و خواری آنان را فرا می گیرد. از قهر خداوند، پناه دهنده ای ندارند، گویا چهره هایشان با پاره هایی از شب تیره پوشانده شده است. آنان اهل دوزخند و در آن جاودانه اند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه در مورد اهل بدعت و شبهات و شهوات است. (۱)

«اللَّيْلِ مُظْلِمًا»

شبی است که از نور ماه هیچ خبری نیست که در هر ماه، یک شب چنین است. در مقابل «لَیْلِ مُقَمِّرٍ» که مهتابش برای همه روشن است.

به قرینه ی آیاتی همچون: «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ. تَزَهُفُهُمْ قَتْرَةٌ. أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجْرَةُ» (۲) و آیه ی «فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» (۳) می توان گفت که در این آیه جمله ی «أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ» نظر به کفار دارد.

پیام ها:

۱ انسان ها با اراده سراغ گناه می روند، نه به اجبار. «كَسَبُوا» ۲ رفتار خداوند با بدکاران، عادلانه است. «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا» ۳ دنیا، سرای عمل و آخرت سرای پاداش است. «وَ الَّذِينَ كَسَبُوا» ... «جَزَاءُ» ۴ تشویق باید بیش از تنبیه و مجازات باشد. درباره ی نیکان فرمود: «الْحُسْنَى وَ زِيَادَةٌ» و درباره ی بدکاران فرمود: «سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا» ۵ روسیاهی مخصوص کفار است، نه مؤمنان گنهگار. «تَزَهُفُهُمْ ذَلَّةٌ»

ص: ۲۰۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. عبس، ۴۰، ۴۲.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۶.

۶ در قیامت، هم مجازات و تنبیه است، هم تحقیر و روسیاهی. «سَيِّئَةٌ مِّمَّا لَهَا»، «أَغْشَيْتَ وَجُوهَهُمْ...» ۷ راه فرار و نجات و شفاعت به روی کافران بسته است. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۸]

اشاره

و يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَائِكُمْ فزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَ قَالَ شُرَكَائُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ (۲۸)

و روزی که همه را (در قیامت) گردهم آوریم، آن گاه به مشرکان می گوئیم: شما و شریکانی که برای خدا می پنداشتید در جای خود بمانید (تا به حسابتان رسیدگی شود)، پس میانشان جدایی می افکنیم و معبودها (به مشرکین) می گویند: شما (در حقیقت) ما را نمی پرستیدید، (بلکه در پی هوسها و اوهام خود بودید).

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از این بود که برای مجرمان و کافران هیچ راه نجاتی نیست، و این آیه می گوید: حتی واسطه های خیالی هم به جای شفاعت، از آنان بیزاری می جویند.

پیام ها:

۱ قیامت و حوادث آن را فراموش نکنیم. «يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا» ۲ قیامت مخصوص انسان ها نیست، بلکه همه ی معبودهای ساختگی نیز حاضر می شوند. «أَنْتُمْ وَ شُرَكَائِكُمْ» ۳ قیامت، روز جدایی است. «فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ» (در قیامت برای بازجویی، میان انسان ها جدایی می افتد) ۴ آنچه را کافران شفیع خود می پنداشتند، در قیامت از آنان تبری می جویند. «مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ» ۵ در قیامت بت ها دارای شعور و نطق می شوند و معبودانشان را انکار و یا اظهار بی اطلاعی می کنند. «مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ»

ص: ۲۰۵

اشاره

فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَافِلِينَ (۲۹)

پس (معبودها به مشرکان گویند): گواهی خدا میان ما و شما کافی است، به راستی ما از پرستش شما بی خبر بودیم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، معبودها می گفتند که شما ما را عبادت نمی کردید. اینجا می گویند:

ما از عبادت شما غافل بودیم. نتیجه اینکه: هر عبادتی که معبود از آن بی خبر باشد، عبادت نیست.

در قرآن، بارها به مسأله ی تنفر و براءتِ معبودها از مشرکان و عمل آنها اشاره شده است. از جمله: آیه ی ۱۷ سوره فرقان و آیه ی ۶۳ سوره قصص.

پیام ها:

۱. بت ها در قیامت شعور و نطق پیدا می کنند. «فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

اشاره

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۳۰)

آنجا هر کس به (جزای) آنچه از پیش فرستاده، مبتلا شود و به سوی سرپرست حقیقی خودشان (خداوند) برگردانده شوند و آنچه به افترا و دروغ خدا می پنداشتند، از پیش چشمشان محو شود.

پیام ها:

۱. قیامت، روز دریافت کارنامه ی آزمون دنیوی است. «تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ» ۲. حسابرسی در قیامت، برای همه ی انسان هاست. «تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ» ۳. سرچشمه ی هستی، او و پایان کار به سوی اوست. «رُدُّوا» (۱)

۴ مولای حقیقی، خدا و غیر او هر چه باشد پوچ است. «مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ» ۵ در قیامت، جلوه های دروغین معبودها محو خواهد شد. «ضَلَّ عَنْهُمْ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۱]

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمْ مَنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۳۱)

بگو: چه کسی از آسمان و زمین شما را روزی می دهد؟ یا چه کسی مالک گوش و چشم هاست؟ و چه کسی زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون می آورد و چه کسی کار هستی را سامان می دهد؟ (در پاسخ) خواهند گفت: خدا. پس بگو:

آیا از کیفر پرستش غیر خدا پروا نمی کنید؟

نکته ها:

برای بیرون آوردن مرده از زنده و زنده از مرده که کار خداوند است، نمونه هایی گفته اند، از جمله: خروج انسان از نطفه و نطفه از انسان، جوجه از تخم و تخم از جوجه، گیاه از دانه و دانه از گیاه، فرزند صالح از پدر و مادر فاسد و فرزند فاسد از والدین شایسته.

از اینکه در آیه از میان تمام اعضای انسان، تنها نام چشم و گوش آمده است، شاید به خاطر آن باشد که در میان اعضای بدن، کارآمدترین قوا این دو عضو می باشند.

پیام ها:

۱ شیوه ی سؤال و واداشتن انسان ها به فکر و رجوع به فطرت، از وظایف مریبان آسمانی است. «قُلْ مَنِ يَرْزُقُكُمْ» ۲ خداوند، آسمان و زمین را در رزق و ارتزاق انسان دخالت داده است. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» ۳ رزق دادن، آفریدن و اداره کردن، از سنت های دائمی الهی است. «یرزق»، «یملک»،

ص: ۲۰۷

«يُدَبِّرُ» (فعل مضارع رمز استمرار است) ۴ جهان آفرینش، پیوسته به تدبیر نیاز دارد و وحدت تدبیر، نشانه ی وحدت ربوبیت است. «مَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» ۵ رزق ما، شنیدن و دیدن ما، زندگی و مرگ ما، همه به دست خداست و جز او کسی و چیزی در این زمینه ها توانایی و حاکمیت ندارد. «أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ» ... «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ» ۶ فکر در نعمت ها و قدرت الهی، از شیرین ترین، ملموس ترین، عمومی ترین، ساده ترین و عشق آفرین ترین راههای خداشناسی است. «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ» ... «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ» ۷ مشرکان نیز در درون خود، خدا را آفریدگار هستی می دانند. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ» ۸ تنها عقیده کافی نیست، عمل هم لازم است. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ» ۹ شناخت و علم، زمینه ساز تقواست. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۲]

اشاره

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ (۳۲)

پس این چنین خداوند (قادر و یکتا)، به حق پروردگار شماست. و پس از حق، جز گمراهی چیست؟ پس چگونه (از حق) باز گردانده می شوید!؟

پیام ها:

۱ با وجود خدای حاکم، رازق، خالق و مدبّر، (که در آیه قبل بود) مجالی برای پروردگاری غیر از او نیست. «فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ» ۲ اعتقاد به ربوبیتی جز خداوند، باطل و گمراهی است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ» ۳ میان حق و باطل دیگر راهی نداریم، بلکه هر چه حق نبود، باطل است و بی طرفی و بی خطی مردود است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ» ۴ انسان، فطرتی حقاقتی دارد. شیطان ها، اوهام و عوامل دیگر، او را به انحراف می کشانند. «تُصِرُّونَ»

اشاره

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۳)

بدین سان حکم و سخن پروردگارت بر آنان که نافرمانی کردند محقق شد که آنان ایمان نمی آورند.

پیام ها:

۱ انسان، با انتخاب راه فسق، قهر الهی را برای خود قطعی می کند. «حَقَّتْ» ... «عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا» ۲ فسق و گناه، مانع گرایش به ایمان و زمینه ی کفر است. «فَسَقُوا» ... «لَا يُؤْمِنُونَ»

اشاره

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ (۳۴)

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که بتواند آفرینش را ایجاد و آغاز کند و سپس آن را باز گرداند؟ بگو: (فقط) خداوند، آفرینش را آغاز می کند و سپس باز می گرداند. پس چرا (از حق) باز گردانده می شوید؟!

پیام ها:

۱ خداوند شیوه ی بحث و جدل با مشرکان را به پیامبرش می آموزد. «قُلْ» ۲ شریک خدا، جز ساخته ی اوهام بشری نیست. «شُرَكَائِكُمْ» ۳ هستی حادث و پدیده است. «يَبْدُوا الْخَلْقَ» ۴ ملاک پرستش دو چیز است: یکی توانایی بر پدید آوردن و دیگری قدرت برپا کردن دوباره ی آن. «يَبْدُوا» ... «ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۵ قیامت بعد از انقراض دنیا پدید می آید. «يَبْدُوا» ... «ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۶ هستی به سوی مرگ و انقراض در حرکت است و سرانجام آن مرگ و نیستی است. «يَبْدُوا» ... «ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۷ معاد و قیامت، همانند دنیا و جسمانی است. «ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۸ شریک پنداری، نشانه ی بی خردی است. «فَأَنِّي تُؤفَكُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۵]

اشاره

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِيَ
فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۵)

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که به سوی حق هدایت کند؟ بگو: (فقط) خداوند به حق هدایت می کند. پس آیا کسی که به سوی حق هدایت می کند برای پیروی شایسته تر است، یا کسی که خود هدایت نمی شود مگر آنکه هدایتش کند؟ شما را چه می شود؟ چگونه حکم می کنید؟!

نکته ها:

آیه ی قبل به مبدأ، معاد و خلقت هستی اشاره داشت و این آیه به نبوت، امامت و امر هدایت بشر اشاره می کند.

هدایت دو نوع است: یکی نشان دادن راه، دیگری رساندن به مقصد و مقصود.

نوع اول، کار انبیاست، «جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (۱) «أَمَّا هِدَايَتُ بِهِ مَعْنَى دَوْمٍ، خَاصَّ خَدَاوْنِدِ اسْتِ». «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي» (۲) «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» و «يَهْدِي لِلْحَقِّ»، هر دو به یک معناست. (۳)

طبق روایات متواتر از شیعه و اهل سنت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «الحق مع علي و علي مع الحق»، همواره حق با علی علیه السلام است و علی علیه السلام با حق است. (۴)

پیام ها:

۱ ارشاد و هدایت، یکی از شئون خداوندی است. «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي» (ملاک پرستش، توانایی برای هدایت کردن است)

ص: ۲۱۰

۱-۱. انبیاء، ۷۳.

۲-۲. قصص، ۵۶.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. احقاق الحق، ج ۵، ص ۲۸ و ۶۳۵.

۲ هدایت صحیح، به علم گسترده و مصون از خطا، قدرت، محبت و هدف نیازمند است. لذا جز خداوند و کسانی که او به عنوان راهنما تعیین کرده، دیگران نمی توانند هادی باشند. بت ها و طاغوت ها چگونه می توانند هادی باشند؟ (۱) «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ» ۳ کسی شایسته ی پیروی است که به حق راهنمایی می کند. «أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ» ۴ اصل نبوت، امامت و اطاعت از رهبری معصوم، یک اصل عقلی است. «فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۶]

اشاره

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (۳۶)

و بیشتر آنان جز از گمان (بی پایه) پیروی نمی کنند. قطعاً گمان به هیچ وجه (انسان را) از حقیقت بی نیاز نمی کند، همانا خداوند به آنچه مردم انجام می دهند، آگاه است.

نکته ها:

آنچه دارای ارزش واقعی است، «علم» است. گمان قوی و اطمینان نیز اگر مبنای صحیح داشته باشد، ارزش دارد همچون گمانی که از ظاهر آیات و روایات، در شناخت حکم خدا (آن هم در مسائل فرعی) برای فقیه حاصل می شود. اما گمان در عقیده، اگر منشأ آن تقلید از نیاکان و تعصبات جاهلی باشد، بی ارزش است.

پیام ها:

۱ همیشه اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا» ۲ مخالفان انبیا، منطبق ندارند. «إِلَّا ظَنًّا» ۳ شرک پایه ی علمی ندارد. «هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ» ... «وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا» ۴ در عقاید و بینشها باید سراغ علم رفت، نه گمان. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ»

ص: ۲۱۱

۱- ۱). ذات نیافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

اشاره

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۷)

و چنان نیست که این قرآن از سوی غیر خدا و به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیقی است برای کتب آسمانی پیشین و توضیحی از آن کتاب است.

شکی در آن نیست که از سوی پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱ جامعیت قرآن و محتوای آن به گونه ای است که افترا و انتساب آن به غیر خدا به آن نمی چسبد. «أَنْ يُفْتَرَىٰ» ۲ کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. تفاوت در اجمال و تفصیل محتوای آنهاست. «تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ» ۳ قرآن وسیله ی رشد و تربیت است. «هَذَا الْقُرْآنُ» ... «مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸)

بلکه می گویند: قرآن را بافته (و به دروغ به خدا نسبت داده) است. بگو: اگر راست می گویند (که قرآن، سخن بشر است، نه کلام خدا)، پس سوره ای همانند آن بیاورید و هر که را غیر از خدا می توانید به یاری بخوانید؟

نکته ها:

اشاره

قرآن چندین بار بر معجزه بودن کلام الهی و عجز جنّ و انس از آوردن مثل آن و به آوردن نظیر قرآن، یا حتی آیه ای همانند آن، تحدی و مبارزه طلبیده است، از جمله در آیه ۱۳ سوره ی هود. از طرفی با اینکه در طول قرن‌ها، میلیون ها مخالف برای تضعیف قرآن و شکست اسلام، فعالیت های بسیاری داشته و دارند، لیکن این ندای مبارزه خواهانه ی قرآن، تا کنون بی پاسخ مانده و تا قیامت بی جواب خواهد ماند.

چون سخن از تحدی قرآن است، به گوشه ای از امتیازات این معجزه ی جاودان الهی اشاره می شود:

۱ گنجاندن معارفی بلند در کلماتی کوتاه: مثلاً در مورد زن و مرد تعبیر می کند، «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لِهِنَّ» (۱) زنان لباس شما و شما لباس آنها هستید. برای بیان سستی قدرت های غیر الهی، آنها را به خانه عنکبوت تشبیه می کند. (۲) و یا اینکه از آفریدن یک پشه آنان را ناتوان می داند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۳) شیرینی کلام و نفوذ: هزار بار هم خوانده شود کهنه نمی شود، بلکه هر بار نکته ای به دست می آید.

۳ آهنگ و موسیقی کلام: طنین و آهنگ کلمات آن، مخصوص است و اگر آیه ای از قرآن در میان سخنان هر عرب زبان، یا در میان روایات باشد، مشخص است.

۴ جامعیت قرآن: از برهان تا مثل، از دنیا تا آخرت و نیز مسائل خانوادگی، حقوقی، سیاسی، نظامی، اخلاقی، تاریخی و... را دربر دارد.

۵ واقع گرایی: محتوای آن مبتنی بر حدس و گمان نیست. حتی داستان هایش مستند و واقعی است.

۶ همه گیر و جهانی: مردم در هر سطح و هر کجا باشند، از آن بهره می برند و قرآن به صورت کتاب تخصصی نیست.

۷ ابدی: هر چه از عمر بشر و علوم می گذرد، اسرار بیشتری از قرآن کشف می شود.

۸ رشد فزاینده: با داشتن بیشترین دشمن و ضربات فراوان، بیشترین رشد را در طول عمر خود داشته است.

۹ معجزه ای در دست: این معجزه در دست همه است و از نوع سخن و کلمه است که در اختیار همه است.

۱۰ هم معجزه و هم کتاب دستور و قانون است.

ص: ۲۱۳

۱-۱. بقره، ۱۸۷.

۲-۲. عنکبوت، ۴۱.

۳-۳. حج، ۷۳.

۱۱ از فردی درس نخوانده و در منطقه ای محروم از سواد است.

۱۲ چیزی به آن افزوده یا از آن کاسته نشده است و مصون از تحریف است.

پیام ها:

۱ قرآن برای اثبات اعجاز خود، ساده ترین راه را مطرح می کند که دعوت از مردم برای آوردن سوره ای مثل آن است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ» ۲ نه تنها کل قرآن، بلکه حتی یک سوره از آن هم معجزه است. «بِسُورَةٍ» ۳ قرآن برای مبارزه طلبی، تخفیف هم داده و به آوردن یک سوره مثل قرآن هم قانع است. «بِسُورَةٍ» ۴ مبارزه طلبی قرآن، مخصوص زمان و مکان معینی نیست، تا قیامت، تا پایان عمر بشر و در همه جای زمین، این درخواست مطرح است. «وَادْعُوا مَنْ اشْتِطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۵ مبارزه طلبی قرآن، مخصوص عوام نیست، بلکه همه ی حقوقدانان، ادیبان و نوابغ و... را به مبارزه می طلبد. «وَادْعُوا مَنْ اشْتِطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۶ در این مبارزه طلبی، امکانات و نفرات خاصّی را تعیین نکرده است. «وَادْعُوا مَنْ اشْتِطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» ۷ در این مبارزه طلبی، تحریک هم کرده است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۹]

اشاره

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۳۹)

بلکه (حقّ آن است که) چیزی را که به شناخت آن احاطه نداشتند دروغ پنداشتند، در حالی که سرانجام و حقیقت و باطن آن هنوز بر ایشان روشن نشده است. کسانی که پیش از آنان بودند نیز همین گونه تکذیب کردند. پس بنگر که سرانجام ستمگران چگونه است.

ص: ۲۱۴

امام صادق علیه السلام فرمودند: از دو آیه ی قرآن دو درس بزرگ می آموزیم:

الف: تا علم نداریم، حرفی نزنیم. «أَلَمْ يُوَخَّذُوا عَلَيْهِمْ مِيثَاقَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ» (۱) ب: تا علم نداریم، حرفی را رد نکنیم. «بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ» همین آیه. (۲)

عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل می کند که حضرت علی علیه السلام فرمود: چهار نکته گفتیم که خداوند آیات آن را نازل کرده است:

۱ «المرء مخبوء تحت لسانه» شخصیت انسان در زیر زبانش پنهان است، آیه نازل شد:

«وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۳) یعنی در گفتگو آنان را می شناسی.

۲ گفتیم: «مَنْ جَهِلَ شَيْئًا عَادَاهُ» هر کس چیزی را نداند، دشمنی با آن می کند، آیه نازل شد: «بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا» ۳ گفتیم: «قیمه کل امرء ما یحسنه» ارزش هر کس به لیاقت و عملکرد اوست، آیه نازل شد: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴) یعنی خداوند طالوت را به خاطر توانایی هایش برگزید.

۴ «القتل یقلّ القتل» کشتن ستمگر، جلو زیاد شدن قتل را می گیرد، آیه نازل شد: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۵)

پیام ها:

۱ مخالفان، بدون احاطه ی علمی به قرآن، آن را رد کرده اند. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا» ۲ به خاطر ندانستن، چیزی را رد نکنیم. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا» ۳ دانستن کلی و اجمالی کم اثر است. آنچه سبب نوراتیت می شود، «احاطه ی علمی» است. «لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ»

ص: ۲۱۵

۱-۱. اعراف، ۱۶۹.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. محمد، ۳۰.

۴-۴. بقره، ۲۴۷.

۵-۵. بقره ۱۷۹؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶۶.

۴ مخالفت مخالفان انبیا در طول تاریخ، اغلب بر اساس جهل بوده است. «كَذَّبَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۵ آگاهی بر تاریخ و سرنوشت مخالفان انبیا، لازم است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ...»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۰]

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (۴۰)

و بعضی از آنان کسانی هستند که به قرآن ایمان می آورند و برخی کسانی که به آن ایمان نمی آورند و پروردگارت به فساد کنندگان داناتر است.

پیام ها:

۱ انسان دارای اختیار است، نه آنکه مجبور باشد. «مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ» ۲ رهبر نباید توقع داشته باشد که همه ی مردم به راه و آیین او ایمان آورند.

«وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ»

۳ بی ایمانی و فساد، ملازم یکدیگرند. هم گناه مانع ایمان است و هم بی ایمانی انگیزه ی فساد می شود. «لَا- يُؤْمِنُ بِهِ» ... «بِالْمُفْسِدِينَ» ۴ انسان، زیر نظر پروردگار است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۱]

اشاره

وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۱)

و اگر تو را تکذیب کردند، پس بگو: عمل من برای من و عمل شما برای شما باشد. (و هر یک از ما و شما، جزای کار خود را خواهد دید.) شما از آنچه من انجام می دهم بیزارید و من نیز از آنچه شما انجام می دهید، بیزارم.

پیام ها:

۱ مردم را نمی توان به ایمان آوردن مجبور کرد. وظیفه ی پیامبران ارشاد و هدایت است، نه اجبار. «وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ...» ۲ رهبر باید خود را برای تکذیب گروهی از مردم آماده کند. «وَ إِنْ كَذَّبُوكَ»

۳ در مقابل تکذیب کنندگان احساس شکست نکنیم، چون پاداش هدایت و ارشاد را می‌بریم و مخالفان نیز به کیفر تکذیب و لجاجت خود می‌رسند ولی برنده‌ی این معامله ما هستیم. «لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ» ۴ پیامبر در برابر تکذیب کنندگان موضع‌گیری قاطعی داشت. «فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ» ۵ سود و زیان هر کس تنها به خود او بر می‌گردد. «لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ» (کلمه‌ی «لی» و «لکم» مقدم بر «عملی» و «عملکم» آمده است) ۶ اسلام دین استدلال و اخلاق است، نه سازش با کفار. اگر حق را پذیرا نشوند، بیزاری خود را از رفتار و عقاید آنان اعلام کنیم. «أَنْتُمْ بَرِيئُونَ»، «وَ أَنَا بَرِيءٌ» ۷ رضای به کار دیگران، انسان را شریک در پاداش یا کیفر می‌کند. «أَنْتُمْ بَرِيئُونَ»، «وَ أَنَا بَرِيءٌ» (دلیل آنکه مزد هر کس مخصوص خود اوست، این است که من و شما هیچ یک به کار دیگری راضی نیستیم)

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۲]

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (۴۲)

(و چون قرآن بخوانی) گروهی از آنان (در ظاهر) به سخن تو گوش فرا می‌دهند، (اما گویی) گزند و هیچ نمی‌شنوند، آیا تو می‌توانی سخن خود را به گوش ناشنویان برسانی؛ هر چند اهل تعقل نباشند؟

پیام‌ها:

۱ همه‌ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. گاهی لجوجان برای یافتن بهانه و دستاویز قرار دادن، مکرراً گوش می‌دهند. «مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ...» ۲ بیمار دلی انسان گاهی به جایی می‌رسد که سخن پیامبر هم او را درمان نمی‌کند. «أَفَأَنْتَ...» «تُسْمِعُ الصُّمَّ»

ص: ۲۱۷

۳ برای هدایت مردم، آمادگی پذیرش لازم است و تنها دلایل روشن و رهبر لایق کافی نیست. «لَا يَعْقِلُونَ» ۴ شنیدن (مستقیم یا غیر مستقیم) مهم نیست، آنچه در هدایت مهم است، تعقل و پذیرش است؛ و گر نه حیوان نیز می شنود. «يَسْتَمِعُونَ»، «لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْىَ وَ لَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ (۴۳) إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۴)

و گروهی از مردم کسانی اند که به تو نگاه می کنند، (امّا گویی هیچ نمی بینند.) پس آیا تو می توانی نابینایان را هدایت کنی، هر چند (با چشم دل) نمی بینند؟

قطعاً خداوند هیچ ظلمی به مردم نمی کند، امّا این خود مردمند که به خویشان ستم می کند.

نکته ها:

گروهی در قیامت، کور محشور می شوند و این نتیجه ی کوردلی و فراموشی آیات الهی در دنیا است و چنین کسانی گویا کورند: «وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمى» ... «كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنسى» (۱) امام هادی علیه السلام فرمود: هر کس گمان کند که خداوند بندگان را بر گناه مجبور و آنان را کیفر می کند، به خدا نسبت ظلم داده و این آیه (۴۴) را تکذیب کرده است. (۲)

پیام ها:

۱ هر نگاهی، بصیرت آور نیست و هر تماشاگری، جذب حقیقت نمی شود.

«يَنْظُرُ»

«لَا يُبْصِرُونَ» ۲ حتّی پیامبران در کوردلان مؤثر نیستند. «أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْى»

ص: ۲۱۸

۱-۱. طه، ۱۲۴، ۱۲۶.

۲-۲. بحار، ج ۵، ص ۷۱.

۳ آنان که با نگاه، به حق نرسند، همچون کورانند. «يَنْظُرُونَ»، «لَا يُبْصِرُونَ» ۴ خداوند، بهترین مکتب، کتاب و رهبر را برای هدایت مردم فرستاده است، اگر نپذیرند به خودشان ستم کرده اند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ» ... «أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۵]

اشاره

و يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۴۵)

و روزی که خداوند آنان را محشور و جمع می کند، گویا جز ساعتی از روز را (در دنیا یا برزخ) نمانده اند. آن روز یکدیگر را می شناسند. قطعاً آنان که دیدار خدا (معاد یا قیامت) را تکذیب کردند، زیان کار شدند و هرگز هدایت یافته نبوده اند.

نکته ها:

عظمت روز قیامت چنان است که زندگانی پیش از آن بسیار کوتاه جلوه می کند.

این حقیقت در آیات دیگر هم مطرح شده است، از جمله:

«لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۱) گویا در دنیا یا برزخ شبی بیشتر نبودند.

«وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۲) گمان می کنید جز مدت کمی قبل از قیامت نبوده اید.

«إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا» (۳) فکر می کنید جز ده روزی ساکن نبوده اید.

«لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۴) فکر می کنید روز یا پاره ای از روز در دنیا یا برزخ بوده اید.

«مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۵) فکر می کنید یک ساعتی بیشتر نبوده اید.

کوتاهی عمر دنیا، یا به جهت زودگذری آن است، یا به خاطر بهره نگرفتن از زمان و فرصت، یا در مقایسه با عمر آخرت و یا بدان جهت که انسان ها در برزخ گویا در خوابند و پس از بیداری احساس می کنند که زمان اندک بوده است.

به هر حال هم متاع دنیا نسبت به آخرت قلیل است و هم زمانش، چنان که گویا ساعتی بیش نبوده است.

ص: ۲۱۹

۱-۱. نازعات، ۴۶.

۲-۲. اسراء، ۵۲.

٣-٣. طه، ١٠٣.

٤-٤. مؤمنون، ١١٢.

٥-٥. روم، ٥٤.

پیام ها:

۱ زندگی دنیا، نسبت به روز رستاخیز بسیار اندک است. «سَاعَةٌ مِنَ النَّهَارِ» ۲ در قیامت، مردم یکدیگر را می شناسند. «يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ» ۳ زیانکاران واقعی آنانند که با تکذیب قیامت، از بهره های ابدی آخرت محرومند و تنها به لذات دنیوی قانعند. در حالی که مؤمنان، هم در دنیا از نعمت های الهی کامیابند، هم در آخرت نصیب دارند. «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۶]

اشاره

وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ (۴۶)

(ای پیامبر!) برخی از قهر و کیفری را که به کافران وعده می دهیم یا (در حال حیات تو) نشانت می دهیم، یا تو را از دنیا می بریم (و پس از تو به کیفر می رسند، به هر حال) بازگشت آنان به سوی ماست، سپس خداوند بر آنچه انجام می دهند، گواه است.

نکته ها:

کیفر برخی از کافران، در جنگ های بدر، حنین، احزاب و فتح مکه بود، و پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله نیز دست خداوند برای کیفر باز است.

تأخیر عذاب مشرکان، دو مسئله را در پی داشت؛ یکی نگرانی پیامبر و دیگری بهانه گیری مشرکان که می گفتند: عذاب موعود کجاست؟ (که در دو آیه ی بعد خواهیم خواند) این آیه حکمت تأخیر عذاب را برای دلداداری پیامبر و مردم بیان می کند که بازگشت همه به سوی ماست و ما بر کارهای آنان گواهییم و مشرکان به بهانه گیری خود دلخوش نباشند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند:

«اتَّقُوا معاصي الله في الخلوات فإنَّ الشاهد هو الحاكم» از نافرمانی خداوند در پنهانی و

خلوت نیز پرهیز کنید، زیرا شاهد، خود حاکم است. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند به حساب کافران می رسد و کیفرشان می دهد، چه این زمان و چه زمان دیگر. پس مسلمانان از تأخیر قضای الهی نباید گرفتار یأس و نگرانی شوند. «وَإِنَّمَا نُرِيكَ... «أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ فَإِنَّا مَرْجِعُهُمْ» ۲ وفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در حکم خداوند نسبت به کافران تأثیری ندارد.

«أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ»

۳ بازگشت همه به سوی خداست و هیچ کس را توان فرار از دادگاه عدل الهی نیست. «فَالِئِنَّآ مَرْجِعُهُمْ» ۴ خداوند گواه بر اعمال ماست. «اللَّهُ شَهِيدٌ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۷ تا ۴۸]

اشاره

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۴۷) وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (۴۸)

برای هر امتی پیامبری است. پس هر گاه پیامبرشان بیاید، میان آنان به عدالت داوری می شود و ستمی به آنان روا نمی گردد.

کفار (از روی استهزا) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (عذاب) چه وقت است؟

نکته ها:

کفار بارها از روی استهزا، از انبیا می پرسیدند که اگر راست می گوئید، زمان قهر خدا چه وقت است؟! این سؤال تحقیرآمیز، نوعی تقویت دل برای افرادی بود که تحت تأثیر آنها قرار می گرفتند، ولی مگر لازمه ی تحقق امری، دانستن زمان آن است؟!؟

ص: ۲۲۱

سؤال: اگر هر قومی رسولی دارند، پس چرا رسالت قطع شده است؟ پاسخ: مراد از رسول، شخص پیامبر نیست، بلکه پیام و رسالت اوست، چه مستقیم و چه با واسطه. و الا- می بایست در هر منطقه ای پیامبری باشد! حضور انبیا در میان مردم و قضاوت عادلانه، هم مربوط به دنیا است و هم ممکن است مربوط به آخرت باشد که در آیه ۶۹ سوره زمر نیز مطرح است.

امام باقر علیه السلام فرمود: پیامبران الهی، «یَقْضُونَ بِالْقِسْطِ» به قسط و عدل حکم می کنند. (۱)

پیام ها:

۱ از سنت های الهی آن است که هیچ امتی بدون پیامبر نباشد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» ۲ تاریخ دین، همراه با تاریخ انسانیت است. (۲) «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» ۳ قهر الهی «که در آیه قبل مطرح شد» بعد از اتمام حجت و آمدن پیامبران است.

«لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ»

۴ گسترش قسط و عدل در جامعه، در سایه ی بعثت پیامبران است. «فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» ۵ در قیامت، هر گروهی با پیامبر خودشان حاضر می شوند، سپس میان آنان به عدالت داوری می شود. (۳) «جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ...»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۹]

اشاره

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۴۹)

۴۹/۱۰

بگو: من (حتی) برای خودم جز آنچه خدا بخواهد، مالک زیان و سودی نیستم (تا چه رسد برای شما)، برای هر امتی اجل و سرآمدی معین است که هر گاه مدتشان فرا رسد، نه لحظه ای تأخیر دارند و نه پیشی می گیرند.

ص: ۲۲۲

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. چنان که در آیه ی دیگری می خوانیم: «و ان من امة الا خلا فيها نذیر» فاطر، ۲۴.

۳-۳. آیه ی دیگر می فرماید: «و جیء بالنبین و الشهداء و قضی بینهم بالحق» زمر، ۶۹.

در آیه ی قبل، برای هر امتی «رسول» بود، در اینجا برای هر امتی «اجل» است.

شاید بتوان گفت: فرارسیدن زمان شقاوت یا سعادت هر قومی وابسته به پیروی از رسول یا بی اعتنایی به اوست.

سؤال: اگر هر امتی اجلی دارد، پس امت اسلام نیز باید اجل و پایانی داشته باشد؟ پاسخ: امت به معنای گروه و جماعت است، نه مذهب. پس منافاتی با خاتمیت ندارد و دلیل بر لزوم تغییر مذهب در هر مدت زمانی نیست.

پیام ها:

۱ هیچ کس حتی انبیا، از پیش خود قدرتی و مالکیتی ندارد. «لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي» ۲ قدرت انبیا و اولیا، پرتوی از قدرت الهی است. (۱) «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» ۳ نشانه ی صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله، گفتن «لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» است.

۴ تعیین زمان کیفر کفار، تنها به دست خداست. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ» ... «قُلْ لَا أَمْلِكُ...» ۵ جامعه همچون افراد، اجل، سعادت و شقاوت، رشد و غنی دارد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» (سرآمدن اجل ها، گاهی با هلاکت و نابودی است، گاهی با از دست دادن شوکت و عزت) ۶ حکومت و قدرت دنیوی ابدی نیست، به آن مغرور نشویم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۷ مهلت دادن به امت ها، از سنت های الهی است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» ۸ مقدرات امت ها، بر اساس سنت های الهی است و تقدیم و تأخیر ندارد. پس در مقدرات الهی شتاب نکنیم. «فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ...»

ص: ۲۲۳

۱- (۱). متأسفانه در تفسیر مراغی برای ردّ توّسل، بحثی مفصّل شده و به جمله ی «قل لا املک» استناد شده و از جمله ی «الا ما شاء الله» غفلت شده است!!

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعِجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۵۰) أَلَمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱)

بگو: آیا اندیشیده اید، اگر عذاب خداوند شب یا روز به سراغ شما آید (چه می کنید؟) گناهکاران چه چیزی را از او به شتاب می خواهند (که می گویند:

«متی هذا الوعد» عذاب خدا چه وقت است).

آیا پس از آنکه (عذاب) نازل شد، به آن ایمان می آورید؟ حالا؟ در حالی که پیشتر خواستار زود آمدن عذاب بودید؟

نکته ها:

در حدیثی می خوانیم که مصداق عذاب در آیه، عذابی است که در آخر الزمان نصیب اهل قبله می شود. (۱)

پیام ها:

۱ قهر الهی، ناگهانی است و شب و روز در آن مطرح نیست. «بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا» ۲ خردمند، با احتمال عذاب باید احتیاط کند، نه شتاب. «مَاذَا يَسْتَعْجِلُ» ۳ به هنگام قهر خدا که مجرمان را غافلگیر می کند، «بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا» راه نجات بسته است. «مَاذَا يَسْتَعْجِلُ» ۴ ایمان آوردن هنگام خطر، اثری ندارد. «آلآن...» ۵ مشرکان همواره خواهان تسریع در عذاب الهی بوده اند. «كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ»

اشاره

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْرَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۵۲)

ص: ۲۲۴

سپس به ستمگران گفته شود: عذاب همیشگی را بچشید. آیا جز به آنچه به دست آورده اید، کیفر داده می شوید؟

نکته ها:

مراد از عذاب در آیه ی قبل، کیفر الهی در دنیا بود و در این آیه، عذاب رستاخیز مطرح است، لذا فرمود: «ذُوقُوا» و نفرمود: «یذوقون».

پیام ها:

۱ مخالفان پیامبران، ظالمند. «ظَلَمُوا» (با توجه به آیات قبل) ۲ کیفر الهی، برای گروهی از مجرمان جاودانه است. «عَذَابَ الْخُلْدِ»
۳ کیفرهای اخروی، هم روحی است و هم جسمانی. «قِيلَ» ... «ذُوقُوا» ۴ کیفرها طبق عدل الهی است. «هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ» ۵ انسان در عمل نیک و بد آزاد است، نه مجبور. «تَكْسِبُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۳]

اشاره

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قَوْلُ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۳)

و از تو خبر می گیرند که آیا آن (وعده ی مجازات الهی) حق است؟ بگو: آری، سوگند به پروردگارم که آن حتمی است و شما نمی توانید (خدا را از انجام آن) عاجز کنید.

نکته ها:

این آیه، نظیر آیه ی ۸ سوره ی طور است: «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ» قطعاً عذاب الهی واقع خواهد شد و هیچ مانعی جلوگیری آن نیست.

پیام ها:

۱ وعده های الهی قطعی و حتمی است. «إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (سوگند، کلمه ی ان، حرف لام در «لحق» نشانه ی تأکید است) ۲ رهبر باید از مردم رفع تردید و ابهام کند. «قُلْ» ۳ در برابر تردیدها باید با قاطعیت سخن گفت. «إِي وَ رَبِّي»

۴ گاهی سوگند برای رفع تردید و تزلزل مردم لازم است. «إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» ۵ در نظام هستی، هیچ قدرتی مانع اراده ی الهی نیست. «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۴]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۵۴)

اگر برای هر کس که ستم کرده، آنچه در زمین است می بود، قطعاً همه ی آن را (برای نجات از قهر الهی و باز خرید خود) می داد. آنان با دیدن عذاب، پشیمانی خود را پنهان می کنند (تا شماتت نشوند) و میانشان به عدالت داوری می شود و بر آنان ستم نرود.

نکته ها:

فدیه دادن برای نجات از عذاب، در آیات دیگر هم مطرح شده است. از جمله آیه ی «مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ» (۱) حتی اگر دو برابر آنچه در زمین است بدهند، از عذاب خدا نجات نمی یابند. همچنین در سوره ی معارج می فرماید: مجرم دوست دارد آن روز، همه ی فرزندان، همسر، برادر و فامیل و آنچه را در زمین است فدیه دهد تا نجات یابد، اما پذیرفته نمی شود. (۲)

پیام ها:

۱ در قیامت، برای مجرم راه نجاتی نیست و کسی یا مالی فدای دیگری نمی شود. «وَ لَوْ...» ۲ حبّ نفس، قوی ترین غریزه در انسان است. زیرا حاضر است همه ی هستی را برای نجات خود فدا کند. «مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ» ۳ مجرمان برای آنکه گرفتار شماتت نشوند، پشیمانی خود را در دل پنهان نگاه می دارند. (۳) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

ص: ۲۲۶

۱-۱. رعد، ۱۸ و زمر، ۴۷.

۲-۲. معارج، ۱۱، ۱۵.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴ در قیامت، برخی پشیمانی خود را با گفتنِ ای کاش... آشکار می کنند، برخی دست خود را می گزند و برخی هم با سکوت و کتمان آن را پنهان می کنند.

«أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۵ رهبران شرک، در قیامت پشیمانی خود را پنهان می کنند تا از زبردستان خجالت نکشند. (۱) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ» ۶ در دادگاه عدل الهی، نه قدرت کارساز است، «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» و نه ثروت. «مَا فِي الْأَرْضِ...» ۷ در دنیا ممکن است به خاطر اشتباه قاضی به کسی ستم شود، اما در قیامت خطایی نیست و به کسی ستمی نمی شود. «فُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ» ۸ با ظالم هم به ظلم رفتار نکنیم. «ظَلَمْتُ»، «لَا يُظْلَمُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۵ تا ۵۶]

اشاره

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۵۵) هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶)

آگاه باشید! آنچه در آسمان ها و زمین است، قطعاً از آن خداست. آگاه باشید که وعده ی خدا حتمی و راست است، لیکن بیشترشان نمی دانند.

اوست که زنده می کند و می میراند و به سوی او باز گردانده می شوید.

پیام ها:

۱ دانستن کافی نیست، تذکر و توجه به دانسته ها و باورها مهم است. «أَلَا» ۲ چون مالک همه ی هستی خداست، کفار از خود چیزی ندارند که برای نجات خویش فدیة بدهند. (با توجه به آیه قبل) ۳ مالکیت او بر هستی، نشانه ی توانمندی او بر تحقق وعده هاست. «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» «إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

ص: ۲۲۷

۴ همان کسی که هستی از اوست، می تواند زنده کند و بمیراند. «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» «يُحْيِي وَ يُمِيتُ» ۵ حیات و مرگ و سرانجام کار همه به دست خدا و به سوی اوست. «يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵۷)

۵۷/۱۰

ای مردم! همانا از سوی پروردگارتان پند و اندرزی برای شما آمد که مایه ی شفا برای آنچه در سینه های شماست و هدایت و رحمتی برای مؤمنان است.

نکته ها:

«مَوْعِظَةٌ»

بازداشتن آمیخته با هشدار و انذار است. (۱)

«شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ»

یعنی مایه ی پاکی روح و قلب از آفات روحی است. زیرا امراض روحی سخت تر از امراض جسمی است و هنر قرآن نیز در همین شفا بخشی به امراض روحی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «اِذَا التَّبَسَّتْ عَلَيْكُمْ الْفِتْنُ كَاللَّيْلِ الْمُظْلَمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ فَإِنَّهُ شَافِعٌ مُشَفَّعٌ...» در هجوم فتنه های تیره و وحشتناک، به قرآن پناه برید که هم موعظه است، هم شفا، هم نور و هم رحمت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ مِنَ الْأَمْرَاضِ الْخَوَاطِرِ وَ مَشَبِّهَاتِ الْأُمُورِ» قرآن، برای تمام امراض روحی و شبهات و افکار شفاست. (۳)

گویا آیه اشاره به مراحل چهارگانه ی تربیت و تکامل دارد، یعنی:

الف: مرحله ی موعظه، نسبت به کارهای ظاهری. «مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ب: مرحله ی پاکسازی روح از رذایل. «شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ»

- ١-١. مفردات راغب.
- ٢-٢. بحار، ج ٩٢، ص ١٧.
- ٣-٣. تفسير نور الثقلين.

ج: مرحله ی راهیابی به سوی مقصود. «هُدًى» د: مرحله ی دریافت رحمت الهی. «رَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱ نزول کتاب که شامل موعظه و شفا بخشی و هدایت و رحمت باشد، از شئون ربوبیت الهی است. «مِن رَّبِّكُمْ» ۲ قرآن، شفای هر دردی است. درمان دردها را باید از مکتب قرآن گرفت، نه مکاتب شرق و غرب. «شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ» ۳ قرآن برای همه ی مردم موعظه است، ولی تنها گروه حق پذیر، مشمول هدایت و رحمت الهی می شوند. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ... «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۸]

اشاره

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۵۸)

بگو: (مؤمنان) تنها به فضل و رحمت خداوند شاد شوند، (نه به مال و مقام)، که آن بهتر از هر چیزی است که می اندوزند.

نکته ها:

با توجه به شفا، موعظه و رحمت بودن قرآن که در آیه ی قبل بود، ظاهر این آیه آن است که مراد از فضل و رحمت، همان تمسک به قرآن باشد. به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: روز قیامت ندا می دهند که هر کشاورزی گرفتار آفتی می شود، جز آنان که در مزرعه ی قرآن کشتند، پس در زمین قرآن کشت کنید. «فکونوا من حرثه القرآن» (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ هَدَاهُ اللَّهُ لِلْإِسْلَامِ وَعَلَّمَهُ الْقُرْآنَ ثُمَّ شَكَّى الْفَاقَةَ كَتَبَ اللَّهُ الْفَاقَةَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» هر کس را که خداوند به نعمت اسلام و فهم قرآن مفتخر ساخت ولی او احساس بدبختی کند واقعاً بدبخت است و تا روز قیامت مهر بدبختی بر پیشانی او زده می شود. سپس این آیه را تلاوت نمود. (۲) و در روایت دیگری فرمودند: به

ص: ۲۲۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

سراغ قرآن بروید تا زندگی تان زندگی سعیدان و مرگتان مرگ شهیدان باشد و از حسرتِ روز قیامت نجات یابید، چرا که قرآن، کلام خداوند رحمن و مانع و امانی از شرّ شیطان و سبب برتری و سنگینی میزان است. (۱)

در روایات، فضل و رحمت، به نبوت و امامت تفسیر شده است. (۲) چنان که فضل به نعمت های عامّ الهی و رحمت به نعمت های خاصّ خداوند تفسیر شده است. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اهل ایمان بدانند که نعمت دین از همه ی اموال کافران بهتر است و باید بدان شاد باشند. (۴)

پیام ها:

۱ به قانونی همچون قرآن که شفا، موعظه، هدایت و رحمت است افتخار کنیم که از همه ی قوانین بشری برتر است. «فَلْيَفْرَحُوا»
۲ به نعمت ولایت شاد باشیم، نه به مال و مقام. «فَلْيَفْرَحُوا» ۳ نعمت ها را از فضل الهی بدانیم، نه از خود تا شادی ما رنگ الهی بیابد و سبب فخر فروشی و تکبر نگردد. (۵) «بِفَضْلِ اللَّهِ» ... «فَلْيَفْرَحُوا» ۴ تنها نعمتی که برخورداری از آن باید سبب شادمانی باشد، قرآن است.

«بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ»

... «فَلْيَفْرَحُوا» (تقدّم «بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ» نشانه ی انحصار است) ۵ نعمت های مادی، گاهی سبب فتنه و فساد شده و زود گذر است، ولی نعمت های معنوی، پایدار و سبب رشد است. «خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ» ۶ نعمت های معنوی، برتر از تمام نعمت های مادی است. «خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ» (کسی که بهره ای از قرآن دارد، نباید از تنگدستی خود و دارایی دیگران اندوهناک باشد)

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۹]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَ حَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَىٰ اللَّهِ تَفْتَرُونَ (۵۹)

ص: ۲۳۰

۱-۱. بحار، ج ۸۹، ص ۱۹.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر صافی.

۵-۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

بگو: آیا دیدید هر رزقی که خداوند برای شما نازل کرده است، (از پیش خود) بعضی را حرام و بعضی را حلال قرار دادید؟
بگو: آیا خداوند به شما اجازه داده یا بر خداوند دروغ می‌بندید؟

نکته ها:

نمونه هایی از تحریم های بی دلیل مشرکان، در آیه ی ۱۰۳ سوره مائده بیان شده است: «مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِيَةٍ وَلَا وَصِيَلَةٍ وَلَا حَامٍ» آنان سهمی از کشاورزی خود را برای بت ها و بتکده ها قرار داده و بر خود حرام می کردند و یا آنچه را در شکم حیوانات بود، برای مردها حلال و برای زنان حرام می دانستند؛ «وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيَّ أَزْوَاجِنَا» (۱) اما قرآن همه ی اینها را افترا بر خداوند و ناروا می داند. «عَلَى اللَّهِ تَفَتَّرُونَ»

پیام ها:

۱ قانون اصلی و کلی در خوردنی ها حلال بودن است، مگر آنکه حرمت آن از طریق وحی ثابت شود. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ» ۲ رزق، از سوی خدا نازل می شود. «أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ» ۳ در احکام شرع نباید از شارع جلو افتاد، چنان که حرام خدا را نمی توان حلال کرد، حلال ها را هم نمی توان حرام شمرد. «فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا» ۴ تشریح و قانونگذاری، مخصوص خداوند است. «اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ» ۵ کسانی که «ولایت تشریحی» دارند، با اذن الهی می توانند چیزهایی را حلال یا حرام کنند. «اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ» ۶ وضع قانون بدعت آمیز و آن را به خدا نسبت دادن، جرم است. «فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا» ، «عَلَى اللَّهِ تَفَتَّرُونَ» ۷ قرآن، عادات و رسوم غلطی را که ریشه در وحی و اذن خدا ندارد، محکوم

ص: ۲۳۱

می کند. «عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۰]

اشاره

وَ مَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ (۶۰)

کسانی که به خدا دروغ می بندند،(در باره ی مجازات) روز قیامت چه گمانی دارند؟ همانا خداوند دارای بخشش و احسان بر مردم است، ولی بیشترشان سپاسگزاری نمی کنند.

نکته ها:

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از مردی که ثروت و امکانات داشت، ولی ژولیده می زیست انتقاد کرد که چرا به خود نمی رسد و فرمود: نعمت الهی را نمایان کن که خداوند دوست دارد آثار نعمت به بنده اش به زیباترین شکل دیده شود. «فان الله يحب ان يرى اثره على عبده حسنا» (۱)

پیام ها:

۱ افترا بستن به خداوند، مجازات دارد. نباید به مهلت دادن خدا در دنیا مغرور شویم و از دادگاه قیامت غفلت کنیم. «وَ مَا ظَنُّ الَّذِينَ...» ۲ تحریم نعمت های حلال الهی، هم محرومیت دنیوی دارد، هم شرمندگی و عقوبت در قیامت. «مَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ» ... «يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۳ در بهره مندی از نعمت های الهی، نه افراط باید کرد، نه تفریط. نه غرق شدن در شهوت ها و مادیات، نه پرهیز از نعمت ها و محروم بودن از کامیابی های حلال. «اللَّهُ لَمَذُوقِ فَضْلِ عَلَى النَّاسِ» ۴ نعمت ها، فضل خداست نه طلب ما، پس باید سپاس گزار باشیم. «اللَّهُ لَذُو فَضْلٍ» ... «لَا يَشْكُرُونَ»

ص: ۲۳۲

اشاره

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶۱)

و(تو) در هیچ حال (و اندیشه ای) نیستی و هیچ بخشی از قرآن را نمی خوانی و(شما مردم) هیچ عملی را انجام نمی دهید، مگر آنکه آن گاه که وارد آن (کار) می شوید، ما بر شما گواهیم و چیزی به وزن ذره ای، نه در زمین و نه در آسمان از پروردگارت پوشیده نیست و نه کوچکتر از آن و نه بزرگتر نیست، جز آنکه در کتاب روشن ثبت است.

نکته ها:

«كِتَابٍ مُبِينٍ»

، لوح محفوظ یا علم وسیع خداوند به همه ی موجودات هستی است که هم اعمال انسان را شامل می شود و هم اشیای کوچک و بزرگ را در زمین و آسمان.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه پیامبر این آیه را می خواند، به شدت می گریست. (۱)

پیام ها:

۱ همه ی کارهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مهم است، چون الگو و اسوه است. (تعبیر به شأن، نشانه ی مهم بودن کار است) «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ» ۲ حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله هم زیر نظر است. «وَمَا تَكُونُ» ... «إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» ۳ در تلاوت قرآن باید مواظب بود غلط خوانده نشود، چون علاوه بر تبعات منفی آن، گواهیانی کار ما را زیر نظر دارند. «وَمَا تَتْلُوا» ... «إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» ۴ خداوند، هم شاهد بر افکار بشر، «شَأْنٍ» هم بر گفتار «تَتْلُوا» و هم بر کردار اوست. «لَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

ص: ۲۳۳

۵ تلاوت قرآن، در ردیف مقام رسالت و همه ی اعمال مردم قرار دارد. (در این آیه، گواه و شاهد بودن خدا بر سه چیز مطرح شده: همه ی امور پیامبر، همه ی کارهای مردم و تلاوت قرآن، و این تعبیر نشانه ی اهمیّت تلاوت قرآن است) ۶ جهان محضر خدا و او شاهد بر اعمال ماست، پس مهلتی که به ما می دهد، نشان غفلت یا عدم احاطه ی او نیست. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» ۷ هم خدا و هم فرشتگان شاهد بر اعمال بشرند. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» ۸ توجه به حضور خداوند، موجب شرم و حیا از او می شود. «شُهُودًا» ۹ علم خداوند به دور و نزدیک، کوچک و بزرگ، ظاهر و باطن، یکسان است.

﴿مِثْقَالِ ذَرَّةٍ﴾

«فِي الْأَرْضِ»، «فِي السَّمَاءِ»، «أَصْغَرَ»، «أَكْبَرَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲) الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (۶۳)﴾

آگاه باشید که قطعاً بر اولیای خدا، نه ترسی است و نه اندوهگین می شوند.

آنان که ایمان آورده اند و شیوه ی آنان پرهیزکاری است.

نکته ها:

این آیات ویژگی های اولیای خدا را بازگو می کند. شعار آنان این است: «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا...» (۱) و نتیجه ی این خوف، تقواست و ثمره ی تقوا: «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ» (۲) این عدم خوفِ اولیای خدا، هم در دنیاست و هم در آخرت. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اولیای خدا سکوتشان ذکر است، نگاهشان عبرت، سخنانشان حکمت و حرکتشان در جامعه، مایه ی برکات است. (۳)

علی علیه السلام فرمود: خداوند ولیّ خود را میان مردم پنهان کرده است، پس هرگز مسلمانی را تحقیر نکنید، شاید او از اولیای خدا باشد، «إِنَّ اللَّهَ اخْفِيَ وَلِيَّهٖ فِي عِبَادِهِ»

ص: ۲۳۴

۱-۱. انسان، ۱۰.

۲-۲. انبیاء، ۱۰۳.

۳-۳. تفسیر صافی.

فلا تستصغرن عبداً من عبید الله فریما یكون ولیه و انت لا تعلم» (۱)

پیام ها:

۱ کسی که ولی خدا باشد، خدا هم ولی اوست. (۲) «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» ۲ کسی که خوف الهی داشته باشد، خوفی دیگر نخواهد داشت. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» (آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه باک است) ۳ اولیای خدا، آینده ای روشن و بدون بیم و اندوه دارند. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» ۴ ایمان و تقوا، خصلت ریشه دار اولیای خداست. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۵ ایمان و تقوی دائمی، هم سبب رفع نگرانی است و هم انسان را از اولیای خدا قرار می دهد. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ... «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۴]

اشاره

لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۴)

برای آنان (اولیای خدا) در زندگی دنیا و آخرت بشارت است. تبدیل و تغییری در سخنان (و وعده های) الهی نیست و آن همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

بشارت اهل ایمان و تقوا، در دنیا از طریق خواب ها و رؤیاهای صادقانه، الهامات الهی، نزول آرامش و سکینه، خشتی شدن توطئه ها، مستجاب شدن دعاها و دیدار معصومین به هنگام مرگ است و در آخرت نیز دریافت نعمت های الهی است.

هم چنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله به مناسبت این آیه فرمود: بشارت دنیوی همان

ص: ۲۳۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین

۲-۲. آیات ۲۵۷ بقره «الله ولی الذین آمنوا»، ۶۸ آل عمران «و الله ولی المؤمنین» و ۱۹ جاثیه «و الله ولی المتقین»

خواب های خوبی است که در آن مژده است و بشارت اخروی بشارتی است که لحظه ی مرگ به او داده می شود که تو و کسانی که تو را به سوی قبر حمل می کنند، آمرزیده می شوید. (۱) و در روایتی امام باقر علیه السلام به ابو حمزه ثمالی فرمود: لحظه ی مرگ، محمد و علی علیهما السلام نزد مؤمن حاضر شده و می فرمایند: به سوی ما بیا که آینده ی تو بهتر از گذشته است و روح تو به روح خداوند ملحق می شود. (۲)

بشارت های خداوند به اولیایش در دنیا، در آیات دیگر قرآن آمده است که نشان می دهد اولیای خدا در همین دنیا نیز فائز و برنده اند، زیرا:

۱ آرامش دارند. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۳) توکل دارند. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (۴) امداد غیبی می شوند. «وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا» (۵) همواره پیروز هستند. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۶) ۵ بینش و نور دارند. «يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا» (۷) ۶ در بن بست قرار نمی گیرند. «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۸) ۷ کارشان را بیهوده نمی بینند. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۹) ۸ از ملامت ها نمی ترسند. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» (۱۰) ۹ از مردم نمی ترسند. «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» (۱۱) ۱۰ از طاغوت نمی ترسند. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» (۱۲) ۱۱ گرفتار حیرت نیستند. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۱۳) ۱۲ محبوبیت دارند. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (۱۴) ۱۳ کارهای فانی خود را با رنگ الهی جاودانه می کنند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (۱۵)

ص: ۲۳۶

- ۱-۱. تفسیر نور الثقلین.
- ۲-۲. تفسیر نور الثقلین.
- ۳-۳. رعد، ۲۸.
- ۴-۴. آل عمران، ۱۲۲.
- ۵-۵. احزاب، ۹.
- ۶-۶. توبه، ۵۲.
- ۷-۷. انفال، ۲۹.
- ۸-۸. طلاق، ۲.
- ۹-۹. زلزله، ۷.
- ۱۰-۱۰. مائده، ۵۴.
- ۱۱-۱۱. آل عمران، ۱۷۳.
- ۱۲-۱۲. طه، ۷۲.
- ۱۳-۱۳. یونس، ۹.
- ۱۴-۱۴. مریم، ۹۶.
- ۱۵-۱۵. بقره، ۱۳۸.

۱ تنها اولیای خدا، هم دنیا دارند، هم آخرت. «لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ... «وَفِي الْآخِرَةِ» ۲ وعده های الهی قطعی و حتمی است. «لَهُمُ الْبُشْرَىٰ» ... «لَا تَبْدِيلَ...» ۳ رستگاری بزرگ برای کسانی است که همواره ایمان و تقوا داشته اند. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ... «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۵]

اشاره

وَ لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۵)

گفتار مخالفان، تو را غمگین نسازد. زیرا عزت، به تمامی از آن خداوند است و او شنوا و داناست.

نکته ها:

کفار به پیامبر نسبت شاعر، کاهن، ساحر و مجنون می دادند، علاوه بر اینها گاهی می گفتند: او بر ما امتیازی ندارد، بلکه انسانی مثل ماست. «إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلَنَا» (۱)، گاهی می گفتند: حرف های او را گروهی ساخته و پرداخته و به او القا می کنند. «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲)، گاهی می گفتند: ما نیز اگر بخواهیم مثل قرآن را می آوریم. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۳) و گاهی می گفتند: حرف های او داستان های پیشینیان است. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۴) و درباره ی پیروان او می گفتند: آنان افراد فرومایه ای هستند «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ كَفُرُوا إِذْ لَبَسُوا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ لُجُجَ الْهَبِّ لَمَّا سَأَلَهُمْ لَقُوا اللَّهَ لَمَّا سَأَلَهُمْ لَقُوا اللَّهَ لَمَّا سَأَلَهُمْ لَقُوا اللَّهَ» (۵)، ولی اراده ی خداوند بر این است که در برابر آن همه تحقیر، پیامبر و مؤمنان عزیز باشند.

«عزت» به معنای نفوذناپذیری است. هم خداوند چنین است، هم پیامبر، هم مؤمنان «لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلَّذِينَ آمَنُوا» (۶) و هم مکتب. «وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۷)

ص: ۲۳۷

۱-۱. ابراهیم، ۱۰.

۲-۲. فرقان، ۴.

۳-۳. انفال، ۳۱.

۴-۴. نحل، ۲۴.

۵-۵. هود، ۲۷.

۶-۶. منافقون، ۸.

۷-۷. فصلت، ۴۱.

پیام ها:

۱ هدف تبلیغات دشمن، تحقیر دین و امت اسلامی است، ولی خداوند پیامبر را دلداری داده و کفار را به این هدف نمی رساند. □
«لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ» ۲ مؤمن نباید تحت تأثیر تبلیغات مسموم کفار قرار گیرد و احساس ضعف کند.

□
«لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۳ خداوند پشتیبان اولیای خویش است و پیروزی مکتب و پیامبران را تضمین کرده است. □ (۱) «لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ» ۴ □
عزت، به دست خداست و با گفته های این و آن نمی شکند. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۶]

اشاره

□ □ □
أَلَا- إِنَّ لِلَّهِ مِینَ فِی السَّمَاوَاتِ وَ مَن فِی الْأَرْضِ وَ مَا یَتَّبِعُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَحْزُنُونَ (۶۶)

آگاه باشید! همانا هر کس در آسمان ها و هر کس در زمین است، از آن خداست و کسانی که به جای خداوند شریکانی را می خوانند، (از آنها نیز) پیروی نمی کنند، بلکه جز گمان خود چیز دیگری را پیروی نمی کنند و آنان جز دروغگویانی بیش نیستند.

نکته ها:

ممکن است جمله ی «وَ مَا یَتَّبِعُ...» سؤال باشد و «إِنْ یَتَّبِعُونَ» جواب آن. یعنی: آنان که غیر خدا به سراغ شریکان خیالی می روند، از چه پیروی می کنند؟ آنان جز از گمان، از چیزی پیروی نمی کنند. شاید هم حرف «ما»، عطف به «من» باشد، یعنی حتی آنچه را مشرکان شریک خدا می پندارند، مملوک خدایند.

ص: ۲۳۸

۱ مالکیت مطلق خداوند، دلیل توحید و عزت کامل اوست. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» ... «إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ همه ملک خدایند، چگونه مملوک را شریک مالک قرار می دهید؟ «لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ» ۳ در آسمان ها موجودات عاقلی هستند. («مَنْ» ، موجود دارای شعور است) ۴ مشرکان منطوق و پایگاه علمی ندارند. «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» ۵ مشرکان از خیالات و اوهام خود پیروی می کنند، نه از شرکای الهی، چون خداوند شریک ندارد. پس آنان دروغ می گویند. «إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۷]

اشاره

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۷)

اوست کسی که شب را برای شما قرار داد تا در آن آرامش یابید و روز را روشنی بخش گردانید (تا به کار پردازید). یقیناً در این (نظام حکیمانه و هدفدار)، نشانه هایی برای گروهی است که می شنوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل به مالکیت خدا و در این آیه به تدبیر حکیمانه ی او در نظام هستی اشاره شده است.

آرامش روحی، در قرآن با عناوینی همچون: تلاوت، تهجد، تسبیح، قنوت، سجود و شب زنده داری مطرح شده است، (۱) اما آرامش جسمی، با خواب و استراحت است. «مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» (۲)

ص: ۲۳۹

۱- ۱). سوره های: آل عمران، ۱۱۳؛ اسراء، ۷۹؛ طه، ۱۳۰؛ زمر، ۹ و مزمل، ۲.

۲- ۲). روم، ۲۳.

پیام ها:

۱ پیدایش شب و روز، با تدبیر و با هدف بهره گیری انسان و حکیمانه برنامه ریزی شده است. «جَعَلَ» ... «لِتَشْكُنُوا» ۲ شب برای آرامش است، چه آرامش روحی، چه جسمی. «لِتَشْكُنُوا فِيهِ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۸]

اشاره

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۸)

(مشركان) گفتند: خداوند فرزندی گرفته است، او منزّه است، او بی نیاز است.

آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست. هیچ دلیلی نزد شما بر این گفتار نیست. آیا آنچه را نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟

نکته ها:

«اتَّخَذَ وَلَدًا»، یعنی کسی را به فرزندی گرفتن. که این غیر از تولد و فرزند داشتن است. مشركان، فرشتگان را دختران خدا می دانستند و یهود، «عزیر» را و مسیحیان «عیسی» را فرزندان خدا گرفتند.

در قرآن آمده است که عزیز مصر به همسرش زلیخا گفت: یوسف را به فرزندی بگیریم، «تَتَّخِذُهُ وَلَدًا» (۱) و آسیه همسر فرعون به او گفت: موسی را به فرزندی بگیریم. «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» (۲)

پیام ها:

۱ خداوند، نه از تنهایی وحشت دارد تا فرزندی برای انس بگیرد، نه وارثی می خواهد تا فرزندی بگیرد، نه نیاز به مددکار دارد تا معاون بگیرد و نه برای بقای نوع، نیاز به فرزند دارد. «سُبْحَانَ اللَّهِ هُوَ الْغَنِيُّ» ۲ عقاید دینی باید همراه با برهان و استدلال باشد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

ص: ۲۴۰

۱-۱. یوسف، ۲۱.

۲-۲. قصص، ۸.

۳ سخن بی دلیل و بدون علم، ارزشی ندارد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ...» «مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۹ تا ۷۰]

اشاره

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۶۹) مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۷۰)

بگو: همانا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند، رستگار نمی شوند.

بهره ای اندک در دنیا دارند، سپس بازگشت آنان به سوی ماست، آن گاه به سزای کفرشان، عذاب سخت به آنان می چشانیم.

نکته ها:

«مَتَاعٌ»

و «فَأَمْتَعُهُ»، به بهره گیری کوتاه مدّت گفته می شود. از آنجا که بهره وری انسان از دنیا و نعمت های آن کوتاه است، لذا قرآن در مورد امور دنیوی تعبیر «متاع» را به کار برده است.

سؤال: اگر افترازنندگان رستگار نمی شوند، پس چرا در زندگی مادی آنان را در رفاه بیشتری می بینیم؟ پاسخ: این رفاه و کامیابی موقت است، «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا» ولی کیفر اصلی آنان در آخرت و زمانی است که به سوی او بازگردند.

پیام ها:

۱ آنان که افرادی را به امید شفاعت، فرزند خدا می دانند، به هدفشان نمی رسند.

«قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا»

... «لَا يُفْلِحُونَ» ۲ دروغگو به رستگاری نمی رسد. «الَّذِينَ يَفْتَرُونَ» ... «لَا يُفْلِحُونَ» ۳ کامیابی موقت اگر عذاب دائمی در پی داشته باشد، بی ارزش است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا»، «نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ» ۴ لذت های دنیا زودگذر است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا»

۵ یاد معاد، از عوامل بازدارنده از انحراف و گناه است. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ» ۶ دروغ بستن به خداوند با انواع بدعت ها، تحریف ها، تفسیر به رأی ها و فرزند قرار دادن برای او، کفر است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۱]

اشاره

وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَا نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنَّ كَانَ كَبْرَ عَلَيكُمْ مَقَامِي وَ تَذٰكِرِيْ بِآيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اَقْضُوا اِلَيّْٰ وَ لَا تُنظِرُوْنَ (۷۱)

و بر آنان سرگذشت نوح را بخوان، آن گاه که به قوم خود گفت: ای قوم من! اگر ماندن و موقعیت من (در میان شما) و یادآوری ام نسبت به آیات خداوند بر شما سنگین و تحمّل ناپذیر است، پس (بدانید که) من تنها بر خداوند توکل کرده ام (و از چیزی هراس ندارم) پس شما و شریکانتان فکرتان را جمع کنید تا چیزی از کارتان بر شما پوشیده نماند، سپس در باره ی من تصمیم بگیرید و مهلت ندهید!

نکته ها:

این آیه، استقامت و پشت گرمی حضرت نوح علیه السلام را به امدادهای الهی می رساند که از تهدیدها و نقشه های دشمن هراسی نداشت.

نقل شده است که امام حسین علیه السلام نیز در کربلا، قبل از ظهر عاشورا این آیه را بر سپاه کوفه خواند. (۱)

پیام ها:

۱ آشنا کردن مردم با خبرهای مهم و مفید گذشته و تاریخ و فلسفه ی آن، از وظایف رهبران الهی است. «وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَا» ۲ انبیا از مردم و با مردم بودند و حتی تا آخرین لحظه با مخالفان خود برخورد عاطفی داشتند. «يَا قَوْمِ»

ص: ۲۴۲

۳ دل اگر آمادگی نداشته باشد، حتی تذکر و یادآوری انبیا هم بر او سنگین است. «كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي» ۴ ایمان به هدف، بزرگ ترین اهرم مقاومت انبیا و مبارزه طلبی آنان است. «إِنَّ كَمَا نَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي» ... «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ» ۵ انبیا مخالفان خود را به مبارزه می طلبیدند. «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ» ۶ انبیا با توکل به خدا، قدرت های مخالف را تحقیر می کردند و به مؤمنان شجاعت می دادند و همه ی قدرت ها را پوچ می دانستند. (۱) «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ» ... «ثُمَّ اقْضُوا» ۷ ارزیابی درست، جمع آوری قوا و تصمیم قاطع، از اصول مبارزه است. «أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرَكُمْ عَلَيْكُمْ عُمَّةً» ۸ انبیا از شهادت نمی ترسیدند. «ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۲]

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۷۲)

پس اگر (به دعوت الهی) پشت کردید، من از شما اجرتی نخواسته ام. پاداش من تنها بر خداست و من مأمورم که تسلیم فرمان او باشم.

نکته ها:

نگرانی ها اغلب یا به خاطر جان است، یا مال. در آیه ی قبل، بیم نداشتن پیامبران از توطئه ی دشمنان در مورد جان خود مطرح بود، در این آیه بی توقعی آنان نسبت به مال و پاداش از سوی مردم است.

ص: ۲۴۳

۱- ۱). تلاوت این آیات از سوی مسلمانان که در مکه در اقلیت بودند، نشان روح بلند و شجاعت کامل پیامبر است.

پیام ها:

۱ پذیرش یا سرپیچی مردم از دعوت پیامبران، اثر مادی برای انبیا ندارد. «فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ» ۲ مبلغ موفق و مؤثر کسی است که چشم به مال مردم نداشته باشد و این را به مردم اعلام کند. «فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ» ۳ انبیا هیچ گونه پاداشی از مردم نمی خواستند، نه مال، نه خدمات و امثال آن. «فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ» ۴ اگر همه ی مردم از دین اعراض کنند، در رهبر الهی تاثیری ندارد، بلکه او تسلیم دین خداست. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ»، «أَكُونَنَّ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» ۵ کسی که به پاداش اخروی عقیده دارد، به راحتی دل از پاداش های دنیوی می کند. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» ۶ مأموریت همه ی پیامبران، تسلیم بودن در برابر حق است. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ» ۷ کسی که می خواهد مردم را به تسلیم خدا وادارد باید خودش تسلیم باشد.

«أُمُوتُ»

... «مِنَ الْمُسْلِمِينَ» ۸ گرچه امروز مردم اعراض می کنند، اما خداوند بندگان تسلیم و مؤمنان واقعی در تاریخ کم ندارد، تو به آنان ملحق شو. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۳]

اشاره

فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳)

پس او (نوح) را تکذیب کردند، آن گاه ما او و کسانی که در کشتی همراه او بودند را نجات دادیم و آنان را جانشین (در زمین) قرار دادیم و همه ی کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، غرق ساختیم. پس بنگر که پایان کار هشدار داده شدگان چگونه بود!

نکته ها:

یاران نوح هشتاد نفر بودند و کافران بسیار، اما به امداد الهی، کافران نابود و مؤمنان

ص: ۲۴۴

در این آیه، به فرجام نیک مؤمنان و هلاکت مخالفان دعوت انبیا اشاره شده است.

پیام ها:

۱ تنها ایمان کافی نیست، همراهی و همگامی با رهبران الهی لازم است تا به نجات برسیم. «مَنْ مَعَهُ» به جای «آمنوا به» ۲ نتیجه ی ایمان و استقامت، نجات و حکومت است. «فَنَجِّينَاهُ»، «جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ» ۳ در نهایت، پیروزی با اهل ایمان است و رسوایی با اهل کفر و شرک. «فَنَجِّينَاهُ» ... «أَعْرِفْنَا...» ۴ از سنت های الهی، ابتدا مهلت دادن و سپس قهر و غضب بر عاصیان است.

«أَعْرِفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۵ نتیجه ی اصرار بر کفر و بیراهه رفتن، هلاکت است. «أَعْرِفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا» ۶ اول اتمام حجّت و هشدار و تذکر، بعد قهر و غضب. «أَعْرِفْنَا» ... «عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ» ۷ تاریخ مفید و سازنده آن است که به طرفداران حق دلگرمی دهد و پیروان باطل را تهدید کند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ» ۸ شناخت تاریخ و عوامل پیشرفت یا انقراض امت ها، در جهت گیری حرکت ها لازم است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۴]

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطِيعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُتَعْتِدِينَ (۷۴)

آن گاه پیامبرانی را پس از نوح به سوی قومشان فرستادیم، پس آنان معجزات و دلایل روشن را برای مردم آوردند، ولی مردم بر آن نبودند که به آنچه قبلاً تکذیبش کرده بودند ایمان بیاورند. ما این گونه بر دل‌های متجاوزین ماهر می‌زنیم.

ص: ۲۴۵

۱ فرستادن پیامبران، یک سنت الهی بوده است. «بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا» (خداوند در فاصله زمانی میان حضرت نوح و موسی پیامبرانی را فرستاد) ۲ همه ی پیامبران معجزه داشته اند. «فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۳ همه ی پیامبران مخالف داشته اند. «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا» ۴ انسان آزاد است، با دیدن معجزه و شنیدن قهر الهی، باز هم نافرمانی می کند.

«فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۵ استکبار و تعدی، زمینه ی مهر خوردن بر دلهاست. «نَطَّبِعْ عَلَيَّ قُلُوبَ الْمُعْتَدِينَ» ۶ آنان که با دیدن معجزات، ایمان نمی آورند، متجاوزند. «كَذَّبُوا»، «الْمُعْتَدِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۵]

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُوسَىٰ وَ هَارُونََ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (۷۵)

سپس بعد از آنان، موسی و هارون را همراه با معجزات خویش، به سوی فرعون و سران قومش فرستادیم، اما آنان که گروهی تبهکار بودند، استکبار ورزیدند (و دعوت پیامبران را نپذیرفتند).

نکته ها:

مراد از «ملائه»، چهره های چشم پُر کن مثل کاخ نشینان و درباریان است که اطرافیان فرعون محسوب می شدند. فرعون جامعه را به دو دسته ی کاخ نشین قبطی و محرومین سبطی تقسیم کرده بود و یک گروه را به بردگی کشیده بود و گروه دیگر کاخ نشینان بودند. «وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ مِنْهُم» (۱) جرم بزرگ فرعون، ادعای خدایی او، «أَنَا رَبُّكُمْ الْمَعْلِيُّ» (۲) و کشتن کودکان بی گناه و زنده نگهداشتن دختران برای کنیزی بود. «سَنُقْتَلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» (۳)

ص: ۲۴۶

۱-۱. قصص، ۴.

۲-۲. نازعات، ۲۴.

۳-۳. اعراف، ۱۲۴.

۱ مبارزه با طاغوت، اولین وظیفه ی انبیاست. زیرا مبارزه با علت فساد مهم تر از معلول آن است. «فُرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۲ آنجا که بافت جامعه، قومی و قبیله ای بوده، پیامبران سراغ اقوام می رفتند، اما آنجا که تشکیلات و نظام داشته، سراغ ریشه ها می رفتند. (۱) «إِلَى فُرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۳ طاغوت ها، قدرت خود را از یاران و اطرافیان دارند و گر نه خود از درون پوکند. «وَ مَلَائِهِ» ۴ انبیا معجزه داشتند. «بَعَثْنَا» ... «بِآيَاتِنَا» ۵ همواره فرعون ها و طاغوت ها در برابر انبیا ایستاده اند. «بَعَثْنَا» ... «فَأَسْرَتُكِبْرُوا» ۶ آنان که به گناه عادت کنند، براحتی راه انبیا را نمی پذیرند. «كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۶]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ (۷۶)

پس هنگامی که از جانب ما حقّ به سراغشان آمد، گفتند: قطعاً این یک جادوی آشکار است.

پیام ها:

۱ مردم سراغ حقّ نمی روند، طرفداران حقّ باید سراغ مردم روند. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ» ۲ هم ذات خداوند حقّ است، هم انبیا و قانون الهی و معجزه و هر چه که منسوب به خداوند است. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ» ۳ پیامبران با خداوند رابطه ی مستقیم دارند و معجزات و برنامه هایشان از او سرچشمه می گیرد. «عِنْدِنَا» ۴ مبلغ و رهبر باید بدانند که همواره در جامعه، گروهی با برنامه های آنان مخالفت می کنند. «قَالُوا...»

ص: ۲۴۷

۱- ۱. قرآن درباره گروهی از انبیا کلمه «الی قومهم» بکار برده است، ولی درباره حضرت موسی «اذهب الی فرعون» آورده است.

۵ تهمت جادوگری، بُرنده ترین، ساده ترین و شایع ترین تهمت ها به پیامبران است. «لَسَّ حَرٌّ» ۶ سرچشمه ی تهمت، روحیه ی سرکش انسان است. «كَانُوا» ... «مُجْرِمِينَ» ... «إِنَّ هَذَا لَسَّ حَرٌّ...» ۷ مخالفان، بیشترین تأکید را در مخالفت بکار می برند. (۱) «إِنَّ هَذَا لَسَّ حَرٌّ مُبِينٌ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۷]

اشاره

قَالَ مُوسَىٰ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷)

موسی (به آنان) گفت: آیا چون حقّ به سراغ شما آمد، (به آن سحر و جادو می گوئید و می پرسید): آیا این سحر است؟ در حالی که جادوگران هرگز رستگار نمی شوند.

نکته ها:

معمولاً جادوگری کار افراد ناسالم و برای بدست آوردن نام و نان است. لذا دشمنان پیامبران برای تحقیر آنان در نزد مردم، از این تهمت استفاده می کردند.

لازم به ذکر است که جادوگری در فقه، حرام شمرده شده است. چنان که امام خمینی قدس سره کار سحر و تعلیم و آموزش آن و درآمد از طریق آن را حرام و همچنین شعبده بازی که انسان با تردستی، غیر واقع را در چشم بینندگان، واقع نشان دهد (۲)

پیام ها:

۱ موسی از پیروزی خود و شکست تهمت زندگان خبر داد. «قَالَ مُوسَىٰ...» ۲ دشمنان، حقّ را سحر و پیامبران را ساحر معرفی می کردند. «أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ...» «سِحْرٌ هَذَا» ۳ ساحر به خاطر اغفال مردم و به کار بردن ابزار نامشروع و شهرت طلبی،

ص: ۲۴۸

۱- ۱. جمله ی اسمیه، حرف انّ و حرف لام، مفید این تأکید است.

۲- ۲. تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۹۸.

رستگار نمی شود. «لَا يُفْلِحُ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۸]

اشاره

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمُ بِمُؤْمِنِينَ (۷۸)

گفتند: (ای موسی!) آیا آمده ای تا ما را از راهی که پدرانمان را بر آن یافته ایم، برگردانی تا بزرگی و حکومت در زمین برای شما دو نفر (موسی و هارون) باشد؟ و (لی) ما به شما دو نفر ایمان آور نیستیم.

نکته ها:

احترام به نیاکان و احسان به والدین، غیر از سرسپردگی به آنهاست. فرهنگ گذشتگان نباید بدون منطق و دلیل پذیرفته شود و بر آن تعصب بی جا داشت.

پیام ها:

۱ انقلاب های فرهنگی و تحولات فکری، همواره در جامعه بازتاب داشته است. «لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا» ۲ کار نیاکان، در نسل های بعد مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» ۳ اساس حکومت فرعون، عقاید خرافی نیاکان مردم بود. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» ۴ گاهی احترام به نیاکان و حفظ میراث های کهن، ابزاری برای مقاومت در برابر نهضت انبیاست. «آبَاءَنَا» ۵ تقلید از نیاکان، بدون منطق و دلیل باطل است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» ۶ به نام حفظ میراث فرهنگی، هر کار غلطی جایز نیست. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» ۷ چون طاغوت ها ریاست طلبند، تلاشهای اصلاحگران ی مصلحان را هم به عنوان «ریاست طلبی» قلمداد می کنند. «تَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ» ۸ مصلحین، خود را آماده شنیدن تهمت از ظالمین کنند. «تَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ»

ص: ۲۴۹

اشاره

وَ قَالَ فِرْعَوْنُ اِنِّتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (۷۹) فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ (۸۰)

و فرعون گفت: هر جادوگر کاردانی را نزد من آورید.

پس چون جادوگران (به میدان مبارزه) آمدند، موسی به آنان گفت: بیفکنید آنچه را (از وسایل جادوگری که می توانید) بیفکنید.

نکته ها:

فرعون می خواست به کمک جادوگران ماهر، حرکت الهی موسی علیه السلام را خنثی کند.

جادوگران، وسایلی همچون طناب، چوب و... داشتند که با آغشتن آن به موادی خاص، در برابر آفتاب به حرکت در می آمدند.

پیام ها:

۱ طاغوت ها با جار و جنجال و تبلیغات، می خواهند جلوی حرکت انبیا را بگیرند. «اِنِّتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ» ۲ طاغوت ها همه ی توان خود را برای سرکوب مخالفان به کار می گیرند. «اِنِّتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ۳ طاغوت ها گاهی دانشمندان و متخصصان را خریده و در راه اهداف خود از آنها استفاده می کنند. «جَاءَ السَّحْرَةُ» ۴ مبارزه طلبی از ویژگی های پیامبران است. «اَلْقُوا» ۵ پیامبران چون به هدف خود و امداد الهی اطمینان دارند، قاطعانه سخن می گویند. «اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ»

اشاره

فَلَمَّا اَلْقُوا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهٖ السَّحْرِ اِنَّ اِلٰهَ سَيِّئٰتِهٖمْ اِنَّ اِلٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِيْنَ (۸۱)

پس چون (ساحران، ابزار سحر خود را) افکندند، موسی گفت: آنچه را شما آورده اید جادوست، خداوند به زودی آن را باطل خواهد کرد. چرا که خداوند کار مفسدان را اصلاح نمی کند.

پیام ها:

۱ باطل گرچه جولانی دارد، اما سرانجام رفتنی است. «سَيَبْطُلُهُ» ۲ خداوند، کار مؤمنان را اصلاح می کند: «وَ أَصْلَحَ بِالْهَمِّ» (۱) اما کار مفسدان را اصلاح نمی کند. «لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ» ۳ ساحر، مفسد است و سحر فساد. پس باید با آن مقابله کرد. «عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۲]

اشاره

وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸۲)

و خداوند، حق را با کلمات و قدرت و سنت های خویش (و وعده ای که داده) تثبیت می کند، هر چند مجرمان از آن ناخشنود شوند!

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، به قوانین و سنت ها و هر چیزی که خداوند آن را سبب تحقق اراده ی خود قرار دهد، «کلمه» اطلاق شده است.

پیام ها:

۱ تحقق بخشیدن و پیروز ساختن حق، از وعده ها و سنت های الهی است. «وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ» ۲ احقاق حق، ابزار و وسائل می خواهد. «بِكَلِمَاتِهِ» ۳ خواست مستکبران در جلوگیری از پیروزی حق، بی تأثیر است. «وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

ص: ۲۵۱

اشاره

﴿فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يُفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ﴾
(۸۳)

(در آغاز) جز گروهی اندک از فرزندان قوم موسی به او ایمان نیاوردند، در حالی که از فرعون و اشرافیان آنان ترس داشتند، ترس اینکه آنان را شکنجه کنند، زیرا که فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسرافکاران بود.

نکته ها:

در قرآن گاهی می خوانیم: «آمَنَ بِهِ»، گاهی «آمَنَ مَعَهُ» و گاهی «فَمَا آمَنَ لَهُ»، هر کدام یک ویژگی دارد: «آمَنَ بِهِ» به معنای ایمان و «فَمَا آمَنَ لَهُ» به معنای تسلیم است.

پیام ها:

۱ ایمان باید همراه با تسلیم و اطاعت باشد. «آمَنَ لِمُوسَىٰ» ۲ زمینه ی تحوّل فکری و گرایش به حقّ، در نوجوانان بیشتر است، چون قلبی پاک دارند و تعلقاتشان به مال و مقام کمتر است. «آمَنَ» ... «ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ» ۳ تنها پیامبر اسلام نبود که در راه دعوت مردم، سختی ها کشید و شاهد ایمان نیاوردن افراد بود. «فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ» ۴ گاهی بزرگان به خطا می روند و جوانان به حقّ می رسند. «إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ» ۵ جوانان مؤمن گویا علاوه بر فرعون، از سران قوم خود که محافظه کار و ترسو و وابسته بودند نیز می ترسیدند. «مَلَائِهِمْ» نه «ملائه» ۶ نظام فرعونى نمی تواند مانع ایمان درونى باشد. «آمَنَ»، «عَلَىٰ خَوْفٍ» ۷ ایمان راسخ، هرگز در محیط بد، نظام فاسد، اقتصاد و تبلیغات ناسالم و محیط رعب، سست نمی شود. «آمَنَ» ... «عَلَىٰ خَوْفٍ» ۸ در نظام فرعونى، خفقان و اختناق است. «عَلَىٰ خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ» ۹ نظام شکنجه گر، نظام فرعونى است. «يُفْتِنَهُمْ» ۱۰ ریشه ی فساد انسان، برتری جویی های اوست. «إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ»

۱۱ نظام اسراف گر، نظام فرعونی است. «لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۴]

اشاره

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ (۸۴)

و موسی گفت: ای قوم من! اگر به خداوند ایمان آورده اید و تسلیم او هستید، پس فقط بر او توکل کنید.

پیام ها:

۱ رهبر باید به امت روحیه بدهد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ» ۲ ایمان، از توکل جدا نیست. «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا» ۳ تسلیم در برابر رضای الهی، بالاتر از ایمان است. (۱) «إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ» بعد از «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ» ۴ با توکل و تسلیم باید مشکلات را پشت سر گذاشت. «تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۸۵) وَ نَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۸۶)

پس آنان گفتند: تنها بر خداوند توکل کرده ایم، پروردگارا: ما را گرفتار سختی ها و آزمایش ستمگران قرار مده.

و ما را به رحمت خویش، از شرّ قوم کافر رهایی بخش.

نکته ها:

ممکن است مراد از «الظَّالِمِينَ»، بزرگان بنی اسرائیل باشند که به خاطر منفعت و رفاه، مطیع فرعون شدند و مراد از «الْكَافِرِينَ» طرفداران فرعون باشند. پس درخواست ذریه ی مؤمن، حفاظت از شرّ مخالفان داخلی و خارجی است.

ص: ۲۵۳

۱- ۱). ممکن است مراد از ایمان، ایمان به خدا، و مراد از تسلیم، اطاعت از موسی باشد.

کسی که به خدا توکل کند، هم خدا او را دوست می دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (۱) و هم او را تأمین می کند. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (۲)

پیام ها:

۱ اول توکل، بعد دعا. «تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا» ۲ با ایمان، توکل و دعا، خود را از شر ظالمان نجات دهیم. «تَوَكَّلْنَا»، «رَبَّنَا»، «نَجِّنَا» ۳ فرعونیان، هم مسرفند، (۳) هم ظالم و هم کافر. اسراف زمینه ساز ظلم و ظلم نیز زمینه ی کفر است. «الْمُشْرِفِينَ»، «الظَّالِمِينَ»، «الْكَافِرِينَ» ۴ ابتدا باید برای حفظ هویت مکتبی دعا کرد، «لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً» و سپس برای سلامتی شخصی. «نَجِّنَا» چون اگر ستمگران پیروز شوند، خطّ ظلم و کفر حاکم شده، مؤمنان تحقیر و مبتلا می شوند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۷]

اشاره

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بَيْوتًا وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۸۷)

و به موسی و برادرش وحی کردیم که در مصر، برای قوم خودتان خانه هایی آماده کنید و خانه هایتان را مقابل هم (یا رو به قبله) بسازید و نماز به پا دارید و به مؤمنان بشارت بده (که سرانجام پیروزی با آنهاست).

نکته ها:

«قِبْلَةً»

هم به معنای مقابل و رو بروی هم است و هم به معنای جهت کعبه، یعنی خانه سازی رو به قبله. شاید معنای این آیه چنین باشد که تا قدرت فرعون باقی است و تصمیم بر نابودی شما دارد، شما مراسم عبادی را در خانه هایتان برقرار سازید. (۴) مثل سه سال اول بعثت پیامبر اسلام.

ص: ۲۵۴

۱-۱. آل عمران، ۱۵۹.

۲-۲. طلاق، ۳.

۳-۳. با توجه به آیه ۸۳.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

بهترین بشارت به مؤمنان در بند، بشارت به استجابت دعایشان است که از تحت ستم فرعونیان و فتنه گری هایشان نجات یابند.

پیام ها:

۱ همه ی برنامه های انبیا حتی روش مساکن سازی هم بر اساس دریافت های وحی است. «أَوْحَيْنَا» ... «أَنْ تَبُوءَ» ۲ مساکن، یکی از نعمت های الهی است. «أَوْحَيْنَا» ... «أَنْ تَبُوءَ» ۳ رهبران دینی باید به مسائل مادی و رفاهی امت هم توجه کنند. «تَبُوءَ لِقَوْمِكُمْ» ۴ منطقه ی مسکونی افراد مؤمن باید از کفار جدا باشد، تا زمینه ساز عزت، قدرت و استقلال گروه با ایمان گردد. «تَبُوءَ لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بَيْوتاً» ۵ تاریخ شهرسازی تا زمان حضرت موسی علیه السلام قطعی است. «تَبُوءَ» ... «بَيْوتاً» ۶ معماری و شهرسازی اسلامی باید با اهداف مکتبی سازگار باشد و جهت قبله فراموش نشود. «وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» ۷ به گونه ای خانه بسازیم که انجام مراسم مذهبی و اقامه ی نماز در آن عملی باشد. «وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» ۸ خانه افراد مکتبی باید نمازخانه باشد. «بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً» ۹ خانه های مقابل یکدیگر، از نظر تمرکز، حفاظت، نظارت و انس با هم مناسب تر است. «وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» ۱۰ نگذاریم بیگانگان در محله و جامعه ی ما رخنه کنند. «اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» ۱۱ نماز در رأس برنامه همه ی پیامبران و زمینه رهایی بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۸]

اشاره

وَ قَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوَالاً فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۸۸)

ص: ۲۵۵

و موسی گفت: پروردگارا! تو به فرعون و بزرگان قومش در زندگی دنیا زینت و اموال بسیار داده ای، پروردگارا تا(به وسیله ی آنها)، مردم را از راه تو گمراه سازند. پروردگارا! اموالشان را نابود کن و دل‌هایشان را سخت، زیرا که آنان تا عذاب دردناک را نبینند، ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

قطع شیرهای نفت، بستن راههای تجارتي و نظامی و آتش زدن انبار مهمات دشمن، از مصادیق «رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ اَمْوَالِهِمْ» می باشد.

پیام ها:

۱ کلمه ی «رَبَّنَا» در دعا نقش مهمی دارد. «رَبَّنَا» (سه بار در آیه تکرار شده) ۲ هر کس هر چه دارد، از خداست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ» ۳ مال و دارایی، نشانه ی محبوبیت نزد خدا نیست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً...» ۴ کفر، مانع کامیابی نیست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ» ... «زِينَةً وَ اَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۵ جلوه های مادی مستکبرین، تنها در چند روزه ی دنیاست. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۶ طاغوت ها هم خود گمراهند، هم دیگران را به گمراهی می کشند. «لِيُضِلُّوْا» ۷ نفرین انبیا، نه بر اساس کینه ی شخصی، بلکه به خاطر حفظ مکتب و امت است. «لِيُضِلُّوْا عَنْ سَبِيلِكَ» ۸ سرمایه و مال نزد افراد ناصالح، سبب انحراف و اغفال، و فقر نیز زمینه ی کفر می شود. «اَمْوَالًا» ... «لِيُضِلُّوْا عَنْ سَبِيلِكَ» ۹ در دعاها، دعای سیاسی و نفرین بر دشمنان را فراموش نکنیم. «رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ اَمْوَالِهِمْ وَ اَشْدُدْ...» ۱۰ آنجا که استدلال و معجزه کارساز نباشد، نوبت نفرین است. «رَبَّنَا اطْمِسْ...» ۱۱ سنگدلان تا اجبار و قهر الهی را نبینند، حق را باور نمی کنند. «فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ»

اشاره

قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸۹)

(خداوند) فرمود: دعای شما دو تن مستجاب شد، پس ایستادگی کنید و از شیوه ی نادانان پیروی نکنید.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نفرین موسی علیه السلام بود و در این آیه اجابت دعای موسی و هارون علیهما السلام است. در روایات آمده است: موسی دعا می کرد، هارون آمین می گفت. شاهد آن کلمه ی «رَبَّنَا» است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: فاصله ی بین نفرین موسی و غرق فرعون، چهل سال بود. (۲)

پیام ها:

۱ دعای انبیا مستجاب است. «قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا» ۲ استجابت دعای موسی، نشانه ی صحت و درستی درخواست های او در هلاکت فرعونیان است. «أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا» ۳ حتی پس از قبولی دعا هم صبر و پشتکار لازم است. «فَاسْتَقِيمَا» ۴ رهبران الهی باید در برابر افکار جاهلانه، با صلابت و قاطع باشند، زیرا سستی نشانه ی جهل است. «فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» ۵ پیروی از اهل علم جایز است. «لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

اشاره

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرْقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۹۰)

ص: ۲۵۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

و ما بنی اسرائیل را از دریا عبور دادیم. در حالی که فرعون و لشکریانش از روی ستم و تجاوز آنان را دنبال می کردند تا چون غرقاب فرعون را فراگرفت گفت: ایمان آوردم که معبودی نیست جز همان که بنی اسرائیل به او ایمان آورده اند و من از تسلیم شده گانم.

نکته ها:

مراد از «الْبَحْر» در این آیه، همان رودخانه ی دریاگونه نیل است. عبور از آن، به فرمان الهی بود که به موسی علیه السلام فرمان داد عصایش را به رود نیل بزند، آب شکافته و کف دریا خشک شد و موسی و همراهانش از آن عبور کردند.

توبه کردن و ایمان آوردن هنگام مرگ، بی اثر است. چنان که می فرماید: «وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ» (۱) توبه ی خلافکارانی که در آستانه ی مرگ توبه و اظهار پشیمانی می کنند، پذیرفته نیست.

پیام ها:

۱ در مبارزه با طاغوت ها، به خدا توکل کنیم که ما را تنها نمی گذارد. «جَاوَزْنَا...» ۲ در نظام هستی، همه ی امور با اراده ی خداست. «جَاوَزْنَا»، «أَذْرَكَ الْغُرُقُ» ۳ دعای پیامبران سرانجام مستجاب می شود. «أَذْرَكَ الْغُرُقُ» ۴ فرعون که می خواست موسی را براندازد، (۲) خودش نابود شد. «أَذْرَكَ الْغُرُقُ» چراغی را که ایزد بر فرزند هر آن کس پف کند ریشش بسوزد ۵ ایمان آوردن در لحظه ی نزول عذاب الهی، اثری ندارد. «آمَنْتُ» در حال «أَذْرَكَ الْغُرُقُ» ۶ مستکبران، روزی به عجز و لایبه خواهند افتاد. «قَالَ آمَنْتُ» ۷ مستکبرانی چون فرعون، لحظه ی مرگ، مؤمن و مسلمان می شوند، ولی دیگر

ص: ۲۵۸

۱-۱. نساء، ۱۸.

۲-۲. «فَارَادَ أَنْ يَسْتَفْزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَاغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا» اسراء، ۱۰۲.

چه سودا! «آمَنْتُ» ۸ ضربه ها و حوادث تلخ، پرده های غفلت را کنار می زند. «آمَنْتُ» ۹ قدرت های غیر الهی، تار عنکبوتی بیش نیستند و روزی تسلیم می شوند.

﴿قَالَ﴾

... «أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۱ تا ۹۲]

اشاره

الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۹۱) فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِدِينِكَ لَتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ (۹۲)

آیا اکنون؟! (در آستانه ی مرگ توبه می کنی؟) در حالی که پیشتر نافرمانی می کردی و از تبهکاران بودی؟

پس امروز جسد تو را (از متلاشی شدن و کام حیوانات دریایی) نجات می دهیم تا عبرتی برای آیندگان باشی. یقیناً بسیاری از مردم از نشانه های ما غافلند!

نکته ها:

روایتی از امام رضا علیه السلام در تفسیر صافی نقل شده است که فرمود: سر تا پای فرعون غرق در زره و سلاح بود و طبق قاعده می بایست پس از غرق شدن به قعر دریا برود، ولی امواج، آن بدن سنگین را به ساحل بلندی افکند. که این خود یک معجزه بود.

پیام ها:

۱ توبه در لحظه ی مرگ، سودی ندارد، تا فرصت هست توبه کنیم. «الآن» ۲ قرآن از آینده و غیب خبر می دهد. (هنوز هم پس از دهها قرن، بدن مومیایی شده ی فرعون را در موزه ی قاهره تماشا می کنند) «نُنَجِّيكَ بِدِينِكَ» ۳ از مرگ و محو طاغوت ها باید درس عبرت گرفت. «آیة» ۴ باید در حفظ آثار و نشانه های قدرت و امداد الهی کوشید. «لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً» ۵ بیشتر مردم از تاریخ و حوادث، عبرت نمی گیرند. «كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ» ... «لَغَافِلُونَ»

اشاره

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۹۳)

و ما بنی اسرائیل را در جایگاه شایسته ای جا دادیم و از چیزهای پاکیزه به آنان روزی بخشیدیم، ولی آنان (با دیدن آن همه معجزات) اختلاف نکردند، مگر پس از علم و آگاهی (به حقیقت موسی). همانا پروردگارت، روز قیامت در آنچه که در آن اختلاف می کردند، میان آنان داوری می کند.

نکته ها:

کلمه ی «صِدْقٍ» در فرهنگ قرآن، گاه در پی کلماتی می آید و مفهوم شایسته، خوب و مناسب را می رساند، مانند: «قَدَمَ صِدْقٍ» (۱)، «مُيَذَخَلُ صِدْقٍ»، «مُخْرَجُ صِدْقٍ» (۲)، «لِسَانَ صِدْقٍ» (۳)، «وَعِدَ الصُّدْقِ» (۴)، «مَقْعِدِ صِدْقٍ» (۵) و «مُبَوَّأَ صِدْقٍ». یعنی صدق و مطابق با واقع بودن، برای همه چیز ارزش است. در اینجا هم گویا مطلوب بودن محلّ زیست بنی اسرائیل از نظر آب و هوا و نعمت ها، یعنی شام و فلسطین منظور است. مکان صدق یعنی آنچه واقعاً جایگاه درست است، آن گونه که باید باشد. مساکن بنی اسرائیل هم دارای تمام شرایط زندگی بود و هم بسیار حاصلخیز که جمله ی «رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» بیانگر آن است.

پیام ها:

۱ برخورداری از مساکن مناسب، یکی از نعمت های الهی و مورد پسند ادیان الهی است. «مُبَوَّأَ صِدْقٍ» ۲ در نهضت های انبیا، علاوه بر معنویت، ابعاد مادی زندگی مردم نیز مورد توجه است. «بَوَّأْنَا»، «رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۲۶۰

۱-۱. یونس، ۲.

۲-۲. اسراء، ۸۰.

۳-۳. مریم، ۵۰.

۴-۴. احقاف، ۱۶.

۵-۵. قمر، ۵۵.

۳ با آنکه اغلب پس از انقلاب ها و تحولات، توازن اقتصادی جامعه به هم می خورد و گرانی یا قحطی پیش می آید، ولی خداوند با سرنگونی رژیم فرعونى، بنی اسرائیل را از کمبودها نجات بخشید. «رَزَقْنَاهُمْ» ۴ تفرقه، همه ی نعمت های الهی را خنثی می کند. «بَوَّأْنَا»، «رَزَقْنَاهُمْ»، «اِخْتَلَفُوا» ۵ ریشه ی اختلاف ها، همیشه مسائل مادی و رفاهی نیست، گاهی هم هوس ها است. «بَوَّأْنَا»، «رَزَقْنَاهُمْ»، «اِخْتَلَفُوا» ۶ علم به تنهایی نجات بخش نیست. «اِخْتَلَفُوا»، «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ۷ قرآن بیشترین انتقاد را از اختلاف های آگاهانه دارد. «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۴]

اشاره

فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسِئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۹۴)

پس اگر در آنچه بر تو نازل کردیم شك داری، از آن کسانی که کتاب آسمانی پیش از تو را می خوانند پرس. یقیناً حق از سوی پروردگارت به سوی تو آمده است، پس از شك آوران مباش.

نکته ها:

اشاره

در روایتی از امام هادی علیه السلام می خوانیم: افراد جاهل می پرسیدند: چرا به جای پیامبر، فرشته ای بر ما نازل نمی شود؟ خداوند با نزول این آیه و اینکه همه ی انبیا دارای زندگی مردمی بوده اند، پاسخشان داد. (۱)

سؤال: با آنکه کتب آسمانی گذشته تحریف شده است، چرا علمای اهل کتاب، در این آیه مرجع و داور قرار داده شده اند؟ پاسخ: زیرا با آنکه بخشهایی از کتب آسمانی گذشته تحریف شده، اما میان دانشمندان اهل کتاب، اشخاص و حرف های قابل استنادی یافت می شود. (۲)

ص: ۲۶۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

سؤال: چگونه قرآن می فرماید: «فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ» ای پیامبر! اگر در حقیقت قرآن شک داری، از اهل کتاب سؤال کن. با آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز در شک نبوده است؟ و عقل نمی پذیرد که پیامبری، در وحی شک کند؟ پاسخ: ۱ کلمه ی «ان» (اگر) فرض است و نشانه ی حتمیت و وقوع نیست. مثل «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَعْدٌ» (۱) اگر خداوند فرزندی داشت. با آنکه آیه ی «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ»، فرزند داشتن را صریحاً نفی می کند.

۲ در آیه ی ۱۰۴ این سوره از قول پیامبر خطاب به مردم آمده است: اگر در دین من شک دارید. «إِنْ كُنْتُمْ فِي شكٍّ مِنْ دِينِي» پس خود آن حضرت شک نداشت، و گر نه تحدی نمی کرد. همچنین قرآن می فرماید: «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ» (۲) پیامبر به آنچه به او وحی می شد ایمان داشت.

۳ گاهی خطاب قرآن به پیامبر است، ولی مخاطب مورد نظر دیگرانند. مثل این آیه:

«إِنَّمَا يَنْبَغُنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرُ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا»... (۳) اگر پدر و مادرت در نزد تو به سن پیری رسیدند. در حالی که پدر حضرت رسول قبل از تولدش و مادر او در سن کودکی آن حضرت از دنیا رفتند و در هنگام نزول این آیه، پیامبر پدر و مادری نداشت تا پیر باشند. آیه از باب «به در بگو تا دیوار بشنود» است، که در زبان عربی می گویند:

«أَيَاكَ اعْنِي و اسمعی یا جاره». در مسائل تربیتی هم گاهی خطاب به بزرگان و شخصیت ها می کنند، تا دیگران حساب کار خودشان را بکنند.

۴ گاهی آیه ای خطاب به پیامبر است، ولی مسلمانان مورد خطاب اند چنان که جمله ی بعدی آن نیز جمع است. مانند: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمْ»... (۴) و نیامده «طَلَّقْت» به علاوه می دانیم که پیامبر هرگز زنی را طلاق نداده است.

۵ اگر بنا باشد با این آیه، وحی زیر سؤال و شک برود، باید در حقیقت همین آیه

ص: ۲۶۲

۱-۱. مریم، ۹۱.

۲-۲. بقره، ۲۸۵.

۳-۳. اسراء، ۲۳.

۴-۴. طلاق، ۱.

هم که می گوید: «اگر شک داری»، شک کرد!! ۶ برای اهل کتاب، شک و سؤالی مطرح بود و از پرسیدن خجالت می کشیدند، خداوند با این بیان راه سؤال را به رویشان گشوده است.

۷ ممکن است از باب مماشات و همراهی با طرف در بحث باشد، مثل حضرت ابراهیم که به ستاره پرستان گفت: «هَذَا رَبِّي» (۱) این (ستاره) خدای من است.

۸ رسول اکرم صلی الله علیه و آله چون این آیه را شنید، فرمود: من شک ندارم. امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: و الله پیامبر شک نداشت. (۲)

پیام ها:

۱ از بین بردن شک در عقاید، ضروری است. «فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ» ۲ هنگام شک باید به عالمان رجوع کرد. «فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقرؤون الكتاب» (پس سخن عالم حجت است) ۳ کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. «يَقْرؤون الكتاب» ۴ بعضی اهل کتاب، حق را می گویند. «فَسئَلِ الَّذِينَ يَقرؤون الكتاب» ۵ رهبر باید قاطع باشد و هیچ تردیدی به خود راه ندهد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمتَرِينَ» ۶ فضل آن است که دشمنان به آن گواهی دهند، آیا با اعتراف مخالفان به حقایق آن، باز هم شک دارید؟! «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمتَرِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۵]

اشاره

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِ اللَّهِ فَتُكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ (۹۵)

و هرگز از کسانی که آیات الهی را تکذیب کردند، مباش که از زیانکاران خواهی بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، از شک در قرآن نهی کرد، در اینجا از تکذیب آیات. چه بسا اگر شک برطرف نشود، سرانجام به تکذیب بیانجامد.

ص: ۲۶۳

۱- ۱. انعام، ۷۶، ۷۸.

۲- ۲. تفسیر صافی.

همه ی تحلیل ها و پاسخ هایی که در آیه ی قبل درباره ی «شک» مطرح شد، اینجا هم مطرح است، چون تکذیب، بدتر از شک است. آیات و احادیث بسیاری از یقین پیامبر خبر می دهد. پس مقصود و مخاطب این نهی ها مردمند، نه شخص پیامبر. کسی که از یقین او انسان هایی به یقین رسیده اند، چگونه ممکن است خودش دچار شک یا تکذیب گردد؟! پیامبر با آنکه معصوم است، اما بارها در قرآن مورد خطاب و هشدار قرار گرفته است تا بدین وسیله به مردم هشدار داده شود و آنان حساب کار خود را بکنند. از جمله: «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ» (۱)، «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهْرًا لِلْكَافِرِينَ» (۲) و «لَا يَصُدُّنْكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بِعِدَا إِذْ أَنْزَلَتْ إِلَيْكَ» (۳)

پیام ها:

۱ خداوند به پیامبرش نیز هشدار داده است. «فَلَا تَكُونَنَّ» ۲ از دست دادن سرمایه ی ایمان و رهبری پیامبران، خسارت است. «الْحَاسِرِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۶ تا ۹۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (۹۶) وَ لَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۹۷)

همانا کسانی که فرمان پروردگارت علیه آنان (به جرم اعمالشان) تحقق یافته، ایمان نمی آورند.

و اگرچه برای آنان هر گونه معجزه ای بیاید، تا آنکه عذاب دردناک الهی را ببینند (که ایمان آن هنگام، بی ثمر است).

نکته ها:

با توجه به جمله ی «حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ» در آیه ی ۹۷ و جمله ی «كَشَفْنَا عَنْهُمْ غِيَابَ» در آیه ۹۸، مراد از «كَلِمَتُ رَبِّكَ»، قهر الهی می باشد.

ص: ۲۶۴

۱- ۱. انعام، ۱۴.

۲- ۲. قصص، ۸۶.

۳- ۳. قصص، ۸۷.

پیام ها:

۱ قهر الهی، حق کافران است. (۱) «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ» ۲ محروم شدن از ایمان به خاطر تکذیب و لجاجت مستمر کفار، مقتضای ربوبیت و از سنت های الهی است. «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ» ۳ انتظار ایمان همه ی مردم را نداشته باشیم. «لَا يُؤْمِنُونَ وَ لَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ» ۴ گردنکشان وقتی قهر و عذاب الهی را با چشم ببینند، از وحشت و اضطراب ایمان می آورند، ولی چه سود؟ «لَا يُؤْمِنُونَ» ... «حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۸]

اشاره

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ (۹۸)

چرا اهل هیچ شهری (به موقع) ایمان نیاورد که (ایمانش به او) سود بخشد؟ مگر قوم یونس (که وقتی در آخرین لحظه ایمان آوردند)، ما عذاب خوار کننده را در زندگی دنیا از آنان برطرف کردیم و تا مدتی بهره مندشان ساختیم.

نکته ها:

با اینکه در این سوره، تاریخ حضرت نوح و موسی به تفصیل بیان شده، اما داستان توبه ی قوم یونس در نصف آیه و با اشاره آمده است، ولی نام این سوره را سوره یونس نهاده اند، شاید به خاطر حساسیت و اهمیت کار قوم یونس باشد که در آخرین لحظه ها توبه کردند و خداوند توبه ی آنان را پذیرفت.

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت یونس علیه السلام از سی سالگی تا ۶۳ سالگی تبلیغ کرد، تنها دو نفر به او ایمان آوردند. حضرت، مردم را نفرین کرد و از میان آنان رفت.

یکی از آن دو مؤمن که حکیمی دانا بود، با دیدن نفرین پیامبر و رفتنش از آن منطقه، بر

ص: ۲۶۵

(۱- ۱). در آیه ی دیگر می خوانیم: «لَيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَ يَحَقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ» یس، ۷.

بلندی رفت و با فریاد به مردم هشدار داد. مردم متأثر شده و با راهنمایی او از شهر بیرون رفتند و میان خود و فرزندان شان فاصله انداختند و به درگاه خدا ناله و توبه کردند تا بخشوده شدند. یونس علیه السلام چون برگشت، دید که آن قوم هلاک نشده اند، سبب را پرسید، ماجرا را برایش شرح دادند. (۱)

پیام ها:

۱ انسان می تواند حتی در لب پرتگاه، خود را حفظ کند. «إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ» ۲ ایمان و توبه ی به موقع، عذاب الهی را برطرف می سازد «لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا» (از میان تمام اقوام تکذیب کننده ی گذشته، تنها قوم یونس بود که به موقع توبه کرده و ایمان آوردند) ۳ سرنوشت مردم به دست خودشان است. «آمَنُوا كَشَفْنَا» ۴ رمز خوشبختی انسان ها در دنیا نیز ایمان است. «آمَنُوا» ... «مَتَّعْنَاهُمْ» ۵ دعا و نیایش، هم بلا را رفع می کند، هم کامیابی می آورد. (با توجه به شأن نزول) «كَشَفْنَا» ، «مَتَّعْنَاهُمْ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۹]

اشاره

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۹۹)

و اگر پروردگارت می خواست، (به اجبار) همه ی مردم روی زمین یک جا ایمان می آوردند. (اکنون که سنت خدا بر ایمان اختیاری مردم است، پس آیا تو مردم را مجبور می کنی تا ایمان آورند؟!

نکته ها:

خداوند، هم قدرت دارد، هم حکمت و از قدرتش آنجا و آن گونه استفاده می کند که خلاف حکمت نباشد و چون حکمتش اقتضا دارد که مردم آزاد باشند، هرگز با

ص: ۲۶۶

قدرت قهری خود آنان را به ایمان اجباری وادار نمی کند. اما مشرکان می گفتند:

«لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱) اگر خدا می خواست ما مشرک نبودیم، پس شرک ما خواست خدا بوده است و ما بالاجبار مشرک شده ایم! این آیه می تواند پاسخی به سخن آنان باشد که اگر اراده خدا بر اجبار کردن است، چرا اجبار به انحراف و شرک کند و لا اقل اجبار به هدایت و ایمان نکند!؟

پیام ها:

۱ ایمان بر مبنای انتخاب است، نه اجبار و تحمیل. «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ» ۲ پیامبر صلی الله علیه و آله از روی دلسوزی، برای ایمان آوردن مردم اصرار می کرد. «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلُ الرُّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (۱۰۰)

در حالی که هیچ کس جز به اذن و اراده ی الهی توفیق ایمان ندارد و خداوند پلیدی (تردید و کفر) را بر کسانی که نمی اندیشند مقرر می دارد.

پیام ها:

۱ مردم نه مجبور به ایمانند (طبق آیه ی قبل) و نه بدون هدایت و توفیق الهی، به ایمان آوردن موفق می شوند. (۲) «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» ۲ کفر، پلیدی است. «الرُّجْسَ» ۳ لطف الهی و توفیق ایمان، شامل اهل خرد و تعقل می شود و آنکه با اختیار خود فکر و تعقل نکند، مشمول قهر الهی می شود. «وَ يَجْعَلُ الرُّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» ۴ عقل سالم، زمینه ساز ایمان است و بی ایمانی، نشانه ی بی خردی است.

«...لَا يَعْقِلُونَ»

ص: ۲۶۷

۱-۱. انعام، ۱۴۸.

۲-۲. «لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین» بحار، ج ۴، ص ۱۹۷.

اشاره

قُلْ أَنْظُرُوا مَا ذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْجِبُ الْآيَاتِ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۱)

بگو: (به دیده ی عبرت) بنگرید که در آسمان ها و زمین چیست؟ امّا نشانه ها و هشدارها برای کسانی که ایمان نمی آورند سودی ندارد.

نکته ها:

در آیه ی قبل، عدم تعقل دلیل کفر به شمار آمد، در این آیه، تفکر و تدبّر، راه ایمان دانسته شده است.

«النُّذُرُ»

یا جمع «نذیر» است یعنی انبیا، یا جمع «انذار»، یعنی هشدارها.

پیام ها:

۱ مطالعه و تدبّر در آفرینش، بهترین و ساده ترین و عمومی ترین راه خداشناسی است. «انظروا...» ۲ نگاهی ارزشمند و مؤثر در تصمیم گیری است که با اراده ی انسان باشد، نه صرف دیدن و انعکاس اشیا در مغز و اعصاب. «انظروا...» ۳ آیات الهی و هشدارها، تنها در انسان های پاک نهاد و غیر لجوج مؤثر است.

«وَمَا تُعْجِبُ الْآيَاتُ...»

۴ انسان، در گزینش مکتب آزاد است، لذا گاهی در برابر انبیا و کتب آسمانی و نشانه های خدا در جهان می ایستد و ایمان نمی آورد. «قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»

اشاره

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۱۰۲)

پس آیا (کسانی که در برابر آن همه آیات و انبیای الهی سرپیچی می کنند)، انتظار چیزی جز نظیر روزگار (پر نکبت و ذلت) پیشینیان را دارند؟ بگو: در انتظار باشید که من نیز با شما از منتظرانم (تا همان بلائی که بر سر آنها آمد، بر سر شما نیز بیاید).

پیام ها:

۱ سنت و قانون خداوند نسبت به همه ی مردم یکسان است. «مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ» ۲ تاریخ گذشتگان، عبرتی برای آیندگان است. «خَامُوا مِنْ قَبْلِهِمْ» ۳ به مهلت های الهی مغرور نشویم. «فَانْتَظِرُوا» ۴ پایان بی دینی، تباهی است. «فَانْتَظِرُوا» ۵ لجاجت مردم، گاهی انبیا را نیز مأیوس کرده به حدی که یأس خود را اعلام می کردند. «قُلْ فَاِنتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۳]

اشاره

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

(به هنگام نزول بلا- و مجازات،) پیامبران و مؤمنان را نجات می دهیم. این گونه بر ما حق است که مؤمنان (به تو را نیز) رهایی بخشیم.

نکته ها:

سؤال: به تجربه مشاهده کرده ایم که گاهی خوب و بد (خشک و تر) با هم می سوزند و در آیه ی ۲۵ سوره ی انفال نیز هشدار می دهد که بترسید از فتنه ای که تنها به ستمگران نمی رسد، بلکه به مؤمنین نیز می رسد، بنا بر این چگونه این آیه می فرماید: مؤمنان را به هنگام نزول بلا نجات می دهیم؟ پاسخ: اهل ایمان اگر در میان کفار و مجرمان ساکت باشند، قهر خدا همه را فرا می گیرد، ولی اگر به وظیفه ی الهی خود، یعنی نهی از منکر عمل کنند، خداوند هنگام خطر آنان را نجات می دهد.

پیام ها:

۱ خداوند انبیا و مؤمنان را به قهر خود گرفتار نمی کند. «نُنَجِّي رُسُلَنَا» ... «نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ از سنت های الهی و از جمله حقوقی که مؤمنان بر خدا دارند، نجات و

حمایت آنان به هنگام عذاب و خطر است. «كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ» ۳ وعده ی نجات و رهایی، بهترین پشتوانه ی نهضت های الهی است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ آینده از آن مؤمنین است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۴]

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۴)

بگو: ای مردم! اگر از (درستی) دین من در شک و تردیدید، پس (بدانید که من) کسانی را که شما به جای خدا می پرستید، نمی پرستم، بلکه خدایی را می پرستم که جان شما را (در وقت مرگ) می گیرد و مأمورم که از مؤمنان باشم.

پیام ها:

۱ شک دیگران، باعث شک و تردید ما نشود. قاطعیت، شرط رهبری است. «إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ...» ۲ هر گونه سازش، مدهانه و انعطاف با کافران ممنوع است، باید جبهه ی کفر را از خود مایوس سازیم. «فَلَا أَعْبُدُ...» ۳ دشمن حتی در سران اسلام هم طمع دارد. پس باید براءت و تسلیم ناپذیری خود را به صراحت اعلام کنیم. «فَلَا أَعْبُدُ» ۴ کسی که مرگ و حیات به دست اوست، سزاوار پرستش است. «أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ» ۵ با آنکه مرگ و حیات هر دو تنها به دست خداست، اما این آیه، مرگ را مطرح می کند. زیرا مرگ، بهترین وسیله ی هشدار است. «الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ» ۶ مشرکان، معبودهای خود را عاقل می پنداشتند. («الَّذِينَ» برای عقلا می باشد)

ص: ۲۷۰

اشاره

وَ أَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۵) وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۶)

و(به من فرمان داده شده که) به آئینی خالی از هر گونه شرک، روی آور و هرگز از مشرکان مباش.

و غیر از خداوند، چیزی را که نه سودی برای تو دارد، نه زیانی، نخوان. پس اگر چنین کنی، همانا تو از ستمگران (مشرک) خواهی بود.

نکته ها:

«حَنِيفًا»

، به معنای راست و مستقیم است که در او هیچ گونه انحرافی به چپ و راست وجود ندارد.

پیام ها:

۱ دینداری، تصمیم و همیت و عشق می طلبد. «أَقِمَّ وَجْهَكَ» ۲ دین اسلام، آئینی بی انحراف است. «حَنِيفًا» ۳ مسلمان راستین، پس از پذیرش اسلام به هیچ شرکی آلوده نمی شود و به طاغوت ها نمی گراید. «وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۴ عاقلان، یا برای سود کار می کنند، یا برای رفع خطر و دفع ضرر. بت ها نه نفعی دارند و نه قدرت دفع ضرر. پس شرک، نوعی حماقت است. «لَا تَدْعُ» ... «مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ» ۵ شرک، ظلم و مشرک، ظالم است. «فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

اشاره

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۰۷)

و اگر خداوند (برای آزمایش یا هدف دیگر بخواهد) زیانی به تو برساند، جز خود او کسی توان برطرف کردن آن را ندارد و اگر برای تو خیری بخواهد، هیچ کس مانع فضل او نخواهد شد. خیر را به هر کس از بندگانش که بخواهد می‌رساند و او بس آمرزنده و مهربان است.

نکته‌ها:

اینکه در برطرف کردن ضرر، تعبیر «إِلَّا هُوَ» آمده، اما در برطرف کردن خیر نیامده، به خاطر آن است که خداوند ضرری را که به انسان برسد برطرف می‌کند، اما فضلی را که به انسان برسد او بر نمی‌دارد، مگر آنکه اعمال ما آن را تغییر دهد. (۱) چنان که در قرآن آمده است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۲) یعنی تغییر نعمت، بستگی به عملکرد خود انسان دارد. (۳)

پیام‌ها:

۱ خیر و شر تنها به دست خداست. «إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ»، «يُرِدْكَ بِخَيْرٍ» ۲ هر تلخی و ضرری شر نیست، گاهی حوادث تلخ برای بیداری فطرت یا آزمودن انسان است. «بُضْرٌ» و نه «بُشْرٌ» ۳ مقصود خدا، خیر رساندن است. از این رو در مورد خیر، «يُرِدْكَ» و اراده به کار رفته و در ضرر، تعبیر «يَمْسَسْكَ» آمده است. (۴)

۴ خیری که به انسان می‌رسد، فضل الهی است، نه استحقاق انسان. «لِفَضْلِهِ»

ص: ۲۷۲

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. رعد، ۱۱.

۳-۳. در دعای کمیل نیز می‌خوانیم: «اللهم اغفر لي الذنوب التي تغتفر النعم»

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵ خواست خدا، بر اساس حکمت است و مشیت های او در کنار حکیم بودن او معنی می شود. «يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ»

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۸]

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ
(۱۰۸)

بگو: ای مردم! اینک حق از سوی پروردگارتان به سراغ شما آمده است. پس هر کس هدایت یابد، یقیناً به سود خویش هدایت می یابد و هر کس گمراه شود، تنها به زیان خویش گمراه می شود و من بر (ایمان آوردن) شما وکیل نیستم (تا به اجبار شما را به راه حق در آورم).

پیام ها:

۱ آنچه از سوی خداوند آمده، (مثل قرآن و تعالیم انبیا) همه حق و از شئون ربوبیت اوست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ» ۲ هدف بعثت انبیا و فرستادن کتب آسمانی، تربیت تمام انسان هاست. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ... «رَبِّكُمْ» ۳ خداوند حجت را تمام کرده است و ما عذری در نپذیرفتن حق نداریم. «قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ» ۴ خداوند از هدایت یافتن ما بی نیاز است، سود و زیان هدایت و گمراهی تنها به خود ما باز می گردد. «لِنَفْسِهِ» ۵ انسان دارای اختیار است و سرنوشت هر کس به دست خود اوست، حتی انبیا هم حق اجبار مردم را ندارند. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ» ۶ وظیفه ی انبیا، ارشاد و تبلیغ است، نه اجبار و اکراه. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

ص: ۲۷۳

اشاره

وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُذَكَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۱۰۹)

و(تنها) آنچه را بر تو وحی می شود پیروی کن و پایدار باش تا آنکه خداوند داوری کند و او بهترین داوران است.

پیام ها:

۱ مردم چه ایمان آورند، چه کفر ورزند، نباید از وحی و دستورهای الهی جدا شویم. «وَ اتَّبِعْ...» ۲ انبیا تسلیم فرمان وحی اند. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ» ۳ نزول وحی تدریجی بوده است. «يُوحَىٰ» (فعل مضارع نشان استمرار است) ۴ پیروی از وحی، نیاز به صبر دارد. «وَ اتَّبِعْ...» ۵ رهبر باید صبور باشد. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ» ۶ علم، شرط عمل، «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ» و استقامت، شرط پیروزی است. «وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُذَكَ اللَّهُ» ۷ نگران آینده نباشیم، که خدا بهترین داور است. «خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»
«الحمد لله رب العالمين»

سیمای سوره ی هود

این سوره در سال های آخر حضور پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه نازل شده است، سال هایی که به جهت وفات حضرت ابو طالب و حضرت خدیجه مسلمانان در شرایط بسیار سختی بسر می بردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. (۱) زیرا آیه ی استقامت در این سوره نازل شده است: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مَنِ تَابَ مَعَكَ» (۲) همان گونه که به تو دستور داده شده پایداری و صبر کن و یاران تو نیز باید پایداری کنند. اما بی صبری یاران پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را زجر می داد.

محتوای این سوره که یکصد و بیست و سه آیه دارد، تاریخ پیامبران و به خصوص حضرت نوح علیه السلام و توجه به مسائل اعتقادی است. از دقت در تاریخ انبیا استفاده می شود که حرکت انبیا یک جریان مستمر تاریخی است، نه یک حادثه ی زودگذر. تاریخ پیامبران و اقوام آنان قانون مند است و مطالعه ی آن رمز سقوط یا عزت ملت ها را روشن می سازد و نشان می دهد که دین از جامعه جدا نیست و سرنوشت جامعه بستگی تمام به دین و آئین مردم آن جامعه دارد.

در این سوره پنج مرتبه نام حضرت هود علیه السلام آمده است که برابر با تکرار این نام در باقی قرآن است.

ص: ۲۷۷

۱-۱. تفسیر نمونه؛ بحار، ج ۹۲، ص ۱۹۸.

۲-۲. هود، ۱۱۲.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (۱) أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنْ نِي لَكُمْ مِنْهُ
نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ (۲)

الف لام را، (قرآن) کتابی است که آیات آن استوار گشته، آن گاه از جانب حکیمی آگاه، شرح و تفصیل داده شده است.

که جز خداوند یکتا را نپرستید، همانا از طرف او برای شما هشدار دهنده و بشارت دهنده هستیم.

نکته ها:

قرآن از همین حروف الفبا تشکیل شده که همواره در اختیار همه هست، اما خداوند از همین حروف ساده، کتابی ساخته که کسی نمی تواند مشابه آن را بیاورد. چنان که انسان از خاک، آجر و سفال می سازد، ولی خداوند از همین خاک، هزاران نوع گل، گیاه، میوه، حیوان و انسان خلق می کند. آری، همان گونه که قدرت خداوند را در نظام تکوین می بینیم، قدرت او را در کتاب تشریح نیز مشاهده می کنیم.

قرآن کتابی است هم محکم و هم مفصل، نه تناقض دارد و نه تهافت، هم فصیح است و هم بلیغ، محتوایش در فصل ها و سوره های مختلف جدای از یکدیگر اما به دنبال هم آمده است.

قرآن، کتابی است محکم که یک روح دارد و آن روح توحید است و تمام داستان ها و

مواعظ و احکام و آیات قرآن، تفصیل همان روح توحید است.

قرآن کتابی است محکم، نه تغییر و تحریف یافته و نه قابل شک و تردید است.

بنای آن بر حدس و فرض نیست، بلکه همه ی مطالبش محکم و استوار است.

پیام ها:

۱ قرآن کتاب بس مهم است. («کِتَابٌ» نکره و تنوین دارد که رمز عظمت است) ۲ الفاظ و محتوای قرآن، نشانه ی عظمت آن است. «آیَاتُهُ» ۳ بنیان قرآن، محکم و استوار است و هیچ چیزی نمی تواند سبب تزلزل آن شود، بلکه با پیشرفت علم، اسرار این کتاب بیشتر کشف می شود. «أُحْکِمَتْ آيَاتُهُ» ۴ قانون و کتاب، هم باید محکم باشد و هم روشن و واضح. «أُحْکِمَتْ» ... «ثُمَّ فَصَّلَتْ» (قوانین غیر الهی، یا محکم نیست، یا روشن نیست و یا قانونگذار طبق حکمت و مصلحت و آگاهی، قانون را وضع نکرده است) ۵ قرآن، هم استدلالی و تزلزل ناپذیر است و هم جامع تمام ابعاد زندگی دنیوی و اخروی می باشد. «أُحْکِمَتْ» ... «ثُمَّ فَصَّلَتْ» ۶ کلیات قرآن یک جا بر قلب پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده، آن گاه در مدت بیست و سه سال تفصیل داده شده است. «أُحْکِمَتْ» ... «ثُمَّ فَصَّلَتْ» ۷ چون خداوند حکیم است، کتابش محکم است و چون خبیر است، تمام نیازها را تفصیل داده است. «أُحْکِمَتْ» ... «ثُمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ» ۸ دعوت به یکتاپرستی، سرلوحه ی پیام همه ی انبیاست. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۹ فلسفه ی نزول کتب آسمانی، توحید و پاکسازی جامعه از شرک است. «کِتَابٌ أُحْکِمَتْ آيَاتُهُ» ... «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۱۰ دعوت به یکتاپرستی و هشدار و بشارت، نمونه ی سخن استوار خداوند است. «أُحْکِمَتْ آيَاتُهُ» ... «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۱۱ پیامبر صلی الله علیه و آله از جانب خدا، اما برای سعادت مردم آمده است. «إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ» ۱۲ شیوه ی تبلیغ پیامبران، هشدار و بشارت است. «نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ»

اشاره

وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ (۳)

و از پروردگارتان طلب مغفرت کنید و بسوی او بازگردید تا شما را به بهره ای نیکو تا مدتی معین (که عمر دارید) کامیاب کند و به هر بافضیلتی فزونی بخشد و اگر (از بندگی خدا) روی بگردانید، همانا من از عذاب روزی بزرگ بر شما بیمناکم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، توحید مطرح شد و در این آیه، بازگشت به خداوند و قرار گرفتن در مدار توحید مطرح است.

﴿مَتَاعًا حَسَنًا﴾

یعنی زندگی دلنشین همراه با آرامش روحی، در برابر کسانی که به خاطر اعراض از یاد خدا، معیشتی ضنک و زندگی تلخ دارند، گرچه از نظر مادیات در آسایش و رفاه هستند.

پیام ها:

۱ یکی از وظائف پیامبران، بازسازی منحرفان است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا» ۲ تا اسنان خود را از گناه پاک نکنند و سبکبال نشود، نمی تواند به سوی حق پرواز کند. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا» ۳ محو گناه کافی نیست، حرکت بسوی خدا لازم است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا» ۴ توبه واجب است. «تُوبُوا إِلَيْهِ» ۵ توبه از گناه، سبب بازگشت الطاف مادی خدا نیز می شود. «فَتُوبُوا» ... «يُمَتِّعْكُمْ» ۶ امکاناتی که در اختیار کافران و گنهکاران است، چون در راه فساد و فتنه به کار می رود، مبارک و حسن نیست. «مَتَاعًا حَسَنًا» ۷ زندگی خوب، مورد توجه اسلام است. «مَتَاعًا حَسَنًا» ۸ ایمان و توبه، زندگی انسان را تا آخر عمر بیمه می کند. «يُمَتِّعْكُمْ» ... «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۹ توبه، رمز کامیابی کیفی و کمی است. «مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۱۰ توبه، عامل جلوگیری از مرگ های ناگهانی است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۱۱ تاریخ و زمان مرگ، بر انسان مجهول است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۱۲ درجات در قیامت متفاوت است. هر کس فضیلت بیشتری در دنیا کسب کند، لطف بیشتری در آخرت دریافت خواهد کرد. «يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ» ۱۳ پیامبران دلسوز مردمند. جمله ی «فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» در قرآن زیاد آمده است.

۱۴ ترک توبه، گناه کبیره است. «وَإِنْ تَوَلَّوْا» ... «عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۴ تا ۵]

اشاره

إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلِيمٌ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴) أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشَوْنَ رَبَّهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ
وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۵)

بازگشت شما به سوی خداست و او بر هر چیزی تواناست.

بدانید که مخالفان برای آنکه خود را از پیامبر پنهان دارند، سر و سینه های خود را به هم نزدیک می کنند و لباس های خویش را بر سر می کشند (تا شناخته نشوند، غافل از آنکه) خداوند تمام کارهای سرّی و آشکار آنان را می داند. همانا او به اسرار درون سینه ها آگاه است.

نکته ها:

«يَثْنُونَ»

، به معنای نزدیک قرار دادن و خم کردن دو چیز است؛ «اِنَّآنِ» یعنی دو تا و به کینه در دل گرفتن نیز گفته می شود. بنا بر این جمله «يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ» یا به معنای آن است که کفار سینه های خود را برای حرف های محرمانه و توطئه علیه انبیا به هم نزدیک می کنند و یا به معنای آن است که آنها کینه ی انبیا را در دل دارند.

در آیه ی ۷ سوره ی نوح می خوانیم: «جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا رَبَّهُمْ» یعنی کفار انگشتان خود را در گوش هایشان می گذارند و لباسشان را بر سر می کشند تا

ندای انبیا را نشنوند.

مهم ترین اشکال منکرین معاد دو چیز است:

الف: چه قدرتی می تواند مردگان را زنده کند، که آیه ی ۴ می فرماید: «هُوَ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» خداوند بر هر کاری قادر است.

ب: چگونه ذرات پخش شده یک جا جمع می شوند، که آیه ی ۵ می فرماید: «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

پیام ها:

۱ بازگشت ما تنها به سوی خداست، نه دیگران. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ» ۲ در آیات قبل توحید و نبوت مطرح بود، این آیه اصل معاد را مطرح می کند.

«إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۳ بر فرض اهداف شوم خود را از پیامبر مخفی بدارید، خداوند که عالم به اسرار سینه هاست. «يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَكْفُوا مِنْهُ» ... «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶]

اشاره

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶)

و هیچ جنبنده ای در زمین نیست، مگر آنکه روزی او بر خداست و او قرارگاه دائمی و جایگاه موقت او را می داند. همه در کتاب آشکاری ثبت است.

نکته ها:

کلمه ی «دَابَّة» از «دَبَّيْب» به معنای آهسته راه رفتن و قدم های کوچک برداشتن است، ولی به هر جنبنده ای اطلاق می شود.

«رزق» به معنای بخشش مستمر است، چه مادی و چه معنوی، و لذا در دعا

می خوانیم: «اللهم ارزقني»... «قلبا خاشعا»... «و لسانا ذاكرا»... «و علما نافعا» (۱) رزقی که خداوند می دهد از هر جهت مناسب با موجودات است، مثلاً غذای کودک در شکم مادر به تناسب نیاز او تغییر می کند تا آنکه پس از تولد تبدیل به شیری گوارا می شود و الا انسان با چه قدرتی می توانست به نوزاد در رحم مادر غذا برساند و یا نوزاد چگونه می توانست غذای خود را بدست آورد. «وَ كَأَيُّنْ مِنْ ذَابِّهِ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا» (۲) «مُسْتَقْرَّهَا»، به معنای جایگاه ثابت و «مُسْتَوْدَعَهَا» به معنای ودیعه گذاشتن و گرفتن آن است که کنایه از جایگاه موقت است.

حضرت علی علیه السلام در وصیت به فرزندش امام حسن می فرماید: رزق دو گونه است: نوعی از آن را باید با تلاش و کوشش بدست آوری و نوعی دیگر خود به سراغ تو می آید. (۳) (مثل نور، باران و هوا در طبیعت و هوش، حافظه و استعداد در انسان) پس مراد آیه آن نیست که در گوشه ای بنشینیم و منتظر نزول غذای آسمانی باشیم، بلکه منظور آن است که هم کار و تلاش داشته باشیم و هم آنچه را بدست می آوریم رزقی از جانب خدا بدانیم، لذا همه ی پیشوایان دینی ما کار می کرده اند.

لازمه ی رزق رسانی به همه ی موجودات، علم به مکان و نیاز آنهاست، باید یک سیستم بسیار دقیق وجود داشته باشد که آخرین آمار، آخرین نیازها و آخرین قرارگاه را بداند. تعداد انسان ها و حیوانات از دریایی، هوایی و صحرایی و همه ی موجودات ریز و درشت با ویژگی های گوناگون و نیازهای بسیار متنوع آنان را بداند. «يَعْلَمُ مُسْتَقْرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا» اگر همه ی امور در کتاب مبین است «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»، پس کسی که علم کتاب را داشته باشد، همه چیز را می داند. در آیه آخر سوره ی رعد می خوانیم: به کفار بگو:

شاهد من خداوند است و کسی که علم کتاب را دارا است. روایات شیعه و سنی می گویند که مراد از این شخص حضرت علی علیه السلام است.

خداوند دو سنت دارد: یکی سنت رزق رسانی و یکی سنت اجرای امور از طریق

ص: ۲۸۳

۱-۱. بحار، ج ۹۵، ص ۲۵۸.

۲-۲. عنکبوت، ۶۰.

۳-۳. بحار، ج ۵، ص ۱۴۷.

اسباب و وسایل، بنا بر این رسیدن به رزق منافاتی با قانون تلاش انسان ها ندارد.

پیام ها:

۱ موجود زنده، حق تغذیه دارد و خداوند این حق را بر خود واجب کرده است.

﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾

۲ رزق ما بدست خداست، در برابر دیگران گردن خم نکنیم. «مَا مِنْ دَابَّةٍ» ... «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» ۳ درباره ی روزی، نه حرص بورزیم و نه بترسیم. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ» ... «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» ۴ خداوند، هم منابع رزق را در اختیار ما قرار داده و هم عقل و وسیله ی استخراج، اکتشاف و تحصیل آن را به ما عطا کرده است. «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» ۵ هر کجا برویم، زیر نظر خدا هستیم. چه در سفر و چه در حضر. «يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا» ۶ همه ی اطلاعات و آمار این جهان به طور دقیق در مرکزی ثبت و ضبط می شود. «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۷]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ لَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۷)

او کسی است که آسمان ها و زمین را در شش روز (دوران) آفرید و عرش (حکومت) او بر آب قرار داشت، تا شما را بیازماید که کدام یک نیکو کارترید و اگر بگویید که شما پس از مرگ زنده خواهید شد، همانا کفار خواهند گفت: این نیست مگر سحری آشکار.

نکته ها:

مراد از شش روز در آیه، شش مرحله و دوران است. زیرا در ابتدای آفرینش، خورشیدی نبود تا شب و روزی باشد.

ص: ۲۸۴

کلمه ی «عرش» به سقف و مکان مسقف و داربست و همچنین به تخت بلند و بزرگ پادشاهان اطلاق می شود و گاهی به عنوان کنایه از قدرت بکار رفته است.

مثلاً می گویند: فلانی بر تخت نشست، یا آنکه فلانی را از تخت پائین کشیدند، یعنی قدرتش از بین رفت.

سؤال: این آیه، هدف خلقت را آزمایش انسان می داند، «لِيَبْلُوكُمْ» ولی آیات دیگر امور دیگری را بیان کرده اند، چگونه است؟ پاسخ: هدف ها در طول یکدیگر و به صورت مرحله ای است، چنان که شخم زمین برای کشت است و کشت برای گندم و گندم برای نان و نان برای انسان. آیات قرآن نیز مراحل را برای هدف خلقت انسان بیان کرده است:

الف: آفرینش برای آزمایش است. «لِيَبْلُوكُمْ» ب: آزمایش، برای جدا کردن خوبان از بدان است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» (۱) ج: جدا کردن خوبان از بدان، برای جزا و کیفر متناسب است. «لَتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ» (۲) د: جزا و کیفر متناسب، برای عمل به وعده بوده است. «وَعَدًّا عَلَيْنَا» (۳) حضرت علی علیه السلام فرمود: آزمایش خداوند برای دانستن نیست، بلکه آزمایش او برای بروز عکس العمل از انسان است، تا اگر عملش خوب بود، پاداش گیرد و اگر بد بود، کیفر بیند. (۴)

در روایات، «أَحْسَنُ عَمَلًا» به «احسن عقلا» و اورع عن محارم الله و اسرع فی طاعه الله» (۵) و در بعضی روایات به «ازهد فی الدنيا» (۶) تفسیر شده است، چنان که امام صادق علیه السلام می فرماید: حُسن عمل، یعنی عمل همراه علم، اخلاص و تقوی، نه عمل زیاد. (۷)

ص: ۲۸۵

۱-۱. انفال، ۳۷.

۲-۲. جائیه، ۲۲.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۴.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۴.

۵-۵. تفسیر مجمع البیان.

۶-۶. بحار، ج ۷۴، ص ۹۳.

۷-۷. تفسیر کنز الدقائق.

۱ جهان، برای انسان آفریده شده است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» ... «لِيَبْلُوَكُمْ» ۲ گرچه قدرت الهی می تواند همه چیز را در یک لحظه بیافریند، ولی حکمت الهی اقتضا می کند که آفرینش تدریجی باشد. «خَلَقَ» ... «فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ» ۳ سرچشمه ی مادی آسمان ها و زمین، آب و یا مواد مذاب بوده است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» ۴ آب، قبل از آسمان ها و زمین وجود داشته است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» ۵ هدف از آفرینش همه ی موجودات، رشد معنوی و اختیاری انسان بوده است.

«خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»

... «لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» ۶ کیفیت عمل مهم است، نه کمیت آن. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» ۷ آسمان و زمین برای کار نیک آفریده شده، نه برای کامیابی و لذت طلبی و غافل بودن. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» ۸ منکرین معاد، برهان ندارند و فقط تهمت می زنند. «إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸]

اشاره

وَلَنْ أَخْرَجَنَّهُمُ الْعَذَابِ إِلَىٰ أُمَّهٖ مَعْدُودَةٍ لِّيقُولَنَّ مَا يُحْسِبُهَا آلُ يَوْمٍ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۸)

و هرگاه عذاب را تا مدت محدودی از آنان به تأخیر بیندازیم، (به مسخره) می گویند:

چه عاملی جلوی عذاب ما را گرفت؟ بدانید روزی که قهر و عذاب ما به سراغشان بیاید، از ایشان بازگشتی نیست و آنچه بدان مسخره می کردند، آنان را فراخواهد گرفت.

نکته ها:

کلمه ی «أُمَّهٖ»، هم به گروهی که هدف مشترک دارند گفته می شود وهم به معنای زمان است. در این آیه، مراد از «إِلَىٰ أُمَّهٖ مَعْدُودَةٍ»، زمان مشخص و محدود است.

چنان که در سوره ی یوسف آیه ی ۴۵ نیز می خوانیم: «وَأَذَّكَرْ بَعْدَ أُمَّهٖ» یعنی

زندانی آزاد شده، پس از مدتی به یاد یوسف افتاد.

طبق بعضی روایات، یکی از مصادیق «أُمَّه مَعْدُودَه» زمان قیام حضرت مهدی علیه السلام است، یعنی خداوند تا آن زمان عذاب را از این امت برداشته است. (۱)

تأخیر عذاب الهی مصالحتی دارد؛ همچون توفیق توبه برای گنهکاران، تولد فرزندان مؤمن از والدین منحرف، علاوه بر آنکه وجود افراد صالح و دعای آنان، سبب تأخیر در نزول عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱ کارهای خداوند، زمان بندی دارد. «أَخْرَجْنَا» ... «إِلَى أُمَّه مَعْدُودَه» ۲ قهر خداوند قابل تأخیر است. «أَخْرَجْنَا...» ۳ مهلت و مدت تأخیر قهر و عذاب الهی، اندک است. «إِلَى أُمَّه مَعْدُودَه» ۴ تأخیر در عذاب، نشانه ی لطف خداست، نه دلیل ضعف خدا. پس آن را مسخره نکنیم. «وَلَئِنْ أَخْرَجْنَا» ... «لَيَقُولَنَّ مَا يَجِبُ» ۵ قهر الهی، از مسخره کنندگان برداشته نمی شود. «لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ» ۶ به مهلت خداوند مغرور نشویم که عذاب الهی دیر و زود دارد، امّا سوخت و سوز ندارد. «يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ» ۷ شیوه ی برخورد کفار، مسخره کردن عقاید دینی است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹]

اشاره

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيُؤْسِكُفُورٌ (۹)

و اگر به انسان از جانب خود نعمتی بچشانیم، سپس آن را از او بازپس گیریم، همانا او نومید و ناسپاس خواهد بود.

نکته ها:

نه هر نعمتی نشانه ی محبت خداست و نه گرفتن هر نعمتی، نشانه ی قهر و غضب

ص: ۲۸۷

است، بلکه چه بسا آزمایش الهی است.

انسان چون حکمت الهی و مصالح را نمی داند، زود قضاوت می کند، مایوس می شود و کفر می ورزد.

پیام ها:

۱ کامیابی های انسان تنها در حدّ چشیدن است. «أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ...» ۲ نعمت های الهی، فضل و رحمت خداست، نه استحقاق ما. «أَذَقْنَا»... «رَحْمَةً» ۳ اگر مدّت کامیابی انسان طول کشید، مغرور نشویم. «أَذَقْنَا»... «ثُمَّ نَزَعْنَاهَا» («ثُمَّ» نشانه ی مدّتی طولانی است) ۴ دادن ها و گرفتن ها به دست اوست. «أَذَقْنَا»... «نَزَعْنَاهَا» ۵ گرفتن رحمت از انسان، برای او سخت است. «نَزَعْنَاهَا» (نزع) کشیدن همراه با سختی است) ۶ انسان کم ظرفیت است و با از دست دادن نعمتی، از رحمت گسترده ی الهی مایوس می شود. «ثُمَّ نَزَعْنَاهَا»... «إِنَّهُ لَيُؤْسٌ» ۷ ایمان ما به خداوند نباید وابسته به کامیابی ها و شیرینی های زندگی باشد.

«نَزَعْنَاهَا»

... «إِنَّهُ لَيُؤْسٌ» ۸ یأس از رحمت خداوند، مقدمه ی کفر و ناسپاسی است. (۱) «إِنَّهُ لَيُؤْسٌ كَفُورٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰]

اشاره

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسْتَه لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ (۱۰)

و اگر پس از سختی و محنتی که به انسان رسیده، نعمتی به او بچشانیم (چنان مغرور می شود که) می گوید: همانا گرفتاری ها از من دور شد (و دیگر به سراغم نخواهد آمد)، بی گمان او شادمان و فخر فروش است.

ص: ۲۸۸

۱-۱. قرآن در، آیه ی ۸۷ سوره یوسف می فرماید: «لَا يَأْسُ مِنَ اللَّهِ الْآلِ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

روزگار همیشه یکسان نیست، بلکه طبق روایات: «الدَّهْرُ يَوْمَانِ، يَوْمٌ لَكَ وَ يَوْمٌ عَلَيْكَ، فَاِنْ كَانَ لَكَ فَلَا تَبْطُرْ وَ اِنْ كَانَ عَلَيْكَ فَاصْبِرْ فَكُلَاهُمَا سَتْخَبْرًا»، (۱) روزگار دو چهره دارد: گاهی با تو و گاهی بر علیه توست. آن گاه که به نفع توست، مغرور مشو و آن گاه که به ضرر توست، صبر پیشه کن، زیرا در هر حال مورد آزمایش الهی هستی.

نعمت هایی که پس از سختی ها و مشکلات به انسان می رسد، باید عامل شکر و ذکر باشد، نه وسیله ی فخر و طرب.

دو چیز شادی را خطرناک می کند: یکی تحلیل غلط، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» و دیگر آنکه این شادی سبب تحقیر دیگران و فخرفروشی خود شود. «لَفَرِحَ فُخُورًا»

پیام ها:

۱ انسان کم ظرفیت است و با اندک نعمتی، فخرفروشی می کند. «أَذَقْنَا» ... «لَفَرِحَ فُخُورًا» ۲ قرآن دارای آهنگ موزون و موسیقی خاصی است. («نَعْمَاءٌ» هم آهنگ «ضَمَاءٌ» و «لَيُؤَسُّ كَفُورًا» هم وزن «لَفَرِحَ فُخُورًا» است) ۳ سختی ها و شادی ها زود گذرند. «أَذَقْنَا» ... «مَسَّتُهُ» ۴ فکر اینکه سختی ها دیگر به انسان روی نمی آورد، تصوّر باطلی است. «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» ۵ کامیابی ها را نشانه ی محبوبیت نزد خداوند ندانیم و نگوئیم: دیگر گرفتار نخواهم شد! «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» ۶ تحلیل ها و بینش های غلط، سبب رفتار نادرست می شود. گمان می کند که هیچ بدی ندارد، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» لذا فخرفروشی می کند. «لَفَرِحَ فُخُورًا» ۷ شخصیت بعضی انسان ها متزلزل و وابسته به حوادث بیرونی است، نه کمالات درونی. گاهی «لَيُؤَسُّ كَفُورًا» و گاهی «لَفَرِحَ فُخُورًا» است.

ص: ۲۸۹

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۱)

مگر کسانی که (در سایه ی ایمان واقعی)، اهل صبر و عمل صالح هستند، (نه با رفتن نعمت مایوس و نه با آمدن آن فخرفروشی نمی کنند). برای آنان مغفرت و پاداشی بزرگ خواهد بود.

نکته ها:

تمام مواردی که قرآن از عمل صالح سخن به میان آورده، در کنار ایمان است، «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» جز در این آیه که می فرماید: «صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» که البته مراد از صابران در این آیه نیز همان مؤمنان واقعی است، لکن چون در برابر افراد کم ظرفیت مطرح شده است، به جای «آمَنُوا» تعبیر به «صَبَرُوا» شده است.

صبر، تنها در برابر تلخی ها نیست، بلکه در رفاه و شادی نیز باید صبر کرد و گر نه سبب طغیان انسان خواهد شد. چنان که بنی اسرائیل وقتی از تحت سلطه ی فرعون خارج شده و به رفاه و آزادی رسیدند، «جَعَلَكُمْ مُلُوكًا» (۱) طغیان کردند، به سراغ گوساله پرستی رفتند و در برابر نهی از منکر هارون، تا مرز پیامبر کشی پیش رفتند. «وَكَادُوا يَقْتُلُونِي» (۲)

پیام ها:

۱ صبر در برابر حوادث تلخ و شیرین زندگی، از بهترین مصادیق عمل صالح است. «صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۲ مؤمن، نه یأس دارد و نه کفران و تفاخر، بلکه نشکن و مقاوم است. «صَبَرُوا» ۳ عمل صالح، سبب پایدار شدن صبر است. «صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۴ صبر و پایداری وسیله ی آمرزش گناهان است. «الَّذِينَ صَبَرُوا» ... «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» ۵ اگر بدانیم که چه پاداشی در انتظار ماست، صبر برای ما شیرین می شود. «الَّذِينَ صَبَرُوا» ... «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ»

ص: ۲۹۰

۱-۱. مائده، ۲۰.

۲-۲. اعراف، ۱۵۰.

۶ دفع خطر، مهم تر از جلب منفعت است. اول «مَغْفِرَةٌ»، آن گاه «أَجْرٌ كَبِيرٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲]

اشاره

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ يُوْحِيْٓ اِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهٖ صِدْرُكَ اَنْ يَقُوْلُوْا لَوْ لَا اُنزِلَ عَلَيْهِ كِتٰبٌ اَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ اِنَّمَا اَنْتَ نَذِيْرٌ وَّ اَللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَّكِيْلٌ (۱۲)

پس شاید تو (به خاطر عدم پذیرش مردم، ابلاغ) بعض از آنچه را که به تو وحی می شود واگذاری و (شاید) سینه ات به خاطر آن (حرفها) که می گویند: چرا گنجی بر او نازل نشده، یا فرشته ای با او نیامده، تنگ شده باشد. (مبادا چنین باشد، که) تو فقط هشدار دهنده ای و خداوند بر هر چیزی ناظر و نگهبان است.

نکته ها:

گاهی کفار از پیامبر می خواستند کوه های مکه را با معجزه به طلا تبدیل کند و یا فرشته ای برای تأیید او نازل شود، از سوی دیگر بعضی به خاطر بغض و کینه حاضر نبودند که پیامبر صلی الله علیه و آله آنچه را مربوط به حضرت علی علیه السلام است، بیان کند و اگر هم بیان می فرمود، نمی پذیرفتند. لذا پیامبر صلی الله علیه و آله سینه اش تنگ و ناراحت می شد و در نتیجه پیام آیات را به تأخیر می انداخت و این با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد. زیرا گاهی ابلاغ پیام الهی فوری نیست و پیامبر صلی الله علیه و آله هم روی ملاحظاتی که آن هم شخصی نیست، (بلکه بر اساس مصلحت است)، ابلاغ آیات را به تأخیر می انداخت. اما با نزول این آیه، آن ملاحظات هم کنار گذاشته می شود و با قاطعیت، پیام آیه ابلاغ می گردد.

ممکن است ترک بیان وحی تنها نسبت به برخی افراد لجوج بوده که پیامبر صلی الله علیه و آله از هدایت آنان مأیوس بوده است، لکن خداوند می فرماید: گرچه ایشان ایمان نخواهند آورد، اما تو وظیفه ی خودت را ترک نکن.

شاید معنای آیه این باشد که کفار افرادی بی تفاوت و بهانه گیر هستند که گویا تو وحی ما را بر آنان نخوانده ای، و شاید مراد این باشد که اندیشه ی تأخیر و ترک ابلاغ

برخی از آیات قرآن، مایه ی دلتنگی تو است.

پیام ها:

۱ مبلغ باید در ابلاغ کلام خدا قاطع باشد و ملاحظه ی حرف ها و بهانه های مردم را نکند. «فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ...» «أَنْ يَقُولُوا» ۲ در شیوه ی برخورد و ارشاد بجای آنکه بگوییم: تو چنین هستی، بگوییم:

گویا، شاید، مبدا چنين باشی. «فَلَعَلَّكَ» بجای «انك» ۳ كَفَّارَ علاوه بر اذیتها و آزارهای جسمانی، با بهانه گیری های مختلف، پیامبر صلی الله علیه و آله را در فشار قرار می دادند. «ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا...» ۴ عقل مردم در چشم آنهاست، رسالت را در کنار ثروت می پذیرند. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ» ۵ ما ضامن وظیفه هستیم، نه نتیجه، تو به وظیفه ات عمل کن، باقی امور را به خداوند واگذار. «إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ» ۶ وظیفه ی مبلغ انذار مردم است، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. «إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ» ۷ تحقق بخشیدن به معجزات درخواستی مردم، کار خداست. «إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۳]

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءَ قُلُوبِنَا فَاتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَأَدْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۳)

یا اینکه می گویند: (او) قرآن را از پیش خود بافته و ساخته است! بگو: اگر راست می گویند، شما هم ده سوره مثل این از پیش خود ساخته ها، بیاورید و (برای این کار) هر کس از غیر خدا را که می خواهید (نیز به کمک) دعوت کنید.

نکته ها:

قرآن، تنها از نظر فصاحت و بلاغت معجزه نیست، بلکه از نظر معارف، مواعظ، براهین، اخبار غیبی و قوانین نیز معجزه است، زیرا جمله ی «وَأَدْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ» دعوت از همه ی مردم است، نه فقط عرب هایی که فصاحت و بلاغت قرآن را

ص: ۲۹۲

می فهمند، چنان که در آیه ی دیگری نیز می فرماید: «قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً» اگر تمام انس و جن جمع شوند نمی توانند مثل قرآن را بیاورند. (۱)

جهات اعجاز قرآن بسیار است: حلاوت و شیرینی الفاظ آن در قرائت، یک نواخت بودن محتوای آن با آنکه در مدت ۲۳ سال نازل شده است، بیان علومی که تا آن زمان خبری از آنها نبود، پیشگویی اموری که بعداً به وقوع پیوست، اخبار از تاریخ اقوام گذشته که نشانی از آنها باقی نمانده است، بیان قوانینی جامع و کامل در همه ی ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان، دور ماندن از هر گونه تحریف، تغییر، کهنه شدن و به فراموشی سپرده شدن در طول قرن های متمادی.

با این همه تخفیف و آن همه تحریک، باز هم بشر عاجز است. قرآن در یک جا می فرماید: مثل تمام قرآن را بیاورید، «أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ» (۲)، یک جا می فرماید: مثل ده سوره ی قرآن بیاورید (همین آیه)، جای دیگر باز هم تخفیف داده و می فرماید: یک سوره مثل قرآن بیاورید. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ» (۳) علاوه بر این تخفیف ها، انواع تحریک ها را نیز بکار برده است. یک جا می فرماید: اگر جن و انس پشت به پشت هم دهند، نمی توانند. یک جا می فرماید: از همه ی مغزهای کره ی زمین دعوت کنید، اما هرگز نمی توانید که مثل قرآن بیاورید. تاریخ نیز ثابت کرده است که دشمنانی که جنگ های بسیاری علیه اسلام به راه انداخته اند، توطئه ها چیده اند، اما هرگز نتوانستند حتی یک سوره مثل قرآن بیاورند، آیا معجزه غیر از این است؟

پیام ها:

۱ کفار بجای آنکه دلیل و برهانی بیاورند، به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که قرآن ساخته ی خود توست، نه کلام خدا. «يَقُولُونَ افْتَرَاهُ» ۲ قرآن، معجزه ی جاودان تاریخ است. «وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ»

ص: ۲۹۳

۱- ۱. اسراء، ۸۸.

۲- ۲. اسراء، ۸۸.

۳- ۳. بقره، ۲۳.

اشاره

فَالَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ مَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴)

پس اگر از عهده ی اجابت (درخواست) شما بر نیامدند، بدانید آنچه که نازل شده، به علم خداست و اینکه معبودی جز او نیست، پس آیا (در این صورت) تسلیم می شوید؟!

نکته ها:

کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که قرآن را نزد کسی فرا گرفته است: «فَهِيَ تُفْلِي عَلَيْهِ» (۱) قرآن به آنان پاسخ می دهد که منشأ این کتاب، علم الهی است، نه املا ی دیگران، گاهی نیز می گفتند: قرآن از خود اوست، لکن دیگران به او کمک کرده اند.

«أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲) این آیه پاسخ همه ی آن تهمت هاست.

پیام ها:

۱ سرچشمه ی قرآن، علم بی نهایت الهی است. «أَتَمَّا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ» ۲ قرآن حدس و فرضیه یا خیال و اندیشه بشری نیست، بلکه بر اساس علم خداوند است. «أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ» ۳ قرآن محدود به زمان، مکان، نژاد و نسل خاصی نیست، چون بر اساس علم خداوند است. «أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ» ۴ اسرار قرآن، همچون علم بی نهایت خداوند نامتناهی است. «أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ» ۵ کفر و تردید دشمنان، سبب تزلزل شما در حقایق قرآن و وحدانیت خداوند نشود. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا» ... «أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (۱۵)

ص: ۲۹۴

۱-۱. فرقان، ۵.

۲-۲. فرقان، ۴.

کسانی که زندگانی دنیا و زیبایی های آن را بخواهند، ما در همین دنیا (نتیجه ی) اعمالشان را بطور کامل می دهیم، و در آن هیچ کم و کاستی نخواهد بود.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: ما به دنیا طلبان بدون کم و کاست و به طور کامل نتیجه ی اعمالشان را در دنیا خواهیم داد، اما در موارد دیگری می فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ» (۱) به هر کس و به هر مقدار که خواهیم عطا می کنیم. جمع میان این آیات چگونه است؟ پاسخ: در این آیه می فرماید: نتیجه ی کارشان را می دهیم، «أَعْمَالَهُمْ» ولی در آن آیه مسئله ی کار مطرح نیست، بلکه آرزو مطرح است که خداوند می فرماید: بعضی به گوشه ای از آرزوهای خود می رسند.

کسانی که ایمان به معاد ندارند و یا برای خداوند کار نمی کنند، طلبی از پروردگار ندارند و در برابر خدمات و اختراعات و اکتشافات خود در همین دنیا به نام و نانی می رسند. کسی می تواند به پاداش اخروی انتظار داشته باشد که به آن ایمان داشته باشد و الا- کسی که نه خدا را قبول دارد و نه معاد را، چه توقعی از خداوند دارد؟ انسان اگر به جای آخرت، دنیا، به جای باقی، فانی و به جای نامحدود، هدف محدود را دنبال کند، نتیجه ی عملش نیز محدود به همین دنیای فانی خواهد بود.

پیام ها:

۱ انگیزه و هدف مهم است، نه فقط خود عمل. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» ۲ انسان اختیار دارد و می تواند آن گونه که می خواهد اراده کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ» ۳ خداوند عادل است، حتی کسانی که برای او کار نکنند، پاداش آنها را بدون کم و کاست در دنیا می دهد. «نُوفِّ إِلَيْهِمْ» ... «لَا يُبْخَسُونَ» ۴ دلیل پذیرفتن حق، دنیا طلبی است. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا» ... «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

ص: ۲۹۵

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبَطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۶)

(اما) آنان کسانی هستند که در قیامت، جز آتش چیزی ندارند و آنچه در دنیا ساخته اند بر باد رفته، و اعمالی که انجام می دهند باطل و بی اثر خواهد بود.

نکته ها:

آنجا که وظیفه ی انسان عبادت بوده و نیاز به قصد قربت داشته است، عمل بدون قصد قربت باطل است و آنجا که قصد قربت لازم نبوده و عمل به خاطر دنیا انجام شده است، نتیجه ی آن محدود به دنیاست و در قیامت آن عمل حبط و محو می شود.

شخصی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله نگاهش به دختری افتاد و به سوی او دست درازی کرد. در طول راه دیواری فروریخت و صورت او را مجروح کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله با شنیدن این ماجرا فرمودند: خداوند در همین دنیا تو را کیفر داد تا به آخرت کشیده نشود. چنان که افرادی هستند که خداوند پاداش کارهای آنان را در همین دنیا می دهد تا در آخرت طلبی نداشته باشند. (۱)

حضرت علی علیه السلام هنگام تلاوت این آیه می فرمود: چگونه بر آتشی صبر کنم، که اگر جرقه ای از آن بر زمین افتد، همه ی روئیدنی های آن را می سوزاند. (۲)

پیام ها:

۱ دست دنیا گرایان در آخرت خالی است. «لَيْسَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ» ۲ عمل برای دنیا و یا از روی ریا، در آخرت پوچ و تباه است. «حَبَطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ»

اشاره

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يُتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ إِمَامًا وَ رَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۷)

ص: ۲۹۶

آیا آن کس که (همچون پیامبر اسلام) دلیل روشنی (مثل قرآن) از طرف پروردگارش دارد و بدنبال او شاهی از اوست، و پیش از او (نیز) کتاب موسی (که) رهبر و رحمت بوده است (بر آمدن او بشارت داده، مانند کسی است که این خصوصیات را نداشته باشد؟)، آنان (کسانی که حق جو هستند) به او ایمان می آورند، و هر کس از احزاب (و گروه های مختلف) که به او کافر شود، و عدگاهش آتش است. پس، از آن در تردید مباش (که) قطعاً آن (وحی، کلام) حقی است (که) از پروردگارت (نازل شده)، اگر چه اکثر مردم ایمان نیاورند.

نکته ها:

روایات بسیاری از ائمه معصومین علیهم السلام رسیده است که مراد از «شاهد» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱) چنان که خود حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه ای فرمود: مراد از شاهد من هستم.

طبق این آیه، شاهد و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله از اوست، نه جدای از او. و طبق روایات شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من از علی هستم و علی از من است. (۲)

در آخرین آیه ی سوره ی رعد آمده است که وقتی کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: «لَسْتَ مُرْسِلاً» پیامبر صلی الله علیه و آله به امر خداوند پاسخ می دهد: «كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» یعنی برای گواهی میان من و شما، خداوند و کسی که علم کتاب نزد اوست کافی است. در آنجا نیز طبق روایات شیعه و سنی مراد از «مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» علی بن ابی طالب علیهما السلام است که شهید و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله است. در آنجا شهید و در اینجا شاهد است.

ص: ۲۹۷

۱- (۱). تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲- (۲). صحیح بخاری، کتاب صلح، باب «کیف نکتب»؛ مسند احمد حنبل، ج ۵، ص ۳۵۶.

۱ در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، وجدان های سالم را به قضاوت بطلبیم. «أَفَمَنْ كَانَ» ۲ قرآن، حجت خداوند بر مردم است. «بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ» ۳ کسی که در زمان حیات پیامبر صلی الله علیه و آله همراه و دنباله رو اوست، پس از پیامبر صلی الله علیه و آله هم جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله است. «يَتْلُوهُ» ۴ وجود پیروان راستین، وارسته و فداکار، یکی از راههای شناخت و حقایقت پیامبران است. «بَيِّنَةٍ» ... «شَاهِدٌ مِنْهُ» ۵ خداوند حجت را بر مردم تمام کرده است، هم خود قرآن معجزه است و هم گواهی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام دارد و هم تورات از قبل بشارت آن را داده است. «بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ» ... «شَاهِدٌ مِنْهُ» ... «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ» ۶ کتب آسمانی، مؤید یکدیگرند. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ» ۷ در تبلیغ، شناخت مخاطب یک اصل است، چون در حجاز یهودیان بیش از مسیحیان بوده اند، خطاب قرآن با آنان است، گرچه در انجیل هم بشارت بسیاری آمده است. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ» ۸ کتب آسمانی و قوانین الهی، راه هدایت و وسیله ی رحمت برای مردم هستند.

«إِمَامًا وَرَحْمَةً»

۹ مردم باید کتاب آسمانی را امام و پیشوای خود قرار دهند. «كِتَابٌ مُوسَىٰ إِمَامًا» ۱۰ امامت و رحمت باید در کنار هم باشند. «إِمَامًا وَرَحْمَةً» ۱۱ ملائک و محور، حق باشد نه حزب. بجای توجه به حزب و نژاد و منطقه، بدنبال پیروی از حق باشیم. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ» ۱۲ همه ی مردم از هر گروه و طایفه و حزب باید به قرآن رو آورند و گر نه گرفتار قهر الهی هستند. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالِنَارُ مَوْعِدُهُ» ۱۳ کفر برخی از مردم سبب دلسردی و تزلزل مؤمنان نشود. «وَمَنْ يَكْفُرْ» ... «فَلَا تَكُ فِي مَرْيَبٍ مِنْهُ»

۱۴ اکثریت، نشانه‌ی حقایق نیست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ... «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۸]

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸)

و کیست ستمکارتر از آنکه بر خداوند دروغ می‌بندد؟ آنان (در قیامت) بر پروردگارشان عرضه می‌شوند و شاهدان (آن روز انبیا و فرشتگان) خواهند گفت: اینها همان کسانی هستند که بر پروردگارشان دروغ بستند. بدانید، لعنت خدا بر ستمگران باد.

نکته‌ها:

دادگاه قیامت، گواهان بسیار دارد:

الف: خداوند، که شاهد بر همه‌ی اعمال ماست. «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (۱) ب: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله. «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۲) چگونه است حال آنها در آن روز که برای هر امتی گواهی بیاوریم و تو را گواه بر آنها قرار دهیم.

ج: امامان معصوم علیهم السلام. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» (۳) ما شما را امت میانه قرار دادیم تا گواه بر مردم باشید. طبق روایات مراد از امت، امامان معصومند، زیرا سایر افراد امت، از علم و عصمت لازم برای گواهی در آن روز برخوردار نیستند.

د: فرشتگان. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۴) در قیامت همراه هر انسانی دو فرشته می‌آید، یکی او را سوق می‌دهد و یکی شاهد بر اوست.

ه: زمین. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا» (۵) در قیامت زمین اخبار خود را بازگو می‌کند

ص: ۲۹۹

۱-۱. حج، ۱۷.

۲-۲. نساء، ۴۱.

۳-۳. بقره، ۱۴۳.

۴-۴. ق، ۲۱.

۵-۵. زلزله، ۴.

و: و جدان. «أَقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۱) نامه ی عملت را بخوان و خود قضاوت کن که با تو چه برخورد شود.

ز: اعضای بدن. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ» (۲) روز قیامت زبان و دست و پا به سخن آمده و علیه انسان گواهی می دهند.

ح: زمان. امام سجّاد علیه السلام در دعای ششم صحیفه می فرماید: «هذا یومٌ حادثٌ جدید و هو علینا شاهدٌ عتید» امروز روز جدیدی است که در قیامت گواه اعمالی است که در آن انجام می دهیم.

ط: عمل. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» (۳) در قیامت اعمال انسان تجسم یافته و در برابر او نمودار می شوند.

سؤال: قرآن در مورد گناهان بسیاری کلمه ی «أَظْلَمُ» را بکار برده است، در حالی که بزرگ ترین ظلم ها باید یکی باشد، نه چند تا؟ پاسخ: گرچه این تعبیر در پانزده مورد بکار رفته است، امّا همه ی آنها مربوط به انحرافات فکری اعم از شرک، افتراء، کتمان حقّ و جلوگیری از راه و یاد خداست.

بنا بر این بزرگ ترین ظلم ها، ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی است.

قرآن در این آیه و چند آیه ی بعد، سیما و سرنوشتِ شخص افترازننده بر خداوند را چنین بیان می کند: ظالم ترین افراد است، از الطاف الهی محروم است، به قیامت ایمان ندارد، حقائق را تحریف می کند، راه خدا را می بندد، نه در دنیا قدرت فرار از سلطه ی الهی را دارد و نه در قیامت یآوری، عذابش چند برابر، عمرش بر باد رفته، کوشش هایش تباه گشته و نفس و جان باخته است.

پیام ها:

۱ افترا بر خداوند، بزرگ ترین ظلم هاست. نویسندگان و گویندگان مذهبی، مراقب گفتار و نوشتار خود باشند. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۰۰

۱-۱. اسراء، ۱۴.

۲-۲. نور، ۲۴.

۳-۳. کهف، ۴۸.

۲ بزرگی و زشتی ظلم، بستگی به متعلق آن دارد. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ» ۳ در قیامت پرده ها کنار می رود و امری پنهان نمی ماند. «يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ» ۴ در قیامت گواهان بسیاری شهادت خواهند داد، پس مراقب کار خود باشیم. «وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۹]

اشاره

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۱۹)

کسانی که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می کوشند تا آن را کج جلوه دهند، در حالی که آنها خودشان به آخرت کافرند.

نکته ها:

دشمنان با شیوه های مختلف از راه خداوند جلوگیری می کنند، از جمله: بدعت، تهمت، تفسیر به رأی، جعل حدیث، ایجاد شبهه، رکود مساجد، کنار زدن اهل بیت رسول خدا علیهم السلام، نهی از معروف، بهانه تراشی، ایجاد سرگرمی های ناسالم، مطرح کردن مسائل فرعی، شخصیت تراشی، ترویج باطل، تحقیر مؤمنان، تحریم مباحات، تشویق نابجا، تبلیغ ناروا و بزرگ نشان دادن طاغوت ها و ... از مصادیق بارز بستن راه خدا، بستن در خانه اولیای خدا و اهل بیت پیامبر علیهم السلام و رهبران معصوم و عادل است.

پیام ها:

۱ بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن، ظلم است. «عَلَى الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ...» ۲ دشمن در مرحله ی اول راه را می بندد و اگر نتوانست، مسیر را منحرف می کند.

«يَصُدُّونَ»

... «وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا» ۳ تحریف معارف دینی و بد جلوه دادن دین، نوعی بستن راه خداست.

«يَصُدُّونَ»

... «وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا» ۴ دین خدا هیچ گونه کجی و انحرافی ندارد و مخالفان، خود شبهه و انحراف

درست می کنند. «يَبْتَغُونَهَا عَوْجًا» ۵ ایمان نداشتن به آخرت مقدمه ی هر گونه ظلمی است. «بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۰]

اشاره

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ (۲۰)

آنها در زمین عاجز کننده نیستند (و نمی توانند بر مقدرات شومی که برای خود رقم زده اند، غلبه کرده و از خطر فرار کنند). در برابر خداوند هیچ یآوری ندارند. عذاب خدا نسبت به آنها مضاعف است. (چرا که هم خود گمراه بودند و هم دیگران را با بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن به گمراهی کشاندند)، آنان (از شدت لجاجت و عناده) توان شنیدن (حق) را ندارند و (آن را) نمی بینند.

نکته ها:

سؤال: دو برابر شدن عذاب، با عدل الهی چگونه سازگار است؟ پاسخ: کسی که به خاطر مقام و قدرتی که دارد سبب انحراف دیگران می شود، طبیعتاً باید وزر آنها را نیز بر دوش کشد، لذا گناه دانشمندان به خاطر نقش الگویی آنان، چندین برابر افراد عادی است و این عین عدالت است.

پیام ها:

۱ ستمگران، تحت سیطره ی قهر و قدرت الهی قرار دارند و عاقبت کار خود را خواهند دید. «لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ» ۲
اهل افترا گمان نکنند که حمایت و ولایت طاغوت ها، سبب نجات آنها خواهد شد. «مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ» ۳
رهبران گمراه که سبب انحراف دیگران شوند، گناه آنان را نیز بر دوش می کشند. «يَصْطَلِدُونَ» ... «يَبْتَغُونَهَا عَوْجًا» ... «يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ»

ص: ۳۰۲

۴ کفر و لجاجت و تعصب، چنان چشم و گوش منحرفان را کور و کر نموده که نمی توانند حق را ببینند و یا بشنوند. «مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ...»

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۱) لَا جَرَمَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخِسُونَ (۲۲)

آنها کسانی هستند که (سرمایه ی وجود و عمر) خویش را از دست داده و از آنچه به دروغ می ساختند (نیز) بازمانده اند. به ناچار آنان در قیامت، زیانکارترین افرادند.

نکته ها:

در فرهنگ اسلام، دنیا بازاری است که مردم فروشنده اند، و جان، مال و عمل، کالای این بازار است و خریداران متعددی از خدا، شیطان، هوای نفس و دیگران، این کالاها را به قیمت ارزان یا گران خریدارند. لذا واژه های «اجر»، «ثواب»، «ضعف» و «اضعاف»، برای سود و واژه های «خسر»، «الخسران المبین» و «الاکسیرین»، در مورد ضرر و زیان، در قرآن زیاد مطرح شده است.

هشدار مهم آن است که بدانیم هر ضرر و زیانی قابل جبران است، مگر گذران عمر که دیگر باز نمی گردد.

گاهی مال و مساکن، یا مقام و قدرت و یا مدرک و عنوان انسان از بین می رود، اما گاهی انسان خودش را می بازد و انسانیت خود را به هدر می دهد که این بالاترین خسارت است.

پیام ها:

۱ گفتارهای باطل و ناحق گرچه به ظاهر جلوه دارند، اما همه تباه شدنی هستند.

«ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

۲ بالاترین خسارت ها، خسارت نفس و عمر انسان است، نه زیان های مالی.

«خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

... «هُمُ الْأَخْسَرُونَ» ۳ خسارت های دنیوی جبران پذیر است، مهم خسارت در قیامت است که چاره ای ندارد. «فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۳]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَحَبُّوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۳)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دهند و در برابر پروردگارشان فروتن باشند، آنان اهل بهشتند و برای همیشه در آنجا خواهند ماند.

نکته ها:

واژه ی «أَحَبُّوا» از «خبت» گرفته شده، که هم به معنای تسلیم و خضوع آمده و هم به معنای آرامش و اطمینان بکار رفته است. در کنار هشدار و تهدید، تشویق آمده است. بدنبال آیات قبل که سرنوشت اهل افترا را بیان می کرد، این آیه سیمای اهل حق را بیان می کند.

پیام ها:

۱ به ایمان و عمل صالح خود مغرور نشویم که تسلیم مطلق بودن، شرط عبودیت است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَحَبُّوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ» ۲ حالات قلبی و معنوی، در پاداش انسان مؤثر است. «أَحَبُّوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۴]

اشاره

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۴)

مثل دو گروه (کافران و مؤمنان)، همچون «نابینا و ناشنوا» و «بینا و شنوا» است، آیا این دو گروه در مثل یکسانند؟ پس چرا پند نمی گیرید؟

ص: ۳۰۴

نکته ها:

همان گونه که بدن چشم و گوش دارد، دل و روح نیز چشم و گوش دارد. همان گونه که نابینا و ناشنوا محسوسات عالم را درک نمی کنند و لذت نمی برند، افراد لجوج نیز معارف الهی را درک نکرده و لذت نمی برند.

پیام ها:

۱ کسی که دیدش محدود به محسوسات مادی باشد و معنویت و آخرت را نبیند، کور است. «مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى» ... «وَالْبَصِيرِ» ۲ در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، و جدان افراد را به قضاوت بطلبیم. «هَلْ يَسْتَوِيَانِ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۲۵) أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ (۲۶)

و همانا ما نوح را به سوی قومش فرستادیم، (او به مردم گفت:) من برای شما هشدار دهنده ی روشنی هستم.

(دعوت من این است) که جز خداوند را نپرستید، که همانا من از عذاب روزی دردناک بر شما می ترسم.

نکته ها:

حضرت نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوالعزم است که علیه شرک و بت پرستی قیام کرد و چون نسل بشر پس از غرق شدن کفار، همه از حضرت نوح است، لذا او را آدم دوّم یا پدر دوّم گفته اند و چون عمرش از همه ی پیامبران بیشتر بوده است، او را «شیخ الأنبياء» خوانده اند.

شاید مراد از عذابی که حضرت نوح از نزول آن بر قومش می ترسید، قهر الهی در همین دنیا باشد. چنان که در چند آیه ی بعد می خوانیم که کفار به نوح می گفتند:

فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ»

۱ حوزه ی تبلیغ پیامبران، در مرحله اول قوم خودشان است. «أَرْسَلْنَا... إِلَيْ قَوْمِهِ» ۲ هشدار انبیا، به نفع مردم است. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ» ۳ انسان غافل، بیش از هر چیز به هشدار نیاز دارد. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ» ۴ پیام و تبلیغ باید روشن و روشنگر باشد. «نَذِيرٌ مُبِينٌ» ۵ پیامبران هم هشدار می دهند، هم مصالح مردم را بیان می کنند. «نَذِيرٌ مُبِينٌ» ۶ هدف و وظیفه ی انبیا، بیان مسئله ی توحید است. «أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۷ تاریخ شرک، به زمان حضرت نوح نیز بر می گردد. «لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۸ اصل پرستش و عبادت در هر انسانی وجود دارد، لکن پیامبران مسیر و جهت آن را معین می کنند. «أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۹ انبیا، خیرخواه و دلسوز مردم بوده اند. «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» ۱۰ وظیفه ی مبلغ و مربی، بیان خطرات و عواقب سوء شرک به خداوند است.

«أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۷]

اشاره

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَنْظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (۲۷)

پس سران قومش که کافر بودند گفتند: ما تو را جز انسانی مثل خودمان نمی بینیم و جز اراذل و اوباش که ساده لوحند (و) نسنجیده در نگاه اول یار تو گشته اند، کس دیگری را پیرو تو نمی یابیم، و برای شما هیچ برتری بر خودمان نمی بینیم، بلکه شما را دروغگو می پنداریم.

نکته ها:

مخالفتان حق، گاهی رهبران الهی را تضعیف کرده و می گفتند: شما انسان هایی مثل ما هستید، نه برتر از ما، گاهی پیروان آنها را کوچک می شمردند و می گفتند:

آنها

افرادی بی سر و پا و بی شخصیت هستند، و گاهی مکتب را تضعیف می کردند و می گفتند: سخن شما دروغ و افترا یا سحر یا افسانه های پیشینیان است و یا سخنان شما حرف های عادی است که اگر بخواهیم ما نیز مثل آن را می آوریم.

پیام ها:

۱ معمولاً- اشراف در خط اول مخالفان انبیا بوده اند. «فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ مستکبران، از مساوات با توده ی مردم و خصوصاً محرومان ناراحت هستند.

«هُم أَرَادِنَا»

۳ کسانی که وابستگی کمتری به دنیا دارند، بهتر و زودتر ایمان می آورند. «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادِنَا» ۴ در دید دنیاپرستان، مال و ثروت ارزش است، نه حق و حقیقت. «مَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ» ۵ مخالفان انبیا، برهان ندارند و آنچه می گویند بر اساس ظن و گمان و وهم است. «بَلْ نُنَظُّكُمْ» ۶ عقل کفار در چشم آنهاست. در این آیه ۳ بار کلمه ی «مَا تَرَاكَ» آمده است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۸]

اشاره

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ (۲۸)

(نوح به قوم خود) گفت: آیا اگر ببینید که من بر دلیل روشنی از طرف پروردگام باشم و او از نزد خودش، رحمت (ویژه ی نبوت) را به من داده باشد که بر شما مخفی مانده است، (آیا باز هم سرپیچی می کنید؟) آیا شما را به پذیرش آن وادار کنیم، در حالی که نسبت به آن کراهت دارید؟

نکته ها:

این آیه به دو ایراد مخالفان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: کفار می گفتند: تو انسانی مثل ما هستی. آیه پاسخ می دهد: گرچه من در ظاهر

مانند شما هستیم، اما مورد لطف و رحمت مخصوص پروردگار قرار گرفته ام و به من وحی می شود.

ب: مخالفان می گفتند: پیروان تو افرادی ساده لوح و کوتاه بینان فکر هستند. آیه پاسخ می دهد که چنین نیست. گرچه آنها در ظاهر از شما ضعیف ترند، اما با دیدن بینه و برهان ایمان آوردند، نه بی دلیل.

انبیا در برابر مخالفان خود سعه ی صدر دارند، در مقابل آن همه سخنان ناروا و تهمت های نابجا، باز هم سخن از منطق و برهان و عاطفه می زنند.

پیام ها:

۱ انبیا از مردم، با مردم و نسبت به مردم مهربان بوده اند. «قَالَ يَا قَوْمِ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، از اهرم عاطفه استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ» ۳ دعوت انبیا همراه با بینه و برهان بوده است. «كُنْتُ عَلَيَّ بَيِّنَةً» ۴ مقام نبوت، یک رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ» ۵ انبیا تمام کمالات خود را از خدا می دانند. «مِنْ رَبِّي» ، «مِنْ عِنْدِهِ» ۶ کسی که نتواند برهان، معنویت و نبوت را درک کند، کور است. «فَعَمِّيَتْ عَلَيْكُمْ» ۷ انسان در انتخاب دین و مذهب اختیار دارد. «أَنْزَلْنَاكُمْ هَاهُنَا» ۸ تا انسان زمینه ی پذیرش حق را دارا نباشد، نمی تواند از نور وحی استفاده کند. «أَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۹]

اشاره

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا - إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا - عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (۲۹)

(نوح ادامه داد که) ای قوم من! از شما در برابر این دعوت، اجرتی درخواست نمی کنم، پاداش من تنها بر خداست و من کسانی را که ایمان آورده اند (به خاطر خواست نابجای شما) طرد نمی کنم، (چرا که) آنان پروردگارشان را ملاقات خواهند کرد (و از من شکایت خواهند نمود)، ولی من شما را قوم جاهلی می بینم.

۱ بی توقعی پیامبران، یکی از نشانه های حقایق آنهاست. «لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا» ۲ رمز موفقیت مبلغ، توقع نداشتن از مردم و بی اعتنایی به سرمایه داران است.

«لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا»

البته مبلغان دینی نزد خداوند، اجر بزرگی دارند. «إِنْ أُجِرَى إِلَّا عَلَى اللَّهِ» ۳ اگر انبیا دنبال سوء استفاده بودند، به سراغ اشراف می رفتند، نه فقرا. «لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا» ۴ اشراف برای ایمان آوردن خود شرط می کردند که فقرا رانده شوند، ولی انبیا قاطعانه با این درخواست مخالفت می کردند. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ...» (جمله اسمیه و حرف (باء) نشانه ی قاطعیت است) ۵ کسی که هدفش از تبلیغ، مال و مقام نیست، فقیر و غنی در نزد او یکسان است. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا» ۶ به توقع مستکبران اعتنا نکنیم. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا» ۷ کفار مؤمنان را اراذل می شمردند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: من آنها را با شما عوض نمی کنم. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا» ۸ حکومت حق نباید به خاطر جلب رضایت مرفهین، طبقه محروم را از دست بدهد. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا» ۹ آنها که نزد خدا آبرو دارند نباید طرد شوند. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا» ۱۰ یاد قیامت، به موضع گیری های دنیوی جهت صحیح می دهد. «مُلاقُوا رَبَّهُمْ» ۱۱ تحقیر مؤمنان به خاطر فقرشان، نشانه ی بی خردی است. «قَوْمًا تَجْهَلُونَ» ۱۲ قرآن کسانی که مؤمنان را اراذل می شمردند، جاهل و نادان معرفی می کند. «قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (نه اشرافی گری نشانه ی فهم است و نه فقر نشانه ی جهل) ۱۳ یکی از درجات عرفان، ملاقات و شهود است که مرفهان نسبت به این مقام بی خبرند. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبَّهُمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

اشاره

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳۰)

(نوح در جواب تقاضای طرد مؤمنانِ تهی دست و گمنام گفت: ای مردم! اگر من آنان را (از خود) برانم، چه کسی مرا در برابر خدا یاری خواهد کرد؟ چرا اندیشه نمی کنید؟

پیام ها:

۱ طرد و تحقیر مردم با ایمان، (حتی از طرف انبیا) قهر الهی را به دنبال خواهد داشت. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ» ۲ هیچ کس نمی تواند مانع قهر خداوند شود. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ» ۳ با طرد مؤمنان، چه کسی به یاری دین خدا می آید؟ «مَنْ يَنْصُرُنِي» ۴ رضای مخلوق را با غضب خالق معامله نکنیم. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ» ۵ مردم داری انبیا، از روی وظیفه ی الهی بوده است، نه به خاطر موقعیت شخصی یا اجتماعی خودشان. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ» ۶ در تبلیغ، با شیوه سؤال، وجدان و فکر مردم را به قضاوت بخوانیم. «مَنْ يَنْصُرُنِي»، «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۷ ناتوانی همه ی موجودات را در برابر قهر الهی، همگان به آن اعتراف دارند، گرچه گاهی از آن غفلت کنند. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

اشاره

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱)

(نوح گفت: من به شما نمی گویم که گنجینه های الهی نزد من است و نه (می گویم که از پیش خود) غیب می دانم و نمی گویم که من فرشته ام و نمی گویم آن کسانی که در پیش چشم شما خوارند، خداوند هرگز به آنان خیری نخواهد رساند، بلکه) خداوند به آنچه در دل آنهاست آگاه تر است. (اگر چیزی جز این بگویم، قطعاً از ستمکاران خواهم بود.

علم غیب، به طور مطلق و نسبت به هر چیز و در هر شرایطی مخصوص خداوند است، «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» (۱) امّا به اذن و اراده ی الهی گاهی برای اولیای خدا دریچه هایی از غیب گشوده می شود، «تَلَمَّكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۲) لذا پیامبران الهی، از علم غیب برخوردارند. چنان که در آیه ی ۲۶ سوره ی جنّ می فرماید: «عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» نه فقط علم غیب، بلکه قدرت انجام کارهای خارق العاده نیز مخصوص خداست، امّا خداوند به هر کس که بخواهد و به هر مقدار که مصلحت بداند عطا می کند. با آنکه مرگ و حیات بدست اوست، «أَنَّهُ هُوَ أَمَّا تِ وَ أَحْيَا» (۳)، لکن حضرت عیسیٰ علیه السلام نیز با اذن او مردگان را زنده می کند، «أُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ» (۴) با آنکه خداوند جان ها را می گیرد، «اللَّهُ يَتَوَفَّيهِ الْمَأْنُفُسَ» (۵) لکن فرشتگان نیز با اذن او جان مردم را می گیرند، «يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ» (۶) با آنکه تنها او خالق است، «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۷)، لکن حضرت عیسیٰ نیز با اذن الهی خلق می کرد. «وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي» (۸)

پیام ها:

۱ انبیا ادعای تو خالی ندارند، کارشان دعوت و هدفشان ارشاد است، آنهم در چارچوب بندگی خداوند. «وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ...» ۲ شرط نبوت، علم غیب و در دست داشتن گنجینه های هستی نیست. «وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ...» ۳ هدف انبیا ارشاد معنوی است، نه تقسیم خزائن مادی. «وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ...» ۴ هر نعمتی که به ما می رسد، سرچشمه و خزینه ای دارد. («خَزَائِنُ» جمع است و

ص: ۳۱۱

۱-۱. انعام، ۵۹.

۲-۲. هود، ۴۹.

۳-۳. نجم، ۴۴.

۴-۴. آل عمران، ۴۹.

۵-۵. زمر، ۴۲.

۶-۶. سجده، ۱۱.

۷-۷. رعد، ۱۶.

۸-۸. مائده، ۱۱۰.

اشاره به سرچشمه ی همه ی نعمت هاست) ۵ نسبت به اولیای خداوند غلو نکنیم. «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا...» (و لا...)
 ۶ اشراف قوم نوح، ظاهرین بودند. «تَزِدْرِي أَعْيُنُكُمْ...» ۷ در قضاوت نسبت به دیگران، به ظاهر آنها نگاه نکنیم. «تَزِدْرِي أَعْيُنُكُمْ...»
 ۸ الطاف خداوند نصیب مؤمنان گمنام و ضعیف خواهد شد و کاری به خیال و وهم ما ندارد. «تَزِدْرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ» ۹ ملائک لطف خداوند، لیاقت باطنی و معنوی انسان است. «اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ»
 ۱۰ طرد و نالایق پنداشتن محرومان به خاطر فقر، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لِمَنْ الظَّالِمِينَ» ۱۱ ادعاهای پوچ و توخالی و سوء استفاده از عناوین و مناصب دروغین، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لِمَنْ الظَّالِمِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۲]

اشاره

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۲)

(مخالفان) گفتند: ای نوح! تو واقعاً با ما جدال و جرّ و بحث زیادی نمودی، (اکنون دیگر بس است) اگر راست می گویی، آنچه را (از عذاب الهی) که به ما وعده می دهی بر سر ما بیاور!؟

نکته ها:

مجادله اگر بر حقّ باشد، ارزش است، «وَجَادِلْهُمْ بِلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) و اگر بر باطل باشد، ضد ارزش. «وَجَادِلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

پیام ها:

۱ انبیا در دعوت خود پایدار و پیگیر هستند. «جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا» ۲ دشمن به منطق و برهان حق، عنوان جدال و ستیز می دهد. «قَدْ جَادَلْتَنَا»

ص: ۳۱۲

۱- ۱. نحل، ۱۲۶.

۲- ۲. مؤمن، ۵.

۳ مهلت خداوند را نشانه‌ی درستی راهمان ندانیم. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» ۴ انسان حتی در نزول عذاب بر خود عجز است. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» ۵ نفرین حضرت نوح علیه السلام بدنبال اعلام آمادگی کافران برای هلاک شدن بود.

«فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۶ کفار چون منطقی ندارند و حرف منطقی را نیز نمی‌پذیرند، پیشنهاد کفایت مذاکرات می‌دهند. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» ۷ نوح پی در پی به کفار وعده‌ی عذاب می‌داد. «تَعِدُنَا» بجای «وعدتنا» ۸ کفار، در صداقت انبیا یا شک داشتند و یا در بیان، اظهار شک می‌کردند. «إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۳ تا ۳۴]

اشاره

قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۳۳) وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصِيحَ لَكُمْ إِنْ كَانِ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۳۴)

(نوح گفت:) همانا اگر خداوند اراده کند، آن را بر سر شما خواهد آورد و شما قدرت خشتی کردن (و مقاومت در برابر) آن را نخواهید داشت.

و اگر خداوند بخواهد شما را (به خاطر عدم لیاقت) گمراه سازد، (دیگر) نصیحت من به حال شما سودی نخواهد داشت، هر چند بخواهم برای شما خیرخواهی کنم. او پروردگار شماست و (شما) بسوی او بازخواهید گشت.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «نُصِيحِي» به کار یا کلامی گفته می‌شود که به قصد اصلاح و از روی اخلاص باشد و کلمه‌ی «غِي» به جهلی گفته می‌شود که ناشی از اعتقاد فاسد باشد. فرق میان «اضلال» و «اغواء»، آن است که ضالّ هدف را می‌داند، ولی راه را گم کرده، اما در اغواء، مقصد و هدف، هر دو را گم کرده است.

ص: ۳۱۳

نسبت اضلال و اغواء به خداوند، از باب کیفر لجاجت و فساد اخلاق گمراهان است، نه آنکه خداوند از ابتدا و بدون مقدمه کسی را گمراه کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱ پیامبر مأمور ابلاغ است و کیفر و مجازات گمراهان بدست خداست. «إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ» ۲ هیچ امری خداوند را مجبور بر کاری (حتی پس از تهدیدهای او) نمی کند. «إِنْ شَاءَ» ۳ کفار نه می توانند از نزول عذاب جلوگیری کنند و نه می توانند خود را از آن برهانند. «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۴ انبیا دلسوز مردمند. «نُصِحِي» ۵ اراده ی خداوند، غالب بر تمام اراده هاست. «وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي» ... «إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ» (حتی تأثیر سوز و سخن و نصیحت پیامبر، به خواست اوست) ۶ ابلاغ دینی پس از مراحل که لجاجت به اوج خود می رسد نیز بر پیامبران لازم است. «إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ» ۷ امر به معروف و نهی از منکر در صورتی که احتمال تأثیر در آن نباشد، واجب نیست. «وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي» ... «إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ» ۸ هدایت یا گمراهی مردم، از مدار اراده ی الهی خارج نیست. «يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ» ۹ اغوای گمراهان پس از لجاجت و درخواست عذاب، «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» پرتوی از ربوبیت الهی است. «أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ» ۱۰ نپذیرفتن نصایح انبیا، قهر الهی است. «لَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي» ... «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» ۱۱ بر فرض در دنیا مجازات نشویم، سر و کار ما در قیامت با خداوند است. «هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

ص: ۳۱۴

۱۲ بازگشت به سوی خداوند اجباری است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» نه «ترجعون»

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۵]

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرِمُونَ (۳۵)

بلکه (مشرکان) می گویند: او (نوح یا محمد)، آن (سخنان) را بر خداوند افترا بسته است.

بگو: اگر من چیزی را به دروغ به خداوند نسبت داده ام، پس کیفرش بر عهده ی خودم خواهد بود و من از جرم شما (که گناهی را به من نسبت می دهید) بیزارم.

نکته ها:

«اجرام» و «جرم» در لغت به معنای چیدن میوه ی نارس است و سپس به هر کار ناپسند و امر خلاف اطلاق شده است.

پیام ها:

۱ خداوند شیوه ی پرسش و پاسخ و برخورد با مشرکان را به پیامبر می آموزد.

«يَقُولُونَ»

... «قُلْ...» ۲ نسبت دادن مطالب خود ساخته به خداوند، جرم و گناه است. «إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي» ۳ هر کس مسئول عمل خویش است. «إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي» ۴ از شرک باید برائت جست. «وَأَنَا بَرِيءٌ» ۵ شرک جرم است. «مِمَّا تُجْرِمُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۶]

اشاره

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۳۶)

(و از جانب ما) به نوح وحی گردید که جز (همان) کسانی که (تا کنون) ایمان آورده اند، (افراد دیگر) از قوم تو هرگز ایمان نمی آورند، پس از کارهایی که می کنند غمگین مباش.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که نفرین حضرت نوح علیه السلام درباره ی قومش که فرمود:

«رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۱) پرودگارا! احدی از کفار را بر زمین باقی مگذار، بر اساس اطلاعی بود که خداوند طبق این آیه مبارکه به او داده بود.

پیام ها:

۱ انسان گاهی به مرحله ای سقوط می کند که هیچ امیدی به نجات او نیست. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ» ۲ خداوند اخبار آینده را در اختیار انبیا قرار می دهد. «أَوْحَىٰ إِلَيَّ نُوحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ» ۳ رهبران و مبلغان دینی نباید انتظار داشته باشند همه ی مردم پاسخ مثبت به آنان بدهند. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ» ۴ گرچه انبیا دلسوز مردمند، ولی بر افراد لجوج نباید تأسف خورد. «فَلَا تَبْتَئِسْ» ۵ تبلیغ باید نسبت به افرادی باشد که امیدی به ارشاد آنان هست. «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۷]

اشاره

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاعْتِينَا وَ وَحِينَا وَ لَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُّعْرَقُونَ (۳۷)

و(اکنون) زیر نظر ما و طبق دستور و الهام ما کشتی بساز و درباره ی کسانی که ستم کرده اند با من سخن مگوی که آنان غرق شدنی هستند.

پیام ها:

۱ خداوند اراده ی خود را از طریق اسباب و علل طبیعی محقق می سازد و نباید همیشه منتظر امور غیبی باشیم. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»
۲ برای اولیای خدا کار کردن عار نیست. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

ص: ۳۱۶

۳ برای نجات مردم سخرنانی و تبلیغ کافی نیست، وسیله ی نجات نیز باید فراهم نمود. «وَاصْنَعِ الْفُلْكَ» ۴ کشتی سازی تاریخی بس طولانی دارد. به نوح خطاب شد: «اصْنَعِ الْفُلْكَ» ۵ توجه به حضور خداوند، به انسان نشاط و دلگرمی می دهد و او را در برابر ناگواری ها مقاوم می کند. «وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» ۶ ابتکارات و اختراعات صنعتی، از الهامات الهی است. «اصْنَعِ...» «بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا» ۷ شفاعت انبیا، درباره ی ظالمان کارساز نیست. «وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۸ لجاجت در برابر انبیا ظلم است. «فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۹ دعا و شفاعت انبیا، در مقدرات الهی بی اثر است. «وَلَا تُخَاطِبُنِي...» «إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ» ۱۰ ستمگران در معرض گرفتار شدن به عذاب های دنیوی هستند. «إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ» ۱۱ خداوند به هنگام عذاب، بی گناهان واقعی را نجات می دهد. «وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ»

[تفسیر آیه ۳۱۷]

اشاره

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

و نوح (به فرمان الهی) مشغول ساختن کشتی شد. (اما) هر زمان که اشراف قومش بر او می گذشتند، او را مسخره می کردند. (او) گفت: اگر شما ما را مسخره کنید، ما (نیز) قطعاً همین گونه شما را مسخره خواهیم کرد.

نکته ها:

از تمسخر دشمنان، سستی به خود راه ندهیم که پیامبران نیز مورد تمسخر آنها قرار می گرفتند. وقتی حضرت نوح مشغول ساختن کشتی شد، یکی می گفت:

پیامبریش نگرفت، دست به نجاری زد. دیگری می گفت: در وسط خشکی کشتی می سازی، دریا از کجا خواهی آورد؟ امام صادق علیه السلام فرمود: نوح علیه السلام کشتی خود را در مدت

ص: ۳۱۷

هشتاد سال ساخت. (۱) و محل ساخت کشتی، مسجد کوفه (۲) و طول کشتی حدود ۴۰۰ متر و عرض آن حدود ۴۰ متر بوده است. (۳)

پیام ها:

۱ انبیا تسلیم فرمان خداوند هستند. «اصْنَعِ الْفُلْكَ» ... «يَصْنَعِ الْفُلْكَ» ۲ کارگاه کشتی سازی حضرت نوح، در محل عبور و مرور مردم بود. «مَرَّ عَلَيْهِ» ۳ کفار زمانی مسخره می کنند که هم جمعیت باشد و هم احساس قدرت کنند.

«كُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا»

۴ حرکت تبلیغاتی و ایذایی دشمن، همه جانبه، همیشگی و فراگیر است. «كُلَّمَا مَرَّ» ۵ اگر حکمت کاری (به خصوص کار انبیا) را نفهمیدیم، آن را مسخره نکنیم.

«كُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ»

... «سَخِرُوا مِنْهُ» ۶ دشمنی که منطق و برهان ندارد، دست به مسخره و استهزا می زند. «سَخِرُوا مِنْهُ» ۷ به خاطر فشار و حرف مردم، از اصلاحات و زمینه سازی برای آیندگان غفلت نکنیم. «وَيَصْنَعِ الْفُلْكَ» ... «سَخِرُوا مِنْهُ» ۸ پیروان نوح، حضرت را در ساختن کشتی کمک می کردند. «إِنْ تَسَخِرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسَخِرُ مِنْكُمْ» ۹ گرچه مخاطب دشمنان شخص نوح بود، اما هدفشان استهزای آئین نوح و پیروان او بود. «سَخِرُوا مِنْهُ» ... «تَسَخِرُوا مِنَّا» ۱۰ شروع به استهزا زشت است، اما برای کیفر مسخره کننده و مقابله به مثل، استهزای او عین عدل است. (۴) «إِنْ تَسَخِرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسَخِرُ مِنْكُمْ» ۱۱ در برابر استهزای دشمنان خود را نبازیم، بلکه عکس العمل نشان دهیم. «إِنْ تَسَخِرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسَخِرُ مِنْكُمْ»

ص: ۳۱۸

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. چنان که قرآن می فرماید: «جزاء سیئه سیئه مثلها» شوری، ۴۰.

اشاره

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ (۳۹)

۳۹/۱۱

پس بزودی خواهید دانست که مجازاتِ خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و عذاب جاودانه دامن چه کسی را خواهد گرفت.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر المیزان، مراد از «عَذَابٌ يُخْزِيهِ»، غرق در دنیا و مراد از «عَذَابٌ مُقِيمٌ»، عذاب قیامت است.

پیام ها:

۱ با انذار و تهدید، شیرینی استهزا را از کفار بگیریم. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» ۲ تلخی مسخره شدن در راه خدا را با عذاب مقیم کفار مقایسه و تحمّل کنیم.

«يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ»

۳ عذاب های اخروی برای کفار مسخره کننده پایدار است. «عَذَابٌ مُقِيمٌ»

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (۴۰)

(کفر و استهزا ادامه داشت) تا زمانی که قهر ما آمد و تنور فوران کرد. ما (به نوح) گفتیم که از هر زوج (حیوان و موجود زنده) یک جفت (نر و ماده) در آن (کشتی) سوار کن، و (همچنین) خانواده خودت را، جز (همسر و یکی از فرزندان و) کسانی که قبلاً در مورد آنها قول (عذاب) داده شده بود. و (نیز سوار کن) افرادی را که ایمان آورده اند، (اما) جز گروه کمی، کسی همراه او ایمان نیاورده بود.

نکته ها:

مراد از «التَّنُورُ» در آیه، همان تنور فارسی است و مراد از فوران آب از تنور، یا شدت قهر الهی است که حتّی از تنوری که محل آتش است، آب جوشید و یا مُراد، تنور

ص: ۳۱۹

مخصوصی است که جوشیدن آب از آن، نشانه ی شروع عذاب الهی بوده است. (۱)

طبق برخی روایات، حضرت نوح علیه السلام علاوه بر حیوانات، درختان را نیز با خود به کشتی برده است، (۲) که این مطلب با توجه به اینکه زوجیت و نر و ماده بودن مخصوص حیوانات نیست، با آیه سازگار است که «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» یعنی از هر موجودی یک جفت.

البته در روایتی می خوانیم که مراد از «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» این است که از هر نر و ماده ای دو زوج (یعنی نر و ماده ی اهلی و نر و ماده ی وحشی) سوار کشتی کن. (۳)

به گفته ی تفسیر روح المعانی، حضرت نوح علیه السلام چهار پسر داشت: کنعان که هلاک شد، سام پدر عرب، حام پدر سودان و یافث پدر ترکان بوده اند. در روایتی آمده است که نوح دختری داشت مؤمنه که همراه حضرت سوار بر کشتی شد. (۴)

در حدیث آمده است که وقتی خداوند خواست قوم نوح را عذاب کند، تا چهل سال زنان را عقیم کرد تا فرزندی تولد پیدا نکند. (۵)

پیام ها:

۱ مسخره کردن کفار تا لحظه ی آمدن قهر الهی ادامه داشت. «حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا» ۲ داستان حضرت نوح بسیار مهم بود. «أَمْرُنَا» ۳ هر گونه جوشش و فوران آب، تحت امر الهی است. «جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ» ۴ خداوند هم سبب ساز است و هم سبب سوز، تنور آتش را محل فوران آب قرار می دهد، چنان که آتش را بر ابراهیم علیه السلام گلستان می کند. آب که مایه ی حیات است، سبب هلاکت و انقراض یک نسل می شود. «فَارَ التَّنُّورُ» ۵ نسل حیوانات و موجودات زنده باید حفظ شود. «اِحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» ۶ ضابطه نه رابطه، پیوندهای مکتبی، بر روابط خانوادگی حاکم است. زن و

ص: ۳۲۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. بحار، ج ۱۱، ص ۳۱۲.

فرزند نوح، حق سوار شدن به کشتی را نداشتند. «إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ» ۷ یاران حق، در طول تاریخ اندک بوده اند. «مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ» در روایتی مراد از «قلیل» را هشتاد نفر دانسته که به نوح ایمان آوردند. (۱)

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۱]

اشاره

وَ قَالَ اِرْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا اِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيْمٌ (۴۱)

و (نوح به مسافران کشتی) گفت: بر آن سوار شوید که حرکت و توقفش با نام خداست. همانا پروردگار من آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

ابو ذر، صحابی بزرگ رسول خدا صلی الله علیه و آله، در حالی که حلقه ی در کعبه را گرفته بود، با صدای بلند می گفت: ای مردم! با دو گوش خود شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود:

«مثل اهل بیتی کمثل سفینه نوح، مَنْ رَكَبَهَا نَجَّى و مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ» اهل بیت من همچون کشتی نوح اند که هر کس بر آن سوار شد، نجات یافت و هر که از آن دوری گزید هلاک شد. البته این حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله را دیگر بزرگان صدر اسلام؛ همچون ابو سعید خدری، ابن عباس، عبد الله بن زبیر و انس بن مالک نیز نقل کرده اند و در کتب معروف اهل سنت آمده است. (۲)

اگر این حدیث متواتر را در کنار حدیث متواتر دیگری بگذاریم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

مسلمانان ۷۳ فرقه می شوند و تنها یک فرقه از آنها اهل نجات می باشد، «فرقه ناجیه»، روشن می شود که خود پیامبر صلی الله علیه و آله مصداق فرقه ی ناجیه را اهل بیت

ص: ۳۲۱

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). طبری در معجم کبیر، حاکم نیشابوری در مستدرک، ابن کثیر در تفسیرش، سیوطی در تاریخ خلفا ابن قتیبه در عیون الأخبار، طبری در ذخائر العقبی، خطیب بغدادی در تاریخ بغداد، ابو نعیم در حلیه الاولیاء، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، آلوسی در روح المعانی و دیگر کتب که شرح مفصل آن در احقاق الحق جلد ۹ صفحه ۲۷۰ به بعد آمده است.

خود معرّفی کرده و فرموده است: «مَنْ رَكِبَهَا نَجَى»، که کلمه ی «نَجَى» مفسّر همان کلمه ی «ناجیه» است.

در روایات آمده، آغاز سیر کشتی اوّل ماه رجب (۱) و از مسجد کوفه بوده است. (۲)

پیام ها:

۱ شروع هر کار با نام خداوند، رمز توکل و استمداد و رنگ الهی دادن به آن کار است. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ» ۲ حرکت و توقف، هر دو باید با استمداد از خدا باشد. «بِسْمِ اللَّهِ مَخْرَجًا وَمُرْتَبَاتًا» ۳ کشتی وسیله ای بیش نیست، انسان باید به یاد خدا باشد که همه چیز به اراده ی اوست. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ» ۴ گرچه یاران نوح صلی الله علیه و آله تنها مؤمنان در روی زمین در آن زمان بودند، اما خالی از عیب و گناه نبودند و خداوند آنان را آمرزید. «إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» ۵ نجات پیروان نوح از طوفان، پرتوی از ربوبیت، مغفرت و رحمت الهی است.

«ارْكَبُوا»

... «إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۲]

اشاره

و هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا وَ لَا تَكُن مَعَ الْكَافِرِينَ (۴۲)

و آن (کشتی) آنها را از لابلای امواجی همچون کوه پیش می برد. (در این هنگام) نوح، فرزندش را که در گوشه ای قرار داشت صدا زد (و گفت): ای پسر من! ایمان بیاور و با ما سوار شو و با کافران مباش.

نکته ها:

ظاهراً گفتگوی حضرت نوح با فرزندش قبل از حرکت کشتی بوده است، زیرا بعد از حرکت، آنها در میان امواجی همچون کوه، امکان سوار شدن وجود ندارد. (۳)

ص: ۳۲۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۴۹۲.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

سؤال: چرا نوح فقط فرزند خود را به سوار شدن دعوت کرد؟ پاسخ: اولاً: انسان نسبت به فرزند خود وظیفه‌ی سنگین‌تری دارد. ثانیاً: چون فرزند به کناری رفته بود، نوح گمان کرد پشیمان شده و آمادگی پذیرش حق در او پدیدار گشته است. و ممکن است هشدار می‌باشد به دیگران که عذاب جدی است، چون فرزندش را دعوت به رهایی می‌کند.

مطابق روایتی در تفسیر نور الثقلین، پسر نوح، فرزند همسر نوح، ولی از شوهری دیگر بوده است، نه فرزند خود نوح.

حضرت نوح در روز ورودش به کشتی، روزه گرفت و به یاران خود نیز دستور روزه داد و فرمود: روزه گرفتن رمز نجات از خطرات است. (۱)

عبور از امواجی همچون کوه، نشانه‌ی وسعت و بزرگی کشتی نوح و هنر و تخصص پیامبر خدا نوح است.

پیام‌ها:

۱ نجات یافتگان نیز راهی پرتلاطم دارند، با سوار شدن بر کشتی و ناخدایی همچون نوح نیز کار تمام نمی‌شود. «فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ» ۲ تا آخرین لحظه به فکر نجات دیگران باشیم، گرچه کافر باشند. «نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ» ۳ گوشه‌گیری و عزلت نشینی، مایه‌ی نجات نیست. «فِي مَعْزِلٍ» ۴ والدین نسبت به سرنوشت فرزندان خود مسئولند. «يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا» ۵ همنشینی با کافران، حتی پسر پیامبر را نیز از آئین حق جدا می‌سازد. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ» (۲) ۶ تنها «از کفار بودن» خطر ندارد، بلکه «با کفار بودن» نیز خطرناک است. «مَعَ الْكَافِرِينَ»

ص: ۳۲۳

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. سعدی در این باره می‌گوید: پسر نوح با بدان بنشست خاندان نبوتش گم شد

۶ سالم بودن خانواده به تنهایی کافی نیست، محیط کفرآلود مایه ی بسیاری از انحرافات می شود. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۳]

اشاره

قَالَ سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ (۴۳)

(پسر نوح) گفت: بزودی به کوهی پناه می برم تا مرا از آب حفظ کند. (نوح) گفت: امروز جز (برای افراد مؤمن) و کسانی که مورد رحم قرار گرفته اند، هیچ حافظ (و پناهگاهی) در مقابل قهر الهی نیست. (در این هنگام) موجی میان آن دو جدایی انداخت و او (پسر نوح) غرق گردید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: در ماجرای حضرت نوح علیه السلام، به جز خانه خدا کعبه، آب تمام دنیا را فراگرفت. (۱)

پیام ها:

۱ در خطرات و مشکلات، موحد به خدا و مشرک به کوه پناه می برد. تکیه به شرق، غرب، مال و مقام، شرک است. «سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ» ۲ اگر قهر خداوند فرا رسد، کوه های مستحکم و استوار نمی توانند در مقابل آب نرم و روان، سبب نجات باشند. «جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» ۳ آب که مایه ی حیات همه ی جانداران است، به امر الهی مایه ی هلاک و عذاب می شود. «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» ۴ حوادث طبیعی تصادف نیست، فرمان حکیمانه ی خداوند است. «أَمْرِ اللَّهِ» ۵ از قهر خدا تنها باید به خدا پناه برد. (۲) «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ» ... «إِلَّا مَنْ رَحِمَ» ۶ نتیجه ی «مَعَ الْكَافِرِينَ» بودن، «مِنَ الْمُغْرَقِينَ» شدن است.

ص: ۳۲۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. چنان که در دعای ابو حمزه ثمالی می خوانیم: «هَارِبٌ مِنْكَ إِلَيْكَ»

۷ در کیفر الهی، روابط خانوادگی و خویشاوندی تأثیری ندارد. پسر پیامبر خدا در مقابل پدر غرق می شود و پدر باید تسلیم باشد. «حَالٌ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ» ۸ گرچه خداوند رحیم است، اما حکیم نیز هست. گاهی از رحمت، سینه ی مادر را قبل از تولد فرزند پر از شیر می کند و گاهی از حکمت، فرزند را در برابر چشم پدر هلاک می سازد. «مِنَ الْمُغْرَقِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۴]

اشاره

وَ قِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ أَفْلَعِي وَ غِيضَ الْمَاءِ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَ قِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۴)

و(بعد از آنکه طوفان و آب همه جا را فرا گرفت) گفته شد: ای زمین! آبت را فرو بر، و ای آسمان! (از باریدن) بایست. (بدین ترتیب) آب فرو نشست و کار(قهر الهی) پایان پذیرفت و(کشتی) بر(دامنه کوه) جودی پهلو گرفت و(در این هنگام) گفته شد که(رحمت خدا از) قوم ستمگر دور باد!

نکته ها:

این آیه از رساترین و بلیغ ترین آیات قرآن است که از عصر پیامبر تا کنون سخن شناسان و ادیبان را به تحسین و تعجب واداشته است و کسانی که در فکر مبارزه با قرآن و آوردن کلامی مانند آن بوده اند، وقتی به این آیه رسیده اند از کار خود صرف نظر کرده اند.

«بلع» به معنای فرو کشیدن و «اقلاع» به معنی امساک و «غیض» به معنی جذب شدن و کم شدن آب است.

مراد از «الْجُودِيَّ»، یا مطلق کوه سخت است و یا اسم کوهی خاص که در مورد محل آن در مناطق زیر اختلاف است: الف: موصل عراق. ب: حدود شام. ج: میان موصل و الجزیره. د: عربستان. ه: کوهی در سلسله جبال آرارات در ترکیه.

در روایات آمده است که کشتی نوح شش ماه بر آب بود و سرزمین مکه و حجاز را

سیر کرد تا سرانجام به فرمان خداوند آب فرونشست. (۱) و امام صادق علیه السلام فرمود: روزی که کشتی نوح بر کوه نشست، روز نوروز بود. (۲)

پیام ها:

۱ آسمان و زمین شعور دارند و مخاطب خدا و مطیع فرمان او هستند. «يَا أَرْضُ» ... «وَيَا سَمَاءُ...» اطاعت آنها نیز با طوع و رغبت است، نه از روی کراهت. (۳)

۲ بعد از هلاک شدن هم باید ظالم را لعنت کرد. «بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۵]

اشاره

وَ نَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (۴۵)

پس نوح پروردگارش را ندا داد و گفت: پروردگارا! همانا پسر من از خاندان من است و البته وعده ی تو (درباره ی نجات خاندانم)، حق است و تو بهترین داورانی.

نکته ها:

از آنجا که خداوند بر نجات خاندان نوح وعده داده بود، (مطابق آیه ۴۰) و نوح گمان می کرد تنها همسر او محکوم به هلاک است، لذا طبیعی بود که در مورد پسرش، هم دعوت به سوار شدن کند و هم از خداوند نجات او را درخواست نماید.

اگر نوح می دانست که فرزندش کافر گشته است، برای او دعا نمی کرد، چنان که برای همسرش دعا نکرد. مگر می شود از یک سو نفرین کند و بگوید: «لَا تَدْرُ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۴) خداوند! احدی از کفار را بر زمین باقی نگذار و بعد بگوید: «إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي» یعنی فرزند کافر مرا باقی نگذار!!

ص: ۳۲۶

۱-۱. مطابق حدیثی در تهذیب الاحکام، فرو رفتن آب در نقطه ای بود که امروز مسجد کوفه است.

۲-۲. بحار، ج ۱۱، ص ۳۴۲.

۳-۳. «فقال لها و للارض اثتيا طوعاً و کرهاً قالتا اتينا طائعين» فصلت، ۱۱.

۴-۴. نوح، ۲۶.

پیام ها:

۱ در دعا و سخن گفتن با خدا، ادب را مراعات کنیم. حضرت نوح نگفت: خدایا طبق وعده ای که دادی که اهل مرا نجات می دهی، باید فرزندم را نجات می دادی، چرا نجات ندادی؟! بلکه گفت: «أَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ» ۲ اگر امداد الهی نباشد، اولیای خدا نیز ممکن است در مصادیق دچار اشتباه شوند. «إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي» چنان که در ماجرای خلقت آدم، حتی فرشتگان در شناخت انسان به اشتباه افتادند و آفرینش موجودی مفسد و خونریز را خلاف می پنداشتند، اما خداوند پاسخ لازم را به آنان داد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۶]

اشاره

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۴۶)

(خداوند در پاسخ) فرمود: ای نوح! او (در واقع) از خاندان تو (و نبوت) نیست، او (دارای) عمل ناشایستی است، پس چیزی را که به آن علم نداری از من نخواه، همانا من تو را موعظه می کنم که (مبادا) از جاهلان باشی.

نکته ها:

مراد از «فَلَا تَسْتَلِنِ» در مورد پیامبر معصوم، آن نیست که سؤالی واقع شده بود، زیرا حضرت نوح در آیه ی بعد می فرماید: «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»، بلکه منظور آن است که مبادا سؤال کنی! البته مطلبی که برای نوح پیش آمد، این بود که خیال می کرد فرزندش اهل است و خداوند به او فرمود: او از اهل تو نیست.

روایات بسیاری از پیامبر و ائمه علیهم السلام به ما رسیده است که با این عبارت آغاز می شود: «لیس منا» یعنی از ما نیست، که به نمونه ای از آنها اشاره می شود: (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «من عَشَّ مسلماً فلیس منا» هر کس به مسلمانی خیانت کند، از ما نیست. در روایت دیگری فرمودند: «من اکرمه الناس اتقاء شره فلیس منی» آن

ص: ۳۲۷

کس که مردم او را از روی ترس احترام بگذارند، از من نیست، و در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: «مَنْ اصْبَحَ وَ لَمْ يَهْتَمَّ بِامْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» هر کس که هر صبح در فکر خدمت به مسلمین نباشد، مسلمان نیست.

سؤال: در آیه ی ۱۰ سوره ی تحریم در مورد همسر نوح و لوط می خوانیم: «فَخَانَتْهُمَا» خیانت کردند، و در اینجا خداوند می فرماید: ای نوح! فرزند تو از اهل تو نیست، آیا از این دو آیه، زنازاده بودن فرزند نوح استفاده نمی شود؟ پاسخ: اولاً: مراد از خیانت زن نوح، افشای اسرار و کمک به کفار است، نه امر دیگر.

ثانیاً: در این آیه دلیل اهل نبودن پسر نوح را عمل غیر صالح فرزند دانسته است، نه چیز دیگر.

پیام ها:

۱ پیوند مکتبی، حاکم بر پیوند خانوادگی و خویشاوندی است. (۱) «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (دلیل نجات گروهی از غرق شدن، ایمانشان به نوح بود، نه چیز دیگر) ۲ گاهی انسان در کار خیر یا شرّ چنان غوطه ور می شود که گویا یکپارچه آن عمل می شود. «إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ» ۳ پیامبران نیز به موعظه الهی نیاز دارند. «إِنِّي أَعْظُكَ» (خداوند پیامبران خود را در لحظه های حسّاس، هشدار داده و حفظ می کند) ۴ از کارهای جاهلانه باید پرهیز کرد. «مِنَ الْجَاهِلِينَ» (تقاضای کاری از خداوند اگر با حکمت نباشد، تقاضای جاهلانه است)

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۷]

اشاره

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي أَكُنُ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۴۷)

(نوح) گفت: پروردگارا! به تو پناه می برم از اینکه چیزی را که به (خیر و شرّ)

ص: ۳۲۸

(۱-۱). لذا سلمان از اهل بیت پیامبر می شود، اما بر ابو لهب عمومی پیامبر، نفرین نثار می شود.

آن آگاهی ندارم، از تو درخواست کنم و اگر تو (این خواسته را) بر من نبخشایی و بر من ترحم ننمایی، از زیانکاران خواهم بود.

پیام ها:

۱ پیامبران بی درنگ تسلیم خداوند هستند. «فَلَا تَسْتَلِنِ» ... «قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ» ۲ در دعاها از کلمه ی «رَبِّ» غفلت نکنیم. «رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ...» ۳ استعاذه و پناه بردن به خداوند، بهترین راه بیمه ی انسان در گرفتاری هاست.

«رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ»

۴ در برابر مواعظ الهی، ادب و تواضع کنیم. «إِنِّي أَعْظُمُكَ» ... «رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ» ۵ هر کجا علم به مصلحت نداریم، درخواست نکنیم. «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ» ۶ هر گونه سؤال بیجا و کلام بیجا، نیاز به توبه دارد. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي» (اگر پیامبران از تقاضای بیجا به خداوند پناه می برند، پس تکلیف ما که دائماً برای خداوند تعیین تکلیف می کنیم چگونه است؟) ۷ اول آمرزش و سپس دریافت رحمت. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي» ۸ خسارت واقعی، بخشیده نشدن است. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي» ... «أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۹ انسان ها حتی انبیا، بدون لطف خداوند به مقصد نمی رسند و آن کس که از مغفرت الهی محروم شد، خاسر و زیانکار است. «أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۸]

اشاره

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَّةٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَأُمَّةٍ سَنُنَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴۸)

به نوح خطاب شد: (اینک) با سلامی از جانب ما و برکاتی بر تو و بر تمام امت هایی که با تو هستند، فرود آی، و بزودی امت هایی (از نسل همین نجات یافتگان) را از نعمت ها برخوردار خواهیم ساخت، (اما) سپس (به خاطر غفلت و کفر و گناه)، عذابی دردناک از طرف ما به آنان خواهد رسید.

ص: ۳۲۹

دستور «هبوط»، هم درباره ی حضرت آدم علیه السلام و هم در مورد حضرت نوح علیه السلام آمده و بدنبال آن، مردم به دو دسته ی مؤمن و کافر تقسیم شده اند.

منظور از «امت هابی» که با نوح بودند، یا هر نفر از همراهان آن حضرت است که بعدها سر سلسله قبیله ای شدند و یا اینکه مراد، هر کدام از مؤمنانی است که سوار کشتی شده و از یک قبیله ای بودند و شاید هم «أُمَّم» همان انواع حیواناتی باشد که حضرت نوح علیه السلام همراه می برد، زیرا در قرآن، از جنبنده ها به «أُمَّمٌ أَمْثَالُكُمْ» (۱) تعبیر شده است، یعنی حیوانات نیز امت هابی مثل شما انسان ها هستند.

پیام ها:

۱ زندگانی پس از آن سیل فراگیر، با دو خطر عمده روبرو بود، یکی آلودگی ها و تلاقی بودن زمین که با کلمه ی «بِسْمِ اللّٰهِ» و وعده ی سلامتی بر طرف شد و دیگر نابودی انواع گیاهان که با وعده برکات تأمین گردید. «بِسْمِ اللّٰهِ مِنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ» ۲ اگر چه خداوند در مواردی موعظه می کند، هشدار می دهد و یا حتی فرزند بی دین را در مقابل چشمان پدر غرق می سازد، امّا در جای خود، سلام و برکات خویش را نیز نثار می کند. «بِسْمِ اللّٰهِ مِنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ» ۳ آنچه مؤمن از نعمت های الهی دریافت می کند، سلامت و برکات است، ولی دریافت کافر از نعمت ها جنبه ی متاع بودن آن است، پس هر متاع و کامیابی، نعمت و برکات نیست، بلکه نعمت، آن دریافتی است که عاقبت خوب هم داشته باشد. «بِسْمِ اللّٰهِ مِنَّا وَ بَرَكَاتٍ» ۴ خداوند متاع دنیا را از کفار دریغ نمی کند. «سَمِعْتُهُمْ ثُمَّ يَمْسُهُمْ» ۵ این سنت خداوندی است که ابتدا نعمت و مهلت می دهد، سپس به پاداش یا کیفر می رساند. «سَمِعْتُهُمْ ثُمَّ يَمْسُهُمْ»

ص: ۳۳۰

۶ مهر و قهر، هر دو از اوست. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ...» «يَمَسُّهُمْ مِنَّا» ۷ خداوند نوح را به پدید آمدن جامعه ها و امت هایی کافر، از نسل مؤمنانی که سوار کشتی شدند، خبر داد. «وَأُمَّمٌ سَمَّتُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۹]

اشاره

تِلْكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ (۴۹)

(ای پیامبر!) اینها از اخبار غیبی است که ما آنها را به تو وحی می کنیم (و) پیش از این نه تو و نه قوم تو از آنها خبری نداشتید، پس (تو نیز مانند نوح) صبر کن که همانا عاقبت (پیروزی)، برای متقین است.

نکته ها:

اشاره

@

سیمای نوح علیه السلام در قرآن

سیمای نوح علیه السلام در قرآن (۱)

با اینکه نام حضرت نوح علیه السلام ۴۰ مرتبه در قرآن آمده، اما از محل تولد، مسکن، شغل، وفات و محل دفن او چیزی نیامده است. زیرا آنچه برای ما درس و بهره است، همان رفتار و برخوردهای اوست.

داستان حضرت نوح علیه السلام در ۶ سوره از قرآن کریم آمده است، اعراف، هود، مؤمنون، شعرا، قمر، نوح که مفضل ترین آنها در همین سوره (هود) است.

او اولین پیامبر اولوالعزم است که رسالت جهانی و کتاب و شریعت داشت.

بعثت این پیامبر اولوالعزم، بعد از حضرت آدم و به هنگام شیوع شرک و بت پرستی و ظلم بوده و برنامه ی او را توحید، نماز، امر به معروف و نهی از منکر، عدالت و صدق و وفا تشکیل می داده است.

مدت رسالت آن حضرت، ۹۵۰ سال بوده است، وقتی در پایان، خداوند به او فرمود: کسی به رسالت تو ایمان نخواهد آورد، مایوس شد و نفرین کرد و در نتیجه، حتی

۱-۱) بر اساس تلخیص صفحاتی از تفسیر المیزان.

زن و فرزندش که در راه او نبودند، به همراه کفار غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام، پدر دوّم بشر، یعنی پدر همه ی انبیا، جز آدم و ادریس علیهما السلام است، خداوند او را برگزید، «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا» ... «عَلَى الْعَالَمِينَ» (۱) و بر او سلام فرستاد. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۲) داستان حضرت نوح علیه السلام با تفاوت هایی در تورات نیز آمده است. کتب کلدانیان، هندیان، چینی ها، یونانیان و پارسیان، طوفان نوح را قهر خداوند به سبب ظلم و فساد مردم دانسته اند. در اوستا، کتاب مقدس زردشتیان نیز خطر طوفانی عالمگیر که به واسطه آن همه ی مردم غرق می شوند مطرح است، بدین صورت که به جمشید وحی می شود که حائطی عظیم بساز و همه ی مردان و زنان صالح و از هر حیوان یک جفت را در آن قرار بده.

رسالت حضرت نوح علیه السلام جهانی بوده است، چون زمین بدون حجّت نمی شود و غرق شدن همه ی کفار با نفرین حضرت نوح علیه السلام که فرمود: «رَبِّ لَا تَذَرُ عَلَي الْأَرْضِ مِنَ الْكَاْفِرِينَ دَيَّارًا» (۳) شاهد بر آن است و از طرفی اگر رسالت آن حضرت منطقه ای و سیل هم در همان محدوده بوده، دیگر به سوار کردن یک جفت از هر حیوانی نیازی نبوده است، در حالی که این کار برای حفظ نسل حیوانات در کره ی زمین انجام گردیده است. (۴)

سرگذشت حضرت نوح علیه السلام؛ تاریخی هزار ساله است، که داستان یک سیل عالمگیر، ماجرای انقراض یک نسل و آغاز جامعه ای نوین، تابلویی از پیروزی حق بر باطل، جلوه ای از مستجاب شدن نفرین پیامبر، نمونه ای از قطع رابطه ی پدر و پسر به خاطر مکتب، آیتی از تسلیم هستی در برابر فرمان خداوند، حفظ نسل حیوانات و کشتی سازی دور از دریا را در خود جای داده است.

ص: ۳۳۲

۱-۱. آل عمران، ۳۳.

۲-۲. صافات، ۷۹.

۳-۳. نوح، ۲۶.

۴-۴. تفسیر المنار مدعی است که رسالت حضرت نوح منطقه ای بوده، اما تفسیر المیزان به شدت آن را ردّ می کند.

این داستان نشان می دهد که گاه انسان به حدی سقوط می کند که موعظه ی انبیا علیهم السلام هم در او کارساز نمی شود، بلکه به پیروان آنها نسبتِ اراذل می دهد و در برابر قهر الهی به کوه پناه می برد!

پیام ها:

۱ قرآن بهترین منبع برای آشنایی با تاریخ بشر است. «تِلْكَ...» ۲ بسیاری از بخش های تاریخ، برای انسان پنهان مانده که یکی از آنها تاریخ حضرت نوح است. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْعُيُبِ» ۳ پیامبر اسلام و مردم، جز از طریق وحی راهی برای آشنایی با تاریخ نوح علیه السلام نداشتند. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْعُيُبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» ۴ سالم ترین و مفیدترین اخبار تاریخی را باید از طریق وحی دریافت کرد، زیرا از سرچشمه ی علم بی نهایتی است که هیچ گونه حادثه، فشار و غفلتی در ناقل آن وجود ندارد. «أَلْبَاءِ الْعُيُبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» ۵ میزان علم غیب انبیا علیهم السلام به همان مقداری است که خداوند در اختیار آنان قرار داده است. «أَلْبَاءِ الْعُيُبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» ۶ تاریخ و سرگذشت انبیای قبل، بهترین تسلی برای رهبران بعد است. «فَاصْبِرْ» ۷ صبر و تقوی هر دو لازم و شرط پیروزی است. «فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»، به جای «فاصبر ان العاقبه للصابرين» ۸ سر انجام، حق پیروز و باطل رفتنی است. «إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۰]

اشاره

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ أَعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ (۵۰)

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود (را فرستادیم، او به مردم) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید که هیچ معبودی جز او برای شما نیست. (شما در پرستش بت ها به خطا می روید و) شما جز اهل افترا و تهمت نیستید.

ص: ۳۳۳

پس از حضرت نوح، حضرت هود مبعوث شد. سرگذشت این پیامبر الهی، در آیات ۶۵ تا ۷۲ از سوره ی اعراف نیز آمده است. از آنجا که هود علیه السلام از قبیله ی عاد بود، لذا در آیه از او به «أَخَاهُمْ» «برادرِ عاد» تعبیر شده است.

همین که زمان وفات نوح علیه السلام فرا رسید، به یارانش فرمود: بعد از من دوران غیبتی خواهد بود که در آن طاغوت ها پدید می آیند و خداوند توسط قائمی از نسل من که نام او هود است، برای شما گشایشی می رساند. (۱)

شفیع قرار دادن بت ها، هم افترا به خداوند است که بت ها را شریک او می دانند و هم تهمت به بت هاست که آنها را صاحب نفع و ضرر به حساب می آورند.

پیام ها:

۱ رسالت حضرت هود، مخصوص قوم عاد بود. «إِلَىٰ عَادٍ» ۲ تبلیغ در جوّ برادرانه، مؤثرتر است. «أَخَاهُمْ» ۳ انبیا برای امت ها برادرند، نه کاسب، نه فریبکار و نه مُسیطر و حاکم. «أَخَاهُمْ» ۴ دعوت به توحید، سرلوحه ی وظایف انبیاست. «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ» ۵ توحید عملی، بر اساس توحید اعتقادی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ» ... «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۶ شرک به خدا، خیال، و هم و تهمتی بیش نیست. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۱]

اشاره

يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۵۱)

(هود گفت:) ای قوم من! من از شما در برابر رسالتم پاداشی درخواست نمی کنم، پاداش من نیست مگر بر عهده ی آن کس که مرا آفریده است، پس آیا تعقل نمی کنید؟!)

ص: ۳۳۴

نکته ها:

از آنجا که بارها در قرآن پاداش نخواستن و بی توقعی انبیا علیهم السلام از مردم مطرح شده است، معلوم می شود که امور مادی از بزرگ ترین موانع گرایش مردم به حق است.

پیام ها:

۱ انبیا هدف مادی ندارند، هدف آنها از کارشان، جلب رضایت خداوند است.

﴿إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ...﴾

خداوند خود به انبیا اجر می دهد) ۲ اخلاص، از شروط اساسی موفقیت در تبلیغ است. ﴿إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ فَطَرَنِي﴾ ۳ توجه به خالقیت خداوند، زمینه ی اخلاص است. ﴿عَلَى اللَّهِ فَطَرَنِي﴾ ۴ تعقل، ما را به تبعیت از انبیا و پیروی از وحی راهنمایی می کند. (عقل، ضدّ وحی نیست، بلکه زمینه ساز پذیرش وحی است) ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ۵ برای کسی که به فکر دنیا و منافع آن نیست، چه دلیل وجود دارد که این همه خود را به زحمت بیندازد؟! ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۲]

اشاره

﴿يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ﴾ (۵۲)

و (هود ادامه داد) ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید، سپس به سوی او باز گردید و توبه نمایید تا او از آسمان پی در پی بر شما باران بفرستد، (چنان که گویی همه ی آسمان در حال ریزش است) و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید، و (از راه حق) به خاطر گناه اعراض نکنید و روی برنتابید.

پیام ها:

۱ استغفار و توبه از گناهان، واجب است. ﴿اسْتَغْفِرُوا﴾ ... ﴿تُوبُوا﴾ ۲ استغفار از گناهان، مقدمه ی بازگشت به سوی خداست.

﴿اسْتَغْفِرُوا﴾ ... ﴿تُوبُوا﴾ ۳ استغفار و توبه ی فردی، سرنوشت جامعه را عوض نمی کند، بلکه جامعه باید

متحوّل شود تا امداد الهی سرازیر گردد. «يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا» ... «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ» ۴ اعمال و عقاید، در رویدادهای طبیعی مؤثرند. «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ» (قوم عاد به خاطر شرک و گناه، به کمبود و خشکسالی گرفتار شده بودند) ۵ عوامل طبیعی، ما را از توجه به اراده ی الهی بازندارد. «يُزِيلِ السَّمَاءَ» ۶ نظام و حکومت اسلامی اگر خواهان توسعه اقتصادی است باید طرح های معنوی را در جامعه توسعه دهد. «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ السَّمَاءَ» ۷ جزای دنیوی توبه و بازگشت به سوی خدا، ثروت و قدرت است. «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْنِكُمْ مِدْرَارًا وَ يَزِدُّكُمْ قُوَّةً...» ۸ گمان نکنیم که ایمان به خدا و توجه به او، به معنای دور شدن از مال و سرمایه است. «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ السَّمَاءَ» ... «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً» (اگر ایمان بیاوریم، نه تنها از اموال ما چیزی مطالبه نمی شود، بلکه به آنها افزوده نیز می گردد «يَزِدُّكُمْ» ۹ با کُرنش در پیشگاه الهی و توبه و استغفار به درگاه او، نه تنها کوچک نمی شویم، بلکه قوی، بزرگ و عزیزتر هم می گردیم. «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» ۱۰ قوم عاد، مردمی نیرومند بودند. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» ۱۱ اگر قدرت ایمان، به قدرت جسمانی اضافه گردید، کامل می شویم. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» ۱۲ بوجود آوردن جامعه ای سالم و برخوردار از نعمت و نیرومند، از اهداف ادیان آسمانی است. «يَا قَوْمِ» ... «تُوبُوا» ... «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» ۱۳ قدرت اقتصادی، زمینه ساز سایر قدرت هاست. اول «يُزِيلِ السَّمَاءَ» آن گاه «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» ۱۴ در تبلیغ باید از شیوه ی تشویق نیز استفاده کرد. «تُوبُوا» ... «يُزِيلِ» ... «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ» (بیان نتایج مادی، در راه رسیدن به هدف، مانعی ندارد) ۱۵ روی گردانی از انبیا و بی اعتنایی به راه آنها، جرم و گناه است. «مُجْرِمِينَ»

اشاره

قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۵۳)

(مشركان) گفتند: ای هود! تو دلیل روشنی برای ما نیاورده ای و ما به خاطر سخنان تو، از خدایانمان دست بر نمی داریم و ما از ایمان آورندگان به تو نیستیم.

پیام ها:

۱ کسانی که در برابر سنگ و چوب عبادت می کنند و هیچ دلیل معقولی برای کار خود ندارند، پیامبری را که سیره اش ارائه معجزه و دلیل روشن است، زیر سؤال می برند؟! «مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ» ۲ حرف اصلی کفار این بود که ما به خاطر «حرف تو» دست از بت هایمان بر نمی داریم، نه به جهت نبودن دلیل. «بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ» نشانه ی اینکه آنها دنبال دلیل نبودند، آن است که دو بار گفتند: «وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا»، «وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ» ۳ انبیا در اولین مرحله از دعوتشان، با سرسختی مشرکین مواجه می شدند، ولی هرگز دست از تبلیغ بر نمی داشتند. «مَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ»

اشاره

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۵۴) مِنْ دُونِهِ فَكَيْدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ (۵۵)

(ما حرفی نداریم) مگر اینکه می گوئیم: بعضی از خدایان ما به تو زیان رسانده (و عقلت را ربوده اند، زیرا مورد خشم بت ها قرار گرفته ای. هود) گفت: همانا من خدا را به شهادت می طلبم و شما (نیز) شاهد باشید که من از آنچه شریک (خدا) قرار می دهید بیزارم.

از هر چه غیر اوست (و شما آن را می پرستید تبرئه می جویم)، پس همگی بر علیه من توطئه کنید و مرا مهلت ندهید، (تا معلوم شود که نه از شما و نه از بت هایتان هیچ کاری ساخته نیست).

نکته ها:

کلمه ی «اعتراء» به معنای اعتراض و اصابت است.

حضرت هود برای اثبات پوچی قدرت های خیالی بت پرستان، آنان را به مبارزه طلبید، همان گونه که حضرت نوح علیه السلام به مردم گفت: «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً، ثُمَّ أَقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ» (۱) شما هر کاری می خواهید انجام دهید، ولی بدانید که ضرری به من نخواهد رسید، پیامبر اسلام نیز می فرمود: «قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ» (۲)

پیام ها:

۱ قوم عاد بر این باور بودند که هر بت و معبودی از آنها در بخشی از امور جهان کارآیی دارد. «بَعْضُ آلِهَتِنَا» ۲ نسبت جنون دادن به انبیا و سنت شکنان و مصلحان جامعه که بر علیه خرافات قیام کرده اند، امر تازه ای نیست. «اعترآك» ... «بِسُوءِ» ۳ اعلام براءت و بیزاری از شرک و افراد مشرک، سیره و روش انبیای الهی بوده است. «بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ» ۴ در برابر خرافات باید قاطعانه ایستاد. «أَنْتِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ» ۵ مبارزه طلبی هود علیه السلام، دلیل حَقَائِيتِ و قاطعیت او و راه اوست. «فَكِيدُونِي...» ۶ انبیا از هیچ قدرتی نمی ترسند. «فَكِيدُونِي جَمِيعاً» ۷ بت ها هیچ قدرتی ندارند. «فَكِيدُونِي جَمِيعاً»

ص: ۳۳۸

۱-۱. یونس، ۷۱.

۲-۲. اعراف، ۱۹۵.

اشاره

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۶)

همانا من بر خداوندی که پروردگار من و شماست توکل کرده ام، (زیرا) هیچ جنبنده ای نیست، مگر آنکه او مهارش را گرفته (و) بر او تسلط دارد، اما سلطه ای عادلانه و حق جویانه (بدرستی که پروردگار من بر صراط مستقیم است).

پیام ها:

۱ توجه به ربوبیت همه جانبه خدا، زمینه ی توکل بر اوست. «تَوَكَّلْتُ» ... «رَبِّي وَرَبِّكُمْ» ۲ توکل، زمینه ی شجاعت است. «فَكَيْدُونِي جَمِيعًا» ... «إِنِّي تَوَكَّلْتُ» (با تکیه و اتکال بر خداوند، می توان در برابر جهانی ایستاد) ۳ هیچ جنبنده ای بدون اراده ی خداوند، قادر بر ضرررسانی به دیگری نیست.

«فَكَيْدُونِي جَمِيعًا»

... «مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا» ۴ خداوند، هم بر همه چیز سلطه ی کامل دارد و هم عادل است. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا»، «عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۵ بر کسی تکیه کنیم که علاوه بر قدرت، عدالت نیز داشته باشد. «تَوَكَّلْتُ»، «آخِذٌ»، «عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۶ در مقابل عناد و لجاجت کفار، باید از قهر و عدل الهی سخن گفت. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا»، «عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَعْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۵۷)

پس اگر شما (از دعوت من) روی برگردانید، پس براستی که من آنچه را که به خاطر آن به سوی شما (مأمور و) فرستاده شده ام، به شما رسانده ام و پروردگارم گروه دیگری را جانشین شما خواهد کرد، و شما هیچ ضرری به او نمی رسانید. همانا پروردگارم بر هر چیزی نگهبان است.

پیام ها:

۱ انبیا پس از دعوت و ابلاغ امر الهی، با مردم اتمام حجت می کنند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ» ۲ مسئولیت مبلغ، بیان معارف دینی است، نه اجبار مردم بر آن. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ» ۳ مبلغ دین و رهبر امت نباید اعراض مردم را نشانه ی ضعف و شکست خود به حساب آورد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ» ۴ استقرار یا انقراض امت ها، بدون حساب و تصادفی نیست، بلکه تابع یک سری سنت های الهی است که خداوند حاکم فرموده است. «يَسْئَلُكَ رَبِّي بِمَا كَفَرْتُمْ» (شُرک، گناه و مخالفت با انبیا، از عوامل نابودی جامعه ها و تحولات تاریخی است) ۵ کفر، سرپیچی، مرگ و نابودی ما، ضرری را متوجه خداوند نمی سازد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»، «يَسْئَلُكَ رَبِّي بِمَا كَفَرْتُمْ» ... «غَيْرِكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ» ۶ خداوند بر همه چیز و همه کس حافظ است، لذا کفر و توطئه ی ما بر خداوند ضرری نمی رساند. «إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۸]

اشاره

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۸)

و زمانی که فرمان (قهر) ما آمد، هود و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و از عذاب سخت رهایشان ساختیم.

پیام ها:

۱ همان گونه که نزول عذاب به فرمان خداوند است، نجات از آن نیز به اراده ی اوست. «نَجَّيْنَا» ۲ پیامبران و یاورانشان از قهر الهی مصون هستند. «نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

ص: ۳۴۰

۳ صرف ایمان به انبیا، کافی و کارساز نیست، بلکه همراه بودن و حمایت از آنان نیز لازم است. «مَعِيَهُ» ۴ سرچشمه ی رحمت، اوست «بِرَحْمَةٍ مِنَّا» اما سرچشمه ی قهر و غضب او عمل ماست. «عَذَابٍ غَلِيظٍ» و نفرمود: «عَذَابٍ مِنَّا» ۵ تکرار کلمه ی نجات، شاید رمز آزادی از قهر خداوند در دنیا و آخرت باشد.

﴿نَجَّيْنَا﴾

۶ بادها نیز مأموران الهی هستند. «أَمْرُنَا» (۱)

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۹]

اشاره

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۵۹)

و آن قوم عاد، آیات پروردگارشان را منکر شدند و پیامبران او را نافرمانی کرده و از فرمان هر ستمگر لجوجی پیروی نمودند.

پیام ها:

۱ تاریخ پیشینیان فرا روی شماست، چرا عبرت نمی گیرید؟ «تِلْكَ» ۲ انکار یک پیامبر، به منزله ی انکار تمامی انبیاست. (۲) «عَصَوْا رُسُلَهُ» ۳ خطراتی که یک جامعه را تهدید می کند عبارتند از:

الف: کفر به آیات الهی. «جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ» ب: نافرمانی از انبیا و رهبران حق. «عَصَوْا رُسُلَهُ» ج: پیروی از طاغوت ها. «اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ» ۴ کسی که پیرو پیامبران معصوم علیهم السلام نباشد، پیرو ستمگران لجوج خواهد شد.

«عَصَوْا رُسُلَهُ»

... «اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ»

ص: ۳۴۱

۱-۱) امر الهی همان است که در سوره ی فصّلت، آیه ی ۱۵ می خوانیم: «فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ» ما باد تندی را در روزهای شومی فرستادیم.

۲-۲) به گفته تفسیر المیزان، قوم عاد ظاهراً یک پیامبر بیشتر نداشته که آن هم حضرت هود بوده است.

۵ اجبار جباران، به خاطر اطاعت کردن توده ها است. «اتَّبِعُوا» ... «جَبَّارٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۰]

اشاره

وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَلَا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)

و(سر انجام) در این دنیا و در روز قیامت، لعنت(و قهر الهی) در پی ایشان شد.

بدانید که قوم عاد به پروردگارشان کفر ورزیدند. آگاه باشید که بر عاد، قوم (حضرت) هود لعنت باد.

نکته ها:

از آیه ی ۵۰ تا آیه ی ۶۰ این سوره، مربوط به قوم عاد بود. این قوم از نژاد عرب و ساکن جزیره العرب بودند و در تورات موجود، نامی از آنها دیده نمی شود. طبق آیاتی از سوره های مبارکه قمر، الحاقه، اعراف، سجده، شعرا، آنها مردمی رشید و بلند قامت و دارای شهرهای آباد و تمدنی بی نظیر بوده اند. «إِزْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ» از نظر اعتقادی، بت پرست و تابع طاغوت بودند. حضرت هود علیه السلام آنان را به خداپرستی و توحید دعوت کرد، اما آنها نپذیرفتند و با قهر خداوند از طریق باد تند و سوزنده ای نابود شدند.

قوم عاد دارای دو گروه عاد اولی و عاد ثانی بودند که عاد ثانی، هفتصد سال قبل از حضرت مسیح علیه السلام در احقاف (منطقه ای در حجاز) یا یمن زندگی می کردند. (۱)

پیام ها:

۱ کسی که آیات الهی را انکار و پیامبران خدا را نافرمانی و از طاغوت پیروی کند، از رحمت الهی دور است. «وَ اتَّبِعُوا» ... «لَعْنَهُ» ۲ بدنامی در دنیا، یک کیفر الهی است. «وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ»

ص: ۳۴۲

۳ شعار «مرگ بر ستمگر»، یک شعار قرآنی است. «أَلَا بُعْدًا لِّعَادِ» (۱)

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۱]

اشاره

وَإِلَىٰ تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا
إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ (۶۱)

و به سوی قوم تمود، برادرشان صالح (را فرستادیم) او گفت: ای قوم! خدای یگانه را پرستید که جز او معبود دیگری برای شما نیست. اوست که شما را از زمین پدید آورد و از شما خواست تا در آن آبادی کنید، پس، از او آمرزش بخواهید، سپس به سوی او بازگردید، همانا پروردگار من نزدیک و اجابت کننده است.

نکته ها:

حضرت صالح علیه السلام سومین پیامبری است که پس از حضرت نوح و هود علیهما السلام به رسالت رسیده است.

پیام ها:

۱ رابطه ی انبیا با مردم، رابطه ای برادرانه بوده است. «أَخَاهُمْ» ۲ بهتر است مبلّغ، از اهالی همان منطقه ی مورد تبلیغ باشد. «أَخَاهُمْ» ۳ هدف همه ی انبیا، پرستش خدای یگانه است. «اعْبُدُوا اللَّهَ»، «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۴ دلیل و فلسفه ی عبادت خداوند، لطف بیکران او به انسان هاست. «اعْبُدُوا»، «أَنْشَأَكُمْ» ۵ سرچشمه ی آفرینش انسان از خاک است. «أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ» ۶ اسلام، دین جامع بین دنیا و آخرت است. (هم آباد کردن زمین، هم استغفار و

ص: ۳۴۳

۱- ۱). «أَلَا بُعْدًا لِّتَمُودَ» (هود، ۶۸)، «أَلَا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ» (هود، ۹۵)، «فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (مؤمنون، ۴۱) و، «فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ لَا يُؤْمِنُونَ»

مؤمنون، ۴۴.

توبه) «وَأَسْتَغْفِرُكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ» ۷ خواست خداوند، عمران و آبادی زمین است. «وَأَسْأَلُكُمْ فِيهَا» ۸ معبود موحدان، دارای فهم و شعور، علم و قدرت، شنوایی و جوابگویی به آنهاست که این موارد در بُت ها نیست. «قَرِيبٌ مُّجِيبٌ» ۹ برگشت به سوی خداوند، آسان و توبه زمینه ی تقرب به خداست. «تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ» ۱۰ اگر استغفار و توبه بود، خداوند می پذیرد. «تُوبُوا» ... «قَرِيبٌ مُّجِيبٌ» ۱۱ خداوند به همه نزدیک است، این ما و افکار و رفتار ماست که سبب دوری ما از خداوند می شود. «رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۲]

اشاره

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (۶۲)

(قوم ثمود) گفتند: ای صالح! تو برستی قبل از این در میان ما مایه ی امید بودی، آیا (اینک) تو ما را از پرستش آنچه پدرانمان می پرستیدند نهی می کنی؟ همانا که ما نسبت به آنچه ما را به آن می خوانی در شکی هستیم که ما را به توبه گمان کرده است.

نکته ها:

کفار ابتدا به حضرت صالح علیه السلام گفتند: تو مایه ی امید ما بودی و ما تو را دوست می داشتیم، تا شاید بدین وسیله او برای حفظ روابط حسنه ی گذشته، از دعوت آنها به یکتاپرستی دست بردارد.

پیام ها:

۱ مبلغ باید خوشنام و خوش سابقه باشد. «مَرْجُوًّا» ۲ تمجید و ستایش منحرفان، ما را در دعوت به حق سست نسازد. «قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا» (تعریف و تمجید دشمنان، بی غرض نیست)

۳ انبیا، خط شکنان عقاید خرافی هستند. «أَتَهَانَا» ۴ عقاید انسان نباید صرفاً بر اساس رفتار نیاکان و گذشتگان باشد. «نَعْبُدُ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا» ۵ فرهنگ انسان ها در طول قرون متمادی، بهم پیوسته و آمیخته شده اند. «نَعْبُدُ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا» ۶ مردم براحتی از عقاید و باورهای نیاکان خویش دست برنمی دارند. (توقع اصلاح فوری نباید داشت) «إِنَّا لَفِي شَكٍّ» ۷ هر کلام و طرح تازه ای، برای عده ای از مردم مشکوک و مورد تردید است.

«إِنَّا لَفِي شَكٍّ»

۱۸ اگر شک، مقدمه و زمینه ی تحقیق و ارشاد نباشد، بزرگ ترین عامل رکود و سقوط خواهد گردید. «شک» ... «مُریب»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۳]

اشاره

«قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُمْ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِن رَّبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ (۶۳)»

(صالح) گفت: ای قوم من! آیا نظر شما این است که اگر من از طرف پروردگارم معجزه داشته باشم و از جانب او مشمول رحمت شده باشم، (لب فروبندم و تبلیغ نکنم؟) پس اگر من خدا را معصیت کنم (و رسالت الهی را انجام ندهم)، چه کسی مرا در برابر (قهر) او یاری خواهد کرد؟ پس شما جز خسارت و زیان چیزی به من نمی افزاید.

پیام ها:

۱ ادیان آسمانی و رهبران الهی، نه با زور و تهدید و جهل، بلکه با بینه، معجزه و دلیل های روشن، مردم را به خدا و توحید دعوت می کنند. «بَيْتِهِ مِن رَّبِّي» ۲ مقام نبوت، یک رحمت ویژه ی الهی بر بندگان خاص است. «وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً»

ص: ۳۴۵

۳ پیامبران در صورت سهل انگاری در رسالت، گرفتار قهر الهی می شوند. «فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ» ۴ با خیال خوشایند مردم و حمایت آنان، دست از خدا و راه او برنداریم که مردم منحرف، جز خسارت چیزی به دیگران نمی افزایند. «فَمَا تَزِيدُونِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ» ۵ مخالفت با حق، خسارت است. «تَخْسِيرٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۴]

اشاره

وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ (۶۴)

و(صالح در بیان معجزه ی خود گفت: ای قوم من! این شتر ماده(که به اراده ی) خداوند(آفریده شده)معجزه ای برای شماست، پس او را آزاد بگذارید تا در زمین خدا(چرا کند و از مراتع و علف های آن)بخورد، و آزاری به او نرسانید که بزودی عذاب(الهی) شما را فرا خواهد گرفت.

نکته ها:

ناقه ی حضرت صالح از جهات زیادی استثنایی بود: (۱)

۱ از دل کوه بیرون آمد، ۲ بدون تماس با شتر نر حامله بود، ۳ یک روز تمام آب روستا را می خورد، ۴ به اندازه نیاز مردم منطقه شیر می داد، ۵ مردم هیچ مسئولیتی در قبال او نداشتند.

حضرت صالح علیه السلام به مردم فرمود: من از بیت های شما چیزی درخواست می کنم و شما نیز از خدای من چیزی بخواهید، هر کدام از بت ها و خداوند که پاسخ مثبت دادند، همگی او را می پرستیم. مشرکین پذیرفتند. خواسته آنان این بود که همین الان یک شتر ماده در حالی که حامله هم باشد از دل این کوه بیرون بیاید.

خداوند درخواست آنان را اجابت فرمود و شتر با تمام این شرایط از میان کوه خارج شد. (۲)

ص: ۳۴۶

۱- ۱. ماجرای ناقه ی صالح در آیاتی از سوره شعرا(۱۵۵ ۱۵۸) و سوره قمر(۲۷ ۳۱) نیز آمده است.

۲- ۲. تفسیر اُطیب البیان.

پیام ها:

۱ دلیل و معجزه ی پیامبر الهی باید برای مردم، محسوس، قابل فهم و در معرض دید باشد. «هذه» ۲ دست قدرت خداوند باز و او سبب ساز است و می تواند خروج شتری را از دل کوه، معجزه ی پیامبری قرار دهد. «هذه ناقة الله» ۳ ناقة ی صالح، معجزه ای بزرگ بود. «ناقه الله لكم آية» ۴ باید به مقدسات احترام گذاشت. «فذروها»، «لا تمسوها» ۵ اهانت به مقدسات، عذاب فوری خداوند را بدنبال دارد. «عذاب قريب»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۵]

اشاره

فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكُمْ وَعَدُّ غَيْرِ مَكْدُوبٍ (۶۵)

پس (علی رغم آن همه سفارشات و تهدیدات، قوم ثمود) شتر را پی کردند (و دست و پایش را بریدند)، پس (صالح) گفت: (برای مدت) سه روز در خانه هایتان بهره مند باشید (که بعد از آن عذاب الهی فرا خواهد رسید)، این وعده ای است راست و حقیقی.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که کشنده ی ناقة، یک نفر بیشتر نبوده است، اما با این وجود قرآن می فرماید: «فَعَقَرُوهَا» یعنی همه ی مردم او را کشتند و این به سبب هم فکری و رضایت سایرین از کار قاتل بوده است، زیرا از دید اسلام، پیوند مکتبی افراد باعث می شود تا گناه هر فرد را به حساب طرفداران و حامیان او نیز بگذارند. (۱)

سؤال: فلسفه ی سه روز مهلت چیست؟ پاسخ: الف: فرصتی برای توبه کردن.

ب: اهرمی برای فشار روحی و مضاعف نمودن عذاب. اگر به شخصی گفته شود که

ص: ۳۴۷

تا ۳ روز دیگر نابود می شود، همین خبر بزرگ ترین ضربه و فشار را بر روح و روان او وارد می آورد.

ج: دلیلی دیگر بر حَقَّانیت پیامبر الهی، زیرا تعیین وقت، خود از اخبار غیبی است.

پیام ها:

۱ راضی شدن به گناه دیگران، شریک جرم آنها شدن است. (۱) «فَعَقَرُوها» ۲ هشدارهای الهی را شوخی و دروغ مپندارید. «غَيْرُ مَكْذُوبٍ» ۳ توهین به مقدّسات، عذاب قطعی دارد. «وَعَدُّ غَيْرُ مَكْذُوبٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۶]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۶۶)

چون (پس از گذشت سه روز)، فرمان (قهر) ما آمد، صالح و کسانی را که به همراه او ایمان آورده بودند، به رحمت خود (از عذاب) نجات دادیم و از خواری آن روز (رهایی بخشیدیم. ای رسول ما!) همانا پروردگارت، همان توانای شکست ناپذیر است.

نکته ها:

کلمه ی «خِزْيِ»، به معنای عیبی است که ظاهر شدن آن موجب رسوایی و بی آبرویی انسان می شود.

بلاهای طبیعی همچون زلزله، سیل و یا امراض خطرناک، ممکن است هر دو قشر مؤمن و کافر را فرا گیرد، نظیر بی احتیاطی هایی که از انسان ها صادر می شود و آثارش به همه ی افراد سرایت می کند. اما آنجا که قهر الهی باشد، مؤمنان در امان خواهند بود، مگر اینکه آنها نیز به واسطه ی سکوت در برابر ظلم و یا ترک نهی از منکر، مستحق عذاب شده باشند. «نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

ص: ۳۴۸

۱-۱). در نهج البلاغه نیز در کلام ۱۲ و ۲۰، به این معنا اشاره شده است.

۱ خداوند، پیامبران و یاران آنها را از قهر و عذاب خویش محفوظ می دارد.

﴿نَجَّيْنَا﴾

۲ شرط نجات از قهر خدا، ایمان و پیروی از پیامبر است. ﴿نَجَّيْنَا﴾ ... ﴿الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ ۳ پیروی از پیامبر، زمینه ی سربلندی و عزت انسان است. ﴿نَجَّيْنَا﴾ ... ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ... ﴿مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ﴾ ۴ نجات چند مؤمن از میان آن همه کافر، برای خدا کاری ندارد. ﴿الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ﴾ ۵ خداوند به پیامبر اسلام تسلی می دهد که من با مخالفان تو نیز می توانم این گونه رفتار کنم، زیرا که من قوی و عزیزم. ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ﴾

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۷ تا ۶۸]

اشاره

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۶۷) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِتَمُودَ (۶۸)

و ستمگران را صیحه ای (آسمانی) فرا گرفت، پس در خانه هایشان به روی در افتادند (و مردند).

آن چنان (قوم تمود در اثر این صیحه و زلزله نابود شدند) که گویی هرگز در آنجا ساکن نبوده اند، بدانید که همانا تمود به پروردگارشان کفر ورزیدند.

بدانید که تمود (از رحمت الهی) دور باد.

نکته ها:

﴿جَاثِمِينَ﴾

از «جَثْم» به معنای نشستن بر زانو و یا افتادن به روی است، حالتی مثل برق گرفتگی که انسان را در هر حالی که هست خشک می کند و قدرت فرار را از او می گیرد. کلمه ی «يَغْنَوْا» از ماده «غَنَى» به معنای اقامت در مکانی است.

پرونده ی قوم لجوج و ستمگر تمود در این آیه بسته می شود.

حضرت صالح علیه السلام از انبیای عرب و قوم تمود، در وادی القری (میان مدینه و شام) زندگی می کردند و شغلشان کشاورزی و باغداری بوده است. نام حضرت صالح علیه السلام

در تورات کنونی نیست. (۱)

همان گونه که امروزه وقتی هواپیماهای ما فوق صوت، دیوار صوتی را می شکند، در اثر صدای مهیب ناشی از آن شیشه ها خرد می شود، زنان باردار سقط می کنند و ضربان قلب ها تند می گردد، پایان عمر جهان نیز با صیحه ای همراه خواهد بود که به واسطه ی آن همه چیز در هم فرو خواهد ریخت. «مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ» (۲) چنان که قیامت و صحنه محشر هم به واسطه ی صیحه ای پدید خواهد آمد. «إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ» (۳)

پیام ها:

۱ نزول قهر و عذاب الهی بر ستمکاران، نتیجه ی ظلم و ستم آنهاست. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ کیفر الهی فقط در قیامت نیست، ظلم و ستم، در همین دنیا نیز کیفر داده می شود. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۹]

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ (۶۹)

و همانا فرستادگان ما (که فرشتگانی به صورت انسان بودند)، ابراهیم را مژده آورده گفتند: سلام، (ابراهیم نیز) گفت: سلام. پس زمانی نگذشت که گوساله ی بریانی را (برای پذیرایی) نزد آنان آورد.

پیام ها:

۱ فرشتگان، به اذن الهی به صورت و شکل انسان در می آیند. «جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ» ۲ سخن را باید با سلام آغاز کرد. «قَالُوا سَلَامًا» ۳ سلام، یک شعار آسمانی و شیوه ای ملکوتی است. «قَالُوا سَلَامًا»

ص: ۳۵۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. یس، ۴۹.

۳-۳. یس، ۵۳.

۴ سلام را به نحو بهتر باید جواب داد. (جمله ی «سَلَامٌ» جمله ی اسمیه است که دوام و ثبوت آن از جمله ی فعلیه ی «قَالُوا سَلَامًا» بیشتر است) ۵ در پذیرایی باید تسریع نمود. «فَمَا لَبِثَ» ۶ پذیرایی از میهمان یک ارزش است، اگر چه ناشناس باشد. «جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ» ۷ انبیا، میهمان دوست و سخاوتمند بودند. «جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ» ۸ از میهمان در مورد غذا سؤال نکنیم. (آیا غذا میل دارید؟ آیا غذا خورده اید؟ چه غذایی می خواهید؟) «جَاءَ بِعِجْلٍ» ۹ در پذیرایی، خودمان مباشر باشیم. «جَاءَ بِعِجْلٍ» ۱۰ غذا را نزد میهمان ببریم، نه میهمان را به طرف غذا. «جَاءَ بِعِجْلٍ» ۱۱ پذیرایی از میهمان، مطلوب باشد. (۱) «بِعِجْلٍ حَنِيدٍ» (در خانه انبیا، برای میهمان کباب آوردند)

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۰]

اشاره

فَلَمَّا رَأَىٰ أَن يُدْيِهِمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُّوطٍ (۷۰)

پس چون (ابراهیم) دید که دست آنان به سمت غذا دراز نمی شود (و از آن نمی خورند)، نسبت به آنان ناخشنود شد و ترسی از آنان در دل او افتاد (که شاید غذا نمی خورند تا نمک گیر نشوند و بتوانند براحتی سوء قصد خود را انجام دهند)، اما میهمانان گفتند:

مترس، همانا ما برای (قلع و قمع) قوم لوط فرستاده شده ایم.

نکته ها:

احساس خطر کردن حضرت ابراهیم علیه السلام، غیر از ترس و ضعفی است که معمولاً انسان ها در برخورد با مسائل به آن دچار می شوند، زیرا او بت شکن تاریخ بود و هرگز از چیزی نمی ترسید، اما توجه به خطر و سوء قصد، مسئله دیگری است.

ص: ۳۵۱

۱ - ۱). در سوره ی ذاریات می خوانیم که پذیرایی حضرت ابراهیم علیه السلام از میهمانانش با کباب گوساله چاق بوده است. «عِجْلٍ سَمِينٍ»

سلسله مراتب را باید رعایت کرد: از آنجا که حضرت لوط علیه السلام و قوم او یکی از شاخه های تحت امر حضرت ابراهیم علیه السلام بودند. لذا برای هلاکت قوم لوط، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام در جریان قرار می گیرد.

پیام ها:

۱ فرشتگان از غذاهای مادی مصرف نمی کنند. «لَا تَصِلُ إِلَيْهِ» ۲ علم انبیا محدود است. «نَكِرَهُمْ» ۳ غذا نخوردن میهمان در عصر ابراهیم علیه السلام، نشانه ی خصومت با میزبان بود.

«أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً»

۴ گاهی ریشه ی ترس انسان، جهل است. «أَوْجَسَ مِنْهُمْ» ... «لَا تَخَفُ إِنَّا أُرْسَلْنَا» ۵ یکی از مأموریت های فرشتگان، آوردن عذاب است. «أُرْسَلْنَا إِلَيْ قَوْمِ لُوطٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۱]

اشاره

وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِاسْحَاقَ وَ مِنْ وَّرَاءِ اسْحَاقَ يَعْقُوبَ (۷۱)

و همسر ابراهیم ایستاده بود، پس (چون گفتگوها را شنید)، خندید، ما او را به (فرزندی به نام) اسحاق و پس از اسحاق، (فرزندی به نام) یعقوب بشارت دادیم.

نکته ها:

برای علّت ایستادن همسر ابراهیم «قَائِمَةٌ» چند وجه ذکر شده است؛ الف: برای عبادت، ب: برای خدمت به میهمانان، ج: برای نظارت بر رفت و آمدها و گفتگوها.

کلمه ی «أَضْحَكَ» به معنای خندیدن، ولی کلمه ی «أَضْحَكَ» به معنای عادت ماهانه است. خندیدن همسر ابراهیم علیه السلام، یا برای این بود که فهمید غذا نخوردن میهمانان نشانه ی خطری برای ابراهیم نیست، لذا خوشحال شد. یا آن طور که در بعضی تفاسیر آمده است، ساره، همسر ابراهیم علیه السلام زن سالمندی بود که مدت ها عادت ماهانه نداشت، اما به محض شنیدن خبر، ناگهان این حالت به او دست داد و او فهمید که اراده الهی بر فرزنددار شدن او تعلق گرفته است. چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: مراد

از «فَضَحِكْتُ»، حیض شدن اوست. (۱)

پیام ها:

۱ گاهی حضور زن در صحنه لازم است. «وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ» ۲ روحیه ی زن ظریف تر از مردان است. (حضرت ابراهیم علیه السلام و همسرش ساره هر دو، ماجرا را شنیدند، اما فقط ساره خندید) «فَضَحِكْتُ» ۳ در لابلای دلهره ها، بشارت هم وجود دارد. «أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً» ... «فَبَشَّرْنَاهَا» ۴ بهترین بشارت، نعمتی مستمر و دنباله دار است. «وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۲) ۵ نام انبیای الهی از پیش تعیین شده است. «إِسْحَاقَ، يَعْقُوبَ» ۶ با اینکه هر دسته از فرشتگان الهی مأموریت خاصی دارند، اما این گروه از فرستادگان، چند منظور را دنبال می کردند، یکی قلع و قمع و هلاکت مفسدان قوم لوط، و دیگری بشارت فرزند به ابراهیم علیه السلام و ساره. «أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ»، «فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۲]

اشاره

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَ هَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ (۷۲)

(همسر ابراهیم) گفت: ای وای بر من! آیا دارای فرزند می شوم در حالی که من پیر زنم و این شوهرم پیر مرد؟ براستی که این چیز عجیبی است!

نکته ها:

همسر ابراهیم علیه السلام براستی حق داشت که تعجب کند، زیرا او «عَجُوزٌ عَقِيمٌ» بود (۳) یعنی علاوه بر پیری و داشتن سنی حدود نود سال، در جوانی نیز نازا بود و

ص: ۳۵۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. شاید نامگذاری «یعقوب» که از واژه «عقب» است، بدین جهت باشد که بعد از اسحاق می آید. تفسیر المیزان.

۳-۳. ذاریات، ۲۹.

ابراهیم علیه السلام نیز صد سال داشت.

به فرموده ی تفسیر المیزان، «بعل» به کسی می گویند که نیازی به دیگری نداشته باشد و بتواند روی پای خودش بایستد، و از آنجا که شوهر می تواند مخارج خود را به تنهایی تأمین نماید، به او «بعل» گفته می شود. به نخلی هم که نیاز به آبیاری نداشته باشد، «بعل» اطلاق می گردد.

پیام ها:

۱ زن می تواند به مرحله ای برسد که با فرشتگان سخن بگوید. «قَالَتْ» ۲ اظهار تعجب از اعمال قدرت الهی، منافاتی با ایمان به خداوند ندارد. «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ» ۳ قدرت خدا را در امکانات محدود خود محصور نسازیم. «أَنَا عَجُوزٌ»، «بَعْلِي شَيْخًا» (همیشه اسباب و علل ظاهری، کارساز نیست)

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۳]

اشاره

قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ (۷۳)

(فرشتگان به همسر ابراهیم) گفتند: آیا از کار خداوند تعجب می کنی؟ رحمت و برکات الهی بر شما اهل خانه (و خاندان رسالت) نازل باد، همانا او (پروردگاری) ستوده و بزرگوار است.

نکته ها:

روزی امیر المؤمنین علی علیه السلام به گروهی سلام کردند، آنها در جواب گفتند: «عليك السلام و رحمه الله و برکاته عليكم اهل البيت و مغفرته و رضوانه»، حضرت فرمودند:

در پاسخ سلام، بیش از آنچه ملائکه به ابراهیم علیه السلام گفتند اضافه نکنید، لذا جمله ی «رَحِمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ» کافی است.

(۱)

ص: ۳۵۴

سؤال: با توجه به اینکه در آیه ی فوق، فرشتگان به همسر حضرت ابراهیم علیه السلام، اهل بیت خطاب کردند و طبعاً همسر هر فردی اهل خانه ی او بشمار می آید، چرا در آیه ی تطهیر؛ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۱)، همسران رسول خدا صلی الله علیه و آله جزء اهل بیت او محسوب نمی شوند؟ پاسخ: اگر صرفاً به معنای لغوی کلمه تکیه کنیم، طبعاً کلمه ی «اهل بیت» به همسر انسان اطلاق می گردد، اما گاهی دلیل در دست داریم که فردی را از این معنا خارج می کند، نظیر آیه «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۲) که فرزند نوح علیه السلام را از اهل او به حساب نمی آورد، یا گاهی دلیلی پیدا می شود که فردی را در این امر داخل می سازد، مثل آنچه که در مورد سلمان آمده که حضرت رسول فرمودند: «سلمان منا اهل البيت» (۳) در آیه ی تطهیر نیز روایات بسیاری در دست است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با بردن افراد خاصه ی به زیر عبا، فقط آنها را اهل بیت خود نامیدند و اجازه نفرمودند که حتی همسرشان ام سلمه، وارد شود.

پیام ها:

۱ گاهی فرشتگان با غیر پیامبر نیز تکلم و گفتگو می کنند. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ» ۲ زن نیز می تواند مخاطب ملکوتیان قرار گیرد. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ» (فرشتگان همسر حضرت ابراهیم را از ناباوری نهی کردند) ۳ هرگز از امدادهای غیبی الهی، مأیوس نشویم. «أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» ۴ برای برطرف کردن استبعاد و تعجب در امری، نعمت های بیشمار الهی را یاد کنیم. «أَتَعْجَبِينَ... رَحِمْتُ اللَّهَ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ» (همان خدایی که آتش را بر ابراهیم علیه السلام، سرد و او را بر بت پرستان پیروز نمود، می تواند به پیر زنی عقیم و شوهری سالخورده، فرزندان عطا فرماید) ۵ فرزند صالح، رحمت و برکات از جانب خداست. «رَحِمْتُ اللَّهَ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ»

ص: ۳۵۵

۱-۱. احزاب، ۳۳.

۲-۲. هود، ۴۶.

۳-۳. بحار، ج ۱۸، ص ۱۹.

اشاره

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ (۷۴)

پس چون ترس و وحشت از ابراهیم برطرف شد و بشارت (فرزند نیز) برای او آمد، درباره ی قوم لوط با ما به (گفتگو و) مجادله پرداخت (تا شاید در مورد آنان شفاعت کند).

نکته ها:

شاید مجادله ی حضرت ابراهیم علیه السلام همان باشد که در سوره ی عنکبوت، آیه ۳۱ آمده است که او به فرشتگان گفت: چگونه منطقه را زیر و رو می کنید در حالی که حضرت لوط علیه السلام پیامبر خدا، در میان آنهاست. آنها جواب دادند: ما به احوال آنان شناخت کامل داریم و لوط و یارانش را نجات می دهیم.

پیام ها:

۱ علم، مقدمه ی آرامش است. (چون ابراهیم علیه السلام آگاه شد، آرام شد) «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ» ۲ ترس در انبیا، عارضی است، نه خصلتی و ذاتی. «ذَهَبَ» ۳ اوّل دفع ضرر، بعد جلب منفعت. «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى» ۴ آرامش روحی، زمینه ی توجه به ممنوعان است. «فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ» ۵ به هنگام هیجان، موضع گیری نکنیم. «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ» ... «يُجَادِلُنَا» ۶ بشارت به نعمت، ما را از سرنوشت دیگران غافل نسازد. «جَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ» ۷ انبیا به فکر افراد زیر دست خود هستند. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ» ۸ تنها به فکر قوم و طایفه ی خویش نباشیم. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ» ۹ در مواردی که مقدرات الهی حتمی نیست، اصرار کردن و شفاعت و دعا و توسّل مؤثر است. «يُجَادِلُنَا»

[سوره هود (۱۱): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ (۷۵) يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (۷۶)

بدرستی که ابراهیم، بردبار و صاحب آه و ناله و اهل توبه و انابه بود.

(اما از آنجا که فرمان قهر الهی در مورد قوم لوط حتمی بود، لذا فرشتگان در پاسخ به تقاضای شفاعت و تأخیر در عذاب به او گفتند: ای ابراهیم! از این (تقاضا) صرف نظر کن، که به تحقیق فرمان قهر پروردگارت صادر شده و قطعاً عذاب غیر قابل برگشت به سراغ آنها خواهد آمد.

نکته ها:

در آیه ی ۷۴، حضرت ابراهیم علیه السلام با فرشتگان در باره ی عذاب قوم لوط جدال کرد، در آیه ی ۷۶ می فرماید: ای ابراهیم! از این جدال و اصرار دست بردار. در میان این دو آیه که به جدال ابراهیم علیه السلام و تذکر خداوند به او اشاره می کند، برای حفظ شخصیت و مقام او و اینکه جدال او تنها بر اساس دلسوزی برای امت است، نه انکار و یا چیز دیگر، در آیه ی ۷۵ می فرماید: ابراهیم علیه السلام حلیم و اوّاه و مُنیب است.

پیام ها:

۱ انبیا، دلسوزترین رهبران جامعه ی بشری هستند، و با حلم و ناله و انابه، برای نجات مردم تلاش می کنند. «لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ» ۲ تذکرات باید با حفظ مقام و شخصیت افراد همراه باشد. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ» ۳ شفاعت ابراهیم برای مردم، قبل از اطلاع او به قطعی شدن عذاب بوده است.

«قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ»

۴ عذاب الهی نیز در مسیر تربیت انسان است. «أَمْرٌ رَبِّكَ» ۵ گاهی شفاعت انبیا هم پذیرفته نمی شود. زمانی که فرمان حتمی خداوند صادر شد، هیچ مقامی نمی تواند مانع آن شود. «يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا»

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۷]

اشاره

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ (۷۷)

و هنگامی که فرستادگان ما، (فرشتگان مأمور عذاب)، به سراغ لوط آمدند، درباره ی آمدن آنان غمگین شد و برای حفظ آنها (از آزار این قوم شرور،) به تنگ آمد، (با خود) گفت: امروز، روز سختی است!

نکته ها:

چون رسولان الهی در قالب جوانانی زیباروی به سراغ حضرت لوط آمدند و میهمان او شدند، لذا آن حضرت از سوء قصد قوم فاسد خود نسبت به میهمانانش نگران شد.

جمله ی «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا» یعنی دستش کوتاه شد، کنایه از اینکه عاجز گردیده و راه بروی او بسته شد.

پیام ها:

۱ علم انبیا محدود است. «لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا» (حضرت لوط نمی دانست که این میهمانان فرشته ای در صورت انسانند) ۲ مرحله ی اوّل مبارزه با منکر، مرحله ی قلبی است. «سِيءَ بِهِمْ» ۳ حفظ میهمان، بر عهده ی میزبان است. «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا»

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۸]

اشاره

وَلَمَّا جَاءَهُ قَوْمُهُ يُلَهَّرُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ (۷۸)

ص: ۳۵۸

و قوم لوط، که سابقه ی کارهای بد داشتند، به سرعت به سراغ او آمدند. (حضرت لوط، برای جلوگیری از تعرّض مردم به فرشتگان، با اشاره به دختران خود، به آنان) گفت: ای قوم من! اینها دختران منند، (که می توانید با آنان ازدواج کنید. اگر قصدی دارید) آنها برای شما پاک ترند، پس از خدا پروا کنید (و دست به گناه نزنید) و مرا در پیش میهمانانم رسوا مسازید، آیا در (میان) شما یک نفر رشید (جوانمرد) وجود ندارد؟ (که بجای گناه ازدواج را بپذیرد؟)

نکته ها:

«يُهْرَعُونَ»

از «اهراع» به معنای راندن شدید است، یعنی غریزه ی شهوت، لجام گسیخته این قوم سرکش را به سوی میهمانان حضرت لوط علیه السلام می راند.

مراد از «أَطْهَرُ» آن نیست که لواط پاک است و ازدواج پاک تر، (۱) بلکه از باب مماشات با گنهکار است که اگر بدنبال دفع شهوت هستی، ازدواج بهتر از گناه است. (۲)

در پیچ و تاب اضطراب و دلهره و مشکلات است که استعدادها و حالات روحی شکوفا می گردد. اگر فرشتگان الهی از همان لحظه ی ورود، خود را به حضرت لوط علیه السلام معرّفی می کردند، دیگر نه از آه و ناله و نگرانی و استمداد از احساسات مردمی خبری بود و نه از پیشنهاد ازدواج.

سؤال: چگونه پیامبر، دختر مؤمنه ی خود را به ازدواج مرد کافری در می آورد؟ پاسخ: شاید در هنگام ازدواج، ایمان را شرط می کردند تا این وابستگی و ازدواج، وسیله ی ایمان آنان شود، و شاید مراد از «بَنَاتِي» دختران مردم باشد، زیرا پیامبر به منزله پدر امت است. شاید هم در آن زمان این گونه وصلت اشکالی نداشته است.

پیام ها:

۱ گاهی جامعه ی انسانی چنان سقوط می کند که مردم با شتاب به سوی انحراف

ص: ۳۵۹

۱-۱. نظیر کلمه ی «خیر» در «قل ما عند الله خیر من اللّهُ» جمعه، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

و گناه می روند. «يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ» ۲ نفس سرکش، انسان را به سوی گناه سوق می دهد. «يُهْرَعُونَ» ۳ با انجام هر گناه، زمینه برای گناهان بعدی فراهم می شود. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ» ۴ برای جلوگیری از منکرات باید ابتدا راههای معروف را باز کرد و به مردم نشان داد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي»، «لَا تُخْزُونَ» ۵ معنای عفت و پاکدامنی، انزوا نیست، بلکه رعایت پاکی در رفت و آمد طبیعی و عادی است. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي» (حضرت لوط در حضور مردان، به دختران خود اشاره می کند) ۶ برای هدایت جامعه، موعظه کافی نیست، باید در مواردی ایثار کرد. «بَنَاتِي» ۷ پیشنهاد ازدواج از طرف پدر دختر، مانعی ندارد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي» ۸ ازدواج، تنها راه صحیح و پاک برای ارضای غریزه ی جنسی است و راههای دیگر نادرست و ناپاک است. «هِنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ» ۹ عادی شدن گناه، تکلیف انسان در نهی از منکر را ساقط نمی کند. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»، «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۱۰ همجنس بازی، در ادیان گذشته نیز حرام و منفور و مطرود بوده است.

□
«فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۱ با اینکه احتمال اثر بسیار کم است، ولی باز هم باید نهی از منکر کرد.

□
«فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۲ توهین و آزار میهمان، اهانت و اذیت به میزبان محسوب می شود. «لَا تُخْزُونَ فِي ضَيْفِي» ۱۳ ارزش میهمان نوازی به اندازه ای است که شریف ترین انسان ها بیشترین زجرها را برای آن تحمل می کنند. «لَا تُخْزُونَ فِي ضَيْفِي» ۱۴ دفاع از میهمان، یک حق انسانی و بی تفاوتی نسبت به او یک کار

ناجوانمردانه است. «لَا تُخْزَوْنَ فِي ضَيْفِي» ۱۵ در نهی از منکر، از عواطف و احساسات مردم کمک بگیریم. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ» ۱۶ همجنس بازی، با مردانگی، رشادت و غیرت سازگار نیست. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۷۹ تا ۸۰]

اشاره

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكُمْ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكُمْ لَتَعْلَمُونَ مَا نُرِيدُ (۷۹) قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ (۸۰)

(قوم لوط) گفتند: تو خود می دانی که برای ما هیچ حقی نسبت به دختران تو نیست (و ما رغبتی به ازدواج نداریم)، خودت خوب می دانی که ما چه می خواهیم.

(حضرت لوط) گفت: ای کاش در برابر شما قدرتی داشتم و یا به تکیه گاه محکمی پناه می بردم!

نکته ها:

اشاره

حضرت لوط علیه السلام در این آیه می فرماید: اگر من یاران مؤمنی می داشتم، هرآینه با شما فرومایگان به مبارزه برخاسته و از مهمانانم دفاع می کردم و یا لا اقل آنها را به نقطه ی امنی می بردم و پناه می دادم.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در هنگام تلاوت این آیه فرمودند: «رحمه الله على لوط لقد كان ياوي الى ركن شديد» (۱) به نظر می آید که مراد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آن است که او از دنیا رفت و به خدا پیوست و از شرّ قوم خود راحت شد.

همجنس بازی، از گناهان بزرگ و دارای حدّ شرعی اعدام و تازیانه است که با شهادت افراد عادل یا اقرار مرتکبان، قابل اجراست.

ص: ۳۶۱

قرآن مجید در آیات مختلفی که داستان حضرت لوط علیه السلام و قوم او را بیان می فرماید، برای عمل زشت و منفور این قوم منحرف، تعابیر گوناگونی آورده است که از بزرگی گناه و شدت حرمت آن حکایت می کند:

۱ فحشا. «أَتَاتُونَ الْفَاحِشَةَ» (۱) اسراف. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ» (۲) جرم. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (۳) ۴ ظلم. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ» (۴) ۵ خباثت. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ» (۵) ۶ جهالت. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۶) ۷ فسق. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ» (۷) در روایات نیز تهدیدات شدیدی در این زمینه به چشم می خورد، از جمله اینکه هر گاه با نوجوانی لواط شود، عرش الهی به لرزه درمی آید و در قیامت خداوند با آنان سخن نمی گوید. (۸) امام صادق علیه السلام فرمود: اگر بنا شود که کسی را دو بار سنگسار کنند، آن شخص، فرد اهل لواط است. (۹) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز فرمودند: کسی که بر لواط با دیگران اصرار داشته باشد، از دنیا نمی رود مگر آنکه مردم را به لواط با خودش دعوت خواهد کرد. (۱۰) در عمل لواط، فاعل و مفعول، هر دو اعدام می شوند، و دلیل حرمت آن در روایات، فساد و قطع نسل معرفی شده است. (۱۱)

در روایات متعدّد، از زنانی که خود را شبیه مردان و مردانی که خود را همانند زنان می کنند و زمینه عمل زشت لواط را فراهم می سازند، به شدت نکوهش شده است.

ص: ۳۶۲

-
- ۱-۱. اعراف، ۷۹.
 - ۲-۲. اعراف، ۸۰.
 - ۳-۳. اعراف، ۸۳.
 - ۴-۴. هود، ۸۲.
 - ۵-۵. انبیاء، ۷۴.
 - ۶-۶. نمل، ۵۴.
 - ۷-۷. انبیاء، ۷۴.
 - ۸-۸. بحار، ج ۷۶، ص ۶۳.
 - ۹-۹. بحار، ج ۷۶، ص ۶۷.
 - ۱۰-۱۰. بحار، ج ۷۶، ص ۶۷.
 - ۱۱-۱۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲.

۱ انسان در اثر گناه، چنان مسخ می شود که طبیعی ترین راه برای او زشت، و زشت ترین راه برای او حق و زیبا جلوه می کند. «مَا لَنَا فِي بِنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ...» ۲ داشتن قدرت و امکانات و افراد، خواسته ی ابتدایی هر پیامبر و مصلحی در اجرای فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر است. «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً» ۳ اگر قدرت، حکومت، تشکیلات و قوای مسلحه نباشد، حتی انبیا نیز در جلوگیری بسیاری از منکرات فلج هستند. (۱) «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً» ۴ اگر می توانیم، جلوی فساد را بگیریم، و گر نه خود را از محیط فساد دور کنیم.

«لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي...»

۵ گاهی انبیا در میان قوم خودشان نیز غریب بودند. «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي...» ۶ برای دفاع از مهمان و جلوگیری از اهانت به آن، هر اقدامی ضروری است.

«آوِي إِلَيَّ رُكْنٍ شَدِيدٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۱]

اشاره

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (۸۱)

(وقتی کار به اینجا رسید، میهمانان) گفتند: ای لوط! ما فرستادگان پروردگار تو هستیم، (درباره ی ما نگران مباش، زیرا) آنان هرگز به تو دسترسی پیدا نخواهند کرد.

پس پاسی از شب گذشته، خانواده ات را (از این سرزمین) بیرون ببر و (مراقب باش تا) هیچ کس از شما (به پشت سرش) متوجه نشود. ولی همسرت (را با خود همراه مبر، زیرا) آن بلایی که به همه می رسد به او (نیز) خواهد رسید. همانا وقت (نابودی) آنان صبح است. آیا صبح نزدیک نیست؟!

ص: ۳۶۳

۱- ۱). آنچه را حضرت لوط و سایر انبیای الهی علیهم السلام آرزوی آن را داشتند، خداوند به ما ایرانیان ارزانی فرمود، آیا باز هم از منکرات نهی نخواهیم کرد؟

کلمه ی «فَأَسْرِ» از ماده ی «اسراء» به معنای حرکت در شب است.

جمله ی «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» یا از «أَهْلَكَ» استثنا شده است، به این معنا که تمام اهل خودت را شبانه کوچ بده مگر همسرت را، و یا از «لَا يَلْتَفِتُ» استثنا گردیده، یعنی هیچ یک از شما به عقب التفاتی نکنند، به جز همسرت که او هنگام خارج شدن به همراه تو، چون نگران حال آن قوم فاسد است، از قافله عقب افتاده و در نتیجه گرفتار عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱ خداوند قبل از هلاکت قومی، پیامبرشان را در جریان می گذارد. «إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ» ۲ مؤمن باید چنان سرعت عمل و آمادگی روحی داشته باشد که بتواند در مدت زمان کوتاهی (یک شب)، با چابکی نقل و انتقال یابد. «فَأَسْرِ» ... «بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» ۳ برای انجام یک انقلاب و زیر و رو کردن منطقه ی فساد، به مسائل جزئی چون مال و اثاثیه ی خود توجه نکنیم. «وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ» ۴ فامیل پیامبر بودن، وسیله ی نجات نیست. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» ۵ نظام ارزشی باید بر اساس ضوابط باشد، نه بر محور روابط. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» ۶ انسان ها در انتخاب راه آزادند، حتی همسر پیامبر در خانه او، راه انحرافی را انتخاب می کند. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» (زن یک موجود مستقل است) ۷ حساب شخصیت های مذهبی را از حساب خانواده و نزدیکان آنها جدا کنیم.

«إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۸ کارهای خداوند بر اساس زمان بندی است. «مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ» ۹ در قهر خداوند عجله نکنیم. «أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۸۲ تا ۸۳]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَابًا مِنْ سَجَّيْلِ مَنْضُودٍ (۸۲) مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَ مَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (۸۳)

پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ هایی از گِل های لایه لایه بر آنها فرو ریختیم،

(سنگ هایی که) نزد پروردگارت نشاندار بودند، و این (کیفر سنگباران) از (سایر) ستمگران (و فاسدانی که در خط قوم لوط باشند)، دور نیست.

نکته ها:

«سَجَّيلٍ»

به معنای کلوخ است، چیزی نه مثل گِل، نرم و نه مثل سنگ، سفت، و «مَنْضُودٍ» یعنی رویهم و پی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصی در نظر گرفته شده بود و یا اینکه آن سنگ ها با سنگ های زمینی فرق داشته است.

این آیه، پایان کار قوم لوط را بیان می فرماید. در یک جمع بندی باید گفت که حضرت لوط علیه السلام پیامبر قوم لوط بود و در زمان حضرت ابراهیم علیه السلام می زیست و دین او را تبلیغ می کرد. به همراه حضرت ابراهیم علیه السلام عازم فلسطین شد و سپس به طرف سرزمینی به نام مؤتفکات رفت که مردم آن منطقه، بت پرست بودند و علنی لواط می کردند. حضرت لوط علیه السلام به مبارزه با این فساد و آفت بزرگ پرداخت، اما هر چه تلاش نمود، تأثیری نبخشید، تا جایی که او را تهدید به اخراج کردند. آنها می گفتند: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ» (۱) ای لوط! اگر موعظه را قطع نکنی، تو را تبعید می کنیم. سرانجام فرشتگان مأمور عذاب نازل شدند و پس از در جریان قرار دادن حضرت ابراهیم و سپس حضرت لوط علیهما السلام، مأموریتشان را انجام داده و منطقه ی این قوم فاسد را زیر و رو کردند.

در آیه ی ۷۳ سوره ی حجر آمده است که قوم لوط را صیحه فرا گرفت. شاید به واسطه ی همین صدای مهیب که منطقه را زیر و رو کرده، سنگ هایی از درون زمین

ص: ۳۶۵

به طرف آسمان پرتاب شده و سپس بر سر آنها فرود آمده است، نظیر آتشفشان و انفجارهایی که به دنبال آن واقع می شود. (۱) و شاید هم در حین باریدن سنگ، صیحه ی آسمانی نیز منطقه را فرا گرفته باشد.

پیام ها:

۱ کیفر کسانی که فطرت انسانی را واژگون می کنند آن است که شهر بر سرشان واژگون شود. «جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا» ۲ قدرت الهی می تواند به جای باران، سنگباران کند. «أَمْطَرْنَا» ... «حِجَارَةً» ۳ انحرافات اخلاقی و جنسی، ظلم است. «مِنَ الظَّالِمِينَ» ۴ هر کس همچون دنیای غرب، همجنس بازی را جایز و آزاد بداند، باید منتظر قهر خدا و زیر و رو شدن منطقه ی فساد باشد. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَبَعِيدٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۴]

اشاره

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أُرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ (۸۴)

و به سوی (منطقه و مردم) مدین، برادرشان شعیب (را فرستادیم، او) گفت: ای قوم من! خدا را پرستش کنید (که جز او خدای دیگری برای شما نیست، و پیمانہ و ترازو را) (در هنگام خرید و فروش) کم نگذارید، همانا (در این صورت) من شما را به خیر (و صلاح) می بینم و برآستی که من از عذاب روز (قیامتی که) فراگیر (است)، بر شما می ترسم.

نکته ها:

«مَدْيَنَ»

(که نام امروزش معان و در تورات مدیان است) شهری در مشرق خلیج عقبه است که مردم آن از فرزندان حضرت اسماعیل علیه السلام بوده و با کشورهای مصر و

ص: ۳۶۶

لبنان و فلسطین تجارت داشتند. بعضی نیز کلمه ی «مَدَیْن» را نام قبیله ای دانسته اند که مردم آن در اطراف کوه سینا زندگی می کرده اند.

فساد امت ها، در هر دوره و زمانی متفاوت است که باید به آن توجه کامل داشت، فساد قوم لوط، انحراف جنسی و فساد قوم شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی بوده است.

پیام ها:

۱ بعثت انبیا علیهم السلام، سنت الهی و جریان مستمر تاریخی بوده است. «وَإِلَىٰ مَدَیْن» ۲ رسالت حضرت شعیب، در محدوده ی منطقه ی مدین بوده است. «إِلَىٰ مَدَیْن» ۳ پیامبر هر قوم، از میان مردم همان قوم مبعوث می شده است. «أَخَاهُمْ» ۴ یکتا پرستی، بر اساس یکتاشناسی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۵ تنها عبادت خداوند کافی نیست، بلکه برائت از مشرکان نیز لازم است. «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۶ انبیا علیهم السلام، تنها مسائل اعتقادی و اخلاقی را مد نظر نداشتند، بلکه به امور اقتصادی و عوامل فساد آن نیز می پرداختند. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ» ۷ رفاه و درآمد، به تنهایی بازدارنده از کلاهبرداری و فساد اقتصادی نیست.

«لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ»

... «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» امام صادق علیه السلام، مراد از «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» را فراوانی و ارزانی اجناس دانسته اند. (۱)

۸ برای نهی از منکر باید به مردم شخصیت و دلگرمی داد. «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» ۹ توجه دادن به مبدأ و معاد، سرلوحه ی دعوت همه انبیا علیهم السلام بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ»

... «أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ» ۱۰ ایمان به روز حساب، زمینه ی تقوی در همه ی امور زندگی است. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ»، «عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ»

ص: ۳۶۷

۱۱ از قهر خداوند نمی توان فرار کرد. «عَذَابٌ يَوْمٍ مُّحِيطٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۵]

اشاره

وَ يَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۸۵)

و حضرت شعیب تأکید کرد که ای قوم من! پیمانۀ و ترازو را با انصاف و عدل پر کنید (و تمام دهید) و (از) اشیا (و اجناس و حقوق) مردم (چیزی) را نگاهید و فسادکنان، در زمین تباهی نکنید.

نکته ها:

کلمه ی «تَبَخَسُوا» از مادّه ی «بخس»، به معنای کم کردن و جمله ی «لَا تَعْنُوا»، به معنای فساد نکردن است.

پیام ها:

۱ برقراری عدالت و قسط در همه ی مسائل، از دستاورد حرکت انبیاست.

«أَوْفُوا»

... «بِالْقِسْطِ» ۲ در صورتی که گناه در جامعه به حالت عادت در آید، باید با تکرار تذکر و پیگیری مداوم، آن را بر طرف کرد. در این آیه، چند بار مسئله ی رعایت وزن و پیمانۀ تکرار گردیده است. «أَوْفُوا» ... «لَا تَبَخَسُوا» ۳ باید بر داد و ستدها و امور اقتصادی، نظارت و کنترل باشد. «أَوْفُوا» ... «لَا تَبَخَسُوا» ۴ باید قسط و عدل را نسبت به همه ی مردم مراعات کرد، نه تنها در حقّ مؤمنین.

«لَا تَبَخَسُوا النَّاسَ»

۵ کم گذاشتن حقّ مردم تنها در محدوده ی چیزهای وزنی و کشیدنی و یا پیمانۀ ای نیست، بلکه شامل همه ی چیزهایی که مردم داد و ستد می کنند و امانات نیز می شود. «أَشْيَاءَهُمْ» ۶ ضایع کردن حقّ مردم در مسائل اقتصادی، یکی از بارزترین نمونه های فساد است. زیرا اقتصاد ناسالم، جامعه را به فساد می کشاند. «لَا تَبَخَسُوا»، «مُفْسِدِينَ»

ص: ۳۶۸

۷ بالاتر و بدتر از عمل فساد، داشتن روحیه و خصلت افراد مفسد است.

□
«لَا تَعْتَوْا»

، «مُفْسِدِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۶]

اشاره

□
بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶)

(مال و سرمایه ی حلالی که) خداوند (برای شما) باقی گذارده (از مال و ثروتی که در اثر کم فروشی بدست می آورید) برایتان بهتر است اگر ایمان داشته باشید، و من نگهبان شما (بر حفظ ایمانتان و پذیرش این راه) نیستم.

نکته ها:

□
«بَقِيَّتُ اللَّهِ»

در این آیه به معنای درآمد و سودی است که از یک سرمایه ی حلال و خداپسندانه برای انسان باقی می ماند و صد در صد حلال است. اما در روایات به هر وجود مبارکی که به اراده ی خداوند برای بشریت باقی می ماند، «بَقِيَّتُ اللَّهِ» گفته می شود. از جمله به سربازان مؤمنی که پیروزمندانه از جبهه ی جنگ برمی گردند، زیرا به اراده ی الهی باقی مانده اند. به امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) نیز «بَقِيَّتُ اللَّهِ» می گویند، چون آن وجود شریف به خواست خداوند برای هدایت مردم ذخیره و باقی نگهداشته شده است. در روایات می خوانیم که یکی از نام ها و اسامی مبارک آن حضرت «بقیه الله» است (۱) و ما بر او به این نام سلام می کنیم: «السلام عليك يا بقية الله في ارضه». وقتی آن حضرت در مکه ظهور فرمایند، این آیه را تلاوت کرده و می فرمایند: من آن «بَقِيَّتُ اللَّهِ» هستم. البته به سایر معصومین عليهم السلام نیز لقب «بقیه الله» داده شده است. (۲)

پیام ها:

□
۱ رزق اندک ولی حلال و پاک، بهتر از درآمدهای بسیار، اما حرام است. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ»

ص: ۳۶۹

(۱-۱). بحار، ج ۴۶، ص ۲۵۹.

(۲-۲). تفسیر کنز الدقائق.

۲ دنیا، فانی و آخرت باقی است، لذا آخرت گرایی بهتر از دنیا طلبی است. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۳ اگر کم فروشی نکنیم، مشتریان بیشتر و در نتیجه سود ما در آینده، زیادتر و گواراتر خواهد گردید. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ» ۴ کسی که حرام را بهتر از حلال بداند، در ایمان خود شک کند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۵ انسان ها در عقاید خود آزادند و حتی انبیا هم بر آنان تحمیلی ندارند. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ» ۶ اگر به خاطر حرام خواری، دارایی و زندگیتان تباه شد، من ضامن نیستم. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۷]

اشاره

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (۸۷)

(ای مردم مدین در جواب) گفتند: ای شعیب! آیا نمازت به تو فرمان می دهد که (به ما بگویی) آنچه را که پدرانمان می پرستیدند رها کنیم؟ (و) یا اینکه (نتوانیم) آن گونه که خود می خواهیم، در اموالمان تصرف کنیم؟! تو که مرد بردبار و فهمیده ای هستی! (این چه توقعی است که از ما داری؟)

پیام ها:

۱ همه ی انبیا علیهم السلام با مخالفانی روبرو بوده اند. «قَالُوا يَا شُعَيْبُ...» ۲ نماز، در ادیان گذشته نیز بوده است. «أَصَلَاتُكَ» ۳ نماز، بارزترین نمود آئین شعیب بوده است. «أَصَلَاتُكَ» ۴ نماز واقعی، انسان را به ارشاد دیگران و امر به معروف و نهی از منکر آنها وامی دارد. «أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ» ۵ تقلید از نیاکان، در مقابل دلیل و نص، سرچشمه ی بسیاری از انحرافات است.

«يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

ص: ۳۷۰

۶ دین، نه از سیاست جداست و نه از اقتصاد. «أَصِيْلَاتُكَ» ... «نَتْرُكَ» ... «فِي أَمْوَالِنَا» ۷ راه انبیا، مانع از آزادی بی قید و شرط است. «نَفَعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ» ۸ مالکیت بر چیزی، دلیل جواز بر هر نوع مصرف کردن آن نیست. «نَتْرُكَ» ... «أَنْ نَفْعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ» (در قوانین شعیب، قانون کنترل مصرف بوده است) ۹ تجلیل و ستایش مخالفان از ما، گاهی به خاطر سکوت و نگفتن حق است.

«إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

۱۰ تعریف و تمجید مخالفان، گاهی جنبه ی استهزا دارد. «لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۸]

اشاره

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسِينًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۸۸)

(شعیب) گفت: ای قوم من! آیا اندیشیده اید که اگر من دلیل روشنی از طرف پروردگارم داشته باشم و او مرا رزق نیکویی (مثل نبوت) از سوی خود عطا کرده باشد، (چگونه می توانم مخالفت او کنم؟) و من نمی خواهم نسبت به آنچه شما را از آن نهی می کنم، خود مخالفت کنم (و مرتکب آن شوم). من به جز اصلاح به مقدار توانم، خواسته ی دیگری ندارم و جز به لطف خداوند، توفیقی برای من نیست، (از این روی) بر او توکل کرده ام و به سوی او بازگشته ام.

نکته ها:

در آیه ی قبل، کفار اعتراض داشتند که چرا ما از تصرف در اموالمان آزاد نباشیم؟ حضرت شعیب علیه السلام در این آیه جواب می فرمایند که اگر من شما را از تصرف بی قید و شرط محدود می کنم، به جهت اصلاح زندگی و جامعه ی شماست، نه به خاطر دشمنی، حسادت، تنگ نظری و یا امور دیگر، زیرا مصالح فردی نباید موجب ضرر و زیان به مصالح عمومی شود.

ص: ۳۷۱

۱ نبوت بر اساس معجزه و بینه است. «كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ» (قوانین بر پایه دلیل است) ۲ انبیا علیهم السلام همه چیز را از خدا می دانند. «رَبِّي»، «رَزَقَنِي» ۳ گمان نکنیم زندگی خوب، با کم فروشی و حرام خواری بدست می آید، زیرا انبیا و اولیای الهی بدون آلودگی به این گناهان، روزی نیکو داشته اند. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» (روزی نیکو آن است که بر اساس کم فروشی و ظلم نباشد) ۴ روزی انسان از خدا و به لطف اوست، نه به زرنگی. «رَزَقَنِي مِنْهُ» ۵ در مقابل کفّار که می گفتند: «اموالنا» حضرت شعیب علیه السلام فرمود: «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» یعنی گمان نکنید که من مشکل مالی دارم.

۶ آمر به معروف و ناهی از منکر باید قبل از دیگران، خودش اهل عمل باشد.

انبیا فقط طراح و فرمانده نبودند، بلکه خودشان از بهترین مصادیق اهل عمل بشمار می رفتند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَأَكُم عَنْهُ» ۷ انبیا علیهم السلام نه تنها بر خلاف دستورهای الهی عمل نمی کردند، بلکه حتی به فکر خلاف هم نبودند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ...» ۸ هدف انبیا علیهم السلام اصلاح انسان ها و جوامع بشری است. «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ» ۹ مرز کار انبیا توان و قدرت آنهاست، نه ساعت، روز، ماه و سال. «مَا اسْتَيْطَعْتُ» ۱۰ اراده ی کارها از ما، ولی میزان توفیق از خداست. «إِنْ أُرِيدُ»، «مَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ» ۱۱ در کارها آخرین تلاش را به کار ببریم، ولی بدانیم که موفقیت به دست خداوند است. «مَا اسْتَيْطَعْتُ وَ مَا تَوْفِيقِي...» ۱۲ توکل زمانی نتیجه بخش است که در کنار تلاش باشد. «مَا اسْتَيْطَعْتُ»، «تَوَكَّلْتُ» ۱۳ مصلح باید خود صالح و اهل ایمان، توکل، انابه و سوز باشد. «مَا اسْتَيْطَعْتُ»، «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ» ۱۴ در این آیه برای آمر به معروف و ناهی از منکر این سفارها شده است:

الف: شخصاً اهل عمل باشد. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَأَكُم عَنْهُ»

ب: هدف او اصلاح جامعه باشد. «إِنْ أَرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ» ج: توفیق کارش را از خداوند بداند. «وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ» د: همیشه بر او توکل نماید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ه: در مشکلات به او پناه ببرد. «إِلَيْهِ أُنِيبُ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۹]

اشاره

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ (۸۹)

و(شعیب گفت:) ای قوم من! دشمنی و مخالفت با من، شما را به کاری وادار نسازد که(عذابی)مثل آنچه به قوم نوح، یا قوم هود(و)یا قوم صالح رسید به شما هم برسد و(می دانید که ماجرای)قوم لوط(چندان)از شما دور نیست.

پیام ها:

۱ حتی با مخالفان نیز با لحن خوب سخن بگوییم. «یا قَوْمِ» ۲ به خاطر دشمنی با یک فرد، سرنوشت و سعادت خود و جامعه را به آتش نکشیم. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي» ۳ تاریخ اقوام بشری، به یکدیگر شباهت و پیوند دارد، و بازگو کردن آن، درس عبرت است. «مِثْلُ مَا أَصَابَ» ۴ سرنوشت تلخ پیشینیان را ساده، شوخی، موسمی، موضعی، فردی و تصادفی نگیریم. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ...» (حضرت نوح، هود، صالح و لوط، قبل از حضرت شعیب بوده اند) ۵ دست خدا برای قهر و عذاب باز است. او هر قومی را به هر شکل و در هر منطقه و در هر زمانی که بخواهد می تواند هلاک کند. همانطور که قوم حضرت نوح علیه السلام را با غرق کردن، قوم حضرت هود را با طوفان، قوم حضرت صالح علیه السلام را با صیحه ی آسمانی و قوم حضرت لوط علیه السلام را با ویرانی به قهر خود مبتلا نمود. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ»

ص: ۳۷۳

۶ بهترین جریان تاریخی برای عبرت آموزی، نزدیک ترین آنهاست. قوم شعیب با قوم لوط، هم از لحاظ مکانی نزدیک بودند و هم از جنبه ی زمانی. «وَمَا قَوْمِ لُوطٍ مِّنْكُمْ بِبَعِيدٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۰]

اشاره

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (۹۰)

(پس بیایید) و از پروردگارتان آمرزش بطلبید و به سوی او باز گردید. همانا پروردگار من، مهربان و دوستدار (توبه کننده)گان است.

نکته ها:

«ود»، به آن دوستی ای گفته می شود که دارای آثار بوده و استمرار داشته باشد.

پیام ها:

۱ باید در کنار هشدار و اخطار به مخالفان، راه بازگشت و اصلاح را نیز به آنها ارائه داد. «استغفروا...» ۲ طلب آمرزش و دوری از گناه، مقدمه ی بازگشت به راه حق است. «استغفروا ربکم ثم توبوا الیه» ۳ اگر استغفار و توبه کنیم، از جانب پروردگارمان جواب مثبت می شنویم.

«استغفروا»

... «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» ۴ خداوند را آن گونه معرفی کنیم که عشق بازگشت به سوی او آسان شود. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» ۵ رحمت خدا لحظه ای نیست، بلکه استمرار دارد و دارای آثار و برکات زیادی است. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ» (علاوه بر جمله ی اسمیه، «رَحِيمٌ» صیغه ی مبالغه است) ۶ خداوند نه تنها توبه پذیر است، بلکه توبه کننده را دوست دارد. «وَدُودٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۱]

اشاره

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْ لَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ (۹۱)

ص: ۳۷۴

(کفار) گفتند: ای شعیب! ما بسیاری از سخنان تو را درک نمی کنیم و ما تو را در میان خود شخص ضعیفی می بینیم و اگر بستگان تو نبودند، هر آینه تو را سنگسار می کردیم و تو بر ما (هیچ) برتری و قدرت و عزتی نداری.

نکته ها:

کفار به حضرت شعیب علیه السلام می گفتند: ما سخنان تو را درک نمی کنیم. مگر کلام آن حضرت چه بود که آنها نمی فهمیدند؟ آیا جز این بود که می فرمود:

۱ من معجزه و بینه دارم. «كُنْتُ عَلَيَّ بَيِّنَةً» ۲ من دارای مشکل مالی و نیازمند شما نیستم. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» ۳ به آنچه می گویم، عمل می کنم. «مَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ...» ۴ به دنبال اصلاح جامعه هستم. «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ» ۵ آنچه در توان دارم تلاش می کنم. «مَا اسْتَطَعْتُ» ۶ بر خدا توکل و به سوی او اناابه می کنم. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ» ۷ عاقبت پیشینان را به شما هشدار می دهم. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ...» امّا کفار، هم سخنانش را تحقیر کردند، «مَا نَفَقَهُ»، هم خودش را ضعیف دانستند، «فِينَا ضَعِيفًا»، هم فامیل و بستگانش را ناچیز شمردند، «رَهْطُكَ»، هم به شکنجه ی سختی تهدیدش کردند، «لَرَجْمُنَاكَ» و هم قدرت و عزتش را نادیده گرفتند. «مَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ»

پیام ها:

۱ انبیا و مبلغان الهی، در راه دعوت مردم به صراط مستقیم، بیشترین اهانت ها را متحمل شده اند. «مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ...» ۲ مخالفان انبیا، دلیل و منطق ندارند. منطق آنان توهین، شکنجه و کشتار است.

«لَرَجْمُنَاكَ وَ مَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ»

اشاره

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيَا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۹۲)

(شعیب) گفت: ای قوم من! آیا قبیله ی من نزد شما از خداوند عزیزتر است (که) شما (فرمان) او را پشت سر انداخته اید، (اما برای) کسان و خویشان من حساب باز کرده اید؟) همانا پروردگار من به آنچه عمل می کنید احاطه دارد.

پیام ها:

۱ مراعات حق مردم، گروه ها، احزاب و حقوق بین الملل نباید فوق مراعات حق الهی باشد. نگذاریم در صحنه های سیاسی و اجتماعی، خط خدا منزوی شود و تحت الشعاع قرار گیرد. «أَرَهْطِي أَعَزُّ» ۲ برای افراد لجوج، هشدار لازم است. «إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

اشاره

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَ مَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَ ارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (۹۳)

و (شعیب گفت:) ای قوم من! (پس) هر چه در توان دارید انجام دهید، من (نیز) کار خودم را خواهم کرد. بزودی خواهید دانست (که) عذاب خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و چه کسی دروغگوست. شما در انتظار باشید، من (نیز) همراه شما منتظرم.

پیام ها:

۱ گاهی انبیا از تأثیر کلام خود مأیوس می شدند. «اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ» ۲ اگر از هدایت مردم مأیوس شدید، بر مواضع خود استقامت کنید. «إِنِّي عَامِلٌ» ۳ آنجا که موعظه کارساز نیست، باید تهدید را در پیش گرفت. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ» ۴ پاسخ تهدید را باید با تهدید داد. «لَرَجْمَنَاكَ»، «عَذَابٌ يُخْزِيهِ» ۵ مردم، حضرت شعیب را دروغگو می پنداشتند. «مَنْ هُوَ كَاذِبٌ»

۶ ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، آن گاه در انتظار امدادهای او باشیم. «إِنِّي لَعَامِلٌ»، «ارْتَقِبُوا»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۴]

اشاره

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِيْنَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِيْنَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۹۴)

و چون فرمان (قهر) ما آمد، شعیب و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و (آن گاه) صیحه ی (آسمانی) ستمگران را فرو گرفت، پس در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

پیام ها:

۱ قهر خداوند بر ستمگران، دیر و زود دارد، ولی سوخت و سوز ندارد. «وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا...» ۲ صاعقه های آسمان تصادفی نیست، بلکه به فرمان الهی نازل می شود. «أَمْرُنَا» ۳ خداوند، ناجی و پشتیبان اهل ایمان است. «نَجَّيْنَا» ۴ ایمان به انبیا باید همراه حمایت از آنان باشد. «آمَنُوا مَعَهُ» بجای «آمَنُوا به» ۵ ایمان، رمز نجات است. «نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِيْنَ آمَنُوا مَعَهُ» ۶ بی توجهی به دعوت انبیا، ظلم است. «أَخَذَتِ الَّذِيْنَ ظَلَمُوا» ۷ سرانجام ظلم و ظالم، نابودی است. «أَخَذَتِ الَّذِيْنَ ظَلَمُوا» ۸ عذاب الهی بر آنان به قدری سریع و عظیم بود که توان بیرون آمدن از خانه های خود را نداشتند. «دِيَارِهِمْ» (ظاهراً عذاب در شب نازل شده است) ۹ قهر الهی چنان می رسد که هر گونه قدرت فرار را از ظالمین می گیرد. «جَاثِمِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۵]

اشاره

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ (۹۵)

(کفار مدین آن چنان نابود شدند) که گویی هرگز در آن منطقه ساکن نبوده اند، آگاه باشید (لطف خدا) از مردم مدین دور باد، همان گونه (که) از قوم ثمود دور شد.

ص: ۳۷۷

نکته ها:

قهر الهی، از هر بمبی نابود کننده تر است، چرا که در هنگام بمباران، کم و بیش افرادی فرصت فرار پیدا می کنند و یا بعد از حادثه نجات می یابند. اما وقتی عذاب خداوند و قهر او فرا می رسد، چنان قلع و قمع می کند که گویا هرگز کسی ساکن آن منطقه نبوده است.

پیام ها:

۱ از قهر الهی هیچ راه فراری نیست. «كَأَنَّ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا» ۲ برائت از ستمگران و مرگ و نفرین بر آنان، سیره ی الهی و قرآنی است. «بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۹۷]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۹۶) إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ مَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ (۹۷)

و به تحقیق ما موسی را با معجزه و براهین روشن فرستادیم،

به سوی فرعون و اشراف قومش (فرستادیم)، پس آنها (بجای پذیرفتن دعوت موسی)، از فرمان فرعون پیروی کردند، در حالی که فرمان فرعون مایه ی رشد (و نجات) نبود.

نکته ها:

تعداد آیاتی که در قرآن مجید درباره ی حضرت موسی علیه السلام و قوم بنی اسرائیل وارد شده، در مورد هیچ پیامبر و ائمت دیگری نیامده است، زیرا از این حضرت بیش از یکصد و سی مرتبه و در بیش از سی سوره نام برده شده است که خلاصه ترین آنها در این سوره است.

کلمه ی «سُلْطَانٍ» به معنای سلطه است. گاهی به سلطه ی ظاهری گفته می شود و گاهی در سلطه ی منطقی و استدلالی بکار می رود.

۱ ادعای نمایندگی از جانب خدا باید همراه نشانه و دلیل باشد. «أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۲ منطق و معجزه ی انبیا علیهم السلام برای همه ی مردم، روشن و قابل فهم است. «مُيَّبِنٍ» ۳ از مهم ترین فلسفه ی بعثت انبیا علیهم السلام، طاغوت زدایی، آزادی و رهایی انسان ها از قید بندگی دیگران است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» ۴ بسیاری از مردم، پیروان طاغوت ها بوده اند. «فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ» ۵ باید شعارهای تبلیغاتی طاغوت ها را خنثی کرد.

چون فرعون به دروغ اظهار می داشت که من شما را جز به راه رشد هدایت نمی کنم؛ «وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱)، لذا خداوند در این آیه در مقام جواب می فرماید: «وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ» ۶ همیشه علم و شناخت به تنهایی عامل دوری از انحراف نیست. (موسی حق را با دلیل و برهان، برای مردم روشن می کرد، ولی فرعون مردم را به انحراف دعوت می کرد و مردم از او فرعون پیروی می کردند)

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۸]

اشاره

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بئسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ (۹۸)

او(فرعون) در روز قیامت، پیشاپیش قومش حرکت می کند، پس آنها را وارد آتش می سازد و چه بد جایگاهی است که به آن وارد می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «ورد» به معنای آبی است که انسان به آن داخل می شود و کلمه ی «ورود» در اصل به معنای حرکت به سوی آب و نزدیک شدن به آن است، اما کم کم به هر نوع داخل شدن بر چیزی اطلاق شده است.

ص: ۳۷۹

پیام ها:

۱ نشانه‌ی رشد برنامه‌ها و قوانین آن است که سبب ورود به بهشت شود، نه دوزخ. «وَمَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ يَقْدُمُ قَوْمَهُ...» ۲ کسانی که در دنیا جلودار و امام مردمند، در آخرت نیز پیشگام به سوی بهشت یا جهنم خواهند بود. امام نور (عادل)، مردم را به طرف نور (بهشت)، و امام نار (ظالم)، به سمت نار (جهنم)، هدایت خواهد کرد. «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۹]

اشاره

وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (۹۹)

و در این دنیا با لعنتی بدرقه شدند و روز قیامت نیز چنین خواهد بود. (و این) چه بد عطایی است که به آنان داده می‌شود.

پیام ها:

۱ هر کس دنباله‌رو فرعون‌ها و طاغوت‌ها شد، در دنیا و آخرت بد نامی و نفرین او را دنبال خواهد کرد. «فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ»، «وَ اتَّبِعُوا» ... «لَعْنَةً»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۰]

اشاره

ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ الْقُرْآنِ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَ حَصِيدٌ (۱۰۰)

(ای پیامبر!) این (مطالب، گوشه‌ای) از اخبار آبادی‌ها و شهرهایی است که ما آن را برای تو بازگو می‌کنیم، (البته) بعضی از آنها (هنوز) پابرجا هستند، ولی بعضی دیگر ویران شده‌اند.

نکته ها:

ممکن است منظور آیه این باشد که در بعض موارد، تنها خودشان را هلاک نمودیم از این روی آثارشان باقی است، ولی در بعضی دیگر آنها را همراه با تمامی آثار و خانه‌هایشان نابود کردیم.

بیان داستان در قرآن، دارای نقش و اثرات مهمی است، زیرا؛ ۱ دلنشین و جذاب است. ۲ هموار کننده‌ی راه نفوذ و تأثیر بیشتر دلائل عقلی و

برهانی است. ۳. دلیلی دیگر بر اعجاز پیامبر صلی الله علیه و آله است که چگونه فردی درس ناخوانده چنین اخباری را می داند. ۴. برای شنوندگان آن درس عبرت است.

پیام ها:

۱ بیان تاریخ به مقداری لازم است که سبب رشد، پندآموزی و هشدار باشد. «مِنْ أَلْبَاءِ» (بعضی از تاریخ گذشتگان نه همه ی آن) ۲ تاریخ نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی، از بخش مهم تاریخ بشری است. «أَلْبَاءِ» («أَلْبَاءِ» به معنای اخبار مهم است) ۳ قرآن منبعی برای آشنایی با تاریخ گذشته و فرجام پیشینیان است.

۴ گفتن داستان های صحیح، مستند و آموزنده، کاری خدایی است، از آن غفلت نکنیم. «نَقُصُّهُ» ۵ داستان های قرآنی، صادق ترین و صحیح ترین قصه هاست، زیرا گوینده ی آنها خداست. «نَقُصُّهُ» ۶ حساب تاریخ امت ها از حساب آثار و بقایای آنها جداست، زیرا تاریخ امری ماندگار است، گرچه ممکن است از آثار و بقایای آنان خبری نباشد. «حَصِيدٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ مَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ (۱۰۱)

و ما به آنان ظلم نکردیم، بلکه آنان خود بر خویشتن ستم روا داشتند و چون قهر پروردگارت آمد، پس (آن) خدایانی که به جای «الله» می خواندند، سودی به حال آنان نبخشید و آنان را جز ضرر و هلاکت چیزی نیفزودند.

نکته ها:

کلمه ی «تَتْبِيبٍ» از «تب» به معنای استمرار در زیان و هلاکت و نابودی است.

پیام ها:

۱ تنبیه و کیفر ظالم، ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ» ۲ سرنوشت انسان، در گرو اعمال و رفتار خود اوست. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ۳ غیر از خداوند، هیچ کس و هیچ چیز دیگر، منجی انسان نیست. «فَمَا أَغْنَتْ» ۴ در برابر اراده ی الهی، هیچ کس و هیچ چیز را تاب مقاومت نیست. «مِنْ شَيْءٍ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۲]

اشاره

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ (۱۰۲)

و این چنین است مؤاخذه (و مجازات) پروردگارت، زمانی که شهرها و آبادی های ستمگر را (با قهر خود) می گیرد. همانا مؤاخذه ی او (سخت) دردناک و شدید است.

پیام ها:

۱ قهر و لطف خداوند، بر طبق یک سنت پایدار و قانون جاوید است، نه بر اساس یک امر دفعی و تصادفی. «كَذَلِكَ» ۲ امت های ستمگر، در معرض قهر الهی قرار دارند. «كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ...» ۳ تهدید در جای خود، یکی از عوامل مؤثر تربیتی است. «أَخْذُ رَبِّكَ» ۴ قهر خداوند، از شئون ربوبیت اوست. «أَخْذُ رَبِّكَ» ۵ عامل بدبختی و نزول قهر الهی، خود انسان ها هستند. «أَخْذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ» ۶ قهر خدا زمانی است که سیمای منطقه را ظلم بگیرد. «أَخْذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ» ۷ قهر خدا را ساده و ناچیز نشماریم. «إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۳]

اشاره

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ (۱۰۳)

البته در این (یادآوری ها)، نشانه (و عبرتی) است برای کسی که از عذاب آخرت بترسد.

همان روزی که مردم را در آن گرد می آورند و آن روزی که (همه آن را) مشاهده می کنند و برای همه نمایان و مشهود است (و تمام اعمال و روحيات هویدا می شود).

پیام ها:

۱ بیان داستان باید دارای جهت و هدف باشد. «لَايَةٌ» ۲ تنها کسانی که به آخرت ایمان دارند، داستان های حقیقی قرآن را سرمشق خود می گیرند. «لَمَّا يَنْفَخُ الْبُوقُ لِلْيَوْمِ الَّذِي يَخَافُ عَذَابَ الْآخِرَةِ» ۳ خوف از قیامت (گرچه از روی یقین نباشد، بلکه بر اساس احتمال خطر باشد) سبب عبرت گرفتن می شود. «لَمَّا يَنْفَخُ الْبُوقُ لِلْيَوْمِ الَّذِي يَخَافُ عَذَابَ الْآخِرَةِ» ۴ اجتماع و حضور مردم در قیامت، امری اجباری است، نه اختیاری. «مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ» نه «یوم یجمع الناس» ۵ روز قیامت، روز شهادت و گواهی است. هر کس و هر چیز، به سود یا ضرر دیگری گواهی می دهد و پرده ها در آن روز کنار می رود. «مَشْهُودٌ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵]

اشاره

وَمَا تُوخَّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ (۱۰۴) يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ (۱۰۵)

و ما، آن (روز) را مگر برای مدت معدودی به تأخیر نمی اندازیم.

روزی که (چون) بیاید، هیچ کس جز با اذن او حرفی نمی زند، پس (گروهی) از آنها بدبخت و سیه روز و (عده ای دیگر) خوشبخت و سعادتمندند.

نکته ها:

کلمه ی «سَعَادَتٌ»، به معنای فراهم بودن اسباب نعمت و کلمه ی «شَقَاوَتٌ» به معنای فراهم بودن اسباب گرفتاری است.

پیام ها:

۱ زمان برپایی قیامت و به پایان رسیدن دنیا، از پیش مشخص و معین شده است. «لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ» ۲ فاصله ای که برای برپایی قیامت است، باز به خاطر دنبال کردن هدفی است.

و نفرمود: «الْحَقُّ أَجَلٌ» ۳ در روز قیامت سکوت بر همه ی افراد حکم فرماست، مگر افرادی که اجازه ی تکلم داشته باشند. «لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فِيهِ النَّارَ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ (۱۰۶) خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ (۱۰۷)

اما (آن) کسانی که بدبخت شده اند، پس در آتش (اند و در آنجا) ناله ای (زار) و خروشی (سخت) دارند.

(و) تا آسمان ها و زمین پایدار است، در آن (آتش) جاودانند، مگر آنچه خداوند بخواهد، همانا پروردگارت هر چه را اراده کند، انجام می دهد.

نکته ها:

«زَفِيرٌ»

فریادی است که همراه با بیرون دادن نَفَس است و «شَهِيقٌ» ناله ای است طولانی که توأم با فرو بردن نَفَس است. بعضی نیز «زَفِيرٌ» را آغاز صدای الاغ و «شَهِيقٌ» را پایان آن دانسته اند.

همه ی افرادی که به دوزخ می روند، از لحاظ مدّت زمان حضور در آنجا یکسان نیستند، عدّه ای پس از مدّت کمی از دوزخ رهایی می یابند، بعضی دیگر برای مدّت بسیار طولانی در جهنّم می مانند و سرانجام خلاص می شوند، اما گروهی برای همیشه در آنجا می مانند و هرگز از آن خارج نمی شوند.

کلمه ی «خلود» در مواردی که همراه با کلمه ی «ابد» آمده باشد، مثل: «خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا» (۱)، به معنای همیشگی و جاودانگی است، نه به معنای مدّت طولانی. در این آیه اگر چه خلود تا زمان برقرار بودن آسمان ها و زمین بیان شده است و قرآن مدّت

ص: ۳۸۴

زمان استقرار آنها را تعیین فرموده (۱)، لیکن باز به معنای ابدیت و همیشگی است، زیرا که «مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ» در زبان و ادبیات عرب، کنایه ای است که برای ابدیت و جاودانگی آورده می شود، اگر چه آسمان ها ابدی نیستند.

پیام ها:

۱ انسان با انتخاب های خود باعث شقاوت خود می شود. «شَقُوا» نه «شَقُوا» ۲ دست خداوند در نجات گروهی از دوزخیان (به دلیل جرم کمتر و یا استحقاق عفو و یا هر دلیل دیگری) باز است. «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۸]

اشاره

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا ففِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ (۱۰۸)

و امّا کسانی که خوشبخت (و سعادت مند) شده اند، پس تا آسمان ها و زمین پابرجاست، در بهشت جاودانند، مگر آنچه پروردگارت بخواهد (این) عطایی قطع ناشدنی است.

پیام ها:

۱ عامل شقاوت و بدبختی انسان ها، اختیار و خواست خودشان است، ولی سعادت آنها با توفیق الهی است. لذا برای شقاوت جمله «شَقُوا» و برای سعادت، عبارت «سَعِدُوا» آمده است.

۲ گرچه دست الهی در هر کاری باز است، حتی برای بیرون کردن اهل بهشت از بهشت، «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» امّا با توجه به فراز آخر این آیه «عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ» و وعده هایی که در آیات دیگر داده شده، این کار را انجام نخواهد داد و وقتی کسی وارد بهشت شد، برای همیشه در آنجا خواهد ماند.

ص: ۳۸۵

اشاره

فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمَوْفُوهُمْ نَصِيْبُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ (۱۰۹)

پس (ای پیامبر!) از آنچه این کفار می پرستند در شک و تردید مباش، (که) آنها عبادت نمی کنند مگر همان گونه که قبلاً پدرانشان (بت ها را) عبادت می کرده اند، و همانا ما نصیب آنها را به طور کامل و بی کم و کاست خواهیم پرداخت.

پیام ها:

۱ یک رهبر باید چنان در راه و هدف خود استوار و قاطع باشد که انحراف امت نتواند او را دچار تزلزل و سستی کند. «فَلَا تَكُ» ۲ مورد عتاب و خطاب قرار دادن شخصیت ها، تأثیر روانی بیشتری در مردم دارد. «فَلَا تَكُ» ۳ بت پرستان و مشرکان، منطقی و استدلال ندارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ» ۴ نیاکان، در اعمال و رفتار آیندگان نقش دارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ» ۵ پیروی از سنت ها و توجه به افکار و عقاید نیاکان، در همه جا دارای ارزش نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ» ۶ خداوند حتی نسبت به کفار و مشرکین نیز ظلم نمی کند. «لَمَوْفُوهُمْ نَصِيْبُهُمْ»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْ لَا كَلِمَةُ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۱۰)

و به تحقیق ما به موسی کتاب (تورات) دادیم، پس در آن اختلاف شد، و اگر سنت پروردگارت (در مورد تأخیر عذاب کفار) از پیش مقرر نگشته بود، هر آینه (در همین دنیا) میان آنان داوری و حکم می شد (و به کیفر می رسیدند) و همانا آنان درباره ی آن در شکی هستند که موجب بدگمانی آنان است.

پیام ها:

۱ در هیچ دوره ای از تاریخ، تمام افراد قومی، هم عقیده نبوده اند. «فَاخْتُلِفَ فِيهِ» ۲ از اختلاف مردم در دین و ایمان آوردن بعضی و کفر عدّه ای دیگر، ناراحت و نگران نباشیم که این حادثه ی جدیدی نیست. «آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ» ۳ با اینکه در آیاتی از قرآن مجید، تورات، کتاب نور خوانده شده، (۱) اما باز هم مردم در آن نور اختلاف کرده اند. «فَاخْتُلِفَ فِيهِ» ۴ خداوند، خود نیز سنت های خویش را مراعات کرده و زیر پا نمی گذارد، چرا که قبل از هر کس، این قانونگذار است که باید احترام قانون را داشته باشد. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» (خداوند دنیا را محلّ داوری قرار نداده است) ۵ سنت های الهی، بر اساس مقام ربوبیت اوست. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۶ مهلت دادن به اختلاف کنندگان در کتاب آسمانی، از سنت های الهی است.

«كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۱]

اشاره

وَإِنْ كُنَّا لَمَّا لِيُؤْفِقَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱)

و قطعاً پروردگارت (جزای) تمام اعمال آنان را حتماً بطور کامل خواهد داد، همانا او به (تمام) آنچه (مردم) عمل می کنند، آگاه است.

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون جواب و پاداش نیست. «لِيُؤْفِقَنَّهُمْ» ۲ در پاداش یا کیفر الهی، هیچ کم و کاستی وجود ندارد. «لِيُؤْفِقَنَّهُمْ» ۳ جزای کامل خداوند، بر اساس آگاهی کامل او از اعمال مردم است. «خَبِيرٌ»

ص: ۳۸۷

اشاره

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۲)

پس (ای پیامبر!) همان گونه که مأمور شده ای، استوار باش و (نیز) هر کس که با تو، به سوی خدا آمده است، و سرکشی نکنید که او به آنچه می کنید بیناست.

نکته ها:

در روایات آمده است که پیامبر فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. و گفته اند که مراد حضرت این آیه از سوره ی هود بوده است. (۱) اگر چه فراز نخست این آیه «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» در سوره ی دیگری (۲) از قرآن مجید نیز آمده، اما آیه ی فوق به چنین خصوصیتی معروف شده است. شاید سنگینی این آیه، وجود فرازهای دیگری از تاریخ است که در آیه بیان نشده و آن، استقامت یاران پیامبر صلی الله علیه و آله است که همه ی آنها وفادار نبودند و پیامبر صلی الله علیه و آله از بی وفایی و ناپایداری آنان در ناراحتی بود.

پیام ها:

۱ حال که خداوند کیفر و پاداش همه را بدون کم و کاست می دهد، پس استقامت کن. «كُلًّا لِّمَا لِيُؤْفَيَنَّهُمْ» ... «فَاسْتَقِمْ» ۲ نتیجه ی تاریخ انبیا، استقامت است. «فَاسْتَقِمْ» ۳ در استقامت و پایداری، رهبر باید پیشگام همه باشد. «فَاسْتَقِمْ» (شرایط مکه برای مسلمانان صدر اسلام، دشوار و نیاز به استقامت بوده است) ۴ پایداری زمانی ارزش دارد که در همه ی امور باشد. در عبادت، در ارشاد، تحمل ناگواری ها و مانند آن. «فَاسْتَقِمْ» ۵ عمل باید بر طبق نص و فرمان الهی باشد، نه بر اساس قیاس و استحسان و خیال و امثال آن. «كَمَا أُمِرْتَ» ۶ پایداری رهبر بدون همراهی و پایداری امت بی نتیجه است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»

ص: ۳۸۸

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. شوری، ۱۵.

۷ رجوع و بازگشت به خدا، بهای سنگینی را می‌طلبد و آن، استقامت و پایداری در راه مستقیم و عدم بازگشت به مسیر قبل از توبه است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ» ۸ همه چیز باید طبق فرمان باشد، نه زیاده روی و طغیان. «كَمَا أُمِرْتُ» ... «وَلَا تَطْغَوْا» ۹ رهبر و اَمّت باید در راه مستقیم حرکت کنند و از افراط و تفریط بپرهیزند.

«فَاسْتَقِمُّ»

، «وَلَا تَطْغَوْا» ۱۰ استقامت در دین، پاداش الهی را در پی دارد. «فَاسْتَقِمُّ» ... «إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَلَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ (۱۱۳)

و به ستمگران تمایل و تکیه نکنید که آتش (عذاب) شما را فرا می‌گیرد و (در این صورت) برای شما در برابر خداوند، هیچ دوست و سرپرستی نیست، پس (از هیچ ناحیه‌ای) مورد کمک قرار نخواهید گرفت.

نکته ها:

در روایات می‌خوانیم که مودّت و محبّت به ظالم و اطاعت از او، از مصادیق رکون به ظالم محسوب می‌شود. در روایتی می‌فرماید: به ستمگر امیدی نداشته باش، گرچه او فامیل و دوست تو باشد. «و ان كان حميماً قريباً» (۱) در کافی، نیز این روایت آمده که اگر به مقدار زمان دست به جیب کردن ستمگر برای بخشش، راضی به زنده بودن او باشی، رکون و تکیه بر ظالم کرده‌ای که خدا از آن نهی نموده است. (۲)

از آنجا که اطاعت از اولی الامر، واجب و از سوی دیگر، رکون به ظالم حرام است، پس اولی الامر نمی‌تواند ظالم باشد، بلکه باید معصوم نیز باشد، زیرا گناه از مصادیق ظلم به شمار می‌رود.

رکون و تکیه بر ظالم، آتش خداوند را در پی دارد، پس وضعیت خود ظالم چگونه خواهد بود؟!

ص: ۳۸۹

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. کافی، ج ۵، ص ۱۰۸.

پیام ها:

۱ هر گونه تمایل و اعتماد به ستمگران داخلی و خارجی، ممنوع است. «لَا تَزْكُنُوا» (ستمگران، لایق پیروی و رهبری نیستند) ۲ تکیه بر ستمگران، گناه کبیره است. (هر گناهی که قرآن درباره ی آن وعده ی آتش داده، گناه کبیره است) «لَا تَزْكُنُوا» ... «فَتَمَسَّكُمُ الذَّارُ» ۳ به جای تمسک به ظالم، به خدا توکل کنیم. «وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ» ۴ نتیجه ی تکیه بر ستمگران، غربت و تنهایی است. «ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ»

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

اشاره

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ (۱۱۴) وَ إِصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۱۵)

و نماز را در دو طرف روز و اوایل شب بپادار، (زیرا) بدرستی که کارهای نیکو (همچون نماز)، بدی ها را محو می کند، این (فرمان)، تذکری است برای اهل ذکر.

و پایدار باش، که همانا خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.

نکته ها:

اشاره

در روایات، مراد از دو طرف روز، صبح و مغرب، و مراد از اوایل شب، نماز عشا بیان شده است. (۱) البته این آیه در مقام بیان تمام نمازهای روزانه نیست.

شخصی از اعمال زشت خویش ناراحت بود، لذا پس از نماز در مسجد از پیامبر صلی الله علیه و آله خواست تا او را حد بزند، حضرت به او فرمود: چون بعد از آن عمل خلاف، در نماز جماعت شرکت کرده ای، خداوند تو را بخشید. (۲)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که شخصی از طریق طاغوت درآمدهایی را بدست آورده و با امید به آیه ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» به فقرا کمک می کند و به حج

ص: ۳۹۰

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

می رود؟ حضرت فرمود: «إِنَّ الْخَطِيئَةَ لَا تَكْفُرُ الْخَطِيئَةَ» گناه را نمی توان با گناه پوشاند. (۱) آنچه را بدست آورده مال مردم است و تصرف در مال مردم به هر شکل حرام است.

امید بخش ترین آیه ی قرآن

حضرت علی علیه السلام بر جمعی وارد شده و از آنها سؤال فرمودند: آیا می دانید امید بخش ترین آیه ی قرآن کدام است؟! هر کس به فراخور حال خویش آیه ای را عنوان کرد:

بعضی گفتند: آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» (۲) یعنی خداوند جز شرک، گناهان دیگر را می بخشد.

بعض دیگر بر آن بودند که این آیه است؛ «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۳) یعنی هر کس خلافکار و ظالم باشد ولی استغفار کند، خداوند را بخشنده و مهربان خواهد یافت.

عده ای اظهار داشتند آیه ی «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ، لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا» (۴) یعنی ای بندگان من که در حق خود اسراف کرده اید! از رحمت خدا مأیوس نشوید، زیرا او همه ی گناهان را می بخشد.

تعدادی هم نظر به این آیه داشتند؛ «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ» (۵) یعنی کسانی که اگر کار زشتی انجام دادند و به خودشان ظلم کردند، یاد خداوند می کنند و برای گناهان خویش استغفار می نمایند، و کیست جز خداوند که گناهان را ببخشد.

بعد از اینکه حضرت نظرات آنان را شنید، فرمودند: از حبیب رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: امید بخش ترین آیه در قرآن این آیه است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ، إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» سپس پیامبر صلی الله علیه و آله ادامه دادند: یا علی! سوگند

ص: ۳۹۱

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. نساء، ۴۸.

۳-۳. نساء، ۱۱۰.

۴-۴. زمر، ۵۳.

۵-۵. آل عمران، ۱۳۴.

به خداوندی که مرا بشیر و نذیر به سوی مردم مبعوث کرد، وقتی که انسان برای نماز وضو بگیرد، گناهانش ریخته می شود، و زمانی که رو به قبله کند، پاک می شود. یا علی! مثال اقامه کننده ی نمازهای روزانه، مثل کسی است که هر روز پنج مرتبه در نهر آبی که جلوی منزل اوست خود را شستشو کند. (۱)

پیام ها:

۱ رهبر باید الگوی مردم باشد. «فَاسْتَقِمْ» ... «أَقِمْ...» ۲ نماز را باید با شرایط و آداب کامل بجای آورد. در کلمه ی «فَأَقِمْ» ، معنای کمال و تمام نهفته است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۳ نماز قوت قلب مؤمنان است. چون در آیات گذشته، فرمان به استقامت و عدم اعتماد به ظالمان مطرح شد و این امور نیاز به روحیه بالا- دارد، لذا در این آیه، خداوند امر به تقویت روح با اهرم نماز می فرماید. «فَاسْتَقِمْ» ... «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ» ۴ نمازها را باید در وقت مقّرر انجام داد. «طَرَفِي النَّهَارِ» ۵ نماز، روشن ترین نمونه ی کار نیک است. «أَقِمِ» ... «إِنَّ الْحَسَنَاتِ...» ۶ اعمال انسان در یکدیگر تأثیر دارند. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» ۷ دستور به نماز، روشن ترین پسند خداست. «ذَلِكَ ذِكْرِي» (نماز، ذکر الهی است) ۸ همه ی افراد از تذکرات الهی، بهره مند نمی شوند. «ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ» ۹ برپایی و اقامه ی نماز، پشتکار و حوصله می خواهد. (۲) «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ، «وَأَصْبِرْ»

ص: ۳۹۲

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق.

۲-۲. در آیه ای دیگر می فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» طه، ۱۳۲.

اشاره

فَلَوْلَا كَانَتْ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّتِهِ يَسْتَهْزِئُونَ عَنِ الْفَلْسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ (۱۱۶)

پس چرا در قرون قبل از شما، صاحبان علم و قدرتی نبودند تا مردم را از فساد در زمین باز دارند، مگر گروه کمی از کسانی که از میان آنان نجاتشان دادیم، و ستمگران دنباله رو و دل بسته ی مال و مقامی شدند که در آن مست و سرکش شده بودند و آنان مردمی مجرم و گناهکار بودند.

نکته ها:

کلمه ی «بَقِيَّتِهِ» که ۳ بار در قرآن آمده، به معنای باقیمانده است، اما معمولاً در لغت عرب، به فضل و قدرت گفته می شود. شاید به خاطر آنکه انسان اجناس نفیس را نزد خود ذخیره می کند و باقی نگه می دارد، و شاید هم به جهت آنکه افرادی در صحنه باقی می مانند که دارای قدرت و قوت بیشتری هستند.

در این آیه خداوند از گروهی انتقاد کرده که چرا مجهز به علم و قدرت نمی شوند تا جامعه را هشدار دهند.

این هشدار با لحن «فَلَوْلَا» بارها در قرآن تکرار شده است، از جمله: آیه ی «فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (۱) و آیه ی «لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَنْجَارُ» (۲) چون آیه ی ۱۱۴ پیرامون نماز و این آیه در مورد نهی از منکر است، بجاست تا به آیاتی از قرآن مجید که در آنها مسائل «نماز» و «امر به معروف و نهی از منکر» در کنار هم و متأثر از یکدیگر آمده، اشاره ای داشته باشیم. از جمله ی این آیات عبارتند از:

الف: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (۳) قطعاً نماز، انسان را از زشتی ها و منکرات باز می دارد.

ب: «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۴) همانا خوبی ها (مثل نماز) بدی ها را محو می کند.

ج: «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (۵) نماز به پادار و امر به معروف کن و از منکر بازدار.

د: «الَّذِينَ إِنْ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (۶)

ص: ۳۹۳

٣-٣. عنكبوت، ٤٥.

٤-٤. هود، ١١٤.

٥-٥. لقمان، ١٤.

٦-٦. حج، ٤١.

مؤمنان واقعی آنانند که اگر در زمین به آنها مکت و قدرت بخشیم، نماز به پا می دارند و زکات می پردازند.

پیام ها:

۱ در همه ی زمان ها، افراد بی تفاوت نسبت به مفاسد اجتماعی، محکوم و مورد انتقادند. «فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ...» ۲ بیشترین مسئولیت در نهی از منکر، بر عهده ی صاحبان علم و قدرت است.

«أُولُوا بِقِيَّتِهِ»

۳ در هر جامعه ای، افراد مصلح و دلسوز در اقلیت هستند. «إِلَّا قَلِيلًا» ۴ رمز سقوط امت های پیشین، بی تفاوتی و ترک نهی از منکر بوده است. «إِلَّا قَلِيلًا - مِمَّنْ أَنْجَيْنَا» ۵ نتیجه ی دلسوزی مصلحین و اصلاح جامعه، نجات از قهر الهی است. «أَنْجَيْنَا» ۶ ظلم، عیاشی و جرم، اضلاع مثلث شوم سقوط و هلاکت اند. «ظَلَمُوا»، «أُتْرِفُوا»، «مُجْرِمِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۷]

اشاره

وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ (۱۱۷)

و پروردگار تو بر آن نبوده تا آبادی هایی را که مردمش اصلاح کردند، به ظلم و ستم هلاک کند.

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مراد از اصلاح در آیه، انصاف مردم نسبت به یکدیگر است. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای ابن مسعود! با مردم رفتاری منصفانه داشته باش و خیرخواه آنان باش و به آنان رحم کن. اگر چنین باشی و خدا بر مردم شهری غضب کند که تو در میان آنان هستی، به سوی تو نظر می کند و به خاطر تو، به آنان رحم می کند. (۲)

ص: ۳۹۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۹.

۱ قهر خداوند، دلیل دارد. «لِيَهْلِكَ الْقَرَىٰ بِظُلْمٍ» ۲ صالح بودن تنها کافی نیست، بلکه باید «مصلح» بود. «مَا كَانَ رَبُّكَ» ... «وَ أَهْلِهَا مُصْلِحُونَ» (یکی از موارد ایمنی از عذاب الهی، اصلاح طلبی مردم است)

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (۱۱۸)

و اگر پروردگارت می خواست، هر آینه همه ی مردم را (با اجبار)، یک امت واحده (و دارای یک عقیده ی حق) قرار می داد، در حالی که هم چنان اختلاف می ورزند.

نکته ها:

در قرآن مجید، بارها به مسئله ی آزادی انسان ها در انتخاب راه و عقیده اشاره شده است. یعنی با اینکه خداوند مردم را به سوی خویش هدایت می فرماید، اما هرگز در این راه اجبار نمی کند و به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز حق مجبور کردن مردم را نداده است، بلکه فقط از آن حضرت خواسته که مردم را تذکر دهد و راه را به آنان یادآوری نماید. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ، لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (۱). بنا بر این، خداوند راه تقوی و فجور را به نحوی که فطرت انسان خوبی ها و بدی ها را از درون درک کند، الهام می فرماید، و از بیرون هم انبیا علیهم السلام را برای راهنمایی می فرستد و این خود انسان است که با اراده و اختیار کامل راه خویش را برمیگزیند.

پیام ها:

۱ سنت الهی در آفرینش انسان، بر اساس آزادی و انتخاب عقاید و افکار است.

«لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً»

۲ خواست خداوند، قابل تخلف نیست. «لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ» ۳ در هیچ زمان همه ی مردم یک دست نبوده اند. «وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

ص: ۳۹۵

۴ دلیل اختلاف مردم، قدرت آزاد بودن آنان است. «لَوْ شَاءَ» ... «وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۹]

اشاره

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۱۹)

مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند، و (خداوند) برای همین (رحمت) مردم را آفرید، و فرمان پروردگارت صادر شده که دوزخ را از جن و انس پر خواهد کرد.

نکته ها:

بعضی گفته اند: معنای آیه این است که مردم دائماً اختلاف دارند، مگر کسانی که در سایه ی لطف و رحمت الهی، گرفتار اختلاف نشوند و خداوند برای همین وحدت کلمه، آنان را آفرید. (۱)

فلسفه ی آفرینش انسان، در آیات قرآن با عناوین مختلفی مطرح شده است: در یک جا می خوانیم: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) که دلیل آفرینش جن و انسان، عبادت آنها دانسته شده است. در جای دیگری می فرماید: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۳) یعنی خداوند، مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید. و در آیه ی فوق نیز آمده است: «لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» یعنی ما انسان ها را آفریدیم تا مشمول رحمت خویش نماییم. در ظاهر به نظر می رسد که فلسفه ی آفرینش انسان، سه عنوان متفاوت یعنی: عبادت، آزمایش و رحمت است. اما با کمی دقت نظر متوجه می شویم که هر سه موضوع دارای یک نقطه ی مشترک هستند و آن تکامل روحی و معنوی انسان هاست.

در آیه ی قبل آمد که انسان آزاد است و در آخر این آیه می فرماید: ما حتماً دوزخ را از انسان و جن پر می کنیم. آنچه از جمع بین این دو آیه فهمیده می شود، این است که انسان در انتخاب راه آزاد است، ولی به خاطر پذیرش راه باطل، جهنمی می شود.

در روایات متعدّد آمده است که نمونه ی روشن اختلاف مردم، مسأله ی رهبری

ص: ۳۹۶

۱- (۱). تفسیر اُطیب البیان.

۲- (۲). ذاریات، ۵۶.

۳- (۳). ملک، ۲.

معصوم است که طبیعتاً به جز آن گروه که مشمول رحمت الهی و در خط اهل بیت علیهم السلام و پیشوایان معصوم قرار گرفته اند، بقیه ی مردم منحرف شده اند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند انسان را آفرید تا کارهایی انجام دهد و مستحق رحمت الهی شوند. (۲)

پیام ها:

۱ تنها راه برچیده شدن اختلافات، لطف و رحمت الهی است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» ۲ عامل وحدت، فقط امدادهای الهی است و محورهای دنیوی و مادی، اموری فانی، مقطعی، یک بعدی و خیالی اند. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» ۳ فلسفه ی خلقت بشر، پذیرش و دریافت رحمت الهی است. «وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» ۴ خداوند قوانین و سنت هایی را بر خود لازم کرده است. «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۵ قهر حتمی الهی، بعد از لطف او و فرستادن انبیا و کتب و موعظه و هشدار و مهلت دادن مطرح است. «رَحِمَ رَبُّكَ» ... «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ» ۶ خداوند با قرار دادن فطرت و عقل از درون انسان و ارسال انبیا و کتب آسمانی از بیرون، حجت را بر مردم تمام کرده است «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۷ جهنم محدودیت دارد. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ» ۸ جن نیز مانند انسان، دارای تکلیف و کیفر و پاداش است. «مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ»

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۰]

اشاره

وَ كَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۱۲۰)

و هر یک از سرگذشت انبیای (قبلی)، که برای تو بازگو کردیم، چیزی است که دلت را بدان محکم گردانیم، و در این (اخبار)، برای تو حقایق و برای اهل ایمان، پند و تذکری آمده است.

ص: ۳۹۷

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ توحید صدوق، ص ۴۰۳.

۱ نقل بخش های مهم تاریخ و آگاهی دادن به آن، یکی از شیوه های تربیتی است.

«نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرَّسُولِ»

۲ بیان سرگذشت انبیا علیهم السلام بار تربیتی دارد و کلمه و نکته ای از آن بی دلیل نیست. «كَلَامًا» ۳ داستان های قرآنی، برگزیده ای از سرگذشت زندگانی انبیا علیهم السلام است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرَّسُولِ» ۴ داستان های قرآنی هدفدار است، نه وسیله سرگرمی و یا اغفال. «نَقُصُّ عَلَيْكَ» ... «مَا نُبِّئُ» ۵ در نقل داستان باید آن فرازهایی مورد توجه قرار گیرد که دارای بار ارزشی است. «مَا نُبِّئُ» ۶ بهترین داستان آن است که مایه ی آرامش خاطر باشد. «مَا نُبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ» ۷ آرام بخش دلها خداوند است. «نُبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ» ۸ انبیا علیهم السلام نیز به تقویت روحیه نیاز دارند. «نُبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ» ۹ هرگز باطل آرامش واقعی و دائمی صورت نمی گیرد. «نُبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ» ۱۰ یک مبلّغ، زمانی در تبلیغ و موعظه خود موفق است که از ثبات و اطمینان کامل برخوردار باشد. «نُبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ» ۱۱ همه ی داستان های قرآنی حقیقت دارد و با نوعی برهان و دلیل قابل قبول همراه است. «الْحَقُّ» ۱۲ در تبلیغ باید ابتدا آرامش خاطر، بعد کلام مستدلّ و سپس موعظه باشد.

«فُؤَادَكَ»

«الْحَقُّ»، «مَوْعِظَةً» ۱۳ بهترین شیوه های تربیتی، تنها در مورد انسان های آماده کارساز است. «ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ»

اشاره

وَ قُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اِعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ (۱۲۱) وَ اِنْتِظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۱۲۲)

و به کسانی که ایمان نمی آورند بگو: هر چه در توان دارید انجام دهید، ما نیز انجام می دهیم.

و شما در انتظار باشید، ما هم منتظریم.

پیام ها:

۱ ابلاغ تهدید و بشارت، وظیفه ی انبیاست. «قُلْ» ۲ انسان آزاد است و انبیا علیهم السلام نیز بر او تحمیلی ندارند. «اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ» ۳ کسی که موعظه پذیر نیست و تذکر به حال او سودی ندارد، باید تهدید شود.

«اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ»

۴ مبلغ باید به راه و هدف خود، ایمان کامل داشته باشد. «اِنَّا عَامِلُونَ»، «اِنَّا مُنْتَظِرُونَ» ۵ در تبلیغ باید با هر کسی به تناسب عقل و فهم خود او سخن گفت، با افراد لجوج و عنود، با قهر و تهدید. «انْتَظِرُوا» ۶ فرجامی نیکو در انتظار پیامبر و مؤمنان است. «اِنَّا مُنْتَظِرُونَ»

اشاره

وَ لِلّٰهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَ تَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۲۳)

و نهان آسمان و زمین تنها برای خداوند است و تمام امور به او باز گردانده می شود، پس بنده ی او باش (و تنها او را پرستش کن) و بر او توکل نمای و پروردگارت از عملکرد شما غافل نیست.

نکته ها:

علم غیب، به طور مطلق مخصوص خداست، اما به اذن و اراده ی الهی، پیامبران نیز

از علم غیب برخوردارند. «لِلْعَالَمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبَهُ أَحَدًا إِلَّا مَنْ أَرْتَضِي مِنْ رَسُولٍ» (۱)

پیام ها:

۱ آگاهی از اسرار جهان مخصوص خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲ زمین و آسمان (تمام هستی)، علاوه بر ظاهر، دارای غیب و نهانی نیز هست.

«لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳ مرجع همه چیز او و بازگشت هر چیزی به سوی اوست. «إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ» ۴ ایمان به غیب، زمینه ساز عبادت و توکل بر خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبٌ» ... «فَاعْبُدْهُ» ۵ هر کس به خداوند توکل کند، مورد لطف او قرار می گیرد. «وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ...» ۶ آگاهی بر عملکرد انسان، از شئون ربوبیت خداوند است. «وَمَا رَبُّكَ...»

«الحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۰۰

جلد ششم

اشاره

ص: ۱

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاب حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که خود نیز می‌تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی

هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها: و پیام ها: نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها: و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، باز هم عنوان نکته ها: و پیام ها: به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.

مقدمه جلد ششم:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدَانَا اللّٰهُ قَرَّانَ كِه جَلُوهُ اِي از عِظْمَتِ خِدا و مِعْجِزُهُ اِي جَاوِيْد و دَلِيْلِي رُوْشَن و پِيْشْگُوِيِي صَادِق و تَارِيْخِي صَحِيْح و مَنطِقِي مَحْكَم و گُوَاهِي رُوْشَن و ذِكْرِي عَمِيْق و نَعْمَتِي وَا لَا و دَرِيَاِي بِي نِهَائِي اِسْت، هَم طَرَح مِي دِهْد و هَم شِيُوهُ ي اِجْرَا و اَلْگُو مَعْرَفِي مِي كِنْد، هَم تَشْوِيْق دَارْد و هَم هَشْدَار مِي دِهْد، هَم گِذْشْتِه رَا بَرَاي اِنْسَان تَرْسِيْم مِي كِنْد و هَم از آيِنْدِه خَبْر مِي دِهْد، هَم بَرَاي عُوَام مَطْلَب دَارْد و هَم بَرَاي خُوَاص نَكْتِه هَا، هَم غِيْب دَارْد و هَم شِهُوْد، هَم عُوَامِل عِزَّت رَا بِيَان مِي كِنْد و هَم عُوَامِل ذَلَّت رَا، هَم نُوْر فِكْر و مَنطِق و بِيَان اَمْرُوْز اِسْت و هَم اَنِيْس و مُوْنِس و نُوْر قَبْر و قِيَامَت اِسْت.

شِنِيْدَنِي اِسْت كِه دَر حَدِيْث مِي خُوَانِيْم: دَلِيْل و جُوْب نِمَاز اَن اِسْت كِه قَرَّان از مِهْجُوْرِيْت بِيْرُوْن آيِد، چُوْن بَر هَر نِمَاز گِزَار وَاِجِب اِسْت شَبَانِه رُوْز دِه بَار سُوْرِه حَمْد و سُوْرِه دِيْگَرِي از قَرَّان رَا بَخُوَانْد.

شِنِيْدَنِي اِسْت كِه پِيَامْبِر اَكْرَم صَلِي اللّٰهُ عَلَيْهِ وَا لِهْ هِنْگَام نِمَاز گِزَارْدَن بَر شِهَدَاي جِنْگِ اِحْد، فَرْمُوْد: اَوَّل بِه جِنَازَه كَسِي نِمَاز گِزَارِيْم كِه قَرَّانِ بِيْشْتَرِي رَا حَفْظ اِسْت.

و شِنِيْدَنِي اِسْت كِه دَر جِبْهَه ي جِنْگِ، پِيَامْبِر اَكْرَم صَلِي اللّٰهُ عَلَيْهِ وَا لِهْ پَرچَم رَا از دَسْت يَكِي گِرَفْت و بِه دَسْت دِيْگَرِي دَاد و فَرْمُوْد: چُوْن او قَرَّانِ بِيْشْتَرِي حَفْظ اِسْت.

امام رضا علیه السلام فرمود: هر چه از ما شنیدید، دلیل قرآنی آن را از ما بخواهید تا بگوییم این سخن از کدام آیه استفاده شده است.

از سخت ترین القاب قرآن در مورد انسان، لقب پوچ بودن است که قرآن می فرماید: اگر کتاب آسمانی را به پا ندارید، پوچید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ» (۱) و انتقاد قرآن نثار کسانی می شود که در قرآن تدبیر نمی کنند: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۲) قرآن، میزان شناسایی سخن اولیای خداست و به ما فرموده اند: هر گاه سخنی از ما شنیدید آن را با قرآن تطبیق دهید، اگر ضد قرآن بود آن سخن را به دیوار بزنید.

قرآن، ثقل اکبر است و اهل بیت پیامبر علیهم السلام ثقل اصغر، و رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: من دو چیز گرانبها میان شما باقی می گذارم که هرگز از هم جدا نشوند تا در قیامت کنار حوض کوثر به من ملحق شوند؛ کتاب خدا و اهل بیت من. (۳)

معنای جدا نشدن قرآن از اهل بیت آن است که الآن نیز در کنار قرآن، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند و تفسیر قرآن بدون توجه به روایات معتبر گمراهی است، زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر به این دو (کتاب و اهل بیت) تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید. آری تمسک به هر یک و رها کردن دیگری گمراهی است.

اگر نتوان به مقام فاطمه زهرا علیها السلام رسید، ولی به مقام دختر کنیز او فضا که می توان رسید، در تاریخ می خوانیم: این بانوی گرامی بیست سال تمام گفتگوهایش را در قالب آیات قرآن بیان می کرد.

در زمانی که این سطرها را می نویسم با کودکی ۵/۵ ساله آشنا شده ام که دانشمندان حوزه ها و اساتید دانشگاه های دنیا را متحیر ساخته و هر سخنی،

ص: ۹

۱-۱. مائده، ۶۸.

۲-۲. محمد، ۲۴.

۳-۳. برای این حدیث حدود صد منبع از شیعه و سنی نقل شده است.

درباره ی هر موضوعی از او می پرسند، با آیه ای از قرآن جواب می دهد!! این کودک از جمهوری اسلامی ایران را، کشورهای اروپایی و عربی دعوت کردند، حتی برخی تلویزیون ها برنامه های رسمی خود را قطع و او را به عنوان معجزه ی تاریخ نشان دادند. اینجانب حدود سه ساعت با او بودم و حدود هفتاد سؤال از او پرسیدم، همه را با قرآن جواب داد. با دیدن این کودک، به امامت رسیدن حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در سه سالگی و امام جواد علیه السلام در ۹ سالگی به خوبی برایم ترسیم شد. نام او سید محمد حسین طباطبایی است که در کودکی دکترای افتخاری از انگستان دریافت نمود.

قرآن سرچشمه ی علوم و معارف و تنها کتاب آسمانی است که تحریف نگردیده و هر چه علم پیش می رود پرده ای از اسرار آن کنار رفته و لطایفی را به انسان عرضه می کند. تشبیهات و مثال های قرآن هرگز کهنه نمی شود و تکرارهای آن پر از نکته است.

در این جلد با تفسیر سوره های یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل آشنا خواهید شد و از آنجا که سوره یوسف بخاطر شیوه داستانی خاص خود خوانندگان بیشتری دارد و بسیاری از مفسران این سوره را به طور جداگانه تفسیر کرده اند و مطالعه تفسیر این سوره برای انس با تفسیر سایر سوره ها می تواند مفید باشد، لذا این سوره علاوه بر درج در این جلد، جداگانه نیز چاپ می شود، تا کسانی که حوصله ی مطالعه تفسیر همه قرآن را ندارند، حد اقل با سوره یوسف آشنا شوند.

گفتنی است که قصه های قرآن، نه بر اساس خیال است و نه به شیوه ی تاریخ نگاری، بلکه حقایق تاریخی است آن هم به صورت گزینشی که برای عبرت بیان می شود. مثلاً- در سوره یوسف سخنی از سنّ و سال یوسف و محل و طول چاه و نام برادران او، برده نشده است. زیرا در هیچ یک از اینها

نقش تربیتی نیست و حتی نامی از مادر یوسف برده نشده، زیرا یا مادرش در کودکی از دنیا رفته و خاله اش به جای او مادری می کرده و یا وقتی قرآن می گوید؛ پدر که از پیامبران برگزیده ی خداست، از گریه نابینا شد معلوم می شود که مادر او در چه حالی بوده است و باز گو کردن حالات هیجانی او نقش تربیتی ندارد. به هر حال هنر قرآن بیان داستان هایی واقعیت دار، پرمحتوا، جذاب و عبرت انگیز است، که در آن اصول تربیتی، ارشادی، اعتقادی، حقوقی، سنت های الهی، قدرت خدا، خنثی شدن توطئه ها و عوامل عزت و رشد و پیامدهای صبر و مقاومت و تقوی نهفته است.

تقاضای اینجانب از خوانندگان عزیز آن است که پس از مطالعه ی تفسیر سعی کنند مطالب و نکات را با دوستان خود گفتگو نمایند و با یک بار دیدن قانع نباشند، زیرا قرآن کسی را عالم ربانی می داند که درس گرفتن از کتب آسمانی را کار دائمی خود قرار دهد: «كُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلَّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۱) تقاضای دیگرم آن است که در هر منطقه ای به سراغ علمای با تقوی و قرآن شناس رفته و گرد او جمع و هر هفته با چند آیه قرآن آشنا شوند.

از اساتید و علما و مدرسین حوزه ها نیز تقاضا دارم که درس تفسیر را مثل دروس رسمی قرار دهند و فضیلتی عزیز، رساله هایی پیرامون معارف قرآن همراه با تقریرات دروس فقهی داشته باشند.

از اساتید دانشگاه و نویسندگان می خواهم که هر روز چند دقیقه ای را سهم مطالعه یکی از تفاسیر معتبر قرار دهند، تا خدای ناکرده مشمول شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار نگیریم که در قیامت می فرماید: «يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا»

ص: ۱۱

از گویندگان و خطبای عزیز تقاضا می‌کنم که در سخنرانی خود بر محتوای قرآنی و روایی اضافه نمایند و بیان خود را فقط در حد توضیح و تفسیر آیات و روایات قرار دهند، نه آنکه یک آیه را سوژه سخن قرار داده و تمام مدت سخنان خود را محور قرار دهند.

تقاضای دیگرم تدبر در آیات و جستجوی نکات جدید است، زیرا قرآن که به همه دستور تدبر می‌دهد، لا بد انسان به نکته تازه می‌رسد و هرگز فکر نکنیم که همه مطالب را بزرگان قبل از ما فهمیده‌اند، که اگر چنین بود خداوند دستور تدبر به دیگران نمی‌داد.

آخرین تقاضای من آن است که پیشنهادات اصلاحی و یا انتقادات خالصانه خود را برای ما ارسال فرمایید، تا در چاپ‌های بعدی استفاده گردد.

در خاتمه از همکاری حجج اسلام: سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بهرام محمدیان و علی محمد متوسلی، که در تتبع تفاسیر، تکمیل، تنظیم و ویراستاری این جلد ما را یاری کرده‌اند تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی تابستان ۷۸

ص: ۱۲

مقدمه ویراست دوم

گرچه سوره یوسف در جلد ششم تفسیر نور چاپ شده، لکن از آنجا که داستان حضرت یوسف بسیار شیرین و پرجاذبه است و برای آشنایی نسل نو با تفسیر و نکات و اشارات و لطایف قرآن، بهترین راه را داستان های قرآن یافتیم، تصمیم گرفتیم این قسمت از تفسیر نور را جداگانه چاپ کنیم، تا کسانی که حوصله مطالعه ی تفسیر همه قرآن یا توان تهیه یک دوره تفسیر کامل را ندارند، یکسره محروم نشوند و لا اقل با بخشی از قرآن و تفسیر آن آشنا شوند.

ستاد تفسیر قرآن کریم، در سال ۱۳۸۰ این کتاب را به مسابقه گذارد و از مشتاقان تدبیر در آیات قرآن خواست تا اگر نکات تازه ای می یابند آن را برای ستاد ارسال و از جوایز ویژه ای بهره مند گردند، که حدود ۷۰ رساله مشتمل بر هزاران نکته واصل گردید و از میان آنها آنچه ضابطه مند، بدیع و غیر تکراری بود، با نظر کارشناسان فن استخراج گردید.

در چاپ حاضر، علاوه بر ۹۰۰ نکته و پیام قبلی در تفسیر سوره یوسف، ۳۷۰ پیام استخراجی از جزوات ارسالی، الحاق گردید تا اولاً نکات جدید در اختیار همگان قرار گیرد و ثانیاً این موضوع آشکارتر شود که تدبیر در قرآن می تواند یافته های تازه ای را برای هر تدبیر

کننده به ارمغان آورد.

پیام های برگرفته از آن جزوات، با علامت* در پایان آن مشخص گردیده است.

همچنین موارد اصلاحی که خوانندگان عزیز در مورد این جلد ارسال نموده بودند، مورد بررسی و اعمال نظر قرار گرفت.

در پایان ضمن تقدیر از همه عزیزانی که مطالب خود را ارسال نموده و پوزش از عدم ذکر نام آنان، از زحمات حجه الاسلام و المسلمین مجتبی کلباسی و همکاران محترمشان در ستاد تفسیر، که در امر برگزاری مسابقه، مطالعه جزوات و استخراج نکات جدید متقبل زحماتی شده اند، تشکر نموده و توفیق آنان را از خداوند متعال خواستارم.

محسن قرائتی ۸۱/۴/۱۵.

ص: ۱۴

سیمای سوره یوسف

سوره یوسف از سوره های مکی و دارای یکصد و یازده آیه است. نام حضرت یوسف، ۲۷ مرتبه در قرآن آمده، که ۲۵ مرتبه آن در همین سوره است. آیات این سوره، به هم پیوسته و در چند بخش جذاب و فشرده، داستان زندگی یوسف را از کودکی تا رسیدن او به مقام خزانه داری کشور مصر، عفت و پاکدامنی او، خنثی شدن توطئه های مختلف علیه او و جلوه هایی از قدرت الهی را مطرح می کند.

داستان حضرت یوسف علیه السلام فقط در همین سوره از قرآن آمده، در حالی که داستان پیامبران دیگر در سوره های متعدّد نقل شده است. داستان حضرت آدم و نوح هر کدام در دوازده سوره، داستان حضرت ابراهیم در هیجده سوره، داستان حضرت صالح در یازده سوره، داستان حضرت داوود در پنج سوره، داستان حضرت هود و سلیمان هر کدام در چهار سوره و داستان حضرت عیسی و زکریّا هر کدام در سه سوره ذکر شده است. (۱)

داستان حضرت یوسف در تورات، سفر پیدایش از فصل ۳۷ تا ۵۰ نیز نقل شده است، اما در مقایسه با آنچه در قرآن آمده، به خوبی اصالت قرآن و تحریف تورات معلوم می گردد. در میان آثار ادبی نیز داستان یوسف و زلیخا، دلداری

ص: ۱۷

جایگاهی برگزیده است که از آن جمله می توان منظومه یوسف و زلیخا، از نظامی گنجوی و یوسف و زلیخا منسوب به فردوسی را نام برد.

قرآن در داستان یوسف علیه السلام بیشتر به شخصیت خود او در گذر از کوران حوادث می پردازد، در حالی که در داستان پیامبران دیگر، بیشتر به سرنوشت مخالفان و لجاجت و هلاکت آنان اشاره نموده است.

در برخی روایات، از آموزش سوره یوسف به زنان و دختران نهی شده است، ولی به نظر برخی صاحب نظران، این روایات اسناد قابل اعتمادی ندارند. (۱) و از طرفی آنچه استناد این نهی است، طرح عشق از سوی زلیخا همسر عزیز مصر است که با بیان قرآنی، نقطه منفی در آن وجود ندارد.

ص: ۱۸

۱-۱). تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲)

۲-۱/۱۲

الف لام را. آن است آیات کتاب روشنگر.

همانا ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم، باشد که بیاندیشید.

نکته ها:

درباره حروف مقطعه نظرات مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱ قرآن، این معجزه الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همگان است.

۲ نام سوره ای است که با آن حروف آغاز شده است.

۳ نوعی سوگند و قسم الهی است.

۴ اسرار و رموزی بین خدا و پیامبر است.

امّا با توجه به اینکه از میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، در بیست و چهار مورد پس از آن، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است، شاید بهترین وجه، همان نظر اول باشد.

قرآن به هر زبانی که نازل می شد، دیگران باید با آن زبان آشنا می شدند. امّا نزول قرآن به زبان عربی دارای مزایایی است، از جمله:

الف: زبان عربی دارای چنان گستردگی لغات و استواری قواعد دستوری است که در زبان های دیگر یافت نمی شود.

ص: ۱۹

ب: طبق روایات زبان اهل بهشت، عربی است.

ج: مردم منطقه ای که قرآن در آن نازل شد، عرب زبان بودند و امکان نداشت که کتاب آسمانی آنها به زبان دیگری باشد.

خداوند در مورد قرآن و باران، هر دو تعبیر به «نزول» نموده است، بین این دو مشابهت هایی است که ذکر می کنیم:

الف: هر دو از آسمان نازل می شوند. «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۱) ب: هر دو طاهر و مطهرند. «يُنزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ» (۲)، «رَبِّدَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا لِيُعَلِّمَهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيَهُمْ» (۳) ج: هر دو وسیله ی حیاتند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)، «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا» (۵) د: هر دو مبارک و مایه ی برکت اند. «وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ» (۶)، «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» (۷) ه: قرآن چون باران، قطره قطره و آیه آیه نازل شده است. (نزول تدریجی) شاید تأکید بر عربی بودن قرآن، ردّ کسانی باشد که گفتند: قرآن را فردی عجمی به پیامبر آموخته است. «...أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» (۸)

پیام ها

۱ قرآن، از همین حروف الفبا (الف، لام، را، ...)، تألیف یافته است. اگر می توانید شما هم از همین حروف، کتابی مثل قرآن بیاورید. «الر» ۲ قرآن، دارای مقامی بس والا است. «تِلْكَ» ۳ قرآن، مخاطب و خواننده را در آغاز، نسبت به استحکام آیات خود واقف

ص: ۲۰:

۱-۱. مؤمنون، ۱۸.

۲-۲. انفال، ۱۱.

۳-۳. بقره، ۱۲۹.

۴-۴. انفال، ۲۴.

۵-۵. فرقان، ۴۹.

۶-۶. انعام، ۹۲.

۷-۷. ق، ۹.

۸-۸. نحل، ۱۰۳.

ساخته، سپس به بیان مطالب دیگر می پردازد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۴ نزول قرآن به زبان عربی از یک سو و فرمان تدبیر در آن از سوی دیگر، نشانه ی آن است که مسلمانان باید با زبان عربی آشنا شوند. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۵ قرآن، تنها برای تلاوت و تبرک نیست، بلکه وسیله ی تعقل و رشد بشر است.

«لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۶ نوشته ها باید روشن و روشنگر، هدفدار و هدایتگر باشد. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۷ نزول قرآن به تنهایی کافی نیست؛ بلکه باید درباره ی آن تعقل هم کرد.

«أَنْزَلْنَاهُ»

«لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳]

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ (۳)

ما با این قرآن که به تو وحی کردیم بهترین داستان را بر تو بازگو می کنیم، در حالی که تو پیش از آن، از بی خبران بودی.

نکته ها:

«قصص» هم به معنای داستان و هم به معنای نقل داستان است.

قصه و داستان در تربیت انسان سهم بسزایی دارد. زیرا داستان، تجسیم عینی زندگی یک امت و تجربه عملی یک ملت است. تاریخ آئینه ی ملت هاست و هر چه با تاریخ و سرگذشت پیشینیان آشنا باشیم، گویا به اندازه عمر آن مردم زندگی کرده ایم. حضرت علی علیه السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام جمله ای دارند که می فرمایند:

فرزندم! من در سرگذشت گذشتگان چنان مطالعه کرده ام و به آنها آگاهم، که گویا با آنان زیسته ام و به اندازه ی آنها عمر کرده ام.

شاید یکی از دلایل اثرگذاری قصه و داستان بر روی انسان، تمایل قلبی او به داستان باشد.

معمولاً کتاب های تاریخی و آثار داستانی در طول تاریخ فرهنگ بشری رونق خاصی داشته

و قابل فهم و درک برای اکثر مردم بوده است، در حالی که مباحث استدلالی و عقلانی را گروه اندکی پیگیری می کرده اند.

در روایات، به کل قرآن «احسن القصص» اطلاق شده است و این منافاتی ندارد که در میان کتب آسمانی، قرآن «احسن القصص» باشد و در میان سوره های قرآن، این سوره «احسن القصص» باشد. (۱)

تفاوت داستان های قرآن با سایر داستان ها:

۱ قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ هدفدار است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَدْبَارِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ» (۲) ۳ حق است، نه خیال. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ» (۳) ۴ بر اساس علم است، نه گمان. «فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ» (۴) ۵ وسیله ی تفکر است، نه تخدیر. «فَاقْصِصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (۵) ۶ وسیله ی عبرت است، نه تفریح و سرگرمی. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً» (۶) داستان حضرت یوسف، «أَحْسَنَ الْقِصَصِ» است، زیرا:

۱ معتبرترین داستان ها است. «بِمَا أَوْحَيْنَا» ۲ در این داستان، جهاد با نفس که بزرگ ترین جهاد است، مطرح می شود.

۳ قهرمان داستان، نوجوانی است که تمام کمالات انسانی را در خود دارد. (صبر، ایمان، تقوی، عفاف، امانت، حکمت، عفو و احسان) ۴ تمام چهره های داستان، خوش عاقبت می شوند. مثلاً یوسف به حکومت می رسد، برادران توبه می کنند، پدر بینایی خود را بدست می آورد، کشور قحطی زده نجات می یابد و دلتنگی ها و حسادت ها به وصال و محبت تبدیل می شود.

۵ در این داستان مجموعه ای از اضداد در کنار هم طرح شده اند: فراق و وصال، غم و شادی، قحطی و پرمحصولی، وفاداری و جفاکاری، مالک و مملوک، چاه و کاخ، فقر و غنا،

ص: ۲۲

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

۳-۳. کهف، ۱۳.

۴-۴. اعراف، ۷.

۵-۵. اعراف، ۱۷۶.

۶-۶. یوسف، ۱۱۱.

بردگی و سلطنت، کوری و بینایی، پاکدامنی و اتهام ناروا بستن.

نه فقط داستان های الهی، بلکه تمام کارهای خداوند، «أَحْسَنَ» است. زیرا:

۱ بهترین آفریدگار است. «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱) بهترین کتاب را دارد. «نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۲) بهترین صورت گر است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ» (۳) بهترین دین را دارد. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۴) بهترین پاداش را می دهد. «لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا» (۵) و در برابر این بهترین ها، خداوند بهترین عمل را از انسان خواسته است. «لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۶) غفلت در قرآن به سه معنی مطرح شده است:

الف: غفلت بد، نظیر آیه ی «وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنِ آیَاتِنَا لَغَافِلُونَ» (۷) همانا بسیاری مردم از آیات ما غافلند.

ب: غفلت خوب، نظیر آیه ی «إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصِنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (۸) کسانی که بر زنان پاکدامن و غافل از فحشاء، تهمت زنا می زنند در دنیا و آخرت لعنت شده اند.

ج: غفلت طبیعی به معنای بی اطلاعی، نظیر همین آیه مورد بحث؛ «وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ» که خدا برای حفظ حرمت و احترام پیامبر نمی فرماید: «كنت من قبله لمن الجاهلین»

پیام ها

۱ در داستان های قرآن، قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ قصه گو (و نویسنده آن)، باید معتبر و مطمئن باشد. «نَحْنُ نَقُصُّ»

ص: ۲۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. غافر، ۶۴.

۴-۴. نساء، ۱۲۵.

۵-۵. نور، ۳۸.

۶-۶. هود، ۷.

۷-۷. یونس، ۹۲.

۸-۸. نور، ۲۳.

۳ از نظر روانی و تربیتی، برای تأثیر بهتر، باید مقدمه چینی کرد. (قبل از شروع قصه، مقدمه چینی می کند که می خواهیم قصه بگوییم، آن هم بهترین قصه.) «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۴ بهترین سخن ها، در اختیار بهترین افراد است. «نَحْنُ نَقُصُّ ... أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۵ برای الگو دادن به دیگران، بهترین ها را انتخاب و معرفی کنیم. «أَحْسَنَ» ...

۶ قرآن بازگوکننده ی داستان ها، با بهترین و زیباترین بیان است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۷ بهترین داستان، آن است که بر اساس وحی باشد. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا» ۸ مبعوث شدن، در بردارنده ی مسائلی است که پیامبر صلی الله علیه و آله باید آن را بداند.

«نَقُصُّ عَلَيْكَ

... أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» ۹ پیامبر امی قبل از نزول وحی، نسبت به تاریخ گذشته بی خبر و نا آشنا بود.

... «لِمَنِ الْعَافِلِينَ» ۱۰ قرآن، از میان برنده غفلت ها و بی خبری هاست. «مِنْ قَبْلِهِ لِمَنِ الْعَافِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴]

اشاره

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (۴)

آن گاه که یوسف به پدر خویش گفت: ای پدر! همانا من (در خواب) یازده ستاره با خورشید و ماه دیدم، آنها را در برابر خود سجده کنان دیدم.

نکته ها:

اشاره

داستان حضرت یوسف، با رؤیا شروع می شود. به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، داستان یوسف با خوابی شروع می شود که او را بشارت می دهد و نسبت به آینده ای روشن امیدوار می سازد تا او را در مسیر تربیت الهی صابر و بردبار گرداند.

یوسف، بعد از بنیامین متولد شده است. به جز بنیامین، دیگر برادران او از مادر جدایی

ص: ۲۴

بوده اند. حضرت یعقوب نیز فرزند حضرت اسحاق و او فرزند حضرت ابراهیم علیهم السلام است. (۱)

خواب اولیای الهی، متفاوت است؛ گاهی نیازمند تعبیر است، مثل خواب حضرت یوسف و گاهی به تعبیر نیاز ندارد، بلکه عین واقع است. مانند خواب حضرت ابراهیم که مأمور می شود تا اسماعیل را ذبح کند.

سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «الرؤیا ثلاثة: بشری من الله، تحزین من الشیطان، و الذی یحدث به الانسان نفسه فیراه فی منامه» (۲) خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان است و یا مشکلات روزمره انسان است که در خواب آن را می بیند.

برخی از دانشمندان و روان شناسان، خواب دیدن را در اثر ناکامی ها و شکست ها دانسته و به ضرب المثلی قدیمی استشهاد کرده اند که: «شتر در خواب بیند پنبه دانه» و برخی دیگر خواب را تلقین ترس گرفته اند، بر اساس ضرب المثلی که می گوید: «دور از شتر بخواب تا خواب آشفته نبینی» و بعضی دیگر خواب را جلوه غرائز واپس زده دانسته اند. اما علی رغم تفاوت هایی که در خواب ها و رؤیاها وجود دارد، کسی اصل خواب دیدن را انکار نکرده است و البته باید به این نکته توجه داشت که همه خواب ها با یک تحلیل، قابل بررسی نیستند.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (۳) می گوید: سه عالم وجود دارد؛ عالم طبیعت، عالم مثال، عالم عقل. روح انسان به خاطر تجردی که دارد، در خواب با آن دو عالم ارتباط پیدا می کند و به میزان استعداد و امکان، حقایق را درک می کند. اگر روح کامل باشد، در فضای صاف حقایق را درک می کند. و اگر در کمال به آخرین درجه نرسیده باشد، حقایق را در قالب های دیگر می یابد. همانطور که در بیداری، شجاعت را در شیر و حيله را در روباه و بلندی را در کوه می بینیم، در خواب، علم را در قالب نور، ازدواج را در قالب لباس و جهل و

ص: ۲۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۳-۳. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۲۹۹.

نادانی را به صورت تاریکی مشاهده می کنیم.

ما بحث ایشان را با ذکر مثال هایی بیان می کنیم؛ کسانی که خواب می بینند چند دسته اند:

دسته اول، کسانی که روح کامل و مجردی دارند و بعد از خواب رفتن حواس، با عالم عقل مرتبط شده و حقایق را صاف و روشن از دنیای دیگر دریافت می کنند. (نظیر تلویزیون های سالم با آنتن های مخصوص جهت دار که امواج ماهواره ای را از نقاط دور دست می گیرد.) اینگونه خواب ها که دریافت مستقیم و صاف است، نیازی به تعبیر ندارد.

دسته دوم، کسانی هستند که دارای روح متوسط هستند و در عالم رؤیا، حقایق را ناصاف و همراه با برفک و تشبیه و تخیل دریافت می کنند. (که باید مفسری در کنار دستگاه گیرنده، ماجرای فیلم را توضیح دهد و به عبارتی، عالمی آن خواب را تعبیر کند.) دسته سوم، کسانی هستند که روح آنان به قدری متلاطم و ناموزون است که خواب آنها مفهومی ندارد. (نظیر صحنه های پراکنده و پربرفک تلویزیونی، که کسی چیزی سردر نمی آورد.) این نوع رؤیاها که قابل تعبیر نیستند، در قرآن به «أَصْغَاتُ الْأَحْلَامِ» تعبیر شده است.

قرآن در سوره های مختلف، از رؤیاهایی نام برده که حقیقت آنها به وقوع پیوسته، از جمله:

الف: رؤیای یوسف علیه السلام درباره سجده ی یازده ستاره و ماه و خورشید بر او که با رسیدن او به قدرت و تواضع برادران و پدر و مادر در برابر او تعبیر گردید.

ب: رؤیای دو یار زندانی یوسف که بعداً یکی از آنها آزاد و دیگری اعدام شد.

ج: رؤیای پادشاه مصر درباره گاوِ لاغر و چاق که تعبیر به قحطی و خشکسالی بعد از فراخ شد.

د: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره عدد اندک مشرکان در جنگ بدر که تعبیر به شکست مشرکان شد. (۱)

ه: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره ورود مسلمانان با سر تراشیده به مسجد الحرام، که با فتح مکه و زیارت خانه خدا تعبیر شد (۲)

ص: ۲۶

۱-۱. انفال، ۴۳.

۲-۲. فتح، ۲۷.

و:رؤیای مادر حضرت موسی که نوزادش را در صندوق گذاشته و به آب بیاندازد. «إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنْ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ» (۱) که روایات بر این دلالت دارند که مراد از وحی در اینجا، همان رؤیاست.

ز:رؤیای حضرت ابراهیم در مورد ذبح فرزندش حضرت اسماعیل. (۲)

از قرآن که بگذریم در زندگی خود، افرادی را می شناسیم که در رؤیا از اموری مطلع شده اند که دست انسان به صورت عادی به آن نمی رسد.

حاج شیخ عباس قمی صاحب مفاتیح الجنان، به خواب فرزندش آمد و گفت: کتابی نزد امانت بوده، آن را به صاحبش برگردان تا من در برزخ راحت باشم. وقتی بیدار شد به سراغ کتاب رفت، با نشانه هایی که پدر گفته بود تطبیق داشت، آن را برداشت. وقتی می خواست از خانه بیرون برود، کتاب از دستش افتاد و کمی ضربه دید. او کتاب را به صاحبش برگرداند و چیزی نگفت، دوباره پدرش به خواب او آمد و گفت: چرا به او نگفتی کتاب تو ضربه دیده است تا اگر خواست خسارت بگیرد و یا رضایت دهد.

پیام ها

۱ فرزندان، باید به درایت و دلسوزی پدر اعتماد و در مسائل زندگی با او مشورت کنند. «قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ» ۲ پدر را به اسم صدا نزنیم. «يَا أَبَتِ» ۳ پدر و مادر، بهترین مرجع برای حل مشکلات فرزندان هستند. «يَا أَبَتِ» ۴ پدران و فرزندان در خطاب به یکدیگر، از واژه هایی که نشانه ی صمیمیت، رحمت و شفقت است، استفاده کنند. «يَا أَبَتِ» ۵ والدین به خواب های فرزندان توجه کنند. «يَا أَبَتِ» ۶ حضرت یوسف در ابتدا، تعبیر خواب نمی دانست و لذا برای تعبیر رؤیایش از پدر استمداد کرد. «يَا أَبَتِ»

ص: ۲۷

۱- ۱. طه، ۳۸ تا ۳۹.

۲- ۲. صافات، ۱۰.

۷ گاهی رؤیا و خواب دیدن، یکی از راه های دریافت حقایق است. «إِنِّي رَأَيْتُ» ۸ مشاهده ی برادران به صورت ستاره در رؤیای یوسف علیه السلام، نشانه ی مقام یافتن آنان در آینده است. «أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا» ۹ در فرهنگ خواب، اشیا، نماد حقایق می شوند. (مثلاً خورشید نشان پدر و ماه تعبیر از مادر و ستارگان نشان برادران است.) «رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا» ...

۱۰ دیدن ماه و خورشید و ستارگان (به صورت هم زمان)، از شگفتی های رؤیای یوسف است. «كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ» ۱۱ خواب اولیای خدا، واقعی است. «رَأَيْتُ» در این آیه «رَأَيْتُ» تکرار شده است تا بگوید حتماً دیدم و گمان نشود ماجرا خیالی بوده است.

۱۲ یوسف علیه السلام در خواب چنان دید که خورشید و ماه و ستارگان، همانند موجودات دارای عقل، بر او سجده می کنند. (جمله «رَأَيْتُهُمْ» برای افراد عاقل بکار می رود) ۱۳ انسان های برگزیده، به مقامی می رسند که مسجود دیگر انسان ها می شوند.

«رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ»

۱۴ گاهی در نوجوان، استعدادی هست که بزرگترها را به تواضع وامی دارد.

«سَاجِدِينَ»

۱۵ شروع داستان با رؤیا و پایان آن با تعبیر آن، از بهترین روشها برای نوشتن داستان و سناریو است. «أَحْسَنَ الْقِصَصِ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵]

اشاره

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتَكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۵)

(يعقوب) گفت: ای پسر کوچکم! خوابت را برای برادرانت بازگو مکن، که برایت نقشه ای (خطرناک) می کشند. همانا شیطان، برای انسان دشمنی آشکار است.

ص: ۲۸

یکی از اصول زندگی، رازداری است. اگر مسلمانان به مفاد این آیه عمل می کردند، این همه کتب خطی، آثار علمی، هنری و عتیقه های ما، در موزه کشورهای خارجی جای نمی گرفت و به اسم کارشناس، دیپلمات و جهانگرد از منابع و امکانات و منافع ما آگاه نمی شدند و در اثر سادگی یا خیانت، اسرارمان در اختیار کسانی که دائماً در حال کید و مکر بر علیه ما هستند، قرار نمی گرفت.

حضرت یوسف، خواب خود را دور از چشم برادران، به پدر گفت، که این خود نشانه ی تیزهوشی اوست.

پیام ها

۱ فرزندان را با مهربانی مورد خطاب قرار دهید. «یا بُنَّیَّ» ۲ پدر و مادر بایستی رابطه ای صمیمانه با فرزندان داشته باشند تا فرزندان بتوانند سخن خود را با آنان مطرح کنند. «یا بُنَّیَّ» ۳ خطر حسادت در محیط خانه و جامعه را به فرزندان گوشزد کنیم. «یا بُنَّیَّ لَا تَقْضُصْ» ...

۴ از کودکی و در خانواده رازداری را به فرزندان بیاموزیم. «یا بُنَّیَّ لَا تَقْضُصْ» ۵ دانسته ها و اطلاعات، باید طبقه بندی شود و محرمانه و غیر محرمانه از هم جدا گردد. «لا تَقْضُصْ» ۶ هر حرفی را به هر کسی نزنیم. «لا تَقْضُصْ» ۷ کتمان فضایل به خاطر جلوگیری از حسادت ها، کاری بایسته است. «لا تَقْضُصْ» ۸ با پی بردن به استعداد یک فرزند، آن را با سایر فرزندان مطرح نکنیم. «لا تَقْضُصْ» ۹ در معرفی افراد تیزهوش و نابغه، باید احتیاط کرد. «لا تَقْضُصْ» ۱۰ اگر گاهی رؤیا، قابل گفتن نیست، پس بسیاری از دیده ها در بیداری، نباید بازگو شود. «لا تَقْضُصْ»

۱۱ حضرت یعقوب نیز دارای علم و موهبت تعبیر خواب بوده است. «لَا تَقْضِ صَ رُؤْيَاكَ» ۱۲ گاهی شیطان در آستین است. «إِخْوَتَكَ» ۱۳ پیشگیری بهتر از درمان است. (نگفتن خواب به برادران، نوعی پیشگیری از تحریک حسادت است) «لَا تَقْضِ صَ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتَكَ فَيَكِيدُوا» ۱۴ در خانواده انبیا نیز، مسایل ضد اخلاقی همچون حسد و حيله میان فرزندان مطرح است. «يَا بَنِي لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ...

۱۵ زمینه های حسادت را شعله ور نکنید. «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۶ حسادت، موجب نادیده گرفته شدن حقوق حتی حق خویشاوندی می گردد.

«لَا تَقْضِ صَ

... فَيَكِيدُوا» ۱۷ برادران یوسف علیه السلام که از خواب وی و مقام آینده او اطلاعی نداشتند چنان کردند. اگر اطلاع می یافتند چه می کردند؟! «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۸ پیش بینی و آینده نگری صفاتی ارزنده هستند. «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۹ افشای اسرار و برخی اخبار، ممکن است بسیار گران تمام شود. «لَا تَقْضِ صَ ...

فَيَكِيدُوا»

۲۰ برخی اسرار به قدری مهم هستند که افشای آن زندگی فرد یا افرادی را به مخاطره می اندازد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۱ در موارد مهم و حساس باید خطر را قبل از وقوع آن گوشزد کرد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۲ حضرت یعقوب در مورد کید برادران نسبت به یوسف اطمینان داشت.

«فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۳ در پیش بینی مسایل مهم، گاهی اظهار سوء ظن و یا پرده برداشتن از خصلت ها مانعی ندارد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۴ لازم است والدین، از روحيات فرزندان نشان نسبت به هم آگاه باشند تا بتوانند

اعمال مدیریت کامل نمایند. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۵ کید و حيله، کاری شیطانی است. «فَيَكِيدُوا ... إِنَّ الشَّيْطَانَ» ۲۶ شیطان با استفاده از زمینه های درونی بر ما سلطه می یابد. (حسادت برادران، زمینه را برای بروز دشمنی شیطان نسبت به انسان فراهم ساخت.) «فَيَكِيدُوا ...»

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

۲۷ شیطان دشمن انسان است، حتی اگر پیامبر زاده باشد. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ» ۲۸ از کودکی، شیطان را به کودکان معرفی و نقش او را بیان نماید. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶]

اشاره

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُنمِّئُ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶)

و اینگونه پروردگارت تو را برمی گزیند و از تعبیر خواب ها (و سرانجام امور) تو را آگاه می سازد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می کند. همان گونه که پیش از این بر پدرانت ابراهیم و اسحاق تمام کرد.

همانا پروردگارت دانای حکیم است.

نکته ها:

تأویل خواب به معنای بیان باطن و نحوه ی تحقق خواب است. کلمه «الْأَحَادِيثِ» جمع «حدیث» به معنای نقل ماجراست. از آنجایی که انسان رؤیای خود را برای دیگران نقل می کند، به خواب نیز حدیث گفته اند.

حضرت یعقوب در این آیه، خواب فرزندش یوسف را برای او تعبیر می کند و از آینده اش خبر می دهد.

گرچه ظاهر آیه آن است که گوینده ی جمله «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ» یا خداوند است و یا حضرت

یعقوب، که چون علم او از طرف خداوند است، یک پیشگویی صحیح است و مانعی ندارد به خصوص با توجه به اینکه در آن زمان یوسف پیامبر نبوده با جمله ی «يَجْتَبِيكَ» مورد خطاب مستقیم خداوند واقع شود.

پیام ها

۱ پیامبران، برگزیدگان خداوند هستند. «يَجْتَبِيكَ» ۲ البلاء للولاء چون یوسف علیه السلام برگزیده و... بود به انواع گرفتاری ها مبتلا شد تا گوهر وجودش در گرفتاری ها نمایانده شود. «يَجْتَبِيكَ» ۳ ارزش انسان به سن و سال نیست، ممکن است کسی از نظر سنی کوچکتر ولی از نظر خصلت ها و ارزش والاتر باشد. (یوسف از برادران کوچک تر بود) «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» ۴ اولیای خدا از یک خواب، آینده افراد را می بینند. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۵ علوم مهم و دانش های کلیدی و اساسی را نباید به هر کس آموخت؛ اول باید افراد لایق را گزینش کرد و سپس علوم را در اختیار آنان قرار داد. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۶ علم، اولین هدیه الهی به برگزیدگان خود است. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۷ انبیا، شاگردان بلاواسطه خداوند هستند. «يُعَلِّمُكَ» ۸ تعبیر خواب، از اموری است که خداوند به انسان عطا می کند. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ۹ از جمله راههای ارتباط با غیب، تعبیر رؤیا و خواب است. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ۱۰ علم آموخته شده به یوسف علیه السلام نیز محدود بوده است. (کلمه ی «من» در جمله ی «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»، به معنای بخشی از علم تعبیر خواب است) ۱۱ مقام نبوت و حکومت، سرآمد نعمت هاست. «وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ» ۱۲ در فرهنگ قرآن، اجداد در حکم پدر هستند. «أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ»

۱۳ علم و هدایت و لیاقت یک فرد علاوه بر خود او برای خانواده و خویشاوندان او نیز نعمت و موهبت الهی است. «عَلَيْكَ وَ عَلِي آلِ يَعْقُوبَ» ۱۴ اتمام نعمت بر آل یعقوب نشان از عاقبت به خیری برادران یوسف دارد.

«يُنْمِ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلِي آلِ يَعْقُوبَ»

۱۵ انتخاب انبیا، بر اساس علم و حکمت الهی است. «يَجْتَبِيكَ ... عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷]

اشاره

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلِّسَائِلِينَ (۷)

به تحقیق در (داستان) یوسف و برادرانش نشانه هایی (از حاکم شدن اراده خداوندی) برای جویندگان است.

نکته ها:

در داستان زندگی حضرت یوسف، آیات و نشانه های زیادی از قدرت نمایی خداوند به چشم می خورد، که هر کدام از آنها مایه ی عبرت و پند برای اهل تحقیق و جستجو است؛ از آن جمله است: ۱ خواب پر راز و رمز حضرت یوسف. ۲ علم تعبیر خواب. ۳ تشخیص و اطلاع یافتن یعقوب از آینده فرزند خود. ۴ در چاه بودن و آسیب ندیدن. ۵ نابینا شدن و دوباره بینا شدن حضرت یعقوب علیه السلام. ۶ قعر چاه و اوج جاه. ۷ زندان رفتن و به حکومت رسیدن.

۸ پاک بودن و تهمت ناپاکی شنیدن. ۹ فراق و وصال. ۱۰ بردگی و پادشاهی. ۱۱ زندان برای فرار از گناه. ۱۲ بزرگواری و عفو سریع برادران خطا کار.

در کنار این نشانه ها، سؤال هایی قابل طرح است که پاسخ هر کدام روشنگر راه زندگانی است؛ ۱ چگونه حسادت، انسان را به برادر کشی می کشاند؟! ۲ چگونه ده نفر در یک خیانت، هم رأی و هم داستان می شوند؟! ۳ چگونه یوسف با بزرگواری از مجازات برادران خیانتکار خود، صرف نظر می کند؟! ۴ چگونه انسان با یاد خدا، زندان را بر لذت گناه ترجیح می دهد؟! این سوره، در زمانی نازل شد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در محاصره شدید اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته بود و این داستان برای حضرت، مایه ی دلداری شد که ای پیامبر! اگر بعضی

بستگانت ایمان نیاوردند ناراحت مباش، برادران یوسف او را به چاه انداختند!

پیام ها

۱ قبل از بیان داستان، شنونده را برای شنیدن و عبرت گرفتن آماده کنید. «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ» ...

۲ حسد، مرز خانواده و عواطف خویشاوندی را نیز درهم می شکند. «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ» ۳ داستان یوسف دارای دو محور است: یوسف و برادران. از هر سو که شروع کنیم به نتیجه می رسیم. «فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ آيَاتٌ» ۴ داستان یکی است، اما نکات و درسهایی که از آن استفاده می شود بسیار است.

«آيَاتٌ»

۵ پرسش و طرح سؤال از جمله راههای رسیدن به حقیقت است. «آيَاتٌ لِلِّسَّائِلِينَ» ۶ تا تشنه ی شنیدن و عاشقِ آموختن نباشیم، از درسهای قرآن استفاده کامل نمی بریم. «لِلِّسَّائِلِينَ» ۷ داستان های قرآن، پاسخ سؤال های زندگی مردم را می دهد. «لِلِّسَّائِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸]

اشاره

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۸)

آن گاه که (برادران او) گفتند: همانا یوسف و برادرش (بنیامین) نزد پدرمان از ما که گروهی نیرومند هستیم محبوب ترند. همانا پدرمان (در این علاقه به آن دو) در گمراهی روشنی است.

نکته ها:

«عُصْبَةٌ» به گروه متحد و قوی می گویند زیرا با وحدت و همبستگی همچون «اعصاب»

ص: ۳۴

یک بدن، از همدیگر حمایت می کنند.

دو نفر از پسران حضرت یعقوب، (یوسف و بنیامین) از یک مادر و بقیه از مادری دیگر بودند. علاقه پدر به یوسف، به دلیل خردسال بودن یا به دلیل کمالاتی که داشت، موجب حسادت برادران شده بود. آنها علاوه بر حسادت با گفتن: «وَنَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان دادند که دچار غرور و تکبر شده و در اثر این غرور و حسد، پدر را متهم به اشتباه و انحراف در مهر ورزی به فرزندان می کنند.

افرادی در جامعه، به جای آنکه خود را بالا- ببرند، بزرگان را پایین می آورند. چون خود محبوب نیستند، محبوب ها را می شکنند.

فرق است میان تبعیض و تفاوت. تبعیض؛ برتری دادن بدون دلیل است. ولی تفاوت؛ برتری بر اساس لیاقت است. مثلاً نمره های یک معلم، تفاوت دارد، ولی این تفاوت حکیمانه است، نه ظالمانه. علاقه ی حضرت یعقوب به یوسف، حکیمانه بود نه ظالمانه، ولی برادران یوسف، این علاقه را بی دلیل پنداشتند و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» گاهی علاقه زیاد، سبب دردسر می شود؛ یعقوب، یوسف را خیلی دوست داشت و همین امر موجب حسادت برادران و افکندن یوسف در چاه شد. چنان که علاقه زلیخا به یوسف، به زندانی شدن یوسف انجامید.

لذا زندان بان که شیفته اخلاق یوسف شده بود، وقتی به او گفت: من تو را دوست دارم.

یوسف گفت: می ترسم این دوستی نیز بلائی بدنبال داشته باشد. (۱)

پیام ها

اشاره

۱ حسادت موجب می گردد افراد بزرگسال سن و شخصیت خود را فراموش کرده و با کودکان کینه توزی کنند. (با توجه به اینکه یوسف کوچک تر بود، بزرگترها به او حسادت ورزیدند) «لَيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا» ۲ اگر فرزندان احساس تبعیض کنند، آتش حسادت در میان آنان شعله ور

ص: ۳۵

می شود. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا» ۳ عشق و علاقه به محبوب شدن، در نهاد هر انسانی وجود دارد. انسان ها از کم توجهی و بی مهری به خود، رنج می برند. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا» ۴ حضرت یعقوب به همه فرزندان محبت داشت. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا» (برادران می گفتند: یوسف محبوب تر است، یعنی ما نیز محبوب هستیم) ۵ زور و قدرت، محبت نمی آورد. (برادران قدرت داشتند، ولی محبوب نبودند) «لَيْسَ سَفُوفٌ ... أَحَبُّ ... وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» ۶ با هم بودن موجب احساس نیرومندی و قدرت می شود. «نَحْنُ عَضِبَهُ» ۷ گروه گرایی، اگر بدون رهبری صحیح و خداپسندانه باشد، عوامل سقوط را سریعتر فراهم می کند. «وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» نشان انسجام است، ولی انسجامی رها و بدون رهبری صحیح) ۸ انسان برای ارتکاب خطا و گناه، اول خود را توجیه و کار خود را تئوریزه می کند. (برادران هم خود را متحد و قوی می دانند، «وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» و هم پدر را منحرف، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» و با این دلیل، حسادت خود را توجیه می کنند.) ۹ جوانان نوعاً خود را عقل کل دانسته و نظرات پدران کمتر اهمیت می دهند.

«نَحْنُ عَضِبَهُ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰ احساس قدرت و نیرومندی، عقل را کور می کند. «نَحْنُ عَضِبَهُ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۱ معیارهای نادرست، نتایج نادرست به دنبال دارد. (اگر معیار فقط قدرت و تعداد شد، نتیجه اش نسبت انحراف به اقلیت می شود.) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۲ خودخواهان عوامل ناکامی را به جای آن که در خود جستجو کنند به دیگران نسبت می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (به جای آنکه بگویند ما حسودیم، گفتند: پدر ما منحرف است)

۱۳ حسادت، مرز نبوت و ابوت (پیامبری و پدری) را نیز می‌شکند و فرزندان به پیامبری که پدرشان است، نسبت انحراف و بی‌عدالتی می‌دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۴ غفلت انسان ممکن است به جایی برسد که در عین انحراف و خطاکاری خود دیگران را خطاکار قلمداد کند. (برادران یوسف به جای آنکه خود را حسود و توطئه‌گر بدانند، پدر را منحرف دانستند) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹]

(برادران به یکدیگر گفتند: یوسف را بکشید یا او را به سرزمینی دور بیافکنید تا توجه پدرتان مخصوص شما شود و پس از انجام طرح (با توبه) گروهی شایسته باشید.

اَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اِطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (۹)

نکته‌ها:

اشاره

انسان در برخورد با نعمت، چهار حالت دارد: حسادت، بخل، ایثار، غبطه. اگر پیش خود گفت: حال که ما فلان نعمت را نداریم، دیگران هم نداشته باشند، حسادت است. اگر گفت:

فقط ما برخوردار از این نعمت باشیم ولی دیگران نه، این بخل است. اگر گفت: دیگران از نعمت برخوردار باشند، اگر چه به قیمتی که ما محروم باشیم، این ایثار است. اگر گفت: حالا که دیگران از نعمت برخوردارند، ای کاش ما هم بهره‌مند می‌شدیم، این غبطه است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: من گاهی به بعضی از فرزندانم محبت می‌کنم و آنها را روی زانوانم می‌نشانم در حالی که استحقاق این همه محبت را ندارند، تا مبادا علیه سایر فرزندانم حسادت بورزند و ماجرای یوسف تکرار شود. (۱)

ص: ۳۷

۱ فکر خطرناک، انسان را به کار خطرناک می‌کشاند. «لْيُؤْسِفُ ... أَحَبُّ ... أَقْتُلُوا» ۲ احساس تبعیض در محبت از طرف فرزندان، آنها را تا حد برادرکشی سوق می‌دهد. (گرچه شدت علاقه‌ی پدر به یوسف بی دلیل نبود، بلکه به خاطر کمالات او بود، ولی برادران احساس تبعیض کردند و خیال کردند علاقه‌ی بی دلیل است و همین احساس، آنان را به توطئه وادار کرد) «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيُّنَا ...»

«أَقْتُلُوا»

۳ از منظر کوتاه بینان نظران، حذف فیزیکی رقیب بهترین راه است. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ» ۴ حسادت، انسان را تا برادرکشی سوق می‌دهد. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ» ۵ گناهکاران یکدیگر را در انجام گناه وسوسه کرده و از همداستانی با یکدیگر نیرو می‌گیرند. (برادران به یکدیگر دستور بکشید و بیفکنید می‌دادند) «أَقْتُلُوا ... أَوْ اطْرَحُوهُ» ۶ انسان، خواهان محبوبیت است و کمبود محبت مایه‌ی بزرگ‌ترین خطرات و انحرافات است. «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ۷ حسودان گمان می‌کنند که از دل برود هر آنچه از دیده برفت. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ ...»

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

(برادران گمان می‌کردند اگر پدر یوسف را نبیند، از فکر یوسف بیرون خواهد رفت و تمام فکرش در ما متمرکز خواهد شد) ۸ با اینکه قرآن راه کسب محبوبیت را ایمان و عمل صالح معرفی می‌کند؛ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»، (۱) اما شیطان، راه محبوب شدن را برادرکشی ترسیم می‌کند. «أَقْتُلُوا ... يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ۹ حسود خیال می‌کند با نابود کردن دیگران، نعمت‌ها برای می‌شود. «أَقْتُلُوا ...»

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

ص: ۳۸

۱۰ شیطان با وعده ی توبه در آینده، راه گناه امروز را باز می کند. «و تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» ۱۱ علم و آگاهی، همیشه عامل دوری از انحراف نیست. برادران با آنکه قتل یا تبعید یوسف را بد می دانستند؛ «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» اما اقدام کردند.

۱۲ سخن از توبه قبل از انجام گناه، فریب دادن و جدان و گشودن راه گناه است.

(برادران به یکدیگر می گفتند: شما یوسف را نابود کنید بعد با توبه از افراد صالح می شویم) «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰]

اشاره

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۱۰)

گوینده ای از میان آنان گفت: یوسف را نکشید و اگر قصد این کار را دارید، او را به نهران خانه چاه بیفکنید تا بعضی کاروان ها (که از آنجا عبور می کنند) او را بگیرند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «الْجُبِّ» به معنای چاهی است که سنگ چین نشده باشد. کلمه «غِيَابَتِ» نیز به طاقچه هایی می گویند که در دیواره ی چاه، نزدیک آب قرار می دهند که اگر از بالا نگاه شود دیده نمی شود.

نهی از منکر دارای برکاتی است که در آینده روشن می شود. نهی «لَا تَقْتُلُوا» یوسف را نجات داد و در سال های بعد، او مملکت را از قحطی نجات داد. همان گونه که آسیه، همسر فرعون با نهی «لَا تَقْتُلُوا»، جان موسی را نجات داد و او در سال های بعد، بنی اسرائیل را از شر فرعون نجات داد. این نمونه روشن وعده الهی است که می فرماید: «وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) هر کس یک نفر را زنده کند، گویا همه مردم را زنده کرده است.

ص: ۳۹

۱ گاهی نهی از منکر یک فرد می‌تواند نظر جمع را عوض کند و بر آن تأثیر بگذارد. (یکی گفت: نکشید، ولی نظر جمع را تغییر داد) «قَالَ قَائِلٌ» ۲ نام گوینده‌ی سخن مهم نیست، محتوای کلام مهم است. «قَالَ قَائِلٌ» ...

۳ مرعوب اکثریت و هم‌رنگ جماعت نشویم. (یک نفر بود، ولی هم‌رنگ جماعت نشد) «قَالَ قَائِلٌ لَا تَقْتُلُوا» ۴ اگر نمی‌توان جلو منکر را به کلی گرفت، هر مقدار که ممکن است باید آن را پایین آورد. «لَا تَقْتُلُوا... وَالْقُوَّةُ» ۵ مشورت در کار ناپسند نیز راهگشا است، تا چه رسد در کارهای خوب. (برای کشتن برادر مشورت کردند) «لَا تَقْتُلُوا» ...

۶ برای مبارزه با فساد، گاهی دفع افسد به فاسد لازم است. (او را نکشید، در چاه بیندازید) «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ» ۷ در کنار نهی از منکر، جایگزین ارائه کنیم. (اگر گفتیم این کار را نکنید، پس بگوییم چکار کنند) «لَا تَقْتُلُوا... الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱]

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ (۱۱)

گفتند: ای پدر تو را چه شده که ما را بر یوسف امین نمی‌دانی، در حالی که قطعاً ما خیرخواه او هستیم؟!

پیام‌ها

۱ کسانی که پوچ ترند، ادعا و تبلیغات بیشتری می‌کنند. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» ۲ حتی به هر برادری نمی‌توان اطمینان کرد. (گویا یعقوب بارها از اینکه یوسف همراه برادرانش برود جلوگیری کرده است که برادران با گفتن «مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا» انتقاد می‌کنند.)
۳ فریب هر شعاری را نخورید و از اسم‌های بی‌مسمی بپرهیزید. (خائن نام

خود را ناصح می گذارد) «لِنَاصِحُونَ» ۴ دشمن برای برطرف کردن سوء ظن، هر گونه اطمینانی را به شما ارائه می دهد.

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۵ خائن، تقصیر را به عهده ی دیگران می اندازد. «مَا لَكَ» ۶ از روز اول، بشر به اسم خیرخواهی فریب خورده است. شیطان نیز برای اغفال آدم و حوا گفت: من خیرخواه شما هستم. «وَقَاَسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» (۱) «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» ۷ حسد، آدمی را به گناہانی همانند دروغ و نیرنگ، حتی به محبوب ترین نزدیکانش وادار می سازد. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۲]

اشاره

أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ (۱۲)

او را فردا با ما بفرست تا(در صحرا)بگردد و بازی کند و قطعاً ما نگهبانان (خوبی)برای او خواهیم بود.

نکته ها:

اشاره

انسان، نیازمند تفریح و ورزش است و چنان که در این آیه مشاهده می شود قوی ترین منطقی که توانست حضرت یعقوب را تسلیم خواسته فرزندان کند، این بود که یوسف نیاز به تفریح دارد.

در روایات آمده است: مؤمن باید زمانی را برای تفریح و بهره برداری از لذت های حلال اختصاص دهد تا به وسیله ی آن، بر انجام سایر کارها موفق گردد. (۲)

نه تنها دیروز، بلکه امروز و حتی آینده نیز به نام ورزش و بازی، جوانان را از هدف اصلی جدا و در غفلت نگه خواهند داشت. بازی ها را جدی می گیرند تا جدی ها بازی تلقی شود.

استکبار و توطئه گران، نه تنها از ورزش سوء استفاده می کنند، بلکه با هر نام پسندیده و

ص: ۴۱

۱- ۱. اعراف ۲۱.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۹۰.

مقبول دیگری نیز، اهداف شوم خود را تعقیب می کنند.

به نام دیپلمات خطرناک ترین جاسوس ها را به کشورها اعزام می کنند. به نام مستشار نظامی، توطئه گری می کنند و به اسرار نظامی دست می یابند. به نام حقوق بشر، از مزدوران خود حمایت می کنند. به نام دارو، برای مزدوران خود اسلحه می فرستند. به نام کارشناس اقتصادی، کشورهای ناتوان را ضعیف نگه می دارند. به نام سم پاشی، باغها و مزارع را از بین می برند و حتی به نام اسلام شناس، اسلام را وارونه جلوه می دهند.

پیام ها

۱ تفریح فرزند باید با اجازه ی پدر باشد. «أَرْسَلُهُ» ۲ جوان، نیازمند تفریح و ورزش است. «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۳ برادران از وسیله ای مباح و منطقی برای فریب دادن سوء استفاده کردند.

«أَرْسَلُهُ»

... يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۴ اگر پدر و مربیان دلسوز برای اوقات فراغت و بازی کودکان و نوجوانان برنامه ریزی مناسب داشته باشند، دیگران نمی توانند از این فرصت سوء استفاده کنند. (برادران یوسف از نیاز یوسف به ورزش سوء استفاده کردند) «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۵ در بازی و تفریح کودکان مواظب باشیم آسیب نبینند. «لِحَافِظُونَ» ۶ گاه اصرار زیاد بر یک موضوع نشان دهنده نقشه و توطئه است. (در آیه قبل «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» و در این آیه «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ»)

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳]

اشاره

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَدْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (۱۳)

(یعقوب) گفت: همانا اینکه او را ببرید مرا غمگین می سازد و از این می ترسم که گرگ او را بخورد و شما از او غافل باشید.

ص: ۴۲

۱ تعهد و سوز داشتن نسبت به فرزند، یکی از خصلت‌های پیامبران است.

﴿لِيَحْزُنُنِي﴾

... ﴿أَخَافُ﴾ ۲ فراق و جدایی حتی برای انبیا حزن آور است. ﴿لِيَحْزُنُنِي﴾ ۳ امتحان الهی از همان ناحیه ای است که افراد روی آن حساسیت دارند.

(یعقوب نسبت به یوسف حساس بود و فراق یوسف، وسیله آزمایش او شد) ﴿لِيَحْزُنُنِي ... أَخَافُ﴾ ۴ پرده دری نکنید. ﴿أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ﴾ (پدر از حسادت فرزندان آگاه بود و به همین دلیل به یوسف فرمود: خوابی را که دیده ای برای برادرانت بازگو مکن. ولی در اینجا حسادت آنان را مطرح نمی کند، بلکه خطر گرگ و غفلت آنان از یوسف را بهانه می آورد.) ۵ به فرزند خود، استقلال بدهید.

(عشق پدری به فرزند و دفاع از او در برابر احتمال خطر، دو اصل است، ولی استقلال فرزند نیز اصل دیگری است. یعقوب، یوسف را به همراه سایر برادران فرستاد. زیرا نوجوان باید کم کم استقلال پیدا کرده و از پدر جدا شود، برای خود دوست انتخاب کند، فکر کند و روی پای خود بایستد، هر چند به قیمت تحمل مشکلات و اندوه باشد.) ۶ حساسیت‌ها را در نزد هر کس بازگو نکنیم و گرنه ممکن است علیه خود انسان مورد استفاده قرار گیرد. ﴿أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ﴾ ۷ غفلت موجب ضربه و آسیب پذیری می گردد. ﴿يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴]

اشاره

﴿قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ (۱۴)

(فرزندان یعقوب) گفتند: اگر گرگ او را بخورد، با آنکه ما گروهی قوی هستیم، در آن صورت ما زیانکار (و بی کفایت) خواهیم بود.

ص: ۴۳

۱ گاهی بزرگترها از روی تجربه و آگاهی، احساس خطر می‌کنند، اما جوان‌ها به قدرت خود مغرورند و خطر را شوخی می‌گیرند. «وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ» (پدر نگران، ولی فرزندان مغرور قدرت خود بودند). ۲ قوی بودن، دلیلی بر امین بودن نیست. (برادران یوسف قومی بودند، «نَحْنُ عُصْبَةٌ» ولی امین نبودند) ۳ برادران از این که گرگ یوسف را پاره کند ابراز نگرانی نکردند ولی در برابر این که نیرومندی و قدرت آنان مخدوش گردد عکس العمل نشان دادند.

«وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنْآ إِذآ لَخَاسِرُونَ»

۴ اگر کسی مسئولیتی را بپذیرد و خوب انجام ندهد، سرمایه، شخصیت، آبرو و وجدان خود را در معرض خطر قرار داده و زیانکار خواهد بود. «لَخَاسِرُونَ» ۵ ظاهر فریبی و ابراز احساسات دروغین، از دسیسه‌های افراد دور و منافق است. (برادران در حضور پدر گفتند: «إِنآ إِذآ لَخَاسِرُونَ» ۶ برخی برای رسیدن به اهداف شوم خود حتی حاضرند از آبرو و شخصیت خود صرف نظر کنند. «إِنآ إِذآ لَخَاسِرُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵]

اشاره

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۵)

پس چون او را با خود بردند و همگی تصمیم گرفتند که او را در مخفی‌گاه چاه قرار دهند، (تصمیم خود را عملی کردند) و ما به او وحی کردیم که در آینده آنها را از این کارشان خبر خواهی داد، در حالی که آنها (تو را) نشانند.

نکته‌ها:

اشاره

از آنجا که خداوند اراده کرده یوسف را حاکم کند، باید دوره‌هایی را ببیند. برده شود تا به بردگان رحم کند. به چاه و زندان افتد تا به زندانیان رحم کند. همانگونه که خداوند به

پیامبرش می فرماید: تو فقیر و یتیم بودی تا فقیر و یتیم را از خود نرانی؛ «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»... (۱)

پیام ها

۱ اتفاق نظر و اجماع گروهی از انسان ها، نشانه ی حقیقت نیست. «أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِلَابَتِ الْجُبِّ» ۲ میان طرح و نقشه تا عمل، فاصله است. (طرح برادران، پرتاب یوسف در چاه بود، «الْقُوَّة» ولی در عمل، یوسف را در چاه قرار دادند. «يَجْعَلُوهُ») ۳ زمانی وحی به یوسف علیه السلام آغاز شد که وی از خانواده دور شد و مورد بی مهری برادران قرار گرفت. «فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ... أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۴ امداد الهی، در لحظه های حساس به سراغ اولیای خدا می آید. «فِي غِلَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۵ بهترین وسیله ی آرامش یوسف در دل چاه، الهام خدا نسبت به آینده روشن است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۶ یوسف در نوجوانی، شایستگی دریافت وحی الهی را دارا بود. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۷ خداوند اولیای خود را با سختی ها آزمایش و آنان را هدایت می کند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۸ آگاهی موجب آرامش است. (آنچه سبب آرامش یوسف در چاه شد، وحی الهی بود) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا» ۹ امید، بهترین سرمایه برای ادامه زندگی است. ما به یوسف وحی کردیم که در آینده از چاه نجات پیدا می کنی و برادران را از کارشان شرمنده خواهی کرد) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا» ۱۰ وقتی پایان رذایل رسوایی است، انسان عاقل بایستی نفس خود را مهار کند.

ص: ۴۵

۱۱ از کارهای زشت با اشاره و کنایه یاد کنید. «بِأَمْرِهِمْ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶]

اشاره

وَ جَاؤُاْ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ (۱۶)

(و بعد از انجام نقشه خود) شب هنگام گریه کنان نزد پدرشان آمدند.

نکته ها:

اشاره

در قرآن چهار نوع گریه و اشک داریم؛ ۱ اشک شوق: گروهی از مسیحیان با شنیدن آیات قرآن اشک می ریختند. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱) اشک حزن و حسرت: مسلمانان عاشق همین که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله می شنیدند که امکانات برای جبهه رفتن نیست گریه می کردند. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ» (۲) اشک خوف: همین که آیات الهی برای اولیا تلاوت می شد، گریه کنان به سجده می افتادند، «خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا» (۳)، «وَ يَخِرُّونَ لِلْآذِقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» (۴) اشک قلابی و ساختگی: همین آیه که برادران یوسف گریه کنان نزد یعقوب آمدند که گرگ یوسف را درید. «يَبْكُونَ»

پیام ها

۱ توطئه گران، از نقش احساسات و زمان، غفلت نمی کنند. «عِشَاءً» ۲ گریه، همیشه نشانه ی صداقت نیست. به هر گریه ای اطمینان نکنید. «يَبْكُونَ»

ص: ۴۶

٣-٣. مريم، ٥٨.

٤-٤. اسراء، ١٠٩.

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَ تَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذُّبُّبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ (۱۷)

گفتند: ای پدر! ما رفتیم که مسابقه دهیم و یوسف را نزد وسایل خود (تنها) گذاشتیم، پس گرگ او را خورد و البته تو سخن ما را هر چند راستگو باشیم باور نداری.

پیام ها

۱ دروغ، دروغ می آورد. برادران برای توجیه خطای خود، سه دروغ پی در پی گفتند: مسابقه رفته بودیم، یوسف را نزد وسایل گذاشتیم، گرگ او را خورد.

«نستبق، ترکنا، فأكله الذبب» ۲ دروغگو فراموش کار است. با وجود این که برادران، یوسف را برای بازی بردند؛ ولی در گزارش خود به پدر وی را مراقب ااث خود اعلام کردند.

«تَرَكَنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا»

۳ مسابقه در بازی، دارای سابقه ای طولانی است. «نَسْتَبِقُ» ۴ خائن، ترسو است و دروغگو از افشا شدن می ترسد. «مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» ۵ دروغگو اصرار دارد که مردم او را صادق بیندارند. «وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»

اشاره

وَ جَاءُوا عَلِيَّ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ (۱۸)

و پیراهن یوسف را آغشته به خونی دروغین (نزد پدر) آوردند. (پدر) گفت:

چنین نیست، (که یوسف را گرگ دریده باشد)، بلکه نفستان کاری (بد) را برای شما آراسته است. پس صبری جمیل و نیکو لازم است و خدا را بر آنچه (از فراق یوسف) می گوئید، به استعانت می طلبم.

اشاره

سؤال: صبر بر مقدرات الهی زیباست، ولی صبر بر ظلمی که در حقّ کودکی مظلوم روا شده، چه زیبایی دارد که یعقوب می گوید: «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»؟ پاسخ: اولاً یعقوب از طریق وحی می دانست که یوسف زنده است. ثانیاً اگر یعقوب حرکتی می کرد که ظن و گمان آنها را بیفزاید، برادران بر سر چاه رفته، یوسف را از بین می بردند.

ثالثاً نباید کاری کرد که راه توبه حتّی بر ظالمان به کلّی بسته شود.

پیام ها

۱ مراقب جو سازی ها باشید. «بَدَمٌ كَذِبٌ» ۲ فریب مظلوم نمایی ها را نخورید. (یعقوب، فریب پیراهن خون آلود و اشک ها را نخورد بلکه گفت: امان از نفس شما.) «بَلِّ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۳ شیطان و نفس، گناه را نزد انسان زیبا جلوه می دهند و انجام آن را توجیه می کنند. «سَيَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۴ یعقوب علیه السلام می دانست یوسف را گرگ نخورده، لذا از برادران استخوان و یا بقایای جسد را مطالبه نکرد. «بَلِّ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۵ حوادث دو چهره دارد: بلا و سختی، «بَدَمٌ كَذِبٌ» صبر و زیبایی. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ» ۶ انبیای الهی در برابر حوادث سخت، زیباترین عکس العمل را نشان می دهند.

«فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»

۷ در حوادث باید علاوه بر صبر و توانایی درونی، از امدادهای الهی استمداد جست. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۸ برای صبر باید از خداوند استمداد کرد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۹ بهترین نوع صبر آن است که علی رغم آنکه دل می سوزد و اشک جاری می شود، خدا فراموش نشود. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۱۰ تحمّل توطئه فرزندان علیه برادر خود، سخت و درد آور است، لذا باید از

خدا برای تحمل آن استمداد کرد. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۱۱ حضرت یعقوب با جمله ی «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُ فُون» به جای «عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ»، به برادران فهماند که مدّعی آنان باور کردنی نیست.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹]

اشاره

وَ جَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۱۹)

و(یوسف در چاه بود تا) کاروانی فرا رسید و مأمور آب را فرستادند(تا آب بیاورد)، پس او دلو خود را به چاه افکند،(یوسف به طناب دلو آویزان شد و به بالای چاه رسید)مأمور آب فریاد زد:مژده که این پسری است.او را چون کالایی پنهان داشتند(تا کسی ادّعی مالکیت نکند)،در حالی که خداوند بر آنچه انجام می دادند آگاه بود.

نکته ها:

اشاره

خداوند،بندگان مخلص خود را تنها نمی گذارد و آنها را در شداید و سختی ها نجات می دهد.

نوح را روی آب،یونس را زیر آب و یوسف را کنار آب،نجات داد.هم چنان که ابراهیم را از آتش،موسی را در وسط دریا و محمد صلی الله علیه و آله را درون غار و علی علیه السلام را در بستر که به جای پیامبر خوابیده بود،نجات داد.

با اراده الهی،ریسمان چاه وسیله شد تا یوسف از قعر چاه به تخت و کاخ برسد،پس بنگرید با جبل الله چه می توان انجام داد؟! «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ» ... (۱)

پیام ها

۱ گاهی خودی ها انسان را در چاه می اندازند،ولی خداوند از طریق بیگانگان، انسان را نجات می دهد. «جَاءَتْ سَيَّارَةٌ» ۲ تقسیم کار،یکی از اصول مدیریّت و زندگی جمعی است. («وَارِدَهُمْ» به معنای

ص: ۴۹

مسئول آب است.) ۳ گروهی، انسان را به دید کالا می نگرند. «بِضَاعَهُ» ۴ کتمان حقیقت، در برابر مردم امکان دارد، با خدا چه می کنیم که به همه چیز آگاه است. «أَسْرُوهُ ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰]

اشاره

وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (۲۰)

و(کاروانیان) یوسف را به بهایی اندک چند درهمی فروختند و درباره او بی رغبت بودند.

نکته ها:

اشاره

هر کس یوسف وجودش را ارزان بفروشد، پشیمان می شود. عمر، جوانی، عزت، استقلال و پاکی انسان، هر یک یوسفی هستند که باید مواظب باشیم ارزان نفروشیم.

پیام ها

۱ مالی که آسان به دست آید، آسان از دست می رود. «وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ۲ نظام برده داری و برده فروشی، سابقه ای دراز دارد. «وَ شَرَّوْهُ» ۳ بی رغبتی به یوسف در مقطعی، به نفع آینده ی او شد. «وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ...

۴ هر کس ارزش چیزی را نداند، آن را ارزان از دست می دهد. «بِثَمَنِ بَخْسٍ» (کاروانیان، ارزش یوسف را نمی شناختند.) ۵ اشخاص ارزشمند بالاخره ارزششان آشکار خواهد شد، هر چند در برهه ای مورد بی مهری قرار گیرند. (اگر امروز یوسف را به عنوان برده می فروشد، روزگاری او حاکم خواهد شد) «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ...

۶ تاریخ پول، به هزاران سال قبل باز می گردد. «دَرَاهِمَ» ۷ مردان ناآگاه و غافل، یوسف را به بهای کم فروختند، ولی زنان آگاه و عاشق، او را به فرشته ای کریم توصیف نمودند. «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ»

امام صادق علیه السلام فرمودند: «رب امرأت أفقه من رجل» (۱) چه بسا زنی که از مرد فهیم تر باشد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱]

اشاره

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِمَرْأَتِهِ أَكْرَمِي مَوَاهِ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَكَيِّنَ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۱)

و کسی از مردم مصر که یوسف را خرید، به همسرش گفت: مقام او را گرامی دار (او را به دید برده، نگاه مکن) امید است که در آینده ما را سود برساند یا او را به فرزندی بگیریم. و اینگونه ما به یوسف در آن سرزمین جایگاه و مکنت دادیم (تا اراده ما تحقق یابد) و تا او را از تعبیر خواب ها بیاموزیم و خداوند بر کار خویش تواناست، ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

اشاره

جمله ی «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» در دو مورد در قرآن به کار رفته است: یکی در مورد حضرت موسی وقتی که صندوق او را از آب گرفتند، همسر فرعون به او گفت: این نوزاد را نکشید، شاید در آینده به ما سودی رساند. (۲) و دیگری در اینجاست که عزیز مصر به همسرش می گوید: احترام این برده را بگیر، شاید در آینده به درد ما بخورد. آری، به اراده ی خداوندی، محبت نوزاد و برده ای ناشناس، چنان در قلب حاکمان مصر جای می گیرد که زمینه های حکومت آینده ی آنان را فراهم می سازد.

پیام ها

۱ بزرگواری در سیمای یوسف نمایان بود. تا آنجا که عزیز مصر سفارش او را به

ص: ۵۱

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۳۰۶.

۲-۲. قصص، ۹.

همسرش می کند. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۲ زن در خانه، نقش محوری دارد. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۳ اطرافیان و آشنایان را به نیکی با مردم دعوت کنید. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۴ در معاملات آینده نگر باشید. «اشْتَرَاهُ ... عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» ۵ با احترام به مردم، می توان انتظار کمک و یاری از آنان داشت. «أَكْرَمِي ... يَنْفَعَنَا» ۶ دلها به دست خداوند است. مهر یوسف، در دل خریدار نشست. «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۷ تصمیم های مهم را پس از ارزیابی و آزمایش و مرحله ای اتخاذ کنید. (اول یوسف را به عنوان کمک کار در خانه، «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» کم کم به عنوان فرزند قرار دهیم) «أَوْ نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۸ فرزندخواندگی، سابقه تاریخی دارد. «نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۹ عزیز مصر فاقد فرزند بود. «نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۱۰ عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. (برادران او را در چاه انداختند و او امروز در کاخ مستقر شد) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۱ زیردستان را دست کم نگیرید، چه بسا قدرتمندان و حاکمان آینده باشند.

«مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ»

۱۲ علم و دانش، شرط مسئولیت پذیری است. «مَكَّنَّا ... لِنُعَلِّمَهُ» ۱۳ پایان تلخی ها، شیرینی است. «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۴ اراده غالب خدا، یوسف را از چاه به جاه کشاند. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۵ سنت خدا غلبه کامل خوبی ها و زیبایی ها بر زشتی هاست. «غَالِبٌ عَلَيَّ أَمْرِهِ» ۱۶ آنچه را ما حادثه می پنداریم، در حقیقت طراحی الهی برای انجام یافتن اراده ی اوست. «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَيَّ أَمْرِهِ» ۱۷ چه بسا حوادث ناگوار که چهره واقعی آن خیر است. (یوسف در ظاهر به چاه افتاد، ولی در واقع طرح چیز دیگری است) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَكْثَرَ النَّاسِ»

لَا يَعْلَمُونَ»

۱۸ مردم، ظاهر حوادث را می بینند، ولی از اهداف و برنامه های الهی بی خبرند.

﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲]

اشاره

﴿لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ (۲۲)

و چون (یوسف) به رشد و قوت خود رسید به او حکم (نبوت یا حکمت) و علم دادیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «أَشُدَّهُ» از «شد» به معنای «گره محکم»، اشاره به استحکام جسمی و روحی است.

این کلمه در قرآن؛ گاهی به معنای «بلوغ» استعمال شده است، چنان که در آیه ۳۴ سوره اسراء آمده: «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» یعنی به مال یتیم نزدیک نشوید تا زمانی که به سن بلوغ برسد. گاهی مراد از «اشد» سن چهل سالگی است. نظیر آیه ۱۵ سوره ی احقاف که می فرماید: «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً» و گاهی به سن قبل از پیری گفته می شود، مانند آیه ۶۷ سوره غافر: «ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لَتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا»

پیام ها

۱ علم و حکمت، ظرفیت و آمادگی می خواهد. «بَلَغَ أَشُدَّهُ» ۲ ترفیعات الهی بدون فوت زمان و در وقت خود صورت می گیرد. ﴿لَمَّا بَلَغَ...﴾

﴿آتَيْنَاهُ﴾

۳ حکمت، غیر از علم است. (علم، دانش است، ولی حکمت، بینش و بصیرتی است که انسان را به حق می رساند) «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» ۴ علوم انبیا، اکتسابی نیست. «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» ۵ وجود علم و حکمت در کنار یکدیگر، بسیار ارزشمند و کارساز

است. «حُكْمًا وَ عِلْمًا»

ص: ۵۳

۶ دلیل عزل و نصب ها را برای مردم بیان کنید. «آتِنَاهُ حُكْمًا ... كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۷ باید احسان کنیم تا لایق دریافت پاداش خاص الهی باشیم. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۸ نیکوکاران، در همین دنیا نیز کامیاب می شوند. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۹ هر کس که توان علمی و جسمی داشته باشد، مشمول لطف الهی نمی شود، بلکه محسن بودن نیز لازم است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳]

اشاره

وَ رَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَ غَلَقَتِ الْاَبْوَابَ وَ قَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّيْ اَحْسَنَ مَوَايَا اِنَّهُ لَا يَفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ (۲۳)

و زنی که یوسف در خانه او بود، از یوسف از طریق مراوده و ملایمت، تمنای کام گیری کرد و درها را (برای انجام مقصودش) محکم بست و گفت:

برای تو آماده ام. یوسف گفت: پناه به خدا که او پروردگار من است و مقام مرا گرامی داشته، قطعاً ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

اشاره

در تفسیر «مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّيْ اَحْسَنَ مَوَايَا» دو احتمال داده اند:

الف: خداوند پروردگار من است که مقام مرا گرامی داشته و من به او پناه می برم.

ب: عزیز مصر مالک من است و من سر سفره او هستم و درباره ی من به تو گفت: «أَكْرِمِي مَوَايَا» و من به او خیانت نمی کنم.

هر دو احتمال، طرفدارانی دارد که بر اساس شواهدی بدان استناد می جویند. ولی به نظر ما، احتمال اول بهتر است. زیرا یوسف به خاطر تقوای الهی مرتکب گناه نشد، نه به خاطر اینکه بگوید: چون من در خانه عزیز مصر هستم و او حقی بر من دارد، من به همسرش تعرض و سوء قصد نمی کنم! چون ارزش این کار کمتر از رعایت تقوی است.

البته در چند جای این سوره، کلمه ی «رَبُّكَ» که اشاره به «عزیز مصر» است، به چشم می خورد، ولی کلمه ی «رَبِّي» هر کجا در این سوره استعمال شده، مراد خداوند است.

از طرفی دور از شأن یوسف است که خود را چنان تحقیر کند که به عزیز مصر «رَبِّي» بگوید.

اولیای خدا، به خدا پناهنده می شوند و نتیجه می گیرند: موسی از شر فتنه های فرعون به خدا پناه می برد، «إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ» (۱) مادر مریم می گوید: من مریم و نسل او را در پناه تو قرار می دهم، «إِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۲) و در این آیه یوسف به خدا پناه می برد، «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ وَ خَدَاوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور پناهندگی به خودش را می دهد. «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ» ...

به جای گفتن: «اعوذ بالله» یک سره به سراغ پناه دادن خدا رفت و گفت: «مَعَاذَ اللَّهِ» تا پناهندگی خود را مطرح نکند. در واقع برای خود ارزشی قائل نشد.

پیام ها

۱ گناهان بزرگ، با نرمش و مراوده شروع می شود. «رَاوَدَتْهُ» ۲ پاک بودن مرد کافی نیست، زیرا گاهی زنها مزاحم مردان هستند. «وَ رَاوَدَتْهُ» ۳ قدرت شهوت به اندازه ای است که همسر پادشاه را نیز اسیر برده خود می کند.

«وَ رَاوَدَتْهُ الَّتِي»

۴ سعی کنیم نام خلافتکار را نبریم و با اشاره از او یاد کنیم. «الَّتِي» ۵ پسران جوان را در خانه هایی که زنان نامحرم هستند، تنها نگذارید. زیرا احتمال دارد باب مراوده باز شود. «وَ رَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا» ۶ معمولاً عشق در اثر مراوده و به تدریج پیدا می شود. وجود دائمی یوسف در خانه کم کم سبب عشق شد. «فِي بَيْتِهَا» ۷ مسائل مربوط به مفاسد اخلاقی را سربسته و مؤدبانه مطرح کنید. «رَاوَدَتْهُ ...

غَلَّقَتْ»

۸ حضور مرد و زن نامحرم در یک محیط در بسته، زمینه را برای گناه فراهم می کند. «غَلَّقَتْ الْأَبْوَابَ وَ قَالَتْ هَيْتَ لَكَ»

ص: ۵۵

۱-۱. غافر، ۲۷.

۲-۲. آل عمران، ۳۶.

۹ زشتی زنا، در طول تاریخ مورد پذیرش بوده است و به همین دلیل، زلیخا همه ی درها را محکم بست. «عَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ» ۱۰ همه ی درها بسته، اما در پناهندگی خدا باز است. «عَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ ... مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۱ موقعیت های امتحان الهی متفاوت است؛ گاه در چاه و گاه در کاخ. «رَأَوْدَتُهُ ...»

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ

۱۲ تقوی و اراده ی انسان، می تواند بر زمینه های انحراف و خطا غالب شود.

مَعَاذَ اللَّهِ

۱۳ توجه به خدا، عامل بازدارنده از گناه و لغزش است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۴ اگر رئیس یا بزرگ ما دستور گناه داد، نباید از او اطاعت کنیم. «هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» (به خاطر اطاعت از مردم، نباید نافرمانی خدا نمود. «لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق» (۱) ۱۵ به هنگام خطر گناه باید به خدا پناه برد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۶ در کاخ حکومتی نیز می توان پاک، عفیف، صادق و امین بود. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۷ خطر غریزه ی جنسی به قدری است که برای نجات از آن باید خدا به فریاد برسد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۸ انسان هواپرست از رسوایی ظاهری هراس دارد (زلیخا درها را محکم بست ولی خداپرست از خدا) «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۹ انجام گناه (زنا)، با کرامت انسانی ناسازگار است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۰ تلقین یاد خدا به نفس، نقش مهمی در ترک گناه دارد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۱ اولین اقدام علیه گناه، یاد خدا و پناه بردن به اوست. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۲ بهترین نوع تقوی آن است که به خاطر لطف، محبت و حق خداوندی گناه نکنیم، نه از ترس رسوایی در دنیا یا آتش در آخرت. «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ

ص: ۵۶

۲۳ یاد کردن الطاف الهی، از عوامل ترک گناه است. «إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَنَوَايَ» ۲۴ یاد عاقبت گناه، مانع از ارتکاب آن است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۵ تشویق به زنا یا زمینه سازی برای گناه جوانان پاک، ظلم به خود، همسر، جامعه و افراد است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۶ یک لحظه گناه، می تواند انسان را از رستگاری ابدی دور کند. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۷ ارتکاب گناه، ناسپاسی و کفران نعمت ها است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۸ در هر کاری، باید عاقبت اندیشی کرد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۹ یوسف علیه السلام در بحبوبه درگیری با زلیخا به فکر فلاح بود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۳۰ انسانی که مقام و منزلت خود را می داند خود را به بهای کم و زودگذر نمی فروشد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۳۱ اگر از دری ظلم وارد شود، فلاح از در دیگر بیرون می رود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴]

اشاره

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ (۲۴)

و همانا (همسر عزیز مصر) قصد او (یوسف) را کرد و او نیز اگر برهان پروردگارش را نمی دید (بر اساس غریزه) قصد او را می کرد. اینگونه (ما او را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، چرا که او از بندگان برگزیده ما است.

نکته ها:

اشاره

امام صادق علیه السلام فرمود: «برهان رب» همان نور علم، یقین و حکمت بود که خداوند در آیات

قبل فرمود: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا». (۱) و آنچه در بعضی روایات آمده که مراد از برهان، مشاهده قیافه ی پدر یا جبرئیل است، سند محکمی ندارد.

در قرآن بارها از همت و تصمیم دشمنان خدا برای توطئه نسبت به اولیای الهی، سخن به میان آمده که خداوند نقشه های آنان را نقش بر آب نموده است.

در برگشت از جنگ تبوک منافقان خواستند با رم دادن شتر پیامبر، حضرت را به شهادت برسانند ولی نشد؛ «وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا» (۲) یا تصمیم بر منحرف کردن پیامبر گرفتند؛ «لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضَلُّوكَ» (۳) و یا تصمیم بر تجاوز گرفتند که نشد. «إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَنْسِفُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» (۴) یوسف، معصوم و پاکدامن بود؛ به دلیل گفتار همه ی کسانی که به نحوی با یوسف رابطه داشته اند و ما نمونه هایی از آن را بیان می کنیم:

۱ خداوند فرمود: «لِنَصْرِيفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ» (ما یوسف را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، زیرا او از بندگان برگزیده ی ماست.

۲ یوسف می گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» پرودگارا! زندان برای من از گناهی که مرا به آن دعوت می کنند بهتر است. در جای دیگر گفت: «أَنْنِي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» من به صاحبخانه ام در غیاب او خیانت نکردم.

۳ زلیخا گفت: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ» به تحقیق من با یوسف مراوده کردم و او معصوم بود.

۴ عزیز مصر گفت: «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ» ای یوسف تو این ماجرا را مسکوت بگذار و به زلیخا گفت: از گناهت استغفار کن.

۵ شاهدهی که گواهی داد و گفت: اگر پیراهن از عقب پاره شده معلوم می شود که یوسف پاکدامن است. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۶ زنان مصر که گفتند: «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» ما هیچ گناه و بدی درباره ی او سراغ نداریم.

ص: ۵۸

۱-۱) . . تفسیر کشف الاسرار.

۲-۲) . توبه، ۷۴.

۳-۳) . نساء، ۱۱۳.

۴-۴) . مائده، ۱۱.

۷ ابلیس که وعده ی فریب همه را داد، گفت: «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» من حریف برگزیدگان نمی شوم و این آیه یوسف را مخلص نامیده است.

پیام ها

۱ اگر امداد الهی نباشد، پای هر کسی می لغزد. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۲ در هر صحنه ای، امکان رؤیت برهان رب وجود دارد. «هَمَّتْ بِهِ ... رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۳ انبیا در غرایز مانند سایر انسان ها هستند، ولی به دلیل ایمان به حضور خدا، گناه نمی کنند. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۴ غفلت از یاد الهی، زمینه ی ارتکاب گناه و توجه به آن، عامل محفوظ ماندن در گناه است. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۵ مخلص شدن موجب محفوظ ماندن شخص از گناه می گردد. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۶ عبادت خالصانه رمز موفقیت در دوری از گناه است. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۷ خداوند، بندگان مخلص را حفظ می کند. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۸ بدی و فحشا با مخلص بودن یک جا جمع نمی شود. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ...

الْمُخْلِصِينَ»

۹ مخلص شدن مخصوص یوسف علیه السلام نیست، می توان با پیمودن راه آن حضرت به مقام مخلصین نزدیک شد. «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ»

اشاره

وَ اسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْفِيلَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
(۲۵)

و هر دو بسوی در سبقت گرفتند و آن زن پیراهن او را از پشت درید.

ناگهان شوهرش را نزد در یافتند. زن (برای انتقام از یوسف یا تبرئه خود با چهره حق به جانبی) گفت: کیفر کسی که به همسرت قصد بد داشته جز زندان و یا شکنجه دردناک چیست؟

نکته ها:

اشاره

«استباق» به معنای سبقت و پیشی گرفتن دو یا چند نفر از یکدیگر است، یوسف برای فرار از گناه به سوی در فرار کرد و زلیخا نیز به دنبال او می دوید. گویا به سوی در مسابقه گذارده اند. «قُدَّ» به معنای پاره شدن پارچه از طرف طول است. «لفاء» به یافتن ناگهانی چیزی گفته می شود.

پیام ها

۱ گفتن «مَعَاذَ اللَّهِ» به تنهایی کفایت نمی کند، باید از گناه فرار کرد. «اسْتَبَقَا» ۲ گاهی ظاهر عمل یکی است، ولی هدف ها مختلف است. (یکی می دود تا به گناه آلوده نشود، دیگری می دود تا آلوده نکند). «اسْتَبَقَا» ۳ هجرت و فرار از گناه، لازم است. «اسْتَبَقَا الْبَابَ» ۴ بهانه ی بسته بودن در برای تسلیم شدن در برابر گناه کافی نیست، باید به سوی درهای بسته حرکت کرد شاید باز شود. «اسْتَبَقَا الْبَابَ» ۵ مجرم معمولاً از خود جای پا باقی می گذارد. «قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ» ۶ گاه بایستی سرزده به منازل و محل کار بایستی سرکشی کرد. «الْفِيلَا» ۷ گاهی شاکی، خود مجرم است. «قَالَتْ مَا جَزَاءُ...»

۸ گنهکار برای تبرئه خود، از عواطف و احساسات بستگان خود استمداد می کند. «بِأَهْلِكَ»

۹ صاحبان قدرت معمولاً- اگر مقصّر باشند، دیگران را متهم می کنند. «مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ۱۰ مجرم برای تبرئه خود، به دیگران اتهام می بندد. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ۱۱ چه بسا سخن حقی که از آن باطل طلب شود. (کیفر برای کسی که سوء قصد به زن شوهردار دارد، حرف حقی است، امّا چه فردی سوء قصد داشته باید بررسی شود) «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا- أَنْ يُسَيِّجَنَّ» ۱۲ زلیخا عاشق نبود، بلکه هوس باز بود؛ چرا که عاشق حاضر است جانش را فدای معشوق کند، نه این که او را متهم و به زندان افکند. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ...

۱۳ زندان و زندانی نمودن مجرمان، سابقه تاریخی دارد. «يُسَيِّجَنَّ» ۱۴ اعلام کیفر، نشانه ی قدرت همسر عزیز بود. «يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۱۵ عشق هوس آلود، گاهی عاشق را قاتل می کند. «أَنْ يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۱۶ زلیخا دارای نفوذ در دستگاه حکومتی و خط دهنده بوده است. «إِلَّا أَنْ يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۷)

(یوسف) گفت: او خواست که از من (بر خلاف میل) کام گیرد و شاهدهی از خانواده زن، شهادت داد که اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده، پس زن راست می گوید و او از دروغگویان است. (زیرا در این صورت او و همسر عزیز، از روبرو درگیر می شدند و پیراهن از جلو چاک می خورد).

و اگر پیراهن او (یوسف) از پشت پاره شده، پس زن دروغ گفته و او از راستگویان است.

اشاره

در برخی روایات، شاهد را کودکی معرفی کرده اند که مثل عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد، ولی چون سند محکمی ندارد، نمی توان به آن اعتنا کرد. اما بهتر است شاهد را یکی از مشاوران عزیز بدانیم که فامیل همسر و دارای هوش و ذکاوت بود و همانند عزیز مصر، شاهد این اتفاق گردید، و الا اگر خود شاهد اصل ماجرا بود، معنی نداشت که به صورت جمله شرطیه، شهادت دهد و بگوید: «إِنْ كَانَ...» ...

یوسف، ابتدا به سخن نکرد و شاید اگر همسر عزیز حرفی و تهمتی نمی زد، یوسف حاضر نمی شد آبروی او را بریزد و بگوید: «هِيَ رَاوَدْتَنِي» هر کس پاکتر است، بیشتر در معرض تهمت است. در میان زنان، پاکدامن تر از مریم نبود، اما او را متهم به ناپاکی کردند، در میان مردان نیز کسی به پاکی یوسف یافت نمی شد، به او هم نسبت ناروای زنا دادند. اما خداوند در هر دو مورد به بهترین وجه پاکی آنان را ثابت نمود.

در داستان یوسف، پیراهن او نقش آفرین است: در اینجا؛ پارگی پیراهن از پشت، دلیل بی گناهی او و کشف جرم همسر عزیز گردید و در جای دیگر؛ پاره نشدن پیراهن موجب کشف جرم برادران او گردید. زیرا بعد از انداختن یوسف به چاه، وقتی برادران پیراهن او را آغشته به خون کرده و به پدر نشان دادند و گفتند: یوسف را گرگ خورده است، پدر پرسید:

پس چرا پیراهن او پاره نشده است؟! در پایان داستان نیز، پیراهن یوسف، وسیله ی بینا شدن چشم پدر گردید.

پیام ها

۱ متهم باید از خود دفاع و مجرم اصلی را معرفی کند. حضرت یوسف علیه السلام در برابر جمله «مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» با گفتن «هِيَ رَاوَدْتَنِي»، پاسخ مناسبی به زلیخا داد.

۲ کسی که در مقام قضاوت است باید شکایت شاکی و دفاع متهم را بشنود و مدارک را بررسی کند و سپس نظر دهد. (در این ماجرا همسر گفت که یوسف سوء قصد داشته، «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» یوسف تهمت را رد کرد و گفت: «هِيَ

رَاوَدْتِنِي «شاهد نیز علامت صدق و کذب را از راه پاره شدن پیراهن جلو تا پشت سر مطرح کرد» ۳ دفاع از بی گناه، واجب است و سکوت همه جا زیبا نیست. «شَهْدَ شَاهِدٌ» ۴ کمک به روشن شدن حقیقت، کاری پسندیده است. «و شَهْدَ شَاهِدٌ» ۵ در قضاوت، کسی که مستند حرف بزند و با قرائن آن را تأیید کند در حکم شاهد است. «شَهْدَ شَاهِدٌ» ۶ خداوند از راهی که هیچ انتظارش نمی رود، افراد را حمایت می کند. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۷ آنجا که خدا بخواد، بستگان مجرم علیه او شهادت می دهند. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۸ در شهادت و داوری، مراعات حسب، نسب، موقعیت و خویشاوندی متهم، جایز نیست. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۹ شهادت خویشان علیه یکدیگر، سبب اطمینان بیشتری می شود. «شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۱۰ در قضاوت، بیش از توجه به گفته های شاکی و متهم، به بررسی مدارک و اسناد توجه شود. «قَالَتْ مَا جَزَاءُ ... قَالَ هِيَ رَاوَدْتِنِي ... شَهْدَ شَاهِدٌ ... إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۱ در قضاوت، هر جرمی کارشناس نیاز دارد. «شَهْدَ شَاهِدٌ ... إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۲ در جرم شناسی از آثار ظریف به جای مانده، مجرم شناخته و مسایل کشف می شود. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۳ قاضی می تواند بر اساس قرائن، حکم کند. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» ۱۴ بکارگیری روشهای جرم شناسی برای تشخیص جرم و مجرم، لازم است.

«إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ»

...

اشاره

فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ (۲۸)

پس همین که (عزیز مصر) پیراهن او را دید که از پشت پاره شده است، (حقیقت را دریافت و) گفت: بی شک این از حيله شما زنان است. البته حيله شما شگرف است.

نکته ها:

اشاره

با اینکه قرآن، کید شیطان را ضعیف می داند: «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» (۱) ولی در این آیه، کید زنان بزرگ شمرده شده است. به گفته ی تفسیر صافی، این به خاطر آن است که وسوسه شیطان لحظه ای و غیابی و سارقانه است، ولی وسوسه زن با لطف و محبت و حضوری و دائمی است.

گاهی خداوند کارهای بزرگ را با وسیله های کوچک انجام می دهد. مثلاً سرنگونی سپاه ابرهه را با پرندگان ابابیل، حفظ جان پیامبر اسلام را با تار عنکبوت، آموزش دفن میت را با کلاغ، اثبات پاکی مریم علیها السلام را با سخن گفتن نوزاد، پاکی یوسف را با پاره شدن پیراهن، ایمان آوردن یک کشور را با سفر هدیه و کشف اصحاب کهف را با نمونه پول، تحقق بخشیده است.

پیام ها

۱ قضاوت بر اساس ادله و بدور از حب و بغض ها، مقتضای عدالت است. «فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۲ استدلال منطقی، هر انسانی را مطیع و منقاد می کند. (عزیز مصر مطیع سخن شاهد شد) «شَهَدَ شَاهِدٌ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۳ آثار و مدارک صحنه جرم باید به دقت مشاهده و بررسی شود. «قَدْ مِنْ دُبُرٍ» ۴ وقتی به نتیجه قطعی رسیدید، در اعلان حکم تردید نکنید. «فَلَمَّا رَأَىٰ ... قَالَ»

ص: ۶۴

۵ عزیز مصر دارای عدالت نسبی و انصاف در برخورد با موضوعات بوده است. (چون بدون پرسش و پاسخ کسی را متهم نکرد و پس از آن نیز حق را به یوسف داد). «فَلَمَّا رَأَى... إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۶ حق، پشت پرده نمی ماند و مجرم روزی رسوا می شود. «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۷ سخن حق را گرچه تلخ و بر ضرر باشد بپذیریم. (عزیز پذیرفت که مقصر همسر اوست) «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۸ از مکر زنان ناپاک بترسید که حيله ی آنان خطرناک است. «إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ» ۹ مکر و حيله هر قدر هم بزرگ باشد، قابل کشف و افشاست. «فَلَمَّا رَأَى... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹]

اشاره

يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ (۲۹)

(عزیز مصر گفت:) یوسف از این مسئله صرف نظر کن و (آن را بازگو نکن و به همسرش نیز خطاب کرد:) تو برای گناهت استغفار کن، چون از خطا کاران بوده ای.

پیام ها

۱ عزیز مصر می خواست مسئله مخفی بماند، ولی مردم دنیا در تمام قرن ها از ماجرا با خیر شدند، تا پاکی یوسف ثابت شود. «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا» ۲ اعمال زشت افراد را نباید بر ملا کرد. «أَعْرَضَ عَنْ هَذَا» ۳ عزیز مصر به خاطر جایگاهش از یوسف خواست تا از جریان صرف نظر کند.

«أَعْرَضَ عَنْ هَذَا»

۴ عزیز مصر نیز همچون سایر کاخ نشینان، نسبت به مسئله ی ناموس و غیرت تساهل کرد و به استغفار اکتفاء کرد و از توبیخ همسر به صورت جدی خودداری نمود! «وَاسْتَغْفِرِي» ۵ رهبران غیر الهی، قدرت برخورد قاطع نسبت به بستگان متخلف خودشان را

ص: ۶۵

ندارند. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ» ۶ تلاش زن برای برقراری رابطه با غیر همسر خویش، امری ناروا و نامشروع است. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ» ۷ روابط لجام گسیخته جنسی و هوسرانی، حتی در بین غیر متدینین به ادیان الهی، کاری ناپسند شمرده می شده است. «اسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰]

اشاره

وَ قَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۳۰)

زنانی در شهر (زبان به ملامت گشودند و) گفتند: همسر عزیز با غلامش مراوده داشته و از او کام خواسته است. همانا یک غلام او را شیفته خود کرده است. به راستی ما او را در گمراهی آشکار می بینیم.

نکته ها:

اشاره

«شغاف» به پیچیدگی بالای قلب یا پوسته نازک روی قلب، که همچون غلاف آن را در بر می گیرد، گفته شده است. جمله ی «شَغَفَهَا حُبًّا» یعنی علاقه ی یوسف به قلب زلیخا گره خورده و عشق شدید شده است. (۱)

دو گروه درباره یوسف گفتند: علاقه ی بیش از حدّ به او نشانه ی گمراهی است: یکی برادرانش که به جهت محبت پدر به یوسف، پدر را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» و دیگری زنان مصر که به جهت علاقه ی شدید زلیخا به یوسف، زلیخا را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ».

هر کس یوسف را برای خود می خواهد؛ یعقوب او را فرزند خود می داند؛ «يَا بُنَيَّ» کاروان او را سرمایه خود می داند؛ «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ» عزیز مصر او را فرزند خوانده می داند؛ «نَتَّخِذُهُ وِلْدًا» زلیخا او را معشوق خود می داند؛ «شَغَفَهَا حُبًّا» زندانیان او را تعبیر کننده خواب خود

ص: ۶۶

(۱-۱). تفسیر نمونه.

می دانند؛ «بَبْنَاتٍ بَتَّاءٍ» ولی خداوند او را برگزیده و رسول خود می داند؛ «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» و آنچه برای یوسف ماند، همین مقام رسالت بود. «وَ اللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ»

پیام ها

۱ اخبار مربوط به خانواده مسئولان، زود شایع می گردد، پس باید مراقب رفتارهای خود باشند. «قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ» ۲ بستن درها برای انجام گناه نیز مانع رسوایی نمی شود. «قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ» ۳ خطاهای افراد خانواده به مرد و سرپرست خانواده منتسب می شود. «إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱]

اشاره

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (۳۱)

پس چون (همسر عزیز) نیرنگ (و بدگویی) زنان (مصر) را شنید، (کسی را برای دعوت) به سراغ آنها فرستاد و برای آنان (محفل) و (تکیه گاهی آماده کرد و به هر یک چاقویی داد) (تا میوه میل کنند) و به یوسف گفت: بر زنان وارد شو. همین که زنان او را دیدند بزرگش یافتند و دست های خود را (به جای میوه) عمیقاً بریدند و گفتند: منزّه است خداوند، این بشر نیست، این نیست جز فرشته ای بزرگوار.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «قَطَّعْنَ» از ریشه ی «قطع»، به معنای بریدن است که چون به باب تفعیل در آمده، این معنا را نیز می رساند که زنان حاضر در جلسه چون یوسف را دیدند به قدری مبهوت شدند که مواضع متعددی از دست خویش را بریدند و قطعه قطعه کردند.

ص: ۶۷

کلمه «حَاشَ» به معنی در حاشیه و کنار بودن است. رسم بوده که هر گاه می خواستند شخصی را از عیبی منزه بدانند، اوّل خدا را تنزیه می کردند سپس آن شخص را. (۱)

همسر عزیز مصر زن سیاستمداری بود و با مهمانی دادن توانست مشت رقبا را باز کند و آنان را غافلگیر نماید.

پیام ها

۱ گاهی هدف از بازگو کردن مسایل دیگران، دلسوزی نیست، بلکه حسادت و توطئه و نقشه علیه آنان است. «بِمَكْرِهِنَّ» ۲ شاید زنان مصر با انتشار خبر عشق زلیخا به یوسف علیه السلام می خواستند بدین وسیله یوسف را مشاهده کنند. «بِمَكْرِهِنَّ» ۳ گاهی باید پاسخ مکر را با مکر داد. (زنان با بازگو کردن راز همسر عزیز مصر، نقشه کشیدند و او با یک میهمانی، نقشه آنان را پاسخ داد.) «أَرْسَلْتُ إِلَيْهِنَّ» ۴ زلیخا برای کنترل جوسازی علیه خود، اقدام به توجیه افراد عمده ای که در جوسازی و انتشار اخبار دخیل بودند پرداخت. (واضح است که دعوت شدگان همه ی زنان منطقه نبودند) «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ» ۵ مجرم گاه برای تنزیه خود، جرم را گسترش می دهد و آن را عادی جلوه می دهد. «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ» ۶ سرویس جداگانه برای هر میهمان کاری پسندیده و ارزشمند است. «آتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا» ۷ اطاعت از مولی و صاحب تا وقتی معصیت نباشد لازم است. «قَالَتْ أَخْرِجْ عَلَيهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ» ۸ شنیدن کی بود مانند دیدن. «فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْتَهُ» ۹ انسان به طور فطری در برابر بزرگی و بزرگواری، تواضع می کند. «أَكْبَرْتَهُ»

ص: ۶۸

۱۰ زلیخا خواست به زنان مصر تفهیم کند که شما یک لحظه یوسف را دیدید، طاقت از کف دادید؛ او شبانه روز در خانه من است؟! ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ ۱۱ زود انتقاد نکنید، شاید شما هم اگر به جای او بودید مثل او می شدید. ﴿قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ (انتقاد کنندگان وقتی یوسف را دیدند، همه مثل زن عزیز مصر گرفتار شدند) ۱۲ انسان تا وقتی در معرض امتحان قرار نگرفته ادعایی دارد؛ اما گاهی که مورد آزمایش قرار گرفت، ناخودآگاه ماهیت خود را نشان می دهد. ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ ۱۳ عشق که آمد، انسان بریدن دست خودش را نمی فهمد. ﴿قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ (اگر شنیده اید که حضرت علی علیه السلام به هنگام نماز، از پایش تیر را کشیدند و متوجه نشد، تعجب نکنید. زیرا اگر عشق سطحی دنیوی تا بریدن دست پیش می رود، عشق معنوی و عمیق به جمال واقعی، چه خواهد کرد!). ۱۴ یوسف در زیبایی بی نظیر و در عین حال در عفت الگویی برای همگان است. ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ ... قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ﴾ ۱۵ کید یک زن بالاتر از کید همه برادران یوسف علیه السلام بود. (همسر عزیز با این مهمانی، عشق خود را برای تمام زنان توجیه کرد، ولی برادران یوسف توجیهی برای حسادت خود نداشتند) ۱۶ جمال یوسف علیه السلام موجب گرفتاری او شد، ولی علم و تقوایش موجب نجات او گردید. (آری جمال معنوی مهم تر از جمال ظاهری است) ۱۷ مردم مصر در آن زمان، به خداوند و فرشتگان ایمان داشتند. ﴿حَاشَ لِلَّهِ ... مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾

اشاره

قَالَتْ فذلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيَسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ (۳۲)

(همسر عزیز مصر به زنانی که دست خود را بریده بودند)، گفت: این همان کسی است که مرا درباره او ملامت می کردید. و البته من از او کام خواستم، ولی او پاکی ورزید. و اگر آنچه را به او دستور می دهم انجام ندهد، حتماً زندانی خواهد شد و از خوارشدگان خواهد بود.

نکته ها:

اشاره

شرایط اجتماعی و روانی، در نوع عکس العمل افراد تأثیر دارد. همسر عزیز آن گاه که از افشای کار زشت خود می ترسد، درها را می بندد، «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»، اما هنگامی که زنان مصر را همراه و همدستان خود می بیند، علناً می گوید: «أَنَا رَاوَدْتُهُ» من او را فرا خواندم. در جامعه نیز وقتی حساسیت به زشتی گناه از بین برود، گناه آسان می شود. شاید برای جلوگیری از همین امر است که در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لی الذنوب التي تهتك العصم» خداوند! گناهایی که پرده حیا را پاره می کند برایم بیاور. زیرا گناه در ابتدا انجامش برای انسان سنگین است، اما همین که پرده حیا برافتاد آسان می شود.

پیام ها

۱ دیگران را ملامت نکنید که خود گرفتار می شوید. «فذلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ» ۲ عشق گناه آلود، سبب رسوایی می شود. «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» ۳ دروغگو رسوا می شود. کسی که دیروز گفت: یوسف قصد سوء داشته؛ «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» امروز می گوید: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» من قصد کام گرفتن از او را داشتم.

۴ اخلاص و عفت و پاکی، ناپاکان را رسوا می کند. «وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنِ نَفْسِهِ» ۵ گاهی دشمن هم به پاکی شخص مقابل، گواهی می دهد. «فَاسْتَعْصَمَ» (و جدان مجرم نیز گاهی بیدار می شود). ۶ پاکی، لازمه ی نبوت است. «فَاسْتَعْصَمَ» ...

۷ چه پاکانی که به خاطر خود کامگان به زندان می روند. «فَاسِيءٌ تَعْصَمُ... لَيْسَ جَنًّا» ۸ گناهکاران (عاشقان) به دنبال هدف خویش هستند و از هر وسیله ای استفاده می کنند. «وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيْسَ جَنًّا» ۹ قدرت اگر با ایمان و تقوا همراه نباشد برای هوای نفس مورد استفاده قرار می گیرد. «مَا أَمَرُهُ لَيْسَ جَنًّا» ۱۰ زلیخا در دستگاه حکومتی مصر دارای نفوذ بوده است. «لَيْسَ جَنًّا» ۱۱ سوء استفاده از قدرت، حربه ی طاغوتیان است. «لَيْسَ جَنًّا» ۱۲ تهدید به حبس و تحقیر، حربه و شیوه ی طاغوتیان است. «لَيْسَ جَنًّا، ...»

الصَّاعِرِينَ

۱۳ هوای نفس به قدری نیرومند است که حتی با رسوایی نیز به راه خود ادامه می دهد. «رَأَوَدَتُّهُ... وَ لَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ...» ۱۴ عاشق شکست خورده، دشمن می شود. «قَالَتْ... لَيْسَ جَنًّا وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» ۱۵ روحیه کاخ نشینی، غیرت را می میراند. (با آنکه عزیز مصر خیانت همسر خود را فهمید و از او خواست که توبه کند، ولی باز هم میان او و یوسف فاصله نیانداخت.) ۱۶ هواپرستان و طاغوتیان، تقوا و کف نفس را وسیله ی خواری و ذلت می دانند.

مِنَ الصَّاعِرِينَ

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳]

اشاره

قَالَ رَبُّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۳۳)

(یوسف) گفت: پرودگارا! زندان برای من از آنچه مرا به سوی آن می خوانند محبوب تر است. و اگر حيله آنها را از من باز نگردانی، به سوی آنها تمایل می کنم و از جاهلان می گردم.

ص: ۷۱

یوسف سراپا جوانمرد بود؛ یک بار فدای حسادت برادران شد و خصومت نکرد. بار دیگر هدفِ عشقِ زلیخا شد، ولی گناه نکرد. بار سوم به هنگام قدرت، از برادران انتقام نگرفت. بار چهارم همین که کشور را در خطر دید به جای تقاضای برگشت به وطن، تقاضای تدبیر امور اقتصادی و نجات کشور را داد.

برای هر کس، محبوبی است؛ برای یوسف پاکدامنی از زندان محبوب تر است. برای گروهی دنیا محبوب تر است؛ «الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱) اما برای مؤمن خداوند محبوب تر است. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲)

۱ توجه به ربوبیت خدا، از آداب دعا است. «رَبِّ» ۲ اولیای خدا، فشار زندگی شرافتمندانه را، از رفاه در گناه بهتر می دانند. «رَبِّ السَّجِّينُ أَحَبُّ إِلَيَّ» ۳ هر آزادبودنی ارزش نیست و هر زندان بودنی عیب نیست. «رَبِّ السَّجِّينُ أَحَبُّ» ۴ انسان با استمداد از خداوند، می تواند در هر شرایطی از گناه فاصله بگیرد.

«رَبِّ السَّجِّينُ أَحَبُّ»

(هجرت از محیط گناه لازم است.) ۵ رنج و سختی نمی تواند مجوز ارتکاب گناه باشد. «رَبِّ السَّجِّينُ أَحَبُّ» ...

۶ دعا و نیایش و استمداد از خداوند، یکی از راههای مصون ماندن از گناه و انحرافات جنسی است. «رَبِّ السَّجِّينُ أَحَبُّ» ...

۷ شخصیت انسان به روح او بستگی دارد، نه جسم او. اگر روح آزاد باشد، زندان بهشت است و اگر روح در فشار باشد، کاخ هم زندان می شود. «السَّجِّينُ أَحَبُّ» ۸ جداسازی محیط به خاطر مصون ماندن افراد از گناه، کاری شایسته است.

(یوسف خواهان جدا شدن بود، حتی اگر به قیمت زندان رفتن باشد)

۹ رضایت خداوند بر رضایت مردم و جمع ترجیح دارد. «رَبِّ السَّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» ۱۰ هیچ کس بدون لطف خداوند، محفوظ نمی ماند. «وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي»... در شرایط بحرانی تنها راه نجات، اتکا به خداوند است.

۱۱ آزمایش های الهی هر لحظه سخت تر میشود. (یوسف قبلاً گرفتار یک زن بود، حال گرفتار چندین زن شده است.) «كَيْدُهُنَّ، إِلَيْهِنَّ» ۱۲ یوسف درباره ی گناه تمایل، ولی درباره ی زندان کلمه ی محبوب تر را بکار می برد و این نشان می دهد که پاکی و عصمت در عمق جان یوسف نهادینه شده بود. «رَبِّ السَّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ ... أَصْبُ إِلَيْهِنَّ» ۱۳ راضی کردن مردم به قیمت ناخشنودی خدا، جهل است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۴ گناه، موجب سلب علوم خدادادی و موهبت های الهی است. (در آیات قبل خواندیم: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» و در اینجا یوسف می فرماید: «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۵ جهل تنها بیسوادی نیست، انتخاب لذت آنی و چشم پوشی از رضای خدا، جهل محض است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۶ گناه، کاری جاهلانه است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۷ عمل نکردن به دانسته ها، انسان را در ردیف جاهلان قرار می دهد. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴]

اشاره

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴)

پس پروردگارش (در خواست) او را اجابت کرد و حيله زنان را از او برگرداند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها

۱ مردان خدا، مستجاب الدعوه هستند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ» ۲ گاهی شدايد و سختی ها زمینه ی پیدا شدن امداد الهی و راه نجات است. «رَبِّ»

ص: ۷۳

السَّحْرُ ... فَاسْتَجَابَ» ۳ پاکدامنی و عفاف، موجبات استجابت دعا را فراهم می سازد. «رَبِّ السَّحْرِ أَحَبُّ ... فَاسْتَجَابَ» ۴ درخواست خالصانه از خداوند، استجابت و عنایت او را در پی دارد. «رَبِّ ... فَاسْتَجَابَ» ۵ دعای یوسف برای مصون ماندن از کید زنان مصر سریعاً مستجاب شد.

(حرف «فاء» در کلمه ی «فَاسْتَجَابَ»، رمز سرعت است) * ۶ هر کس به خدا پناه ببرد، محفوظ می ماند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۷ گاه دشمن کاری را می کند که به نفع ما تمام می شود. (دشمن یوسف را به زندان انداخت، که مایه ی خلاصی یوسف از زلیخا بود) «فَصَيَّرَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۸ لازمه ی عصمت، نبوت نیست. (یوسف هنوز پیامبر نشده بود، اما از گناه معصوم بود). «فَصَيَّرَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۹ استجابت دعا، دلیل بر شنوایی و بینایی و علم خداوند است. «فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» ۱۰ کسانی که مورد مراجعه مردم هستند باید در آغاز خوب بشنوند، سپس با دانش خود به حلّ و فصل مشکل پردازند؛ چنان که خداوند نیز در مقام اجابت دعا چنین است. «فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵]

اشاره

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسُجُنَّةً حَتَّىٰ حِينٍ (۳۵)

سپس بعد از آن همه نشانه ها و شواهدی که (برای پاکی یوسف) دیدند، اینگونه برایشان جلوه کرد که او را تا مدتی زندانی کنند.

پیام ها

۱ یک دیوانه، سنگی را در چاه می اندازد، صد نفر عاقل نمی توانند آن را در آورند.

یک زن عاشق شد، مردان متعدّد و رجال مملکتی نتوانستند این رسوایی را

ص: ۷۴

چاره اندیشی کنند. «بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا» ۲ کاخ نشینی معمولاً با بی پروایی و پررویی همراه است. «مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً» با این همه دلیل بر پاکی یوسف، باز هم او محکوم به زندان می شود.

۳ زیبایی، همیشه خوشبختی آور نیست، دردسر هم دارد. «ثُمَّ بَدَا لَهُمْ... لَيْسَ جُنَّةً» ۴ معمولاً در دربارها و کاخهای طاغوتیان، دادگاه و محاکمه غیابی و تشریفاتی است، تا بی گناهان محکوم شوند. «لَيْسَ جُنَّةً» (البته در مواردی این گونه نیست) ۵ در جامعه ی آلوده، هوسرانان آزاد و تقوایندگان در زندانند. «لَيْسَ جُنَّةً» ۶ افراد خاطی به ویژه قدرتمندان کمتر مسئولیت عمل خود را می پذیرند و می خواهند دیگران را قربانی کنند. «لَيْسَ جُنَّةً» ۷ در نظام های طاغوتی معصوم تر مظلومتر است. «لَيْسَ جُنَّةً» ۸ پاک بودن و پاک ماندن زحمت دارد. «لَيْسَ جُنَّةً» ۹ جلوگیری از رسوایی خاندان عزیز مصر و پایان یافتن شایعات، هدف حکمرانان مصر از زندانی ساختن یوسف بود. «لَيْسَ جُنَّةً حَتَّى حِينَ» ۱۰ وقتی دستگاه قضایی بر طبق خواسته سیاستمداران و افراد ذی نفوذ تصمیم می گیرد، مدت زمان زندان نیز نامشخص است. «حَتَّى حِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶]

اشاره

وَ دَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَيَا نِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أُحْمَلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنَأُ
بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶)

و با یوسف، دو جوان دیگر وارد زندان شدند. یکی از آن دو (نزد یوسف آمد و) گفت: من در خواب خود را دیدم که (انگور را) برای شراب می فشارم و دیگری گفت: من خود را در خواب دیدم که بر سرم نانی می برم و پرندگان از آن می خورند، ما را از تعبیر خوابمان آگاه ساز! همانا ما تو را از نیکوکاران می بینیم.

ص: ۷۵

در حدیث می خوانیم: دلیل آنکه زندانیان، یوسف را نیکوکار نامیدند، این بود که به افراد مریض در زندان رسیدگی می کرد و به نیازمندان کمک و برای سایرین، جا باز می کرد. (۱)

پیام ها

۱ زندان یوسف، عمومی بوده است. «مَعَهُ السُّجُنَ» ۲ خواب ها را ساده نگیریم، در بعضی از آنها اسراری نهفته است. «أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْراً» (ممکن است انسان های عادی نیز خواب های مهمی ببینند). ۳ انسان همه جا می تواند مثمر ثمر باشد، حتی در زندان. «بَبْنًا بِنَاوِيلِهِ» ۴ نیکوکاران با صفای دل چیزهایی درک می کنند که دیگران آن را نمی یابند.

«بَبْنًا بِنَاوِيلِهِ إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۵ اگر مردم اعتماد به کسی پیدا کنند، تمام رازهای خود را با او در میان می گذارند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۶ انسان های وارسته، در زندان نیز روی افراد تأثیر می گذارند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۷ حتی مجرمان و گناهکاران نیز برای نیکوکاران، جایگاه شایسته ای قایلند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۸ نیکوکاران همه جا حتی در زندان مورد احترام و پناهگاه مردم هستند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۹ نیکوکاری یوسف علیه السلام قدم اول او در جذب و تبلیغ بود. (احسان و خدمت رسانی به زندانیان، سبب جذب قلوب و دریافت لقب محسن از زندانیان شد) ۱۰ بدون تمکن مالی و آزادی هم می توان محسن بود. (یوسف در زندان نه

ثروت داشت، نه آزادی) «إِنَّا نُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ اوّل نیکوکاری خود را اثبات کنید، سپس به تبلیغ دین بپردازید. (یوسف که در نظر مردم نیکوکار شناخته شد، قبل از تعبیر خواب دوستان زندانی، به تبلیغ و ارشاد آنان پرداخته و به یکتاپرستی دعوت نمود) ۱۲ دادن آگاهی های صحیح از مصادیق احسان است. (ما را از اسرار خوابی که دیده ایم آگاه ساز) «إِنَّا نُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷]

اشاره

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۷)

(یوسف به آن دو نفر که خواب دیده بودند) گفت: من قبل از آنکه جیره غذایی شما برسد، تأویل خوابتان را خواهم گفت. این از اموری است که پروردگرم به من آموخته است. همانا من آئین قومی را که به خدا ایمان ندارند و به قیامت کفر می ورزند، رها کرده ام.

نکته ها:

اشاره

در ترجمه بخش اوّل آیه، این احتمال نیز وجود دارد که معنای آیه اینگونه باشد: من از جانب خداوند می دانم غذایی که برای شما خواهند آورد چیست؟ پس می توانم خواب شما را تعبیر کنم. یعنی یوسف علاوه بر تعبیر خواب از چیزهای دیگر نیز خبر می داده است. مثل حضرت عیسی علیه السلام که از غذای ذخیره شده در منازل و یا آنچه می خوردند، خبر می داد.

سؤال: چرا حضرت یوسف علیه السلام خواب آنان را فوری تعبیر نکرد و آن را به وقتی دیگر و ساعتی بعد موکول کرد؟
پاسخ: فخر رازی در تفسیر کبیر، چند وجه برای آن بیان کرده است:

۱ می خواست آنها را در انتظار قرار دهد تا کمی تبلیغ و ارشاد کند، شاید شخص اعدای ایمان آورد و با حسن عاقبت از دنیا برود.

ص: ۷۷

۲ می خواست با بیان نوع غذایی که نیامده، اعتماد آنان را جلب کند.

۳ می خواست آنها را تشنه تر کند، تا بهتر بشنوند.

۴ چون تعبیر خواب یکی از آنها اعدام بود، کمی طفره رفت تا قالب تهی نکند.

پیام ها

۱ گاهی برای تأثیر گذاری بیشتر، لازم است انسان قدرت علمی و کمالات خود را به دیگران عرضه کند. «قَالَ ... تَبَاتُكُمَا بَتَأْوِيلِهِ» ۲ از علم خود برای بهره رساندن به دیگران استفاده کنیم. «تَبَاتُكُمَا ... مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي» ۳ معلومات و دانسته های خود را از خدا بدانیم. «مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي» ۴ هدف از آموزشها نیز پرورش است. «عَلَّمَنِي رَبِّي» ۵ خداوند حکیم است و بی جهت دری را به روی کسی باز نمی کند. «عَلَّمَنِي رَبِّي» زیرا من؛ «تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» ۶ کسی که از ظلمات کفر فرار کند، به نور علم می رسد. «عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ» (دلیل علم من ترک کفر است). ۷ از فرصت ها، بهترین استفاده را بکنید. «تَبَاتُكُمَا بَتَأْوِيلِهِ ... إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ» (یوسف قبل از تعبیر خواب، کار فرهنگی و اعتقادی خود را شروع کرد). ۸ اساس ایمان، تبری و تولی است. در این آیه براءت از کفار، «إِنِّي تَرَكْتُ» و در آیه بعد پیروی از ولایت اولیای الهی مطرح است. «وَأَتَّبَعْتُ» ۹ باید از انتساب مستقیم افراد به انحراف پرهیز کرد و با روش غیر مستقیم تبلیغ کرد. (یوسف نفرمود: شما از کفر دست بکشید، بلکه فرمود: من راه کفر را رها کردم) «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» ۱۰ در تمام ادیان، عقیده به توحید و معاد در کنار یکدیگر بوده است. «قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

اشاره

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَ عَلٰى النَّاسِ وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ (۳۸)

و آیین پدرانم ابراهیم و اسحاق و یعقوب را پیروی کرده ام. برای ما سزاوار نیست که چیزی را شریک خداوند قرار دهیم. این از فضل خدا بر ما و بر مردم است، ولی بیشتر مردم سپاس گزاری نمی کنند.

نکته ها:

اشاره

اصالت خانوادگی، هم چنان که در ساختار شخصیت افراد مؤثر است، در پذیرش مردم نیز اثر دارد. لذا حضرت یوسف برای معرفی خود، به پدران خود که انبیای الهی هستند تکیه می کند، تا هم اصالت خانوادگیش را ارائه دهد و هم قداست دعوت خود را. این همان روشی است که پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در معرفی خود به کار می برد و می فرمود: من همان پیامبر امی هستم که نام و نشانم در تورات و انجیل آمده است. سید الشهداء حسین بن علی علیهما السلام در کربلا و امام سجاد علیه السلام نیز در برابر مردم شام، خود را چنین معرفی کردند: «انا ابن فاطمه الزهراء» کلمه «مله» در قرآن به معنای آیین بکار رفته است. سیمای «مله ابراهیم» اینگونه ترسیم شده است: «با تمام قوا در راه خدا جهاد کنید و اهل نماز و زکات و اعتصام به خدا باشید. در دین سختی و حرجی نیست، تسلیم خدا باشید، این است ملت پدرتان ابراهیم.» (۱)

پیام ها

۱ رسیدن به حق، در گرو شناخت باطل و ترک آن است. «تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ...»

۲ جد انسان، در حکم پدر انسان است و کلمه «أب» به او نیز اطلاق شده است.

«مِلَّةَ آبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ»

ص: ۷۹

۳ انبیا باید از خاندان پاک باشند. «آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ» ...

۴ پیامبران الهی از یک وحدت هدف برخوردارند. «مِلَّةَ آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ» ...

۵ حضرت یوسف برای اولین بار (ظاهراً) در زندان نَسَب خود را فاش کرد.

«آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ»

۶ در کنار راههای منفی، راه مثبت را نیز نشان دهیم. «تَرَكْتُ مِلَّةَ ... وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ» ...

۷ افتخار به پدران و پیروی از آنان در صورتی که راه حق و توحید را پیموده باشند پسندیده و رواست. «وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِيْ» ...

۸ پدران انبیا علیهم السلام مشرک نبوده اند. «مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ» ۹ پرهیز از شرک و مبارزه با آن، پایه و اساس ادیان الهی است. «مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ» ۱۰ شرک، در تمام ابعادش (ذات، صفات و عبادت)، منفور است. «مِنْ شَيْءٍ» ۱۱ پرهیز از شرک و گرایش به توحید، توفیق الهی می خواهد. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ» ۱۲ تعالیم انبیا، نعمتی الهی و سزاوار شکر و سپاس است. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا ... وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ» ۱۳ نبوت و هدایت، توفیق و فضل الهی برای همه است. «عَلَيْنَا وَ عَلَي النَّاسِ» ۱۴ اکثریت، معیار شناخت صحیح نیست. «اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ» ۱۵ پشت کردن به راه انبیا، بزرگ ترین کفران نعمت است. «لَا يَشْكُرُوْنَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹]

اشاره

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ اَرَبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمْ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۳۹)

ای دو یار زندانی من! آیا خدایان متعدّد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقتدر؟

نکته ها:

اشاره

انسان ها سه دسته اند: گروهی قالب پذیرند، مثل آب و هوا که از خود شکلی ندارند و در هر ظرفی به شکل همان ظرف در می آیند. گروهی نفوذ ناپذیر و مقاوم هستند، همچون آهن و فولاد که در برابر فشار بیرونی ایستادگی می کنند. اما گروهی امام و راهبرند که دیگران را به

رنگ حق درمی آورند. یوسف نمونه ای از انسان های دسته سوم است که در زندان نیز از مشرک، موحد می سازد.

در قرآن در جاهای مختلف، از روش مقایسه و پرسش استفاده شده است که به نمونه هایی از آن درباره خداوند اشاره می کنیم:

۱ «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا گرفته اید کسی هست که بیافریند و سپس آن را برگرداند؟ ۲ «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۲)؛ آیا از شرکایی که برای خدا قرار داده اید کسی هست که به حق راهنمایی کند؟ ۳ «قُلْ أَغَيَّبَ اللَّهُ أَنْبِيَ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۳)؛ آیا غیر خدای یکتا پروردگاری پذیرم در حالی که او پروردگار همه چیز است؟ ۴ «اللَّهُ خَيْرٌ أَمَا يُشْرِكُونَ» (۴)؛ خداوند بهتر است یا آنچه شریک او می گردانید؟

پیام ها

۱ مردم را با محبت و عاطفه، صدا بزنید. «يَا صَاحِبِي» ۲ برای بیدار ساختن فطرت افراد، از چاشنی محبت و احسان استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي» ...

۳ انسان در برابر هم نشینان خود نیز مسئول است. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ» ۴ از مکان ها و زمان های حساس برای تبلیغ استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرَأَيْتَ مُتَّفَرِّقُونَ»... (یوسف در زندان همین که می بیند به تعبیر خواب او نیاز دارند، فرصت را غنیمت شمرده و تبلیغ می کند). ۵ پرسش و مقایسه، یکی از راه های ارشاد و هدایت است. «أَرَأَيْتَ مُتَّفَرِّقُونَ خَيْرٌ» ...

۶ اعتقاد به توحید اساس ایمان است. (یوسف سرآغاز دعوت خود را توحید

ص: ۸۱

۱-۱. یونس، ۳۴.

۲-۲. یونس، ۳۵.

۳-۳. انعام، ۱۶۴.

۴-۴. نمل، ۵۹.

قرار داد) «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ» ...

۷ خدایان متعدّد، عامل تفرقه و پراکندگی، و خدای واحد عامل یگانگی است.

«أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ»

...

۸ فطرت بشر از تفرقه و تشّتت بیزار است و یوسف از همین امر برای اثبات توحید بهره گرفته است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ» ...

۹ وحدت و یگانگی، عامل قدرت و غلبه است. «الْوَحِيدُ الْقَهَّارُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰]

اشاره

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۴۰)

شما غیر خدا چیزی را عبادت نمی کنید مگر اسم هایی (بی مسمی) که شما و پدرانتان نامگذاری کرده اید (و خداوند هیچ دلیلی (بر حقانیت) آن نفرستاده است. کسی جز خدا حقّ فرمانروایی ندارد، او دستور داده که جز او را نپرستید. این دین پا بر جا و استوار است، ولی اکثر مردم نمی دانند.

پیام ها

۱ معبودهای غیر او واقعی نیستند، بلکه ساخته خیال مشرکان و نیاکان آنهاست.

«مَا تَعْبُدُونَ»

... إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ» ۲ بسیاری از قدرت ها، سازمان ها، مؤسسات، سمینارها، قطعنامه ها، ملاقات ها و حمایت ها و محکومیت ها و عناوین و القاب دیگر، اسم های بی مسمی و بت های مدرن روزگار ما هستند که بشر به جای خدا، دنباله رو آنان شده است. «مَا تَعْبُدُونَ ... أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا» ۳ سابقه و قدمت، دلیل حقانیت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» ۴ عقاید آدمی باید متکی بر دلیل و برهان عقلی یا نقلی باشد. «مِنْ سُلْطَانٍ»

۵ در برابر هیچ فرمان غیر الهی، کرنش نکنید. زیرا فرمان دادن تنها حق خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» ۶ عبادت خالصانه (توحید)، راه مستقیم و پایرجاست. «أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۷ هر قانونی جز قانون الهی مترزل است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۸ جز بر عقیده محکم و استوار نباید اعتماد کرد. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۹ بیشتر مردم به استواری دین خدا جاهلند. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (یا جاهل بسیط که به جهل خود آگاه است یا جاهل مرکب که خیال می کند می داند و در واقع نمی داند) ۱۰ جهل و نادانی، زمینه ساز پیدایش شرک است. «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱]

اشاره

يَا صَاحِبِ السِّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمْ كَمَا فَيْسِقِي رَبُّهُ خَمْرًا وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُضَلُّ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفِيانِ (۴۱)

ای دوستان زندانیم! اما یکی از شما (آزاد می شود) و به ارباب خود شراب می نوشاند و دیگری به دار آویخته می شود و آن قدر بالای دار می ماند که) پرندگان (با نوک خود) از سر او می خورند. امری که درباره آن از من نظر خواستید، حتمی و قطعی است.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «رب» به حاکم، مالک و ارباب نیز اطلاق می شود. مثل، «رَبِّ الدَّارِ» یعنی صاحب خانه. پس جمله ی «فَيْسِقِي رَبُّهُ خَمْرًا» یعنی به ارباب خود شراب می دهد.

پیام ها

۱ کرامت افراد را رعایت کنید هر چند در خط فکری شما نباشند. «يَا صَاحِبِ السِّجْنِ» ۲ در پاسخ گویی به مراجعان، باید نوبت مراعات شود. «أَمَّا أَحَدُكُمْ...» (تعبیر اول)

ص: ۸۳

برای کسی است که زودتر خوابش را گفته است.) ۳ بعضی از رؤیایا اگر چه از شخص غیر موحد باشد، می تواند تعبیر مهمی داشته باشد. «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا» ۴ خبر خوش را، اول بگویند. «أَحَدُكُمْ مَا فَيَسْقِي ... الْآخِرُ فَيَصْلُبُ» ۵ معبر می تواند تعبیر خواب را بگوید هر چند ناگوار باشد. («فَيُضِلُّ لَبَّ» یعنی به دار آویخته شد) ۶ تعبیر خواب یوسف پیش بینی و حدس نیست، بلکه خبر قطعی از جانب خداست. «قُضِيَ الْأَمْرُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲]

اشاره

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ (۴۲)

و(یوسف) به آن زندانی که می دانست آزاد می شود گفت: مرا نزد ارباب خود بیاد آور. (ولی) شیطان یادآوری به اربابش را از یاد او برد، در نتیجه (یوسف) چند سالی در زندان ماند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «ظَنَّ» به معنای اعتقاد و علم نیز استعمال شده است. زیرا در آیه قبل، یوسف به صراحت و قاطعیت از آزادی یکی و اعدام دیگری خبر داده است. بنا بر این «ظَنَّ» در اینجا به معنای گمان همراه با شک و تردید نیست.

کلمه ی «بِضْعَ» به عدد زیر ده گفته می شود و اکثر مفسران مدّت زندان حضرت یوسف را هفت سال گفته اند.

در بعضی تفاسیر، جمله ی «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ» را اینگونه ترجمه کرده اند که «شیطان یاد پروردگار را از ذهن یوسف برد و او به جای استمداد از خداوند به ساقی شاه توجه کرد» و این برای یوسف ترک اولی بود و لذا سال های دیگری را نیز در زندان ماند. اما صاحب المیزان می نویسد: اینگونه روایات خلاف قرآن است، چون قرآن یوسف را از مخلصین دانسته و

شیطان به مخلصین نفوذ ندارد. به علاوه در دو آیه بعد آمده که «قَالَ الَّذِي نَجَّا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ» فراموش کننده بعد از مدت ها یوسف را به خاطر آورد، از این معلوم می شود که فراموشی مربوط به ساقی بوده است نه یوسف.

پیام ها

۱ انبیا نیز از طرق معمول، مشکلات خود را حل می کنند، و این با توحید و توکل منافاتی ندارد. «اذْكَرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» ۲ هر تقاضایی رشوه نیست. «اذْكَرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» یوسف برای تعبیر خواب، مزد و رشوه ای درخواست نکرد، بلکه گفت: مظلومیتم را به شاه برسان.

۳ برای اثبات بی گناهی و پاکی خود از هر طریق سالم برای رساندن شکوای خود به گوش مسئولین بهره ببرید. «اذْكَرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» ۴ کاخ نشینی و رفاه و آسایش، زمینه ساز فراموش کردن درد و رنج گرفتاران و بیچارگان است. «نَاجٍ ... فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ» ۵ معمولاً افراد بعد از رسیدن به پست، مقام و رفاه، دوستان قدیمی را به فراموشی می سپارند. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ» ۶ خروج یوسف از زندان و رفع اتهام از او، با اهداف شیطان ناسازگار بود، لذا دسیسه نمود. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳]

اشاره

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ
إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (۴۳)

و(روزی) پادشاه(مصر) گفت: من هفت گاو فربه که هفت گاو لاغر آنها را می خورند و هفت خوشه سبز و(هفت خوشه) خشکیده ی دیگر را(در خواب) دیدم، ای بزرگان قوم! اگر تعبیر خواب می کنید درباره ی خوابم به من نظر دهید.

ص: ۸۵

تا کنون در این سوره، چهار خواب مطرح شده است؛ خواب خود یوسف، خواب دو رفیق زندانی و خواب پادشاه مصر. خواب اول سبب دردرس برای او ولی تعبیر خواب دیگران، سبب عزت او شد. در تورات آمده است: پادشاه یک نوبت در خواب دید، گاوهای لاغر گاوهای فربه را می خورند و نوبت دیگر، خوشه ی سبز در کنار خوشه های خشکیده را دید. (۱)

درباره ی اینکه عزیز مصر، همان پادشاه مصر است یا آنان دو نفر هستند، گفتگو و اختلاف نظر است که ما از آن می گذریم، زیرا نقشی در بحث ندارد.

در کتاب روضه ی کافی آمده است که خواب دیدن سه نوع است: گاهی بشارت الهی، گاهی ایجاد وحشت از شیطان و گاهی خواب های بی سروته و پریشان. (۲)

۱ خداوند با خواب دیدن یک شاه ظالم، (به شرطی که تعبیر کننده اش یوسف باشد) ملتی را از قحطی نجات می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ ۲ پادشاه مصر، رؤیای شگفت خویش را به طور مکرر دیده بود. «أَرَىٰ» (تکرار قرینه ای بر واقع نمایی است) ۳ اشیا و حیوانات، در عالم رؤیا نماد و سمبل مشخصی دارند. (مثلاً گاو لاغر، سمبل قحطی و گاو چاق، سمبل فراوانی است) «سَبَّعَ بَقَرَاتٍ سَمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ» ۴ رؤسا و قدرتمندان با اندک خاطره ی ناگواری، احساس خطر می کنند که مبادا قدرت از آنها گرفته شود. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ ... أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ» ۵ حاکمان نیاز به مشورت افراد خبره در امور مختلف دارند. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي» ۶ برای تعبیر خواب، باید به اهل آن مراجعه کرد و نباید به تعبیر هر کس توجه

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

نمود. «أَفْتُونِي ... إِنَّ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۴]

اشاره

قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَ مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ (۴۴)

(اطرافیان پادشاه) گفتند: خواب‌هایی پریشان است و ما به تعبیر خواب‌های آشفته دانا نیستیم.

نکته‌ها:

اشاره

کلمه ی «أَضْغَاثُ» جمع «ضغث» به معنای مخلوط کردن و «ضغث» به معنای دسته چوب مختلط است. کلمه ی «أَحْلَامِ» جمع «حلم» به معنای خواب پریشان است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامِ» یعنی خواب‌های پراکنده و درهمی که معبر نمی تواند سرنخی از آن را به دست آورد.

پیام‌ها

۱ ندانستن و جهل خود را توجیه نکنید. (اشراف چون تعبیر صحیح خواب را نمی دانستند گفتند: خواب شاه پریشان است.)
«قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» ۲ چه بسا خواب‌هایی که به نظر پراکنده می رسند، قابل تعبیرند. «قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» ...

۳ کار را باید به کاردان سپرد. (کارشناس تعبیر می کند، ولی غیر کارشناس می گوید خواب پریشان و غیر قابل تعبیر است.) «مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۵]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِي نَجَّا مِنْهُمَا وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهُ أَنَا أُتَّبِعُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ (۴۵)

و آن کس از آن دو (زندانی) که نجات یافته بود، پس از مدتی (یوسف را) به خاطر آورد، و (به عزیز مصر) گفت: مرا (به سراغ یوسف) بفرستید تا (از تعبیر خواب) شما را با خبر کنم.

نکته ها:

اشاره

« اُمِّهِ » گرچه به معنای اجتماع مردم است، ولی در اینجا به اجتماع روزها (مدت ها) اطلاق

ص: ۸۷

پیام ها

۱ خوبی ها، دیر یا زود اثر خود را نشان می دهند. «ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّه» ۲ فقط هنگام نیاز به فکر دوستان نباشیم. (همین که به تعبیر خواب نیاز پیدا کردند، یاد یوسف افتادند.) «وَ ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّه» ۳ رسیدن به مقام و موقعیت، معمولاً انسان ها را نسبت به گذشته دچار فراموشی می کند. «وَ ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّه» ۴ کسی که دیگران را به کاری راهنمایی کند، گویا خود او آن کار را انجام داده است. «أَنَا أُنبِئُكُمْ» ۵ هم زندانی یوسف علیه السلام به اندازه ای به خبرگی یوسف اعتماد داشت که از طرف خود به پادشاه وعده قطعی به تعبیر خواب داد. «أَنَا أُنبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ» ۶ آگاهان را به جامعه معرفی کنیم، تا مردم از آنان بهره مند شوند. «فَأَرْسَلُونِ» ۷ بعضی از کارشناسان در انزوا به سر می برند از آنان غافل نشوید. «فَأَرْسَلُونِ» ۸ ما باید به سراغ استاد برویم، نه آنکه استاد را احضار کنیم. «فَأَرْسَلُونِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶]

اشاره

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعُ عِجَافٍ وَ سَبْعِ سُبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (۴۶)

(فرستاده شاه، وارد زندان شد و گفت: ای یوسف! ای مرد راستگوی! درباره ی (این خواب که) هفت گاو فربه هفت گاو لاغر را می خورند و هفت خوشه ی سبز و (هفت خوشه ی) خشکیده دیگر، به ما نظر بده تا به سوی مردم برگردم، شاید آنان (از اسرار خواب) آگاه شوند.

ص: ۸۸

«الْصَّادِقُ» به کسی گفته می شود که گفتار، رفتار و اعتقادش، همدیگر را تصدیق کنند.

دوست یوسف چون رفتار و کلام یوسف را در زندان دیده بود و از سوی دیگر، تعبیرهای خواب خودش و دوستش را مطابق واقع دیده بود، یوسف را صدیق صدا زد.

خداوند ابراهیم را «صدیق» خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۱) و او را خلیل خود کرد؛ «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (۲) مریم را صدیقه خوانده، «وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ» (۳) و او را برگزیده؛ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» (۴) یوسف را صدیق شمرده، «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» (۵) و هر گونه مکتب به او داد؛ «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» (۶) و ادریس را صدیق خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۷) و او را صاحب مقام رفیع دانسته است. «رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۸) و برای کسانی که در آن درجه نیستند، بودن با صدیقین است. «فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ» ... (۹)

«صدیق»، از القابی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام داده است. (۱۰)

جمله ی «لَعَلَّهُمْ يَغْلَبُونَ» احتمال دارد به معنی واقف شدن مردم به وجود ارزشی یوسف باشد. یعنی به سوی مردم برگردم تا آنها بدانند که تو چه گوهری هستی.

۱ قبل از درخواست، سزاوار است از کمالات شخص تجلیل شود. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» ۲ سؤالات و مشکلات خود را از افراد خوش سابقه، صدیق، راستگو و راست کردار پرسیم. «أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا» ...

۳ حکومت ها نیازمند نظرات دانشمندان و نخبگانند. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا» ...

۱-۱. مریم، ۴۱.

۲-۲. نساء، ۱۲۵.

۳-۳. مائده، ۷۵.

۴-۴. آل عمران، ۴۲.

۵-۵. یوسف، ۴۶.

٦-٦. يوسف، ٥٦.

٧-٧. مريم، ٥٦.

٨-٨. مريم، ٥٧.

٩-٩. نساء، ٦٩.

١٠-١٠. تفسير أطيّب البيان و كبير، ذيل آيه ٢٨ سوره غافر.

اشاره

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (۴۷)

(یوسف در جواب) گفت: هفت سال پی در پی کشت کنید و آنچه را درو کردید، جز اندکی را که می خورید، در خوشه اش کنار بگذارید.

نکته ها:

اشاره

یوسف علیه السلام بدون گلابیه و شکوه از رفیق که چرا او را فراموش کرده و بدون آنکه قید و شرطی برای تعبیر خواب پادشاه تعیین کند، فوری به تعبیر خواب پرداخت، زیرا کتمان دانش به ویژه در هنگام نیاز جامعه به آن، امری به دور از شأن انسان های پاک و نیکوکار است.

یوسف به جای تعبیر خواب، راه مقابله با قحطی را با برنامه ای روشن بیان کرد تا نشان دهد علاوه بر علم تعبیر خواب، قدرت برنامه ریزی و مدیریت دارد.

علم کشاورزی و سیاست ذخیره سازی و لزوم صرفه جویی در مصرف، از این آیه استفاده می شود.

پیام ها

۱ طرح و برنامه های سازنده خود را بدون منت و چشم داشت عرضه کنیم. «قَالَ تَزْرَعُونَ» ۲ برای نجات جامعه بایستی از مشکلات شخصی چشم پوشید. (یوسف سخنی از زندانی بودن خود که مسئله ی شخصی است، چیزی نگفت، بلکه به فکر حل مشکل مردم بود) «قَالَ تَزْرَعُونَ» ...

۳ مدیریت بحران و اداره جامعه در شرایط حاد و دشوار از وظایف اصلی حکومت است. «قَالَ تَزْرَعُونَ» ...

۴ حکومت ها باید قحطی و خشکسالی را پیش بینی کنند و در ایام فراخی با تدبیر از فشار مشکلات بکاهند. «تَزْرَعُونَ» ...

۵ به هنگام مناسب بودن شرایط حد اکثر بهره برداری را باید نمود. «تَزْرَعُونَ» ...

«تَزْرَعُونَ»

...

۷ مردان خدا، باید برای رفاه مردم فکر کنند و طرح دراز مدّت و کوتاه مدّت داشته باشند. «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» ۸ زمان، عنصر بسیار مهمی در برنامه ریزی و مدیریت است. «سَبْعَ سِنِينَ» ۹ فقط تشریح وضعیّت کافی نیست، باید طرح و برنامه داد. «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا» ...

۱۰ برنامه ریزی در تولید «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» و صرفه جویی و ذخیره سازی «فَذَرُوهُ» یک ضرورت است. (در حالی که جوامع عقب مانده بدون توجه به این مراحل فقط مصرف می کنند.) ۱۱ کنترل حکومت بر روند تولید و توزیع، در شرایط بحرانی امری ضروری است. «تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ» ...

۱۲ گندم اگر به خوشه باشد بر عمرش اضافه می شود. «فَذَرُوهُ فِي سُتْبِلِهِ» ۱۳ می توان با برنامه ریزی، خود را برای مقابله با حوادث طبیعی همچون قحطی، زلزله و سیل آماده کرد. «فَذَرُوهُ فِي سُتْبِلِهِ» ۱۴ برنامه ریزی و تدبیر برای آینده، منافاتی با توکل و تسلیم در برابر امر خدا ندارد. «فَذَرُوهُ فِي سُتْبِلِهِ» (با تدبیر، به استقبال تقدیر برویم.) ۱۵ طرحها باید قابلیت عملی داشته باشند. «فَذَرُوهُ فِي سُتْبِلِهِ» (بهترین شیوه عملی در آن زمان بدون سیلو و تکنولوژی، واگذار کردن گندم در خوشه بود.) ۱۶ هر تلخی ای بد نیست. همین قحطی مقدمه ی حاکمیت یوسف شد و همچنین مقدمه صرفه جویی و کار بیشتر در میان مردم گشت. «تَزْرَعُونَ، فَذَرُوهُ، إِلَّا قَلِيلًا» ۱۷ آینده نگری و برنامه ریزی بلند مدّت برای مقابله با مشکلات اقتصادی جامعه، لازمه مدیریت کشور است. «تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ... إِلَّا قَلِيلًا»

۱۸ صرفه جویی امروز، خودکفایی فردا و اسراف امروز، نیازمند شدن فردا را بدنبال دارد. «قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ» ۱۹ رؤیای کافران نیز می تواند بیانگر واقعیت ها و حاوی دستور العمل هایی برای حفظ جامعه باشد.

۲۰ امروز باید برای فردای بهتر کوشش کرد. «تَزْرَعُونَ ... ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ (۴۸) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ (۴۹)

سپس بعد از آن، هفت سال سخت می آید که مردم آنچه را برایشان از پیش ذخیره کرده آید خواهند خورد جز اندکی که (برای بذر) حفظ می کنید.

سپس بعد از آن، سالی فرا می رسد که به مردم در آن سال باران می رسد (و مشکل قحطی تمام می شود) و در آن سال مردم (به خاطر وسعت و فراوانی، از میوه ها و دانه های روغنی) عصاره می گیرند.

نکته ها:

اشاره

«يُغَاثُ النَّاسُ» یا از «غوث» است، یعنی مردم از جانب خداوند یاری می شوند و یا از «غیث» است، یعنی باران می بارد و حوادث تلخ پایان می پذیرد. (۱)

هفت گاو فربه و لاغر و هفت خوشه سبز و خشک که در خواب آمده بود، توسط یوسف به ۱۴ سال نعمت و قحطی تعبیر شد، امّا سال پانزدهم که سال نزول باران و فراوانی بود و در خواب پادشاه نیامده بود، خبر از غیب است که یوسف از جانب خداوند مطرح کرد، تا زمینه برای اعلام نبوتش فراهم باشد. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ» ...

ص: ۹۲

شرایط یک مدیریت کارآمد در جامعه:

۱ اعتماد مردم. «إِنَّا لَنُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۲ صداقت. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» ۳ علم و دانایی. «عَلَّمَنِي رَبِّي» ۴ پیش بینی صحیح. «فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ» ۵ اطاعت مردم. زیرا مردم طرح یوسف را اجرا کردند.

پیام ها

۱ مردم را نسبت به شدايد و سختی های آینده آگاه کنیم تا آمادگی مقابله با آن را داشته باشند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ» ۲ پس انداز و برنامه ریزی برای ایام ناتوانی، ارزشمند است. «سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ» ۳ آینده نگری و برنامه ریزی می تواند ملتی را از طوفان های سخت حوادث عبور دهد. «يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ» ۴ در مصرف، مقداری را برای بذر و سرمایه ذخیره کنید. («مِمَّا تُحْصِنُونَ» یعنی در حصن و حرز ذخیره کردن). ۵ در شرایط سخت باید پایه ها و سرمایه های اصلی را حفظ کرد. «مِمَّا تُحْصِنُونَ» ۶ روشهای نگاهداری و تبدیل مواد غذایی را بیاموزیم تا از بین نروند. «مِمَّا تُحْصِنُونَ» ۷ بعد از سختی، آسانی است. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ» ۸ مردم را به آینده امیدوار کنیم تا بتوانند سختی ها را تحمل کنند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ» ۹ پیش بینی وضع هوا و بارندگی امری مفید در برنامه ریزی کشاورزی است.

«يَأْتِي

... عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ» ۱۰ رؤیاهای می تواند بازگو کننده ی رخدادهای آینده و رموز راهگشا برای انسان باشد. «يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ»

ص: ۹۳

۱۱ برای دفع مشکل مردم اقدام کنیم، هر چند مردم منطقه و کشور ما نباشند.

(طرح یوسف برای منطقه خودش نبود) ۱۲ علم و دانش، رمز پیشرفت و بقای حکومت‌ها و امتیّت و رفاه جامعه است.

(طرح و برنامه یوسف برای مبارزه با قحطی و خشکسالی، از دانش و هوش او حکایت دارد)

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰]

اشاره

وَ قَالَ الْمَلَاِكُ اِتُّونِي بِهٖ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُوْلُ قَالَ اِرْجِعْ اِلَيَّ رَبِّكَ فَاِنِّي لَمَّا بَالُ النَّسُوْهِ اَللّٰتِي قَطَعْنَ اَيُّدِيَهُنَّ اِنَّ رَبِّيْ بِكَيْدِهِنَّ عَلِيْمٌ
(۵۰)

و پادشاه گفت: او را نزد من آورید، پس چون فرستاده‌ی شاه نزد وی آمد (یوسف) گفت: نزد آقای خود برگرد و از او پرس که ماجرای آن زنانی که دستانشان را بریدند چه بود؟ همانا پرودگار من، به حيله آنان آگاه است.

نکته‌ها:

اشاره

یوسف با تعبیر خواب پادشاه و ارائه برنامه‌ای سنجیده، آن‌هم بدون توقع و قید و شرطی، ثابت کرد که او یک مجرم و زندانی عادی نیست، بلکه انسانی فوق‌العاده و داناست.

وقتی فرستاده‌ی شاه به سوی یوسف آمد، فوراً از خبر آزادی استقبال نکرد، بلکه درخواست کرد که پرونده سابق دوباره بررسی شود، زیرا او نمی‌خواست مشمول عفو شاهانه شود، بلکه می‌خواست بی‌گناهی و پاکدامنی او ثابت شود و به شاه بفهماند که در رژیم او تا چه اندازه فساد و بی‌عدالتی حاکم شده است.

در حدیث می‌خوانیم: که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: از صبر یوسف در شکستم که وقتی عزیز مصر نیاز به تعبیر خواب پیدا کرد نگفت تا از زندان آزاد نشوم نمی‌گویم، اما زمانی که خواستند او را آزاد کنند، بیرون نیامد تا رفع تهمت شود.

(۱)

شاید یوسف به خاطر رعایت احترام عزیز مصر، از همسر او نام نبرد و اشاره به مجلس

پیام ها

۱ مغزهایی که کشور بدانها احتیاج دارد و زندانی هستند، اگر مرتکب جنایتی نشده اند، باید با کمک دولت آزاد شوند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۲ برای استفاده از مغزهای متفکر (بویره در شرایط بحرانی) درنگ جایز نیست.

«وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ»

۳ حاکمان، نیازمند انسان های اندیشمند، با تدبیر و بزرگ هستند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۴ اگر خدا بخواهد پادشاه را نیازمند برده زندانی می کند. «قَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۵ یوسف علیه السلام، پادشاه مصر را ارباب خود نمی دانست. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ» ۶ احترام رهبران و حاکمان را هر چند کافر باشند نزد زیردستانشان باید نگاهداشت. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ» ۷ آزادی، به هر قیمتی ارزش ندارد. اثبات بی گناهی مهم تر از آزادی است. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ فَسَيَلَّهُ» ۸ زندانی که علی رغم آزادی، پیشنهاد بررسی پرونده را می دهد، پاک است.

«فَسَيَلَّهُ»

۹ یوسف، اول ذهن مردم را پاک کرد، بعد مسئولیت پذیرفت. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ۱۰ دفاع از آبرو و حیثیت، واجب است. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ۱۱ دادخواهی از حاکمان غیر الهی جایز است. «فَسَيَلَّهُ مَا بَالُ النُّسُوهِ» ...

۱۲ در موارد حساس (مانند موقعیت یوسف علیه السلام در برابر پادشاه) نبایستی به جهت حفظ آبروی برخی، حقایق را پنهان کرد. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ...

۱۳ اشاره یوسف به «قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» شاید به این جهت بود که این واقعه جنبه عمومی تری داشت و قابل انکار نبود. «مَا بَالُ النُّسُوهِ اللَّاتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» ۱۴ در توطئه حبس یوسف، تمام زنان نقش داشته اند. «بِكَيْدِهِنَّ»

۱۵ گناهان و مسائل اخلاقی را در لفافه و پوشش بگوییم. «إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ» ۱۶ گرچه کید دشمن عظیم است، اما خداوند نیز به همه کیدها آگاه است و دوستان خود را از کیدها حفظ می کند. «إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱]

اشاره

قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَاوَدْتَنِّي يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (۵۱)

(پادشاه به زنان) گفت: وقتی از یوسف کام می خواستید چه منظور داشتید؟ زنان گفتند: منزه است خدا، ما هیچ بدی از او نمی دانیم. همسر عزیز گفت: اکنون حقیقت آشکار شد، من (بودم که) از او کام خواستم و بی شک او از راستگویان است.

نکته ها:

اشاره

«خطب» دعوت شدن برای امر مهم را گویند. «خطیب» کسی است که مردم را به هدفی بزرگ دعوت می کند. کلمه ی «حَصْحَصَ» از «حصه» یعنی جدا شدن حق از باطل است. (۱)

در این ماجرا یکی از سنت های الهی محقق شده است، که به خاطر تقوای الهی، گشایش ایجاد می شود. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۲) هر کس از خدا پروا کند، برای او راه خروج و گشایش قرار می دهد و از جایی که حسابش را نمی کند، به او روزی می رساند.

پیام ها

۱ گاهی که گره کور می شود، شخص اول کشور باید خود پرونده را بررسی و دادگاه تشکیل دهد. «قَالَ مَا خَطْبُكَ» ۲ افراد متهم را دعوت کنید تا از خود دفاع کنند. «مَا خَطْبُكَ» حتی زلیخا نیز

ص: ۹۶

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. طلاق ۲ تا ۳.

حضور داشت. «قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ» ۳ به دنبال تلخی ها شیرینی ها است. در برابر «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»، «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» آمده است.

۴ زنان مصر نه تنها بر خطا کار نبودن یوسف اعتراف کردند، بلکه هر نوع بدی و انحرافی را از او نفی کردند. («مِنْ سُوءٍ» یعنی هیچ عیب و گناهی بر او نیست) ۵ حقّ برای همیشه، مخفی نمی ماند. «الآن حَصِيَ حَصَّ الْحَقُّ» ۶ روشن شدن برخی پرونده ها و حقایق نیاز به زمان دارد. «الآن حَصِيَ حَصَّ الْحَقُّ» ۷ وجدان ها، روزی بیدار شده و اعتراف می کنند. «أَنَا رَاوَدْتُهُ» چنان که فشار جامعه و محیط، گردنکشان را به اعتراف و اداری می کند. (همسر عزیز همین که دید تمام زنان به پاکدامنی یوسف اقرار کردند، او نیز به اعتراف گردن نهاد). ۸ عزیز مصر خواست مراوده ی زلیخا با یوسف علیه السلام مخفی بماند، ولی خداوند آن را بر همه ی عالمیان و برای همیشه آشکار کرد تا پاکی یوسف اثبات گردد.

«قَالَتْ»

... «أَنَا رَاوَدْتُهُ» ۹ آن گاه که خدا بخواهد، دشمن، خود وسیله ی نجات و رفع اتهام می شود. «إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲]

اشاره

ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ (۵۲)

(یوسف گفت: این (اعاده حیثیت) برای آن بود که (عزیز) بداند من در نهان به او خیانت نکرده ام و قطعاً خداوند نیرنگ خائنان را به جایی نمی رساند.

نکته ها:

اشاره

در اینکه این آیه کلام یوسف علیه السلام است و یا ادامه کلام همسر عزیز مصر، دو نظر وجود دارد؛ برخی از تفاسیر (۱) آن را ادامه سخن یوسف می دانند و برخی دیگر، (۲) ادامه سخنان

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان و المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

همسر عزیز مصر می شمارند، ولی با توجه به محتوای آیه، نظر اول درست است و نمی تواند کلام همسر عزیز مصر باشد. زیرا چه خیانتی بالاتر از اینکه یک نفر بی گناه، سالها در زندان بماند.

یوسف علیه السلام با این سخن، دلیل تأخیر خودش را برای خروج از زندان، بررسی مجدد پرونده و اعاده ی حیثیت مطرح می کند.

پیام ها

۱ شخص کریم در صدد انتقام نیست، به دنبال اعاده ی حیثیت و کشف حقیقت است. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ» ۲ سوء ظن ها را از اذهان برطرف کنیم. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ» ...

۳ سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است. «لَمْ أَخْنُهَا» ۴ خیانت، کاری ناپسند است، هر چند در حق کافر باشد. «لَمْ أَخْنُهَا» ۵ نشان ایمان واقعی، خیانت نکردن در پنهانی و خفاست. «لَمْ أَخْنُهَا بِالْغَيْبِ» ۶ خائن برای کار خویش با توجیه خلافتش، نقشه می کشد. «كَيْدَ الْخَائِنِينَ» ۷ یوسف تلاش می کرد تا پادشاه را متوجه سازد که اراده ی خداوند و سنت الهی، نقش تعیین کننده ای در حوادث و رخدادها دارد. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي» ...

۸ خائن، به نتیجه نمی رسد و خوش عاقبت نیست. آری! اگر ما پاک باشیم؛ «لَمْ أَخْنُهَا بِالْغَيْبِ» خداوند اجازه نمی دهد، ناپاکان آبروی ما را بر باد دهند. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ» ۹ از سنن الهی، عدم موفقیت خائنان و شکست و رسوایی آنان است. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

اشاره

وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ اِنَّ رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (۵۳)

و من نفس خود را تبرئه نمی کنم، چرا که نفس آدمی بدون شک همواره به بدی امر می کند، مگر آن که پروردگارم رحم کند که همانا پروردگار من آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

اشاره

در قرآن برای نفس، حالاتی بیان شده است از جمله:

۱ نفس اماره که انسان را به سوی زشتی ها سوق می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان یکباره سقوط می کند.

۲ نفس لؤامه، حالتی است که انسان خلافکار خود را ملامت و سرزنش می کند و اقدام به توبه و عذرخواهی می کند. و در سوره قیامت از آن یاد شده است.

۳ نفس مطمئنه، حالتی است که تنها انبیا و اولیا و تربیت شدگان واقعی آنان دارند و در هر وسوسه و حادثه ای، پیروزمندانه بیرون می آیند و دل بسته ی خدایند.

یوسف علیه السلام عدم خیانت و سربلندی خود را در این آزمایش، مرهون لطف و رحم خداوند می داند و به عنوان یک انسان که دارای طبیعت انسانی است، خود را تبرئه نمی کند.

در روایات متعدّد، خطرات نفس مطرح شده و راضی بودن از نفس را نشانه ی فساد عقل و بزرگ ترین دام شیطان دانسته اند. (۱) امام سجّاد علیه السلام در مناجات الشاکین، برای نفس پانزده خطر بیان نموده که توجه به آن مفید است.

ص: ۹۹

۱ هرگز خود را به پاکی مستائیم و تبرئه نکنیم. «مَا أُبْرِيئُ نَفْسِي» ۲ شرط کمال آن است که حتی اگر همه مردم او را کامل بدانند، او خود را کامل نداند. در ماجرای حضرت یوسف برادران، همسر عزیز مصر، شاهد، پادشاه، شیطان، زندانیان همه گواهی به کمال او می دهند، ولی خودش می گوید: «مَا أُبْرِيئُ نَفْسِي» ۳ خطر هوای نفس جدی است، آن را ساده ننگرید. «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» در آیه، چهار نوع تأکید بکار رفته است. (ان، لام تأکید، صیغه ی مبالغه و جمله ی اسمیه) ۴ انبیا با آنکه معصومند، اما غرائز انسانی دارند. «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» ۵ هم از پاکی و عفت خود در برابر تهمت‌ها باید دفاع کرد و هم به شرور نفس اعتراف نمود و به خدا پناه برد. «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» ۶ نفس، خواهش خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار کند. «لَأَمَّارَةٌ» ۷ انسان به طور طبیعی و غریزی، اگر در مدار لطف حق قرار نگیرد، گرایش منفی دارد. «لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» ۸ تنها رحمت او مایه نجات است. اگر انسان به حال خود رها شود، سقوط می کند. «إِلَّا مَا رَحِمَ» ۹ یوسف، تحت تربیت مخصوص خداوند است. کلمه «رَبِّي» تکرار شده است.

۱۰ مرّبی باید رحمت و بخشش داشته باشد. «إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۱۱ بخشودگی، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. اول می فرماید: «غَفُورٌ» بعد می فرماید: «رَحِيمٌ» ۱۲ علی رغم تمام خطرات، از رحمت او مأیوس نشویم. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أرى فِيكَ كَلِمَةً قَالَتْ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ (۵۴)

و پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا وی را (مشاور) مخصوص خود قرار دهم. پس چون با او گفتگو نمود، به او گفت: همانا تو امروز نزد ما دارای منزلتی بزرگ و فردی امین هستی.

نکته ها:

اشاره

در «لسان العرب» آمده: هر گاه انسان کسی را محرم اسرار خود قرار دهد و در امور خویش او را مداخله دهد، گفته می شود: «أَسْتَخْلِصُهُ».

یوسف علیه السلام وقتی از زندان آزاد می شود بر در زندان جملاتی چند می نویسد که سیمای زندان در آن جملات ترسیم شده است:

«هذا قبور الاحياء، بيت الاحزان، تجربه الاصدقاء و شماته الاعداء» یعنی؛ زندان گورستان زندگان، خانه غمها، محل آزمودن دوستان و شماتت دشمنان است. (۱)

پادشاه وقتی پی به صداقت و امانت یوسف می برد و در او خیانتی نمی یابد، او را برای خود برمی گزیند. اگر خداوند از بنده خیانت نبیند چه خواهد کرد؟! حتماً او را برای خود بر خواهد گزید که قرآن در باره ی پیامبران چنین تعبیری دارد: «وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ» (۲)، «وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» (۳) پادشاه با کلمه «لَمَدِينًا» اعلام کرد که یوسف در حکومت ما جایگاه دارد نه تنها در دل من، پس همه مسئولین باید از او اطاعت کنند.

قدرت داشتن و امین بودن در کنار هم ارزشمند است، زیرا اگر امین باشد ولی امکانات نداشته باشد، قدرت انجام کاری را ندارد و اگر مکین باشد اما امین نباشد، حیف و میل بیت المال می کند.

چنان که حضرت علی علیه السلام خطاب به مالک اشتر استاندار خود می فرماید: بعد از شناسایی و

.۱۳ءط. (۲-۲

.۴۱ءط. (۳-۳

پیام ها

۱ خداوند اگر بخواهد، اسیر دیروز را امیر امروز قرار می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۲ در برابر خدمات افراد باید عکس العمل نشان داد و از آنان تقدیر کرد. (در برابر تعبیر خواب دستور داد که او را آزاد کنند) «ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۳ افراد مشرک و کافر هم از کمالات معنوی لذت می برند. فطرت کمال دوستی، در هر انسانی وجود دارد. «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۴ برای تصدای اعطای پست های مهم و کلیدی علاوه بر تدبیر و کاردانی، محبوبیت و مقبولیت نیز بسیار مهم است. (یوسف در اثر عفت، تدبیر، تعبیر خواب و بزرگواری، محبوبیت خاصی پیدا کرد، لذا عزیز مصر گفت او برای خودم باشد) «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۵ پاکی، امانت، صداقت و عفاف، پادشاهان را نیز به تواضع وا می دارد.

«اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»

۶ تا مرد سخن نگفته باشد، عیب و هنرش نهفته باشد. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ» ۷ در گزینش ها، مصاحبه حضوری نیز مفید است. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ» ۸ برای اعطای مسئولیت های بسیار مهم، گاه لازم است شخص اول مملکت، خود مصاحبه حضوری کند. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ» ۹ پست های بزرگ و کلیدی را به افراد شایسته و امتحان داده و اگذار کنید. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ ...»

۱۰ انسان صادق و امین حتی در جمع کافران نیز مقبول و مورد احترام است.

((لَدَيْتِنَا)) شامل همه ی کارگزاران می شود) «اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْتِنَا مَكِينٌ اَمِينٌ»

ص: ۱۰۲

۱۱ زنان مصر جمال یوسف دیدند، دل از کف دادند و دست بریدند؛ پادشاه امانت و پاکی او را دید مُلک مصر را در اختیارش نهاد. اگر همه کمالات یوسف بر آنان آشکار می شد چه می کردند؟ ۱۲ وقتی به امانت و توان و صداقت کسی اطمینان پیدا کردید، در واگذاری مسئولیت به او درنگ نکنید. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۳ مشاور خاص مسئولین کشوری، باید اهل تقوی، تدبیر، قدرت برنامه ریزی و امانت باشد. «أَشَيْتَ خَلِصَهُ لِنَفْسِي ... مَكِينٌ أَمِينٌ» (یوسف جامع همه اینها بود). ۱۴ در سپردن مسئولیت ها به افراد امین و کاردان، تعلل نکنیم. (عزیز مصر، با قاطعیت حکم صادر کرد) «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۵ به کسی که اطمینان و ایمان پیدا کردید، قدرت بدهید. «لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۶ قدرت یوسف علیه السلام بدون قید و شرط بوده است. («مَكِينٌ» بدون هیچ شرط و محدودیتی) ۱۷ مکین و امین بودن، هر دو با هم لازم است. «مَكِينٌ أَمِينٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵]

اشاره

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ (۵۵)

(یوسف) گفت: مرا بر خزانه های این سرزمین (مصر) بگمار، زیرا که من نگهدارنده آنها هستم.

نکته ها:

اشاره

سؤال: چرا یوسف پیشنهاد اعطای مسئولیت برای خود را مطرح کرد؟ یا به تعبیر دیگر؛ چرا یوسف طلب ریاست کرد؟ پاسخ: او از خواب پادشاه مصر، احساس خطر و ضرر برای مردم کرد و خود را برای جلوگیری از پیش آمدهای ناگوار اقتصادی، لایق می دانست، پس برای جلوگیری از ضرر، آمادگی خود را برای قبول چنین مسئولیتی اعلام کرد.

سؤال: چرا یوسف از خود تعریف و تمجید کرد، مگر نه این است که قرآن می فرماید:

ص: ۱۰۳

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) خود را نستائید؟ پاسخ: ستایش یوسف، ذکر قابلیت ها و توانایی های خود، برای انجام مسئولیت بود، که می توانست جلو آثار سوء قحطی و خشکسالی را بگیرد، نه به خاطر تفاخر و سوء استفاده.

سؤال: چرا یوسف با حکومت کافر همکاری کرد؟ مگر قرآن از آن نهی نکرده است. «وَلَا تُزَكُّوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا» ... (۲)

پاسخ: یوسف، برای حمایت از ظالم این مسئولیت را پذیرفت، بلکه به منظور نجات مردم از فشار دوران قحط سالی، به این کار اقدام نمود. یوسف هرگز حتی یک کلمه تملق هم نگفت.

رجال سیاسی، معمولاً به هنگام خطر مردم را رها کرده و فرار می کنند، ولی یوسف باید مردم را حفظ کند. بگذریم از اینکه اگر نمی توان رژیم ظالمی را سرنگون کرد و تغییر داد، باید به مقداری که امکان دارد از انحراف و ظلم جلوگیری کرد و بخشی از امور را بدست گرفت و فعالیت نمود. (۳)

در تفسیر نمونه آمده است: مراعات «قانون اهم و مهم» از نظر عقل و شرع یک اصل است.

شرکت در نظام حکومتی شرک، جائز نیست ولی نجات یکی ملت از قحطی مهم تر است. به همین دلیل، یوسف علیه السلام مسئولیت سیاسی پذیرفت، تا مبادا کمک به ظالم شود، مسئولیت نظامی پذیرفت، تا مبادا خون به ناحق ریخته شود. فقط مسئولیت اقتصادی آن هم برای نجات مردم را بر عهده گرفت. (۴) امام رضا علیه السلام فرمود: هنگامی که ضرورت ایجاب کرد که یوسف سرپرستی خزائن مصر را بپذیرد، خود پیشنهاد داد. (۵)

علی بن یقطين نیز به سفارش امام کاظم علیه السلام در دستگاه بنی عباس وزیر بود. وجود اینگونه مردان خدا می تواند پناهگاه مظلومان باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «کفاره عمل السلطان، قضاء حوائج الاخوان» کفاره ی کار حکومتی، بر آوردن نیازمندی برادران دینی است. (۶)

از امام رضا علیه السلام پرسیدند: شما چرا ولایتعهدی مأمون را پذیرفته اید؟ در جواب فرمود: یوسف

ص: ۱۰۴

۱-۱. نجم، ۳۲.

۲-۲. هود، ۱۱۳.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

۴-۴. تفسیر تبیان.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

که پیامبر بود در دستگاه مشرک رفت، من که وصی پیامبرم، در دستگاه شخصی که اظهار مسلمانی می کند رفته ام بگذریم که پذیرفتن من اجباری است، در حالی که یوسف علیه السلام با اختیار و به خاطر اهمیت موضوع، آن مسئولیت را پذیرفت. (۱)

هنگامی که یوسف مقام و منزلت پیدا کرد، تقاضای دیدار والدین نکرد، بلکه تقاضای مسئولیت خزانه داری نمود، زیرا دیدار جنبه ی عاطفی داشت و نجات مردم از قحطی، رسالت اجتماعی او بود.

امام صادق علیه السلام خطاب به گروهی که اظهار زهد کرده و مردم را دعوت می کردند که همانند آنان زندگی را بر خود سخت بگیرند... فرمود: شما در باره ی یوسف پیامبر، چگونه فکر می کنید که به پادشاه مصر گفت: «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ» و کار یوسف به آنجا رسید که همه ی کشور و اطراف آن تا یمن را در اختیار گرفت... در عین حال نیافتیم کسی را که این کار را بر او عیب گرفته باشد. (۲)

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است: یوسف علیه السلام در هفت سال اول، گندم ها را جمع آوری و ذخیره می کرد و در هفت سال دوم که قحطی شروع شد، آنها را به تدریج و با دقت در اختیار مردم، برای مصارف روزمره زندگی شان قرار می داد و با دقت و امانتداری، کشور مصر را از بدبختی نجات داد. یوسف در هفت سال دوره ی قحطی، هرگز با شکم سیر زندگی نکرد، تا مبادا گرسنگان را فراموش کند. (۳)

در تفسیر مجمع البیان و المیزان از نوع عملکرد یوسف علیه السلام اینگونه یاد می شود: وقتی قحط سالی شروع شد؛ حضرت یوسف در سال اول، گندم را با طلا- و نقره، در سال دوم، گندم را در مقابل جواهر و زیور آلات، در سال سوم، گندم را با چهارپایان، در سال چهارم، گندم را در مقابل برده ها، در سال پنجم، گندم را با خانه ها، در سال ششم، گندم را با مزارع و در سال هفتم، گندم را با برده گرفتن خود مردم معامله نمود. وقتی سال هفتم به پایان رسید، به پادشاه مصر گفت: همه ی مردم و سرمایه هایشان در اختیار من است، ولی خدا را شاهد

ص: ۱۰۵

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۴۶.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

می گیرم و تو نیز گواه باش، که همه ی مردم را آزاد و همه ی اموال آنان را برمی گردانم و کاخ و تخت و خاتم (مهر و انگشتر) ترا نیز پس می دهم. حکومت برای من وسیله ی نجات مردم بود، نه چیز دیگر، تو با آنان به عدالت رفتار کن.

پادشاه با شنیدن این سخنان، چنان خود را در برابر عظمت معنوی یوسف کوچک و حقیر یافت که یکباره زبان به ذکر گشود و گفت: «أشهد أن لا إله إلا الله و أنك رسول الله» من هم ایمان آوردم، ولی تو باید حاکم باشی. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» در انتخاب و گزینش افراد، به معیارهای قرآنی توجه کنیم. علامه بر «حفیظ و علیم» بودن، معیارهای دیگری در قرآن ذکر شده است، از آن جمله:

۱ ایمان. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَّا يَسْتَوُونَ» (۱) سابقه. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» (۲) هجرت. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا لِمَّا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» (۳) توان جسمی و علمی. «وَزَادَهُ بَسِطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴) اصالت خانوادگی. «مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوِيًّا» (۵) جهاد و مبارزه. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

پیام ها

۱ هر جا لازم باشد، باید داوطلب مسئولیت های حساس شد. «قَالَ اجْعَلْنِي» ...

۲ نبوت، از حکومت و سیاست جدا نیست، هم چنان که دیانت، از سیاست جدا نیست. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۳ در به کارگیری افراد لایق، علاقه شخصی او در نظر گرفته شود. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ...

۴ ابتدا احراز شایستگی، سپس درخواست مسئولیت. «أَسْتَخْلِصُهُ ... اجْعَلْنِي» ...

ص: ۱۰۶

۱-۱. سجده، ۱۸.

۲-۲. واقعه، ۱۰ تا ۱۱.

۳-۳. انفال، ۷۲.

۴-۴. بقره، ۲۴۷.

۵-۵. مریم، ۲۸.

۶-۶. نساء، ۹۵.

۵ وقتی در کاری مهارت دارید، اعتماد به نفس داشته باشید و خود را عرضه کنید. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۶ در هر موقعیتی که فرد قرار دارد باید به نظرات افراد پایین تر و مشاوران امین توجه داشته باشد. (عزیز مصر به پیشنهاد یوسف که گفت: «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»، توجه کرد و آن را پذیرفت.) ۷ تابعیت منطقه ای، اصل نیست. یوسف مصری نبود، ولی در حکومت مصر وارد شده و مسئولیت گرفت. (ملی گرایی، ممنوع) «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۸ به هنگام ضرورت، بیان لیاقت و شایستگی خود، منافاتی با توکل و زهد و اخلاص ندارد. «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ۹ از مجموعه دو وصفی که پادشاه از یوسف علیه السلام بیان کرد؛ «مَكِينٌ، أَمِينٌ» و دو صفتی که یوسف برای خود بیان نمود؛ «حَفِيظٌ، عَلِيمٌ» اوصاف کارگزاران شایسته بدست می آید: قدرت، امانت، پاسداری و تخصص.

۱۰ در برنامه ریزی و نظارت بر مصرف، باید سهم نسل آینده حفظ و مراعات شود. «حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۵۶) وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۵۷)

و ما اینگونه به یوسف در آن سرزمین، مکت و قدرت دادیم که در آن هر جا که خواهد قرار گیرد (و تصرف کند). ما رحمت خود را بر هر کس که بخواهیم می رسانیم و پاداش نیکوکاران را ضایع نمی گردانیم.

و قطعاً برای کسانی که ایمان آورده و همواره تقوی پیشه کرده اند، پاداش آخرت بهتر است.

ص: ۱۰۷

در این دو آیه حضرت یوسف به عنوان «محسن»، «مؤمن» و «متقی» ستایش شده است.

در سراسر این سوره، اراده خداوند را می توان با اراده و خواست مردم مقایسه کرد؛ برادران یوسف اراده کردند با انداختن او در چاه و برده ساختن یوسف، او را خوار سازند، اما عزیز مصر درباره او گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» او را گرامی بدارید. همسر عزیز قصد نمود دامن او را آلوده سازد، اما خداوند او را پاک نگهداشت. بعضی خواستند با زندانی ساختن یوسف مقاومت او را در هم شکنند و تحقیرش کنند؛ «لَيْسَجَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» اما در مقابل خداوند اراده کرد او را عزیز بدارد و حکومت مصر را به او بخشد؛ «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ...

امام صادق علیه السلام فرمودند: یوسف انسان حرّ و آزاده ای بود که حسادت برادران، اسارت در چاه، شهوت زنان، زندان، تهمت، ریاست و قدرت در او اثر نگذاشت. (۱)

پاداش های اخروی بهتر از پاداش های دنیوی است، زیرا پاداش های اخروی:

الف: محدودیت ندارند. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ» (۲) ب: از بین رفتنی نیستند. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۳) ج: در یک مکان محدود نیستند. «نَتَّبِعُكَ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ» (۴) د: به محاسبه ما در نمی آیند. «أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۵) ه: عوارض و آفات و امراض ندارند. «لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا» (۶)

۱ سنّت خداوند، عزّت بخشی به افراد پاکدامن و باتقوا است. «كَذَلِكَ» ۲ گرچه در ظاهر پادشاه مصر به یوسف گفت: «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَمَدِينًا مَكِينٌ» ولی در واقع خداوند به یوسف مکتد داد. «مَكَّنَّا» ۳ حقّ تصرف، از شئون حکومت است. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُونَ» ...

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. زمر، ۳۴.

۳-۳. فرقان، ۷۶.

۴-۴. زمر، ۷۴.

۵-۵. زمر، ۱۰.

۴ حکومت‌ها در شرایط بحرانی کشور می‌توانند آزادی مردم را در تصرف اموال و املاک خویش محدود ساخته آنان را به سمت مصالح همگانی سوق دهند. «يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ» ۵ حوزه اختیارات یوسف گسترده بود. «حَيْثُ يَشَاءُ» ۶ قدرت اگر در دست اهلس باشد رحمت است و گر نه زیانبخش خواهد بود.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

۷ در جهان بینی الهی، هیچ کاری بدون پاداش نمی‌ماند. «لَا نُضِيعُ» ۸ تضییع حقوق مردم، یا از سر جهل است یا بخل و یا ناتوانی و یا... که هیچکدام درباره خداوند وجود ندارد. «لَا نُضِيعُ» ۹ رسیدن به حکومت و قدرت در دنیا، منافاتی با نیکوکاری و ایمان و تقوا ندارد. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۰ مشیت الهی، نظام دار و قانون مند است. «نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ با آنکه همه چیز در گرو مشیت الهی است، اما خداوند حکیم است و بدون دلیل به کسی قدرت نمی‌دهد. «وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۲ نیکوکاران، علاوه بر بهره‌مند شدن از پاداش در حیات دنیا از پاداش‌های برتر اخروی نیز برخوردار خواهند شد. «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۳ اگر نیکوکار در این دنیا به پاداش و مقامی نرسید، نگران نباشد که در جای دیگر جبران می‌شود. «لَا نُضِيعُ ... وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۴ پادشاهی و حکومت نیز در برابر اجر آخرت ناچیز است. «لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ...

۱۵ امکانات مادی و حکومت ظاهری برای مردان خدا لذت آور نیست، آنچه برای آنان مطلوب و دوست داشتنی است آخرت است. «وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۶ اگر شما به سراغ تقوی بروید ما نیز رحمت خود را به شما نازل می‌کنیم.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

... لِلَّذِينَ ... وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۷ ایمان، همراه با تقوی چاره‌ساز است و گر نه سرنوشت مؤمن گناهکار، مبهم

است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۸ تقوایی که یک خصلت پایدار شده باشد، ارزشمند است. «كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۹ ایمان و ملازمت بر تقوا، شرط بهره مندی از پاداش های اخروی است. «لَمَّا جَزِيَ الْمَآخِرَةَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۲۰ تقوا، مرحله و مرتبه ی والاتری در ایمان است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸]

اشاره

وَ جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۸)

(سرزمین کنعان را قحطی فراگرفت) و (در پی مواد غذایی) برادران یوسف (به مصر) آمدند و بر او وارد شدند، آن گاه (یوسف) آنان را شناخت، ولی آنها او را نشناختند.

نکته ها:

اشاره

طبق پیش بینی و پیشگویی یوسف، مردم هفت سال در وفور نعمت و باران بودند، ولی بعد از آن، هفت سال دوّم فرا رسید و مردم دچار قحطی و خشکسالی شدند. دامنه قحطی از مصر به فلسطین و کنعان رسید. یعقوب به فرزندان خود گفت: برای تهیه گندم به سوی مصر روانه شوند. آنان وارد مصر شده و درخواست خود را عرضه کردند. یوسف در میان متقاضیان غلّه، برادران خود را دید، اما برادران یوسف را نشناختند و حَقّ هم همین بود، زیرا از زمان انداختن یوسف به چاه تا حکومت او در سرزمین مصر، حدود بیست تا سی سال فاصله شده بود. یوسف وقتی از چاه بیرون آمد، نوجوان بود، «يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ» چند سالی در خانه عزیز خدمتکار بود و سالها نیز در زندان به سر برد و از زمان آزادی او از زندان نیز هفت سال (دوره وفور نعمت و پر آبی) گذشته بود و حال که سالیان قحطی بود، برادران به مصر آمده بودند.

پیام ها

۱ در زمان قحطی، جیره بندی لازم است و هر کس باید برای گرفتن سهمیه، خود

ص: ۱۱۰

مراجعه کند تا دیگران به نام او سوء استفاده نکنند. «إِخْوَهُ» با اینکه می توانستند یک نفر را به نمایندگی بفرستند، همه برادران آمدند.

۲ در زمان قحطی اگر منطقه های دیگر از شما کمک خواستند، کمک کنید. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» ۳ در وقت نیاز و تنگدستی ساکن و راکد نباشید و حتی از دیگر کشورها کمک بگیرید. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» ۴ گاهی ظالم محتاج مظلوم می شود. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» (کوه به کوه نمی رسد، آدم به آدم می رسد). ۵ ملاقات مردم حتی غیر مصریان با یوسف، امری سهل و آسان بود. «جَاءَ إِخْوَهُ ...»

فَدَخَلُوا»

(سران حکومت ها باید برنامه ای اتخاذ کنند که ملاقات مردم با آنان به آسانی صورت بگیرد). ۶ خاطرات دوران کودکی در ذهن نقش می بندد و از بین نمی رود. «فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ» (برادران در بزرگی با یوسف محشور بودند؛ ولی یوسف در کودکی آنها را دیده بود، لذا یوسف آنها را شناخت ولی آنان یوسف را نشناختند).

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹]

اشاره

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ اِئْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أَوْفِي الْكَيْلِ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (۵۹)

و چون یوسف بارهای (غذایی) آنان را آماده ساخت، گفت: برادر پدری خود را (در نوبت آینده) نزد من آورید. آیا نمی بینید که من پیمانہ را کامل می دهم و بهترین میزبان هستم.

نکته ها:

اشاره

یوسف گفت: «اِئْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ» یعنی برادری که شما از پدر دارید و نگفت: برادر من، از این کلام معلوم می شود که یوسف در چهره ی ناشناس، باب گفتگو را با برادران باز کرد و آنها

ص: ۱۱۱

هم چنان که در تفاسیر آمده گزارش دادند که ما فرزندان یعقوب نواده ی ابراهیم می باشیم.

پدر ما پیر مردی است که به خاطر حزن و اندوه فرزندش که گرگ او را پاره کرده، سالهاست گریان و گوشه گیر است و یکی از برادرانمان را نیز به خدمت او گمارده ایم، اگر ممکن است سهم آن پدر و برادر را نیز به ما بدهید که با خوشحالی برگردیم. یوسف دستور داد علاوه بر بار ده شتر، دو بار دیگر سهم یعقوب و برادر دیگر نیز افزوده شود.

یوسف برای جذب برادران گفت: «أَنَا خَيْرُ الْمُتَزَلِّينَ» من بهترین میزبانم، و آن برادران جذب شدند، ولی خداوند برای جذب مردم تعبیرات زیادی دارد:

«خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (۱) او بهترین روزی رسان است.

«خَيْرُ الْغَافِرِينَ» (۲) او بهترین بخشنده است.

«خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) او بهترین گشایشگر است.

«خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (۴) او بهترین تدبیر کننده است.

«خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۵) او بهترین وارث است.

«خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» (۶) او بهترین داور است.

اما گروه بسیاری از مردم جذب نمی شوند.

پیام ها

۱ یوسف بر توزیع ارزاق ذخیره شده مصر، نظارت مستقیم داشت. «جَهَّزَهُمْ» ۲ مدیریت صحیح یوسف علیه السلام موجب شد در زمان قحطی نه تنها مشکلی برای مردم مصر پیش نیاید بلکه به اطراف نیز کمک کند. «جَهَّزَهُمْ بِجِهَازِهِمْ» ۳ هم رازداری لازم است و هم راستگویی. یوسف گفت: «بِأَخٍ لَّكُمْ» و نگفت:

برادر من، تا راستگویی و رازداری با هم رعایت شود.

۴ اشخاص یا مؤسسه ها و یا کشورهایی که کمک های اقتصادی می کنند،

ص: ۱۱۲

٢-٢. اعراف، ١٥٥.

٣-٣. اعراف، ٨٩.

٤-٤. انفال، ٣٠.

٥-٥. انبياء، ٨٩.

٦-٦. يونس، ١٠٩.

می توانند بعضی از شرایط را در جهت رشد و یا مصالح دیگر، مطرح کنند.

«أَتُونِي بِأَخٍ»

...

۵ حتی در زمان بحران و قحطی نیز بی عدالتی و کم فروشی ممنوع است. «أَوْفِي الْكَيْلِ» ۶ در معامله باید مقدار جنس مشخص باشد. «الْكَيْلِ» ۷ بدی ها را با خوبی پاسخ دهیم. (یوسف سهم برادران را کامل داد و درباره ی ظلمی که به او کرده بودند سخن نگفت) «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ... أَوْفِي الْكَيْلِ» ۸ کم فروشی یا عدالت کارگزاران، کارگران و دستیاران، به حساب مسئول اصلی و ما فوق است. «أَنْنِي أَوْفِي الْكَيْلِ» ۹ خرید و فروش و توزیع غلات در مصر زمان یوسف علیه السلام با پیمانانه بوده است.

«أَوْفِي الْكَيْلِ»

۱۰ مسئولین توزیع امکانات عمومی باید عادل باشند. «أَوْفِي الْكَيْلِ» ۱۱ قدرت را وسیله ی انتقام قرار ندهیم. «أَوْفِي الْكَيْلِ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» ۱۲ مهمان نوازی از اخلاق انبیاست. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» ۱۳ به مسافران و کاروان هایی که وارد منطقه شما می شوند حتی در زمان نیاز و قحطی، احترام کنید. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ (۶۰)

(ولی) اگر آن برادر را نزد من نیاورید، نه پیمانانه ای (از غله) نزد من خواهید داشت و نه نزدیک من شوید.

پیام ها

۱ در مدیریت، هم محبت لازم است و هم تهدید. اول مژده و محبت؛ «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» بعد تهدید و اولتیماتوم. «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي»
۲ زمینه های سوء استفاده را از بین ببریم. (اگر رسم شود که حاضرین سهم

ص: ۱۱۳

غائبین را بگیرند بعضی سوء استفاده می کنند. «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» ۳ در اجرای قانون، میان برادر و خانواده و دیگران نباید تبعیض قائل شد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (هر شخصی سهم معینی داشت و باید خود دریافت می کرد). ۴ در تهدید لازم نیست که مدیر تصمیم صد در صد بر اجرا داشته باشد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (زیرا یوسف کسی نبود که حاضر شود برادرانش از قحطی بمیرند). ۵ قاطعیت در پیاده کردن برنامه ها، شرط رهبری است. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱]

اشاره

قَالُوا سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ (۶۱)

(برادران به یوسف) گفتند: او را با اصرار و التماس از پدرش خواهیم خواست و حتماً این کار را خواهیم کرد.

نکته ها:

اشاره

«مراوده» به مراجعه پی در پی، همراه با التماس یا خدعه و فریب گفته می شود.

بوی حسد از کلام برادران استشمام می شود، به جای «ابانا» گفتند: «أَبَاهُ» و در اوّل سوره نیز گفتگوی برادران این بود که؛ «لْيُؤَسِّفْ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» پدر برای ماست، ولی یوسف و برادرش را بیشتر از ما دوست دارد.

پیام ها

۱ سفر فرزند باید به اذن پدر و رضایت او باشد. «سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ أَبَاهُ» ۲ برادران یوسف از عکس العمل منفی پدرشان در برابر تقاضای همراه بردن بنیامین مطلع بودند. («سَتَرْنَاوُدَّ» به معنای گفتگوی پی در پی همراه با نقشه و تدبیر است) ۳ حضرت یعقوب پس از ماجرای یوسف بنیامین را از خود دور نمی کرده است و جدا کردن او از پدر، کار آسانی نبود. «سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ أَبَاهُ»

ص: ۱۱۴

اشاره

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۶۲)

و(یوسف) به غلامان خود گفت: آنچه را به عنوان قیمت پرداخته اند در بارهایشان بگذارید، تا چون به خانواده خود بازگردند آن را بازشناسند، به امید آنکه (بار دیگر) برگردند.

نکته ها:

اشاره

حضرت یوسف که در آیات قبل از او با تعابیری چون: «صادق، محسن، مخلص» یاد شده، یقیناً بیت المال را به پدر و برادران خود نمی بخشد و ممکن است که پول غله را از سهم و ملک شخصی خود داده باشد.

پول را برگرداند تا بی پولی، مانع سفر دوم آنها نشود. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» علاوه بر آنکه برگرداندن پول، نشانه صمیمیت و نداشتن سوء قصد از اصرار بر آوردن برادر است و مخفیانه در بین کالا گذاردن نشانه بی منت بودن و حفظ از دستبرد سارقین است.

یوسف که دیروز برده و خدمتکار بود، امروز غلام و خدمتکار دارد. «لِفِتْيَانِهِ» اما در هنگام ملاقات برادران، نه انتقام گرفت و نه گلایه ای نمود و نه کینه ای داشت. بلکه با برگرداندن سرمایه آنان، به آنها توجه داد که من شما را دوست می دارم.

پیام ها

۱ مدیر و رهبر لایق باید طرحهایش ابتکاری باشد. «اجْعَلُوا» ۲ بدی ها را با خوبی جبران کنید. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ» ۳ صله رحم، یعنی کمک نمودن، نه معامله کردن. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ» ۴ پول گرفتن در زمان نیاز از پدر پیر و برادران، با کرامت نفس سازگار نیست.

«اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»

۵ یوسف، کار گذاردن بضاعت برادران را بر عهده چند نفر گذاشت تا هر گونه زمینه را برای اتهام مسدود کند و برده ای سوء استفاده نکند که مبلغ را برای

خود بردارد و بگوید در رحال مسافران گذاشتم. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ۶ کمک به دیگران را حتی الامکان مخفیانه انجام دهید. «فِي رِحَالِهِمْ» ۷ نه انتقام و نه کینه، بلکه هدیه دادن برای ارتباط بعدی. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۸ برای بازیافتن انسان ها، باید از پول گذشت. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۹ خوبی کردن بهترین وسیله جذب افراد است. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... يَرْجِعُونَ» ۱۰ مسئولین، کارگزاران خود را نسبت به برنامه ها و طرحها کاملاً توجیه کنند تا مدیران موفق باشند. (یوسف به همه فهماند که هدف این کار، بازگشت این کاروان است) «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۱۱ در طرح ها و برنامه ها، یقین صد در صد به عملی شدن آن لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳]

اشاره

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَّكْتُلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۶۳)

پس چون به سوی پدر خود باز گشتند، گفتند: ای پدر پیمانمان (برای نوبت دیگر) از ما منع شد، پس برادرمان (بنیامین) را با ما بفرست تا سهمیه و پیمانمان خود را بگیریم و ما حتماً نگهبان او خواهیم بود.

پیام ها

۱ یعقوب بر خانواده و فرزندان خویش، مدیریت و تسلط داشت. «يَا أَبَانَا مُنِعَ» ...

۲ پدر، دارای حق امر و نهی به فرزند خود می باشد. «فَأَرْسِلْ» ۳ بنیامین بدون اجازه ی پدر به مسافرت اقدام نمی کرد. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا» ۴ برای گرفتن چیزی و یا جلب اعتماد کسی، از عواطف استفاده کنید. «آخانا» ۵ مجرم چون در درون نگرانی دارد، در سخنانش تأکیدهای پی در پی دارد. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (کلمه «إِنَّا» و حرف «لام» و جمله اسمیه نشانه تأکید است.)

ص: ۱۱۶

اشاره

قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا آمَنُتُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۶۴)

(یعقوب) گفت: آیا شما را بر او امین بدانم، همان طور که شما را بر برادرش امین دانستم (و دیدید که چه شد) پس (به جای شما به خدا اعتماد می کنم که) خداوند بهترین حافظ است و او مهربان ترین مهربانان است.

نکته ها:

اشاره

سؤال: با توجه به سابقه بدی که فرزندان یعقوب داشتند، چرا پدرشان مجدداً فرزند دیگرش را به آنان سپرد؟ پاسخ: فخر رازی (۱) احتمالات متعددی را مطرح نموده که هر کدام از آنها می تواند توجیهی بر این موافقت باشد؛ اولاً: برادران از اقدام اولیه شان به نتیجه ای که مورد نظرشان بود، (محبوبیت در نزد پدر) نرسیده بودند. ثانیاً: حسادت برادران نسبت به این برادر، کمتر از یوسف بود. ثالثاً: شاید قحطی و خشکسالی شرایط ویژه ای را پدید آورده بود که سفر مجدد را ضروری می کرد. رابعاً: دهها سال از حادثه اول گذشته و فراموش شده تلقی می شد. خامساً: خداوند متعال در حفظ فرزندش به او تسلی خاطر داده بود.

در آیه ۱۲، یعقوب در مورد یوسف، به حافظ بودن برادرانش اعتماد کرد، به فراق یوسف و نابینایی گرفتار شد، ولی در مورد بنیامین به خدا تکیه کرد و گفت: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» هم توانا شد، هم بینا و هم فراق و جدایی پایان یافت.

پیام ها

۱ اعتماد سریع به کسی که سابقه تخلف دارد، جایز نیست. «هَلْ آمَنُكُمْ» ۲ یاد خاطرات تلخ گذشته، انسان را در برابر حوادث آینده بیمه می کند. «هَلْ آمَنُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ»

ص: ۱۱۷

۳ با یک شکست یا تجربه ی تلخ، خود را کنار نکشیم. «هَلْ آمَنَکُمْ عَلَیْهِ ... فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» یعقوب بار دیگر فرزند دوم را با توکل به خدا به برادران تحویل داد.

۴ برادران یوسف، خود را حافظ پنداشتند، «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ» اما حضرت یعقوب تذکر داد که خداوند حافظ است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» ...

۵ بر عوامل ظاهری و مادی هر چند فراوان باشند تکیه نکنیم، تنها بر خدا توکل کنیم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» ۶ با توجه به رحمت بی نظیر الهی و با توکل به خداوند، به استقبال حوادث زندگی برویم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۷ سرچشمه حفاظت، رحمت است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵]

اشاره

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفُظُ أَخَانَا وَنَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ (۶۵)

و هنگامی که بارهای خود را گشودند، دریافتند که سرمایه شان به آنها بازگردانده شده، گفتند: ای پدر (دیگر) چه می خواهیم؟ این سرمایه ی ماست که به ما باز گردانده شده و ما قوت و غذای خانواده خود را فراهم و از برادرمان حفاظت می کنیم و با (بردن او) یک بار شتر می افزاییم و این (پیمانانه اضافی نزد عزیز) پیمانانه ای ناچیز است.

نکته ها:

اشاره

شاید معنای آیه چنین باشد: این مقداری که گرفته ایم به جایی نمی رسد، اگر نوبت دیگر برویم، بار بیشتری می گیریم.

کلمه «نَمِيرُ» از «میر» یعنی مواد غذایی و «نَمِيرُ أَهْلَنَا» یعنی به خانواده خود غذا می رسانیم.

از جمله «نَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ» استفاده می شود که سهم هر نفر، یک بار شتر بوده که باید خود حاضر باشد و دریافت کند.

۱ فرزندان یعقوب در کنار پدر و پیرامون او زندگی می‌کردند و برای تهیه آذوقه‌ی خانواده تلاش می‌کردند. «فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ ... يَا أَبَانَا» ...

۲ هنر یوسف، نه فقط انسان بودن که انسان سازی است. «وَجِئُوا بِضِعَاجِهِمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» (به برادران حسود و جفاکار خود، مخفیانه هدیه می‌دهد تا زمینه را برای مراجعت آنها فراهم سازد. قرآن می‌فرماید: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» بدی را با خوبی دفع کنید. (۱)) ۳ اگر از اول پول و بهای کالا گرفته نشود، خریدار تحقیر می‌شود. اگر قصد هدیه هست ابتدا پول اخذ شود، ولی به شکل عاقلانه برگردانده شود. «رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» ۴ اگر خواستید کبوتران فراری را جذب کنید، باید کمی دانه پخش کنید. (یوسف بهای غله را به آنان برگرداند تا جاذبه مراجعت آنان را زیاد کند) «بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ» ۵ مرد، مسئول تغذیه خانواده است. «نَمِيرُ أَهْلِنَا» ۶ سهمیه بندی مواد غذایی در شرایط کمبود، کاری یوسفی است. «نَزَّادُ كَيْلَ بَعِيرٍ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶]

اشاره

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتِنِنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (۶۶)

(پدر) گفت: من هرگز او را با شما نخواهم فرستاد تا آنکه (با سوگند) به نام خدا، وثیقه‌ای محکم بیاورید که حتماً او را نزد من برگردانید، مگر آنکه همه شما گرفتار حادثه‌ای شوید. پس چون وثیقه خود را آوردند (پدر) گفت:

خداوند بر آنچه می‌گوییم وکیل است.

نکته‌ها:

اشاره

«موثق» یعنی آنچه مایه وثوق و اطمینان به قول طرف مقابل است که می‌تواند عهد،

ص: ۱۱۹

پیام ها

۱ به صرف خویشاوندی اکتفاء نکنید و قراردادها را محکم کنید. «لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى» ...

۲ ایمان به خدا و سوگند و نذر و عهد با او، قوی ترین پشتوانه بوده و هست. «مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ» ۳ هر گاه از شخصی بدقولی و بدرفتاری دیدید، در نوبت بعد قرارداد را محکمتر کنید. «مَوْثِقًا» ۴ فرزند خود را به راحتی همراه دیگران نفرستید. «تُؤْتُونَ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ» ۵ در قراردادها، پیش بینی حوادث غیر مترقبه و خارج از حیطه اختیار را بکنید.

«إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ»

(تکلیف خارج از توانایی، ممنوع است.) ۶ محکم کاری های قانونی و حقوقی، شما را از توکل به خداوند غافل نکند.

«اللَّهُ عَلَيَّ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷]

اشاره

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَلْحَكُمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۶۷)

و(یعقوب) گفت: ای پسران من (چون به مصر رسیدید، همه) از یک دروازه (به شهر) وارد نشوید (تا توجه مردم به شما جلب نشود) بلکه از دروازه های مختلف وارد شوید و (بدانید من با این سفارش) نمی توانم چیزی از (مقدرات) خدا را از شما دور کنم. فرمان جز برای خدا نیست، تنها بر او توکل می کنم و همه توکل کنندگان (نیز) باید بر او توکل نمایند.

حضرت یعقوب علیه السلام به هنگام سفر برادران به مصر چهار نکته توحیدی می گوید:

اول: «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ» یعنی من با این سفارش ورود از چند در نمی توانم چیزی از مقدرات خدا را از شما دور کنم.

دوم: در آیه قبل فرمود: «إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ» یعنی مگر آنکه همه شما به گونه ای که تصوّر نمی کردید گرفتار حادثه ای شوید.

سوم: در آیه ی ۶۴ فرمود: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا».

چهارم: در آیه ۶۷ فرمود: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ».

آری، رسول خدا صلی الله علیه و آله سراپا توجه به خدا و توحید دارد، اما فرزندان یعقوب در سفر تنها می گفتند: «وَإِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ» یعنی ما خودمان برادرمان را حفظ می کنیم. در این گفتگوها سیمای موخّذ مخلص، با افراد عادی به زیبایی نشان داده می شود.

۱ عاطفه پدری حتّی نسبت به فرزندان خطاکار، از بین نمی رود. «يَا بَنِيَّ» ۲ چاره اندیشی و تدبیر برای حفظ سلامت فرزندان، لازم است. «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا» ...

۳ وقتی توصیه کننده عالم و آگاه است لازم نیست فرمانبر از فلسفه آن دستور آگاه باشد. «لَا تَدْخُلُوا...» را عمل کردند و فلسفه و راز آن را نپرسیدند)* ۴ از بهترین زمان های موعظه، در آستانه سفر است. یعقوب در آستانه ی سفر فرزندان به آنان گفت: «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۵ جلو حساسیت ها، سوء ظن ها و چشم زخم ها را بگیرید، ورود گروهی جوان به منطقه ی بیگانه، عامل سوء ظن و سعایت است. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۶ لطف و قدرت خداوند را منحصر در یک راه نپندارید، دست او باز است و می تواند از هر طریقی شما را مدد رساند. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۷ فقط بازدارنده و نهی کننده نباشید، بلکه راه حل نیز ارائه دهید. «لَا تَدْخُلُوا» ...

۸ برای رسیدن به مقصود بایستی راههای مختلف را پیمود. «وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ» ۹ مدیر خوب باید علاوه بر برنامه ریزی، حساب احتمالات را بکند، زیرا انسان در اداره ی امور خود مستقل نیست. یعنی با همه محاسبات و دقت ها باز هم دست خدا باز است و تضمینی برای انجام صد در صد محاسبات ما نیست.

«وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۰ در برابر مقدرات حتمی خداوند، چاره ای جز تسلیم نیست. «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» ۱۱ حاکم مطلق هستی، خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» ۱۲ با توکل زانوی اشتر ببند. «لَا تَدْخُلُوا ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۱۳ هم احتیاط و محاسبه لازم است؛ «لَا تَدْخُلُوا» ... و هم توکل به خداوند ضروری است. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۱۴ به غیر خداوند، توکل نکنید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» چرا که او به تنهایی کفایت می کند «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (۱) و بهترین وکیل است. «نِعْمَ الْوَكِيلُ» (۲) ۱۵ یعقوب، هم خود توکل کرد و هم دیگران را با امر به توکل تشویق نمود.

«تَوَكَّلْتُ»

... فَلْيَتَوَكَّلْ ..

ص: ۱۲۲

۱-۱. نساء، ۸۱.

۲-۲. آل عمران، ۱۷۳.

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يَبِينُ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَاَفْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ (۶۸)

و چون از همانجا که پدرشان دستورشان داده بود وارد(مصر) شدند، این کار در برابر اراده خداوند هیچ سودشان نبخشید، جز آنکه نیازی در دل یعقوب بود که عملی شد. (تنها اثر ورود از چند دروازه حفظ از چشم زخم و رسیدن برادران، به خصوص بنیامین به یوسف بود که عملی شد و اثر دیگری نداشت) و البتّه (یعقوب) بخاطر آنچه به او آموزش داده بودیم دارای علمی (فراوان) بود ولی بیشتر مردم آگاه نیستند.

نکته ها:

اشاره

در اینکه آرزوی درونی و حاجت یعقوب که برآورده شد چه بوده است احتمالاتی وجود دارد:

۱ رسیدن بنیامین به یوسف علیه السلام و خارج شدن یوسف از تنهایی، هر چند به صورت اتهام سرقت باشد.

۲ سرعت بخشیدن به وصال پدر و پسر که در آینده به آن اشاره خواهد شد.

۳ انجام وظیفه، بدون آنکه ضامن نتیجه ی آن باشد. حاجت یعقوب آن است که در مقدمات کار کوتاهی نشود و از یک در وارد نشوند، ولی آنچه خواهد شد به دست خداوند است.

پیام ها

۱ تجربه های تلخ، انسان را با ادب می کند و سخنان بزرگان را می پذیرد. «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرُهُمْ أَبُوهُمْ» ۲ اطاعت از پدر لازم و ارزشمند است. «دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرُهُمْ أَبُوهُمْ» ۳ اگر از بی ادبی افراد گفتید، از ادب آنان نیز بگویید. «دَخَلُوا ... أَبُوهُمْ» (اگر برادران قبلاً نسبت ضلالت به پدر می دادند، امروز تسلیم امر پدر شدند). ۴ مجاسبات و دقت و برنامه ریزی ها با وجود اراده ی الهی کارساز است، آنجا که نخواهد کارساز نیست. «مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» ۵ یعقوب، بر مطالب و اسراری آگاه بود که مصلحت نمی دانست باز گو کند.

«حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ»

۶ دعا و حاجت اولیای خدا، مستجاب می شود. «حَاجَهُ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا» ۷ علم انبیا از جانب خداوند است. «عَلَّمْنَاهُ» ۸ بیشتر مردم عالمان حقیقی را نمی شناسند. «عَلَّمْنَاهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۹ بیشتر مردم، به اسباب و علل چشم می دوزند و از حاکمیت خداوند و لزوم توکل بر او ناآگاهند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۱۰ معیار حق و باطل، تشخیص اکثریت نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹]

اشاره

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۶۹)

وقتی (برادران) بر یوسف وارد شدند، او برادرش (بنیامین) را در نزد خود جای داده گفت: همانا من برادر تو هستم، پس از آنچه انجام می دهند اندوهگین مباش.

نکته ها:

اشاره

در تفاسیر آمده است که وقتی فرزندان یعقوب علیه السلام وارد مصر شدند، یوسف میزبان آنان شد و برای هر دو نفر، یک طبق غذا مقرر کرد. بنیامین در آخر تنها ماند. یوسف او را در کنار خودش نشاند و آن گاه برای هر دو نفر اتاقی قرار داد و باز بنیامین را هم اتاق خویش ساخت.

بنیامین از بی وفایی های برادران و جنایتی که درباره یوسف در سالهای قبل کرده بودند، سخن گفت. در اینجا بود که کاسه ی صبر یوسف لبریز شد و گفت: نگران مباش من همان یوسفم و چنان با تأکید گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» که جایی برای احتمال این سخن که «من جای برادرت باشم» نگذارد.

در مورد جمله «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» دو معنی احتمال می رود: یا از عملکرد گذشته ی برادران اندوهگین مباش، یا از برنامه ای که غلامان برای نگاهداری تو دارند و پیمان را در بار تو خواهند گذاشت تا در پیش من بمانی، نگران مباش.

ص: ۱۲۴

۱ برادرانی که دیروز به قدرت خود می‌بالیدند؛ «نَحْنُ عَضِيْبَةٌ» اکنون باید برای تهیه آذوقه، با کمال تواضع آستانه یوسف را ببوسند. «دَخُلُوا عَلَيَّ» ۲ کلام‌ها، طبقه بندی، محرمانه و علنی دارد. یوسف تنها به صورت محرمانه به بنیامین گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» (هر سخن جایی و هر نکته مقامی دارد). ۳ در بعضی امور، تنها خواص را باید در جریان گذاشت. «فَلَا تَبْتَئِسْ» ۴ هر گاه به نعمتی رسیدید، تلخ کامی‌های گذشته را فراموش کنید. (یوسف و بنیامین به دیدار هم رسیدند، پس نگرانی‌های قبلی را باید فراموش کرد). «فَلَا تَبْتَئِسْ» ...

۵ قبل از اجرای طرح و نقشه، باید بی‌گناه از نظر روحی آماده و توجیه باشد. (به بنیامین گفته شد که به نام سارق تورا نگاه می‌داریم نگران مباش). «فَلَا تَبْتَئِسْ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰]

اشاره

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتَهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ (۷۰)

پس چون بارهای برادران را مجهز و مهیا ساخت، ظرف آبخوری (گران قیمتی) را در خورجین برادرش (بنیامین) قرار داد، سپس منادی صدا زد؛ ای کاروانیان! قطعاً شما دزد هستید.

نکته‌ها:

اشاره

«السَّقَايَةَ» پیمانه‌ای است که در آن آب می‌نوشند. «رَحْلٍ» به خورجین و امثال آن می‌گویند که روی شتر می‌گذارند. کلمه‌ی «الْعِيرُ» به معنی کاروانی که مواد غذایی حمل می‌کنند. (۱)

این چندمین باری است که یوسف طرح ابتکاری می‌دهد، یک بار بهای غله را در بار برادران گذاشت تا دوباره بازگردند و این بار ظرف قیمتی را در محموله برادر گذاشت تا او را

ص: ۱۲۵

نزد خود نگاه دارد.

حضرت یوسف علیه السلام در مرحله ی قبل بضاعت را توسط غلامان در بار برادران گذارد، «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ولی در سفر دوّم شخصاً سقایه را در بار بنیامین قرار داد.

(چون موضوع سرّی بود). «جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رِحْلِ أَخِيهِ» در تفاسیر آمده است که در جلسه دو نفره ای که یوسف و بنیامین با هم داشتند، یوسف از او پرسید آیا دوست دارد در نزد وی بماند. بنیامین اعلام رضایت کرد، ولی یادآور شد که پدرش از برادران تعهد گرفته که او را برگردانند. یوسف گفت: من راه ماندن تو را طّراحی می کنم و لذا با موافقت بنیامین این نقشه کشیده شد.

نظیر فیلم ها، نمایش ها و صحنه های تئاتر که افراد در ظاهر و در شکل مجرم و گناهکار احضار و مخاطب می شوند و یا حتی شکنجه می گردند، ولی آنها بخاطر توجیه قبلی و رضایت شخصی و مصلحت مهم تری آن را پذیرا شده اند.

سؤال: چرا در این ماجرا به بی گناهی نسبت سرقت داده شد؟ پاسخ: بنیامین با آگاهی از این طرح و اتهام، برای ماندن در نزد یوسف اعلام رضایت کرد و باقی برادران هر چند در یک لحظه ناراحت شدند، ولی بعد از بازرسی از آنها رفع اتهام گردید.

علامه بر آنکه کارگزاران از اینکه یوسف خود پیمان را در میان بار گذارده «جَعَلَ» خبر نداشتند و بطور طبیعی فریاد زدند: «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا كذب على المصلح» کسی که برای اصلاح و رفع اختلاف دیگران دروغی بگوید، دروغ حساب نمی شود، و آن گاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها

۱ گاهی صحنه سازی برای کشف ماجرای جاز است و برای مصالح مهم تر، نسبت دادن سارق به بی گناهی که از قبل توجیه شده باشد، مانعی ندارد. (۲) «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

ص: ۱۲۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱۲ اگر در میان گروهی یک نفر خلافکار باشد، مردم تمام گروه را خلافکار می نامند. «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ (۷۱) قَالُوا نَقْدُ صُوعِ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ (۷۲)

(برادران یوسف) رو به ماموران کردند و گفتند: شما چه چیزی را گم کرده اید.

گفتند: پیمانمان و جام مخصوص شاه را گم کرده ایم و برای هر کس آن را بیاورد، یک بار شتر (جایزه) است و من این را ضمانت می کنم.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «صُوعٌ» و «سقایه» به یک معنی بکار رفته اند، پیمانمانی که هم با آن آب می خورند و هم گندم را کیل و اندازه می کنند که نشانه صرفه جوئی، بهره وری و استفاده چند منظوره از یک وسیله است. «صُوعٌ» ظرفی است که گنجایش یک صاع (حدود ۳ کیلو) گندم را دارد.

کلمه ی «حِمْلٌ» به بار گفته می شود. و کلمه «حمل» نیز به معنای بار است، اما باری که پنهان باشد، مثل بارانی که در دل ابر است یا فرزندی که در شکم مادر است. (۱)

جمله ی «لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» هر کس چنین کند من چنان پاداش می دهم، در اصطلاح فقهی «جُعَاله» نامیده می شود که دارای سابقه و اعتبار قانونی است.

پیام ها

۱ برادران با جمله ی «مَاذَا تَفْقِدُونَ» توصیه کردند که قبل از اثبات موضوع دزدی کسی را نباید متهم کرد.

۲ جایزه تعیین کردن، از شیوه های قدیمی است. «وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» ۳ جوایز باید متناسب با افراد و زمان باشد. در زمان قحطی بهترین جایزه، یک

۱-۱. مفردات راغب.

بار شتر غله است. «حَمْلُ بَعِيرٍ» ۴ ضامن باید فرد معین و مشخصی باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ» ۵ ضامن باید معتبر باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ» ۶ ضامن گرفتن برای جلب اطمینان، سابقه تاریخی دارد. «أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ (۷۳)

گفتند: به خدا سوگند شما می دانید که ما برای فساد در این سرزمین نیامده ایم و ما هرگز سارق نبوده ایم.

نکته ها:

اشاره

برادران یوسف گفتند: شما می دانید که ما برای سرقت و فساد به این منطقه نیامده ایم، در اینکه از کجا می دانستند، چند احتمال دارد: شاید با اشاره یوسف باشد که این گروه دزد نیستند. شاید هنگام ورود به منطقه گزینش شده بودند. آری برای ورود و خروج هیئت های بیگانه، مخصوصاً در شرایط بحرانی، باید دقت کرد تا مطمئن به اهداف مسافرین شد.

پیام ها

۱ حُسن سابقه، نشانه ای برای برائت است. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» ۲ دستگاه امیتی مصر قوی و کارآزموده بوده است و می دانست که این غافله برای فساد نیامده اند. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» ۳ دزدی و سرقت، یکی از مصادیق فساد در زمین است. «مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴]

اشاره

قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ (۷۴)

(مأموران یوسف) گفتند: پس اگر دروغ گفته باشید، کیفرش چیست؟

نکته ها:

اشاره

به نظر می رسد طراح این سؤال حضرت یوسف است، چون می داند برادران طبق مقررات و قانون منطقه کنعان و نظر حضرت یعقوب اظهار نظر خواهند کرد.

پیام ها

۱ و جدان مجرم را برای تعیین کیفرش، به قضاوت بخوانید. «فَمَا جَزَاؤُهُ» ...

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵]

اشاره

قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۷۵)

گفتند: کیفرش چنین است که هر کس پیمانه در بارش پیدا شود، خود او جزای سرقت است (که به عنوان گروگان یا برده در اختیار صاحب پیمانه قرار گیرد) ما (در منطقه کنعان) ظالم (سارق) را اینگونه کیفر می دهیم.

پیام ها

۱ مجازات سرقت در میان بعضی اقوام گذشته، بردگی سارق بوده است. «فَهُوَ جَزَاؤُهُ» به گفته تفسیر مجمع البیان، مجازات سرقت، بردگی به مدت یک سال بوده است.

۲ در قانون استثنا و تبعیض وجود ندارد، هر کس سارق بود برده خواهد شد.

«مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ»

۳ با تفهیم جرم و بیان قانون و عقوبت آن، اعتراض متهم را به حد اقل کاهش دهید. «جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ» ...

۴ دلایل باید به گونه ای باشد که متهم نیز خود به راحتی اتهام را بپذیرد. «مَنْ وُجِدَ» ...

۵ وجود یک خلافکار در جمعی، دلیل بر خلافکار بودن همه نیست. «مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ» ۶ کیفر خلافکار در کشور بیگانه می تواند طبق قانون خود او باشد، نه کشور

میزبان. «كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ» ۷ سرقه، نمونه ی بارز ستمکاری است. («ظالم» بجای «سارق») «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶]

اشاره

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ تَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (۷۶)

پس (از پذیرش کیفر، ماموران شروع به بازرسی کرده و) قبل از بار بردارش، به (بازرسی) بار سایر برادران پرداخت، سپس پیمانہ را از بار بردارش بیرون آورد.

ما اینگونه برای یوسف تدبیر کردیم، زیرا طبق قانون شاه مصر، یوسف نمی توانست برادرش را بازداشت کند، مگر آنکه خدا بخواهد (که کیفر سارق در کنعان را مقدمه بازداشت این برادر قرار می دهد). ما هر کس را که بخواهیم (و لایق باشد) درجاتی بالا می بریم و برتر از هر صاحب دانشی، دانشوری است.

نکته ها:

اشاره

واژه «کید»: همه جا به معنی مذموم بکار نرفته است، «کید» به معنی طرح و نقشه نیز استعمال شده است. «كِدْنَا» در موقع بازرسی، بنیامین چون از طرح و نقشه با خبر بود، آسوده خاطر بود، لذا در سراسر این ماجرا هیچ اعتراضی از او نقل نشده است و برای اینکه طرح مخفی بماند و موجب سوء ظن نشود، بازرسی را از بار دیگران شروع کردند تا نوبت به بنیامین رسید و چون در بار او پیدا شد، طبق قرار قبلی باید او در مصر می ماند. این طرح و نقشه الهی بود، چون یوسف با قوانین جاری مصر نمی توانست سارق را به عنوان گروگان نگهدارد.

پیام ها

۱ مأمورین اطلاعاتی باید به نوعی عمل کنند که موجب شك و ظن به آنها نشود.

«فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ»

(در بازرسی، اول به سراغ بار بنیامین نرفتند، بلکه از دیگر

برادران دیگر شروع نمودند.) ۲ عملکرد کارکنان به عهده مسئولان گذاشته می شود. «فَبَدَأَ» (به حسب ظاهر یوسف شخصاً بازرسی نکرده، ولی قرآن می فرماید: او بازرسی را آغاز کرد.) ۳ بازرسی اموال متهمان از سوی حاکم، مجاز است. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ» ۴ فکر و ابتکار و چاره جویی، از امدادهای غیبی است. «كِدْنَا» ۵ طرح های یوسف، الهامات الهی بود. «كِدْنَا لِيُوسِفَ» ۶ حضور بنیامین نزد یوسف، به سود یوسف بود. «كَذَلِكِ كِدْنَا لِيُوسِفَ» ۷ احترام و مراعات قوانین، حتی در نظام های غیر الهی لازم است. «مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ» ۸ سردمداران نیز بایستی به قانون وفادار و از آن تخلف نکنند. (یوسف به قانون مصر پایبند بود، لذا برادر را نگه داشت) «لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ» ۹ مقام های معنوی، درجات و سلسله مراتب دارد. «نَزَعَهُ دَرَجَاتٍ» ...

۱۰ علم و آگاهی، مایه ی برتری است. «نَزَعَهُ دَرَجَاتٍ ... وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ» ۱۱ دانش بشری محدود است. «فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷]

اشاره

قَالُوا إِن يَسْرِقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ (۷۷)

(برادران) گفتند: اگر او سرقت کند (جای تعجب نیست، زیرا) پیش از این نیز برادر او دزدی کرده بود. یوسف (این تهمت را) در دل خود پنهان داشت و (با آنکه ناراحت شده بود) به روی آنان نیاورد. (ولی) گفت: موقعیت شما بدتر (از او) است و خداوند به آنچه توصیف می کنید داناتر است.

پیام ها

۱ متهم، یا انکار می کند و می گوید: من دزد نیستم؛ «مَا كُنَّا سَارِقِينَ» یا کار خود را توجیه می کند و می گوید: دزد بسیار است. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

ص: ۱۳۱

۲ حسود، حتی بعد از دهها سال ضربه می زند. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۳ اخلاق برادر، در برادر اثر می گذارد. «أَخٌ لَهُ» (اخلاق مادر، در فرزند اثر دارد).

بنیامین و یوسف از یک مادر بودند) ۴ آنجا که صفا نیست، اتهام افراد زود پذیرفته می شود. «إِنْ يَشْرِقْ فَقَدْ»... (بیرون آمدن پیمانۀ از بار او، دلیل بر سرقت نیست، ولی برادران چون علاقه ای به بنیامین نداشتند، کلمه سرقت را بکار گرفته و مسئله را مسلم پنداشتند.) ۵ آنجا که صفا نیست، خلاف جزیی را کلی قلمداد می کنند. («يَشْرِقُ» بجای «سَرَقَ» یعنی او همیشه این کاره بوده است.) ۶ برای رسیدن به هدف باید نیش هایی را تحمل کرد. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۷ گاهی برای حفظ آبروی خود، به دیگران تهمت می زنند. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۸ جوانمردی و سعه صدر، رمز رهبری است. «فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ» ۹ رازها را فدای احساسات نکنیم. (یوسف از برادران نسبت دزد می شنید، ولی به خاطر مصلحت و حفظ را از خود را نگاه داشت) «فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ» ۱۰ افشاگری همیشه ارزش نیست. «وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ» ۱۱ حسد در حق برادر، دروغگویی و اتهام بی مورد از جمله دلایل یوسف برای گفتن «شَرُّ مَكَانًا» به برادران بود.

۱۲ برادران یوسف، بر فرض سرقت پیمانۀ از سوی بنیامین، از او بدتر بودند، چون آنان برادر خود را دزدیده بودند. «أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸]

اشاره

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۷۸)

(برادران) گفتند: ای عزیز! همانا برای او پدری است پیر و سالخورده، پس یکی از ما را به جای او بگیر (و او را رها کن)، همانا ترا از نیکوکاران می بینیم.

ص: ۱۳۲

نکته ها:

اشاره

وقتی برادران یوسف دیدند نگاهداشتن بنیامین قطعی شد، با توجه به تعهدی که به پدر سپرده بودند و سابقه ای که درباره یوسف نزد پدر داشتند، و احساس کردند برگشتن بدون بنیامین بسیار تلخ است، تقاضای خود را با روان شناسی خاصی مطرح نمودند و شروع به التماس کردند و با بیان های عاطفی و محرک همچون، تو عزیز و قدرتمندی، تو از نیکوکارانی، او پدری پیر و سالخورده دارد، هر کدام از ما را خواستی به جای او بگیر، درصدد جلب بخشش او بر آمدند.

پیام ها

۱ مقدرات الهی، هر سنگدل و ستمگری را روزی به خاک مذلت می نشاند.

آهنگ التماس در جمله؛ «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ» ...

۲ تقوا پیشگانی که هواپرستان آنها را خوار کنند خداوند آنان را عزت خواهد بخشید. «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ» ۳ یوسف حتی در زمان اقتدارش، نیکوکاری در رفتار و منش او نمایان بود.

«تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۴ فراز و نشیب و حالات مختلف روزگار، سختی و آسانی، ضعف و قدرت، تغییری در احوال محسنان ایجاد نمی کند. (یوسف در همه جا و همه ی شرایط، نیکوکار توصیف شد) «إِنَّا تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹]

اشاره

قَالَ مَعَادَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ (۷۹)

(یوسف) گفت: پناه به خدا از اینکه کسی را به جز آنکه متاعمان را نزد او یافته ایم، بگیریم. زیرا که در این صورت حتماً ستمگر خواهیم بود.

نکته ها:

دقت در کلمات یوسف علیه السلام، نشان از این دارد که نمی خواهد بنیامین را سارق معرفی کند، لذا

ص: ۱۳۳

نمی گوید: «وجدناه سارقاً» بلکه می گوید: «وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ» متاع در بار او بود، نه آنکه قطعاً او سارق است.

اگر یوسف برادر دیگری را به جای بنیامین نگه می داشت، طرح به هم می خورد و برادران با او به عنوان یک دزد برخورد می کردند و انواع آزار و اذیتها را روا می داشتند و آن کس که به جای بنیامین می ماند، احساس می کرد به ناحق گرفتار شده است.

پیام ها

۱ مراعات مقررات، بر هر کس لازم است و قانون شکنی حتی برای عزیز مصر نیز ممنوع است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲ نیکوکار قانون شکنی نمی کند. «مِنَ الْمُحْسِنِينَ». قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ...

۳ قاضی نباید تحت تأثیر احساسات قرار گیرد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۴ قضاوت کار حساسی است که باید در آن به خدا پناه برد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۵ یوسف علیه السلام در دو مکان به خدا پناه برد: یکی در خلوت زلیخا و یکی به هنگام قضاوت و حکم. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۶ قانون شکنی، ظلم است. (نباید به درخواست این و آن مقررات را شکست). «مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ» ۷ بی گناه نباید به جای گناهکار کیفر ببیند، هر چند خودش به اینکار رضایت داشته باشد. «مَعَاذَ اللَّهِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰]

اشاره

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۰)

ص: ۱۳۴

پس چون از یوسف مایوس شدند(که یکی را به جای دیگری بازداشت کند)،نجواکنان به کناری رفتند.(برادر)بزرگشان گفت:آیا نمی دانید که پدرتان برای برگرداندن او بر شما پیمان الهی گرفته و پیش از این نیز درباره یوسف کوتاهی کرده اید.پس من هرگز از این سرزمین نمی روم تا آنکه(یوسف عفو کند یا آنکه)پدرم به من اجازه دهد یا خدا در حق من حکمی کند و او بهترین داور و حاکم است.

نکته ها:

اشاره

« خَلَصُوا » یعنی گروه خود را از سایرین جدا کردند.« نَجِيًّا » یعنی به نجوی پرداختند.پس « خَلَصُوا نَجِيًّا » یعنی شورای محرمانه تشکیل دادند که چه بکنند.

پیام ها

۱ التماس ها و خواهش ها،شما را از اجرای احکام الهی و اعمال قاطعیت باز ندارد. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ» ۲ گناه موجب می شود دیگران از فرد دوری کرده برائت بجویند و حتی رابطه خویشاوندی را نادیده بگیرند. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا» ۳ روزگاری همین برادران،قدرتمندانه مشورت می کردند که چگونه یوسف را از بین ببرند؛ «أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضاً ... لَا تَقْتُلُوا ... أَلْقُوهُ» ...امروز کاسه التماس در دست گرفته و مشورت و نجوی می کنند که چگونه بنیامین را آزاد نمایند. «خَلَصُوا نَجِيًّا» ۴ در عدم حضور پدر مسئولیت اعضای خانواده با برادر بزرگتر است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ» ۵ رعایت سلسله مراتب و موقعیت سنی در خانواده و جامعه لازم است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ» ۶ در حوادث تلخ و ناگوار،بزرگترها مسئول تر و شرمنده ترند. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»

۷ عهد و پیمان ها لازم الاجراء است. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا» ۸ پیمان های سخت و قراردادهای محکم، راه سوء استفاده را می بندد. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا» ۹ خیانت و جنایت تا آخر عمر وجدان های سالم را آزار می دهد. «وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ» ۱۰ تحصن، یکی از شیوه های قدیمی برای رسیدن به مقصود است. «فَلَنْ أُبْرِحَ الْأَرْضَ» ۱۱ غربت، بهتر از شرمندگی است. «فَلَنْ أُبْرِحَ الْأَرْضَ» ۱۲ به خداوند خوش بین باشیم. «هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱]

اشاره

إِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ (۸۱)

(برادر بزرگ گفت: من اینجا می مانم، ولی) شما به سوی پدرتان برگردید، پس بگویید: ای پدر! همانا پسر تو دزدی کرده و ما جز به آنچه می دانستیم گواهی ندادیم و ما نگهبان (و آگاه به) غیب نبوده ایم.

پیام ها

۱ انسان، خودخواه است. در آنجا که می خواستند به گندم بیشتر برسند، گفتند:

«فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا» (۱) برادر ما را با ما روانه کن، ولی امروز که تهمت در کار است، گفتند: «ابْنُكَ» پسر تو دزدی کرده و نگفتند: برادر ما.

۲ شهادت و گواهی، باید بر اساس علم باشد. «مَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا» ۳ در پیمان ها و تعهدات، باید برای حوادث پیش بینی نشده تبصره ای باز کرد.

«وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ»

...

ص: ۱۳۶

۴ عذر خود را با کمال صراحت بگوئیم. «وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲]

اشاره

وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۸۲)

(اگر به حرف ما اطمینان نداری) از قریه ای که در آن بودیم و از کاروانی که در میانشان به اینجا رو آورده ایم، سؤال کن و بی شک ما راستگو هستیم.

نکته ها:

اشاره

«قریه» تنها به معنای روستا نیست، بلکه به محل اجتماع و مناطق مسکونی گفته می شود؛ خواه شهر باشد یا روستا. ضمناً «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ» به معنی سؤال از اهل قریه است.

«عیر» به کاروانی گفته می شود که مواد غذایی حمل و نقل می کند.

برادران یوسف در گفتگو با پدر، در ماجرای کشته شدن یوسف توسط گرگ، دلیل نداشتند، ولی در اینجا برای حرف خود دو دلیل آوردند؛ یکی سؤال از مردم مصر و یکی سؤال از کاروانیان که ما در میان آنان بودیم. علاوه بر آنکه در ماجرای قبل گفتند: «لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» و کلمه «لَوْ» نشانه تردید و دلهره و سستی است، ولی در این صحنه با کلمه «إِنَّا» و حرف لام که در جمله «إِنَّا لَصَادِقُونَ» است نشان می دهند که قطعاً راست می گویند.

پیام ها

۱ سابقه ی بد و دروغ، در پذیرش سخنان انسان در تمام عمر ایجاد تردید می کند. «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ» ۲ گواهی شهود عینی، راهی معتبر برای اثبات مدعا می باشد. «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ» ...

وَ الْعَيْرَ

...

۳ امکان تبانی مجموعه ای بزرگ بر کذب، منتفی است. «وَسئِلِ الْقَرْيَةَ ... إِنَّا لَصَادِقُونَ»

ص: ۱۳۷

اشاره

□ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِیلاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ (۸۳) □

(یعقوب) گفت: (این چنین نیست) بلکه (بار دیگر) نفس شما (با نسبت دزدی به بنیامین یا تعیین کیفر گروگان گیری) مسئله را برای شما آراسته است، پس صبری نیکو (لازم است) امید است که خداوند همه برادران را با هم نزد من آورد، چرا که او قطعاً آگاه و حکیم است.

نکته ها:

اشاره

وقتی برادران، پیراهن آغشته به خون یوسف را با ظاهری غمگین و گریان حضور پدر آوردند و گفتند: یوسف را گرگ خورد. حضرت یعقوب گفت: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» یعنی نفس شما این کار را در چشم شما زیبا جلوه داده است و من صبر جمیل می کنم. در اینجا نیز که دو فرزندش (بنیامین و پسر بزرگتر) از او جدا شده اند، همین جمله را تکرار می کند. شاید این سؤال مطرح شود در ماجرای یوسف برادران توطئه و خیانت کردند، ولی در ماجرای بنیامین این مسایل نبود، پس چرا کلام یعقوب در هر دو مورد یک لحن و یک عبارت است؟ «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِیلاً» تفسیر المیزان اینگونه پاسخ می دهد: یعقوب می خواهد بگوید دوری این دو برادر نیز دنباله حرکت قبلی شما نسبت به یوسف است. یعنی تمام این صحنه ها، دنباله همان کار زشت شماست. ممکن است گفته شود که مراد یعقوب این است که شما در اینجا هم خیال می کنید بی تقصیرید و کارتان خوب بوده است، ولی شما مقصّرید زیرا: اولاً: چرا با دیدن پیمانانه در بار برادران او را سارق دانستید؟ شاید کس دیگری این پیمانانه را در بار گذاشته بود؟ ثانیاً: چرا زود برگشتید؟ باید تحقیق می کردید. ثالثاً: چرا کیفر سارق را گروگان قرار دادید؟ (۱) امّا سخن صاحب المیزان مناسب تر است، چون پیدا شدن پیمانانه در بار بنیامین، برای عموم مردم سبب علم به دزدی می شود و ماندن برادر بزرگتر در مصر نیز برای پیگیری کار یا جلب

ص: ۱۳۸

عواطف و رحم بود و کيفری هم که ذکر شده، مجازات سارق در منطقه آنان بوده است.

بنا بر این در هیچ یک از سه مسئله، جلوه نفسانی نبود تا گفته شود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» صبر، گاهی از روی ناچاری و بیچارگی است، چنان که اهل دوزخ می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرٌ عَلَيْنَا أَمْ صَبْرُنَا» صبر کردن و یا جزع کردن برای نجات ما اثری ندارد. و گاهی صبر آگاهانه و داوطلبانه و تسلیم رضای خداوند است که چهره این صبر در هر جایی با یک عنوان مطرح است؛ صبر در میدان جهاد، شجاعت است. صبر در دنیا، زهد است. صبر در برابر گناه، تقواست. صبر در برابر شهوت، عفت است و صبر در برابر مال حرام، ورع است.

تزئین و زیانمایی زشتی ها، گاهی توسط شیطان؛ «وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)، گاهی به وسیله ی زرق و برق دنیا؛ «حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَ أَزْيَنَتْ» (۲) و گاهی توسط نفس انسان است. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

پیام ها

۱ نفس برای توجیه گناه، کارهای زشت را در نظر انسان زیبا جلوه می دهد.

«سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۲ صبر، شیوه ی مردان خداست و صبر جمیل، صبوری است که در آن سخنی بر خلاف تسلیم و رضای خداوند گفته نشود. (۳) «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ» ۳ هرگز از قدرت خداوند مأیوس نشویم. «عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ» ۴ یعقوب به زنده بودن سه فرزندش (یوسف، بنیامین، برادر بزرگتر) یقین داشت و به ملاقاتشان امیدوار بود. «أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا» ۵ برای قدرت الهی، حل مشکلات تازه و کهنه، یکسان است. خداوند می تواند یوسف دیروز و برادر امروز شما را یک جا دورهم گرد آورد. «جَمِيعًا» ۶ مؤمن، حوادث تلخ را نیز از حکمت خدا می داند. «الْحَكِيمُ» ۷ باور و توجه به عالمانه و حکیمانه بودن افعال الهی، آدمی را به صبر و شکیبایی

ص: ۱۳۹

۱-۱. انفال، ۴۸.

۲-۲. یونس، ۲۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

در حوادث دشوار وادار می کند. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴]

اشاره

و تَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَٰ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ (۸۴)

یعقوب از فرزندان روی گرداند و گفت: ای دریغا بر یوسف، پس اندوه خود را فرو می خورد (تا آنکه) دو چشمش از اندوه سفید (و نابینا) شد.

نکته ها:

اشاره

کلمه «اسف» به معنای حزن و اندوه همراه با غضب است. یعقوب بر چشم گریه، و بر زبان «یا أَسْفَىٰ» و در دل حزن داشت.

در روایتی از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: پدرم علی بن الحسین علیهما السلام بیست سال بعد از حادثه کربلا به هر مناسبتی گریه می کرد. سؤال کردند چرا این همه گریه می کنید؟ فرمود: یعقوب یازده پسر داشت یکی غائب شد، با اینکه زنده بود، از گریه چشمانش را از دست داد، ولی من در برابر چشمان خود دیدم پدر و برادرها و هفده نفر از خاندان نبوت شهید شدند، چگونه گریه نکنم؟

پیام ها

۱ حسدورزی، یک عمر تحقیر به همراه دارد. «و تَوَلَّى عَنْهُمْ» ۲ آنها می خواستند با حذف یوسف، خود محبوب پدر شوند؛ «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ» ولی حسادت، قهر پدر را شامل حال آنها کرد. «تَوَلَّى عَنْهُمْ» ۳ یعقوب می دانست که بر فرزند دیگر ظلم نشده است، ظلم بر یوسف رفته است. «يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَٰ» ۴ غصه و گریه، گاهی موجب نابینایی می شود. «ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۵ ندبه و گریه و سوز و عشق، نیاز به شناخت دارد. (یعقوب آشنا به یوسف است که از سوز نابینا می شود).

۶ اهمیت مصائب، بر محور شخصیت افراد است. (ظلم به یوسف با ظلم به دیگران فرق دارد، نام یوسف برده می شود نه دو برادر دیگر). ۷ گریه، غم و اندوه در فراق عزیزان، جایز است. «وَ اَبْيَضَتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۸ تحمل انسان حدی دارد و روزی لبریز می شود. «وَ اَبْيَضَتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۹ فرو بردن خشم، از صفات مردان الهی و کاری شایسته است. «فَهُوَ كَظِيمٌ» ۱۰ گریه و غم، منافاتی با کظم غیظ و صبر ندارد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، يَا اَسْفَى، فَهُوَ كَظِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُنَا تَذَكُّرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ (۸۵)

(فرزندان یعقوب به پدرشان) گفتند: به خدا سوگند تو پیوسته یوسف را یاد می کنی، تا آنکه بیمار و لاغر شوی و (یا مشرف به مرگ و) از بین بروی.

نکته ها:

اشاره

« حَرَضًا »، به شخصی گویند که عشق یا اندوه و حزن، او را فرسوده کرده باشد.

پیام ها

۱ یوسف ها همواره باید در یادها باشند. «تَفْتُنَا تَذَكُّرُ يُوْسُفَ» (اولیای خدا در دعای ندبه، یوسف زمان را صدا می زنند و گریه می کنند). ۲ اگر می خواهید ببینید چقدر کسی را دوست دارید، ببینید چقدر به یاد او هستید. «تَفْتُنَا تَذَكُّرُ يُوْسُفَ» ۳ آن که یوسف را می شناسد، سوزی دارد که افراد عادی آن را درک نمی کنند.

«تَذَكُّرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا»

۴ مسایل روحی و روانی، در جسم اثر می گذارد. «حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (فراق می تواند انسان را بشکند و یا بکشد، تا چه رسد به داغ و مصیبت). ۵ حساب عاطفه پدری، از علاقه های عادی جداست. «تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ»

اشاره

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸۶)

(یعقوب) گفت: من ناله (آشکار) و حزن (پنهان) خود را فقط به خدا شکایت می برم و از (عنایت و لطف) خداوند چیزی را می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

«بث» به حزن شدید گفته می شود که گویا شدت آن باعث شده که دارنده اش نتواند آن را بیان کند.

حضرت آدم از کار خود به درگاه خدا ناله نمود؛ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا» (۱) و حضرت ایوب از بیماری خود؛ «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ» (۲) و حضرت موسی از فقر و نداری؛ «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳) و حضرت یعقوب از فراق فرزند. «إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي»

پیام ها

۱ آنچه مذموم است، یا سکوتی است که بر قلب و اعصاب فشار می آورد و سلامت انسان را به مخاطره می اندازد و یا ناله و فریاد در برابر مردم است که موقعیت انسان را پایین می آورد، اما شکایت بردن به نزد خداوند مانعی ندارد.

«إِنَّمَا أَشْكُوا

... إِلَى اللَّهِ» ۲ موحّد، درد دل خود را تنها با خدا در میان می گذارد. «إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ» دست حاجت چو بری، نزد خداوندی بر ۳ افراد ظاهربین از کنار حوادث به راحتی می گذرند، ولی انسان های ژرف نگر آثار و حوادث را تا قیامت می بینند. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ» ...

ص: ۱۴۲

۴ یعقوب به زنده بودن یوسف و سرآمدن فراقش و به حقایقی درباره ی خدا و صفات او آگاه بود که بر دیگران پوشیده بود. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۵ شاید «مَا لَا تَعْلَمُونَ» همان رؤیای یوسف باشد که یعقوب در آغاز آن را تعبیر کرده بود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷]

اشاره

يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (۸۷)

ای پسرانم! (بار دیگر به مصر) بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید و از رحمت خداوند مأیوس نشوید، حق این است که جز گروه کافران، از رحمت خداوندی مأیوس نمی شوند.

نکته ها:

اشاره

«تحسس» جستجوی چیزی از راه حس است. «تجسس» به جستجو کردن در مورد بدی ها و «تحسس» به جستجو کردن در مورد خوبی ها گفته می شود.

به تعبیر راغب، «رَوْح» و «روح» به معنای جان است، ولی «رَوْح» در موارد فَرَج و رحمت به کار می رود، گویا با گشایش گره و مشکل، جان تازه ای در انسان دمیده می شود.

در تفسیر تبیان آمده است: روح از ریح است، همان گونه که انسان با وزش باد احساس راحتی می کند با رحمت الهی نیز انسان شادمان می گردد.

بر اساس روایات، یأس از رحمت خدا، از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها

۱ پدر نباید با فرزندانش قطع رابطه ی دائمی کند. «وَتَوَلَّى عَنْهُمْ... يَا بَنِيَّ» ۲ شناخت، نیاز به حرکت دارد. «ادْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا» ۳ رسیدن به لطف الهی، با تنبلی سازگار نیست. «ادْهَبُوا، وَلَا تَيْئَسُوا»

ص: ۱۴۳

١-١) من لا يحضره الفقيه، باب معرفه الكبائر.

۴ اولیای خدا، هم خود مایوس نمی شوند هم دیگران را از یأس باز می دارند.

﴿لَا تَيَاسُوا﴾

۵ یأس، نشانه ی کفر است. «لَا يَيَاسُ ... إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ» زیرا مایوس شده، در درون خود می گوید: قدرت خدا تمام شده است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸]

اشاره

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُّزَجَّاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۸۸)﴾

پس هنگامی که (مجدداً) بر یوسف وارد شدند، گفتند: ای عزیز! قحطی ما و خاندان ما را فرا گرفته و (برای خرید گندم) بهای اندکی با خود آورده ایم، (اما شما کاری به پول اندک ما نداشته باش) سهم ما را بطور کامل وفا کن و بر ما ببخش، زیرا که خداوند کریمان و بخشندگان را پاداش می دهد.

نکته ها:

اشاره

«بضاعت» به مالی گویند که عنوان «بها» به خود بگیرد. «مُزَجَّاهٍ» از ریشه ی «ازجاء» به معنای طرد کردن است. از آنجایی که معمولاً فروشندگان بهای کم را برمی گردانند، «بضاعت مزجاه» گفته شده است.

برخی از مفسران گفته اند: مراد از «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا» درخواست بازگرداندن بنیامین است.

در روایات آمده است: یعقوب نامه ای برای یوسف نوشت که محتوای آن تجلیل از یوسف، بیان قحطی کنعان، تقاضای آزادی بنیامین و تبرئه فرزندان از سرقت بود و به همراه فرزندان برای یوسف فرستاد. وقتی یوسف در مقابل برادران آن نامه را خواند، بوسید و بر چشم گذاشت و گریه ای کرد که قطرات اشک بر لباسش نشست.

برادران که هنوز یوسف را نمی شناختند شگفت زده بودند که این همه احترام به پدر ما برای چیست؟ کم کم برق امیدی در دل آنها روشن شد. خنده یوسف را چون دیدند، با خود گفتند

پیام ها

۱ برای یعقوب، یوسف مطرح است؛ «فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ» ولی برای فرزندان گندم. «فَأَوْفٍ لَنَا الْكَيْلَ» ۲ تحقیر کنندگان، روزی تحقیر می شوند. فرزندان که با غرور می گفتند: «نَحْنُ عَضِيْبَةٌ» ما قوی هستیم، «سَيَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» برادر ما دزد بود، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» پدر ما در گمراهی آشکار است، امروز با حقارت می گویند: «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» ۳ برای درخواست کمک و مساعدت، فرهنگ خاصی لازم است:

الف: تجلیل از کمک کننده. «أَيُّهَا الْعَزِيْزُ» ب: بیان حال و نیاز خود. «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» ج: کمبود بودجه (فقر مالی). «بِبِضَاعِهِ مُزْجَاهٍ» د: ایجاد انگیزه در کمک کننده. «وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ» ۴ فقر و نیاز، انسان را ذلیل می کند. «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» آنچه شیران را کند روبه مزاج احتیاج است احتیاج است احتیاج

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹]

اشاره

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ (۸۹)

(یوسف) گفت: آیا دانستید با یوسف و برادرش چه کردید آن گاه که شما نادان بودید.

نکته ها:

اشاره

در یک سؤال ممکن است اهداف گوناگونی نهفته باشد، اهدافی مثبت و سازنده و یا منفی و آزاردهنده، سؤال یوسف که پرسید آیا می دانید با یوسف و برادرش چه کردید؟، ممکن است

ص: ۱۴۵

برای این باشد که من ماجرا را می دانم. یا اینکه ممکن است هدف از سؤال این باشد که کار بدی کردید، توبه کنید و ممکن است هدفش تشفی خاطر بنیامین باشد که در جلسه حضور دارد و ممکن است هدفش سرزنش و توبیخ و ملامت یا به رخ کشیدن عزت خود و یا سرزنش به اینکه با این همه جنایت چرا امید تصدق دارید؟ در میان غرض هایی که مطرح شد، سه مورد اول با مقام یوسف سازگاری دارد، ولی باقی موارد با فتوت و کرامتی که آیات بعد از یوسف گزارش می کند، همخوانی ندارند. او علی رغم اینکه نسبت دزدی شنید، چیزی نگفت و سرانجام کار به برادران گفت: «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» جهل، تنها به معنای ندانستن نیست، بلکه غلبه هوسها نوعی بی توجهی است. انسان گناهکار هر چند عالم باشد، جاهل است چون توجه ندارد و آتش دوزخ را برای خود می خرد.

پیام ها

۱ پرونده خطاها و گناهان روزی گشوده خواهد شد. «هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ» ۲ فتوت در آن است که جزئیات خلاف مطرح نشود. «مَا فَعَلْتُمْ» ۳ وقتی به قدرت رسیدید، دیگر مظلومان را فراموش نکنید. «مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَ أَخِيهِ» ۴ فتوت در آن است که راه عذر به خطاکار تلقین شود. «إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰]

اشاره

قَالُوا أَيْنَكَ لَأَنَّتَ يُّوسُفُ قَالَ أَنَا يُّوسُفُ وَ هَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۹۰)

گفتند: آیا تو خود (همان) یوسفی؟ گفت: (آری) من یوسفم و این برادر من است. به تحقیق خداوند بر ما منت گذاشت. زیرا که هر کس تقوا و صبر پیشه کند، پس همانا خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

اشاره

هر چه زمان می گذشت، برادران مبهوت تر شدند که چرا عزیز مصر در برابر نامه ی پدرشان

گریه کرد؟! عزیز از کجا ماجرای یوسف را می داند؟ راستی قیافه او به یوسف شباهت زیادی دارد! نکند او یوسف باشد، چه بهتر که از خودش پرسیم. اگر یوسف نبود به ما دیوانه نمی گویند؟ و اگر یوسف بود از شرمندگی چه می کنیم؟ هیجان سراسر وجود برادران را گرفته بود. بالاخره طلسم سکوت را با سؤال آیا تو یوسفی، شکستند.

در اینجا چه صحنه ای پیش آمد؟ و کدام نقاش می تواند سیمایی از شرمندگی و شادی و گریه و در آغوش کشیدن را تصویر کند؟ خدا می داند و بس.

باید شرایط طوری فراهم شود که مردم سؤال کنند و برای رشد و تربیت، انگیزه آنان را بالا برد. در برادران یوسف دائماً انگیزه برای جستجو و سؤال زیاد می شد. با خود می گفتند: چرا اصرار داشت بنیامین را به همراه خود بیاوریم؟ چرا پیمانانه در بار ما پیدا شد؟ چرا پول ما را در نوبت اول برگرداند؟ او از کجا داستان یوسف را می داند؟ نکند دیگر به ما غله ندهد؟ وقتی این هیجانها در روح آنها اوج گرفت، پرسیدند: آیا تو یوسف هستی؟ گفت: بله....

امام صادق علیه السلام فرمودند: به تحقیق در حضرت قائم علیه السلام سنتی از یوسف است... مردم حضرت را نمی شناسند تا اینکه خداوند اذن دهد که خود را معرفی کند. (۱)

پیام ها

۱ گذشت تاریخ و حوادث تلخ و شیرین، رابطه ها و شناخت ها را تغییر می دهد.

«أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ»

۲ اولیای خدا، همه ی نعمت ها را از او می دانند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا»[□] ۳ اجر صبر و تقوا، در دنیا نیز داده می شود. «أَنَا يُوسُفُ ... مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ» ...

۴ کسی لایق زمامداری و حکومت است که در برابر حوادث، حسادت ها، شهوت ها، تحقیرها، زندان ها، تبلیغات سوء و... امتحان داده باشد. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ» ...

۵ از حساس ترین اوقات، برای تبلیغ استفاده کنید. (موقعی که برادران از کار

ص: ۱۴۷

خود شرمنده و آماده پذیرش سخن یوسف اند او می گوید: «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ...» (۶ لطف خداوند، حکیمانه و بر طبق ملاک ها و معیارها است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ...»

۷ صبر و تقوا، زمینه عزت است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ...»

۸ تقوا و صبر از ویژگی های محسنان است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۹ یکی از سنت های الهی، حکومت صالحان است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ (۹۱)

(برادران) گفتند: به خدا قسم، که خداوند ترا بر ما برتری داده است و قطعاً ما خطاکار بوده ایم.

نکته ها:

اشاره

«ایشان» به معنای برتری دادن دیگران بر خود است. برادران یوسف در اثر تفکر غلط «نَحْنُ عُصْبَةٌ» دست به کار غلطی زدند و گفتند: او را به چاه افکنید؛ «أَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ».

خداوند آنها را در تنگنا گذاشت تا جایی که برای سیر کردن شکم التماس کنند؛ «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» پس اعتراف کردند که نقشه ما خراب از آب در آمد؛ «كُنَّا لَخَاطِئِينَ» سپس آن تفکر غلط، تبدیل به پذیرش یک واقعت شد که؛ «لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» برادران یوسف چند بار به صیغه «تَاللَّهِ» قسم یاد کرده اند:

۱ «تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ» به خدا سوگند شما خود می دانید که ما برای فساد و سرقت به سرزمین شما نیامده ایم.

۲ «تَاللَّهِ تَفْتُوا تَذُكُرُ يُوسُفَ» به پدر گفتند: به خدا سوگند تو دائماً یوسف یوسف می کنی.

۳ «تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» پدر جان به خدا سوگند تو در علاقه افراطی به یوسف، گرفتار انحراف گذشته شده ای.

۴ «تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» به یوسف گفتند: به خدا قسم خداوند تو را بر ما برتری داد.

۱ اگر از روی حسادت به کمالات و برتری های دیگران اعتراف نکنیم، با فشار و ذلت به آنها اقرار خواهیم کرد. «لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» ۲ در برابر اراده خدا، نمی توان ایستادگی کرد. «آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» ۳ در روز توانایی، به گونه ای عمل نکنیم که در روزگار ضعیف شرمنده شویم. «وَنَحْنُ عُضِيْبَةٌ... وَ إِن كُنَّا لَخَاطِئِينَ» ۴ اعتراف به خطا، زمینه را برای عفو و بخشش فراهم می کند. «إِن كُنَّا لَخَاطِئِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲]

اشاره

قَالَ لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ (۹۲)

(یوسف) گفت: امروز بر شما توبیخ و ملامتی نیست، خداوند شما را می بخشد و او مهربان ترین مهربانان است.

نکته ها:

اشاره

«تَثْرِيْبٌ» به معنای توبیخ، گناه شمردن و ملامت زیاد است.

روز فتح مکه مشرکان به کعبه پناهنده شده بودند، عمر گفت: ما امروز انتقام خواهیم گرفت.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز روز مرحمت است و از مشرکان پرسید: گمان شما امروز نسبت به من چیست؟ گفتند: خیر است، تو برادر کریم ما هستی.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز کلام من همان کلام یوسف است؛ «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ» عمر گفت: من از حرف خودم شرمنده ام. (۱)

علی علیه السلام می فرماید: «إذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکرا للقدرة علیه» هر گاه بر دشمن خود پیروز شدی شکر آن را، عفو دشمن قرار بده. (۲)

در حدیث می خوانیم: دل جوان رقیق تر است. سپس اما این آیه را تلاوت فرمودند: یوسف چون نسبت به پدر و برادران جوان تر بود، فوری برادران را بخشید. (۳)

- ١-١. تفسير قرطبي.
- ٢-٢. نهج البلاغه، حكمت ١١.
- ٣-٣. بحار، ج ١٢، ص ٢٨٠.

۱ سعه صدر، انزار و وسیله‌ی ریاست است. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» ۲ همین که خلافکار اعتراف کرد، بپذیرید و او را خجل نکنید. «إِنَّمَا كُنَّا خَاطِئِينَ. قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ» ۳ گذشت خود را به همه اعلام کنید تا دیگران هم سرزنش نکنند. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ» ۴ یوسف علیه السلام به بازسازی روحی روانی برادران گنهکار پرداخت، ما نیز چنین کنیم. «لَا تَثْرِبَ» ...

۵ گذشت و عفو از مردم باید فوری باشد. «الْيَوْمَ» ۶ عفو در اوج عزت و قدرت، سیره اولیای خداست. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» ۷ فتوت را از یوسف پیاموریم که هم حق خود را بخشید و هم از خداوند طلب آمرزش و عفو می‌کند. «لَا تَثْرِبَ ... يَغْفِرُ اللَّهُ» ۸ آنجا که بنده می‌بخشد از خداوند که ارحم الراحمین است چه انتظاری جز عفو داریم. «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ» ۹ بخشیدن شرمندگان، سیره‌ی الهی است. (يَغْفِرُ در قالب مضارع آمده است.) ۱۰ عفو خداوند، شامل کسانی هم که سالها موجب آزار دو پیامبر او (یوسف و یعقوب) شده اند، می‌شود. «وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۱۱ گذشت ستم دیدگان از ظالمین، زمینه ساز شمول مغفرت الهی است، ولی در آمرزش او به مغفرت و رحمت الهی نیز منوط است. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ ... يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۱۲ توصیف خداوند به مغفرت و رحمت، (مانند «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ») از آداب دعا و استغفار است.

اشاره

إِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَالْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ (۹۳)

(یوسف گفت:) این پیراهن مرا ببرید و آن را بر صورت پدرم بیفکنید (تا) بینا شود و همه کسان خود را نزد من بیاورید.

نکته ها:

اشاره

در داستان حضرت یوسف، پیراهن او در چند جا مطرح شده است؛ الف: «وَ جَاؤُا عَلَيَّ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ» برادران، پیراهن یوسف را با خون دروغین آغشته کرده و نزد پدر بردند که گرگ یوسف را خورد.

ب: «قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ» پیراهن از پشت پاره و سبب کشف جرم و مجرم شد.

ج: «إِذْهَبُوا بِقَمِيصِي» پیراهن موجب شفای یعقوب نابینا می شود.

اگر پیراهنی که جوار یوسف است نابینا را بینا می کند، پس در تبرک به مرقد و صحن و سرا و درب و دیوار و پارچه و هر چیز دیگری که در جوار اولیای خدا باشد، امید شفا هست.

تا اینجا مرحله شناسایی یوسف، عذرخواهی از او و عفو و گذشت یوسف و طلب عفو الهی، طی شده است، ولی هنوز نابینایی پدر که از آثار جرم برادران است، وجود دارد. در این آیه راه حل این مشکل ارائه می شود.

ضمناً در روایت آمده است که یوسف گفت: کسی پیراهن مرا برای پدر ببرد که پیراهن خونی مرا پیش او برده بود تا همانگونه که پدر را دل آزرده کرده با این پیراهن دلشاد سازد.

در روایات آمده است: یوسف برادران خود را هر روز و شب سر سفره خود می نشاند و آنها احساس شرمندگی می کردند، به یوسف پیغام دادند که سفره ما جدا باشد، چون چهره تو ما را شرمنده می کند! یوسف پاسخ داد: اما من افتخار می کنم که در کنار شما باشم و با شما غذا بخورم. روزگاری مردم که مرا می دیدند، می گفتند: «سبحان من بلغ عبدا بیع بعشرین درهما ما بلغ» منزّه است خدایی که برده ی بیست درهمی را به عزّت رساند. اما امروز وجود شما برای من عزّت است. حالا مردم می دانند که من برده و بی اصل و نسب نبوده ام. من

برادرانی مثل شما و پدري همانند يعقوب داشته ام، ولي غريب افتاده بودم. (۱) (الله اكبر از اين فتوت و جوانمردی) نقل شده است مرحوم آيت الله العظمى حاج شيخ عبد الكريم حايى يزدى كه براى معالجه از اراك به سمت تهران حركت كرده بود، شبى را در قم ماندند. مردم از ايشان تقاضا كردند كه حوزه علميه خود را از اراك به قم منتقل كند، چون قم حرم اهل بيت عليهم السلام و مدفن حضرت معصومه عليها السلام است. ايشان استخاره كردند و اين آيه آمد: «وَآتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

پیام ها

۱ تبرک به اشيايى كه مربوط به اولياى خداست، جايز است. «أَذْهَبُوا بِقَمِيصِي» (پيراهن يوسف، چشم نابيناى را بينا مى كند). ۲ كسى كه با هوى و هوس مبارزه كند، حتى لباسش نيز از مقدسات مى شود.

«بِقَمِيصِي»

۳ تنها ديدن اشياى مقدس براى تبرک كافي نيست، بايد آن را لمس كرد. «فَالْقَوَةُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي» ۴ حزن و شادى در نور چشم اثر دارد. «وَإِيضَتَّ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ ... يَا تِ بَصِيرًا» شايد به همين دليل فرزند خوب را «قره العين» ناميده اند. (البته اگر نخواهيم از بُعد معجزه بررسى كنيم). ۵ وصال، دل پير را زنده و نابينا را بينا مى كند. «فَالْقَوَةُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَا تِ بَصِيرًا» ۶ در معجزه و كرامت، سن و سال شرط نيست. (پيراهن فرزند، چشمان پدر را بينا مى كند). ۷ يوسف، علم غيب داشت و گر نه از كجا مى دانست كه پيراهن، پدر را بينا مى كند. «يَا تِ بَصِيرًا» ۸ خداوند آنچه را كه روزى سبب حزن يعقوب شده بود، مايه شادى و شفاى او

ص: ۱۵۲

قرار داد. (پیراهن روزی سبب اندوه شد و امروز سبب شادی) ۹ فرزندان متمکن، بستگان ضعیف مخصوصاً والدین سالمند را تحت پوشش ببرند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۰ شرایط اجتماعی، در عمل به وظیفه اثر دارد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» (صله ی رحم یوسف در آن شرایط به نوعی بود که باید فامیل به مصر بیایند.) ۱۱ رسیدگی به بستگان با حفظ حقوق سایر مردم، لازم است. «أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ» ۱۲ تغییر مسکن و هجرت، آثار زیادی دارد از جمله: خاطرات غم انگیز را دگرگون می کند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۳ افراد خانواده و بستگان نزدیک در صورت امکان نزدیک هم و در کنار هم زندگی کنند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۴ جوانمردی یوسف علیه السلام تا آن اندازه بود که برادران او را تحمیل نکردند و را در چاه انداختند، ولی یوسف علیه السلام همه برادران و خانواده هایشان را دعوت کرد.

«وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۵ با خویشان هر چند خطا کار باشند نباید قطع رابطه کرد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۶ برای کسانی که زجر فراق کشیده اند باید به فکر رفاه بود. «أَجْمَعِينَ» دیگر یعقوب تاب فراق ندارد.

۱۷ بهترین لطف آن است که همه را شامل شود. «أَجْمَعِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴]

اشاره

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعَيْرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنَِّّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَن تَفَنَّدُونَ (۹۴)

و چون کاروان (از مصر به سوی کنعان محل زندگی یعقوب) رهسپار شد، پدرشان گفت: همانا من بوی یوسف را می یابم، البته اگر مرا کم خرد ندانید.

نکته ها:

اشاره

«فَصَلَّتِ» یعنی فاصله گرفت. «فَصَلَّتِ الْعَيْرُ» یعنی کاروان از مصر فاصله گرفت. «تَفَنَّدُونَ»

ص: ۱۵۳

از ریشه «فند» به معنی ناتوانی فکر و سفاقت است.

یعقوب نگران بود که اطرافیانش نسبت بی‌خردی به او دهند و فرمود: «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ»، ولی با کمال تأسّف اطرافیان و بعضی اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این نسبت را به حضرت دادند، آنجا که در آستانه رحلت فرمود: قلم و کاغذ بیاورید تا چیزی بگویم و ثبت شود که اگر به آن عمل کنید، هرگز گمراه نشوید! یکی گفت: «ان الرجل ليهجر» (۱) پیامبر هذیان می‌گوید و نگذاشتند چیزی نوشته شود.

سؤال: چگونه است که تنها یعقوب بوی یوسف را درک می‌کند؟ «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» پاسخ: هیچ مانعی ندارد، همان گونه که انبیا، وحی را درک می‌کنند و ما آن را درک نمی‌کنیم، در بقیه امور نیز آنان چیزی را بیابند که ما نمی‌یابیم. مگر در آستانه ی جنگ خندق، به هنگام کندن خندق، رسول اکرم صلی الله علیه و آله از جهش برقی که از اصابت کلنگ به سنگی نمایان شد، فرمود: در این برق سقوط امپراطوری‌ها را دیدم؟ اما بعضی از افراد ضعیف‌الایمان گفتند:

پیامبر از ترس خود، دور شهر خندق می‌کند، ولی با هر ضربه و جرقه‌ای، از سقوط یک رژیم و حکومتی و پیروزی خود وعده می‌دهد! در شرح نهج البلاغه مرحوم خوئی آمده است: برای امام معصوم، عمود نوری است که چون خدا اراده کند، امام با نگاه به آن، آینده را می‌بیند و گاهی نیز مثل مردم عادی است. زمصرش بوی پیراهن شنیدی شاید مراد از «بوی یوسف» خبر تازه‌ای از یوسف باشد. این مسئله امروزه در دنیای علم، به «تله پاتی» یعنی انتقال فکر از نقاط دور دست، مشهور شده و به عنوان یک مسئله مسلّم علمی درآمده است. یعنی کسانی که پیوند نزدیکی با هم دارند و یا دارای قدرت روحی خاص هستند، همین که مسئله‌ای در گوشه‌ای از جهان برای شخصی پیش آید او نیز در گوشه‌ای

ص: ۱۵۴

دیگر از جهان آن را درمی یابد.

شخصی از امام باقر علیه السلام سؤال کرد: گاهی بدون جهت قلبم را غم فرا می گیرد، به نوعی که اطرافیان می فهمند. امام فرمود: مسلمانان در آفرینش از یک حقیقت و طینت هستند، همین که حادثه ی تلخی برای یکی از آنان اتفاق بیافتد، دیگری در سرزمین و منطقه ای دیگر غمناک می شود. (۱)

اگر استشمام بوی یوسف را مربوط به قوای شامه بدانیم، باید به عنوان یک امر خارق العاده و معجزه پذیرفت که یعقوب بویی را از دور استشمام می کند.

در ایام تجاوز عراق به جمهوری اسلامی ایران که مردم به فرمان امام خمینی قدس سره در جبهه های غرب و جنوب حاضر بودند، بنده نیز در خدمت شهید آیه الله اشرفی اصفهانی که حدود نود سال داشت، در عملیات «مسلم بن عقیل» بودم. ایشان بارها در شب حمله به من فرمود: من بوی بهشت را می یابم، ولی من هر چه بو کشیدم چیزی نیافتم!

آری، کسی که نود سال در علم و تقوی و زهد و تهجد بوده، می تواند احساسی داشته باشد که دیگران نداشته باشند. همانگونه که پیشگویی ایشان که گفتند: من چهارمین شهید محراب خواهم بود، عملی شد! (۲)

به هر حال ممکن است مراد از بوی بهشت، یک بوی عرفانی باشد. نظیر شیرینی مناجات که یک مزه معنوی است. و ممکن است بوی طبیعی باشد، لکن هر شامه ای لایق استشمام آن نیست. نظیر امواج رادیویی که در فضاست، لکن هر رادیویی تمام آنها را نمی گیرد.

پیام ها

۱ انسان، با صفای باطن می تواند حقایق معنوی را درک کند. «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» ولی درک حقایق محدود است، اینگونه نیست که آنان در هر مکان و

ص: ۱۵۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. منافقان در فاصله ی یکی دو سال، آیه الله مدنی، صدوقی، دستغیب و ایشان را در نماز جمعه یا مسیر رفتن به نماز جمعه، با نارنجک قطعه قطعه نمودند.

زمان بتوانند هر چه را دریابند و لذا بوی پیراهن را بعد از فاصله کاروان دریافت نمود. «فَصَلَّتِ الْعَيْرُ» ۲ اگر حقایق را درک نمی کنیم، مقام دیگران را انکار نکنیم. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ» ۳ همه ی مردم ظرفیت شنیدن حقایق را ندارند و نسبت بی خردی به گوینده می دهند. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ» ۴ زندگانی عالمان در میان نادانان، رنج آور و مشکل است. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ (۹۵)

(به او) گفتند: به خدا سوگند تو در گمراهی دیرین خود هستی.

نکته ها:

اشاره

در آیه ۸ این سوره خواندیم که برادران در حق پدر خود گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» پدرمان به خاطر علاقه بی جهت به یوسف و برادرش، در گمراهی آشکار است. در اینجا گفتند: «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»، یعنی هنوز در آن خطای پیشین به سر می برد.

افراد عاّدی نباید اولیای خدا را با فهم خود بسنجند و حکم کنند که این شدنی است یا نشدنی. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الناس اعداء ما جهلوا» (۱) یعنی مردم همین که خود نمی دانند با هر دانایی مخالفت می کنند.

پیام ها

۱ حضرت یعقوب و یوسف علیهما السلام برای خبرهای شگفت خود قسم نخوردند؛ ولی برادران در عرصه های مختلف قسم خوردند، در آیه ۹۱، ۸۵، ۷۳ و ۹۵، برادران سوگند یاد کردند. آری، باید همچون انبیا حتی المقدور از سوگند دوری کرد. «قَالُوا تَاللَّهِ» ۲ کار نیکان را قیاس از خود مگیر. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ» (نسبت گمراهی به پدر،

ص: ۱۵۶

ناشی از قیاس و سنجیدن درک او با فهم خود بود.) ۳ یعقوب در طول دوران فراق یوسف، به زنده بودن او اعتقاد داشت و آن را برای اطرافیانش اظهار می کرد. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶]

اشاره

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۹۶)

پس چون (آن برادری که حامل پیراهن یوسف بود) مژده رسان آمد، پیراهن را روی صورت یعقوب انداخت. پس یعقوب بینا گشت و گفت: آیا به شما نگفتم: همانا من از (عنایت) خداوند چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

اگر مراد از سفید شدن چشم «وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ»؛ کم نور شدن باشد، «بَصِيرًا» به معنای پر نور شدن است و دلالت بر این دارد که حزن و شادی در دید و قوه باصره ی انسان مؤثر است.

اما اگر مراد نابینایی مطلق باشد که از ظاهر آیه و «فَارْتَدَّ بَصِيرًا» بر می آید، یک معجزه و توسل است که قرآن آن را اثبات می کند.

دنیا فراز و نشیب دارد؛ برادران یوسف یک روز کشته شدن یوسف را به دست گرگ و یک روز خبر حاکم شدن یوسف را می آورند.

پیام ها

۱ سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ» ...

۲ انبیای الهی به وعده های خداوند اطمینان دارند. «أَلَمْ أَقُلْ» ...

۳ یعقوب بر خلاف فرزندانش، به زنده بودن یوسف و پایان پذیرفتن فراقش اطمینان داشت. «أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ» ۴ فرزند ناصالح باعث کوری پدر و فرزند صالح موجب بینایی او می شود.

«اَبِيصَّتْ عَيْنَاهُ... فَارْتَدَّ»

ص: ١٥٧

۵ اراده ی الهی، بر قوانین طبیعی حاکم است. «فَارْتَدَّ بِصِيرًا» ۶ لباس و تعلقات اولیای خدا، می تواند منشأ اثر باشد. «فَارْتَدَّ بِصِيرًا»
۷ چه بسا امری که مکروه شمرده می شود؛ ولی برای همه خیر است، چنان که قحطی ناخوشایند بود، ولی موجب آزادی بی
گناهی چون یوسف و حاکمیت او، وصال یعقوب و کنترل قحطی شد. «إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۷ تا ۹۸]

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ (۹۷) قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ (۹۸)

فرزندان) گفتند: ای پدر! برای گناهانمان (از خداوند) طلب آمرزش کن که براستی ما خطاکار بودیم.

(یعقوب) گفت: بزودی از پروردگام برای شما طلب آمرزش می کنم، براستی که او، خود آمرزنده و بسیار مهربان است.

نکته ها:

اشاره

فرزندان یعقوب موحد بودند و به مقام والای پدرشان آگاه بودند؛ «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» آنچه به عنوان «ضلال» به پدر نسبت داده
اند، مراد گمراهی در عقیده نیست، بلکه گمراهی در تشخیص و علاقمندی او به یوسف بود.

برای ظالم سه روز است: روز قدرت، روز مهلت و روز ندامت.

برای مظلوم نیز سه روز است: روز حسرت که مورد ظلم قرار گرفته، روز حیرت که در فکر چاره اندیشی است و روز نصرت در
این دنیا یا جهان آخرت.

کسانی که در اثر اشتباه به پدر گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» بعد از توجه به اشتباه می گویند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» در تفسیر
مجمع البیان و أطیب البیان آمده است که حضرت یعقوب در انتظار شب جمعه یا سحر بود تا برای فرزندانش دعا کند.

ص: ۱۵۸

۱ ظلم، مایه ی ذلت است. روزی که برادران، یوسف را به چاه انداختند، روز خنده آنان و ذلت یوسف بود و امروز به عکس شد.

۲ برای آمرزش گناهان، توسل به اولیای خداوند جایز است. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۳ دعای پدر تأثیر ویژه ای دارد. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۴ برای توبه هیچگاه دیر نیست. «اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۵ اعتراف به گناه و خطا زمینه آمرزش است. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ۶ برای دعا، ساعات خاصی اولویت دارد. «قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۷ دعای پدر در حق فرزندان، اثر خاصی دارد. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۸ پدر نباید کینه توز باشد و لغزش فرزندان را در دل نگهدارد. «أَسْأَلُكَ تَغْفِيرَ لَكُمْ» ۹ به هنگام اقرار خلافکار، او را ملامت نکنید. هنگامی که گفتند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ما خطاکار بودیم. پدر گفت: «سَوْفَ أَسْأَلُكَ تَغْفِيرَ لَكُمْ» ۱۰ گناهکار را به مغفرت الهی امیدوار کنیم. «قَالَ سَوْفَ أَسْأَلُكَ تَغْفِيرَ لَكُمْ رَبِّي» ۱۱ در استجاب دعا و توسل به اولیای الهی صبور باشیم. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۱۲ حضرت یعقوب از حق خویش گذشت و برای حق الهی وعده دعا به فرزندان داد. «أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي» ۱۳ لطف خداوند، شامل بزرگ ترین گناه و گناهکاران نیز می شود. «هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» با اینکه دو نفر از پیامبران الهی مورد آزار و اذیت چندین ساله قرار گرفته اند، باز امید بخشایش از او می رود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹]

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (۹۹)

پس چون (پدر و مادر و برادران) بر یوسف وارد شدند، پدر و مادرش را در کنار خویش جای داد و گفت: به خواست خدا با امن و امان داخل مصر شوید.

ص: ۱۵۹

نمی دانم این فراز از داستان را چگونه بنویسم! یوسف برای استقبال از والدین خود، در بیرون شهر خیمه ای زده و به انتظار ایستاده بود تا آنها را با عزّت و احترام وارد مصر کند؛ «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيَّ يَوْسُفَ ... اَدْخُلُوا مِصْرَ» به طور طبیعی وقتی پدر و مادر و برادران یوسف، خود را برای سفر آماده می کردند، شور و غوغا در کنعان بود.

مردم می دیدند چگونه بعد از سالها، با دریافت خبر خوش سلامت یوسف، در حالی که یعقوب بینایی خود را باز یافته با اشتیاق عزم دیدار فرزند را دارد. آنها نیز خوشحال از احوال این پدر و پسر بودند، مخصوصاً از اینکه یوسف در مصر خزانه دار و حاکم است و در دوره قحط سالی، با ارسال غله آنها را نیز حمایت کرده است. با چه شوق و شور و عشقی می توان این قصه را نوشت و تمام نمود!

از کلمه ی «أَبْيُوْهُ» معلوم می شود که مادر یوسف نیز زنده بوده است، ولی سؤالی که خودم نیز به جواب آن پی نبرده ام این است که چرا در سرتاسر داستان نامی از گریه، سوز و ناله های مادرش مطرح نشده و این موضوع مسکوت مانده است؟ در روایات آمده که یعقوب با اصرار و سوگند از یوسف خواست تا ماجرای خود را بازگو کند.

وقتی یوسف شروع به گفتن کرد که برادران مرا لب چاه برده و با تهدید پیراهنم را کردند، یعقوب بی هوش شد. چون به هوش آمد، درخواست کرد که ادامه دهد، ولی یوسف گفت: پدر تو را به حقّ ابراهیم، اسماعیل و اسحاق علیهم السلام مرا از نقل داستان معاف کن! یعقوب پذیرفت. (۱)

۱ استقبال در بیرون شهر، کار نیکویی است. «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيَّ يَوْسُفَ» در بیرون شهر مراسم استقبال از یعقوب بود و یوسف در آنجا خیمه زده بود.

۲ پست و مقام نباید ما را از احترام به والدین غافل کند. «قَالَ اَدْخُلُوا مِصْرَ» ...

۳ حتی اگر شخص اول کشور نیز خواست از امتیت سرزمین خود سخن بگوید، باید توجه به لطف خداوند داشته باشد. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» زیرا تا خدا نخواهد، امتیتی در کار نیست، چنان که گروهی از سنگ های کوه خانه ساختند تا در امان باشند، ولی قهر خداوند امتیت آنان را به هم زد. «وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْرِعِينَ» (۱) در انتخاب محل سکونت، یکی از مهم ترین مسائل، امتیت است. «آمِنِينَ» ۵ اگر یوسف ها حاکم باشند، امتیت برقرار خواهد شد. «آمِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَ رَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَ جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۱۰۰)

و پدر و مادرش را بر تخت بالا برد، ولی همه ی آنان پیش او افتادند و سجده کردند. و (یوسف) گفت: ای پدر! این است تعبیر خواب پیشین من. به یقین، پروردگرم آن را تحقق بخشید و به راستی که به من احسان کرد، آن گاه که مرا از زندان آزاد ساخت و شما را پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را بر هم زد، از بیابان (کنعان به مصر) آورد. همانا پروردگار من در آنچه بخواهد، صاحب لطف است. براستی او دانای حکیم است.

نکته ها:

اشاره

«الْعَرْشِ» به تختی می گویند که سلطان روی آن می نشیند. «خَرُّوا» به زمین افتادن، «الْبَدْوِ» به بادیه و صحرا و «نَزَغَ» به ورود در کاری به قصد فساد معنا شده است.

ص: ۱۶۱

«لَطِيفٌ» از اسم های خداوند است، یعنی قدرت او در لابلای کارهای پیچیده نیز نفوذ می کند. و تناسب آن با این آیه در این است که در زندگی یوسف گره های کوری بود که فقط قدرت خداوند در آنها نفوذ کرده و آنها را باز نمود.

یوسف مثل کعبه شد و پدر و مادر و برادران رو به او، به عنوان کرامت او، برای خدا سجده کردند. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» و اگر این سجده برای غیر خدا و شرک بود، یعقوب و یوسف که دو پیامبر خدایند شاهد چنین منکری نمی شدند. شاید هم این سجده، نشانه ی تواضع بوده، نه پرستش که در این صورت سجده بر یوسف بوده و اشکالی نداشته است.

پیام ها

۱ در هر مقامی هستید والدین خود را بر خود برتر بدانید. «رَفَعَ أَبَوَيْهِ» آنکه رنج بیشتر داشته باید عزیزتر باشد.

۲ انبیا هم بر تخت حکومت نشسته اند. «عَلَى الْعَرْشِ» ۳ احترام به حاکمان بر حق و تواضع در برابر آنان لازم است. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» ۴ سجده ی پدر و برادران بر یوسف، خواب او را تعبیر کرد. «رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ - خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» ۵ خداوند حکیم است. گاهی اجابت دعایی یا تعبیر خوابی را بعد از سالیان طولانی واقع می گرداند. «هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ» ۶ به واقعیت رساندن طرحها، کار خداوند است. «فَقَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» آری یوسف از پایداری و صبر خود سخنی نمی گوید و همه را کار خدا می داند.

۷ خواب اولیای خدا، حق است. «جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» ۸ در برخورد با واسطه ها و ابزار و وسایل، همیشه خدا را اصل و ناظر بدانیم. با آنکه در زندگی یوسف اسباب و عللی دست به هم دادند که او به این مقام رسید، ولی باز می فرماید: «فَقَدْ أَحْسَنَ بِي» ۹ در هنگام برخورد با یکدیگر، از تلخی های گذشته چیزی نگویید. «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ» اولین سخن یوسف با پدر شکر خدا بود، نه نقل تلخی ها.

۱۰ با فتوت باشیم و دل مهمان را نیازاریم. (در آیه شریفه، یوسف علیه السلام بیرون آمدن از زندان را مطرح می کند، اما از بیرون آمدن از چاه سخن نمی گوید مبادا که برادران شرمنده شوند.) «إِذْ أَخْرَجْنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۱ جوانمرد و با فتوت باشیم نه اهل عقده و انتقام. یوسف می گوید: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ» شیطان وسوسه کرد و گر نه برادرانم بد نیستند.

۱۲ اولیای الهی، ورود به زندان و خروج از زندان را در مدار توحید و ربوبیت می دانند. «رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ» آیات قبل و «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۳ پایان سختی ها، گشایش است. «أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۴ باده نشینی، ضرورت است نه ارزش. «قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ ... جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۵ زندگی والدین در کنار فرزند، یک لطف الهی است. «أَحْسَنَ بِي ... جَاءَ بِكُمْ» ۱۶ در زمان حضرت یوسف، مصر دارای تمدن شهرنشینی؛ ولی کنعان سرزمینی عشایری بوده است. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۷ برای پیشرفت و زندگی بهتر، باید سفر کرد. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۸ مخلص همه چیز را از خدا می بیند و از حوادث گله نمی کند. (در این آیه کلمات «جَعَلَهَا رَبِّي، أَحْسَنَ بِي، أَخْرَجَنِي وَجَاءَ بِكُمْ»، سخن از الطاف الهی است) ۱۹ برادران و اعضای یک خانواده، باید بدانند شیطان به دنبال اختلاف میان آنهاست. «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي» ۲۰ خود را برتر ندانید. «بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي» یوسف نگفت شیطان آنان را فریب داد، می گوید شیطان بین من و آنها را... یعنی خود را نیز در یک سمت قرار می دهد.

۲۱ همان گونه که حضرت یعقوب در کودکی و اول داستان به یوسف گفت: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ» یوسف نیز در پایان می گوید: «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي».

۲۲ کارهای خداوند، همراه با رفق، مدارا و لطف است. «إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ» ۲۳ همه حوادث تلخ و شیرین بر اساس علم و حکمت الهی صورت می گیرد.

۲۴ بعد از بخشیدن، کسی را شرمنده نکنید. چون یوسف برادران را بخشیده بود، در نقل ماجرا نام چاه را نبرد تا شرمنده نشوند.

۲۵ حضرت یعقوب در آغاز داستان به یوسف گفت: «إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (آیه ۶) و در پایان نیز یوسف علیه السلام گفت: «إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ» که قابل توجه است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱]

اشاره

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ (۱۰۱)

(یوسف گفت: پروردگارا! تو مرا (بهره ای) از حکومت دادی و از تعبیر خواب ها به من آموختی. (ای) پدیدآورنده ی آسمان ها و زمین، تنها تو در دنیا و آخرت مولای منی، مرا تسلیم خود بمیران و مرا به شایستگان ملحق فرما.

نکته ها:

اشاره

اولیای خدا وقتی به عزت و قدرت خود نگاه می کنند، فوراً به یاد خداوند می افتند و می گویند: خدایا هر چه هست از توست. یوسف نیز اینچنین کرد، سخن را از پدر برگرداند و متوجه خدا شد. خداوند حکومت مصر را به دو نفر داد، یکی فرعون که آن را به خود نسبت داد و گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» و دیگر به یوسف داد که آن را به خدا نسبت داد و گفت:

«آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

تفکر ابراهیم، در ذریه و فرزندان او جلوه گری می کند. ابراهیم گفت: «أَسْأَلُكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱) من تسلیم پروردگار عالمیان هستم، سپس نوه او یعقوب به فرزندانش سفارش می کند که با ایمان از دنیا بروید. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۲) در اینجا فرزند یعقوب نیز مرگ در حال تسلیم را از خدا می خواهد؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» به هر حال ابراهیم علیه السلام از صالحین

ص: ۱۶۴

است؛ «إِنَّهُ فِي الْمَآخِرَةِ لِمَنِ الصَّالِحِينَ» (۱) و یوسف علیه السلام می خواهد به او ملحق شود. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» یوسف که خداوند همواره او را حفظ کرد، به او علم داد، به او حکومت داد و خطر را از او دور کرد، باز نگران عاقبت خود است. وای به حال کسانی که قدرت، مال و علم خود را با حيله به دست آورده اند، آنان چه عاقبتی خواهند داشت!

خداوند به حضرت آدم اسمایی را آموخت؛ «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲) به حضرت داود علم زره بافی؛ «وَعَلَّمْنَاهُ صِنْعَهُ لِيُوسِيَ» (۳) به سلیمان، علم نطق پرندگان؛ «عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۴) به یوسف، علم تعبیر خواب؛ «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» و به پیامبر اسلام علوم اولین و آخرین. «وَعَلَّمَكُمَا لِمَ لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۵)

پیام ها

اشاره

۱ اعطای حکومت، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ» ۲ حکومت را نتیجه ی فکر، مال، قدرت، یار و طرح خود ندانیم، بلکه اراده ی خداوند عامل اصلی است. «آتَيْتَنِي» ۳ آنچه خدا به نیکان بدهد یا از آنان بگیرد، برای تربیت آنان است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي، رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ» ۴ حکومت، حقّ دانشمندان است نه بی سوادان. «آتَيْتَنِي ... عَلَّمْتَنِي» دانش یوسف وسیله حاکمیت او شد.

۵ در هر موقعیت و حالی، خود را به خداوند بسپارید. «أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۶ قدرت و حکومت و سیاست، زمینه خروج از دین است، مگر اینکه خداوند لطف کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (یوسف در چاه دعایی داشت و در زندان دعای دیگر داشت، ولی همین که به

ص: ۱۶۵

۱-۱. بقره، ۱۳۰.

۲-۲. بقره، ۳۱.

۳-۳. انبیاء، ۸۰.

۴-۴. نمل، ۱۶.

۵-۵. نساء، ۱۱۳.

حکومت رسید دعای او این بود: خدایا من مسلمان بمیرم. ۷ بندگان خدا در اوج عزّت و قدرت به یاد مرگ و قیامت و سرانجام کار خود هستند. «تَوْفَنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» همان گونه که همسر فرعون در کاخ فرعون به فکر قیامت بود و می گفت: «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ» (۱) پروردگارا! در بهشت برای من جایی نزد خود قرار بده.

۸ عظمت خداوند تنها به خاطر نعمت هایی که به ما ارزانی داشته نیست، بلکه او بوجود آورنده کل هستی است. «فَأَظِرُّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۹ افتخار یوسف آن نیست که حاکم بر مردم است، افتخارش آن است که خداوند حاکم بر اوست. «أَنْتَ وَ لِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» ۱۰ حسن عاقبت و پایداری در کار خیر، مهمتر از شروع آن است. انبیا برای حسن عاقبت دعا می کردند؛ «تَوْفَنِي مُسْلِمًا» یعنی مرا در تسلیم خود تا مرگ پایدار بدار. (۲)

۱۱ در دعا، اول از نعمت های الهی یاد کنید؛ «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» بعد درخواست خود را مطرح کنید. «تَوْفَنِي مُسْلِمًا» ۱۲ چون به قدرت رسیدید، مناجات با خدا را از یاد نبرید. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» ...

۱۳ حضرت یوسف علیه السلام در شور انگیزترین لحظات متوجه خدا شده و با او مناجات می کند. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» ...

۱۴ علم و دانش در حکمرانی صحیح و عادلانه نقش مهمی دارد. «آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي» ۱۵ در دعاها و مناجات ها تنها به فکر دنیا و مسائل مادی نباشید. «فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» ۱۶ قدرت انسان ناچیز؛ «مِنَ الْمُلْكِ» علم انسان ناچیز؛ «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ... اما حکومت خداوند بر همه هستی است. «فَأَظِرُّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

ص: ۱۶۶

۱-۱. تحریم، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱۷ خدایی که خالق آسمان ها و زمین است می تواند کسی را از لابلای تمام سختی ها نجات داده و او را به بالاترین درجه ها برساند. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ ... فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ» ...

۱۸ به ایمان فعلی خود مغرور نشویم، حفظ ایمان تا آخر مهم است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۱۹ نهایت ایمان، تسلیم در برابر خداوند است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۰ عاقبت خیر، بهترین نعمتی است که خداوند به بندگانش عطا می کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۱ هیچ پادشاهی تا ابد نمی ماند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۲ با ایمان مردن و در زمره صالحان قرار گرفتن، آرزوی پاکان است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۲۳ انسان های وارسته حکومت را برای خدمت و صلاح می خواهند. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۲۴ صالحان دارای بالاترین مقام در آخرت هستند. (یوسف آرزوی ملحق شدن به آنان را دارد) «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

سیمای یوسف (ویزگی های یک رهبر موفق)

در پایان داستان حضرت یوسف، سیمایی از آن را مرور می کنیم:

۱ توجه کامل به خداوند در تلخی ها: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ... در شادی ها و شیرینی ها: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ» ۲ رها کردن هر خط انحرافی از هر گروهی: «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» ۳ پی گیری راه مستقیم پیشگامان: «وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ ... وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۴ پایداری در راه رضای خدا تا آخرین نفس: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۵ وقار در برابر رقبا: «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» ۶ صبر در برابر حوادث و مرارت ها: «يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ، أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۷ پاکدامنی و ترجیح تقوی بر رفاه: «مَعَاذَ اللَّهِ، رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي» ۸ کتمان در برابر بیگانگان: «وَشَرُّهُ بِشَمَنِ بَخْسٍ» ۹ علم وافر: «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ...

۱۰ بیان زیبا و فصیح: «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ» ۱۱ اصالت خانوادگی: «آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ» ...

۱۲ مدارا با مخالفان فکری: «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ» ۱۳ اخلاص: «مَنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۱۴ سوز و علاقه به هدایت دیگران: «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» ۱۵ قدرت طراحی و ابتکار: «جَعَلَ السَّقَايَةَ، إِثْنُونِي بِأَخٍ لَكُمْ، فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ» ...

۱۶ تواضع و فروتنی: «رَفَعَ أَبْوِيهِ عَلَى الْعَرْشِ» ۱۷ عفو و اغماض: «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ» ۱۸ فتوت و جوانمردی: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» ۱۹ امانتداری: «اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ۲۰ مهمان نوازی: «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزَلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲]

اشاره

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ (۱۰۲)

(ای پیامبر!) این (داستان) از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم و تو نزد آنان (برادران یوسف) نبودی آن گاه که در کار خویش هم داستان و متفق شدند و نیرنگ می نمودند (که چگونه یوسف را در چاه اندازند و بگویند گرگ او را دریده است).

پیام ها

۱ انبیا از طریق وحی، با غیب آشنا می شوند. «ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ» ...

۲ انبیا، تمام اخبار غیبی را نمی دانند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

ص: ۱۶۸

۳ آنجا که خدا نخواهد، نه تصمیم مردم «أَمْرُهُمْ» نه اجماع آنان «أَجْمَعُوا» و نه نقشه و توطئه «يَمْكُرُونَ» اثری ندارد.

۴ در حوادث پی در پی و مرتبط، نکته اصلی و نقطه ی شروع را فراموش نکنید.

محور داستان یوسف توطئه نابودی یوسف بود. «أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

(ای پیامبر!) بیشتر مردم ایمان بیاور نیستند، هر چند (سخت بکوشی و) حرص و آرزو داشته باشی.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «حرص» به معنای علاقه شدید به چیزی و تلاش برای دستیابی به آن است.

پیام ها

۱ بارها اکثریت مردم از نظر اعتقادات دینی، مورد انتقاد قرآن قرار گرفته اند.

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ

... بِمُؤْمِنِينَ» ۲ پیامبران نسبت به هدایت دیگران، سوز و درد و اشتیاق دارند. «حَرَصْتَ» ۳ هر حرصی مذموم نیست. (پیامبر برای ایمان آوردن مردم، حرص می ورزید) «حَرَصْتَ» ۴ کج فهمی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم نباید مانع تبلیغ دین و بیان حقیقت گردد. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ» ۵ ایمان نیاوردن اکثریت مردم، به خاطر کوتاهی پیامبران نیست، بلکه نتیجه ی اختیار و آزادی خود انسان ها است که نخواسته اند ایمان بیاورند. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ»

اشاره

وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۱۰۴)

و تو بر این (وظیفه ی ارشاد) پاداشی از آنان نمی خواهی. آن (رسالت و قرآن) جز تذکر و پندی برای جهانیان نیست.

نکته ها:

اشاره

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز همانند سایر پیامبران، هرگز از مردم در قبال هدایت آنان پاداشی درخواست نکرد. زیرا توقع داشتن از مردم، پذیرش دعوت را سنگین می کند. در سوره طور آیه ۴۰ می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَعْرَمٍ مُثْقَلُونَ» مگر از مردم مزدی درخواست کردی تا پرداخت آن برایشان سنگین باشد. اگر در آیه دیگر می بینیم که مزد رسالت را مودت اهل قریبی می داند، «إِلَّا- الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (۱) برای آن است که پیروی و تبعیت اهل بیت، برای خود مردم سودمند است نه پیامبر، زیرا در جای دیگر می خوانیم: «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (۲) آری کسی که اهل بیت را دوست دارد از آنان اطاعت می کند و اطاعت از آنان اطاعت از پیامبر و خداست.

قرآن ذکر است، زیرا:

یادآور آیات، نعمات و صفات الهی است.

یادآور گذشته و آینده انسان است.

یادآور عوامل سقوط و عزت جوامع است.

یادآور صحنه های قیامت است.

یادآور عظمت هستی است.

یادآور تاریخ و زندگی شخصیت های تاریخ ساز است.

معارف قرآن و احکام آن حقایقی است که باید آن را فرا گرفت و همواره به خاطر داشت. زیرا «ذِكْرٌ» به علم و معرفتی گفته می شود که در ذهن حاضر باشد و از آن غفلت نشود.

١-١. شورى، ٢٣.

٢-٢. سبأ، ٤٧.

۱ مبلغ نباید از مردم توقعی داشته باشد، همانگونه که پیامبران چنین بودند. «وَمَا تَشَاءُ لَهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» ۲ آنچه زشت است درخواست پادشاه است، نه دریافت آن. «تُشِئَلُ» ۳ معارف قرآن فطری است و همه مردم از آن می توانند بهره ببرند. (کلمه ی «ذِکْرٌ» در جایی است که انسان در درون خود می دانسته، ولی فراموش کرده است) * ۴ کار پیامبران یادآوری و بیدار ساختن فطرت هاست. «ذِکْرٌ لِلْعَالَمِينَ» ۵ رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ» ۶ ایمان نیاوردن گروهی از مردم، حتی اکثریت آنان در یک زمان و مکان نباید مبلغان دینی را دلسرد کرده و مأیوس نماید. اگر در منطقه ای از زمین گروهی ایمان نیاوردند، در جای دیگر تبلیغ نمایند. «لِلْعَالَمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَ كَأَيُّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ (۱۰۵)

و چه بسیار نشانه در آسمان ها و زمین که بر آن می گذرند، در حالی که از آن روی گردانند.

نکته ها:

اشاره

گویا این آیه برای تسلی خاطر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و هر رهبر و امام بر حق است که اگر مردم به فرمان و دستور آنان بی اعتنا بودند نگران نباشند، آنان دائماً بر نشانه های قدرت و حکمت خدا در طبیعت و خلقت برخورد می کنند، ولی لحظه ای نمی اندیشند. این همه زلزله، کسوف، خسوف، صاعقه، گردش ستارگان، کهکشانها، همه و همه را می بینند، ولی از آن اعراض می کنند.

جمله «يَمُرُّونَ عَلَيْهَا» را سه نوع معنی کرده اند:

۱ منظور از مرور انسان ها بر آیات الهی، مشاهده آنهاست.

۲ منظور از مرور انسان ها بر آیات، حرکت زمین است، زیرا با حرکت زمین، انسان بر اجرام آسمانی مرور می کند. (۱)

۳ مرور بر آیات آسمانی، پیشگویی سوار شدن انسان بر وسایل فضایی و حرکت آنها در آسمان ها است. (۲)

اعراض، از غفلت خطرناکتر است. با اینکه تعداد نشانه ها زیاد است «كَأَيِّنُّ» و انسان دائماً با آنها رابطه دارد «يَمُرُّونَ» اما نه تنها فراموش می کند و نه تنها از آنها غفلت می کند، بلکه مواقعی نیز با عنایت از آنها اعراض می کند.

پیام ها

۱ تمام هستی، نشانه و رمز خداشناسی است. «آیه» ۲ انسان اگر لجاجت کند، هیچ نشانه ای را نمی پذیرد. «وَ كَأَيِّنُّ مِنْ آيَةٍ ... يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ» ۳ نگاه سطحی و بدون فکر و تأمل، زمینه ی هدایت و رشد نیست. «يَمُرُّونَ ... مُعْرِضُونَ» ۴ علم به تنهایی کافی نیست، حق پذیری نیز لازم است تا ایمان حاصل شود.

«يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»

۵ احسن القصص بودن داستان به تنهایی کافی نیست؛ مهم آمادگی برای به کار بستن و پذیرفتن این همه درس بزرگ است. «وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۶]

اشاره

وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۱۰۶)

و بیشترشان به خداوند ایمان نمی آورند، جز اینکه (با او چیزی را) شریک می گیرند. (و ایمانشان خالص نیست)

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. سفرنامه حج آیه الله صافی.

اشاره

امام رضا علیه السلام فرمودند: شرک در این آیه به معنای کفر و بت پرستی نیست، بلکه مراد توجه به غیر خداوند است. (۱) از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که فرمودند: شرک در انسان، از حرکت مورچه سیاه در شب تاریک بر سنگ سیاه، مخفی تر است. (۲)

امام باقر علیه السلام نیز فرمودند: مردم در عبادت موحد هستند، ولی در اطاعت از غیر خدا گرفتار شرک می شوند. (۳) و در روایات دیگری می خوانیم که مراد از شرک در این آیه، شرک نعمت است. مثل اینکه انسان بگوید فلانی کار مرا سرو سامان داد، اگر فلانی نبود نبود شده بودم و امثال آن. (۴)

پیام ها

اشاره

۱ ایمان، مراتبی دارد و ایمان خالص که هیچ گونه شرکی در آن نباشد کم است.

﴿وَمَا يُؤْمِنُ

... إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾

نشانه های مؤمن مخلص

۱ در انفاق: ﴿لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا﴾ (۵) از کسی توقع پاداش و تشکر ندارد.

۲ در عبادت: ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ (۶) جز خداوند کسی را بندگی نمی کند.

۳ در تبلیغ: ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾ (۷) به غیر خداوند از کسی پاداش نمی خواهد.

۴ در ازدواج: ﴿إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ (۸) از فقر نمی هراسد و با توکل به وعده خدا ازدواج می کند.

۵ در برخورد با مردم: ﴿قُلِ اللَّهُ تَمَّ ذَرَهُمْ﴾ (۹) جز رضای او همه چیز را کنار می گذارد.

۶ در جنگ و برخورد با دشمن: ﴿وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ﴾ (۱۰) از کسی به جز خداوند

١-١. تفسير نمونه.

٢-٢. سفينه البحار، ج ١، ص ٦٩٧.

٣-٣. كافي، ج ٢، ص ٢٩٢.

٤-٤. تفسير نمونه.

٥-٥. انسان، ٩.

٦-٦. كهف، ١١٠.

٧-٧. هود، ٢٩.

٨-٨. نور، ٣٢.

٩-٩. انعام، ٩١.

١٠-١٠. احزاب، ٣٩.

- ۷ در مهرورزی و محبت: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۱) هیچ کس را به اندازه خداوند دوست نمی دارد.
- ۸ در تجارت و کسب و کار: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) از یاد خداوند غافل نمی شود.

نشانه های مؤمن مشرک

- ۱ عزت را از دیگران آرزو می کند: «أَيْتَنُّونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۳) در عمل: «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا» (۴) کار شایسته را با ناشایست می آمیزد.
- ۳ در برخورد با دیگران: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» (۵) دچار تعصبات حزبی و گروهی می شود.
- ۴ در عبادت: «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۶) بی توجهی و ریاکاری می کند.
- ۵ در جنگ و نبرد: «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۷) از مردم می ترسد.
- ۶ در تجارت و امور دنیوی: «الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۸) افزون طلبی، او را سرگرم می کند.
- ۷ در انتخاب دین و دنیا: «وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا» (۹) دنیا را می گیرند و پیامبر را تنها می گذارند.

ص: ۱۷۴

۱-۱. بقره، ۱۶۵.

۲-۲. نور، ۳۷.

۳-۳. نساء، ۱۳۹.

۴-۴. توبه، ۱۰۲.

۵-۵. مؤمنون، ۵۳.

۶-۶. ماعون، ۵ تا ۶.

۷-۷. نساء، ۷۷.

۸-۸. تکوین، ۱.

۹-۹. جمعه، ۱۱.

اشاره

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۰۷)

آیا(آنها که ایمان نمی آورند)از اینکه عذاب الهی آنها را در برگیرد و یا قیامت در حالی که نمی دانند ناگهانی فرا رسد، در امانند؟

نکته ها:

اشاره

«غَاشِيَةٌ» به معنای عقوبتی است که جامعه یا فردی را در برمی گیرد.

پیام ها

۱ هیچ کس خود را تضمین شده نپندارد. «أَفَأَمِنُوا» ۲ احتمال قهر الهی، برای حرکت انسان به سوی راه حق کافی است، مشکل در این است که بعضی این احتمال را هم نمی دهند. «أَفَأَمِنُوا» ۳ قهر خداوند، فراگیر است و امکان فرار نیست. «غَاشِيَةٌ» ۴ جزیی از عذاب، برای گرفتار کردن انسان کافی است. «غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ» ۵ یاد قیامت، عامل تربیت است. «تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ»

اشاره

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۸)

(ای پیامبر! تو نیز) بگو: این راه من است. من و هر کس پیروی ام کرد، با بینایی به سوی خدا دعوت می کنیم و خداوند(از هر شریکی) منزله است و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

اشاره

دعوت کننده به توحید با توده مردم فرق دارد، همانگونه که در دو آیه قبل گفتیم توده ی مردم غالباً ایمانشان آلوده به شرک است؛ «وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ» اما مبلغ آسمانی باید بتواند بگوید: «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

ص: ۱۷۵

۱ راه انبیا، روشن و در معرض شناخت و دید همگان است. «هَذِهِ سَبِيلِي» ۲ پیمایندگان راه حق باید مواضع خود را با صراحت و بدون ترس بیان و اعلام کنند. «هَذِهِ سَبِيلِي» ۳ دعوت رهبر باید به سوی خدا باشد، نه به سوی خود. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» ۴ رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد. «عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» ۵ مردم را چشم بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. «عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» ۶ پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ ... أَنَا وَمَنْ أَتَّبَعَنِي» ۷ محور تبلیغ، تنزیه خداوند از هر گونه شرک و شریک است. «سُبْحَانَ اللَّهِ» ۸ مبلغان دینی باید افرادی خالص و مخلص باشند. «مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۹ توحید و نفی شرک، اساس دین اسلام می باشد. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ، مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَمْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰۹)

و پیش از تو (پیامبری) نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی‌ها را که به آنان نیز وحی می کردیم. (با وجود این) آیا در زمین سیر نکرده اند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده اند بنگرند؟ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته‌ها:

اشاره

بارها مخالفان انبیا بهانه می گرفتند که چرا پیامبران انسان‌هایی همانند ما هستند؟ گویا مردم زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز این چنین فکر و سؤالی را داشتند که این آیه، هم پاسخ

پیام ها

۱ همه انبیا مرد بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا» زیرا امکان تبلیغ، هجرت و تلاش، برای مرد بیشتر است.

۲ علوم انبیا از طریق وحی و به اصطلاح «لَدُنِي» بوده است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۳ پیامبران از جنس مردم بوده و در میان آنان زندگی می کردند. (نه فرشته بودند، نه افراد گوشه گیر و نه اهل رفاه). «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى» ۴ سیر و سفر باید هدفدار باشد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۵ مشاهده مستقیم از کارآمدترین شیوه های دریافت حقیقت است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۶ سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن، برای هدایت و تربیت بسیار کارگشاست. «فَيَنْظُرُوا» ۷ حفظ آثار باستانی برای عبرت و بازدید آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا» ۸ فرستادن انبیا، نزول وحی و هلاکت مخالفان لجوج آنها، همه از سنت های الهی در تاریخ است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۹ کفار از مخالفت با پیامبران چیزی بدست نمی آورند، در دنیا گرفتار قهر و عذابند. ولی اهل تقوی به آخرت که بهتر از دنیاست می رسند. «وَلَعَدَاؤُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۰ به کار انداختن عقل و فکر بشر از اهداف رسالت انبیا و قرآن است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۱۱ خرد و اندیشه، انسان را به سوی مکتب انبیا پیش می برد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَأَسَ الرَّسُولُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّىٰ مِنْ نَشَاءٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۱۰)

دعوت پیامبران و مخالفت دشمنان هم چنان ادامه داشت تا هنگامی که پیامبران (از هدایت مردم) به آستانه نومییدی رسیدند و کفار گمان کردند (وعده ی عذاب) به دروغ به آنان داده شده است، آن گاه یاری ما به آنان رسید، پس کسانی را که می خواستیم نجات یافتند و (لی) عذاب ما از گروه مجرمان باز گردانده نمی شود.

نکته ها:

اشاره

در طول تاریخ، پیامبران در دعوت خود مستمر و مصرّ بودند، تا آنکه از هدایت مردم مأیوس می شدند، چنان که مخالفان لجوج نیز دست از مقاومت بر نمی داشتند. نمونه هایی از آن را در قرآن می خوانیم:

الف: نمونه یأس انبیا:

بعد از آنکه نوح سالیان متمادی مردم را دعوت کرد، جز گروه اندکی کسی ایمان نیاورد، خداوند به او فرمود: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) جز کسانی که ایمان آورده اند، کس دیگری از قوم تو ایمان نخواهد آورد. نوح در نفرین خود که نشان از یأس او نیز دارد، می گوید: «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاكِهًا كَفَّارًا» (۲) یعنی از اینان جز کافر فاجر نیز متولد نخواهد شد.

در داستان زندگی و دعوت هود، صالح، شعیب، موسی، و عیسی علیهم السلام نیز این یأس از ایمان آوردن کفار به چشم می خورد.

ب: نمونه سوء ظن مردم به انبیا:

کفار تهدید انبیا را تو خالی و دروغ می پنداشتند. در سوره هود آیه ۲۷ می خوانیم «بَلْ نَطْنُكُم كَاذِبِينَ» (۳) گمان می کنیم شما دروغ گوید. یا اینکه فرعون به موسی علیه السلام گفت:

ص: ۱۷۸

۱-۱. هود، ۳۶.

۲-۲. نوح، ۲۷.

«إِنِّي لَأُظَنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا» (۱) به راستی که گمان می‌کنم که تو افسون زده‌ای.

ج: نمونه نصرت خداوند:

قرآن نصرت الهی را حقی می‌داند که خداوند بر خود لازم کرده است «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) یعنی یاری مؤمنان بر ما لازم است. یا در جای دیگر می‌فرماید: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۳) ما هود و مؤمنین را نجات دادیم.

اما درباره قهر خداوند که از مجرمان بر نمی‌گردد، در سوره ی رعد آیه ۱۱ می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ» هر گاه خداوند بر قومی قهر بگیرد، برگشت ندارد.

پیام‌ها

۱ قساوت و لجاجت در انسان، تا آنجا اوج می‌گیرد که انبیای بردبار را نیز مایوس می‌کند. «إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ» ۲ خوش بینی و حسن نیت و حوصله اندازه دارد. «حَتَّى» ۳ نیروی خود را صرف زمینه‌های غیر قابل نفوذ نکنید. باید از برخی مردم صرف نظر کرد. «اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ» ۴ مهلت دادن به مجرمان و تاخیر عذاب آنان، از سنت‌های الهی است. «حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ» یعنی به قدری ما به مجرمان مهلت دادیم که انبیا مایوس شدند.

۵ تاخیر عذاب الهی سبب جرأت و تکذیب مجرمین می‌گردد. «حَتَّى إِذَا ... وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا» ۶ ناامیدی انبیا از هدایت مردم، شرط نزول قهر خداست. «إِذَا اسْتَيْأَسَ ... لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا» ...

۷ امدادهای الهی نسبت به پیامبران هم زمان خاصی دارد. «إِذَا اسْتَيْأَسَ ... جَاءَهُمْ» ۸ قهر الهی شامل انبیا و مومنان واقعی نمی‌شود. «فَنَجَّيْنَا» ۹ هم قهر و عذاب و هم لطف و امداد به دست خداست. «نَصْرُنَا ... بَأْسُنَا»

ص: ۱۷۹

۱-۱. اسراء، ۱۰۱.

۲-۲. روم، ۴۷.

۳-۳. هود، ۵۸.

۱۰ سر نوشت قهر یا نجات انسان بدست خود اوست. «مَنْ نَشَاءُ، الْمُجْرِمِينَ» ۱۱ اراده و خواست خدا قانون مند است. «مَنْ نَشَاءُ وَ لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ» ۱۲ راه خدا بن بست ندارد. «إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ ... جَاءَهُمْ نَصْرُنَا» (هر کجا مردم کار را به بن بست کشاندند قدرت خدا جلوه می کند). ۱۳ هیچ قدرتی مانع قهر خدا نمی شود. «لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا» ۱۴ سنت خداوند در حمایت انبیا و هلاکت مجرمان است. «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا، لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱]

اشاره

لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۱۱)

به راستی در سرگذشت آنان، برای خردمندان عبرتی است. (این) سخنی نیست که به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیق کننده ی آن (کتاب آسمانی) است که پیش از آن آمده و روشنگر هر چیز و (مایه) هدایت و رحمت برای گروهی است که ایمان می آورند.

نکته ها:

اشاره

«عِبْرَةٌ» و «تعبیر» به معنی عبور است، عبور از صحنه ای به صحنه ای دیگر. «تعبیر خواب» عبور از رؤیا به واقعیات. و «عِبْرَةٌ» یعنی عبور از دیدنی ها و شنیدنی ها به نادیدنی ها و ناشنیدنی ها.

«قَصَصِهِمْ» شاید اشاره به داستان تمام انبیا باشد و شاید مراد، داستان یوسف، یعقوب، برادران، عزیز مصر و حوادث تلخ و شیرینی باشد که در این سوره آمده بود.

پیام ها

۱ شرط امتیاز در داستان ها، پندآموزی آنهاست. در ابتدای سوره فرمود: «نَحْنُ

نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» و در آخر فرمود: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ» ۲ چنان که حضرت یوسف علیه السلام علی رغم همه کیدها و مشکلات و موانع به عزت و قدرت رسید، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز علی رغم همه ی مکرها و... به عزت و قدرت خواهد رسید. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ» ۳ تنها خردمندان از داستان ها، پند و عبرت می گیرند. «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۴ عبرت آموزی از قصص قرآن، مخصوص یک زمان نیست. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۵ داستان های قرآن، بیان واقعیت های عینی و عبرت آموز است. (یافتنی است، نه بافتنی.) «مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى» ۶ گفتار راست و واقعی، تأثیر عمیق دارد. «عِبْرَةٌ ... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى» ۷ قرآن با کتب آسمانی دیگر همسو است. «تَصَدِيقَ الَّذِي» ...

۸ قرآن، تمام نیازهای انسان را مطرح می کند. «تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ» ۹ قرآن، هدایت محض است و آمیخته با هیچ ضلالتی نیست. «هُدًى» ۱۰ تنها اهل ایمان از هدایت و رحمت قرآن بهره می برند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۱۱ نکته سنجی و درس گرفتن عقل لازم دارد؛ «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ولی دریافت نور و رحمت الهی، ایمان نیز لازم دارد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۱۲ داستان یوسف برای جویندگان حقیقت، آیت «آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ» برای خردمندان، عبرت «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» و برای اهل ایمان، مایه ی هدایت و رحمت است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

سیمای سوره رعد

این سوره در مکه نازل شده و چهل و سه آیه دارد. با توجه به طرح موضوع تسیح رعد آسمان در آیه ۱۳ این سوره، رعد نامیده شده است.

مطالبی پیرامون عظمت قرآن، توحید، آفرینش آسمان ها و زمین، تسخیر ماه و خورشید، آفرینش میوه ها و گیاهان، معاد و عدل الهی، مسئولیت مردم، وفای به عهد و صلح رحم، صبر و ترک انتقام جویی، کسب آرامش واقعی در پرتو ایمان به خدا و سرنوشت شوم مخالفان انبیا علیهم السلام در این سوره آمده است.

ص: ۱۸۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; المر تلک آیات الکتاب و الذی أنزل إلیک من ربک الحق و لکن اکثر الناس لا یؤمنون (۱)

۱/۱۳

الف لام میم را. آن آیات کتاب (آسمانی) است و آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو فرو آمده، حق است ولی بیشتر مردم ایمان نمی آورند.

پیام ها

۱ قرآن، کتابی بسیار با عظمت است. «تلک» ۲ نزول کتب آسمانی، برای تربیت مردم است. «أنزل إلیک من ربک» ۳ در قرآن، باطل راه ندارد. «أنزل إلیک ... الحق» ۴ محور، حقایق است نه اکثریت. بی توجهی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم، دلیل بر باطل بودن راه نیست. «الحق و لکن اکثر الناس لا یؤمنون» ۵ اکثریت مردم حق گرا نیستند. «أكثر الناس لا یؤمنون» ۶ رهبر باید بداند که بسیاری از مردم به او ایمان نمی آورند، پس با آمادگی بیشتری با این مسأله روبرو می شود. (مفهوم کل آیه)

ص: ۱۸۶

اشاره

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ أَسْبَغَ عَلَيْهَا السَّمَاءَ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (۲)

خداست آنکه آسمان ها را بدون ستون هایی که آن را ببینید برافراشت، سپس بر عرش (مقام فرمانروایی) برآمد و خورشید و ماه را که هر کدام تا زمان معینی حرکت دارند، تسخیر نمود. او کار (هستی) را تدبیر می کند، آیات خود را به روشنی بیان می کند تا شاید به لقای پروردگارتان یقین حاصل کنید.

نکته ها:

اشاره

آیاتی در قرآن بر نگهداری آسمان ها (و زمین) توسط خدا دلالت می کند، از جمله:

الف: آیه فوق، «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا» ب: «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا - وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَاهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ يَدَيْهِ» (۱) همانا خداوند آسمان ها و زمین را از سقوط حفظ می کند و اگر روی به سقوط نهند، هیچکس جز او نمی تواند آنها را نگهدارد.

ج: «وَيُمَسِّكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲) و خداوند از سقوط آسمان بر زمین جلوگیری می کند.

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان می گوید: مراد از «تفصیل» جدا کردن کرات آسمانی و زمین از یکدیگر است، و مشاهده ی این تفکیک، ما را بر قدرت تفکیک مردم در قیامت آگاه می سازد.

«عَمَدٍ» جمع عمود به معنای ستون و پایه است.

از حضرت علی علیه السلام سؤال شد که خداوند چگونه به حساب همه خلایق می رسد؟ حضرت فرمودند: همان گونه که به همه خلایق رزق می دهد. (۳)

ص: ۱۸۷

۱-۱. فاطر، ۴۱.

۲-۲. حج، ۶۵.

۱ آسمان ها بر پایه هایی استوارند. «بَغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا» ندیدن دلیل بر نبودن نیست. امام رضا علیه السلام فرمودند: «فثم عمد و لكن لا ترونها» (۱) پایه هایی هست ولی شما آنها را نمی بینید.

۲ خورشید نیز در حال حرکت است. «كُلُّ يَجْرِي» ۳ کرات آسمانی در مقدار حرکت خود، زمان بندی شده اند. «لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» ۴ هستی تحت تدبیر الهی است. «يُدَبَّرُ» ۵ دست خداوند در تفصیل آیات باز است. (چه تفصیل آیات تشریحی و چه تفصیل آیات تکوینی) «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ» ۶ نظام هستی، هدفدار است. «يَجْرِي لِأَجَلٍ لِّعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ» آفرینش جهان بدون معاد، کاری لغو و بیهوده است.

۷ دلیل بر معاد، همان دلیل توحید است. خدایی که می آفریند و تدبیر و... می کند، قیامت را هم برپا خواهد کرد. «رَفَعِ، اسْتَوَى، يُدَبَّرُ، ... بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۳)

و اوست خدایی که زمین را گسترانید و در آن کوه ها و نهرا قرار داد و از هر میوه ای، دو جفت در آن قرار داد. او روز را با شب می پوشاند. قطعاً در این (امور) برای کسانی که فکر می کنند نشانه هایی است.

نکته ها:

اشاره

آیه قبل درباره ی آسمان ها بود و این آیه در مورد زمین و نعمت های زمینی است.

ص: ۱۸۸

«رَوَاسِي» جمع «راسیه» به معنای ثبوت است و از اینرو به کوه های ثابت و استوار رواسی می گویند. کلمه «زوج» و «زوجان» هر دو به معنای نر و ماده است.

گرچه «لینه» دانشمند گیاه شناس، در قرن ۱۸ موقف به کشف قانون زوجیت گیاهان شد، اما اسلام در هزار و چند صد سال قبل به این نکته اشاره کرده است. البته مردم مسئله ی نر و ماده را در بعضی گیاهان مثل خرما، فهمیده بودند ولی عمومیت زوجیت از طریق قرآن اعلام شد.

نر و ماده در گیاهان، گاهی در یک درخت یا شکوفه و گاهی در دو درخت یا دو شکوفه است. (۱)

جمله «مَيْدَ الْأَرْضِ» شاید به بیرون کشیده شدن زمین از زیر آب اشاره دارد که در روایات به نام «دَحْو الارض» آمده است. این احتمال با نظریه زمین شناسان امروزی که می گویند:

زمین ابتدا در زیر آب قرار داشته، مطابقت دارد. و الله العالم نظام آفرینش بر اساس زوجیت است:

الف: زوجیت در نباتات؛ «وَ أُنبِتُّ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (۲) ب: زوجیت در حیوانات؛ «وَ مِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا» (۳) ج: زوجیت در انسان؛ «خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا» (۴) د: زوجیت در همه چیز؛ «وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۵)

پیام ها

۱ گسترده گی زمین، حکیمانه و با تدبیر انجام گرفته است. «مَيْدَ الْأَرْضِ» (گسترده گی زمین و وجود کوه ها در آن، باعث حفظ تعادل زمین و عامل بهره مندی انسان هاست، زیرا که اگر تمام زمین مسطح یا کوهستانی بود، امکان زندگانی وجود نداشت.)
۲ کوه ها، منبع ذخیره آب و نهرها وسیله ی توزیع آب و هر دو زمینه ساز زندگی

ص: ۱۸۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. حج، ۵.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. روم، ۲۱.

۵-۵. ذاریات، ۴۹.

انسان ها هستند. «رَوَّاسِيَّ وَ أَثْهَارًا» ۳ توالی و تبادل شب و روز، عامل زندگی است. «يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ» (و گر نه یا همه چیز در اثر حرارت می سوخت و یا بواسطه ی عدم نور و حرارت پژمرده می شد و یخ می زد). ۴ جهان طبیعت، کلاس درس است نه خانه غفلت. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴]

اشاره

وَ فِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَّجَاوِرَاتٌ وَ جَنَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَ زُرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِهْيَوَانٌ وَ غَيْرُ صِهْيَوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَ نَفَضَلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۴)

و در زمین قطعاتی است مجاور هم و باغ هایی از انواع انگور و کشت زار و درختان خرما (محصولاتی مختلف) همانند و غیر همانند که همه با یک آب آبیاری می شوند و بعضی میوه ها را در خوردن بر بعضی برتری دادیم.

همانا در این (تنوع میوه ها و مزه ها با آنکه از یک آب و خاک تغذیه می شوند) برای کسانی که تعقل دارند حتماً نشانه هایی است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «صِهْيَوَانٌ» بر خلاف ظاهرش که قالب تشبیه دارد، جمع «صنو» به معنای شاخه ای است که از اصل درخت خارج می شود، و در اینجا به معنای مشابه و مانند است.

پیام ها

۱ زمین، قطعاتی مجاور یکدیگر است که هر قطعه ای استعداد خاص خود را داراست. «قِطْعٌ مُتَّجَاوِرَاتٌ» ۲ تنوع میوه ها با رنگ، مزه، بو و شکل های مختلف، همه از نشانه های قدرت الهی است. «لَآيَاتٍ» ۳ تنوع میوه ها با اراده و خواست خداوند است و گر نه یک آب، یک نوع مزه

بیشتر ندارد. «يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ» ۴ همجواری، دلیل یکسانی نیست. ملاک برتری، بهره دهی بیشتر است.

«مَتَجَاوِرَاتُ

نُفُصَّلُ

فِي الْأُكُلِ»

۵ اندیشمندان از خوردنی ها، روح ایمان خود را نیز تقویت و اشباع می کنند، در حالی که دیگران، تنها به پر کردن شکم خود اکتفاء می نمایند. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵]

اشاره

وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْتَابِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۵)

اگر تعجب می کنی پس عجب گفتار آنهاست (که می گویند): آیا آن گاه که خاک شدیم، آیا به آفرینش تازه ای در می آیم؟ آنانند کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند و همانانند که غلها در گردنشان باشد و همانانند همدم آتش که در آن جاودانه اند.

نکته ها:

اشاره

این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: از انکار نبوت توسط مردم تعجب مکن، زیرا آنها از قدرت من، در زنده کردن مردگان نیز در تعجب اند و آن را باور ندارند.

منکرین معاد دلیلی بر محال بودن معاد، ارائه نداده اند و تنها وقوع آن را بعید می شمرند. در مقابل، قرآن علاوه بر ذکر عدالت و حکمت خداوند که مستلزم وجود قیامت است، بارها در مقام جواب از این استبعاد منکرین برآمده است؛ یک جا می فرماید: اگر شما در وقوع قیامت شک دارید، از آفرینش ابتدایی خود یاد کنید که ما چگونه شما را از خاک و نطفه آفریدیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا

خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ» (۱) و در جای دیگر می فرماید: ای پیامبر صلی الله علیه و آله به مردم بگو: همان کسی که بار اول شما را آفرید، بار دیگر در قیامت شما را خلق خواهد کرد و جای هیچگونه تعجیبی هم نیست. «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» (۲)

پیام ها

۱ انکار معاد یعنی انکار قدرت، عدالت و حکمت خداوند و این کفر است.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲ منکر معاد چون تمام هدفش دنیاست، به غل و زنجیر مادیت، هواپرستی، جهل و خرافات مبتلا می گردد و اینچنین کسی در آخرت نیز در غل و زنجیر عذاب الهی خواهد بود. «الْأَغْلَالُ» ۳ غل و زنجیر در قیامت بر روی گردن منکرین نیست تا بتوانند آن را بردارند، بلکه چنان به درون گردنشان فرو رفته که قابل برداشتن نیست. «فِي أَعْنَاقِهِمْ» ۴ منکر معاد چون توشه ای برای رهایی خود از قهر الهی فراهم نکرده، همیشه در عذاب باقی است. «خَالِدُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶]

اشاره

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَمَدُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ (۶)

و پیش از رحمت و نیکی، به شتاب از تو عذاب و بدی می خواهند در حالی که پیش از آنان عذاب ها بوده است. و همانا پروردگارت نسبت به مردم با همه ستمشان دارای آمرزش است و به یقین پروردگارت سخت کیفر است.

ص: ۱۹۲

۱-۱. حج، ۵.

۲-۲. یس، ۷۹.

«الْمَثَلَاتُ» جمع «مثله» عذاب و عقوبتی است که به انسان روی می آورد.

گاهی عناد و لجاجت به جایی می رسد که انسان حاضر است آرزوی هلاکت کند، ولی حق را نپذیرد. در قرآن مجید به نمونه هایی از این نوع روحیه ها اشاره شده است، از جمله:

کافران می گفتند: «وَ إِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَمَا هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (۱) خدایا! اگر این قرآن، حق و از جانب توست، پس یا از آسمان بر ما سنگ بار و یا ما را به عذابی دردناک مبتلا نما (که ما آن را نمی پذیریم).

در جای دیگر آمده: اگر ما این قرآن را بر غیر عرب (عجم) نازل می کردیم و پیامبر آن را بر مردم قرائت می فرمود: «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ» (۲) ایمان نمی آوردند و آن را نمی پذیرفتند.

یا اینکه اهل کتاب به کفار و بت پرستان می گفتند: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا» (۳) راه شما از راه اسلام بهتر است. در صورتی که اهل کتاب از مشرکین به اسلام نزدیکترند ولی لجاجت، آنها را از ابراز حق دور می داشت.

تعجیل عده ای از مردم به نزول قهر الهی، می تواند به واسطه این دلایل باشد:

الف: غفلت و فراموشی تاریخ گذشتگان و باور نکردن و بعید دانستن قهر الهی.

ب: حسادت به داشته های دیگران. چنان که در تاریخ آمده است چون امیر مؤمنان، حضرت علی علیه السلام به امامت رسید، شخصی که تحمل این موضوع را نداشت، آرزوی مرگ کرد، که در شأن نزول سوره معارج بدان اشاره شده است.

ج: احساس بریدگی و یأس و به بن بست کامل رسیدن.

د: استهزا و عدم قبول و پذیرش، حتی به قیمت جان دادن.

قرآن می فرماید: اگر خداوند به جهت گناه و عملکرد بد مردم آنها را فوراً عذاب کند، هیچ کس روی زمین باقی نمی ماند اما او از راه لطف، صبر می کند تا شاید مردم توبه کنند.

١-١. انفال، ٣٢.

٢-٢. شعراء، ١٩٨، ١٩٩.

٣-٣. نساء، ٥١.

«وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ ذَابِّهِ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ... (۱) و آیه «وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَيَّ ظَهْرًا مِنْ ذَابِّهِ» ... (۲)

پیام ها

۱ انسان در اثر لجاجت، چنان سقوط می کند که حاضر است نابود شود ولی حق را نپذیرد. «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ» ۲ تاریخ پیشینیان، بهترین الگو و نمونه است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ» ۳ قهر الهی را شوخی نپندارید و به نمونه های گذشته توجه کنید. «مَنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ» ۴ سنت خداوند مهلت دادن است و کاری به عجله مردم ندارد. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ» ۵ راه توبه و بازگشت، برای افراد لجوج نیز باز است. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ ... عَلَيَّ ظُلْمِهِمْ» ۶ خداوند، انسان ها را با همه ی بدی هایی که از آنها سر می زند باز دوست دارد.

«لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ ... عَلَيَّ ظُلْمِهِمْ»

۷ لطف خداوند بر قهر او مقدم است. «مغفره عقاب» ۸ خوف و رجا و بیم و امید، در کنار هم عامل رشد است. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ» ۹ قهر و لطف الهی از مقام ربوبیت اوست. «رَبِّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ، رَبِّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷]

اشاره

«وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا أُنزِلَ عَلَيْنَا آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۷)

و کسانی که کفر ورزیدند می گویند: چرا از طرف پروردگارش نشانه ای (آشکار و به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ (ای پیامبر) تو فقط بیم دهنده ای و برای هر قومی راهنمایی است.

ص: ۱۹۴

۱-۱. نحل، ۶۱.

۲-۲. فاطر، ۴۵.

از ابن عباس نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست مبارکش را بر روی سینه گذاشتند و فرمودند: «انا المنذر» و آن گاه به علی بن ابی طالب علیهما السلام اشاره کردند و فرمودند: «انت الهادی، بک یهتدی المهتدون بعدی» (۱).

پیام ها

۱ کافران، توقعات نابجا از خدا و پیامبرش دارند. (آنها خواستار نشانه ها و معجزه هایی بر اساس هوا و هوس خود هستند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۲ انسان بهانه جو، لایق خطاب الهی نیست. «إِنَّمَا أَنْتَ كَفَّارٌ رَا بِي جَوَابٍ كَفَّارَةٌ» خداوند گفتار کفار را بی جواب گذارده و پیامبر را مخاطب قرار داده است.

۳ تربیت، هم به تهدید نیاز دارد و هم به ارشاد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۴ برای جامعه ی جاهل غافل، هشدار بیش از بشارت ضرورت دارد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» (۲) ۵ کار اصلی پیامبران، ارشاد و انذار است؛ «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» نه بر آوردن خواسته های بی ربط مردم و عرضه معجزه در هر لحظه و برای هر کس. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۶ با آنکه دیگر پیامبری مبعوث نمی شود اما خداوند حجت خود را بر همه ی مردم تمام می کند و هرگز زمین از حجت خالی نمی ماند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۷ انبیا تنها به مشرق زمین اختصاص نداشته اند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۸ در عصر حاضر نیز ما باید امام یا هادی زنده داشته باشیم. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۳)

ص: ۱۹۵

۱-۱. تفسیر کبیر، ج ۱۹، ص ۱۴. طبری و ابن کثیر و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۸۷) نیز آن را نقل کرده اند.

۲-۲. حدود ۱۲۰ مرتبه واژه «انذار» در قرآن آمده که ۱۰۰ مرتبه آن در مکه نازل شده است.

۳-۳. در تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق، ۲۶ حدیث آمده که مراد از «هاد» ائمه معصومین علیهم السلام هستند.

اشاره

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ (۸)

خداوند می داند آنچه را که هر ماده ای (در شکم) حمل می کند و آنچه را که رحم ها جذب می کنند (مثل نطفه) و آنچه را که (در مراحل بعد از جذب) می افزایشند و هر چیز نزد او به مقدار و اندازه ای است.

نکته ها:

اشاره

در این آیه، ابتدا از علم خداوند نسبت به حمل هر ماده ای، (چه دارای رحم باشد مثل انسان و حیوان و چه دارای رحم نباشد مثل نبات و جماد) سخن به میان آمده و سپس به موجودات دارای رحم اشاره شده است.

«غیض» به معنای فرو بردن (نطفه) است. یعنی خداوند، به آن آبی که رحم به خود جذب می کند و در آن تغییراتی می دهد و رو به رشد و زیادی می برد، آگاه است.

پیام ها

۱ خداوند حالات باروری تمام موجودات را می داند. «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ» ۲ علم خداوند، به جزئیات هم تعلق می گیرد. (او از نژاد، صفات، استعدادها، شکل و جنس جنین آگاه است). «يَعْلَمُ ... مَا تَغِيضُ ... وَمَا تَزْدَادُ» ۳ در تکامل یا نقص نوزاد، رحم نقش مهمی دارد. «مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ» ۴ نظام آفرینش موجودات بر اساس مقدار و میزان دقیق است. «بِمِقْدَارٍ» (یعنی اگر مدت حمل کم یا زیاد شود، اگر حمل سقط شود یا چند قلو گردد، اگر حمل، ناقص الخلقه یا دارای عضو زیادی شود، این کم و زیادی «تَغِيضُ و تَزْدَادُ» بر اساس یک فرمول حساب شده است).

اشاره

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ (۹)

او به نهان و آشکار آگاه، بزرگ و بلند مرتبه است.

ص: ۱۹۶

نکته ها:

اشاره

آشکار و نهان، برای انسان محدودی که حواس پنجگانه او حتی از بسیاری از حیوانات محدودتر است، مطرح است. اما برای خدای خالق غیب و شهود، چنین چیزی معنا ندارد.

امام صادق علیه السلام در مورد «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند: «الغیب ما لم یکن و الشهادة ما قد کان»، غیب یعنی چیزی که نبوده و شهادت یعنی چیزی که بوده است. (۱)

پیام ها

۱ خداوند نسبت به هر کمالی، بزرگ «کبیر» و نسبت به هر نقص و عیبی، پاک و منزّه است. «متعال»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰]

اشاره

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَأَ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ (۱۰)

(برای او) یکسان است که از شما کسی سخن را سرّی گوید و کسی که آن را آشکارا گوید و کسی که خود را به شب مخفی کند و کسی که در روز آشکارا حرکت کند.

نکته ها:

اشاره

این آیه که ظاهراً توضیح و تکمیل آیه سابق است، یکی از بسیار آیاتی است که در رابطه با علم خداوند، به اعمال کوچک و بزرگ و ظاهر و پنهان و حتی افکار و نیّات انسان ها، در قرآن مجید آمده است، و اگر انسان ها به چنین علمی از طرف پروردگار ایمان داشته باشند، می توانند بهترین عامل حیا و تقوی و بزرگ ترین وسیله تربیت آنها باشد. زیرا سبب تشویق نیکوکاران و تهدید بدکاران می گردد. جالب آنکه خداوند در این آیه، علم خود را به حرف های سرّی و کارهای مخفی و شبانه، قبل از کلام های علنی و کارهای آشکار روزانه ذکر کرده است.

کلمه «سَارِبٌ» از «سرب» در اصل به معنای آب جاری است، ولی به کسی که در روز به سراغ کاری می رود نیز گفته می شود.

پیام ها

۱ علم خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (نه مثل علم و آگاهی ما که نسبت به بعضی چیزها بیشتر و نسبت به بعض دیگر کمتر و یا در حد هیچ است.) «سَوَاءٌ مِنْكُمْ» ...

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱]

اشاره

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ (۱۱)

برای انسان فرشتگانی است که پی در پی او را از پیش رو و از پشت سر از فرمان خداوند حفاظت می کنند. همانا خداوند حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنکه آنان حال خود را تغییر دهند و هر گاه خداوند برای قومی آسیبی بخواهد پس هیچ برگشتی برای آن نیست و در برابر او هیچ دوست و کارساز و حمایت کننده ای برای آنان نیست.

نکته ها:

اشاره

«مُعَقَّبَاتٌ» جمع «معقبه» است و حرف تاء آن برای تأنیث نیست، بلکه برای مبالغه است.

مثل علامه، لذا فاعل «يَحْفَظُونَهُ» مذکر آمده است.

البته مراد از «مُعَقَّبَاتٌ» تعقیب انسان نیست تا با کلمه «بَيْنِ يَدَيْهِ» منافات داشته باشد، بلکه منظور، تعاقب و پی در پی آمدن ملائکه شب و روز است.

مراد از «أَمْرِ اللَّهِ» در این آیه قهر و عذاب الهی نیست، زیرا معنا ندارد که فرشتگان انسان را در برابر کیفر الهی حفاظت کنند، بلکه مراد خطرات و حوادث طبیعی است. چون طبیعت مخلوق خداست و آنچه در آن بگذرد نیز به خواست و اراده ی او می باشد.

در آیات و روایات متعدّد از فرشتگانی یاد شده که مأمور حفظ جان انسان و ثبت کارهای او هستند و از آنان در برابر خطراتی که مورد اراده ی حتمی خداوند نیست محافظت می نمایند.

البته بنا بر مستفاد از روایات، همین که اراده ی قطعی خداوند رسید، فرشتگانِ محافظ، مأموریتِ حفاظت را رها و انسان را به دست اجل حتمی الهی می سپارند. بنا بر این امر و فرمان خداوند دو گونه است، حتمی و غیر حتمی (قضا و قدر) و فرشتگان فقط انسان را از حوادث غیر حتمی حفظ می کنند، بدیهی است که این حفاظت باعث سلب اختیار از انسان نمی شود و سرنوشت انسان ها و امتها هم چنان در اختیار خود آنهاست.

حفاظت فرشتگان هم از جان انسان هاست و هم از اعمال و رفتار آنها «إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَهُ» و هم از ایمان و فکر آنها در برابر انحرافات و وسوس شیطانی، زیرا «يَحْفَظُونَهُ» هم شامل روح می شود و هم شامل جسم.

امام سجاد علیه السلام با اشاره به این آیه فرمودند:

گناهایی که نعمت ها را تغییر می دهند عبارتند از: ظلم به مردم، ناسپاسی خداوند و رها کردن کارهای خیری که انسان به آن عادت کرده است. (۱)

این آیه در مورد جوامع بشری است، نه تک تک افراد انسانی. یعنی جامعه ی صالح، مشمول برکات خداوند و جامعه ی منحرف، گرفتار قهر الهی می شود. اما این قاعده در مورد فرد صالح و انسان ناصالح صادق نیست، زیرا گاهی ممکن است شخصی صالح باشد، ولی بخاطر آزمایش الهی گرفتار مشکلات شود و یا اینکه فردی ناصالح باشد، ولی به جهت مهلت الهی، رها گردد.

پیام ها

۱ خداوند انسان را رها نمی گذارد. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ» ۲ گروهی از فرشتگان الهی، محافظ انسان ها هستند. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ» ۳ خداوند انسان را از حوادث غیر مترقبه حفظ می کند، «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ يَحْفَظُونَهُ» نه از

ص: ۱۹۹

حوادثی که با علم و عمد برای خود بوجود می آورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ» ۴ خطرات و حوادث گوناگون، انسان را احاطه کرده است. «مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ» ۵ خداوند نعمتی را که عطا فرماید پس نمی گیرد، مگر آنکه مردم، آن نعمت را ناسپاسی کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ» ۶ به سراغ شانس و بخت اقبال و فال و نجوم نروید، سرنوشت شما به دست خودتان است. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۷ حفاظت خداوند تا زمانی است که انسان، کفران نعمت نکند و گرنه از لطف الهی محروم و به حال خود رها خواهد شد. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا» ۸ برخورداری از نعمت های ظاهری و بیرونی، وابسته به کمالات نفسانی و حالات درونی است. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» ... (۱)

۹ اراده ی خداوند بالاتر از همه ی اراده هاست. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبُرُوقَ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ يُنْشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ (۱۲)

اوست کسی که برق (آسمان) را برای بیم و امید به شما نشان می دهد و ابرهای گران بار را پدید می آورد.

نکته ها:

اشاره

برق و صاعقه ی آسمان از یک جهت مایه ترس و وحشت مردم است، به خاطر باریدن بی موقع، جریان سیل، خرابی ها و آتش سوزی ها و از جهت دیگر سبب شادی و نشاط و امید است، زیرا سبب ریزش باران، سیرابی درختان و زراعت ها، طراوت و شادابی هوا و پاکی و نظافت است.

ص: ۲۰۰

۱ گرچه به ظاهر، عوامل طبیعی زمینه پیدایش رعد و برق و باران است، ولی مبدء و موجد همه عوامل خداوند است. «يُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ» ۲ کشف قوانین فیزیکی و شیمیایی طبیعت، نباید از ایمان ما به خداوند بکاهد، زیرا طبیعت و قوانینش مخلوق خدا هستند. «يُرِيكُمْ الْبُرْقَ ... يُنشِئُ السَّحَابَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳]

اشاره

و يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ (۱۳)

رعد با ستایش او و فرشتگان از بیم او تسبیح می کنند و او صاعقه ها را فرو می فرستد تا هر که را بخواهد مورد اصابت قرار دهد، در حالی که آنان درباره خداوند به جدال می پردازند و او سخت کیفر است.

نکته‌ها:

اشاره

در فرهنگ قرآن، کل هستی در حال تسبیح خداوند، آنهم تسبیحی بر اساس علم و شعور و انتخاب. جالب آنکه قرآن بگونه ای این مطلب را طرح و بیان می کند که اذهان را به خود متوجه سازد و ردی بر ناباوری ها باشد. از جمله:

۱ آوردن الفاظی مثل «سبح» و «يُسَبِّحُ» که صراحت در این معنا دارد.

۲ تکرار این مطلب در سوره های متعدّد.

۳ آوردن مسئله تسبیح موجودات در ابتدای سوره و بلافاصله بعد از بسم الله.

۴ آوردن کلماتی از قبیل: قنوت و خضوع همه هستی «كُلُّ لَهُ قَانُتُونَ» (۱)، سجده ستارگان و گیاهان «وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ» (۲)، اطاعت آسمان و زمین «قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۳)، آگاهی موجودات در نماز و تسبیح «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ» (۴)

ص: ۲۰۱

٢-٢. الرحمن، ٦.

٣-٣. فصلت، ١١.

٤-٤. نور، ٤١.

۵ خطاب انسان به اینکه شما تسبیح آنان را درک نمی کنید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱) «الْمِحَالِ» از «حیله» به معنای هر نوع چاره اندیشی پنهانی است و چون چاره اندیشی ملازم علم و قدرت است، لذا مفسران «شَدِيدُ الْمِحَالِ» را «شدید القوه و العذاب» معنی کرده اند.

در برخی آیات قرآن، تسبیح و حمد الهی در کنار هم قرار گرفته اند؛ «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ»، «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۲) چنان که در ذکر رکوع و سجود نیز چنین می گوئیم؛ «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَ بِحَمْدِهِ» و «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَ بِحَمْدِهِ» در روایات متعددی از اهل سنت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به هنگام شنیدن صدای رعد سخن خود را قطع کرده و به دعا مشغول می شدند و دیگران را نیز به این کار ارشاد می فرمودند. (۳)

برخی صاعقه ها کیفر و عذاب الهی می باشند که بر اقوام گنهکار نازل می شوند مانند قوم ثمود... «فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۴)

پیام ها

۱ رعد نیز مثل فرشته، تسبیحی آگاهانه و از روی شعور دارد. زیرا کلمه رعد و فرشته در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ» ۲ تسبیح فرشتگان بر اساس خدا ترسی و خشیت است. «مِنْ خِيفَتِهِ» ۳ صاعقه و صاعقه گرفتگی یک امر تصادفی نیست، بلکه با خواست خدا و مطابق قوانین الهی است. «يُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ» ۴ برای انسان لجوج، چیز خطرناکی مثل صاعقه هم بازدارنده نیست. «يُجَادِلُونَ» ۵ در فکر حيله و خدعه و جدال با خدا نباشید که با او نمی توان در افتاد. «هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ» ۶ هر گونه تدبیر و حيله ای بد نیست، چه بسا که باید در برابر افرادی، سخت ترین تدبیرها و برنامه ریزی ها را بکار برد. «شَدِيدُ الْمِحَالِ»

ص: ۲۰۲

۱-۱. اسراء، ۴۴.

۲-۲. اسراء، ۴۴.

۳-۳. تفسیر در المنثور.

۴-۴. فضلت، ۱۷.

اشاره

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْنِهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۱۴)

تنها خواندن او حق است و کسانی را که (مشرکان) جز او می خوانند هیچ پاسخشان نمی گویند، مگر مانند کسی که دو دستش را به سوی آب گشوده تا آن را بدهانش رساند و حال آنکه نخواهد رسید و دعا و خواست کافران (از غیر خدا) جز در گمراهی (و به هدر رفتن و انحراف) نیست.

نکته ها:

اشاره

دعوت به پرستش خدای و دوری از توجه به دیگران و تنها او را مؤثر دانستن، بارها در قرآن تذکر داده شده است. از جمله: اگر انسان، تنها از من درخواست کند، من حتماً او را پاسخ می دهم. «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ» (۱) اما اگر به سراغ دیگران رفت و از آنها حاجت خواست، بدانند آنها نمی شنوند و اگر هم بشنوند اجابت نمی کنند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲) انسان محدود در زندگی پر حادثه دنیا نیازمند پناهگاهی مطمئن است، انبیا پناهگاه واقعی را به او معرفی می کنند، «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» ادباً کمک های دیگران (طاغوت ها) یا برای استحمار یا استثمار یا تبلیغات و حفظ موقعیت خود و یا... می باشد و در واقع آنچه برای آنها مطرح نیست، انسان است.

انسان، فطرتاً تشنه حق و خواستار حقیقت است «لِيَبْلُغَ فَاهُ» ولی راه وصول به آن را گم می کند. اما جز ایمان به خدا و عشق و انیس به او و دعا و درخواست از او، هیچ چیز دیگری انسان بی نهایت طلب را سیراب نمی کند. «وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ» چرا که دون الله هر چه باشد سراب است و دعا از غیر او بیهوده.

ص: ۲۰۳

۱-۱. بقره، ۱۸۶.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۱ جز خدا به سراغ دیگران نروید که از غیر او هیچ کاری ساخته نیست.

﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ﴾

۲ سرچشمه‌ی شرک مردم، تصوّرات و خیالات باطل آنهاست. «كَبَّاسِطٍ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ ... وَ مَا هُوَ بِبَالِغِهِ» ۳ هر کس خالصانه خدا را بخواند، با دست پر برمی‌گردد. دست خالی برگشتن به خاطر توجّه به غیر خداست. «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ ... وَ مَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵]

اشاره

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ (۱۵)

و هر که در آسمان‌ها و زمین است، خواه ناخواه با سایه‌هاشان بامدادان و شامگاهان، برای خدا سجده می‌کنند.

نکته‌ها:

اشاره

کلمه «مِنْ» برای موجود عاقل بکار می‌رود و کلمه «ما» برای غیر آن. امّا در آیات دیگر مشابه این آیه با کلمه «مَا» آمده است، مثل آیه «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» (۱)، لذا می‌توان نتیجه گرفت که مراد از این آیه نیز سجده‌ی همه موجودات است، خصوصاً که کلمه «ظِلَالٍ» نیز مطرح شده که ناگفته پیداست سایه، عقل ندارد.

شاید منظور از سجده کردن سایه‌ها حالت افتادن سایه بر زمین باشد، نظیر تشبیهی که در فارسی می‌آوریم که: سرو سواره می‌رود، غنچه پیاده می‌رسد.

«الْآصَالِ» جمع «اصل» و آن جمع «اصیل» از ماده‌ی «اصل» به معنی انتها و آخر روز است.

ص: ۲۰۴

۱ هستی، مطیع و ساجد خداوند است، چرا ما نباشیم؟ «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ ...»

۲ سجده، مخصوص خداست. «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ» ۳ مؤمنین با میل و رغبت سجده می‌کنند، ولی دیگران بخاطر نیاز، مجبور به تواضع و تذلل می‌شوند. «طَوْعاً وَ كَرْهاً» ۴ اگر موجودی خدایی شد، عوارض و آثار آن هم در خط او قرار می‌گیرد. «ظِلَالُهُمْ» ۵ سجده‌ی موجودات دائمی است. «يَسْجُدُ ... بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶]

اشاره

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ
الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ
الْقَهَّارُ (۱۶)

بگو: پروردگار آسمان و زمین کیست؟ بگو: خداست. بگو: پس چرا جز او، چیزهایی را که مالک هیچ سود و زیانی برای خویشتن نیستند سرپرست گرفته‌اید؟ بگو: آیا نابینا و بینا با هم برابرند؟ یا آیا تاریکی‌ها و روشنایی یکسانند؟ یا مگر برای خدا شریکانی قرار داده‌اند که مانند آفریدن خدا (چیزی) آفریده و این آفرینش بر آنان مشتبه شده است؟ بگو: خداوند، آفریدگار هر چیزی است و اوست یگانه قهار.

نکته‌ها:

اشاره

طرح مسائل در قالب سؤال و جواب، یکی از شیوه‌های تبلیغی، تربیتی و آموزشی است که قرآن، بسیار به آن توجه کرده است «قُلْ مَنْ» ...

در روایات آمده است: شرک به خدا، از حرکت مورچه‌ای سیاه در شب تاریک روی سنگ

سیاه مخفی تر است. (۱) و نمونه اش آن است که بگویی: این کار به برکت خدا و فلانی انجام شد.

پیام ها

۱ مشرکان از شدت تعصب، به روشن ترین سؤالات هم جواب نمی دهند، لذا پیامبر باید خود، پاسخ سؤالش را بدهد. «مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... قُلِ اللَّهُ» ۲ کفار تنها خالقیت خدا را قبول داشتند، «لَنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۲) و دیگران را مدبر می دانستند. «قُلْ مَنْ رَبُّ...» ۳ انسانی که نمی تواند برای خود سودی را جلب یا ضرری را دفع نماید، نباید تحت هر عنوانی به جای خدا مورد اطاعت مردم قرار گیرد. «لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» ۴ کسی که حق را دید و آن را نپذیرفت، چشم دلش کور و فضای اطرافش ظلمات است. «هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ...» ۵ غیر از خداوند کسی چیزی را نیافریده تا در آفریده ها دچار اشتباه شویم.

فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷]

اشاره

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاخْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيِّهِ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ
كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
(۱۷)

خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس رودخانه ها به اندازه (ظرفیت) خویش جاری شده و سیلاب کفی را بر خود حمل کرد. و از (فلزات) آنچه

ص: ۲۰۶

۱-۱. بحار، ج ۷۲، ص ۹۳.

۲-۲. عنكبوت، ۶۱.

که در آتش بر آن می گدازند تا زیور یا کالایی بدست آرند، کفی مانند کف سیلاب (حاصل شود). اینگونه خداوند حق و باطل را (بهم) می زند. پس کف (آب) به کناری رفته (و نیست شود) و اما آنچه برای مردم مفید است در زمین باقی بماند. خداوند اینگونه مثال ها می زند.

نکته ها:

اشاره

در این آیه دو مثال برای معرفی باطل ذکر شده است، یکی مثال کفی که بر روی آب ظاهر می شود و دوم کفی که هنگام ذوب فلزات، روی آنها را می پوشاند.

باطل همچون کف است، زیرا: ۱ رفتنی است. ۲ در سایه حق جلوه می کند. ۳ روی حق را می پوشاند. ۴ جلوه دارد ولی ارزش ندارد. نه تشنه ای را سیراب می کند نه گیاهی از آن می روید. ۵ با آرام شدن شرایط محو می شود. ۶ بالانشین بر سر و صدا، اما تو خالی و بی محتوی است. چنان که در آیات دیگر نیز بر این امر تأکید شده است:

«بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۱)، با حق بر سر باطل می کوبیم.

«يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» (۲)، خداوند باطل را محو می کند.

«وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ» (۳)، باطل در دنیا و آخرت محو و نابود است.

«إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)، همانا باطل رفتنی است.

«لَجَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (۵)، حق آمد و باطل رفت.

تمثیل، مسائل عقلی را محسوس و راه رسیدن به هدف را نزدیک می نماید، مطالب را همگانی و لجوجان را خاموش می سازد، لذا قرآن از این روش بسیار استفاده نموده است.

پیام ها

۱ فیض الهی جاری است و هر کس به مقدار استعدادش بهره مند می شود. «أُودِيَهُ بِقَدْرِهَا»

ص: ۲۰۷

٢-٢. شورى، ٢٤.

٣-٣. سبأ، ٤٩.

٤-٤. اسراء، ٨١.

٥-٥. اسراء، ٨١.

۲ تلاش برای ساخت وسایل ضروری (مَتَاعٍ) یا رفاهی (حَلِيَّةٍ) ممدوح است.

﴿يُوقَدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ﴾

۳ در کوره ی حوادث است که ناخالصی ها معلوم و حق و باطل ظاهر می شود.

﴿يُوقَدُونَ عَلَيْهِ﴾

... زَبَدٌ مِثْلُهُ ۴ وجود باطل، اختصاص به مکان و زمینه ی خاص ندارد. (کف، هم بر روی سیل سرد و هم بر روی فلزات گداخته ظاهر می شود.) «زَبَدٌ مِثْلُهُ» ۵ سرچشمه باطل، ناخالصی هایی است که حق و حقیقت بدان آلوده شده است.

﴿يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ﴾

۶ حق و باطل با هم هستند، اما سرانجام، باطل رفتنی است. «فَيَذُفُّ جُفَاءً» ۷ نفع مردم در حق است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ» ۸ حق ماندنی است. «فَيَمُكُّ فِي الْأَرْضِ» ۹ هر ثروت، دانش، دوست و یا حکومتی که برای مردم مفید باشد، ماندنی است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكُّ فِي الْأَرْضِ» ۱۰ آنچه از سوی خداوند نازل می شود، همچون باران خالص و حق است، لکن همین که با مادیات درآمیخت، دچار ناخالصی و زمینه ی پیدایش کف و باطل می شود. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۸]

اشاره

لِّلَّذِينَ إِشْرَكُوا لِرَبِّهِمُ الْخَسِرَانِ وَالَّذِينَ لَمْ يُشْرِكُوا لَهُمْ جَزَاءٌ مِّمَّا كَسَبُوا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتِدَا بِهٖ أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۸)

برای کسانی که پروردگارشان را اجابت کردند نیکوترین (پاداش) است. ولی کسانی که (دعوت) او را نپذیرفتند، اگر هر آنچه در زمین است و مانند آن را با آن داشته باشند، قطعاً حاضرند آن را (برای رهایی خود از عذاب) فدیة بدهند، آنانند که برایشان حساب سختی است و جایگاهشان دوزخ است و چه بد جایگاهی است.

ص: ۲۰۸

از قرآن استفاده می شود، در قیامت برای مردم چند نوع حساب وجود دارد:

۱ گروهی حساب آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۱) ۲ عده ای سخت و دقیق حسابرسی می شوند. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۲)، «سُوءُ الْحِسَابِ» مراد از «سُوءُ الْحِسَابِ» دقت در حساب است.

۳ بعضی بی حساب به دوزخ می روند و نیازی به محاکمه و میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» (۳) ۴ گروهی بی حساب به بهشت می روند. «إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴) طبق آنچه از روایات و احادیث متعدد بدست می آید، کسانی که با مردم به عفو و رحمت برخورد کنند، حسابشان آسان و کسانی که با مردم به سختی و دقت شدید عمل نمایند حسابشان سخت خواهد بود. افراد مشرک بی حساب به دوزخ و اهل صبر هم بی حساب به بهشت خواهند رفت. (۵)

در قرآن استجابت طرفینی است، یعنی اگر مردم انتظار استجابت از خداوند را دارند باید دعوت خداوند را اجابت کنند، «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۶) هر گاه خدا و رسول، شما را بسوی مکتب حیات بخش می خوانند، پاسخ مثبت دهید تا خدا نیز دعای شما را اجابت فرماید. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ» (۷)، «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ» (۸)

بحثی پیرامون دعوت

مسئله دعوت را می توان از ابعاد گوناگونی مورد بحث و توجه قرار داد:

۱ دعوت کنندگان به حق:

الف: انبیا. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» (۹)، «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» (۱۰)، «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ» (۱۱)

ص: ۲۰۹

۱-۱. انشقاق، ۸.

۲-۲. طلاق، ۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. تفصیل انواع حساب در کتاب معاد، اثر مؤلف آمده است.

۶-۶. انفال، ۲۴.

۷-۷. انبیاء، ۸۸.

۸-۸. آل عمران، ۱۹۵.

٩-٩. ﻳﻮﺳﻒ، ١٠٨.

١٠-١٠. آل عمران، ١٥٣.

١١-١١. احزاب، ٤٦.

ب: مؤمنين: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (١) ج: جن: «يَا قَوْمِنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» (٢) اما دعوت کنندگان به باطل:

الف: پیشوایان کفر: «أَنَّمَا يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٣) ب: شیطان: «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ» (٤)، «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ» (٥) ج: مشرکین: «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٦) ٢ موضوع دعوت:

الف: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (٧) ب: راه مستقیم. «لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (٨) ج: مغفرت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ» (٩) د: بهشت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ» (١٠) ه: نجات. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ» (١١) ٣ برخورد مخالفان:

الف: تهمت: ساحر؛ «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» (١٢) شاعر؛ «بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» (١٣) کاهن؛ «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ» (١٤) مجنون؛ «وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» (١٥) کاذب؛ «لَنُظَنِّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» (١٦) سلطه طلب؛ «يُرِيدُ أَنْ يَنْفَضَلَ عَلَيْكُمْ» (١٧) ب: تهدید. «لَرَجَمْنَاكَ» (١٨)، «أَوْ يَقْتُلُوكَ...» (١٩) ج: تحقیر. «أَهَذَا الَّذِي...» (٢٠)

د: شک. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ» (٢١)

ص: ٢١٠

١-١. آل عمران، ١٠٤.

٢-٢. احقاف، ٣١.

٣-٣. قصص، ٤١.

٤-٤. لقمان، ٢١.

٥-٥. ابراهیم، ٢٢.

٦-٦. بقره، ٢٢١.

٧-٧. انفال، ٢٤.

٨-٨. مؤمنون، ٧٣.

٩-٩. بقره، ٢٢١.

١٠-١٠. یونس، ٢٥.

١١-١١. غافر، ٤١.

١٢-١٢. اعراف، ١٠٩.

١٣-١٣. انبیاء، ٥.

١٤-١٤. طور، ٢٩.

١٥-١٥. قلم، ٥١.

١٦-١٦. اعراف، ٦٦.

١٧-١٧. مؤمنون، ٢٤.

١٨-١٨. هود، ٩١.

١٩-١٩. انفال، ٣٠.

٢٠-٢٠. انبياء، ٣٦.

٢١-٢١. اعراف، ٧٥.

ه: توطئه و جنگ. «وَ إِذِ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ» (۱) ۴ انگیزه ها و عوامل عدم پذیرش:

الف: تقلید. ب: تعصب. ج: تکبر.

د. هوای نفس. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ أَهْوَاءَهُمْ» (۲) ۵ پاداش پذیرش:

الف: اجر. «وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳) ب: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴) ج: حسنی. «لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى» (۵)

پیام ها

۱ بهترین ها در انتظار مؤمن است. «الْحُسْنَى» ۲ باز خرید و فدیة در روز قیامت وجود ندارد. «لَا فِتْنَةَ بِهِ» ۳ قبولی دعوت خداوند باید از روی میل و رغبت باشد. «اسْتَجَابُوا»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹]

اشاره

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ ۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۱۹)

پس آیا کسی که می داند آنچه از جانب پروردگارت بسوی تو نازل شده حق است، مانند کسی است که نایبناست؟ همانا تنها صاحبان خرد پند می گیرند.

نکته ها:

اشاره

در آیه قبل به کسانی که دعوت حیات بخش انبیا علیهم السلام را اجابت می کنند اشاره شد، این آیه و آیات بعد، آثار استجاب آن دعوت را بیان می فرماید.

هر کدام از فطرت، عقل و علم در انسان، مغز و لثی دارند که گاه بواسطه عادات، رسوم،

ص: ۲۱۱

٣-٣. نساء، ١٧٣.

٤-٤. انفال، ٢٤.

٥-٥. رعد، ١٨.

خرافات، غرائز، روی آنها پوشیده می شود، لذا انسان باید دائماً متوجه آن هسته ی مرکزی و مغز آنها باشد. (۱)

سیمای خردمندان در قرآن

واژه «أُولُوا الْأَلْبَابِ» ۱۶ مرتبه در قرآن آمده و هر مرتبه همراه با یک کمال و وصفی بیان شده است. از جمله:

۱ راز احکام را می فهمند. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۲) آینده نگر هستند. «تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّوْقَىٰ وَ اتَّقُونَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۳) دنیا را محل عبور و گذر می دانند نه توقف گاه و مقصد. «لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ ... يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا» (۴) از تاریخ، درس عبرت می گیرند. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (۵) بهترین و برترین منطق را می پذیرند. «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... وَأُولَئِكَ هُمُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۶) اهل تهجد و عبادت می باشند. «أَمَّنْ هُوَ قَانِئٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ ... إِنَّهَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۷)

پیام ها

۱ قرآن انسان بی خبر از حق را نابینا می داند. به جای «کمن هو لا- يعلم» فرموده است «كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ» ۲ دین، مطابقت فطرت انسان هاست، تنها تذکر لازم است تا غفلت زدایی شود.

«إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ»

...

۳ عقلی که انسان را به حقیقت کتاب آسمانی نرساند، عقل نیست. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» ۴ علم مفید، محصول تعقل و تذکر است. «فَمَنْ يَعْلَمْ، يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. بقره، ۱۷۹.

۳-۳. بقره، ۱۹۷.

۴-۴. آل عمران، ۱۹۱.

۵-۵. یوسف، ۱۱۱.

۶-۶. زمر، ۱۸.

۷-۷. زمر، ۹.

۵ برای رسیدن به عقل سلیم و فطرت خالص باید گناه و غفلت را از خود دور کرد. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰]

اشاره

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لَا يَنْفُضُونَ الْمِيثَاقَ (۲۰)

(خردمندان) کسانی هستند که به پیمان الهی وفا می کنند و عهد(او را) نمی شکنند.

نکته ها:

اشاره

«بِعَهْدِ اللَّهِ» هم شامل پیمان های فطری از قبیل عشق به حق و عدالت می شود، هم پیمان های عقلی مثل درک حقایق عالم هستی و مبدأ و معاد را در برمی گیرد، هم بر پیمان های شرعی همچون عمل به واجبات و ترک محرمات اطلاق می گردد و هم بر پیمان هایی که انسان ها با یکدیگر می بندند و متعهد می شوند و خداوند مراعات آنها را واجب فرموده، صادق است.

(۱)

یکی از مهم ترین پیمان های الهی، امامت رهبران آسمانی است. بعد از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام با پشت سر گذاشتن آزمایش های متعدد به مقام امامت رسید، از خداوند خواست تا فرزندان او نیز دارای این مقام شوند. خداوند برای روشن شدن جایگاه امامت، بجای آنکه بفرماید مقام امامت به افراد ظالم نمی رسد فرمود: «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» عهد من به ستمگران نمی رسد.

«الْمِيثَاقَ» به چیزی گفته می شود که دل انسان با آن وثوق و اطمینان پیدا می کند و از آنجا که وجود یک رهبر الهی، دل و جان انسان ها را آرام و مطمئن می سازد. لذا از مصادیق میثاق شمرده شده است.

وفای به عهد مانند احترام به والدین و رد امانت، تنها از حقوق اسلامی نیست، بلکه از حقوق انسانی است. لذا هر خردمند و عاقلی باید آن را مراعات کند.

ص: ۲۱۳

۱ عقل صحیح و سالم، انسان را به دین الهی وفادار می‌سازد. «أُولُوا الْأَلْبَابِ، الَّذِينَ يُوفُونَ» ۲ وفای به عهد از آثار خرد و عقل است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ يُوفُونَ» ...

۳ احترام به پیمان‌ها و قراردادهای اجتماعی، از ویژگی‌های انسان مؤمن عاقل است. «لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱]

اشاره

وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (۲۱)

و(خردمندان) کسانی هستند که آنچه را خداوند به پیوند با آن فرمان داده پیوند می‌دهند و در برابر پروردگارشان(بخاطر شناختی که دارند خشوع و)خشیت دارند و از سختی حساب می‌ترسند.

نکته‌ها:

اشاره

در روایات آمده است آنچه را که خداوند به وصل آن فرمان داده، صله‌ی رحم، یعنی حفظ پیوندهای خانوادگی و همچنین حفظ پیوندهای مکتبی یعنی ارتباط دائم و عمیق با رهبران آسمانی و پیروی از خط ولایت است. (۱)

با نگاهی ساده و گذرا به جهان در عصر حاضر خواهیم دید علی‌رغم آنکه بهترین و بیشترین سرمایه، یعنی نفت را در زیر پای خود دارند و بهترین نقطه وحدت و عشق بیش از یک میلیارد مسلمان، یعنی کعبه را در پیش روی، و از بهترین مکتب و منطق نیز برخوردارند، امّا بخاطر قطع ارتباط با مسأله رهبری الهی، هم‌چنان تحت انواع فشارهای ابرقدرت‌ها بسر می‌برند. از این روست که در آیه ۲۷ سوره بقره بعد از جمله «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» عبارت «وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» آمده است، زیرا بدیهی است که

ص: ۲۱۴

قطع رحم به تنهایی سبب فساد بر روی زمین نمی شود، بلکه این رها کردن رهبری الهی است که گرفتار شدن در چنگال طاغوت و گسترش و نشر فساد و تباهی را بدنبال می آورد.

ارتباطاتی را که خداوند به آن امر فرموده، بسیار متنوع و فراوان است، از جمله:

الف: ارتباط فرهنگی با دانشمندان. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الدِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۱) ب: ارتباط اجتماعی با مردم. «اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَ رَابِطُوا» (۲) ج: ارتباط عاطفی با والدین. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۳) د: ارتباط مالی با نیازمندان. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (۴) ه: ارتباط فکری در اداره جامعه. «وَوَشَّوْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۵) و: ارتباط سیاسی با ولایت. «وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۶) ز: ارتباط همه جانبه با مؤمنان. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۷) ح: ارتباط معنوی با اولیای خدا. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۸)

صله رحم

صله ی رحم تنها به دیدن و ملاقات کردن نیست، کمک های مالی نیز از مصادیق صله ی رحم بشمار می رود. امام صادق علیه السلام فرمودند: در اموال انسان غیر از زکات، حقوق دیگری نیز واجب است و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۹) البتّه شاید مراد امام علیه السلام از حقوق دیگر، همان خمس باشد.

در اهمیّت صله ی رحم همین بس که خداوند آن را در کنار ذکر خود قرار داده است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ» (۱۰) ارحام تنها منحصر به خانواده و بستگان نسبی نیست، بلکه جامعه بزرگ اسلامی را که در آن همه افراد امت با هم برادرند، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱۱) و پدرشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و

ص: ۲۱۵

۱-۱. نحل، ۴۳.

۲-۲. آل عمران، ۲۰۰.

۳-۳. بقره، ۸۳.

۴-۴. بقره، ۲۴۵.

۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.

۶-۶. نساء، ۵۹.

۷-۷. حجرات، ۱۰.

۸-۸. احزاب، ۲۱.

۹-۹. تفسیر صافی.

۱۰-۱۰. نساء، ۱.

۱۱-۱۱. حجرات، ۱۰.

حضرت علی علیه السلام است نیز در برمی گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «انا و علی ابوا هذه الامه» (۱) امام صادق علیه السلام در آستانه رحلت از دنیا، دستور دادند تا به بستگانی که نسبت به ایشان جسارت کرده بودند هدیه ای بدهند. وقتی حضرت در انجام این کار مورد انتقاد قرار می گیرند، آیه فوق را تلاوت می فرمایند. (۲) و اینگونه به ما یاد می دهند که شرط صله ی رحم خوش بینی، علاقه و رابطه آنها با ما نیست.

در توضیح عبارت های «يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» و «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» باید گفت که اگر چه کلمات «خشیت» و «خوف» در بعضی موارد در معنای مترادف و مشابهی بکار رفته و از آنها یک معنا اراده گردیده است، اما فی الواقع میان آن دو تفاوت وجود دارد؛ به اینکه خشیت عبارت است از آن خوف و تأثر قلبی که انسان بخاطر احترام و عظمت از کسی در دل پیدا می کند، اما خوف دارای معنای وسیعتری است و شامل هر گونه ترس و اضطرابی می شود. به عبارت دیگر هیچگاه خشیت در مورد یک حادثه تلخ بکار نمی رود و انسان نمی گوید من از سرما، مرض و... خشیت دارم در حالی که کاربرد واژه خوف در اموری مثل ترس از سرما، گرما و مرض امری رایج و شایع است. و نهایتاً، از آنجا که خشیت بر مبنای علم انسان به عظمت و اهمیّت و احترام طرف مقابل قرار دارد، می توان گفت که خشیت مخصوص افراد عالم است و خوف در مورد همه مردم بکار می رود. چنان که قرآن می فرماید: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۳) تنها دانشمندان از خدا خشیت دارند.

پیام ها

۱ حفظ پیوندهای مکتبی و الهی، نشانه ی عقل صحیح است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ...

الَّذِينَ يَصِلُونَ»

۲ ما باید بخاطر فرمان خدا با بستگان ارتباط برقرار کنیم، خواه دیگران به دنبال ارتباط با ما باشند یا نباشند. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ» ۳ در دید و بازدیدها و صله ی رحم ها، مواظب گناهان و از جمله چشم چرانی ها

ص: ۲۱۶

۱-۱. بحار، ج ۲۳، ص ۲۹۵.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. فاطر، ۲۸.

باشید. «يَصِلُونَ ... يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» ۴ هم از عظمت الهی پروا کنید، «يَخْشَوْنَ» و هم از مجازات او بترسید. «يَخْأَفُونَ» ۵ قطع رحم، سبب سختی حساب است. «يَصِلُونَ ... يَخْأَفُونَ سُوءَ الْحِسَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲]

اشاره

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲)

و(خردمندان) کسانی هستند که برای جلب توجه پروردگارشان صبر پیشه کرده و نماز پیا داشتند و از آنچه روزیشان کردیم پنهانی و آشکارا انفاق کردند و بدی را با نیکی پاک می کنند. آنانند که سرای آخرت مخصوص آنهاست.

نکته ها:

اشاره

«صبر»، فقط به معنای تحمل مشکلات نیست، بلکه شامل پایداری در عبادت، مقابله با معصیت، بردباری در مصیبت، تسلیم در اطاعت و عدم غرور و مستی در نعمت نیز می شود.

«وَجْهِ رَبِّهِمْ» به معنای جلب توجه، عنایت و رضایت پروردگار است.

اقامه نماز یکی از مصادیق پیمان های الهی «عهد الله» است، که در آیات سابق آمد، چنان که در روایت نیز آمده است؛ «الصلاه عهد الله».

صبر و صلوه پیوند با خالق، انفاق و حسنه، ارتباط با مردم است.

انفاق دارای درجاتی است؛ گام اول: بخشش از فضل و داده های الهی. «أَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» (۱) گام دوم: بخشش از دسترنج و کسب حلال. «أَنفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ» (۲)

ص: ۲۱۷

۱-۱. بقره، ۲۵۴.

۲-۲. بقره، ۲۶۷.

گام سوم: بخشش از آنچه دوست دارند. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱) گام چهارم: ایثار. «وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (۲) به فرموده ی المیزان، کلمه «عُقْبَى الدَّارِ» به معنای عاقبت به خیری در دنیا است ولی می توان گفت که شامل هر دو سرا «دنیا و آخرت» می شود.

معنای اینکه بدی را با خوبی برطرف کنیم، این است که اگر از مومنان کسی کار ناشایستی در رابطه با ما انجام داد اغماض کنیم، نه اینکه با افراد ظالم و مفسد چنین رفتاری داشته باشیم. زیرا در مورد آنها باید مقابله به مثل نمود. به هر صورت اگر چه اسلام دین اخلاق و عاطفه و بخشش است ولی در جای خود «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ» (۳) نیز دارد.

اسلام مکتب جامع و اولوا الالباب افراد کاملی هستند. وجود جملاتی همچون: «يُوفُونَ»، «يَصِلُونَ»، «يَخْشَوْنَ»، «يَخَافُونَ»، «صَبَرُوا»، «أَقَامُوا»، «أَنْفَقُوا» و «يَدْرُونَ» نشانه آن است که انسان های کامل هم متعهد به پیمان های خود هستند، هم تمام ارتباطات خود را حفظ می کنند، هم تقوای الایبی دارند و هم بجای انزوا، در همه ی میدان ها حاضر و فعال اند.

پیام ها

۱ صبر و استقامتی ارزش دارد که برای خداوند و در راه او باشد. (نه هر تعصب و لجاجت و یکدندگی) «صَبَرُوا اِئْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» ۲ نماز باید اقامه شود، نه آنکه فقط خوانده شود. یعنی باید آداب، شرایط، حدود و دستورات آن مراعات شود. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۳ رابطه با خدا بدون کمک به دیگران مقبولیتی ندارد، گرچه کمک هم تنها کمک مالی نیست. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا» ۴ به انفاق خود مغرور نشوید، آنچه می دهید از اوست. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۵ وقتی نیت کار «اِئْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» یعنی رضایت پروردگار شد، دیگر پنهان و آشکار عمل مهم نیست. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

ص: ۲۱۸

۱-۱. آل عمران، ۹۲.

۲-۲. حشر، ۹.

۳-۳. نور، ۲.

۶ حکمت اقتضا می کند که بعضی از کمک ها علنی و بعضی دیگر مخفی باشد.

﴿سِرًّا وَ عَلَانِيَةً﴾

۷ گناه را با توبه، منکر را با معروف، ظلم را با عفو، ناسزا را با سلام، عذاب را با صدقه، جفا را با صلّه، استبداد را با مشورت و ولایت طاغوت و شیطان را با ولایت حق جبران نماییم. «يَذُرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ» ۸ خوش عاقبتی در دنیا و آخرت از آن صاحبان خرد است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ... أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۳]

اشاره

﴿جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ﴾ (۲۳)

(سرای آخرت) باغ های جاودانی که آنان و هر کس از پدران و همسران و فرزندان شان که صالح بوده اند بدان داخل می شوند و فرشتگان از هر دری (برای تبریک و تهنیت) بر آنان وارد می شوند.

نکته ها:

اشاره

از میان ۱۳۷ مرتبه ای که کلمه «جَنَّتُ» و «جَنَّاتٌ» در قرآن آمده، تنها ۱۱ مورد از آن تعبیر «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» دارد که طبق حدیثی از در المنثور، به معنای بهشت مخصوص است. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس می خواهد زندگی و مرگش همچون زندگی و مرگ من باشد و به «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» که بهشت من است وارد شود، باید علی بن ابی طالب علیهما السلام و ذریه ی او را، رهبر و امام خود قرار دهد که آنها در علم و فهم، برترین انسان ها و هادی مردم به سوی هدایت اند. (۲)

بارها در قرآن آمده است که افراد صالح یک خانواده، در بهشت نیز در کنار هم خواهند بود و از مصاحبت یکدیگر لذت خواهند برد. البته ذکر عنوان بعضی از افراد خانواده مثل پدر،

ص: ۲۱۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

همسر و فرزند در آیه شریفه فوق دلالت بر خصوصیتی ندارد و شامل همه افراد صالح خانواده، اعم از افراد مذکور و مادران، خواهران و برادران نیز می شود. در ضمن شاید علت عدم ذکر نام مادر آن باشد که مادر، همسر پدر است و مشمول کلمه «ازواج» می گردد، همان گونه که خواهر و برادر، ذریه پدر، و عمو و عمه از ذراری آباء شمرده می شوند.

آنچه از آیات الهی بدست می آید این است که فرشتگان، در همه احوال در دنیا و آخرت (برزخ و قیامت) با انسان ارتباط دارند، گاهی بر او درود و صلوات می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ» (۱) گاهی برای او استغفار و طلب بخشش می کنند، «وَيَسْتَعْفِزُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) و زمانی هم برای او دست به دعا برمی دارند، «رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ» (۳) در هنگام مرگ و شروع عالم برزخ نیز با شعار و تلقین «أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (۴) و با جمله «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» جان آنها را می گیرند. «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۵) و در آخرت نیز از هر سو بر آنان سلام می کنند.

برای بهشت هشت درب ذکر شده که با تعداد اوصافی که برای اولواالالباب در آیات اخیر شمرده شده مطابقت دارد. گویا هر کدام از این صفت های هشت گانه، دری از درهای بهشت و راهی بسوی سعادت ابدی را به سوی انسان باز می کند.

هر پدر و فرزند، هر زن و شوهر و هر آباء و ذریه ای در بهشت به یکدیگر ملحق نمی شوند و در کنار هم قرار نمی گیرند. زیرا در روز قیامت، انساب و اسباب، کارساز نیستند. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۶) و آن روز هر کس در گرو اعمال خویش است، «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (۷) و جز سعی و تلاش، چیز دیگری مؤثر نیست، «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۸) بنا بر این ورود بعضی از بستگان بر بعضی دیگر، تنها به خاطر لیاقت و صلاحیت فردی خود آنهاست. مشابه این آیه را می توان در سوره های غافر، آیه ۷ و طور آیه ۲۱ نیز مشاهده کرد.

ص: ۲۲۰

۱-۱. احزاب، ۴۳.

۲-۲. غافر، ۷.

۳-۳. غافر، ۸.

۴-۴. فصلت، ۳۰.

۵-۵. نحل، ۳۲.

۶-۶. مؤمنون، ۱۰۱.

۷-۷. مدثر، ۳۸.

۸-۸. نجم، ۳۹.

۱ شرط ورود به بهشت، صالح بودن است. «وَمَنْ صَالِحٌ» ۲ خانواده بهشتی، خانواده ای است که بین اعضای آن همبستگی و صمیمیت در مسیر حق باشد. «صَالِحٌ مِنْ آبَائِهِمْ» ۳ توجه به عواطف در اسلام یک اصل است. برای انسان زندگی در بهترین مکان‌ها ولی به دور از خانواده، صفایی ندارد. «يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۴]

اشاره

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴)

(فرشتگان هنگام دیدار بهشتیان به آنان می‌گویند:) بخاطر استقامتی که کردید، بر شما درود باد. پس چه نیکوست سرای آخرت.

نکته‌ها:

اشاره

یکی از امتیازات بی نظیر قرآن، بیان پرمحتواترین مطالب، در قالب ساده‌ترین و مختصرترین کلمات است. از جمله همین عبارت «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» که جمله‌ای بسیار کوتاه و آسان، اما پرمحتوا و رساست و سابقه‌ی آن به انبیای گذشته همچون ابراهیم، نوح و آدم علیهم‌السلام می‌رسد. «سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَى مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۲) سلام، یکی از نام‌های خداوند، تهنیت خداوند بر پیامبران، تبریک الهی بر بهشتیان، زمزمه فرشتگان، کلام بین‌المللی تمام مسلمانان، شعار بهشتیان در این جهان و آن جهان، ذکر خالق و مخلوق، ندای وقت ورود و خروج، آغاز هر کلام در نامه و بیان است که هم بر مرده و زنده و هم بر بزرگ و کوچک گفته می‌شود و پاسخ آن در هر حال واجب است.

پیام سلام، احترام، تبریک، دعا، امان و تهنیت از سوی خداوند است. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۳) وقتی ما در پایان هر نماز می‌گوییم: «السلام علينا و علی عباد الله الصالحین»، با این سلام تمام مرزهای نژادی و امتیازات پوچ سن، جنسیت، مال، مقام، زبان و زمان را در طول تاریخ در هم می‌شکنیم و با همه بندگان صالح خدا ارتباط برقرار می‌کنیم و بر آنها

ص: ۲۲۱

۱-۱. صافات، ۷۹.

۲-۲. صافات، ۱۲۰.

در روایات آمده: گروهی از مردم قبل از رسیدگی به حساب، به بهشت می روند، وقتی فرشتگان علت را سؤال می کنند، جواب می شنوند که ما در دنیا بر اطاعت خداوند و بر مشکلات و مصایب صبر می کردیم و اهل شکیبایی بودیم. فرشتگان با شنیدن جواب، از آنان با «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ»... استقبال می کنند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما اهل صبر هستیم، اما شیعیان ما از ما صبورتر می باشند. زیرا صبر ما بر چیزی است که می دانیم ولی آنان بر چیزی صبر می کنند که نمی دانند. (۲)

نکاتی پیرامون صبر

۱ منشأ و سرچشمه صبر را از خداوند بدانیم. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» (۳) مقصد و هدف از صبر را نیز رضایت الهی قرار دهیم، نه خوشنامی و نه هیچ چیز دیگر. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ» (۴) صبر از صفات انبیا است. «كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۵) صبر کلید بهشت است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ» ... (۶)

۵ صبر در بلاها و آزمایشات الهی، محک و ملاک شناخت و روشن شدن چهره ی مجاهدان و صابران است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ» (۷) صبر سبب دریافت صلوات خداوند است. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۸) شاید یکی از علل صلوات بر پیامبر و اهل بیت او این است که آنها صابرترین مردم بودند. ۷ صبر نسبت به ایمان، به منزله سر برای بدن است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «الصبر من الايمان كالرأس من البدن» (۹) صبر، میزان درجات بهشتیان است. «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»،

ص: ۲۲۲

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. نحل، ۱۲۷.

۴-۴. مدثر، ۷.

۵-۵. انبیاء، ۸۵.

۶-۶. بقره، ۲۱۴.

۷-۷. محمد، ۳۱.

۸-۸. بقره، ۱۵۷.

۹-۹. بحار، ج ۹، ص ۲۰۳.

(۱)

«وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا» (۲) ۹ صبر، دارای درجاتی است. در حدیثی می خوانیم که صبر بر مصیبت ۳۰۰ و صبر بر طاعت ۶۰۰ و صبر از معصیت ۹۰۰ درجه دارد. (۳)

۱۰ در سراسر قرآن فقط در مورد صابران اجر بی حساب مطرح شده است. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴) ۱۱ قرآن مجید در کنار صبر، شکر را نیز مطرح فرموده است، اشاره به اینکه مشکلات هم نعمت هستند. «لِكُلِّ صَبَّارٍ شُكُورٍ» (۵) ۱۲ صبر، و صیبت امام حسین علیه السلام به فرزندش امام سجاد علیه السلام است. «یا بنی اصبر علی الحق و ان کان مرا» (۶) ۱۳ گاهی در یک اقدام چند نوع صبر دیده می شود. نظیر اقدام حضرت ابراهیم در قربانی کردن اسماعیل که هم صبر بر اطاعت و تسلیم و هم صبر بر مصیبت را لازم دارد.

پیام ها

۱ سرچشمه همه کمالات صبر است. «بِمَا صَبَرْتُمْ» صبر در پایان هشت نشانه و کمال برای اولوا الالباب بیان شده و فرشتگان نیز اساس درود خود را صبر مؤمنین می دانند.

۲ سلام کردن به هنگام ورود، شیوه فرشتگان است. «يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ، سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۳ بهشت «دار السلام» است. چون فرشته ها از هر سو بر بهشتیان سلام می کنند.

«مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۴ به کسانی که پایداری و پشتکار دارند احترام بگذاریم. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» ۵ در نظام الهی حتی بکار بردن کلمات و درود و تبریک نیز بر اساس یک مبنا و حکمت (ایمان و عمل) است نه تملق و گزافه. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

ص: ۲۲۳

۱-۱. فرقان، ۷۵.

۲-۲. انسان، ۱۲.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۹۲.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. ابراهیم، ۵.

۶-۶. بحار، ج ۷۰، ص ۱۸۴.

اشاره

وَالَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ
الْدَارِ (۲۵)

(در برابر گروه اول) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از محکم بستن می شکنند و آنچه را خداوند به پیوند آن فرمان داده قطع می کنند و در زمین فساد می نمایند.

آنانند که برایشان لعنت است و برایشان بد منزلی است.

نکته ها:

اشاره

در برابر صفات نیکو و بارز اولوا الالباب در وفای به عهد و ارتباط با آنچه خداوند بر وصل آن فرمان داده، قرآن به گروهی اشاره می کند که ضد این صفات را دارا می باشند، یعنی عهد و پیمان می شکنند و آنچه را امر به وصل آن شده، قطع می کنند. لذا در مقابل «عُقَبَى الدَّارِ»، برای این افراد «سُوءُ الدَّارِ» در نظر گرفته شده است.

فساد در زمین، بارها در قرآن نسبت به افراد و اعمالی مطرح شده است، از جمله افرادی که مصداق مفسد معرّفی گردیده اند، فرعون است. «إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» (۱) همچنین افعالی مثل: هلاک حرث و نسل (۲)، ایجاد تفرقه و آدم کشی نیز از جمله مصادیق فساد در زمین دانسته شده است. قرآن (۳) جزای «مفسد فی الأرض» را کشتن، دار زدن، قطع عضو و یا تبعید می داند و کسانی را که در دل اراده ی بلند پروازی و فساد دارند، محرومان از الطاف الهی در قیامت می شمارد.

امام سجّاد علیه السلام به فرزندش وصیت می فرماید: «ایاک و مصاحبه القاطع لرحمه، فانی وجدته ملعونا فی کتاب الله» (۴) از دوستی و مصاحبت با کسانی که قطع رحم می کنند پرهیز، زیرا من در قرآن، آنها را ملعون یافتم. «يَقْطَعُونَ ... لَهُمُ اللَّعْنَةُ»

ص: ۲۲۴

۱-۱. قصص، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۰۵.

۳-۳. مائده، ۳۳.

۴-۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۶.

۱ یکی از شیوه های تربیتی و تبلیغی، روش مقایسه است. «يُوفُونَ ... عُقْبَى الدَّارِ - يَنْقُضُونَ ... سُوءَ الدَّارِ» ۲ نقطه ی شروع تمام انحرافات، جدایی انسان از خداوند است. «يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ ... يُفْسِدُونَ» ۳ قطع رحم از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن داده شده است.

يَقْطَعُونَ

... لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ» ۴ فساد انسان، به همه جا سرایت می کند. «يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶]

اشاره

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ (۲۶)

خداوند برای هر که بخواهد روزی را گسترش می دهد و (یا) تنگ می گرداند. و (مردم) به زندگی دنیا دل خوشند، در حالی که زندگی دنیا در (برابر زندگی) آخرت جز یک کامیابی (موقت و اندک) نیست.

نکته ها:

اشاره

گرچه در این آیه، توسعه و تنگی رزق به خدا نسبت داده شده، اما بدیهی است که کارهای خداوند حکیم، از روی مصلحت و حکمت صادر می شود. چنان که در برخی آیات و روایات، بعضی علل آن بیان شده است. از جمله؛ وجود گناه در زندگی افراد که باعث تغییراتی در رزق آنها می گردد. چنان که در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لي الذنوب التي تغير النعم» خداوند بیخشیای بر من آن گناهی که نعمت ها را دگرگون می سازد.

گاهی تفاوت در رزق و روزی بخاطر آزمایش افراد است، «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ ... وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ» ... (۱) ما هر آینه شما را با نقص اموال امتحان می کنیم. گاهی محروم شدن

ص: ۲۲۵

بجهت محروم کردن دیگران از حقوق آنهاست، نظیر داستان باغی که در آتش سوخت که سوره ی قلم به آن اشاره فرموده است، و گاهی هم بی توجهی به یتیمان باعث تنگی روزی است. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱) مهم آن است که ما نه از بسط رزق یاغی شویم و همه چیز را از یاد ببریم و نه به هنگام قبض آن از همه چیز ناامید و مأیوس گردیم که نظام الهی، نظامی است حکیمانه و بر پایه آزمایش، نه بر اساس شانس و بخت و اقبال.

پیام ها

۱ روزی بدست خداست نه به زرنگی، دو رنگی، پیمان شکنی و قطع روابطی که احیاناً مستلزم انفاق و بخشش است. «اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ» ۲ رزق کم هم بر اساس اندازه ی حکیمانه مقدر می شود. «يَقْدِرُ» بجای «يَضِيقُ» ۳ با اینکه دنیا اندک است ولی طرفداران خود را فریب می دهد. «وَفَرِحُوا» ...

۴ دنیا، کوچک، کم و زود گذر است، به آن دل خوش نکنیم. «إِلَّا مَتَاعٌ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷]

اشاره

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ (۲۷)

کفار می گویند: چرا از طرف پروردگارش معجزه ای (به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ بگو: همانا خداوند هر که را بخواهد (به حال خود رها و) گمراه می کند و هر کس را که به سوی او رو کرده و توبه نماید، به سوی خویش هدایت می نماید.

نکته ها:

اشاره

هر پیامبری برای اثبات ادعای نبوت خود، باید نشانه ای از جانب خداوند داشته باشد که آن را معجزه می نامند، این معجزه طبعاً در امور خاص و مشخصی است، اما افراد لجوج که

ص: ۲۲۶

قصده پذیرش حق را نداشتند، از پیامبر تقاضای معجزه بر اساس هوسهای خود می کردند، در صورتی که اگر لجاجت را کنار می گذاشتند، قرآن، خود، بزرگترین معجزه است.

گاهی آب و غذا برای افراد مریض مضر است، اما این ضرر نه از آن جهت که در آب و غذا ضرری وجود دارد، بلکه بخاطر بیماری این افراد است. آری! افرادی که از نظر روحی مریض اند، مانند مریض جسمانی در پذیرش آیات ناب الهی دچار ناراحتی می گردند، زیرا به محض مواجهه با حق، روح لجاجت در آنها تحریک شده و هدایت را پس می زند، و این همان معنای «يُضِلُّ» است.

بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

هدایت الهی دو گونه است: ابتدایی و تکمیلی.

هدایت ابتدایی در رابطه با همه مردم است، «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۱) اما هدایت تکمیلی نسبت به کسانی است که هدایت عمومی اول را پذیرفته باشند. مثل معلمی که در روزهای اول درس، مطالب خود را یکسان و یک نواخت به همه شاگردان عرضه می کند، اما بعد از مدتی برای محصلین کوشا، جدی و پرکار خود، لطف بیشتری مبذول می دارد. «وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۲) اما برآستی برای افرادی که قرآن درباره ی آنها می فرماید:

«وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَاتٍ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ» (۳) هیچ آیه ای از آیات الهی برایشان نازل نشد، مگر آنکه از آن اعراض کردند.

«وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۴) اگر ما کتاب را از آسمان در کاغذی فرو فرستیم و آنها با دست خودشان آن را لمس کنند، باز هم می گویند سحر است.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا» (۵) اگر هر معجزه ای ببینند، ایمان نخواهند آورد.

آیا جز برداشتن دست عنایت و زدن مهر ضلالت بر دلهایشان، چاره ای دیگر می باشد؟!

ص: ۲۲۷

۱-۱. انسان، ۳.

۲-۲. محمد، ۱۷.

۳-۳. انعام، ۴.

۴-۴. انعام، ۷.

۵-۵. انعام، ۲۵.

در هر حال، خداوند، حکیم و عادل است و تمام کارها و خواست او از: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ»، «فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»، «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» همه بر اساس عدل و حکمت و لطف و عنایت تفسیر می گردد.

یعنی اگر فرمود: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، چنین نیست که بدون هیچ ضابطه و معیاری، هدایت را برای کسی خواسته باشد، بلکه چنانچه از آیات دیگر برمی آید، یک جا ایمان را شرط هدایت می شمارد و می فرماید: «وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ» (۱) و در جای دیگر، کسب رضایت و خشنودی حق را با پیمودن راه سلامت زمینه هدایت معرفی می فرماید: «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (۲) و یا اگر فرمود: «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، در آیه دیگر، اسراف و تردید و شک را عامل این اضلال می داند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» (۳) به هر صورت اگر دهانه ظرفی بطرف آسمان باشد، باران در او وارد می شود، اما اگر به طرف زمین قرار بگیرد، از نزولت آسمانی بهره ای نخواهد برد و اینچنین است انسانی که دهانه روحش به جانب مادیات باشد، بدیهی است که از باران معنوی الهی بی نصیب خواهد بود.

«اسْتَجِبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (۴)

پیام ها

۱ کفار لجوج هر لحظه معجزه ی جدیدی می خواهند. مشکل در معجزه بیرونی نیست، بلکه در عناد درونی آنهاست. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۲ سنت الهی هدایت همه مردم است، «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۵) اما اگر کسی راه کج را انتخاب کرد، خداوند کیفر او را، همان گمراهی قرار می دهد. «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ» ۳ خشوع در برابر حق، کلید هدایت است. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ» ۴ اگر چه هدایت مردم بدست خداست ولی هدایت خداوند شامل کسانی می شود که در خود، آمادگی به وجود آورده باشند. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ»

ص: ۲۲۸

۱-۱. تغابن، ۱۱.

۲-۲. مائده، ۱۶.

۳-۳. غافر، ۳۴.

۴-۴. نحل، ۱۰۷.

۵-۵. لیل، ۱۲.

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۲۸)

(هدایت شدگان) کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. بدانید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.

نکته ها:

اشاره

یاد خدا تنها به ذکر زبانی نیست، اگر چه یکی از مصادیق روشن یاد خداست. زیرا آنچه مهم است یاد خدا بودن در تمام حالات خصوصاً در وقت گناه است.

یاد خداوند برکات بسیار دارد، از جمله:

الف: یاد نعمت‌های او، عامل شکر اوست.

ب: یاد قدرت او، سبب توکل بر اوست.

ج: یاد الطاف او، مایه محبت اوست.

د: یاد قهر و خشم او، عامل خوف از اوست.

ه: یاد عظمت و بزرگی او، سبب خشیت در مقابل اوست.

و: یاد علم او به پنهان و آشکار، مایه حیا و پاکدامنی ماست.

ز: یاد عفو و کرم او، مایه امید و توبه است.

ح: یاد عدل او، عامل تقوا و پرهیزکاری است.

انسان، بی‌نهایت طلب است و کمال مطلق می‌خواهد ولی چون هر چیزی غیر از خداوند محدود است و وجود عارضی دارد، دل را آرام نمی‌گرداند. در مقابل کسانی که با یاد خدا آرامش می‌یابند، عده‌ای هم به متاع قلیل دنیا راضی می‌شوند. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اطْمَأَنُّوا بِهَا» نماز، ذکر الهی و مایه آرامش است. «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» (۱)، «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ»

ممکن است معنای «أَلَّا يَذْكُرَ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» این باشد که بواسطه ذکر و یادی که

ص: ۲۲۹

۱-۱. طه، ۱۴.

خدا از شما می کند، دلهایتان آرام می گیرد. یعنی اگر بدانیم خداوند ما را یاد می کند و ما در محضر او هستیم، دلهایمان آرامش می یابد. چنان که حضرت نوح علیه السلام بواسطه کلام الهی «إِصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) آرام گرفت و امام حسین علیه السلام به هنگام شهادت علی اصغرش با عبارت «هین علی انه بعین الله» این آرامش را ابراز فرمود، و یا در دعای عرفه آمده است: «یا ذاکر الذاکرین» سؤال: اگرچه در این آیه آمده است که دلها، و بویژه دل مؤمن، با یاد خدا آرام می گیرد، اما در آیات دیگری می خوانیم هر گاه مؤمن خدا را یاد کند، دلش به لرزه می افتد. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) آیا این لرزش و آرامش می توانند در یک جا جمع شوند؟ راه توجیه آن چیست؟ پاسخ: برای تصور وجود این همزمان آرامش و لرزش در یک فرد، توجه به این مثال ها راهگشا می باشد:

الف: گاهی انسان بنخاطر وجود همه مقدمات، اطمینان و آرامش دارد، اما در عین حال از نتیجه هم نگران و بیمناک است. مثل جراح متخصصی که به علم و کار خود مطمئن است ولی باز در هنگام عمل شخصیت مهمی دلهره دارد.

ب: فرزندان، هم به وجود والدین، احساس آرامش می کنند و هم از آنها حساب می برند و می ترسند.

ج: گاهی انسان از آنجا که می داند فلان ناگواری برای آزمایش و رشد و ترفیع مقام اوست، خرسند و آرام است، اما اینکه آیا در انجام وظیفه موفق خواهد شد یا خیر، او را نگران می کند و به لرزه می اندازد.

د: انسان های مؤمن وقتی در تلاوت قرآن به آیات عذاب، دوزخ و قهر الهی می رسند، لرزش بر اندام آنها مستولی می شود، اما هنگامی که آیات رحمت و رضوان و بهشت خداوند را قرائت می کنند، آرامشی شیرین، قلوب آنها را فرا می گیرد و آنها را دلگرم می سازد. امام سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه می فرماید: «اذا ذکرت ذنوبی فزعت و اذا رأیت

ص: ۲۳۰

۱- ۱. هود، ۳۷.

۲- ۲. انفال، ۲.

کرمک طمعت»، یعنی هر گناه گناهان خود و عدل و قهر تو را به یاد می آورم، ناله می زنم، اما وقتی به یاد لطف و عفو تو می افتم امیدوار می شوم. صاحب المیزان برای این جمله، از قرآن شاهد می آورد؛ «تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) یعنی در آغاز انسان دلهره دارد ولی کم کم به آرامش می رسد.

کسی که از یاد خدا غافل است، آرامش ندارد و زندگی بدون آرامش زندگی نکبت باری است. «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

عوامل آرامش و دلگرمی

دستیابی به اطمینان و آرامش می تواند عوامل گوناگونی داشته باشد، ولی در رأس آنها آگاهی و علم جلوه ویژه ای دارد؛ کسی که می داند ذره ی مثقالی از کارش حساب دارد، «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۳) نسبت به تلاش و فعالیتش دلگرم است.

کسی که می داند بر اساس لطف و رحمت الهی آفریده شده، «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۴) امیدوار است.

کسی که می داند خداوند در کمین ستمگران است، «إِنَّ رَبَّكَ لِبِالْمِرْصَادِ» (۵) آرامش دارد.

کسی که می داند خداوند حکیم و علیم است و هیچ موجودی را بیهوده خلق نکرده است «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» خوش بین است.

کسی که می داند راهش روشن و آینده اش بهتر از گذشته است، «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (۶) قلبش مطمئن است.

کسی که می داند امام و رهبرش انسانی کامل، انتخاب شده از جانب خداوند و معصوم از هر لغزش و خطاست، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۷) آرام است.

کسی که می داند کار نیک او از ده تا هفتصد بلکه تا بی نهایت برابر پاداش دارد ولی کار زشت

ص: ۲۳۱

۱-۱. زمر، ۲۳.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

۳-۳. زلزله، ۷.

۴-۴. هود، ۱۱۹.

۵-۵. فجر، ۱۴.

۶-۶. اعلیٰ، ۱۷.

۷-۷. بقره، ۱۲۴.

او یک لغزش بحساب می آید دلخوش است. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أُتْبِتَتْ سَبْعَ سِنَابِلَ فِي كُلِّ سُتْبَلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ» (۱) کسی که می داند خداوند نیکوکاران را دوست دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (۲) به کار نیکش دلگرم می شود.

کسی که می داند کار خیرش آشکار و کار شرّش پنهان می ماند، «یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح» شاد است.

عوامل اضطراب و نگرانی

یکی از شایع ترین بیماری های قرن حاضر اضطراب و افسردگی است. برای این بیماری که دارای علائمی همچون انزوای طلبی، در خود فرو رفتن، خود کم بینی و بیهوده انگاری است، دلایل بسیاری را ذکر کرده اند، از جمله:

شخص افسرده از اینکه همه چیز را مطابق میل خود نمی بیند دارای افسردگی شده است، در حالی که ما نباید بخاطر اینکه چون به همه آنچه می خواهیم نرسیدیم، از مقدار ممکن آن هم دست برداریم و تسلیم شویم.

شخص افسرده با خود فکر می کند که چرا همه مردم مرا دوست ندارند، و حال آنکه این امر غیر ممکن است و حتی خدا و جبرئیل هم دشمن دارند. لذا انسان نباید توقع داشته باشد که همه او را دوست بدارند.

شخص افسرده گمان می کند که همه مردم بد هستند، در صورتی که چنین نیست و خداوند به فرشتگانی که این توهم را داشتند پاسخ داد.

شخص افسرده گمان می کند که همه ناگواری ها از بیرون وجود اوست، در حالی که عمده تلخی ها عکس العمل و پاسخ خصلت ها و کردارهای خود ماست.

شخص مضطرب از شروع در کارها نگران است و احساس ترس و تنهایی می کند. حضرت علی علیه السلام برای رفع این حالت می فرماید: «إذا خفت من شیء فقع فيه» (۳) از هر چه

ص: ۲۳۲

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. بقره، ۱۹۵.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۳۶۲.

می ترسی خود را در آن بینداز، که ترس هر چیز بیش از خود آن است.

شخص مضطرب نگران آنست که آینده چه خواهد شد. این حالت را می توان با توکل بر خدا و پشتکار درمان کرد.

چون در بعضی کارها ناکام شده است، نگران است که شاید در تمام امور به این سرنوشت مبتلا شود.

چون بر افراد و قدرت های ناپایدار تکیه دارد، با تزلزل آنها دچار اضطراب می شود.

و خلاصه اموری همچون عدم قدردانی مردم از زحمات آنها، گناه، ترس از مرگ تلقین های خانواده به اینکه نمی دانی و نمی توانی، قضاوت های عجولانه، توقعات نابجا و تصوّرات غلط، علت بسیاری از افسردگی ها و اضطراب ها می باشد که با یاد خدا و قدرت و عفو و لطف او می توان آنها را به آرامش و شادابی مبدل ساخت. تفسیر آیه «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» را در روز ۱۴ خرداد ۷۳ در همدان می نویسم زیرا بمناسبت پنجمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) برای سخنرانی آمده ام. کسی که در پایان وصیت نامه بسیار مهم خود می فرماید: «من با دلی آرام و قلبی مطمئن و ضمیری شاد و روحی امیدوار به فضل الهی از خدمت شما مرخص می شوم.»

پیام ها

۱ نشانه انابه واقعی، ایمان و اطمینان به خداست. «مَنْ آتَابَ، الَّذِيْنَ آمَنُوا» ...

۲ ایمان بدون اطمینان قلبی، کامل و کارساز نیست. «آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ» ۳ یاد خداوند با زبان کفایت نمی کند، اطمینان قلبی هم می خواهد. «تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» ۴ تنها یاد خدا، مایه ی آرامش دل می شود. «بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» امروزه دارندگان زر و زور و تزویر بسیاریند ولی از آرامش لازم خبری نیست.

ص: ۲۳۳

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ (۲۹)

کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند خوشا بحالشان و سرانجام نیکویی دارند.

نکته ها:

اشاره

مردم چهار دسته اند:

الف: مؤمن، کسانی که هم ایمان دارند و هم اعمالشان صالح است.

ب: کافر، کسانی که نه ایمان دارند و نه کارشان خوب است.

ج: فاسق، کسانی که ایمان دارند ولی اعمالشان صالح نیست.

د: منافق، کسانی که ایمان ندارند ولی ظاهر کارشان خوب است.

«طوبی» یا مصدر است مثل «بشری» و یا مؤنث «اطیب» به معنای بهترین است. در آیه مصداق خاصی برای (بهترین) بیان نشده تا شامل همه بهترین ها شود. و شاید روایاتی که می گوید: طوبی درختی است که ریشه آن در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و شاخه های آن بر سر مؤمنین سایه افکنده، (۱) مثال و تجسمی باشد از اینکه همه پاکی ها و خیرات در گرو اتصال به رهبران آسمانی است.

وقتی کوتاه فکran به پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد کردند که چرا این همه فاطمه زهرا علیها السلام را می بوسی؟ حضرت فرمود: زمانی که در شب معراج مرا به بهشت بردند، من از میوه درخت طوبی خوردم و وجود فاطمه از آن نشأت گرفت و پدید آمد و من هر گاه مشتاق بوی بهشت می شوم دخترم فاطمه را بو می کنم. (۲)

کامیابی افراد بی ایمان و بدور از عمل صالح، عمق و تداوم ندارد. چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۳) در لذتی که بعد از آن آتش باشد، خیری نیست.

١-١. بهار، ج ٨، ص ١١٧ و ١٢٠.

٢-٢. بهار، ج ٨، ص ١٨٨.

٣-٣. بهار، ج ٤١، ص ١٠٤.

۱ زندگی شیرین دنیوی و عاقبت نیکوی اخروی در سایه ایمان و عمل صالح است. «الَّذِينَ آمَنُوا... طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ» ۲
 کامیابی های دنیوی در صورتی ارزش دارد که همراه عاقبت اخروی باشد نه آنکه مانع آن گردد. «طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰]

اشاره

كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَلْتَلُوا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٍ (۳۰)

این چنین ما تو را در میان امتی که پیش از آن امت های دیگری (آمده و) رفته اند، به رسالت فرستادیم، تا آنچه را به سوی تو وحی کرده ایم بر آنان تلاوت کنی. در حالی که آنان به خدای رحمن کفر می ورزند، بگو: او پروردگار من است، معبودی جز او نیست تنها بر او توکل کرده ام و بازگشت من تنها به سوی اوست.

نکته‌ها:

اشاره

اگر چه بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در میان امت عرب بوده است، ولی به صراحت آیات دیگر، او پیامبر تمام امت هاست. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)

پیام‌ها

۱ بعثت انبیاء، سنت الهی و بر اساس لطف و رحمت اوست. «كَذَلِكَ... بِالرَّحْمَنِ» ۲ توجه به تاریخ هر قوم، برای تبلیغ و تربیتشان لازم است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا» ۳ وظیفه پیامبران تلاوت وحی الهی بر مردم است. «لِتَلْتَلُوا» ۴ در برابر کفار مقاومت و از عقیده خود دفاع کنید. «يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ، قُلْ هُوَ رَبِّي»

ص: ۲۳۵

۵ تو کمل بر خدا، عامل مقاومت در برابر کفار است. «قُلْ هُوَ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۶ دلایل ایمان ما به خداوند؛ ربوبیت او «رَبِّي» یگانگی او «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، پناهگاهی او «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»، و بازگشت ما بسوی او «إِلَيْهِ مَتَابٍ»، می باشد.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱]

اشاره

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلَّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلِ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا فَلَمْ يِنَاسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۳۱)

و اگر به واسطه قرآن کوه ها به حرکت درآیند یا زمین قطعه قطعه شود یا به واسطه آن مردگان به سخن آیند، (باز ایمان نمی آورند). بلکه تمام امور بدست خداست. آیا مومنان (از این سنگدلان) مأیوس نشده اند (و نمی دانند) که اگر خدا می خواست قطعاً (با قهر و اجبار) همه مردم را به راه می آورد. و پیوسته به کسانی که کفر ورزیدند به سزای کارهایی که کرده اند مصیبت کوبنده ای می رسد یا آن مصیبت به نزدیک خانه آنان فرو می آید (تا هر لحظه زندگی همراه با دغدغه داشته باشند و این دلهره هم چنان ادامه دارد) تا آن گاه که وعده الهی فرا رسد. همانا خداوند خلف وعده نمی کند.

نکته ها:

اشاره

این آیه اوج عناد و لجاجت کفار را بیان می کند. نظیر آیه ۱۱۱ سوره انعام که می فرماید: اگر ما فرشتگان را بر خود آنها نازل کنیم و مردگان با آنها سخن بگویند و همه چیز روبروی آنان محشور شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

قرآن کتابی است که محکمتر از کوه ها را تکان داد و بالاتر از مرده های جسمانی را زنده کرد. عقول و دلهای مرده و سنگ مردم جاهل عرب را حیات داد. و اگر کتابی باشد که

ص: ۲۳۶

بتواند کوه ها را تکان دهد و مردگان را زنده گرداند، آن همین قرآن است. «أَوْ مَنْ كَانَ مِثْنًا فَأَحْيَيْنَاهُ» ... (۱)

از فرمایش امام کاظم علیه السلام استفاده می شود که در قرآن، علوم و رموزی است که می توان به واسطه آنها در طبیعت تصرف کرد. (۲) «سَيَّرْتُ بِهِ، قَطَعْتُ بِهِ، كَلَّمْتُ بِهِ»

پیام ها

۱ انتظار نداشته باشید که همه مردم ایمان بیاورند. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا» ۲ عناد و لجاجت، درد بی درمان جوامع بشری است. (اگر کسی طالب و جویای حق باشد، یک معجزه هم برای ایمان آوردن کافی است) «قُرْآنًا سَيَّرْتُ بِهِ، قَطَعْتُ بِهِ، كَلَّمْتُ بِهِ» ۳ در جهان بینی الهی همه کاره خداست. «بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا» ۴ معجزه، تحت اراده خداوند است. نه بر اساس پیشنهاد و هوس های افراد لجوج. «بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا» ۵ اراده خداوند بر هدایت اختیاری انسان هاست، نه اجبار و اکراه آنان. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا» چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۳) ۶ کفار باید منتظر ضربه هایی از جانب خداوند بر کشور و مرزهای خود باشند.

«لَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»

۷ قهر خداوند اختصاص به جهان آخرت ندارد. «تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ» ۸ همه جا موعظه و استدلال کافی و کارساز نیست، گاهی قهر و غضب لازم است. «تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ» ۹ علت نزول بلاها، کردار خود ماست. «بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ» ۱۰ هشدارهای الهی گاه به صورت مستقیم و نسبت به خود ماست و گاه بطور غیر مستقیم و نسبت به دیگران و مناطق اطراف ماست. «تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»

ص: ۲۳۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. بقره، ۲۵۶.

۱۱ از عذاب دیگران درس عبرت بگیریم. «أَوْ تَحُلَّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ» ۱۲ هیچگاه در وعده ها و وعیدهای الهی شک نکنیم. «لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۲]

اشاره

وَ لَقَدْ أَسْتَهْزَيْتَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا تُمْ أَخَذْتَهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (۳۲)

و همانا پیامبرانی پیش از تو (نیز) به استهزاء گرفته شدند، اما من به کسانی که کفر ورزیدند مهلت دادم سپس آنان را (به قهر خود) گرفتم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود.

پیام ها

۱ شناخت تاریخ پیامبران، عامل صبر و بردباری در برخورد با مشکلات و تحمل سختی ها و مصائب است. «استهزئ برسول من قبلک» ۲ کسی که فرستادگان الهی را مسخره کند، کافر است. «فاملئت للذین کفروا» ۳ مهلت دادن، سنت حتمی و همیشگی الهی است. «فاملئت» (مؤمن از این فرصت برای توبه و عمل صالح بهره برداری می کند، اما کافر بر گناهان خویش اصرار می ورزد). ۴ به مهلت الهی مغرور نشویم، که قهر او یک دفعه می رسد. «ثم اخذتهم» ۵ اگر کسی را برای انجام کاری مأمور می کنید، خطرات و سختی های کار را به او گوشزد نمایید و به او روحیه دهید. «لقد استهزئ برسول من قبلک»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳]

اشاره

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِنَاظِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳)

ص: ۲۳۸

پس آیا آن (خدایی) که بر هر کس و عملکرد او حاکم و ناظر است، (با بُت های ساختگی یکی است؟) و (لی) آنان برای خدا شریکانی قرار داده اند.

بگو: آنها را نام ببرید (چه هستند و چه توانی دارند؟) آیا خدا را از شریکانی در زمین خبر می دهید که او نمی شناسد؟ یا سخنی تو خالی (می گوید)، بلکه برای کسانی که کفر ورزیدند، مکرشان آراسته جلوه داده شده است و از راه (حق) باز داشته شده اند و هر که را خدا گمراه کند، پس برای او هیچ هدایت کننده ای نیست.

نکته ها:

اشاره

قائم بودن خدا، به معنای تدبیر تمام امور و کفایت، حفاظت، نظارت، ثبت و ضبط آنهاست.

پیام ها

۱ خداوند با طرح سؤال، عقل و فطرت انسان را به قضاوت می طلبد. زیرا عقل و فطرت با شرک سازگار نیست. «أَفَمَنْ ... أَمْ تَبْتُؤْنَ» ۲ کسی که از خدای علیم و واحد و قیوم جدا شود، به ورطه شرک و چند خدایی گرفتار می آید. «شُرَكَاءَ» ۳ بت پرستی و شرک به قدری سبک سری و بی منطق است که حتی نمی توان نام و اوصاف معبودان آنان را بیان کرد. «قُلْ سَمُّوهُمْ» ۴ شاید مشرکان نیز از عمق جان بت ها را قبول ندارند. «أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ» ۵ شرک نیز نوعی کفر است. «جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ ... زُيِّنَ لِلذِّينِ كَفْرُوَا» ۶ کسی که مسائل انحرافی برایش جلوه کرد، از راه حق و مسیر هدایت باز می ماند. «زُيِّنَ ... صُدُّوا» ۷ به نقشه ها و تدبیرهای خود مغرور نشوید. «زُيِّنَ ... مَكْرُهُمْ»

اشاره

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ (۳۴)

برای آنان در زندگی دنیا عذابی است و قطعاً عذاب آخرت سخت تر است و در برابر (قهر) خداوند هیچ محافظی برایشان نیست.

نکته ها:

اشاره

عذاب آخرت سخت تر است، زیرا:

الف: در قیامت اسباب و وسایل قطع می گردد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱) ب: نسب و فامیلی، دیگر کارآیی ندارد. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۲) ج: فدیة قبول نمی شود. «يَوْمَئِذٍ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ... بَيْنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً كَلَّافاً» (۳) حاضر است بستگان و حتی تمام جهان را فدا کند.

د: عذرخواهی مفید نیست. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ» (۴) ه: دوستان یکدیگر را رها می کنند. «لَا يَسْتَأْذِنُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنْ غَيْرِ الذَّمِّ» (۵) و: دوام دارد و همیشگی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۶) ز: تخفیفی در کار نیست. «فَلَا يُخَفَّفُ» (۷) ح: هم روحی و هم جسمی است. «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» (۸)

پیام ها

۱ کسی که برای خدا شریک قرار دهد، در دنیا نیز عذاب می شود. «لَهُمْ عَذَابٌ فِي ...

الدُّنْيَا»

۲ شفاعت، شامل حال مشرکان نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ»

ص: ۲۴۰

- ٢-٢. مؤمنون، ١٠١.
- ٣-٣. معارج، ١١ تا ١٦.
- ٤-٤. غافر، ٥٢.
- ٥-٥. معارج، ١٠.
- ٦-٦. بقره، ١٦٢.
- ٧-٧. بقره، ١٦٢.
- ٨-٨. دخان، ٤٩.

اشاره

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ (۳۵)

مثال بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده (چنین است که) نهرها از زیر آن جاری است. میوه ها و سایه اش دائمی است این است. عاقبت کسانی که تقوی پیشه کردند و سرانجام کافران آتش است.

نکته ها:

اشاره

از جمله شیوه های تعلیم و تربیت در قرآن، مقایسه و سنجش میان افراد، حالات و سرانجام حق و باطل است. از این جهت چون در آیه ی قبل، آینده مشرکان بیان شده بود، لذا در این آیه به عاقبت افراد با تقوا اشاره می فرماید، تا انسان ها با مقایسه ی این دو سرنوشت، با درک و آگاهی بیشتر و بهتری بتوانند راه خود را انتخاب نمایند.

سایه های بهشت دائمی است. در بهشت نیز، خورشید و درخت و سایه هست ولی نه مثل دنیا که سایه ها در اوقات مشخصی مثل صبح یا عصر باشد و در شب یا ظهر محو یا کم شود، بلکه همیشه و به یک میزان وجود دارد.

سؤال: در آیه ۱۳ سوره دهر می خوانیم: «لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا» مؤمنان در بهشت نه خورشید و آفتابی می بینند و نه سرمای گزنده ای. پس چگونه در آیه فوق سخن از سایه به میان آمده است؟! پاسخ: مراد از ندیدن خورشید، نبود حرارت آزار دهنده و سوزندگی آن است و گرنه خورشید به عنوان یک موجود نورانی و نورافشان وجود دارد، و وقتی نور بود، طبیعتاً بدنبال آن، سایه هم وجود خواهد داشت.

پیام ها

۱ آنچه را که می توان از بهشت درک کرد، شبیه و مثل آن است، «مَثَلُ الْجَنَّةِ» و گرنه بهشت برای وجود محدودی مانند ما، به درستی قابل درک نیست.

۲ نعمت های بهشتی، موسمی، موضعی و فاسد شدنی نیست و قطع و وصل و

آفت در آن راه ندارد. «دَائِمٌ» ۳ بهشت، بهای تقواست و بی جهت به کسی داده نمی شود. پاداش پرهیز موقت دنیوی، کامیابی دائم اخروی است. «الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... أَكُلُهَا دَائِمٌ» ۴ به ظاهر افراد نگاه نکنید زیرا که پایان کار مهم است. «عُقُوبِي الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۵ مؤمن باید باتقوا باشد. در مقابل «الْمُتَّقُونَ»، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶]

اشاره

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مآبُ (۳۶)

و کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) دادیم، به آنچه به سوی تو نازل شده دلشاد می شوند. و بعضی از گروه ها کسانی هستند که بخشی از آن (قرآن) را انکار می کنند. بگو: همانا من مأمورم که خدا را بپرستم و به او شرک نورزم. تنها به سوی او دعوت می کنم و بازگشت من به سوی اوست.

نکته ها:

اشاره

این آیه همچون آیات دیگر (۱) از افراد سالم، خوش قلب و پذیرای حق اهل کتاب ستایش کرده و می فرماید: اهل کتاب واقعی، روحیه ی حق گرا دارند، از تعصبات نابجا پرهیز می کنند و چون با اسلام و آیات الهی برخورد کنند، شادمان شده و ایمان می آورند.

پیام ها

۱ گرچه پذیرفتن آیات مهم است، ولی پذیرش شادمانه مهمتر است. «يَفْرَحُونَ» ۲ ایمان به تمام دستورات الهی لازم است، نه بخشی از آن. «بِمَا أُنزِلَ» ۳ حزب گرایی کورکورانه، یک آفت و خطر در برابر حق گرایی است. «مِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ»

ص: ۲۴۲

۴ باید در برابر انکار حق، قاطعیت نشان داد. «مَنْ يُنْكِرْ... قُلْ» ۵ دلیل بندگی خالصانه، آن است که سرنوشت و آینده ما به دست اوست.

□
«أَعْبُدَ اللَّهَ»

... إِلَيْهِ مَيَّابٍ» ۶ توحید، نبوت، معاد اصول مشترک همه ادیان آسمانی است؛ توحید، «أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكُ بِهِ» نبوت، «إِلَيْهِ أَدْعُوا» معاد، «إِلَيْهِ مَيَّابٍ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا حُكْمًا عَرَبِيًّا وَ لِيُنِيبَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا وَاقٍ (۳۷)

و بدین سان ما آن (قرآن) را به صورت فرمانی روشن (به زبان عربی) نازل کردیم و بدون شک اگر بعد از دانشی که به تو رسیده است از هوسهای آنان پیروی کنی، در برابر (قهر) خدا برای تو هیچ یاور و محافظی نیست.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «حکم» در آیه، به یکی از سه این معناست: حاکم و فاصل میان حق و باطل، احکام الهی و حکمت.

پیام ها

۱ بعثت انبیا و نزول کتب آسمانی، سنت حکیمانه الهی است. «وَ كَذَلِكَ» ۲ پیام وحی باید به زبان مردم باشد. «حُكْمًا عَرَبِيًّا» ۳ دستورات الهی، روشن و بدون ابهام و اعوجاج است. «عَرَبِيًّا» ۴ پست تر از هواپرستی و هوسرانی، تأمین هوسهای دیگران است. «أَهْوَاءَهُمْ» ۵ علم به تنهایی سعادت آفرین نیست، چه بسا که انسان با وجود علم، باز هم به دنبال خرافات و هوسهای مردم برود. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۶ انسان های آگاه، مسئولیت بیشتری دارند. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۷ علم واقعی، قرآن است. «أَنْزَلْنَاهُ... لِجَاءِكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۸ خداوند با هیچکس خویشاوندی ندارد، حتی اگر انبیا هم کج بروند، مورد تنبیه الهی واقع می‌شوند. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ» ۹ جلب رضایت منحرفان همان، و از دست دادن امدادهای الهی، همان. «اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ... مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٍ (۳۸)

و البته ما قبل از تو (نیز) پیامبرانی فرستاده ایم و برای آنان همسران و فرزندان قرار دادیم و هیچ پیامبری را نسزد که معجزه ای بیاورد، مگر با اذن الهی. برای هر زمان و دوره ای کتاب (و قانون) است.

نکته ها:

اشاره

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما فرزندان حضرت محمد صلی الله علیه و آله هستیم و مادرمان فاطمه علیها السلام است و خداوند به هیچ یک از پیامبران چیزی را نداده مگر آنکه آن را به حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز داده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا...»

پیام ها

۱ بعثت انبیا، یکی از سنت های الهی است. «أَرْسَلْنَا رُسُلًا» ۲ انبیا نیز مثل سایر مردم زندگی می کرده و دارای همسر و فرزند بوده اند.

«أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً»

۳ معجزه ی پیامبران بر اساس خواست آنها یا درخواست و هوس مردم نیست، بلکه با اذن و اراده ی الهی است. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»
۴ زمان، در نزول قانون الهی نقش دارد. «لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٍ»

ص: ۲۴۴

اشاره

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۳۹)

خداوند هر چه را بخواهد محو یا اثبات می کند و ام الكتاب تنها نزد اوست

نکته ها:

بحثی پیرامون مقدرات الهی

مطابق آنچه از آیات و روایات بدست می آید مقدرات الهی بر دو نوع است:

۱ اموری که مصلحت دائمی دارد و لذا قانونش هم دائمی است. مثل آیات؛ «مَا يَدُلُّ الْقَوْلُ لَعَدَى» (۱) در کلام ما تبدل راه ندارد. «كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۲) هر چیزی در نزد پروردگار دارای حساب و کتاب دقیقی است. اینگونه مقدرات در لوح محفوظ ثبت است «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۳) و فقط مقربان الهی با اذن خداوند می توانند بر آن آگاه شوند. «كِتَابٌ مَرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُرْسَلُونَ» (۴) ۲ اموری که غیر حتمی و مصالح آنها تابع اعمال و رفتار مردم است، مثل توبه کردن مردم از گناه که مصلحت عفو را در پی دارد، و یا دادن صدقه که مصلحت دفع بلا را به همراه می آورد و یا ظلم و ستم که بخاطر مفسده اش قهر الهی را بدنبال دارد. یعنی خداوند متعال در اداره ی نظام آفرینش دست بسته نیست و با حکمت و علم بی نهایتی که دارد، می تواند با تغییر شرایط، تغییراتی در آفرینش و قوانین آن بدهد. بدیهی است که این تغییرات، نشانه ی جهل خداوند متعال و یا تجدید نظر و پشیمانی او نیست، بلکه این تغییرات بر اساس حکمت و تغییر شرایط و یا پایان دوره ی آن امر است.

قرآن مجید در این زمینه نمونه های زیادی دارد که به چند نمونه اشاره می کنیم:

الف: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۵) دعا کنید تا من برای شما مستجاب کنم. انسان با تضرع و دعا می تواند مصالح خود را بدست آورد و سرنوشت خود را تغییر دهد.

ب: «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (۶) قانون الهی در همه جا ثابت نیست، شاید خداوند با پدید آمدن شرایط لازم، برنامه جدیدی را بوجود آورد.

ص: ۲۴۵

٣-٣. بقره، ١٦٢.

٤-٤. مطففين، ٢٠ تا ٢١.

٥-٥. غافر، ٦٠.

٦-٦. طلاق، ١.

ج: «كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» (۱) خداوند، هر روز در شأن مخصوص همان روز است.

د: «فَلَمَّا زَاغُوا، أَزَاغَ اللَّهُ» (۲) چون راه انحرافی را انتخاب کردند، خدا هم منحرفشان ساخت.

ه: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ» (۳) با ایمان و تقوی، مسیر قهر الهی به لطف و برکت تغییر می یابد.

و: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۴) خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنها خودشان را تغییر دهند.

ز: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۵) کسانی که توبه کنند، ایمان آورند و عمل نیکو انجام دهند، خداوند بدی های آنان را به خوبی و حسنه تبدیل می کند.

ح: «إِنْ عُدْتُمْ عَدُنَا» (۶) اگر شما برگردید، ما هم برمی گردیم.

سؤال:

اگر علم خدا عین ذات اوست و قابل تغییر نیست، پس هر چه در علم او گذشته باید به مرحله عمل برسد و گر نه جهل خواهد بود.

پاسخ:

علم خدا بر اساس نظام علل و اسباب است، بدین صورت که او علم دارد که اگر از این وسیله استفاده شود، این نتیجه و اگر از دیگری بهره برداری شود، آن سرانجام را در پی خواهد داشت و علم او جدای از علم بر اسباب و علل نیست.

بداء چیست؟

یکی از ایراداتی که اهل سنت بر شیعه وارد می کنند این است که می گویند: شیعه برای خداوند «بداء» قائل می شوند و به گمان آنها «بداء» یعنی تغییر در علم الهی و کشف خلاف برای خداوند، در حالی که منظور شیعه از بداء ظاهر شدن چیزی است که ما انسان ها خلاف آن را گمان می کردیم.

«بداء» در آفرینش، نظیر نسخ در قانون است، مثل آنکه از ظاهر قانون و یا حکمی تصوّر کنیم که دائمی است، ولی بعد مدّتی ببینیم که عوض شده است. البتّه این به معنای

ص: ۲۴۶

٣-٣. اعراف، ٦٩.

٤-٤. رعد، ١١.

٥-٥. فرقان، ٧٠.

٦-٦. اسراء، ٨.

پشیمانی و یا جهل قانونگذار نیست، بلکه شرایط باعث بوجود آمدن این تغییر در قانون شده است، درست مانند نسخه ای که پزشک با توجه به شرایط فعلی بیمار آن را می نویسد، اما به محض تغییر حال او، نسخه جدیدی تجویز می کند. لذا همان گونه که نسخ در آیات را که در واقع یک نوع بداء است، همه فرق اسلامی از شیعه و سنی قبول کرده اند، می بایست «بداء» را با همین معنا و بیانی که آمد پذیرا باشند. پس بداء به معنای جهل ماست نه جهل خداوند.

نمونه های از بداء ۱ ما گمان می کردیم خداوند که به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمان ذبح فرزندش را داده است، می خواسته اسماعیل علیه السلام کشته و خورش بر زمین ریخته شود، اما بعداً ظاهر شد که اراده ی الهی از این امر، آزمایش پدر بوده است نه کشته شدن پسر.

۲ ما از وعده خداوند با حضرت موسی علیه السلام تصوّر می کردیم که دوره ی مناجات سی شب است، «وَإِعْدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۱) اما بعداً ظاهر شد که از اول برنامه چهل شب بوده است ولی خداوند به جهت آزمایش، آن را در دو مرحله اعلام فرموده است، ابتدا سی شب و سپس ده شب.

۳ ما فکر می کردیم که قبله ی مسلمانان برای همیشه بیت المقدس است، ولی آیات تغییر قبله برای ما ظاهر کرد که قبله ی دائمی، کعبه بوده است.

۴ وقتی نشانه های قهر خدا پدید آمد، حتی حضرت یونس علیه السلام هم مطمئن شد که عذاب الهی نازل و قوم کافرش نابود خواهند شد، لذا از میان مردم بیرون رفت، اما مردم ایمان آوردند و قهر الهی برطرف گردید. «إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ» (۲) به هر صورت معنای بداء جهل خداوند و عوض شدن علم او نیست، زیرا خداوند از ابتدا می دانست که خون اسماعیل ریخته نخواهد شد، مدت مناجات موسی چهل شب است، قبله دائمی مسلمانان، کعبه خواهد بود و قوم یونس اهل نجات هستند، ولی ظاهر دستورات و حوادث به نحوی بود که انسان تصوّر دیگری داشت. پس تغییری در علم

ص: ۲۴۷

۱-۱. اعراف، ۱۴۲.

۲-۲. یونس، ۹۸.

خداوند پیدا نشده و این ما هستیم که دارای دید تازه ای شده ایم.

بداء به این معنا دارای اثرات تربیتی بسیاری است، از جمله اینکه انسان تا آخرین لحظه ی عمر، به تغییر شرایط امیدوار می ماند، روحیه ی توکل در او زنده می گردد، اسیر ظواهر نمی شود، ایمان انسان به غیب و قدرت خداوند متعال بیشتر می شود. با توبه، صدقه، مناجات و دعا تلاش می کند تا مسیر حوادث و قهر الهی را تغییر دهد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند از همه انبیا همراه با توحید، ایمان به بداء را نیز پیمان گرفته است. در حدیث دیگر می خوانیم: هر کس گمان کند برای خداوند مسئله جدیدی روشن شده که قبلاً آن را نمی دانسته، از او تبری بجویید. (۱)

پیام ها

۱ دست خدا برای تغییر در نظام تکوین یا تشریح باز است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ» ۲ خداوند، آفرینش را به حال خود رها نکرده است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ» ۳ محو یا اثبات قوانین حاکم بر جهان هستی، به دست خداست. «يَمْحُوا اللَّهُ» ...

۴ محو و اثبات الهی بر اساس، حکمت و علم است. «وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» ۵ جهان آفرینش دفتری دارد که تمام حوادث در آن ثبت است. «الْكِتَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰]

اشاره

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ (۴۰)

(ای پیامبر در فکر دیدن نتیجه کار مباش زیرا) اگر بخشی از آنچه را به آنان وعده می دهیم (در زمان حیات تو) به تو نشان دهیم یا تو را از دنیا ببریم، (بدان که ما وعده های خود را محقق خواهیم کرد) پس وظیفه تو تنها تبلیغ است و حساب تنها با ماست.

ص: ۲۴۸

۱ آنچه از لطف خداوند بر مسلمانان و یا قهر الهی بر کفار مشاهده می‌شود، تنها گوشه‌ای از تحقق وعده‌های الهی است. «بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ» ۲ حتی مرگ افرادی چون رسول گرامی اسلام مانع از تحقق وعده‌های الهی نیست و در زمان پیش بینی شده محقق خواهد شد. «نُرِيَنَّكَ ... أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ» ۳ گاهی آثار تبلیغ بعد از رفتن مبلغ پدیدار می‌شود، پس در انجام وظیفه منتظر نتیجه فوری نباشیم. زیرا که تأخیر نشانه‌ی تعطیل نیست.... «أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ» ۴ کیفرهای الهی بدون حساب، بیجا و گزافه نیست. «عَلَيْنَا الْحِسَابُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۴۱)

(حساب همه با ماست و ما به سرعت حساب همه را می‌رسیم) مگر ندیدی که ما به سراغ زمین می‌آییم و دائماً از اطراف آن (با گرفتن جان ساکنانش) می‌کاهیم. خداوند حکم می‌کند و هیچ تجدیدنظر کننده‌ای برای حکم او نیست و او سریعاً به حساب همه می‌رسد.

نکته‌ها:

اشاره

در روایات متعدّد می‌خوانیم که مراد از کم شدن اطراف زمین، مرگ و فقدان علما و دانشمندان بزرگ است. (۱)

پیام‌ها

۱ از تاریخ و عاقبت گذشتگان درس عبرت بگیریم و در وعده و وعیدهای الهی شک نکنیم. «أَوْ لَعْنَمُ يَرَوْا» ۲ پایان عمر حکومت‌ها و شخصیت‌ها، با خواست الهی است. «نَأْتِي ... نَنْقُصُهَا»

ص: ۲۴۹

۴ حکومت و فرمان الهی شکست ناپذیر است. «لَا مَعْتَبَ لِحُكْمِهِ» ۵ تمام افراد و قدرت ها به تدریج از زمین برچیده می شوند، ولی قدرت الهی ثابت و پابرجاست. «نَنْقُضُهَا ... وَ اللَّهُ يَحْكُمُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۲]

اشاره

وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقِبِيَ آلِدَارٍ (۴۲)

و البته کسانی که پیش از آنان بودند مکرها کردند، ولی (سودی نکرد زیرا) همه تدبیرها و مکرها برای خداست، او می داند که هر کس چه کسب می کند و کفار بزودی خواهند دانست که سرای آخرت از آن کیست.

نکته ها:

اشاره

قرآن برای اینکه تمام توجه انسان به خدا معطوف شود و از غیر او مأیوس گردد، همه ی راههایی را که ممکن است باعث گرایش انسان به غیر خدا شود می بندد، مثلاً می فرماید:

«إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» اگر بخاطر کسب عزت به سراغ دیگران می روی، بدان که تمام عزت ها برای خداست. در جای دیگر می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» تمامی قدرت ها در نزد خداوند است. و در این آیه می فرماید: «فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا» تمام تدبیرها از خداست، تا انسان برای دستیابی به عزت و قدرت و سیاست به دیگران دل نبندد.

یکی از بهترین نمونه های مکر خداوند، مهلت دادن به منحرفان است، بنحوی که آنها گمان می کنند راهشان درست است، اما خداوند بارها در قرآن فرموده است که کفار گمان نکنند مهلت دادن، نشانه محبت ما نسبت به آنهاست، بلکه ما مهلت می دهیم تا پیمانہ ی آنها پر شود.

پیام ها

۱ رهبران دینی نگران مکر مخالفان نباشند، زیرا در طول تاریخ این حيله ها برای انبیا نیز بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

ص: ۲۵۰

۲ از تاریخ درس عبرت بگیریم که عاقبت از آن کیست. «لِمَنْ عُقِبِيَ الدَّارِ» ۳ تمام تدبیرها و اثرات آن به دست خداوند متعال است، به سراغ دیگران نرویم.

□
«فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا»

۴ مکر انسان نسبت به خدا معنا ندارد، چون مکر و حيله در جایی اثر می کند که طرف مورد مکر غافل باشد. «يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳]

اشاره

□
وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (۴۳)

و کسانی که کفر ورزیدند گویند: تو فرستاده (خدا) نیستی. بگو: گواهی خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست، میان من و شما کافی است.

نکته ها:

در اولین آیه این سوره خواندیم که آنچه بر پیامبر نازل می شود حقّ است، اگر چه اکثر مردم ایمان نمی آورند، در این آخرین آیه نیز می خوانیم که کفار، رسالت پیامبر را انکار می کنند، این حاکی از اوج لجاجت و عناد اهل باطل با فرستاده الهی و کلام حقّ اوست.

وقتی یکی از اطرافیان حضرت سلیمان که مقداری از علم کتاب را دارد، می تواند در کمتر از یک چشم برهم زدن، تخت ملکه ی سبا را در پیش روی آن حضرت حاضر کند، پس اگر کسی تمام علم کتاب را داشته باشد، چه قدرتی می تواند داشته باشد.

مطابق روایات مراد از کسی که علم همه ی کتاب را دارد حضرت علی ع و اهل بیت پیامبر ع می باشد (۱) پیام ها:

□
۱- ایمان به حمایت خداوند بهترین بشوونه در برابر هر گونه تکذیب و تحقیر است. قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ

ص: ۲۵۱

۲- آگاهی بر کتاب الهی مقام انسان را تا به آنجا بالا می برد که گواهی او در کنار گواهی خداوند قرار می گیرد کَفَى بِاللَّهِ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ .

۳- گاهی ارزش گواهی یک فرد از انکار هزاران نفر بیشتر است. (اصل باکیفیت است نه کمیت) يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسِيَّتْ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ .

الحمد لله رب العالمين.

ص: ۲۵۲

سیمای سوره ابراهیم

این سوره پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است، البتّه آیه های ۲۸ و ۲۹، در مورد کشته شدگان بدر، در مدینه نازل شده است. در این سوره مطالبی درباره ی رسالت انبیا و موعظه ها و بشارت ها و دعاهاى حضرت ابراهیم علیه السلام مطرح شده است. به فرموده ی روایات تلاوت این سوره برکاتی دارد که از جمله ی آنها در امان بودن از بلا و فقر و جنون است.

این سوره به دلیل بیان مطالبی درباره ی حضرت ابراهیم علیه السلام سوره «ابراهیم» نامیده شده و مانند سوره های قبلش یونس، هود، یوسف با «الر» آغاز شده است.

اولین آیه ی این سوره ها درباره اوصاف قرآن است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الَّذِي أَنْزَلَ لَكَ الْكِتَابَ
الَّذِي فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
مَنْ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ
الْحَمِيدِ (۱)

۱۱/۱۴

الف، لام، را، (این) کتابی است که آن را به سوی تو نازل کردیم تا مردم را به اذن پروردگارشان از تاریکی ها (ی شرک و جهل) به سوی نور (ایمان) خارج کنی. به سوی راه خداوند عزیز حمید.

نکته ها:

اشاره

خارج کردن مردم از ظلمات به نور، در قرآن بارها تکرار شده است؛ گاهی به خدا نسبت داده شده. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۱) گاهی به پیامبران نسبت داده شده. «أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۲) و گاهی به کتاب نسبت داده شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» تشبیه کفر و تفرقه و جهل و شرک و شک به «الظُّلُمَاتِ» بخاطر آن است که انسان در آن حالت ها متحیر است، مثل زمانی که در تاریکی به سر می برد.

نور وسیله بینایی، بیداری، حرکت و رشد است همانگونه که همه ی اینها در کتاب آسمانی و راه خدا موجود است. «كِتَابٌ ... إِلَى النُّورِ ... إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ»

ص: ۲۵۶

۱-۱. بقره، ۲۵۷

۲-۲. ابراهیم، ۵.

۱ قرآن به تنهایی کافی نیست، برای هدایت مردم رهبر الهی نیز لازم است.

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ»

۲ فلسفه ی نزول کتاب های آسمانی و بعثت انبیا، نجات بشر از ظلمت هاست.

«لِتُخْرِجَ النَّاسَ»

...

از ظلمت جهل به نور علم، از ظلمت کفر به نور ایمان، از ظلمت تفرقه به نور وحدت و از ظلمت گناه به نور تقوا.

۳ مایه ی تبلیغ و ارشاد باید قرآن باشد. «كِتَابٌ ... لِتُخْرِجَ» ۴ ظلمت ها بسیارند، اما نور یکی است. حقّ یکی، ولی باطل زیاد است.

«الظُّلُمَاتِ»

... اَلنُّورِ (کلمه نور مفرد و کلمه ظلمات جمع آمده است). ۵ پیامبران و کتاب های آسمانی وسیله ی هدایتند، اصل هدایت با اذن خداست.

«يَا ذُنُوبَهُمْ»

۶ راه خدا، راه عزّت و سربلندی و کمال است. «إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (۲)

خداوندی که آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است برای اوست، پس وای بر کفار از عذابی سخت.

پیام ها

۱ قانون و مکتب کسی قابل پیروی است که جهان را آفرید و هستی از اوست «كَلَّمَآبٌ أَنْزَلْنَاهُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ انکار
خدایی که همه چیز از آن اوست، به او ضرر نمی زند، مایه کیفر کفار است. «وَيَلُ الْكٰفِرِيْنَ مِنْ عَذَابٍ»

ص: ۲۵۷

اشاره

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۳)

(کفار) کسانی هستند که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می خواهند آن را منحرف کنند، آنها در گمراهی عمیقی هستند.

نکته ها:

اشاره

بستن راه خدا به یک یا دو مورد خاص منحصر نیست، بلکه تبلیغات ناروا، گناه علنی، ترویج ابزار فساد و غفلت آور، القای شبهه، ایجاد اختلاف، نشریات و فیلم های گمراه کننده، بد معرفی کردن دین حق، معرفی ناهلان به عنوان الگوی دین و ده ها نمونه ی دیگر از مصادیق بستن راه خداست.

کامیابی از دنیا جایز است، اما ترجیح دنیا بر آخرت خطرناک است. زیرا دنیاگرایی مانع عبادت، انفاق، جهاد، کسب حلال، صداقت و انجام تکالیف شرعی می شود.

پیام ها

۱ دنیاگرایی، زمینه ی کفر، مبارزه با دین و ضلالت است. «يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... وَ يَصُدُّونَ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ» ۲ سرچشمه ی گمراهی ها عملکرد خود انسان است. «يَسْتَحِبُّونَ، يَصُدُّونَ، يَبْغُونَهَا» ۳ انسان اختیار دارد و می تواند راهی را بر راه دیگر ترجیح دهد و انتخاب کند.

«يَسْتَحِبُّونَ»

۴ کفار سه مرحله را طی می کنند:

اول خودشان با دنیاگرایی منحرف می شوند. «يَسْتَحِبُّونَ» آن گاه با اعمالشان دیگران را از راه باز می دارند. «يَصُدُّونَ» سپس با تمام توان مسیر حق طلبان را منحرف می کنند. «يَبْغُونَهَا» ۵ روحیه ی کفر، عامل انحراف طلبی است. «وَيُلِّلُ لِلْكَافِرِينَ ... يَبْغُونَهَا»

۶ گمراهی، درجات و مراحل دارد. و هر چه عمیق تر شود رجوع به حق مشکل تر می شود. «ضَلَّالٌ بَعِيدٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر به زبان قومش، تا (بتواند پیام خدا را) برای مردم بیان کند، پس خداوند هر که را بخواهد (و مستحق بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، و اوست عزیز و حکیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «لسان قوم» در این آیه، تنها لغت و زبان مردم نیست، زیرا گاهی ممکن است گوینده ای با زبان مردم سخن بگوید ولی مردم حرف او را درست نفهمند، بلکه مراد آسان و قابل فهم گفتن است، به گونه ای که مردم پیام الهی را بفهمند، چنان که در آیات دیگر می فرماید: «يَسِّرْنَا لَهُ لِسَانَكَ» (۱) ما قرآن را به زبان تو آسان کردیم. حضرت موسی نیز از خداوند می خواهد که گره از زبانش گشوده شود تا مردم کلامش را بفهمند. «وَإِخْلُصْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي» (۲) مقصود از گمراه کردن خداوند، محروم کردن افراد لجوج از لطف خود است، و الا اگر خداوند بنای گمراه کردن مستقیم کسی را داشت، نه کتابی می فرستاد و نه پیامبری. در آیات دیگر می خوانیم که خداوند ظالمین و فاسقین و مسرفین را گمراه می کند، یعنی انسان با گناه و ظلم، زمینه ی محروم شدن از هدایت را در خود فراهم می کند.

بعضی از مفسران گفته اند: فاعل «يَشَاءُ» مردم هستند نه خدا، یعنی خداوند گمراه می کند کسی را که خودش بخواهد گمراه شود و هدایت می کند کسی را که خودش بخواهد هدایت شود. نظیر آیه: «كُلًّا نُمِدُّ هُوَآءًا وَهَؤُلَاءَ» ... (۳) گروهی را در راهی که بروند کمک می کنیم.

ص: ۲۵۹

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. طه، ۲۷ تا ۲۸.

۳-۳. اسراء، ۲۰.

تبلیغ پیامبر که با زبان قوم خود بوده با جهانی بودن دین منافاتی ندارد. زیرا محتوای پیام زبان خاصی ندارد و با سفارش قرآن، باید گروهی با تفقه و هجرت مطالب دین را آموخته و به سایرین بیاموزند.

پیام ها

۱ پیامبران، با فرهنگ و زبان مردم زمان خود آشنا بوده و طبق فهم آنان تبلیغ می کردند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» ۲ خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ» ۳ رابطه ی رهبران دینی با مردم، عاطفی، صمیمی و مستقیم است. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» ۴ تبلیغ باید با شیوه ای ساده و صریح و روشن، و برای عموم قابل فهم باشد.

«بِلِسَانِ قَوْمِهِ»

۵ هدایت و ضلالت خداوند بر اساس حکمت است. «فَيُضِلُّ ... وَ يَهْدِي ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۵)

همانا موسی را همراه معجزاتی (به سوی مردم) فرستادیم (و به او گفتیم): قومت را از تاریکی ها به سوی نور خارج ساز و روزهای (نزول قهر یا لطف) خدا را به آنان یادآوری کن، همانا در این (یادآوری) برای کسانی که صبر و مقاومت و سپاس فراوان داشته باشند نشانه هایی از قدرت الهی است.

نکته ها:

اشاره

در روایات، روز ظهور حضرت مهدی علیه السلام و روز رجعت و روز قیامت را از مصادیق «آیام الله» گفته اند. (۱)

ص: ۲۶۰

۱ انبیا باید معجزه داشته باشند. «أَرْسَلْنَا... بِآيَاتِنَا» ۲ هدف کلی انبیا، یکی است. خداوند در آیه اول این سوره به پیامبر اسلام، و در این آیه به حضرت موسی می‌فرماید: مردم را از تاریکی‌ها خارج کنید و به نور هدایت نمایید. «أَخْرِجْ قَوْمَكَ» ۳ اولین حوزه‌ی مأموریت انبیا، قوم خودشان است. «قَوْمَكَ» ۴ راه نجات مردم از ظلمات، یاد قهر و قدرت خدا نسبت به ستمگران و توجه به الطاف او نسبت به گذشتگان است. «ذَكُرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» ۵ توجه به تاریخ، زمینه‌ی صبر و شکر را در انسان به وجود می‌آورد. یادآوری مصیبت‌ها و تلخی‌های گذشته و برطرف شدن آنها، انسان را به شکر و ادای می‌کند. و توجه به پایداری امت‌ها و پیروزی آنان، آدمی را به صبر و مقاومت دعوت می‌کند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ» ۶ همه‌ی روزها روز خداست، اما روز تجلی قدرت خداوند حساب دیگری دارد. (تجلی قدرت او در قهر بر کفار و تجلی لطف او بر مؤمنین). «بِآيَاتِ اللَّهِ» ۷ هر گونه جشن یا سوگواری و مراسم ویژه‌ای که بزرگداشت آیام الله باشد جایز است. «ذَكُرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» (بر خلاف نظر فرقه‌ی منحرف وهابیت) ۸ مؤمن در سختی، صبر و در رفاه، شکر می‌کند. «صَبَّارٍ شَكُورٍ» ۹ صبر زمینه درک حقیقت است. «لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ اَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَدَّبْحُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۶)

و(به یاد آور) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: نعمت خداوند بر خودتان را یاد کنید، آن گاه که شما را از فرعونیان نجات داد، آنها که شما را به بدترین نوع عذاب می کردند، پسرانتان را سر می بریدند و زنانتان را (برای کنیزی و هوسرانی خود) زنده نگاه می داشتند، و در این امور، از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگی بود.

پیام ها

۱ با مقایسه ی حوادث تلخ و شیرین و زمان آزادی ها و شکنجه ها، قدر نعمت های خدا را بشناسیم. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» ۲ پیروزی ها را از خدا بدانیم نه از خود. «نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ اَنْجَاكُمْ» ۳ آزادی، از مهم ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَةَ اللَّهِ ... إِذْ اَنْجَاكُمْ» ۴ مهم ترین کار انبیا، مبارزه با طاغوت ها و نجات محرومان و مستضعفان است.

«اَنْجَاكُمْ»

۵ درباریان و اطرافیان، نقش مهمی در حفظ نظام طاغوتی دارند. «آلِ فِرْعَوْنَ» ۶ آزمایش و بلا در راستای تربیت انسان و از شتون ربوبیت الهی است. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

اشاره

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (۷)

و(نیز به یاد آور) هنگامی که پروردگارتان اعلام فرمود: همانا اگر شکر کنید، قطعاً (نعمت های) شما را می افزایم، و اگر کفران کنید البته عذاب من سخت است.

این آیه، مهم ترین و صریح ترین آیه قرآن در مورد شکر نعمت و یا کفران آن است، که بعد از آیه ی مربوط به نعمت آزادی و تشکیل حکومت الهی، به رهبری حضرت موسی مطرح شده است و این، رمز آن است که حکومت الهی و رهبر آسمانی مهم ترین نعمت هاست، و اگر شکرگزاری نشود خداوند مردم ناسپاس را به عذاب شدیدی گرفتار می کند.

شکر نعمت مراحل دارد:

الف: شکر قلبی، که انسان همه ی نعمت ها را از خداوند بداند.

ب: شکر زبانی، نظیر گفتن «الحمد لله».

ج: شکر عملی، که با انجام عبادات و صرف کردن عمر و اموال در مسیر رضای خدا و خدمت به مردم به دست می آید.

امام صادق علیه السلام فرمود: شکر نعمت، دوری از گناه است. و نیز فرمود: شکر آن است که انسان نعمت را از خدا بداند (نه از زیرکی و علم و عقل و تلاش خود یا دیگران) و به آنچه خدا به او داده راضی باشد و نعمت های الهی را وسیله ی گناه قرار ندهد، شکر واقعی آن است که انسان نعمت خدا را در مسیر خدا قرار دهد. (۱)

شکر در برابر نعمت های الهی بسیار ناچیز و غیر قابل ذکر است، به قول سعدی: بنده همان به که ز تقصیر خویش در حدیث می خوانیم که خداوند به موسی وحی کرد: حقّ شکر مرا بجا آور. موسی گفت: این کار امکان ندارد، زیرا هر کلمه ی شکر نیز شکر دیگری لازم دارد. وحی آمد: همین اقرار تو و این که می دانی هر چه هست از من است، بهترین شکر من است. (۲)

به گفته ی روایات، کسی که از مردم تشکر نکند از خدا نیز تشکر نکرده است. «من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله». (۳)

ص: ۲۶۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۴۴.

اگر نعمت خدا را در مسیر غیر حق مصرف کنیم، کفران نعمت و زمینه کفر است. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ»، «يَدُلُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا» (۱) کسانی که نعمت خدا را به کفر تبدیل کردند.

پیام ها

۱ سنت خداوند بر آن است که شکر را وسیله ی ازدیاد نعمت قرار داده و این سنت را قاطعانه اعلام کرده است. «تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ» شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند.

۲ خدا برای تربیت ما، شکر را لازم کرد نه آنکه خود محتاج شکر باشد. «رَبُّكُمْ» ۳ با شکر، نه تنها نعمت های خداوند بر ما زیاد می شود، بلکه خود ما نیز رشد پیدا می کنیم، زیاد می شویم و بالا می رویم. «الَّذِينَ كَفَرُوا كُفْرُهُمْ لَا يَزِيدُهُمْ نِعْمَةً» ۴ کیفر کفران نعمت، تنها گرفتن نعمت نیست، بلکه حتی گاهی نعمت سلب نمی شود ولی به صورت نقت و استدراج در می آید تا شخص، کم کم سقوط کند. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۸]

اشاره

وَ قَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ (۸)

و موسی (به بنی اسرائیل) گفت: اگر شما و ساکنان زمین همگی کفر ورزید (به خداوند زیانی نمی رسد) چرا که خداوند (ذاتاً) بی نیاز و شایسته ی ستایش است. (نه آنکه از طریق ایمان و شکر شما بخواهد برای خود بی نیازی و ستایش کسب کند).

پیام ها

۱ در شیوه دعوت و تبلیغ، نباید کار به خواهش از مردم برسد. «إِنَّ تَكْفُرُوا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ»

ص: ۲۶۴

۲ با ایمان و عمل خود، بر خداوند هیچ منتی نگذاریم که او نیازی به اعمال ما ندارد. «لَعْنَتِي حَمِيدٌ» ۳ ایمان و کفر، یا شکر و کفران ما در ذات او اثری ندارد. «لَعْنَتِي حَمِيدٌ» گر جمله ی کائنات کافر گردند بر دامن کبریايش ننشیند گرد

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۹]

اشاره

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (۹)

آیا خبر کسانی که قبل از شما بودند، (مثل خبر غرق شدن) قوم نوح و (طوفان قوم) عاد و (صاعقه ی قوم) ثمود و کسانی که بعد از آنها بودند، به شما نرسیده است؟ همان ها که جز خداوند از (آمار و تعداد تلفات) آنها آگاه نیست، پیامبران شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند، ولی آنها دست هایشان را در دهانشان می گذاشتند (یعنی ساکت شوید و ما را موعظه نکنید) و می گفتند: ما به آنچه شما به آن فرستاده شده اید، کفر می ورزیم و ما از آنچه شما ما را به آن دعوت می کنید، در شک و تردید هستیم.

نکته ها:

اشاره

این آیه یکی از مصادیق تذکر و توجه به «ایام الله» است که در آیه ی پنجم این سوره مطرح شد. «وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» به گفته شیخ طوسی در تفسیر تبیان، شک با ریب فرق دارد. شک، تردید طبیعی است ولی ریب، شکمی است که با سوء ظن و تهمت همراه باشد.

شکی که زمینه تحقیق و قبول حقیقت شود، شک سازنده و مفید است، ولی شکی که در برابر بینات و معجزات مطرح است، همان لجاجت و شک مخرب و باز دارنده ی انسان از

ص: ۲۶۵

پذیرش حق است. «لَفِي شَكٍّ ... إِلَيْهِ مُرِيبٌ» جمله «فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَقْوَاهِهِمْ» را می توان به چند صورت معنا کرد:

الف: مخالفان با گذاشتن دست بر دهان حقگویان، صدای آنان را در گلو خفه می کردند.

ب: معجزات و دلایل انبیا به قدری محکم بود که گویا دست مردم را گرفته بر دهانشان گذاشتند، کنایه از اینکه زبان مردم در برابر حق، بسته شد و حرفی برای گفتن نداشتند.

ج: مخالفان انبیا از شدت خشم، انگشتان خود را گاز می گرفتند.

د: مخالفان انبیا، در حضور پیامبر دستان خود را بر دهانشان قرار می دادند. کنایه از اینکه ساکت شوند و موعظه ای نکنند.

پیام ها

۱ از سوی خداوند سنت ها و قوانین ثابتی بر تاریخ و جامعه حاکم است، که آشنایی با قسمتی از تاریخ می تواند درس عبرتی برای قسمت دیگر باشد. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ...» ۲ قسمت هایی از تاریخ بشر، مجهول و ناشناخته است. «لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ» ۳ همه ی انبیا معجزه داشته اند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ» ۴ کفار تنها مخالف شخص انبیا نبودند، بلکه با مکتب آنان مخالف بودند. «كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ» ۵ شک کفار در حقاقت دین، ناشی از مقام تحقیق نیست، بلکه منشأ آن بدبینی و لجبازی است. «شَكٌّ ... مُرِيبٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۰]

اشاره

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۰)

ص: ۲۶۶

پیامبران‌شان (در جواب) گفتند: آیا درباره خدا، آفریدگار آسمان‌ها و زمین، شک می‌کنی؟! (آیا هستی با این عظمت نیاز به خالق ندارد؟) او که شما را (به راه حق) دعوت می‌کند تا از گناهانتان بگذرد، و تا موعد معین شما را مهلت دهد. (کفار) گفتند: شما جز انسانی همچون خود ما نیستید، (و امتیازی بر ما ندارید) شما می‌خواهید ما را از آنچه نیاکان ما می‌پرستیدند باز دارید، (اگر غیر از این است) پس برای ما برهان و معجزه‌ای روشن (آن گونه که ما می‌خواهیم) بیاورید.

نکته ها:

اشاره

در آیه ی قبل کفار به انبیا گفتند: «تَدْعُونَنَا» شما ما را به راه خدا می‌خوانید. ولی در این آیه پیامبران به آنان گفتند: «يَدْعُوكُمْ» خدا شما را می‌خواند. یعنی دعوت ما از جانب خود و به سوی خود نیست، بلکه از سوی خدا و به سوی خداست.

به گفته ی زمخشری و مراغی؛ وعده های قرآن نسبت به مؤمنین بخشش تمام گناهان است. «يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ولی نسبت به دیگران، بخشش بعضی از گناهان است. «لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ»

پیام ها

۱ اعتقاد به خدا، فطری و بدیهی است و سزاوار شک نیست. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ» ۲ در کنار عقل و فطرت، محبت و دعوت نیز لازم است. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ ... يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ» ۳ دین انسان را به پاکی از آلودگی‌ها دعوت می‌کند. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ ... ذُنُوبَكُمْ» ۴ خداوند طالب غفران و آمرزش گناهان انسان است. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ» ۵ توبه و اطاعت از خداوند باعث تاخیر اجل انسان می‌شود. «يَدْعُوكُمْ ... يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَيَّمِي» ۶ خداوند از روی مهر، به هدایت دعوت می‌کند و از روی لطف، تا پایان عمر

ص: ۲۶۷

مهلت انتخاب می دهد. «يَدْعُوَكُمْ يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۷ عمر هر انسانی، از پیش اندازه گیری و تعیین شده است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۸ تعصبات قومی و نژادی، مانع پذیرفتن حق است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۹ خانواده در عقاید و باورهای انسان، نقش مهمی دارد. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۱۰ عناد و گردنکشی در برابر حق، درد بی درمان است. تمام انبیا با معجزه به سراغ مردم می رفتند، ولی لجاجت برخی مردم سبب می شد که همواره معجزه ی تازه ای که طبق هوس آنها باشد از پیامبران درخواست کنند. «فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۱]

اشاره

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

پیامبرانشان در جوابشان گفتند: (آری) ما جز بشری مثل شما نیستیم، ولی خداوند بر هر کس از بندگانش که بخواهد منت می گذارد (و او را بر مردم مبعوث می کند) و ما را نرسد که جز با اذن خداوند، برای شما معجزه ای بیاوریم، پس مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

اشاره

گرچه در این آیه می فرماید: خداوند بر هر کس بخواهد منت گذاشته، او را پیامبر قرار می دهد، ولی خدای حکیم می داند که چه کسی ظرفیت و لیاقت این مسئولیت بزرگ را دارد.

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۱) خدا بهتر می داند که رسالت خود را کجا قرار دهد.

کفار و مشرکان با انبیا دو حرف داشتند:

۱ شما انسان هایی مثل ما هستید.

ص: ۲۶۸

۲ معجزه ای را که ما پیشنهاد می کنیم برای ما بیاورید.

در این آیه، پاسخ این دو حرف آمده است: اما این که ما انسانی همانند شما هستیم قبول داریم، ولی خداوند بر ما منت گذاشته و به ما وحی کرده است. اما این که معجزه ی ما به دلخواه شما باشد، این نمی شود زیرا ما حق نداریم بدون اذن خداوند معجزه ای بیاوریم.

پیام ها

□
۱ گرچه انسان ها همه در شکل و ظاهر یکسانند، اما دلیل بر این نیست که در باطن و معنویت نیز یکسانند. «إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ...

۲ الگوها و مرییان باید با تربیت پذیران، در شرایط همسان باشند. (آنچه نقطه ی قوت انبیا است، در نظر بعضی نقطه ی ضعف بود. اگر پیامبران از خود انسان ها و دارای نیازها و غرایز و مشکلات انسانی نبودند نمی توانستند مربی و الگوی انسان ها واقع شوند.) «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۳ پیامبران، در باره خود غلو نمی کردند و می گفتند: ما انسانی مثل شما هستیم.

□
«إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۴ مقام نبوت، هدیه و منت الهی است. «يَمُنُّ» ۵ معجزه به امر خداست، نه خواست مردم. (حتی اگر مردم توقع معجزه نداشته باشند، انبیا آن را می آورند) «إِلَّا يَأْذِنُ اللَّهُ» ۶ توکل، لازمه ی ایمان است. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» ۷ مؤمن، از عناد و انکار مخالفان خسته نمی شود و با توکل بر خداوند راهش را ادامه می دهد. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

ص: ۲۶۹

اشاره

وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۱۲)

و چرا ما بر خدا توکل نکنیم، در حالی که او ما را به راه های (سعادت) ما هدایت کرده است؟ قطعاً ما در برابر هر آزاری که شما نسبت به ما روا دارید، مقاومت خواهیم کرد و اهل توکل باید فقط بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

اشاره

توکل یعنی وکیل گرفتن. وکیل باید چهار شرط داشته باشد: درایت، امانت، قدرت و محبت.

و کسی جز خدا این شروط را به نحو کامل ندارد، پس بر او توکل کنیم.

امام رضا علیه السلام فرمود: مرز توکل آن است که با ایمان به خدا، از هیچ کس نترسی. (۱)

پیام ها

۱ خدایی که هدایت کرد، حمایت هم می کند. پس تنها بر او توکل کنیم. «نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا» ۲ راه انبیا همان راه خداست. (به جای «سبله» فرمود:) «سُبُلُنَا» چنان که در جای دیگر می فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۲) ۳ لازمه پیمودن راه خدا، تحمل سختی هاست. «سُبُلُنَا لَنْصَبِرَنَّ» ۴ هم باید بر خدا توکل کرد، هم باید در برابر مخالفان صبر و مقاومت نمود.

«نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ

... وَ لَنْصَبِرَنَّ» ۵ مؤمن با آزار و شکنجه، از عقیده و عملش دست بر نمی دارد. «لَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا» ۶ کسی می تواند صبر کند که تکیه گاهی داشته باشد. «لَنْصَبِرَنَّ ... نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۲۷۰

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا اَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَاَوْحَىٰ اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳)

و کفار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آن که در کیش ما در آیید. پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ستمگران را نابود می کنیم.

نکته ها:

اشاره

سؤال: مگر انبیا قبل از بعثت، مشرک بودند که کفار از آنان تقاضا می کردند به آیین ما باز گردید؟ «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» پاسخ: اولاً ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه ی آنان باشد. یعنی می گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً کلمه ی «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با کلمه ی «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اول، یعنی تغییر عقیده دهید و آیین ما را بپذیرید.

ثالثاً شاید مراد از بازگشت به شرک، برگشتن یاران پیامبران باشد نه خود آنان.

پیام ها

۱ همه ی انبیا، گرفتار مخالفان بودند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ» ۲ تهدید و تبعید، سیاست زورگویان بی منطق است. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» ...

۳ کفار نمی خواهند مؤمنان هویت مستقلی داشته باشند. «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» ۴ تهدید را باید با تهدید پاسخ داد. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ لَنُهَلِكَنَّ» ۵ دلیل هلاکت ظلم است، نه کفر. «كَفَرُوا ... لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ» ۶ ظلم، دوام ندارد و ظالم، عاقبت نابود می شود. «لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»

اشاره

و لَنَشْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَن خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ (۱۴)

و همانا بعد از (هلاکت) ستمگران، شما را در آن سرزمین سکونت خواهیم داد. این، برای کسانی است که از مقام من پروا کنند و از وعده تهدید آمیزم بترسند.

نکته ها:

اشاره

خداوند متعال وعده داده است که ستمگران نابود و اولیای او حاکم شوند و چون تا کنون این وعده به صورت گسترده محقق نشده، در زمان ظهور امام زمان علیه السلام عملی خواهد شد.

قرآن کریم بارها وعده داده است که «اولیای خدا بر زمین حاکم خواهند شد و دشمنان آنان به هلاکت خواهند رسید.» در این جا سه مورد را ذکر می کنیم:

الف: «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ» (۱) همانا لشکر ما قطعاً پیروز است.

ب: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) حرف ما نسبت به انبیا قطعی است که آنها پیروزند.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۳) وارث زمین بندگان شایسته من خواهند بود.

به هر حال، پیروزی حق بر باطل و تشکیل حکومت الهی به دست مردان خدا از وعده های قطعی و مکرر قرآن است.

ذات الهی، سرچشمه خیرات و خوبی هاست و دوست داشتنی است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۴) مؤمن بیشترین علاقه را به خدا دارد. آنچه سبب پرواست، مقام خداست.

آری! اگر دوست شما قاضی باشد و کار شما به دادگاه بکشد و پای حساب به میان آید، شما از دادگاه و مقام عدل او می ترسید با اینکه او دوست شماست.

پیام ها

۱ کفار، زمین را منطقه ی قدرت نمایی خود می دانند، غافل از آن که حکومت زمین به دست انبیا و مؤمنان می رسد. در برابر تهدید کفار: «لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ

ص: ۲۷۲

۱-۱. صافات، ۱۷۳.

۲-۲. صافات، ۱۷۲، ۱۷۱.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۵.

۴-۴. بقره، ۱۶۵.

أَرْضِنَا» وعده خداوند: «لَنَسْكُنَنَّكُمْ الْأَرْضَ» ۲ خداوند به اولیای خود وعده ی پیروزی داده است. «لَنَسْكُنَنَّكُمْ» ۳ انبیا تنها برای بیان احکام و موعظه نیامده اند، برای حکومت نیز آمده اند.

«لَنَسْكُنَنَّكُمْ»

۴ شرط پیروزی بر ستمگران، داشتن تقواست. «خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ» ۵ از تهدید کفار نترسید که می گویند: «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» از تهدید خدا بترسید که می فرماید: «خَافَ وَعِيدِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۵ تا ۱۶]

اشاره

وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۱۵) مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَ يُسْفَىٰ مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ (۱۶)

و(پیامبران و مؤمنان) در انتظار فتح و پیروزی بودند، و(لی) تمام ستمگران لجوج محروم ماندند.

عاقبت این (ستمگران لجوج)، دوزخ است و از آبی بدبو و چرکین نوشانده می شوند.

نکته ها:

کلمه «وراء» به معنای عاقبت و پایان است، چنان که در فارسی نیز می گوئیم: پشت سر این غذا مریضی است. (۱)

همه ی انبیا در انتظار پیروزی بودند. نوح می گوید: «أَنْتِي مَغْلُوبٌ فَأَنْتَصِرُ» (۲) خداوند! من مغلوبم، کمکی برسان. سایر انبیا نیز از خداوند فتح و پیروزی می خواستند: «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق حکم کن، کفار نیز به مسلمانان می گفتند: شما که می گوئید ما در روزی پیروز خواهیم شد، پس آن روز کی فرا می رسد؟ «مَتَىٰ هَذَا الْفَتْحُ» (۴) این جاست که قرآن کریم در آیات بسیاری از

ص: ۲۷۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. قمر، ۱۰.

۳-۳. اعراف، ۸۹.

۴-۴. سجده، ۲۸.

پیروزی پیامبران و نابودی کافران و عذاب آنان سخن می گوید و با قاطعیت به کفار اعلام می کند که آن روز به زودی فرا می رسد.

نوشیدنی های دوزخیان در قیامت سوزنده است نه سیراب کننده:

الف: «سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱) از آب جوشانی نوشانده می شوند که درون آنها را قطعه قطعه می کند.

ب: «يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهُ» (۲) از آبی همچون مس گداخته پذیرایی می شوند، که حرارت آن صورت ها را کباب می کند.

اما اهل بهشت در کنار نهرهایی از آب گوارا زندگی می کنند و از شیر و عسل مصفا که از طرف خداوند برای آنان آماده شده است استفاده می کنند و از همه ی نعمت های الهی بهره مندند. «وَسَيَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (۳) در تاریخ آمده است: یکی از ستمگران بنی امیه به نام «ولید بن یزید بن عبد الملک» روزی برای آگاه شدن از آینده اش، قرآن را باز کرد و چشمش به این آیه «وَأَسْمِعْتَهُمْ» افتاد، عصبانی شد و قرآن را پاره کرد و شعری به این مضمون سرود: ای قرآن! تو مرا جبار عنید می دانی و تهدیدم می کنی؟ آری، من همان جبار عنیدم. من امروز تو را پاره می کنم، تا در قیامت گواهی دهی که ولید مرا پاره پاره کرد. (۴)

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۷]

اشاره

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (۱۷)

آن (آب چرکین) را جرعه جرعه می آشامد، در حالی که فرو بردن آن هرگز گوارا نیست، و مرگ از هر سو به سراغ او می آید، ولی او مردنی نیست، و پس از آن، عذاب شدیدی است.

ص: ۲۷۴

۱-۱. محمد، ۱۵.

۲-۲. کهف، ۲۹.

۳-۳. انسان، ۲۱.

۴-۴. تفسیر نمونه.

در این آیه، سیمایی از عذاب دوزخیان مطرح شده است:

الف: عذاب اهل دوزخ ذره ذره است، تا شکنجه ی آنان بیشتر باشد.

ب: عذاب های گوناگون، دوزخیان را تا مرز مرگ پیش می برند، ولی آنان نمی میرند.

ج: عذاب ها، عقبه های سخت تری دارد و رو به افزایش است.

قرآن در وصف عذاب قیامت، چندین تعبیر دارد: «أَلِيمٌ»، «شَدِيدٌ»، «غَلِيظٌ»، «عَظِيمٌ» که همه اشاره به شدت و عظمت عذاب دارد.

«اساغه» به معنای آشامیدن آب است با میل و رغبت. جمله ی «لَا يَكَادُ يُسِغُهُ» یعنی هرگز با میل خود آن را نمی آشامد. (۱)

رسول کرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شراب بنوشد، تا چهل روز نمازش قبول نمی شود و سزاوار است که خداوند از آب بد بوی متعفن دوزخ، به او بنوشاند. (۲)

۱ عذاب دوزخ تدریجی و دائمی است. «يَتَجَرَّعُهُ» ۲ دوزخیان مرگ ندارند و عذاب دوزخ سبب مرگ نمی شود. «مَا هُوَ بِمَيِّتٍ» ۳ عذاب دوزخ رو به افزایش است. «وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ»

۱-۱. تفسیر تبیان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَلِكُمْ هُوَ الضَّلَالُ
الْبَعِيدُ (۱۸)

مثل (کارهای) کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند، همچون خاکستری است که در روز طوفانی تندبادی بر آن بوزد، آنان بر حفظ ذره ای از آنچه بدست آورده اند، قادر نیستند. این، همان گمراهی دور و عمیق است.

نکته ها:

اشاره

در آیات قبل، سخن از خسران و محرومیت ستمگران لجوج بود، «وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ» این آیه توضیح همان خسارت است. خداوند بدی های مؤمنان را در صورت توبه به نیکی ها و حسنات تبدیل می کند، «يُبدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱) ولی اعمال بد کفار، حسناتشان را نابود می کند، «كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ» و در آیات دیگر آمده است: «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۲) یعنی اعمالشان محو می شود.

قرآن در آیات زیادی مسأله ی پوچ شدن و بی ثمر بودن اعمال کفار را مطرح کرده است: از جمله می فرماید: «وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا» (۳) ما اعمال آنها را می آوریم و پوچ می کنیم. و اگر درباره ی کفار می خوانیم: «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» (۴) در قیامت میزانی برای کفار به پا نمی کنیم، شاید اشاره به همین مطلب باشد.

پیام ها

۱ اعمال کفار، آتشی است که جز خاکستر چیزی به جای نمی گذارد. «كَرَمَادٍ» ۲ اعمال کفار، شما را خیره و دلباخته نکند که پوچ و بی ثمر است. «كَرَمَادٍ» ۳ کافر سرمست، از توبه و نجات دور است. «بعید»

ص: ۲۷۶

۱-۱. فرقان، ۷۰.

۲-۲. اعراف، ۱۴۷.

۳-۳. فرقان، ۲۳.

۴-۴. كهف، ۱۰۵.

۴ کفر اعمال نیک را هم به باد می دهد. «كَفَرُوا ... أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأُ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۹) وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۲۰)

آیا ندیدی که خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید؟ اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ای جدید (به جای شما) می آورد.

و این تبدیل و جابه جایی، برای خداوند سخت نیست.

نکته ها:

اشاره

قرآن، چندین بار فرموده: ما آسمان ها و زمین را بیهوده و بازیچه نیافریدیم. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ» (۱)، در جای دیگر می فرماید: «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) آری این کفارند که خلقت هستی را بی هدف و باطل می پندارند.

پیام ها

۱ آفرینش آسمان ها و زمین، بر اساس حکمت و مصلحت و هدفی شایسته انجام گرفته است. «بِالْحَقِّ» ۲ خداوند، به بود و نبود ما نیازی ندارد، مغرور نشویم. «إِنَّ يَشَأُ يُذْهِبْكُمْ» ۳ هستی و دوام آن، به اراده و مشیت الهی وابسته است. «إِنَّ يَشَأُ» ۴ جهان بدون انسان باطل است. حتی اگر شما را ببریم، انسان های دیگری را می آوریم، تا آفرینش آسمان ها و زمین بیهوده نباشد. «يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»

ص: ۲۷۷

۱-۱. دخان، ۳۸.

۲-۲. ص، ۲۷.

۳-۳. تفسیر المیزان.

اشاره

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سِوَاءَ عَلَيْنَا أَمْ جَزَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ (۲۱)

و(در قیامت، مردم) همگی در پیشگاه خدا ظاهر شوند. پس ضعیفان به مستکبران گویند: ما(در دنیا) پیرو شما بودیم، پس آیا(امروز) می توانید چیزی از عذاب خدا را از ما بازدارید؟(آنها در پاسخ) گویند: اگر خداوند ما را(به رهایی از عذاب) هدایت کرد، قطعاً ما شما را هدایت می کنیم. بر ما یکسان است که فریاد و ناله بزنیم، یا صبر کنیم(و ضججه ای نزنیم) برای ما هیچ راه نجاتی نیست.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «بَرَزُوا» به معنای خروج است. و «مبارز» کسی را گویند که از صف لشکر خارج شود و آمادگی خود را برای نبرد با دشمن اعلام کند.

گرچه معمولاً مردم بر دین و روش حاکمانشان هستند، «الناس علی دین ملوکهم» اما در سیستم مدیریت اسلامی، اطاعت مطلق از مدیر نداریم. «لا طاعه لمخلوق فی معصیه الخالق» (۱) بنا بر این شعار «المأمور معذور» صحیح نیست.

پیام ها

۱ در قیامت، همه ی مردم یک جا در پیشگاه خداوند حاضر می شوند. «جَمِيعًا» ۲ نتیجه تقلید و پیروی کورکورانه، حسرت است. «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ» ۳ دوزخیان تنها تخفیف گوشه ای از عذاب را توقع دارند، نه تمام آن را. «مِنْ شَيْءٍ» ۴ هدایت و ضلالت رهبران جامعه، در سعادت یا شقاوت مردم نقش مهمی دارد. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ» ۵ یکی از عذاب های روحی و روانی رهبران فاسد در قیامت، اقرار آنها به

ص: ۲۷۸

ناتوانی و بدبختی خود، در برابر پیروان خویش است. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ» ۶ آنها که در دنیا، به انبیا می گفتند: برای ما فرقی ندارد که ما را موعظه کنید، یا نکنید. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت هم می گویند: فرقی ندارد که ما جیغ بکشیم یا آرام باشیم، به هر حال دچار عذابیم. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَمْ جَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا» ۷ فرار از دادگاه و کیفر الهی امکان ندارد. «مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ» ۸ در قیامت میان مردم، قیل و قال و گفتگو بسیار است. «فَقَالَ ... قَالُوا» (۲) ۹ در قیامت هیچ کس نمی تواند مانع عذاب الهی شود. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۲]

اشاره

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَارْتُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۲)

و(چون کار کیفر و پاداش به اتمام رسید) شیطان(از روی ملامت به دوزخیان) گوید: همانا خداوند به شما وعده داد وعده راست و من به شما وعده دادم ولی با شما تخلف کردم، من بر شما تسلطی نداشتم، جز آن که شما را دعوت کردم و شما (به میل خود) استجابت کردید. پس مرا ملامت و نکوهش نکنید، و خود را سرزنش کنید. (در این روز) نه من می توانم فریادرس شما باشم، و نه شما فریادرس من.

من از اینکه مرا پیش از این شریک خدا قرار داده بودید بیزارم. قطعاً برای ستمگران عذاب دردناکی است.

ص: ۲۷۹

۱-۱. شعراء، ۱۳۶.

۲-۲. آیات مربوط به گفتگوی مستضعفان با مستکبران در قیامت، در سوره ی سبأ آیه ۳۱ و سوره ی غافر آیه ۴۷ نیز آمده است.

گناهکار در قیامت دست و پا می زند تا برای خود شریک جرم پیدا کند و انحراف خود را به گردن دیگران بیندازد. گاهی می گوید: دوست بد مرا منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۱) گاهی می گوید: رهبران فاسد مرا فاسد کردند. «لَوْ لَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) گاهی شیطان را ملامت می کند و او را عامل گمراهی خود می داند، اما شیطان می گوید: مرا سرزنش نکنید، «فَلَا تَلُومُونِي»... من جز وسوسه و دعوت کاری نداشتم. انحراف از خود شما بود.

تسلط نداشتن شیطان بر انسان، هم مورد تأیید خداوند است و هم خود شیطان به آن اقرار دارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۳) تو بر بندگان خالص من تسلطی نداری. در این آیه نیز می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

۱ وعده های الهی، حق و مطابق با واقع است. «وَعِدَ الْحَقُّ» ۲ شیطان با وعده هایش انسان را فریب می دهد. «وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ» چنان که در جای دیگر آمده: «يَعِدُهُمْ وَيَمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۴) ۳ شیطان، انسان را مجبور نمی کند، بلکه وسوسه و دعوت می کند. «دَعَوْتُكُمْ» ۴ حتی شیطان، انسان فاسد را سرزنش می کند. «لَوْ مَوْأ أَنفُسَكُمْ» ۵ ملامت یکی از دلایل آزادی و اختیار انسان است «فَلَا تَلُومُونِي وَ لَوْ مَوْأ أَنفُسَكُمْ» زیرا انسان مجبور ملامت ندارد.

۶ گناه خود را به گردن شیطان نیندازیم. «فَلَا تَلُومُونِي» ۷ در قیامت رابطه ها قطع می شود. «مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ» (رهبران باطل و پیروان آنان از یکدیگر بیزار می جویند. شیطان به پیروانش می گوید: «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا

۱-۱. فرقان، ۲۹.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. حجر، ۴۲.

۴-۴. نساء، ۱۲۰.

و پیروان گمراه نیز به رهبران خود می گویند: اگر برای ما فرصتی پیش آید و به دنیا برگردیم ما نیز از شما بیزاری خواهیم جست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا» (۱) ۸ اطاعت غیر خداوند شرک است. «أَشْرَكْتُمُونِ» ۹ استجابت دعوت های شیطانی، ظلم به خود و مکتب است. «إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۳]

اشاره

وَ أَدْخَلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ (۲۳)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی که از زیر درختانش نهرها جاری است داخل شوند آنان با اذن پروردگارشان برای همیشه در آن خواهند بود و تحیت آنان به یکدیگر سلام است.

نکته ها:

اشاره

در قیامت به هر سو بنگری، سلام است:

سلام از طرف خداوند، به اهل بهشت: «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) سلام از طرف فرشتگان به مومنین: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا» (۳) سلام از طرف خود اهل بهشت به یکدیگر: «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» گاهی انسان، خود به جایی می رود و گاهی دیگران می آیند و او را با تشریفات مخصوص به آن جا می برند. خداوند در این آیه می فرماید: «وَ أَدْخَلَ» یعنی اهل بهشت به صورت ساده و معمولی داخل نمی شوند، بلکه آنان را با احترام و تشریفات به بهشت می برند. در آیه ی ۷۲ سوره ی زمر نیز می فرماید: «وَ سَبِّقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا». اما درباره ی دوزخیان می خوانیم که آنان را با شکنجه به سوی عذاب می برند: «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ» (۴) او را بگیرید و ببندید و سپس به دوزخ پرتاب کنید.

ص: ۲۸۱

۱-۱. بقره، ۱۶۷.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. زمر، ۷۳.

۴-۴. الحاقه، ۳۰ تا ۳۱.

اهل دوزخ، از یکدیگر متنفر و بیزارند و همدیگر را نفرین می کنند، ولی بهشتیان به یکدیگر سلام می کنند.

در بهشت، نه‌های مختلفی وجود دارد:

الف: نهر آب: «أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ» ب: نهر شیر: «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ» ج: نهر شراب بهشتی: «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ»
د: نهر عسل: «وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱)

پیام ها

۱ مؤمنان نیکوکار، همواره در بهشت خواهند بود. «أَدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا ... خَالِدِينَ» ۲ بهشتیان اهل صفا و صمیمیت و سلام اند، نه نزاع و قهر. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (۲۴)

آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده؟ کلمه طیبیه (سخن و ایمان) پاک همانند درختی پاک است که ریشه اش ثابت و شاخه اش در آسمان است.

نکته ها:

اشاره

شجره ی طیبیه و درخت پاک آثاری دارد، مانند: رشد داشتن، پرمیوه بودن، سایه دار و پایدار بودن، در همه وقت ثمر دادن. انسان موحد نیز هرگز راكد نیست و آثار ایمانش دائماً در گفتار و اعمالش آشکار است. اعتقادش دایمی است نه موسمی و همواره دیگران را به ایمان و معروف دعوت می کند.

در روایات و تفاسیر از چند چیز به عنوان مصداق کلمه ی طیبیه یاد شده است: توحید، ایمان، عقاید صحیح، رهبران آسمانی و یاران آنان. آری توحید، اصل ثابتی است که در

فطرت و عمق جان مردم جای دارد. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و در تمام اعمال و گفتار و افکار انسان اثر می گذارد. «فَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ» و در همه وقت و در هر فراز و نشیبی می توان از میوه ی ایمان بهره مند شد.

درخت توحید ریشه ای ثابت دارد. تهدیدها و توطئه ها و نیش ها و نوش ها و طاغوت ها آن را از پای در نمی آورند و اگر در روایات این درخت به پیامبر و اهل بیت او علیهم السلام تفسیر شده، به خاطر همین است که دین محمد صلی الله علیه و آله و راه اهل بیتش در برابر آن همه دشمن، رو به گسترش است و روزی جهانگیر خواهد شد.

پیام ها

۱ در مثال های قرآن دقت کنیم. «أَلَمْ تَرَ» ۲ عقیده حق، کلمه ی طیبه ای است که اصل آن در قلب مؤمن ثابت است. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و از الطاف خداوند آن است که مؤمنان را بر این عقیده حفظ می کند.

«يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ» (۱) ۳ کلام حق، پایدار و استوار و پابرجاست. «كَلِمَةً طَيِّبَةً ... أَصْلُهَا ثَابِتٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۵]

اشاره

تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۵)

(شجره طیبه) با اذن پروردگارش، همواره میوه می دهد. و خداوند برای مردم مثل هایی می زند، باشد که به یاد آرند و پند گیرند.

نکته ها:

اشاره

جز خداوند و ایمان به او، همه چیز فانی است، «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چیزی که فانی است نمی تواند برای همیشه ثمر دهد، ولی هر کاری که رنگ خدایی دارد ابدی است، «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۳) آری، رنگ خدایی ثابت است و سایر رنگ ها از بین

ص: ۲۸۳

٢-٢. قصص، ٨٨.

٣-٣. نحل، ٩٦.

می روند. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱) درخت ایمان همواره ثمر می دهد و مومن در همه حال به یاد خدا و در پی انجام وظیفه است، در رفاه یا سختی، در خوشی یا ناخوشی، در فقر و غنی.

هنگام تهدید ستمگران، تا پای جان مقاومت می کند. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (۲) هنگام تبلیغ، چشم داشتی به دیگران ندارد. «إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۳) هنگام خشم، برای رضای او خود را نگاه می دارد. «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» (۴) هنگام ازدواج، بر او توکل می کند. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۵) هنگام عبادت و اطاعت، قصد قربت دارد. «إِنَّ صِدْقَاتِي وَ نُسْرَتِي وَ مَخْرَجَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۶) هنگام فقر، نزد اغنیا نمی رود و اهل تملق نیست. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۷) هنگام پیروزی یا شکست در جبهه ی نبرد، چون به وظیفه ی خود عمل کرده اند، خوشحال است. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۸) آری! ایمان به خداوند متعال، همچون درختی است که میوه ی آن در هر لحظه، در دنیا و برزخ و قیامت انسان را کامیاب می کند. «تَوْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ» ولی مال و مقام و فرزند و نعمت های دیگر، همچون درختی است که تنها چند روز میوه می دهد، آن هم میوه ای بسیار اندک. بگذریم که گاهی همین مال و مقام و فرزند، هیچ میوه ای ندارند و تنها وسیله ی شکنجه روحی انسان می شوند. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۹)

پیام ها

۱ درخت ایمان، همواره ثمر دارد و مؤمن پاییز و خزان ندارد. «أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ» ۲ تشبیه و تمثیل، شیوه ای قرآنی برای توجه و تذکر مردم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

ص: ۲۸۴

۱-۱. بقره، ۱۳۸.

۲-۲. قلم، ۳۲.

۳-۳. یونس، ۷۲.

۴-۴. آل عمران، ۱۳۴.

۵-۵. نور، ۳۲.

۶-۶. انعام، ۱۶۲.

۷-۷. قصص، ۲۴.

۸-۸. توبه، ۵۲.

۹-۹. توبه، ۵۵.

اشاره

وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ (۲۶)

و مثل سخن (و اعتقاد) پلید همچون درختی پلید (و بی ریشه) است که از روی زمین برآمده و هیچ ثباتی ندارد.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «اجتثت» به معنای قلع و قمع و کندن است.

عقاید و کلمات و انسان های آلوده و منحرف، نه ریشه دارند و نه میوه و نه گل و نه زیبایی و عطر، نه پایداری نه سایه و نه رشد، بلکه خاری بر سر راه دیگرانند.

پیام ها

۱ از شیوه های تعلیم و تربیت، روش مقایسه است. «كَلِمَةٌ طَيِّبَةٌ ... كَلِمَةٌ خَبِيثَةٌ» ۲ شرک و هر چه که دون الله باشد، ثبات و دوام ندارد. «مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ» ۳ عقاید باطل همچون علف های هرز، ریشه ای در عمق زمین ندارد، زیرا پایه و مبنای درست ندارد. «اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ»

اشاره

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ (۲۷)

خداوند در زندگی دنیا و در آخرت، اهل ایمان را با کلام (و عقیده ی حق) و ثابت، پایدار قرار می دهد و خدا ستمگران را (به حال خود رها کرده، توفیقشان را گرفته) گمراه می کند. و خداوند آنچه بخواهد (طبق عدل و حکمت خود) انجام می دهد.

پیام ها

۱ بهره مندی از امدادهای الهی، وابسته به راهی است که انسان انتخاب می کند.

□
«يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

ص: ۲۸۵

۲ اگر یاری خداوند نباشد، انسان در برابر وسوسه ها و هوس ها و طاغوت ها از پا درمی آید و سقوط می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ اهل ایمان از نظر منطق، محکم و استوارند و در برابر مکتب های مادی می ایستند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۴ انسان اگر ایمان آورد، خدا او را بیمه می کند و اگر به درخت خبیثه و مکتب باطل دل دهد، خدا او را پاره می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا... يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» ۵ پذیرش مکتب های باطل، ظلم به خود و مکتب است. «الظَّالِمِينَ» ۶ قهر الهی به راهی وابسته است که انسان انتخاب می کند. «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۸ تا ۲۹]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَ أَحْلَوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ (۲۸) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَ يَنْسَوْنَ الْفَرَارِ (۲۹)

آیا به کسانی که نعمت خداوند را به کفر تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت در آوردند نگریستی؟
(آنان) به دوزخ درآیند که چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

اشاره

«الْبُورِ» به معنای بی رونقی و کساد شدیدی است که به هلاکت کشیده شود. (۱)

کفار و مشرکان نعمت های بزرگ الهی را به کفر تبدیل کردند:

الف: به جای نعمت توحید، شرک را برگزیدند.

ب: نعمت فطرت پاک را رها کردند و به تقلید از نیاکان گمراه خود پرداختند.

ج: خرافات را بر وحی الهی ترجیح دادند.

د: در برابر نعمت رهبران آسمانی، ناسپاسی کردند و از طاغوت ها پیروی کردند. «بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

ص: ۲۸۶

در روایات بسیار می خوانیم: امامان شیعه علیهم السلام فرمودند: «نحن و الله نعمت الله التي انعمها على عباده» (۱) به خدا سوگند نعمت هایی که تبدیل شدند، وجود ما بود. مردم ما را رها کردند و به سراغ رهبران دیگر رفتند. «بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ» مشابه این آیه در آیات دیگر نیز آمده است، مثلاً در آیه ۴۱ قصص می فرماید: «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و در آیه ۹۸ سوره کهف می فرماید: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»

پیام ها

۱ هر گونه تبدیل، تغییر و تحریف نعمت ها و آیات الهی کفر است. «يَدَّلُوا ... كُفْرًا» ۲ رهبران منحرف، مایه ی هلاکت و فساد جامعه می شوند و مردم را به جهنم می فرستند. «وَأَحْلَوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۰]

اشاره

وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ (۳۰)

(رهبران فاسد) برای خداوند شریک هایی قرار دادند، تا مردم را از راه خدا گمراه نمایند. بگو: کامیاب شوید که قطعاً پایان کار شما آتش است.

نکته ها:

اشاره

بعضی در آفرینش جهان، برای خداوند شریک قایل اند، و بعضی در نعمت ها برای خدا شریک می پندارند. داشتن سلامتی و علم و قدرت و عزت و مال را از هنر خود یا قدرت ها می شمارند، اما بسیار زود درمی یابند که به گمراهی رفتند.

پیام ها

۱ از بدترین انواع کفران نعمت، شریک قرار دادن برای خدا و گمراه کردن مردم

ص: ۲۸۷

است. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا» ۲ گاهی سرچشمه ی شرک، طاغوت ها هستند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا» و گاهی جاذبه ی خود بت ها عامل انحرافند. «وَاجْتَنِبِي وَبَيْنِي أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ» (۱) ۳ خداوند افرادی را به حال خود رها می کند. «قُلْ تَمَتَّعُوا» ۴ کافران در دنیا کامیابند ولی آخرت ندارند. «تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ» ۵ هر رفاهی نشانه ی مهر نیست، شاید وسیله و مقدمه ی قهر الهی باشد. «تَمَتَّعُوا»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۱]

اشاره

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ (۳۱)

(ای پیامبر) به بندگان من (آنان) که ایمان آورده اند، بگو: نماز را برپا دارند، و از آنچه به آنان روزی داده ایم، پنهان و آشکار انفاق کنند قبل از آن که روزی فرا رسد که در آن نه دادوستدی باشد و نه دوستی و رابطه ای.

نکته ها:

اشاره

انفاق آشکار، سبب تربیت نسل و تشویق دیگران و رفع تهمت از خود است و انفاق پنهانی عامل رشد و اخلاص است. البته بعضی مفسران گفته اند: انفاق علنی مربوط به انفاق های واجب مثل خمس و زکات است و انفاق مخفی مربوط به موارد مستحب مثل صدقه است.

با این که هر یک از انفاق آشکار و پنهان آثاری دارند، ولی شاید بتوان گفت، انفاق پنهان بهتر است، چون در این آیه کلمه ی «سِرًّا» بر «عَلَانِيَةً» مقدم شده است.

پیام ها

۱ برای فرمان دادن، به طرف خود شخصیت دهید. «لِعِبَادِي» بندگی خدا مدال افتخار مومنان است.

ص: ۲۸۸

۲ ایمان قلبی کافی نیست، نماز، انفاق و عمل صالح لازم است. «آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا» ۳ اسلام دین جامع است. رابطه با خدا و کمک به محرومین، در کنار هم و شرط قبولی یکدیگرند. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا» ۴ مورد انفاق، تنها مال نیست، از هر چه داریم باید انفاق کنیم. (چه علم و ثروت، چه آبرو و قدرت) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۵ انفاق باید از رزق خدا یعنی مال حلال باشد، نه از هر مالی که داشتیم. فرمود:

«رَزَقْنَاهُمْ»

و نفرمود «عندکم» ۶ انفاق باید گاهی پنهان و گاهی آشکارا باشد. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» ۷ از فرصت‌ها استفاده کنید. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ» ...

۸ اگر دنبال تجارت هستید در دنیا با خدا معامله کنید، زیرا که در قیامت هیچ داد و ستدی نیست. «يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ» ۹ با پول و پارتی نمی‌توان از عذاب قیامت فرار کرد. «لَا يَبِيعُ فِيهِ وَ لَا خِلَالٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۲]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَيَخَّرْ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ (۳۲)

خداست که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس با آن برای رزق شما از (زمین) میوه‌ها بیرون آورد، و کشتی را رام شما نمود تا به فرمان او در دریا به حرکت درآید، و برای شما نهرها را مسخر نمود.

نکته‌ها:

اشاره

این آیه از سه زاویه به مسأله‌ی آب اشاره کرده است:

الف: آب باران، که وسیله‌ی آبیاری گیاهان و مایه‌ی حیات آنها و سبب سالم‌سازی هوا و تغییر و تلطیف آن است.

ص: ۲۸۹

ب: آب دریا، که تأمین کننده ی زندگی حیوانات دریایی و بهترین و ارزان ترین مسیر برای عبور کشتی ها و سرچشمه ی ابر و باران است.

ج: آب نهرها، که وسیله ی آب رسانی به مناطق بی آب است.

خداوند در آیه ی قبل به نماز و انفاق سفارش کرد. در این آیه می فرماید: همه چیز را خدا به شما داده است، چرا در انفاق سستی می کنید؟ «تسخیر» هم به معنای بهره گیری از منافع است، مثل تسخیر خورشید و ماه و هم به معنای سلطه و تسلط کامل است، نظیر تسخیر کشتی ها و نهرها و تسلط انسان بر آنها.

پیام ها

۱ شناخت نعمت های خداوند، بهترین راه خداشناسی است، که با فهم عموم و عشق و انگیزه و عبادت همراه است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... سَخَّرَ لَكُمْ» ۲ در میان همه ی نعمت های خداوند، آب یکی از مهم ترین آنهاست. «مَاءٌ فِي الْبَحْرِ الْأَنْهَارِ» ۳ آفرینش هستی، برای انسان است. «رِزْقًا لَكُمْ سَخَّرَ لَكُمْ» ۴ گرچه اسباب مادی نقش دارند، اما تمام عوامل به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ» ۵ انسان، بر طبیعت حاکم است «سَخَّرَ لَكُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۳]

اشاره

وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ (۳۳)

(و خداوند خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخّر نمود.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «دَائِبِينَ» از «دَاب» به معنای عادت مستمره است. مانند: «كَدَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» و «مراغی» در تفسیر خود گفته است: «دائبین» به معنای «دائمین فی الحركة» است، مانند:

«كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

آری خورشید، نیروگاه بزرگی است که دائماً کار می کند. بر خلاف نیروگاه های بشری که هر چند وقت یک بار تعطیل و تعمیر می شوند. اگر خورشید مدتی نباشد چه می شود؟ حیات انسان ها و گیاهان و حیوانات به کجا منتهی خواهد شد؟ وجود میکروب های فراوان و نبودن گرما و بخار و... جهان را با چه مصیبتی رو به رو خواهد کرد؟ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

پیام ها

۱ نه فقط زمین و نعمت های زمینی، بلکه آسمان و اجرام آسمانی نیز برای بهره گیری بشر و مطابق نیازهای او آفریده شده اند.
«سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۴]

اشاره

وَ اتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَ اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (۳۴)

و(خداوند) از هر آنچه که از او خواستید (و نیاز داشتید) به شما داده است، و اگر (بخواهید) نعمت خدا را بشمارید، نمی توانید آنها را به دقت شماره کنید. همانا انسان بسیار ستمگر و ناسپاس است.

نکته ها:

اشاره

در آیه ۱۸ سوره ی نحل می خوانیم: «اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید نمی توانید. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

در آیات قبل خواندیم که رهبران فاسد، مردم را به سوی غیر خدا دعوت می کنند. «جَعَلُوا لِلَّهِ اُنْدَاداً» این آیه می گوید: با آنکه از غیر خدا هیچ کاری ساخته نیست و هر که هر چه دارد از آن خداست ولی انسان، بی توجه و ناسپاس است.

«عد» یعنی شمردن، «احصاء» یعنی شمردن با دقت بگونه ای که هیچ چیز از قلم نیفتد.

پیام ها:

۱ عوامل تولید در اختیار انسان است. (آب، خاک و نور خورشید...) اگر نارسایی و کمبودی وجود دارد به خاطر مدیریت غلط و توزیع نامطلوب است. «وَ اتَّأَكُم مِّنْ كُلِّ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» ۲ خدایی که بشر را آفرید، همه ی نیازهای او را از راه درست برآورده ساخت، اما انسان بدنبال رفع نیازهای خود از راه گناه است. «اتَّأَكُم مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» ۳ انسان موجودی نیازمند و محتاج است. «سَأَلْتُمُوهُ» ۴ انسان قدرت ندارد نعمت های خدا را بشمارد، چه رسد به این که بخواهد شکر آنها را به جای آورد. «لَا تُحْصُوها» ۵ اگر انسان از نعمت های الهی درست استفاده نکند، بسیار ستمگر و کفران کننده است. «لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۵]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ (۳۵)

و(به یاد آور) زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر(مکه) را امن قرار ده و من و فرزندانم را از اینکه بت ها را بپرستیم دور بدار.

نکته ها:

اشاره

در این آیه و آیات بعد، سیمایی از دعاهای حضرت ابراهیم که نشان دهنده ی سوز و روح بزرگ اوست مطرح است و شاید به دلیل همین دعاها این سوره، «ابراهیم» نامیده شد.

ابراهیم علیه السلام در دو زمان برای مکه دعا کرد: بار اول زمانی بود که اسماعیل و هاجر را در آن جا اسکان داد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۱) پروردگارا! این مکان را شهر امن

ص: ۲۹۲

قرار ده. بار دوم زمانی بود که جمعیتی به مکه آمد و در این شهر مقیم شد، در این جا هم ابراهیم دعا کرد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا» سؤال: آیا تمام افراد نسل ابراهیم به خاطر این دعا موحد شدند؟ پاسخ: دعا یک عامل است و اراده ی فرزندان عامل دیگر می باشد. قصه ی پسر نوح را فراموش نکنیم.

سؤال: چگونه ابراهیم علیه السلام از «مکه» به عنوان شهر یاد کرد با این که در آیات بعد می گوید:

«این جا سرزمینی غیر قابل کشت است»؟ پاسخ: شهر بودن مکه یا بعد از ورود قبایل به این منطقه بوده که این دعا هم مربوط به آن وقت است و یا اینکه بگوییم: میان شهر بودن یک منطقه و غیر قابل کشت بودن آن منافاتی وجود ندارد. الآن هم مکه شهری غیر قابل کشت است.

سؤال: با این که حضرت ابراهیم علیه السلام قهرمان توحید بود، پس چرا دعا کرد که خدایا! مرا از شرک دور کن؟ پاسخ: پیامبر اسلام نیز همواره در صراط مستقیم گام برمی داشت، با این حال در هر نماز می گفت: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» یعنی اگر کسی یقین هم دارد در راه راست قدم برمی دارد، باز باید از خطر انحراف بترسد و از خداوند استمداد کند.

مراد از «جعل امتیت»، قانونی است که امتیت مکه را تضمین کند، نه آنکه مکه در طول تاریخ امن بوده است، زیرا کعبه بارها مورد هجوم دشمنان قرار گرفت و در مکه خون ها ریخته شد و خود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و یارانش شکنجه شدند و امام حسین علیه السلام به دلیل ناامنی مکه، حج را رها کرد، ولی قانون الهی آن جا را منطقه ی امن قرار داده است.

پیام ها

۱ دعا برای حفظ فکر و عقیده ی صحیح، از بهترین دعاهاست. «وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ» ۲ مراکز عبادت باید امتیت داشته باشد. «هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا» ۳ امتیت، شرط لازم برای زندگی است. «الْبَلَدَ آمِنًا»

۴ رهبران جامعه باید به فکر امتیت مردم باشند. «رَبِّ اجْعَلْ ... آمِنًا» ۵ امتیت، برای آزادی گناه و عیاشی نیست، بلکه امتیت باید مقدمه ی عبادت باشد. «آمِنًا» «آمِنًا يَعْبُدُونَنِي» (۱) ۶ احتمال خطر شرک، از هیچ مقامی حتی قهرمان توحید و ابراهیم دور نیست.

«وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ»

...

۷ در دعاها، دیگران به خصوص فرزندان خود را نیز یاد کنیم. «وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۶]

اشاره

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنِ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۳۶)

پروردگارا! همانا بت ها بسیاری از مردم را گمراه کرده اند، پس هر که مرا پیروی کند، قطعاً او از من است و هر کس با من مخالفت کند، همانا تو بخشنده ی مهربانی.

نکته ها:

اشاره

سؤال: چگونه بت ها که مجسمه هایی از سنگ و چوب هستند، انسان را گمراه می کنند؟ پاسخ: اولاً: بت ها همیشه جماد نیستند، گاهی انسان ها و طاغوت ها نیز بت می شوند. ثانیاً:

مسأله ی هنر و زیورآلاتی که همراه بت ها بود جاذبه داشت. ثالثاً: گاهی جهل سبب می شود که سنگ و چوب نیز ارزش پیدا کند.

اگر این آیه را همراه با آیه ی قبل معنا کنیم نتیجه ی خوبی به دست می آوریم، زیرا در آیه ی قبل ابراهیم گفت: «خدایا فرزندانم را از بت پرستی دور بدار.» در این آیه می گوید: «کسی که موحد و پیرو من بود از من است» بنا بر این تمام موحدان فرزندان مکتبی ابراهیم هستند.

«مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» همان گونه که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «انا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران مکتبی این امت هستیم. ولی مشرک اگر فرزند پیامبر هم باشد

١-١. نور، ٥٥.

٢-٢. بحار، ج ١٦، ٩٥.

خطاب می شود: «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) حضرت علی علیه السلام فرمود: «ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت لحمته» «همانا دوست محمد کسی است که خدا را اطاعت کند، گرچه از نظر فامیلی و نسب دور باشد، و دشمن محمد کسی است که خدا را نافرمانی کند، گرچه از بستگان پیامبر باشد. (۲)

پیام ها

۱ هنرهایی مثل مجسمه سازی می توانند منشأ انحراف شوند، چنان که بت ها افراد بسیاری را گمراه کردند. «إِنَّهُمْ أَضَلُّوا» ۲ دینداری با شعار نیست، با عمل و پیروی از دستورات است. «تَبِعْنِي» ۳ میان رهبران آسمانی و مردم مومن، رابطه ی مکتبی برقرار است. «فَإِنَّهُ مِنِّي» ۴ انبیا حتی نسبت به مخالفان خود دلسوز بودند و آنان را مأیوس نمی کردند.

«مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵ مخالفت با دستور پیامبر، مخالفت خداست. «مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۷]

اشاره

رَبَّنَا إِنِّي أَسِيءْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (۳۷)

پروردگارا! من (یکی) از ذریه ام را در وادی (و دره ای بی آب و) بی گیاه، در کنار خانه گرامی و با حرمت تو ساکن ساختم. پروردگارا! (چنین کردم) تا نماز برپا دارند، پس دل های گروهی از مردم را به سوی آنان مایل گردان و آنان را از ثمرات، روزی ده تا شاید سپاس گزارند.

ص: ۲۹۵

۱-۱. هود، ۴۶.

۲-۲. بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

وقتی خداوند در زمان پیری ابراهیم، اسماعیل را به او عطا کرد، او را فرمان داد که این کودک و مادرش را در مکه اسکان دهد. ابراهیم فرمان الهی را اطاعت نمود و سپس برای آنان دعا کرد.

در روایات می خوانیم که امام باقر علیه السلام فرمود: ما اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله، بقیه ذریه ابراهیم هستیم که دل های مردم به سوی ما گرایش دارد، سپس این آیه را تلاوت فرمودند:

«رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ

... فَأَجْعِلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ» کعبه در منطقه ای بی آب و علف قرار گرفت تا مردم به واسطه ی آن آزمایش شوند. چنان که حضرت علی علیه السلام در خطبه ی قاصعه چنین بیان فرمود: اگر کعبه در جای خوش آب و هوایی بود، مردم برای خدا به زیارت آن نمی رفتند.

دعای انبیا مستجاب است. «وَأَرْزُقُهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، «حَرَمًا آمِنًا يُجِبِّي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) حرمی امن که همه گونه ثمرات در آن فراهم می شود. امام باقر علیه السلام فرمود: هر میوه ای که در شرق و غرب عالم هست در مکه یافت می شود.

۱ انتخاب مسکن انبیا بر اساس نماز و عبادت بود. «أَسِيكَنْتُ لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۲ دینداری، گاهی با آوارگی، هجرت، دوری از خانواده و محرومیت از امکانات رفاهی همراه است. «أَسِيكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِعَوْدِ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ» ۳ کعبه و اطراف آن در زمان حضرت ابراهیم نیز محترم و دارای محدودیت و ممنوعیت بوده است. «بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» ۴ محور و مقصد حرکت ابراهیم نماز است. «رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۵ اهل نماز، باید محبوب باشد. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَأَجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ» ۶ نماز در ادیان قبل نیز بوده است. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۷ محبوبیت و گرایش دل ها به دست خداست. «فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً...»

۸ همه ی مردم لیاقت دوست داشتن اولیای خدا را ندارند. «مِنَ النَّاسِ» ۹ مردان خدا، دنیا را برای هدفی عالی می خواهند. «مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۸]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (۳۸)

پروردگارا! همانا تو آنچه را پنهان و یا آشکار کنیم، می دانی و چیزی در زمین و در آسمان بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

اشاره

اکنون که همه چیز برای خدا روشن است و علم او به همه چیز و همه کار ما احاطه دارد باید در محضر او گناه نکنیم و در مخلوقات او جز طبق رضا و دستورات او تصرف نکنیم.

پیام ها

۱ در نزد خدا پنهان و آشکار معنا ندارد. «تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ» ۲ زمین و آسمان نزد خداوند یکسان است. «مَا يَخْفَى ... فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۹]

اشاره

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (۳۹)

ستایش خداوندی را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من عطا فرمود.

قطعاً پروردگارم شنونده دعاست (و آن را مستجاب می کند).

نکته ها:

اشاره

اسماعیل و اسحاق، از نعمت های ویژه ی خداوند هستند، زیرا:

الف: با دعای پیامبر خدا ابراهیم به وجود آمدند.

ب: در زمان پیری پدر به دنیا آمدند.

ص: ۲۹۷

ج: اولاد صالح بودند.

د: سرسلسله ی انبیای بعدی شدند.

ضمناً آنچه مهم است، اولاد صالح است، چه از کنیز باشد و چه از غیر آن. (اسماعیل از کنیز و اسحاق از آزاده بود)

پیام ها

۱ به هنگام ذکر نعمت های الهی از خداوند تشکر کنیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۲ خدا را به خاطر دعاهاى مستجاب شده، شکر کنیم. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ» ۳ فرزند، هدیه الهی است. «وَهَبْ لِي» ۴ برای اراده و قدرت الهی، هیچ مانعی وجود ندارد. «عَلَى الْكَبِيرِ» پیری مانع فرزنددار شدن نیست.

۵ هنگام تشکر از خداوند، نعمت ها را جداگانه ذکر کنید. «إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ» ۶ استجاب دعا سنت خداوند است. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۰ تا ۴۱]

اشاره

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (۴۰) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (۴۱)

پروردگارا! مرا برپا دارنده نماز قرار ده و از نسل و ذریه ام نیز. پروردگارا! دعای مرا (نماز و عبادتم را) بپذیر.

پروردگارا! مرا و پدر و مادرم را و مؤمنان را، روزی که حساب بر پا می شود ببخشای!

نکته ها:

اشاره

در آیاتی که تا کنون درباره ی حضرت ابراهیم در این سوره خوانده ایم، او از خداوند هفت درخواست دارد: امتیت مکه، دور ماندن از بت پرستی، توجه قلوب و افکار مؤمنین نسبت به فرزندان و مکتب او، بهره مند شدن ذریه ی او از ثمرات، توفیق اقامه ی نماز، قبول شدن

دعاها و آموزش برای خود و والدین و همه ی مؤمنان.

کلمه ی «والد» تنها به پدر واقعی گفته می شود، ولی کلمه ی «أب» به غیر پدر از جمله به عمو و پدرزن نیز گفته می شود. چون والدین ابراهیم مؤمن بودند، لذا در این آیه حضرت ابراهیم به والدین خود دعا می کند، ولی در آیات دیگر که کلمه ی «أب» بکار رفته و مراد عموی ابراهیم است، به دلیل مشرک بودن او، حضرت از او بیزاری می جوید.

در آیه ی ۱۳۳ بقره نیز خواندیم که فرزندان یعقوب در پاسخ پدر که پرسیده بود: «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» پس از من چه چیز را می پرستید؟ گفتند: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ» ما پروردگار تو و پروردگار پدرانت ابراهیم و اسماعیل را می پرستیم. با آنکه اسماعیل عموی یعقوب است ولی به عمو کلمه ی «أب» گفته شده است.

پیام ها

۱ تکرار کلمه ی «رَبِّ» در آغاز دعاهای حضرت ابراهیم، نشانه تأثیر آن در استجاب دعا و یا یکی از آداب آن است. «رَبِّ اجْعَلْنِي» ۲ برای اقامه ی نماز خود و فرزندان، از خداوند استمداد کنید. «رَبِّ اجْعَلْنِي» ۳ نماز، محور دعاهای حضرت ابراهیم است. «رَبَّنَا لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ»، «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ» ۴ با آنکه رسالت انبیا اقامه ی دین است اما دعا برای اقامه ی نماز به جای آن، نشانه آن است که نماز چهره و سیمای تمام نمای دین است. «مُقِيمِ الصَّلَاةِ» ۵ اقامه ی نماز، عدل و همتای رهبری است. حضرت ابراهیم در دو مورد عبارت «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» را بکار برد: یکی درباره ی نماز نسل خود «مُقِيمِ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» و یکی در مورد رهبری نسل خود هنگامی که خداوند به ابراهیم فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» (۱) من تو را امام مردم قرار دادم ابراهیم گفت: پروردگارا ذریه مرا نیز به این مقام برسان.

ص: ۲۹۹

۶ در دعا هم به خود توجه کنید، «وَاجْتَنِبْنِي وَاجْعَلْنِي وَاغْفِرْ لِي» و هم به دیگران.

«وَ بِنِّي»

وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي

وَ لِوَالِدَيْ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۷ انسان، هم باید به فکر نسل قبل باشد، «وَ لِوَالِدَيْ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» و هم به فکر نسل بعد. «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» ۸ در دعا، بستگان انسان بر دیگران مقدمند. «وَ لِوَالِدَيْ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۹ در دعا، به فکر قیامت خود، فرزندان و جامعه باشید. «يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۲]

اشاره

وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ (۴۲)

خداوند را از آنچه ستمگران انجام می دهند غافل مپندار، همانا او (کیفر و حساب) آنان را برای روزی به تأخیر می اندازد که چشم ها (از حیرت و وحشت) آن روز خیره می ماند.

نکته ها:

اشاره

سؤال: خداوندی که عادل است و قدرت دارد، چرا جلو ستمگران را نمی گیرد؟ پاسخ: خداوند هم عادل است و هم قادر و هم به عملکرد ستمگران عالم، لکن تأخیر کیفر به خاطر آن است که دنیا ظرفیت پاداش یا کیفر کامل را ندارد و سنت خداوند بر این است که بندگان را مهلت دهد، تا اگر قابلیت داشته باشند توبه کنند و اگر قابل نبودند، در قیامت به حسابشان برسد.

پیام ها

۱ زود قضاوت نکنید و خداوند را غافل مپندارید. «لَا تَحْسَبَنَّ» ۲ مهلت دادن به ستمگران، نشانه ی غفلت خداوند یا رضایت پروردگار از آنان نیست. «وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا» ۳ سنت خداوند بر مهلت دادن است. «إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ»

بنا بر این در برابر ظالم، نه ساکت شوید و نه مایوس، به وظیفه خود عمل کنید که خداوند در کمین آنهاست.

۴ کيفر و پاداش الهی، زمان بندی دارد. «لَيُومٍ» ۵ روز قیامت، چنان ترس آور و وحشت زاست که چشم‌ها خیره می‌شود.

«تَشَخَّصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۳]

اشاره

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِدُّ إِلَيْهِمْ ظُرْفَهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ (۴۳)

(روزی که مجرمان از شدت وحشت) شتاب زده، سرها را بالا گرفته، چشم‌ها و پلک‌هاشان به هم نخورد و دل‌هایشان (از امید و تدبیر) تهی است.

نکته‌ها:

برای کلمه ی «مُهْطِعِينَ» که از «اهطاع» است، چند معنا شده است: گردن کشیدن، سرعت گرفتن و نگاه کردن با ذلت و همه ی این معانی می‌تواند در این آیه مورد نظر باشد.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۴]

اشاره

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرَجْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبُ دَعْوَتِكَ وَنَتَّبِعِ الرَّسُولَ أَوْ لَمْ نَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ (۴۴)

و مردم را از روزی که عذاب به سراغشان خواهد آمد بترسان. پس کسانی که ظلم کرده اند، خواهند گفت: پروردگارا! ما را تا مدت کوتاهی مهلت ده، تا دعوت تو را اجابت نماییم و از پیامبران پیروی کنیم (به آنان گفته می‌شود) آیا شما نبودید که پیش از این سوگند یاد می‌کردید که هرگز برای شما زوال و فنا نیست؟

نکته‌ها:

اشاره

با توجّه به آیه ی قبل، ابتدا به نظر می رسد که این آیه نیز درباره ی قیامت است، ولی جمله ی «أَخْرَجْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبُ دَعْوَتَكَ»... بیشتر، این معنا را به ذهن می آورد که آیه

ص: ۳۰۱

درباره ی عذاب الهی در دنیا است، زیرا تأخیر عذاب و اجابت دعوت خداوند و پیروی از پیامبران، مربوط به دنیاست نه قیامت.

در قیامت نیز تقاضای بازگشت به دنیا وجود دارد که آیات آن، مکرر در قرآن آمده از جمله:

الف: «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ» (۱) آیا برای خارج شدن از هلاکت راهی هست؟ ب: «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۲) ما را به دنیا برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم.

ج: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۳) پروردگارا! ما را از دوزخ خارج کن تا کار خوبی انجام دهیم.

پیام ها

۱ هشدار و تهدید، از راهها و شیوه های تربیت و هدایت گمراهان است. «وَأَنْذِرِ» ۲ هشدارهای قرآن، مربوط به همه ی مردم است. «أَنْذِرِ النَّاسَ» ۳ مجرمان روزی پشیمان می شوند، اما فرصت های از دست رفته باز نمی گردد.

«أَخْرَجْنَا»

...

۴ هنگام نزول عذاب الهی، راه فرار و توبه بسته می شود. «أَوْ لَمْ تَكُونُوا» ...

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۵]

اشاره

وَ سَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَ ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ (۴۵)

و(شما بودید که) در خانه های کسانی که(پیش از شما بودند و) به خویشان ستم کردند، ساکن شدید، و برای شما روشن شد که با آنان چه کردیم و برای شما مثل ها زدیم(پس چرا عبرت نگرفتید)

پیام ها

۱ بسیاری انسان ها از سرنوشت پیشینیان عبرت نمی گیرند و با آنکه در جای آنان نشسته اند، همه چیز را فراموش می کنند. «سَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ خداوند اتمام حجت می کند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» (هم عذاب

١-١. غافر، ١١.

٢-٢. سجده، ١٢.

٣-٣. فاطر، ٣٧.

امت های قبل را بیان می کند و هم با مثال های متعدد، مسایل را روشن می سازد. ۳ سنت های خدا بر تاریخ و جامعه ثابت و حاکم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۶]

اشاره

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ (۴۶)

به یقین آنان تمام مکر خود را به کار گرفتند، ولی مکر و حيله ی آنها نزد خداست گرچه کوه ها از مکرشان از جا کنده شود.

نکته ها:

اشاره

خداوند، هم به نیرنگ آنها آگاه است و بر آن احاطه ی کامل دارد و هم کیفر آن همه توطئه را خواهد داد و هم می تواند مکر آنها را دفع و خشی کند و یا به خودشان برگرداند.

پیام ها

۱ ستمگران هر چند صاحب قدرت و قوت باشند اما سرانجام مخدول خداوند خواهند شد. «عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۷]

اشاره

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلَفًا وَعِدِهِ رَسُولُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۴۷)

مپندارید که خداوند وعده ای را که به پیامبرانش داده است تخلف می کند، قطعاً خداوند شکست ناپذیر و صاحب انتقام است.

نکته ها:

انتقام گرفتن انسان همراه با کینه و تشفی دل است، ولی انتقام الهی بر اساس عدل و حکمت و تأدیب است.

پیام ها

۱ باید در لحظه های خطر و لغزش، هشدارهای لازم داده شود. «لَا تَحْسَبَنَّ»[□] ۲ تأخیر در امدادهای الهی، سبب تردید شما نشود.
«لَا تَحْسَبَنَّ»[□] ۳ گرچه انسان عقل و فطرت دارد و مشورت هم می کند، اما اگر وحی نباشد در

فهم و برداشت گرفتار انحراف می شود. «لَا تَحْسَبَنَّ» ۴ مهلتی که خداوند به کفار و ستمگران می دهد، بر اساس یک سنت و حکمت است نه از روی غفلت و تخلف از وعده ها «فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ» ۵ خدایی که قدرت دارد چرا تخلف کند؟ «إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۸]

اشاره

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸)

روزی که زمین به غیر این زمین و آسمان ها (به آسمان های دیگر) تبدیل شوند و (همه مردم) در پیشگاه خداوند یگانه قهار حاضر شوند.

نکته ها:

اشاره

تغییر و تحوّل زمین در روز قیامت، در آیات متعدّد بیان شده است. در آن روز زمین لرزه ی شدیدی ایجاد شود، کوه ها از زمین کنده شود و به حرکت در آیند و مانند پشم و پنبه نرم شوند. (۱) روزی که زمین به صورت قطعه ای صاف و هموار و مسطح درآید. چنان که قرآن می فرماید: «يَشْتَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا» (۲) ولی تبدیل آسمان ها با خاموش شدن خورشید و درهم پیچیده شدن آسمان ها انجام می گیرد. به هر حال این نظام موجود پایانی دارد.

پیام ها

۱ تمام خلایق برای رسیدگی به عملکردشان دوباره زنده خواهند شد. «بَرَزُوا» ۲ در قیامت جایی برای رحم و عطف بر ستمگران نیست. «الْقَهَّارِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۴۹) سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَ تَغْشَىٰ وُجُوهُهُمُ النَّارُ (۵۰)

و در آن روز مجرمان را می بینی که در غل و زنجیر بهم بسته شده اند.

ص: ۳۰۴

۱-۱. زلزال، ۱.

۲-۲. طه، ۱۰۵ تا ۱۰۶.

جامه های آنان از قطران (ماده ی چسبنده ی بدبوی قابل اشتعال همچون قیر) است، و صورت هایشان را آتش می پوشاند.

نکته ها:

اشاره

کسی که در حال رنج و عذاب است، اگر فریاد دیگران را نیز بشنود، بیشتر زجر می بیند، چنان که شادی کردن لذت دارد و بودن در کنار جمعی که شادمانند لذت بیشتری دارد. به همین خاطر، قرآن می فرماید: ما افراد همفکر و هم خط را در یک جا جمع می کنیم، مجرمان را در دوزخ و نیکان را در بهشت. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» (۱) و درباره ی اهل دوزخ می خوانیم: «اخْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْوَاجَهُمْ» (۲) ستمگران و همسرانشان که مانند آنان بودند، با هم به دوزخ می روند. در جای دیگر می خوانیم: «فَكُبِّبُوا فِيهَا هُمْ وَ الْغَاوُونَ» (۳) در آن روز عابد همراه با معبود خیالی خود با هم به دوزخ افکنده می شوند. و شاید آیه ی «وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» (۴) نیز همین قرین بودن را بیان کند. (و الله العالم) «الْأَصْفَادِ» جمع «صفود» به «کنده» گفته می شود و آن تکه ی چوب بزرگی است که به پای زندانیان می بندند.

«قَطْرَانٍ» ماده ای است که از برخی درختان می گیرند و پس از جوشاندن و سفت کردن آن به بدن شتر می مالند تا در اثر سوزش زیاد، امراض پوستی شتر بهبود یابد. این ماده، بدبو و اشتغال زاست. (۵)

یکی از عذاب های قیامت، بسته شدن مجرمان با غل و زنجیر است و این معنا در چندین آیه ذکر شده است. از جمله: «وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ ... فِي الْأَصْفَادِ» و «خُذُوهُ فَعَلُوهُ» (۶) و «إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ» (۷) مجرمان با مجرمان، و یا با شیاطین، با هم به زنجیر کشیده می شوند. و یا دست هایشان

ص: ۳۰۵

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. صافات، ۲۳.

۳-۳. شعراء، ۹۴.

۴-۴. تکویر، ۷.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. حاقه، ۳۰.

۷-۷. غافر، ۷۱.

با غل بسته می شود، و یا دست و پاهایشان، و یا دست و پا و گردنشان با هم در قید و بند قرار می گیرد. «مُقَرَّنِينَ»

پیام ها

۱ قرآن، قیامت را طوری ترسیم می کند که گویی الآن ما آن را می بینیم. «تَرَى» ۲ تحقیر و عذاب مجرمان، در ملأ عام است. «وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ» ۳ اگر با دید تجسم اعمال بنگریم، شاید به این نتیجه برسیم که لباس هایی که پوشیدن آنها با دلربایی و تفاخر و اسراف و شهوت انگیزی همراه باشد، به لباس های سیاه و بدبو و آتش زای قیامت تبدیل می شود. «سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۱]

اشاره

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۵۱)

(مجرمان کیفر می شوند) تا خداوند به هر کس سزای آنچه کسب کرده بدهد، چرا که خداوند حساب رسی سریع است.

پیام ها

۱ هیچ یک از مردم بی جزا نمی مانند. «كُلَّ نَفْسٍ» ۲ هیچ کاری در دنیا بی پاسخ نیست. «مَا كَسَبَتْ» ۳ کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل خود ماست. «مَا كَسَبَتْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۲]

اشاره

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (۵۲)

این (قرآن) پیام رسا و ابلاغی برای مردم است تا به وسیله ی آن، هشدار یابند و بدانند که همانا او معبودی یکتاست و تا خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

اشاره

آخرین آیه ی سوره ی ابراهیم و اولین آیه ی آن، درباره ی نقش قرآن و رسالت آن در

ص: ۳۰۶

هدایت مردم است. در آیه ی اوّل خواندیم: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» و در این آیه می خوانیم: «هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ»... از طرفی همانگونه که قرآن بلاغ است، پیام رسان آن نیز بلاغ است، چنان که در آیه ۵۴ سوره ی نور آمده است، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

پیام ها

۱ قرآن، مایه ی تبلیغ است و مبلغین باید مایه ی تبلیغی خود را از قرآن بگیرند.

«هَذَا بَلَاغٌ»

۲ قرآن، کتاب توحید است و از قرآن باید موحّد ساخته شود. «هَذَا بَلَاغٌ... لِيُعَلِّمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» ۳ ابلاغ به تنهایی کافی نیست، انذار نیز لازم است. (آری، هدف تبلیغ، انذار است.) «وَلِيُنذِرُوا» ۴ دانستن کافی نیست، توجه و تذکر نیز لازم است. «لِيُعَلِّمُوا لِيَذِّكَّرَ» ۵ انس با قرآن، هم معرفت و شناخت به انسان می دهد، «لِيُعَلِّمُوا» و هم با تذکر و پند، آدمی را به اعمال خیر تشویق می کند. «لِيَذِّكَّرَ» ۶ قرآن، برای عموم مردم ابلاغ است، اما تنها صاحبان عقل متذکر می شوند و از آن پند می گیرند. «وَلِيَذِّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ» آری اگر به رهنمودهای قرآن با جان و دل توجه کنیم، انسان موحّد و متذکری می شویم. انشاء الله

ص: ۳۰۷

سیمای سوره حجر

این سوره دارای نود و نه آیه است و به گفته مشهور پنجاه و دومین سوره می باشد که قبل از هجرت در مکه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است.

«حجر» نام شهری است که قوم حضرت صالح در آن زندگی می کردند و نام این سوره از آیه هشتاد آن که درباره قوم صالح است، گرفته شده است. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ» بیشتر مطالب این سوره در مورد تهمت و تمسخر کفار نسبت به قرآن و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دستور به صبر و گذشت نسبت به آنهاست و یک نوع دلداری و تسلیت، در برابر فشار هجوم مخالفان، بعد از وفات حضرت خدیجه و حضرت ابو طالب علیهما السلام برای پیامبر عزیز می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ (۱) رَبُّمَا يَوْمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (۲)

۲-۱/۱۵

الف لام راء، آن است آیات کتاب (آسمانی) و قرآن روشن و روشنگر.

چه بسا کسانی که کفر ورزیدند آرزو دارند که ای کاش مسلمان بودند.

نکته ها:

اشاره

در تفسیر طبری و مجمع البیان ذیل آیه ۲ حدیثی آمده که در قیامت کفار به مسلمین گرفتار جهنم، می گویند: شما نیز مثل ما دوزخی شدید و اسلام شما را نجات نداد. در حالی که مسلمانان گنهکار بعد از مدتی تنبیه، نجات می یابند، ولی کفار برای همیشه در دوزخ و آتش جهنم ماندنی می شوند و می گویند: ای کاش ما هم مسلمان بودیم.

در تاریخ می خوانیم: قیصر روم با دیدن نامه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قصد ایمان آوردن داشت اما گفت جانم در خطر است و حکومت از دستم می رود. (۱)

پیام ها

۱ با اینکه قرآن مقام بسیار والایی دارد، «تِلْكَ» ولی در عین حال دسترسی به آن آسان است. زیرا هم نوشته شده، «الْكِتَابِ» و هم قابل خواندن است. «قُرْآن»

ص: ۳۱۲

۲ مطالب قرآن روشن است و مرز حق و باطل را بیان می کند. «مُبِين» ۳ سرفرازی آینده برای اسلام است و حسرت برای کفار خواهد بود. «يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کسانی که امروز اسلام را مسخره می کنند، در آینده پشیمان خواهند شد و چه بسا کفاری که آرزوی اسلام دارند، ولی گرفتار طاغوت ها یا محیط فساد خود هستند)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳]

اشاره

ذَرَّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَمْتَعُوا وَيُلْهِيهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۳)

آنان را (به حال خود) رها کن تا بخورند و بهره مند شوند و آرزوها سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بی تفاوتی ها را) خواهند فهمید.

نکته ها:

اشاره

مسئله رها کردن کفار به حال خود، که از جمله ی «ذَرَّهُمْ» استفاده می شود، به خاطر سرکشی خود آنان است و گرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه ی انسانها، پیامبر فرستاده و کسی را به حال خود رها نکرده است. چنان که این مطلب بارها در قرآن مطرح شده است. از جمله: «وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۱)، آنان را رها می کنیم تا در سرکشی خود سردرگم شوند و در جای دیگر می فرماید: «وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» (۲) آنان را در سرکشی کردن مهلت می دهیم.

انسان به آرزو زنده است و اگر روزی آرزو از انسان گرفته شود از کار و تلاش دست برمی دارد. اما آرزویی که در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته است، مربوط به موارد ذیل است:

۱ آرزوی طولانی. ۲ آرزوی بیش از عمل. ۳ آرزوی بدون عمل. ۴ آرزویی که انسان را سرگرم کند. ۵ آرزوی خیر داشتن از کار و افراد بد.

□

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: من از دو چیز بر شما می ترسم؛ یکی پیروی از هوسها که شما را از حق باز دارد و دیگری آرزوهای طولانی که شما را از آخرت غافل نماید. در دعای کمیل می خوانیم: آرزوهای طولانی، انسان را از رسیدن به خیرات محروم می کند. «و حبسنى عن

١-١. انعام، ١١٠.

٢-٢. بقره، ١٥.

پیام ها

۱ در تبلیغ و ارشاد وقت خود را صرف نااهلان نکنید. «ذَرُّهُمْ» ۲ انسان، گاهی چنان در کفر غوطه ور می شود که برهان و هشدار انبیا نیز او را بیدار نمی کند «ذَرُّهُمْ» ۳ آرزو اگر انسان را غافل کند، نابجاست. «وَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا الصَّالِحِينَ وَالصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» (۱) ۴ مهلت و تلاش و ادب کند خوب است زیرا در قرآن می خوانیم: «وَالْبَالِغَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» (۱) ۴ مهلت الهی را نشانه لطف و رحمت او ندانیم. «ذَرُّهُمْ... فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» (گاهی پزشک به اطرافیان بیمار می گوید: مریض را رها کنید و هر چه می خواهد بخورد به او بدهید، زیرا کار از کار گذشته است)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴]

اشاره

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ (۴)

و ما اهل هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه برای آن (کارنامه و) کتابی معلوم بود.

پیام ها

۱ کامیابی های دنیاپرستان پایانی دارد. «مَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ» ۲ اگر بخواهیم می توانیم کفار را فوراً نابود کنیم، اما برنامه و سنت ما فرصت دادن و تأخیر است. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ» ۳ به مهلت دادن های الهی مغرور نشویم. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ» ۴ جامعه و تاریخ نیز قانون و زمان بندی و اصولی دارد. «قَرِيْبِهِ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ»

ص: ۳۱۴

اشاره

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّه أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ (۵)

هیچ امتی از اجل خود نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

نکته ها:

اشاره

اجل و حوادثی که پیش می آید دو نوع است: حتمی و غیر حتمی. اجل غیر حتمی با دعا و صدقه و کارهای خیر قابل تغییر است، اما اجل حتمی قابل تغییر نیست.

پیام ها

۱ نه تنها افراد بلکه امت ها و تاریخ آنان زمان بندی و اجل دارند. «أَجَلًا» ۲ بقا و ثبات افراد و امت ها بدست خداست و انسان در جلو و عقب انداختن برنامه های حتمی الهی، نقشی ندارد. «مَا تَسْبِقُ ... وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ»

اشاره

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (۶) لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷)

و کفار گفتند: ای کسی که (ادعا داری) ذکر (الهی) بر او نازل شده! به یقین تو دیوانه ای.

اگر از راست گویانی چرا فرشتگان را پیش ما نمی آوری؟

نکته ها:

اشاره

کلمه «لَمَجْنُونٌ» به معنای بی عقل نیست، بلکه به معنای جن زده است. همان گونه که کلمه «دیوانه» به معنای دیوزده است و در جاهلیت اعتقاد داشتند که شاعر به خاطر ارتباطی که با جنّ دارد می تواند شعر بگوید.

□
در این دو آیه تحقیر و تمسخر و تهمت و تردید، با انواع تأکیدها برای پیامبر صلی الله علیه و آله از زبان کفار مطرح شده است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ» به جای «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» یک نوع تحقیر است، کلمه «الذُّكْرُ» با توجه به اینکه کفار به وحی عقیده نداشتند، یک نوع تمسخر است و «لَمَجْنُونٌ»

تَهْمَت است و جمله «إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ» نشانه ی تردید آنان در نبوت است. به علاوه حرف «ان» و حرف لام در جمله «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» و قالب جمله اسمیه، نشانه ی انواع تاکید در سخن و عقیده انحرافی آنهاست.

پیام ها

۱ توجه به معنویات، نزد گروهی دیوانگی است. «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» ۲ کفار سرچشمه سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که وحی است قبول نداشتند. لذا به جای «أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ» می گفتند: «نُزِّلَ عَلَيْهِ» ۳ کفار، نشانه ی صداقت پیامبر را نزول فرشته می دانستند، ولی این بهانه ای بیش نبود. زیرا در جای دیگر قرآن می خوانیم: اگر بر فرض ما فرشتگان را بر آنان نازل کنیم و مردگان زنده شوند و با آنان سخن بگویند و در برابر چشمشان همه چیز را حاضر کنیم، باز هم ایمان نمی آورند. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸]

اشاره

مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ (۸)

(غافل از آنکه) ما فرشتگان را جز بر اساس حق نمی فرستیم و در آن صورت دیگر کفار مهلت داده نمی شوند. (و قهر فوری الهی آنان را خواهد گرفت)

نکته ها:

اشاره

از آیات قرآن استفاده می شود که هر گاه معجزه ای از انبیا صادر شود و مردم بی اعتنایی کنند، ممکن است قهر الهی نازل شود و ممکن است برای مدتی به آنان مهلت داده شود، لکن هر گاه نوع معجزه و درخواست آن از طرف مردم باشد؛ نظیر بیرون آمدن شتر از دل کوه که از حضرت صالح خواستند و یا نظیر فرو آمدن غذای آسمانی که از حضرت عیسی خواستند، در این گونه موارد هر گاه مردم تخلف نمایند قهر خدا حتمی و فوری است و دیگر به آنان مهلت داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ» در آیه قبل کفار با جمله «لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ» از پیامبر عزیز تقاضای فرود آمدن

فرشتگان بر خودشان را داشتند. این آیه پاسخ می دهد: که نزول فرشتگان بر است و حق آن است که فرشته بر افراد لایق نازل شود و نزول فرشته بر افراد نااهل باطل است و ما جز حق انجام نمی دهیم. «مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

پیام ها

۱ نزول فرشتگان بر اساس هوس این و آن نیست، بلکه بر اساس حق است.

«مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

۲ مهلت دادن خداوند نیز قانون دارد و در مواردی که نوع معجزه با درخواست خود مردم باشد ولی بازهم سرکشی نمایند، مهلتی در کار نیست. «مَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹]

اشاره

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۹)

همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و قطعاً ما خود آن را نگاه داریم

نکته ها:

اشاره

در آیه ۶ کفار می گفتند: معلوم نیست سرچشمه ذکر پیامبر چیست «نُزِّلَ عَلَيْهِ» در این آیه می فرماید: شک نکنید قطعاً خود ما هستیم که ذکر و قرآن را بر او نازل می کنیم و همان گونه که کفار با تأکید نسبت جنون می دادند، خداوند با تأکید بیشتری نزول قرآن و حفظ آن را به ذات مقدس خود نسبت می دهد.

در این آیه کوتاه ده نوع تأکید بکار رفته است؛ پنج تأکید برای نزول قرآن که در کلمات «إِنَّا، نَحْنُ، نَزَّلْنَا، الذِّكْرَ» نهفته شده و پنج تأکید برای حفظ قرآن از هر نوع تغییر و تحولی که در کلمات «ان، نا، له، ل، حافظون» است که در اصطلاح ادبیات عرب برای اهل فن روشن است.

به گواهی و وعده خدا در این آیه، هیچگونه تغییر و تحریفی در قرآن رخ نداده، چنان که در آیات دیگر نیز این مطلب آمده است، از جمله آیه ۴۲ فصلت: «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ»

وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» هیچگونه باطلی از هیچ طریقی به قرآن راه ندارد. و اگر روایاتی را دیدیم که در آن به تحریف قرآن اشاره ای دارد؛ یا جعلی است که باید بر دیوار زد و یا مراد تحریف در معنا و عمل، تفسیر به رأی و سلیقه و کنارزدن قرآن شناسان اصلی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشد.

علاوه بر وعده خداوند مبنی بر حفاظت از قرآن، مسلمانان از آغاز، قرآن را حفظ کرده و در نوشتن و حفظ آن جدی بودند، حتی آموزش قرآن را مهریه زنان قرار می دادند، در نمازها می خواندند و کاتبان وحی افراد متعدّد بودند که یکی از آنان حضرت علی علیه السلام بود و امامان اهل بیت علیهم السلام مردم را به همین قرآن موجود دعوت می کردند، به علاوه حدیث ثقلین از شخص پیامبر که فرمودند: من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم و می روم؛ یکی قرآن و دیگری اهل بیتم، که این دو هرگز از هم جدا نمی شوند و اگر شما به هر دو تمسک کنید، هرگز گمراه نخواهید شد. گواه دیگری بر سلامت قرآن است و به راستی مگر می توان گفت رسالت پیامبر ثابت ولی کتابش متغیر است؟! مصطفی را وعده داد الطاف حق در زمینه تحریف نشدن قرآن صدها کتاب و مقاله و تحقیق از سوی بزرگان شیعه تألیف شده است و با کمال تأسیف عقیده به تحریف را به ناحق به شیعه نسبت داده اند.

قرآن ذکر است، «نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» و اعراض از ذکر و قرآن، انسان را به بدبختی می کشاند. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱) قرآن ذکر است و تنها با ذکر خدا دل ها آرام می گیرد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲)

پیام ها

۱ قرآن نه از بشر است و نه از فرشته. «إِنَّا نَحْنُ» ۲ قرآن برای همیشه محفوظ است. «لِحَافِظُونَ» (اسم فاعل رمز دوام است)

ص: ۳۱۸

۱-۱. طه، ۱۲۴.

۲-۲. رعد، ۲۸.

۳ یکی از پیشگویی های قرآن و از امتیازات اسلام، مصونیت قرآن از تحریف است. «إِنَّمَا لَهُ لِحَافٌ طُونَ» ۴ قرآن، ذکر است؛ یاد خدا، یاد نعمت ها، یاد تاریخ گذشتگان و یاد قیامت.

«الذُّكْرُ»

«۵ تهمت ها و تحقیرهای ناروا، باید محکم و همانند خودشان پاسخ داده شود.

«نَزَّلَ عَلَيْهِ الذُّكْرُ» را باید با آیه «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ» پاسخ داد.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْأَوَّلِينَ (۱۰) وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۱۱)

و همانا ما پیش از تو، در میان اقوام و گروه های پیشین (نیز پیامبرانی) فرستادیم.

و هیچ پیامبری برایشان نمی آمد، مگر آنکه به استهزای او می پرداختند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «شَيْعِ» به معنای اَمت و گروهی است که دارای نوعی پیوند و همبستگی می باشند؛ خواه پیوند در خطِ حَقِّ باشد، نظیر آیه «وَإِنَّ مِنْ شَيْعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» (۱) و خواه در خط انحراف. «فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شَيْعًا» (۲) هدف از استهزا؛ یا شکستن ابْهت انبیا بود تا مردم حق جو گرد آنان جمع نشوند، یا برای جبران ضعف و ناتوانی خودشان در برابر منطق انبیا بود. و آنچه دستاویز مسخره قرار می گرفت؛ یا زندگی ساده انبیا یا پیروان محروم آنان و یا شکستن سنت های خرافه ای بود.

پیام ها

۱ در برابر سیل استهزا، باید افراد را تقویت کرد. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ۲ توجه به تاریخ و مشکلات دیگران، تحمّل مشکلات را بر انسان آسان می کند.

١-١. صفات، ٨٣.

٢-٢. انعام، ١٥٩.

۳ هیچ یک از انبیا، از مسخره شدن بدست کفار، مصون نبوده اند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ» (مبلغ نباید با تمسخر مردم، دل سرد شود) ۴ استهزا، سیره و روش همیشگی کفار، در برابر انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (حربه ی کسی که منطبق ندارد، استهزا می باشد)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۲ تا ۱۵]

اشاره

كَذَلِكَ نَسِئَلُكَ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۱۲) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سِنَةٌ الْأُولِينَ (۱۳) وَ لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَاباً مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴) لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵)

اینگونه ما (برای اتمام حجت) قرآن را در دل‌های مجرمان راه می دهیم.

(اما) آنان به آن ایمان نمی آورند و سنت و راه کفار پیشین نیز اینگونه بوده است.

و اگر از آسمان دری بر روی آنان بگشاییم تا همواره در آن بالا روند.

قطعاً می گفتند در حقیقت ما چشم بندی شده ایم بلکه ما قومی جادو شده ایم.

نکته ها:

اشاره

در چند آیه قبل خواندیم که کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست دیدن و آوردن فرشته می کردند. در آیه ۱۴ این سوره می فرماید: حتی اگر ما دری از آسمان را به روی آنان باز کنیم و آنان به آسمان بالا روند و ملائکه و چیزهای دیگری را هم ببینند، باز ایمان نخواهند آورد، زیرا تقاضای دیدن فرشته تنها یک بهانه است. و شخص لجوج عروج خود را به آسمان نیز، انکار می کند. در آیه ی دیگر (۱) می خوانیم: حتی اگر کتابی را در کاغذی از آسمان نازل کنیم و آنان با دست خود آن را بگیرند باز هم انکار می کنند و می گویند این جز

ص: ۳۲۰

جادو و سحر آشکاری نیست.

بعضی مفسران می گویند: «نَسَلُكُهُ» یعنی ما این تکذیب و استهزا را در دل کفار نفوذ دادیم، نظیر آیه «حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» که سنگدل شده اند و دیگر قابل هدایت نیستند.

پیام ها

۱ سَنَّتْ خداوند برای هدایت مردم، نسبت به همه یکسان است. «كَذَلِكَ نَسَلُكُهُ» ۲ خداوند اتمام حجت می کند و مطالب حق را به دل و عمق جان مردم می رساند، تا نگویند ما حقیقت را نفهمیدیم. «فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ» ۳ جرم و گناه، انسان را از هدایت پذیری دور می کند. «قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ، لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۴ تنها فهمیدن حق، برای پذیرفتن آن کافی نیست، زیرا ایمان آوردن نیاز به اراده و تواضع و خشوع دارد. «نَسَلُكُهُ فِي قُلُوبِ ... لَا يُؤْمِنُونَ» ۵ آسمان درهایی دارد که با اراده ی خداوند، بر هر کس که بخواهد باز می شود.

«فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا»

۶ لجاجت، مانع شناخت است و لجوج محسوسات را نیز انکار می کند. «لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ... لَقَالُوا إِنَّمَا سُبُكْرُتُ أَبْصَارُنَا» ۷ لجاجت، درد بی درمان و رو به گسترش است. او با دیدن هر گونه نشانه ای ابتدا می گوید؛ چشم من سحر شده، «إِنَّمَا سُبُكْرُتُ أَبْصَارُنَا» اما بعد می گوید؛ تمام وجودم سحر شده است. «بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶]

اشاره

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ (۱۶)

و همانا ما در آسمان برج هایی قرار دادیم و آن را برای بینندگان زینت دادیم.

نکته ها:

اشاره

کلمه «بروج» جمع «برج» در اصل به معنای ظهور است و به زنی که زینت خود را ظاهر می کند، می گویند: «تبرجت المرأة» و به قصر و کاخ و ساختمان های بلند که جلوه ای خاص

دارد برج گفته می شود و در این آیه کرات آسمانی یا منازل آنها به برج تشبیه شده است.

از گردش زمین به دور خورشید، دایره ای فرضی به نام «منطقه البروج» تشکیل می شود.

این دایره را دوازده قسمت نموده اند که مطابق هر قسمتی ستارگانی قرار می گیرند و به تناسب شکل آن، مجموعه ای از ستارگان به آن نامگذاری شده است. در فارسی به نام های فروردین، اردیبهشت، خرداد، ... و در عربی به نام حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو و حوت می باشد.

پیام ها

۱ کرات آسمانی و حرکت آنها در مدارهای گوناگون، یکی از آثار توحید و خداشناسی است. «لَقَدْ جَعَلْنَا» ۲ آفریده های آسمانی نیز حادث هستند. «جَعَلْنَا» ۳ زینت و زیبایی، یک اصل در آفرینش است که خداوند در خلقت آسمان ها آن را رعایت نموده است. «زَيَّنَّاها» ۴ آسمان نیز همچون زمین، برای انسان آفریده شده است. «لِلنَّاطِرِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (۱۷) إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ (۱۸)

و آنها را از (دسترس) هر شیطان رانده شده ای، حفظ کردیم.

مگر آنکه دزدانه گوش فرا داد که شهابی روشن او را دنبال نمود.

نکته ها:

اشاره

کلمه «اسْتَرَقَ» از سرقت و «استراق سمع» به معنای سرقت کلام است.

در تفسیر فی ظلال و مراغی می خوانیم: ما روح آیه را نمی دانیم که چگونه شیطان خبر دزدی می کند و چه خبری را سرقت می کند، ولی فخر رازی و آلوسی در تفاسیر خود می گویند: مراد از آسمان، همین آسمان ظاهر و مراد از شهاب، همین سنگ های آسمانی

است که پرتاب و مشتعل می شود. گرچه بعضی گفته اند: مراد از آسمان، عالم ملکوت است که شیاطین را راهی بر آن نیست. به هر حال شاید بتوان گفت: در آسمان معنویت چهره های درخشان و الگوها و رهبرانی قرار دادیم و حقایق را از وسوسه های شیطان حفظ کردیم و هر گاه شیطان صفتی وسوسه ای نماید، با استدلال و منطق محکم بر او هجوم آورده و بدعت و التقاط و وسوسه های او را با شهاب علم و برهان اهل ذکر محو می کنیم.

پیام ها

۱ آسمان ها که زینت دارند، باید حفظ شوند و حفظ آنها تنها کار خداوند است.

﴿وَ حَفِظْنَاهَا﴾

۲ آسمان ها مرکز تدبیر امور و فرشتگان مدبران امورند و مراکز تدبیر باید منطقه حفاظتی باشد. «حَفِظْنَاهَا» ۳ شیطان تنها ابلیس نیست. «كُلُّ شَيْطَانٍ» ۴ شیطان، به خودی خود نمی رود، باید او را طرد نمود. «رَجِيمٌ» ۵ استراق سمع و جاسوسی کار شیطان است. «مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ» ۶ با جاسوس باید برخوردی سریع و انقلابی کرد. «فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ» ۷ هر جا شیطان صفتی یافت شد، روشنگران جامعه باید با شهاب علم، آنان را دنبال کنند. «فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ مُّبِينٌ» ۸ پاسخ وسوسه ها و شیطنت ها باید بسیار صریح، علنی و فوری باشد. «فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ مُّبِينٌ» (در سوره صافات آیه ۸ می خوانیم: «يُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» طرد شیطان باید از همه اطراف باشد و گر نه به شکل دیگر و از راه دیگری جلوه می کند)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

وَ الْمَرْصَ مِدْدَانَهَا وَ أَلْفَيْتَا فِيهَا رَوَاسِي وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹) وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ (۲۰)

و زمین را گستراندیم و در آن کوه های استوار افکندیم و در آن از هر چیز سنجیده و به اندازه، رویاندیم.

ص: ۳۲۳

و در آن زمین، برای شما و آنکه شما روزی دهنده او نیستید، وسیله ی زندگی قرار دادیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از القای کوه همچون القای شبهه، ایجاد آن است، کلمه «رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت و پابرجاست و کلمه «مَعَايشَ» جمع «معیشت» به معنای وسیله زندگی است.

پیام ها

۱ یکی از نعمت های الهی، گستردگی و مسطح بودن زمین است. «مَدَدْنَاهَا» (و گر نه کشاورزی و بسیار از تلاش های دیگر به سختی انجام می گرفت) ۲ گستردگی زمین و پیدایش کوه ها و نباتات، تصادفی نیست. «مَدَدْنَاهَا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا» ۳ آفریده ها، بر اساس میزان و قانون خاصی آفریده شده اند. «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ» ۴ زمین آماده رویش هر گونه گیاه است. «كُلُّ شَيْءٍ» ۵ آفرینش زمین و کوه و نبات برای انسان است. «لَكُمْ» ۶ خداوند، معیشت و رزق همه موجودات را، حتی آنها که شما توان تأمین آن را ندارید به عهده دارد «وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۱]

اشاره

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۱)

و هیچ چیز نیست مگر آنکه منابع و گنجینه های آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین فرو نمی فرستیم

نکته ها:

اشاره

در آیات متعدّد به مسئله اندازه گیری در خلقت موجودات اشاره شده است، از جمله:

«قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (۱)

«وَوَخَّلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (۲) در آیه ی ۲۷ سوره شوری می خوانیم که اگر خداوند رزق بندگانش را توسعه دهد، آنان دست به تجاوز می زنند، به همین دلیل به مقداری که صلاح می داند، به هر کس می دهد. آیه مورد بحث نیز اشاره به همین معناست.

شاید مراد از خزائن، اسباب و عناصر و امکانات بالقوه باشد. که خداوند در وجود هر موجودی قرار داده است.

جمله «إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» شامل هر آفریده ای می شود. مثلاً توان و قدرت بینایی و شنوایی نیز در نزد خدا، سرچشمه و خزینه ای دارد که به مقدار معین از آن به ما می رسد، مثلاً اگر او بخواهد ما می توانیم صدای پای مورچه را در آن طرف کره زمین بشنویم. ضمناً علوم امروز کشف کرده که هر نباتی دارای وزن مخصوص است که هر گاه کمی عناصر و اجزای آن کم و زیاد شود، دیگر آن گیاه نخواهد بود.

نزول گاهی از مکان بالاست، نظیر نزول باران و گاهی از مقام بالاست، نظیر آیه «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۳) که به معنای آفرینش آهن است. در این آیه می خوانیم که نعمت ها اندازه و حساب دارد و مقدار هر یک معلوم است، «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ولی در آیات و روایات دیگر عوامل آن بیان شده است. تلاش انسان ها می تواند در تعیین رزق مؤثر باشد؛ داشتن اخلاق خوب، تخصیص عالی، سعه صدر، حسن نیت و سوز و دعای نیکان می تواند در آن مقدار معلوم مؤثر باشد.

پیام ها

۱ هستی، سرچشمه و منبعی دارد که در اختیار خداست و تنها بخشی از آن بدست ما می رسد که ما از آن آگاهیم. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» چیزی در هستی، بدون اندازه معین آفریده نشده است. «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

ص: ۳۲۵

۱-۱. رعد، ۸.

۲-۲. فرقان، ۲.

۳-۳. حدید، ۲۵.

۳ خزائن الهی متعدّد و نزول رحمت او تدریجی است. «نُزِّلُهُ» (تنزیل به معنای نزول تدریج است) ۴ خزائن الهی دائمی است. چون هر چه نزد اوست، باقی است. (۱) «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» ۵ به سراغ غیر خدا نروید، زیرا که هر چه بخواهید سرچشمه اش نزد خداست.

«عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۶ داشتن، دلیل مصرف کردن نیست، بلکه در مصرف باید حکمت و ظرفیت و ده ها نکته دیگر را در نظر گرفت. «وَمَا نُزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ۷ همه منابع هستی برای بشر، کشف نشده است. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲]

اشاره

وَ أَرْسَلْنَا الرِّیَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (۲۲)

و بادها را برای بارور ساختن (ابرها و گیاهان) فرستادیم و از آسمان آبی نازل کردیم، پس شما را بدان سیراب نمودیم در حالی که شما نه خزینه دار بارانید و نه می توانید آن را برای خود (در ابرها یا در زمین) ذخیره کنید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «لَوَاقِحَ» از «لَفَاح» به معنای بارور کردن ابرها، از طریق پیوند ابرهای مثبت و منفی است و یا به معنای بارور کردن گیاهان، از طریق انتقال گرده های گیاهان است.

در آیه ۴۱ سوره ذاریات می خوانیم که گاهی باد عقیم و بی فایده است، و گاهی سرچشمه برکات می شود. همان گونه که در آیه ۴۳ سوره نور می خوانیم: «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَیْحَابًا ثُمَّ یُوَلِّفُ بَیْنَهُ ثُمَّ یَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ یَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ» آیا نمی بینی که خداوند ابرهای پراکنده را سوق می دهد سپس بیکدیگر متصل می کند سپس آنها متراکم می کند پس می بینی که باران از میان آنها بیرون می آید.

ص: ۳۲۶

انسان برای مدت طولانی نه می تواند آب را در ابرها نگاه دارد و نه روی زمین، چون فرو می رود و نه در درّه های سنگی، چون بخار می شود.

پیام ها

۱ کارگردان و مدبر هستی اوست. «أَرْسَلْنَا، فَأَنْزَلْنَا، فَأَسْقَيْنَا كُمُوهُ» ۲ انسان از نگهداری ضروری ترین نیازها نیز عاجز است. «وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ» ۳ نعمت آب غیر از نعمت سیراب شدن است. «فَأَسْقَيْنَا كُمُوهُ» (اینکه انسان آب بنوشد و سیراب شود، خود نعمتی علاوه بر نعمت آب است، زیرا می شد که انسان تشنه آب بنوشد ولی سیراب نشود).

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۳ تا ۲۵]

اشاره

وَ إِذَا لَنَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ وَ نَحْنُ الْوَارِثُونَ (۲۳) وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ (۲۴) وَ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۲۵)

و البته این مائیم که زنده می کنیم و می میرانیم و مائیم که (بعد از مرگ همه، باقی مانده و) وارث می شویم.

و بدون شک ما به پیشینیان از شما علم داریم و به آیندگان نیز آگاهیم.

و همانا پروردگار تو است که همه آنان را محشور خواهد کرد، زیرا که او حکیم و علیم است.

نکته ها:

اشاره

مفسران برای «الْمُسْتَقْدِمِينَ» و «الْمُسْتَأْخِرِينَ» مصادیقی ذکر کرده اند، از جمله: ۱ گذشتگان و باقیماندهگان. ۲ سبقت گیرندگان و عاشقان جبهه و غیر آنان. ۳ کسانی که در صف اول نماز جماعت حاضر می شوند و کسانی که در صف آخر حضور می یابند تا به زنان حاضر در جماعت نگاه بد کنند که آیه می فرماید ما می دانیم و بعضی از خوبی به جایی رسیده بودند که

منزلشان را در معرض فروش قرار داده بودند تا در عوض در نزدیک مسجد منزل تهیه کنند و به صف اول برسند که آیه می فرماید ما این افراد را نیز می شناسیم.

پیام ها

۱ مرگ و حیات تنها بدست اوست. همه رفتنی هستند، پس سزاوار است با عمل خود ارث خوبی برای وارث حقیقی بجای گذاریم. «نَحْنُ الْوَارِثُونَ» ۲ زمان، در علم خداوند اثری ندارد. علم او به گذشته و حال و آینده یکسان است. «عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ ... عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ» ۳ برپایی رستاخیز، کیفر و پاداش دادن از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ» ۴ دلیل رستاخیز، حکمت خداوند است. (اگر ذرات خاک، غذا و غذا، نطفه و نطفه، انسان شود و با مرگ، دوباره به خاک تبدیل شود و حساب و کتابی در کار نباشد، این کار حکیمانه نیست.) «إِنَّهُ حَكِيمٌ» ۵ در قیامت قدیم و جدید با هم محشور می شوند. «يَحْشُرُهُمْ» و خداوند بر عملکرد همه و آثار و ثبات هر فرد، آگاهی کامل دارد. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۶) وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (۲۷)

و همانا ما انسان را از گلی خشک، از گلی سیاه متغیر و بو گرفته، آفریدیم.

و قبل از انسان، جن را از آتشی سوزان و نافذ آفریدیم.

نکته ها:

کلمه «صَلْصَالٍ» به گِل خشک و نپخته ای گویند که هر گاه در آن دمیده شود، صدای صوت

از آن برخاسته می شود. (۱) کلمه «حَمِيًّا» به گِل تیره رنگ و کلمه «مَسْنُونٍ» به معنای متغیر است. کلمه «الْأَسْمُومِ» به باد داغی گفته می شود که مثل سم در عمق جان انسان اثر می گذارد.

این آیه، یا اشاره به آفرینش اولین انسان یعنی حضرت آدم است، «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۲) و یا مراد سیر آفرینش همه انسان هاست که مواد زمین از طریق غذا و نطفه به صورت انسان درمی آید، همان گونه که در سوره کهف آیه ۳۷ می خوانیم که انسان در آغاز خاک، سپس نطفه و سپس به صورت انسان درمی آید. «أَكْفَرَتْ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا» (۳) در فرهنگ قرآن، جن موجودی مکلف است که مورد خطاب خداوند قرار گرفته است، «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» و قرآن را می فهمد. در اولین آیه از سوره جن می خوانیم: «اسْمِعْ نَفْرًا مِنَ الْجِنِّ» گروهی از جن قرآن را گوش کردند. جن همانند انسان دارای شهوت است.

چنان که درباره زنان بهشتی می خوانیم که آنها باکره هستند، نه انسانی با آنها آمیزش کرده و نه جنی. «لَمْ يَطْمِئُنْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لَا جَانٌّ» (۴) و طبق این آیه آفرینش آن از آتش و قبل از انسان بوده است چنان که ابلیس از جن است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» و همانند دیگر کافران از جن به دوزخ می رود. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۵)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ (۲۸)

(و یاد کن) آن گاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من بشری را از گلی خشک سیاه و بدبو شده خلق می کنم.

نکته ها:

اشاره

«بشر» به ظاهر پوست گفته می شود. در میان جانداران تنها انسان است که پوست او پیدا است و پوست باقی حیوانات با پشم و مو و کرک و پر و پولک پوشیده شده است.

ص: ۳۲۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۶.

۳-۳. کهف، ۳۷.

٧٤-٤. الرحمن، ٧٤.

١١٩-٥. هود، ١١٩.

۱ آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از آفرینش انسان مسئله را با فرشتگان در میان گذاشت) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ ۲ آفرینش انسان از خاک و مادیات است و لذا گرایش غریزی او نیز به مادیات است. «خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ...»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۹ تا ۳۱]

اشاره

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (۲۹) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۳۰) إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۱)

پس هر گاه معتدل و استوارش ساختم و از روح خود در او دمیدم، پس سجده کنان پیش او بیافتید.

پس فرشتگان همگی با هم و یک سره سجده کردند.

مگر ابلیس که از اینکه با سجده کنان باشد خودداری کرد.

نکته ها:

اشاره

مراد از دمیده شدن روح خداوند در انسان، جان داشتن و نفس کشیدن نیست، زیرا که حیوانات نیز نفس می کشند، بلکه مراد اعطای صفاتی چون خلاقیت، اراده و علم، از سوی خدا به انسان است، و نسبت دادن روح به خداوند، برای شرافت روح است، نظیر بیت الله و شهر الله.

سجده فرشتگان بر آدم، یک سجده تشریفاتی نبود، بلکه به معنای خضوع آنان در برابر آدم و نسل او بود. یعنی فرشتگان نیز در خدمت بشر و مسخر اویند. (۱)

ص: ۳۳۰

۱ آفرینش انسان، کامل و متعادل است. «سَوَّيْتُهُ» ۲ سجده فرشتگان، بخاطر دمیده شدن روح خدا بود. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَفَعُوا» تن آدمی شریف است به جان آدمیت نه همین لباس زیباست نشان آدمیت ۳ انسان، موجودی است دو بُعدی و در هر دو بُعد کامل است. در بُعد مادی، «سَوَّيْتُهُ» در بُعد معنوی، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۴ انسان، مظهر تجلی بعضی صفات خداوند است. «مِنْ رُوحِي» ۵ معنویت، نیاز به تن و مرکب مادی دارد. «سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ» ...

۶ کسانی که حاضر نیستند در صفوف سجده کنان باشند، روح ابلیسی دارند. «إِلَّا إِبْلِيسَ أَبِي» ...

۷ گرچه سجود و رکوع یک ارزش است، ولی اگر همراه با رکوع و سجود دیگر نماز گزاران باشد ارزش کامل تری دارد. (۱) «مَعَ السَّاجِدِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۲ تا ۳۵]

اشاره

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۲) قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۳۳) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۳۴) وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَهِي يَوْمَ الدِّينِ (۳۵)

(خداوند) فرمود: ای ابلیس! چه شد ترا که همراه (فرشتگان) سجده کنان نیستی؟

(ابلیس) گفت: من اینگونه نیستم که برای بشری که او را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو آفریده‌ای، سجده کنم.

(خداوند) فرمود: پس از صف فرشتگان (و این مقام) خارج شو که همانا تو رانده و مطرودی.

و البتّه تا روز جزا بر تو لعنت خواهد بود.

ص: ۳۳۱

۱ در قضاوت تنها به علم خود تکیه نکنیم، بلکه از مجرم نیز اقرار بگیریم و با سؤال و جواب، منشأ جرم و روحیات مجرم را برای همه روشن کنیم. «يَا اِبْلِيسُ مَا لَكَ» ۲ اگر روحیه تکبر در شخصی پیدا شد، محیط و عوامل دیگر، در هدایت او کارساز نیست. (ابلیس در لابلاى فرشتگان و در محیط ملکوتی بود لکن بخاطر لجاجت و تکبر آن گونه شد) «أَلَا تَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ» ۳ برتری نژادی، یک فکر ابلیسی است. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» ...

۴ بدتر از سجده نکردن، غرور و تکبر در برابر فرمان خداست. «لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ» ۵ بدتر از گناه کردن، توجیه گناه است. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» (شیطان، گناه خود را توجیه کرد) ۶ غرور و تکبر که آمد، نور و روح الهی را در انسان نمی بیند. شیطان جسم خاکی بشر را دید و حاضر به سجده نشد، در حالی که دستور خداوند به سجده، بخاطر روح الهی او بود. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» ۷ دستور و فرمان های الهی سبب اجبار نیست. «لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ» ۸ تکبر، بزرگی نمی آورد، بلکه سبب تحقیر می شود. «فَاخْرُجْ» سبب نابودی و محو عبادات قبل می شود. «فَإِنَّكَ رَجِيمٌ» ۹ اجتهاد و اظهار نظر در برابر فرمان و دستور روشن الهی، جایز نیست. در مقابل فرمان: «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» جایی برای گفتار «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» نیست.

۱۰ یک لحظه نافرمانی و تکبر، سبب خروج ابدی شد. «إِلَى يَوْمِ الدِّينِ» ۱۱ متکبر همواره مورد لعنت الهی است. «عَلَيْكَ اللَّعْنَةُ
إِلَى يَوْمِ الدِّينِ»

اشاره

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۳۶) قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۳۷) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۳۸)

(ابلیس) گفت: پروردگارا! پس مرا تا روزی که مردم برانگیخته شوند، مهلت بده (و زنده بدار)

(خداوند) فرمود: پس همانا تو از مهلت یافتگانی.

(اما نه تا روز قیامت، بلکه) تا روزی که وقت آن معلوم است.

نکته ها:

اشاره

وقتی شیطان فهمید تا روز قیامت مورد لعن است، از خداوند خواست تا آن روز به او مهلت داده شود، ولی نگفت که برای چه مهلت می خواهد. از آنجا که سنت خداوند بر مهلت دادن است، لذا به او مهلت داده شد، اما نه تا روز قیامت که او درخواست کرد، بلکه تا روزی که زمان آن نزد خدا مشخص است. و به گفته برخی از مفسران، تا روزی که بشر باشد و تکلیف باشد.

پیام ها

۱ سنت خداوند بر مهلت دادن به گنهکاران است. «فإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ» ۲ دعا و درخواست گنهکاران نیز اگر مصلحت باشد، مستجاب می شود. شیطان گفت: «فَأَنْظِرْنِي» پاسخ آمد: «فإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

اشاره

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۳۹) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (۴۰)

(ابلیس) گفت: پروردگارا! به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من هم در زمین (بدی ها را) برایشان می آرایم و همه را فریب خواهم داد.

مگر بندگان اخلاص مند(و برگزیده تو را)از میان آنان.

ص: ۳۳۳

خداوند کسی را گمراه نمی کند، لکن اگر کسی با اراده خود راه انحراف را برگزیند، خدا او را به حال خود رها می سازد. و این رها کردن بزرگترین کیفر و قهر الهی است. ابلیس نیز چون با اراده خود تکبر و لجاجت کرد، خداوند او را به حال خود رها کرد و مراد از جمله «أَغْوَيْتَنِي» نیز همین معناست؛ یعنی اکنون که بخاطر لجاجتم مرا از مدار لطف خود خارج کردی و به حال خودم واگذاری من چنین و چنان خواهم کرد.

ابلیس می داند که گروهی از مردم، از برگزیدگان الهی خواهند بود، (یعنی او نبوت و امامت را نیز پذیرفته است همان گونه که از کلمه «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» معلوم می شود، خدا را پذیرفته است و از دعایش که مرا تا قیامت مهلت بده، روشن می شود معاد را نیز قبول داشته است.

بنا بر این ابلیس اصول عقائدش درست بود، لکن عیب او تکبر و نداشتن روحیه ی تسلیم و عبودیت بود. پس علم و ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل و تسلیم و عبودیت لازم است.

۱ ابلیس و ابلیس صفتان عیب خود را به خدا نسبت می دهند. «أَغْوَيْتَنِي» ۲ ابزار انحراف شیطان، زیبا جلوه دادن زشتی هاست. «لَأَزِيَنَّ» ۳ پاکان و مخلصان از دام شیطان در امانند. «الْمُخْلِصِينَ» (البته اخلاص داشتن کافی نیست، عنایت خداوند لازم است. زیرا کلمه «مخلص» به معنای برگزیده الهی است)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۴۲]

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (۴۱) إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ (۴۲)

(خداوند) فرمود: این (اخلاص و نجات مخلصین) راه مستقیمی است که خود بر عهده دارم.

همانا برای تو بر بندگان (برگزیده) من تسلطی نیست، مگر از گمراهانی که تو را پیروی کنند.

اشاره

در آیه قبل، ابلیس گفت: من همه را گمراه می کنم جز افراد برگزیده و مخلص را. خداوند در این آیه می فرماید: این که تو حریف بندگان برگزیده ام نمی شوی، راه مستقیم و سنت من است، یعنی سنت من آن است که خودم ضامن حفظ آنان باشم، نه آنکه تو به آنان کاری نداری، بلکه نمی توانی به آنان کاری داشته باشی.

سؤال: اگر ابلیس حریف بندگان برگزیده نمی شود، پس وسوسه آدم بر خوردن از درخت ممنوعه چه بود؟ پاسخ: ابلیس در آنان طمع دارد و وسوسه هم می کند و گاهی به ترک اولی نیز وادار می کند لکن آنان را گمراه و منحرف نمی کند.

پیام ها

۱ شیطان بر آنان که بنده خدا و تسلیم او هستند، سلطه ای ندارد. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» ۲ انسان به اختیار خود، ابلیس را پیروی می کند. «اتَّبِعْكَ» ۳ اگر با عبادت و تقوی در مدار بندگان خدا درآمده، بیمه می شویم. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ» ...

۴ کار شیطان وسوسه است، نه سلطه. «لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (در قیامت نیز ابلیس در پاسخ اعتراض مردم می گوید من تنها شما را دعوت کردم، ولی تسلط و اجباری بر شما نداشتم)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۳) لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ (۴۴)

و البته دوزخ وعده گاه همگی آنهاست.

برای آن هفت در است، برای هر در بخشی از آن گمراهان تقسیم شده اند.

نکته ها:

اشاره

هفت درب دوزخ، شاید اشاره به تعداد زیاد آن باشد. یعنی عوامل بسیاری سبب جهنمی شدن انسان می شود. نظیر آیه ۲۷ لقمان که می فرماید: اگر درختان قلم و هفت دریا مرکب شوند، «وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ» نمی توانند کلمات خدا را بنویسند. کنایه از اینکه مخلوقات الهی به قدری زیادند که قابل شماره و حساب نیستند.

پیام ها

۱ هر یک از بهشت و دوزخ راه هایی دارد. «اللَّهُمَّ سَبِّعْهُ أَبْوَابٍ» (در نهج البلاغه می خوانیم که مجاهدین درب خاصی برای بهشت دارند) ۲ دوزخ همچون بهشت، طبقات و مراتبی دارد و هر کس مطابق جرمش کیفر می شود. «لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۵ تا ۴۸]

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۴۵) أُدْخِلُوها بِسَلَامٍ آمِنِينَ (۴۶) وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَي سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (۴۷) لَا يَمَسُّهُمْ فِيها نَصَبٌ وَ ما هُمْ مِنْها بِمُخْرَجِينَ (۴۸)

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) چشمه ساراند.

(به آنان خطاب می شود): با سلامت و امتیت به باغها وارد شوید.

و ما هر گونه کینه ای در سینه های آنان را برکنده ایم، (در نتیجه آنان) برادرانه بر تخت ها روبروی یکدیگرند.

در آنجا هیچگونه رنجی به آنان نمی رسد، از آنجا بیرون شدنی نیستند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «غَلٌّ» به معنای نفوذ مخفیانه است. بنا بر این صفات بد در انسان به طور مرموز و مخفیانه ریشه پیدا می کند. «سریر» از واژه

سرور به معنای تخت است، و استفاده می شود

ص: ۳۳۶

که تکیه بر تخت سبب سرور است.

در این آیات، هشت پاداش بهشتی برای اهل تقوی بیان شده است: باغ ها، چشمه ها، سلامتی، امتیّت، کدورت زدایی، اخوّت، تخت های روبرو، دوری از هر گونه رنج و جاودانگی.

در آیه ی قبل خواندیم که جز برگزیدگان الهی، همه مردم مورد تهاجم و سوسه های ابلیس قرار می گیرند، در این آیات می فرماید که اگر انسان به مرحله مخلصین و برگزیدگان نرسید، ولی به مرحله تقوی گام نهد باز هم مشمول انواع نعمت های الهی می شود.

آنچه مهم است جمع شدن همه ی نعمت ها در یک جاست، زیرا در دنیا یک جا باغ هست، چشمه نیست و گاهی چشمه هست، باغ نیست و گاهی هر دو هست، سلامتی نیست و گاهی هر سه هست، امتیّت نیست و گاهی همه هست ولی صفا و صمیمیّت نیست و گاهی همراه با انواع سختی ها و رنج هاست و گاهی که انواع نعمت ها یک جا جمع می شود باید همه را رها کرد و رفت. لکن در قیامت انواع نعمت های مادی و معنوی و اجتماعی و روانی همراه با ابدیّت است.

پیام ها

۱ بشارت، در کنار آیات تهدید کننده ی قبل، یک ضرورت تربیتی است. «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ» ...

۲ دوری از گناه در این چند روزه ی دنیا، کامیابی ابدی را به همراه دارد. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» ۳ نعمت های بهشتی، متنوع و متعدّد است. «جَنّاتٍ وَ عُيُونٍ» ۴ نعمت های بهشتی، بی نقص است. باغ با چشمه، سلامتی با امتیّت، برادری با صمیمیّت، راحتی با دوام است. «لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ» ۵ نعمت های بهشت جامعیت دارد. هم مادی است مثل باغ و چشمه، هم روحی است مثل امتیّت و صفا، هم اجتماعی است مثل اخوت و برادری و از همه بالاتر همراه با رضای الهی و تبریک و تهنیت است. «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ» ۶ کینه توزی با برادری سازگار نیست. اول باید کینه ها برطرف شود بعد برادری

محقق می شود. «و نَزَعْنَا ... إِخْوَانًا» ۷ قهر و نارضایتی و عدم تحمل یکدیگر، همه جا نشانه حق بودن یکی و باطل بودن دیگری نیست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ» (زیرا گاهی دو نفر با اینکه اهل بهشت هستند و هدفی مقدس دارند، لکن هر کدام از یک زاویه به مسئله می نگرند و کار دیگری را باطل می پندارند و نسبت به او عصبانی می شوند، که در قیامت همه کدورت ها با اراده خداوند زدوده می شود) ۸ برای کدورت زدایی، باید از خداوند کمک گرفت. «نَزَعْنَا»، «وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۹ صفات بد همچون غل و زنجیر، انسان را اسیر می کند. «مِنْ غِلٍّ» ۱۰ بهشتیان نسبت به تفاوت درجات خود، مسئله ای ندارند. «و نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

تَبَيَّنَّا عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۴۹) وَ أَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ (۵۰)

(ای پیامبر!) به بندگانم خبر ده که همانا من خودم بسیار بخشنده و مهربانم.

و البته عذاب من نیز همان عذاب دردناک است.

نکته ها:

اشاره

قرآن در این آیات مردم را به چهار دسته تقسیم کرد: ۱ مخلصین (انبیا و اولیا) که ابلیس بر آنان سلطه ندارد. ۲ متقین که اهل بهشت هستند. ۳ گناهکاران توبه کننده که پیامبر در این آیه خبر از عفو آنان می دهد. ۴ گناهکاران یاغی که به عذاب دردناک بیم داده شده اند.

پیام ها

۱ رحمت الهی، بزرگ ترین و بهترین پیام است. «تَبَيَّنَّا» (نبأ) به خبر مهم گفته می شود)

۲ گنهکاران نیز بنده خدا هستند. «عِبَادِي» ۳ در لطف او شک و تردیدی به خود راه ندهید. «أَنْتِي أَنَا» ۴ بخشنده‌گی او همراه با لطف و مهربانی است، نه تنها می‌بخشد لطف هم می‌کند. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» ۵ بخشش و لطف الهی، عمیق و پی‌درپی است. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (قالب غفور و رحیم، نشانه‌ی عمق و تکرار است) ۶ لطف و رحمت الهی بر غضبش مقدم است. «أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنْ عَذَابِي» ۷ به رحمت الهی مغرور نشویم، چرا که عذابش دردناک است. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ - الْعَذَابُ الْأَلِيمُ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۵۶]

اشاره

وَ بَشَّرْتُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ (۵۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (۵۲) قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (۵۳)
 قَالَ أَ بَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمِمْ تُبَشِّرُونَ (۵۴) قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ (۵۵) قَالَ وَ مَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ (۵۶)

و آنان را از (داستان) مهمانان ابراهیم خبر ده.

آن‌گاه که بر او وارد شده و سلام کردند، ابراهیم گفت: همانا ما از شما بیمناکیم. گفتند: مترس که ما تو را به فرزند پسری دانا مژده می‌دهیم.

ابراهیم گفت: آیا با اینکه پیری به من رسیده، مرا چنین بشارتی می‌دهید؟ پس به چه چیز (عجیبی) بشارت می‌دهید.

(مهمانان) گفتند: ما تو را به حقیقت بشارت دادیم، پس از ناامیدان مباش.

(ابراهیم) گفت: جز گمراهان چه کسی از رحمت پروردگارش مأیوس می‌شود.

یکی از نمونه های رحمت و غضب الهی، داستان میهمانان حضرت ابراهیم علیه السلام است که فرشتگان از یک سو بشارت فرزند به او دادند، و از سوی دیگر خبر هلاکت قوم لوط را.

کلمه «ضَیْفٍ» هم به یک مهمان گفته می شود و هم به چند مهمان.

خداوند یک بار به حضرت ابراهیم از کنیزش (هاجر) پسری به نام اسماعیل داد و این بشارت در مورد همسرش ساره است که خداوند به او اسحاق داد. درباره ی اسماعیل فرمود:

«بِغُلَامٍ حَلِيمٍ» (۱) و درباره ی اسحاق «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» فرموده است.

۱ از حوادث تلخ و شیرین تاریخ، درس بگیریم. «تَبَّتْهُمْ» (بهترین تاریخ ها زندگی انبیا و بهترین تاریخ گویان نیز آن بزرگواران هستند) ۲ گاهی ملائکه با اراده الهی، به صورت انسان درمی آیند و با او در تماس می باشند. «ضَیْفٍ اِبْرَاهِيمَ» ۳ سلام کردن، یک ادب الهی در طول تاریخ بوده است. «فَقَالُوا سَيِّئًا» ۴ علم و شناخت انبیا، محدود و مشروط به اذن خداوند است. «اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» (حضرت ابراهیم در ابتدا آنها را نشناخت و ترسید) ۵ خبرهای تلخ را همراه با خبرهای شیرین بیان کنیم. «بَشْرًا كَا» (به فرموده ی امام باقر علیه السلام شیرینی خبر فرزند برای جبران تلخی خبر هلاکت قوم لوط بود) (۲) ۶ تعجب از قدرت خداوند منافاتی با توحید ندارد. «فَبِمَ تُبَشِّرُونَ» (در اینجا تعجب حضرت ابراهیم علیه السلام بیان شده و در سوره ی هود تعجب همسرش ساره آمده است «أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا» (۳) ۷ قبل از وقوع خطر و حادثه، باید هشدار داد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۸ انبیا به ادب الهی تربیت می شوند. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۱-۱. صافات، ۱۰۱.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. هود، ۷۲.

۹ عصمت انبیا، منافاتی با هشدارهای الهی ندارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۱۰ همه جا نهی خدا، نشانه انجام شدن عملی خلاف نیست، گاهی نهی ها برای پیش گیری است. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۱۱ یأس و ناامیدی را با یاد رحمت و ربوبیت خداوند درمان کنیم. «رَحْمَهُ رَبِّي» ۱۲ کسانی که به علم و قدرت و رحمت خداوند اطمینان دارند، هرگز مایوس نمی شوند. «مَنْ يَقْنَطُ ... إِلَّا الضَّالُّونَ» (۱)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۷ تا ۵۸]

اشاره

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۵۷) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (۵۸)

سپس (ابراهیم) گفت: ای فرستادگان (الهی) کار شما چیست؟

گفتند: ما به سوی قومی تبهکار فرستاده شده ایم (تا آنان را هلاک کنیم)

پیام ها

۱ فرشتگان قبل از انجام مأموریت، رهبران الهی را در جریان می گذاشتند. «قَالُوا إِذَا أُرْسِلْنَا» ۲ فرشتگان ماموران خدا هستند. همان گونه که برای مومنین دعا می کنند «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) نسبت به مجرمان حامل قهر الهی می شوند. «أُرْسِلْنَا» ۳ سلسله مراتب باید حفظ شود. با اینکه مسئله مربوط به قوم لوط است، اما فرشتگان ابتدا حضرت ابراهیم را در جریان قرار دادند، سپس حضرت لوط را، زیرا حضرت لوط تحت ولایت حضرت ابراهیم بوده است. «إِنَّا أُرْسِلْنَا» ۴ کیفر مجرمان تنها در آخرت نیست. «أُرْسِلْنَا، مُّجْرِمِينَ» ۵ اگر گناه، عمومی شد و توبه ای در کار نبود، قهر الهی حتمی است. «أُرْسِلْنَا إِلَىٰ

ص: ۳۴۱

۱-۱. یکی از مصادیق ضالین و گمراهان که در نماز از آنها اعلام براءت می کنیم افراد مایوس و ناامید می باشند.

۲-۲. غافر، ۷.

۶ تلخی ها و شیرینی ها به هم آمیخته است. (ابتدا بشارت فرزنددار شدن و سپس خبر هلاکت قوم لوط)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۹ تا ۶۲]

اشاره

إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۹) إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا لَهَا لَمَنِ الْغَابِرِينَ (۶۰) فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (۶۱) قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ (۶۲)

مگر خاندان لوط که ما قطعاً همه آنان را از هلاکت نجات می دهیم.

مگر همسرش که مقدر کرده ایم او از بازماندگان (در کیفر) باشد.

پس چون فرستادگان (الهی) به سراغ خاندان لوط آمدند.

(لوط) گفت: شما گروهی ناشناس هستید.

نکته ها:

اشاره

«الْغَابِرِينَ» جمع «غابر» به معنای بازماندگان است و به باقیمانده خاک، غبار گویند.

حضرت ابراهیم و حضرت لوط در اولین برخورد با فرشتگان آنان را نشناختند، لذا ابراهیم گفت: «إِنَّا مِنْكُمْ وَجُلُونَ» و لوط گفت: «قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ» البته این فرشتگان در قیافه جوانان خوش صورت و زیبا میهمان حضرت لوط شدند و حضرت به دلیل فساد جامعه از وجود چنین میهمانانی نگران شد.

پیام ها

۱ پیروان واقعی انبیاء، از کیفرهای دنیوی نیز بیمه هستند. «إِلَّا آلَ لُوطٍ» ۲ مخالفت همسر لوط با او، بهترین دلیل بر اختیار انسان است و اینکه انسان محکوم و مجبور محیط نیست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۳ وابستگی اقتصادی دلیل وابستگی فکری و فرهنگی نیست. (همسر لوط از نان

لوط می خورد ولی ضد او فکر می کرد) ۴ در مکتب انبیا، اصل ضابطه است. نه رابطه. لذا همسر پیامبر نیز به قهر الهی گرفتار می شود. «إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنِّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ» (پیوندهای خانوادگی نباید مانع اجرای اهداف الهی باشد) ۵ شرط موفقیت در جامعه، موفقیت در امور خانه نیست. (حضرت لوط در خانه مخالفی همچون همسرش داشت، ولی دیگران او را پذیرفتند) «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۶ در ازدواج های انبیا نیز ناکامی بوده است. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۷ حساب مردان خدا، از حساب بستگان نااهل و اطرافیان جداست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۸ قهر و عذاب الهی، طبق حساب و برنامه است. «قَدَرْنَا» ۹ سنت خداوند در قهر تبهکاران، خودی یا بیگانه، زن یا مرد، مشهور یا گمنام نمی شناسد. «إِنِّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ» ۱۰ انبیا، از پیش خود علم غیب ندارند. (حضرت لوط، فرشتگان را نشناخت) «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۳ تا ۶۶]

اشاره

قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكِ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ (۶۳) وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصَادِقُونَ (۶۴) فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ أَمْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ (۶۵) وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (۶۶)

(فرشتگان) گفتند: در واقع ما آنچه را (از نزول عذاب که) درباره اش تردید داشتند، برای تو آورده ایم.

و ما به حق نزد تو آمده ایم و قطعاً ما راستگویانیم.

پس خاندانت را پاسی از شب (گذشته) حرکت بده و خودت از پشت سرشان برو و هیچ یک از شما (به پشت سرش) توجه نکند به آنجا که مأمور شده اید بروید.

و به لوط این امر حتمی را رساندیم که ریشه و بن این گروه (تبهکار)، صبحگاهان قطع شده است.

نکته ها:

اشاره

قرآن بارها مطرح کرده که کفار، تعجیل قهر و عذاب الهی را از انبیا درخواست می کردند و می گفتند: «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۱) و تمام هشدارها را شوخی گرفته و در مورد قهر خداوند چه در دنیا و چه در آخرت تردید داشتند، خداوند در این آیات بیان می کند که قهر مورد تردید کفار قطعاً خواهد آمد.

«قطع» جمع «قطعه» به قسمت عمده ی شب که گذشته باشد، گفته می شود.

۱ هشدارها و تهدیدهای الهی را شوخی نگیرید. «جِنَّاكَ» ۲ کیفرهای الهی بر اساس عدل و حق و استحقاق مجرمان است. «بِالْحَقِّ» ۳ از غفلت کفار برای نجات مؤمنین استفاده کنید. «فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» ۴ به هنگام جنگ و هجرت، رهبر باید هم پای ضعیف ترین مردم حرکت کند تا مومنی جا نماند و دشمن و کافری ملحق نشود. «وَ اتَّبِعْ أَذْبَارَهُمْ» ۵ حرکت باید قاطعانه و جدی و رو به جلو باشد. «وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ» ۶ حرکت انبیا، زیر نظر و فرمان خداوند است. «تُؤْمِرُونَ» ۷ در حوادث مهم لطف خدا لحظه به لحظه امداد می کند. (هجرت در چه زمانی:

«بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ»

با چه افرادی: «بِأَهْلِكَ» با چه روشی: «لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ» و به چه مقصدی: «حَيْثُ تُؤْمِرُونَ» ۸ خداوند انبیا را قبل از هلاکت کفار آگاه می کند. «وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ» ۹ خداوند قادر است در لحظه ای نسل و گروهی را نابود سازد. «دَابِرٌ»

ص: ۳۴۳

اشاره

وَ جَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ (۶۷) قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ (۶۸) وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزُونِ (۶۹) قَالُوا أَوْ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ (۷۰)

و اهل شهر شادی کنان (برای تعرض به مهمانان به سراغ خانه لوط) آمدند.

لوط گفت: همانا این گروه مهمان من هستند پس مرا (در برابر آنان) رسوا نکنید.

و از خدا پروا کنید و مرا خوار و شرمنده نسازید.

(تبهکاران شهر) گفتند: آیا ما تو را از (مهمان کردن) مردم منع نکردیم.

نکته ها:

اشاره

در روایات آمده که زن لوط به گنهکاران خبر داد که میهمانانی زیباروی برای حضرت لوط آمده است و آنان بدنبال مقصد شوم خود رو به سوی خانه لوط هجوم آوردند. اما خداوند قبل از هر اقدامی آنان را نابود نمود. (۱)

پیام ها

- ۱ در نهی از منکر از کلمات عاطفی و انسانی استفاده کنید. «ضیفی» ۲ آبرو بسیار ارزش دارد. «فلا تفضحون، و لا تخزون» ۳
- اهانت به میهمان، اهانت به میزبان است. «فلا تفضحون» ۴ در جامعه ی فاسد، مجرم و گنهکار، طلبکار می شود. «أ و لَمْ نَنْهَكَ»
- ۵ در جامعه ی فاسد، مردان خدا حقّ تصرّف در اموال خود را ندارند. «أ و لَمْ نَنْهَكَ» ...

ص: ۳۴۵

اشاره

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۷۱)

(لوط) گفت: اگر شما قصد کاری دارید اینها دختران من هستند. (با آنان ازدواج کنید و از آلودگی به لواط بپرهیزید)

نکته ها:

اشاره

سؤال: آیا لوط علیه السلام می توانست دخترانش را به کفار بدهد؟ که این پیشنهاد را مطرح کرد.

پاسخ: ممکن است مراد، ازدواج همراه با ایمان آوردن آنان باشد و یا آنکه در آن زمان ازدواج با کفار منعی نداشته است. و الله العالم.

پیام ها

۱ برای بازداشتن از گناه، ابتدا راههای قانونی و حلال را ارائه دهید. «هَؤُلَاءِ بَنَاتِي» ۲ در امر به معروف و نهی از منکر و جلوگیری از گناه، از خودمان مایه بگذاریم.

«هَؤُلَاءِ بَنَاتِي»

۳ مکتب انبیا، حرام کردن لذت ها و سرکوب غرائز نیست، بلکه هدایت کنترل آنهاست. «هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

اشاره

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۲) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (۷۳) فَجَعَلْنَا عَلَيْهِمْ سَافِلَهَا وَ آمَطَرْنَا عَلَيْهِمْ حَجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (۷۴)

(ای پیامبر) به جان تو سوگند که آنان در مستی خود سرگردان بودند.

پس به هنگام طلوع آفتاب صیحه ای مرگبار آنان را فراگرفت.

پس آن شهر را زیر و رو کردیم و بر آنان سنگ هایی از گل سخت بارانندیم.

ص: ۳۴۶

کلمه ی «عمر» و «عمر» هر دو به یک معنا می باشند ولی هنگام سوگند یاد کردن از لفظ «عمر» استفاده می شود. (۱)

در قرآن به غیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به جان پیامبر دیگری سوگند یاد نشده است. (البته مراغی می گوید: مراد از «لَعْمُرُكَ» سوگند ملائکه است به جان حضرت لوط) «يَعْمَهُونَ» از «عمه» به معنای تحیر می باشد و «مُشْرِقِينَ» به معنی داخل در اشراق و روشنایی صبح شدن می باشد.

شاید سنگباران برای نابودی کسانی بوده که هنگام زیر و رو شدن شهر جان سالم بدر برده بودند و یا برای محو و نابودی کامل شهر بوده است.

۱ سوگند به نام پیامبر، جایز است. «لَعْمُرُكَ» ۲ گناه و انحراف، عقل و هوش انسان را محو می کند، «سَيَكْرَتِهِمْ» و او را از شناخت باز می دارد. «يَعْمَهُونَ» ۳ مست دنیا را باید صیحه های آسمانی بیدار کند. «سَكْرَتِهِمْ، الصَّيْحَةُ» ۴ صوت و صیحه می تواند سبب زیر و رو شدن شهری شود. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ ...

فَجَعَلْنَا

۵ دست خداوند باز است، همان گونه که از آسمان باران رحمت نازل می کند می تواند بارانی از سنگ و عذاب نازل کند. «أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً» ۶ سه نوع عذاب: صیحه، زیر و رو شدن شهر و سنگباران، کیفری است که برای گناه لواط آمده است.

ص: ۳۴۷

اشاره

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ (۷۵) وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ (۷۶) إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ (۷۷)

همانا در این سرگذشت، برای اشارت فهمان و تیزبینان نشانه هایی روشن است.

و(ویرانه های) آن سرزمین (هنوز) در کنار راه (کاروان ها) پا برجاست.

همانا در این ماجرا برای مؤمنان نشانه ای روشن است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «متوسم» از «وسم» به معنی اثر گذاردن، به کسی گفته می شود که از کمترین اثر به واقعیت ها پی ببرد، یعنی با فراست و هوشیار باشد. در روایات آمده است که مراد از «لِّلْمُتَوَسِّمِينَ» پیامبر و اهل بیت او می باشند. (۱)

شخصی به امام صادق علیه السلام گفت: مسئله ای دارم، حضرت فرمودند: آیا می خواهی قبل از آنکه سؤال کنی بگویم سؤال چیست؟ آن شخص با تعجب پرسید: از کجا می دانید که در ذهنم چیست؟ حضرت فرمودند: «بالتوسم» و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ممکن است معنای آیه ی «إِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ» این باشد که قهر خداوند تنها برای قوم لوط نیست، بلکه راه و سنتی است ثابت برای تمام جنایتکاران تاریخ. (۳)

پیام ها

۱ حوادث تاریخی برای مؤمنین باهوش، نشانه ها و برای مؤمنین عادی نشانه است. «آیات، آیه» ۲ حفظ آثار و بقایای اقوام گذشته، برای آیندگان مایه ی عبرت است. «إِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ»

ص: ۳۴۸

٢-٢. تفسير نور الثقلين.

٣-٣. تفسير أطيب البيان.

اشاره

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ (۷۸) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ (۷۹)

و به راستی اهالی سرزمین ایکه (نیز) ستمگر بودند.

پس از آنان انتقام گرفتیم و همانا (شهرهای ویران شده) این دو منطقه در برابر چشمان شما آشکار است.

نکته ها:

اشاره

«الْأَيْكَةِ» به معنای بیشه و درختان درهم پیچیده است و مراد از اصحاب ایکه، قوم حضرت شعیب می باشند که در منطقه ی خوش آب و هوا و پردرخت میان حجاز و شام زندگی می کردند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده که اصحاب مدین و اصحاب الایکه دو امت بودند که شعیب پیامبر هر دوی آنان بود و هر دو کفر ورزیدند، ولی به دو نوع عذاب گرفتار شدند؛ یکی به عذاب «يَوْمِ الظُّلَّةِ» و دیگری به عذاب «الصَّيْحَةِ».

(۱)

چون ما از خداوند طلبی نداریم، آنچه را دریافت می کنیم، «انعام» خداوند است، امّا در کیفر الهی، چون قهر او به خاطر گناهان، عیب ها و استحقاق خود ماست، کلمه ی «انتقام» بکار می رود.

پیام ها

۱ ستمگران بدانند که شرارت و ستم آنان در طول تاریخ، برای دیگران بازگو می شود. «وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ» ۲ در طراحی جاده ها، سعی کنیم محل حوادث تاریخی، در دیدگاه عابرین باشد.

«لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ»

ص: ۳۴۹

اشاره

وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسِلِينَ (۸۰) وَآتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۸۱) وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ (۸۲) فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ (۸۳) فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۴)

و همانا (قوم ثمود) اهالی حجر نیز پیامبران را تکذیب کردند، و آتیناهم آیاتنا فکانوا عنها معرضین و کانوا ینحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُیُوتًا آمِنِينَ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ

و ما آیات خود را به آنان ارائه دادیم، ولی آنها از آیات ما روی گردان شدند.

و آنان خانه های امن در دل کوه ها می تراشیدند.

(اما سرانجام) صیحه (مرگبار)، صبحگاهان آنان را فراگرفت.

و آنچه را بدست آورده بودند بکارشان نیامد.

نکته ها:

اشاره

«الْحِجْرِ» نام شهری است که قوم ثمود در آن زندگی می کردند و به طور کلی به محل سکونت نیز گفته می شود. «حجر» به معنای دامن مادر و «حجر اسماعیل» و «حجره» از همین کلمه می باشد (۱) و نام این سوره از این آیه گرفته شده است.

از کلمه ی «الْمُرْسِلِينَ» استفاده می شود: اصحاب حجر، غیر از حضرت صالح، پیامبران دیگر نیز داشته اند، و بعضی می گویند چون تکذیب یک پیامبر در واقع تکذیب همه انبیاست، لذا مرسلین آمده است.

مراد از «الصَّيْحَةُ» صاعقه است، به دلیل: «أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۲)

پیام ها

۱ تمام انبیا دارای معجزه بوده اند. «آتیناهم آیاتنا» ۲ افراد لجوج فرصت فکر کردن به خود نمی دهند. «آتیناهم ... فکانوا» ...

١-١. تفسير مجمع البيان.

٢-٢. فصلت، ١٣.

۳ اعراض از حقّ و بی‌اعتنایی به مردان حقّ، برای گروهی یک عادت است.

﴿فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾

۴ به خانه های سنگی و محکم مغرور نشوید، که در برابر اراده الهی متلاشی می شوند. «يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا ... فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (۸۵) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۶)﴾

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست جز به حقّ نیافریدیم و قطعاً ساعت قیامت آمدنی است، پس به نیکویی (از لغزش ها) صرف نظر کن.

همانا پروردگار تو، اوست آفریننده دانا.

نکته ها:

اشاره

کلمه «الْصَّفْحُ» از «صفحه» به معنی صورت می باشد. «فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» یعنی روی بگردان ولی نه از روی قهر، بلکه از روی عفو و اغماض. هم چنان که امام رضا علیه السلام صفح جمیل را به عفو بدون مؤاخذه تفسیر نموده اند. (۱)

پیام ها

۱ آفرینش، هدفدار است و هدفش حقّ است. «وَمَا خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ» ۲ خلقت، هدفدار و مسیرش معاد است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ» ۳ اگر توان تنبیه کفار را ندارید، نگران نباشید، قیامتی در کار است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ» ۴ زیر بنای مسائل اخلاقی و گذشت و عفو، باید ایمان به مبدأ و معاد و

هدف گیری های صحیح باشد. «خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْبِرْ» ۵ اکنون که قیامت حق است و به حساب همه رسیدگی می شود، پس نگران حيله ها و عنادهای کفار مباش و آنان را عفو کن. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْبِرْ» ۶ کسی که فرمان گذشت می دهد، خدایی است که مربی و خلاق و علیم است «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ» (او می داند که عفو و گذشت در روح فرد و جامعه و جذب و رشد مردم چه اثری دارد، پس عمل به فرمان صَفْح برای شما سنگین نباشد).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷]

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (۸۷)

و همانا ما به تو سبع المثنائی (سوره حمد) و قرآن بزرگ دادیم.

نکته ها:

اشاره

در روایات شیعه و سنی آمده است که مراد از «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي»، سوره حمد می باشد. زیرا این سوره در هر نماز دو بار خوانده می شود و دو بار نازل شده و در روایتی آمده که خداوند می فرماید: من سوره حمد را میان خود و بنده ام دو قسمت کرده ام؛ نیمی از آن در مورد من است و نیمی از آن به بندگانم ارتباط دارد. (از «بِسْمِ اللَّهِ» تا «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» مربوط به خداست و از «إِنَّا كَ نَعْبُدُ» که اظهار عبودیت و استمداد و دعاست مربوط به بندگان است.) البته بعضی گفته اند مراد از «الْمَثَانِي» خود قرآن است، «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي» به معنای هفت آیه از قرآن است، که همان سوره حمد باشد. و دلیل این سخن آیه «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْكِتَابِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي» (۱) یعنی خداوند بهترین حدیث را نازل کرد، کتابی که آیاتش متشابه و هماهنگ و تکراری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «من اعطاه الله القرآن فرأى ان رجلا اعطى افضل مما اعطى فقد صغر عظيما و عظم صغيرا» (۲) یعنی کسی که خداوند به او قرآن عطا کند و چنین تصور کند که به دیگری چیز بهتری داده شده، قرآن بزرگ را کوچک شمرده و غیر قرآن را که کوچک است، بزرگ دانسته است.

ص: ۳۵۲

۱-۱. زممر، ۲۳.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۱ قانون گذاری حق آفریننده است و تشریح باید بر اساس تکوین باشد. «خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... آتَيْنَاكَ ... الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» ۲ تکرار در مسائل تربیتی یک اصل است. «الْمَثَانِي» (تکرار نزول آیات، تکرار کلمات، تکرار داستان‌ها، تکرار صفات الهی، تکرار آیات عذاب و معاد، تکرار سرنوشت امت‌ها، تکرار الطاف الهی، تکرار دستورات و تکرار تلاوت قرآن) ۳ سوره حمد معادل قرآن است با آنکه عدد آیات آن هفت می باشد. «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸]

اشاره

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (۸۸)

ای پیامبر! به آنچه که ما با آن گروه‌های از کفار را کامیاب کرده ایم، چشم مدوز و بر آنان اندوه مخور و بال محبت خویش را برای مؤمنان فرو گستر.

نکته‌ها:

اشاره

نهی، همه جا بعد ارتکاب عمل نیست، بلکه گاهی نیز برای هشدار و پیش‌گیری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز رغبتی به دنیای کفار نداشت، لذا نهی خداوند، به معنای هشدار است که دیگر مؤمنان چشم به دنیای کفار ندوزند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس به آنچه در دست دیگران است خیره شود هم و غم او زیاد شده و ناراحتی درمان نمی‌شود. (۱)

یکی از سفارشات اکید قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله و مومنین، سفارش به نرمش و رحم و صبر، نسبت به اهل ایمان است. از جمله: «وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» (۲) با کسانی که همواره پروردگارشان را می‌خوانند، شکیبایی کن، «أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۳) با مؤمنان

١-١. تفسير صافى.

٢-٢. كهف، ٢٨.

٣-٣. مائده، ٥٤.

فروتن هستند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۱) با همدیگر مهربانند.

کلمه ی «أَزْوَاجًا» شامل مرد وزن هر دو می شود و ممکن است در اینجا منظور اصناف مردم و کفار باشد. (۲)

پیام ها

۱ در برابر امکانات دیگران، بر توانایی ها و امکانات خود تکیه کنید. تو که قرآن داری، «آتَيْنَاكَ سَبْعًا» به دنیای کفار دل نبند، «لَا تَمُدَّنَّ» ...

۲ به نعمت های دنیوی خیره و وابسته نشوید. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (زیرا دنیا هم کم است «قَلِيلٌ» هم زودگذر است «عَرَضٌ» هم غنچه ای است که برای کسی بطور کامل باز نمی شود «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا») ۳ خیره شدن سبب علاقه و دلبستگی می شود. (نگاه نکن تا دل اسیر نشود) «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (گناه و انحراف را باید از سرچشمه جلوگیری کرد) زدست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد ۴ کسی می تواند مردم را به معنویت سوق دهد، که خود گرفتار مادیات نباشد «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (خطاب آیه به پیامبر است) ۵ همه ی کسانی که به سراغ دنیا می روند، به آن نمی رسند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ» ۶ برای کسانی که قابل هدایت نیستند، نباید غصه خورد. «لَا تَحْزَنْ» ۷ تواضع و نرمی در برابر دنیا و دنیاپرستان، هرگز. «لَا تَمُدَّنَّ» ولی در برابر دینداران همواره. «وَ اٰخِفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۸ رهبر و مربی باید در برابر مردم، نرمش و عطوفت داشته باشد. «وَ اٰخِفِضْ»

ص: ۳۵۴

۱-۱. فتح، ۲۹.

۲-۲. تفسیر المیزان.

اشاره

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (۸۹)

و بگو همانا من همان هشدار دهنده روشنگرم.

پیام ها

۱ همان گونه که نرمی و عطوفت با مؤمنین و دوستان لازم است، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» قاطعیت در برابر مخالفان نیز ضروری است. «قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ» ۲ در مواردی باید هشدارها بدون واسطه باشد. «إِنِّي أَنَا» ۳ در مقابل کفر، تهدید و هشدار لازم است. «أَنَا النَّذِيرُ» ۴ هشدار باید صریح و جدی باشد. «النَّذِيرُ الْمُبِينُ»

اشاره

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (۹۰) الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (۹۱)

(ما بر آنها عذابی می فرستیم) همان گونه که بر تجزیه کنندگان آیات الهی فرستادیم.

آنان که قرآن را قطعه قطعه کردند. (آنچه به سودشان بود گرفتند و آنچه نبود رها کردند)

نکته ها:

اشاره

در تفاسیر برای «الْمُقْتَسِمِينَ» سه معنا گفته اند: ۱ سران کفار هستند که نیروهایی را در ایام حج بر سر جاده ها و ورودی های مکه تقسیم می کردند، تا به مسافران بگویند که شخصی به نام محمد ادعاهایی دارد، مبادا به سخنان او گوش فرادهید و حضرت را کاهن و ساحر و مجنون معرفی می کردند. ۲ گروهی که قرآن را در میان خود تقسیم کردند، تا هر یک مشابه بخشی از قرآن را بیاورند. ۳ کسانی که به بخشی از قرآن عمل و بخشی را رها می کردند.

کلمه «عِضِينَ» یا جمع «عضه» به معنای نزاع و مشاجره است یا از «عضو» به معنای قطعه قطعه کردن می باشد.

۱ از تاریخ عبرت بگیریم. «كَمَا أَنْزَلْنَا» ۲ سنّت الهی در کیفر گناهان، ثابت و پایدار است. «كَمَا أَنْزَلْنَا» ۳ کیفر کسانی که کتب آسمانی را تجزیه می کنند قهر الهی است. «الْمُقْتَسِبِينَ» ۴ تحریف و تجزیه کتب آسمانی به دست ناهلان، تازگی ندارد. «الْمُقْتَسِبِينَ» (مؤمن کسی است که تمام قرآن را بپذیرد و بگوید «كُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا» (۱) یعنی همه آنچه نازل شده از جانب پروردگار ماست) ۵ مبدا تنها در آیات فقهی قرآن تدبّر کنیم و بقیه را رها کنیم. «الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

فَو رَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۹۲) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۳)

پس به پروردگارت سوگند ما از همه آنان (در قیامت) بازخواست خواهیم کرد.

از آنچه انجام می داده اند.

پیام‌ها

۱ عذاب دنیوی کفار، عذاب اخروی آنان را برطرف نمی کند. «أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِبِينَ ... فَو رَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ» ۲ لازمه ی تربیت، سؤال و تویخ است. «فَو رَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ» ۳ توجه به سؤال و حسابرسی در قیامت و اینکه از همه می پرسند، «أَجْمَعِينَ» و از همه ی کارها می پرسند، «عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» یکی از عوامل بیداری است.

۴ وظیفه پیامبر هشدار است ولی حساب مردم با خداست. «أَنَا النَّذِيرُ لَنَسْأَلَنَّهُمْ» ...

ص: ۳۵۶

اشاره

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۹۴) إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (۹۵) الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۹۶)

پس آنچه را بدان مأمور شده ای آشکار کن و از مشرکان اعراض نما (و به آنان اعتنا نکن)

همانا ما تو را از (شر) استهزا کنندگان کفایت کردیم.

همانان که معبود دیگری را در کنار خداوند قرار می دهند. پس به زودی حقیقت را خواهند فهمید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «صدع» به معنی شکافتن و آشکار کردن می باشد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۳ سال مخفیانه به تبلیغ مردم پرداخت و چون آیه «فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ» نازل شد، دعوت خود را آشکار نموده و به مردم فرمودند: اگر دعوت مرا بپذیرید، حکومت و عزت دنیا و آخرت از آن شماست. ولی آنان حضرت را مسخره کردند و نزد ابو طالب عموی حضرت آمده و شکایت کردند که محمد جوانان ما را فریب می دهد، اگر خواهان پول و همسر و مقام است به او می دهیم. پیامبر به عموی خود فرمود: عمو جان سخن من پیام الهی است و من هرگز دست بردار نیستم! کفار از ابو طالب درخواست کردند که محمد را تحویل آنان نماید، ولی او درخواست آنان را نپذیرفت. (۱)

پیام ها

۱ تبلیغ مراحل دارد؛ گاهی علنی است و گاهی مخفی که باید تقیه کرد. «فَاصْدَعْ» ۲ مبلغ نباید به هیاهوی مخالفان اعتنا کند. «وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ» ۳ هر گاه فرمان و مسئولیت سختی به کسی می دهید، باید او را حمایت و تامین کنید. «فَاصْدَعْ، إِنَّا كَفَيْنَاكَ»

ص: ۳۵۷

۴ حمایت خداوند، قطعی است. «كَفَيْدًاكَ» ۵ سخن حق و منطقی، هرگز بی مخالف نیست. «الْمُسْتَهْرَبِينَ» ۶ اگر اینها تو را مسخره می کنند نگران و دل آزرده مباش، زیرا اینها حرمت خدا را هم نگاه نداشته اند. «يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» ۷ کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، به اشتباه خود پی خواهند برد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹]

اشاره

وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿۹۷﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿۹۸﴾ وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿۹۹﴾

(ای پیامبر!) البته ما می دانیم که سینه ات بواسطه آنچه می گویند، تنگ می شود.

پس (برای تقویت خود) پروردگارت را با سپاس و ستایش به پاکی یاد کن و از سجده کنندگان باش.

و پروردگارت را پرستش کن تا آنکه یقینی (مرگ)، تو را فرارسد.

نکته ها:

اشاره

در میان مفسران مشهور آن است که مراد از «الْيَقِينُ» در این آیات، مرگ یعنی یقینی ترین امر نزد بشر است. همان گونه که در آیه ی ۴۶ سوره مدثر نیز از زبان کفار آمده که: «وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينُ» ما معاد را تا لحظه مرگ تکذیب می کردیم. گرچه معنای یقین، مرگ نیست ولی مرگ زمینه ای برای یقین پیدا نمودن است، چون هنگام فرا رسیدن مرگ تمام پرده ها کنار رفته و انسان به واقعیات یقین پیدا می کند.

بعضی از منحرفین آیه «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» را دستاویز قرار داده و می گویند: اگر به یقین رسیدی، دیگر عبادت لازم نیست! غافل از آنکه خطاب آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله

است که از روز اوّل به یقین رسیده بود و در برابر تطمیع و تهدیدهای کفار می فرمود: اگر ماه را در یک دستم و خورشید را در دست دیگرم قرار دهید، دست از وظیفه ی خود بر نمی دارم، ولی با آن یقین تا آخرین لحظه عمر عبادت می کرد.

پیام ها

۱ اگر بدانیم رنج ما زیر نظر خداست، تحمّل مشکلات آسان می شود. «نَعْلَمُ» ۲ ظرفیت تمام افراد حتی انبیا محدود است. «يَضِيقُ صَدْرُكَ» ۳ گاهی لجاجت و یاوه گویی، سعه صدر دارترین افراد را در فشار قرار می دهد.

«يَضِيقُ صَدْرُكَ»

با آنکه خداوند فرموده: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرُكَ» ۴ سینه پیامبر در جنگ ها تنگ نشد، ولی از حرف ها دلگیر شد. «يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» ۵ دوی فشار روحی و روانی، نماز، سجده، تسبیح و حمد خداوند است.

«يَضِيقُ

... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... وَ اعْبُدْ» (ابن عباس می گوید: هر گاه پیامبر صلی الله علیه و آله غمگین می شد، به نماز برمی خاست) (۱) ۶ مهمتر از عبادت، استمرار آن است. «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» ۷ تداوم بر بندگی حق، سبب پیدا شدن یقین است. «وَ اعْبُدْ ... يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

ص: ۳۵۹

سیمای سوره نحل

شانزدهمین سوره ی قرآن کریم، که یکصد و بیست و هشت آیه دارد، به دلیل اشاره به خلقتِ زنبور عسل، «نحل» نام گرفته است.

با آنکه قرآن، کتابِ تشریح است، ولی نام بسیاری از سوره های آن بر اساس تکوین است، همچون «نجم ستاره»، «شمس خورشید»، «فیل»، «عنکبوت» و «نحل». این نام ها، رمز آن است که همه موجودات هستی، چه در آسمان و چه در زمین، چه کوچک و چه بزرگ، همه نزد قدرت او یکسانند و کتابِ شریعت، بر اساس کتابِ طبیعت، بنا نهاده شده و این دو کتاب، از یک مبدأ نشأت گرفته اند.

یکی از نام های این سوره، «نعمت» است، زیرا بالغ بر پنجاه نعمت در آن بیان شده است.

در این سوره، از نعمت های الهی، دلایل توحید و معاد، احکام جهاد، تهدید مشرکان، نهی از ظلم و فحشا، پیمان شکنی و بدعت ها و وسوسه های شیطانی، مطالبی به میان آمده است.

مطابق نظر مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، از شأن نزول های آیات این سوره، فهمیده می شود که چهل آیه اول آن، مربوط به اواخر دوران مکه و هشتاد و هشت آیه دیگر آن، مربوط به اوایل زمان هجرت به مدینه است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱) يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ (۲)

۲-۱/۱۶

فرمان (قهر) خدا آمد پس در آن شتاب نکنید. او منزه و برتر از هر چیزی است که با او شریک می سازند.

خداوند فرشتگان را، همراه با وحی که از فرمان اوست، بر هر کس از بندگانش که بخواهد فرو می فرستد که مردم را هشدار دهید که معبودی جز من نیست پس تنها از من پروا کنید (و مخالف دستورم عمل نکنید).

نکته ها:

اشاره

گرچه مورد آیه، عجله ی کفار در امر نزول قهر خداوند است، امّا جمله ی «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» اختصاصی به فرمان قهر الهی ندارد، بلکه شامل همه فرمان های خداوند، همچون فرمان جهاد، فرمان ظهور امام زمان علیه السلام و فرمان برپایی روز قیامت، می شود که نباید در این امور عجله کرد.

«روح» یکی از فرشتگان مقرب الهی است که نام او در قرآن، بصورت جداگانه و در کنار کلمه ی «الْمَلَائِكَةُ» آمده است: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ» (۱)

ص: ۳۶۴

«تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ». امّا در آیه مورد بحث، بجای حرف «واو» بین دو کلمه حرف «باء» بکار رفته است: «يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ» شاید از آن جهت که مراد از «روح» در این آیه، آن فرشته نباشد، بلکه مراد معنای لغوی «روح» یعنی حیات معنوی باشد که معنای آیه چنین می شود: خداوند فرشتگان را همراه با اسباب حیات، بر بندگانی که بخواهد نازل می کند. چنان که در آیه ی «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۲) مراد از «روح» قرآن است که مایه حیات معنوی می باشد: «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

پیام ها

۱ فرمان های الهی قطعی و وقوع قهر او حتمی است. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» کلمه ی «أَتَى» فعل ماضی می باشد، گویا عذاب آمده است.

۲ خداوند به وعده های خود عمل می کند. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ سوره ی بقره و ۲۴ سوره ی توبه، خداوند وعده داده بود که «حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ» اکنون می فرماید: «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» ۳ در کار خدا عجله نکنید، که کار او حکیمانه است و در وقت خود انجام می شود. «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ» ۴ نزول فرشته ی وحی، محتوای وحی و کسی که آن را دریافت می کند، همه و همه در مدار اراده ی الهی است. «مِنْ أَمْرِهِ» ۵ رسالت، امری انتصابی است نه اکتسابی. «مَنْ يَشَاءُ» البتّه خداوند حکیم است و بی جهت کسی را به مقام نبوت نمی رساند: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴) ۶ اولین شرط دریافت وحی الهی، روح عبودیت و بندگی پیامبران بوده است.

«مِنْ عِبَادِهِ»

۷ هشدار دادن به مردم، در رأس وظایف پیامبران است. «أَنْذِرُوا»

ص: ۳۶۵

۱-۱. معارج، ۴.

۲-۲. شوری، ۵۲.

۳-۳. انفال، ۲۴.

۴-۴. انعام، ۱۲۴.

۸ اساس عقاید بر توحید و اساس عمل صالح بر تقواست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ» ۹ پروا و پاکی، در سایه ی توحید معنا پیدا می کند. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۳ تا ۴]

اشاره

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۴)

او آسمان ها و زمین را بر اساس حق آفرید، او از آنچه با او شریک می سازند برتر است.

او انسان را از نطفه ای آفرید، پس آن گاه او به آشکارا با (خداوند) دشمنی می ورزد.

نکته ها:

اشاره

آیه چهارم این سوره، مشابه آیه ۷۷ سوره یس است که می فرماید: «خَلَقْنَا مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ» یعنی با آنکه ما او را از نطفه ای آفریده ایم، اما چنان به خود مغرور شده که در برابر ما به دشمنی برمی خیزد و برای ما این مثال را می زند که چگونه استخوان های پوسیده، دوباره زنده می شوند، گویا او آفرینش خودش را فراموش کرده است.

در آیات دیگر از جمله آیه ۲۰ سوره ی مرسلات، قرآن از نطفه، به «مَاءٍ مَّهِينٍ» «آبی پست» تعبیر می کند. چگونه «مَاءٍ مَّهِينٍ»، «خَصِيمٌ مُبِينٌ» می شود؟

پیام ها

۱ آفرینش آسمان و زمین، بیهوده و باطل نیست، بلکه بر حق استوار است.

«خَلَقَ»

... بِالْحَقِّ» ۲ کدام بُت و یا معبودی می تواند در خلقت، شریک خداوند باشد؟ «خَلَقَ ... تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» ۳ مبارزه با شرک، باید مستمر و مداوم باشد. جمله ی «تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» در آیه اول و سوم تکرار شده است.

۴ غرور و تکبر انسان تا بدان حد است که در برابر خالق خود به خصومت و اظهار دشمنی می پردازد. «خَصِيمٌ مُّبِينٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَ مَنَافِعٌ وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۵) وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ (۶)

و چهارپایان را آفرید، که برای شما در آنها وسیله گرمی و بهره‌هایی است و از (گوشت و شیر) آنها می‌خورید.

و برای شما در چهارپایان، (شب هنگام) که از چراگاه برمی‌گردانید و (بامدادان) که به چراگاه می‌فرستید، شکوه و جلوه‌ای است.

نکته‌ها:

اشاره

«تَسْرَحُونَ» از «سرح» به معنای فرستادن دام به چراگاه، و «تُرِيحُونَ» از «روح» به معنای هنگام بازگشت چهارپایان به آغل است.

منافع حیوانات برای انسان بسیار است. شیر و گوشت آن برای خوراک، پوست و پشم آن برای کفش و لباس، پُشت آن برای بار، پای آن برای شخم و فضولات آن برای کود، و با این همه برکات، زحمت آن برای انسان بسیار اندک است.

در روایات، بهترین کار پس از زراعت، دامداری عنوان شده است، البته به شرط آن که همراه با پرداخت زکات و توجه به محرومان باشد.

پیام‌ها

۱ چهارپایان، (مثل دیگر موجودات)، برای انسان آفریده شده‌اند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» ۲ توجه به نعمت‌ها، عشق به آفریدگار و روح بندگی را در انسان زنده می‌کند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» ۳ گیاه خواری، ارزش نیست. خداوند خوردن گوشت حیوانات را یکی از منافع

آنها می شمرد. «و مِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۴ جمالِ جامعه، به استقلال، خودکفایی، تولید و توسعه‌ی دآمداری است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ» ...

۵ جمال و زینت، یکی از نیازهای طبیعی فرد و جامعه است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ» ۶ جمالِ جامعه، در حرکت و تلاش است، نه رکود و خمود، آنها حرکتِ جمعی نه تک روی! «فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ» ۷ جمال، در خدمتِ مردم بودن است، نه فقط فکر سیر کردنِ شکم خود. جمال، تحتِ امرِ چوپانِ عاقل بودن است، نه رها و یله بودن. «جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷]

اشاره

وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ (۷)

و چهارپایان بارهای سنگین شما را به شهری می برند که جز به رنج تن نمی توانستید به آن برسید. همانا پروردگار شما رؤوف و مهربان است.

پیام ها

۱ چهارپایان، نه فقط خود انسان، بلکه بار او را نیز حمل می کنند. «وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۲ با آنکه چهارپایان قوی ترند، اما به قدرت الهی، رام انسان هستند. «وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۳ چهارپایان، مایه‌ی رفاه بشر در زندگی هستند. «إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ» (برای آنکه ارزش نعمت‌ها ظاهر شود، فرض کنیم اگر این حیوانات نبودند، چه می شد؟) ۴ نعمت‌های الهی به بشر، بر اساس لطف و رحمت اوست، نه آنکه ما از او طلبی داشته باشیم. «إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ»

ص: ۳۶۸

اشاره

وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَهُ وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸)

و اسبان و استران و الاغ ها را آفرید تا بر آنها سوار شوید و برای شما تجملی باشد و چیزهایی را می آفریند که نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «خیل» به معنای تکبر است و در اینجا مراد از آن، «اسب» است، گویا در اسب سواری نوعی، احساس بزرگی و تکبر به انسان دست می دهد.

کلمه ی «بغال» به معنای «قاطر» است که از جفت شدن اسب و الاغ به وجود می آید و کلمه ی «حمیر» جمع «حمار» به معنای الاغ است.

پیام ها

۱ حمل و نقل بار و مسافر، از نیازهای اولیه بشر است که خداوند حیواناتی را برای این کار آفریده است. «وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا» ۲ سوار شدن بر مرکب، مایه رفاه و آسایش و نوعی زینت و جمال نیز محسوب می شود. «لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَهُ» ۳ زینت، یکی از نیازهای فطری بشر است. «زینَهُ» ۴ مرکب باید در درجه اول برای سواری باشد و در مرحله دوم مایه زینت.

«لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَهُ»

(بر خلاف برخی افراد، که فقط برای تجمل و تشریفات، در فکر تهیه وسیله نقلیه هستند، نه آنکه واقعاً نیازی به آن داشته باشند).
۵ دست خداوند در آفرینش باز است. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۶ وسایل نقلیه امروزی، چه ماشین، چه قطار و چه هواپیما، در واقع مخلوق خدا هستند نه بشر. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

اشاره

وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيْلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِيْنَ (۹)

و بر خداست که راه میانه (و مستقیم را به مردم نشان دهد) و برخی از آن (راه ها) منحرف است و اگر خداوند بخواهد همه شما را (به اجبار) هدایت می کند. (ولی اجبار سودی ندارد و سنت و برنامه خداوند بر آزاد گذاشتن انسان ها است.)

نکته ها:

اشاره

از اموری که خداوند بر خود لازم دانسته، ارشاد و هدایت مردم است. چنان که می فرماید:

«إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و در این آیه می فرماید: «عَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيْلِ» کلمه ی «قَصْدُ» به معنای اعتدال و میانه روی است و مراد از «قَصْدُ السَّبِيْلِ» راه میانه، یعنی راه مستقیم است. چنان که لقمان، فرزندش را چنین موعظه می کند؛ «وَ أَقْصِدْ فِي مَشِيْكَ» (۲) در راه رفتن معتدل و میانه باش.

پیام ها

۱ در کنار نعمت های مادی (که در آیات قبل آمد)، به نعمت های معنوی که مهم ترین آنها هدایت است توجه کنیم. «وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيْلِ» ۲ خداوند، تنها راه مستقیم را نشان می دهد، راههای انحرافی از سوی خود ماست. «وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيْلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ» ۳ خداوند نخواست تا مردم به اجبار ایمان بیاورند. پس انحراف گروهی از مردم نشانه ی غلبه ی آنان بر اراده ی خداوند و یا عجز پروردگار از هدایت آنان نیست. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِيْنَ» ۴ خداوند انسان را در انتخاب راه آزاد گذارده است. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِيْنَ»

ص: ۳۷۰

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. لقمان، ۱۹.

اشاره

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجْرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ (۱۰)

اوست آنکه برای شما از آسمان آبی فرستاد که نوشیدنی شما از آن است و گیاهانی که (چهارپایان خود را) در آن می چرانید، (نیز) از آن است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «تُسِيمُونَ» از «اسامه» به معنای چراندن حیوانات در علفزار است و کلمه «شَجْرٌ» در زبان عربی معنای عامی دارد که شامل هر گونه گیاهی، چه درخت و چه بوته می شود.

چنان که در آیه ۱۴۶ صفات در مورد کدو می فرماید: «شَجْرَةٌ مِنْ يَاقُطِينَ»، با آنکه کدو، بوته دارد نه درخت.

پیام ها

۱ نزول باران تصادفی نیست، با اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ» ۲ نزول باران بر اساس بهره مندی انسان ها است. «لَكُمْ»
۳ از یک آب انسان، گیاه و حیوان بهره مند می شوند. «مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجْرٌ» ...

اشاره

يُنَبِّتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۱)

خداوند بوسیله آن آب برای شما کشتزار و زیتون و درختان خرما و انگور و از هر نوع میوه ای می رویاند. همانا در این امر برای آنان که می اندیشند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

از میان انواع گیاهان و میوه ها، خداوند زیتون، خرما و انگور را در این آیه مطرح کرده است.

متخصصان تغذیه می گویند: کمتر میوه ای است که به اندازه ی اینها برای بدن مفید

ص: ۳۷۱

و لازم باشد. (۱) قرآن در آیه ۳۵ سوره نور، از زیتون به عنوان «شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ» یاد کرده و به روغن آن اشاره نموده است.

پیام ها

۱ رویاندن، کار خداست نه کشاورز. «يُنْبِتُ لَكُمْ» ۲ انواع گیاهان و درختان و میوه ها، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ» ۳ محصولات و ثمرات، عبور گاهند نه توقف گاه، نشانه و علامتِ راهند، نه مقصد. «لَا يَهَّ» ۴ دیدن و دانستن کافی نیست، تفکر و تدبّر در هستی لازم است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲]

اشاره

وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۲)

و خداوند شب و روز و خورشید و ماه را در خدمت و بهره دهی شما قرار داد و ستارگان به فرمان او تسخیر شده اند البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه هایی قطعی (از عظمت و قدرت و حکمت و رأفت) اوست.

نکته ها:

اشاره

مراد از تسخیر خورشید و ماه، بهره گیری انسان از آنهاست، و گر نه انسانی که نمی تواند مگسی را خلق کند، چگونه می تواند خورشید را تسخیر نماید. خداوند از لطفش، آنها را در خدمتِ بشر قرار داده است.

پیام ها

۱ هستی، چه آسمان و چه زمین، برای انسان آفریده شده است. «سَخَّرَ لَكُمْ» ...

۲ هستی، در مهار و کنترلِ خداست. «مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ»

ص: ۳۷۲

۳ بهره دهی هستی، به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ» ۴ نظام آفرینش کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ» ۵ نظام هستی، تنها برای اهل فکر و تعقل، بستر رشد و توجه است. نه افراد ساده نگر و عادی. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳]

اشاره

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (۱۳)

و(همچنین) آنچه را در زمین با رنگ های گوناگون برای شما پدید آورد.

البته در این آفریده ها برای پندگیران عبرت و نشانه ای روشن است.

پیام ها

۱ رنگ های مختلف و متنوع را خداوند برای انسان آفریده است. «ذَرَأَ لَكُمْ ...»

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»

۲ تنوع رنگ ها در هستی، نشانه ی قدرت و حکمت خداوند است. «لَآيَةً» محصولات کارخانه هر چه متنوع تر باشد، نشانه ی ابتکار و خلاقیت سازنده آن است.

۳ تفاوت رنگ ها، یکی از نعمت های الهی برای شناخت افراد و محصولات مشابه است. «لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۴]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِنَاسٍ لِّمَنْ لَّحْمًا طَرِيًّا وَ تَسِيءَ تَخْرُجُوا مِنْهُ جَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَ تَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَ لِيَبْتَلِيَهُمْ فَمَنْ فَضَّلَهُ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴)

و اوست آنکه دریا را رام نمود تا از آن گوشت تازه بخورید و زیورهایی برای پوشیدن از آن بیرون آورید و می بینی که کشتی ها سینه دریا را شکافته (و پیش می روند، چنین کرد تا از کشتی ها، تجارت ها، ماهی گیری ها، غواصی ها و حمل و نقل ها که همه وسیله درآمد است، استفاده کنید) و به سراغ فضل و لطف او روید و شاید سپاس گزار باشید.

نکته ها:

اشاره

نقش دریا در زندگی انسان بسیار است. آب آن مایه بخار و ابر و باران است. عمق آن تأمین کننده ی غذای انسان با لذیذترین ماهی ها و سطح آن، ارزان ترین و گسترده ترین راه برای حمل و نقل کالا و مسافر است. و همه ی اینها، تنها به تدبیر و قدرت الهی است و بشر هیچ نقشی در آن ندارد.

کلمه «مَوَاحِرَ» جمع «مَآخِرَه» از «مَخِر» به معنای شکافتن از چپ و راست است.

پیام ها

۱ دریاها با آن همه عظمت و خروش، رام و در خدمت انسان هستند. «سَيَخِرَ الْبَحْرَ» ۲ دریا، مهم ترین منبع تأمین گوشت تازه و سالم است. «لَحْمًا طَرِيًّا» ۳ خداوند، نه فقط نیازهای اولیه چون آب و غذا، بلکه حتی زینت انسان را نیز تأمین نموده است. «حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا» ۴ دریا، بهترین زینت های طبیعی را به انسان هدیه می کند. «حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا» ۵ قانون کلی در مورد حیوانات دریایی، حلال بودن است، مگر آنکه دلیل خاصی بر حرمت باشد. «لِئَلَّا كُلُّوا» ۶ تازه بودن گوشت، یک ارزش است. «لَحْمًا طَرِيًّا» ۷ گرچه تلاش برای غذا از انسان است، امّا رزق از خداست. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۸ کامیابی ها باید هدفدار باشد. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵]

اشاره

وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهَارًا وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵)

و خداوند در زمین کوه هایی استوار افکند تا زمین شما را نلرزاند و نهرهایی و راههایی (قرار داد) تا راه یابید.

نکته ها:

اشاره

کوه ها مایه تعادل و آرامش زمین هستند. «مید» به معنای حرکت به راست و چپ و

اضطراب است. جمله ی «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» یعنی کوه ها سبب آرامش شما و جلوگیری از لرزش زمین هستند. چنان که حضرت علی علیه السلام درباره کوه ها می فرماید: خداوند، جنبش زمین را با سنگ های بزرگ و کوه های استوار، پایدار نمود. (۱) کوه ها در جای جای آن فرو رفته و در سوراخ های آن خزیده است.

همان گونه که اضطراب زمین، نیاز به کوه های عمیق و استوار دارد، اضطراب ساکنان زمین نیز، نیاز به انسان های استوار و خدایی دارد، تا مایه آرامش جامعه شوند. چنان که در روایات آمده: «جعلهم الله ارکان الارض ان تمید باهلها» (۲) خداوند اهل بیت پیامبر علیهم السلام را ارکان زمین قرار داد تا اهل زمین را از اضطراب نجات دهند.

کوه ها، در زندگی انسان نقش عمده ای دارند. با ذخیره کردن برف های زمستانی در دامنه های خود، سرچشمه ی نهرها و جویبارهای بهاری می شوند و با شکل های مختلفی که دارند همچون علامت راه، راهنمای مسافران قرار می گیرند و این نکته را وقتی می فهمیم که فرض کنیم کل زمین، مسطح و صاف بود.

پیام ها

۱ کوه ها، محصول یک تصادف کور نیست، بلکه بر اساس تدبیر حکیمانه است.

«الْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي»

۲ کوه ها چون ثابت و استوار هستند، می توانند مانع اضطراب و مایه آرامش زمین و ساکنان آن شوند. «رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» (آری کسی می تواند جلوی اضطراب جامعه را بگیرد که خود ثابت قدم و استوار باشد). ۳ کوه ها با سرایشی دامنه های آن، سبب جریان آب در نهرها می شوند. «أَنْهَارًا» ۴ کوه ها، بر خلاف آنچه به نظر می رسد، مانع راه نیستند، بلکه راهنمای راه هستند. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۵ کوه ها هم مایه ی هدایت ظاهری اند و هم معنوی. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۳۷۵

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

(کوه ها بهترین علامت راه در بیابان است و همچنین بهترین راه خداشناسی و توجه به عظمت و قدرت خالق اند.)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶]

اشاره

وَ عَلاَمَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (۱۶)

و نشانه های دیگری (در زمین قرار داد) و آنان به وسیله ستاره راه می یابند.

نکته ها:

اشاره

برای حرکت در بیابان ها و پیدا کردن راهها، نیاز به علائم داریم. علائم طبیعی در روز، و ستارگان در شب، که خداوند در این آیه به این دو امر اشاره می نماید.

نه فقط برای شناخت راه از بیراهه، در بیابان ها، نیاز به علامت داریم، بلکه برای شناخت حق از باطل نیز در لابلای هوس ها و غرائز و طاغوت ها، به نشانه های روشن نیازمندیم.

پیامبر صلی الله علیه و آله برای بعد از خود علامت هایی را قرار داد که هر گاه مردم دچار حیرت و سرگردانی شدند به آنها نظر کنند و حق را بشناسند. اولین آنها حضرت زهرا علیها السلام است که درباره اش فرمود: رضای او رضای من و غضب او غضب من است. علامت دیگر ابو ذر غفاری است که پیامبر درباره اش فرمود: آسمان بر کسی راستگوتر از ابو ذر سایه نیفکنده است، تا مردم ببینند زبان ابو ذر از چه کسی حمایت می کند و او در تبعیدگاه چه کسی از دنیا می رود. علامت دیگر عمّار یاسر است که پیامبر فرمود: قاتل عمّار گروه منحرفند. مردم دیدند که در جنگ صفین، عمّار بدست لشکر معاویه کشته شد. و مهم ترین علامت روشن پس از پیامبر، امام حسین علیه السلام است که پیامبر درباره اش فرمود: حسین از من است و من از حسین. چنان که امام صادق علیه السلام نیز می فرماید: «نحن العلامات» ستارگان، هم وسیله ی شناخت جهت قبله هستند و هم در دریاها و کویرها که هیچ علامتی نیست، بهترین وسیله ی راه یابی می باشند.

پیام ها

۱ آیا خدایی که برای هدایت دنیوی مردم علائمی را قرار داده، از هدایت معنوی

آنها غافل بوده است؟ «وَعَلَامَاتٍ ... يَهْتَدُونَ» ۲ علم هیئت و ستاره شناسی، مورد توجه اسلام است. «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷]

اشاره

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۱۷)

پس آیا آنکه می آفریند همانند کسی است که نمی آفریند؟ پس آیا یاد نمی کنید و پند نمی گیرید؟.

نکته ها:

اشاره

از ابتدای سوره ی نحل تا اینجا در پانزده آیه، نعمت های الهی را برمی شمرد و در این آیه، یک نتیجه کلی گرفته و بصورت سؤال، این مطلب را بیان می دارد که: آیا کسی که خلق می کند، همانند بت ها یا طاغوت هایی است که قدرت خلق ندارند؟ چرا بجای خداوند متعال سراغ آنها می روید؟

پیام ها

۱ در شیوه ی تبلیغ از جزئی به کلی بروید. ابتدا نمونه هایی را بیان کنید و سپس نتیجه گیری کلی کنید. بعد از ۱۵ آیه ذکر نعمت ها می فرماید: «أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، وجدان مخاطب را به قضاوت بگیریید و عقل و فطرت او را بیدار کنید. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۳ عقل و وحی با یکدیگر هماهنگ است و آنچه را قرآن بیان کرده عقل می پذیرد. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۴ آفرینش پایان نیافته است بلکه استمرار دارد. «يَخْلُقُ» ۵ خداشناسی و خداپرستی در نهاد تمام انسان ها هست، فقط تذکر لازم دارد.

«أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

اشاره

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸)

و اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید، نمی توانید شماره کنید. همانا خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

اشاره

مشابه همین آیه در سوره ی ابراهیم آیه ۳۳ آمده است، اما آنجا در پایان آیه می فرماید:

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٌ كَفَّارٌ» و اینجا در پایان آیه می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» آری! نعمت ها نشانه ی لطف و رحمت خداست، اما این انسان است که کفران می کند و به خود و جامعه ظلم می نماید.

گرچه شمردن نعمت های الهی ممکن نیست، اما ذکر و یاد آنها لازم است. چنان که در آیه ۱۱ سوره ضحی می فرماید: «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» و در زیارت امین الله می خوانیم:

«ذاکره لسوا بغير آلائک» انسان حتی قدرت شمردن نعمت های الهی را ندارد چه رسد به قدرت شکرگزاری آنها. از دست و زبان که برآید کز عهده ی شکرش به در آید بنده همان به که ز تقصیر خویش

پیام ها

۱ نعمت های الهی قابل شمارش نیست. «لَا تُحْصُوهَا» ۲ نسبت به آنچه می دانید شکر کنید، نسبت به آنچه نمی دانید، خداوند غفور و رحیم است. «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ (۱۹)

و خداوند آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید می داند.

پیام ها

۱ علم خداوند نسبت به همه امور، چه آشکار و چه پنهان یکسان است.

«مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ»

۲ اگر بدانیم که خداوند به کارهای ما آگاه است تقوا پیشه می کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ» ۳ خداوند به نیت ها و اهداف ما نیز آگاه است. «يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ»

اشاره

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۲۰) أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَ مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۲۱)

و کسانی را که بجای خدا می خوانند، هیچ چیز نمی آفرینند و خود نیز آفریده شده اند.

آنها مردگانند نه زندگان، و نمی دانند چه وقت برانگیخته خواهند شد.

نکته ها:

اشاره

چون بت پرستان، بت ها را به شکل انسان می ساختند و در خیال خود با آنها مثل صاحب شعور برخورد می کردند، لذا خداوند در این آیه، بت ها را اموات خوانده که برای موجودات دارای حیات و شعور بکار می رود.

برای جاهل، تکرار مطلب لازم است. در کنار «لَا يَخْلُقُونَ»، «يَخْلُقُونَ» و در کنار «أَمْوَاتٌ»، «غَيْرُ أَحْيَاءٍ» ذکر شده است، در حالی

که همان معنی را می رساند.

پیام ها

۱ بُت ها، نه قدرت دارند، نه حیات و نه علم و شعور. (در حالی که شرط پرستش، علم و قدرت و حیات است) «لَا يَخْلُقُونَ،
أَمْوَاتٌ، مَا يَشْعُرُونَ»

ص: ۳۷۹

۲ معبودان غیر خدا هر چه باشد، مرده است. «أَمْ أَوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ» ۳ در قیامت، حتی بُت ها مبعوث می شوند. «مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ» چنان که در آیه ۹۸ انبیا می فرماید: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲]

اشاره

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۲۲)

معبود شما معبودی است یگانه، پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند دل هایشان به انکار خو کرده و همانان مستکبرند.

نکته ها:

اشاره

آیات قبل ناتوانی غیر خدا را از آفرینش و بی خبری آنها را از آینده مطرح ساخت این آیه می فرماید، معبود واقعی شما خدای یکتاست.

«کبر» یعنی خود را بزرگ دانستن، «تکبر» یعنی آثار کبر را عمل کردن، و «استکبار» یعنی آنکه خودش بزرگی ندارد ولی با انواع وسائل، می خواهد بزرگی خود را ایجاد و اثبات کند.

در روایات آمده است که امام حسین علیه السلام بر فقرایی عبور می کردند، آنها مشغول غذا خوردن بودند و حضرت را نیز دعوت به غذا کردند. امام در کنار آنها نشستند و مشغول شدند و سپس فرمودند: خداوند مستکبران را دوست ندارد. (۱)

پیام ها

۱ انکار معاد در حقیقت انکار مبدء است. توحید و معاد به هم پیوند دارند.

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

۲ منشأ کفر کبر است، نه جهل. انکار حقیقت است، نه جهل به حقیقت. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ» ۳ ایمان به آخرت، تکبر و استکبار را برطرف می کند. «لَا يُؤْمِنُونَ ... قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ»

اشاره

لَا جَزْمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (۲۳)

البته و بی گمان، آنچه را پنهان می کنند و آنچه را آشکارا می نمایند، خداوند می داند. همانا او مستکبران را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه ی «جَزَمَ» به معنای بریدن و چیدن میوه از درخت است. «لَا- جَزَمَ» یعنی مسأله قابل بریدن و شک و شبهه نیست، بلکه قطعی و حتمی است.

این آیه هم تهدید کفار است که خداوند به کارهای شما آگاه است و هم بشارت به مؤمنان که خداوند بر وضع دشمنان شما آگاه و بر کیفر آنها قادر است.

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۴)

و هر گاه به آنان گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده؟ گفتند:

افسانه های پیشینیان.

نکته ها:

اشاره

کلمه «أَسَاطِيرُ» یا جمع «اسطوره» به معنای حکایات و افسانه های خرافی است که به صورت مکتوب درآمده باشد، و یا جمع «اسطار» به معنای سطرهایی که از روی کتب پیشین، نسخه برداری شده باشد. در قرآن این کلمه، نه بار از زبان کفار نقل شده که در همه ی موارد همراه کلمه ی «الْأَوَّلِينَ» است، یعنی آنها می گفتند: این حرفها تازگی ندارد، بلکه همان بافته های پیشینیان است.

بعضی جامعه شناسان امروز نیز مذهب را زاییده جهل و خرافه می دانند، که شاید این حرف، بخاطر بعضی خرافاتی باشد که در میان اصول اصیل ادیان الهی، جای گرفته و در واقع ربطی به مذهب ندارد.

ص: ۳۸۱

۱ فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، از شئون ربوبی خداوند برای هدایت و تربیت مردم است. «أَنْزَلَ رُبُّكُمْ» ۲ خوی افراد مستکبر، تحقیر کردن است، گاهی تحقیر مکتب، گاهی رهبر و گاهی امت. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُشْتَكِبِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ...

۳ با آنکه تنها بخشی از قرآن، داستان است نه همه ی آن، ولی همان داستان‌ها هم مربوط به اقوام و پیامبرانی است که مردم زمان پیامبر از بیشتر آنها بی‌خبر بودند. پس چگونه می‌توان به قرآن نسبت داد: «الْأَسَاطِيرُ الْأُولَىٰ»؟

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵]

اشاره

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (۲۵)

آنان باید در روز قیامت، هم بار گناهان خود را به تمامی به دوش کشند و هم بخشی از بار گناهان کسانی که بدون علم آنان را گمراه می‌نمایند.

بدانید که چه بد باری را برمی‌دارند.

نکته‌ها:

اشاره

این آیه در مورد رهبران کفر است که در دنیا با تبلیغات دروغین خود سبب گمراهی مردم می‌شوند، لذا در قیامت، هم گناه کفر خود را به دوش می‌کشند و هم گناه کسانی را که باعث انحراف آنها شده‌اند. چنان‌که در روایات می‌خوانیم: هر کس راه کجی را ترسیم کند، در کیفر تمام منحرفان شریک است و هر کس راه خوبی را ترسیم کند، پاداش پویندگان آن راه را نیز به او می‌دهند بدون آنکه از سهم او چیزی کم شود.

پیام‌ها

۱ رهبران کفر و ضلالت، از هیچ تخفیفی در کیفر برخوردار نیستند. «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً»

۲ کسی که دیگران را به گناه دعوت کند، در کیفر آنان نیز شریک است. «مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ» ۳ رهبران کفر، سهم گناه خود را بطور کامل، اما سهم گناه پیروان را به مقداری که در آن نقش داشته اند بر عهده دارند. «كامله... وَ مِنْ أَوْزَارِ» ۴ ریشه ی بسیاری انحراف ها، جهل است و دشمن از جهل مردم برای انحراف آنها استفاده می کند. «يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» ۵ گناه، بار است و چه بد باری. «سَاءَ مَا يَزُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶]

اشاره

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۲۶)

همانا کسانی که قبل از ایشان بودند (نیز) مکر ورزیدند، پس قهر خداوند به سراغ پایه های بنای آنان آمد، پس سقف از بالای سرشان بر آنان فرو ریخت و از آنجا که اندیشه اش را نمی کردند، عذاب الهی آمد.

نکته ها:

اشاره

این آیه هم تهدیدی است برای توطئه گران، و هم تسلی خاطر پیامبر است.

پیام ها

۱ توطئه در برابر حق، همواره بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۲ آنجا که اساس دین در خطر باشد، خداوند خود وارد عمل می شود. «فَأَتَى اللَّهُ» ۳ مخالفان دین و مکتب بدانند که خداوند طرف آنهاست. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ» ۴ هر کجا بنیان دین در خطر افتد، (در آیات قبل، کفار، وحی را اساطیر معرفی می کردند) برخورد نیز باید بنیانی باشد. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ» ۵ برخورد با دشمن باید بنیانی باشد نه سطحی و ظاهری، تا همه ی تشکیلات فکری و سازمانی آنها از بین رود. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ... فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۶ کیفرهای الهی مخصوص آخرت نیست. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ» ۷ گاهی بنای محکم، بجای حفاظت از جان انسان، گور خود انسان می شود.

«فَخَزَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۸ زمان و مکان قهر خدا، قابل پیش بینی نیست. «مَنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷]

اشاره

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ (۲۷)

(به علاوه) خداوند در روز قیامت آنان را خوار و رسوا خواهد ساخت و می گوید: شریکان من که درباره آنها (با پیامبر و مؤمنان) ستیزه و مخالفت می کردید، کجا هستند؟ (در این هنگام) دانشمندان گویند: همانا امروز، ذلت و رسوایی بر کافران است.

نکته ها:

اشاره

در فرهنگ قرآن، علم و جهل معنایی گسترده تر از دانستن و ندانستن دارد. عالم کسی است که اندیشه و عمل او بر اساس حق و حقیقت باشد، گرچه قدرت خواندن و نوشتن هم نداشته باشد و جاهل کسی است که فکر و عمل او بر باطل باشد، گرچه همه ی علوم را نیز بداند.

قرآن، اندیشه ی شرک و بت پرستی را نشانه ی جهل می داند، چنان که ریشه ی عمل زشت قوم لوط را جهل می شمرد. در این آیه نیز، «أُوتُوا الْعِلْمَ» کسانی هستند که در برابر کفر و شرک، قرار گرفته اند، یعنی علم واقعی، انسان را به توحید و ایمان می رساند.

پیام ها

۱ کیفر اصلی مجرمان، در قیامت است و هلاکت در دنیا مقدمه ای برای آن می باشد. «ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ» ۲ آنان که در دنیا مؤمنان را خوار می شمردند، در قیامت خوار می شوند. «يُخْزِيهِمْ»

۳ به دنبال هر کس بروی، باید در قیامت جوابگو باشی. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۴ در دادگاه قیامت، مشرکان حرفی برای گفتن ندارند. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۵ علم واقعی که موجب ایمان و عمل می شود، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۲۸ تا ۲۹]

اشاره

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ شَوْءٍ بَلِيٍّ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۲۹)

آن کسانی که فرشتگان جانشان را می گیرند (در حالی که) به خود ستم کار بوده اند، پس (در آن موقع آنان) سر تسلیم فرو آرند (و به دروغ گویند): ما هیچگونه کار بدی انجام نداده ایم. چنین نیست، بلکه قطعاً خداوند به آنچه انجام داده اید، آگاه است.

پس، از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنجا خواهید ماند، و برآستی چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

اشاره

کفار، به هنگام مرگ که فرشتگان جان آنها را می گیرند، هم اظهار اسلام و تسلیم می کنند و هم گذشته ی بد خود را انکار می کنند. اما نه آن ایمان ارزش دارد، چون از روی اضطرار است نه اختیار، و نه این انکار مورد قبول است چرا که خداوند به کارهای آنان آگاه است.

پیام ها

۱ مرگ، نابودی نیست، بلکه قبض روح و جدا شدن روح از جسم است.

«تَتَوَفَّاهُمْ»

۲ سنت خداوند آن است که کارها را با واسطه انجام دهد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۳ کفر و شرک، ظلم به انسانیت خویش است. «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» ۴ انسان روزی مجبور به تسلیم است، اما دیگر چه سود؟ «فَأَلْقَوْا السَّلَمَ ... فَادْخُلُوا»

۵ لحظه ی جان دادن، لحظه ی حسّاسی برای مؤمن و کافر است. در مورد کافر می فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» و در مورد مؤمن در آیه ی ۳۲ نحل می فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» ۶ جهنّم درهای متعدّدی دارد و هر خلاف کار از طریق خاصی، به دوزخ می رود.

«أَبْوَابِ جَهَنَّمَ»

۷ ریشه ی اصلی کفر، روحیه ی تکبر است. «الْكَافِرِينَ ... الْمُتَكَبِّرِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰]

اشاره

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لِنِعْمِ دَارِ الْمُتَّقِينَ (۳۰)

۳۰/۱۵

و به پرهیزکاران گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده است؟ گویند: خیر (نازل کرده است) برای کسانی که نیکی کرده اند در این دنیا نیکی است و قطعاً سرای آخرت بهتر است و چه نیکوست سرای پرهیزکاران.

نکته ها:

اشاره

در آغاز اسلام، آنان که وارد مکه می شدند و نام قرآن و پیامبر را شنیده بودند، در برخورد با افراد مختلف، از آنها می پرسیدند: «مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ» خدایتان چه نازل کرده است؟ در پاسخ به این افراد مشرکان می گفتند: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و مؤمنان می گفتند: «خَيْرًا» آنچه را مایه خیر و سعادت است نازل فرموده است.

آنکه در دعا از خدا حسنه می خواهد، «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» باید خود اهل احسان باشد، زیرا «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ»

دو تابلوی زیبا و روشن (مقایسه آیات ۲۳ تا ۲۸ و ۳۰ تا ۳۲ همین سوره) «مستکبرین» «متقین» قضاوت:

﴿إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

﴿وَ قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا﴾

نتیجه دنیوی:

﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ﴾

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾

کیفر اخروی:

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ﴾ «و لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ... جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا» هنگام مرگ:

﴿تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾

﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ﴾

پیام ها

۱ قضاوت حق، نیاز به روح پاک و پرهیزکار دارد. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ... قَالُوا خَيْرًا» ۲ قرآن در یک کلمه معرفی می شود، (خیر، خوبی، مایه ی نیکی و سعادت. یک کلمه بجای صد کلمه) «قَالُوا خَيْرًا» دعوت قرآن، دعوت به خیر و نیکی است.

۳ نیکوکاران، در هر دو جهان به نیکی می رسند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۴ پاداش الهی، متناسب با عمل انسان است. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ، لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ...

﴿دَارُ الْمُتَّقِينَ﴾

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱]

اشاره

﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤْنَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ﴾ (۳۱)

به باغ هایی دائمی داخل خواهند شد که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، هر چه را بخواهند برای ایشان در آنجا موجود

است، خداوند اینگونه پرهیزکاران را پاداش می دهد.

ص: ۳۸۷

۱ در بهشت، باغها و نهرها تنوع و تعدد دارند. «جَنَّاتٌ، أَلْأَنْهَارُ» ۲ باغ های بهشتی، همیشه سبز است. خزان و خشکسالی ندارد. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» ۳ پاداش پرهیز از لذات حرام دنیوی، کامیابی های بی نهایت اخروی است.

«مَا يَشَاؤُنَ»

۴ «مَا يَشَاؤُنَ» بالاتر از «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلْمِذُ الْأَعْيُنِ» است. زیرا گاهی انسان چیزی را می خواهد که در آن لذت نفس و چشم نیست، مقام عرفان و معنویت است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ» ۵ سنت خداوند بر پاداش نیکوکاران است. «كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲]

اشاره

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۲)

به آنان که (از آلودگی های شرک و گناه) پاکند، فرشتگانی که جانشان را می ستانند، می گویند: سلام عليكم. به پاداش آنچه انجام داده اید، به بهشت داخل شوید.

نکته ها:

اشاره

مراد از «طَيِّبِينَ» با توجه به آیات قبل که در مورد اهل کفر و شرک بود: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» کسانی هستند که اهل شرک و گناه نبوده اند و اینها همان متقین هستند. «طیب» یعنی پاک از هر گونه کدورت و ناخالصی و آراسته به کمالات و محاسن.

پیام ها

۱ کیفر و پاداش بعضی، از همان لحظه مرگ آغاز می شود. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ...»

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ

در روایات نیز آمده: قبر؛ یا گودالی از دوزخ است، یا باغی از بهشت.

□
۲ مرگ، نیستی نیست، گرفتن روح است. «تَتَوَفَّاهُمْ»

ص: ۳۸۸

۳ فرشتگان، مأموران الهی اند و خداوند برای هر کار مأمورانی دارد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ مرگ پاکان همراه با درود فرشتگان است. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۵ سلام کردن، شعار فرشتگان و ادبی آسمانی است. «يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (در سلام، دعا، سلامتی و امتی و وجود دارد) ۶ بهشت را به بها دهند نه بهانه. «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳]

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳)

آیا کفار جز آنکه فرشتگان (مأمور قبض روح) یا فرمان (قهر) پروردگارت به سراغشان آید انتظاری دارند، کسانی که پیش از آنان بودند نیز چنین کردند و خداوند به آنان ظلم نکرد، لکن آنها به خودشان ستم می کردند.

نکته ها:

اشاره

مشابه این آیه، در سوره بقره آیه ۲۱۰ و سوره ی انعام آیه ۱۵۸ نیز آمده است.

اگر انذارهای پیامبران، مردم را بیدار نکند، تازیانه های عذاب آنها را بیدار خواهد کرد، اما چه سود؟

پیام ها

۱ کفار، تا قهر خدا را نبینند دست از انکار برنمی دارند. «هَلْ يَنْظُرُونَ» ۲ قهر الهی در دنیا، برای تربیت است نه انتقام. «أَمْرٌ رَبِّكَ» به جای «امر الله» ۳ خط شرک، کفر و استکبار، در طول تاریخ فعال بوده است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۴ عذاب الهی، ظلم به ما نیست، بلکه عمل ما، ظلم بوده است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۳۸۹

۵ کفر و تکبر، ظلم به انسانیت خویش است. «أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ» ۶ آنچه خطرناک است استمرار ظلم و طغیان است. «كَانُوا... يَظْلِمُونَ» ۷ نزول عذاب پس از اتمام حجت و فرستادن پیامبران و کتب، نه فقط ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴]

اشاره

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۴)

پس کیفر بدی هایی که انجام دادند به آنان رسید و آنچه که آنان به مسخره می گرفتند آنان را فراگرفت.

نکته ها:

اشاره

«سَيِّئَاتٌ» به گناهان کوچک، در مقابل گناهان بزرگ گفته می شود، مانند آیه ی «إِنْ تَجَنَّبْتُمْ كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) بنا بر این آنچه در دنیا از کیفر به انسان می رسد، گوشه ای از عملکرد اوست، و اصل کیفر در قیامت است. «حَاقَ بِهِمْ»

به معنی «حل بهم»، یعنی آنچه را مسخره می کردند بر خودشان حلول کرد.

پیام ها

۱ دود اعمال بد، به چشم خود انسان می رود. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا» ۲ کیفر مسخره ی دیگران، در همین دنیا به انسان می رسد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۳ دیگران را مسخره نکنیم که خود گرفتار می شویم. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۳۵)

و کسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا می خواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمی پرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از اینان بودند نیز اینگونه برخورد می کردند، پس مگر جز ابلاغ روشن، وظیفه دیگری بر پیامبران است؟

نکته ها:

اشاره

مسأله جبر، یکی از توجیحات نابجای مشرکان است که می گفتند: خدا خواسته که ما غیر او را پرستش کنیم و اگر او می خواست، ما مشرک نبودیم. این مطلب در آیه ۱۴۸ سوره انعام و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز از قول مشرکان مطرح شده است.

سؤال: آیا همین که خداوند جلوی انحراف مردم را نمی گیرد، نشانه رضایت او نیست؟ پاسخ: خیر، زیرا خداوند اسباب هدایت مردم را فراهم کرده است، پیامبران و کتاب ها فرستاده است، پس نمی خواسته کسی منحرف شود، ولی کسی را هم بر ایمان آوردن مجبور نکرده است زیرا ایمان اجباری ارزش ندارد.

پیام ها

۱ آنچه از کفر و شرک خطرناک تر است، توجیه آن و نسبت دادن آن به خداست.

﴿قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا﴾

۲ عقیده به جبر در میان مشرکان نیز بوده است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ» ۳ منحرفان علاوه بر کار خود، کار نیاکان و هم کیشان خود را نیز توجیه می کنند.

﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۴ برخی مردم، آداب و رسوم و عقاید نیاکانشان را هر چه باشد، می پذیرند و می دانند. «نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا» ۵ چنان که حلال کردن حرام ها جایز نیست، حرام کردن آنچه را خداوند حلال دانسته، نیز جایز نیست. «حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» ۶ توجیه گری، کار همه منحرفان تاریخ است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷ تبلیغ، باید رسا و روشن باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۸ کار پیامبران، دعوت و تبلیغ است، نه اجبار مردم به ایمان. «فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶]

اشاره

وَ لَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَن هَدَى اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَن حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ (۳۶)

و همانا ما در میان هر امتی پیامبری را برانگیختیم (تا به مردم بگویند) که خدا را پرستید و از طاغوت (و هر معبودی جز خدا) دوری نمایید، پس گروهی از مردم کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرده و بعضی از آنان گمراهی بر آنان سزاوار است، پس در زمین سیر و سفر کنید، تا ببینید که پایان کار تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «أُمَّةٍ» از ریشه ی «ام» به معنای چیزی است که دیگری را به خود ضمیمه می کند.

به هر جماعتی که دارای نوعی وحدت و اشتراک باشند، امت گفته می شود. این کلمه ۶۴ بار در قرآن آمده است.

کلمه ی «الطَّاغُوتَ» برای مبالغه ی طغیان بکار می رود. در قرآن به شیطان، ستمگران و مستکبران و بت ها، که مایه ی طغیان و نافرمانی خدا هستند، «طاغوت» گفته شده است.

این کلمه جمع بسته نمی شود و هم در مورد مفرد بکار می رود «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» و هم در مورد جمع «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ» خداوند اسباب هدایت را برای تمام مردم فرستاده است، «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا» اما گروهی می پذیرند و هدایت می یابند، «فَمِنْهُمْ مَن هَدَى اللَّهُ» و گروهی انکار کرده و گمراه می شوند. «مِنْهُمْ مَن حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ» پس هدایت از اوست، ولی گمراهی از ماست.

مثال جالب: زمین که به دور خورشید می چرخد، همواره بخشی از آن رو به خورشید و

روشن است و بخشی پشت به خورشید و تاریک است. می توان گفت: هر نوری که زمین دارد از خورشید است، اما هر تاریکی که زمین دارد از خود اوست.

به هر حال خداوند، ضلالت را به خود نسبت نمی دهد، مگر آنکه انسان خود زمینه ی آن را فراهم کرده باشد، مانند آیه ی «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» خداوند ستمگران را گمراه می کند و آیه «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» خداوند جز فاسقان را گمراه نمی کند.

پیام ها

۱ بعثت پیامبران، مخصوص نژاد و منطقه و قبیله ی خاصی نبوده است. «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا» ۲ دعوت به توحید و دوری از طاغوت، در رأس برنامه پیامبران بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۳ خداپرستی با پذیرش سلطه ی طاغوت ها و ستمگران، نمی سازد. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» ۴ با عبادت و اتصال به خداوند، انسان قدرت مبارزه با طاغوت ها، پیدا می کند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۵ خداوند به انسان در انتخاب راه، اختیار داده است. «فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَىٰ ... وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ ...»

۶ سیر و سفر باید عبرت آموز باشد. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا» ۷ تاریخ قانونمند است و سنت های حاکم بر جامعه و تاریخ، ثابت. «فَسِيرُوا ...»

فَانظُرُوا

... «عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ» ۸ قرآن، مردم را به جهانگردی هدفدار دعوت کرده است. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

اشاره

إِنْ تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۳۷)

(ای پیامبر!) اگرچه بر هدایت آنان حرص می ورزی، اما (بدان که) قطعاً خداوند کسی را که (بخاطر سوء انتخاب و عملش) گمراه کرده هدایت نمی کند و برای آنان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

اشاره

بدنبال آیه ی قبل که فرمود: انحراف گروهی بخاطر انکار و کفرشان حتمی است، این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: بر آنها دلسوزی ممکن که دلسوزی تویی اثر است، زیرا قلب آنان را خداوند مَهر کرده و دیگر قابل هدایت نیستند.

گاهی اشکال در قابلیت مردم است، نه مبلغ. پیامبر معصوم است و نقطه ضعفی ندارد، بهترین اخلاق را دارد، دلسوز هم هست، اما باز هم مردم قبول نمی کنند.

پیام ها

۱ انسان گاهی به جایی می رسد که نه در دنیا قابل هدایت است و نه در آخرت قابل نصرت. «لَا يَهْدِي، مِنْ نَاصِرِينَ» ۲ مبلغ باید بداند که به هر حال گروهی هیچ منطقی را نمی پذیرند، پس انتظار ایمان همه مردم را نباید داشت. «إِنْ تَحْرِصْ ... لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ» ۳ شفاعت، قابلیت می خواهد و هر کس از آن بهره مند نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

اشاره

وَ أَفْسُمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۸)

و با شدیدترین نوع سوگندشان، به خدا سوگند یاد کردند که هر کس می میرد خداوند او را برنخواهد انگيخت. آری (رستاخیز مردگان) وعده حقیقی است بر خداوند (و آن را وفا خواهد کرد) و لکن بیشتر مردم نمی دانند.

مطابق روایتی که در کتاب روضه ی کافی، از امام صادق علیه السلام نقل شده است، یکی از مصادیق این آیه، رجعت است، که خداوند در همین دنیا، در زمان قیام امام زمان علیه السلام گروهی را زنده می کند. اما مخالفان شیعه، آن را انکار می کنند.

۱ سوگند، همه جا نشانه ی صحت و صداقت نیست. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ... لَا يَعْلَمُونَ» ۲ بدتر از جهل و کفر، پافشاری و اصرار بر آن است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» ۳ تفکیک توحید از معاد، عقیده ی جاهلیت است. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ... لَا يَنْبَغُ اللَّهُ» ۴ قیامت، وعده گاه الهی برای کیفر و پاداش است. «وَعِيداً عَلَيْهِ» ۵ زنده شدن مردگان در قیامت، حق است. «حَقًّا» ۶ ریشه ی انکار معاد، جهل است. «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹]

لَيْسَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ (۳۹)

(رستخیز مردگان) برای آن است که (خداوند) چیزی را که مردم در آن اختلاف می کنند روشن سازد و کسانی که کفر ورزیدند بدانند که آنها خودشان دروغگو بودند، (نه انبیا).

کفار، در یگانگی خداوند، حقایق پیامبران و برپایی قیامت و محاسبه ی اعمال، تردید و اختلاف داشتند. این آیه می فرماید: در قیامت همه اینها برای آنها روشن می شود و می فهمند که در دنیا چه عقاید باطل و نادرستی داشته اند، اما چه سود؟

۱ روز قیامت، روز روشن شدن همه حقایق است. «لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ... لِيَعْلَمَ الَّذِينَ» ۲ بنای کفر بر کذب و تکذیب است. «الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا كَاذِبِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰]

اشاره

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴۰)

(رستخیز مردگان برای ما کار مهمی نیست، زیرا) هر گاه چیزی را اراده کنیم، همانا گفتار ما برای آن چیز این است که به آن می گوئیم باش، پس (بی درنگ) موجود می شود.

نکته ها:

اشاره

خداوند در این آیه، «إِنَّمَا قَوْلُنَا» فرموده است و در آیه ی ۸۲ سوره یس، «إِنَّمَا أَمْرُهُ» آمده است و در مورد آفریدن حضرت عیسی در آیه ی ۵۹ آل عمران می خوانیم، «قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» پس امر و قول خداوند، همان اراده ی اوست.

«كُنْ» به معنای «باش» برای تقریب به ذهن ماست، و گر نه خدا نیازی به گفتن آن ندارد.

همان گونه که انسان هر گاه بخواهد چیزی را در ذهن خود تصور کند، تنها با اراده می تواند آن را در ذهنش خلق کند و نیاز به چیز دیگری ندارد، بلا تشبیه، خداوند نیز برای آفریدن هر چیز، تنها اگر اراده کند، آفریده می شود.

پیام ها

۱ چگونه درباره ی معاد شک می کنیم، با آنکه هر چیزی با یک اراده ی خداوند خلق می شود. «كُنْ فَيَكُونُ» ۲ خداوند، موجودات را از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه با ترکیب یا تغییر هست ها، چیز دیگری بیافریند. «كُنْ فَيَكُونُ»

اشاره

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوْنَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسْبَنَهُ وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱) الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۴۲)

و کسانی که پس از آنکه ستم دیدند در راه خدا هجرت کردند، بدون شک ما در همین دنیا جایگاه نیکویی به آنان خواهیم داد و اگر می دانستند البته پاداش آخرت بزرگتر خواهد بود.

(آنان) کسانی هستند که صبر نمودند و بر پروردگارشان توکل می نمایند.

نکته ها:

اشاره

قرآن، در آیات متعددی درباره ی هجرت و آثار آن در دنیا و آخرت سخن گفته است.

چنان که در آیه ۱۰۰ سوره ی نساء می فرماید: «مَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَ سَعَةً» یعنی هر کس در راه خدا هجرت کند، در زمین جایگاه های بسیار و وسیع می یابد.

این آیه تعبیر به «هَاجَرُوا فِي اللَّهِ» نموده، که طبیعتاً از «هجرت فی سبیل الله» خالص تر و دقیق تر است.

پیام ها

۱ کسانی که برای نشر دین یا حفظ دین و یا حفظ جان خود، از وطن و مال بگذرند و هجرت کنند به نتیجه می رسند. «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا... لَنَبُوْنَنَّهُمْ» ۲ اگر قدرت مقابله با ظالم را نداری، حق نداری سلطه ی او را پذیری، بلکه باید هجرت کنی. «هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا» ۳ هجرت، صبر و توکل، رمز پیروزی در برابر دشمن است. «هَاجَرُوا... صَبَرُوا...»

يَتَوَكَّلُونَ

۴ در برابر ستمگران، به ایمان، توکل و مقاومت خود وابسته باشید، نه

قدرت های بیگانه و خارجی. «صَبِرُوا وَ عَلِيَ رَبُّهُمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۵ گشایش و آسایش، بدون تحمّل سختی هجرت، حاصل نمی شود. «هَاجِرُوا ...»

لَبِئْسَ نَجْمٌ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳]

اشاره

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۴۳)

۴۳/۱۵

ما قبل از تو نیز، جز مردانی که به سویشان وحی می نمودیم (فرشته یا موجود دیگری را) نفرستادیم (که آنها از آمدن تو تعجب می کنند، به آنها بگو): اگر نمی دانید از اهل ذکر پرسید.

نکته ها:

اشاره

این آیه یک اصل کلی را که عقل هر بشری می پذیرد، مطرح می کند و آن مراجعه به اهل علم و کارشناس است، یعنی هر چه را نمی دانید از آگاهان و اهل خبره ای آن سؤال کنید. البته در زمینه ی مسائل دینی، بهترین مصداق «اهل ذکر» اهل بیت پیامبرند. و روایات زیادی از طریق شیعه و سنی به این مضمون وارد شده که در جلد سوم ملحقات احقاق الحق، صفحه ی ۴۸۲ به بعد نقل شده است.

طبری، ابن کثیر و آلوسی نیز در تفاسیرشان، ذیل این آیه، اهل ذکر را اهل بیت پیامبر معرفی کرده اند.

در جلد ۲۳ بحار صفحه ۱۷۲ به بعد، حدود شصت روایت در این باره نقل شده که در برخی از آنها، امامان معصوم فرموده اند: «نحن و الله اهل الذکر المسؤولون» بخدا قسم ما هستیم، آن اهل ذکری که مردم باید سؤالات خود را از آنان پرسند.

پیام ها

۱ پیامبران الهی همه از جنس خود بشر بوده اند، نه از جنس فرشتگان. «وَ مَا أَرْسَلْنَا ... إِلَّا رِجَالًا»

۲ پیامبران، همه مرد بوده اند، آنها مردانِ بالغ و رشید. (گرچه بعضی مثل عیسی و یحیی علیهما السلام در طفولیت به نبوت رسیده اند.) «رِجَالًا» ۳ نزول وحی الهی بر یک انسان تعجبی ندارد، این سنت خداوند برای هدایت بشر بوده است. «رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۴ جهل عذر نیست، پرسیدن و دانستن وظیفه است. «فَسْئَلُوا» ۵ مسائل دین را باید از کارشناس دین پرسید، نه هر کس اندک آشنایی با دین دارد. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۶ آنجا که انسان خود چیزی را می داند، سؤال معنی ندارد، مگر آنکه بخواهد از دانسته ی خود فرار کند. «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» ۷ اگر پرسش از اهل ذکر لازم باشد، پس پذیرش پاسخ او نیز لازم است، و گر نه سؤال لغو است. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۸ آنجا سؤال کنیم که خود نتوانیم بدانیم، نه آنکه هر چه را نمی دانیم، بدون آنکه فکر و تأملی کنیم، فوراً سؤال کنیم. آیه نمی فرماید: «فَسْئَلُوا... ان لم تعلموا» اگر نمی دانید سؤال کنید، بلکه می فرماید: «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» یعنی اگر نمی توانید بدانید، سؤال کنید.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴]

اشاره

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۴۴)

(ما پیامبران پیش از تو را) همراه با معجزات و کتب (آسمانی فرستادیم) و به سوی تو ذکر (قرآن) را فرو فرستادیم، تا برای مردم آنچه را که برایشان نازل شده روشن بیان کنی و شاید بیاندیشند.

نکته ها:

اشاره

«بینات» به معنای دلایل روشن نبوت و معجزات است و «زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب آسمانی است.

ص: ۳۹۹

شاید آیه اشاره به دو نوع وحی داشته باشد، یک وحی که قرآن است و برای همه ی مردم، و یک وحی که برای تفسیر و بیان قرآن است و مخصوص پیامبر. یعنی ما به سوی تو ذکر فرستادیم تا تفسیر قرآنی را که برای مردم نازل شده بیان کنی.

پیام ها

۱ پیامبران هم معجزه داشته اند، هم کتاب، تا مردم در تشخیص حق و باطل دچار اشتباه نشوند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ» ۲ پیامبران همراه دلایل عقلی «بینه» و نقلی «زبر» بوده اند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ» ۳ گرچه قرآن بر شخص پیامبر نازل شده، اما مخاطب آن همه ی مردم اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» ۴ قرآن، یک بار بصورت یک جا بر پیامبر نازل شده است و بار دیگر به صورت تدریجی که مردم از آن آگاه شده اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (در زبان عربی، «انزال» برای نزول دفعی و «تنزیل» برای نزول تدریجی بکار می رود). ۵ قرآن، نیاز به بیان پیامبر دارد. لذا جدا کردن قرآن از سنت و روایات جایز نیست. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ» ۶ وظیفه پیامبر، بیان قرآن و وظیفه ی مردم، پذیرش آن بر اساس فکر و اندیشه است. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ ... يَتَفَكَّرُونَ» ۷ قرآن، ذکر است، مایه تذکر و توجه انسان و دور نمودن او از غفلت و نسیان.

«أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۴۷]

اشاره

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۴۵) أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۴۶) أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۴۷)

آیا کسانی که بدی ها را با حيله و نیرنگ انجام دادند، در امانند، از اینکه خداوند آنان را در زمین فرو برد یا از جایی که پیش بینی و اندیشه نمی کنند، عذاب الهی به سراغشان آید.

ص: ۴۰۰

یا(قهر الهی)در حین تلاش و کوشششان ناگهان آنان را بگیرد،پس نتوانند آن عذاب را خنثی و عاجز نمایند.

یا آنکه در حال دلهره آنان را بگیرد،پس البتّه پروردگار شما رءوف و مهربان است.

نکته ها:

اشاره

خداوند در این آیات،چهار نوع عذاب برای توطئه گرانِ علیه دین،مطرح کرده:

۱ عذاب زمینی «يُخَسِفُ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ» ۲ عذاب آسمانی: «يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ» ۳ عذاب ناگهانی: «يَأْخُذُهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ» ۴ عذاب روحی: «يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ»

پیام ها

۱ عذاب و کیفر الهی،پس از اتمام حجّت است.(بدنبال موضوع نبوّت در آیات قبل،این آیه مخالفان را تهدید می کند).

۲ احتمال عذاب و کیفر الهی،برای دست برداشتن از توطئه کافی است. «أَفَأَمِنَ» ۳ توطئه گران علیه دین بدانند که مکر و حيله ی آنان،در برابر علم و قدرت الهی، پوچ است. «أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ» ۴ زمان و مکان و نوع قهر خدا در دنیا قابل پیش بینی نیست،که امکان فرار باشد.

«يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

۵ هیچ فرد یا عاملی،مانع قهر خدا نیست. «فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۶ نزول عذاب،ناگهانی و در هر حال و شرایطی است. «فِي تَقَلُّبِهِمْ» (چه در سفر، چه در وطن،چه در خواب و چه در بیداری،چه در راه چه ایستاده،...)

۷ گاهی رعب، خوف و دلهره، عذاب و مایه‌ی هلاکت است. «يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ» ۸ تأخیر عذاب و مهلت دادن به گنهکاران، بخاطر لطف اوست تا توبه کنند. «فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ» ۹ قهر و تنبیه الهی نیز بر اساس تربیت و رحمت اوست. «يَأْخُذَهُمْ ... فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (۴۸)

۴۸/۱۵

آیا چیزهایی را که خداوند آفریده ندیده اند که چگونه از راست و چپ سایه هایشان می‌گسترند و در حال سجده، فروتنانه خضوع دارند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «فیء» به سایه ی بعد از ظهر گفته می‌شود که در حال بازگشت است، ولی کلمه ی «ظل» به هر نوع سایه ای گفته می‌شود.

کلمه «داخر» به معنای خاضع است و شاید مراد از «یمن» و «شمال» در آیه، دو طرف روز یعنی صبح و غروب باشد.

شاید از آن جهت که سایه حالت به خاک افتادگی دارد، تعبیر سجده در مورد آن بکار رفته است. گرچه از نظر تکوینی همه ی موجودات در برابر خدا ساجد و خاضع اند.

پیام ها

۱ نه فقط خود اشیاء، بلکه آثار و لوازم و خواص اشیاء، همچون سایه آنها، در برابر خداوند خاضعند. «ظِلَالُهُ ... سُجَّدًا» ۲ مطالعه در آفریده های الهی و تغییرات آنها، یکی از سفارش های قرآن است.

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ

۱۳ اگر اشیای هستی، حتّی سایه آنها، در برابر خداوند ساجد و خاضعند، چرا بشر

ص: ۴۰۲

نباشد. «سَيَّجِدًا... دَاخِرُونَ» ۴ سجده و تسبیح هستی از روی شعور است، گرچه ما آن را درک نمی کنیم. «هُم دَاخِرُونَ» (به گفته ی فخر رازی، تعبیر «دَاخِرُونَ» در مورد موجوداتِ با شعور بکار می رود و این رمز شعور موجودات و سایه آنهاست).

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۴۹) يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (۵۰)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از جنبه و فرشتگان، تنها برای خداوند سجده می کنند و تکبر و سرپیچی نمی کنند.

و از پروردگارشان که حاکم و محیط بر آنهاست می ترسند و آنچه را فرمان داده شده اند انجام می دهند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «دَابَّةٍ» به جاننداری گفته می شود که از مکانی به مکان دیگر حرکت کند و منتقل شود. این کلمه بر انسان و حیوان و جنّ اطلاق می شود، ولی به فرشتگان گفته نمی شود.

مراد از سجده ی تمام موجودات آسمانی و زمینی، یا خضوع تکوینی و تسلیم بودن آنها در برابر قوانین هستی است و یا آنکه مراد سجده ای برخاسته از درک و شعور است، که ظاهر آیات، دومی است، گرچه از درک و شعور ما خارج است! اگر همه موجودات، همانند فرشتگان، در برابر خدا خاضع و ساجدند، چرا ما انسانها سجده نکنیم و استکبار ورزیم. همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

۱ هستی، تنها در برابر خدای واحد، مطیع و ساجد است. «لِّلّٰهِ يَسِيْرٌ جَدُّ» ۲ در آسمان ها نیز موجودات زنده و جنبنده ساکن است. «مَا فِي السَّمٰوٰتِ ... مِنْ دٰٓئِبَةٍ» چنان که در آیه ۲۹ سوره ی شوری نیز می خوانیم: «وَمَا بَثَّ فِيْهِمَا مِنْ دٰٓئِبَةٍ» ۳ فرشتگان تسلیم محض خدا هستند. «وَهُمْ لَا يَسِيْرُوْنَ تَكْبِيْرًا» ۴ ترس ما از خدا، بخاطر گناهانمان است، اما ترس فرشتگان از خدا، ناشی از مقام و عظمت پروردگار است. «يَخٰفُوْنَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ» (چنان که در مورد مؤمنان نیز قرآن می فرماید: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱)) ۵ فرشتگان نه در ذات، روحیه ی استکبار دارند و نه در عمل. «لَا يَسِيْرُوْنَ تَكْبِيْرًا» ۶ ریشه ی ترک دستورات الهی، استکبار است. اگر ریشه رفت، عمل می آید.

«لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ»

يَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ»

۷ فرشتگان، مأموران الهی و مکلف هستند. «يَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱]

اشاره

وَ قَالَ اَللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوْا اِلٰهِيْنَ اِثْنِيْنَ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ فَاِيَّٰى فَاَرْهَبُوْنَ (۵۱)

۵۱/۱۵

و خداوند فرمود دو معبود نگیرید، فقط او معبود یکتاست، پس تنها از من بترسید.

نکته ها:

اشاره

مراد از اینکه دو خدا نگیرید، آن نیست که دو خدا گرفتن ممنوع است و سه خدا جایز، بلکه اولاً نفی اقل، نفی اکثر را هم در خود دارد و ثانیاً شاید منظور آیه، عقیده مشرکان باشد که می گفتند: یک خدای خالق داریم و یک خدای رب و مدبر، و عبادت های خود را برای خدای رب انجام می دادند. (۲)

در برابر مشرکان که در چند آیه قبل می گفتند: اگر خدا می خواست ما مشرک نمی شدیم، این آیه می گوید: خداوند شما را از شرک نهی کرده است. پس چگونه می خواسته که شما

١-١. نازعات، ٤٠.

٢-٢. تفسير الميزان.

پیام ها

۱ در تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ ... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» ۲ پرستش دو معبود باطل است، چه رسد به چندین معبود. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ» ۳ ثنویت و اعتقاد به دو منشأ تدبیر برای عالم، یکی خیر و یکی شر (یزدان و اهریمن) باطل است. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ» ۴ برای نفی باطل و اثبات حق، تأکید لازم است. (با آنکه «إِلَهَيْنِ» ثنیه است، اما کلمه ی «إِثْنَيْنِ» آمده و با آنکه کلمه ی «إِلَهٌ» مفرد است، اما کلمه ی «وَاحِدٌ» آمده است) ۵ ترس از غیر خدا شرک است. «إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِلَٰهِي فَارْهَبُونِ» تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند.

«لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ

... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲]

اشاره

وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (۵۲)

و آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و پرستش و فرمان برداری پیوسته برای اوست، پس آیا از غیر خداوند پروا می کنید.

نکته ها:

اشاره

مراد از کلمه ی «الدِّينُ» در آیه، پرستش و بندگی است که لازمه ی پذیرش دین و مکتب حق است. و کلمه ی «وَاصِبًا» به معنای دائم و شدید است، مانند آیه ی ۹ سوره ی صافات: «وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

پیام ها

۱ بر خلاف آن عقاید خرافی که برای هر نوعی از موجودات، ربّی را فرض می کردند، خداوند همه ی آنچه در آسمان ها و زمین است، یکی است.

ص: ۴۰۵

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲ پرستش و بندگی، تنها در برابر خالق یکتا جایز است. «لَهُ الدِّينُ وَأَصْبَأً» ۳ تشریح و قانون گذاری، حق کسی است که تکوین و آفرینش از آن اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الدِّينُ» سازنده ی هستی باید قانون آن را وضع و بیان کند.

۴ شرک، هیچ دلیل و توجیهی ندارد. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لَهُ الدِّينُ ... أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

وَ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ (۵۳) ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۵۴)

و آنچه از نعمت دارید، پس از خداوند است. (به علاوه) هر گاه نگرانی و بلا به شما رسد، تنها به سوی او ناله می کنید.

اما همین که نگرانی و محنت را از شما برطرف کرد، ناگهان گروهی از شما نسبت به پروردگارشان شرک می ورزند. (و عوامل و افراد دیگری را در دفع بلا مؤثر می دانند)

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «الضُّرُّ» به نگرانی گفته می شود که از فقدان نعمت ناشی می شود و کلمه ی «تَجْتَرُونَ» از «جؤار» به معنای ناله و استغاثه است.

مضمون این آیه در آیات دیگر قرآن نیز تکرار شده است، چنان که در آیه ی ۶۷ سوره اسراء می فرماید: «وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَ فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا» هر گاه در وسط دریا با خطری مواجه شوید، جز او هر چه را در خیال خود می خواندید محو شود، ولی همین که او شما را به خشکی رساند، روی گردان شده و کفران نعمت می کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «من لم يعلم ان لله عليه نعمه الا في مطعم او ملبس فقد قصر»

ص: ۴۰۶

عمله و دنا عذابه» (۱) هر کس نعمت خداوند را تنها در خوراک و پوشاک بداند، هم در عمل کوتاهی کرده و هم به قهر خدا نزدیک شده است.

پیام ها

۱ نعمت های الهی را، نتیجه ی تلاش و تحصیل و مدیریت خود، یا شانس و تصادف نپندارید. «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» ۲ همه ی نعمت ها، حتی آنچه که در نظر شما ناچیز است، به اراده ی الهی به شما داده شده است. «مِنْ نِعْمَةٍ» ۳ هم نعمت ها از اوست، هم در خطرها، تنها پناهگاه اوست. «فَمِنَ اللَّهِ، فَإِلَيْهِ تَجَرَّوْنَ» ۴ بلا و سختی، خداپرستی فطری را زنده می کند. «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجَرَّوْنَ» ۵ انسان ضعیف است و با کوچکترین تماس سختی و مصیبت، درمانده می شود.

«إِذَا مَسَّكُمْ»

...

۶ نعمت ها از اوست، اما سختی ها و ضررها از ماست. «نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ، مَسَّكُمْ الضُّرُّ» ۷ ایمان و استغاثه به خداوند، نباید موسمی و مقطعی باشد. «إِذَا كَشَفَ الضُّرُّ ... فَرِيقٌ مِنْكُمْ ... يُشْرِكُونَ» ۸ رفاه و آسایش، زمینه ی غفلت از یاد خدا و شرک گرایی است. «كَشَفَ الضُّرُّ ...»

يُشْرِكُونَ»

۹ توجه به خدا، چون فطری است عمومی است. «فَإِلَيْهِ تَجَرَّوْنَ»، اما شرک تنها در مورد بعضی است. «فَرِيقٌ ... يُشْرِكُونَ» ۱۰ «کشف ضرر» و برطرف شدن مشکلات را از هر قدرتی جز خدا بدانیم شرک است. «كَشَفَ الضُّرُّ ... بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ»

ص: ۴۰۷

اشاره

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۵۵)

تا آنچه را (از نعمت و برطرف کردن سختی ها) به آنان داده ایم (بخاطر شرک و ورزی) ناسپاسی کنند، پس کامیاب شوید که به زودی خواهید دانست (سزای کفران و شرک شما چیست؟)

نکته ها:

اشاره

سیری در آیات گذشته تا اینجا، شیوه ی دعوت و تربیت الهی را نشان می دهد:

او خداوند یگانه است؛ «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»، مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، مربی است؛ «لَهُ الدِّينُ»، منعم است؛ «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ»، فریادرس است؛ «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ»، پس آیا باز هم به سراغ دیگران برویم؟

پیام ها

۱ پایان شرک، کفر به خدا و کفران نعمت های اوست. «يُشْرِكُونَ لِيَكْفُرُوا» ۲ توجه به غیر خدا، کفران نعمت های اوست. «لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ» ۳ با آنکه مردم دائماً کفران می کنند، اما باز هم خداوند نعمت های خود را باز نمی دارد. «لِيَكْفُرُوا... فَتَمَتَّعُوا» ۴ پایان کامیابی های کفرآلود، قهر الهی است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» نظیر آیه ی ۳۰ سوره ابراهیم؛ «قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

اشاره

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيْبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَشِدَائِلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ (۵۶) وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (۵۷)

و (مشرکان) سهمی از آنچه را ما روزی آنان کرده ایم برای بت هایی قرار می دهند که هیچ نمی دانند. به خدا سوگند حتماً از

آنچه افتراء می بندید بازخواست خواهید شد.

ص: ۴۰۸

و برای خداوند دختران را قرار می دهند، در حالی که او (از فرزند داشتن) منزّه است، ولی برای خودشان آنچه را (از پسران) که علاقه دارند (قرار می دهند).

نکته ها:

اشاره

ممکن است این آیه اشاره به مضمون آیه ۱۳۶ سوره انعام باشد که بت پرستان سهمی از کشاورزی و دامداری خود را، نصیب بت ها می دانستند، «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هَذَا لِشُرَكَائِنَا» احتمال دیگری که مرحوم علامه طباطبایی در این آیه پسندیده اند، آن است که مردم در نزول نعمت ها و رفع بلاها، نقشی برای خدا در نظر نمی گیرند و همه را از غیر او می بینند.

مشركان، ملائكه را دختران خدا می دانستند، چنان که در آیه ۱۹ سوره ی زخرف می فرماید:

«وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً» و در این عقیده ی آنها، سه انحراف بود:

الف: برای خدا فرزند قائل می شوند، در حالی که «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُؤَلَدْ» ب: ملائكه را دختر می پنداشتند، در حالی که آنها دختر و پسر ندارند.

ج: آنها که خود دختر را مایه ننگ می دانستند، آن را به خدا نسبت می دادند! «أَفَأَصِيْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنثَاءً» (۱)

پیام ها

۱ هر چه داریم از اوست، برای غیر او سهمی قرار ندهیم که باید پاسخ گو باشیم.

«وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا

... تَاللَّهِ لَشَيْئَلٌ» ۲ لطف مادی خداوند شامل منحرفان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۳ اسباب ظاهری و بشری که به آن دل بسته آید، خود خبری از راه رزق و نعمت یا رفع بلا ندارند. «يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا» ۴ حتی بخشی از نعمت ها را از غیر خدا دانستن شرک است. «نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۴۰۹

اشاره

وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٍ (۵۸) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَّا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۵۹)

و هر گاه یکی از آن مشرکان به دختر دارشدن بشارت داده شود، صورتش از غصه سیاه می شود، در حالی که خشم خود را فرو می برد.

بخاطر بشارت تلخی که به او داده شده، از میان مردم متواری می شود (درمانده است که) آیا این دختر را همراه با ننگ و خفت نگاه دارد یا او را در خاک پنهان کند. بدانید که چه بد قضاوت می کنند.

نکته ها:

اشاره

دلیل تنفر اعراب جاهل از دختر، امور زیر بوده است:

الف: دختر نقش اقتصادی و تولیدی نداشته و بار زندگی بوده است.

ب: در جنگ که سرنوشت قبیله به آن بوده، دختر قدرت جنگیدن و دفاع نداشته است.

ج: در جنگ ها، دختران به اسارت رفته و مورد تجاوز دشمن قرار می گرفتند.

بر خلاف تفکر جاهلی، اسلام برای دختر، ارزش زیادی قائل شده است که به گوشه ای از آن اشاره می کنیم:

پیامبر اسلام می فرماید: «نعم الولد البنات» (۱) دختران چه فرزندان خوبی هستند. خداوند نیز نسل پیامبر را از دخترش فاطمه زهرا قرار داده است.

امام صادق علیه السلام به مردی که از تولد دخترش ناراحت بود فرمود: آیا تو بهتر می دانی یا خدا؟ گفت: خدا، امام فرمود: خداوند نیز آنچه را برای تو بهتر بوده انتخاب کرده و به تو دختر داده است. (۲)

١-١. بهار، ج ١٠٤، ص ٩٤.

٢-٢. وسائل، ج ١٥، ص ١٠٣.

۱ تحقیر و پست شمردن دختر، فکر جاهلی و خرافی است. «إِذَا بُشِّرَ ... بِالْمَأْنَثِ ظَلَّ وَجْهَهُ» ۲ با آنکه اصل تولد فرزند، بشارت است، امّا خرافات، بشارت را مایه ذلت می شمرد. «بُشِّرَ ... ظَلَّ وَجْهَهُ» ۳ فرو خوردن خشم و غضبی که همراه آن سیاه شدن و برافروخته شدن چهره باشد، چه ارزشی دارد؟ «ظَلَّ وَجْهَهُ مُسَوِّدًا وَ هُوَ كَظِيمٍ» (آنهم خشمی که بر اثر یک عقیده ی خرافی باشد) ۴ خرافات و عقاید باطل، مایه ی تهدید خانواده هاست. «ظَلَّ وَجْهَهُ ... يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ» ۵ گاهی بزرگ ترین جنایت ها، زیر پوشش مقدّس ترین شعارها صورت می گیرد. «أَيُّمَسِّكُهُ عَلَيَّ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (به نام حفظ آبرو، فرزندش را زنده به گور می کند) ۶ ادیان آسمانی، عقاید خرافی را در مورد دختر و زن، محکوم می کنند. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰]

اشاره

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۰)

۶۰/۱۵

برای کسانی که به آخرت ایمان ندارند صفات زشت است ولی برای خداوند صفات برتر است و اوست خداوند عزیز و حکیم.

نکته‌ها:

اشاره

سؤال: در آیه ی ۷۴ همین سوره می خوانیم که: «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ» برای خدا مثال نزنید، چطور در این آیه می فرماید: «وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ»؟ پاسخ: مراد از مثال نزدن برای خدا آن است که خدا را شبیه چیزی مپندارید. و مراد از مَثَل

ص: ۴۱۱

اعلی برای خدا، آن است که بهترین صفات برای خداست.

پیام ها

۱ منشأ همه ی زشتی ها و بدی ها کفر به قیامت است. «لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ» ۲ برترین کمالات برای خداست. «لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ۳ زیبایی انسان به ایمان است، هر گاه ایمان برود جرثومه ی زشتی ها می شود.

«لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ»

۴ عزت و قدرت خداوند، همراه حکمت است. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» و اگر خداوند مردم را بخاطر ستمشان مؤاخذه و عذاب کند، هیچ جنبنده ای را روی آن (زمین) باقی نمی گذارد و لکن (سنت خداوند بر مهلت دادن است و) کیفر آنان را تا زمان معینی به تأخیر می اندازد، پس همین که اجلشان فرا رسد نمی توانند نه ساعتی پس و نه ساعتی پیش افکنند.

نکته ها:

گرچه قانون کلی خداوند، تأخیر عذاب است، اما گاهی خداوند، ستمگران را گوشمالی می دهد تا عبرتی برای دیگران باشد، نظیر آنچه بر سر قوم لوط و نوح و ثمود آمد.

سؤال: چرا آیه می گوید؛ با گناه انسان، همه جنبنده ها نابود می شوند؟! پاسخ: مراد از دابّه در این آیه، یا فقط انسان ها هستند، نظیر آیه؛ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ» (۱) و یا بخاطر آن است که با هلاکت نسل بشر، آنها نیز از بین می روند، زیرا

ص: ۴۱۲

آفرینش آنها برای انسان بوده است.

از امام معصوم سؤال شد که چرا بعضی مردگان، چشمشان باز است و بعضی بسته است؟ حضرت در پاسخ فرمودند: چون آنها که چشمشان باز بوده فرصت بستن پیدا نکرده اند و آنها که بسته بوده فرصت باز کردن نداشته اند. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» خطر و اثر برخی ظلم ها، فراگیر است و شامل همه جنبنده ها از انسان و حیوان می شود، چنان که می فرماید: «وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» بترسید از گناهایی که آثار شوم آنها تنها دامن ستمگران را نمی گیرد.

پیام ها

۱ کیفر الهی، بر اساس ظلم خود ماست. «يُؤَاخِذُ اللَّهُ... بِظُلْمِهِمْ» ۲ ستم، خانمانسوز است و هستی نسل بشر را تهدید می کند. «بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ» ۳ سنت خداوند بر مهلت دادن و تأخیر کیفر است. «يُؤَخِّرُهُمْ» در کار خداوند، اهمال هست، اما اهمال نیست. کیفر الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد.

۴ مهلت خداوند، اجل و سرآمدی دارد. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۵ مهلت خداوند بر اساس لطف او و برای توبه و جبران است، پس به آن مغرور نشوید. «وَلَوْ يُؤَاخِذُ... مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ» ...

۶ رها بودن و آزاد بودن ستمگران در اعمالشان، نشانه ای بر حقانیت آنها نیست. «يُؤَخِّرُهُمْ» ۷ اجل انسان قابل تغییر نیست. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

اشاره

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ (۶۲)

۶۲/۱۵

و مشرکان، آنچه را برای خود نمی پسندند برای خدا قرار می دهند و زبانشان به دروغ می گوید که نیکوتر برای آنان است. حقا که آتش برای آنان است و آنان (به سوی آن) پیشگامانند.

نکته ها:

این آیه به همان تفکر خرافی اشاره دارد که در چند آیه قبل مطرح شد و آن اینکه مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند در حالی که دختر را برای خود مایه ی ننگ می شمردند، به پسر افتخار می کردند و آن را نعمتی بهتر از دختر معرفی می کردند. «و تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ»

پیام ها

۱ آنچه را برای خود دوست نداریم، برای خدا قرار ندهیم. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ» ۲ انسان گاه چنان دچار خیالات می شود که تصور می کند، برتر از دیگران است و عاقبتش بهتر از دیگران می باشد. «تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ» این افراد در آیات دیگر نیز چنین معرفی شده اند: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) و «لَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْحُسْنَىٰ» (۲)

اشاره

تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَوَيْهَمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۶۳)

به خدا سوگند که همانا ما به سوی امت های پیش از تو (نیز) پیامبرانی فرستادیم، پس شیطان کارهای (ناپسند) ایشان را برایشان زیبا جلوه داد، پس (آن شیطان) امروز نیز سرپرست آنهاست و برای آنان عذاب دردناکی است.

ص: ۴۱۴

۱-۱. کهف، ۱۰۴.

۲-۲. فصلت، ۵۰.

آیه در مقام تسلی پیامبر اسلام است که ای پیامبر از بی توجهی و روی گردانی مردم نگران مباش، زیرا همه ی پیامبران با اینگونه افراد مواجه بوده اند.

پیام ها

۱ آشنایی با تاریخ و اقوام گذشته، عامل صبر و تحمل و درس عبرت است.

«أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲ خداوند، به نام خودش قسم یاد می کند. «تَاللَّهِ» ۳ بعثت پیامبران، یک جریان و سنت الهی بوده است. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ» ۴ راه نفوذ شیطان، جلوه دادن و زینت دادن زشتی ها و توجیه انحرافات است.

«فَرَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»

۵ پذیرفتن جلوه های شیطان، مقدمه سلطه ی اوست. «فَرَيْنَ ... فَهُوَ وَلِيُّهُمْ» ۶ ولایت شیطان، لحظه ای نیست، او هر روز بدنبال سلطه بر مردم است. «فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ» ۷ ولایت و سلطه ی شیطان تنها در دنیاست و در قیامت کاری به دست او نیست.

«فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴]

اشاره

وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۶۴)

و ما کتاب (آسمانی قرآن) را بر تو فرو نفرستادیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف کرده اند برای آنان روشن بیان کنی (و این کتاب) برای گروهی که ایمان می آورند مایه ی هدایت و رحمت است.

پیام ها

۱ هدف از نزول قرآن، جدا کردن حق از باطل است. «وَ مَا أَنْزَلْنَا ... إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۲ سرچشمه ی اختلافات، دوری از رهنمودهای پیامبران است. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ» ۳ خداوند به واسطه ی انبیا اتمام حجت می کند. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ» ۴ قرآن هم کتاب قضاوت بین حق و باطل، هم وسیله ی ارشاد و هم وسیله دریافت رحمت الهی است. «لَتُبَيِّنَ، هُدًى، رَحْمَةً» ۵ شرط دریافت هدایت و رحمت الهی، آن است که انسان زمینه سعادت را در خود کور نکرده باشد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵]

اشاره

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۵)

و خداوند از آسمان آبی فرستاد، پس بواسطه آن زمین را پس از آنکه پژمرده بود زنده کرد، البتّه در این (باریدن و روئیدن) برای گروهی که (سخن حق را با جان و دل) می شنوند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

در آیه قبل، نزول کتاب که مایه زنده شدن دلهاست، مطرح شد، در این آیه، نزول باران که سبب زنده شدن زمین است، مطرح گردیده است.

پیام ها

۱ پدیده های طبیعی، (از جمله آمدن ابر و باران) تصادفی نیست، به اراده ی خداوند است. «وَ اللَّهُ أَنْزَلَ» ۲ زمین همچون انسان مرگ و حیات دارد. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» ۳ اجرای برنامه های الهی از طریق اسباب عادی و طبیعی است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ» ۴ آب، مایه ی حیات زمین و زمینیان است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ» ۵ تدبیر خداوند در طبیعت، کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۶ بهترین راه خداشناسی، گوش سپردن و پند گرفتن از آیات الهی است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ يَسْمَعُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶]

اشاره

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ (۶۶)

و بی گمان برای شما در (آفرینش) چهارپایان عبرتی است، ما شما را از آنچه در درون آنهاست، از میان غذاهای هضم شده و خون، شیر خالصی که برای نوشندگان گوارا است سیراب می کنیم.

نکته ها:

خداوند، نه تنها از لابلای ابر آسمان ها، آبی که مایه حیات است نازل می کند، بلکه از لابلای درون حیوانات، شیری که مایه حیات است، خارج می کند.

کلمه ی «فَرْثٍ» به غذای هضم شده ی درون معده گفته می شود و کلمه ی «لَعْبْرَةً» به چیزی گفته می شود که وسیله ی عبور از جهل به علم گردد.

با آنکه کلمه ی «الْأَنْعَامِ» جمع است. ولی ضمیر در «بُطُونِهِ» مفرد است. زیرا مراد، هر واحدی از چهارپایان است نه همه ی آنها.

شیر، یک غذای کامل است که هم به جای آب است و هم به جای غذا و تمام نیازهای بدن را تأمین می کند. در روایات می خوانیم: شیر، عقل را زیاد، ذهن را صفا، چشم را روشنی، قلب را تقویت، پشت را محکم، و فراموشی را کم می کند.

چهارپایان، تنها وسیله ی تأمین نیازهای مادی ما نیستند، بلکه می توانند وسیله ی تکامل معنوی و رشد ایمانی ما باشند.

راستی خدایی که شیر را از دل علف بیرون می کشد، نمی تواند در قیامت، انسان را از دل خاک بیرون کشد؟! خدایی که شیر خالص را از لابلای خون و غذای هضم شده، استخراج می کند، نمی تواند اعمال صالح را از سایر کارها جدا کند؟.

تبدیل علف به شیر، نیاز به دستگاه پالایش، میکروب زدایی، حذف مواد مضر، امکانات

ص: ۴۱۷

شیرین کننده، گرم کننده، چرب کننده و رنگ کننده و لوله کشی در بدن چهارپایان دارد.

چگونه است که یک پالایشگاه نفت، مهندس لازم دارد، اما پالایشگاه شیر، خالق نمی خواهد؟ «إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً» انسان های خالص، کسانی هستند، که از لابلای فراز و نشیب ها و خطوط سیاسی و مسائل اجتماعی، و دوستان گوناگون، عبور کنند، اما نه رنگ آنان را بپذیرند و نه بوی آنها را. «مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبْنَا خَالِصًا» شرط گوارایی نوشیدنی ها، خالص بودن است. آری، آب های آشامیدنی زمانی گوارا است که از هر گونه آلودگی خالص باشند. «خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» گوارا بودن، باید برای همه ی مصرف کنندگان باشد، نه تنها انسان ها، و لذا فرموده: «سَائِغًا لَكُمْ» بلکه فرمود: «سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ».

در دنیای متمدن امروز، دیده و شنیده شد که کشورهای متمدن آنچه را تاریخ مصرفش گذشته است برای آوارگان و درماندگان ارسال می کنند! مصرف شیر توسط انسان، نشان دهنده آن است که کسی که حیوان را آفرید و شیر را در درون آن ساخت، همان کسی است که ما را آفرید و نیازهای ما را می دانست. «نَسِيْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ» حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۵ نهج البلاغه به مسئول جمع آوری زکات می نویسد: وقتی برای جمع آوری زکات می روی باید اصولی را مراعات کنی، از جمله آنکه مقداری شیر در پستان حیوان باقی بگذاری تا نوزادان بی بهره نباشند. میان حیوان و نوزادش جدایی نینداز و در مسیر راه، به حیوانات خسته استراحت بده و آنها را از خوردن آب و علف باز مدار.

کتک زدن به حیوان، شیر دوشیدن با ناخن بلند، بهره کشی بیش از حد از حیوان و هر گونه ظلمی به حیوان ممنوع است. در قرآن می خوانیم: حضرت سلیمان با آن همه عظمتش که جنّ و انس تحت فرمان او بودند، به حیوانات ملاحظت نموده و دست مبارکش را به گردن و پای آنها می کشید. «فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ» (۱)

ص: ۴۱۸

۱ سیستم تولید شیر در حیوانات و خروج آن از میان خون و فضولات، درس عبرتی برای انسان است. «لَعِبْرَةٌ نُشِيقِكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبْنَا» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷]

اشاره

وَ مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۶۷)

و از میوه های درختان خرما و انگور، هم (نوشیدنی) مست کننده و هم رزق نیکو می سازید. البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه روشنی است.

نکته ها:

کلمه ی «سکر» به معنای از دست دادن عقل است و کلمه ی «سکر» به منشأ آن می گویند.

در دو آیه قبل سخن از آب و شیر بود که دو نوشیدنی طبیعی و مستقیم است. این آیه سخن از نوشیدنی هایی است که ما از طریق فشردن میوه ها بدست می آوریم. آنجا که دست خدا در کار است، همه لطف و صفاست، آب باران و شیر خالص، ولی آنجا که دست بشر دخالت می کند، گاهی رزق نیکو حاصل می شود و گاهی شراب که مایه ی فساد و تباهی است.

پیام ها

۱ هر چیزی که سبب مستی شود، رزق نیکو نیست. «سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» ۲ آنچه خدا آفریده خوب است، این ما هستیم که آنها را در چه راهی مصرف کنیم، یا چه کارهایی روی آنها انجام دهیم. «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» ۳ در آفرینش میوه ها (تنوع رنگ و طعم و خواص آنها و فواید کوتاه مدت و دراز مدت آنها و ترکیبات آنها و تأمین نیازمندی های انسان و مقدار تولید آن و مناسبت محل تولید با ساکنان منطقه و دسترسی انسان به آنها و عواملی که در پیدایش آنها بکار رفته) نشانه ای برای توجه به خالق است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

اشاره

وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ (۶۸)

و پروردگارت به زنبور عسل وحی (و الهام غریزی) کرد که از بعضی کوه ها و درختان و از دار بست هایی که مردم می سازند خانه هایی بساز.

نکته ها:

کلمه «وحی» به معنای اشاره و انتقال سریع و مخفی است که علاوه بر وحی الهی به انبیا، هم شامل غریزه می شود، نظیر این آیه و هم شامل الهام الهی، نظیر آیه ۷ سوره ی قصص «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» که خداوند به مادر موسی الهام کرد، و هم شامل وسوسه های شیطانی مانند آیه ۱۲۱ سوره ی انعام. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ»

پیام ها

۱ تلاش و حرکت حیوانات و انتخاب مسکن آنها بر اساس غریزه ای است که خداوند در نهاد آنها قرار داده است. «أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ» ...

۲ بهترین نوع عسل، عسل زنبورهای کوهستان است که از گل و گیاه کوهی استفاده می کنند. (۱) (نه مواد قندی مصنوعی که در نزدیکی کندو قرار دهند!) «اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ ... وَمِنَ الشَّجَرِ» ...

اشاره

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۶۹)

سپس از همه میوه ها بخور، پس راههای پروردگارت را خاضعانه طی کن. از شکم های آنها نوشیدنی رنگارنگ بیرون می آید که در آن شفای مردم است، البته در این (زندگی زنبور) برای کسانی که فکر می کنند قطعاً عبرتی است.

ص: ۴۲۰

در این آیه و آیات قبل، خداوند به دو نوع مایه حیاتی و نوشیدنی که از درون حیوانات است اشاره کرده؛ یکی شیر و دیگری عسل.

در دو آیه قبل خواندیم که انسان از میوه ها، وسیله مست کننده می سازد «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكْرًا» ولی حیوان از ثمرات، عسل شفا بخش می سازد!!! در نظام هدفدار و حکیمانه الهی، غفلت و بیکاری منفور است. لذا هر کجا در قرآن مسئله خوردن آمده، در کنار آن مسئولیتی بیان شده است، از جمله:

«كُلُوا ... وَاعْمَلُوا صَالِحًا» (۱) بخورید... و کار شایسته انجام دهید.

«فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا» (۲) بخورید و به دیگران اطعام کنید.

«كُلُوا ... وَاشْكُرُوا لِلَّهِ» (۳) بخورید... و خدا را سپاس گذارید.

«كُلُوا ... وَلَا تُسْرِفُوا» (۴) بخورید... و اسراف نکنید.

در این آیه نیز خداوند به زنبور عسل دستور خوردن می دهد، لکن خوردنی همراه با هدف و مسئولیت.

اولیای خدا چون «نحل» هستند که از پستی ها دوری کرده و بلندی ها را انتخاب می کنند، از معارف الهی استفاده کرده و راه پروردگارش را خاضعانه می پیمایند این افراد از حلقومشان حکمت و حلاوت های معنوی خارج می شود.

پیام ها

۱ رفتار حیوانات، طبق فرمان الهی است، که به صورت غریزه در آنها می باشد.

«ثُمَّ كَلِيَ»

۲ عسل، عصاره ی انواع میوه هاست. «كَلِيَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ» ۳ نه تنها انتخاب مسکن و غذای حیوانات با هدایت الهی است، بلکه همه کارهای آنها راهی است که خداوند پیش رویشان گذاشته است. «سُبُلَ رَبِّكَ»

ص: ۴۲۱

۱-۱. مؤمنون، ۵۱.

۲-۲. حج، ۲۸.

۳-۳. بقره، ۱۷۲.

۴-۴. انعام، ۱۴۱.

۴ حرکت حیوانات در مسیری که خداوند برایشان انتخاب نموده است، حرکت متواضعانه است. «سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا» ۵ اعجاز خلقت: یک کارخانه عسل سازی، در شکم حیوانی کوچک! «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا» ۶ عسل طبیعی به رنگ های مختلفی است. «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ» (رنگ های سفید، زرد، قرمز، که شاید این اختلاف رنگ ها بر اساس اختلاف رنگ گلها باشد.) ۷ در گیاهان و گلها، خواص درمانی است که از طریق عسل، شفای دردهای ما می شود. «فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (ناگفته پیداست که عسل، شفای همه دردها نیست، لذا بصورت نکره «شِفَاءٌ» آمده است) ۸ خانه سازی، موم سازی و عسل سازی، در کنار زهرسازی، توسط حیوان کوچکی مثل زنبور، از نشانه های قدرت الهی است. «لَأَيَّه» ۹ تمام درس ها و عبرت ها، برای کسانی است که اهل فکر و اندیشه باشند «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و گر نه افرادی هستند که در تمام عمر از عسل استفاده می کنند ولی حاضر به چند دقیقه فکر درباره ی آن نیستند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰]

اشاره

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۷۰)

و خداوند شما را آفرید سپس (جان) شما را می گیرد و بعضی از شما به پست ترین دوران عمر (پیری) بازگردانده می شود، تا آنجا که بعد از دانستن (بسیاری از مطالب، بخاطر پیری همه را فراموش می کند و دیگر) چیزی نمی داند. البته خداوند آگاه و توانمند است.

نکته ها:

«أَرْذَلِ» از «رذل» به معنای پست و بی ارزش است. پست ترین دوران عمر، همان دورانی

است که ضعف و فراموشی به حدّ اعلی می رسد. (۱)

فراموشی دوران کهولت، مربوط به افراد عادی است، و گر نه اولیای خدا نظیر حضرت نوح و حضرت مهدی علیهما السلام که برای مسئولیتی عمر طولانی دارند، هرگز گرفتار غفلت و سستی و فراموشی نمی شوند.

پیام ها

۱ مرگ و حیات به دست اوست. «خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ» ۲ عمر مفید و با ارزش، دوران آگاهی انسان است. عمری که در آن فراموشی و غفلت است، بی ارزش است. «أَزْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ» ۳ عمر طولانی برای همه نیست. «وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ» ۴ تغییر و تحولات که در انسان پدید می آید، از قدرت و ضعف، علم و جهل، آگاهی و نسیان، همه بر اساس تدبیر و علم خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱]

اشاره

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادُوا رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلَمْ يَنْعَمِ اللَّهُ بِمَا يَجْحَدُونَ (۷۱)

و خداوند بعضی از شما را بر بعضی دیگر در روزی برتری داده است، پس کسانی که برتری داده شده اند، رزق خود را بر زیردستان خود ردّ نمی کنند تا همه با هم برابر شوند. پس آیا نعمت خدا را انکار می کنند؟

نکته ها:

بعضی از رفتارها در موارد مختلف آثار گوناگونی دارد؛ مثلاً ترحم نسبت به دیگران کاری پسندیده است، ولی گاهی به قول شاعر: ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بود بر گوسفندان. و یا آموزش کار پسندیده ای است، لکن آموزش دادن به بعضی مثل دادن تیغ

ص: ۴۲۳

۱- ۱). در آیه پنجم سوره حج نیز راجع به دوران کهولت، مشابه این آیه تکرار شده است.

به دست زنگی مست است. لکن رفتار عادلانه همه جا و نسبت به همه یک ارزش است و رعایت عدالت هیچگاه ناپسند نمی شود. لکن معنای عدالت، آن نیست که خداوند همه مردم را در یک درجه از استعداد و شرایط قرار دهد، زیرا اگر همه مردم در برخورداری از نعمت ها مساوی باشند، استخدام و تعاون و همکاری که برای زندگی اجتماعی یک ضرورت است از بین می رود. قرآن در آیه ۳۲ سوره زخرف می فرماید: «وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا» یعنی ما بعضی انسان ها را بر بعضی دیگر برتری دادیم تا بدین وسیله، استخدام پیش آید. (کلمه «سُخْرِيًّا» به معنای تسخیر و استخدام و «سُخْرِيًّا» به معنای استهزا است) تفاوت مردم در رزق، یکی از برنامه های حکیمانه الهی است. زیرا اگر همه مردم یکسان و یک نواخت بهره می بردند، کمالات معنوی آنان ظاهر نمی شد. مثلاً سخاوت، صبر، ایثار، حمایت، شفقت، تواضع و امثال آن، زمانی معنی پیدا می کند که تفاوت هایی در میان انسان ها باشد.

ممکن است معنای آیه این باشد که خداوند از بخل مردم انتقاد می کند که چرا افراد کامیاب، زیردستان خود را در امکانات خود شریک نمی سازند. و ممکن است معنای آیه چنین باشد که امکان انتقال بعضی نعمت ها به دیگران نیست، مثلاً چگونه می توان زیبایی چهره یا صوت یا عقل یا نبوغ یا محبوبیت یا نفوذ کلام را به دیگران منتقل کرد. این تفاوت ها رمز تکامل و یکی از نعمت های الهی است. چرا آن را انکار می کنید؟ گاهی کامیابی ها در اثر ظلم، حق کشی و استثمار بدست می آید که اسلام اینگونه درآمدها را حرام شمرده است، لکن گاهی توسعه رزق صد در صد خدادادی و از طریق حلال و بصورت طبیعی است. مثل دو نفر که مشغول ماهیگیری می شوند، یکی صدها ماهی در توری که او افکنده می رود، ولی دیگری چند ماهی به تور می اندازد. در اینجا غنی و فقیر، الهی است که برای آزمایش غنی و فقیر و بروز استعداد های آنهاست و هیچ جنبه ی منفی ندارد. این آیه نظر به اینگونه موارد دارد. «وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ» ابو ذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت فرمودند، نسبت به بردگان خود مساوات

داشته باشید، آنان برادر شما هستند، از لباسی که خود می پوشید به آنان بیوشانید و از غذایی که خود می خورید به آنان بخورانید. «انما هم اخوانکم فاکسوهم مما تکسون و اطعموهم مما تطعمون» (۱) در روایات می خوانیم: افرادی جز با غنا و افرادی جز با فقر و تهیدستی، اصلاح نمی شوند، بنا بر این به خواست خداوند حکیم راضی باشید. «وَ اللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَکُمْ عَلٰی بَعْضٍ فِی الرِّزْقِ»

پیام ها

۱ رزق انسان، همیشه با زرنگی نیست. «وَ اللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَکُمْ» چنان که در جای دیگر آمده: «نَحْنُ قَسَمَ مِنَّا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» (۲) انسان حاضر نیست با تقسیم امکانات زیر دست خودش را شریک خود قرار دهد. پس چگونه سنگ و چوب را شریک خداوند قرار می دهد؟ «فَمَا الَّذِیْنَ فَضَّلُوا ... فَهُمْ فِیْهِ سَوَاءٌ» ۳ بی تفاوتی و ترک کمک به دیگران، کفران نعمت است. «أَفِیْنِعْمَةِ اللّٰهِ یَجْحَدُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۲]

اشاره

وَ اللّٰهُ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ اَنْفُسِکُمْ اَزْوَاجًا وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ اَزْوَاجِکُمْ بَیِّنًا وَ حَمَدَةً وَ رَزَقَکُمْ مِنَ الطَّیِّبَاتِ اَقْبَابًا بَاطِلٍ یُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللّٰهِ هُمْ یَکْفُرُونَ (۷۲)

و خداوند از جنس خودتان همسرانی برایتان قرار داد و از همسرانتان برای شما فرزندان و نوادگانی قرار داد و از پاکیزه ها شما را روزی داد، پس آیا (باز هم) به باطل ایمان می آورند و به نعمت الهی کفر می ورزند؟

نکته ها:

در تفسیر طبری می خوانیم که کلمه ی «حَفَدَةً» به داماد، فرزند، نواده و حتی اعوان و خدمه و فرزندی که همسر از شوهر دیگر داشته، گفته می شود، در تفسیر المیزان آمده که

ص: ۴۲۵

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). زخرف، ۳۲.

« حَفْدَةٌ » جمع «حافد» به معنای سرعت در عمل است و چون نزدیکان، سریع تر به کمک والدین می شتابند، به آنها حفده گفته می شود.

سؤال: چرا در این آیه نام پسران آمده، ولی نام دختران نیامده است؟ پاسخ: ممکن است مراد از «بَيْنَ» پسران و دختران هر دو باشند، و ممکن است دختران مصداق طیبات باشند که در آیه آمده است، چنان که در آیه ی ۲۶ سوره ی نور می فرماید:

«الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» و ممکن است با وجود کلمه ی « حَفْدَةٌ » که به معنای نوه ی دختری است، نیازی به نام دختر نباشد.

پیام ها

۱ همسر و فرزند، از نعمت های الهی است. (همسر وسیله آرامش و فرزند مایه امید است) «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ ... أَزْوَاجًا ... بَيْنَ» ۲ از الطاف و حکمت های الهی، سنخیت میان زن و شوهر است. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ» ۳ ازدواج، یک برنامه ی مدبرانه الهی است. «وَاللَّهُ جَعَلَ ... أَزْوَاجًا» ۴ خداوند، هم نیازهای روحی و روانی را تأمین می کند. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا ... بَيْنَ وَ حَفْدَةٌ» و هم نیازهای مادی را. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۵ از الطاف حکیمانه الهی، دل پسند بودن رزق اوست. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ترک ازدواج و جلوگیری از فرزند و تحریم حلال های الهی، باطل گرای و کفران نعمت است. «أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ» ۷ با وجود همسر و رزق حلال، زنا و حرام خواری، کفران نعمت الهی است.

«بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ»

۸ انسان میل به ماندگار شدن خود، یا یادگارهای خود دارد. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَ حَفْدَةٌ» ۹ ابتدا با بیان نعمت ها و الطاف، مخاطب خود را آماده کنید، سپس از او انتقاد کنید. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ ... أَزْوَاجِكُمْ ... وَ رَزَقَكُمْ ... أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ»

ص: ۴۲۶

اشاره

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ (۷۳) فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۷۴)

و به جای خداوند بت هایی را می پرستند که نه مالک چیزی از آسمان ها و زمین هستند و نه می توانند مالک شوند.
پس بت ها را امثال و مانند خدا نشمارید. همانا خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

مشركان خداوند را همچون سلطان و شاه، و بت ها را وزیران او می پنداشتند. این آیه از اینگونه تشبیهات نهی می کند.
قآنی شاعر می گوید: ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده زیر نشینت همه ی کائنات

پیام ها

۱ معبود باید هم رازق باشد و هم قادر، ولی شرکائی که شما برای خدا گرفته اید هیچکدام را ندارند. «يَعْبُدُونَ ... مَا لَا يَمْلِكُ»
۲ بت ها و معبودها، نه الآن رازقند و نه می توانند در آینده رازق باشند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ»

۳ معبودهای خیالی شما، نه قدرت ریزش باران از آسمان دارند و نه قدرت رویاندن گیاه در زمین. «رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»
۴ معبودهای ساختگی، نه تنها قادر بر کارهای بزرگ نیستند، حتی قادر به کوچک ترین کارها هم نیستند. «رِزْقًا ... شَيْئًا»

۵ سرچشمه ی تشبیهات در مورد خدا، جهل انسان است. «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ... أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ مَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقِنَا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۷۵) وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۶)

خداوند، برده مملوکی را مثل می زند که بر هیچ چیز توانایی ندارد و کسی که (آزاد است و) ما به او رزق نیکو از جانب خود داده ایم، پس او مخفیانه و آشکارا از آن رزق انفاق می کند. آیا (این دو نفر) برابرند؟ (اگر نزد شما دو انسان توانا و ناتوان برابر نیستند، پس چگونه سنگ و چوب را با خداوند برابر می دانید) ستایش مخصوص خداست، اما بیشترشان نمی دانند.

و خداوند دو مرد را مثال می زند که یکی از آن دو گنگ است که بر هیچ چیز توانایی ندارد و سربار مولای خویش است، بگونه ای که هر کجا او را می فرستد، هیچ سودی با خود نمی آورد، آیا او با کسی که به عدالت فرمان می دهد و خود بر راه مستقیم می رود برابر است؟

پیام ها

۱ شما که دو انسان (مولی و عبد) را یکسان نمی دانید، چگونه خالق و مخلوق را مساوی می دانید. «هَلْ يَسْتَوِي» ۲ با سؤال و مثال، و جدان را بیدار و مردم را به فکر وادارید. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ...»

ص: ۴۲۸

۳ ریشه ی شرک مردم، جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ آزادی یک نعمت الهی است «لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا» ۵ رزق حسن زمانی زیباست که همراه با انفاق باشد. «رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ» و زبان گویا زمانی ارزش دارد که همراه با امر به عدالت باشد. «مَنْ يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ» ۶ انفاق سرّی از انفاق علنی، بهتر است. (کلمه ی «سر» قبل از «جهر» آمده است) ۷ زبان، کلید روزی است. «أَبْكُمْ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ، وَ هُوَ كُلُّ عَلَيَّ مَوْلَاهُ... لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ» ۸ امر به معروف زمانی اثر دارد که امر نیز در راه درست باشد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَيَّ صِدْقًا مُسْتَقِيمًا» ۹ افراد مالک نیز از خود چیزی ندارند و در سایه رزق الهی به نوایی رسیده اند.

(در آیه به جای اینکه در برابر «مَمْلُوكًا» کلمه ی «مَالِك» قرار گیرد، «رِزْقَانًا» آمده است)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷]

اشاره

وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

غیب آسمان ها و زمین مخصوص خداست و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک تر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

کلمه ی «غَيْبٌ» در برابر شهود و یک امر نسبی است. یعنی ممکن است چیزی نسبت به شخصی، غیب باشد و نسبت به دیگری، حاضر و ظاهر باشد.

«أَمْرُ السَّاعَةِ» یعنی واقعه ی قیامت، از مهم ترین مصادیق «غَيْبٌ» است و از الطاف خداوند آن است که زمان آن را بر ما مخفی داشته است.

ممکن است این آیه پاسخی به تشبیهات مشرکان در آیات قبل باشد، که اگر در آسمان و زمین برای خدا شریکی بود، خدا از او آگاه بود، چون او همه چیز را می داند.

بدن انسان پس از مرگ متلاشی و ذراتش در زمین پخش و غایب می شود، او غیب را

می داند و بار دیگری او را می آفریند.

پیام ها

۱ خداوند نه تنها عالم به غیب است، بلکه مالکِ غیب است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ» ۲ هیچ کاری برای او سخت نیست، حتی برپایی قیامت. «مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ» ۳ باطن و غیب هر کاری در قیامت جلوه می کند. «وَلِلَّهِ غَيْبٌ ... وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ» ۴ قیامت، شدنی است، زیرا خداوند هم علم به همه چیز دارد و هم قدرت بر دوباره آفریدن. «لِلَّهِ غَيْبٌ، عَلَيَّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۵ به دنیا مغرور نشویم، قیامت دور نیست، خود را آماده کنیم. «كَلِمَحِ الْبَصِيرِ» ۶ خدا می تواند مقدمات هر کاری را حذف یا فشرده کند و یا سرعت بخشد. (۱) «كَلِمَحِ الْبَصْرِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸]

اشاره

وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۸)

و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که هیچ چیز نمی دانستید و برای شما گوش و چشمها و دل ها قرار داد، شاید شما شکر کنید.

نکته ها:

کلمه ی «امهات» جمع «ام» است و بجای «امات»، «امهات» گفته می شود، یعنی حرف «ها» در جمع زاید است.

پیام ها

۱ تولد از مادر، به اراده ی الهی است. «اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ» ۲ یاد نقص ها و کمبودها و فقدان های گذشته، روحیه ی شکر را در انسان بارور

ص: ۴۳۰

۱- ۱). حذف مقدمات، نظیر سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره و سرعت بخشیدن به مقدمات، مانند آوردن تخت بلقیس نزد حضرت سلیمان در یک لحظه.

می کند. «لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۳ حکمت و سنت خداوند، آن است که هر کاری از راه وسیله اش انجام شود.

ابزار علم، چشم و گوش و دل است. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ» ...

۴ کار آیی گوش قبل از چشم است. (گوش در شکم مادر هم می شنود، ولی چشم بعد از تولد، تا مدتی بسته است. شاید به همین دلیل در آیه نام گوش قبل از چشم برده شده است) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ» ۵ تشکر از هر نعمت، بکارگیری صحیح آن است. زیرا قرآن از گروهی انتقاد می کند که چشم دارند ولی حقایق را نمی بینند، گوش دارند ولی حاضر به شنیدن حق نیستند. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۶ شکر واقعی نعمت چشم و گوش، تحصیل علم است: زیرا آیه ابتدا می فرماید:

شما نمی دانستید، من به شما چشم و گوش دادم تا شکر کنید، یعنی علم بیاموزید. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹]

اشاره

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۷۹)

آیا به پرندگان نمی نگرند، در حالی که در فضای آسمان در پرواز هستند، جز خداوند آنها را نگاه نمی دارد. البته در این (پرواز) برای گروهی که ایمان می آورند نشانه هایی روشن است.

نکته ها:

چنان که گفته شد سیمای این سوره، آشنایی با نعمت ها و توجه به خالق آنهاست. و تا اینجا از نعمت هایی همچون آب باران، شیر حیوانات، میوه ها، عسل و نعمت همسر و فرزند نام برده شد و در این آیه و آیه بعد به نعمت پرندگان، پوست و پشم و کرک چهارپایان و بهره برداری از کوه ها اشاره شده است.

پرواز پرندگان، گاهی تنها و گاهی دسته جمعی، گاهی منظم و گاهی نامنظم، گاهی برای

ص: ۴۳۱

فرار و گاهی برای غذا می باشد. هر پرنده ای با بالی مناسب با وزن و نیازش، پرواز می کند، که همه ی این امور باید سبب توجه انسانِ عاقل به خداوند شود.

پیام ها

۱ خداوند از ما تفکر در آفریده ها را می خواهد و از کسانی که فکر نمی کنند، انتقاد می کند. «أَلَمْ يَرَوْا» ۲ پرنده گان، در هر حال و هر جا در تسخیر الهی اند. «مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ» ۳ داشتن امکانات و ابزار برای پرواز در آسمان، نباید ما را از خدا غافل کند. (۱) «مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ» ۴ شگفتی های پرواز پرنده گان، یکی دو تا نیست. «لآيَاتٍ» لکن دریافت این نشانه ها برای اهل ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰]

اشاره

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوَافِهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَ مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ (۸۰)

و خداوند برای شما از خانه هایتان، مایه آرامش قرار داد، و برای شما از پوست های چهارپایان خیمه هایی قرار داد، که روز کوچ شما و روز اقامت شما (حمل و نقل) آن را سبک و خفیف می یابید. و از پشم و کرک و موهای آنها، برای مدتی لوازم اسباب زندگی قرار داد.

ص: ۴۳۲

۱- ۱) روزی در هواپیما نشسته بودم. سرمهماندار اعلام کرد تا چند دقیقه دیگر در فرودگاه خواهیم نشست. به او گفتم چرا این شاء الله نگفتی؟ او گفت: کامپیوتر هواپیما برای ما زمان، مسافت و فاصله و همه چیز را روشن کرده است و نیازی به ان شاء الله نیست. به او گفتم مگر هواپیماهایی که در شرق و غرب عالم سقوط می کنند کامپیوتر ندارند، آری اراده خدا منتظر کامپیوتر شما نیست. او کمی فکر کرد و برگشت و اعلام کرد که تا چند لحظه ی دیگر ان شاء الله در زمین خواهیم نشست. من نیز با هدیه ای از او تشکر کردم.

نکته ها:

کلمه ی «بیت» از «بیتوته» به معنای محل استراحتی است که انسان شب را در آنجا می گذراند. کلمه ی «ظعن» به معنای رفتن است. کلمه ی «اثاثا» به معنای اجناس زیاد خانه است. مراد از «تَسْتَخِفُّوْنَهَا» خیمه هایی است که حمل و نقل آن آسان و خفیف است.

پیام ها

۱ خانه محل آسایش و آرامش است. «بُيُوتُكُمْ سَيِّكُنًا» ۲ از نقش چهارپایان و پوست آنها و کرک و مو و پشم آنها در تهیه اسباب زندگی و خیمه ها غافل نشویم. «مَتَاعًا» ۳ زمان استفاده از نعمت ها محدود است. «إِلَى حِينٍ» ۴ هماهنگی نعمت ها با نیازهای بشر و تناسب ساختمان انسان با پوست و پشم و کرک و مو یکی از تدبیرهای الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ جَعَلَ لَكُمْ» ۵ سبک وزن بودن پشم و پوست و کرک و مو، یکی از نعمت های الهی است.

«تَسْتَخِفُّوْنَهَا»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۱]

اشاره

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ (۸۱)

و خداوند از آنچه آفریده، برای شما سایه ها قرار داد و از کوه برایتان، غارها قرار داد و برای شما لباس هایی قرار داد که شما را از گرما (و سرما) حفظ می کند و لباس هایی که شما را از آسیب های یکدیگر حفظ می نماید. اینگونه (خداوند) نعمت خود را بر شما تمام می کند، باشد که خود را تسلیم او کنید.

نکته ها:

کلمه ی «اکنان» جمع «کن» به چیزی گفته می شود که وسیله ی استتار باشد و مراد از آن

در این آیه، غارها و تونل های زیر کوه هاست.

خداوند در آیه قبل، نعمت مسکن را برای شهرنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»، و نعمت چادر را برای کوچ نشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»، مطرح کرد و در این آیه، نعمت غار را برای غارنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» مطرح ساخته است.

در میان انواع لباس ها، نام «سِرَابِيلَ» به معنای پیراهن، برده شده که لباس دائمی برای زن و مرد، کودک و بزرگ، در همه حال و همه جاست و تمام بدن را می پوشاند.

به گفته ی تفسیر المیزان، رسم عرب بر آن است که میان دو امر متضاد، نام یکی را می برد ولی هر دو را در نظر دارد. لذا در این آیه نیز مراد از جمله ی «تَقِيكُمْ الْحَرَّ» لباسی است که انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، گرچه فقط نام گرما برده شده است.

پیام ها

۱ توجه و یاد نعمت ها، علاقه انسان را به ولی نعمت زیاد و روح تسلیم و پرستش را در او زنده می کند. (کل آیه) ۲ نقش سایه، کمتر از روشنایی و نور نیست. «جَعَلَ لَكُمْ ... ظِلًّا» ۳ کامیابی از نعمت ها، ما را از یاد آفریدگار آنها غافل نکند. (در این آیه سه بار کلمه ی «جَعَلَ» و یک بار کلمه ی «خَلَقَ» بکار رفته است) ۴ زره و لباس دفاع که با نرم شدن آهن و خلاقیت ساخته شده، از الطاف الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ» ۵ توجه دادن مردم به نعمت ها و خالق آنها، بهترین راه دعوت به خدا و جلوگیری از سرکشی و تکبر است. «يَسْمُ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُشِرُّونَ» ۶ در گفتگوها، مخاطب و محیط سخن را در نظر بگیرید. (گرچه لباس وسیله ی حفظ از سرما و وسیله ی زیبایی نیز هست، لکن چون مشکل منطقه حجاز گرما و جنگ بود، خداوند به دو فایده حفاظت از گرما و جنگ اشاره کرده است. «سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ ... تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ»

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۸۲)

پس (ای پیامبر) اگر روی برتافتند، پس بر (عهده) تو جز تبلیغ روشن نیست.

پیام ها

۱ انسان در انتخاب راه و عقیده اختیار دارد و نشانه ی آن سرکشی در برابر دعوت انبیاست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ۲ وظیفه ی انبیا، ابلاغ است نه اجبار. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» ۳ تبلیغ باید روشن و بدون ابهام و شک باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۴ اگر انسان روح سالم نداشته باشد، روشن ترین تبلیغ ها «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، از پاک ترین افراد یعنی انبیا، در او کارساز نیست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

اشاره

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (۸۳)

(آنها) نعمت خداوند را می شناسند، سپس آن را انکار می کنند و بیشتر آنان کافر و ناسپاسند.

نکته ها:

قرآن درباره ی انکار عالمانه و لجاجت با حق، بارها سخن گفته است؛ گاهی می فرماید: با آنکه از درون، یقین دارند، انکار می کنند، «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱) گاهی می فرماید: پیامبر را مثل فرزندان خود می شناختند، ولی انکارش می کردند، «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (۲) گاهی می فرماید: حق را می دانند ولی آگاهانه کتمان می کنند، «لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (۳) و گاهی می فرماید: مطلب را درک می کنند ولی روی آن را می پوشانند، «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ» (۴) امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی علی بن ابی طالب علیهما السلام در مسجد پیامبر و در حال رکوع،

ص: ۴۳۵

۱-۱. نمل، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۴۶.

۳-۳. بقره، ۱۴۶.

۴-۴. بقره، ۸۹.

انگشتر خود را به فقیر داد و آیه ی ۵۵ سوره مائده نازل شد که وَلِيَّ شِمَا فِقْطِ خِذَا وَ رِسُولٍ وَ كَسِيٍّ اِسْتِ كِهْ دَر رِكْوَعِ اِنْفَاقِ مِي كَنْد، گروهی ولى خود را شناختند و انكار كردند، در اين هنگام اين آيه نازل شد؛ «يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا». (۱)

امام صادق عليه السلام فرمود: «نحن و الله نعمت الله التي انعم بها على عباده و بنا يفوز من فاز» (۲) بخدا سوگند، نعمتی را که خدا به بندگان انعام کرده، ما هستیم و تنها بواسطه ما مردم رستگار می شوند.

پیام ها

۱ علم و شناخت کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «يَعْرِفُونَ.. يُنْكِرُونَهَا» ۲ ریشه ی کفر، علاوه بر جهل، تعصب های قومی، لجاجت روحی و حفظ منافع مادی است. «يَعْرِفُونَ... يُنْكِرُونَهَا»، ... الْكَافِرُونَ» ۳ بعد از شناخت حق، تا مدتی تضاد و درگیری در روح است، تا بالاخره شقاوت غالب شده و کفر می ورزند. «ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» و فرمود: «فینکرونها»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۴]

اشاره

وَ يَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴)

و(یاد کن) روزی را که از هر امتی شاهدی برانگیزیم، سپس به کسانی که کفر ورزیدند اجازه (هیچ کلامی) داده نخواهد شد و آنها برای عذرخواهی فراخوانده نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن بارها، سخن از گواهان قیامت مطرح شده است؛ پیامبران، فرشتگان، اولیای خدا، زمین و اعضای بدن، از گواهان آن روز هستند. امام صادق علیه السلام فرمودند: برای هر امت و زمانی، امامی هست که مردم با او محشور می شوند. (۳) و امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۴۳۶

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۲۴۵.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

فرمودند: «نحن الشهود على هذه الامه» همانا ما شاهدان بر این امت هستیم.

با آنکه خداوند همه جا حاضر و به همه چیز آگاه است، ولی وجود گواهان متعدّد، عامل پیدایش تقوا و حیا برای مؤمنان و وسیله‌ی رسوایی بیشتر مجرمان است.

شرط شهادت و گواهی، علم و آگاهی همراه با عدالت است. بنا بر این اولیای خدا که در قیامت شاهد بر ما هستند باید در دنیا، بر کار ما ناظر بوده و اعمال ما بر آنها عرضه شود و این همان عقیده ماست که به گفته روایات متعدّد و آیه‌ی مبارکه «فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) هر هفته، اعمال ما به امام زمان علیه السلام عرضه می‌شود. و بدون این عقیده، آیات «شهادت» و گواهی در قیامت، قابل توجیه نیست. چگونه کسی که از اعمال ما خبر ندارد یا عدالت ندارد، در قیامت گواهی بدهد.

کلمه‌ی «استعتاب» از عتاب است، یعنی گنهکار از صاحب حق، طلب عتاب و سرزنش می‌کند تا بدین وسیله قهرش فرو نشیند و رضایت دهد.

در دنیا هم می‌توان توبه کرد، هم عذرخواهی و هم جبران نمود، اما در قیامت نه جای توجیه است، نه تعذیر، نه تدارک:

اما توجیه مردود است، چون وقتی که بعضی از دوزخیان به گروه دیگری می‌گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم، خطاب می‌رسد: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۳) بلکه خود شما اهل ایمان آوردن نبودید.

اما تدارک گناه مردود است، چون وقتی از خداوند می‌خواهند؛ «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۴) ما را به دنیا بازگردان تا کار شایسته‌ای انجام دهیم، پاسخ می‌شنوند: «كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا» (۵)، «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ» (۶) و اما عذرخواهی مردود است، چرا که قرآن می‌فرماید: «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۷) اجازه نمی‌یابند که عذرخواهی کنند.

ص: ۴۳۷

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. صافات، ۲۹.

۴-۴. سجده، ۱۲.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۰.

۶-۶. سجده، ۱۴.

۷-۷. مرسلات، ۳۶.

۱ گواه هر قومی از خودشان است، تا حجت بر آنها تمام شود. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا» ۲ خدا در میان هر قومی و در هر زمانی، بر مردم حجت و شاهد دارد. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا» ۳ در دادگاه الهی، حساب و کتاب و گواه و شهادت مطرح است. «شَهِيدًا» ۴ با وجود شاهد و حجت، دیگر عذرتراشی و توجیه، یا رضایت طلبی معنا ندارد. «لَا يُؤْذَنُ ... لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۵]

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ (۸۵)

و چون کسانی که ستم کردند عذاب را ببینند، پس نه از آنان عذاب کم شود و نه مهلتشان داده شود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که در قیامت، نه اجازه ی توجیه دهند و نه امکان رضایت طلبی. و در این آیه می فرماید: قهر خداوند در آن روز، نه تخفیفی دارد و نه تأخیری.

پیام ها

۱ آگاهی از کیفر و چگونگی آن، عامل بازدارنده از گناه است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ...»

۲ سرچشمه ی عذاب خداوند، ظلم خود بشر است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ» ۳ در قیامت، کیفر ستمگران، تخفیف و تأخیر ندارد. «ظَلَمُوا ... فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۶]

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ (۸۶)

و چون کسانی که شرک ورزیدند، شرکای (پنداری) خود را (در قیامت) ببینند، گویند پروردگارا اینان شریکان (خیالی) ما بودند که ما به جای تو می خواندیم (ولی شرکا به سخن آمده) حرف آنان را به خودشان برگردانده (و پاسخشان دهند) که شما بدون شک دروغگوید.

بر طبق روایات، در قیامت، مواقف مختلفی است؛ در بعضی مواقف مُهر بر لب خورده و دست و پا گواهی می دهند. در موقفی دیگر، ناله ها و استمدادها بلند است. در موقفی دیگر، انسان بدنبال آن است که گناه خود را به گردن دیگران بیندازد. مثلاً به شیطان می گوید: تو مرا به کفر و شرک وادار کردی، و شیطان در پاسخ می گوید: من از روز اوّل با شرک شما مخالف بودم. «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونَ مِنْ قَبْلُ» (۱) گاهی مقصّر را بت ها می داند، ولی آنها نیز تبری می جویند. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشِرِكِكُمْ» (۲) حتّی خداوند به حضرت عیسی خطاب می کند: آیا تو به مردم گفتی که تو و مادرت را معبود قرار دهند؟ و عیسی در پاسخ می گوید: تو از هر شریکی منزّهی،... این مردم به سراغ جن رفتند و هرگز من کسی را به سوی غیر تو دعوت نکرده ام. «قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» (۳) و در آیه مورد بحث نیز، موجوداتی که شرکای خدا قرار گرفته شده اند، از مشرکان تبری می جویند و آنها را تکذیب می کنند.

پیام ها

۱ خداوند شریک ندارد، مشرکان برای او شریک می پندارند. «شُرَكَاءُهُمْ» و نفرمود: «شُرَكَاءَ اللَّهِ» ۲ وحشت قیامت باعث می شود که انسان برای رهایی خود، بار را به دوش دیگران بیندازد. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا» ۳ معبودهای ساختگی نیز در قیامت، محشور می شوند. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا» ۴ در قیامت، برای دفاع از خود، بت ها نیز به سخن در آیند. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ» ...

۵ بت ها لیاقت خود را برای پرستش تکذیب می کنند و به بت پرستان می گویند:

شما در واقع خیالات خود را پرستش می کردید. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ»

ص: ۴۳۹

۱-۱. ابراهیم، ۲۲.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۳-۳. مائده، ۱۱۶.

اشاره

وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۸۷)

در چنین روزی به پیشگاه خدا سر تسلیم افکنند و آنچه را به دروغ می بافتند، از آنان محو شود.

پیام ها

۱ اگر امروز تسلیم نشویم، فردا در قیامت تسلیم خواهیم شد، ولی چه سود؟ «وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ» ۲ تمام خیال بافی ها در قیامت، محو می شود. (آرزوی شفاعت و تقرب و امید عزت و نصرت از غیر خدا، خیالی بیش نیست.) «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

اشاره

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ (۸۸)

کسانی که کافر شدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به سزای فساد مداومشان عذابی بر عذابشان افزودیم.

نکته ها:

عکس العمل مردم در برابر راه خدا متفاوت، گاهی مثبت و گاهی منفی است و هر کدام دارای درجات و مراحل می باشد؛ الف: برخوردهای مثبت:

گروهی در انتظار فهم راه خدا و پیمودن آن هستند. «عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (۱) گروهی به خاطر خدا هجرت می کنند. «وَ مَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲) گروهی به خاطر در راه خدا بودن محاصره می شوند. «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳) گروهی در راه خدا آزار را تحمل می کنند. «أُودُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۴)

ص: ۴۴۰

۱- (۱). قصص، ۲۲.

۲- (۲). نساء، ۱۰۰.

۳- (۳). بقره، ۲۷۳.

۴- (۴). آل عمران، ۱۹۵.

گروهی منادی دعوت دیگران به راه خدا می شوند. «اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» (۱) گروهی در راه خدا هرگز سست نمی شوند. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲) گروهی در راه خدا می جنگند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳) گروهی کشته می شوند. «قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۴) ب: برخوردهای منفی:

گروهی خیال می کنند در راه خدا هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ» (۵) گروهی راه خدا را کج می خواهند. «يَتَّبِعونها عِوَجًا» (۶) گروهی راه خدا را بر دیگران می بندند. «يَصِيدُونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ» (۷) گروهی برای بستن راه خدا پولها خرج می کنند. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ» (۸)

پیام ها

۱ کفر مقدمه ی فساد است. «كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... يُفْسِدُونَ» همان گونه که ایمان مقدمه عمل صالح است. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (که در آیات متعدد آمده است) ۲ حساب رهبران کفر که با قلم و بیان و امکانات، راه خدا را می بندند، از حساب افراد عادی جداست. «زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ» ۳ مفسد فی الأرض تنها کسانی که امتیّت جامعه را بهم می زنند نیستند، بلکه هر فرد یا گروهی که به هر شکلی، مانع رشد معنوی جامعه شود، مفسد است.

«الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا

... بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ»

ص: ۴۴۱

۱-۱. نحل، ۱۲۵.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۶.

۳-۳. نساء، ۷۶.

۴-۴. آل عمران، ۱۶۹.

۵-۵. اعراف، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۴۵.

۷-۷. اعراف، ۴۵.

۸-۸. انفال، ۳۶.

اشاره

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَيَّ هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۸۹)

و(یاد کن) روزی را که در هر امتی، شاهدی بر آنان از خودشان برانگیزیم و تو را بر آنان گواه آوریم و بر تو این کتاب را نازل کردیم که روشنگر هر چیز است و مایه ی هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.

نکته ها:

در پنج آیه قبل نیز به مسأله گواه بر امت ها اشاره شد و این جزء عقاید قطعی ماست که در قیامت، هر امتی شاهد و گواهی دارند و پیامبر اسلام شاهد بر این امت و گواهان سایر امت ها است. نکته مهم آن است که گواهی اولیای خدا باید از روی حس و دیدن و علم باشد و آنها از هر گونه خطا و کذب معصوم باشند تا گواهی آنها در آن روز حساس بر همه ی مردم، یک نوع اتمام حجت باشد. و ناگفته پیداست کسی که بر اعمال حاضر و غایب و ظاهر و باطن مردم، آگاه باشد و سخن او در قیامت مورد پذیرش امت و خداوند باشد، جز انبیا و امامان معصوم، که با امدادهای غیبی، بر رفتار و کردار و گفتار و نیت مردم، آگاهند، کس دیگری نخواهد بود.

در تفسیر صافی از امام صادق علیه السلام نقل شده که آن حضرت فرمود: بخدا قسم ما هر چه را در آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست و هر چه در بهشت و دوزخ است، می دانیم.

سپس امام این آیه را سه بار پی در پی تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام فرمود: هر چه را که امت به آن نیاز داشته، در قرآن آمده است و هر سخنی که از من شنیدید اگر سند قرآنی اش را بخواهید، خواهم گفت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: خبر شما و تاریخ گذشتگان و آیندگان و آسمان و زمین در قرآن آمده است. (۱)

ص: ۴۴۲

امام رضا علیه السلام در جلسه ای به رؤسای ادیان فرمود: از معجزات پیامبر اسلام آن است که یتیمی فقیر و چوپانی درس نخوانده، کتابی داشته باشد که «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» باشد و اخبار گذشته و آینده تا قیامت در آن ثبت شده باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر مسأله ای که مورد اختلاف دو نفر باشد در کتاب خدا، اصلی که آن را حل کند وجود دارد، گرچه عقل مردم به آن نرسد. (۱)

قرآن بیان هر چیز است، امّا هر کس نمی فهمد چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: در قرآن، برای عوام عبارتی ظاهری، برای خواص اشاراتی رمزی، برای اولیای خدا، لطائف الهی و برای انبیا، حقایق است. (۲)

تبیان همه چیز بودن، یا مستقیم است یا بواسطه ی آیاتی که در آن اصولی مطرح شده و آن اصول برای ما کارساز است. نظیر آیه؛ «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۳) آنچه را پیامبر برای شما آورده بگیرید و از آنچه شما را نهی کرده دور شوید و نظیر آیه؛ «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۴)

پیام ها

۱ نظارت دائمی اولیای خدا بر اعمال ما، یکی از مسلمات قرآنی است. «شَهِدُوا عَلَیْهِمْ» ۲ گواهان در قیامت، سلسله مراتب دارند. برای هر امتی، امام آن شاهد است و پیامبر اسلام، شاهد بر همه ی گواهان است. «جِئْنَا بِكَ عَلٰی هٰؤُلَاءِ شَهِدًا» ۳ هم پیامبر اسلام بر همه پیامبران شاهد است و هم کتابش، تبیان کلّ شیء است.

«نَزَّلْنَا عَلَیْكَ الْكِتَابَ تَبَيِّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴ قرآن کتابی جامع برای بیان همه نیازهای جامعه است. «تَبَيِّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ» ۵ تسلیم بودن، لازمه دریافت هدایت، رحمت و بشارت الهی است. «هُدًی وَ رَحْمَةً وَ بُشْرًا لِلْمُسْلِمِينَ»

ص: ۴۴۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. حشر، ۷.

۴-۴. نحل، ۴۴.

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۹۰)

همانا خداوند (مردم را) به عدل و احسان و دادن (حق) خویشاوندان، فرمان می دهد و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز، نهی می فرماید او شما را موعظه می کند باشد که متذکر شوید.

نکته ها:

این آیه منشور جهانی اسلام است که امام باقر علیه السلام آن را در خطبه های نماز جمعه می خواندند. و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین یک آیه بود، کافی بود که بگوییم: قرآن، «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» است، اوامر و نواهی این آیه در همه ادیان بوده و هرگز نسخ نشده است.

ولید بن مغیره، چنان جذب این آیه شد که گفت: شیرینی، زیبایی، محتوای آن، چنان است که نمی تواند کلام بشر باشد. (۱) و عثمان بن مظعون می گوید با شنیدن این آیه، اسلام به عمق جانم نفوذ کرد و به دلم نشست.

«عدل» درباره چیزی است که تساوی آن با بصیرت درک شود و «عدل» در مورد چیزی است که تساوی آن با حس درک شود. «عدل» مساوات در جزاء است ولی «احسان» زیاد کردن پاداش است. (۲)

«عدل» دوری از افراط و تفریط است که هم در عقاید مطرح است و هم در رفتار شخصی و جامعه و سفارش این آیه هم به فرد است و هم به حکومت ها.

«عدل» در نظام آفرینش، رمز پایداری آن است. «بالعدل قامت السماوات و الارض» و در نظام تشریح سرلوحه ی دعوت همه انبیاست.

«احسان» کلمه ی مبارکی است که شامل خدمات مالی، فکری، فرهنگی، عاطفی، می شود.

و «فحشاء» به گناهی گفته می شود که بزرگ و رسوا باشد و «منکر» به کاری گویند

ص: ۴۴۴

۱-۱. تفسیر کبیر.

۲-۲. مفردات راغب.

که عقل و فطرت و شرع آن را انکار کند.

به گفته تفسیر فی ظلال، هر گاه طاغوت ها با تبلیغات فاسد، زشتی گناه را در دیده ی مردم اندک و حساسیت مردم را نسبت به گناه کم کنند، ملاک معروف و منکر، شرع خواهد بود.

پیام ها

۱ آیا خداوندی که انسان ها را به عدل و احسان دعوت می کند، می شود که خود عادل نباشد! «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»
۲ عدل و احسان در کنار هم جاذبه دارد، و گر نه مقررات خشک، دلها را التیام نمی دهد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (عدل، مقدار واجب و احسان، مقدار مستحب است) ۳ اولین امر به معروف و ناهی از منکر، خود خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى» ۴ در احسان، رسیدگی به بستگان و صله ی رحم اولویت دارد. «الْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى» ۵ امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است و عدل، بر احسان. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ... وَيَنْهَى» ۶ امر به معروف و نهی از منکر باید در فضای صفا و محبت و در قالب موعظه و خیرخواهی باشد. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى ... يَعِظُكُمْ» ۷ امرین به معروف نباید از مردم انتظار پذیرش صد در صد داشته باشند. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ۸ مردم فطرتاً به عدل و احسان گرایش دارند و از فحشا و منکر متنفرند، لکن وسوسه ها و غرایز موجب غفلت او می باشند که باید با تذکر آنان را متذکر نمود. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ۹ در نهی از منکر باید ابتدا گناهان رسوا را جلوگیری کرد، همان گونه که در امر به معروف باید ابتدا به واجبات سفارش کرد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ... يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ» ۱۰ سفارش به عدل و نهی از فحشا، سنت ابدی خداوند است. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى ...»

(فعل مضارع نشانه استمرار است)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱]

اشاره

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (۹۱)

و به عهد خدا آن گاه که پیمان بستید وفادار باشید و سوگندها را پس از استوار ساختنش نشکنید، زیرا که خدا را بر خودتان کفیل (و گواه و ضامن) قرار داده اید. همانا خداوند آنچه انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در روایات، پیمان در آیه را، پیمان مردم با رهبران الهی دانسته اند. (۱)

اگر مردم به پیمان های خود وفادار باشند، خداوند به الطافی که وعده داده، لباس عمل می پوشاند. «أَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲)

پیام ها

۱ وفاداری به پیمان ها و سوگندهای الهی، لازم است. «أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ» ...

۲ عمل به سوگند و عهدی لازم است که قصد جدی در کار باشد. «بَعِيدَ تَوْكِيدِهَا» چنان که در آیه ی ۸۹ سوره مائده می خوانیم: خداوند شما را به خاطر سوگندهای لغو مؤاخذه نمی کند. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ» ۳ پیمان شکنی شما را خدا می داند و کیفر می دهد، خواه مردم بفهمند یا نفهمند.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲]

اشاره

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَزْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيْسِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۹۲)

١-١) تفاسير صافى و درّ المنثور.

٢-٢) بقره، ٤٠.

و مانند آن زن نباشید که بافته ی خویش را پس از محکم بافتن، رشته رشته می کرد، سوگندهای خود را دستاویز (فریب و خیانت) میان خودتان می گیرید به خیال آنکه گروهی از گروه دیگری بیشتر است، (و پیمانی را که با گروه ضعیف بسته اید می شکنید) جز این نیست که خداوند شما را با آن سوگندها، آزمایش می کند و حتماً آنچه را که در آن اختلاف می کردید در قیامت برایتان روشن خواهد ساخت.

نکته ها:

در تاریخ آمده که زن بی خردی در نیمی از روز پنبه و پشمی را می بافت و در نیم دیگر بافته خود را وامی تابید، کار او یک ضرب المثل شد که قرآن نیز برای کسانی که زحمات خود را هدر، و پیمان های خود را می شکنند بکار برده است.

فاطمه زهرا علیها السلام در مسجد مدینه در خطبه ای که علیه حاکمان وقت ایراد فرمود، این آیه را تلاوت کرد که مثال شما به خاطر پیمان شکنی نسبت به بیعتی که در غدیر خم با علی علیه السلام داشتید، مثال همان زنی است که می بافت و سپس بافته خود را پنبه می کرد. (۱)

مثال ها و ضرب المثل های قرآن به نحوی است که در همه ی مکان ها و زمان ها تازگی و روشنی و طبیعی بودن خود را حفظ می کند و از کودک دبستانی تا فیلسوف را اشباع می کند.

جمله ی «أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: شما بخاطر قدرت و کثرت گروهی، پیمانی را که با گروه کوچک تر بسته اید نشکنید.

ب: شما بخاطر آنکه ابرقدرت شده اید، پیمان خود را با گروه های کوچک نشکنید.

پیام ها

۱ پیمان شکنی، هدر دادن زحمات گذشته است. «نَقَضَتْ غَزْلَهَا» ۲ هر چه پیمان محکم تر بسته شود، شکستن آن زشت تر است. «مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ» ۳ پیمان شکنی پی در پی، ننگ بیشتری دارد. («أَنْكَاثًا» جمع «نکث»)

ص: ۴۴۷

۴ با مقدّسات بازی نکنیم. (مقدّسات را دستاویز و وسیله ی خدعه قرار ندهیم) «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا» ۵ قدرت و تعداد و هیاهوهای سیاسی و اقتصادی، زمینه ی پیمان شکنی است.

«أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ»

۶ یکی از ابزار آزمایش، وفای به تعهدات است. «يَلْبُوكُمُ اللَّهُ بِهِ» ۷ یاد معاد، عامل تقوی و مراعات پیمان ها است. «وَ لِيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳]

اشاره

وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ لَتَسْتَلْنَ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۳)

و اگر خداوند خواسته بود (همه شما را به طور اکراه و اجبار) یک امت (مؤمن و) متحد قرار داده بود، (تا میان شما هیچ اختلافی نباشد، ولی این اجبار و اکراه خلاف سنت و برنامه اوست و لذا) هر که را بخواهد گمراه می کند (و به حال خودش وامی گذارد) و هر که را بخواهد (و استحقاق هدایت دارد) هدایت می کند و قطعاً شما از آنچه انجام می دادید بازخواست خواهید شد.

نکته ها:

خداوند همه ی مردم را به طور فطری هدایت می فرماید، لکن مردم بر اساس اختیار و آزادی که دارند دو گروه می شوند؛ گروهی بر خلاف عقل و فطرت راه خلاف را انتخاب می کنند و توبه نمی کنند، خداوند نیز آنان را به حال خود رها و گمراه می کند، ولی گروهی همان راه فطرت و اطاعت را انتخاب می کنند، و خداوند آنان را کمک و هدایت می کند.

بنا بر این مراد از هدایت و گمراه کردن خداوند مرحله ی بعد از انتخاب انسان است. مثلاً هدف معلّم در روز اول تدریس آموزش دادن به همه شاگردان است لکن گروهی که برای فهمیدن تلاش می کنند معلّم وقت خصوصی نیز به آنان می دهد، ولی شاگرد بازی گوش را به حال خود رها می کند. راستی اگر هدایت و گمراه شدن انسان اختیاری نبود، در پایان آیه خداوند نمی فرمود: شما بازخواست می شوید! پس سؤال خداوند نشانه ی آزادی ماست. زیرا

انسان مجبور مورد بازخواست قرار نمی گیرد.

پیام ها

۱ دست خداوند در اجبار مردم باز است، لکن سنت و برنامه او آزاد گذاشتن مردم است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ» ۲ انسان در انتخاب عقیده و راه آزاد است. «لَتَشِئِلَنَّ» ۳ سؤال و جواب در قیامت را جدی بگیریم. «وَلَتَسْئَلَنَّ» ۴ سؤال و بازخواست از همه ی کارهای انسان است. «عَمَّا كُنتُمْ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴]

اشاره

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا الشُّوَاءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۹۴)

و سوگندهایتان را مایه ی فریب میان خودتان قرار ندهید، تا مبادا گامی بعد از استواری اش بلغزد، (که در این صورت حرمت و قداست سوگند و پیمان و اطمینان شکسته می شود) و بخاطر بازداشتن (مردم) از راه خدا بدی را خواهید چشید و برای شما عذابی بزرگ است.

نکته ها:

کلمه ی «صَدَدْتُمْ» به گفته راغب هم به معنای بازماندن است و هم بازداشتن دیگران. و کلمه ی «دخُل» بر وزن و معنای «دغل» است.

پیام ها

۱ هر گاه خطر شایع و جدی بود، سفارشات و نهی خود را تکرار کنید. (در آیه ۹۱ نیز از سوء استفاده از سوگند نهی شده بود) «لَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا» ۲ پیمان شکنی و سوء استفاده از مقدّسات، سبب بدعاقبتی است. «فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا» ۳ گاهی یک گناه، زمینه و بستر گناهان دیگران می شود. (پیمان شکنی، مقدّمه ی بدعاقبتی و آن نیز مقدّمه ی بازماندن و بازداشتن دیگران از راه خدا می شود)

«صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵]

اشاره

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنََّّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹۵)

و پیمان خدا را با بهای کمی معامله نکنید، زیرا اگر بدانید، آنچه نزد خداست همان برای شما بهتر است.

نکته ها:

از آیه ۹۱ تا ۹۵ برای پیمان شکنی و عقوبت آن چند تعبیر مهم به چشم می خورد، که خود نشانه ی خطر این گناه است؛ کثرت جمعیت و قدرت شما یا دیگران، زمینه و دستاویز پیمان شکنی نیست، «أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى» خدا شما را آزمایش می کند، «إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ» در قیامت شما را بازخواست خواهد کرد، «لَتَسْتَلْنَ» پیمان شکنی استواری شما را محو می کند، «فَتَرَلَّ قَدَمٌ» در این آیه نیز می فرماید: بخاطر بهای کم، پیمان الهی را نشکنید.

پیام ها

۱ انگیزه پیمان شکنی، رسیدن به دنیا است. «لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۲ به هر چه معامله کنید، باز هم نسبت به پیمان شکنی کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۳ از دست دادن الطاف الهی و پیمان شکنی برای بدست آوردن کامیابی، یک ساده نگری است. «هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶]

اشاره

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۶)

آنچه نزد شماست به پایان می رسد، و آنچه نزد خداست باقی و پایدار است، و کسانی که صبر پیشه کردند، همانا مزدشان را بر پایه نیکوترین کاری که می کردند، پاداش خواهیم داد.

ص: ۴۵۰

۱ جز خدا، هیچ کس و هیچ چیز باقی نیست. «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ...»

۲ دل‌کندن از مادیات و پیوسته به خدا و پایداری بر تعهدات و وفای به عهد، نیاز به صبر و مخالفت با هوای نفس دارد. «وَلَنْجَزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا» ۳ دل‌کندن از دنیا، محرومیت نیست کامیابی است. «وَلَنْجَزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا» ۴ هیچ مشتری بهتر از خدا نیست، چون جنس معمولی یا پست را هم به قیمت گران می‌خرد. «بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷]

اشاره

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷)

هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته کند، حتماً به زندگی پاک و پسندیده‌ای زنده‌اش می‌داریم و قطعاً مزدشان را نیکوتر از آنچه انجام داده‌اند، پاداش خواهیم داد.

نکته‌ها:

«حَيَاةً طَيِّبَةً» آن است که انسان دلی آرام و روحی مؤمن داشته باشد، مؤمن به نور خدا می‌بیند، مشمول دعای فرشتگان است، مشمول تأییدات الهی است، اینگونه افراد خوف و حزنی ندارند.

پیام‌ها

۱ ملاک پاداش، سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی، سیاسی و... نیست. «مَنْ عَمِلَ» ۲ زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسانند. «مَنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ» ۳ شرط قبولی عمل صالح، ایمان است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۴ حتی یک عمل صالح، بی‌پاسخ نمی‌ماند. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا»

۵ هر کجا تفکر جاهلی مبنی بر تحقیر زن در کار باشد، باید نام و مقام زن را با صراحت برد. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى» ۶ کار خوب به تنهایی کافی نیست، خود انسان هم باید خوب باشد. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» ۷ انسان بدون ایمان و عمل صالح، گویی مرده است. «فَلَنَحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۸ تا ۹۹]

اشاره

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۹۸) إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۹۹)

پس هر گاه خواستی قرآن بخوانی، از (شر) شیطان رانده شده به خداوند پناه ببر.

البته شیطان را بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگارشان توکل می کنند، غلبه و سلطه ای نیست.

نکته ها:

هر کار خوبی ممکن است آفاتی داشته باشد، همان گونه که عزت، آفتی دارد مثل تکبر و خدمت به مردم، آفتی دارد مثل منت گذاشتن، قرائت قرآن نیز ممکن است آفاتی از قبیل خودنمایی، کسب درآمد، رقابت های منفی، فریب مردم، فهم غلط، تفسیر به رای و... داشته باشد که انسان باید هنگام تلاوت قرآن از شر همه ی آفات، به خداوند پناه ببرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: تلاوت نیاز به سه چیز دارد: قلب خاشع و بدن فارغ و موضع خالی.

یعنی حالتی که در آن پیش داوری نباشد. (۱)

قرآن اگر همراه با تفسیر و نظرات امامان معصوم علیهم السلام باشد، «کتاب الله و عترتی لن یفترقا» و بر دل های پاک وارد شود، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» سبب هدایت و رشد و زیاد شدن ایمان و علم می گردد. چنان که قرآن می فرماید: ای پیامبر هر گاه قرآن تلاوت می کنی ما میان تو و کسانی که ایمان به آخرت ندارند مانعی قرار می دهیم (۲)

ص: ۴۵۲

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). اسراء، ۴۵.

در روایات می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام تلاوت قرآن جمله «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم» را می خواندند.

(۱)

پیام ها

۱ از خطر نفوذ شیطان در بهترین افراد و مقدّس ترین کار غافل نباشید. (تلاوت قرآن از شخصی مثل پیامبر اکرم هم نیاز به استعاذه دارد) ۲ شیطان به سراغ همه می آید، امّا در همه تأثیرگذار نیست. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ ایمان و توکل، قلعه ای است که انسان را از آسیب پذیرگی حفظ می کند. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» ۴ پناه بردن به خداوند، نشانه ی ایمان به او و توکل بر اوست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ... آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۵ پناه بردن شما همراه پناه دادن اوست. (پس پناه ببرید، «فَاسْتَعِذْ» تا او شما را پناه دهد و اگر او پناه ندهد، پناهندگی ما بیهوده است.) ۶ جز پناهندگی به او راه دیگری نیست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۰]

اشاره

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۱۰۰)

غلبه و سلطه ی شیطان تنها بر کسانی است که (با پیروی از او) سلطه و ولایت او را می پذیرند، و (بر) کسانی است که آنان (به) واسطه فریب شیطان) به خدا شرک آورده اند.

نکته ها:

شیطان به عزّت خداوند سوگند یاد کرده که با استمداد از حزب و قبیله اش و از راه زینت دادن، وعده ها، تبلیغات، وسوسه ها و افراد منحرف، از هر سو انسان را شکار کند. و مردم در

ص: ۴۵۳

برابر این سوء قصد به چند گروه تقسیم می شوند از جمله:

۱ انبیا که شیطان در آرزوها و اهداف آن بزرگواران مانع تراشی می کند، ولی در خود آنان نقشی ندارد. «الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمَّتَيْهِ» یعنی شیطان در اهداف و آرزوهای پیامبر چیزی را القاء می کند، ولی خداوند توطئه اش را خنثی می نماید. (۱)

۲ مؤمنان که شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی آنها متذکر شده و نجات می یابند. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲) مردم عادی که شیطان در روح آنان فرو رفته و وسوسه می کند. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳) افراد فاسق، که شیطان در عمق جانیشان رفته و بیرون نمی آید و بر فکر و دل و اعضای آنان تسلط می یابد. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)

پیام ها

۱ مقدمات سلطه ی شیطان را خودمان فراهم می کنیم. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (تا مردم ولایت منحرفان را نپذیرند آنان کاری از پیش نمی برند) ۲ موحّدین واقعی بیمه هستند، لکن هر کس به سراغ غیر او رفت نفوذ پذیر می شود. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ ... هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ إِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

۱۰۱ و هرگاه آیه ای را جایگزین آیه ای کنیم، در حالی که خداوند به آنچه نازل می کند داناتر است، (و می داند در چه شرایطی چه دستوری دهد) مخالفان گویند: همانا تو دروغ بافی، (چنین نیست) بلکه بیشترشان نمی دانند (که تغییر قانون بخاطر هوس، پشیمانی و ضعف و سردرگمی نیست، بلکه بر اساس مصلحت است).

ص: ۴۵۴

۱-۱. حج، ۵۲.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. ناس، ۵.

۴-۴. زخرف، ۳۶.

نکته ها:

گاهی پزشک بخاطر تغییر حال بیمار، نسخه را تغییر می دهد و این نوع تغییر در آیات و احکام نیز هست که به آن نسخ می گویند. مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همین که می دیدند دستوری عوض شد می گفتند: تو یارانت را مسخره کرده ای و هر روز قانون و دستوری را به دروغ می بافی و قانون قبل را لغو می کنی.

پیام ها

۱ دین دو نوع قانون دارد؛ ثابت و متغیر و تغییر آن بدست خداست. «بَدَّلْنَا» ۲ همه قوانین الهی در زمان و شرایط خودش ارزش دارد. «آیة مَكَانَ آيَةٍ» ۳ مردم اسرارِ قوانین الهی را نمی دانند. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ ... أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ تغییر قانون الهی، نشانه شک، بشیمانی، رشد علمی و تجربی یا ضعف قانون گذاری نیست، بلکه نشانه تدبیر، حکمت و توجه به شرایط است. «إِذَا بَدَّلْنَا ... وَ اللَّهُ أَعْلَمُ» ۵ دشمن از هر فرصتی سوء استفاده کرده و هر چیزی را دستاویز قرار می دهد.

«بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ»

«قَالُوا»

...

۶ ریشه ی بعضی انتقادات و تهمت ها جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۲]

اشاره

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُبَيِّنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۱۰۲)

بگو آن (قرآن) را روح القدس (جبرئیل) از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است، تا کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم و استوار گرداند و برای مسلمانان (مایه ی) هدایت و بشارت باشد.

نکته ها:

مراد از «رُوحُ الْقُدُسِ» همان روح الامین و جبرئیل است که بخاطر پاکی از خطا و انحراف،

پیام ها

۱ تهمت ها را باید پاسخ داد. «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ» (پاسخ افترای آیه قبل است) ۲ آیات الهی به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَهُ» درباره نزول قرآن، هم جمله «أَنْزَلْنَا» بکار رفته است، نظیر آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» و هم جمله «نَزَّلَهُ» و این بخاطر آن است که قرآن دو نزول دارد؛ یک بار دفعه بر قلب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شب قدر نازل شده است و یک بار به تدریج در مدت بیست و سه سال.

۳ تمام محتوای قرآن و تغییر هر قانونی در شرائط خاص خود، حق است.

«بِالْحَقِّ»

۴ نزول وحی از شئون ربوبیت و لازمه تربیت الهی است. «نَزَّلَهُ ... مِنْ رَبِّكَ» ۵ نزول وحی در پایداری مسلمانان مؤثر است. «نَزَّلَهُ، لِيُجِبَتْ» ۶ توفیق پایداری و ابزار آن را از خدا بخواهیم. «نَزَّلَهُ ... لِيُجِبَتْ» ۷ آنچه به ایمان ارزش می دهد پایداری بر آن است. «لِيُجِبَتْ» ۸ شرط دریافت هدایت ها و بشارت ها، سلامت روحیه و تسلیم بودن است.

«لِلْمُسْلِمِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَلَقَدْ نَعَلُمْ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّلسَانِ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۱۰۳)

و البته ما می دانیم که مخالفان تو می گویند: جز این نیست که بشری آن (قرآن) را به او می آموزد. (اینگونه نیست، زیرا) زبان کسی را که (این قرآن) را به او نسبت می دهند غیر عربی و نارساست، در حالی که این (قرآن) زبان عربی روشن است.

گویا در مکه شخص غیر عربی زندگی می کرده و کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که معارف قرآن را از او می آموزد و به خدا نسبت می دهد، در حالی که:

چگونه دو نفر که زبان یکدیگر را نمی دانند بهم آموزش می دهند؟ چگونه در آن زمان هیچ کس ادعا نکرد که من معلم پیامبر هستم؟ چگونه سخنانی که در مدت ۲۳ سال و در شرایط گوناگون نازل شده با یکدیگر هیچ اختلافی ندارند؟ چگونه خود معلم ادعای پیامبری نکرد؟ چگونه فریاد و مبارزه طلبی قرآن که اگر حتی یک سوره مثل آن بیاورید از حرفم برمی گردم را، کسی تا کنون پاسخ نداده است؟ چگونه می توان در زمان جاهلیت سخنانی گفت که امروز دانشمندان به گوشه ای از اسرار آن هم نرسیده اند؟ چگونه کتابی را که آن همه عرب های مخالف یک سوره اش را نیاوردند، یک غیر عرب همه آن را آورد و آموزش داد؟

پیام ها

۱ نقل گفتار مخالفان به همراه پاسخ آن، برای روشن شدن ذهن مؤمنان، کاری قرآنی است. «يَقُولُونَ ... لِسَانَ الَّذِي يُلْحِدُونَ» ...

۲ این استدلال که تا نباشد چیزکی مردم نگویند چیزها، درست نیست. «يَقُولُونَ إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴)

همانا کسانی که به آیات خداوند ایمان نمی آورند، خداوند آنان را هدایت نمی کند و برایشان عذابی دردناک است.

نکته ها:

شاید این آیه در تداوم پاسخ آیه قبل باشد که اگر مراد از آموزش دادن به پیامبر اسلام آموزش زبان است، آن شخص معلّم که عرب نیست، چگونه به پیامبر عرب آموزش می دهد؟ ولی اگر مراد محتوی قرآن است، پس بدانید که خداوند گروه بی دین را هدایت نمی کند، یعنی آن معلّمی که ایمان به آیات الهی ندارد، راهی به آن همه معارف بلند و حقیقی پروردگار ندارد چه برسد به اینکه به دیگری آموزش دهد. (۱)

و ممکن است این آیه اعلام خطر به کسانی باشد که برای پیامبر معلّمی می تراشند که خداوند این افراد را هدایت نخواهد کرد.

پیام ها

۱ دروغگو، دیگران را هم دروغگو می پندارد. «إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ ... هُمُ الْكَاذِبُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵]

اشاره

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ (۱۰۵)

جز این نیست که دروغ را تنها کسانی می سازند که آیات خدا را باور ندارند و آنان خود دروغگویانند، (نه پیامبری که با تمام وجود به خدا ایمان دارد)

نکته ها:

در دو آیه قبل کفار در تهمت می زدند گفتند: این آیات را بشری به او یاد داده و او به دروغ آن را به خدا نسبت می دهد خداوند در پاسخ فرمود: آن شخص معلّم عرب نیست علاوه بر آنکه آن همه معارف قرآن را خداوند به کافری نمی دهد، و در این آیه می فرماید: پیامبر کسی نیست که حرف دیگران را به خدا نسبت دهد، این کار کسانی است که ایمان ندارند.

قرآن می فرماید: اگر کلامی را به دروغ به ما نسبت دهند، رگ حیاتشان را قطع می کنیم. (۲)

ص: ۴۵۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. الحاقه، ۴۶.

در تفسیر در المنتور و المیزان از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده: مؤمن ممکن است گرفتار زنا و دزدی شود، اما دروغ نمی گوید! سپس این آیه را تلاوت فرمودند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶]

اشاره

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۶)

کسی که بعد از ایمان به خدا کافر (و مرتد) شود، نه آنکه او را به زور وادار کرده اند (که با زبان اظهار کفر کند) در حالی که قلبش به ایمان خویش مطمئن است، بلکه کسی که سینه به روی کفر بگشاید (و بعد از ایمان با شادی به استقبال کفر برود) پس بر آنان از طرف خداوند غضبی است و برایشان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

در آغاز اسلام کفار مکه، پدر و مادر عمّار یاسر را بخاطر اسلام آوردن با شکنجه شهید کردند، همین که نوبت شکنجه به عمّار رسید او کلماتی که کفار می خواستند به زبان جاری کرد و جان خود را نجات داد، عمّار مورد سرزنش بعضی قرار گرفت که او از اسلام دست برداشته است، عمّار گریه کنان نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و حضرت دست نوازش بر سر او کشید و فرمود: اگر باز هم جانت در خطر افتاد این کلمات را بگو و خودت را نجات بده، تو سر تا پا ایمان هستی.

این عمل را در اصطلاح تقیه می گویند که در اسلام احکامی را به دنبال دارد، لکن باید بدانیم که موارد تقیه مختلف است؛ گاهی تقیه واجب است و گاهی باید تا پای جان ایستاد و حرف حق خود را زد و تقیه نکرد، نظیر کاری که ساحران فرعون انجام دادند، آنها همین که معجزه ی حضرت موسی را دیدند، یک سره ایمان آوردند و در برابر تهدیدات فرعون ترسی به خود راه نداده و به او گفتند: هر کاری می خواهی بکن، ما دست از ایمان خود بر نمی داریم.

فرعون آنان را شهید کرد و این مقاومت مورد ستایش قرآن قرار گرفته است.

البته تقیه نشانه ی ارتداد، ضعف و ترس و عقب نشینی و خودباختگی و تسلیم نیست، بلکه

یک نوع استتار و تاکتیک برای حفظ نیروها و برنامه هاست. و در روایات تقیه به سیر و حرز تشبیه شده است.

پیام ها

۱ کيفر مرتد قهر، الهی در دنیا و آخرت است. «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ... غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» ۲ انسان در معرض خطر و بدعاقبت شدن است. «كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ» ۳ اسلام برای موارد استثنایی و ضرورت ها، حساب جداگانه ای باز نموده است.

«إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ»

۴ وظیفه ی انسان در حال اکراه تغییر می کند. «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ» ۵ اقرار و اعتراف، در حال اکراه (فشار و شکنجه) ارزش ندارد. «مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ ...»

۶ روح اسلام ایمان قلبی است. «وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ» ۷ اکراه پذیری مربوط به جسم است نه قلب. «أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ» ۸ بدترین نوع کفر جدا شدن از مسلمانان و باز کردن آغوش برای کفر است.

«شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا»

۹ ایمان دو نوع است؛ نوعی که روح انسان با آن گره می خورد و پایدار است، «قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ» و نوعی که عارضی است. «كَفَرَ ... بَعْدَ إِيمَانِهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۱۰۷)

آن(قهر الهی)بخاطر آن است که آنان زندگی دنیا را بر آخرت برگزیدند، و قطعاً خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

پیام ها

۱ دنیا گرایی و برتری دادن آن بر آخرت، زمینه ی رها کردن ایمان و ارتداد و

گرفتار شدن به قهر الهی است. «اسْتَحَبُّوا»... (یکی از علل گرایش به مادیگری، رفاه طلبی و فرار از محدودیت هاست. «اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا») ۳ دنیا گرایی روح و سینه ی انسان را برای قبول کفر، باز می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۸]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ سَمِعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (۱۰۸)

آنانند کسانی اند که خداوند بر دلها و گوش و چشمانشان، مهر نهاده است و آنان همان غافلانند.

پیام ها

۱ دنیا گرایی و برتری دادن آن، سبب غفلت از آخرت، نفهمیدن، نشنیدن و ندیدن حقایق است. (کل آیه)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹]

اشاره

لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۰۹)

شک نیست که آنان حتماً در آخرت همان زیانکارانند.

پیام ها

۱ کسی که دنیا را بر آخرت ترجیح دهد، در آخرت خسارت کرده و سرمایه رشد خود را به هدر داده است. «هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰]

اشاره

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۰)

پس قطعاً پروردگار تو برای کسانی که پس سختی ها (یی که از کفار دیدند برای حفظ آیین یا توبه) هجرت کرده و به جهاد برخاسته و پایداری نمودند، همانا پروردگارت از آن پس قطعاً آمرزنده مهربان است.

با نگاه به آیات گذشته می فهمیم که مسلمانان به چند گروه تقسیم می شدند:

۱ گروهی که زیر شکنجه کفار جان دادند و کلمه ای کفرآمیز به زبان نیاوردند. مثل پدر و مادر عمار یاسر.

۲ گروهی که ایمان قلبی داشتند ولی برای نجات جان خود تقیه کردند. مثل عمار.

۳ گروهی که بعد از ایمان، کافر و به اصطلاح مرتد شدند.

۴ گروهی که بعد از گرفتار فتنه و انحراف شدن، با هجرت و جهاد و صبر به ایمان برگشته و توبه کردند و دین خود را حفظ کردند.

مرتد دو گونه است:

۱ مرتد فطری و آن کسی است که از پدر و مادر مسلمان تولد یافته و بعد از قبول اسلام به کفر برگشته است، کیفر او (بخاطر ضربه ای که از طریق ارتدادش به جامعه اسلامی و تزلزل عقاید مردم وارد می شود) قتل و اموالش مصادره و توبه اش پذیرفته نیست.

۲ مرتد ملّی، به کسی گویند که پدر و مادرش به هنگام انعقاد نطفه اش مسلمان نبوده اند، ولی او مسلمان شده و بعد کافر گشته است، توبه اینگونه مرتد پذیرفته می شود.

اما اگر دلیلی دیگر بر استثنا نباشد از همین آیه می توان استفاده کرد که هر دو مرتد اگر بعد از انحراف، اهل هجرت و جهاد و صبر باشد مورد عفو قرار می گیرد. (۱)

پیام ها

۱ هجرتی ارزش دارد که همراه با جهاد و صبر و مقاومت باشد و گر نه نوعی فرار است. «هَاجِرُوا جَاهِدُوا صَبْرًا» ۲ شرط دریافت مغفرت و رحمت الهی، جهاد و مقاومت است. «هَاجِرُوا ...»

جَاهِدُوا

... صَبْرًا ... مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» ۳ اسلام بن بست ندارد و هر گونه انحراف و فتنه را می توان جبران کرد. (مرتد نیز

ص: ۴۶۲

می تواند ایمان آورده و توبه کند) «إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱]

اشاره

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَ تُؤْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۱۱)

روزی بیاید که هر کس تنها به جدال و دفاع از خویشتن پردازد و به هر کس آنچه را انجام داده جزای کامل داده می شود و آنان مورد ظلم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

صحنه ی قیامت به قدری خطرناک است که گنهکار برای نجات خود، هر لحظه چیزی می گوید؛ گاهی می گوید: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم، گاهی می گوید: «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۲) اینها ما را گمراه کردند، و گاهی می گوید: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم.

پیام ها

۱ قیامت، فراگیر است و همه ی انسانها در آن روز حاضر می شوند. «كُلُّ نَفْسٍ» ۲ انسان در قیامت همه چیز و همه کس را فراموش می کند و فقط در فکر نجات خود است. «تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا» ۳ اعمال ما در دنیا محو نمی شود، بلکه عمل و آثارش باقی می ماند. «تُؤْفَىٰ ... مَا عَمِلَتْ» ۴ کیفر قیامت، نتیجه عمل خود انسان است نه ظلم یا انتقام. «مَا عَمِلَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

ص: ۴۶۳

۱-۱. انعام، ۲۳.

۲-۲. اعراف، ۳۸.

۳-۳. سبأ، ۳۱.

اشاره

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۱۲)

و خداوند (برای شما) قریه ای را مثال می زند که امن و آرام بود، روزیش از هر سو فراوان می رسید، اما (مردم آن قریه) نعمت های خدا را ناسپاسی کردند، پس خداوند به (سزای) آنچه انجام می دادند، پوشش فراگیر گرسنگی و ترس را بر آنان چشانید.

نکته ها:

تعبیر «لِبَاسٍ» در مورد گرسنگی و ترس، شاید بخاطر آن باشد که این دو همچون لباس، همه ی وجود و زندگی آنها را فرا گرفته بود، چنان که تعبیر «چشاندن» کنایه از نفوذ آثار گرسنگی و ترس، در عمق وجود آنان است.

پیام ها

۱ تاریخ بشر، دارای ضابطه، قانون و برپایه سنت های الهی است. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» ۲ از بیان مثال های قرآنی در مورد تاریخ و اقوام گذشته، عبرت بگیریم. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» ۳ امتیّت و آرامش در رأس نعمت ها و زمینه ی توسعه در رزق و اقتصاد جامعه می باشد. «آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا» ۴ لازم نیست یک منطقه همه نیازش را خودش تأمین کند، بلکه می تواند واردات داشته باشد. «يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» ۵ عذاب های دنیوی نسبت به عذاب های اخروی، نوعی چشیدن است نه نوشیدن. «فَأَذَاقَهَا اللَّهُ» ۶ کفران نعمت در همین دنیا، عقاب دارد. «فَكَفَرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ»

۷ کفران نعمت باعث زوال آن است. «فَكَفَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ» ۸ فقر اقتصادی و ناامنی اجتماعی، از نشانه های بی اعتنائی جامعه به اصول دینی است. «فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ» ۹ کفران نعمت هم عذاب جسمی دارد. (فقر و گرسنگی)، هم عذاب روحی و روانی (ترس و ناامنی) «فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ (۱۱۳)

البته پیامبری از میان خودشان به سراغشان آمد، اما او را تکذیب کردند، پس ایشان را در حالی که ستمکار بودند، عذاب فراگرفت.

نکته ها:

این آیه در ادامه آیه ی قبل می فرماید: مردم ناسپاس نه تنها نعمت های مادی را کفران کردند، بلکه بزرگ ترین نعمت های معنوی، یعنی پیامبران الهی را تکذیب نمودند که در نتیجه قهر خداوند آنان را فراگرفت.

پیام ها

۱ پیامبران از میان مردم و مردمی بودند. کفار آنان را می شناختند، اما لجاجت می کردند. «رَسُولٌ مِنْهُمْ» ۲ عذاب خداوند، پس از اتمام حجت است. «جَاءَهُمْ رَسُولٌ ... فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ» ۳ تکذیب پیامبران، هم ظلم به خود، هم مکتب وهم رهبر است. «فَكَذَّبُوهُ ... هُمْ ظَالِمُونَ»

ص: ۴۶۵

اشاره

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۱۴)

پس، از آن چیزهای حلال و پاکیزه ای که خداوند روزی شما کرده بخورید، و اگر تنها او را می پرستید نعمت خدا را شکر گزارید.

نکته ها:

اسلام خوردن چیزی را اجازه می دهد که هم طیب باشد و هم حلال. چیزهایی مثل شراب و گوشت خوک ممنوع است، چون ذاتاً خبیث و ناپاک است. و چیزهایی که با پول غصبی خریداری شود، گرچه خودش طیب باشد، ممنوع است چون حرام است. اکنون که کفران نعمت ها و تکذیب انبیا سبب قهر و عذاب خداست، پس بجای کفران و کفر، از نعمت های حلال بهره گرفته و حلال وار بخورید و شکر گزار باشید.

پیام ها

۱ در اسلام ریاضت و رهبانیت نیست. «فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» ۲ مصرف، در چارچوب حلال مجاز است، نه هر چه بدست آمد. «فَكُلُوا ... حَلالًا طَيِّبًا» ۳ دستورات دین مطابق فطرت است. خوردنی هایی که مطابق طبع انسان باشد، مجاز است. «فَكُلُوا ... طَيِّبًا» ۴ دین جامع، دستوراتش نیز جامعیت دارد. هم طهارت ظاهری را شرط مصرف می داند، «طَيِّبًا» هم طهارت باطنی و حقوقی را. «حَلالًا» ۵ روزی را نعمت و هدیه الهی بدانیم، نه محصول زرنگی خود. «رَزَقَكُمُ اللَّهُ ... نِعْمَتَ اللَّهِ»

۶ خوردن برای خوردن نیست، برای انجام وظایف است. «فَكُلُوا ... وَ اشْكُرُوا ... تَعْبُدُونَ»

۷ عبادت و بندگی بدون شکر نعمت ها نمی شود. «وَ اشْكُرُوا ... إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

اشاره

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۵)

جز این نیست که (خداوند) مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا (به هنگام ذبح) بر آن برده شده، بر شما حرام کرده است، پس هر کس (به خوردن اینها) ناچار شود، بدون آنکه (قصد) تجاوز و تعدی (به حکم خداوند) داشته باشد و یا (از نیاز ضروری) تجاوز کند، (مانعی برای خوردنش نیست) زیرا که خداوند بخشنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه با اندکی تفاوت، در سوره های انعام و نحل که مکی هستند و سوره های بقره و مائده که مدنی هستند نیز آمده است. کلمه ی «اهلال» از «هلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال ماه است و چون مشرکان هنگام ذبح حیوانات، نام بت ها را با صدای بلند می بردند، از این کار تعبیر به «اهلال» شده است. (۱)

گویی که در این آیه مواردی از خوردنی های حرام آمده است، اما منحصر در آنها نیست، بلکه موارد دیگری را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان نموده که به سفارش خود قرآن باید بپذیریم. «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۲)

پیام ها

۱ حرام کردن چیزی تنها بدست خداست و کسی حق ندارد از پیش خود یا بر اساس خرافات و موهومات چیزی را حرام یا حلال کند. «إِنَّمَا حَرَّمَ» ۲ دلیل و فلسفه ی تحریم بعضی خوردنی ها، تنها مسائل بهداشتی و مادی نیست، بلکه دوری از پلیدی های معنوی، همچون شرک نیز یک معیار است.

«حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ

... وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ»

ص: ۴۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. حشر، ۷.

۳ حتی خوردن باید در مدار توحید باشد. «حَرَّمَ ... مَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ» ۴ از قانون الهی و تبصره های آن سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ» ۵ اسلام بن بست ندارد. در شرایط اضطرار، کیفر گناه بخشیده می شود. «فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

اشاره

وَ لَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ لِيُفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۱۱۶) مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱۷)

و با هر دروغی که به زبانتان می آید نگوئید: این حلال است و آن حرام، تا بر خدا دروغ بسته باشید. زیرا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند رستگار نمی شوند.

(سرچشمه ی همه افتراها رسیدن به دنیایی است که) بهره ای اندک است، در حالی که برای آنان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

این دو آیه هر گونه تحلیل یا تحریمی را که بر مبنای قانون الهی نباشد، محکوم نموده و آن را دروغ بستن به خدا، برای رسیدن به متاع بی ارزش دنیوی می شمرد.

پیام ها

۱ در مورد حلال و حرام ها، اظهار نظرهای بی جا و بی دلیل نکنیم. (باید یا خود مجتهد باشیم یا از دانشمندان دینی تقلید کنیم). «لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ» ۲ بدعت در دین و احکام آن، ممنوع است. «وَ لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ» ۳ دروغگو، رستگار نمی شود. «إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ ... لَا يُفْلِحُونَ» ۴ منشای بسیاری از بدعت ها در دین، رسیدن به دنیاست. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۵ شکستن مرزهای حلال و حرام، هم شقاوت دنیا را بدنبال دارد و هم عذاب آخرت را. «لَا يُفْلِحُونَ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۸)

و بر کسانی که یهودی بودند آنچه را که پیش از این بر تو نقل کردیم حرام کردیم، (در سوره انعام که قبل از نحل نازل شده، علاوه بر مردار و خون، چیزهای دیگری بخاطر گوشمالی یهودیان، حرام شده است.) و (لی ما با تحریم) ظلمی بر آنان نکردیم، و لکن (تحریم ما کیفر) ستمی بود که آنان بر خویش روا داشته بودند.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم: «إِنَّمَا حَرَّمَ»، یعنی تنها چهار چیز بر شما حرام است؛ مردار، خون، گوشت خوک، حیوانی که به نام و برای غیر خدا ذبح شده باشد. در اینجا سؤالی به ذهن می رسد که اگر غذاهای حرام منحصر در چهار چیز است پس چرا در سوره ی انعام آیه ۱۴۶ که قبل از نحل نازل شده، حیوانات ناخن دار و پیه گاو و گوسفند بر یهودیان حرام شد؟! گویا این آیه در پاسخ می فرماید: آنچه بر یهودیان حرام شد به عنوان محاصره اقتصادی و برای تنبیه و گوشمالی آنها بوده نه آنکه واقعاً حرام بوده است.

در اسلام دو نوع تحریم و ممنوعیت وجود دارد؛ یکی تحریم دایمی و برای عموم مردم.

و دیگری تحریم موقت و برای گروه خاص. «حَرَّمْنَا... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

پیام ها

۱ محاصره اقتصادی از راه تحریم برخی خوردنی ها، یکی از کیفرها و عقوبت های الهی برای امت های پیشین بوده است. «حَرَّمْنَا... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۴۶۹

اشاره

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۹)

سپس البتّه پروردگار تو برای کسانی که از روی نادانی کار بدی کردند آن گاه از پس آن توبه کرده و به کار شایسته پرداختند همانا پروردگارت پس از آن توبه، قطعاً بخشنده مهربان است.

نکته ها:

جهل به معنای ندانستن است، ولی جهالت در موردی که انسان می داند، ولی هوی و هوس بر او غالب می شود نیز بکار می رود. در سوره انعام آیه ۵۴ «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ...» و نساء آیه ۱۷ نیز جهالت به این معناست. «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ...»

پیام ها

۱ اسلام بن بست ندارد و راه بازسازی را برای انسان باز گذاشته است. «ثُمَّ تَابُوا» ۲ پذیرفتن توبه از شئون ربوبیت الهی و شیوه های تربیت است. «رَبِّكَ» ۳ توبه واقعی، همراه با اصلاح و جبران خلاف ها می باشد. «تَابُوا... وَأَصْلَحُوا» ۴ راه توبه بر روی همه باز است. «لِلَّذِينَ» ۵ گناهایی که بخاطر غلبه ی هوس باشد نه انکار و عناد، به پذیرش توبه نزدیک است. «عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا» ۶ پذیرفتن توبه از جانب پروردگار قطعی است. «إِنَّ لَغَفُورًا - جمله اسمیه» ۷ علاوه بر پذیرش خلافکار، خداوند نسبت به او مهربان است. «لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۰)

همانا ابراهیم (به تنهایی) یک امت بود، در برابر خدا خاضع و فرمان بر و حق گرا بود، و از مشرکان نبود.

در این آیه خداوند ابراهیم را به تنهایی یک امت دانسته است و هر یک از مفسران برای تحلیل و تفسیر این جمله سخنی گفته اند، از جمله:

۱ چون ابراهیم بر مکتبی بود که احدی بر آن نبود، پس یک امت بود. (۱)

۲ او به اندازه یک امت خیر و خوبی و کمال داشت نظیر شعری که می گوید:

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری. (۲)

۳ کلمه امت به معنای معلّم خیر است او معلّم خوبی ها بود. (۳)

۴ مراد از امت یعنی رهبر و مقصود و امام تمام خداپرستان. (۴)

۵ شخصیت و شعاع وجود او به اندازه یک امت بود. (۵)

۶ چون قوام امت به او بود.

۷ چون عالم بود و عالم امتی را راهنمایی می کند.

۸ چون حرکت آفرید کار یک امت را انجام داد، یاری نداشت و یک تنه قیام کرد. (۶)

پیام ها

۱ تجلیل از مردان خدا و معرفی الگوها و قهرمانان توحید یک شیوه تربیتی است. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ» ۲ تعداد و کمیت مهم نیست، بلکه کیفیت و حرکت آفرینی مهم است. «أُمَّةً» ۳ در راه حق از تنهایی نهراسید. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» ۴ انسان محکوم محیط و جامعه و تاریخ نیست. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۵ ابراهیم هم در عمل خالص بود، «حَنِيفًا» هم در عقیده. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۶ برخوردهای مماشات ضروری به توحید انسان نمی زند. (با آنکه ابراهیم در میان خورشید و ستاره پرستان لحظاتی با آنان مدارا و مماشات کرد و گفت:

پروردگار من همین هاست، ولی همین که ناپدید شدند، فرمود: من غروب

ص: ۴۷۱

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر مراغی.

٣-٣. تفسير طبرى.

٤-٤. تفسير فرقان.

٥-٥. تفسير نمونه.

٦-٦. تفسير مجمع البيان.

کنندگان را دوست ندارم. با این حال در این آیه خداوند می فرماید: او لحظه ای مشرک نبود. «لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۷ آنچه به انسان ارزش می دهد عبادت و اطاعت آگاهانه از خدا «قَانِتًا» همراه با اعتدال و نداشتن انحراف «حَنِيفًا» و خلوص است. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲]

اشاره

شَاكِرًا لِلنَّعْمِ إِجْتِبَاءً وَ هِدَاةً إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۲۱) وَ آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ إِنَّا فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۲۲)

او نسبت به نعمت های خداوند شکرگزار بود، (خدا) او را برگزید و به راهی مستقیم هدایتش کرد.

و در دنیا به او نیکی دادیم و قطعاً او در آخرت (نیز) از صالحان و شایستگان است.

نکته ها:

کلمه ی «اجتبی» از «جبايه» به معنای جمع آوری و متمرکز کردن است، اجتباء خداوند یعنی افرادی را از تشمت و گرایش های گوناگون حفظ و برای خود متمرکز و خالص می کند.

نام نیک، ذریه طیبه، بنای کعبه، عمر طولانی، دعای مستجاب، مال زیاد از نمونه های حسنه در دنیا است. «آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» در این آیات، خداوند پنج کمال برای ابراهیم علیه السلام برمی شمرد و سپس پنج مقام به او می دهد؛ اما پنج کمال: (أُمَّةً قَانِتًا لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ حَنِيفًا - شَاكِرًا) اما پنج مقام و لطف از طرف خداوند: (اجْتِبَاءً - هِدَاةً - فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ که در آیه بعد است).

پیام ها

۱ انتخاب خداوند، بر اساس شایستگی انسان است. «قَانِتًا، حَنِيفًا، شَاكِرًا، إِجْتِبَاءً» ۲ آن را که خدا برگزیند، به مقصدش می رساند. «اجْتِبَاءً ... هِدَاةً إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۳ دعای انبیا مستجاب است. (ابراهیم از خداوند درخواست کرده بود که به

صالحان ملحق شود، «رَبِّ هَيْبَ لِي حُكْمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) در این آیه خداوند می فرماید: «إِنَّهُ فِي الْمَآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳]

اشاره

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۳)

سپس به تو وحی کردیم که از آئین ابراهیم حق گرا پیروی کن، و او از مشرکان نبود.

پیام ها

۱ گرچه شیوه ها و شرایط انبیا یکسان نبوده است، لکن راه انبیا یکی است و آنان مأمور به پیروی از پیامبران قبلی هستند. «اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ» ۲ ستایش های پی در پی با تعبیرهای مکرر در آیاتی کنار هم، نشانه ی کمال خلوص ابراهیم است. (در سه آیه دو بار «حَنِيفًا» و «مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» تکرار شد)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴]

اشاره

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۲۴)

همانا (حکم) تعطیلی (و بزرگداشت روز) شنبه بر کسانی قرار داده شد که در آن اختلاف کردند و قطعاً پروردگارت در روز قیامت درباره ی آنچه آنان (یهودیان) دائماً در آن اختلاف می کردند، قضاوت خواهد کرد.

نکته ها:

یهود بخاطر لجاجت و عناد بارها از طرف خداوند تنبیه شدند، یکی از تنبیهات آیه ۱۱۸ همین سوره بود؛ «عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا»... و تعطیلی روز شنبه که در این آیه بیان شده تنبیه دیگری است که البته گروهی قدردانی و گروهی ناشکری کرده و دست به حيله گری

ص: ۴۷۳

زدند و به کیفرهای سخت گرفتار شدند.

با توجه به آیه قبل شاید معنای آیه این باشد: ای پیامبر تو تابع ملت ابراهیم باش که برای او جمعه تعطیل بود و تعطیلی روز شنبه برای یهود، نوعی کیفر و تنبیه علیه آنان بود و گر نه آئین حق، همان تعطیلی جمعه است که از زمان ابراهیم بوده است.

پیام ها

۱ برنامه های خداوند گاهی برای مهر است و گاهی برای قهر می باشد. «جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ...»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵]

اشاره

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَاجِدْ لَهُمُ الْمَخْرَجَ بِالتَّيْسِيرِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵)

(ای پیامبر! مردم را) با حکمت (و گفتار استوار و منطقی) و پند نیکو، به راه پروردگارت بخوان و (با مخالفان) به شیوه ای که نیکوتر است جدال و گفتگو کن، همانا پروردگارت به کسی که از راه او منحرف شده آگاه تر است و (همچنین) او هدایت یافتگان را بهتر می شناسد.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره ده دستور جالب اخلاقی برای برخورد مطرح شده است.

این آیه برای همه مسئولین و مربیان و معلمان و اساتید و علما، دستور جامعی می دهد که باید آنان برای موفقیت خود با شیوه های گوناگونی نسبت به مخاطبان گوناگون خود، مجهز باشند، چرا که همه ی مردم را نمی توان با یک شیوه دعوت کرد، هر شخصی یک روح و ظرفیتی دارد که باید با زبان خودش با او سخن گفت؛ خواص را با حکمت و استدلال، و عوام را با موعظه نیکو، و مخالفان را با جدال نیکوتر ارشاد کنیم.

موعظه نیکو آن است که واعظ به آنچه می گوید عمل کند و جدال نیکو آن است که در آن

پیام ها

۱ اولین وظیفه انبیا، دعوت است. «ادْعُ» ۲ دعوت باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» ۳ دعوت، مراحل و مراتبی دارد. (حکمت، موعظه، جدال نیکو که حکمت راه عقلی و موعظه راه عاطفی می باشد). ۴ موعظه باید حسن باشد، ولی جدال باید احسن باشد. «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ بِأَلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (هم محتوا نیکو باشد و هم شیوه و بیان) ۵ بیان آثار و برکات خوبی ها و آفات و خطرات بدی ها از شیوه های دعوت است.

«بِالْحِكْمَةِ»

(حکمت یعنی آشنایی با مصالح و مفاسد امور از طریق علم و عقل) ۶ شما ضامن وظیفه هستید، نه ضامن نتیجه. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» ۷ حکمت و برهان همیشه نیکو است، ولی موعظه و جدال ممکن است با شیوه خوب یا شیوه ی بد باشد. (کلمه حسن و احسن برای حکمت آورده نشد) ۸ اسلام به طرفداران خود هم غذای فکری می دهد، «بِالْحِكْمَةِ» هم غذای روح «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ» و به مخالفان برخورد منطقی دارد. «جَادِلْهُمْ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶)

و اگر عقوبت می کنید، چنان عقوبت کنید که شما را بدان عقوبت کردند و البته اگر صبر و شکیبایی کنید قطعاً صبر برای صابران بهتر است.

نکته ها:

□
به گفته روایات همین که حضرت حمزه در جنگ احد شهید و قطعه قطعه شد پیامبر صلی الله علیه و آله

فرمود: اگر ما بر کفار غالب شویم آنها را مثله (قطعه قطعه) خواهیم کرد. در این هنگام این آیه نازل شد که در صورت انتقام عدالت و صبر را از دست ندهید، حضرت فرمود: صبر می کنم صبر می کنم. آری، برای معرّفی اسلام باید جنگ احد را در کنار فتح مکه و عفو رسول الله در کنار هم مقایسه کنیم.

پیام ها

۱ حتی نسبت به دشمنان و شکنجه کنندگان، عدل و انصاف را مراعات نکنید.

«بِمِثْلِ مَا عُوِفْتُمْ»

۲ مقابله به مثل، حقّ طبیعی و الهی است. «فَعَاقِبُوا» ۳ در صبر لذتی است که در انتقام نیست. «وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ» ۴ آنجا که هیجان و ناباوری در کار است، وعده های خود را با تأکید مطرح کنید.

(در «لَهُوَ خَيْرٌ» تأکید است که در «فهو خیر» نیست) ۵ جنگ هم قانون و اخلاق دارد. «بِمِثْلِ مَا عُوِفْتُمْ بِهِ، وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ» ...

۶ قانون به تنهایی کارساز نیست، اخلاق لازم است. «بِمِثْلِ مَا عُوِفْتُمْ» قانون است و «لَئِنْ صَبَرْتُمْ» اخلاق است.

۷ فکر نکنید که صبر شما به سود مخالفان است، بلکه به سود خودتان می باشد.

(روزی می رسد که برگ سبز پیروزی به دست شما می افتد، و وجدان مخالفان بیدار شده و دنیا صحنه های برخورد میان شما را می بیند، به عظمت و بزرگی شما و... پی می برد.) «فهو خیر للصابرین»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۷ تا ۱۲۸]

اشاره

وَ اصْبِرْ وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لَا تَخْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)

(و ای پیامبر!) صبر پیشه کن و صبر تو جز (به یاری و توفیق) خداوند نیست و بر آنان اندوه مخور، و از آنچه مکر و تدبیرهای خصمانه ای که می کنند، دل‌تنگ و در فشار مباش.

ص: ۴۷۶

زیرا که خداوند با کسانی است که تقوی پیشه کردند و (با) کسانی (است) که آنان نیکوکارند.

نکته ها:

دعوت از طریق حکمت و موعظه و جدال نیکو کار بسیار دشواری است، زیرا گروهی لجاجت کرده و دعوت را نمی پذیرند و گروهی علاوه بر آن توطئه و کارشکنی می کنند و گروهی دست به براندازی می زنند و برای رسیدن به اهداف شوم خود از حربه هایی همچون تهمت، مسخره، تهدید، رقیب تراشی و محاصره اقتصادی، جنگ و هر گونه شکنجه و آزار استفاده می کنند. لذا این دو آیه یک نوع تسلّی و دلداری و رهنمودی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت خود به بن بست کشیده نشود.

به گفته تفسیر نمونه در این سوره نعمت های زیادی برای تحریک روحیه شکرگزاری بیان شد که ما تمام چهل نعمت را نام می بریم:

۱ آسمان: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» ۲ زمین: «وَالْأَرْضِ» ۳ چهارپایان: «وَالْأَنْعَامِ» ۴ پوشش: «لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ» ۵ منافع حیوانات: «وَمَنْفَعٍ»
۶ گوشت: «مِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۷ جمال و زیبایی: «فِيهَا جَمَالٌ» ۸ حمل و نقل: «تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۹ هدایت: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ» ۱۰
آب: «مِنْهُ شَرَابٌ» ۱۱ مراتع: «فِيهِ تُسَيَّمُونَ» ۱۲ میوه ها: «وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

ص: ۴۷۷

۱۳ شب و روز: «سَيَخْرُ لَكُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ» ۱۴ خورشید و ماه: «وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ» ۱۵ ستاره: «وَالنُّجُومُ» ۱۶ نعمت ها و موجودات رنگارنگ زمینی: «مَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ» ۱۷ دریا و جواهرات دریایی: «سَيَخْرُ الْبَحْرُ ... تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً» ۱۸ حرکت کشتی: «تَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ» ۱۹ کوه ها: «وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ» ۲۰ نهرها: «وَأَنْهَارًا» ۲۱ راه ها: «وَسُبُلًا» ۲۲ علائم طبیعی: «وَعَلَامَاتٍ» ۲۳ راهیابی از طریق ستارگان: «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ» ۲۴ سرسبزی زمین: «فَأَخْلَقْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْنِهَا» ۲۵ شیر خالص: «لَبَنًا خَالِصًا» ۲۶ فرآورده های میوه ها: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سِكْرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» ۲۷ عسل: «فِيهِ شِفَاءٌ» ۲۸ همسر: «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا» ۲۹ فرزندان و نوه ها: «مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَحَفَدَةٍ» ۳۰ رزق: «رَزَقُكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۳۱ گوش: «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ» ۳۲ چشم: «وَالْأَبْصَارَ» ۳۳ عقل و روح: «وَالْأَفْئِدَةَ» ۳۴ مسکن ثابت: «مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» ۳۵ مسکن سیار: «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا» ۳۶ انواع پوشاک: «مِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا»

۳۷ نعمت سایه: «جَعَلْ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا» ۳۸ پناهگاه مطمئن در کوه ها: «مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» ۳۹ نعمت لباسی که انسان از گرما و سرما حفظ کند: «سَرَّابِيلَ تَقِيكُمْ» ...

۴۰ نعمت زره و لباس رزم: «تَقِيكُمْ بِأَسِيكُم» ناگفته پیداست که هدف خداوند از نام بردن، ممت گذاشتن یا کسب وجهه یا تأمین غرائز نیست که او منزّه است، بلکه برای ایجاد روحیه شکر و تفکر و تسلیم و تذکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» آیه، ۱۴. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» آیه، ۱۵. «لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» آیه، ۴۴. «لَعَلَّكُمْ تُسَلِّمُونَ» آیه، ۸۱. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آیه، ۹۰.

پیام ها

۱ صبر (و هر توفیق دیگری)، از ناحیه اوست. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» ۲ مبلّغ باید صبور باشد. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ ... وَاصْبِرْ» ۳ صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند، بر اثر صبر نوبت ظفر آید. «وَاصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۴ ایمان به امدادهای الهی، سبب سعه صدر و صبر می شود. «وَاصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۵ تقوی و احسان، وسیله ی جلب حمایت های الهی است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۷۹

جلد ہفتم

اشارہ

ص: ۱

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و أهل بيته المعصومين قرآن نور است، بگذریم که بعضی دلالت آن را ظنی پنداشتند. قرآن محور است، بگذریم که بعضی آن را در حاشیه قرار دادند. قرآن علم بی نهایت الهی است، بگذریم که بعضی حقیقت را در کتب دیگری جستجو کردند.

قرآن خود را، به عظیم (۱) و کریم (۲) و مجید (۳) توصیف کرد، آیا آن را تعظیم و تکریم و تمجید کردیم؟ قرآن، شفای دردهای فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، خانوادگی و اقتصادی ماست.

قرآن، رابطه ما با خدا، با خود، با جامعه، با همسر و فرزند، با دوست و دشمن و با طبیعت و تاریخ را ترسیم می کند.

قرآن، تنها کتاب آسمانی است که تحریف نشده و هر چه تاریخ بر آن می گذرد، اسرارش بیشتر هویدا می شود.

ص: ۵

۱-۱. حجر، ۸۷.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. بروج، ۲۱.

قرآن را همچون نماز باید به یادداشت، که خود می فرماید: اگر یهود تورات را به پا می داشتند، به سعادت می رسیدند. (۱)

□

از همسر پیامبر اکرم پرسیدند که اخلاق رسول الله چگونه بود؟ گفت: خُلِقَ او قرآن بود. (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: تمام سخنانم از قرآن ریشه می گیرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: دلیل آنکه در وضو مقداری از سر را مسح می کنیم، حرف (باء) در «وَامْسِحُوا بِرُؤُسِكُمْ» (۳) است و اگر می فرمود: «وَامْسَحُوا رُؤُسَكُمْ» تمام سر را مسح می کردیم. معنای این کلام آن است که در تمام حروف قرآن نکته ای نهفته است.

ملا صدرا در آخر عمر ناله می کند که چرا از آغاز، قرآن را محور کار و تحقیق و تدبیر خود قرار نداده و می گوید: در تمام عمر به جای نور در سایه ایستاده بودم، از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، چه کنم عمرم تمام، دستم خالی و... (۴)

فیض کاشانی نیز می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطشم نیافتم، به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند دستم را گرفت و با تفسیر گره خوردم. (۵)

لطف خداوند مرا بر آن داشت تا در سال ۱۳۷۹ در کنار ستاد اقامه نماز، ستاد تفسیری تشکیل دهم. در قم و مشهد و اصفهان و بعضی مناطق دیگر از افراد فاضل و دلسوز دعوت کردم و به بسیاری از استان ها و حوزه ها و دانشگاه ها رفتم. آن خدایی که پیامبرش را در غار با تار عنکبوت حفظ کرد و کلاغی را معلم بشر در دفن مرده و هددهی را واسطه ی ایمان یک کشور قرار داد، به این انسان بی بضاعت نیز توفیق داد تا دل هایی را متوجه قرآن و تفسیر آن بنماید. مسابقات تفسیر در کشور به راه افتاد و هزاران نفر از طلاب و دانشجویان در آن شرکت کردند.

ص: ۶

۱- ۱. مائده، ۶۶.

۲- ۲. کنز العمال، حدیث ۱۸۷۱۸.

۳- ۳. مائده، ۶.

۴- ۴. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۵- ۵. رساله انصاف.

آموزش و پرورش برای فرهنگیان و دانشگاه برای دانشجویان و قوای مسلح برای پرسنل خود برنامه هایی را به اجرا در آورده و مدیریت حوزه های علمیّه و سازمان اوقاف با اعزام طلاب و دعوت از علما به مسئله ی تفسیر پرداختند.

□
هدف از این کارها، مهوریت زدایی از قرآن و راضی کردن دل رسول خدا صلی الله علیه و آله است. گرچه می دانیم شناخت قرآن گام اوّل است و گام های بعدی عمل به قرآن و چشاندن شیرینی معارف آن به نسل نو است.

آری اگر همان گونه که زلیخا یوسف را به زنان مصر نشان داد و همه دست خود را بریده و از خوردن دست کشیدند، ما نیز یوسف قرآن را به مردم نشان دهیم، دست از افراد منحرف خواهند کشید.

خدا را بر این نعمت که قطره ای از نکات و لطائف قرآنی را به ما فهماند شاکریم و از او می خواهیم که این آشنایی را هر روز عمیق تر و مقدمه عمل خود و ارشاد دیگران قرار دهد.

□
در خاتمه، برای همه کسانی که مرا با قرآن آشنا کردند و مشوّق من بودند، به خصوص مرحوم آیت الله سید مهدی روحانی که به حقّ مفسّری عمیق و فقیهی زاهد و متکلمی قوی بود و در این سال ما را به سوگن خود نشانند، رحمت و مغفرت الهی را طلب می کنم.

محسن قرائتی ۷۹/۱۲/۱

ص: ۷

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاب حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات همکاران محترم حجج اسلام آقایان:

سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بلوچیان، کلباسی و متوسلی که در تتبع و بررسی تفاسیر و تصحیح نهایی این جلد، نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهای از قرآن

سوره ی «اسراء»، یکصد و یازده آیه دارد و بنا بر قول مشهور مکی است. البتّه بعضی پنج آیه ی ۵۷، ۳۳، ۳۲، ۲۶ و ۷۸ را مدنی می دانند.

این سوره؛ به جهت کلمه ی اوّل آن، «سُرِّبِحَانٌ» و به خاطر ماجرای معراج، «اسراء» و به سبب بازگویی داستان بنی اسرائیل، «بنی اسرائیل» نامگذاری شده است.

در این سوره همچون دیگر سوره های مکی، موضوعاتی از قبیل: توحید، معاد، نصایح سودمند و مبارزه با هر گونه شرک، ظلم و انحراف، سنّت ها و قوانین فردی و اجتماعی در تاریخ، تاریخچه ی آدم و ابلیس، پیامبر اسلام و موقعیت آن حضرت در مکه، بیان شده است. از مسائل عمده و قابل توجه در این سوره، معراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله است.

شروع سوره با «تسییح» خداست و پایان آن با «حمد» و ستایش او.

در روایات به تلاوت این سوره در شب های جمعه سفارش شده و از جمله فوائد آن، دیدار امام زمان علیه السلام دانسته شده است. (۱)

ص: ۱۳

۱- ۱). امام صادق علیه السلام فرمودند: «من قرء سوره بنی اسرائیل فی کل ليله جمعه لم یمت حتّی یدرک القائم و یكون من اصحابه». تفسیر نمونه.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
شَيْبَانَ الَّذِي أُسْرِيَ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ
لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱)

پاک و منزّه است آن (خدایی) که بنده اش را از مسجد الحرام تا مسجد الاقصی که اطرافش را برکت داده ایم شبانه بُرد، تا از نشانه های خود به او نشان دهیم. همانا او شنوا و بیناست.

نکته ها:

اشاره

معراج، مقدّس ترین سفر در طول تاریخ است، مسافرش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، فرود گاهش مسجد الحرام، گذر گاهش مسجد الاقصی، میزبانش خدا، هدف آن دیدن آیات الهی، سوگاتی اش اخبار آسمان ها و ملکوت و بالا بردن سطح فهم بشر از این دنیای مادی بوده است. (۱)

بر اساس روایات، پیامبر یک سال قبل از هجرت، پس از نماز مغرب در مسجد الحرام، از طریق مسجد الاقصی به وسیله ی «بُرَاق» (۲) به آسمان ها رفت و چون بازگشت، نماز صبح را در مسجد الحرام خواند. (۳)

ص: ۱۴

۱ - ۱. در تفسیر فرقان آمده است: شب میلاد، شب معراج، شب بعثت، شب هجرت، شب ورود به مدینه و شب رحلت پیامبر، همه، شب دوشنبه بوده است.

۲ - ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳ - ۳. بحار، ج ۱۸، ص ۳۸۹.

معراج پیامبر، جسمانی و در بیداری بوده، نه در خواب و با روح! و اصل آن از ضروریات دین و مورد اتفاق همه ی فرقه های اسلامی است. (۱)

روایات متواتر (۲) و برخی دعاها و زیارتنامه ها هم به این مسأله اشاره دارد و در برخی احادیث، منکر آن کافر معرفی شده است.

□
خداوند، حضرت آدم را از آسمان به زمین آورد، ولی حضرت رسول صلی الله علیه و آله را از زمین به آسمان برد. (۳) پیامبر در آن شب، عوالم بالا، ملکوت آسمان ها و عجائب آفرینش را دیده (۴) و با انبیا ملاقات کردند. (۵) و احادیث قدسی در این سفر بر آن حضرت وارد شده است، رهبری و ولایت علی علیه السلام مطرح شد.

در این سفر، حضرت رسول، بهشت و جهنم را دید، وضعیت بهشتیان و نعمت هایشان و دوزخیان و عذاب هایشان از مشاهدات دیگر پیامبر بود. وقتی پیامبر داستان معراج را بیان فرمود، بعضی مردم کم ظرفیت از دین برگشتند. (۶)

اشکال و جواب:

□
بعضی در مورد معراج و سفر آسمانی پیامبر صلی الله علیه و آله، سؤال ها یا شبهه هایی را مطرح می کنند، از قبیل اینکه: در فضای بیرون جو، هوا نیست، گرمای سوزان و سرمای کشنده هست، مشکل بی وزنی وجود دارد، اشعه های کیهانی خطرناک است، یک شب برای سیر در آسمان ها کوتاه است و اگر کسی بخواهد در فضا سیر کند، باید سرعتی شبیه سرعت نور یا بیشتر داشته باشد، برای فرار از جاذبه باید سرعتی معادل ۴۰۰۰۰ کیلومتر در ساعت داشت و امثال اینها.

پاسخ اجمالی شبهات این است: اصل معراج در قرآن و روایات متواتر آمده (۷) و آنچه مهم

ص: ۱۵

۱-۱. این آیه و آیات ۸ تا ۱۸ سوره ی نجم، بر این مطلب دلالت دارد.

۲-۲. متواتر، به روایاتی می گویند که افراد بسیاری آن را نقل کرده باشند و جایی برای شبهه نباشد.

۳-۳. تفسیر کشف الاسرار.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۸، ص ۱۲۱.

۶-۶. تفسیر طبری.

۷-۷. بحار، ج ۱۸، ص ۲۸۲، ۴۱۰.

است، ایمان به اصل آن است و ایمان به جزئیاتش ضروری نیست. (۱) از طرفی معجزه باید عقلاً محال نباشد و چون معراج از معجزات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، مشمول قواعد کلی همه ی معجزات می شود.

بقیه ی مشکلات و شبهات نیز با توجه به قدرت الهی قابل حلّ است. علاوه بر آنکه امروزه که انسان، هواپیما و قمر مصنوعی و سفینه های فضایی به کرات دیگر می فرستد، پذیرفتن معراج آسان است.

چنان که قرآن، جابه جایی تخت بلقیس را از کشوری به کشور دیگر در یک چشم به هم زدن مطرح می کند که این مسأله، مشکل طیّ مسافت را حلّ می کند.

پیام ها:

۱ معراج، لغو نیست، بلکه اسراری قابل توجه دارد. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى...»

۲ معراج، اردوی خصوصی و بازدید علمی پیامبر بود، و گر نه خداوند بی مکان است. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى...»

۳ عبودیت، مقدمه ی پرواز است و عروج، بی خروج از صفات رذیله، ممکن نیست. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۴ انسان اگر هم به معراج برود، باز «عبد» است. پس درباره ی اولیای خدا غلو نکنیم. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۵ عبودیت، از افتخارات پیامبر و زمینه ی دریافت های الهی اوست. «بِعَبْدِهِ» ۶ پیامبری که امتش در آینده از فضانوردان نیز خواهند بود، لازم است به معراج و سفر آسمانی رفته باشد. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۷ برای قرب به خدا، شب بهترین وقت است. (۲) «أَسْرَى... لَيْلًا»

ص: ۱۶

۱ - (۱). البتّه بعضی روایات، مجعول است، مثل مشاهده ی خدا در حال جسم بودن، و برخی قابل قبول است با توجیه و تأویل، مانند: دیدار اهل بهشت و جهنّم و برخی هم بدون تأویل، پذیرفتنی است.

۲ - (۲). «سُرَى» به معنای سیر و حرکت شبانه است.

۸ شب معراج، شب بسیار مهمی است. «لَيْلًا» نکره آمده است.

۹ اگر استعداد و شایستگی باشد، پرواز یک شبه انجام می گیرد. «أَسْرَى بِعَيْدِهِ لَيْلًا» ۱۰ مسجد، بهترین سکوی پرواز معنوی مؤمن است. «مِنَ الْمَسْجِدِ» ۱۱ مسجد باید محور کارهای ما باشد. «مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى» ۱۲ حرکت های مقدّس، باید از راههای مقدّس باشد. «أَسْرَى ... مِنَ الْمَسْجِدِ» ۱۳ سرسبزی و برکات، باید بر محور مسجد باشد. «الْمَسْجِدِ ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ» ۱۴ بیت المقدّس و حوالی آن، محلّ نزول برکات آسمانی، مقرّ پیامبران و فرودگاه فرشتگان در تاریخ بوده است. «بَارَكْنَا حَوْلَهُ» ۱۵ ظرفیت علمی انسان، از دانستنی های زمین بیشتر و شگفتی های آسمان نیز از زمین بیشتر است. «أَسْرَى ... لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا» ۱۶ هدف معراج، کسب معرفت و رشد معنوی بود. «لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا» ۱۷ آیات الهی آن قدر بی انتهاست که رسول خدا نیز توان دستیابی به همه ی آنها را ندارد. «مِنَ آيَاتِنَا» (۱) ۱۸ خداوند، به مخالفان هشدار می دهد که آنان را می بیند و سخنانشان را می شنود. «الْسَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲]

اشاره

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا (۲)

ما به موسی کتاب (آسمانی) دادیم و او را هدایت گر بنی اسرائیل قرار دادیم، که غیر از من تکیه گاه و کارسازی نگیرید.

نکته ها:

در قرآن، بارها سفارش به توکل بر خدا و دوری از توکل به غیر او شده و در کنار فرمان به

ص: ۱۷

۱- ۱. در جای دیگر آمده است: «لقد رأى من آيات ربّ الكبري» نجم، ۱۸.

توکل، دلیل آن نیز بیان شده است. مثلاً در سوره اعراف می فرماید: چون خداوند علم بی نهایت دارد، بر او توکل کن. (۱) و در سوره یوسف می فرماید: چون حکومت بدست اوست، پس بر او توکل کن. (۲) و یا در سوره نساء می فرماید: چون مالک بی چون و چرا اوست، پس او را وکیل خود بگیر. (۳)

رسالت حضرت موسی جهانی بوده است، هر چند در این آیه، موسی علیه السلام را برای بنی اسرائیل هادی می داند، ولی در جای دیگر او را برگزیده و هادی تمام مردم می داند:

« نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ » (۴)، « اِصْطَفَيْتَكَ عَلَى النَّاسِ » (۵).

پیام ها:

۱ در تبلیغ، گاهی هموطن و همشهری بودن مبلّغ با مخاطبان تاثیر دارد. « هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ » ۲ عصاره ی دعوت پیامبران، توحید است. « آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... أَلَّا تَتَّخِذُوا » ۳ انسان نیاز به تکیه گاه دارد، و انبیا، خداوند را تکیه گاه واقعی او معرفی می کنند.

« أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا »

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳]

اشاره

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (۳)

(ای بنی اسرائیل!) ای فرزندان کسانی که آنان را همراه نوح، سوار (بر کشتی) کردیم و (نجات دادیم!) همانا نوح، بنده ای بسیار شکر گزار بود (شما هم مثل او باشید، تا نجات یابید).

نکته ها:

حضرت نوح را «پدر دوّم» انسان گفته اند، چون در طوفان نوح، همه ی مردم غرق شدند، جز آنان که در کشتی همراه نوح بودند. از این رو معنای « ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا » همانند جمله ی

ص: ۱۸

۱-۱. اعراف، ۸۹.

۲-۲. یوسف، ۶۸.

۳-۳. نساء، ۱۳۱.

۴-۴. انعام، ۹۱.

﴿يَا بَنِي آدَمَ﴾ است.

حضرت نوح در میان پیامبران، بیش از همه عمر کرد و همواره گرفتار اذیت و آزار کفار و لجوجان بود، ولی بنده ای بسیار شاکر بود. (۱) خداوند نیز برای حضرت نوح، حساب ویژه ای باز کرده و سلام مخصوص به او داده است. (۲)

پیام ها:

۱ در مکتب انبیا بودن و همراهی با آنان، رمز نجات و بقای انسان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ» ۲ تاریخ گذشتگان، عامل تربیت و هشدار برای آیندگان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا» ۳ توجه دادن فرزندان به شرافت و ایمان نیاکان، راهی عاطفی برای تربیت و پذیرش دعوت و مسئولیت آنان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا» ۴ عبودیت و بندگی خدا، زمینه ایمنی از حوادث و مهالک است. «حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» ۵ تجلیل از مردان والا و اسوه، از عوامل تربیت است. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» ۶ یکی از برکات شکور بودن، ذریه پایدار داشتن است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ ... عَبْدًا شَكُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴]

اشاره

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (۴)

ما در کتاب (تورات)، به بنی اسرائیل اعلام کردیم که قطعاً شما دو بار در زمین فساد می کنید و برتری جویی بزرگی خواهید کرد.

نکته ها:

ممکن است دو نوبت فساد بنی اسرائیل؛ یک بار به خاطر شهادت شعیبا و مخالفت آرمیا و

ص: ۱۹

۱-۱). گوشه ای از دعاها و شکرهای آن حضرت در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است.

۲-۲). «سلام علی نوح فی العالمین» صافات، ۷۹.

یک بار هم به خاطر قتل زکریا و یحیی بوده باشد، البته احتمال ماجراهای دیگری نیز داده شده که در آیات بعد به آن اشاره می شود.

بهشت مخصوص کسانی است که از هر گونه برتری طلبی و استکبار دوری کنند، نه کسانی که خود را برتر و بزرگ تر از دیگران بدانند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا» (۱)

پیام ها:

۱ کتاب های آسمانی، از آینده نیز خبر داده اند. «قَضَيْنَا» ۲ سوابق قوم یهود، در تورات هم ثبت شده است. «فِي الْكِتَابِ» ۳ فساد، شامل انواع فسادهای جانی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و سیاسی می شود. «لَتَفْسِدُنَّ» مطلق آمده است.

۴ برتری جوئی و فساد در زمین، از خصلت های دنیا طلبان است. «لَتَفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ» ۵ فسادی خطرناک تر است که ریشه ی استکباری داشته باشد و تکرار شود.

«لَتَفْسِدُنَّ ... مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ» ۶ گاهی مستضعفین نیز مستکبر می شوند. «وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵]

اشاره

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَ كَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا (۵)

پس همین که وعده ی نخستین فتنه فرا رسد، گروهی از بندگان توانمند و جنگجوی خویش را (برای سرکوبی شما) بر انگیزیم. پس درون خانه ها را جستجو کنند (تا فتنه گران را یافته کیفر دهند) و آن، وعده ای قطعی است.

ص: ۲۰

نکته ها:

قرآن، برای آن گروهی که فسادگران بنی اسرائیل را سرکوب می کنند، مصداقی بیان نکرده است. اما در تفاسیر، آن را به بخت النصیر، طالوت، پادشاه روم، هیتلر و... تطبیق داده اند، ولی هیچ کدام از آنان، با کلمه ی مقدّس «بَعَثْنَا» که برای قیامت و بعثت انبیا آمده، و «عِبَادًا لَنَا» که برای افرادی همچون پیامبران بکار رفته است، سازگار نیست. بنا بر این شاید نظر آیه به آینده ای باشد که هنوز نیامده است.

پیام ها:

۱ از سنّت های الهی، نابودی مستکبران طغیان گر است. «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ» ۲ تحقّق وعده های الهی، به معنای کنار بودن انسان از وظیفه ی جهاد نیست.

«بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا» ۳ جهاد و مبارزه با مستکبران، مخصوص اسلام نیست. «بَعَثْنَا... أُوْلَىٰ بُأْسٍ شَدِيدٍ» ۴ دست بالای دست بسیار است. بنی اسرائیل طغیان کردند، خدا هم برتر از آنان را برایشان مسلّط می سازد. «بَعَثْنَا... أُوْلَىٰ بُأْسٍ شَدِيدٍ» ۵ فراهم آوردن قدرت برای سرکوبی فتنه گران و سلب امتیّت از آنان، حتّی از طریق گشت خانه به خانه، کاری نیکو است. «فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ» ۶ پیشگویی های آسمانی، حتماً به وقوع می پیوندد. «وَعَدًا مَّفْعُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶]

اشاره

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرْهَ عَلَيْهِمْ وَآمَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (۶)

سپس، جنگ را به سود شما و علیه آنان برگردانیم و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم.

نکته ها:

ظاهر آیه این است که پس از فسادگری و شکست بنی اسرائیل، خداوند دوباره آنان را با

سرمایه و فرزندان سروسامان دهد، ولی احتمال دارد مخاطب «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ»، همان «عِبَادًا لَنَا أَوْلَىٰ بِأَسِّ» آیه قبل باشد، یعنی به بندگان سلحشور خویش دو لطف داریم: یکی تار و مار کردن متجاوزان بنی اسرائیل، و دیگری به قدرت و حکومت رساندن آنان.

پیام ها:

۱ مهلت دادن و امتحان مجدد از طریق سرمایه و فرزندان، از سنت های الهی است. «رَدَدْنَا لَكُمْ» ۲ سرمایه و نیروی انسانی، وسیله قدرت و حکومت است. «أَمْ يَدْرَأُونَكُم بِأَمْوَالٍ وَبَيْنَ» ۳ لطف خدا، هم شامل فرد گنهکاری می شود که توبه کند، و هم امت گنهکار که گوشمالی شده باشد. «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ» ۴ کثرت جمعیت، از نعمت های الهی است. «جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷]

اشاره

إِنْ أَحْسَبْتُمْ أَحْسَبْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ آخِرِهِ لِيَسُوؤُوا وُجُوهَكُمْ وَيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُبَيِّرُوا مَا عَلَوْا تَبِيرًا (۷)

اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید و اگر بدی کنید (باز هم) به خود بد کرده اید. پس همین که وعده ی (فسادگری) دوّم فرا رسد (جنگجویان نیرومند و مؤمن را برای قلع و قمع شما می فرستیم) تا سیمای (نظامی و عزّت دنیوی) شما را زشت نمایند (و برای گرفتن قدرت) به مسجد الاقصی وارد شوند، همان گونه که بار نخست وارد شدند و تا آنچه را زیر سلطه درآورده اند، به سختی ویران کنند.

نکته ها:

آنچه در حوادث تاریخی اهمیّت داشته و موجب سازندگی می شود، عبرت ها و درسهای آن است، نه جزئیات حوادث. ماجرای تار و مار شدن مستکبران یهود به دست بندگان مؤمن خدا

که در دو آیه ی اخیر بیان شده، برای این است که بگوید: استکبار و کفر، بی پاسخ نیست.

چون همین هدف کلی و تربیتی مقصود بوده است، لذا آیه به ذکر جزئیات درگیری و نفرات و سلاح نپرداخته است، مثل داستان حضرت یوسف علیه السلام که چون هدف تربیتی و عفاف آموزی دارد، خیلی از جزئیات داستان، حتی نام زلیخا نیز مطرح نشده است.

گرچه بعضی تفاسیر، استکبار و فساد یهود و قلع و قمع شدن آنان را در دو نوبت، به افرادی در گذشته های دور یا نزدیک نسبت داده اند و مسجد الاقصی در طول چند هزار سال، بارها شاهد حوادث و خاطرات تلخ بوده است، ولی شاید با توجه به آیات و روایات، باید منتظر تجاوز و استکبار اسرائیل در آینده و ریشه کن شدن آنان از سوی بندگان صالح خدا باشیم.

چنان که از ظاهر آیه ی ۵ و ۶ بر می آید، که هنوز چنین فساد گسترده ای در زمین از طرف بنی اسرائیل و چنین قلع و قمع مهمی توسط مردان خدا انجام نشده است. (۱)

روایات متعددی که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده است، برخی نابودی یهودیان متجاوز را به قبل از قیام حضرت مهدی علیه السلام توسط انقلابیون مؤمن دانسته است، که شمشیرهای خود را بر دوش نهاده، تا مرز شهادت پیش می روند و زمینه ساز حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام می شوند. و برخی وقوع آن را در زمان ظهور امام زمان دانسته که متجاوزان یهود، قلع و قمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱ نیکی و بدی ما، به خداوند سود یا زیانی نمی رساند بلکه نتیجه آن به خود ما باز می گردد. «إِنْ أَحْسَيْتُمْ أَحْسَيتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»

ص: ۲۳

۱-۱). ما امروز، از یک سو شاهد تجاوز گسترده ی اسرائیل و نقشه ی تصرف از نیل تا فرات و اخراج مسلمانان از وطن خود و ایجاد شبکه های جاسوسی در جهان و بدست گرفتن بوق های تبلیغاتی و گردآوری نیروهای خود از شرق و غرب و انواع کارهای فسادانگیز هستیم و از سوی دیگر شاهد انقلاب اسلامی و پیدا شدن جوانان حزب اللهی در فلسطین و هجوم به اسرائیل و پس گرفتن مسجد الاقصی هستیم که شاید آیه اشاره به این موارد باشد. و الله العالم.

۲-۲). تفاسیر نور الثقلین، فرقان، نمونه و....

۲ اول باید از نیکی ها دم زد، سپس از بدی ها. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ» ۳ انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ» ۴ فراز و نشیب های تاریخ و نابودی یهود بدنبال بلندپروازی آن، بر پایه قانون و سنت الهی می باشد. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ ...»

۵ مساجد، پیوسته پایگاه قدرت ادیان و سمبل قدرت بوده و آزاد کردن مساجد از سلطه ی کفار از وظائف مؤمنان است. برای سرکوب یهودیان متجاوز، مردان خدا وارد بیت المقدس می شوند، چنان که مسلمانان با فتح مکه وارد مسجد الحرام شدند. «لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ» ۶ برای تقویت حق، قلع و قمع مستکبران لازم است. «وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتِيْرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸]

اشاره

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمۡ وَإِنْ عُدتُمۡ عُدتُمْۖ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (۸)

امید است که پروردگارتان بر شما رحم کند و اگر باز گردید (و دوباره فتنه کنید) ما نیز برمی گردیم (و قهر خود را می فرستیم) و ما دوزخ را برای کافران، زندانی سخت قرار داده ایم.

نکته ها:

«حصیر» از «حصر» به معنای در تنگنا و محاصره افتادن است. به فرش حصیری نیز از آن جهت حصیر می گویند که در هم بافته شده است.

پیام ها:

۱ یأس و ناامیدی از رحمت الهی روا نیست. خداوند، برای مفسدان نیز راه بازگشت را باز گذارده است. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُم» ۲ محور کار مریبی باید رحمت و محبت باشد. «رَبُّكُمْ، يَرْحَمَكُم» ۳ در شیوه ی هدایت، ابتدا از رحم و مهربانی بگوئیم، سپس از هشدار و تهدید

استفاده کنیم. «يَزَحْمَكُم ... عُدْنَا» ۴ قهر الهی وابسته به عملکرد خود ماست. «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا» ۵ فسادی که توبه در پی نداشته باشد، به کفر می انجامد. «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ» ۶ دوزخیان هیچ راه فراری ندارند. «حَصِيْرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا (۹) وَ أَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۰)

همانا این قرآن به استوارترین راه، هدایت می کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت می دهد که برایشان پاداش بزرگی است.

و آنان که به آخرت ایمان نمی آورند، برایشان عذابی دردناک، آماده کرده ایم.

نکته ها:

جمله ی «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: قرآن به پایدارترین شیوه هدایت می کند.

ب: قرآن استوارترین ملت ها و امت ها را هدایت می کند.

پیام ها:

۱ خرافات و اوهام در منطق استوار قرآن راه ندارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» ۲ قرآن تنها کتابی است که قوانین ابدی و ثابت دارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» ۳ دریافت اجر به ایمان و عمل نیاز دارد، «الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ولی برای دوزخی شدن، کفر به تنهایی کافی است. «الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ عذاب الهی از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا» ۵ بیم و امید در کنار هم باید باشد. «أَجْرًا كَبِيرًا ... عَذَابًا أَلِيمًا»

اشاره

وَ يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا (۱۱)

و انسان (شتابزده و نادان) همانگونه که خیر را می طلبد، شر را هم می طلبد و انسان همواره عجول است.

نکته ها:

در قرآن از شتاب زدگی انسان و شرخواهی او بارها سخن به میان آمده است: «وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ» (۱) یعنی از تو عذاب فوری می خواهند. در آیه ای دیگر از قول کافران می فرماید: «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ» (۲) می گویند: خدایا اگر دین حق است، از آسمان بر ما سنگ بباران. سرچشمه ی این شتاب ها، جهل و عناد و تعصب است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «انما أهلك الناس العجله» (۳) بیشترین هلاکت و تباهی انسان از عجله است. بسیاری از نفرین هایی را هم که انسان علیه خود یا فرزندانش می کند از همین عجله است.

پیام ها:

۱ عجله و شتاب، از آفات فکر و عمل بشر است. «وَ يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ ... عَجُولًا» ۲ انسان، فطرتاً خیرگراست. «يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ» تشبیه شرخواهی انسان به خیرخواهی او، نشانه ی آن است که انسان در اصل، خیرگرا می باشد.

۳ آنان که به هدایت استوار قرآن «يَهْدِي لِّتِي هِيَ أَقْوَمُ» راه نیابند، شتابزده سراغ شر خواهند رفت. «يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ» ۴ عجله در نهاد هر انسانی وجود دارد، اما باید جای استفاده ی صحیح آن را بشناسیم. «كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا»

ص: ۲۶

۱-۱. رعد، ۶.

۲-۲. انفال، ۳۲.

۳-۳. بحار، ج ۱۷، ص ۳۴۰.

اشاره

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلَنَا تَفْصِيلاً (۱۲)

و ما شب و روز را دو نشانه (از قدرت خود) قرار دادیم، پس نشانه ی شب (روشنی ماه) را زدودیم و نشانه ی روز (خورشید) را روشنگر ساختیم تا فضل و روزی از پروردگارتان بجویید و تا شمار سالها و حساب را بدانید و ما هر چیز را به روشنی بیان کردیم.

نکته ها:

شاید دلیل اینکه در قرآن معمولاً کلمه ی شب مقدم بر روز آمده است، این باشد که تاریکی زمین از خودش است و روشنایی آن از خورشید.

پیام ها:

۱ گردش زمین به دور خود و پیدایش روز و شب و تغییرات آن، طبق اراده ی حکیمانه ی الهی است، نه تصادفی. «جَعَلْنَا ... فَمَحَوْنَا ... لِّتَبْتَغُوا» ۲ روز برای کار و شب برای استراحت است. «آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا» ۳ با آنکه فضل و رحمت از خداوند است، ولی ما نیز باید تلاش کنیم. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۴ آماده سازی زمینه های کسب روزی، از شئون ربوبیت الهی است. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۵ روزی، از سوی خداست، به زرنگی خود مغرور نشویم. «فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۶ تدبیر نظام آفرینش، بی هدف نیست و در این تدبیر، محور هدف ها انسان است. «لِّتَبْتَغُوا ... لِتَعْلَمُوا» ۷ شب و روز، تقویمی طبیعی، دائمی، همگانی، آسان و قابل فهم، و وسیله ای برای نظم و برنامه ریزی می باشد. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ»

۸ در نظام هستی، همه چیز منظم، قانون مند و تفکیک شده است تا اصطکاک و تداخل و فروپاشی پیش نیاید. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَضَّلْنَاهُ تَفْصِيلاً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۳]

اشاره

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا (۱۳)

و کارنامه ی هر انسانی را در گردنش بسته ایم و روز قیامت برای او نوشته ای بیرون آوریم که آن را در برابر خود گشوده می بیند.

نکته ها:

کلمه ی «طائر» در آیه، کنایه از عمل انسان است، زیرا اعمال انسان همچون پرنده پرواز دارد تا به صاحبش برسد و پرونده عمل هر کس، از خیر و شر، به گردنش آویخته می شود.

در قرآن بارها به مسأله نامه ی عمل اشاره شده و در آیات مختلف نکاتی مطرح گردیده است، از جمله:

۱ نامه ی عمل برای همه است. «كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ» ...

۲ در آن نامه چیزی فروگذار نشده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» (۱) مجرمان از آن می ترسند. «فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُسْفِينٍ مِمَّا فِيهِ» (۲) خود انسان با خواندن نامه ی عملش، حاکم و داور است. «إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۳) ۵ رستگاران، کتابشان به دست راست داده می شود و دوزخیان به دست چپ. «أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... بِشِمَالِهِ» (۴)

ص: ۲۸

۱-۱. کهف، ۴۹.

۲-۲. کهف، ۴۹.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

۴-۴. الحاقه، ۱۹.

پیام ها:

۱ حساب و کتاب، برای همه است و استثنا ندارد. «كُلُّ إِنْسَانٍ» ۲ همه ی انسان ها با کارت شناسایی اعمال، در محشر حضور پیدا می کنند. «كُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ» ۳ عمل انسان، ملازم انسان است. «أَلْزَمْنَاهُ ... فِي عُنُقِهِ» ۴ سعادت و شقاوت انسان بستگی به اعمال خود او دارد، نه عوامل اتفاقی مانند شانس و اقبال. «أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ» ...

۵ برای خدا همه ی عمل ها روشن است، به گردن آویختن نامه ی اعمال، برای فهمیدن خود انسان است. «نُخْرِجُ لَهُ» ۶ همه ی اعمال و حرکات انسان ثبت می شود. گرچه ثبت اعمال در دنیا برای انسان محسوس نیست، ولی در قیامت، کارنامه ی عمل او گشوده و افشا خواهد شد. «كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۴]

اشاره

إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (۱۴)

(در قیامت به انسان گفته می شود: کتابت را بخوان، کافی است که امروز، خودت حسابگر خویش باشی.)

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان، اعمال خویش را در پرونده ی خود چنان واضح می بیند که گویی همان ساعت آن را مرتکب شده است. (۱)

فخر رازی می گوید: مراد از کتاب، صفحه ی روح است که اعمال انسان در آن اثر می گذارد و مراد از خواندن، درک و فهم آن است. (۲) در تفسیر المیزان، از کتاب، به نفس اعمال تفسیر شده است.

ص: ۲۹

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. تفسیر کبیر.

در روایات بسیاری توصیه شده که انسان پیش از قیامت، به حساب کار خود رسیدگی کند.

«حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا» (۱) و اینگونه محاسبه ها، زمینه ی بیداری انسان و نبود آن نشانه ی غفلت اوست.

در حدیث آمده است: هر کس در دنیا از خود حساب بکشد، حسابش در آخرت آسان است.

پس باید در همین دنیا کتاب زندگی و پرونده ی اعمال خود را بخوانیم تا ضعف ها را جبران و از بدی ها توبه کرده و به اعمال نیک خود بیافزاییم. (۲)

پیام ها:

۱ در قیامت، همه ی مردم قادر به خواندن نامه ی اعمال خود می شوند. «اقْرَأْ» ۲ در قیامت، وجدان ها بیدار می شود. «نفسک» ۳ قیامت، تنها دادگاهی است که مجرم علیه خودش حکم می کند. «كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵]

اشاره

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (۱۵)

هر کس هدایت یافت، پس همانا به سود خویش هدایت یافته است و هر کس گمراه شد، تنها به زیان خویش گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی کشد و ما هرگز عذاب کننده نبوده ایم، مگر آنکه پیامبری بفرستیم (و اتمام حجت کنیم).

ص: ۳۰

۱- ۱. بحار، ج ۷۰، ص ۷۳.

۲- ۲. پدری از فرزندش خواست تمام کردار یک روزش را بنویسد، فرزند انجام داد. روز دیگر باز پدر همان تقاضا را تکرار کرد. فرزند به جزع افتاد که این کار دشوار است، معافم بدار. پدر گفت: فرزند عزیزم! اینگونه تمام اعمالت ثبت می شود و البته در قیامت کشف شده و از کردارت شرمنده خواهی شد. (تفسیر کشف الاسرار)

با توجه به آیات ۲۵ انعام و ۱۳ عنکبوت و روایات، پیشوایان کفر و گمراهی، علاوه بر بار گناهان خود، بار گناه پیروان خود را نیز بر دوش می کشند، بدون آنکه از گناه پیروان، چیزی برداشته شود. زیرا اسباب گمراهی آنان را فراهم کرده اند.

پیام ها:

۱ انسان در انتخاب راه، آزاد است. «مَنْ اهْتَدَىٰ ... مَنْ ضَلَّ» ۲ هدایت پذیری به سود خود انسان و کفر و اعراض، به زیان خود اوست؛ سود و زیانی به خدا نمی رسد. «يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ... يَضِلُّ عَلَيْهَا» ۳ هر کس، گرفتار عمل خویش است. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» ۴ اول باید از مثبت ها سخن گفت، بعد از منفی ها. «مَنْ اهْتَدَىٰ» قبل از «مَنْ ضَلَّ» آمده است.

۵ سَتَّ خدا بر آن است که کسی یا امتی را بدون بیان و اتمام حجت، عذاب نکند. «مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» و انبیا برای هدایت بشر، از ابتدای خلقت بوده اند.

۶ عقل، به تنهایی برای سعادت بشر کافی نیست، هدایت انبیا لازم است. «حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» ۷ لازمه ی آخرت، آمدن انبیاست، چون برای بازخواست شدن انسان، قبلاً باید شرح وظایفش را از طریق پیامبران دریافت کند. «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۶]

اشاره

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَا تَدْمِيرًا (۱۶)

و هر گاه بخواهیم (مردم) منطقه ای را (به کیفر گناهشان) هلاک کنیم، به خوشگذرانان آنان فرمان می دهیم، پس در آن مخالفت و عصیان می کنند، که مستحق عذاب و قهر الهی می شوند، سپس آنجا را به سختی درهم می کوبیم.

« أَمْرًا مُتْرَفِيهَا »، یعنی بزرگان قوم را فرمان به اطاعت می دهیم، زیرا خداوند به فسق و گناه دستور نمی دهد، بلکه به عدل و احسان فرمان می دهد. شیوه ی هلاک کردن خدا به این نحو است که به اطاعت دستور می دهد، مرفهان بی درد مخالفت می کنند و افراد عادی هم از آنان پیروی می کنند، آن گاه قهر الهی بر همگان حتمی و محقق می شود، و عذاب و غضب الهی فرا می رسد.

اراده ی قهر خدای حکیم، بر اساس زمینه های گناه و خصلت های منفی ماست، و گرنه خداوند مهربان، بی جهت اراده ی هلاک قومی را نمی کند. به فرموده ی حضرت رضا علیه السلام:

اراده ی الهی در این آیه، مشروط به فسق ماست. (۱)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های قهر و کیفر الهی، رفاه زدگی و فرورفتن در نعمت هاست.

« أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمَهُ ... »

۲ وجود مترفین در جامعه، زمینه ساز قهر الهی است. « فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ ... »

۳ سقوط اخلاقی و اجتماعی جامعه، به دست رؤسای مرفه آنان است. « أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا » ۴ مرفهان بی درد، پیش از دیگران در برابر دعوت انبیا می ایستند، چون رفاه، معمولاً سرچشمه ی فساد است. « أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا » ۵ مهلت دادن به نافرمانان، سنت الهی است. « أَمْرًا، فَفَسَقُوا، فَحَقَّ » ۶ تهدیدهای الهی را جدی بگیریم و خود را اصلاح کنیم، چون عامل اجرای تهدیدهای الهی عملکرد خود ماست. « فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ » ۷ بدون اتمام حجت، عذاب الهی نازل نمی شود. « أَمْرًا، فَفَسَقُوا، فَحَقَّ، فَدَمَّرْنَاها » ۸ قهر و عذاب الهی، شدید است. « فَدَمَّرْنَاها تَدْمِيرًا »

ص: ۳۲

۹ همه چیز و همه کار با قدرت الهی انجام می شود. «أَرَدْنَا، نُهْلِكُ، أَمْرُنَا، فَدَمَرْنَاهَا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۷]

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۱۷)

و چه بسیار مردمانی را که پس از نوح (به کیفر گناه و کفرشان) نابود کردیم و همین کافی است که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

این آیه که انقراض نسلی از بشر و آغاز نظام نوینی در زندگی بشر را بازگو می کند، نشان می دهد که زمان حضرت نوح علیه السلام، نقطه ی عطفی در تاریخ بشر بوده است. زندگی قبل از نوح، بسیار ساده و با جمعیتی محدود بوده و تاریخ پرماجرایی نداشته است و تداوم نسل بشر، با چند مؤمنی صورت گرفته که در کشتی همراه نوح علیه السلام بودند.

آیه، ضمن اینکه هشدار به غافلان و عبرت برای مردم است، مایه ی تسکین و آرامش پیامبر صلی الله علیه و آله است، که اگر کافران از آزارشان دست برندارند، گرفتار قهر الهی خواهند شد.

پس از قوم نوح، قوم عاد، ثمود، لوط، اصحاب مدین، فرعون، هامان، قارون و اصحاب فیل هم، گرفتار قهر الهی شدند. «مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ»

پیام ها:

۱ ملت هایی که در طول تاریخ، به دلیل نافرمانی، گرفتار قهر و غضب خدا شده اند بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۲ قهر الهی مخصوص قیامت نیست، در دنیا هم هلاک می کند. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۳ تاریخ، سرچشمه ی عبرت و درس است. «مِنَ الْقُرُونِ» ۴ توجه به علم و آگاهی خدا به گناهان، برای تربیت ما کافی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ» ۵ برای عذاب و مجازات مجرمان، آگاهی خداوند کافی است و نیازی به شاهد و و بینه ندارد. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ» ...

ص: ۳۳

۶ انسان گنهکار، بنده ی خداست. «بِذُنُوبٍ عَجَبَةٍ» فرمود: «بذنوب الناس» ۷ خداوند، به باطن ما خبیر و به ظاهر ما بصیر است. «خَبِيرًا بَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸]

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا (۱۸)

هر کس پیوسته زندگی دنیای زود گذر را بخواهد، به مقداری که بخواهیم و برای هر که اراده کنیم، در این دنیا بشتاب فراهم می کنیم، سپس جهنم را برایش قرار می دهیم که با شرمندگی و طرد شدگی، وارد آن خواهد شد.

نکته ها:

از دیدگاه قرآن، دنیا طلبی و دنیا گرایی اگر سبب غفلت از آخرت و انحصار خواسته ها در دنیا باشد، نکوهیده است. این نکته در آیات فراوانی مطرح شده است، از جمله: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (۱)، «فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) و «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۳) در جهان مادیات نزاع و درگیری زیاد است و همه کس به همه آرزوهایش نمی رسد، پس باید اندازه و سهمیه ای باشد که چه کسی چه مقدار داشته باشد: «عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ»، اما در دنیای معنویات، چون تراحم و محدودیتی نیست، همه صد درصد کامیاب می شوند و راه برای بیشتر هم باز است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۴)

پیام ها:

۱ دنیا زود گذر است. «الْعَاجِلَةَ» ۲ انسان، با اراده خلق شده و در انتخاب آزاد است، ولی اراده ی الهی اصل است.

«يُرِيدُ ... لِمَنْ نُرِيدُ»

ص: ۳۴

۱-۱. روم، ۷.

۲-۲. نجم، ۲۹.

۳-۳. توبه، ۳۸.

۴-۴. اسراء، ۱۹.

۳ آنچه زشت است، خصلت دنیاگرایی است، نه اصل دنیا. «كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ» ۴ خواست انسان بی حد و حصر است، پس باید در چهارچوب اراده‌ی الهی محدود شود. «مَا نَشَاءُ» ۵ همه‌ی دنیاخواهان به دنیا نمی‌رسند. «لِمَنْ نُرِيدُ» ۶ دنیاطلبان دو دسته‌اند: برخی دنیا و آخرت را می‌بازند، «خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» بعضی به بخشی از خواسته‌های دنیایی‌شان می‌رسند. «عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ» ۷ دنیاطلبان و صاحبان اهداف مادی، شاید به مقداری از نام و نان برسند، ولی قیامتشان تباه است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ» ۸ پایان دنیاطلبی، پشیمانی و دوزخ است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ» ۹ دنیاطلبان، هم در آتش می‌سوزند (عذاب جسمی)، هم تحقیر می‌شوند (عذاب روحی). «يَضْلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۹]

اشاره

وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا (۱۹)

و هر کس خواهان آخرت باشد و برای آن تلاش شایسته و در خور کند، و مؤمن باشد، پس تلاش آنان سپاس‌گزارده می‌شود.

پیام‌ها:

۱ انسان، آزاد و دارای اراده است. «مَنْ أَرَادَ» ۲ آخرت، بدون تلاش به دست نمی‌آید. «سَعَىٰ لَهَا» ۳ برای سعادت اخروی، تلاش ویژه‌ای لازم است. «سَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا» ۴ ایمان، شرط نتیجه‌گیری از تلاش‌های دنیوی است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» ۵ شرط سعادت اخروی، ایمان و تلاش است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۶ تلاش مؤمنان مورد تقدیر و سپاس است، چه به نتیجه برسد یا نرسد. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

ص: ۳۵

۷ دست یابی دنیاگرایان به دنیا، احتمالی است، «عَجَلْنَا... لِمَنْ نُرِيدُ» ولی دست یابی مؤمنان آخرت گرا به پاداش، قطعی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۸ اراده و تلاش انسان در سعادت او نقش دارد. «أَرَادَ... سَعَى... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۹ تشکر از تلاش دیگران، کاری الهی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۱۰ سپاس خدا از مؤمنان، بالاتر از باغ بهشت است، چون تشکر هر کس، به اندازه ی شعاع وجودی اوست. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۱۱ هر سعی و تلاشی مورد تقدیر و ستایش خدا نیست. «مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰]

اشاره

كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (۲۰)

ما از عطای پروردگارت، اینان (فرصت طلبان) و آنان (دنیا طلبان) را کمک می کنیم و عطای پروردگارت از کسی منع نمی شود.

نکته ها:

خداوند انسان ها را آزاد آفرید و با در اختیار قرار دادن امکانات، آنان را آزمود تا نحوه ی عمل و گزینش آنان روشن شود و معامله کنندگان با خدا، از دیگران جدا شوند، مثل سازمان آب و برق که این دو نعمت را در اختیار همه ی خانه ها قرار می دهد، تا افراد با انتخاب خود، از آنها استفاده ی خوب یا بد بکنند.

پیام ها:

۱ سنت خدا بر این است که نعمت و امداد خویش را در اختیار همگان قرار دهد، تا هر کس صفات خوب و بد خویش را بروز دهد. «كُلًّا نُمِدُّ» ۲ ایمان به خداوند و آخرت طلبی، با برخورداری از امکانات مادی منافاتی ندارد. «كُلًّا نُمِدُّ»

ص: ۳۶

۳ الطاف الهی از شئون ربوبیت و تفضل اوست، و گر نه ما طلبی از او نداریم.

«عَطَاءِ رَبِّكَ» ۴ عطای خداوند، همیشگی است. «مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱]

اشاره

أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا (۲۱)

بنگر که چگونه بعضی از آنان را بر بعضی دیگر برتری دادیم، و قطعاً درجات آخرت، بزرگتر و ارزشمندتر است.

نکته ها:

برتری های افراد بر یکدیگر دو نوع است: گاهی به خاطر استعداد، ذوق، فکر، شرایط خانوادگی، جغرافیایی و امثال آن انسان دریافت هایی دارد که اینها لطف خداوند و همراه با مسئولیت و آزمایش است که این آیه به همین برتری ها اشاره دارد و گاهی برتری ها بر اساس ظلم و استثمار و استعمار است که حساب جداگانه ای دارد.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: درجات بهشت، به مقدار عقل اهل بهشت است. (۱)

پیام ها:

۱ توجه به حکمت اختلاف و تفاوت ها در خلقت، نیاز به تأمل و دقت دارد.

«أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا» ۲ جایگاه همه در آخرت، یکسان نیست و برتری های بس بزرگی وجود دارد.

«أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ»

ص: ۳۷

اشاره

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعَدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا (۲۲)

با خداوند معبود دیگری قرار مده که نکوهیده و سرافکنده خواهی نشست.

نکته ها:

گرچه مخاطب آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی مقصود تمام مردم می باشد. نظیر اینگونه خطاب در آیات قرآن کریم فراوان است، از جمله آیه ی بعد که می فرماید: «إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ» یعنی هر گاه یکی از پدر و مادر یا هر دوی آنان، نزد تو به پیری رسیدند، به آنان اف مگو، با آنکه پیامبر پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده بود.

در این آیه نیز مراد از «لَا تَجْعَلْ» مردم هستند که به دلیل رهبری پیامبر، آن حضرت مورد خطاب واقع شده است.

پیام ها:

۱ شکوفایی و عزت انسان در سایه ی توحید است و شرک و پرستش غیر خدا انسان را خوار و ذلیل می کند. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» ۲ پیروی از مکاتب غیر الهی، انسان را به بن بست و رکود و باتلاق می کشاند.

«فَتَقْعِدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» ۳ مشرک، مورد نکوهش خدا، فرشتگان، مؤمنین، وجدان های بیدار و خردمندان جهان است. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» زیرا نامی از مذمت کننده نیامده است، تا مطلق و فراگیر باشد.

اشاره

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (۲۳)

پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

اگر یکی از آن دو یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، به آنان «اف» مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.

نکته ها:

در احادیث، در مورد احسان به والدین بسیار سفارش شده و از آزردن آنان نکوهش به عمل آمده است:

پاداش نگاه رحمت به والدین، حج مقبول است. رضایت آن دو رضای الهی و خشم آنان خشم خداست. احسان به پدر و مادر عمر را طولانی می کند و سبب می شود که فرزندان نیز به ما احسان کنند. در احادیث آمده است: حتی اگر تو را زدند، تو «اف» نگو، خیره نگاه مکن، دست بلند مکن، جلوتر از آنان راه نرو، آنان را به نام صدا نزن، کاری مکن که مردم به آنان دشنام دهند، پیش از آنان منشین و پیش از آنکه از تو چیزی بخواهند به آنان کمک کن. (۱)

مردی مادرش را به دوش گرفته طواف می داد، پیامبر را در همان حالت دید، پرسید: آیا حق مادرم را ادا کردم؟ فرمود: حتی حق یکی از ناله های زمان زایمان را ادا نکردی. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال شد: آیا پس از مرگ هم احسانی برای والدین هست؟ فرمود: آری، از راه نماز خواندن برای آنان و استغفار برایشان و وفا به تعهداتشان و پرداخت بدهی هایشان و احترام دوستانشان. (۳)

مردی از پدرش نزد پیامبر شکایت کرد. حضرت پدر را خواست و پرسش نمود، پدر پیر گفت: روزی من قوی و پولدار بودم و به فرزندم کمک می کردم، امّا امروز او پولدار شده و به من کمک نمی کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله گریست و فرمود: هیچ سنگ و شنی نیست که این قصه را بشنود و نگردد! سپس به آن فرزند فرمود: «انت و مالک لابیك» تو و دارایی ات از آن پدرت هستی. (۴)

ص: ۳۹

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

در حدیث آمده است: حتی اگر والدین فرزند خود را زدند، فرزند بگوید: «خدا شما را ببخشد» که این کلمه همان «قول کریم» است. (۱)

احسان به والدین، از صفات انبیاست. چنان که در مورد حضرت عیسی علیه السلام، توصیف «بَرًّا بِوَالِدَتِي» (۲) و در مورد حضرت یحیی علیه السلام «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ» (۳) آمده است.

والدین، تنها پدر و مادر طبیعی نیستند. در برخی احادیث، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السلام پدر امت به حساب آمده اند. (۴) هم چنان که حضرت ابراهیم، پدر عرب به حساب آمده است. (۵) «مَلَّةً أَيْكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۶) اگر والدین توجه کنند که پس از توحید مطرحند، انگیزه‌ی دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می‌شود. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

پیام‌ها:

۱ توحید، در رأس همه‌ی سفارش‌های الهی است. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ» ۲ خدمتگزاری و احسان به پدر و مادر، از اوصاف موحد واقعی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۳ فرمان نیکی به والدین مانند فرمان توحید، قطعی و نسخ‌نشده است. «قَضَىٰ» ۴ احسان به والدین در کنار توحید و اطاعت از خداوند آمده است تا نشان دهد این کار، هم واجب عقلی و وظیفه‌ی انسانی است، هم واجب شرعی. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۵ نسل نو باید در سایه‌ی ایمان، با نسل گذشته، پیوند محکم داشته باشند.

«أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۶ در احسان به والدین، مسلمان بودن آنها شرط نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

ص: ۴۰

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۲-۲. مریم، ۳۹.

۳-۳. مریم، ۱۴.

۴-۴. «أنا و علیّ أبوا هذه الامة». بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. حج، ۷۸.

۷ در احسان به پدر و مادر، فرقی میان آن دو نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۸ نیکی به پدر و مادر را بی واسطه و به دست خود انجام دهیم. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۹ احسان، بالاتر از انفاق است و شامل محبت، ادب، آموزش، مشورت، اطاعت، تشکر، مراقبت و امثال اینها می شود. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۱۰ احسان به والدین، حد و مرز ندارد. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (نه مثل فقیر، که تا سیر شود، و جهاد که تا رفع فتنه باشد و روزه که تا افطار باشد). ۱۱ سفارش قرآن به احسان، متوجه فرزندان است، نه والدین. «و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» زیرا والدین نیازی به سفارش ندارند و به طور طبیعی به فرزندان خود احسان می کنند.

۱۲ هر چه نیاز جسمی و روحی والدین بیشتر باشد، احسان به آنان ضروری تر است. «يَتْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ» ۱۳ پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم، بلکه نزد خود نگهداریم. «عِنْدَكَ» ۱۴ وقتی قرآن از رنجاندن سائل بیگانه ای نهی می کند، «أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» تکلیف پدر و مادر روشن است. «وَلَا تَنْهَرُ هُمَا» ۱۵ هم احسان لازم است، هم سخن زیبا و خوب. «إِحْسَانًا... قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (بعد از احسان، گفتار کریمانه مهم ترین شیوه ی برخورد با والدین است). ۱۶ در احسان به والدین و قول کریمانه، شرط مقابله نیامده است. یعنی اگر آنان هم با تو کریمانه برخورد نکردند، تو کریمانه سخن بگو. «و قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴]

اشاره

وَ اِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (۲۴)

و از روی مهربانی و لطف، بال تواضع خویش را برای آنان فرود آور و بگو: پروردگارا! بر آن دو رحمت آور، همان گونه که مراد در کودکی تربیت کردند.

ص: ۴۱

۱ فرزند در هر موقعیتی که هست، باید متواضع باشد و کمالات خود را به رُخ والدین نکشد. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ» ۲ تواضع در برابر والدین، باید از روی مهر و محبت باشد، نه ظاهری و ساختگی، یا برای گرفتن اموال آنان. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا ... مِنْ الرِّحْمَةِ» ۳ فرزند باید نسبت به پدر مادر، هم متواضع باشد، هم برایشان از خداوند رحمت بخواهد. «وَ اخْفِضْ ... وَقُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ۴ دعای فرزند در حق پدر و مادر مستجاب است، و گر نه خداوند دستور به دعا نمی داد. «وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ...

۵ دعا به پدر و مادر، فرمان خدا و نشانه ی شکرگزاری از آنان است. «قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ...

۶ در دعا از کلمه «رَبِّ» غفلت نکنیم. «قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ۷ رحمت الهی، جبران زحمات تربیتی والدین است. «رَبِّ ارْحَمُهُمَا کَمَا رَبَّيْتَنِي» گویا خداوند به فرزند می گوید: تو رحمت خود را دریغ مدار، و از خدا نیز استمداد کن که ادای حق آنان از عهده ی تو خارج است.

۸ گذشته ی خود، تلخی ها و مشکلات دوران کودکی و خردسالی را که بر والدین تحمیل شده است از یاد نبرید. «کَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا» ۹ پدر و مادر باید بر اساس محبت فرزندان را تربیت کنند. «ارْحَمُهُمَا کَمَا رَبَّيْتَنِي» ۱۰ انسان باید از مربیان خود تشکر و قدردانی کند. «ارْحَمُهُمَا کَمَا رَبَّيْتَنِي»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵]

اشاره

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهٗ كَانَ لِلّٰٓءَايِبِينَ غَفُوْرًا (۲۵)

پروردگارتان به آنچه در درون شماست، آگاه تر (از خودتان) است. اگر صالح باشید، قطعاً او آمرزنده توبه کنندگان است.

۱ از شئون ربوبیت خداوند، آگاهی اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» ۲ انگیزه ما در هر کار و در خدمت به والدین زیر نظر اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» ...

۳ صلاحیت ها مربوط به درون و انگیزه هاست. «فِي نَفْسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ» ۴ اگر دل و درون، صاف و صالح باشد، در توبه باز است. «تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ غُفُورًا» ۵ توبه ی خود را با انابه ی پی در پی انجام دهیم. «لِلْمَأْوِيْنَ» ۶ خداوند بخشاینده است، اما شرط برخورداری ما از مغفرت الهی، توبه است.

«إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ غُفُورًا» ۷ اگر از روی نادانی برخورد نامناسبی با والدین داشته ایم، با توبه می توانیم رحمت خدا را جلب کنیم. «صَالِحِينَ ... غُفُورًا» (با توجه به آیه ی قبل) ۸ عفو و بخشش الهی از شئون ربوبیت اوست. «رَبُّكُمْ ... غُفُورًا» ۹ یکی از نشانه های صالح بودن انسان، توبه کردن است. «إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْمَأْوِيْنَ»

۱۰ گاهی از افراد صالح نیز لغزشی سر می زند، که البته باید این کوتاهی ها را با توبه جبران کرد. «إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶]

اشاره

وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (۲۶)

حق خویشاوند و بیچاره و در راه مانده را ادا کن و هیچ گونه ریخت و پاش و اسرافی نکن.

نکته ها:

«تبذیر» از ریشه ی «بذر» به معنای ریخت و پاش است. مانند آنکه برای دو نفر مهمان، غذای ده نفر را تهیه کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس چیزی را در غیر مسیر طاعت خدا مصرف کند، مبذّر

است. (۱) آن حضرت در پاسخ به این سؤال که آیا در مخارج حلال نیز اسراف وجود دارد؟ فرمودند: بلی، زیرا کسی که دارایی خود را چنان بخشش کند که چیزی برای خود نگذارد، در مصرف حلال اسراف کرده است. (۲)

□
پس از نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدنبال مراد خداوند از «ذَا الْقُرْبَى» بود. خداوند به او وحی کرد که «فدک» را به فاطمه علیها السلام بدهد و آن حضرت «فدک» (۳) را به فاطمه بخشید. اما پس از آن حضرت، فدک را از اهل بیت به ناحق گرفتند و اهل بیت برای گرفتن حق خود همواره به این آیه استناد می کردند.

مفسران شیعه و سنی مانند طبری، با الهام از روایات، می نویسند: امام سجاد علیه السلام در دوران اسارت وقتی همراه قافله اسرا به شام رسید، در مقام محاجه با آنان که اسرای اهل بیت را بی دین و خارجی می خواندند، با استناد به این آیه فرمودند: مراد از «ذَا الْقُرْبَى» ما هستیم! (۴) برخی روایات آیه را مربوط به خمس دانسته و برخی دیگر موضوع آیه را بالاتر از مسائل مادی دانسته و گفته اند: آیه، به پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان می دهد که حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام را با وصیت به جانشینی او ادا کند. (۵) و مراد از تبذیر در آیه که از آن نهی شده، «غلو» است. (۶)

ص: ۴۴

۱-۱. بحار، ج ۷۵، ص ۳۰۲.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. فدک، مزرعه ی بسیار بزرگی بود که بدون جنگ در اختیار پیامبر قرار گرفت. آن حضرت با توجه به محبوبیت، عصمت، زهد، امانت و دقت اهل بیت علیهم السلام و پشتیبانی اقتصادی برای تبلیغ خط و راه آنان و فقرزدایی از امت، آن را در اختیار اهل بیت علیهم السلام گذاشت. اما پس از رحلت پیامبر ابو بکر آن را گرفت، سپس عمر بن عبد العزیز آن را باز گرداند، باز غصب کردند و در زمان مأمون برگردانده شد و باز هم غصب کردند. درباره ی فدک، بحث های تاریخی، حقوقی و سیاسی فراوانی است که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده که از همه ی آن مباحث، صرف نظر می کنیم.

۴-۴. احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۳۳؛ تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمودند: حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشینی رسول خدا و داشتن علوم نبوی است. کافی، ج ۱، ص ۲۹۴.

۶-۶. تفسیر فرقان.

۱ دستورات دینی با فطرت هماهنگ است. انسان به طور فطری در درجه اول به والدین و سپس به نزدیکان علاقه دارد، دستور ادای حق در اسلام نیز بر این اساس است. با توجه به آیات قبل و «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۲ در انفاق، باید اولویت ها را در نظر گرفت. اول والدین، سپس فامیل، بعداً فقرا و ابن السبیل. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ» ...

۳ خویشاوندان، به گردن ما حق دارند و ما منتی بر آنان نداریم. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» ۴ خویشاوندی، فقر و در راه ماندگی سبب پیدایش حقوق ویژه است. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۵ در پرداخت حق خویشاوندان، فقر شرط نیست. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۶ در انفاق باید اعتدال را رعایت کنیم و از حد نگذریم. «آتِ ... وَ لَا تُبَدِّرْ» ۷ ریخت و پاش و مصرف بی مورد مال، حرام است. «وَ لَا تُبَدِّرْ» ۸ انسان در مصرف مال و ثروت خود به هر شکلی آزاد نیست. «وَ لَا تُبَدِّرْ تَبْدِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷]

اشاره

إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (۲۷)

همانا اسرافکاران برادران شیطان هیند و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس بود.

نکته ها:

کلمه ی «اخ» در عربی هم به معنای برادر، هم به معنای ملازم و همراه می باشد. مثل «اخو السفر» به کسی که پیوسته در سفر است، و «اخو الکریم» که به انسان کریم گفته می شود. برادری گاهی نسبی است، گاهی مسلکی و مرامی؛ اسرافکاران برادران مسلکی شیطانند. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» یعنی کسانی که در مسیر شیطان و همراه اویند.

در قرآن، پیوسته از وسوسه یا ولایت شیطان بر افراد، سخن به میان آمده است، اما تنها موردی که «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» آمده این آیه است، یعنی اسرافکاران همکار شیطانند، نه تحت امر او. پس کار از وسوسه شدن گذشته و به مرحله ی همکاری و معاونت رسیده است.

چنان که در جای دیگر آمده است: «نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۱) «تبذیر»، گرچه بیشتر در مسائل مالی است، ولی در مورد نعمت های دیگر نیز وجود دارد، مانند هدر دادن عمر و جوانی، به کار گرفتن فکر، چشم، گوش و زبان در راه ناصحیح، سپردن مسئولیت ها به افراد ناصالح، پذیرش مسئولیت بدون داشتن لیاقت و بیش از حد توان و ظرفیت، آموزش و آموختن مطالب غیر ضروری و غیر مفید و امثال اینها. (۲)

پیام ها:

۱ مصرف مال و دارایی در غیر مورد آن، کاری شیطانی و نوعی ناسپاسی است.

«الْمُبْذِرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۲ مبذّر و اهل ریخت و پاش باید تحقیر شود، نه آنکه مورد تقدیر و احترام قرار گیرد. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۳ مؤمن با مؤمن برادر است، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۳) و اسرافکار با شیطان. «إِنَّ الْمُبْذِرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۴ تبذیر، نشانه ی کفران و ناسپاسی است، نه نشانه ی سخاوت و بخشندگی.

«الْمُبْذِرِينَ ... لِرَبِّهِ كَفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸]

اشاره

وَإِنَّمَا تُعْرَضُونَ عَنْهُمْ إِيْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (۲۸)

و اگر به انتظار رحمتی از پروردگارت که به آن امیدواری، از آنان اعراض می کنی، پس با آنان سخنی نرم بگو.

ص: ۴۶

۱-۱. زخرف، ۳۶.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۳-۳. حجرات، ۱۰.

این آیه، درباره ی برخورد مناسب با مردم است. لذا پیامبر حتّی آن گاه که در انتظار گشایش و رحمت الهی بود، اگر کسی از ایشان چیزی درخواست می کرد که حضرت آن را نداشت، برایش دعا می کرد و می فرمود: خداوند، ما و شما را از فضل خویش روزی دهد. (۱)

فاطمه ی زهرا علیها السلام هنگامی که برای کمک در کارهای خانه خود، از پیامبر کنیزی درخواست کرد، حضرت فرمود: در مسجد ۴۰۰ نفرند که لباس و غذا ندارند، اگر چنین نبود، خدمتکاری برایت تعیین می کردم. آن گاه تسبیحات معروف به «تسبیح حضرت زهرا» را به او آموخت. (۲)

قرآن درباره ی نحوه ی سخن گفتن با مردم، دستورهایی دارد، از جمله اینکه با آنان سخنی نرم، ملایم، آسان، استوار، معروف و رسا گفته شود. «قَوْلًا مِّنْسُورًا»، «قَوْلًا لَّيِّنًا» (۳)، «قَوْلًا كَرِيمًا» (۴)، «قَوْلًا سَدِيدًا» (۵)، «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۶)، «قَوْلًا بَلِيغًا» (۷)

پیام ها:

۱ پیامبران نیز گاهی دستشان برای کمک به دیگران خالی است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا» ۲ باید به رحمت الهی امیدوار بود. «رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ» ۳ ما از خدا طلبکار نیستیم، آنچه هم بدهد از رحمت اوست. «رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ» ۴ تلاش و امید باید در کنار هم باشد و هیچکدام به تنهایی کافی نیست. «إِنِّيغَاءَ ...»

تَرْجُوهَا

۵ مؤمن در جستجوی امکانات برای رسیدگی به محرومان است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ» ۶ امکانات مادی را از رحمت الهی بدانیم. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ»

ص: ۴۷

۱-۱. تفسیر لاهیجی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. طه، ۴۴.

۴-۴. اسراء، ۲۳.

۵-۵. نساء، ۹.

۶-۶. نساء، ۸.

۷-۷. نساء، ۶۳.

۱۷ امکانات مادی در جهت تربیت و تکامل انسان است. «رَحْمَهُ مِنْ رَبِّكَ» ۸ نداشتن، عذر پذیرفته ای برای ترک انفاق و کمک نکردن است. «تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءً» ...

۱۹ اگر نیاز مالی کسی را برطرف نکردیم، لا- اقل دل او را با سخن شایسته به دست آوریم. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا» ۱۰ به فقرا وعده ای بدهید که بتوانید عمل کنید و مشکل را نباشد. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹]

اشاره

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا (۲۹)

و نه دست خود را به گردنت بسته بدار (که هیچ انفاقی نکنی) و نه آن را کاملاً باز گذار که (چیزی برای خودت نماند) و سرزنش شده و حسرت خورده (به کنجی) نشینی.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «مَحْسُورًا» حسرت فقر و تنگدستی است. (۱)

بعضی گفته اند: «ملامت» مربوط به اول آیه است که درباره بخل است و «حسرت» مربوط به آخر آیه و ولخرجی است.

زنی پسر خود را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد و از آن حضرت پیراهنش را به عنوان تبرک درخواست کرد. پیامبر تنها پیراهن خود را داد و چون لباس دیگری نداشت، برای نماز از خانه بیرون نیامد. این آیه نازل شد تا پیام دهد که سخاوت، آن نیست که یکتا پیراهن خود را بدهی.

در روایتی دیگر آمده است: مقداری طلا، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند، پیامبر در همان زمان همه

ص: ۴۸

را انفاق کرد. روز بعد فقیری از حضرت درخواستی کرد. حضرت چیزی نداشت که به او بدهد. مرد فقیر حضرت را سرزنش کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از اینکه چیزی نداشت تا به او کمک کند اندوهناک شد که این آیه نازل شد. (۱)

پیام ها:

۱ مؤمن باید از بخل دوری کرده و به دیگران کمک نماید. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً» ۲ اسلام مکتب اعتدال و میانه روی حتی در انفاق است. «لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا» ۳ افراط و تفریط، محکوم و میانه روی شیوه پسندیده است. «لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا» ۴ نتیجه ی ولخرجی و زیاده روی در انفاق، خانه نشینی و ملامت و حسرت است. «فَتَقْعِدَ مَلُومًا مَحْسُورًا» ۵ اسلام، هرگز به ذلت و خواری مسلمانان راضی نیست و از هر عملی که آنان را به ذلت کشاند، نهی کرده است. «لَا تَجْعَلْ ... لَا تَبْسُطُهَا ... فَتَقْعِدَ مَلُومًا مَحْسُورًا» ۶ توجه به عاقبت شوم کار، سبب دوری از آن است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقْعِدَ» ...

۷ آینده نگری از اصول مدیریت است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقْعِدَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰]

اشاره

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۰)

همانا پروردگارت برای هر کس بخواهد، روزی را گشاده یا تنگ می سازد، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در قرآن بطور گسترده درباره ی رزق و روزی، بحث شده است. برخی از نکات آن آیات عبارت است از:

الف: رزق هر جنبنده ای بر عهده خداست. «مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲)

ص: ۴۹

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. هود، ۶.

ب: سرچشمه ی روزی، در آسمان است. «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» (۱) ج: اگر همه ی مردم رزق گسترده داشته باشند، فساد گسترش می یابد. «وَلَوْ بَسِطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْمَأْرُصِ» (۲) د: مردم باید تلاش کنند و به دنبال رزق بروند. «فَاتَّبِعُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» (۳) ه: تقوا از عوامل گشایش و موجب توسعه در رزق است. «وَمِنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۴) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «قدر الأرزاق فكثيرها و قلةها و قسمها على الضيق و السعة فعدل فيها لبيتلي من اراد بميسورها و معسورها و ليختبر بذلك الشكر و الصبر من غنيها و فقيرها» (۵) خداوند، روزی مردم را با کم و زیاد کردن، تقدیر کرد تا هر که را بخواهد در تنگناها و گشایش ها بيازمايد و غنی و فقير را با شكر و صبري كه از خود بروز مي دهد، امتحان و گزينش كند.

پیام ها:

۱ کمی و زیادی رزق به دست خداست. «يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ» ۲ وسعت یا تنگی رزق، از شئون ربوبیت خدا و برای رشد و تربیت انسان هاست. «إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَيَقْدِرُ» ۳ خواست خداوند بر اساس بصیرت و آگاهی اوست. «لِمَنْ يَشَاءُ ... خَيْرًا بَصِيرًا» ۴ از ترس فقر خود، بخل نورزید و برای نفی فقر دیگران تمام اموال خود را یک جا نبخشید، که روزی بدست خداست و فقر برخی حکیمانه است.

«لَا تَجْعَلْ يَدَكَ ... إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

ص: ۵۰

۱-۱. ذاریات، ۲۲.

۲-۲. شوری، ۲۷.

۳-۳. عنكبوت، ۱۷.

۴-۴. طلاق، ۲.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

اشاره

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا (۳۱)

فرزندان خود را از بیم تنگدستی نکشید. این ما هستیم که آنان و شما را روزی می دهیم. یقیناً کشتن آنان گناهی است بزرگ!

نکته ها:

«إِمْلَاقٍ» به معنای فقر و تنگدستی است. شاید ریشه ی آن «مَلَقَ» باشد، چون فقیر اهل تملق می شود.

این آیه، سیمای نابسامان اقتصاد دوران جاهلیت را نشان می دهد. امروز هم که دنیا به خاطر نگرانی از افزایش جمعیت و کمبودهای اقتصادی، سقط جنین را مجاز می داند، گرفتار نوعی جاهلیت شده است.

خداوند در آیه ۱۵۱ سوره ی انعام، کشتن فرزندان را به خاطر فقر می داند، «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِّنْ إِمْلَاقٍ» ولی در این آیه، کشتن را به خاطر ترس از فقر می شمرد، «خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» در آنجا در مورد فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ» ما زندگی شما و فرزندانتان را تأمین می کنیم، در اینجا در مورد ترس از فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ» رزق بچه هایتان و خودتان با ماست. چون هیجان ترس بیشتر است، خداوند اول اولاد را بیمه می کند، سپس خود انسان را، تا هیجان کاهش یابد. (۱) شاید سرّ این تفاوت در این باشد که چون گرسنگی الآن است و ترس از فقر برای آینده، لذا در صورت اول می فرماید: ما هم اکنون خود شما و فرزندانتان را رزق می دهیم، ولی در مورد ترس از آینده می فرماید: نگران نباشید ما فرزندانتان و خودتان را روزی می دهیم.

پیام ها:

۱ کودک، حقّ حیات دارد و والدین نباید این حق را از او بگیرند. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ»

ص: ۵۱

۲ فقر و تهیدستی حتی در قوی ترین عواطف انسانی تأثیرگذار است. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۳ ترس از ضرر و زیان و فقر، مجوز گناه و نادیده گرفتن حقوق دیگران نیست.

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۴ اگر امتیث روانی و ایمان نباشد، نه فقط فقر که ترس از فقر نیز سبب آدم کشی می شود. «لَا تَقْتُلُوا ... خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۵ توجه به ضمانت الهی، مانع گناه است. «لَا تَقْتُلُوا ... نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۶ ایمان و توکل را از یاد نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۷ خداوند از پدر و مادر مهربان تر است، به او سوء ظن نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۸ رزق به دست خداست و زیادی نفرت و جمعیت بی اثر است، پس فرزند عامل فقر نیست. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۹ گاهی رزق و روزی ما در سایه ی روزی فرزندان است. «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۱۰ فرزند کشی و سقط جنین، گناه و جنایت است، چه پسر باشد، چه دختر.

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ ... خَطَأً كَبِيراً» ۱۱ گناهان یکسان نیستند، گناهان صغیره و کبیره داریم. «خَطَأً كَبِيراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲]

اشاره

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا (۳۲)

به زنا نزدیک نشوید، که کار زشت و راه بدی است.

نکته ها:

رابطه ی نامشروع جنسی (زنا)، مفاسد و زیان های فردی، اجتماعی و خانوادگی فراوانی را بدنبال دارد و لذا در اسلام حرام شده است و در قرآن کریم، در کنار شرک، قتل (۱) و سرقت (۲) آمده است.

ص: ۵۲

۱-۱). «الذین لا یدعون مع الله إلهاً آخر و لا یقتلون النفس التي حرّم الله الا بالحق و لا یزنون» فرقان، ۶۸.
۲-۲) ... «إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَيَّ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ» ... ممتحنه، ۱۲.

گوشه ای از مفسد زنا از این قرار است:

۱ سرچشمه ی بسیاری از درگیری ها، خودکشی ها، فرار از خانه ها، فرزندان نامشروع، بیماری های مقاربتی و دلهره برای خانواده های آبرومند است.

۲ زناکاران چون برای شهوترانی سراغ یکدیگر می روند، میانشان انس و الفت عمیق و آرامش نیست.

۳ زناکار، طرف مقابل را شریک زندگی نمی داند، وسیله ی اطفای شهوت می داند.

۴ زنا، سبب کاهش تشکیل خانواده از طریق ازدواج و موجب به وجود نیامدن ارتباطهای فامیلی و قطع صله ی رحم است. چون باز شدن راه زنا، بی رغبتی به ازدواج را در پی دارد.

۵ در زنا، احساس تعهد و تکلیف نسبت به بقای نسل و تربیت کودک نیست و احساس پدری و مادری از میان می رود.

۶ زنا، نظام ارث بری را بر هم می زند و وارث واقعی معلوم نمی شود.

۷ سبب از بین رفتن شخصیت و هویت انسانی می شود و موجب مرگ های زودرس می گردد.

«یذهب بالبهاء و یعجل الفناء» (۱) ۸ چون ارتکاب زنا، بدون زحمت و خرج نیست، زناکار برای ارضای هوس خود، به سراغ گناهان زیادی می رود. مثلاً گاهی برای کامیابی خود، به تهمت، ارباب و دزدی دست می زند و حتی مرتکب قتل می شود.

۹ در جامعه، فرزندان نامشروع و بی هویت پدید می آید، که زمینه ی بسیاری از مفسد و جرائم است و مصداق روشنی برای فحشا است.

اسلام برای پیشگیری از زنا، برنامه هایی ارائه داده است، از قبیل:

۱ ممنوعیت اختلاط زن و مرد در بعضی مکان ها.

۲ ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم.

۳ حرمت زینت زن برای نامحرمان.

ص: ۵۳

۴ حرمت نظر به نامحرم و دست دادن با نامحرم و پرهیز از فکر زنا و تماشای عکس های تحریک کننده.

۵ مجازات شدید برای زناکار.

۶ توصیه به ازدواج و پایین گرفتن مهریه.

۷ نکوهش از ازدواج دیر هنگام.

۸ عبادت شمردن همسر داری و تلاش برای خانواده.

پیام ها:

۱ جاذبه بعضی گناهان به حدی است که نزدیک شدن به آن هم خطر دارد.

« لا تَقْرُبُوا » ۲ نه فقط زنا، بلکه از مقدمات زنا هم باید پرهیز کرد. (گاهی یک نگاه، تلفن، نامه و تماس، زمینه ی ارتباطی نامشروع می شود.) « لا تَقْرُبُوا » ۳ زنا، در طول تاریخ عملی زشت و ناپسند، و در ادیان دیگر نیز حرام بوده است. « كَانْ فَاحِشَةً » ۴ در نهی از منکر، زشتی گناه را بیان کنیم. « لا تَقْرُبُوا ... سَاءَ سَبِيلًا » ۵ زنا هم گناه است، هم راهی برای گناهان دیگر و هم سبب بدعاقبتی است.

« سَاءَ سَبِيلًا »

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۳]

اشاره

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا (۳۳)

و کسی را که خداوند، (قتل او را) حرام کرده است نکشید، مگر به حق. و هر کس مظلوم کشته شود، قطعاً برای ولی او تسلط (و اختیار دیه یا قصاص) قرار داده ایم، پس نباید در کشتن (و قصاص) زیاده روی کند، چرا که آن (ستمیدیده به طور عادلانه) یاری و حمایت شده است.

ص: ۵۴

«فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» یعنی در قصاص بیش از قاتل را نکشید و یا او را مثله نکنید، چنان که در جاهلیت چنین رسمی وجود داشته است.

قتل نفس و آدم کشی از گناهان کبیره است. هر کس در غیر مورد قصاص یا فساد، کسی را بکشد، گویا همه ی مردم را کشته است، «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) و کیفر چنین قتلی دوزخ ابدی است. «مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا» (۲) این کیفر، برای کسی که اسلحه بکشد و تهدید به قتل کند و به عنوان مفسد و محارب شناخته شود، نیز ثابت است. (۳)

در روایات یکی از مصادیق «ولی»، حضرت مهدی علیه السلام شمرده شده که انتقام جدّ عزیزش امام حسین علیه السلام را خواهد گرفت. (۴) «فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» حمایت خداوند از مظلوم و سپردن حقّ قصاص به ولیّ دم، هم عامل بازدارنده از آدم کشی است و هم بازدارنده از اسراف در قصاص. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

پیام ها:

۱ هر انسانی حقّ حیات دارد، حتّی غیر مسلمانی که با مسلمانان سر جنگ نداشته باشد، مصوئیت جانی و مالی دارد. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ» ...

۲ قانون الهی، محور ارزشها و حرمت هاست. «حَرَّمَ اللَّهُ» ۳ خودکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ» ۴ از نظر اسلام، کشتن افراد، در موارد حق (همچون قصاص، دفاع، ارتداد، لواط یا زنا یا محصنه) جایز است. «إِلَّا بِالْحَقِّ» ۵ مظلوم، هر که باشد باید مورد حمایت قرار گیرد. «مَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا ... مَنصُورًا» ۶ قرار دادن حقّ قصاص، برای حمایت از مظلوم است. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

ص: ۵۵

۱-۱. مائده، ۳۲.

۲-۲. نساء، ۹۳.

۳-۳. مائده، ۳۳.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۷ اولیای مقتول دارای حق قصاص و کشتن قاتل هستند. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» ۷ در قصاص باید خشم و غضب مهار شود و عدالت مراعات گردد. «فَلَا يُشِيرُ فِي الْقَتْلِ» اسلام حتی برای متجاوزات به جان انسان ها، عدالت را شرط دانسته است. اولیای مقتول، حق ندارند به عنوان قصاص، بیش از یک نفر را بکشند و از قانون قصاص سوء استفاده کنند.

۹ قاتل را مثلثه نکنید و در نوع و کیفیت قصاص، ناجوانمردی نکنید. «فَلَا يُشِيرُ فِي الْقَتْلِ» ۱۰ از سنت های الهی، حمایت از مظلوم است. «إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴]

اشاره

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا (۳۴)

و به مال یتیم، جز به بهترین راه (که به نفع یتیم باشد) نزدیک نشوید، تا آنکه به حد بلوغ و رشدش برسد. (که آن گاه اموالش را به او بر می گردانید) و به پیمان وفا کنید، که (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.

نکته ها:

کلمه ی «اشد» از «شد»، به گره محکم گفته می شود و در اینجا منظور مرحله ی رشد یتیم و استحکام جسمی و روحی در حفظ اموالش می باشد.

قرآن درباره ی حفظ حقوق یتیم و مراعات حال او و رسیدگی و تکفّل امور یتیمان سفارش فراوان کرده است. ولی چون احتمال لغزش مالی و سوء استفاده کردن از اموال یتیمان بسیار است، لذا هشدار بیشتری لازم است، به گونه ای که از نزدیک شدن به آن نیز نهی شده و تصرّف ظالمانه در اموال یتیمان، خوردن آتش شمرده شده است. (۱)

وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان از حضور بر سر سفره ی ایتم کنار گرفتند و آنان را

ص: ۵۶

منزوی ساختند. آیه ی دیگری نازل شد که مراد از نزدیک نشدن، سوء استفاده است، و الاّ افراد مصلح نباید به بهانه ی تقوا، یتیمان را رها کنند. «وَ اِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَ اللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» (۱) در حدیث می خوانیم: مراد از عهد و پیمانی که مورد سؤال است، محبت و دوستی و اطاعت از علیّ علیه السلام است. (۲)

پیام ها:

۱ اسلام، پشتیبان محرومان، ضعیفان و یتیمان است. «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ» ۲ هر جا احتمال سوء استفاده باشد، باید بیشتر سفارش کرد. (۳) «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ» ۳ جاذبه ی مال به قدری زیاد است که نزدیک شدن به آن هم گاهی گناه و حرمت را در پی دارد. «لَا تَقْرُبُوا» ۴ کودکان، حق مالکیت دارند. «مَالَ الْيَتِيمِ» ۵ ارث یکی از اسباب مالکیت است. «مَالَ الْيَتِيمِ» ۶ تصرف در مال یتیم مشروط به رعایت بالاترین و پرثمرترین شیوه هاست.

(اگر منافع یتیم در گردش مال اوست، باید آن را به کار انداخت، نه آنکه بی تفاوت ماند.) «لَا تَقْرُبُوا ... اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ» ۷ در تصمیم گیری های مالی، باید منافع و مصالح یتیمان مراعات شود. «اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ» ۸ تصرف نابجا و حیف و میل اموال یتیمان، ممنوع است. «لَا تَقْرُبُوا ... اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ»

ص: ۵۷

۱-۱. بقره، ۲۲۰.

۲-۲. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳-۳. به همین دلیل، حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه، در مورد رعایت حقوق اجیر، کشاورز، زن و یتیم، سفارش بیشتری کرده است. مانند: «اللّٰهُ اَللّٰهُ فِى الْاَيْتَامِ» نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۹ زمان واگذاری مال یتیم به خود او، وقتی است که به بلوغ فکری و اقتصادی و جسمی برسد. «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» ۱۰ به پیمان ها هر چه و با هر که باشد وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ» ۱۱ توجه به مسئولیت، انسان را از گناه باز می دارد. «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵]

اشاره

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

و چون با پیمان داد و ستد کنید، پیمانه را تمام دهید و با ترازوی درست وزن کنید، که این بهتر و سرانجامش نیکوتر است.

نکته ها:

«قسطاس»، از ترکیب دو کلمه ی «قسط» به معنای عدل و «طاس» به معنای کفه ی ترازو می باشد. (۱) در حدیث آمده است: امام معصوم، نمونه و مصداق «قسطاس مستقیم» در جامعه ی اسلامی است. (۲)

مسائل داد و ستد و رعایت حقوق مردم در معاملات، چنان مهم است که قرآن بارها روی آن تأکید کرده و بزرگ ترین آیه قرآن، (۳) مربوط به آن و سوره ای به نام «مطففین» (کم فروشان) نام نهاده شده است. اولین دعوت بعضی پیامبران، همچون حضرت شعیب نیز ترک کم فروشی بوده است. (۴)

پیام ها:

۱ بازار مسلمانان، باید از تقلب و کم فروشی دور باشد و فروشنده ی آن باید امین، دقیق، درستکار و با حساب و کتاب باشد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۲ ایفای کیل و پیمانه ی صحیح، از نمونه های وفای به پیمان است که در آیه ی

ص: ۵۸

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳- ۳. بقره، ۲۸۲.

۴- ۴. شعراء، ۱۸۱، ۱۸۳.

قبل گذشت، زیرا معامله، نوعی تعهد است. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ ... أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۳ ترازو و وسایل سنجش و محاسبات تجاری، باید سالم و دقیق باشد. «وَزِنُوا بِالْقِسْطِ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ» ۴ دقت در ترازو، وزن و محاسبات، عامل خیر و برکت است و کم فروشی، خیر و برکت را می برد. «ذَلِكَ خَيْرٌ» ۵ فلسفه ی فرمان های الهی، خیر خود انسان هاست. «أَوْفُوا، زِنُوا ... ذَلِكَ خَيْرٌ» ۶ درستکاری اقتصادی، برتر از دارایی و کسب مال از راه کم فروشی است.

نتیجه ی دادوستد درست و رعایت حقوق مردم، به خود انسان باز می گردد، چون ایجاد اعتماد می کند، ولی کم فروشی و نادرست بودن میزان و حساب، جامعه را به فساد مالی و سلب اعتماد می کشاند. پس پایان و پیامد خوب، در گرو درستکاری است. «ذَلِكَ خَيْرٌ» ۷ کسب صحیح، موجب خوش عاقبتی است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا» کم فروش گرچه به سود موقت می رسد، ولی از دست دادن اعتبار دنیوی و فراهم شدن عذاب اخروی، کار او را بدفرجام می کند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶]

اشاره

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (۳۶)

و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و دل، همه ی اینها مورد بازخواست قرار خواهد گرفت.

نکته ها:

ذکر چشم و گوش و دل در آیه، شاید از باب نمونه باشد، زیرا در قیامت علاوه بر خود انسان، از دست و پا و اعضای دیگر هم سؤال می شود (۱) و آنها به سخن آمده، اعتراف

ص: ۵۹

می کنند. (۱) و ممکن است برای این باشد که انگیزه ی پیروی از دیگران از طریق دیدن یا شنیدن و یا اندیشه و درک است.

در طول تاریخ، بسیاری از فتنه ها و نزاع ها، از قضاوت های عجولانه یا حرف های بی مدرک و نظریه های بدون تحقیق و علم، بروز کرده است. عمل به این آیه، فرد و جامعه را در برابر بسیاری از فریب ها و خطاها بیمه می کند. چرا که خوش بینی بیجا، زودباوری و شایعه پذیری، جامعه را دستخوش ذلت و تسلیم دشمن می کند.

تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیت از نیاکان، باور کردن پیشگویی ها، خواب ها، حدس ها و گمان ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضعگیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل شنیده های بی اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک های دروغین دیگران، همه ی اینها مصداق «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» بوده و ممنوع است.

به مقتضای روایات متواتر و معتبر، پیروی از اصول قطعی شرعی (مانند فتوای مجتهد، یا علمی که به اطمینان های نزدیک به یقین اطلاق می شود) پیروی از علم است. هم چنان که مردم از نسخه ی پزشکی متخصص ص و دلسوز، علم پیدا می کنند، از فتوای مجتهد جامع الشرائط و متقی نیز علم به حکم خدا پیدا می کنند. بنا بر این این مرحله از علم کافی است، هر چند علم درجاتی دارد و مراحل عمیق تر آن مانند: علم الیقین، حق الیقین و عین الیقین می باشد.

امامان معصوم علیهم السلام، اصحاب خود را از شنیدن و گفتن هر سخنی باز می داشتند و به آنان توصیه می کردند که دربانِ دل و گوش خود باشید. و در این امر، به این آیه «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» استناد می کردند.

چنان که امام صادق علیه السلام برای متنبه کردن شخصی که هنگام رفتن به دستشویی، توقف خود

ص: ۶۰

۱- ۱). شاید عبارت «کل اولئک» اشاره باشد که این سه عضو، از باب نمونه است، و گر نه بدون «کل اولئک» هم معنای آیه تمام بود.

را در آنجا طول می داد تا صدای ساز و آواز همسایه را بشنود، این آیه را تلاوت کرد و فرمود:

گوش از شنیده ها، چشم از دیده ها و دل از خاطرات مؤاخذه می شود. امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: انسان حق ندارد هر چه می خواهد بگوید. (۱)

پیام ها:

۱ زندگی باید بر اساس علم و اطلاعات صحیح و منطق و بصیرت باشد. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۲ بازار شایعات را داغ نکنیم و با نقل شنیده های بی اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین نبریم. «لَا تَقْفُ» ...

۳ قرآن بساط ساحران، کاهنان و پیش گویان را که مردم ساده لوح را دور خود جمع می کنند، بر هم می زند. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۴ راه شناخت، تنها حس نیست، دل نیز یکی از راههای شناخت است. «السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ» ۵ در قیامت، از باطن و نیات هم بازخواست می شود. «الْفُؤَادَ» ۶ ایمان به قیامت و حسابرسی خداوند، عامل پیدایش تقواست. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» ۷ بهره برداری صحیح نکردن از جسم و امکانات، مؤاخذه خواهد داشت. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا (۳۷) كُلُّ ذَلِكُمْ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا (۳۸)

و در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو، قطعاً تو زمین را نخواهی شکافت و در بلندی به کوه ها نخواهی رسید.

ص: ۶۱

همه ی اینها، گناهِش نزد پروردگارت ناپسند است.

نکته ها:

از جامعیت اسلام اینکه علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی، برای کارهای جزئی مانند رفت و آمد بیرون خانه نیز دستور دارد. از جمله اینکه:

الف: «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۱) در راه رفتن، میانه رو باش.

ب: «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» در زمین با تکبر و سرمستی راه نرو.

ج: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۲) بندگان خدا آناند که در زمین با آرامش و بی تکبر راه می روند.

د: از قارون ثروتمند هم انتقاد می کند که هنگام عبور در کوچه و بازار، با تکبر و جلال و جبروت ظاهر می شد. (۳)

در سیره ی پیامبر اسلام است که وی حتی روز فتح مکه بر الاغی بدون پالان سوار شد.

امام حسن مجتبی علیه السلام نیز با داشتن مرکب های زیاد، پیاده به مکه می رفت. اینها نشانه ی فروتنی اولیای دین است. حضرت علی علیه السلام نیز از اوصاف متقین، راه رفتن متواضعانه را بر می شمارد. «و مشیهم التواضع» (۴)

پیام ها:

۱ تکبر، حتی در راه، رفتن از نظر قرآن نکوهیده است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» ۲ راه مقابله با تکبر، توجه دادن به ضعف ها و عجزهاست. «إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ» ۳ خصلت های درونی در رفتار انسان اثر گذار است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» ۴ بدی اعمال زشت در همه ی ادیان الهی امری ثابت است. «كَانَ سَيِّئُهُ ... مَكْرُوهًا» ۵ اوامر و نواهی پروردگار، در جهت رشد و تربیت انسان است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

ص: ۶۲

۱-۱. لقمان، ۶۱.

۲-۲. فرقان، ۶۳.

۳-۳. قصص، ۷۹.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

اشاره

ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا (۳۹)

این (دستورات) از حکمت‌هایی است که پروردگارت بر تو وحی کرده است، و با خدا معبودی دیگر قرار نده که سرزنش شده و رانده، در دوزخ افکنده خواهی شد.

نکته‌ها:

برخی مفسران می‌گویند: مراد از «حکمت»، احکام ثابتی است که در آیات قبل گفته شده و در ادیان دیگر هم بوده و نسخ شدن نیست. در آیه ی ۲۲ فرمان نهی از شرک اولین حکمت بود و در این آیه نیز نهی از شرک، پایان حکمت هاست.

گاهی خداوند، با خطابی تند به پیامبرش، در واقع به کفار هشدار می‌دهد که امید خود را از پیامبر قطع کنند، مثل اینکه می‌فرماید: اگر سراغ غیر خدا بروی، به جهنم افکنده می‌شوی.

پیام‌ها:

۱ اوامر و نواهی خداوند، بر پایه ی حکمت، علم به نیازهای تربیتی بشر و مطابق با عقل است. «أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمِ»
 ۲ عقل و فطرت، انسان را از وحی بی‌نیاز نمی‌کند، بلکه انسان نیازمند وحی است. «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ» ۳ در زشتی شرک، همین بس که اگر پیامبر نیز در پی آن رود، نابود می‌شود.

«لَا تَجْعَلْ ... فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ» ۴ غیر از مکتب وحی و قانون خدا، راهها و مکاتب دیگر بیراهه است و محرومیت و ملامت و دوزخ را در پی دارد. «لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ ... فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ» ۵ پایان شرک، دوزخ و مشرک مستحق دوری از رحمت خداست. «فَتُلْقَىٰ ...»

۶ مشرکان در دوزخ علاوه بر سوختن، عذاب روحی نیز دارند. «مَلُومًا مَدْحُورًا»

اشاره

أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا (۴۰)

آیا (می پندارید) پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده و خودش از فرشتگان، دخترانی گرفته است؟ همانا شما سخن (و تهمت) بزرگی می گوید.

نکته ها:

از جمله عقاید انحرافی مشرکان این بود که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند و قرآن بارها با این مسأله برخورد کرده و آن را دروغ و تهمتی بزرگ شمرده است، از جمله: «أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ» (۱)، «أَلَكُمْ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنثَى» (۲) البته عقیده به فرزند داشتن خدا، نزد یهود و نصارا هم بوده است، ولی اعتقاد به دختر داشتن، مخصوص بت پرستان است.

پیام ها:

۱ برتری پسر بر دختر، پنداری بی اساس است. «أَفَأَصْفَاكُمْ ... بِالْبَنِينَ» ۲ ربوبیت خداوند حتی شامل مشرکان نیز می شود. «رَبُّكُمْ» ۳ عقیده به فرزند داشتن خداوند، بی اساس و محکوم است. «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا» ۴ پندار اینکه فرشتگان دخترند، غلط است. «الْمَلَائِكَةُ إِنَاثًا ... قَوْلًا عَظِيمًا» ۵ انسان نباید آنچه را خود نمی پسندد، برای دیگران بیسندد، چه رسد آنکه برای خدا باشد! «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا (۴۱)

و به یقین، ما در این قرآن (حقایق را با بیان های گوناگون و) مکرر بیان کردیم، تا پند گیرند، و جز بر رمیدگی آنان نیفزود.

ص: ۶۴

۱-۱. طور، ۳۹.

۲-۲. نجم، ۲۱.

، بیان گوناگون و متنوع و تکرارهای مختلف گفتار در جهت روشن تر شدن موضوع بحث است.

انسان فطرتاً تنوع طلب است، خواه در طبیعت باشد، یا کتاب الهی و این رمز برخی تکرارها و تنوع بیان ها در قرآن است.

هم چنان که از بارش باران پاکیزه بر یک لاشه ی متعفن، بوی تعفن برمی خیزد، ورود آیات الهی نیز در دلهای خو گرفته به تکبر و لجاجت، عفونت تنفر را بیشتر می کند. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

پیام ها:

۱ تکرار مطلب، باید متنوع و جذاب باشد، «صَرَفْنَا» زیرا یک نواختی اغلب خستگی آور است.

۲ انسان پیوسته نیازمند تذکر است و چه بسا در هربار تکرار، گروهی جذب شوند. «صَرَفْنَا» ۳ تکرار در آیات قرآن، برای تذکر و پندگیری است. «صَرَفْنَا، لِيَذَّكَّرُوا» ۴ تکرار، برای دوستان دلربا، ولی برای لجوجان نفرت آور. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۲ تا ۴۳]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتِغَوْا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (۴۲) سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (۴۳)

بگو: اگر با خداوند، خدایانی بود آن گونه که مشرکان می گویند در آن هنگام آن خدایان در پی یافتن راه نفوذی به سوی خدای صاحب عرش بودند (تا قدرت را از او بگیرند).

خداوند منزّه و برتر است از آنچه می گویند، برتری بزرگ!

نکته ها:

مشرکان، خداوند را قبول داشتند و «اللَّهِ» را آفریدگار هستی می دانستند، ولی بت ها را شفیع خود یا شریک خدا می پنداشتند. این آیه وجود چنین رابطه ای را میان خدا و بت ها نفی می کند، چون بت ها نه می توانند قدرت را از دست خدای بزرگ بیرون آورند، نه راهی برای تقویت خود دارند.

پیام ها:

۱ نظام هستی، بهترین دلیل بر یکتایی خداست. (اگر خدایان دیگر بودند، رقابت می شد و اگر رقابت بود نظام به هم می خورد.) «إِذَا لَا تَتَعَوَّأُ إِلَیْ ذِی الْعَرْشِ سَبِیلاً» ۲ هر گاه نسبت ناروایی داده شود، تبرئه و تنزیه لازم است. «سُبْحَانَهُ» ۳ خداوند از هر گونه شریک پاک است و میان ذات مقدس او و خرافاتی که می گویند، فاصله و برتری بسیاری است. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا یَقُولُونَ» ۴ هر که و به هر مقدار خدا را ستایش کند، باز خداوند برتر از آن گفته ها و توصیف هاست. «تَعَالَى عَمَّا یَقُولُونَ عُلُوًّا کَبِیراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴]

اشاره

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِیماً غَفُوراً (۴۴)

آسمان های هفتگانه و زمین و هر که در آنهاست، تسبیح خداوند را می گویند، و هیچ چیز نیست مگر آنکه با ستایش، از او به پاکی یاد می کند، ولی شما تسبیح آنها را نمی فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

این آیه می گوید: همه ی هستی برای خداوند تسبیح و سجده و قنوت دارند. برخی مفسران این تسبیح را تسبیح تکوینی دانسته اند، یعنی ساختار وجودی هر ذره ای از عالم، نشان از اراده، حکمت، علم و عدل خدا دارد.

ص: ۶۶

بعضی دیگر معتقدند که هستی، شعور و علم دارد و همه در حال تسبیح اند، ولی گوش ما صدای آنها را نمی شنود. این نظر با ظاهر آیات سازگارتر است. نطق داشتن اشیا محال نیست، چون در قیامت تحقیق می یابد، «أَنْطَقَ كُلُّ شَيْءٍ» (۱) حتی سنگ هم علم و خشیت دارد و از خوف خدا از کوه سقوط می کند، «وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) حضرت سلیمان سخن مورچه را می فهمید و منطق الطیر می دانست. هدهد انحراف مردم را تشخیص می داد که نزد سلیمان آمد و گزارش داد. خداوند کوه ها را مخاطب قرار داده: «يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ» (۳) ای کوه ها! همراه با داود نیایش کنید. در قرآن علاوه بر این موارد از تسبیح دیگر موجودات نیز سخن به میان آمده است. جمله ذرات عالم در نهران تسبیح گویی حیوانات و موجودات، در روایات هم آمده است، از جمله:

الف: به چهره ی حیوانات سیلی زنید، که تسبیح خدا می گویند. (۴)

ب: هر گاه صید تسبیح نگوید، شکار صیاد می شود. (۵)

ج: هیچ درختی قطع نمی شود، مگر به خاطر ترک تسبیح او. (۶)

د: سنگریزه در دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نبوت او گواهی داد. (۷)

ه: زنبور عسل تسبیح می گوید. (۸)

ح: صدای گنجشک ها تسبیح آنهاست. (۹)

همه ی این روایات، گویای تسبیح واقعی است، نه زبان حال.

هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید بلبل به غزلخوانی و قُمری به ترانه

ص: ۶۷

۱-۱. فضلت، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۷۴.

۳-۳. سبأ، ۱۰.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. تفسیر روح الجنان.

۷-۷. تفسیر المیزان.

۸-۸. بحار، ج ۹۵، ص ۳۷۲.

۹-۹. بحار، ج ۶۴، ص ۲۷.

۱ همه ی هستی خدا را تسبیح می گویند، پس چرا انسان از این کاروان عقب بماند. «تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ» ...

۲ در آسمان ها نیز موجودات زنده و با شعور هست. «مَنْ فِيهِنَّ» ۳ تسبیح هستی، همراه با حمد و ستایش است. «يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» ۴ بعضی صداها را ممکن است بشنویم، اما نمی فهمیم که تسبیح است.

«لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» ۵ همه ی هستی شعور دارند، ولی اطلاعات انسان از هستی ناقص است. «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ ... لَا تَفْقَهُونَ» ۶ حقایق، از غیر اهلش پوشیده است. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» ۷ تحمل عقاید خرافی و سخنان ناروا، برخاسته از حلم و بردباری خداست.

«عَمَّا يَقُولُونَ ... حَلِيمًا غَفُورًا» اگر برگشتیم حتماً او می بخشد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵]

اشاره

وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا (۴۵)

و هر گاه قرآن می خوانی، میان تو و کسانی که به قیامت ایمان ندارند، حجابی ناپیدا (و معنوی) قرار می دهیم (تا از درک معارف حق محروم بمانند).

نکته ها:

قرآن وسیله ی هدایت متقین است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) و از نشانه های متقین، یقین به آخرت است، «وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» (۲) پس قرآن برای آنان که به قیامت ایمان ندارند، هدایت گر نیست. این همان حجاب پنهانی است که سبب می شود انسان از فهم وحی و لذت درک معارف الهی محروم بماند، گرچه از زبان خود پیامبر صلی الله علیه و آله نیز وحی را بشنود.

ص: ۶۸

۱-۱. بقره، ۲.

۲-۲. بقره، ۴.

۱ اگر انسان، قابلیت هدایت نداشته باشد، تلاوت قرآن، توسط رسول الله هم بی اثر است. «إِذَا قَرَأْتَ ... حِجَاباً مَسْتُوراً» ۲ قهر الهی، پس از لجاجت و کفر انسان است. «جَعَلْنَا ... لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً» ۳ تلاوت قرآن می تواند انسان را از شر کفار، ایمن کند. «إِذَا قَرَأْتَ، جَعَلْنَا ... حِجَاباً» ۴ تلاوت قرآن، روح تبری از مشرکان را در انسان تقویت می کند. «إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَاباً» ۵ محرومیت از درک وحی، عذاب و قهر الهی است. «جَعَلْنَا ... حِجَاباً مَسْتُوراً» چوب خدا صدا ندارد.

۶ ایمان به معاد، عامل پذیرش دعوت انبیا و کفر به معاد، سبب نپذیرفتن نبوت و معارف الهی است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً مَسْتُوراً» ۷ خداوند حقایق و معارف را از غیر اهلش پوشیده داشته است. «حِجَاباً مَسْتُوراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶]

اشاره

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا (۴۶)

و بر دلهای آنان (کفار) پوشش هایی قرار دادیم تا آن را نفهمند و در گوشه‌هایشان سنگینی (تا حق را نشنوند). و چون پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد کنی، آنان پشت کرده و گریزان می شوند.

نکته ها:

« أَكِنَّةٌ » جمع «کنان»، یا «کن»، به معنای وسیله ی پوشاندن است. « وَقْرًا »، به معنای سنگینی در گوش است. شبیه این آیه در سوره های دیگر (۱) هم آمده است.

بیش از هزار بار در قرآن، از توحید یاد شده است، (۲) ولی متأسفانه کوردلان از شنیدن

ص: ۶۹

۱- ۱. فضلت، ۴۴؛ انعام، ۲۵؛ کهف، ۵۷.

۲- ۲. تفسیر أطیب البیان.

آیات توحید و بهره گیری از آنها محروم و ناراحتند، اما از شنیدن سخن شرک و یاوه خرسند می شوند. «وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبِشِرُونَ» (۱) امروز نیز هر گاه بحث از توحید می شود، بعضی متنفرند، ولی سخن شرقی ها و غربی ها برایشان جاذبه دارد.

قرآن چنین گروه های گریزان از حق را به الاغ هایی تشبیه کرده که از شیران رم می کنند.

« كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ » (۲)

پیام ها:

۱ روح بسته و دل مرده، معارف ناب قرآن را نمی پذیرد. « أَكِنَّةٌ أَنْ يَفْقَهُوهُ » ۲ شنیدن و فهمیدن ساده، غیر از فهم عمیق و لذت بردن از آن است. « يَفْقَهُوهُ » ۳ محروم ماندن از درک معنویات، نوعی قهر الهی است. « جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ » ۴ یاد غیر خدا کفر است، یاد خدا و غیر خدا شرک، و تنها یاد خدای یکتا توحید است. « ذَكَرَتْ ... وَحْدَهُ » ۵ توحید در ربوبیت، سخت ترین چیز برای مشرکان است. « ذَكَرَتْ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوْ » ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷]

اشاره

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَشْحُورًا (۴۷)

ما داناتریم که چون به تو گوش می دهند، برای چه گوش می دهند و آن گاه که (برای خنثی کردن تبلیغات پیامبر) با هم نجوا می کنند (نیز بهتر می دانیم چه می گویند). آن زمان که ستمگران (به دیگران) می گویند: شما جز از مردی افسون شده پیروی نمی کنید (آن را هم می دانیم).

ص: ۷۰

۱-۱. زمر، ۴۵.

۲-۲. مدثر، ۵۰.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که هر یک از سران کفار، شبانه و بدون اطلاع یکدیگر مخفیانه پشت خانه پیامبر حاضر می شدند تا در تاریکی، صوت قرآن را بشنوند و سپس تحلیل کنند.

گاهی هم در تاریکی به هم برمی خوردند و یکدیگر را شناخته ملامت می کردند که ما خود، دل از صوت محمد نمی کنیم، مردم چه کار کنند! این آیه، به پیامبر خدا دلگرمی می دهد که از فرار و بی احترامی کفار، متأثر نشود، چون همه چیز بر خدا روشن است.

پیام ها:

۱ خداوند، از اهداف و اغراض مردم نیز آگاه است. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَشِئِمُّونَ بِهِ» ۲ همه ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. «نَحْنُ أَعْلَمُ» ...

۳ مبلّغ حق، نباید با فرار یا تهمت مردم عقب نشینی کند، بلکه باید بداند که زیر نظر خداست و دلگرم باشد. «نَحْنُ أَعْلَمُ» ...

۴ دشمنان، چون توجه مردم را به رهبران الهی می بینند، با تهمت و دروغ به آنان ضربه می زنند. «رَجُلًا مَسْحُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸]

اشاره

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً (۴۸)

(ای پیامبر!) بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند و در نتیجه گمراه شدند، پس نمی توانند راه حق را بیابند.

پیام ها:

۱ پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبران دینی و مؤمنین، باید از شیوه تبلیغات دشمن آگاه باشند.

«أَنْظُرْ كَيْفَ» ۲ هم برای اثبات حق، هم برای مکدر ساختن حقایق، می توان از مثال و تمثیل استفاده کرد. «كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»

۳ آنان که برای رد کردن دین، منطق ندارند، با مثل زدن، به پیامبر بدگویی و او را تحقیر می کنند. «ضَرْبُوا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» ۴ توهین به رهبران الهی، عامل گمراهی است. «ضَرْبُوا لَكُمْ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا» ۵ گمراهی انسان ها به تدریج حاصل می شود، اول گرفتار توهین و ضرب المثل نابجا می شود، آن گاه به انحراف، سپس به بن بست می رسد. «ضَرْبُوا لَكُمْ الْأَمْثَالَ، فَضَلُّوا، فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا» ۶ کفر، سرانجامی ندارد. کفار با بهره گیری از انواع تهمت و مثلها برای ضربه زدن به اسلام، بازهم موفق نشدند. «ضَرْبُوا لَكُمْ الْأَمْثَالَ، فَضَلُّوا، فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹]

اشاره

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۴۹)

و گفتند: آیا آن گاه که ما استخوان های پوسیده و پراکنده شویم، آیا براستی ما با آفرینشی تازه، برانگیخته می شویم؟

نکته ها:

«رفات» به معنای گِل خورد شده است. (۱)

در آیات قرآن، هیچ جا دلیلی از سوی منکران معاد بیان نشده است. هر چه هست، تعجب و سؤال و استبعاد است و با طرح سؤال ها ایجاد شبهه می کنند. قرآن نیز در پاسخ آنان، تکیه بر علم و قدرت و حکمت خدا در آفرینش و ذکر نمونه هایی در طبیعت و تاریخ و خود انسان دارد که اول نبوده و سپس پدید آمده است. پس خداوند می تواند بار دیگر موجودات را پس از مرگ، زنده کند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

اشاره

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا (۵۰) أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا (۵۱)

بگو: (استخوان خرد شده که آسان است، شما) سنگ باشید یا آهن.

ص: ۷۲

یا هر مخلوقی از آنچه که در نظر شما از آن هم سخت تر است (باز خدا می تواند شما را دوباره زنده کند) آنان بزودی خواهند گفت: چه کسی ما را باز می گرداند؟ بگو: همان کسی که نخستین بار شما را آفرید. پس بزودی سرهای خویش را (با تعجب) به سوی تو تکان خواهند داد و گویند: آن روز، چه زمان خواهد بود؟ بگو: شاید نزدیک باشد!

نکته ها:

گرچه انسان پس از مرگ، متلاشی و خاک می شود، ولی خاک، سرچشمه و دروازه ی حیات و زندگی است. گیاهان از خاک می رویند و موجودات زنده در خاک پرورش می یابند. پس زنده کردن مردگان از خاک، نزد خداوند متعال مهم و دشوار نیست، حتی اگر شما سنگ و آهن و سخت تر از اینها هم باشید، که فاصله شان با حیات، دورتر است، باز هم خداوند، شما را زنده خواهد کرد.

منکران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها سؤال دارند که چه کسی و چه زمانی و چگونه ما را زنده می کند؟ پاسخ قرآن این است که همان خدا که اولین بار شما را آفرید، قدرت بازآفرینی شما را دارد، زمان آن نیز خیلی دور نیست، شاید نزدیک باشد! «مَنْ يُعِيدُنَا؟ مَتَى هُوَ؟ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

پیام ها:

۱ پیامبر، مأمور پاسخگویی به سؤالات، شبهات و ایرادهاست. «قُلْ» ۲ زنده ساختن مجدد مردگان، حتی اگر سنگ و آهن هم شده باشند، بر خدا آسان است. «حِجَارَةٌ أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا» ...

۳ معاد جسمانی است. «كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا» ...

۴ بسیاری از چیزها، تنها در ذهن و دل ما بزرگ می نماید، ولی در واقع بزرگ نیست. «يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ» ۵ دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. «مِنْ يُعِيدُنَا... الَّذِي فَطَرَكُمْ» ۶ افراد لجوج با شنیدن دلیل نیز از روی استهزا و انکار و استبعاد، سر تکان می دهند. «فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ» ۷ عمر دنیا نسبت به آخرت، کم و کوتاه است و هر کس باید مرگ و قیامت را نزدیک بداند. «أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲]

اشاره

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِن لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (۵۲)

۵۲/۱۷

روزی که شما را (از قبرهایتان) فرامی خواند، پس شما حمد گویان اجابت می کنید و می پندارید که جز مدت کوتاهی (در دنیا یا برزخ) درنگ نکرده اید.

پیام ها:

۱ قیامت را فراموش نکنید. «يَوْمَ» قبل از «يَوْمَ»، کلمه ی «اذکر» در تقدیر است.

۲ قیامت، روز فراخوانی عمومی مردم است. «يَدْعُوكُمْ» ۳ هنگام رستاخیز، همه ی مردگان ثناگوی خداوند (ولی برای کافران سودی ندارد). «فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ» ۴ مدت دنیا و برزخ، نسبت به قیامت، بسیار کوتاه است. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳]

اشاره

وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا (۵۳)

و به بندگانم بگو: سخنی گویند که نیکوتر است، چرا که شیطان (با سخنان ناموزون) میان آنان فتنه و فساد می کند. همانا شیطان همواره برای انسان، دشمنی آشکار بوده است.

ص: ۷۴

خداوند، آفریدگار بهترین هاست؛ «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ»، (۱) «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»، (۲) «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) از ما نیز بهترین ها را می خواهد؛ بهترین عمل، «لِيُبَلِّغُكُمْ أَيْكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا» (۴) بهترین سخن «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» و بهترین حرفها را پیروی کردن. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۵) گویا مسلمانان در نحوه ی برخورد با کفار و نیشخندهای آنان و نحوه ی مقابله به مثل، سؤالاتی داشتند که آیه با «قُلْ» پاسخ داده است، چرا که گاهی بدگویی به بت های کفار، آنان را گستاخ می کرد که آنان نیز به خداوند ناسزا گویند.

«کلام احسن» شامل هر نوع سخن شایسته است، همچون: سلام، دعا، ارشاد، اظهار محبت، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر خدا، توبه و استغفار و امثال آن.

پیام ها:

۱ در دعوت به کلام نیکو، باید خود نیکو سخن بود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۲ کلام و گفتار خوب، زمینه ساز محبت و سخن ناروا، زمینه ساز انواع وسوسه های شیطانی است. آری سخن نیکو، زمینه ی وسوسه را می زداید.

«يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ» ...

۳ لازمه ی عبودیت، خوش گفتاری با دیگران است. «لِعِبَادِي، يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۴ القای دشمنی میان مردم، کار شیطان است و کسی که چنین کند، همکار شیطان است. «يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ» ۵ شیطان، همواره دشمن انسان بوده و در دشمنی لحظه ای درنگ نکرده است.

«إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا» ۶ شیطان در فتنه گری و دشمنی با انسان، بسیار جدی است. «إِنَّ ... كَانَ ... عَدُوًّا مُّبِينًا»

ص: ۷۵

۱- ۱. سجده، ۷.

۲- ۲. غافر، ۶۴.

۳- ۳. تین، ۴.

۴- ۴. هود، ۷.

۵- ۵. زمر، ۱۸.

اشاره

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَأُ يَرْحَمَكُم أَوْ إِنْ يَشَأُ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (۵۴)

پروردگار شما به شما داناتر است، اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد (به خاطر کردارتان) شما را عذاب می کند. و ما تو را به عنوان وکیل مردم نفرستادیم (تا به ایمان آوردن مجبورشان کنی).

نکته ها:

در آیه ی قبل، تأکید بر خوب حرف زدن بود، در این آیه نمونه هایی از آن بیان شده است:

انسان خود را برتر از دیگران نداند، آنان را تحقیر نکند و حتی به کفار نگوید: شما اهل دوزخید و ما اهل بهشت، چرا که چنین روشی، سبب فتنه می شود. به علاوه ما چه می دانیم عاقبت خوش با کیست؟ خدا آگاه تر است، اگر بخواهد می بخشد یا عذاب می کند.

پیام ها:

۱ به ایمان خود مغرور نشویم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ» ۲ کارهای الهی، بر اساس علم اوست. «أَعْلَمُ بِكُمْ، يَرْحَمَكُم، يُعَذِّبْكُمْ» ۳ علم خدا و مهر و قهر او، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكُمْ، يَرْحَمَكُم، يُعَذِّبْكُمْ» ۴ سخن از رحمت و عطف و پیش از قهر و عذاب است. «يَرْحَمَكُم، يُعَذِّبْكُمْ» ۵ انسان باید بین خوف و رجا باشد. «يَرْحَمَكُم، يُعَذِّبْكُمْ» ۶ انسان ها در انتخاب عقیده آزادند، حتی پیامبران هم مأمور اجبار مردم بر ایمان نیستند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا» ۷ مبلغ دین، نباید خود را وکیل و سرپرست مردم بداند. «وَكِيلًا»

اشاره

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۵۵)

و پروردگارت به هر که در آسمان ها و زمین است، داناتر است. و البته ما بعضی از پیامبران را بر بعض دیگر برتری بخشیدیم و به داود زبور دادیم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، علم خدا به انسان ها مطرح شد، اینجا علم او به همه ی موجودات آسمانی و زمینی بیان شده است.

در احادیث آمده است: پیامبران، یکصد و بیست و چهار هزار نفر بوده اند؛ بعضی از آنان مبعوث بر همه ی مردم و دارای کتاب آسمانی بودند، برخی نیز در منطقه یا بر قوم خاصی مأمور بودند و تحت فرمان پیامبر بزرگ تری انجام وظیفه می کردند.

پیام ها:

۱ پیامبران تحت توجه خاص الهی می باشند. «رَبُّكَ» ۲ عالم، محضر خداست و او بر همه چیز آگاه است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ» ۳ در آسمان ها نیز موجودات با شعور وجود دارند. «بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» ۴ در میان پیامبران نیز سلسله مراتب و برتری وجود دارد. حتی بهترین افراد و متقین با هم یکسان نیستند. «فَضَّلْنَا» ۵ تفاوت و برتری دادن های الهی، بر اساس علم همه جانبه ی او بر همه چیز و همه کس است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ، فَضَّلْنَا» ۶ کتاب آسمانی، از نشانه های برتری یک پیامبر است. «فَضَّلْنَا، آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» ۷ برتری فرهنگی، اساسی ترین برتری است، نه مال و مقام و عمر. «فَضَّلْنَا، زَبُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۶]

اشاره

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا (۵۶)

بگو: کسانی را که غیر خداوند گمان می کردید (معبود شمایند) بخوانید. که آنها نه مشکلی را می توانند از شما برطرف کنند و نه تغییری در آن دهند.

ص: ۷۷

۱ سراغ غیر خدا رفتن و به آن امید داشتن، خیالی بیش نیست. «رَعَمْتُمْ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، ضمن آنکه باید حقیقت را بیان کرد، باید مردم را در انتخاب به حال خود گذاشت تا آن را با اختیار رد کرده یا بپذیرند. «قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ رَعَمْتُمْ ... فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ» ۳ انگیزه ی پرستش، پناهجویی به یک قدرت است و بت ها این توان را ندارند.

«فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ» ۴ غیر خدا، نه می تواند خطر را رفع کند و نه آن را به دیگری برگرداند، و یا آن را تبدیل کند و یا تخفیف دهد. «كَشْفَ الضُّرِّ، تَحْوِيلًا» (عقیده به شفاعت اولیای خدا برای رفع مشکلات و عذاب، به اذن خداست و حساب دیگری دارد).

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (۵۷)

آنان را که (مشرکان به جای خدا) می خوانند (مانند عیسی و فرشتگان) خودشان وسیله ای برای تقرب به پروردگارشان می جویند، وسیله ای هر چه نزدیک تر، و به رحمت او امیدوارند و از عذابش بیمناک. همانا عذاب پروردگارت در خور پرهیز و وحشت است.

نکته ها:

آیه را چنین نیز ترجمه کرده اند: پیامبرانی که مردم را به حق دعوت می کنند، خودشان نیز (در حرکت معنوی) به سوی پروردگارشان، به سراغ وسیله می روند، آن هم وسیله ای که بیشتر و سریعتر آنان را به خدا نزدیک کند. یا هر پیامبری مقرب تر است، بیشتر سراغ خداوند می رود.

در روایات بسیاری ذیل این آیه آمده است که دو کفه ی بیم و امید در انسان باید یکسان باشد، و گر نه یا مایوس می شود، یا مغرور.

پیام ها:

۱ بیم و امید، نشان وابستگی و ضعف است، پس کسی که خود در پی وسیله می رود، چگونه او را وسیله قرار می دهید؟ «يَتَتَّعُونَ إِلِي رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ» ۲ برای قرب به خدا، راهها و وسائلی وجود دارد. «يَتَتَّعُونَ إِلِي رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ» ۳ سراغ وسیله رفتن و شفاعت طلبی، نباید انسان را از عذاب غافل کند.

«يَتَتَّعُونَ ... يَخَافُونَ عَذَابَهُ» ۴ در تقرب به خدا، سبقت و مسابقه ارزش دارد. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ» (هر که به خدا نزدیک تر است، تلاشش برای توسل بیشتر است). ۵ بهترین وسیله آن است که انسان را به خدا نزدیک تر کند. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ» ۶ رحمت الهی بر غضبش سبقت دارد. (امید به رحمت، پیش از خوف از عذاب آمده است). «يَزُجُّونَ ... يَخَافُونَ» ۷ عذاب، از شئون ربوبیت خداوند است، آن را شوخی نگیریم. «عَذَابَ رَبِّكَ ...

مَحْذُورًا»

...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸]

اشاره

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (۵۸)

و هیچ منطقه آبادی نیست، مگر آنکه پیش از روز قیامت، آن را هلاک می کنیم یا (به خاطر گناهانشان) به شدت عذاب می کنیم، این در کتاب الهی (و لوح محفوظ) ثبت شده است.

نکته ها:

«قَرْيَةٍ» محل اجتماع مردم و آبادی است، چه شهر باشد چه روستا. و مراد از «الْكِتَابِ»، یا لوح محفوظ است، یا قرآن که علل سقوط و هلاکت امت ها در آن بیان شده است.

ص: ۷۹

پیام ها:

۱ زندگی برای هیچ کس ماندگار و پایدار نیست. «وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ...»

۲ برچیده شدن بساط زندگی روی زمین، نه یک تصادف، بلکه بر اساس قانونی است که خداوند، از پیش تعیین و ثبت کرده است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹]

اشاره

وَ مَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوْلُونَ وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَ مَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا (۵۹)

و هیچ چیزی ما را از فرستادن آیات و معجزات (مورد درخواست مردم) باز نداشت، جز اینکه امت های پیشین آنها را تکذیب کردند (و هلاک شدند).

ما به قوم ثمود ماده شتری دادیم که روشنگر (اذهان مردم) بود، اما به آن ستم کردند و ما معجزات (درخواستی) را نمی فرستیم مگر برای بیم دادن.

نکته ها:

کفار بهانه جوی مکه، از پیامبر تقاضای معجزات متعددی داشتند، از جمله می خواستند بعضی از کوه های مکه (کوه صفا) را به طلا تبدیل کند، یا کوه ها جابه جا شده و زمین برای کشاورزی به وجود آید. خداوند می فرماید: به تجربه ی تاریخ، کفار لجوج با دیدن این نشانه ها نیز ایمان نمی آورند و نظام آفرینش، دستخوش هوسهای افراد لجوج نمی شود. و اگر معجزه به پیشنهاد مردم ارائه شود و به آن کفر ورزند، عقوبت دنیوی آنان حتمی است.

شتر یک حیوان است، ولی خداوند درباره ی شتر صالح می فرماید: «نَاقَةُ اللَّهِ»، چون هر چه به خدا منسوب شود قداست دارد، حتی نام ابو لهب چون در قرآن است، بی وضو به آن نمی توان دست زد.

پیام ها:

۱ پیامبران با داشتن معجزه های گوناگون، پیوسته گرفتار افراد لجوج بودند.

«كَذَّبَ بِهَا الْأَوْلُونَ»

۲ خداوند بر هر کاری تواناست، اما کارش بر اساس حکمت است، نه ارضای هوسهای مردم. «مَا مَنَعَنَا...»

۳ توهین به مقدسات و تکذیب معجزات، قهر و عذاب الهی را به دنبال دارد.

«آتَيْنَا... فَظَلَمُوا بِهَا» ۴ آنچه از سوی خداست و رنگ خدایی دارد، حسابش از امور عادی جداست.

«آتَيْنَا... فَظَلَمُوا بِهَا» ۵ معجزات، وسیله‌ی شناخت و بینش و هشدار مردم است. «مُبْصِرَةً، تَخْوِيفًا»

[سوره‌الاسراء (۱۷): آیه ۶۰]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (۶۰)

و(به یاد آور) آن گاه که به تو گفتیم: همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد و آن رؤیایی را که نشانت دادیم و آن درخت نفرین شده در قرآن را، جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم. و ما مردم را بیم می دهیم، ولی (هشدار ما) جز طغیان و سرکشی بزرگ، چیزی بر آنان نمی افزاید.

نکته ها:

در آیه‌ی قبل سخن از کشتن ناقه‌ی صالح بود و در این آیه، سخن از شجره‌ی ملعونه که قاتل اهل بیت پیامبر علیهم السلام بودند.

در روایات می خوانیم که اهل بیت فرمودند: ما کمتر از ناقه‌ی صالح نیستیم، جسارت به ما هلاکت را به دنبال دارد. (۱)

در قرآن، چند رؤیا برای پیامبر اسلام بیان شده است: یک رؤیا در آستانه‌ی جنگ بدر، که خداوند دشمنان را به چشم پیامبر اندک نشان داد، تا مسلمانان سست نشوند. (۲) دیگری

ص: ۸۱

۱- ۱. بحار، ج ۲۸، ص ۲۰۶ و ج ۵۰، ص ۱۹۲.

۲- ۲. انفال، ۴۳.

رؤیای ورود فاتحانه به مسجد الحرام. (۱) و یکی هم خوابی که در این آیه مطرح است. دو خواب قبلی پس از هجرت و در مدینه بوده، اما این خواب در مکه بوده است. البته برخی رؤیا را مربوط به معراج دانسته اند، در حالی که معراج در بیداری بود و رؤیا ظهور در خواب دیدن دارد.

آن خواب و شجره ی ملعونه یکی است، چون نتیجه ی واحدی دارد و آن فتنه بودن برای مردم است. خداوند این شجره ی ملعونه و اعمالشان را در خواب به پیامبر صلی الله علیه و آله نشان داد و فرمود که این سبب فتنه ی امت توست و با جمله ی «إِنَّ رَبَّكَ أَكْحَاطٌ بِالنَّاسِ»، آن حضرت را دلداری داد.

«شجره»، هم به معنای درخت است، هم هر اصلی که شاخه ها و فروعی داشته باشد. لذا به قبیله هم شجره گفته می شود. پیامبر نیز فرمود: من و علی از یک شجره ایم «أنا و علی من شجره واحده». (۲) به سلسله ی نسب و نژاد نیز «شجره نامه» گفته می شود. پس شجره ی ملعونه، قومی ریشه دارند که ملعونند.

در آخر این آیه آمده است که هشدارهای الهی نسبت به شجره ی ملعونه، نتیجه ای جز افزایش طغیان بزرگ اینان ندارد. و «طُغْيَانًا كَبِيرًا» تنها یک بار و در همین آیه به کار رفته است. پس باید در قرآن از یک شجره ملعونه و از قوم و قبیله ای سراغ گرفت که به ظاهر مسلمان، ولی در باطن دارای نفاق و سبب فتنه ی مردم اند.

در قرآن، امور متعددی لعنت شده است، مثل: ابلیس، یهود، منافقان، مشرکان، علمایی که حق را کتمان کردند، آزاردهندگان پیامبر، اما تنها منافقانند که همراه مسلمانان و موجب فتنه آنانند، زیرا ابلیس و اهل کتاب و مشرکین، چهره ای روشن دارند، ولی منافقان به ظاهر مسلمان، پیوسته عامل فتنه بوده اند. (۳)

بعضی پنداشته اند شجره ی ملعونه، همان «درخت زقوم» است که وسیله ی عذاب الهی است، ولی چیزهای دیگری هم وسیله ی عذاب الهی بوده است که این نشانه ی لعنت شدن

ص: ۸۲

۱-۱. فتح، ۲۷.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳-۳. عمیق ترین نظر در باره ی این آیه که با روایات همراه است، در تفسیر المیزان آمده است.

آن وسیله نیست، مثل رود نیل که فرعون را غرق کرد، یا فرشتگان که بر اقوامی عذاب نازل کردند، یا مؤمنان که در جنگ ها بازوی خدا در عذاب و نابودی کفار بودند. «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ» (۱) علامه ی طباطبایی قدس سره در بحث روایی سوره ی قدر، از برجستگان اهل سنت مثل خطیب بغدادی، ترمذی، ابن جریر، طبرانی، بیهقی، ابن مردویه و از علمای شیعه مثل کلینی صاحب کتاب کافی نقل می کند که پیامبر اکرم در خواب، بالا رفتن بوزینگان را از منبر خود دید و بسیار غمگین شد. جبرئیل نازل شد. حضرت خواب خود را بر او بیان کرد. جبرئیل به آسمان رفت و چون برگشت، این آیات را با خود آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَنَّاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ» (۲) آیا نمی بینی که اگر ما سالیانی آنان را بهره مند سازیم، سپس عذابی که به آنان وعده داده شده، سراغشان آید، بهره گیری های دنیوی برایشان سودی نخواهد بخشید. این رؤیا، همچنین سبب نزول سوره ی قدر شد، تا به پیامبر تسلی بدهد که اگر بنی امیه هزار ماه حکومت می کنند، در عوض ما به تو شب قدر دادیم که بهتر از هزار ماه است.

مسأله خواب دیدن بوزینه هایی که حکومت را به دست گرفتند و بر منبر پیامبر بالا می رفتند، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز روایت شده است. (۳) و مفسران شیعه و سنی مراد از شجره ی ملعونه را «بنی امیه» می دانند. امام سجاد علیه السلام فرمود: جبرئیل بوزینه ها را بر بنی امیه تطبیق داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا این حادثه در زمان من رخ می دهد؟ پاسخ داد: نه، حدود چهل سال بعد از هجرت تو رخ می دهد. (۴)

در میان بنی امیه هم، آن کس که بیش از همه طغیان کرد و حادثه ی کربلا را به وجود آورد، «یزید» بود و این فاجعه، بزرگ ترین طغیان در تاریخ بود.

ص: ۸۳

۱- ۱. توبه، ۱۴.

۲- ۲. شعراء، ۲۰۵، ۲۰۷.

۳- ۳. تفسیر تبيان.

۴- ۴. تفسیر لاهیجی.

۱ خداوند، گاهی از طریق خواب، بعضی حقایق را به پیامبر و دیگران الهام می کند. «أَرَيْتَ أَكَّ» ۲ هر حادثه ای، حتی تعبیر خواب، می تواند وسیله ی آزمایش مردم قرار گیرد.

«الزُّوْيَا ... فِتْنَةٌ» ۳ قبایل و گروه هایی که عامل انحراف شوند، «شجره ی ملعونه» اند. «فِتْنَةٌ لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ» ۴ هشدار به مردم، حتی به قبایل و دودمان های ملعون، از سنت های الهی است.

«نُحُوفُهُمْ» ۵ در دل لجوجان متعصب، هشدارها اثر ندارد. (نرود میخ آهنین در سنگ) «فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا (۶۱)

و به یاد آور زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس سجده کردند، مگر ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم که از گل آفریده ای؟!

نکته ها:

در قرآن بارها به مسأله ی سجود فرشتگان و سرپیچی ابلیس اشاره شده است.

ابلیس، از جن است، «كَأَنَّ مِنَ الْجِنِّ» (۱) و لشکریانی دارد، «وَ جُنُودٌ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ» (۲) و سپاه او پیاده و سواره، «وَ أَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ» (۳) و عامل انحراف و سجده نکردنش نیز قیاس خاک و آتش بود. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۴)

ص: ۸۴

۱-۱. کهف، ۵۰.

۲-۲. شعراء، ۹۵.

۳-۳. اسراء، ۶۴.

۴-۴. اعراف، ۱۲.

۱ سجده برای غیر خدا، اما به فرمان خداوند، مانعی ندارد. «قُلْنَا... أَسْجُدُوا لِآدَمَ» ۲ انسان گل سرسبد موجودات است، چرا که فرشتگان معصوم در برابر او سجده کردند. «أَسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا» ۳ فرشتگان، تسلیم فرمان خدایند. «أَسْجُدُوا... فَسَجَدُوا» ۴ اعتقاد به برتری های موهوم، شیطانی است، زیرا شیطان، به برتری نوع خود عقیده داشت. «أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» ۵ اعتراض به حکمت، عدل و امر خدا، بدتر از سجده نکردن است. «أَسْجُدْ» ...

۶ ابلیس موجودی سنجش گر و دارای اختیار است. «إِلَّا إِبْلِيسَ أَ سَّجُدْ» ...

۷ اجتهاد در مقابل نص ممنوع است. (ابلیس، در برابر نص خداوند، اجتهاد کرد) «قُلْنَا... أَسْجُدُوا... أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» ۸ ریشه ی معصیت گاهی خود برتر بینی است. «أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» ۹ حسد ابلیس، چشم حقیقت بین او را بست، خاک و گل بودن آدم را دید، ولی روح الهی «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۱) او را ندید. «أَسْجُدْ... طِيناً» ۱۰ ابلیس ملاک ارزش را عناصر مادی می پندارد. «طِيناً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲]

اشاره

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْت عَلَي لئن أَخَّرْتَنِ إِلَي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَأَخْتِنَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا (۶۲)

ابلیس گفت: به من خبر ده، این است آن کسی که بر من گرامی داشتی؟ اگر تا قیامت مهلتم دهی، یقیناً بر نسل او افسار زده، به زیر سلطه می کشم، مگر اندکی را.

نکته ها:

«أَرَأَيْتَكَ»

به معنای «اخبرنی»، به من خبر ده می باشد. «لَأَخْتِنَنَّ» از «حنك»، طنابی است

ص: ۸۵

که به گردن حیوان انداخته و او را می کشند. «احتناک»، به معنای از ریشه درآوردن و سلطه ی کامل یافتن نیز می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ خودپرستی، انسان را به طغیان در برابر خدا می کشد. «هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ» ۲ دل کندن از جاه و مقام، یکی از سخت ترین امتحانات است. «كَرَّمْتَ عَلَيَّ» (۲) ۵ ابلیس هم از قیامت آگاه بود و هم به آن ایمان داشت. «أَخْرَجْنِي إِلَيْهِ يَوْمَ الْبَيْتَةِ» ۳ حسادت، به تدریج به کینه و اقدام علیه دیگران تبدیل می شود. «لَئِنْ أَخْرَجْتَنِي ...»

لَأُخْرِجَنَّ ذُرِّيَّتَهُ»

۴ برخی حسدها و کینه ها نسل های آینده را نیز در برمی گیرند. «ذُرِّيَّتَهُ» ۶ انسان در برابر وسوسه های شیطان، آزاد است و حق انتخاب دارد. «إِلَّا قَلِيلًا» ۷ برخی مردم، از خطر سلطه ی ابلیس در امانند. «إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳]

اشاره

قَالَ إِذْ هَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا (۶۳)

(خداوند به ابلیس) گفت: برو، هر کس از آدمیان از تو پیروی کند، قطعاً کیفرتان دوزخ است، کیفری کامل!

پیام ها:

۱ خداوند تقاضای مهلت خواهی ابلیس را پذیرفت. «إِذْ هَبْ» ۲ انسان در پذیرش راه خدا یا پیروی از شیطان، آزاد است. «فَمَنْ تَبِعَكَ» ۳ جایگاه ابلیس و پیروانش دوزخ است. «جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ» ۴ کیفر الهی کامل است، گنهکاران هم کیفر گناهان خود را می چشند، هم کیفر

ص: ۸۶

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. در سخن بزرگان آمده است: «آخر ما يخرج من رءوس الصّدّيقين حُبّ الرئاسه» آخرین چیزی که انسان در خودسازی از آن دل می کند، جاه و مقام است.

گمراه کردن دیگران را به طور کامل دریافت می کنند. «مَوْفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۴]

اشاره

وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَفْزَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ اجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجْلِكَ وَ شَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عَدَّتْهُمْ وَ مَا يَعِدُّهُمْ
الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (۶۴)

و(ای شیطان!) هر کس از مردم را می توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده ات را بر ضد آنان گسیل دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای لغزاندن با سرعت و تردستی و هل دادن است.

ابلیس برای فریب انسان از یک راه وارد نمی شود، بلکه با تبلیغات، وعده ها، آرزوها، وسوسه ها، همراهی و مشارکت، پیاده و سواره، انسان را محاصره می کند و در این میان عده ای همراه او می شوند.

در روایات می خوانیم: کسی که باکی ندارد که چه می گوید و یا درباره او چه گفته می شود و دست به هر کاری می زند و علناً گناه یا غیبت می کند، شریک شیطان است. (۱) و همچنین لقمه ی حرام، حرام خواری، زنا و به وجود آوردن نسلی فاسد و منحرف، (۲) از موارد شریک شدن شیطان است. و کسی که اهل بیت پیامبر علیهم السلام را دشمن بدارد، شیطان در نسل او شریک شده است. (۳)

تولید و مصرف ناسالم، کنزاندوزی، و سرمایه گذاری شرکت ها و کارخانجات خارجی، و ایجاد مراکز علمی، فرهنگی، هنری و مسابقات بین المللی استعماری نوعی مشارکت شیطان است.

ص: ۸۷

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. بحار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۶.

۳- ۳. کافی، ج ۵، ص ۵۰۲.

۱ قدرت ابلیس محدود است. «مَنْ اسْتَطَعَتْ» ۲ تبلیغات فاسد، در انحراف مردم نقش دارد. «بِصَوْتِكَ» ۳ تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی دشمن، مقدم بر تهاجم نظامی است. «صوت» قبل از «خیل» آمده است. «بِصَوْتِكَ، وَ أَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ» شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه ی توحیدی انسان را می گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می آورد.

۴ ابلیس، هم خود مایه ی گمراهی است، «إِسْتَفْزِرُ» وهم نیروهای او. «بِخَيْلِكَ» ۵ شیوه ی شیطان، در کمین نشستن و جلب و ربودن است. «أَجْلِبُ» ۶ شرکت ابلیس در مال و فرزند انسان، از آغاز آن شروع می شود و تا لقمه ی حرام و مشتبه و زنا ادامه می یابد. «شَارِكُهُمْ» ۷ هر آزادی و اختیاری نشان لطف الهی نیست، گاهی قدرت مانور، نوعی قهر الهی است. «إِسْتَفْزِرُ، أَجْلِبُ، شَارِكُهُمْ، وَ عَدُّهُمْ» ۸ بستر نفوذ شیطان، آرزوهای انسان است که با وعده های خیالی شیطان تقویت می شود. «عَدُّهُمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» ۹ شیطان، علاوه بر فریب، گناه را توجیه می کند، وعده ی دروغ شفاعت می دهد و توبه را به تأخیر می اندازد. «وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵]

اشاره

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَ كَيْلًا (۶۵)

قطعاً تو بر بندگان (خالص) من تسلطی نداری و حمایت و نگهداری پروردگارت (برای آنان) کافی است.

نکته ها:

با آنکه همه ی مردم بندگان خدایند، ولی خداوند بعضی را از روی احترام و تکریم به خود نسبت داده است. «عِبَادِي» همانگونه که در مورد اشیا و جامدات نیز چنین نسبتی داده

شده است. «بَيْتِي» عباد خدا، در آیه دیگری با ویژگی های ایمان و توکل، معرفی شده اند که شیطان را بر آنان تسلطی نیست. «إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) البته شیطان وسوسه می کند و تماس می گیرد، ولی آنان متذکر شده و مقاومت می کنند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲) در حدیث آمده است: اذان و نماز، عامل طرد شیطان است. (۳)

پیام ها:

۱. بندگان واقعی خداوند، کم هستند. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» در آیه ۶۲ خواندیم که ابلیس گفت: «لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا» من همه ی مردم را گمراه می کنم مگر عده ی اندکی را.

۲. بندگی خدا، انسان را در برابر تبلیغات و لشکرکشی های ابلیسی بیمه می کند.

«إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» آری کسی که به قدرت بی نهایت متصل شد، نفوذناپذیر می شود.

۳. انسان آزاد است و در برابر هجوم ابلیس می تواند با پناه بردن به ایمان و عبودیت، مقاومت کند. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» کسی که عبد خدا شد، خداوند هم وکیل، حافظ و عهده دار او می شود.

«عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا» ۵ پیامبر تحت حفاظت خاص الهی است و از نفوذ شیطان در امان است. «إِنَّ عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا»

ص: ۸۹

۱-۱. نحل، ۹۹.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. بحار، ج ۶۳، ص ۲۶۸ و ج ۵۳، ص ۱۸۲.

اشاره

رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجَى لَكُمْ الْفُلُوكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (۶۶)

پروردگار شما کسی است که برایتان کشتی را در دریا به حرکت درمی آورد، تا با تلاش خود از فضل و رحمتش بهره برید. البته او همواره نسبت به شما مهربان است.

نکته ها:

راههای دریایی از نظر ارزانی، همیشگی و عمومی بودن، نقش خوبی در نقل و انتقال اشخاص و اجناس دارد و برکات کشتیرانی در حمل و نقل بار و مسافر و ماهیگیری، فراوان است. سهم دریا در اکسیژن سازی، تولید بخار و ابر و باران، پرورش ماهی و تغذیه و شگفتی های جمادی و گیاهی و حیوانی آن بسیار است. در دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا من فی البحر عجائبه»

پیام ها:

۱ تأمین نیازهای مادی انسان، نشانه ی قدرت خداوند بر کفایت انسان است.

« كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا رَبُّكُمُ الَّذِي ... »

۲ امکانات و فضل از سوی خداست و کار و تلاش از ما. «يُرْجَى، لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۳ آنچه از نعمت های دریا به دست می آوریم، تفضل اوست. «مِنْ فَضْلِهِ» ۴ ربوبیت خداوند همراه رحمت دائمی اوست. «رَبُّكُمْ ... كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

اشاره

وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا (۶۷)

و هرگاه در دریا به شما محنت و رنج رسد، هر که را جز خداوند می خوانید، محو و گم می شود، پس چون شما را نجات دهد و به خشکی رساند، از او رومی گردانید. و انسان بسیار ناسپاس است.

یکی از دلایل فطری بودن توحید، این است که انسان در حالت درماندگی و ناامیدی از همه وسایل مادی، متوجه یک نقطه غیبی می شود که او را نجات دهد.

شخصی منکر خدا، از امام صادق علیه السلام دلیلی بر اثبات خدا می خواست. حضرت پرسید: آیا تا کنون سوار کشتی شده ای که دچار حادثه شود؟ گفت: آری، یک بار در سفری دریایی کشتی ما متلاشی شد و من بر تخته پاره ای سوار شدم. امام پرسید: آیا در آن هنگام، دل تو متوجه قدرتی بود که تو را نجات دهد؟ گفت: آری. فرمود: همان قدرت غیبی، خداست.

پیام ها:

۱ ایمان و توبه ی موسمی و موضعی ارزشی ندارد. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ» ...

۲ در گرداب خطر، انسان یکتا پرست می شود، «إِلَّا إِيَّاهُ» و نارسایی همه ی اسباب ظاهری و پنداری روشن می گردد. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ» ۳ فاصله گرفتن از وسایل مادی، عامل درک بهتر حقایق است. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ» ۴ جز خداوند، هر معبودی محو و نابود می شود. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ» ۵ دعای خالصانه مستجاب می شود. «إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ» ۶ آسایش، عامل غفلت است. «نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ» ۷ جاذبه های دنیا به قدری دلفریب است که انسان پس از ساعتی نجات از مهلکه، همه چیز را فراموش می کند. «فَلَمَّا نَجَّكُمْ ... أَعْرَضْتُمْ» ۸ فراموش کردن خداوند پس از نجات، جلوه ی روشن کفران است. «وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا»

اشاره

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا (۶۸)

پس آیا ایمن شده اید از این که شما را در ناحیه ی خشکی (به قهر خود) فرو برد، یا باران ریگ بر شما بباراند، سپس نگهبانی برای خود نیابید؟

نکته ها:

هلاکت اقوام پیشین، به گونه های متفاوت بوده است؛ خداوند برخی متجاوزان و دشمنان را در زمین فرو برد، بعضی را در دریا غرق کرد، بعضی را سنگباران و با صاعقه ی آسمانی نابود کرد. پس دست خداوند برای هلاکت کفار باز است، اگر امروز شما را از دریا به سلامت به ساحل رساند، گمان نکنید راهی برای تنبیه شما نیست، یا دیگر عذاب نمی شوید!

پیام ها:

۱ به نعمت های الهی مغرور نشویم. «نَجَاكُمْ ... أَفَأَمِنْتُمْ» نجات از یک حادثه، نشانه نجات ابدی نیست، شاید در وقتی دیگر یا نقطه ای دیگر دچار مصیبت شویم.

۲ احساس امتیاز از عقوبت، زمینه ساز غفلت و تجاوز است. «أَفَأَمِنْتُمْ» ۳ انسان در هر لحظه و هر جا که باشد، در دست قدرت خداست و خشکی و دریا برای قهر خدا فرق نمی کند. «يُخْسِفُ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ» ۴ در برابر قهر خدا، هیچ قدرت و تکیه گاهی نیست. «ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا»

اشاره

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا (۶۹)

یا اینکه ایمن شده اید از اینکه خداوند دوباره شما را به دریا ببرد و طوفانی شکننده بر شما بفرستد، پس شما را به خاطر کفرتان غرق کند. آن گاه برای خودتان هیچ دادخواه و پیجویی در برابر قهر ما نیابید!؟

نکته ها:

«حاصب» به طوفان در خشکی و «قاصف» به طوفان دریایی گفته می شود. «تبع» از کلمه «تبع» به کسی که خونبها و انتقام را پیگیری و دادخواهی کند، گفته می شود.

پیام ها:

۱ به آرامش های موقت مغرور نشویم، خطر همیشه در کمین است. «أَمِنتُمْ أَنْ يُعِيدَ كُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى» با نجات از مهلکه ای، خطر برای همیشه رفع نشده است.

۲ کیفر برخی ناسپاسی ها، در همین دنیا است. «فَيَغْرِقُكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ» ۳ غفلت از خدا پس از نجات، نمونه ای از کفر و کفران است. «بِمَا كَفَرْتُمْ» ۴ عامل هلاکت و بدبختی انسان، گرایش او به کفر و عملکرد خود اوست.

«فَيَغْرِقُكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ» ۵ هیچ قدرتی نمی تواند در برابر خداوند، قرار گیرد و خداوند در برابر هیچ کس مسئول نیست. «لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰]

اشاره

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (۷۰)

و همانا فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب ها) حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی شان دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده های خود برتری کامل دادیم.

نکته ها:

کرامت، گاهی کرامت معنوی و اکتسابی و نزد خداست، مثل کرامتی که خاص اهل تقواست.

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ» (۱) و گاهی کرامت در آفرینش است، نظیر «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۲) که در خلقت انسان آمده است. مراد از «كَرَّمْنَا» در این آیه، احتمالاً وجه دوم باشد. کرامت

ص: ۹۳

۱-۱. حجرات، ۱۳.

۲-۲. تین، ۴.

انسان هم در خلقت و هوش و عقل و استعداد است، و هم در دارا بودن قانون آسمانی و رهبری معصوم، و مسجود فرشتگان واقع شدن.

انسان برتر از فرشته است، زیرا:

الف: انسان، مسجود فرشتگان است.

ب: فرشته، عقل محض است و شهوت ندارد و از این رو کمالش به ارزش کمال انسان نیست. هر که عقلش را بر شهوتش غلبه دهد، برتر از فرشته است.

ج: در شب معراج، جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: تو امام باش تا به تو اقتدا کنم، زیرا خداوند شما را بر ما برتری داده است. (۱)

با آنکه خداوند بشر را بر همه ی موجودات، حتی فرشتگان برتری داد، «فَضَّلْنَا هُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا» ولی سوء انتخاب و عمل ناپسند انسان او را به پست ترین درجه «أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (۲) و به مرتبه ی حیوانات و پست تر از آن پایین می آورد. «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» (۳)، «كَمَثَلِ الْكَلْبِ» (۴)، «كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۵)، «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ» ... (۶)

در آیه، برای انسان هم کرامت مطرح است، هم فضیلت. «كَرَّمْنَا، فَضَّلْنَا هُمْ» شاید تفاوت این دو، عبارت باشد از:

الف: کرامت، امتیازی است که در دیگران نیست، اما فضیلت، امتیازی است که در دیگران نیز هست.

ب: کرامت اشاره به نعمت های خدادادی در وجود انسان است، بدون تلاش. ولی فضیلت اشاره به نعمت هایی است که با تلاش خود انسان همراه با توفیق الهی بدست آمده است.

ج: کرامت مربوط به نعمت های مادی است، ولی فضیلت مربوط به نعمت های معنوی است.

سفر یکی از لوازم زندگی بشر، برای رفع نیازها و کسب تجربه هاست، که خداوند اسباب آن را در خشکی و دریا، در اختیار بشر قرار داده و آن را به عنوان یکی از نعمت های خود برشمرده است.

ص: ۹۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تین، ۵.

۳-۳. جمعه، ۵.

۴-۴. اعراف، ۱۷۶.

۵-۵. اعراف، ۱۷۹.

به گفته ی بعضی مفسران، «حمل در خشکی و دریا» اشاره به تسخیر تمام قوای زمینی و دریایی به دست بشر است، نه فقط سوار شدن بر کشتی و الاغ و مانند آن! «طیبات»، اقسامی دارد: حیات طیبه، ذریه ی طیبه و رزق طیّب. و امام باقر علیه السلام می فرماید:

رزقِ طیّب همان علم مفید است. (۱)

پیام ها:

۱ توجه انسان به مقام و کرامت خود، سبب شکر و دوری از کفران است.

«بِمَا كَفَرْتُمْ ... وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا» ۲ نه تنها حضرت آدم، بلکه نسل انسان مورد کرامت و برتری و گرامیداشت است. «كَرَّمْنَا بِنِي آدَمَ» ۳ تفاوت انسان با جانداران دیگر و برتری او، بسیار زیاد است. «لَقَدْ كَرَّمْنَا ... فَضَّلْنَاهُمْ ... تَفَضَّلْنَا» ۴ زمینه های رشد و کمال انسان از سوی خداست. «كَرَّمْنَا، حَمَلْنَاهُمْ، رَزَقْنَاهُمْ، فَضَّلْنَاهُمْ، خَلَقْنَا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱]

اشاره

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَ لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱)

روزی که هر گروهی از مردم را با پیشوایشان فرامی خوانیم، پس هر کس نامه ی عملش به دست راستش داده شود، پس آنان نامه ی خود را (با شادی) می خوانند و کمترین ستمی بر آنان نمی شود.

نکته ها:

«فتیل»، رشته ی باریک میان شکاف هسته ی خرماست، کنایه از چیز بسیار اندک و کوچک و حقیر می باشد.

قرآن از دو گونه پیشوا نام برده است: یکی امام نور و هدایت، «أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (۲) و

ص: ۹۵

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. انبیاء، ۷۳.

دیگری امام نار و ضلالت، «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۱) که گروه دوّم، با زور و تهدید و تطمیع و تحقیر، مردم را به اطاعت خود وامی دارند.

ابو بصیر به امام صادق علیه السلام گفت: «أشهد أنك امامی»، گواهی می دهم که تو امام من هستی. امام فرمود: در قیامت، هر گروهی با امامشان محشور می شوند، خورشیدپرستان با خورشید و ماه پرستان با ماه. (۲)

پیام ها:

۱ قیامت را فراموش نکنیم. «يَوْمَ نَدْعُوا» ۲ تقسیم بندی مردم در قیامت، بر اساس رهبرانشان خواهد بود. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۳ انسان، ناگزیر الگو و رهبری را برای خود انتخاب می کند. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۴ مسلمان نباید در مسائل رهبری، منزوی و بی تفاوت باشد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» زیرا در قیامت به همراه او محشور می شود.

۵ آثار مسأله انتخاب رهبری و اطاعت از او، تا دامنه ی قیامت ادامه دارد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۶ قیامت، نه تنها دادگاه افراد، بلکه محکمه ی بزرگ امت ها و ملت ها و احزاب و مکتب ها و حکومت ها نیز هست. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۷ امامت و ولایت، در متن زندگی مطرح است، نه آنکه صرفاً موضوعی اعتقادی و در حاشیه ی زندگی باشد. رهبر، زمینه ساز سعادت یا شقاوت مردم می باشد. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۸ در قیامت، نیکان از خواندن نامه ی عمل خود شاد می شوند. «يَفْرَوْنَ كِتَابَهُمْ» و یکدیگر را صدا می زنند که بیایید نامه ی مرا بخوانید. «هَأْوُمْ أَقْرُؤًا كِتَابِيَهٗ» (۳) ۹ انسان عملکرد خود را به صورت مکتوب دریافت خواهد کرد. «كِتَابَهُ»

ص: ۹۶

۱-۱. قصص، ۴۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. حاقه، ۱۹.

۱۰ محاکمه ی انسان ها در قیامت بر اساس دلائل و اسناد مکتوب است. «وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا» ۱۱ کیفر و پاداش در قیامت، صد در صد عادلانه است. «وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲]

اشاره

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي آخِرِهِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲)

و هر کس در این دنیا کور دل و گمراه باشد، در آخرت نیز کور و گمراه تر خواهد بود.

نکته ها:

در قیامت علاوه بر صحنه هایی که انسان ها مهر بر لب و لال برانگیخته می شوند، عده ای هم نابینا می شوند. نابینایی آنجا ریشه در کور دلی دنیا دارد.

در روایات است: کسی که حج بر او واجب شود ولی حج نرود، یا قرآن بخواند ولی عمل نکند، کور محشور می شود. (۱)

کور دلی بدتر از کوری چشم است، چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «شر العمی العمی القلب»، بدترین کوری، کوری دل است. و همچنین فرمودند: «أشد العمی من عمی عن فضلنا» بدترین و سخت ترین کوری، کوری کسی است که چشم دیدن فضایل ما را ندارد. (۲)

کوری در قیامت در آیات دیگر هم آمده است، از جمله: «نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا» (۳)، همچنین آیه ی ۱۲۵ سوره طه، کور برانگیخته شدن در قیامت را در اثر کور دلی در دنیا و فراموش کردن آیات الهی و اعراض از حق دانسته است.

سؤال: در آیاتی آمده است که به گنهکاران گفته می شود: کتابت (نامه ی عملت) را بخوان، «إِقْرَأْ كِتَابَكَ» این آیات با نابینایی آنان در قیامت چگونه قابل جمع است؟ پاسخ: کوری در یکی از مواقف قیامت است، در موقف دیگر بینا می شوند و حقایقی را که در دنیا نشناخته اند، آنجا آشکارا می بینند.

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. اسراء، ۹۷.

امام باقر علیه السلام می فرماید: کسی که از دیدن آفرینش بهره ی معنوی نگیرد، پس نسبت به آخرتی که ندیده، کوردل تر است. (۱)

پیام ها:

۱ شخصیت اخروی انسان، بازتابی از شخصیت دنیوی اوست. «فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى» بصیرت اینجا، بصیرت آنجا را در پی دارد و کور دلی اینجا، کوری آنجاست.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳]

اشاره

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِیْنَا إِلَيْكَ لَتَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا (۷۳)

و بسا نزدیک بود که تو را از آنچه به تو وحی کردیم غافل کنند تا چیز دیگری غیر از وحی را به ما نسبت دهی، و آن گاه تو را دوست خود گیرند.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که مشرکان از پیامبر اکرم درخواست احترام به بت ها یا مهلت یک ساله برای ادامه بت پرستی داشتند و پیامبر نزدیک بود که بپذیرد، ولی خداوند او را حفظ کرد!! اما این روایات مردود است و با اصل عصمت و قاطعیت پیامبر که در آیات دیگر قرآن آمده و سیره ی حضرت است، سازگار نیست. (۲)

صاحب تفسیر اُطیب البیان می گوید: اینکه در آیه، «عَنِ الَّذِي أُوحِیْنَا» آمده است، نه «عما او حینا» نشان می دهد که تلاش کفار برای برگرداندن نظر پیامبر و عنایت او از شخص خاصی بوده است، نه مطالب وحی شده. اما اینکه آن شخص چه کسی بوده که خداوند درباره اش وحی فرموده است؟ حدیثی از امام باقر و امام کاظم علیهما السلام نقل شده که درباره ی ولایت حضرت علی علیه السلام است که خداوند از طریق وحی سفارش هایی را به پیامبر کرد. خداوند برای توجه نکردن پیامبر به

ص: ۹۸

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۴۵۵.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

حسادت مردم و نپذیرفتن و تحمل نکردن آنان، این آیه را نازل کرد و تلاش های کفار برای عدول و تغییر موضع پیامبر را بی نتیجه گذارد.

البته این کلام با توجه به کلمه ی «الَّذِي» و حدیث یاد شده قابل قبول است، به شرط آنکه مراد معرفی حضرت علی علیه السلام در مکه باشد، چون سوره مکی است.

پیام ها:

۱ کفار برای جذب انبیا نیز طرح و برنامه می ریزند. «كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ»[□] ۲ رهبران مذهبی باید از توطئه های دشمن در جهت ایجاد سستی و تغییر در مواضع مکتبی، هوشیار باشند. «كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ»[□] ۳ اگر دوستی و ارتباط با افراد و کشورها به قیمت چشم پوشی از مکتب و مقدسات باشد، بی ارزش است. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا»[□] ۴ تا مسلمانان دست از مکتب و آیین خود بر ندارند، کفار و دشمنان، دوست واقعی آنان نخواهند شد، دشمن به کم قانع نیست، می خواهد شما را از مکتب جدا کند. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا»^(۱)

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴]

اشاره

وَ لَوْ لَا أَنْ بَبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا (۷۴)

و اگر ما تورا استوار نکرده بودیم، هر آینه نزدیک بود که اندکی به آنان تمایل پیدا کنی.

نکته ها:

این آیه با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله هیچ گونه تعارضی ندارد. جمله ی «نزدیک بود گناه کنی» به معنای «گناه کردن» نیست. به علاوه جمله ی «اگر استوار کردن ما نبود... حالت شرطی دارد، یعنی اگر حمایت ما نبود شاید تمایل می شدی. ولی چون آن بود، تمایل هم پیدا

ص: ۹۹

۱- ۱). نظیر آیه ی «لَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» یهود و نصارا از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه از کیش و آیین آنان پیروی کنی. بقره، ۱۲۰.

نشود. در موارد دیگر هم شرط (اگر) به معنای انجام قطعی نیست، مثل آیه «وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ» (۱) اگر بر ما سخنی دروغ نسبت دهد، شاهرگش را قطع می کنیم. و آیه «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر شرک بورزی اعمالت تباه می شود. که به معنای انجام شدن آن کارها نمی باشد.

چنان که امام رضا علیه السلام فرمودند: این آیه از این باب می باشد که به در می گویند تا دیوار بشنود. (۳) و در واقع خطاب آیه به مسلمانان است، نه شخص پیامبر.

پیام ها:

۱ اگر لطف و نگهداری الهی نباشد، برای مصونیت و عصمت پیامبران هم ضمانتی نیست. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ» ۲ قاطعیت و نفوذ ناپذیری در برابر دشمنان و کفار، از امتیازات انبیاست. «تَبْتِنَاكَ» ۳ خداوند پیامبران را معصوم نگاه می دارد. «تَبْتِنَاكَ» ۴ عقب نشینی در مسائل اعتقادی و اصول مکتب، تمایل و گرایش به ظالمان است و رهبران در معرض چنین خطری می باشند. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتُمْ تَوَكَّنُ إِلَيْهِمْ» ۵ انحراف حتی اگر اندک باشد، از کسی مانند پیامبر بسیار است. «شَيْئًا قَلِيلًا» ۶ کمترین عقب نشینی از اصول و ارزشها نیز ممنوع است. زیرا برای دشمنان یک موفقیت و پیروزی حساب می شود. «شَيْئًا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵]

اشاره

إِذَا لَأَذْفُنَّاكَ ^۱ ضِعْفَ الْحَيَاةِ ^۲ وَ ضِعْفَ الْمَمَاتِ ^۳ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ ^۴ عَلَيْنَا نَصِيرًا ^۵ (۷۵)

آن گاه دو برابر (کیفر مشرکان) در زندگی و دو برابر در مرگ، عذابت می چشانندیم و برای خویش در برابر قهر ما یآوری نمی یافتی.

ص: ۱۰۰

۱-۱. حاقه، ۴۴، ۴۶.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره». تفسیر نور الثقلین.

پس از نزول این آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله این دعا را می خواندند: «اللهم لا تکنی الی نفسی طرفه عین»، خدایا! به اندازه ی چشم برهم زدنِ مرا به خود وامگذار! (۱)

پیام ها:

۱ خداوند، هم لطف دارد، هم قهر. «تَبَّتْ رُءُوسُهُمْ لَأَذَقْنَاكَ» ۲ رکون، (گرایش و اعتماد) به کفار، از گناهان کبیره است، چون وعده ی عذاب درباره اش داده شده است. «تَزَكُّنُ إِلَيْهِمْ ... لَأَذَقْنَاكَ» ۳ کیفر کمترین لغزش رهبران، دو برابر دیگران است. هر چه مقام علمی و موقعیت اجتماعی و معنوی انسان بیشتر باشد، مسئولیت و خطر هم بیشتر است. «شَيْئًا قَلِيلًا ... ضَعْفَ الْحَيَاةِ» ۴ اگر در قوانین کیفری، برای مسئولین جریمه ی سنگین تری وضع شود، خلاف عدالت نیست. «لَأَذَقْنَاكَ ضَعْفَ الْحَيَاةِ» ۵ در برابر قهر الهی حتی برای پیامبر نیز هیچ قدرت و مقامی نمی تواند مانع ایجاد کند. «لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا» ۶ تمایل به کفار، سبب تنها ماندن انسان و محروم شدن از نصرت خداوند است.

«تَزَكُّنُ إِلَيْهِمْ ... لَا تَجِدُ ... نَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶]

اشاره

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا (۷۶)

و بسا نزدیک بود کافران (با نیرنگ یا غلبه) تو را از این سرزمین بلغزانند تا از آن بیرون کنند، و در آن هنگام، جز مدت کمی پس از تو پایدار نمی ماندند (و به خاطر این ظلم گرفتار قهر الهی می شدند).

ص: ۱۰۱

نکته ها:

این آیه، اشاره به آیه ی ۳۰ سوره ی انفال است که می فرماید: «وَ إِذِ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» یادآور زمانی را که کفار نقشه می کشیدند تا تو را حبس کنند یا بکشند یا بیرونت کنند، آنان نیرنگ می زنند و خدا هم تدبیر می کند و خداوند بهترین تدبیر کننده گان است.

پیام ها:

۱ پیامبر در معرض هر گونه خطر، توطئه، ترور، آوارگی و تبعید بود. «كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ» ...

۲ دشمنان مکتب، هدفشان قلع و قمع کردن اساس دین است و در این راه، به احدی حتی پیامبر رحم نمی کنند. «لَيَسْتَفِزُّوكَ» ۳ طرح کافران در مرحله اول، ایجاد رخنه در فکر و اعتقاد رهبر است، «لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الذِّی» ... و در مرحله بعد، شدت عمل و تبعید و اخراج اوست. «لَيُخْرِجُوكَ» ...

۴ حضور پیامبر در میان مردم، مانع قهر الهی است و اگر آن حضرت را از خود دور و تبعید کنند، در فاصله کمی نابود می شوند. «لَا يَلْبَثُونَ خِلاَفَكَ إِلَّا قَلِيلًا» ۵ قرآن کریم، هم از غیب خبر می دهد و هم با بیان ناکامی توطئه های دشمن به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تسلی می دهد. «كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ ... لَا يَلْبَثُونَ خِلاَفَكَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷]

اشاره

سُنَّهٗ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَ لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (۷۷)

این، سنت (هلاکت طغیان گران) در باره ی پیامبرانی که پیش از تو فرستادیم جاری بوده است و برای سنت ما هیچ تغییری نمی یابی.

نکته ها:

تأیید پیامبران و هلاکت کافران و ظالمان، سنت الهی است که در سوره ی ابراهیم آیه ۱۳ نیز آمده است: «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»، کفار به پیامبرانشان گفتند: قطعاً ما شما را از سرزمین خود

بیرون می کنیم، مگر آنکه به آیین ما درآید، ولی خدا به آنان وحی کرد که ما قطعاً ستمگران را نابود می کنیم.

پیام ها:

۱ سنت های الهی چون بر اساس حکمت خداست، ثابت است و در طول تاریخ دگرگون نمی شود. «سُنَّتَهُ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»^۲ توطئه کفار و امدادهای غیبی خدا نسبت به پیامبران، ریشه ی تاریخی دارد.

«سُنَّتَهُ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»^۳ تحولات تاریخی بر اساس سنت های ثابت الهی است. «لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»^۴ خداوند، عادل است و در شرایط یکسان، مهر و قهرش نیز یکسان است.

«لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸]

اشاره

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً (۷۸)

نماز را به هنگام بازگشت خورشید (به سمت مغرب) تا تاریکی شب، بپادار، و همچنین قرآن سپیده دمان را. همانا (قرائت) قرآن (به هنگام) فجر (در نماز صبح) مورد مشاهده (فرشتگان) است.

نکته ها:

«دلوک» هنگامی است که خورشید از وسط آسمان رو به مغرب میل می کند که زوال نامیده می شود، و وقت نماز ظهر و عصر است. و «غَسَقِ اللَّيْلِ» وقت نماز مغرب و عشاء است که تاریکی، فراگیر می شود و «فجر»، وقت نماز صبح است. (۱)

امام صادق علیه السلام می فرماید: اولین نمازی که واجب شد نماز ظهر بود و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ص: ۱۰۳

۱-۱). تفسیر اَطِيبُ الْبَيَانِ.

۲-۲). کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

در روایت دیگری آمده است: اگر نماز صبح در اوّل فجر اقامه شود، فرشتگان شب و روز هر دو آن را ثبت می کنند. (۱) و «مشهود» بودن نماز صبح نیز ممکن است به همین معنا باشد. (۲) یعنی هر دو گروه فرشتگان آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می دهند.

پیام ها:

۱ معیار شناخت اوقات در اسلام، طبیعی است به نحوی که قابل فهم و درک همه کس در همه جا و همیشه باشد. «لِتُدْلُوكِ الشَّمْسِ، غَسَقِ اللَّيْلِ، الْفَجْرِ» ۲ برنامه های دینی، زمان بندی شده است. «لِتُدْلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ» ۳ نماز تنها عبادتی است که به نام «قرآن» توصیف شده است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» ۴ قرآن و تلاوت آن در نماز، محور اصلی است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» (۳) ۵ در میان نمازها، نماز صبح جایگاه ویژه ای دارد. «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹]

اشاره

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (۷۹)

و پاسی از شب را بیدار باش و تهجد و عبادت کن، و این وظیفه ای افزون برای توست، باشد که پروردگارت تو را به مقامی محمود و پسندیده برانگیزد.

نکته ها:

«هجود»، به معنای خوابیدن است و «فَتَهَجَّدْ» به معنای برطرف کردن خواب با عبادت می باشد.

نماز شب از نمازهای بسیار با فضیلت است و در سوره های مَزْمَل و مَدَّثَر آمده است: «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» در روایات بیش از ۳۰ فضیلت برای نماز شب برشمرده شده است که به برخی از فضایل آن اشاره می شود:

تمام انبیا نماز شب داشتند. نماز شب، رمز سلامتی بدن و روشنایی قبر است. نماز شب، در

ص: ۱۰۴

۱-۱. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

۲-۲. تفسیر المیزان

۳-۳. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا صلوه الا بقرآن». کنز العمال، ح ۱۹۶۹۸.

اخلاق، رزق، برطرف شدن اندوه، ادای دین و نور چشم مؤثر است. (۱)

نماز شب، گناه روز را محو می کند و نور قیامت است. (۲)

امام صادق علیه السلام می فرماید: پاداش نماز شب آن قدر زیاد است که خداوند می فرماید:

«فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۳) هیچ کس پاداشی را که برای آنان در نظر گرفته شده نمی داند. (۴)

امام صادق علیه السلام می فرماید: شرف مؤمن، نماز شب است و عزّتش، آزار و اذیت نکردن مردم.

ابو ذر کنار کعبه مردم را نصیحت می کرد که برای وحشت و تنهایی قبر، در دل شب دو رکعت نماز بخوانید.

درمانده کسی است که از نماز شب محروم باشد.

بهترین شما کسی است که اطعام کند، سلام را آشکارا بدهد و هنگامی که مردم در خوابند، نماز بخواند.

سه چیز بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بود و بر دیگران مستحب: نماز شب، مسواک و سحرخیزی. (۵)

در کلمه ی «مَقَاماً» عظمت نهفته است (به خاطر تنوین) و در روایات آمده که «مقام محمود» همان شفاعت است. (۶)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: گناهان و اعمال و رفتار بد انسان، موجب محرومیت او از نماز شب می شود. (۷)

خداوند به تمام قطعات زمان سوگند یاد کرده است. مثلاً: «وَالْفَجْرِ» (۸)، «وَالصُّبْحِ» (۹)، «وَالنَّهَارِ» (۱۰)، «وَالْعَصْرِ» اما به سحر سه بار سوگند یاد شده است: «وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِيرٌ» (۱۱)، «وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ» (۱۲)، «وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۱۳) یعنی سوگند به شب هنگام تمام شدنش.

ص: ۱۰۵

۱-۱. سفینه البحار.

۲-۲. بحار، ج ۸۴، ص ۱۴۰.

۳-۳. سجده، ۱۷.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. تفسیر فرقان.

۶-۶. تفسیر نور الثقلین.

۷-۷. بحار، ج ۸۷، ص ۱۴۵.

٨-٨. فجر، ١.

٩-٩. مدّثر، ٣٤.

١٠-١٠. شمس، ٣.

١١-١١. فجر، ٤.

١٢-١٢. تكوير، ١٧.

١٣-١٣. مدّثر، ٣٣.

و در باره ی استغفار در سحر دو آیه آمده است: «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)، «الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» (۲)

پیام ها:

۱ نماز شب بر پیامبر اسلام واجب بود. «فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» آری مقام رهبری، مستلزم تکالیف سنگین تری است.

۲ دل شب بهترین زمان برای عبادت است. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ» ۳ مقامات پسندیده معنوی، در سایه ی عبادت و عبودیت پیدا می شود. «فَتَهَجَّدْ، مَقَامًا مَحْمُودًا» ۴ ما با عبادت های خویش، حقی بر خدا نداریم که طلب کنیم، هر چه هست، امید است و فضل او. «عَسَى» ۵ نماز شب به تنهایی کافی نیست، کمالات دیگری نیز لازم است. «عَسَى» ۶ تا کسی خود گامی به سوی کمال برندارد، خداوند او را به مقامی نمی رساند.

«فَتَهَجَّدْ ... يَبْعَثَكَ رَبُّكَ» ۷ مقامی ارزشمند است که نزد خدا پسندیده باشد، و گر نه شهرت های پوچ، ارزشمند و ماندگار نیست. آری دود به هوا و بالا می رود، ولی روسیاه است.

«يَبْعَثَكَ رَبُّكَ» ۸ خداوند، خودش شفاعت را برای اولیا پسندیده است، نه آنکه اولیای الهی نسبت به بندگان از خدا مهربان تر باشند. «يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰]

اشاره

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا (۸۰)

و بگو: پروردگارا! مرا با ورودی نیکو و صادقانه وارد (کارها) کن و با

ص: ۱۰۶

۱-۱. ذاریات، ۱۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۷.

خروجی نیکو بیرون آر و برای من از پیش خودت سلطه و برهانی نیرومند قرار ده.

نکته ها:

صدق، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است. چه بسا کارهایی که آغاز غیر صادقانه دارد و با قصد ریا، سمعه، فریب، برتری جویی و مانند آن شروع می شود، یا آغازی صادقانه دارد، ولی پایانی آمیخته به غرور، عجب، منت، حبط و سوء عاقبت پیدا می کند و برکات آن محو می شود. رمز شکست بسیاری از حرکت ها، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر گاه برای ورود به کاری، ترس و وحشت داشتی این آیه را بخوان و اقدام کن. (۱)

انسان به جایی می رسد که از «صدیقین» می شود، هر چه می گوید عمل می کند و هر چه را عمل می کند، می گوید. (۲) قلب و زبان و عملش یکی می شود.

از مصادیق «سُلْطَانًا نَصِيرًا» می توان داشتن جانشینی لایق، یاری باوفا و وزیر دلسوز و کاردان را برشمرد.

پیام ها:

۱ خواسته های خود را در برابر خداوند به زبان بیاوریم. «وَقُلْ رَبِّ» ۲ دعایی که همراه با نماز و بعد از آن باشد، اثر بیشتری دارد. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَتَهَجَّدُ ...»

وَقُلْ رَبِّ ...»

۳ دعا کردن را هم باید از خدا آموخت که چگونه بخوانیم و چه بخواهیم. «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي ...»

۴ یکی از اصول مدیریت، آینده نگری و دوراندیشی است. «أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ» ۵ مهم تر از آغاز نیک، پایان و فرجام خوب است. نباید به آغاز شیرین دلخوش

ص: ۱۰۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر المیزان.

بود، بلکه باید از خطر بدعاقبتی به خدا پناه برد. «أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ» ۶ رهبری یک نهضت جهانی که شروع و پایانش صادقانه و بی انحراف باشد، بدون دعا و استمداد از خدا و دریافت امداد الهی ممکن نیست. «وَأَخْرِجْنِي» ۷ همه ی امور به دست خداست و باید از او مدد خواست «أَدْخِلْنِي، أَخْرِجْنِي، اجْعَلْ» ۸ کسب قدرت برای اهداف مقدّس ارزش دارد. «وَأَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا» ۹ مؤمن، نصرت و امداد را تنها از خدا می طلبد. «مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱]

اشاره

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا (۸۱)

و بگو: حق آمد و باطل نابود شد، همانا باطل، نابود شدنی است.

نکته ها:

«حق»، به معنای ثابت و باقی است. لذا خدا و هر چه از سوی او باشد، حق است. «حق» یکی از نام های خداوند است. کلمه ی «زهوق» به معنای رفتن است. «زهق نفسه» یعنی روح از بدنش خارج شد.

برای این آیه مصادیقی همچون ظهور اسلام، ورود به مدینه، فتح مکه و شکستن بت ها را گفته اند که در همه ی آنها باطل شکست خورده است. ولی آیه دارای مفهوم گسترده ای است و فنای باطل و بقای حق را نوید می دهد.

بقای حق و نابودی باطل، یک سنت و قانون الهی است، نه پنداری و تصادفی، هر چند پیروان حق کم و طرفداران باطل زیاد باشند. چرا که حق همچون آب، ثابت و ماندگار و باطل مانند کف، ناپایدار و فانی است. «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ» (۱) قرآن می فرماید: «نَقْدِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۲) ما حق را بر سر باطل می کوبیم و آن را نابود می سازیم. و در این صورت است که باطل رفتنی است. بنا بر این حق باید با

ص: ۱۰۸

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. انبیاء، ۱۸.

پیام ها:

۱ پیامبر باید با قاطعیت، پیروزی نهایی حق را به مردم اعلام کند. «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ» ۲ باید حق را به میدان آورد تا باطل از بین برود. «جَاءَ ... زَهَقَ» ۳ عاقبت، باطل رفتنی و نابود شدنی است و حق، باقی و پایدار. «جَاءَ ... زَهَقَ» (فعل ماضی نشانه قطعی بودن است). ۴ از جلوه ها و مانورهای باطل نباید هراسید که دوامی ندارد. «كَانَ زَهُوقًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲]

اشاره

و نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (۸۲)

و آنچه از قرآن فرو می فرستیم، مایه ی شفا(ی دل) و رحمتی برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسران نمی افزاید.

نکته ها:

کلمه ی «مِنْ» در «مِنَ الْقُرْآنِ»، به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت های قرآن شفاست، بلکه بیان می کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می شود، شفابخش است.

با آنکه قرآن برای هدایت همه است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) ولی تنها کسانی از این نور بهره می برند که پنجره ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۲) و لذا لجوجان بیمار دل را جز خسارت نمی افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری بیارد، بوی تعفن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است.

استدلال قرآن، رکود فکری را شفا می دهد؛ موعظه ی قرآن، قساوت را درمان می کند؛

ص: ۱۰۹

۱-۱. بقره، ۱۸۵.

۲-۲. بقره، ۲.

تاریخ قرآن تحیر را برطرف می‌سازد؛ زیبایی آهنگ و فصاحتش روح فراری را جذب می‌کند؛ قوانین و احکامش عادات خرافی را ریشه کن می‌سازد؛ تلاوت و تدبیر در آن، بیماری غفلت را شفا می‌بخشد؛ تبرک به آن، امراض جسمی را شفا می‌دهد و رهنمودهای آن، تاریکی‌ها را روشن می‌کند.

شفای قرآن با شفای داروهای مادی تفاوت‌های زیادی دارد. داروی قرآن، ضرری را به دنبال ندارد، کهنه نمی‌شود و تاریخ مصرف ندارد. شفا یافته‌ی قرآن عامل شفای دیگران می‌شود. در نسخه‌ی شفای قرآن اشتباه نیست، همیشه و در اختیار همه است، طیب این دارو، هم ما را می‌شناسد، هم دوستان دارد و هم نتیجه‌ی نسخه‌اش ابدی است، نسخه و داروی او هم مشابه ندارد.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «فان القرآن شفاء من اکبر داء و هو الکفر و النفاق و الغی و الضلال» (۱)، قرآن درمان بزرگ‌ترین دردهاست که کفر و نفاق و گمراهی باشد.

خداوند رحمت را بر خود لازم نموده است: «کَتَبَ عَلَی نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و پیامبرش را برای جهانیان، رحمت قرار داده است، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۳) هم امتش نسبت به هم رحمت دارند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴) و هم کتابش رحمت است. «شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ»

پیام‌ها:

۱ چون قرآن از جانب خدایی است که خالق بشر و فطرت اوست، قوانین آن نیز با فطرت مطابق و نجات‌دهنده‌ی اوست. «شِفَاءٌ» ۲ آنچه از سوی خدای رحمان و رحیم باشد، رحمت است. «رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۳ چون کافران به او امر و نواهی قرآن عمل نمی‌کنند، نزول هر دستور، جرمشان را بیشتر و خسارتشان را افزون‌تر می‌سازد. «لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»

ص: ۱۱۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲- ۲. انعام، ۱۲.

۳- ۳. انبیاء، ۱۰۷.

۴- ۴. فتح، ۲۹.

اشاره

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُوسًا (۸۳)

و هر گاه که به انسان نعمتی عطا کردیم، روی گرداند و شانه‌ی خود را (از روی تکبر) چرخاند و چون (کمترین) گزندى به او رسد (از همه چیز) مأیوس و نومید شود.

نکته ها:

«نَأَىٰ بِجَانِبِهِ»

یعنی به سوی خود رفته، به خود گرایش می‌یابد و شانه می‌چرخاند.

پیام ها:

۱ رفاه و آسایش، زمینه ساز غفلت است. «إِذَا أَنْعَمْنَا، أَعْرَضَ» ۲ انسان به جای اینکه نعمت را از خدا بداند و به او بگردد، آن را از فکر، استعداد، نبوغ و کار خود می‌پندارد و خدا را رها می‌کند. «نَأَىٰ بِجَانِبِهِ» ۳ نعمت‌ها از خداست، ولی شرّ و بدی از عملکرد خود ماست. «أَنْعَمْنَا، مَسَّهُ الشَّرُّ» ۴ انسان آن قدر ضعیف است که با نعمتی، گرفتار غفلت شده و با سختی و حادثه‌ی کوچکی، ناامید می‌شود. «إِذَا أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ، إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُوسًا»

اشاره

قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا (۸۴)

بگو: هر کس بر ساختار و خلق و خوی خویش عمل می‌کند، پس پروردگارتان داناتر است به کسی که به هدایت نزدیک تر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در بحث از نیت و اینکه نیت از عمل بهتر است، این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

«شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ

اجتماعی برای انسان پیدا می شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته اند، در حالی که فطرت ها یک دست و ثابت است و آنچه در انسان ها متفاوت است، انگیزه ها، خلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست. (۱)

پیام ها:

۱ رفتار انسان برگرفته از شخصیت فکری و روحی و اخلاقی اوست. «يَعْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» (از کوزه همان برون تراود که در اوست). ۲ چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه ها و خو گرفتن های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید. «كُلُّ يَعْْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» ۳ راههای هدایت نیز درجات و سلسله مراتب دارد. «أَهْدِي» ۴ هر کس تبت بهتری داشته باشد، به هدایت نزدیک تر است. «أَهْدِي سَبِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵]

اشاره

وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵)

و از تو درباره ی روح می پرسند. بگو: روح از امور پروردگارم (و مربوط به او) است و جز اندکی از دانش به شما نداده اند.

نکته ها:

کلمه ی «روح»، ۲۱ مرتبه در قرآن آمده و در موارد زیر بکار رفته است:

الف: روحی که در کالبد انسان دمیده شده است. «نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» (۲) ب: وحی. «يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مِنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» (۳) ج: قرآن. «كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۴)

ص: ۱۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. سجده، ۹.

۳-۳. غافر، ۱۵.

۴-۴. شوری، ۵۲.

د:روح القدس. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)ه:بزرگ فرشتگان. «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ» (۲)ولی به هر حال روح بشر، امری پیچیده، ناشناخته و نفخه ای الهی و دارای بعد آسمانی است و تنها خداوند آن را می شناسد.

امام باقر علیه السلام کلمه ی «قَلِيلًا» را به علم قلیل تفسیر نکردند، بلکه به معنای افراد قلیل تفسیر فرمودند. (۳) یعنی علم کامل، تنها به اندکی از مردم داده شده و تنها آنان به روح آگاهی دارند.

پیام ها:

۱ پیامبران، مرجع پرسش های مردم بودند. «يَسْأَلُونَكَ» ۲ حقیقت روح، فوق فهم و دانش بشر و سرّی از اسرار الهی است. «مِنْ أَمْرِ رَبِّي» ۳ تمام علوم بشری، هدیه ی الهی است. «أُوتِيتُمْ» ۴ دانش انسان، محدود و بسیار اندک است. «مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۶ تا ۸۷]

اشاره

وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنُدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكَيْلًا (۸۶) إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (۸۷)

و اگر بخواهیم، هر آینه آنچه را به تو وحی کرده ایم، (از یادت) می بریم، سپس کسی را نمی یابی که در برابر ما از تو دفاع کند.

جز رحمت از پروردگارت (مدافعی نخواهی یافت)، قطعاً فضل خداوند نسبت به تو بزرگ است.

نکته ها:

آیه ی ۸۶، حالت تهدید آمیز نسبت به پیامبر دارد که خداوند، هم چنان که عطا می کند، اگر

ص: ۱۱۳

۱-۱. بقره، ۸۷.

۲-۲. قدر، ۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

بخواهد بازپس می گیرد. (۱) و آیه ی ۸۷، لحن تشویق آمیزی دارد.

قرآن، وحی، نبوت، خاتمیت و شفاعت، همه از تفضّلات الهی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و از مقام ربوبیت خدا سرچشمه می گیرد و خداوند عطاهايش را از او بازپس نمی گیرد، هر چند دستش باز، قدرتش استوار و می تواند همه را بازگیرد.

پیام ها:

۱ نعمت ها را از خداوند بدانیم و مغرور نشویم، زیرا بقا و زوال نعمت ها به اراده ی اوست. «لَنْذَهَبَنَّ بِاللَّيْلِ أَوْحَيْنَا» ۲ هیچ کس در برابر قهر الهی نمی تواند نقشی داشته باشد. «ثُمَّ لَا تَجِدُ» ۳ نزول کتب آسمانی و وحی، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «بِاللَّيْلِ أَوْحَيْنَا ... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ» ۴ قرآن، فضل بزرگ الهی است. «أَوْحَيْنَا ... فَضَّلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا» چون خداوند بزرگ و والاست، لطف او نیز بزرگ، و فضل بزرگ او مخصوص پیامبر است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸]

اشاره

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (۸۸)

بگو: اگر (تمام) انس و جنّ گرد آیند تا همانند این قرآن را بیاورند، نمی توانند مثل آن را بیاورند، هر چند که بعضی پشتیبان و یاور دیگری باشند.

نکته ها:

«ظَهِيرًا»، از «ظهر» به معنای پشتوانه و پشتیبان است.

ص: ۱۱۴

۱ - ۱. نسبت به موارد دیگر نیز چنین است، همانگونه که «خلقکم»، «یذهبکم»، همانگونه که «یعزّ»، «یذلّ»، همانگونه که «یهدی»، «یضلّ»، همانگونه که «احیاکم»، «یمیتکم»، همانگونه که «ینصرکم»، «یخذلکم». آری، آفریدن و بردن، عزّت و ذلّت، هدایت و ضلالت، حیات و مرگ، یاری و خواری تنها به دست اوست.

آیه، پاسخی است به سخن کفار که می گفتند: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱) ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل قرآن را بیاوریم. و این دعوت قرآن به مبارزه و آوردن نمونه ای مثل خود (تحدی)، قرن هاست که بی جواب مانده است و تا کنون نیز دشمنان عرب زبان از اهل کتاب و مکتب های الحادی، با همه ی دشمنی هایشان با اسلام و حمایت قدرت های گوناگون، نتوانسته اند مثل قرآن را بیاورند.

ویژگی های بی همتای قرآن، عبارت است از اینکه: هم معجزه است، هم روان و متنوع، هم خبر از آینده می دهد، هم بهترین داستان ها را دارد، هم بهترین شیوه ی دعوت را دارد، هم بیان کننده ی همه ی مسائل و نیازهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی در همه ی زمینه ها و در تمام زمان هاست.

پیام ها:

۱ جنیان نیز همانند انسان ها مکلفند و قرآن، کتاب آنان نیز می باشد. «اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ» ۲ ناتوانی در آوردن نظیر قرآن، دلیل اعجاز این کتاب است. «لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹]

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا (۸۹)

و همانا در این قرآن، از هر گونه مثال برای مردم آوردیم، ولی بیشتر مردم سرباززده، و جز انکار کاری نکردند!

پیام ها:

۱ تنوع و دگرگونی های بیانی قرآن، از ابعاد اعجاز قرآن است. «صَرَّفْنَا» ۲ خداوند با آیات قرآن حجت را بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا» ...

۳ یک نواختی خستگی آور است، پیام دعوت باید متنوع باشد. «صَرَّفْنَا»

ص: ۱۱۵

۴ کتاب هدایت، باید در دسترس همگان باشد. «لَهُذَا الْقُرْآنِ» ۵ یکی از بهترین شیوه های تعلیم و تربیت، ضرب المثل و بیان تمثیلی است.

«صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۶ مردم متفاوتند و مثال های متنوع، هر کدام می تواند برای گروهی روشنگر باشد. «صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۷ دلیل انکار مردم، لجاجت آنان است، نه آنکه حجت برای آنان نیامده است.

«فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ» ...

۸ اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۱]

اشاره

«وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَنْجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً» (۹۰) «أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراً» (۹۱)

و گفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر برای ما چشمه ای از زمین جاری سازی،

یا برای تو باغی از خرما و انگور باشد که از میان آن، نهرها جاری گردانی.

نکته ها:

«ینبوع»، به چشمه ای گفته می شود که خشک نشود و همواره بجوشد.

مشرکان که منکر اعجاز قرآن بودند، شرط ایمان آوردن خود را رسیدن به مادیات قرار داده و توقعات نابجایی از پیامبر داشتند. غافل از آنکه پیامبر، برای اثبات نبوت خود معجزه انجام می دهد، نه برای اشباع هوسهای مردم لجوج، یا سرگرمی و تفریح، یا فرار از کار و تلاش.

در واقع توقع نابجا، قساوت، لجاجت، بهانه گیری، ناآگاهی به هدف و بی ادبی دست به دست هم می داد و سبب می شد که از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست های غیر منطقی داشته باشند، از قبیل: چشمه ی آب، باغ، رودخانه، سقوط آسمان، احضار خدا و فرشتگان، خانه طلا، پرواز به آسمان، نامه ی خصوصی از سوی خدا.

پیام ها:

۱ هر کس به قدر فکرش درخواست دارد، ملاک نبوت در دید مشرکان باغ و چشمه و مادیات بود. «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ»

...

۲ هدف پیامبران، ارشاد مردم به توحید بود، ولی گروهی به فکر باغ و طلا و نقره بودند. «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا» ...

۳ هر درخواست و توقّعی منطقی نیست. از پیامبران و مبلغان مکتبی، توقّعات نابجا زیاد است. «حَتَّى تَفْجُرَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا (۹۲) أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزَّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا (۹۳)

یا آسمان را همان گونه که می پنداری به صورت پاره هایی بر ما بیفکنی، یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما بیاوری.

یا برای تو خانه ای از زر و زیور باشد، یا در آسمان پرواز کنی و به پرواز و بالا رفتن تو (نیز) ایمان نخواهیم آورد تا آنکه کتابی بر ما فرود آوری که آن را بخوانیم. بگو: پروردگار من منزه است. آیا جز این است که من بشری فرستاده شده ام؟!

نکته ها:

«كَمَا زَعَمَتْ» اشاره به تهدید و وعده ی عذابی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ۹ سوره ی سبأ داشته است. «أَوْ نُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ» معجزه از شئون ربوبیت خداوند و سرچشمه ی آن اراده و حکمت الهی است و از شرایط

ص: ۱۱۷

معجزه آن است که بی هدف و بیهوده یا محال نباشد. درخواست های کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه بیهوده است. ساقط ساختن آسمان به نابدی همه می انجامد و کسی نمی ماند تا ایمان آورد. احضار خدا و فرشتگان هم محال است، چون جسم نیستند تا احضار شوند و ما آنان را مشاهده کنیم.

پیام ها:

۱ کفار، لجوج و بی ادبند. در تعبیر «لَنْ نُؤْمِنَ» و «كَمَا زَعَمْتَ» نوعی بی ادبی است.

۲ کفار، تهدیدات انبیا را باور نداشتند. «كَمَا زَعَمْتَ» ۳ درخواست های محال و بیهوده پذیرفته نمی شود. «تَأْتِي بِاللَّهِ» ۴ حس گرای مشرکان، دلیل توقعات نابجای آنان می باشد. «تُسْقَطُ ... تَأْتِي»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴]

اشاره

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا (۹۴)

و آن گاه که هدایت به سراغ مردم آمد، چیزی مردم را از ایمان آوردن باز نداشت، جز آنکه گفتند: آیا خداوند، بشری را به عنوان پیامبر، برانگیخته است؟

نکته ها:

کسانی که دارای منطق درستی نیستند، نقطه ی قوت را نقطه ضعف می پندارند. انسان بودن پیامبر نقطه ی قوت است، نه ضعف. چون به خاطر داشتن غرائز و امیال و مشکلات، درد انسان ها را درک می کند و می تواند الگوی عملی باشد و نسخه ی مفیدی ارائه بدهد.

بر طبق آیات قرآن، بهانه های کفار برای ایمان نیاوردن، از این قرار است:

الف: چرا انبیا انسان هایی همچون ما هستند؟ پاسخ: بهترین نوع تبلیغ آن است که همراه با نمونه ی عملی و ارائه الگو باشد.

ب: اگر بناست انسانی پیامبر باشد، چرا فلانی از فلان خانواده یا شهر نباشد؟

پاسخ: تقسیمات مردم بر اساس خیال و معیارهای مادی است، اما نزول و دریافت وحی لیاقت می خواهد.

ج: چرا خود ما پیامبر نباشیم؟ پاسخ: نبوت مقامی بس والا، حتی برتر از مقام فرشتگان است و هر انسانی با هر سابقه ای سزاوار پیامبری نیست.

د: چرا فرشتگان بر خود ما فرود نمی آیند؟ پاسخ: نزول فرشته بر کسانی است که سابقه انحراف و گناهی نداشته باشند و گرنه هر روز دروغ و انحرافی را به نام وحی برای مردم می آورند.

پیام ها:

۱ کفار، بهانه جو و بی منطقند. بهانه ی کفار این بود که چرا پیامبر بشری همانند آنهاست. «مَا مَنَعَ» ...

۲ پیامبران برای هدایت و تربیت مردم، به سراغ آنان می رفتند. «جَاءَهُمُ الْهُدَى» ۳ شخصیت و کرامت انسان، چون برای انسان جاهلی ناشناخته بود، می پنداشت که انسان لایق نبوت نیست. «بَشَرًا رَسُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْسُونَ مُطَمِّنِينَ لَنَزَلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكَاً رَسُولاً (۹۵)

بگو: اگر در زمین فرشتگانی بودند که با اطمینان و آرامش راه می رفتند، هر آینه ما از آسمان فرشته ای را به عنوان فرستاده بر آنان می فرستادیم.

نکته ها:

آیه، در رد دیدگاه آنان که به بشر بودن پیامبر اعتراض داشتند، می فرماید: فرستادن پیامبر، سنت الهی و ضرورت دینی است، حتی اگر همه اهل زمین فرشته بودند و نزاع و کشمکشی نیز میان آنان نبود و همه در آرامش و رفاه بودند، باز هم فرستاده ای از جنس آنان از جانب

خداوند می آمد، چون وظیفه ی انبیا، تکامل و رشد معنوی و الگو دادن است، نه تنها رفع خصومت و دشمنی میان آنان.

پیام ها:

۱ همگونی رهبران با مردم، لازمه ی تربیت و الگوپذیری آنان است. انسان برای انسان، فرشته برای فرشته. «مَلَائِكَةٌ، مَلَكًا» ۲ رسالت و پیامبری از جانب خداست و انتخابی نیست. «لَنَزَّلْنَا ... رَسُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶]

اشاره

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۹۶)

بگو: میان من و شما خدا برای گواهی کافی است، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

پیام ها:

۱ خداوند با بیان گواه بودن و علم خود به برخوردهای بی منطق کفار، پیامبر را دلداری می دهد. «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ» ۲ تکیه گاه پیامبران خداست، لذا قاطعیت دارند و عقب نشینی ندارند. «كَفَىٰ بِاللَّهِ» ۳ خداوند با مشرکان اتمام حجت کرده است، بنا بر این به مجادلات باید پایان داد. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا» ۴ ایمان به علم و آگاهی خداوند، سبب دوری از انحراف و بهانه جویی است.

«كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا» ۵ شاهد باید عالم، دقیق و بصیر باشد. «شَهِيدًا ... خَبِيرًا بَصِيرًا» ۶ خداوند، هم شاهد آن است که پیامبر به وظیفه اش عمل کرده است، هم از لجاجت و سرسختی یا ایمان و تسلیم بندگانش آگاه است. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ... إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا»

ص: ۱۲۰

اشاره

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَبُكْمًا وَصَيْمًا
مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمَ كُلًّا خَبِثَ لِدُنَّاهُمْ سَعِيرًا (۹۷)

و هر که را خدا هدایت کند، پس همو هدایت یافته است و هر که را گمراه سازد، هرگز یاورانی جز خدا برای آنان نخواهی یافت و ما در روز قیامت، آنان را واژگون (به صورت خزنده) کور و کر و لال محشور می کنیم و جایگاهشان دوزخ است، که هر گاه خاموش شود، آتش آنان را بیافزاییم.

نکته ها:

«خَبِثَ»

، به معنای فروکش کردن شعله است. و «سَعِيرًا»، به معنای شعله ور شدن آتش و از نام های جهنم است.

سؤال: اگر گمراهان در قیامت، کر و کور و لالند، پس چگونه در آیات دیگر، از دیدن آتش؛ «رَأَى الْمُجْرِمُونَ الدَّارَ» (۱)، یا شنیدن صدای دوزخ؛ «سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَزَفِيرًا» (۲)، یا فریاد و شیون آنان؛ «دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا» (۳) سخن به میان آمده است؟ پاسخ: مراحل و مواقف قیامت متفاوت و متعدد است. در هر موقعی ممکن است حالتی باشد که در مرحله ی بعد از آن نباشد.

(۴)

پیام ها:

۱ هدایت تنها به علم، عقل و استدلال نیست، توفیق الهی نیز می خواهد. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ» ۲ گمراهان را نجات بخشی جز خدا نیست. «مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ» ...

۳ کسی که از گوش، چشم و زبان خود در مسیر حق یافتن، حق گفتن و حق دیدن

ص: ۱۲۱

۱-۱. کهف، ۵۳.

۲-۲. فرقان، ۱۲.

۳-۳. فرقان، ۱۳.

۴-۴. تفسیر تبیان.

بهره نگیرد، در قیامت نیز کور، کر، لال و واژگون محشور می شود. این در واقع نوعی تجسم عمل انسان است! «نَحْشُرُهُمْ ... عَلَيَّ وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا» ۴ آتش دوزخ، برای مجرمان پیوسته شعله و رتر می شود. «كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸]

اشاره

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۹۸)

آن (دوزخ) کیفر آنان است، بدان جهت که کافر شدند و گفتند: آیا پس از آنکه (مردیم و به صورت) استخوان و (مثل) کاه (ریزریز شدیم، آیا واقعاً به صورت آفریده ی جدیدی برانگیخته خواهیم شد؟

نکته ها:

«رفات»، ذرات کاه است که چنان ریز شده که دیگر قابل شکستن نیست. (۱)

پیام ها:

۱ قهر خدا نسبت به کافران، بی دلیل نیست، بلکه نتیجه ی عملکرد خودشان است. «ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ» ۲ کافران بر انکار معاد دلیل ندارند و آنچه می گویند یا از روی استهزاء، یا تعجب و یا استبعاد است. «أَإِنَّا» ۳ معاد، جسمانی است. «عِظَامًا وَرُفَاتًا، خَلْقًا جَدِيدًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹]

اشاره

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَمَأْبَىٰ الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا (۹۹)

ص: ۱۲۲

(۱-۱). مفردات راغب.

آیا نیاندیشیده اند خداوندی که آسمان ها و زمین را آفریده است، بر آفریدن مثل این مردم نیز تواناست؟ و خداوند برای آنان مدتی معین کرده که شکی در آن نیست، اما ستمگران سرباز زده و جز به کفر به چیزی تن نمی دهند.

نکته ها:

عبارت «لَا رَيْبَ فِيهِ» یعنی جای هیچ تردیدی در قرآن نیست، نه آنکه هیچ کس تردیدی در آن نمی کند.

قرآن بارها برای شک زدایی از معاد، به آفرینش آسمان ها و زمین و عظمت دستگاه خلقت و قدرت الهی بر آفرینش، اشاره کرده است. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا» (۱) آیا آفرینش شما سخت تر است یا آسمان که آن را بنا نهاد؟ یعنی بهترین دلیل بر امکان وجود یک چیز، واقع شدن و بودن آن است.

در قیامت، استخوان های پوسیده همان استخوان های دنیوی و روح ملحق شده به آنها همان روح است، اما قرآن «مِثْلَهُمْ» می گوید، مانند خشتی که اگر در هم کوبیده و دوباره از همان گل خشتی بسازند، می گویند: این مثل اولی است، نه عین آن. با آنکه موادش همان مواد است. (۲) «مِثْلَهُمْ»

پیام ها:

۱ بهترین دلیل بر امکان معاد، توجه به قدرت الهی در طبیعت است. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ۲ زندگی دنیا چند روزی بیشتر نیست، کافران این همه سرسختی نکنند، یا مرگشان می رسد، یا قیامت. «جَعَلْ لَهُمْ أَجَلًا» ۳ بی توجهی به قدرت خداوند و استبعاد قیامت، عملی ظالمانه است، «فَأَبَى الظَّالِمُونَ» و ظلم زمینه ی کفر است. «إِلَّا كُفُورًا»

ص: ۱۲۳

۱-۱. نازعات، ۲۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا (۱۰۰)

بگو: اگر شما خزانه دار رحمت پروردگارم بودید، قطعاً از ترس انفاق (و تهی دستی)، چیزی به کسی نمی دادید. و انسان تنگ نظر و بخیل است!

نکته ها:

«قَتُوراً» از «قتر» به معنای بخل و امساک از بخشش است.

پیام ها:

۱ کثرت مال اثری در سخاوت افراد حریص و بخیل ندارد. بعضی انسان ها سیری ناپذیرند و هر چه بیندوزند، باز نگران کم شدن آنند. «لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ ... لَأَمْسَكْتُمْ» ...

۲ ترس از تهی دستی یکی از ریشه های بخل است. «لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ» ۳ سرچشمه رفتار بشر، روحیه و خصلت های اوست. «لَأَمْسَكْتُمْ ... كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا (۱۰۱)

همانا به موسی نه معجزه ی روشن دادیم. پس، از بنی اسرائیل آن گاه که (موسی) به سراغشان آمد سؤال کن. پس فرعون (با دیدن آن همه معجزه) به او گفت: ای موسی! من تو را قطعاً افسون شده می پندارم.

نکته ها:

معجزات نه گانه ی حضرت موسی علیه السلام عبارت بود از:

۱ اژدها شدن عصا. ۲ سفیدی کف دست. ۳ شکافتن دریا با عصا. ۴ طوفان. ۵ هجوم ملخ. ۶ هجوم شپش. ۷ هجوم قورباغه. ۸ خون شدن آبها. ۹ جاری شدن دوازده چشمه از سنگ با یک عصا زدن.

البته می توان گفت: معجزات آن حضرت هیچ‌ده تا بوده است، چون بازگشت هر یک از آنها به حالت اول نیز معجزه ای دیگر است.

سؤال قرآن غیر از این نه معجزه، معجزات دیگری هم برای حضرت موسی بیان کرده است، مانند کنده شدن کوه و بالای سر یهود قرار گرفتن آن، نزول طعام مین و سیلوی، گاو ذبح شده ای که مرده را زنده کرد، پس چرا نه معجزه ذکر شده است؟ پاسخ: تعداد ۹ معجزه درباره ی فرعون بود که با دیدن آنها باز هم ایمان نیاورد. معجزات دیگر به فرعون ارتباط نداشت. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند، از پیامبران خود پشتیبانی می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا» ۲ خداوند با دادن معجزات به پیامبران، به مردم اتمام حجت می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا» ۳ آنان که سرسخت ترند، نیاز به استدلال و معجزه ی بیشتری دارند. «تِسْعَ آيَاتٍ» ۴ معجزه، باید روشن و بی تردید باشد. «بَيِّنَاتٍ» ۵ پیامبران، پزشکانی اند که به سراغ مردم می روند. (۲) «جَاءَهُمْ» ۶ مستکبران در برابر معجزات و برهان ها دست به تحقیر و توهین می زنند.

«لَأُظَنَّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۲]

اشاره

«قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأُظَنَّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَسْحُورًا» (۱۰۲)

موسی گفت: قطعاً می دانی که این (معجزات) را جز پروردگار آسمان ها و زمین برای بصیرت شما نفرستاده است و من تو را ای فرعون! هلاک شده می پندارم.

ص: ۱۲۵

۱-۱. تفسیر المیزان، فرقان.

۲-۲. حضرت علی علیه السلام در معرفی پیامبر فرمود: «طیبٌ دَوَّارٌ بطَّيْبَةٍ». نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۸.

نکته ها:

سؤال: با آنکه موسی علیه السلام به هلاک شدن فرعون یقین داشت، چرا می گوید: «لَأُظُنُّكَ» گمان دارم؟ پاسخ: اولاً: ظنّ تنها به معنای گمان نیست، بلکه به باور و یقین نیز گفته شده است.

ثانیاً: شاید امیدی به هدایتش داشت.

ثالثاً: وقتی دشمن پرده دری نمی کند، ادب در بحث و مناظره اقتضا دارد ما نیز حریم را نگه داریم. فرعون گفت: «لَأُظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا» موسی نیز در جواب او فرمود: «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا»

پیام ها:

۱ گاهی انسان با آنکه حق را می داند، اما خود را به جهالت می زند. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» ...

۲ علم به تنهایی در هدایت و راهیابی انسان کافی نیست، بلکه ایمان و تسلیم لازم است، و اگر نه فرعون هم علم داشت. «عَلِمْتُمْ»
۳ معجزات موسی به قدری روشن بود که فرعون هم به آن علم داشت. «عَلِمْتُمْ» ۴ معجزات برای بصیرت مردم است، ولی در سحر و جادو بصیرت نیست.

«بَصَائِرٍ» ۵ در نظام های حکومتی فاسد، برای هدایت مردم باید به سراغ رئیس حکومت رفت. «يَا فِرْعَوْنُ» ۶ پیامبران الهی، به راه خود مطمئن بودند، از این رو با صراحت به طاغوت ها اخطار می کردند. «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا» ۷ هر که حق را بفهمد، اما لجاجت و کبر ورزد، هلاک می شود. «عَلِمْتُمْ ... مَثْبُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

اشاره

فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَعْرَفْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا (۱۰۳) وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ائْتُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا (۱۰۴)

پس (فرعون) تصمیم گرفت که آنان را از آن سرزمین تبعید کند، پس ما او و همه ی همراهانش را غرق کردیم.

و پس از آن (غرق فرعون) به بنی اسرائیل گفتیم: در این سرزمین مستقر شوید، پس چون موعد آخرت فرا رسد، همه ی شما را با هم گرد خواهیم آورد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای بیرون کردن با زور است. قرآن بارها به این شیوه ی ظالمان نسبت به اولیای الهی و ناکام ماندنشان اشاره کرده است. ابراهیم را در آتش افکندند، خدا آتش را سرد کرد، یوسف را به چاه انداختند، عزیز مصرش کرد. پیامبر را از مکه بیرون کردند، خداوند حکومت جهان اسلام را به او عطا کرد. این سنت و قانون الهی است که در برابر مکر اهل باطل، تدبیر مناسب دارد.

«لغیف»، به معنای گروه های به هم پیوسته و انبوه می باشد.

پیام ها:

۱ منطق طاغوت، خشونت و تبعید است و مردان حق را تحمل نمی کنند. «فَأَرَادَ» ۲ در برابر اراده ی طاغوت، اراده و قهر خداوند است. «فَأَرَادَ ... فَأَغْرَقْنَاهُ» ۳ هر چند فکر گناه، گناه نیست، اما اراده ی خطرناکی همچون تبعید پیامبران، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَأَرَادَ ... فَأَغْرَقْنَاهُ» ۴ همه ی قدرت نمایی طاغوت ها، در زمین و محدود است. «مِنَ الْأَرْضِ» ۵ عذاب الهی، پس از اتمام حجت است. بعد از آمدن معجزات و ایمان نیاوردن مردم، هلاکت حتمی است. «فَأَغْرَقْنَاهُ» ۶ پایان کار طاغوت ها و همکارانشان، هلاکت و نابودی است. «فَأَغْرَقْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعًا» ۷ کمک به ستمگران سبب شریک شدن در هلاکت آنان است. «مَنْ مَعَهُ» ۸ رهبران فاسد در هلاکت مردم نقش دارند. «فَأَغْرَقْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ»

۹ آنان که چند روزی بر منطقه ای حاکم می شوند، باید پاسخگوی خدا در قیامت باشند. «أُسْكُنُوا الْأَرْضَ ... جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۵]

اشاره

و بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا (۱۰۵)

و ما قرآن را به حق نازل کردیم و به حق نازل شد و ما ترا جز به عنوان بشارت دهنده و بیم رسان نفرستادیم.

پیام ها:

۱ سلامت قرآن تضمین شده است. هم خداوند قرآن را به حق نازل کرد، هم وحی الهی به سلامت به مقصد رسید و شیاطین نتوانستند آسیبی به آن رسانند. «بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ» ۲ محور کار پیامبران، بشارت و انذار است و حق کاستن و افزودن بر وحی را ندارند. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۳ مسئولیت پذیرش یا نپذیرفتن مردم با پیامبر نیست و کسی حق تحمیل عقیده بر دیگران را ندارد. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۴ بشارت و انذار در کنار هم مؤثر است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۶]

اشاره

وَ قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا (۱۰۶)

و قرآنی که آن را بخش بخش کردیم تا آن را با تأنی و درنگ بر مردم بخوانی و آن را آن گونه که باید به تدریج نازل کردیم.

نکته ها:

یکی از اعتراض های کفار این بود که چرا قرآن یکباره نازل نمی شود، «لو لا نزل القرآن جمله واحده» (۱) این آیه پاسخی به گفته ی آنان است.

ص: ۱۲۸

آیات قرآن چون با حوادث مختلف ارتباط دارد و برای رفع نیاز همه ی طبقات در طول تاریخ است، بخش بخش نازل شده تا با رویدادهای گوناگون، تطبیق داشته و برای منتظران دلچسب تر باشد. مثلاً اگر آیات جهاد در زمان صلح نازل می شد، در جایگاه واقعی خود نبود.

تدریج، یکی از سنت های الهی است، چه در آفرینش، که جهان را در شش روز آفرید و چه در نزول قرآن، با آنکه می توانست یکباره نازل کند یا بیافریند.

نزول تدریجی آیات قرآن برای آن بود که علم به آن توأم با عمل به آن شود. البته از نزول تدریجی قرآن، ارتباط دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با مبدأ وحی نیز استفاده می شود.

پیام ها:

۱ بخش بخش شدن قرآن به اراده خداوند است. «فَرَفَنَاهُ» ۲ تعلیم و تربیت و ارشاد، باید تدریجی باشد. «فَرَفَنَاهُ، عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۳ تلاوت تدریجی قرآن، شنونده را برای آیات دیگر تشنه و منتظر می کند. «عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» «مُكْتَبٍ» آرامش همراه اطمینان است.

۴ یک مربی و مصلح، باید برای دراز مدّت برنامه داشته باشد و از زمان و نیازمندی های جدید غافل نباشد. «عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۵ گرچه روح بزرگ پیامبر ظرفیت دریافت همه ی وحی را یک جا دارد، اما مردم کم ظرفیتند و باید به تدریج آن را دریابند. «لِتَفْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۶ قرآن، علاوه بر جنبه ی تعلیمی، جنبه ی اجرایی هم دارد که باید به تدریج اجرا شود. اجرای صدها دستور در جامعه ای که صدها فساد دارد، یکباره محال است. «نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا»

اشاره

قُلْ آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا (۱۰۷)

بگو: به قرآن ایمان آورید یا ایمان نیاورید (برای خداوند فرقی ندارد)، قطعاً آنان که پیش از این علم داده شده اند، هر گاه بر آنان تلاوت می شود، سجده کنان بر چانه ها به زمین می افتند.

نکته ها:

«يَخِرُّونَ» از «خریر»، به معنای صدای آبی است که از بلندی سرازیر می شود. همچنین به کسانی که برای خدا بی اختیار به سجده می افتند در حالی که صدایشان به تسبیح بلند است نیز گفته می شود.

به چانه افتادن، کنایه از نهایت تواضع و تسلیم است که علاوه بر پیشانی، همه ی صورت و چانه هم بر روی خاک قرار می گیرد.

پیام ها:

۱ ایمان و کفر مردم، در حقیقت قرآن اثری ندارد. «آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا» ۲ علم، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ» ۳ بر خلاف آنان که جهل را منشأ ایمان به خدا و مذهب می دانند، قرآن علم و دانایی را ریشه ی ایمان می داند. «أُوتُوا الْعِلْمَ ... يَخِرُّونَ» ۴ جمعی از علمای اهل کتاب، به قرآن ایمان آوردند و قرآن در روح آنان اثری عمیق گذاشت. «أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ ... يَخِرُّونَ» ۵ علم واقعی آن است که انسان را در برابر حق، به خضوع و ادوار کند. «أُوتُوا الْعِلْمَ، يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا» ۶ هنگام لجاجت گروهی در برابر حق، باید یادآور گروهی شد که اهل اطاعت بودند، تا سرسختی مخالفان در روحیه ی ما اثر بدی نگذارد. «مِنْ قَبْلِهِ، يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۷ قرآن به قدری بلندمرتبه و پر محتواست که هنگام تلاوت خضوع دانشمندان را به دنبال دارد. «إِذَا يُتْلَىٰ ... يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ سُجَّدًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

اشاره

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا (۱۰۸) وَيَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا (۱۰۹)

و می گویند: پروردگاران منزه است، همانا وعده پروردگار ما انجام شدنی است.

و گریه کنان بر چانه ها (به سجده) می افتند و همواره بر خشوعشان افزوده می شود.

نکته ها:

تکرار تعبیر «يَخْرُونَ»؛ یا برای تکرار سجده ی آنان است، یا برای ارج نهادن به آن کمال، و یا برای آنکه در مرحله ی اول، سجودشان برای معرفت آیات قرآن و رسیدن به وعده ی تورات و انجیل بوده و در مرحله ی دوم، به خاطر اشک و روحیه ی خشوع بوده است.

در تورات و انجیل، بارها وعده ی آمدن پیامبر خاتم داده شده بود. این آیه اشاره به آن است که برخی اهل کتاب، چون تحقق وعده ی الهی را می دیدند، به تسبیح خدا و سجود خاشعانه می پرداختند.

پیام ها:

۱ بازگویی گفتار و رفتار خوبان و مؤمنان، در تربیت دیگران مؤثر است «وَيَقُولُونَ» ...

۲ عالمان، خدا را از هر عیبی منزه می دانند، «أوتوا العلم» ... «يَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا» (عقیده به نقص خداوند، برخاسته از جهل انسان است.) ۳ تلاوت قرآن، در بعضی از چند جهت تأثیر می گذارد: عمل، بیان و قلب.

«سُجَّدًا، يَقُولُونَ، يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا» ۴ تلاوت قرآن، انسان را دائماً بالا می برد. «إِذَا يُتْلَىٰ، يَزِيدُهُمْ خُشوعًا»

۵ معرفت و خشوع، محدودیتی ندارد. هر چه معرفت بیشتر شود، خشوع هم بیشتر است. «يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» ۶ گریه در حال عبادت و سجود، ارزشمند است. «يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَبْكُونَ» ۷ ذکر خدا در سجده، نشان دهنده ی ارزش سجده است. «يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ سُجَّدًا، يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَبْكُونَ» ۸ گریه از برکات و آثار علم است. «أُوتُوا الْعِلْمَ، يَبْكُونَ» ۹ اشکی ارزشمند است که دائمی باشد، نه لحظه ای. «يَبْكُونَ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰]

اشاره

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَوْتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (۱۱۰)

بگو: نام الله را بخوانید یا نام رحمان را، هر کدام را بخوانید، پس بهترین نامها از آن اوست. و نمازت را خیلی بلند یا خیلی آهسته نخوان و میان این دو، راه (معتدلی) را انتخاب کن.

نکته ها:

در بعضی تفاسیر آمده است: پیامبر در مسجد الحرام دعا می خواند و می گفت: «یا الله، یا رحمن» عده ای پنداشتند که او دو خدا را می خواند که یکی «الله» است و دیگری «رحمان». آیه نازل شد و این شبهه را زدود. (۱)

بعضی نام ها تنها علامت و نشان است و کاری به تطابق معنا با مسمی ندارد، مثل شناسایی افراد از طریق صدا، لباس، ماشین، یا شناسایی کشور یا مؤسسه ای از راه آرم و نشان. اما گاهی اسامی تنها آرم نیستند، بلکه محتوا و پیام دارند، مثل نام های مبارک خدا که هر یک، گویای کمالی از ذات اوست.

ص: ۱۳۲

هر گاه پیامبر بلند نماز می خواند، کفّار با شعر خواندن بلند، مزاحم می شدند و هر گاه آهسته می خواند، اصحاب نمی شنیدند. نزول این آیه، دستور به قرائتی بین بلند و آهسته بود. (۱)

در روایات شیعه و سنی آمده است: خداوند ۹۹ اسم دارد که هر که در دعا خداوند را به آنها بخواند، رستگار و پیروز می شود. (۲)

پیام ها:

۱ پیامبر باید شبهات را برطرف کند. «قُلْ» ۲ نام های خدا، همه به یک حقیقت برمی گردد و عین ذات اوست. «أَيُّ مَا تَدْعُوا» ۳ اسمای حُسنی و برترین صفات، مخصوص خداوند است. «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۴ چون از سویی خدا و کمالاتش بی نهایت است، و از سوی دیگر عقل و کلمات انسان محدود، بهترین راه آن است که خدا را به نام هایی بخوانیم که از خود او و قرآن گرفته ایم، و گر نه انسان ممکن است به انحراف افتد و اسم های نامناسب برای خدا بتراشد. «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۵ در دعا خواندن، انسان آزاد است که خدا را به هر یک از نام هایش که می خواهد، بخواند. «أَيُّ مَا تَدْعُوا» ...

۶ در همه ی نام های خدا، بهترین معانی و مقدّس ترین مفاهیم به کار رفته است.

«فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۷ اسلام، دینی میانه و معتدل است، حتّی قرائت نمازش باید با صدایی میانه باشد. «وَ ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» ۸ اسلام، غیر از نیت و عمل، به شیوه و کیفیت عمل هم نظر دارد. نماز باید روی آداب خاصّ خوانده شود. «لَا تُجْهَرُ، لَا تُخَافُ، ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ»

ص: ۱۳۳

۱-۱. تفسیر ابو الفتوح رازی.

۲-۲. تفاسیر طبری، المیزان و مجمع البیان.

اشاره

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ كَبْرُهُ تَكْبِيرًا (۱۱۱)

و بگو: ستایش از آن خداوندی است که نه فرزندی برای خود گرفته است، و نه در حاکمیت، شریکی برای او بوده و نه هرگز به خاطر ذلت و ضعف، یآوری گرفته است. و او را به طور شایسته، بزرگ بشمار.

نکته ها:

این سوره، با تسبیح خداوند آغاز شد و با حمد و تکبیر او پایان گرفت، چنان که سوره ی مؤمنون نیز با رستگاری مؤمنان آغاز شده، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» و با رستگار نشدن کفار، پایان گرفته است. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ» در روایات، تلاوت این آیه، برای ادای دین و رفع وسوسه و برطرف شدن فقر و بیماری، مؤثر شمرده شده است.

نفی فرزند از خداوند، در مقابل یهود و مسیحیت است، و نفی شریک در مقابل قریش و نفی ولی در مقابل برخی از مجوسان و ستاره پرستان است. (۱)

پیام ها:

۱ ستایش خدا را از خدا بیاموزیم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ...

۲ دلیل اختصاص ستایش ها به خدا، بی نیازی اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا» ۳ عظمت و بزرگی خدا را عظمتی ویژه دانسته و او را بی نیاز مطلق بدانیم. «كَبْرُهُ تَكْبِيرًا» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۳۴

این سوره، یکصد و ده آیه دارد، و جز آیه ی ۲۸، همه ی آن در مکه نازل شده است. در این سوره از داستان اصحاب کَهِف و داستان موسی و خضر و داستان ذوالقرنین (۱) و مسائل مبدأ و معاد بحث شده است.

مشرکان قریش افرادی را از مکه به مدینه فرستادند تا ماجرای بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نشانه ی صداقت او را از علمای یهود پرسند. علمای یهود به فرستادگان مشرکان گفتند: از او سه چیز سؤال کنید؛ اگر دو چیز را جواب داد و یکی را بی پاسخ گذاشت، او صادق است. درباره ی اصحاب کَهِف، ذوالقرنین و روح پرسید. اگر از اصحاب کَهِف و ذوالقرنین جواب داد، ولی از روح جواب نداد، او پیامبر است. (۲)

در فضیلت این سوره و آثار تلاوت آن، احادیث بسیاری است که به چند نمونه آن اشاره می شود: هر که این سوره را بخواند از فتنه ی دجال بیمه است.

تلاوت آن در شب جمعه، سبب آمرزش گناهان تا جمعه ی دیگر و سه روز بعد از آن می شود. تلاوت آیه ی آخر آن سبب بیدار شدن در هر ساعتی از شب که بخواهید می گردد. تلاوت این سوره مانع از عذاب دوزخ و مانع ورود شیطان به خانه ای است که در آن شب، این سوره خوانده شده است.

به هر حال خواندن و تلاوت همراه با فهمیدن و عمل کردن، رمز رسیدن به برکات قرآن است.

ص: ۱۳۷

۱-۱. این سه داستان فقط در این سوره بیان شده است.

۲-۲. تفسیر در المنثور.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (۱) قَيِّمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا (۲)

ستایش مخصوص خدایی است که کتاب (آسمانی قرآن را) بر بنده ی خود نازل کرد و برای آن هیچ گونه انحرافی قرار نداد. (کتابی که) استوار و نگهبان (کتاب های آسمانی دیگر) است، تا از عذاب شدیدی که از سوی اوست بترساند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت دهد که برای آنان پاداشی نیکوست.

نکته ها:

از میان سوره های قرآن، حمد، انعام، سبأ، فاطر و كهف، با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع شده است و در سه سوره از آنها سخن از آفرینش هستی است. در سوره ی حمد از تربیت و در اینجا از کتاب آسمانی سخن به میان آمده است. گویا هستی و آفرینش، همراه با کتاب و قانون، دو بال برای تربیت انسان ها هستند.

«اعوجاج» یعنی انحراف و کجی. «عوج» در مورد محسوسات و «عوج» در غیر محسوسات به کار می رود. (۱) و «قیم» به معنای برپادارنده و سامان بخش است.

ص: ۱۳۸

۱- ۱). «عَوَج» برای انسان ها و «عِوَج» برای غیر انسان هاست. تفسیر تبیان.

سوره ی قبل با «سُبْحَانَ الَّذِي» شروع شده بود و این سوره با «الْحَمْدُ لِلَّهِ»، تسبیح و تحمید معمولاً در کنار هم اند.

کلمه ی «عَبْدِهِ» در قرآن هر جا به طور مطلق آمده، مراد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، مثل «نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۱)، «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ» (۲)، «يُنزِّلُ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۳)، «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» (۴).

پیام ها:

۱ نعمت کتاب و قانون، به قدری مهم است که خداوند، خود را به خاطر آن ستوده است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ...»

۲ بندگی خدا، زمینه ساز دریافت کمالات معنوی است. «أَنْزَلَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» ۳ نه در کتاب خدا اعوجاج است، نه در رسول او، نه از حق به باطل می گراید، نه از مفید به غیر مفید و نه از صحیح به فاسد. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» ۴ قرآن تا قیامت، استوار و غیر قابل نسخ است. «قِيَمًا» ۵ قرآن، نگهبان کتب آسمانی و در بردارنده تمام مصالح بندگان است. تناقض، اختلاف، افراط و تفریط در آن نیست، هم دعوت به قیام می کند، هم قیام به دعوت دارد. «قِيَمًا» ۶ شرط قیام به مصالح دیگران، اعوجاج نداشتن مصالح است. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا، قِيَمًا» ۷ دفع ضرر، مهم تر از جلب منفعت است. لذا انداز قبل از بشارت آمده است.

«لِيُنذِرَ، يُبَشِّرَ» ۸ ایمان همراه با عمل صالح کارساز است. «الْمُؤْمِنِينَ، يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ۹ عمل صالح باید استمرار داشته باشد. «يَعْمَلُونَ»

ص: ۱۳۹

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. نجم، ۱۰.

۳-۳. حدید، ۹.

۴-۴. زمر، ۳۶.

اشاره

مَا كُتِبَ فِيهِ أَبَدًا (۳) وَ يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (۴) لَّهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبِيرَتَ كَلِمَةٍ تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا (۵)

برای همیشه در آن (اجر الهی و بهشت) ماندگارند.

و تا (کتاب الهی و پیامبر) به آنان که گویند: خداوند برای خود فرزندی گرفته است، هشدار دهد.

آنان و پدرانشان هیچ علمی به این سخن (یا به خداوند) ندارند. این کلمه ای که از دهانشان بیرون می آید، تهمت بزرگی است و جز دروغ نمی گویند.

نکته ها:

با آنکه هشدار در آیه ی قبل نیز آمده بود، اما به خاطر اهمیت انحراف مشرکان در مورد فرزند گرفتن خدا، انذار تکرار شده است.

با توجه به آیات دیگر قرآن، اتهام فرزند داشتن خدا، تهمتی بزرگ و شایع میان مشرکان بوده است. مسیحیان هم «اب، ابن و روح القدس» می گفتند. یهودیان نیز «عزیز» را فرزند خدا می دانستند و مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند. در حالی که این عقیده نه موافق با واقعیت است و نه منطبق با عقل.

پیام ها:

۱ عمل دائم، پاداش دائم دارد. در آیه ی قبل «يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» نشانه دوام عمل بود و در این آیه «مَا كُتِبَ فِيهِ أَبَدًا» یعنی پاداش دائم می باشد.

۲ انسان علاقه به زندگی همیشگی و ماندگار دارد، و خداوند آن را در قیامت قرار داده است. «مَا كُتِبَ فِيهِ أَبَدًا»

۳ از ویژگی نعمت های الهی در آخرت، جاودانگی آنهاست و در قیامت، مرگ و فنا نیست. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبَيْدًا» ۴ اصلاح عقیده ی مردم، از وظایف انبیاست. «يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا» ۵ جهل و ناآگاهی، بستر انحراف است. «قَالُوا... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۶ عقاید باید بر اساس علم باشد و از عقیده بدون علم انتقاد شده است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۷ کسی که ایمان نداشته باشد، به خالق خود نیز تهمت می زند. «كَبُرَتْ كَلِمَةً» ...

۸ فرزند داشتن خداوند، تهمتی بی اساس است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۹ نسبت دادن فرزند به خدا، هم شرک است، هم تشبیه نابجا و هم نیازمند دانستن خدا به جانشین و همکار. «كَبُرَتْ» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶]

اشاره

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا (۶)

پس بیم آن می رود که اگر به این حدیث (قرآن) ایمان نیاورند، تو در پی آنان خود را هلاک کنی!

نکته ها:

«أسف»، مرحله ای شدیدتر از حُزن است.

تعبیر «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ» نهایت دلسوزی پیامبر را می رساند. گویا پیامبر به شخصی تشبیه شده که می بیند عزیزترین افرادش از او جدا می شوند و او با حسرت از پشت سرشان به آنان نگاه می کند.

پیام ها:

۱ دلسوزی و تأسّف بر گمراهی دیگران یک ارزش است و پیامبر دلسوزترین افراد است. «بَاخِعٌ نَفْسِكَ» ۲ رهبر باید در فکر اصلاح عقاید و اعمال مردم و پیگیر آن باشد. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ»

۳ قرآن حرف تازه و پیام نو دارد. «حدیث» مبلغ نیز باید نوآوری داشته باشد.

(حدیث به معنای جدید و نو است.)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَتَيْتُهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷) وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (۸)

البته ما آنچه را روی زمین است، زینت برای آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدامشان بهتر و نیکوتر عمل می کنند.

و ما (سرانجام) آنچه را روی آن است، به صورت خاک و زمینی بی گیاه قرار می دهیم.

نکته ها:

«صَعِيدًا»

به خاک و مطلق روی زمین گفته شده است. «جُرُزًا»، زمینی بی گیاه است.

خداوند، کلمه ی «لِنَبْلُوَهُمْ» مربوط به مسئله ی آزمایش مردم را در میان دو کلمه ی «جَعَلْنَا» و «لَجَاعِلُونَ» قرارداد که یکی مربوط به سرسبزی زمین است و دیگری مربوط به بی گیاهی آن، تا اشاره باشد به اینکه آزمایش و امتحان مردم در لابلای سبزی و شادابی و خشکی و غم ها می باشد، اما آنچه مهم است عملکرد انسان و پیروزی اوست.

در روایات مراد از «أَحْسَنُ عَمَلًا» کار عاقلانه و همراه با تقواست که ذخیره ی قیامت نیز شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱ دلیل ایمان نیاوردن کفار، سرمستی به جلوه های دنیاست. «لَمْ يُؤْمِنُوا ... جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً» ۲ همه ی آنچه روی زمین است، باغها، گل ها، میوه ها، حیوانات، آبها، معادن،

ص: ۱۴۲

رنگ ها، بوها، زینت زمین است. «زینة لها» اما برای انسان های رشد یافته، ایمان، زینت و آرایش است. (۱)

۳ زینت ها، وسیله ی آزمایش است. «زینة لها لِنَبْلُوهُمْ» تا معلوم شود چه کسی فریفته شده و خود را می فروشد و چه کسی با قناعت و زهد و برخورد کریمانه، آنها را مقدمه ی عمل صالح قرار می دهد.

۴ آزمایش، نشانه ی اختیار انسان است. (۲) «لِنَبْلُوهُمْ» ۵ کیفیت عمل مهم است، نه مقدار و کمیت آن. «أَحْسَنُ عَمَلًا»، نه «اکثر عملاً» ۶ زیبایی گل ها و طبیعت فانی است، ولی کار نیک ماندگار است. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ... صَاعِدًا جُرُزًا» ۷ به زیبایی های ظاهری دنیا مغرور نشویم، که همه با خاک یکسان می شود.

«صَاعِدًا جُرُزًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹]

اشاره

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (۹)

آیا پنداشته ای که اصحاب کهف و رقیم، از نشانه های شگفت ما بودند؟

نکته ها:

«الرَّقِيم» به معنای نوشته و لوحی است که داستان اصحاب کهف بر آن نوشته شده و نام آنان بر آن رقم خورده است. «الْكَهْف» به غار بزرگ گفته می شود.

آیه می گوید: مهم تر از خواب کردن چند نفر در غار و سپس بیدار کردن آنها، ایجاد زیبایی های متعدد و فراوان در روی زمین و سپس محو کردن آنهاست. زیرا ماجرای اصحاب کهف، در برابر قدرت الهی چندان شگفت انگیز نیست.

ماجرای اصحاب کهف، بعد از زمان حضرت عیسی و قبل از بعثت پیامبر اسلام و در سرزمین روم و شهر افسوس بوده و طاغوتشان دقیانوس نام داشته است. درس عبرتی که

ص: ۱۴۳

۱-۱. «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ». حجرات، ۷.

۲-۲. آزمایش در مواردی بکار می رود که انسان قدرت انتخاب داشته باشد.

از این حادثه می توان گرفت، درسِ هجرت و پایداری و امدادهای الهی است و نباید کاری به مکان و زمان و تعداد و... داشت.

ظاهراً اصحاب کهف و رقیم، نام یک گروه باشد. و برخی رقیم را نام منطقه ی اصحاب کهف دانسته اند. گرچه در برخی تفاسیر، اصحاب رقیم را آن سه نفری دانسته اند که برای کسب و کار و زندگی، از خانه بیرون رفتند، در راه باران گرفت و به غاری پناهنده شدند. با ریزش قطعه سنگی از کوه، در غار بسته شد و آنان زندانی شدند. آنان هر یک کار خیر و خالصانه ای را که انجام داده بودند یادآور شدند و از خدا خواستند به خاطر آن عمل، آنان را نجات دهد.

در هر نوبت، کمی سنگ کنار می رفت، تا سرانجام نجات یافتند. پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نقل این داستان فرمودند: هر که با خدا باشد نجات می یابد. (۱)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (۱۰) فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا (۱۱)

آن گاه که آن جوانمردان به غار پناه بردند، گفتند: پروردگارا! از سوی خود رحمتی به ما عطا کن و برای ما رشدی در کارمان فراهم ساز.

پس ما تا چند سالی که در آن غار بودند، بر گوش های آنان (پرده ی خواب و بیهوشی) زدیم.

نکته ها:

«فتیه» جمع «فتی» به معنای جوانمرد است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «فتی»، به انسان با ایمان گفته می شود، زیرا خداوند آنان را با آنکه سالمند بودند، ولی به سبب ایمانشان، «فتی» معرفی کرده است. (۲)

ص: ۱۴۴

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان، نور الثقلین، کشف الاسرار، در المنثور.

۲- ۲). «کانوا شیوخاً فسمّاهم الله عزّ و جلّ فتیه بایمانهم» کافی، ج ۸، ص ۳۹۸؛ تفسیر نور الثقلین.

«رشد» به معنای زُشد، نجات و رضای الهی آمده است (۱) و در این سوره سه مورد کلمه ی رشد به کار رفته است: در داستان اصحاب کهف، داستان موسی و خضر (آیه ۶۶) و پیامبر اسلام (آیه ۲۳).

در حدیثی آمده است که مراد از «فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ» زدن بر گوشهای آنان، خواب سیصد و نه ساله و زنده شدن مجدد آنان است. (۲)

پیام ها:

۱ برای حفظ دین، جوانمردی، گذشت از رفا و آسایش و هجرت لازم است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» ۲ دعا همراه با تلاش و حرکت مؤثر است. «أَوَى ... رَبَّنَا» ۳ هجرت از محیط فاسد برای حفظ ایمان و ارزشها، کاری جوانمردانه است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» ۴ هجرت و قیام برای خدا، زمینه ی دریافت امدادهای الهی است. «أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَضَرَبْنَا»

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۲]

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا وَإِذْ قَالَ لَهُمُ ابْنُ مَرْيَمَ لِمَ أَجْعَلُكُمْ آيَاتٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ آيَاتٍ إِلَّا أَنْ يُقَالُوا إِنَّكُمْ كَذَّابُونَ ﴿۱۲﴾

۱۲/۱۸

سپس آنان را برانگیختیم (و بیدارشان کردیم) تا معلوم سازیم کدام یک از آن دو گروه، مدّت خواب و درنگ خود را دقیق تر شماره می کند.

نکته ها:

اینکه کدام گروه دقیق تر می شمارند، شاید اشاره به آیه ی ۱۹ همین سوره باشد که اصحاب کهف نسبت به مدّت خواب و درنگ خود اختلاف داشتند. «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ...»

خداوند همه چیز را از آغاز می داند و عالم است، بنا بر این مراد از «لَبِثْتُمْ» یا این است که خدا به زبان مردم سخن گفته و یا اینکه آنچه را خدا می داند، تحقق بخشیده و به صحنه آورد.

ص: ۱۴۵

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَا هُمْ هُدًى (۱۳)

ما داستان آنان (اصحاب کهف) را به درستی برای تو حکایت می کنیم.

آنان جوانمردانی بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند و ما بر هدایتشان افزودیم.

نکته ها:

مردم نسبت به فساد و جامعه ی فاسد سه دسته اند:

الف: گروهی در فساد جامعه هضم می شوند. (آنان که هجرت نکنند و ایمان کامل نداشته باشند.) «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»
 ب: گروهی که در جامعه ی فاسد، خود را حفظ می کنند. (مثل اصحاب کهف) «إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ» ج: گروهی که جامعه ی فاسد را تغییر می دهند و اصلاح می کنند. (مثل انبیا و اولیا) «يُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» در روایات آمده است که اصحاب کهف، جزو اصحاب و یاران حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) خواهند بود. (۱)

پیام ها:

۱ داستان سرایی و قصه ی حق و حقیقی گفتن، کار هر کس نیست. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ داستان اصحاب کهف مهم و مفید است. «نَبَأًا»، خبر مهم و مفید است.

۳ بهره گیری از حقایق و عبرت های تاریخ، از روشهای تربیتی قرآن است. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ» ۴ قصه های قرآن، حقیقت دارد و ساختگی یا آمیخته به اوهام و تحریف شده

ص: ۱۴۶

نیست. «نُقِصْ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ» ۵ حرکت و تلاش انسان، سبب رشد و هدایت اوست. «آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى» ۶ ایمان و هدایت مراتبی دارد. «زِدْنَاهُمْ هُدًى»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۴]

اشاره

وَ رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبَّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا (۱۴)

و ما به دل‌هایشان نیرو و استحکام بخشیدیم، آن گاه که آنان پناخاستند و (بر خلاف عموم مردم) گفتند: پروردگار ما همان پروردگار آسمان‌ها و زمین است، هرگز جز او (کسی را به) خدایی نخواهیم خواند، چرا که در این صورت حرف خطایی گفته ایم.

نکته‌ها:

«شطط»، به معنای افراط در دوری از حق و گفتن حرف باطلی است که به هیچ وجه قابل قبول نباشد.

پیام‌ها:

۱ آرامش و پایداری دل‌ها به دست خداست. «رَبَّنَا» ۲ در برابر انحرافات جامعه، نشستن جایز نیست، باید قیام کرد. «إِذْ قَامُوا» ۳ امدادهای الهی، در سایه ی ایمان، وحدت، قیام و توکل بر اوست. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۴ قیام در برابر ستمگر، نیاز به ایمانی استوار و دلی مطمئن دارد. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۵ ایمان واقعی همراه با قیام است. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۶ موحد واقعی، هرگز سراغ شرک نمی رود. «لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا» ۷ ثمره ی توحید در ربوبیت، «رَبَّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» توحید در بندگی

است.

«لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا» ۸ شرک، انحراف بعید و فاحشی است که هرگز قابل عفو نیست. «شَطَطًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۵]

اشاره

هُؤُلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (۱۵)

آنان قوم مایند که به جز او، خدایان دیگری گرفته اند. چرا آنان دلیل آشکاری بر خدایان خود نمی آورند؟ پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند، دروغی افترا بندد؟

نکته ها:

با اینکه در کلمه ی «افتراء» نسبت دروغ نهفته است، ولی باز هم کلمه «کَذِبًا» در آیه مطرح شده است. این شاید به خاطر آن باشد که افترا دو گونه است: گاهی امکان نسبت هست، ولی گاهی امکان نسبت هم نیست و شرک از نوع دوم است. زیرا شریک برای قدرت و علم بی نهایت محال است.

پیام ها:

۱ بی تفاوتی نسبت به گمراهی و انحراف دیگران، ممنوع است. «هُؤُلَاءِ قَوْمًا» (اصحاب کهف، از انحراف قوم خود ناراحت بودند). ۲ بزرگ ترین دغدغه ی مردان خدا، انحراف عقیدتی مردم است. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً» ۳ تقلید و تبعیت از محیط در عقاید، منطق صحیحی نیست، برای عقاید، باید دلیل روشن داشت. «قَوْمًا اتَّخَذُوا ... لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ» ۴ شرک، افترا بر خدا و بی دلیل است. «مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ» ۵ دروغ، ظلم است و دروغگو ظالم، و کسی که به خدا دروغ بر بندد، ظالم تر است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

ص: ۱۴۸

اشاره

وَ إِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا (۱۶)

و آن گاه که از مشرکان و آنچه جز خدای می پرستند فاصله گرفتید، پس به غار پناه برید، تا پروردگارتان از رحمت خود برای شما گشایشی بخشد و برایتان در کار (و سرنوشت) شما گشایشی فراهم آورد.

نکته ها:

این آیه از قول رهبر اصحاب کهف است که به جوانمردان همراه خویش، امید رحمت الهی و گشایش می دهد. (۱)

پیام ها:

۱ موّحد واقعی، هم بت ها را رها می کند، هم از بت پرستان جدا می شود.

« اِعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ » ۲ خداپرستان از سوی مشرکان در معرض تهدید هستند. « فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ » ۳ غارنشینی در فضای توحید، بهتر از شهرنشینی در فضای شرک است. « فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ » حضرت یوسف نیز زندان را بر کاخ ترجیح داد و گفت: « رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ » (۲) ۴ آنکه برای خدا قیام کند و با هجرت، دست از مسکن و جامعه ی خود بکشد، مشمول الطاف الهی می شود. « يَنْشُرْ لَكُمْ » ۵ سختی ها زود گذر و مقدمه ی آسایش است. « يَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا »

ص: ۱۴۹

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. یوسف، ۳۳.

اشاره

وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزُورُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (۱۷)

و(اگر آنجا بودی) خورشید را می دیدی که هنگام طلوع، به سمت راست آنان متمایل می شود و چون غروب کند، ایشان را وامی گذارد و به چپ متمایل می گردد و آنان در محلی وسیع از آن غار قرار داشتند. این از آیات و نشانه های خداست.

هر کس را خدا هدایت کند، او هدایت یافته ی واقعی است و هر که را به بیراهه واگذارد و گمراه کند، هرگز برای او یآوری راهنما نخواهی یافت.

نکته ها:

غار اصحاب کهف، از نظر جغرافیایی نه رو به شرق بود، نه غرب، بلکه در شمال شرقی بود که هیچگاه نور خورشید تا عمق غار نمی تابید.

در مورد مکان غار اختلاف است؛ بعضی می گویند در کوه های اطراف دمشق بوده که به غار اصحاب کهف مشهور است. برخی هم آن را در اطراف شهر عمان پایتخت اردن می دانند که تعدادی قبر در آنجاست و نقش یک سنگ نیز بر دیوار آن است، و بالای غار، صومعه ای قدیمی است و مسلمانان نیز مسجدی ساخته اند. (۱)

به هر حال ویژگی های غار، نمونه ای از رحمت الهی است که در آیه قبل به آن وعده داده شده بود.

پیام ها:

۱ همیشه حفاظت الهی به صورت معجزه نیست، گاهی هم عوامل طبیعی ابزار و زمینه ی حفاظت است، آن گونه که در حفاظت اصحاب کهف بود. «تَرَى الشَّمْسَ»... (نتابیدن مستقیم خورشید و وجود نسیم و وسعت مکان غار، از

ص: ۱۵۰

عوامل طبیعی برای سلامت اصحاب کهف بود. ۲ توفیق ایمان، رها کردن قوم مشرک و پناهندگی به غاری با آن خصوصیات، جز با اراده و هدایت الهی نمی شود. «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸]

اشاره

وَ تَحَسَّبُهُمْ أَيَقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلَيْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا (۱۸)

و(اگر به آنان نگاه می کردی) آنان را بیدار می پنداشتی (زیرا چشمانشان باز بود)، در حالی که آنان خواب بودند و ما آنان را به پهلوی راست و چپ می گرداندیم (تا بدنشان سالم بماند) و سگشان دست های خود را بر آستانه ی غار نهاده بود (و نگهبانی می داد) اگر نگاهشان می کردی، پشت کرده و از آنان می گریختی و سرتاپا، پراز ترس از آنان می شدی.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر مجمع البیان، ظاهر جمله ی «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ» آن است که سگ ۳۰۹ سال زنده بود و پاسبانی می داد. آری، اگر خدا اراده کند، در یک غار، با تار عنکبوتی پیامبرش را حفاظت و کافران را مایوس و پشیمان می کند، و در غار دیگر، با نشستن و نگهبانی سگی، مؤمنانی را از دست ظالمی حفظ می کند.

پیام ها:

۱ یکی از نعمت های خدا، غلتیدن انسان در خواب است. «نُقَلِّبُهُمْ» ۲ خداوند سبب ساز و سبب سوز است و تغییر عوامل و آثار، از آیات الهی است.

« تَحَسَّبُهُمْ أَيَقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ » (خداوند خواب اصحاب کهف را از نظر کمی از چند ساعت به ۳۰۹ سال و از نظر کیفی نیز به خوابی که چشم ها باز و در

حدقه می چرخد، تغییر داد.) ۳ گاهی حیوانات نیز مأمور اهداف الهی اند. از نقش حیوانات در زندگی بشر غافل نباشیم. «وَ كَلْبُهُمْ بِأَسْطٍ» ۴ شکل و قیافه ی افراد، معیار شناخت صحیح نیست، چه بسا قیافه ای که مردم از آن می گریزند، ولی از اولیای خدا باشد. (۱) «لَوْ أَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۹]

اشاره

وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالِ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (۱۹)

و ما آن گونه (که خوابشان کردیم)، آنان را (از خوابی که شبیه مرگ بود) برانگیختیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. یکی از آنان گفت: چه مدت (در این غار) مانده اید؟ گفتند: یک روز یا بخشی از روز. (سرانجام) گفتند:

پروردگارتان داناتر است که چه مقدار مانده اید. پس یکی از خودتان را با این پولتان به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک غذای پاکیزه تری دارد، پس غذایی از آن برایتان بیاورد و باید (در این کار) زیرکی و دقت به خرج دهد، و مبادا کسی را از شما آگاه کند!

نکته ها:

«ورق»، درهم هایی بوده که نقش پادشاه بر آن بوده است.

عبارت «وَ لِيَتَلَطَّفَ» وسط قرآن کریم قرار دارد که به معنای مدارا و هوشیاری همراه با مهربانی است و این خود لطفی است که کلمه ی وسط قرآن را لطف و تلطف و مهربانی

ص: ۱۵۲

۱-۱). شاید ترس و وحشت، ناشی از تغییر قیافه ی آنان، به خاطر حفظشان بوده که کسی جرأت نزدیک شدن به آنها را نداشته باشد.

تشکیل داده است.

در مبارزات بر علیه جوامع فاسد، وحدت بین نیروها عامل مهمی است. در این آیه چهار مرتبه کلمه «کم» مطرح شده است:

الف: در تهیه غذا همه یکی هستیم. «أَخِيذْكُمْ» ب: پول برای همه است. «بَوْرِقِكُمْ» ج: غذایی که تهیه می شود برای همه است. «فَلْيَأْتِكُمْ» د: حفاظت از جان همه لازم است. «لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ»

پیام ها:

۱ برای خداوند، هیچ کاری مشکل نیست، نه خواب کردن ۳۰۹ ساله، نه بیدار ساختن آن چنانی. «كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ» ۲ از حشر و برانگیخته شدن در قیامت تعجب نکنید، هر بیدار شدن از خواب، نوعی بعث و نشور است. «بَعَثْنَاهُمْ» ۳ بیدار شدن از خواب نیز به اراده ی الهی است. «بَعَثْنَاهُمْ» ۴ بیدار کردن اصحاب کهف دو ثمر داشت، یکی برای خودشان که طرح سؤال بود، «لَيْسَاءُ لَوْ» یکی برای دیگران که نمونه ای از رستاخیز و بعث قیامت بود.

«كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ» ۵ در آنچه نمی دانیم، اظهار نظر نکنیم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ» ۶ حتی یک گروه کوچک نیز باید مسئول و رهبر داشته باشد. (در میان اصحاب کهف یک نفر بود که امر و نهی و پرسش می کرد). «قَالَ قَائِلٌ ... فَأَبْعَثُوا» ۷ اقدام برای معاش زندگی، منافات با توکل ندارد. اصحاب کهف هم پول و نقدینه داشتند، هم برای تهیه غذا حرکت کردند. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ» ۸ و کالت و پذیرش و کالت از گروه جایز است. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ» ۹ پول و نقدینگی، سابقه ای تاریخی و کهن دارد. «بَوْرِقِكُمْ» ۱۰ هر پولی نمی تواند بهای جنس قرار گیرد. «بَوْرِقِكُمْ هَذِهِ»

ص: ۱۵۳

۱۱ وارستگان مؤمن هر غذایی را نمی خورند، نوع غذا و مقدار برایشان مطرح نیست، پاک و حلال بودن مهم است» اَزْكَی طَعَامًا، بَرِّزْقٍ مِنْهُ» ۱۲ مؤمن باید رازدار و هوشیار باشد و با مدارا و تقیه و اصول ایمنی، دشمن را از وجود خود آگاه نکند.» وَ لِيَتَلَطَّفَ» کسی که مسئولیت می پذیرد باید مراقبت های لازم را داشته باشد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰]

اشاره

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا (۲۰)

زیرا اگر آنان (مشرکان) بر شما دست یابند، سنگسار تان خواهند کرد، یا شما را به آیین خودشان باز خواهند گرداند و در این صورت هرگز رستگار نخواهید شد.

پیام ها:

۱ در مواردی برای حفظ جان و ایمان، تقیه واجب است. «لَا يُشْعِرَنَّ... يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ» ...

۲ کسی که در حفاظت از خود و ایمانش کوتاهی کند و منحرف شود، هرگز رستگار نمی شود. «لَنْ تُفْلِحُوا» ۳ منطلق «خواهی نشوی رسوا هم رنگ جماعت شو» با قرآن مخالف است.

«يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا» ۴ قهر محیط و جبر جامعه و حکومت، غالباً نوع مردم را منحرف و بدبخت می کند، ولی باید در مقابل آن ایستاد. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۵ سنگسار شدن در راه حق، عیب نیست، ولی انحراف و ارتداد عیب است.

«يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۶ مرتد، هرگز رستگار نمی شود. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

اشاره

وَكَذَلِكَ أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذِ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ
أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا (۲۱)

و بدین گونه (مردم را) بر حالشان آگاه کردیم تا زمانی که میانشان درباره کارشان (معاد و قیامت) گفتگو بود، بدانند که وعده ی خدا (درباره ی رستاخیز) حق است و اینکه در فرارسیدن قیامت تردیدی نیست، پس (از آشکار شدن این حقیقت) عده ای گفتند: بر روی آنان بنای یادبودی بنا کنید، پروردگارشان به حال آنان داناتر است، آنان که بر کارشان آگاهی و دسترسی یافته بودند گفتند: ما بر آنان معبد و مسجدی می سازیم (تا نشان حرکت توحیدی آنان باشد).

نکته ها:

«اعشار» به اطلاع یافتن تصادفی و بدون جستجو گفته می شود، چنان که مردم آن زمان بدون زحمت و از راه پول و سکه ی آنان، از راز مهم آنان آگاه شدند.

در داستان اصحاب کهف، مسأله قدرت و اراده ی الهی، شجاعت، دل کندن از دنیا، هجرت، تقیه، امدادهای الهی و تغذیه ی حلال مطرح است.

پیام ها:

۱ ارشاد و آموزش تجربی، عینی و نمایشی، از بهترین ارشادهاست. «أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَبُوا» ۲ هیچ یک از کارهای خدا عبث و بیهوده نیست. «أَغْتَرْنَا ... لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۳ عقاید باید بر اساس علم باشد. «لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۴ قدرتی که بتواند انسان را بیش از سه قرن بی غذا زنده نگاه دارد، می تواند مرده ها را هم زنده کند. «أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۵ انسان از کنار بعضی حوادث تاریخی به سادگی می گذرد و از آثار تربیتی آن غافل است. اصحاب کهف، بعد از کشف ماجرا از دنیا رفتند، و مردم در فکر یادبود و ساختن مقبره بودند، نه عبرت و درس آموزی. «إِنبُوا عَلَيْهِمْ بُيَانًا» ۶ اغلب افراد سطحی و ساده اندیش، حال کار ندارند و به دیگران می گویند کار کنند، «فَقَالُوا ابْنُوا» ولی افراد نیرومند می گویند ما خودمان انجام می دهیم.

«لَتَتَّخِذَنَّ» ۷ ساختن مسجد بر مزار اولیای خدا، ریشه ی قرآنی دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» ۸ آثار مقدس باید در مکان های مقدس و به مناسبت های مقدس باشد. مسجد در کنار غار یکتاپرستان مهاجر، ارزش بیشتری دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» ۹ از هر فرصتی برای ترویج دین استفاده کنیم. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» (اگر بناست ساختمانی به عنوان یادبود ساخته شود، مسجد بسازیم که آثار معنوی و مادی زیادی دارد).

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲]

اشاره

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِثِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۲۲)

بزودی خواهند گفت: (اصحاب کهف) سه نفر بودند، چهارمینشان سگشان بود و (عده ای) گویند: پنج نفر بودند، ششمین آنان سگشان بود.

(این سخنی بی دلیل و) پرتاب تیر گمان به گذشته ای ناپیدا است. و (عده ای دیگر) گویند: هفت تن بودند و هشتمین آنان سگشان بود. بگو: پروردگارم به تعدادشان داناتر است (و شمار) آنان را جز اندکی، کسی نمی داند. پس درباره ی آنان جز به ظاهر (و آنچه آشکار کرده ایم)، مجادله مکن و درباره ی ایشان از هیچ کس از (اهل کتاب) نظر نخواه.

در مورد «رَابِعُهُمْ» و «سَادِسِيَهُمْ»، کلمه ی «واو» نیامده است، ولی همراه «ثَامِنُهُمْ»، «واو» آمده است، شاید به این جهت که نظریه ی سه نفر یا پنج نفر بودن آنان، از ناهلان است که خدا هم تعبیر «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» دارد، ولی نظریه ی هفت تن بودن از مؤمنان و اهل دقت است. (۱) از این رو، کلمه ی «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» نیامده و به احترام آنان، میان اصحاب کهف و سگشان با واو عاطفه فاصله شده است.

اگر حرکت ها با ارزش و انسان ها هدف داشته باشند، وابسته ها و متعلقات و حتی حیوانات همراه نیز باید به حساب آیند. چون حیوان بودن و نجس بودن دلیل بر بی ارزشی نیست. در این آیه سه بار از سگ یاد شده و در آیه ی ۱۸ نیز به نقش مثبت سگ اصحاب کهف اشاره شده است. «وَكَلْبُهُمْ بِالْإِسْطِ ذِرَاعِيَهُ بِالْوَصِيدِ» در آیات مختلف این سوره از حدس گرای انتقاد شده است: «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ» آیه ۱۹، «رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ» آیه ۲۱، «رَبِّي أَعْلَمُ بَعَدَتِهِمْ» آیه ۲۲ و «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» آیه ۲۶.

پیام ها:

۱ قرآن از آینده خبر می دهد. «سَيَقُولُونَ» ۲ سخن بی دلیل نگوئیم و به تخمین و حدس تکیه نکنیم. «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» ۳ در موارد غیر لازم باید از بحث و جدل چشم پوشید. «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ» ...

۴ به جای اندیشیدن به عدد، به هدف بیندیشید و دنبال دانستی های بی فایده نروید. «لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا» ۵ دانستن و سؤال از هر کسی جایز نیست، از ناهلان نپرسیم. «لَا تَسْتَفْتِ ... مِنْهُمْ»

ص: ۱۵۷

اشاره

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (۲۳) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا (۲۴)

درباره ی هیچ چیز و هیچ کار، مگو که من آن را فردا انجام می دهم،

مگر آنکه (بگویی): اگر خدا بخواهد. و اگر فراموش کردی (گفتن: ان شاء الله، همین که یادت آمد) پروردگارت را یاد کن و بگو: امید است که پروردگارم مرا به راهی که نزدیک تر است، راهنمایی کند.

نکته ها:

گفتن «ان شاء الله» که اعتقاد به قدرت و مشیت الهی را می رساند، تکیه کلام اولیای الهی است. چنان که در قرآن نیز از زبان پیامبران نقل شده است؛ یعقوب به فرزنداناش می گوید:

«أَدْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» (۱) وارد مصر شوید، ان شاء الله در امانید، خضر به موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا» (۲) اگر خدا بخواهد مرا شکیبای خواهی یافت. حضرت شعیب به حضرت موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و حضرت اسماعیل به پدرش حضرت ابراهیم می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۴) مرا ذبح کن که به خواست خدا مرا از شکیبایان خواهی یافت.

البته مراد از گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» و «أَعُوذُ بِاللَّهِ» و امثال آن، لقلقه ی زبان نیست، بلکه داشتن چنین بینشی در تمام ابعاد زندگی و در باور و دل انسان است.

امام صادق علیه السلام فرمود: در نوشته های خود نیز «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» را فراموش نکنید. روزی دستور داد نامه ای بنویسند، هنگامی که نامه را بدون «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» دید، فرمود: «کیف رجوتم أن یتم هذا؟» چگونه امید دارید که این کار به سامان برسد؟ (۵) پیامبر اسلام هنگام ورود به

ص: ۱۵۸

۱-۱. یوسف، ۹۹.

۲-۲. کهف، ۶۹.

۳-۳. قصص، ۲۷.

۴-۴. صافات، ۱۰۲.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

قبرستان می فرمود: «و انا ان شاء الله بكم لا-حقون» اگر خدا بخواهد ما هم به شما خواهیم پیوست، در حالی که مرگ، حتمی است. (۱)

انسان در عین حال که اراده دارد و آزاد است، ولی به طور مستقل نیست و همه ی کارها به او سپرده نشده که بدون خواست خدا هم بتواند کاری انجام دهد. یعنی انسان نه در جبر است و نه اختیار تمام امور به او داده شده است، بلکه آزادی انسان در سایه ی مشیت خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

۱ در سخن گفتن و تصمیم گیری خدا را فراموش نکنیم. «وَلَا تَقُولَنَّ...»

۲ هرگز خود را مستقل از خدا ندانیم و بطور قطع از انجام کاری هر چند کوچک، در آینده خبر ندهیم. «لَا تَقُولَنَّ... إِنْني فاعِلٌ»

...

۳ به امکانات و توان خود تکیه نکنیم، که فراهم بودن مقدمات، تضمین کننده انجام قطعی کار نیست. «لَا تَقُولَنَّ... إِنْني فاعِلٌ»
...در آنچه هم یقین داریم، باید «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» بگوییم.

۴ انسان پیوسته نیازمند خداست و در هر کاری باید خود را وابسته به اراده ی الهی بداند. «لَا تَقُولَنَّ لِيْشَىءٍ إِنْني فاعِلٌ» ...

۵ جبران از دست رفته ها لازم است. «وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسَيْتَ» ۶ پیامبران نیز به تعلیم و هدایت الهی نیاز داشته اند. «قُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي» ۷ اظهار امیدواری به امدادهای الهی، از شیوه های صحیح دعاست. «عَسَى» ...

۸ هدایت مراحل دارد و همه ی آنها به دست خداوند است. «أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ» ...

۹ باید راه میان بُر و نزدیک ترین راه به حق و صواب را پیدا کرد. «لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا» ...

۱۰ رسیدن به رشد برتر، آرزوی انبیاست. «عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ» ...

ص: ۱۵۹

۱۱ برای انبیا نیز رشد و رسیدن به مراحل بالاتر وجود دارد. «عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشَدًا» ۱۲ تداوم ذکر خدا، کوتاه ترین راه رسیدن به رشد است. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ اِزْدَادُوا تِسْعًا (۲۵) قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا (۲۶)

و آنان در غارشان سیصد سال ماندند و نه سال (نیز بر آن) افزودند.

بگو: خداوند به مدتی که در غار ماندند، دانایتر است. غیب آسمان ها و زمین از آن اوست. چه بینا و شنواست! جز او برای مردم هیچ یار و یآوری نیست و هیچ کس را در حکم و فرمانروایی خود شریک نمی گیرد.

نکته ها:

یهودیان در مورد مقدار توقف اصحاب کهف در غار، از حضرت علی علیه السلام سؤال کردند.

حضرت فرمود: ۳۰۹ سال. گفتند: در کتاب ما ۳۰۰ سال آمده است! آن حضرت فرمود:

۹ سال به خاطر تفاوت سال شمسی و قمری است. (۱)

در تفسیر مراغی این تفاوت نه سال را، نشانه ی معجزه بودن قرآن دانسته که چه اندازه دقیق است و تفاوت سال های قمری و شمسی را هم در نظر گرفته است.

ممکن است گفته شود: مقدار، همان سیصد سال بوده که مردم نه سال به آن افزوده اند، «وَ اِزْدَادُوا تِسْعًا» از این رو خداوند در جواب می فرماید: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» بگو: خدا دانایتر است.

ص: ۱۶۰

عمر انسان حدّ معینی ندارد، مثل آب نیست که در صد درجه بجوشد و در درجه ی صفر یخ بزند. در آزمایش ها عمر بعضی موجودات زنده تا دوازده برابر افزایش یافته است. چنانچه در جراید نوشتند: ماهی منجمدی که مربوط به چند هزار سال پیش بود و در میان یخهای قطبی پیدا شد، پس از قرار گرفتن در آب ملایم، زندگی را از سر گرفت. (۱)

اگر آمار، ساده و عادی بیان شود، ممکن است یا فراموش شود و یا شنونده به آن توجه خاص نکند. مثلاً اگر بیماری به پزشک بگوید: من چهار ساعت در نوبت نشسته ام، یا بگوید چهار ساعت ۷ دقیقه کم، توجه پزشک تفاوت دارد. زیرا ارقام گاهی برای بیان کم و زیاد است و خیلی در آن دقت نیست، ولی اگر ریز و دقیق بیان شود، شنونده را جذب می کند. لذا درباره مدت تبلیغ حضرت نوح می فرماید: هزار سال مگر پنجاه سال، تا اعلام کند ارقام دقیق است. در این آیه نیز می فرماید: سیصد سال و سپس می فرماید: نه سال اضافه. تا بگوید آمار دقیق است.

پیام ها:

۱ شیوه بیان آمار و اعداد باید دقیق باشد. «ثَلَاثٌ مِائَةٌ سِتِّينَ وَ اَزْدَادُوا تِسْعًا» ۲ دقت در بیان ارقام و آمار، آن را در ذهن، ماندگارتر می کند. «ثَلَاثٌ مِائَةٌ سِتِّينَ وَ اَزْدَادُوا تِسْعًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷]

اشاره

وَ اٰتٰلُ مَا اَوْحٰى اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُوْنِهِ مُلْتَحِدًا (۲۷)

و آنچه را که از کتاب پروردگارت به تو وحی شده است (بر مردم) بخوان، (سنت ها و) کلمات الهی را تغییر دهنده ای نیست و هرگز جز او پناهگاهی نخواهی یافت (که به آن پناهنده شوی).

ص: ۱۶۱

نکته ها:

از بهانه های مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این بود که از آن حضرت تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و می گفتند: «إِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ» (۱) قرآن دیگری بیاور یا آن را عوض کن. پیامبر در جواب آنان می فرمود: این در اختیار من نیست، تبدیل آیات تنها کار خداوند است.

پیام ها:

۱ وحی و نزول کتب آسمانی لازمه ی ربوبیت الهی و در مسیر تربیت انسان است. «مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابٍ رَبِّكَ» ۲ قرآن از هر گونه تغییر و تحریف مصون بوده است. آن گونه که پیامبر اسلام خاتم پیامبران است، قرآن نیز آخرین کتاب آسمانی است. «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۸]

اشاره

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا (۲۸)

و با کسانی که پروردگارشان را (همواره و در هر) صبحگاه و شامگاه می خوانند و خشنودی او را می جویند، خود را شکیبیا ساز و دیدگانت را از آنان برمگیر که زیور دنیا را بطلبی و از کسانی که دلشان را از یاد خود غافل کرده ایم و در پی هوس خویشند و کارشان بر گزافه و زیاده روی است، پیروی مکن.

نکته ها:

در طول تاریخ، اغنیا و ثروتمندان کافر، پیوسته شرط ایمان آوردن خود را طرد فقرا و بینوایان می دانستند، چنانچه از نوح چنین درخواستی کردند و حضرت در جواب آنان فرمود:

«مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) من مؤمنان را به خاطر تهیدستی طرد نمی کنم. در زمان

ص: ۱۶۲

۱-۱. یونس، ۱۵.

۲-۲. هود، ۲۹.

پیامبر اسلام نیز از آن حضرت می خواستند تهیدستانی چون سلمان و ابو ذر و عمار و خباب را از خویش براند تا آنان ایمان آورده و همراه او شوند. این آیه از چنین تفکر و عملی نکوهش می کند.

امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: مراد از خواندن خداوند در صبحگاه و شامگاه، اقامه ی نماز است. (۱)

پیام ها:

۱ ثروتمندان برای منصرف کردن پیامبر از معاشرت با تهی دستان مؤمن تلاش می کردند و پیامبر در برابر آن تلاشها، مأمور به مقاومت شد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ» ۲ همدلی با تهی دستان سخت است، ولی باید تحمل کرد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ» ۳ پابندی به دعا و نیایش، شرط شایستگی افراد برای مصاحبت و همنشینی است. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» ...

۴ رهبر باید نسبت به محرومان همدل و همدم باشد، نه بی اعتنا. (۲) «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ ... وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ» ۵ دعای دائمی و خالصانه، ارزشمند است. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» ۶ در آغاز و پایان هر روز باید به یاد خدا بود. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ» ۷ برای بدست آوردن دنیا و رضایت سرمایه داران، از تهی دستان فاصله نگیریم.

« تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا » ۸ زشت ترین کار آن است که مردم به خدا توجه کنند، ولی رهبر، به دنیا.

« يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا » ۹ خطر دنیا طلبی تا حدی است که خداوند، به پیامبران هم هشدار می دهد.

« وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا »

ص: ۱۶۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. در آیه ی ۵۲ سوره انعام آمده: «فَتَطْرُقُهُمْ فَتُكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ» طرد مؤمنان با ظلم برابر است.

۱۰ کسی که بدنبال دنیا می رود، از مسیر رهروان الهی خارج می شود. «يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» دنیاگرایی در مقابل خداگرایی است.

۱۱ کيفر دنیاگرایی، غفلت از یاد خداوند است. «تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطْعَمُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ» ۱۲ ارزش یاد خدا، به ریشه دار بودن آن در قلب و روح است. «أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا» ۱۳ انسان گام به گام سقوط می کند؛ اول غفلت، آن گاه هوسرانی و سپس مسیر انحرافی. «أَغْفَلْنَا، اتَّبَعَ هَوَاهُ، كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» ۱۴ رهبری افراد غافل، هواپرست و افراطی ممنوع است. «أَغْفَلْنَا، اتَّبَعَ هَوَاهُ، كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» ۱۵ اعتدال، ارزش و زیاده روی ضد ارزش است. «وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۹]

اشاره

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمَرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَكْبِرُوا يُعَاقَبُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقَقًا (۲۹)

و بگو: حق از سوی پروردگار شما رسیده است، پس هر که خواست ایمان آورد و هر که خواست کافر شود. همانا ما برای ستمگران آتشی مهیّا کرده ایم که (شعله هایش) همچون سرپرده ای آنان را فرا گرفته و چون پناه خواهند، با آبی (مانند مس) گداخته که چهره ها را بریان می کند یاری می شوند! چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی است!

نکته ها:

آیه، گویا پاسخ به کسانی است که برای ایمان آوردنشان، شرط و شروط می گذارند و

می گویند: شرط گرویدن ما آن است که فقرا را طرد کنی.

گرچه مردم در انتخاب ایمان و کفر مختارند، ولی باید بدانند که سرانجام کفر، عذاب سوزان قیامت است.

«سرادق» یعنی سراپرده، و تنها یک بار در قرآن آمده است، آن هم درباره دوزخیان.

امام رضا علیه السلام به یکی از کارمندان طاغوت فرمود: اگر از کوه بیفتم و قطعه قطعه شوم، بهتر از آن است که کار گزار طاغوت باشم، مگر آنکه مشکلی از مؤمنان بکشایم. سپس فرمود:

خداوند، کار گزاران طاغوت را در سرادقی از آتش قرار می دهد تا از حساب خلائق فارغ شود.

پیام ها:

۱ تنها سرچشمه ی حق خداوند است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ» ۲ تقاضای طرد فقرای مؤمن حق نیست، بلکه حق آن است که از طرف خدا باشد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ گرایش و عدم گرایش مردم، در حقیقت دین تأثیری ندارد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» ۴ پیامبر مسئول ابلاغ است و انسان ها در پذیرش ایمان و کفر آزادند. «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» متاع کفر و دین، بی مشتری نیست گروهی آن، گروهی این پسندند ۵ کفر، ظلم به خویشان است. «فَلْيُكْفُرْ، أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ» ۶ دوزخ، از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا» ۷ سرنوشت انسان در گرو گرایش ها و اعمال اوست. «أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا» شهوات و مفاسدی که انسان را فرامی گیرد، در آخرت آتشی است که او را احاطه می کند.

۸ توجه به فرجام شوم کافران، نقش مهمی در تربیت انسان دارد. «لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ» ...

۹ معاد، جسمانی است. «يَشْوَى الْوُجُوهَ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (۳۰)

همانا آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند (بدانند که) همانا ما پاداش کسی را که عمل خوب انجام داده تباه نمی کنیم.

نکته ها:

خداوند عمل های صالح ما را تباه نمی کند، بلکه این خصلت ها و عمل های بد ماست که موجب حبط و نابودی کارهای نیک می شود.

هر عمل صالح را می توان به چند روش انجام داد: به روش عادی، خوب و عالی. این آیه، عالی ترین وجه را تشویق می کند. آری، گاهی مواد غذایی خوب است، ولی شیوه ی پخت آن خوب یا متوسط است.

پیام ها:

۱ در تربیت، تهدید و بشارت و بیم و امید، در کنار هم لازم است. (آیه قبل تهدید بود و این آیه بشارت). «إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ ... إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ» ...

۲ فکر و انگیزه ی الهی، بر عمل صالح مقدم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ در بینش اسلامی، نه چیزی از حساب الهی مخفی می ماند و نه اجر عملی ضایع می گردد. «إِنَّا لَا نُضِيعُ» ...

۴ ملاک در ارزش عمل، کیفیت است، نه کمیت. «أَحْسَنَ عَمَلًا» نه «اکثر عملاً»

اشاره

أُولَئِكَ لَهُمْ جَدَاتٌ عِيدُنِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا (۳۱)

آنان برایشان باغهای جاودانه ای است که نهرها از زیر(قصرها و تخت هایشان)جاری است.در آنجا با دستبندهایی طلایی آراسته می شوند و جامه های سبز از حریر نازک و ضخیم می پوشند،در حالی که در آنجا بر تخت ها(ی بهشتی)تکیه داده اند.چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی!

نکته ها:

«عَدْنٍ» یعنی اقامت و جایگاه. «أَسَاوِرَ» جمع «أَسْوَرَةٍ» به دستبند، «سُيُودُسٍ» به ابریشم نازک و «إِسْتَبْرَقٍ» به حریر ضخیم گفته می شود و «الْأَرَائِكِ» جمع «أَرِيكَةٍ» به تخت سلطنتی که با تور پوشانده باشند، گفته می شود.

در دو آیه ی قبل، درباره ی دوزخیان خواندیم: «بِئْسَ الشَّرَابُ وَ لِسَاءَتْ مُرْتَفَقًا» چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی و این آیه درباره ی بهشتیان می فرماید: «نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقًا» چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی.

با توجه به اینکه در بهشت هر لباس با هر نوع جنس و رنگی در اختیار بهشتیان قرار دارد، اما اختصاص لباس سبز شاید اشاره به لباس رسمی و عمومی آنان باشد که هنگام تکیه بر تخت ها خود را به آن تزئین می نمایند.

پیام ها:

۱ نهرهای بهشتی هم از زیر درختان جاری است، «تَخْتِهَا الْأَنْهَارُ» (۱) هم از زیر قصرهای بهشتی. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ» ۲ بهره مندی بهشتیان از زیورآلات، نشان می دهد که انسان فطرتاً زیور و آرایش را دوست دارد. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ۳ ایمان و عمل به دستورات الهی و دوری از تجملات حرام در دنیا، رمز رسیدن به تجملات ابدی در آخرت است. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ...

۴ معاد، روحانی و جسمانی است، چون اگر روحانی بود، نیازی به طلا و حریر

ص: ۱۶۷

و تخت نبود. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ...

۵ رنگ سبز، رنگ بهشتی است. «لِيَأْبَا خُضْرًا»

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۲۲ تا ۳۳]

اشاره

وَ إِضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا (۳۲) كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَ لَمْ تَظْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا وَ فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا (۳۳)

ای پیامبر! برای آنان (سرگذشت) دو مردی را مثل بزنی که برای یکی از آن دو، دو باغ انگور قرار دادیم و دور آنها را با نخل پوشاندیم و میان آن دو باغ را کشتزار قرار دادیم.

هر دو باغ، محصول خود را داد و چیزی از آن نکاست و میان آن دو، نهری روان ساختیم.

نکته ها:

«اکل» به معنای محصول و میوه ی قابل مصرف و خوردنی است.

از این آیات می توان اصول باغداری یا احداث باغهای نمونه و دلربا را استفاده کرد، که عبارت است از:

الف: درختان کوتاه در وسط «أَعْنَابٍ» و درختان بلند در اطراف باغ باشد. «نخل» ب: باغها با هم فاصله داشته و اطرافشان باز باشد. «جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا» ج: زمین هایی که در فاصله میان باغهاست کشت شده باشد. «بَيْنَهُمَا زَرْعًا» د: میان باغها آب جاری باشد. «فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا» ه: باغها سست و ضعیف و آفت زا نباشد. «لَمْ تَظْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا» بنا بر این بهترین منظره، از باغهای انگور گوناگون، «أَعْنَابٍ» و انگور و خرما در کنار هم، «اعناب و نخل» و انواع کشت ها، «زَرْعًا» و کشتی که در اطرافش درخت باشد، «حَفَفْنَاهُمَا»

و آبها از زیر درختان و کنار مزرعه جاری باشد، « فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا » پدید می آید.

این آیات، گویا پاسخی به درخواست کفار سرمایه دار است که می خواستند پیامبر، فقرا را از دور خویش براند تا آنان به گرد حضرت آمده و ایمان آورند، خداوند در پاسخ آنان می فرماید:

نه فقر نشانه ی ذلت است و نه ثروت نشانه ی عزت انسان. چنان که در آیه ۲۸ نیز به پیامبرش فرمود: « وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ... »

پیام ها:

۱ از ساده ترین، فطری ترین و عمومی ترین شیوه های انتقال مطلب، استفاده از تمثیل و ضرب المثل است. « وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا » ۲ تفاوت فقر و غنای انسان، از جانب خداوند حکیم است. « جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا ... »

۳ کشاورز حقیقی خداست، نه انسان. « حَفَفْنَا لَهُمَا، فَجَزْنَا، جَعَلْنَا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۴]

اشاره

وَ كَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا (۳۴)

و برای آن مرد میوه ای (فراوان) بود. پس به دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد، گفت: من از تو مالدارتر و از نظر نفرت، نیرومندترم.

نکته ها:

« ثَمَرٌ » به انواع میوه و به انواع مال و دارایی و حتی به درخت نیز گفته می شود. چنان که در آیه ی ۴۲ می خوانیم: « أَحِيطَ بِثَمَرِهِ » که قهر خدا تمام باغ و درختان را احاطه کرد، نه تنها میوه ی آن را.

«صاحب» یعنی همراه و هم سخن، چه مؤمن باشد مثل این آیه، چه کافر مانند آیه ی ۳۷ این سوره که می فرماید: « قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ »

پیام ها:

۱ دل بستگی و غرور به مال و قبیله، زمینه ی طغیان است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ» ۲ نه فقر نشانه ی ذلت است، نه ثروت دلیل عزت، پس بر فقرا فخر نفروشیم.

«أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ» ...

خاکساران جهان را به حقارت منگر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۵]

اشاره

و دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا (۳۵)

و او در حالی که بر خویش ستمکار بود، به درون باغ خود آمد (و با غرور و سرمستی) گفت: گمان ندارم که هرگز این (باغ، یا دنیا) نابود شود!

پیام ها:

۱ همه ی دارایی های انسان از خداست و مالک حقیقی اوست. در آیه ی ۳۲ فرمود: «جَعَلْنَا لِأَخِيهِمَا جَنَّاتٍ» و در این آیه می فرماید: «دَخَلَ جَنَّتَهُ» ۲ دارایی و نعمت های سرشار، زمینه ی غرور است. «دَخَلَ جَنَّتَهُ ... قَالَ» ۳ غفلت از خدا، خود بر تربینی، تحقیر دیگران و فریفته شدن به جلوه های مادی دنیا ظلم به خویشتن است. «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ» ۴ انسان منحرف و غافل، از جماد و نبات بدتر است. خداوند درباره ی باغ در آیه ی ۲۳ فرمود: «وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا» یعنی چیزی کم نگذاشت، ولی درباره ی صاحب باغ فرمود: «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ».

۵ نعمت ها و برخورداری ها را هرگز باقی و جاودانه مپنداریم. «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۶]

اشاره

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُودْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (۳۶)

و گمان نمی کنم که قیامت برپا شود و اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم، یقیناً بهتر از این (باغ) را در بازگشت، خواهم یافت.

کافران می پندارند نعمت دادن بر خدا لازم است و این حق انسان است که باید همواره برخوردار باشد. چنان که در آیه ۵۰ سوره ی فصّلت می خوانیم: «لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» اگر قیامتی هم باشد، بهترین ها برای ما خواهد بود. ولی این تفکر در قرآن رد شده است. انسان از لطف و فضل خدا بهره مند است، ولی اگر خدا بخواهد، آبها را تلخ، درخت ها را خشک و کافران را نابود یا وحی به انبیا را قطع می کند، تا مپندارند که بدون لطف الهی استحقاق این نعمت ها را دارند.

پیام ها:

۱ دل بستگی به دنیا و دنیاگرایی، زمینه ی انکار قیامت است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» ...

۲ منکران قیامت، دلیلی بر نفی آن ندارند. «مَا أَظُنُّ» ۳ امید و آرزوی بی جا و بی دلیل محکوم است. «وَلَئِنْ رُدِدْتُ» ۴ انسان فطرتاً گرایش به خدا و معنویات دارد. «إِلَىٰ رَبِّي» ۵ بعضی ها به غلط نعمت را نشانه ی کرامت و ارزش خود می پندارند و آن را ابدی می دانند. «لَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاهُ رَجُلًا (۳۷) لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا (۳۸)

دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد گفت: آیا به آن (خدایی) که تو را از خاک، سپس از نطفه آفرید، آن گاه تو را مردی کامل و تمام اندام قرار داد، کافر شده ای؟!

ولی من (گویم:) اوست خداوند، پروردگار من و هیچ کس را با پروردگارم شریک نمی سازم.

«مجاوره» به معنای گفتگو و ردّ و بدل کردن کلام و پاسخگویی به یکدیگر است. کلمه ی «لَكِنَّا» در واقع، «لکن انا» بوده است.

پیام ها:

۱ گفتگو و بحث آزاد میان مکتب ها مورد قبول قرآن است. «وَهُوَ يُحَاوِرُهُ» ۲ در مقابل ثروتمندان و قدرتمندان، بدون احساس حقارت و با کمال عزّت، به ارشاد پردازید. «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ ... أَ كَفَرْتَ» ۳ گاهی علاقه به مال و ثروت، زمینه ی کفر انسان به خدا و قیامت است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ» ۴ آنکه به مال و خویشاوندان خود می بالد، علاجش یادآوری اصل خاکی اوست. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ» ۵ انکار معاد، انکار خداست او با گفتن «مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» معاد را انکار کرد، ولی صاحبش به او گفت: «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ» آیا به خدایی که تو را آفرید کفر ورزیدی؟! ۶ کفر به خدا، جای تعجب و شگفتی و توییخ دارد. «أَكْفَرْتَ» ۷ اعتراض به کفار جایز است. «أَكْفَرْتَ» ولی باید همراه با استدلال و نشان دادن راه باشد. «بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ» ۸ در تربیت و بازداشتن از انحراف دیگران، با استدلال سخن بگوییم. «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ» ۹ در برابر شک و تردید دیگران، مؤمن باید موضع خود را با صراحت اعلام کند. «لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ» ۱۰ تکیه بر غیر خدا، شک است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... لَكِنَّا ... لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» ۱۱ توحید ناب آن است که همراه با نفی هر گونه شرک باشد. «اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا»

اشاره

وَلَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرَنِّا أَمَّا أَقَلِّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا (۳۹)

و چرا آن گاه که وارد باغ شدی، نگفتی: ما شاء الله (آنچه خدا بخواهد)، هیچ نیرویی جز به (قدرت) خدا نیست؟ اگر مرا از نظر مال و فرزند، کمتر از خویش می بینی!

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر نعمتی که خداوند از مال و فرزند به بنده اش می بخشد، اگر بگوید: «ما شاء الله و لا قوه الا بالله»، خداوند آفات و ناراحتی های او را دفع می کند تا به آرزویش برسد. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

همچنین در روایات آمده است: جمله ی «لا- حول و لا- قوه الا بالله» سبب دفع بلا و دوام نعمت می شود و گنجی از گنج های بهشت است. (۲)

پیام ها:

۱ توبیخ و سرزنش باید همراه با ارشاد و رهنمود باشد. «لَوْ لَا ... قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۲ عقیده به تنهایی کافی نیست، باید با زبان نیز اقرار کرد. «قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۳ هنگام برخورد با مناظر زیبای طبیعت، به یاد خدا باشیم که همه ی نعمت ها از اوست. «لَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۴ برای پیشگیری از غفلت و غرور، هنگام برخورد با نعمت ها اراده الهی را فراموش نکنیم. «مَا شَاءَ اللَّهُ» ۵ مؤمن به خاطر کمی مال و فرزند، خود را نمی بازد. «إِنَّ تَرَنِّا أَمَّا أَقَلِّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا» یعنی تو مرا کم می بینی، نه آنکه من کم هستم.

ص: ۱۷۳

۱-۱. تفسیر در المنثور.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

اشاره

فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا (۴۰) أَوْ يُصْبِحُ مَاؤها غُورًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا (۴۱)

پس امید است که پروردگرم بهتر از باغ تو را به من عطا کند و مجازات (صاعقه و عذابی) حساب شده بر باغ تو از آسمان فرستد تا به زمینی هموار و بی گیاه و لغزنده تبدیل شود.

یا آب آن (باغ به زمین) فروکش کند، پس هرگز نتوانی آن را بازیابی.

نکته ها:

«زلقی» به زمین صاف و بدون گیاه گفته می شود، آن چنان که پای انسان در آن بلغزد.

پیام ها:

۱ دادن و گرفتن های خدا، بر اساس ربوبیت و تربیت اوست. «فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي» ۲ فقیران مأیوس نباشند، «أَنَا أَقَلُّ ... فَعَسَىٰ رَبِّي» که یأس و ناامیدی بدتر از فقر است.

۳ اگر خدا بخواهد، فقیر، غنی، بلکه برتر از غنی می شود. «خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ» ۴ آرزوی سلب نعمت از کفار فخر فروش، و نفرین بر آنان، پسندیده است.

«يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا» ...

۵ قهر خداوند حساب شده و عادلانه است. «حُسْبَانًا» ۶ ثروتمندان به داشته های خود مغرور نشوند، شاید در یک لحظه همه ثروتشان نابود شود. «فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» ۷ شرک و کفر و فخرفروشی، دارایی و سرسبزی را به کویر تبدیل می کند.

«فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» ۸ دست خدا برای قهر و عذاب، باز است، چه از آسمان، چه از زمین. «يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ يُصْبِحُ مَاؤها غُورًا»

۹ در برابر خشم و غضب الهی، قدرت و راه نجاتی نیست. «فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۲]

اشاره

وَ أَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَيَّ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشِهَا وَ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا (۴۲)

و(سرانجام) فرآورده های آن (مرد مغرور، با قهر الهی) احاطه شد، پس او چنان شد که دو دست خویش را به خاطر خرجهایی که در باغ کرده بود (از شدت حسرت) برهم می مالید، در حالی که آن (باغ و تاکستان) بر داربست هایش فروریخته بود و می گفت: ای کاش کسی را شریک پروردگارم قرار نمی دادم.

نکته ها:

بعضی با غرور و خودبرتربینی و گفتن «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا»... از خدا غافل شده و از مدار توحید خارج و مشرک می شوند، اما دیر یا زود به پروردگار یکتا اقرار خواهند کرد، چه مؤمنان «لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» (۱) و چه کافران. «يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا»

پیام ها:

۱ خداوند محیط است، «وَ اللَّهُ مُحِيطٌ» (۲)؛ هم لطفش احاطه دارد، «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) و هم قهرش فراگیر است. «أَحِيطَ بِثَمَرِهِ» ۲ کیفر خداوند در کمین مغروران است. «أَحِيطَ بِثَمَرِهِ» ۳ حوادث و عذاب های الهی، پیامد افکار و اعمال بد ماست. به دنبال کفر و کفران صاحب باغ در آیات قبل، «أَحِيطَ بِثَمَرِهِ» آمده است.

۴ ناامیدی ها و حالات درونی، در ظاهر و کردار انسان اثر می گذارد. «يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ» ۵ دنیاطلبان، ابتدا از حوادث تحلیل اقتصادی می کنند، سپس تحلیل معنوی. (در این آیه ابتدا حسرت بر پول های خرج شده است، سپس غصه برای شرک)

ص: ۱۷۵

۱-۱. کهف، ۳۸.

۲-۲. بقره، ۱۹.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

۶ عذاب های دنیوی، بیدارباشی برای وجدان های خفته و دل‌های غافل است.

« أُحِيطَ بِمَمَرِهِ ... يَقُولُ يَا لَيْتَنِي »

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا (۴۳) هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا (۴۴)

و هیچ گروهی نداشت که او را در برابر (قهر) خدا یاری کنند و نمی توانست خودش را یاری کند.

آنجا (ثابت شد که) ولایت و قدرت تنها از آن خدای حق است و (نزد) اوست بهترین پاداش و نیکوترین فرجام.

نکته ها:

قرآن بارها تأکید کرده که انسان، هنگام مواجهه با خطر و گسستن وسایل مادی، رو به خدا می آورد و او را از عمق جان صدا می زند، در دریا وقتی گرفتار امواج می شود یا وقتی عذاب می آید، اظهار ایمان می کند.

اینجا نیز وقتی آن شخص با باغ سوخته اش روبرو شد و فریادرسی نداشت، فهمید که ولایت حق، مخصوص خدای یکتاست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» کلمه ی «ولایت» در این آیه، به معنای قدرت و نصرت می باشد.

پیام ها:

۱ عاقبت اعتماد به غیر خدا، ناکامی است. «لَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ» ۲ هنگام فرار سیدن قهر خدا، مال و فرزند هر چند بسیار باشد به کار نمی آید.

«وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ» (از یاران دوران رفاه به هنگام خطر خبری نیست). ۳ قطعنامه ی همه ی حوادث تلخ، تنها یک جمله است و آن اینکه قدرت تنها از آن خداست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» ۴ ولایت های غیر الهی ناپایدار و باطل است، و تنها ولایت خدا ثابت و حق

است. «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» ۵ چه محاسبه گر باشیم، چه دوران‌دیش، باید به سراغ خدا برویم. «هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا» ۶ نصرت الهی و حقانیت خداوند، ضامن پرداخت بهترین پاداش و فرجام است. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا» ۷ ملاک ارزشها، عاقبت و پاداش خوب است. «خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵]

اشاره

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَآخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا (۴۵)

و(ای پیامبر!) برای آنان زندگی دنیا را مثل بزن که (در ناپایداری) همچون آبی است که از آسمان فرو فرستادیم، پس گیاه زمین به وسیله ی آن (چنان رشد کند و انبوه شود که) در هم فرو رود، پس ناگهان خشک شود، آن چنان که بادهای پراکنده اش کنند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیه، سخن از رویش و سرسبزی زمین و فرارسیدن قهر الهی و سوختن و خاکستر شدن آنهاست، تا درس عبرتی برای مردمان مغرور و غافل از خدا باشد. (۱)

آری، دنیا همچون گیاه بی ریشه ای است که با اندک بارانی سبز و با اندک بادی خشک می شود، البته آنچه باقی می ماند، عمل انسان است. چنانچه در دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام می خوانیم: یا من بدنیاه اشتغل قد غره طول الأمل

ص: ۱۷۷

(۱-۱). نظیر این آیه در آیه ی ۲۴ سوره ی یونس با تفصیل بیشتر و آیه ۲۰ سوره ی حدید آمده است.

۱ پیامبر خدا برای بیان حقایق و هدایت مردم، مأمور به استفاده از تمثیل است.

« وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا » ۲ یکی از اصول تربیت و تبلیغ، استفاده از مثل های قابل فهم عموم و طبیعی می باشد. « وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا ... كَمَا أَنْزَلْنَا » ...

۳ هر بهاری را خزانگی و هر و صالی را فراقی است. « ثَبَاتٌ ... هَشِيمًا » ۴ به جلوه های زودگذر دنیا دلخوش و مغرور نشویم و به آینده ی پایدار بیندیشیم. « فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶]

اشاره

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاطِلَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا (۴۶)

مال و فرزندان، زینت زندگی دنیایند و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارند و امید داشتن به آنها نیکوتر است.

نکته ها:

در روایات، برای «الْبَاطِلَاتُ الصَّالِحَاتُ» نمونه هایی همچون، نمازهای پنجگانه، (۱) ذکر خدا (۲) و محبت اهل بیت علیهم السلام بیان شده است، (۳) ولی اینها مصادیقی است که مفاهیم قرآن را مخصوص به خود نمی سازد.

همه ی نعمت های مادی، زینت دنیا هستند، ولی مال و فرزند جلوه ی بیشتری دارد و به همین دلیل نام این دو از میان نعمت های بی شمار الهی مطرح شده است. و چون غالباً پسران نیروی فعال اقتصادی هستند، نه دختران، لذا در کنار «مال»، «بنون» آمده است، نه «بنات». «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۷۸

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۸.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۱ جلوه ی مال و فرزند تنها در دنیاست، در آخرت، ثروت و فرزند، سودی نمی بخشد. «زینة الدنیا» ۲ آنان که امکانات مادی دارند مغرور نشوند. آنان هم که ندارند، مأیوس نباشند.

«الْمَالُ وَالْبُنُونَ زِينَةٌ... وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ» ۳ مال و فرزند، ماندگار نیست، به چیزی بیندیشیم و دل ببندیم که باقی است.

«الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ» ۴ در پیشگاه خداوند، هیچ عمل صالحی محو نمی شود و پاداش ها تضمین شده است. «وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا» ۵ ارزش کارهای نیک را همه نمی دانند. بیشتر مردم خیر و ارزش را در کامیابی های مادی می پندارند. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ» ۶ پاداش و کیفر، لازمه ی تربیت و از شئون ربوبیت است. «عِنْدَ رَبِّكَ» ۷ تنها به پاداش فکر نکنید، به آینده ی پایدار هم بیندیشید. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمْلاً» ۸ در ارشاد و تربیت، از آرزوها و امیدهای مردم استفاده کنیم. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمْلاً»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷]

اشاره

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۴۷)

و(یاد کن) روزی که کوه ها را به حرکت در آوریم و زمین را آشکار(صاف و هموار) می بینی در حالی که همگان را برانگیخته ایم، پس هیچ یک از آنان را فروگذار نمی کنیم.

نکته ها:

قرآن وضعیّت کوه ها را در آستانه ی برپایی رستاخیز، به صورت های گوناگونی بیان کرده

است، از قبیل:

۱ زلزله و لرزش زمین و کوهها. «تَرْجُفُ الْأَرْضِ وَالْجِبَالِ» (۱) حرکت و جابجایی. «نُسَيْرُ الْجِبَالِ» ۳ تکه تکه شدن و به صورت ریگ درآمدن. «بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُتْبَثًّا» (۲)

پیام ها:

۱ برای دل نبستن به زندگی دنیا، یادآوری قیامت لازم است. «وَيَوْمَ» ...

۲ کارهای نیک، در جاهای بسیار بکار می آید، از جمله در قیامت که کوه ها نیز به حرکت درآیند. «وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ» (۳) در سرزمین قیامت و عرصات محشر، هیچ پستی و بلندی وجود ندارد. «تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً» ۴ حشر و رستاخیز، حتمی است. «حَشْرُنَاهُمْ» (فعل ماضی، برای آینده آمده است) ۵ قیامت برای همه است و هیچ استثنایی در کار نیست. «فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸]

اشاره

وَعُرْضُوا عَلٰی رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا (۴۸)

و(در آن روز) همه ی مردم صف کشیده، بر پروردگارت عرضه می شوند. (خدا به آنان می فرماید: همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، (امروز هم) به سوی ما آمدید، بلکه پنداشتید که هرگز ما برایتان موعدی مقرر نخواهیم داشت؟

نکته ها:

«صَفِّ» نشانه ی نظم و ساماندهی و رمز ادب و تواضع است. در قرآن، برای بیان اوصاف مجاهدان و همچنین فرشتگان، تعبیر «صف» آمده است و دو سوره ی از قرآن نیز به نام

ص: ۱۸۰

۱-۱. مزمل، ۱۴.

۲-۲. واقعه، ۵، ۶.

۳-۳. با استفاده از کلمه ی «واو» و «یوم» که مفهوم ظرفیت را در ارتباط با آیه ی قبل می رساند.

«صف» و «صافات» می باشد.

اگر در دنیا، قوای مسلح با نظم خاصی بر رؤسا عرضه می شوند، در قیامت، همه ی انسان ها به طور قهری و منظم بر خداوند عرضه خواهند شد.

پیام ها:

۱ حضور در قیامت و عرضه بر پروردگار، قطعی است. «و عَرَضُوا عَلَی رَبِّكَ» ۲ طبقات دنیوی در قیامت از بین می رود و همه ی مردم، توانگر و فقیر در یک صف قرار می گیرند. «صِفًّا» ۳ نظم، ارزشی است که هم در دنیا مطرح است، هم در آخرت، هم در جامعه و هم در عبادت. «عَرَضُوا ... صِفًّا» ۴ نحوه ی حضور در قیامت، مانند هنگام تولد و حضور در دنیا است؛ عاجز، گریان و عریان. (۱) «كَلِمًا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۵ معاد جسمانی است. «جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ» ...

۶ آفرینش مجدد در قیامت، همچون آفرینش در دنیا است. «كَلِمًا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۷ کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند. «بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۹]

اشاره

و وَضَعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مِمَّا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَيْغِرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَ وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (۴۹)

و کتاب (و نامه اعمال) در میان نهاده می شود، پس مجرمان را می بینی که از آنچه در آن است بیمناک اند و می گویند: وای بر ما، این چه نوشته ای است که هیچ (گفتار و کردار) کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر اینکه برشمرده است! و آنچه انجام داده اند (مقابل خود) حاضر می یابند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی کند.

ص: ۱۸۱

(۱-۱). در مناجاتها نیز به عریانی هنگام رستاخیز و محشر اشاره شده است.

بارها قرآن از مسئله ی کتاب و پرونده و نامه ی عمل در قیامت سخن به میان آورده است و می فرماید: فرستادگان ما می نویسند: «إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ» (۱)، آثار کارها را هم می نویسیم: «نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ» (۲)، نامه عمل آنان بر گردنشان آویخته می شود: «الزَّيْمَةُ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ» (۳)، پرونده ها در قیامت گشوده می شود: «وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» (۴)، نامه ها به دست خود افراد داده می شود؛ نامه ی خوبان به دست راست و نامه بدکاران به دست چپ آنان داده می شود. همان گونه که هر فردی پرونده ای دارد، هر امتی نیز کتاب و پرونده ای دارد. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» (۵) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در بازگشت از جنگ حنین، در یک صحرای خشک فرود آمد. به اصحاب فرمود: بگردید تا هر چه از چوب و خاشاک یافتید گرد آورید. اصحاب رفتند و هر کس چیزی آورد. روی هم ریختند و انباشته شد. پیامبر فرمود: «هكذا تجتمع الذنوب، اياكم و المحقرات من الذنوب» گناهان اینگونه جمع می شوند، پس از گناهان کوچک پرهیز کنید. (۶)

از این برنامه این درس را نیز می توان گرفت که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آموزشی اردویی و بیابانی تجسمی، نمایشی و عملی، همراه با پرکردن اوقات فراغت برای یاران خود داشتند، آن هم وقتی که خطر غرور ناشی پیروزی در جنگ در کمین آنان بود، و اصحاب خود را بی گناه یا کم گناه می پنداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: در روز قیامت هنگامی که کارنامه ی عمل انسان به او داده می شود، پس از نگاه به آن و دیدن آنکه تمام لحظه ها و کلمه ها و حرکات و کارهای او ثبت شده، همه ی آنها را به یاد می آورد، مانند اینکه ساعتی قبل آنها را مرتکب شده است، لذا می گوید: «يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً...» (۷)

آنان که در دنیا بی خیال و بی تفاوت بوده و به هر کاری دست می زنند، در آخرت هراس و

ص: ۱۸۲

۱-۱. یونس، ۲۱.

۲-۲. یس، ۱۲.

۳-۳. اسراء، ۱۳.

۴-۴. تکویر، ۱۰.

۵-۵. جائیه، ۲۸.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۲۸۸.

۷-۷. تفسیر المیزان.

دلهره خواهند داشت، «مُشْفِقِينَ» ولی مؤمنان که در دنیا اهل تعهد و خداترسی بودند در آنجا آسوده اند. «إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱ در قیامت، هم نامه ی عمل هر فرد به دستش داده می شود، هم کتابی در برابر همه قرار داده می شود. «وُضِعَ الْكِتَابُ» ۲ نگرانی و هراس مجرمان، از عملکرد ثبت شده ی خویش است، نه از خداوند.

«مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» ۳ قیامت، روز حسرت و افسوس مجرمان است. «يَا وَيْلَتَنَا» ۴ علم افراد به عملکرد خودشان در قیامت چنان است که گویا همه با سواد می شوند، چون کتاب و خواندن برای همه مطرح است. «وُضِعَ الْكِتَابُ ... مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» ۵ عمل های انسان دارای درجات است. «صِيغِرَةٌ وَلَا كَبِيرَةٌ» ۶ قیامت، صحنه ی تجسم عمل های انسان است. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» ۷ داشتن عدالت و ظلم نکردن، لازمه ربوبیت الهی است. «وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بُئِسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا (۵۰)

و (یاد کن) هنگامی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه به جز ابلیس سجده کردند! او از جن بود و از فرمان پروردگارش سر بر تافت. آیا (با این حال) او و نسل او را به جای من سرپرستان خود می گیرید؟ در حالی که آنان برای شما دشمنند! ستمگران بد چیزی را به جای خدا برگزیدند.

ص: ۱۸۳

سجده سه نوع است:

الف: سجده ی عبادت که مخصوص خداست مثل سجده ی نماز.

ب: سجده ی اطاعت، مثل سجده ی فرشتگان بر آدم، که برای اطاعت فرمان خداوند بود.

ج: سجده ی تحیت، تکریم و تشکر از خداوند، مثل سجده ی یعقوب بر عاقبت یوسف.

پیام ها:

۱ سرگذشت سجده فرشتگان بر آدم و تمرد ابلیس، قابل تأمل و مایه ی عبرت است. «وَ إِذْ قُلْنَا...»

۲ فرشتگان پیش از انسان بوده اند. «قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۳ انسان برتر از فرشته است که مسجود او قرار گرفته است. «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۴ فرشتگان مطیع امر خداوند. «اسْجُدُوا... فَسَجَدُوا» ۵ آنان که سجده ای ندارند، در خط ابلیس اند. «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ» ۶ نباید به سابقه ی خود مغرور شد. ابلیس با سابقه ی طولانی عبادت، فاسق شد.

«كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ» ...

۷ ابلیس فرزند و ذریه دارد. «وَ ذُرِّيَّتُهُ» ۸ فاسقان را نباید دوست خود گرفت. «فَفَسَقَ... أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ» ۹ پیروان شیطان باید در عملکرد خود بازنگری کنند که چه می کنند. «أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ» ۱۰ شیطان و نسل او، دشمن انسانند. «وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ» ۱۱ آنان که به جای خدا پیرو شیطان می شوند، ستمگرند. «بئس للظالمين بدلاً» ۱۲ رها کردن خدا و پیروی از شیطان، انتخاب بدترین جایگزین است. «بئس للظالمين بدلاً»

اشاره

﴿ مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴾ (۵۱)

من آنان (ابلیس و فرزندانش) را نه در آفرینش آسمان ها و زمین و نه در آفرینش خودشان به شهادت نطلبیدم و من گمراه کنندگان را دستیار خود نمی گیرم.

نکته ها:

به حضرت علی علیه السلام گفتند: تا استقرار یافتن حکومت، معاویه را بر امارت ثابت نگهدار و پس از قدرت یافتن، او را کنار بگذار! حضرت در جواب آنان فرمود: ﴿ مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴾ (۱) خداوند، بی نیاز مطلق است و به هیچ یآوری حتی در آفرینش نیاز ندارد و اگر اموری را به دیگران می سپارد، مانند واگذاری تدبیر به فرشتگان، « فَأَلْمَدِبْرَاتِ أَمْرًا » (۲) از روی عجز و ناتوانی نیست، بلکه از روی حکمت و در مسیر تربیت و رشد انسان است.

پیام ها:

۱ خداوند در آفرینش، نیازی به شاهد ندارد. ﴿ مَا أَشْهَدْتُهُمْ ﴾ ۲ اسرار هستی و آفرینش را جز خدا کسی نمی داند. ﴿ مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقًا ... ﴾

۳ کسی که آفریده، حق ولایت دارد. « أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ ... مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقًا » ...

۴ کارگزاران الهی باید امین باشند. ﴿ مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴾ ۵ آنان که در راه و خط خدایند، نباید از منحرفان کمک بگیرند و باید استقلال سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. ﴿ مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴾

ص: ۱۸۵

۱-۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲-۲). نازعات، ۵.

اشاره

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا (۵۲)

و (یاد کن روز قیامت را) روزی که (خداوند به مشرکان) می گوید: آنان را که شریک من می پنداشتید فرا بخوانید (تا کمکتان کنند)، پس (مشرکان) آنها را می خوانند ولی پاسخی به آنان نمی دهند و ما میانشان ورطه ی هلاکت قرار می دهیم.

نکته ها:

آنان که از خدا جدا شوند سرگردانند و به هر چیز روی می آورند، از انسان تا جماد و حیوانات، از خورشید و ماه در آسمان تا گاو و گوساله در زمین، از فرشتگان معصوم تا شیاطین فاسق، ولی هر چه بخوانند جوابی نمی شنوند، «فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ» اما اگر خدا را بخوانند، حتماً پاسخشان داده می شود. «أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۱) سؤال: در قرآن می خوانیم که خدا با کتمان کنندگان حق و پیمان شکنان حرف نمی زند، «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) پس چرا در این آیه با مشرکان سخن می گوید؟ پاسخ: شاید به خاطر این است که دانشمندان کتمان کننده از مشرکان بدترند، یا آنکه قیامت مراحل مختلفی دارد، در یک مرحله خدا سخن نمی گوید، ولی در مرحله ای دیگر با آنان سخن گفته و مورد عتاب قرار می دهد. و ممکن است مراد این باشد که سخنی محبت آمیز با آنان نمی گوید، ولی سخنان توبیخی و تحقیر آمیز می گوید.

پیام ها:

۱ در قیامت میان مشرکان و معبودهای آنان، فاصله زیادی است. «نَادُوا» ۲ خداوند در قیامت به مشرکان فرصت استمداد از معبودها را می دهد، ولی چه سود؟ «نَادُوا شُرَكَائِيَ ... فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ»

ص: ۱۸۶

۱-۱. غافر، ۶۰.

۲-۲. بقره، ۱۷۴؛ آل عمران، ۷۷.

۳ ریشه ی شرک، جهل و پندارهای بی اساس است. «زَعَمْتُمْ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۳]

اشاره

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَ لَمْ يَجِدُوهَا عَنْهَا مَصْرِفًا (۵۳)

و گناهکاران (در قیامت) آتش دوزخ را می بینند، پس درمی یابند که در آن خواهند افتاد و راه فراری از آن نمی یابند.

نکته ها:

مجرمان در قیامت راه فرار ندارند، زیرا نجات یا در سایه ی ایمان است، یا به خاطر عفو الهی بر اساس توبه و عمل صالح، که دستشان از این موارد تهی است، و یا شفاعت، که از بت ها کاری ساخته نیست، پس دوزخ برایشان حتمی است.

پیام ها:

۱ مکان هلاکت باری که در آیه قبل وعده داده شده بود، «مَوْبِقًا» دوزخ است. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ» ۲ شرک، جرم و مشرک مجرم است. «نَادُوا شُرَكَائِي ... رَأَى الْمُجْرِمُونَ» ۳ دیدن آتش، عذاب است و سوختن در آن عذابی دیگر. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ» ۴ در قیامت، گرچه مجرمان آتش را از دور دست می بینند (۱)، ولی چنان با صدا و نفیر است که می پندارند الآن در آن می افتند. «فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا» ۵ شرک، عذابی ابدی دارد. «لَمْ يَجِدُوهَا عَنْهَا مَصْرِفًا» ۶ مجرم در قیامت امیدی به نجات و راه فرار ندارد. «لَمْ يَجِدُوهَا عَنْهَا مَصْرِفًا»

ص: ۱۸۷

۱-۱). «اذا رأتهم من مكان بعيد، سمعوا لها تغيطاً و زفيراً». فرقان، ۱۲.

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا (۵۴)

و البته ما در این قرآن از هر مثلی برای مردم متنوع بیان کردیم، و (لی) انسان بیش از هر چیز جدال کننده است.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا» به معنای بیان های گوناگون است، یعنی ما به هر زبان و منطقی که امکان اثر داشته، با آنان سخن گفته ایم. «جدال» به معنای گفتگو به گونه ی نزاع و برتری طلبی است.

انسان در کنار زمینه های مثبتی که دارد، همچون داشتن روح الهی، برتری بر فرشتگان و سجود آنان بر او و قدرت نفوذ و تسخیر هستی و مانند آن، نقاط منفی زیادی نیز دارد که در آیات قرآن به آن اشاره شده است، از قبیل: «ظَلُمًا جَهُولًا، أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا، جَزُوعًا، هَلُوعًا، مُنُوعًا، لَفِي خُسْرٍ، لَيَطُغِي...».

پیام ها:

۱ تکرار و تنوع و تمثیل، شیوه ی ضروری و مفید برای ارشاد و هدایت و تربیت مردم است. «صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۲ هدف قرآن، هدایت همه ی مردم است و مثال های قرآن برای فهم عموم مردم است. «صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۳ خداوند حجت را به وسیله ی قرآن بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ» ۴ در قرآن برای هر یک از اصول ارشاد و هدایت، مثالی است. «كُلُّ مَثَلٍ» ۵ اگر روحیه ی پذیرش در انسان نباشد، مثال های بیشتر او را به جدال بیشتر می کشاند. «كُلُّ مَثَلٍ، أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» ۶ انسان موجودی تنوع طلب و مجادله گر است. «صَرَّفْنَا ... جَدَلًا»

اشاره

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا (۵۵)

و چه چیزی مردم را پس از آنکه هدایت برای آنان آمد، از ایمان آوردن و آمرزش خواهی از پروردگارشان باز داشت؟ جز آنکه (خواستند) سنت خداوند درباره ی پیشینیان (که عذاب الهی بود) برای آنان (نیز) بیاید، یا آنکه عذاب، رویاروی آنان قرار گیرد!

پیام ها:

۱ سرباز زدن از ایمان با دیدن آن همه آیات، نشانه جدال گری انسان است.

«جَدَلًا وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ» ۲ خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند تا هیچ راه و بهانه ای برای کفر باقی نماند. «وَمَا مَنَعَ النَّاسَ» ۳ تنها ایمان کافی نیست، استغفار از لغزش ها هم لازم است. «يُؤْمِنُوا، يَسْتَغْفِرُوا» ۴ لازمه ربوبیت او، باز گذاردن راه توبه و استغفار است. «و يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ» ۵ تاریخ، سنت های ثابتی دارد که باید از آن درس گرفت. «سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ» ۶ موعظه و استدلال همه جا کارساز نیست، گاهی عقوبت لازم است. «يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» گاهی هیچ یک از عوامل تربیت از قبیل: وحی آسمانی، تبلیغ دائمی، مشاهده تاریخ و عبرت ها، در انسان لجوج اثر ندارد.

۷ ایمان و استغفار، مانع عذاب الهی است. «يُؤْمِنُوا ... يَسْتَغْفِرُوا ... يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» ۸ دست خدا برای عذاب باز است، چه عذابی از نوع پیشینیان یا عذابی جدید.

«سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا» (۱)

ص: ۱۸۹

(۱-۱). «قبل» یا به معنای مقابل و رو در رو است و یا جمع «قبیل» و اشاره به انواع مختلف عذاب.

اشاره

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أَنْذَرُوا هُزُوًا
(۵۶)

و ما پیامبران را جز بشارت دهندگان (برای مؤمنان) و بیم دهندگان (برای مجرمان) نمی فرستیم، ولی کافران به باطل مجادله و ستیز می کنند تا به وسیله ی آن حق را در هم کوبند. و آنان نشانه ها و آیات مرا و آنچه را که به آن بیم داده شدند، به مسخره گرفتند.

پیام ها:

۱ آگاهی بر سنت خداوند و رسالت انبیا و عکس العمل مردم و سرنوشت اقوام لجوج، نوعی تسلی برای پیامبر است. «وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ» ...

۲ کار انبیا بشارت و انذار است، نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۳ خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند. «وَ مَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ» ...

پذیرش آن مردم اجباری نداشتند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ...

۴ هدف کافران، محو حق، «لِيُدْحِضُوا» و ابزار کارشان، جدال و استهزا می باشد.

«يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۵ درگیری و جدال میان حق و باطل همیشگی بوده است. «يُجَادِلُ» (فعل مضارع رمز تداوم کار است).

۶ کافران می خواهند جلوی حق را با باطل بگیرند، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» غافل از آنکه باطل رفتنی است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»

(۱) ۷ مژده ها و هشدارهای انبیا، واقعیت هایی است که کفار برای محو آن تلاش می کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ ... لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ»

ص: ۱۹۰

۸ مسخره کردن آیات خدا و احکام الهی، کار کافران است. « وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أَنْذَرُوا هُزُوءًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۷]

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَ نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا (۵۷)

و کیست ستمکارتر از آنکه به آیات پروردگارش تذکر دهند، پس (به جای پذیرش) از آنها اعراض کند و (گناهان و) دستاورد پیشینه ی خویش را فراموش کند؟! البته ما بر دل‌هایشان پرده هایی نهادیم تا آیات قرآن را نفهمند و در گوش‌هایشان سنگینی قرار دادیم که اگر به سوی هدایتشان فراخوانی، هرگز به راه نخواهند آمد.

نکته ها:

«تذکر»، رمز آن است که انسان در عمق روح و فطرت خود، خدا را یافته، لکن از آن غافل شده است و تذکر برای کنار زدن پرده ی غفلت است. حضرت علی علیه السلام در توصیف انبیا می فرماید: هدف از بعثت انبیا آن است که مردم را به وفا کردن به فراموش شده ها یادآوری کنند. «و یذکرهم منسی نعمته». (۱)

« أَكِنَّةٌ » جمع «کنان» به معنای پرده و پوشش است.

پیام ها:

۱ بی اعتنایی به آیات الهی و درنگ نکردن در آنها، بزرگ ترین ستم است. « وَ مَنْ أَظْلَمُ، ذُكِّرَ، فَأَعْرَضَ، نَسِيَ » ۲ یاد عملکرد بد، زمینه ساز توبه و عذرخواهی است و بر عکس غفلت از آن، سبب تیرگی روح و کلید همه ی بدبختی هاست. « نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ »

ص: ۱۹۱

۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۱.

۳ کيفر بی اعتنائی به آیات الهی و استهزا و غفلت از گناهان، محروم شدن از درک حقایق است. «فَأَعْرَضَ ... جَعَلْنَا» ۴ عذاب الهی تنها در قیامت نیست، گرفتن قوه ی درک حقایق، نیز عذاب است.

«أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ» در هدایت مردم، تنها برهان و دلیل کافی نیست، پذیرش مخاطب هم لازم است. «وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا» ۶ راه هدایت، دل نرم و گوش شنواست، وقتی این دو دگرگون شد، حتی در برابر دعوت شخص پیامبر، هدایت پذیر نمی شود. «فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۸]

اشاره

وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (۵۸)

و پروردگارت آمرزنده ی صاحب رحمت است، اگر مردم را به خاطر آنچه کسب کرده اند مجازات کند، هر چه زودتر عذاب برایشان می فرستد، (ولی چنین نمی کند) بلکه برای آنان موعدی قرار داده که (با فرارسیدنش) جز به لطف خداوند هرگز راه بازگشتی نمی یابند.

نکته ها:

«موئل» به معنای پناهگاه و وسیله ی نجات است.

خداوند هم عادل است، هم غفور. به مقتضای عدلش باید گنهکار را عذاب کند، ولی به خاطر غفار بودن و رحمتش، به انسان مهلت می دهد تا توبه کند، اما اگر توبه نکرد، با عدلش مؤاخذه می کند.

پیام ها:

۱ آمرزش و رحمت، از شئون ربوبیت الهی و لازمه ی تربیت است. «رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

ص: ۱۹۲

۲ خداوند هم بسیار بخشنده است و هم دارای رحمتی گسترده می باشد. «الْغُفُورُ، ذُو الرَّحْمَةِ» ۳ قهر و عذاب الهی نتیجه ی عمل خود مردم است. «يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا» ۴ گناهانی زشت تر و عذابش بیشتر است که انسان با انگیزه به سراغ آنها برود.

«بِمَا كَسَبُوا» ۵ سنّت الهی مهلت دادن به گنهکاران است. «بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ» ۶ مهلت دادن و تأخیر در عذاب، از نشانه های لطف الهی است. «الْغُفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ... لَهُمْ مَوْعِدٌ» ۷ گنهکاران به مهلت دادن های الهی مغرور نشوند، چون موعد آن تمام و نوبت قهری می رسد که هیچ راهی برای نجات آنان نیست. «لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلاً»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۹]

اشاره

وَ تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (۵۹)

و(مردم) آن آبادی ها را هنگامی که ستم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان(از پیش) زمانی را قرار دادیم.

پیام ها:

۱ از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. «تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ» ۲ رمز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه ی خودشان است. «لَمَّا ظَلَمُوا» ۳ زوال تمدن ها و جوامع، تحت اراده الهی است. «أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا» ۴ قهر الهی از روی حکمت بوده و دارای زمانی خاص است. «مَوْعِدًا» ۵ اگر ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی دارند. «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا»

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا (۶۰) فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (۶۱)

و(بیادآور) زمانی که موسی به جوان(همراهش) گفت: من دست از جستجو بر نمی دارم تا به محلّ برخورد دو دریا برسم، حتّی اگر سال ها(به راه خود) ادامه دهم.

پس چون به محلّ تلاقی آن دو(دریا) رسیدند، ماهی خود را(که برای غذا همراه داشتند) فراموش کردند. ماهی هم راه خود را به دریا برگرفت و رفت.

نکته ها:

کلمه ی «موسی» ۱۳۶ بار در قرآن آمده و همه ی موارد مراد همان پیامبر اولوا العزم است.

بکار بردن کلمه ی «فتی» که به معنای جوان و جوانمرد است، به جای غلام و پسر، نشانه ی ادب، مهربانی و نام نیک است. مراد از «لِفَتَاهُ» در آیه، «یوشع بن نون» است که مصاحب و ملازم حضرت موسی در آن سفر بوده است. (۱)

«حقب» به معنای سال های طولانی است، ۷۰ الی ۸۰ سال.

در تفاسیر و روایات، ماجرای موسی و خضر بیان شده است. چنان که در کتاب صحیح بخاری از ابن عباس از اُبی بن کعب آمده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: روزی حضرت موسی در حال خطبه خواندن، مورد سؤال بنی اسرائیل قرار گرفت که عالم ترین افراد کیست؟ موسی گفت:

من هستم. خداوند موسی را مورد عتاب قرار داد که چرا نگفتی: خدا بهتر می داند. خضر از تو عالم تر است. موسی گفت: خضر کجاست؟ خطاب آمد: در منطقه ی مجمع البحرین است و رمز و نشانه ی آن این است که یک ماهی در سبیدی قرار بده و حرکت کن، هر جا ماهی را

ص: ۱۹۴

نیافتی، وعده گاه ملاقات خضر همان جا می باشد. (۱)

موسی ماهی را در سبد قرار داده و به کسی که همراهش بود فرمود: هر کجا ماهی را نیافتی به من خبر بده. موسی و همراهش حرکت کردند تا کنار دریایی رسیدند و برای استراحت کنار سنگی توقف کردند. در حالی که موسی در خواب بود و همراهش بیدار، ماهی حرکتی کرده و از سبد به دریا پرید! همراه موسی چون او را در خواب دید، او را صدا نزد. پس از بیداری موسی نیز فراموش کرد به او خبر دهد و هر دو به راه خود ادامه دادند، پس از یک شبانه روز موسی گفت: غذایی بیاور که ما از این سفر خسته شدیم. همراه موسی، ماجرای زنده شدن ماهی و پریدنش در آب را باز گو کرد. موسی گفت: باید برگردیم به همان منطقه ای که ماهی در آب پریده که وعده گاه ما آنجاست.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: همراه موسی، ماهی نمک زده را کنار دریا برد تا بشوید، ماهی در دست او به حرکت در آمد و به دریا رفت. (۲)

بعضی مجمع البحرین را تلاقی دو دریای نبوت (موسی و خضر) دانسته اند؛ موسی دریای حکمت ظاهری و خضر، دریای حکمت باطنی است.

از آنجا که پیامبران معصوم اند و فراموش نمی کنند، مراد از نسیان ماهی در آیه، کنار گذاشتن ماهی و وا گذاشتن آن است. مثل آیاتی که نسبت نسیان به خدا می دهد، «الْيَوْمَ نُنَسِّئُكُمْ» (۳) و «إِنَّا نَسِّئُنَاكُمْ» (۴) به علاوه آن دو بزرگوار، ماهی را فراموش نکردند، بلکه با خود برده بودند و طبق آنچه نقل کردیم همراه موسی چون نخواست حضرت را از خواب بیدار کند، صبر کرد و بعد از بیداری، فراموش کرد ماجرا را باز گو کند.

در قرآن، بارها حیوانات علامت، یا الهام بخش و یا خبررسان بوده اند، مانند چگونگی دفن هابیل با الهام از کلاغ، اطلاع از کفر مردم سبأ با خبر دادن هدهد و زنده شدن ماهی، در ماجرای ملاقات این دو پیامبر، و نقش عنکبوت در حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غار و نقش حفاظتی سگ برای اصحاب کهف.

ص: ۱۹۵

۱-۱. علامه شعرانی در حاشیه تفسیر ابو الفتوح، محل ملاقات را حوالی شام و فلسطین می داند.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. جائیه، ۶۴.

۴-۴. سجده، ۱۴.

۱ تلاش موسی برای ملاقات خضر و تحصیل علم قابل ذکر است. «وَ إِذْ ...

۲ در مسافرت، همراه و همسفر داشته باشیم. «قَالَ مُوسَى لِقَتَاهُ» ۳ انتخاب عنوان زیبا، سفارش اسلام است. «قَالَ ... لِقَتَاهُ» ۴ هجرت و سفر برای کسب علم، تاریخی بس طولانی دارد. «لَا أُبْرِحُ» ...

۵ طالب علم باید سراغ عالم برود، نه آنکه به انتظار عالم بنشیند. «لَا أُبْرِحُ» یعنی تا رسیدن به عالم، دست از جستجو بر نمی دارم.

۶ در طلب علم و عالم، اگر عمری جستجو کنیم جا دارد. «أَمْضِيَ حُقُبًا» ۷ تحصیل علم پایان و حدی ندارد. پیامبری چون موسی نیز برای فراگیری علم باید آماده ی سفر طولانی شود. «أَمْضِيَ حُقُبًا» ۸ همسفر جوانمرد کسی است که تا پایان سفر همراه انسان باشد. «حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ ... فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا» ۹ دریا و کنار دریا می تواند محلّ مناسب و سالم و آماده ای برای آموزش و ملاقات های معنوی باشد. «فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِقَتَاهُ أَتِنَا غَدَاءًا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصِيبًا (۶۲) قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا (۶۳)

پس همین که (از کنار دریا) گذشتند، موسی به جوان (همراه) خود گفت:

غذای چاشت ما را بیاور، به راستی که از این سفر رنج بسیار دیده ایم.

(آن جوان) گفت: آیا به یاد داری وقتی که به صخره پناه بردیم و من (پریدن) ماهی (به دریا) را فراموش کردم (که برای تو بگویم) و کسی جز

شیطان آن را از یاد من نبرد، تا آن را یادآوری کنم. و (در کمال) شگفتی ماهی راه خود را در دریا پیش گرفت (و رفت).

نکته ها:

«غداء» به غذای صبح و «عشاء» به غذای شب گفته می شود.

به فرموده ی امام صادق علیه السلام، حضرت موسی در سه نوبت از گرسنگی به خدا شکایت کرد:

اول: پس از آنکه برای دختران شعیب آب آورد و به گوسفندان آنان کمک کرد، به گوشه ای رفت و گفت: پروردگارا! برای خیری که بر من نازل کنی نیازمندم. (۱)

دوم: در این آیه. (۲)

سوم: آنجا که از اهل روستا غذا خواستند و آنها ندادند، به خضر اعتراض کرد که چرا برای مردمی که غذا به ما ندادند، رایگان کار می کنی؟ (۳) وعده گاه موسی و خضر نشانه ای داشت و آن اینکه آن ماهی که غذای موسی و همراهش بود، از ظرف غذا به دریا برود. وقتی به محلّ قرار رسیدند و ماهی به دریا پرید، همراه موسی فراموش کرد آن را به موسی بگوید. چون مقدار زیادی راه رفتند، همراه موسی ماجرا را نقل کرد. مقدار اضافه ی راه را برگشتند و در همان محلّ، خضر را دیدار کردند.

حضرت موسی علیه السلام چهار سفر داشت:

۱ سفر هرب. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» (۴) سفر طلب. «فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ» (۵) سفر طرب. «وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا» (۶) سفر تعب. «لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا» (۷)

ص: ۱۹۷

۱-۱. قصص، ۲۴.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. کهف، ۷۷.

۴-۴. شعراء، ۲۱.

۵-۵. قصص، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۱۴۳.

۷-۷. تفسیر کشف الاسرار.

پیام ها:

۱ از آداب سفر، داشتن همسفر و تدارک غذا است. «آتِنَا غَدَاءَنَا» (۱) در راه تحصیل علم و معرفت و رسیدن به آرمان ها، پیامبران نیز سختی ها را متحمل شده اند. «لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصِيبًا» ۳ شیاطین، مانع ملاقات و همراهی موسی و خضرها هستند و به همین دلیل همراه موسی را به فراموشی انداختند. «مَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

قَالَ ذَلِكُمْ مَا كُنَّا نَنْبَغُ فَأَرْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا (۶۴) فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (۶۵)

(موسی) گفت: این همان (محلّ قراری) بود که در پی آن بودیم. پس از همان راه برگشتند، در حالی که ردّ پای خود را (به دقت) دنبال می کردند.

پس (در آنجا) بنده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خود، رحمتی (عظیم) به او عطا کرده بودیم و از نزد خود علمی (فراوان) به او آموخته بودیم.

نکته ها:

چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: موسی در علم شرع از خضر آگاه تر بود، ولی خضر در رشته و مأموریت دیگری غیر از آن، آگاه تر بود. (۲)

مراد از «عَبْدًا» در این آیه، حضرت خضر است که به دلایل زیر پیامبر بوده است:

الف: کسی که استاد پیامبری همچون موسی می شود حتماً پیامبر از آن است.

ب: تعابیر «عَبْدِنَا، عَبْدِهِ، عَبَادِنَا» در قرآن، غالباً مخصوص پیامبران است.

ج: خضر به موسی گفت: تمام کارهای خارق العاده که از من دیدی و صبر نکردی، همه طبق

ص: ۱۹۸

۱-۱. هم چنان که اصحاب کهف نیز پول نقد همراه داشتند. فَأَبْعَثُوا بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ كَهْفَ، ۱۹.

۲-۲. تفسیر المیزان.

فرمان و رأی خدا بوده، نه رأی من. «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي» د: موسی به خضر قول داد که من خلاف دستور تو کاری انجام نمی‌دهم، «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» و کسی که پیامبر اولوالعزمی، تسلیم بی چون و چرای او می‌شود، حتماً معصوم و پیامبر است.

ه: علم لدنی، مخصوص انبیاست. خداوند درباره خضر فرمود: «عَلَّمْنَا مِنْ لَدُنَّا» و: بعضی از مفسران نیز مراد از «رَحْمَةً» را نبوت دانسته‌اند. «آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

پیام‌ها:

۱ برخی علوم، با تمرین و تجربه و آموزش به دست نمی‌آید و علم لدنی لازم دارد، مانند علم انبیا. «مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا» ۲ سرانجام رنج و جویندگی، یافتن و رسیدن است. «فَوَجَدَا عَبْدًا» ۳ در جامعه، خضرهای راهنما یافت می‌شوند، (۱) مهم گشتن و پیدا نمودن و شاگردی آنان است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا» ۴ کسی که می‌خواهد مردم را به عبودیت خدا فراخواند، باید هم خودش و هم استادش عبد باشند. «مِنْ عِبَادِنَا» ۵ دریافت رحمت و علم الهی، در سایه ی عبودیت است. «عَبِيدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً ... وَ عَلَّمْنَاهُ» ۶ بالاتر از هر دانایی، داناتری است، پس به علم خود مغرور نشویم. «عَبْدًا ...»

عَلَّمْنَا مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا

ص: ۱۹۹

۱- ۱). طی این مرحله بی‌همری خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی (حافظ)

اشاره

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا (۶۶)

موسی به او (خضر) گفت: آیا (اجازه می دهی) در پی تو بیایم، تا از آنچه برای رشد و کمال به تو آموخته اند، به من بیاموزی؟

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که موسی، خضر را ملاقات کرد، پرنده ای در برابر آنان قطره ای از آب دریا را با منقارش برداشت و بر زمین ریخت. خضر به موسی گفت: آیا رمز این کار پرنده را دانستی؟ او به ما می آموزد که علم ما در برابر علم خداوند، همانند قطره ای در برابر دریایی بی کران است. (۱)

در این آیات کوتاه، نکات متعددی در ادب و تواضع نسبت به استاد دیده می شود، از جمله:

الف: موسی شاگردی خود را با اجازه آغاز کرد. «هَلْ» ب: خود را پیرو استاد معرفی کرد. «أَتَّبِعُكَ» ج: خضر را استاد معرفی کرد. «تُعَلِّمَنِي» د: خود را شاگرد بخشی از علوم استاد دانست. «مِمَّا» ه: علم استاد را به غیب پیوند داد. «عَلَّمْتَ» و: تعلیم استاد را اثربخش دانست. «رُشْدًا» ز: همانگونه که خداوند به تو آموخت تو نیز به من بیاموز. «مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» ح: قول داد که نافرمانی نکند. (دو آیه ی بعد): «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» ط: کارها و سخنان استاد را فرمان دانست. «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» ی: برای آینده و پایداریش وعده نداد و گفت: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ»

ص: ۲۰۰

۱ برای دریافت علم، باید در مقابل استاد، ادب و تواضع داشت. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ...

۲ تواضع نسبت به عالمان و اساتید، از اخلاق انبیاست. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ...

۳ کسی که عاشق علم و آموختن است، تلاش و حرکت می کند. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ۴ مسافرت با عالم و تحمّل سختی ها در راه کسب علم و دانش و رسیدن به رشد و کمال ارزش دارد. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ۵ طالب علم باید هدف داشته باشد و شخصیت زده نباشد. «عَلَيْ أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۶ کارهای الهی گرچه گاهی با معجزه پیش می رود، ولی قانون اصلی، پیمودن مسیر طبیعی است. موسی باید شاگردی کند تا حکمت بیاموزد. «أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۷ پیامبران اولوا العزم نیز از فراگیری دانش دریغ نداشتند. «عَلَيْ أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۸ حضرت خضر، پیامبر و دارای علم لدنی از سوی خدا بود. «عُلِّمْتَ» ۹ پیمودن راه تکامل و رسیدن به معارف ویژه ی الهی، به معلم و راهنما نیاز دارد.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ» ۱۰ علم انبیا، محدود و قابل افزایش است. «تُعَلِّمَنِ مِمَّا» ... (اعلم افراد زمان نیز محدودیت علمی دارند). ۱۱ مراتب انبیا در بهره مندی از علم و کمال متفاوت است. «تُعَلِّمَنِ مِمَّا» ...

۱۲ برخورداری از تمام مراتب علم و کمال، شرط نبوت نیست. «تُعَلِّمَنِ» ۱۳ آگاهی به معارف و علوم الهی، تضمین کننده رشد و کمال انسان است.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا» ۱۴ علم به تنهایی هدف نیست، بلکه باید مایه ی رشد باشد و انسان را به عمل صالح بکشاند و فروتنی آورد، نه غرور و مجادله. (۱) «رُشْدًا»

ص: ۲۰۱

۱- (۱). پیامبر صلی الله علیه و آله در تعقیب نمازشان می خواندند: «أعوذ بك من علم لا ينفع». بحار، ج ۸۶، ص ۱۸.

اشاره

قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۶۷) وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا (۶۸) قَالَ سَيَتَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّ لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا (۶۹) قَالَ فَاِنْ اِتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْئَلْنِيْ عَنْ شَيْءٍ حَتّٰى اُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (۷۰)

(خضر) گفت: تو هرگز نمی توانی بر همراهی من صبر کنی.

و چگونه بر چیزی که آگاهی کامل به (راز) آن نداری صبر می کنی؟

(موسی) گفت: به خواست خدا مرا شکایا خواهی یافت و در هیچ کاری، تو را نافرمانی نخواهم کرد.

(خضر) گفت: پس اگر در پی من آمدم، از چیزی (از کارهای شگفت من) مپرس، تا آنکه خودم درباره ی آن سخن آغاز کنم.

نکته ها:

چنان که در آیات قبل بیان کردیم؛ حضرت موسی با آنکه از پیامبران اولوالعزم است و در علم شریعت، اعلم می باشد، ولی در سایر علوم، دانش خضر بیشتر بوده است.

پیام ها:

۱ مربی و معلم باید از ظرفیت شاگردان آگاه باشد. «إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ» ...

۲ در واگذاری مسئولیت های فرهنگی، باید لیاقت ها شناخته و ضعف ها گوشزد شود. «إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ» ...

۳ ظرفیت افراد برای آگاهی ها متفاوت است، حتی موسی تحمل کارهای خضر را ندارد. «لَنْ تَسْتَطِيعَ» ۴ رشد علمی بدون صبر، میسر نیست. «رُشْدًا ... وَ كَيْفَ تَصْبِرُ» ۵ بسیاری از مجادلات و کدورت ها، در اثر بی اطلاعی افراد از افکار و اهداف

یکدیگر است. « وَ كَيْفَ تَصْبِرُ... »

۶ آگاهی و احاطه ی علمی، ظرفیت و صبر انسان را بالا می برد. « كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا » ۷ با صبر و لطف الهی می توان به رشد و کمال رسید. « اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا » ۸ برای هر کاری که در آینده می خواهیم انجام دهیم، مشیت الهی را فراموش نکرده و « اِنْ شَاءَ اللّٰهُ » بگوییم. « سَيَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا » ۹ خضر معصوم بود، چون موسی تعهد کرد که از دستورهای او نافرمانی نکند.

« لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا » ۱۰ اطاعت از معلّم و صبر در راه تحصیل، ادب و شرط تعلّم است. « سَتَجِدُنِيْ ... »

صَابِرًا

۱۱ تعهد گرفتن در مسایل علمی و تربیتی جایز است. « فَاِنْ اَتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْئَلْنِيْ » ۱۲ سؤال کردن، زمان دارد و شتابزدگی در سؤال، ممنوع است. « فَلَا تَسْئَلْنِيْ ... حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ » ۱۳ تمام کارهای انبیا، با دلیل، منطق و حکیمانه است. « اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا » ۱۴ استاد و مربی باید از ذهن شاگردان، ابهام زدایی کند. « حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

فَاَنْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا رَكِبَا فِي السَّفِيْنَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَ خَرَقْتُهَا لِتُعْرِقَ اَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِمْرًا (۷۱) قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسِيْطِعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۲)

پس آن دو (موسی و خضر) به راه افتادند، تا آنکه سوار کشتی شدند. (خضر) آن را سوراخ کرد. موسی (از روی اعتراض یا تعجب) گفت: آیا آن را سوراخ کردی تا سرنشینان آن را غرق کنی؟ راستی که کار ناروایی انجام دادی!

(خضر) گفت: آیا نگفتم تو هرگز نمی توانی همراه من شکیب باشی؟

ص: ۲۰۳

نکته ها:

«خرق» به معنای پاره کردن چیزی از روی فساد و بدون مطالعه است. کلمه ی «امر» به کار مهم شگفت آور یا بسیار زشت گفته می شود.

پیام ها:

۱ در آموزش، زمان را از دست ندهید. «فَانْطَلِقُوا» (حرف «ف» نشانه فوریت است) ۲ همراهی افراد، گاهی تا پایان راه نیست. همسفر اول موسی، در ادامه راه با آنان نبود و موسی و خضر، دو نفری به راه افتادند. «فَانْطَلِقُوا» و نفرمود: «فَانْطَلِقُوا» ۳ فراگیری علم، محدود به زمان و مکان و وسیله ی خاصی نیست. «رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ» (در دریا و سوار بر کشتی و در سفر هم می توان آموخت). ۴ اگر علم و حکمت کسی را پذیرفتیم باید در برابر کارهایش، حتی اگر به نظر ما عجیب آید، سکوت کنیم. «السَّفِينَةِ خَرَقَهَا» ۵ گاهی لازمه ی آموزش، خراب کردن است. «خَرَقَهَا» ۶ هنگام خطر، هر کسی خود و منافع خود را می بیند، ولی انبیا به فکر دیگرانند.

«لِتُغْرَقَ أَهْلُهَا» و نفرمود: «لتغرقنا» ۷ سوراخ کردن کشتی، به ظاهر هم تصرف بی اجازه در مال دیگری بود، هم زیان و خسارت رساندن بی دلیل به مال و جان خود و دیگران، لذا حضرت موسی اعتراض کرد. «شَيْئاً إِمْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۳ تا ۷۴]

اشاره

قَالَ لَا تَأْخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عَشْرًا (۷۳) فَانْطَلِقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بَعْضًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (۷۴)

(موسی) گفت: مرا به خاطر فراموشی ام مؤاخذه مکن و از این کارم بر من سخت مگیر.

پس به راه خود ادامه دادند تا به نوجوانی برخورد کردند، پس خضر او را کشت. موسی گفت: آیا بی گناهی را بدون آنکه کسی را کشته باشد، کشتی؟ به راستی کار زشت و منکری انجام دادی!

نکته ها:

نه انبیا فراموشکارند، نه فراموشی قابل انتقاد و مؤاخذه است. بنا بر این در جمله ی «لَا تُؤَاخِذُنِي بِمَا نَسَيْتُ»^۱، مراد از نسیان، رها کردن قرار تبعیت و سکوت، به دلیل کارهایی بود که به نظر موسی خلاف شرع می آمد.

«ارهاق»، هم به معنای فراگیر شدن با قهر و غلبه است و هم به تکلیف کردن به کار سخت گفته می شود.

از کلمه ی «غُلَاماً»^۲ و «زَكِيَّةً»^۳ استفاده می شود که نوجوان به تکلیف نرسیده بود. کلمه «نُكْرًا»^۴ از «امر»^۵ شدیدتر است، زیرا در مورد سوراخ کردن کشتی فرمود: «شَيْئًا إِمْرًا»^۶، ولی در مورد کشتن نوجوان فرمود: «شَيْئًا نُكْرًا»^۷.

پیام ها:

۱ معلم و استاد می تواند شاگرد خود را مؤاخذه کند. «لَا تُؤَاخِذُنِي»^۱ در تعلیم و تربیت نباید کار را بر شاگردان سخت گرفت. «لَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُشِيرًا»^۲ معلم و استاد، پس از پذیرش اشتباه و عذرخواهی شاگرد، تعلیم و ارشاد را ادامه دهد. «فَانْطَلَقَا»^۳ معلم باید شاگرد را به تدریج با معارف آشنا کند. «فَانْطَلَقَا»^۴ (موسی گام به گام با اسرار آشنا می شود). ۵ مراعات محکمات، مهم تر از تعهدات اخلاقی است. «أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً»^۵ موسی به خاطر اینکه قتل را از منکرات می دانست، نهی از منکر را برخورد لازم دید و نهی کرد و از تعهد اخلاقی که داده بود، دست برداشت.

۶ قانون قصاص، در دین موسی نیز بوده است. «أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ» اعتراض موسی این بود که چرا نوجوانی را که قاتل نبوده کشتی؟ ۷ گاهی آنچه نزد کسی «معروف» است، نزد دیگری «منکر» جلوه می کند. «جِئْتُ شَيْئًا نَكْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۵) قَالَ إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا (۷۶)

گفت: آیا نگفتمت که نمی توانی همپای من صبر کنی؟

(موسی) گفت: اگر از این پس چیزی از تو پرسیدم، دیگر با من همراه مباش، قطعاً از سوی من معذور خواهی بود (و اگر رهایم کنی حق داری).

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر موسی صبر می کرد، عجایب بیشتری از خضر می دید. (۱)

پیام ها:

۱ اولیای خدا در تحمیل علم و ظرفیت، در یک درجه نیستند. «لَنْ تَسْتَطِيعَ» ۲ سه بار آزمایش و مهلت دادن، برای شناخت خصلت ها کافی است. «إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا» ۳ اگر با کسی تضاد فکری داریم و یکدیگر را درک نمی کنیم، بی آنکه مقاومت کنیم از هم جدا شویم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي»

ص: ۲۰۶

۴ اعتراض های موسی به خاطر ابهام هایی بود که در کار خضر می دید و جنبه ی سؤال داشت. «إِنْ سَأَلْتَكَ» ۵ درباره ی عملکرد خود، رأی منصفانه بدهیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» موسی مسئولیت بی صبری خود را بر عهده گرفت.

۶ وقتی از کسی جدا می شویم، ادب را مراعات کنیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا» ۷ هر جدایی، نشانه ی کینه و عقده و غرور و تکبر نیست. «قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۷]

اشاره

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَوْمِهِ اسْتَطْعَمُوا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا (۷۷)

پس آن دو به راه خود ادامه دادند تا به اهل یک آبادی رسیدند، از اهل آنجا غذا خواستند، آنان از مهمان کردن آن دو سرباز زدند. پس آن دو در آنجا دیواری را یافتند که در حال ریزش بود. خضر، دیوار را برپا کرد. (موسی با تعجب) گفت: اگر می خواستی برای این کار مزد می گرفتی!

نکته ها:

مردم از دادن غذا به موسی و خضر امتناع کردند، ولی خضر به تنهایی دیوارِ خراب را مجانی تعمیر کرد.

پیام ها:

۱ هر دوره ی آموزشی، نیاز به حرکت دارد و تنوع در مکان برای آموزش های جدید، یک ارزش است. «فَانْطَلَقَا» ۲ ملتی که سقوط اخلاقی کند، از دادن نان به پیامبر اولوا العزم هم خودداری می کند. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» (البته این در صورتی است که آنان را می شناختند.)

ص: ۲۰۷

۳ آنان که از مهمانانی غریب پذیرایی نکنند، قابل نکوهش اند. «فَابْوَا» ...

۴ بی‌اعتنایی و بی‌مهری مردم، در کار ما تأثیر منفی نگذارد. «فَابْوَا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا» ۵ انبیا گاهی در شدت نیاز به سر می بردند. «اسْتَطَعَمَا» ۶ گرچه نیازمندان به حد اقل قناعت کنند، ولی کرامت انسانی می گوید که در حد ضیافت پذیرایی کنید. «اسْتَطَعَمَا» ... «يُضَيَّفُوهُمَا» ۷ لازم نیست مهمان همیشه آشنا باشد، از مهمان غریب و ابن السبیل هم باید پذیرایی کرد. «فَابْوَا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا» ۸ باید نواقص را اصلاح و تعمیر کرد، نه آنکه هر چیز عیب دار را بی ارزش پنداشت و از آن دست کشید. «فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً ... فَأَقَامَهُ» ۹ اولیای الهی اهل کینه و انتقام نیستند. گرچه آنان را مهمان نکردند، ولی خضر به آنان خدمت کرد. «فَابْوَا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا فَأَقَامَهُ» ۱۰ پیامبران بر مال و جان مردم ولایت دارند که هر گونه تصرف کنند و نیاز به کسب اجازه از مالک ندارند. «فَأَقَامَهُ» ۱۱ همه جا منطبق «اول معاش سپس کار» و «اول تأمین سپس تمکین»، درست نیست. پیامبر گرسنه، مجانی کارگری می کند. «فَابْوَا ... فَأَقَامَهُ» وقتی نیاز را دیدیم، دست به کار شویم و منتظر دعوت و بودجه و همکار و آیین نامه نباشیم.

«جِدَاراً، فَأَقَامَهُ» ۱۲ کار کردن برای خدا بدون گرفتن مزد، عیب نیست. «فَأَقَامَهُ» ۱۳ وقتی کاری را مفید و لازم تشخیص دادیم، به انتقاد این و آن کاری نداشته باشیم. «لَا تَتَّخِذْ عَلَيْهِ أُجْرًا» ۱۴ کار کردن و مزد گرفتن و اجیر شدن ننگ نیست. «لَا تَتَّخِذْ عَلَيْهِ أُجْرًا» ۱۵ اولیای خدا برای پول کار نمی کنند. «لَوْ شِئْتَ لَاتَّخِذْتَ عَلَيْهِ أُجْرًا»

اشاره

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۷۸)

(خضر) گفت: این (بار) جدایی میان من و توست، بزودی تو را از تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر کنی آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

«تأویل» به معنای ارجاع و بازگشت دادن است و به هر کاری که به هدف برسد یا پرده از اسراری بردارد گفته می شود.

جدایی خضر از موسی به پیشنهاد خود موسی بود که گفت: «إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي» و زمینه ی آن را با سؤال ها و اعتراض های مکرر و تنها گذاشتن او در ساختن دیوار فراهم کرد.

از موسی پرسیدند: سخت ترین لحظاتی که بر تو گذشت، کدام لحظه بود؟ گفت: با آنکه از فرعونیان تهمت ها شنیدم و از بنی اسرائیل بهانه جویی ها دیدم، ولی دشوارترین زمان، آن لحظه ای بود که خضر گفت: «هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ». (۱) بگذار تا بگریم، چون ابر در بهاران کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران

پیام ها:

۱ هر کس قدر وصال را نداند، گرفتار فراق خواهد شد. «هَذَا فِرَاقُ» ...

۲ به کوچک ترین انتقادی یاران خود را از دست ندهیم. خضر بعد از چند مرحله فرمود: «هَذَا فِرَاقُ» ...

۳ هر چه سریعتر ابهام ذهنی دیگران را بر طرف کنید. «سَأُنَبِّئُكَ» ۴ با تعلیم حکمت، ظرفیت افراد را افزایش دهیم. «سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ» ...

۵ حوادث ظاهری، گاهی جنبه ی باطنی هم دارد. «بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا»

ص: ۲۰۹

اشاره

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا (۷۹)

اما آن کشتی (که سوراخ کردم) از آن بینوایانی بود که در دریا کار می کردند. خواستم آن را معیوبش کنم، (چون) در کمین آنان پادشاهی بود که غاصبانه و به زور، هر کشتی (سالمی) را می گرفت.

نکته ها:

«وراء» به هر مکان پنهانی و پوشیده گفته می شود؛ خواه آن مکان روبروی انسان باشد، یا پشت سر او.

آنچه را انسان مشاهده می کند، یک چهره ی ظاهری امور است که چه بسا برای آن، چهره ی باطنی نیز وجود داشته باشد. ظاهر کارهای خضر در دیدگاه حضرت موسی کار خلاف بود، ولی در باطن آن، راز و رمز و حقیقتی نهفته بود.

خضر، کشتی را به گونه ای سوراخ نکرد که آب در آن رفته و سبب غرق شود، بلکه آن را معیوب ساخت. چه بسا عیب ها و نواقصی که مصلحت ها در آن است. (۱)

معیوب کردن کشتی برای آن بود که به دست آن پادشاه ستمگر نیفتد و آن بینوایان، بینواتر نشوند. در واقع دفع افسد به فاسد بود، که این کار همه کس نیست و تشخیص اهمّ و مهم کار دین شناسان عمیق است.

اهل بیت علیهم السلام، گاهی برخی یاران خالص خود را در حضور دیگران نکوهش و عیبجویی می کردند، تا مورد سوء ظنّ حکومت ستمگر قرار نگیرند و جانشان سالم بماند. چنان که امام صادق علیه السلام از زراره انتقاد علنی کرد تا از آزار عبّاسیان در امان باشد، سپس به او پیام داد که برای حفظ جان تو چنین کردم. آن گاه این آیه را تلاوت کردند: «أَمَّا السَّفِينَةُ...» و فرمودند: تو بهترین کشتی این دریایی که طاغوت در پی تو و مراقب توست. (۲)

ص: ۲۱۰

۱-۱. بسا شکست کز آن کارها درست شود کلید رزق گدا پای لنگ و دست شل است (صائب)

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

کسانی پا به دنیای اسرار گذاشته و به باطن اشیا آگاه می شوند که از مرحله ی ظاهر گذشته باشند، همچون موسی علیه السلام که عالم به شریعت بود و به آن عمل می کرد، در دوره ی همراهی با خضر، به اسرار باطنی نیز آگاه شد.

پیام ها:

۱ مراعات نظم در شیوه ی آموزش مهم است. سؤال اوّل از شکستن کشتی بود، ابتدا پاسخ همین سؤال مطرح می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۲ اسرار ناگفته و راز کارها، روزی آشکار می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۳ شخص حکیم، هرگز کار لغو نمی کند و اعمالش بر اساس حکمت و مصلحت است. (۱) «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۴ افراد متعهد، باید حافظ حقوق و اموال محرومان باشند. «فَكَأَنْتَ لِمَسَاكِينٍ» ...

۵ اولیای خدا دلسوز مساکین و محرومانند. «لِمَسَاكِينٍ» ۶ چه بسا کسانی با داشتن سرمایه و کار، باز هم در آمدشان برای مخارجشان کافی نباشد و از نظر قرآن، مسکین محسوب شوند. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ» ۷ مشارکت در سرمایه و کار، عقد قانونی و در ادیان قبل نیز بوده است. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ» ۸ باید حاکمان غاصب را از دست یابی به اموال مردم محروم کرد. «أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ» ۹ دفع افسد به فاسد جایز و رعایت اهمّ و مهم لازم است. «أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ» ۱۰ طاغوت ها به کم راضی نیستند. به فقرا و سرمایه های اندک هم رحم نمی کنند. «يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ» ۱۱ هر چند کار خضر به فرمان خدا بود، «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي» اما برای رعایت ادب، عیب دار ساختن کشتی را به خود نسبت داد. «أَعْيَبَهَا»

ص: ۲۱۱

(۱-۱). گر خضر، در بحر کشتی را شکست صد درستی، در شکست خضر هست (مولوی)

۱۲ کار پیامبران معمولاً بر اساس قوانین ظاهری است، اما وظیفه ی خضر، بر اساس واقعیات بود. «فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۰ تا ۸۱]

اشاره

وَ أَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا (۸۰) فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاءً وَ أَقْرَبَ رُحْمًا (۸۱)

و اما نوجوان (که او را کشتم) پدر و مادرش هر دو مؤمن بودند. ترسیدیم که او آن دو را به کفر و طغیان وا دارد.

(از این رو) خواستیم که پروردگارشان به جای او (فرزندی) پاک تر و بهتر و بامحبت تر به آن دو بدهد.

نکته ها:

«ارهاق» به معنای وادار کردن دیگری به کاری است که انجام آن برای او دشوار و طاقت فرسا باشد.

در حدیث آمده است: خداوند به جای آن پسر، دختری به آن دو مؤمن داد که از نسل او هفتاد پیامبر پدید آمدند. (۱)

گاهی فرزند، سبب انحراف و کفر والدین می شود، «فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا...» گاهی هم والدین فطرت پاک و توحیدی فرزند را به کفر و آیین های انحرافی می کشانند.

چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر فرزندی، به طور فطری خداشناس و مؤمن است، مگر آنکه پدر و مادر او را تغییر دهند. (۲)

ص: ۲۱۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ أَبُوَاهُ يَهُودَانَهُ وَ يَنْصَرَانَهُ». بحار، ج ۳، ص ۲۸۲.

۱ اولیای خدا کار لغو و بی جهت نمی کنند، گرچه در ظاهر خلاف به نظر آید.

« أَمَّا الْغُلَامُ » ۲ مرگ فرزند، بهتر از آن است که بد عاقبت و موجب فساد و طغیان شود.

« يُزْهِقُهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا » ۳ خداوند به پدر و مادر با ایمان، عنایت خاص دارد. « أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا » ۴ گاهی جسم باید فدای فکر بشود. فرزند کشته می شود تا ایمان پدر و مادر محفوظ بماند. « فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا » ۵ باید فتنه ها را پیش بینی کرد و از ریشه خشکاند. « فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا » ۶ طغیان و سرکشی زمینه ی کفر است. (طغیان) قبل از «کفر» آمده است. ۷ اراده ی مردان خدا، اراده ی خداست. « فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا » ۸ اولیای خدا هم مسئولیت دارند و هم در اندیشه ی آینده ی مردم می باشند.

« فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا » ۹ گاهی دلیل گرفتار شدن مؤمنین به بعضی ناگواری ها، حفظ ایمان و عقیده خود آنان است. « يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ » ۱۰ اگر خداوند چیزی را از مؤمن گرفت، بهتر از آن را به او می دهد. « يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ » ۱۱ از بین رفتن فرزند ناصالح و جایگزینی آن با فرزند صالح، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. « يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ » ۱۲ تنها پاکی و صلاح فرزندان کافی نیست، باید نسبت به پدر و مادر مهربان باشند. « زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا » ۱۳ آنچه ارزش است، سلامت، پاکی و محبت به والدین است، نه دختر یا پسر بودن فرزند. « زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا »

اشاره

وَ أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَ يَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَ مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۸۲)

و اما آن دیوار، از آن دو نوجوان یتیم در آن شهر بود و زیر آن دیوار، گنجی برای آن دو بود و پدرشان مردی صالح بود. پس پروردگارت اراده کرد که آن دو به حدّ رشد (و بلوغ) خود برسند و گنج خویش را که رحمتی از سوی پروردگارت بود استخراج کنند و من این کارها را خودسرانه انجام ندادم. این بود تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر و شکیبایی ورزی.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمودند: آن گنج، کلماتی حکیمانه بود که بر صحیفه ای از طلا نوشته شده بود. مضمون آن حکمت ها این بود: تعجب از کسی که ایمان به تقدیر الهی دارد، چرا محزون می شود؟! شگفت از کسی که یقین به مرگ دارد، چرا شاد است، یقین به حساب دارد، چرا غافل است، یقین به رزق دارد، چرا خود را به زحمت بیش از اندازه می اندازد و یقین به دگرگونی دنیا دارد، چرا به آن اطمینان می کند؟! (۱) طبق احادیث، لطف و رحمت خدا مخصوص فرزندان بی واسطه نیست، بلکه در نسل های بعدی هم تأثیر دارد و نیکوکاری اجداد، موجب عنایت خدا به ذریه ی آنان می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد: من فرزندان را به خاطر خوبی پدران پاداش می دهم. سپس فرمود: اگر به ناموس مردم خیانت کنید، به ناموس شما خیانت می شود. «کما تدین تدان». (۳)

یک جا فرزند به خاطر حفظ ایمان والدین کشته می شود، و در جای دیگر به خاطر صالح

ص: ۲۱۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

بودن پدر، پیامبری کارگری می کند تا سرمایه به دست فرزند برسد.

وقتی بعضی به امام مجتبی علیه السلام به خاطر صلح با معاویه اعتراض کردند، فرمود: مگر نمی دانید خضر برای مصلحت، کشتی را سوراخ کرد و نوجوانی را کشت و کارهای او مورد غضب موسی قرار گرفت؟ ای مردم! اگر صلح را نمی پذیرفتم همه ی شیعیان روی زمین نابود می شدند. «لولا ما اتیت لما ترک من شیعتنا علی وجه الارض احد الا قتل». (۱).

«قریه» و «مدینه» هر دو به یک معنی می باشد. چنان که در آیه ی ۷۷ فرمود: «اتیا اهل قریه» در اینجا می فرماید: «فی المدینه». (۲).

«اشد»، جمع «شده»، و «یبلغا اشدهما» یعنی تا آنان به تمام رشد خود برسند.

پیام ها:

۱ کودک نابالغ نیز می تواند مالک باشد، اما شرط تصرف در اموال، توانمندی و رشد است. «كَتْرُ لَهُمَا، أَنْ يَبْلُغَا أَشَدَّهُمَا» ۲ ذخیره سازی ثروت برای فرزندان، جایز است. «كَتْرُ لَهُمَا، وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» ولی زراندوزی اگر بدون انفاق باشد ممنوع است.

۳ حفظ اموال یتیمان، واجب است. «لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ» ۴ کارهای خوب پدر، در زندگی فرزندان اثر دارد. «أَبُوهُمَا صَالِحًا» ۵ خضر، پیامبر بوده است. «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي» ۶ گاهی حوادث دارای تحلیل و تفسیر عمیق و در مسیر رشد انسان است. هدف از این دوره ها، رشد موسی بود. «فَأَرَادَ رَبُّكَ، رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ» ۷ در برابر خدا باید مؤدبانانه سخن گفت. حضرت خضر آنجا که سخن از عیب و نقص است، به خود نسبت می دهد، «فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا» و آنجا که محدوده ی کار

ص: ۲۱۵

۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

۲-۲). به گفته دوست دانشمندان آقای کلباسی: اگر در قرآن کلمات «قریه» و «مدینه» را بررسی کنیم مشاهده خواهیم کرد که مدینه در مواردی است که در آن نور هدایت تاییده باشد و هر کجا نور هدایت نباشد، قریه گفته شده است.

الهی است، به خدا نسبت می دهد. «فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا» ۸ اراده ی اولیای خدا، اراده خداست. «فَأَرَدْتُ، فَأَرَدْنَا، فَأَرَادَ رَبُّكَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۳]

اشاره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (۸۳)

و از تو درباره ذو القرنین می پرسند. بگو: به زودی از او یادی بر شما خواهم کرد.

نکته ها:

«قرن»، دو معنا دارد: یکی دوران طولانی و دیگری به معنای شاخ حیوان، و ذو القرنین را از آن جهت بدین وصف نامیده اند که یا حکومت طولانی داشته و یا آنکه دو رشته موی خود را مثل دو شاخ می بافته و یا روی کلاه او دو شاخک قرار داشته است. همچنین ممکن است مراد از «قرنین» شرق و غرب جهان باشد، (۱) که چون او به تمام شرق و غرب عالم سلطه پیدا کرده بوده «ذو القرنین» نامیده شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ذو القرنین» پیامبر نبود، لیکن مرد صالحی بود که خدا او را دوست می داشت و او قوم خود را به تقوا سفارش می کرد. مردم بر یک طرف سر او ضربه ای وارد کردند و او تا مدتی ناپدید شد، پس از آن به سوی مردم بازگشت و دعوت خود را تکرار کرد، مردم به سمت دیگر سر او ضربه ای زدند. آن گاه امام فرمود: در میان شما نیز شخصی با این خصوصیات است. (۲) بنا بر این به خاطر این دو ضربه به ذو القرنین معروف بوده است.

تفسیر نمونه با توجه به اظهارات چند مورخ یونانی و چند فراز از تورات (کتاب اشعیا، فصل ۴۶، شماره ی ۲۸ و ۱۱) و کشف مجسمه ی کورش در قرن نوزدهم میلادی که تاجی با دو شاخ بر سر داشت، ذو القرنین را با کورش بیشتر تطبیق می دهد، ولی مرحوم شعرانی، در حاشیه تفسیر ابو الفتوح، ذو القرنین را همان اسکندر مقدونی می داند که از سیزده سالگی شاگرد ارسطو بوده است. و صاحب تفسیر المیزان او را همان کورش می داند.

ص: ۲۱۶

۱-۱). چنان که عربها می گویند: «قرنی الشمس» یعنی دو شاخ آفتاب که مراد شرق و غرب عالم است.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین؛ کمال الدین صدوق.

به هر حال در اینکه ذو القرنین چه مدت حکومت کرده و نام واقعی او چیست و چند سال عمر کرده و آیا بشر بوده یا فرشته، پیامبر یا عبد صالح؟ اسکندر بوده یا کورش؟ چرا ذو القرنین نام دارد؟ امکاناتش چه بوده، محدوده ی حکومتش کجا بود؟ طول و عرض و مشخصات سدی که ساخت چه بود؟ چه زمانی بود؟ آیا این سد همان دیوار چین است یا نه؟ سخنان بسیاری بیان شده و بحث در جزئیات آن چندان مفید نیست. باید دنبال هدف ها رفت، نه مسائل جزئی که در آنها هیچ رشدی نیست.

پیام ها:

۱ انبیا مرجع مردم و پاسخگوی سؤالات آنان بوده اند. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقَرْنَيْنِ» ۲ رهبر و مبلغ دینی باید با تاریخ و حوادث مهم آشنا باشد. «يَسْأَلُونَكَ» ...

آنکه پیشوای مردم شد، از او سؤالات مختلفی می کنند، چنان که در آیات دیگر سؤال از روح مطرح است.

۳ سؤالات بجا و منطقی مردم را بی پاسخ نگذاریم. «سَأَلُوا» ۴ در پاسخ سؤال ها، شتابزده جواب ندهیم. «سَأَلُوا» ۵ تاریخ و بازگویی آن، به اندازه ای که در آن تذکر و عبرت باشد ارزشمند است.

«سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا» ۶ پرسش های مردم، زمینه ی نزول بعضی از آیات بوده است. «يَسْأَلُونَكَ ... قُلْ» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵]

اشاره

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (۸۴) فَاتَّبَعَ سَبَبًا (۸۵)

همانا ما در زمین به او (ذو القرنین) قدرت دادیم و از هر چیزی وسیله ای به او عطا کردیم.

پس او در پی سبب رفت (و سفر خود را آغاز کرد).

در دعایی که حضرت علی علیه السلام تعلیم آن جوان بلخی داد، (دعای مشلول) می خوانیم: «یا من نصر ذی القرنین علی ملوک الجابره» ای خدایی که ذو القرنین را بر پادشاهان ستمگر پیروز کردی. و در حدیثی آن حضرت، ذو القرنین را کسی می داند که نشانه ی پادشاهی و نبوت داشته و به همه چیز، آگاهی داشته تا حق را از باطل بشناسد و خداوند شهرها و دلها را تسلیم او گرداند. (۱)

ذو القرنین و سلیمان، دو مؤمن بودند که حاکم زمین شدند و بخت النصر و نمرود دو کافر که حاکم زمین شدند. (۲)

قدرتی را که خداوند به اولیای خویش می دهد، (همچون حضرت سلیمان و یوسف و برخی مؤمنان) برای استفاده در راه خداست. قرآن درباره بندگان خوب خدا می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ... (۳) آنان کسانی هستند که اگر تمکن و قدرت به آنان دهیم به اقامه ی نماز و پرداخت زکات و احیای امر به معروف و نهی از منکر می پردازند. و از کسانی که از قدرت خود در مسیر ناحق استفاده کنند، انتقاد کرده و می فرماید: «كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ» (۴) چه بسیار کسانی را که پیش از شما هلاک کردیم، زیرا از قدرت و حکومت خود سوء استفاده می کردند.

پیام ها:

۱ خداوند بر همه ی هستی و اسباب طبیعی، حاکم است و به هر کس بخواهد مکنّت و قدرت می دهد. «مَكَّنَّا لَهُ» ولی بهره وری صحیح، در سایه ی حسن نیت و حسن تدبیر انسان است. «فَأَتَّبَعِ سَبَبًا» ۲ گاهی خداوند همه گونه امکانات را در اختیار بعضی قرار می دهد. «مَكَّنَّا لَهُ» ...

آتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا

ص: ۲۱۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. حج، ۴۱.

۴-۴. انعام، ۶.

۳ نظام طبیعی، نظام سبب و مسبب است و هر چیزی سببی دارد که باید آن را شناخت و در پی آن رفت. « مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبَبًا » بندگان خاص خدا نیز باید به وسیله ی اسباب و امکانات طبیعی، اهداف حق را دنبال کنند.

۴ مهم تر از داشتن امکانات و قدرت، خوب استفاده کردن است. « آتَيْنَاهُ ... سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبَبًا » ۵ ذو القرنین علاوه بر داشتن امکانات، از دانش بکارگیری اسباب نیز برخوردار بود. « فَاتَّبِعْ سَبَبًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۶]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُتَخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا (۸۶)

تا آن گاه که به (منطقه ی) غروب خورشید رسید، چنان یافت که آن در چشمه ای تیره و گل آلود فرو می رود و نزد آن قومی را یافت. گفتیم: ای ذو القرنین! یا آنها را عذاب می کنی یا میان آنان راه نیکی پیش می گیری (و همه را می بخشایی).

نکته ها:

« حَمِئَةٍ »، به گل سیاه بدبو، لجن و گل داغ گفته می شود.

پیام ها:

۱ پیامبران و اولیای الهی برای حل مشکلات و نجات مردم، شخصاً قیام و اقدام می کردند و تنها به دعا اکتفاء نمی کردند. « بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ » ۲ جهانگردی با شناخت و هدف، مورد تأیید است. « حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ... »

۳ ذو القرنین پیامبر بود. زیرا مورد خطاب الهی قرار گرفته است. « قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ » ۴ گاهی باید به مدیران و رهبران اختیاراتی را تفویض کرد. « إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا ... »

(اولیای خدا از سوی پروردگار، دارای اختیاراتی هستند.) ۵ کفر در مغرب زمین، سابقه ای بس طولانی دارد. «وَحَدَّ عِنْدَهَا قَوْماً ... أَنْ تُعَذَّبَ» ۶ پیامبران نباید از مردم فاصله بگیرند. «تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا (۸۷) وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَسَنُقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا (۸۸)

(ذو القرنین) گفت: اما هر کس ستم کند، او را عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی پروردگارش باز گردانده می شود، او هم وی را به سختی عذاب می کند.

و اما هر کس ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهد، پس پاداش بهتر برای اوست و برای او از سوی خود، آسانی مقرر خواهیم داد.

پیام ها:

۱ کفر و شرک، ظلم است. در مقابل ایمان، به جای شرک، ظلم به کار رفته است «أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ» ۲ حکومت اسلامی حق دارد با مشرکان برخوردی تند داشته باشد. «مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ» ۳ ذو القرنین به امید توبه ی ستمگران بود و لذا در کیفر آنان شتابی نکرد. «مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ» ۴ عذاب دنیا، مانع کیفر آخرت نیست. «نُعَذِّبُهُ، فَيُعَذِّبُهُ» ۵ کیفر دنیوی، شناخته شده و معلوم است، ولی عذاب آخرت ناشناخته است.

«عَذَابًا نُكْرًا» ۶ با نیکان و بدان نباید یکسان برخورد کرد، چه از موضع فرد، چه حکومت.

«أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ»

۷ ذوالقرنین، معجری دستوره‌های الهی بود. در آیه ی قبل به او سفارش بر خورد نیکو شد: «تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسَيْنًا» و در اینجا فرمود: «فَلَهُ جِزَاءٌ الْحُسَيْنِ» ۸ رهبران الهی باید با قوانین آسان بر مردم، حکومت کنند. «سَيَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا» ۹ بر خورد شدید با ستمگران و نرمش با مؤمنان، شیوه ی رهبران الهی است.

«عَذَابًا نُكْرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا» ۱۰ وظیفه رهبر و حاکم الهی، اجرای عدالت و مبارزه با ظلم و آسان کردن مقدرات اجتماعی است. «عَذَابًا نُكْرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا» ۱۱ در تشویق و پاداش سرعت بگیری، ولی در کیفر و عذاب عجله نکنید.

حرف «سین» در «سَنَقُولُ» نشانه تسریع و حرف «سوف» نشانه تأخیر است.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۹ تا ۹۱]

اشاره

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا (۸۹) حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَلْعُجًا عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سَبِيلًا سِرًّا (۹۰) كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا (۹۱)

سپس (ذو القرنین برای سفر دیگر) سبب (دیگری) را پیگیری کرد.

تا آنکه به محلّ طلوع خورشید رسید، آن را چنان یافت که بر قومی طلوع می کند که جز خورشید برای آنان پوشش و سایه بانی قرار نداده بودیم.

و ما اینگونه به آنچه از امکانات و برنامه نزد او (ذو القرنین) بود، احاطه داشتیم (و کارهایش زیر نظر ما بود).

نکته ها:

ذو القرنین، پس از سفری به سوی غرب و اقامه ی نظام عادلانه دینی در میان

ساحل نشینان، سفری نیز به شرق کرد.

مراد از اینکه جز خورشید، سایه بانی نداشتند، زندگی ابتدایی و بدون امکانات است. به فرموده امام صادق علیه السلام: نه خانه سازی می دانستند، نه خیاطی. خورشید، بی مانع بر آنان می تابید به گونه ای که صورت های آنان سیاه شده بود. (۱)

پیام ها:

۱ افراد صالح و متعهد، پیگیری و پشتکار دارند. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبَبًا» ۲ مردان خدا، با داشتن همه نوع امکانات رفاهی، برای نجات محرومان و گسترش عدالت حرکت می کنند. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبَبًا» ...

۳ بازگو کردن سفرهای مردان خدا و برکات مترتب بر آن، ارزش و مایه ی درس و عبرت است. «فَأَتَّبِعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا» ...

۴ آنچه مهم است؛ هدایت و خدمت به مردم است، چه در شرق باشد چه در غرب. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبَبًا» ...

۵ خداوند به افراد و نعمت های ویژه ای که به آنان عطا فرموده، آگاهی کامل دارد. «أَحْطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا» (بازگویی سفرهای ذو القرنین و حوادث و گفتگوهای او با مردم، نمونه ای از احاطه ی علمی خداوند است.)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبَبًا (۹۲) حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا (۹۳)

سپس (برای سفری دیگر از اسبابی که در اختیار داشت) سببی را پیگیری کرد.

تا آن گاه که به میان دو سدّ (کوه) رسید، پشت آن دو کوه مردمی را یافت که گویا هیچ سخنی را نمی فهمیدند.

ص: ۲۲۲

با توجه به آیه بعد که مردم، ذوالقرنین را به کمال، قدرت، دلسوزی و لیاقت شناختند و ناامنی را مهم ترین مسئله تشخیص داده و حل آن را به دست ذوالقرنین دانستند و با او گفتگو کردند. بنا بر این مراد از جمله «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا» این است که فرهنگشان پایین بود. چنان که در آیه ی ۷۸ سوره ی نساء می خوانیم: «فَمَا لَهُؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» چرا اینها هیچ سخن و گفتاری را نمی فهمند؟ که مراد آیه، آشنایی نداشتن با زبان و لهجه ی خاصی نیست، بلکه مراد این است که چرا در خط صحیح قرار نمی گیرند؟! در این سوره، سه ماجرا نقل شده است که در هر سه، حرکت و هجرت وجود دارد: هجرت اصحاب کهف، هجرت موسی برای دیدار خضر، هجرت ذوالقرنین؛ اولی هجرت برای حفظ ایمان است، دومی برای تحصیل دانش و سومی برای نجات محرومان می باشد.

پیام ها:

۱ قوانین حاکم بر طبیعت را باید کشف و بکار بست. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا» ۲ هر حرکت و هدف و سفری، وسیله ای خاص نیاز دارد. جمله ی «أَتْبَعَ سَبَبًا» برای هر حرکت و سفری تکرار شده است.

۳ برای مردان خدا، توقف از فعالیت و فراغت و بازنشستگی معنی ندارد. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا» ۴ پیشوای مردم باید به مناطق دیگر هم سرکشی کند و در جریان اوضاع قرار گیرد. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ» ...

۵ تا حرکت و کاوش نباشد، نیازها و واقعیات شناخته نمی شود. «إِذَا بَلَغَ ... وَجَدَ» ۶ خدمت به محرومان یک ارزش است، چه با فرهنگ باشند یا نباشند.

«لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ»

اشاره

﴿قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَا جُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ (۹۴)

(آن مردم) گفتند: ای ذو القرنین! همانا (قوم) یا جوج و مأجوج در این سرزمین فساد می کنند، آیا ما برای تو خرج و هزینه ای قرار دهیم تا میان ما و آنان سدّی ایجاد کنی (تا از شرّشان ایمن شویم)؟

نکته ها:

«خراج» چیزی است که از زمین خارج می شود، و «خرج» به آنچه از مال خارج می گردد گفته می شود.

مفسران و مورّخان، با استفاده از قرائن موجود می گویند: مراد از یا جوج و مأجوج همان قبایل مغول و تاتار می باشند.

در روایتی از امیر مؤمنان علی علیه السلام می خوانیم: ذو القرنین قومی را یافت که به او گفتند: قوم یا جوج و مأجوج پشت این کوه هستند و هنگام برداشت محصول و میوه ها هجوم آورده و همه را غارت یا نابود می کنند، آیا ما برای تو سالیانه هزینه ای را قرار دهیم تا برای ما سدّی بسازی. (۱)

پیام ها:

۱ هر جا مردم احساس نیاز کردند، سرمایه گذاری هم می کنند. «فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا» در آیه ی ۷۷ این سوره مردم قطعه نانی به دو پیامبر خدا ندادند، ولی در این آیه، حاضرند سرمایه گذاری کلان کنند.

۲ اولیای خدا بهترین کسانی اند که می توانند ایجاد امتیّت کنند و گره گشای مردم باشند. «يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ ... تَجْعَلْ بَيْنَنَا ... سَدًّا»
 ۳ نیاز به امتیّت بیش از مسکن و لباس است. «نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ ... سَدًّا»

ص: ۲۲۴

(مردمی که در برابر خورشید، سایه بان و لباس نداشتند، از ذو القرنین امتیّت خواستند، نه پوشش). ۴ در جوامع انسانی، امتیّت و آسایش از اهمیّت ویژه ای برخوردار است. «تَجْعَلُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سِدًّا» لذا سخت ترین کیفرها نیز برای برهم زندگان امتیّت است. (۱)

۵ حبس و محدود کردن تبهکاران، جایز است. «سَدًّا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۵ تا ۹۷]

اشاره

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةِ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (۹۵) آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَوَّيْتُمُوهَا وَتَمَّ السَّوْيَاقَ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قِطْرًا (۹۶) فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا (۹۷)

(ذو القرنین در پاسخ) گفت: آنچه پروردگام در آن به من قدرت داده، (از کمک مالی شما) بهتر است. پس مرا با نیرویی کمک کنید تا میان شما و آنان سدّی محکم بسازم.

پاره های آهن برای من بیاورید تا آن گاه که میان دو کوه (با انباشتن پاره های آهن) برابر شد، گفت: بدمید؛ تا وقتی که آن را (مانند) آتشی گرداند، گفت: مس گداخته و آب شده بیاورید تا روی آهن ها بریزم.

(پس از ساختن این دیوار آهنی، یاجوج و ماجوج) نتوانستند از آن بالا روند و نتوانستند در آن رخنه ای پدید آورند.

ص: ۲۲۵

(۱- ۱). اشاره به آیاتی که کیفر «مفسدین فی الارض» را بیان می کند.

«ردم» به بستن شکاف، «صدف» به کنار و جانب، «قطر» به مس گذاخته و «زُبْر» به قطعه های بزرگ آهنی گفته می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: تقیه، سدّی میان شما و مخالفان است که قابل بالا رفتن از آن و سوراخ کردن نیست. (۱)

پیام ها:

۱ از دیدگاه اولیای الهی، همه ی امکانات از خداست. «مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي» ۲ پیامبران برای رسالت و هدایت مردم، درخواست پول و مادیات از آنان نداشتند. (۲) «مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ» ۳ امکانات مردمی را در راه مصالح آنان باید به کار گرفت. «فَاعِينُونِي» ۴ برای رسیدن به هدف، علاوه بر طرح و تقاضا و بودجه، همت و مشارکت مردمی نیز لازم است. «فَاعِينُونِي» ۵ گاهی به جای کمک های مالی باید نیروی انسانی را به کمک طلبید. «فَاعِينُونِي» ۶ ترکیب آهن و مس (آلیاژ سازی)، ابتکار انبیاست. «آتُونِي زُبْرَ الْحَدِيدِ ... قَطْرًا» (امروزه از نظر علمی، اهمیت این ترکیب ثابت شده است). ۷ محکم کاری و بی نقص انجام دادن کارها، شیوه ی انبیاست. «فَمَا اسْطَاعُوا» ...

سدّ ذو القرنین چنان محکم و بزرگ بود که نمی توانستند آن را خراب کنند یا از آن بگذرند. «أَنْ يَطْهَرُوهُ ... لَهُ نَقْبًا» ۸ در حلّ مشکلات اجتماعی، همیاری مردمی که صاحبان درد هستند، لازم است. (زیرا نشاط کاری بیشتر می شود، ارزش زحمات را می دانند و کم کاری

ص: ۲۲۶

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). در سوره ی شعراء، پنج مرتبه از قول پنج پیامبر نقل شده است که به مردم می گفتند: ما از شما پاداش مادی نمی خواهیم. پیامبر اسلام نیز مزد رسالت خود را محبت اهل بیت علیهم السلام قرار داد، که ثمره ی محبت و پیروی از آنان نیز به خود انسان بازمی گردد.

نمی کنند.» فَأَعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا» ...

۹ رهبران لایق، به کمک علم، هنر، سوز و تعاون، از ساده ترین افراد و ابزار، بهترین کارها را تولید می کنند، بنا بر این اگر مدیر لایق باشد، کارگران ساده مهم ترین پروژه ها را انجام دهند.» فَأَعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۸]

اشاره

قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (۹۸)

(ذو القرنین) گفت: این رحمت بزرگی از پروردگارم است (و تا موعد مقرر پابرجاست) پس هر گاه وعده ی پروردگار من فرارسد، آن (سد) را خورد و هموار می کند و وعده ی پروردگارم حق است.

نکته ها:

سدّ ذو القرنین، نه دیوار چین است و نه موارد دیگر که گفته اند، چون اینها از آهن و مس ساخته نشده اند. در سرزمین قفقاز در تنگه ی داریال، سدّی آهنین پیدا شده که نزدیک آن نیز نهری به نام سائوس (به معنای کوروش) است، اینکه این همان سدّ باشد، پذیرفتنی تر می نماید. (۱)

پیام ها:

۱ مردان الهی، توفیقات خویش را از رحمت خداوند می دانند، و هرگز مغرور نمی شوند. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ۲ همه ی تلاش ها و تغییر و تحوّل ها برای پرورش و رشد انسان هاست. «رَبِّي» سه بار در آیه تکرار شده است.

۳ رحمت و ربوبیت الهی بهم پیوسته است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ۴ ایجاد امتیت، رحمت الهی است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ساخت سد برای امتیت بود.

ص: ۲۲۷

۵ قداست کار و تلاش، محکم کاری، همکاری مردم، مدیریت و صنعت، و اهداف والا، همه مجموعه ای از الطاف الهی است.»
 هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي ﴿٦﴾ با تأمین امتیّت مردم، بهتر می توان تبلیغ و ارشاد کرد و زمینه ی کارهای دیگر فراهم می شود. «رَحْمَهُ رَبِّي ... وَعَدُّ رَبِّي حَقًّا» ذو القرنین بعد از اتمام سد، مردم را با مبدأ و معاد آشنا کرد.

۷ در آستانه ی قیامت، همه چیز خراب می شود. «جَعَلَهُ دَكَّاءً» ۸ محکم ترین دژهای بشر، در برابر اراده و قدرت خداوند متعال ناپایدار است.

«جَعَلَهُ دَكَّاءً» ۹ مردان خدا با تکیه به لطف خدا پیشگویی می کنند. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءً» ۱۰ محکم کاری را باید از اولیای خدا آموخت، سدی می سازند که تا آستانه ی قیامت پابرجاست. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءً» ۱۱ هم باید کارهای دنیایی را بی خلل و استوار انجام داد، هم باید متذکر قدرت الهی و پوچی قدرت خود شد. «فَمَا اسْطَاعُوا ... كَانَّ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا» ۱۲ رهبران الهی، هم دنیای مردم را آباد می کنند و هم آخرت آنان را متذکر می شوند. «فَمَا اسْطَاعُوا ... كَانَّ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۹ تا ۱۰۱]

اشاره

و تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا (۹۹) وَ عَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا (۱۰۰)
 الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَ كَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا (۱۰۱)

و در آن روز (پایان جهان)، مردم را رها می کنیم تا بعضی در بعضی همچون موج درآمیزند و (چون) در صور دمیده شود، همه را یک جا گرد خواهیم آورد.

و آن روز، دوزخ را چنان که باید، بر کافران عرضه خواهیم کرد.

آنان که چشمانشان از یاد من در پرده ی غفلت بود و (از شدت تعصب و لجابت) توان شنیدن (سخن حق) را نداشتند.

نکته ها:

اگر آیه « وَ تَرَکْنَا »... را در کنار آیه ی « حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ » ... (۱) قرار دهیم، به نظر می رسد که مسأله ی قوم یأجوج و مأجوج، مربوط به قیامت و گویا مقدمه ی آن است. یعنی پیش از قیامت، قوم یأجوج و مأجوج، آزاد و رها و مثل موج گسترده می شوند.

از امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه ی « أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي » نقل شده که به مأمون فرمود:

مراد از «ذکر» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۲)

مراد از چشم و گوش در آیه ی ۱۰۱، معرفت، بصیرت و شناخت است، یعنی چشم و گوش دل، نه عضو خاص در سر. زیرا قرآن گاهی کوری را به دل نسبت می دهد و می فرماید:

« مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ » (۳)

پیام ها:

۱ هر جا که امتیّت هست از لطف اوست، اگر لحظه ای مردم را رها کند، جهان ناآمن می شود. « تَرَکْنَا بَعْضَهُمْ » ...

۲ شکسته شدن سدّ ذو القرنین از نشانه های قیامت است. « فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي ... نُفِخَ فِي الصُّورِ » ۳ پیش از قیامت، زمین توسط اقوامی به هرج و مرج کشیده می شود. « تَرَکْنَا » ...

يُمُوجُ»

هر چند با ظهور امام زمان علیه السلام این هرج و مرج اصلاح می شود.

ص: ۲۲۹

۱-۱. انبیاء، ۹۶.

۲-۲. تفسیر لاهیجی.

۳-۳. اسراء، ۷۲.

۴ راه شناخت، بیشتر به وسیله ی چشم و گوش است. آنان چشمشان در پرده بود و گوششان قدرت شنیدن حق را نداشت. و حق را نمی فهمیدند، و الا ذکر که دیدنی نیست! «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي» ۵ انسان شنوا به خاطر عناد، به جایی می رسد که توان شنیدن حق را ندارد.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا» ۶ دلیل عرضه ی جهنم بر کافران، عملکرد و قساوت خودشان در دنیاست.

«عَرَضْنَا جَهَنَّمَ ... الَّذِينَ كَانَتْ ...»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۲]

اشاره

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا (۱۰۲)

آیا آنان که کفر ورزیدند، پنداشتند که بندگان مرا به جای من به سرپرستی بگیرند؟ قطعاً ما جهنم را برای پذیرایی از کافران مهیا کرده ایم.

نکته ها:

در این آیات، سیمای کافران چنین ترسیم شده است:

الف: کوردلی، «كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ» ب: بندگی بندگان به جای بندگی خدا، «يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ» ج: جهل و تعصب، «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) کلمه ی «نزل» یا به معنای منزلگاه است و یا نخستین چیزی است که با آن از میهمان پذیرایی می شود.

ص: ۲۳۰

۱- (۱). کهف، ۱۰۴.

۱ شرک و باورهای مشرکان، خیالی بیش نیست. «أَفَحَسِبَ» ۲ غیر خدا، هر که باشد، «دُونِ اللَّهِ»، مخلوق و بنده ی خداست. «عِبَادِي» چگونه مخلوق را به جای خدا گرفته اند؟ ۳ پذیرفتن ولایت غیر خدا کفر است. «كَفَرُوا، مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ» ۴ دوزخ هم اکنون موجود است و عذاب الهی جدی و قطعی است. «إِنَّا أَعْتَدْنَا» ۵ کیفر کفر، دوزخ است. «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

اشاره

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳) الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴)

بگو: آیا شما را خبر دهم که زیانکارترین مردم کیست؟

آنان که در زندگی دنیا تلاششان گم و نابود می شود، در حالی که می پندارند (هم چنان) کار شایسته و نیک انجام می دهند.

نکته ها:

در روایات، این آیه به منکران ولایت امیر مؤمنان علی علیه السلام (۱) و کسانی که در انجام حج، امروز و فردا می کنند (۲) تفسیر شده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: مصداق آیه، اهل کتابند که در آغاز بر حق بودند، سپس بدعت هایی در دین گذاشتند و گمان می کردند که کار نیکی انجام می دهند. آن گاه فرمود: «و ما اهل النهر منهم ببعید»، نهروانیان دست کمی از آنان ندارند. (۳)

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: خدایا خوبی های ما بدی است و حقیقت های ما

ص: ۲۳۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر ابو الفتوح.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

ادعایی بیش نیست.

همان گونه که بهره مندی ها متفاوت و دارای درجاتی است؛ دو برابر، چند برابر، ده برابر:

«ضعف، اضعاف، عَشْرُ أَمْثَالِهَا» و گاهی هفت صد برابر، «فِي كُلِّ سِتِّ مِائَةٍ حَبِّهِ» (۱) و گاهی فوق تصور، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۲)، ضرر و زیان ها نیز دارای مراحل و تفاوت هایی است:

الف: گاهی معامله ی بدی است. «بِئْسَ مَا اشْتَرَوْا» (۳) ب: گاهی سودی ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۴) ج: گاهی خسارت است. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى» (۵) د: گاهی غرق در زیان است. «لَفِي خُسْرٍ» (۶) ه: گاهی خسارت بزرگ و آشکار است. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۷) و: گاهی خسارت در تمام ابعاد است. «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (۸) زیانکاران چند گروهند:

الف: گروهی که کار نیک نمی کنند.

ب: گروهی که برای دنیا کار می کنند، نه آخرت.

ج: گروهی که کار می کنند و می دانند که کارشان صحیح نیست.

د: گروهی که در زیانند و می پندارند که سود می برند.

سه گروه اول، ممکن است با توبه به فکر اصلاح خود و جبران بیفتند، ولی گروه چهارم چون به فکر چاره نمی افتند، بدترین مردمند. مثل راهبان مسیحی که خود را از لذات حلال دنیا محروم می کنند و مورد انتقاد انبیا نیز هستند، یا مثل زاهدنماهای ریاکار.

کسانی که اعتقادات صحیحی ندارند و از پندارهای باطل خود پیروی می کنند، تنها در یک عمل خسارت نمی کنند، بلکه در همه ی برنامه ها زیان می بینند. زیرا معیار ارزش هر کاری

ص: ۲۳۲

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. سجده، ۱۷.

۳-۳. بقره، ۹۰.

۴-۴. بقره، ۱۶.

۵-۵. بقره، ۱۷۵.

۶-۶. عصر، ۲.

۷-۷. نساء، ۱۱۹.

۸-۸. کهف، ۱۰۳.

انگیزه‌ی درست آن است و قرآن نیز با تعبیری همچون: «أَحْسَبُ، يَحْسَبُونَ، لَا يَحْسَبُونَ، أَفَحَسِبْتُمْ» و... از حسابگری های متکی به خیال و پندار بی اساس، انتقاد کرده است.

پیام ها:

۱ پیامبر مأمور بیان سود و زیان واقعی مردم است. «قُلْ ... أَعْمَالًا» ۲ شیوه‌ی پرسش و پاسخ، از بهترین روشهای آموزش و تربیت است. «هَلْ» ...

۳ انسان در معرض غفلت از سود و زیان خویش است. «هَلْ نُنَبِّئُكُمْ» ...

۴ هیچ عملی محو نمی شود، گرچه به نظر گم می شود. «ضَلَّ سَعْيُهُمْ» ۵ تکیه بر خیال نکنیم و واقع گرا باشیم. «يَحْسَبُونَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا (۱۰۵) ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ
اتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُؤًا (۱۰۶)

آنان، کسانی اند که به آیات پروردگارشان و دیدار او (در قیامت) کفر ورزیدند، پس کارهایشان تباه و نابود شد. پس ما برای آنان در قیامت، میزانی برپا نخواهیم کرد، (چون کارشان وزن و ارزشی ندارد تا نیاز به میزان باشد).

این است که کیفر آنان دوزخ است، به خاطر کفری که ورزیدند و آیات من و فرستادگانم را به مسخره گرفتند.

نکته ها:

«حبط»، در لغت آن است که شکم حیوان به خاطر خوردن گیاه سمی باد کند و آن را در معرض مرگ قرار دهد که هر کس می بیند، می پندارد حیوانی سالم و پرگوشت است، در حالی که در شکم آن باد و خودش مسموم است.

تباه شدن اعمال انسان را نیز از این رو حبط می گویند که آنان توسط گناهان، مسموم و

توخالی و در معرض نابودی قرار گرفته اند.

مردم در قیامت سه گروهند:

الف: گروهی که از خوبی نیاز به میزان ندارند.

ب: گروهی که از بدی و شقاوت نیاز به میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» ج: گروهی متوسط که باید عمل هایشان محاسبه گردد. «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ. فَهُوَ فِي عِيشِهِ رَاغِبًا. وَمَا مِنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ. فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» (۱)

پیام ها:

۱ کفر به خدا، سبب حبط اعمال می شود و هر چه که پوک شد، وزنی ندارد.

« فَحَبِطَتْ، فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزْنًا » ۲ حق، نزد خدا وزن دارد، ولی باطل پوچ و بی وزن است. «فَلَا نُقِيمُ ... وَزْنًا» ۳ سرنوشت انسان در گرو اعمال خودش است. «جَزَاؤُهُمْ ... بِمَا كَفَرُوا» ۴ سرانجام کفر و مسخره کردن آیات و رسولان الهی، دوزخ است. «بِمَا كَفَرُوا» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا (۱۰۷) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا (۱۰۸)

یقیناً آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، بهشت برین برایشان منزلگاه پذیرایی است.

همواره در آن جاودانه اند و درخواست دگرگونی و جابه جایی نمی کنند.

ص: ۲۳۴

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهشت صد درجه دارد که بهترین آنها «فردوس» است. هر گاه دعا می کنید، از خداوند فردوس بخواهید. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان و عمل صالح، شرط دریافت نعمت های بهشتی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ...»

۲ در تربیت، هشدار در کنار بشارت و پاداش در مقابل عذاب لازم است. در چند آیه ی قبل، وسیله ی پذیرایی از کافران دوزخ بیان شد، «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا» و در اینجا فردوس وسیله ی پذیرایی از مؤمنان است. «كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفُؤَادِ نُزُلًا» ۳ انسان در هر جا به مدت طولانی ساکن شود، خسته می شود و اگر جای بهتری ببیند، آرزوی انتقال به آنجا را دارد، ولی با وجود جاودانگی بهشت، هرگز بهشتیان آرزوی انتقال از آن را ندارند. «لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (۱۰۹)

بگو: اگر دریا برای (نوشتن) کلمات پروردگارم مرکب شود، پیش از آنکه کلمات پروردگارم پایان پذیرد، دریا پایان می پذیرد، هر چند دریای دیگری همانند را به کمک آن آوریم.

نکته ها:

«مداد» به جوهری گفته می شود که در دوات ریخته می شود و وسیله ی کشیدن قلم روی کاغذ می گردد و قلم را در نوشتن مدد می کند.

ص: ۲۳۵

«کلمات رب»، یا وعده‌ها و آفریده‌هاست و یا حکمت‌ها و مفاهیم، و یا وحی و هر چه نشانی از خدا دارد. پس هر ذره و هر اتم و هر سلول، یکی از کلمات رب است.

پیام‌ها:

۱ نشانه‌های الهی، بی‌نهایت است و انسان حتی از شمارش و نگارش آنها نیز ناتوان است. «لَنْفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ» ۲ هر پدیده‌ای نشانه و کلمه‌ای از پروردگار و در مسیر رشد و تربیت انسان است. «كَلِمَاتُ رَبِّي»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (۱۱۰)

بگو: همانا من بشری همچون شمایم (جز اینکه) به من وحی می‌شود که خدای شما خدای یگانه است. پس هر که به دیدار پروردگار (در قیامت و به دریافت الطاف او) امید و ایمان دارد، کاری شایسته انجام دهد. و هیچ کس را در عبادت پروردگار شریک نسازد.

نکته‌ها:

در این آیه هم توحید، «إِلَهُ وَاحِدٌ» هم نبوت، «يُوحَىٰ إِلَيَّ» و هم معاد، «لِقَاءَ رَبِّهِ» هم امید به رحمت الهی، «يَرْجُوا» هم تلاش در رسیدن به آن، «فَلْيَعْمَلْ» و هم اخلاص در عمل «لَا يُشْرِكْ» آمده است. از این جهت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر تنها آیه‌ی آخر سوره‌ی کهف بر امت من نازل می‌شد، برای آنان کافی بود. (۱)

در روایات بسیاری در ذیل این آیه، از اهمیت اخلاص و خطر ریا و شرک خفی، سخن به میان آمده است.

ص: ۲۳۶

امام رضا علیه السلام مأمون را در حال وضو گرفتن دید که غلامش روی دست او آب می ریزد، امام با تلاوت جمله ی «وَلَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» به او فهماند که در وضو و کارهای عبادی، کمک گرفتن شرک، و موجب بطلان عمل است. (۱)

در حدیث آمده است: هر کس هنگام خوابیدن این آیه را بخواند، هر ساعتی که بخواهد از خواب بیدار می شود. (۲)

پیام ها:

۱ نباید خود را بیش از آنچه هستیم معرفی کنیم، پیامبران خود را بشر می دانستند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۲ شرط نبوت، انسان بودن است تا پیامبر در عمل نیز الگوی دیگر انسان ها باشد. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۳ رهبران الهی باید جلو غلو و مبالغه ها را بگیرند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۴ برای کار خدایی کردن، حتی امید به پاداش الهی کافی است گرچه یقین نباشد.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا... فَلْيَعْمَلْ» ۵ امید در انسان باید به صورت یک حالت دائمی و پیوسته باشد، نه لحظه ای.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا» ۶ امید بدون عمل، کارساز نیست. «يَرْجُوا، فَلْيَعْمَلْ» ۷ مرگ برای همه حتمی است، اما ارزشمندتر آن است که انسان آرزوی ملاقات با خدا را داشته باشد. «يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ» ۸ شرک، به هر نحوی باشد ممنوع است. «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

ص: ۲۳۷

۱-۱). تفسیر مجمع البیان؛ البتّه در کتاب اصول کافی (ج ۳، ص ۶۹) مسئله ی کمک در وضو درباره خود حضرت رضا علیه السلام مطرح شده که امام اجازه نداد کسی آب روی دست مبارکشان بریزد.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین.

۹ ارزش کارها در سه جهت است: اصل کار، انجام دهنده ی کار و نیت و هدف آن. در این آیه هر سه جهت آمده است. «عَمَلًا صَالِحًا، فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا، وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ» ۱۰ این آیه، هم توحید در الوهیت را بیان می کند، «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» هم توحید در ربوبیت و عبادت را. «لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

ص: ۲۳۸

سوره مریم نوزدهمین سوره ی قرآن، دارای نود و هشت آیه و در مکه نازل شده است. (۱)

محتوای سوره را همچون سایر سوره های مکی، مسائل مربوط به قیامت و سرنوشت مجرمان و پاداش نیکوکاران و قسمتی از سرگذشت زکریا و مریم و عیسی بن مریم و یحیی و ابراهیم و اسماعیل و ادريس عليهم السلام تشکیل داده است.

در تفسیر المیزان می خوانیم: خداوند در دو آیه ی آخر این سوره می فرماید:

هدف ما از نزول این سوره، بشارت و انذار است و این هدف در قالب زیبای داستان زندگی پیامبران آمده است.

نام مریم ۳۴ بار در قرآن آمده است و خداوند نام هیچ زنی را با اسم خاص در قرآن ذکر نکرده، جز مریم و تنها سوره ای که به نام یک زن در قرآن نامیده شده، همین سوره مریم است.

در فضیلت تلاوت این سوره آمده است که هر کس مداومت به خواندن این سوره کند، از دنیا نمی رود مگر آنکه خداوند او را از نظر جان و مال و فرزند بی نیاز کند. (۲) البته شکی نیست با عمل به محتوای این سوره انسان خود را از دیگران بی نیاز خواهد دید.

ص: ۲۴۱

۱-۱). بعضی دو آیه ۵۸ و ۷۱ را مدنی می دانند.

۲-۲). تفسیر مجمع البیان.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كِهيعص (۱) ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (۲) إِذِ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا (۳)

کاف، ها، یا، عین، صاد.

(در این سوره) یادى از لطف پروردگار نسبت به بنده اش زکریا (به میان آمده است).

زمانى که پروردگارش را با ندایى پنهان خواند.

نکته ها:

« کِهيعص » از حروف مقطعه قرآن است که در آن اسرار و رموزى نهفته و در برخى دعاها خداوند را به این حروف سوگند مى دهیم و مى گوئیم: «بحق کِهيعص» چنان که حضرت علی علیه السلام در دعایى فرمودند: «اللهم نسألك يا کاف، ها، یا، عین، صاد». (۱)

«نِدَاءً»

به معنای خواندن با صدا و فریاد است و «خَفِيًّا» به معنای پنهانی است، نه آهسته، چون چنین ندایى آهسته نمى شود، ولی پنهانی مى شود. (۲)

شاید دعای پنهانی زکریا به خاطر استهزای مردم باشد که نگویند چرا این پیر مرد از خداوند فرزند مى خواهد. «نِدَاءً خَفِيًّا» نام «زکریا» هفت مرتبه در قرآن آمده است، او از انبیای بنی اسرائیل و از فرزندان هارون، برادر موسی است.

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

در حدیث آمده است: «خیر الدعا الخفی» بهترین دعا، دعایی است که پنهانی باشد. (۱)

پیام ها:

۱ یادآوری نعمت های ویژه خداوند، عامل محبت الهی است. «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ» ۲ یاد اولیای خدا یک ارزش است. «ذِكْرُ ... زَكْرِيَّا» ۳ عبادت و دعا، زمینه ی دریافت رحمت است. «رَحْمَتِ رَبِّكَ ... إِذْ نَادَى رَبَّهُ» ۴ از نقش دعا در تحولات زندگی بشر غافل نشویم. «إِذْ نَادَى» پیامبران نیز برای حل مشکلات خویش به دعا روی می آورند.

۵ مؤمن هرگز احساس تنهایی نمی کند. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ» ۶ اگر خداوند بخواهد ندای مخفی بندگان خالص را برای تاریخ علنی می کند.

«نِدَاءٌ خَفِيًّا» ۷ دعای پنهانی با ارزش تر است، چون به اخلاص نزدیک تر است. «نِدَاءٌ خَفِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴ تا ۵]

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (۴) وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (۵)

(زکریا) گفت: پروردگارا! همانا استخوانم سست شده، و (موی) سرم از شعله ی پیری، سفید شده است و پروردگارا! من هرگز در دعای تو (از اجابت) محروم نبوده ام.

و همانا من برای پس از (مرگ) خود، از بستگانم بیمناکم و همسرم نازا بوده است، پس از جانب خود جانشینی (فرزندی) به من عطا فرما.

ص: ۲۴۳

«عافر» به مرد یا زنی گفته می شود که از او فرزندی به عمل نمی آید. «اشتعال» به معنای زبانه کشیدن آتش و انتشار آن است. بنا بر این، جمله ی «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ» یعنی سفیدی موها در سر من، مثل آتش شعله کشیده و منتشر شده است.

با توجه به آیه ۳۸ آل عمران، که دعای زکریا را چنین نقل می کند: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» معلوم می شود که مراد از «وَلِيًّا» در این آیه، فرزند صالحی است که جانشین پدر باشد.

در دعا، گاهی رابطه ی بنده و خداوند به قدری تنگاتنگ می شود که به جای «یا رب»، «رَبِّ» می گوید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: نگرانی زکریا از عمو و پسر عموهایش بود. (۲)

پیام ها:

۱ در دعا از کلمه ی «رَبِّ» استمداد بجوییم، «رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ» از ضعف های خود بگوئیم، «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا» نعمت ها و الطاف خدا را ذکر کنیم. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» آن گاه حاجت خود را به زبان آوریم. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۲ پایه ی بدن آدمی استخوان است و ضعف استخوان، ضعف تمام بدن را به دنبال دارد. «وَهَنَ الْعَظْمُ» ۳ مؤمن، هرگز از رحمت خدا مأیوس نمی شود. (زکریا در پیری از خداوند فرزند می خواهد) «رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... لَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» ۴ انسان مأیوس، بدبخت و شقی است. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» حتی در سخت ترین شرایط، در دل مردان خدا یأس راه ندارد.

۵ مردان خدا، از وارث بد می ترسند. «خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي» ۶ در بینش الهی، اراده خداوند بر عوامل طبیعی حاکم است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»

ص: ۲۴۴

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۷ با اینکه خداوند حاجات انسان را می داند، اما در دعا و ناله، برکاتی مانند آرامش روحی، تواضع و عبودیت دعاکننده و مدح و ستایش خداوند نهفته است. «إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۸ فرزند، هبه ی آسمانی از جانب خداوند است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ» ۹ نه همسر نازا را رها کنید و نه امید خود را از دست بدهید. «كَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۱۰ علاقه به جاودانگی و خلود، در فطرت بشر وجود دارد و انسان دوست ندارد فراموش شده و ابتر باشد. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۱۱ گرچه یکی از نگرانی های انسان، بی فرزند بودن است «خِفْتُ»، ولی اولیای خدا فرزند را بیشتر برای تداوم اهداف معنوی خود می خواهند. «وَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶ تا ۸]

اشاره

يَرْثِي وَيُرثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا (۶) يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا (۷) قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا (۸)

(خداوند! به من جانشینی عطا کن) که وارث من و دودمان یعقوب باشد و پروردگارا! او را پسندیده قرار ده.

(خداوند فرمود:) ای زکریا! ما تو را بشارت می دهیم به پسری که نامش یحیی است (و قبلاً همنامی برای او قرار نداده ایم).

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری باشد در حالی که همسرم نازاست و من از پیری، ناتوان شده ام؟

در آیات قرآن، گاهی مراد از ارث، علم است: « وَ أَوْزِنَا یَنیٰ إِسْرَائِیلَ الْکِتَابَ » (۱) و گاهی حکومت: « وَ وَرِثَ سُلَیْمَانُ دَاوُدَ » (۲) ولی هر جا که دلیل خاصی نباشد، مراد از ارث، مال است. چنان که در این آیات، مراد از « یَرِثُنی »، فرزندى است که از پدر ارث می برد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: میراث خداوند از بنده ی مؤمن، فرزند صالحی است که پس از مرگ او، خدا را عبادت کند، آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

کلمه ی «رضی» هم به معنای مرضی خداوند است و هم به معنای محبوب مردم. مقام رضایت خدا از انسان و انسان از خدا، بالاترین مقام ها و فوز عظیم است.

جمله ی « مِنْ قَبْلُ سَمِیًّا » یا به معنای آن است که نام یحیی بی سابقه است و یا آنکه ویژگی های شخصیتی او سابقه ندارد.

« عِثًّا » به معنای از حد گذشتن است و درباره ی کسی گفته می شود که در اثر پیری، اندامش خشکیده باشد.

سؤال زکریا که گفت: « أَتَنیٰ یَکُونُ لىٰ غُلَامٌ » به این معناست که آیا من و همسر من نیز جوان می شویم یا در همین حالت پیری بچه دار می شویم. (۵) آری، دانش انبیا نیز محدود است و تعجب از چیزی، با مقام نبوت آنان منافاتی ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمودند: میان بشارت به فرزند و تولد حضرت یحیی، پنج سال فاصله شد. (۶)

پیام ها:

۱- قداست نبوت با خواسته های فطری و غریزی، همچون فرزندخواهی منافاتی ندارد. « یَرِثُنی » ۲- دنبال کردن خط انبیا یک ارزش معنوی است. « یَرِثُنی »

ص: ۲۴۶

۱- ۱. غافر، ۵۳.

۲- ۲. نمل، ۱۶.

۳- ۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۴. تفسیر نور الثقلین.

۵- ۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

۶- ۶. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۷۶.

۳ انبیا هم مثل افراد عادی ارث می گذارند. «یرثینی» ۴ مردان خدا حتی در نیازهای مادی خود، به ارزشهای معنوی نیز توجه دارند.

« یرثینی ... رَضِيًّا » ۵ اگر اولاد مورد رضایت خدا باشد، رحمت است. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » در آیه ۲ خواندیم: « ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيًّا » ۶ برای صلاح و خوبی فرزند، حتی قبل از انعقاد نطفه، باید دعا کرد. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » ۷ از خداوند، فرزند صالح بخواهیم. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » ۸ نام گذاری را ساده ننگریم، بعضی از نامها از جانب خدا نازل شده است.

« نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ » (نام، نشانه ی عقاید، فرهنگ، علاقه ها، وابستگی ها، اهداف، آرمان ها و دیدگاه های انسان است).
۹ مردان و زنان نازا، از لطف الهی مأیوس نباشند. « إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ ... عَاقِرًا ... عِينًا » ۱۰ پسر یا دختر بودن فرزند، به دست خداست. « نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا (۹) قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا (۱۰)

(زکریا) چنین گفت: ای پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است، (زیرا) پیش از این من تو را آفریدم در حالی که چیزی نبود.

(به زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده. (خداوند) فرمود:

نشانه ی تو این است که سه شبانه روز قدرت سخن گفتن با مردم را نخواهی داشت، (با اینکه سالم هستی).

خداوند بر هر چیزی قادر و هر کاری برای او آسان است. چنان که در این آیه می فرماید:

«هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» این کار بر من آسان است. در آیه ی ۲۲ حدید و ۷ تغابن نیز می خوانیم: «ذَلِكَ عَلَيَّ اللَّهُ يَسِيرٌ» در آیه ی ۲۰ و ۱۰۶ بقره نیز آمده است: «إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» در آیه ی ۴۵ کهف نیز می فرماید: «وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» خداوند بر همه چیز تواناست.

گاهی مراد از شب در عرف عرب، شبانه روز است. (۱) لذا در آیه ی ۴۱ آل عمران می خوانیم: «ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ» و در اینجا می فرماید: «ثَلَاثَ لَيَالٍ» و این به خاطر آن است که گاهی شب و روز به جای یکدیگر ذکر می شوند.

در تفاسیر مجمع البیان و طبری و المیزان، درباره ی حضرت زکریا آمده است: هنگام تلاوت آیات الهی و ذکر خدا، زبانش باز می شد، ولی هنگام گفتگو با مردم زبانش بند می آمد.

حضرت زکریا برای تمیز بین حق و باطل، بین وحی الهی و توهمات شیطانی، از خداوند طلب نشانه کرد. (۲)

پیام ها:

۱ قوانین طبیعی و علل مادی، هرگز قدرت خدا را محدود نمی کند. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» ۲ تفکر در خلقت و پدیده ها، هر شک و تردیدی در قدرت خدا را برطرف می کند. «خَلَقْتِكَ ... وَ لَمْ تَكُ شَيْئًا» ۳ انبیا در فکر رسیدن به مراحل بالاتری از یقین بودند. ابراهیم از خدا نشانه می خواهد که «لِيُطَمِّئِنَّ قَلْبِي» (۳) زکریا نیز از خداوند نشانه ای خاص درخواست می کند. «اجْعَلْ لِي آيَةً» ۴ تمام حرکات ما با اراده ی الهی است، اگر او نخواهد با سلامتی کامل هم قدرت سخن نداریم. «أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ»

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. بقره، ۲۶۰.

اشاره

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (۱۱)

پس (زکریا) از محراب عبادت به سوی مردم خارج شد، آن گاه به آنان اشاره کرد که در صبح و شام خدا را تسبیح گویند.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به زمان میان طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود و «عَشِيًّا» یا به فاصله ظهر تا غروب و یا به آخر روز گفته می شود.

«محراب» را محراب گویند، چون محل جنگ با شیطان و وسوسه هایی است که مانع تمرکز فکر انسان می شود. شاید محراب های بنی اسرائیل همان مسجدهایی بوده است که مردم آنجا را برای عبادت انتخاب کرده و در آن عبادت می کردند.

به گفته طبرسی و فخر رازی، مراد از تسبیح در این آیه، نماز است، زیرا نماز مشتمل بر تسبیح است.

پیام ها:

۱ در تبلیغ، هموطن بودن مبلغ اولویت دارد. «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ» ۲ مردان خدا، مکان خاصی را برای عبادت خود قرار می دهند. «الْمِحْرَابِ» ۳ کسی که مردم را به عبادت دعوت می کند، باید خود نیز اهل عبادت باشد.

«فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ» ۴ با هر وسیله ای باید تبلیغ کرد. (آنجا که زبان زکریا بند می آید، با اشاره به مردم سفارش می کند که خدا را تسبیح کنید.) «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ» ۵ وظیفه ی انبیا، دعوت مردم به عبادت است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا» ۶ فرزندان پیر مرد از همسر نازا، نشانه ی منزه بودن خداوند از هر گونه کاستی و ناتوانی است. «سَبِّحُوا» ۷ عبادت زمانی ارزش دارد که دائمی باشد، نه مقطعی و موسمی. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

اشاره

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا (۱۲) وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا (۱۳)

ای یحیی! کتاب (خدا) را با قدرت بگیر و در کودکی به او حکمت (و نبوت) دادیم.

و نیز از جانب خود، مهربانی و پاکی به او دادیم و او تقوایش بود.

نکته ها:

«حکم» به معنای علم و فهم (۱) و قدرت قضاوت (۲) آمده است و در تفسیر المیزان می خوانیم: مراد از «حکم»، علم به معارف الهی و کنار رفتن پرده ی غیب است.

سه نفر در کودکی به نبوت رسیدند: سلیمان، عیسی و یحیی علیهم السلام و سه نفر نیز در کودکی به امامت رسیدند: امام جواد و امام هادی و امام مهدی علیهم السلام (۳) برخی گفته اند: یحیی علیه السلام در کتاب عهد جدید، یوحنا نامیده شده است.

شاید مراد از کتاب آسمانی در اینجا، تورات باشد. زیرا کتاب دیگری که بر حضرت یحیی نازل شده باشد، شناخته شده نیست.

در آیات ۶۳ و ۹۳ سوره ی بقره نیز این فرمان آمده است که کتاب آسمانی را با قدرت بگیرد. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» «حنان» به معنای شفقت و مهربانی است. رأفت خدا به یحیی و عشق او به خدا، مهر مردم به یحیی و محبت یحیی به مردم، پرتو «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا» ی الهی است.

راه خدا همه چیزش رحمت است: خدای آن رحمان، پیامبرش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۴) و «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا»، کتابش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۵) و مردمش «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۶) است.

«زَكَاةً» به معنای صدقه، رشد، پاکی از گناه و برکت آمده است. یحیی برای حضرت زکریا، هدیه ای مبارک و نمونه ی انسان پاک و رشد یافته بود.

ص: ۲۵۰

۱- ۱. لسان العرب.

۲- ۲. قاموس القرآن.

۳- ۳. تفسیر أطیب البیان.

۴- ۴. انبیاء، ۱۰۷.

٥-٥. اسراء، ٨٢.

٦-٦. فتح، ٢٩.

۱ رهبر باید در تحقق بخشیدن به اهداف کتاب آسمانی، صلابت داشته باشد.

«يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۲ حفظ دین و اجرای احکام، به قاطعیت و قدرت نیاز دارد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۳ دینداری باید با قدرت و جدیت باشد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۴ اگر خدا بخواهد، طفل را هم به مقام نبوت می رساند. «آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» ۵ لازمه ی تبلیغ و تربیت، رأفت، محبت و پاکی است. «وَ حَنَانًا وَ زَكَاةً» ۶ سرچشمه ی رأفت و مودت، خداوند است. «مِنْ لَدُنَّا» ۷ روحیه ی رأفت و عطوفت برای انسان ارزش است. «حَنَانًا» ۸ تقوایی ارزش دارد که همیشگی و خصلت انسان باشد. «كَانَ تَقِيًّا» ۹ تقوا به معنای انزوا و خشن بودن نیست، بلکه همراه مردم بودن با مهربانی و محبت است. «حَنَانًا ... كَانَ تَقِيًّا» ۱۰ تقوا زمینه دریافت الطاف الهی رشد و محبوبیت است. «حَنَانًا ... زَكَاةً ... كَانَ تَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (۱۴) وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (۱۵)

و نسبت به پدر و مادرش نیکوکار بود و (نسبت به مردم، زورگویی) سرکش و نافرمان نبود.

و سلامی (شایسته) بر او باد روزی که متولد شد و روزی که می میرد و روزی که زنده برانگیخته می شود.

نکته ها:

خداوند در این آیات، اوصاف گوناگونی را درباره حضرت یحیی برشمرده است: او در پیشگاه خداوند پرهیزکار بود، «تَقِيًّا» نسبت به والدین نیکوکار بود، «بَرًّا» و در برابر مردم، سرکش و

عصیانگر نبود. (۱) «لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» مراد از سلامت هنگام مرگ، سلامت عقیده و با ایمان مردن است.

پیام ها:

۱ مقام و منصب، ما را از یاد والدین غافل نکنند، پیامبر هم باید نسبت به والدین نیکی کند. «وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ» ۲ نیکی به پدر و مادر، نمودار تقوای الهی است. «كَانَ تَقِيًّا وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ» ۳ آن نیکی به والدین مورد ستایش است که در آن هیچ گونه نافرمانی و سلطه جویی نباشد. «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» ۴ ترک نیکی به والدین، نشانه ی عصیان و سرکشی است. «وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» ۵ سلام و درود فرستادن بر اولیای خدا مخصوص زمان حیات آنان نیست.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ ...»

۶ سلام کردن، نشانه ی کوچکی نیست، زیرا خدای بزرگ هم سلام می کند.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ»، «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» (۲) و «سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۳) ۷ یحیی تمام فراز و نشیب ها را با سلامت دین و ایمان به خدا سیر کرد. «سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۸ گرامیداشت روز تولد و یادبود روز وفات اولیای خدا، امری قرآنی است.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۹ خواندن زیارت نامه که سلام بر اولیای خدا در طول زندگی آنهاست، امری قرآنی است. «سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۱۰ کلید سالم زندگی کردن و سالم مردن و سلامتی در قیامت، تقوا، نیکی به والدین و پرهیز از گناه و طغیان است. «كَانَ تَقِيًّا وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ ...»

ص: ۲۵۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. صافات، ۱۰۹.

۳-۳. صافات، ۱۲۰.

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَدَّتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا (۱۶) فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (۱۷)

و در این کتاب، مریم را یاد کن، هنگامی که از خاندانش جدا شد و در مکانی شرقی قرار گرفت.

آن گاه دور از دیگران برای خود پرده ای قرارداد، در این هنگام ما روح خود (روح القدس) را به سوی او فرستادیم، پس به شکل انسانی راست قامت بر او نمایان شد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مریم یکی از چهار زن نمونه است. (۱)

«نبد» به معنای دور افکندن چیزی از روی بی اعتنایی به آن است و «انتباز» به گوشه گیری کردن از مردم گفته می شود. از آنجا که مریم وقف مسجد الاقصی شده بود، لذا گوشه ای در شرق مسجد را برای خود برگزیده بود.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف رهبران دینی، بزرگداشت پاکان تاریخ است. «وَ اذْكُرْ» ...

۲ تاریخ زنان قهرمان نیز همچون تاریخ مردان بزرگ باید زنده نگه داشته شود.

«وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ»، «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ» (۲) ۳ برای عبادت، مکان خلوتی را انتخاب کنیم. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» ۴ عبادت، زمینه ی نزول الطاف الهی است «فَاتَّخَذَتْ فَأَرْسَلْنَا» ۵ جدا کردن و آویختن پرده در جایی که بانوان عبادت می کنند، یک ارزش است. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» مریم برای عبادت در گوشه ای از مسجد، پرده ای آویخته بود.

ص: ۲۵۳

۱-۱. بحار، ج ۱۴، ص ۲۰۱.

۲-۲. مریم، ۴۱.

۶ جبرئیل نزد خداوند مقام والایی دارد. «رُوحَنَا» ۷ فرشتگان می توانند بدون آنکه تغییر ماهیت دهند، به شکلی در آیند که انسان آنها را ببیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا» ۸ گاهی برای انجام برخی مأموریت ها باید چهره عوض کرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۹ تربیت باید گام به گام باشد. خداوند ابتدا داستان تولد یحیی را از پدر و مادری پیر نقل کرد، سپس تولد عیسی را بدون پدر بیان فرمود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۰ جبرئیل نزد غیر انبیا نیز می رود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۱ زن، می تواند به مقامی برسد که فرشته با او تماس بگیرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۲ قدرت و اراده ی خداوند، در چهارچوب وسایل و علل محدود نیست، بلکه بر آنها غالب است. «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۸ تا ۲۰]

اشاره

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتُ تَقِيًّا (۱۸) قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا (۱۹) قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا (۲۰)

(مریم به آن فرشته) گفت: همانا من از تو به خدای رحمان پناه می برم، اگر پرهیزکاری (از من دور شو).

(فرشته) گفت: همانا من فرستاده ی پروردگار توام (و آمده ام) تا پسری پاکیزه به تو بخشم.

(مریم) گفت: چگونه ممکن است برای من فرزندی باشد؟ در حالی که نه بشری با من تماس گرفته و نه من بدکاره بوده ام.

نکته ها:

«زکی»، از ریشه ی «زکاه» به معنای طهارت، نمو و برکت است و «بَغِيًّا» در اینجا به معنای زناکار است.

ص: ۲۵۴

در این سوره، بارها به مسأله هبه کردن فرزند از طرف خداوند اشاره شده است: در آیه ی ۱۹، هبه ی عیسی به مریم و در آیه ی ۴۹، هبه ی اسحاق و یعقوب به ابراهیم و در آیه ی ۵۳، هبه ی هارون به موسی و در آیه ی ۷، بشارت فرزند به زکریا مطرح شده است.

پیام ها:

۱ افراد پاکدامن با احساس احتمال گناه به خود می لرزند و به خدا پناه می برند.

« قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ... »

۲ بهترین پناهگاه، رحمت الهی است. « أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ » ۳ استعاذه و پناه بردن به خدای متعال، یکی از سفارش های خداوند به انبیا و سیره ی پیامبران و اولیای الهی است. (۱) « أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ » ۴ به حریم افراد، نباید سرزده وارد شد. « أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ » ۵ خلوت کردن زن با مرد اجنبی خطرناک است. « إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ » ۶ در نهی از منکر، از غیرت دینی افراد استفاده کنید. « إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا » ۷ تقوا، راه پاکدامنی و عامل بازدارنده از گناه است. « إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا » ۸ معرفی خود برای رفع تهمت و نگرانی مردم، لازم است. « إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ » ۹ فرشتگان تنها مأمور ابلاغ وحی الهی نیستند، بلکه واسطه ی افعال آنان نیز هستند. « رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا » ۱۰ فرزند داشتن ارزش ولی بالاتر از آن پاکی فرزند است. « لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا » ۱۱ زنا عملی منفور در تمام ادیان آسمانی است. « وَ لَمْ أَكُ بَغِيًّا »

ص: ۲۵۵

۱- ۱. واژه های «اعوذ، فاستعد و عُدت» در قرآن بیانگر این مطلب است.

اشاره

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِنَّا وَ كَانَ أُمْرًا مَّقْضِيًّا (۲۱) فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (۲۲)
فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَ كُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا (۲۳)

(فرشته ی الهی) گفت: مطلب همین است. پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است (که پسری بدون پدر به تو عطا کنم) و تا او را برای مردم نشانه و رحمتی از خود قرار دهیم و این کاری است شدنی و قطعی.

پس مریم (به عیسی) باردار شد و با وی در مکانی دور خلوت گزید.

آن گاه درد زایمان او را به سوی تنه ی درخت خرمایی کشاند (تا تکیه دهد).

از شدت ناراحتی (گفت: ای کاش پیش از این مرده و فراموش شده بودم).

نکته ها:

فرشته ی الهی، در قیاقه ی بشری نزد مریم ظاهر شد، به او دمید و او حامله شد. آن گاه مریم به خاطر نگرانی از تهمت کسانی که توجیه نبودند و یا برای اینکه زن باردار بیشتر نیاز به آرامش و فضای آرام دارد، به مکان دوری رفت.

درباره ی آن مکان و چگونگی باردار شدن مریم و اولین کسی که از این ماجرا با خبر شد، در تفاسیر سخن فراوان است، ولی چون قرآن در این موارد چیزی نفرموده است ما نیز بحثی نداریم، زیرا این اطلاعات در رشد فهم ما نقشی ندارد.

گاهی بهترین برگزیده های خداوند، بیشترین سختی ها را کشیده اند. برخی از مشکلات و سختی هایی که حضرت مریم تحمل کرد عبارت است از:

الف: تهمت و سوء ظن مردم ب: بارداری و زایمان در تنهایی و غربت

ج: نداشتن محل استراحت و پناه بردن به کنار درخت خرما د: نگه داری کودک بدون پدر با آن برخوردها و نگاه های بد مردم

پیام ها:

۱ خداوند، حاکم بر اسباب و علل طبیعی است. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» ۲ چگونگی تولد عیسی، اولین معجزه ی آن حضرت است. «وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ» ۳ انجام کارهای خارق العاده و معجزه، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «رَبُّكَ» ۴ وجود عیسی رحمت است. کسی که وجودش ایمان به خدا را در انسان ها زنده کند و کارش ارشاد و هدایت مردم باشد، قطعاً رحمت است. «رَحْمَةً مِنَّا» ۵ هیچ کس نمی تواند مانع کار خداوند شود. «وَ كَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا» ۶ گاهی انسان های پاک باید به خاطر دور ماندن از تهمت مردم، از آنان فاصله گیرند. «مَكَانًا قَصِيًّا» ۷ گاهی مشکلات، وسیله ی پیدا شدن راه های خیر است. مشکل زایمان و دلهره، زمینه ی یافتن رطب تازه می شود. «جِدْعُ النَّخْلِ» ۸ گاهی انسان راز دلش را به خانواده اش نیز نمی تواند بگوید و آرزوی مرگ می کند. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا» ۹ مردن، از زندگی با بدنامی بهتر است. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۴ تا ۲۵]

اشاره

فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (۲۴) وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلِ تُسَاقِطُ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا (۲۵)

پس (عیسی در شکم) از طرف پایین پایش وی را صدا زد که (ای مادر!) غم مخور، همانا پروردگارت زیر (پای) تو چشمه ی آبی روان ساخت.

و شاخه این نخل را به سوی خود تکان ده، رطب تازه بر تو فرو ریزد.

ص: ۲۵۷

کلمه ی «سَرِيًّا»، به معنای نهر کوچک است و «جَنِيًّا» به میوه ای گفته می شود که رسیده و وقت چیدن آن باشد.

بعضی گفته اند: ندا کننده، جبرئیل بوده است، اما سیاق آیات نشان می دهد که منادی، عیسی بوده است تا مادر سخن او را بشنود و باور کند و بعد با خاطری آسوده به مردم بگوید که پاکدامنی مرا از نوزاد در گهواره پرسید.

زنان هنگام زایمان و پس از آن نیاز به آرامش، آب و غذای مناسب دارند که در این آیات بدان اشاره شده است.

غذای مورد سفارش قرآن و روایات برای زنی که وضع حمل کرده است، خرما ی تازه است.

چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: زنانی که زایمان کرده اند، اولین غذایشان رطب باشد. (۱) و حضرت علی علیه السلام می فرماید: بهترین غذای زن باردار، خرما ی تازه است و هیچ دارویی برای او بهتر از خرما مداوا نیست. (۲)

امان از امتحان الهی! آن روز که مریم سالم بود، مائده ی آسمانی برایش نازل می شد، اما امروز که باردار و بی کس است، باید درخت خرما را تکان دهد تا غذایی بدست آورد.

پیام ها:

۱ الهامات غیبی، راهگشای انسان در هنگام اضطراب است. «فَنَادَاهَا» ۲ برای زن پاکدامن، غمی به اندازه ی غم تهمت بی عفتی نیست. «أَلَّا تَحْزَنِي» ۳ برای زن باردار، هیجان و اضطراب مضر است. «أَلَّا تَحْزَنِي» ۴ انسان در سخت ترین شرایط نیز باید برای کسب روزی تلاش کند. «هُزِّي» ۵ آرامش، بر تغذیه مقدم است. «أَلَّا تَحْزَنِي، رُطْبًا جَنِيًّا» زیرا انسان مضطرب، بهترین غذاها را نیز میل ندارد.

ص: ۲۵۸

(۱-۱). کافی، ج ۶، ص ۲۲.

(۲-۲). تفسیر نور الثقلین؛ خصال صدوق، ص ۶۳۷.

اشاره

فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَعَيْنًا فَإِمَّا تَرِينِ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا (۲۶)

پس (از آن رطب) بخور و (از آب نهر) بنوش و چشمت را (به داشتن فرزندی چون عیسی) روشن دار، پس اگر کسی از آدمیان را دیدی، (که درباره نوزاد می پرسند، با اشاره به آنان) بگو: من برای خداوند رحمان، روزه ی سکوت نذر کرده ام، بنا بر این امروز با هیچ انسانی سخن نخواهم گفت.

نکته ها:

روزه ی سکوت حضرت مریم در برابر مردم، یا برای این بود که آنان ظرفیت جواب را نداشتند، یا گفتگوی با آنان، تأثیر منفی به دنبال داشت و یا در ادامه ی پاسخ و سخن گفتن، سؤالات و بهانه های دیگری را مطرح می کردند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: روزه تنها به امساک از خوردن و آشامیدن نیست و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

ممکن است این آیه، ادامه ی سخن حضرت عیسی با مادرش در آیه قبل باشد.

پیام ها:

۱ فرزند، عامل نور چشم و امیدواری انسان به الطاف است. «قَرَى عَيْنًا» ۲ بهترین غذا آن است که با نوعی آرامش و شادی همراه باشد. «فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَعَيْنًا» ۳ نذر، سابقه ای بس طولانی دارد و می توان برای خارج شدن از برخی بن بست ها به نذر متوسل شد. «فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ» ۴ در نذر قصد قربت لازم است و باید نام خدا برده شود. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» ۵ قصد قربت با قصد رهایی از ناملايمات، منافاتی ندارد. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» (تا

ص: ۲۵۹

مردم درباره نوزاد مرا زیر سؤال نبرند) ۶ وفای به نذر واجب است. «نَذَرْتُ ... فَلَنْ أَكَلَمَ» ۷ گاهی باید در برابر حرف مردم سکوت کرد. «فَلَنْ أَكَلَمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۷ تا ۲۸]

اشاره

فَأَتَتْ بِهٖ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا (۲۷) يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا (۲۸)

پس مریم در حالی که نوزادش را در آغوش گرفته بود، او را به نزد بستگان خود آورد. گفتند: ای مریم! به راستی کار بسیار ناپسندی مرتکب شده ای.

ای خواهر هارون! پدرت مرد بدی نبود و مادرت (نیز) بدکاره نبود.

نکته ها:

کلمه ی «فَرِيًّا» به معنای کار زشت و منکر بزرگ است.

گرچه بعضی هارون را برادر واقعی مریم دانسته اند، لکن پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مریم از بستگان هارون برادر موسی می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ حقیقت را آشکار کنیم هر چند گروهی ناراحت شده و تهمت بزنند. «فَأَتَتْ بِهٖ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ» ۲ قضاوت مردم، عجولانه و براساس قرائن ظاهری است، نه واقعیات. «لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (آنان به محض دیدن نوزادی همراه مریم، حکم به بدی او کردند) ۳ یکی از راههای تربیت، توجه دادن افراد به نیکی و فضیلت نیاکان و خانواده است. «يَا أُخْتَ هَارُونَ» ...

۴ از والدین و خانواده صالح، جز فرزند صالح انتظار نیست. «يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ

ص: ۲۶۰

... أُمُّكَ بَغِيًّا» (صالح بودن پدر و مادر و خانواده در رفتار و کردار فرزند مؤثر است). ۵ انجام کار بد از دودمان شریف، بیشتر مورد سرزنش است. «مَا كَانَ أَبُو كَيْ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (۲۹) قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (۳۰)

پس مریم به سوی او (عیسی) اشاره کرد. گفتند: چگونه با کسی که در گهواره (و) کودک است سخن بگوییم؟

(عیسی به سخن آمد و) گفت: منم بنده ی خدا، او به من کتاب (آسمانی) داده و مرا پیامبر قرار داده است.

نکته ها:

حضرت مریم چون روزه ی سکوت گرفته بود، به خاطر وفای به نذر به جای سخن، اشاره کرد. «فَأَشَارَتْ» با اینکه اولین سخن عیسی علیه السلام درباره ی بندگی خدا بود، ولی پیروان او غلّو کرده، او را خدا و فرزند خدا دانسته اند! از امام باقر سؤال شد که آیا حضرت عیسی در گهواره نیز حجت خدا بر مردم بود؟ حضرت فرمودند: عیسی علیه السلام نبی بود، اما مرسل نبود تا آنکه به سن هفت سالگی رسید، مقام رسالت نیز به او اعطا شد. (۱)

عیسی علیه السلام با یک جمله ی کوتاه، هم تهمت را از مادرش دور کرد، هم از آینده ی خود سخن گفت و هم به وظیفه ی آینده ی مردم اشاره کرد. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا»

ص: ۲۶۱

۱ آنجا که خداوند بخواهد، کودکی در گهواره به سخن می آید و شایعات و فتنه ها را می خواباند. «قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ...»

۲ در معرفی خود، قبل از هر چیز مُهر بندگی خدا را بر خود بزنیم که این، بزرگ ترین افتخار است. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا» ۳ بندگی خدا سرچشمه ی همه ی فیوضات الهی است. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا» ۴ در نبوت (و امامت) سن خاصی شرط نیست. «فِي الْمَهْدِ... جَعَلَنِي نَبِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۱ تا ۳۲]

اشاره

وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَ أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (۳۱) وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (۳۲)

و هر جا که باشم، خداوند مرا مایه ی برکت قرار داده و تا زنده ام مرا به نماز و زکات سفارش کرده است.

و مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و (نسبت به مردم) ستمگر و سنگدل قرار نداده است.

نکته ها:

چیزی با برکت است که در آن منفعت زیاد، تعلیم و تأدیب دیگران و با ثبات باشد؛ حضرت عیسی علیه السلام هم عمر با برکتی دارد و تا بعد از ظهور امام زمان علیه السلام زنده است و هم پیروانش بسیارند و بر کافرانی که در پی قتل آن حضرت بودند، پیروزند. «وَ جَاءَ لُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (۱) سرچشمه ی خیرات و برکات، نیت ها، اهداف، حالات و خصلت های درونی است. لذا بعضی

ص: ۲۶۲

انسان ها هر جا که باشند مبارکند. «جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ» (۱) و بعضی به خاطر مشکلات روحی و دوری از معنویت، در هر جا که باشند گرفتار خصلت های ناروای خویش اند و خیرشان به دیگران نمی رسد.

عیسی علیه السلام با کلمه «بِوَالِدَتِي»، به پاکدامنی مادر و نداشتن پدر اشاره کرد. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و فرمود: «بِوَالِدِي».

پیام ها:

۱ امتیازات و برتری های خود را از خدا بدانید. «جَعَلَنِي» ۲ ستایش از خود، اگر برای فخر فروشی نباشد مانعی ندارد. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا» ...

۳ پیامبران، سرچشمه ی خیر و برکت و آثار ابدی هستند. «مُبَارَكًا» ۴ ارزش های معنوی، فوق زمان و مکان است. «أَيْنَ مَا كُنْتُ ... مَا دُمْتُ حَيًّا» ۵ نماز و زکات از مشترکات ادیان آسمانی است. «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» (شاید بتوان شرط مبارک بودن را اقامه نماز و پرداخت زکات دانست). ۶ رابطه با خدا (انجام نماز)، از رابطه با محرومان (پرداخت زکات) جدا نیست.

«بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» ۷ نماز و زکات، در طول عمر تعطیل بردار نیست «مَا دُمْتُ حَيًّا» ۸ نیکی به مادر، از اخلاق انبیاست. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» ۹ کسی که به مادرش بی مهری کند، به مردم نیز رحم نخواهد کرد. «بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» ۱۰ پیامبران بدنبال استبداد و سلطه گری بر مردم نیستند. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ص: ۲۶۳

اشاره

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (۳۳)

و درود بر من روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که زنده برانگیخته می شوم.

پیام ها:

۱ خط انبیا، تنها خطی است که از تولد تا معاد، از هر گونه انحراف سالم است.

« وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ ... أُبْعَثُ حَيًّا » ۲ در مواردی، تجلیل از خود جایز است. « وَ السَّلَامُ عَلَيَّ » ...

۳ مهم ترین روزها برای انسان، روز تولد، وفات و زنده شدن در قیامت است. (۱) « وُلِدْتُ ... أَمُوتُ ... أُبْعَثُ » ۴ مرگ و قیامت برای همه است. (عیسی علیه السلام گرچه تا کنون زنده است و در آسمان ها به سر می برد، اما او هم روزی خواهد مرد.) « يَوْمَ أَمُوتُ » ۵ کسی که محکوم به تولد و مرگ و رستاخیز است، چگونه او را شریک خدا می پندارید؟ « وُلِدْتُ ... أَمُوتُ ... أُبْعَثُ »

اشاره

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (۳۴) مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۳۵)

این است عیسی، پسر مریم؛ (همان) گفتار درستی که در آن شک می کنند.

شایسته نیست که خداوند فرزندی بگیرد، او منزّه است، هر گاه انجام کاری را اراده کند، همین قدر که گوید: موجود باش، بی درنگ موجود می شود.

ص: ۲۶۴

۱- ۱). امام رضا علیه السلام فرمودند: وحشتناکترین روزها برای انسان سه روز است: روز تولد و روز مرگ و روز قیامت. عیون

اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۵۷.

در چند آیه ای که گذشت، عیسی علیه السلام با هفت صفت برجسته و دو برنامه معرفی شده است؛ اما صفات برجسته ی او:

الف: بنده ی خدا بودن. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» ب: آوردن کتاب آسمانی. «آتَانِي الْكِتَابَ» ج: پیامبری. «وَجَعَلَنِي نَبِيًّا» د: مبارک بودن. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا» ه: نیکی به مادر. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و: جبار و شقی نبودن. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» ز: متواضع، حق شناس و سعادت مند بودن. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ» ...

و اما دو برنامه ی عیسی، یکی نماز و دیگری زکات است. این آیه می فرماید: سخن درست درباره عیسی همان است که گفتیم. «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ» خداوند در قرآن، بارها مسیحیان را منحرف و عقاید آنان را درباره حضرت عیسی باطل دانسته است، چنان که در آیه ۷۳ سوره مائده: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثِهِ» و آیه ۳۰ سوره توبه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» از آنان انتقاد کرده است، اما در اینجا با بیان سیمای واقعی حضرت عیسی علیه السلام، راه صحیح را در مقابل راه باطل نشان می دهد.

برای تحقق اراده ی خداوند، هیچ گونه لفظی، حتی به لفظ «كُنْ» نیازی نیست، ولی خداوند برای فهم ما اراده ی خود را در این قالب بیان کرده است.

خداوند قادر مطلق است و در آفریدن نیازی به اسباب ندارد و قدرت بی نهایت او، دلیل منزه بودن او از عجز و ناتوانی، و اختیار کردن فرزند است.

پس از فشارهای شدید کفار مکه بر پیروان پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعی از مسلمانان همراه جعفر بن ابی طالب علیهما السلام، به حبشه هجرت کردند. کفار قریش گفتند: اگر مسلمین در آنجا قدرتی پیدا کنند و حکومتی تشکیل دهند، بت پرستی ما را ریشه کن خواهند کرد. آنان عمر و عاص و جمعی را همراه با هدایایی برای وزیران نجاشی به حبشه فرستادند. آنان هدایا را گرفتند تا نجاشی را علیه مسلمانان مهاجر تحریک نمایند؛ اما نجاشی تصمیم گرفت شخصاً مسلمانان را احضار کند و سخن آنان را بشنود.

جعفر که سخنگوی مسلمانان بود، در حضور پادشاه حبشه سخنان خود را آغاز کرد. او از ظلمت های بت پرستی و خرافات و تجاوزهای دوران جاهلیت و از طلوع اسلام و نورانیت دین محمد صلی الله علیه و آله چنان سخن گفت، که نجاشی گریست و هدایای کفار را برگرداند و گفت:

خداوند که به من قدرت داد، از من رشوه نگرفت، چرا من از شما رشوه بگیرم؟! این جلسه، به نفع مسلمانان و زیان کفار پایان یافت. عمرو عاص پس از این شکست به فکر فرو رفت و از فردای آن روز پیشنهاد تازه ای مطرح کرد. او برای آنکه غیرت دینی نجاشی را تحریک کند، گفت: مسلمانان، عقایدی دارند که ضد عقیده شماست.

نجاشی بار دیگر مسلمانان را احضار کرد و عقیده آنها را درباره ی حضرت مسیح علیه السلام جویا شد. جعفر طیار در پاسخ، آیاتی از سوره ی مریم را تا آیه ی «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» تلاوت کرد. نجاشی با شنیدن آیات نورانی قرآن، اشک ریخت و گفت:

حقیقت همین است.

عمرو عاص پس از شکست و رسوایی مجدد، همین که خواست حرکت تازه ای انجام دهد، نجاشی دست خود را بلند کرد و سیلی محکمی بر او نواخت. (۱)

ص: ۲۶۶

(۱-۱). فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۲۵۳، به نقل از کامل ابن اثیر، ج ۲، ص ۵۴؛ بحار، ج ۱۸، ص ۴۱۵.

۱ در مقابل منحرفین و عقاید انحرافی، نشان دادن راه صحیح لازم است. «ذَلِكْ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ» ۲ شأن خداوند با فرزند داشتن سازگار نیست. «مَا كَانَ لِلَّهِ... (زیرا فرزند خواهی، یا به خاطر عمر محدود ماست، یا به دلیل نیاز ما به نیروی انسانی، یا نیاز روحی و عاطفی انسان چنین اقتضا می کند، که خداوند از همه ی اینها منزّه است. «سُبْحَانَهُ» ۳ خداوند هیچ گونه فرزندی ندارد. «مِنْ وَلَدٍ» (بر خلاف بعضی ها که ملائکه را دختران خدا، یا عیسی را پسر خدا می پنداشتند.) ۴ فرزند باید از جنس پدر و مثل پدر باشد، اما خداوند مثل ندارد. «سُبْحَانَهُ» ۵ هر گاه سخنان ناروای دیگران را نقل می کنیم، فوراً با کلامی توحیدی ذهن خود و دیگران را تبرئه کنیم. «سُبْحَانَهُ» ۶ نه تنها عیسی علیه السلام بدون داشتن پدر و آدم علیه السلام بدون داشتن پدر و مادر خلق می شوند، بلکه هر چیزی به اراده ی خدا ایجاد می شود. «كُنْ فَيَكُونُ» ۷ میان خواست خدا و تحقق اشیا، فاصله ای نیست. حرف «فا» در «فَيَكُونُ» ۸ رابطه ی موجودات با خداوند، رابطه ی خالق و مخلوق است، نه رابطه ی پدر و فرزند. «كُنْ فَيَكُونُ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶]

اشاره

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۳۶)

و در حقیقت، خدا پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را بپرستید که راه مستقیم همین (بندگی او) است.

نکته ها:

حضرت عیسی علیه السلام در معرفی خود گفت: من بنده ی خدایم، «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» اولین دستوری که دریافت کرد درباره ی نماز و عبادت بود، «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ» و اولین برنامه ای را هم

که اعلام کرد پرستش و عبادت خداوند بود. «فَاعْبُدُوهُ» اصرار حضرت مسیح بر یکتاپرستی و تأکید بر اینکه راه مستقیم همین است و بس، پاسخی است به طرفداران تثلیث و دیگران. (۱)

پیام ها:

۱ عبادت، سزاوار کسی است که پروردگار ماست. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ» ۲ عیسی را فرزند خدا دانستن، تحریف در دین و مایه ی کفر است. «اللَّهُ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ» ۳ یکتاپرستی و بندگی خدا، راه مستقیم و بقیه ی راهها بیراهه است. (در قرآن، راه خدا و رسول و عبادت و اعتصام به خدا، راه مستقیم معرفی شده است.) «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدٍ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۳۷) أَشْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۳۸)

پس گروه هایی از میان خودشان به اختلاف پرداختند، پس وای بر کسانی که کافر شدند از حضور در روز بزرگ (قیامت).

چه خوب شنوا و بینایند روزی که به سوی ما می آیند، ولی ستمگران امروز در گمراهی آشکارند.

نکته ها:

«حزب» گروهی است که دارای مواضع و اهداف خاص و متحدی باشند.

کلمه ی «مَشْهَدٍ» یا به معنای محلّ حضور مردم است و یا محلّ گواهی و ادای شهادت.

ص: ۲۶۸

۱-۱). مشابه این آیه، در سوره ی آل عمران آیه ی ۵۱ و سوره ی زخرف آیه ی ۶۴ نیز آمده است.

زیرا در قیامت، هم مردم حاضر می شوند و هم گواهان بسیاری از فرشتگان و انبیا، درباره ی اعمال انسان گواهی می دهند.

بعضی از مردم، عیسی را خدا می دانستند، نظیر فرقه ی «یعقوبیه» و بعضی گفتند: او فرزند خداست، مثل «نسطوریّه» و گروهی به تثلیث قائل شدند، مانند «اسرائیلیّه»، ولی همه در قیامت بر بطلان عقاید خود شهادت خواهند داد. (۱)

پیام ها:

۱ با اینکه حضرت عیسی علیه السلام، راه مستقیم را نشان داد، باز گروهی اختلاف ایجاد کردند. «فَاخْتَلَفَ» ۲ حزب گرایی و اختلاف آگاهانه، در طول تاریخ بوده است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ» ۳ کفار ظالمند. (به خود، مکتب و جامعه، ظلم می کنند) «لِلَّذِينَ كَفَرُوا... الظَّالِمُونَ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۹ تا ۴۰]

اشاره

وَ أَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۹) إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْهَا وَ إِنَّا يُرْجَعُونَ (۴۰)

و آنان را از روز ندامت و حسرت بترسان، آن هنگام که کار (از کار) بگذرد (و همه چیز پایان یابد) در حالی که (اکنون) آنان در غفلتند و ایمان نمی آورند.

تنها ماییم که زمین و اهلش را به ارث می بریم (همه) به سوی ما بازگردانده می شوند.

نکته ها:

کلید همه ی بدبختی ها، غفلت است. غفلت از خداوند، غفلت از معاد، غفلت از آثار و پیامدهای گناه، غفلت از توطئه ها، غفلت از محرومان، غفلت از تاریخ و سنت های آن و غفلت از جوانی و استعدادها و زمینه های رشد.

ص: ۲۶۹

مشابه این آیه، در مواردی از قرآن به چشم می خورد، از جمله:

الف: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهِمْ فَإِنَّ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (۱) همه ی مردم، فانی می شوند و تنها ذات خداوند صاحب جلال و منعم باقی است.

ب: «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) ارث آسمان ها و زمین تنها از خداست.

یکی از نام های قیامت «يَوْمَ الْحَسْرَةِ» است. حسرت بر فرصت های از دست داده و سرمایه های تلف شده.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف انبیا، انذار است. «وَأَنْذِرْهُمْ» ۲ هر کاری می توانید، در دنیا انجام دهید که در قیامت، کار از کار گذشته است.

«قُضِيَ الْأَمْرُ» ۳ غفلت زمینه ی کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» ۴ مرگ در حال غفلت و بی ایمانی، مایه ی حسرت است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» ۵ دارایی ها سبب غفلت، و غفلت سبب کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۱]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (۴۱)

و در این کتاب، ابراهیم را یاد کن، که او پیامبری راستگو و راست کردار بود.

نکته ها:

کلمه ی «صدیق» هم به کسی گفته می شود که حق را بسیار تصدیق می کند و هم به کسی که تمام گفتار و رفتارش بر اساس صداقت است. هر چه می گوید عمل می کند و هر چه عمل می کند می گوید.

ص: ۲۷۰

۱- ۱. الرحمن، ۲۶، ۲۷.

۲- ۲. حدید، ۱۰.

پیام ها:

۱ یاد مردان خدا را زنده نگه داریم. «وَ اذْكُرْ» ۲ توجه به کمالات دیگران و تجلیل از بزرگان، یکی از شیوه های تربیت است «وَ اذْكُرْ» ۳ صداقت، شرط نبوت است. «صَدِّيقًا نَبِيًّا» ۴ صداقتی ارزش دارد که جزء خلق و خوی انسان باشد. «كَانَ صَدِّيقًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲]

اشاره

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (۴۲)

آن گاه که (ابراهیم) به پدرش گفت: ای پدر! چرا چیزی را می پرستی که نمی شنود و نمی بیند و تو را از هیچ چیز بی نیاز نمی کند؟

نکته ها:

پدر حضرت ابراهیم، فوت شده بود و کسی که در قرآن به عنوان پدر او معرفی شده، سرپرست او عمویش آزر یا شوهر مادرش بوده است. (۱)

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز می خوانیم که پدر حضرت ابراهیم موحد بود و مراد از «أب» در اینجا عموی اوست.

در زبان عربی، کلمه ی «أب» معنای وسیعی دارد و بر معلم و مربی و حتی پدر زن نیز گفته می شود. در روایات نیز از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أنا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران این امت هستیم.

پیام ها:

۱ مناظرات ابراهیم با عمویش قابل یادآوری و بزرگداشت است. «إِذْ قَالَ» ۲ در نهی از منکر، از نزدیکان خود شروع می کنیم. «يَا أَبَتِ» ۳ نهی از منکر مرز سنی ندارد. (پسر می تواند بزرگ خانواده را نهی کند، اما باید

ص: ۲۷۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

احترام آنان را حفظ کند.) «يَا أَبَتِ» ۴ همیشه کمال افراد به سن آنها بستگی ندارد؛ گاهی فرزند خانه از بزرگ ترها بهتر می فهمد. «يَا أَبَتِ» ۵ ارشاد و تبلیغ نباید همیشه عمومی باشد، بلکه گاهی باید به خود فرد گفته شود. «يَا أَبَتِ» ۶ در نهی از منکر، با ایجاد سؤال، وجدان افراد را به قضاوت گیریم. «لِمَ تَعْبُدُ» ۷ در نهی از منکر، از منکرهای اعتقادی شروع کنیم. (متأسفانه ما بیشتر سرگرم منکرهای اخلاقی و اجتماعی هستیم) «لِمَ تَعْبُدُ» ۸ راه حق را فدای عواطف نکنیم. «لِأَيِّهِ لِمَ تَعْبُدُ» خویشاوندی نباید مانع نهی از منکر شود.

۹ بت پرستی، از فرشته پرستی، انسان پرستی و گاوپرستی بدتر است، زیرا در آنها بینایی و شنوایی و شعور هست، ولی در بت نیست. «مَا لَا يَسْمَعُ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (۴۳) يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (۴۴)

ای پدر! همانا دانشی برای من آمده که برای تو نیامده است؛ بنا بر این، از من پیروی کن تا تو را به راه راست هدایت کنم.

ای پدر! بندگی را پرستش مکن که شیطان نسبت به خدای رحمان عصیانگر است.

نکته ها:

مراد از عبادت شیطان، همان اطاعت و پیروی از اوست که انسان را بنده و برده او می گرداند.

ص: ۲۷۲

پیام ها:

۱ علم، مسئولیت آور است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ»، «فَاتَّبَعْنِي» علم انبیا نیز محدود است. «مِنَ الْعِلْمِ» ۳ کسی که نهی از منکر می کند باید خود عالم باشد. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... لَا تَعْبُدْ» ...

۴ در مواردی، تجلیل از خود لازم است. «قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» ۵ ریشه ی شرک، جهل است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» ۶ مردم باید پیرو عالم باشند. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... فَاتَّبَعْنِي» ۷ انسان خردسال می تواند امام بزرگسالان باشد. «فَاتَّبَعْنِي» ۸ پیروی از انبیا قرار گرفتن در راه مستقیم است. «فَاتَّبَعْنِي أَهْدِيكَ صِرَاطًا سَوِيًّا» ۹ راه انبیا، راه اعتدال است، نه افراط و تفریط. «صِرَاطًا سَوِيًّا» ۱۰ در نهی از منکر، دلیل را هم بیان کنیم. «لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ... كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا» ۱۱ ولایت و دوستی شیطان خطرناک است. او که خدا را معصیت کرده بر سر ما چه خواهد آورد؟ «إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا» (خدایی که سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، عصیانش چقدر قبیح است؟)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵]

اشاره

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (۴۵)

ای پدر! همانا من می ترسم که از جانب خدای رحمان عذابی به تو رسد، و تو برای شیطان دوست و یاور باشی.

پیام ها:

۱ در دعوت و تبلیغ، با استفاده از عواطف، زمینه ی پذیرش را فراهم کنیم. (در این آیات، چهار مرتبه «يَا أَبَتِ» آمده است) ۲ انبیا دلسوز مردمند. «إِنِّي أَخَافُ» ۳ انسان به جایی می رسد که سرچشمه ی رحمت را به غضب وامی دارد و خدای

ص: ۲۷۳

رحمان را خشمگین می کند. «عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ» ۴ اگر بستگان پیامبر نیز منحرف باشند، به عذاب الهی مبتلا می شوند. «یا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابٌ» ۵ کسی که در راه مستقیم قرار نگیرد، در ولایت شیطان قرار می گیرد. «أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ... فَتَكُونُ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا» ۶ اگر کسی را دوست داریم، نباید دشمن او را دوست بداریم. «لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ... لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶]

اشاره

قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لئن لَمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَأَهْجُرَنِي مَلِيًّا (۴۶)

گفت: ای ابراهیم! آیا از خدایان من بیزاری؟ اگر از (این روش) دست برداری قطعاً تو را سنگسار خواهم کرد و (اکنون) برای مدتی طولانی از من دور شو.

نکته ها:

کلمه ی «مَلِيًّا» از «املا»، به معنای مهلت دادن طولانی است.

پیام ها:

۱ گاهی باید عقاید خود را مخفی کرد. (گویا ابراهیم تا آن لحظه عقاید خود را حتی از عموی خود مخفی داشته است. زیرا عمو با تعجب با او سخن گفت.) «أَرَاغِبٌ» ۲ این آیه، مایه ی دلداری پیامبر است که اگر ابو لهب، عموی تو کافر است و تو را تهدید می کند، عموی ابراهیم نیز چنین بود. «قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ» ۳ انسان به جایی می رسد که حرف حقّ برایش تلخ و سبب تعجب است.

«أَرَاغِبٌ أَنْتَ»

ص: ۲۷۴

۴ پذیرفتن سخن حق، از کوچک تر از خود، نشانه ی تکبر است. «أَرَاغِبُ أَنْتَ» ۵ کسی که یک خدای با شعور را نپذیرد، چند خدای بی شعور را خواهد پذیرفت. «آلِهَتِي» ۶ حق گویی و مبارزه با سنت های باطل، آوارگی و محرومیت به دنبال دارد.

«لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷]

اشاره

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (۴۷)

(ابراهیم از او جدا شد و) گفت: سلام بر تو، به زودی از پروردگارت برای تو آمرزش می خواهم، زیرا او همواره نسبت به من بسیار مهربان بوده است.

نکته ها:

کلمه ی «حفی» به کسی گفته می شود که کمال نیکی و گرمی داشت را در حق دیگری دارد (۱) و گاهی به معنای عالم است. در این آیات، روحیات مؤمن و کافر در گفتگوها به خوبی به چشم می خورد:

الف: ابراهیم عاطفی حرف می زند و عمویش با خشونت، ابراهیم چهار بار می گوید: «يَا أَبَتِ» ولی عموی بت پرستش حتی یک بار نگفت: «یا بنی» ب: ابراهیم با استدلال حرف می زند، اما آزر بی دلیل سخن می گوید. ابراهیم می گوید: «لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ» عمو می گوید: «آلِهَتِي» ج: ابراهیم، دلسوزانه حرف می زند، اما آزر با تهدید جواب می دهد.

د: ابراهیم، سلام می کند، اما آزر دستور فاصله گرفتن می دهد. «وَاهْجُرْنِي» کم مباش از درخت سایه فکن هر که سنگت زند ثمر بخشش استغفار حضرت ابراهیم، برای عموی بت پرستش به خاطر آن بود که احتمال هدایت شدن او را می داد. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» ولی همین که از هدایت عمو مأیوس شد، از او برائت جست.

ص: ۲۷۵

قرآن می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدْلِهِ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۱)

پیام ها:

۱ مردان خدا در برابر تهدید و تحقیر دیگران، صبور و دریا دلند. «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» ۲ سعی کنیم آتش خشم دیگران را با سخنان زیبا و آرام بخش، خاموش کنیم.

«لَمَّا رُجِمْتَكَ ... قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» ۳ استغفار انبیا و اولیا، آثار خاصی دارد. (و گرنه وعده ی استغفار نقش مهمی ندارد.) «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» ۴ قبول عذرخواهی، از شئون ربوبیت است. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» ۵ برای استغفار، زمان های خاصی اولویت دارد. «سَأَسْتَغْفِرُ» یعنی در زمان مناسب دعا خواهم کرد.

۶ از آداب دعا توجه به ربوبیت خداوند است. «رَبِّي» ۷ در برابر تهدیدهای مخالفان، به یاد الطاف خدا باشیم. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸]

اشاره

وَاعْتَرِ لَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَادْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَفِيًّا (۴۸)

و من از شما و آنچه غیر خدا می خوانید کناره گیری می کنم و پروردگارتان را می خوانم، امیدوارم که در خواندن پروردگارتان محروم (و بی پاسخ) نمانم.

نکته ها:

جوانان خداپرستی که در خانواده های منحرف زندگی می کنند، باید خط حضرت ابراهیم را پیش گیرند. دعوت همراه با ادب، «يَا أَبَتِ» دلسوزی و همراه با منطق، «لِمَ تَعْبُدُ»... انذار همراه با دعا، «إِنِّي أَخَافُ ... سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» سلام همراه با استغفار، «سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ»

ص: ۲۷۶

پیام ها:

۱ از مراحل نهایی از منکر، قطع رابطه است. «وَ أَعْتَرِلُكُمْ» (اگر نمی توانیم محیط فاسد را عوض کنیم، لا اقل آن را ترک کنیم). ۲ یکی از اصول اساسی مکتب های الهی، برائت از کفار است. «وَ أَعْتَرِلُكُمْ» ۳ برائت، قبل از ولایت است. ابتدا باید از شرک و طاغوت و فساد جدا شویم، بعد به حق وصل شویم. «أَعْتَرِلُكُمْ ... أَدْعُوا رَبِّي» آری، دیو چوپای پرون رود، فرشته در آید. ابتدا «لا اله الا الله»، در قرآن ابتدا جمله ی «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» را می خوانیم بعد جمله ی «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» (۱) را.

۴ اگر بخواهیم دعای ما دعای ابراهیمی شود، باید از افراد و مراکز آلوده دوری کنیم. «أَعْتَرِلُكُمْ ... أَدْعُوا» ۵ کلمه ی «رب» در دعا نقش مهمی دارد. «أَدْعُوا رَبِّي بِدُعَاءِ رَبِّي» ۶ مؤمن میان خوف و رجا است. «عَسَى» ... اگر خوف در انسان غالب شود، او را به یأس می کشاند و اگر امید بر او غالب شود، او را تن پرور می کند، بنا بر این باید انسان بین خوف و رجا و بیم و امید باشد.

۷ استجابت دعا تفضل الهی است. «عَسَى» ۸ حتی انبیا برای آینده ی خود به خداوند امیدوارند. (۲) «عَسَى أَلَّا أَكُونَ ... شَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا (۴۹) وَ وَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَ جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (۵۰)

چون ابراهیم از مشرکان و از آنچه به جای خدا می پرستیدند کناره گرفت، ما اسحاق و یعقوب را به او عطا کردیم و همه را پیامبر قرار دادیم.

ص: ۲۷۷

۱-۱. بقره، ۲۵۶.

۲-۲. تفسیر المیزان.

و از رحمت خویش به آنها عطا کردیم و برای آنان (در میان مردم) نام بلند و نیکو قرار دادیم.

نکته ها:

اشاره

@

سیمای ابراهیم علیه السلام

ابراهیم علیه السلام از ستاره و ماه و خورشید دل برید، به خدا رسید. «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ... وَجَّهْتُ وَجْهِيَ» ... (۱)

عموی منحرف را رها کرد، خود برای همه ی مردم پدر شد. «مَلَّةً أَيْبِكُمْ» (۲) عمو با او قهر کرد، «وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا» (۳) اما خدا به او لطف کرد. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (۴) برای خدا کناره گیری کرد، «أَعْتَزَلُكُمْ» (۵) شهره آفاق شد. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» از خانه بتها فرار کرد، سازنده خانه توحید شد. «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ» (۶) جانس را در راه خدا تسلیم کرد، آتش بر او گلستان شد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا» (۷) فرزند را برای ذبح آماده کرد، «وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ» (۸) جان به سلامت برد و سنت قربانی در جایگاهش واجب شد.

تا اواخر عمر بی فرزند، ولی راضی بود، در پایان عمر، نبوت در دودمانش قرار گرفت.

در خلوت ترین مکان ها کعبه را ساخت، پرجاذبه ترین مناطق زمین شد.

در بیابان، تنهای تنها فریاد زد، از تمام زمین، لبتیک گو رسید. «أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ» (۹) کودک تشنه ی خود را رها کرد، آب زمزم، برای همیشه جاری شد.

در برابر تهدید عموی بت پرستش سلام کرد، «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» (۱۰) خداوند به او سلام

ص: ۲۷۸

۱-۱. انعام، ۷۶، ۷۹.

۲-۲. حج، ۷۸.

۳-۳. مریم، ۴۶.

۴-۴. مریم، ۴۷.

۵-۵. مریم، ۴۸.

٦-٦. بقره، ١٢٧.

٧-٧. انبیا، ٦٩.

٨-٨. صافات، ١٠٣.

٩-٩. حج، ٢٧.

١٠-١٠. مریم، ٤٧.

فرستاد. «سَلَامٌ عَلَيَّ إِِبْرَاهِيمَ» (۱) یک نفر بود، امروز همه مکتب های آسمانی، خود را ابراهیمی می دانند.

همه با او دشمنی کردند، خدا او را خلیل خود دانست. «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (۲)

پیام ها:

۱ هم از گناهکار جدا شویم و هم از گناه، زیرا گناه گیری از منحرفان، زمانی مؤثر است که با کناره گیری از انحراف همراه باشد. «أَعْتَرَلَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ اعْتَرَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ» ۲ فرزند صالح، پاداش مجاهدت های والدین است. «فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا» ۳ اگر غیر خدا را رها کنیم، امدادهای الهی می رسد. «فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا» ۴ مهم تر از فرزند، مقام معنوی اوست. «وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كَلَّا جَعَلْنَا نَبِيًّا» ۵ نوه ی انسان نیز از الطاف الهی است. «وَ هَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ» (یعقوب نوه ی ابراهیم بود). (۳) ۶ نبوت، مقامی است که خداوند تعیین می کند. «جَعَلْنَا نَبِيًّا» ۷ یک حرکت الهی از یک پدر بزرگ، نسلی را در رحمت الهی غرق می کند.

«إِعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا لَهُ» ۸ هر کس، هر چه دارد از خداست. «وَ هَبْنَا ... جَعَلْنَا ... رَحْمَتِنَا» ۹ رحمت خداوند به قدری وسیع است که انبیا هر چه دریافت می کنند، تنها گوشه ای از آن است. «مِنْ رَحْمَتِنَا» ۱۰ محبوبیت و خوشنامی، از الطاف الهی است. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» (مقام ابراهیم به جایی رسید که همه ی مشرکان و یهودیان و مسیحیان می گفتند:

ابراهیم از ماست.)

ص: ۲۷۹

۱-۱. صافات، ۱۰۹.

۲-۲. نساء، ۱۲۵.

۳-۳. «فبشرناها باسحق و من وراء اسحق يعقوب» هود، ۷۱.

۱۱ دعای مردان خدا مستجاب است. (ابراهیم از خدا نام نیک خواست « وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ » در این آیه می فرماید: « جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا »)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (۵۱)

و در این کتاب از موسی یاد کن، زیرا که او بنده ی (برگزیده و) خالص شده (خدا) و فرستاده ای پیامبر بود.

نکته ها:

کلمه «مُخْلَصًا» (با کسر لام) به معنای کسی است که فقط برای خداوند کار می کند، ولی ممکن است شیطان در او اثر گذارده و او را به شرک بکشاند. چه بسیارند کسانی که هنگام عذاب و غرق شدن مخلص هستند، ولی بعد از نجات به شرک می گرایند. اما کلمه «مخلص» آن گروه از افراد برگزیده ای هستند که شیطان راه نفوذ بر آنان را ندارد. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ» (۱) به گفته تفسیر کشاف «مخلص» کسی است که برای خدا کار می کند و «مخلص» کسی است که خداوند او را برای خود خالص کرده و برگزیده است و غیر خدا در او اثر نمی کند.

برگزیدگی موسی را در آیات دیگر می بینیم: « وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ » (۲) من تو را انتخاب کردم و در جای دیگر آمده: « وَ اصْطَفَيْتُكَ لِنَفْسِي » (۳) من تو را برای خودم برگزیدم.

حضرت موسی علیه السلام هم رسول بود و هم نبی. «نبی»، کسی است که صدای فرشته را می شنود، ولی شخص فرشته را نمی بیند، اما «رسول» علاوه بر شنیدن صدا، خود فرشته را هم می بیند. (۴) «رَسُولًا نَبِيًّا»

پیام ها:

۱ یاد بزرگان، آثار تربیتی و الگویی دارد. « وَ اذْكُرْ » ...

ص: ۲۸۰

۱-۱. حجر، ۴۰.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۴۱.

۴-۴. تفسیر المیزان و نور الثقلین.

آشنایی با تاریخ انبیا و مجاهدت های آنان، سنت های الهی و امدادهای غیبی، زمینه ی کسب تجربه ها و عبرت ها و عامل دلگرمی است. (خصوصاً تاریخ پرماجرایی موسی که صدها آیه را به خود اختصاص داده است) «وَ اذْكُرْ» ۲ ارزشهای معنوی ملائک بزرگداشت است. «وَ اذْكُرْ ... إِنَّهُ كَانَ مُخْلِصًا» ۳ خلوص، زمینه ی دست یابی به رتبه های معنوی است. «مُخْلِصًا ... رَسُولًا - نَبِيًّا» ۴ انبیا معصومند و شیطان در آنان نفوذی ندارد. «مُخْلِصًا» ۵ خداوند، افرادی را برای اتمام رسالت خالص کرده است. (۱) «كَانَ مُخْلِصًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲]

اشاره

وَ نَادَيْتَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا (۵۲)

و از جانب راست (کوه) طور او را ندا دادیم و به (مقام قرب خود و) رازگویی نزدیکش ساختیم.

نکته ها:

کلمه «الْأَيْمَنِ» یا از «یمن» به معنای مبارک است و یا از «یمین» به معنای جانب راست.

در آغاز آیه، ندا و در پایانش مناجات مطرح شده و این نشانه ی مهربانی خداوند است، مثل اینکه مولایی عزیز، برده اش را بلند صدا زند که «بیا نزد من بنشین تا با هم خصوصی صحبت کنیم». (۲)

در قرآن، درباره ی گفتگو و ارتباط موسی علیه السلام با خداوند هم به «تکلم» تعبیر شده، «كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا» (۳)، هم به «ندا»، «نَادَيْتَاهُ» و هم به نجوی. «قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا» مراد از قرب در آیه، قرب و نزدیکی مکانی نیست، بلکه قرب مقامی است.

کوه طور، میان مصر و مدین واقع است. (۴)

ص: ۲۸۱

۱-۱. چنان که در آیه ی ۴۵ سوره ص نیز می خوانیم: «أَنَا اٰخِلَصْنَاهُمْ»

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. نساء، ۱۶۴.

۴-۴. تفسیر کشف الاسرار.

پیام ها:

۱ خداوند متعال با لطف و مهربانی، انبیا را گام به گام به خود نزدیک می کند.

« نَادَيْنَاهُ ... قَرَّبْنَاهُ » ۲ بعضی مکان ها قداست دارند. « جَانِبِ الطُّورِ » ۳ مقام قرب و نجوی، بالاترین مقام هاست. (۱) « وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا »
۴ خداوند بعضی مطالب را با انبیا نجوا کرده و محرمانه می گوید. « نَجِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳]

اشاره

وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا (۵۳)

و از رحمت خویش، برادرش هارون پیامبر را به او بخشیدیم.

پیام ها:

۱ دعای انبیا مستجاب است. موسی علیه السلام از خداوند خواست برادرش هارون را وزیر او قرار دهد. « وَ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي. هَارُونَ أَخِي. أُشِدُّ بِهِ أَرْزِي » (۲) خداوند نیز با درخواست او موافقت کرد. « وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۲ همکار خوب، یکی از الطاف الهی است. « وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۳ در یک زمان ممکن است پیامبران متعددی حضور داشته باشند. « وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۴ مقام نبوت مانع پیروی یک پیامبر از پیامبر دیگر نیست. « وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ اِنَّهٗ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (۵۴) وَ كَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهٖ مَرْضِيًّا (۵۵)

و در این کتاب از اسماعیل یاد کن که او همواره در وعده هایش صادق و فرستاده ای پیامبر بود.

ص: ۲۸۲

۱-۱) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا اشتغل اهل الجنة بالجنة اشتغل اهل الله بالله» آن گاه که اهل بهشت از نعمت های بهشت بهره می برند، اهل الله به خدا مشغولند (و با او راز و نیاز می کنند).

۲-۲) طه، ۲۹، ۳۱.

و همواره خاندان خود را به نماز و زکات امر می کرد و پیوسته نزد پروردگارش مورد رضایت بود.

نکته ها:

مراد از اسماعیل، یا فرزند حضرت ابراهیم است، یا یکی دیگر از پیامبران بنی اسرائیل به نام اسماعیل بن حزقیل.

همه پیامبران، صادق الوعد بوده اند، اما بروز این خصلت در اسماعیل علیه السلام بیشتر بوده است.

درباره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که آن حضرت با شخصی در کنار کعبه قرار ملاقات داشتند و آن شخص فراموش کرد. حضرت تا سه روز منتظر ماند تا به آن شخص خبر دادند، آن شخص آمد و عذرخواهی کرد. (۱) همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله با کسی وعده گذاشت که هنگام ظهر او را ملاقات کند، ولی چون او نیامد، حضرت تا غروب منتظر ماند.

صادق الوعد بودن، صفتی الهی است، «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ» (۲) و تخلف در وعده، نشانه ی نفاق است. در احادیث می خوانیم: علامت منافق سه چیز است: خیانت در امانت، دروغ در سخن، تخلف در وعده. (۳)

مقام رضوان و رضایت، بزرگ ترین خواسته و هدف انبیا است. «وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» (۴)، «وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» (۵) در حدیث می خوانیم: چون اهل بهشت در بهشت مستقر شوند، خطاب می رسد آیا حاجت دیگری دارید؟ می گویند: «ربنا رضاك» پروردگارا! رضای تو هدف ماست. (۶)

پیام ها:

۱ تجلیل از بزرگان لازم است. «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ» ۲ تجلیل از بزرگان، باید پایدار و عمیق باشد، نه سطحی و زودگذر. «فِي الْكِتَابِ»

ص: ۲۸۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۹.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. مریم، ۶.

۵-۵. مریم، ۵۵.

۶-۶. تفسیر أطیب البیان.

۳ ملاک تجلیل باید کمالات معنوی پایدار باشد. «كَانَ لَصَادِقَ الْوَعْدِ» ۴ وفای به عهد، از صفات ارزشمند انسانی است. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ» ۵ پیامبران، علاوه بر مسئولیت اجتماعی، مسئولیت خانوادگی هم دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ» ۶ سفارش به نماز و زکات، از وظایف پدر خانواده است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» (با اینکه سفارش به نماز در خانواده ها کم و بیش هست، اما سفارش به زکات نیست). ۷ امر به نماز و زکات، از مصادیق امر به معروف است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ۸ نماز و زکات، سابقه ای بس طولانی دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ...

۹ نماز (ارتباط با خالق) و زکات (ارتباط با مخلوق)، از هم جدا نیست. (عبادت بدنی به تنهایی شرط کمال نیست). «بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» ۱۰ در امر به معروف و توصیه به نماز، باید از نزدیکان شروع کنیم. «كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ» ۱۱ ارشاد و توصیه به نماز باید دایمی باشد. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (۵۶) وَ رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (۵۷)

و در این کتاب، از ادريس یاد کن، همانا او پیامبری بسیار راستگو بود.

و ما او را به مقام والایی رساندیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «مَكَانًا عَلِيًّا»، یا مقام بلند معنوی است یا عروج به آسمان ها، زیرا خداوند چهار پیامبر دیگر را به آسمان ها برد: ادريس، عیسی، خضر و الیاس. (۱)

«صِدِّيقًا» به کسی گفته می شود که گفتار و رفتارش با هم هماهنگ باشد.

ص: ۲۸۴

حضرت ادريس، از اجداد حضرت نوح است و به دليل اشتغال زياد او به درس (۱) يا به خاطر آن كه اولين كسى بود كه با قلم نوشت، به ادريس مشهور شد. (۲)

نام شريف ادريس، دو بار در قرآن آمده و با اوصاف «صديق»، «صابر» و «نبي» از او تجليل شده است.

در حديثى مى خوانيم: خانه ادريس، در مسجد سهله در اطراف نجف اشرف بوده است. (۳)

ادريس، اولين كسى بود كه علم نجوم و حساب را مى دانست. (۴)

اولين كسى بود كه به انسان، خياطى آموخت. (۵)

ادريس عليه السلام ۳۶۵ سال عمر كرد و بعد به آسمان رفت و اكنون زنده است و در زمان ظهور حضرت مهدى عليه السلام حاضر خواهد شد. (۶)

پیام ها:

۱ یاد و تجلیل از بزرگان و سیله رشد و هدایت دیگران است. «وَ اذْكُرْ» ۲ تجلیل ها باید پایدار بماند. «فِي الْكِتَابِ» ۳ معیار تجلیل از افراد، باید ارزشهای معنوی آنان باشد. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» ۴ صداقت، شرط تأثیرگذاری در تبلیغ است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» تقدم کلمه ی «صديق» بر «نبي»، نشانه ی آن است که صداقت زمينه ی نبوت است.

[سوره مريم (۱۹): آیه ۵۸]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا (۵۸)

ص: ۲۸۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر أطیب البیان.

۵-۵. تفسیر نمونه.

آنان پیامبرانی بودند که خداوند بر آنها نعمت (ویژه) ارزانی داشت؛ از نسل آدم و از (فرزندان) کسانی که با نوح (در کشتی) سوارشان کردیم و از نسل ابراهیم و اسرائیل (یعقوب) و از کسانی که هدایت نمودیم و برگزیدیم؛ هر گاه آیات خدای رحمان بر آنان خوانده می شد سجده کنان و گریان از رو به خاک می افتادند.

نکته ها:

نام ده نفر از انبیا در آیات قبل ذکر شد: زکریا، یحیی، عیسی، ابراهیم، اسحاق، یعقوب، موسی، هارون، اسماعیل و ادريس. اکنون این آیه با اشاره به آنان می فرماید: آنها کسانی هستند که خدا به ایشان نعمت داد. این گروه، همان هایی هستند که هر روز ده بار در نماز از خدا می خواهیم که راه آنان را برویم، نه راه گمراهان و منحرفان را. «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ».

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» مراد از ذریه آدم، ادريس است و مراد از «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ» حضرت ابراهیم است که نوه ی نوح است، و منظور از «ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ»، اسحاق و اسماعیل و یعقوب است و منظور از «ذریه اسرائیل»، موسی و هارون و زکریا و یحیی و عیسی است. (۱)

در حدیث می خوانیم: هنگام تلاوت قرآن، محزون شده و گریه کنید یا خود را به حالت گریان در آورید. (۲)

بهترین مصداق برگزیدگان الهی که سجده های طولانی همراه با اشک داشته اند، پیامبر اسلام و اهل بیت معصومش علیهم السلام بوده اند. درباره همه ی آنان خاطراتی از سجده ها و گریه های فراوانشان در مناجات های ماه رمضان و عرفه و... وجود دارد.

پیام ها:

۱ هدف همه ی انبیا یکی است. (خداوند پیامبران را در کنار هم قرار می دهد و همه را با یک وصف توصیف می کند) «أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ...

ص: ۲۸۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر صافی.

۲ مُنَعِم حقیقی، خداوند است. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ۳ والدین و نیاکان، از نظر وراثت در تربیت نسل مؤثرند. «ذُرِّيَّهٖ آدَمَ ... ذُرِّيَّهٖ إِبْرَاهِيمَ» ۴ گرچه همه ی انبیا از ذرّیه آدم هستند، ولی در نام بردن نوح و ابراهیم و اسرائیل (یعقوب)، از آنان تجلیل خاصی شده است. «مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ» ...

۵ گریه در سجده آن قدر ارزشمند است که خداوند از اهل آن تجلیل کرده است. «سَيَجِدُكُمْ بُكِيًّا» ۶ گریه و زاری به درگاه الهی، نشانه ی رشد، شناخت، توفیق و برگزیدگی است.

« وَ مِمَّنْ هَدَيْتَنَا وَ اجْتَبَيْتَنَا ... »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۰]

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا (۵۹) إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا (۶۰)

آن گاه پس از آنان، جانشینان بد و ناشایسته ای آمدند که نماز را ضایع کردند و هوسها را پیروی کردند. پس به زودی (کیفر) گمراهی خود را خواهند دید.

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، پس آنها داخل بهشت می شوند و به هیچ وجه مورد ستم قرار نمی گیرند (و از پاداششان کاسته نمی شود).

نکته ها:

اشاره

«خلف»، فرزند صالح را گویند و «خلف» فرزند ناصالح است. کلمه ی «غی» در مقابل رشد است. «فَدَّ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (۱)

ص: ۲۸۷

ضایع کردن نماز، غیر از نخواندن و ترک آن است. کسی که نماز می خواند، ولی بدون رعایت شرایط آن یا با تأخیر، چنین کسی نماز را ضایع کرده و آن را سبک شمرده است. (۱)

در روایتی می خوانیم: همین که حضرت رسول صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت می فرمودند، منقلب شده، فرمودند: بعد از ۶۰ سال، گروهی نماز را ضایع خواهند کرد. (۲)

اگر این سخن در اوایل سال اول هجری گفته شده باشد، سال ۶۰ همان سال شهادت امام حسین علیه السلام و سال به قدرت رسیدن یزید است.

توبه در قرآن

معمولاً قرآن کریم بدنبال آیات عذاب، جمله ی «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» یا جمله ی «إِلَّا مَنْ تَابَ» را آورده تا بگوید: راه اصلاح، هرگز بر کسی بسته نیست.

توبه، واجب است. زیرا فرمان خداوند است. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ» (۳) قبول توبه ی واقعی قطعی است، زیرا نمی توان باور کرد که ما به امر او توبه کنیم ولی او نپذیرد. «هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» (۴)، «هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۵) خداوند هم توبه را می پذیرد و هم کسانی را که بسیار توبه می کنند دوست دارد. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» (۶) توبه، باید با عمل نیک و جبران گناهان همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» (۷)، «تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ» (۸)، «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا» (۹) * توبه، رمز رستگاری است. «تُوبُوا... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱۰) * توبه، وسیله ی تبدیل سیئات به حسنات است. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱۱) توبه، سبب نزول باران است. «تُوبُوا... يُرْسِلِ السَّمَاءَ» (۱۲)

ص: ۲۸۸

۱-۱. بحار، ج ۱۱، ص ۷۲.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تحریم، ۸.

۴-۴. شوری، ۳۷.

۵-۵. بقره، ۳۷.

۶-۶. بقره، ۲۲۲.

۷-۷. فرقان، ۷۱.

۸-۸. انعام، ۵۴.

۹-۹. بقره، ۱۶۰.

۱۰-۱۰. نور، ۳۱.

۱۱-۱۱. فرقان، ۷۰.

۱۲-۱۲. هود، ۵۲.

توبه، سبب رزق نیکو است. «تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسِينًا» (۱) توبه در هنگام دیدن آثار مرگ و عذاب پذیرفته نمی شود. «حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ» (۲) خداوند علاوه بر قبول توبه، لطف ویژه نیز دارد. «هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ» (۳) «ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۴)، «ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» (۵) «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» (۶) «ثُمَّ توبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» (۷) در این آیات در کنار توبه به مسئله رحمت و رأفت و محبت الهی اشاره شده است.

قرآن ترک توبه را ظلم و هلاکت دانسته است. «وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۸) «ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمُ» (۹)

پیام ها:

۱ گاهی فرزندان و نسل آینده، زحمت های پدران را تباه می کنند. (گاهی از خوبان، نسل نااهل پیدا می شود) «خَلْفُ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ» ۲ نماز محور دین است. (برای نشان دادن چهره ی نسلی به نسل دیگر، ضایع کردن نماز آنان را نشان می دهد) «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ» ۳ نماز، سدّی است میان انسان و شهوت ها و اگر این سدّ شکسته شود، پیروی از شهوت ها برای انسان آسان می شود. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ» ۴ کسی که از رابطه با خدا (نماز) جدا شد، به شهوات پیوند می خورد. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ» ۵ رونق یافتن شهوات، غی و گمراهی است. «وَ اتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ... يَلْقَوْنَ عَذَابًا»

ص: ۲۸۹

۱-۱. هود، ۳.

۲-۲. نساء، ۱۸.

۳-۳. بقره، ۳۷.

۴-۴. انعام، ۵۴.

۵-۵. توبه، ۱۱۷.

۶-۶. مریم، ۶۰.

۷-۷. هود، ۹۰.

۸-۸. حجرات، ۱۱.

۹-۹. بروج، ۱۰.

۶ کيفر ضايع کردن نماز، سردرگمی است. «يَلْقَوْنَ عَذَابًا» (رشد واقعی در سایه ی معنویت است) ۷ سرنوشت ملت ها به دست خود آنهاست «أَضَاعُوا ... يَلْقَوْنَ ... إِلَّا مَنْ تَابَ» ...

۸ توبه، يك تحول است نه تظاهر. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» ۹ شرط رستگاری و ورود به بهشت، توبه و ايمان و عمل صالح است. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ... يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

[سوره مريم (۱۹): آیات ۶۱ تا ۶۳]

اشاره

جَنَّاتٍ عِدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا (۶۱) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا (۶۲) تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا (۶۳)

بهشت های جاویدی که خدای رحمان از غیب به بندگانش وعده داده، مسلماً وعده ی او تحقق یافتنی است.

در آنجا سخن بیهوده ای نمی شنوند، (و گفتارشان) جز سلام (نیست) و در آنجا هر صبحگاه و شامگاه، روزی آنان آماده است.

این، همان بهشتی است که به هر يك از بندگان پرهیزکار خود به ارث می دهیم.

نکته ها:

در آیه قبل کلمه ی «جَنَّاتٍ» به صورت مفرد بکار رفته بود، «يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»، ولی در این آیه کلمه ی «جَنَّاتٍ» به صورت جمع مطرح شده و این نشان می دهد که باغ و بوستان اهل بهشت مجموعه ای از بوستان های متعدد است.

این تعبیر شاید به خاطر آن باشد که هر يك از بهشتیان دارای چهار باغ می باشند که در سوره ی الرَّحْمَن به آن اشاره شده است: «وَ لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ ... وَ مِنْ دُونِهِمَا

جَنَّتَانِ» (۱) یعنی برای هر کس که اهل تقوا باشد، دو باغ است و پس از توصیف دو باغ می فرماید: غیر این دو باغ، دو باغ دیگر نیز هست که روی هم می شود چهار باغ که این دو باغ یا نزدیک ترند و یا سطح پایین تری دارند و یا به خاطر اختلاف درجات اهل بهشت، نوع باغها نیز تفاوت دارد. (۲)

قرآن کریم از تحقق یافتن وعده های الهی بارها سخن به میان آورده است، از جمله فرمود:

«وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۳) کیست که از خداوند با وفاتر باشد؟ ستایش بهشت به اینکه در آنجا لغوی نمی شنوند، هم توصیه به امروز ماست که از لغو دوری کنیم و هم اشاره به این است که سخنان یاوه کفار و شنیده هایی که مؤمنان را در دنیا رنج می داد، در آنجا نیست.

در جمله ی «نُورٌ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَتْ قِيًّا» هم به تقوا اشاره شده است که کلید بهشت است و هم تعبیر ارث آمده که به معنای رسیدن به مال و نعمت بدون رنج و زحمت است. گرچه تقوا کلید بهشت است، اما آن همه پاداش، ارث خدا به ماست و اعمال ما به این اندازه پاداش ندارد و در حقیقت پاداشهای ما ارثی است که از طرف خداوند بدون رنج به ما می رسد.

در حدیثی می خوانیم: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد؛ اگر اهل بهشت شد، جایگاه دوزخی او به دوزخیان ارث می رسد و اگر اهل دوزخ شد، جایگاه بهشتی او به بهشتیان ارث می رسد. (۴)

شخصی به امام صادق علیه السلام از درد معده اش شکایت کرد. حضرت به او فرمودند: دو نوبت غذا بخور، صبح و غروب، و بین آن دو غذا نخور که موجب فساد بدن می شود. آن گاه این آیه را «رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةٌ وَعَشِيًّا» تلاوت کردند. (۵)

ص: ۲۹۱

۱-۱. الرحمن، ۴۶، ۶۲.

۲-۲. تفسیر کشف الاسرار.

۳-۳. توبه، ۱۱۱.

۴-۴. نور الثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین؛ محاسن برقی.

۱ استقرار در باغ های بهشت همیشگی است. «جَنَّاتٍ عَدْنٍ» (۱) سرچشمه ی آن همه الطاف موعود، لطف خداوند رحمان است. «وَعَدَّ الْجَحْمُ» ۳ ما امروز حقیقت وعده های خداوند را درک نمی کنیم. «بِالْغَيْبِ» ۴ کلام رایج بهشتیان، سلام است. «لَا يَشِيءُ مَعُونَ ... إِلَّا سَلَامًا» محیط بهشت، محیطی امن و سالم است و بهشتیان، هم از فرشتگان سلام می شنوند، «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۲) و هم از دوستان خود. «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳) ۵ در بهشت تنوع زمان (بامداد و غروب) وجود دارد. «بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» ۶ در بهشت هم امتیث روحی است، «إِلَّا سَلَامًا» و هم تأمین نیازهای جسمی.

«رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» ۷ در عطا کردن بهشت، برگرداندن و نقضی در کار نیست و این، قوی ترین نوع مالکیت است. (۴) «نُورٌ» ۸ بهشت، میراث پرهیزکاران است. «نُورٌ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴]

اشاره

وَ مَا تَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَ مَا خَلْفَنَا وَ مَا بَيْنَ ذَلِكِ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (۶۴)

ما (فرشتگان) جز به فرمان پروردگار تو نازل نمی شویم؛ آنچه پیش روی ما (در آینده) و آنچه پشت سر ما (در گذشته) و آنچه میان این دو قرار دارد از اوست و پروردگار تو فراموشکار نیست.

نکته ها:

در تفسیر المیزان می خوانیم: این آیه مستقل است، گرچه بعضی تلاش کرده اند تا با آیات

ص: ۲۹۲

۱-۱). کلمه ی «عدن» به معنای اقامت است.

۲-۲). زمزم، ۷۳.

۳-۳). واقعه، ۹۱.

۴-۴). تفسیر کشف الاسرار.

قبل ارتباطش دهند.

در تفاسیر فخر رازی، طبری و تیان می خوانیم: مدّتی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد و این، سبب نگرانی پیامبر و طعنه ی مخالفان گردید. آیه نازل شد: پروردگارت فراموشکار نیست. «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» نظیر آیه ی «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى» (۱)

پیام ها:

۱) نزول قرآن، تدریجی و بر اساس فرمان خداست. «وَمَا نُنزِّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ» ۲ فرشتگان تسلیم امر خداوند هستند. «وَمَا نُنزِّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ» ۳ مالک حقیقی همه چیز اوست. «لَهُ» ۴ تأخیر وحی به امر خداوند بود، نه اینکه او فراموش کرده باشد. (۲) «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵]

اشاره

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا (۶۵)

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو قرار دارد؛ تنها او را پرستش کن و برای عبادتش شکبیا باش، آیا برای او همتا و هم نامی می شناسی؟

نکته ها:

برای کلمه ی «سمی» چند معنا ذکر شده است: شریک، همانند، همانم و فرزند.

کلمه «رَبُّكَ» در آیه قبل و کلمه «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه نشان وحدت مدیریت در اداره زندگی بشر با تمام هستی است.

عبادت، تنها ذکر خداوند و نماز نیست، زیرا این گونه عبادت ها مشکلی ندارد تا به صبر و مقاومت نیازمند باشد. پس مراد از «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» عبادتی است که انسان را دچار تضادها، طاغوت ها و مشکلات فراوان می کند و بخاطر همین، نیازمند صبر و استقامت است.

ص: ۲۹۳

۱-۱. ضحی، ۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن؛ تیان.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که درباره معنای « هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا » فرمودند: هیچ کس به نام الله نامیده نشده است. (۱)

پیام ها:

۱ فلسفه ی عبادت ما در برابر خداوند، ربوبیت انحصاری او نسبت به همه ی هستی است. « رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... فَاعْبُدْهُ » ۲ عبادت، صبر لازم دارد. « فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ » (عبادت، یک نوع مبارزه با هوس ها و طاغوت هاست که صبر می خواهد). ۳ خداوند تو را فراموش نکرده است، پس تو نیز او را فراموش نکن. « وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ... فَاعْبُدْهُ » ۴ خداوند، فرزند ندارد و هیچ موجودی مثل او نیست. « هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۶۷]

اشاره

وَ يَقُولُ الْإِنْسَانُ أَ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا (۶۶) أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا (۶۷)

و انسان می گوید: آیا آن گاه که مُردم، دوباره زنده (از قبر) خارج خواهیم شد؟

آیا انسان (در زنده شدن دوباره ی خود شک دارد؟) به یاد نمی آورد که ما او را پیش از این آفریده ایم، در حالی که چیزی نبود؟

نکته ها:

این آیه شبیه آیات ۷۸ و ۷۹ سوره ی یس است که شخصی با آوردن استخوانی پوسیده و خرد کردن آن مقابل پیامبر صلی الله علیه و آله، با پیامبر به بحث و گفتگو پرداخت و گفت: کیست که استخوان های پوسیده را زنده کند؟ خداوند در پاسخ فرمود: (ای پیامبر!) بگو: همان کسی که اول آفرید، پس از مرگ هم زنده می کند، و او همه چیز را می داند. « وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ »

ص: ۲۹۴

خَلَقَهُ قَال مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» از امام صادق علیه السلام درباره «خَلَقْنَا مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» سؤال شد، حضرت فرمودند: یعنی نه در مرحله ی تقدیر و نه در مرحله تکوین هیچ چیز نبود. راوی حدیث درباره ی «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكَوراً» (۱) پرسید، حضرت فرمودند: یعنی مقدر بود، ولی نامی از آن در میان نبود. (۲) بنا بر این، این دو آیه از دو مرحله ی پیش از آفرینش انسان سخن می گوید.

در حدیث دیگری نیز امام باقر علیه السلام در مورد «مَنْ قَبْلُ» فرمودند: نه در کتاب و نه در علم سخنی از او نبود. (۳)

پیام ها:

۱ باور نداشتن معاد، راه توجیه گناه و فرار از عبادت است. «فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ... يَقُولُ الْإِنْسَانُ» ...

۲ تعجب از معاد و زنده شدن دوباره، مربوط به یک زمان و یک گروه خاص از انسان ها نیست. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ» ۳ معاد، جسمانی است. «أُخْرِجُ» یعنی خارج شدن جسم از زمین.

۴ معاد، قهری و اجباری است. «أُخْرِجُ» یعنی خروج قهری و بدون اختیار.

۵ تردید در معاد با توجه به آفرینش ابتدایی خود، شگفت آور است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ» ۶ توجه انسان به اینکه اول نبوده و بعداً خلق شده است، برای قبول معاد کافی است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ» ...

۷ منکران معاد، برای عقیده ی خود دلیلی ندارند و تنها قیامت را بعید می دانند، ولی قرآن با دلیل سخن می گوید. «خَلَقْنَا مِنْ قَبْلُ» ۸ آفرینش انسان از عدم، بسیار پیچیده تر و به ظاهر مشکل تر از آفرینش مجدد انسان پس از مرگ است. «خَلَقْنَا ... وَ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً»

ص: ۲۹۵

۱-۱. انسان، ۱.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۳-۳. بحار، ج ۵، ص ۸۴.

اشاره

فَوَرَّبِّكَ لَنُحْشِرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا (۶۸)

پس به پروردگارت سوگند که ما همه آنها را با شیاطین محشور خواهیم کرد، سپس در حالی که به زانو درآمده اند، گرداگرد جهنم حاضر خواهیم نمود.

نکته ها:

کلمه ی «جِثِيًّا» یا جمع «جائثی» به کسی گفته می شود که برای محاکمه بر زانو نشسته است یا از «جثوه» به معنای سنگ و خاک متراکم است. یعنی بدترین نوع نشستن.

خداوند در بیشتر موارد در قرآن به مخلوقاتش سوگند یاد کرده، ولی در باره ی قیامت، به ذات مقدس خودش قسم خورده است. (۱) «فَوَرَّبِّكَ»

پیام ها:

۱ هشدارهای قیامت را جدی بگیریم. حشر در قیامت قطعی است. «فَوَرَّبِّكَ» ۲ خداوند پیامبرش را در برابر کفاری که معاد را نمی پذیرند، دلجویی می دهد.

«فَوَرَّبِّكَ لَنُحْشِرَنَّهُمْ» ۳ شیطان در کفرورزی انسان، همدوش اوست. «لَنُحْشِرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ» (محشور شدن انسان ها و شیاطین در قیامت در کنار هم، بر اساس هم فکری و هم سنخی و همکاری آنان است.) ۴ حضور در کنار جهنم، نوعی ترس و شکنجه و وقوع در آن، کیفر دیگری است. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ» ۵ در قیامت، منحرفین در بدترین وضعیت قرار دارند؛ در کنار شیطان ها، گرداگرد جهنم، با حالت دو زانو و ذلیلانه. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا»

ص: ۲۹۶

اشاره

ثُمَّ لَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا (۶۹) ثُمَّ لَنْحُنُّ أَغْلَمَ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صِلِيًّا (۷۰)

سپس از هر گروهی، کسانی را که بر خدای رحمان سرکش تر بودند، جدا خواهیم کرد.

آن گاه ما می دانیم چه کسانی از آنها برای سوختن در دوزخ سزاوارترند.

نکته ها:

کلمه ی «شِيعَةٍ»، هم به معنای پیروان شخص است و هم گروهی که بر مسلکی اتفاق نمایند. «عِتِيًّا» به معنای تمرد و سرکشی است. «صِلِيًّا» به معنای روشن کردن آتش، سوزاندن با آتش و ورود در آتش است.

پیام ها:

۱ گناهکاران در قیامت از هم جدا و طبقه بندی می شوند. «لَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ ...» (کسانی که در برابر خدای رحمان بیشتر طغیان کنند، حساب و عذاب خاص و شدیدتری خواهند داشت). ۲ خلافاً کاران سه گروه اند: گروهی که شخصاً خلاف می کنند، گروهی که وسیله و واسطه ی انجام خلاف دیگران می شوند. و افرادی که به تخلف دیگران راضی اند. بدیهی است که گناه و کیفر هر یک از سه گروه مذکور تفاوت دارد.

« أَيُّهُمْ أَشَدُّ ... »

۳ با اینکه خداوند سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، ولی انسان در برابر او گردنکش است. «عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا» ۴ عذاب دوزخ دارای نظامی حساب شده و دقیق است و علم خداوند ضامن آن دقت و تفکیک است. «ثُمَّ لَنْزِعَنَّ ... أَيُّهُمْ أَشَدُّ ... لَنْحُنُّ أَغْلَمَ» ...

۵ جهنم، طبقات و درکات مختلفی دارد و نسبت به شدت و ضعف گناه، تفاوت خواهد داشت و مراتب استحقاق هر یک بر خدا پوشیده نیست. «لَنْحُنَّ أَعْلَمُ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۱]

اشاره

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (۷۱)

و هیچ کس از شما نیست مگر آنکه وارد دوزخ می شود، (و این ورود شما) از جانب پروردگارت حکمی قطعی است.

نکته ها:

در تفسیر طبری آمده است: روزی عبد الله بن رواحه در حال بیماری می گریست، همسرش نیز با دیدن او به گریه افتاد. عبد الله پرسید: تو چرا اشک می ریزی؟ گفت: به خاطر گریه ی تو. عبد الله گفت: ولی من به خاطر این سخن خدای متعال می گریم که فرمود: «إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» و ورود ما به دوزخ قطعی است، اما من نمی دانم از آن نجات می یابم یا خیر؟ این آیه باید در کنار آیات و روایاتی که مربوط به صراط است معنا شود، چون صراط پلی است که بر روی دوزخ کشیده شده است و همه ی مردم از روی آن عبور می کنند، بعضی تند و بعضی کند و بعضی به دوزخ می افتند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: روز قیامت، همه ی انسان ها (چه خوب و چه بد) وارد جهنم می شوند، ولی آتش به مؤمنین زبانی نمی رساند، همچون حضرت ابراهیم که آتش بر او سرد شد. بنا بر این آیه ی مورد بحث که ورود همگان را به دوزخ حتمی می داند، با آیاتی که می گوید: مؤمنین از دوزخ دورند (۱) منافاتی ندارد. زیرا از سویی وارد دوزخ می شوند، و از سوی دیگر با لطف خداوند آسیبی نمی بینند.

البته ممکن است بگوییم که ورود به معنای عبور است، نه داخل شدن. چنان که در مورد حضرت موسی علیه السلام آمده است «وَرَدَّ مَاءَ مَدْيَنَ» یعنی به کنار آب شهر مدین وارد شد، نه

ص: ۲۹۸

۱- ۱). «أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» مؤمنان از آتش دوزخ دور نگاهداشته می شوند. انبیاء، ۱۰۱. «وَهُمْ مِنْ فَرْعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ» نیکوکاران از وحشت قیامت در امانند. نمل، ۸۹. «لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَةً» مؤمنان صالح، صدای آتش دوزخ را نمی شنوند. انبیاء، ۱۰۲.

آنکه داخل آب شد. (۱) یا آنکه بگوییم: مراد از کلمه ی «مِنْكُمْ» در آیه ی مورد بحث، گروه هایی هستند که در آیات قبل ذکر شده اند، یعنی طرفداران شیطان. و مراد از نجات متّقین، نجات کسانی است که از کفر و شرک نجات یافته اند. یعنی همه ی هواداران شیطان وارد دوزخ می شوند، امّا کفّار و مشرکین در آنجا باقی می مانند و لکن گناهکارانی که به شرک و کفر آلوده نبوده اند، ولی فاسق بوده اند سرانجام آزاد می شوند.

پیام ها:

۱ قیامت و مراحل آن، حساب شده و دقیق است. «لَنَحْشُرَنَّهُمْ ... لَنَنْزِعَنَّ ... إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» ۲ خدا دارای سنّت ها و برنامه های قطعی و حتمی است. «كَانَ عَلَيَّ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲]

اشاره

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا (۷۲)

سپس اهل تقوا را (از دوزخ) نجات می دهیم و ستمکاران را (در حالی که از ضعف و ذلّت) به زانو درآمده (اند) در آن رها می کنیم.

نکته ها:

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: همه ی مردم وارد آتش می شوند، آن گاه به میزان اعمالشان از آن خارج می گردند؛ گروهی مثل برق، گروهی مثل باد، گروهی مانند اسب، گروهی مانند دویدن مرد و گروهی مثل راه رفتن عادی از آتش خارج می شوند. (۲)

پیام ها:

۱ دوزخ گذرگاه تقوای پیشگان و اقامتگاه ستمکاران است. «إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا»

ص: ۲۹۹

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: آیا نشنیده ای شخصی که می گوید: بر آب فلان طایفه وارد شدم، مرادش رسیدن به آب است، نه دخول در آب. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۲ تقوا، یگانه راه نجات از دوزخ است. «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۳ انسان بی تقوا ظالم است. «وَنَذُرُ الظَّالِمِينَ» ۴ ستمگران مستحق تحقیر می باشند. «نَذُرُ الظَّالِمِينَ» (این جمله در موردی بکار می رود که چیزی را از روی حقارت و پستی رهایش کنند)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳]

اشاره

وَ إِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَ أَحْسَنُ نَدِيًّا (۷۳)

و هرگاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیده اند به آنان که ایمان آورده اند می گویند: کدام یک از ما دو گروه، جایگاهش بهتر و محفلش آراسته تر است.

نکته ها:

«ندی»، به هر مجلس یا به مجلس مشاوره گویند. «دار الندوه» یعنی مجلس شورا. «وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» (۱) یعنی شما در مجالس خود گناه می کنید. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ» (۲) یعنی مشاورین خود را فراخواند.

کفار، در قالب تمسخر مؤمنان، یا به صورت سؤال می گفتند: آیا ثروتمندانی مثل نضر بن حارث و ولید بن مغیره ارزش و جایگاه دارند، یا فقیرانی مانند بلال و عمار؟ و با این دید متکبرانه خود را از مسلمانان جدا کرده و ایمان نمی آوردند.

آری، بعضی افراد می کوشند تا کمبودهای معنوی خود را با جلوه های مادی جبران کنند.

چنان که در بعضی روایات آمده است: اشراف کافر، لباس های زیبا و فاخر می پوشیدند و در مقابل پیامبر و یارانش راه می رفتند و به آنان با دیده ی تحقیر می نگریستند. (۳) خاکساران جهان را به حقارت منگر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

ص: ۳۰۰

۱-۱. عنكبوت، ۲۹.

۲-۲. علق، ۱۷.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱ باید مؤمنان را در برابر فشار تبلیغاتی و شبهات دشمنان آماده ی پاسخ کرد.

« قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا » ۲ حساب عقیده و منطق صحیح، از رفاه دنیوی جداست. « أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ » کفار می گفتند: اگر راه ما باطل است، چرا وضع دنیایی ما از شما بهتر است؟ ۳ پول و ثروت، نشانه ی حقانیت و شخصیت نیست. « أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا » ۴ فخر و مباهات، زمینه ساز کفر است. « قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ »

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴]

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَ رِيًّا (۷۴)

و چه بسیار نسل ها را پیش از آنان نابود کردیم که مال و ثروتشان بهتر بود و منظری آراسته تر داشتند.

نکته ها:

کلمه ی «اثاث» به معنای امکانات زندگی و رفاهی است. «رِیًّا» منظره های دیدنی را گویند. «قَرْنٍ» به مردمی گفته می شود که در یک زمان با هم زندگی می کنند.

پیام ها:

۱ تاریخ سقوط طاغوتیان و کافران، از منابع شناخت انسان و عبرت آموز است.

« وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ » (تاریخ، یک مجموعه ی به هم پیوسته است که می توان از گذشته ی آن برای آینده عبرت گرفت) ۲ تعداد کفار و طاغوتیانی که نابود شده اند کم نیستند. « وَ كَمْ أَهْلَكْنَا » ۳ تحولات تاریخی، طبق سنت هایی است که خدا مقرر کرده است. « كَمْ أَهْلَكْنَا » ۴ امکانات رفاهی و مادیات، نه نشانه ی سعادت است و نه از قهر خداوند جلوگیری می کند. « أَهْلَكْنَا ... هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا » ۵ رفاه و مکانات، عامل غرور، غفلت، طغیان و سرانجام هلاکت است. « كَمْ أَهْلَكْنَا ... أَحْسَنُ أَثَانًا وَ رِيًّا »

اشاره

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَ
أَضْعَفُ جُنْدًا (۷۵)

بگو: هر که در گمراهی است، خداوند رحمان (طبق سنت خود) مدتی به او مهلت و مدد می دهد، تا زمانی که آنچه را وعده داده می شوند ببینند، یا عذاب (این دنیا) یا عذاب (قیامت را). پس (در آن روز) خواهند دانست چه کسی جایگاهش بدتر و لشکرش ناتوان تر است.

نکته ها:

«مد» و «امداد» به یک معناست، لکن به گفته ی راغب، معمولاً «امداد» در مورد کار پسندیده و محبوب و «مد» در مورد کار ناپسند و مکروه استفاده می شود.

خداوند متعال به همه ی کسانی که راه شری را انتخاب کنند، مهلت می دهد. این مهلت برای این است که شاید توبه کنند، یا فرزندان صالحی از نسل آنان به وجود آید. گرچه برخی گمراهان از مهلت الهی سوء استفاده کرده، گناهان بیشتری مرتکب می شوند و عذاب خود را بیشتر می کنند. (۱) لطف حق با تو مدارها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند امام صادق علیه السلام درباره «إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ» فرمودند: آن وعده ی ظهور حضرت قائم علیه السلام است و «شَرٌّ مَكَانًا» یعنی روز قیام قائم معلوم خواهد شد که چه کسی در موقعیت ناپسند و ضعیف قرار دارد. (۲)

پیام ها:

۱ سنت خداوند بر این است که زمینه ی حرکت و رشد را برای همه ی انسان ها فراهم کند، و این انسان است که اگر گمراهی را برگزید. خداوند مدتی به او

ص: ۳۰۲

۱- (۱). تفسیر اُطیب البیان.

۲- (۲). کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

مهلت می دهد، «مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ» و اگر راه هدایت را در پیش گرفت خداوند بر هدایتش می افزاید. «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى» ۲ مهلت و امداد، برخاسته از رحمت الهی است. «فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ» ۳ کفار بارها به خطر و عذاب تهدید می شدند، ولی آنان متذکر نمی شدند.

«مَا يُوعَدُونَ» ۴ خدا بعضی گمراهان را در دنیا عذاب می کند و حساب قیامتش هم چنان باقی می ماند، ولی بعضی را تنها در قیامت کیفر می دهد. «إِنَّمَا الْعَذَابُ وَ إِنَّمَا السَّاعَةُ» ۵ در لحظه ی مرگ، مقام و موقعیت، بستگان و نفرات به کار نمی آیند. «شَرُّ مَكَانًا وَ أضعفُ جُنْدًا» ۶ قیامت روز ظهور حقایق و کشف و شهود است. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا ... فَسَيَعْلَمُونَ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶]

اشاره

وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

کسانی که هدایت یافته اند، خداوند بر هدایتشان می افزاید و نیکی های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام تر است.

نکته ها:

کلمه «مرد» به معنای عاقبت و منفعت است. و کلمه ی «ثواب» به معنای جزای عمل است که به انسان بر می گردد، چه خیر باشد و چه شر؛ لکن بیشتر در خیر استعمال می شود. (۱)

در آیه ی قبل خواندیم که گمراهان، در گمراهی بیشتری قرار می گیرند. این آیه می فرماید:

هدایت یافتگان نیز در هدایت و نورانیت بیشتری قرار می گیرند.

در بعضی روایات می خوانیم: مراد از «الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» ذکر «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر» است. (۲)

ص: ۳۰۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۱ هدایت، مراحل و درجاتی دارد. «و یزید الله» ...

۲ اعمال صالح نزد خداوند محفوظ می ماند. «و الباقیات الصالحات خیر عند ربک» ۳ توفیق انجام کارهای شایسته، در پرتو هدایت الهی است. «اهتدوا هدی و الباقیات الصالحات» ۴ خداوند به پیامبرش عنایت مخصوص دارد. «عند ربک» ۵ کیفر و پاداش از شئون ربوبیت الهی است. «عند ربک ثواباً» ۶ کار نیک، رمز خوش عاقبتی است. «الباقیات الصالحات ... خیر مرداً»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۰]

اشاره

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا (۷۷) أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ إِتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا (۷۸) كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا (۷۹) وَنَرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا (۸۰)

پس آیا دیدی کسی را که به آیات ما کفر ورزید و گفت: قطعاً به من مال و فرزند(بسیار) داده خواهد شد!

آیا(این خوش خیالی به خاطر آن است که)از غیب آگاه است، یا از خدای رحمان تعهدی گرفته است؟

هرگز(چنین نیست)، به زودی هر چه می گوید می نویسیم و برای همیشه عذابش می کنیم.

و هر چه(از مال و فرزند)دم می زند ما وارث خواهیم شد و او بی کس و تنها نزد ما خواهد آمد.

امام باقر علیه السلام درباره ی شأن نزول «أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ» فرمودند: عاص بن وائل به خَبَاب بدهکار بود، خَبَاب برای دریافت طلب خود نزد او آمد، ولی عاص گفت: آیا شما معتقد نیستید که در بهشت طلا و نقره و حریر هست؟ خَبَاب گفت: آری؛ عاص گفت: پس وعده ی ما در بهشت و قسم می خورم که در بهشت بهتر از آنچه شما دادید به شما داده شود. (۱)

پیام ها:

۱ رها کردن خدا و پناه بردن به مال و فرزند، شگفت آور است. «أَفْرَأَيْتَ» ۲ کافر، دین را مانع پیشرفت، و کفر را عامل رشد می داند. «كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا» (کافر در برابر منطق و تهدید، تنها به آنچه در دست دارد دلخوش است). ۴ مرفهان کج فکر را تحقیر کنید تا در جامعه الگو نشوند. «أَفْرَأَيْتَ ... أَطَّلَعَ الْغَيْبَ ...»

نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ

۵ خداوند با هیچ کس قرار دادی امضا نکرده است. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۶ گرچه عهد خداوند تخلف ندارد، ولی کفار با خداوند عهدی نبسته اند. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۷ پندارهای باطل را با صراحت سرکوب کنید. «كَلَّا» ۸ رفتار و گفتار آدمی در دیوان الهی ثبت می گردد. «سَيَنْكُتُ بِمَا يَقُولُ» ۹ برای هر گفتار و عملی تا مدتی مهلت است، شاید پشیمان شده و توبه کند، ولی اگر آن مدت سرآمد و پشیمان نشد، ثبت می شود. حرف «سین» در «سَنَكُتُ» نشانه ی مهلت است. (۲)

ص: ۳۰۵

۱-۱. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵۳.

۲-۲. در روایات نیز می خوانیم: همین که عمل بدی از انسان سر می زند، تا مدتی فرشتگان مأمور به ثبت نیستند، شاید پشیمان شود، ولی پس از پایان مدّت، ثبت می شود.

۱۰ سخن باید به علم و دلیل تکیه داشته باشد، چرا که انسان مسئول گفته های خود است. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا» ۱۱ در قیامت، انسان مال و فرزندی را که عامل کفر و غرور او گردیدند، رها می کند و در پیشگاه خداوند، به تنهایی حاضر می شود. «يَأْتِينَا فَرْدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۱ تا ۸۲]

اشاره

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا (۸۱) كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا (۸۲)

به جای خدای یگانه خدایانی (دروغین) برگزیدند تا برای ایشان سبب عزت باشد.

هرگز (به این آرزو نمی رسند، بلکه) به زودی (معبودها) پرستش آنان را منکر خواهند شد و در برابر آنان (به جای عزت بخشی) به مخالفت بر می خیزند.

نکته ها:

به گفته ی علامه طباطبایی، جمله ی «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ» دو گونه تفسیر دارد:

الف: مشرکین به عبادت خویش کفر خواهند ورزید و مخالف بت ها خواهند شد.

ب: طاغوت ها و بت ها، بجای شفاعت و عزت و یاری عبادت کنندگان خود، علیه آنان قیام خواهند کرد. در قرآن آیات دیگری نیز به این معنا دلالت دارد. (۱)

«عزیز» یعنی پیروز و نفوذ ناپذیری که نمی توان به او ضرر و شری رساند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «آلِهَةً» رؤسای هستند که مردم با اطاعت از آنان، در جستجوی عزتند. (۲) البته ضدیت معبودهایی مانند طاغوت ها و شیطان ها با پیروان خود روشن است، اما معبودهایی مانند سنگ و چوب و غیره ممکن است به اراده ی خداوند در

ص: ۳۰۶

۱- ۱). «يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ» معبودها شرک ورزی شما را انکار خواهند کرد. فاطر، ۱۴. «وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ» هنگامی که مردم در قیامت محشور شوند، معبودها دشمن بت پرستان شده و عبادات آنان را انکار خواهند کرد. احقاف، ۶.

۲- ۲). تفسیر صافی.

روز قیامت به زبان در آیند و از مشرکین و پرستش کنندگان خود، بیزاری جویند. (۱)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمودند: مراد از عبادت در آیه، سجده و رکوع نیست، بلکه فرمانبرداری و اطاعت است و فرمود: «من اطاع مخلوقاً فی معصیه الخالق فقد عبده» هر کس با اطاعت از مخلوقی مرتکب گناه شود، آن اطاعت به منزله ی پرستش است. (۲)

پیام ها:

۱ عزّت خواهی در فطرت انسان هست، ولی او در مصداق اشتباه می کند و سراغ منبع حقیقی عزّت نمی رود. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ...»

۲ قیامت نزدیک است، آن را باور کنیم. «سَيَكْفُرُونَ» ۳ همان کسانی که انسان بجای خدا به آنان دل بسته، بر ضد او قیام خواهند کرد.

«وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا» (تکیه بر غیر خدا، سبب دشمنی آنان در قیامت است)

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تُوْزُهُمْ أَزًّا (۸۳) فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا (۸۴)

آیا ندیدی که ما شیطان ها را به سوی کافران فرستادیم تا آنان را شدیداً تحریک کنند؟

پس بر (عذاب) آنان عجله مکن، ما حساب آنها (و روز و ساعت و اعمال و حتی نفس زدن آنان) را شماره کنیم (تا موعدشان فرا رسد).

نکته ها:

کلمه ی «از» به معنای تحریک کردن شدید و از جا کنندن است. «از القدر» یعنی دیگک چنان به جوش آمد که هر چه در آن بود زیر و رو شد.

رابطه ی شیطان با اهل ایمان، ساده و دنبالش هشیاری و توبه است. «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۳)

ص: ۳۰۷

٢-٢. تفسير نور الثقلين.

٣-٣. طه، ١٢٠.

ولی رابطه ی شیطان با کفار، رابطه ای سلطه گرانه است. «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» نه «الی الکافرین». البته این سلطه ای است که کافر، خود زمینه ی آن را فراهم کرده است. «إِنَّمَا سَيِّطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) ممکن است مراد از فرستادن شیطان ها از سوی خدا، رها کردن آنها باشد؛ مثلاً کسی که سگ خود را نبندد و مانعش نشود می گویند سگ خود را فرستاد.

در تفسیر قمی آمده است: آیه ی «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ» درباره ی کسانی نازل شده که خمس و زکات خود را نمی پردازند، خداوند بر اینان سلطان یا شیطانی را می فرستد تا آن مقدار از مالی که از بابت خمس و زکات پرداخت نکرده اند، در غیر راه خداوند مصرف نمایند.

امام صادق علیه السلام فرمود: روزهای عمر انسان را پدر و مادر او نیز می توانند بشمارند؛ پس مراد از «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» این است که ما شماره نفَس های آنان را نیز می دانیم. (۲)

پیام ها:

۱ کسانی که کفر را انتخاب کردند و ولایت شیطان را پذیرفتند، خداوند شیطان ها را برای تشویق و تحریک آنان به فساد به سراغشان می فرستد.

(یکی از کیفرهای کافران، سلطه ی شیطان بر آنهاست) «أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» ۲ شیطان انسان را تحریک می کند، ولی اجبار نمی کند. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۳ تحریک شیطان بسیار قوی است. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۴ هیچ چیز حتی وسوسه های شیطان، از اراده خداوند خارج نیست. «أَنَا أَرْسَلْنَا ... تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۵ کفر، مایه ی تحریک پذیری از شیطان است. «عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمْ» ۶ علم انبیا به مصالح و حوادث محدود است. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۷ لجاجت در کفر و دشمنی، پیامبری را که خلق عظیم و سعته صدر داشت، به

ص: ۳۰۸

۱- ۱. نحل، ۱۰۰.

۲- ۲. تفسیر صافی.

درخواست عذاب برای آنان وادار کرد. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۸ سنت خداوند بر مهلت دادن به مردم است. «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» برنامه های الهی منظم و زمان بندی شده است، پس در مرگ و هلاکت کافران عجله نکنیم. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۹ اوامر و نواهی و دستورات خود را مستدل بیان کنید. «فَلَا تَعْجَلْ ... إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا (۸۵) وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِدًا (۸۶)

(یاد کن) روزی که ما پرهیزکاران را دسته جمعی به سوی (ضیافت) خدای رحمان گرد آوریم.

و مجرمان را (پیاده و) تشنه به سوی جهنم می رانیم.

نکته ها:

«وفد» به گروهی تازه وارد می گویند که برای زیارت یا طلب حاجت سواره می آیند. کلمه ی «ورد» به معنای عطش است.

پیام ها:

۱ صحنه های قیامت یاد کردنی است، قیامت روز ظهور تفاوت متقین و مجرمین است. «يَوْمَ» ...

۲ نحوه ی حضور بهشتیان و ورود دوزخیان بسیار مهم است. «وَفْدًا ... وَرِدًا» ۳ پرهیزکاران مهمان خدایند، «وَفْدًا» ولی مجرمان به ذلت روانه می شوند.

«نَسُوقُ» متقین با تشریفات ویژه و با استقبال ملائکه وارد بهشت می شوند. (۱)

۴ مهم تر از بهشت، رحمت الهی است که بهشت یکی از جلوه های آن است.

ص: ۳۰۹

□

۱- ۱). شرح مفصل این مراسم، در روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله بیان شده است. کافی، ج ۸، ص ۹۵.

«إِلَى الرَّحْمَنِ» بجای «الی الجنة» آمده است.

۵ کلید بهشت تقوای الهی است. «نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷]

اشاره

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا (۸۷)

آنان مالک شفاعت نیستند، مگر کسی که با خدای رحمان پیمانی بسته باشد.

نکته ها:

قرآن، برای شفاعت شرایطی قائل است و چنین نیست که هر کس هر چه را خواست شفیع خود قرار دهد. در قیامت، کفار به هر دری می زنند و از هر کسی پناه می خواهند، ولی جواب منفی می شنوند.

ممکن است مراد از «عَهْدًا»، همان عهد بندگی خدا و دوری از شیطان باشد که قرآن می فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) ای انسان ها! آیا از شما پیمان نگرفتم که از شیطان اطاعت نکنید که او برای شما دشمنی آشکار است و اینکه تنها مرا پرستش کنید که این صراط مستقیم است.

و در جای دیگری می خوانیم: «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۲) در آن روز، شفاعت هیچ کس سودی نمی بخشد جز کسی که خداوند به او اجازه داده و به گفتار او راضی است.

در روایات، «عهد» به چند چیز تفسیر شده است از جمله:

الف: تعهد به ولایت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام و امامان پس از او. (۳)

ب: وصیت هنگام مرگ که انسان مردم را گرد خود جمع کند و بگوید: من متعهدم به «لا اله الا الله، محمد رسول الله»، و حقانیت بهشت و دوزخ. (۴)

ج: تعهد و مواظبت بر نمازهای شبانه روزی. (۵)

ص: ۳۱۰

(۱-۱). بیس، ۶۰، ۶۱.

(۲-۲). طه، ۱۰۹.

٣-٣. تفسير الميزان.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

٥-٥. تفسير الميزان.

پیام ها:

۱ شفاعت، دارای نظامی قانون مند و تحت نظارت خداوند است. «لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ...»

۲ کسی خودسرانه و از پیش خود قدرت و حق شفاعت ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ» ۳ شفاعت، جلوه ای از رحمت گسترده ی الهی است. «عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۴ افراد خاص و متعهد از طرف خداوند حق شفاعت دارند. «إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۸ تا ۸۹]

اشاره

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا (۸۸) لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا (۸۹)

و (کفار) گفتند: خدای رحمان (برای خود) فرزندی انتخاب کرده است.

راستی، مطلب زشتی گفتید.

نکته ها:

کلمه ی «اد» به معنای منکر بزرگ و بسیار زشت است.

این آیه شامل گروه های زیادی می شود، از جمله:

الف: مشرکین، که ملائکه را دختران خدا می دانستند. «وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا» (۱) ب: یهود، که عزیر را فرزند خدا می پنداشتند. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» (۲) ج: نصاری، که مسیح را فرزند خدا می شمردند. «قَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۳)

پیام ها:

۱ اعتقاد به فرزند داشتن خدا، سخنی بی پایه و بسیار زشت است. «وَلَعَدًا... شَيْئًا إِدًّا» ۲ فرزند داشتن خدا نشانه ی کمال نیست، بلکه مایه ی نقص است. «شَيْئًا إِدًّا»

ص: ۳۱۱

۱- ۱. اسراء، ۴۰.

۲- ۲. توبه، ۳۰.

۳- ۳. توبه، ۳۰.

اشاره

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا (۹۰) أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا (۹۱) وَ مَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا (۹۲) إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا (۹۳)

نزدیک است از این سخن، آسمان ها متلاشی و زمین شکافته شود و کوه ها به شدت فرو ریزد.

زیرا برای خدای رحمان، فرزندی قائل شدند. در حالی که برای خدای رحمان، سزاوار نیست که فرزند بگیرد.

موجودی در آسمان ها و زمین نیست مگر آن که بنده وار نزد خداوند رحمان می آید.

نکته ها:

«هَدًّا»

به معنای سقوط است.

مسأله ی واکنش طبیعت در برابر حقایق، بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

یک جا می فرماید: بعضی از سنگ ها از خشیت خداوند، از کوه فرو می ریزند. «وَ إِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۱) یا اینکه می فرماید: اگر قرآن بر کوه ها نازل می شد، هر آینه از ترس خداوند قطعه قطعه می شدند. «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱ گناه می تواند مایه ی برهم ریختن نظام هستی گردد. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ» ۲ خداوند، هستی را برای انسان آفرید و اگر انسان منحرف شود، سقوط هستی بی جا نیست. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ»

ص: ۳۱۲

۱-۱. بقره، ۷۴.

۲-۲. حشر، ۲۱.

۳ بالاترین فساد در جهان هستی، عقیده ی فاسد است. «دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وِلْدًا» ۴ فرزند داشتن خداوند، به این معناست که او محتاج بقای نسل است، کمک و یاور می خواهد و از تنهایی رنج می برد، در حالی که او از همه ی اینها منزّه است. «مَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وِلْدًا» ۵ تمام هستی تحت سلطه ی خداست و به سوی او باز می گردد. «آتَى الرَّحْمَنُ عِبَادًا» ۶ هستی و موجودات آن همگی تحت فرمان خدا و بنده ی او هستند، چرا بنده ی او را فرزند او می خوانید. «وَمَا يَنْبَغِي ... إِنْ كُلُّ ... عِبَادًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹۴ تا ۹۵]

اشاره

لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا (۹۴) وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا (۹۵)

قطعاً خداوند همه ی آنان را حساب کرده، با دقت شمرده است.

و همگی روز قیامت تنها (و تهی دست) نزد او خواهند آمد.

پیام ها:

۱ آمار دقیق همه ی اجزای هستی بدست اوست. «لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا» علم خداوند، تنها به کلیات احاطه ندارد، بلکه جزئیات را هم می داند. هشدار که هر ذره حساب است در اینجا دیوان حساب است و کتاب است در اینجا (۱) ۲ موجودات هستی محدودند. «عَدَّهُمْ عَدًّا» ۳ قیامت برای همه است. «كُلُّهُمْ» ۴ با اینکه حشر برای همه است، ولی هر کس به فکر خویش است و گویا انسان، تنهای تنهاست. «فَرْدًا»، «لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» (۲)

ص: ۳۱۳

۱-۱. فیض کاشانی.

۲-۲. انعام، ۹۴.

۵ روز قیامت تمام وابستگی های فAMILI، اقتصادی و اجتماعی، حزبی و غیره گسسته می شود. «فُودًا» ۶ در قیامت، مال و فرزند و دوست و... سودی ندارد. «فُودًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا (۹۶)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند به زودی خدای رحمان برای آنان محبتی (در دلها) قرار می دهد.

نکته ها:

بارها دیده ایم که هر گاه انسان های با ایمان و صالح از دنیا می روند، حتی افراد لاابالی و فاسق هم در غم فرو می روند و ناخودآگاه به عزا می نشینند و اشک می ریزند و یادش را گرامی داشته، قبرش را زیارت می کنند و یا خاطراتش برای دیگران بازگو می کنند. همه اینها به خاطر فطرت پاک و کمال دوستی انسان است.

آری، کسی که تنها به خدا دل ببندد، خداوند هم دل های مردم را به او متوجه می کند. کسی که به یاد خدا باشد، خداوند او را یاد می کند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۱) از امام صادق علیه السلام روایت شده است: ولایت امیر المؤمنین علیه السلام پاداشی است که خدا به مؤمنان دارای عمل صالح می دهد. (۲) و نظیر این روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد مهر و محبت اهل ایمان به علی علیه السلام آمده است. (۳)

پیام ها:

۱ ایمان بدون عمل و عمل بدون ایمان، کارساز نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ...

۲ ایمان و کار شایسته، کلید محبوبیت نزد مردم است. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» هر گاه دیدیم محبوبیت ما کم شده، عقیده یا عملکرد خود تجزیه و تحلیل کنیم. زیرا که وعده ی خداوند تخلف ندارد.

ص: ۳۱۴

۱-۱. بقره، ۱۵۲.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

۳-۳. تفسیر فرات، ص ۲۴۷.

۳ محبوب شدن به دست خداست. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» دلها نیز به دست اوست.

۴ محبوب شدن، رحمتی الهی است که نصیب مؤمنان و صالحان می شود.

«سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» ۵ ممکن است امروز به کار شایسته ی شما ارج نهند، ولی صبر و تلاش مداوم شما، در آینده به ثمر خواهد نشست. «سَيَجْعَلُ» ...

۶ محبوبیت، از الطاف و پاداش های الهی در دنیا است. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وَدًّا» (مؤمنان و صالحان علاوه بر پاداش آخرت، در همین دنیا نیز پاداش می گیرند)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷]

اشاره

فَاتِمَا يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ لِنُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا (۹۷)

پس همانا قرآن را بر زبان تو آسان ساختیم تا پرهیزکاران را به وسیله ی آن بشارت دهی و مردم ستیزه جو را بدان هشدار دهی.

نکته ها:

کلمه ی «لد» به معنای دشمنی شدید است.

پیام ها:

۱ آسان گویی، شیوه ای قرآنی برای ارشاد است. «يَسْرِنَاهُ» البته آسان گویی غیر از سست گویی است، سخن باید محکم ولی روان باشد. «أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ» (۱) بیان روان، از الطاف الهی است. «يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ» ۳ با هر گروهی به نحوی خاص باید سخن گفت. «لِنُبَشِّرَ ... وَتُنذِرَ» (با متقین به زبان بشارت و با دشمنان به صورت انذار).

ص: ۳۱۵

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هَلْ تُحِيسُ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا (۹۸)

و چه بسیار نسل هایی که پیش از آنان هلاک کردیم. آیا کسی از آنها را می یابی یا کمترین صدایی از ایشان می شنوی؟

نکته ها:

این آیه ی شریفه، مایه ی تسکین و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است و تلویحاً به او نوید می دهد که دشمنان لجوج تو به زودی نابود خواهند شد؛ چنان که بسیاری از حقّ ستیزان در گذشته به هلاکت رسیدند.

کلمه ی «رِکْزاً» به معنای صدای آهسته و مخفی است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ جابر درباره آیه فرمودند: قوم هلاکت یافته بنی امیه هستند، هیچ یک از آنان را به حالی که امیدی داشته باشد و یا در ترس و وحشت نباشد نبینی. جابر می گوید: عرض کردم آیا این شدنی است؟ فرمودند: بسیار زود اتفاق خواهد افتاد. (۱)

پیام ها:

۱ هلاکت اقوام لجوج، نشانه جدّی بودن هشدارهای قرآن است. « وَ تُنذِرُ بِهِ قَوْمًا لُدًّا وَ كَمْ أَهْلَكْنَا » ۲ هلاکت دشمنان حقّ، یکی از سنّت های الهی است. « وَ كَمْ أَهْلَكْنَا » ۳ تاریخ آئینه ی عبرت است. « هَلْ تُحِيسُ ... أَوْ تَسْمَعُ »

ص: ۳۱۶

سوره طه با یکصد و سی و پنج آیه، از سوره های مکی است و محتوای آن نیز همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر سخن از مبدأ و معاد می باشد.

این سوره، اولین سوره ای است که ماجرای حضرت موسی علیه السلام را به تفصیل بیان نموده و حدود هشتاد آیه را بدان اختصاص داده است. بخشی از آن نیز در مورد عظمت قرآن و صفات خداوند و بخشی در ارتباط با سرگذشت آدم و حوا و وسوسه شیطان است و در پایان اندرزه های بیدار کننده ای را بیان می دارد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: کسی که به تلاوت سوره ی طه مداومت کند، محبوب خداوند بوده و در روز قیامت، نامه ی عمل او را به دست راستش خواهند داد. (۱)

ص: ۳۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ طه (۱) مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ (۲) إِلَّا تَذَكَّرَ لِمَنْ يَخْشَىٰ (۳) تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ
وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ (۴)

طاها.

ما قرآن را بر تو نازل نکردیم تا به زحمت و مشقت بیفتی.

مگر آنکه مایه ی تذکر و یادآوری باشد برای کسی که (از خدا) می ترسد.

از جانب کسی که زمین و آسمان های بلند را آفریده، نازل شده است.

نکته ها:

برای حروف مقطعه ی «طه» معانی و تعبیرهای مختلفی بیان شده است؛ از جمله آن که نام خدا یا کلمه سوگند و یا نام پیامبر است. (۱) چنان که اهل بیت پیامبر را «آل طاها» یا حضرت علی علیه السلام را «طه» (۲) و در دعای ندبه امام زمان علیه السلام را «یا بن طه» می خوانیم. به هر حال این حروف زاید و بدون معنا نیست، و در طول زمان زیادی که از نزول قرآن می گذرد و با وجود دشمنان زبان شناس بسیار، تا کنون هیچ گونه ایراد و خدشه قابل تأملی در این مورد وارد نشده است. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر عشق و سوز و تعهد در انجام وظیفه، بی تاب می شد، «لِتَشْقَىٰ»

ص: ۳۲۱

۱- (۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- (۲). بحار، ج ۹۷، ص ۳۷۵.

۳- (۳). تفسیر نمونه.

تا جایی که در انجام تکلیف، پاهای حضرت متورم و رنگ مبارکش زرد شده بود. (۱)

«تنزیل» به معنای نزول تدریجی است، یعنی قرآن در مدت ۲۳ سال و در حوادث و مناسبت های گوناگون، نازل گردیده است و این با نزول دفعی قرآن در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱ وحی الهی برای ایجاد رنج و زحمت نازل نشده است. «مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى» ۲ در انجام تکالیف دینی، تحمل مشقت های طاقت فرسا لازم نیست. «مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى» ۳ انسان فطرتاً دارای باورهایی است، ولی چون از آنها غافل می شود نیاز به تذکر دارد. «تَذِكْرَهُ» ۴ تقوی و علم و خشیت با یکدیگر ملازمند. (۲) «تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۵ برای رشد مناسب، تنها کمال مرئی و مبلّغ کافی نیست، باید زمینه ی پذیرش نیز فراهم باشد. «لِمَنْ يَخْشَى» چنان که برای برداشت محصول خوب، بذر خوب، زمین مناسب و مراقبت لازم است.

۶ احساس مسئولیت مقدمه پندپذیری است. «تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۷ وظیفه ی پیامبر تذکر است نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۸ تشریح و تکوین، هر دو از یک منبع هستند و قوانین آنها با یکدیگر مطابقت دارد. «تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ» ۹ آفریدگار آسمان های با عظمت، اگر سخنی بگوید آن سخن، بسیار مهم است.

«تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى» ... (کلام الامیر امیر الکلام)

ص: ۳۲۲

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). چنان که در آیات دیگر می خوانیم: «تذکره للمتّقین» حاقّه، ۴۸، «أَنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» فاطر، ۲۸.

اشاره

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (۵) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى (۶) وَإِنْ تَجَهَّزْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (۷) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (۸)

(او خداوندی بخشنده و رحمان است که بر عرش (تخت فرمانروایی هستی)، تسلط دارد.

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین و آنچه در میان آنها و آنچه در زیر زمین است، برای اوست.

و اگر سخت را آشکار بگویی (و یا پنهان کنی، تفاوتی ندارد)، پس همانا او اسرار (شما) و پنهان تر (از آن) را می داند.

(زیرا او) خدایی است که معبودی جز او نیست (و) بهترین نام ها برای اوست.

نکته ها:

در این چند آیه، چهار صفت از صفات بارز خداوند مطرح شده است؛ الف: خالقیت. «خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ» ب: حاکمیت. «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ج: مالکیت. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا ...»

د: عالمیت. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى» تسلط پروردگار بر عرش که در سوره های دیگر قرآن با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» آمده است، کنایه از احاطه و سلطه خداوند بر جهان هستی است. مثلاً وقتی در فارسی می گویند:

فلانی بر تخت نشست، و یا فلانی را از تخت به پایین کشیدند، یعنی او حاکم شد و یا قدرت و حکومت را از او گرفتند.

معمولاً همراه با عبارت «اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و شبه آن، جمله ای می آید که به منزله ی تفسیر آن است، مانند:

«تَمَّ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (۱) او بر عرش سلطه دارد و با شب، روز را می پوشاند؛ «تَمَّ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۲) او بر هستی احاطه دارد و امور را تدبیر می کند؛ «تَمَّ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا ...» (۳) او بر هستی تسلط دارد و همه چیز را می داند؛ «تَمَّ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» (۴) او بر عرش سلطه دارد و جز او سرپرستی نیست؛ و در این آیه: «عَلَى الْعَرْشِ اِسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» کلمه «ثری» به معنای خاک نمناک است و «تَحْتَ الثَّرَى» شامل اموات، گنج ها و هر چیز دیگری که در خاک پنهان شده می باشد.

«اسماء حسنی» (۵) همان صفات خداوند است که بنا بر روایات، ۹۹ اسم می باشد و اگر در دعا خداوند با این اسامی یاد شود، برکات و آثار فراوانی به همراه می آورد. اسمای الهی منحصر به اینها نیست و در بعضی ادعیه، مثل دعای جوشن کبیر، تا هزار اسم ذکر شده است. البته توسل به این اسما، تنها حفظ و قرائت آنها نیست، بلکه باید خود را به آن صفات نزدیک کرد.

(۶)

در روایات می خوانیم که امامان معصوم علیهم السلام فرموده اند: به خدا سوگند، ما اسما حسنای الهی هستیم. (۷)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «سر» آن چیزی است که در دل پنهان می کنی و «أَخْفَى» آن

ص: ۳۲۴

۱-۱. اعراف، ۵۴.

۲-۲. یونس، ۳.

۳-۳. حدید، ۴.

۴-۴. سجده، ۴.

۵-۵. مفرد آمدن «الحسنی» با آنکه موصوف آن «اسماء» جمع است، شاید به دلیل مقدر گرفتن کلمه ی «هذه» باشد، یعنی «هذه الاسماء الحسنی»، هر چند نمونه های دیگری نیز در قرآن هست، مانند: «مآرب اخری»، طه، ۱۸ و «حدائق ذات بهجه» نمل، ۶۰. تفاسیر مجمع البیان، طبری و تیان.

۶-۶. تفسیر نمونه.

۷-۷. تفسیر نمونه.

است که از ذهنت عبور کرده، ولی آن را فراموش کرده ای. (۱) یعنی نه تنها از دیگران پنهان است، بلکه خود نیز از آن غافل شده ای.

خداوند بر همه چیز آگاه است، «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» غیب آسمان ها و زمین را می داند، «أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۲)، حمل ماده ی باردار را می داند، «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى» (۳)، هدف و معنای نگاه ها را می داند، «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» (۴)، خطورات قلبی را می داند، «يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» (۵) و هیچ برگی از درخت نمی افتد مگر اینکه او می داند. «وَمَا تَشِيقُ مِنْ وِرْقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا» (۶)

پیام ها:

۱ تسلط خداوند بر هستی، رحیمانه است، نه جبارانه. «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۲ نزول قرآن جلوه ای از رحمانیت و اقتدار خداوند بر هستی است. «تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ ... الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۳ تسلط خداوند بر همه ی هستی، یکسان است. (۷) «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۴ خداوند، هم آفریدگار هستی است و هم نگهدار و حاکم بر آن. «خَلَقَ ... عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۵ خداوند بر تمام آنچه دیدنی و نادیدنی است، آگاهی و مالکیت مطلقه دارد.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ مَا تَحْتَ الثَّرَى» ۶ یکی از راههای جلوگیری از منکرات، توجه مردم به علم الهی بر پنهان و آشکار آنهاست. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» ۷ نام نیکو و زیبا چه در لفظ و چه در معنا، یک ارزش است و خداوند، هم خود جمیل است و هم بهترین و نیکوترین نام ها را دارد. «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

ص: ۳۲۵

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. بقره، ۳۳.

۳- ۳. رعد، ۸.

۴- ۴. غافر، ۱۹.

۵- ۵. احزاب، ۵۱.

۶- ۶. انعام، ۵۹.

۷- ۷. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۲۸.

اشاره

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹) لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰)

و آیا خبر موسی به تو رسیده است؟!

هنگامی که آتشی را دید، پس به خانواده خود گفت: قدری درنگ کنید، همانا من آتشی یافتم، شاید (بتوانم) مقداری از آن را برای شما بیاورم یا به واسطه ی (آن) آتش، راهی بیابم.

نکته ها:

«قبس» به قطعه ای از آتش می گویند که از مجموعه آن جدا شده باشد.

در بخشی از سوره فرازهایی از داستان موسی علیه السلام به تفصیل بیان شده است:

الف: انتخاب حضرت موسی علیه السلام برای رسالت.

ب: دعوت آن حضرت از فرعون برای پذیرش حق.

ج: خروج او از مصر و غرق شدن فرعون.

د: گوساله پرستی بنی اسرائیل.

حضرت موسی علیه السلام به همراه همسر باردار خود، عزم سفر نمود و در بیابان راه را گم کردند.

در آن بیابان تاریک و هوای سرد و بارانی، برای گرمی و راهیابی، نیاز به آتش داشتند که از دور آتشی نمایان شد و حضرت برای به دست آوردن آتش و آسایش خانواده، راهی آن مکان شد که ناگهان ندایی آمد و خداوند موسی را به پیامبری برگزید. (۱)

آری، موسی علیه السلام برای پیدا کردن راه نجات خود و خانواده اش به سراغ آتش رفت، ولی خداوند راه نجات دیگران را به روی او گشود. او راه زمینی را می جست، امّا خدا راه معنویت و سعادت را به او نشان داد، او راه هدایت فردی را دنبال می کرد، ولی خدا راه هدایت امت را

ص: ۳۲۶

پیام ها:

۱ در نقل حقایق تاریخی، ابتدا مخاطبان خود را تشنه ی شنیدن کنیم، سپس ماجرا را برای آنها بیان نماییم. «هَلْ أَتَاكَ» ۲ سؤال کردن، شیوه ای مناسب برای تبلیغ و تربیت است. «هَلْ أَتَاكَ» ۳ بیان تاریخ، ارائه یک موعظه تجربی و وسیله ای برای عبرت است و دل و خاطر پیامبر را تسلی می دهد. «حَدِيثُ مُوسَى» (در فرهنگ قرآن، حدیث به معنای تاریخ است، نه حادثه ی جدید). ۴ گاهی انسان، نور الهی را به صورت نار می بیند. (۱) «إِذْ رَأَى نَارًا» ۵ زنان، دوشادوش مردان در چشیدن ناگواری ها سهیم بوده اند. «لِأَهْلِهِ» ۶ از حوادث تلخ نهراسید، چرا که گاهی از دل حوادث به ظاهر ناگوار، لطف خداوند ظاهر می شود. «إِذْ رَأَى نَارًا» ۷ مرد، متکفل تأمین رفاه خانواده خویش است. «لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱ تا ۱۲]

اشاره

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى (۱۱) إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (۱۲)

پس همین که نزد آتش آمد، ندا داده شد: ای موسی!

همانا من پروردگار تو هستم. پس کفش خود را بیرون آور، به درستی که تو در سرزمین مقدس «طوی» هستی.

نکته ها:

نام موسی در بیست سوره و ۱۳۶ مرتبه در قرآن آمده و ماجرای موسی علیه السلام از بزرگ ترین

ص: ۳۲۷

داستان های قرآن است، زیرا حدود نهصد آیه از قرآن را به خود اختصاص داده است.

کلمه «رب» که از اسمای حسناى الهى است، بیش از ۹۷۰ مرتبه در قرآن آمده است و خداوند در اولین تجلی بر حضرت موسی علیه السلام خودش را با این نام به او معرفی فرمود. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» و چون نبوت حضرت موسی علیه السلام با ندا و کلام الهی آغاز شد، لذا او را کلیم الله می نامند. «وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا» (۱) «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» به مکان دور از عیب و گناه اطلاق می گردد و «طَوًى» یعنی چیزی یا جایی که با برکت آمیخته شده است.

در حدیثی می خوانیم که مراد از کندن دو کفش، دل کندن از دو نگرانی است: یکی نگرانی از وضع همسر در آن سرما و دیگری، نگرانی از شرّ فرعون. (۲) بعضی نیز آن را اشاره به همسر و فرزند و یا حبّ دنیا و آخرت دانسته اند. در تورات کنونی نیز عبارت «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» به همین تعبیر آمده است. (۳)

پیام ها:

۱ چه بسا انسان به قصد کاری گام برمی دارد، اما به نتیجه دیگری می رسد.

« آتَيْكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ ... نُودِيَ » رفت موسی کاتشی آرد بدست آتشی دید او که از آتش برست ۲ همین که اراده ی خداوند بر تحقق چیزی تعلق گرفت، تمام وسایل به خدمت آن هدف درمی آیند. (تاریکی شب، بارداری همسر، گم کردن راه، دیدن آتش، همه مقدمه جذب موسی علیه السلام و ارائه وحی و نبوت به او در میعادگاه الهی شد). ۳ هر کجا که ناباوری احساس می شود، باید تأکید بیشتری کرد. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» ۴ آثار قداست و معنویت کار باید در ظاهر افراد نیز پیدا باشد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» ۵ رابطه ی عمیق با خداوند، در گرو دل کندن از وابستگی هاست. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

ص: ۳۲۸

۱- ۱. نساء، ۱۶۴.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. تورات، سفر خروج، فصل سوم.

۶ برای دریافت مسئولیت، فروتنی از ابتدایی ترین لوازم است. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» ۷ بعضی از مکان ها دارای قداست خاصی هستند. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (پابرهنه شدن و بیرون آوردن کفش، از آداب ورود به مکان های مقدس است) ۸ پیام های مقدس، در مکان های مقدس نازل می شوند. «نُودِي ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» ۹ پذیرش مسئولیت های آسمانی در دل پاک طبیعت، همچون؛ کوه طور، وادی مقدس طوی و غار حرا بوده است. «نُودِي ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۳ تا ۱۵]

اشاره

وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ (۱۳) إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي (۱۴) إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا
لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ (۱۵)

و من تو را (به پیامبری) برگزیده ام، پس به آنچه وحی می شود گوش فرا ده.

همانا منم الله، جز من خدایی نیست، پس مرا بندگی کن و نماز را بپادار تا به یاد من باشی.

همانا قیامت خواهد آمد (ولی) من می خواهم (زمان) آن را مخفی کنم تا هر کس در برابر سعی و تلاش خود، جزا داده شود.

نکته ها:

یکی از اسامی قیامت، ساعت است. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبران، از جانب خداوند منصوب می شوند، نه از طرف مردم. «أَنَا اخْتَرْتُكَ» ۲ باید کلمات وحی را با تمام وجود و با جان و دل شنید. «فَاسْتَمِعْ» نه «فاسمع».

ص: ۳۲۹

(۱-۱). بیش از چهل مرتبه این تعبیر «ساعه» در مورد قیامت بکار رفته است. تفسیر فرقان.

۳ از آداب گفتگو، معرفی خود است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ» ۴ در نظام الهی، شناخت، اساس عمل است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ فَاعْبُدْنِي» ۵ شناخت اصول دین، بر انجام فروع دین مقدم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» توحید نظری مقدم بر توحید عملی است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ فَاعْبُدْنِي» ۶ عبادت باید خالصانه باشد. ارزش عبادت به میزان خلوص آن است.

«فَاعْبُدْنِي» ۷ توحید در رأس همه عقاید و نماز در رأس همه عبادات است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدْنِي وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۸ نماز، اولین دستور کار و برنامه ی عملی انبیاست. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۹ نماز، در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۱۰ هدف از اقامه نماز، تنها رعایت قالب آن نیست، بلکه توجه به قلب آن، یعنی احساس حضور است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» ۱۱ توجه به قیامت، سبب برپایی نماز می شود. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» در قیامت از نماز می پرسند.

۱۲ برپایی نماز به خاطر یاد اوست، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» و یاد او موجب آرامش دلهاست. «أَلَا بِحِذْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) چنان که یاد ما از خدا، سبب یاد خدا از ماست. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۲) ۱۳ توحید و معاد، اولین پیام های الهی برای بشر است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، السَّاعَةَ آتِيَةٌ» ۱۴ از زمان وقوع قیامت، هیچ کس به جز خدا آگاه نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ۱۵ برپایی قیامت حتمی است، «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» اما زمانش مخفی است. «أُخْفِيهَا» ۱۶ هر آگاهی و دانستی مفید نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ندانستن زمان وقوع قیامت دارای حکمت و لطفی است. زیرا انسان در عمل آزاد بوده و گرفتار هیجان و

ص: ۳۳۰

۱- ۱. رعد، ۲۸.

۲- ۲. بقره، ۱۵۲.

ترس نیست. کسی که ساعت آمدن میهمان را نمی داند، دائماً آمادگی خود را حفظ می کند.

۱۷ با پنهانی زمان قیامت است که پاداش مردم بر اساس واقعیات و به اندازه تلاش و کوشش آنها خواهد بود. «أُخْفِيهَا... لِتُجْزَى» ۱۸ پاداش و کیفر دنیوی کامل نیست. «إِنَّ السَّاعَةَ... لِتُجْزَى» ۱۹ در قیامت، اجرای قانون و پاداش و کیفر در حق همه یکسان است. «كُلُّ نَفْسٍ» ۲۰ پاداش بر اساس سعی و تلاش است، خواه به انجام برسد، یا نرسد. «لِتُجْزَى - بِمَا تَسْعَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۶]

اشاره

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى (۱۶)

پس مبدا کسی که به قیامت ایمان ندارد و پیرو هوای نفس خویش است، تو را از توجه به قیامت باز دارد که سقوط می کنی.

پیام ها:

۱ تنها اعتقاد و عمل به اصول و فروع کافی نیست، بلکه صلابت در برابر مخالفان نیز لازم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي فَلَا يَصُدُّكَ» ۲ افراد بی ایمان در صدد باز داشتن شما از راه حق هستند. توطئه و کارشکنی آنان، در راه و روش شما خللی وارد نسازد. «فَلَا يَصُدُّكَ» ۳ سرچشمه انکار معاد، پیروی از هوای نفس است. (۱) «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» ۴ ایمان به معاد، بهترین عامل برای کنترل هوی پرستی است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» ۵ نتیجه هوی پرستی سقوط است، گرچه آن شخص پیامبر باشد. «فَتَرْدَى»

ص: ۳۳۱

۱-۱). شاید علت آنکه عدم ایمان با جمله ی «لا يؤمن» به صورت مضارع، و پیروی از هوی و هوس با جمله ی، «و اتبع هواه» به شکل فعل ماضی آمده، این باشد که ایمان نیاوردن ها به خاطر پیروی از هوسها است. تفسیر المیزان.

۶ سازش با کفار و افراد بی ایمان، مایه ی هلاکت است. «فَلَا يَصِدُّكَ ... فَتَرَدِّي» ۷ کافران و هواپرستان درصدد بازداشتن مؤمنان از نمازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصِدُّكَ عَنْهَا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۷ تا ۲۱]

اشاره

وَمَا تَلْكَ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى (۱۷) قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا عَلَيَّ غَمِي وَلِي فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى (۱۸) قَالَ أَلْقَهَا يَا مُوسَى (۱۹) فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى (۲۰) قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى (۲۱)

و(خداوند فرمود:) ای موسی! آنچه به دست راست توست چیست؟

(موسی) گفت: این عصای من است که بر آن تکیه می دهم و با آن برای گوسفندانم (از درختان) برگ می ریزم و در آن منافع دیگری (نیز) برای من است.

(خداوند) فرمود: ای موسی! عصا را بیفکن.

پس (موسی) آن را افکند، پس ناگهان آن (عصا) ماری شد که می شتافت.

(خداوند) فرمود: آن را بگیر و نترس، ما بزودی آن را به حالت اولیّه اش بر می گردانیم.

نکته ها:

انسان ها به طور طبیعی از خطر و عوامل شرّ و ضرر می ترسند و از رویارویی با آن پرهیز می کنند و بدیهی است موسی علیه السلام نیز که انسان است بترسد، آنچه مورد انتقاد و مذمت است، تأثر، خشیت و اضطراب قلبی از غیر خداست که مخالف شجاعت و از صفات رذیله است و البتّه موسی از آن دور بوده است.

شاید ترس موسی علیه السلام به خاطر آن بود که فرمان «الْقَهَا» را مثل فرمان «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

ص: ۳۳۲

برای احترام می پنداشت، اما همین که تبدیل به مار شد، جا خورد.

اصلاً همین ترس، خود دلیلی بر معجزه بودن این واقعه است، و گر نه، ساحری که خودش می داند سحرش واقعیت ندارد، از سحر و جادوی خود نمی ترسد.

خداوند در هر لحظه به میلیون ها بی جان، جان می دهد و یا جان میلیون ها جاندار را می گیرد، در اینجا نیز به عصای بی جان، جان داد و سپس آن را گرفت و بار دیگر عصا شد. (۱) آیا او نمی تواند انسان زنده را بمیراند و دوباره او را به صورت اولیّه اش در آورد؟ به راستی اگر نظر الهی چوب را اژدها می کند، پس اگر بر ما نظر لطفی کند چه می شود؟! و اگر نظر کرده ی او سحر تمامی ساحران را می بلعد، آیا نظر او بر قلب ما همه و سوسه ها را نخواهد بلعید؟! در همین ابتدای کار برای موسی دو معجزه صورت گرفت، یکی اینکه عصا به اژدها تبدیل شد، «فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى» و دیگر اینکه اژدها به صورت عصای اولیّه در آمد. «سَيَرَّتْهَا الْأُولَى»

پیام ها:

۱ خداوند برای قدرت نمایی خود، حتی از نزدیک ترین و ساده ترین ابزارها نیز استفاده می کند. «وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى»
۲ با بهره برداری از ابزارهای چند منظوره می توان از حجم کمتر استفاده ی بیشتری برد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهِا وَ أَهْشُ بِهَا» ...

۳ تکیه بر عصا و ابزار مادی، با توکل بر خداوند منافاتی ندارد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهِا» ۴ چوپانی شغل اکثر انبیا بوده است. «أَهْشُ بِهَا عَلِيٍّ غَنَمِي» ۵ تمرین، تجربه و آمادگی قبل از دعوت ضروری است. موسی علیه السلام که می خواهد در برابر فرعون عصا را بیفکند تا اژدها شود، باید خودش قبلاً صحنه را دیده باشد. «فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى»

ص: ۳۳۳

اشاره

وَ أُضْمِمُ يَدَكَ إِلَيَّ جَنَاحَكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ أُخْرَى (۲۲) لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى (۲۳) إِذْ هَبَّ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ إِنَّهُ
طَغَى (۲۴)

و دست را به زیر بازو و بغل خویش فروبر تا سفید و بی عیب بیرون آید (که این نیز) نشانه و معجزه ی دیگری است.
تا از نشانه های بزرگ خویش به تو نشان دهیم.

(ای موسی! اکنون) به سوی فرعون حرکت کن که او طغیان کرده است.

نکته ها:

دومین معجزه ی حضرت موسی علیه السلام «ید بیضاء» (دست سفید) بود که با سه تعبیر در قرآن آمده است؛ یکی «أَسْلُكُ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۱) و دیگری «وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۲) و دیگری آیه ی «أُضْمِمُ يَدَكَ إِلَيَّ جَنَاحَكَ» که می توان بین همه ی آنها جمع کرد و گفت: دست خود را در گریبان فرو ببر و تا زیر بغل ادامه بده.

در تورات، آمده است: سفیدی دست موسی گرفتار مرض برص و پیسی شده بود، (۳) ولی در قرآن کلمه ی «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» آمده تا بگوید سفیدی دست، نور بود نه مرض و تورات تحریف شده است.

پیام ها:

۱ دست قدرت الهی باز است و هر لحظه با هر وسیله که بخواهد می تواند قدرت نمایی کند. «أُضْمِمُ يَدَكَ»

ص: ۳۳۴

۱-۱. قصص، ۳۲.

۲-۲. نمل، ۱۲.

۳-۳. تورات، سفر خروج، فصل ۴، جمله ۶؛ تفسیر نمونه.

۲ هر چه تکبر و لجاجت مخاطب بیشتر باشد، معجزه های بیشتری ارائه شود.

« آيَةُ أُخْرَى » (برای فرعون ها، چند معجزه لازم است.) ۳ کسی که بنا دارد طاغوت را به حق دعوت کند، باید خودش آثار حق را دیده باشد. « لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى » ۴ معجزات انبیا، گوشه ای از آیات الهی است. « مِنْ آيَاتِنَا » ۵ اولین مأموریت انبیا، مبارزه با طاغوت هاست. « اِذْهَبْ » ۶ همیشه نباید منتظر آمدن مردم بود، گاهی لازم است حتی پیامبران برای هدایت حاکمان حرکت کنند. « اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى » ۷ برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه و ریشه ی فتنه و فساد رفت.

« اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ » ۸ دین از سیاست جدا نیست، موسی برای اصلاح حکومت حرکت کرد. « اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ » ۹ مبارزه با طاغوت یک تکلیف الهی است، نه یک نمایش سیاسی. « اِذْهَبْ » ۱۰ سرچشمه ی همه انکارها، طغیان و گردن کشی در مقابل حق است. « إِنَّهُ طَغَى » طغیان فرعون در ادعای ربوبیت، ایجاد وحشت، تفرقه و برده کشی مردم بود.

۱۱ کسانی می توانند با طاغوت مبارزه کنند که با ایمان، عبادت و صلابت خود را ساخته باشند. « فَأَعْبُدْنِي ... أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصُدُّكَ ... اِذْهَبْ إِلَى » ...

اشاره

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (۲۵) وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي (۲۶) وَأَخْلِلْ عُنُقَهُ مِنْ لِسَانِي (۲۷) يَفْقَهُوا قَوْلِي (۲۸)

(موسی) گفت: پروردگارا!! (اکنون که مرا به این کار بزرگ مأمور فرمودی) سینه ام را برایم گشاده گردان (و بر صبر و حوصله ام بیفزا).

و کارم را برایم آسان فرما.

و گره از زبانم باز نما.

تا (آنها) سخنان مرا (خوب) بفهمند.

نکته ها:

اشاره

همین که حضرت موسی علیه السلام به رسالت الهی مأمور گردید، چهار خواسته را از خداوند طلب نمود:

۱ سعه ی صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲ شرایط آماده. «وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي» ۳ بیان روان. «وَأَخْلِلْ عُنُقَهُ مِنْ لِسَانِي» ۴ داشتن وزیر. «وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا» چون حضرت موسی علیه السلام به مسائل متعدّد عبادی، سیاسی، انقلابی، اجتماعی، اخلاقی، فردی و جمعی مأمور شده بود و طبعاً پرداختن و توجه لازم به هر کدام، انسان را از سایر امور غافل می سازد، لذا سعه صدر در رسیدن به همه ی این موارد کاملاً ضرورت دارد. (۱)

سعه ی صدر، هم برای خود انسان لازم است، هم برای انجام مسئولیت و کلمه «لی» رمز آن است که دریافت وحی، نیاز به ظرفیت بزرگ دارد. چنان که در سوره انشراح در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ... فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»

ص: ۳۳۶

قلب مؤمن و کافر هر یک جایگاه امری است، از جمله:

قلب مؤمن قلب کافر ۱ حیات. «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۱) ۱ مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۲) ۲ شفا. «وَيَشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ» (۳) ۲ قساوت. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴) ۳ طهارت. «امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۵) ۳ عدم پذیرش. «أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۶) ۴ سعه صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۷) ۴ مهر خوردن. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۸) ۵ هدایت. «مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (۹) ۵ احاطه ظلمت. «رَأَى عَلِيٌّ قُلُوبَهُمْ» (۱۰) ۶ ایمان. «كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ» (۱۱) ۶ حجاب. «جَعَلْنَا عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ أَكِنَّةً» (۱۲) ۷ سکینه. «السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۳) ۷ قفل شدن. «أَمْ عَلَيَّ قُلُوبٌ أَقْفَالُهَا» (۱۴) ۸ الفت. «وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۱۵) ۸ سختی. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۱۶) ۹ اطمینان قلبی. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱۷) ۹ برگشت و نفهمی. «صرف الله القلوب» (۱۸) ۱۸ قلوبهم»

پیام ها:

۱ سعه ی صدر اولین شرط موفقیت در هر کاری است. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲ به جای ترس و فرار از مسئولیت، امکانات و مقدمات و ابزار آن را از خداوند بخواهیم. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

ص: ۳۳۷

- ۱-۱. انعام، ۱۲۲.
- ۲-۲. بقره، ۱۰.
- ۳-۳. توبه، ۱۴.
- ۴-۴. مائده، ۱۳.
- ۵-۵. حجرات، ۳.
- ۶-۶. صف، ۵.
- ۷-۷. طه، ۲۵.
- ۸-۸. نحل، ۱۰۸.
- ۹-۹. تغابن، ۱۱.
- ۱۰-۱۰. مطفین، ۱۴.
- ۱۱-۱۱. مجادله، ۲۲.
- ۱۲-۱۲. کهف، ۵۷.
- ۱۳-۱۳. فتح، ۴.
- ۱۴-۱۴. محمد، ۲۴.
- ۱۵-۱۵. انفال، ۶۳.

١٦-١٦. بقره، ٧.

١٧-١٧. رعد، ٢٨.

١٨-١٨. توبه، ١٢٧.

۳ دعا قبل از هر کاری، رمز توکل و مایه ی دفع خطرات و آفات راه است، هر چند دعا خود نیز عبادت و اعلام نیاز به شمار می رود. « رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي » ۴ ارشاد و تربیت مردم و مبارزه با طاغوت ها، بستگی تام به صبر و حوصله ی مربی و مجاهد دارد. « رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي » ۵ رسالت، با تندی و خشونت سازگار نیست. کار بزرگ، روح بزرگ می خواهد.

« رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي » (موسی علیه السلام در یک درگیری، یک نفر را با مشت کشته بود، از این روی از خداوند طلب شرح صدر کرد.) ۶ دعای انبیا در قرآن، با اسم « رَبِّ » است. « رَبِّ » ۷ دریافت الطاف الهی، روح و سینه ای گشاده لازم دارد. « رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي » ۸ با سعه ی صدر کارها آسان می شود. « رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي » ۹ ساده گویی و بیان روان، کمال است. « وَ اخْلُلْ عُقْمَةً مِنْ لِسَانِي » ۱۰ در هدایت و بسیج کردن مردم و روحیه دادن به نیروها و ارباب و تضعیف روحیه ی طاغوت، زبان گویا بسیار مهم است. « وَ اخْلُلْ عُقْمَةً مِنْ لِسَانِي » ۱۱ اصل، فهمیدن مردم است، نه اصطلاحات زیبا. « يَفْقَهُوا قَوْلِي » شرط موفقیت در تبلیغ آن است که مردم حرف مبلغ را خوب بفهمند.

۱۳ در تبلیغ باید از هر وسیله ای که شناخت مردم را عمیق تر می کند استفاده کرد.

« يَفْقَهُوا قَوْلِي »

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۴]

اشاره

وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِّنْ اَهْلِي (۲۹) هَارُونَ اَخِي (۳۰) اُسْدُذْ بِهٖ اَزْرِي (۳۱) وَ اَشْرِكُهُ فِيْ اَمْرِي (۳۲) كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا (۳۳) وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا (۳۴)

و از خاندانم (یاور و) وزیری برایم قرار بده.

برادرم هارون را.

(و اینگونه) پشت مرا با او استوار ساز.

و او را در کارم شریک گردان.

ص: ۳۳۸

تا ما تورا بسیار به پاکی بستاییم.

و تورا بسیار یاد نماییم.

نکته ها:

«وزیر» از «وزر» به معنای بار سنگین، به کسی گفته می شود که بار مسئولیت دیگری را نیز بر دوش می کشد. کلمه ی «أزری» نیز به معنای «پشت من» است.

□
در تفاسیر آمده است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بارها این آیات را می خواند و می فرمود:

خدایا من نیز مثل موسی علیه السلام وزیری از اهل خودم می خواهم. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در دریافت وحی مشکلی نداشت و وزیر خواستن او تنها به خاطر سنگینی مسئولیت رسالت و سختی تبلیغ بود.

هارون علیه السلام سه سال از حضرت موسی بزرگ تر بود و به همین مقدار، زودتر از موسی علیه السلام از دنیا رفت. (۲) و انبیای بعدی، همه از نسل هارون علیه السلام هستند.

□
علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: حدیث منزلت که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» از صد طریق از اهل سنت و هفتاد طریق از شیعه نقل شده است.

استمداد از مردم، منافاتی با توکل و کمک از خداوند نداشته و شرک نیست. در قرآن بارها به مسئله ی استمداد و تعاون اشاره شده است، از جمله: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ» (۳) یکدیگر را در کار خیر یاری کنید. چنان که حضرت عیسی فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ» (۴)، یاور من به سوی خدا کیست؟ یا خداوند در جواب پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۵)، خداوند و مؤمنان پیرو، برای تو کافی هستند. یا ذو القرنین از مردم برای ساختن سد کمک درخواست کرد و فرمود: «فَاعِينُونِي بِقُوَّةٍ» ... (۶)

ص: ۳۳۹

۱-۱. تفاسیر درّ المنثور و نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. مائده، ۲.

۴-۴. آل عمران، ۵۲.

۵-۵. انفال، ۶۴.

۶-۶. کهف، ۹۵.

با نیروی خود مرا کمک کنید. و در این ماجرا نیز حضرت موسی از خداوند انسانی شایسته را به کمک می طلبد تا او را در امر تبلیغ دین یاری نماید.

پیام ها:

۱ مبارزه با طاغوتی مثل فرعون به تنهایی ممکن نیست. «اجعل لی وزیراً» ۲ هر چه کار مهم تر باشد، انتخاب وزیر و همراه نیز حساس تر است، وزیر موسی علیه السلام را باید خداوند تعیین فرماید. «اجعل لی وزیراً» ۳ اگر همکار انسان از اهل خود او باشد بهتر است. (۱) «من اهلی» ۴ رهبری و مدیریت باید متمرکز در شخص واحد باشد و دیگران با او همکاری کنند. «أشدُّ به أزری، أشركه فی امری» ۵ همکاری مایه پیشرفت امور است که همفکر و همراه باشد، نه در مقابل.

«أشركه فی امری» ۶ تسبیح واقعی، در فضای مبارزه با طاغوت است. «إنه طغی، کئی نسیب حکک» ۷ فلسفه ی حکومت و قدرت، برپایی و ارتقای معنویت در جامعه است. «أشدُّ به أزری کئی نسیب حکک کثیراً و نذکرک کثیراً» ۸ وظیفه ی انبیا، تنزیه خداوند از شرک، اوهام و خرافات است. «نسیب حکک» ۹ مسئولیت زیاد، تسبیح زیاد لازم دارد. «نسیب حکک، کثیراً» ۱۰ ابتدا خداوند را از هر عیب و نقصی تنزیه کنیم، سپس به ذکر و شکر او پردازیم. «نسیب حکک، نذکرک» ۱۱ آنچه ارزش دارد ذکر کثیر است و گر نه هر انسانی هنگام خطر و گرفتاری یاد خدا می کند. «نذکرک کثیراً»

ص: ۳۴۰

۱-۱). البته در صورتی که لیاقت و صلاحیت لازم را دارا باشد، چنان که حضرت موسی انتخاب هارون را فصاحت او دانست و فرمود: «هو افصح منی»

اشاره

إِنَّكَ كُنْتَ بِنًا بَصِيرًا (۳۵) قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى (۳۶) وَ لَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى (۳۷)

(پروردگارا!!) همانا تو همواره نسبت به احوال ما آگاه و بصیر هستی.

(خداوند) فرمود: ای موسی! به یقین آنچه را درخواست کردی به تو داده شد.

و به تحقیق ما بار دیگر بر تو منت گذاشتیم (و تو را مشمول نعمت های خویش ساختیم).

پیام ها:

۱ انبیا، همیشه خود را در محضر الهی می دیدند، و به اراده و مصلحت او راضی بودند. «إِنَّكَ كُنْتَ بِنًا بَصِيرًا» ۲ با اینکه خداوند به همه چیز آگاه است، ولی باز هم دعا و درخواست از او مطلوب است. «رَبِّ اشْرَحْ ... إِنَّكَ كُنْتَ بِنًا بَصِيرًا» ۳ اگر درخواست، صحیح و بجا، و دعا خالصانه باشد، استجابت قطعی است.

«قَدْ أُوتِيتَ» ۴ عطای الهی حکیمانه و بر اساس بصیرت است. «بِنًا بَصِيرًا ... أُوتِيتَ سُؤْلَكَ» ۵ کسی را که منصوب و مأمور انجام کاری می کنیم، ابزار کار و خواسته های او را نیز تأمین کنیم. «إِذْ هَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ ... رَبِّ اشْرَحْ لِي صِدْرِي ... وَ زِيْرًا مِنْ أَهْلِي ... قَدْ أُوتِيتَ» ۶ نعمت های الهی از باب امتنان است، نه استحقاق. «وَ لَقَدْ مَنَّا» ۷ هیچگاه الطاف خداوند را از یاد نبریم. «وَ لَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى»

اشاره

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ (۳۸) أَنْ إِقْدِفِي فِي التَّابُوتِ فَاقْدِفِي فِي الْيَمِّ فَلْيَلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَ لَتُصْنَعَنَّ عَلَيَّ عَنِي (۳۹)

آن گاه که به مادرت آنچه را باید الهام کرد، وحی کردیم.

(به او وحی کردیم) که کودک خود را در صندوقی بگذارد، پس آن (صندوق) را در دریا بیندازد، تا دریا آن را به ساحل افکند و (کسی که) دشمن من و دشمن او (است)، آن را (از دریا) بگیرد. و (ای موسی!) من محبتی از جانب خویش بر تو افکندم (تا تو را دوست بدارند) و تا زیر نظر من ساخته شوی (و پرورش یابی).

نکته ها:

مراد از وحی در اینجا، الهام و القا بر قلب است، نه آن وحی اصطلاحی که مخصوص پیامبران است. زیرا رسالت، مخصوص مردان است. چنان که در سوره یوسف، آیه ۱۰۹ می فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ» «تابوت» (۱) به معنای صندوق و «یم» به معنای دریاست و تمام هشت مورد استعمال «یم» در قرآن، در داستان حضرت موسی می باشد.

بر خلاف امروزه که صنعت تنها به ساخت کالاها گفته می شود، قرآن صنعت را هم به کالا گفته «إِصْنَعِ الْفُلْكَ» و هم به تربیت انسانی. «لِتُضَيِّعَ عَلَيَّ عَيْنِي» همین که خداوند بر کاری اراده کند، تمام مقدمات آن را نیز فراهم می سازد. در اینجا برای حفظ موسی علیه السلام، به مادرش الهام می کند که فرزندت را به دریا بیندازد، به دریا امر می نماید که صندوق حامل کودک را به ساحل ببر، به قلب دشمن القا می فرماید که او را بگیر و محبت کودک را نیز در دل او قرار می دهد.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند چنان محبتی از موسی در دل مردم انداخت که هر کس

ص: ۳۴۲

۱- ۱). مراد از تابوت در داستان طالوت و جالوت در آیه ۲۴۸ سوره بقره، همین صندوقچه حضرت موسی است.... «ان یأتیکم التابوت فیه سکینه من ربکم و بقیه ممّا ترک آل موسی و آل هارون»

موسی علیه السلام را می دید به او علاقه مند می شد. (۱)

رمز رسیدن به کمالات، دل‌کندن از وابستگی‌ها و دوستی‌هاست. «إِقْدِفِيهِ» الف: دل‌کندن از خود؛ ابراهیم حاضر شد در آتش افتد.

ب: دل‌کندن از همسر؛ ابراهیم همسرش را در مکه ی بی آب و گیاه گذارد.

ج: دل‌کندن از نوزاد؛ مادر موسی فرزند خود را در آب افکند.

د: دل‌کندن از نوجوان؛ ابراهیم حاضر شد اسماعیل را قربانی کند.

ه: دل‌کندن از شهوت؛ یوسف، درخواست کامیابی همسر عزیز مصر را نپذیرفت.

و: دل‌کندن از خواب؛ ثواب نماز در دل شب را کسی جز خدا نمی‌داند. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۲)

پیام‌ها:

۱ گاهی والدین به خاطر فرزند، مشمول لطف خاص می‌شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمِّكَ» ۲ زن نیز می‌تواند به مقامی برسد که مورد وحی و الهام الهی قرار بگیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمِّكَ» (اگر چه این وحی، برای رسالت بشمار نمی‌رود، اما الهام ساده نیز به حساب نمی‌آید، زیرا مادر موسی به واسطه ی آن، فرزند خود را تسلیم امواج آب کرد.) ۳ در حرکت و نهضت انبیا، زنان نیز ایفای نقش کرده‌اند. «أُمِّكَ» ۴ دریا نیز همچون تمام هستی، تحت امر الهی است. «فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ» ۵ تکرار کلمه «عَدُوٌّ» نشانه عمق عداوت طاغوت نسبت به فرستادگان الهی است. «عَدُوٌّ لِي وَ عَدُوٌّ لَهُ» ۶ عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد. «يَأْخُذُهُ عَدُوٌّ لِي وَ عَدُوٌّ لَهُ» ۷ محبوبیت یکی از الطاف الهی است. آنکه دلها از اوست، محبت نیز از اوست.

«مَحَبَّةٌ مِنِّي»

ص: ۳۴۳

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. سجده، ۱۷.

۸ اولیای خدا، تحت نظر و تربیت ویژه ی پروردگار قرار دارند. «عَلَى عَيْنِي»

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۰]

اشاره

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَ قَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَ قَتَلْنَاكَ فَأَنْتَ نَافِلَةٌ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ (۴۰)

آن گاه که خواهرت (در پی آن صندوق) می رفت تا بگوید: آیا شما را به کسی راهنمایی کنم که تکفل و پرستاری او را بپذیرد؟! (و آنان پذیرفتند.) پس (این گونه) ما تو را به سوی مادرت باز گردانیدیم تا چشم او (به تو) روشن شود و اندوهگین نگردد. و (ای موسی!) تو شخصی (از فرعونیان) را به قتل رساندی (و از این بابت دچار اندوه گردیدی)، پس تو را از غم نجات دادیم و تو را در آزمون های مختلف آزمودیم. پس چند سالی را در میان مردم مدین (و در کنار شعیب پیامبر) درنگ کردی، سپس (اینک) در زمان مقدر (برای پذیرش رسالت به اینجا) آمدی.

نکته ها:

فرعون که صندوق را از آب گرفت، در آغاز تصمیم کشتن طفل را داشت، ولی همسرش او را از این کار بازداشت. لذا دایه ها را برای شیردادن کودک دعوت کردند، اما موسی سینه ی هیچ یک از آنان را قبول نکرد، و نظام فرعونی در تغذیه کودک عاجز شد. خواهر موسی که ماجرا را دنبال می کرد، جلو آمد و با حالت عادی گفت: من شما را به کسی معرفی می کنم که این کودک سینه ی او را قبول کند.

بدین گونه موسی به دامان مادر بازگشت.

در تاریخ زندگانی و مبارزات حضرت موسی علیه السلام چند زن نقش اساسی داشته اند؛ مادر موسی، خواهر موسی، همسر موسی و زن فرعون.

ص: ۳۴۴

حوادث زندگانی انبیا، گاهی به یکدیگر شباهت دارد. مثلاً سرگذشت حضرت موسی علیه السلام با زندگانی حضرت یوسف علیه السلام از جهاتی مشابه است، از جمله:

الف: هر دو پیامبر مدّتی را در کاخ زندگی کرده اند.

ب: زندگی در کاخ، به انتخاب هیچ یک نبود.

ج: پدر و مادر هر دو پیامبر به فراق مبتلا شدند.

د: سرانجام، هر دو به سوی والدین خود بازگشتند.

ه: هر دو به فتنه ی دیگران دچار شدند؛ حضرت یوسف به فتنه ی برادران خود و موسی علیه السلام به فتنه ی فرعون.

و: در زندگی هر کدام، زنی کاخ نشین نقش داشته است، همسر عزیز مصر در نقش منفی و همسر فرعون در نقش مثبت.

پیام ها:

۱ در نظام حاکمیت طاغوت، هر کس از طرفداران حق، چه زن و چه مرد، باید نقش مبارزاتی خود را به خوبی انجام دهد. «تَمْشِي أُخْتُكَ» ۲ برای دریافت الطاف الهی باید حرکت نمود. «أَوْحَيْنَا ... تَمْشِي أُخْتُكَ» ۳ پیشنهادات حق و منطقی خود را با نرمی و ملاحظت مطرح کنیم. «هَلْ» ۴ اسرار را فاش نکنیم. «مَنْ يَكْفُلُهُ» و نگفت: «الی امه» ۵ شیر دادن فرزند، کافی نیست، بلکه تکفّل کامل مهم است. «يَكْفُلُهُ» ۶ خدا به وعده های خویش وفادار است. (۱) «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ فَارْجِعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ» ۷ سرپرستی مادر، بهترین شرایط برای رشد فرزند است. «لِتُضَنَّ عَلَيَّ عَيْنِي ...»

فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ

۸ رضایت مادر، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارد. «فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا» ۹ نگرانی از بازتاب کارها، به اخلاص و عصمت ضربه نمی زند. «فَنَجِّينَاكَ مِنْ»

ص: ۳۴۵

۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: مدّت جدایی فرزند از مادر سه روز بود. تفسیر نور الثقلین.

(موسی علیه السلام یک قبطی را بدون تعمد کشته بود و اگر چه گناهی نداشت، ولی نگران و غمگین بود.) ۱۰ مردان خدا آزمایشات سختی را در پیش روی دارند. «فَتَنَّاكَ فُتُونًا» انبیا نیز باید مزه ی حوادث سخت را بچشند لذا بعد از سال ها زندگانی در کاخ، اینک چوپانی در بیابان شروع می شود. «فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ» ۱۱ پشت سر گذاردن مراحل سخت، مقدمه ی رسیدن به مقام الهی و معنوی است. «فَتَنَّاكَ ... ثُمَّ جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى» ۱۲ مسئولیت ها، توفیقات و الطاف الهی، دارای زمان بندی و حساب شده است.

« جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى »

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۱ تا ۴۴]

اشاره

وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي (۴۱) اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ بِاَيَاتِي وَ لَا تَبِيَا فِي ذِكْرِي (۴۲) اِذْهَبَا اِلَيَّ فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغَى (۴۳) فَقَوْلَا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشَى (۴۴)

(ای موسی!) من تو را برای خودم ساخته و برگزیدم.

(اکنون) تو و برادرت با (معجزات و) آیاتی که من به شما داده ام بروید و در یاد (و رسالت) من سستی نکنید.

بروید به سوی فرعون که او طغیان کرده است.

پس به نرمی با او سخن بگویید، شاید متذکر شود، یا (از خدا) بترسد.

نکته ها:

« خَشِيْتُ »، ترس برخاسته از معرفت و احساس عظمت در برابر دیگری است.

خداوند درباره ی حضرت موسی علیه السلام تعبیرات خاصی بیان فرموده است:

الف: «قَرَبْنَاكَ نَجِيًّا» (۱) ما او را به هم رازی خود نزدیک کردیم.

ب: «أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را برگزیده ام.

ج: «وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي» (۳) زیرا نظر من پرورش یابی.

د: «إِصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» تو را برای خود ساختم.

در آیات قبل، دو معجزه ی تبدیل عصا به اژدها و ید بیضا برای موسی علیه السلام مطرح شد، در این آیه می فرماید: «بِآيَاتِي» یعنی معجزات دیگری نیز به تو خواهیم داد.

در آیه ی ۲۴ همین سوره، فرمان رسید که «اذْهَبْ إِلَيَّ فِرْعَوْنَ» به سوی فرعون حرکت کن، اما موسی علیه السلام از خداوند درخواست یاور نمود، اینک با استجابت خواسته ی او، در این آیه می فرماید: «اذْهَبْنَا إِلَيَّ فِرْعَوْنَ».

عدی بن حاتم می گوید: امیر المؤمنین علیه السلام هنگام برخورد با معاویه در صِفِّین، با صدای بلند فرمود: قسم به خداوند با معاویه و اصحاب او نبرد خواهم کرد، ولی به دنبال آن آهسته می فرمود: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ. كُفْتُمْ: يَا عَلِيُّ! شَمَا بَا صَدَاي بَلَسْدَاز نَبْرْد سَخْن مِي كُوِيْد، وُلي بَا صَدَاي آهَسْتَه اِنْ شَاءَ اللَّهُ مِي كُوِيْب؟ فَرْمُوْد: جَنَگْ خَدْعَه اسْت و مَن دَرُوغْگُو نِيَسْتَم، غَرَضَم اَز اِيْن كَار بَرَا نَگِيخْتَن يَارَا نَم بَرَا ي جَنَگْ اسْت تَا مَتَفَرَّقْ نَشُوْنَد. سَبَس حَضْرَت اِيْن آيَه رَا كُوَاه كَار خُوْد آوْرَد كِه خَدَاوْنَد بَه مُوسَى كُفْتُ: «فَقُولَا ... لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» خَدَاوْنَد مِي دَا نَسْت فَرْعُوْن مَتَذَكَّرْ نَمِي شُوْد، وُلي بَه جَهْت بَرَا نَگِيخْتَن مُوسَى بَرَا ي رَفْتَن بَه سُوِي فَرْعُوْن اِيْن كُوْنَه سَخْن كُفْتُ. (۴)

پیام ها:

۱ برای اهداف بزرگ باید افرادی را تربیت کرد. «وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» ۲ خداوند برای انبیا برنامه های خاصی دارد. «وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي»

ص: ۳۴۷

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۳۹.

۴-۴. کافی، ج ۷، ص ۴۶۰.

۳ ابتدا خودسازی، آن گاه جامعه سازی. «إِضِيءَ طَنَعْتُكَ ... إِذْهَبْ» ۱۴ اگر به عنوان مدیر، کسی را برای کاری اعزام می کنیم، بکوشیم که روحیه او مالا مال از عشق و احساس غرور و دلگرمی باشد. «إِضِيءَ طَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ... إِذْهَبْ» ۵ گاهی باید دیگران را احضار کرد، «وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۱) و گاهی باید خود به طرف آنان رفت. «إِذْهَبْ» ۶ در بعضی مراحل، نباید بیک ها و پیام برها یک نفر باشد. «إِذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ» ۷ مبلغ باید به ابزار ارشاد مجهز باشد. «بِأَيَاتِي» ۸ مبلغ باید شجاع و مصمم و نفوذناپذیر باشد. «وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» تا مبادا کاخ و قدرت و هیبت طاغوت، او را در انجام مأموریت مرعوب کند و از یاد خدا غافل شده و دست از صراحت لازم بردارد.

۹ رمز موفقیت انسان، توجه کامل و دائم به خداوند است. «وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» ۱۰ تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر و یاد خداست. «إِذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ بِأَيَاتِي وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» ۱۱ یکی از بزرگ ترین اهداف و خدمات انبیا، مبارزه با طاغوت و برداشتن موانع راه خداپرستی است. «إِذْهَبْ إِنَّهُ طَعَى» ۱۲ گام اول در امر به معروف و نهی از منکر، بیان نرم است. «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا» ۱۳ امیدها در نرمی است، و انتظاری از خشونت نمی رود. «قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» ...

۱۴ شروع تربیت و ارشاد باید از طریق گفتگوی صمیمانه باشد. (۲) «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا» حتی با سرکش ترین افراد نیز باید ابتدا با نرمی و لطافت سخن گفت.

۱۵ هرگز از هدایت دیگران مأیوس نشوید. «لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» ...

۱۶ وظیفه ی پیامبر تذکر و ارشاد است. «يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى»

ص: ۳۴۸

(۱-۱). نمل، ۳۱.

(۲-۲). خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می فرماید: با نرمی و ملاطفت با مردم رفتار کن. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» آل عمران، ۱۵۹.

اشاره

قَالَ رَبَّنَا إِنَّنا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى (۴۵) قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى (۴۶)

(موسی و هارون) گفتند: پروردگارا! همانا می ترسیم که او بر ضد ما تعدی کند یا بر طغیان ادامه دهد (و بر آن بیفزاید).

(خداوند) فرمود: نترسید، همانا من با شما هستم (و همه چیز را) می شنوم و می بینم.

نکته ها:

«فرط» به معنای سرعت گرفتن و پیش افتادن است و «أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا» یعنی ما می ترسیم که فرعون، قبل از بیان استدلال و آوردن معجزات بر ما پیشی گرفته و طغیان خود را نسبت به بنی اسرائیل افزایش دهد. (۱)

آنچه برای انبیا مذموم است، خشیت و ترس قلبی از غیر خداست و گرنه، خوف طبیعی، لازمه ی انسانیت آن بزرگواران و همه انسان هاست و هر انسانی در برابر خطرات این ترس را دارد.

پیام ها:

۱ بررسی مشکلات و موانع احتمالی و ترس از آینده و ناکامی، منافاتی با اخلاص و مقام نبوت ندارد. «إِننا نَخَافُ» ...

۲ جو سازی و شایعه سازی، شیوه ی طاغوت ها و ستمگران است. آنان فضا را مسموم و مردان خدا را متهم می نمایند و یا بعد از شنیدن حق دست به آشوب می زنند تا سخن حق آنان اثر نکند. «يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى» ۳ ایمان به حضور در پیشگاه خداوند و یقین به امدادهای الهی، عامل شجاعت و روحیه یافتن مؤمنان است. «إِنِّي مَعَكُمَا»

ص: ۳۴۹

۴ اگر کسی را به کاری مأمور کردید، باید از هر جهت او را تأمین نموده و به او روحیه بدهید. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى» ۵
اگر چه همه ی انسان ها مورد نظر و مرحمت الهی هستند، ولی لطف او بر انبیا بیشتر است. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۷ تا ۴۸]

اشاره

فَأَيُّهَا فُقُولًا إِنَّا رَسُولًا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ اتَّبَعِ الْهُدَى (۴۷) إِنَّا
قَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۴۸)

پس به سراغ او بروید، پس (به او) بگویید: (ای فرعون) ما دو فرستاده ی پروردگار تو هستیم، و بنی اسرائیل را به همراه ما
بفرست (و بیش از این) آنها را آزار مده. البته ما با معجزه ای از جانب پروردگارت به سوی تو آمده ایم و درود بر کسی که
هدایت را پیروی کند.

(به او بگویید:) همانا به ما وحی گردیده که عذاب بر کسی است که (آیات الهی را) تکذیب کند (و از آنها) سرپیچی نماید.

نکته ها:

چون ارشاد و تبلیغ سران ستمگر و هدایت آنان کار بسیار سخت و مهمی بوده است، لذا خداوند فرمان حرکت به سوی فرعون
را تکرار می فرماید:

« اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ »، « اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ »، « اِذْهَبَا اِلَى فِرْعَوْنَ »، « فَأَيُّهَا ».

در این آیات به سه رکن اعتقادی؛ یعنی توحید، نبوت و معاد اشاره شده است: «رَبِّكَ، أَوْحَىٰ إِلَيْنَا، أَنَّ الْعَذَابَ» خداوند، دستور
العمل مأموریت موسی و هارون علیهما السلام را در پنج مرحله تنظیم فرموده است:

الف: رفتن. «فَأَيُّهَا» ب: گفتن. «فُقُولًا» ج: دلیل آوردن. «جِئْنَاكَ بِآيَةٍ»، د: تشویق. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ اتَّبَعِ الْهُدَى» د: تهدید. «أَنَّ
الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى».

۱ کارهای ارشادی و تبلیغی باید بدیع و تهاجمی باشد، نه تدافعی. «فَأْتِيَا» ۲ رسالت انبیا از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولًا رَبِّكَ» ۳ غرور مستکبران را بشکنید. «رَبِّكَ» در مقابل کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمْ» ۴ سخن با نرمی و لطافت، منافاتی با قاطعیت و صراحت ندارد. «إِنَّا رَسُولُ رَبِّكَ» ۵ آزادسازی انسان ها از ستم و بردگی طاغوت، در رأس وظایف انبیاست.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» (آری دین از سیاست جدا نیست، مبارزه با طاغوت ها و آزاد کردن مردم در متن دستورات الهی است.) ۶ هجرت از محیط ظلم و گناه، مقدمه نجات است. ابتدا آزادی، سپس ایمان.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» ...

۷ مبارزه با طاغوت و آزادی مردم زمانی ارزش واقعی و همه جانبه دارد که در خط انبیا باشند. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا» ۸ آزار و شکنجه ی مردم، ممنوع است. «لَا تُعَذِّبُهُمْ» ۹ عملکرد مأموران، به حساب فرمانده و مسئول آنان نیز گذارده می شود.

«لَا تُعَذِّبُهُمْ» با توجه به اینکه شخص فرعون، شکنجه گر تک تک مردم نبود.

۱۰ امتیت و سلامتی کامل و جامع، تنها در پرتو پیروی از هدایت های الهی بدست می آید. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ أَتَّبَعِ الْهُدَى» ۱۱ سلام به طاغوت و ستمگران و کسانی که در مسیر هدایت نیستند، ممنوع است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ أَتَّبَعِ الْهُدَى» ۱۲ آنچه مهم است پیروی از حق است. «إِتَّبَعِ الْهُدَى» ۱۳ سلام دادن در پایان سخن، از آداب سخن است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ» ...

اشاره

﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى﴾ (۴۹) ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ (۵۰) ﴿قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى﴾ (۵۱)

(فرعون) گفت: ای موسی! پس پروردگار شما دو نفر کیست؟!

(موسی) گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش خاص آن را عطا کرده و آن گاه (آن را به راه کمال) هدایت فرمود.

(فرعون) گفت: پس حال نسل های پیشین چگونه است؟!

نکته ها:

﴿بَالُ﴾ به معنای فکر است، ولی به معنای حال نیز بکار می رود.

آنچه در نزد فرعون مطرح بود، ربوبیت است، نه الوهیت و خالقیت، زیرا او ادعای خالقیت نمی کرد و خود نیز الهه داشت؛ «وَ يَذْرَكُ وَ آلِهَتِكَ» (۱) و سایر کفار نیز «الله» را بعنوان خالق قبول داشتند، «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۲)، بلکه ادعای فرعون، رهبری و حاکمیت مطلقه خودش بود، از این روی موسی علیه السلام در جواب فرمود:
خالق، مدبّر و حاکم هستی یکی است.

همه ی انبیا مردم را دعوت به توحید کرده و تنها راه کمال و هدایت را از جانب خدا دانسته اند: حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود: «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» (۳)، خدایی که مرا آفرید پس او مرا هدایت کرد. موسی علیه السلام فرمود: «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۴) او به هر چیز آفرینش داده و هدایت کرد و حضرت محمد صلی الله علیه و آله فرمود: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى، وَ الَّذِي قَدَّرَ فْهَدَى» (۵) خدایی که آفرید سپس تعدیل کرد و کسی که اندازه گرفت و هدایت کرد.

رهبری حرکت و قیام با موسی علیه السلام بود. «يَا مُوسَى» اگر چه موسی و هارون به سوی

ص: ۳۵۲

۱-۱. اعراف، ۱۲۷.

۲-۲. عنکبوت، ۶۱.

۳-۳. طه، ۵۰.

۴-۴. شعراء، ۷۸.

فرعون رفتند و او ابتدا گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»، ولی رهبر موسی بود، لذا فرعون بلافاصله اضافه کرد: «يَا مُوسَى».

پیام ها:

۱ آنچه مورد ادعا و نزاع است، ربوبیت خداوند است، نه خالقیت. «فَمَنْ رَبُّكُمَا» ۲ روحیه ی استکبار و غرور طاغوتی حتی در گفتار و شیوه ی سؤال نیز مشهود است. به جای اینکه پرسد «من ربی»، گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا» ۳ ما از خداوند طلبی نداریم، هر چه هست عطای اوست. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ» ۴ خداوند یکتا، هم می آفریند و هم با هدایت تکوینی اداره می کند. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» (آری او پس از آفرینش، راه ادامه ی زندگی و کمال را نیز در آنان قرار داده است. «ثُمَّ هَدَى») ۵ خداوند به هر موجودی، آفرینش کامل و ویژگی هایی متناسب با او عطا کرده است. «خَلَقَهُ» ۶ لازمه ی ربوبیت الهی، هدایت اوست. «رَبُّنَا ... ثُمَّ هَدَى» ۷ ربوبیت، حق کسی است که آفریدگار است. «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» ۸ همه ی موجودات، مشمول هدایت الهی هستند. تمام قوانین حاکم بر هستی و غرایز موجود در انسان ها و حیوانات، از هدایت الهی است. «خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» ۹ در برابر منطق نباید به راه نیاکان تکیه کرد. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى» موسی علیه السلام با منطق سخن می گوید ولی فرعون، مسیر بحث را به تاریخ می کشاند، تا عواطف مردم را تحریک کند. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى»

اشاره

قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي (۵۲)

(موسی) گفت: علم آن (احوال) در کتابی نزد پروردگار من است (و) پروردگار من نه (خطا و چیزی را) گم می کند و نه فراموش می نماید.

نکته ها:

وقتی فرعون از حال اقوام قبلی و مردگان پرسید، موسی علیه السلام با اینکه می توانست به تفصیل جواب دهد، اما چون می دانست مردم نسبت به نیاکان خویش غیرت و حساسیت دارند، لذا در جواب آنان کلی گویی کرده و به اجمال، علم آن را به خداوند احاله داد تا هم به «قَوْلًا لَيِّنًا» عمل کرده باشد و هم وسیله ای برای بهانه و اشکال به دست آنان نداده باشد.

پیام ها:

۱ انبیا هر چه را نمی دانستند، یا گفتن آن را به صلاح نمی دانستند، علم آن را به خداوند نسبت می دادند. «عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي» ۲
 مَرَّبِي باید با سیاست، بعضی پاسخ ها را کلی و یا با سکوت جواب دهد تا بحث منحرف نشده و دستاویز دشمن نگردد. «عَلَّمَهَا
 عِنْدَ رَبِّي» ۳ در تشکیلات الهی، همه چیز حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ» ۴ کتاب الهی بسیار با عظمت و بزرگ است. «كِتَابٍ
 نکره آمده است.

۵ در علم خداوند خطا راه ندارد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» (سهو و خطا در مورد کسانی است که واقعیت را نمی دانند، اما در
 مورد خداوندی که ظاهر و باطن هر چیز را همان گونه که هست می داند، هرگز احتمال خطا وجود ندارد.) ۶ علم انسان دو
 آفت دارد؛ یا از ابتدا اشتباه می فهمد و حقیقت را گم می کند و یا بعد از فهمیدن فراموش می کند، اما علم خداوند از این
 آفات مبرا است.

«لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» ۷ کسی حق ربوبیت دارد که انحراف و فراموشی در او راه نداشته باشد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»

اشاره

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ لِبَاتٍ شَتَّى (۵۳)

خدایی که زمین را برای شما بستر آسایش قرار داد و راه هایی را در آن برای شما ایجاد کرد و از آسمان آبی فرستاد، پس به واسطه ی آن، انواع زوج های گوناگون گیاهان را (از خاک) بیرون آوردیم.

نکته ها:

عبارت «سَلَكَ لَكُمْ» را می توان دو گونه معنا کرد؛ الف: راهها و جاده هایی که خداوند برای عبور انسان در زمین قرار داده است. ب: راههای کسب درآمد. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در معرفی خداوند به فرعون فرمود: پروردگار ما کسی است که همه چیز را آفرید و هدایت کرد، و در این آیات به نمونه هایی از هدایت الهی در طبیعت اشاره می فرماید؛ زمینی که مهد آسایش انسان هاست، راههای زمینی که وسیله ارتباط و اتصال مناطق به یکدیگرند، باران و گیاهان گوناگون که قانون زوجیت را به همراه دارند.

زمانی نعمت های خداوند متعال را بهتر می شناسیم که خلاف آن را فرض نماییم، مثلاً اگر این زمین، آرام نبود و حرکتش کند یا تند بود، باران نمی بارید یا زمین آن را جذب نمی کرد، روئیدنی ها و چشمه ها در آن نبود، و یا... آیا باز هم «مهد» به شمار می رفت؟!

پیام ها:

۱ همان گونه که طفل، در مهد و گهواره برای زندگی خارج از آن رشد می یابد، انسان نیز باید در مهد زمین برای زندگی بیرون از زمین یعنی جهان آخرت رشد کند. (۲) «مَهْدًا» ۲ زمین، آسایشگاه انسان است، همه نیازهای او را تأمین می کند، مرده و زنده ی او را حمل کرده و به امر الهی مسخر اوست. «مَهْدًا»

ص: ۳۵۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳ آفرینش و شرایط زمین هدفدار و برای انسان است. «جَعَلَ لَكُمْ ... سَلَكًا لَكُمْ» ۴ نظام آفرینش بر اساس اصل علیت و سبب و مسبب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ» ۵ توجه به قانون زوجیت در گیاهان، از معجزات علمی قرآن است. (۱) «أَزْوَاجًا مِّنْ ثَبَاتٍ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأُلْبَانِ (۵۴) مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (۵۵)

(تا هم خودتان از آن بخورید و (هم) چهار پایانتان را (در آن) بچرانید.

البته در این (امور) نشانه هایی برای خردمندان است.

ما شما را از آن (زمین) آفریدیم و در آن باز می گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می آوریم.

نکته ها:

«الْأُولَى» جمع «نهی» از ریشه ی «نهی» به معنای بازداشتن است و «لِأُولَى الْأُلْبَانِ» یعنی صاحبان عقل و خرد. از این جهت به عقل، «نهی» می گویند که انسان را از پیروی هوسها باز می دارد. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال کردند «لِأُولَى الْأُلْبَانِ» چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود: «هم اولوا الاخلاق الحسنه... و البره بالامهات و الآباء، و المتعاهدین للفقراء و الجیران و الیتامی، و یطعمون الطعام و یفشون السلام فی العالم، و یصلون و الناس نیام غافلون» آنان که دارای اخلاق حسنه اند...، به پدران و مادران نیکی می کنند، به فقرا و همسایگان نیازمند و یتیمان کمک می رسانند، به گرسنگان غذا می دهند، صلح و آسایش در جهان می گسترانند و همان هایی که نماز می خوانند در حالی که مردم خوابند و بی خبر. (۳)

امیر مؤمنان علی علیه السلام راز سجده های نماز را اشارت به این آیه دانسته و فرموده اند: معنی

ص: ۳۵۶

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

سجده ی اول آن است که خدایا! من در آغاز از این خاک بودم، هنگامی که سر از سجده برمی داری اشاره به آن دارد که تو مرا از خاک آفریدی. سجده ی دوم این مفهوم را می رساند که تو مرا به خاک برمی گردانی، و بلند شدن از آن، یعنی تو بار دیگر در قیامت مرا از خاک زنده خواهی کرد. (۱)

پیام ها:

۱ آفرینش نباتات نیز هدفدار است. «لَبَاتٍ شَتَّى، كُلُّوا وَارْعَوْا» ۲ تنوع نباتات برای تنوع نیازهاست. «لَبَاتٍ شَتَّى، كُلُّوا وَارْعَوْا» ۳ چهار پایان برای انسان آفریده شده اند. «أَنْعَامِكُمْ» ۴ بهره گیری از مادیات، شما را از یاد خدا غافل نسازد. «كُلُّوا ... إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ» ۵ سرچشمه و ماده ی خلقت انسان از زمین است. «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ» ۶ تفکر در طبیعت یکی از راههای خداشناسی است. «لَآيَاتٍ لِّأُولَى النُّهَى» ۷ مهم تر از داشتن عقل، استفاده و پیروی از آن است. «لَآيَاتٍ لِّأُولَى النُّهَى» ۸ انسان باید در خاک دفن شود. «فِيهَا نُعِيدُكُمْ» ۹ معاد، جسمانی است. «نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى (۵۶) قَالَ أَ جِئْتَنَا لِنُخْرِجَنَّكَ مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى (۵۷)

و به تحقیق ما تمام آیات و معجزات خویش را به او (فرعون) نشان دادیم، ولی او تکذیب و امتناع کرد.

(فرعون) گفت: ای موسی! آیا تو آمده ای تا با سحر خود ما را از منطقه و سرزمینمان بیرون کنی؟!

ص: ۳۵۷

۱ خداوند متعال حتی برای فرعون ها نیز اتمام حجت می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا» ۲ برای بعضی از منکرین یک معجزه کافی است، اما برای طاغوتی مثل فرعون باید معجزات متعددی را ارائه کرد. «أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا» ۳ هر گاه قلب و روح انسان مریض شود، هیچ دلیلی نمی تواند او را قانع سازد.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى» ۴ انسان لجوج به منزله ی ابلیس است. «فَكَذَّبَ وَ أَبَى» چنان که خداوند در آیه ۳۴ سوره بقره در مورد شیطان می فرماید: «أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ» ۵ طاغوت ها در زمان درماندگی با سوء استفاده از عواطف و حربه ی وطن دوستی، احساسات مردم را تحریک می کنند. «لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا» ۶ تهمت و ایجاد سوء ظن نسبت به مردان خدا، شیوه ی استکباری است.

«لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۸ تا ۶۰]

اشاره

فَلَمَّا تَبَيَّنَكَ لِلسِّحْرِ مِثْلَهُ فَأَجْعَلَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ مَوَدًّا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى (۵۸) قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَ أَنْ يُخْشَرَ
الْنَّاسُ ضُحًى (۵۹) فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى (۶۰)

(فرعون ادامه داد) پس ما (هم) حتماً سحری همانند آن (سحر) را برای تو خواهیم آورد. پس (اکنون) بین ما و خودت زمانی قرار بده که از آن تخلف نکنیم (آن هم در) مکانی هموار و با فاصله ای که نسبت به همه یکسان باشد.

(موسی) گفت: وعده گاه (ما و) شما، روز زینت (روز عید) و در وقت چاشت (نیمروز) که همه ی مردم جمع شده باشند.

پس فرعون پشت کرد (و مجلس را ترک کرد)، پس (تمام) مکر و حيله ی خود را جمع کرد، سپس (در روز موعود) باز آمد.

نکته ها:

یکی از بهترین کارهای حضرت موسی علیه السلام این بود که از عید ملی، یک روز و یک اجتماع هدفدار و متعالی ساخت و چنان کرد که در آن روز، همه ی ساحران با دیدن معجزه او تغییر فکر و عقیده دادند.

پیام ها:

۱ تحقیر و تهمت و عادی سازی جریان های مهم، شیوه ی طاغوت هاست.

« فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسَحَرٍ مِّثْلِهِ » ۲ گاهی با آنکه احساس پوچی در درون است، ولی ژست قدرت نمایی و قاطعیت گرفته می شود. « فَلَنَأْتِيَنَّكَ ... »

۳ حتی اگر به دشمن هم وعده می دهیم، بر آن وفا کنیم. « مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ » ۴ عدالت و انصاف حتی درباره ی دشمن نیز نیکوست. « مَكَانًا سُوءً » (مسافت آن مکان، نسبت به هر دو گروه یکسان باشد و هیچ امتیازی در آن نباشد) ۵ از ایام فراغت به بهترین نحو بهره برداری کنید. « مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۶ اگر ارشاد، با زیبایی و زینت و دلخوشی مردم همراه باشد، دارای اثر بیشتری است. « مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۷ مسئله عید و زینت، تاریخی بسیار طولانی دارد. « يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۸ بحث های منطقی و آزاد باید در حضور مردم باشد. « أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى » ۹ در تبلیغ از عنصر زمان و مکان غفلت نشود. « يَوْمَ الزَّيْنَةِ ... ضُحًى ... »
« مَكَانًا سُوءً » (هم فراغت مردم، « يَوْمَ الزَّيْنَةِ »، هم دسترسی مردم، « مَكَانًا سُوءً » و هم روشنایی و لطافت هوا، « ضُحًى » همه در تبلیغات موسی جمع شده بود).

۱۰ دشمنانِ حق در اولین فرصت ممکن، در فکر و توطئه براندازی حق هستند. «فَتَوَلَّى ... فَجَمَعَ كَيْدَهُ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۱ تا ۶۲]

اشاره

قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَىٰ (۶۱) فَتَنَّا عَمَّا بَيْنَهُمْ وَأَسْرَأُوا النَّجْوَىٰ (۶۲)

موسی به آنان (فرعونیان) گفت: وای بر شما! بر خدا دروغ نبندید، که شما را با عذابی (سخت) هلاک و ریشه کن خواهد کرد و به تحقیق آن کس که (به خدا) دروغ ببندد، ناکام و زیانکار گردد.

پس آنان در کارشان به کشمکش پرداختند و نجوی (و نتیجه نزاع خود) را مخفی کردند.

پیام ها:

۱ معجزه را سحر دانستن، افتراء بر خداوند است. «لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ» ۲ قبل از انجام معجزه، هشدار و تبلیغ مردم ضروری است، موسی علیه السلام در میان انبوه مردم گفت: «لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ» ۳ افترا زننده بر خداوند، هم در دنیا ناکام می ماند و هم در آخرت به کیفر و عذاب می رسد. «فَيُسْحِتُكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَىٰ» ۴ با دروغ و افترا هرگز به نتیجه نخواهیم رسید. «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَىٰ» ۵ کسی که در برابر حق بایستد، هلاک می شود. (۱) «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَىٰ» ۶ شما امر به معروف و نهی از منکر کنید، اگر در افراد اثر نکند لا اقل در دیگران شک و تردید به وجود می آورد. «لَا تَفْتَرُوا ... فَتَنَّا عَمَّا بَيْنَهُمْ» ...

ص: ۳۶۰

۷ دشمنان اختلافات خود را پنهان می کنند. «فَتَنَّا زَعُومًا مَّرْهُمُ وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۳ تا ۶۴]

اشاره

قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى (۶۳) فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتُّوا صَفًّا
وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعَلَى (۶۴)

(فرعونیان) گفتند: همانا این دو (موسی و هارون) قطعاً جادوگرند (که) می خواهند با سحرشان شما را از سرزمینتان بیرون کنند و آیین برتر شما را براندازند.

پس (اینک تمام نقشه و) کید خود را گرد آورید، سپس در یک صف (و بطور منظم) حاضر شوید. و به تحقیق امروز پیروزی از آن کسی است که برتری یابد (و سحر او غالب شود).

نکته ها:

مسئولان و حاکمان، نقش مهمی در اعتقادات مردم دارند. همان گونه که فرعون در آیه ۵۷ به موسی گفت: تو با سحر، ما را از سرزمینمان خارج می کنی، در این آیه طرفداران او نیز همان حرف را می زنند.

در منطق مردان خدا، پیروزی از آن پرهیزکاران است، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۱) و شعار ابرقدرت ها، برتری طلبی و سلطه جویی است، «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعَلَى» می باشد.

پیام ها:

۱ طاغوت ها برای تحریک مردم علیه مردان خدا، آنها را عناصری متجاوز و مخالف آیین ملی قلمداد می کنند. «يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ... يَذْهَبُ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى» ۲ مالکیت، یک خواسته طبیعی است و انسان ها با مخالف آن مبارزه می کنند.

«يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» (وطن دوستی، امری فطری و خواسته همه مردم است)

ص: ۳۶۱

۳ وحدت، رمز پیروزی و اختلاف رمز سقوط است. «فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ» طرفداران فرعون همه یاران خود را به همفکری و بهره گیری از تمام حيله ها فراخواندند.

۴ نظم، یکی از عوامل هیت در مقابل دشمنان است. «صَفًّا» ۵ دشمنان برای سرکوب حق، هم هدف خود را یکی می کنند و هم قالب حرکتشان را هماهنگ می سازند. «فَأَجْمِعُوا ... صَفًّا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۵ تا ۶۷]

اشاره

قَالَوا يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا أَنْ تُلَقِيَ وَ إِنَّمَا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ (۶۵) قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصْوَهُمْ يُحَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهُمْ تَشْعَبُونَ (۶۶) فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ (۶۷)

(ساحران) گفتند: ای موسی! آیا تو (ابتدا عصای خود را) می افکنی یا ما اول کسی باشیم که بیفکند؟!!

(موسی) گفت: بلکه شما بیفکنید. پس (همین که آنان بساط خود را افکندند) ناگهان طناب ها و عصاهای آنان در اثر سحرشان چنان به نظر او (موسی) آمد که حرکت می کنند!

پس موسی در دل خود احساس ترس کرد (که مبادا مردم فریب بخورند).

نکته ها:

«حبال» جمع «حبل» به معنای ریسمان و «عصی» جمع «عصا» است.

«فَأَوْجَسَ» از «وجس» به معنای صدای پنهانی است و «ایجاس» به چیز پنهان در باطن گفته می شود.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۶ نهج البلاغه در تفسیر «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» می فرمایند: ترس موسی علیه السلام از تأثیر سحر در مردم جاهل بود.

ص: ۳۶۲

۱ آزاد گذاشتن ها همیشه نشانه ی حقانیت نیست. «إِمَّا أَنْ تُلْقَىٰ وَإِمَّا...» (طرفداران فرعون و ساحران، موسی را در انتخاب یکی از دو راه آزاد گذاشتند). ۲ به مخالفین اجازه آزادی عملی دهیم، آن گاه با جواب محکم و منطقی آنها را رد کنیم. «أَلْقُوا» ۳ اجازه القای شبهه جهت پاسخگویی و رفع اشکال مانعی ندارد. «أَلْقُوا» ۴ سحر، حقیقت اشیا را تغییر نمی دهد، بلکه نمودها را دگرگون می سازد و در ادراک انسان تأثیر می گذارد. «يُخَيَّلُ إِلَيْهِ» ۵ رهبران نباید نگرانی خود را در برابر دشمن اظهار کنند. «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» ۶ پیامبر نیز مانند عموم مردم حالات و روحيات مختلفی دارد. «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۸ تا ۷۰]

اشاره

فَلَمَّا لَا تَخَفُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ (۶۸) وَ أَلْقَىٰ مَا فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفَ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ (۶۹)
فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سَجْدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَىٰ (۷۰)

ما(به موسی) گفتیم: نترس! همانا تو خودت برتری.

و آنچه را در دست راست داری بیفکن تا هر چه را آنان ساخته اند در کام خود فرو برد(و ببلعد). همانا آنچه آنان ساخته اند(فقط) حيله ساحر است و ساحر هر جا رود(و هر چه کند پیروز) و رستگار نگردد.

پس(وقتی آنان معجزه موسی را دیدند که چگونه اژدها همه ی بافته هایشان را بلعید، تمام)ساحران به سجده افتادند و گفتند: ما به پروردگار هارون و موسی ایمان آوردیم.

همین که ساحران فهمیدند کار موسی علیه السلام سحر و جادو نیست، بی اختیار به سجده افتادند و در حالی که صبح از کافران بشمار می آمدند، غروب به جمع شهداء راه خدا پیوستند و با بیان «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» اظهار داشتند که کار ما غلط بوده است، و چون فرعون خود را «رب» مردم می دانست، آنها هم کلمه «بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» را بکار بردند، زیرا اگر آنها تنها می گفتند: «رب موسی»، فرعون می گفت: موسی را من تربیت کرده ام، از اینرو ساحران، بعد از کلمه «رب» ابتدا نام هارون علیه السلام و سپس نام موسی علیه السلام را ذکر کردند. (۱)

خداوند بدون شرط به پیامبرش وعده برتری می دهد، «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ولی به مؤمنین به شرط وفاداری به ایمان، وعده برتری می دهد، «وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) زیرا انبیا وفادار هستند، ولی مؤمنین ممکن است دست از وفاداری بردارند، لذا خداوند می فرماید:

آنان به شرط وفاداری برترند.

پیام ها:

۱ هر کجا که نگرانی زیادتر باشد، تأیید و تأکید بیشتری را می طلبد. «لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» (۳) تلقین، عامل تقویت روحیه است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ۳ جواب باید متناسب با سخن مجادله گر باشد و با زبان خود او سخن بگوییم.

فرعون گفت: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى»، خداوند فرمود: «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ۴ حق، باطل را نابود می سازد. «تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا»، «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴) ۵ نه تنها ساحران زمان حضرت موسی که تمام ساحران تاریخ تیره بخت

ص: ۳۶۴

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۹.

۳-۳. آوردن حرف تأکید «ان» و تکرار ضمیر متصل و منفصل مخاطب «ک و انت» به همراه کلمه علو آن هم در قالب «اعلی» و جمله اسمیه، همه تأییدی برای آن دلهره هاست.

۴-۴. اسراء، ۸۱.

هستند. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ» (۱) برای افراد سالم و غیر لجوج، روشن شدن حق همان و تسلیم شدن همان.

«فَأَلْقَى» (گویا در باطن مجبور به سجده شدند) ۷ انسان، موجودی است که می تواند در یک لحظه تصمیم بگیرد و تغییر عقیده و ایدئولوژی دهد. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» ۸ راه توبه برای همگان باز است، توبه از شرک، ایمان آوردن به خداست. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» هر انسان منحرفی را بد ندانیم، شاید توبه کند.

۹ انسان ها در انتخاب عقیده آزادند و مجبور محیط نیستند. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» ۱۰ سجده، از آثار یقین است، ایمان بدون سجده نمی شود. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سُجَّداً» ۱۱ ساحران، در یک جمله، ایمان خود را به توحید و نبوت اظهار داشتند. «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» (قدر زر زرگر شناسد، قدر گوهر گوهری)

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۱]

اشاره

قَالَ آمَنَّا لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَ لَأَصْلَبَنَّنَّكُمْ فِي حُدُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمَنَّ آئِنَا أَشَدَّ عَذَاباً وَ أَتَقَى (۷۱)

(فرعون که تمام نقشه های خود را بر آب دید به ساحران) گفت: آیا قبل از آنکه به شما اجازه دهم، به او ایمان آوردید؟! بی گمان او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است. پس قطعاً دست ها و پاهای شما را بر خلاف (یکدیگر، یعنی دست راست و پای چپ یا به عکس) قطع خواهم کرد و شما را بر شاخه های درخت خرما به دار خواهم آویخت و به زودی خواهید دانست که شکنجه و مجازات کدام یک از ما سخت تر و پایدارتر است.

ص: ۳۶۵

۱- ۱). الف و لام در کلمه «الساحر» برای عموم است.

نکته ها:

در آیه ی ۶۱، موسی فرعونیان را به عذاب تهدید کرد، «لَا تَفْسَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيَسْحَبِكُمْ بِعَذَابٍ» در این آیه فرعون می گوید: به زودی می دانید که عذاب چه کسی سخت تر است.

پیام ها:

۱ عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. «قَالَ آمَنْتُمْ» فرعون، همه کارشناسان را برای نابودی حق جمع کرده بود، ولی همه به دست موسی علیه السلام هدایت شدند.

۲ در نظام طاغوتی، خفقان حاکم است و مردم حتی از آزادی عقیده نیز محرومند. «آمَنْتُمْ لَهُ قَبِيلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» ۳ تهدید و تهمت، شیوه ی کار طاغوت هاست. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ» ۴ انبیا با روح انسان کار می کنند، ولی طاغوت ها با ضربه به جسم انتقام می گیرند. «فَلَأَقْطَعَنَّ»... غافل از آنکه با شکنجه و قتل نمی توان باور و اعتقادات مردم را تغییر داد.

۵ ستمگران مغرور، خود را جاودانه می پندارند. «أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳]

اشاره

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلٰی مَا جَاءَنَا مِنَ الْيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۷۲) إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَبِيرٌ وَأَبْقَى (۷۳)

(ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را بر کسی که ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم و قضاوتی که می خواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می کنی.

همانا ما به پروردگارمان ایمان آورده ایم تا خطاهای ما و آنچه را از سحر که بر آن وادارمان کردی بر ما ببخشد، و خداوند بهتر و پاینده تر است.

«خطایا» جمع «خطیئه»، به گناهان عمدی گفته می شود. (۱)

جمله ی «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ» یعنی ما از خداوند به خاطر خطاهایی که تو ما را بر آن مجبور کردی، استغفار می کنیم. و مراد از اکراه بر سحر، احضار ساحران و عمل سحر آنان است. (۲)

کسی که از جان خود در راه هدف الهی بگذرد، هر لحظه رشد بیشتری پیدا می کند.

ساحران در این آیات، سه گونه تعبیر درباره ی خداوند آوردند: «الَّذِي فَطَرَنَا»، «أَمَّا رَبَّنَا»، «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى».

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: هر کس خود را از دیگران برتر بداند مستکبر است.

پرسیدند: آیا افراد پاک که خود را بهتر از گناهکاران می دانند مستکبرند؟ امام ماجرای ایمان آوردن ساحران را بیان فرمود که انسان گاهی در چند لحظه تغییر فکر می دهد، بنا بر این خود را بهتر ندانید چون خبر از سرانجام و عاقبت ندارید. (۳)

پیام ها:

۱ انسان ها در عقیده و ایمان، آزاد و انتخابگرند و با تهدید و تطمیع نمی توان باورهای آنان را عوض کرد. «لاقطعن، لاصلبن... لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۲ دشمنان را از خود مأیوس کنید. «لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۳ ایمان، به انسان قدرت و جرأت می بخشد. آنان پس از ایمان آوردن گفتند:

«لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۴ ایمان، زمانی ارزش دارد که بر اساس منطق و بصیرت باشد. «لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ»

ص: ۳۶۷

۱- (۱). لسان العرب.

۲- (۲). اکراه، اگر به نحوی باشد که اختیار انسان گرفته شود، عذرخواهی و استغفار ندارد. بنا بر این استغفار ساحران از اکراه، نشان می دهد که اکراه فرعون در حد سلب اختیار نبوده است.

۳- (۳). کافی، ج ۸، ص ۳۲۸.

۵ ابرقدرت ها در دید مؤمنین واقعی، حقیر و بی ارزشند. «لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۶ نشانه ی ایمان واقعی، آمادگی برای فدا کردن تمام هستی در راه دفاع از ارزشهای الهی است. «مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ ... فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» ۷ کسی که ایمان ندارد، جذب هدیه طاغوت می شود، «إِنَّ لَنَا لَمَأْجِرًا» ولی مؤمن، همه چیز غیر از خدا را کوچک و بی ارزش می داند. «إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» ۸ اولین گام در عفو و بخشش الهی، ایمان به اوست. «آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا» ۹ سحر، گناه است و باید از آن توبه کرد. «لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا ... مِنَ السَّحْرِ» ۱۰ طاغوت ها از تخصیص مردم سوء استفاده می کنند. «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ» ۱۱ با دشمنان مقابله به مثل کنید. فرعون گفت: «لَتَعْلَمَنَّ أَنِنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»، ساحرانی که ایمان آورده بودند گفتند: «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۴ تا ۷۶]

اشاره

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ (۷۴) وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ
الْعُلَىٰ (۷۵) جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى (۷۶)

همانا هر کس که گناهکار و مجرم نزد پروردگار خود بیاید، پس برای او جهنمی است که نه در آن می میرد (تا رهایی یابد) و نه (با خوشی) زندگی می کند.

و هر کس در حالی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده باشد، نزد او آید، پس برای آنان درجات عالی و برتر است.

(و) باغهای جاویدانی که در زیر آنها نهرها جاری است (و آنان برای) همیشه در آنجا خواهند بود، و این پاداش کسی است که (خود را از کفر و گناه) پاکیزه گرداند.

ص: ۳۶۸

ساحران پس از ایمان آوردن، به فرعون گفتند: اعمال شکنجه و قتل تو تنها در این چند روز دنیاست، در حالی که قهر یا لطف الهی دائمی است. هم دوزخیان در جهنم ابدی هستند، «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ» و هم بهشتیان در بهشت، جاودانه اند. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ ...

خَالِدِينَ فِيهَا»

جایگاه مؤمن بهشت است، اما کسب درجه، مربوط به مقدار تزکیه اوست که باید تلاش کند و در تمام ابعاد خود را از آلودگی ها پاک و تزکیه کند؛ تزکیه ی روح از عقاید انحرافی، تزکیه ی اخلاق از رذائل اخلاقی، تزکیه ی جسم از خبائث و تزکیه ی اعمال و رفتار از کارهای زشت و ناشایست.

پیام ها:

۱ کسی که توبه نکند، مجرم محشور می شود. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» (ساحران گفتند:

ما ایمان آوردیم تا خدا توبه ی ما را بپذیرد و ما را ببخشد، سپس گفتند: هر کس مجرم نزد خدا آید، یعنی بدون ایمان و توبه از کردار گذشته، جهنم جایگاه اوست.) ۲ از گناه بدتر، گناهکار مردن است. «يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» ۳ انسان باید ایمان خود را تا آخر عمر حفظ کند. «يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا» ۴ انسان در انتخاب عقیده آزاد است. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ... مَنْ يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا» ۵ ایمان از عمل صالح جدا نیست. «مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ» ۶ مؤمن واقعی، عامل به هر کار صالحی است. «عَمِلَ الصَّالِحَاتِ» ۷ بهشت دارای سلسله مراتب است. «الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ» ۸ تزکیه، کلید بهشت است. «وَذَلِكُمْ جَزَاءٌ مَنْ تَزَكَّى» ۹ مؤمن، اهل خودسازی و تزکیه است. «مُؤْمِنًا ... لَهُمُ الدَّرَجَاتُ ... جَزَاءٌ مَنْ تَزَكَّى»

اشاره

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ (۷۷) فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا عَشَيْتُهُمْ (۷۸) وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ (۷۹)

و به تحقیق ما به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ بده و برای آنان راهی خشک در میان دریا بگشا تا نه از تعقیب (فرعونیان) بترسی و نه (از غرق شدن)، بیمناک باشی.

پس فرعون با سپاهیانش آنان را دنبال کرد، پس (موجی) از دریا آنان را گرفت و به طور کامل غرق کرد.

و فرعون قوم خود را گمراه کرد و هیچ هدایتی نکرد.

نکته ها:

هنگامی که ساحران و مردم مصر به موسی علیه السلام ایمان آوردند و از تهدیدات فرعون نهراسیدند، راه امداد الهی گشوده شد. از این روی به موسی علیه السلام خطاب گردید که مردم را شبانه از مصر حرکت بده که دریا را برای تو خشک و شرّ فرعون را از شما دور می کنیم. (۱)

«اسراء» به معنای حرکت در شب است، «ییس» به مکانی گفته می شود که قبلاً آب داشته، اما اینک خشک شده و «درک» به خساراتی که دامنگیر انسان می شود گفته می شود، و مراد از «بِعِبَادِي» بنی اسرائیل است.

پیام ها:

۱ حرکت انبیا و شیوه ی مبارزه ی آنان برخاسته از وحی الهی است. «أَوْحَيْنَا» ۲ عزّت همراه آوارگی، بهتر از ذلّت در وطن است. «أَسْرِ بِعِبَادِي»

ص: ۳۷۰

۳ اگر نمی توانیم در محیطی اثر بگذاریم، لا اقل آن محیط را ترک و از آنجا هجرت کنیم. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۴ از جمله اهداف بعثت انبیا، نجات مردم از شر طاغوت هاست. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۵ اولین گام علیه ظالم، خالی کردن اطراف اوست. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۶ خداوند یاور محرومان است. «بِعِبَادِي» ۷ هدایت و اداره ی مردم، بر عهده ی رهبران الهی است. «أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ» ۸ معجزه ی موسی علیه السلام چنان جامعه را تکان داد و به حرکت واداشت که فرعون خود مجبور به تعقیب آنان گردید. «فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ» ۹ دریا نیز همچون همه ی طبیعت، مأمور قهر یا مهر خداست. «فَغَشَّيَهُمْ» ۱۰ رهبران و حاکمان جامعه، در هدایت یا گمراهی مردم نقش کلیدی دارند.

«أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ» ۱۱ شعارهای انحرافی را بی پاسخ نگذارید. فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱) اما خداوند می فرماید: «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ» فرعون نه تنها مردم را هدایت نکرد بلکه گمراه کرد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۰]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ وَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَىٰ (۸۰)

ای بنی اسرائیل! همانا ما شما را از (دست) دشمنانتان نجات دادیم و با شما در سمت راست کوه طور، قرار و وعده گذاردیم و بر شما (غذاهای آماده ای همچون) منّ و سلوی نازل کردیم.

نکته ها:

مسأله ی نجات بنی اسرائیل از ستم فرعون و نزول غذاهای منّ و سلوی در حالی که در

ص: ۳۷۱

بیابان سرگردان بودند، بارها در قرآن ذکر شده است.

«من» ظاهراً عسل و ترنجبین و «سلوی» نوعی پرندۀ حلال گوشت و لذیذ است.

«وَاعِدْنَاكُمْ بِالْجَانِبِ الطُّورِ» اشاره به جریان رفتن حضرت موسی همراه جمعی از بنی اسرائیل به میعادگاه طور است که در آنجا خداوند الواح تورات را بر موسی نازل کرد.

پیام ها:

۱ یادآوری نعمت های الهی، یکی از وظایف انبیا و زمینه ی رشد و تشکر انسان است. «یا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ...»

۲ آزادی و امتیاز از بزرگ ترین نعمت های الهی و زمینه ساز استفاده از سایر نعمت هاست. «أَنْجَيْنَاكُمْ...»

۳ پس از سقوط طاغوت و تشکیل حکومت، مهم ترین نیاز، قانون است.

«أَنْجَيْنَاكُمْ... وَاعِدْنَاكُمْ» (وعده ی خدا اعطای تورات و قانون الهی بود) ۴ همه ی الطاف از جانب خداوند است. «أَنْجَيْنَاكُمْ وَاعِدْنَاكُمْ نَزَّلْنَا» ۵ نعمت معنوی بر نعمت مادی مقدم است. ابتدا فرمود: «وَاعِدْنَاكُمْ» که مربوط به نزول تورات است، سپس فرمود: «الْمَنِّ وَالسَّلْوَى» که غذای جسم است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۱]

اشاره

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَخْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ (۸۱)

(اینک) از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما کرده ایم بخورید، و (لی) در آن طغیان نکنید که قهر و غضب من بر شما وارد خواهد شد و هر کس که قهر من او را بگیرد، قطعاً سقوط کرده است.

پیام ها:

۱ اصل در چیزهای طیب و پاکیزه، مباح بودن استفاده از آنهاست. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ» پس تحریم طیبات ممنوع است.

۲ ادیان الهی به بهداشت تغذیه توجه دارند. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ» ...

۳ طبع انسان یکی از معیارهای شناخت حلال هاست. «طَيِّبَاتٍ» (طیب به چیزی گفته می شود که مطابق طبع و دلپسند باشد). ۴ رعایت نکردن احکام خوردنی ها، از بسترهای طغیان است. «كُلُوا ... لَا تَطْعَمُوا» ۵ امت های رها شده از ستم، در معرض طغیان هستند. «أَنْجِزْنَاكُمْ ... كَلُوا ... وَلَا تَطْعَمُوا» ۶ حلال های الهی را در راه حرام مصرف نکنیم. «لَا تَطْعَمُوا فِيهِ» ۷ مصرف بیش از اندازه ی مورد نیاز، سرپیچی از حکم خداست. «لَا تَطْعَمُوا فِيهِ» ۸ قهر الهی نسبت به طغیان گران تهدیدی جدی است. «فَيَحِلُّ» ۹ طغیان در مصرف از گناهان کبیره است، چون عذاب الهی را در پی دارد.

«لَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي» ۱۰ سقوط واقعی، گرفتار شدن به غضب الهی است، نه ورشکستگی های سیاسی، اقتصادی و امثال آن. «مَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۲]

اشاره

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى (۸۲)

و البته من، هر کس را که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، به هدایت برسد، قطعاً می بخشم.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که با تهدید به اتمام رسید، این آیه بشارت الهی را به همراه دارد و این شیوه در همه جای قرآن دیده می شود.

توبه از هر گناه و خلاف باید متناسب با همان گناه و خلاف باشد. مثلاً توبه کسی که نماز نخوانده، قضای نماز است، توبه ی مردم آزاری، عذرخواهی است، توبه ی کتمان حقایق، بیان آن است، توبه ی شرک، ایمان به خداست، توبه ی مال مردم خواری، ردّ اموال به صاحبان آن است.

ص: ۳۷۳

گرچه در این آیه سخن از بخشش توبه کنندگان است، اما در آیه ی دیگر می خوانیم:

کسانی که بعد از ایمان، کفر بورزند و بر آن بیفزایند، دیگر هرگز توبه آنان قبول نخواهد شد.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ نُقَبِّلَ تَوْبَتَهُمْ» (۱) انبیای الهی نیز از خدا طلب مغفرت می کردند؛ آدم علیه السلام: «إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا» (۲)؛ نوح علیه السلام: «إِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي» (۳)؛ ابراهیم علیه السلام: «أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي» (۴)؛ موسی علیه السلام: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي» (۵)؛ عیسی علیه السلام: «وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ» (۶) و محمد صلی الله علیه و آله: «وَ اسْتَغْفِرُهُ» (۷) در روایات مراد از «إِهْتَدَى» هدایت به ولایت اهل بیت علیهم السلام دانسته شده است. (۸)

پیام ها:

۱ راه توبه بر آنان که مشمول غضب الهی شده اند، باز است. «فَقَدْ هَوَى ... إِنْ نِي لَغَفَّارًا» ۲ بازگشت واقعی انسان، مغفرت و آثار بسیاری را از جانب خدا در پی دارد. «إِنْ نِي لَغَفَّارًا لِمَنْ تَابَ» ۳ توبه با شرایطی پذیرفته می شود. الف: بازگشت «تَابَ» ب: ایمان «آمَنَ»، ج: کار خوب «عَمِلَ صَالِحًا»، د: هدایت پذیری «إِهْتَدَى».

۴ حتی ایمان و عمل صالح بدون هدایت پذیری از هادیان الهی کافی نیست.

«آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى» (آری، اگر ایمان و عمل صالح باشد، ولی انسان در خط هدایت هادیان الهی قرار نگیرد، صید سامری و بلعم باعوراها می شود.) ۵ مؤمن بودن و مؤمن شدن مهم است، اما مؤمن ماندن مهم تر است. «ثُمَّ اهْتَدَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۸۳ تا ۸۵]

اشاره

وَ مَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (۸۳) قَالَ هُمْ أَوْلَاءُ عَلَيَّ أَتْرَى وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى (۸۴) قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (۸۵)

و(به موسی گفتیم: ای موسی! چه چیز سبب تعجیل (و پیشی گرفتن) تو از قومت شد؟! (چرا زودتر به وعد گاه آمدی؟)

ص: ۳۷۴

۱- ۱. آل عمران، ۹۰.

۲- ۲. اعراف، ۲۳.

۳- ۳. هود، ۴۷.

۴- ۴. شعراء، ۸۲.

۵- ۵. اعراف، ۱۵۱.

٦-٦. مائده، ١١٨.

٧-٧. نصر، ٤.

٨-٨. كافي، ج ٨، ص ٣٩٣.

(موسی) گفت: آنها (قوم من) به دنبال من هستند و پروردگارا! برای خشنودی تو به سوی تو شتاب کردم.

(خداوند) فرمود: همانا ما قوم تو را بعد از (آمدن) تو آزمایش کردیم و سامری آنها را گمراه کرد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در ذیل آیات فوق، سیمای عاشق را چنین بیان فرمود: انسان مشتاق نه در فکر غذا، لباس و مسکن است و نه آرام و قرار دارد تا به محبوبش برسد، همان گونه که حضرت موسی به عشقِ دریافت وحی، خواب و خوراک نداشت و فرمود: خدایا! من زودتر از قوم خود آمده ام تا تو راضی شوی. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبر نیز در مقابل عملکرد خود مسئول است. «مَا أَعْجَلَكَ» ...

۲ رهبر باید پیشگام باشد تا امت به دنبال او حرکت کنند. «أُولَئِكَ عَلَيَّ أَثَرِي» ۳ موسی علیه السلام عاشق خدا و استماع کلام الهی بود. «عَجَلْتُ إِلَيْكَ» ۴ عجله در کار خیر و برای کسب رضای الهی مانعی ندارد. «عَجَلْتُ ... لِتَرْضَى» ۵ بالاترین هدف انبیا و مقصد اعلاى آنان، جلب رضایت الهی است. «لِتَرْضَى» ۶ با حضور رهبر در جامعه، از دشمنان کاری ساخته نیست. منحرفان، از غیبت و نبود رهبر الهی سوء استفاده می کنند. «مِنْ بَعْدِكَ» ۷ امت ها در غیبت پیشوایان، در معرض آزمون و فتنه هستند. «فَتَنَّا ... مِنْ بَعْدِكَ» ۸ نقش هنر و هنرمند غیر متعهد در تخریب باورهای دینی و انحراف مردم،

ص: ۳۷۵

کمتر از قدرت طاغوت نیست. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» ۹ ارتداد برای تازه ایمان آورده ها، خطر و تهدیدی جدی است. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» ۱۰ اصحاب پیامبر بودن کافی نیست، حسن عاقبت و استواری دینی لازم است.

«أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (خداوند بنی اسرائیل را نجات داد و طیبیات را روزی آنان کرد، اما بد عاقبت شدند).

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۶]

اشاره

فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا أَ فَطَالَ عَلَيْكُمْ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (۸۶)

پس موسی خشمگین و اندوهناک به سوی قوم خود بازگشت (و) گفت: ای قوم من! آیا پروردگارتان به شما وعده ای نیکو (نزول تورات) نداد؟ آیا مدّت (غیبت من) بر شما طولانی شد؟ یا اینکه می خواستید خشمی از طرف پروردگارتان بر شما فرود آید، که با قرار و موعد من تخلف کردید؟!

نکته ها:

در این آیه به دو وعده اشاره شده است، یکی وعده ای از جانب خداوند که نزول تورات بوده است، «أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا» و دیگری، وعده ای از طرف موسی علیه السلام با مردم که در زمان غیبت او از برادرش هارون اطاعت کنند، ولی مردم با گوساله پرستی آنها را نادیده گرفتند. البته موسی هنگام توبیخ آنان، علّت انحرافشان را سؤال کرد و پرسید: آیا انحراف شما عامدانه بود و با آگاهی به سراغ قهر خدا رفتید؟ یا از روی غفلت به آن روی آوردید؟ آیا به خاطر اینکه سی روز غیبت من به چهل روز منتهی گردید، شما منحرف شدید؟ و آیا...

(۱).

در این آیه همچون آیه ی ۸۱، از حلول غضب الهی سخن به میان آمده است، لیکن در

ص: ۳۷۶

آنجا عامل غضب، طغیان و در اینجا پیمان شکنی مردم بیان شده است. اینها عواملی است که رمز سقوط بنی اسرائیل در آنها نهفته است.

پیام ها:

۱ همین که از انحرافی با خبر شدید، فوراً عکس العمل نشان دهید. «فَرَجَعُ» (حرف «فا» در «فَرَجَعُ» نشانه فوریت است). ۲ غیرت دینی از صفات بارز اولیای خداست. «غَضَبَانَ أَسْفًا» (رهبران دینی و اولیای خدا، غصه ی انحراف مردم را می خورند). ۳ خشم و غضبی که در راه رضای الهی باشد مذموم نیست. «غَضَبَانَ أَسْفًا» (خشم و تأسف اولیای خدا، به خاطر ارتداد و انحراف معنوی مردم است). ۴ در جای خود باید خطاکار را توبیخ کرد. «أَلَمْ يَعِدْكُمْ» ۵ عدم حضور رهبر، یا تغییرات جزئی در برنامه ها، نباید سبب انحراف و ارتداد شود. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ» ۶ ارتجاع، ارتداد و عهدشکنی، عامل قهر و غضب الهی است. «فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي» ۷ قهر و غضب از لوازم تربیت است. «غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۸ تخلف از عهد و پیمان پیامبر، عامل قهر خداوند است. «يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ ...»

فَأَخَلَفْتُمْ مَوْعِدِي»

(میان انبیا و مردم تعهدات و قرارهایی است که این قرارها شامل سیره، احکام و نمایندگان آنها در میان مردم می شود که باید مردم به آنها وفادار باشند، و قرار موسی تبعیت از هارون بود). ۹ تخلف از وصی و نماینده پیامبر، تخلف از خود اوست. «فَأَخَلَفْتُمْ مَوْعِدِي» (تخلف از پیروی هارون، تخلف از موسی می باشد). (۱) ۱۰ هنگام توبیخ، روزنه ی توبه و بازگشتی را برای خلفکار باز بگذارید. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ» (از سؤال های متعدّد موسی، این پیام استفاده می شود).

ص: ۳۷۷

اشاره

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حَمَلْنَا أُوزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ (۸۷)

(مردم به موسی) گفتند: ما به میل و اراده ی خود خلاف وعده نکردیم، و لیکن از زیور آلات قوم (فرعون، چیزها و) بارهایی بر ما نهاده شد، پس ما آنها را (در آتش) افکندیم پس اینگونه سامری (بر ما) القا کرد.

پیام ها:

۱ گناهکاران برای فرار از مجازات، به بهانه هایی چون اجبار و اکراه و فشار خارجی پناه می برند. «مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا» ۲ مال حرام، خرج کار حرام می شود. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» (زیور آلاتی که فرعونیان از راه ظلم بدست آورده بودند و به ارث به بنی اسرائیل رسیده بود، سرانجام خرج ساخت بت و گوساله شد.) (۱) ۳ چه بسا جلوه ها، زیورها و اموال دنیا که برای انسان وزر و وبال است. «أُوزَارًا» ۴ منحرفان از سرمایه ی خود مردم برای گمراه کردن آنان و رسیدن به اهداف شوم خویش استفاده می کنند. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» ۵ جامعه ی سست ایمان و سلطه پذیر، با یک ترفند هنرمندانه همه چیز خود را می بازد. «فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۶ تلقین منحرفان و هنرنمایی آنان در جامعه بی اثر نیست. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۷ شخص مجرم می کوشد تا گناه را به گردن دیگران بیندازد. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۸ بزرگ ترین ضربه ها را عوامل خودی منحرف می زنند. «السَّامِرِيُّ»

اشاره

فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُم وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ (۸۸) أَفَلَا يَرَوْنَ إِلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَتْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (۸۹)

ص: ۳۷۸

پس (سامری) برای آنها پیکر گوساله ی نری که دارای صدایی بود پدید آورد، آن گاه (با پیروانش به مردم) گفتند: این خدای شما و خدای موسی است. پس سامری (خدا و همه ی تعلیمات موسی را) فراموش کرد.

پس آیا نمی بینند که (این گوساله) برایشان پاسخی ندارد و مالک (هیچ گونه) سود و زیانی برای آنها نیست؟!

نکته ها:

از جمله هنرهای سامری این بود که چگونگی ساخت گوساله را به مردم نشان نداد و مردم یک دفعه با پیکر گوساله ای صدادار مواجه شدند. «فَأَخْرَجَ» بنی اسرائیل نیندیشیدند که اگر گوساله قابل پرستیدن است، خود سامری که سازنده ی آن است به طریق اولی قابل پرستش است.

پیام ها:

۱ هنری که با جامعه شناسی و روانشناسی همراه باشد، مؤثرتر است. «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً» (عامل موفقیت سریع سامری در جلب توجه بنی اسرائیل، شناخت زمینه های بت پرستی و گاوپرستی در آن جامعه و حضور نداشتن رهبر بود). ۲ هنر در اختیار افراد منحرف، همچون تیغ در کف زنگی مست، مهلک و خطرناک است همچون گوساله ی سامری. «الْقَى السَّامِرِيُّ» ۳ مجسمه سازی، ذوب فلزات و ریخته گری، سابقه طولانی دارد. «عِجْلاً جَسِداً» ۴ بزرگ ترین خطری که هر امت و انقلابی را تهدید می کند، ارتجاع، ارتداد و انحراف فرهنگی و عقیدتی است. «هَذَا إِلَهُكُمْ» ۵ فطرت همه ی انسان ها بر خداپرستی است، انبیا علیهم السلام راه صحیح و معبود واقعی را نشان می دهند، امّا سامری ها، کج راهه و گوساله ها را. «هَذَا إِلَهُكُمْ» ۶ اگر بزرگان و رهبران قوم با تهمت خراب شوند، راه برای خراب کردن دیگر

افراد هموار می شود. «وَإِلَهُ مُوسَىٰ» ۷ نتیجه ی فراموش نمودن احکام و دستورات الهی و جدا شدن از رهبران دینی، انحراف و بدعاقبتی است. «فَنَسِيَ» (می گویند: سامری از یاران موسی علیه السلام بود که تعهدات خویش را در قبال او فراموش کرد.) (۱) ۸ راه و مکتب انبیا، استدلالی و منطقی است. «أَفَلَا يَرَوْنَ... لَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» (عقل می گوید که معبود انسان باید قدرت جلب منفعت را برای انسان و دفع شرور را از او داشته باشد).

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۰ تا ۹۱]

اشاره

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَاطِيعُوا أَمْرِي (۹۰) قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ (۹۱)

و البته هارون (نیز) پیش از این (آمدن موسی) به آنان گفته بود: ای قوم من! شما قطعاً به واسطه ی آن (گوساله)، مورد آزمایش قرار گرفته اید و همانا پروردگار شما خداوند رحمان است، پس از من پیروی کنید و دستور مرا اطاعت نمایید.

(اما قوم مرتد، به هارون) گفتند: ما هم چنان برپاداریم (و هرگز از پرستش آن دست بر نخواهیم داشت) تا موسی به سوی ما باز گردد.

پیام ها:

۱ بعضی چنان خودباخته اند که نه عقل بر آنان حکم فرماست «أَفَلَا يَرَوْنَ» و نه پیامبر برایشان راهنما. «قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ۲ انحراف و ارتداد بنی اسرائیل آگاهانه بوده است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ...

ص: ۳۸۰

(۱-۱). تفسیر نمونه.

۳ وظیفه رهبر و پیروانش هنگام بروز بدعت، فریاد و اتمام حجت است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ۴ انبیا دلسوز مردمند. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ... يَا قَوْمِ» ۵-آزمایش انسان ها یک سنت قطعی الهی است، لیکن ایزار آن متفاوت است.

«إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ» ۶ یادآوری لطف و رحمت الهی می تواند زمینه ی ارشاد و توبه را برای انسان ها فراهم نماید. «رَبُّكُمْ الرَّحْمَنُ» ۷ اطاعت از وصی و نماینده پیامبر واجب است. «فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي» ۸ پیروی از رهبران الهی، مایه ی مصونیت از فتنه هاست. «فُتِنْتُمْ... أَطِيعُوا أَمْرِي» ۹ برای افراد لجوج، فریاد پیامبران نیز بی اثر است. «قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ» ۱۰ بنی اسرائیل بجای فکر، شخصیت گرا بودند. «حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۴]

اشاره

قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (۹۲) أَلَمْ تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي (۹۳) قَالَ يَا بَنُ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي (۹۴)

(موسی در حالی که موسی سر و صورت برادر را گرفته بود به او) گفت: ای هارون! زمانی که دیدی آنان گمراه شدند، چه چیز تو را بازداشت؟

از اینکه مرا پیروی نکنی؟ (چرا برای نجات مردم فوراً به سراغ من نیامدی؟) آیا دستور مرا نافرمانی کردی؟

(هارون در جواب) گفت: (ای برادر و) ای فرزند مادرم! (موسی) ریش و سر مرا (به مؤاخذه) مگیر، همانا من ترسیدم (با برخورد تند من، آنها متفرق شوند و) تو بگویی میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و کلام مرا مراقبت نکردی!

هنگامی که حضرت موسی علیه السلام از کوه طور بازگشت و قوم خود را منحرف دید، سه گروه را زیر سؤال برد: الف: مردم «يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ»، ب: هارون علیه السلام «يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ»...، ج: سامری «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ».

به گفته ی تفسیر اُطیب البیان، چون هارون علیه السلام پیامبر و معصوم است و به وظیفه ی نهی از منکر خود نیز عمل کرده است، می توان مؤاخذه موسی علیه السلام را به اصطلاح یک جنگ زرگری دانست که به در می گوید تا دیوار بشنود. به هارون می گوید که مردم حساب کار خود را بکنند.

در تفسیر صافی به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است که توییح موسی علیه السلام برای آن بود که چرا هارون علیه السلام به محض دیدن آن وضع، آن را فوراً به موسی اطلاع نداد.

در شیوه ی تبلیغ گاه می بایست برای تکان دادن افکار عمومی و ایجاد لرزه بر اندام مرده ی جامعه، دست به کار تازه ای زد. چنانچه موسی علیه السلام آن برخورد تند را با جانشین معصوم خویش انجام داد و یا حضرت علی علیه السلام در هنگام خطبه خواندن سیلی محکمی به صورت خود زدند، تا مردم را توجه دهند.

پیام ها:

۱ رهبران باید پاسخگوی انحرافات مردم باشند. «يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ» ۲ سکوت و بی تفاوتی مسئولین، مورد توییح است. «مَا مَنَعَكَ» ۳ بدعاقبتی، آفتی برای دینداران است. «رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا» ۴ پیامبر می تواند فرمان بر پیامبر دیگر باشد. «أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي» ۵ در جامعه باید مدیریت واحد حاکم باشد. «أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي» ۶ برای خاموش کردن غضب دیگران، از کلمات عاطفی استفاده کنیم. «يَا بَنِي أُمَّ» ۷ دین و دینداری مهم تر از فامیل داری است. «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي» ۸ غیرت و تعصب دینی، لازمه ی پیامبری است. «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي» ۹ به متهم فرصت دفاع بدهیم. «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي»

۱۰ موی بلند و زلف داشتن برای مرد جایز است. «وَلَا بِرَأْسِي» ۱۱ خطر تفرقه ی یک امت، هارون پیامبر را نیز می ترساند. «إِنِّي خَشِيتُ» ۱۲ حفظ وحدت، مهم تر از نجات یک گروه است. «إِنِّي خَشِيتُ ... فَزَقْتُ» ۱۳ در تصمیم گیری ها باید به مسئله ی اهم و مهم توجه کرد. «إِنِّي خَشِيتُ» ۱۴ در برخوردهای انقلابی باید به عوارض کار توجه کرد و نباید یک سو نگر بود. «إِنِّي خَشِيتُ» ...

۱۵ خطر تفرقه افکنی مهم تر از خطر سکوت در برابر انحراف است. «فَزَقْتُ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ...

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶]

اشاره

قَالَ قُلَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ (۹۵) قَالَ بَصِيرَةٌ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي (۹۶)

(سپس موسی به سامری) گفت: ای سامری! (منظور تو از) این کار (و فتنه ی) بزرگ که کردی چیست؟

(سامری) گفت: من به چیزی پی بردم که (دیگران) به آن پی نبردند، پس من مشتیی از آثار رسول (حق) را بر گرفتم، پس آن را (در گوساله) افکندم و این گونه نفسم این کار را در نظرم بیاراست (و فریب داد).

نکته ها:

جمله ی «بصرت به» معمولاً در «بصیرت» به معنای فهمیدن که جمع آن «بصائر» است بکار می رود، نه در «بصر» به معنای چشم که جمع آن «ابصار» است. (۱)

در کتاب «احتجاج طبرسی» آمده است که وقتی حضرت علی علیه السلام بصره را فتح کرد، مردم

ص: ۳۸۳

دور آن حضرت را گرفتند تا سخنان او را بشنوند، چشم حضرت در میان مردم به حسن بصری افتاد که چیزی را یادداشت می کرد.

امام علیه السلام با صدای بلند او را مخاطب قرار داده و فرمودند: چه می کنی؟ عرض کرد سخنان شما را می نویسم تا برای دیگران بازگو نمایم. امام علیه السلام فرمودند: آگاه باشید که هر قوم و جمعیتی یک سامری دارد و تو ای حسن! سامری این امت هستی، تو از من آثار رسول خدا را می گیری و با هوای نفس و تفسیر به رأی خودت، مکتب تازه ای می سازی و مردم را به آن فرا می خوانی. (۱)

بر طبق تفاسیر المیزان، فرقان و نمونه، مراد سامری از «فَقَبَضْتُ فَبَضَّةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» آن است که من مقداری از آثار موسی را فراگرفته و بر آن مؤمن شدم، سپس آن را رها کرده و گوساله را ساختم و قهراً جمله ی «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» یعنی به طرحی برای انجام این کار پی بردم که دیگران از آن غافل بودند و این معنا با حدیث فوق مناسب تر است.

پیام ها:

۱ برای برطرف کردن انحراف، ابتدا باید ریشه ی انحراف را بررسی کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۲ با منحرفان و مفسدان فرهنگی باید برخورد کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۳ در یک انقلاب، همه ی مردم از درون عوض نمی شوند، بلکه افرادی مثل سامری ها منتظر فرصت می مانند. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۴ گاهی منحرفین، دریافت هایی دارند که متدینین از آن بی خبرند. «بَصِيرَةٌ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» ۵ طراحان انحراف، از جهل مردم استفاده می کنند. «بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» ۶ سردمداران باطل برای انحراف مردم، حتی از مقدّسات نیز سوء استفاده می کنند. «مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» (سیاست مذهب علیه مذهب)

ص: ۳۸۴

۱۷ اگر هنر با هوای نفس همراه شد، بالا-ترین خطر هاست. «سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي» ۸ تا انسانی از درون فریب نفس خویش را نخورد، نمی تواند دیگران را فریب دهد. «سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي»

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۷ تا ۹۸]

اشاره

قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا (۹۷) إِنَّمَا إِلْهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (۹۸)

(موسی به سامری) گفت: پس برو (دور شو)، پس همانا بهره ی تو در دنیا این است که (به دردی مبتلا خواهی شد که دائماً می گویی: «به من دست نزنید» و همانا برای تو (در آخرت) میعاد گاهی است که هرگز از آن تخلف نخواهد شد. و (اکنون) به سوی معبودت که پیوسته آن را پرستش می کردی نگاه کن، ما حتماً آن را می سوزانیم (و) سپس خاکستر و ذرات آن را به دریا خواهیم پاشید.

(ای قوم من!) همانا معبود شما «الله» است که معبودی جز او نیست (و) علم او همه چیز را فرا گرفته است.

نکته ها:

در تفاسیر مجمع البیان و صافی حدیثی آمده است که حضرت موسی علیه السلام قصد داشت تا سامری را به قتل برساند، اما خداوند به او وحی فرمود که چون سامری مرد سخاوتمندی است از کشتن او صرف نظر نما، از این روی موسی علیه السلام با جمله «فَادْهَبْ» او را از میان قوم بنی اسرائیل طرد کرد.

کلمه «لَا مِسَاسَ» به معنای گرفتار شدن به بیماری است که به هیچ وجه احدی با او تماس نگیرد. سرانجام سامری به یک بیماری روانی گرفتار شد که از مردم فرار می کرد

و هرکس به او نزدیک می شد فریاد می زد: «لَا مِسَّاسَ» دور شو، دور شو. (۱)

حضرت موسی علیه السلام برای سامری چندین مجازات قرار داد:

الف: طرد «فَاذْهَبْ»، ب: نفرین «لَا مِسَّاسَ»، ج: تهدید به عذاب آخرت «لَكَ مَوْعِدًا»، د:

آتش زدن گوساله «لَنَحْرَقَنَّه».

پیام ها:

۱ بعد از ثبوت جرم، باید مجرم را مجازات کرد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي فَاذْهَبْ» ۲ یکی از مراحل نهی از منکر، طرد مجرمان و کافران است. «فَاذْهَبْ» ۳ مفسدین فرهنگی را باید از میان جامعه طرد کرد. آزادی فکر به معنای باز گذاشتن دست منحرفان در گمراه کردن دیگران نیست. «فَاذْهَبْ» ۴ انبیا با علم غیب، از آینده افراد خبر می دهند. «أَنْ تَقُولَ لَا مِسَّاسَ» ۵ بعضی از امراض، قهر الهی است. «لَا مِسَّاسَ» ۶ برای مروجین فکرها، باطل، مجازات دنیوی وسیله ی تخفیف در کیفرهای اخروی نیست. «لَا مِسَّاسَ وَ إِنَّ لَكَ مَوْعِدًا» ۷ شاید بتوان از کیفرهای دنیوی فرار کرد، ولی از عذاب اخروی و قهر الهی در آخرت راه گریزی نیست. «لَمَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخَلَّفَهُ» ۸ بدترین نوع جرم، اصرار مجرم بر جرم است. «ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا» (سامری خود نیز گوساله خود را می پرستید). ۹ ابزار گناه و آثار انحراف باید نابود شود. (۲) «لَنَحْرَقَنَّه» ۱۰ محو آثار کفر و شرک باید در ملا عام و با حضور مردم باشد. «لَنَحْرَقَنَّه» و نفرمود: «لا حرقنه»

ص: ۳۸۶

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). همان گونه که پیامبر اسلام دستور داد مسجد ضرار را نخست بسوزانند و باقیمانده آن را ویران کنند و آنجا را محلّ زباله های مردم مدینه قرار داد. تفسیر نمونه.

۱۱ حفظ افکار مردم از حفظ طلا مهم تر است. گاهی باید برای ایجاد موج و مبارزه با منکر، اشیای قیمتی فدا شوند. «لَنْحَرِّقَنَّهُ»
 ۱۲ غیرت دینی و قاطعیت در برابر انحراف، لازمه ی رهبری است. «لَنْحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنْنَسِفَنَّهٗ» (سوزاندن طلا- و به دریا ریختن
 آن، تصمیم قطعی موسی بود) ۱۳ باید نشان داد که چیزهای نابود شدنی شایستگی پرستش را ندارند. «لَنْحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنْنَسِفَنَّهٗ» ۱۴
 هر گاه باطلی را محو کردید به جای آن حق را مطرح کنید. «إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ» ۱۵ خدایی قابل عبادت است که احاطه علمی بر
 همه چیز داشته باشد. «وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۹]

اشاره

كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا (۹۹)

(ای پیامبر!) ما این گونه از اخبار گذشته بر تو حکایت می کنیم و همانا ما از جانب خویش به تو ذکر (قرآن) داده ایم.

نکته ها:

در نقل تاریخ انبیا برکات زیادی وجود دارد از جمله:

الف: افزایش علم و آگاهی، ب: بدست آوردن بصیرت و پیدا کردن راه سعادت، ج: تنبیه و تذکر مردم، د: بشارت و دلگرمی
 مؤمنین.

پیام ها:

۱ نقل تاریخ، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است. «كَذَلِكَ نَقُصُّ» ۲ داستان های قرآن، بهترین و صادق ترین داستان
 هاست، زیرا گوینده ی آن خداوند و مخاطبش پیامبر صلی الله علیه و آله و ماجرای آن حقیقی است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ» ۳ در بیان
 تاریخ، از نقل جزئیاتی که دانستن و ندانستن آنها نقشی در هدف

ص: ۳۸۷

ندارد، خودداری کنید. «مِنْ أُنْبَاءٍ» ۴ هر تاریخی ارزش بیان ندارد، اخبار مهم قابل نقل است. (۱) «أُنْبَاءٍ» ۵ تاریخ وسیله ی تذکر است، نه عامل سرگرمی. «أُنْبَاءٍ مَا قَدْ سَبَقَ ذِكْرًا» ۶ قرآن یاد و یادآور مهمی است. («ذِكْرًا» با تنوین نشانه ی عظمت است). ۷ سرچشمه ی تاریخ و داستان های قرآنی، وحی الهی است، نه گفته های این و آن. «لَدُنَّا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

اشاره

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا (۱۰۰) خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا (۱۰۱) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (۱۰۲) يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا (۱۰۳)

پس هر کس از آن (ذکر) روی برگرداند، قطعاً او در روز قیامت، بار سنگینی (از گناه) را بر دوش خواهد کشید.

(آنها) برای همیشه در آن (بار گناه و عقوبتش) خواهند ماند و چه بد باری است برای آنها، (بار گناه) در روز قیامت.

(همان) روزی که در صور دمیده می شود و ما در آن روز، مجرمان را با چشمان تیره (و بدن های کبود) محشور می کنیم.

(آنها) در بین خودشان آهسته با یکدیگر گفتگو می کنند که شما جز چندی (ده روز در دنیا بیشتر) توقف نداشتید.

ص: ۳۸۸

۱-۱). «انباء» جمع «نبا» به خبر مهم و مفید گفته می شود.

کلمه ی «حمل» و کلمه ی «حمل» در لغت به یک معناست، لیکن «حمل» به بار ظاهری و «حمل» به بار باطنی مثل بچه در شکم مادر اطلاق می گردد.

«زرق» رنگی است که از اختلاط سفید و سیاه بوجود می آید، مثل رنگ خاکستری و شاید کنایه از کوری، ترس و یا رنگ پریدگی باشد.

کلمه ی «صور» یا به معنای شاخ است و یا جمع صورت می باشد که مراد دمیدن در صورت های مردگان برای زنده شدن است.

در قرآن مجید به دو نفخه اشاره شده است که در نفخه ی اول، همه موجودات می میرند و در نفخه ی دوم انسان ها برای حساب زنده می شوند. «و نُفِّخَ فِي الصُّورِ، فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ نُفِّخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي يَوْمٍ يُنظَرُونَ» (۱) و منظور از «يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» در این آیه، به قرینه جمله ی «و نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»، نفخه ی دوم در روز قیامت است.

پیام ها:

۱ انسان ها در انتخاب راه آزادند، می توانند حق را بپذیرند و می توانند اعراض نمایند. «أَعْرَضَ» ۲ پیامد اعراض از ذکر خدا، تنها به زندگانی نکبت بار در این دنیا خلاصه نمی شود، «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) بلکه بدبختی آخرت را نیز به همراه دارد. «مَنْ أَعْرَضَ ... يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا» ۳ میزان خطر و سنگینی بار قیامت، برای کسی روشن نیست. («وِزْرًا» نکره آمده) ۴ در قیامت مجرم یا کور و رو سیاه محشور می شود و یا در اثر ترس، وحشت و خیره نگری، به کبودی چشم مبتلا می گردد. «زُرْقًا» ۵ مدت زمان دنیا و برزخ نسبت به آخرت بسیار ناچیز و در حکم چند روز

ص: ۳۸۹

۱-۱. زم، ۶۸.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

است. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴]

اشاره

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا (۱۰۴)

(البته) ما به آنچه آنها می گویند داناتریم، آن گاه که بهترین آنان در رفتار، می گوید: شما درنگ نکردید مگر یک روز!

نکته ها:

عظمت قیامت به قدری است که انسان ها پس از حضور در آن عمر خود را در دنیا، نیم روز یا یک روز و یا حدّ اکثر ده روز می شمردند که قرآن از زبان افراد و گروه های مختلف، آن را چنین بیان می دارد:

الف: ده روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا -عَشْرًا» ب: یک روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا» ج: بخشی از یک روز. «لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيرَةً أَوْ ضِعْفًا حَاهَا» (۱)، «لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۲) د: لحظاتی کوتاه. «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۳) ه: زمانی اندک. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۴) به نظر می رسد این تفاوت نظر در مقدار عمر دنیا، بستگی به مقدار بصیرت و درک افراد دارد. چنان که در این آیه کسانی که قرآن از آنها به «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» تعبیر کرده است، عمر دنیا را یک روز می شمردند و در آیه ی قبل، گنهکاران مدّت آن را ده روز.

پیام ها:

۱ همه ی مجرمین، در قیامت در یک سطح نیستند. «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» ۲ هر کس عاقل تراست، دنیا را کوچک تر می بیند. «يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

ص: ۳۹۰

۱-۱. نازعات، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۵۹.

۳-۳. روم، ۵۵.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۴.

اشاره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا (۱۰۵) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (۱۰۶) لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا (۱۰۷)

و(ای پیامبر!) از تو درباره ی کوه ها(در قیامت) می پرسند، بگو: پروردگار من آنها را از بُن برکنده و متلاشی می کند.

پس آنها را(همچون) کویری صاف و هموار،رها می سازد.

که در آن هیچ پستی و بلندی مشاهده نمی کنی.

نکته ها:

کلمه ی «نَسْفًا» یعنی قلع و قمع و نابود کردن، «قَاعًا» یعنی زمین صاف، «صَفْصَفًا» یعنی زمین صاف به گونه ای که همه ی قسمت های آن در یک صف و خط باشند، و کلمه ی «عِوَجًا» و «أَمْتًا» به معنای گودی و بلندی است.

پیام ها:

۱ مردم درباره ی قیامت سؤالاتی دارند که پیامبر باید پاسخگو باشد. «يَسْأَلُونَكَ ... فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي» ۲ نظام حاکم بر طبیعت، دائمی نیست. «يَنْسِفُهَا رَبِّي» ۳ متلاشی کردن کوه ها و به وجود آوردن قیامت، جلوه ای از ربوبیت خداست.

«يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

اشاره

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا (۱۰۸)

در آن روز، (مردم) از دعوت کننده ای که (هیچ) انحرافی ندارد پیروی می کنند (و گوش به صدای اسرافیل هستند) و همه صداها در برابر (عظمت خداوند) رحمان فرو می نشینند. پس (در آن روز) جز صدایی آهسته نمی شنوی.

پیام ها:

۱ اگر کسانی در دنیا از داعیان الهی اعراض می کردند، در روز قیامت، چاره ای جز پیروی نخواهند داشت. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ» ۲ قیامت، روز تجلی و ظهور رحمانیت خداوند است و رحمانیت او، امید و ملجأ تمام مردم است. «خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ»

اشاره

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا (۱۰۹)

در آن روز، شفاعت (هیچ کس) سودی ندارد، مگر کسی که خدای رحمان به او اجازه دهد و از گفتار او (شفاعت کننده یا شفاعت شونده) راضی باشد.

نکته ها:

از آنجا که انکار شفاعت، خلاف قرآن و روایات و مایه ی یأس مؤمنان گناهکار است، و قبول شفاعت بی قید و شرط نیز سبب جرأت خلافکاران و خلاف عدالت الهی است، لذا قرآن کریم برای شفاعت، حساب و کتاب و مقرراتی در نظر گرفته است.

از نظر قرآن، شفاعت، روزنه ی امید گناهکاران و وسیله ای برای ارتباط آنان با اولیای خدا و پیروی از آنان است. شفاعت اذن خداست و برخورداران از شفاعت، تنها کسانی هستند که در مدار توحید و دارای منطق صحیح و اعتقادات حق باشند و گفتارشان مورد قبول خداوند قرار گرفته باشد، یعنی شهادتین آنان موضعی، موسمی، اکراهی، سطحی و بر اساس مسخره و نفاق نباشد، در این صورت اگر در عمل کمبود داشته باشند، با شفاعت مورد

عنایت قرار می گیرند.

از این روی قرآن، شفاعت بت ها را برای بت پرستان باطل دانسته و شفاعت به معنای فدا شدن حضرت عیسی علیه السلام برای پاک شدن گناهان پیروانش و یا شهادت امام حسین علیه السلام به خاطر شفاعت از شیعیان قابل پذیرش نیست، هر چند امام حسین علیه السلام از شافعان بزرگ قیامت است، اما باید دانست که هدف او از شهادت، شفاعت کردن طرفدارانش نبود.

□
امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها برای کسانی است که از نظر عمل و گفتار مورد رضایت باشند و بر مودت آل پیامبر علیهم السلام زندگی کرده و بر آن مرده اند. (۱)

پیام ها:

۱ شفاعت، مقام والایی است که افراد خاصی از آن برخوردارند. «مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا» ۲ شفاعت، تصرف در اراده ی خدا و یا تخلف از حکمت و عدل و محاسبات و سنت های الهی نیست، بلکه بر اساس خواست خداوند است. «أَذِنَ ... رَضِيَ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱]

اشاره

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (۱۱۰) وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (۱۱۱)

(خداوند به) آنچه آنان در پیش روی دارند و آنچه را (در دنیا) پشت سر گذاشته اند آگاه است، ولی مردم بر او احاطه علمی ندارند.

و (در آن روز) همه ی چهره ها در برابر خداوند زنده ی پاینده، خوار و فروتن می شود و البته هر کس که بار ستم برداشت، مأیوس و زیان کار است.

نکته ها:

کلمه «عَنْتِ» از «عنوه» به معنای ذلت در برابر قهر و سلطه است، و «الْقَيُّومِ» به کسی گفته

ص: ۳۹۳

می شود که قائم به ذات خود و حافظ همه چیز است و مایه ی قوام هر چیز را به آن عطا کرده باشد، و کلمه ی «خَابَ» از «خَبِه» به معنای از دست دادن مطلوب است.

پیام ها:

۱ در قیامت، حسابرسی بسیار دقیق است، زیرا حسابگر همه چیز را به خوبی می داند و راهی برای سوء استفاده از شفاعت نیست. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ...»

۲ احاطه ی علمی خداوند نسبت به همه کارهای گذشته و آینده مردم یکسان است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ» ۳ محدود هرگز نمی تواند بر بی نهایت احاطه پیدا کند. «لَا يُحِيطُونَ بِهِ» نه بر ذات او، نه بر صفات او، نه بر آفریده های او و نه بر قدرت و کارهای او.

۴ حالات روحی انسان، قبل از هر چیز در صورت او جلوه می کند. «عَنَتِ الْوُجُوهُ» ۵ سرانجام ظلم، محرومیت از رحمت الهی است. «وَ قَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ۶ بسیاری از ظلم ها را می توان در دنیا با توبه و عذرخواهی از مردم، جبران و محو کرد، بدبخت آن که ظلم خود را تا قیامت حمل کند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲]

اشاره

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا (۱۱۲)

و(اما) هر کس از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس (در آن روز) نه از ستم و کاستی (در پاداشش) نترسد.

نکته ها:

کلمه «هضم» به معنای کم شدن است و شاید از آن روی به جذب غذا در بدن «هضم» می گویند که ظاهراً غذا کم می شود و تفاله های آن باقی می ماند. (۱)

از قرآن و روایات به دست می آید که اعمال و روحيات انسان در یکدیگر تأثیر متقابل

ص: ۳۹۴

دارند، لذا هر گاه یک عمل نیکو که از شخصی منافق، مشرک، ریاکار و... که دارای روحیه ای فاسد است سر زند، مورد قبول واقع نمی شود. چنان که اگر کافری، کار شایسته و خوبی مثل اختراع و اکتشاف نافع انجام دهد، در حالی که حق را فهمیده و آگاهانه در کفر اصرار ورزد، کار نیکوی او پذیرفته نخواهد شد. همانند ریختن شربت شیرین و گوارا در ظرفی کثیف و آلوده که طبیعتاً دیگر قابل پذیرش نیست.

در ده آیه ی اخیر، به سیمایی اجمالی از برپایی قیامت اشاره شده است:

الف: در صور دمیده شده و مردگان زنده می شوند. «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» ب: مجرمان محشور می گردند. «نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ» ج: کوه ها متلاشی می شوند. «يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا» د: همه گوش به فرمان دعوت کننده ی الهی هستند. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ» ه: شفاعت بدون اذن خدا مؤثر نیست. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ» و: خداوند با احاطه علمی اش به همه حساب ها می رسد. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ...»

ز: همگی در برابر حکم الهی تسلیم هستند. «عَبَتِ الْوُجُوهُ» ح: ظالمان مأیوسند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ط: مؤمنان صالح در آرامش به سر می برند. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا». (۱)

پیام ها:

۱ اگر چه انجام تمام کارهای شایسته امکان پذیر نیست، ولی باید به اندازه ی توان و طاقت، کار صالح انجام داد. «مَنْ يَعْمَلْ مِنْ الصَّالِحَاتِ» ۲ نه تنها کارهای بزرگ که ذره ای از کار صالح بی پاداش نمی ماند. «مِنَ الصَّالِحَاتِ» ۳ شرط قبولی عمل صالح، ایمان به خداست. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۴ ایمان از عمل جدا نیست، ایمان بی عمل، مثل درخت بی ثمر و عمل بی ایمان همچون درخت بی ریشه است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

ص: ۳۹۵

۵ آرامش و امتیّت روحی مؤمنان در قیامت در گرو کارهای صالح آنان است.

« مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ ... فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا » ۶ در قیامت، نه اصل عمل و پاداش از بین می رود تا ظلمی صورت گیرد « فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا » و نه آنکه از پاداش کم گذاشته می شود. « وَ لَا هَضْمًا » ۷ با آنکه پاداش، تفضّل الهی است نه استحقاق انسان، اما خداوند در پاداش کسی کوتاهی نمی کند و کم نمی گذارد. « فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا »

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا (۱۱۳)

و بدینسان ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم و در آن با انواع بیان ها هشدار دادیم، شاید آنها پروا کنند و یا برایشان پندی ایجاد شود.

نکته ها:

« كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا » یعنی ما با بیان صحنه های قیامت (در آیات قبل) و پاداش و عذاب های آن چنانی، این گونه قرآن را هشدار دهنده فرستادیم.

کلمه ی « عَرَبِيًّا » از نظر لغت به معنای روشن است و احتمال دارد که به معنای منسوب به زبان عربی باشد. کلمه ی « صَرَّفْنَا » به معنای بیانات گوناگونی از یک واقعیت است؛ گاهی با اشاره، گاهی با استدلال، گاهی با مثال و تمثیل و گاهی از طریق نقل تاریخ.

پیام ها:

۱ مقدّس بودن قانون وحی « أَنْزَلْنَا »، روشن بودن مقاصد آن « عَرَبِيًّا »، گوناگونی و تنوع بیانات آن « صَرَّفْنَا » و هشداردهندگی آن « مِنَ الْوَعِيدِ » از زمینه های تقواگرایی و پندپذیری است. « لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا » ۲ همه ی مردم به وحی نیاز دارند، لیکن بعضی از باب اخطار و بعضی از باب تذکر. « يَتَّقُونَ، ذِكْرًا »

ص: ۳۹۶

۳ هشدار بی اثر نیست، یا تأثیر عمیق دارد، «يَتَّقُونَ» و یا حد اقل، تذکر است. «ذِكْرًا» یا نتیجه می دهد، «يَتَّقُونَ» و یا اتمام حجت می کند. «ذِكْرًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴]

اشاره

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (۱۱۴)

پس (بدان که) بلند مرتبه است خدای فرمانروای بر حق، و تو (ای پیامبر!) بر خواندن قرآن پیش از آنکه وحی آن بر تو پایان یابد شتاب مکن و بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

نکته ها:

از عبارت «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» (۱) به دست می آید که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مجموعه آیات قرآن را می دانسته و آن را پیش خوانی می کرده است و این خود دلیل روشنی است بر آنکه قرآن مجید دو بار بر پیامبر نازل شده است، یک بار به صورت دفعی و بار دیگر به شکل تدریجی و آنچه را پیامبر در نزول دفعی در شب قدر دریافت کرده بوده، در هنگام نزول تدریجی، قبل از وحی می خوانده است. (۲)

میان شتابزدگی و عجله از یک طرف و سرعت و سبقت که در قرآن با عبارات «سَارِعُوا» (۳)، «سَابِقُوا» (۴) مورد ستایش و دستور قرار گرفته از طرف دیگر، تفاوت و اختلاف اساسی وجود دارد. حُسن سرعت و سبقت در جایی است که تمام مسائل محاسبه و تنظیم شده باشد، لذا نباید فرصت و وقت را از دست داد، ولی شتابزدگی و عجله در جایی است که هنوز موعد انجام نرسیده و یا نیاز به تکمیل و بررسی است، از این روی می بایست درنگ کرد.

سرچشمه ی عجله و شتاب، گاه امور منفی چون کم صبری، غرور و اظهار وجود است که

ص: ۳۹۷

۱- ۱). نظیر این عبارت در سوره قیامت، آیه ۱۸ نیز آمده است. «لَا تَحْرُكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ»

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). آل عمران، ۱۳۳.

۴- ۴). حدید، ۲۱.

البته این صفات، مذموم، و از ذات مقدس نبوی به دور است، و گاهی به خاطر شدت عشق و علاقه به دریافت مطلب و دلسوزی برای حفظ چیزی است، که در این صورت امر نیکویی به شمار می رود و تعجیل پیامبر صلی الله علیه و آله در وحی از این جهت بوده است، یعنی دریافت عاشقانه، و هیجان و نگرانی برای حفظ وحی.

خداوند، حضرت موسی علیه السلام را برای آموزش در اختیار حضرت خضر گذاشت، لذا موسی علیه السلام از او کسب اجازه کرد که «هَيْلَ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تَعْلَمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» (۱) آیا اجازه می دهی که من همراه و پیرو تو باشم تا از آنچه آموخته ای به من نیز بیاموزی؟ اما تعلیم و آموزش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را ذات مقدس الهی بر عهده گرفت و به او فرمود: «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

اولین معلم، خداوند علّام و علیم است، «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲)، «الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۳) پس علم را از او بخواهیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» در حدیث آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر روزی بر من بگذرد و در آن بر علم من افزوده نشود، آن روز برای من مبارک نیست. (۴)

پیام ها:

۱ آفرینش بی هدف و انسان رها نیست، زیرا بیهودگی و بی هدفی در شأن خدا نیست. «فَتَعَالَى اللَّهُ» ۲ ذات مقدس الهی را از هر فکر و اندیشه ای برتر و افعال او را از هر امر باطل، پاک و منزّه بدانیم. «فَتَعَالَى اللَّهُ» ۳ حکومت حکیمانه، حقیقی، مطلق و منحصر به فرد، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ» ۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله عاشقانه طالب شنیدن و گرفتن وحی بود. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» ۵ فراگیری هر چیزی به تناسب خود آدابی دارد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

ص: ۳۹۸

۱-۱. کهف، ۶۶.

۲-۲. بقره، ۳۱.

۳-۳. الرحمن، ۱.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۶ نهی ها و عتاب های قرآن نسبت به پیامبر، نشانه ی صداقت پیامبر است و گر نه کسی خود را مورد نهی و عتاب قرار نمی دهد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» ۷ در بیان قوانین الهی، باید به شرایط زمانی توجه کرد. «لَا تَعْجَلْ ... قَبْلَ أَنْ يُقْضَىٰ» ۸ علم را از عالم حقیقی طلب کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۹ برای علم و دانش نهایی نیست و فارغ التحصیل معنا ندارد. «زِدْنِي عِلْمًا» ۱۰ علم حقیقی، قرآن مجید است. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۱ اگر کسی را از چیزی نهی می کنیم، در مقابل، راه صحیح و حق را هم به او نشان دهیم. «لَا تَعْجَلْ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۲ افزون طلبی در کمالات ارزش است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۳ علم، وسیله ی رشد انسان هاست. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۴ علمی دارای ارزش و اعتبار است که همراه با فراگیری آن، ظرفیت انسان نیز زیاد شود و رشد کند. «زِدْنِي عِلْمًا»، نه، «زد علمی» ۱۵ اگر چه خداوند می تواند بدون دعا هم لطف کند، ولی از پیامبرش می خواهد که دعا نماید. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۶ در دعا از کلمه ربّ و ربوبیت خدا استمداد کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۷ جز خداوند، علم همه حتی علم پیامبر محدود است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶]

اشاره

وَلَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسَىٰ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا (۱۱۵) وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ (۱۱۶)

و به تحقیق، پیش از این با آدم پیمان بستیم، اما او فراموش کرد و ما عزم استواری برای او نیافتیم.

و زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید، پس همگی سجده کردند، مگر ابلیس که سرپیچی و امتناع کرد.

ص: ۳۹۹

این ششمین مرتبه ای است که از آغاز قرآن تا کنون به داستان آدم و ابلیس برمی خوریم، قبلاً نیز در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف در این مورد اشاراتی شده بود. (۱)

مراد از عهد و پیمان، همان فرمان نخوردن از گیاه مخصوص است و مراد از نسیان، دقت نکردن در انجام فرمان، و گرنه فراموشی مطلق، عتاب و انتقاد ندارد. منظور از «عزم»، اراده ی محکم در برابر وسوسه های ابلیس است.

امام کاظم علیه السلام فرمود: فرمان سجده و نافرمانی ابلیس، نوعی تسلی و دلداری پیامبر اسلام است که اگر به فرمان تو عمل نشد نگران نباش که ابلیس فرمان مرا نیز اطاعت نکرد. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند، بشر را به حال خود رها نکرده است. «عَهْدْنَا إِلَىٰ آدَمَ» ۲ انسان موجودی است که به طور طبیعی در معرض خطر افراط و تفریط قرار دارد، مگر آنکه خداوند انسان را حفظ نماید. «لَا تَعْجَلْ فَنَسِي» ۳ عزم بر انجام تکالیف الهی، لازم است. «لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا» ۴ از عوامل مهم انحراف انسان، یکی غفلت از کرامت و مقام انسانیت و دیگری غفلت از دشمن درونی و بیرونی است که قرآن بارها بر آن هشدار داده است.

«وَ إِذْ قُلْنَا» ۵ سجده فرشتگان بر آدم، به دستور خداوند بر کرامت های والای آدم و نشانه ی برتری او بر آنها بود و گرنه ابلیس نمی گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» «أُسْجِدُوا لِآدَمَ» ۶ فرشتگان در انجام مأموریت الهی، لحظه ای درنگ نمی کنند. «فَسَجِدُوا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹]

اشاره

فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لَزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجُكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ (۱۱۷) إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَ لَا تَعْرَىٰ (۱۱۸) وَ أَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَ لَا تَضْحَىٰ (۱۱۹)

ص: ۴۰۰

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۱۲.

پس گفتیم: ای آدم! همانا این (ابلیس) دشمن تو و همسر توست، پس (مواظب باش که با وسوسه هایش) شما را از بهشت بیرون نکند که به رنج و مشقت خواهی افتاد.

(در صورتی که) همانا تو در آنجا (بهشت)، نه گرسنه می شوی و نه برهنه می مانی.

و در آنجا (بهشت)، نه تشنه می شوی و نه از حرارت آفتاب آزار می بینی.

نکته ها:

گرچه شیطان در اینجا، تنها دشمن آدم و حوا معرفی شده است، ولی در جای دیگر به دشمنی او با همه ی انسان ها هشدار داده شده است. «عَدُوُّ لَكُمْ» (۱) مراد از «فَتَشْقَى» در اینجا، مشقت های زندگی مادّی است که از آیات بعدی استفاده می شود که می فرماید: در بهشت، گرسنگی، برهنگی و تشنگی نیست، یعنی اگر از بهشت بیرون شدید، به مشقت مبتلا خواهید شد.

پیام ها:

۱ از بزرگ ترین الطاف الهی بر بندگان، معرفی خطر شیطان است. «هَذَا عَدُوُّ» ۲ جنگ و دشمنی میان حق و باطل، از ابتدای آفرینش انسان وجود داشته است.

«هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرِزْوَجِكَ» ۳ زن و مرد، هر دو در تیررس تبلیغات دشمن و وسوسه های شیطان قرار دارند.

«عَدُوُّ لَكَ وَ لِرِزْوَجِكَ» ۴ سنّت الهی بر اتمام حجت با بندگان است. «هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرِزْوَجِكَ» ۵ زندگی در دنیا، همراه با مشقت است. «فَتَشْقَى»

ص: ۴۰۱

۶ نیازها و خواسته های اولیه ی انسان در چهار چیز نمود پیدا می کند: گرسنگی و تشنگی که مشقت درونی است و برهنگی و بی مسکنی که مشقت بیرونی است و در آیه به هر چهار مورد اشاره شده است. «أَلَّا تَجُوعَ، لَا تَعْرَى، لَا تَطْمَأُ لَا تَضْحَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

اشاره

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَّا يَبُلَى (۱۲۰) فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى (۱۲۱)

پس شیطان او را وسوسه کرد (و گفت: ای آدم! آیا (می خواهی که) تو را به درخت جاودانگی و مُلک (و پادشاهی) فنا ناپذیر راهنمایی کنم!؟

پس (آدم و همسرش فریفته شده و) هر دو از آن (درخت ممنوعه) خوردند، پس (به ناگاه لباس هایشان ریخت و) شرمگاهشان برای آنان ظاهر شد و (ناچاراً) هر دو به چسبانیدن برگ (درختان) بهشت بر خودشان مشغول شدند و (این چنین) آدم پروردگارش را نافرمانی کرد و بیراهه رفت.

نکته ها:

اشاره

شیطان، نام دیگر ابلیس است. «فَسَبِّحُوا لِلَّهِ إِلَّا ابْلِيسَ ... فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ» وسوسه شدن آدم، قبل از رسیدن او به مقام نبوت بوده است. (۱)

سید بن طاووس قدس سره در بیان لطیفی می فرماید: شیطان ابتدا با شعار راهنمایی و دلالت به سراغ آدم آمد، «هَلْ أَدُلُّكَ» و بعد او را تدلیه و وسوسه کرد، «فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» (۲)، پس وای به حال ما که شیطان از ابتدا به قصد اغرا و فریب ما می آید. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۳)

ص: ۴۰۲

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. اعراف، ۲۲.

۳-۳. ص، ۸۲.

کلمه «فَعَوَى» از «غی» در برابر رشد است، یعنی راهی که انسان را از مقصد باز می دارد.

خداوند درباره ی آدم فرمود: «فَعَوَى» اَمَّا دَرَبَارَهٗ ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَ مَا عَوَى» (۱) وسوسه ی شیطان، اختیار انسان را سلب نمی کند، از این رو بعد از وسوسه شدن، انسان مورد ملامت خود و دیگران قرار می گیرد، در حالی که اگر وسوسه، اختیار انسان ها را سلب می کرد، دیگر کسی از آنها انتقاد نمی کرد.

گناه حضرت آدم

در ارتباط با جمله «عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَعَوَى» چند احتمال داده شده است:

الف: آدم گناه نکرد، بلکه مرتکب ترک اولی شد و «فَعَوَى» یعنی رشد نکرد، نه اینکه گمراه شد.

ب: نهی آدم از درخت ممنوعه، نهی ارشادی بود، نه نهی مولوی. (۲)

ج: «عصیان» هم در ترک واجب بکار می رود و هم در ترک مستحب. (۳)

اما هیچ کدام از این احتمالات مورد پذیرش نیست زیرا؛ اولاً: این آیه و آیات مشابه آن صراحت در عصیان آدم دارند.

ثانیاً: دلیلی بر ارشادی بودن نهی نداریم.

ثالثاً: ادعای نبودن حکم تکلیفی در آن زمان درست نیست، زیرا در این صورت باید بگوییم که شیطان هم مرتکب خلافتی نشده و گناه نکرده است.

رابعاً: مگر توبه از کار منهی عنه با نهی ارشادی معنا دارد؟ خامساً: عصیان در قرآن، تنها به معنای گناه بکار رفته است.

بنا بر این بهتر است به سراغ امام معصوم برویم آنجا که مأمون از امام رضا علیه السلام پرسید: اگر پیامبران معصومند، پس معنای آیه «وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَعَوَى» چیست؟ امام علیه السلام فرمودند:

«كان ذلك من آدم قبل النبوه... من الذنوب التي تجوز على الانبياء قبل نزول الوحي»

ص: ۴۰۳

۱-۱. نجم، ۲.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نمونه.

علیهم»... (۱) یعنی نافرمانی حضرت آدم قبل از بعثت او بوده است و خلافی بوده که ارتکاب آن با مقام نبوت منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱ راه نفوذ شیطان، تمایلات انسانی است. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» (شیطان بر نیازها و خواسته های آدمی آگاه بوده است لذا آدم را از راه میل به جاودانگی، اغفال کرد. آری آرزوهای طول و دراز، انسان را به گناه می کشاند.) ۲ شیاطین از نام ها و عناوین زیبا و جذاب برای انحراف مردم و مقاصد شوم خود استفاده می کنند. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» ۳ دروغ، ابزار شیطان برای فریفتن انسان هاست. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» ۴ اگر اولیای الهی لغزش داشته باشند، فوراً تنبیه می شوند. «فَبَدَأَ» ۵ ظاهر شدن زشتی ها و برهنگی، اولین اثر عصیان آدم بود. «فَبَدَأَتْ لَهُمَا» ۶ پوشش برای انسان، کرامت و زیبایی، و برهنگی، پستی و زشتی است.

«سَوَاءُ لَهُمَا» ۷ لقمه ی نابجا، سبب ریختن شرم و حیا و ظهور زشتی ها می شود. «فَأَكَلَا... فَبَدَأَتْ لَهُمَا سَوَاءُ لَهُمَا» ۸ پوشاندن زشتی، در فطرت تمام انسان هاست. «وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ» ۹ مخالفت با امر خدا، مخالفت با رشد و تربیت خود انسان است. «عَصَى آدَمَ رَبَّهُ» ۱۰ پیامدهای گناه برای تمامی مرتکبان آن یکسان نیست. «فَأَكَلَا... عَصَى آدَمَ» (با اینکه هر دو نافرمانی کرده و از درخت ممنوعه خوردند، ولی معصیت به آدم نسبت داده شده است.) ۱۱ گناه سبب محرومیت انسان می شود. «عَصَى... فَغَوَى»

ص: ۴۰۴

اشاره

ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى (۱۲۲) قَالَ اهْبِطْ مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَأَمَّا يَا تَيْنُكُم مِّنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى (۱۲۳)

سپس پروردگارش او را برگزید، پس (لطف خویش را) بر او باز گرداند و او را هدایت کرد.

(خداوند به آدم و حوا) فرمود: از آن (بهشت و مقام والا) فرود آید (که) بعضی از شما، دشمن بعض دیگر خواهد بود، پس اگر از جانب من رهنمودی برای شما آمد، پس (بدانید که) هر کس از رهنمود من پیروی کند، نه گمراه می شود و نه تیره بخت.

نکته ها:

«اجتباء» از «جبايه» به معنای جمع آوری و انتخاب و برگزیدن است.

«تاب» اگر با حرف «الی» بیاید، توبه ی انسان خواهد بود، مثل جمله «تُبْتُ إِلَيْكَ» ولی اگر در کنار حرف «علی» قرار گرفت، توبه ی خداوند قلمداد می گردد، مانند آیه ی فوق یعنی خداوند لطف خودش را بر بنده باز گرداند.

در اینکه مخاطب «اهبطاً» چه کسانی هستند، می توان گفت: یا آدم و حوا هستند، یا انسان و شیطان است، و یا آدم و ذریه او بوده اند.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هیچ پیامبری به اندازه حضرت آدم علیه السلام گریه نکرد. (۱) تا پس از نافرمانی توبه کند.

پیام ها:

۱ در گزینش افراد به سرشت پاک آنها توجه کنید و یکی دو لغزش را ملاک رد انتخاب قرار ندهید. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ»

ص: ۴۰۵

۲ گناه آدم، قبل از بعثت او به مقام پیامبری بوده است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» ۳ زمان، در گزینش نقش دارد. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» («ثُمَّ» نشان گذشت زمان است) ۴ پذیرش توبه، از شئون ربوبیت الهی است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ» ۵ به جای طرد نیروهای خلافکار، آنها را با عفو، جذب و هدایت کنیم. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى» ۶ توبه، زمینه ی هدایت است. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى» ۷ پذیرش توبه، مانع بروز آثار وضعی گناه نیست. «فَتَابَ عَلَيْهِ اِهْبِطَا» ۸ یک گناه می تواند نسلی را در هبوط نگه دارد. «اِهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» ۹ هبوط بشر، سبب بروز دشمنی ها می گردد. «اِهْبِطَا ... بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» ۱۰ اولین بشارت به آدم، آمدن رهنمودهای الهی است که با پیروی از آنها راه برای سعادت و برگشت به بهشت باز می شود. «اِهْبِطَا فَمَنْ اتَّبَعَ» ...

۱۱ آمدن انبیا و هدایت الهی قطعی است. («يَأْتِيَنَّكُمْ» نون تأکید دارد) ۱۲ در مدیریت و تربیت، حتی اگر بنا به مصالحی فرمان اخراج دادیم باز هم وسیله ی رشد و بازسازی او را فراهم کنیم. «اِهْبِطَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ...

۱۳ کسی جز خداوند نمی تواند هادی و راهنمای انسان باشد. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ۱۴ در جهان مادیات، بروز تضاد و تراحم قطعی است، مهم آن است که انسان در این بین خط الهی را گم نکند. «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ... فَمَنْ اتَّبَعَ هُدًى» ...

۱۵ انسان ها در انتخاب آزادند. «فَمَنْ اتَّبَعَ» ۱۶ خوشبختی و نجات انسان، در سایه ی پیروی از اوامر الهی است. «فَمَنْ اتَّبَعَ هُدًى فَلَإِ يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵]

اشاره

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (۱۲۴) قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَ قَدْ كُنْتُ بَصِيراً (۱۲۵)

ص: ۴۰۶

و هر کس از یاد من روی گرداند، پس همانا برای او زندگی تنگ و سختی خواهد بود و ما او را در قیامت نابینا محسور می کنیم.

(در قیامت خواهد) گفت: پروردگارا! چرا مرا نابینا محسور کردی در حالی که من (در دنیا) بینا بودم؟!

نکته ها:

آیه ی قبل بشارت به پیروان حق می داد، ولی این آیه هشدار و اخطار به روی گردانان از حق، تا بیم و امید در کنار هم مطرح شده و مؤثر باشد.

در روایات، رها کردن خط ولایت اهل بیت علیه السلام یا ترک کردن فریضه ی حج، مصداق اعراض از یاد خدا شمرده شده است. (۱)

مراد از سختی و تنگی زندگی، نداشتن نیست، بلکه بسیاری از سرمایه داران به خاطر حرص، ترس و دلهره، در فشار و تنگنا زندگی می کنند. (۲)

سؤال: کور بودن مجرمین، با آیه «**اقْرَأْ كِتَابَكَ**» (۳) که خواندن نامه اعمال نیاز به چشم دارد، چگونه قابل جمع است؟ پاسخ: چون در قیامت مواقف متعدّد است، ممکن است در موقفی بینا و در موقف دیگر اعمی باشند.

روایات متعدّدی مراد از کوری در قیامت را ندیدن راه حق و خیر دانسته اند. (۴)

امام سجاد علیه السلام پس از تلاوت آیه ی «**مَنْ أَعْرَضَ ... ضَنْكًا**» فرمودند: قسم به خداوند! همانا قبر، باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنّم است. (۵) بنا بر این دامنه معیشت تنگ تا برزخ نیز ادامه دارد.

ص: ۴۰۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

۴-۴. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۴۷.

۵-۵. بحار، ج ۷، ص ۱۰۴.

۱ انسان ها در انتخاب آزادند. «مَنْ أَعْرَضَ» ۲ فطرت انسان بر خداپرستی است، انبیا و ادیان آسمانی تنها آن را یادآوری می کنند. «عَنْ ذِكْرِي» (۱) ۳ دوری از یاد خدا مایه اضطراب، حیرت و حسرت است، هر چند تمکن مالی بالا باشد. «مَنْ أَعْرَضَ» ...

۴ زندگی آرام و شیرین، فقط در پرتو یاد و ذکر خداست. «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي» ۵ معنویت در زندگی مادی نیز نقش مهمی دارد. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» ۶ کسی که در دنیا چشم جانش را بر روی حقایق بست، در قیامت کور محسور خواهد شد. «مَنْ أَعْرَضَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» ۷ بی ایمان، هم در دنیا زندگی مشقت بار دارد و هم در آخرت از نعمت دیدن محروم است. «مَنْ أَعْرَضَ - مَعِيشَةً ضَنْكًا - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۷]

اشاره

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنسى (۱۲۶) وَ كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبْقَى (۱۲۷)

(و خداوند در جواب خواهد فرمود: همان گونه که آیات ما به تو رسید و تو آنها را فراموش کردی، امروز هم همانطور فراموش گردیده ای.)

و ما این گونه هر کس را که افراط و اسراف کند و به آیات پروردگارش ایمان نیاورد جزا می دهیم و قطعاً عذاب آخرت سخت تر و پایدارتر است.

ص: ۴۰۸

(۱-۱). «ذکر» یادآوری چیزی است که انسان فراموش کرده است.

از مصادیق روشن یاد خدا، نماز است، خداوند می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» (۱) و بدیهی است که هر کس خدا را یاد کند، خداوند هم او را یاد خواهد کرد، این وعده ی الهی است که «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۲) و قهراً کسانی که خدا را فراموش کنند، خداوند نیز آنان را رها خواهد کرد. «وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى» رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قرآن بخواند و عمل نکند، خدا او را کور محشور می کند. آن بنده می گوید: چرا مرا کور محشور کردی؟ خطاب می رسد او را به دوزخ برید. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی جمله «أَتْتِكَ أَيَّتَنَّا» فرمود: امامان معصوم آیات خدا هستند و کسی که آنان را ترک کند، روز قیامت در آتش رها خواهد شد. (۴)

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی عادلانه است. «كَذَلِكَ ... فَنَسِيْتَهَا ... تُنْسَى» ۲ اگر سرچشمه ی نسیان، بی اعتنایی باشد، عقوبت خواهد داشت و گرنه نسیانی که بدون اختیار باشد تویخی ندارد. «فَنَسِيْتَهَا» ۳ خداوند ابتدا اتمام حجت می کند، آن گاه قهر و عذاب. «أَتْتِكَ أَيَّتَنَّا ... الْيَوْمَ تُنْسَى» ۴ اسراف و استفاده نابجا از نعمت ها، زمینه ساز کفر است. «أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹]

اشاره

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهْيِ (۱۲۸) وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَامٍ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى (۱۲۹)

پس آیا مردمانی که پیش از این مورد قهر و هلاکت ما قرار گرفتند و (اینان امروز) در خانه های آنان رفت و آمد می کنند، برای هوشیاری و هدایتشان کافی نیست؟! همانا در آن (حوادث) برای صاحبان عقل و اندیشه نشانه ها و عبرت هاست.

ص: ۴۰۹

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۵۲.

۳-۳. وسائل، ج ۶، ص ۱۸۴.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۴۳۶.

و اگر سنت و تقدیر پروردگارت و (ملاحظه ی) زمان مقرر نبود، هر آینه عذاب الهی لازم می آمد (و دامان آنان را نیز می گرفت).

نکته ها:

کلمه «نهی» جمع «نهی» به معنای چیزی است که انسان را از زشتی ها نهی می کند و از این روی به عقل، «نهی» گفته می شود، زیرا انسان را از هوسها باز می دارد. بنا بر این عقل واقعی، علاوه بر اندیشیدن و فهمیدن، سبب دور شدن از خطرها و بدی ها می شود.

«قرن» به معنای قوم و مردمی است که در یک زمان زندگی می کنند و گاهی به خود زمان نیز گفته می شود. «لزام» به معنای امر ملازم و حتمی است.

مراد از «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» همان جمله ای است که خداوند هنگام هبوط به حضرت آدم فرمود: (۱) «و لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۲) اهل مکه در سفرهای خود از مکان های قوم عاد و ثمود می گذشتند و آثار باقیمانده و خرابه های آنها را می دیدند. خداوند در این آیات به آنان هشدار می دهد که سرنوشت آنان را فراموش نکنید و با تفکر و اندیشه در آثار آنان، درس عبرت بگیرید. (۳)

پیام ها:

۱ تاریخ، بهترین معلم و صادق ترین واعظ است، هر کس از آن عبرت نگیرد، سزاوار توبیخ است. «أَفَلَمْ يَهْدِ ...»

۲ تهدیدات الهی را جدی بگیریم. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ...

۳ تحولات تاریخی به دست خداوند است. «أَهْلَكْنَا» ...

۴ علم به تنهایی کافی نیست، عبرت لازم است. آنان با رفت و آمد خود ماجرا را می بینند، ولی غافلند. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

ص: ۴۱۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۳۶.

۳-۳. تفاسیر المیزان و تبيان.

۵ مناطق مخروبه و مقهوره، برای هر صاحب عقلی مایه تأمل و اندیشه است.

«لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» ۶ در بازدید از آثار باستانی، تنها به جنبه تفریحی آن اکتفاء نشود. «لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» هر کس عبرت نگیرد بی خرد است.

۷ هر کسی چشم عبرت بین ندارد، عبرت گرفتن مخصوص کسانی است که نفس خود را از آلودگی‌ها باز دارند. «لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» ۸ تاریخ دارای فلسفه و براساس قانون علت و معلول است. «كَمْ أَهْلَكْنَا لَأَيَاتِ لَأُولَى النَّهْيِ» آری هلاکت اقوام پیشین بر اساس دلایلی بود که اگر امروز نیز آن امور باشد، همان هلاکت‌ها خواهد بود.

۹ سنت الهی بر مبنای برنامه و زمان بندی و مهلت دادن است و گر نه مجرمان فوراً به هلاکت می‌رسیدند. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ...» (هر امّتی زمانی خاص دارد) ۱۰ ستمکاران بی‌ایمان از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوند. «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۱۱ خداوند، مجرمان را پس از اتمام حجت عذاب می‌کند. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۱۲ عمر انسان‌ها بر اساس برنامه و زمان بندی است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰]

اشاره

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطَّرَافِ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ (۱۳۰)

پس بر آنچه می‌گویند، شکبیا باش و پیش از طلوع آفتاب و قبل از غروب آن با ستایش پروردگارت (او را) تسبیح کن (و همچنین) برخی از اوقات شب و اطراف روز را تسبیح بگویی، باشد که خوشنود شوی.

نکته‌ها:

خداوند در قرآن کریم، ۱۹ مرتبه پیامبر صلی الله علیه و آله را به صبر، فرمان داده است.

ص: ۴۱۱

این آیه همچون آیه ی « وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ » (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله را به شکیبایی و حمد و ستایش پروردگار دعوت می کند، و گر چه مخاطب این آیه ظاهراً پیامبر صلی الله علیه و آله است، اما بدیهی است که آیه جنبه عمومی دارد.

بر طبق بعضی از روایات (۲) و نظر برخی از مفسرین، این آیه با نمازهای یومیه و شبانه روزی تطبیق دارد و مراد از « أَطْرَافَ النَّهَارِ » نوافل روزانه است.

پیام ها:

۱ توجه به تدبیر خداوند و قانون مند بودن کفر و عذاب و توجه به سنت های الهی، مقدمه ی صبر و تسبیح و تحمید است. «فَاصْبِرْ» (با توجه به آیات قبل) ۲ صبر در امور باید به اندازه ی مشکلات باشد. «فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ» ۳ حمد و تسبیح الهی وسیله ای برای تقویت روحیه در مقابل لجابت ها و تبلیغات دشمن است. «فَاصْبِرْ سَبِّحْ» ۴ تنزیه خداوند از راه ستایش و حمد او است. «سَبِّحْ بِحَمْدِ» ۵ پیرایش از بدی ها بر آرایش به خوبی ها مقدم است. تسبیح بر تحمید تقدم دارد. «سَبِّحْ بِحَمْدِ» ۶ قرآن برای بیان زمان انجام تکالیف، از ابزار و معیارهای طبیعی استفاده کرده است. «قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا» ۷ تسبیح و حمد الهی قبل از طلوع و غروب آفتاب اثر خاصی دارد. «قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا» ۸ اوقات خود را با یاد خدا پر کنیم تا زمینه ای برای سایر افکار باقی نماند. «قَبْلَ طُلُوعِ قَبْلَ غُرُوبِهَا أَنْاءِ اللَّيْلِ أَطْرَافَ النَّهَارِ» ۹ شب، تنها برای استراحت و خواب نیست، باید بخشی از آن را به عبادت اختصاص داد. «وَمِنْ أَنْاءِ اللَّيْلِ»

ص: ۴۱۲

(۱-۱). بقره، ۴۵.

(۲-۲). کافی، ج ۳، ص ۴۴۴.

۱۰ اگر ذکر خدا با سایر شرایط انجام شود، نتیجه بخش خواهد بود. «لَعَلَّكَ» (۱) ۱۱ مقام رضا، بالاترین درجه ی تکامل است.»
لَعَلَّكَ تَرْضَى» (تکامل دارای درجاتی است: اول: صبر «فَاصْبِرْ»، دوّم: تنزیه خداوند «وَسَبِّحْ ...

فَسَبِّحْ»

، سوّم: سپاس و ستایش پروردگار «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»، چهارم: رضا به قضای الهی. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱]

اشاره

وَلَا تُمَدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ (۱۳۱)

و هرگز به متاعی که ما به گروهی از آنها داده ایم، چشم مدوز که (این) شکوفه و جلوه ی زندگی دنیاست (و ما می خواهیم) تا آنها را در آن بیازمائیم (به یقین) روزی پروردگارت بهتر و پایدارتر است.

نکته ها:

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: هر کس چشم به دست مردم داشته باشد، غم او طولانی گردد و غیظش باقی ماند. (۲)

گرچه قرآن کریم، مال دنیا را خیر (۳)، فضل (۴) و زینت (۵) می داند و بهره مندی از آن را حلال و مجاز می شمارد، لیکن دل بستگی شدید به آن را مذمت می کند. چرا که زندگی دنیا مثل یک غنچه، عمری کوتاه دارد و با یک نسیم از بین می رود.

ص: ۴۱۳

۱- ۱. کلمه ی «لعلّ» به معنای آن است که رسیدن به این غنچه، چند درصد است نه صد در صد و این به خاطر آن است که یاد خدا به تنهایی کافی نیست، بلکه تلاش، وحدت، اخلاص و سایر شرایط باید جمع شود تا نتیجه صد در صد باشد.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. «ان ترک خیراً» بقره، ۱۸۰.

۴- ۴. «و ابتغوا من فضل الله» جمعه، ۱۰.

۵- ۵. «المال و البنون زینه الحیوه الدنیا» کهف، ۴۶.

۱ رسیدن به مقام رضایت از خداوند، در صورتی است که به زرق و برق دنیا خیره نشوی. (آری کسی که جذب جلوه های مادی شد، احساس کمبود و تبعیض می کند و از خدا راضی نمی شود) «لَعَلَّكَ تَرْضَى»، «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۲ انسان به طور طبیعی به سوی مادیات گرایش دارد، اما باید آن را مهار کند.

«لَا تَمُدَّنَّ» ۳ نگاه، مقدمه جذب و دل بستگی است. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد ۴ رهبری امت نباید چشم داشتی به مال دیگران و توجهی به مادیات داشته باشد و مقهور و شیفته ی دنیای پر زرق و برق دیگران شود. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۵ جلوه های مادی حتی برای انبیا می تواند خطر ساز باشد. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۶ همه ی متاع های دنیوی و وسایل کامیابی، نعمت الهی محسوب نمی شوند.

«مَتَّعْنَا» نه، «انعمنا» ۷ همه ی کافران، کامیاب نیستند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ» ۸ جلوه های زندگی دنیوی همچون غنچه و شکوفه ای است که هرگز گل نمی شود. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹ جلوه های زندگی دنیا، ابزار آزمایش انسان هاست. «لِنُفْتِنَهُمْ فِيهِ» ۱۰ به آنچه در خود داریم بیندیشیم، نه آنچه در دست دیگران می بینیم. «رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ» ۱۱ رزق دادن از شئون ربوبیت خداوند است. «رِزْقُ رَبِّكَ» ۱۲ همه ی دارایی های انسان رزق او نیست. چون بسیاری کسانانی که همه نوع امکانات دارند، اما بهره خودشان کم است. «لَا تَمُدَّنَّ ... مَتَّعْنَا ... رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ» ۱۳ ملاک ارزش هر چیز دو امر است؛ یکی خیر بودن و دیگری پایدار بودن.

«خَيْرٌ وَأَبْقَى»

اشاره

وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ إِصْطَبِرِ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى (۱۳۲)

و خانواده ات را به نماز فرمان ده و بر آن پایدار باش. ما از تو روزی نمی خواهیم، (بلکه) ما تو را روزی می دهیم، و سرانجام (نیکو) برای (اهل) تقوا است.

نکته ها:

در روایات متعددی آمده است که پس از نزول این آیه، پیامبر صلی الله علیه و آله تا چندین ماه در خانه حضرت علی و فاطمه علیهما السلام را می زدند و در آستانه در می فرمودند: «الصلاه» آن گاه به قرائت آیه تطهیر می پرداختند. (۱)

هر گاه وضع زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله تنگ می شد، این آیه را تلاوت می فرمود، آن گاه به افراد خانه دستور می دادند تا نماز بخوانند. (۲)

« إِصْطَبِرِ عَلَيْهَا » یعنی هم در انجام نماز وهم در امر به آن تأکید و پایداری کن.

پیام ها:

۱ امر به معروف از کسانی اثر بیشتری دارد که خود جذب مادیات نشده باشند.

« لَا تَمِيدَنَّ ... وَ أَمْرُ أَهْلِكَ » رهبر جامعه ی اسلامی نباید از خانواده خود غافل باشد. « وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ » ۳ مرد نسبت به سرنوشت فکری و دینی خانواده خود مسئول است و تنها رعایت امور مادی آنان کافی نیست. « وَ أَمْرُ أَهْلِكَ » ۴ یکی از مهم ترین زمینه های امر به معروف، خانواده و نزدیکان انسان است.

« وَ أَمْرُ أَهْلِكَ » ... (دایره ی اهل، به زن و فرزند منحصر نیست، بلکه همه ی افراد خاندان را شامل می شود). ۵ مبلغ باید در مرحله ی اول به تبلیغ خانواده خود پردازد. « وَ أَمْرُ أَهْلِكَ »

ص: ۴۱۵

۱-۱). تفاسیر کبیر فخر رازی و درّ المنثور و مجمع البیان.

۲-۲). تفسیر المیزان.

۶ اولین مرحله ی تربیت، کانون خانواده است. «وَ أُمُرُ أَهْلِكَ» ۷ فرمان به نماز از میان سایر واجبات، رمز بیمه شدن اعضای خانواده است.

«وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» ۸ برای عدم وابستگی به زرق و برق دنیا، به نماز پناهنده شویم. «لَا تَمُدَّنَّ ... وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» ۹ یکی از مصادیق روشن و بلند معروف، نماز است. «وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» ۱۰ موضوع نماز در خانواده دارای اهمیت خاصی است، باید والدین بر آن اصرار کنند. (۱) «وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اضِطْبِرْ عَلَيْهَا» ۱۱ امر به معروف، مداومت و پایداری لازم دارد. «اضِطْبِرْ عَلَيْهَا» ۱۲ خداوند از عبادت ما سودی نمی برد، ثمره ی آن به خود ما باز می گردد.

«لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا» ۱۳ سفارش به نیکی ها باید جدی و همراه بیان آثار باشد. «وَ أُمُرُ أَهْلِكَ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» ۱۴ نماز، زمینه ساز پاکدامنی و تقواست. «وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» ۱۵ حسن عاقبت در سایه ی تقوای الهی است، نه مادیات. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳]

اشاره

«وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيْنَهُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى» (۱۳۳)

و (کافران) گفتند: چرا (پیامبر) از جانب پروردگارش معجزه و نشانه ای برای ما نمی آورد؟ آیا دلیل و نشانه روشن در کتب قبلی برایشان نیامده (که ایمان نیاورند؟)

ص: ۴۱۶

۱-۱. در تحقیقاتی که از جامعه ی دانش آموزی و نوجوان و جوان شده است، درصد بالایی از آنان علت توجه به نماز خود را توجه خانواده های خویش به آن دانسته اند.

نکته ها:

مشرکین توقع داشتند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز معجزه ای همانند عصای موسی و شکافتن دریا بیاورد، اما خداوند می فرماید: مگر نمی دانید که معجزه ی قرآن، از تمام معجزات قبلی بالاتر است، با این وجود مگر در برابر همان معجزات لجاجت نکردند؟! مراد از «الصحف اولی» تورات و انجیل و زبور است.

پیام ها:

۱ به درخواست هایی که جنبه ی بهانه جویی دارد، نباید توجه کرد. «فَاصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُولُونَ ... وَ قَالُوا لَوْ لَا یَأْتِنَا ...» (این خصیصه ی انسان های لجوج و متکبر است که معجزات و دلایل روشن موجود (قرآن) را کنار می گذارند و از سر لجاجت دلیل دیگر طلب می کنند.) ۲ نوع معجزه مهم نیست، روحیه پذیرش لازم است. «لَوْ لَا یَأْتِنَا ... أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴]

اشاره

وَ لَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزِيَ (۱۳۴)

و اگر ما آنان را قبل از (آمدن پیامبر و نزول قرآن) با عذابی هلاک می کردیم، می گفتند: پروردگارا! چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا ما از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آنکه ذلیل و خوار شویم.

پیام ها:

۱ بعثت انبیا علیهم السلام برای اتمام حجت است، تا مردم بی خبری خود را بهانه قرار ندهند. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ ...»

۲ تا قانون ابلاغ نشود، جریمه و کیفر عادلانه نخواهد بود. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ ...»

۳ تبلیغ دین واجب است، خواه مردم توجه کنند یا نکنند. زیرا در غیر این صورت آنان حق اعتراض خواهند داشت. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ ...»

ص: ۴۱۷

۴ پیروی از انبیا کلید عزت و آبرومندی است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ نَنْزِلَ وَ نَخْزِي»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵]

اشاره

قُلْ كُلُّ مُتَّبِعٍ فَتَرْبُّوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى (۱۳۵)

بگو: هر یک (از ما و شما) در انتظاریم، پس انتظار بکشید که به زودی خواهید دانست یاران راه راست کیانند و چه کسی راه یافته است.

نکته ها:

مراد از «أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ» امامان معصوم علیهم السلام و منظور از «مَنِ اهْتَدَى» یاوران آنها می باشد. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره آیه ی «مَنِ اهْتَدَى» فرمودند: راه راست، راه قائم علیه السلام ما است و هدایت یافته آن کسی است که به اطاعت او هدایت شود. (۲)

پیام ها:

۱ پیامبر مامور انذار و هشدار است. «فَتَرْبُّوا» ۲ گذشت زمان و تاریخ همه چیز را روشن می کند. «فَسَتَعْلَمُونَ» ۳ کفار خود را هدایت یافته می پندارند. «فَسَتَعْلَمُونَ مَنِ اهْتَدَى» ۴ اسلام مکتب اعتدال و مسلمانان هدایت یافتگانند. «مَنِ اهْتَدَى» ۵ «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۱۸

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تأویل الآیات، ص ۳۱۷.

سیمای سوره انبیا

سوره ی انبیا، مکی است و یکصد و دوازده آیه دارد. در این سوره به داستان شانزده نفر از پیامبران که مورد عنایت پروردگار واقع گردیده اند، اشاره شده است.

برای تلاوت این سوره، برکاتی ذکر کرده اند که از جمله آنها، آسان شدن حساب در قیامت و مصافحه با انبیا علیهم السلام است، به شرط آنکه این تلاوت، عاشقانه «حبا لها» و مقدمه ی ایمان و عمل باشد. (۱)

همچنین در این سوره، وعید و انداز، بیش از وعده و بشارت بکار رفته است.

ص: ۴۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (۱)

(زمان) حساب مردم نزدیک شده است، در حالی که آنان در بی خبری، (از آن) روی گردانند!

نکته ها:

اشاره

سؤال: با توجه به اینکه معنای «غفلت» بی توجهی نسبت به چیزی، و معنای «اعراض» روی گرداندن با توجه از چیزی است، پس چگونه که در آیه غفلت و اعراض در کنار هم مطرح شده اند؟ پاسخ: غفلت و بی توجهی دو گونه است:

الف: غفلتی که شخص با هشدار بیدار می شود.

ب: غفلتی که مقدمه ی اعراض است، یعنی شخص غافل نمی خواهد بیدار شود. همچون کسی که خودش را به خواب زده که با صدا زدن نیز چشم خود را باز نمی کند.

از آنجا که غالب مردم از معاد و حساب غافلند، خداوند این غفلت را به همه مردم نسبت داده است و گر نه همیشه گروهی از مردم، استثنا هستند. در آیه ۹۷ همین سوره، به اقرار به غفلت از زبان خود مردم نیز اشاره شده است. «يَا وَيْلَتَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا»

آنچه از آیات بدست می آید این است که:

۱ همه ی افراد مورد سؤال قرار می گیرند. «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱) ۲ همه ی اعمال مورد محاسبه واقع می شود. «لَنَسْئَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲) ۳ همه ی احوال مورد رسیدگی قرار می گیرد. «إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳) ۴ از همه ی اعضای بدن انسان سؤال خواهد شد. «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصِيرَ وَ... كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» (۴) ۵ از نعمت های الهی سؤال می شود. «لَنَسْئَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۵) ۶ همه کارها را در هر کجا و به هر اندازه که باشد حاضر خواهند ساخت. «إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ» (۶) در اولین سؤال، از نماز خواهند پرسید و به حساب امور مهمی چون، جوانی، عمر، راه کسب درآمد و هزینه ی آن و بویژه مسأله ی رهبری و ولایت خواهند پرداخت و همین بس که خداوند، خود، حسابرسی خواهد بود. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۷)

پیام ها:

۱ حسابرسی مردم قطعی است. «اِقْتَرَبَ» (بکار رفتن فعل ماضی به جای مضارع، نشانه ی قطعی بودن است). ۲ قیامت و زمان حسابرسی را دور نپنداریم. «اِقْتَرَبَ» ۳ حساب، برای همه انسان هاست. «لِلنَّاسِ» ۴ نظم و حساب، لازمه ی یک زندگی کامل است. «حِسَابُهُمْ» (انسان، پدیده ای

ص: ۴۲۳

- ۱-۱. اعراف، ۱۶.
- ۲-۲. نحل، ۹۳.
- ۳-۳. بقره، ۲۸۴.
- ۴-۴. اسراء، ۳۶.
- ۵-۵. نحل، ۹۳.
- ۶-۶. لقمان، ۱۶.
- ۷-۷. انبیاء، ۴۷.

تصادفی نیست، بلکه موجودی هدفدار و بر مبنای حساب و محاسبه است.) ۵ گاهی باید برای جذب حواسها، سخن را کوبنده و هشدار دهنده آغاز کرد.

سوره با جمله «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» شروع شده است.

۶ این حساب است که به سراغ انسان ها می آید، هر چند آنان از حساب، غافل باشند و یا از آن بگریزند. «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» و نفرمود: «اقترَب الناس الی حسابهم» ۷ غفلت، زمانی خطرناک است که بر اساس بی اعتنایی باشد. «غَفَلَهُ مُعْرِضُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲]

اشاره

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (۲)

هیچ پند تازه ای از طرف پروردگارشان برای آنان نیامد، مگر اینکه آن را شنیدند و (باز) سرگرم بازی شدند.

نکته ها:

مسأله ی قدیم یا حادث بودن کلام خدا، از جمله مسائلی است که در زمان خلفای بنی عباس مطرح شد و مورد جرّ و بحث فراوان قرار گرفت. به نظر می رسد که طرح این بحث، بیشتر جنبه سیاسی داشت تا مردم را از امور اساسی و حقایق اصیل اسلامی و برخورد با حکام ستمگر، منصرف سازند. بدیهی است که محتوای قرآن، از علم خداوند سرچشمه گرفته و قدیم است، ولی الفاظ آن که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده، حادث و جدید است. به هر حال، این گونه مباحث، مشکلی را از افراد و جامعه حل نمی کند و امامان ما نیز از آن پرهیز داشته اند. (۱)

پیام ها:

۱ تذکرات الهی با تداوم و تکرار همراه است. «مَا يَأْتِيهِمْ» (فعل مضارع) ۲ تذکر و تربیت، ملازم یکدیگرند. «ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ»

ص: ۴۲۴

۳ قرآن، مایه ی ذکر است. «ذِكْرٍ مِّنْ رَبِّهِمْ» ۴ نوآوری در تذکر، یک ارزش است. «ذِكْرٍ مِّنْ رَبِّهِمْ مُّجِدِّثٍ» ۵ گوش دادن و فهمیدن کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «اسْتَمْعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ» ۶ سرچشمه لهو و لعب، غفلت و اعراض است. «فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ يَلْعَبُونَ» ۷ زندگی به دور از وحی و یاد الهی، بازیچه ای بیش نیست. «وَهُمْ يَلْعَبُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳]

اشاره

□ لَاهِيَةً قُلُوبِهِمْ وَاسْتَرْوَا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ أَمْ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳)

در حالی که دلهای آنان (از حق، غافل و به چیز دیگری) سرگرم است و کسانی که (کافر شدند و به خود) ستم کردند، مخفیانه نجوی می کنند که آیا این (مرد) جز بشری مثل شماست؟ آیا با اینکه می بینید به سوی سحر می روید؟!

پیام ها:

□ ۱ سرگرمی به مسائل بی ارزش انسان را از توجه به مسائل اصلی مثل حساب و قیامت غافل می کند. «وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ ... لَاهِيَةً قُلُوبِهِمْ» ۲ افراد منحرف، انحراف خود را توجیه می کنند. «بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ أَمْ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ» ۳ تا دل از خدا غافل نشود، انسان، آیات الهی را به بازی نمی گیرد. «يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبِهِمْ» ۴ مخالفان انبیا، در پنهان توطئه می کنند و معجزات را سحر و جادو می شمزند.

□ «وَاسْتَرْوَا النَّجْوَى أَمْ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ» ۵ کفار با پوشاندن حقایق، نسبت به خود و دیگران ظلم می کنند. «ظَلَمُوا» ۶ تهمت ستمگران به انبیا نشانه آن است که مکتب انبیا ظلم ستیز است. «الَّذِينَ ظَلَمُوا ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ» ۷ زندگی انبیا در میان مردم و بسیار ساده و عادی بود. «بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ»

اشاره

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۴)

(پیامبر) گفت: پروردگار من، هر سخنی که در آسمان و زمین باشد می داند. او شنوای داناست.

پیام ها:

۱ پیامبران در مقابل توطئه ها و تهمت ها، به خداوند توکل می کنند. «قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ» ۲ هر چند دشمنان، در توطئه، نجوا و مخفی کاری می کنند «وَأَسْرُوا النَّجْوَى»، اما خداوند همه چیز را می داند و پنهان و آشکار، برای او یکی است. «يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» ۳ توجه به علم خداوند، سبب کنار گذاشتن توطئه ها و نجوی ها است. «وَأَسْرُوا النَّجْوَى ... رَبِّي يَعْلَمُ» ...

اشاره

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتِرَاءُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِالْبَيِّنَاتِ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوْلُونَ (۵)

(کفار) گفتند: (آنچه محمد آورده، وحی نیست) بلکه خواب های آشفته است، بلکه آنها را به دروغ به خدا نسبت داده، بلکه او یک شاعر است، پس (اگر راست می گوید) باید همان گونه که (پیامبران) پیشین (با معجزه) فرستاده شده بودند، او برای ما معجزه ای بیاورد.

نکته ها:

کلمه «أَضْغَاثُ» جمع «ضغث» به معنای دسته و مجموعه و «أَحْلَامٍ» جمع «حلم» به معنای خواب است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» به معنای مجموعه خواب های پراکنده است.

کفار از پیامبر اسلام معجزاتی همچون معجزات موسی و عیسی می خواستند، ولی هدفشان بهانه جویی بود. زیرا انتخاب نوع معجزه وابسته به حکمت الهی است نه هوسهای مردم.

۱ تناقض گویی کفار نشانه ی بی منطقی آنان است. «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ» ...

۲ دشمن به وارد کردن یک تهمت قانع نمی شود. «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ»... (او از همه راهها ضربه می زند) «أَسْرِوْا النَّجْوَى ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ ... بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» و تهاجم تبلیغاتی و اتهامات پی در پی، از شیوه های اصلی کار دشمن است. ۳ دشمن با همه ی تهمت هایی که می زند، اما از درون دچار تردید است. (۱) «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ» ۴ مشرکین هم می دانند که لازمه ی نبوت، آوردن معجزه است. «فَلْيَأْتِنَا» ۵ مردم، خواهان معجزه ی حسی هستند. «فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمِهِ أَهْلُكِنَا هَذَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (۶) وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسِئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۷)

تمام آبادی هایی که پیش از اینها هلاکشان کردیم، (تقاضای این گونه معجزات را کردند، ولی همین که پیشنهادشان عملی شد) ایمان نیاوردند، پس آیا اینان ایمان می آورند؟

و(ای پیامبر! به آنان بگو:) ما(هیچ پیامبری را) پیش از تو نفرستادیم مگر اینکه(آنها نیز) مردانی بودند که ما به ایشان وحی می کردیم، پس اگر نمی دانید از اهل اطلاع(و اهل کتب آسمانی) پرسید.

نکته ها:

در آیات قبل، کفار می گفتند: «هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ»؟ آیا این مرد، جز بشری مثل

ص: ۴۲۷

شماست؟ در این آیه خداوند می فرماید: نه تنها این پیامبر صلی الله علیه و آله بلکه تمام انبیای پیشین نیز انسان هایی بودند که به آنان وحی می شده است. بشر بودن با پیامبری منافاتی ندارد.

چون مشرکین با اهل کتاب رابطه خوبی داشتند، خداوند به آنان می فرماید: از اهل کتاب (یهود و نصاری) سؤال کنید.

سؤال از اهل ذکر و رجوع به کارشناس، یک اصل عقلایی است و در این آیه مراد از اهل ذکر علمای یهود و نصارا هستند. در روایات سفارش شده که هر کجا متحیر شدید از اهل بیت پیامبر علیهم السلام سؤال کنید که آن بزرگواران مصداق کامل اهل ذکر هستند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نه عالم اهل سکوت و کتمان باشد و نه جاهل خاموش. «لا ینبغی للعالم أن یسکت علی علمه و لا ینبغی للجاهل أن یسکت علی جهله و قد قال الله تعالی: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ... (۱)»

پیام ها:

۱ سنت الهی این است که هر کجا کفر و لجاجت باشد قهر الهی خواهد بود. «مَا آمَنَتْ ... أَهْلُكُنَاهَا» (ایمان سبب حفظ و بقای جوامع بشری است). ۲ با دیده ی عبرت به تاریخ بنگریم. «أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ» ۳ تمام انبیا از مردان بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا» ۴ به همه ی انبیا وحی می شده و علم آنان از همین سرچشمه است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۵ سؤال و پرسش، سفارش دین است. «فَسْئَلُوا» ۶ سؤال باید برای فهمیدن باشد، نه چیز دیگر. «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» ۷ تا از اهلش نپرسیم، به علم نمی رسیم. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ...

۸ در مسائل اعتقادی و دینی تا رسیدن به علم، کاوش و تحقیق کنیم. «فَسْئَلُوا» ...

۹ عالم باید در دسترس باشد تا سؤال از او ممکن باشد. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۰ اهل علم بودن کافی نیست، اهل ذکر بودن با ارزش است. (بسیارند افراد

ص: ۴۲۸

دانشمندی که از خدا غافلند) «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۱ در هر کاری اهلیت لازم است، داشتن اطلاعات سطحی، تقلیدی و گذرای کارساز نیست. «أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۲ بر اهل ذکر، راهنمایی مردم واجب است و گر نه امر به سؤال، لغو و بیهوده خواهد بود. «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸]

اشاره

وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَ مَا كَانُوا خَالِدِينَ (۸)

و(همچنین) ما آنها را پیکره‌هایی که غذا نخورند قرار ندادیم و آنان جاویدان نبودند(که نمیرند).

نکته ها:

از جمله رموز موفقیت یک رهبر آن است که در امور زندگی، در کنار مردم و همانند با آنان باشد تا مردم با دیدن او و برخورد‌های او ساخته شوند.

پیام ها:

۱ انبیا در بعد مادی و نیازهای انسانی هیچ فرقی با سایر مردم ندارند. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

لَّا يَأْكُلُونَ»

۲ انتظار فرشته بودن انبیا و مصلحین و مریدان، توقعی نابجاست. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

۳ ترک غذا و همسر، خواست خدا و ادیان الهی نیست. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَّا يَأْكُلُونَ» ۴ مرگ فراگیر است، حتی پیامبران هم ابدی نیستند. «وَ مَا كَانُوا خَالِدِينَ»

ص: ۴۲۹

اشاره

ثُمَّ صَدَقْنَاَهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹)

سپس ما به وعده ای که به آنان داده بودیم، وفا کردیم. پس آنان و هر که را خواستیم، نجات دادیم و اسراف کاران را هلاک نمودیم.

نکته ها:

این آیه در مقام تسلیت و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، که ما به وعده های خود در مورد نجات مؤمنان وفا می کنیم.

پیام ها:

۱ وعده پیروزی که خداوند به انبیا داده، حتمی است. «ثُمَّ صَدَقْنَاَهُمُ الْوَعْدَ» ۲ وعده ی خداوند به انبیا نجات آنان و هلاکت مخالفان آنهاست. «فَأَنْجَيْنَاهُمْ ... وَ أَهْلَكْنَا» ۳ کیفرهای الهی، نتیجه ی اعمال خودماست. «أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ» ۴ اسراف، زمینه ساز هلاکت است. و هلاکت، سرنوشت همه ی اسراف کاران است. «الْمُسْرِفِينَ»

اشاره

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰)

همانا بر شما کتابی نازل کردیم که در آن وسیله ی تذکر شماست، آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

کلمه «ذِكْرُكُمْ» یا به معنای وسیله ی تذکر است و یا به معنای مایه ی عزّت و نام شما.

کلمه ی «ذکر» در لغت به معنای شرافت و شهرت نیز آمده است. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: مراد از جمله ی «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» آن است که در کتاب

ذکر شده که اطاعت پس از پیامبر صلی الله علیه و آله برای امام است. (۱) یعنی عزت و شرف شما در اطاعت از امام پس از پیامبر است.

پیام ها:

۱ کتاب و قانونی سبب رشد و بیداری است که از سوی خداوند باشد. «أَنْزَلْنَا فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۲ قرآن، دارای موقعیت والا و جایگاه بلندی است. «كِتَابًا» (۲) یکی از اهداف نزول کتب آسمانی، تذکر و کرامت بخشیدن به انسان هاست.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۴ تاریخ گذشته ی انسان و سرنوشت و آینده ی او در قرآن ترسیم شده است.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۵ قوم عرب و سرزمین حجاز از برکت قرآن، عزیز و نامدار شد. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۶ اگر انسان ها بیندیشند، حتماً دست نیاز به سوی وحی و کتاب آسمانی دراز خواهند کرد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۷ از تمایلات فطری مردم برای ارشاد آنان کمک بگیریم. (هر کس میل دارد نامش در تاریخ به خوبی و کرامت بماند، خدا در این آیه می فرماید: کتابی برای شما فرستادیم که نامتان بماند.) «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۸ تکذیب انبیا، بی خردی است. زیرا معارف قرآن هماهنگ با عقل است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا... أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

ص: ۴۳۱

۱-۱. تأویل الآيات، ص ۳۱۹.

۲-۲. تنوین در کلمه ی «کتاباً» نشانه ی عظمت و بزرگی است.

اشاره

وَ كَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَوْمٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ (۱۱)

و ما چه بسیار آبادی هایی را در هم شکستیم که مردمش ستمگر بودند و پس از آنها قومی دیگر را پدید آوردیم.

پیام ها:

۱ هلاکت بدنبال ظلم، یک سنت الهی است. «کَمْ» ۲ هر کس قانون الهی را بشکند، شکسته می شود. «قَصَمْنَا» (کلمه ی قصم به معنای شکستن شدید است).

۳ انسان ها خود، سرنوشت خویش را رقم می زنند. «قَصَمْنَا ظَالِمَةً» ۴ اگر ظلم به صورت یک سیره و روش در آید، قهر الهی را در پی خواهد داشت. «كَانَتْ ظَالِمَةً» لکن اگر ظلمی مداوم نباشد و انسان با متوجه شدن آن توبه کند آن قهر را به دنبال نخواهد داشت).

۵ نابود ساختن و ایجاد کردن، برای خداوند تفاوتی ندارد. «قَصَمْنَا ... أَنْشَأْنَا»

اشاره

فَلَمَّا أَحْسَبُوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ (۱۲) لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِينِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ (۱۳) قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۱۴) فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ (۱۵)

پس چون (قوم ستمگر) قهر ما را احساس کردند، ناگهان پا به فرار گذاشتند.

(اما خطاب رسید که) فرار نکنید! و به خانه هایتان و آنچه در آن کامیاب بودید باز گردید، شاید مورد سؤال قرار گیرید.

(و چون عذاب ما را جدی دیدند) گفتند: ای وای بر ما! همانا ما ستمکار بودیم.

و پیوسته، این سخن آنان بود تا ما آنها را درو کرده و خاموش و بی حرکت ساختیم.

نکته ها:

کلمه ی «حصید» به معنای محصود یعنی درو شده است. کلمه «خامد» به معنای خاموش شدن است.

در اینکه مراد از «مورد سؤال قرار گیرید» چیست؟ ممکن است این باشد که خودتان از یکدیگر، یا فقرا از شما، یا تاریخ آینده از شما سؤال کند. و الله العالم.

پیام ها:

۱ عذابی که بر جوامع ستمگر نازل می شود تدریجی است. «فَلَمَّا أَحْسُوا» (احساس در مورد دیدن آثار قهر است که به تدریج پیدا می شود).

۲ هیچ کس را در مقابل قهر خداوند، تاب مقاومت نیست. «يَزْكُضُونَ» (مغرورها نیز بهنگام خطر، صحنه را خالی کرده و می گریزند). ۳ از قهر الهی نمی توان فرار کرد. «لَا تَزْكُضُوا» ۴ کامیابی می تواند زمینه ساز ظلم و طغیان باشد. «مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ» ۵ باید مجازات را در محل وقوع جرم اجرا کرد، شاید مورد سؤال واقع شوند.

«لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ» ۶ ستمگران سرانجام مورد بازخواست قرار خواهند گرفت. «تُسْئَلُونَ» ۷ پایان ظلم، پشیمانی است. «يَا وَيْلَنَا» ۸ عاقبت، وجدان های خفته، بیدار و منکران حقیقت، بر آن اقرار خواهند کرد.

«إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ۹ به هنگام نزول بلا، ناله ها از اثر می افتند. «فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ» ...

۱۰ کفر و ظلم، سرنوشتی همچون گیاهان درو شده و بی جان برای انسان به

ارمغان می آورد. «حَصِيداً خَامِدِينَ» ۱۱ جا و جنجال های تبلیغاتی، ستایش ها و تملق ها، و تهدیدها و ارعاب ها در محضر الهی محکوم به خاموشی است. «خَامِدِينَ» ۱۲ ظلم مستمر، عذاب الهی را در پی دارد. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... حَصِيداً خَامِدِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۶ تا ۱۷]

اشاره

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (۱۶) لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوَ لَا تَتَّخِذُنَا مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ (۱۷)

و ما، آسمان و زمین و آنچه را که میان آنهاست برای بازی نیافریدیم.

(و) اگر چنانچه (بر فرض محال) می خواستیم سرگرمی انتخاب کنیم و بازیگر بودیم، هر آینه آن را از پیش خود (و متناسب با خود) انتخاب می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «لَمَوْ» در لغت عرب در مورد کارهای محال آورده می شود و چون در اینجا لهو برای خداوند محال است، آن کلمه بکار رفته است.

در این آیات، ابتدا خداوند می فرماید: ما «لاعب» نیستیم و سپس در ادامه بجای آنکه بفرماید: «لو اردنا أن نتخذ لعبا» فرمود: «أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوَ»، بنا بر این معلوم می شود که جوهره ی لهو و لعب یکی است، لذا در تفسیر المیزان می خوانیم: کار منظم و شکل یافته ای که با اهداف خیالی همچون افعال کودکان صورت می پذیرد، «لعب» نام دارد، ولی همین که این کارهای خیالی به جدی رسید که انسان را از امور اصلی باز داشت و به صورت سرگرمی در آمد، به آن «لهو» می گویند و این هر دو در مورد خداوند، بی معنا و باطل است.

در قرآن مجید بارها بر این مسئله تأکید شده است که جهان هستی بازیچه نیست و هدفدار آفریده شده است. از جمله، آیه ۱۲ سوره ی طلاق، هدف را ایمان انسان ها دانسته و می فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ... لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ»

قَدِيرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» خداوند آسمان های هفتگانه و مثل آنها زمین را خلق کرد... تا شما بدانید که او بر هر کاری قادر است و علم او بر هر چیزی احاطه دارد. البته تحقق این هدف با تفکر در هستی و درس گرفتن و اقرار بر آنست.

در معنای این جمله که «اگر بنا داشتیم سرگرمی برای خود بگیریم، قطعاً از پیش خود این کار را می کردیم» چند معنا گفته شده است:

الف: آفریدن هستی، بر فرض برای سرگرمی باشد، کار اوست نه بت ها.

ب: بر فرض بنای سرگرمی داشتیم از فرشتگان و مقربان درگاه خود سرگرمی درست می کردیم و کاری به جهان مادیات و طبیعت نداشتیم.

امام صادق علیه السلام با استناد به آیه، انسان را از انجام کارهای لهُو، نهی فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ هستی هدفدار است. «وَمَا خَلَقْنَا... لِأَعْيُنٍ» (اگر آفرینش، بیهوده نیست، پس مرگ هم، نیستی و پایان کار محسوب نمی شود). ۲ کسی که هدفش بازیگری است، وسایل بازی می سازد، نه جهان بی نهایتی که تنها، سلول و اتم آن عصرها و نسل ها را به مطالعه پیرامون آن واداشته است.

«وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ» ۳ اگر بر فرض محال بنای خداوند بر بازی و کار لغو بود، باید آن را متناسب با ذات خود می آفرید، (نه مادیات و اجسام). (۲) «لَا تَخْذَنَاهُ مِنْ لَدُنَّا» ۴ اگر بر فرض محال، خداوند هدف بازیگری داشت، دیگر کاری به خلقت انسان نداشت، این همه انبیا را بزحمت نمی انداخت، امر و نهی نمی کرد و ثواب و عقابی مقرر نمی داشت. «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَنْجِذَ لَهَوًا لَا تَخْذَنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

ص: ۴۳۵

۱-۱. دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۰۶.

۲-۲. تفسیر صافی.

اشاره

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (۱۸)

(این چنین نیست)، بلکه ما حق را بر باطل می‌کوبیم تا مغز آن را در هم بشکنند، پس بی‌درنگ، باطل محو و نابود می‌شود. و ای بر شما از آنچه (خداوند را به آن) توصیف می‌کنید (و نسبت لهو و لعب و بیهوده کاری می‌دهید).

نکته‌ها:

کلمه «قذف» به معنای پرتاب از راه دور و با سرعت و قدرت است و کلمه «دمغ» نیز به ضربه ای گفته می‌شود که به سر می‌خورد و تا مغز اثر می‌گذارد.

کلمه «ویل» به معنای عذاب و هلاکت است و در جایی بکار می‌رود که مورد استحقاق هلاکت را داشته باشد. (۱)

پیام‌ها:

۱ پیروزی حق، اراده و خواست خداوند و جلوه ای از هدفداری نظام آفرینش است. «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ» ۲ برخورد حق با باطل باید تهاجمی باشد نه تدافعی. «نَقْذِفُ» ۳ سنت خداوند بر نابودی و محو باطل است. «نَقْذِفُ فَيَدْمَغُهُ» ۴ حق بر باطل پیروز است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» ۵ محو شدن باطل با حضور حق در جبهه است. «نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ» ۶ در مبارزه علیه باطل باید سرعت، قدرت و هدف‌گیری درست مراعات شود.

«نَقْذِفُ فَيَدْمَغُهُ» ۷ باطل باید به کلی نابود شود، نه آنکه نیمه جانی داشته باشد. «فَيَدْمَغُهُ» ۸ باطل رفتنی است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

ص: ۴۳۶

۹ حکومت چند روزه ی باطل، بر اساس سنت مهلت دادن الهی است و عاقبت از آن متقین و اهل حق است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» ۱۰
وای بر کسانی که آفرینش را بازیچه می دانند. «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۹ تا ۲۱]

اشاره

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ (۱۹) يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ (۲۰)
أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ (۲۱)

و برای اوست هر که در آسمان ها و زمین است، و کسانی که نزد او هستند (فرشتگان) از (برای) عبادت او تکبر نمی ورزند و خسته و درمانده نمی شوند.

آنان شبانه روز بی آنکه سستی ورزند، خداوند را به پاکی می ستایند.

آیا خدایانی که (کفار) از زمین انتخاب کرده اند، مردگان را زنده می کنند؟

نکته ها:

در مالکیت مجازی، هر چه انسان به مولی نزدیکتر می شود، کمتر حساب می برد و لذا گاهی هم خلاف می کند ولی در مالکیت حقیقی، هر چه انسان به معبود نزدیکتر می شود، بیشتر عبادت می کند. (۱) «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» در خطبه ی اول نهج البلاغه درباره ی ملائکه آمده است: «لا- يغشاهم نوم العيون و لا سهو العقول و لا فتره الأبدان و لا غفله النسيان» یعنی خواب، فراموشی، خستگی و غفلت در ملائکه نیست.

ص: ۴۳۷

۱ مالکیت حقیقی جهان هستی، تنها از آن خداوند است. « وَ لَهُ مَنْ فِي » ... (پس اکنون که مملوک او هستیم، به وظیفه ی بندگی خود عمل کنیم). ۲ عبادت و بندگی منحصر به انسان نیست. « وَ مَنْ عِنْدَهُ » ...

۳ در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. (کلمه « مَنْ » در جمله « مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ » که در مقابل « مَنْ عِنْدَهُ » آمده، نشانه ی موجوداتی با شعور، غیر از فرشتگان است). ۴ بعضی از مخلوقات خداوند به مقام قرب او می رسند. « وَ مَنْ عِنْدَهُ » ۵ ریشه ی ترک عبادت، تکبر است. « لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ » ۶ عبادت، انسان را با فرشتگان همسو می کند. « لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ » ۷ نشاط، مایه ارزشمندی عبادت است. « لَا يَسْتَحْسِرُونَ » ۸ فرشتگان، خواب ندارند. « يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ » ۹ تداوم عبادت، به آن ارزش می دهد. « يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ » ۱۰ عقائد باطل را زیر سؤال ببریم. « أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ »

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲۲]

اشاره

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۲۲)

اگر در آسمان ها و زمین خدایانی جز الله بود، هر آینه آن دو فاسد می شدند، پس منزّه است خداوند پروردگار عرش، از آنچه (ناآگاهان) توصیف می کنند.

نکته ها:

اگر به کتابی که نویسنده ی آن چند نفر باشند نگاهی دقیق بیندازیم، بخوبی خواهیم دید که جملات، سیاق و محتوای هر قسمت از کتاب با بخش دیگر آن متفاوت است و بدیهی است که هر چه کتاب، بزرگتر و مفصل تر باشد، این اختلاف، بیشتر و بارزتر خواهد بود، زیرا بر

فرض که در نوشتن یک جمله، یک سطر و یا یک صفحه، هماهنگی تصادفی پیدا شود ولی در کتاب بزرگ هستی، این هماهنگی و نظم بدون پروردگاری یکتا محال است.

سؤال: اگر خدای یکتا در مصدر امور است، پس تضادهای موجود برای چیست؟ پاسخ: اگر بشود نام آنها را تضاد گذاشت، باید گفت از نوع تضاد دو لبه ی قیچی و یا دو کفه ی ترازوست که تحت یک تدبیر و برای انجام یک هدف صورت می پذیرد و یا مثل حرکت متضاد دو دست یک انسان برای فشار دادن پارچه ای است که می خواهد آب آن را بگیرد می باشد.

هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام پرسید: دلیل یکتایی خداوند چیست؟ حضرت فرمود:

«اتصال التدبیر و تمام الصنع کما قال الله عز و جل: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا...» پیوستگی و انسجام تدبیر جهان و کامل بودن آفرینش، دلیل وحدانیت اوست. (۱)

این آیه در پاسخ کسانی است که برای هر چیز و هر امری، ربّ، مدبر و خدایی قائل بودند و لذا فرمود: «رَبُّ الْعَرْشِ» یعنی پروردگار همه هستی، الله است.

پیام ها:

۱ تعدّد پروردگار، امری محال است. «لَوْ كَانَ» (کلمه «لَوْ» در جایی بکار می رود که انجام شدنی نباشد.) ۲ خدای آسمان ها و زمین یکی است. «فِيهِمَا» بر خلاف مشرکین که برای هر کدام از آسمان ها و زمین، ربّی قائل بودند، قرآن پروردگار همه را یکی می داند. «وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» (۲) ۳ تعدّد در مدیریت، مایه ی از هم پاشیدگی و فساد است. «آلِهَةٌ لَّفَسَدَتَا» ۴ به هنگام ذکر سخن باطل، تنزیه خداوند لازم است. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ» ۵ تسبیح خداوند باید پس از آگاهی و بر اساس استدلال و منطق باشد نه کورکورانه و از روی لقلقه ی زبان. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ» (اوّل استدلال

ص: ۴۳۹

۱-۱. توحید صدوق، ص ۲۵۰.

۲-۲. زخرف، ۸۴.

شد که اگر دو مدیریت بود هستی به فساد کشیده می شد سپس تسبیح خدا آمد.

«سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲۳]

اشاره

«لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (۲۳)

او (خداوند) از آنچه انجام می دهد سؤال نمی شود، اما آنها (مردم) در انجام کارهایشان مورد بازخواست قرار می گیرند.

نکته ها:

مسئولیت پاسخگویی انسان در قبال کارهایی که انجام می دهد، بارها در قرآن مطرح شده است، از آن جمله می فرماید: «فَو رَبِّكَ لَنَسْتَلَنَّهٗمْ أَلْجَمِینَ» (۱) به پروردگارت سوگند که از همه ی مردم سؤال خواهیم کرد. و یا در جایی دیگر می خوانیم: «وَقَفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) آنها را متوقف کنید، آنها باید بازخواست شوند. به هر حال در روز قیامت، از افکار و نیات، از جوانی و عمر، از درآمد و مصرف، از انتخاب رهبر و اطاعت از بزرگان، سؤال خواهد شد.

سؤال: چگونه است که در آیه دیگری می فرماید: از هیچ جن و انسی سؤال نمی شود؟ «فَیَوْمَئِذٍ لَا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ» (۳) پاسخ: در قیامت صحنه ها متفاوت است و هر صحنه ای شرایط خاص خود را دارد. مثلاً در یک موقف وقتی از انسان ها سؤال شود، آنها می توانند با زبان پاسخ گو باشند، اما در موقف دیگر بر لب های آنان مهر می زنند و دیگر اعضا و جوارح به شهادت بر اعمال می پردازند.

پیام ها:

۱ خداوند، مالک حقیقی و مطلق هستی است و مالک در تصرف در محکومش، مورد مؤاخذه واقع نمی شود. «رَبِّ الْعَرْشِ ... لَا یُسْئَلُ» ۲ کسی می تواند سؤال کند که طلبی و یا حقی داشته باشد و هیچ کس از خداوند

ص: ۴۴۰

۱-۱. حجر، ۹۲.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. الرحمن، ۳۹.

طلبی و یا بر او حقی ندارد. «لَا يُسْئَلُ» ۳ کسی می تواند از خداوند بازخواست کند که ما فوق او و بر او برتری داشته باشد و چنین موجودی نیست. «لَا يُسْئَلُ» ۴ انسان ها در قبال کارهایشان مسئول و متعهدند. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» ۵ سؤال و مؤاخذه، بهترین نشانه بر مسئولیت و مهم ترین علامت بر آزادی و اختیار انسان هاست. (۱) «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (آری انسان مجبور بازخواست نمی شود) زیرا بازخواست و سؤال از شخصی غیر مسئول و مجبور، عقلاً قبیح است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۴]

اشاره

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (۲۴)

آیا آنها (کافران) بجای خداوند (یکتا) خدایان دیگری را گرفته اند؟ (پس به آنان) بگو: دلیل تان را بیاورید. این (قرآن) یادنامه ی پیروان من و یادنامه کسانی است که پیش از من بوده اند (که همه بر نداشتن شریک برای خداوند اتفاق کلمه دارند) اما اکثر مردم، حق را نمی دانند، پس (از آن) روی گردانند.

نکته ها:

علی علیه السلام فرمود: همانا با نزول قرآن به پیامبر، علم پیامبران پیشین و علم اوصیا و علم آنچه که تا قیامت رخ می دهد، داده شده است. آن گاه حضرت این آیه را تلاوت کرد که خداوند به پیامبرش می گوید: (۲) «هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي» ... بنا بر این قرآن، حاوی علم ما کان و ما یکون است.

ص: ۴۴۱

۱- ۱) در حدیثی از امام رضا علیه السلام آمده است که خداوند به آدم علیه السلام خطاب فرمود: «یا بن آدم، بمشیتی کنت انت الذی تشاء لنفسک ما تشاء» یعنی من اراده کرده ام که تو با خواست خودت آزاد باشی. (تفسیر صافی)

۲- ۲) تفسیر فرات، ص ۲۶۱.

۱ هر کس از خداوند واحد دور شود، در دام خدایان متعدّد می افتد. «أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً» ۲ پیامبر باید با مردم برخورد استدلالی کند و از آنان برهان بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۳ توحید، دارای دلیل است، «لَوْ كَانَ فِيهِمَا...أَمَا شَرِكٌ هِيَ دَلِيلٌ نَدَارِدُ. (۱) «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۴ در اصول عقاید نمی توان تقلید کرد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۵ توحید پیام تمام کتب آسمانی است. «ذِكْرٌ مِنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مِنْ قَبْلِي» ۶ کتب آسمانی مایه زنده شدن فطرت خفته و یادآور دانسته های فراموش شده است. «ذِكْرٌ مِنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مِنْ قَبْلِي» ۷ در فضای جهل، نه اقبال اکثریت ارزش دارد و نه اعراض آنها. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲۵]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (۲۵)

و پیش از تو هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر آنکه به او وحی کردیم که معبودی جز من نیست، پس (تنها) مرا بپرستید.

نکته ها:

اگر چه خداوند در آیه ی ۴۰ سوره احزاب بطور صریح مسأله ی خاتمیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را مطرح فرموده که «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَ لَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ» ولی باز به طرق مختلف بر آن اشاره کرده است. از آن جمله اینکه بیش از ۳۰ مرتبه در

ص: ۴۴۲

(۱- ۱). چنان که در آیه دیگر می خوانیم: «و من يدع مع الله إلهاً آخر لا برهان له» مؤمنون، ۱۱۷.

عبارت های مختلف، کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» ذکر شده ولی حتّی برای یک بار هم کلمه ی «من بعدک» نیامده است.

پیام ها:

۱ رسالت، همراه با دریافت وحی است. «مَا أَرْسَلْنَا ... مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ» ۲ توحید در رأس برنامه همه ی انبیای الهی بوده است. «مَا أَرْسَلْنَا ... إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا» ۳ عمل باید بر مبنای اعتقاد باشد، اول مَبْنَأ، دوم بِنَأ. (ابتدا توحید در الوهیت، سپس توحید در عبادت) «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدُونِ» ۴ انحصار طلبی حقّ در قبال باطل، شعاری الهی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ (۲۶) لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (۲۷)

و(کفار) گفتند: خداوند رحمان (فرشتگان را برای خود) فرزند گرفته است! منزّه است او، بلکه (فرشتگان) بندگان گرامی هستند.

(فرشتگان) در کلام بر او سبقت نمی گیرند و (تنها) به فرمان او عمل می کنند.

نکته ها:

این تفکر که فرشتگان، فرزندان خدا هستند، علاوه بر مشرکین، در میان یهود و نصاری نیز شایع بوده است. (۱)

اطلاق کلمه «مُكْرَمُونَ» بر فرشتگان از این جهت است که آنان اولاً بندگان خدا هستند و ثانیاً این بندگی همراه با اخلاص است.

کلمه «رحمن» نزد مشرکان نامی شناخته شده برای خداوند بوده است. «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ»

ص: ۴۴۳

شرایط حاکم بر انسان، در باورها و قضاوت های او اثر می گذارد. چون افراد بشر دارای جسم هستند و خودشان را نیازمند به فرزند می بینند، درباره ی خداوند مبرای از جسمائیت و نیازمندی نیز اینگونه فکر می کنند.

پیام ها:

۱ به هنگام نقل سخن کفرآمیز دیگران، خداوند را تنزیه کنیم. «وَلَدًا سُبْحَانَهُ» ۲ هر گاه به نقل انحرافات دیگران می پردازیم، راه حق را نیز بیان کنیم.

«وَقَالُوا بَلْ» ۳ تسلیم فرمان خدا بودن، رمز کرامت بنده است. «مُكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ» (آری کسانی مورد کرامت واقع می شوند که نه در قول و نه در عمل، از دستور خدا پیشی نگیرند). «مُكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ» ۴ فرشتگان، مأموران الهی اند که تنها به فرمان او عمل می کنند و هیچگاه بر اوامر او پیشی نمی گیرند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۸]

اشاره

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (۲۸)

۲۸/۲۱

(خداوند) آنچه را که در (آینده) پیش روی آنان و یا گذشته ی آنهاست می داند و آنان (فرشتگان) جز برای کسی که خداوند رضایت دهد، شفاعت نمی کنند و از ترس او (پروردگار) بیمناکند.

نکته ها:

«خوف» یعنی ترس از گناه، ولی «خشیت» به معنای ترس از عظمت الهی است، ترسی که با تعظیم و احترام همراه باشد.

در روایات آمده است که مراد از «لِمَنِ ارْتَضَىٰ» یعنی کسی که دین او مورد رضایت است، هر چند گناهکار باشد، زیرا شخص با ایمان به خاطر توبه ای که پس از گناه می کند، مورد لطف

ص: ۴۴۴

پیام ها:

۱ تسلیم بی چون و چرا بودن، در برابر خدایی ارزش دارد که به همه چیز آگاه است. «بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ، يَعْلَمُ» توجه به اینکه خداوند همه چیز را می داند سبب تسلیم همراه با خشیت می شود. ۲ علم خداوند نسبت به گذشته و آینده یکسان است، بخلاف علم انسان که فقط نسبت به گذشته است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» ۳ بندگی و تسلیم در برابر خداوند، سبب داشتن مقام شفاعت است. «عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ، لَا يَسْبِقُونَهُ، يَشْفَعُونَ» ۴ فرشتگان نیز اهل شفاعت هستند. «لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» ۵ شفاعت، لیاقت می خواهد. کسانی مشمول شفاعت واقع می شوند که خداوند از دین آنها راضی باشد. «إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» ۶ معرفت بیشتر به خداوند باید سبب خشیت فزونتر باشد. «وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» (مقام عصمت، مانع از خشیت از خداوند نیست).

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۹]

اشاره

وَمَنْ يُقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۲۹)

و هر که از آنها (فرشتگان) بگوید: من به جای خداوند، معبود هستم، پس جزای او را جهنم قرار می دهیم (و) ما این گونه ستمکاران را کیفر خواهیم داد.

نکته ها:

شاید این آیه، از این باب باشد که: به در بگو تا دیوار بشنود، یعنی مردم بدانید هر کس حتی اگر فرشتگان مکرم (که این تصور در مورد آنها محال است) دیگران را به شرک دعوت کنند

ص: ۴۴۵

باید منتظر کیفر دوزخ باشند.

پیام ها:

۱ ادعای شرک از هیچ موجودی قابل قبول و بخشش نیست. «وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ» هر کس در برابر خداوند، قد علم و خود را به عنوان شریک مطرح کند، چه طرفداری بیابد و چه نیابد، کیفر او جهنم است. «إِنِّي إِلَهٌ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ» ۳ کیفرهای الهی بر طبق یک سنت و قانون جاوید است. «كَذَلِكَ» ۴ مشرک، ظالم است و کیفر ظلم جز دوزخ نیست. «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۰]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (۳۰)

آیا کافران نمی بینند که آسمان ها و زمین بهم بسته بودند، پس ما، آن دو را از یکدیگر باز کردیم و هر چیز زنده را از آب پدید آوردیم. آیا (با این همه) باز ایمان نمی آورند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از بسته بودن «رَتْقًا» و سپس باز شدن آسمان ها و زمین «فَفَتَقْنَاهُمَا» چیست، اقوالی ذکر شده است:

الف: زمین و آسمان در آغاز خلقت، یک چیز بودند و آن، توده ی عظیمی از گازها بود، سپس بر اثر انفجارات درونی و حرکت ها، تدریجاً از هم جدا شدند.

ب: مواد اصلی آسمان و زمین در ابتدا یکی بوده است، ولی با گذشت زمان، شکل جدیدی پیدا کرده اند.

ج: مراد از بسته بودن آسمان، نباریدن و منظور از بسته بودن زمین، گیاه نداشتن است، خداوند آنها را گشود، از آسمان باران نازل کرد و از زمین گیاهان را رویاند. (۱)

ص: ۴۴۶

سرچشمه ی پیدایش انسان و حیوانات، آب است. ۷۰٪ بدن انسان ها و حیوانات از آب است. حیات گیاهان، وابسته به آب است.

پیام ها:

۱ مشاهده ی طبیعت با هدف، کلید کسب ایمان است. «أَوْ لَمْ يَرَ... أَفَلَا يُؤْمِنُونَ» ۲ جهان طبیعت دوران های مختلفی داشته است. «كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا» ۳ در جمود و بسته بودن، خیری نیست، باز شدن سرچشمه ی حیات است. «رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا» ۴ سرچشمه ی همه موجودات زنده، از آب است. «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۱]

اشاره

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳۱)

و در زمین، کوه های ثابت و استوار قرار دادیم تا (مبادا زمین) آنها (مردم) را بلرزاند و در لابلا ی کوه ها، (دره ها و) راههای فراخ پدید آوردیم، شاید که آنها راه یابند.

نکته ها:

کلمه ی «رَوَاسِيَ» جمع «راسیه» به معنای ثابت است و مقصود از آن در این آیه، کوه های پابرجا است. کلمه ی «تَمِيدَ» از «مید» به معنای اضطراب چیزهای بزرگ است. کلمه «فِجَاج» نیز به راههای پهن میان دو کوه گفته می شود، همانگونه که راههای باریک و تنگ بین کوه ها «شعب» نام دارد. (۱)

برای کوه ها، فوائد بسیاری ذکر شده است، از جمله: نگهداری برف و ذخیره ی آب برای تابستان ها، جلوگیری از تندبادهای ناشی از جابجایی هوا، فراهم آوردن محیط مناسب برای پرورش گیاهان و جانوران، بهره دهی انواع سنگ ها برای بنای ساختمان، و...

ص: ۴۴۷

چگونه می توان باور کرد که خداوند حکیم برای جلوگیری از تزلزل زمین، کوه ها را قرار داده است، آیا برای پیشگیری از لغزش انسان ها در برابر حوادث، اولیا و پیشوایان صبور و قوی قرار نداده باشد؟!

پیام ها:

۱ آفرینش کوه ها تصادفی نیست، بلکه بر اساس تدبیر الهی است. «جَعَلْنَا» ۲ کوه ها مایه ی آرامش زمین اند. زمین بدون وجود کوه، به خاطر گازهای درونی و مواد مذاب، در معرض لرزشهای شدید قرار دارد. «رَوَّاسِيَّ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ» ۳ در لابلاى موانع بزرگ نیز راههای نجات وجود دارد. «جَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا» ۴ راههای میان کوه ها، هم وسیله دستیابی به مناطق دیگر و هم عامل هدایت به حکمت الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۲]

اشاره

وَ جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَ هُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ (۳۲)

و آسمان را سقفی محفوظ قرار دادیم، و آنها از نشانه های آن روی گردانند.

نکته ها:

زمین دارای دو نوع حفاظت است، یکی از درون و دیگری از بیرون. یکی به واسطه کوه ها، از تحرکات و فشار گازهای درونی که باعث زلزله و لرزشهای شدید است، و دیگری بوسیله هوای آسمان و جوّی که گرداگرد زمین را فرا گرفته است، از بمباران شبانه روزی شهاب سنگ ها، شعاع کشنده ی نور خورشید و اشعه های مرگبار کیهانی که دائماً زمین را در معرض خطرناک ترین تهدیدها قرار می دهد.

شاید مراد از محفوظ بودن آسمان، حفاظت آسمان ها از آمد و رفت شیطان ها باشد، چنان که در جای دیگر می فرماید: «وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ» (۱)

ص: ۴۴۸

۱ آفرینش آسمان روی حساب و هدف است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَیِّفًا مَّحْفُوظًا» ۲ نه تنها زمین که آسمان ها نیز حفظ می شوند. «مَحْفُوظًا» (حفظ می شوند از اینکه بر انسان ها سقوط کنند) ۳ آسمان، هم حافظ است «سَیِّفًا» و هم محفوظ. «مَحْفُوظًا» ۴ آسمان دارای نشانه هایی از قدرت و حکمت الهی است. «آیاتیها» ۵ هر چه خداوند بر عبرت آموزی و هدایت پذیری از آیات و نشانه های قدرت خویش تأکید می فرماید، اما انسان غافل و مغرور از آن اعراض می کند. «عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۳]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۳۳)

و او کسی است که شب و روز و خورشید و ماه را آفرید (که هر یک از آنها) در مداری (معین)، شناور (و در حرکت) است.

نکته ها:

شب نیز همچون روز، مخلوق و معجول الهی است، نظیر آیه ای که می فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ» (۱) یعنی مرگ نیز مثل حیات دارای وجودی است که خداوند آن را خلق فرموده است.

در کلمه ی «كُلٌّ» در این آیه چند احتمال است:

الف: نه تنها خورشید و ماه، بلکه همه ی کرات آسمانی در حرکت هستند.

ب: محلّ طلوع خورشید و ماه در مواقع مختلف متعدّد است. (۲)

ج: شب و روز نیز مثل خورشید و ماه در حرکتند، زیرا اگر ما از بیرون از فضای زمین به

ص: ۴۴۹

۱- ۱. ملک، ۲.

۲- ۲. تفسیر لاهیجی.

کره ی زمین نگاه کنیم، شب را که همان سایه ی زمین است، به صورت یک مخروط و روز را به شکل یک استوانه ی روشن، در حال گردش به دور زمین خواهیم دید. (۱)

پیام ها:

۱ بهترین راه خداشناسی، دقت در آفریده های الهی است. «هُوَ الَّذِي خَلَقَ»... زیرا طبیعت، همواره در اختیار همه ی انسان ها قرار دارد.

۲ همه ی کرات دارای مداری هستند که در آن حرکت می کنند. «كُلٌّ فِي فَلَكٍ» ...

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

وَ مَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اِنْ اِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (۳۴) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (۳۵)

و ما پیش از تو برای (هیچ) انسانی، جاودانگی (و زندگی ابدی) قرار ندادیم، پس آیا اگر تو از دنیا بروی، آنان! زندگانی جاوید خواهند یافت؟!

هر نفسی چشنده مرگ است و ما شما را با مبتلا کردن به بدی ها و خوبی ها آزمایش می کنیم و بسوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

اشاره

حضرت علی علیه السلام درباره ی «نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ» فرمودند: سلامتی و غنی، خیر، و بیماری و فقر، شر است و هر دو برای امتحان می باشد. (۲)

سیمای مرگ در قرآن و روایات

۱ آمادگی برای مرگ، نشانه ی اولیای خداست. «اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» (۳) جایگاه مرگ در زندگی انسان ها همچون گردنبند بر روی سینه ی دختران است. «خط

-
- ١-١. تفاسير الميزان و نمونه.
 - ٢-٢. مستدرک، ج ٢، ص ١٤٩.
 - ٣-٣. جمعه، ٦.

الموت علی ولد آدم مخط القلايده علی جيد الفتاه» (۱) ۳ مرگ، پایان راه نیست، بلکه به منزله ی تغییر در حیات و شیوه ی زندگی است، مانند لباسی که تعویض می شود. (۲)

۴ هر کس از انسان ها به نحوی از این جهان رخت برمی بندند، بعضی با سخت ترین حالات و عده ای مثل بو کردن گل. (۳)

۵ ترس انسان از مرگ مانند ترس راننده ای است که یا سوخت ندارد «آه من قله الزاد و طول الطريق»، (۴) یا بار قاچاق و کالای ممنوعه حمل می کند (گناهکار است) و یا آماده ی رانندگی نیست، و گر نه ترس چرا؟

پیام ها:

۱ سنت الهی بر جاوید نبودن انسان در این جهان است. «مَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ... الْخُلْدَ» ۲ اگر بنا باشد انسانی در دنیا همواره زنده بماند، آن شخص، پیامبر صلی الله علیه و آله خواهد بود. «أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ» ۳ گرچه خیر و شر، هر دو ابزار آزمایش اند، ولی آزمایش با تلخی ها مناسب تر است. «تَبْلُوَكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ» (شاید تقدم «شر» نیز به همین مناسبت باشد) ۴ آزمایشات الهی سخت و مهم است. «تَبْلُوَكُمْ... فِتْنَةً» ۵ با مرگ، نیست و نابود نمی شویم. «إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ»

ص: ۴۵۱

۱-۱. این تشبیه از امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا است.

۲-۲. بحار، ج ۶، ص ۱۵۴.

۳-۳. بحار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۴-۴. نهج البلاغه، حکمت ۷۷.

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَلَا هَذَا الَّذِي يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ وَ هُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۶)

و هر گاه کفار تورا ببینند، کاری غیر از به استهزا گرفتن تو ندارند، (با همدیگر می گویند): آیا این است آنکه خدایان شما را (به بدی) یاد می کند؟ در حالی که (این کافران) خودشان، یاد خدای رحمان را منکرند (و به او کفر می ورزند).

نکته ها:

کفر، انسان را به جایی می رساند که منطق قوی و قول معصوم را مسخره می کند، ولی حاضر نیست کوچک ترین بی احترامی نسبت به سنگ و چوب روا دارد، از اینرو گفتند:

« يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ » در حالی که منظورشان «یذکر آلہتکم بسوء» بود.

اگر در حوض یا استخر آبی، لاشه بدبویی افتاده باشد، با آمدن باران، تعفن و بدبویی آن بیشتر می شود. کفر همچون لاشه ی مرداری در روح انسان است که با دیدن پیامبر لجاجت بیشتری بروز می دهد.

پیام ها:

- ۱ کفار جز مسخره و تحقیر کردن حربه علمی و منطقی ندارند. «إِنْ يَتَّخِذُونَكَ...» (استهزا، نشانه ی ناتوانی از استدلال است).
- ۲ کفار عواطف مردم را علیه پیامبر تحریک می کردند. «آلِهَتَكُمْ» ۳ کسی که به خباثت درونی مبتلا شد، هر چه بیشتر رهبران الهی را ببیند، بیشتر عقب گرد می کند. «رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا يَتَّخِذُونَكَ»

اشاره

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷)

(طبیعت بشر به گونه ای است که گویا) انسان، از عجله آفریده شده، (اما) من به زودی آیاتم را به شما نشان خواهم داد، پس (در تقاضای عذاب از من) شتاب مکنید!

پیام ها:

۱ تعجیل انسان ها درخواست هایشان، بر مشیت و حکمت الهی تأثیری ندارد.

« سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ » ۲ انسان بر کنترل و مهار غرائز خود توانمند است. « خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ...

فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ »

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۸]

اشاره

وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (۳۸)

(کفار، به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنین) می گویند: اگر راست می گوید، این وعده (قیامت) کی فرا می رسد؟

پیام ها:

۱ خصلت شتاب زدگی انسان، زمینه ی پرسش کفار از زمان تحقق وعده های الهی است. « خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ... يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ » ۲ کفار، پیامبر اسلام و طرفدارانشان را دروغگو می پنداشتند. « إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ »

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۹]

اشاره

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (۳۹)

اگر کفار می دانستند زمانی که (آن روز فرا رسد، دیگر) نمی توانند شعله های آتش را از صورت ها و از پشت هایشان دور کنند و (هیچ چیز و هیچ) کسی آنان را یاری نمی کند، (این قدر درباره ی قیامت شتاب نمی کردند).

نکته ها:

در این آیه به نمونه ای از عجله ی انسان اشاره شده و آن اینکه کفار مرتباً از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می کردند: قیامت موعود و زمانی که به خاطر کفرمان عذاب می شویم، چه زمانی است؟ و بدین وسیله مایه ی ناراحتی حضرت می شدند. خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله تسلی خاطر می دهد که اگر آنها از روزی که نه تنها از پیش روی و از پشت سر، بلکه از همه سوی آتش بر

آنان احاطه پیدا خواهد کرد و هیچ راه فراری هم نخواهند داشت، آگاه بودند و شتابی در رسیدن آن نداشتند.

پیام ها:

۱ عجله انسان، به خاطر جهل است. «لَوْ يَعْلَمُ»... (اگر می دانستند عجله نمی کردند) ۲ علم به خطرات قیامت، مانع حق ستیزی است. «لَوْ يَعْلَمُ» ...

۳ کفر مانع شفاعت است. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ» ۴ معبودهای دیگر فاقد هر گونه کارآیی هستند. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ» ۵ کفار در قیامت، نه خود توان دور کردن آتش را دارند و نه از جانب بت ها و طاغوت ها به آنان کمکی خواهد شد. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۰]

اشاره

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ (۴۰)

بلکه (این آتش) ناگهان به سراغشان خواهد آمد و آنان را بهت زده خواهد کرد. پس (دیگر) نه قدرت دفع آن را دارند و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.

پیام ها:

۱ فکر که مختل شد، توانایی نیز مختل می شود. (بهت زدگی فکری، قدرت را می گیرد.) «فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبِيعُونَ» ۲ مهلت دادن به کفار، سنت الهی در دنیاست، نه آخرت. «وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۱]

اشاره

وَلَقَدْ أَسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۴۱)

(و) نگران مباش که تو را استهزا می کنند) همانا پیامبران پیش از تو نیز مورد استهزا قرار گرفتند. اما آنچه (از وعده های الهی) که مسخره می کردند، (سرانجام) دامان (خود) مسخره کنندگان را گرفت!

پیام ها:

۱ بشر در طول تاریخ از انبیا بهره مند بوده است. «بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ شیوه ی کفار در طول تاریخ تمسخر و استهزا بوده است. «سَخِرُوا مِنْهُمْ» ۳ آگاهی از رنجهای دیگران، رنجهای انسان را تسکین می بخشد. «أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۴ کارهای حکیمانه نباید به خاطر تمسخر گروهی تعطیل شود. (با اینکه پیامبران مسخره می شدند، ولی آمدن انبیا تعطیل نشد) «أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۵ استهزا، سبب گرفتاری است. «سَخِرُوا ... فَحَاقَ» ...

۶ کیفر، با گناه سنخیت دارد. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ... مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۲]

اشاره

قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (۴۲)

بگو کیست که شما را در شب و روز از (عذاب) خدای رحمان نگاه می دارد؟! امّا (باز) آنان از یاد پروردگارشان روی می گردانند.

پیام ها:

۱ قدرت ها نمی توانند انسان را از خطرات حفظ کنند. «قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ» ...

۲ انسان دائماً نیاز به حفاظت و حمایت الهی دارد. «مَنْ يَكْلُؤُكُمْ» ...

۳ از شیوه های موفق تبلیغ، مخاطب قرار دادن وجدان هاست. «قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ» ...

۴ حفاظت خداوند، دائمی و نسبت به همه حتی کفار است. «مَنْ يَكْلُؤُكُمْ» ۵ کردار ما به نحوی است که حتی سرچشمه ی رحمت را به غضب می آورد.

«مِنَ الرَّحْمَنِ» (حفاظت او بر اساس مهر و رحمت است) «يَكْلُؤُكُمْ ... مِنَ الرَّحْمَنِ» ۶ حفاظت، از شئون ربوبیت خداوند است. «يَكْلُؤُكُمْ رَبِّهِمْ» (از حفاظت آسمان ها تا رام بودن حیوانات، تا دفاع در برابر میکروب هایی که وارد بدن می شود، صدها نوع حفاظت در هر لحظه برابر انسان وجود دارد).

۱۷ اگر انسان ها از یاد خداوند اعراض کنند، او نیز از آنها اعراض خواهد کرد.

ابتدا خداوند، کافران را مخاطب قرار داد «يَكَلُّوكُمْ» ولی بعد گویا از آنان اعراض نموده و آنها را بطور غایب مطرح فرموده است. «يَلُّهُمْ» ۸ انسان لازم است از مربی واقعی خویش یاد کند، در غیر این صورت سزاوار توبیخ است. «بَلُّهُمْ عَنِ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۳]

اشاره

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ (۴۳)

یا برای آنان (کفار) خدایانی است که آنان را در برابر (عذاب) ما حفظ کند؟ آنان، (خدایان ساختگی) قادر بر یاری (و حفظ) خودشان نیستند (تا چه رسد به دیگران)، و از جانب ما نیز همراهی نمی شوند.

پیام ها:

۱ غیر خدا، نه از درون توان دفاع از خویش را دارد و نه از بیرون توان کمک به دیگران. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ» ...

۲ نیازمند چگونه می تواند پرستش شود. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ» ۳ ذات نیافته از هستی بخش، کی تواند که شود هستی بخش. «آلِهَةٌ ...»

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۴]

اشاره

بَلُّ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ (۴۴)

با این وجود، ما آنها و پدرانشان را (از نعمت ها) کامیاب ساختیم تا آنجا که عمرشان طولانی شد (و مایه ی غرور و طغیان آنان گردید). آیا نمی بینند که ما به سراغ زمین آمده (و با مرگ و فنا) از اطراف آن می کاهیم؟ پس آیا ایشان (بر ما) غلبه دارند؟

ص: ۴۵۶

در اینکه مراد از عبارت «نَقُصُّهَا مِنْ أَطْرَافِهَا» کم شدن اطراف زمین چیست، معانی مختلفی ذکر شده است:

الف: منظور، مرگ علما و فقدان آنهاست. (۱)

ب: مقصود، انقراض امتها و نابودی ساکنان زمین است. (۲)

ج: با گسترش اسلام، از مناطق کفر نشین کاسته می شود. (۳)

د: حجم زمین از نظر جغرافیایی رو به نقصان است.

پیام ها:

۱ طول عمر و کامیابی به اراده خداست و هیچ معبودی در آن نقش ندارد. «مَتَّعْنَا» ۲ هر کامیابی، برای انسان ها و نیاکانشان، نشانه ی لطف الهی نیست. «بَلْ مَتَّعْنَا» (عمر طولانی و کامیابی نیاکان، شما را غافل نکند). ۳ خداوند برای عقوبت کافران عجله ای ندارد. «مَتَّعْنَا» ۴ به هر طول عمری نباید دل خوش داشت. «حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ» خداوند، طول عمر کافران را مهلتی برای ازدیاد گناهانشان قرار داده است. «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» (۴) ۵ آگاهی از تاریخ ملت ها و تمدن ها و عبرت گرفتن از آن، مورد ستایش است.

« أَفَلَا يَرَوْنَ » ...

۶ با مشاهده انقراض پی در پی ملتها، آیا باز هم کفار، گمان پیروزی دارند؟ «نَقُصُّهَا مِنْ أَطْرَافِهَا، أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ»

ص: ۴۵۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. آل عمران، ۱۷۸.

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ (۴۵)

بگو: من فقط از طریق وحی به شما هشدار می دهم. اما (ای پیامبر! بدان) کسانی که (نسبت به شنیدن حق) کر هستند، زمانی که انذار می شوند، آن را نمی شنوند!

پیام ها:

۱ بشارت و هشدار پیامبران بر مبنای آرای شخصی، حدس، گمان و خیالات انسانی نیست، بلکه بر اساس وحی قطعی الهی است. «إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ» ۲ کسانی که از نعمت های الهی، استفاده صحیح نمی کنند، گویا از آن نعمت بی بهره اند. «الصُّمُّ» یعنی اگر کسی به ظاهر گوش دارد ولی حق را نمی شنود و یا چشم دارد ولی حقایق را نمی بیند، در واقع هم کر است و هم کور.

۳ گاهی بی اثر بودن تبلیغ به خاطر قابلیت نداشتن مردم است، نه آنکه در تبلیغ کننده یا روش او کمبودی است. «أُنذِرُكُمْ... لَا يَسْمَعُ» ۴ از هدایت بعضی باید مأیوس شد. «وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ»... بر سیه دل چه سود خواندن و عظمی نرود میخ آهنین بر سنگ.

اشاره

وَلِئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۴۶)

در حالی که اگر دمی از عذاب پروردگارت به آنان برسد، قطعاً خواهند گفت: ای وای بر ما، همانا ما ستمکار بودیم.

پیام ها:

۱ کسانی که با انذار و هشدار انبیا بیدار نمی شوند با شلاق عذاب بیدار خواهند شد. با پیش آمدن ساده ترین خطرها، همه ی غرورهای ادعایی، درهم می شکند و وجدان های خفته بیدار می شود. «لِئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ» ۲ ستمگران، روزی به ظلم و ستم خویش اعتراف خواهند کرد. «لَيَقُولُنَّ»

۳ کسانی که نسبت به هشدار انبیا بی تفاوتند ظالمند. «لَا يَسْمَعُ الصُّمُّ ... إِنْ كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۷]

اشاره

وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَٰسٍ حَٰسِبِينَ (۴۷)

و ما برای روز قیامت، ترازوهای عدل برپا خواهیم کرد، پس (در آن روز) هیچ ستمی به احدی نخواهد شد و اگر (عملی) همسنگ دانه ی خردلی (هم) باشد، ما آن را (برای محاسبه) خواهیم آورد و (همین قدر در دقت محاسبات) کافی است که ما حسابرس باشیم.

نکته ها:

این آیه بشارتی به نیکوکاران و هشداری به خلافکاران است که اعمال شما بی کم و کاست، کیفر و پاداش داده می شود، چنان که فیض کاشانی می گوید: هشدار که هر ذره حسابست در اینجا دیوان حسابست و کتابست در اینجا «خَرْدَلٍ» نام گیاهی است که دانه های بسیار ریز سیاه دارد و در کوچکی و حقارت، ضرب المثل شده است.

«میزان» به معنای وسیله ی سنجش، بارها در قرآن مجید مطرح شده و مورد تأکید خداوند متعال قرار گرفته است. ناگفته پیداست که سنجش هر چیزی با وسیله ای متناسب با آن صورت می پذیرد، مثلاً برای سنجش درجه ی هوا، آن را با دماسنج، برای اندازه گیری طول، آن را با متر و برای سنجش وزن اشیا، آن را با کیلو محاسبه می کنند. بدیهی است که برای سنجیدن انسان و اعمال او نیز از وسیله ای متناسب با او که همان انسان کامل است استفاده شود، همانطور که در روایات آمده است: امامان معصوم و انبیا و اوصیا علیهم السلام موازین قسط هستند. (۱) و در زیارتنامه ی امیر المؤمنین علی علیه السلام نیز می خوانیم: «السلام علی میزان الاعمال» (۲)

ص: ۴۵۹

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ معانی الاخبار، ص ۳۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

سؤال: اگر واقعاً محاسبات خداوند، اینچنین دقیق است، پس دیگر عفو و کرم الهی چه جایگاه و توجیهی دارد؟! پاسخ: حسابرسی یک اصل است و لطف و بخشش اصل دیگر که هر کدام در جای خود محفوظ است و منافاتی با دیگری ندارد.

سؤال: در بعضی آیات آمده است که خداوند برای گروهی از مردم، میزانی برپا نمی کند، «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا» آیا میزان برای افراد خاصی خواهد بود؟ پاسخ: خیر، میزان برای همه ی انسان ها اقامه خواهد شد، اما از آنجا که میزان برای محاسبه ی اعمال است، وقتی تبهکاری چیزی در بساط ندارد تا ارائه کند و جهنمی بودنش قطعی و مسلم است، دیگر نیازی به برپایی میزان نیست و سنجش بی معناست. (۱)

پیام ها:

۱ هر چیز، هر شخص و هر عملی که قابلیت سنجش داشته باشد، برای خود میزانی خواهد داشت. «الْمَوَازِين» ۲ حساب خداوند بسیار دقیق است. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ» ۳ اعمال ما در دنیا محو نمی شود و در قیامت با آن روبرو هستیم. «أَتَيْنَا بِهَا» ۴ خدا، هم عالم است «أَتَيْنَا بِهَا»، هم عادل «الْقِسْطَ»، و هم حسابرس. «حَاسِبِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ (۴۸) الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (۴۹)

و همانا ما به موسی و هارون، فرقان و نور و تذکری برای اهل پروا عطا کردیم.

(همان) کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند و همانانی که از قیامت در هراسند.

ص: ۴۶۰

(۱- ۱). تفاسیر صافی و نور الثقلین.

همان گونه که اهداف کلی انبیا یکی است، صفات کتب آسمانی آنان نیز یکسان است.

صفاتى که در این آیه برای کتاب تورات ذکر شده، در آیات دیگر، برای قرآن هم آمده است:

الف: فرقان، «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ» (۱) «فرقان» به خبری گفته می شود که به واسطه ی آن، حق از باطل شناخته می شود. ب: ضیاء (نور)، «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۲) ج: ذکر، «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۳)

پیام ها:

۱ لازم نیست که هر پیامبری برای خود کتابی جداگانه داشته باشد، چنان که موسی و هارون، هر دو پیامبر، ولی یک کتاب داشتند و آن تورات بود. «آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» ...

۲ برای توفیق در یک حرکت، انسان به چند چیز نیاز دارد:

الف: شناخت راه از بیراهه. «الْفُرْقَانَ» ب: نوری که در پرتو آن ببیند و به پیش برود. «ضِيَاءً» ج: توجه و عنایت به هدف، تا از مسیر اصلی، منحرف نگردد. (۴) «ذِكْرًا» ۳ برای بهره مندی از هدایت انبیا باید به روحیه تقوی مجهز شد. «ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ» ۴ نشانه ی تقوی، خداترسی و نگرانی از قیامت است. «لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ...

مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ»

ص: ۴۶۱

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. نساء، ۱۷۴.

۳-۳. حجر، ۹.

۴-۴. تفسیر نمونه.

اشاره

وَ هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۰)

و این (قرآن)، مبارک ذکر است که ما آن را (برای شما) نازل کردیم، آیا شما آن را انکار می کنید؟!

نکته ها:

در مبارک بودن قرآن همین بس که توانسته است در مدّت کوتاهی، انسان های بسیاری را از شرک به توحید، از تفرقه به وحدت، از جهل به علم، از توحش به تمدن، از اسارت به امارت، از آلودگی به نظافت، از فقر به غنا، از رکود به حرکت، از خرافات به حقایق، از ذلت به عزّت، از پیروی طاغوت به اطاعت معصوم، از غفلت به هوشیاری، از تزلزل به ثبات، از کفر به ایمان و در یک کلمه، از ظلمات به نور برساند.

در آیه قبل برای تورات تنها کلمه «ذکر» بکار رفت، ولی در این آیه قرآن را «ذکر مبارک» می داند، البته صفت فرقان و نور در آیات دیگر برای قرآن نیز آمده است.

پیام ها:

۱ قرآن، کتابی است که تذکراتش می تواند میلیونها دل را در عصرها و نسل های مختلف، به خود جذب کند. «ذکر مبارک» ۲ برکت قرآن، قابل انکار نیست. «أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ (۵۱) إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (۵۲) قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ (۵۳) قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۵۴)

و همانا ما پیش از این، ابراهیم را به رشد و کمال خود رساندیم، و (البته) ما به (شایستگی های) او آگاه بودیم.

آن زمان که به پدرش (عمویش) و قومش گفت: چیست این (صورت ها و) مجسمه های بی روحی که شما همواره آنها را پرستش می کنید؟

(آنان در پاسخ) گفتند: ما پدرانمان را بر پرستش آنها یافته ایم!

(ابراهیم) گفت: به تحقیق که شما و پدرانتان در گمراهی آشکار بوده و هستید!

نکته ها:

در آیات گذشته، سخن پیرامون تورات و قرآن بود، اما در این آیه خداوند می فرماید:

فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، مسئله جدیدی نیست و ما پیش از اینها نیز در زمان ابراهیم علیه السلام برنامه ی دعوت منحرفان را داشتیم.

با نگاهی به تاریخچه ی بت پرستی، به دست می آید که ساختن مجسمه در ابتدا، جنبه ی یادبود بزرگان را داشته که تدریجاً حالت قداست به خود گرفته و به صورت پرستش آنها درآمده است. (۱)

کلمه ی «تماثل» جمع «تمثال» به معنای مجسمه های بی روح است.

پیام ها:

۱ انبیا پیش از مبعوث شدن، مورد توجه خداوند هستند. «مِنْ قَبْلُ وَ كَذَّا بِهٖ عَالَمِیْنَ» ۲ رشد واقعی آن است که انسان را به یکتا پرستی برساند. «رُشِدَهُ ... اِذْ قَالَ لِأَبِيهِ» ...

۳ حضرت ابراهیم خود آمادگی پذیرش رشد را داشت. «رُشِدَهُ» و نفرمود:

«رشد». (استعدادها و ظرفیت های وجودی انسان ها برای رشد متفاوت است) ۴ در نهی از منکر، شرط سنی وجود ندارد. «قَالَ لِأَبِيهِ» ۵ نهی از منکر را از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لِأَبِيهِ» ۶ در نهی از منکر، تعداد ملاک نیست، گاه می بایست یک نفر در مقابل یک گروه قرار گیرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ»

ص: ۴۶۳

۷ در نهی از منکر، ابتدا به نهی از بزرگ ترین منکرات پردازیم. «قَالَ مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۸ یکی از شیوه های موفق در نهی از منکر، مخاطب قرار دادن وجدان هاست.

«مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۹ باطل ها و منکرات را تحقیر کنیم. «مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۱۰ در نهی از منکر، مردم را از شخصیت و کرامت انسانی شان آگاه سازیم. «أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» و فرمود «تعکفونها» ۱۱ جلوه رشد در مبارزه با خرافات و ترک آن است. «رُشْدَهُ إِذْ قَالَ» ...

۱۲ پدران، زمینه ساز انحرافات نسل خود هستند. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۱۳ رفتار نیاکان در تربیت فرزندان مؤثر است، هر چند بر آن سفارش هم نکنند.

«وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۱۴ تقلید کورکورانه و تعصب کور بر رفتار نیاکان، مذموم و ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ» ۱۵ در نهی از منکر، خجالت کشیدن، کنایه گویی و رودر بایستی، جایگاهی ندارد. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۶ نه قدمت و نه کثرت، هیچکدام دلیلی بر حقانیت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۷ در عقائد باید تکیه گاه استدلال باشد نه راه نیاکان. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۸ گمراهی، درجاتی دارد. «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۵ تا ۵۶]

اشاره

قَالُوا أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِينَ (۵۵) قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۵۶)

(مشرکین به ابراهیم) گفتند: آیا تو سخن حقی برای ما آورده ای یا اینکه شوخی می کنی؟!

ص: ۴۶۴

(ابراهیم) گفت: البتّه (که حقّ می گویم) پروردگار شما (همان) پروردگار آسمان ها و زمین است که آنها را به وجود آورده و من (نیز) بر این حقیقت از گواهانم.

نکته ها:

کلمه «حق» در مقابل کلمه «لاعب» به معنای جدّی بودن است، یعنی آیا جدّی می گویی یا شوخی می کنی؟

پیام ها:

۱ کسانی که نسل در نسل با تقلیدهای کورکورانه خود منحرف شده اند، پذیرش یکباره ی حقّ برایشان آسان نیست. «أَجْتِنَّا بِالْحَقِّ أَمْ...»

۲ ربوبیت و تربیت پروردگار، مخصوص انسان ها نیست، بلکه شامل همه هستی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۳ پروردگار همه ی هستی یکی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (بر خلاف عقیده کسانی که برای هر یک از آسمان ها و زمین و انسان، پروردگاری قائل هستند). ۴ مردان خدا در عقیده ی حقّ خویش تنها نیستند، بلکه خود را به همه ی موحدان تاریخ و فرشتگان الهی متصل می بینند. «مِنَ الشَّاهِدِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۷]

اشاره

و تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ (۵۷)

و به خداوند سوگند که در غیاب شما، نقشه ای برای (نابودی) بت هایتان خواهم کشید.

نکته ها:

در اینکه حضرت ابراهیم علیه السلام این جمله قاطعانه و تهدیدآمیز را چگونه بیان فرموده، بین

مفسران اختلاف است، بعضی همچون صاحبان تفاسیر صافی و المیزان بر آنند که این جمله بطور علنی اظهار نشده و حضرت آن را به صورت سری بیان داشته است، زیرا معتقدند که ادعای صریح مبارزه بر علیه خدایان ریز و درشت یک ملت، آن هم در روز اول و یک تنه بر خلاف احتیاط است.

اما به نظر می رسد که چنین نیست و حساب مردان خدا از محاسبات عادی ما انسان ها جداست و هیچ چیز نمی تواند مانع راه روشن و رسالت الهی آنان گردد. مگر در آیات قبل نخواندیم که ابراهیم علیه السلام آشکارا به مردم فرمود: «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» مگر حضرت زینب کبری علیها السلام در حال اسارت در شام به یزید نفرمود: «انی استصغرك» من تورا حقیر می دانم و سپس رگبار انتقاد را نثار حکومت او کرد؟ مگر امام خمینی قدس سره در اوج سلطنت جائزانه و سرپا مسلح شاه که همه ی قدرت های داخلی و حمایت های خارجی را پشتیبان خود داشت نفرمود: «شاه باید برود» و مگر به جانشین شاه نفرمود: «من توی دهن این دولت می زنم» مگر به استکبار مسلط جهانی، آمریکا نفرمود که: «آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند» به راستی این جملات با کدام ملاحظات سیاسی و احتیاطات معمولی سازگار است؟ بعضی معتقدند که برای برخورد با مظاهر و عوامل فساد باید با آنها مبارزه ی منفی کرد، همانطور که یکی از بزرگان نسبت به سینماهای زمان طاغوت که وسیله ای جدی در انحراف نسل جوان بود اظهار می داشت که اگر مردم به سینما نروند خود بخود تعطیل می شود، اما آیه فوق این تفکر را محکوم می کند و اصرار دارد که باید مایه ی فساد برچیده شود. چنانچه حضرت موسی علیه السلام گوساله طلایی را آتش زد و پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مسجد ضرار پایگاه منافقان را تخریب کرد.

پیام ها:

۱ ایمان به هدف و یقین بدرستی راه، انسان را قدرتمند می سازد. «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ» ۲ کارهای بزرگ به طراحی های مهم نیز نیاز دارد. «لَأَكِيدَنَّ» کلمه «اکیدن» از «کید» به معنای تدبیر و طراحی است.

۳ قاطعیت، لازمه ی یک رهبری موفق است. «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ» قسم با کلمه ی «تَاللَّهِ» از قسم با کلمه ی «وَاللَّهِ» شدیدتر است. (۱)

۴ پیامبران با اتصال به منبع وحی، به تنهایی قدرت برنامه ریزی دارند. «لَأَكِيدَنَّ» ۵ مبارزه حضرت ابراهیم با بت ها کاملاً جدی بود و قصد ارباب نداشت.

«لَأَكِيدَنَّ» (حرف «لام» و نون مشدّد، نشانه ی حتمی بودن است). ۶ کثرت و تعدّد بت ها، مانع تدبیر و تصمیم ابراهیم نشد. «أَصْنَامَكُمْ» ۷ اگر حضور بت پرستان نباشد، همه بت ها در برابر یک تبر نیز عاجزند. «بَعْدَ أَنْ تُولُّوا مُدْبِرِينَ» در واقع، این بت پرستان هستند که محافظت بت ها را به عهده دارند، نه بت ها حفاظت آنها را!! ۸ برای اجرای اهداف بزرگ، گاه حضور مردم لازم است. «وَأَنْ يُخْشَرَ النَّاسُ ضُحًى» و گاه عدم حضور آنان شرط است. «بَعْدَ أَنْ تُولُّوا مُدْبِرِينَ» ۹ تا بت باشد، گرایش به بت پرستی نیز خواهد بود، پس باید بت ها را نابود کرد.

«لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۸ تا ۶۰]

اشاره

فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ (۵۸) قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتَةِ إِنَّهُ لِمِنَ الظَّالِمِينَ (۵۹) قَالُوا سَمِعْنَا فَتَى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ (۶۰)

پس (سرانجام، ابراهیم در یک فرصت مناسب) همه آنها، جز بزرگشان را کاملاً خرد کرد تا شاید آنها به سراغ آن بیایند (و وجدان های خفته ی آنها بیدار شود).

گفتند: چه کسی با خدایان ما این چنین کرده؟ قطعاً او از ستمکاران است.

گفتند: شنیده ایم جوانی که به او ابراهیم می گویند، بت ها را (به بدی) یاد می کرد.

ص: ۴۶۷

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

حضرت ابراهیم علیه السلام روزی که همه ی مردم از شهر بیرون می رفتند، با آنها نیز همراه شد، اما در میانه راه با عنوان کردن عذری به شهر بازگشت و با فرصت مناسب بدست آمده، هدف خویش را عملی ساخت.

کلمه «جُذَاذًا» بمعنای قطعه قطعه شدن است.

اگر چه پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز در روز فتح مکه حدود ۳۶۰ بت را شکست، اما این کار به اتفاق همراهان و لشکریان ایشان بود، ولی حضرت ابراهیم علیه السلام به تنهایی و یک تنه آن همه بت را خرد کرد.

شاید اگر حضرت ابراهیم بت بزرگ را هم می شکست، با جریحه دار کردن کامل احساسات آنان، نه تنها به مقصود خود دست نمی یافت، بلکه نتیجه معکوس می گرفت و زمینه تفکر بکلی از میان می رفت. «إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ»

پیام ها:

۱ بت شکنی، از جمله وظایف اصلی پیامبران الهی است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۲ اگر استدلال و موعظه فایده ای نبخشد، نوبت به برخورد انقلابی می رسد.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۳ قدرت جسمانی و جسارت، یک ارزش، و ناتوانی و زبونی یک نقیصه است.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۴ برای بیدار کردن افکار عمومی و محو شرک، تلف کردن برخی اشیا و اموال لازم است. (بت های زمان ابراهیم و گوساله سامری دارای قیمت و ارزشی بودند). «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۵ بت از احترام و مالکیت ساقط است و شکستن آن جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۶ بت های بزرگ، در دید بت پرستان بزرگ است نه در نزد موحدان. «كَبِيرًا لَهُمْ» ۷ شکستن بت ها مقدمه رهایی فکر از جمود و فراهم آمدن زمینه ی سؤال و جواب است. «لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ»

۸ عقیده ی انحرافی، انسان را دچار قضاوت انحرافی می کند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» (گاهی انسان چنان سقوط می کند که بالاترین ظلم (شرک) را حق، و روشن ترین حقایق (توحید) را ظلم می پندارد) ۹ کفار، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام را ظالم معرفی کردند تا بتوانند براحتی او را محاکمه کنند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۰ فریاد مبارزه و ظلم ستیزی ابراهیم علیه السلام به همه جا رسیده بود. «سَمِعْنَا» ۱۱ جوانان هم می توانند در راه حق، موج آفرینی کنند. «سَمِعْنَا فَتَى» ۱۲ حضرت ابراهیم علیه السلام قبل از عملیات تخریب، با تبلیغات خود زمینه انقلاب علیه بت ها را فراهم آورده بود. «يَذُكُرُهُمْ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶۱ تا ۶۳]

اشاره

قَالُوا فَاتُوا بِهِ عَلَىٰ عَيْنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ (۶۱) قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِ يَا إِبْرَاهِيمَ (۶۲) قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ (۶۳)

(بزرگان قوم) گفتند: پس او را در پیش چشم مردم بیاورید تا آنها (بر مجرم بودن او) گواهی دهند.

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با خدایان ما این چنین کرده ای؟

(ابراهیم) گفت: بلکه این بزرگشان آن را انجام داده است. پس از خودشان بپرسید اگر سخن می گویند!!

نکته ها:

احضار ابراهیم علیه السلام در برابر مردم و درخواست گواهی از آنان، یک جوسازی و ایجاد زمینه برای قتل او بود. «فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ عَيْنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ» سؤال: آیا این جمله ی حضرت ابراهیم که فرمود: «بت بزرگ چنین کرده است» دروغ نیست؟ و اگر هست چگونه باید آن را توجیه کرد؟ زیرا ابراهیم علیه السلام پیامبر و معصوم است و

هرگز دروغ نمی گوید.

پاسخ: در تفسیر این جمله، نظرات و مطالب مختلفی ارائه شده است که ما به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

الف: حضرت ابراهیم، دروغ نگفت، زیرا اگر چه این عمل را به بت بزرگ نسبت داد، ولی چون قرینه وجود دارد که حضرت از این سخن قصد جدی نداشته و می خواسته این عقیده ی باطل را به رخ آنها بکشد، لذا دروغ محسوب نمی شود زیرا دروغ در جایی است که قرینه ای همراه کلام نباشد، از این روی اگر به هنگام ورود آدم کودنی بگویند: بو علی سینا آمد، آن را دروغ به حساب نمی آورند. (۱)

ب: حضرت ابراهیم باصطلاح «توریه» کرده و مرادش از «کَبِيرُهُمْ» خدا بوده است.

ج: حضرت دروغ گفت، ولی از آنجا که دروغ در مواردی مثل اصلاح ذات البین جایز است و حکم آن تابع مصلحت و مفسده می باشد، چه مصلحتی از این بالاتر که حضرت با کلامش، افکار جامد انسان ها را تکان داده است؟ (۲) د: این خبر، مشروط به نطق بت هاست، یعنی اگر بت ها سخن گویند، بت بزرگ نیز این کار را کرده است، مثل آنکه پیر مردی بگوید، من الآن کودکم اگر هیچ گیاهی در زمین نباشد، یعنی حال که گیاه وجود دارد، پس من کودک نیستم. (۳)

پیام ها:

۱ بت پرستان نیز برای یقین به جرم و تکمیل پرونده و قضاوت نهایی، به مسئله ی گواهی مردم اعتماد دارند. «لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ»
۲ بزرگی کار ابراهیم علیه السلام به اندازه ای بود که بت پرستان نیز ناچار به تعظیم شدند.

به جای عبارت «يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ» در آیه ی گذشته که حاکی از گمنامی و حقارت بود، در این آیه او را رسماً با اسم خودش که نشان از بزرگی و

ص: ۴۷۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۴۲؛ تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

شناخت داشت خطاب کردند. «يَا اِبْرَاهِيْمُ»^۳ استهزا و طعنه بر خرافات، در مواردی لازم است. «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيْرُهُمْ»^۴ فیلمسازی، اجرای تئاتر و نمایش و نقش بازی کردن برای بیداری اذهان، کاری پسندیده و جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا بَلْ فَعَلَهُ كَبِيْرُهُمْ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

فَرَجِعُوا اِلَى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا اِنَّكُمْ اَنْتُمْ الظَّالِمُونَ (۶۴) ثُمَّ نَكَسُوا عَلٰی رُؤْسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰؤُلَاءِ يَنْطِقُوْنَ (۶۵)

پس به (وجدان های) خود باز گشتند، پس (به یکدیگر یا به خویش) گفتند:

هر آینه شما خودتان ستمگر و ظالمید.

سپس سرهایشان را به زیر انداختند (و با شرمندگی گفتند: ای ابراهیم!) برآستی تو خود می دانی که اینها (حرف نمی زنند و) اهل سخن گفتن نیستند.

پیام ها:

۱ بیدار کردن وجدان ها، خودیابی، بازگشت به خویشتن و توجه به فطرت، از اهداف عمده انبیاست. «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيْرُهُمْ ... فَرَجِعُوا اِلَى اَنْفُسِهِمْ»^۲ شرک، از خود بیگانگی و توحید، خودیابی است. «فَرَجِعُوا اِلَى اَنْفُسِهِمْ»^۳ در وقت بیداری افکار، هر خلافکاری تقصیر را به گردن دیگران می اندازد.

«اِنَّكُمْ اَنْتُمْ الظَّالِمُونَ» چنان که در قیامت نیز گناهکاران و مجرمین به یکدیگر می گویند: «لَوْلَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِيْنَ»^{(۱)۴} تاریخ، فطرت و وجدان، از جمله عوامل روشن کننده ی حقایق اند. «فَرَجِعُوا اِلَى اَنْفُسِهِمْ اَنْتُمْ الظَّالِمُونَ» کسانی که تا دیروز، ابراهیم را ظالم می دانستند، «مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِالْهَيْتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِيْنَ» امروز با مراجعه به وجدان های خود، خویشتن را

ص: ۴۷۱

ظالم می دانند. «إِنَّكُمْ أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۶۶ تا ۷۰]

اشاره

قَالَ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَلا يَضُرُّكُمْ (۶۶) أَفْ لَكُمْ وَ لِلَّهِ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۶۷) قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۶۸) قُلْ إِنَّمَا نَزَرُ كُونِي بَرْدًا وَسَيْلًا مَاءً عَلَيَّ إِبراهيمَ (۶۹) وَارادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَخْسَرِينَ (۷۰)

(ابراهیم) گفت: پس آیا شما بجای خداوند چیزی را می پرستید که هیچ سودی برای شما ندارد و هیچ زیانی به شما نمی رساند؟!

اف بر شما و بر هر چه که غیر از خدا پرستش می کنید، آیا نمی اندیشید؟!

(اما مشرکان لجوج و متعصب) گفتند: اگر می خواهید کاری انجام دهید! او را بسوزانید و خدایانتان را یاری کنید.

(و سرانجام آتشی فراهم آورده و ابراهیم را به درون آن انداختند، اما ما) گفتیم: ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

(و اگر چه) آنان برای او (تدبیر بد و) کیدی را اراده کردند، ولی ما آنها را از زیانکارترین (مردم) قرار دادیم.

نکته ها:

مردان خدا اهداف مقدس خود را در هر شرایطی دنبال می کنند و لحظه ای آرام نمی گیرند، هر چند تلاشهای آنان در قالب های متفاوتی صورت پذیرد. حضرت ابراهیم علیه السلام در مسیر رسالت الهی خویش ابتدا به سراغ عمو و قومش می رود و آنان را به سوی توحید و یکتا پرستی دعوت می کند و چون نتیجه ای حاصل نمی شود در دومین مرحله به سراغ بت ها

ص: ۴۷۲

می شتابد و همه آنها را درهم می شکند، آن گاه فطرتشان را مخاطب قرار داده و به بیدار کردن آنان می پردازد و سرانجام پس از اندرز و توبیخ، آنها را به تعمق و اندیشه وامی دارد.

در ماجرای پرتاب حضرت ابراهیم به درون آتش، مطالب زیادی در تفاسیر آمده است، از جمله اینکه مشرکان با کمک و راهنمایی شیطان منجنیق ساختند، ولی آن حضرت با توکل بی نظیرش به خداوند، از احدی از فرشتگان حتی جبرئیل کمکی نگرفت و در آن هنگام به مناجات و راز و نیاز با پروردگار و توسل به محمد و آل محمد علیهم السلام مشغول بود.

واژه ی «الْأَخْسِرِينَ» در قرآن کریم به کسانی اطلاق شده است که کار بدی را انجام می دهند، اما گمان می کنند که کارشان خوب است، پس زیان خود را درک نمی کنند، تا در پی جبران آن باشند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی خداوند به آتش امر کرد: «كُونِي بَرْدًا» دندان های ابراهیم از شدت سرما (در میان آتش نمرودیان) به هم می خورد، تا آنکه گفته شد: «وَسَلَامًا» (۱)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های دعوت مردم به دین، آگاه کردن آنان به ضرر بی دینی است.

« لَا يَنْفَعُكُمْ وَلَا يَضُرُّكُمْ » ۲ سرچشمه و انگیزه ی عبادت، دستیابی به خیر و یا نجات از شر است که بت ها بر هیچکدام قادر نیستند. « لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ » ۳ اگر زمینه مناسبی برای بیداری پیدا شد باید منحرفان را تحقیر کرد. « أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ » ۴ عواطف باید تحت الشعاع مکتب باشد. « أَفْ لَكُمْ » با توجه به اینکه عمومی او نیز بت پرست بود.

۵ بت پرستی با عقل سازگار نیست. « أَفْ لَمْ تَعْقِلُوا؟ » (افراد بی خرد لجوج سزاوار توبیخ هستند) « أَفْ لَمْ تَعْقِلُوا »

ص: ۴۷۳

۶ توحید، اندیشه ای عقلانی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۷ کسانی به زور متوسل می شوند که از عقل و منطق بی بهره اند. «حَرْقُوهُ» ۸ مردان خدا تا پای جان بر اهداف خود پایدار هستند. «حَرْقُوهُ» سوزاندن، سخت ترین نوع قتل است.

۹ بقای شرک با نابودی موحدان امکان پذیر است. «حَرْقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» ۱۰ تعصبات نابجا، انسان را تا مرز سوزاندن پیامبر به پیش می برد. «حَرْقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» ۱۱ دشمن در تحریک توده های ناآگاه، به مقدسات متوسل می شود، «انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» و به غیرت و حمیت نیز تمسک می جوید. «إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ» ۱۲ خداوند، هم سبب ساز است و هم سبب سوز. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» سبب ساز است، زیرا نفس حضرت عیسی علیه السلام را سبب زنده شدن مردگان قرار می دهد، و سبب سوز است، زیرا سوزندگی را از آتش می گیرد و آن را بر ابراهیم سرد و سلامت می کند.

۱۳ هستی شعور دارد و مخاطب قرار می گیرد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» و فرمود:

«فَجَعَلْنَا النَّارَ بَرْدًا وَ سَلَامًا» ۱۴ آثار موجودات به خواست و اراده ی الهی است. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» ۱۵ نور حق، با نار کفر خاموش نمی شود. «قَالُوا حَرْقُوهُ ... قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا» ۱۶ قدرت خداوند می تواند همه ی توطئه ها را خنثی کند. «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ» ۱۷ عاقبت، حق پیروز است. «أَرَادُوا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

وَ نَجِّنَاهُ وَ لُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ (۷۱) وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ نَافِلَةً وَ كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ (۷۲)

و ما، او (ابراهیم) و لوط را (از شرّ کافران) به سرزمینی که در آنجا برای همه جهانیان برکت نهادیم، نجات دادیم.

ص: ۴۷۴

و به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را به عنوان نعمتی افزون بخشیدیم و همه را از صالحان قرار دادیم.

نکته ها:

دشمن می خواست ابراهیم را نابود کند «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا» ایا ما نه تنها او را نجات دادیم «نَجَّيْنَاهُ» بلکه به او نسل با برکتی بخشیده «وَهَبْنَا لَهُ» و همه آنها را نیز از صالحان و شایستگان قرار دادیم. «وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» اینکه نام اسحاق علیه السلام در این آیه ذکر شد، ولی از اسماعیل علیه السلام که فرزند اول حضرت ابراهیم است، نامی به میان نیامد، شاید بخاطر توجه دادن به تولد عجیب و فوق العاده ی اسحاق باشد که با اراده ی الهی از مادری نازا یعنی ساره، آن هم در سن پیری دنیا آمده است.

پیام ها:

۱ خداوند، اولیای خود را رها نمی کند. «وَنَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا» ۲ کسی که از کوه آتش و دریای دشمن نترسد، به منطقه مبارک خواهد رسید.

«إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» ۳ نجات الهی در گرو تلاش و هجرت انسان است. «نَجَّيْنَاهُ ... إِلَى الْأَرْضِ» ۴ نوادگان، عطیه الهی هستند. (یعقوب نوه ابراهیم است) «وَهَبْنَا لَهُ» ۵ زمین ها یکسان نیستند. «الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» گاهی قطعه زمینی برای همه جهانیان برکت دارد. «لِلْعَالَمِينَ» (بعضی مبارک بودن زمین ها را بخاطر سکونت اولیای خدا در آنها می دانند، ولی این آیه، برکت را به خود زمین نسبت داده است.) ۶ برکت بدست خداست. «بَارَكْنَا» ۷ ایمان و عمل صالح، علاوه بر خود شخص، در نسل او نیز بازتاب و اثر دارد.

«وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ ... كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۸ افراد و نسل مبارک می بایست در سرزمین مبارک باشند. «إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا كُنَّا كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» ۹ فرزند، عطیه ی الهی است «وَهَبْنَا» ولی آنچه از وجود فرزند مهم تر است، صالح بودن اوست. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» ۱۰ صالح بودن، شرط اساسی در رهبری و نبوت است. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۷۳]

اشاره

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (۷۳)

و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می کردند و به آنان، انجام کارهای نیک و برپایی نماز و پرداخت زکات را وحی کردیم و آنان فقط عبادت کنندگان ما بودند.

پیام ها:

۱ امامت نیز همچون نبوت، باید با انتخاب خداوند باشد. «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» ۲ پیامبران بزرگ علاوه بر مقام رسالت (رساندن پیام وحی)، امامت و رهبری جامعه را نیز بر عهده داشته اند. «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» ۳ اگر امامت با زور و قلندری بدست آید، دعوت به دوزخ است «أئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»، اما اگر خداوند آن را عنایت فرمود، مبارک و در مسیر حق خواهد بود.

«جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» ۴ هدایت کردن انبیاء، نه از پیش خود و سلیقه شخصی است، «مَنْ يَنْطِقْ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) بلکه با فرمان خداست. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» ۵ توجه به انجام کارهای خیر، از الطاف ویژه الهی است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ» ۶ نماز و زکات در میان کارهای خیر، جایگاه ویژه ای دارند. «فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ»

ص: ۴۷۶

۷ نماز و زکات، دو رکن اساسی در همه ادیان بوده است. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ» ۸ بدون نماز و زکات، انسان به درجه بندگی خدا نمی رسد. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ وَ كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۹ رهبران الهی، بندگان مخلص خدا هستند. «كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۰ نعمت های الهی، ما را از بندگی خدا غافل نسازد. «وَهَبْنَا لَهُ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» (انبیا با اینکه به مقام رهبری جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» نائل آمدند، اما با این وجود، باز بنده ی خدا هستند. «وَ كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۱ دین از سیاست جدا نیست. «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۲ رهبر باید به آنچه هدایت می کند، عامل باشد. «أَئِمَّةً يَهْدُونَ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۴ تا ۷۵]

اشاره

وَ لُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرِيْبَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْغَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِيْقِينَ (۷۴) وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵)

و به لوط، حکمت و دانش عطا کردیم و او را از قریه ای که کارهای زشت انجام می دادند رهانیدیم، برآستی آنان مردمی بد و منحرف بودند.

و او را در رحمت خویش وارد نمودیم، همانا او از شایستگان بود.

نکته ها:

در زمان حضرت ابراهیم، لوط پیامبر بود و امامت و رهبری از ابراهیم بود. شاید به همین دلیل در آیه ی قبل درباره اسحاق و یعقوب خواندیم: «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» و در این آیه نام لوط جداگانه برده شد و کلمه ائمه شامل او نیست، زیرا امام ابراهیم بود.

در این آیه، خداوند به چهار نعمت مهمی که به حضرت لوط داده شده، اشاره می فرماید که عبارتند از: حکم، علم، نجات و دخول در رحمت.

شاید مراد از «حکم» در این آیه، مقام نبوت باشد، چنان که درباره ی حضرت یحیی نیز به همین معنا آمده است، «وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» (۱) نجات دادن خداوند، با تلاش خود انسان ها منافاتی ندارد، چنان که نجات حضرت لوط علیه السلام با فرمان و هدایت الهی و با خواست و تلاش خودش صورت پذیرفت. «فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» (۲) مراد از «فَاسِقِينَ» در اینجا، کفار است، نظیر آیه ی: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۳)

پیام ها:

۱ خداوند، اولیای خودش را نجات می دهد. «نَجَّيْنَا» ۲ در منطقه گناه خیز نماید. «نَجَّيْنَا» ۳ گاهی انجام یک گناه، سبب ارتکاب گناهان دیگری می شود. «الْحَبَائِثُ» ۴ بدتر از گناه، اصرار بر گناه و استمرار آن است. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْحَبَائِثُ» ۵ استمرار در گناه، ثمره ی کفر و سبب بد عاقبتی است. «تَعْمَلُ الْحَبَائِثُ، إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ» ۶ محیط و جامعه، جبر آفرین نیست. «كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ، وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا» ۷ اگر ما صالح باشیم، خداوند ما را از رحمت خویش سرشار می سازد. «أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۷۶ تا ۷۷]

اشاره

وَ نُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶) وَ نَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (۷۷)

و(بیاد آور ماجرای) نوح را از پیش (از ابراهیم و لوط) آن زمان که (پروردگار خویش را) ندا کرد، پس (خواسته ی) او را اجابت کردیم، پس او و خاندانش را از (آن اندوه و) بلای بزرگ، نجات بخشیدیم.

ص: ۴۷۸

۱-۱. مریم، ۱۲.

۲-۲. هود، ۸۳.

۳-۳. سجده، ۱۸.

و او را در برابر مردمی که آیات (و نشانه های) ما را تکذیب می کردند، یاری دادیم، بدرستی که آنان، مردم بدی بودند، پس همه ی آنها را غرق کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از دعا و ناله ی حضرت نوح «ندا»، همان نفرینی باشد که در آیه ۲۷ از سوره ی نوح بدان اشاره شده است که: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا»، پروردگارا! هیچ کافری را بر روی زمین باقی مگذار. و شاید این نفرین، بعد از یأس از ایمان مردم بوده است که: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنِ قَدْ آمَنَ» (۱) ای نوح! جز آن کسانی که به تو ایمان آورده اند، هرگز، کس دیگری ایمان نخواهد آورد. از این روی پس از ۹۵۰ سال تبلیغ و آن همه صبر و تحمل، سرانجام دست به دعا برداشت: «فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ» (۲) خداوندا! من مغلوب هستم، پس مرا یاری فرما.

پیام ها:

۱ شنیدن تاریخ دیگران و توجه به مصائب و مشکلات آنان، انسان را صبور می سازد. «و نُوحًا إِذْ...»

۲ دعای انبیا مستجاب است. «نَادَى فَاَسْتَجَبْنَا» (دعا در تحولات تاریخ نقش دارد) «نَادَى... فَأَعْرَفْنَاهُمْ» ۳ اگر قدرتی بر تغییر جامعه ی فاسد ندارید، به فکر نجات خود از آنجا باشید.

«فَنَجَّيْنَاهُ» ...

۴ زندگی در جامعه ی کفرآلود بلایی بسیار بزرگ است. «الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» ۵ عاقبت، اهل حق، پیروز و اهل باطل، نابود شدنی هستند. «نَصْرَنَا فَأَعْرَفْنَاهُمْ»

ص: ۴۷۹

۱-۱. هود، ۳۸.

۲-۲. قمر، ۱۰.

۶ بلاها، بازتاب افکار و اعمال خود انسان هاست. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَفْنَاهُمْ»

[سوره الانبياء (۲۱): آیات ۷۸ تا ۷۹]

اشاره

وَ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ إِذِ يَحْكُمُونَ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كَذَا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ (۷۸) فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَ كَلَّا آتَيْنَا حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فَاعِلِينَ (۷۹)

و داود و سلیمان (را یاد کن) آن هنگام که درباره کشتزاری که گوسفندان قوم، شبانگاه در آن چریده (و آن را تباه ساخته بودند) داوری می کردند و ما شاهد داوری آنان بودیم.

پس ما آن (حکم حق) را به سلیمان تفهیم کردیم و ما به هر یک از آنها، فرزاندگی و دانش دادیم، و کوه ها را رام داود ساختیم (بطوری که آنها) و پرندگان (با او) تسبیح می گفتند، و ما انجام دهنده ی این کارها بودیم.

نکته ها:

آنچه از روایات و تفاسیر، پیرامون ماجرای مطرح در این آیه بدست می آید این است که:

گوسفندانی شبانه وارد تاکستان شخصی می شوند و آن را ضایع و خراب می کنند، صاحب درختان انگور، شکایت به نزد داود علیه السلام می برد، و حضرت برای جبران خسارت، حکم به تحویل تمام آن گوسفندان به صاحب باغ می کند، اما فرزند ایشان، سلیمان، راه حل دیگری به پدر پیشنهاد می دهد و آن اینکه گوسفندان در اختیار شاکی قرار گیرد تا او از منافع آنها استفاده کند و باغ به صاحب گوسفندان تحویل گردد تا او به ترمیم آن بپردازد و بعد از جبران خسارت، هر یک مال اصلی خود را باز پس گیرند. (۱)

بدیهی است که هر دو پیامبر بدنبال راهی برای جبران خسارت بودند، لیکن پدر (داود علیه السلام)

ص: ۴۸۰

آن را در تحویل گوسفندان می دانست ولی فرزند(سلیمان علیه السلام) می خواست به وسیله منافع گوسفندان آن را تدارک کند.

خداوند می فرماید: اگر چه ما به هر دو، علم و حکمت عطا کردیم، ولی در این مورد داوری سلیمان بهتر بود.

در حدیثی آمده است که هر گاه داود علیه السلام به خواندن کتاب آسمانی «زبور» مشغول می شد، کوه و سنگ و پرنده ای نبود مگر اینکه با شنیدن صدای داود علیه السلام با او هم‌نوا می گردید. (۱)

پیام ها:

۱ باید احترام پدر، حتی در ترتیب ذکر نام او با فرزند رعایت شود. «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ» ۲ قضاوت، یکی از شئون انبیا است. «إِذْ يَحْكُمَانِ» ۳ انبیا مراجع اصلی و واقعی حل اختلافات مردم هستند. «إِذْ يَحْكُمَانِ» ۴ جبران ضرر و زیان، اختصاص به موارد عمد ندارد. «نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ» ۵ قاضی باید خدا را بر کار خود شاهد و ناظر بداند. «كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ» ۶ فهم و درک درست بدون عنایت الهی میسر نیست. «فَفَهَّمْنَاهَا» ۷ گاهی خداوند به فرزند خیری عطا می کند که به پدر نمی دهد. «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ» ۸ تسبیح کوه ها، بازتاب صدای تسبیح کننده نیست، بلکه خود یک تسبیح واقعی و حقیقی است. «مَعَ دَاوُدَ يُسَبِّحْنَ» ۹ همه موجودات از جمله کوه ها و پرندگان بهره ای از شعور دارند و به تسبیح خداوند مشغولند. «يُسَبِّحْنَ»

ص: ۴۸۱

اشاره

وَ عَلَّمْنَاهُ صِنْعَةَ لُبُوسٍ لَكُمْ لِيُتَخَصَّ بِكُمْ مِمَّنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ (۸۰) وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ (۸۱)

و به او (داود) فن زره سازی برای شما را آموختیم تا شما را از (خطرات) جنگتان حفظ کند، پس آیا شما شکرگزار هستید؟!

و برای سلیمان، تند باد را (رام نمودیم) که به فرمان او به سوی سرزمینی که در آن برکت قرار دادیم حرکت می کرد و ما به هر چیزی آگاهیم.

نکته ها:

اگر چه در این آیه، تند بادی مطرح است که در سرزمین مبارک، (شامات) می وزیده، ولی چنان که از آیه ۳۶ سوره ی ص، بدست می آید، حضرت سلیمان بر بادهای آرام، در سایر مناطق نیز قدرت تصرف و فرماندهی داشته است. «فَسَيَخْرُونا لَهُ الرِّيحُ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ» ما باد را در اختیار سلیمان قرار دادیم تا نرم و آهسته، هر کجا که می خواهد برود.

در اینکه حضرت سلیمان علیه السلام چه مسافتی را در چه زمانی با باد طی می کرده است، در آیه ۱۲ سوره ی سبأ می خوانیم: «وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عُدُوها شَهْرٌ وَ رَوْحُها شَهْرٌ» و برای سلیمان بود (حرکت با) باد در صبحگاهان (به اندازه ی مسافت) یک ماه و در غروب (نیز به مقدار سفر در) یک ماه.

پیام ها:

۱ اختراعات، الهاماتی الهی است. «عَلَّمْنَاهُ» ۲ حضرت داود مبتکر صنعت زره سازی است. «عَلَّمْنَاهُ صِنْعَةَ لُبُوسٍ» ۳ انبیا نیز اهل کار و فن و حرفه بوده اند. «صَنَعَةَ لُبُوسٍ» ۴ انبیا مردم را از راههای طبیعی و عادی بشری حفظ می کرده اند. «صَنَعَةَ لُبُوسٍ»

۵ صنعت باید در خدمت به مردم باشد، نه در سلطه ی مستکبرین و افراد خاص. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۶ تدارک مقدمات امور دفاعی امری لازم و ضروری است. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۷ نعمت امتیّت سزاوار شکرگزاری است. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ ... شَاكِرُونَ» (امتیّت در سایه صنعت است.) «صَدَّعَهُ لَبُوسٌ لَّكُم لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۸ همه (از مبتکر و مردم) باید برای بهره مندی از اختراعات و صنایع از خداوند، تشکر کنند. «شَاكِرُونَ» ۹ اولیای خداوند می توانند با اذن الهی در طبیعت تصرف نمایند. «تَجْرِي بِأَمْرِهِ» ۱۰ بادها نیز شعور دارند و فرمان خداوند و اولیای او را درک و اجرا می کنند.

«تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۲]

اشاره

وَ مِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَ يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَ كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ (۸۲)

و گروهی از شیطان ها برای او (سلیمان) غواصی می کردند و کارهای غیر از این را (نیز) انجام می دادند و ما مراقب آنان بودیم، (تا از فرمان او تجاوز و سرکشی نکنند).

نکته ها:

شیاطین، از جنس جنّ و موجوداتی دارای شعور و مانند انسان تکلیف دارند که حضرت سلیمان علاوه بر انسان ها، بر بعضی از آنان نیز حکومت داشت. «وَ حَشَرْنَا لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ» (۱) غواصی، از جمله فعالیت جن ها برای سلیمان بود. «يَغُوصُونَ لَهُ» ولی هنر جن ها تنها به غواصی خلاصه نمی شود. «يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ» در آیات دیگر به بعضی از کارهای

ص: ۴۸۳

آنان اشاره شده است. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَائِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ» (۱) آنها برای او هر چه را که می خواست از محرابها و معابد عالی و زیبا و وسایل مختلف زندگی مثل دیگ و سینی های بزرگ می ساختند.

پیام ها:

۱ هنر و حرفه در میان جنیان نیز هست. «مِنَ الشَّيَاطِينِ» ...

۲ جنّ می تواند در خدمت بشر باشد. «يُغْوِصُونَ لَهُ» ۳ اگر کنترل و حفاظت نباشد، حتی در حکومت بی نظیر سلیمان هم فساد راه پیدا می کند. «كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

وَ أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسْنِي الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۸۳) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ ذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ (۸۴)

و(بیاد آور)ایوب را آن زمان که پروردگارش را ندا داد که همانا به من آسیب رسیده و تو مهربانترین مهربانانی.

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و سختی او را برداشتیم و خاندانش را به او باز گرداندیم و همانندشان را (نیز) با ایشان (همراه کردیم تا هم) رحمتی از سوی ما (به او باشد و هم یادآوری) و پند و تذکری برای عبادت کنندگان.

نکته ها:

حضرت ایوب پیامبری است که در قرآن مجید به دریافت نشان صبر مفتخر گردیده است.

« إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا، نَعْمَ الْعَبْدُ، إِنَّهُ أَوَّابٌ » (۲) همانا ما او را انسان صابری یافتیم، چه نیکو بنده ای بود، بدرستی که او بسیار اهل توبه و انابه بود.

ص: ۴۸۴

۱-۱. سبأ، ۱۱.

۲-۲. ص، ۴۴.

اگر چه حضرت ایوب به مشکلات و بیماری های بسیار سختی مبتلا شد، ولی بر خلاف آنچه در بعضی کتب آمده این مسائل، مایه تنفر مردم از او نبوده است، زیرا در این صورت، علاوه بر آنکه بر خلاف قاعده لطف است، با بسیاری از روایات و تفاسیر، از جمله تفاسیر المیزان، فخر رازی، اطیب البیان، ابو الفتوح و نمونه نیز سازگار نیست.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» سؤال شد که چگونه همانند آنان را نیز به ایوب داد؟ حضرت فرمود: خداوند از فرزندان او که قبلاً به مرگ طبیعی مرده بودند نیز به همراه کسانی که هلاک شده بودند، به او برگرداند. (۱)

پیام ها:

۱ یادآوری و مرور تاریخ زندگانی بزرگان، بهترین وسیله ی تسکین و صبر و ارشاد و راهنمایی است. «وَأَيُّوبَ» ۲ انبیا نیز در زندگی مادی، همچون سایر مردم عادی به گرفتاری ها و بیماری هایی مبتلا می شده اند. «مَسْنَى الضُّرِّ» ۳ اگر چه گرفتاری ها در ظاهر، ضرر می نماید، ولی در بسیاری از مواقع باطناً لطف خفی و رحمت الهی است. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۴ همیشه بلاها و مصائب جنبه کیفری و تنبیهی ندارد، بلکه گاهی برای اعطای درجه است و جنبه آزمایشی دارد. «مَسْنَى الضُّرِّ» (با توجه به اینکه انبیا معصوم هستند ناگواری ها بخاطر ارتکاب گناه و گوشمالی نیست).

۵ انبیا نمونه ادب هستند. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» حضرت ایوب علیه السلام فرمود: پروردگارا! ضرر را از من برطرف فرما، بلکه به گونه ای دعا کرد که یعنی خدایا تو خود می دانی.

۶ در مقام دعا، خدا را با صفتی بخوانیم که با نیاز ما تناسب دارد. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۷ دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا»

ص: ۴۸۵

۸ لطف الهی بیش از تقاضا و دعای انسان است. «فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ...»

(حضرت ایوب علیه السلام از خداوند درخواست «کشف ضرر» داشت، ولی پروردگار علاوه بر اجابت خواسته او، اهلش را به او باز گرداند.) ۹ فرزند، عنایت و رحمت الهی است. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» ۱۰ خداوند، هم اهل جود است و هم جبروت. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» در قنوت نماز عید فطر و قربان می خوانیم: «اللهم... اهل الجود و الجبروت»... در اینجا خداوند، هر چه را که از ایوب گرفته شده بود به او باز گرداند و به علاوه آن را دو برابر هم کرد، هم گذشته اش را جبران کرد و هم نسبت به آینده اش جود و کرم نمود.

۱۱ میان دعا از یک طرف و ربوبیت و سرازیر شدن رحمت الهی از سوی دیگر، ارتباط خاصی وجود دارد. «نَادَى، رَبَّهُ، رَحْمَةً» ۱۲ استجابت دعای انبیا نیز نه بر اساس استحقاق شخصی آنان که بر مبنای فضل و رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا» ۱۳ بلاها دارای ابعاد گوناگونی است، گاهی برای آزمایش است، گاهی برای رشد فکری و علمی، و زمانی برای عبرت آموزی به دیگران. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ» ۱۴ عبادت زمینه‌ساز پذیرش است. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ» ۱۵ همه مردم حتی عبادت پیشگان به تذکر نیاز دارند. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (۸۵) وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (۸۶)

و اسماعیل و ادريس و ذی الکفل (را یاد کن که) همه از شکیبایان بودند.

و ما آنان را در رحمت خویش وارد ساختیم. بدرستی که آنان از شایستگان بودند.

ص: ۴۸۶

اسماعیل علیه السلام فرزند برومند حضرت ابراهیم و جد بزرگوار رسول گرامی اسلام است. او زیباترین حماسه ی اطاعت از فرمان حق و صبر بر دستور الهی را در ماجرای رؤیای صادقه ی کشتن او توسط پدرش به نمایش گذاشت.

حضرت ادریس جد حضرت نوح و اولین کسی است که به طرح علم نجوم پرداخت، طرز دوختن لباس را به دیگران آموخت و با قلم، خط نوشت و به نویسندگی پرداخت. گفته اند که سی صحیفه بر او نازل شد و سرانجام به آسمان ها بالا رفت و اکنون نیز زنده است. (۱) «وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۲) حضرت ذوالکفل علیه السلام یکی از پیامبران الهی است که بعد از حضرت سلیمان و قبل از حضرت عیسی زندگی می کرده است. (۳) چنان که مشهور است قبر او در مسیر کربلا به نجف قرار دارد.

در تفسیر تبيان می خوانیم: چون این پیامبر الهی با خود عهد کرده بود که روزها را روزه بگیرد و شب ها را به عبادت پردازد، و تنها از روی حق قضاوت نماید و جز برای رضای خداوند خشمگین نشود و تا آخر به آنچه متکفل شده و تعهد کرده بود وفادار ماند، او را «ذَا الْكُفْلِ» یعنی «دارای تعهد» نامیدند. بعضی نیز همچون فخر رازی معتقدند که «ذَا الْكُفْلِ» لقب حضرت الیاس پیامبر است و مشهور به این نام و یکی از صالحان بوده است، ولی ما با عنایت به روایتی که در تفسیر مجمع البیان از عبد العظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل شده که خداوند برای هدایت انسان ها یکصد و بیست چهار هزار پیامبر مبعوث فرمود که از این میان، سیصد و سیزده نفر آنان مرسل هستند و ذی الکفل یکی از آن مرسلین است، ذی الکفل را نه لقب حضرت الیاس، بلکه یکی از انبیا و مرسلین می دانیم.

حضرت اسماعیل علیه السلام در مقابل فرمان الهی مبنی بر ذبح او توسط پدرش حضرت ابراهیم صبر کرد و حضرت ادریس نیز ۳۶۵ سال مردم را به دین حق دعوت نمود، اما کسی به او

ص: ۴۸۷

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. مریم، ۵۷.

۳-۳. تفسیر اُطیب البیان.

پیام ها:

۱ نام بزرگان را زنده نگاه داریم و کمالات آنان را بازگو نماییم. «وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ...»

۲ صبر، خصلت ارزشمندی است که خداوند، دارندگان آن را می ستاید. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ» ۳ صبر، زمینه ساز ورود انسان در رحمت الهی است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا» ۴ کسب درجات و مقامات، پس از موفقیت در آزمایشات الهی است. «الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ» ۵ برخورداری از رحمت الهی در گرو عمل صالح است. «أَدْخَلْنَاهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ» ۶ صبر و صلاح، از صفات انبیا است، و هر که به آنها متصف باشد، نشان از پیامبران دارد. «وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ... مِنَ الصَّابِرِينَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (۸۷)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (۸۸)

و ذو النون (یونس را به یاد آور) آن هنگام که خشمگین (و با قهر از میان مردم بیرون) رفت و گمان کرد که (آسوده شد و) ما بر او تنگ نخواهیم گرفت، (امّا) همین که در کام نهنگ فرو رفت و سبب آن را دانست (پس در آن تاریکیها ندا داد که (خداوند!) جز تو معبودی نیست، تو پاک و منزهی (و) همانا من از ستمکاران بودم (و نمی بایست مردم را بخاطر سرسختی شان رها کرده و تنها بگذارم).

ص: ۴۸۸

پس (دعای) او را اجابت کردیم و او را از آن اندوه نجات دادیم و ما این چنین، مؤمنان را نجات می دهیم.

نکته ها:

آنچه پیرامون داستان حضرت یونس در تفاسیر آمده این است که آن حضرت سال های بسیاری مردم را به سوی خداپرستی دعوت کرد ولی از این میان تنها دو نفر به او ایمان آوردند، یکی شخصی عابد و دیگری انسانی عالم، وقتی وضع بدین صورت ادامه یافت، عابد به یونس علیه السلام پیشنهاد نفرین کرد و حضرت که از سرسختی و لجابت آنان به ستوه آمده بود به این کار اقدام نمود و به محض پیدا شدن آثار بلا، بدون کسب اجازه از محضر خداوند، با خشم و غضب از منطقه خارج شد به این گمان که دیگر از دست آنان راحت شده است، اما نمی دانست که خداوند بخاطر این کار زندگی را بر او سخت خواهد کرد.

وقتی از آنجا خارج شد، به سوی دریا رفت، سوار بر کشتی شده و به منطقه ای دیگر عزیمت نمود. در میانه ی راه ناگهان کشتی به خاطر مواجه شدن با نهنگی بزرگ، دچار اضطراب گردید و چیزی نمانده بود تا همه اهل کشتی غرق شوند.

صاحبان کشتی تصمیم گرفتند تا برای رفع این بلا، یک نفر از ساکنان کشتی را به دریا بیندازند و خود را از این مصیبت رها سازند و چون قرعه کشیدند، نام یونس علیه السلام درآمد، لذا او را به دریا انداختند، بلافاصله نهنگ او را بلعید و به درون دریا رفت، اما به امر الهی از خوردن و هضم او منع گردید.

یونس علیه السلام در آن تاریکی های شکم ماهی و اعماق آب به ظلم خود، به خروج نابجا از میان مردم پی برد و به آن اعتراف کرد، پس خداوند دعای او را مستجاب فرمود و او را از آن حال نجات داد. از آن پس یونس لقب «ذو النون» به معنای صاحب ماهی یافت.

در آیات ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی صافات آمده است که: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» یعنی اگر نبود که او از زمره ی تسبیح کنندگان به شمار می رفت، هر آینه تا روز قیامت در شکم ماهی محبوس می گردید.

۱ در بیان تاریخ، همیشه از شیرینی ها و موفقیت ها سخن نگوییم، بلکه به حوادث تلخ و شکست ها نیز اشاره کنیم. «وَذَا التُّونِ»
 ۲ هرگز رسالت الهی خویش را پایان یافته تلقی و آن را رها نکنیم. «إِذْ ذَهَبَ» ۳ گاه یک حرکت عجولانه، بدون حساب و بی
 اجازه، کیفر سختی را بدنبال می آورد. «إِذْ ذَهَبَ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ» ۴ خداوند بر خیالات، افکار و گمان های ما آگاه است. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ» ۵ گاهی انبیا بر حوادث آینده ی خود آگاهی ندارند. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ» ۶ یک غضب بیجا، گاه
 یک پیامبر خدا را گرفتار می کند. «مُغَاضِبًا فَنَادَى» ۷ گاهی ناشایستگی یک عمل باعث انواع ظلمت ها می گردد. «الظُّلُمَاتِ»
 ۸ در تحلیل گرفتاری ها، خدا را منزّه بدانیم و سرچشمه ی آن را در عملکرد خود جستجو نماییم. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ» ۹ اگر
 حرکت ها و حَبِّ و بغض ها به فرمان خداوند و مرضی خاطر او نباشد، نتیجه مطلوب را در پی نخواهد داشت. «ذَهَبَ مُغَاضِبًا
 إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۰ اقرار به گناه در پیشگاه خداوند، خود یک کمال و از آداب دعاست. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۱
 دعایی که در آن، اقرار به توحید، تنزیه پروردگار و اعتراف به خطا و اشتباه و گناه باشد، مستجاب است. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ...
 فَاسْتَجِبْنَا» ۱۲ تنزیه خداوند و اقرار به گناه، رمز نجات از مصائب و محرومیت هاست.

«سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجِبْنَا» ۱۳ تنها راه نجات، خواست و اراده ی الهی است. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَ نَجِّنَاهُ» ۱۴ داستان های
 قرآن، یک واقعه ی تمام شده نیست، یک جریان و سنت دائمی است. «كَذَلِكَ» ۱۵ نجات اهل ایمان، یک سنت و قانون خداوند
 است. «كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۶ هر کس این ذکر را با آن حال بگوید نجات می یابد. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجِبْنَا ... كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الانبياء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۰]

اشاره

وَ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ (۸۹) فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَ أَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنا رَغْبًا وَ رَهْبًا وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ (۹۰)

و زکریا (را یاد کن) آن گاه که پروردگارش را ندا داد: پروردگارا! مرا تنها مگذار و (فرزندی به عنوان وارث به من عطا فرما و البته که) تو خود، بهترین وارثان هستی.

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و یحیی را به او بخشیدیم، و همسرش را (که نازا بود) برای او شایسته قرار دادیم (و این بخاطر آن بود که) همانا آنان در کارهای نیک، شتاب داشتند و ما را از روی امید و بیم می خواندند و در برابر ما فروتن بودند.

نکته ها:

انبیا با پیش آمدن هر مشکلی، به درگاه خداوند شتافته و گشایش آن را از پروردگار خویش خواستار می شدند. در آیات قبل به نمونه هایی از این درخواست ها برخورد داشتیم. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام جنگ خندق به درگاه خداوند چنین عرضه داشت: خدایا! تو عبیده بن الحارث را روز بدر از من گرفتی و حمزه را روز احد، و این علی است. آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند: «رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۲)

ص: ۴۹۱

۱-۱. دعاهای حضرت نوح، ایوب، یونس را در آیات گذشته خواندیم.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

امام صادق علیه السلام درباره ی «رَغْبًا وَ رَهْبًا» فرمود: رغبت آن است که در حال دعا کف دست را به سوی آسمان قرار دهی و رهبت آن است که پشت دست ها به طرف آسمان نمایی. (۱)

پیام ها:

۱ هرگز از رحمت الهی مأیوس نشویم. «و زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى» (خداوند حتی به انسانی که هفتاد سال همچون زکریا علیه السلام از همسری نازا فرزند عنایت می کند). ۲ ذکر کلمه ی «رب» و تکرار آن در دعا، درخواست ها را با اجابت مقرون می سازد. «نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي» ۳ در هنگام دعا، خداوند را با آن صفتی که با خواسته ما تناسب بیشتری دارد یاد کنیم. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» ۴ ایمان به «خَيْرُ الْوَارِثِينَ» بودن خداوند، با آرزوهای طبیعی مثل علاقه به فرزند و طلب آن از پروردگار، منافاتی ندارد. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» ۵ دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا» ۶ فرزند، عطیه الهی است. «و وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى» ۷ خداوند به اولیای خود نظر خاص دارد. سه بار کلمه «له» تکرار شده است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ أَصْلَحْنَا لَهُ» ۸ دست خداوند بسته نیست و می تواند زن نازا را هم شایسته ی باروری گرداند. «أَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ» ۹ انسان می تواند از طریق دعا نازایی را اصلاح کند. «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ» ۱۰ سعادت کامل، زمانی است که همه ی اعضای خانواده در انجام کار خیر، با یکدیگر شریک، همفکر و همگام باشند. «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» ۱۱ آنچه مایه ی ارزش بیشتر کارهای خوبست، سرعت و نشاط در انجام آنهاست. «يُسَارِعُونَ»

ص: ۴۹۲

۱۲ بیم و امید نسبت به خداوند (خوف و رجا)، دو عنصر ارزشمند، حتی برای پیامبران است. «رَغَبًا وَ رَهَبًا» ۱۳ در هنگام دعا باید خدا را با حالت خوف و رجا خواند. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا» ۱۴ اولیای الهی، تنها در مقابل او سر تعظیم فرود می آورند. «لَنَا خَاشِعِينَ» نه «خاشعین لنا» ۱۵ کمالات انسانی زمانی با ارزش است که دائمی باشد نه زودگذر و موقت.

«كَانُوا يُسَارِعُونَ، يَدْعُونَنَا، وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ» ۱۶ سرعت در کار خیر و دعا همراه با بیم و امید، در استجاب دعا مؤثر است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ ... كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنَا ...»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۹۱]

اشاره

وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَ جَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ (۹۱)

و (بیاد آور مریم را، آن زنی که دامان خویش را پاک نگاه داشت، پس ما از روح خود در او دمیدیم و او و پسرش (عیسی مسیح) را (آیت و) نشانه ای برای جهانیان قرار دادیم.

پیام ها:

۱ محور در بیان مطالب قرآنی، ارائه الگوها و کمالات انسانی است و زن و مرد در آن فرقی ندارند. «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» ۲ الطاف الهی زمانی نازل می شود که قابلیت وجود باشد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا» ۳ پاکدامنی از برجسته ترین کمالات زن است. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» ۴ وجود یک کمال در انسان، برکت های زیادی را به همراه می آورد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا، رُوحِنَا، جَعَلْنَاهَا، آيَةً لِلْعَالَمِينَ» ۵ پاکدامنی مادر می تواند او و فرزندانش را به بالاترین مقام ها برساند. «وَ جَعَلْنَاهَا»

وَ ابْنُهَا آيَةٌ لِلْعَالَمِينَ»

۶ مقام زن تا بدانجا می رسد که خداوند، او را همچون انبیا می ستاید و نشانه و آیت خویش در میان جهانیان قرار می دهد.»
آيَةُ لِلْعَالَمِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (۹۲) وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ (۹۳)

همانا این، امت شماست، امتی یگانه، و من پروردگار شما هستم، پس مرا پرستش کنید.

و(از تفرقه بپرهیزید، ولی با این وجود) آنها کار خود را در میانشان به تفرقه کشاندند(و باید بدانند که سرانجام) همگی به سوی ما باز می گردند.

پیام ها:

۱ همه ی ادیان الهی، در مقصد و هدف یکی هستند. «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» ۲ توحید و وحدت کلمه، اساس کار ادیان الهی است. «أُمَّةً وَاحِدَةً» ۳ ربوبیت مقتضی پرستش است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» ۴ منشأ تفرقه در ادیان الهی و دین اسلام، خود مردم هستند. «تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ» ۵ تفرقه اندازان باید خود را برای پاسخگویی در محضر الهی آماده کنند.

« وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ، بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۴]

اشاره

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ وَ إِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ (۹۴)

پس هر که از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس برای تلاش او هیچ گونه ناسپاسی نخواهد بود و همانا ما(کارهای نیکویش را) برای او ثبت می کنیم.

ص: ۴۹۴

وعده ی پاداش و اجر و ثواب با تعابیر گوناگونی در قرآن مورد اشاره قرار گرفته است. در یک جا می فرماید: ما اجر نیکوکاران را ضایع نمی کنیم، «وَلَا نُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) در جای دیگر می فرماید: سعی و تلاش مردم مورد تشکر و سپاس است، «كَأَنَّ سَيِّئِهِمْ مُشْكُورًا» (۲) و خداوند، شاکر و شکور است، «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» در جای دیگر نیز می فرماید: خداوند، ذره ای از پاداش شما را کم نمی کند. «لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا» (۳) و اگر ذره ای کار نیک انجام دهید، آن را خواهید دید، «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۴).

پیام ها:

۱ حفظ وحدت از اعمال صالح است. «تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ» ...

۲ اسلام، مکتب معیارها و ارزشهاست و هر ارزشی را از هر شخصی و در هر زمان می ستاید. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ» ۳ اگر توفیق همه ی کارهای خیر را بدست نیاوردید، لا- اقل هر مقدار از آن را که برایتان ممکن است، انجام دهید. «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ» نه، «يعمل الصالحات».

۴ انگیزه ها و هدف های الهی به کارها ارزش می دهد. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۵ در جهان بینی الهی، تلاش مثبت هیچ کس بی پاسخ و نتیجه نمی ماند.

«فَلَا كُفْرَانَ» (ما نیز نیکی های مردم را نادیده نگیریم).

۶ آنچه مهم است، سعی و تلاش برای انجام کار نیک است، هر چند جامه ی عمل نپوشد. «لِسَعْيِهِ» ۷ اعمال انسان ثبت می شود و پاداش بر اساس حساب و کتاب است. «كَاتِبُونَ»

ص: ۴۹۵

۱-۱. یوسف، ۵۶.

۲-۲. اسراء، ۱۹.

۳-۳. حجرات، ۱۴.

۴-۴. زلزال، ۷.

اشاره

وَ حَرَامٌ عَلٰی قَرَبِهِ اَهْلُكِنَاهَا اَنْهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (۹۵) حَتّٰی اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَاْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ (۹۶)

و بر آبادی هایی که آنها را (بخاطر فساد و گناه) هلاک نمودیم، حرام است (که باز گردند) آنان باز نمی گردند.

تا آن زمان که (راه بر) یأجوج و مأجوج گشوده شود و آنان از هر بلندی بتازند و به سرعت عبور کنند.

نکته ها:

در اینکه مراد از عدم بازگشت کفار چیست، از امام صادق علیه السلام نقل است که فرموده اند: برای افرادی که (به قهر الهی) در دنیا هلاک شده اند، دیگر رجعت دنیوی ممکن نیست، ولی برای کفاری که هلاک نشده اند (و به مرگ طبیعی از دنیا رفته اند) این رجعت به دنیا امکان پذیر است. (۱) بنا بر این، منظور عدم بازگشت به دنیاست و بدیهی است که در آخرت، همه باز خواهند گشت.

چنان که در آیات ۹۳ تا ۹۸ سوره کهف گذشت، یأجوج و مأجوج اقوامی بودند که با حملات خود به مناطق همجوار، موجب فساد در زمین و خرابی و نابودی می شدند، تا آنکه به دست ذوالقرنین سدّی ساخته شد و راه نفوذ آنان به دیگر مناطق بسته شد.

ولی یکی از نشانه های قیامت و پایان عمر زمین، خراب شدن این سدّ و هجوم مجدد این اقوام است. چنان که در آنجا فرمود: «فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّيْ جَعَلَهُ دَكَاةً» (۲) و در اینجا در آیه بعد می فرماید: «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ».

به هر حال این آیات، نوعی پیشگویی در مورد یورش تجاوزکاران و سرازیر شدن آنان به همه ی مناطق زمین است.

ص: ۴۹۶

۱- ۱). تفسیر اُطیب البیان و قمی، ج ۱، ص ۲۴.

۲- ۲). کهف، ۹۸.

۱ رجعت و آرزوی بازگشت اقوام هلاک شده تنها در زمان ظهور یاجوج و ماجوج محقق خواهد شد. «لَا يَرْجِعُونَ حَتَّى» ...

۲ دنیا، جولانگاه طغیانگران خواهد شد. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ» ۳ در آینده ی تاریخ نیز مفسدان تاخت و تاز خواهند کرد. «مِنْ كُلِّ حَدَبٍ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۹۷]

اشاره

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ (۹۷)

و وعده ی حق (برپایی قیامت) نزدیک گردید، پس در آن هنگام چشم های کفار (از وحشت و حیرت) خیره و باز ماند (و با خود گویند): ای وای بر ما! براستی که ما از این (روز) در غفلت بودیم، بلکه ما ستمگر بودیم.

نکته ها:

کلمه ی «شَاخِصَةٌ» از ماده ی «شخوص» به معنای خارج شدن از مکانی بسوی مکان دیگر است و چون در هنگام تعجب، چشم حالتی پیدا می کند که گویا می خواهد از حدقه خارج شود، لذا به این حالت چشم نیز شخوص می گویند.

گرچه قیامت در نظر دور می نماید، ولی در حقیقت نزدیک است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ» این نزدیک بودن، در آیات دیگر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله در آیه «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» ... (۱) و «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ نَرَاهُ قَرِيباً» (۲)

پیام ها:

۱ هجوم فتنه گران (یاجوج و ماجوج) نشانه ی پایان عمر دنیا و نزدیکی قیامت است. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ ... وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ» ۲ وقوع قیامت، قطعی و حتمی است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ»

ص: ۴۹۷

۱-۱. قمر، ۱.

۲-۲. معارج، ۸۷.

۳ قیامت و حوادث آن، ناگهانی است. «فَإِذَا هِيَ» ۴ قیامت، روز بُهت و حیرت است. «شَاخِصَهُ أُبْصَارُ الَّذِينَ» ۵ قیامت، روز بیداری و تأسف وجدان های خفته است. «يَا وَيْلَنَا» ۶ غفلت از قیامت، از نشانه های بارز کفر و کافران است. «كَفَرُوا ... كُنَّا فِي غَفْلَةٍ» ۷ ریشه همه ی انحراف ها و بدبختی ها، غفلت است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ» ۸ غفلت از قیامت، مایه ی ستم به خود و دیگران است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ ... كُنَّا ظَالِمِينَ» ۹ قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۸]

اشاره

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ (۹۸)

(به آنان گفته می شود) همانا شما و هر آنچه که غیر از خدا می پرستید، هیزم دوزخ خواهد بود (و قطعاً) در آن وارد خواهید شد.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: هم بت پرستان و هم معبودهای آنان، هیزم و آتشگیره ی دوزخ خواهند بود، آیا افرادی همچون حضرت عیسی علیه السلام نیز که معبود قرار گرفته اند، شامل این قاعده می شوند و یا اینکه مستثنی هستند؟ پاسخ: این گونه معبودها استثنا شده اند، زیرا اولاً قرآن از آن معبودها به «وَمَا تَعْبُدُونَ» تعبیر آورده که وجود کلمه «مَا» در این عبارت، به موجودات غیر ذوی العقول اشاره دارد، (۱) ثانیاً، مخاطبین این آیه، بت پرستان مکه بودند که بت های سنگی و چوبی و... را می پرستیدند، ثالثاً در آیات بعدی همین سوره آمده است که: آن کسانی که (مثل حضرت عیسی) از طرف خداوند به آنان وعده نیکو داده شده، از دوزخ دور هستند.

ص: ۴۹۸

۱- ۱). رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ به سؤال بالا- فرمودند: رسم عرب این است که کلمه «ما» را برای بی عقل ها بکار می برد و «مَا تَعْبُدُونَ» بت های سنگ و چوبی هستند. بحار، ج ۹، ص ۲۸۲.

پیام ها:

۱ پرستش غیر خداوند، عابد و معبود را به دوزخ می کشاند. «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ...

حَصْبُ جَهَنَّمَ»

۲ هیزم جهنم، کافران و معبودهای خیالی آنان است. «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ... حَصْبُ جَهَنَّمَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۹۹ تا ۱۰۰]

اشاره

لَوْ كَانَ هُوَ لِآلِهَةٍ مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ (۹۹) لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

اگر اینها خدایان (واقعی) بودند، وارد آن (دوزخ) نمی شدند، در حالی که همگی برای همیشه در آن ماندگار خواهند بود.

برای آنان در دوزخ، ناله ها و نعرهاست و آنان در آنجا (هیچ پاسخی) نمی شنوند.

نکته ها:

معمولاً بیان صداها در زبان عرب بر وزن فعیل است، مثل: زفیر، شهیق، زئیر و هریر، و زفیر به صدایی گفته می شود که با بازدم همراه است.

منظور از جمله «لَا يَسْمَعُونَ» این نیست که اهل دوزخ هیچ صدایی نمی شنوند، بلکه مراد آنست که هر چه فریاد می زنند پاسخ نجات بخشی دریافت نمی کنند، زیرا در قرآن آیاتی است که بر شنیدن اهل جهنم دلالت می کند، آنجا که از مأمور عذاب، مهلت می خواهند و یا از خداوند، درخواست نجات می کنند و یا زمانی که از آنان سؤال می شود پاسخ می دهند.

پیام ها:

۱ به غیر خدا دل نبندیم و سرنوشت خود را به خدایان دروغین و عاجز گره نزنیم. «لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا» ۲ عجز و محکومیت با جایگاه خداوندی سازگار نیست. «لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا» ۳ عذاب شرک، عذابی ابدی است. «كُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ»

۴ دوزخ، جایگاه ناله های بی جواب است. «فِيهَا زَفِيرٌ... لَا يَسْمَعُونَ» ۵ بی پاسخی ناله ها و فریادها، خود شکنجه دیگری برای اهل دوزخ است. «وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ (۱۰۱)

همانا کسانی که قبلاً از جانب ما به آنان (در برابر کارشان، وعده) نیکو داده شده است، آنان از آن (دوزخ) دور نگاهداشته خواهند شد.

نکته ها:

در روایات آمده است که عده ای از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: اگر قرآن جایگاه عابد و معبود غیر خدا را آتش دوزخ قرار داده است، (۱) پس حال عیسی علیه السلام و مریم علیها السلام که ناخواسته معبود دیگران واقع شده اند چگونه است؟ حضرت صلی الله علیه و آله در پاسخ آنان، همین آیه ی شریفه را تلاوت فرمودند.

پیام ها:

۱ خداوند، به وعده هایی که به اهل ایمان و تقوی داده است وفا می کند. «سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» ۲ کسی که به بهشت وارد شود، دیگر وارد جهنم نمی شود. «أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۲]

اشاره

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ (۱۰۲)

آنان صدای (زبانه کشیدن) آن را نمی شنوند و آنان در آنچه (از نعمتها و کامیابی ها) که دلشان بخواهد جاودانه اند.

نکته ها:

انسان در دنیا، هر چند هم در رفاه و کامیابی باشد، ولی خواسته یا ناخواسته ممکن است

خبرهای ناگوار و حوادث تلخ به گوشش برسد و از لذت و عیش او بکاهد، اما در قیامت، اهل بهشت به دور از هر خبر بد و سر و صدای ناهنجار و ناله و فریاد گرفتاران، با عیش کامل به کامروایی مشغولند.

امیر المؤمنین علی علیه السلام در خطبه ی ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید:

خداوند، آن چنان اهل بهشت را گرامی داشته که حتی گوشه‌هایشان صدای آتش دوزخ و ناله و فریاد اهل آن را نمی شنود. (۱)

قرآن در بیان گستردگی کمی و کیفی نعمت های بهشتی، آیات متنوعی دارد. در آیه ای می فرماید: «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ» (۲) هر چه که میل انسان بکشد و هر چه که چشم از آن لذت برد. در این آیه می فرماید: «وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ» آنان در هر چه که دلشان بخواهد برای همیشه متنعم اند، و در جای دیگر با این چنین عبارتی توصیف می فرماید که: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مِمَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۳) احدی نمی داند که چه لذت‌ها و کامیابی هایی برای اهل بهشت، ذخیره و مخفی شده است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که: کیفیت نعمت های بهشتی را نه گوشی شنیده و نه چشمی دیده است. (۴)

پیام ها:

۱ در قیامت، اهل بهشت، فارغ از رنج و ناله گرفتاران به کامروایی مشغولند.

«لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا» ۲ اشباع واقعی غرایز، تنها در بهشت ممکن است. «فِي مَا اشْتَهَتْ» ۳ در بهشت، نه محدودیت در نعمت هاست «فِي مَا اشْتَهَتْ» و نه محدودیت در زمان بهره مندی. «خَالِدُونَ»

ص: ۵۰۱

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. زخرف، ۷۱.

۳-۳. سجده، ۱۷.

۴-۴. الفقیه، ج ۱، ص ۲۹۵.

اشاره

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۱۰۳)

بزرگ ترین وحشت (آن روز) آنان را غمگین (و مضطرب) نمی سازد و فرشتگان به ملاقات (و استقبال) آنان می روند (و می گویند): این روزی است، که به شما وعده داده شده بود.

نکته ها:

بر اساس روایات، مخاطب آیه کسانی هستند که علاوه بر داشتن عقاید صحیح، در خط رهبرانی حرکت می کنند که از طرف خدا و رسول او صلی الله علیه و آله تعیین شده اند. (۱)

پیام ها:

۱ دفع شرّ، مهم تر از جلب منفعت است. لذا اول سخن از دوری از غم هاست بعد دریافت بشارت ها. «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۲ ناگواری های دنیا هر چند هم که بزرگ باشند، نسبت به مصائب اخروی ناچیزند. «الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ» ۳ در قیامت، فرشتگان با انسان ها سخن می گویند. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ استقبال و دیدار از مؤمنین، کاری فرشته گونه است. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۵ اگر امروز دنیا به کام طاغوتیان است غمگین باشیم که روزگار مؤمنان نیز فرا خواهد رسید. «هَذَا يَوْمُكُمْ» ۶ وعده های الهی حتمی است. «كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»

اشاره

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ (۱۰۴)

ص: ۵۰۲

روزی که آسمان را همچون طومار نوشته ها درهم می پیچیم (و) همان گونه که آفرینش را آغاز کردیم، آن را باز می گردانیم، (این) وعده ای است بر عهده ی ما (و) ما حتماً انجام دهنده (ی وعده های خود) هستیم.

نکته ها:

کلمه «سَجَل» در اصل به قطعه سنگی گفته می شده که روی آن می نوشتند، ولی کم کم به اوراقی که مطالب بر روی آن نوشته می شود، اطلاق گردیده است.

تشابه پیدایش قیامت با آفرینش ابتدایی جهان، بارها مورد اشاره قرآن قرار گرفته است، یک جا می فرماید: «كَمَا يَدَّأَكُم تَعُودُونَ» (۱) همان گونه که در آغاز شما را آفرید، باز شما برمی گردید، در آیه ای دیگر می خوانیم: «هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ» (۲) او کسی است که آفرینش را آغاز کرده و سپس آن را تکرار می کند، در حالی که آن بر او آسان تر است.

مراد از آسمان در این آیه، تمام آسمان هاست، زیرا در جای دیگری فرموده است: «وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» ... (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: انسان در قیامت عریان محشور می شود، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: «كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ» ... (۴)

پیام ها:

۱ نظام هستی ازلی و ابدی نیست و سرانجام دستخوش تغییر و تحول خواهد گردید. «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ ... كَمَا بَدَأْنَا» ۲ قدرت خداوند نسبت به درهم پیچیدن آسمان ها، به آسانی پیچیدن یک طومار است. «كَطَيِّ السَّجَلِ» ۳ تمثیل، بهترین و رساترین راه برای تفهیم و تفهم است. «كَطَيِّ السَّجَلِ»

ص: ۵۰۳

۱-۱. اعراف، ۲۶.

۲-۲. روم، ۲۷.

۳-۳. زمر، ۶۷.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۱.

۴ همان گونه که پیچیدن یک طومار به معنای محو نوشته های آن نیست، درهم پیچیده شدن آسمان ها نیز نشانه نابودی آفریده ها نیست. «كَطَيَّ السَّجْلَ لِلْكِتَابِ» ۵ هر گونه تغییر و تحوّل در آسمان ها با خواست و اراده ی الهی است. «نَطَوِي - بَدَأْنَا نُعِيدُهُ» ۶ خدا مخلوقات درهم پیچیده را مانند آفرینش اوّل باز خواهد آفرید. «نُعِيدُهُ» ۷ وعده های الهی حتمی است و عملی می شود. «إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (۱۰۵)

و همانا در (کتاب آسمانی) زبور (که) بعد از ذکر، (تورات، نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

نکته ها:

کلمه ی «زبور» در لغت عرب به معنای هر نوع نوشته و کتاب است. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ» (۱) ولی به قرینه ی آیه «وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۲) به نظر می رسد که مراد، کتاب اختصاصی حضرت داود علیه السلام باشد که در برگیرنده مجموعه ی مناجات ها، نیایش ها و اندرزهای آن حضرت است. این کتاب بعد از تورات نازل شده و مراد از «ذکر» در این آیه نیز همان تورات است، چنان که در آیه ۴۸ همین سوره هم گذشت که تورات، ذکر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءًا وَ ذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ» بعضی گفته اند که منظور از «زبور» در این آیه، تمام کتب آسمانی و مراد از «ذکر»، قرآن مجید است و کلمه ی «مِنْ بَعْدِ» نیز بمعنای «علاوه بر» می آید، که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ما علاوه بر قرآن، در تمام کتب آسمانی نوشتیم که وارثان زمین هر آینه بندگان صالح من خواهند بود.

ص: ۵۰۴

۱- ۱. قمر، ۵۲.

۲- ۲. نساء، ۶۳ و اسراء، ۵۵.

از امام صادق علیه السلام درباره ی زبور و ذکر سؤال شد، حضرت فرمودند: ذکر در نزد خداوند است و زبور کتاب نازل شده بر داود است و همه ی کتاب های نازل شده در نزد اهل علم است و آنان ما (اهل بیت) هستیم. (۱)

در پنج مورد از زبور «مزامیر» حضرت داود که امروزه جزء کتب عهد قدیم بشمار می رود، شبیه این تعبیر آمده است که: مردان صالح، وارث زمین خواهند شد. (۲)

در روایات متعدّد آمده است که آن بندگان صالحی که وارث زمین خواهند شد، یاران حضرت مهدی علیه السلام هستند. (۳)
در بعضی روایات می خوانیم که اهل بیت پیامبر اسلام علیهم السلام وارثان زمین خواهند شد و بدان دوباره زنده خواهند شد. (۴)

پیام ها:

۱ سنّت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند. «كَتَبْنَا» ۲ پیشگویی های قرآن قطعی است. «لَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ» ...

۳ قرآن، از آینده ی تاریخ خبر می دهد. «يَرِيئُهَا» ...

۴ آینده از آن صالحان است. «يَرِيئُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۵ دین از سیاست جدا نیست. «يَرِيئُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۶ عبادت تنها کافی نیست، صلاحیت و عمل صالح نیز لازم است. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۷ وراثت زمین و حکومت بر جهان دو شرط دارد، بندگی خداوند و انجام اعمال صالح. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ»

ص: ۵۰۵

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۷.

اشاره

إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ (۱۰۶)

همانا در این (پیشگویی) برای گروه عبادت کننده، پیام (مهم) و روشنی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که وراثت و حکومت صالحان بر زمین با دو شرط محقق می شود، یکی با بندگی خالص خدا که با لفظ «عِبَادِي» آمده بود و دیگری با کسب صلاحیت، «الضَّالِحُونَ». در این آیه خداوند باز تأکید می فرماید که، بندگان باید این پیام را دریافت نمایند که هم می بایست در بندگی خالص شوند و از مرحله ی بندگی کلی و عام «عَابِدِينَ» به مرحله بندگی ویژه «عِبَادِي» برسند و هم در ایجاد صلاحیت بکوشند.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند: «الله الله في القرآن، لا يسبقنكم في العمل به غيركم» شما را به خدا! شما را به خدا! پیام های قرآن را دریابید، مبادا دیگران از راز و رمزها و دستورات و عمل به آن بر شما سبقت گیرند!

پیام ها:

۱ بشارت ها و پیام های قرآن برای هدایت و سعادت کافی است. (۱) «لَبَلَاغًا» ۲ بندگان خدا، به سراغ کسب صلاحیت و لیاقت بروید تا وارث زمین شوید.

«يَرْثُهَا عِبَادِيَ الضَّالِحُونَ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ» ۳ بندگان خوب خدا می بایست قبل از هر کس پیام های الهی را دریافت کنند.

«لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (۱۰۷)

و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم.

۱-۱). کلمه ی «بلاغ» به گفته ی لسان العرب به معنای کفایت است.

پیام ها:

۱ حکومت بندگان صالح بر زمین تبلور لطف و رحمتی است که در سایه رسالت بدست می آید و هر آنچه از رحمت نبوی صلی الله علیه و آله که در دنیا و آخرت نصیب افراد می شود، پرتوی از رحمت الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً» ۲ همه ی احکام و دستوراتی که پیامبر اسلام آورده حتی جهاد، حدود و قصاص و سایر کیفرها و قوانین جزایی، برای جامعه ی بشری رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً» ۳ خداوند، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و رسولش «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» است، یعنی تربیت واقعی در سایه هدایت انبیا امکان پذیر است. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» ۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی انسان ها، در همه ی اعصار و تمامی مکان ها رحمت است و نیازی به پیامبر دیگری نیست. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» ۵ رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله حتی برای ملائکه مقرب الهی نیز رحمت است.

□
«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» در حدیثی می خوانیم که جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله اظهار داشت که رحمت تو مرا نیز شامل شد.

(۱)

۶ دستورات اسلام جهان شمول است. «لِلْعَالَمِينَ» ۷ یک انسان با اراده ی الهی می تواند در تمام هستی اثر بگذارد. «لِلْعَالَمِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۸]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّ مَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)

(پس به آنان) بگو: جز این نیست که به من وحی می شود که معبود شما فقط خدای واحد است، پس آیا شما تسلیم هستید؟!

نکته ها:

امام رضا علیه السلام در میان هزاران نفر علاقمند در نیشابور در برابر تقاضای مردم، حدیث قدسی

ص: ۵۰۷

۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

سلسله الذهب را بیان فرمودند که توحید قلعه و دژ الهی است که هر کس در آن قرار گیرد، از هر جهت بیمه است، سپس فرمودند: شرط این توحید، پذیرش و تبعیت از امام زنده است. «کلمه لا إله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی و انا من شروطها» (۱)

پیام ها:

۱ دعوت به توحید، جلوه ای از رحمت الهی است. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ، قُلْ إِنَّمَا يُوحِي»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۱۰۹]

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ وَإِنْ أَدْرَىٰ أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ (۱۰۹)

پس اگر روی برگردانند پس (به آنان) بگو: به همه ی شما بطور یکسان اعلام (خطر) کردم و من نمی دانم آن وعده ای (از عذاب الهی) که به شما داده شده، آیا (زمان وقوعش) نزدیک است، یا دور!

نکته ها:

سؤال: از آیات و روایات بسیاری استفاده می شود که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله علم غیب گسترده ای داشته اند، همانگونه که در دعای ندبه می خوانیم: «و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه» یعنی خدایا! تو به پیامبرت، علم گذشته و علم آینده جهان را تعلیم دادی. اما در آیاتی نظیر آیه ی فوق به عباراتی برمی خوریم که نشانی از عدم علم پیامبر صلی الله علیه و آله است، آیا این آیات و روایات با یکدیگر متناقضند و یا وجه جمعی میان آنها وجود دارد؟ پاسخ: علم غیب دو گونه است، بخشی از آن به ذات احدیت اختصاص دارد و کسی را بر آن راهی نیست، از جمله زمان وقوع قیامت، چنان که در دعا نیز می خوانیم: «و بحق علمک الذی استأثرت به لنفسک» خدایا! تو را بحق علمی که آن را مخصوص خودت قرار دادی، اما بخش دیگری از آن را خداوند به انبیا و اولیا و هر که بخواهد عنایت می فرماید، آن چنان که در این آیه می بینیم: «ذَلِكُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكُمْ» (۲) همان طور که بسیاری از مسائل

ص: ۵۰۸

۱- (۱). بحار، ج ۳، ص ۷.

۲- (۲). آل عمران، ۴۴.

قرآن را اموری غیبی تشکیل می دهد.

و عده ی الهی برای کفار، هم شکست و نابودی در جنگ ها و هم هلاکت و قهر و عذاب در قیامت است. ﴿مَا تُوعَدُونَ﴾

پیام ها:

۱ بعضی از مردم لجوج، حتی از «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» نیز روی برمی گردانند. ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ... فَإِن تَوَلَّوْا۟﴾ ۲
انسان مختار است نه مجبور، لذا می تواند حتی در برابر دعوت و درخواست انبیا نیز مقاومت و اعراض کند. ﴿فَإِن تَوَلَّوْا۟﴾ ۳ نباید
انتظار داشت که همه ی مردم سخن حق را بپذیرند که این هدف برای انبیا نیز محقق نشده است. ﴿فَإِن تَوَلَّوْا۟﴾ ۴ در مقابل
لجاجت و اعراض مردم، مسئولیت خود را از دست ندهیم. ﴿فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَعَلُوا۟﴾ ۵ همه مردم بطور یکسان مخاطب هشدارهای
پیامبران هستند و در این میان، جنسیت، نژاد و زبان مطرح نیست. ﴿أَذْنَتُكُمْ عَلٰی سَوَآءٍ﴾ (آری در تبلیغ، همه مردم را با دیده ی
یکسان بنگریم) ﴿عَلٰی سَوَآءٍ﴾ ۶ هر چه را نمی دانیم، با صراحت بگوییم، نمی دانم. ﴿إِن أَدْرِیۡ﴾ ۷ یک سری علوم، مخصوص به
ذات مقدس خداوند است. ﴿إِن أَدْرِیۡ أَقْرِبُ۟﴾

ص: ۵۰۹

اشاره

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ (۱۱۰) وَإِنْ أَدْرَىٰ لَعَلَّهُ فِتْنَةً لَّكُمْ وَرَمَّاعٌ إِلَيَّ حِينٍ (۱۱۱)

همانا او، هم سخن آشکار را می داند و هم آنچه را که پنهان می کنید.

و من نمی دانم، شاید این (تأخیر در عذاب) برای شما آزمونی باشد و (فرصتی برای) کامیابی تا مدتی دیگر.

نکته ها:

اگر گاهی در تحقق وعده های الهی تأخیری دیده می شود، این به معنای بی خبری و غفلت او نیست که او طبق صریح آیه ی قرآن، همه چیز را می داند و از همه جا آگاه است، بلکه به دلایل مختلف است، از جمله:

الف: تا هر میزان که خلافکار می تواند، پیمانانه گناه خود را پر کند. «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا» (۱) همانا به آنان مهلت می دهیم تا گناهانشان زیاد شود.

ب: خطا کار توفیقی بیابد و توبه کند.

ج: کارهای نیک گناهکار مصرف شود و او دیگر در قیامت طلبی نداشته باشد.

پیام ها:

۱ برای خداوند غیب و شهود تفاوتی ندارد. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ ... يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ» ۲ وقتی خداوند پنهان کاری ها را می داند، دیگر توطئه و نفاق برای چیست؟ «يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ» ۳ علم پیامبران نسبت به علم خداوند، محدود است. «إِنْ أَدْرَىٰ» ۴ تأخیر قهر و کیفر الهی یا بخاطر آزمایش است و یا بجهت پر شدن پیمانانه مهلت. «فِتْنَةً لَّكُمْ وَرَمَّاعٌ إِلَيَّ حِينٍ» ۵ کامیابی ها و لذت جویی های دنیا موقت است. «إِلَيَّ حِينٍ»

ص: ۵۱۰

اشاره

قَالَ رَبُّ أَحْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ (۱۱۲)

(پیامبر) گفت: پروردگارا! (تو خود میان ما) به حقّ داوری کن، و (ای کافران بدانید که) پروردگار همه ما خداوند رحمان است که در برابر آنچه (از نسبت های ناروا که او را) توصیف می کنید کمک خواسته می شود.

نکته ها:

آنچه در قرآن در موارد افترا بر خداوند آمده است، وصف خیالی مردم از خداوند است نه وصف حقّ و لذا می خوانیم «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ» (۱) وای بر شما از توصیفی که می کنید، و یا در جای دیگر آمده است: «سَيَجْزِيهِمْ وَصِيْفَهُمْ» (۲) خداوند بزودی کیفر وصف آنان را خواهد داد، و یا در این آیه می فرماید: «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» از خداوند بر آنچه که شما وصف می کنید کمک می خواهم.

پیام ها:

۱ گاه لجاجت ها به حدی می رسد که «رحمه للعالمین» را به نفرین وا می دارد.

«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ أَحْكُم» ۲ در برابر لجاجت دشمنان، از خداوند کمک بگیریم. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۳ دعا را با کلمه «رَبِّ» آغاز کنیم. «رَبُّ أَحْكُم» ۴ ربوبیت و قضاوت با یکدیگر رابطه نزدیک دارند. «رَبُّ أَحْكُم» ۵ عالم مطلق که همه چیز را می داند، قضاوتش به حقّ است. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ رَبُّ أَحْكُم بِالْحَقِّ» ۶ حتی در مورد دشمنان نیز از حقّ تجاوز نکنیم و کیفر بیش از حقّ نخواهیم.

«رَبُّ أَحْكُم بِالْحَقِّ» (البته قضاوت ها و احکام الهی همیشه بر حقّ است و این ما

ص: ۵۱۱

۱-۱. انبیاء، ۱۸.

۲-۲. انعام، ۱۳۹.

هستیم که باید به مقدار حقّ راضی باشیم).

۷ حتّی در هنگام نفرین و درخواست کیفر، باز هم رحمت را فراموش نکنیم تا روزنه ی امیدی برای همیشه و نزد همگان باز بماند. «رَبُّنَا الرَّحْمَنُ» ۸ تهمت ها و هرزه گویی ها، بی پاسخ نخواهد ماند. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» به یاد داشته باشیم که حساب و کتاب در کار است، پس در ستایش ها و انتقادهای دقّت کنیم. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» «اللهم صل علی محمد و آل محمد»

ص: ۵۱۲

جلد هشتم

اشاره

ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ص: ٢

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان در آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زدایی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر در آمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاي حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که خود نیز می‌تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های

تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد حث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱- متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲- ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراگماتر آمده است.

۳- نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴- پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف،

چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵- پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه ه در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجیده، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱- گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، باز هم عنوان نکته و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲- در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

۱- سید جواد بهشتی ۲- محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای محمّد علی متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرت و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و اهل بيته الطاهرين خدا را شکر که جلد هشتم تفسیر نور آماده چاپ گردید. مقدمه این جلد را با بیان عظمت قرآن از دیدگاه امیر المؤمنین علیه السلام آغاز می کنم:

در قرآن، علوم آینده و اخبار گذشته آمده است، دواي دردها و نظم امور در قرآن است (۱).

قرآن، دریایی است که قعر آن دست یافتنی نیست، بنایی است که پایه هایش سست نمی شود و داروی شفابخشی است که بیماری در پی ندارد (۲).

قرآن، عزتی است که شکست ندارد و حقی است که خوار نمی شود (۳).

قرآن بهترین موعظه، ریسمان محکم الهی، بهار دل ها، چشمه های علم و عنصری است که دل جز با آن صیقلی نمی شود (۴).

قرآن، نوری روشن، شفایی سودمند، سیراب کننده ی تشنگی های معنوی و وسیله ی حفظ و نجات است (۵).

کسی با قرآن ننشست مگر آنکه از انحرافش کاسته و به هدایتش افزوده شد (۶).

ص: ۸

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸.

۲- ۲. خطبه ۱۹۸.

۳- ۳. خطبه ۱۹۸.

۴- ۴. خطبه ۱۷۶.

۵- ۵. خطبه ۱۵۶.

۶- ۶. خطبه ۱۷۶.

در قرآن، سرگذشت پیشینیان، اخبار آیندگان و تکالیف حاضران است (۱).

قرآن، بزرگترین بیماری‌ها را که کفر و نفاق و انحراف و گمراهی است، درمان می‌کند (۲).

قرآن، خیرخواهی است که خیانت نمی‌کند. راهنمایی است که گمراه نمی‌سازد و محدثی است که دروغ نمی‌گوید (۳).

انسان بدون قرآن غنایی و بعد از قرآن فقری ندارد (۴).

به هنگامی که امور، مثل پاره‌های شب تاریک بر شما مشتبه گشت، به قرآن رو آورید (۵).

قرآن، هرگز کهنه نمی‌شود (۶).

برتری قرآن بر کتب دیگر همانند برتری خداوند بر خلق است (۷).

شما را به خدا نگذارید در عمل به قرآن دیگران بر شما سبقت بگیرند (۸).

اینجانب که موهای سر و صورتم سفید و دهها سال در کنار این سفره الهی بوده‌ام به شما عزیزان جوان می‌گویم که قرآن، این کتاب بزرگ، جلوه‌ی علم الهی است و هر چه هر روز در هر جمله‌ی آن تدبّر شود، نکته تازه‌ای به ذهن می‌رسد.

طلاب عزیز زمانی عالم ربّانی می‌شوند که همواره به فهم و تدبّر در این علم بی‌انتهای مشغول باشند. زیرا قرآن می‌فرماید:

كُونُوا رَبَّائِيَۤنَ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ

(۹)

همان‌طور که قبلاً نیز گفته‌ام، هفتاد درصد نکات این تفسیر از تفاسیر مختلف شیعه و سنی است، (تفاسیر مجمع البیان، کبیر فخر رازی، نور الثقلین، روح المعانی، المیزان، فی ظلال، صافی، أطيّب البیان، نمونه، راهنما و... و حدود سی درصد پیام‌ها مطالبی است که با تجربه

ص: ۹

۱-۱. خطبه ۳۱۳.

۲-۲. خطبه ۱۷۵.

۳-۳. خطبه ۱۶۷.

۴-۴. خطبه ۱۷۵.

۵-۵. بحار، ج ۷۷، ص ۱۳۵..

۶-۶. خطبه ۱۵۶.

۷-۷. بحار، ج ۱۱۴، ۷۷.

۸-۸. نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۹-۹. در این آیه دو بار کلمه «کنتم» در کنار جملات «تعلمون» و «تدرسون» آمده که رمز استمرار و تداوم است. یعنی تعلیم و تدریس آن باید در تمام سطوح و هر روز باشد. به امید آنکه شاهد چنین روزی در حوزه ها و دانشگاه ها باشیم.

طولانی، خداوند نصیب کرده است.

سعی ما در این تفسیر برای این بوده که بیشترین مطالب را در کمترین و ساده ترین الفاظ بیان کنیم و از دلالت های مستقیم و کاربردی استفاده کنیم. پیام ها قابل ترجمه به زبان های گوناگون بوده و آن گونه باشد که دیگران را تشویق به تدبّر کند.

از خداوند متشکرم. خدمات والدین و اساتیدم را پاس می دارم و از علمای حوزه و فضیلابی که در طول عمر به گونه ای از محضر ایشان استفاده کرده ام، تشکر می کنم.

از کسانی که در امر تحقیق، تتبع و استخراج نکات از تفاسیر مختلف، تنظیم، بازنویسی، تایپ و ویراستاری این امر یاری داده اند، بخصوص حجج اسلام آقایان: حسن دهشیری و رحمت جعفری که در بعضی مجلّات و آقایان: سید جواد بهشتی و محمود متوسل در بعضی مجلّات و آقای علی محمد متوسلی تشکر می کنم.

از کسانی که این کتاب را می خوانند و نواقص آن را تذکر می دهند نیز متشکرم.

خدایا! تو می دانی فضایی که در آن قرار گرفته ایم و می توانیم ساعاتی را سر سفره قرآن بنشینیم و کام بگیریم، در اثر مجاهدت ها، هجرت ها، شهادت ها و جانفشانی های بزرگان ما در طول تاریخ از علامه مفید تا علامه طباطبایی و از شیخ طوسی تا امام خمینی و ایثارگری شهدا و جانبازان انقلاب اسلامی بوجود آمده است.

بلال ها و ابو ذرها کتک خوردند، علمای قدیم سختی ها کشیدند تا معارف قرآن به دست ما رسید. سلام و صلوات خداوند بر تمام خادمان قرآن و عدل آن اهل بیت پیامبر علیهم السّلام.

پروردگارا! قرآن را نور فکر ما، نور عقل ما، نور چشم ما، نور زبان ما، نور اراده ما، نور هدف ما، نور عمل ما، نور قلب ما، نور فرد و جامعه ی ما، نور سیاست، اقتصاد، اخلاق و فرهنگ اجتماع ما، نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار بده.

□
و السلام علیکم و رحمه الله محسن قرائتی ۸۱/۱/۲۰

حج سوره: ۲۲ جزء: ۱۷ آیات: ۷۸;

ص: ۱۱

سیمای سوره حج

این سوره هفتاد و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

کلمه ی «حج» در لغت به معنای قصد و آهنگ انجام کاری است، ولی در شریعت اسلامی به مراسم خاصی که هر ساله در مکه برگزار می گردد گفته می شود. از آنجا که حدود سیزده آیه از این سوره (از آیه ۲۵ تا ۳۷) در باره ی کعبه و تاریخ آن و آثار سیاسی و اجتماعی حج سخن می گوید، این سوره، «حج» نامیده شده است.

البته در این سوره دعوت پیامبران الهی نسبت به اقوام بسیاری مطرح گردیده و سرنوشت آنها نیز بیان شده است. طبق روایات، پیامبر گرامی اسلام فرمودند:

هر کس سوره حج را بخواند، خداوند به تعداد کسانی که در گذشته و آینده حج و عمره به جا آوردند، به او پاداش حج و عمره می دهد (۱).

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (۱)

۱/۲۲

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، که همانا زلزله ی قیامت، حادثه ای بزرگ و هولناک است.

نکته ها:

در روایات می خوانیم: در ماه شعبان سال ششم هجری، هنگامی که مسلمانان به سوی جنگ «بنی المصطلق» در حرکت بودند، آیه ی اول و دوم سوره حج نازل شد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم دستور توقف داد، مسلمانان ایستادند، حضرت این دو آیه را تلاوت فرمودند، برخی از یاران پیامبر آن شب را به گریه مشغول شدند و از دنیا بیزاری جستند. ولی رسول خدا با بشارت هایی آنان را آرام کردند (۱).

پیام ها:

۱- مخاطبین قرآن، همه ی مردمند. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ۲- با غافلان باید صریح سخن گفت و به آنان هشدار داد. اتَّقُوا ... إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ ۳- راه نجات از خطرهای قیامت، تقواست. اتَّقُوا ... زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ ۴- یاد قیامت، عامل ایجاد تقواست. اتَّقُوا ... زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ ۵- تمام هستی متاع قلیل است، ولی زلزله ی قیامت بزرگ است. زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

ص: ۱۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۶- از خدایی که پروردگار و صاحب عالم است، پروا کنیم. اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَهُ ...

۷- نظام موجود هستی، با زلزله ای از هم فرو می باشد إِنَّ زَلْزَلَهُ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲]

اشاره

يَوْمَ تَرْوِيهَا تَدَاهُلُ كُلُّ مَرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَ مَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (۲)

روزی که آن (زلزله ی بزرگ) را مشاهده کنید (چنان ترس و وحشت وجودتان را فرا خواهد گرفت که) هر شیر دهنده ای، آن را که شیر می دهد فراموش کند و هر بارداری جنین خود را سقط کند، و مردم را مست می بینی، ولی مست نیستند، بلکه عذاب خداوند شدید است.

نکته ها:

قرآن در معرفی سیمای قیامت، تعبیرات تکان دهنده ای دارد، از جمله:

يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

(۱)

روزی که کودکان را پیر می کند.

يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

(۲)

روزی که عبوس و سخت است.

يَوْمًا كَانَ شَرْهُهُ مُسْتَطِيرًا

(۳)

روزی که عذابش گسترده است.

علاقه ی مادر به فرزند، قوی ترین علاقه هاست. لذا خداوند در بیان سختی قیامت، به قطع رابطه ی مادر شیرده و مادر باردار با

فرزندش مثال زده است. و گر نه در قیامت، هیچ مادر باردار یا شیردهی وجود ندارد.

پیام ها:

۱- حوادث سخت قیامت، هم عاطفه را می گیرد. تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ هَمَّ عَقْلِ رَا تَرَى النَّاسَ سُكَارَى ۲- در بیان مسائل تربیتی، از مثال های محسوس و عاطفی استفاده می کنیم. مُرْضِعَةٍ ...

ص: ۱۵

۱-۱. مزمل، ۱۷.

۲-۲. انسان، ۱۹.

۳-۳. انسان، ۷.

۳- تمثیل، لازم نیست با واقعیت همراه باشد. كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ ... تَرَى النَّاسَ سُكَارَى ۴- تمثیلات قرآن، با گذشت زمان کهنه نمی شود. كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ ...

۵- عامل مستی، تنها شراب نیست. (گاهی غرور، غفلت، ثروت و مقام نیز وسیله ی از دست دادن اعتدال می شوند) تَرَى النَّاسَ سُكَارَى ... عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم از خطرهای قیامت بیمه و مصون است. تَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳]

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ (۳)

و بعضی از مردم، ناآگاهانه در باره ی خداوند به جدال می پردازند و از هر شیطان سرکش پیروی می کنند.

نکته ها:

«مرید» به معنای بی خیر است، به بیابان بی گیاه مرید می گویند و به نوجوان بی مو «امرد» گفته می شود.

آنچه که این آیه از آن نهی می کند، بحث و جدال بدن داشتن آگاهی های لازم است.

و گر نه جدال با مخالفان اگر با منطق صحیح و یا منطق خودشان باشد، بسیار هم بجاست.

چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: لِّجَادِلُهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (۱)

پیام ها:

۱- عذاب قیامت، کسانی را هدف می گیرد که با ایجاد شبهه و ترید، به عقاید دینی مردم ضربه می زنند. عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ ۲- گفتگوها باید بر اساس منطق و علم باشد، نه جدا و تعصب. يُجَادِلُ ... بِغَيْرِ عِلْمٍ ۳- بحث و جدال بدون علم، پیروی از شیطان است. يُجَادِلُ ... يَتَّبِعُ ۴- جهل و تعصب، مانع پذیرفتن حق است. بِغَيْرِ عِلْمٍ

ص: ۱۶

۵- کسی که از خدا و راه او جدا شود، هر لحظه در دام شیطانی اسیر است. **يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ** ۶- شیطان‌ها بسیارند و هر یک به نحوی وسیله ای انحراف مردمند. **كُلَّ شَيْطَانٍ** ۷- در پیروی از شیطان خیری نیست. **مَرِيدٍ**

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴]

اشاره

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ (۴)

بر او (شیطان) نوشته (و مقرر) شد که هر کس ولایت او را بپذیرد، قطعاً او راه گمراه می کند و به آتش سوزانش می کشاند.

نکته ها:

در معنای «کتب»، جبری علیه شیطان وجود ندارد، زیرا در آیات دیگر می خوانیم: شیطان با اراده ی خود و لجاجت با حق، سجده نکرد و به کار خداوند اعتراض نمود و سوگند یاد کرد که مردم را گمراه کند (۱). بنا بر این، «کتب علیه» یعنی بر اساس اراده و تصمیمی که شیطان گرفت، گمراه کردن پیروانش برای او حتمی شده است.

پیام ها:

۱- انتخاب راه شیطان و پیروی از او جز عذاب قطعی الهی، هیچ نتیجه ای ندارد.

كُتِبَ عَلَيْهِ

(اراده ی حتمی خداوند مبنی بر مجازات گناهکاران، بعد از ارتکاب جرم به وسیله ی آنهاست).

۲- پیروی از شیطان، پذیرفتن ولایت اوست. **وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ ... مَنْ تَوَلَّاهُ** ۳- شیطان تنها کسانی را گمراه می کند که از او پیروی کنند، نه هر که را بخواهد.

مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ

۴- تمام شیطان‌ها، انسان را به یک راه می برند: آتش سوزان. **يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ ... وَ يَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ**

ص: ۱۷

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۵)

ای مردم! اگر در باره ی قیامت شک دارید (با دقت در وجود خود، شک خود را برطرف کنید)، ما شما را از خاک آفریدیم (مواد غذایی خاک از طریق غذا به صورت نطفه در آمد) سپس از نطفه، سپس (به صورت) خون بسته شده. سپس (به صورت چیزی مانند) گوشت جویده شده که بعضی خلقت کامل یافته (و به دنیا آید) و بعضی خلقت کامل نیافته (و سقط شود)، تا برای شما روشن سازیم (که بر هر چیز قادریم) و آنچه (از جنین ها) را که بخواهیم تا سرآمدی معین در رحم مادران قرار دهیم، سپس شما را به صورت طفل بیرون می آوریم، تا به حدّ رشد و بلوغ برسید و (در این میان) بعضی از شما می میرند و بعضی به پست ترین مرحله زندگی (و پیری) می رسند تا جایی که دانسته های خود را از دست دهند. (همچنین) زمین را (در زمستان) خشک و مرده می بینی اما هنگامی که باران بر آن فرو می باریم، به حرکت در آید و رشد کند و انواع گیاهان زیبا می رویاند.

نکته ها:

کلمه ی «یتوفی» که از ریشه ی «وفاه» است، به معنای گرفتن کامل روح از وجود انسان و بیانگر بقای روح بشر پس از مرگ است.

کلمه ی «بهیج» از ریشه «بهیجه» به معنای شادابی و خرمی است. چنان که نگاه به سبزه و گیاه مایه ی ابتهاج و شادابی انسان می شود.

گرچه در این آیه، دوران پیری و کهنسالی، پست ترین دوران عمر انسان شمرده شده، امّا علّتی که بری آن بیان گردیده، اختصاص به پیران ندارد، بلکه هر زمان که قوای عقلانی انسان ضعیف و ناتوان گردد، دوران پستی است، گرچه در جوانی باشد. **أَرَدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَغْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا**

پیام ها:

۱- سرچشمه ی شک غفلت از قدرت خداوند است. **إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا خَلَقْنَاكُمْ** ۲- با کفار، مستدلّ، منطقی و قابل فهم سخن بگوییم. **إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ... فَأَيُّ خَلْقِنَا كُمْ** ۳- از راه محسوسات، می توان با معقولات آشنا شد. **إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ... فَأَيُّ خَلْقِنَا كُمْ** ۴- معاد، هم جسمانی است و هم روحانی. **إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبُعْثِ فَأَيُّ خَلْقِنَا كُمْ** ۵- منشأ انسان و ماده اولیه ی او از خاک است. **خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ** ۶- انسان، پیش از مرگ، هفت مرحله را طی می کند. (تراب، نطفه، علقه، مضغه، طفولیت، بلوغ، پیری) **خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ...**

۷- دوران مضغه (که انسان در رحم مادر به شکل لخته گوشتی است) دوران شکل گیری انسان است. **مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ** ۸- کسی که در دنیا از خاک بی جان انسان آفرید، پس در قیامت هم می تواند.

لُبِّيْنُ لَكُمْ

۹- زندگی دارای دو منحنی صعود و نزول است. صعود از خاک تا رسیدن به مرحله **أَشُدُّكُمْ** و منحنی نزول رسیدن به مرحله **أَرَدَلِ الْعُمُرِ** ۱۰- تمام مراحل خلقت، از استقرار نطفه تا تولد طفل، به دست خداست. **خَلَقْنَاكُمْ - نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ - نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا** ۱۱- تحولات طبیعی، نیاز به زمان دارد. (در آیه چند بار کلمه «ثم» که برای فاصله زمانی است، تکرار شده است) ۱۲- استقرار نطفه و یا سقط آن با خواست خداست. **نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ** ۱۳- مدت حمل، از جانب خدا زمان بندی شده است. **إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى**

۱۴- تولد انسان، به اراده ی خداوند است. نُخْرِجُكُمْ ۱۵- همه ی انسان ها روز اوّل یکسانند. طِفْلاً نه «اطفالاً» بعد به خاطر تغذیه و تربیت هر کدام دارای اخلاق و رفتاری مخصوص می گردند.

۱۶- مرگ، مخصوص پیران نیست. وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى ۱۷- انسان با مرگ محو نمی شود. يُتَوَفَّى ۱۸- ارزش انسان و زندگی او در پرتو علم و آگاهی و عقل اوست. (قرآن دلیل پست ترین مرحله عمر را فراموش کردن دانسته ها و اندوخته های علمی می داند). أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً ۱۹- زوجیت و نر و ماده بودن، در گیاهان نیز مطرح است. مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

[سوره الحج (۲۲): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۶) وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۷)

این (مراحل مختلف خلقت انسان و گیاه) به خاطر آن است که خداوند حقّ است و اوست که مردگان را زنده می کند و بر هر چیزی تواناست.

و (آفرینش انسان از خاک و رویش گیاهان از زمین خشک، نشانه آن است که (همانا قیامت آمدنی است و شکی در آن نیست. و خداوند تمام کسانی را که در قبرها آرمیده اند زنده خواهد کرد.

پیام ها:

۱- آفرینش انسان و گیاه، نشانه ی حقایق خداوند است. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ ۲- خداوند هرگز آفرینش را با مرگ و میرها نمی کند زیرا کسی که حقّ است، هرگز کار لغو و باطل از او سر نمی زند، پس باید آفریده های خود را به مقصد و هدف نهایی برساند و پس از مرگ مرحله ی دیگری باشد. بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ

۳- کسی که یک بار آفرید، باز هم می تواند بیافریند. يُحْيِي الْمَوْتَى ۴- کسی که هم ابتداء خلق می کند و هم می تواند در آفریده ی خود هر گونه تصرفی انجام دهد، قادر مطلق است. عَلَيَّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۵- معاد، جسمانی است. يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

[سوره الحج (۲۲): آیه ۸]

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (۸)

و از (میان) مردم کسی است که در باره ی خدا بدون هیچ دانش و هدایت و کتاب روشنی مجادله می کند.

پیام ها:

۱- سعی کنیم که در انتقاد، همه را توبیخ نکنیم. وَ مِنَ النَّاسِ ۲- جدال اگر از روی علم باشد مانعی ندارد. يُجَادِلُ ... بِغَيْرِ عِلْمٍ ۳- راههای شناخت انسان متعدد است، گاهی از راه فکر و تعقل و تحصیل بدست می آید که شاید کلمه بِغَيْرِ عِلْمٍ اشاره به آن باشد و گاهی به دل الهام می شود که شاید کلمه هُدًى اشاره به آن باشد و گاهی از طریق کتب آسمانی و وحی و نبوت. وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

[سوره الحج (۲۲): آیه ۹]

اشاره

ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ (۹)

(و) با تکبر و نخوت، می خواهد مردم را از راه خدا گمراه کند. برای او در دنیا رسوایی است و در قیامت، عذاب سوزان به او می چشانیم.

نکته ها:

کلمه ی «ثانی» به معنای پیچاندن و «عطف» به معنای پهلو است و پیچاندن پهلو، کنایه از تکبر و غرور است.

ص: ۲۱

پیام ها:

۱- سرچشمه جدال ناآگاهان، غرور و تکبر است. ثانی عطفه ۲- کیفر با گناه تناسب دارد. کیفر متکبر خواری است. فی الدُّنیا خزی ۳- متکبر، در همین دنیا بد عاقبت است. فی الدُّنیا خزی

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۱۰) وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكُمْ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (۱۱)

(در قیامت به او گفته می شود: این عذاب سوزان،) به خاطر چیزی است که دست هایت از پیش فرستاده است، و قطعاً خدا به بندگانش ظلم نمی کند.

و از (میان) مردم، کسی است که خداوند را تنها با زبان می پرستد، (ایمان او در حاشیه و در مرز کفر است و با حادثه ای کوچک می لغزد) پس اگر خیری به او برسد، به آن اطمینان یابد، و اگر مصیبت و آزمایشی به او برسد، دگرگون شود (و به سوی کفر رود، چنین کسی) در دنیا و آخرت زیانکار است، این همان زیان آشکار است.

نکته ها:

شاید به خاطر آن که ظلم کم نیز از خداوند عادل، ظلم بسیار محسوب می شود، در آیه ی شریفه، کلمه ی «ظلام» آمده است.

پیام ها:

۱- خداوند عادل است و قهر یا مهر او نتیجه عملکرد ماست. ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ ۲- دیگران را عامل گناه و خلاف خودمان ندانیم، که هر چه هست از خود ماست.

۳-ایمان بعضی ها موسمی و سطحی است و حوادث تلخ و شیرین آن را تغییر می دهد. وَ مِنْ النَّاسِ ...

۴-حساب عقیده و عملی که بر اساس منطوق است، از حساب فراز و نشیب های مادی جداست. (دین را برای نان نخواهیم) فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ ...

۵-انسان در معرض هجوم حوادث تلخ و شیرین است. أَصَابَهُ ... أَصَابَتْهُ ۶-فقر و ناملايمات و سائل آزمایشند. أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ۷- ارتداد و بازگشت از راه خداوند، قهر شدید الهی و عذاب دوزخ را به دنبال دارد. انْقَلَبَ عَلَيَّ وَجْهِي خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۲ تا ۱۳]

اشاره

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ (۱۲) يَدْعُوا لِمَنْ ضُرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَيْسِ الْمَوْلَى وَ لِبَيْسِ الْعَشِيرِ (۱۳)

او غیر از خداوند چیزی را می خواند که نه زبانی به او می رساند و نه سودی، این است همان انحراف دور و عمیق.

بلکه کسی را می خواند که ضررش از نفعش بیشتر است، چه مولا و سرپرست بدی و چه همدم زشتی.

پیام ها

۱ تمام سود و زیان ها به دست خداست و غیر او هیچ نقشی ندارد. «دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ» ۲ شرک و دل بستگی به غیر خدا، بزرگ ترین انحراف است. «دُونِ اللَّهِ ... هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ» ۳ شرک، پایگاه عقلی و منطقی ندارد. «دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ» زیرا پرستش، یا برای رسیدن به سودی است و یا جلوگیری از شری، که بت ها هیچ کدام را ندارند.

۴ شرک، به تمامی انواعش (معبودهای عاقل و بی عقل) محکوم است. (یک بار در کنار کلمه «يَدْعُوا»، حرف «ما» آمد که برای موجودات بی شعور است و یک بار در کنار جمله «يَدْعُوا»، حرف «من» آمد که برای معبودهای با شعور از قبیل انسان، ملائکه و اجنه می باشد.

۵ به خاطر منافع زودگذر دنیا، ضرر دائمی آخرت را نخریم. «ضُرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ» ۶ ضرر طاغوت ها برای مردم بیش از چیزی است که به آنان می دهند. «ضُرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ» ۷ با کسی که تورا از خداوند باز می دارد و به سوی خود دعوت می کند معاشرت مکن و او را سرپرست و رهبر خود قرار مده. «لَبِئْسَ الْمَوْلَى»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۴]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (۱۴)

همانا خداوند اهل ایمان و عمل صالح را در باغ هایی (از بهشت) وارد می کند که نهرها زیر درختانش جاری است، (آری) خداوند هر چه اراده کند، انجام می دهد.

پیام ها

۱ ایمان و امید به وعده های حق، بزرگ ترین عامل برای رها کردن غیر اوست.

«إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ»

...

۲ ایمان همراه با عمل، کلید نجات است و هیچ یک به تنهایی کارساز نیست.

«آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳ تنوع نعمت های الهی، برای کامیابی بیشتر بهشتیان است. «جَنَّاتٍ، الْأَنْهَارُ» ۴ خداوند بر اساس تمایلات بشر پاداش می دهد. (انسان از باغ و نهر لذت می برد، در بهشت هم باغ ها و نهرهاست). «جَنَّاتٍ، الْأَنْهَارُ» ۵ خداوند، قادر مطلق است و در انجام کارهایی که اراده می کند، به هیچ مانع و

بن بستى نمى رسد. «يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ» (همين قدرت سبب تضمين عمل به وعده هاى اوست).

[سوره الحج (۲۲): آيه ۱۵]

اشاره

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ (۱۵)

هر کس گمان می کند که خداوند او (پیامبرش) را در دنیا و آخرت یاری نمی کند، (و در پی مکر و حيله است، بگو تا) طنابی به آسمان بیاویزد (و خود را حلق آویز کند) سپس (آن را) قطع کند، آن گاه بنگرد که آیا نیرنگش خشم او را فرو می نشاند؟!

نکته ها:

بعضی آیه را مخصوص به پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) ندانسته و این گونه ترجمه کرده اند:

هر کس گمان می کند که خداوند او را یاری نمی کند...

شاید معنای آیه این باشد که فضانوردی نیز انسان بی خدا را آرام نمی کند. کلمه «بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ» مراد وسیله فضانوردی و کلمه «لِيَقْطَعْ» به معنای پیمودن راه است، که در این صورت این آیه از معجزات علمی و پیش گویی های قرآن است. به هر حال مشکل روحی بشر حتی با تکنولوژی پیشرفته و فضانوردی نیز حل نمی شود. «هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ»

پیام ها

۱ امداد و نصرت الهی، در دنیا و آخرت قطعی است. «يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۲ ناامیدی از قدرت و نصرت الهی، تعادل انسان را از بین می برد. «يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ» ۳ خودکشی هرگز راه نجات نیست. «هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ» (تنها وسیله ی آرام بخش، ایمان و توکل به خداست و هر گونه طرح و برنامه ی

دیگری، منهای اراده ی الهی و ایمان به او بیهوده است.) ۴ به کارگیری زمین و آسمان، صعود و سقوط، و هر اقدامی که فاقد ایمان باشد، بی اثر است. «هَلْ يُدْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۶]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَ أَنْ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ (۱۶)

و این گونه قرآن را (به صورت) آیات روشن نازل کردیم، و البته خداوند هر کس را بخواهد هدایت می کند.

پیام ها

۱ سنت خداوند، بر نازل کردن آیات و وسایل هدایت است. «كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا» ۲ قرآن، کتاب نور و آیاتش روشن است. «بَيِّنَاتٍ» (بر خلاف نظر بعضی که می گویند: قرآن، قطعی الصدور و ظنی الدلاله است.) ۳ قرآن وسیله ی هدایت است، ولی اصل هدایت کار خداوند و لطف اوست.

«أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي»

۴ خداوند هر که را اراده کند هدایت می کند، ولی اراده او تابع حکمت اوست و لذا کسی را هدایت می کند که زمینه های لازم را در خودش ایجاد کرده باشد.

«يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۱۷)

همانا خداوند در قیامت، میان مؤمنان (مسلمان) و یهودیان و صابئین و نصاری و مجوس و مشرکان، داوری کرده و حق را از باطل جدا خواهد نمود، همانا خداوند بر هر چیزی گواه (و از همه چیز آگاه) است.

در این که صابئین چه کسانی هستند، سخن بسیار است. بعضی گفته اند: ستاره پرستند، بعضی ملائکه پرست می دانند و بعضی می گویند: اینان گروهی از پیروان نوح (علیه السلام) هستند.

شخصی از حضرت علی (علیه السلام) پرسید: چرا از مجوس جزیه (نوعی مالیات) گرفته می شود در حالی که آنان نه پیامبر داشتند و نه کتاب و جزیه گرفتن مخصوص اهل کتاب است؟! حضرت فرمود: مجوس هم کتاب آسمانی دارند و هم پیامبر الهی. (۱)

در این آیه میان گروه ها با کلمه ی «الَّذِينَ» فیصله داده شده است، در قیامت نیز حساب مؤمنان بر حق، از حساب مشرکان منحرف و هر دو از حساب پیروان ادیان آسمانی دیگر جداست. کلمه ی «الَّذِينَ» سه مرتبه بکار رفته است: درباره مؤمنان، ادیان دیگر و مشرکان.

پیام ها

۱ در نام بردن از گروه ها، حق مؤمنان واقعی مقدم است. «الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ یهودیت، مسیحیت، مجوسیت و صابئیت همه از ادیان توحیدی و آسمانی اند، چون نام آنان در برابر مشرکان برده شده است. «وَ الَّذِينَ هَادُوا ... وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» ۳ قیامت برای همه است و در آن روز بین همه ی گروه ها داوری می شود و تمام دعوای پایان می پذیرد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ» ۴ در قیامت، خداوند هم قاضی است و هم شاهد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» ۵ قضاوتی کامل است که قاضی اطلاعات همه جانبه داشته باشد. «يَفْصِلُ ... عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» ۶ دعوت به اسلام و مجادله نیکو لازم است، ولی توقع تمام شدن اختلافات ادیان را در دنیا نداشته باشید. در دنیا همزیستی مسالمت آمیز داشته باشید تا در قیامت خداوند فیصله دهد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

ص: ۲۷

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (۱۸)

آیا ندیدی که هر که در آسمان ها و هر که در زمین است و خورشید و ماه ستارگان و کوه ها و درختان و جنندگان و بسیاری از مردم برای خدا سجده می کنند؟ البته بسیاری از مردم (به خاطر تکبر و لجابت) قطعاً گرفتار عذابند، و هر که را خدا خوار کند، هیچ احترام کننده ای برای او نیست، همانا خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

پیام ها

۱ در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (کلمه ی «مَنْ» برای صاحبان شعور است) ۲ تمام هستی برای خداوند سجده و خضوع می کند. «يَسْجُدُ» و شعور، مخصوص انسان نیست. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ» (اگر بدانیم همه هستی تسلیم خدا هستند ما نیز وصله ناهم رنگ نخواهیم بود. شرک و تکبر مخالف نظام هستی است) ۳ انسان انتخابگر است. «يَسْجُدُ ... كَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ» ۴ عذاب های الهی بر اساس حق و عدل است. «حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ» ۵ عزت و ذلت تنها به دست خداست. «مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ» ۶ در برابر اراده ی خداوند، هیچ مانعی وجود ندارد. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

اشاره

هَذَا خِطْمَانِ إِخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ نُيُوبٌ مِّنْ نَّارٍ يُّصَّبُ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمِ (۱۹)

این دو گروه مخالف، (کثیری که اهل عبادتند با کثیر دیگری که مستحق

عذابند) درباره ی پروردگارشان به مخاصمه و جدال پرداختند، پس برای کسانی که کفر ورزیدند، لباس هایی از آتش بریده شده است، (و) از بالای سرشان مایع جوشانی ریخته می شود.

پیام ها

۱ در طول تاریخ نزاع درباره خداوند بوده است. «اِخْتَصَيْهِمْ مُوَا فِي رَبِّهِمْ» ۲ لباس هر یک از دوزخیان، مخصوص بدن اوست. «قُطِعَتْ لَهُمْ لِيَابٌ» ۳ لباس آتشین دوزخیان سرد نمی شود و دائماً از بالای سرشان مواد گداخته به آن تزریق می شود. «يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ»

[سوره الحج (۲۲): آیات ۲۰ تا ۲۲]

اشاره

يُصَبُّ هَرَّ بِهِ مَاءٌ فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ (۲۰) وَ لَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ (۲۱) كَلِمًا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (۲۲)

با آن مایع جوشان (که از بالای سرشان ریخته می شود)، آنچه در درون و برونشان هست گداخته می شود.

و برای (کیفر) آنان گرزهایی از آهن است.

هر گاه اراده کنند که از (شدت) غم از دوزخ خارج شوند، به آن برگردانده می شوند (و به آنان گفته می شود): بچشید عذاب سوزان را.

پیام ها

۱ آتش دوزخ، درون و برون را می سوزاند. «بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ» ۲ دوزخیان برای نجات خود دست و پا می زنند، اما تلاش آنان بی نتیجه است.

«أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا»

ص: ۲۹

۳ دردناک تر از آتش دوزخ، غم‌ها و عذاب‌های روحی است. «مِنْ غَمٍّ» ۴ عذاب دوزخ، ابدی است. «أَعِيدُوا فِيهَا» ۵ دوزخیان، تحقیر و سرزنش می‌شوند. «ذُوقُوا»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۳]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (۲۳)

قطعا خداوند کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند، به باغ‌هایی که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، وارد می‌کند، در آن جا با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت داده می‌شوند و در آن جا لباسشان از ابریشم است.

پیام‌ها

۱ بهترین راه شادی و تفریح، استفاده از طبیعت است. «جَنَّاتٍ الْأَنْهَارُ» ۲ در کنار تهدید، امید و بشارت لازم است، در آیه ی قبل فرمود: «ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» و در این آیه فرمود: «لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ» ۳ یکی از زیبایی‌های قرآن، تناسب میان بیم‌ها و امیدها، انذارها و بشارت‌های آن است. «قُطِعَتْ لَهُمْ لِبَاسٌ وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ» ۴ برهنگی ارزش نیست، بهشتیان هم لباس دارند. «لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ» ۵ خداوند، محرومیت‌ها را جبران می‌کند. ابریشم و طلا که در دنیا برای مردان حرام است، در آخرت وسیله ی زیورشان خواهد بود. «ذَهَبٍ حَرِيرٌ» ۶ زیبایی و موزون بودن کلمه‌ها و جمله‌ها، نوعی فصاحت است. (آخرین جمله ی آیه قبل «الْحَرِيقِ» بود و آخرین جمله این آیه «حَرِيرٌ» است)

ص: ۳۰

اشاره

وَ هُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ (۲۴)

و(اهل بهشت) به سخنان پاک(و دلنشین) هدایت می شوند، و به راه خداوندی که شایسته ی ستایش است رهبری می گردند.

پیام ها

۱ در کنار نعمت های مادی بهشت، نعمت های معنوی است. «بِأَسْمِهِمْ فِيهَا حَرِيرٌ ...

وَ هُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ»

۲ سخنان دلنشین، ارمغان بهشتیان است. «الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ» ۳ پیمودن راه خدا، آراستگی ظاهری و باطنی لازم دارد. «أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ صِرَاطِ الْحَمِيدِ» ۴ بهترین کامیابی، خوش عاقبتی است. «هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يُصَدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَ الْبَادِ وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (۲۵)

همانا کسانی که کفر ورزیدند و(مؤمنان را) از راه خدا و مسجد الحرامی که آن را برای همه ی مردم، ساکنین مکه و یا(مسافرین) بادیه نشین مساوی قرار دادیم باز می دارند(گرفتار قهر ما خواهند بود) و هر کس در مسجد الحرام اراده انحراف و ظلم کند، ما به او عذاب دردناک می چشانیم.

نکته ها:

امام صادق(علیه السلام) ذیل آیه فرمود: هر کس غیر خدا را در مسجد الحرام پرستش کند یا غیر اولیای خدا را متولی آن مکان مقدس بگیرد پس او دچار ظلم و الحاد شده است. (۱)

ص: ۳۱

۱ عقیده‌ی فاسد، انسان را به کردار فاسد می‌کشاند. «كَفَرُوا يَصُدُّونَ» ۲ گناهان عادی، مقدمه‌ی گناهان بزرگتر می‌شوند. «يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» ۳ مراکز دینی، جاری است در چشم منحرفان. «يَصُدُّونَ عَنْ ... الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» ۴ قوانین مکه باید از طرف مالک حقیقی تعیین شود. «جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً» ...

۵ مسجد الحرام، منطقه‌ای بین‌المللی است و همچون آسمان‌ها و اقیانوس‌ها حق هیچ‌کس را ندارد و حکومتی نیست. «سَوَاءٌ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ» ۶ کیفر خداوند نسبت به منحرفان، قطعی است و هیچ‌کس را در امان نیست. «وَمَنْ يُرِدْ» ۷ مکان‌ها یکسان نیستند. «وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ» ... (مسجد الحرام باید مرکز امنی برای همه باشد).

۸ حساب انحراف عمدی و آگاهانه که به قصد ظلم است، از انحراف ناآگاهانه جداست. «يَصُدُّونَ وَمَنْ يُرِدْ» لذا اراده‌ی الحاد مجازات دارد. «نَذِقْهُ» ۹ توهین به مقدسات و مراکز مذهبی، استحقاق عذاب دارد. «نَذِقْهُ مِنْ عَذَابِ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۶]

اشاره

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (۲۶)

و (به یاد آور) آن‌گاه که مکان کعبه را برای ابراهیم آماده ساختیم (به او گفتیم): هیچ‌گونه شرکی نسبت به من روا مدار و خانه‌ی مرا برای طواف کنندگان و قیام کنندگان و رکوع کنندگان و سجده کنندگان پاکیزه دار.

پیام‌ها

۱ ماجرای کعبه و ابراهیم واقعه‌ای است که نباید فراموش شود. «وَإِذْ» ۲ همه‌ی ما محتاج توفیقات الهی هستیم. «بَوَّأْنَا»

۳ مکان های مقدّس باید در اختیار افراد مقدّس قرار گیرد. «يَوْمَآذِنَا إِلَىٰ بَرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ» ۴ مردم دنیا، کعبه را از قدیم می شناختند. «الْبَيْتِ» ۵ هیچ گونه شرکی برای خدا مجاز نیست. «لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئًا» ۶ اوّل طهارت درون، بعد پاکی برون. «لَا تُشْرِكُ بِي طَهَّرُ بَيْتِي» ۷ خدمت به مسجد، افتخاری ابراهیمی است. «طَهَّرُ بَيْتِي» ۸ تنها خودسازی کافی نیست، خدمت به خلق نیز لازم است. «لَا تُشْرِكُ بِي ... طَهَّرُ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَ» ...

۹ هر کجا به خدا منسوب باشد مقدّس است و همه باید به آن احترام بگذارند.

«طَهَّرُ بَيْتِي»

۱۰ مرکز عبادت باید پاک باشد. «طَهَّرُ بَيْتِي» ۱۱ نماز و نمازگزار به قدری عزیز است که حتّی ابراهیم باید خادم مکان آن باشد. «طَهَّرُ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ ... وَ الرَّكْعِ الشُّجُودِ» ۱۲ حقّ مسجد الحرام، طواف و قیام و نماز است و از میان اینها طواف، پاداش بیشتری دارد. «لِلطَّائِفِينَ» (اینکه نام طواف قبل از رکوع آمده شاید اشاره به این باشد که در مسجد الحرام، طواف مهم تر از نماز است)

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۷]

اشاره

وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۲۷)

و در میان مردم بانگ حج بر آور تا آنان، پیاده و سوار بر مرکب های چابک از هر راه دوری به سراغ تو بیایند.

نکته ها:

کلمه ی «ضامِرٍ» به معنای حیوانی است که پیه بدنش آب شده و گوشت هایش به ماهیچه تبدیل شده و چابک است، مانند حیوانی که بدن سازی شده و برای مسابقات آماده است.

ص: ۳۳

حضرت علی (علیه السلام) در خطبه ی ۲۸ نهج البلاغه می فرماید: «اليوم المضممار و غدا السباق» یعنی امروز خود را چابک کنید تا در قیامت بتوانید سبقت بگیرید.

در روایات می خوانیم: حضرت ابراهیم (علیه السلام) گفت: خداوندا! صدای من به گوش کسی نمی رسد. خداوند فرمود: تو فریاد بزنی، من به مردم ابلاغ می کنم.

اولین وظیفه ی زائران کعبه، پوشیدن لباس احرام و گفتن «لبيك اللهم لبيك» است، امام صادق (علیه السلام) فرمود: این جملات پاسخ دعوت ابراهیم است. (۱)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) نیز در مدینه در سال دهم دستور داد که مؤذنین با بلندترین صدا مردم را برای حج همراه پیامبر دعوت کنند. (۲)

پیام ها

۱ فریاد امروز اولیای خدا، در آیندگان اثر خواهد کرد. «أَذِّنْ يَا تُوكَ» ۲ انبیا از پیشگامان امر به معروف بوده اند. «وَ أذِّنْ» ۳ حج رفتن، به محضر اولیای خدا رسیدن است. «يَا تُوكَ» (نفرمود: «يأتوه» آری، در مراسم حج محور رهبر الهی است) ۴ خداوند از غیب و آینده ی تاریخ خبر می دهد. «يَا تُوكَ يَا تَيْنَ» ۵ اگر انسان بر انجام کاری مکلف شد، باید مقدمات آن را فراهم کند. «وَ عَلِيٌّ كُلُّ ضَامِرٍ» ...

۶ پیاده رفتن به حج برتر از سواره است. («رِجَالًا» قبل از «كُلُّ ضَامِرٍ» آمده است) ۷ اگر در انجام کاری، اراده و عشق باشد، امکانات در مرحله ی بعد قرار می گیرد.

«رِجَالًا وَ عَلِيٌّ كُلُّ ضَامِرٍ»

۸ حج، تنها مقصدی است که همیشه و از همه ی مناطق جهان مسافر دارد. «مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»

ص: ۳۴

۱-۱). تفسیر نور الثقلین؛ علل الشرایع، ص ۴۱۶.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۴، ص ۲۴۵.

اشاره

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنَ الْبَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَوْصِيَاءَ الْفَقِيرِ (۲۸)

(مردم از هر منطقه ای به حج خواهند آمد) تا شاهد منافع گوناگون خویش باشند و در ایام مخصوص حج خدا را یاد کنند، به خاطر چهار پایان زبان بسته ای که رزقشان شده؛ پس از گوشت آنها بخورید و بینوای فقیر را اطعام کنید.

نکته ها:

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ» ایام تشریق، یعنی روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ از ماه ذی الحجه است. (۱)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ»، گفتنِ الله اکبر و جملات بعد از آن است که در دعای معروفی بعد از پانزده نماز که اول آن نماز ظهر روز عید قربان است، خوانده می شود. (۲)

امام کاظم (علیه السلام) در پاسخ شخصی فرمود: اگر پوست قربانی مکه را به سلاخ به عنوان مزد بدهند مانعی ندارد، زیرا آنچه را که خوردنی است باید خود یا فقیر مصرف کند «فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا»... و پوست خوردنی نیست. (۳)

سیمای حج:

حج، یک بسیج عمومی و مانور موحدین است.

حج، چهره ی زیبای عشق و تعبد است.

حج، زنده نگاه داشتن خاطرات و خدمات پیامبرانی همچون ابراهیم و اسماعیل و محمد است. (درود خداوند بر همه ی آنان باد) حج، مرکز اجتماعات بین المللی مسلمین است.

حج، مرکز ارتباطها و تبادل اخبار و اطلاعات جهان اسلام است.

ص: ۳۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ معانی الاخبار، ص ۲۹۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

حج، پشتوانه ی اقتصاد مسلمین و ایجاد اشتغال برای ده ها هزار مسلمان است.

حج، بهترین فرصت و زمان برای تبلیغات اسلامی، افشاگری توطئه ها، حمایت از مظلومان، برائت از کفار و ایجاد رعب و وحشت در دل آنان است.

حج، بهترین فرصت و زمان برای توبه، یاد مرگ و معاد، از همه چیز بریدن و صحرای عرفات و مشعر را دیدن و در انتظار مهدی موعود (علیه السلام) نشستن است.

پیام ها

۱ مسلمانان باید برای به دست آوردن منافع مادی و معنوی حج در صحنه حاضر باشند. «لِيَشْهَدُوا» ۲ منافع حج به قدری مهم است که اگر مردم از دورترین نقاط دنیا هم بیایند، باز ارزش دارد. «فَجَّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا» ۳ انجام فرمان خدا و قصد قربت داشتن در حج، با بهره گیری های گوناگون جنبی منافاتی ندارد. «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ» ۴ دستورات الهی به سود مردم است. «مَنَافِعَ لَهُمْ» نفرمود: «منافعهم» ۵ در حج، هم منافع دنیوی است و هم اخروی. («مَنَافِعَ» مطلق آمده است و امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «مَنَافِعَ» در آیه، منافع دنیا و آخرت است. (۱) ۶ فلسفه ی عبادات، یاد خداست. «وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ» (در باره ی فلسفه ی نماز نیز می خوانیم: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» یعنی برای یاد خدا، نماز به پادار) ۷ عنصر زمان، در نیایش و دعا مؤثر است. «فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ» (عبادات اسلامی زمان بندی مخصوصی دارد) ۸ چهار پایان و تسلیم بودن آنها در برابر انسان و قربانی آنها و سودهای دیگری که دارند، از نعمت های الهی است که به بشر داده شده است. «رَزَقَهُمْ» ۹ استفاده از گوشت قربانی برای خود زائران جایز است. «فَكُلُوا» (بر خلاف

ص: ۳۶

عادت های زمان جاهلیت که مصرفش را برای حاجی حرام می دانستند) ۱۰ حضور در حج و رسیدن به منافع آن، باید با فقرزدایی همراه باشد. «وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ» ۱۱ اجتماع اغنیا در حج نباید آنان را از فقرا غافل کند. «أَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۹]

اشاره

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَ لِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۲۹)

(زائران خانه خدا در روز عید قربان که قربانی کردند) سپس باید آلودگی خود را بر طرف سازند و به نذرهای خود وفا کنند و بر گرد خانه کهن و آزاد (کعبه) طواف نمایند.

نکته ها:

کلمه ی «تفث» به معنای چرک، مو، ناخن و شارب است، و «قضاء تفث» یعنی با گرفتن ناخن و مواز احرام بیرون آید و سپس برای ادامه اعمال حج، دور خانه کعبه طواف کنید.

در روز عید قربان، در سرزمین منا، در کنار مکه برای زائران خانه خدا سه کار واجب است:

۱ پرتاب هفت سنگریزه به جایگاه شیطان که آن را «رمی جمره» می گویند.

۲ ذبح و قربانی که در آیه ی قبل به آن اشاره شد.

۳ تراشیدن سر و یا کوتاه کردن مو و ناخن که در این آیه آمده است.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: کعبه نه ساکنی دارد و نه مالکی، بلکه خانه ای حر و آزاد است. (۱)

پیام ها

۱ بهداشت و نظافت، در بعض عبادات مثل نماز، شرط ورود است، و در بعضی دیگر مثل حج، جزء آن و در مواردی مثل قرائت قرآن و اعتکاف شرط کمال آن به حساب می آید. «ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ» ۲ سنت چرک زدایی و رفع آلودگی، یک فرمان حتمی و جدی است، نه یک

ص: ۳۷

توصیه. «ثُمَّ لِيَقْضُوا» ۳ آلودگی ها از خود انسان است، «تَفْتَهُمْ» ولی منافع، لطف الهی است که برای انسان قرار داده شد. «مَنَافِعَ لَهُمْ» ۴ برای طواف دور خانه مقدّس و آزاد، باید از آلودگی ها و تعهدها آزاد شوید.

«ثُمَّ لِيَقْضُوا»

وَ لِيُؤْفُوا

وَ لِيَطَّوَّفُوا»

۵ انجام نذر، واجب است. «وَ لِيُؤْفُوا» ۶ سابقه، می تواند یک ارزش باشد. «الْعَتِيقِ» (کلمه «عتیق» به معنای قدیمی است و عتیقه به اشیای قدیمی گویند).

۷ خانه خدا ملک هیچ کس نیست. «الْعَتِيقِ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۰]

اشاره

ذَلِكَ وَمَنْ يُعِظْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ (۳۰)

این است (مناسک حج) و هر کس آنچه را خداوند محترم شمرده گرامی بدارد، قطعاً برای او نزد پروردگارش بهتر است، و چهار پایان برای شما حلال شده است، مگر آنچه (حرام بودنش) بر شما خوانده شده باشد پس، از پلیدی بت ها دوری کنید و از کلام باطل اجتناب ورزید.

نکته ها:

برای «قول زور» مصادیق فراوانی ذکر شده است، از جمله: دروغ، گواهی ناحق و غنا، همان گونه که برای «حُرْمَاتِ اللَّهِ» مصادیقی ذکر شده، مانند قانون خدا، کتاب خدا و اهل بیت رسول خدا (علیهم السلام) که حفظ حرمت همه ی آنها لازم است. (۱)

گواهی دروغ، در ردیف شرک به خدا آمده و قول زور از گناهان کبیره است. (۲)

ص: ۳۸

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ بحار، ج ۴۷، ص ۲۱۶ تا ۲۱۷.

۱ آنچه را خداوند محترم داشته، گرامی بداریم. «وَمَنْ يُعْظَمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ» (دستورات الهی را با احترام و عظمت یاد کنیم و در اجرای آنها، با نشاط و حساس باشیم) ۲ احترام به قوانین و مقدسات الهی به نفع خود ماست. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ» و پاداش این احترام نزد خداوند است. «عِنْدَ رَبِّهِ» ۳ اصل در چهارپایان، حلال بودن آنهاست، مگر دلیل خاصی از وحی داشته باشیم. «أُحِلَّتْ إِلَّا مَا يُتَلَى» ۴ بت پرستی، آلودگی است. «فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ» (مراسم حج و قربانی با شرک و بت پرستی آمیخته بود). «فَاجْتَنِبُوا»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۱]

اشاره

حُنْفَاءٌ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَفَهُ الطَّيْرُ أَوْ نَهَوَىٰ بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ (۳۱)

۳۱/۲۲

(مراسم حج را انجام دهید) در حالی که همگی خالص برای خدا باشید و هیچ گونه شرکی به خداوند نورزید، و هر کس به خدا شرک ورزد، گویی از آسمان سقوط کرده و پرنده ای در فضا او را می رباید، یا باد او را به مکانی دور پرتاب می کند.

نکته‌ها:

«حُنْفَاءٌ»

جمع حنیف، به معنای کسی است که پیرو دین حق باشد.

«خطف» به معنای ربودن سریع و «سحیق» به معنای دور است.

توحید، به همه چیز ارزش می دهد و شرک، ارزش را از بهترین موجودات سلب می کند. هُدُود که به پروردگار جهان، ایمان داشت به خاطر سوز و علاقه ای که برای هدایت مردم مشرک داشت، به جایی رسید که واسطه هدایت یک منطقه شد ولی انسان به خاطر شرک، طوری سقوط می کند که خوراک پرنده می شود.

ص: ۳۹

مثال های قرآن، در هیچ زمان و مکانی کهنه نمی شود، هم طبیعی است و هم قابل فهم.

﴿فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ﴾

پیام ها

۱ قربانی، طواف، وفای به نذر و همه ی اعمال تنها برای خدا باشد. «حُنْفَاءَ لِلَّهِ» ۲ جز خدا به هر قدرتی وصل شویم، پایانش سقوط است، حتی ابر قدرت ها.

﴿وَمَنْ يُشْرِكْ﴾

... خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» ۳ شرک، از هیچ کس بخشوده نیست. «وَمَنْ يُشْرِكْ» ۴ توحید و اخلاص، مانند حضور در آسمان است و شرک، همچون سقوط از آسمان و طعمه پرندگان شدن. «خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» ۵ میان جدا شدن از خدا و سقوط کردن و طعمه صیادان شدن، لحظه ای فاصله نیست. «فَتَخَطَّفَهُ» (حرف فاء و کلمه ی «خطف») ۶ مقدس ترین کارها (طواف)، در مقدس ترین مکان ها (مسجد الحرام) و در مقدس ترین ایام (عید قربان)، اگر با اخلاص همراه نباشد، عاقبتش سقوط است نه رشد. «وَمَنْ يُشْرِكْ ... خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» ۷ اخلاص، انسان را در برابر بادهای و طوفان ها بیمه و نداشتن اخلاص انسان را در مسیر طوفان ها قرار می دهد. «أَوْ تَهْوَىٰ بِهِ الرِّيحُ» ۸ شرک، گرچه کم یا در یک لحظه باشد، هیچ سرمایه ای را باقی نمی گذارد. «خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۲]

اشاره

﴿ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾ (۳۲)

این است (دستورات خداوند درباره ی حج) و هر کس شعائر خدا را گرامی بدارد، پس این از تقوای دل هاست.

ص: ۴۰

نکته ها:

قرآن کریم در آیات دیگر، با صراحت دو مورد از مراسم و برنامه های حج را جزء شعائر الهی شمرده است: یکی «صفا و مروه» و دیگر «شتران قربانی»، ولی شعائر الهی در این دو خلاصه نمی شود و تمام عبادت های دسته جمعی از شعائر خداوند است، مانند نماز جمعه و جماعت و همه ی مراسم حج.

تقوا، از حالت های روحی است که از آثار و نشانه ها به وجود آن پی برده می شود، زیرا در کارهای ظاهری، بین گناه و ثواب فرق چندانی نیست، مثلاً: نماز خالصانه با نماز ریاکارانه در ظاهر یکی است و آنچه یکی را ارزشمند و دیگری را ضد ارزش می کند، همان روح و باطن کار است که مربوط به قلب هاست. «تَقْوَى الْقُلُوبِ»

پیام ها

۱ تقوای درونی باید آثار بیرونی هم داشته باشد، هر کس به شعائر بی اعتنا باشد، در حقیقت تقوای قلبی او کم است. «مَنْ يُعَظِّمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» ۲ بزرگداشت ها باید بر اساس تقوا باشد، نه رقابت. «مَنْ يُعَظِّمُ ... تَقْوَى الْقُلُوبِ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۳]

اشاره

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۳۳)

در آن (حیوانات قربانی) برای شما تا رسیدن زمان معین (عید قربان) منافع است، سپس جایگاه آن (قربانی) به سوی آن خانه قدیمی و آزاد (کعبه) است.

نکته ها:

بعضی گمان می کردند همین که شتر یا حیوان دیگری را برای قربانی معین کردند، حق سوار شدن بر آن و شیر دوشیدن از آن را ندارند. این آیه این تفکر را رد می کند.

پیام ها

۱ در سایه ی تعظیم شعائر، منافع مادی شما نیز تأمین می شود. «لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ» ۲ در مراسم حج محوریت با کعبه است. «وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ ... مَحِلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ»

اشاره

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ (۳۴)

و(شما تنها امتی نیستید که تکلیف قربانی دارد، زیرا) ما برای هر امتی آئینی قرار دادیم، تا هنگام قربانی نام خدا را بر حیواناتی که خداوند روزی آنان کرده ببرند، خدای شما معبود یکتاست، پس فقط تسلیم او باشید، و به بندگان خالص بشارت ده.

نکته ها:

کلمه «الْمُخْبِتِينَ» از «خبت» یعنی زمین وسیع و هموار که خالی از فراز و نشیب است و محبت به انسان آرام و مطمئن گفته می شود که از هر گونه پندار شرک دور باشد.

کلمه ی «منسک» یا مصدر، یا اسم زمان و یا اسم مکان است. لذا معنا چنین است: ما برای هر امتی برنامه عبادت یا زمانی را برای قربانی یا مکانی را برای آن قرار دادیم.

پیام ها

۱ برنامه قربانی، در تمام ادیان آسمانی بوده است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ» ...

۲ هنگام قربانی، نام خدا را باید به زبان آورد. «لِيَذْكُرُوا» ۳ شیوه ی بندگی خداوند، تنها باید از طریق وحی باشد. «جَعَلْنَا مَنْسَكًا» ۴ خدای ما پروردگار یکتاست. «فَالِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ»، همان خدایی که هم دین ما را تأمین می کند، «جَعَلْنَا مَنْسَكًا» و هم دنیای ما را «رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ».

۵ نام خداوند به قدری ارزش دارد که اگر هنگام ذبح حیوان بر زبان جاری شود، گوشت آن حیوان حلال و اگر نه حرام خواهد بود. «لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ» ۶ غذای انسان های خداپرست نیز باید رنگ الهی داشته باشد. «لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ» ۷ جز برای خدا تسلیم نشوید. «فَلَهُ أَسْلِمُوا» ۸ همین که در تمام ادیان نام خدا بردن مطرح است، پس آفریدگار همه یکی است. زیرا اگر خدای دیگری بود این مراسم به صورت های دیگری نیز

مطرح می شد. «فَاللَّهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» (حرف «فاء» برای نتیجه است یعنی وحدت مکتب، نشانه ی وحدت معبود است).

۹ بشارت های الهی، مخصوص کسانی است که متواضع و تسلیم خدا هستند.

«بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۵]

اشاره

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳۵)

(مُخْبِتِينَ) کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود دل هایشان از خوف (خداوند) می لرزد و بر آنچه (از سختی ها) به آنان می رسد مقاومند و برپاکنندگان نمازند و از آنچه به آنان روزی داده ایم انفاق می کنند.

نکته ها:

یاد خدا هم آرام بخش است وهم برای اهل ایمان، خوف آور، همانند کودکی که با یاد والدین، هم آرام می گیرد وهم از آنان پروا می کند و حساب می برد.

پیام ها

۱ ترس از خدا و پروای درونی، یک ارزش است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» ۲ تقوا، بر همه ی کمالات مقدم است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ... وَ الصَّابِرِينَ» ...

۳ زیربنای انجام وظیفه بعد از تقوا، مقاومت و صبر است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ الصَّابِرِينَ» ۴ صبری ارزش دارد که در برابر مشکلات دوام بیاورد. «الصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ» ۵ رابطه با خدا، از رابطه با محرومان جدا نیست. «وَ الْمُقِيمِي الصَّلَاةِ يُنْفِقُونَ» ۶ بخشش، مخصوص مال نیست، از علم و آبرو و هنر نیز می توان انفاق کرد.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۷ انفاقی ارزش دارد که دائمی باشد. («يُنْفِقُونَ» فعل مضارع نشانه استمرار است)

۸ در انفاق نیز اعتدال و میانه روی لازم است. «وَمِمَّا...»

۹ اموال و دارایی های انسان رزق الهی است. «رَزَقْتَاهُمْ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۶]

اشاره

وَ الْيَدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاكُمْ لَكُم لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۳۶)

و(قربانی کردن) شترهای چاق را برای شما از شعائر الهی قرار دادیم، در آنها برای شما خیر است، پس (هنگام قربانی) نام خدا را بر شتران در حالی که ایستاده اند ببرید، پس چون به پهلو افتادند(و جان دادند) از (گوشت) آنها بخورید و به فقیر قانع و فقیری که روی سؤال ندارد اطعام کنید، بدین گونه حیوانات قربانی را برای شما(رام و) مسخر کردیم، تا شاید شکرگزاری کنید.

نکته ها:

«الْبَدْنَ»

جمع «بدنه» است به معنای شتر سالم و فربه، و «صَوَافَّ» حیوانی است که زانوی خود را صاف نگاه داشته است.

جمله ی «وَاجَبَتْ جُنُوبُهَا» یعنی استقرار به پهلو و کنایه از جان دادن حیوان است. «الْقَانِعَ» فقیری است که قانع است و «الْمُعْتَرَّ» فقیری را گویند که نیازمند است اما حرفی به زبان نمی آورد، ولی به قصد کمک گرفتن از کنار شما عبور می کند. (۱)

در اسلام، هر جا مسأله خوردن مطرح است، در کنارش وظیفه دیگری نیز ذکر شده است:

«كُلُوا... وَ لَا تُسْرِفُوا» (۲) بخورید ولی اسراف نکنید.

«فَكُلُوا»

... وَ أَطْعِمُوا» (۳) بخورید و به دیگران بخورانید.

ص: ۴۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۳، ص ۴۹۹.

۲-۲. اعراف، ۳۱.

۳-۳. حج، ۳۶.

«كُلُوا ... وَاعْمَلُوا» (۱) بخورید و عمل صالح انجام دهید.

«كُلُوا ... وَاشْكُرُوا» (۲) بخورید و سپاس گزارید.

پیام ها

۱ در بزرگداشت شعائر الهی، سخاوت مندانه خرج کنید. «وَالْبُدْنَ» («بدن» به معنای شتر چاق است) ۲ عرب جاهلی می پنداشت که از گوشت قربانی نباید استفاده کند. «فَكُلُوا» ۳ در تعظیم شعائر دینی، مهم توجه و عنایت الهی است، خواه نسبت به جماد باشد، خواه نسبت به حیوان. «إِنَّ الصَّفاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ»، «وَالْبُدْنَ ... مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» ۴ احکام دینی باید از طریق وحی معین شود. «جَعَلْنَاهَا» ۵ در شعائر الهی، منافع انسان ها نیز تأمین است. «لَكُمْ» (بر خلاف قربانی در راه بت ها و یا ریخت و پاش های مسرفانه) ۶ در مکتب تربیتی اسلام، در تغذیه نیز خدا مطرح است. «فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ» ۷ بهترین روش قربانی شتر، نحر آن در حال ایستاده است. «صَوَافٍ» ۸ تا جان در بدن حیوان هست، مصرف گوشتش ممنوع است. «فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا» ۹ گوشت قربانی باید تقسیم شود. (بین خود و دیگران) «فَكُلُوا أَطْعَمُوا» ۱۰ به تمام گروه های بی بضاعت رسیدگی کنید. «الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ» ۱۱ قربانی در مکانی انجام گیرد که محل عبور فقرا باشد. «الْمُعْتَرَّ» ۱۲ رام بودن و مسخر بودن حیوانات، خوردن گوشت قربانی و اطعام به دیگران، ذبح و نحر حیوانات در مراسم حج و اخلاص و رنگ الهی داشتن، نعمت هایی است که باید شکرگزاری شود. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۴۵

(۱-۱). مؤمنون، ۵۱.

(۲-۲). سبأ، ۱۵.

اشاره

لَنْ يَنْتَظِرَ اللَّهُ لِحُومِهَا وَلَا دِمَائِهَا وَ لَكِنَّ يَنْتَظِرُ التَّقْوَى مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ (۳۷)

هرگز گوشت و خون حیوانات قربانی، به خداوند نمی رسد، بلکه آنچه از طرف شما به او می رسد تقواست، این گونه خداوند حیوانات را برای شما مسخر نمود، تا خدا را به خاطر آن که شما را هدایت کرده است به بزرگی یاد کنید، و به نیکوکاران بشارت ده.

پیام ها

۱ خداوند به تکالیفی که انجام می دهیم، نیازی ندارد. «لَنْ يَنْتَظِرَ اللَّهُ لِحُومِهَا» ۲ در ورای مسائل ظاهری دین، اهداف والاتری وجود دارد. (به ظاهر دستورات دینی بسنده نکنیم، داشتن اخلاص و روح تعبد و تسلیم در برابر فرمان خداوند، باطن احکام الهی است). «وَ لَكِنَّ يَنْتَظِرُ التَّقْوَى» ۳ رابطه ی انسان با خداوند از راه تقواست. «يَنْتَظِرُ التَّقْوَى مِنْكُمْ» ۴ خدا را به بزرگی یاد کردن، یک نوع شکر الهی است. «لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ» ۵ نعمت هدایت، از نعمت هایی است که برای شکر آن سفارش ویژه ای شده است. «عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ» ۶ اگر لطف خداوند نباشد، همه گمراه خواهیم شد. «هَدَاكُمْ» ۷ حج و مناسک آن جلوه آشکار هدایت است. «عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ» ۸ انجام مناسک حج، انسان را در زمره محسنین قرار می دهد. «وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ»

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ (۳۸)

قطعاً خداوند از کسانی که ایمان آورده اند دفاع می کند، بی شک خداوند هیچ خیانتکار ناسپاسی را دوست ندارد.

یکی از وعده ها و سنّت های الهی، نصرت و دفاع از مؤمنین است و خداوند این دفاع و حمایت را به عنوان یک حقّ، بر خود لازم فرموده است: «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۱) البته معنای دفاع و نصرت الهی، همیشه دفاع و نصرت فوری و کوتاه مدّت نیست، بلکه دفاع دراز مدّت را نیز شامل می شود، زیرا در آیات دیگر می فرماید: «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» آری، ممکن است در یک درگیری و جنگ، مؤمنین به ظاهر شکست بخورند ولی اهداف و تفکر آنان پیروز شود، چنان که ابن ملجم، حضرت علی (علیه السلام) را به شهادت رساند، ولی آیا خداوند او را حمایت کرد یا علی (علیه السلام) را؟ نام علی، فرزند علی، کتاب علی، مناجات علی، عزّت علی، شیعه ی علی و تفکر علی سرانجام به پیروزی رسید.

﴿خَوَّانٍ﴾

و «کفور» به معنای کسی است که کفر و خیانت، کار و سیره ی او باشد.

پیام ها

۱ تحقّق وعده ی الهی در دفاع از مؤمنان، حتمی است. «إِنَّ» ۲ مؤمنان، تنها و بی مدافع نیستند. «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ حمایت خداوند، ابدی است. «يُدَافِعُ» ۴ مؤمنان، از حریم خدا دفاع می کنند و خدا از حریم مؤمنان. «يُدَافِعُ»، نه «يُدَافِعُ» ۵ مؤمنان، محبوب خدا هستند. «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ» ۶ عنصری که نصرت و دفاع خدا را جلب می کند، ایمان است. «عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) ۷ قهر و غضب خداوند، بر اساس معیارهاست. «يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ» (دین خداوند امانتی در دست ماست که نباید به آن خیانت شود) «لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ» ...

۸ همه ی مردم در برابر خداوند یکسانند، «كُلُّ خَوَّانٍ» و خیانت از هیچ کس

ص: ۴۷

۱-۱. روم، ۴۷.

۲-۲. روم، ۴۷.

بخشیده نیست.

۹ بدتر از خیانت، خیانت پیشگی؛ «خَوَانٍ» بدتر از کفر، کفرپیشگی است. «كُفُورٍ» ۱۰ خیانت، زمینه ی کفر است. (اَوَّلِ «خَوَانٍ»
مطرح شده، بعد «كُفُورٍ») ۱۱ کسی که ایمان ندارد به خود و خدا و رسول خدا (صلوات الله علیه) خیانت کرده است. («خَوَانٍ»
در برابر «آمَنُوا» قرار داده شده)

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۹]

اشاره

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (۳۹)

به کسانی که همواره و مظلومانه مورد تهاجم و قتل عام قرار گرفته اند، اجازه دفاع و جهاد داده شده است و البته خداوند بر یاری آنان قادر است.

نکته ها:

گفته اند: این آیه اولین آیه ای است که به پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) اجازه جهاد و جنگ مسلحانه داده است، زیرا کار آن حضرت چند مرحله داشت: ۱ دعوت و اصلاح قلبی و خودسازی نیروها. ۲ تشکل و بسیج نیروها. ۳ دفاع یا حمله.

پیام ها

۱ جهاد، بدون اذن خدا و رسول جایز نیست. «أُذِنَ» ۲ مظلومان، مجازند با دشمنان خود جهاد کنند. «أُذِنَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» ۳ نصرت خدا، بعد از پیاختن و حرکت ماست. «أُذِنَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» ۴ به رزمندگان روحیه دهید. «وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» ۵ حق بر باطل پیروز است. «وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» ۶ امداد الهی، تنها جنبه ی نظامی ندارد و انواع نصرت ها و امدادها را شامل می شود. «نَصْرِهِمْ» به طور مطلق مطرح شده است.

۷ نصرت الهی حتمی است. (کلمه «إِنَّ» ، «لَقَدِيرٌ» ، حرف لام و جمله ی اسمیه) ۸ امداد و یاری خداوند نسبت به مؤمنان گسترده است. «لَقَدِيرٌ» ، نفرمود: «قادر»

اشاره

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيُنْصَرْنَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۴۰)

(مظلومان مورد تهاجم)، کسانی هستند که به ناحق از خانه و کاشانه ی خود رانده شدند (و گناهی نداشتند) جز این که می گفتند: پروردگار ما خدای یکتا است و اگر خداوند (ظلم و تجاوز) بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر دفع نکند، صومعه ها و کنیسه ها و کلیساها و مساجدی که نام خداوند در آنها بسیار برده می شود ویران می گردد، و قطعاً خداوند کسی که (دین) او را یاری کند، یاری می دهد، همانا خداوند نیرومند شکست ناپذیر است.

نکته ها:

کلمه ی «صَوَامِعُ» جمع «صومعه» به معنای دیر و محل عبادت و ریاضت راهبان در بیابان ها و غارهاست. کلمه ی «بِيَعٌ» جمع «بیعه»، محل عبادت مسیحیان است و کلمه ی «صَلَوَاتٌ» جمع «صلاه»، همان کنیسه و محل عبادت یهودیان است.

خرابی مسجد یعنی: محو اتحاد و تشکل، قطع رابطه با امام عادل، فراموشی فقرا، عدم آگاهی از اوضاع و غفلت از خدا و لذا اگر دشمن بتواند، اول این مراکز را قلع و قمع می کند. «لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ» ...

پیام ها

۱ آوارگی از وطن روشن ترین نمونه مظلومیت است. «ظَلِمُوا ... الَّذِينَ أُخْرِجُوا» ۲ علاقه به وطن، حق طبیعی انسان و اخراج از وطن، سلب این حق و سبب ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ۳ در قرآن، تبعید مفسدین فی الارض حق و تبعید مؤمنان ناحق است. «بِغَيْرِ حَقٍّ»

۴ دینداری، سختی و ناگواری دارد. «أَخْرِجُوا... إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ» ۵ مؤمنان، وسیله ی تحقق اراده ی الهی اند. «دَفَعُ اللَّهُ
الَّذِينَ بَغَضَهُمْ بِيغْضٍ» (دفاع از خداوند است ولی بدست مؤمنین) ۶ برای حفظ مراکز دینی، گاهی باید خون داد. «دَفَعُ اللَّهُ
النَّاسَ بَغْضَهُمْ بِيغْضٍ» ...

۷ آنچه مهم است، دفاع از حریم مساجد است، خواه با جنگ باشد و خواه با قلم و بیان و یا برنامه های دیگر. «دَفَعُ اللَّهُ» ...

۸ مهم ترین برنامه ی دشمن، نابودی مراکز دینی بیدار کننده است. «لَهْدَمْتُ» (معابد، نشانه ی حضور دین در جامعه است).

۹ نام عبادتگاه مهم نیست، کفار و متجاوزین با یاد خدا و راه او به هر شکل و در هر کجا که باشد مخالفند. «صَوَامِعُ بَيْعٍ -
صَلَوَاتُ مَسَاجِدُ» ۱۰ یاد خدا هدف اصلی و روح اعمال در مراکز دینی است. «يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ» ۱۱ مساجدی مورد ستایش
قرآن است که در آنها از خداوند بسیار یاد شود و به حد اقل اکتفاء نشود. «كَثِيرًا» (در هر مکانی که بیشتر یاد او شود، مقدس
تر است) ۱۲ امداد و نصرت الهی، بعد از حرکت و تلاش ماست. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۱]

اشاره

الَّذِينَ إِنْ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (۴۱)

کسانی که اگر آنان را در زمین به قدرت رسانیم، نماز بر پا می دارند و زکات می دهند و (دیگران را) به خوبی ها دعوت می
کنند و از بدی ها باز می دارند؛ و پایان همه ی امور برای خداست.

نکته ها:

اگر قدرت و امکانات، در دست افراد صالح باشد، بهره برداری صحیح می کنند و اگر در اختیار ناهلان قرار گیرد سوء استفاده
می کنند. بنا بر این دنیا و قدرت، برای گروهی نعمت و برای گروهی وسیله ی بدبختی است و قرآن از هر دو نمونه یاد کرده
است: اگر مؤمنان به

ص: ۵۰

قدرت برسند، به سراغ نماز و زکات و امر به معروف می روند ولی انسان های منحرف و ناهل، اگر قدرتمند شوند کارشان طغیان است، «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۱) و در راه نابودی منابع اقتصادی و نسل بشر گام بر می دارند، «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ» (۲) و عاقبت، مردم را به دوزخ می کشانند. «أَتَمَّمَهُ يُدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۳)

پیام ها

۱ یاری خداوند از طریق احیای دین اوست. «وَ لَيُنصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ» ، «الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ» ...

۲ امر به معروف و نهی از منکر، به قدرت نیاز دارد. «مَكَتَاهُمْ» ۳ پیروزی مؤمنان، زمینه ی بندگی و تعاون مالی و فرهنگی را فراهم می کند و غفلت و غرور را از بین می برد. «إِنْ مَكَتَاهُمْ» ...

۴ برای مؤمنان، تمام زمین یکسان است، آنان هر کجا که توان دارند هدف مقدس خود را پیاده می کنند. «فِي الْأَرْضِ» ۵ همه ی قدرت ها را از خدا بدانیم. «مَكَتَاهُمْ» ۶ اولین ثمره ی حکومت صالحان، نماز و زکات و امر به معروف و نهی از منکر است. «إِنْ مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ...

۷ رابطه با خدا و دستگیری از محرومان و آگاهی دادن به جامعه و جلوگیری از مفاسد، از هم جدا نیست. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ» ...

۸ اقامه ی نماز و ادای زکات و امر به معروف و نهی از منکر از وظایف و کارهای قطعی مسئولان حکومت اسلامی است. «أَقَامُوا» نه «یقیمون» ۹ حاکمان مؤمن، هم در فکر ارتقای روحی و رشد امور معنوی هستند و هم به دنبال رفاه و حل مشکلات اقتصادی و فقرزدایی و اصلاح جامعه. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ» ...

ص: ۵۱

۱-۱. علق، ۶.

۲-۲. بقره، ۲۰۵.

۳-۳. قصص، ۴۱.

۱۰ جامعه ای تحت حمایت خداوند است که این چهار ارزش محوری را داشته باشد: نماز، زکات، امر به معروف و نهی از منکر. «وَلْيُنْصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ»، «الَّذِينَ إِذْ مَكَانَهُمْ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۱۱ امر و نهی شما، زمانی در جامعه موثر است که اول به وظایف فردی خود عمل کنید. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ» ۱۲ اقامه ی نماز، به قدرت و امکانات نیاز دارد. «إِنْ مَكَانَهُمْ ... أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۱۳ زکات، همتای ناگسستنی نماز است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ» (در ۲۸ آیه ی قرآن، زکات در کنار نماز آمده است).

۱۴ با انجام همه ی وظایف، باز هم به حسن عاقبت خود و نتیجه ی نهایی کارتان مطمئن نشوید و بر خداوند امید و توکل داشته باشید. «وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» ۱۵ امکانات، بیش از چند روزی در دست شما نیست. «وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۲ تا ۴۴]

اشاره

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ (۴۲) وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ (۴۳) وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكَذَّبَ مُوسَىٰ فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۴۴)

و(ای پیامبر!) اگر تو را تکذیب می کنند(نگران مباش، زیرا) قوم نوح و عاد و ثمود نیز که قبل از اینها بودند، انبیا را تکذیب کردند.

و قوم ابراهیم و لوط (نیز پیامبرشان را تکذیب کردند).

و مردم (منطقه ی) مَدْيَنَ، انبیای خود را تکذیب کردند، موسی (نیز) مورد تکذیب مردم قرار گرفت، پس به کافران مهلت دادم (و همین که در غفلت غرق شدند) آنان را (با قهر خود) گرفتم، پس چگونه خواهد بود عذابی که برای آنان مجهول و مبهم است (و نمی توانند عمق آن را بفهمند)؟

ص: ۵۲

۱ تکذیب دشمنان، نباید مانع ادامه ی راه شود. «وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ» ...

۲ از دشمنی کفار نهراسید. «إِنْ يُكَذِّبُوكَ»... (خداوند پیامبر را دلداری می دهد) ۳ تاریخ تکرار می شود. «فَقَدْ كَذَّبْتَ قَبْلَهُمْ»
 ۴ برای عبرت و تربیت، از تاریخ استفاده کنید. «قَبْلَهُمْ» ۵ نوح و ابراهیم و لوط از طرف قوم خود تکذیب شدند. (قوم ابراهیم قوم لوط قوم نوح) ولی موسی از طرف قومش تکذیب نشد بلکه از طرف قبطیان تکذیب شد. «كُذِّبَ مُوسَى» و نفرمود: «قَوْمُ مُوسَى»
 ۶ سنت خداوند بر فرستادن انبیاست. (نوح، ابراهیم، موسی، شعیب، و لوط) ۷ خداوند به تبهکاران مهلت می دهد. «فَأَمَلَيْتُ» ۸ تبهکاران، مهلت خداوند را نشانه ی محبت یا غفلت او ندانند. «ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۵]

اشاره

فَكَأَيُّنَ مِنْ قَوْمٍ أَهْلَكْنَاهَا وَ هِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَ بُرِّ مُعْطَلَةٌ وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ (۴۵)

پس چه بسیار از (شهرها و) آبادی هایی که ستمگر بودند و آنها را هلاک کردیم، پس (دیوارهای) آن بر سقف هایش فرو ریخت، (نخست سقف ها ویران شد، و بعد دیوارها و پایه ها بر روی سقف ها سقوط کرد). و چه بسیار چاه (پر آب)، متروکه و چه بسا قصرهای بلند (و محکمی که بی ساکن یا مخروبه شد).

نکته ها:

کلمه «خَاوِيَةٌ» از «خواء» به معنای فرو ریختن و سقوط کردن است و کلمه «مَشِيدٍ» هم به معنای کاخ بلند است و هم کاخ گچ کاری شده.

پیام ها

۱ قهر خدا بر ستمگران حادثه نیست، یک جریان است. «فَكَأَيُّنَ»

۲ از تاریخ درس بگیرید. «فَكَايُنُ مِنْ فَرْيِهِ» ...

۳ نتیجه ی ظلم، نابودی است. «أَهْلَكْنَاهَا وَ هِيَ ظَالِمَةٌ» ۴ در برابر قهر خدا، نه سقفی می ماند و نه ستونی. «خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشَهَا»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۶]

اشاره

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا ۱ أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (۴۶)

آیا آنان در زمین سیر نکردند تا دل هایی داشته باشند که با آن حقیقت را درک کنند، یا گوش هایی که با آن حقیقت را بشنوند؟ البته چشم های آنان کور نیست، لکن دل هایی که در سینه دارند نابینا است.

پیام ها

۱ سفرهای علمی و تجربی، کاری ارزشمند و راهی مطلوب برای گسترش شناخت است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا» ۲ زمین و زمان، کلاس درس است و کسانی که عبرت نمی گیرند سزاوار توبیخ هستند. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» ۳ گروهی از مردم، نه از پیامبران بیرونی پند می گیرند و نه از عقل که پیامبر درونی است. «يَعْقِلُونَ بِهَا» ۴ عقل، گوش و چشم از ابزار شناخت است. «يَعْقِلُونَ ... آذَانٌ ... الْأَبْصَارُ» ۵ بدتر از نابینایی چشم، نابینایی دل است که با پند گرفتن بینا نمی شود.

«تَعْمَى الْقُلُوبُ»

آری، اصرار در لجاجت و دشمنی با حق، انسان را مسخ می کند و او را به جایی می رساند که نه با عقل حقیقت را درک می کند و نه با چشم و گوش.

اشاره

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۴۷)

و کفار، تعجیل عذاب الهی را از تو می خواهند، در حالی که خداوند هرگز از وعده ی خود تخلف نمی کند و یک روز نزد پروردگارت به منزله ی هزار سال (از سال هایی) است که شما می شمیرید.

نکته ها:

در برابر هشدار انبیا، کفار بارها از آنان می پرسیدند: آن قهر الهی که از آن سخن می گوئید، چه زمانی ما را فرا خواهد گرفت؟ «وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)، این آیه به آنان پاسخ می دهد که عجله نکنید، وعده ی الهی حتمی است.

پیام ها

۱ مهلت دادن خدا را نشانه ی غفلت او و رها شدن خود ندانیم. «يَسْتَعْجِلُونَكَ» ۲ درخواست های بیجا و جوسازی ها و سؤال های بی ربط، ما را تحت تأثیر قرار ندهد. «يَسْتَعْجِلُونَكَ» ۳ زمان در نزد ما با نزد خداوند متفاوت است. «وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ»

اشاره

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَوْمٍ أَمَلَتْ لَهُمْ أَمْثَلِيَّتُهُمْ وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ وَإِلَى الْمَصِيرِ (۴۸)

و چه بسیار از (شهرها و) آبادی هایی که به (اهل) آن مهلت دادم در حالی که ستمگر بودند (اما از این مهلت، برای توبه و اصلاح خویش استفاده نکردند و بر کفر خود اصرار ورزیدند). سپس آن (ها) را با قهر خود گرفتم و بازگشت (همه) به سوی من است.

ص: ۵۵

۱ یکی از سنت‌های الهی، مهلت دادن به ستمگران است پس عجله ما بیهوده است. «وَكَأَيُّنَ مِنْ قَوَّيِهِ أَمَلَيْتُ» ۲ ظلم انسان، سبب قهر الهی است. «وَ هِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذَتْهَا»

[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۹ تا ۵۱]

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۴۹) فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۵۰) وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۵۱)

بگو: ای مردم! همانا من برای شما هشدار دهنده‌ای روشن‌گرم.

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

پس کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، برایشان آمرزش و رزق نیکو خواهد بود.

و کسانی که در (انکار و رد) آیات ما تلاش کردند و چنین پنداشتند که می‌توانند ما را عاجز کنند (و بر ما پیروز شوند) آنان اهل دوزخند.

پیام‌ها

۱ پیامبران، از پیش خود سخن نمی‌گفتند. «قُلْ» ۲ هشدار انبیا به نفع مردم است. «لَكُمْ» ۳ پیامبر، بر مردم تحکم و سیطره و حقّ اجبار ندارد. «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ» ۴ نیاز مردم به انذار، بیش از تبشیر است. «أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ» ۵ پیامبر، با مردم به روشنی سخن می‌گوید. «مُبِينٌ» ۶ ایمان از عمل صالح جدا نیست، (هر دو با هم شرط بهره‌گیری از پاداش‌های الهی است). «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» ...

۷ پاداش معنوی، بر پاداش مادی مقدم است. «مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»

۸ رزقی ارزش دارد که با کرامت و تکریم باشد. «رِزْقٌ كَرِيمٌ» ۹ هیچ کس نمی تواند مانع تحقق اهداف الهی شود، گرچه کافران تلاش می کنند.

«سَعَوْا»

۱۰ کفار، نه حرف تازه دارند و نه منطق، تنها کارشان، تلاش برای خنثی کردن راه حق است. «مُعَاجِزِينَ» ۱۱ دوزخ، برای گروهی از مردم دائمی است. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۲]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۲)

و پیش از تو هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم، مگر این که هر گاه آرزو می کرد (و برای پیشبرد اهداف الهی خود طرحی می ریخت) شیطان در (طرح و) آرزوی او (مسائلی را) القا می کرد، لکن خداوند هر چه را که شیطان القا می کرد از بین می برد، سپس آیات خود را استحکام می بخشید و خداوند آگاه و حکیم است.

نکته ها:

مردم در برابر وسوسه های شیطان چند دسته اند:

۱ افرادی وسوسه ی شیطان در روحشان کارساز است. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۱) بعضی ها شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی فوراً متوجه می شوند و او را طرد می کنند.

«مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲) گروهی، شیطان همیشه با آنهاست. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۳) پیامبران الهی جزء هیچ یک از این سه دسته نیستند، آنان معصومند و شیطان نه قرین آنهاست، نه در روحشان وسوسه می کند و نه با آنان تماس می گیرد، شیطان در طرح و

ص: ۵۷:

۱-۱. ناس، ۵.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. زخرف، ۳۶.

برنامه و آرزوی آنان القائاتی دارد و ناگفته پیداست که حساب طرح پیامبران و برنامه ها و اهدافشان، از حساب شخصی آنان جداست.

پیام ها

۱ پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) آخرین پیامبر است. «قَبْلَكَ» (در تمام قرآن درباره ی پیامبر اسلام، کلمه ی بعدك وجود ندارد).

۲ تضاد میان حق و باطل، یک جریان دائمی است. «مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ...»

۳ همه ی پیامبران در یک سطح نیستند. «رَسُولٍ نَبِيٍّ» (رسول مسئول تبلیغ گسترده است، ولی نبی در آن حد نیست).

۴ انبیا برای اهداف خود طرح و برنامه دارند. «تَمَنَّى» ۵ شیطان در انبیا اثری ندارد ولی در اهداف آنان وسوسه می کند. «أُمِّيَّتِهِ» ۶ وسوسه های شیطان، بهترین برنامه ها را نیز تهدید می کند. «أُمِّيَّتِهِ» ۷ در تضاد میان حق و باطل، خداوند باطل را محو و حق را تثبیت می کند.

«فَيَنْسُخُ اللَّهُ

... ثُمَّ يُحْكِمُ» ۸ در پیروزی حق بر باطل عجله نکنید. («ثُمَّ» رمز دراز مدّت است) ۹ حق، بدون حمایت خداوند پایدار نیست. «يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ» ۱۰ تضاد حق و باطل و پیروزی حق بر باطل، نقشه ی حکیمانه و عالمانه ی الهی است. «يُحْكِمُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ حَكِيمٌ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۳]

اشاره

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۵۳)

تا(خداوند)القائات شیطان را برای آنان که در دل هایشان بیماری است و (نیز)برای سنگدلان،وسيله ی آزمایش قرار دهد و قطعاً ستمگران در دشمنی طولانی و عمیقی هستند.

ص: ۵۸

پیام ها

۱ القائنات شیطان، وسیله ی آزمایش افراد سنگدل و بیمار دل است. «فِتْنَهُ» (بیماری روحی و سنگدلی زمینه ای مناسب برای قرار گرفتن در دام فتنه ها و شیطان است).

۲ با این که سنگدلی، نوعی بیماری روحی است، ولی جداگانه مطرح شده تا اهمیت آن مشخص شود. «وَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» ۳ سنگدلانی که تحت تأثیر القائنات شیطان قرار گیرند ستمگرند. «وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۴]

اشاره

وَ لِيُعَلِّمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۴)

و نیز آگاهان بدانند (وحی کدام است و القائنات شیطان کدام، و بدانند) که طرح و آرزوی انبیا حقی است از طرف پروردگار تو، پس به آن ایمان آورند و دل هایشان در برابر آن خاضع گردد و قطعاً خدا کسانی را که ایمان آورده اند به راه مستقیم هدایت می کند.

نکته ها:

القائنات شیطان، در برنامه های انبیا و نسخ آنها از طرف خداوند، دو اثر دارد:

۱ وسیله ی آزمایش برای بیمار دلان و سنگدلان است.

۲ خنثی شدن القائنات شیطان، سبب نورانیت دل و ایمان اهل علم و آگاهی است.

پیام ها

۱ علم آن است که به انسان قدرت تشخیص حقّ از باطل را بدهد. (و تنها محفوظات تقلیدی و سطحی نباشد). «وَ لِيُعَلِّمَ أَنَّهُ الْحَقُّ» ...

۲ گاهی بهره برداری ها و برداشت های مادی یا معنوی، مربوط به خلق و خوی شخصی افراد است. یک القای شیطانی برای افراد سنگدل فتنه است ولی

برای اهل علم، کلید شناخت می شود. «لِيَعْلَمَ» ۳ علم، یک موهبت الهی است که به افراد داده می شود. «أوتوا» ۴ اهل علم نباید سنگدل و بیمار دل باشند. زیرا در این آیه، «أوتوا العِلْمَ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» که در آیه ی قبل آمده قرار گرفته است.

۵ علم از اوست «أوتوا العِلْمَ»، حقّ از اوست «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»، هدایت هم از اوست. «إِنَّ اللَّهَ لَهَادٍ الَّذِينَ» ۶ علم، ایمان و خضوع از مراحل تکامل انسان است. «أوتوا العِلْمَ، فَيُؤْمِنُوا، فَتُحِبُّوا» ۷ هر کس گام اوّل ایمان را برداشت، خداوند او را به گام های بعد هدایت می کند. «فَيُؤْمِنُوا ... إِنَّ اللَّهَ لَهَادٍ الَّذِينَ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۵]

اشاره

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ (۵۵)

و کسانی که کفر ورزیدند همواره از قرآن و نبوت در شک هستند، تا زمانی که قیامت به طور ناگهانی برای آنان فرا رسد، یا عذاب روز عقیم (روزی که بر جبران گذشته قادر نیستند) به سراغشان آید.

پیام ها

۱ اگر شک و تردید، مقدمه ی تحقیق و ایمان شود ارزشمند است. شک و تردید دائمی است که پایانش انحراف و عذاب است. «لَا يَزَالُ» ۲ از همه ی مردم انتظار ایمان نداشته باشید، زیرا برای گروهی از آنان هیچ دلیل و برهانی مؤثر نیست. «لَا يَزَالُ» ... فی مِرْيَةٍ» ۳ کسی که خط کفر و مبارزه با حقّ را پذیرفت، در برابر هر حقیقتی با سوء ظن و تردید برخورد می کند. «الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ» ۴ چون مرگ و قیامت ناگهانی است، هرگز غافل نباشیم. «بَغْتَةً» ۵ بعد از برپایی قیامت، فرصتی نیست که گذشته ی خود را جبران کنیم. «عَقِيمٍ»

اشاره

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۵۶)

در روز قیامت حکومت برای خداست، او در میان مردم حکم و داوری می کند، پس کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند در باغ های پر نعمت (بهشت) خواهند بود.

پیام ها

۱ روز قیامت، هیچ کس هیچ قدرتی ندارد، جز با اراده ی او. «الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» ۲ داوری خداوند بر اساس عملکرد ماست. «يَحْكُمُ ... فَالَّذِينَ آمَنُوا ... جَنَّاتٍ»

اشاره

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (۵۷)

و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، پس برای آنان عذاب خوار کننده ای است.

پیام ها

۱ مبنای داوری خداوند در قیامت، کفر و ایمان مردم است. «يَحْكُمُ ... فَالَّذِينَ آمَنُوا ... وَالَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ کیفر کسی که متکبرانه حق را نپذیرد، عذاب خوار کننده است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا ... لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ»

اشاره

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسِينًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۵۸) لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ (۵۹)

و کسانی که در راه خدا هجرت کنند، سپس کشته شوند یا بمیرند قطعاً خداوند رزق نیکویی به آنان خواهد داد، و همانا خداوند بهترین روزی دهندگان است.

بی تردید خداوند آنان را در محلی وارد می کند که مورد رضایتشان باشد، همانا خداوند دانا و بردبار است.

پیام ها

۱ هجرت هدفدار یک ارزش است. «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا» ۲ مرگ افراد مهاجر همسنگ شهادت است. «قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا» (مرگ یا شهادت مهم نیست، مهم در راه خدا بودن است) ۳ در راه خدا ناکامی نیست، اگر بندگان شایسته ی خداوند از لذت های دنیا محروم شوند به نعمت های بزرگ آخرت می رسند. «لَيَرْزُقْنَهُمْ» ۴ تحقق وعده های الهی قطعی است. «لَيَرْزُقْنَهُمْ» (حرف لام و حرف نون) ۵ رزق دنیا گاهی نیکوست و گاهی تلخ، ولی بهشتیان تنها از رزق نیکو برخوردارند. «رِزْقًا حَسَنًا» ۶ رازق واقعی خداست و دیگران واسطه ی رزق هستند. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ» ۷ مسکن و جایگاه دل پذیر از برجسته ترین نمونه های رزق نیکو است. «رِزْقًا حَسَنًا ... مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۰]

اشاره

ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُعِيَ عَلَيْهِ لِيُنْصَرَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ (۶۰)

(آری،) مطلب چنین است، و هر کس به همان مقدار که به او ستم شده مجازات کند، ولی باز هم به او ظلم شود، قطعاً خداوند او را یاری خواهد کرد، البته خداوند بخشایشگر و آمرزنده است.

نکته ها:

در تفسیر نمونه می خوانیم: مشرکین در ماه محرم گفتند: چون مسلمانان جنگ در این ماه

ص: ۶۲

را حرام می دانند، ما به آنان هجوم ببریم زیرا آنان از خود دفاعی نمی کنند. لکن این آیه می فرماید: دفاع از خود واجب است، در هر ماهی که باشد.

پیام ها

۱ دفاع، حقّ طبیعی هر انسانی است. «وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوِقِبَ بِهِ» ۲ عدالت، در همه جا یک ارزش است. «بِمِثْلِ مَا عُوِقِبَ» ۳ یاور مظلومان خداست. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ» ۴ یاری مظلوم، همیشه با نابودی ظالم همراه نیست. خداوند مظلوم را یاری می کند، ولی ممکن است ظالم نیز به دلیلی مورد عفو الهی قرار گیرد. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ لَعُفُوَ غَفُورٌ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۱]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ يُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۶۱)

این (وعده ی نصرت الهی) به خاطر آن است که خداوند (بر هر چیزی قادر است، اوست که) شب را در روز فرو می برد و روز را در شب فرو می برد، البته خداوند شنوا و بیناست.

نکته ها:

در آیه ی قبل خداوند فرمود: «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ»، ما مظلوم را یاری می کنیم. در این آیه و آیه ی بعد به دلایل و زمینه های نصرت، اشاره کرده و آن عبارت است از:

۱ قدرت خداوند «يُولِّجُ اللَّيْلَ» ۲ علم او «سَمِيعٌ بَصِيرٌ» ۳ حق بودن او «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ» ۴ بزرگی و عظمت او «الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ».

پیام ها

۱ مشت، نمونه ی خروار است. قدرت و علم خدا در تغییر شبانه روز، نشانه ی قدرت او بر نصرت بندگان است. «يُولِّجُ اللَّيْلَ»

ص: ۶۳

۲ تغییرات شب و روز تصادفی نیست و تدبیر امور جهان، مدبری حکیم و دانا دارد. «یُولِجُ» ...

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۲]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۶۲)

این (یاری مظلوم از سوی خداوند) به خاطر آن است که خداوند حق است و هر چه را غیر از او بخوانند، آن باطل است؛ البته خداوند، بلند مرتبه و بزرگ است.

پیام ها

۱ جا به جایی شب و روز نشانه ای گویا از تدبیر و ربوبیت و یکتایی اوست.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ

۲ هر معبودی جز او موهوم است. «بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ ... مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ» ۳ خدای متعال معیار حق است، نه چیز دیگر. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۳]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۶۳)

آیا ندیدی که خداوند از آسمان، آبی فرو فرستاد، آن گاه زمین سرسبز گشت؟ همانا خداوند دارای لطف و آگاهی است.

پیام ها

۱ مطالعه در هستی، زمینه ی ایمان به خداست. «أَلَمْ تَرَ» ۲ خداوند در جهان هستی، بر اساس عوامل طبیعی کار می کند. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ» ۳ آثار و برکات طبیعت از اوست. (اگر باران، زمین و طبیعت مرده را سبز و خرم می کند، این هم لطف الهی است). «فَتُصْبِحُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ»

ص: ۶۴

اشاره

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۶۴)

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است مخصوص اوست، و در حقیقت، این خداوند است که بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

وجود انسان، سراسر فقر و به هوا، غذا، مسکن، لباس و چیزهای دیگر محتاج است و اگر چند روزی در شاخه ای از امور خود را بی نیاز بیندارد، دست به طغیان می زند و عوارض و خطراتی به دنبال دارد، مانند: بی تفاوتی، غفلت، استثمار، ولی خداوند «الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»، بی نیاز مطلق و شایسته ی هر گونه ستایش است.

پیام ها

۱ هستی محتاج و نیازمند است و او تنها بی نیاز. «إِنَّ اللَّهَ لَهُ الْغَنِيُّ» ...

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ (۶۵)

آیا ندیدی که خداوند آنچه را در زمین است و نیز کشتی هایی که به امر او در دریا می روند برای شما رام کرده است و آسمان را نگاه داشته تا جز به فرمان او به زمین نیفتد؟ همانا خداوند نسبت به مردم رأفت و رحمت دارد.

نکته ها:

مراد از تسخیر موجودات آن است که همه در مسیر کام گیری و منافع بشر قرار داده شده، مثلا خورشید مسخر ماست یعنی از او بهره مند می شویم.

نام بردن از کشتی در کنار نعمت های زمینی به خاطر نقش مهم آن است، همین امروز نیز اگر یک روز کشتی ها متوقف شوند، چرخ اقتصاد دنیا فلج می شود.

۱ مطالعه ی آفرینش، هم ایمان آفرین است و هم عشق آفرین. «أَلَمْ تَرَ» ۲ تسخیر جهان هستی، به اراده ی خداست. «أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ» ۳ انسان می تواند بر زمین و پدیده های آن غالب شود و حق مشروع اوست.

«سَخَّرَ لَكُمْ»

(انسان شریف ترین پدیده های زمین است).

۴ سیر طبیعت، در مسیر اراده ی خداوند است. «تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ» ۵ آسمان و اجرام آن ساقط شدنی است و خداوند آنها را نگاه داشته است.

«يُمْسِكُ»

۶ برپایی نظام آفرینش و مصونیت آن از فروپاشی به حفظ دائمی خداوند نیازمند است. «يُمْسِكُ» ۷ قوانین طبیعی، مانع اراده ی الهی نیست. «إِلَّا بِإِذْنِهِ» ۸ دلیل الطاف الهی، رأفت و لطف اوست. «إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ» رام بودن طبیعت برای انسان، حرکت کشتی در دریا و امتیّت زمین از برخورد کرات آسمانی به آن جلوه های رأفت و رحمت گسترده الهی است. «سَخَّرَ لَكُمْ ... تَجْرِي فِي الْبَحْرِ ... يُمْسِكُ السَّمَاءَ ... لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ» ۹ همه ی مردم مورد لطف خداوند هستند. «بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ» ...

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۶]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ (۶۶)

و او کسی است که شما را زنده کرد، سپس می میراند، بار دیگر زنده می کند؛ البته انسان بسیار ناسپاس است.

پیام ها

۱ با اینکه مرگ و حیات و گذشته و حال و آینده انسان بدست خداوند است، ولی باز انسان سرکشی و ناسپاسی می کند. «أَحْيَاكُمْ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ»

ص: ۶۶

اشاره

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُونَكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ (۶۷)

برای هر امتی (شریعت و) آیینی قرار داده ایم که عمل کننده به آن باشند، پس نباید در (باره ی) این امر با تو نزاع کنند (که چگونه آیین تازه ای آورده ای؛ مردم را) به راه پروردگارت دعوت کن، همانا تو بر هدایت مستقیم قرار داری.

نکته ها:

چون انسان ها، نیازهای موسمی و اجتماعی و غیر ثابتی دارند، باید علاوه بر دستورات کلی و ثابت، در شرایط مختلف دستورات جدیدی صادر شود، همان گونه که پزشک نسخه های خود را در شرایط گوناگون بیمار تغییر می دهد و در زمان ما مسائل جدید را فقها در چارچوب قوانین کلی و ثابت برای مسلمین تعیین می نمایند.

بعضی «منسک» را مصدر به معنای «نسک» و قربانی کردن گرفته اند که معنای آیه این می شود: ما برای هر امتی نوعی قربانی قرار دادیم که آنان انجام دهنده آن بودند، بنا بر این مشرکان نباید به برنامه قربانی تو بهانه ای بگیرند.

پیام ها

۱ خداوند، هیچ امتی را بدون مکتب نمی گذارد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ» ۲ دین باید از طرف خدا باشد. «جَعَلْنَا» ۳ مردم باید در راه الهی گام بردارند. «هُم نَاسِكُوهُ» ۴ وظیفه ی مبلغ، هدایت امت و استقامت در این راه است. «وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ» ۵ راه درست، راه انبیاست. «إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى» ۶ در برابر جدال و ستیز و تضعیف مخالفان، تقویت رهبران حق لازم است.

«فَلَا يُنَازِعُونَكَ فِي الْأَمْرِ»

... إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ۷ کسی که مسئول ارشاد دیگران است باید تسلط بر راه حق و مستقیم داشته

باشد. «لَعَلِّي هُدَىٰ مُسْتَقِيمٍ»، «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلِي صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱) (کلمه «علی» رمز تسلط است)

[سوره الحج (۲۲): آیات ۶۸ تا ۶۹]

اشاره

وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ (۶۸) اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۶۹)

و اگر (کفار) با توبه جدال برخاستند، پس به آنان بگو: خداوند به آنچه شما عمل می کنید آگاه تر است.

خداوند در روز قیامت، میان شما در مورد آنچه اختلاف می کردید داوری خواهد کرد.

پیام ها

۱ خداوند پیامبرش را دلداری و آموزش می دهد. «وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ» ۲ انبیا با آن همه معجزه و منطق، باز گرفتار افراد لجوج بودند. «وَإِنْ جَادَلُوكَ» ۳ یاد خدا و واگذاری امور به او، بهترین وسیله آرامش است. «وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ» ...

۴ با افراد لجوج و اهل جدل درگیر نشوید. «وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ» ۵ در قیامت، داور و حاکم همان خدای متعال است که شاهد و آگاه است. «اللَّهُ أَعْلَمُ اللَّهُ يَحْكُمُ» (قضاوت کامل در سایه علم کامل است) ۶ ایمان به علم و داوری خداوند، آرامبخش مؤمنان و تهدید کننده ی کافران است. «اللَّهُ أَعْلَمُ اللَّهُ يَحْكُمُ» ۷ ایمان به قیامت بهترین اهرم برای مهار کردن اختلاف ها و مجادله هاست. «اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

ص: ۶۸

۸ درگیری جبهه حق با باطل سابقه ای بس طولانی دارد. «كُنْتُمْ فِيهِ تَخَلُّفُونَ» (کلمه ی «كُنْتُمْ» همراه با فعل مضارع، نشانه ی سابقه طولانی است)

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۰]

اشاره

أَلَمْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۷۰)

آیا نمی دانی که خداوند آنچه را در زمین و آسمان است می داند؟ همه ی اینها در کتاب (ثبت) است و این بر خداوند آسان است.

پیام ها

۱ علم خداوند نسبت به تمام هستی یکسان است. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» ۲ علم خداوند در کتابی ثبت است. «فِي كِتَابٍ» (یا اعمالی که شما انجام می دهید که در دو آیه قبل به آن اشاره شد، در کتاب ثبت است) ۳ احاطه ی علمی خداوند بر همه ی امور و ثبت آن در کتابی مخصوص، برای او آسان است. «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۱]

اشاره

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۷۱)

و کافران، غیر از خداوند چیزی را می پرستند که او هیچ گونه دلیلی بر آن نازل نکرده است، و آنها نسبت به آن هیچ گونه اطلاعی ندارند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

دیدگاه مشرکان این بود که خداوند به بعضی اشیا و بت ها قدرت تدبیر و تصمیم عطا کرده ولی خودش فوق همه آنهاست، آنان خیال می کردند که جهان تحت تدبیر خدایان (ارباب) است و خدا را «رب الارباب» و خدای خدایان می پنداشتند. این آیه می فرماید: خداوند هیچ

گونه اقتداری به هیچ یک از معبودهای خیالی شما نداده و هستی تحت تدبیر خدای یکتاست. «يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَكُمْ بِمَنْزِلٍ بِهِ سُلْطَانًا» شاید مراد از نزول سلطان در آیه، سلطه ی علمی است. یعنی مشرکان به سراغ معبودها و بت هایی می روند که هرگز خداوند دلیل و برهانی از علم و منطق یا وحی به حمایت آنان نفرستاده است.

پیام ها

۱ انگیزه ی پرستش، یا فرمان الهی است: «يُنزَّلُ بِهِ سُلْطَانًا»، یا رهنمود عقل و علم است: «أَلَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ» و یا به امید یاری و استمداد اوست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ» و مشرکین هیچ کدام را ندارند.

۲ هر پرستشی که بدون دلیلی از وحی و علم باشد، ظلم است. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ»

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۲]

اشاره

وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتُلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَبْتُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكُمُ النَّارِ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۷۲)

و هنگامی که آیات روشن ما بر آنان خوانده می شود، در چهره ی کسانی که کفر ورزیدند ترش رویی و خشم را می شناسی (به گونه ای که) نزدیک است به کسانی که آیات ما را بر آنان می خوانند حمله کنند، (به آنان) بگو:

آیا شما را به چیزی بدتر از این خبر دهم؟ آتشی که خداوند به کافران وعده داده است، و چه بد سرانجامی است.

نکته ها:

کلمه ی «يَسْطُونَ» از «سطو» به معنای حمله و تهاجم است.

در مبارزه میان کفر و ایمان، لبه تیز حمله های کافران، روی مراکز و شخصیت های معنوی و

فرهنگی متمرکز است، آنان گاهی مراکز عبادت را هدف قرار می دهند که در آیه ی ۴۰ همین سوره خواندیم: «لَهُدْمَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ» و گاهی بدنال حمله به مبلغان و مروّجان دین یا مستمعین آنان هستند. «يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ»

پیام ها

۱ کافران همیشه حالت انکار دارند. «إِذَا تُلِيَتْ... تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ» ۲ خداوند با کافران اتمام حجّت می کند. «تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ» ۳ حجّت و استدلال باید روشن باشد. «بَيِّنَاتٍ» ۴ بغض و کینه ی کافران پوشیده نمی ماند. «تَعْرِفُ يَسْطُونَ» ۵ انکار قلبی و روحی در جسم اثر می گذارد. «فِي وُجُوهِ» ۶ کسی که برهان ندارد، به حمله و یورش تمسّک می جوید. «يَسْطُونَ» (توسّل به زور نشانه ی عجز در منطبق است) ۷ مبلغان یا گروندگان به دین، خود را برای حمله ی مخالفان آماده کنند. «يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ» ۸ تبلیغات روشنگر دینی، آتش سردی است به جان کافران. «بَشَرًّا مِنْ ذَلِكُمْ الذَّارُّ» ۹ در انذار و تهدید افراد لجوج، از دوزخ یاد کنید. «النَّارُ»

[سوره الحج (۲۲): آیات ۷۳ تا ۷۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسئَلُ بِهِمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْفِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ (۷۳) مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۷۴)

ای مردم! مثلی زده شده است، پس به آن گوش فرا دهید، همانا کسانی که به جای خدای یکتا می خوانید، هرگز نمی توانند مگسی بیافرینند، هر چند برای این کار اجتماع کنند، و اگر آن مگس چیزی از آنان برباید، نمی توانند از او بازستانند، طالب و مطلوب هر دو ناتوانند.

ص: ۷۱

(مشرکان)، خدا را آن گونه که شایسته اوست بزرگ نداشتند، قطعاً خداوند نیرومند و شکست ناپذیر است.

پیام ها

۱ نحوه خطاب باید با مخاطبان تناسب داشته باشد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (مشرکان در مرحله ای نیستند که به آنان بهتر از «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» گفته شود) ۲ در ارشاد و تبلیغ، ابتدا مردم را برای شنیدن آماده کنیم، سپس سخن بگوییم.

«ضَرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ»

۳ در مثال های قرآنی، دقت و توجه کنیم. «فَاسْتَمِعُوا لَهُ» ۴ اگر انسان ها، همه ی توان خود را هم به کار گیرند، نمی توانند موجود زنده ای خلق کنند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ» ۵ مخلوقات کوچک را کوچک نشمریم. «إِنْ يَسْأَلُهُمُ الذُّبَابُ» ۶ کسی که در برابر یک مگس عاجز است، لایق نیست پرستش شود.

«لَا يَسْتَنْفِدُوهُ مِنْهُ»

۷ مشرکان خدا را قبول داشتند، ولی غیر او را نیز می پرستیدند. (قدردانی صحیح از خداوند، یکتا پرستی است). «مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» ۸ انگیزه ی شرک، استمداد از شریک هاست، ولی باید غیر خدا را کنار گذاشت و تنها به سراغ او رفت، که قدرت و عزت مخصوص خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»

[سوره الحج (۲۲): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۷۵) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۷۶)

خداوند از میان فرشتگان و مردم رسولانی برمی انگیزد، همانا خداوند شنوا و بیناست.

آنچه را پیش روی آنها و پشت سر آنهاست می داند و تمام کارها به خدا بازگردانده می شود.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» از «صَفَوْه» به معنای خالص و ناب است و برگزیدن ناب نشانه آن است که بعضی از مردم و فرشتگان لیاقت دارند و ناب و خالص هستند.

ابو ذر از پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) نقل می کند که تعداد انبیا یکصد و بیست و چهار هزار نفرند که سیزده نفرشان رسول بودند. (۱)

فرشتگان خداوند یکسان نیستند؛ هم مقام آنان تفاوت دارد و هم مسئولیت آنان. مقام بعضی مانند جبرئیل و میکائیل و عزرائیل از سایرین برتر است.

پیام ها

۱ گزینش پیامبر، حقّ خداست، که خالق و بصیر است. «يَصْطَفِي بَصِيرًا» (شاید کلمه سمیع و بصیر رمز آن باشد که ما هر کس را انتخاب می کنیم و مسئولیت می دهیم، بر کارشان نظارت و حمایت داریم) ۲ هر کسی لیاقت و استعداد پیام رسانی الهی ندارد. «مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ» ۳ عالم، محضر خداست. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» ۴ اکنون که خدا می داند و همه به سوی او می رویم، گناه نکنیم. «يَعْلَمُ ... تَرْجِعُ» ۵ خداوند آفرینش را طوری آفریده که بازگشت همه ی مسائل به سوی اوست.

«وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۶ حرکت هستی به سوی خدا، به خواستن یا نخواستن آنها نیازی ندارد. «تَرْجِعُ» ۷ کاروان هستی به سوی هدفی مشخص، روان است. «تَرْجِعُ الْأُمُورُ»

ص: ۷۳

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۷۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! رکوع کنید و سجده نمایید و پروردگارتان را عبادت کنید و کار نیک انجام دهید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

با اینکه رکوع و سجود از مصادیق عبادت هستند ولی در این آیه نام آن دو در کنار «وَاعْبُدُوا» آمده که نشانه ی اهمیت نماز و این دو رکن نماز است.

برای سعادت انسان دو برنامه مطرح شده و رستگاری او در انجام هر دو نوع عمل است: الف:

برنامه های ثابت مانند رکوع و سجود و عبادت های دیگر: برنامه های متغیر و تابع زمان و مکان که در هر زمان کار خیر مصداق خاصی دارد. «آمَنُوا ارْكَعُوا ... وَافْعَلُوا الْخَيْرَ»

پیام ها

۱ کار خیر (و ابتکارات و اختراعات و خدمات)، زمانی مؤثر است که در سایه ی ایمان و بندگی خدا باشد. «آمَنُوا ارْكَعُوا ... وَافْعَلُوا الْخَيْرَ» ۲ حتی با رکوع و سجود و تعبد و کار خیر، رستگاری خود را قطعی ندانید، زیرا آفت غرور و حبط عمل در کار است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» ۳ فلاح و رستگاری، آخرین مرحله ی تکامل است که بعد از انجام عبادات و کارهای خیر باید امید آن را داشت. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

اشاره

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هَذَا لِيُكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ (۷۸)

و در راه خدا جهاد کنید چنان که شایسته جهاد (در راه) اوست، او شما را (بر همه ی امت ها) برگزید و در دین (اسلام) هیچ گونه دشواری بر شما قرار نداد، آیین پدرتان ابراهیم (را پیروی کنید)، او که شما را از قبل مسلمان نامید و در این (کتاب نیز مطلب چنین است) تا این پیامبر بر شما گواه باشد و شما بر مردم گواه باشید، پس نماز بر پا دارید و زکات پردازید و به خدا تمسک جوید، که او مولا و سرپرست شماست، پس چه خوب سرپرستی است و چه خوب یاوری.

نکته ها:

می دانیم که گواه بودن، به علم و عدالت نیاز دارد و همه ی مردم نه عادلند و نه آگاه که بتوانند بر دیگران شاهد باشند، بنا بر این، مراد از گواه بودن مسلمانان که در این آیه عنوان شده است، بعضی از آنان هستند که هم به اعمال و رفتار مردم علم دارند و هم امین و عادلند و چنین افرادی همان گونه که در روایات می خوانیم، اهل بیت پیامبر و امامان معصوم (علیهم السلام) هستند که اعمال و رفتار ما بر آنان عرضه می شود.

خداوند در آغاز این سوره، از زلزله عظیم قیامت و عذاب شدید الهی یاد کرد و در پایان سوره از جهاد و نماز و زکات سخن گفت و یادآور شد که او برای همه بندگانش، مولا و سرپرست و یاوری نیکوست، این نکته به ما می آموزد که برای نجات از خطرهای زلزله ی عظیم قیامت و عذاب شدید الهی، بنده ی او باشیم و به او پناه ببریم که «فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ».

نفی «حَرَجٍ» به معنای سخت نبودن احکام الهی نیست، زیرا در همین آیه که می فرماید: جهاد کنید آن گونه که حق جهاد است. و ناگفته پیداست که جهاد کار بس سختی است. پس مراد از نبودن حرج در دین آن است که اسلام بن بست ندارد. مثلاً در فرمان جهاد افراد بیمار، لنگ، نابینا، سالمند و زنان و کودکان و ناتوانان معافند، ولی دفاع با همه ی سختی آن وظیفه است.

۱ ارزش کارها، به انگیزه و شیوه و مقدار آن بستگی دارد. (جهادی ارزش دارد که با تمام توان در راه خدا باشد) «فِي اللَّهِ حَقٌّ جِهَادِهِ» ۲ هم به مردم شخصیت دهید، «اجْبِبَاكُمْ أَيْبُكُمْ تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» و هم سخت گیری نکنید. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» ۳ در وضع قانون، مراعات توان مردم را بکنیم. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» ۴ اسلام، دین آسان و احکام آن انعطاف پذیر است. در زمان ها و مکان های مختلف، شایستگی اجرا شدن را دارد. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» ۵ اسلام آئین ابراهیمی و سابقه بس درخشان دارد. «هُوَ سَيِّدَاكُمْ الْمُسْلِمِينَ» ۶ پیامبران، پدران امت ها هستند. «أَيْبُكُمْ» ۷ «مسلمان» نام مبارکی است که از قبل برای ما انتخاب شده است. «مِنْ قَبْلُ» ۸ پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) بر اعمال ما گواه است. «لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً» ۹ نماز و زکات، تشکر از خداوند است. (باید به شکرانه ی برگزیدگی و سابقه و لیاقت و گواه بودن امت اسلام، نماز به پا داشت. «فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ» ...

۱۰ تنها به برگزیده بودن و نام اسلام و مسلمانی تکیه نکنیم، با نماز و زکات و تمسک به خدا، این افتخارات را پاسداری کنیم. «فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۱ مشروعیت ولایت ها و حکومت های بشری در گرو منتهی شدن به ولایت الهی است. «هُوَ مَوْلَاكُمْ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

سیمای سوره ی مؤمنون

این سوره که یکصد و هجده آیه دارد، در مکه نازل شده است.

با توجه به بیان سیمای مؤمنان و آثار و نشانه های ایمان در آیات ابتدایی این سوره، نام «مؤمنون» برای آن انتخاب گردیده است. البته سرگذشت پیامبرانی چون حضرت نوح، هود، موسی و عیسی (علیهم السلام) و پاسخ اقوام مختلف به دعوت آنان در ادامه آمده است.

در فضیلت تلاوت این سوره، امام صادق (علیه السلام) می فرماید: تداوم بر تلاوت این سوره خصوصاً در روزهای جمعه، مایه ی سعادت دنیا و آخرت و همنشینی با پیامبران الهی در فردوس برین می گردد. [\(۱\)](#)

ص: ۷۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۱) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (۲)

۲-۱/۲۳

قطعاً مؤمنان رستگار شدند.

همان کسانی که در نمازشان خشوع دارند.

نکته ها:

اشاره

در قرآن، یازده مورد کلمه ی فلاح (رستگاری) با کلمه ی «لعل» (شاید) همراه است: «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» لکن در سه مورد بدون این کلمه و به طور حتمی مطرح شده است، یکی در همین سوره و یکی در سوره ی شمس: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهُ» و دیگری در سوره ی اعلی: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى». از مقایسه این سه مورد با یکدیگر، روشن می شود که ایمان و تزکیه دارای جوهر واحدی هستند.

برترین و آخرین هدف تمام برنامه های اسلام، فلاح و رستگاری است. در بسیاری از آیات قرآن از تقوا سخن گفته شده و هدف از احکام دین هم رسیدن به تقواست: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (۱) خیرین هدف تقوا نیز فلاح است: «وَأَتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۲) جالب است که مهم ترین و آخرین هدف دین اسلام در اولین شعار آن آمده است: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» به یگانگی خداوند ایمان آورید و «لا اله الا الله» بگویید تا رستگار شوید.

هر شبانه روز، در اذان و اقامه ی نمازهای یومیّه جمله ی «حی علی الفلاح» را بیست بار بر زبان می آوریم و هدف نهایی را با فریاد رسا اعلام می کنیم، تا راه را گم نکنیم.

اسلام می گوید: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۳) کسانی رستگارند که ایمان و

١-١. بقره، ١٨٣.

٢-٢. آل عمران، ١٣٠.

٣-٣. اعلیٰ، ١٤.

تزکیه ی نفس داشته باشند، ولی کفر می گوید: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى» (۱) فرعون می گفت: امروز هر کس زور و برتری دارد رستگار است.

کلمه ی «فلاح» به معنای رستن است، شاید دلیل اینکه به کشاورز، «فلاح» می گویند آن باشد که وسیله ی رستن دانه را فراهم می کند. دانه که در خاک قرار می گیرد با سه عمل خود را نجات می دهد و به فضای باز می رسد: اول آنکه ریشه ی خود را به عمق زمین بند می کند.

دوم اینکه مواد غذایی زمین را جذب می کند. سوم آنکه خاک های مزاحم را دفع می کند.

آری، انسان هم برای رهایی خود و رسیدن به فضای باز توحید و نجات از تاریکی های مادیات و هوسها و طاغوت ها باید مثل دانه همان سه عمل را انجام دهد: اول ریشه ی عقاید خود را از طریق استدلال محکم کند. دوم از امکانات خدادادی آنچه را برای تکامل و رشد معنوی اوست جذب کند. سوم تمام دشمنان و مزاحمان را کنار زند و هر معبودی جز خدا را با کلمه «لا اله» دفع کند تا به فضای باز توحیدی برسد.

شخصی در حال نماز با ریش خود بازی می کرد، پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: اگر او در دل خشوع داشت، در عمل این گونه نماز نمی خواند. (۲)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از خشوع در نماز، فرو نهادن چشم است. (۳)

چه کسانی رستگارند؟

۱ عابدان. «وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۴) پروردگارتان را پرستش کنید، شاید رستگار شوید.

۲ آنان که اعمالشان ارزشمند و سنگین است. «فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۵) ۳ دوری کنندگان از بخل. «وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۶) ۴ حزب الله. «أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۷) حزب خدا رستگارند.

۵ اهل ذکر کثیر. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۸) خدا را بسیار یاد کنید تا رستگار شوید.

ص: ۸۱

۱- ۱. طه، ۶۴.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳- ۳. بحار، ج ۸۱، ص ۲۶۴.

۴- ۴. حج، ۷۷.

۵- ۵. اعراف، ۸.

٦-٦. حشر، ٩.

٧-٧. مجادلہ، ٢٢.

٨-٨. انفال، ٤٥.

۶ تقوا پیشگان. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱) ای خردمندان! تقوا پیشه کنید تا رستگار شوید.

۷ مجاهدان. «وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۲) در راه خدا جهاد کنید تا رستگار شوید.

۸ توبه کنندگان. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۳) ای اهل ایمان! همگی توبه کنید تا رستگار شوید.

پیام ها

۱ رستگاری مؤمنان حتمی است. «قَدْ أَفْلَحَ» ۲ ایمان، شرایط و نشانه هایی دارد. «الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ» ...

۳ نماز، در رأس برنامه های اسلامی است. «فِي صَلَاتِهِمْ» ۴ در نماز، حالت و کیفیت مهم است. «خَاشِعُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳ تا ۶]

اشاره

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (۳) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (۴) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (۵) إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۶)

و آنان که از بیهوده روی گردانند.

و همان کسانی که زکات می پردازند.

و آنان که دامان خود را (از گناه) حفظ می کنند.

مگر در مورد همسرانشان یا کنیزانی که به دست آورده اند، پس آنان (در آمیزش با این دو گروه) ملامت نمی شوند.

نکته ها:

اشاره

«لغو»، به کار و سخن بیهوده می گویند.

ص: ۸۲

۱-۱. مائده، ۱۰۰.

۲-۲. مائده، ۳۵.

دوری و پرهیز از لغو، مخصوص مسلمانان نیست، قرآن درباره‌ی خوبان اهل کتاب نیز می‌فرماید: «وَ إِذَا سَجَعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ» ... (۱) اهل کتاب با ایمان، از لغو گریزانند.

«زکات» در لغت، به معنای رشد و نمو و پاکیزگی است و در اصطلاح، یک نوع مالیات شرعی و از ارکان و واجبات دین است. در جامعه اسلامی، پاسداری از نماز و ناموس، بسیار مهم است. در همین چند آیه، نسبت به ناموس با تعبیر «حَافِظُونَ» و درباره نماز با جمله «عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» یاد شده است.

دوری از لغو در دنیا، بهره‌اش، محفوظ ماندن از لغو در قیامت است. «عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ»، «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِغْيَةً» (۲) اعراض از لغو، نباید با بدگویی و تندخویی همراه باشد، زیرا در آیه‌ی دیگر می‌فرماید: «وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۳) در روایات برای لغو، نمونه‌هایی آمده است از جمله: سخنی که در آن یاد خدا نباشد و یا غنا و لهویات باشد. (۴)

در روایات می‌خوانیم: جز با زن عقیفه ازدواج نکنید و با کسی که در مال خود او را امین نمی‌دانید، هم بستر نشوید. (۵)

اهمیت زکات

زکات، یکی از پنج چیزی است که بنای اسلام بر آن استوار است.

در قرآن ۳۲ بار کلمه «زکات» و ۳۲ بار واژه «برک» آمده، گویا زکات مساوی با برکت است.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) افرادی را که زکات نمی‌دادند، از مسجد بیرون کرد.

حضرت مهدی (علیه السلام) در انقلاب بزرگ خود، با تارکین زکات می‌جنگد.

کسی که زکات ندهد، هنگام مرگش به او گفته می‌شود: یهودی بمیر یا مسیحی.

تارک زکات در لحظه‌ی مرگ از خداوند می‌خواهد که او را به دنیا بازگرداند تا کار نیک انجام

ص: ۸۳

۱-۱. قصص، ۵۲ تا ۵۵.

۲-۲. غاشیه، ۱۱.

۳-۳. فرقان، ۷۲.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۵، ص ۴۵۳.

دهد، اما مهلت او پایان یافته است.

امام صادق(علیه السلام) فرمود: اگر مردم زکات بدهند، هیچ فقیری در زمین باقی نمی ماند.

پیام ها

۱ نشانه ی ایمان، دوری از لغو است. «وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ» (مؤمن باید در تمام کارها و سخنان خود هدف صحیح داشته باشد) ۲ دوری از لغو، به اندازه ای مهم است که بین نماز و زکات ذکر شده است.

خَاشِعُونَ

مُعْرِضُونَ

لِلزَّكَاهِ فَاعِلُونَ

۳ اهمیت زکات مانند اهمیت نماز است. (در ۲۸ آیه، نماز و زکات در کنار هم آمده است) «فِي صِيَالَتِهِمْ خَاشِعُونَ، لِلزَّكَاهِ فَاعِلُونَ» ۴ اعتقاد به تنهایی کافی نیست، عمل هم لازم است. «الْمُؤْمِنُونَ... فَاعِلُونَ» ۵ حیا شرط ایمان است. «لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ» (آلودگی جنسی نشانه ی ضعف ایمان است) ۶ شهوت، طغیانگر است و به کنترل و حفاظت نیاز دارد. «حَافِظُونَ» ۷ در ارضای غریزه ی جنسی، محدودیت لازم است ولی ممنوعیت خلاف فطرت است. «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ» ۸ حیا نابجا ممنوع. همین که اسلام، انجام کاری را اجازه داد، همه ی سنت ها و عادت ها و سلیقه های شخصی و مخالف دین، محکوم است. «غَيْرِ مَلُومِينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷ تا ۱۱]

اشاره

فَمَنْ ابْتغى وراء ذلك فأولئك هم العادون (۷) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (۸) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۹) أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ (۱۰) الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفُرُودَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۱)

پس هر کس فراتر از این (همسر و کنیز) طلب کند، پس آنانند که متجاوزند.

و(مؤمنان رستگار) کسانی هستند که امانت ها و پیمان های خود را رعایت می کنند.

و آنان بر نمازهای خود مواظبت دارند.

آنان وارثانند.

کسانی که بهشت برین را ارث می‌برند و در آن جاودانه خواهند ماند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «فردوس» به معنای بوستان، برترین جای بهشت می باشد. (۱) و چون به جای جَنّت بکار رفته، برای آن ضمیر مؤنث آمده است.

امام صادق (علیه السلام) در پاسخ از حکم استمناء، آیه ی ۷ را تلاوت فرمودند. (۲)

اهمیت امانت در روایات

به نماز و روزه و حجّ مردم ننگرید، به صداقت و امانتداری آنان بنگرید. (۳)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) در آخرین لحظه های عمر خود به حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «اد الامانه الی البر و الفاجر فیما قتل و جل حتی الخیط و المخیط» امانت را به صاحبش برگردان، چه نیکوکار باشد و چه گناهکار، ارزشمند باشد یا ناچیز، اگر چه مقداری نخ باشد و یا پارچه و لباسی دوخته شده. (۴)

همه ی نعمت های مادی، معنوی و سیاسی، امانت الهی هستند. (امام خمینی (ره) فرمود:

جمهوری اسلامی امانت الهی است) قرآن کریم برخی از اهل کتاب را که امانتدار هستند، ستوده است. «وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ» (۵) اگر به برخی از اهل کتاب، مال فراوانی به امانت بسپاری، آن را به تو برمی گرداند.

ص: ۸۵

۱- ۱). تفسیر درّ المنثور.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۸، ص ۵۷۵.

۳- ۳). میزان الحکمه و سفینه البحار، واژه «امانت».

۴- ۴). بحار، ج ۷۷، ص ۲۷۳.

۵- ۵). آل عمران، ۷۵.

۱ قانون شکنی، تجاوز به حدودی که خداوند تعیین نموده می باشد. «الْعَادُونَ» ۲ به سراغ گناه رفتن نیز گناه است. «أَبْتَغِي الْعَادُونَ» ۳ مؤمن، متعهد است. «عَهْدِهِمْ رَاعُونَ» خلف وعده، نشانه ی ضعف ایمان است.

۴ مراعات عهد و پیمان لازم است، گرچه در عمل نتوانیم وفا کنیم. «رَاعُونَ» نه «موفون» ۵ در معرّفی سیمای مؤمنان، نماز هم در ابتدا مطرح شد: «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» و هم در پایان «عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» این تکرار و تأکید، نشان اهمّیت نماز است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۲ تا ۱۴]

اشاره

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (۱۲) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (۱۳) ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (۱۴)

و همانا ما انسان را از عصاره ای از گل آفریدیم.

سپس او را به صورت نطفه در جایگاهی استوار قرار دادیم.

سپس از نطفه، لخته خونی آفریدیم، آن گاه لخته خون را پاره گوشتی ساختیم و پاره گوشت را به صورت استخوان هایی در آوردیم، و استخوان ها را با گوشت پوشانیدیم، سپس آن را آفرینش تازه ای دادیم، پس شایسته ی تکریم و تعظیم است خداوندی که بهترین آفرینندگان است.

نکته ها:

کلمه ی «سُلَالَةٍ» به معنای عصاره و کلمه «عَلَقَةً» به معنای خون غلیظ و بسته شده و کلمه

به معنای پاره گوشت بدون استخوان است.

امام باقر(علیه السلام) فرمودند: مراد از «خَلَقًا آخَرَ» دمیده شدن روح در بدن است. (۱)

مراد از «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» به فرموده امام رضا(علیه السلام) آن است که قدرت آفریدن را خدا به دیگران نیز داده، مثلاً حضرت عیسی از طرف خداوند می آفریند. (۲) «أَخْلَقْتُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ» (۳) دلایل بهترین خالق بودن خداوند بسیار است از جمله:

الف: خالقیت او دائمی است.

ب: محدودیت به اشیا خاصه ندارد.

ج: تنوع در آن نامحدود است.

د: از ساده ترین چیز مهم ترین را می سازد.

ه: مواد اولیه اش از خودش می باشد.

و: در ساختن تقلید نمی کند.

ز: پیشمانی و تردید در او راه ندارد.

ح: بر اساس رحمت می آفریند، و تمام ساخته هایش هدفدار است.

ط: ساخته او با نظام هستی هماهنگ است.

پیام ها

۱ یاد گذشته ها و ضعف های انسان و توجه به قدرت و لطف خداوند، زمینه ای است برای تقویت ایمان و عبادت بیشتر. «لَقَدْ خَلَقْنَا» ۲ آفرینش انسان در چند مرحله انجام گرفته است. «طین نطفه علقه»...

۳ با این که مادر انواع حرکت ها را دارد، ولی رحم او برای فرزند، جایگاهی مطمئن است. «فَرَارٍ مَكِينٍ» ۴ تمام مراحل آفرینش، زیر نظر خداوند است. «فَخَلَقْنَا فَكَسَوْنَا أَنْسَانًا»

١-١) .تفسیر نور الثقلین.

٢-٢) .بحار، ج ٤، ص ١٤٧.

٣-٣) .آل عمران، ٤٩.

۵ ارزش انسان به روح اوست. «خَلَقًا آخَرَ» ۶ خودشناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «نُطْفَهً، عَلَقَةً، مُضْغَةً فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۵ تا ۱۶]

اشاره

ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿۱۵﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿۱۶﴾

سپس بدون تردید بعد از آن (مراحل) می میرید.

آن گاه شما روز قیامت برانگیخته می شوید.

نکته ها:

خداوند در این آیات، مردن را قطعی و حتمی شمرده است، در این جا ذکر کلامی از امیر المؤمنین (علیه السلام) مناسب است:

«فلو أن احدا يجد الى البقاء سلما او لدفع الموت سييلا لكان ذلك سليمان بن داوود (عليه السلام) الذي سخر له ملك الجن و الانس، مع النبوه و عظيم الزلفه... رمته قسى الفناء بنبال الموت». (۱) حضرت فرمود: اگر کسی برای ماندن همیشگی در دنیا چاره ای می اندیشید یا برای برطرف کردن مرگ راهی می یافت، او سلیمان پسر داود (علیه السلام) بود که بر جن و انس حکومت داشت، علامه بر آن که پیامبر بود و مقام و منزلتی بزرگ داشت... (با این حال) کمان های نیستی با تیرهای مرگ، او را از پای درآوردند (و از جهان هستی رخت بریست).

آیه ی قبل سیر تکامل خلقت انسان را بیان و خداوند به خود تبریک گفت، این دو آیه نیز مراحل نهایی تکامل را پس از مرگ بیان می کند.

پیام ها

۱ مرگ نابود شدن نیست، مرحله ای از تکامل است. «ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ» ۲ مرگ، سرنوشت قطعی انسان است. «ثُمَّ إِنَّكُمْ ... لَمَيِّتُونَ» («ان» و حرف «لام» و جمله ی اسمیه همه نشانه ی تأکید است)

ص: ۸۸

۳ آفرینش انسان، هدفدار است. «ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ» ۴ میان مرگ و رستاخیز فاصله طولانی است. («ثُمَّ» نشان فاصله ی طولانی است)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۷]

اشاره

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ (۱۷)

و همانا ما بالای سر شما هفت راه (هفت آسمان) آفریدیم، و ما از خلق (و جهان هستی) غافل نبوده ایم.

نکته ها:

شاید مراد از کلمه «طَرَائِقَ»، راه عبور فرشتگان و یا راه و مدار حرکت کرات باشد و ممکن است منظور، هفت آسمان باشد که به یکدیگر راه دارند.

آیات قبل، آفرینش انسان را طرح کرد و این آیه آفرینش آسمان ها را.

پیام ها

۱ خداوند، هم خالق است و هم ناظر. (عالم محضر خداست) «وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ» ۲ آفریدن و تدبیر جهان هستی، مدیریت دائمی لازم دارد. «مَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۸]

اشاره

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ (۱۸)

و از آسمان، آبی به اندازه ی (معین) فرو فرستادیم، و آن را در زمین جای دادیم و همانا ما بر بردن آن قادریم.

پیام ها

۱ قدرت خداوند، در دادن و گرفتن نعمت ها یکسان است. «أَنْزَلْنَا ذَهَابًا» ۲ قطره های باران، حساب و کتاب دارد. «بِقَدَرٍ» (باران یک پدیده ی طبیعی بی هدف و بی حساب نیست).

۳ ذخیره سازی آب از الطاف الهی و نشانه ی غافل نبودن از خلق است. «وَلَمَّا كَذَّبْنَا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ وَأَنْزَلْنَا... فَأَسْرَبْنَا» ۴ خداوند بر پدیده ها حاکم است. «وَإِنَّا عَلَيَّ ذَهَابٍ بِهِ» ۵ فکر نکنیم نعمت ها همیشگی است. «عَلَيَّ ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (۱۹) وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصَبِغٍ لِلَّائِكِينَ (۲۰)

پس به وسیله ی آن(آب) برای شما باغ هایی از خرما و انگور پدید آوردیم که در آن باغها برای شما میوه های فراوانی است و از آنها می خورید.

و(نیز)درختی که از طور سینا می روید،(و)روغن و نان خورش برای خورندگان به بار می آورد.

پیام ها

۱ آب، سرچشمه ی حیات گیاهان و نباتات است. «فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ» ۲ درختان و گیاهان، برای استفاده ی انسان ها آفریده شده اند. (کلمه ی «لَكُمْ» دو بار در آیه ی ۱۹ به کار رفته است).

۳ در میان میوه ها، بعضی مثل خرما و انگور حساب دیگری دارد. «نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ» ۴ خداوند حکیم، نیازهای مادی انسان را تأمین کرده است. «نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ» ۵ تولید خداوند بیش از مصرف انسان هاست. «فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۶ آنچه را که خداوند آفریده، مفید و مبارک است. «فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ تَأْكُلُونَ صَبِغٍ» (ولی آن جا که زیان و خرابی است، کار انسان است، چنان که در آیه ۶۷ سوره نحل می خوانیم: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكْرًا» شما از آن شراب درست می کنید) ۷ هر منطقه ای برای درخت و گیاه مخصوصی مناسب است. «تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ»

۸ بعضی زمین ها از نظر معنوی و مادّی مبارکند. (طور سینا محل نزول وحی و محل رویش درختان زیتون است). «مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ» ۹ روغن زیتون، یکی از نعمت های الهی است. «تَثْبُتُ بِالذُّهْنِ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (۲۱) وَ عَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (۲۲)

۲۲-۲۱/۲۳

و همانا برای شما در چهارپایان عبرتی است، از آنچه در شکم آنهاست (شیر) به شما می نوشانیم و برای شما در آنها منافع زیادی است و از (گوشت) آنها می خورید.

و بر آنها و بر کشتی ها سوار می شوید.

پیام ها

۱ چهارپایان برای انسان آفریده شده اند. (در آیه دو بار کلمه «لَكُمْ» آمده است) ۲ حتی حیوانات را ساده ننگریم. «لَعِبْرَةٌ» استخراج آهن از خاک نیاز به صدها کارشناس، متخصص ص و ابزار دارد، ولی خداوند شیر را از دل علف بیرون می کشد و با همین قدرت در قیامت انسان ها را از دل خاک بیرون خواهد کشید. «لَعِبْرَةٌ» ۳ شیر، یکی از نعمت هایی است که قرآن به آن توجه دارد. «نُسْقِيكُمْ» ۴ میوه ها و روغن گیاهی، بر غذاهای حیوانی مقدم است. اول نام «نخیل، اعناب، زیتون» بعد فرمود: «نُسْقِيكُمْ، تَأْكُلُونَ» ۵ شیر، گوشت و سواری، قسمتی از منافع حیوانات است. «لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ» به راه افتادن کارخانجات لبنیات، چرم سازی، کنسروسازی، ریسندگی، بافندگی و ایجاد اشتغال و بهره دهی برای میلیون ها انسان، منافع جنبی

ص: ۹۱

حیوانات است.

۶ نقش کشتی را در حمل و نقل ساده ننگریم. (صدها فرمول دست به دست هم می دهد تا این امکان فراهم می شود) «عَلَى الْفُلْكِ تَحْمَلُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۳]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۲۳)

و همانا نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس (به آنها) گفت: ای قوم من! خداوند (یکتا) را پرستید. جز او هیچ خدایی برای شما نیست، آیا پروا نمی کنید؟

نکته ها:

خداوند در آیات قبل، از آفرینش انسان و آنچه در زمینه ی تأمین منافع مادی اوست سخن گفت و در این آیات به تأمین غذای فکری و عقیدتی او می پردازد.

پیام ها

۱ در تبلیغ دین، مردم را با محبت مورد خطاب قرار دهید. «يَا قَوْمِ» ۲ دعوت به توحید، اولین وظیفه ی انبیاست. (در تبلیغ، به مسائل اصلی توجه کنید) «اعْبُدُوا اللَّهَ» ۳ روح پرستش در باطن انسان وجود دارد، انبیا مورد پرستش را بیان می کنند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴ به سراغ غیر خدا رفتن، بی پروایی است. «أَفَلَا تَتَّقُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۴]

اشاره

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَجَعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأُولَىٰ (۲۴)

ص: ۹۲

پس اشراف قوم او که کافر شدند، گفتند: این نوح جز انسانی همانند شما نیست، او می خواهد بر شما برتری جوید، اگر خداوند می خواست (برای ما پیامبری بفرستد) قطعاً فرشتگانی می فرستاد. ما این (دعوت نوح) را در میان (تاریخ) پدران قبلی خود نشنیده ایم.

پیام ها

۱ اشراف، در خط مقدم مخالفان انبیا بودند. «الْمَلَأُ» ۲ حُبِّ ذات، غریزه ای عمیق در انسان هاست. (انسان از این که کسی بر او برتری یابد نگران است) «يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ» ۳ تهمت بر تری جویی، وسیله ی تبلیغات کفار است. «يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ» ۴ انسان متکبر، برای خدا هم تکلیف معین می کند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً» ۵ کافران کمال را نقص می پندارند. «مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ ... لَمَّا أَنْزَلَ مَلَائِكَةً» (انسان بودن انبیا برای راهنمایی بشر کمال است، اما کفار می گفتند: او نباید بشر باشد) ۶ در برابر منطق صحیح، به تاریخ و تقلید نیاکان و فرهنگ ملی خود تکیه نکنید و مدافع وضع موجود نباشید. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

إِنَّ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ (۲۵) قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَدَّبُونِ (۲۶)

او نیست جز مردی که در او نوعی جنون است، پس تا مدتی دربارہ ی او صبر کنید. (تا از جنون نجات یابد یا بمیرد یا ما تکلیف خود را با او روشن کنیم)

نوح گفت: پروردگارا! مرا در برابر تکذیب آنان یاری فرما.

پیام ها

۱ شنیدن تاریخ گذشتگان، مایه ی تسلی آیندگان است. (ای پیامبر! به انبیای قبل نیز نسبت جنون می دادند) «رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ»

۲ برخی که نمی توانند رشد کنند، مقام بزرگان را پایین می آورند. «رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ» ۳ غرور و لجاجت، سبب می شود که به عاقل ترین مردم نسبت جنون داده شود.

«رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ»

۴ سران کفر، دعوت انبیا را یک حادثه روحی و روانی می پندارند و می گویند:

صبر کنید هیجان ها و ادعاهای او تمام می شود. «فَتَرَبَّصُوا» ۵ تو کُل و دعا، بزرگ ترین اهرم در برابر تهمت ها و تحقیرهاست. «قَالَ رَبِّ» ۶ درخواست کمک از خداوند برای پیروزی ایمان بر کفر است، نه پیروزی فرد بر فرد. «انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ» نفرمود: «انصرنی علیهم»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۷]

اشاره

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلَ مَكَّ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِقُونَ (۲۷)

پس ما به نوح وحی کردیم: زیر نظر ما و (مطابق دستور و آموزش و) وحی ما کشتی بساز. پس همین که فرمان (قهر) ما آمد و (آب از) تنور جوشید، از تمام حیوانات یک جفت (نر و ماده) و (نیز) اهل خود را در کشتی وارد کن، مگر کسی از آنان را که قبلاً درباره ی او سخن به میان آمده (و وعده ی هلاکتش داده شده)، و درباره ی ستمگران با من سخن مگو (و نزد من از آنان شفاعت مکن) که قطعاً آنان غرق خواهند شد.

نکته ها:

امام باقر (علیه السلام) فرمود: حضرت نوح (علیه السلام) ۹۵۰ سال مردم را پنهانی و آشکارا به توحید دعوت کرد، تا آنجا که خداوند با جمله ی «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) به او فرمود: جز آنها که به تو ایمان آورده اند، دیگر ایمان نخواهند آورد، پس نوح گفت: نسل آنان نیز قابل

ص: ۹۴

هدایت نیستند. «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فِاجِرًا كَفَّارًا» (۱) سپس خداوند فرمان ساختن کشتی را داد. (۲)

پیام ها

۱ دعای انبیا مستجاب می شود. «رَبِّ انصُرْنِي فَأَوْحِينَا» ۲ صنعت، یک الهام الهی است. «فَأَوْحِينَا أَنْ اصْنَعِ» ۳ تقاضای نصرت الهی، با تلاش انسان منافاتی ندارد. «اصْنَعِ الْفُلَّكَ» انبیا در کنار دعاهاى خود کار هم می کردند.

۴ افراد تحقیر شده را حمایت کنیم. (مردم تو را مجنون می پندارند ولی تو زیر نظر ما هستی) «بِأَعْيُنِنَا» ۵ اگر در تمام کارها مطابق وحی عمل کنیم، موفق می شویم. «اصْنَعِ الْفُلْمَكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا» ۶ با اراده ی خدا از تنور آتش، آب می جوشد. «فَارَ التَّنُورُ» (شاید فوران آب از تنور، نشانه ی زمان حادثه باشد) ۷ نگهدارید نسل حیوانات منقرض شود. «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» ۸ حتی همسر و فرزند پیامبر هم اگر نااهل باشند، مورد قهر الهی قرار می گیرند.

«إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ»

۹ شفاعت، همه جا کارساز نیست. «وَلَا تُخَاطِبُنِي» شفاعت انبیا با اذن الهی است.

۱۰ مشرک، ظالم است. «فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۱۱ عاقبت ظلم، هلاکت است. «ظَلَمُوا مُغْرَقُونَ» ۱۲ گاهی، آبی که مایه ی حیات است، مایه ی هلاک می شود. «مُغْرَقُونَ»

ص: ۹۵

۱-۱. نوح، ۲۷.

۲-۲. بحار، ج ۱۱، ص ۳۳۱. (این حدیث امام باقر (علیه السلام) را در مدینه کنار قبر مطهرش نوشتم)

اشاره

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِّ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۸)

پس هنگامی که تو و همراهانت بر کشتی سوار شدید، بگو: حمد و سپاس برای خداوندی است که ما را از گروه ستمگران نجات داد.

پیام ها

۱ دوری از ستمگران و نجات از سلطه ی آنان، یکی از نعمت های الهی است.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا»

۲ برای هر نعمتی شکری لازم است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا» ۳ بهترین صیغه ی شکر، کلمه مبارکه ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» است.

۴ به خاطر نابودی و هلاکت دیگران خدا را شکر نکنید، بلکه برای نجات خود شکر کنید. «نَجَّانَا» فرمود: «اهلکهم» ۵ کشتی، وسیله ی است ولی نجات کار خداوند است. «نَجَّانَا»

اشاره

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (۲۹) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ (۳۰)

و بگو: پروردگارا! مرا با نزولی پر برکت فرود آور که تو بهترین فرود آورندگان.

البته در این داستان نشانه هایی است، و همانا ما آزمایش کنندگانیم. (قوم نوح و دیگران را بارها آزمایش کردیم تا زمینه ی توبه و رشد خود را نشان دهند)

نکته ها:

اشاره

در حدیث می خوانیم: رسول خدا (صلوات الله علیه) به علی (علیه السلام) فرمود: هر گاه وارد منزلی شدی آیه (۲۹) را تلاوت کن تا خداوند از خیر آن جا کامیاب کند و شرش را از تو دور سازد. (۱)

١-١). تفسير كنز الدقائق.

در دعوت به توحید. «اعْبُدُوا اللَّهَ» (۱) در ساختن کشتی با الهام خداوند. «اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا» (۲) در سوار شدن، با حمد الهی. «فَإِذَا اسْتَيْتَوَيْتَ ... فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۳) در حرکت با نام خدا. «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۴) در توقف، با دعا به درگاه او. «رَبِّ أَنْزِلْنِي» (۵)

پیام ها

۱ ابتدا خداوند را بر نعمت های گذشته شکر کنیم، سپس از او نعمت جدیدی بخواهیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَبُّ أَنْزِلْنِي» ۲ در دعا و مناجات، خداوند را با آن نامی بخوانیم که با نیازمان تناسب داشته باشد. «أَنْزِلْنِي خَيْرَ الْمُنزِلِينَ» ۳ مطالب تاریخی قرآن، آیه ی هدایت و مایه ی رشد است. (نه سرگرمی و خاطره) «لَا يَأْتِي» ۴ سنت خداوند، بر آزمایش مردم در هر حال است، و ماجرای نوح نیز یکی از نمونه های آزمایش الهی است. «لَمُبْتَلِينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۱ تا ۳۲]

اشاره

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمًا آخَرِينَ (۳۱) فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۳۲)

سپس بعد از قوم نوح، نسل دیگری پدید آوردیم.

و در میان آنان (نیز) پیامبری از خودشان فرستادیم که (به آنان گفت:) خدا را بپرستید. جز او معبودی برای شما نیست، پس آیا پروا نمی کنید؟

ص: ۹۷

۱-۱. مؤمنون، ۲۳.

۲-۲. مؤمنون، ۲۷.

۳-۳. مؤمنون، ۲۸.

۴-۴. هود، ۴۱.

۵-۵. مؤمنون، ۲۹.

۱ خداوند برای هر امتی پیامبری فرستاده است. «قَدْ نَأْتِيَنَّكُمْ آخَرِينَ فَارْتَدُّوا عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ» ۲ پیامبر باید از خود مردم باشد. (تا الگویی عملی و درد آشنا داشته باشند و حجت بر آنان تمام باشد) «مِنْهُمْ» ۳ عبادت خدا همراه با نفی شرک ارزش دارد. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» ۴ گرایش به توحید، به تقوا نیاز دارد. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... أَفَلَا تَتَّقُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۳]

اشاره

وَ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِإِلْقَائِ الْآخِرَةِ وَ أَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ (۳۳)

و اشرافی از قوم آن پیامبر که کفر ورزیدند و دیدار قیامت را تکذیب نمودند و آنان را در دنیا در ناز و نعمت قرار داده بودیم (در پاسخ رسولشان، به مردم) گفتند: این، جر انسانی مثل شما نیست، از هر چه می خورید می خورد، و از هر چه می نوشید می نوشد.

پیام ها

۱ دعوت انبیا بر اساس آزاد سازی مردم از سلطه ی اشراف و ستمگران است و به همین دلیل، اشراف بیش از دیگران با انبیا مخالفت می کنند. «قَالَ الْمَلَأُ» ۲ مخالفان چون جرأت ندارند که منطق و اصل اصلاحات انبیا را نفی کنند، می گویند: انبیا لایق آن اصلاحات نیستند. «بَشَرٌ مِثْلُكُمْ» ۳ زندگی انبیا، یک زندگی عادی است. «يَأْكُلُ يَشْرَبُ» ۴ اشراف از مسائل معنوی و علمی غافلند. «يَأْكُلُ يَشْرَبُ» (امیر المؤمنین (علیه السلام) می فرماید: حسادت آنان سبب گفتن این کلمات شد. (۱))

ص: ۹۸

اشاره

وَ لَیِّنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَکُمْ إِنَّکُمْ إِذَا لَخَّسِیْرُونَ (۳۴) أَلْیَعِدُکُمْ أَنَّکُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ کُنْتُمْ تُرَابًا وَ عِظَامًا أَنَّکُمْ مُخْرَجُونَ (۳۵) هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ (۳۶)

و اگر از بشری همانند خودتان اطاعت کنید، قطعاً زیانکارید.

آیا (آن پیامبر) به شما وعده می دهد که وقتی مریدید و خاک و استخوان هایی (پوسیده) شدید، شما (از قبر) بیرون آورده می شوید؟!

دور است دور، آنچه به شما وعده داده شده است.

نکته ها:

اشاره

در قرآن، کلمه ی «هَیْهَاتَ» دو بار، آن هم در همین آیه به کار رفته است، که سران کفر وقوع قیامت را بسیار دور می پندارند.

شعارهای کفار

پیامبر یک انسان معمولی است. «بَشَرًا» بر دیگران امتیازی ندارد. «مِثْلَکُمْ» پیروی از پیامبران خسارت است. «لَخَّسِیْرُونَ» قیامت و زندگی دوباره دور است. «هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ» (چون انبیا مکرر و همیشه وعده ی قیامت می دادند، «تُوعَدُونَ» مخالفان هم کلمه «هَیْهَاتَ» را تکرار کردند) آنچه ذکر شد، برخی از شعارهای لجوجانه یا فریبنده ی کافران و حق ستیزان است. آنان با تبلیغات گسترده، پیروی از پیامبران را خسارت می دانند ولی هدفشان این است که مردم را مطیع خود سازند و با شعار آزادی، ملت ها را به بردگی کشانند.

اشاره

إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (۳۷) إِنَّ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ (۳۸)

جز این زندگی دنیا چیز دیگری نیست، می میریم و زندگی می کنیم و ما (هرگز پس از مرگ) برانگیخته نخواهیم شد.

او جز مردی که بر خدا دروغ می بندد نیست، و ما هرگز به او ایمان نخواهیم آورد.

پیام ها

۱ افراد مغرور جز راه خود، راه دیگری را تصور نمی کنند. «إِنَّ هِيَ» ۲ آخوریین، آخرین نمی شود. «إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» (دنیاگرایان، کوتاه فکراں جامعه هستند) ۳ کفار، خدا را قبول داشتند ولی معاد و نبوت را نمی پذیرفتند. «افترى على الله» ۴ اهل کفر، با شعار «حفظ حریم و قداست الهی» اولیا و وعده های الهی را رد می کنند. «افترى على الله» ۵ گاهی جامعه به قدری سقوط می کند که حامیان واقعی دین به عنوان دروغگو و کافران مغرور به عنوان حامی حریم خدا معرفی می شوند. «افترى على الله»

اشاره

قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبْتَنِي (۳۹) قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِيُصِيبَهُمْ نَادِمِينَ (۴۰) فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمُ غَنَاءً فَبَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۱) ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمًا آخَرِينَ (۴۲)

(پیامبرشان) گفت: پروردگارا! مرا در برابر تکذیب های آنان یاری فرما.

(خداوند) فرمود: قطعاً به زودی پشیمان خواهند شد.

پس (قهر خدا آمد و) بانگ مرگبار که سزاوارش بودند آنان را فراگرفت، و آنان را همچون خاشاکی که بر آب افتد قرار دادیم، پس دور باد گروه ستمگر (از رحمت خدا).

آن گاه بعد از (هلاکت) این گروه، نسل های دیگری پدید آوردیم.

پیام ها

۱ تکیه گاه انبیا خداست. «رَبِّ» ۲ کلمه ی «رَبِّ» بهترین کلمه برای دعاست. بعد از کلمه ی «الله» بیشترین کلمه در قرآن کلمه ی «رَبِّ» است و معمولاً در همه ی دعاها به کار رفته است.

۳ کَفَّار و مجرمان به زودی پشیمان خواهند شد. (وجدان ها، روزی بیدار خواهد شد.) «نَادِمِينَ» ۴ بیان تاریخ و هلاکت اقوام پیشین، برای پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) مایه ی آرامش و برای کَفَّار مکه وسیله ی تهدید است. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ» ...

۵ دعای انبیا مستجاب است. «رَبِّ فَأَخَذَتْهُمُ» ۶ قهر خدا بر اساس عدل است. «الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ» ۷ مخالفان انبیا، هم شکنجه ی روحی دارند، «نَادِمِينَ» هم شکنجه ی جسمی، «عُتَاءً» و هم در قیامت گرفتارند.

۸ قهر خدا شکننده است. «عُتَاءً» ۹ نفرین بر ستمگران جایز است. «فَبُعْدًا» ۱۰ سنّت خداوند، پس از انقراض یک امت، ایجاد امتی دیگر است. «ثُمَّ أَنْشَأْنَا» (تحوّلات تاریخی، تحت حاکمیت خداوند است)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۳]

اشاره

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهٍ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ (۴۳)

هیچ امتی از اجل (وقت انقراض) خود، نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

پیام ها

۱ هر جامعه و امتی، مهلتی خاص و زمان بندی حکیمانه ای دارد. «مَا تَسْبِقُ» ...

ص: ۱۰۱

۲ از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوید. «مَا تَسْبِقُ» ...

۳ برنامه های الهی با هیاهوی افراد لغو نمی شود و نظم الهی بر تحولات تاریخی حاکم است. «مَا تَسْبِقُ» ...

۴ تاریخ، سنت های ثابتی دارد. «مَا تَسْبِقُ» ...

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۴]

اشاره

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلًّا مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبَعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (۴۴)

سپس پیامبرانمان را پی در پی (برای هدایت آن امت ها) فرستادیم، هر بار که پیامبر هر امتی به سراغ قومش آمد، مردم او را تکذیب کردند، پس ما نیز آن گروه را هلاک کردیم و گروه دیگری را دنبال آنان آوردیم، و ما آنان را زبانه زدیم مردم قرار دادیم (تا عبرت گیرند) پس قومی که ایمان نمی آورند دور (از رحمت خدا) باد.

نکته ها:

کلمه ی «أَحَادِيثَ» جمع «احدوثة» به داستان های شگفتی گفته می شود که با آب و تاب نقل و با علاقه شنیده می شود.

پیام ها

۱ سنت خداوند بر فرستادن انبیا برای امت هاست. «رُسُلَنَا تَتْرًا» (هر اجتماعی رهبر می خواهد. فکر و علم به تنهایی برای بشر کافی نیست، بلکه باید اموری را از طریق وحی بدست آورد) ۲ تمام انبیا مورد تکذیب قرار می گرفتند. «كُلًّا مَا» ۳ هر امتی برای خود رسولی داشتند. «كُلًّا مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا» ۴ نتیجه ی تکذیب حق، هلاکت است. «وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ» (از گردنکشان و طاغوتیان، تاریخی بیش نمی ماند) ۵ نفرین کفار جایز است. «فَبَعْدًا» (کلمه «بعدا» مصدری است که همیشه به جای

ص: ۱۰۲

فعل بکار می رود. بنا بر این «بُعْدًا»، یعنی «بعدوا بُعداً» (۶ نفرین قرآن، به خاطر کفر کافران است. «لَا يُؤْمِنُونَ» ۷ تحولات تاریخی با اراده اوست. و هلاک امت های سرکش، نمودی از لعن و نفرین اوست. «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۵ تا ۴۶]

اشاره

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَ أَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۴۵) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا عَالِينَ (۴۶)

سپس موسی و برادرش هارون را با معجزات و دلیلی روشن فرستادیم.

به سوی فرعون و اشراف قوم او، ولی تکبر ورزیدند و آنان مردمی برتری جوی و گردنکش بودند.

نکته ها:

کلمه ی «سُلْطَانٍ» مرادف حجت است، زیرا انسان با داشتن منطق، استدلال و حجت علمی و عقلی، بر قلوب مردم مسلط و پیروز می شود.

پیام ها

۱ تبلیغ، گاهی باید به صورت چند نفره و اعزام هیأت باشد. «مُوسَىٰ وَ أَخَاهُ» ۲ مبلغ دین باید از پشتیبانی علمی برخوردار باشد. «سُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۳ برای اصلاح مردم و نظام اجتماعی، اول باید به سراغ افراد مطرح و شاخص جامعه رفت. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۴ اطرافیان طاغوت ها، در قدرت آنان نقش مهمی دارند. «مَلَائِهِ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۷ تا ۴۹]

اشاره

فَقَالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِكَ وَ قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ (۴۷) فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ (۴۸) وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۴۹)

پس (در پاسخ موسی و هارون) گفتند: آیا ما به دو انسان مانند خودمان ایمان آوریم در حالی که قوم موسی و هارون برده ی ما بودند؟

پس آن دو پیامبر را تکذیب کردند، و از هلاک شدگان گشتند.

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم، شاید (مردم به واسطه آن) هدایت شوند.

پیام ها

۱ موسی و هارون، از نژاد بنی اسرائیل بودند. «وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» (با توجه به اینکه بنی اسرائیل برده ی فرعونیان قرار گرفته بودند) ۲ متکبران به جای مراعات منطق و معجزه، به جایگاه اجتماعی افراد نظر دارند.

«سُلْطَانٍ مُّبِينٍ ... قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» ۳ نژادپرستی عامل استکبار است. «وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» (فرعونیان نژاد خود را برتر از بنی اسرائیل می پنداشتند) ۴ منطق انبیا، معجزه و استدلال و منطق طاغوت، استضعاف و دربند کشیدن ملت است. «قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» ۵ نتیجه ی تکذیب حق، هلاکت است. «فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۰]

اشاره

وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَ مَعِينٍ (۵۰)

و ما (عیسی) فرزند مریم و مادرش را معجزه قرار دادیم و آن دو را در سرزمینی مرتفع که دارای آرامش و امنیت و آب گوارا بود جای دادیم.

نکته ها:

کلمه ی «مَعِينٍ» به آبی گفته می شود که روی زمین جاری باشد.

خداوند در این سوره از عیسی و مریم به عنوان یک آیه یاد کرده است، ولی درباره ی شب و

روز می فرماید: «جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ» (۱) شب و روز دو آیه هستند و این به خاطر آن است که تولد عیسی بدون پدر، همان زایمان مریم بدون شوهر است.

در اینکه منطقه بلندی که آب جاری داشته و خداوند عیسی و مادرش را در آنجا جای داده، کجاست؟! دو مورد بیان شده است:

الف: مراد از «رَبِّيَّهِ» کوفه و مراد از «ذَاتِ فَرَارٍ» مسجد کوفه و مراد از «مَعِينٍ» آب فرات است که در کوفه دائماً جاری می باشد. (۲)

ب: مراد دمشق است که از بهترین مناطق شام است. (۳)

پیام ها

۱ مقام نبوت، برترین مقام هاست. (نام عیسی به خاطر مقام نبوت قبل از مادرش برده شده است). «ابن مَرْيَمَ وَ أُمُّهُ آيَةً» ۲ پدیده های مهم و حوادث عجیب را وسیله ی شناخت خدا و نشانه ی قدرت غیبی او بدانید. «آيَةً» ۳ آب و امتیت، از مزایای ضروری مسکن و زندگی است. «ذَاتِ فَرَارٍ وَ مَعِينٍ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۱]

اشاره

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۵۱)

ای پیامبران! از غذاهای پاکیزه (و پسندیده) بخورید و کار نیکو انجام دهید، همانا من به آنچه انجام می دهید آگاهم.

نکته ها:

در قرآن کریم، در کنار «کُلُوا» دستورات دیگری نیز ذکر شده است مانند:

الف: «كُلُوا ... وَ اشْكُرُوا» (۴) بخورید و خدا را شکر کنید.

ص: ۱۰۵

۱- ۱. اسراء، ۱۲.

۲- ۲. بحار، ج ۱۴، ص ۲۳۹.

۳- ۳. تفسیر در المنثور.

۴- ۴. سبأ، ۱۵.

ب: «فَكُلُوا... وَ أَطْعَمُوا» (۱) بخورید و اطعام کنید.

ج: «كُلُوا... وَلَا تُسْرِفُوا» (۲) بخورید و اسراف نکنید.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) ذیل این آیه فرمودند: حضرت عیسی از دستمزد نخ ریسی مادرش مریم تغذیه می کرد. (۳)

امام صادق (علیه السلام) ذیل این آیه می فرماید: مراد از طیب، حلال بودن است. (۴)

در حدیث می خوانیم: «ان الله لا يقبل عباده من في جوفه لقمه من حرام» کسی که یک لقمه مال حرام خورده باشد، خداوند عبادت او را نمی پذیرد. (۵)

پیام ها

۱ انبیا نیز از مواد غذایی و مواهب طبیعی بهره مند می شوند. (توقع نابجا از انبیا ممنوع) «كُلُوا» ۲ برای دعوت مردم به حق، اول به فکر زندگی مادی آنان باشیم. «كُلُوا... وَ اعْمَلُوا» ۳ تمام ادیان الهی با رهبانیت، انزوا و ریاضت مخالفند. «كُلُوا» (شاید فرمان بخورید بعد از نام عیسی برای جلوگیری از رهبانیتی باشد که در مسیحیت مطرح است) ۴ در آنچه می خورید، دو اصل مهم را فراموش نکنید: الف: حلال بودن.

ب: طیب و پاکیزه بودن. «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۵ غذا خوردن نیز باید هدفدار باشد، نه بر اساس هوس. «كُلُوا وَ اعْمَلُوا» ۶ عفت در شکم و تقوا در عمل، مقارن هستند. «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اعْمَلُوا صَالِحًا» ۷ توفیق عمل صالح، در سایه ی تغذیه حلال و طیب است. «الطَّيِّبَاتِ صَالِحًا» ۸ تغذیه ی طیب و سالم و عمل صالح، مورد توجه تمام ادیان الهی است. «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ الطَّيِّبَاتِ صَالِحًا»

ص: ۱۰۶

۱-۱. حج، ۲۸.

۲-۲. اعراف، ۳۱.

۳-۳. تفسیر در المنثور.

۴-۴. بحار، ج ۱۱، ص ۵۸.

۵-۵. تفسیر مراغی.

۹ اگر بخورید و عمل صالح انجام ندهید، خداوند حتی به حساب انبیا می رسد.

«إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۲ تا ۵۳]

اشاره

وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (۵۲) فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۵۳)

و البته این امت شما امت واحدی است، و من پروردگار شما هستم؛ پس، از من پروا کنید.

اما مردم کارشان را در میان خود به پراکندگی کشاندند، هر گروهی به راهی رفتند؛ و هر حزب و دسته ای به آنچه نزدشان بود دل خوش کردند.

نکته ها:

کلمه ی «زُبُرًا» جمع «زبره» (بر وزن لقمه) به معنای قسمتی از موی پشت سر حیوان است که آن را جمع و از بقیه جدا می کنند؛ سپس این واژه به هر چیزی که مجزای از دیگری است گفته شده است. (۱)

پیام ها

۱ در جهان بینی دینی و از دیدگاه الهی تمام امت ها در حقیقت یک امت هستند، «أُمَّةً وَاحِدَةً» زیرا:

اصول دعوت همه ی پیامبران الهی یکی است.

نیازهای فطری و روحی و جسمی مردم یکی است.

خالق و پروردگار همه یکی است.

۲ تقوا و حفظ حریم، شایسته ی مقام ربوبی است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» ۳ ایجاد تفرقه، بلای بزرگی است که سابقه ای طولانی دارد. «فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ»

ص: ۱۰۷

۴ تفرقه اندازی بی تقوایی است. «فَاتَّقُونَ فَتَقَطُّوا» ...

۵ اساس تفرقه، خودخواهی انسان هاست. «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۴ تا ۵۶]

اشاره

فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿۵۴﴾ أَيْحَسِبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَ (۵۵) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿۵۶﴾

پس آنان را تا مدتی (که مرگشان فرا رسد یا به عذاب خدا مبتلا شوند) در ورطه ی جهل و غفلت رها کن.

آیا گمان می کنند که آنچه از مال و فرزند به آنان مدد می کنیم (برای این است که)

شتاب می کنیم که خیرهایی به آنان برسانیم؟ (هرگز چنین نیست) بلکه آنان نمی فهمند (که مال و فرزند وسیله ی امتحان آنهاست).

نکته ها:

کلمه ی «غمره» به معنای غرقاب و مراد در اینجا غرق شدن اهل مکه در جمود و تعصب بت پرستی است.

پیام ها

۱ بدترین نوع گمراهی، آن است که خداوند انسان را به حال خود واگذارد.

«فَذَرُهُمْ»

۲ اختلاف و تفرقه، ورطه ی هلاکت و مایه ی قهر و غضب خدا و رسول است.

«فَتَقَطُّوا أَمْرَهُمْ ... فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ» ۳ گودال بدبختی انسان را خود او حفر می کند. «غَمَرَتِهِمْ» ۴ منحرفان تفرقه جو، مهلت زیادی ندارند و قهر الهی در انتظارشان است. «حَتَّىٰ حِينٍ»

ص: ۱۰۸

۵ مرفهین ثروتمند، تحلیل ناروا دارند. رفاه، امکانات و فرزند پسر، سبب فریفته شدن آنان به خود و احساس محبوبیت نزد خدا شده است.

«يَحْسَبُونَ»

...

۶ ارزیابی تنها بر مبنای مال و فرزند، نشانه ی بی شعوری است. «بَلْ لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۷ تا ۵۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۵۷) وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۵۸) وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ (۵۹)

همانا کسانی که از خوف پروردگارشان بیمناکند،

آنان که به آیات پروردگارشان ایمان دارند.

و به پروردگارشان شرک نمی ورزند.

نکته ها:

«خَشْيَةٍ»

ترسی است که برخاسته از علم و شناخت باشد و «اشفاق» ترسی است که با محبت و احترام آمیخته باشد. خشیت، بیشتر جنبه ی قلبی دارد و اشفاق جنبه ی عملی. آیه می فرماید: مؤمنان و سبقت گیرندگان در خیرات، کسانی هستند که در دل آنان ترس آمیخته با عظمت خدا جای کرده است و در عمل، حریم خدا را حفظ می کنند و حیا دارند.

پیام ها

۱ ترس از روی آگاهی و توجه به عظمت خداوند، مایه ی رشد است. «مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ» ۲ ایمان آوردن به هر قانونی که خداوند می فرستد و دور شدن از انواع شرک ها، وظیفه ی دائمی ماست. (کلمه ی «يُؤْمِنُونَ» و «لَا يُشْرِكُونَ» فعل مضارع و نشانه ی دوام و استمرار است)

اشاره

وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ (۶۰)

و کسانی که (اموال خود را در راه خدا) می دهند آنچه را دادند، در حالی که دل هایشان ترسان است از این که سرانجام به سوی پروردگارشان باز می گردند.

نکته ها:

«وجل» به معنای اضطراب و نگرانی است.

تکامل معنوی انسان در چند مرحله صورت می پذیرد که در این آیات مطرح شده است:

مرحله ی اول؛ علم و شناختی که مایه ی خشیت شود. «مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ» مرحله ی دوم؛ ایمان عمیق و دائمی به آنچه درک کرده است. «يُؤْمِنُونَ» مرحله ی سوم؛ دوری از انواع شرک ها، مخفی و آشکار. «لَا يُشْرِكُونَ» مرحله ی چهارم؛ انفاق از آنچه خدا عطا نموده است. «يُؤْتُونَ» ...

مرحله ی پنجم؛ مغرور نشدن و دغدغه داشتن که مبادا کارم ناقص یا عملم مردود یا وظیفه ام چیزی دیگری باشد و در قیامت پاسخ گو نباشم. «قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ»

پیام ها

۱ به انفاق خود مغرور نشویم. «يُؤْتُونَ ... وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» ۲ ترس مؤمن از خداوند به خاطر حضور او در محضر پروردگار در روز قیامت است. «وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ»

اشاره

أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ هُمْ لَهَا سَابِقُونَ (۶۱)

چنین کسانی، در خیرات شتاب می ورزند و همانان هستند که در (رسیدن به) خیرات از یکدیگر پیشی می گیرند.

نکته ها:

در آیه ۵۶ بیان شد که برخی از مردم تنها داشتن مال و فرزند را مایه ی سعادت و نشانه ی سرعت در خیر می دانند، اما این آیه می فرماید: سرعت در خیر، علم و ایمان و اخلاص و

ص: ۱۱۰

انفاق همراه با خوف و خشیت است، نه آنچه آنان می پندارند.

پیام ها

۱ ترس از خداوند و قیامت، سبب شتاب در کارهای خیر است. «مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ... أُولَئِكَ» ...

۲ نشانه ی ایمان واقعی، سرعت دائمی در کارهای خیر است. («يُسَارِعُونَ» فعل مضارع، رمز استمرار است) ۳ سرعت و سبقت در کار خیر، یک ارزش است. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۲]

اشاره

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَ لَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۶۲)

و ما هیچ کس را جز به مقدار توانش تکلیف نمی کنیم، و نزد ما کتابی است که به حق سخن می گوید (و بر کار مردم گواه است) و به آنان هیچ ستمی نمی شود.

نکته ها:

در فقه قاعده ای به نام قاعده ی «نفی عُسر و حرج» وجود دارد، که مبنای آن همین آیه است.

یعنی هر گاه تکلیفی موجب سختی غیر قابل تحمل گردید، آن تکلیف ساقط می شود.

پیام ها

۱ گرچه سبقت و سرعت در کارهای خیر ارزش دارد، ولی افراط ممنوع است.

«إِلَّا وُسْعَهَا»

۲ تکلیف همه ی انسان ها یکسان نیست. هر کس به مقدار توان جسمی، فکری و مالیش مکلف است و خداوند تکلیف غنی را از فقیر نمی خواهد. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ۳ در جهان بینی الهی، هیچ کس گرفتار عقده و احساس حقارت نمی شود، چون بیش از توانش تکلیفی ندارد. «إِلَّا وُسْعَهَا» (آری هر کس توانی دارد و

وظیفه ای، پس باید آرامش داشته باشیم) ۴ نظام آفرینش، حساب و کتاب دارد. «وَلَدَيْنَا كِتَابٌ» ۵ برخی از شرایط مدیریت در این آیه ذکر شده است، از جمله:

الف: آشنایی به توانایی افراد و واگذاری کار به مقدار توان آنان. «وُسْعَهَا» ب: نظارت دقیق بر کار و وظایف آنان. «كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ» ج: عدالت در تنبیه یا تشویق آنان. «وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۳]

اشاره

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرِهِ مِنْ هَذَا وَ لَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ (۶۳)

بلکه دل های آنان از این (کتاب) در غفلت و بی خبری است و علاوه بر این کارهایی (ناروا) دارند که انجام می دهند.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، درباره ی فرزندان مخلص فرمود: «هُم لَهَا سَابِقُونَ» در این آیه، درباره ی گروه منحرف می فرماید: «هُم لَهَا عَامِلُونَ» آری، «هر کس با طینت خود می تند» و «از کوزه همان برون تراود که در اوست».

کلمه ی «يَلِي» در آغاز کلام، برای انتقال مطلب است. در آیات قبل سخن از نیکان بود، در این آیه سخن از کفار است که عملشان غیر از عمل آنان است.

کلمه ی «غَمْرَه» به معنای غرقاب و آبی است که تمام انسان را فراگیرد. گویا غفلت همه ی وجود آنان را فرا گرفته است.

پیام ها

۱ ابتدا روح منحرف می شود، سپس رفتار تغییر می کند. «قُلُوبُهُمْ لَهُمْ أَعْمَالٌ» ۲ بدتر از رفتار زشت، اصرار و تکرار آن است. «لَهُمْ أَعْمَالٌ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ» ۳ انسان، ابتدا دست به کار خلاف می زند، سپس کار خلاف برای او عادت

می شود و او را به خود جذب می کند، یعنی در مسیر عمل و ارتکاب آن قرار می گیرد و پس از ارتکاب گناه، اسیر آن می شود. «لَهُمْ أَعْمَالٌ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ (۶۴) لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنصِرُونَ (۶۵)

(جهل و انحراف و کارهای ناپسند آنان هم چنان ادامه دارد) تا زمانی که مرفهان (و خوشگذرانان مغرور) را به قهر خود گرفتار سازیم، در این هنگام است که ناله سر می دهند.

(اما به آنان خطاب می شود): امروز ناله نکنید، قطعاً شما از جانب ما یاری نخواهید شد.

نکته ها:

کلمه ی «يَجْأَرُونَ» از «جوار» به معنای زوزه ی سگ و شغال و گرگ هنگام صدمه دیدن است و تشبیه ناله ی مرفهان غافل، به زوزه ی سگ، نشانه ی تحقیر و ذلتی است که در برابر بدمستی های دنیوی داشته اند.

پیام ها

۱ برای گروه مرفه و مغرور، جز عذاب الهی، وسیله ی دیگری برای هشپاری نیست. «حَتَّىٰ إِذَا» ...

۲ پایان ناز و نعمت های غافلانه، ناله های عاجزانه خواهد بود. «يَجْأَرُونَ» در پس هر خنده آخر گریه ای است مرد آخرین، مبارک بنده ای است ۳ روز قیامت، روز کیفر است نه التماس. «لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ» ۴ کسانی که با مال و امکانات خود، مردم را یاری نکردند، در قیامت یاری نمی شوند. «لَا تُنصِرُونَ»

ص: ۱۱۳

اشاره

فَدَّ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَيَّ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ (۶۶) مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ (۶۷)

همانا آیات من به طور مداوم بر شما تلاوت می شد ولی شما اعراض کرده، به عقب باز می گشتید. در حالی که نسبت به آن (پیامبر و قرآن) تکبر می ورزیدید و شب ها تا دیروقت بدگویی می کردید.

نکته ها:

«نکوص» به معنای بازگشت به عقب است و «عَلَيَّ أَعْقَابِكُمْ» تأکید آن است.

«سَامِرًا»

از «سمر» به معنای گفتم و گوی شبانه است.

«هجر» به معنای جدایی و «هجر» ناسزا و فحش را گویند که سبب جدایی است.

پیام ها

۱ ارتجاع و اعراض از حق، از اوصاف مرفهان و مستکبران است. «فَكُنْتُمْ عَلَيَّ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ» ۲ بی اعتنایی به انبیا، نشانه ی رشد و ترقی نیست، بلکه عامل سقوط و عقب گرد است. دستورات و قوانین الهی، عامل رسیدن به تکامل و اعراض از آنها مایه ی سقوط است. «أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ» ۳ بدتر از عقب گرد و اعراض از حق، آن است که هدف از این عمل، استکبار باشد. «مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ» ۴ کسی که روز منطبق ندارد، شب یاوه سرایی می کند. «سَامِرًا تَهْجُرُونَ» ۵ کسی که حرف حساب ندارد، فحش می دهد. «تَهْجُرُونَ»

اشاره

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأُولِينَ (۶۸) أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۶۹) أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (۷۰)

آیا آنها در این گفتار (قرآن) نیندیشیدند، یا مطالبی برای آنان آمده که برای نیاکانشان نیامده است؟ (لذا قبول حرف تازه برای آنان سخت است).

یا این که پیامبرشان را نشناختند (و از سوابق او آگاه نیستند) پس برای همین او را انکار می کنند؟

یا می گویند: او جنون دارد؟ (چنین نیست) بلکه او حق را برای آنان آورده اما بیشترشان از پذیرش حق کراهت دارند.

پیام ها

۱ نخستین عامل بدبختی مردم، تعطیل کردن اندیشه و تفکر است. «أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ» ۲ قرآن، کتاب تدبّر و اندیشه است. (نه فقط تلاوت و تجوید و... و هر کس در آن تدبّر کند، حقایق آن را می فهمد) «أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ» ۳ خداوند در تمام دوران ها ندای خود را به مردم رسانده و اساس ادیان آسمانی یکی است. «أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ» ۴ در تبلیغ و دعوت، تمام راه های بهانه جویی را برای مخالفان حق مسدود کنید. «أَمْ جَاءَهُمْ لَمْ يَأْتِ»، «أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا» ۵ پیامبر باید در میان مردم (به خوبی) شناخته شده باشد تا بهانه ای برای انکار نباشد. «أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ» ۶ گرچه انسان در برابر سخن تازه عکس العمل نشان می دهد، ولی نزول وحی تازگی ندارد. «أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأُولِينَ»

۷ دشمنان دین، برای حفظ مرام خود، شخصیت مردان خدا را خدشه دار می کنند. «أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ» ۸ حق باید مطرح شود، اگر چه اکثریت ناراحت شوند. «بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» ۹ بعضی کفار، فطرت سالم دارند و حق را می پذیرند. «أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۱]

اشاره

وَ لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ (۷۱)

و اگر حق، از هوس های آنان پیروی می کرد، قطعاً آسمان ها و زمین و کسانی که در آنها هستند تباه می شدند، ولی ما قرآنی به آنها دادیم که مایه ی یاد (و شرف و حیثیت) آنهاست، اما آنان از این یاد رویگردانند.

نکته ها:

اگر حق، تابع هوس های مردم باشد، نظام هستی فاسد و تباه می شود، زیرا:

۱ هوس های مردم حتی هوس های یک نفر در زمان های مختلف، متضاد است.

۲ هوس های مردم، مفسده دارد.

۳ خواسته های مردم، یک بُعدی است و به ابعاد دیگر و آثار دور و نزدیک توجه ندارد.

پیام ها

۱ حق، هرگز نباید تابع تمایلات و خواسته های مردم باشد. «وَ لَوْ اتَّبَعَ» ۲ اشراف کافر، دوست دارند که دین طبق میل آنان باشد. «وَ لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ» ۳ حق پرستی با هوا پرستی تضاد دارد. «لَفَسَدَتِ» ۴ تمایلات و هوس های بشر، جهان را فاسد می کند. «لَفَسَدَتِ» ۵ نظم موجود در جهان، نشانه ی حقایق و حکمت خداوند یکتاست. «وَ لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ ... لَفَسَدَتِ»

ص: ۱۱۶

۶ در آسمان‌ها، موجودات زنده و با شعور وجود دارد. «مَنْ فِيهِنَّ» ۷ قرآن وسیله‌ی تذکر است. «بِذِكْرِهِمْ» ۸ دین، وسیله بیداری و شرف ملت‌ها و نجات آنان از نابودی است. «بِذِكْرِهِمْ» ۹ گاهی انسان از توجه به آنچه سبب عزت و نام نیک اوست اعراض می‌کند.

«فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۲ تا ۷۴]

اشاره

أَمْ تَسْئَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۷۲) وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۳) وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَا كَبُونَ (۷۴)

آیا تو از آنها (در برابر دعوت) مزدی خواسته‌ای؟ با این که پاداش دائمی پروردگارت بهتر، و او بهترین روزی دهندگان است. و قطعاً تو مردم را به راه راست دعوت می‌کنی.

و همانا کسانی که به آخرت ایمان نمی‌آورند، از راه راست منحرفند.

نکته‌ها:

«خرج» چیزی است که مصرف می‌شود، ولی «خراج» بودجه‌ی مستمری است که تعیین می‌شود. (۱) کلمه‌ی «نکب» به معنای انحراف است و «نکبت»، یعنی دنیا به او پشت کرده و بدبخت شده است.

روزی الهی چون خیر است، «فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ» چند مزیت دارد: بی‌منت، دائمی، زیاد و مبارک است.

در حدیث می‌خوانیم: کسانی که به جای اهل بیت پیامبر (صلوات الله علیه) سراغ دیگران بروند و رهبری آنان را بپذیرند، از راه راست منحرفند. (۲)

ص: ۱۱۷

۱-۱. التحقیق فی کلمات القرآن.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۱ در تبلیغ دین، نباید از مردم پولی طلب کرد؛ اگر خود آنها دادند حساب جدایی دارد. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ» ۲ مردم در برابر پول خواستن مبلغ حساسیت دارند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا» ۳ مردم یک بار خرجی می دهند، ولی خداوند همیشه روزی می دهد. «خرج- خرج» (با توجه به تفاوتی که میان «خرج» و «خراج» بیان شد) ۴ روزی دادن به صورت مستمر، از شئون پروردگار است. «فَخَرَجَ رِبَّكَ» ۵ خداوند ضامن روزی مبلغان دین است. «فَخَرَجَ رِبَّكَ» ۶ واسطه های رزق، شما را نفرینند. «وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» ۷ پیامبر، منادی راه درست است. «إِنَّكَ لَتِيدَعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۸ ایمان به معاد، عامل پایداری در راه راست و عدم ایمان، عامل انحراف است.

﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾

﴿لَنَا كِبُونٌ﴾

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۵]

اشاره

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَّجُوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۵)

و (بر فرض) اگر به آنها رحم کنیم و (رنج و عذاب و) بدبختی های آنان را برطرف سازیم (به جای هوشیاری و شکر) در طغیانشان کوردلانه اصرار می ورزند.

نکته‌ها:

در تفسیر «کنز الدقائق» و «روح البیان» می خوانیم: زمانی در مکه قحطی شد، ابو سفیان از پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) درخواست دعا کرد، حضرت دست به دعا برداشت و قحطی برطرف گردید، سپس آیه ی فوق نازل شد.

طغیان در افراد مختلف، تفاوت دارد:

طغیان عالمان، در علم است که به وسیله ی تفاخر و مباهات جلوه می کند.

طغیان ثروتمندان در مال است که به وسیله ی بخل خود را نشان می دهد.

طغیان صالحان در عمل نیک است که به وسیله ی ریا و سُمعه (خودنمایی و شهرت طلبی)

نمایان می شود.

طغیان هواپرستان در پیروی از شهوت ها جلوه می کند. (۱)

پیام ها

۱ رفاه و آسایش، جلوه ی رحمت الهی است. «رَحِمْنَاَهُمْ وَ كَشَفْنَا» ۲ خدمت و محبت به افراد بی شخصیت، بی ثمر است. «رَحِمْنَاَهُمْ لِلْجُؤَا» ۳ انسان های بی ایمان، از فرصت ها و مهلت ها سوء استفاده می کنند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... لِلْجُؤَا فِي طَغْيَانِهِمْ» ۴ طغیانگری، انسان را سرگردان می کند. «فِي طَغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۶]

اشاره

وَلَقَدْ أَخَذْنَاَهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ (۷۶)

و همانا آنان را به عذاب گرفتار کردیم ولی آنان در برابر پروردگارشان نه تواضع کردند و نه تضرع.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: «استکانت» خضوع است و «تضرع» دست ها را به دعا بلند کردن. (۲)

در آیه ی قبل، درباره ی کافران لجوج فرمود: اگر به آنان رحم کنیم، لجاجت می کنند و به راه نمی آیند؛ در این آیه می فرماید: اگر آنان را با قهر خود بگیریم و عذابشان کنیم، باز هم به راه نمی آیند. شاعر می گوید: بر سیه دل چه سود خواندن و عظم نرود میخ آهنین بر سنگ

پیام ها

۱ هدف از قهر الهی در دنیا، بیداری غافلان است. «أَخَذْنَاَهُمْ ... فَمَا اسْتَكَانُوا» ۲ گاهی کافران و گمراهان، در دنیا نیز به کيفرهای الهی مبتلا می شوند. «أَخَذْنَاَهُمْ»

ص: ۱۱۹

۱-۱. تفسیر روح البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳ کافران لجوج، نه با رحمت خداوند هدایت می شوند و نه با قهر و عذاب الهی. «فَمَا اسْتَيْكُنُوا» ۴ بدترین نوع تکبر، استکبار در برابر ربّ است. «فَمَا اسْتَيْكُنُوا لِربِّهِمْ» (انسان سنگدل به جایی می رسد که در برابر خدای بزرگ، هرگز خضوع و تضرع و ناله نمی کند)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۷]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۷)

(نه رحمت در آنان اثر کرد و نه مؤاخذه، ما هم این سنگدلان را رها می کنیم) تا زمانی که دری از عذاب شدید به روی آنان بگشاییم (و چنان گرفتار شوند که) ناگهان در آن (عذاب) مأیوس شوند.

نکته ها:

«مبلس» از ماده ی «ابلاس» به معنای اندوهی است که پس از وقوع حادثه ی تلخ و شدید به انسان دست می دهد و غالباً او را به سکوت و حیرت و یأس می کشاند. (۱)

پیام ها

۱ درهای عذاب، ابتدا به روی ما بسته است اما سرسختی و لجاجت ما در برابر حق، سبب می شود که خداوند آن درها را باز کند. «فَتَحْنَا» ۲ خداوند در مراحل تربیت، اصولی را اجرا می کند:

اول: با رحمت و مهربانی رفتار می کند. «وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّنْ ضُرٍّ لَّالْحُجَا» دوم: با عذاب تنبیهی: «وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْأَيْدِي فَفَمَا اسْتَيْكُنُوا» سوم: با عذاب نهایی که مایه ی بیچارگی و درماندگی است. «عَذَابٍ شَدِيدٍ» ۳ کسی که بخواهد با لجاجت، انبیا را به یأس کشاند، گرفتار قهری می شود که خود به یأس کشیده شود. «مُبْلِسُونَ»

ص: ۱۲۰

۴ در عذاب نهایی، جایی برای توبه و نجات نیست و عذاب شدگان مأیوس می شوند. «مُتِلْسُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۸ تا ۸۰]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (۷۸) وَ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۹) وَ هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَ لَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۸۰)

و اوست که برای شما گوش و چشم ها و دل ها آفرید، چه اندک سپاس گزارید.

و اوست که شما را در زمین آفرید و به سوی او محشور می شوید.

و اوست که زنده می کند و می میراند؛ و رفت و آمد شب و روز برای اوست، پس آیا نمی اندیشید؟

پیام ها

۱ راه های شناخت، از بزرگ ترین نعمت های الهی اند. «أَنْشَأَ لَكُمْ السَّمْعَ» ...

۲ راه شناخت، در محسوسات منحصر نیست، بلکه دل نیز ابزار شناخت است.

«السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ»

۳ شکر مُنعم واجب است و کسی که از نعمت ها درست استفاده نکند، ناسپاس و مورد توبیخ است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ» ۴ یاد نعمت های الهی، زمینه ی شناخت و شکر است. «تَشْكُرُونَ» ۵ آفرینش انسان، هدفدار است. «ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ» ۶ اندیشه و تعقل، انسان را به توحید می رساند. «وَ هُوَ الَّذِي ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

ص: ۱۲۱

اشاره

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ (۸۱) قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۸۲) لَقَدْ وَعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۸۳)

(کافران هدایت نشدند) بلکه سخنی همانند گفته ی پیشینیان گفتند.

گفتند: آیا اگر مردیم و خاک و استخوان هایی (پوسیده) شدیم، آیا ما بار دیگر برانگیخته خواهیم شد؟

البته این حرف از قبل، به ما و پدران ما وعده داده شده، این (حرف ها و وعده ها) جز افسانه های پیشینیان (چیزی) نیست.

نکته ها:

«أَسَاطِيرُ»

جمع «اسطوره» و به معنای افسانه های دروغین است. این کلمه نه بار در قرآن، از زبان کفار در برابر انبیا به کار رفته است.

پیام ها

۱ کفار در انکار معاد حرف تازه ای ندارند. «مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ» ۲ کفار، منطق و استدلال ندارند و تنها حربه ی آنان در برابر حق، تعجب همراه با انکار است. «أَإِذَا» ۳ عدم تعقل، ریشه ی انکار حق است. (توجه به مرگ و حیات و گردش شب و روز، زمینه ساز ایمان به معاد می شود) «يُحْيِي وَيُمِيتُ ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ ... قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا»

اشاره

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۴) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۸۵) قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۸۶) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۸۷)

(به این کفار) بگو: اگر شما علم دارید، (بگویند) زمین و کسانی که در آن زندگی می کنند از کیست؟

آنان خواهند گفت: برای خداست بگو: پس آیا متذکر نمی شوید؟

بگو: پروردگار آسمان های هفتگانه و پروردگار عرش بزرگ کیست؟

(باز هم) خواهند گفت: برای خداست، بگو: آیا پروا نمی کنید؟

نکته ها:

«رَبُّ»

به مالکی گفته می شود که در صدد حفظ و تدبیر ملک خود باشد.

«عرش» مرکز فرماندهی خداوند و غیر از آسمان های هفتگانه است.

پیام ها

۱ ریشه ی شرک، جهل و غفلت است. «لِمَنِ الْأَرْضُ ... إِنَّ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۲ یکی از شیوه های تبلیغ، طرح سؤال است. «لِمَنِ الْأَرْضُ» ۳ علم مفید آن است که انسان را خداشناس کند. «لِمَنِ الْأَرْضُ ... إِنَّ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۴ هر انسان آگاهی می داند که زمین و همه ی کسانی که در آن هستند، بی صاحب و بی حساب نیست. «سَيَقُولُونَ لِلَّهِ» ۵ و جدان، بهترین داور است. «سَيَقُولُونَ لِلَّهِ» ۶ از گفتارها و پاسخ های خود مردم، سند موعظه و استدلال آماده کنید. «قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۷ آسمان های هفتگانه و تمام هستی، تحت تدبیر اوست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ ...»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۸ تا ۹۰]

اشاره

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۸) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ (۸۹) بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۹۰)

بگو: اگر می دانید (بگویید) فرمانروایی همه ی موجودات به دست کیست؟ او که (به همه) پناه می دهد، ولی هیچ کس در برابر او پناه ندارد.

به زودی خواهند گفت: (حکومت بر همه چیز) برای خداست. بگو: پس چگونه (می گویند پیامبر شما را سحر کرده و) شما مسحور او شده اید؟

(ما آنان را سحر نمی کنیم) بلکه حق را برای آنان آوردیم، و قطعاً آنان دروغ می گویند.

نکته ها:

قرآن در سوره ی یس می فرماید: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) هر گاه خداوند چیزی را اراده کند، فرمان می دهد و آن، آفریده می شود؛ پس منزّه است خداوندی که ملکوت همه چیز به دست اوست. (بنا بر این کلمه ی ملکوت به معنای قدرت مطلقه بر هستی است) کلمات «يُجِيرُ» و «يُجَارُ» از ریشه ی «جوار» به معنای همسایگی است. از آنجا که یکی از حقوق همسایگی، حمایت از همسایه در برابر سوء قصد دیگران است، لذا این کلمه به معنای پناه دادن و حمایت کردن بکار می رود. (۲)

مراد از حق در آیه «أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ» یا معاد است یا قرآن، یا منطق و استدلال توحیدی.

پیام ها

۱ نحوه ی گفتگو با مخالفان را از قرآن بیاموزیم. «قُلْ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، از فطرت های سالم و باورهای صحیح مردم، در راه رشد و هدایت آنان کمک بگیریم. «قُلْ مَنْ بِيَدِهِ» ...

۳ مالکیت خداوند گسترده و همه جانبه است. «مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ» ۴ پناه دادن خداوند، دائمی، مطلق و انحصاری است. «وَهُوَ يُجِيرُ»

ص: ۱۲۴

۱-۱. یس، ۸۲ تا ۸۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۵ در برابر قهر خداوند، هیچ پناهگاهی نیست. «وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ» ۶ حاکمیت مطلقه خداوند را تنها عالمان در می یابند. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ۷ در برابر عقاید انحرافی دیگران، موضع روشنی بگیرید. «بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ» ۸ کارهای خداوند، حق و حکیمانه است. «بِالْحَقِّ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۱]

اشاره

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ (۹۱)

خداوند هیچ گونه فرزندی برای خود نگرفته است، و هیچ معبودی با او نیست، (و اگر جز این بود، قطعاً هر خدایی به سوی آفریده ی خود می رفت، و بی تردید بعضی از خدایان بر بعضی دیگر برتری می جست (و با این کار، هستی تباه می شد) خداوند از آنچه (مشرکان) توصیف می کنند منزّه است.

پیام ها

۱ عقیده به هر گونه فرزند برای خداوند ممنوع است. (خواه عیسی را فرزند او بدانیم یا فرشتگان و دیگران را) «مِنْ وَلَدٍ» ۲ هر مخلوقی در سیطره ی خالق است. «لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ» ۳ تعدّد مدیریت، مانع موفقیت است. «لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ» ۴ نظام هماهنگ و سامان یافته، نشانه یکتایی خداوند است. «إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ» ۵ داشتن فرزند و شریک، نشانه ی نیاز و محدودیت است، و لازمه محدودیت، برتری جویی است. «لَذَهَبَ لَعَلَّ» ۶ تضاد میان قدرت ها، عامل فساد و ناپایداری است. «لَعَلَّ- بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ» ۷ هر گاه تصورات غلط و انحرافی دیگران را بازگو کردیم، برای پاکسازی روح خود و دیگران خداوند را تسبیح کنیم. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ» ۸ خدا را از همه ی انحراف ها و خرافه ها دور و منزّه بدانیم. «عَمَّا يُصِفُونَ»

ص: ۱۲۵

اشاره

عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۹۲) قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيْنِي مَا يُوعَدُونَ (۹۳) رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۹۴)

(اوست که) به غیب و شهود (نهان و آشکار) آگاه است؛ پس از هر چیزی که برای او شریک می گیرند برتر است.

بگو: پروردگارا! اگر آنچه را (از عذاب) که به آنان وعده داده شده (می خواهی) به من نشان دهی.

پس پروردگارا! مرا در میان قوم ستمگر قرار مده.

نکته ها:

امام صادق (علیه السلام) درباره ی جمله «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمود: غیب آن است که واقع نشده و شهادت چیزی است که محقق گشته باشد. (۱)

پیام ها

۱ علم خداوند به همه چیز، رمز بی نیازی او از شریک است. «مَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ ...»

عَالِمِ الْغَيْبِ»

۲ علم خداوند نسبت به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» ۳ آگاهی به غیب مهم تر و مسائل غیبی بیشتر است. (در تمام قرآن، کلمه ی غیب قبل از شهادت آمده است). «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» ۴ پیامبر (صلوات الله علیه) امین وحی است. حتی کلمه ی «قُلْ» را نقل می کند.

۵ حضور در میان ظالمان، خطر گرفتاری به عذاب های الهی را در پی دارد. «فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

ص: ۱۲۶

اشاره

وَإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُزَيِّكَ مَا نَعِدُهُمْ لِقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾

و بدون شك ما می توانیم آنچه را به آنان وعده می دهیم به تو نشان دهیم.

نکته ها:

خداوند در این آیه پیامبرش را دلداری داده است که قدرت دارد گمراهان و کافران را عذاب کند اما به دلایلی عذاب آنان را به تأخیر می اندازد از جمله:

الف: به آنان مهلت می دهد تا توبه کنند.

ب: با آنان اتمام حجت کند.

ج: در آینده افراد مؤمنی از نسل آنان به وجود می آید.

د: به خاطر وجود پیامبر (صلوات الله علیه) که مایه ی رحمت و برکت است.

پیام ها

۱ تأخیر عذاب، نشانه ی ناتوانی خداوند نیست. «لِقَادِرُونَ» ۲ از اینکه عاقبت کفار را به چشم خود نمی بینید، در قدرت خداوند شک نکنید.

«نُزَيِّكَ مَا نَعِدُهُمْ لِقَادِرُونَ»

اشاره

إِذْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ أَلْسِنَتِهِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونَ ﴿٩٨﴾

(ای پیامبر!) بدی را به بهترین روش دفع کن. (در مقام انتقام و مقابله به مثل باش) ما به آنچه مخالفان توصیف می کنند آگاه تریم. (می دانیم که مشرکان مرا به گرفتن فرزند و شریک و تو را به سحر و جادو توصیف می کنند)

و بگو: پروردگارا! من از وسوسه های شیطان ها به تو پناه می برم.
و پناه می برم به تو ای پروردگارا! از این که آنان نزد من حاضر شوند.

ص: ۱۲۷

۱ پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) تحت تربیت خداوند و مأمور برخورد به بهترین شیوه با بدی های دشمنان است. «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۲ بدی را می توان با بدی پاسخ داد ولی این، برای رهبر شایسته نیست. «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۳ ایمان ما به علم خداوند، عامل صبر و حلم در ماست. «نَحْنُ أَعْلَمُ» ۴ پناه دادن از شئون ربوبیت است. «رَبِّ أَعُوذُ بِكَ» ۵ پیامبران نیز باید به خدا پناه ببرند. «قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ» ۶ پناه بردن به خداوند باید مکرر و جدی باشد. (تکرار «أَعُوذُ») ۷ تنها پناهگاه مطمئن خداست. «بِكَ» ۸ یکی از راه های نفوذ شیطان، اشاره ها و وسوسه های او نسبت به برخوردهای بد ما با دیگران است. «هَمْزَاتِ الشَّيَاطِينِ، مَتَعَدِّدٌ وَ وَسْوَسَةٌ هِيَ آتَانِ نِيزِ گوناگون است. «هَمْزَاتِ الشَّيَاطِينِ» ۱۰ شیطان ها در انبیا نیز طمع دارند. «هَمْزَاتِ الشَّيَاطِينِ» ۱۱ بالاتر از وسوسه، حضور شیطان هاست. «أَنْ يَحْضُرُونَ» ۱۲ حضور افراد فاسد و مفسد در جامعه، مقدمه فساد دیگران است. «يَحْضُرُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۹ تا ۱۰۰]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (۹۹) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۰۰)

(آنها هم چنان به توصیف های ناروا و کردارهای زشت خود ادامه می دهند) تا زمانی که مرگ به سراغ یکی از آنان آید، می گوید: پروردگارا! مرا بازگردان.

شاید در آنچه از خود به جای گذاشته ام (از مال و...) کار نیکی انجام دهم.

(به او گفته می شود:) هرگز. این گفته سخنی است که (به ظاهر) می گوید (ولی اگر برگردد، به آن عمل نمی کند) و در پی آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند.

پیام ها

۱ غرور و غفلت برای گروهی دائمی است. «حَتَّىٰ إِذَا» ۲ منحرفان روزی بیدار خواهند شد و تقاضای بازگشت به دنیا خواهند کرد، امّا آن تقاضا نشدنی است. «رَبِّ ارْجِعُونِ» ۳ ضایع کردن عمر و فرصت، سبب حسرت در هنگام مرگ است. «رَبِّ ارْجِعُونِ» ۴ تقاضای بازگشت از سوی کفار جدی است ولی قول آنان در مورد صالح شدن مشکوک است. «لَعَلِّي أَعْمَلُ» ۵ عمل صالح، زاد و توشه ی بعد از مرگ است. «ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» ۶ کسانی که مُکنت و امکاناتی دارند، باید بیشتر عمل صالح انجام دهند. «أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ» ای که دست می رسد کاری بکن پیش از آن که تو نیاید هیچ کار ۷ دنیا مزرعه ی آخرت است. «أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ» ۸ اقرار کافران به اشتباه، تنها با زبان است و پشتوانه ی قلبی ندارد. «إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۳]

اشاره

فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ (۱۰۱) فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۲) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (۱۰۳)

پس آن گاه که در صور دمیده شود، در آن روز نه میانشان خویشاوندی است و نه (از حال یکدیگر) سؤال می کنند.

پس کسانی که کفه ی اعمالشان سنگین باشد، ایشان همان رستگارانند.

ص: ۱۲۹

و کسانی که کفّه ی اعمالشان سبک باشد، پس آنان کسانی هستند که سرمایه ی وجود خود را از دست داده اند و همیشه در جهنّم می مانند.

نکته ها:

سؤال: در بعضی آیات آمده است که در قیامت مردم از یکدیگر سؤال می کنند، «وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ» (۱) و یا اهل بهشت از دوزخیان می پرسند: چه چیز باعث شد که شما به دوزخ در آیدید؟ «مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ» (۲) پس چرا در آیه ی مورد بحث می فرماید: مردم از یکدیگر سؤال نمی کنند «وَلَا يَتَسَاءَلُونَ» دلیل این تفاوت چیست؟ پاسخ: این دو مطلب با هم منافاتی ندارند؛ در مورد اول که می فرماید: «مردم از همدیگر سؤال می کنند» این مربوط به پس از رسیدگی به حساب و کتاب است و درباره ی اهل بهشت و دوزخ است که مطالبی از یکدیگر می پرسند، ولی آیه ی مورد بحث درباره ی آغاز قیامت و زمان حساب و مرحله ی پیش از ورود مردم به بهشت یا دوزخ است که می فرماید: از یکدیگر سؤال نمی کنند. (۳)

پیام ها

۱ آغاز رستاخیز با نفخ صور است. «فَإِذَا نُفِخَ... فَلَا أَنْسَابَ» ۲ در قیامت، اسناد افتخار دنیوی محو می شود. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ» ۳ همه ی عمل های دنیوی حساب و کتاب دارند. «فَمَنْ ثَقُلَتْ وَ مَنْ خَفَّتْ» ۴ برای هر کاری میزانی است. «مِوَازِينُهُ» ۵ بزرگ ترین خسارت انسان، هدر دادن عمر و استعداد های خویش است.

«خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

ص: ۱۳۰

۱-۱. صافات، ۲۷؛ طور، ۲۵.

۲-۲. مدثر، ۴۲.

۳-۳. المیزان، ج ۱۵، ص ۶۹.

۶ رستگاران، کسانی هستند که برای قیامت ذخایری داشته باشند. «هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵]

اشاره

تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَ هُمْ فِيهَا كَالِحُونَ (۱۰۴) أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ (۱۰۵)

آتش، صورت آنها را می سوزاند و آنان در دوزخ چهره ای (زشت و) عبوس دارند. (با لب هایی وارونه و دندان هایی آشکار).

(به آنان گفته می شود:) آیا آیات من بر شما خوانده نمی شد، پس آنها را دروغ می شمردید؟

نکته ها:

کلمه ی «لَفَح» به معنای سوزاندن چهره و کلمه ی «كَلِح» به معنای برگشتن لب و آشکار شدن دندان هاست.

پیام ها

۱ آتش هر لحظه و پیوسته صورت های دوزخیان را می سوزاند. («تَلْفَحُ» فعل مضارع و رمز استمرار است) ۲ کفار در دوزخ، هم عذاب جسمی دارند، «تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ» و هم توبیخ و عذاب روحی. «أَلَمْ تَكُنْ» ...

۳ تغییر صورت توسط آتش، مایه ی تحقیر گنهکاران می گردد. «كَالِحُونَ» ۴ عذاب خداوند بعد از اتمام حجت است. «تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ» ... «أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ» ۵ اصرار بر تکذیب، اساسی ترین رمز رفتن به دوزخ است. «فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ»

ص: ۱۳۱

اشاره

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ (۱۰۶) رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ (۱۰۷) قَالَ احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ (۱۰۸)

گویند: پروردگارا! شقاوت (و بدبختی) ما بر ما چیره شد و گروهی گمراه بودیم.

پروردگارا! ما را از دوزخ بیرون آور، اگر بار دیگر (به کفر و گناه) باز گشتیم قطعاً ستمگریم.

(خداوند به آنان) گوید: دور شوید و در آتش گم شوید و با من سخن مگویید.

نکته ها:

کلمه ی «خسأ» به معنای دور شدن همراه با توهین است که به سگ گفته می شود.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: با کسی که شراب می نوشد ننشینید که آنان سگان دوزخند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) «قَالَ احْسَبُوا فِيهَا» ...

در حدیثی آمده که صورت دوزخیان بعد از شنیدن «احْسَبُوا» به صورت قطعه گوشتی در می آید که تنها نفس می کشد. (۲)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: دوزخیان به خاطر اعمالشان شقاوت مند شدند. (۳)

پیام ها

۱ وجدان ها در قیامت بیدار می شوند و مجرمان به گناهان خود ذلیلانه اعتراف می کنند. «غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا» ۲ دوری از راه انبیا، مایه ی شقاوت و بدبختی است. «آيَاتِي تُتْلَى، غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا» ۳ خداوند در قیامت با کوبنده ترین کلمات، با کفار سخن می گوید. «احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ»

ص: ۱۳۲

۱- ۱. بحار، ج ۷۶، ص ۱۴۷

۲- ۲. تفسیر در المنثور.

۳- ۳. توحید صدوق، ص ۳۵۶.

اشاره

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (۱۰۹)

(آیا شما فراموش کردید که) گروهی از بندگان من می گفتند: پروردگارا! ایمان آوردیم، پس ما را ببخش و بر ما رحم کن و تو بهترین رحم کننده گانی.

پیام ها

۱ خداوند، زخم زبان منحرفین به مؤمنین را بی پاسخ نمی گذارد. «إِنَّهُ كَانَ» ...

۲ دعا به درگاه خداوند در دنیا مفید است، «كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا» ... ولی دعا و التماس در قیامت مفید نیست. «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا ... قَالَ احْسَبُوا» ۳ بندگان خداوند همواره از کاستی های خود بیمناک بوده و استغفار می کنند.

«كَانَ»

... يَقُولُونَ رَبَّنَا ...

۴ ایمان مقدمه ی مغفرت و مغفرت، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. «آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا» ۵ سرچشمه ی مهربانی ها خداست. «وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ» ۶ از آداب دعا، تجلیل از خداوند است. «وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ»

اشاره

فَاتَّخَذُوا لَهُمْ سَخِرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (۱۱۰)

(اما) شما آنان را به مسخره گرفتید تا آن که (با این کار) یاد مرا از خاطرتان بردند و شما به آنان می خندیدید.

نکته ها:

بین «سَخِرِيًّا» و «سَخِرِيًّا» تفاوت بسیاری است. اگر در جامعه روابط انسان ها بر اساس همدلی، تعاون و خدمت باشد و همه ی افراد از هنر و ابتکار یکدیگر بهره مند شوند، جامعه رشد می یابد، تقویت می شود و همه ی کارها سامان می یابد که آیه ی شریفه ی «لِيَتَّخِذَ»

بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا» (۱) این پیام را دارد. اما اگر روابط افراد بر اساس تحقیر، تضعیف و دشنام و دلسردی باشد، چنین جامعه ای فراموشی خدا و سقوط را در پی خواهد داشت و آیه ی مورد بحث این معنا را بازگو می کند. «فَاتَّخَذُوا لَهُمْ سَخِرِيًّا» اینکه مؤمنین وسیله ی غفلت کفار قلمداد شده اند، «أَنْسَوُكُمْ ذِكْرِي» شاید به خاطر آن باشد که اگر مؤمنین نبودند، حقیقت حق ستیزی آنان آشکار نمی شد. (۲)

پیام ها

۱ کیفر توهین کردن، توهین شدن است. (خداوند از مؤمنین حمایت می کند و اهانت به آنان را پاسخ می دهد) «فَاتَّخَذُوا لَهُمْ سَخِرِيًّا اِخْسَاؤًا فِيهَا» ۲ بی اعتنایی به مراسم دعا و نیایش بندگان خدا، بی اعتنایی خدا را به دنبال دارد.

«سَخِرِيًّا»

و لَا تَكَلِّمُوْنَ ۳ مؤمنین همواره در معرض تمسخر کفار هستند. «وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضَحِكُونَ» ۴ کیفر مسخره کردن مؤمنان، فراموش کردن یاد خداست. «أَنْسَوُكُمْ ذِكْرِي» ۵ خنده ی تحقیرآمیز از گناهان کبیره است. (۳) «وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضَحِكُونَ» (حساب خنده های معمولی از خنده های مستکبرانه جداست)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۴]

اشاره

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ (۱۱۱) قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ (۱۱۲) قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسَأَلَ الْعَادِينَ (۱۱۳) قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱۴)

من امروز به خاطر آن که (مؤمنان در برابر تمسخر و خنده ی شما) صبر کردند، به آنان پاداش دادم که ایشانند رستگاران.

ص: ۱۳۴

۱-۱. زخرف، ۳۲.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. هر گناهی که وعده عذاب را دنبال داشته باشد، از گناهان کبیره است و چون برای خنده تحقیرآمیز به مؤمنین دوزخ مطرح است، پس گناه کبیره است.

(خداوند) از آنان می پرسد: شما در زمین چقدر ماندید؟

می گویند: یک روز یا بخشی از یک روز، پس از شمار گران بپرس.

می گوید: اگر آگاهی داشتید می دانستید که جز اندکی درنگ نکرده اید.

نکته ها:

کلمه «فوز» به معنای رسیدن به مقصود است.

در قیامت از مردم سؤال می شود: شما چه مدتی در دنیا اقامت داشتید؟ «كَمْ لَبِثْتُمْ» این سؤال چندین بار در قرآن مطرح شده و هر کس طبق پندار خود پاسخی می دهد از جمله:

ما به مقدار ساعتی از یک روز، در دنیا ماندیم. «سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ» (۱) یک شامگاه، یا یک صبح. «عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۲) یک روز یا قسمتی از یک روز. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۳) ممکن است مراد از «كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ» مدت توقف در قبر و عالم برزخ باشد.

پیام ها

۱ پاداش صابران، از طرف خود خداوند است. «إِنِّي جَزَيْتُهُمُ» (صبر در برابر اذیتها، نیش ها و تمسخرها پاداش بزرگی دارد) ۲ رستگاری در سایه ی استقامت است. «أَنَّهُم هُمُ الْفَائِزُونَ» ۳ در قیامت تنها گروه رستگار صابرانند. «أَنَّهُم هُمُ الْفَائِزُونَ» صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند بر اثر صبر نوبت ظفر آید.

۴ حسرت بزرگ آن است که انسان برای لذت و راحتی چند روزه، دوزخ و عذاب همیشگی را خریداری کند. «لَبِثْنَا يَوْمًا»

ص: ۱۳۵

۱-۱. احقاف، ۳۵.

۲-۲. نازعات، ۴۶.

۳-۳. مؤمنون، ۱۱۳.

۴-۴. ضمیر «هم» در کنار «أنهم»، اشاره به انحصار رستگاری در آن گروه است.

۵ به مهلت روزگار مغرور نشوید، که مدتی بسیار اندک است. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» ۶ همه ی عمر دنیا نسبت به ابدیت اندک است. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» ۷ برخی از فرشتگان، مأمور شمارش و آمار ایام هستند. «فَسْئَلِ الْعَادِّينَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۵]

اشاره

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (۱۱۵)

پس آیا گمان می کنید که ما شما را بیهوده آفریده ایم، و شما به سوی ما بازگردانده نمی شوید؟

نکته ها:

قرآن برای آفرینش انسان اهدافی را بیان کرده است از جمله:

۱ عبادت. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱) من جن و انس را نیافریدم جز برای این که عبادتم کنند (و از این راه تکامل یابند و به من نزدیک شوند).

۲ آزمایش. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۲) (خداوند) مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید، که کدام یک از شما بهتر عمل می کنید.

۳ برای دریافت رحمت الهی. «إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَإِذْ ذَكَرَكَ خَلَقْتَهُمْ» (۳) مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند (و خداوند) برای همین (رحمت) مردم را آفرید.

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «رحم الله امرء عرف قدره» خداوند رحمت کند کسی را که ارزش و اعتبار خود را بشناسد. (۴) و بداند از کجا آمده، اکنون در کجاست و سپس به کجا می رود.

امام حسین (علیه السلام) فرمود: «ان الله ما خلق العباد الا ليعرفوه فاذا عرفوه عبده فاذا عبده استغنوا بعبادته عن عباده من سواه» خداوند متعال بندگانش را نیافریده است مگر برای این که او را بشناسند، آن گاه که او را شناختند، عبادتش کنند و چون خدا را عبادت کردند، با پرستش و عبادت او از پرستش غیر او بی نیاز شوند. (۵)

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «الدنيا خلقت لغيرها و لم تخلق لنفسها» (۶) دنیا برای دیگری آفریده

ص: ۱۳۶

۱-۱. ذاریات، ۵۶.

۲-۲. ملک، ۲.

٣-٣. هود، ١١٩.

٤-٤. غرر الحكم.

٥-٥. بحار، ج ٥، ص ٣١٢.

٦-٦. نهج البلاغه، حكمت ٤٦٣.

شده و برای خود آفریده نشده است. (دنیا وسیله ای است برای رسیدن به آخرت) آری، کسانی که همه ی هدف های خود را در درون دنیا جستجو می کنند، زمین گرا و زمین گیر می شوند. چنان که در آیه ی ۱۷۶ سوره اعراف آمده است: «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ» هر دم از عمر گرامی هست گنج بی بدل می رود گنجی چنین هر لحظه بر باد آه آه

پیام ها

۱ آفرینش انسان، هدفدار است. «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا» ۲ همه ی محاسبات انسان، واقع بینانه نیست. «أَفَحَسِبْتُمْ» ۳ در کار خداوند عبث و بیهودگی راه ندارد. «أَفَحَسِبْتُمْ ... عَبَثًا» ۴ زندگی دنیا بدون آخرت، بیهوده و لغو است. «عَبَثًا» ۵ انسان مسئول و متعهد است. (باید خود را برای پاسخ گویی در قیامت آماده کنیم). «أَفَحَسِبْتُمْ ... لَا تُرْجَعُونَ» ۶ هدف آفرینش انسان، در این جهان خلاصه نمی شود. «أَفَحَسِبْتُمْ ... لَا تُرْجَعُونَ»

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۸]

اشاره

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (۱۱۶) وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (۱۱۷) وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (۱۱۸)

پس برتر است خداوندی که فرمانروای حق است (از این که شما را بیهوده آفریده باشد) خدایی جز او نیست که پروردگار عرش گرانقدر است.

و هر کس با خداوند، معبود دیگری بخواند، هیچ برهانی بر کار خود ندارد، پس قطعاً حساب او نزد پروردگارش خواهد بود، قطعاً کافران رستگار نمی شوند.

و بگو: پروردگارا! بیامرز و رحم کن که تو بهترین رحم کننده گانی.

در اول این سوره، ذیل آیه ی یک، گروهی از رستگاران را ذکر کردیم، در پایان سوره با توجه به جمله ی «لَا يُفْلِحُ» گروهی از زیانکاران را نیز یادآور می شویم:

ستمگران. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» (۱) گنهکاران. «لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ» (۲) جادوگران. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ» (۳) کافران. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ» (۴) آنها که به خداوند دروغ می بندند. «إِنَّ الَّذِينَ يَفْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ» (۵)

پیام ها

۱ خداوند، کار عبث و بیهوده نمی کند. «فَتَعَالَى اللَّهُ» ۲ حکومت حق، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ» ۳ هستی، تحت تربیت و مدیریت الهی است. «رَبُّ الْعَرْشِ» و در جای دیگر می خوانیم: «بِرَبِّ النَّاسِ»، «رَبُّ الْعَالَمِينَ» و «رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» ۴ شرک، هر چه باشد محکوم است. «يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا» ۵ مشرک منطقی ندارد. «لَا بُرْهَانَ لَهُ» (عقائد و رفتار انسان باید بر اساس دلیل و برهان باشد) ۶ پیامبر معصوم نیز به رحمت و مغفرت خداوند نیاز دارد. «قُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ» ۷ در دعا، ستایش از خدا را فراموش نکنیم. «رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۳۸

۱-۱. انعام، ۱۳۵.

۲-۲. یونس، ۱۷.

۳-۳. یونس، ۷۷.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۷.

۵-۵. یونس، ۶۹.

این سوره شصت و چهار آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

عَلت نام گذاری این سوره به «نور»، آیه ی سی و پنج است که در آن خداوند به عنوان نور آسمان ها و زمین معرفی شده است.

از آنجا که در این سوره سفارش های بسیار در مورد رعایت عفت و پاکدامنی توسط عموم مؤمنان و خصوصاً زنان صورت گرفته، در روایات نسبت به آموزش و قرائت این سوره توسط زنان تأکیدات بسیار آمده است.

احکام مجازات مردان و زنان زناکار و کسانی که به زنان پاکدامن تهمت زنا بزنند، همچنین ماجرای معروف «افک»، حکم حجاب و رعایت پاکدامنی برای جلوگیری از انحرافات، موضوعاتی است که این سوره به آنها می پردازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره النور (۲۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; سُوْرَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱)

۱/۲۴

(این) سوره ای است که آن را نازل کردیم و (عمل به) آن را واجب نمودیم و در آن آیاتی روشن فرستادیم. باشد تا شما متذکر شوید.

نکته ها:

در این آیه سه نشانه از عظمت سوره نور آمده است:

الف: کلمه ی «سُوْرَةُ» در اوّل آن نشانه ی عظمت است.

ب: تنوین کلمه «سُوْرَةُ» که برای عظمت است.

ج: کلمه ی «أَنْزَلْنَا» دو بار در یک آیه مطرح شده است.

پیام ها

۱ کلمه ی «سوره» یک نام گذاری از طرف خداوند برای مجموعه آیاتی از قرآن است. «سُوْرَةُ ... أَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ» ۲ احکام باید به دستور خداوند واجب شود. «فَرَضْنَاهَا» ۳ قرآن، قانون اساسی و آیین نامه ی الزامی و اجرایی دین است. «فَرَضْنَاهَا» ۴ قرآن، کتابی است که آیات آن، روشن و قابل فهم است. «فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ» (گرچه درک قسمتی از آیاتش نیازمند دقت و تحقیق و تفسیر است) ۵ انسان به پند و تذکر نیازمند است. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

ص: ۱۴۲

۶ معارف قرآن در فطرت انسان ریشه دارد و با تذکر پرده ی غفلت برداشته می شود. «تَذَكَّرُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۲]

اشاره

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ
لِيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲)

هر یک از زن و مرد زناکار را صد تازیانه بزنید. و اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید در اجرای دین خدا نسبت به آن دو گرفتار دلسوزی نشوید و باید هنگام کیفر آن دو، گروهی از مؤمنین حاضر و ناظر باشند.

نکته ها:

اشاره

احکام زنا بر اساس شرایط افراد متفاوت است، در این آیه فقط به یک صورت اشاره شده که اگر مرد یا زن مجردی زنا کند، صد تازیانه می خورد، ولی اگر کسی با داشتن همسر، مرتکب زنا شود، رجم و سنگسار می گردد. چنان که اگر همسر دارد ولی به او دسترسی ندارد (مثلاً همسرش در زندان است)، و در این صورت مرتکب زنا شود، حکم سنگسار به تازیانه و شلاق تبدیل می شود.

قرآن، زنا را کاری زشت می داند و از آن نهی می کند. «وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ» (۱) ترک زنا را نشانه ی بندگان راستین خداوند می شمرد. «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ ... وَلَا يَزْنُونَ» (۲) و دوری از این گناه را شرط بیعت با پیامبر می داند. «إِذَا جَاءَكَ ... وَلَا يَزْنِينَ» (۳)

مفاسد زنا در روایات

برخی از مفاسد زنا، در یکی از سخنان حضرت رضا (علیه السلام) عنوان شده، از جمله:

۱ ارتکاب قتل به وسیله ی سقط جنین.

۲ بر هم خوردن نظام خانوادگی و خویشاوندی.

ص: ۱۴۳

٢-٢. فرقان، ٦٣ تا ٦٨.

٣-٣. ممتحنه، ١٢.

۳ ترک تربیت فرزندان.

۴ از بین رفتن موازین ارث. (۱)

علی (علیه السلام) ترک زنا را مایه ی استحکام خانواده و ترک لواط را عامل حفظ نسل می داند. (۲)

□
پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: زنا دارای زیان های دنیوی و اخروی است:

اما در دنیا: از بین رفتن نورانیت و زیبایی انسان، مرگ زودرس و قطع روزی.

اما در آخرت: درماندگی، هنگام حساب قیامت؛ غضب الهی و جهنم همیشگی. (۳)

□
از پیامبر (صلوات الله علیه) نقل شده است: هر گاه زنا زیاد شود، مرگ ناگهانی هم زیاد می شود. (۴)

زنا نکنید، تا همسران شما نیز به زنا آلوده نشوند. هر که به ناموس دیگران تجاوز کند، به ناموسش تجاوز خواهد شد. همان گونه که با دیگران رفتار کنید، با شما رفتار خواهد شد. (۵) از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید جو ز جو چهار چیز است که هر یکی از آنها در هر خانه ای باشد آن خانه، ویرانه است و برکت ندارد: ۱- خیانت. ۲- دزدی. ۳- شرابخواری. ۴- زنا. (۶)

زنا، از بزرگ ترین گناهان کبیره است. (۷)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: هر گاه مردم مرتکب چهار گناه شوند، به چهار بلا گرفتار شوند:

۱ زمانی که زنا رواج یابد، زلزله خواهد آمد.

۲ هر گاه مردم زکات نپردازند، چهار پایان به هلاکت می رسند.

۳ هر گاه قضاوت مسئولان قضایی، ظالمانه باشد، باران نخواهد بارید.

۴ زمانی که پیمان شکنی شود، مشرکان بر مسلمانان غلبه خواهند کرد. (۸)

پیام ها

□
۱ آزادی جنسی و روابط نامشروع، ممنوع است. «الزَّائِنَةُ ... فَاجْلِدُوهَا» ...

ص: ۱۴۴

۱- ۱. بحار، ج ۷۹، ص ۲۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲.

- ٣-٣. بحار، ج ٧٧، ص ٥٨.
- ٤-٤. بحار، ج ٧٣، ص ٣٧٢.
- ٥-٥. بحار، ج ٧٦، ص ٢٧.
- ٦-٦. بحار، ج ٧٦، ص ١٩.
- ٧-٧. بحار، ج ٧٦، ص ١٩.
- ٨-٨. بحار، ج ٧٦، ص ٢١.

۲ نقش زنان در ایجاد روابط نامشروع و فراهم آوردن مقدمات زنا، از مردان بیشتر است، بر خلاف دزدی که نقش مردان بیشتر است. به همین دلیل کلمه زانیه قبل از کلمه زانی آمده است. «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي» ۳ تنبیه بدنی مجرم، برای تأدیب او و حفظ عفت عمومی لازم است. «فَاجْلِدُوا» ۴ در روابط نامشروع هر دو طرف به یک میزان تنبیه می شوند. «كُلٌّ وَاحِدٌ» ۵ حدود کیفر باید از طرف خداوند معین شود. «مِائَةً جَلْدَةٍ» ۶ در مجازات مجرمین، ترحم و تحت تأثیر عواطف قرار گرفتن، ممنوع است.

«لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ»

۷ محبت و رأفت باید در مدار شرع باشد. «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ» ۸ دین، تنها نماز و روزه نیست؛ حدود الهی نیز از ارکان دین است. «فِي دِينِ اللَّهِ» ۹ صلابت و قاطعیت در اجرای قوانین، در سایه ی ایمان به مبدأ و معاد به دست می آید. «إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۱۰ اجرای حدود نشانه ی ایمان به خداست. «إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ» ۱۱ مجازات باید به گونه ای باشد، که مایه عبرت دیگران شود. «وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا» ۱۲ زناکار، علاوه بر شلاق و شکنجه ی جسمی، از نظر روحی نیز باید زجر ببیند. «وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ» ...

۱۳ حضور مردم، اهمی است برای کنترل قاضی و مجری. «وَلْيَشْهَدْ ... طَائِفَةٌ» ۱۴ از حضور مؤمنان در صحنه، برای نهی از منکر استفاده کنیم. «وَلْيَشْهَدْ» ۱۵ تنها مسلمانان حق حضور در مراسم اجرای حد الهی را دارند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳]

اشاره

الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۳)

مرد زناکار، جز با زن زناکار یا مشرک ازدواج نکند. و زن زناکار جز مرد زناکار یا مشرک را به همسری نگیرد. و این زناشویی بر مؤمنان حرام است.

ص: ۱۴۵

این آیه، حال و هوای آیه ی «الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ» را دارد که در آیه ۲۶ همین سوره می آید..

علاوه بر تنبیه جسمی با شلاق و تنبیه روحی و اجتماعی، بدلیل حضور مردم به هنگام اجرای حد، باید محدودیت های دیگری نیز برای زناکار باشد.

در روایات آمده است که حکم این آیه در باره ی کسانی است که به زنا شهرت دارند. و اگر زناکاری توبه کرد می تواند مانند دیگران با فرد دلخواهش ازدواج کند. (۱)

امام باقر(علیه السلام) فرمود: خداوند زناکار را در برابر مؤمن نام برده و این نشان می دهد که زناکار مؤمن نیست. (۲)

پیام ها

۱ در ازدواج مسأله ی کفو بودن، یک اصل است. (زنان و مردان ناپاک، لایق همسران پاک نیستند). «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً» ۲ افراد فاسد، در جامعه ی اسلامی مطرودند. «لَا يَنْكِحُ إِلَّا» ...

۳ زناکار در کنار مشرک قرار گرفته است. «زَانِيَةٌ أَوْ مُشْرِكَةٌ» ۴ مردان و زنان مؤمن، باید همسران پاک و پاکدامن انتخاب کنند. «حُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۴]

اشاره

وَ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَ لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۴)

و کسانی که نسبت زنا به زنان پاکدامن و شوهردار می دهند و چهار شاهد نمی آورند، پس هشتاد تازیانه به آنان بزنید و گواهی آنان را هرگز نپذیرید که آنان همان افراد فاسقند.

ص: ۱۴۶

۱-۱. تفسیر المیزان؛ کافی، ج ۵، ص ۳۵۴.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۲.

از امام صادق (علیه السلام) پرسیدند: چرا برای اثبات قتل دو شاهد لازم است، ولی برای اثبات زنا چهار شاهد؟ حضرت فرمود: شاهد قتل، برای تنبیه یک نفر شهادت می دهد، اما شاهد زنا برای کیفر دو نفر (زن و مرد زناکار) گواهی می دهد. (۱)

پیام ها

۱ تهمت، به منزله ی پرتاب تیر و هجوم به آبروی مردم است. «يَزْمُونَ» ۲ تهمت زدن به زنان همسر دار و پاکدامن، کیفر سخت تری دارد «الْمُحْصَنَاتِ» ۳ دفاع از حریم زنان پاکدامن واجب است. «يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ... فَاجْلِدُوهُنَّ» ۴ از میان تهمت های گوناگون، تهمت زنا حد و قانون معین دارد و قرآن با صراحت بر آن تکیه کرده است. «تَمَانِينَ جَلْدَةً» ۵ تهمت به قدری مهم است که در مجازات مجرم، فاصله ی تهمت زنا با خود زنا بیست ضربه شلاق است. «مِائَةَ جَلْدَةٍ تَمَانِينَ جَلْدَةً» ۶ کسی که حتی یک بار به دیگران تهمت بزند شهادتش اعتبار ندارد. «لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا» (آری، زبان، انسان را مطرود دنیا و آخرت می کند) ۷ برای حفظ آبروی مردم، گاهی افراد متعددی شلاق می خورند. «فَاجْلِدُوهُنَّ» ۸ گواهی کافر، بعد از ایمان پذیرفته می شود، ولی گواهی مسلمان تهمت زننده هرگز پذیرفته نمی شود. «أَيَّدًا» ۹ تهمت، هم عقوبت بدنی دارد، «فَاجْلِدُوهُنَّ» هم اجتماعی، «لَا تَقْبَلُوا لَهُنَّ شَهَادَةً أَبَدًا» و هم اخروی. «أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» ۱۰ کسانی که به زنان پاکدامن تهمت می زنند، سرآمد فاسقانند. «هُمُ الْفَاسِقُونَ» ۱۱ شرط گواه و شاهد بودن، عدالت است و گواهی فاسق قبول نیست. «لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً ... هُمُ الْفَاسِقُونَ»

ص: ۱۴۷

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

مگر کسانی که پس از آن (تهمت زدن) توبه کنند و در مقام اصلاح و جبران برآیند، که قطعاً خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: توبه کسی که آبروی زنان پاکدامن را با تهمت زنا برده، این است که در محضر مردم گفته خود را تکذیب نماید. (۱)

پیام ها

۱ توبه، سبب تجدید حیات دینی و اجتماعی است. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا» ۲ پیروان اسلام هرگز به بن بست نمی رسند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» ۳ توبه، باید با اصلاح و جبران اشتباه و عمل نیک همراه باشد. «تَابُوا وَأَصْلَحُوا» ۴ ناامیدی ممنوع است. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۵ باز بودن راه توبه برای همه، نشانه ی رحمت الهی است. «رَحِيمٌ»

اشاره

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (۶) وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۷) وَيَذَرُوا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (۸) وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۹) وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ (۱۰)

و کسانی که به همسران خود نسبت زنا می دهند، و جز خودشان شاهی ندارند، هر یک از آنان برای اثبات ادعای خود باید چهار مرتبه به خدا سوگند یاد کند که قطعاً از راستگویان است.

و در پنجمین بار بگوید: لعنت خدا بر او اگر از دروغگویان باشد!

ص: ۱۴۸

و عذاب (سنگسار) را از زن دفع می کند اینکه زن (در مقام دفاع) چهار بار به خدا قسم بخورد که قطعاً آن مرد (در این نسبتی که به من می دهد) از دروغگویان است.

و در مرتبه پنجم بگوید: غضب خدا بر او باد اگر آن مرد از راستگویان باشد.

و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود (رسوا می شدید و نظام خانوادگی شما مختل می شد) قطعاً خداوند توبه پذیر و حکیم است.

نکته ها:

وقتی آیه ی چهارم این سوره نازل شد و حکم نسبت دادن زنا به زنان پاکدامن را بیان کرد «سعد بن عباد» (یکی از انصار) گفت: یا رسول الله! اگر مردی وارد خانه شد و فاسقی را در کنار همسر خود دید چه کند؟ اگر فریاد بزند، شلاق می خورد، چون یک نفر است و شاهد هم ندارد. اگر سکوت کند، غیرتش اجازه نمی دهد. اگر به دنبال یافتن شاهد برود، کار زنا تمام می شود. به هر حال آیه ی مربوط به هشتاد ضربه شلاق، برای سعد مسأله ی پیچیده ای شده بود. در این میان شخصی به نام «هلال بن امیه» با اضطراب وارد شد و به پیامبر (صلوات الله علیه) عرض کرد: زنی را با مردی در حال زنا دیدم، به خدا سوگند راست می گویم.

□

پیامبر (صلوات الله علیه) ناراحت شد. اصحاب آن حضرت نیز هیجان زده شدند که این مرد، هم ناموسش را در چنین حالی دیده است و هم شلاق خواهد خورد، زیرا شاهدی ندارد تا سخن خود را ثابت کند. ناگهان این آیه نازل شد «وَالَّذِينَ يَزْمُونَ» ... که اگر مردی به همسرش نسبت زنا داد و شاهدی نداشت، به جای آوردن چهار شاهد، چهار بار بگوید:

«اشهد بالله انی لمن الصادقین» خدا را گواه می گیرم که من از راستگویانم. و برای تحکیم و تثبیت ادعای خود

یک بار هم این جمله را بگوید: «لعنه الله علی ان کنت من الکاذبین» لعنت خدا بر من اگر از دروغگویان باشم.

زن نیز همچون مرد حق دارد از خود دفاع کند، زیرا ممکن است مردی با چهار سوگند دروغ، همسر خود را به سنگسار شدن محکوم کند و برای همیشه آبروی او و بستگانش را ببرد.

اسلام که حامی حقوق همگان است برای پیشگیری از وقوع این کار، به زن نیز اجازه داده است تا برای اثبات پاکدامنی خود و نجات از سنگسار شدن، چهار بار سوگند یاد کند و چنین بگوید: «اشهد بالله انه لمن الکاذبین» خدا را گواه می گیرم که همسرم از دروغگویان است. و برای محکم کاری بیشتر بگوید: «غضب الله علی ان کان من الصادقین» قهر و غضب خدا بر من اگر همسرم از راستگویان باشد.

در پنجمین جمله ی مرد «لعنت خدا» بود و در پنجمین جمله ی زن، «غضب خدا» که از لعنت شدیدتر است، زیرا حساسیت کسی که مورد تهمت قرار گرفته است بیشتر است و برای نجات از سنگسار شدن حاضر است غضب خدا را تحمل کند.

به هر حال در محضر قاضی و حاکم اسلامی این ده جمله (پنج جمله از مرد و پنج جمله از زن) گفته می شود که در اصطلاح به این کار، «لعان» (یکدیگر را لعن کردن) می گویند. در این مورد مسائل فقهی و حقوقی خاصی مطرح است. قاضی و حاکم اسلامی باید زن و شوهر را موعظه نماید و سعی کند لعان واقع نشود و در صورت لزوم اجراء آن دو را به مکان های مقدس مانند «مسجد الحرام» و «مسجد النبی» و یا مسجد دیگری ببرد و رو به قبله بنشاند، آن گاه مراسم لعان انجام گیرد.

با اجرای لعان و سوگند خوردن زن و شوهر و گفتن جمله های ذکر شده، اسلام قوانینی را در نظر گرفته است که باید به آنها عمل شود:

۱ زن و مرد، بدون صیغه ی طلاق، برای همیشه از یکدیگر جدا می شوند و حقّ مراجعه و ازدواج مجدد ندارند.

۲ مرد هشتاد ضربه شلاق نمی خورد و زن سنگسار نمی شود.

۳ اگر فرزندی از آن زن متولد شود متعلق به خود اوست نه مرد.

از این چند آیه استفاده می شود که قرار دادن چهار شاهد یا چهار سوگند آن هم با لعنت و غضب برای اثبات زنا، نشانه ی آن است که خداوند با فضل و رحمت خود از طریق اینگونه احکام مانع رسوایی شده و گرنه هر روز هزاران مرد و زن یکدیگر را رسوا و قبیله ها و فامیل ها را به تباهی می کشاندند.

آری، دفاع زن از شخصیت و آبروی خود و نجات او از سنگسار شدن با گفتن چند جمله، نشانه ی فضل الهی است و اگر چنین نبود بسیاری از افراد سنگسار می شدند، و آبروهایی بر باد می رفت و خانواده هایی متلاشی می شد. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ»

پیام ها

۱ آبرو و حفظ آن در اسلام مورد توجه است. «أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ» (قانون چهار سوگند و یک لعنت برای کنترل مردم از رسوا کردن یکدیگر است) ۲ در خصوص همسر، چهار سوگند و یک لعنت، به جای چهار شاهد پذیرفته است. «وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءٌ... فَشَهِدَتْهُ أَحَدَهُمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ» ۳ اسلام، حامی حقوق زن است. زن نیز با چهار سوگند می تواند اتهامی را که مرد با چهار سوگند اثبات کرده، از خود دفع کند. «أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ... أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ» ۴ اسلام برای پیشگیری از فرو پاشی نظام خانواده، علاوه بر چهار بار خدا را گواه گرفتن، گفتن جمله ی پنجمی را نیز بر هر یک از طرفین واجب کرده است. «وَالْخَامِسَةُ» ۵ با سوگند زن راه سوء استفاده مردها بسته می شود «وَيَذَرُوهَا عَنْهَا الْعَذَابَ» ۶ نفرین در شرایطی جایز است. «غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا» ۷ سود اجرای قوانین و دستورات خداوند برای خود مردم است. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» ۸ عذر پذیری خداوند همیشه با مصلحت و حکمت همراه است. «تَوَابٌ حَكِيمٌ» ۹ قوانین کیفری اسلام، احکامی سنجیده و برخاسته از حکمت الهی است.

«حَكِيمٌ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۱)

قطعاً کسانی که آن دروغ بزرگ را (در میان) آوردند، گروهی متشکل از خود شما بودند. آن را برای خود شر نپندارید، بلکه آن (در نهایت) به نفع شماست. هر کدام از آنان بدان اندازه از گناه که مرتکب شده است، به کیفر رسد و برای کسی که بخش بزرگ گناه را بر عهده گرفته عذاب بزرگی است.

نکته ها:

کلمه ی «افک» در لغت به معنای انصراف از حقّ به باطل است. تهمت زدن نیز نوعی پوشاندن حقّ و جلوه دادن باطل است.

برخی مفسّران درباره ی شأن نزول این آیه گفته اند: پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) در هر سفری با قید قرعه یکی از همسرانش را همراه خود می برد. در جنگ «بنی مصطلق» عایشه را برد. وقتی که نبرد پایان یافت و مردم به مدینه باز می گشتند، عایشه برای تطهیر و یا یافتن دانه های گردنبند گمشده اش از قافله عقب ماند. یکی از اصحاب که او نیز از قافله دور مانده بود، عایشه را به لشکر رساند. بعضی افراد به عایشه و آن صحابی، تهمت ناروا زدند. این اتهام به گوش مردم رسید، پیامبر ناراحت شد و عایشه به خانه پدر رفت و گریه ها کرد تا آن که این آیه نازل شد. (۱)

جمعی دیگر از مفسّران و مخصوصاً نویسنده تفسیر «أطیب البیان» با استفاده از روایات متعدّد و مستند نقل می کنند که این آیه درباره ی «ماریه قبطیه» (یکی دیگر از همسران رسول خدا) است، که خداوند به او فرزندی به نام «ابراهیم» داد ولی پس از ۱۸ ماه از دنیا رفت.

عایشه و حفصه گفتند: ای رسول خدا! چرا گریه می کنی؟ ابراهیم فرزند تو نبود، بلکه شخص دیگری غیر از تو با ماریه همبستر شده و ابراهیم متولد شده است. خلیفه اول و دوم

ص: ۱۵۲

نیز سخن دخترانشان را تأیید کردند و اینجا بود که این آیه نازل شد.

علامه جعفر مرتضی در کتاب گرانقدرش (حدیث الافک) می گوید: شأن نزول آیه درباره ی ماریه ی قبطیه است. و اصل ماجرا تهمتی ناروا بود، زیرا مردی که به همبستر شدن با ماریه متهم شده بود هیچ گونه آلت مردی نداشت، و این زمانی روشن شد که پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) حضرت علی (علیه السلام) را برای تحقیق به سوی آن مرد فرستاد، او با دیدن علی (علیه السلام) فرار کرد و بالای درختی رفت. همین که روی درخت، جان خود را در خطر دید پایین آمد و در آن حال لباسش کنار رفت و بدنش نمایان شد و روشن شد که او آلت مردی ندارد. علی (علیه السلام) ماجرا را به پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) گفت و در اینجا بود که این آیه نازل شد و عایشه، حفصه و شیخین شرمنده شدند و پاکدامنی آن بانوی محترمه ثابت شد.

گفتنی است که در مورد هر دو شأن نزول سؤالاتی مطرح است ولی هدف ما در این تفسیر، پیام گیری از متن آیات است و درباره ی شأن نزولها بحث گسترده ای نداریم.

□
در گناه افک چندین گناه نهفته است: دروغ، سوء ظن به مؤمن، ایذاء مؤمن، قذف، اهانت، آزردن پیامبر (صلوات الله علیه)، تضعیف خاندان رسالت و شایعه پردازی.

پیام ها

□ □
۱ برخی از اصحاب رسول الله (صلوات الله علیه) عادل نبودند. «جَاؤُ بِالْأَفْكِ» ۲ گاهی شایعه سازان، با سازماندهی قبلی و قصد توطئه، شایعه را القا می کنند.

«عُصْبَةُ»

(«عُصْبَةُ» یعنی گروه متشکل و متعصبی که هدفی را دنبال می کند) ۳ شایعه سازان در میان خود شما هستند. «مِنْكُمْ» ۴ گاهی در پیش آمدها و تهمت های ناروا منافی وجود دارد. (مانند روشن شدن چهره ی مخالفان، پیدا شدن هوشیاری، امدادهای الهی برای مظلوم) «لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ» ۵ امید دادن به خودی ها در برابر توطئه و تهمت بدخواهان لازم است. «بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ» ۶ کیفرهای الهی، عادلانه و متناسب با اعمال ماست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ»

ص: ۱۵۳

۷ در گناهان دسته جمعی، هر یک از شرکا به مقدار سهم خود مجرم است.

«لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ»

۸ انسان زمانی مجرم و مقصّر است که با علم و قصد گناه کند. «اَكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ» ۹ پیامد گناه هر کس گریبان گیر خود اوست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ» ۱۰ مجازات کسی که مسئولیت و نقش اصلی را دارد بزرگ تر است. «وَ الَّذِي تَوَلَّى كَيْبَهُ ... عَذَابٌ عَظِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۲]

اشاره

لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ (۱۲)

چرا زمانی که تهمت را شنیدید، مردان و زنان با ایمان نسبت به خویش گمان خوب نبردند و نگفتند که این تهمت بزرگ و آشکار است؟

نکته ها:

خداوند در این آیه، مسلمانان را به خاطر بدگمانی به همسر پیامبر و آسیب پذیری آنان در برابر شایعات، توبیخ می کند.

قرآن گاهی به جای کلمه ی «دیگران» کلمه ی «شما» را به کار برده است تا به مسلمانان بگوید همه ی شما یکی هستید. مثلاً به جای این که بگوید: به دیگران نیش و طعنه نزنید می فرماید: «لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) به خودتان نیش نزنید. و به جای این که بگوید: وقتی که وارد خانه ای شدید به دیگران سلام کنید، می فرماید: «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسَكُمْ» (۲) به خودتان سلام کنید.

در این آیه نیز به جای این که بگوید: به دیگران حسن ظن داشته باشید می فرماید:

«بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»

به خودتان حسن ظن داشته باشید.

ص: ۱۵۴

۱-۱. حجرات، ۱۱.

۲-۲. نور، ۶۱.

در قرآن کریم، کلمه ی «لَوْ لَا» در موارد متعددی برای انتقاد و توبیخ به کار رفته است که در این جا چند مورد را می آوریم:

۱ «لَوْ لَا يَنْهَاكُمُ الرَّبَّائِيُونَ» (۱) چرا علما نهی از منکر نمی کنند؟! ۲ «لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ» (۲) چرا هر شنیده ای را می پذیرید؟! ۳ «لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءٍ» (۳) چرا برای سخن ناروای خود چهار شاهد نمی آورند؟! ۴ «لَوْ لَا تَسْتَعْفِفُونَ» (۴) چرا از خدا آمرزش نمی خواهید؟! ۵ «فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْبَابِنَا تَضَرَّعُوا» (۵) چرا زمانی که عذاب ما به آنان رسید، تضرع نکردند؟! ۶ «فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ» (۶) چرا شکر گزار نیستید؟! ۷ «فَلَوْ لَا تَصِدَّقُونَ» (۷) چرا تصدیق نمی کنید؟! ۸ «فَلَوْ لَا تَذَكَّرُونَ» (۸) چرا عبرت نمی گیرید؟! ۹ «فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» (۹) چرا از هر فرقه ای دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین آگاهی پیدا کنند؟

پیام ها

۱ دامن زدن به شایعه و پخش آن، ممنوع است. («لَوْ لَا» نشانه ی توبیخ از سوء ظن و پخش شایعات است) ۲ در جامعه ی اسلامی باید روحیه ی حسن ظن حاکم باشد. «ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا» (حسن ظن، یکی از آثار ایمان است).

۳ همه ی مردم در برابر آبروی یک «فرد» مسئولند. «الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ» ۴ بنی آدم اعضای یکدیگرند. تهمت به هر عضوی از جامعه ی اسلامی، همانند تهمت به دیگر اعضاست. «بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»

ص: ۱۵۵

۱-۱. مائده، ۶۳.

۲-۲. نور، ۱۲.

۳-۳. نور، ۱۳.

۴-۴. نمل، ۴۶.

۵-۵. انعام، ۴۳.

۶-۶. واقعه، ۷۰.

۷-۷. واقعه، ۵۷.

۸-۸. واقعه، ۶۲.

۹-۹. توبه، ۱۲۲.

۵ اصل اولیه در عمل مسلمان، صحت است، مگر جرم او با دلیل ثابت شود.

ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»

۶ حفظ حریم پیامبر (صلوات الله علیه) و خانواده اش بر هر مؤمنی واجب است.

«لَوْ لَا

... قَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ» ۷ در برابر شنیده های ناروا در مورد مؤمنان، سکوت ممنوع است. «لَوْ لَا ... قَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۳]

اشاره

لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ (۱۳)

چرا چهار شاهد بر صحت آن تهمت نیاوردند؟ پس چون گواهان لازم را نیاوردند، آنان نزد خدا همان دروغگویانند.

پیام ها

۱ جامعه ی ساده دل، زودباور و یاوه گو، توییح می شود. «لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ» ۲ اتهام زنا اگر ثابت نشود، نسبت دهنده ی آن دروغگو است. «هُمُ الْكَاذِبُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۴]

اشاره

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۴)

و اگر فضل و رحمت الهی در دنیا و آخرت بر شما نبود، به سزای آن سخنان که می گفتید، قطعاً عذابی بزرگ به شما می رسید.

نکته ها:

کلمه ی «أَفَضْتُمْ» از «افاضه» در موردی به کار می رود که در مسئله ای بسیار گفتگو شود و همه را به خود مشغول سازد و این نشان می دهد که تهمت به همسر پیامبر مسئله ی روز شده و همه در آن غرق و به آن مشغول بودند.

۱ انسان خوش باور و بی مبالا در معرض پذیرش تهمت ها، توطئه ها و عذابی سخت است. «وَلَوْ لَا... لَمَسَّكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»
۲ امت اسلامی تحت حمایت و لطف خداست. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ...»

۳ هیچ کس از خدا طلبی ندارد. رحمت و لطف او از فضل اوست نه از استحقاق ما. «فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ» ۴ شایعات به منزله ی گردابی است که برخی در آن غرق می شوند. «أَفْضَتْكُمْ فِيهِ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۵]

اشاره

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسِنَّةِ وَتَقُولُونَ بِالْأَفْوَهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ (۱۵)

آن گاه که از زبان یکدیگر (تهمت را) می گرفتید و با آنکه علم نداشتید دهان به دهان می گفتید و این را ساده و کوچک می پنداشتید در حالی که آن نزد خدا بزرگ است.

نکته ها:

زبان، تنها عضوی است که در طول عمر انسان، از حرف زدن، نه درد می گیرد و نه خسته می شود. شکل و اندازه ی آن کوچک امیا جرم و گناه آن بزرگ است. چه بسیارند انسان های کافری که با گفتن یک جمله (شهادت به یگانگی خداوند) مسلمان و پاک می شوند و یا مسلمانانی که با گفتن کفر به خدا، یا انکار احکام دین، کافر و نجس می شوند. زبان از یک سو می تواند با راستگویی، ذکر و دعا و نصیحت دیگران، صفا بیافریند و از سوی دیگر قادر است با نیش زدن به این و آن، کدورت ایجاد کند. زبان کلید عقل و چراغ علم و ساده ترین و ارزان ترین وسیله ی انتقال تمام علوم و تجربیات است.

علمای اخلاق درباره ی زبان کتابها و مطالب بسیاری نوشته اند.

پیام ها

۱ پذیرش آنچه بر سر زبان هاست، بدون تحقیق محکوم است. «تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسِنَّةِ»

۲ سخن باید بر اساس علم باشد. «تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ» ۳ آبروی مردم را ساده ننگریم. «وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا» ۴ نقلی تهمت ها و شایعات از گناهان کبیره است. «وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» ۵ کوچکی یا بزرگی گناه را باید خداوند تعین کند. «عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» ۶ همه ی اصحاب پیامبر اکرم عادل نبودند، بلکه گروهی از آنان مرتکب گناه بزرگ (تهمت به همسر پیامبر) شدند. «تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ... وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» ۷ همه ی محاسبات انسان واقع بینانه نیست. «تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۶]

اشاره

وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ (۱۶)

چرا هنگامی که (آن تهمت را) شنیدید، نگفتید: ما را نرسد که در این تهمت بی دلیل (از پیش خود) حرفی بزنیم (پروردگارا) تو منزهی، این بهتانی بزرگ است.

نکته ها:

بزرگی و کوچکی گناه، گاهی به خاطر متعلقات و آثار آن است و گاهی به خاطر انجام دهنده ی آن.

در سه آیه پی در پی کلمه ی عظیم آمده است؛ یک بار «عَذَابٌ عَظِيمٌ» و دو بار (با دو بیان) «بُهْتَانٌ عَظِيمٌ» تا بگوید گناه بزرگ کیفر بزرگ دارد.

سخن ناروا نسبت به مردم سبب بُهت آنان می شود، لذا به آن «بُهْتَانٌ» گفته می شود.

پیام ها

۱ نهی از منکر واجب است. «وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ» (سخن گفتن برای دفاع از آبروی مسلمان واجب است) ۲ انسان در برابر شنیده ها، مسئول است. «لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ» ۳ هنگام برخورد با مسائل مهم سبحان الله بگویید. «سُبْحَانَكَ»

ص: ۱۵۸

۴ تمام دنیا متاع قلیل است، ولی بهتان به مسلمان نزد خداوند عظیم است. «بُهْتَانٌ عَظِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷) وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۸)

خداوند شما را موعظه می کند که اگر ایمان دارید هرگز امثال این تهمت ها را تکرار نکنید.

خداوند برای شما آیات خود را بیان می کند و او دانا و حکیم است.

پیام ها

۱ مردم به موعظه نیاز دارند. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ» ۲ واعظ اصلی خداست. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ» ۳ ایمان شرط تأثیر موعظه است. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۴ موعظه باید در مسیر حفظ آبروی مردم و جلوگیری از سوء ظن باشد. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ» ۵ دامن زدن به سوء ظن و افترا، سبب محو ایمان است. «يَعِظُكُمُ ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۶ پشیمانی کافی نیست، گناه را هم نباید تکرار کرد. «تَعُودُوا لِمِثْلِهِ» ۷ تکرار نکردن تخلف، نشانه ی ایمان است. «تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۸ تهمت نزید و عمل مسلمان را حمل بر صحت کنید. «أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ» ۹ گناهکاران را به توبه از گناه موعظه کنید. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ» ۱۰ سرچشمه دستورات اسلام، علم و حکمت الهی است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» ۱۱ مقتضای علم و حکمت الهی بیان آیات برای مردم و رها نکردن آنهاست.

«وَيُبَيِّنُ اللَّهُ

... عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

ص: ۱۵۹

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۱۹)

همانا برای کسانی که دوست دارند زشتی ها درباره ی اهل ایمان شایع گردد، در دنیا و آخرت عذاب دردناکی است، و خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

علاقه به اشاعه ی فحشا، گاهی با زبان و قلم است و گاهی با ایجاد مراکز فحشا و تشویق دیگران به گناه و قرار دادن امکانات گناه در اختیار آنان.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: کسی که آن چه را درباره ی مؤمنی ببیند یا بشنود، برای دیگران بازگو کند، جزء مصادیق این آیه است. (۱)

در حدیث می خوانیم: کسی که کار زشتی را شایع کند مانند کسی است که آن را مرتکب شده است. (۲)

پیام ها

۱ ما در برابر علاقه های قلبی خود مسئولیم. «يُحِبُّونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ» ۲ علاقه به گناه، مقدمه ی گناه است. در راه نهی از منکر، علاقه به منکر را محو کنیم. «يُحِبُّونَ» ...

۳ در میان گناهان، تنها گناهی که حتی دوست داشتن آن، گناه کبیره است، تهمت است. «يُحِبُّونَ ... عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ علاقه به ریختن آبروی دیگران، در همین دنیا کیفر دارد. «فِي الدُّنْيَا» ۵ کسانی که دنبال بی آبرو کردن دیگران هستند، نظام اسلامی باید آنها را تنبیه کند. «عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا» ۶ ما عمق فاجعه ی تهمت را نمی دانیم. «وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۱۶۰

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۷ چه بسا سرچشمه‌ی برخی از عذاب‌های دنیوی که نصیب ما می‌شود، علاقه‌ی ما به بی‌آبرو کردن دیگران است. «وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» اگر علاقه به شیوع فحشا این همه خطر دارد، خود اشاعه‌ی فحشا چه کیفی خواهد داشت؟ «يُحِبُّونَ» ...

[سوره النور (۲۴): آیات ۲۰ تا ۲۱]

اشاره

وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَوْفٌ رَحِيمٌ (۲۰) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۱)

و اگر فضل و رحمت الهی بر شما نبود و این که خداوند رئوف و مهربان است (شما را سخت کیفر می‌داد).

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! گام‌های شیطان را پیروی نکنید و هر کس پیرو گام‌های شیطان شود پس به درستی که او به فحشا و منکر فرمان می‌دهد و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، هرگز هیچ‌یک از شما پاک نمی‌شد ولی خداوند هر کس را بخواهد پاک می‌سازد و خداوند شنوا و داناست.

نکته‌ها:

در آیات ۱۴، ۲۰ و ۲۱ سه بار سخن از فضل و رحمت خداوند آمده است تا بگوید اگر فضل او نبود، وضع شما چگونه بود! «خُطُواتِ» جمع «خطوه» به معنای گام است و قرآن در مسئله‌ی شهوت، تغذیه و تهمت، کلمه‌ی «خُطُواتِ الشَّيْطَانِ» را به کار برده است تا بگوید شیطان گام به گام انسان را به بعضی گناهان وادار می‌کند.

در قرآن چند مرتبه از «خُطُواتِ الشَّيْطَانِ» سخن به میان آمده است؛ در مورد اتحاد و

وحدت کلمه داشتن می فرماید: «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَإِفَّةٍ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ» (۱) و در مصرف غذا می فرماید: «كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ» (۲) از چیزهای حلال و دلپسند بخورید و مواظب گام های شیطان باشید و از آن پیروی نکنید. و در این آیه نیز پیرامون اشاعه ی فحشا نسبت به مؤمنین می فرماید: از گام های شیطان پیروی نکنید.

نمونه پیروی از گام های شیطان عبارت است از: دوستی با افراد فاسد، بعد شرکت در مجالس آنان، سپس فکر گناه، بعد ارتکاب گناهان کوچک، پس از آن گناهان بزرگ و در پایان قساوت قلب و بدعاقبتی و پایانی شوم.

پیام ها

۱ به ایمان خود تکیه نکنیم، توجه به هشدارهای پی در پی لازم است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا» ۲ شیطان برای گمراه کردن مؤمنان، بیش از دیگران تلاش می کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ» ۳ سیاست شیطان نفوذ تدریجی و گام به گام است. «خُطُوَاتِ» (از همان گام اول مواظب باشیم).

۴ انسان به ناچار باید راهی را طی کند و گامی را بردارد، مهم انتخاب راه مستقیم و دوری از گام های شیطان است. «خُطُوَاتِ»
۵ اشاعه ی فحشا، از گام های شیطانی است. (با توجه به آیه قبل) ۶ با مردم مستدل سخن بگوییم، خداوند می فرماید: از شیطان پیروی نکنید، (دلیل آن را نیز ذکر می کند:): زیرا او به گناه فرمان می دهد. «فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» ...

۷ شیطان به کسی فرمان می دهد که اهل پیروی از او باشد. «وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ ... فَإِنَّهُ يَأْمُرُ» ...

ص: ۱۶۲

۱-۱. بقره، ۲۰۸.

۲-۲. بقره، ۱۶۸.

۸ کار شیطان، با اثر نماز در تضاد است. شیطان به انسان دستور گناه می دهد.

﴿فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾

اما نماز انسان را از گناه باز می دارد. «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» ... (۱)

۹ تزکیه، بدون توفیق الهی امکان ندارد. «وَلَوْ لَا ... مَا زَكَّيْنَا ...»

۱۰ انسان در هر لحظه به لطف خداوند نیاز دارد. (تکرار جمله «لَوْ لَا فَضَّلُ اللَّهُ» در این آیه و آیات قبل) ۱۱ در مسیر انسان، فریب و فحشا وجود دارد، ولی راه توبه و نجات نیز باز است. «وَلَوْ لَا فَضَّلُ اللَّهُ» ۱۲ حتی اولیای خدا به توفیق الهی نیاز دارند. «مَا زَكَّيْنَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ» ۱۳ خداوند حکیم، به مقدار آمادگی و لیاقت و ظرفیت افراد خیر و سعادت نازل می کند. «مَنْ يَشَاءُ» ۱۴ علم به اینکه خداوند همه چیز را می بیند و می شنود، بهترین عامل بازدارنده از فحشا و منکرات است. «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۲]

اشاره

﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِيُغْفُوا وَ لِيُغْفُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۲)﴾

صاحبان مال و وسعت از شما نباید سوگند بخورند که به نزدیکان و مستمندان و مهاجران در راه خدا چیزی ندهند، بلکه باید عفو و گذشت نمایند و از آنان در گذرند. آیا دوست ندارید که خداوند شما را ببخشد؟ و خداوند آمرزنده و مهربان است.

ص: ۱۶۳

کلمه ی «يَأْتِلِ» از ریشه ی «الو» به معنای کوتاهی کردن و یا از ریشه ی «الی» به معنای سوگند یاد کردن است. همانند «ایلاء» در مباحث فقهی. (۱) «عفو» به معنای بخشیدن است و «صفح» به معنای نادیده گرفتن که مرحله ی بالاتر از عفو است. بعضی گفته اند که «صفح» آن عفوی است که در آن ملامت نباشد.

در آیات قبل از کسانی که تهمت زدند به شدت انتقاد شد، بعضی از اصحاب سوگند یاد کردند که به این افراد تهمت زن هرگز انفاق نکنند، این آیه می فرماید: بخاطر لغزشهای قبل، محرومان را بی نصیب نگذارید. (شان نزول)

پیام ها

۱ مرفهین در برابر محرومان مسئول هستند. «وَلَا يَأْتِلِ» ...

۲ مهم تر از انفاق، استمرار آن و خسته نشدن از آن و کوتاهی نکردن در آن است.

«وَلَا يَأْتِلِ»

۳ در کمک، هم از وسعت مالی و هم از امکانات دیگر خود استفاده کنید. «أُولُوا الْفَضْلِ ... وَالسَّعْيِ» ۴ در کمک کردن، بستگان اولویت دارند. «أُولَى الْقُرْبَى» ۵ در پیمودن مراحل تکامل، بلند همت باشید و به حد اقل رشد اکتفاء نکنید. ابتدا کلمه ی «عفو» آمده، بعد مرحله ی بالاتر «صفح» آمده است. «وَلْيُغْفُوا وَ لِيُصْفَحُوا» ۶ کسی که دیگران را ببخشد به بخشش الهی نزدیکتر است. (عفو و گذشت وسیله ی جلب مغفرت الهی است) «أَلَا تَحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ» ۷ هدف از عفو و گذشت کسب مغفرت خدا باشد نه چیز دیگر. «أَلَا تَحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ» ۸ در شیوه ی تبلیغ، از احساسات و عواطف مردم کمک بگیریم. «أَلَا تَحِبُّونَ»

ص: ۱۶۴

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۳]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۲۳)

همانا کسانی که به زنان پاکدامن و بی خبر (از هر گونه آلودگی) و با ایمان نسبت بد می دهند، در دنیا و آخرت از رحمت الهی دورند و برایشان عذاب بزرگی است.

نکته ها:

با اینکه در قرآن گروه های کافران، پیمان شکنان، قاتلان، طرفداران طاغوت، منافقان، مفسدان، مشرکان، مستکبران، ظالمان، کتمان کنندگان حق و دروغگویان مورد لعنت قرار گرفته اند ولی لعنت دنیا و آخرت همراه با عذاب عظیم تنها مخصوص کسانی است که آبروی افراد پاک را می برند.

امام صادق (علیه السلام) این آیه را گواه بر آن دانستند که نسبت ناروا به زنان پاکدامن و عفیف از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها

۱ آسیب پذیری زن بیشتر است، باید به افراد آسیب رسان هشدار داد. «يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ» ۲ کسی که پاک تر است تهمت به او خطرناکتر است. «الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» ۳ بی خبری از فساد و مراکز فساد و افراد فاسد، برای زن ارزش است. «الْغَافِلَاتِ» ۴ تهمت، علاوه بر عذاب آخرت در دنیا نیز کیفر دارد. «لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا» (لعنت در دنیا، با اجرای حد و ردّ گواهی او به عنوان فاسق است). ۵ حمایت از حقوق زن، از برنامه های قرآنی است. «يَزْمُونَ ... لُعُنُوا»

ص: ۱۶۵

اشاره

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۴)

روزی که زبان ها و دست ها و پاهایشان علیه آنان به آنچه انجام داده اند گواهی می دهند.

نکته ها:

مسأله ی گواهی دادن اعضای بدن بارها در قرآن مطرح شده است. در سوره ی فصّلت می خوانیم: «حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سِيَئَتُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱) هنگامی که به دوزخ رسند، گوش و چشم و پوست بدن آنان به گناهانی که انجام داده اند، گواهی دهند. و در سوره ی یس می خوانیم: «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۲) در آن روز بر دهان کافران مهر خموشی زنیم و دست هایشان با ما سخن گویند و پاهایشان به آنچه کرده اند گواهی دهند.

چون در شهادت باید علیه دیگری گواهی داد، پس معلوم می شود جوهر و شخصیت انسان غیر از اعضای اوست که علیه او شهادت می دهند. زیرا شاهد و مشهود باید از هم جدا باشند.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: این گواهی اعضای بدن علیه مؤمن نیست، بلکه علیه کسی است که عذاب او حتمی شده باشد. (۳)

پیام ها

۱ در قیامت، تهمت زندگان به زنان پاکدامن محکوم خواهند شد. «يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ... تَشْهَدُ» ...

۲ در دادگاه قیامت، انسان مالک اعضای خود نیست. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ» ۳ گواهی دادن، به علم و شعور و حافظه و صداقت نیاز دارد بنا بر این اعضای بدن از این مزایا برخوردارند، گرچه ما نفهمیم. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ» ۴ در قیامت بر تمامی گفتار و رفتار گواهی می شود. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

ص: ۱۶۶

۱-۱. فصلت، ۲۰.

۲-۲. یس، ۶۵.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۲.

اشاره

يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ (۲۵)

در آن روز، خداوند جزای حق آنان را بی کم و کاست خواهد داد و آنان خواهند دانست که خداوند همان حقیقت آشکار است.

نکته ها:

کلمه ی «دین» در آیه، یا به معنای جزاست و یا به معنای شریعت. بنا بر این معنای آیه یا آن است که در قیامت خداوند جزای مردم را کاملاً می دهد و یا آنکه شریعت حقّه در آن روز عرضه خواهد شد و همه ی مکتب سازان خیالی خواهند فهمید که خداوند همان معبود واقعی بر حق و روشن است. (۱)

در دنیا بخاطر محدودیت هایی که هست کیفر کامل داده نمی شود. مثلاً اگر خلبانی شهری را بمباران کرد و هزاران نفر را کشت، ما در دنیا چگونه او را کیفر کنیم، اما در قیامت محدودیت نیست و مجرم بارها در دوزخ سوخته و دوباره زنده می شود.

پیام ها

۱ تنها در قیامت است که کیفرها بطور کامل داده می شود. «يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ» ۲ کیفرهای الهی در قیامت بر اساس شهادت و گواهی و حق است. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ ...»

يُوفِّيهِمُ اللَّهُ

۳ خداوند از کیفر و پاداش کسی نمی کاهد. «يُوفِّيهِمُ» ۴ در قیامت، وقتی پرده های غفلت، غرور، جهل، تبلیغات کاذب و هوسها کنار می روند، مردم حقیقت را می فهمند. «وَيَعْلَمُونَ»

ص: ۱۶۷

اشاره

الْخَيْثَاتُ لِلْخَيْثِثِ وَالْخَيْثُونَ لِلْخَيْثِثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۲۶)

زنان پلید سزاوار مردان پلیدند و مردان پلید سزاوار زنان پلید، زنان پاک برای مردان پاکند و مردان پاک برای زنان پاک. آنان از آنچه درباره شان می گویند منزهند و برای آنان مغفرت و روزی نیکویی است.

نکته ها:

این آیه یک اصل کلی را مطرح می کند و معنایش این نیست که اگر مردی یا زنی خوب بود حتماً همسرش نیز خوب و مشمول مغفرت و رزق کریم و اهل بهشت است. زیرا قرآن ملاک را ایمان و تقوا و عمل صالح می داند و لذا با اینکه حضرت نوح و لوط طیب بودند همسرانشان از خبیثات و دوزخی اند.

کلمه ی «طیب» به معنای دلپسند و مطلوب است و در قرآن در توصیف مال، ذریه، فرزند، کلام، شهر، همسر، غذا و رزق، باد، مسکن، فرشته، درخت و تحیّات آمده است و در مقابل آن کلمه ی «خبیث» است که آن هم برای مال، انسان، همسر، سخن، عمل و شجره به عنوان وصف مطرح شده است.

این آیه را چند نوع می توان معنا کرد:

الف: با توجه به آیات قبل که درباره ی تهمت به زنان پاکدامن و ماجرای افک بود و با توجه به جمله ی: «مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ» معنای آیه آن است که کلمات خبیث مثل تهمت و افترا، شایسته افراد خبیث و سخنان پاک شایسته ی افراد پاک است.

ب: ممکن است مراد آیه بیان یک حکم شرعی باشد که ازدواج پاکان با ناپاکان ممنوع است.

نظیر آیه اول همین سوره که می فرمود: «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً» مرد زناکار جز زن زناکار را به همسری نگیرد، همان گونه که در روایتی امام باقر (علیه السلام) این معنا را تأیید می کند. (۱)

ص: ۱۶۸

ب: ممکن است مراد آیه همسویی فکری، عقیدتی، اخلاقی و به اصطلاح هم شأن و هم کفو بودن در انتخاب همسر باشد. یعنی هر کس بطور طبیعی به سراغ همفکر خود می رود. ذره ای که در همه ارض و سماست در قرآن برای رزق اوصافی ذکر شده است از جمله:

«رِزْقًا حَسَنًا» (۱)، «رِزْقٌ كَرِيمٌ» (۲)، «رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا» (۳)، «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۴)، «يُؤْتِيهِمْ مِنْ رِزْقِهِمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۵)

پیام ها

۱ طبع افراد پلید آن است که به سراغ پلیدی ها می روند بر عکس افراد خوب که به سراغ خوبی ها می روند. «الْخَيْثَاتُ لِلْخَيْثِينَ ... الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» ۲ استفاده از نعمت ها و طیبیات، حق اهل ایمان است. «وَ الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» ۳ سالم ماندن نسل های پاک، از برنامه های قرآن است. «وَ الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» ۴ حمایت از پاکدامن ها لازم است. «أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ» ۵ معنویات بر مادیات مقدم است. (در قرآن هر جا جمله ی «رِزْقٌ كَرِيمٌ» آمده، قبلش جمله ی «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» آمده است.)

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَ تَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۲۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خانه هایی که منزل شما نیست پیش از آنکه اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام کنید، وارد نشوید. این دستور به نفع شماست شاید پند گیرید.

ص: ۱۶۹

۱-۱. نحل، ۶۷.

۲-۲. انفال، ۴.

۳-۳. مائده، ۸۸.

۴-۴. طلاق، ۳.

۵-۵. غافر، ۴۰.

معنای «استیناس» اجازه خواستن و اعلام ورود است که به گفته ی روایات می تواند با ذکر خدا باشد و یا صدای پا و سلام کردن و امثال آن. (۱)

شخصی از پیامبر (صلوات الله علیه) پرسید آیا برای ورود به منزل مادرم اجازه بگیرم؟ فرمود:

بله، گفت: در خانه جز او کسی نیست و جز من خادمی ندارد! حضرت فرمود: آیا دوست داری مادرت را برهنه ببینی؟ گفت نه. فرمود: پس اجازه بگیر.

در روایتی دیگر آمده است که پیامبر (صلوات الله علیه) از ورود مردان به خانه زنانی که اولیای آنان حضور ندارند نهی فرمود. (۲)

در روایات می خوانیم: اجازه گرفتن سه مرتبه باشد تا اهل خانه فرصت جمع و جور کردن خود را داشته باشند. (البته اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران است، ولی انسان می تواند سرزده به خانه خود وارد شود.) و برای نجات غریق و مظلوم و مورد آتش سوزی، اجازه لازم نیست. (۳)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) هر گاه می خواست وارد منزلی شود، برای اجازه گرفتن، روبروی در خانه نمی ایستاد بلکه سمت راست یا چپ می ایستاد تا نگاه مبارکشان به داخل خانه نیفتد. (۴)

پیام ها

۱ اهل ایمان در هر کاری باید از وحی الهی دستور بگیرند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ امتیت و آزادی برای ساکنین خانه باید حفظ شود. «لَا تَدْخُلُوا» (وارد شدن به خانه دیگران به صورت سرزده، حرام است.) ۳ از مواضع تهمت دوری کنید. «لَا تَدْخُلُوا ... ذَلِكَ خَيْرٌ» ۴ باز بودن در خانه، دلیل جواز برای ورود نیست. «لَا تَدْخُلُوا» ۵ مالکیت افراد محترم است. «لَا تَدْخُلُوا»

ص: ۱۷۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴-۴. تفاسیر کبیر و فی ظلال.

۶ اولین برخوردها باید با محبت همراه باشد. «تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا» ۷ از هر کاری که در آن احتمال شکستن حریم حیا و حجاب است دوری کنید.

«تَسْتَأْنِسُوا»

۸ در ورود به خانه دیگران، تحمیل، تکلف و احساس سنگینی ممنوع است.

(کلمه «تَسْتَأْنِسُوا» به جای «تستأذنوا»، نشانه ی انس، صفا و صمیمیت است) ۹ وارد شونده باید سلام کند هر که باشد. «تُسَلِّمُوا عَلٰی أَهْلِهَا» آری، سلام کردن لازم نیست از کوچکترها به بزرگترها باشد.

۱۰ مراعات ادب و حقّ دیگران، سرچشمه ی سعادت بشر است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ» ۱۱ دستورات الهی را فراموش نکنیم و به یاد داشته باشیم. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ۱۲ آداب و اخلاق دینی، همان ندای فطرت است لکن فطرت بیدار و هشیار. «تَذَكَّرُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۸]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ إِرْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸)

پس اگر کسی را در خانه نیافتید، وارد آنجا نشوید تا آنکه (به نحوی) به شما اجازه ی ورود داده شود و اگر به شما گفته شد که برگردید، برگردید (و ناراحت نشوید) این برای پاک ماندن شما بهتر است و خداوند به عملکرد شما آگاه است.

پیام ها

۱ ورود به خانه دیگران با علم به نبود کسی در آنجا، حرام است. «فَلَا تَدْخُلُوهَا» ۲ ورود اجازه ی قطعی می خواهد، «حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ» ولی برگشتن نیاز به صراحت صاحبخانه ندارد، بلکه به مجرد پیدا شدن علائم نارضایتی بازگشتن لازم است. «قِيلَ» ۳ ورود به خانه مردم نیاز به اذن و اجازه دارد؛ خواه اذن دهنده صاحب خانه و مالک باشد، یا مقام مجاز دیگر نظیر حاکم اسلامی. (جمله «يُؤْذَنَ» مجهول آمده تا اصل اذن را ثابت کند و نامی از اذن دهنده نیامده است)

ص: ۱۷۱

۴ توقف در کنار خانه مردم ممنوع است. «ارْجِعُوا» ۵ نپذیرفتن مهمان ناخوانده جایز است. «ارْجِعُوا» ۶ عذر صاحب خانه را بپذیریم. «ارْجِعُوا» و خود را به صاحب خانه تحمیل نکنیم. «ارْجِعُوا فَارْجِعُوا» ۷ صفا، صمیمیت و نداشتن توقع بیجا، از برکات اخلاق اسلامی است. «ارْجِعُوا فَارْجِعُوا» ۸ راه خودسازی و تزکیه، عمل به آداب اسلامی و مراعات حقوق مردم است.

«ارْجِعُوا

أَرْجِعُوا لَكُمْ»

۹ گاهی رشد انسان به این است که سر او به سنگ بخورد. «ارْجِعُوا أَرْجِعُوا لَكُمْ» هر برگشتی شکست نیست. «أَرْجِعُوا لَكُمْ» ۱۰ ملاک در تنظیم روابط اجتماعی مردم، رشد و طهارت است. «أَرْجِعُوا لَكُمْ» (اوامر و نواهی خداوند کلید رشد و طهارت است). ۱۱ علم خداوند به عملکرد ما رمز تشویق و تهدید ماست. «بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۹]

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (۲۹)

بر شما گناهی نیست که به منازل غیر مسکونی که در آن متاعی دارید وارد شوید و خداوند به آنچه ظاهر و یا کتمان می کنید آگاه است.

نکته ها:

حساب مراکز عمومی که ساکنین خاصی ندارد، مثل هتل ها، کاروانسراها، فروشگاه ها و حمام ها که درب آنها به روی همه باز است و مردم از رفت و آمد به آنجا بهره مند می شوند، از حساب خانه های شخصی جداست و برای رفتن به آن مراکز اجازه گرفتن لازم نیست. (۱)

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر برهان.

۱ رفتن به مراکز عمومی بدون داشتن هدفی سودمند، برای ولگردی و پرسه زدن ممنوع است. «تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ» ۲ در ورود به مراکز عمومی، خدا را در نظر بگیریم و بدانیم خداوند افکار و رفتار ما را زیر نظر دارد. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۰]

اشاره

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أُنْبُسَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (۳۰)

به مردان مؤمن بگو: از بعضی نگاه های خود (نگاه های غیر مجاز) چشم پوشی کنند و دامن خود را حفظ نمایند. این برای پاکتر ماندن آنان بهتر است. خداوند به آنچه انجام می دهند آگاه است.

نکته ها:

اشاره

در شأن نزول این آیه می خوانیم: جوانی در بین راه، زنی را دید و به او چشم دوخت و دنبال او راه افتاد. طوری غرق نگاه بود که صورتش به دیوار برخورد کرد و مجروح شد، نزد پیامبر (صلوات الله علیه) آمد و ماجرای خود را نقل کرد. این آیه نازل شد. (۱)

روایاتی درباره ی نگاه:

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «لکم اول نظره الی المرأه فلا تتبعوها بنظره اخری و احذروا الفتنه» نگاه اول مانعی ندارد ولی ادامه ی نگاه اشکال دارد، زیرا سبب فتنه می شود. (۲)

در حدیثی می خوانیم: تمام چشم ها در قیامت گریان است مگر سه چشم: چشمی که از ترس خدا بگرید و چشمی که از گناه بسته شود و چشمی که در راه خدا بیدار بماند. (۳)

در «صحیح بخاری» می خوانیم که پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمودند: جلو راه مردم ننشینید. مردم گفتند: ما ناچاریم از نشستن. فرمود: پس حق آن را ادا کنید. پرسیدند حق آن چیست؟

١-١) .تفسير نمونه.

٢-٢) .تفسير كنز الدقائق.

٣-٣) .تفسير كنز الدقائق.

فرمود: «غض البصر و كف الاذى و رد السلام و الامر بالمعروف و النهی عن المنكر» ترك چشم چرانی و مردم آزاری، جواب دادن به سلام دیگران، امر به معروف و نهی از منکر.

حضرت عیسی (علیه السلام) فرمود: از نگاه به نامحرم بپرهیزید که بذر شهوت را در دل می نشاند و همین برای دچار شدن انسان به فتنه کافی است. (۱)

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «العین رائد القلب» چشم، دل را بدنبال خود می کشد.

«العین مصائد الشیطان» چشم، قلاب شیطان است. و چشم پوشی بهترین راه دوری از شهوات است. (۲)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: «النظر سهم مسموم من سهام ابلیس فمن تركها خوفا من الله اعطاه الله ايمانا يجد حلاوه في قلبه» (۳) نگاه بد تیری از تیرهای مسموم شیطان است که هر کس از ترس خدا چشم خود را فرو بندد خداوند به او ایمانی می دهد که از درون خویش شیرینی و مزه ی آن را احساس می کند.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: هر کس چشم خود را از حرام پر کند، در قیامت چشم او از آتش پر خواهد شد مگر اینکه توبه کند. (۴)

امام صادق (علیه السلام) درباره ی نگاه مجاز به زن نامحرم فرمود: «الوجه و الكفين و القدمين» یعنی نگاه به صورت و کف دست ها و روی پاها جایز است، (لکن بدون شهوت). (۵)

پیام ها

۱ لازمه ی ایمان حفظ نگاه از حرام است. «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ ... يَعْضُوا» ...

۲ جاذبه های غریزی را باید کنترل کرد. «يَعْضُوا» ۳ گناه را از سر چشمه جلوگیری کنیم و تقوا را از چشم شروع کنیم. «مِنْ أَبْصَارِهِمْ» ۴ چشم پاک مقدمه ی پاکدامنی است. «يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» ۵ پوشش، برای مردان نیز واجب است. «يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» ۶ چشم چرانی و بی عفتی مانع رشد معنوی انسان است. «يَعْضُوا يَحْفَظُوا- أَزْكَى»

ص: ۱۷۴

۱-۱. تفسیر روح البیان.

۲-۲. غرر الحکم.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۴، ص ۳۸.

۴-۴. بحار، ۷۶، ص ۳۳۶.

۵-۵. تفسیر کنز الدقائق.

۷ چشم چرانی، در محضر خداست. (در محضر خدا معصیت نکنیم) «يَغُضُّوا...»

إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۱]

اشاره

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳۱)

و به زنان با ایمان بگو: از بعضی نگاه های خود (نگاه های غیر مجاز) چشم پوشی کنند و دامن های خود را حفظ نمایند و جز آنچه (به طور طبیعی) ظاهر است، زینت های خود را آشکار نکنند و باید روسری خود را بر گردن خود بیفکنند (تا علاوه بر سر، گردن و سینه ی آنان نیز پوشیده باشد) و زینت خود را ظاهر نکنند جز برای شوهر خود، یا پدر خود یا پدرشوهر خود، یا پسر خود، یا پسر شوهر خود (که از همسر دیگر است) یا برادر خود، یا پسر برادر خود، یا پسر خواهر خود، یا زنان (هم کیش) خود، یا آنچه را مالک شده اند (از کنیز و برده)، یا مردان خدمتگزار که تمایل جنسی ندارند، یا کودکانی که (به سن تمیز نرسیده و) بر امور جنسی زنان آگاه نیستند. و نیز پای خود را به گونه ای به زمین نزنند که آنچه از زیور مخفی دارند آشکار شود. ای مؤمنان! همگی به سوی خدا باز گردید و به درگاه خدا توبه کنید تا رستگار شوید.

ص: ۱۷۵

با اینکه خداوند در قرآن به عدد رکعت های نماز و طواف اشاره نکرده و بیان مقدار و نصاب زکات و بسیاری از مسائل دیگر را به عهده ی پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) گزارده، ولی در مسائل خانوادگی و تربیتی و مفاصد اخلاقی به ریزترین مسائل پرداخته است.

خداوند در این آیه بیست و پنج مرتبه با آوردن ضمیر مونث به زنان توجه کرده است. (۱)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از آیه ی «يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» آن است که حتی زنان به عورت زنان نگاه نکنند و عورت خود را از نگاه دیگران حفظ نمایند. (۲)

کلمه «الْبَارِبَةِ» به معنای حاجت و نیاز است. مراد از «أُولَى الْأَرْبَةِ» خدمتگزاران و ملازمانی هستند که تمایل به همسر ندارند. (۳)

پیامبر (صلوات الله علیه) در تفسیر جمله ی «إِلَّا لِيُعَوَّلَ عَلَيْهِنَّ» فرمود: خداوند آن دسته از زنان را که صورت و موی خود را برای شوهر آرایش نکنند و یا تقاضای شوهر را نپذیرند، لعنت کرده است. (۴)

توبه، گاهی پشیمانی از یک گناه فردی و گاهی برای تغییر دادن یک فرهنگ فاسد عمومی است، که آیه ظاهراً درباره ی نوع دوم است. زیرا در جاهلیت گردن و سینه ی زنان باز بود. (۵)

حفظ حجاب و ترک جلوه گری ثمرات بسیاری دارد که برخی از آنها عبارت است از:

آرامش روحی، استحکام پیوند خانواده، حفظ نسل، جلوگیری از سوء قصد و تجاوز، پیشگیری از امراض مقاربتی و روانی، پائین آمدن آمار طلاق، خودکشی، فرزندان نامشروع و سقط جنین، از بین رفتن رقابت های منفی، حفظ شخصیت و انسانیت زن، و نجات او از چشم ها و دل های هوسبازی که امروز دنیای غرب و شرق را در لجن فرو برده است.

«خمر» جمع «خمار» یعنی روسری و «جیوب» جمع «جیب» به معنای گردن و سینه است.

پیام ها

۱ در لزوم عفت و پاکدامنی و ترک نگاه حرام بین زن و مرد، فرقی نیست.

ص: ۱۷۶

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۲۳.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

يَغُضُّوا

يَغُضُّنَّ

يَحْفَظُوا

يَحْفَظْنَ

۲ جلوه گری زنان، در جامعه ممنوع است. «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» ۳ ظاهر بودن قسمت هایی از بدن که به طور طبیعی پیداست، (صورت، دست یا پا) مانعی ندارد. «إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» ۴ در میان انواع پوشش ها، نام مقنعه و روسری بزرگ آمده و این دلیل بر اهمیت حجاب است. «بِخُمْرِهِنَّ» ۵ در قانون گزاری باید به ضرورت ها، واقعیت ها و نیازها توجه شود. (اگر پوشاندن آن قسمت از بدن که خود به خود آشکار است، واجب می شود، زندگی برای عموم زنان مشکل بود) «إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» ۶ اسلام به نیازهای فطری و غریزی بشر پاسخ مثبت می دهد. «إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» ۷ از بردگان و غلامان و افراد ملازمی که نیازی به همسر ندارند، ستر و پوشاندن واجب نیست. «أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْأَرْبَابَةِ» ۸ هر گونه راه رفتنی که سبب آشکار شدن زیورهای مخفی زن شود ممنوع است. «وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ» ۹ زن، حق مالکیت دارد. «مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ» ۱۰ زن، زینت خود را تنها به زنان مسلمان می تواند نشان دهد و نزد زنان کفار باید خود را بپوشاند. «نِسَائِهِنَّ» یعنی زنان خودی و مسلمان نه بیگانه.

۱۱ پوشش زن با تمایلات جنسی مردان نامحرم کاملاً ارتباط دارد، برای «غَيْرِ أُولِي الْأَرْبَابَةِ» که میلی به همسر ندارد پوشش لازم نیست.

۱۲ حجاب و پوشش، واجب است، «وَلِيَضْرِبْنَ بِخُمْرِهِنَّ» و هرکاری که زینت زن را آشکار کند یا دیگران را از آن آگاه کند ممنوع است. «لِيُعْلَمَ مَا يَخْفَى مِنْ زِينَتِهِنَّ» ۱۳ مقدار واجب برای پوشش سر و صورت، انداختن روسری و مقنعه ای است که گردن و سینه را بپوشاند. «بِخُمْرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ» ۱۴ با حفظ حجاب، حضور زن در جامعه مانعی ندارد. «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» همان

گونه که شرکت زن در نماز جماعت بلامانع است. «وَ اَرْكَعِي مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ» (۱) ۱۵ همه مردم نسبت به مسأله نگاه و حجاب مسئولند و برای نگاه های حرام خود باید توبه کنند. «تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا اَيُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ» ۱۶ مقتضای ایمان، توبه به درگاه خداوند است. «تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا اَيُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ» ۱۷ توبه، هم واجب است و هم کلید رستگاری است. «تُوبُوا ... تَفْلِحُوْنَ» ۱۸ راه رستگاری، بازگشت از مسیرهای انحرافی به راه خداست. «تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ ... تَفْلِحُوْنَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۲]

اشاره

وَ اَنْكِحُوا الْاَيَامِي مِّنْكُمْ وَ الصّٰلِحِيْنَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَ اِمَائِكُمْ اِنْ يَكُونُوْا فُقَرَاءَ يُغْنِيْهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ (۳۲)

پسران و دختران بی همسر و غلامان و کنیزان شایسته ی (ازدواج) خود را همسر دهید. (و از فقر نترسید که) اگر تنگدست باشند، خداوند از فضل خود بی نیازشان می گرداند. خداوند، گشایشگر دانا است. (او از فقر و نیاز شما آگاه است و بر کفایت شما وعده داده است و در عمل به وعده اش قدرت دارد)

نکته ها:

«ایامی» جمع «ایم»، یعنی کسی که همسر ندارد، خواه مرد باشد یا زن، باکره باشد یا بیوه.

بهترین واسطه گری ها، شفاعت و واسطه گری در امر ازدواج است. چنان که در روایت آمده است: کسی که دیگری را داماد یا عروس کند، در سایه ی عرش خداست. (۲)

پدر و مادری که با داشتن امکانات، فرزندشان را همسر نمی دهند، اگر فرزند مرتکب گناه شود، والدین در گناه او شریک هستند. (۳)

درباره ی ازدواج، روایات بسیاری آمده است که به چند مورد آن اشاره می کنیم:

امام صادق (علیه السلام) فرمود: توسعه ی زندگی، در سایه ی ازدواج است.

ص: ۱۷۸

۱-۱. آل عمران، ۴۳.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

کسی که از ترس فقر ازدواج نکند، به خداوند سوء ظن برده است.

دو رکعت نماز کسی که همسر دارد، بهتر از هفتاد رکعت نماز کسی است که همسر ندارد. (۱)

پیام ها

۱ جامعه ی اسلامی، مسئول ازدواج افراد بی همسر است. «وَأَنْكِحُوا» ۲ ازدواج در اسلام، امری مقدّس و مورد تأکید است. «وَأَنْكِحُوا» ۳ لازم نیست خواستگاری، از طرف خاصی باشد، هر یک از طرفین ازدواج می توانند پیشقدم شوند. «وَأَنْكِحُوا» ۴ تنها سفارش به ترک نگاه حرام، کافی نیست، مسأله ی ازدواج را باید حل کنیم.

يَغْضُوا،

يَغْضُضْنَ،

أَنْكِحُوا»

۵ زنان بیوه را همسر دهید. («الْيَامِي» شامل آنان نیز می شود). ۶ داشتن صلاحیت، شرط طرفین عقد است. «وَالصَّالِحِينَ» (یعنی باید صلاحیت اداره زندگی مشترک را داشته باشند). ۷ اقدام جامعه برای عروس و داماد کردن افراد صالح، تشویقی است که جوانان لأبالی و هرزه نیز خود را در مدار صالحان قرار دهند. «وَالصَّالِحِينَ»... (بنا بر این که مراد از صلاحیت، صلاحیت اخلاقی و مکتبی باشد). ۸ در تأمین نیازهای جنسی، فرقی میان انسان ها نیست. (زن، مرد، غلام و کنیز) «مِنْكُمْ، عِبَادِكُمْ، إِمَائِكُمْ» ۹ فقر، نباید مانع اقدام در امر ازدواج شود. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ» ...

۱۰ در صورت فقر، به ازدواج اقدام کنید و بر خدا توکل نمایید. «يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ» ۱۱ فقر، برای عروس و داماد عیب نیست. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ» ...

۱۲ خداوند، تأمین زندگی عروس و داماد را وعده داده است و ازدواج، وسیله ی وسعت و برکت زندگی است. «يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ»

ص: ۱۷۹

۱۳ تحقیق وعده های الهی از سرچشمه ی فضل بی پایان اوست. «فَضْلِهِ وَاسِعٌ» ۱۴ رشد و توسعه ای که خداوند نصیب بندگانش می فرماید، بر اساس علم و حکمت اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۳]

اشاره

وَ لَيْسَ يَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاثِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَ آتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَ لَا تُكْرَهُوا قِيَامًا عَلَيْكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ تَحَصُّنًا لِيَبْتَلِيَوكُمْ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَنْ يُكْرِهْنَهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۳)

و کسانی که وسیله ی ازدواج نمی یابند، باید پاکدامنی و عفت پیشه کنند، تا آن که خداوند از کرم خویش، آنان را بی نیاز نماید. و هر کدام از غلامان و کنیزان شما که خواهان بازخرید و آزادی (تدریجی) خود باشند، (یعنی مایلند با قرارداد کتبی با مالک خویش کار کرده و خود را آزاد نمایند) اگر در آنان خیر و شایستگی دیدید، تقاضای آنان را بپذیرید (و برای کمک به آزاد شدن آنان) از مالی که خدا به شما داده به آنان بدهید، و کنیزان خود را که تصمیم بر پاکدامنی دارند، به خاطر رسیدن به مال دنیا به فحشا وادار نکنید، که هر کس آنان را به فحشا مجبور کند، البته خداوند برای آن کنیزان که به اکراه بدان کار وادار گشته اند، بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

ابتدا باید به توانمندان و مسئولان سفارش اقدام کرد، سپس به غیر متأهلین سفارش عفت و پاکدامنی. (آیه «وَ أَنْكِحُوا» قبل از آیه «وَ لَيْسَ يَغْفِرُ» آمده است) علی (علیه السلام) فرمود: در جاهلیت مردم کنیزان را برای کسب درآمد به فحشا وادار می کردند. (۱)

ص: ۱۸۰

اگر مسلمانان در جنگ پیروز شدند و اسیر گرفتند، در مورد رفتار با اسرا یکی از این چند راه را می توانیم پیش بگیریم:

الف: همه ی اسیران را یک جا آزاد کنیم، که در این صورت، دوباره جنگ شروع می شود.

ب: همه را بکشیم، که این، نشانه ی سنگدلی مسلمانان خواهد بود.

ج: اسرا را در منطقه ای گرد آوریم و از بیت المال مسلمین، مخارج آنان را تأمین کنیم. (در این طرح، باید بی گناهان هزینه ی مجرمان را پردازند).

د: آنها را میان مسلمانان تقسیم کنیم تا سیره ی اسلام و مسلمین را مشاهده کنند و به تدریج تحت تأثیر قرار گیرند و مسلمان شوند، سپس از راه های مختلف، آنها را آزاد کنیم، که این طرح، بهترین است، و طرح اسلام نیز همین است.

بگذریم که نظام جنگ در آن زمان این بود که اسیر جنگی را به عنوان برده مورد استفاده قرار می دادند و اسلام نیز مقابله به مثل می کرد، همان گونه که امروز در دنیا اسیران را در اردوگاه ها قرار می دهند که ما نیز باید قوانین بین المللی جنگ را تا آنجا که منافاتی با مذهب ما نداشته باشد بپذیریم.

پیام ها

۱ دسترسی نداشتن به همسر، مجوز گناه نیست، صبر و عفت لازم است.

«وَلْيَسْتَعْفِفِ»

۲ هر کجا احساس خطر بیشتر شد، سفارش مخصوص لازم است. «وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا» (چون افراد غیر متأهل بیشتر از دیگران در معرض فحشا و منکر هستند، خداوند در فرمان به عفت، آنان را مخاطب قرار داده است) ۳ اگر عفت و تقوا داشته باشیم، خداوند ما را بی نیاز می کند. «وَلْيَسْتَعْفِفِ ... يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ» (جوانان بخاطر امکانات ازدواج، به سراغ تهیه ی مال از راه حرام نروند و عفت و تقوای مالی از خود نشان دهند) ۴ در حفظ عفت و پاکدامنی عمومی، هم جوانان خود را حفظ کنند، «وَلْيَسْتَعْفِفِ»، هم حکومت قیام کند «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى»، و هم ثروتمندان جامعه

ص: ۱۸۱

به پاخیزند. «وَآتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ» ۵ در هر قراردادی حتی با زیردستان خود، سند کتبی داشته باشید. «مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ» ۶ آسان گرفتن ازدواج بردگان از طریق قرارداد با خرید باید همراه با علم به مصلحت باشد. «فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا» ۷ اسلام برای آزادی بردگان، طرح های مختلفی دارد. یکی از آنها قرارداد با خرید است. «فَكَاتِبُوهُمْ» ۸ دارایی و اموال را از خود ندانید بلکه از خداست که چند روزی امانت به شما داده است. «مَالِ اللَّهِ» ۹ ثروتمندان در قبال ازدواج جوانان، مسئولیت بیشتری دارند. «وَآتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ» ۱۰ اولیا به بردگانی که توان پرداخت بهای با خرید خود را ندارند کمک کنند.

«وَآتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ»

حضرت علی (علیه السلام) فرمودند: یک چهارم قیمت قرارداد را رها کنند. (۱) و امام صادق (علیه السلام) فرمودند: چیزی از بهای قرارداد را کم کنند. (۲)

۱۱ بردگان در بستن قرارداد، هم سنگ مالکان خود هستند. «فَكَاتِبُوهُمْ» در موردی است که هر دو طرف برابر هم باشند) ۱۲ از مال الهی (بودجه ی زکات) هم برای آزادی بردگان و هم برای ازدواج جوانان هزینه کنید. «وَآتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ» ۱۳ بکارگیری زیردستان در مسیر حرام و ادا داشتن کنیزان عقیف بر فحشا، ممنوع است. «وَلَا تُكْرَهُوا فِی الْبَغَاءِ» ۱۴ دنیا طلبی، سرچشمه ی گناهان است. «لَا تُكْرَهُوا ... عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۵ ثروت اندوزی از راه های نامشروع جایز نیست. «لَتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۸۲

۱-۱. تفسیر در المنثور.

۲-۲. من لا یحضر، ج ۳، ص ۷۸.

۱۶ دنیا زود گذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (کلمه «عَرَضَ» به معنای عارضی و زود گذر است) ۱۷ ارزشها نباید فدای رفاه و مال و مادیات شود. «لَا تُكْرَهُوا... لِتَبْتَغُوا» ۱۸ شخصیت کنیزان مانند دختران آزاد است. «لَا تُكْرَهُوا فِتْيَانَكُمْ» و نفرمود:

«لا تکرهوا امائکم» ۱۹ اسلام حامی کنیزان است. «لا تُکْرَهُوا» ...

۲۰ پاکدامنی و عفت برای زن بهترین ارزش است. «إِنْ أَرَدْنَا تَحْصُنَا» ۲۱ سرچشمه بخشی از گناهان، بزرگترها هستند. «لَا تُكْرَهُوا... أَرَدْنَا تَحْصُنَا» ۲۲ افراد مجبور شده به گناه، مورد عفو قرار می گیرند. «فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِمْ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۴]

اشاره

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبِينَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (۳۴)

همانا ما به سوی شما آیاتی روشنگر و از کسانی که قبل از شما بودند نمونه های برجسته و تاریخی و پندی برای پرهیزکاران فرستادیم.

پیام ها

۱ خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبِينَاتٍ» ۲ آیات قرآن نور و روشنگر است. «آيَاتٍ مُبِينَاتٍ» ۳ تاریخ گذشتگان، چراغ راه آیندگان است. «مَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ» ۴ قرآن کتاب جامعی است. «آيَاتٍ مُبِينَاتٍ» ۵ پند پذیری دلی آماده می خواهد. «مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ» ۶ متقین نیز به موعظه نیازمندند. «مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ»

اشاره

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۳۵)

خداوند، نور آسمان ها و زمین است. مثل نور او همچون چراغدانی است که در آن چراغی (پر فروغ) باشد. آن چراغ در میان شیشه ای و آن شیشه همچون ستاره ای تابان و درخشان. این چراغ از روغن درخت پر برکت زیتون بر افروخته است، که نه شرقی است و نه غربی. (روغنش به قدری صاف و شفاف است) که بدون تماس آتش نزدیک است (شعله ور شود و) روشنی دهد. نوری است بر فراز نور دیگر.

هر کس را که خداوند بخواهد به نور خویش هدایت می کند، و خداوند برای مردم مثلها می زند و به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

«مشکاه» یعنی چراغدان. «دُرِّيٌّ» به معنای پر نور و پر فروغ است. «زیت» روغن زیتون را گویند. (ماده ای که وسیله ی روشنایی است) «نور» یعنی چیزی که هم خودش روشن است و هم سبب روشنی اشیای دیگر است. در فرهنگ اسلام از چند چیز به عنوان «نور» یاد شده است، از جمله: قرآن، حدیث، علم، عقل، ایمان، هدایت، اسلام، پیامبر (صلوات الله علیه) و امامان معصوم (علیهم السلام).

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: چیزی را ندیدم مگر آن که خدا را قبل از آن و بعد از آن و همراه با آن دیدم. «ما رأیت شیئا الا و رأیت الله قبله و بعده و معه» به صحرا بنگرم صحرا تو بینم «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ» یعنی: خداوند هدایت کننده ی آسمان و زمین است. در میان تمام

اقوالی که برای «نور» گفته شده است، از قبیل روشنگر، زینت بخش و هادی، معنای هدایت بهتر به نظر می آید، چون هدایت آفرینش، در آیات دیگر نیز آمده است. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» و جمله ی «نُورٌ عَلَيَّ نُورٌ» به معنای هدایت های دائمی و بی دریغ است و در پایان آیه نیز می فرماید: «يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ»

پیام ها

۱ هستی، فیض خداوند و پرتوی از نور اوست، قوام و بقای هستی از اوست.

«اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ»

...

۲ نور خدا هم زیاد است و هم ثابت. (شیشه، هم نور را زیاد می کند و هم نور را از خاموش شدن حفظ می کند.) «الْمُضْبِأُحُ فِي زُجَاجِهِ» ۳ روشنی نور خدا از ذات اوست نه از جرقه های بیرونی. «يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ» ۴ زیتون درخت مبارکی است. «شَجَرَهُ مُبَارَكِهِ زَيْتُونَهُ» ۵ اگر درخت زیتون در وسط باغ باشد، که در تمام روز آفتاب بخورد، روغنش بهتر می شود، ولی اگر در اطراف باغ و مزرعه بود، یا در وقت صبح آفتاب دارد یا عصر. «زَيْتُونَهُ لَا شَرْقِيَّهِ وَلَا غَرْبِيَّهِ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۶]

اشاره

فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (۳۶)

(این نور هدایت) در خانه هایی است که خداوند اذن داده رفعت یابند و نام او در آنها ذکر شود و در آنها بامدادان و شامگاهان او را تسبیح گویند.

نکته ها:

در زیارت جامعه خطاب به ائمه شیعه (علیهم السلام) می خوانیم: «جعلکم فی بیوت اذن الله ان ترفع». بنا بر این حرم امامان معصوم (علیهم السلام)، یکی از مصادیق «فی بُیُوتِ» است.

ص: ۱۸۵

کلمه ی «تُرْفَعُ» در آیه به معنای بلندی مکانی نیز می باشد، نظیر آیه ی «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ» (۱) یعنی حضرت ابراهیم پایه های کعبه را بلند ساخت.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: آن خانه ها، خانه های انبیا و حکما و امامان معصوم می باشد. (۲) و «ثعلبی» در تفسیر خود نقل می کند: روزی پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) مشغول تلاوت این آیه بود. ابو بکر برخاست و پرسید: آیا خانه فاطمه (علیها السلام) و علی (علیه السلام) از مصادیق این آیه است؟ فرمود: آری، از بهترین مصادیق این آیه است. (۳)

امام کاظم (علیه السلام) فرمود: مراد از «بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ» در آیه، نمازهای اول وقت است. (۴)

در فرهنگ قرآن، در موارد متعددی به جای نماز، تسبیح آمده است. «وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ» (۵)، «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ» (۶)

پیام ها

۱ راهیابی به نور خدا در هر کجا نیست، بلکه در مکان ها و از راه های خاصی است. «اللَّهُ نُورٌ ... فِي بُيُوتٍ ...»

۲ بلند ساختن مساجد و کانون های عبادت مانعی ندارد. «أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ» ۳ مکان ها یکسان نیستند و بعضی از آنها، بر بعضی دیگر برتری دارند. «فِي بُيُوتٍ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ» ۴ توجه به نور هدایت خداوند با رفت و آمد به مساجد به دست می آید. «اللَّهُ نُورٌ ... يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ ... فِي بُيُوتٍ ...»

۵ مساجد باید از هر جهت از خانه های دیگر بهتر و برتر باشند. «أَنْ تُرْفَعَ» ۶ بزرگی و عظمت، مخصوص خدا و مواردی است که او اجازه می دهد. «أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ» ۷ اصل در استفاده از مساجد، ذکر خداست، نه مراسم دیگر. «يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُهُ»

ص: ۱۸۶

۱-۱. بقره، ۱۲۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۳۲۶.

۵-۵. آل عمران، ۴۱.

۶-۶. ق، ۳۹.

۸ درهای مسجد باید در اوقات نماز باز باشد و کسی حق ندارد آن را ببندد.

«يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»

۹ تسبیح خداوند، باید هر صبح و شام تکرار شود. «يُسَبِّحُ ... بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» (عنصر زمان و مکان در عبادت مؤثر است).

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۷]

اشاره

رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ (۳۷)

مردانی که هیچ تجارت و معامله ای آنان را از یاد خدا و برپاداشتن نماز و پرداخت زکات، سرگرم و مشغول نمی کند، از روزی که در آن، دلها و چشم ها دگرگون می شود بیمناکند.

نکته ها:

«تِجَارَةٌ»

داد و ستد دائمی است که برای به دست آوردن سود انجام می گیرد، ولی «بَيْعٌ» خرید و فروش مقطعی و دفعی برای رفع نیازهای روزمره زندگی است. (۱)

کلمه ی «رِجَالٌ» در این جا شامل همه ی بندگان خدا می شود، چه مرد و چه زن.

در حدیث می خوانیم: مراد از کسانی که در این آیه از آنها یاد شده است، تجاری هستند که با شنیدن صدای اذان، تجارت را رها می کنند و به سوی نماز می روند. (۲)

تجارت، تنها عاملی نیست که انسان را سرگرم می کند و از یاد خدا باز می دارد، عوامل دیگری نیز در قرآن کریم ذکر شده است، از جمله: تکاثر، آرزو، فرزند و دوست بد.

پیام ها

۱ کسانی که تجارت آنان را غافل نکند، مردان بزرگی هستند. (کلمه «رِجَالٌ» با تنوین آمده که علامت بزرگی و عظمت است)
۲ تلاش و اقتصاد منهای یاد خدا، پوچ و بی ارزش است. («لَا تُلْهِهِمْ» به جای

١-١. تفسير الميزان.

٢-٢. تفسير نور الثقلين.

«لا تمنعهم» بیانگر آن است که اگر به تجارت سرگرم و از نماز غافل شدی کار تو لهُو، پوچ و بی ارزش است. ۳ تجارت و اقتصاد، لغزشگاه بزرگی است. «لا تُلهيهم تجارة» ۴ اگر ایمان و اراده ی قوی باشد، ابزار و وسائل اثری ندارند. «رجال لا تلهيهم» ۵ بازار اسلامی هنگام نماز، باید تعطیل شود. «رجال لا تلهيهم» ...

۶ از نظر اسلام، حتی کارهای حلال و مباح نباید انسان را از یاد خدا غافل کند، چه رسد به کارهای مکروه و حرام. «لا تلهيهم تجارة» ۷ ترک تجارت، ارزش نیست، بلکه تجارت همراه با یاد خدا و نماز و زکات ارزش است. «لا تلهيهم تجارة» ... عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ... (مردان خدا برای زندگی مادی خود تلاش می کنند، ولی از آخرت غافل نیستند). ۸ ایمان به آخرت، دنیا را نزد انسان کوچک می کند. «لا تلهيهم ... يَخَافُونَ يَوْمًا» ۹ با این که نماز ذکر خداست، ولی به خاطر اهمیت آن در کنار ذکر الله جداگانه مطرح شده است. «ذِكْرُ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ» ۱۰ نماز و زکات عدل یکدیگرند و تاجرانی استحقاق ستایش دارند که اهل هر دو باشند. «إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِتْيَاءِ الزَّكَاةِ» ۱۱ دنیا، شما را از آخرت غافل نکند. «يَخَافُونَ يَوْمًا» ۱۲ در قیامت، چشم ها گاهی تیز و گاهی خاشع و دلها منقلب است. «تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ» قیامت صحنه های هولناک و هراس آوری دارد. «يَخَافُونَ» ...

۱۳ در قیامت، معیارها عوض می شود. (آنچه در دنیا در دیده ها و دل ها جلوه می کند، در آخرت به شکل دیگری درمی آید. آنچه امروز به سوی آن می رویم، فردا از آن فرار خواهیم کرد). «تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۸]

اشاره

لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ يَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَ اللَّهُ يَزُقُّ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۳۸)

ص: ۱۸۸

تا خداوند به آنان به نیکوتر از آنچه کرده اند پاداش بدهد و از فضل و رحمت خویش بر پاداششان بیفزاید و خداوند هر کس را بخواهد بدون حساب روزی می دهد.

پیام ها

۱ خداوند کم و کاستی های اعمال مردان خدا را جبران کرده و پاداش عمل کامل به آنان می دهد. ﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾ ۲ مردان خدا همواره در حال رشد می باشند و ابعاد وجودی آنان افزایش می یابد. ﴿يَزِيدُهُمْ...﴾ و فرمود: «یزید لهم...» ۳ پاداش را بیش از عمل بدهید. ﴿وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ (در اسلام سفارش شده است که مزد را معین کنید، ولی هنگام پرداخت بیش از آن مقدار بدهید.) ۴ اگر از سود تجارت دنیا بگذرید به سود بی حساب آخرت می رسید. ﴿لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ بَعْضُ حِسَابٍ﴾ (مراد از بی حساب، پاداشی فراوان و فوق انتظار است.)

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۹]

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَغْمَالُهُمْ كَسْبِرَابٍ بِقِيَعِهِ يَخْتَبِئُ بِالظُّلْمَانِ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۳۹)

اعمال کسانی که کافر شدند همچون سرابی در بیابان است که تشنه آن را آب می پندارد، (اما) همین که به سراغ آن آمد آن را چیزی نیافت، اما خدا را نزد خویش یافت که حساب او را بی کم و کاست داده و خداوند زود به حساب ها می رسد.

نکته ها:

کلمه «قیعه» به معنای زمین مسطح و بزرگ است و «ظمان» کسی را می گویند که عطشش زیاد باشد. کلمه «وفی» به معنای پاداش و کیفر کامل و بدون کم و کاست است.

۱ شرط قبولی عمل، داشتن ایمان است و سعادت انسان نیز در گرو ایمان است.

«وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ»

(کفر سبب حبط و پوچی عمل است) ۲ اعمال کفار فریبنده است. «کَسْرَابٍ» ... به انگیزه‌ها بنگرید، نه به جلوه‌ها و ظاهر تلاش‌ها.

۳ در تعلیم و تربیت استفاده از مثال و تشبیه مؤثر است. «کَسْرَابٍ» ...

۴ قیامت، روز بروز حقایق است. «لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ» ۵ سعادت خواهی، در فطرت همه انسان‌ها وجود دارد و انگیزه‌ی تمام حرکت‌ها رسیدن به خیر است لکن تفاوت در واقع بینی و خیال‌گرایی است.

«يَحْسَبُهُ»

... «مَاءٌ» ۶ کفار در قیامت، هیچ سرمایه‌ای ندارند. «لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا» ۷ علاوه بر عقیده، اعمال انسان در سرنوشت او مؤثر است. «لَيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا ... أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ» ...

۸ همه‌ی مردم، روزی خدا را باور خواهند کرد. «و وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ» ۹ در قیامت، رسیدگی به حساب افراد هم کامل و دقیق است و هم سریع. «فَوْفَاءُ حِسَابُهُ ... سَرِيعُ الْحِسَابِ» (بر خلاف حسابرسی‌های دنیوی که یا دقیق و کامل نیست و یا همراه معطلی است).

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۰]

اشاره

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ (۴۰)

یا (اعمال کافران) همچون ظلماتی است در دریای عمیق و متلاطم که موجی بزرگ روی آن را می‌پوشاند، و روی آن، موج بزرگ دیگری است و بالای آن موج (دوم) ابری است، تاریکی عمق دریا و موج‌های انباشته و

ابره‌های تیره (ظلماتی است تو در تو) که کافر در آنها غرق شده است) همین که دست خود را (برای نجات) برآورد، احدی دست او را نمی‌بیند (تا نجاتش دهد). و خداوند برای هر کس نوری قرار ندهد، هیچ نوری برای او نخواهد بود.

نکته‌ها:

کافر معمولی و ساده به اسلام نزدیک است، و امیدی به بازگشت او هست. مانند کدورت ساده‌ای که میان دو نفر وجود دارد و کار آن دو به صلح و آشتی نزدیک است. امّا کافرانی که در راه کفر، تلاش‌ها و اعمال خلاف بسیاری دارند، برگشت آنان بسیار سخت است. کافری که در عقیده‌اش اصرار ورزیده و دنبال کفرش، حق را تحقیر و جنگ‌ها کرده و بودجه‌ها خرج نموده و افرادی را دور خود گرد آورده و به این عنوان معروف شده است، بازگشت او به دامن اسلام بسیار سخت و بعید است. زیرا هر تلاش و عمل او، موجی از ظلمت بر موج‌های قبل افزوده و اعمال کفرآلودش، کفر او را محکم‌تر ساخته است.

اعمال کفار به جای این^۱ که راه را برای آنان باز کند، گمراه‌ترشان می‌کند و حجابی روی حجاب دیگر است. نظیر آیه‌ی «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاعُونَ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ» ... (۱)

پیام‌ها

۱ به هنگام معرفی الگوها باید از الگوهای مثبت و منفی سخن گفت. (الگوی مثبت؛ «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ... و الگوی منفی در آیه‌ی قبل و این آیه «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا...»

أَوْ كَظُلُمَاتٍ»

...

۲ در برابر نور الهی (آیه ۳۵) که «نُورٌ عَلَيَّ نُورٌ» بود، در این آیه سخن از ظلمات و ظلمت فوق ظلمت است. «ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ» ۳ هر عملی از مؤمن نور و هر عملی از کافر ظلمت است. «أَوْ كَظُلُمَاتٍ»

ص: ۱۹۱

۴ اعمال خوب کفار، سراب و اعمال بد آنها ظلمات است. «كَسَىٰ رَابٍ ... أَوْ كَظَلَّمَاتٍ» ۵ علم و عقل، انسان را از نور وحی الهی بی نیاز نمی کنند. اگر نور الهی نباشد، هیچ نوری انسان را نجات نمی دهد. «فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ»

[سوره النور (۲۴): آیات ۴۱ تا ۴۲]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صِلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (۴۱) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۴۲)

آیا ندیدی که هر کس در آسمان ها و زمین است و پرندگان بال گشوده (در پرواز) برای خدا تسبیح می گویند، و هر یک نیایش و تسبیح خود را می دانند؟ و خداوند به آنچه می کنند داناست.

و فرمانروایی آسمان ها و زمین، مخصوص خداست. و بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

ظاهر آیه همانطور است که ترجمه شد، اما ممکن است فاعل «عَلِمَ» خدا باشد، نه موجودات که در این صورت معنای آیه چنین می شود: خداوند از نیایش و تسبیح همه ی موجودات آگاه است.

قرآن، بارها مسأله ی تسبیح موجودات و سجده و نماز آنها را با صراحت بیان کرده و گاهی فرموده است: شما تسبیح آنها را نمی فهمید. (۱) از این آیات به دست می آید که علم و شعور، مخصوص انسان ها نیست. گرچه بعضی تسبیح موجودات هستی را تسبیح تکوینی و زبان حال آفرینش دانسته اند، ولی ظاهر آیات بر خلاف این مطلب است.

ص: ۱۹۲

خداوند، در این آیه چند مرتبه به صورت غیر مستقیم، به انسان هشدار داده است:

الف: موجودات آسمان و زمین و پرندگان در حال تسییح هستند. چرا انسان غافل است؟! ب: تسییح موجودات، آگاهانه است. چرا انسان حضور قلب ندارد؟! ج: پرندگان، هنگام پرواز در هوا در حال تسییح و نمازند، اما برخی انسان ها هنگام پرواز در آسمان، مظلومان را بمباران می کنند و یا در حال غفلت و مستی به سر می برند! در روایات می خوانیم: امام صادق (علیه السلام) هنگامی که صدای گنجشکی را شنید فرمود: این پرنده مشغول دعا و تسییح است. (۱)

پیام ها

۱ تنها به خود نیندیشید، به اطراف خود هم بنگرید و در هستی نیز مطالعه و اندیشه کنید. «أَلَمْ تَرَ» ۲ کسی که می خواهد دیگران را ارشاد کند، خود باید از دید عمیقی برخوردار باشد. پیامبر اکرم (صلوات الله علیه)، تسییح موجودات را می دید. «أَلَمْ تَرَ» ۳ در میان موجودات هستی، پرندگان، آن هم در حال پرواز، توجه خاصی به خدا دارند. «وَ الطَّيْرُ صَافَاتٍ» ۴ همه ی موجودات هستی، شعور دارند و نماز و تسییح موجودات، آگاهانه است. «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ» ۵ نماز، در صورتی ارزش دارد که نماز گزار بداند چه می گوید و چه می کند. «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ» ۶ نماز و تسییح هر موجودی به صورت خاصی است. «صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» ۷ خداوند، بر جزئیات کار تمام هستی آگاه است. «عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ» ۸ نظام هستی، هم فرمانروا دارد؛ «وَ لِلَّهِ مُلْكُ» ... و هم هدفدار است. «وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

ص: ۱۹۳

(۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی، روح البیان.

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَیِّحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ (۴۳)

آیا ندیدی که خداوند ابرها را به آرامی می راند. سپس بین اجزای آن پیوند برقرار می کند. آن گاه آن را متراکم می سازد. پس می بینی که باران از میان آن بیرون می آید و خداوند از آسمان از ابرهایی که مثل کوه است تگرگ فرو می فرستد. پس (زیان) آن را به هر کس بخواهد می رساند و از هر کس بخواهد باز می دارد. نزدیک است درخشندگی برق آن ابر، چشم ها را کور کند.

نکته ها:

«یُزْجِي»

به معنای حرکت آهسته همراه با دفع است. «بِضَاعِهِ مُزْجَاهٍ» یعنی سرمایه ای که کم قابل دفع و برگرداندن است.

کلمه «رُكَّامًا» به معنای تراکم و «الْوَدْقَ» به معنای باران است. کلمه ی «سَنَا» به معنای درخشش است و «سَنَا بَرْقِهِ» یعنی درخشش برق.

اگر کسی با هواپیما بالاتر از ابرها پرواز کند، می بیند که توده های ابر مثل کوه است و این از معجزات قرآن است که ۱۴ قرن قبل فرمود: «يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ» از کوه ابر، تگرگ می فرستیم.

پیام ها

۱ سخن حق خود را با بیان نمونه ها تثبیت کنید. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... أَلَمْ تَرَ» ...

۲ دقت در آفرینش، بهترین راه شناخت خدا و مایه ی عشق به اوست. «أَلَمْ تَرَ» ...

۳ تمام حرکت ها در جهان طبیعت، با قدرت و اراده ی الهی و برای هدفی حکیمانه انجام می گیرد. «يُزْجِي، يُؤَلِّفُ، يَجْعَلُهُ»

۴ عوامل طبیعی، مسیر تحقق اراده ی خداست، نه به جای خدا. «يُزْجِي، يُؤَلِّفُ، يَجْعَلُهُ، يُنَزِّلُ» ۵ بارش باران و تگرگ و مفید بودن یا مضر بودن آن به اراده خداست. «فَيَصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۴]

اشاره

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ (۴۴)

خداوند، شب و روز را جا به جا می کند. همانا در این (قدرت نمایی) برای اهل بصیرت، عبرتی قطعی است.

پیام ها

۱ تغییرات و آمد و رفت شب و روز، تصادفی نیست، بلکه بر اساس نظامی دقیق استوار است. «يُقَلِّبُ اللَّهُ» ۲ پدیده های هستی عبرت انگیز است، درباره ی آنها تفکر کنید. «لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ» ۳ کسی که اهل بصیرت باشد، می تواند از همه ی زمانها و مکانها درس بگیرد.

«اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

... لِأُولِي الْأَبْصَارِ» ۴ تشویق به تدبّر و نهی از سطحی نگری، از سفارشات پی در پی قرآن است.

«لِّأُولِي الْأَبْصَارِ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۵]

اشاره

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۵)

و خداوند هر جنبه ای را از آب آفرید، پس برخی از آنها بر شکم خویش راه می رود و برخی بر دو پا راه می رود و بعضی بر چهار پا راه می رود.

خداوند هر چه بخواهد می آفریند، زیرا خدا بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در این آیه، خداوند به اصناف حیوانات اشاره فرموده است: خزندگان، چرندگان و پرندگان.

تفکر در ساختمان وجودی حیوانات، گامی برای خداشناسی است. حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه درباره ی برخی حیوانات از جمله طاووس و مورچه سخنانی آموزنده گفته است.

این آیه بدنبال آیه قبل است؛ یعنی همان گونه که جابجایی شب و روز برای اهل بصیرت عبرت آموز است، آفرینش آن همه موجودات گوناگون از آب نیز وسیله ی عبرت است.

ممکن است تنوین در کلمه ی «مَاءٍ» به اصطلاح تنوین تنويع باشد، یعنی خداوند انواع موجودات را از انواع آبها و مایعات مناسب خود آفرید. (۱)

پیام ها

۱ همه ی جنبنده ها با اراده ی او آفریده شده اند. «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ» ۲ اگر انسان در حرکت و رشد معنوی نباشد، در حرکت ظاهری همچون حیوانات خواهد بود. «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ» ...

۳ ماده ی اصلی همه ی جنبنده ها آب است، «مَاءٍ» ولی قدرت نمایی خدا به گونه ای است که از این ماده ی ساده، این همه موجودات متنوع خلق می کند.

«وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ»

...

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۶]

اشاره

لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُّبِينَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۶)

به راستی که آیاتی روشنگر نازل کردیم و خداوند هر کس را بخواهد به راه مستقیم هدایت می کند.

نکته ها:

بعضی در فرق میان کلمات «سبیل» و «طَرِيقٌ» با «صِرَاطٍ» گفته اند که صراط به راهی می گویند که پیمودن آن هموار باشد و هیچ پیچیدگی و دشواری نداشته باشد. (۲)

١-١. تفسير راهنما.

٢-٢. فروق اللغة.

۱ خداوند، با فرستادن آیات روشنگر، اتمام حجت کرده است. «أَنْزَلْنَا» ...

۲ آیات الهی وسیله‌ی هدایت هستند ولی اصل هدایت کار اوست. «وَ اللَّهُ يَهْدِي»

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۷]

اشاره

وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

و می‌گویند: ما به خدا و رسول ایمان آوردیم و پیروی نمودیم. اما گروهی از آنان بعد از این اقرار، (به گفته خود) پشت می‌نمایند و آنان مؤمن واقعی نیستند.

نکته‌ها:

این آیه و آیات بعد درباره‌ی منافقان مدینه است که ادعای یاری پیامبر را داشتند، ولی در عمل مخالف بودند.

پیام‌ها

۱ به شعارهای زیبا و فریبنده تکیه نکنیم، ایمان و ثبات قدم لازم است. «يَقُولُونَ» ...

يَتَوَلَّى

۲ منافقان ادعای ایمان خود را هم تکرار می‌کردند و هم با تأکید می‌گفتند. (کلمه «يَقُولُونَ» فعل مضارع و نشانه‌ی تکرار است و تکرار حرف (باء) در «بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ» نشانه‌ی تأکید است.) ۳ پیمان شکن، دین ندارد. «يَقُولُونَ يَتَوَلَّى مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ» ۴ ایمان، از عمل جدا نیست. «يَتَوَلَّى» ... وَ مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (حتی منافقان در کنار کلمه «آمَنَّا» کلمه‌ی «أَطَعْنَا» را می‌آوردند، ولی در عمل بی‌اعتنا بودند.)

اشاره

وَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ (۴۸)

و هر گاه به سوی خدا و رسول او خوانده شوند، تا پیامبر میانشان داوری کند، آن گاه است که گروهی از آنان، روی گردان می شوند.

نکته ها:

قضاوت و داوری رسول خدا (صلوات الله علیه) چیزی جز بیان حکم خدا نیست. چنان که در آیه ی ۱۰۵ سوره نساء می خوانیم: «لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» تا میان مردم به (موجب) آنچه خدا به تو آموخته داوری کنی.

پیام ها

۱ نشانه ی ایمان واقعی، پذیرفتن داوری پیامبر و نشانه ی نفاق روی گردانی از آن است. «إِذَا دُعُوا ... إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ» ۲ داوری و قضاوت از شئون انبیا است. «لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ» ۳ حکم پیامبر همان حکم خداوند است. («لِيَحْكُمَ» مفرد آمده، نه تشبیه) ۴ در انتقاد، انصاف داشته باشید و همه را نکوبید. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ» ۵ قضاوت عادلانه، خوشایند گروهی از مردم نیست. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ»

اشاره

وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (۴۹) أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولَهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۵۰)

و(لی) اگر حق با آنان (و به سودشان) باشد، با رضایت و تسلیم به سوی پیامبر می آیند.

آیا در دل هایشان مرضی است، یا دچار شک شده اند و یا بیم آن دارند که خداوند و پیامبرش حقّی از آنان را ضایع کنند؟ (نه)، بلکه آنان همان ستمگرانند.

کلمه ی «حیف» به معنای خروج از اعتدال، از روی ظلم و جور است.

پیام ها

۱ به هر گرویدن و اظهار علاقه ای تکیه نکنید. «وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ»... (به سراغ پیامبر می آیند، ولی نه برای حکم الهی بلکه برای دریافت سود!) ۲ منافق، فرصت طلب است و نان را به نرخ روز می خورد. «وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا»...

۳ پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) حتی برای منافقان، (آنجا که حق با آنان بود) به نفع آنان حکم می کرد و منافقان اذعان و اعتراف می کردند. «مُذْعِنِينَ» ۴ بی ایمانی، یک مرض روحی است. «وَمَا أَوْلِيَّتْكَ بِالْمُؤْمِنِينَ... أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ۵ دلیل اعراض از داوری پیامبر سه چیز است: بیماری روحی، تردید و سوء ظن. «أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ۶ شک و سوء ظن به خداوند، ظلم است. (ظلم به خود و دیگران و انبیا) «أَوْلِيَّتْكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۱]

اشاره

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵۱)

(ولی) چون مؤمنان را به خدا و پیامبرش فراخوانند، تا میانشان داوری کند، سخنان جز این نیست که می گویند: شنیدیم و اطاعت کردیم، اینان همان رستگارانند.

نکته ها:

در چهار آیه ی قبل برخورد منافقان نسبت به داوری پیامبر اسلام را ترسیم کرد و در این آیه برخورد مؤمنان واقعی را مطرح می کند تا مردم در خود بنگرند که در برابر حکم خداوند

از کدام دسته هستند.

پیام ها

۱ حرف و راه مؤمن یکی است. «إِنَّمَا» ۲ تسلیم شدن در برابر حق، شیوه ی دائمی مؤمنان است. «كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ ... أَنْ يَقُولُوا» ...

۳ مؤمن، کاری به دعوت کننده ندارد، بلکه توجه او به راهی است که دعوت می شود. «دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۴ آنچه برای مؤمن مهم است، عمل به وظیفه ی الهی و پذیرش داوری خدا و رسول است. (خواه به نفع او باشد یا به ضررش). «لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ» ۵ داوری از شئون انبیا است. «لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ» ۶ آنچه مهم است، شنیدن همراه با عمل است، نه شنیدن تنها. «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا» ۷ اطاعت مؤمنین واقعی از پیامبر بر اساس آگاهی است. (تقدیم «سَمِعْنَا» بر «أَطَعْنَا») ۸ رسیدن به رستگاری، در سایه ی تسلیم بودن در برابر فرمان خدا و اطاعت کردن از اوست. «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۹ دینداری در نزاعها و قبول یا رد قضاوت های حق، معلوم می شود. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۲]

اشاره

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (۵۲)

و هر کس از خدا و رسولش پیروی کند و از خدا بترسد و از او پروا کند، پس آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«فخر رازی» در تفسیرش می گوید: فوز و رستگاری در سه چیز است:

۱ اطاعت خدا و رسول، در شادی ها و غم ها.

۲ ترس از خدا در مورد کردار گذشته.

ص: ۲۰۰

پیام ها

۱ سعادت، کاری به نژاد و سن و جنس و قبیله ندارد، هر کس تسلیم خدا باشد، رستگار می شود. «مَنْ يُطِيعِ ... هُمْ الْفَائِزُونَ» ۲ پیامبر (صلوات الله علیه) معصوم است، زیرا به اطاعت بی قید و شرط از او سفارش شده است. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ۳ آنچه ارزش است، خشیت درونی و پروای بیرونی است. «يَخْشَى اللَّهَ وَيَتَّقُهُ» ۴ اطاعت باید هم از خدا باشد و هم از رسول، و در کنار آن نه غرور، بلکه روحیه ی خشیت و تقوا باشد. «يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَى اللَّهَ» ۵ خدا ترسان تقوا پیشه که مطیع خدا و رسولند، حتماً رستگار می شوند.

﴿فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۳]

اشاره

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنِ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجْنَ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ (۵۳)

و سخت ترین سوگندهایشان را به نام خدا خوردند، که اگر (برای جبهه و جهاد) دستور دهی، قطعاً از خانه خارج می شوند. (به آنان) بگو: سوگند نخورید، اطاعت پسندیده (بهتر از گزافه گویی است)، البته خداوند به کارهایی که انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

ممکن است معنای آیه این باشد که سوگند نخورید، اطاعت شما برای همه معروف و روشن است، شما سابقه ی بدی دارید. یا معنای آیه این باشد: آنچه نزد ما معروف و صحیح است، اطاعت در عمل است نه سوگندهای زبانی.

ص: ۲۰۱

۱ به هر سوگندی اطمینان نکنید. زیرا منافقان از مقدّسات سوء استفاده می‌کنند.

﴿وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ﴾

...

۲ هر چه درون کسی پوک تر باشد، تظاهر او بیشتر است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» ۳ مسلمانی، تنها به گفتار نیست، کردار هم لازم است. ﴿طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ﴾ ۴ با نپذیرفتن سوگند منافقان، جلو سوء استفاده آنان را بگیرید. «قُلْ لَا تُفْسِدُوا» ۵ خداوند، منافقان را تهدید می‌کند که من به گفتار و رفتار شما آگاه هستم. «إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۴]

اشاره

﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْإِبْلَاحُ الْمُبِينُ﴾ (۵۴)

بگو: خدا را اطاعت کنید و پیامبر را نیز اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی نمایید، (به او زبانی نمی‌رسد، زیرا) بر او فقط آن (تکلیفی) است که به عهده اش گذاشته شده و بر شما نیز آن (تکلیفی) است که به عهده ی شما گذاشته شده است. و اگر اطاعتش کنید، هدایت می‌یابید و پیامبر جز تبلیغ روشن مسئولیتی ندارد.

نکته‌ها:

تکرار جمله «أَطِيعُوا» نشان آن است که پیامبر دو شأن دارد: یکی بیان وحی الهی؛ «أَطِيعُوا اللَّهَ» و دیگری دستورات حکومتی؛ «أَطِيعُوا الرَّسُولَ».

در قرآن به مواردی برمی‌خوریم که دو دستور از طرف خدا در کنار یکدیگر ذکر شده است و باید هر دو دستور اجرا شود و عمل کردن به یکی از آن دو کافی و قابل قبول نیست، از جمله:

ایمان و عمل. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۱)

ص: ۲۰۲

نماز و زکات. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» (۱) تشکر از خداوند و والدین. «أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» (۲) اطاعت از خدا و رسول. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» که در این آیه آمده است.

در قرآن جمله «فَإِنْ تَوَلَّوْا» زیاد بکار رفته است که در تمام موارد به پیامبر دلداری می دهد که از بی اعتنایی مردم نسبت به تبلیغ خود دلسرد نشود.

پیام ها

۱ پیامبر مأمور است که منافقان را به اطاعت فراخواند. «قُلْ أَطِيعُوا» ...

۲ اطاعت از اوامر و نواهی پیامبر (صلوات الله علیه) مثل اطاعت از دستورات خدا، واجب است. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ» ۳ رهنمودهای پیامبر هماهنگ با فرمان های الهی است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» و گر نه خدا نمی فرمود، اطاعت کنید از من و از رهنمودهای ضد من.

۴ پیروی یا سرپیچی مردم از دستورات پیامبران، در وظیفه ی آن بزرگواران اثری ندارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِمْ مِمَّا حُمِّلَ» ۵ تکلیف هر فردی، مربوط به خود اوست. «عَلَيْهِ مِمَّا حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ مِمَّا حُمِّلْتُمْ» ۶ هدایت، در سایه اطاعت است. «إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا» ۷ پیامبران، ابلاغ می کنند نه اجبار. «وَ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» آری نپذیرفتن مردم دلیلی بر نگفتن مبلغ نیست.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۵]

اشاره

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسِّرَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا إِسَّرْنَا لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيَمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۵۵)

ص: ۲۰۳

۱-۱. بقره، ۴۳.

۲-۲. لقمان، ۱۴.

خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در زمین جانشین قرار دهد، همان گونه که کسانی پیش از ایشان را جانشین کرد، و قطعاً دینی را که خداوند برای آنان پسندیده است، برای آنان استقرار و اقتدار بخشد و از پی ترسشان امتیث را جایگزین کند، تا (تنها) مرا بپرستند و چیزی را شریک من نکنند، و هر کس بعد از این، کفر ورزد پس آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

در روایات بسیاری از امام سجاد و امام باقر و امام صادق (علیهم السلام) می خوانیم: مصداق کامل این آیه، روز حکومت حضرت مهدی (علیه السلام) است. (۱)

در قرآن، بارها به حکومت نهایی صالحان تصریح شده است، از جمله: سه مرتبه فرمود:

«لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۲) یعنی اسلام بر همه ی ادیان پیروز خواهد شد. در جای دیگری فرمود: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْتُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ» (۳) یعنی بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد و در جای دیگری از قرآن کریم می خوانیم: «وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» (۴) یا می فرماید: «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۵) مراد از جانشینی مؤمنین در آیه یا جانشینی از خداست و یا جانشینی از اقوام فاسد هلاک شده است.

«قُرْطَبِي» در تفسیر خود، درباره ی پیروزی کامل اسلام چند حدیث نقل می کند و می گوید: در زمین خانه ای نخواهد بود مگر آن که اسلام در آن خانه وارد خواهد شد.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) در آخرین حج خود در مسیر برگشت از مکه (روز هیجدهم ذی الحجه) در غدیر خم به فرمان خداوند حضرت علی (علیه السلام) را جانشین خود قرار داد، آیه نازل شد امروز من اسلام را برای شما پسندیدم؛ «رَضِيتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا» (۶) در این آیه نیز مورد وعده ی

ص: ۲۰۴

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. توبه، ۳۳؛ فتح، ۲۸ و صف، ۹.

۳- ۳. انبیاء، ۱۰۵.

۴- ۴. طه، ۱۳۲.

۵- ۵. اعراف، ۱۲۸.

۶- ۶. مائده، ۳.

خداوند پیروزی آن دینی است که خدا پسندیده است؛ «دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ» و دینی که خدا پسندیده و اعلام کرده، همان مکتب غدیر خم است.

پیام ها

۱ اسلام، دین آینده‌ی جهان است. آینده‌ی تاریخ به سود مؤمنان و شکست سلطه‌ی کافران است. «وَعَدَ اللَّهُ ... لَيَمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمْ» ۲ به محرومان مؤمن، امید دهید تا فشار و سختی‌ها، آنها را مأیوس نکند. «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ کلید و رمز لیاقت برای بدست گرفتن حکومت گسترده حق، تنها ایمان و عمل صالح است. «الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» به کسانی که اهل ایمان و عمل باشند وعده‌ی پیروزی داده شده، نه به آنان که تنها اهل ایمان باشند.

۴ دین، از سیاست جدا نیست، بلکه سیاست و حکومت برای حفظ دین است.

«لَيْسَتْخَلْفَتَهُمْ»

... «يَعْبُدُونَنِي» ۵ در تبلیغ و ارشاد مردم، برای باور کردن آنان، بیان نمونه‌هایی از تاریخ گذشته مفید است. «كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۶ پیروزی نهایی اهل حق، یک سنت الهی است. «كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۷ هدف از پیروزی و حکومت اهل ایمان، استقرار دین الهی در زمین و رسیدن به توحید و امتیت کامل است. «لَيَمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمْ لِيَتَّبِعُوا دِينَهُمْ لَا يُشْرِكُونَ» ۸ دست خدا را در تحولات تاریخ ببینیم. «وَعَدَ اللَّهُ ... لَيَمَكِّنَنَّ لَهُمْ لِيَتَّبِعُوا دِينَهُمْ» ۹ دین اسلام، تنها دین مورد رضایت الهی است. «دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ» ۱۰ امتیت واقعی، در سایه‌ی حکومت دین است. «وَلَيَتَّبِعُنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا» ۱۱ امتیت در جامعه‌ی اسلامی، شرایط مناسبی برای عبادت فراهم می‌سازد.

«أَمْنَا يَعْْبُدُونَنِي»

(هدف نهایی وعده‌های الهی، عبادت خالصانه خداوند است) ۱۲ عبادت خدا، زمانی کامل است که هیچ‌گونه شرکی در کنار آن نباشد.

«يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ»

۱۳ در حکومت صالحان نیز، گروهی انحراف خواهند داشت. «وَعَدَ اللَّهُ ... وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ»

[سوره النور (۲۴): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۵۶) لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَا لَهُمُ النَّارُ وَ لِبئْسَ الْمَصِيرُ (۵۷)

و نماز را به پا دارید و زکات را پردازید و از پیامبر اطاعت کنید. باشد تا مورد رحمت قرار گیرید.

هرگز گمان مبر که کفار ما را در زمین عاجز و درمانده می کنند. جایگاه آنان آتش است و به راستی که سرانجام بدی است.

نکته ها:

امام صادق (علیه السلام) با تلاوت این آیه فرمود: زکات فطره مصداق زکات در آیه و واجب است. (۱)

شاید آیه پاسخ سؤالی باشد که بعد از آیه قبل مطرح می شود که با آن همه کفر و نفاق و امکاناتی که مخالفین دارند، چگونه خداوند به مؤمنین وعده حاکمیت بر زمین را می دهد؟ این آیه می فرماید: «لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ» تردید نکن، زیرا مخالفین نمی توانند در هیچ کجای زمین اراده و راه خداوند را مختل و عاجز نمایند. بر خلاف میل و پندار نادرست دشمنان، روزی حکومت امام زمان (علیه السلام) محقق خواهد شد. (۲)

پیام ها

۱ نماز و زکات و اطاعت از رهبر الهی، نمونه بارز ایمان و عمل صالحی است که در آیه قبل وعده ی حاکمیت به آنان داده شد. «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ... أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ» ...

ص: ۲۰۶

۱-۱. بحار، ج ۹۳، ص ۱۰۴.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۲ در اسلام، مسائل عبادی «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و مسائل مالی «آتُوا الزَّكَاةَ» و مسائل سیاسی و حکومتی «أَطِيعُوا الرَّسُولَ» از یکدیگر جدا نیستند.

۳ وعده های الهی (که در آیه قبل بود)، سبب تن پروری نشود! «أَقِيمُوا ... آتُوا الزَّكَاةَ» ...

۴ شرط رسیدن به رحمت الهی، پیروی از خدا و رسول است. «لَعَلَّكُمْ تَرْحَمُونَ» ۵ کفار، اگر چه ابرقدرت باشند، اما در مبارزه با دین خدا شکست خواهند خورد. «لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ» ...

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۸]

اشاره

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ رِجْلَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ وَأُولَئِكَ عَظِيمُونَ
بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! باید بردگانی که مالکشان هستید و کسانی از شما که به سن بلوغ و احتلام نرسیده اند در سه وقت از شما (برای ورود به اتاق) اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح و نیمروز، هنگامی که لباس از تن بیرون می کنید، و بعد از نماز عشا. این سه وقت هنگام خلوت شماست، در غیر این سه وقت بر شما و بر آنان گناهی نیست که بدون اذن وارد شوند، زیرا آنان پیوسته با شما در رفت و آمد هستند و بعضی بر بعضی وارد می شوند. خداوند آیات خود را این گونه برای شما بیان می کند و خداوند عالم و حکیم است.

نکته ها:

اگر بار دیگر از اول سوره نگاهی به آیات آن بکنیم خواهیم دید که سیاست پیشگیری از فحشا در آیات نهفته است، مثلاً زن و مرد زناکار را در برابر چشم دیگران تنبیه کنید، (آیه ۱)

ص: ۲۰۷

ازدواج آنان را محدود کنید،(آیه ۳) اگر بدون چهار شاهد نسبت ناروا داده شد، هشتاد تازیانه بزنید،(آیه ۴) کسانی که به همسر پیامبر تهمت زدند عذاب عظیم خواهند داشت،(آیه ۱۱) اگر تهمتی را شنیدید برخورد کنید،(آیه ۱۲) هر کس اشاعه فحشا را دوست بدارد، عذاب الیم خواهد داشت،(آیه ۱۹) بدنبال گام های شیطان نروید،(آیه ۲۱) کسانی که به زنان پاکدامن تهمت بزنند عذاب عظیم خواهند داشت،(آیه ۲۳) سخن زشت از افراد خبیث است نه شما،(آیه ۲۶) سرزده به خانه دیگران نروید و اگر گفتند برگردید شما نیز بپذیرید و برگردید،(آیه ۲۷ ۲۸) مردان و زنان چشم خود را از نامحرم پیش کشند و خیره نشوند،(آیه ۳۰-۳۱) زنان زیور خود را نشان ندهند و پایکوبی نکنند و برای ازدواج افراد بی همسر قیام کنید و از فقر نترسید،(آیه ۳۲) و در این آیه می فرماید: در ساعاتی که انسان با همسرش خلوت می کند حتی فرزندان و بردگان سرزده وارد نشوند. آری تمام این دستورات برای جلوگیری از فحشا و بلوغ زودرس و حفظ حریم و حیا و آبرو است.

پیام ها

۱ مسئول آموزش احکام دین به فرزندان، والدین مؤمن هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ» ۲ محل خواب والدین باید جدا و دور از چشم فرزندان باشد، و گر نه نیاز به اذن نبود. «لِيَسْتَأْذِنَكُمْ» ۳ کودکی و بردگی بهانه ای برای شکست حریم دیگران نیست. «لِيَسْتَأْذِنَكُمْ» ۴ مرد باید در طول شبانه روز، ساعاتی را به همسر خود اختصاص دهد و فرزندان مزاحم نشوند. «لِيَسْتَأْذِنَكُمْ» ۵ کودکان نیز تکلیف دارند. «لِيَسْتَأْذِنَكُمْ ... الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ» ۶ اسلام دین زندگی است و از جامعیت کاملی برخوردار است. هم برای مسائل جزئی مانند ورود کودک به اتاق والدین (که در همین آیه آمده است) و هم برای مسایل مهم مانند تشکیل حکومت جهانی (که در آیه ۵۵ آمده است) طرح و برنامه دارد.

۷ کودکان باید پاکدامنی را از محیط خانه بیاموزند. «لَيْسَ بِتَأْذِنِكُمْ» ۸ تربیت و آموختن آداب اسلامی را قبل از بلوغ کودکان شروع کنیم. «الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ» ۹ در خانه، باید لباس کار و لباس بیرون را کنار گذاشت. «تَضَعُونَ لِابَائِكُمْ» ۱۰ استراحت، بعد از ظهر و در میان ساعات کار، مفید و مناسب است. «تَضَعُونَ لِابَائِكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ» ۱۱ تنظیم وقت، در زندگی مسلمانان باید بر اساس اوقات نماز صورت گیرد.

قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ

بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ

۱۲ تمام احکام الهی بر اساس حکمت است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۹]

اشاره

وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۹)

و هر گاه کودکان شما به حد بلوغ رسیدند، پس باید همانند بزرگسالانی که قبلاً بالغ شده اند، (در همه وقت) اجازه (ورود) بگیرند. خداوند این گونه آیات خود را برای شما بیان می کند و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «الْحُلُمَ» و «احتلام» به معنای جنب شدن در خواب است که یکی از نشانه های بلوغ می باشد. البته نشانه های بلوغ برای دختران و پسران متفاوت است که در رساله های مراجع تقلید آمده است.

پیام ها

۱ احتلام، مرز رسیدن به بلوغ شرعی است. «وَ إِذَا بَلَغَ» ۲ بزرگان و اطرافیان، برای نوجوانان الگو هستند. «كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۳ با اعمال خود، فرزندان را تربیت کنید. «كَمَا اسْتَأْذَنَ»

ص: ۲۰۹

۴ در تربیت فرزندان، از الگوهای زنده استفاده کنید. «کَمَا اسْتَأْذَنَ» ...

۵ دستوراتی که خداوند برای حفظ عفت صادر کرده، آگاهانه و حکیمانه است.

«عَلَيْمٌ حَكِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۰]

اشاره

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ لِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَّبِعَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَ
اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۶۰)

و بر زنان وانشسته ای که امیدی به ازدواج ندارند، باکی نیست که پوشش خود را زمین گذارند، به شرطی که زینت خود را آشکار نکنند. و عفت ورزیدن برای آنان بهتر است و خداوند شنوا و آگاه است.

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که در مسأله ی حجاب، ملاک این است که پوشش بانوان تحریک کننده و شهوت انگیز نباشد، زیرا تنها موارد زیر را استثنا نموده است:

«غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ» (۱) کسی که شهوتی ندارد.

«أَوِ الطِّفْلِ الَّذِي لَمْ يَظْهَرُوا عَلَيْهِ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ» بچه ای که از مسائل شهوت، چیزی نمی داند.

«حِينَ تَضَعُونَ لِيَابَكُمْ» (۲) هنگامی که لباستان را کنار می گذارید و با همسر خود هستید.

«لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا»

زنان از کار افتاده ای که امید ازدواج ندارند.

بنا بر این، مسأله روی تحریک احساسات جنسی و گناه دور می زند و اگر حدِّ اقلِّ حجاب اسلامی، برای جلوگیری از گناه کافی نبود، لازم است بانوان چادر و حجاب برتر داشته باشند، تا دیگران مرتکب گناه نشوند.

مراد از جمله ی «يَضَعْنَ لِيَابَهُنَّ» این نیست که زنان سالخورده مجازند عریان شوند، زیرا

١-١. نور، ٣١.

٢-٢. نور، ٥٨.

در آیه قبل نیز مراد از «تَضَعُونَ لِیَابَکُمْ» در آوردن لباس های بیرون بود، نه تمام لباسها، به علاوه امام صادق (علیه السلام) درباره ی این آیه فرمودند: مراد کنار گذاشتن روسری و روپوش است نه برهنگی. (۱)

اصل مسأله ی حجاب از احکام ثابت و ضروری اسلام است، ولی مسائل مربوط به کیفیت پوشش، بر این اساس تنظیم می شود که تمایلات جنسی را تحریک نکند و عامل حفظ عفت و پاکدامنی باشد. «لَا یَزُجُونَ نِکَاحًا فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ» ...

پیام ها

۱ قوانین اسلام مطابق با واقعیت ها و ضرورت ها و نیازها و توانایی های اجتماعی است. (باید برای پیر زنی که میل به همسر ندارد و آرایش نمی کند، مسئله را آسان گرفت) «وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِی لَا یَزُجُونَ نِکَاحًا ... أَنْ یَضَعْنَ لِیَابَهُنَّ» ۲ برای زنان پیر و جوان، آرایش و نشان دادن زینت ممنوع است. «غَیْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ» ۳ سالخوردگی به تنهایی کافی نیست، بلکه باید بی میلی به ازدواج نیز باشد تا اجازه برداشتن روسری را داشته باشند. «الْقَوَاعِدُ ... لَا یَزُجُونَ» ۴ حجاب، مایه ی حفظ عفت است. «یَضَعْنَ لِیَابَهُنَّ ... وَ أَنْ یَسْتَغْفِنَ خَیْرٌ لَّهُنَّ» ۵ حجاب، به نفع زنان است. «خَیْرٌ لَّهُنَّ» ۶ دوخت لباس و نوع و رنگ آن، هر چه به عفت نزدیک تر باشد، بهتر است. «وَ أَنْ یَسْتَغْفِنَ خَیْرٌ لَّهُنَّ» ۷ در کنار آزادی، هشدار لازم است. (اگر از آسان بودن و راحتی احکام الهی، سوء استفاده شود و برای اهداف شیطانی، عمل شود، خدا شنوا و آگاه است و به حساب متخلفان می رسد). «وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ»

ص: ۲۱۱

اشاره

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ
 أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
 خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ
 تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۱)

بر نابینا و لنگ و بیمار و بر خود شما ایرادی نیست که بخورید از خانه های خود یا خانه های پدرانتان یا خانه های مادراتان یا خانه های برادرانتان یا خانه های خواهرانتان یا خانه های عموهایتان یا خانه های عمه هایتان یا خانه های دایی هایتان یا خانه های خاله هایتان یا آن خانه هایی که کلیدهایش را در اختیار دارید یا خانه های دوستانتان. بر شما باکی نیست که به طور دسته جمعی بخورید یا پراکنده (و تنها)، و چون وارد هر خانه ای شدید پس بر یکدیگر سلام کنید، که تحیت الهی است و مبارک و پسندیده است. خداوند آیات خود را این چنین برای شما بیان می کند. باشد که بیندیشید.

نکته ها:

امام باقر (علیه السلام) می فرماید: قبل از اسلام، نابینا و لنگ و مریض حق نداشتند با افراد سالم غذا بخورند این آیه به آنان اجازه داد تا با افراد سالم و دسته جمعی غذا بخورند، یا اگر خواستند جداگانه میل کنند. (۱) آری در جامعه باید از شخصیت چنین افرادی دفاع کرد.

ص: ۲۱۲

اگر دلیل دیگری در کار نباشد و ما باشیم و این آیه، به نظر می رسد که خداوند برای نابینا و لنگ و بیمار یک کارت سبز برای مصرف صادر کرده است که این سه گروه در همه جا می توانند غذای مورد نیازشان را میل کنند و منطقه ای برای آنان ممنوعه نیست، ولی سایر افراد تنها در موارد یازده گانه ی ذکر شده در آیه، حق مصرف دارند. (این برداشت را جایی ندیدم، اگر حق است از خداست و اگر باطل است از من است).

قرآن با بیان یک اصل و قانون کلی بیان می کند که همان گونه که افراد نابینا و لنگ و مریض از غذا خوردن در خانه هایی معافند، شما نیز در مصرف غذا از خانه هایی که در آیه آمده معاف می باشید.

این آیه تنها اجازه ی استفاده از خانه خویشانِ نسبی را بیان کرده و نامی از فامیل سببی مثل پدر زن و مادر زن و برادر زن و خواهر زن نبرده است.

این آیه تنها درباره ی غذا خوردن است، ولی تصرّفات دیگر در مال دیگران مشروط به گرفتن اجازه است. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: مراد از خوردن در آیه خوردن خرما، نان و خورشت است نه غیر آن. (۱) و خوردن غذا از خانه های یازده گانه، باید طبیعی و دور از اسراف و تبذیر باشد. (۲)

در موارد ذکر شده در آیه، همین که از رضایت صاحبخانه با خبر باشیم کافی است، ولی گاهی قرائن نشان می دهد که همین یازده گروه میل ندارند از غذای خانه آنان بخوریم مثلاً اگر غذا را در جای مخصوصی پنهان کرده باشند این نشان می دهد که راضی نیستند ما استفاده کنیم. در چنین مواردی باید دست نگه داریم.

در مجمع البیان می خوانیم: بخش اول آیه مربوط به معاف بودن نابینا و لنگ و بیمار از شرکت در جهاد است و قسمت بعدی آیه مربوط به غذا خوردن است.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: همین که شخصی وارد خانه شود و بر اهل آن سلام کند و آنان جواب دهند، این سلام بر خویشان است. (۳)

ص: ۲۱۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۱ دیگران را بر خود مقدم بداریم، خصوصاً محرومان را. «الْأَعْمَى الْأَعْرَجَ - الْمَرِيضَ أَنْفُسِكُمْ» ۲ مسائل عاطفی، در مسائل حقوقی اثر می‌گذارند. (گرچه غذا ملک صاحبخانه است، ولی اسلام روابط خویشاوندی و عاطفی را در این موارد بر مالکیت افراد غالب نموده است.) «أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ ... بِيُوتِ أَعْمَامِكُمْ» ۳ خانه همسر و فرزند خانه خود شماست. (۱) «بِيُوتِكُمْ» (خانه فرزند در آیه نیست شاید به خاطر این که این مورد، روشن و مسلم است. در حدیث می‌خوانیم: «انت و مالک لایبک» تو و مالت از آن پدرت می‌باشید.) ۴ قرائن محکم و اطمینان‌بخش برای جواز مصرف کافی است. (مثلاً دادن کلید خانه، نشان رضایت است) «مَلَائِكَتُهُمْ مَقَامَاتِهِمْ أَوْ صَدِيقَاتِكُمْ» ۵ در اسلام، حق دوست در کنار حق فامیل قرار داده شده است. «أَوْ صَدِيقَاتِكُمْ» (از افلاطون) پرسیدند: برادرت را بیشتر دوست داری یا رفیقت را؟ گفت:

برادرم را زمانی که رفیقم باشم. (۲) ۶ سلام کردن، از آداب ورود به منزل است. «فَسَلِّمُوا» ۷ سلام، ادبی آسمانی، مبارک و دلپسند است. «تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ» ۸ سلام کردن، در خیر و برکت زندگی مؤثر است. «مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ» ۹ اهل خانه به منزله ی جان شما هستند. «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ» ۱۰ مرز حق و حقوق را باید خداوند تعیین فرماید. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ» ۱۱ در احکام الهی باید اندیشید. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

ص: ۲۱۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر مراغی.

اشاره

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْمَعُوا تَأْذِينَ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ تَأْذِينَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ
 الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأُذِنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۲)

۶۲/۲۴

مؤمنان (واقعی) تنها کسانی هستند که به خدا و پیامبرش ایمان آورده و هر گاه با پیامبر بر کاری اجتماع نمایند، بدون اجازه او نمی روند، (ای پیامبر!) کسانی که اجازه می گیرند آنانند که به خدا و پیامبرش ایمان دارند. پس اگر برای بعضی از کارهای خود از تو اجازه خواستند، به هر کس از آنان که خواستی (و مصلحت بود) اجازه بده و برای آنان از خدا طلب آمرزش کن، که خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

در کتب تفسیر، درباره ی شأن نزول این آیه مطالب گوناگونی ذکر شده است که موارد عمده ی آن را در این جا می آوریم:

۱ بعضی گفته اند: این آیه، مربوط به «حنظله» است، که شب عروسی او فرمان جهاد صادر شده بود. او با کسب اجازه از محضر پیامبر (صلوات الله علیه) به خانه رفت و مراسم زفاف را بجا آورد و به خاطر کمبود وقت، بدون آن که غسل کند به جبهه رفت و به شهادت رسید.

پیامبر فرمود: «فرشتگان او را غسل دادند».

خداوند از همان یک شبی که حنظله با همسرش بود فرزندی به او عطا کرد که تاریخ آن مفصل است. (۱)

۲ بعضی دیگر گفته اند: این آیه درباره ی منافقین است، که هر گاه با مردم بودند، به نماز می ایستادند و اگر کسی آنان را نمی دید و تنها بودند، از نماز فرار می کردند. (۲)

۳ دسته ای گفته اند: رسول خدا (صلوات الله علیه) گروهی را برای کاری اعزام فرمود، ولی آنان به سراغ

ص: ۲۱۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

کارهای شخصی خود رفتند، و آیه ی مذکور در این باره سخن می گوید.

۴ برخی می گویند: این آیه در مورد مسلمانانی است که مشغول کردن خندق بودند و برای سرکشی به خانواده خود از پیامبر اجازه می خواستند.

پیام ها

۱ حضور در کنار رهبری برای کمک و حل مشکلات، نشانه ی ایمان و ترک آن نشانه ی نفاق یا ضعف ایمان است. «كَانُوا مَعَهُ عَلَيَّ أَمْرٍ جَامِعٍ» ۲ در مسائل تشکیلاتی، که بر اساس همفکری و مشورت، تصمیم گرفته می شود، خودمحوری و خودمختاری ممنوع است. «عَلَيَّ أَمْرٌ جَامِعٌ لَمْ يَذْهَبُوا» ۳ در زندگی اجتماعی، وجود رهبر و پیروی از او لازم است. «عَلَيَّ أَمْرٌ جَامِعٌ لَمْ يَذْهَبُوا» ۴ ایمان باید همراه با تسلیم و اطاعت باشد. «لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ» ۵ اجازه گرفتن از رهبر، نشانه ی ادب، تسلیم، قانونمندی، عشق به رهبر و نظم و نظام است. (با توجه به کل آیه) ۶ باید نظام اجتماعی و کارهای گروهی را ارج نهیم. «لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ» ۷ بعضی مسائل را باید سربسته گفت. «لِيُغْضِ شَأْنَهُمْ» ۸ رهبری در اسلام، همراه با مصلحت اندیشی و رحمت است. «شِئْتُمْ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» ۹ تصمیم گیری نهایی با رهبر است. «لِمَنْ شِئْتُمْ مِنْهُمْ» (پیامبر در مسائل عمومی جامعه، بر مردم ولایت دارد).

۱۰ رهبر باید در اعمال سیاست های خود انعطاف پذیر و واقع بین باشد. «فَأَذِّنْ لِمَنْ شِئْتُمْ مِنْهُمْ» ۱۱ رهبران الهی، عذر پذیر و مهربانند. «فَأَذِّنْ لِمَنْ شِئْتُمْ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» ۱۲ اذن پیامبر برای کارهای شخصی، کار را حلال می کند ولی نفسِ رها کردن کارهای عمومی در حضور رهبر، نیاز به استغفار دارد. «فَأَذِّنْ ... وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۳ طرح مسائل شخصی در هنگام اشتغال به کارهای عمومی، گرچه با اجازه باشد، زیبا نیست و باید عذرخواهی کرد. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ» ۱۴ استغفار و دعای پیامبر (صلوات الله علیه) مستجاب است. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۳]

اشاره

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۶۳)

آن گونه که یکدیگر را صدا می زنید پیامبر را صدا نزنید. خدا می داند چه کسانی از شما مخفیانه و با پنهان شدن پشت سر دیگری از صحنه می گریزد. پس کسانی که از فرمان او سرپیچی می کنند، باید از این که فتنه ای دامنشان را بگیرد، یا به عذاب دردناکی گرفتار شوند بترسند.

نکته ها:

«تسلل» خارج شدن پنهانی و «لواذاً» پنهان شدن پشت سر دیگری است که کار منافقان بود.

در مورد معنای این آیه، چهار احتمال وجود دارد:

۱ پیامبر را مثل دیگران صدا نزنید. در روایت می خوانیم: «یا محمّد»، «یا أب القاسم» نگویند، بلکه یا «رسول الله» و «یا نبی الله» بگویند. (۱) و در روایت دیگر آمده است که این آیه درباره ی جانشینان آن حضرت نیز جریان دارد. (۲)

۲ اگر پیامبر (صلوات الله علیه) شما را به کاری مثل رفتن به جبهه و خواندن نماز دعوت کرد، حتماً اطاعت کنید و دعوت او را ساده نگیرید.

۳ در صدا زدن پیامبر، فریاد نکشید. (۳)

۴ نفرین و دعای پیامبر مستجاب است، مواظب باشید. (۴)

ص: ۲۱۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۲۳، ص ۳۰۱.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱ رهبری الهی، حریم دارد و دارای مقام و احترام است. هم نام او را با احترام ببرید و هم با تمام وجود تسلیم او باشید و فراخوانی او را مانند فراخوانی دیگران ندانید. «لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ...»

۲ نافرمانی از رسول خدا (صلوات الله علیه) نافرمانی از خداست. (اول آیه سخن از دعوت رسول است و آخر آیه، سخن از مخالفت خدا). «فَلْيُخَذِرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ» ۳ ساده گرفتن پیام های رهبری و بی توجهی به آنها، فتنه و عذاب به دنبال دارد.

«فِتْنَةٌ أَوْ»

... «عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ مخالفت فرمان خدا، یا فتنه ی دنیوی به دنبال دارد یا کیفر اخروی. «فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۴]

اشاره

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُزْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۶۴)

آگاه باش! آنچه در آسمان ها و زمین است مخصوص خداست. بی شک آنچه را شما بر آن هستید (از افکار و نیات) می داند و روزی را که به سوی او بازگردانده می شوند، (می داند) پس آنان را به آنچه عمل کرده اند آگاه می کند و خداوند به همه چیز آگاه است.

پیام ها

۱ خداوند مالک تمام چیزها و آگاه به همه ی فکرها و نیت هاست، بنا بر این گناه و نفاق و مخالفت از امر او چرا؟ «فَلْيُخَذِرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ... قَدْ يَعْلَمُ... فَيُنَبِّئُهُمْ» ۲ ایمان به علم خداوند بر افکار و اعمال انسان، وسیله ی بازدارنده از بدی هاست. «يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ... فَيُنَبِّئُهُمْ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره هفتاد و هفت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

در آیه ی اول این سوره، از قرآن، به فرقان تعبیر شده است که به معنای جدا کننده ی حق از باطل می باشد. لذا این سوره، «فرقان» نام گرفته است.

این سوره شامل آیاتی درباره ی بهانه های مشرکان و پاسخ آنان، سرگذشت اقوام پیشین همچون اصحاب رس، حسرت مردم در قیامت، نشانه های توحید و عظمت خداوند در طبیعت و مقایسه ی مؤمنان با کافران می باشد. اما مهم ترین بخش آیات این سوره درباره ی ویژگی های «عباد الرحمن» یعنی بندگان راستین خداوند می باشد که از آیه ی ۶۳ تا پایان سوره را در بر گرفته است.

امید آن که با تلاوت و تدبّر در این آیات و اصلاح رفتار و کردار خود بر اساس این صفات، زمینه های دریافت الطاف الهی در دنیا و آخرت و ورود به بهشت برین را فراهم سازیم.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ;lt;br>بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (۱)

۱/۲۵

مبارک است آن که قرآن، وسیله ی شناخت حق از باطل را بر بنده اش نازل کرد، تا برای جهانیان مایه ی هشدار باشد.

نکته ها:

کلمه «بَارَكَ» ممکن است از واژه ی «برک» به معنای ثابت و پایدار باشد، و ممکن است از واژه ی «برکه» به معنای خیر زیاد باشد، یعنی کسی که قرآن را نازل کرد منشأ خیرات بسیار است که نمونه ی برکت و خیر او همین نزول قرآن است. آری چه برکتی بالاتر از قانون الهی که میلیاردها انسان را در طول تاریخ از ظلمات به نور هدایت کرده است.

نزول، اگر در قالب «أَنْزَلْنَا» باشد به معنای فرستادن دفعی و یک جاست، ولی اگر در قالب «نزل» باشد به معنای فرستادن تدریجی است و قرآن دارای هر دو نزول است؛ یک بار در شب قدر به صورت دفعی بر پیامبر نازل شد، «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» (۱) و بار دیگر به صورت تدریجی و در مدت ۲۳ سال نازل شده است، «نَزَّلَ الْفُرْقَانَ» همان گونه که در جای دیگر قرآن می خوانیم: «وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَلْنَاهُ تَنْزِيلًا» (۲) ما قرآن را قطعه قطعه فرستادیم تا بتدریج بر مردم بخوانی.

پیام ها

۱ قرآن، از سرچشمه ی مبارکی صادر شده است. «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ» ۲ هم نظام تکوینی انسان (آفرینش او که به قدرت خدا انجام گرفته) سزاوار

ص: ۲۲۲

(۱-۱). قدر، ۱.

(۲-۲). اسراء، ۱۰۶.

تحسین است، «فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱) و هم نظام تشریحی او (نزول قرآن و تدوین احکام دین). «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ» ۳ قرآن به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَ» ۴ قرآن، بهترین وسیله ی شناخت حق از باطل است. «الْفُرْقَانَ» ۵ اگر کتب آسمانی و رسالت انبیا نبود، انسان متحیر و سرگردان بود. «الْفُرْقَانَ» ۶ عبودیت و بندگی، زمینه ی دریافت وحی است. «نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» ۷ رسالت پیامبر اسلام جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ» ۸ وظیفه ی انبیا هشدار و انداز است. «نَذِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲]

اشاره

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا (۲)

خداوندی که فرمانروایی آسمان ها و زمین برای اوست، و هیچ فرزندی اختیار نکرده و برای او شریکی در فرمانروایی نیست، و هر چیزی را آفرید و آن گونه که باید اندازه گیری کرد.

نکته ها:

مشرکین و یهود و نصارا، هر کدام به نحوی معتقد بودند که خداوند فرزندی، یا شریکی دارد و قرآن کریم بارها این عقیده ی خرافی را مردود شمرده است، از جمله در همین آیه.

پیام ها

۱ حکومت و حاکمیت هستی، مخصوص خداست. «لَهُ مُلْكُهُ»... (در هستی یک نظام و یک اراده و مدیریت حاکم است) ۲ حکومت خداوند نسبت به همه ی هستی یکسان است. «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۳ خداوند بی نیاز است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... لَمْ يَتَّخِذْ» (نیاز به فرزند برای جبران

ص: ۲۲۳

کمبودهاست و کسی که حکومت هستی به دست اوست چه کمبودی دارد؟! ۴ همه ی آفریده ها از سرچشمه ی قدرت واحدی برخاسته اند. «خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ» ۵ تدبیر هستی، به دست خالق هستی است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ» ۶ آفرینش، حساب و کتاب دارد. «فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» ۷ تدبیر هستی، بسیار دقیق است. «تَقْدِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳]

اشاره

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لَا نَفْعًا وَ لَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَ لَا حَيَاةً وَ لَا نُشُورًا (۳)

(مشركان) به جای او خدایانی گرفتند که هیچ چیز نمی آفرینند، ولی خود آفریده شده اند. (این معبودهای دروغین حتی) مالک هیچ گونه ضرر و نفعی برای خود نیستند و (برای دیگران) اختیار مرگ و حیات و قیامت را ندارند.

پیام ها

۱ خداگرایی، فطری است و اگر کسی خدای یکتا را رها کند، سراغ خدایان دروغین می رود. «وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً» ۲ با مشرکین نیز مستدل سخن بگویید. «لَا- يَخْلُقُونَ ... لَا- يَمْلِكُونَ» حیوان، نفعی را به خود می رساند و شری را از خود دور می کند، اما بت ها بر هیچ یک از این دو قدرت ندارند و از حیوان هم کمترند.

۳ دلیل بندگی انسان، قدرت خداوند بر حل مشکلات و بازشدن گره های اوست و بت ها فاقد این آثارند. «لَا يَمْلِكُونَ» ۴ کسی که از خود ضرری را دفع نکند و برای خود نفعی را جلب نکند، برای دیگران حتماً کاری نخواهد کرد. «لَأَنفُسِهِمْ» ۵ دفع ضرر، بر جلب منفعت مقدم است. «لَا- يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا» که دفع ضرر است بر «وَ لَا نَفْعًا» که جلب منفعت است، مقدم شده است. ۶ کار انسان، یا باید با هدف دنیوی همراه باشد، یا با هدف اخروی و بت ها در

هیچ یک کارایی ندارند. «وَلَا حَيَاةَ وَلَا نُشُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ إِفْكٍ أَفْتَرَاهُ وَآعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا (۴)

و کسانی که کافر شدند، گفتند: این قرآن جز افترایبی که او بر خدا بسته است چیزی نیست و گروه دیگری او را بر این کار یاری کرده اند. پس به راستی (با این سخن) ظلم و دروغی بزرگ را مرتکب شده اند.

نکته ها:

کلمه ی «إِفْكُ» به معنای دروغ و «زور» به معنای سخن باطل و دروغ است. (۱) در تمام قرآن، تنها این جا کلمه ی «ظلم» و «زور» در کنار هم آمده است، زیرا کفار با تهمت به پیامبر و دروغ خواندن کتاب آسمانی مانع هدایت دیگران می شدند.

پیام ها

۱ کفار، کفر خود را با دروغ خواندن کتب آسمانی توجیه می کنند. «إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ أَفْتَرَاهُ» ۲ تحقیر کتاب، «إِنَّ هَذَا» و تحقیر پیامبران، «أَفْتَرَاهُ» شیوه ی کفار است.

۳ عظمت قرآن را مخالفان نیز پذیرفته اند. «آعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ» ۴ عوام فریبی از طریق تحقیر و تهمت و مانع هدایت دیگران شدن، از بدترین گناهان است. «ظُلْمًا وَ زُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

وَقَالُوا أَأَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلِي عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصْحًا يَلَّا (۵) قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۶)

و (کفار) گفتند: (قرآن) افسانه های پیشینیان است که او برای خود نسخه ای نوشته و هر صبح و شام بر او دیکته می شود.

ص: ۲۲۵

بگو: (این قرآن را) کسی فرستاد که اسرار را در آسمان ها و زمین می داند، قطعاً او آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کفار، هم به محتوای قرآن اشکال می کردند که نوآوری ندارد، بلکه افسانه های قدیمی است، «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و هم شخص پیامبر را زیر سؤال می بردند که رونویسی کرده است، «اَكْتَتَبَهَا» و هم یارانی خیالی برای پیامبر در نظر می گرفتند، «تُمَلِّئُ عَلَيْهِ». مراد از نوشتن اساطیر، یا این است که آنها معتقد بودند کسانی برای آن حضرت می نوشتند و یا می گفتند: پیامبر سواد دارد و امی بودن او را نفی می کردند.

در این آیه آمده است: «يَعْلَمُ السِّرَّ»، ولی علم خداوند به ظاهر را نفرموده است. آری کسی که اسرار و حقایق پنهان را می داند، آگاهی او بر حقایق آشکار مسلّم است.

پیام ها

۱ در بیان مطالب مخالفان، امانت را مراعات کنید. «قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» ۲ به یاوه گویان پاسخ دهید. «قُلْ» ۳ قرآن، از سرچشمه ی علم بی نهایت است، نه افسانه. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ» ۴ قرآن ساخته دست بشر نیست، بلکه فرستاده ی کسی است که به تمام اسرار عالم علم دارد. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ» ...

۵ قرآن حاوی دستوراتی اسرار آمیز است. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ» ...

۶ علم خداوند نسبت به حقایق پنهان و آشکار، یکسان است. «يَعْلَمُ السِّرَّ» ۷ در آسمان ها اسراری است که دست بشر به آن نمی رسد. «السِّرُّ فِي السَّمَاوَاتِ» ۸ راه توبه حتی برای کفاری که قرآن را افسانه و پیامبر را دروغ پرداز می خوانند، باز است. «إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً»

۹ بخشش تنها کافی نیست، لطف و رحمت نیز لازم است. «غَفُوراً رَحِيماً»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷]

اشاره

وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْ لَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا (۷)

(کفار) گفتند: این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازارها راه می رود؟ چرا فرشته ای به سوی او نازل نشده است تا همراه او بیم دهنده باشد (و ادعای او را تأیید کند)؟

نکته ها:

کفار از پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) انتقاد کردند که چرا غذا می خورد و راه می رود، آیه ی بیستم همین سوره پاسخ می دهد که همه ی پیامبران پیشین نیز غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند.

پیام ها

۱ برخی از مردم، کمال را عیب و نقص می بینند. «مَا لِهَذَا الرَّسُولِ» (زندگی عادی و حضور در میان مردم، برای رهبر کمال است). ۲ دعوت به خدا منافاتی با کامیابی از دنیا ندارد. «يَأْكُلُ يَمْشِي» ۳ رهبر نباید از جامعه جدا باشد. کسی که اهل رفت و آمد با مردم است، بهتر می تواند آنها را ارشاد کند. «يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» ۴ انبیا آن چه احتیاج داشتند، شخصاً می خریدند. «يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۸]

اشاره

أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا (۸)

یا (چرا) به او گنجی عطا نشده، یا چرا برای او باغی نیست تا از (محصولات) آن بخورد (و امرار معاش کند)؟ و ستمگران (به مؤمنان) گفتند: شما جز مرد سحر شده ای را پیروی نمی کنید.

نکته ها:

در آیه ی قبل توقع کفار این بود که پیامبر نباید نیاز جسمی داشته باشد و غذا بخورد و برای رفع احتیاجات خود به میان مردم بیاید، «مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» در این آیه توقع این است که پیامبر باید خود کفا باشد تا به حضور در بازار و میان مردم نیازی نداشته باشد، «يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ» غافل از آنکه این گونه خود کفایی منفی است، زیرا یک شخص مرفه و استثنایی چگونه می تواند رهبر مردم رنج کشیده باشد.

پیام ها

۱ مادّیگران، حتی به پیامبران از زاویه ی مادّیات می نگرند. «يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ» ۲ بهانه جویی در کار انبیا، ظلم است. «وَقَالَ الظَّالِمُونَ» ۳ مستکبر و ستیزه جو، هر لحظه بهانه ای می گیرد و همین که از آن مأیوس شد، بهانه ی دیگری را جایگزین می کند. «يَأْكُلُ يَمْشِي - لَوْ لَا - أَنْزَلَ إِلَيْهِ أَوْ يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ» ۴ مخالفان انبیا، گاهی آنان را ساحر نامیدند و گاهی مسحور. «رَجُلًا مَسْحُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۹]

اشاره

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (۹)

بنگر که چگونه برای تو مثل ها زدند (و تو را چگونه وصف کردند) پس گمراه شدند؛ در نتیجه نمی توانند راهی (به حقیقت) بیابند.

نکته ها:

ممکن است معنای آیه این باشد: کسانی که با طرح توقعات و بهانه های نابجا مانع ارشاد انبیا می شوند، راه به جایی نمی برند؛ یعنی در هدف موفق نمی شوند. به قول شاعر: عرض خود می بری و زحمت ما می داری.

پیام ها

۱ بهانه جویی های دشمن را با دقت بنگرید. «أَنْظُرْ» ۲ در برابر تضعیف های مخالفان، شما نیز انحرافات آنان را بیان کنید. «ضَرَبُوا لَكَ»

۳ تشبیه و تمثیل نابجا، زمینه‌ی انحراف است. «فَضَلُّوا» ۴ رها کردن منطق و معجزه و کمالات پیامبر و رفتن به سراغ مال و مقام و بهانه جویی، گمراهی است. «فَضَلُّوا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۰]

اشاره

بَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا (۱۰)

مبارک است خدایی که اگر اراده کند، بهتر از آنچه آنها توقع دارند، برای تو قرار می دهد، باغ‌هایی که از زیر درختان آن نهرها جریان دارد و قصرهایی را برای تو قرار می دهد.

نکته‌ها:

در آیات قبل بیان شد که کفار از پیامبر عزیز اسلام، توقع گنج و باغ داشتند، این آیه می فرماید: اگر خدا بخواهد به جای یک باغ، باغ‌هایی را در اختیار پیامبر می گذارد.

حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: اگر خداوند می خواست هنگام مبعوث شدن پیامبران، درهای گنج‌ها و معادن طلا و باغ‌های سرسبز و خرم را به روی آنان بگشاید، چنین می کرد، ولی اگر این کار را می کرد مسأله‌ی آزمایش مردم از میان می رفت و همه‌ی آنان به عشق مال و رفاه گرد انبیا جمع می شدند و نیت‌ها خالص نبود. (۱)

«بَارَكَ»

یا از «برک» به معنای ثابت و پایدار است و یا از «برکه» به معنای خیر زیاد. (۲)

پیام‌ها

۱ وجود خداوند، ثابت و سرچشمه‌ی برکات است. «بَارَكَ» ۲ زهد و سادگی برای انبیا، شایسته است و زندگی کاخ‌نشینی دور از شأن و زئی انبیا می باشد. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ»

ص: ۲۲۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- ۲. لسان العرب.

۳ فقر و غنا به دست خداست. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ» ۴ اراده و خواست خداوند تخلف ناپذیر است. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۱]

اشاره

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا (۱۱)

(نه تنها تورا باور ندارند) بلکه قیامت را انکار کرده اند، و ما برای منکران قیامت آتشی فروزان و سوزان آماده کرده ایم.

نکته ها:

کلمه ی «سعیر» به معنای آتش پر التهاب و سوزان است.

پیام ها

۱ سرچشمه ی بهانه های کفار، بی اعتقادی به قیامت است. «بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ» (ریشه بهانه جویی کفار که چرا پیامبر گنج و باغ ندارد، تکذیب قیامت است) ۲ تکذیب معاد بسیار خطرناک است. «كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ ... كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ» ۳ بهشت و دوزخ، از قبل آفریده و آماده شده است. «أَعْتَدْنَا» ۴ گناه بزرگ، عذاب بزرگ به دنبال دارد. «كَذَّبَ سَعِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۲ تا ۱۳]

اشاره

إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَ زَفِيرًا (۱۲) وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا (۱۳)

چون (دوزخ) از فاصله ی دور آنان را ببیند، خشم و خروشی از آن می شنوند.

و چون به زنجیر بسته شده، در مکانی تنگ از آن انداخته شوند، آنجاست که ناله زنند (و مرگ خود را می خواهند).

نکته ها:

کلمه ی «تَغَيُّظًا» به معنای اظهار غیظ و شدت خشم است که گاهی با سر و صدا همراه است.

«زَفِيرًا»

صدای نفس کشیدن در حال گرفتگی سینه از شدت غم را گویند. «مُقَرَّنِينَ»

بستن با غل و زنجیر است و «تُبُوراً» به معنای واویلا گفتن است.

دوزخ، آن قدر بزرگ است که روز قیامت اگر از او سؤال کنند: آیا پر شدی؟ می گوید: آیا باز هم هست؟ «هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» (۱) ولی با همه ی بزرگی دوزخ، خلافکار در آن، مکان تنگی دارد. مانند وجود میخ در دیواری بزرگ که هم بزرگی دیوار حقیقت دارد و هم تنگی مکان میخ.

در حدیثی از پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) آمده است: اهل دوزخ مثل میخ در دیوار، در فشارند. (۲)

غفلت از خدا در دنیا و آخرت، تنگنمایی سخت بدنبال دارد، اما در دنیا: «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا» (۳) خداوند سینه او را تنگ قرار می دهد، «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۴) هر کس از یاد من روی بگرداند، قطعاً برای او زندگی تنگی است و در آخرت: «وَ إِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا» (۵) در جهنم در مکانی تنگ انداخته شوند.

و بر عکس، توجه و ایمان به خدا، هم در دنیا مایه ی گشایش است: «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۶) درهای برکات آسمان و زمین را بر روی آنان می گشاییم. هم در آخرت: «حَتَّى إِذَا جَاؤَهُمُ الْفِتْنَةُ أَتَوْا بِهَا» (۷) هنگام ورود به بهشت، درهای آن گشوده می شود.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «مَكَانٍ بَعِيدٍ»، فاصله ی یک سال راه است. (۸)

پیام ها

۱ دوزخ نوعی ادراک و احساس دارد. «رَأَتْهُمْ» ۲ معاد جسمانی است. «مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ» ۳ دوزخیان با غل و زنجیر بسته می شوند. «مُقَرَّنِينَ» ۴ دوزخیان با تحقیر به دوزخ پرتاب می شوند. «أُلْقُوا» و فرمود: «ادخلوا» ۵ ناله و فریاد دوزخیان از راه دور به گوش می رسد. «دَعَوْا هُنَالِكَ تَبُورًا» («هُنَالِكَ»

ص: ۲۳۱

۱-۱. (۱) ق، ۳۰.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. انعام، ۱۲۵.

۴-۴. طه، ۱۲۴.

۵-۵. فرقان، ۱۳.

۶-۶. اعراف، ۹۶.

۷-۷. زمر، ۷۳.

۸-۸. تفسیر مجمع البیان.

برای راه دور بکار می رود)

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا (۱۴) قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَ مَصِيرًا (۱۵)

(به آنان گفته می شود: امروز یک بار درخواست هلاکت نکنید، بلکه بسیار درخواست هلاکت کنید.)

(ای پیامبر!) به مردم بگو: آیا این (ذلت و عذاب) بهتر است یا بهشت جاودانی که به پرهیزکاران وعده داده شده و سزا و سرانجام آنان است؟

پیام ها

۱ در قیامت، برای کفار فریاد رسی نیست. «وَ ادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا» ۲ بهشت، جاودانی است. «جَنَّةُ الْخُلْدِ» ۳ وعده ی بهشت، قطعی است. «جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۶]

اشاره

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا (۱۶)

برای اهل بهشت آن چه بخواهند موجود است. آنان برای همیشه در آن جا هستند. (این پاداش) بر پروردگارت وعده ای است واجب.

نکته ها:

خواسته های اهل بهشت، همچون خواسته های خداوند در چهارچوب حکمت است. یعنی همان گونه که «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» از طرف خداوند در قالب کار حکیمانه است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» نیز از سوی مؤمنان در قالب تقاضای حکیمانه است و چنین نیست که مؤمنان بخواهند اهل دوزخ رها شوند، یا درخواست کنند که به درجات انبیا راه یابند، زیرا این گونه تقاضاها حکیمانه نیست.

۱ انسان، تنها در بهشت به همه ی آرزوهای خود می رسد. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» ۲ در بهشت، هر چه بخواهند هست. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» ولی در مورد دوزخیان می خوانیم: «وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ» (۱) میان اهل دوزخ و آن چه می خواهند حایلی قرار می گیرد.

۳ خدا عمل به وعده های خود را بر خود لازم کرده است. «عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۷]

اشاره

وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ (۱۷)

(و یاد کن) روزی که خداوند مشرکان و آن چه را به جای خدا می پرستیدند (در یک جا) محشور کند، پس (به معبودهای آنان) گوید: آیا شما بندگان مرا گمراه کردید، یا خودشان راه را گم کردند؟

نکته ها:

در قرآن، عوامل گمراهی و انحراف چنین معرفی شده اند:

۱ رفیق بد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۲)، دوست بد مرا گمراه کرد.

۲ هوی و هوس. «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)، از هوسهای خود پیروی نکن، زیرا تو را از راه خدا منحرف می کند.

۳ دانشمندان منحرف. «يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۴)، مطالبی را با دست خود می نویسند و می گویند این از طرف خداوند است.

۴ رهبران گمراه. «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ» (۵)، فرعون قوم خود را گمراه کرد.

۵ شیطان. «إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ» (۶)، قطعاً شیطان گمراه کننده آشکاری است.

ص: ۲۳۳

(۱-۱). سبأ، ۵۴.

(۲-۲). فرقان، ۲۹.

٣-٣. ص، ٢٦.

٤-٤. بقره، ٧٩.

٥-٥. طه، ٧٩.

٦-٦. قصص، ٢٥.

۶ اکثریت گمراه. «وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱)، اگر از اکثریت کسانی که در زمین هستند پیروی نمایی، تو را از راه خدا منحرف می کنند.

۷ والدین گمراه. «إِنَّا وَحَدِّثْنَا آبَاءَنَا ... وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ» (۲)، همانا ما والدین خود را بت پرست یافتیم و به آنان اقتدا کردیم.

انگیزه های سؤال یکسان نیست:

الف: گاهی سؤال برای فهمیدن است. «فَسَيَلُّوْا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۳) ب: گاهی سؤال برای توبیخ دیگران است. «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلذَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) خداوند برای توبیخ طرفداران حضرت عیسی (علیه السلام) او را مورد عتاب قرار می دهد که آیا تو به مردم گفتی علاوه بر «الله»، من و مادرم را دو خدای دیگر بگیرید؟ ج: گاهی سؤال برای توبیخ شخص است. «أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ»

پیام ها

۱ در قیامت از مشرکان و معبودهای آنان بازخواست می شود. «يَحْشُرُهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ فَيَقُولُ» ...

۲ در قیامت، غیر از انسان موجودات دیگری نیز مبعوث خواهند شد، مانند بت ها. «وَ مَا يَعْبُدُونَ» ۳ در قیامت، همه چیز شعور پیدا می کند و مخاطب قرار می گیرد. «أَأَنْتُمْ» ۴ خداپرستی، در فطرت همه ی انسان ها وجود دارد و انحراف بشر عارضی است. «أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ ... أَمْ هُمْ ضَلُّوا» (کلمه ی «السَّبِيلَ» نیز نشانه ی آن است که راه معهود، همان راه طبیعی و فطری است).

ص: ۲۳۴

۱-۱. انعام، ۱۱۶.

۲-۲. زخرف، ۲۳.

۳-۳. نحل، ۴۳ و انبیاء، ۷.

۴-۴. مائده، ۱۱۶.

اشاره

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا (۱۸)

(معبودها) گویند: خدایا! تو منزهی، ما را نرسد که غیر از تو سرپرستی بگیریم ولی تو آنان و پدرانشان را چنان کامیاب گرداندی که یاد (تو و قرآن) را فراموش کردند و گروهی هلاک و سر در گم شدند.

نکته ها:

کلمه ی «بور» به معنای هلاکت و فساد است. به زمینی که خالی از درخت، گل و گیاه باشد، «بایر» گویند. در این آیه ممکن است جمع «بائر» باشد و ممکن است مصدر باشد، یعنی قومی که سراسر بورند.

کلمه ی «سُبْحَانَكَ» در دو مورد بکار می رود؛ یکی در مورد تعجب و دیگری در مورد برخورد با عقائد و سخنان انحرافی.

عوامل نسیان و غفلت در قرآن متعدّد است و برخی از آنها عبارتند از:

الف: مال و ثروت که در این آیه آمده است.

ب: فرزند و خانواده. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) ج: تجارت. «لَا تُلْهِهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) د: شیطان، تفرقه، قمار و شراب. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعِدَاةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيُصَدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۳)

پیام ها

۱ در قیامت، معبودها به سخن درمی آیند. «قَالُوا» ۲ هر کجا سخنی از شرک به میان آمد، تسبیح و تنزیه خدا لازم است. «سُبْحَانَكَ» ۳ خداوند نعمت های خود را حتی از منحرفان دریغ نمی دارد. «لَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ»

ص: ۲۳۵

۱-۱. منافقون، ۹.

۲-۲. نور، ۳۷.

۳-۳. مائده، ۲۱.

۴ خطر مال در جایی است که سبب فراموشی خدا شود، نه این که مال مطلقاً بد و خطرناک باشد. «مَتَّعْتَهُمْ... حَتَّى نَسُوا» ۵ در خانواده هایی که چند نسل آنها مرده بوده اند، زمینه ی فراموشی از خدا و قیامت، بیشتر است. «وَ أَبَاءَهُمْ» ۶ به مال و جلوه گری های مرفهین نگاه نکنید، همه ی آنان تباه شدنی هستند.

﴿كَانُوا قَوْمًا بُورًا﴾

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۹]

اشاره

فَقَدْ كَذَّبُواكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِم مِّنْكُمْ نُدِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (۱۹)

(خداوند در آن روز به مشرکان می فرماید:) این معبودها گفته های شما را انکار کردند؟ نه برای برطرف کردن قهر خدا توانی دارید، نه می توانید حمایتی (از کسی) دریافت کنید و هر کس از شما ظلم کرده (و شرک ورزد) عذاب بزرگی به او می چسانیم.

نکته ها:

خداوند در قرآن برای ظلم آثاری بیان کرده است از جمله:

۱ ناکامی. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (۱) خداوند توطئه های ستمگران را به جایی نمی رساند.

۲ محرومیت از الطاف الهی. «أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» (۲) عذاب. «أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ» (۳) و نیز آیه ی مورد بحث؛ «نُدِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا» ۴ نپذیرفتن جایگزین برای عذاب. «وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ» (۴) ۵ نپذیرفتن عذر. «لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ» (۵) ولی بدتر از بی فایده بودن عذر، اجازه ندادن

ص: ۲۳۶

۱-۱. توبه، ۱۹.

۲-۲. هود، ۱۸.

۳-۳. شوری، ۴۵.

۴-۴. زمر، ۴۷.

۵-۵. روم، ۵۷.

برای عذرخواهی است. «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَدِرُونَ» (۱)

پیام ها

۱ معبودهای خیالی و بت ها، نه تنها یار شما نیستند، بلکه کار شما را نیز تخطئه و تکذیب می کنند. «فَقَدْ كَذَّبُواكُمْ» ۲ انسان مشرک در قیامت از هیچ حمایتی برخوردار نیست و از هر اقدامی برای نجات خود عاجز است. «فَمَا تَشْتَطِعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا» ۳ مشرک، ظالم است. (جمله ی «وَمَنْ يَظَلْمْ» در فضای «وَمَنْ يُشْرِكْ*» قرار دارد)

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۰]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا (۲۰)

و ما پیش از تو هیچ پیامبری نفرستادیم مگر آن که آنان (نیز) غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند، و ما بعضی از شما را وسیله ی آزمایش بعضی دیگر قرار دادیم. آیا صبر و تحمل از خود نشان می دهید؟ و پروردگار تو همواره بیناست.

نکته ها:

در آیه ی هفتم این سوره، بهانه جویی کفار درباره ی زندگی عادی پیامبر اسلام عنوان شد. خداوند در این آیه می فرماید: همه ی انبیا غذا می خوردند و با مردم و در میان آنان بودند و در بازارها رفت و آمد داشتند.

پیام ها

۱ فرستادن انبیا، از برنامه ها و سنت های الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ»

ص: ۲۳۷

۲ آشنایی با تاریخ، هم بهانه جویان را خلع سلاح می کند و هم مایه ی تسلی پیامبر اکرم است. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ ... إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ» ۳ تمام انبیا، زندگی مردمی داشتند. «لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَ يَمْشُونَ» ...

۴ مرّی باید با مردم حشر و نشر داشته باشد. «يَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ» ۵ زندگی ساده انبیا، برای مردم آزمایش است. «يَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَ جَعَلْنَا بَعْضَ كُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً» (آری، اگر پیامبران، زندگی مرفّه و کاخ و طلا داشتند، مردم به خاطر دنیاطلبی، گرد آنان جمع می شدند که چنین گزاشی ارزش نداشت.

ارزش در این است که انسان از فردی در ظاهر عاّدی، اطاعت کند. ۶ یکی از وسایل آزمایش مردم، خود مردم اند. «جَعَلْنَا بَعْضَ كُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً» گاهی کسی ثروتمند است تا معلوم شود شکر می کند یا طغیان. و کسی فقیر است تا آزمایش شود که آیا صبر می کند یا بر ثروتمند حسد می ورزد.

۷ کلید موفقیت در آزمایش های الهی صبر است. «فِتْنَةٌ أَتَّصِرُونَ» ۸ فلسفه ی آزمایش های الهی، پرورش انسان هاست. «رُبُّكَ» ۹ در آزمایش های الهی، مسأله ای برای خداوند کشف نمی شود، زیرا او به همه چیز آگاه است. «وَ كَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا» (آزمایش های او برای شکوفا شدن خصلت های درونی انسان است، زیرا کیفر و پاداش بر اساس بروز و ظهور خصلت ها است.) ۱۰ علم به این که زیر نظر خداوند هستیم، عامل پیدایش صبر است. «أَتَّصِرُونَ وَ كَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا»

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَ عَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا (۲۱)

۲۱/۲۵)

و کسانی که به ملاقات ما امید ندارند (و رستاخیز را قبول نمی کنند) گفتند: چرا فرشتگان بر ما نازل نمی شوند و یا چرا پروردگاران ما را نمی بینیم؟ قطعاً آنان در نفس خود استکبار ورزیدند و سرکشی بزرگی کردند.

نکته ها:

کلمه ی «عَتَوْا» به معنای بدترین نوع ظلم است. (۱)

روز قیامت را روز «لقاء» می نامند، چون در آن روز غفلت ها و جهل ها و موانع دیگر کنار می روند و همه ی مردم عظمت خدا را می بینند. «وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ» (۲)

پیام ها

۱ بی اعتقادی به معاد، مایه ی بهانه گیری در برابر انبیاست. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْ لَا» ...

۲ حتی امید به قیامت، برای سازندگی انسان و اطاعت از خداوند کافی است.

«لَا يَرْجُونَ»

...

۳ روز قیامت، روز ملاقات الطاف یا قهر الهی است. (تا مردم کدام یک را برای خود فراهم کرده باشند). «لِقَاءَنَا» ۴ کفار، فرشتگان را باور داشتند. «لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ» ۵ ما دیگران، همه ی چیز را مادی می پندارند و به دنبال دیدن خداوند با چشم سر هستند. «نَرَى رَبَّنَا» ۶ سرچشمه ی طغیان و استکبار انسان، بلند پروازی های درونی اوست.

«اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ»

(از کوزه همان برون تراود که در اوست).

١-١. تفسير مجمع البيان.

٢-٢. نور، ٢٥.

اشاره

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ وَ يَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا (۲۲)

روزی که فرشتگان را می بینند، آن روز برای گناهکاران مژده ای نیست، (بلکه روز کیفر آنهاست) و فرشتگان به مجرمان می گویند: (بهشت برای شما) حرام و ممنوع است.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از مستکبرانی بود که امیدی به قیامت نداشته و توقع نزول فرشتگان را داشتند، در این آیه می فرماید: فرشته بر آنان نازل خواهد شد، اما به جای آنکه حامل نور و وحی باشند، حامل سخت ترین تهدیدات خواهند بود و آن روز به فرموده ی امام باقر (علیه السلام) روز مرگ آنان است که خداوند به ملک الموت فرمان گرفتن روح کافران را می دهد و او جان آنان را می گیرد و همین که جان به گلویشان رسید، فرشتگان بر صورت و پشت آنها می زنند، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

کلمه ی «حجر» به معنای بازداشتن است و چون عقل، انسان را از تخلف بازمی دارد به آن «حجر» گفته می شود: «هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِإِذِي حِجْرٍ» (۲) و به منطقه ای که سنگ چینی شده باشد و مردم از رفت و آمد در آن منع شوند، «محجور» گفته می شود. بنا بر این «حِجْرًا مَّحْجُورًا» یعنی «منعا منعا».

دیدن خداوند محال است، ولی دیدن فرشته در شرایطی ممکن است. «يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ» چنان که جای دیگر می خوانیم: در قیامت، فرشتگان به مؤمنان سلام می کنند، (۳) و دوزخیان از فرشته ی مأمور دوزخ استمداد می کنند. (۴)

ص: ۲۴۰

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۳۱۷.

۲-۲. فجر، ۵.

۳-۳. نحل، ۳۲.

۴-۴. غافر، ۴۹.

۱ فرشتگان، در شرایطی خاص دیده می شوند. «يَوْمَ يَرَوْنَ» ۲ مستکبرانی که توقع نزول فرشتگان را بر خود داشتند، هیچ گونه بشارتی از هیچ ناحیه ای دریافت نمی کنند. «لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۳]

اشاره

وَ قَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا (۲۳)

ما به سراغ هر عملی که (به عنوان خیرات) انجام داده اند می رویم و آن را غباری پراکنده می سازیم.

نکته ها:

«هَبَاءً»

خاک نرم را گویند و «مَنْثُورًا» یعنی پخش شده. قرآن کریم در جای دیگر عمل کفّار را به خاکستری تشبیه کرده است که باد تندی آن را پراکنده سازد. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَيَّ شَيْءٌ» (۱) و در آیه ای دیگر، کار کفّار به سراب تشبیه شده است، که انسان تشنه آن را آب می پندارد. (۲)

در روایات، مصداق کسانی که اعمالشان پوچ می شود، افرادی معرفی شده اند که اهل نماز و روزه اند، ولی از لقمه ی حرام پرهیز ندارند و یا نسبت به علی بن ابی طالب (علیهما السلام) و شیعیان او کینه و بغض دارند. (۳)

پیام ها

۱ در قیامت، اعمال انسان تجسم می یابد. «مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً» ...

۲ پوچ شدن بر همه کارهای مجرمین عارض می شود. «مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ ... هَبَاءً» ۳ تباه شدن عمل در برابر چشم انسان، از حسرت های او در قیامت است. «هَبَاءً» پس به کارها و تلاش های خود اطمینان نکنیم، شاید بدعاقبت شویم و اعمالمان بی اثر باشد.

ص: ۲۴۱

۱- ۱. ابراهیم، ۱۸.

۲- ۲. نور، ۳۹.

۳- ۳. تفسیر کنز الدقائق و صافی.

۴ روح کار، انگیزه و نیت کسی است که آن را انجام می دهد و گر نه عمل منهای عقیده و اخلاص، بی نتیجه و پوچ است.
«هَبَاءٌ مَّنْثُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۴]

اشاره

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا (۲۴)

در آن روز، اهل بهشت جایگاه خوش و آسایشگاه نیکویی دارند.

نکته ها:

گاهی کلمه ی «خَيْرٌ» و «أَحْسَنُ» به معنای بهتر نیست، زیرا نقطه ی مقابله ی اصلاً خوب نیست تا این بهتر باشد، نظیر «قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ» (۱) در این آیه نیز کلمه ی «خَيْرٌ» و «أَحْسَنُ» به معنای خوب و نیک است، زیرا آنچه که در آیه ی قبل از آن یاد شد، خوب نبود تا این بهتر باشد.

کلمه ی «مَقِيلًا» به معنای استراحت نیمروز است، خواه همراه خواب باشد یا نباشد. (۲)

پیام ها

۱ تشویق و بشارت، در کنار هشدار و انداز ضروری است. «هَبَاءٌ مَّنْثُورًا خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

و يَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاوَاتِ بِالْغَمَامِ وَ نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا (۲۵) الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْخَبِيرُ لِلرَّحْمَنِ وَ كَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا (۲۶)

و روزی که آسمان با ابرها بشکافتد و فرشتگان فروآیند فروآمدنی.

در آن روز، فرمانروایی بر حق، از آن خدای رحمان است و روزی است که بر کافران سخت و سنگین است.

ص: ۲۴۲

۱-۱. جمعه، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

نکته ها:

چون واسطه ها، عذرخواهی ها، اموال و اولاد، فامیل و مقام، هیچ یک برای نجات کافران کارساز نیست، لذا آن روز بر آنان سنگین است.

ممکن است کلمه ی «بِالْعَمَامِ» به معنای همراه با ابر باشد، یعنی آسمان همراه با ابرها شکافته می شود.

از کلمه ی «نُزِّلَ» استفاده می شود که نزول فرشتگان در روز قیامت، غیر منتظره و نزول خاصی است.

پیام ها

۱ آسمان در ابتدا دود بوده، «ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ» (۱) و در آینده نیز متلاشی خواهد شد. «تَشَقَّقُ السَّمَاءُ» ۲ جایگاه فرشتگان، آسمان هاست. «نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ» ۳ مالکیت و حکومت خداوند، واقعی و حقیقی است، نه اعتباری و عارضی و ظالمانه. «الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» ۴ قیامت روز جلوه ی رحمت الهی است. «الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ» ...

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۷ تا ۲۹]

اشاره

وَ يَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَالِي يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا (۲۷) يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا (۲۸) لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَدُولًا (۲۹)

و روزی که ستمکار (مشرک) دو دست خود را (از روی حسرت) به دندان می گزد و می گوید: ای کاش با پیامبر همراه می شدم.

ای وای بر من! کاش فلانی را دوست خود نمی گرفتم.

ص: ۲۴۳

رفیق من بعد از آن که حق از طرف خدا برای من آمد، مرا گمراه ساخت. و شیطان هنگام امید، انسان را رها می کند.

نکته ها:

«خذلان» این است که انسان به حمایت کسی امید داشته باشد، ولی او انسان را رها کند.

به گفته ی روایات، رهبر الهی، مصداق ذکر است و گمراه کردن از ذکر «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» یعنی گمراه شدن از رهبر حق.

(۱)

اسلام برای دوستی و انتخاب دوست، سفارش های زیادی دارد و دوستی با افرادی را تشویق و از دوستی با افرادی نهی کرده است که این موضوع به بحث مستقلی نیاز دارد. برخی از عنوان های فرعی موضوع «دوست و دوستی» به این شرح است:

راه های شناخت دوست، مرزهای دوستی، ادامه ی دوستی، قطع دوستی، انگیزه های دوستی، آداب معاشرت با دوستان و حقوق دوست، که برای هر یک آیات و روایات بسیاری است و ما به گوشه ای از آنها اشاره می کنیم:

اگر در شناخت کسی به تردید افتادید، به دوستانش بنگرید که چه افرادی هستند. «فانظروا الی خلطائه» (۲) تنهایی، از رفیق بد بهتر است. (۳)

از پیامبر (صلوات الله علیه) پرسیدند: بهترین دوست کیست؟ فرمود: کسی که دیدارش شما را به یاد خدا بیندازد، و گفتارش به علم شما بیفزاید و کردارش یاد قیامت را در شما زنده کند. (۴)

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: هنگامی که قدرتت از بین رفت، رفقای واقعی تو از دشمنان شناخته می شوند. (۵)

ص: ۲۴۴

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۷.

۳-۳. بحار، ج ۷۷، ص ۱۷۳.

۴-۴. تفسیر قرطبی.

۵-۵. غرر الحکم.

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: رفیق خوب، بهترین فامیل است. (۱)

در حدیث آمده است: دوست را در مورد غضب، درهم، دینار و مسافرت آزمایش کن. اگر در این آزمایش ها موفق شد، دوست خوبی است. (۲)

در شعر شاعران نیز درباره ی دوست و دوستی، بسیار سخن به میان آمده و به معاشرت و همنشینی با دوستان خوب بسیار سفارش شده است؛ همنشین تو از تو به باید تا تو را عقل و دین بیفزاید و از همنشینی با دوستان بد مذمت شده است، رفیق بد به مار خوش خط و خالی تشبیه شده است که زهری کشنده در درون دارد؛ تا توانی می گریز از یار بد یا دوست بد به ابر تیره ای تشبیه شده است که خورشید با آن عظمت را می پوشاند؛ با بدان منشین که صحبت بد

پیام ها

۱ حسرت های درونی در اعمال و رفتار انسان مؤثر است. «يَعِزُّ الظَّالِمُ» ۲ رها کردن راه انبیا ظلم است. (ظلم به خود و ظلم به انبیا) «يَعِزُّ الظَّالِمُ» ۳ عذاب قیامت بسیار سخت است. «يَعِزُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ» (مشرک تنها یک انگشت و یا یک دست خود را گاز نمی گیرد، بلکه دو دست خود را گاز می گیرد) ۴ در قیامت، وجدان ها بیدار می شود. «يَعِزُّ يَقُولُ» ۵ پشیمانی، دلیل بر اختیار انسان است و اگر کسی مجبور بود، پشیمانی معنا نداشت. «يَا لَيْتَنِي» ۶ دوستی های نامشروع امروز، فردای خطرناکی دارد. «يَا لَيْتَنِي» دوست در

ص: ۲۴۵

۱-۱. غرر الحکم.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۸۰.

سرنوشت انسان مؤثر است.

۷ ایمان به تنهایی کافی نیست، همراه بودن با انبیا نیز لازم است. «مَعَ الرَّسُولِ» ۸ ارتباط با انبیا هر چند اندک باشد، می تواند راه نجات باشد. «سَبِيلًا» ۹ دو دوستی در یک دل جا نمی گیرد. (دوستی پیامبر و دوستی انسان گمراه) «اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ ... لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» ۱۰ دوستان منحرف، عوامل شیطانند. «فُلَانًا خَلِيلًا وَ كَانَ الشَّيْطَانُ» ۱۱ نام و شخص افراد مهم نیست، کارایی آنان مهم است. «فُلَانًا أَضَلَّنِي» ۱۲ نشانه ی دوست بد آن است که انسان را غافل کند. «أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» ۱۳ گاهی عواطف دوستی، بر استدلال و منطق غلبه می کند. «أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي» ۱۴ خداوند با همه ی مردم اتمام حجت می کند. «بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۰]

اشاره

وَ قَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا (۳۰)

پیامبر (در روز قیامت از روی شکایت) می گوید: پروردگارا! قوم من این قرآن را رها کردند.

نکته ها:

این آیه، از گلایه ی پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) سخن می گوید و آن حضرت چون «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» است نفرین نمی کند.

امام رضا (علیه السلام) فرمود: دلیل آن که در نماز، قرآن می خوانیم آن است که قرآن از مهجوریت خارج شود. (۱)

در روایات آمده است: هر روز پنجاه آیه از قرآن را بخوانید و هدفتان رسیدن به آخر سوره نباشد، آرام بخوانید و دل خود را با تلاوت قرآن تکان دهید و هر گاه فتنه ها همچون شب

ص: ۲۴۶

تاریک به شما هجوم آوردند، به قرآن پناه برید. (۱)

به نظرم رسید اقرار بعضی بزرگان را درباره ی مهجوریت قرآن نقل کنم:

الف: ملا صدرا(ره) در مقدمه تفسیر سوره واقعه می گوید: بسیار به مطالعه کتب حکما پرداختم تا آنجا که گمان کردم کسی هستم، ولی همین که کمی بصیرتم باز شد، خودم را از علوم واقعی خالی دیدم. در آخر عمر به فکر رفتم که به سراغ تدبیر در قرآن و روایات محمّد و آل محمّد(علیهم السلام) بروم. یقین کردم که کارم بی اساس بوده است، زیرا در طول عمرم به جای نور در سایه ایستاده بودم. از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، تا رحمت الهی دستم را گرفت و مرا با اسرار قرآن آشنا کرد و شروع به تفسیر و تدبیر در قرآن کردم، در خانه وحی را کویدم، درها باز شد و پرده ها کنار رفت و دیدم فرشتگان به من می گویند:

«سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طَبْتُمْ فَادْخُلُوا خَالِدِينَ» . (۲)

ب: فیض کاشانی(ره) می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطشم نیافتم، بر خود ترسیدم و به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند مرا از طریق تعمق در قرآن و حدیث هدایت کرد. (۳)

ج: امام خمینی(ره) در گفتاری از اینکه تمام عمر خود را در راه قرآن صرف نکرده، تأسف می خورد و به حوزه ها و دانشگاه ها سفارش می کند که قرآن و ابعاد گوناگون آن را در همه ی رشته ها، مقصد اعلی قرار دهند تا مبادا در آخر عمر بر ایام جوانی تأسف بخورند. (۴)

«هجر»، جدایی با عمل، بدن، زبان و قلب را شامل می شود. (۵)

رابطه ی میان انسان و کتاب آسمانی، باید دائمی و در تمام زمینه ها باشد، زیرا کلمه ی «هجر» در جایی به کار می رود که میان انسان و آن چیز رابطه باشد. (۶)

بنا بر این باید تلاشی همه جانبه داشته باشیم تا قرآن را از مهجوریت در آوریم و آن را در همه ی ابعاد زندگی، محور علمی و عملی خود قرار دهیم تا رضایت پیامبر عزیز اسلام را جلب کنیم.

ص: ۲۴۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۳-۳. رساله الانصاف.

۴-۴. صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۰

٥-٥. مفردات راغب.

٦-٦. التحقيق في كلمات القرآن.

نخواندن قرآن، ترجیح غیر قرآن بر قرآن، محور قرار ندادن آن، تدبیر نکردن در آن، تعلیم ندادنش به دیگران و عمل نکردن به آن، از مصادیق مهجور کردن قرآن است. حتی کسی که قرآن را فرا گیرد ولی آن را کنار گذارد و به آن نگاه نکند و تعهدی نداشته باشد، او نیز قرآن را مهجور کرده است. (۱)

پیام ها

۱ در قیامت یکی از شاکیان، پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) است. «وَقَالَ الرَّسُولُ» ۲ انتقاد از کسانی است که آگاهانه قرآن را کنار می گذارند. «اتَّخَذُوا» ... و نفرمود:

«کان عندهم مهجوراً» ۳ جمع آوری و تدوین قرآن، در زمان شخص پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) انجام شده و لذا مورد اشاره و خطاب قرار گرفته است. «هَذَا الْقُرْآنَ» ۴ مهجوریت قرآن و گلابیه ی پیامبر و مسئولیت ما قطعی است. («قَالَ» فعل ماضی نشانه ی حتمی بودن است) ۵ تلاوت ظاهری کافی نیست، بلکه مهجوریت زدایی لازم است. «مَهْجُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۱]

اشاره

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا (۳۱)

و ما این گونه برای هر پیامبری دشمنی از گناهکاران قرار دادیم، و پروردگارت برای راهنمایی و حمایت تو کافی است.

پیام ها

۱ تضاد میان حق و باطل، در مدار اراده الهی است. «كَذَلِكَ جَعَلْنَا» ۲ ندای حق خواهی و حق گویی، همیشه مخالف داشته است. «لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا» ۳ با توجه به مشکلات دیگران، خود را تسلی دهید. «لِكُلِّ نَبِيٍّ»

ص: ۲۴۸

۴ انسان ابتدا به گناه آلوده می شود و کم کم دشمن انبیا می شود. «عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ» ۵ انسان با گناه، از مسیر حق جدا می شود. «مِنَ الْمُجْرِمِينَ» (کلمه ی «جرم» به معنای جدا شدن است).

۶ سختی ها و مخالفت ها، انسان را تربیت می کند. «جَعَلْنَا رَبَّكَ» ۷ تنها راه پیروزی بر دشمن، تمسک به هدایت و نصرت الهی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا» ۸ در برابر مخالفین، بر خدا توکل کنیم. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا» ۹ پروردگار برای حمایت و هدایت کافی است، دل بستن به دیگران چرا؟ «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا» ۱۰ انبیا نیز به هدایت الهی نیازمندند. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا» ۱۱ انسان در درگیری های حق و باطل، به دو چیز نیاز دارد: یکی هدایت و دیگری قدرت. «هادیا و نصیرا» ۱۲ هدایت و نصرت از شئون ربوبیت خداوند است. «بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۲]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُبِّئَ بِهِ قَوْمَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً (۳۲)

و کسانی که کفر ورزیدند، (بهانه ی دیگری آورده و) گفتند: چرا (تمام) قرآن یک جا بر او نازل نشده است؟ (غافل از آن که ما) این گونه (نازل کردیم) تا دل تو را به وسیله ی آن استوار کنیم و آن را به تدریج و آرامی بر تو خواندیم.

نکته ها:

اشاره

بهانه جویان، هر لحظه بهانه ی جدیدی می گرفتند. گاهی می گفتند: چرا به ما وحی نمی شود؟ گاهی می گفتند: چرا فرشته وحی را نمی بینیم؟ چرا پیامبر سرمایه و کاخ و طلا ندارد؟ و گاهی می گفتند: چرا قرآن یک جا نازل نمی شود؟ در حالی که قرآن دارای دو نزول است: یکی نزول دفعی که در شب قدر بر قلب پیامبر نازل

شده است و دیگری نزول تدریجی که به مناسبت های مختلف در طول بیست و سه سال نازل شده است.

آثار و دلایل نزول تدریجی قرآن:

۱ نزول تدریجی، عامل ارتباط دائمی و مستمر پیامبر اکرم با سرچشمه ی وحی و مایه ی استواری او در راه است و بیانگر آن است که رسالت یک جرّقه ی مقطعی نیست.

۲ دین زنده و جامع آن است که با حوادث و مناسبت ها ارتباطی نیرومند داشته باشد، و حوادث و مناسبت ها هم به مرور پیدا می شود، نه یک دفعه.

۳ انجام همه ی اوامر و ترک همه ی نواهی یک دفعه برای عموم مردم سخت بود و سبب عُسر و حرج می شد.

۴ چون هر سوره و آیه ی قرآن به تنهایی یک معجزه است، بنا بر این نزول تدریجی آن به منزله ی چندین معجزه ی پی در پی و هر معجزه ای مایه ی تسلی قلب پیامبر در برابر آزار دشمنان است.

۵ نزول هر آیه به مناسبت نیازی که پیدا می شود با نزول همه ی آیات بدون در نظر گرفتن نیازها، تفاوت بسیار است.

۶ بعضی آیات پاسخ سؤالات مردم است، پس اوّل باید سؤالش مطرح شود تا بعد آیه ای در پاسخ آن نازل شود.

۷ بعضی آیات و احکام برای مدّتی معین نازل شده است، لذا باید آیه ی ناسخ نازل شود.

ترتیل چیست؟

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: ترتیل آن است که قرآن را با بیان روشن بخوانید، (نه مثل شعر، نه مثل نثر)، هنگام برخورد بر لطایف آن توقّف کنید، روح و دل خود را صفا دهید و هدف شما در تلاوت، رسیدن به آخر سوره نباشد. (۱)

حضرت علی (علیه السلام) فرمود: مراد از ترتیل، رعایت موارد وقف و ادای حروف است. (۲)

ص: ۲۵۰

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

(۲-۲). تفسیر کنز الدقائق و منهج الصادقین.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: ترتیل، یعنی زیبا و آرام خواندن قرآن، مکث کردن در آن و پناه بردن به خداوند در هنگام تلاوت آیات مربوط به آتش و عذاب، و دعا کردن هنگام برخورد با آیات بهشت و درخواست بهشت از خدای مهربان. (۱)

پیام ها

۱ رهبر باید قلبی مطمئن، استوار و آرام داشته باشد. «لِنُبَيِّنَ بِهٖ فُؤَادَكَ» نتیجه ی تربیت نبوی آرامش دلهاست، نه تعلیم و کسب اطلاعات. «لِنُبَيِّنَ بِهٖ فُؤَادَكَ» ۳ آموزش و تربیت باید تدریجی باشد. «وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۳]

اشاره

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا (۳۳)

و هیچ مثلی (از بهانه ها و طعنه ها) برای تو نیاورند، مگر آن که پاسخ به حق و بهترین بیان را برای تو آوریم.

نکته ها:

قرآن کریم در این آیه خطاب به پیامبر (صلوات الله علیه) می فرماید: حرف مخالفان، یا باطل است که ما در برابر آن برای تو سخن حق می آوریم و یا حق است که ما سخن بهتر و جامع تر از حق آنان برای تو بازگو می کنیم.

پیام ها

۱ قرآن، کتاب جامعی است و به همه ی ایرادها پاسخ می دهد. «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» ...
۲ انبیا با مخالفان درگیر بودند و از راه استدلال با آنان رفتار می کردند. «لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» ...

ص: ۲۵۱

۳ خداوند از انبیا دفاع می کند و در برابر سخنان باطل کفار، کلام حق را مطرح می کند. «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ» و نفرمود: «جئت» ۴ سخن و ادله ی مخالفان استحکام ندارد. «بِمَثَلٍ» ۵ حق بر باطل پیروز است. «لَا يَأْتُونَكَ ... إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا» ۶ هدف انبیا، استقرار حق است. «جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» ۷ سخن باید منطقی و حق باشد. «جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» ۸ علم و سخن پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) از جانب خداست. «جِئْنَاكَ» ...

۹ گفتار و اعتراض دیگران را با کلام بهتر جواب دهیم. «وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۴]

اشاره

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۳۴)

کسانی که بر صورت هاشان به سوی جهنم محشور می شوند، آنان بدترین مکان را دارند و منحرف ترین راه را می روند.

پیام ها

۱ تحقیر انبیا، سبب تحقیر خود در قیامت است. «يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ» ۲ گمراه ترین مردم کسانی اند که در برابر انبیا اشکال تراشی می کنند. «أَضَلُّ سَبِيلًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۳۵ تا ۳۶]

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَ زِيْرًا (۳۵) فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا (۳۶)

و همانا به موسی کتاب (تورات) دادیم و برادرش هارون را کمک و همراه او قرار دادیم.

پس به آن دو گفتیم: (برای اتمام حجّت) به سوی قومی که آیات ما را تکذیب کردند بروید. آن گاه آنان را (به خاطر عنادشان) به سختی قلع و قمع کردیم.

ص: ۲۵۲

کلمه ی «تدمیر» از «دمار»، به معنای هلاکت اعجاب انگیز است. (۱)

شیوه های تبلیغ و تربیت در قرآن متفاوت است؛ در یک جا می فرماید: باید به سراغ منحرفان رفت، «اِذْهَبَا» و در جای دیگر می فرماید: باید فرمان داد تا آنان خود حاضر شوند و غرورشان شکسته شود. چنان که حضرت سلیمان به ملکه ی سبا چنین فرمان داد: «وَ اَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۲) یعنی با تسلیم کامل، در برابر ما حاضر شوید.

پیام ها

۱ تا با کتاب آسمانی انس نگیریم، حق تبلیغ به دیگران را نداریم. «آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... اِذْهَبَا» ۲ جانشین انبیا را نیز باید خداوند تعیین کند. «جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ» ...

۳ در مسئولیت های بزرگ، به وجود وزیر و همکار نیاز است. «جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيْرًا» ۴ در برخی از دوره ها، انبیا متعدّد بودند، ولی رهبر یکی بود. «هَارُونَ وَزِيْرًا» ۵ در تبلیغ، گاهی باید افرادی را اعزام کرد تا با هم تبلیغ کنند. «اِذْهَبَا» ۶ اتمام حجّت با گمراهان لازم است. «اِذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا» ۷ انکار و لجاجت مردم، مانع لطف خداوند نیست. (پیامبر را برای هدایت آنان می فرستد) «اِذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا» ۸ تکذیب پیامبر، تکذیب خداست. «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» ۹ نتیجه ی تکذیب حق، قلع و قمع شدن است. «فَدَمَّرْنَاَهُمْ» ۱۰ نقل تاریخ و سرگذشت کفار قبل و بیان هلاکت آنان، زمینه ای برای هشدار و نهی از منکر کفار امروز است. «فَدَمَّرْنَاَهُمْ»

ص: ۲۵۳

۱-۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

۲-۲). نمل، ۳۱.

اشاره

وَ قَوْمِ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَفْنَاهُمْ وَ جَعَلْنَاَهُمُ لِلنَّاسِ آيَةً وَ أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا (۳۷)

و قوم نوح که پیامبران را تکذیب کردند، غرق نمودیم و آنان را برای مردم (تاریخ) عبرت قرار دادیم و برای ستمکاران عذابی دردناک آماده نمودیم.

پیام ها

۱ تکذیب یک پیامبر به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. «وَ قَوْمِ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ» ۲ تاریخ، درس عبرت است. «جَعَلْنَاَهُمُ لِلنَّاسِ آيَةً» ۳ سرنوشت انسان ها به دست خودشان است. «كَذَّبُوا ... أَغْرَفْنَاهُمْ» ۴ تکذیب انبیا، ظلم است. «وَ أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ» ۵ تکذیب انبیا، هم قهر دنیوی دارد، «أَغْرَفْنَاهُمْ» هم عذاب اخروی. «عَذَابًا أَلِيمًا»

اشاره

وَ عَادًا وَ ثَمُودَ وَ أَصْحَابَ الرِّسِّ وَ قُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا (۳۸) وَ كُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَ كُلًّا نَبِّرْنَا تَنْبِيرًا (۳۹)

و قوم عاد و ثمود و اصحاب رَس و نسل های فراوان میان آنان را (هلاک کردیم).

و برای هر یک نمونه هایی (برای پند گرفتن) آوردیم (و چون عبرت نگرفتند) همه را به سختی نابود کردیم.

نکته ها:

اشاره

«قرون» جمع «قرن»، در اصل به معنای جمعیتی است که در یک زمان با هم زندگی می کنند و به چهل تا صد سال هم یک قرن گفته اند. «تَنْبِيرًا» از دست دادنِ بزرگی و سرنگون شدن است، به صورتی که به نابودی و هلاکت کشیده شود. (۱)

ص: ۲۵۴

درباره ی قوم «رسّ» در تفاسیر مطالب زیادی آمده است از جمله: آنان همان قوم شعیب هستند، یا این که «رسّ» شهری است در «یمامه»، یا چاهی است در «انطاکیه» یا همان «رود ارس» است و یا غیر آن، ولی در کتاب «عیون اخبار الرضا» می خوانیم:

امام رضا (علیه السلام) فرمود: شخصی از حضرت علی (علیه السلام) درباره ی «اصحاب رسّ» پرسید، امام (علیه السلام) پاسخ داد: بعد از طوفان نوح، درختی به نام «شاه درخت» غرس شد. مردم (این درخت را مقدّس می دانستند و) در اطرافش دوازده قریه بنا کردند. نام قریه ها به نام ماه های ایرانی بود: فروردین، اردیبهشت، خرداد تا دوازده ماه، آنان هر ماه در یکی از قریه ها جشن وعید می گرفتند، البتّه در قریه ی اسفند، عیدشان با شکوه تر بود و جمعیت بیشتری جمع می شدند. در آن مراسم جشن، درختی را آتش می زدند و همین که دودش بالا می رفت به گریه و زاری می افتادند.

خداوند پیامبری برای آنان فرستاد و آنان را ارشاد کرد، او را تکذیب کردند، پیامبرشان نفرین کرد و آن درخت مقدّسشان خشک شد. پس از آن چاه عمیقی حفر کردند و پیامبر خدا را در آن افکندند و او را این گونه به شهادت رساندند. (۱)

و در نهج البلاغه می فرماید: «أین اصحاب مدائن الرس الذين قتلوا الانبياء»

پیام ها

۱ سنّت الهی فرستادن رسولان برای هدایت مردم و هلاکت تکذیب کنندگان آنان بوده است. «كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْتَاهُمْ ... وَ عَادًا وَ ثَمُودَ» ...

۲ خداوند با همه ی امّت ها اتمام حجّت کرده است. «وَ كَلَّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأُمْتَالَ» ۳ قهر و غضب خداوند بر کفار، یکی از سنّت های الهی است. «وَ كَلَّا تَبَرُّنَا تَنْبِيرًا»

ص: ۲۵۵

اشاره

وَ لَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مِنْ السَّمَاءِ عَلَيْهَا مَطَرًا سَوِيًّا أَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَتْرُجُونَ نُشُورًا (۴۰)

همانا (مشرکان مکه به هنگام مسافرت به شام) بر منطقه ای که باران بلا- بر آن باریده بود (و سنگباران شده بودند) گذر کردند. آیا آن را نمی دیدند (تا پند گیرند؟) چرا، (منطقه ی قوم لوط را دیدند ولی عبرت نگرفتند زیرا) آنان به قیامت و رستاخیز امید و ایمانی نداشتند.

نکته ها:

مراد از قریه ای که باران بلا بر آن باریده، قریه ی قوم لوط است که بارانی از سنگ بر آن بارید، و به فرموده ی امام باقر (علیه السلام) نام منطقه ی آنان، «سدوم» بوده است. (۱)

پیام ها

۱ آثار باستانی می تواند وسیله ی عبرت باشد. «أَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا» (نقل تاریخ و بیان سرگذشت گمراهان، زمینه ای برای تبلیغ، تربیت و نهی از منکر است.) هر که ناموخت از گذشت روزگار هیچ ناموزد ز هیچ آموزگار ۲ گردنکشی در برابر حق و استمرار بر کفر، مانع دریافت حق است. «أَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا» بَلْ كَانُوا لَا يَتْرُجُونَ» ۳ تنها کسانی که نور امید در دل دارند و قیامت را باور دارند، از حوادث و جرعه ها استفاده می کنند. «بَلْ كَانُوا لَا يَتْرُجُونَ نُشُورًا»

اشاره

وَ إِذَا رَأَوْكَ إِِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَلَمْ يَكُنْ لَكَ آيَاتٌ مِنْ قَبْلِهِمْ لِيَرْجَوْا نُشُورًا (۴۱)

و هر گاه (کفار) تو را ببینند، جز به مسخره ات نگیرند، (حرف آنان این است که) آیا این همان کسی است که خداوند او را پیامبر قرار داده است؟

ص: ۲۵۶

۱ کسی که لجابت و غرور دارد، حق را نمی پذیرد. «إِلَّا هُزُواً» ۲ تمسخر و تحقیر انبیا، شیوه ی دائمی کفار است. «وَ إِذَا رَأَوْكَ ... أَ هَذَا الَّذِي» ...

۳ کفار با انکار شخص پیامبر، رسالت را زیر سؤال می بردند. «أ هَذَا الَّذِي بَعَثَ» ...

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۲]

اشاره

إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْ لَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَ سَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا (۴۲)

اگر ما بر پرستش بت ها مقاومت نمی کردیم، نزدیک بود که (این شخص) ما را از خدایانمان منحرف کند. آن گاه که عذاب را ببینند خواهند دانست که چه کسی گمراه تر است.

پیام ها

۱ مشرکین به تأثیر سخنان پیامبر اسلام اعتراف دارند. «لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا» ۲ گاهی انسان چنان واژگون فکر می کند که هدایت را گمراهی می پندارد. «لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا» ۳ کسانی که یک خدای با شعور را نپذیرند، چندین بت بی شعور را به عنوان خدا خواهند پذیرفت. «آلِهَتِنَا» ۴ صبر و مقاومت در همه جا ارزش نیست، گاهی یکدندگی و لجابت است، همچون صبر و مقاومت در گمراهی و انحراف. «صَبْرُنَا» ۵ برنامه های اسلام، انسان های غیر لجوج را جذب می کند و تنها لجوجان محروم می ماندند. «لَوْ لَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۳]

اشاره

أ رَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَ كَيْلًا (۴۳)

آیا کسی که هوای نفس خود را معبود خود قرار داده است دیده ای؟ آیا تو می توانی و کیل او باشی (و به دفاع از او برخیزی و او را هدایت کنی)؟

به هر معبودی غیر از حق، هوی گفته می شود. (۱)

هوی پرستی از نظر قرآن و روایات:

هواپرستی، سرچشمه غفلت است. «وَلَا تَطْعَمَنْ أَغْفَلًا قَلْبُهُ عَنِ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» (۲) هواپرستی، سرچشمه ی کفر است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» (۳) هواپرستی، بدترین انحراف است. «وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ» (۴) هواپرستی، مانع قضاوت عادلانه است. «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» (۵) هواپرستی، سرچشمه ی فساد است. «لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ» (۶) هواپرستی، سرچشمه ی غصه هاست.

هواپرست، ایمان ندارد.

هواپرست، بی عقل است.

آغاز فتنه ها پیروی از هوسها و ایجاد بدعت ها می باشد.

هوا و هوسها انسان را کر و کور کرده و قدرت تشخیص حق از باطل را می گیرد.

شجاع ترین مردم کسانی هستند که بر هوس های خود غلبه کنند.

پیامبر (صلوات الله علیه) فرمود: هوی را بدان سبب هوی نامیده اند که صاحب خود را فرو می افکند. (۷)

پیام ها

۱ ریشه ی بت پرستی، هواپرستی است. «صَبْرًا عَلَيْهَا اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ» ۲ خداجویی در فطرت هر انسانی وجود دارد، لکن او در مصداق و یافتن حق گرفتار اشتباه می شود. «اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ» ۳ انبیا مسئولیتی در هدایت اجباری هواپرستان ندارند. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا»

ص: ۲۵۸

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. کهف، ۲۸.

۳-۳. طه، ۱۶.

۴-۴. قصص، ۵۰.

۵-۵. ص، ۲۶.

۶-۶. مؤمنون، ۷۱.

۷-۷. مجموعه احادیث از میزان الحکمه می باشد.

۴ انسان دارای اختیار است. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا» ۵ تربیت و ایمان باید بدون اجبار و اکراه باشد. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۴]

اشاره

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (۴۴)

آیا گمان می‌کنی که اکثر کفار (حق را) می‌شنوند و (در آن) می‌اندیشند؟ آنان جز مانند چهارپایان نیستند، بلکه گمراه‌ترند. (زیرا ارزش انسان به تعقل و بینش اوست).

نکته‌ها:

قرآن به هنگام انتقاد از کفار، کلمه‌ی اکثر را به کار می‌برد تا حساب آن دسته را که هدایت می‌شوند از باقی جدا کند.

سؤال: چرا انسان منحرف از چهارپایان بدتر است؟ پاسخ: ۱ حیوان نمی‌تواند بیش از آنچه که هست رشد کند، ولی انسان می‌تواند و زمینه و امکانات رشد کاملاً برای او فراهم است.

۲ حیوان عقل ندارد تا خوب و بد را بفهمد و حق و باطل را بشناسد، ولی انسان‌های منحرف با داشتن عقل، آن را زیر پا گذارده و بر اساس هوس عمل می‌کنند.

۳ حیوان از یک‌غریزه‌ی ثابت پیروی می‌کند، ولی انسان منحرف از صدها هوی و هوس.

۴ انسان منحرف، هم کج می‌رود و هم انحراف خود را توجیه می‌کند.

۵ حیوان، نسبت به کسی که به او محبت کند رام است، ولی انسان منحرف نسبت به خدای مهربان کفر می‌ورزد و بسیار ناسپاس است.

۶ حیوانات، تسبیح آگاهانه دارند؛ «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صِلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۱) اما انسان‌های منحرف، اهل ذکر و تسبیح نیستند و از خدا غافل‌اند.

ص: ۲۵۹

۷ حیوانات، استحقاق عذاب الهی را ندارند، ولی انسان منحرف به قهر او گرفتار خواهد شد. در حدیث آمد که یزدان مجید آن دو قوم آسوده از جنگ و خراب آدمی زاده طرفه معجونی است

پیام ها

۱ انسان برای هدایت خود باید به رهنمودهای پیامبر درونی، (عقل) و پیامبر بیرونی گوش فرا دهد. «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمِعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ» ۲ کفر و نپذیرفتن دعوت انبیا، بی خردی است. «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمِعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ» ۳ انسان که خلیفه ای خدا می باشد، با نادیده گرفتن فطرت خود از حیوان نیز پست تر می شود. «إِنَّ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۴۵ تا ۴۶]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا (۴۵) ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (۴۶)

ص: ۲۶۰

آیا به (قدرت) پروردگارت نمی نگری که چگونه سایه را گسترده است؟ و اگر می خواست آن را ساکن (و ثابت) قرار می داد (تا همیشه شب یا بین الطلوعین باشد) سپس خورشید را دلیل و نمایانگر آن قرار دادیم.

سپس آن سایه را (اندک اندک) به سوی خود جمع می کنیم.

نکته ها:

امام باقر (علیه السلام) فرمود: مراد از سایه گسترده در آیه، سایه ی ما بین طلوع فجر و طلوع خورشید است. (۱) گرچه بعضی مراد از سایه را سایه ی شب یا بعد از ظهر گرفته اند، ولی با توجه به جمله بعد که می فرماید: «ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا»، سخن امام مورد قبول است. کیف مدّ الظل نقش اولیاست

پیام ها

۱ بهترین راه خداشناسی برای همگان، تفکر در پدیده های هستی است که بر اساس حکمت الهی آفریده شده اند. «أَلَمْ تَرَ» ۲ گردش زمین به دور خود و خورشید تصادفی نیست، حکیمانه و مدبرانه است. «أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ» ۳ انسان غرق در نعمت هاست، ولی با دیده ی عبرت به آنها نمی نگرد. «أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ» ۴ گستردگی و طولانی شدن مدّت سایه به خاطر پرورش و رشد و شکوفایی است. «رَبِّكَ ... مَدَّ الظِّلَّ» (اگر نور، مستقیم و یا سایه دائمی بود، یا همگی

ص: ۲۶۱

می سوختند و یا منجمد می شدند.) ۵ گرچه خداوند قدرت دارد که در طبیعت، تغییر و تحوّل شدید ایجاد کند، ولی خداوند سنت خود را ترک نمی کند. «وَلَوْ شَاءَ» ۶ تداوم گردش هستی به دست اوست. «وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا» ۷ شناخت سایه با وجود خورشید و نور ممکن است، زیرا هر چیزی با وجود ضدش شناخته می شود. «ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا» ۸ حرکت هستی و عملکرد طبیعت، عمل خداست. «مَرَدًّا جَعَلْنَا قَبْضَانًا» ۹ همان گونه که آفرینش جهان به تدریج و آرامی و در شش مرحله صورت گرفته است، تغییر آن نیز به تدریج خواهد بود. «قَبْضًا يَسِيرًا» ۱۰ گرفتن هیچ چیز برای خدا سخت نیست. «قَبْضًا يَسِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۷]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنُّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا (۴۷)

و او کسی است که شب را برای شما پوشش و خواب را آرام بخش گردانید و روز را زمان برخاستن (و تلاش) شما قرار داد.

نکته ها:

در قرآن کریم از چند چیز به عنوان «لباس» یاد شده است: شب، «جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا» (۱)، همسر؛ «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (۲) و تقوا «وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ» (۳) «سبت» یعنی قطع و تعطیل کار. به استراحت بعد از تلاش نیز «سبت» می گویند. (۴) «نُشُورًا» از «نشر»، به معنای پخش شدن مردم در روز برای کار و تلاش است.

ص: ۲۶۲

۱-۱. فرقان، ۴۷.

۲-۲. بقره، ۱۸۷.

۳-۳. اعراف، ۲۶.

۴-۴. التحقيق في كلمات القرآن.

۱ گردش شب و روز تصادف نیست، اهداف و برنامه های حکیمانه ای در آن نهفته است. «جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ النَّوْمَ سُبَاتًا»
 ۲ پدیده ی شب، یک نعمت الهی برای بشر است. «لَكُمْ» ۳ خواب و بیداری خود را با طبیعت هماهنگ کنیم. «اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ النَّوْمَ سُبَاتًا» تاریکی و سکوت، در ایجاد آرامش مؤثرند، چنان که وجود نور در تلاش و جنب و جوش انسان، مؤثر است.

۴ شب، حافظ جسم و سلامتی است، چنان که لباس، حافظ بدن است. «اللَّيْلَ لِبَاسًا» ۵ گردش شب و روز و آرامش در شب و تلاش در روز، نشانه ی ربوبیت خداوند است. «رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ... وَ هُوَ الَّذِي» ...

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا (۴۸) لِنُحْيِيَ بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَ
 أَنْاسِيَ كَثِيرًا (۴۹)

و او خداوندی است که بادها را مژده ای پیشاپیش (باران) رحمتش فرستاد و از آسمان، آبی پاکیزه کننده فرو فرستادیم.

تا به وسیله ی آن سرزمین مرده (و پژمرده و خشک) را زنده گردانیم و آن را به چهارپایان و مردمان بسیار از مخلوقات خود بنوشانیم.

نکته ها:

«طَهُورًا»

چیزی را گویند که هم در نهایت پاکی است و هم پاک کننده می باشد. کلمه ی «بلد» به معنای سرزمین است، خواه شهر باشد یا روستا و مزرعه، به دلیل آیه ی ۵۸ سوره اعراف که می فرماید: «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ لِبَاتِهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ» سرزمین نیکو با اذن پروردگارش گیاه خود را بیرون می آورد، و روشن است که روئیدن گیاه مخصوص شهر

نیست. کلمه ی «أَنْسِيَّ» جمع «انسی» مرادف معنای «انسان» است.

چون معنی «بلد» و «بَلَدَةٌ» یکی است، در توصیف آن فرمود: «مَيْتًا» و نفرمود: «مَيْتَه» (۱) در استفاده از آب، بیشترین سهم به کشاورزی اختصاص دارد، بعد حیوانات بیشترین استفاده را از آن می برند و سپس انسان ها. به خاطر همین، در آیه ی شریفه ابتدا از کشاورزی و احیای زمین یاد شده است، سپس از حیوانات، آن گاه از انسان.

بادها فواید بسیاری دارند از جمله: هوا را لطیف می کنند، ابرها را انتقال می دهند، حرارت را کم می کنند و گیاهان را بارور می سازند.

پیام ها

۱ حرکت بادها، به اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ» ۲ بادها انواع مختلفی دارند و گاهی با باران ملازمند. «أَرْسَلَ الرِّيحَ ... أَنْزَلْنَا» ...

۳ نزول باران از ابر با اراده ی خداوند است. «أَنْزَلْنَا» ۴ آب هم پاک است و هم پاک کننده، جسم آدمی و اشیای دیگر را پاک می کند و در وضو و غسل نیز مایه ی پاکی روح انسان است. «طَهَّورًا» ۵ زندگی بشر مرهون نباتات و حیوانات است. (زنده شدن زمین و سیرابی چارپایان، قبل از سیراب شدن انسان آمده است) ۶ کارهای خدا از طریق اسباب طبیعی صورت می گیرد. «أَرْسَلَ الرِّيحَ أَنْزَلْنَا لِنُحْيِيَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۰]

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِيهِمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا (۵۰)

و همانا ما آن (آیات قرآن یا ابر و باران) را در میانشان گونه گونه کردیم تا شاید به یاد خدا بیفتند اما اکثر مردم سر باز زدند و ناسپاسی کردند.

نکته ها:

ممکن است مراد از «تصریف» نقل و انتقال باران باشد، یعنی باران را به صورت مکرر و

ص: ۲۶۴

پراکنده فرستادیم، گاهی با قطرات ریز و گاهی با قطرات درشت، گاهی تند و گاهی کند و همه ی این تغییرها و تنوع ها برای تذکر و شکرگزاری است، اما صد حیف که...

و ممکن است مراد از جمله ی «صَيَّرَفْنَا بَيْنَهُمْ» تکرار و بیان نقل های گوناگون آیات قرآن باشد، که این معنا در قرآن زیاد آمده است. «و الله العالم»

پیام ها

۱ یادآوری باید مکرر و متنوع باشد. «صَيَّرَفْنَا» ۲ قرآن، کتاب هدایت است و تکرار و تذکر لازمه ی هدایت. «صَيَّرَفْنَا» ... لِيَذَّكَّرُوا» ۳ یادآوری نعمت ها، شکر نعمت هاست و غفلت از آنها، کفران آنهاست.

لِيَذَّكَّرُوا

... كُفُورًا» ۴ شاكران نعمت ها، كم هستند. «فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۱]

اشاره

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا (۵۱)

و اگر می خواستیم در هر آبادی، (پیامبر و) هشداردهنده ای برمی انگیزیم (تا کار تو سبک شود، ولی این کار لزومی نداشت).

نکته ها:

این آیه به نوعی بیانگر خاتمیت پیامبر اسلام و جامعیت مکتب اوست، چرا که می فرماید: در کنار تو هیچ پیامبری در هیچ کجا مبعوث نشده است، زیرا در مکتب و شخصیت تو توان اداره ی کل جامعه هست و نیازی به دیگری نیست. تو دارای چنان مقامی هستی که با وجود تو پرونده ی نبوت خاتمه می یابد.

پیام ها

۱ گرچه برای هر امتی رهبری لازم است، «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۱) ولی

ص: ۲۶۵

اگر در هر قریه ای یک پیامبر بود، این کار به وحدت رهبری امت ضربه می زد.

«وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا»

...

۲ رسالت امری توقیفی است، نه قراردادی و انتخابی. «وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا» ...

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۲]

اشاره

فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (۵۲)

پس، از کافران پیروی نکن و به وسیله ی قرآن (یا ترک پیروی از آنان) با آنان به جهادی بزرگ پرداز.

نکته ها:

برخورد ما با کفار چند مرحله دارد:

اول: عدم اطاعت از آنان. «فَلَا تُطِيعِ» دوّم: مبارزه و جهاد. «وَجَاهِدْهُمْ» جهاد و مبارزه نیز چند قسم است: جهاد با شمشیر که جهاد اصغر است، جهاد علمی با منطق قرآن و پاسخ دادن به شبهات دشمنان که جهاد کبیر است.

پیام ها

۱ سازش با کفار ممنوع است. «فَلَا تُطِيعِ» (هر گونه تقاضای انحرافی کفار را با قاطعیّت رد کنید) ۲ زمانی می توانید در برابر کفار، مستقل و مقاوم و با صلابت باشید که متمرکز باشید. «لَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا فَلَا تُطِيعِ» یعنی اکنون که رهبری در وجود یک پیامبر متمرکز است، شما نیرومندید، پس سازش نکنید.

۳ پیروی نکردن از کفار کافی نیست، جهاد لازم است، آن هم جهادی بزرگ و همه جانبه. «فَلَا تُطِيعِ ... وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» ۴ مبارزه ی منفی، یکی از شیوه های مبارزه است. (با ترک اطاعت از کفار، با آنان جهاد کن) «فَلَا تُطِيعِ ... وَجَاهِدْهُمْ» ۵ قرآن بهترین ابزار جهاد علمی و فرهنگی و نیرومندترین وسیله ی بحث و

مواجهه با دشمنان اسلام است. «جَاهِدْهُمْ بِهِ» ۶ دشمنان شما برای تهاجم فرهنگی و فکری تلاش‌ها دارند، شما هم بیکار نباشید. «جَاهِدْهُمْ» طرفینی است.

۷ جهاد علمی و منطقی علیه کفر و شرک، بزرگ‌ترین جهاد است. «جِهَاداً كَبِيراً»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۳]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً (۵۳)

و او خدایی است که دو دریا را به هم پیوست، این یکی شیرین و گوارا و آن دیگری شور و تلخ و میان این دو حایلی قرار داد که همیشه از هم جدا باشند.

نکته‌ها:

کلمه ی «مَرَجَ» به معنای مخلوط کردن و دو دریا را روان ساختن است تا بیکدیگر برسند. (۱) «عَذْبٌ»، یعنی گوارا و «فُرَاتٌ» به آب بسیار گوارا متمایل به شیرین می‌گویند. «مِلْحٌ» یعنی شور و «أُجَاجٌ» یعنی آب بسیار شور که متمایل به تلخی باشد.

پیام‌ها

۱ خدایی که اجازه نمی‌دهد آب گوارا و آب شوری که در کنار یکدیگرند با هم مخلوط شوند، چگونه اجازه می‌دهد حق و باطل و کفر و ایمان، آمیخته شوند؟ «فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ» ...

۲ با اراده ی خداوند حتی اگر مایعات در کنار هم باشند با یکدیگر مخلوط نمی‌شوند. «جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً»

ص: ۲۶۷

(۱-۱). چنان که در آیه ۱۹ سوره ی الرّحمن می‌خوانیم: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ».

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَ صِهْرًا وَ كَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا (۵۴)

و او کسی است که انسان را از آب آفرید و او را دارای پیوند نسبی و سببی گردانید (و نسل او را از این دو طریق گسترش داد)، و پروردگار تو همواره تواناست.

نکته ها:

مراد از آب در این آیه، نطفه ی انسان است، به دلیل آیه ی: «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ» (۱) و آیه ی: «خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ» (۲) «نسب» پیوندی است که از طریق زاد و ولد به وجود می آید، نظیر پیوند پدر و فرزند و برادران با یکدیگر. کلمه ی «صِهْرًا» به معنای داماد است و دامادی پیوندی است که بین یک مرد و یک خانواده دیگر به وجود می آید، مانند پیوند داماد با بستگان همسرش که در اصطلاح به آن خویشاوندی سببی می گویند.

پیام ها

۱ هم انسان از آب است، «خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» هم حیوان، «وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ» (۳) و هم سایر موجودات زنده. «وَ جَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» (۴) همه ی انسان ها از یک ماده آفریده شده اند، «خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» پس امتیازات و برتری های نژادی پوچ است.

۳ انسان موجود با عظمتی است. «بَشَرًا» (تنوین نشانه عظمت است) ۴ زندگی انسان بر اساس پیوندهای سببی و نسبی شکل می گیرد. «نَسَبًا وَ صِهْرًا» ۵ در این آیه از بستگان نسبی قبل از بستگان سببی سخن به میان آمده است تا رمز اولویت آنان باشد. «نَسَبًا وَ صِهْرًا»

ص: ۲۶۸

۱-۱. مرسلات، ۲۰.

۲-۲. طارق، ۶.

۳-۳. نور، ۴۵.

۴-۴. انبیاء، ۳۰.

اشاره

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا (۵۵)

و آنان غیر از خداوند چیزهایی را می پرستند که نه سودشان می دهد و نه زیانشان می رساند؛ و کافر همواره در برابر پروردگارش پشتیبان (گمراهان و خطوط انحرافی) است.

پیام ها

۱ عملی ارزشمند است که بدنبال آن جلب منفعت یا دفع ضرری باشد، پرستش غیر خدا ارزشی ندارد. «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ» ۲ مشرکان، هیچ دلیل و منطقی برای پرستش بت ها ندارند. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ» ۳ نفع و ضرر تنها به دست خداست، نه دیگران. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ» ۴ مشرکان، کافرند و در کفر پشتیبان یکدیگرند. «كَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا»

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (۵۶)

و تو را جز مژده رسان و بیم دهنده نفرستادیم.

نکته ها:

در این آیه ی کوتاه، هم به توحید اشاره شده است، «أَرْسَلْنَاكَ» هم به نبوت، «ك» و هم به معاد، «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا».

چون در آیه قبل سخن از مخالفت کفار و مشرکین و پشتیبانی آنان از یکدیگر بود، شاید این آیه برای دلداری پیامبر (صلوات الله علیه) باشد که نگران مباش، زیرا وظیفه ای جز بشارت و هشدار نداری.

پیام ها

۱ انبیا ضامن وظیفه ی خود هستند، نه نتیجه. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۲ در ارشاد و تبلیغ، هشدار و مژده در کنار هم کارساز است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۳ انبیا حق اجبار مردم و سیطره بر آنها را ندارند. «إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۴ انسان، به هشدار بیشتر نیاز دارد تا بشارت. (کلمه ی «نَذِيراً» صیغه ی مبالغه و نشانه ی تأکید است) «نَذِيراً»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۷]

اشاره

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رَبَّهُ سَبِيلًا (۵۷)

بگو: از شما هیچ گونه مزدی در برابر رسالتم درخواست نمی‌کنم، مگر (این که) کسی بخواهد (با راهنمایی من) به سوی پروردگارش راهی در پیش گیرد.

نکته ها:

قرآن درباره ی پاداش زحمات پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) چند نوع تعبیر دارد که در دعای ندبه، همه ی آیات این موضوع در کنار هم آمده است:

پاداش من بر خداست. «إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۱) پاداش من محبت اهل بیت من است. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (۲) پاداش من قرار گرفتن شما در خط خداست. «يَتَّخِذَ إِلَيَّ رَبَّهُ سَبِيلًا» (۳) پاداشی که خواستم به نفع خود شماست. «مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (۴) زیرا مودت رهبران معصوم کلید و رمز قرار گرفتن در خط خدا می باشد و بهره بردن مردم از انتخاب چنین راهی، به سود خود آنان می باشد، پس سود مادی برای شخص پیامبر در کار نیست.

پیام ها

۱ رهبری موفق است که بی توقعی خود را به مردم اعلام کند. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ» ۲ انسان، زمانی به اخلاص می رسد که هیچ گونه پاداش مادی و عنوانی و زبانی نخواهد. «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» ۳ انسان در انتخاب راه و عقیده آزاد است. «مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ» ۴ مزد انبیا این است که مردم خدا را بندگی کنند. «إِلَيَّ رَبَّهُ سَبِيلًا»

ص: ۲۷۰

۱- ۱. سبأ، ۴۷.

۲- ۲. شوری، ۲۳.

۳- ۳. فرقان، ۵۷.

۴- ۴. سبأ، ۴۷.

اشاره

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَ كَفَىٰ بِهِ بُدُوبِ عِبَادِهِ خَيْرًا (۵۸)

و بر(خدای)زنده ای که هرگز نمی میرد توکل کن و به ستایش او تسبیح گوی همین بس که او به گناهان بندگانش آگاهی دقیق دارد.

نکته ها:

واژه ی «تَوَكَّلْ» با مشتقاتش هفتاد بار در قرآن آمده است. توکل به معنای تکیه کردن بر خدا و وکیل گرفتن او در کارها است.

در آیه ی قبل به پیامبر فرمود: به مردم بگو: من مزدی از شما نمی خواهم، گویا در این آیه می فرماید: رهبران دینی که به مال مردم چشم داشتی ندارند، برای زندگی خود باید تنها به خداوند توکل نمایند.

توکل بر خداوند به معنای رها کردن تلاش و کوشش نیست. چنان که مولوی می گوید: گفت پیغمبر به آواز بلند

پیام ها

۱ تکیه ی فانی بر فانی لغو است. «تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» ۲ تکیه ی ضعیف بر ضعیف لغو است. «تَوَكَّلْ عَلَى ... الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» ۳ تکیه ی جاهل بر جاهل لغو است. «تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي ... خَيْرًا» ۴ انبیا نیز به موعظه و تذکر الهی نیاز دارند. «وَتَوَكَّلْ» ۵ حیات ابدی مخصوص خداست. «الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» ۶ خدایی را وکیل بگیر که برای همیشه زنده است و اگر امروز به دشمن مهلت داد تا شاید از کارشکنی و کفر دست بردارد، فردا فرصت و مهلت دارد تا از او انتقام گیرد. «لَا يَمُوتُ»

۷ توکل قلبی باید با تسبیح و حمد عملی همراه باشد. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ» ۸ خداوند به کارهای جزئی مردم علم دقیق دارد. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ» ۹ گناهکاران نیز بندگان خدا هستند. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ» ۱۰ ایمان انسان به این که خداوند بر گناهانش آگاه است، بهترین اهرم برای پیدایش تقواست. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ» ۱۱ آگاهی خداوند بر گناهان مردم، علاوه بر اینکه تهدیدی برای کفار است، برای پیامبر نیز تسلی و دلداری می باشد که نگران نباش، ما از کارشکنی های آنان آگاهیم و به حساب کفار لجوج می رسیم. «وَكَفَىٰ بِهِ ذُنُوبًا عِوَابًا خَيْرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۹]

اشاره

اللَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسئَلُ بِهِ خَيْرًا (۵۹)

خدایی که آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست در شش روزگار آفرید. سپس بر عرش (قدرت) استیلا یافت (و به تدبیر جهان پرداخت).

اوست خدای رحمان، پس از او بخواه که بر همه چیز آگاه است، (یا درباره او از خبره ای بپرس که می داند).

نکته ها:

درباره آفرینش جهان در شش روز، در قرآن شش مرتبه سخن به میان آمده است. مراد از شش روز، یا شش دوره و مرحله و یا مدّتی برابر شش روز طبیعی می باشد. مولوی می گوید: با تأنی گشت از عالم جدا کلمه ی «عرش» در فرهنگ اسلام، مرکز فرماندهی و تدبیر آفرینش است و مراد از «اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ» همان تسلط و تدبیر الهی است، به دلیل آیه ی ۳ سوره یونس که می فرماید:

«ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»

ص: ۲۷۲

رحمت الهی بر همه چیز گسترده است:

۱ نظام تکوین و آفرینش جهان، بر اساس رحمت است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... الرَّحْمَنُ» ۲ نظام آفرینش انسان، بر اساس رحمت است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۱) ۳ نظام تشریح و قانون گذاری، بر اساس رحمت است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۲) ۴ نظام قیامت و حسابرسی، بر اساس رحمت است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ» (۳)

پیام ها

۱ آفرینش هستی، به تدریج صورت گرفته است. «خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ» ۲ خداوند هم جهان را آفرید و هم بر آن سلطه ی کامل دارد. «خَلَقَ ... ثُمَّ اسْتَوَى» ۳ تدبیر هستی بر اساس رحمت الهی است. «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ» ۴ از کسی چیزی بخواهید که اهل رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ فَسْئَلُ بِهِ» ۵ سؤال کردن عیب نیست، ندانستن عیب است. «فَسْئَلُ بِهِ خَبِيرًا» ۶ مراجعه به کارشناس در معارف الهی لازم است. «فَسْئَلُ بِهِ خَبِيرًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۰]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَ زَادَهُمْ نُفُورًا (۶۰)

و چون به آنان گفته شود: (خدای) رحمان را سجده کنید، گویند: رحمان چیست؟ آیا به چیزی که تو فرمانمان می دهی سجده کنیم؟ (این دعوت) بر رمیدگی آنان می افزاید.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه ی «مَا» مطرح شده است که برای جمادات به کار می رود. هدف کفار از این تعبیر، تحقیر ذات مقدس الهی بود. لذا به جای «و من الرحمن» گفتند: «مَا الرَّحْمَنُ» و به جای «لمن تأمرنا» گفتند: «لِمَا تَأْمُرُنَا».

ص: ۲۷۳

۱-۱. هود، ۱۱۹.

۲-۲. الرحمن، ۱ تا ۲.

۳-۳. انعام، ۱۲.

کلمه ی «الرَّحْمَنُ» رمز رحمت دائمی و بی پایان و از صفات اختصاصی پروردگار است. (۱)

پیام ها

۱ سجده، مظهر یکتاپرستی و روح ادیان توحیدی است. «اشْجُدُوا» (از میان همه ی تکالیف، تنها سخن از سجده به میان آمده است) ۲ در امر به معروف، به دلیل امر خود اشاره کنید. «اشْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ» (دلیل سجده شما، رحمت گسترده ی خداوند است) ۳ کفر و لجاجت باعث می شود دعوت انبیا نه تنها کارساز نباشد، بلکه مایه ی زدگی و نفرت بیشتر کفار از کلام حق شود. ﴿زَادَهُمْ تُفُورًا﴾

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۱]

اشاره

بَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا (۶۱)

فرخنده و مبارک است کسی که در آسمان بُرج هایی قرار داد، و در آن، خورشید و ماه تابانی نهاد.

نکته ها:

کلمه ی «بَارَكَ» تنها در قالب ماضی به کار رفته و در این سوره سه بار آمده است. (در آیات یک و ده و همین آیه) و چنان که گفته شد یا از «برک» به معنای ثابت و پایدار است، یا از «برکه» به معنای خیر زیاد.

به فرموده ی امام باقر (علیه السلام)، مراد از «بروج» در این آیه ستارگانند. (۲)

«سراج» به معنای خورشید است که نورش از خودش می باشد، چنان که می خوانیم: «وَ جَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا» (۳) و اگر نورش از بیرون باشد به آن «منیر» گفته می شود. (۴)

ص: ۲۷۴

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. نوح، ۱۶.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۱ آفرینش ستارگان، خورشید و ماه، جلوه ای از برکات الهی است. «بَارَكَ الَّذِي...»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۲]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا (۶۲)

و اوست که شب و روز را برای هر کس که بخواهد عبرت گیرد یا بخواهد سپاسگزاری نماید، جانشین یکدیگر قرار داد.

نکته ها:

کلمه ی «خِلْفَةً» به معنای جایگزینی دو چیز به جای یکدیگر است. (۱)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: هر چه از نمازهای نافله ی شب از تو فوت شد، می توانی در روز جبران کنی. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ...» (۲)

درس توحید گرفتن از نظام حاکم بر هستی، به اراده ما بستگی دارد. چه بسیارند کسانی که عمر خود را به تحقیق درباره پدیده ای سپری می کنند، ولی چون اراده عبرت گرفتن ندارند، درسی از آن نمی گیرند. این گونه افراد به آئینه فروشی می مانند که همواره در آئینه نگاه می کنند، ولی لباس خود را مرتب نمی کند، در حالی که ممکن است عابری تنها با یک نگاه با توجه، کجی یقه اش را صاف کند. پس تنها نگاه کافی نیست، اراده ی اصلاح نیز لازم است.

با این سخن، پاسخ این پرسش که چرا بعضی دانشمندان علوم طبیعی با آنکه عمری را در کنکاش در طبیعت گذرانده اند، خداشناس نیستند نیز مشخص شد، چون آنان به قصد شناخت خالق اقدامی نکرده اند. همچون نجاری که نردبان های زیادی ساخته، اما خودش اراده ی بالا رفتن از آن را نداشته است.

پیام ها

۱ اراده و خواست انسان، زمینه ی رشد اوست. «لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ» ۲ انسان موجودی دارای اختیار است. «لِمَنْ أَرَادَ»

ص: ۲۷۵

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳ انسان، دارای فطرتی است که با تذکر بیدار می شود. «يَذَكَّر» (تذکر در جایی بکار می رود که انسان از درون مطلبی را می دانسته، ولی فراموش کرده است) ۴ هم شناخت، اراده می خواهد و هم عمل و شکر. («أَرَادَ» تکرار شده است) ۵ شب و روز، نعمتی شایسته ی شکر و سپاسگزاری است. «أَرَادَ شُكُوراً» ۶ یاد خدا زمانی ارزش دارد که بر اساس آگاهی و بصیرت باشد. «أَرَادَ أَنْ يَذَكَّرَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۳ تا ۶۴]

اشاره

وَ عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (۶۳) وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (۶۴)

و بندگان خدای رحمان کسانی اند که روی زمین بی تکبر راه می روند، و هر گاه جاهلان آنان را طرف خطاب قرار دهند (و سخنان نابخردانه گویند) با ملایمت (و سلامت نفس) پاسخ دهند.

و آنان برای پروردگارشان، در حال سجده و قیام شب زنده داری می کنند.

نکته ها:

در این آیات، دوازده صفت از صفات ویژه ی «عِبَادُ الرَّحْمَنِ» بیان شده که بعضی اعتقادی، بعضی اجتماعی و بعضی اخلاقی است.

شاید مراد از «مشی» و حرکت آرام در زمین، تنها نحوه ی راه رفتن نباشد، بلکه شیوه ی زندگی متعادل را هم شامل شود.

«هون» هم به معنای تواضع و مدارا و نرمخویی است و هم به معنای سکینه و وقار.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «هوناً» زندگی کردن بر اساس فطرت و هماهنگی با روحیه ای است که خداوند آفریده است. یعنی بندگان خدا، خود را به تکلف و رنج و تعب نمی اندازند. (۱)

ص: ۲۷۶

کلمه ی «سلام» در این جا به معنای سلام و دُاع با یاوه ها و برخورد مسالمت آمیز است.

چنان که درباره ی حضرت ابراهیم (علیه السلام) می خوانیم: همین که عمویش او را طرد کرد و گفت: از من دور شو، ابراهیم گفت: «سَلَامٌ عَلَیْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» (۱) خدا حافظ، به زودی برای تو از پیشگاه خداوند طلب آمرزش خواهم کرد.

«بیتوته» به معنای شب زنده داری است، خواه تمام شب یا نیمی یا بخشی از آن. چنان که یکی از اعمال حج، بیتوته ی زائران و حاجیان در شب یازدهم و شب دوازدهم ذی الحجه در سرزمین منی است و فقها مقدار بیتوته در آن مکان را نیمی از شب دانسته اند.

حضرت علی (علیه السلام) در وصف پارسایان می فرماید: «اما اللیل فصافون اقدامهم» آنان شب ها در حال قیام و شب زنده داری اند، آنان عابدان شب، و شیران روزند. (۲)

پیام ها

۱ بالاترین مدال برای انسان، مدال بندگی خداست. «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ» زیرا انتساب به بی نهایت، انسان را بالا می برد.

۲ رفتار هر کس، نشان دهنده ی شخصیت اوست. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ ... يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (بندگان خاص خداوند، مظهر تواضع هستند.) ۳ اسلام، دین جامعی است که حتی برای چگونه راه رفتن برنامه دارد. «يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» ۴ ایمان و اعتقاد انسان، در رفتار شخصی او مؤثر است. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ ... يَمْشُونَ» ۵ تواضع، ثمره ی بندگی و نخستین نشانه ی آن است. «هَوْنًا» ۶ سرچشمه ی مدارا و نرمخویی بندگان خدا، ایمان است، نه ترس و ضعف آنان. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ ...»

۷ وقار و نرمی از بارزترین صفات مؤمن است. «يَمْشُونَ ... هَوْنًا» ۸ تواضع نسبت به همه ی مردم لازم است. (نسبت به زن و مرد، کوچک و

ص: ۲۷۷

۱-۱. مریم، ۴۶ تا ۴۷.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه همام.

بزرگ، دانا و نادان). «يَمْشُونَ ... هَوْنًا ... قَالُوا سَيِّئًا» ۹ با جاهلان مقابله به مثل نکنید. «إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَيِّئًا» ۱۰ مُدارا و حلم و حوصله، از صفات بارز مؤمنان است. «قَالُوا سَلَامًا» ۱۱ تواضع باید هم در عمل باشد، «يَمْشُونَ ... هَوْنًا»، هم در کلام، «قَالُوا سَيِّئًا» و هم در عبادت. «سَيِّئًا وَ قِيَامًا» ۱۲ با افراد نادان و فرومایه مجادله نکنید. «قَالُوا سَيِّئًا» (آنان سخنی در شأن خود می گویند، ولی شما سخنی عالمانه و کریمانه بگویید) ۱۳ بهترین وقت عبادت، شب است و بین شب و نماز و مناجات، رابطه محکمی است. «يَبْتَغُونَ لِرَبِّهِمْ» (فضای آرام، دوری از ریا، تمرکز فکر، از برکات شب است) ۱۴ شب زنده داری و استمرار و تداوم عبادت، نشانه ی بندگان خاصّ خداوند است. (فعل مضارع «يَبْتَغُونَ» نشانه ی استمرار است) ۱۵ آنچه به عبادت ارزش می دهد، اخلاص است. «لِرَبِّهِمْ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۵ تا ۶۶]

اشاره

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (۶۵) إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقَامًا (۶۶)

آنان که می گویند: پروردگارا! عذاب جهنّم را از ما بازگردان که عذاب آن دامنگیر است.

به درستی که دوزخ، جایگاه و منزلگاه بدی است.

نکته ها:

کلمه ی «گرام» در اصل به معنای مصیبتی است که انسان در برابر آن راه فرار ندارد و نوعی التزام و تعهد بر دوش او قرار می دهد که در زبان فارسی به آن تاوان می گویند. (۱)

فکر نجات از آتش هم باید از طریق عبادت باشد و هم از طریق دیگر اعمال نیک.

ص: ۲۷۸

حضرت علی (علیه السلام) آن گاه که اموالی را در راه خدا وقف می کردند، در وقفنامه ی خود می نوشتند: این اموال را وقف کردم، تا بدین وسیله از آتش دوزخ در امان باشم و آتش دوزخ نیز از من دور باشد. (۱)

پیام ها

۱ اگر شب زنده دار هم هستید، مغرور نشوید. «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ...»

۲ یاد معاد از ویژگی های بندگان خاص خداست. «رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ» ۳ بندگان خاص خداوند، بیش از آنکه طمع بهشت داشته باشند، از آتش دوزخ خوف دارند. «يَسْتَوُونَ... يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۷]

اشاره

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (۶۷)

آنان که هر گاه انفاق کنند، نه از حد گذرند و نه تنگ گیرند و میان این دو روش اعتدال دارند.

نکته ها:

کلمه ی «قوام» به معنای حد وسط و کلمه ی «قوام» به معنای وسیله ی قیام است.

امام رضا (علیه السلام) مقدار هزینه و انفاق معتدل را همان مقدار معروفی دانستند که در سوره بقره آمده: «عَلَى الْمَوْسَى قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» (۲) یعنی توانگر در شأن توانمندی خود و تهیدست در حدّ توان خود مطابق عرف پسندیده و شأن خود بدهد. (۳)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: بخشش در راه باطل، اسراف است (گرچه کم باشد) و بخل در راه حق، اقتار است. (۴)

در جای دیگر از قرآن کریم نیز می خوانیم: «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۵) نه دستت را به گردنت غل و زنجیر کن و بخیل باش و نه کاملاً آن را باز بگذار و

ص: ۲۷۹

۱-۱. صافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

۲-۲. بقره، ۲۳۶.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۵۶.

۴-۴. تفسیر نمونه.

امام صادق(علیه السلام)مقداری سنگریزه از زمین برداشت و مشت خود را بست و فرمود:

این افتار(سختگیری و بخل ورزیدن)است، سپس مشت دیگری برداشت و دست خود را چنان گشود که همه ی سنگریزه ها به زمین ریخت، آن گاه فرمود: این اسراف است. بار سوم مشت دیگری برداشت و دست خود را کمی باز کرد به طوری که مقداری از سنگریزه ها ریخت و مقداری در دستش باقی ماند، سپس فرمود: این، قوام و اعتدال و حد وسط است. (۱)

پیام ها

۱ انفاق برای عباد الرحمن، یک وظیفه و مسأله ی قطعی است. «إِذَا أَنْفَقُوا»... (در ادبیات عرب «إِذَا» نشان عملی شدن و «لَوْ» نشان عملی نشدن است.) ۲ نماز شب و ترس از جهنم و خوف الهی، باید در کنار رسیدگی به محرومان جامعه باشد. «يَبْتَغُونَ لِرَبِّهِمْ أَنْفَقُوا» ۳ انسان مالک است، ولی در خرج کردن محدودیت دارد. «لَمْ يُسْرِفُوا» ۴ اسراف جایز نیست، حتی در انفاق. «إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا» ۵ بندگان خاص خداوند، از بخل بدورند. «لَمْ يَقْتُرُوا» ۶ امت میانه و وسط، باید برنامه های معتدل داشته باشد. «وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» ۷ میانه روی در عبادت و انفاق، ارزش است. «قَوَامًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۸]

اشاره

وَ الَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (۶۸)

و(بندگان خاص خدا) کسانی هستند که با خداوند، خدای دیگری را نمی خوانند و انسانی که خداوند(خونش را) حرام کرده است، جز به حق نمی کشند، و زنا نمی کنند، و هر کس چنین کند عقوبت گناهش را خواهد دید.

ص: ۲۸۰

«اثم» گناه و «اثام» کیفر گناه است.

در این آیات در کنار کارهای مثبتِ بندگان ویژه ی خدا، کارهای منفی که از آن دوری می کنند نیز ذکر شده است.

در این آیه شرک، قتل و زنا مطرح شده است که در روایات از بزرگ ترین گناهان شمرده شده اند. (۱)

□
قتل نفس، از گناهان کبیره است، ولی جمله ی «إِلَّا بِالْحَقِّ» می گوید: قتل، در مواردی لازم و حق است از جمله: ۱ قصاص قاتل. ۲. زنا با محارم. ۳. زنا با زن کافر یا زن مسلمان.

□
۴ زناکاری که زن را مجبور کند. ۵. زنا کسی که همسر دارد. ۶. مدعی نبوت. ۷. سب و توهین و دشنام به پیامبر (صلوات الله علیه) و ائمه اطهار (علیهم السلام). ۸. مسلمان ساحر. ۹. مُفسد و محارب. ۱۰. مرتد. ۱۱. کسی که بر امام عادل زمان خروج کند. ۱۲- مشرک محارب. (۲)

پیام ها

۱ خطرناک ترین غریزه ای که انسان را به گناه وادار می کند، غریزه غضب و شهوت است و مؤمن باید بر غرائز خود مسلط باشد. «لَا يَقْتُلُونَ لَا يَزْنُونَ» ۲ خداوند در برخی از موارد به قتل و کشته شدن بعضی از انسان ها راضی است.

□
«إِلَّا بِالْحَقِّ»

□
ولی به هیچ عنوان و در هیچ شرایطی رضایت نمی دهد که فردی به شرک و زنا آلوده شود. «لَا يَزْنُونَ» ۳ دستور قرآن در زمینه ی دوری از شرک، زنا و قتل، تنها یک موعظه نیست، قانونی است که تخلف از آن کیفری شدید دارد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا» ۴ کیفرهای الهی استثنابردار نیست، هر کس تخلف کند کیفر می شود. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا»

ص: ۲۸۱

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق و نمونه.

۲- ۲). سیمای عباد الرحمن در قرآن، کریمی جهرمی.

اشاره

يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا (۶۹) إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۷۰)

در روز قیامت عذاب او دوجندان می شود و همیشه به خواری در آن خواهد ماند.

مگر کسانی که توبه کنند و ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند. پس اینان (کسانی هستند که) خداوند بدی هایشان را به نیکی تبدیل می کند، و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

چند برابر شدن عذاب مجرمین که در جمله ی «يُضَاعَفُ» آمده است، با عدل الهی مخالفتی ندارد، زیرا عذاب مضاعف در شرایطی است که گناه، آثار شوم و چند برابر داشته باشد. مثلاً زناکار هم گناه می کند و هم دیگری را به گناه وادار می سازد و هم چه بسا از این گناه، فرزند حرامزاده ای به دنیا می آورد که گرایش های منفی دارد. در قتل نفس نیز قاتل، فردی را می کشد، ولی افرادی را داغدار، بی سرپرست و یتیم و جامعه را ناامن می کند. هر یک از این عناوین به تنهایی قابل کیفر است، همان گونه که اگر کسی سنت بدی را در جامعه بنا نهد در طول تاریخ هر کس به آن سنت عمل کند، برای مؤسس آن نیز گناهی ثبت می شود.

از آنجا که به اتفاق همه ی علما و مفسران، زنا به تنهایی سبب جاودانگی در دوزخ نمی شود، بنا بر این مسئله ی خلود و جاودانگی در دوزخ تنها برای مشرکانی است که زناکار باشند. آری، عقیده ی حق و باطل و جهان بینی کفر و شرک، در کیفرها تأثیر گذار است.

امام رضا (علیه السلام) فرمود: به پیامبر (صلوات الله علیه) گفته شد: فلانی انسان بدبختی است، زیرا بسیاری از گناهان را مرتکب شده است. پیامبر فرمود: هرگز چنین نیست که شما می گوئید، بلکه او نجات یافت و به حسن عاقبت رسید و گناهانش از بین رفت و به حسنات تبدیل شد. زیرا او روزی از راهی می گذشت، مؤمنی را دید که عورتش پیدا بود و خود متوجه نبود. (گویا خواب بوده است) این شخص بدن او را پوشاند و برای آن که خجالت نکشد او را با خبر نکرد،

وقتی آن مؤمن متوجه شد، در حق او چنین دعا کرد: خداوند به تو پاداش بسیار عطا کند، آخرت تو را با خیر همراه سازد و در حساب با تو مناقشه و سختگیری نکند. خداوند دعای آن مؤمن را در حق آن شخص، مستجاب فرمود و او خوش عاقبت شد.

وقتی که این مزده ی پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) به آن گناهکار رسید او از همه ی گناهانش توبه کرد و اهل طاعت خدا شد. پس از یک هفته که گروهی از دشمنان اسلام به مدینه حمله کردند، پیامبر (صلوات الله علیه) دستور دفاع داد، آن مرد نیز همراه با مسلمانان دیگر برای دفاع آماده شد و در درگیری با دشمنان به شهادت رسید و عاقبتش به خیر و سعادت ختم گردید. (۱)

عواملی وجود دارد که کیفر را چند برابر می کند. برخی از آن عوامل به این شرح است:

۱ گاهی داشتن شخصیت اجتماعی، کیفر مجرم را دو برابر می کند. خداوند به زنان پیامبر (صلوات الله علیه) می فرماید: «مَنْ يَأْتِ مِنْكُمْ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ» (۲) هر کس از شما همسران پیامبر کار زشت انجام دهد، دو برابر کیفر دارید.

۲ گاهی زمان، گناه را دو برابر می کند. مثل گناه در روز جمعه، چنان که در روایات آمده است که کار خیر و یا شر در روز جمعه دو برابر سنجیده می شود. (۳)

۳ گاهی گناه کلیدی است، یعنی علاوه بر انحراف شخص، دیگران را نیز منحرف می کند.

«الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ... يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ» (۴)

پیام ها

۱ کیفرهای قیامت، هم کمی است، «يَخْلُدُ» و هم کیفی. «مُهَانًا» ۲ اسلام، بن بست ندارد. گناهکار نیز راه بازگشت دارد. «إِلَّا مَنْ تَابَ» ۳ در هنگام ارتکاب گناه، ایمان از کف می رود، و هنگام توبه باز می گردد. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ» ۴ توبه، یک انقلاب همه جانبه است، نه یک حرکت سطحی و لفظی، عمل صالح

ص: ۲۸۳

۱-۱. بحار، ج ۵، ص ۱۵۵.

۲-۲. احزاب، ۳۰.

۳-۳. بحار، ج ۸۹، ص ۲۸۳.

۴-۴. هود، ۱۹ تا ۲۰.

نشانه ی توبه واقعی است. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ» ۵ توبه و ایمان واقعی، کارهای انسان را تغییر می دهد و رفتار ناپسند او را اصلاح می کند. «وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا» ۶ همان گونه که خداوند در آفرینش هستی از خاک و کود، گُل می سازد، سیئات انسان ها را به حسنات تبدیل می کند. «يُبدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۱]

اشاره

وَ مَنْ تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (۷۱)

و هر کس توبه کند و کار شایسته انجام دهد، در حقیقت به سوی خدا بازگشتی پسندیده دارد (و پاداش خود را از او می گیرد).

پیام ها

۱ توبه ی واقعی آن است که با عمل صالح همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» ۲ توبه کننده، مهمان خداست. «يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۲]

اشاره

وَ الَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (۷۲)

و (بندگان خدا) کسانی هستند که در مجلس (گفتار و کردار) باطل حاضر نمی شوند و چون بر لغوی عبور کنند کریمانه بگذرند.

نکته ها:

کلمه «شاهد» دو معنا دارد؛ یکی حضور یافتن است و دیگری خبر و گواهی دادن. در این آیه هر دو معنا را می توان استفاده کرد. یعنی آنان نه در مجالس بد حاضر می شوند و نه بر باطل گواهی می دهند. کلمه ی «زور» به معنای کار باطلی است که در قالب حق باشد و در تفاسیر به معنای گواهی باطل، دروغ و غنا آمده است.

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) مراد از «زور» در «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ» غنا شمرده شده است. (۱)

ص: ۲۸۴

در تفسیر «مجمع البیان» می خوانیم: مرور با کرامت، آن است که هر گاه ناچار شدند نام چیز زشتی را ببرند، با کنایه نام می برند. چنان که در روایتی از امام باقر (علیه السلام) می خوانیم:

آنان هر گاه خواستند نام عورت را ببرند، با کنایه از آن نام می برند. البته این، یکی از مصادیق رفتار کریمانه است.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: خداوند بر گوش واجب نمود که از شنیدن هر چه حرام است دوری نماید، سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۱)

پیام ها

۱ نه تنها انجام گناه حرام است، بلکه شرکت در جلسه ی گناه و شاهد بودن بر گناه نیز ممنوع است. «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ» ۲ هر نوع آگاهی و اطلاع و حضور در صحنه ای، ارزش نیست. «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ» (گاهی انزوا و گوشه گیری از اجتماع، ارزش است) ۳ حاضر نشدن در مجلس گناه و بی اعتنایی به گناهکاران، نوعی نهی از منکر است. «لَا يَشْهَدُونَ ... مَرُّوا كِرَامًا» ۴ شرکت در مجالس فاسد، حتی در بندگان واقعی خدا اثر می کند. «لَا يَشْهَدُونَ» ۵ هر گونه لغو در کلام، عمل و آرزو ممنوع است. «مَرُّوا بِاللَّغْوِ» (بندگان خدا، هدف معقول و مفیدی دارند و عمر خود را صرف امور بیهوده نمی کنند) ۶ در شیوه ی نهی از منکر، همه جا خشونت لازم نیست. «لَا يَشْهَدُونَ ... مَرُّوا» ۷ نگذاریم فکر بد در روح ما مستقر شود. «مَرُّوا كِرَامًا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۳ تا ۷۴]

اشاره

وَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (۷۳) وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (۷۴)

و آنان کسانی هستند که چون به آیات پروردگارشان تذکر داده شوند، کر و کور (چشم و گوش بسته) به سجده نمی افتند (بلکه عمل آنان آگاهانه است).

ص: ۲۸۵

و کسانی اند که می گویند: پروردگارا! به ما از ناحیه ی همسران و فرزندانمان مایه ی روشنی چشم عطا کن و ما را پیشوای پرهیزگاران قرار ده.

نکته ها:

ایمان باید بر اساس آگاهی و بصیرت باشد. در قرآن می خوانیم: «وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» (۱) یعنی مؤمنان خردمند، ابتدا در آفرینش آسمان ها و زمین فکر می کنند، سپس اقرار می نمایند که پروردگارا! تو اینها را بیهوده نیافریدی. در این آیه نیز می فرماید: مؤمنان، چشم و گوش بسته عبادت نمی کنند.

پیام ها

۱ تعبد و بصیرت، از اوصاف عباد الرحمن است. «إِذَا ذُكِّرُوا لَمْ يَخْرُوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا» بندگان رحمن، آگاهانه به سراغ دین می روند.

۲ انسان در برابر همسر و فرزند و نسل خود متعهد است و باید برای عاقبت نیکوی آنها تلاش و دعا کند. «رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا...»

۳ در تربیت علاوه بر علم و تلاش باید از خدا نیز کمک خواست. «رَبَّنَا هَبْ لَنَا...»

۴ فرزند صالح، نور چشم است. «قُرَّةَ أَعْيُنٍ» ۵ تشکیل خانواده و داشتن همسر و فرزند و دعا برای بدست آوردن آنها، مورد توجه اسلام است. «رَبَّنَا هَبْ لَنَا...»

۶ در دست گرفتن مدیریت جامعه، آرزوی عباد الرحمن است، زیرا عهدہ دار شدن امامت و رهبری متقین، ارزش است. «وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (خدا یا ما

ص: ۲۸۶

را در رسیدن به کمال، رهبر متقین قرار ده، نه آنکه تنها از متقین باشیم) ۸ بندگان خدا، وحدت هدف و وحدت کلمه دارند. «إِماماً» و نفرمود: «ائمه».

(ممکن است کلمه «امام» به جای «ائمه»، رمز آن باشد که در جامعه اسلامی رهبر باید یک نفر باشد)

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا (۷۵) خَالِدِينَ فِيهَا حَسَنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (۷۶)

آنان (بندگان رحمن) به خاطر آن که صبر کردند، غرفه های بهشتی داده می شوند و در آن جا با تحیت و سلام گرم روبرو خواهند شد.

در آن جا، جاودانه هستند. چه نیکو جایگاه و منزلگاهی است.

نکته ها:

«غرفه» به اتاقی گویند که از کف زمین بالاتر باشد و چشم انداز داشته باشد.

پیام ها

۱ بهشت را به بها دهند، نه بهانه. «يُجْزَوْنَ ... بِمَا صَبَرُوا» ۲ بنده ی خدا شدن، به صبر و پشتکار نیاز دارد. «بِمَا صَبَرُوا»

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۷]

اشاره

قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا (۷۷)

بگو: اگر دعای شما نباشد، پروردگار من برای شما وزن و ارزشی قائل نیست (زیرا سابقه ی خوبی ندارید). شما حق را تکذیب کرده اید و به زودی کیفر تکذیبتان دامن شما را خواهد گرفت.

نکته ها:

کلمه ی «عبأ» به معنای وزن و سنگینی است و جمله ی «مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي» یعنی خداوند برای شما وزن و ارزشی قائل نیست، مگر در سایه دعا و عبادت شما.

کلمه ی «دُعَاؤُكُمْ» دو نوع معنا شده است:

الف: دعا کردن شما به درگاه خداوند، که همین ناله ها و تضرع ها و دعاها سبب عنایت خداوند به شماست. چنان که در حدیث می خوانیم: کسی که اهل دعا باشد، هلاک نمی شود. (۱) بعد خداوند از گروه مقابل که اهل دعا نیستند شکایت می کند که شما حق را تکذیب کردند و به جای نیایش به سراغ بت ها و هوسها و طاغوت ها رفتید و حق را تکذیب نمودید که کيفرتان را خواهید دید.

ب: دعوت خداوند از مردم، زیرا سنت الهی دعوت از مردم برای پذیرفتن حق و اتمام حجت بر آنان است و اگر این دعوت نباشد؛ «لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» مردم ارزشی ندارند. آنچه آنان را موجود برتر و ارزشمند می کند، همان پذیرش دعوت خداوند می باشد، ولی شما دعوت الهی را نپذیرفتید و تکذیب نمودید، پس امید خیری در شما نیست و به کيفر عملتان می رسید.

خداوند در یک جا می فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) بشر را برای عبادت آفریدم و در این آیه می فرماید: اگر دعای انسان نبود، او ارزشی نداشت، بنا بر این دعا روح و مغز عبادت است. چنان که در روایت می خوانیم: «الدعاء مخ العبادة» (۳)

پیام ها

۱ تکذیب دین، باعث سقوط ارزش انسان است. «قُلْ مَا يَعْبُؤا بِكُمْ ... فَقَدْ كَذَّبْتُمْ» ۲ دعا وسیله ی تحصیل ارزش هاست. «مَا يَعْبُؤا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» ۳ انسان منهای هدایت و عبادت ناچیز است. «مَا يَعْبُؤا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» ۴ دعوت به حق، از شتون ربوبیت خداوند است. «رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» ۵ محور هستی معنویات است. «مَا يَعْبُؤا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» زیرا هستی برای انسان آفریده شده است و انسان برای پذیرش حق و عبادت خداوند.

۶ انسان منهای هدایت و عبادت، در حقیقت انبیا و دستورات آنان را تکذیب نموده است. «لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ»

ص: ۲۸۸

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۸.

۲-۲. ذاریات، ۵۶.

۳-۳. غرر الحکم.

این سوره دویست و بیست و هفت آیه دارد که در مکه نازل شده و بعد از سوره ی بقره، دارای بیشترین آیات است. این سوره به خاطر ستایش از شاعران مؤمن و مذمت شاعران بیهوده گوی، که در چهار آیه ی آخر آن آمده، «شعراء» نامیده شده و نام دیگر آن «طسم» است.

سرگذشت پیامبرانی همچون حضرت موسی، ابراهیم، نوح، لوط، صالح، هود و شعیب (علیهم السلام)، و برخوردهای لجوجانه ی مردم با آنان در این سوره آمده است و در پایان هر داستان می فرماید: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» لذا این آیه هشت بار تکرار شده تا مایه ی دلداری پیامبر اسلام باشد و به او بگوید از لجاجت مردم مکه دلهره نداشته باش، زیرا همه ی انبیا گرفتار چنین مردمی بوده اند.

آری تاریخ، بهترین وسیله برای تقویت روحیه مؤمنین، بالا رفتن بصیرت و سعه ی صدر و آینده نگری در برابر تهدید دشمنان است. لذا رهبران جامعه باید از تاریخ جامعه آگاه باشند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ طسم (۱) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۳)

طا، سین، میم.

این است آیات کتاب روشنگر.

گویی می خواهی به خاطر آن که مشرکان ایمان نمی آورند، جان خود را از دست بدهی.

نکته ها:

درباره ی معنای حروف مقطعه، سخنان بسیاری گفته شده است و شاید بهترین آنها این باشد که خداوند با آوردن این حروف در ابتدای برخی سوره های قرآن (۲۹ سوره)، می خواهد این مطلب را بیان کند که قرآن، معجزه ی جاوید من از همین حروف است، شما هم اگر می توانید از همین حروف الفبای عربی، کتابی همسنگ آن بیاورید. آیه ی اول سوره ی شوری که بعد از حروف مقطعه می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» ، این قول را تأیید می کند.

کلمه ی «بَاخِعٌ» به معنای هلاک کننده است.

پیام ها

۱ یک مکتب جامع باید دارای منطقی قوی، قاطع، مکتوب و روشمند باشد، به گونه ای که همگان به آن دسترسی داشته باشند.
«تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۲ قرآن، مقامی بس بلند دارد. «تِلْكَ» («تِلْكَ») اشاره به دور است که مقام بسیار بلند را می رساند

ص: ۲۹۲

۳ هر جا به بن بست رسیدید، قرآن روشنگر شماست. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۴ تکرار، یکی از اصول تربیت است. (آیه ی «تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» در ابتدای سوره های یوسف، قصص و شعراء، بدنبال حروف مقطعه تکرار شده است).

۵ تلاش و سوز، در همه جا کارساز نیست. «لَعَلَّكَ بَاخِعٌ ...»

۶ دلداری افراد غمگین، کاری است الهی. «تِلْكَ آيَاتٌ ... لَعَلَّكَ بَاخِعٌ» ۷ انبیا برای انجام تکلیف خود، بیش از حد انتظار تلاش می کردند. «لَعَلَّكَ بَاخِعٌ» ۸ یکی از صفات بارز انبیا، سوز است. «بَاخِعٌ نَفْسَكَ» (سوز، نشانه ی عشق به مکتب و امت است).

۹ اگر زمینه ی تأثیر نباشد، از بهترین کتاب و مربی نیز نتیجه و اثری به دست نمی آید. «أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴]

اشاره

إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ (۴)

اگر بخواهیم، معجزه ای از آسمان بر آنان فرود آوریم، تا در برابر آن، گردن هایشان خاضع گردد (وبا اکراه و اجبار مؤمن شوند، اما سنت الهی چنین نیست).

پیام ها

۱ سنت و قانون خداوند، اختیار و مهلت دادن به مردم است. «إِنْ نَشَأْ» ۲ توجه به قدرت الهی، بهترین وسیله آرامش روح است. «لَعَلَّكَ بَاخِعٌ ... إِنْ نَشَأْ» ۳ ایمان باید اختیاری و انتخابی باشد نه اجباری. «فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (۵) فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَتْبَوًا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۶)

هیچ تذکر تازه ای از (طرف) خداوند مهربان برایشان نیامد، مگر آن که از آن روی گردان بودند.

پس آنان تکذیب کردند، و به زودی اخبار (کیفر) آنچه را که به مسخره می گرفتند به آنان خواهد رسید.

نکته ها:

در این آیات برای کفار سه خصلت بیان شده است: اعراض، تکذیب، استهزا. آری انسان به تدریج و گام به گام به سقوط کشیده می شود، ابتدا به حق بی اعتنایی و اعراض می کند، سپس آن را تکذیب و آن گاه حق را مسخره می کند. ولی بدترین حالت و صفت انسان، مسخره کردن حق است، لذا در این آیه می فرماید: در آینده، خبرهای مسخره کردن آنان به آنها خواهد رسید. و نمی فرماید: کیفر اعراض و تکذیب به آنان خواهد رسید.

پیام ها

۱ قرآن به تدریج نازل شده است. ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ ... مُخَدَّثٍ﴾ ۲ تذکرهاى قرآن، یکی از الطاف دائمی خداوند است. «ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ» ۳ هیچ تذکری در افراد سنگدل، کارساز نیست. «مِنْ ذِكْرٍ» ۴ خداوند با تذکر، تکرار و نوآوری، با کفار اتمام حجت می کند. «ذِكْرٍ ... مُخَدَّثٍ» ۵ انسان نباید به سنت های کهن خود آن گونه دل بستگی داشته باشد که هر حرف تازه ای را بشنود با آنکه حق است، باور نکند. «ذِكْرٍ ... مُخَدَّثٍ ... عَنْهُ مُعْرِضِينَ» ۶ دین، عامل هوشیاری است، نه تخدیر. «مِنْ ذِكْرٍ» ۷ گروهی از مردم به جای پذیرش حق، از قبل راه لجاجت را انتخاب کرده اند.

(اعراض و دوری از حق، شیوه دائمی گروهی از مردم است). ﴿كَانُوا﴾ ۸ اعراضی که برخاسته از استکبار و تکذیب باشد، خطرناک است. «مُعْرِضِينَ كَذَّبُوا» ۹ بی اعتنایی به خطرها و کیفرهای آینده رمز قهر الهی است. ﴿الْبُؤْسُ مَا كَانُوا﴾ ۱۰ آنان که حق و پیروان آن را مسخره می کنند، کارشان بی پاسخ نخواهد ماند.

﴿مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ﴾

(یا در دنیا، یا در هنگام مرگ، یا در برزخ، یا در رجعت و

یا در قیامت پاسخ کارهای زشت خود را خواهند دید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷ تا ۹]

اشاره

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۷) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعَايَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۸) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۹)

آیا به زمین نگاه نکردند که از هر نوع (رویدنی) نیکو چقدر رویانندیم؟

قطعاً در این (آفرینش نیکو) عبرت و نشانه ای است، ولی بیشترشان ایمان آورنده نیستند.

و به راستی پروردگار تو همان نفوذ ناپذیر مهربان است.

نکته ها:

در اواسط قرن هجده میلادی، «لینه» گیاه شناس معروف سوئدی برای اولین بار به کشف مسأله ی زوجیت در بعضی گیاهان موفق شد. او گفت: نر و مادگی در گیاهان نیز هست و برای بارور شدن گیاهان، لقاح لازم است. قرآن کریم قانون زوجیت را شامل گیاهان و غیر گیاهان می داند. (۱)

پیام ها

۱ مطالعه درباره ی موجودات هستی و زیبایی های آن، بهترین راه خداشناسی است. «أَوَلَمْ يَرَوْا» ۲ قرآن کسانی را که با دید عمیق به جهان نگاه نمی کنند، توبیخ می کند. «أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ» ۳ یکی از نشانه های قدرت خداوند، زوج بودن گیاهان است. «أَنْبَتْنَا... زَوْجٍ كَرِيمٍ» ۴ در همه ی گیاهان فوایدی هست، گرچه ممکن است فایده ی بعضی برای ما کشف نشده باشد. (۲) «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ»

ص: ۲۹۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۵ اگر قابلیت و زمینه‌ی پذیرش حق در کسی نباشد، از همه‌ی هستی نیز درس نمی‌گیرد. «أَوْ لَمْ يَرَوْا... مَا كَانُوا أَكْثَرَهُمْ مُؤْمِنِينَ» ۶ همه جا اکثریت، نشانه‌ی حقیقت نیست. «مَا كَانُوا أَكْثَرَهُمْ مُؤْمِنِينَ» ۷ پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) تحت عنایت خاص خداوند است. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۸ رحم خداوند بر اساس عجز نیست، او در حالی که شکست ناپذیر است مهربان است و به مخالفان مهلت می‌دهد تا شاید برگردند و توبه نمایند.

«الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰ تا ۱۲]

اشاره

وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ إِنَّا الْقَوْمُ الظَّالِمِينَ (۱۰) قَوْمٌ فِرْعَوْنَ أَلَّا يَتَّقُونَ (۱۱) قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ (۱۲)

و(یادکن) زمانی که پروردگارت موسی را ندا داد که به سوی قوم ستمکار برو.

قوم فرعون؛ آیا پروا نمی‌کنند؟!

(موسی) گفت: پروردگارا! می‌ترسم مرا تکذیب کنند.

نکته‌ها:

در این سوره، هفت بار این جمله تکرار شده است: «أَلَّا يَتَّقُونَ»، «أَلَّا يَتَّقُونَ» آری، اگر تقوا نباشد، سخن پیامبران مؤثر نیست.

پیام‌ها

۱ تاریخ انبیا نباید فراموش شود. («إِذْ» یعنی یاد کن آن زمان را) ۲ هم هدف و سیره انبیا بهم شباهت دارد وهم برخوردارهای مخالفان انبیا یکسان است. بنا بر این آشنایی با تاریخ آنان می‌تواند راهگشای پیامبر اسلام باشد.

«وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ»

۳ فرستادن پیامبران به سوی مردم، از شئون ربوبیت است. «نَادَى رَبُّكَ» ۴ مبارزه با طاغوت، در رأس برنامه‌های انبیا قرار دارد. «أَنْتَ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۵ در نهی از منکر، گاهی باید به استقبال خطر رفت. «أَنْ أَتَى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۶ قیام انبیا، بر اساس معیار است، نه کینه و انتقام. «الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۷ فراموش کردن خدا و پیروی از طاغوت، بزرگ ترین ظلم است. «الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۸ برای نهی از منکر به سراغ سرچشمه های فساد بروید. «قَوْمٌ فِرْعَوْنٌ» ۹ طاغوت ها، بدون یاری مردم قدرتی ندارند. «قَوْمٌ فِرْعَوْنٌ» ۱۰ بی تقوایی مردم، زمینه ی رشد طاغوت هاست. «أَلَا يَتَّقُونَ» ۱۱ هدایت مردم، بار سنگینی است که به امداد الهی نیاز دارد. «رَبِّ إِنِّي أَخَافُ» ...

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳ تا ۱۷]

اشاره

وَيَضْحَكُ صَاحِبِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ (۱۳) وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ (۱۴) قَالَ كَلَّا فَادْهَبَا يَا بَنَاتِي إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ (۱۵) فَأَلْيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۶) أَنْ أَرْسِلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۷)

و سینه ام تنگ می گردد و زبانم باز نمی شود، پس هارون را (نیز) رسالت بده (تا مرا یاری کند).

و آنان بر (گردن) من (ادعای) گناهی دارند، پس می ترسم مرا بکشند (و این رسالت به پایان نرسد).

خداوند فرمود: چنین نیست، پس (تو و هارون) همراه با معجزات ما حرکت کنید که ما با شما و شنونده (گفتگوهایتان) هستیم.

به سراغ فرعون بروید و بگویید: ما فرستاده ی پروردگار جهانیا نیم.

بنی اسرائیل را (آزاد کن و) همراه با ما بفرست.

ص: ۲۹۷

مراد از گناه حضرت موسی که در آیه ی ۱۴ آمده، ماجرای است که در سوره ی قصص آیه ی ۱۴ به آن اشاره شده است: موسی قبل از نبوت وارد شهری شد و دید یکی از طرفدارانش با یکی از (قبطیان) یاران فرعون درگیر شده اند. طرفدار موسی از او کمک خواست و موسی به حمایت از او مشتت بر قبطی زد که او جان داد.

این ماجرا در منطقه موجی ایجاد کرد که موسی مجبور به فرار شد و این عمل موسی گرچه به قصد کشتن آن شخص نبود، بلکه برای حمایت از مظلومی بود، ولی باعث شد تا موسی نزد فرعونیان چهره ای قاتل پیدا نمود، و هنگامی که موسی به مقام نبوت رسید به خداوند گفت: می ترسم ماجرای کشته شدن آن مرد قبطی مانع کارم شود. (از کلمه ی «کَلَّا» استفاده می شود که عمل موسی قتل عمد نبوده است و گرنه خداوند به قاتل عمدی نمی فرماید:

طوری نیست به تو اطمینان حمایت می دهم.)

پیام ها

۱ ظرفیت افراد حتی پیامبران محدود است. (جز خداوند، همه کس و همه چیز محدودند). «يَضِيقُ صَدْرِي» ۲ به هنگام پذیرش مسئولیت لازم است انسان نقاط ضعف خود را بیان کند.

«يَضِيقُ صَدْرِي»

۳ صراحت و صداقت، از صفات بارز انبیا است. «يَضِيقُ صَدْرِي» ۴ رهبری، هدایت، تبلیغ و ارشاد، به سعه ی صدر نیاز دارد. «وَ يَضِيقُ صَدْرِي» ۵ در نهی از منکر و مبارزه، گاهی باید چند نفری حرکت کرد. «فَاذْهَبَا» ۶ نقاط ضعف را جبران کنید، ولی از زیر بار مسئولیت، شانه خالی نکنید. «يَضِيقُ صَدْرِي وَ لَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ» پذیرش یا اعطای مسئولیت های بزرگ با وجود ضعف ها و کمبودهای قابل جبران، مانعی ندارد.

۷ افراد سالم و بی غرض، انسان های شایسته ی دیگر را برای قبول مسئولیت های بزرگ معرفی می کنند. «فَأَرْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ»

۸ سوابق افراد، در موفقیت آنان مؤثر است. «وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ» ۹ قانون قصاص، سابقه ای بس طولانی دارد. «وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» (شهادت، آرزوی پیامبران است ولی ترس و نگرانی آنان برای این بود که شاید به اهداف مقدس خود نرسند). ۱۰ مدیریت تبلیغی به چند مسأله ی مهم نیازمند است، از جمله: بررسی اوضاع اجتماعی، آینده نگری و فراهم کردن زمینه های مؤثر تبلیغ. «أَخَافُ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ - فَأَرْسَلُ إِلَيْهِمْ هَارُونَ» ۱۱ در بیان حق، نه از کمی طرفداران حق بترسید و نه از زیادی مخالفان حق.

﴿فَاذْهَبَا﴾

۱۲ پیشنهاد مفید و مناسب را خدا هم می پذیرد. «فَأَرْسِلْ إِلَيْهِ هَارُونَ ... فَاذْهَبَا» ۱۳ دلداری و کمک به کسانی که نگرانی دارند، کاری الهی است. «إِنَّا مَعَكُمْ» ۱۴ خداوند پشتیبان انبیا است. «إِنَّا مَعَكُمْ» ۱۵ آگاهی دقیق و لحظه به لحظه در مأموریت های مهم، یک ضرورت است. «إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ» ۱۶ معجزات پیامبران، ابزار ارشاد و هدایت و ره توشه ی آنان برای امت هاست.

﴿بَايَاتِنَا﴾

۱۷ خداوند بر جزئیات کارهای ما آگاه است. «مُسْتَمِعُونَ» خداوند همه جا حاضر و ناظر است.

۱۸ برای مبارزه با نظام های تشکیلاتی و فاسد، اول به سراغ سرچشمه ها بروید.

﴿فَأَيُّهَا فِرْعَوْنَ﴾

۱۹ در تبلیغ و دعوت دیگران به حق، صراحت و صلابت داشته باشید. «إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۲۰ فرستادن پیامبر برای مردم، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولُ رَبِّ» ۲۱ تمام هستی، نوعی رشد دارند. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۲۲ تمام هستی در تحت تدبیر اوست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۲۳ همه ی انبیا یک هدف دارند. «إِنَّا رَسُولُ» و نفرمود: «انا رسولا» ۲۴ در برابر کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» (۱) باید گفت: «رَبِّ الْعَالَمِينَ».

۲۵ اگر در یک زمان دو پیامبر مبعوث شوند، رهبری با یکی از آنهاست. «إِنَّا رَسُولُ» ۲۶ آزاد کردن مردم از اسارت طاغوت ها، در رأس برنامه های انبیا قرار دارد.

«أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸ تا ۱۹]

اشاره

«قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ (۱۸) وَفَعَلْتَ فَعَلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۱۹)»

(فرعون) گفت: آیا ما تو را در کودکی نپروردیم و سالیانی از عمرت را در نزد ما نماندی؟

و با این حال انجام دادی آن کاری را که انجام دادی (و یکی از افراد ما را با مشت کشتی)، در حالی که تو از ناسپاسانی.

نکته ها:

فرعون با دو جمله، نبوت موسی را زیر سؤال برد: الف: تو نزد ما قاتل هستی و قاتل که پیامبر نمی شود. ب: ما تو را بزرگ کردیم، چگونه الطاف ما را کفران و ناسپاسی می کنی، ناسپاس که پیامبر نمی شود. آیات بعد پاسخ موسی را بیان کرده است.

پیام ها

۱ منت گذاشتن و به رخ کشیدن، از ویژگی های مستکبران است. «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا» ۲ اراده ی الهی، موسی را در دامن فرعون پرورش می دهد. «أَلَمْ نُرَبِّكَ» ۳ اگر کسی را بزرگ کردیم، یا حرفه ای به او آموختیم، یا در امر ازدواج و مسکن و امثال آن به او کمکی کردیم، نباید با این دلیل و بهانه، سخن حق او را

ص: ۳۰۰

نپذیریم. «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا» ۴ اولیای خدا نمک گیر نمی شوند و محیط و جامعه در آنها اثر نمی گذارد. «لَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ» (موسی نگفت ما که مدت ها سر سفره ی فرعون بوده ایم یا حال که همه تسلیم او هستند و جامعه بر محور او می چرخد، کمی کوتاه بیائیم و سکوت اختیار کنیم.) ۵ حق نان و نمک آن نیست که صاحب حق را به حال خود رها کنیم و اشتباهات او را هم بپذیریم. (حضرت موسی نان و نمک فرعون را خورده بود، ولی او را به حال خود رها نکرد.) «نُزَبِّكَ فِينَا... لَبِثْتَ فِينَا» ۶ به توقعات نابجای مستکبران اعتنا نکنیم. ناسپاسی در برابر مستکبر، بد نیست. «وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰ تا ۲۱]

اشاره

قَالَ فَعَلَّيْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ (۲۰) فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۱)

(موسی) گفت: آن (قتل) را زمانی انجام دادم که از سرگشتگان بودم.

و چون از شما ترسیدم از نزد شما گریختم، سپس پروردگارم به من حکمت (و دانش) بخشید و مرا از پیامبران قرار داد.

نکته ها:

مراد از «حُكْمًا» در آیه؛ یا حکومت و سرپرستی بنی اسرائیل است و یا حکمت و دانش.

در این دو آیه، حضرت موسی (علیه السلام) ایرادهای فرعون را که در آیه قبل گفتیم، پاسخ می دهد.

چنان که گذشت حضرت موسی به خاطر طرفداری از یکی از یاران خود، مشتی به مخالف او زد و شخص مخالف با همان ضربه مُرد. این قتل نه از روی عمد بود و نه با آلت قتل انجام گرفت، بلکه یک حادثه ی ناخواسته و یک لغزش عملی بدون سوء نیت بود که قبل از نبوت موسی آن هم به خاطر طرفداری از یک مظلوم اتفاق افتاده بود. بنا بر این، «ضال» در آیه ی مذکور، یک انحراف عملی بدون قصد است که ضربه ای به عصمت نمی زند و یا به معنای

تَحْيِرُ اسْت، نظیر آیه ی ۷ سوره ی ضحی: «وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى».

از امیر المؤمنین علی (علیه السلام) پرسیدند: چرا بعد از پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) حق خود را با شمشیر نگرفتید، و چرا همان گونه که با طلحه و زبیر و معاویه جنگ کردید با خلفای پیش از خود جنگ نکردید؟ حضرت فرمود: گاهی سکوت لازم است. مگر ابراهیم به مردم نفرمود: من از شما کناره می گیرم: «وَأَعْتَرِلَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۱) مگر هارون نفرمود: «إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعْفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي» (۲) مردم مرا به ضعف کشاندند و نزدیک بود مرا بکشند؟ مگر یوسف نفرمود: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» (۳) پروردگارا! زندان برای من بهتر از استجاب تقاضای آنهاست؟ مگر پیامبر اکرم در غار نرفت و من جای او نخوایدم؟ مگر موسی نفرمود: «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» همین که ترسیدم فرار کردم، و مگر حضرت لوط (علیه السلام) در برابر تقاضای گنهکاران نفرمود: «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ» (۴) ای کاش قدرتی داشتم (تا شما را از این عمل ننگین باز می داشتم) و یا به جایگاه محکم و امن پناه می بردم (و از شر شما در امان بودم). (۵) بنا بر این سایر اولیای خدا نیز گاهی در شرایطی مجبور به سکوت و انزوا می شدند.

پیام ها

۱ گاهی اقرار، یک ارزش است. «قَالَ فَعَلْتَهَا» ۲ فرار از طاغوت، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ ... فَوَهَبَ» ۳ انبیا از الطاف خاص خداوند برخوردارند. «فَوَهَبَ لِي وَجَعَلَنِي» ۴ نبوت، یک جریان در طول تاریخ است، انبیای بسیاری قبل از موسی بوده اند پس تعجب فرعون نابجاست. «مَنْ الْمُرْسَلِينَ»

ص: ۳۰۲

۱-۱. مریم، ۴۸.

۲-۲. اعراف، ۱۵۰.

۳-۳. یوسف، ۳۳.

۴-۴. هود، ۸۳.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۲۲) قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (۲۳)

و(آیا) این که بنی اسرائیل را بنده ی خود ساخته ای نعمتی است که منتش را بر من می نهی؟ (چرا نباید من در خانه پدرم رشد کنم؟)

(فرعون) گفت: پروردگار جهانیان چیست؟

نکته ها:

موسی به فرعون گفت: من باید در خانه پدرم بزرگ می شدم، چرا پدرم را به بردگی کشاندی که من به اجبار در خانه تو بزرگ شوم، آیا این، نعمت است که آن را سپاس گزارم و یا اسارت است؟! گرچه در کاخ تو همه ی وسائل رفاه برای من بود، ولی من از این که بنی اسرائیل گرفتار بودند، ناراحتم.

از قرآن استفاده می شود که فرعون در درون خود، خدا را می شناخت؛ «قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱) ولی به ظاهر خود را ربّ اعلاّی مردم می دانست، مثل مدیری که بر افرادی تسلط دارد، ولی در عین حال خود را تحت امر دیگری می داند. (۲)

پیام ها

۱ تکبر، زشتی ها را نزد انسان زیبا جلوه می دهد. «تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ» ۲ به استکبار و منت های او با صلابت پاسخ دهید. «تِلْكَ نِعْمَةٌ...»

۳ گاهی مستکبران به خاطر حفظ تاج و تخت، خود را به نادانی می زنند. «وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ» ۴ سؤال مستکبرین، مغروران و همراه با تحقیر دیگران است. فرعون گفت: «وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ» و نگفت: «و من رب العالمین» (حرف «ما» در زبان عرب برای جمادات به کار می رود).

ص: ۳۰۳

۱-۱. اسراء، ۱۰۲.

۲-۲. تفسیر المیزان.

اشاره

قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۲۴) قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمْعُونَ (۲۵) قَالَ رَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ (۲۶)

(موسی) گفت: پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست، اگر باور دارید.

(فرعون) به اطرافیان خود گفت: آیا نمی شنوید (چه حرف هایی می زند)؟

(بار دیگر موسی) گفت: او پروردگار شما و پروردگار نیاکان شماست.

نکته ها:

قرآن می گوید: دعوی انبیا با مخالفانشان بر سر ربوبیت خداوند یعنی مدیریت و قانونگذاری خداوند و لزوم اطاعت از دستورات اوست و گر نه مخالفان آنان، الله را به عنوان خالق جهان قبول داشتند. سخن کسانی که امروز می گویند: دین از سیاست جداست، همانند سخن کسانی است که می گویند: حساب آفریدن جهان به اراده خداوند از حساب اداره کردن آن جداست. (خداوند خلق کند، ولی ما حکومت کنیم) قرآن و عقل، حق ربوبیت و تکلیف کردن و اطاعت شدن را تنها از کسی می داند که خالق است، نه دیگران. کسی که آفرید می داند چه قانونی وضع کند. «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ» (۱) بعضی جمله ی «إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ» را این گونه معنا کرده اند که موسی گفت: من می دانم که سؤال شما برای فهمیدن نیست، بلکه برای طفره رفتن است، ولی اگر شما در جستجوی حقیقت باشید، در نظم و نظام هستی فکر کنید، ربوبیت و یکتایی او را خواهید فهمید.

پیام ها

۱ باید به سؤال های اعتقادی، پاسخ صریح و روشن داد. «وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

ص: ۳۰۴

۲ تمام هستی یک خدا دارد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (بر خلاف مشرکان که به خدایان متعدّد عقیده داشتند).

۳ تمام هستی تحت یک تدبیر، نظارت و حرکت تکاملی قرار دارند. «رَبُّ الْعَالَمِينَ» ۴ ذات خداوند قابل شناسایی نیست، باید او را از راه آفریده هایش شناخت و معرّفی کرد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (فرعون از چیستی و چگونگی خداوند سؤال کرد، ولی موسی از آفریده های او پاسخ داد چون ذات قابل شناخت نیست) ۵ هر کسی نمی تواند وحدت تدبیر تمام هستی را درک کند. «إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ» اهل یقین هر گاه به آفرینش آسمان ها و زمین نگاه عمیق کنند، ربوبیت الهی را درک می کنند.

۶ جوسازی، حق پوشی و حرف منطقی دیگران را قطع کردن، ابزار کار طاغوت هاست. «أَلَا تَسْتَمْعُونَ» (مناظره ی موسی و فرعون علنی بود). ۷ ربوبیت خداوند نسبت به انسان های موجود، انسان های گذشته و آسمان و زمین یکسان است. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمْ»... (تدبیر و نظارت و مدیریت خداوند بر آیات آفاقی (آسمان ها و زمین)، و آیات انفسی (انسان ها) یکسان است).

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۷ تا ۳۱]

اشاره

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (۲۷) قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (۲۸) قَالَ لَئِنِ اتَّخَذَتِ
إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (۲۹) قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتِكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ (۳۰) قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۱)

(فرعون) گفت: قطعاً پیامبرتان که به سوی شما فرستاده شده، سخت دیوانه است.

(موسی) گفت: (او) پروردگار مشرق و مغرب و آنچه میان آن دو است می باشد، اگر تعقل کنید.

(فرعون) گفت: (ای موسی!) اگر معبودی غیر از من برگزینی قطعاً تو را از زندانیان قرار خواهم داد.

(موسی) گفت: (حتی) اگر نشانه‌ی آشکاری برایت بیاورم (که رسالت مرا اثبات کند)؟

(فرعون) گفت: اگر راست می‌گویی آن نشانه را بیاور.

نکته‌ها:

در آیه‌ی ۲۷ می‌بینیم که فرعون برای جبران حقارت خود، سخت‌ترین لحن‌ها را با زشت‌ترین نسبت‌ها در مورد موسی به کار برد. در ادبیات عرب برای تأکید یک مطلب از حروف و کلماتی استفاده می‌کنند، کلمه‌ی «إِنَّ» و حرف «لام» در کلمه‌ی «لَمَجْنُونٌ» و جمله‌ی اسمیه آوردن، نشانه‌ی تأکید بر نسبت ناروای اوست.

پیام‌ها

۱ طاغوت‌ها هنگام روبرو شدن با حق طفره می‌روند. (هر بار که موسی استدلال و بیانی داشت، فرعون به جای پاسخ دادن به موسی، چون نگران از دست دادن مردم بود، با آنان حرف می‌زد.) «قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ» ۲ مستکبر هرگز حق را نمی‌پذیرد و خود را از مردم جدا می‌داند. «رَسُولَكُمْ - أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ» یعنی پیامبر شما، نه من.

۳ از قوی‌ترین حربه‌های مخالفان انبیا، نسبت ناروای جنون است. «لَمَجْنُونٌ» آری کسی که از استدلال عاجز باشد، دست به تهمت و ناسزاگویی می‌زند.

۴ از هماهنگی قوانین و نظام ثابتی که بر زمین و آسمان، مشرق و مغرب و بر همه‌ی موجودات جهان حاکم است، می‌فهمیم که جهان هستی با مدیریت واحدی اداره می‌شود. «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» ...

۵ مبلغ و مربی نباید از بحث خسته شود، باید استدلال خود را تکرار کند و سعه صدر داشته باشد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمْ»، «رَبُّ»

۶ تهمت ها، اولیای خدا را از هدف ها منحرف نمی کند. «رَسِيُولُكُمْ ... لَمَجْنُونٌ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» ۷ رسیدن به توحید، به تعقل نیاز دارد. (کفر و شرک، محصول بی عقلی است).

«إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

(اندیشیدن مردم، بزرگ ترین خطر برای مستکبران است).

۸ انبیا مؤدب سخن می گویند. (فرعون به موسی (علیه السلام) گفت: «لَمَجْنُونٌ»، اما موسی گفت: اگر بیاندیشید سخن مرا می فهمید). «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» ۹ تهدید، حربه ی دیگر طاغوت هاست. «لَمَّا جَعَلْنَاكَ مِنَ الْمَسْجُوعِينَ» (رهبران دینی باید آماده ی سختی ها باشند).

۱۰ در نظام طاغوتی، خفقان و خشونت حاکم است و افراد زیادی در زندان به سر می برند. «مِنَ الْمَسْجُوعِينَ» ۱۱ آن جا که منطق تأثیر نکرد، معجزه لازم است. «بِشَيْءٍ مُّبِينٍ» ۱۲ آمادگی قبلی، شرط موفقیت و پیروزی بر دشمن است. موسی می دانست که عصا را ازدها می کند و کف دستش نورانی می شود، لذا با قدرت گفت: «جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ» ۱۳ معجزه ی انبیا حقیقت دارد و مردم به خوبی درک می کنند. «مُبِينٍ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۲ تا ۳۳]

اشاره

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (۳۲) وَ نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاطِرِينَ (۳۳)

پس عصای خود را بیفکند، پس ناگهان آن عصا ازدهایی آشکار شد.

و دست خود را (از گریانش) بیرون آورد، پس ناگهان آن دست برای تماشاگران سفید و درخشان نمود.

مراد از کلمه ی «نَزَعَ» در اینجا، بیرون آوردن دست از جیب و گریبان است.

اژدها شدن عصا، ده مرتبه و نورانی شدن دست موسی (علیه السلام)، پنج مرتبه در قرآن آمده است.

در اولین مرحله ای که موسی عصا را رها کرد به صورت مار کوچکی درآمد، چنان که در سوره نمل آیه ی ۱۰ آمده: «جَانٌّ وَكَلِيٌّ مُدْبِرًا»، ولی در برابر طاغوتِ گردنکش، به صورت اژدها درآمد و این شاید به خاطر آن باشد که برای هر مخاطبی باید حرفی زد و عملی انجام داد.

پیام ها

۱ معجزات انبیا چون وابسته به قدرت الهی است، نیاز به تمرین ندارد و لازم نیست تدریجی باشد. «فَإِذَا هِيَ» (یعنی عصا ناگهان مار شد) ۲ در برابر افراد سرکش باید کاری چشمگیر و کوبنده انجام داد. «تُعْبَانُ مُبِينٌ» ۳ معجزات انبیا روشن و روشنگر است، نه وهم و خیال. «مُبِينٌ» ۴ در کنار معجزه ای دلهره آور، دست سفید و نورانی، رمز صفا و محبت است.

«تُعْبَانُ»

بَيْضَاءُ»

۵ برای تأثیر کلام حق، از همه ی شیوه های صحیح بیم و امید استفاده کنید.

«تُعْبَانُ»

بَيْضَاءُ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۴ تا ۳۹]

اشاره

قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي هَذَا سَاحِرٌ عَلِيمٌ (۳۴) يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (۳۵) قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَإِئْتِ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (۳۶) يَا تُوَكُّلُ بِكُلِّ سِحْرٍ عَلِيمٍ (۳۷) فَجَمَعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۳۸) وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ (۳۹)

(فرعون) به اشرافیان اطرافش گفت: واقعاً این مرد، ساحری کاردان است.

او می خواهد با سحرش شما را از سرزمینتان آواره کند، پس چه رأی و دستور می دهید؟

گفتند: به موسی و برادرش فرصت بده و در تمام شهرها افرادی را برای گردآوری (ساحران) اعزام کن.

تا هر ساحر ماهری را نزد تو بیاورند.

پس ساحران در موعدِ روزی معلوم، گردآوری شدند.

و به مردم گفته شد: آیا شما نیز جمع می شوید؟

نکته ها:

فرعون با موسی چند نوع برخورد کرد:

الف: تحقیر: «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا» آیا ما تو را بزرگ نکردیم.

ب: استهزا: «لَمَجْنُونٌ» تو دیوانه هستی.

ج: تهدید: «مِنَ الْمَسْجُونِينَ» تو را زندانی می کنم.

د: تهمت سحر: «السَّاحِرُ عَلِيمٌ» تو ساحر هستی.

ه: تهمت توطئه: «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُم» تو قصد شورش داری.

در آیات مربوط به گفتگوی موسی با فرعون، حرفی از هارون نیست و این به خاطر آن است که موضع رسمی باید از طرف رهبر تعیین شود.

مراد از جمله «فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ» فرمان مشورتی است. چون مشاوران نظر خود را در قالب امر و فرمان می گفتند. مانند: «أَرْجِهْ وَ أَخَاهُ» به موسی و برادرش فرصت بده و به زندان نیفکن.

حضرت موسی و فرعون در مورد زمان و مکان مراسم مقابله ی ساحران با موسی، با یکدیگر به توافق رسیدند. «لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ» از مردم خواسته شد تا در مکان و زمان موعود حاضر شوند، زیرا این حضور و اجتماع باعث می شد تا موسی و هارون احساس تنهایی کنند و ساحران نیرو گیرند و غوغا سالاری تبلیغاتی به راه اندازند.

اطرافیان بی اراده و متملق، حتی در کلمات تقلید می کنند. جمله های «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» و «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» در این دو آیه از زبان فرعون است، ولی در سوره ی اعراف آیات ۱۰۹ و ۱۱۰، همین کلمات از زبان اطرافیان اوست و حتی حرفی کم و زیاد نکرده اند.

پیام ها

۱ طاغوت ها تبلیغات شیطانی خود را با تأکید و قاطعیت بیان می کنند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» («إِنَّ» ، حرف «لام» و جمله ی اسمیه همه نشانه ی تأکید است.) ۲ فرعون برای آن که ساحران را در مبارزه با موسی تشویق و تحریک کند، از موسی به عنوان «ساحر علیم» یاد کرد. «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» ۳ دروغگو کم حافظه است. فرعون یانی که به موسی نسبت جنون می دادند؛ «لَمَجْنُونٌ» اکنون او را ساحری ماهر و آگاه می خوانند: «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» ۴ وطن دوستی و انگیزه ی مالکیت، از غرائز انسان هاست و فرعون برای تحریک مردم علیه موسی این دو سوژه را بهانه قرار داد و گفت: او شما را آواره و مالکیت شما را لغو خواهد کرد. «يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» ۵ دروغ، تزویر و عوام فریبی، شیوه ی طاغوت است. (کلمه ی «أَرْضِكُمْ» ، برای عوام فریبی و کلمه ی «بِسَاحِرِهِ» دروغی واضح بود.) ۶ طاغوت ها هنگام قدرت و تسلط، همه چیز را از آن خود می دانند، «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۱) ولی هنگام احساس خطر مردم را به صحنه می کشند. «أَرْضِكُمْ» ۷ طاغوت ها به زیردستان خود نیازمندند و از آنها راه و چاره می طلبند. «فَمَاذَا تَأْمُرُونَ» فرعونی که به موسی می گوید: اگر معبودی غیر از من بگیری تو را زندان می کنم، امروز محتاج اطرافیان است.

۸ زمان فرعون، دوران رواج سحر و جادو بوده است. «سَحَّارٌ عَلِيمٌ» ۹ اگر متخصصین، متعهد نباشند در خدمت فرعون ها در می آیند. «يَأْتُوكَ»

ص: ۳۱۰

۱۰ همایش و سمینار کارشناسان، سابقه‌ی طولانی دارد. «يَا تُوكَّ بِكُلِّ سِحْرٍ عَلِيمٍ» ۱۱ طاغوت‌ها برای رسیدن به اهداف خود، از کارشناسان سوء استفاده می‌کنند ما چرا استفاده‌ی خوب نکنیم؟ «يَا تُوكَّ بِكُلِّ سِحْرٍ عَلِيمٍ» ۱۲ فرعون تمام توان خود را بکار گرفت. «بِكُلِّ سِحْرٍ» ۱۳ زمان و مکان در حرکات تبلیغی مؤثر است. «يَوْمَ مَعْلُومٍ» ۱۴ برای طاغوت‌ها جلب افکار عمومی و حضور مردم در صحنه مهم است.

«هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۰ تا ۴۲]

اشاره

لَعَلَّكُمْ تَتَّبِعُونَ السَّحْرَةَ إِنَّ كَانُوا هُمُ الْعَالِيْنَ (۴۰) فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَإِنَّا لَنَأْجُرُكَ إِن كُنَّا نَحْنُ الْعَالِيْنَ (۴۱) قَالَ نَعَمْ وَإِن كُنْمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقْرَبِيْنَ (۴۲)

به این امید که اگر ساحران غالب شدند از آنان پیروی کنیم.

پس همین که ساحران (از شهرها به نزد فرعون) آمدند به او گفتند: آیا اگر ما پیروز شویم پاداشی داریم؟

فرعون گفت: آری، در این صورت (علاوه بر پاداش) حتماً شما از مقرّبان دربار خواهید بود.

نکته‌ها:

موسی و هارون چون ایمان داشتند در یک طرف ایستادند و آرامش داشتند، اما فرعون و همه‌ی اشراف و ساحران در طرف دیگر قرار گرفتند و دلهره داشتند و این جاست که نقش ایمان و قدرت آن روشن می‌شود. از سؤال ساحران که پرسیدند: «أَإِنَّا لَنَأْجُرُكَ إِن كُنَّا نَحْنُ الْعَالِيْنَ» تردید آنان استفاده می‌شود و از تشویق و جایزه بزرگ فرعون؛ «قَالَ نَعَمْ وَإِن كُنْمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقْرَبِيْنَ» دلهره‌ی او استفاده می‌شود.

شاید شرط گرفتن مزد، نشانه‌ی تنگ نظری، بخل و خسیس بودن فرعون باشد، زیرا

معمولاً مردم با افراد سخاوتمند و دست و دل باز شرط پول نمی گذارند، زیرا می دانند که او خود با معرفت و سخاوتی که دارد همه چیز را در نظر می گیرد.

پیام ها

۱ فرعون ادعای خدایی داشت، اما با معجزه ی حضرت موسی کار به جایی رسید که همه تابع ساحران شدند و حرف اوّل و آخر را حرف ساحران غالب دانستند. «لَعَلَّنَا تَتَّبِعَ السَّحْرَةَ» ۲ فرعون با دیدن معجزه ی موسی، به پیروزی ساحران اطمینان نداشت. «إِنْ كَانُوا هُمُ الْعَالِيْنَ» («إِنْ» حرف شرط و نشانه ی شک است) ۳ افراد مادّی حتّی در مسایل عقیدتی هم حرف پول می زنند. «فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةَ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَإِنِّ لَنَا لَأَجْرًا» ۴ ساحران به فکر خودشان هستند که مزدی بگیرند و کاری به حقّ و باطل بودن آن ندارند. «أَإِنِّ لَنَا لَأَجْرًا» شعار انبیا در تمام کارهایشان «مَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱) بود، ولی ساحران حتّی برای یک حرکت توقّع اجر داشتند. «لَنَا لَأَجْرًا» ۵ انسانی که خدایی نیست، به درهم فرعون چشم دارد؛ «لَنَا لَأَجْرًا» ولی همین که خدایی شد، تمام هستی نزد او کوچک است و جانش را به راحتی فدا می کند. چنان که در آیه ی ۵۰ می خوانیم: «لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» ۶ گاهی مقام و اعتبار از مال مهم تر است. «إِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۴۳) فَالْقُوا حَبَالَهُمْ وَعَصِيَّتَهُمْ وَقَالُوا بَعْرَهُ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْعَالِيُونَ (۴۴)

(روز موعود فرا رسید و همه ی ساحران جمع شدند، موسی به آنان گفت:

بیفکنید آنچه را می خواهید بیفکنید.

ص: ۳۱۲

پس (ساحران) ریسمان ها و عصاهای خود را (به زمین) افکندند و گفتند:

به عزت فرعون سوگند که قطعاً ما پیروزیم.

پیام ها

۱ مردان خدا به غلبه ی حق و پوچی سحر ایمان داشته و از موضع قدرت و با آرامش سخن می گویند، نه از روی ضعف و ترس. «الْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ» ۲ به مخالفان فرصت دهید تا در راه عقیده و هدف خود تلاش و حرکت کنند، «الْقُوا مَا أَنْتُمْ» ، آن گاه محکم و منطقی پاسخ آنان را بدهید.

۳ کافر از درون متزلزل است و در ظاهر شعار می دهد. ساحران در پیروزی خود شک داشتند و در آیات قبل می گفتند: «إِنْ كُنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبِينَ» ولی در حضور فرعون، با خود شیرینی و تملق گفتند: «بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ» و به پیروزی تظاهر می کردند و به اصطلاح جنگ روانی راه می انداختند. «إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۵ تا ۴۸]

اشاره

فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (۴۵) فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سَاجِدِينَ (۴۶) قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۷) رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ (۴۸)

سپس موسی عصایش را افکند، پس ناگهان (اژدهایی شد و) هر چه را به نیرنگ ساخته بودند بلعید.

آن گاه ساحران بی اختیار به سجده درافتادند.

گفتند: ما به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم.

پروردگار موسی و هارون.

نکته ها:

ساحران همین که اژدها شدن عصا را دیدند فوراً ایمان آوردند. در روایات آمده است: هنگامی که امام زمان (علیه السلام) نیز ظهور کند، متخصصان شرق و غرب به حضرت ایمان

خواهند آورد، چون آنان عظمت کار را بهتر از دیگران درک خواهند کرد.

پیام ها

۱ معجزه امری سریع و برق آساست، نه تدریجی و تمرینی. «فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ» ۲ باطل، در برابر حقّ تاب مقاومت ندارد. «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ» ۳ سحر و جادو یک دروغ عملی و به دور از حقیقت است. («يَأْفِكُونَ» از «افک» به معنای ساختگی و دروغ است) ۴ افراد آماده، در برابر حقّ طفره نمی روند و تسلیم می شوند. «فَأَلْقَى» ۵ قدر زر زگر شناسد، قدر گوهر گوهری. (ساحرانی که کارشناس بودند معجزه را از سحر بازشناختند و چنان تحت تأثیر قرار گرفتند که بی اراده به سجده افتادند، با اینکه فرعونیان نیز حضور داشتند، ولی ایمان نیاوردند).

«فَأَلْقَى السَّحْرَهُ»

۶ از امتیازات انسان، قدرت تغییر موضع فکری در یک لحظه است. «فَأَلْقَى» ۷ سجده، مظهر حق پرستی و تسلیم است که در طول تاریخ سابقه داشته است.

«سَاجِدِينَ»

۸ تمام هستی، تحت تدبیر خداوند در یک حرکت تکاملی است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۹ جلو سوء استفاده را باید گرفت. برای این که فرعونیان، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» را به معنای انحرافی تفسیر نکنند، ساحران گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» ۱۰ ساحران، به اصول دین اقرار کردند، توحید: «آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» نبوت: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» معاد: «إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۴۹ تا ۵۱]

اشاره

«قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَمَا قُطِعَ أَيْدِيكُمْ وَ أَرْجُلُكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۴۹) قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۵۰) إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ (۵۱)»

۵۱-۴۹/۲۶

ص: ۳۱۴

فرعون (که به خشم آمده بود) گفت: آیا قبل از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ بی شک او بزرگ شماس است که به شما سحر آموخته است. پس به زودی کیفر خود را خواهید دانست. حتماً دست‌ها و پاهایتان را از چپ و راست قطع خواهم کرد، و همگی شما را به دار خواهم آویخت.

ساحران گفتند: باکی نیست، ما به سوی پروردگار خود بازمی‌گردیم.

ما امید داریم که پروردگارمان خطاهای ما را ببخشد، چرا که ما نخستین ایمان‌آوردگان هستیم.

نکته‌ها:

همین که ساحران معجزه‌ی موسی را دیدند، به خاک افتادند و سجده کردند، در این جا فرعون برای عوام فریبی به تحلیلی دست زد و گفت: این یک توطئه‌ی از پیش ساخته است، شما شاگرد موسی بوده‌اید و این خیمه شب‌بازی را برای سقوط من به راه انداخته‌اید. غافل از آن که ساحران در کشور پراکنده بودند و دستشان به موسی نمی‌رسید تا شاگردش باشند، علاوه بر این که آنان به عزت فرعون سوگند پیروزی خورده بودند.

در بعضی تفاسیر می‌خوانیم: فرعون دست و پای ساحران را قطع کرد و به درختان خرما می‌بلند آویخت و حضرت موسی بر آنان می‌گریست.

پیام‌ها

۱ در نظام طاغوتی، مردم آزادی عقیده ندارند. «آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» ۲ طاغوت‌ها می‌خواهند حتی بر افکار مردم مسلط باشند. «قَبِيلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» ۳ دروغگو کم حافظه است. «لَمَجْنُونٌ عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ» ۴ بدترین شکنجه‌ای که قدرت، کارایی و توازن انسان را می‌گیرد، قطع دست و

پا از چپ و راست است. «مِنْ خِلَافٍ» ۵ به طاغوت‌ها اطمینان نکنید، آنان همه را برای خودشان می‌خواهند. (فرعون ساعتی پیش وعده داده بود که شما از مقرّبین خواهید بود و اکنون همه را به قتل تهدید می‌کند). «لَأُصَلِّنَكُمْ» ۶ یکی از آثار ایمان به معاد، شجاعت در برابر طاغوت‌هاست. «لَا ضَيْرَ» ۷ ایمان به معاد، افق روشن برای آینده است. «إِنَّا إِلَهِي رَبَّنَا مُتَقَلِّبُونَ» ۸ شهادت در راه خدا، ضرر و هلاکت نیست. «لَا ضَيْرَ» ۹ کسی که ایمانش بر اساس شناخت باشد، متزلزل نمی‌شود. «لَا ضَيْرَ» (ساحران که معجزه را شناختند، در برابر تهدیدات فرعون استقامت کردند).

۱۰ هم سحر گناه است و هم در استخدام فرعون‌ها درآمدن. «خَطَايَانَا» ۱۱ طمع در مادیات، منفی ولی در معنویات، مثبت است. «نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا» ۱۲ بخشش، از شئون ربوبیت الهی است. «يَغْفِرَ لَنَا رَبَّنَا» ۱۳ آرزوی عفو باید با بازگشت واقعی همراه باشد. «أَمْ مَا نَطْمَعُ» ۱۴ سابقه و پیشگامی در ایمان، یک فضیلت است. «أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۵ حسن عاقبت، بزرگ‌ترین سعادت است. کسانی که تمام عمرشان در انحراف بودند، با جرّقه‌ای در یک لحظه دگرگون شده «إِنَّا إِلَهِي رَبَّنَا مُتَقَلِّبُونَ» و از اولین مؤمنان شدند. «كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۶ توطئه، توطئه‌گر را رسوا می‌کند. (فرعون با سرمایه‌گذاری بسیار، ساحران را دعوت کرد تا موسی را رسوا کنند، ولی با ایمان آوردن ساحران، فرعون خود رسوا شد). «كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۲ تا ۵۳]

اشاره

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِجَدِيٰ إِنَّكَ مُمَّتَّبَعُونَ (۵۲) فَأَرْسَلْنَا فِرْعَوْنَ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (۵۳)

و به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ ده، زیرا شما تعقیب خواهید شد.

پس فرعون (از این حرکت آگاه شد و) به شهرها مأمور فرستاد تا مردم را گردآورند.

نکته ها:

کار حضرت موسی به سه بخش تقسیم می شود:

بخش اوّل، دعوت فرعون و اظهار معجزه بود.

بخش دوّم، گرویدن ساحران به او و فراز و نشیب های گوناگون بود.

بخش سوّم، حرکت دادن طرفداران و مؤمنین و تعقیب آنها از سوی فرعون و کفّار بود که به عبور مؤمنین از دریا و غرق شدن کفّار انجامید.

در کلمه ی «حشر»، معنای برانگیختن و سوق دادن و جمع کردن نهفته است.

بنی اسرائیل برای فرعونیان منافعی داشتند که فرعون از مهاجرت آنان جلوگیری می کرد و حضرت موسی مأمور شد تا شبانه آنها را از مصر کوچ دهد.

پیام ها

۱ بعد از نپذیرفتن استدلال، نوبت قهر الهی است که با فرمان کوچ دادن به موسی و تعقیب فرعونیان شروع و با غرق و هلاکت آنان خاتمه می یابد. «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ» ۲ تمام حرکات انبیا حتی زمان هجرت، از طریق وحی بوده است. «وَأَوْحَيْنَا» ...

۳ برای مبارزه با فرعون، از تاریکی شب نیز استفاده کنید. «أَسْرِ» ۴ یا جامعه فاسد را اصلاح کنیم و یا از آن فاصله گرفته و هجرت کنیم. «أَسْرِ» ۵ انبیا تنها پند و اندرز نمی دهند، ایجاد نهضت های بزرگ و رهبری آنها از کارهای دیگر آنان است. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۶ یکی از مراحل نهی از منکر، هجرت از جامعه ی فاسد است. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۷ خداوند بندگان خود را از مهلکه نجات می دهد. «أَسْرِ بِعِبَادِي»

۸ طاغوت ها دست به شایعه پراکنی و تبلیغات منفی در شهرها می زنند. «فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۴ تا ۶۰]

اشاره

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ (۵۴) وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ (۵۵) وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَازِرُونَ (۵۶) فَأَخْرَجْنَا هُم مِّن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۵۷) وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ (۵۸) كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ (۵۹) فَأَتَّبُوهُمْ مُشْرِقِينَ (۶۰)

(تبلیغات فرعونیان درباره ی موسی و یارانش این بود: همانا اینها گروهی اندکند

که نسبت به ما خشم و نفرت دارند،

ولی ما همگی آماده ی دفاع هستیم.

لذا آنان را (به گمان تعقیب بنی اسرائیل)، از باغ ها و چشمه ها

و گنج ها و جایگاه نیکو (و قصرهای مجلل)، بیرون کردیم.

(تدبیر ما) این چنین بود که (بعد از غرق کردن فرعونیان،) بنی اسرائیل را وارث آنها قرار دهیم.

پس هنگام طلوع خورشید، سپاه فرعون به تعقیب آنان برخاستند.

نکته ها:

کلمه ی «لَشِرْذِمَةٌ» به معنای گروهی محدود است که از اصل جدا شده باشد. فرعون در تبلیغات خود، مخالفان را گروه کوچکی معرفی می کرد. اما در تفاسیر از ابن عباس روایت کرده اند: افرادی که با حضرت موسی حرکت کردند حدود ۶۰۰۰۰۰ نفر بوده اند، و فرعون به این جمعیت زیاد می گوید: «إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ» (۱) کلمه ی «حَازِرُونَ» از «حذر» به معنای وسیله ی دفاعی است، بنا بر این «إِنَّا لَجَمِيعٌ حَازِرُونَ» یعنی همه ی ما برای انتقام آماده و مسلح هستیم.

فرعونیان در تبلیغات، خود را گروهی متحد می دانستند، «إِنَّا لَجَمِيعٌ حَازِرُونَ» ولی

ص: ۳۱۸

(۱-۱). تفاسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

بنی اسرائیل را «قَلِيلُونَ» می خواندند، نه «قليله»، یعنی آنان گروه گروه بوده و با هم متحد و منسجم نیستند و ما خیلی زود آنها را قلع و قمع می کنیم. غافل از آنکه انسجام آنان به قدری است که با یک اشاره و فرمان حضرت موسی، همگی شبانه هجرت کردند.

پیام ها

۱ طاغوت ها حرکت های مردمی را ناچیز می انگارند. «لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ» ۲ منحرف کردن افکار مردم، شیوه ای طاغوتی است. «لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ» ۳ طاغوت ها بدانند که مورد تنفرند. «وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ» ۴ بغض و خشم نسبت به طاغوت ها و تبری از آنان، لازمه ی ایمان به خداست.

«وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ»

۵ کاخ ها ابدی نیست، ظلم کلید زوال قدرت است. «فَأَخْرَجْنَاهُمْ» ...

۶ فرعونیان در مصر دارای تمدن بودند. «وَكَتُوزٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ» ۷ یکی از سنت های الهی، جایگزین کردن مستضعفان به جای مستکبران است.

«كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاها بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۸ ثروت ها، کاخ ها و باغ های فرعونیان، به بنی اسرائیل رسید. «أَوْرَثْنَاها» ۹ خروج فرعونیان به دنبال بنی اسرائیل، یک تدبیر الهی برای غرق شدن آنان بود. «فَأَخْرَجْنَاهُمْ فَأَتَّبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۱ تا ۶۲]

اشاره

فَلَمَّا تَرَاءَا الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرِكُونَ (۶۱) قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ (۶۲)

پس زمانی که دو گروه همدیگر را دیدند، یاران موسی گفتند: (ما به دام افتادیم و) آنان به ما دست خواهند یافت.

موسی به آنان گفت: چنین نیست، قطعاً پروردگرم با من است و مرا هدایت خواهد کرد.

﴿تَرَاءَا﴾

به معنای یکدیگر را دیدن و «الْجَمْعَانِ» به معنای دو گروه است.

شاید آوردن «أَصِيْحَابُ مُوسَى» به جای بنی اسرائیل، رمز آن باشد که حتی یاران نزدیک موسی از اینکه دریا در جلو و سپاه فرعون در تعقیب آنان هستند، دغدغه ها داشتند.

گرچه هر حرکت و قیام و تصمیمی، شناخت و بصیرت لازم دارد، ولی لازم نیست انسان در گام اول نسبت به تمام مراحل آگاهی داشته باشد. چنان که حضرت موسی تا لحظه ای که دریا را در جلو و دشمن را پشت سر خود دید خبر از برنامه نداشت، اما ایمان به هدایت الهی همواره در او بود. و لذا فرمود: «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ»

پیام ها

۱ رهبران آسمانی، در بحران ها دلی آرام دارند و مایه ی آرامش دیگران نیز هستند. ﴿كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي﴾ ۲ به وعده های الهی یقین داشته باشیم. (خداوند در آیه ی ۱۵ این سوره به موسی فرمود: «إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ» ، در این آیه موسی به مردم می گوید: خداوند وعده داد و او با ماست). ﴿كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي﴾ ۳ هنگام برخورد با دشمن، (حتی زمانی که در یک طرف دریا و در طرف دیگر سپاه دشمن است)، مأیوس نشوید و به خدا توکل کنید. ﴿إِنَّ مَعِيَ رَبِّي﴾ ۴ پیامبران واسطه ی فیض و رحمت خداوند می باشند. ﴿إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ (با توجه به اینکه هدایت پیامبر، واسطه ای برای هدایت مردم است) ۵ انبیا تحت حمایت ویژه ی خداوند هستند. ﴿إِنَّ مَعِيَ رَبِّي﴾ ۶ هدایت از شئون ربوبیت است. «رَبِّي سَيَهْدِينِ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۳ تا ۶۸]

اشاره

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿۶۳﴾ وَ أَرْزَلْنَا تَمَّ الْآخِرِينَ ﴿۶۴﴾ وَ أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿۶۵﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخِرِينَ ﴿۶۶﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿۶۷﴾ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿۶۸﴾

پس (به دنبال این تلاقی)، به موسی وحی کردیم که عصایت را به دریا بزن. دریا شکافت و هر پاره ای مثل کوهی بزرگ گردید.

آن گاه گروه دیگر (لشکر فرعون) را به آنجا نزدیک کردیم.

و موسی و هر که را با او بود، همگی را (از دریا عبور و) نجات دادیم.

سپس گروه دیگر را غرق ساختیم.

البته در این ماجرا، (عبرت و) نشانه‌ی روشنی است و بیشتر آنان ایمان آورنده نبودند.

و همانا پروردگارت شکست ناپذیر و مهربان است.

نکته ها:

کلمه‌ی «انفلاق» به معنای شکافته شدن، «فَرَّقِ» به معنای قطعه و «طود» به معنای کوه می باشد. گویا در اثر شکافته شدن رود بزرگ نیل که همچون دریاست، آب در دو طرف خشکی ایجاد شده چنان روی هم انباشته شد که همانند دو کوه بلند گردید.

پیام ها

۱ کارهای انبیا با اراده‌ی پروردگار و وحی الهی است. «فَأَوْحَيْنَا...»

۲ خداوند کارهایی را به دست اولیای خود انجام می دهد تا مردم به آنان توجه کنند و از آنان اطاعت نمایند. «فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ» (آری، طبیعت و مظاهر آن، با اراده‌ی خداوند در اختیار بندگان خاص و مقهور آنان است). ۳ با اراده‌ی خداوند، یک عصا روزی ازدها می شود و سبب ترس دشمنان می گردد و یک روز کلید رحمت و باز شدن راه برای مؤمنان می شود.

۴ با اراده‌ی خداوند، یک عصا گاهی سبب جوشیدن آب از زمین است: «اضْرِبْ»

بِعَصَاكَ الْحَجَرَ» (۱) و گاهی سبب خشک شدن دریا. «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ» ۵ همه ی هستی و فعل و انفعالات آن، با اراده ی خداوند است. «فَأَوْحَيْنَا أَنْزَلْنَا - أَنْجَيْنَا أَعْرَفْنَا» ۶ نجات و رستگاری در سایه ی همراهی با انبیاست. «أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ» ۷ خداوند یاران خود را در سخت ترین شرایط از بن بست نجات می دهد. «أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ» ۸ شکافته شدن دریا و غرق شدن فرعونیان، نشانه ی قدرت و قهر الهی و مایه ی پند است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً» ۹ سنت الهی در طول تاریخ، یاری حق و سرکوب باطل است. «لَآيَةً» آری، نشانه و عبرت بودن یک حادثه، زمانی است که آن حادثه یا مشابه آن در طول تاریخ تکرار شدنی باشد.

۱۰ خداوند با بیان تاریخ گذشتگان، به پیامبر اسلام دلداری و درس صبر می دهد. «مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ» ۱۱ پندپذیران کم هستند. «لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ» ۱۲ پیامبر اسلام تحت حمایت ویژه ی خداوند است. «رَبِّكَ» (خطاب به پیامبر است که همان گونه که ما مخالفان موسی را نابود کردیم، با همان عزّت و قدرت می توانیم مخالفان تو را نیز نابود کنیم). ۱۳ کفر مردم، ضرری به عزّت خداوند نمی زند. «مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۱۴ مربی، هم باید قدرتمند باشد و هم مهربان. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۱۵ مهلتی که خداوند به کفار می دهد از ضعف و ناتوانی نیست، بر اساس مهر و رحمت است تا شاید توبه کنند. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

ص: ۳۲۲

اشاره

وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ (۶۹) إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ (۷۰) قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَنْظِلُ لَهَا عَاكِفِينَ (۷۱) قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ (۷۲) أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يُضُرُّونَ (۷۳) قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (۷۴) قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۷۵) أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ (۷۶)

(ای پیامبر!) سرگذشت ابراهیم را بر مردم بخوان.

آن گاه که به پدرش (عمویش آذر) و قومش گفت: شما چه می پرستید؟

گفتند: بت هایی را می پرستیم که همواره ملازم آنهایم.

ابراهیم گفت: آیا هر گاه آنها را می خوانید (یا دعا می کنید) سخن شما را می شنوند؟

یا به شما سود و زیانی می رسانند؟

بت پرستان گفتند: (نه) بلکه پدرانمان را یافتیم که این گونه (پرستش) می کردند.

ابراهیم گفت: آیا در آنچه می پرستید اندیشه و نگاه (عمیق) کرده اید؟

شما و پدران پیشین شما (دقت کرده اید)؟

نکته ها:

بعد از حضرت موسی که نامش بیش از ۱۳۰ مرتبه در قرآن آمده، نام حضرت ابراهیم، بیش از دیگر پیامبران در قرآن آمده است.

بر اساس روایات مراد از کلمه ی «أب» در این آیه، آذر عموی ابراهیم است. زیرا امکان ندارد که پدر پیامبری همچون ابراهیم کافر باشد. از نظر لغت نیز به مربی و جد و پدر زن نیز «أب» گفته می شود. در آیه ۱۳۳ سوره بقره می خوانیم که فرزندان یعقوب به پدرشان گفتند:

«نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ» با اینکه یعقوب فرزند اسحاق است، در این آیه هم به جد (ابراهیم) و هم به عمو (اسماعیل)، «أب» گفته است.

تقلید از اهل علم و دانشمندان، گاهی وسیله ی تکامل و رشد و ترقی است؛

و «فَبِهَدَاهُمْ أَقْتَدَهُ» ... (۲) ولی از عوام وسیله ی تحجّر و جمود است. «بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا» زیرا پابندی بی چون و چرا به سنت ها و آداب ملّی و قومی، سبب تخدیر جامعه و سدّ راه فکر و نوآوری و مانع شناخت حقیقت است.

چون حضرت ابراهیم مورد ستایش همه ی گروه های یهودی و مسیحی است، بیان تاریخ او برای اهل کتاب زمان پیامبر و همچنین مسلمانان، درس آموز خواهد بود.

کلمه ی «فَرَأَيْتُمْ» از ریشه ی «رأى» و «رؤیت» است. بنا بر این «رأیتم» هم شامل دیدن با چشم می شود و هم نگریستن با عقل.

پیام ها

۱ پیامبر اسلام مأمور حفظ تاریخ انبیای قبل از خود است. «وَ اَتْلُ عَلَيْهِمْ» ۲ سرگذشت حضرت ابراهیم (علیه السلام) مهم و مفید است. («نَبَأٌ»، به خبر مهم گویند) ۳ سنت ها و قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. بنا بر این تاریخ دیروز می تواند برای امروز درس باشد. «وَ اَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ اِبْرَاهِيمَ» ۴ در نهی از منکر، از خودی ها شروع کنیم. «لِاٰیِه» ۵ در نهی از منکر، سن شرط نیست. «قَالَ لِاٰیِه» ۶ در نهی از منکر، قدرت شرط نیست. «قَالَ لِاٰیِه وَ قَوْمِه» (با توجه به اینکه آن زمان حضرت ابراهیم در شرایطی بود که عمویش او را طرد کرد.) ۷ در نهی از منکر، از تنهایی نترسید. «قَالَ لِاٰیِه وَ قَوْمِه» ۸ در دفاع از حق، مراعات فامیل را نکنید. «قَالَ لِاٰیِه» ۹ خداوند با بیان این که نزدیک ترین بستگان ابراهیم بت پرست بودند و از او اطاعت نکردند، پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) را دلداری می دهد. «لِاٰیِه وَ قَوْمِه - نَعْبُدُ اَصْنَامًا» ۱۰ در شیوه ی تبلیغ، وجدان ها را با سؤال بیدار کنید. «مَا تَعْبُدُوْنَ» (با آنکه ابراهیم (علیه السلام) می دید که آنها چه چیزهایی را می پرستند، ولی برای اینکه آنان را

ص: ۳۲۴

۱-۱. نحل، ۴۳؛ انبیاء، ۷.

۲-۲. انعام، ۹۰.

به تفکر وادار کند و وجدانشان را بیدار نماید، از آنان پرسش نمود.) ۱۱ انسان، موجودی است پرستش گر، اگر حق را پرستش نکند به باطل رو خواهد کرد. «مَا تَعْبُدُونَ نَعْبُدُ أَصْنَامًا» ۱۲ قرآن کریم در نقل تاریخ، نقاط حساس و سازنده را مطرح می کند. «مَا تَعْبُدُونَ» (قرآن در مطالبی که از تاریخ نقل می کند، به تعداد و نام و زمان و مکان اشاره ندارد، بلکه پیام و محتوای عبرت انگیز را بیان می کند.) ۱۳ در نهی از منکر، از منکرات مهم شروع کنید. «مَا تَعْبُدُونَ» (آری مهم ترین منکر، شرک به خداوند است.) ۱۴ هر عبادتی ارزش ندارد، نوع معبود و مقدار شعور مهم است. «نَعْبُدُ أَصْنَامًا» ۱۵ پرستش، یک خواست لحظه ای نیست، بلکه در عمق جان انسان ریشه دارد.

«عَاكِفِينَ»

۱۶ بدتر از انحراف، افتخار به انحراف است. «فَنَظَّلْ لَهُمْ آءَاكِفِينَ» («فَنَظَّلْ» یعنی همیشه بت می پرستیم و «عَاكِفِينَ» یعنی بر پرستش آن ملازم هستیم.) ۱۷ استدلال و منطق، اولین گام تبلیغ است. «هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ» ۱۸ انگیزه ی پرستش، یا خیررسانی است، یا دفع شرّ و بت ها هیچ یک را ندارند.

«يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ»

۱۹ با افراد عادی، استدلال روشن و قابل فهم داشته باشید. «هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ» ۲۰ در عقاید، تقلید ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۲۱ گاهی آداب و رسوم نیاکان، مانعی بر راه عقل و منطق است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۲۲ سابقه، دلیل حقیقت نیست. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۲۳ بت پرستان نیز بی اثر بودن بت ها را باور دارند، فقط گرفتار نیاکان خود هستند. «بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۲۴ تعصب و قوم گرایی ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

ص: ۳۲۵

۲۵ جهل و ساده اندیشی، بستر و زمینه‌ی انحراف است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ» (شرك مبنای علمی و برهانی ندارد) ۲۶ تدبیر و تعقل برای انسان، یک ضرورت است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ» ۲۷ مناظره، بحث و احتجاج، میان افکار گوناگون لازم است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ» ...

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۷ تا ۸۲]

اشاره

فَأَيْنَهُمْ عُدُوٌّ لِي إِلَّا رَبُّ الْعَالَمِينَ (۷۷) الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ (۷۸) وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ (۷۹) وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ (۸۰) وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ (۸۱) وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ (۸۲)

البته این بت‌ها دشمن من هستند (و من دشمن آنها)، مگر پروردگار جهانیان (که محبوب من است).

همان پروردگاری که مرا آفرید و همو راهنمایم می‌کند.

او که مرا (هنگام گرسنگی) طعام می‌دهد و (هنگام تشنگی) سیرابم می‌نماید.

و هر گاه بیمار شوم، همو مرا شفا می‌بخشد.

او کسی است که مرا می‌میراند، سپس زنده‌ام می‌کند.

او کسی است که امید دارم روز جزا خطاهای مرا ببخشد.

نکته‌ها:

جز خدایی که رب العالمین است، همه‌ی معبودها دشمن ما می‌شوند، زیرا بت‌ها در قیامت به سخن در آمده، علیه بت پرستان شکایت خواهند کرد. چنان که قرآن می‌فرماید: «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا» (۱) روز قیامت بت‌ها از بت پرستان تنفر

ص: ۳۲۶

می جویند و با آنان ضدیت دارند و بدین وسیله عداوت آنها روشن می شود. (۱)

خطای انبیا، ترک اولی است، و گرنه خداوند حضرت ابراهیم را با صفاتی مثل برگزیده ستایش نموده است. «إِنَّا أَخْلَصَيْنَاهُمْ بِخَالِصِهِ ذِكْرِي الدَّارِ» (۲)

پیام ها

۱ معبودهای خیالی و دروغین، دشمنان اندیشه، سعادت و تکامل بشریت هستند. «عَدُوُّ لِي» ...

۲ ابتدا باید به جهان و جهان آفرین توجه کرد و سپس توجه به خویشتن. «رَبِّ الْعَالَمِينَ خَلَقَنِي» ۳ در شیوه ی تبلیغ، گاهی لازم است خود را به جای دیگران قرار دهیم. «عَدُوُّ لِي» و نفرمود: «عدو لكم» ۴ آفرینش انسان از بزرگ ترین الطاف الهی است. «الَّذِي خَلَقَنِي» ۵ کسی حق هدایت دارد که آفریده باشد. «خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» زیرا تدبیر و هدایت از آفرینش جدا نیست.

۶ آفریدن و هدایت کردن، نشانه ی آن است که او ما را دوست دارد، نه بت ها.

«عَدُوُّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ»

۷ هدایت، از شئون ربوبیت است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ فَهُوَ يَهْدِينِ» ۸ نعمت هدایت (بعد از خلقت)، بزرگ ترین نعمت هاست. «خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» ۹ آفریدن یک بار است، ولی هدایت در هر لحظه و همیشه است. («خَلَقَنِي» به صورت ماضی و «يَهْدِينِ» به صورت مضارع و استمرار آمده است) ۱۰ سیر شدن و سیراب شدن انسان، کار خداست. آب و نان وسیله است.

«يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ»

۱۱ توجه به نعمت های معنوی، بر توجه به نعمت های مادی مقدم است. ابتدا

ص: ۳۲۷

۱- ۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲- ۲). ص، ۴۶.

فرمود: «فَهُوَ يَهْدِينِ» ...، آن گاه فرمود: «يُطْعِمُنِي وَ يَسْقِينِ» ...

۱۲ در پیدایش بیماری، خود ما مقصّریم. «مَرَضْتُ» و نفرمود: «أمرضني» ۱۳ شفا از خداست. دارو وسیله است و تأثیر آن نیز به اراده اوست. «فَهُوَ يَشْفِينِ» ۱۴ شفای روح و شفای جسم در کنار هم لازم است. «فَهُوَ يَهْدِينِ فَهُوَ يَشْفِينِ» ۱۵ در سخن و خطابه، آهنگین بودن کلمات یک ارزش است. «يَهْدِينِ يَشْقِينِ - يَشْفِينِ يُحْيِينِ» ۱۶ در جهان بینی الهی، مرگ پایان کار نیست، یکی از مراحل زندگی است.

«يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ»

۱۷ همه کاره ی هستی خداست. (توحید افعالی) «يَهْدِينِ يَشْقِينِ يَشْفِينِ يُحْيِينِ» ۱۸ مرگ نیز نعمت است. «وَالَّذِي يُمِيتُنِي» ... مرگ در ردیف نعمت ها آمده است.

۱۹ هر کجا زمینه شرک وجود دارد، شرک زدایی لازم است. (در نعمت هدایت، اطعام و شفا، سه بار کلمه ی «هُوَ» به کار رفته است، ولی در خلقت و مرگ و حیات، این کلمه به کار نرفته، شاید به این خاطر که خلقت و مرگ را همه به خدا نسبت می دهند و جای شرک نیست، ولی ارشاد و اطعام و شفا به مردم، دارو، پزشک و غذا نسبت داده می شود. لذا قرآن برای زنده نگاه داشتن روحیه توحید، کلمه ی «هُوَ» را بکار برد، یعنی همه ی کارها بدست اوست).

۲۰ یکی از فلسفه های عبادت، تشکر از خداوند است. (ابراهیم به عمو و قوم خود فرمود: «مَا تَعْبُدُونَ» چه چیزی را می پرستید؟ گفتند: بت. حضرت ابراهیم در این آیات، فلسفه ی عبادت خدا را بیان می کند). «خَلَقْنِي يَهْدِينِ - يُطْعِمُنِي يَسْقِينِ يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ» ۲۱ هیچ کس از الطاف الهی بی نیاز نیست. «أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ» ... در جایی که حضرت ابراهیم خلیل الله خود را نیازمند مغفرت الهی بداند، تکلیف ما روشن است.

۲۲ عفو الهی، فضل اوست نه استحقاق ما. «أَطْمَعُ» آری، به اعمال خود تکیه نکنیم، زیرا ابراهیم نیز به عفو الهی چشم دوخته، نه پاداش کار خود.

۲۳ امید و رجا، یک ارزش است. «أَطْمَعُ» ۲۴ ربوبیت خداوند سبب دل بستگی به عفو و مغفرت اوست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ ... أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي» ۲۵ طلب مغفرت، شیوه ی انبیاست. «يَغْفِرَ لِي» ۲۶ اگر لطف خاص او نباشد، انسان در هر مرحله ای باشد جایز الخطا است.

«خَطِيئَتِي»

۲۷ جلوه ی مبدء و معاد در کلام انبیا آشکار است. «خَلَقَنِي ... يَوْمَ الدِّينِ» ۲۸ نیازهای مادی و معنوی انسان از آغاز تا پایان زندگی، به دست خداوند است. «خَلَقَنِي ... يَوْمَ الدِّينِ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۳]

اشاره

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (۸۳)

(ابراهیم در ادامه ی سخن خود گفت: پروردگارا! به من حکمت و دانش مرحمت فرما و مرا به صالحان ملحق کن!

نکته ها:

کلمه ی «حکم» می تواند به معنای حکومت و سرپرستی و تدبیر امور باشد و یا به معنای دانش و معرفت. البته «حکم» معنایی برتر از حکمت دارد، زیرا حکمت تنها قدرت تشخیص حق از باطل است و حکم آگاهی همراه با آمادگی برای اجرای حق است.

(۱)

سعادت انسان در چند جمله خلاصه می شود که در دعای حضرت ابراهیم آمده است:

الف: شناخت خداوند و معرفت درونی نسبت به او. «هَبْ لِي حُكْمًا» ب: حضور در جامعه ی صالح. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ج: نام نیک در تاریخ. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» د: رسیدن به بهشت ابدی. «وَرَثِهِ جَنَّه النَّعِيمِ»

ص: ۳۲۹

۱ انسان برای رسیدن به کمالات باید از خداوند استمداد کند. «رَبِّ هَبْ لِي» ...

۲ استمداد از نام «رَبِّ» در استجابت دعا مؤثر است. «رَبِّ» ۳ حکمت و بینش همراه با عمل، هدیه‌ی الهی است. «هَبْ لِي حُكْمًا»
۴ قبل از درخواست جدید از خداوند، از نعمت‌های قبلی نامی ببرید و از او تشکر کنید. «خَلَقَنِي يَهْدِينِ - يَشْفِينِ يَشْفِينِ وَ ...
رَبِّ هَبْ لِي» ۵ اگر حکمت باشد، ولی دوستان انسان نااهل باشند، حکمت کارایی ندارد.

«هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحَقْنِي»

۶ اگر دید و بینش و تفکر صحیح بود، رفتار و گفتار و نیت هم صحیح می‌شود.

(حکمت به معنای دید و فهم و نظر صحیح است). «حُكْمًا» ۷ حکمت نظری، به تنهایی مفید و نجات‌بخش نیست. حکمت باید با عمل همراه باشد. «هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۸ برخورداری از حکمت و معرفت در درون و زندگی در جامعه‌ی صالحان و صالح بودن، بالاترین درجه‌ی سعادت است. «حُكْمًا وَ اَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۹ حکمت و شناخت و بینش، بر عمل مقدم است. «هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحَقْنِي» ۱۰ بهترین دعا را از بهترین افراد بیاموزیم. (بهترین افراد، انبیا هستند و یکی از بزرگ‌ترین انبیا حضرت ابراهیم (علیه السلام) است که در دعا از خداوند مغفرت، حکمت، نام نیک و حسن عاقبت می‌خواهد و در آیات دیگر از خداوند، فرزندان خوب و پیروان مسلمان درخواست می‌کند).

۱۱ حکومت خواهی برای انجام احکام الهی، مطلوب است. «هَبْ لِي حُكْمًا» (۱) ۱۲ هم انزوا ممنوع است و هم جذب نااهلان شدن. «اَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۱۳ پیش کسوتان صالح را ارج نهمیم. «اَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (نفرمود: از صالحین

ص: ۳۳۰

باشم، بلکه فرمود: به آنان ملحق شوم. زیرا مقام سابقین برتر است).

۱۴ جامعه ای ارزش دارد که افرادش صالح باشند. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۱۵ انسان به رفیق خوب محتاج است. «وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۴ تا ۸۵]

اشاره

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ (۸۴) وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ (۸۵)

و در میان آیندگان نام نیکی برای من قرار بده.

و مرا از وارثان بهشت پر نعمت قرار ده.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۸ سوره ی صافات که ماجرای ذبح اسماعیل مطرح شده است می فرماید: «وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ» یعنی قربانی در مراسم حج را یک سنت واجب قرار دادیم و به خاطر تسلیم بودن ابراهیم، نام نیک برای او به جای گذاشتیم و این گونه دعایش را که می گفت: «وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»، مستجاب کردیم.

در آیه ی ۵۰ سوره ی مریم نیز به دنبال نام حضرت ابراهیم و اسحاق و یعقوب می فرماید:

«وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا» ما نام بلند و نیکو برای آنان قرار دادیم حضرت علی (علیه السلام) فرمود: نام نیک، از دارایی و سرمایه بهتر است. (۱)

در روایات از لسان صدق و یادگار نیک، به وجود مبارک حضرت محمد (صلوات الله علیه) و علی (علیه السلام) تعبیر شده است. (۲) بعضی سخن پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) را که فرمود: «أنا دعوة أبي إبراهيم» یعنی من اثر دعای پدرم ابراهیم هستم. دلیل این نکته دانسته اند. بنا بر این مراد از لسان صدق در آیندگان، انبیا از نسل او هستند که مکتب توحیدی را زنده نگاه داشته اند و این آرزو با مقام پیامبری همچون ابراهیم (علیه السلام)، تناسب بیشتری دارد.

در روایات می خوانیم: هر گاه انسان از دنیا رفت، پرونده ی اعمالش بسته می شود مگر کسی

ص: ۳۳۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

که صدقه ی جاریه ای به جای گذاشته باشد. مانند: وقف یا کتاب مفیدی که از او به جای مانده باشد و یا فرزند صالحی که برای او دعا کند. (۱)

در روایات آمده است: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد و هنگامی که وارد دوزخ شود، خانه بهشتی او را به دیگران می دهند و آنان وارث می شوند. (۲)

پیام ها

۱ بقای نام مکتب و یادگار نیک را از او بخواهیم. «وَاجْعَلْ لِي» ۲ ستایشی ارزش دارد که صادقانه باشد، نه از روی تملق. «لِسَانَ صِدْقٍ» ۳ آیندگان را به حساب آوردید و قضاوت آیندگان را در نظر بگیرید. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» ۴ اتفاق نظر یهود و نصارا و مسلمین بر عظمت ابراهیم، نمونه ی استجاب دعاى اوست. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» ۵ انسان های بزرگ، هم محبوبیت دنیوی می خواهند و هم سعادت اخروی.

«لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۶ انسان، بعد از مرگ نیز از دعاى خیر دیگران و سنت های حسنه ای که بنا نهاده بهره مند می شود. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» ۷ به طرح های کوتاه مدت قناعت نکنیم. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» ۸ نعمت های بهشتی، در برابر اعمال ما موهبتی بی رنج است. «وَرَثَهُ جَنَّهٍ النَّعِيمِ» زیرا ارث، به مالی گویند که بدون رنج و تلاش به دست آید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۶ تا ۸۹]

اشاره

وَإِغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ (۸۶) وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ (۸۷) يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ (۸۸) إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۹)

(ابراهیم در ادامه ی دعاهایش گفت: پدرم را ببخش که بی شک او از گمراهان است.

ص: ۳۳۲

۱- ۱. وسائل، ج ۶، ص ۲۹۳.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

و روزی که همه مبعوث می شوند، مرا خوار مگردان.

روزی که مال و فرزندان برای انسان نفعی ندارند.

مگر کسی که با روح و قلب پاک به سوی خدا آید.

نکته ها:

مشهور آن است که مراد از پدر، عموی ابراهیم است و به گفته ی قرآن، مؤمن نباید در حق کافر دعا کند. بنا بر این اگر حضرت ابراهیم برای عموی کافرش دعا کرد، به خاطر این بود که به او وعده ی دعا داده بود، زیرا هنوز به ایمان آوردن او امید داشت. «سَأَسْأَلُكَ رَبِّي» (۱) لکن همین که یقین کرد او ایمان نمی آورد، از عموی خود تبری جست. «وَمَا كَانَ اسْمُكَ إِِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِتْيَاءَ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۲) روح پاک، روحی است که از وابستگی به دنیا و آلودگی به شرک، کفر، نفاق، تکبر و همه ی امراض قلبی پاک باشد و چون خداوند درباره ی منافقان می فرماید: «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» پس قلب سلیم، قلب مؤمن است.

در حدیث می خوانیم: قلب سلیم، قلبی است که در آن شرک نباشد. (۳)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) در نمازش این دعا را می خواند: «اللهم لا تخزني يوم القيامة» پروردگارا! مرا در قیامت خوار و رسوا مکن. (۴)

سؤال: در روایات می خوانیم: انفاق مال و صدقه ی جاریه و اولاد صالحی که برای والدین دعا کنند، برای قیامت انسان مفید هستند، پس رابطه ی آیه ی «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» با این روایات چیست؟ پاسخ: مراد این آیه، مال و فرزندی است که در خط الهی قرار نگیرند.

ص: ۳۳۳

۱-۱. مریم، ۴۷.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر فرقان.

بنا بر این دنیا مانند کلیدی است که با حرکتی درب را قفل و با حرکت دیگری درب را باز می کند. مال حلال در دست افراد صالح، سبب قرب و در دست ناهلان سبب گناه می شود. مال را کز بهر دین باشی حَمُول

پیام ها

۱ محبت و دعا درباره ی بستگان، همراه با نهدی از منکر و انتقاد از اشتباهات آنان باشد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ... وَ اغْفِرْ لِأَبِي» ۲ بند و بست های دنیوی در قیامت بی اثر است و جز قلب پاک، هیچ چیز کارایی ندارد. «خَطِيبَتِي يَوْمَ الدِّينِ ... بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ۳ بیم و امید باید در کنار هم باشند. «أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي لَأُتَخَزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ» ۴ انسان در هر مرحله ای که باشد نباید از قیامت غافل باشد. «لَأُتَخَزِنِي» ...

۵ در قیامت، دیگران نیز از عیوب ما آگاه می شوند. «لَأُتَخَزِنِي» زیرا رسوایی در جایی است که دیگران از خصوصیات رفتار و افکار ما آگاه شوند.

۶ خواری و رسوایی، از سخت ترین حالات در قیامت است. «لَأُتَخَزِنِي» حضرت ابراهیم از میان همه ی مشکلات روز قیامت، رسوا نشدن را مطرح می کند.

۷ در قیامت، تحقیر و خواری و خزیان، بدتر از عذاب دوزخ است. «لَأُتَخَزِنِي» در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ» (۱) آنچه در دنیا ارزش است، در آخرت بی ارزش می شود. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» «مال» جلوه ی مسائل مادی و «بنون» (فرزندان) جلوه ی مسائل عاطفی است، یعنی در قیامت مال و فرزند و مقام و شهرت و مدرک و... نجاتبخش نیست.

ص: ۳۳۴

اشاره

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ (۹۰) وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ (۹۱) وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۹۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ (۹۳) فَكُذِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ (۹۴) وَ جُنُودٌ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ (۹۵)

و(آن روز) بهشت برای پرهیزکاران نزدیک گردد.

و آتش برافروخته برای گمراهان نمودار شود.

و به آنان گفته شود: کجاست آنچه می پرستیدید؟

به جای خداوند، آیا یاریتان می کنند یا از خود دفاع توانند کرد؟

پس همه ی معبودان و عابدان گمراه به دوزخ سرنگون شوند.

و لشکریان ابلیس نیز همگی (به دوزخ افکنده شوند).

نکته ها:

«أُزْلِفَتِ»

به معنای نزدیک شدن و «بُرِّزَتِ» از «بروز»، به معنای ظاهر شدن است. «غاوین» از «غواء» شرّ و جهلی را گویند که از فساد عقیده است. «کب» به معنای از صورت به زمین خوردن و «کبکب» یعنی پی در پی از صورت به زمین خوردن، گویا دوزخیان پی در پی سقوط می کنند و به دوزخ می افتند، نظیر سنگی که از چند پله بیفتد، که در هر پله ای یک بار به زمین می خورد.

امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) فرمودند: کسانی که از عدل سخن می گویند، ولی در عمل عادل نیستند، مصداق این آیه هستند: «فَكُذِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ» (۱) صاحب تفسیر اُطیب البیان، مراد از نزدیک شدن بهشت و نمودار شدن دوزخ را، باز شدن درب بهشت به قبر مؤمن و درب دوزخ به قبر کافر می داند.

ص: ۳۳۵

۱ مقام مؤمن پرهیزکار، از بهشت بالاتر است. لذا بهشت را برای او حاضر می‌کنند. «أُزْلِفَتْ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» آری، کسی که در دنیا از گناه فاصله گرفت، در قیامت بهشت با آن عظمت را به استقبالش می‌آورند.

۲ وعده‌ی خداوند بر وعید او مقدم است. «أُزْلِفَتْ الْجَنَّةُ بُرْزَتِ الْجَحِيمِ» ۳ دیدن دوزخ و وسیله‌های عذاب، خود نوعی شکنجه برای دوزخیان است.

«بُرْزَتِ الْجَحِيمِ»

۴ سرزنش، یکی از عذاب‌های روحی قیامت است. «قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ» ...

۵ اعتقادات انسان، در سرنوشت او نقش مهمی دارند. «قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ» ۶ در قیامت، از عقاید و افکار سؤال می‌شود. «قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ» ۷ روحیه‌ی پرستش، در همه‌ی انسان‌ها هست، گرچه در بعضی از آنان به انحراف کشیده می‌شود. «أَيْنَ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ» ۸ هم معبودهای خیالی به دوزخ می‌روند و هم عابدهای گمراه. «هُمُ وَالْغَاوُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۶ تا ۹۹]

اشاره

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ (۹۶) تَاللَّهِ إِنَّ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۹۷) إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۹۸) وَمَا أَضَلُّنَا إِلَّا الْأُمُجِرُونَ (۹۹)

و آنان در دوزخ در حالی که با هم مشاجره می‌کنند، (به معبودهای خود) می‌گویند:

به خدا سوگند که همانا ما در گمراهی آشکاری بودیم.

چون شما (بت‌ها و معبودها) را با پروردگار جهانیان برابر می‌دانستیم.

و جز تبه‌کاران، ما را گمراه نکردند.

نکته‌ها:

بر خلاف فضای بهشت که تمام آن سَلَم و سلامت است، فضای دوزخ همیشه پراز ملامت، خصومت و لعنت است: نفرین رهروان به رهبران فاسد، ملامت گناهکاران نسبت به

شیطان، تنفر معبودها از مشرکین و تبری مجرمین از یکدیگر که درباره ی این موارد، آیات فراوانی در قرآن به چشم می خورد.

پیام ها

۱ در میان دوزخیان، جدال و جرّ و بحث و مخاصمه وجود دارد. (مشرکان با معبودهایشان همواره درگیرند). «يَخْتَصِمُونَ» ۲ در قیامت، عشق های نامقدس و غیر الهی، به کینه تبدیل می شود. «يَخْتَصِمُونَ» در سوره زخرف آیه ۶۷ می خوانیم: «الْأَحْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» ۳ در قیامت، وجدان ها بیدار می شوند. «إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ» ۴ هر کس و هر چیز را در کنار خدا قرار دهیم، شرک ورزیده ایم. «إِذْ نَسَوَيْكُمْ» (به نام خدا و به نام خلق، مصداق «نَسَوَيْكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» است.

۵ در قیامت، هر کسی تقصیر را به گردن دیگری می اندازد. «وَمَا أَضَلْنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ» ۶ در قیامت مشرکان از رهبران خود شکایت دارند. «وَمَا أَضَلْنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۴]

اشاره

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ (۱۰۰) وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ (۱۰۱) فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۲) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۰۳) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۰۴)

در نتیجه (امروز) برای ما نه شفیعی و نه دوست صمیمی دارد

و نه حتی یک دوست صمیمی.

پس اگر برای ما بازگشتی (به دنیا) بود، از مؤمنان می شدیم.

حقاً که در این (سرگذشت) درس عبرت و نشانه ای است، ولی بیشترشان ایمان آورنده نبودند.

البته، پروردگار تو همان توانای مهربان است.

در تفسیر مجمع البیان، روایاتی نقل شده که امامان معصوم (علیهم السلام) سوگند یاد کرده اند که شیعیان را شفاعت کنند.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مؤمن در آن روز برای اهل بیت خود شفاعت می کند. (۱)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: به خدا قسم، روز قیامت ما شیعیان خود را چنان شفاعت کنیم که صدای منحرفان بلند شود: «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صِدِّيقٍ حَمِيمٍ» (۲) پیامبر (صلوات الله علیه) فرمود: در قیامت قرآن، فامیل مؤمن، پیامبر و اهل بیت (علیهم السلام) شفاعت می کنند. (۳)

پیام ها

۱ در قیامت شفاعت قطعی است، اما گروهی از جمله مشرکین از آن بهره مند نمی شوند. «إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ... فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ» ۲ دوستی با گنهکاران در دنیا، در قیامت حاصلی ندارد. «وَلَا صِدِّيقٍ حَمِيمٍ» ۳ انسان حتی در قیامت به دوست خوب نیازمند است. «وَلَا صِدِّيقٍ حَمِيمٍ» ۴ شرط دریافت شفاعت، ایمان است. «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۵ روز قیامت، روز حسرت است. «فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً» ۶ اگر مردم نخواهند و لجاجت کنند، نشانه ی بزرگ الهی نیز برای هدایت آنان کارساز نیست. «لَا إِلَهَ إِلَّا مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» ۷ مهربانی در عین قدرت، یک صفت الهی است. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۸ ای پیامبر! نگران انحراف اکثریت مباش، زیرا تو تحت حمایت مخصوص ما هستی. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۹ مهلتی که خداوند به منحرفان می دهد به خاطر عجز و ناتوانی نیست، بلکه به خاطر رحمت و لطف است تا شاید برگردند. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

ص: ۳۳۸

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. کنز العمال.

اشاره

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۰۵) إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ (۱۰۶) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۰۷) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۰۸) وَمَا أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰۹) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۱۰) قَالُوا أَوْفُوا بِوَعْدِكُمْ وَلَا يَأْتِ الْفِتْنَةَ وَكُنْتُمْ لِلْكَافِرِينَ آيَاتٍ (۱۱۱)

قوم نوح، انبیا را تکذیب کردند.

زمانی که برادرشان نوح به آنان گفت: آیا (از خدا) پروا نمی کنید؟

همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

پس، از خداوند پروا کنید و اطاعت نمايید.

و من برای این رسالت هیچ مزدی از شما درخواست نمی کنم، پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

پس نسبت به خداوند تقوا پیشه کنید و (دستوراتم را) فرمان ببریید.

آنان (به جای ایمان آوردن) گفتند: آیا ما به تو ایمان بیاوریم در حالی که فرومایگان از تو پیروی کرده اند؟

نکته ها:

نام حضرت نوح ۴۳ بار در قرآن آمده است و خداوند حضرت ابراهیم را شیعه ی او دانسته «وَإِنَّ مِنْ شَائِعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» (۱) و سوره ای به نام نوح در قرآن آمده است. سلام خداوند به نوح، سلام خصوصی است: «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۲) در حالی که خداوند بر حضرت موسی و هارون و ابراهیم (علیهم السلام) نیز سلام نموده است، ولی جمله ی «فِي الْعَالَمِينَ» را ندارد.

آشنایی با تاریخ انبیا، انسان را شیفته ی آنان می کند و روح صبر و استقامت را در آدمی زنده می سازد.

ص: ۳۳۹

۱-۱. صافات، ۸۳.

۲-۲. صافات، ۷۹.

۱ همه ی انبیا دارای هدفی واحد هستند، لذا تکذیب یک پیامبر به منزله تکذیب همه ی پیامبران است. «كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ» (قوم نوح تنها حضرت نوح را تکذیب کردند، ولی قرآن می فرماید: «الْمُرْسَلِينَ» یعنی تمام انبیا) ۲ قبیله ها و امت ها را با نام رهبران و شخصیت های آنان می شناسند. «قَوْمُ نُوحٍ» ۳ قبل از نوح، پیامبران متعددی بوده اند. «الْمُرْسَلِينَ» ۴ در تبلیغ دین، از عواطف استفاده کنید. «أَخُوهُمْ» ۵ اخلاق و رفتار انبیا با مردم زمان خود، برادرانه بوده است. «أَخُوهُمْ» ۶ اطلاع از فرهنگ، زبان، آداب، رسوم و نقاط ضعف و قوت مردم، برای مبلّغ ضروری است. «أَخُوهُمْ» کسی که برادر مردم است، از افکار، آداب و نقاط ضعف و قوت آنان آگاه است.

۷ یکی از وظایف برادری دینی، ارشاد برادران دیگر است. «أَخُوهُمْ ... أَلَا تَتَّقُونَ» ۸ با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَلَا تَتَّقُونَ» ۹ پذیرفتن دعوت انبیا و اطاعت از آنان، روحیه ی تقوا لازم دارد. «أَلَا تَتَّقُونَ» ۱۰ نبوت، به نفع بشریت و برای نجات انسان هاست. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۱ امین بودن و حسن سابقه و دلسوزی، شرط نفوذ کلام است. «لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۲ شرط اصلی در فرستاده و حامل پیام، امین بودن است. «رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۳ بیان کمالات خود، در مواردی لازم است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۴ دینداری، از اطاعت از رهبری الهی جدا نیست. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» آری تبلور تقوا در پیروی از انبیاست.

۱۵ دعوت به خود، برای احیای فرمان خدا مانعی ندارد. «أَطِيعُوا اللَّهَ» در کنار «فَاتَّقُوا اللَّهَ» آمده است.

۱۶ مبلّغ دینی نباید از مردم توقع مادی داشته باشد و از آنان چیزی درخواست کند. (اخلاص، شرط نفوذ کلام است). «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۱۷ کسی که بر خدا توکل کند، می تواند از مردم بی نیازی باشد. «مَا أَسْأَلُكُمْ ... إِنَّ أُجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۱۸ خداوند پاداش مبلغان دینی را بر خود لازم کرده است. «إِنَّ أُجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ» ...

۱۹ رهبر دینی نباید در موضع تهمت دنیاپرستی باشد. «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» ۲۰ راه های بهانه را ببندید و کارهای معنوی را به نیت اجر و مزد مادی انجام ندهید. «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» در سوره ی قلم آیه ۴۶ نیز می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَعْرَمٍ مَقْلُوبٍ» ۲۱ ایمان به خدا و تقوای الهی، زمینه ی ایمان به رسول و اطاعت از اوست.
«فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۲۲ در مسیر تربیت و تکامل، تکرار لازم است. (در این چند آیه، چند بار فرمان تقوا صادر شده است) «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ...

۲۳ اشرافی گری می تواند مانع ایمان آوردن باشد. زیرا مؤمنین در نظر مستکبران، اراذل و فرومایگان هستند. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» ۲۴ بیشتر یاران انبیا، فقرا و گمنامان بودند. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» ۲۵ حرف حق و مکتب حق را نباید به خاطر طرفداران گمنام آن تحقیر کرد. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» ۲۶ تعالیم انبیا، تبعیض های غلط اجتماعی را از بین می برد. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۳]

اشاره

قَالَ وَمَا عَلِمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۲) إِنَّ حِسَابَهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ (۱۱۳)

(نوح) گفت: من به عملکرد گذشته (کسانی که شما اراذل می خوانید) آگاهی ندارم. (یا مرا با اعمال گذشته ی آنان کاری نیست).

حساب آنان جز بر پروردگارم نیست، اگر شما درک کنید.

در اسلام، ما مأمور به ظاهریم و اگر کسی به اسلام گروید حق نداریم بگوییم تو در قلبت ایمان نداری. «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا» (۱) قرآن، در آیه ای دیگر به پیامبر دستور می دهد: کسانی را که شب و روز برای قرب به خدا او را می خوانند از خود دور مکن. حساب آنان با خداست. نه تو مسئول حساب آنان هستی و نه آنان مسئول حساب تو، و اگر آنان را طرد کنی از ستمگرانی. (۲)

پیام ها

۱ پیامبران، بدون خواست الهی از اعمال گذشته ی افراد آگاه نیستند. «وَمَا عَلِمِي» ۲ گفتن «نمی دانم»، عیب نیست. «وَمَا عَلِمِي»
 ۳ بنده شناس خداوند است و حسابگر اوست، ما را چه کار که رد یا قبول کنیم.

«وَمَا عَلِمِي»

...

۴ تجسس و عیبجویی از زندگی خصوصی افراد، ممنوع است. «وَمَا عَلِمِي» ...

۵ برای قضاوت درباره ی دیگران، ایمان صادقانه و عمل صالح امروز آنان را بنگرید و گذشته ی افراد را به رخ آنان نکشید. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۶ سوابق بد، مانع تغییر و تحوّل و توبه ی مردم نیست. «كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۷ وظیفه ی انبیا، اصلاح مردم و دعوت به توحید است. آنان متولّی حساب و کتاب افراد نیستند. «إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَيَّ رَبِّي»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۸]

اشاره

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۴) إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۱۱۵) قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ (۱۱۶) قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذِبُونَ (۱۱۷) فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۸)

(امروز که آنان ایمان آورده اند، من طرد کننده ی مؤمنان نیستم.

من جز هشدار دهنده ای روشنگر نیستم.

ص: ۳۴۲

مردم به نوح گفتند: ای نوح! اگر (از دعوت خود) دست برداری قطعاً از سنگسار شدگان خواهی شد.

نوح گفت: پروردگارا! همانا قوم من مرا تکذیب کردند.

پس میان من و آنان (داوری کن و) راه روشنی بگشا و مرا و هر کس از مؤمنان را که با من است (از شرّ این کفار) نجات بده.

نکته ها:

مستکبران حتّی از انبیا نیز توقّع طرد فقرای گمنام با ایمان را داشتند و همه انبیا دست رد به این پیشنهاد می زدند. خداوند در آیه ۲۸ سوره کهف به پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) دستور می دهد: «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا» خود را با مؤمنانی که هر صبح و شام خالصانه خدا را می خوانند قرار بده و به خاطر رسیدن به زینت های دنیا از آنان چشم پوشی نکن و از غافلان و هواپرستان و متجاوزان پیروی نکن.

جمله ی «مِنَ الْمَرْجُومِينَ» به جای «لنرجمنک»، نشان می دهد که قبل از حضرت نوح نیز افرادی را سنگسار نموده بودند.

پیام ها

۱ با پیشنهادات و توقّعات نابجای متکبران، قاطعانه برخورد کنید. (طرد فقرای با ایمان جایز نیست، حتّی اگر به قیمت ایمان آوردن گروهی دیگر باشد) «وَ مَا أَنَا بِطَارِدٍ» ...

۲ ملاک ارزش، ایمان است، نه جایگاه اجتماعی و اقتصادی. «وَ مَا أَنَا بِطَارِدٍ» ...

۳ جاذبه باید در حدّ اعلی باشد، ولی دافعه تنها در موقع ضرورت لازم است.

«وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ»

...

۴ بیم و هشدار و انذار انبیا، بیش از بشارت آنان است. در قرآن جمله ی «إِنَّ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ» آمده، ولی جمله ی «ان انا الا بشیر» نیامده است.

۵ ترساندن غافل از خطرها، بهترین شیوه ی ارشادی است. «إِنَّ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ» ۶ یکی از مهم ترین حربه های مخالفان انبیا تهدید است. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۷ سنگسار کردن، یکی از قدیمی ترین انواع شکنجه هاست. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ در برابر تهدیدهای دشمن به خدا متوسّل شویم. «قَالَ رَبِّ» ۹ ناله ی حضرت نوح به خاطر تکذیب مکتب بود، نه تهدید و سنگسار. «رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّابُونَ» و نفرمود: «یرجمون» ۱۰ خشونت ناهلان، از عواطف پدری و برادری شما نکاهد. «إِنَّ قَوْمِي» ۱۱ گره گشا خداست. «فَأَفْتَحْ» ۱۲ اوّل برای حلّ مشکلات مردم و جامعه دعا کنید، بعد برای نجات خود.

«فَأَفْتَحْ»

«نَجِّنِي»

۱۳ با وجود تهدید و خفقان، گروهی از مردم به انبیا ایمان می آوردند. «وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۴ آنچه مهم است، همراهی عملی و مکتبی است، نه فیزیکی و ظاهری. «وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۵ مؤمنین مشمول دعای انبیا هستند. «نَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۶ ایمان به تنهایی کافی نیست، پیروی و همراهی لازم است. «وَمَنْ مَعِيَ» چنان که در موارد دیگر نیز قرآن می فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۱)

ص: ۳۴۴

اشاره

فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ (۱۱۹) ثُمَّ أَعْرَفْنَا بَعْدَ الْبَاقِينَ (۱۲۰) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۲۱) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۲۲)

پس ما نوح و هر کس از مؤمنان را که در آن کشتی گران بار،

با او بود نجات دادیم. سپس باقیمانده گان را غرق کردیم.

البته در این (ماجرا) نشانه ی بزرگی است، ولی اکثر مردم ایمان آورنده نیستند.

و قطعاً پروردگارت همان صاحب عزت و مهربان است.

نکته ها:

مراد از گران بار بودن کشتی «الْفُلِّ الْمَشْحُونِ»، این است که آنچه مورد نیاز بود، حضرت نوح در کشتی قرار داده بود. امام باقر (علیه السلام) فرمود: «الْفُلِّ الْمَشْحُونِ» کشتی مجهز آماده حرکت است. و حضرت علی (علیه السلام) فرمود: در آن کشتی، نود جایگاه برای چهارپایان ساخته بود. (۱)

پیام ها

۱ دعای انبیا و مظلومین مستجاب است. «فَأَنْجَيْنَاهُ» ۲ مؤمنین در پرتو انبیا بیمه هستند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ» ۳ جدایی از انبیا سبب هلاکت است. «ثُمَّ أَعْرَفْنَا بَعْدَ الْبَاقِينَ» ۴ داستان نجات نوح و یارانش و غرق کفار و مخالفان، نمودی از سنت خداوند در یاری حق و سرکوبی باطل است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً» ۵ اگر به کفار مهلتی می دهد، به خاطر رحمت است نه ناتوانی. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

ص: ۳۴۵

اشاره

كَذَّبَتْ عَادَ الْمُرْسَلِينَ (۱۲۳) إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ (۱۲۴) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۲۵) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۲۶) وَ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۲۷)

قوم عاد(نیز همچون قوم نوح) انبیا را تکذیب کردند.

آن گاه که برادرشان هود به آنان گفت: آیا(از شرک و انحراف) پروا نمی کنید؟

همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

پس از خدا پروا کنید و مرا پیروی نمایید.

و من برای رسالتم هیچ مزدی از شما نمی خواهم،(زیرا که)مزد من فقط بر عهده ی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«عاد»، نام جدّ بزرگ قوم حضرت هود است و آن قوم به نام جدّشان مشهور شده اند. قوم عاد طایفه ای از عرب بودند که در سرزمین خوش آب و هوای «یمن» در منطقه ای به نام «احقاف» در نزدیکی دریا زندگی می کردند. کشورشان آباد بود، مردم شهر نشین بودند و پیامبرشان حضرت هود بود. نامشان در قرآن کریم ۲۴ بار تکرار شده است. همچنین در قرآن، سوره ای به نام احقاف و سوره ای به نام هود داریم.

پیام ها

۱ چون هدف و محتوای دعوت تمام انبیا یکی است، تکذیب یک پیامبر، به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. «كَذَّبَتْ عَادَ الْمُرْسَلِينَ» ۲ دعوت پیامبران، برادرانه بود. «أَخُوهُمْ» (حتی کلمه ی «ابوهم» نیاورده تا عمق صفا و تواضع و صداقت را بیان کند).

۳ تقوا، سرلوحه ی دعوت انبیا است. «أَلَا تَتَّقُونَ» ۴ دعوت به تقوا، لازمه ی اخوت و برادری است. «أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ» ۵ رسالت انبیا برای رشد مردم است، نه سلطه بر آنها. «لَكُمْ»

۶ پیامبران، از خود حرفی نداشتند، هر چه می گفتند پیام الهی بود. «رَسُولٌ أَمِينٌ» ۷ لحن همه ی انبیا و شیوه ی تبلیغ و محتوای مطالب و خط فکری آنان مشترک است. (تکرار آیات شاهد این سخن است).

۸ تقوای الهی، زمینه ساز اطاعت از رهبری است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» پیروی از رهبران الهی، تبلور تقوای الهی است.

۹ اخلاص و بی توقعی، رمز موفقیت است. «وَمَا أَسْأَلُكُمْ» ۱۰ اخلاص و توکل، لازمه ی تبلیغ است. «إِنْ أُجْرِيَ» ...

۱۱ کسی که هستی را اداره می کند، زندگی مرا نیز اداره خواهد کرد. «إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَيَّ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۱۲ نظام هستی از عوامل مختلفی تشکیل شده که همه ی آنها تحت یک تدبیر و در حال رشد هستند. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۸ تا ۱۳۱]

اشاره

أَتَّبِعُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَعْبَثُونَ (۱۲۸) وَ تَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ (۱۲۹) وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ (۱۳۰) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا (۱۳۱)

(هود به مردم گفت): آیا بر هر تپه ای بنا و قصری بلند از روی هوا و هوس می سازید؟

و کاخ های استوار می گیرید، به امید آنکه جاودانه بمانید؟

و هر گاه کسی را کیفر می دهید، همچون زورگویان کیفر می دهید؟

پس، از خداوند پروا کنید و مرا فرمان برید.

نکته ها:

«رِيحٍ»

به معنای دامنه ی کوه و تپه است. «مَصَانِعَ» دژ و قصر محکم و بلند را گویند. و کلمه ی «بطش» به معنای گرفتن با قهر و غلبه و قدرت است.

در این آیات، قرآن از اصل ساختمان سازی در دامنه ی کوه و ساختن دژ و داشتن قدرت

انتقاد نمی کند. آنچه مورد انتقاد است، هدف های نامقدس، «تَعْبُثُونَ» و خیال های واهی، «لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» و تجاوز از اعتدال است. «جَبَّارِينَ» در روایات می خوانیم: یکی از یاران رسول اکرم (صلوات الله علیه) بر بام خانه اش قبه ای ساخته بود. حضرت از دیدن آن ناراحت شد. صاحب خانه چون چنین دید، قبه را خراب کرد.

رسول خدا بار دیگر که قبه را ندید، پرسید: قبه چه شد؟ گفتند: همین که صاحبش دید شما ناراضی هستید آن را خراب کرد. پیامبر فرمود: «ان کل بناء وبال علی صاحبه الا ما لا بد منه» هر ساختمانی که مورد نیاز نباشد، در قیامت وبال صاحبش خواهد بود. (۱)

پیام ها

۱ سابقه ی بناهای بلند به زمان هود می رسد. «أَتَّبِعُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً» ۲ حرص، انسان را رها نمی کند. «بِكُلِّ رِيعٍ» ۳ آنچه در چشم دنیاپرستان جلوه دارد، در نظر اولیای خدا خوار است و مردم را به خاطر آن سرزنش می کنند. «أَتَّبِعُونَ ... تَعْبُثُونَ» ۴ تمدن و رفاه کاذب، عامل غرور و مانع حق پذیری است. «أَتَّبِعُونَ» ۵ شروع کار انبیا با انتقاد از وضع نابسامان موجود و بیدار کردن وجدان ها از طریق سؤال است. «أَتَّبِعُونَ بِكُلِّ رِيعٍ» ...

۶ کارهای ستمگران، یا برای مطرح کردن خود است «آیة» یا برای بقای خود «تَخْلُدُونَ» یا استثمار و استعمار مردم است. «جَبَّارِينَ» ۷ در هر کاری باید هدفی والا داشت. «أَتَّبِعُونَ ... تَعْبُثُونَ» ۸ ثروت، سرمایه و ساختمان های بلند در دست نااهلان، برای ارضای هوا و هوس است. «تَعْبُثُونَ» ۹ انتقاد قرآن از روحیه ی کاخ نشینی و عیاشی است، نه اصل ساختمان. «تَعْبُثُونَ» (تولید، ابتکار، هنر و بکارگیری امکانات و نیروی انسانی و... باید در مسیر

ص: ۳۴۸

نیاز واقعی باشد، نه بیهوده) ۱۰ قصرها و کاخ‌ها، زندگی را جاودانه نمی‌کنند. «تَتَجِدُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» ۱۱ آفات ساختمان، چهار چیز است:

الف: حرص و اسراف. «بِكُلِّ رِيْعٍ» ب: تفاخر و خودنمایی. «آيَةٌ» ج: بلهوسی. «تَعْبَثُونَ» د: دنیا گرایی و غفلت. «لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» ۱۲ قوانین کیفری باید عادلانه باشد. (قرآن از کیفرهای ظالمانه انتقاد می‌کند) «بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ» ۱۳ دینداری، محور و رهبر و الگو لازم دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ۱۴ دینداری، هم پروای قلبی است و هم اطاعت عملی. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ۱۵ بی‌تقوایی عامل همه ی مفساد است. حضرت هود پس از انتقاد از فکر و عمل کافران فرمود: «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ...

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۲ تا ۱۳۶]

اشاره

وَ اتَّقُوا الَّذِي اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ (۱۳۲) اَمَدَّكُمْ بِالْاَنْعَامِ وَ بَيْنَ (۱۳۳) وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۱۳۴) اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳۵) قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَ وَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ (۱۳۶)

و از خداوندی که می‌دانید چقدر کمکتان کرده پروا کنید.

او شما را با (بخشیدن) چهار پایان و فرزندان مدد کرده است.

و باغ‌ها و چشمه سارها (به شما داده است).

اگر کفران کنید (من بر شما از عذاب روز بزرگ می‌ترسم).

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: پند دهی یا از پند دهندگان نباشی، برای ما برابر است (و ما تو را نمی‌پذیریم).

حضرت هود مردم را هم به خدا متوجه کرد: «فَاتَّقُوا اللَّهَ» هم به نبوت: «وَ أَطِيعُونَ» و هم به معاد: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» مراد از روز بزرگ در این جا، همان قیامت است، گرچه در داستان حضرت شعیب به دنیا نیز روز عظیم گفته شده است. «فَأَخَذَهُمْ عَذَابَ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» عذاب روز ابر آتشبار آنان را گرفت که آن عذاب روز بزرگی بود. (۱)

پیام ها

۱ تقوا بهترین راه تشکر از خداوند است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ» ۲ هر کس خود می داند چقدر مورد لطف خداوند قرار گرفته است. «أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ» ۳ کاخ ها و ساختمان های قوم عاد، با دامداری و باغ ها و چشمه ها همراه بود.

«بِكُلِّ رِيعٍ آيَةٌ ... بِأَنْعَامٍ ... جَنَاتٍ وَ عُيُونٍ» ۴ اگر آمادگی و قابلیت نباشد، موعظه ی انبیا نیز اثری ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۷ تا ۱۴۰]

اشاره

إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ (۱۳۷) وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ (۱۳۸) فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۴۰)

این (دعوت تو یا بت پرستی ما) جز شیوه پیشینیان نیست.

و ما عذاب نخواهیم شد.

پس هود را تکذیب کردند آن گاه ما آنان را هلاک کردیم. البته در این (داستان) بی شک نشانه ی بزرگی است، و (لی) اکثر مردم ایمان آورنده نیستند.

ص: ۳۵۰

و همانا پروردگار تو، همان خداوند عزیز و مهربان است.

نکته ها:

در این که کلمه ی «هذا» به چه چیز اشاره دارد، احتمالاتی است:

الف: این ادعای پیامبری تو، چیزی جز تقلید از مدعیان قبلی نبوت نیست.

ب: این خانه های بلند بر روی تپه ها و سایر کارهای ما، شیوه ی نیاکان ماست.

ج: این تکذیب و بت پرستی ما، همان تکذیب و بت پرستی نیاکان ماست.

قرآن، بارها از اکثریت مردم انتقاد کرده است. در این سوره نیز چند بار آیه «وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ» در پایان نقل تاریخ انبیا بیان شده است.

پیام ها

۱ سابقه و رفتار نیاکان، دلیل حقایق نیست. «إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ» (در صورتی که مراد از «هذا» رفتار مشرکان باشد) ۲ تقلید نابجا و تعصب، مانع پندپذیری است. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ ... إِنْ هَذَا» ...

۳ انحراف نیاکان، زمینه ی انحراف نسل های بعدی است. «إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ» ۴ گاهی بت پرستی و هر رفتار دیگر، جزو جوهره ی انسان می شود. (کلمه ی «خُلُقُ» به معنای روحیه ی ثابت است) ۵ بت پرستان، انحراف خود را با شیوه ی نیاکان توجیه و از خود سلب مسئولیت می کردند. «وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ» ۶ سرنوشت انسان به دست خود اوست. «فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ» ۷ از تکذیب و هلاکت دیگران عبرت بگیرید. «لَمَّا يَهُ» ۸ اکثریت، شما را فریب ندهد. حق را در زیادی جمعیت جستجو نکنید، ملاک شناخت حق و باطل، کمیت نیست. «وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ»

ص: ۳۵۱

اشاره

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ (۱۴۱) إِذْ قَالَ لَهُمْ صَالِحٌ أَأَلَا تَتَّقُونَ (۱۴۲) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۴۳) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۴۴) وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۴۵)

قوم ثمود (نیز) پیامبران را تکذیب کردند.

آن گاه که برادرشان صالح به آنان گفت: آیا (از شرک و انحراف) پروا نمی کنید؟

من برای شما پیامبری امین هستم.

پس از خداوند پروا کنید و از من اطاعت نمایید.

و من بر این رسالتم هیچ پاداشی از شما نمی خواهم. پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

نکته ها:

در این سوره، داستان چند تن از پیامبران نقل شده، ولی آغاز ماجرای آنان با کلمه ی «كَذَّبَتْ» شروع می شود (۱) و این، به خاطر آن است که در این داستان ها نقطه ی مهم، مسأله ی تکذیب پیامبران از سوی اقوام گذشته و هلاکت آنهاست. آری در نوشتن و گفتن باید مطالب مهم، سرفصل قرار بگیرد.

در بیان تاریخ، باید به نکات مهم توجه شود، نه به مسایلی که دانستن یا ندانستن آنها سود و ضرری ندارد. در این داستان ها، درباره ی تعداد مردم و نام مکان و تاریخ حادثه و جزئیات دیگر، مطلبی بیان نشده است، زیرا آنچه مایه ی عبرت است، نشان دادن جلوه های حق و باطل و بیان پیروزی حق بر باطل است.

ص: ۳۵۲

۱- ۱). داستان نوح، آیه ی ۱۰۵؛ داستان عاد، آیه ی ۱۲۳؛ داستان صالح، آیه ی ۱۴۱؛ داستان لوط، آیه ی ۱۶۰ و داستان شعیب، آیه ی ۱۷۶.

۱ روش دعوت تمام انبیا یکی است. در داستان نوح، هود، صالح، لوط و شعیب، همه ی آنان يك كلام و يك شعار داشتند:

همه می گفتند: «أَلَا تَتَّقُونَ» همه می گفتند: «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ» همه می گفتند: «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» همه می گفتند: «مَا أَنشَأَكُم عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» و خلاصه ی پیام همه ی آنان چند چیز بود: برادری، تقوا، پیروی از رهبر، بی توقعی، توکل بر خدا و اطمینان دادن به مردم که ما به نفع شما و امین شما هستیم. (پیام های این چند آیه نیز مانند پیام های آیات قبل است که درباره ی پیامبران دیگر در همین سوره عنوان شد).

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۲]

اشاره

أَتْتَرُكُونَ فِي مَاهُنَّ آمِنِينَ (۱۴۶) فِي جَنَابِ وَ عُيُونَ (۱۴۷) وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلَعَهَا هَضَبٌ يَمِيمٌ (۱۴۸) وَ تَنْحُتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ (۱۴۹) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ (۱۵۰) وَ لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ (۱۵۱) الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لَا يُصْلِحُونَ (۱۵۲)

آیا(فکر می کنید)شما در آنچه در این دنیا دارید، در امن و امان رها خواهید شد؟

در باغ ها و چشمه ها.

و کشتزارها و نخل هایی که شکوفه اش لطیف و بر هم نشسته است. (و هیچ مسئولیت و بازگشتی نخواهید داشت؟)

و شما(ماهرانه)از کوه ها خانه هایی برای خوشگذرانی می تراشید.

پس، از خدا پروا کنید و مرا پیروی نمایید.

و از اسرافکاران فرمان نبرید.

آنان که در زمین فساد می کنند و اهل اصلاح نیستند.

نکته ها:

اگر مردم دنیا تنها به همین جمله ی «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرَفِينَ» عمل کنند، تمام حکومت های طاغوتی اسرافکار، سقوط می کنند. قوم ثمود، هم کشاورزی خوبی داشتند، «فِي جَبَاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ» هم تمدن و خانه سازی «مِنَ الْجِبَالِ بَيْوتًا» و هم رفاه و امتیّت. «فَارِهِينَ ... آمِنِينَ» کلمه ی «طلع» به شکوفه ی خرما گفته می شود که قبل از میوه طلوع می کند و گاهی به نویر و اولین خرما نیز گفته می شود.

«هَضِيمٌ»

به معنای شکوفه ی لطیف و بر هم نشسته است. یعنی شکوفه های خرما از انبوهی و پر حاصلی و طراوت بر هم سوار شده است. با اینکه کلمه ی «جَبَاتٍ» شامل درخت خرما نیز می شود، ولی نام درخت خرما جداگانه برده شده است، که شاید اشاره به اهمیت خرما در میان قوم ثمود بوده است.

کلمه ی «فَارِهِينَ» می تواند از کلمه ی «فره» به معنای شادی باشد که «بَيْوتًا فَارِهِينَ» یعنی در خانه ها سرمست بودند و می تواند از ریشه ی «فراحت» به معنای مهارت باشد که «بَيْوتًا فَارِهِينَ» یعنی با مهارت خانه هایی را از کوه ها می تراشیدند.

پیام ها

۱ به زندگی مرفّه دنیا مغرور نشوید. «أَتُتْرَكُونَ ... آمِنِينَ» رفاه امروز نشانه ی رضای خداوند از شما نیست. (نعمت های مادی پایدار نیست).

۲ توجه به ناپایداری دنیا، وسیله ی تقواست. «أَتُتْرَكُونَ ... فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۳ لازمه ی تقوا، پیروی از انبیا و دوری از اطاعت مسرفان است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونَ وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرَفِينَ» ۴ امتیّت، اقتصاد و رفاه، اگر با پیروی از رهبر معصوم همراه نباشد زمینه ی فساد

خواهد شد. «آمِنِينَ، جَنَّاتٍ، عُيُونٍ، زُرُوعٍ، بُيُوتًا، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ۵ انسان در برابر نعمت ها رها نیست، بلکه مسئولیت دارد. «جَنَّاتٍ، عُيُونٍ، زُرُوعٍ، بُيُوتًا، لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ» ۶ اسرافکار، صلاحیت رهبری جامعه را ندارد. «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ» ۷ انبیا در مصرف گرایی مردم حساس بودند. «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ» ۸ در برابر سرمایه داران اسرافگر، کرنش نکنید. «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ» ۹ توالی و تبری باید با هم باشد. - «أَطِيعُوا لََّا تُطِيعُوا» ۱۰ اسراف، فساد است و اسرافکار، مفسد. «الْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ» ۱۱ از مرفهان بی درد، امید اصلاح نداشته باشید که اصلاح تنها در سایه ی مکتب انبیاست. «وَلَا يُضِلُّحُونَ» ۱۲ اسرافکاران، کار خود را توجیه می کنند و خود را صالح می دانند. «لَا يُضِلُّحُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۳ تا ۱۵۴]

اشاره

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (۱۵۳) مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۵۴)

(قوم ثمود به جای ایمان آوردن به صالح) گفتند: همانا تو از سحر شدگانی.

تو جز بشری مثل ما نیستی. پس اگر از راستگویانی، نشانه (و معجزه) ای بیاور.

پیام ها

۱ به انبیا دو تهمت می زدند: سحر کننده، «ساحر» و سحر شده. «الْمُسِحَّرِينَ» ۲ بدتر از عصیان، توجیه کردن آن است. در برابر فرمان «أَطِيعُوا» عصیان خود را توجیه کرده و می گفتند: تو سحر شده ای و قابل پیروی نیستی. «الْمُسِحَّرِينَ» ۳ نبوت و معجزه، متلازمند. «فَأْتِ بِآيَةٍ» (معجزه، نشانه ی صداقت انبیاست)

ص: ۳۵۵

اشاره

قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَّغْلُومٍ (۱۵۵) وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۵۶) فَعَقَّرُوها فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ (۱۵۷)

صالح (در پاسخ معجزه خواهی مردم) گفت: این ماده شتری است (که با اراده ی خداوند، از درون کوه خارج شد). برای اوست سهمی از آب (یک روز) و برای شما روز دیگری معین شده است.

و به آن آسیبی نرسانید که عذاب روز سهمگین، شما را فرا می گیرد.

پس ناقه را کشتند، سپس از کرده ی خود پشیمان شدند.

نکته ها:

دست قدرت خداوند در ارائه ی معجزه باز است، از شکافتن ماه «اَنْشَقَّ الْقَمَرُ»، تا شکافتن آب «فَانْفَلَقَ» تا شکافتن کوه و بیرون آوردن شتر برای او یکسان است.

با این که ناقه ی صالح را یک نفر از پای در آورد، امّا قرآن می فرماید: «فَعَقَّرُوها» یعنی گروهی آن را پی کردند، زیرا آن گروه به کار آن یک نفر راضی بودند. چنان که حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «انما عقر ناقه ثمود رجل واحد فعمهم الله بالعذاب لما عموه بالرضا» (۱)

پیام ها

۱ معجزه باید به قدری روشن باشد که همه ی مردم در هر سطحی که هستند، اعجاز آن را درک کنند. «هَذِهِ نَاقَةٌ» ۲ توهین به مقدّسات، کیفر بزرگ دارد. «لَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ» خداوند در سوره اعراف این شتر را به خود نسبت داده است؛ «نَاقَةٌ لِلَّهِ» (۲) تقسیم عادلانه ی منابع آب باید طبق فرمان خدا صورت گیرد. «لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ»

ص: ۳۵۶

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۱.

۲-۲. اعراف، ۷۳.

۴ شتری که رنگ الهی داشته باشد، بر انسان های عادی مقدم است. «لَهَا شِرْبٌ وَ لَكُمْ» ...

۵ انسان طاعی، حتی به حیوان بی آزار شیرده رحم نمی کند. «فَعَقَرُوهَا» ۶ هشدارهای انبیا را جدی بگیریم. «لَا تَمْسُوها بِسوءٍ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ» ۷ هر کس که به کار دیگری راضی باشد، در اجر یا گناه کار او شریک است. «فَعَقَرُوهَا»

با اینکه یک نفر ناقه را کشت.

۸ هر ندامت و توبه ای مقبول نیست. (توبه و ندامت هنگام دیدن عذاب کارساز نیست). «نَادِمِينَ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۸ تا ۱۵۹]

اشاره

فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۵۸) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۵۹)

پس آنان را عذاب فرا گرفت. همانا در این (ماجرا) قطعاً نشانه و درس عبرتی است، و (لی) اکثر آنان ایمان آورنده نیستند.

و البته پروردگار تو بی شک همان توانای مهربان است.

پیام ها

۱ توهین به مقدسات الهی به حدی مهم است که گروهی به خاطر کشتن یک حیوان، نابود می شوند. «فَعَقَرُوهَا ... فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ» ۲ هم الطاف او نشانه های عبرت هستند و هم قهر و عذابش. «لآيَةً» ۳ انسان می تواند حتی با دیدن بزرگ ترین نشانه های الهی، در برابر حق عناد ورزد و ایمان نیاورد. «لَمآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» ۴ فرستادن انبیا و معجزه و قهر بر کفار لجوج، از شئون ربوبیت اوست. «رَبَّكَ» ۵ ایمان و کفر مردم، در خداوند اثری ندارد. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ» ۶ قهر خداوند به خاطر عمل خودماست و گر نه او مهربان است. «لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

اشاره

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۶۰) إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطُ أَلَا تَتَّقُونَ (۱۶۱) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۶۲) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۶۳) وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۶۴)

قوم لوط (نیز) انبیا را تکذیب کردند.

زمانی که برادرشان لوط به آنان گفت: آیا (از شرک و انحراف دوری، و از خدا) پروا نمی کنید؟

همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

پس، از خداوند پروا کنید و مرا اطاعت نمایید.

و من در برابر رسالتم از شما مزدی درخواست نمی کنم. (زیرا) مزد من تنها بر پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

حضرت لوط با حضرت ابراهیم همزمان بودند، ولی در این سوره فاصله ی داستان ابراهیم و لوط حدود یکصد آیه است و این، به خاطر آن است که در نقل های قرآن عبرت ها مهم است، نه تنظیم و سیر تاریخی.

پیام ها

۱ موضوعات اصلی را سرفصل کلام خود قرار دهید. «كَذَّبَتْ» ...

(در آغاز تاریخ تمام انبیا در این سوره، کلمه ی «كَذَّبَتْ» مطرح شده و این به جهت آن است که هدف از نقل تاریخ آن بزرگواران در این سوره، بیان تکذیب مردم لجوج و کیفر الهی آنان است.) ۲ تکذیب یک پیامبر به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. «كَذَّبَتْ ... الْمُرْسَلِينَ» (با اینکه هر قومی پیامبر خود را تکذیب می کرد، ولی چون انبیا دارای هدف و برنامه واحدی هستند، تکذیب یکی از آنها به منزله تکذیب همه آنان است)

۳ رابطه ی رهبر آسمانی با مردم، رابطه ی برادری است. «أَخُوهُمْ» ۴ کسی که پروای درونی ندارد، از هر جهت آسیب پذیر است و هیچ حقی را نمی پذیرد. «أَلَا تَتَّقُونَ» ۵ رهبران آسمانی باید به سراغ مردم روند و خود و اهداف خود را به آنان عرضه کنند. «أَلَا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ» ...

۶ تقوا، بستر و زمینه ی حق پذیری و اطاعت از انبیا است. «فَمَا تَتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ۷ دینداری، بدون اطاعت از رهبری کامل نیست. «فَمَا تَتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» ۸ اگر به مال مردم چشم نپدوزیم، سخنان ما بیشتر اثر می کند. «مَا أَسْئَلُكُمْ» ۹ کسی می تواند از مردم بی نیاز باشد که توکلش بر خداوند زیاد باشد. «إِلَّا عَلَيَّ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۷]

اشاره

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ (۱۶۵) وَ تَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ (۱۶۶) قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ (۱۶۷)

آیا از میان مردم جهان، شما به سراغ مردها می روید؟

و همسرانتان را که پروردگارتان برای شما آفریده رها می کنید؟ بلکه شما مردمی تجاوزکارید.

مردم (به جای پند پذیری) گفتند: ای لوط! اگر (از حرف هایت) دست برننداری، قطعاً از تبعید شدگان خواهی بود.

نکته ها:

در این آیات، قوم لوط به عنوان تجاوزگر معرفی شده اند؛ «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ» لکن در آیات دیگر، تعبیرات دیگری نیز درباره ی آنها به کار رفته است، از جمله:

«قَوْمٌ سَوَاءٌ فَاَسِقِينَ» (۲) و «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۳) کسی که مرتکب لواط شود، مجازاتش قتل است. این عمل به قدری زشت است که حتی اگر کسی با حیوانی آمیزش جنسی انجام دهد، گوشت آن حیوان حرام می شود و باید آن را ذبح کرد و سپس لاشه ی آن را سوزاند.

همجنس گرایی، تنها در میان انسان ها دیده می شود. در عالم هستی، هیچ موجود دیگری همجنس گرا نیست.

پیام ها

۱ در نهی از منکر، باید منکرات رایج در هر گروه و زمان را شناخت و در بازداشتن مردم از آن اصرار نمود. «أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ»
۲ در نهی از منکر، راه های معروف را ارائه دهید. «أَتَأْتُونَ وَتَذَرُونَ ... أَزْوَاجِكُمْ» ۳ رها کردن همسر و نادیده گرفتن نیازهای او ممنوع است. «تَذَرُونَ ... أَزْوَاجِكُمْ» ۴ خداوند برای اشباع غرائز بشر، مسیر فطری و طبیعی قرار داده است. «خَلَقَ لَكُمْ» ۵ ادیان آسمانی، انسان را به ازدواج ترغیب می کنند. «خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ» ۶ ازدواج، جلوه ای از ربوبیت الهی و به نفع انسان است. «خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ» ۷ انحرافات جنسی، تجاوز و طغیان است و همجنس گرایی و لواط، تجاوز به حریم ارزشهاست.
«عَادُونَ» ۸ برای از بین بردن منکر، تکرار نهی از منکر و استقامت لازم است. «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُ» ۹ در نهی از منکر، خود را برای تهدیدهای دیگران آماده کنید. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ» ۱۰ تبعید، شیوه ی ستمگران قوم لوط بوده است. «مِنَ الْمُخْرَجِينَ»

ص: ۳۶۰

۱-۱. اعراف، ۸۱.

۲-۲. انبیاء، ۷۴.

۳-۳. نمل، ۵۵.

اشاره

قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ (۱۶۸) رَبِّ نَجِّنِي وَ أَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ (۱۶۹) فَنجِنَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۷۰) إِلَّا عَجُوزاً فِي الْغَابِرِينَ (۱۷۱) ثُمَّ دَمَرْنَا الْآخِرِينَ (۱۷۲) وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فِلسَاءً مَطَرُ الْمُنذِرِينَ (۱۷۳) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ (۱۷۴) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۷۵)

لوط گفت: من مخالف شدید کردار شما هستم.

پروردگارا! من و کسان مرا از (شرّ) آنچه انجام می دهند رهایی بخش.

پس (دعایش را مستجاب کردیم و) او و تمام خاندانش را نجات دادیم.

مگر پیر زنی (زن لوط) که در میان بازماندگان بود.

سپس، دیگران را ریشه کن کردیم.

و بر سر آنان بارانی (از سنگ) فرو فرستادیم. پس چه بد است باران هشدار داده شدگان.

البته در این (ماجرا) نشانه ای (از قدرت الهی) است، لکن بیشتر مردم ایمان آورنده نیستند.

همانا پروردگار تو همان توانای مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «الْقَالِينَ» به معنای اظهار نگرانی و مخالفت شدیدی است که از عمق جان باشد.

پیام ها

۱ با کار بد مخالفت کنید، نه با شخص خلافتکار. «لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ» ۲ انبیا، در برابر تهدیدها نمی ترسیدند و حرف خود را می زدند. «مِنَ الْقَالِينَ» لوط در برابر تهدید اخراج و تبعید، فرمود: من دشمن کار شما هستم.

۳ تنفر از کار بد، هم باید زبانی باشد و هم عملی. «قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ رَبِّ نَجِّنِي» آری نگرانی تنها کافی نیست، باید به فکر رهایی و نجات از مرکز فساد بود.

۴ محیط آلوده برای مردان خدا قابل تحمل نیست؛ اگر از اصلاح محیط مأیوس شدند، حد اقل خود را از آنجا نجات می دهند. «نَجِّنِي» ۵ بزرگان جامعه باید به فکر خاندان و یاران خود باشند. «نَجِّنِي وَ أَهْلِي» ۶ دعای انبیا مستجاب است. «رَبِّ نَجِّنِي فَتَجِيئَاهُ» ۷ زن، در انتخاب راه وابسته به شوهر نیست. «إِلَّا عَجُوزًا» (زن لوط راه انحرافی را برگزیده بود) ۸ در ادیان آسمانی، همه ی قوانین و ارزش ها بر اساس ضوابط است نه روابط.

□
«إِلَّا عَجُوزًا»

(زن پیامبر نیز اگر منحرف شد، هلاک می شود، زیرا ملاک و میزان، کفر و ایمان است نه رابطه ها و نسبت ها) ۹ حساب اطرافیان و وابستگان شخصیت ها را، از حساب خود آنان جدا کنید.

□
«إِلَّا عَجُوزًا»

(ممکن است انسان پیامبر و فرستاده خدا باشد، ولی بستگانش در راه حق نباشند. همسر لوط در خانه پیامبر بود، ولی دارای تفکر انحرافی بود.) ۱۰ کیفر گناه برای همه یکسان است، زن لوط در میان نابودشدگان است و امتیاز ویژه ای ندارد. «فِي الْغَابِرِينَ» ۱۱ کیفر کسانی که مسیر ازدواج را به لواط می کشانند، آن است که باران رحمت، باران عذاب شود و آنان را از پای در آورد. «فَلَمَّا مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ» ۱۲ خداوند قبل از عذاب، هشدار می دهد و اتمام حجت می کند. «الْمُنْذَرِينَ» ۱۳ همین که جامعه از افراد صالح خالی شد، زمینه ی قهر الهی فراهم شده است.

□
«فَتَجِيئَاهُ وَ أَهْلَهُ»

... ثُمَّ دَمَرْنَا» ۱۴ طبیعت، در اختیار قدرت الهی است. (همان قدرتی که از آسمان باران نازل می کند، می تواند سنگ نازل کند) «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا» ...

□
۱۵ تاریخ، مایه ی عبرت است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۱۶ در تربیت، تکرار لازم است. (در این سوره بعد از نقل ماجرای هر یک از پیامبران، جمله ی «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً» آمده است).

۱۷ اکثر مردم پند پذیر نیستند. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ» ۱۸ قدرت همراه با رحمت ارزش دارد. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۶ تا ۱۸۰]

اشاره

كذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ (۱۷۶) إِذْ قَالُوا لَهُمْ شُعَيْبٌ لَا تَنَّبُؤْنَ (۱۷۷) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۷۸) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ (۱۷۹) وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرْتُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۸۰)

اصحاب ایکه (نیز) پیامبران را تکذیب کردند.

زمانی که شعیب به آنان گفت: آیا از (شرک و انحراف) پروا ندارید؟

همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

پس، از خدا پروا کنید و من را اطاعت کنید.

و من بر این رسالتم هیچ پاداشی از شما درخواست نمی کنم. اجر من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

نکته ها:

«ایکه» به معنای بیشه و جنگل است. بعضی «اصحاب ایکه» را که چهار بار نامشان در قرآن آمده همان اصحاب مدین می دانند و بعضی دیگر آنان را قومی می دانند که در منطقه ای نزدیک مدین زندگی می کردند و هر دو قوم، مخاطب حضرت شعیب بوده اند.

در این سوره، این هفتمین پیامبری است که داستانش نقل شده و در تمام این داستان ها جمله ی «قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ» بود اما در مورد شعیب، کلمه ی «اخوهم» نیامده است. شاید دلیلش این باشد که شعیب نسبت به مردم غریب بود. (۱)

ص: ۳۶۳

۱ همه ی انبیاء، هم فکر، هم سخن و همسو بودند. (آیات «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» در همه ی داستان های این سوره تکرار شده و پیام های این آیات، همان پیام های آیات ۱۶۰ تا ۱۶۴ است.)

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۳]

اشاره

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْذِرِينَ (۱۸۱) وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ أَلْمُسِيئِينَ (۱۸۲) وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۱۸۳)

حقّ پیمانانه را ادا کنید و از کم فروشان نباشید.

و با ترازوی درست بسنجید.

و اجناس مردم را کم ندهید و در زمین به فساد و تبهکاری نکوشید.

نکته ها:

کلمه ی «کیل»، برای مایعات و کلمه ی «قسطاس»، برای وزن ها و کلمه ی «أَشْيَاءَهُمْ»، برای چیزهای عددی و غیره بکار رفته است.

در این آیات دو امر و دو نهی مشاهده می کنیم که مکمل یکدیگرند. «أَوْفُوا وَلَا تَكُونُوا» و «زِنُوا لَا تَبْخَسُوا» در روایات آمده است: کسانی که عیب جنس خود را به مشتری نگویند، فرشتگان، آنان را لعنت می کنند و کسانی که با مکر و حيله دیگران را فریب دهند، بدترین مردم هستند. (۱)

کم فروشی، یکی از منکرات بزرگ اقتصادی است که همه ی آفات لقمه ی حرام را به دنبال دارد. کم فروشی، تنها در داد و ستد نیست، بلکه ممکن است افرادی در تدریس و طبابت و نظارت و مهندسی و شئون دیگر زندگی نیز کم فروشی کنند و چنان که باید حقّ دیگران را ادا نکنند.

ص: ۳۶۴

۱ پیمانانه و ترازو، سابقه و تاریخی بس طولانی دارد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۲ کم فروشی، حرام و مراعات حقّ الناس واجب است. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ...

۳ انبیاء، بر سلامت نظام اقتصادی جامعه نظارت داشتند. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۴ ادیان آسمانی بر عدالت اجتماعی و اقتصادی تأکید دارند. «أَوْفُوا وَ زُنُوا» ۵ میزان سنجش در هر امری باید عادلانه و درست باشد. «بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ» ۶ مراعات حقوق همه ی انسان ها لازم است، نه تنها مؤمنین. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ» ۷ کم فروشی، در هر چیزی ممنوع است و مخصوص پیمانانه و ترازو نیست.

«لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»

۸ کم فروشی، نوعی فساد است و کسانی که به جامعه ضربه ی اقتصادی می زنند مفسد فی الارض هستند. زیرا نابسامانی های اقتصادی، سرچشمه ی از هم پاشیدگی نظام اجتماعی است. «لَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» ۹ شناخت انحرافات موجود در جامعه، گام اوّل در اصلاح جامعه است.

(تمام آیات)

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۴ تا ۱۸۶]

اشاره

وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الْجِبِلَّ الْأَمْوَلِينَ (۱۸۴) قَالُوا إِنَّمَّا أَنْتَ مِنَ الْمُسِيحِينَ (۱۸۵) وَ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَ إِن نُّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (۱۸۶)

و از خدایی که شما و اقوام پیشین را آفریده پروا کنید.

مردم (به جای قبول دعوت شعیب) گفتند: تو قطعاً از سحرشدگانی.

و تو جز بشری مثل ما نیستی، و ما تو را از دروغگویان می پنداریم.

نکته‌ها:

کلمه ی «جبل» به معنای امت و جماعت است، چنان که در جای دیگر می فرماید: «وَ لَقَدْ

أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا» (۱) شیطان گروه زیادی از شما را گمراه کرد. چون کلمه ی «جِبَلًا» به معنای کوه و «جبلی» به معنای فطری است، به اقوام و نسل هایی که قدیمی هستند یا خلق و خوی فطری دارند و مثل کوه استوارند، «جبلی» گفته می شود.

پیام ها

۱ کسی که انسان را آفرید، شایسته ی احترام است و باید از او پروا کرد. «وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ» ۲ تقوا و ایمان، مانع فساد اقتصادی است. آنکه شما را آفرید، رزق شما را هم می دهد. «وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ» (با توجه به آیات قبل درباره ی کم فروشی) ۳ به آداب و رسوم فاسد نیاکان، تکیه نکنیم که همه مخلوق خدا هستیم و باید مطیع او باشیم. «خَلَقَكُمْ وَ الْجِبَلَةَ الْأُولَى» ۴ تهمت، اهرم کسانی است که منطق ندارند. «قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ» ۵ خلافکار، خلاف خود را توجیه می کند. (به جای اقرار به اشتباه و لجاجت خود، انبیا را سحر شده می داند). «أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۸۷ تا ۱۹۱]

اشاره

فَأَشَقُّطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۸۷) قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۸۸) فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۸۹) إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۹۰) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۹۱)

پس اگر تو از راستگویانی، پاره هایی از آسمان را بر سر ما بیفکن!

(شعیب) گفت: پروردگار من به آنچه انجام می دهید آگاه تر است.

پس شعیب را تکذیب کردند و عذاب روز ابر (آتشبار) آنان را فرا گرفت.

البته آن عذاب روز بزرگ و هولناکی است.

ص: ۳۶۶

بی شک در این (ماجرا) نشانه ای (از قدرت الهی) است، ولی اکثر مردم ایمان آورنده نیستند.

و البتّه پروردگارت همان توانای مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «كِسْفًا» که چهار بار در قرآن آمده، جمع «کسفه» به معنای قطعه است و در اینجا مراد پاره ای از ابر است. و مراد از «عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ»، یا عذاب در روزی است که مردم از شدّت گرما زیر سایبان ها پناه برده بودند، یا روزی که ابری بر سرشان سایه افکنده بود.

در چگونگی عذاب قوم شعیب چند تعبیر آمده است: یک جا می فرماید: با زلزله نابود شدند. (۱) در جای دیگر می فرماید: با صیحه عذاب شدند. (۲) و در اینجا مسأله ی ابر مطرح است. هر سه مطلب، با هم قابل جمع است که از ابر سیاهی رعد و صیحه ای برخیزد و لرزه بر جان آنان بیفتد یا با ایجاد زلزله ای همزمان، نابود شوند؛ و شاید زلزله مربوط به اصحاب مدین و ابر سیاه مربوط به اصحاب ایکه باشد، چون حضرت شعیب بر هر دو قوم مبعوث بود و در سوره ی اعراف، رسالت بر قوم مدین مطرح شده است که آنان با زلزله نابود شدند، ولی در این سوره از رسالت بر اصحاب ایکه یاد شده است.

پیام ها

۱ خواسته و تقاضای سنگدلان نیز خشن است. «فَأَسِيْقُطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ» ۲ با مقاومت رهبران حقّ، مخالفان از شعارهای تند خود عقب نشینی می کنند.

قوم شعیب اوّل او را سحر شده و دروغگو خواندند، سپس گفتند: اگر از راستگویانی. «إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ» به «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» تبدیل می شود.

۳ در شیوه ی تبلیغ و ارشاد، لازم نیست بر طبق تمایلات و خواسته های مخالفان

ص: ۳۶۷

۱-۱. اعراف، ۸۹.

۲-۲. هود، ۹۶.

عمل شود. «قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ»... (آنان سقوط قطعاتی از آسمان را درخواست می کردند، اما پیامبر پاسخ می دهد: خداوند آگاه تر است) ۴ یاد خدا و توکل بر او، بهترین پشتوانه در برابر خرافات است. «قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ» ...

۵ سرنوشت ما به دست خود ماست. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ» ...

۶ خداوند، انبیا را حمایت و مخالفانشان را نابود می کند. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ» ۷ حب دنیا و رسیدن به مال، انسان را به سرکشی در برابر انبیا و ادار می کند.

«لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

فَكَذَّبُوهُ»

۸ هدف قرآن از نقل تاریخ، عبرت آموزی است، نه داستان سرایی. «لَا يَهَّ» ۹ اکثر مردم در خط حق قرار نمی گیرند. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» ۱۰ مرئی باید همراه با قدرت، عطفوت نیز داشته باشد. «لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۱۱ همان خداوندی که شعیب را حمایت و مخالفان او را هلاک کرد، پروردگار تو نیز هست. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» (بیان تاریخ امثال حضرت شعیب، هم مایه ی دلداری و تسلی پیامبر است و هم تهدیدی برای کفار و دشمنان) ۱۲ هلاکت مخالفان انبیا، نمودی از عزت و قدرت الهی است، همان گونه که مهلتی که به آنان داده می شود نمودی از رحمت اوست. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۲ تا ۱۹۶]

اشاره

وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۹۲) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (۱۹۳) عَلَيَّ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ (۱۹۴) بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ (۱۹۵) وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ (۱۹۶)

و البته این (قرآن) فرستاده پروردگار جهانیان است.

(که جبرئیل) فرشته ی امین الهی آن را فرو آورده است بر دل تو، تا از هشداردهندگان باشی.

(این قرآن) به زبان عربی روشن (نازل شده)

و همانا (خبر) آن در کتاب های (آسمانی) پیشین آمده است.

ص: ۳۶۸

«زُبُرِ»

از واژه ی «زُبُرِ» به معنای نوشتن و جمع «زبور» به معنای کتاب است.

قرآن را ساده ننگریم، زیرا:

الف: سرچشمه ی آن، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» است.

ب: واسطه ی آن، «الرُّوحُ الْأَمِينُ» است.

ج: ظرف آن، قلب پاک پیامبر (صلوات الله علیه) «قَلْبِكَ» است.

د: هدف آن، بیداری مردم «الْمُنْذِرِينَ» است.

ه: زبان آن، فصیح و بلیغ «عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» است.

و: بشارت آن، در کتاب های پیشینان، «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» است.

حضرت اسماعیل، هود، صالح و شعیب (علیهم السلام)، به زبان عربی سخن می گفته اند. (۱)

فرشته ی وحی دارای چند نام است: روح الامین، روح القدس، شدید القوی، رسول کریم و جبرئیل. دلیل این که به جبرئیل «روح» گفته شده، یا به خاطر آن است که دین و روح مردم به واسطه ی او زنده شده، یا خودش موجودی روحانی است.

پیام ها

۱ قرآن وحی الهی است، نه شنیده ها و بافته های پیامبر. «إِنَّهُ لَنْزِيلُ رَبِّ الْأَوَّلِينَ» ۲ قرآن از دنیای غیب به دنیای شهود نازل شده است. «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۳ کسی که وحی می فرستد، همانی است که تمام هستی را اداره و تربیت می کند.

(قوانین آسمانی با نظام آفرینش هماهنگ است) «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۴ نزول وحی، وسیله ی رشد و از شئون ربوبیت است. «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۵ سنت الهی به استخدام واسطه هاست. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ» ۶ وحی الهی بدون کم و کاست نازل شده است. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ» ۷ قلب، مرکز دریافت حقایق است. «عَلَى قَلْبِكَ»

ص: ۳۶۹

۸ تا از عمق جان چیزی را باور نداشته باشیم، نمی توانیم هشدار جدی بدهیم.

«عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ»

۹ سنّت خداوند، فرستادن پیامبران برای انذار و هشدار است. «مِنَ الْمُنذِرِينَ» ۱۰ درمان غافل، با انذار و هشدار است. «مِنَ الْمُنذِرِينَ» در قرآن، انذار بیشتر از بشارت آمده است.

۱۱ تبلیغ باید روشن و با زبان مردم باشد. «عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ» ۱۲ بشارت قرآن، در کتب آسمانی پیشین آمده است. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» چنان که بشارت آمدن پیامبر اسلام در تورات و انجیل بوده است. «يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ» (۱۳) در برنامه ریزی و مدیریت، زمینه را برای رشد و هدایت و فعالیت آیندگان فراهم سازید. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» ۱۴ مضمون و محتوای قرآن، در کتاب های آسمانی پیشین بوده، ولی الفاظ آن بر قلب مبارک رسول خدا (صلوات الله عليه) نازل شده است. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۷ تا ۱۹۹]

اشاره

أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۹۷) وَ لَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (۱۹۸) فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۹۹)

آیا این که علمای بنی اسرائیل از آن (قرآن) اطلاع دارند، برای آنان (مشرکان عرب) نشانه ای (بر صحت آن) نیست؟

(بر فرض) اگر ما قرآن را بر بعضی غیر عرب ها نازل می کردیم.

پس او آن را برایشان می خواند، عرب ها به آن ایمان نمی آوردند.

ص: ۳۷۰

(۱-۱). اعراف، ۱۷۵.

امام صادق (علیه السلام) فرمودند: ارزش و فضیلت غیر عرب این است که آنان به سوی قرآنی که به زبان عربی است گرایش پیدا کردند، ولی اگر قرآن به زبان غیر عربی بود، بعضی عرب ها ایمان نمی آوردند. (۱)

پیام ها

- ۱ عذر جاهل مقصر، پذیرفته نیست. «أَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ» شما که از علمای خود نمی پرسید، سزاوار توبیخ و سرزنش هستید.
- ۲ علمای بنی اسرائیل از حقایق قرآن آگاه بودند. «يَعْلَمُهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ۳ در تبلیغ و تربیت، به احساسات و زبان ملی مخاطب توجه کنید. «لَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ» ...
- ۴ تعصب و نژادپرستی، مانع حق پذیری است. «لَوْ نَزَّلْنَاهُ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ» ۵ تعصب و ملیت گرایی در قوم عرب زیاد است. «لَوْ نَزَّلْنَاهُ ... مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۰ تا ۲۰۶]

اشاره

كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۲۰۰) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۲۰۱) فَيَأْتِيهِمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۲۰۲)
 فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ (۲۰۳) أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ (۲۰۴) أَمْ فَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ (۲۰۵) ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ (۲۰۶)

ما این گونه قرآن را (با بیانی رسا و روشن) در دل‌های گناهکاران عبور دادیم،

(ولی آنان) ایمان نمی آوردند، مگر آنکه عذاب دردناک را مشاهده کنند.

که ناگهان و در حالی که آگاه نباشند به سراغشان آید.

پس گویند: آیا به ما مهلتی (برای توبه و جبران) داده خواهد شد؟

آیا نسبت به نزول عذاب ما عجله دارند (که می پرسند قهر خدا چه زمانی است)؟

ص: ۳۷۱

آیا دیدی که اگر سال ها هم آنان را (از نعمت های خود) برخوردار کنیم،

آن گاه عذاب موعود به آنها خواهد رسید.

نکته ها:

در روایات می خوانیم: رسول خدا (صلوات الله علیه) در خواب دیدند که بنی امیه از منبرش بالا می روند و مردم را منحرف می کنند، چون از خواب برخاستند غمگین بودند، در این وقت جبرئیل این آیات را آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ» (۱)

پیام ها

۱ خداوند حتی با کفار اتمام حجت می کند و قرآن را بر آنان عرضه می کند و بر دلشان عبور می دهد. «سَيَلْكُنَاهُ» ۲ اگر قابلیت نباشد، قرآن هم کارساز نیست. «سَيَلْكُنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ۳ جرم و گناه، زمینه ی هدایت را در انسان محو می کند. «الْمُجْرِمِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» ۴ همان گونه که اگر قرآن به زبان اعجمی نازل می گردید، عرب های مشرک مکه ایمان نمی آوردند، اکنون هم که به زبان عربی روشن نازل و مطالب آن بر دل آنان وارد می شود، باز هم ایمان نمی آورند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۵ ایمان در لحظه ی اضطرار سودی ندارد. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ» ۶ به مهلت دادن خداوند مغرور نشویم، زیرا مرگ و عذاب الهی به صورت ناگهانی می آید. «فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً» ۷ مجرم، در لحظه ی مرگ تقاضای مهلت دارد. «هَيْلٌ نَحْنُ مُنْظَرُونَ» ۸ روزی وجدان های خفته بیدار خواهد شد. «هَيْلٌ نَحْنُ مُنْظَرُونَ» ۹ کسانی که در دیدن عذاب الهی عجله دارند، روزی برای در امان بودن از

ص: ۳۷۲

عذاب، مهلت خواهند خواست. «مُنْظَرُونَ يَسْتَعْجِلُونَ» ۱۰ مهلت برای سیه دلان سودی ندارد. «مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ... جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۷ تا ۲۰۹]

اشاره

مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ (۲۰۷) وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ (۲۰۸) ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ (۲۰۹)

آنچه برخوردار بودند، در دفع عذاب به کارشان نیاید.

و ما (مردم) هیچ منطقه ای را هلاک نکردیم، مگر آن که بیم دهندگانی داشتند.

تا مایه ی پند و عبرت باشد، و ما ستمکار نبودیم (که بدون هشدار مجازات کنیم).

نکته ها:

خداوند، هر فرد و قوم گمراهی را زمانی هلاک می کند که از قبل به آنان هشدار داده باشد، و گر نه عقوبت بدون هشدار ظلم است و ظلم در شأن خداوند نیست. قرآن، این حقیقت را در آیات مختلف بیان کرده است:

«وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ» (۱) ما به آنان ظلم نکردیم.

«وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا» (۲) خداوند اراده ی ظلم نمی کند.

«مَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ» (۳) شأن خداوند ظلم کردن نیست.

«لَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا» (۴)، «لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا» (۵) کمترین ستمی به آنها نخواهد شد.

«لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا» (۶) خداوند به اندازه نخ درون هسته خرما و کمتر از آن ظلم نمی کند.

«لَا يُظْلَمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» (۷) خداوند به اندازه ی سنگینی ذره ای ستم نمی کند.

ص: ۳۷۳

۱-۱. نحل، ۱۱۸.

۲-۲. غافر، ۳۱.

۳-۳. عنکبوت، ۴۰.

١٢٤، نساء، ٤-٤.

٦٠، مريم، ٥-٥.

٤٩، نساء، ٦-٦.

٤٠، نساء، ٧-٧.

پیام ها:

۱ در هنگام قهر الهی، همه ی اسباب کامیابی بی فایده است. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ» ۲ رفاه مخالفان دین، شما را غمگین نکند که روزی آن را خواهیم گرفت. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَمْتَعُونَ» ۳ قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. تنبیه باید بعد از تذکر باشد. «وَمَا أَهْلَكْنَا ...»

إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ»

۴ در هر امتی اولیای خدا هستند که آنان را هشدار دهند. «مَنْ قَرَّبَهُ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ» ۵ وظیفه ی انبیا هشدار است و در قبول یا ردّ مردم مسئولیتی ندارند. «مُنْذِرُونَ» ۶ انسان فطرتاً حقایق را درک می کند، لکن چه بسا غفلت او را فرا می گیرد، و درمان غفلت، تذکر و هشدار است. «مُنْذِرُونَ» ۷ تنبیه قبل از تذکر، ظلم است. «ذِكْرِي وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ» ۸ شأن الهی از ظلم دور است. «وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۰ تا ۲۱۳]

اشاره

وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ (۲۱۰) وَمَا يَتَّبِعِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ (۲۱۱) إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ (۲۱۲) فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ (۲۱۳)

و قرآن را شیطان ها نازل نکرده اند.

نه سزاوار آنان است (که شیاطین آن را نازل کنند) و نه قدرت بر این کار دارند.

بی شک آنها از شنیدن (اخبار آسمانی) برکنارند.

پس (ای پیامبر!) با خدا معبود دیگری را نخوان که از عذاب شدگان خواهی شد.

نکته ها:

وحی دو نوع است:

الف: وحی الهی که به وسیله ی روح الامین بر قلب پیامبر (صلوات الله علیه) نازل می شود، که این نوع

وحی نه سزاوار جنّ و شیاطین است و نه آنها توان دریافت و ارسال آن را دارند. «وَمَا يَتَّبِعِي لَهُمْ وَ مَا يَسْتَطِيعُونَ» ب: نوع دیگر وحی، وسوسه ها و الهام های شیطانی است که شیطان ها بر اولیای خود القا می کنند. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ» (۱) قرآن از استحکام و مقامی والا و از قداست و حفاظتی خاص برخوردار است، زیرا آورنده آن روح الامین است، از هر گونه دستبرد محفوظ است، «لَمَعْرُؤُونَ» گیرنده آن معصوم است، «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲) و تضمین شده است. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۳) مشرکین به پیامبر (صلوات الله علیه) پیشنهاد کردند: اگر تو بت های ما را بخوانی و آنها را محترم بدانی، ما نیز تو را رئیس خود قرار می دهیم. آیه نازل شد که کفار را مأیوس کن.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ

پیام ها:

۱ تهمت ها را قاطعانه پاسخ دهید. «وَمَا تَنْزَلَتْ» مشرکین القای آیات را کار شیاطین می پنداشتند.

۲ قداست وحی، از خباثت شیاطین دور است. «وَمَا يَتَّبِعِي لَهُمْ» ۳ قدرت جن و شیاطین محدود است. «وَمَا يَسْتَطِيعُونَ» ۴ ورود بیگانگان به مراکز قدسی ممنوع است. «إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْرُؤُونَ» ۵ اگر قابلیت و پاکی و ظرفیت باشد، فرشته را به نزول و امی دارد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَىٰ قَلْبِكَ» ولی اگر آمادگی نباشد حتی پرواز به آسمان، با برگشت و محرومیت همراه خواهد بود. «لَمَعْرُؤُونَ» ، «فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ» (۴) ۶ هدف نهایی نزول قرآن، توحید است. «وَمَا تَنْزَلَتْ ... فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ» ۷ خداوند پیامبر را از شرک نهی می کند، تا ما پیامبر لحظه ای به سراغ غیر خدا نرفت. (به در می گویند تا دیوار بشنود). «فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ»

ص: ۳۷۵

۱-۱. انعام، ۱۲۱.

۲-۲. نجم، ۳.

۳-۳. حجر، ۹.

۴-۴. حجر، ۱۸.

۸ عصمت انبیا، با آزادی و اختیار آنان منافاتی ندارد. (پیامبر معصوم است ولی می تواند به سراغ غیر خدا رود، لذا مورد نهی قرار می گیرد) «فَلَا تَدْعُ» ۹ رهبران توحید باید خود اولین موحدان باشند. «فَلَا تَدْعُ» ۱۰ غیر خدا، هر چیز و هر کس باشد، قابل پرستش نیست. «إِلَهًا آخَرَ» ۱۱ شرک، سبب هلاکت امت های پیشین گردیده است. «فَلَا تَدْعُ... فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ» (یعنی از عذاب شدگان قبلی می شوی) ۱۲ به سراغ غیر خدا رفتن، بیچارگی و عذاب به دنبال دارد. «فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ» ۱۳ آیات الهی، به شخصیت های بزرگ نیز هشدار می دهد. «فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۴ تا ۲۱۷]

اشاره

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (۲۱۴) وَ اخْفِضْ جَنَاحَيْكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۱۵) فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنَّي بِرِيءٍ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۱۶) وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۲۱۷)

و خویشان نزدیکت را هشدار ده.

و برای مؤمنانی که از تو پیروی کرده اند، بال خود را بگستر (و متواضع باش).

پس اگر سرپیچی کردند بگو: قطعاً من از آنچه انجام می دهید بیزارم.

و بر (خدای) عزیز و مهربان توکل کن.

نکته ها:

پس از نزول آیه ۲۱۴، پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) بستگانش را به مهمانی فراخواند و بعد از پذیرایی، سخن خود را آغاز و آنان را از شرک و بت پرستی نهی فرمود. (۱)

کلمه ی «عشیره»، شاید به خاطر معاشرت بستگان با یکدیگر است که در مورد خویشان

ص: ۳۷۶

در نیکی به دیگران (مانند دید و بازدید، انفاق، وام، ارشاد و امر به معروف) نزدیکان انسان مقدمند. «أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» گشودن بال، در قرآن درباره ی دو مورد آمده است: یکی پیامبر برای مؤمنین؛ «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ» و دیگری فرزند برای والدین، امّا در مورد فرزند کلمه ی «ذل» نیز آمده است. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» (۱) در آیه ی «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» زنان نیز جزو مخاطبان بوده اند. «عَشِيرَتَكَ» شامل زن و مرد است و تفسیر المیزان از طبرانی نقل کرده که پیامبر (صلوات الله علیه) زنان را نیز دعوت کرده بود.

پیام ها:

۱ پیوند خویشاوندی سبب مسئولیت بیشتری می شود. «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» ۲ در مکتب وحی، همه ی مردم در برابر قانون خدا یکسانند و نزدیکان پیامبر نیز مورد هشدار قرار می گیرند. «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» ۳ در تبلیغ و نهی از منکر، اول از خود شروع کنید؛ «فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ سِيسَ نَزْدِيكَانَ». «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» ۴ ارشاد و تبلیغ باید با صراحت باشد. «وَ أَنْذِرْ» ۵ روابط فامیلی نباید مانع نهی از منکر باشد. «وَ أَنْذِرْ» ۶ هشدار به نزدیکان، زمینه ی پذیرش حق را در دیگران تقویت می کند. (مردم می گویند: این حرف ها را به بستگان خود نیز می زند). «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» ۷ در میان بستگان نیز اولویت مطرح است. «الْأَقْرَبِينَ» ۸ در بین بستگان به خاطر شناخت عمیق و اعتماد، زمینه ی پذیرش حق بیشتر است. «الْأَقْرَبِينَ» ۹ هشدار باید با سوز و محبت همراه باشد. «أَنْذِرْ ... وَ اخْفِضْ»

ص: ۳۷۷

۱۰ تواضع در برابر یاران، پیروان و زیردستان، از صفات لازم برای رهبر و مبلغ است. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَيْكَ لِمَنْ اتَّبَعَكَ» ۱۱ با مؤمنین تواضع، از مشرکین براثت. «وَ اخْفِضْ فَقُلْ اِنِّي بَرِيءٌ» ۱۲ در اهمیت تواضع همین بس که خداوند پیامبر را به آن فرمان می دهد. «وَ اخْفِضْ» ۱۳ لازمه ی ایمان به خداوند، پیروی از پیامبر است. «لِمَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» و فرمود: «لِلْمُؤْمِنِينَ» ۱۴ مؤمنان، به قدری مقام دارند که رسول الله (صلوات الله علیه) مأمور به فروتنی در برابر آنان می شود. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۱۵ ملاک برخوردها، ایمان و کفر است، نه فامیل بودن. (بستگان را انذار ده ولی نسبت به مؤمنین تواضع کن). «أَنْذِرْ وَ اخْفِضْ» ۱۶ تواضع، تنها با زبان نیست، فروتنی در عمل نیز لازم است. «جَنَاحَكَ» ۱۷ میزان تولی و تبری، اطاعت از رسول خداست. «اتَّبَعَكَ عَصَوُكَ» ۱۸ تنفر قلبی از کفر کافی نیست، اعلام قولی لازم است. «فَقُلْ» ۱۹ کسی که بر خداوند توکل دارد می تواند از عملکرد کفار و بی اعتنایی بستگان اعلام براثت و تنفر کند. «بَرِيءٌ وَ تَوَكَّلْ» ۲۰ به کسی تکیه کنیم که قدرتمند و دوستدار ما باشد. «وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۸ تا ۲۲۳]

اشاره

الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ (۲۱۸) وَ تَقَلُّبِكَ فِي السَّاجِدِينَ (۲۱۹) إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۲۲۰) هَلْ أُتْبِئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ (۲۲۱) تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۲۲۲) يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ (۲۲۳)

خدایی که چون (به نماز) برمی خیزی تو را می بیند.

و حرکت تو را در میان سجده کنندگان (نیز می بیند).

زیرا که اوست شنوا و دانا.

آیا شما را خبر دهم که شیاطین بر چه کسی فرود می آیند؟

ص: ۳۷۸

بر هر دروغساز گنه پیشه ای فرود می آیند.

(زیرا این افراد) به سخنان شیاطین گوش فرا می دهند و بیشترشان دروغگویند.

نکته ها:

کلمه ی «أَفَاكٍ» به معنای کذاب و دروغساز است.

در مورد قیام پیامبر (صلوات الله علیه) در آیه ی ۲۱۸، یا مراد قیام برای نماز است، یا قیام برای انذار و تبلیغ. چنان که امام باقر (علیه السلام) فرمود: مراد قیام در مسئله ی نبوت است.

احتمال دارد مراد از آیه ی ۲۲۳ این باشد: شیاطینی که بر افراد فاسد نازل می شوند، برای شنیدن اخبار آسمان گوش خود را القا می کنند، گرچه با شهاب رد می شوند.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: مراد از جمله ی «تَقَلُّبِكَ فِي السَّاجِدِينَ» آن است که خداوند از جا به جایی تو در اصلااب نیاکان خداپرست تو آگاه بوده است. (۱)

از آنجا که مشرکین، نزول وحی را نزول شیاطین بر حضرت می پنداشتند، خداوند با قاطعیت می فرماید: شیاطین بر دروغسازان گنهکار نازل می شوند نه بر پیامبر معصوم. بنا بر این دو نوع نزول داریم: یکی نزول وحی از طریق فرشته ای امین «إِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ» دیگری نزول شیاطین بر افراد آلوده. «تَنْزَلُ عَلَيَّ كُلُّ أِفَّاكٍ أَثِيمٍ»

پیام ها:

۱ خداوند با یادآوری نظارت خویش، از پیامبرش دلجویی می کند. «يُرَاكُ» ...

۲ انسان در حال نماز مورد توجه خاص خداوند است. «يُرَاكُ حِينَ تَقُومُ» ۳ سجده مهم ترین رکن نماز است. «فِي السَّاجِدِينَ»
۴ بر خدایی توکل کنیم که علاوه بر داشتن عزت و رحمت، شنوا و آگاه است و حرکت ها و عبادت های ما را می بیند. «تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ»

ص: ۳۷۹

۵ در شیوه ی تبلیغ، با سؤال کردن زمینه ی توجه و شنیدن را در مخاطبین زنده کنیم. «هَيْلُ أُنْبِيَّكُمْ» ۶ روحیه ها، ظرفیت ها و لیاقت های گوناگون، نزول های گوناگونی را به همراه دارد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَيَّ قَلْبِكَ نَزَّلَ عَلَيَّ كُلَّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» ۷ دریافت کننده ی وحی تنها یک دل است، دل پاک پیامبر «قَلْبِكَ»، ولی دریافت کننده ی وسوسه های شیطانی، هر دل آلوده ای است. «كُلُّ أَفَّاكٍ» ۸ بدتر از گناه، تکرار و عجین شدن آن با خلق و خوی آدمی است. «أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» ۹ نشانه ی گناهکار آلوده آن است که گوش خود را در اختیار هر سخنی می گذارد. «يُلْقُونَ السَّمْعَ» ۱۰ دروغ، سرچشمه ی بسیاری از گناهان و خطرناک تر از آنهاست و لذا قلب دروغ ساز، فرودگاه شیطان می شود. «نَزَّلَ عَلَيَّ كُلَّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۴ تا ۲۲۷]

اشاره

وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (۲۲۴) أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ (۲۲۵) وَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ (۲۲۶) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (۲۲۷)

(پیامبر اسلام شاعر نیست، زیرا) شاعران را گمراهان پیروی می کنند.

آیا ندیدی که آنان در هر وادی سرگشته می روند؟

و مطالبی می گویند که به آن عمل نمی کنند؟

مگر آنان (شاعرانی) که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده و خدا را بسیار یاد می کنند، و پس از آن که مورد ستم قرار گرفتند (به دفاع از خود) یاری می طلبند (و با شعر از مظلومیت خود دفاع می کنند) و کسانی که ظالمنند، به زودی خواهند دانست که به کدام بازگشتگاه باز خواهند گشت.

ص: ۳۸۰

کلمه ی «غاوون» از «غی»، ضد رشد است، چنان که در جای دیگر می فرماید: «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (۱) از آنجا که کفار قرآن را ساخته ی وهم و خیال، و پیامبر را شاعر می دانستند، این آیات آنان را محکوم می کند که طرفداران شعرا، گمراهانند ولی طرفداران پیامبر اسلام گمراه نیستند.

شعرا بی هدف و سرگشته اند و به گفته ی خود عمل نمی کنند، ولی پیامبر این گونه نیست، هماهنگی میان گفتار و رفتار پیامبر اسلام، نشانه ی آن است که او شاعر نیست.

از امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) نقل شده که به مناسبت آیه ی «وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ» فرمودند: کسانی که فقه را برای غیر دین آموخته باشند، یا عمیق نیاموخته باشند، هم گمراهند و هم دیگران را گمراه می کنند و قصه سرایان نیز مشمول این سرزنش هستند. (۲)

از اینکه نام شعرای بی هدف در کنار دروغ سازانی که شیاطین بر آنان نازل می شوند، آمده است، شاید بتوان ارتباطی میان شیطان دروغ ساز و شاعر بی هدف هرزه گو کشف نمود.

به گفته ی روایات: ذکر کثیر، تسیحات حضرت زهرا (علیها السلام)، یعنی سی و چهار مرتبه «الله اکبر»، سی و سه مرتبه «الحمد لله» و سی و سه مرتبه «سبحان الله» است.

در حدیث آمده است: ذکر خدا تنها با زبان نیست، بلکه یاد خداست به هنگام ترک گناه و انجام عبادت. «ذَكُرُوا اللَّهَ» (۳) در حدیث می خوانیم: سر مبارک امام حسین (علیه السلام) بالای نیزه این آیه را تلاوت فرمود: «وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ... و امام صادق (علیه السلام) فرمود: مصداق روشن ظلم، ظلم در حق آل محمد (علیهم السلام) است. (۴)

ص: ۳۸۱

۱-۱. بقره، ۲۵۶.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

مطالبی درباره ی شعر و شاعران به مناسبت آیات آخر این سوره بیان می کنیم:

از تفسیر بیضاوی نقل شده: چون اشعار جاهلیت بیشتر پیرامون خیالات، توصیف زنان زیبا، معاشقه و افتخارات بیهوده یا بدگویی و تعرّض به ناموس دیگران بوده این آیات نازل شده است. «وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ» تفاوت میان حکیم و شاعر آن است که حکیم ابتدا معانی را در نظر می گیرد و بعد الفاظ را به کار می برد، ولی شاعر ابتدا قالب و الفاظ را در نظر می گیرد، سپس معانی را بیان می کند. (۱)

در روایات، شعر خوبی که از حقّ طرفداری کند، از جهاد با سر نیزه برتر شمرده شده و مورد ستایش قرار گرفته است. (۲)

رسول اکرم (صلوات الله علیه) فرمود: بعضی از بیان ها همچون سحر و بعضی از شعرها حکمت است. (۳)

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) به شاعر متعهدی به نام «حَسَّان» فرمود: روح القدس با توست. (۴)

پیامبر (صلوات الله علیه) در یکی از سفرها، «حَسَّان» را فراخواند که شعر بخواند. او می خواند و حضرت گوش می دادند. حضرت دستور دادند در مسجد جایگاه خاصی برای «حَسَّان» باشد. (۵)

امام صادق (علیه السلام) به یاران خود می فرمود: کودکان خود را با شعر «عَبْدِي» آشنا کنید که او شاعری خوب و مکتبی است. (۶)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: هر کس برای حَقَّانیت ما یک بیت شعر بسراید، خداوند در بهشت خانه ای به او عطا می کند. (۷)

امام صادق (علیه السلام) فرمود: خواندن شعر برای روزه دار و کسی که در حال احرام یا در منطقه حَرَم است، مکروه می باشد و نیز خواندن شعر در روز یا شب جمعه کراهت دارد. (۸)

در روایات می خوانیم: راست ترین شعر در زمان جاهلیت این بوده است: الا- کُلّ شیء ما خلا الله باطل و کُلّ نعیم لا محاله زائل (۹)

ص: ۳۸۲

۱-۱. لغت نامه دهخدا.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. تفسیر المنیر.

۴-۴. تفسیر کنز الدقائق.

٥-٥. تفسير روح المعاني.

٦-٦. تفسير كنز الدقائق.

٧-٧. بحار، ج ٧٩، ص ٢٩١.

٨-٨. وسائل، ج ٧، ص ١٢١.

٩-٩. تفسير مواهب العليّه.

یعنی بدانید که هر چیز، جز خداوند باطل است و هر نعمتی دیر یا زود از بین خواهد رفت.

در روایت آمده است: همین که آیه ی «وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ»... نازل شد گروهی از شاعران مسلمان نگران خود شده، نزد پیامبر اکرم آمدند. حضرت فرمود: «ان المؤمن مجاهد بسيفه و لسانه» یعنی مؤمن با شمشیر و زبان خود جهاد می کند. (۱)

پیام ها:

۱ جذب مردم مهم نیست، مهم این است که چه افرادی و به چه هدفی جذب شوند. «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ» ۲ اسلام با هنر مخالف نیست، با شعر بی هدف مخالف است. «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» ۳ اگر شعر همراه با ایمان و تقوا نباشد، خیالات و احساسات شخصی شاعر و تمایلات مردم، هر روز شاعر را به یک وادی می کشاند. «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» ۴ آنچه مورد انتقاد است، گمراه کردن مردم و سرگرم نمودن آنان به امور مختلف است. «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» خواه در زمینه ی شعر باشد یا قصه، یا فیلم یا عکس یا تئاتر یا طنز و یا سخنرانی، لکن شعر به خاطر زیبایی و ویژگی های خاصش نافذتر است.

۵ آفت های شعر چند چیز است: پیروی ناهلان، «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ»، بی هدفی «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» و بی عملی. «يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ» ۶ اگر شعر و هنر در کنار ایمان قرار نگیرد، بستری مناسب و مسیری هموار برای حرکت منحرفان خواهد شد. «وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» ۷ یکی از شیوه های امر به معروف و نهی از منکر، معرفی الگوهای حق و باطل است. «وَالشُّعْرَاءُ ... إِلَّا الَّذِينَ» ۸ قرآن از شاعری که اهل حرف است نه عمل، انتقاد کرده است. «يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ»

ص: ۳۸۳

۹ انصاف را مراعات کنید. حق خوبان هر صنف و گروه را نادیده نگیرید. شعر و هنر در دست صالحان ارزش است. «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» ۱۰ ایمان، عمل صالح و یاد خدا، هنرمند و شاعر را از انحراف نجات می دهد.

«إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا»

...

۱۱ قرآن شعری را تأیید می کند که از شاعر مؤمن و عامل و ذاکر خدا باشد و در مسیر تحریک مردم برای دفاع از حق به کار گرفته شود. «آمَنُوا وَعَمِلُوا ... وَانْتَصَرُوا» ...

۱۲ ایمان بر عمل مقدم است و اعمال نیز باید صالح باشد تا کارساز شود. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۱۳ یاد خدا، به زمان و مکان و مقدار، محدود نیست. (در هر زمان، در هر مکان، هر چه بیشتر) «ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» ۱۴ هر کجا خطر لغزش زیاد است باید یاد خدا نیز زیاد باشد. «ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» ۱۵ با هنر و شعر، به مقابله ی ستمگران برویم. «وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا» ۱۶ خداوند در کمین ستمگران است. «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۳۸۴

سیمای سوره ی نمل

این سوره نود و سه آیه دارد و نام معروف آن به مناسبت آیه ی ۱۸ که درباره ی داستان مورچگان و حضرت سلیمان است، «نمل» می باشد، ولی نام «سلیمان» و «طاسین» نیز بر آن نهاده شده است.

تمام این سوره در مکه در جریان ها و مناسبت های مختلف نازل شده و «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» دو بار در آن آمده است؛ یکی در آغاز سوره و دیگری در آیه ی ۳۰ در آغاز نامه ی حضرت سلیمان به ملکه ی سبأ.

مبارزات چهار پیامبر بزرگ الهی، (موسی، سلیمان، صالح و لوط) (علیهم السلام) با اقوام منحرف زمان خود در این سوره آمده است که مفصل ترین آن، برخورد حضرت سلیمان با ملکه ی سبأ و چگونگی ایمان آوردن او به خدا می باشد.

سخن گفتن پرندگان همچون هدهد و حشراتی چون مورچه، حضور افرادی از جنّ در لشکر و دربار سلیمان و بالاخره آوردن تخت بلقیس از یمن به شام در یک چشم بهم زدن، بخشی دیگر از آیات این سوره را به خود اختصاص داده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ (۱) هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۳)

طاسین. آن است آیات قرآن و کتاب روشنگر.

که (وسیله‌ی) هدایت و بشارت برای اهل ایمان است.

کسانی که نماز برپا می‌دارند و زکات می‌پردازند و تنها ایشانند که به آخرت یقین دارند.

نکته‌ها:

زکات دو معنا دارد: یکی معنای خاص که زکات معروف است و دیگری معنای عام که کمک به نیازمندان به هر نحو است. در این آیه مراد معنای دوم زکات است، زیرا این سوره در مکه نازل شده و دستور زکات رسمی در مدینه صادر شده است. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» کلمه‌ی «مُبِينٍ» از «بانه»، هم به معنای «روشن» به کار می‌رود که به اصطلاح فعل لازم است و هم به معنای «روشنگر» که فعل متعدی است.

پیام‌ها:

۱ یکی از سنت‌های الهی این است که وحی را با برتری و مقامی که دارد در دسترس انسان قرار دهد. «تِلْكَ» دایره‌ی ارشاد از طریق گفتن و شنیدن، گسترده‌تر از نوشتن و خواندن است.

(کلمه ی قرآن قبل از کتاب آمده است) «الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ» ۳ حرکت انبیا فرهنگی و با قرائت و کتابت همراه است. «آیَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ» ۴ قرآن، کتابی بس بزرگ است. («كِتَابٍ»، بدون «الف و لام» و همراه با تنوین نشانه ی عظمت است) ۵ قرآن برای مردم قابل درک است. «كِتَابٍ مُّبِينٍ» ۶ ارشاد و تبلیغ، باید با محتوای روشن و شیوه ای صریح و قاطع همراه باشد.

تِلْكَ

مُبِينٍ

۷ هدایت، درجات و مراحل دارد: هدایت ابتدایی: «هُدًى لِلنَّاسِ» هدایت تکمیلی: «هُدًى ... لِلْمُؤْمِنِينَ» ۸ از امتیازات قرآن، مکتوب بودن: «كِتَابٍ» روشن و روشنگر بودن: «مُبِينٍ» هدایت کردن: «هُدًى» و بشارت دادن است. «بُشْرَى» ۹ رسالت اصلی قرآن، هدایت و بشارت است و توجه قرآن به علوم و مسائل دیگر جنبی است. «هُدًى وَ بُشْرَى» ۱۰ ایمان، کلید هدایت و نجات است. «هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ» ۱۱ در هدایت شدن، قابلیت شرط اصلی است. «لِلْمُؤْمِنِينَ» ۱۲ برای ترویج خوبی ها، از خوبان تجلیل کنیم. «الَّذِينَ» ...

۱۳ در تجلیل، محور کردار مردم است، نه نام و عنوان آنها. «يُقِيمُونَ ... يُؤْتُونَ» ...

۱۴ عمل، نشانه ی ایمان است. «لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ» ...

۱۵ حتی مؤمنان اهل نماز و زکات برای تداوم کار خود به هدایت الهی نیاز دارند. «هُدًى ... لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ» ... در قیامت نیز انسان به مرحله ای از هدایت محتاج است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۱) ۱۶ نمازی ارزش دارد که با شرایط صحت و کمال انجام گیرد. «يُقِيمُونَ» (معنای

ص: ۳۸۹

اقامه ی نماز، انجام دادن آن با شرایط است) ۱۷ رابطه با خداوند بر رابطه با مردم مقدم است. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (نماز، قبل از زکات آمده است) ۱۸ چون نماز و رابطه با خدا، زمینه ساز سایر کارهای خیر است، نام آن در ابتدا آمده است. «الصَّلَاةَ» ۱۹ تداوم عمل، به عمل ارزش می دهد. «يُقِيمُونَ يُؤْتُونَ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار و تداوم است) ۲۰ یکی از امتیازات اسلام این است که مسایل الهی و مردمی، معنوی و مادی، این جهانی و آن جهانی را در کنار هم قرار داده است. «الصَّلَاةَ - الزَّكَاةَ» ۲۱ در تبلیغ، اول کارهایی را مطرح کنید که برای مردم خرج ندارد. (اول نماز، بعد زکات) «الصَّلَاةَ الزَّكَاةَ» ۲۲ مؤمن در برابر مسایل اجتماعی و نیاز محرومان و گرسنگان، احساس مسئولیت می کند. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۲۳ هر کجا حساسیت لازم است، کلام را تکرار کنید. (نماز و زکات با یک کلمه «الَّذِينَ» آمده، ولی یقین به معاد با دو بار کلمه ی «هُم» بکار رفته است.) ۲۴ نماز و زکاتی ارزش دارد که با ایمان به معاد همراه باشد. «وَهُم بِالْآخِرَةِ» ۲۵ اهل یقین، تنها گروه خاصی هستند. «هُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» تکرار کلمه ی «هُم» نشانه ی این است که این گروه، گروه خاصی هستند.

۲۶ مؤمنین برنده هستند؛ با نماز خودسازی می کنند و با زکات مشکلات جامعه را حل و با یقین به معاد، آینده ی خود را تأمین می کنند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ...»

الزَّكَاةَ

... يُوقِنُونَ» ۲۷ علم، به فراموشی تبدیل می شود ولی یقین، با توجه دائمی همراه است.

«يُوقِنُونَ»

۲۸ گمان و دانستن کافی نیست، باور قلبی و یقین لازم است. «يُوقِنُونَ»

ص: ۳۹۰

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ (۴) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْآخْسِرُونَ (۵)

همانا کسانی که به آخرت ایمان ندارند، کارهای (زشت)شان را زیبا جلوه می دهیم تا (هم چنان) سرگشته باشند.

آنان کسانی هستند که برای ایشان عذاب بد (و دردناک) خواهد بود و آنان در قیامت زیانکارترین افرادند.

نکته ها:

اشاره

در این آیه و آیه ی ۱۰۸ سوره ی انعام، خوب پنداشتن کارهای زشت، به خداوند نسبت داده شده است. در حالی که قرآن کریم در چند مورد دیگر، این کار را کار شیطان دانسته است.

این به خاطر آن است که خداوند نظام هستی را بر اساس علل و اسباب قرار داده است و کارهایی را که انجام می شود به هر یک از علل می توان نسبت داد، مثلاً می توان گفت: کلید، در را باز کرد و می توان گفت: دستم در را باز کرد و نیز می توان گفت: خودم در را باز کردم، زیرا کلید در دست و دست در اختیار من است. در این جا نیز شیطان کار زشت را زیبا جلوه می دهد ولی با تکرار کار زشت، انسان به آن خو می گیرد و این خو گرفتن، سنت الهی است.

سیمای زیانکاران

زیانکاران چند نوع هستند: الف: خاسر، ب: لفی خسر، ج: خسران مبین د: اخسرون.

الف: کسی که عمرش تباه شده است. «قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۱) ب: کسی که اهل ایمان و عمل صالح نباشد. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) ج: کسی که با تزلزل بندگی خدا می کند. «فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَيَّ وَجْهَهُ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» (۳) د: کسانی که منحرفند، و گمان می کنند راه درست می روند. «الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ

ص: ۳۹۱

٢-٢. عصر، ٢.

٣-٣. حج، ١١.

الَّذِينَ وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِبُونَ صُنْعًا» (۱) در روایات می خوانیم: آخسرون، کسانی هستند که زکات نمی پردازند، بر گناه اصرار می ورزند، قدرت حق گفتن دارند، ولی نمی گویند، ظالم ترین افرادند.

با ضایع کردن دین، دنیای خود را اصلاح می کنند.

پیام ها:

۱ ایمان نداشتن به معاد، زمینه ی جلوه گری زشتی هاست. (انسان بی ایمان، برهنگی را تمدن، تجمل را شخصیت، کلاه برداری را زرنگی، دروغ و ریا را نشانه ی سیاست و استعمار را نشانه قدرت می داند) «إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... زَيْنًا» ۲ کج فهمی و سردرگمی افراد بی ایمان، بزرگ ترین کیفر و سیلی خداوند است.

«لَا يُؤْمِنُونَ»

... فَهُمْ يَعْمَهُونَ» ۳ اگر قیامت را باور کنیم، از کارهای بسیاری که به نظر ما زیباست توبه خواهیم کرد. «لَا يُؤْمِنُونَ زَيْنًا» ۴ کسی که قیامت را آینده ی روشن خود نمی داند، دنیای متغیر، هر لحظه او را دگرگون و سردرگم می کند. «لَا يُؤْمِنُونَ يَعْمَهُونَ» ۵ کفر به قیامت، عامل بزرگ ترین خسارت هاست. «الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... هُمُ الْأَخْسَرُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶]

اشاره

وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (۶)

به یقین که تو قرآن را از سوی حکیمی دانا دریافت می کنی.

پیام ها:

۱ دریافت کننده ی وحی، رسول خدا (صلوات الله علیه) است. «وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ» ۲ قرآن، تبلور علم و حکمت الهی است. «الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

ص: ۳۹۲

۳ علم پیامبر لدنی است. «مِنْ لَدُنْ» ۴ در نزول و دریافت قرآن، هیچ واسطه ی غیر امینی وجود ندارد. «لَتَلَقِيَ الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ» ۵ احکام دین، از سرچشمه ی علم الهی است و در هر دستوری، حکمتی نهفته است. «حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۷ تا ۹]

اشاره

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لَأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بَخْبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (۷) فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۸) يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹)

(یاد کن) زمانی که موسی به خانواده خود گفت: همانا من آتشی احساس کردم (شما در همین مکان توقف کنید)، به زودی برای شما خبری از آن خواهم آورد، یا شعله ی آتشی برای شما می آورم، باشد که خود را گرم کنید.

پس همین که (موسی) نزد آن آمد، ندا داده شد که هر که در آتش و هر که اطراف آن است برکت داده شد و منزّه است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

ای موسی! همانا این منم خدای عزیز حکیم.

نکته ها:

اشاره

در قرآن ۱۳۶ مرتبه نام حضرت موسی و در ۳۴ سوره داستان او ذکر شده و حدود ۹۰۰ آیه درباره ی ماجرای بنی اسرائیل است.

حضرت موسی با همسر باردارش از مدین به سوی مصر در حرکت بود. شب و سرما و طوفان بیابان از یک سو و وضع حمل همسرش از سوی دیگر موسی را به تکاپو واداشت؛

ص: ۳۹۳

آیات مورد بحث به این ماجرا نظر دارد.

در میان تمام احتمالات، به نظر می‌رسد که مراد از «مَنْ فِي النَّارِ» حضرت موسی است که در منطقه آتش بود و مراد از «مَنْ حَوْلَهَا» خانواده او یا پیامبرانی که در ارض مقدسه بوده‌اند.

آتش در قرآن

ابلیس به آن افتخار کرد. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ» (۱) کافر به آن کیفر می‌شود. «تَصَلَّى نَاراً حَامِيَةً» (۲) ابراهیم در آن سالم ماند. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا» (۳) موسی به سراغ آن رفت، ولی پیامبر شد. «آنَسْتُ نَاراً... نُودِي» (۴) ذو القرنین به وسیله آن فلزات را ذوب و سدسازی کرد. «قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا» (۵)

پیام‌ها:

۱ داستان موسی قابل ذکر و مایه‌ی تذکر است و نباید فراموش شود. «إِذْ قَالَ...»

۲ گاهی در مسیر کمک به همسر و خانواده، الطاف ویژه‌ای پیدا می‌شود. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ... نُودِي» ۳ مرد، مسئول اداره امور زندگی همسر است. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» ۴ انبیا زندگی عادی داشتند. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» ۵ ما مأمور به ظاهریم، الطاف خفیه کار خداست. «فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِي» ۶ سخن خداوند با موسی، گرفتن پیام رسالت و نمایش معجزات و بعثت سایر انبیا در آن منطقه رمز برکت است. «بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا» ۷ نداهای الهی به پیامبران را وهم و خیال نپنداریم. (در کنار کلمه‌ی «نُودِي»، «سُبْحَانَ اللَّهِ» آمده، یعنی خداوند منزّه است از این که این ندا وهم و خیال و وسوسه باشد).

ص: ۳۹۴

۱-۱. اعراف، ۱۲.

۲-۲. غاشیه، ۴.

۳-۳. انبیاء، ۶۹.

۴-۴. نمل، ۷ تا ۸.

۵-۵. کهف، ۹۶.

۸ بعثت انبیا از شئون ربوبیت الهی است. «نُودَى رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۹ لازمه ی ربوبیت، عزّت و حکمت است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ ... الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

وَ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَ لَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ (۱۰) إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلْ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱)

و عصایت را بیفکن! (موسی عصا را افکند)، پس همین که آن را دید چنان جست و خیز می کند که گویا ماری کوچک است، پشت کنان فرار کرد و به عقب برگشت.

(ما به او گفتیم: ای موسی! نترس که پیامبران در آستان من نمی ترسند.

مگر کسی که ستم کند؛ سپس بعد از بدی کار خوبی را جایگزین نماید همانا که من بخشنده ی مهربانم.

نکته ها:

کلمه ی «جَانٌّ» یا به معنای مار کوچک است که در مرحله ی اوّل، عصا به آن صورت درآمد و یا مار بزرگی که مثل مار کوچک سرعت حرکت داشت.

در این که جمله ی «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» به کجا مربوط می شود احتمالاتی است. بهترین آنها این است که در آیه، جمله ای در تقدیر است؛ به این صورت که غیر انبیا ترس دارند، مگر کسانی که ستمی کرده و بعد عمل خوبی انجام دهند که آنان نیز به خاطر غفور و رحیم بودن خدا ترسی ندارند.

ترس دو نوع است: غریزی و معنوی. جمله ی «لَا تَخَفْ» درباره ی خوف غریزی است، ولی خوف معنوی که خوف از مقام الهی است، در آیات دیگر عنوان شده است.

پیام ها:

۱ ندای آسمانی باید با نشانه ای همراه باشد تا اثر کند. «نُودَى ... أَلْقِ عَصَاكَ» ۲ ابزار معجزه، وسایل عادی است. «عَصَاكَ»

۳ قبل از ارشاد دیگران، باید از علم و تجربه و رشد کافی برخوردار بود.

(موسی در این جا معجزه را می بیند تا در کاخ فرعون با قدرت سخن گوید).

﴿رَأَاهَا﴾

۴ انبیا تحت تربیت پروردگاری و خداوند آنها را امر و نهی می کند. «لَا تَخَفْ» ۵ کسی که خدا را حاضر بداند و خود را در محضر او ببیند، نمی ترسد. «لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ» ۶ الخائن خائف. کسی که ظلم کند باید بترسد، مگر آن که گناهش را جبران کند زیرا خداوند بخشنده است. «لَا يَخَافُ ... إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» ۷ تبدیل گناه به خوبی، غیر از محو گناه یا عفو گناه یا انجام خوبی بعد از بدی است؛ مثل آنکه وسایل گناه را در اختیار نیکوکاران قرار دهد. «بَدَّلَ حُسَيْنًا» ۸ بخشش خداوند، پس از عمل نیک انسان و جبران گناه است. «بَدَّلَ حُسْنًا ... فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۲ تا ۱۳]

اشاره

وَ أَدْخَلَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۱۲) فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۱۳)

و دستت را در گریبان کن؛ سفید و درخشان خارج شود، بی آنکه عیبی در آن باشد؛ (این معجزه) در زمره ی معجزات نه گانه به سوی فرعون و قومش (آمده است) که آنان قومی فاسق هستند.

پس چون آیات و معجزات روشنگر ما به سویشان آمد، گفتند: این سحری است آشکار.

نکته ها:

مراد از معجزات نه گانه، معجزاتی است که موسی (علیه السلام) در برابر فرعون آورده و گر نه حضرت موسی معجزات بیشتری داشته است؛ ضمناً هر معجزه ای را می توان دو معجزه به حساب

آورد، زیرا اژدها شدن عصا یک معجزه است و برگشتن اژدها به عصا، معجزه ای دیگر، لکن قرآن یک طرف را معجزه دانسته است، اما معجزات نه گانه موسی عبارت است از:

۱ «ید بیضاء» (درخشیدن دست).

۲ اژدها شدن عصا.

۳ طوفان کوبنده برای دشمنان.

۴ «جراد» (تسلط ملخ بر زراعت ها و درختان).

۵ «قمل» (نوعی آفت نباتی که غلات را نابود می کرد).

۶ «صفادع» (هجوم قورباغه ها از رود نیل به زندگی مردم).

۷ «دم» (ابتلای عمومی به خون دماغ؛ یا به رنگ خون در آمدن آب رود نیل). (۱)

۸ قحطی و خشکسالی. (۲)

۹ شکافته شدن دریا. (۳)

معجزات دیگر موسی (علیه السلام) عبارتند از: فوران دوازده چشمه از سنگ (۴) نزول مَنِّ و سَمَوٰی (۵) (شیره ی مخصوص و لذیذ درختان مانند گزرانگبین و مرغان مخصوص، شبیه کبوتر).

امام صادق (علیه السلام) فرمود: مراد از «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» یعنی این سفیدی دست به خاطر بیماری برص و پیسی نبود. (۶)

پیام ها:

۱ قهر و مهر، بیم و امید، در کنار هم لازم است. (دست نورانی در کنار اژدها) «جَانٌّ ... بَيِّضَاءٌ» ۲ برای بعضی، یک استدلال و تذکر و معجزه کافی نیست. «تَشْعِ اَيَاتٍ» ۳ کافران از یک سو تقاضای معجزه می کردند و از سوی دیگر معجزات را سحر و جادو می خواندند. «قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

ص: ۳۹۷

۱-۱. اعراف، ۱۳۳.

۲-۲. اعراف، ۱۳۰.

۳-۳. بقره، ۵۰.

٤-٤. بقره، ٦٠.

٥-٥. بقره، ٥٧.

٦-٦. تفسير نور الثقلين.

اشاره

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۴)

و با آن که در دل به آن یقین داشتند، از روی ستم و برتری جویی انکارش کردند، پس بنگر که فرجام تبهکاران چگونه است.

نکته ها:

ابو عمر زبیری از امام صادق (علیه السلام) انواع کفر را که در قرآن آمده سؤال کرد، امام فرمود: کفر پنج نوع است: یکی از اقسام آن این است که انسان در دل باور و شناخت دارد، ولی باز هم انکار می کند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱)

پیام ها:

۱ انکار، زمینه ی افساد است. «جَحِدُوا... الْمُفْسِدِينَ» ۲ علم و یقین، اگر با تقوا همراه نباشد کارساز نیست. «وَاسْتَيْقَنَتْهَا ظُلْمًا وَعُلُوًّا» ۳ بسیاری از کفار در دل ایمان دارند و انگیزه ی انکارشان جهل نیست، بلکه ظلم و برتری جویی است. «ظُلْمًا وَعُلُوًّا» ۴ تاریخ و مطالعه ی آن را وسیله ی عبرت قرار دهید. «فَانظُرْ» ۵ فرجام کار مفسدان، سقوط و تباهی است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۵)

و به راستی به داوود و سلیمان دانشی (ویژه) عطا کردیم، و آن دو گفتند:

ستایش، مخصوص خداوندی است که ما را بر بسیاری از بندگان مؤمنش برتری بخشید.

ص: ۳۹۸

ممکن است مراد از علمی که به حضرت داود و سلیمان داده شده علم قضاوت باشد، به دلیل آیه ی «وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضِيلَ الْخِطَابِ» (۱) یعنی ما به داود حکمت و قضاوت مرحمت کردیم. و نیز به دلیل آیه ی «كُلًّا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» (۲) و شاید هم مراد از علم، علم گفتگو با پرندگان باشد به دلیل آیه ی «عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۳) و شاید علم زره بافی باشد؛ «وَ عَلَّمْنَاهُ صِنْعَهُ لَبُوسٍ» (۴) اما بهتر این است که علم را به طور عام معنا کنیم، یعنی علم اداره ی کشور.

سؤال: چرا خداوند به بعضی از بندگان خود نعمت های ویژه ای عطا می کند؟ آیا این کار با عدالت سازگار است؟ پاسخ: اولاً معنای عدالت این نیست که به همه یکسان بدهیم. آیا معلمی که به هر شاگردی نمره ای می دهد و یا پزشکی که برای هر بیماری دارویی تجویز می کند، ظالم است؟ ثانیاً نعمت های ویژه، مسئولیت های ویژه ای را نیز بدنبال دارد. ثالثاً ما از خدا طلبی نداریم، تا هر چه بخواهیم به ما عطا کند. رابعاً الطاف الهی بر اساس حکمت و شرایطی است که انسان یا جامعه آن را بوجود می آورد. به قول شاعر: چون چنان بودیم، بودیم آن چنان چون چنین گشتیم گشتیم این چنین افرادی با اخلاص، تلاش، علم، تدبیر، صرفه جویی، عدالت و وحدت کلمه، شرایطی را در خود ایجاد می نمایند که زمینه ی دریافت الطاف الهی و نعمت های ویژه می شود.

البته گاهی الطاف ویژه به خاطر پاداش عملی است که والدین انسان داشته اند و خداوند مزد کارشان را به نسل آنان عطا می کند. همان گونه که در داستان موسی و خضر، خداوند آن دو پیامبر را مأمور می کند دیواری را که گنجی زیر آن بود و از آن کودکان یتیمی بود تعمیر کنند تا در آینده از آن گنج استفاده نمایند، زیرا والدین کودکان نیکوکار و صالح بوده اند. «وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۵)

ص: ۳۹۹

۱-۱. ص، ۲۰.

۲-۲. انبیاء، ۷۹.

۳-۳. نمل، ۱۶.

۴-۴. انبیاء، ۸۰.

۵-۵. کهف، ۸۲.

خداوند علوم خاصی را به افراد خاصی داده و در قرآن از آنها یاد کرده است از جمله:

۱ آدم، علوم همه ی اشیا. «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» (۱) ۲ خضر، علوم باطنی و تأویل. (تا موسی شاگردش شود) «هَلْ أَتَبِعَكَ عَلِيٌّ أَنْ تُعَلِّمَنِي» ... (۲)

۳ یوسف، علم تعبیر خواب. «عَلَّمَنِي رَبِّي» (۳) ۴ داوود، علم زره سازی. «وَعَلَّمْنَاهُ صَنِيعَهُ لَبُوسٍ» (۴) ۵ سلیمان، علم زبان پرندگان. «عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۵) ۶ معاون سلیمان، علمی که با آن تخت سلطنتی را از کشوری به کشور دیگر می آورد. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ» (۶) ۷ طالوت، علوم نظامی. «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۷) ۸ رسول اکرم و سایر انبیا، علوم غیب. «فَلَا يُظْهِرُ عَلِيٌّ غَيْبَهُ أَحَدًا إِلَّا مَنْ أَرْتَضِي مِنْ رَسُولٍ» (۸)

پیام ها:

۱ علم انبیا لدنی است و به الهام الهی به آنان عطا شده است. «آتَيْنَا» ۲ احترام و شئون افراد را حفظ کنیم. (اول نام پدر آمده است بعد نام پسر) «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ» ۳ در میان نعمت های الهی، حساب علم جداست. «آتَيْنَا ... عِلْمًا» ۴ علم، زمانی ارزش دارد که در اختیار افراد صالح قرار گیرد. «آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا» ۵ بهترین جمله برای شکر الهی، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۶ علم، یکی از ملاک های برتری است. «آتَيْنَا ... عِلْمًا ... فَضَّلْنَا» ۷ برخی از بندگان خداوند از داوود و سلیمان هم برترند. «فَضَّلْنَا عَلِيًّا كَثِيرًا»

ص: ۴۰۰

۱-۱. بقره، ۳۱.

۲-۲. کهف، ۶۶.

۳-۳. یوسف، ۳۷.

۴-۴. انبیا، ۸۰.

۵-۵. نمل، ۱۶.

۶-۶. نمل، ۴۰.

۷-۷. بقره، ۲۴۷.

۸-۸. جن، ۲۶ تا ۲۷.

۸ در هیچ مقامی خود را برتر از همگان ندانیم. «عَلَى كَثِيرٍ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۶]

اشاره

و وَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (۱۶)

و سلیمان وارث داوود شد و گفت: ای مردم! زبان پرندگان به ما تعلیم داده شده، و از هر چیز به ما عطا گردیده؛ قطعاً این (بخشش) همان برتری و امتیاز روشن است.

نکته ها:

مراد از ارث در این آیه، وارث شدن مال و حکومت است نه علم و نبوت؛ زیرا نبوت قابل انتقال نیست و علوم انبیا نیز چون اکتسابی نیست، قابل ارث بردن نیست، بنا بر این حدیثی که می گوید: انبیا ارث نمی گذارند و به استناد این حدیث فدک را از فاطمه ی زهرا (علیها السلام) گرفتند با این آیه سازگاری ندارد و باید طرد شود. (حضرت زهرا (علیها السلام) همین آیه را در دفاع از حق خود برای خلیفه ای اول تلاوت فرمود. (۱) و در «تفسیر نمونه» از «سیره ی حلبی» نقل شده است که ابو بکر تحت تأثیر سخنان فاطمه ی زهرا (علیها السلام) قرار گرفت و سند فدک را پس داد و گریه کرد، ولی عمر دوباره سند را گرفت و پاره کرد!) حضرت علی (علیه السلام) فرمود: من از طرف خداوند منطوق پرندگان و تمام جنبنده های زمینی و دریایی را می دانم. (۲)

پیام ها:

۱ ارث در تاریخ، سابقه ای بس طولانی دارد. «و وَرِثَ سُلَيْمَانُ» ...

۲ علم انبیا الهی است. «عُلِّمْنَا» ۳ نعمت های الهی را ابراز کنید. «عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» در جای دیگر می فرماید:

نعمت پروردگارت را بازگو کن. «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (۳)

ص: ۴۰۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. ضحی، ۱۱.

۴ پرنده‌گان، شعور و قدرت نطق دارند. «مَنْطِقَ الطَّيْرِ» ۵ علم بر همه ی نعمت ها مقدم است. اول «عَلَّمْنَا» بعد «أَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»
۶ علوم و امکانات خود را از خدا بدانیم، نه از خود. «عَلَّمْنَا أَوْتَيْنَا» ۷ ایمان و توکل، با داشتن امکانات، منافاتی ندارد. «وَأَوْتَيْنَا مِنْ
كُلِّ شَيْءٍ» ۸ نعمت ها را از فضل او بدانیم نه از لیاقت خود. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۷]

اشاره

وَ حُشْرٍ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۷)

و برای سلیمان، سپاهیان از جن و انس و پرنده گرد آمدند، پس از تشتت و بی نظمی بازداشته می شدند (تا در رکابش باشند).

نکته ها:

کلمه ی «يُوزَعُونَ» از ماده ی «وزع» (بر وزن جمع) به معنای بازداشتن است و هر گاه این تعبیر در مورد لشکر به کار رود به این معناست که برای جلوگیری از پراکندگی نیروها، ابتدای لشکر را نگه می دارند تا بقیه ی افراد به لشکر ملحق شوند.

(۱) «ایزاع» یعنی تقسیم حکیمانه ی نیروها به صورتی که هر یک در جای خود قرار گیرند و در یک خط باشند. (۲)

جن و پرنده که در این آیه ذکر شده، از باب مثال است و گر نه باد و ابر و چیزهای دیگر نیز تحت فرمان سلیمان بود.

قرآن کریم بارها از جن سخن به میان آورده و یکی از سوره های آن به همین نام است. در این جا به چند ویژگی آنها اشاره می کنیم:

جن، موجودی است با شعور و مخاطب پروردگار قرار می گیرد. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» (۳) بعضی از آنها مؤمن و بعضی کافرند. «وَ أَنَا مِّنَّا الْمُسْلِمُونَ» (۴)، «وَ أَنَا مِّنَّا الصَّاحُونَ وَ مِنَّا دُونَ ذَلِكَ» (۵) زن و مرد دارند، زاد و ولد دارند و طبیعتاً شهوت دارند. «لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنْسَ قَبْلَهُمْ وَ لَا جَانٌّ» (۶)

ص: ۴۰۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. التحقيق في كلمات القرآن.

۳-۳. انعام، ۱۳۰.

۴-۴. جن، ۱۴.

۵-۵. جن، ۱۱.

۶-۶. الرحمن، ۵۶.

برای سلیمان، غواصی و بنایی می کردند. (۱) «وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» (۲)

پیام ها:

۱ سلیمان از لشکریانش سان می دید. «وَ حَشَرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ» ۲ انسان دارای قدرتی است که می تواند جن و پرنده را تحت فرمان خود در آورد. «وَ حَشَرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ» ۳ برخی انبیا حکومت داشتند. «حَشَرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ» ۴ جن می تواند به انسان کمک کند. «مِنَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ» ۵ ولایت انبیا تنها بر انسان ها نیست. «مِنَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ» ۶ نظم، در همه جا ارزشمند است ولی در لشکر و سپاه یک ضرورت و ارزش ویژه است. «فَهُمْ يُوزَعُونَ» ۷ تمرین و آموزش و آماده باش، برای لشکر الهی یک ضرورت است. «وَ حَشَرَ لِسُلَيْمَانَ ... يُوزَعُونَ» ۸ علم و دانش سلیمان وسیله و مقدمه ی دست یابی به آن همه امکانات و تسخیر نیروها شد. «وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ ... أُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ... وَ حَشَرَ لِسُلَيْمَانَ» ...

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۸]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۸)

(سلیمان با لشکر خود حرکت می کرد) تا به وادی مورچگان رسیدند، مورچه ای گفت: ای مورچگان! به خانه های خود بروید تا سلیمان و لشکریانش شما را ناآگاهانه پایمال نکنند.

ص: ۴۰۳

۱- ۱. برای توضیح بیشتر درباره ی جن، بنگرید به سوره ی جن و قاموس قرآن، ج ۲، ص ۶۱ تا ۷۳.

۲- ۲. ص، ۳۷.

«نمل» در لغت به معنای حرکت زیاد با پای کوچک است. (۱)

کلمه ی «نَمْلَةٌ» را می توان به خاطر تنوین آن، مورچه ای بزرگ و فرمانده معنا کرد که در این صورت در زندگی مورچگان مدیریت و فرماندهی وجود دارد و می توان تنوین را نشانه ی ناشناسی مورچه معنا کرد که در این صورت پیام آیه این می شود که حتی اگر ناشناسی اخطار دلسوزانه می دهد، به هشدارش توجه کنیم.

پیام ها:

۱ حیوانات، با شعور خود منطقه ای را برای زندگی انتخاب می کنند. «وَإِذِ النَّملِ» ۲ گفتگو و امر و نهی در میان حیوانات نیز وجود دارد. «قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّملُ» ۳ در میان مورچگان، هم فرماندهی و هم اطلاع رسانی و هم فرمان بری وجود دارد. «قَالَتْ نَمْلَةٌ ... ادْخُلُوا» ۴ حیوانات شعور دارند و مفسد و ضررها را می شناسند و به یکدیگر هشدار می دهند. «ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ» ۵ گزینه دفع ضرر احتمالی، در حیوانات نیز وجود دارد. «ادْخُلُوا ... لَا يَحْطَمَنَّكُمْ» ۶ کسی که با احساس خطر، ممنوع خود را هشدار ندهد از مورچه هم کمتر است. «لَا يَحْطَمَنَّكُمْ» ۷ هنگام راه رفتن دقت کنیم تا مورچگان را پیمال نکنیم. «لَا يَحْطَمَنَّكُمْ» ۸ انبیا در امور عادی خود، مثل دیگران زندگی می کردند. «لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ» ۹ فساد رهبر، مقدمه ی فساد مردم است. «لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ» ۱۰ مورچه، افراد انسان ها، بلکه شغل آنها را هم می شناسد. «سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ» ۱۱ اولیای خدا با آگاهی و عمد، حتی به مورچه ای ضرر نمی رسانند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» مورچگان از عدالت و تقوای حضرت سلیمان آگاهند و می دانند آن

ص: ۴۰۴

بزرگوار آگاهانه به مورچه ای نیز ظلم نمی کند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۹]

اشاره

فَتَبَسَّ بِمَنْ ضَاحِكاً مِّنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتِكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ (۱۹)

پس (سلیمان) از سخن این مورچه با تبسمی خندان شد و گفت:

پروردگارا! به من الهام کن (و توفیق ده) که نعمتی که به من و به والدینم بخشیده ای شکر کنم و عمل صالحی که آن را می پسندی انجام دهم و در سایه ی رحمت خود، مرا در زمره ی بندگان شایسته ات وارد کن.

نکته ها:

در آیه ی ۱۶ ذکر شد که حضرت سلیمان (علیه السلام) گفت: زبان پرندگان را می دانیم، از این آیه معلوم می شود که دانستن زبان پرندگان از باب نمونه بوده است. زیرا آن حضرت کلام و گفتگوی مورچه را هم می دانست.

کلمه ی «ایزاع» بالاتر از توفیق و چیزی شبیه الهام است، نظیر آیه ی «وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ» (۱) یعنی ما انجام کارهای خیر را به انبیا الهام کردیم. (۲)

کار صالح به تنهایی کافی نیست، ورود در گروه صالحان مهم است، زیرا:

گاهی کار، صالح است، ولی فرد از نظر نفسانی صالح نیست و گرفتار ریا، سُمعه، غرور، عجب و حبط می شود.

گاهی کار صالح است، ولی عاقبت انحرافی پیش می آید و شخص عاقبت به خیر نمی شود.

گاهی کار صالح است، ولی یک نوع تک روی در آن است و شخص حاضر نیست با بندگان خدا همراه باشد. «أَعْمَلَ صَالِحاً ... فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ»

ص: ۴۰۵

۱-۱. انبیاء، ۷۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱ یکی از اصول و شرایط رهبری و مدیریت، سعه ی صدر است. حضرت سلیمان جمله ی «لَا يَشْعُرُونَ» را آن هم از مورچه ای می شنود، ولی به روی خود نمی آورد و لبخند می زند. «فَتَبَسَّمَ» ۲ انتقاد و حرف حق را از هر کس بشنوید و از آن استقبال کنید. (سلیمان سخن مورچه را پسندید) «فَتَبَسَّمَ» انتقادپذیری، یک ارزش است.

۳ خداوند اولیای خود را تحت تربیت مخصوص خود قرار می دهد. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ فَتَبَسَّمَ» خداوند، سلیمان را با آن مقام و سلطنتش گرفتار حرف یک مورچه می کند تا بدین وسیله در وجود او تعادل برقرار کند.

۴ زمانی باید شاد و خندان باشیم که حتی مورچه ها به عدالت ما امیدوار باشند.

«وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ فَتَبَسَّمَ»

۵ خنده ی انبیا، تبسم است نه قهقهه. سلیمان در حالی که خنده اش گرفته بود، تبسم کرد. «فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا» ۶ سلیمان سخنان مورچه را فهمید و به زیردستان خود توجه کرد. «مِنْ قَوْلِهَا» ۷ دعا، مخصوص هنگام اضطرار نیست؛ انبیا در اوج عظمت و قدرت دعا می کردند. «رَبِّ» ۸ توفیق شکرگزاری را از خدا بخواهیم. «رَبِّ أَوْزَعِنِي أَنْ أَشْكُرَ» ۹ انسان در برابر نعمت هایی که تا کنون به او رسیده باید شکر کند و در برابر مسئولیت آینده باید به فکر عمل صالح و جلب رضای خدا و ملحق شدن به نیکان باشد. «أَشْكُرُ أَعْمَلَ صَالِحًا» ...

۱۰ فرزندان، هم باید در مقابل نعمت هایی که خداوند به آنان داده شکر کنند و هم در مقابل نعمت هایی که به والدین آنان داده است. «عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَتِي» ۱۱ شکر خدا تنها با زبان نیست، عمل صالح و استفاده ی صحیح از نعمت ها نیز شکر الهی است. «أَشْكُرُ ... أَعْمَلَ صَالِحًا»

۱۲ سلیمان با آن که لشکریان فراوان و حاکمیت قوی دارد و زبان حیوانات را نیز می داند، باز به فکر عمل صالح است نه به دنبال لذت و توسعه ی قدرت و افتخار. «أَعْمَلُ صَالِحاً» ۱۳ دعا و تلاش حاکمان باید برای انجام کار خوب باشد. «أَعْمَلُ صَالِحاً» ۱۴ کار، به شرطی نیک است که خداپسند باشد. «صَالِحاً تَرْضَاهُ» ۱۵ کار نیکی ارزش دارد که رضای خدا را جلب کند، نه فقط رضای مردم را.

«صَالِحاً تَرْضَاهُ»

۱۶ عالی ترین مقصد در حکومت صالحان، رضای خداست. «تَرْضَاهُ» ۱۷ انبیا نیز به امداد الهی نیاز دارند. «أَوْزَعْنِي ... أَدْخِلْنِي» ۱۸ زندگی در جامعه صالح ارزش است، نه زندگی در میان مردم ناصالح، آن هم به خاطر رفاه یا درآمد و لذت. «أَدْخِلْنِي ... فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ» ۱۹ برخورداری از امکانات، و قدرت امروز خود را نشانه ی رسیدن به رحمت الهی ندانید و برای رشد و تعالی خود دعا کنید. «وَأَدْخِلْنِي» ۲۰ امکانات انسان، نتیجه ی کار او نیست بلکه از رحمت الهی سرچشمه می گیرد. «بِرَحْمَتِكَ» ۲۱ هر کس، در هر شرایطی باید به رحمت الهی متوسل شود، حتی پیامبران. «بِرَحْمَتِكَ» ۲۲ تکروی، ممنوع. «وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۲۰ تا ۲۲]

اشاره

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهَدْيَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ (۲۰) لَأَعَذَّبَنَّ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۲۱) فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ نَحِطُ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بَنَاتٍ يَمِينٍ (۲۲)

و(سلیمان) جویای حال پرندگان شد و(هدهد را ندید)، گفت: مرا چه شده که هدهد را نمی بینم؟(آیا حضور دارد و من نمی بینم) یا از غایبان است.

قطعاً او را کیفری سخت خواهم داد یا او را ذبح می کنم، مگر آن که(برای غیبت خود)دلیل روشنی(و عذر موجهی)برای من بیاورد.

ص: ۴۰۷

پس دیری نپایید که (هدهد آمد و) گفت: از چیزی آگاهی یافتم که تو (با همه ی عزت و شوکتی که داری) از آن آگاه نشده ای و برای تو از (منطقه ی) سبا گزارشی مهم و درست آورده ام.

نکته ها:

بعضی گفته اند: مراد از هدهد در این جا، هدهد خاصّی است؛ و دلیل خود را الف و لام در «الْهُدُودُ» و قدرت انسان شناسی و مکتب شناسی او دانسته اند که توضیح این مطلب را در آیات بعد خواهیم خواند. (۱)

ابو حنیفه از امام صادق (علیه السلام) سؤال کرد: چرا حضرت سلیمان از میان پرندگان تنها سراغ هدهد را گرفت؟ امام فرمودند: زیرا او آب را در درون زمین می بیند، همان گونه که ما روغن را در ظرف بلورین می بینیم. (۲)

بعضی برای عذاب هدهد نمونه هایی را ذکر کرده اند از جمله: جدا کردن او از جفتش، کندن پرهای او، در معرض آفتاب قرار دادن، طرد کردن او از دربار سلیمان یا قرار دادن او با دشمن در یک قفس. (۳)

پیام ها:

۱ تفقّد از زیر دست، بازدید از کار آنان و جست و جو از احوالشان، از اصول اسلامی، اخلاقی، اجتماعی، تربیتی و مدیریتی است. «تَفَقَّدَ» ۲ مسایل بزرگ، شما را از مسایل کوچک باز ندارد. «تَفَقَّدَ الطَّيْرَ» ۳ زود قضاوت نکرده و نیروهای تحت امر خود را متهم نکنیم؛ شاید مشکلی در

ص: ۴۰۸

۱-۱. تفاسیر فرقان و فی ظلال.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفاسیر روح البیان و کنز الدقائق.

میان باشد که ندانیم. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهَدَ» ۴ تیزی و دقت و تسلط، شرط لازم برای رهبری است. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهَدَ» ۵ حاکم و قاضی باید شرایط خاصی داشته باشد از جمله:

الف: محبت و دقت. «تَفَقَّدَ الطَّيْرَ» ب: تواضع. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهَدَ» ج: صلابت در برابر متخلف. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ أَوْ لَأَذْبَحَنَّهٗ» د: فرصت دادن به متهم. «لَيَأْتِيَنَّ» ۶ نظارت دقیق بر حضور و غیاب نیروها، در کارهای تشکیلاتی یک ضرورت است، همان گونه که تخلف بی دلیل از مقررات و ترک کردن پست خود، گناه نابخشودنی است. «أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ» ۷ تنبیه حیوان متخلف، مانعی ندارد. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ» ۸ حیوان، تنبیه را درک می کند. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ» ۹ وقتی که غیبت از سوی یک پرنده این همه تهدید لازم داشته باشد، پس ما با آن همه غیبت ها و عدم حضورها چه تکلیفی داریم؟ «لَأُعَذِّبَنَّهٗ» ۱۰ انبیا، هم قانون می آورند و هم اجرا می کنند. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ» ۱۱ برای مجازات متخلفان، باید کیفرهای متعددی قرار داد تا در اجرای قانون، به بن بست نرسیم. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ أَوْ لَأَذْبَحَنَّهٗ» ۱۲ قاطعیت و عذرپذیری، همراه یکدیگر لازم است. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ لَيَأْتِيَنَّ» ۱۳ در مدیریت و تشکیلات، سهل انگاری ممنوع. «لَأُعَذِّبَنَّهٗ لَأَذْبَحَنَّهٗ لَيَأْتِيَنَّ» (وجود حرف «لام» در سه جمله، نشانه ی قاطعیت است) ۱۴ برای حفظ نظام و گرفتن زهر چشم از متخلفان، مانعی ندارد که برای یک تخلف کوچک، جریمه ی سنگینی قرار دهیم. «عَذَابًا شَدِيدًا» ۱۵ راه دفاع را به روی متهم نبندید. «أَوْ لَيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۱۶ حیوانات، شعوری دارند که می توانند برای کارهای خود استدلال و توجیه

داشته باشند. «لَيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ» ۱۷ با وجود منطق و استدلال، حتی سلیمان در برابر هدهد تسلیم می شود.

﴿لَيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ﴾

۱۸ در یک تشکیلات، برای هر کار و مأموریتی، حکم و مجوزی لازم است.

﴿بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾

۱۹ آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه باک است. «فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ» ۲۰ حیوان می تواند به چیزی برسد که انسان نرسیده باشد. «أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ» ۲۱ سیر و سیاحت، کلید کسب اطلاعات جدید است. «احط» ۲۲ آزادی بیان، یکی از ویژگی های حکومت صالحان است. «أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ» ۲۳ علم و دانایی، به سن و جنس و شکل ربطی ندارد. «أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ» ۲۴ انبیا نیز تحت تربیت الهی هستند. سلیمانی که می گفت: «أُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به من همه چیز داده شده، پرنده ای به او می گوید: من چیزی می دانم که تو هم نمی دانی. «أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ» ۲۵ در حکومت انبیا، تملق و ترس وجود ندارد. «أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ» ۲۶ بزرگان و مسئولان حکومت نباید منبع اطلاعات خود را در افراد یا گروه های خاصی منحصر کنند. (هدهد برای سلطان گزارش دارد) «أَخْطُتُ جِثَّتَكَ» ۲۷ در گزارش ها، اخبار قطعی و تأیید شده را بگویند. «بِتَبَيُّنٍ» ۲۸ وجود افراد یا سازمانی برای خبرگیری از خارج از منطقه ی حکومتی لازم است. (البته نه برای جاسوسی، بلکه برای دعوت و ارشاد یا آمادگی دفاعی) «مِنْ سَيِّئَاتٍ» ۲۹ آنچه در خبر مهم است، قطعی بودن آن است؛ خبرنگار بزرگ باشد یا کوچک، انسان باشد یا حیوان. «بِتَبَيُّنٍ» ۳۰ مسئولان حکومت، تنها بر خبرهای قطعی تکیه کنند. «بِتَبَيُّنٍ»

اشاره

إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ (۲۳) وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالُهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ (۲۴)

(هدهد توضیح داد: همانا من زنی را یافتم (به نام بلقیس) که بر مردم سلطنت می کرد و از همه چیز (دنیا) برخوردار بود و تخت بزرگی داشت.

آن زن و قومش را چنین یافتم که به جای خدا برای خورشید سجده می کنند و شیطان اعمالشان را در نظرشان آراسته، پس آنان را از راه (حق) بازداشته و آنان هدایت نمی شوند.

پیام ها:

۱ برخی حیوانات شناخت بالایی دارند. «إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً» هدهد مفاهیمی چون زن و مرد، تاج و تخت، حکومت و مالکیت، توحید و شرک، خورشید و سجده، شیطان و تزئین های او، حق و باطل، هدایت و ضلالت را می شناسد.

۲ گوش دادن به سخنان دیگران، نشانه ی ادب و یکی از شرایط مدیریت است؛ گرچه گوینده ی سخن، حیوان باشد. «إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً» ۳ زن می تواند حکومت کند؛ «تَمْلِكُهُمْ» ولی حکومت زن بر جامعه، حتی برای یک پرنده هم عجیب است. «وَإِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا» ۴ حکومت حضرت سلیمان، در ابتدا جهانی نبوده است. «امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ» ۵ تشکیل نظام و حکومت، سابقه ی تاریخی دارد. «تَمْلِكُهُمْ» ۶ عوامل انحراف عبارتند از:

الف: رهبر گمراه. «وَإِنِّي وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ» ب: زرق و برق. «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ» ج: امکانات و رفاه. «أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»

د:شیطان و تزئین های او. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» ۷ برخورداری از نعمت های الهی، نشانه ی قرب یا بُعد نیست. (خداوند هم به سلیمان می دهد و هم به زنی کافر. در آیات قبل سلیمان گفت: «أوتينا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به ما همه چیز داده شده؛ درباره ی بلقیس نیز می خوانیم: «وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به او نیز همه چیز داده شده است).

۸ نعمت های خداوند در دست صالحان، فضل مبین و آشکار است؛ «أوتينا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ» ولی در دست دیگران تاج و تخت و عرش عظیم می شود. «أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ» ۹ انسان از نظر فطرت، پرستشگر است؛ اگر حق را نپرستد به سراغ باطل می رود. «وَجَدْنَاهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ» ...

۱۰ مردم، دینی را می پذیرند که حاکمان و پیشوایانشان پذیرفته باشند. «الناس على دين ملوكهم» «وَجَدْنَاهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ» ۱۱ هر مشکلی را به اهلش بگویید. (گزارش انحراف و شرک را باید به سلیمان گفت). «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ» ۱۲ سابقه ی خورشیدپرستی، هم در زمان ابراهیم (علیه السلام) بوده است؛ «هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ» (۱) و هم در زمان سلیمان (علیه السلام). «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ» ۱۳ بهترین وسیله ی انحراف مردم، تزئین کارهای زشت آنهاست. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» ۱۴ گذشته ی بد افراد، نشانه ی انحراف قطعی آنها در آینده نیست. (بلقیس و قوم او منحرف بودند ولی بعداً هدایت شدند). «لَا يَهْتَدُونَ» ۱۵ در گزارش ها، اصل خبر را بگویید و تحلیل و برداشت را به اهلش واگذار کنید. «إِنِّي وَجِدْتُ ... فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ» (آنچه هدهد گزارش داد صحیح بود، ولی آن جا که تحلیل کرد خلاف گفت، زیرا آنها هدایت شدند).

ص: ۴۱۲

اشاره

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ (۲۵) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۲۶)

(جلوه دادن شیطان، اعمال مردم را برای آن است) که آنان سجده نکنند برای خداوندی که چیزهای ناپیدای آسمان ها و زمین را بیرون می آورد (و آشکار می کند) و عملکرد نهان و آشکار شما را می داند.

خداوندی که معبودی جز او نیست (و) پروردگار عرش بزرگ است.

نکته ها:

کلمه ی «خبء» به معنای پوشیده و پنهان است. حضرت علی (علیه السلام) می فرماید:

«المرء مخبوء تحت لسانه» (۱) ارزش و شخصیت انسان در زیر زبانش مخفی است. تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد نمونه ی بیرون آوردن مخفی ها در آسمان ها و زمین؛ رویش گیاهان و بارش باران است.

خوشه در درون دانه مخفی است و قدرت الهی، آن را از دل دانه بیرون می آورد. همه ی چیزهایی که از قوه به فعلیت در می آیند مصداق همین آیه ی «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» هستند.

پیام ها:

۱ هدف شیطان از تزیین بدی های مردم آن است که آنان برای خدا سجده نکنند.

رَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ

أَلَّا يَسْجُدُوا

۲ کسی که در برابر خدا سجده نکند، حیوان هم از او انتقاد می کند. «أَلَّا يَسْجُدُوا» ۳ سجده، مظهر خداپرستی است. «أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ» ۴ عوامل طبیعی، ابزار و وسایل قدرت نمایی خدا هستند. «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» گرچه آب، خاک و نور نقش دارند، ولی بیرون آورنده حقیقی اوست.

ص: ۴۱۳

۵ عالم محضر خداست. «يَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ» بر او علم یک ذره پوشیده نیست که پنهان و پیدا به نزدش یکی است ۶ دلیل سجده ی ما، قدرت او، «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» علم او، «يَعْلَمُ» یکتایی او، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» و ربوبیت و عظمت اوست. «رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۲۷ تا ۲۸]

اشاره

قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۲۷) إِذْ هَبَّ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقَاهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ (۲۸)

۲۷/۲۸-۲۸

(سلیمان بعد از شنیدن گزارش همد) گفت: به زودی خواهیم دید که آیا (در گزارشت) راست گفتی یا از دروغگویانی؟

این نامه ی مرا ببر و به سوی آنها بیفکن؛ آن گاه از آنان روی برتاب، پس بنگر چه جوابی می دهند.

نکته ها:

نامه نگاری و مکاتبه پیامبران با کفار و مشرکان، سایقه ای طولانی دارد و سیره ی پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) نیز بود. آن حضرت نامه هایی به سران کشورهای ایران و روم فرستادند.

فرستادن پیام و رایزن فرهنگی و سفیر و مأمور، و پیش قدم شدن در این مسایل، به خاطر رسیدن به اهداف ارشادی و فرهنگی، از سیره ی پیامبران است.

پیام ها:

۱ زودباوری ممنوع؛ ردّ کردن حرف دیگران نیز بدون دلیل ممنوع. «سَيَنْظُرُ» (در مورد مسایل مهم، به یک گزارش اعتماد نکنید). ۲ ادعا و تبلیغات دیگران، ما را از تحقیق باز ندارد. (هدهد ادعا کرد: خبر من یقینی است، ولی سلیمان گفت: ما باید بررسی کنیم) «سَنَنْظُرُ» ۳ تحقیق کردن، مخصوص گزارش های شخص فاسق نیست؛ بلکه هنگام شک نیز تحقیق و بررسی لازم است. «سَنَنْظُرُ»

ص: ۴۱۴

۴ نه تصدیق، نه تکذیب، بلکه تحقیق. «سَنَنْظُرُ أَمْ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» ۵ نقاط مثبت را قبل از نقاط منفی بازگو کنید. «أَمْ صَدَقْتَ أَمْ» ...

۶ با یک راستگویی در گروه صادقین قرار نمی گیریم، ولی با یک دروغ جزو دروغگویان می شویم. («صَدَقْتَ» به صورت فعل ولی «الْكَاذِبِينَ» به صورت اسم فاعل آن هم با کلمه ی «كُنْتَ» آمده است).

۷ پرندگان نیز در اختیار اجرای اوامر خدا و اولیای او قرار دارند. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي» ۸ قلم، یکی از مهم ترین ابزار هدایت و ارشاد است. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي» ۹ برای ارشاد و هدایت دیگران و برقراری ارتباط صحیح و مفید با آنان، پیش قدم باشیم. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي» ۱۰ در گزینش افراد برای انجام مأموریت ها، هر کس شناخت و احساس بیشتری دارد اولویت خواهد داشت. «أَذْهَبَ» ۱۱ برای رسیدن به اهداف الهی، نامه نوشتن مرد به زن مانعی ندارد. «بِكِتَابِي» ۱۲ در زمینه مسایل عقیدتی، بعد از شنیدن گزارش های تلخ، باید عکس العمل فوری و غیرت دینی از خود نشان داد. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي» ۱۳ در انتقال مطالب و مفاهیم، امین باشیم. «بِكِتَابِي هَذَا» ۱۴ شناسایی مخفیانه و دور از چشم، عمیق ترین نوع شناخت هاست. «ثُمَّ تَوَلَّى» ۱۵ با حکومت ها و سیستم های سیاسی و پیچیده، نمی توان ساده برخورد کرد.

«فَأَلْقَهُ»

ثُمَّ تَوَلَّى

۱۶ قدرت طراحی و برنامه ریزی، از شرایط مدیریت است. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي ثُمَّ تَوَلَّى» ۱۷ به دیگران فرصت تفکر دهیم. «فَأَنْظُرْ مَا ذَا يَزِجُوعُونَ» ۱۸ شرط توفیق در ارشاد و امر به معروف، شناسایی حالت ها و روحیه ی دیگران است. «فَأَنْظُرْ مَا ذَا يَزِجُوعُونَ» ۱۹ شناسایی فرد کافی نیست؛ نظام و دست اندرکاران را باید به حساب آورد.

«إِلَيْهِمْ»

عَنْهُمْ

يَزِجُوعُونَ

ص: ۴۱۵

۲۰ حالت های دشمن را زیر نظر داشته باشید. «فَانظُرْ مَا ذَا يَرْجِعُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۲۹ تا ۳۱]

اشاره

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ (۲۹) إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۳۰) أَلَّا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۱)

(چون هدهد نامه را نزد بلقیس افکند، او به شگفت آمد و) گفت: ای اشراف (و بزرگان کشور)! نامه ای پرارزش به سوی من افکنده شد.

نامه از سلیمان است و (مضمون آن) این است: به نام خداوند بخشنده مهربان.

بر من برتری نجوید. نزد من آیید و تسلیم (حق و مطیع من) باشید.

نکته ها:

در این که چرا بلقیس به نامه سلیمان، «كِتَابٌ كَرِيمٌ» گفته است، دلایلی نقل شده از جمله:

الف: به خاطر جمله ی مبارکه ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ».

ب: ممهور بودن نامه به مهر سلیمان.

ج: محتوای ارشادی نامه.

د: به دلیل مقام سلیمان؛ و شاید هم به خاطر همه ی این موارد باشد.

پیام ها:

۱ بلقیس، داری اطرافیان و مشاورانی بود که اخبار و حوادث را با آنان در میان می گذاشت. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ» ۲ سواد برای زن، یک ارزش است. «أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ» ۳ بلقیس، تیزهوش و دارای قدرت شناخت بالایی بود. «كِتَابٌ كَرِيمٌ» ۴ ارشاد و تبلیغ را با مهربانی و رحمت آغاز کنیم. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ۵ حتی در نوشتن چند کلمه، جمله ی بسم الله الرحمن الرحيم را به صورت

کامل بنویسیم، نه خلاصه. «إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ۶ برتری جویی در برابر انبیا، برتری جویی در برابر خداوند است. «أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ» ۷ دوری از تکبر و برتری جویی، زمینه‌ی تسلیم حق شدن است. «أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» ۸ نامه‌ها را ساده و خلاصه بنویسیم. القاب را حذف و اهداف را روشن نماییم.

از لعن و توهین دوری کنیم. رحمت و صلابت را در کنار هم مطرح نماییم.

بِسْمِ اللَّهِ

... أَلَا تَعْلَمُوا ... وَ أَتُونِي

[سوره النمل (۲۷): آیات ۳۲ تا ۳۳]

اشاره

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ (۳۲) قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّهِ وَ أَوْلُوا بِأُسِّ شَدِيدٍ وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ (۳۳)

(بلقیس) گفت: ای بزرگان! در کارم نظر دهید که بی حضور شما (تا کنون) کاری را فیصله نداده‌ام.

(اشراف) گفتند: ما سخت نیرومند و دلاوریم (و نباید در برابر یک نامه از موضع ضعف برخورد کنیم)، ولی اختیار کار با توست، نظر خود را بیان فرما تا ببینیم چه دستور می دهی؟ (و ما با قدرت انجام دهیم).

نکته‌ها:

کلمه‌ی «فتوی» و «فتی» از یک ریشه است. «شاب» به هر جوانی گفته می شود، ولی «فتی» به جوانی گفته می شود که مدبّر، شجاع، عاقل و با صلابت باشد. «فتوی» نیز به معنای حرف عاقلانه، پخته و کامل است.

ص: ۴۱۷

۱ بلقیس، به اطرافیان خود بها می داد و با آنان مشورت می کرد. «مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَيْثُ تَشْهَدُونَ» ۲ گاهی قدرت و امکانات، مانع پذیرفتن حق می شود. «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّهِ وَ أَوْلُوا بِيَأْسٍ» (قدرت و مقام، مشاوران بلقیس را مغرور کرده بود). ۳ در مسایل حکومتی، باید حرف آخر را یک نفر بزند. «وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ» (دیگران نظر می دهند ولی حق تصمیم گیری با یک نفر است). «فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ» ۴ بلقیس، فرمانده نیروهای مسلح زمان خود بود. «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّهِ وَ أَوْلُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۴]

اشاره

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَہَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَ كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (۳۴)

(بلقیس) گفت: بی شک، هر گاه پادشاهان به منطقه ی آبادی وارد شوند (و هجوم برند)، آن جا را به تباهی می کشند و عزیزان آن جا را ذلیل می کنند و این، سیره ی همیشگی آنان است.

پیام ها:

۱ اعتراف به روحیات و خصلت های پادشاهان، نشانه ی شهامت بلقیس است.

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ

...

۲ بلقیس هم دغدغه ی شکست از سلیمان و هم دل بستگی به آبادی کشور خود داشت. «أَفْسَدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَہَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً» ۳ تنها به قدرت خود تکیه نکنید؛ دیگران را نیز به حساب آورید. (اطرافیان بلقیس می گفتند: «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّهِ وَ أَوْلُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ» ولی بلقیس هشدار داد که قدرت سلیمان را کم نپندارید). «قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ» ...

۴ شیوه ی حکومت های غیر الهی، ایجاد فساد و ذلت در بین منطقه و مردم

است. «كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ» ۵ آفت حکومت و قدرت، سلطه طلبی، جنگ افروزی و ویرانگری است.

«الْمُلُوكَ»

... أَفْسُدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَظَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۵]

اشاره

وَ إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (۳۵)

و همانا من (جنگ را صلاح نمی بینم)، هدیه ای با ارزش به سویشان می فرستم، پس چشم براهم تا بینم فرستادگان من با چه خبری برمی گردند. (شاید با قبول هدایا از سوی سلیمان، ما هم در امان باشیم)

پیام ها:

۱ زن، ذاتاً جنگجو نیست. «إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ» ۲ حرکت هایی که انگیزه ی مادی داشته باشد، با رسیدن به مادیات آرام می گیرد.

«بِهَدِيَّةٍ»

(خصلت پادشاهان، فریفتگی آنان در برابر هدایا است) ۳ هدیه، گاهی در واقع رشوه و حَقُّ السكوت است. «بِهَدِيَّةٍ» ۴ دشمنان نیز ما را با فرستادن هدایا آزمایش می کنند. «مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ» ۵ طاغوت ها و پادشاهان، می دانستند که انبیا هدف مادی ندارند ولی با این حال برای جذب و آرام کردن آنان تلاش می کردند. «مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ (۳۶) إِرْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَ لَنَخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَ هُمْ صَاغِرُونَ (۳۷)

چون (بیک حامل هدایا) نزد سلیمان آمد، سلیمان گفت: آیا مرا با مالی ناچیز مدد می کنید؟ پس (بدانید) آنچه خداوند به من داده بهتر است از آنچه به شما داده است، (من با هدیه ی شما شاد نمی شوم) بلکه شما هستید که به هدیه ی خودتان خوشحالید.

(سلیمان به پیک بلقیس) گفت: به سوی آنان برگرد، پس ما حتماً لشکریانی بر آنان وارد می کنیم که برای آنان تاب مقابله نیست و ما حتماً آنان را از منطقه، ذلیلانه آواره می کنیم در حالی که خواری را احساس خواهند کرد.

پیام ها:

۱ انگیزه ی اولیای خدا مادیات نیست. «أَتُمِدُّونَ» (مردان خدا خود را با پول معامله نمی کنند، زیرا آنان امیر دنیا هستند نه اسیر آن).

۲ مردان خدا، تیزبین و هوشیار و قاطعند. انگیزه های فاسد را در پشت هدایا می بینند و می گریزند و صاحبان آن انگیزه ها را توییح و سرزنش می کنند.

«أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ»

۳ هدایا را به نحو احسن بپذیرید و پاسخ دهید. «إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» (۱) اما نه در مواردی که هدیه جنبه ی رشوه دارد. «أَتُمِدُّونَ» ۴ کافر، همه را به کیش خود پندارد. «أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ» ۵ مال دنیا چیزی نیست. «بِمَالٍ» به اصطلاح ادبی، تنوین برای تحقیر است.

۶ مردان خدا نعمت ها را از او می دانند. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ» ۷ گاهی بیان قدرت خود، لازم است. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ» ۸ بهترین اهرم برای طرد مال حرام، توجه به الطاف الهی است. «أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ» ۹ اولیای خدا با الطاف الهی به آرامش می رسند. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ» و مردم مادی با مادیات. «بَلْ أَنْتُمْ بِهِدْيَتِكُمْ تَفْرَحُونَ» ۱۰ علم و حکمت، بهتر از مال است. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ»

ص: ۴۲۰

۱۱ بعد از منطق، نوبت قدرت نمایی است. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ» ۱۲ در برابر کسانی که تنها به قدرت متکی هستند، با صلابت سخن بگویند.

«فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۳ جهاد، در ادیان قبل نیز مطرح بوده است. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ» ۱۴ تبلیغ و ارشاد، بدون هجرت و قدرت کارساز نیست. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ» ۱۵ کسی که از مادیات بگذرد، می تواند با قدرت سخن بگوید و از حق دفاع کند. «ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ» ۱۶ رهبر باید از قوای مسلح خود اطمینان کافی داشته باشد. «بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا» ۱۷ قدرت نظامی اهل حق باید بیش از قدرت اهل باطل باشد. «بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ» ۱۸ تحقیر و به ذلت کشاندن حکومت های کفر و شرک جایز است. «أَذِلَّةً وَ هُمْ صَاغِرُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوا أَئْيُكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشَهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۸) قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ (۳۹)

(سلیمان) گفت: ای بزرگان! کدام یک از شما تخت او (بلقیس، ملکه ی سبا) را قبل از آن که آنان به حال تسلیم نزد من آیند برای من می آورد؟

عَفْرَيْتِي از جنّ (که دارای قدرت و زیرکی خاصی بود به سلیمان) گفت: من آن را نزد تو می آورم پیش از آن که از جای خود برخیزی، و من قطعاً بر این کار هم قدرت دارم و هم مورد اعتمادم.

نکته ها:

در کلمه ی «عَفْرَيْتُ»، معنای شدت و قدرت نهفته است.

پس از بازگشت فرستادگان بلقیس، همراه با هدیه های خود و آگاهی ملکه ی سبا از این که سلیمان یک پادشاه نیست؛ ملکه تصمیم گرفت شخصاً نزد سلیمان آید تا اوضاع را از

ص: ۴۲۱

نزدیک ببیند. سلیمان از حرکت بلقیس آگاه شد و خود را برای قدرت نمایی آماده کرد.

پیام ها:

۱ اطرافیان سلیمان، دارای قدرت فوق العاده یا خارق العاده بودند. «أَيُّكُمْ» ۲ میدان را برای رقابت صحیح باز گزارید. «أَيُّكُمْ» ۳ در شرایط مناسب از توانایی دیگران استفاده کنید. «أَيُّكُمْ يَا تَيْبِي» ۴ ملاک، لیاقت و توانایی است، نه جنسیت. «أَيُّكُمْ يَا تَيْبِي» با این که در میان اطرافیان سلیمان، جنّ و پرنده و انسان، همه بودند ولی ملاک برتری، قدرت آوردن تخت است نه جنسیت آورنده ی آن.

۵ اگر تخت و تاج را از انسان بگیریم، تسلیم شدن او آسان است. «يَأْتِينِي بَعْرَشِهَا» ۶ قرآن مسأله ی طيّ الارض (۱) را می پذیرد. «يَأْتِينِي بَعْرَشِهَا قَبْلَ أَنْ» ...

۷ قدرت نمایی باید با مخاطب تناسب داشته باشد. «بَعْرَشِهَا» ۸ برای ارشاد و هدایت دیگران، از امکانات خود آنان استفاده کنید. «بَعْرَشِهَا» ۹ پیروز کسی است که قبل از دشمن اقدام کند. «قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي» ۱۰ کارهای فوق العاده باید با هدف عالی همراه باشد. «يَأْتِينِي بَعْرَشِهَا يَا تُونِي مُسْلِمِينَ» ۱۱ حضرت سلیمان علم غیب داشت. «يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ» ۱۲ در یک نظام و حکومت موفق، باید از همه ی نیروها در جای خود استفاده کرد. «قَالَ عَفْرِيَّتُ مِنَ الْجِنِّ» ۱۳ جنّ می تواند به انسان کمک کند. «قَالَ عَفْرِيَّتُ مِنَ الْجِنِّ» ۱۴ لیاقت های خود را به دیگران اعلام کنید. «أَنَا آتِيكَ» ۱۵ سرعت، قدرت و امانت، شرط انجام کارهای بزرگ است. «قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ لَقَوِيَّ أَمِينٌ»

ص: ۴۲۲

۱ - ۱). «طی الارض»، نوعی معجزه و کرامت است، که به جای پیمودن و طی کردن مسافتی طولانی، زمین در زیر پای وی پیچیده گردد و در مدتی اندک به مقصد رسد. (فرهنگ معین)

اشاره

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رآه مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (۴۰) قَالَ نَكُرُوا لَهَا عَزْشَهَا نَنْظُرُ أَ تَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ (۴۱)

کسی (به نام آصف بن برخیا) که به بخشی از کتاب (الهی) آگاهی داشت (سلیمان) گفت: من آن (تخت) را قبل از آن که پلک چشمم بهم بخورد نزد تو می آورم.

(سلیمان پذیرفت و او تخت را آورد.) همین که (سلیمان) آن (تخت) را نزد خود مستقر دید، (به جای غرور و تکبر) گفت: این (توانایی وزیر من که مقداری از علم کتاب و اسم اعظم را می داند)، از لطف پروردگار من است، تا مرا (با این نعمت ها) بیازماید که آیا شکر گزارم یا کفران می کنم؟ و هر کس شکر کند، قطعاً به سود خویش شکر ورزیده و هر کس کفران نماید (به ضرر خویش گام نهاده، زیرا) پروردگار من (از شکر مردم) بی نیاز و کریم است. (بی نیازی و کرامت، برای خداوند ذاتی است و هرگز وابسته به شکر یا کفران کسی نیست).

(سلیمان) گفت: تخت (ملکه) را برایش ناشناس گردانید، تا بینم آیا پی می برد یا از کسانی است که پی نمی برند؟

نکته ها:

اشاره

کسی که مقداری از علم کتاب را می دانست، «آصف بن برخیا» وزیر حضرت سلیمان و خواهر زاده ی او بود، چنان که از امام هادی (علیه السلام) نیز نقل شده است. (۱) و امام باقر (علیه السلام) فرمودند: اسم اعظم الهی هفتاد و سه حرف است که آصف بن برخیا تنها با دانستن یک حرف چنین قدرت نمایی کرد. (۲)

ص: ۴۲۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۲۳۰.

در این که منظور از علم کتاب چیست؟ گفته اند: مراد از آن، یا آگاهی از کتب آسمانی یا لوح محفوظ و یا اسم اعظم است.

سؤال: «آصف بن برخیا» چگونه تخت را بدون اجازه ی صاحبش حرکت داد و در آن تصرف کرد؟ پاسخ: این کار به خاطر ولایت انبیا بر اموال مردم و اهمیت ارشاد بلقیس و مردم او بوده است.

کفر چند نوع است: یکی انکار خدا و یکی کفران نعمت ها.

شکر خداوند، اقسامی دارد: شکر با زبان، با قلب و با عمل.

فضایل امیر مؤمنان و اهل بیت

(علیهم السلام) در آیه ی مورد بحث می فرماید: کسی که بخشی از علم کتاب را داشت، گفت: ای سلیمان! قبل از به هم زدن یک چشم، من تخت ملکه ی سبأ را از کشورش در این جا حاضر می کنم. اما در آیه ی آخر سوره ی رعد، خداوند به پیامبرش می فرماید: کفار، رسالت تو را قبول ندارند، به آنان بگو کافی است که خداوند و کسی که تمام علم کتاب را دارد، میان من و شما گواه باشد.

در روایات می خوانیم: مراد از کسی که تمام علم کتاب را دارد، علی بن ابی طالب (علیهما السلام) است. اگر کسی که بخشی از علم کتاب را می داند تخت بلقیس را در یک آن حاضر می کند، پس کسی که تمام علم کتاب را می داند، در تمام عمر چه قدرتی دارد؟ امام صادق (علیه السلام) می فرماید: آگاهی کسی که بخشی از علم را داشت، نسبت به علم علی (علیه السلام)، مثل مقدار آبی است که بر بال یک مگس باشد نسبت به دریا. (۱)

در روایات می خوانیم: امام صادق (علیه السلام) به سینه ی مبارکش اشاره کرد و فرمود: «و عندنا و الله علم الكتاب كله» به خدا سوگند تمام علم کتاب نزد ما موجود است. (۲)

در روایات بسیاری می خوانیم که امامان معصوم (علیهم السلام) خارج از قید زمان و مکان در مناطقی حاضر می شدند، مثلاً:

امام جواد (علیه السلام)، در لحظه ی شهادت پدرش از مدینه به طوس رفت.

ص: ۴۲۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

امام کاظم (علیه السلام)، از زندان بغداد بیرون آمد و در مدینه حاضر شد.

امام سجاد (علیه السلام)، در زمان اسارت، به کربلا رفت و بدن پدرش امام حسین (علیه السلام)، را دفن نمود.

امام حسین (علیه السلام)، قبل از شهادت، قبضه ی خاکی از کربلا برداشت و در مدینه به أم السَّلمه داد. (۱) بنا بر این طیّ الأرض و حرکت برق آسا برای امامان سابقه دارد.

پیام ها:

۱ در کابینه ی سلیمان، دانشمندترین چهره ها وجود داشتند. «عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ» ۲ انسان می تواند بر طبیعت و قوانین طبیعی حاکم شود. «أَنَا آتِيكَ» ۳ قدرت انسان می تواند از جنّ بیشتر باشد. «عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ» ...

۴ در مواردی باید قدرت خود را اظهار کرد. «أَنَا آتِيكَ» ۵ علم منشأ قدرت است. با قدرت علمی می توان به جای شنیدن صدا و دیدن تصویر، خود اشیا و موجودات را جا به جا کرد. (در انسان، استعدادها، توانایی ها و اسراری است که تا کنون کشف نشده است). «أَنَا آتِيكَ» توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر بُرنا بود ۶ در واگذاری مأموریت ها، مسارعه (سرعت عمل) یک امتیاز است. همان گونه که در فروش، مزایده و در خرید، مناقصه، عامل رقابت و ارزش است. «أَنَا آتِيكَ بِه قَبْلَ أَنْ يَزُوْتَدَ إِلَيْكَ طَرْفُكَ» ۷ مدعیان علم و قدرت، باید عملاً حرف خود را اثبات کنند. «فَلَمَّا رَأَهُ مُسْتَقِرًّا» ۸ اولیای خدا نعمت را از او می دانند. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» ۹ نعمت های الهی را حقّ خود ندانیم. «فَضْلِ رَبِّي» ۱۰ به علم و قدرت خود مغرور نشویم. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» ۱۱ نعمت های الهی را به زبان آوریم. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» ۱۲ دادن یا گرفتن نعمت ها برای رشد دادن ماست. «رَبِّي»

ص: ۴۲۵

۱۳ نعمت های الهی وسیله ی بندگی و آزمایشند، نه کامیابی و لذت جویی.

«لَيْبُلُونِي أَمْ أَشْكُرُ»

۱۴ انبیا نیز آزمایش می شوند. «لَيْبُلُونِي» ۱۵ انسان، مختار است، نه مجبور. «مَنْ شَكَرَ ... وَ مَنْ كَفَرَ» ۱۶ انسان در گرو عمل خویش است. «وَ مَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ» ۱۷ خداوند به شکر ما نیاز ندارد. «مَنْ شَكَرَ ... وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ» نعمت های الهی برخاسته از فضل و لطف بی پایان اوست و حتی اگر ما ناسپاسی کنیم، او به مقتضای ربوبیت خود به ما لطف می کند. شکر نعمت، نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند ۱۸ در شیوه ی دعوت، تملق ممنوع است. «وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ» ۱۹ دارایی و سخاوت در کنار هم، ارزش است. «غَنِيٌّ كَرِيمٌ» ۲۰ اولیای خدا بر اموال مردم ولایت دارند. «نَكُرُوا لَهَا» ۲۱ گاهی برای آزمایش هوش، تغییر و تحوّل جایز است. «نَكُرُوا لَهَا ... نَنْظُرُ أَ تَهْتَدِي»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۴۲ تا ۴۳]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَ هَكَذَا عَزَّوَجَلَّتْ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ (۴۲) وَ صَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ (۴۳)

پس هنگامی که (بلقیس) آمد، به او گفته شد: آیا تخت تو این گونه است؟ گفت: گویا خود آن است، و پیش از این، به ما علم (به حقایق سلیمان) داده شده و ما فرمان بردار بوده ایم.

آنچه (آن زن) به جای خدا می پرستید، او را (از تسلیم شدن در برابر حق) بازداشته بود، و او از قوم کافران بود، (ولی بعد از کفر، ایمان آورد).

ص: ۴۲۶

جمله ی «وَأُوتِينَا الْعِلْمَ» ظاهراً ادامه ی کلام بلقیس است (که در ترجمه آورده ایم) و ممکن است سخن سلیمان و اطرافیان او باشد که گفته باشند: به ما، قبل از بلقیس علم داده شده و قبل از او مسلمان بودیم. (۱)

سؤال: بلقیس که از حقایق سلیمان اطلاع پیدا کرده بود، چرا زودتر تسلیم نشد؟ پاسخ: جامعه و محیط شرک مانع خطشکنی و تسلیم او شده بود، چنان که قرآن فرمود:

«وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ»

پیام ها:

۱ در برخورد های ابتدایی، حرف آخر را اول نزنید. «أَهْكَذَا كَأَنَّهُ هُوَ» (نفرمود:

«هذا عرشك» و او هم نگفت: «آنه هو.») ۲ مکتبی ارزش دارد که بر اساس علم باشد. «وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ» ۳ محیط، جامعه و عقائد خرافی، مانع از ایمان واقعی است. «وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ» ۴ سوء سابقه، دلیل داشتن آینده ی بد نیست. «إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۴]

اشاره

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّنْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَيْرُوحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۴)

به او (بلقیس) گفته شد: وارد قصر شو! پس چون آن را دید، پنداشت بر که آبی است، (برای عبور) جامه از ساق پایش برگرفت، (تا تر نشود. سلیمان به او) گفت: (این جا آبی نیست)، بلکه قصری از شیشه و بلور صیقلی است. (ملکه ی سبا) گفت: پروردگارا! من به خودم ظلم کردم و (اکنون) همراه سلیمان، در برابر پروردگار جهانیان سر تسلیم فرود آورده ام.

ص: ۴۲۷

کلمه ی «صَرَخَ» ، به معنای فضا یا قصر بزرگ است. «لُجَّةً» یعنی متلاطم و متراکم، و «مُمَرَّدٌ» به معنای صاف است.

پیام ها:

۱ مقام رسالت، با جلال و شکوه و حکومت منافاتی ندارد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» ۲ در ارشاد و تبلیغ، هر کس را باید به شیوه ای هدایت کرد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» با مرفهان، جوری برخورد نکنیم که خیال کنند ایمان به معنای فقر است.

۳ امکانات مادی باید در خدمت تبلیغ دین قرار گیرد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» با اهداف سلیمان گونه می توان از صنعت و امکانات مادی، برای ارشاد و هدایت دیگران کمک گرفت.

۴ از مهمانان کافر با حُسن خلق پذیرایی کنید. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» ۵ شأن افراد را در پذیرایی ها حفظ کنید. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» ۶ گاهی انسان می بیند، اما اشتباه تشخیص می دهد. (خطای چشم) «حَسِبْتُهُ لُجَّةً» ۷ کاخ نشینان کافر را در برابر صنعت و ابتکار و هنر و زیبایی های نظام خود، به کرنش وادارید. «صَيَّرْخُ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ» ۸ سابقه ی آینه کاری و استفاده از شیشه در معماری، به زمان حضرت سلیمان بر می گردد. «صَيَّرْخُ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ» ۹ پذیرفتن حق، نشانه ی حریت است نه ضعف. «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي» ۱۰ وابستگی و دلبستگی به غیر خدا و پرستش غیر او هر کس و هر چه باشد - ظلم است. «ظَلَمْتُ نَفْسِي» ۱۱ توبه ی واقعی آن است که گذشته ها را با اقرار جبران کنیم و راه آینده را با چراغ هدایت الهی طی کنیم. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ» ۱۲ داشتن نام و نان و عنوان و اطرافیان، شما را در اقرار به حق و تغییر عقیده اسیر نکند. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسَلَمْتُ»

۱۳ تکامل، مراحلی دارد: مرحله ی نخست: خروج از ظلمت و مرحله ی بعد ورود در نور است. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ» ۱۴ روح ایمان، همان تسلیم است. (هم سلیمان در دعوتنامه ی خود به آن اشاره دارد: «وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» و هم ملکه ی سبا در پایان کار می گوید: «أَسْلَمْتُ» ۱۵ ایمان، تسلیم شدن در برابر خالق هستی است، نه در برابر خلق، گرچه سلیمان باشد. «أَسْلَمْتُ لِلَّهِ» ۱۶ زن در انتخاب عقیده و اظهار آن مستقل است. «أَسْلَمْتُ لِلَّهِ» ۱۷ ایمان به تنهایی کافی نیست، با اولیا و انبیا همراه بودن انسان را بیمه می کند.

□
«أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ»

۱۸ در برابر پیوندهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و خانوادگی، پیوندهای الهی و مقدّس نیز یافت می شود. «مَعَ سُلَيْمَانَ» ۱۹ زر و زیور افراد وارسته را سیراب نمی کند، گم شده ی آنان دستیابی به سرچشمه ی هستی است. «أَسْلَمْتُ ... لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۲۰ هدف حکومت انبیا، دعوت □ به سوی خداوند است، نه کشورگشایی. ملکه ی سبا نیز این حقیقت را فهمید، لذا در پایان سخنش گفت: «أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۴۵ تا ۴۶]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ (۴۵) قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۶)

و به راستی به سوی قوم ثمود، برادرشان (حضرت) صالح را فرستادیم که (او به مردم گفت:) خداوند را بپرستید. پس آن گاه مردم به دو گروه متخاصم تقسیم شدند.

ص: ۴۲۹

صالح گفت: ای قوم من! چرا پیش از نیکی شتابزده خواهان بدی هستید؟ چرا از خداوند آمرزش نمی خواهید تا مشمول رحمت گردید؟

نکته ها:

حضرت صالح، مردم را از عذاب الهی می ترسانید و به آنان هشدار می داد، ولی آنان می گفتند:

«يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱) آن عذابی که وعده می دهی بر ما بیاور. در این آیه، صالح می گوید: چرا شما به جای خیر، سراغ شر را می گیرید؟ همان گونه که کفار از حضرت هود (علیه السلام) و پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) نیز تعجیل در عقوبت را می خواستند.

امام باقر (علیه السلام) فرمود: گروهی دعوت حضرت صالح را تصدیق و گروهی تکذیب نمودند. (۲)

با اینکه تمام انبیا با مردم برخورد عاطفی و برادرانه داشته اند، ولی از اینکه کلمه ی «أَخَاهُمْ» تنها برای بعضی از آنان بکار رفته است، شاید بتوان استفاده کرد که بعضی از انبیا علاوه بر برخورد عطفانه فامیل قوم خود نیز بوده اند.

پیام ها:

۱ برخورد انبیا با مردم، برادرانه بوده است. «أَخَاهُمْ» ۲ دعوت به توحید، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ» ۳ انتظار نداشته باشید همه ی مردم منطق شما را بپذیرند. «فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ» ۴ نزاع میان حق و باطل دائمی است. «يَخْتَصِمُونَ» ۵ راه توبه را برای بازگشت مجرمان باز بگذارید. «لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ» ۶ انبیا دلسوز مردمند. «يَا قَوْمِ... لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» ۷ استغفار، زمینه ی جذب رحمت الهی است. «تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

ص: ۴۳۰

۱- ۱. اعراف، ۷۷.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

قَالُوا اِطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (۴۷) وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لَا يُصْلِحُونَ (۴۸)

(مردم به صالح) گفتند: ما به تو و همراهانت فال بد زده ایم (و قحطی موجود به خاطر وجود شماست. صالح) گفت: فال (و سرنوشت نیک و بد) شما نزد خداست، بلکه شما گروهی هستید که مورد آزمایش قرار گرفته اید.

و در آن شهر نه دسته (و گروه) بودند که در آن سرزمین فساد می کردند و اهل اصلاح نبودند.

نکته ها:

کلمه ی «رَهْطٍ» به دسته ای گفته می شود که میانشان رابطه ی گرمی باشد. (۱)

کلمه ی «تَطِيرُ» از «طیر» به معنای پرنده است. مردم عرب هنگام سفر، پرنده ای را رها می کردند که اگر به سمت راست می پرید (این کار را به فال نیک می گرفتند و) سفر می کردند و اگر به سمت چپ می پرید (فال بد می زدند و) سفر را تعطیل می کردند. (۲)

در اسلام، فال بد زدن (به نام طیره) شرک دانسته شده است. فال بد، رها کردن دلایل اصلی و رفتن به سراغ خرافات است.

فال بد زدن به انبیا، در قرآن مکرر آمده است: فرعونیان بدبختی ها را از موسی می دانستند؛ «يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى» (۳) به حضرت عیسی می گفتند: «إِنَّا تَطَّيَّرْنَا بِكُمْ» (۴) در این آیه نیز می فرماید: به صالح گفتند: «اطَّيَّرْنَا بِكَ» جمله ی «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ» را چند نوع معنا کرده اند:

الف: شما توسط عوامل خدعه گر فریب خورده اید که این گونه مقاومت می کنید. (بنا بر اینکه

ص: ۴۳۱

۱-۱. التحقیق فی کلمات القرآن.

۲-۲. تفسیر کشاف.

۳-۳. اعراف، ۱۳۱.

۴-۴. یس، ۱۸.

«فتنه» به معنای فریب و خدعه باشد) ب: شما با حوادث تلخ آزمایش می شوید. (اگر مراد از فتنه، امتحان و آزمایش باشد)
ج: شما به خاطر لجاجت کیفر می شوید. (بنا بر اینکه مراد از فتنه، عذاب باشد)

پیام ها:

۱ پیامبر اسلام و مسلمین بدانند که انبیای گذشته و یاران شان چگونه تحقیر می شدند، پس سختی ها را تحمل کنند. «قَالُوا أَطِئِرْنَا» ۲ فال زدن، تاریخی بس طولانی دارد. (کسی که به خدا و حکمت الهی ایمان نداشته باشد، به خرافات روی می آورد).
«أَطِئِرْنَا» ۳ در نظامی که علم و ادب و منطق و وحی، حاکم نباشد، چهره هایی که مایه ی برکت هستند مایه ی بدبختی معرفی می شوند. «أَطِئِرْنَا بِكَ» ۴ حضور انبیا، به معنای محو مشکلات طبیعی و روزمره نیست. «أَطِئِرْنَا بِحُكِّكَ» ۵ تلخی ها و ناگواری ها، هر یک دلایل حکیمانه ای دارد که خداوند قرار داده است. «طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ» ۶ برخورد با انبیا، یک آزمایش الهی است. «تُفْتَنُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۹]

اشاره

قَالُوا تَفَاسَمُوا بِاللَّهِ لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلُهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لَوْ يَكُنَّا شَاهِدِينَ لَوْلِيَّةٍ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۴۹)

(آن گروه مفسد) گفتند: به خداوند سوگند یاد کنید (و هم قسم شوید) که بر او و خانواده اش شایسته می زنیم، سپس به ولی او خواهیم گفت: ما در محل قتل کسانش حاضر نبودیم (تا چه رسد به اینکه آنان را کشته باشیم)، و ما قطعاً راست می گوئیم.

نکته ها:

«لَكَيْتَنَّهُ»

، از واژه ی «تبییت»، به معنای سوء قصد و هجوم شبانه است.

در اسلام، سوگندی ارزش دارد و وفای به آن لازم است که نسبت به انجام کاری ارزشمند یا ترک کاری ناپسند صورت گیرد، لذا اگر شخصی سوگند یاد کرد که به مظلومی ضربه ای بزند یا از ظالمی حمایتی کند، این سوگند ارزش شرعی و قانونی ندارد.

این آیه، ما را به یاد هم سوگند شدن کفار مکه می اندازد که تصمیم گرفتند شیخون بزند و پیامبر اسلام (صلوات الله علیه) را در بستر خواب شهید کنند، ولی پیامبر اکرم، حضرت علی (علیه السلام) را به جای خود خواباند و توطئه ی دشمن خنثی شد.

پیام ها:

۱ گفته های مخفیانه، بعد از قرن ها کشف می شود. «قَالُوا تَقَاسَمُوا» ۲ دشمن، از مقدّسات دینی سوء استفاده می کند. «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ» ۳ مجرم ترین افراد که قاتلان انبیا هستند در دل، خدا را قبول دارند و با نام او شرارت های خود را سر و سامان می دهند. «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ» ۴ افراد یا گروه های باطل، برای اهداف مشترک خود، متحد و هم قسم می شوند.

«تَقَاسَمُوا»

۵ در تاریخ، عبرت های زیادی است. (سوگند به نام خدا برای قتل پیامبر خدا!) «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَكَيْتَنَّهُ» (هم چنان که خوارج در خانه خدا و در ماه خدا، ولی خدا را در حال عبادت خدا، به نیت تقرب به خدا در لیالی قدر و سحر نوزدهم رمضان ضربت زدند و شهید کردند).

۶ استفاده از تاریکی شب، برای انجام توطئه ها، تاریخی طولانی دارد. «لَكَيْتَنَّهُ» ۷ انبیا و یاورانشان، در معرض سخت ترین توطئه ها بوده اند. «لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلُهُ» ۸ قساوت بشر، حدّ و مرزی ندارد. (پیامبر کشی، قتل بستگان پیامبر و شیخون زدن). «لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلُهُ» ۹ قصاص، قانون عقلی و در تمام ادیان آسمانی نیز بوده است. «لَنَقُولَنَّ لَوْ لِيهِ» ۱۰ مجرم، با ظاهر سازی و توجیه، بر گناه خود سرپوش می گذارد. «مَا شَهِدْنَا» ۱۱ به همه ی کسانی که ادعای صداقت دارند و شعار صداقت می دهند، اطمینان

ص: ۴۳۳

نکنید. «لَنَقُولَنَّ ... إِنَّا لَلصَّادِقُونَ» ۱۲ صداقت را حتی قاتلان انبیا، یک شرف و ارزش می دانند. «إِنَّا لَلصَّادِقُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

اشاره

وَ مَكَرُوا مَكْرًا وَ مَكَرْنَا مَكْرًا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۵۰) فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَا هُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۱)

و(آن نه گروه مفسد) دست به تدبیر بزرگی زدند و ما نیز به تدبیر بزرگی دست زدیم، ولی آنها نمی فهمیدند.

پس بنگر که پایان تدبیر آنان(و شیخون به صالح و کسانش) به کجا انجامید، ما آنان و قومشان همگی را هلاک کردیم.

نکته ها:

هلاکت قوم ثمود با چند تعبیر در قرآن آمده است:

الف: زلزله. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» (۱) ب: صاعقه. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ» (۲) ج: صیحه. «وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ» (۳) البته هیچ مانعی ندارد که هر سه عذاب، در یک زمان واقع شده باشد.

یکی از نمونه های مکر الهی، همان مهلت و نعمت دادن به گناهکاران است، تا آنان سرگرم شوند و همین که پیمانہ ی آنان پر شد، ناگهان به قهر الهی گرفتار شوند.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، با جرم انسان متناسب است. «مَكَرُوا مَكْرًا» ۲ کسانی که علیه اولیای خدا توطئه می کنند، طرف آنها خداست. «مَكَرُوا مَكْرًا وَ مَكَرْنَا مَكْرًا»

ص: ۴۳۴

۱-۱. اعراف، ۷۸.

۲-۲. ذاریات، ۴۴.

۳-۳. هود، ۶۷.

۳ در برابر نقشه های کفار شما نیز باید اهل تدبیر و نقشه باشید. «مَكْرُوا مَكْرًا وَ مَكْرُوا مَكْرًا» ۴ خداوند تدبیر مردم را می داند، اما مردم تدبیر او را نمی دانند. «وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ» ۵ چوب خدا صدا ندارد. «مَكْرُنَا ... وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ» ۶ تاریخ، بر قانون و سنت معینی استوار است و دقت در آن، برای دوران های دیگر سودمند است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ» ۷ سنت الهی بر پیروزی حق بنا نهاده شده است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ» ۸ زود قضاوت نکنید؛ از توفیقاتی که به خاطر مکر، نصیب بعضی ها می شود، فریب نخورید، بلکه به عاقبت آنان توجه کنید. «عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ» ۹ آماده باش دشمنان برای ارتکاب جنایت، سبب قهر الهی است، گرچه آنان به اهداف پلید خود نرسند. (دشمنان، هم قسم شدند تا پیامبر را بکشند و در کمین هم نشستند، ولی حضرت را نکشتند، لکن خودشان هلاک شدند).

﴿دَمَّرْنَا هُمْ﴾

۱۰ پیروی از مفسدان، عقوبت دارد. «دَمَّرْنَا هُمْ وَ قَوْمَهُمْ﴾

[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۲ تا ۵۳]

اشاره

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵۲) وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۵۳)

پس این خانه های آنهاست که به خاطر ظلمی که کردند ویران و خالی شده است، و قطعاً در این (کیفر، عبرت و) نشانه روشنی است برای اهل علم و آگاهی.

و مؤمنان و کسانی را که اهل پروا بودند، (از مهلکه) نجات دادیم.

نکته ها:

کلمه ی «خَاوِيَةً»، هم به معنای سقوط، فنا و ویرانی است، و هم به معنای خالی شدن از ساکنان می باشد.

۱ آثار باستانی عبرت آموز باید برای آیندگان حفظ شود. «فَتَلَعَكَ بِيَوْمِئِهِمْ» ۲ عقوبت، مخصوص آخرت نیست، گاهی ستمگران، در دنیا به عقوبت می رسند. «فَتَلَعَكَ بِيَوْمِئِهِمْ خَاوِيَةً» ۳ عبرت ها و نشانه ها، به تنهایی کافی نیست؛ انگیزه ی عبرت آموزی در انسان ها لازم است. «لَأَيَّهَ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» ۴ سرنوشت انسان، در گرو اعمال اوست. «خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۵ قهر الهی، تر و خشک را با هم نمی سوزاند، لذا افراد متقی استثنا می شوند و نجات می یابند. «وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۶ آثار ایمان و تقوا، مخصوص آخرت نیست؛ اهل تقوا، در دنیا نیز نتیجه ی کار خود را می بینند. «وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۷ ایمانی کارساز است که با تقوای دائمی همراه باشد. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

وَ لُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۵۴) أ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۵۵)

و(نیز) لوط را(فرستادیم) که به قومش گفت: آیا این کار بسیار زشت را در حالی که به زشتی آن آگاهید، انجام می دهید؟

آیا شما با بودن زنان، برای غریزه ی شهوت به سراغ مردان می روید؟ بلکه شما مردمی(نادان و)جهالت پیشه اید.

نکته ها:

قوم لوط در برابر چشم یکدیگر و در جلسه ی علنی، لواط می کردند. در آیه ی ۲۹ عنکبوت می خوانیم: «وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمْ الْمُنْكَرَ» یعنی شما در انجمن و جلسه ی علنی، منکر انجام می دهید. در این آیه نیز می فرماید: «وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» یعنی در برابر چشم یکدیگر و یا با

بصیرت و آگاهی گناه می کنید.

لواط از گناهان کبیره است، زیرا در آیات بعد آمده است که عذاب الهی را به دنبال دارد.

در آیات دیگر قرآن کریم آمده است: همسر برای آرامش، تربیت نسل و تعاون در زندگی، است، ولی در این جا تنها مسأله ی شهوت را بیان کرده است، زیرا قوم لوط هدفی جز شهوت نداشتند. «شَهْوَةٌ مِنْ دُونِ النِّسَاءِ»

پیام ها:

۱ پیامبران و رهبران مصلح جامعه با گناهان شایع زمان خود به شدت مبارزه می کنند. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» ۲ با سؤال انتقادی، وجدان ها را بیدار کنید. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» ۳ یکی از وظایف انبیا، مبارزه با منکرات است. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» ۴ حرمت لواط، مخصوص اسلام نیست. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» ۵ گناه علنی و آگاهانه، زشتی، کیفر و انتقاد بیشتری دارد. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» ۶ زشتی لواط بر همه روشن است. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» ۷ در نهی از منکر، به سراغ منکرات علنی بروید. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» ۸ دفع شهوت باید از طریق مشروع باشد. «أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً» ...

۹ انحراف از مسیر طبیعی و شرعی در امور جنسی، جهل و حماقت است. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» ۱۰ هم جنس گرایی، برخاسته از بی فرهنگی است. علم و دانشی که انسان را از گناه باز ندارد، جهل است. «لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ... أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ»

ص: ۴۳۷

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۶]

اشاره

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۵۶)

ولی پاسخ قومش جز این نبود که گفتند: خاندان لوط را از شهرتان بیرون کنید، زیرا آنان مردمی هستند که پاکیزگی می جویند.

۱ مجرمان، چون منطقی ندارند، در برابر انبیا به زور متوسل می شوند.

«أَخْرِجُوا»

پیام ها:

۲ در محیط آلوده، پاکدامنی جرم است. «أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ ... إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ» ۳ نهی از منکر، گاهی تاوان تبعید شدن دارد. «أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ» ۴ در برابر گناه، سکوت ممنوع است، لا اقل فضا را بر گناهکار تنگ کنیم.

«أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ»

۵ آزادی برای گناه، تفکر قوم لوط است. «أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ» ۶ سابقه ی تبعید مردان خدا، به زمان ابراهیم و لوط باز می گردد. «أَخْرِجُوا» ۷ چون فطرت گناهکار پاک است، لذا خود را مجرم و دیگران را پاک می بیند.

«إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ»

۸ محیط، انسان را به گناه مجبور نمی کند زیرا در زمان شیوع فحشا نیز گروهی پاک زندگی می کنند. «أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ»

[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۷ تا ۵۸]

اشاره

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا إِمْرَأَتَهُ فَذَرَتْهَا مِنَ الْغَابِرِينَ (۵۷) وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فِسَاءً مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (۵۸)

پس ما لوط و خانواده اش را نجات دادیم، جز زنش را که (به خاطر انحراف) مقدر کرده بودیم از بازماندگان (و هلاک شدگان در آن شهر) باشد.

سپس بارانی (از سنگ) بر سر آنها باریدیم (و همگی زیر آن دفن شدند) و چه بد است باران انداز شدگان.

نکته ها:

کلمه ی «غابرين» به معنای بازماندگان و هلاک شدگان است، این کلمه هفت بار در قرآن به کار رفته و تمام هفت مورد درباره ی همسر لوط است.

مراد از باران، گِل سخت است، به دلیل آیه ی «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ» (۱) خداوند بارها نجات مؤمنان و خوش عاقبتی متقین را وعده داده و تحقق آن را در تاریخ انبیا و امت ها بیان کرده است، از جمله:

الف: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) ما قطعاً پیامبران و کسانی را که ایمان آورده اند یاری خواهیم کرد.

ب: «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ» (۳) بر ما لازم است که اهل ایمان را نجات دهیم.

پیام ها:

۱ ثمره ی تقوا و پاکدامنی در دنیا، نجات از قهر الهی است. «فَأَنْجَيْنَاهُ» ۲ نجات الهی از طریق اسباب طبیعی است. (لوط به امر خدا از منطقه خارج شد تا نجات پیدا کند). «فَأَنْجَيْنَاهُ» ۳ رهبران الهی، تحت حمایت خداوند هستند. «فَأَنْجَيْنَاهُ» ۴ زن در انتخاب عقیده، مستقل است و نظام خانوادگی، محیط زندگی و وابستگی اقتصادی به شوهر، او را در انتخاب عقیده و عمل مجبور نمی کند.

«إِلَّا امْرَأَتَهُ»

۵ وابستگی، عامل نجات نیست؛ شایستگی لازم است. «إِلَّا امْرَأَتَهُ»

ص: ۴۳۹

۱-۱. حجر، ۷۴.

۲-۲. غافر، ۵۱.

۳-۳. یونس، ۱۰۳.

۶ در کيفر و مجازات متخلفان، تحت تأثير روابط قرار نغيريد. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۷ در برخوردها، حساب هر کسی را جداگانه بررسی کنیم؛ انحراف همسر، به پاکی شوهر ضرری نمی زند. «فَأَنْجِنَاهُ... إِلَّا امْرَأَتَهُ» (همسر پیامبر می تواند دوزخی باشد) ۸ گاهی همسر، عامل نفوذی مخالفان است. (هر گاه زمینه ای برای لواط پیدا می شد، مثلاً اگر مهمانان زیبا صورتی به خانه حضرت لوط می آمدند، این زن مردم را خبر می کرد و به گناه دیگران راضی بود). «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۹ مقدرات الهی، به عملکرد خود انسان بستگی دارد. «قَدْ زَنَاهَا» ۱۰ کسانی که با لواط تولید نسل را قطع می کنند، با سنگباران شدن، نسل خودشان قطع می شود. «أَمْطَرْنَا» ۱۱ تغییر مسیر ازدواج، به هم جنس بازی، و تغییر قانون خلقت، سبب تغییر باران رحمت به باران عذاب می شود. «فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ» ۱۲ عقاب های الهی، بعد از اتمام حجت است. «مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ»

جلد نهم

اشاره

ص: ۱

سیمای سوره ی قصص

این سوره هشتاد و هشت آیه دارد و قبل از هجرت، در مکه نازل شده است.

به مناسبت ورود کلمه «قصص» در آیه ی ۲۵، این سوره نیز «قصص» نام گرفته است که به معنای «بیان سرگذشت» می باشد.

آیات ۳ تا ۴۶ این سوره بطور مفصل به ماجرای حضرت موسی و فرعون و آیات انتهایی آن نیز به داستان قارون می پردازد و به سرنوشت صابران نیکوکار و فاسدان گناهکار اشاره می فرماید.

اگر چه در سی و چهار سوره از سوره های قرآن کریم به نحوی از ماجرای حضرت موسی و فرعون سخن رفته ولی تنها در این سوره است که به تمام زوایای زندگی آن حضرت از تولد، کودکی، جوانی تا ازدواج، نبوت و دعوت به یکتاپرستی توجه شده است. (۱)

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

[سوره القصص (۲۸): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ طسم (۱) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبِيٍّ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳)

طا، سین، میم.

اینها آیات کتاب روشنگر است.

ما بخشی از سرگذشت موسی و فرعون را برای (آگاهی) گروهی که ایمان می آورند، بدرستی بر تو می خوانیم.

پیام ها:

۱ قرآن، معجزه ابدی اسلام، از همین حروف الفبای عربی تشکیل شده است، اگر آن را کلام بشر می دانید شما نیز مثل آن را بیاورید. «طسم، تِلْكَ آيَاتُ» ۲ قرآن، کتاب روشن، شفاف و همه فهم است. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۳ بیان سرگذشت پیشینیان، نشانه ی قانونمند بودن سنت های الهی در تاریخ است. اگر تاریخ، حساب و کتاب و قانون نداشت، ما نمی توانستیم از آن برای زندگی امروز خود استفاده کنیم. «نَتْلُوا ... مِنْ نَبِيٍّ مُوسَىٰ ... لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۴ در نقل تاریخ، به فرازهای مهم و عبرت آموز توجه کنیم. («نبأ» به خبر مهم گفته می شود) ۵ مبارزه پیامبران با طاغوت ها و ستمگران، الگوی مؤمنان است. «نَبِيٍّ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ ... لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

ص: ۱۴

۶ داستان های قرآن، خرافه، خیالی و گرافه نیست. «نَبِيًّا مُوسَىٰ وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ» ۷ هدف قرآن از بیان داستان، هدایت مؤمنان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۸ اولین شرط هدایت، قابلیت است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴]

اشاره

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُدَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۴)

همانا فرعون در سرزمین (مصر) سرکشی کرده و مردم آنجا را فرقه فرقه نموده است، گروهی از آنان را به زبونی و ناتوانی کشانده، پسرانشان را سر می برد و زنانشان را (برای کنیزی) زنده نگه می دارد.

براستی که او از تبهکاران است.

نکته ها:

کلمه «شيع» جمع «شيعه»، در اصل به معنای دنباله روی و تبعیت است ولی از آنجا که در یک گروه، معمولاً بعضی از بعضی دیگر پیروی می کنند، به معنای گروه نیز می آید.

کلمه ی «نساء» به معنای زنان است، ولی شاید در این آیه مراد دختران باشند، زیرا در برابر پسران قرار گرفته اند.

کلمه «فِرْعَوْنَ» نام شخص نیست، بلکه عنوان پادشاهان مصر بوده است. چنان که «کسری» عنوان پادشاهان ایران و «قیصر» عنوان پادشاهان روم بوده است. (۱)

پیام ها:

۱ شناخت اوضاع و احوال جوامع در هنگام ظهور و بعثت پیامبران، امری لازم است. «إِنَّ فِرْعَوْنَ» ...

۲ در شناخت نظام ها، اشخاص مهم نیستند، بلکه عملکردها اهمیت دارند. «إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ» (نام «فرعون» به خاطر عملکرد استکباری و متجاوزانه اوست)

ص: ۱۵

۳ تکبر و گردنکشی، زمینه‌ی فساد و گناه است. «عَلَا فِي الْأَرْضِ ... يَسْتَضِعُّ ...»

يُذَبِّحُ»

...

۴ تفرقه‌اندازی، بارزترین اهرم سلطه مستکبرین بر مردم است. «جَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا» (تا وقتی مردم اتحاد و همبستگی داشته باشند، طاغوت‌ها قدرتی ندارند و نمی‌توانند کاری از پیش ببرند.) ۵ تفرقه، مقدمه‌ی ذلت‌پذیری است. ابتدا مردم گروه‌گروه و متفرق می‌شوند سپس به استضعاف کشیده می‌شوند. «شِيَعًا يَسْتَضِعُّ» ۶ اعمال خلاف کارگزاران، به پای حاکم نیز حساب می‌شود. در این آیات تمام جنایات یاران فرعون، به شخص او نیز نسبت داده شد. «جَعَلَ ... يَسْتَضِعُّ ... يُذَبِّحُ» ۷ خداوند، مسأله تفرقه‌افکنی را قبل از قتل و کشتار ذکر فرموده است. شاید به خاطر آن که تفرقه‌زمینه‌ی کشتن و یا مهم‌تر از کشتن است. «شِيَعًا ... يُذَبِّحُ» ۸ سیاست‌گذار و دستوردهنده نیز عامل و فاعل جرم شناخته می‌شود. «إِنَّ فِرْعَوْنَ ... يَسْتَضِعُّ ... يُذَبِّحُ ... يَسْتَضِعُّ» ۹ تفرقه‌افکنان مفسدند. «كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» آری هر جامعه‌ی که حاکمش متکبر، مردمش متفرق، نیروهای فعالش مورد تهدید و منافعش در کام طبقه مرفه باشد، جامعه‌ی فرعون‌ی و طاغوتی است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵]

اشاره

و تُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ (۵)

و ما اراده کرده ایم که بر کسانی که در زمین به ضعف و زبونی کشیده شدند، منت گذاریم و آنان را پیشوایان و وارثین (روی زمین) قرار دهیم.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «منت» در اینجا به معنای نعمت بزرگ و با ارزش است، نه منت زبانی که بازگو کردن نعمت به قصد تحقیر دیگران باشد و مسلماً کار زشت و ناپسندی است.

ص: ۱۶

شکی نیست که هر گاه اراده‌ی الهی بر تحقق امری تعلق گیرد، آن مسئله قطعاً عملی خواهد شد و هیچ مانعی نمی‌تواند سدّ راه آن گردد، قرآن می‌فرماید: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۱) همانا فرمان اوست که هر گاه چیزی را اراده کند که باشد، پس آن چیز خواهد بود و محقق خواهد شد.

با اینکه همه نعمت‌ها از جانب خداوند است و بندگان در هر نعمتی رهین منت او هستند، لکن او در خصوص چند نعمت، تعبیر به منت فرموده که طبعاً از اهمیت بالای آنها حکایت دارد، از جمله:

الف: نعمت اسلام. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» (۲) ب: نعمت نبوت. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا» (۳) ج: نعمت هدایت. «بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ» (۴) د: نعمت حاکمیت مؤمنان. «وَأَنْزَلْنَا أَنْزِلًا مُبَارَكًا لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (۵) ...

در روایات بسیار، حضرت مهدی علیه السلام و حکومت آن بزرگوار در آخرالزمان مصداق اتم این آیه معرفی شده است. (۵)

مسئله حاکمیت مستضعفان بر زمین، با عبارات و بیان‌های مختلفی در قرآن آمده است:

الف: «وَعِدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسِّرَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ» (۶) خداوند به کسانی که ایمان آورده و کار شایسته انجام داده‌اند، وعده خلافت در زمین را داده است.

ب: «وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا... ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ» (۷) بعد از آنکه اقوام ستمگر پیشین را هلاک کردیم... شما را جایگزینان زمین قرار دادیم.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرِيهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۸) بندگان صالح، وارث زمین می‌شوند.

د: «وَأَوْزَنَّا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا» (۹) ما مستضعفان را وارث شرق و غرب زمین گردانیدیم.

ص: ۱۷

۱-۱. یس، ۵۸.

۲-۲. نساء، ۹۴.

۳-۳. آل عمران، ۱۶۴.

۴-۴. حجرات، ۱۷.

۵-۵. تفسیر کنز الدقائق.

۶-۶. نور، ۵۵.

۷-۷. یونس، ۱۲، ۱۳.

۸-۸. انبیاء، ۱۰۵.

ه: «لَنْهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَ لَنْسَكِنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ» (۱) ما ستمگران را نابود و بعد از آن شما را ساکن زمین می گردانیم.

مراد از مستضعفان در این آیه، با توجه به مجهول بودن فعل «اسْتَضْعَفُوا»، کسانی هستند که خود در این امر نقش نداشته و استکبار آنها را به استضعاف کشیده باشد.

پیام ها:

۱ حکومت جهانی مستضعفین و حمایت از مظلومان تاریخ، اراده و خواست الهی است. «نُریدُ» ۲ در حکومت خود کامه طاغوتی، نیروهای کارآمد به ضعف کشانده می شوند.

«اسْتَضْعَفُوا»

۳ آینده از آن مستضعفان است. «نَجْعَلُهُمْ أُتَمَّةً» ...

۴ امامت، همچون بعثت، نعمت ویژه ای است که خداوند بر مردم منت می نهد.

در مورد بعثت پیامبر می فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا» (۲) در اینجا می فرماید: «نَمَنَّ ... نَجْعَلُهُمْ أُتَمَّةً»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶]

اشاره

وَ نُمَكِّنْ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِي فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ (۶)

و به آنان (مستضعفین) در زمین، قدرت و تمکن بخشیم، و از ناحیه آنان به فرعون و (وزیرش) هامان و سپاهیانسان آنچه را که از آن بیمناک بودند نشان دهیم.

پیام ها:

۱ مستضعفان مأیوس نشوند که خداوند به آنان نیز قدرت می دهد. «وَ نُمَكِّنْ لَهُمْ» ۱۲ اگر چه کیفر اصلی طاغوت ها در جهان دیگر است، ولی در دنیا نیز از قهر الهی در امان نخواهند بود. «نُرِي ... مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ»

ص: ۱۸

۱-۱. ابراهیم، ۱۳، ۱۴.

۲-۲. آل عمران، ۱۶۴.

۳ خداوند، کافران را به دست مؤمنان، ذلیل و خوار می گرداند. «نَرَى ... مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ» ۴ دشمن هر قدر بزرگ باشد، از مؤمنان هراس و وحشت دارد. «مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَ جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۷) فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ (۸)

و ما به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هر گاه (از فرعونیان) بر او بیمناک شدی، او را (در جعبه ای گذاشته و) به دریا بیفکن و (از این فرمان) مترس و (از دوریش) غمگین مباش، (زیرا) ما او را به تو بازمی گردانیم و او را از پیامبران قرار می دهیم.

پس (مادر موسی چنان کرد، چیزی نگذشت که) فرعونیان، او را (دیدند و از آب) برگرفتند تا سرانجام، دشمن و مایه اندوهشان گردد. همانا فرعون و هامان و سپاهیانشان خطاکار بودند.

نکته ها:

به فرعون گفته شده بود که امسال کودکی به دنیا می آید که اگر بزرگ شود تو را سرنگون می کند. او دستور داد تمام نوزادانی را که به دنیا می آیند بکشند، اما همین که موسی به دنیا آمد، خداوند به مادرش الهام کرد که او را شیر دهد، آن گاه در صندوقی گذارده و به دریا اندازد.

در این آیه نسبت به مادر حضرت موسی، دو امر، دو نهی و دو بشارت آمده است: دو امر:

«أَرْضِعِيهِ»

... فَأَلْقِيهِ، دو نهی: «لَا تَخَافِي ... لَا تَحْزَنِي»، دو بشارت: «رَادُّوهُ ... جَاعِلُوهُ»

کلمه «خوف» در مورد احتمال خطر و کلمه «حزن» در مورد نگرانی قطعی بکار می رود. (۱)

مراد از دریا در این آیه، رود عظیم نیل در کشور مصر است که به جهت بزرگی و عظمت، دریا خوانده شده و کاخ فرعون در ساحل آن بنا شده بود.

وقتی خداوند بخواهد، دشمن انسان نیز مأمن و ملجأ او می شود. «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ» (عدو شود سبب خیر، گر خدا خواهد). گر نگهدار من آن است که من می دانم شیشه را در بغل سنگ نگه می دارد.

پیام ها:

۱ در اضطراب ها و بن بست ها، خداوند بهترین هادی و حامی مؤمنان است. «أَوْحَيْنَا» ۲ زن نیز می تواند مورد الهام الهی قرار گیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمَّ مُوسَى» ۳ نزول امدادهای غیبی با بهره گیری از امکانات مادی منافاتی ندارد. شیردادن و در صندوق گذاردن، منافاتی با توکل ندارد. «أَرْضِعِيهِ» ۴ در هیچ شرایطی نباید شیر مادر را از فرزند دریغ داشت. «أَرْضِعِيهِ» ۵ در دستورات الهی اسراری نهفته است که شاید در نظر ابتدایی، معقول نیاید.

«فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ»

۶ در راه اجرای فرامین الهی، نه از چیزی بترسیم و نه نسبت به مسئله ای نگران باشیم. «لَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي» (مادر موسی دو نگرانی داشت: یکی ترس از کشته شدن فرزند و دیگری غم فراق او، که خداوند هر دو را همان گونه که در آیات بعد خواهیم خواند به نحو احسن جبران فرمود). ۷ آنچه در راه خداوند داده شود، به بهترین وجه باز می گردد. «فَأَلْقِيهِ ... رَادُّوهُ ... جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» (مادر موسی به فرمان خداوند فرزندش را رها کرد، خداوند هم او را برگرداند و هم به مقام نبوت رساند). ۸ خداوند، اخباری از غیب را در اختیار افرادی که بخواهد قرار می دهد.

ص: ۲۰

۹ فرعون واسطه نجات موسی از دریا شد، و سرانجام به دست او در همان دریا غرق گردید. «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيُكُونَ لَهُمْ عَيْدُوًّا وَحَزَنًا» (آری، خدا می تواند نوزاد بی دست و پا را در دریا حفظ کند، ولی انسان صاحب دست و پا را غرق سازد) ۱۰ خواست انسان در مقابل اراده ی الهی بی اثر است. «لِيُكُونَ لَهُمْ عَيْدُوًّا وَحَزَنًا» فرعون گمان کرد که هدیه ای برای او رسیده است اما خداوند اراده فرموده بود که دشمنش را در دامان او پروراند.

۱۱ فرعون و وزیر و لشکریانش طرح دادند و عمل کردند، ولی تدبیر خداوند همه ی آنها را خنثی کرد. «كَانُوا خَاطِئِينَ» ۱۲ طراح، مشاور، آمر و مباشر، همگی در جرم شریکند. «كَانُوا خَاطِئِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۹]

اشاره

﴿وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُوَّتٌ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ (۹)

و(چون) همسر فرعون(احساس کرد که آنان قصد کشتن کودک را دارند خطاب به فرعون) گفت: او را نکشید(که او)روشنی چشم من و توست.

شاید به ما سودی برساند یا او را به فرزندی بگیریم، ولی آنها نمی فهمیدند(که چه کسی را در آغوش خویش می پروراند).

نکته ها:

در زندگی حضرت موسی، چند زن، نقش محوری و اساسی داشته اند: مادر موسی، خواهر موسی، زن فرعون و همسر موسی، در این آیه نقش زن فرعون در جلوگیری از قتل او بیان شده است.

پیام ها:

۱ زنان، در امور اجتماعی دارای نقشی مؤثرند. «قَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ»

(زن فرعون، رأی فرعون را تغییر داد و شوکت، سلطنت و ثروت فرعون هیچ یک مانع او نشد) ۲ با طرح پیشنهادات صحیح و سریع، از القای طرح های انحرافی جلوگیری کنیم. قبل از آنکه فرعون تصمیم خود را ابراز کند، همسرش راه درست برخورد با مسئله را القا نمود. «قَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتْ عَيْنِي لِي وَ لَكَ لَا تَقْتُلُوهُ» ۳ در بیان پیشنهادات از کلمات عاطفی و دلنشین استفاده کنیم. «قُرَّتْ عَيْنِي لِي وَ لَكَ» ۴ دل‌های همه به دست خداست. او می تواند سخت ترین دلها همچون دل فرعون را نیز نرم سازد. «قُرَّتْ عَيْنِي لِي وَ لَكَ» ۵ در برخورد با منکرات، ابتدا از راه عاطفه وارد شویم و سپس به امر و نهی پردازیم. «قُرَّتْ عَيْنِي لِي وَ لَكَ لَا تَقْتُلُوهُ» ۶ از نهی از منکر زبانی، غفلت نورزیم که بسیار کارساز است. «لَا تَقْتُلُوهُ» (زن فرعون با گفتن «لَا تَقْتُلُوهُ» از کشته شدن موسی جلوگیری کرد، چنان که یکی از برادران یوسف با گفتن «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ» از کشته شدن یوسف جلوگیری کرد.) ۷ طاغوت ها از ابتدایی ترین عواطف انسانی نیز بی بهره اند و نیاز به تذکر دارند.

□
«لَا تَقْتُلُوهُ»

۸ فوائد امر و نهی را بگوییم تا مردم آسان تر بپذیرند. «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» ۹ در نظام طاغوتی، ملاک وضع یا لغو قوانین، هوسها و منافع شخصی طاغوت هاست. (قانون قتل عام نوزادان پسر، بر اساس منافع شخصی فرعون وضع شد و باز بر پایه امید به منافع آینده در مورد نوزاد آب آورده (حضرت موسی) همین قانون لغو گردید.) «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» ۱۰ برخی انسان ها در ظاهر بسیار بلند پروازند، ولی در باطن اسیر نیازهای درونی خویش هستند. فرعون که ادعا می کرد: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» سرانجام می پذیرد که ممکن است یک نوزاد آب آورده برای او سودمند واقع شود.

□
«عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا»

۱۱ فرعون از فرزند پسر محروم بود. لذا با پذیرش نوزاد از آب آورده، به حقارت و عجز خود بیشتر پی برد. «تَنَجِّدُهُ وَلَدًا» ۱۲ گاه ایجاد علاقه و محبت میان افراد بر اساس یک خط غیبی است که خود طرفین نیز از آن غافلند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

وَ أَصِيحَ فُوَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا إِنَّ كَادَتْ لِتَبْدِي بِهِ لَوْ لَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰) وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصَّرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۱)

و دل مادر موسی (از هر چیز، جز فکر فرزند) تهی شد (و) اگر قلب او را استوار نساخته بودیم تا از ایمان آورندگان (به وعده ی ما باقی) بماند، همانا نزدیک بود که (به واسطه جزع و فزع) آن (راز) را افشا کند.

(مادر موسی) به خواهر او گفت: (صندوق حامل موسی را) دنبال کن پس او از دور وی را زیر نظر داشت، در حالی که (دشمنان) متوجه نبودند (که آنکه او را تعقیب می کند خواهر موسی است و از این تعقیب، چه هدفی دارد).

نکته ها:

تفسیر المیزان، آیه ی «وَ أَصِيحَ فُوَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا» را با توجه به سیاق و ظاهر آیات قبل و بعد، چنین معنا نموده اند: دلِ مادر موسی به واسطه ی وحی الهی آرام گرفت و دیگر خوف و ترسی نداشت و اگر آن وعده الهی نبود، مادر موسی به سبب شدت اضطراب، آن راز را افشا می کرد.

مادر موسی بعد از آنکه فرزندش را در صندوقی گذارده و در دریا انداخت، به خواهر موسی مأموریت داد تا مخفیانه این جریان را پیگیری کند. او نیز بدور از چشم مأموران حکومتی، صندوق را دنبال کرد تا اینکه از دریا نجات یافت و در دامان همسر فرعون قرار گرفت. او هم چنان موسی را زیر نظر داشت تا اینکه متوجه شد درباریان فرعون بدنبال دایگانی برای

شیردادن به کودک هستند. اما موسی هیچ سینه ای را نمی پذیرد، سرانجام خواهر موسی با طرح پیشنهاد دایگی مادرش، و پذیرش دربار، تعقیب و مراقبت و مأموریتش خاتمه یافت.

پیام ها:

۱ افشای اسرار از نشانه های سستی و ضعف ایمان است. «لَتَبْدِي بِهِ لَوْ لَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا» ۲ آرامش دلها به دست خداست. «رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا» ۳ از نشانه های ایمان، آرامش خاطر و دل آرام است. «رَبَطْنَا ... لَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ آنچه در نظر الهی مهم است، ایمان است و زن و مرد تفاوتی ندارند. «لَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» در صورتی که باید می فرمود: «من المؤمنات» ۵ زنان و دختران نیز باید از تدبیرهای لازم در مسائل اجتماعی برخوردار باشند.

﴿قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ﴾

۶ در امور حساسیت برانگیز، کارها را به دیگران واگذار کنیم. «لِأُخْتِهِ» در ماجرای موسی علیه السلام حساسیت بر روی مادر بیشتر بود و امکان داشت که مطلب افشا گردد.

۷ توکل بخدا به معنای بی تفاوتی در مسائل نیست. با اینکه مادر موسی زن باایمانی بود، ولی باز هم دخترش را برای تعقیب ماجرا فرستاد. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ» ۸ در برخورد با نظام های طاغوتی و خفقان آور، تعقیب و مراقبت امری ضروری است. «قُصِّيهِ» ۹ برای حفظ اسرار، عادی سازی در رفتار یک امر لازم است. «عَنْ جُنْبٍ» (خواهر موسی از دور صندوق برادر را زیر نظر داشت، تا این مراقبت بسیار عادی باشد و سبب حساسیت و تحریک دشمن نشود). ۱۰ مؤمن، مأموریت خود را به دور از توجه دشمن به انجام می رساند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

اشاره

وَ حَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (۱۲)

و ما(به دهان گرفتن سینه ی) زنان شیرده را از پیش بر او ممنوع کردیم، پس (خواهر موسی که مأموران را در جستجوی دایه دید) گفت: آیا می خواهید شما را بر خانواده ای راهنمایی کنم که سرپرستی او را برای شما بپذیرند و برای او خیرخواه باشند؟

نکته ها:

«مراضع» جمع «مرضع»، یعنی زنان شیرده و دایه.

پیام ها:

۱ اگر خداوند نخواهد، تشکیلات عریض و طولی همچون دستگاه فرعون نیز از تأمین غذای یک کودک عاجز می ماند. «حَرَّمْنَا» ۲ ابتدایی ترین کارها مثل مکیدن نوزاد نیز با اراده ی الهی است و اگر او نخواهد، اتفاق نخواهد افتاد. «حَرَّمْنَا» ۳ رضاع و سپردن نوزاد به دایه برای شیردادن، سابقه ای تاریخی و طولانی دارد.

«الْمَرَاضِعُ»

۴ وقتی سر انسان متکبر به سنگ خورد، راهنمایی و پیشنهاد دیگران، حتی یک فرد ناشناس را نیز به راحتی می پذیرد. «فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ» ۵ پیشنهادات خود را در رابطه با چیزی که حساسیت برانگیز است، بطور عادی مطرح کنیم. «هَلْ أَدُلُّكُمْ» ۶ در برابر دشمن باید زیرک بود. (خواهر موسی، نامی از مادر به میان نیاورد و نگفت: «علی امه»، بلکه آن را به صورت ناشناس ذکر کرد.) «عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ» ۷ نیازمندی های نوزاد، منحصر در غذا نیست، بلکه او به خانواده و کانون محبت نیز احتیاج دارد و لذا خواهر موسی سخن از سرپرستی همه جانبه کرد، نه تنها

تغذیه. «يَكْفُلُونَهُ» ۸ پیشنهادات خود را به گونه ای مطرح کنیم که مخاطب، آن را به نفع خود بداند.

«يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ»

۹ کفالتی ارزشمند است که با خیرخواهی و محبت همراه باشد. «يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ نَاصِحُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۳]

اشاره

فَرَدَّدْنَا إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَ لَتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳)

پس ما (اینگونه) او را به مادرش باز گردانیدیم تا روشنی چشم او باشد و غم نخورد و بداند که همانا وعده الهی حق است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

گاهی اوقات عناوین برای انسان، مزاحم و مانعند. مثلاً در این ماجرا مادر موسی پذیرفت که به عنوان دایه فرزندش را شیر دهد، زیرا عنوان مادر، سبب قتل فرزند و آزار مادر می شد.

پیام ها:

۱ وعده های الهی تخلف ندارد. در آیه ی هفتم خداوند وعده داد که نوزاد را به مادر برگرداند و در این آیه می خوانیم که او را برگرداند. «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ... فَرَدَّدْنَا إِلَىٰ أُمِّهِ» ۲ نوزاد، نور چشم مادر است. «كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا» ۳ برای اهل حق، اهداف مهم است، نه عناوین. «فَرَدَّدْنَا إِلَىٰ أُمِّهِ» سرانجام، فرزند به آغوش مادر بازگشت گرچه این بار، مادر به عنوان دایه استخدام شد، ولی عنوان مهم نیست، برگشتن نوزاد مهم است.

۴ مادر به واسطه ارتباط عمیق با فرزند، بیشترین نقش را در زندگی او دارد. «إِلَىٰ أُمِّهِ» (در اینجا نامی از پدر موسی به میان نیامده است).

۵ عاقبت، سختی‌ها بسر آمده و فراق به وصال خواهد انجامید. «فَرَدَدْنَا إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا» (پس از مدّت‌ها نگرانی و غم، سرانجام خداوند، موسی را به مادر بازگرداند. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا») ۶ اگر خداوند بخواهد، یک فرد، مایه امید و نور چشم دو گروه مخالف (خاندان فرعون و خاندان موسی) می‌شود. «قَرَّتْ عَيْنٌ لِي وَ لَكَ ... تَقَرَّ عَيْنُهَا» ۷ انبساط و شادی، حزن و اندوه، در بینایی انسان تأثیر دارد. «تَقَرَّ عَيْنُهَا» چنان که در آیه ۸۴ سوره یوسف، می‌خوانیم: دوری حضرت یوسف، باعث نابینایی حضرت یعقوب گردید. «وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۸ ایمان به خداوند دارای مراحل و درجاتی است. مادر موسی بانویی مؤمنه بود، «رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» اما یک مؤمن نیز باید به مرحله یقین و علم عمیق برسد. «لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۹ فلسفه و دلیل بعضی حوادث، درک حقایق و وعده‌های الهی است. «لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۱۰ اکثر مردم ظاهرین هستند و درکی از اسرار حکیمانه و نقشه‌های مدبرانه‌ی خداوند ندارند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۴]

اشاره

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۴)

چون موسی نیرومند شد و کامل گردید، به او حکمت و دانش عطا کردیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش می‌دهیم.

نکته‌ها:

«أشد» از «شدت»، به معنی نیرومند شدن و «استوی» از «استواء» به معنای کمال خلقت و اعتدال آن است.

عبارت «حُكْمًا وَعِلْمًا» سه مرتبه در قرآن مجید آمده که در همه موارد، حُکْم بر علم مقدم

ص: ۲۷

شده است. «حکم» به معنای فهم درست و قدرت بر داوری صحیح و «علم» به معنای داشتن آگاهی و اطلاعات است.

پیام ها:

۱ اولین شرط پذیرش مسئولیت، بلوغ جسمانی است. «وَلَمَّا بَلَغَ» ۲ بلوغ واقعی، تنها به رشد جسمی و نیروی جنسی نیست، بلکه به کمال فکر و عقل نیز وابسته است. «وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى» ۳ وعده های الهی، تخلف ناپذیر است. «جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ... وَ لَمَّا بَلَغَ ... آتَيْنَاهُ» ۴ نزول الطاف الهی، شرایط مناسب می خواهد. «وَلَمَّا بَلَغَ ... آتَيْنَاهُ» ۵ حکمت بر علم مقدم است. «حُكْمًا وَ عِلْمًا» ۶ لطف به نیکوکاران، سنت الهی است. «وَ كَذَلِكَ» ۷ پاداش نیکوکاران، منحصر به آخرت نیست. «وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» (بهره مند شدن موسی علیه السلام از حکمت و دانش، پاداش الهی در برابر احسان اوست).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۵]

اشاره

وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَةِ وَ هَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتِغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَىٰ الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ (۱۵)

و موسی وارد شهر شد، در حالی که مردم (از ورودش) بی خبر بودند، پس در آنجا به دو مرد برخورد که با یکدیگر نزاع می کردند، این یکی از طرفدارانش و آن (دیگری) از دشمنانش بود. پس آن که از پیروان موسی بود، از او در برابر دشمنش یاری خواست. پس موسی (به حمایت از دوست خود) مشت بر او زد که کار او را ساخت (و با همان مشت کشته شد)، موسی (از این پیشامد تکانی خورد و) گفت: این از کار شیطان بود، همانا او دشمن گمراه کننده ی آشکاری است.

ظاهراً حضرت موسی قبل از نبوتش، بیرون از شهر زندگی می کرده است، و این یا بخاطر حرکات انقلابی او بوده که در آنجا بسر می برده و یا بخاطر اینکه کاخ فرعون که موسی علیه السلام در آن زندگی می کرده، خارج از شهر قرار داشته است.

سؤال: اگر پیامبران خدا معصومند، پس مشت زدن و آدم کشتن موسی علیه السلام چه توجیهی دارد و چگونه تفسیر می شود؟
پاسخ: کلمه «هَذَا» در جمله ی «هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» به نزاع و ستیز آن دو مرد اشاره دارد نه به عمل حضرت موسی، یعنی ایجاد این درگیری کار شیطان است.

حضرت موسی قصد کشتن آن مرد را نداشت و فقط بخاطر دفاع از یک مؤمنی دست به این کار زد. از این روی خداوند از قتل او انتقاد نکرده و در جای دیگر می فرماید: «وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ» (۱) تو یکی از فرعونیان را به قتل رساندی و دچار غم و اندوه شدی و ما تورا از غم نجات دادیم.

پیام ها:

۱ مصلحان جامعه باید گاهی به صورت ناشناس و غیر رسمی، بدون نام و عنوان در میان مردم حاضر شوند. «دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَيَّ حِينَ غَفَلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا» ۲ حضرت موسی قبل از نبوت نیز دارای یار و پیرو بود. «مِنْ شَيْعَتِهِ» ۳ گرچه موسی بزرگ شده کاخ فرعون بود، ولی مردم مستضعف به خاطر تفکر و منش، او را حامی و رهبر خود می دانستند. «فَأَسْبَغَتْهَا» ۴ دفاع و حمایت از مظلومان، شیوه اولیای الهی است. «فَوَكَرَهُ مُوسَى» ۵ انبیا، افرادی با غیرت، جوانمرد، مظلوم نواز و ظلم ستیز بوده اند. «فَوَكَرَهُ مُوسَى» ۶ مردان خدا در صورت لزوم با دشمن درگیر می شدند و از زور بازو بهره

ص: ۲۹

می بردند. «فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۶]

اشاره

قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۶)

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من به خویشتم ستم کرده ام، پس مرا ببخش، پس (خداوند) او را آمرزید بدرستی که او آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

سؤال: جمله ی «ظَلَمْتُ نَفْسِي» به خودم ظلم کردم، از زبان کسی که به پیامبری می رسد چه معنایی دارد؟ پاسخ: مراد از ظلم به خود در اینجا، گرفتار شدن به آثار اجتماعی قتل غیر عمد است، نه گناه، تا با مقام عصمت منافات داشته باشد. زیرا خداوند، موسی را مخلص می داند؛ «إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا» (۱) و کسی که به این درجه نائل گردید دیگر گناه نمی کند، زیرا شیطان اقرار کرده که قدرت نفوذ در مخلصین را ندارد. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» (۲)

پیام ها:

۱ در دعا، خداوند را با کلمه مبارکه ی «رب» بخوانیم. «قَالَ رَبِّ» ۲ هر چند کار خلاف، عمدی نباشد ولی نباید از آثار طبیعی و وضعی آن غافل بود. «ظَلَمْتُ نَفْسِي» (حضرت موسی به قصد نجات یک مؤمن وارد صحنه شد و ناخواسته مرتکب قتل گردید و در واقع گناهکار بحساب نمی آمد، امّا این عمل، کار او را دشوار کرد و این یک آفت بود). ۳ افراد صالح حتی در برابر کجی های غیر عمدی نیز بلافاصله استغفار می کنند و از تبعات آن دوری می گزینند. «فَاغْفِرْ لِي» (حضرت موسی با استغفار خود چند چیز را از خداوند درخواست کرد، هم محو آثار اجتماعی کار خود را، هم برطرف شدن نگرانی از آینده را و هم دفع

ص: ۳۰

۱-۱. مریم، ۵۱.

۲-۲. ص، ۸۲، ۸۳.

توطئه های انتقام جویانه ی فرعونیان را. ۴ دعای انبیا مستجاب است. «فَعَفَرَ لَهُ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۷]

اشاره

قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيْرًا لِلْمُجْرِمِينَ (۱۷)

(سپس موسی) گفت: پروردگارا! بخاطر (قدرت و) نعمتی که بر من ارزانی داشتی، پس هرگز پشتیبان تبهکاران نخواهم بود.

نکته ها:

شاید مراد از نعمت در جمله ی «أَنْعَمْتَ عَلَيَّ»، غفران و بخشش الهی باشد.

پیام ها:

۱ قدرت جسمی، از نعمت های الهی است. «بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ» (موسی قدرتی داشت که با یک مشت توانست کافری را از پا در آورد). ۲ شکر نعمت های الهی، دوری از ستم به دیگران است. «بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيْرًا لِلْمُجْرِمِينَ» شکرانه ی بازوی توانا بگرفتن دست ناتوان است ۳ همکاری با گنهکاران نیز گناه است. «فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيْرًا لِلْمُجْرِمِينَ» (به گفته ی روایات، راضی بودن به گناه دیگران هم گناه بحساب می آید).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۸]

اشاره

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِيْنَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِحُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ (۱۸)

(ولی از آن پس، موسی به سبب این قتل) در شهر نگران و ترسان گردید (و هر لحظه انتظار حادثه ای را می کشید) پس ناگهان (مشاهده کرد) همان کسی که دیروز از او یاری طلبیده بود، با فریاد از او کمک می خواهد!، موسی به او گفت: بدرستی که تو در گمراهی آشکاری هستی!.

پیام ها:

۱ هر ترسی مذموم نیست، ترس از نرسیدن به اهداف خود و یا دستیابی دشمن به آرزوهایش، ترس پسندیده است. «خَائِفًا يَتَرَقَّبُ» ۲ از بازتاب کارها و تصمیمات خود مراقبت کنیم. «يَتَرَقَّبُ» ۳ با وجود آنکه موسی در کاخ فرعون زندگی می کرد، ولی با مردم رابطه داشت و در میان آنان به شخصی مصلح شهرت یافته بود. «يَشْتَصِرْهُ» ۴ اگر در جایی وظیفه تقیه است و باید به خاطر مصالحی اهداف مکتوم بماند، نباید هر روز دست به تحرک و آشوبی زد و عدم رعایت این موضوع، گناه محسوب می شود. «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ» ۵ خودی های بی توجه را باید توبیخ کرد و نباید به خاطر حزب و گروه، خلاف آنان را نادیده گرفت. «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۹]

اشاره

فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَمْتَلِنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ (۱۹)

پس چون (موسی) خواست به آن کسی که دشمن هر دوی آنها بود حمله کند (و با او درگیر شود، او) گفت: ای موسی! آیا تصمیم گرفته ای که مرا (هم) به قتل برسانی، همان گونه که دیروز (نیز) انسانی را کشتی؟! تو جز زورگویی در روی زمین هدفی نداری و نمی خواهی که از مصلحان باشی.

نکته ها:

کلمه «بطش» به معنی خشم همراه با شدت و قدرت است.

پیام ها:

۱ انتقاد از خلاف دوستان، نباید سبب رها کردن و حمایت نکردن از حق آنان

ص: ۳۲

شود. (با اینکه حضرت موسی در آیه قبل با جمله «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ» از یار خود انتقاد کرد، ولی باز هم تصمیم به حمایت از او گرفت) «أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ» ۲ در همه جا موعظه کارساز و کافی نیست، گاهی زور و قدرت لازم است. «أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ» («وقار» به معنای وارفتگی و بی حالی نیست، حضرت موسی دو روز پی در پی درگیری خیابانی داشت). ۳ در نظام استکباری، فرعون که نوزادان معصوم را عمداً به قتل می رساند، خدا خوانده می شود! ولی موسی که بدون قصد قتل به دشمن کافر ضربه ای وارد می کند و منجر به مرگ او می شود، جبار معزفی می شود!! «تَكُونُ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۰ تا ۲۱]

اشاره

وَ جَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ (۲۰) فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۱)

و (در این هنگام) مردی از دورترین نقطه شهر (که مرکز استقرار فرعونیان بود) شتابان (به سوی او) آمد و گفت: ای موسی! همانا سران قوم در مورد تو مشورت می کنند تا تو را بکشند، پس (فوراً از اینجا) خارج شو، همانا که من از خیرخواهان و دلسوزان تو هستم.

پس (موسی) از شهر خارج شد در حالی که نگران و ترسان بود. گفت:

پروردگارا! مرا از (دست) این گروه ستمگر نجات ده.

نکته ها:

مراد از کلمه ی «رَجُلٌ» در این آیه، همان «مؤمن آل فرعون» است که سوره ی «مؤمن» (غافر) به نام اوست. او ایمان خود را کتمان و در لباس تقیه به موسی کمک می کرد.

۱ حضرت موسی در دربار فرعون، عامل نفوذی و طرفدار داشت. «جَاءَ رَجُلٌ» ۲ کمک به ظالم در هر شکلی حرام است، ولی ورود و نفوذ در دستگاه برای کمک به اهل ایمان کاری پسندیده است. «جَاءَ رَجُلٌ» (حضور علی ابن یقین یکی از یاران امام کاظم علیه السلام در دستگاه ظلم بنی عدیاس نیز از همین باب بود). ۳ طاغوت‌ها برای امتیث و آسایش بیشتر خود، در میان مردم و مرکز شهر زندگی نمی‌کنند. «أَفْصَى الْمَدِينَةِ» ۴ در حفظ جان رهبران و نخبگان جامعه، نهایت تلاش خود را بکار ببریم.

«يَسْعَى»

۵ گاه، خبررسانی به موقع و سوز و سرعت در کار، سرنوشت یک ملت را عوض می‌کند. «يَسْعَى» (چه بسا که اگر این مرد، اخبار را به موسی علیه السلام نمی‌رساند و آن حضرت از شهر بیرون نمی‌رفت، بدست مأموران فرعون کشته می‌شد). ۶ یک انسان انقلابی مثل موسی، جبهه‌ی کفر و مهره‌های آن را به اضطراب و تکاپو می‌اندازد. «إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ» ۷ اطرافیان طاغوت‌ها نیز در جرم آنها شریک هستند. «يَأْتَمِرُونَ بِكَ» ۸ افشای توطئه‌ها و طرح‌های خائنه واجب است. «يَأْتَمِرُونَ بِكَ» ۹ مصلحان جامعه باید همواره آماده‌ی هجرت و آوارگی را داشته باشند.

«فَخَرَجَ»

۱۰ به هشدارهای دلسوزانه بها دهیم و نصیحت دیگران را بپذیریم. «فَأَخْرُجُ - فَخَرَجَ» ۱۱ شجاعت، به معنای در دسترس دشمن قرار گرفتن نیست. «فَخَرَجَ» ۱۲ زندگی انبیا غالباً با آوارگی و سختی همراه بوده است. «فَخَرَجَ» ۱۳ سعی و همت خود را بکار بریم، ولی نتیجه را از خداوند بخواهیم. «فَخَرَجَ» -

... قَالَ رَبِّ نَجِّنِي» ۱۴ دعا باید با تلاش و حرکت همراه باشد. «فَخَرَجَ مِنْهَا... قَالَ رَبِّ نَجِّنِي» ۱۵ رهبران الهی، در همه حالات از خداوند استمداد می کنند. «رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»، «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي» (۱)، «رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ» (۲) و «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳)

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۲]

اشاره

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ (۲۲)

و چون (موسی) به سوی مدین روی نهاد، گفت: امید است که پروردگارم مرا به راه راست هدایت فرماید.

نکته ها:

«مدین» شهری در جنوب شام و شمال حجاز، و نزدیک تبوک است که در آن زمان از قلمرو حکومت فرعون، بیرون بوده است.

پیام ها:

۱ تحرک، هجرت و بکارگیری تاکتیک های متفاوت از لوازم یک انقلاب است.

«وَلَمَّا تَوَجَّهَ»

۲ اول حرکت کنیم، سپس دعا کنیم و امیدوار باشیم. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي» ۳ همواره در صدد انتخاب نزدیک ترین و بهترین راه ها باشیم. «سَوَاءَ السَّبِيلِ» ۴ امیدواری، در همه ی حالات پسندیده است. «عَسَىٰ رَبِّي» ۵ فراز و نشیب ها، یک سنت الهی در راه تربیت انسان هاست. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي»

ص: ۳۵

۱-۱. قصص، ۱۶.

۲-۲. قصص، ۱۷.

۳-۳. قصص، ۲۴.

۶ کار خود را با استمداد از پروردگار آغاز کنیم. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي» ۷ در محیطهای طاغوت زده که زمینه‌ی انحراف و تصمیمات نابخردانه فراهم است، از خداوند، هدایت بجوییم. «يَهْدِيَنِي سِوَاءَ السَّبِيلِ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۳ تا ۲۴]

اشاره

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءٌ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْتَقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصَدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ (۲۳) فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (۲۴)

و چون موسی به (چاه) آب مدین رسید، گروهی از مردم را در اطراف آن دید که به سیراب کردن (چهار پایان خویش) مشغولند و در کنار آنان به دوزن برخورد که مراقب بودند (تا گوسفندانشان با گوسفندان دیگر مخلوط نشوند. پس موسی جلو رفته و به آنان) گفت: منظور شما (از این کناره گیری) چیست؟ گفتند: ما (برای پرهیز از اختلاط با مردان، گوسفندان خود را) آب نمی دهیم تا اینکه همه ی چوپانان خارج شوند و (حضور ما در اینجا برای آن است که) پدر ما پیر مردی کهنسال است.

پس (موسی گوسفندانشان را) برای آنان آب داد، سپس رو به سوی سایه آورد و گفت: پروردگارا! همانا من به هر خیری که برایم بفرستی نیازمندم.

نکته ها:

«تَذُودَانِ» از ماده «ذود» به معنای منع کردن و جلوگیری کردن است.

در این آیه، کلمه «وَجَدَ» دو مرتبه تکرار شده که نشانه ی دو نگاه جداگانه است، در حالی که اگر مردان و زنان در کنار هم بودند با یک نگاه دیده می شدند.

۱ آبها از منابع ملی هستند، نه اموال شخصی. «مَاءٌ مَدِينَةٍ ... النَّاسِ يَشْقُونَ» ۲ از حیا و ضعف زنان، سوء استفاده نکنیم. اگر قانون و حمایتی در کار نباشد، بسیاری از مردان، حقوق زنان را نادیده می گیرند. «أُمَّةٌ ... يَشْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ» ۳ حریم میان زن و مرد یک ارزش است که دختران شعیب آن را مراعات می کردند. «وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ» ۴ از موقعیت خود سوء استفاده نکنیم. «وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ» (این دو زن، دختران شعیب پیامبر بودند، ولی از مردم نخواستند تا بخاطر پدرشان، راه را برای آنان باز کنند.) ۵ دختران پیامبر خدا چوپانی می کنند، ولی هرگز تن به ذلت و گدایی نمی دهند.

«امْرَأَتَيْنِ تَدُودَانِ»

۶ چوپانی، شغل بسیاری از انبیای الهی بوده است. «وَ أَبُوْنَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» اگر پدر ما پیر نبود، خودش چوپانی می کرد.

۷ مشکلات شخصی، ما را از حمایت دیگران باز ندارد. «قَالَ مَا خَطْبُكُمْ؟» (موسی علیه السلام که جانش در خطر و در حال فرار بود، از کمک و حمایت دیگران دست برداشت.) ۸ حمایت از زنان یک ارزش انسانی است. «مَا خَطْبُكُمْ؟» ۹ گفتگوی مرد با زن در صورت لزوم مانعی ندارد. «مَا خَطْبُكُمْ؟» ۱۰ سعی کنیم در حرف زدن با نامحرم، خلاصه سخن بگوییم. «مَا خَطْبُكُمْ؟» ۱۱ نسبت به آنچه در اطراف ما می گذرد، بی تفاوت نباشیم. «مَا خَطْبُكُمْ؟» ۱۲ کار زن در خارج از منزل اشکالی ندارد، به شرط آنکه:

الف: زن در محیط کار، تنها نباشد. «امْرَأَتَيْنِ» ب: با مردان اختلاطی نداشته باشد. «مِنْ دُونِهِمْ ... لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ»

ج: مردی که توان کار داشته باشد، در خانواده نباشد. «أَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» ۱۳ اگر در موضعی غیر عادی قرار داریم، از خود دفع شبهه کنیم. «وَ أَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» ۱۴ وقتی پدر و نان آور خانواده از کار می افتد، همه ی فرزندان حتی دختران نیز مسئول هستند. «أَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» ۱۵ در کمک به دیگران، شرطی قرار ندهیم و سریع اقدام کنیم. «فَسَدِّقِي لَهُمَا» حضرت موسی همین که دلیل منطقی آن دو زن را شنید، بدون هیچ گونه پرسش و درخواستی، بی درنگ به رفع خواسته آنان پرداخت.

۱۶ خدمت به مردم را خالصانه انجام دهیم و حل مشکلات خود را از خداوند بخواهیم. «فَسَدِّقِي لَهُمَا... رَبِّ إِنِّي» (موسی گوسفندان آن دو دختر را سیراب کرد، ولی برای رفع گرسنگی خود به جای استمداد از آنان، از خدا کمک طلبید). ۱۷ همه چیز را از خداوند درخواست نماییم. «رَبِّ إِنِّي لَمَّا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» ۱۸ در دعا، برای خداوند تکلیف و مصداق معین نکنیم. «لَمَّا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (حضرت موسی با اینکه گرسنه بود، ولی از خدا، نان و غذا طلب نکرد).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۵]

اشاره

فَجَاءَتْهُ إِخِدَاهُمَا تَمَشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الظَّالِمِينَ (۲۵)

پس (چیزی نگذشت که) یکی از آن دو (زن) در حالی که با حیا و عفت راه می رفت به نزد او آمد و گفت: همانا پدرم از شما دعوت می کند تا مزد اینکه برای ما آب دادی به تو بپردازد. پس همین که موسی به نزد آن پدر پیر (حضرت شعیب) آمد و سرگذشت خود را برای او بازگو کرد، او گفت:

نترس، تو از (دست) گروه ستمگران نجات یافتی.

۱ مزد کارگر را سریع و بلافاصله پردازیم. «فَجَاءَتْهُ» ۲ رفت و آمد زن در بیرون خانه باید بر اساس حیا و عفت باشد. «تَمَشَّتْ عَلَيَّ اسْتِحْيَاءً» (حیا، از برجسته ترین کمالات زن در قرآن می باشد).

۳ در دعوت، مرد از مرد و زن از زن دعوت کند. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ» ۴ بدون دعوت، خود را میهمان نکنیم. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ» ۵ کسی که از دامن طاغوت بگریزد، به خانه پیامبر خدا میهمان می شود. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ» ۶ پدر، باید از رفتار فرزندان خود آگاه باشد و در مقابل حرکات آنان عکس العمل مناسب نشان دهد. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ» (شعیب که دید دخترانش زودتر از روزهای دیگر آمده اند، علت را پرسید و تصمیم به تشکر از موسی گرفت). ۷ غریب نوازی، از صفات بارز پیامبران الهی است. «يَدْعُوكَ» ۸ برای خدمات مردم، ارزش قائل شویم. «لِيَجْزِيَنَّكَ» ۹ قصد قربت، با قدردانی دیگران منافاتی ندارد. «أَجْرًا مَا سَفَيْتَ» (حضرت موسی کار را برای رضای خدا انجام داد، ولی حضرت شعیب با پرداخت مزد از زحمات او تقدیر کرد). ۱۰ حوادث را برای خبرگان و اهل تفسیر و تحلیل بازگو نماییم. «قَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَّةَ» ۱۱ عاقبت اهل ایمان، نجات و رستگاری است. «نَجْوَتَ» ۱۲ دعای انبیا، مستجاب است. «نَجْوَتَ» حضرت موسی دیروز دعا کرد: «رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (۱)، امروز می شنود: «لَا تَخَفْ نَجْوَتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» ۱۳ در کنار اولیای خدا بودن، خود یک نوع ایمنی و احساس امنیت است.

ص: ۳۹

اشاره

قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (۲۶)

یکی از آن دو (دختر، خطاب به پدر) گفت: ای پدر! او را استخدام کن، زیرا بهترین کسی که (می توانی) استخدام کنی، شخص توانا و امین است.

نکته ها:

امام رضا علیه السلام فرمود: حضرت شعیب از دخترش پرسید: چگونه امانت داری این جوان را فهمیدی که او را امین می خوانی؟ گفت: وقتی دعوت شما را به او ابلاغ کردم، به من گفت: از پشت سر من، مرا راهنمایی کن. (۱) تا مبادا به قامت من چشم بدوزد.

پیام ها:

اشاره

۱ دختران نیز در خانواده بر اساس منطق و حکمت، حق پیشنهاد دارند و فرقی با دیگران ندارند. «قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ» ۲ روابط حسنه میان والدین و فرزندان و آزادی بیان در خانواده، یک ارزش است. «يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ» ۳ همه ی اعضای خانه پیشنهاد بدهند، ولی تصمیم نهایی با سرپرست خانواده است. «اسْتَأْجِرْهُ» ۴ زنان عقیفه بدنبال آنند تا کمتر از منزل خارج شوند. «اسْتَأْجِرْهُ» (برای کارهای سخت خارج از منزل، از مرد استفاده شود). ۵ کار، عار نیست، اولیای خدا نیز کار می کرده اند. «اسْتَأْجِرْهُ» ۶ در گزینش ها، به بهترین ها توجه کنیم. «خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ» ۷ برای استخدام، دو عنصر توانایی (تخصّص) و امانتداری (تعهد)، لازم است.

ص: ۴۰

۸ توانایی ها و امانتداری ها را باید در شرایط عادی و بدون توجه طرف، شناسایی و احراز کرد. «الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» (غالب افراد با تصنع، تملق و ریاکاری، واقعیت خود را می پوشانند. اما حضرت موسی در یک صحنه طبیعی، با یک کار حمایتی و برخورد عفیانه، خود را نشان داد.)

کار و کارگری

* خداوند از مردم، عمران و آبادی زمین را خواسته که بدون کار و تلاش محقق نمی شود.

«هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (۱) * در سراسر قرآن بر عمل صالح که دارای معنای بسیار گسترده ای است، تکیه شده است.

* انبیای الهی، کشاورز، چوپان، خیاط و نجار بوده اند.

* کار در اسلام عبادت و به منزله ی جهاد است. (۲)

* دعای بیکار مستجاب نمی شود.

* کار وسیله ی تربیت جسم و روح، پرکردن ایام فراغت، مانع فساد و فتنه، عامل رشد و نبوغ و ابتکار، توسعه ی اقتصادی، عزت و خودکفایی و کمک به دیگران می باشد.

* قرآن می فرماید: ما زمین را برای شما رام قرار دادیم، پس از پشت آن بالا روید و از رزق آن بخورید. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» (۳) * اسلام برای کار بازویی احترام ویژه ای قائل شده است و مراعات حق کارگر و تحصیل رضای او و پرداخت سریع مزد او و اضافه پرداخت بر مقدار تعیین شده و احترام به او همه و همه مورد سفارش اسلام است. همان گونه که برای کشاورزی سفارش نموده تا آنجا که سیراب کردن درخت، پاداش سیراب کردن مؤمن دارد.

* حضرت علی علیه السلام به استاندارش سفارش می کند که کشاورزان مورد ستم قرار نگیرند و در گرفتن مالیات مراعات آنان را بکن.

ص: ۴۱

* کارهای فکری نیز از ارزش بالایی برخوردار است تا آنجا که یک ساعت فکر مفید از ساعت ها عبادت بهتر است.

□
* کم کاری و سهل انگاری در کار، مورد انتقاد است تا آنجا که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند دوست دارد هر کس کاری انجام می دهد آن را به نحو احسن انجام دهد.

* قرآن می فرماید: هر گاه از کار مهمی فارغ شدی به کار مهم دیگری بپرداز. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ» (۱) بنا بر این بیکاری، ممنوع.

آری، بیکاری مایه ی خستگی، تبلی، فرسودگی، فرصتی برای نفوذ شیطان، ایجاد فتنه و گسترش گناه می باشد.

* البته اسلام برای کار، ساعت و مرز قرار داده و به کسانی که در ایام تعطیل کار می کنند، لقب متجاوز داده است. (۲)

* امام رضا علیه السلام فرمود: مؤمن باید ساعات خود را بر چهار بخش تقسیم کند: ساعتی برای کار، ساعتی برای عبادت، ساعتی برای لذت و ساعتی برای دوستان و رسیدگی به امور اجتماعی که در غیر این صورت انسان به صورت عصری حریص در آمده و مورد تمام انتقادهایی که درباره حرص است قرار می گیرد.

* اسلام توجه خاصی به کیفیت کار دارد، نه به مقدار و کمیت آن. (۳)

* به هر حال اسلام به کار اهمیت داده تا آنجا که در حدیث می خوانیم: خداوند بنده پر خواب و انسان بیکار را دشمن دارد.

(۴) امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که در کار دنیایش تنبل باشد، در کار آخرتش تنبل تر است. (۵)

* در حدیث می خوانیم: شخص فقیر و بیکاری نزد پیامبر آمد و تقاضای کمک کرد. حضرت فرمود: آیا کسی در منزل تبری دارد؟ یک نفر گفت: بله، او تبر را آورد و پیامبر چوبی که در کنارش بود، دسته ی آن تبر قرار داد و به آن شخص بیکار تحویل داد و فرمود: این ابزار کار، اما تلاش با خودت.

ص: ۴۲

۱-۱. انشراح، ۷.

۲-۲. «الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» بقره، ۶۵.

۳-۳. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» هود، ۷.

۴-۴. وسائل، ج ۱۲، ص ۳۷.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۳۷.

از این حرکت چند نکته استفاده می شود:

۱ انبیا در فکر زندگی مردم نیز هستند.

۲ ضعیف ترین فرد جامعه می تواند با شخص اول جامعه ملاقات کند.

۳ جامعه نیاز به تعاون و همکاری دارد. تبر از یک نفر و چوب آن از دیگری، هماهنگی و سازندگی و تبر سازی از شخص پیامبر.

۴ برای مبارزه با فقر، باید ابزار تولید را در اختیار نیروهای فعال جامعه قرار داد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۷]

اشاره

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكَحَكَ إِخِيْدِي إِنْتَىٰ هَاتَيْنِ عَلِيٍّ أَنْ تَأْجُرْنِي ثَمَانِي حِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۲۷)

(حضرت شعیب به موسی) گفت: من قصد دارم تا یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم بر این (شرط) که هشت سال برای من کار کنی و اگر (این مدت را) به ده سال تمام کردی، پس (بسته به خواست و محبت) از ناحیه توست و من نمی خواهم که بر تو سخت گیرم، بزودی به خواست خداوند، مرا از صالحان خواهی یافت.

نکته ها:

ما می توانیم تمام کارهای خود را رنگ الهی دهیم، چنان که قرآن می فرماید: «صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱) مثلاً هر گاه صورت خود را می شوئیم، قصد وضو نماییم، هر گاه می نشینیم مثل پیامبر صلی الله علیه و آله رو به قبله نشینیم، به جای مدرک و مقام، برای رضای خداوند درس بخوانیم، لباسی که برای همسر می خریم، به مناسبت اعیاد مذهبی همچون عید غدیر یا تولد حضرت زهرا علیها السلام باشد، هدیه ای که برای فرزند خود می خریم به مناسبت کسب یک کمال معنوی باشد، همان گونه که در این آیه به جای هشت سال فرمود: به

ص: ۴۳

پیام ها:

اشاره

۱ اگر کاری بر اساس جوانمردی و ضعیف نوازی انجام شود، علاوه بر اجر معنوی، پاداش دنیوی نیز بدنبال دارد. «قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ» (حضرت موسی که تا ساعاتی پیش حتی بر جان خود ایمن نبود، اینک علاوه بر امیت جانی، صاحب زن و زندگی و کار می شود). ۲ سنت های خوب ازدواج (همچون حضور در منزل دختر و گفتگو با حضور پدرش) را از انبیا بیاموزیم. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ ... إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ» ۳ شناخت داماد پیش از اقدام به ازدواج، امری ضروری است. «فَلَمَّا ... قَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ ... قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ» (موسی سرگذشت خود را صادقانه به شعیب گفت و او به موسی اطمینان پیدا کرد، آن گاه پیشنهاد دامادی او را برای دخترش مطرح نمود). ۴ اگر از امین بودن، توانایی و علاقمندی به کار جوان مطمئن شدیم، «الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» نداشتن امکانات و مسکن را مانع ازدواج قرار ندهیم. «أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ» ۵ پیشنهاد ازدواج از جانب پدر دختر مانعی ندارد. «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ» ۶ رعایت نوبت میان دختران، و ازدواج دختر بزرگتر قبل از کوچکتر، همه جا ضروری نیست. «إِخْدَى ابْنَتِي» (حضرت شعیب به موسی گفت: می خواهم یکی از این دو دخترم را به ازدواج تو در آورم و شرط نکرد که دختر اول باشد یا دوم). ۷ پدر نباید در امر ازدواج میان دختران، تفاوت بگذارد. «إِخْدَى ابْنَتِي هَاتَيْنِ» ۸ دختر و پسر می توانند در هنگام خواستگاری در برابر یکدیگر قرار بگیرند.

«هَاتَيْنِ»

۹ غریزه ی جنسی را جدی بگیریم. حتی در خانه نبوت، برای سلامت محیط خانه و کار، ابتدا به امر ازدواج اقدام و سپس به استخدام توجه می شود. «أُرِيدُ أَنْ أُنْكَحَكَ ... عَلَيَّ أَنْ تَأْجُرَنِي»

۱۰ ازدواج، با مهریه همراه است. «عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي» ۱۱ لازم نیست مهریه مال و ثروت باشد. حضرت شعیب به موسی گفت: دخترم را به ازدواج تو درمی آورم به شرط آن که هشت سال برای من کار کنی. «عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجٍ» (البته در شریعت اسلام می بایست به فتاوی مراجع تقلید مراجعه کنیم). ۱۲ زمان بندی قراردادها را بر اساس زمان عبادات و امور معنوی قرار دهیم.

«ثَمَانِي حَجَّجٍ»

□
(به جای هشت سال، فرمود: هشت حج) ۱۳ یکی از راه های ترویج معروف، بزرگداشت اوقات معنوی و «ایام الله» است.

«ثَمَانِي حَجَّجٍ»

۱۴ مقام نبوت، مانع از صحبت پیرامون مقدار مهریه و مال الاجاره نیست. «ثَمَانِي حَجَّجٍ» ۱۵ مراسم حج، در ادیان گذشته نیز سابقه داشته است. «حَجَّجٍ» ۱۶ هنگام صحبت برای مهریه، پدر عروس، حد اقل مورد قبول را انتخاب کند و پذیرش بیشتر را به اختیار داماد بگذارد. «فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ» حضرت شعیب به موسی گفت: اگر هشت سال را به ده سال برسانی اختیار با شماست.

۱۷ در میزان مهریه، داماد را در تنگنا قرار ندهید. «فَمِنْ عِنْدِكَ» ۱۸ پدر عروس در امر ازدواج سخت گیری نکند و در پرداخت مهریه، توان داماد را در نظر بگیرد. «مَنْ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ» ۱۹ کسانی که به کارگران و زیردستان خود سخت گیری می کنند، انسان هایی ناصالح هستند. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» ۲۰ داماد باید از ناحیه بستگان جدید، آرامش خاطر داشته باشد. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» ۲۱ بدون استمداد از خدا و گفتن انشاء الله، برای آینده وعده ای ندهیم. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» ۲۲ اعتماد متقابل داماد و خانواده عروس لازم است. «سَتَجِدُنِي ... مِنَ الصَّالِحِينَ»

در روایات می خوانیم: ازدواج سبب حفظ نیمی از دین است. دو رکعت نماز کسی که همسر دارد از هفتاد رکعت نماز افراد غیر متأهل بهتر است. خواب افراد متأهل از روزه ی بیداران غیر متأهل بهتر است. (۱)

□
آری بر خلاف کسانی که ازدواج را عامل فقر می پندارند، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: ازدواج روزی را بیشتر می کند.

همچنین فرمودند: کسی که از ترس تنگدستی ازدواج را ترک کند، از ما نیست و به خدا سوء ظن برده است. (۲)

در روایات می خوانیم: کسی که برای ازدواج برادران دینی خود اقدامی کند، در روز قیامت مورد لطف خاص خداوند قرار می گیرد. (۳)

قرآن نسبت به تشکیل خانواده و اقدام برای ازدواج، دستور اکید داده (۴) و سفارش کرده که از فقر نترسید، اگر تنگ دست باشید، خداوند از فضل و کرم خود، شما را بی نیاز خواهد کرد. (۵)

ازدواج وسیله ی آرامش است. (۶) در ازدواج فامیل ها به هم نزدیک شده و دلها مهربان می شود و زمینه ی تربیت نسل پاک و روحیه تعاون فراهم می شود. (۷)

در روایات می خوانیم: برای ازدواج عجله کنید و دختری که وقت ازدواج او فرا رسیده، مثل میوه ای رسیده است که اگر از درخت جدا نشود فاسد می شود. (۸)

انتخاب همسر

معیار انتخاب همسر در نزد مردم معمولاً چند چیز است: ثروت، زیبایی، حسب و نسب.

ولی در حدیث می خوانیم: «علیک بذات الدین» تو در انتخاب همسر، محور را عقیده و تفکر و بینش او قرار ده. (۹) در حدیث دیگر می خوانیم: چه بسا زیبایی که سبب هلاکت و

ص: ۴۶

۱-۱. میزان الحکمه.

۲-۲. میزان الحکمه.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۳۳۱.

۴-۴. نور، ۳۲.

٥-٥. نور، ٣٢.

٦-٦. روم، ٢١.

٧-٧. ميزان الحكمة.

٨-٨. ميزان الحكمة.

٩-٩. كنز العمال، ح ٤٦٦٠٢.

ثروت که سبب طغیان باشد. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه کسی به خواستگاری دختر شما آمد که دین و امانت داری او را پسندید، جواب رد ندهید و گرنه به فتنه و فساد بزرگی مبتلا می شوید. (۲)

امام حسن علیه السلام به کسی که برای ازدواج دخترش مشورت می کرد فرمود: داماد با تقوا انتخاب کن که اگر دختری را دوست داشته باشد گرامیش می دارد و اگر دوستش نداشته باشد، به خاطر تقوایی که دارد به او ظلم نمی کند. (۳)

در روایات می خوانیم: به افرادی که اهل مشروبات الکلی هستند و افراد بد اخلاق و کسانی که خط فکری سالمی ندارند و آنان که در خانوادهای فاسد رشد کرده اند، دختر ندهید. (۴)

ناگفته نماند که ازدواج دو نوع است: دائم و موقت که برای هر دو در قرآن و روایات اسلامی توصیه ها و دستورات خاصی آمده است، متأسفانه ازدواج دائم، بخاطر برخی آداب و رسوم بی منطق و بهانه گیری بعضی بستگان و توقعات خانواده عروس و داماد و آرزوهای دور و دراز، به صورت یک معیاً و گردنه ی صعب العبور در آمده است و ازدواج موقت نیز آن گونه زشت و ناپسند شمرده شده که فحشا جای آن را گرفته است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۸]

اشاره

قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلِيمٌ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ (۲۸)

(موسی پیشنهاد شعیب را پذیرفت و) گفت: این (قرارداد) بین من و تو (برقرار شد، البته) هر کدام از دو مدت را که به انجام رساندم، پس ستمی بر من نخواهد بود، و خداوند بر آنچه ما می گوئیم (گواه و) وکیل است.

نکته ها:

عبارت «أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ» دو گونه معنا شده است؛ یکی اینکه مهریه

ص: ۴۷

۱-۱. میزان الحکمه.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۳، ص ۳۷۲.

۳-۳. مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۴۴۶.

۴-۴. میزان الحکمه.

دختر خواه هشت سال باشد و خواه ده سال، هیچ یک بر من ستم نیست و معنای دیگر این که بعد از پایان هر یک از این دو مدت، اگر خواستم از نزد شما بروم نباید مانعی در کار باشد. من همین مدت قرارداد را می مانم و بعد از آن اختیار با خودم می باشد.

پیام ها:

۱ در عقد ازدواج (به خلاف طلاق)، حضور شهود لازم نیست. «بَيْنِي وَ بَيْنِكَ» ۲ در قراردادها برای خود، اختیاراتی در نظر بگیریم و دست خود را در محورهاهایی باز بگذاریم. «أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ» ۳ ایمان به خداوند، سلامت قراردادها را بیمه و تضمین می کند. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا نَقُولُ وَكَيْلٌ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۹]

اشاره

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَىٰ الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (۲۹)

پس چون موسی، مدت (قرارداد خود با شعیب) را به پایان رساند و با خانواده اش رهسپار گردید، از سوی (کوه) طور آتشی را دید. به خانواده اش گفت: (همین جا) بمانید، همانا من آتشی دیده ام، (می روم تا) شاید از آن خبری بیابم یا مقداری آتش برایتان بیاورم تا (با آن) گرم شوید.

نکته ها:

«آنَسْتُ»

، به معنای مشاهده کردنی است که در آن انس و آرامش باشد. «جذوه» به معنای قطعه و کلمه ی «تَصْطَلُونَ» از ریشه «صلی» به معنای گرم شدن با آتش است.

تمام خطاب های حضرت موسی به همسرش، با ضمیر جمع آمده است. «امْكُثُوا ... آتِيكُمْ ... لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» شاید بخاطر آن که حضرت در آن ده سالی که با همسرش زندگی می کرده، صاحب فرزند یا فرزندان شده است.

ص: ۴۸

از جملات «سَارَ بِأَهْلِهِ»، «آتَيْكُمْ مِنْهَا بِخَبْرٍ» و «لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ» در این آیه و از جمله ی «أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى» در آیه ۱۰ سوره ی طه استفاده می شود که حضرت موسی در شب حرکت کرده است، شبی سرد و ظلمانی که در این میان راه را نیز گم کرده بود.

پیام ها:

۱ مؤمن، به شرط و قرارداد خود، وفادار است. «قَضَىٰ مُوسَىٰ الْأَجَلَ» ۲ زن و فرزند نباید مانع حرکت، هجرت و انجام مسئولیت ها شوند، چنان که مرد هم نباید آنها را رها کند، بلکه باید در کنار و همراه یکدیگر باشند. «سَارَ بِأَهْلِهِ» ۳ در جایی که اطمینان خاطر نداریم، خانواده خود را نبریم. «امْكُتُوا» دیدن آتش، به قرینه جمله ی «إِنِّي آنَسْتُ نَارًا»، مخصوص حضرت موسی بوده و برای آن حضرت مبهم بوده است، لذا از خانواده اش خواست که در همانجا منتظر بمانند تا خود تنها به نزد آتش رود و برگردد.

۴ هر کجا که به تحقق قول خود مطمئن نیستیم، وعده ی قطعی ندهیم. «لَعَلِّي آتَيْكُمْ ... لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ» (کلمه ی «لعل» به معنای شاید است، یعنی شاید خبری بیاورم یا شاید قطعه آتشی برای گرم شدن بیاورم). ۵ مرد، مسئول رفع نیازمندی های همسر و خانواده خود است. «لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ» ۶ برای رسیدن به مقامات عالی عرفان، لازم نیست با زن و فرزند متارکه کنیم، بلکه می توان بطور عادی و طبیعی و ساده زندگی کرد و به بالاترین درجات عرفان نیز رسید. «سَارَ بِأَهْلِهِ ... قَالَ لِأَهْلِهِ ... لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۰]

اشاره

فَلَمَّا آتَاهَا نُودَىٰ مِنْ شَاطِئِ الْأَوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۳۰)

پس همین که (موسی) به نزد آن (آتش) آمد، (ناگهان) از جانب راست آن دره، در آن منطقه مبارک و خجسته از (میان) یک درخت، ندا داده شد که ای موسی! همانا من، الله، پروردگار جهانیان هستم.

ص: ۴۹

نکته ها:

کلمه ی «شَاطِئِ» به معنای جانب و ساحل، کلمه «الْوَادِ» به معنای رودخانه و درّه است.

«الْبُقْعَه»

به قطعه زمینی اطلاق می شود که با زمین های همجوارش تفاوت داشته باشد. (۱)

دست خداوند در شیوه ی وحی باز است. خداوند می تواند به دلها الهام کند، یا اینکه بر انسان ها فرشته نازل نماید و یا حتی از درون درختی ایجاد صوت نموده با پیامبر برگزیده اش سخن بگوید. چنان که در سوره شوری می فرماید: «وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا- وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» (۲) خداوند با هیچ بشری سخن نمی گوید مگر از طریق وحی یا از پشت حجاب یا اینکه فرشته ای بفرستد.

پیام ها:

۱ بعضی مکان ها دارای قداست هستند. «الْبُقْعَه الْمُبَارَكَه» ۲ در جایی که زمینه ی تعجب وجود دارد، باید تأکید بیشتری کرد. (موسی که بری اولین بار صدایی از درخت می شنود، تعجب می کند و لذا کلام خداوند با «إِنِّي وَاَنَا» همراه تأکید آمده است.) «إِنِّي أَنَا» ۳ برای ناشناس، خود را معرفی کنیم و به جز نام، برخی ویژگی ها را بگوییم.

«إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۴ خداوند برای اجرای اراده خود، فکرها و دیدها را در مسیر خاصی قرار می دهد. موسی در پی بدست آوردن آتشی برای پیدا کردن راه و گرم شدن خانواده اش، به آن سوی کشیده شد، ولی هدف خداوند چیز دیگری بود.

«آتَيْكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ... إِنِّي أَنَا اللَّهُ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۱]

اشاره

وَ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ (۳۱)

ص: ۵۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. شوری، ۵۱.

و(از تو می خواهم)اینکه عصایت را بیفکنی! پس چون(موسی عصا را انداخت ناگهان)مشاهده کرد که آن(عصا)چنان جست و خیز می کند که گویا ماری چالاک و کوچک است،پشت کنان فرار کرد و به عقب(هم)نگاه نکرد!(به او ندا رسید که)ای موسی! پیش بیا و نترس،همانا تو در امان هستی.

پیام ها:

۱ خداوند از هر چیز می تواند معجزه ای بیافریند. «أَلْقِ عَصَاكَ» ۲ برای انجام مأموریت های بزرگ، باید برنامه را قبلاً تمرین و تکرار کرد. «أَلْقِ عَصَاكَ» (حضرت موسی می بایست ابتدا خود،معجزه را ببیند تا بتواند آن را در برابر دیگران تکرار نماید.) ۳ انبیا در جنبه ی بشری،همچون سایر انسان ها نسبت به اموری،دغدغه و ترس داشته اند. «لَا تَخَفْ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۳۲ تا ۳۳]

اشاره

أَسْرِيكَ يَدِكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ وَ مَلَائِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۳۲) قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ (۳۳)

(ای موسی! اکنون)دستت را در گریبانت فرو ببر(خواهی دید که)بدون هیچ بیماری،و نقص و عیبی،سفید و درخشان بیرون خواهد آمد،و برای رهایی از(تعجب و)ترس،بازوی خود را جمع کن،پس این(دو معجزه،دو دلیل روشن و)دو برهان از طرف پروردگارت به سوی فرعون و اشراف اطراف اوست،بدرستی که آنان گروهی فاسق بوده اند.

(موسی)گفت:پروردگارا! همانا من یکی از آنها(فرعونیان)را کشته ام، پس می ترسم که مرا(به قصاص او)به قتل رسانند.

جمله ی «وَاضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ» یا به معنای آن است که به هنگام وحشت، دست هایت را بر روی سینه و یا زیر بغل بگذار (بر خلاف بعضی که وقتی می ترسند، دست ها را بالا می برند) و یا به معنای کمر همت بستن و مصمم شدن و پیش رفتن است. (۱)

در تورات آمده است: وقتی موسی دست در گریبان برد، دستش مرض پیسی گرفت و مانند برف سفید شد، (۲) ولی قرآن سفیدی دست موسی را از بیماری نمی داند، بلکه آن را نشانه ی قدرت الهی می داند که در مقام ارائه برهان، راه را بر هر گونه شبهه و انحراف ببندد.

«يَيْضَاءٌ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ»

پیام ها:

۱ همراه با نمود قهر، نمودی از لطف نیز ضروری است. «تَهَيَّئْ كَأَنَّكَ آخِرٌ ... تَخْرُجُ يَيْضَاءً مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» (در کنار مار ترسان، دست درخشان لازم است) ۲ معجزات الهی، نقصان و عوارض سوئی ندارد. «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» ۳ ارشاد و دعوت باید پشتوانه منطقی و الهی داشته باشد. «بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ» ۴ مار شدن عصا و سفید شدن دست، نشانه ای از تشویق و تنبیه، انذار و بشارت است که دو عنصر اساسی در زمینه تربیت است. «بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ» ۵ برای اصلاح جامعه، باید ابتدا به سراغ ریشه ها و سرچشمه های فسق و فساد رفت. «إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۶ قانون قصاص، سابقه ای طولانی دارد. «فَقَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» ۷ در پذیرش مسئولیت، موانع را مطرح و ارزیابی کنیم. «فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ»

ص: ۵۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تورات، سفر خروج، باب ۴، جمله ۶.

اشاره

وَ أَخِي هَارُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ (۳۴) قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِأَيِّتِنَا إِنَّهُمَا وَ مَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ (۳۵)

و برادرم هارون را که در بیان از من شیواتر است برای یاری ام با من بفرست تا مرا تصدیق کند، همانا می ترسم که (فرعونیان) مرا تکذیب کنند.

(خداوند) فرمود: (نگران مباش) ما بازوی تو را به واسطه (همراهی) برادرت محکم خواهیم کرد و برای شما، برتری و سلطه قرار خواهیم داد، پس به برکت آیات (و نشانه های) ما بر شما دست نخواهند یافت (و شما و هر کس پیروی تان کند، پیروز خواهید بود.

نکته ها:

هارون (که در لغت، به معنای کوه نشین یا قاصد است) برادر بزرگ حضرت موسی، از انبیای بنی اسرائیل بوده و در قرآن از او ستایش شده است.

حضرت موسی در انجام مأموریتش از دو چیز می ترسید، یکی قصاص قتل، «فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» و دیگری تکذیب حق، «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ» در واگذاری مسئولیت های سنگین، باید به همه ی ابعاد شخص، توجه کرد. گرچه حضرت هارون از نظر سن و سخن، از حضرت موسی بزرگتر و خوش بیان تر بود، ولی حضرت موسی به خاطر صفات و لیاقت های دیگری که داشت، در این مأموریت مسئول و مأمور شد. هر چند هارون نیز پیامبر الهی بود.

در شیوه تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، گاهی باید افراد دو نفری یا بیشتر اقدام کنند. «فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ» در امر به معروف و نهی از منکر، محور اصلی اثر کردن است؛ اگر با اشاره اثر می کند باید

اشاره کرد، اگر فریاد اثر می کند باید فریاد زد. اگر با طومار و راهپیمایی و تحصن و اعتصاب و تجمع، یا تهدید و تشویق، باید همان راه را طی کرد و به هر نحو ممکن، قلباً و لساناً و عملاً جلو مفاسد را گرفت، حتی اگر با تکرار اثر می کند باید امر و نهی را تکرار کرد.

پیام ها:

۱ اقرار به کمالات دیگران، خود یک کمال و ارزش است. «هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» حضرت موسی با این که پیامبر اولو العزم بود، به کمال برادرش اقرار کرد.

۲ بیان روان، از عوامل مؤثر در جذب افراد و تبلیغ موفق است. «هُوَ أَفْصَحُ» ۳ برای ارشاد و دعوت به حق، از بهترین ها استفاده کنیم. «هُوَ أَفْصَحُ» ۴ هر نیرویی را در جای خود بکار بگیریم. «هُوَ أَفْصَحُ» (هارون دارای بیانی شیوا بود و در این مأموریت تبلیغی، سخن رسا نقش اساسی داشت، لذا حضرت موسی از خداوند همراهی او را درخواست کرد). ۵ لازم نیست که مسئولین، در همه ی کمالات، برترین باشند، بلکه باید من حیث المجموع لایق باشند. «هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» (با اینکه مسئول اصلی موسی بود، ولی در بعضی جهات هارون قوی تر بود). ۶ گاهی برای رفع مشکلات، بایستی خود اقدام به پیشنهاد و ارائه راهکار به مسئول مربوطه نمود. «أَخِي هَارُونُ ... فَأَرْسَلَهُ» ۷ دغدغه ی برنامه ریزی و آینده نگری، با ترس و وحشت متفاوت است. «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ» ۸ در یک رسالت الهی، نفر دوم را نیز باید خداوند تعیین فرماید. «سَيَنْشُدُّ عَضْدَكَ بِأَخِيكَ» همان گونه که ما معتقدیم جانشین پیامبر را نیز باید خدا تعیین کند.

۹ ایمان و حمایت بستگان، در پشت گرمی مبلغ و تأثیرگذاری او در دیگران، بسیار مؤثر است. «أَخِي ... يُصَيِّدُ قِنِي» ۱۰ دعا و درخواست انبیا مستجاب است. «فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ ... سَيَنْشُدُّ عَضْدَكَ» حضرت موسی از خداوند درخواست کرد تا برادرش هارون را همراه و یاور

او قرار دهد و خداوند آن را اجابت کرد.

۱۱ بهترین نوع برادری، برادری در تأیید حق و بازوی یکدیگر بودن در مسیر خداوند است. «سَيَنْشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ» ۱۲ پیروزی انبیا، در سایه ی آیات الهی محقق می شود. «فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا» ۱۳ حتی انبیا به امید و اطمینان خاطر نیاز دارند. خداوند به موسی و هارون و پیروانشان وعده ی پیروزی داد و آنان را امیدوار کرد. «أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۶]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرَىٰ وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ (۳۶)

پس هنگامی که موسی با (معجزات و) آیات روشن ما به سراغ آنان آمد، گفتند: این چیزی جز سحر ساختگی نیست و ما چنین چیزی را در (میان) نیاکان خود نشنیده ایم.

پیام ها:

۱ تهمت، بزرگ ترین حربه ی مستکبران علیه مصلحان است. «ما هذا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرَىٰ» ۲ تعالیم پیامبران الهی، تابع آداب و رسوم گذشتگان نیست. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا» ۳ در پذیرش عقاید، منطق و برهان ملاک است، نه سیره ی پدران. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا» (پیشینه نداشتن یک تفکر، دلیل نادرستی آن نیست) ۴ برخی انسان ها، منطق روشن را فدای گذشته تاریک می کنند. «جَاءَهُمْ ... بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ ... مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۷]

اشاره

وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۳۷)

ص: ۵۵

و موسی (در پاسخ تکذیب فرعونیان) گفت: پروردگار من به کسانی که از جانب او آمده اند، آگاه تر است و (می داند) سرانجام (نیک) آخرت برای چه کسانی است. بدرستی که ستمکاران رستگار نخواهند شد.

نکته ها:

در آیه قبل آمد که فرعونیان با گستاخی کامل، معجزات الهی را سحر معرفی کرده و اظهار داشتند که ما در تاریخ نیاکانمان چنین حرف هایی نشنیده ایم، در این آیه حضرت موسی به کنایه به آنان می فرماید: شما دروغ می گوید، زیرا قبل از من، کسانی چون حضرت یوسف چراغ هدایت نیاکان شما را در دست داشته و دین ابراهیم را ترویج می کرده اند.

پیام ها:

۱ در برابر تکذیب کفار که معجزات را سحر می خوانند، باید به خدا توکل کرد.

﴿مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ ... رَبِّي أَعْلَمُ﴾ ...

۲ ادعاهای پوچ را با شعارهای الهی خنثی سازیم. ﴿مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ ... رَبِّي أَعْلَمُ﴾ ۳ خداوند، هیچ گروهی را بی راهبر و راهنما نگذاشته است. ﴿رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى﴾ ۴ هدایت یافتگان، خوش عاقبتند. ﴿لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ﴾ ۵ توجه به معاد، در رأس برنامه های انبیا بوده است. ﴿وَقَالَ مُوسَى ... مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ﴾ ۶ کسانی که انبیا را ساحر می نامند، ستمگرانی بد عاقبت اند. ﴿لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۸]

اشاره

﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ (۳۸)

ص: ۵۶

و فرعون گفت: ای بزرگان قوم! (اگرچه) من جز خودم معبودی برای شما نمی شناسم (اما برای تحقیق بیشتر) ای هامان! برای من آتشی بر گل بیفروز (و آجر تهیه کن) پس برجی بلند برای من بساز، شاید (به واسطه بالا رفتن از آن) به خدای موسی دست یابم. و همانا من او را از دروغگویان می پندارم.

نکته ها:

کلمه ی «صرح» به معنای ساختمان بلند است. این آیه نشان می دهد که در مصر قدیم، هم کوره های آجرپزی بوده و هم قدرت بر ساختن برج داشتند.

پیام ها:

۱ روحیه ی استکباری، مانع پذیرش حقّ است. فرعون گفت: جز خودم هیچ خدایی برای شما نمی شناسم. «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» ۲ مستکبران، عقاید و افکار خود را به دیگران تحمیل می کنند. «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» ۳ شعار مستکبران این است: هر چه را من نمی شناسم، پس وجود ندارد. «مَا عَلِمْتُ» ...

۴ توقع دیدن خداوند با چشم ظاهری، تفکر فرعونی است. «أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَهٍ مُّوسَىٰ» ۵ قدرت نمایی، عوام فریبی با ژست تحقیق و بررسی، و منحرف کردن افکار عمومی، از شیوه های مستکبران است. «فَأَوْقَدْ لِي يَا هَامَانُ» ...

۶ مستکبران، خود را محور همه چیز می دانند. (فرعون به هر مناسبتی خود را مطرح می کرد) «مَا عَلِمْتُ ... غَيْرِي ... فَأَوْقَدْ لِي ... فَاجْعَلْ لِي ... لَعَلِّي أَطَّلِعُ ... إِنِّي لَأَظُنُّهُ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۹]

اشاره

وَاسْتَكْبَرُوا هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُم إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ (۳۹)

او (فرعون) و سپاهیانش به ناحق در زمین تکبر ورزیدند و پنداشتند که آنان به سوی ما بازگردانده نمی شوند.

در طول تاریخ، افراد مغرور و متکبری بوده اند که خودشان را محور و مرکز همه چیز می پنداشتند. در این سوره فرعون می گوید: «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» من جز خودم برای شما معبودی سراغ ندارم و هنگامی که ساحران به موسی ایمان آوردند گفت: «آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» آیا بدون اجازه ی من به موسی ایمان آورده اید.

فرعون توقع دارد که هیچ کس بدون اجازه او، هیچ عقیده ای نداشته باشد. امروز نیز فرعون ها و ابرقدرت هایی هستند که می خواهند خود را محور سیاست و اقتصاد جهان بدانند.

*مستکبران گاهی برای قدرت نمایی، فرد یا گروه یا کشوری را نابود می کنند یا مورد لطف قرار می دهند. نظیر نمرود که به حضرت ابراهیم گفت: «أَنَا أَحْيَىٰ وَ أَمِيتُ» (۱) حیات و مرگ این مردم به دست من است، هر که را بخواهم می کشم و هر که را بخواهم از زندان آزاد می کنم.

*مستکبران، گاهی زرق و برق و جلوه های مادی را به رخ مردم می کشند، همان گونه که فرعون می گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي» (۲) آیا حکومت مصر از آن من نیست؟ آیا نمی بینید که این نهرها از زیر کاخ من جاری است؟ *مستکبران، گاهی با ارباب، مردم را به تسلیم وادار می کنند. فرعون به ساحرانی که به موسی ایمان آوردند گفت: «الْقَطْعَنَ أَيْدِيكُمْ وَ أَزْجِلْكُمْ مِنْ خِلَافِ» (۳) من دست و پای شما را بر خلاف یکدیگر قطع می کنم.

*مستکبران، گاهی با مانور و خودنمایی، مردم ساده لوح را فریفته ی خود می کنند. قارون به گونه ای در کوچه و بازار راه می رفت که مردم دنیاپرست، آه از دل کشیده و می گفتند: ای کاش برای ما نیز آنچه برای قارون است وجود داشت. (۴)

*مستکبران، گاهی با تطمیع می خواهند مغزها و فکرها را بخرند. فرعون به ساحران گفت:

اگر آبروی موسی را بریزید، من به شما پاداش بزرگی می دهم و شما را از مقربان دربارم قرار

ص: ۵۸

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. زخرف، ۵۱.

۳-۳. اعراف، ۱۲۴.

۴-۴. قصص، ۷۹.

*مستکبران، گاهی با سفرهای خود دلها را متزلزل می کنند. قرآن می فرماید: گردش کفار در شهرها تورا مغرور نکند. (۲)

*مستکبران گاهی با تحقیر دیگران جنگ روانی به راه می اندازند و به طرفداران انبیا نسبت های ناروا می دهند و آنان را اراذل و اوباش می خوانند. (۳)

*مستکبران، گاهی با ایجاد ساختمان های بلند و رفیع، دلربایی می کنند. فرعون به وزیرش هامان گفت: برجی برای من بساز تا از آن بالا روم و خدای موسی را ببینم! (۴) واقعاً قرآن چقدر زنده است که خلق و خوی و رفتار و کردار زشت مستکبران را به گونه ای ترسیم کرده که با زمان ما نیز قابل تطبیق است.

پیام ها:

۱ مردم از دین حاکمان پیروی می کنند. «اسْتَكْبَرُ هُوَ وَ جُنُودُهُ» ۲ معیار ستایش ها و انتقادهای قرآن، حق است. «بَغْيِرِ الْحَقِّ» ۳ غفلت از گذرا بودن دنیا و گمان به جاودانگی، زمینه ساز خوی استکباری است. «وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِنَّا لَا يُزَجِّعُونَ» ۴ عدم اعتقاد و توجه به معاد و حساب، زمینه ی شکل گیری استکبار است.

«لَا يُزَجِّعُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۰]

اشاره

فَأَخَذْنَا هُوَ وَ جُنُودَهُ فَتَبَدَّنَاهُمْ فِي أَلِيمٍ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۴۰)

پس ما (نیز) او و لشگریانش را (با قهر خود) گرفتیم و به دریا افکندیم. پس بنگر که پایان کار ستمگران چگونه است.

ص: ۵۹

۱-۱. اعراف، ۱۱۴.

۲-۲. آل عمران، ۱۹۶.

۳-۳. شعراء، ۱۱۱.

۴-۴. غافر، ۳۶.

نکته ها:

در این آیه فرعون و لشکرش به چیزی بی ارزشی که از زمین برگرفته و به دریا پرتاب شود، تشبیه شده اند. این تحقیر برای آن است که تمام قدرت ها در برابر قدرت و قهر الهی ناچیزند.

«نبد»، یعنی دورانداختن اشیای بی ارزش و بی مقدار است.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، اختصاص به آخرت ندارد. (فرعون در همین دنیا غرق شد) «فَأَخَذْنَا» ۲ یاران فرد ستمکار، در سرنوشت او سهیم و شریکند. «فَأَخَذْنَا وَ جُنُودَهُ» ۳ سرانجام مستکبران، ذلت و قهر است. «فَتَبَدَّلْنَاهُمْ» ۴ برای ریشه کنی فساد، باید هر چیزی که آلوده باشد از بین برود. «فَتَبَدَّلْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ» ۵ به حوادث تاریخی به دیده ی عبرت بنگریم. «فَانظُرْ» ۶ ستمگران، سرنوشت مشترکی دارند. «عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ» (به جای عاقبت فرعون فرمود: عاقبت همه ستمگران چنین است) ۷ مهم عاقبت کار است، نه جلوه های زودگذر آن. «فَانظُرْ ... عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۴۱ تا ۴۲]

اشاره

وَ جَعَلْنَاهُمْ أَتَمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصِرُونَ (۴۱) وَ أَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (۴۲)

و آنان (فرعونیان) را پیشوایانی قرار دادیم که به آتش (دوزخ) دعوت می کنند و (البته در) روز قیامت، یاری نخواهند شد.

و در این دنیا، لعنتی بدرقه آنان کردیم و روز قیامت، آنان از زشت چهرگان خواهند بود.

قرآن مجید هم چنان که در مورد پیشوایان هدایت و نور، کلمه ی «ائمه» را بکار برده است، «وَ جَعَلْنَا هُمْ أَئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا»^۱ این کلمه را بر جلوداران ضلالت و نار نیز اطلاق فرموده است، «وَ جَعَلْنَا هُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و از این رو است که در قیامت، هر کس با رهبری که در دنیا انتخاب کرده به دادگاه عدل الهی احضار می شود. «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ»^۲ فرعون نیز به عنوان یکی از همین پیشوایان در آن روز قومش را به دوزخ وارد می کند.

«يَقْدُمُ قَوْمَهُ ... فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»^۳

پیام ها:

۱ روحیه استکباری، انسان را رهبر دوزخیان می سازد. «وَ جَعَلْنَا هُمْ أَئِمَّةً» ...

۲ نقش حکومت ها را در شکل دهی ساختار فرهنگی و عقیدتی جامعه نمی توان نادیده گرفت. «أئمةٌ يدعون إلى النار»^۳ تبلیغات مستکبرین، در واقع دعوت به دوزخ است. «يدعون إلى النار»^۴ مستکبرینی که امروز به عده و عده دل خوش دارند، در قیامت، بی کس و یاور خواهند بود. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصِرُونَ»^۵ کیفرهای الهی، مخصوص آخرت نیست. «وَ أَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا»^۶ لعنت و نفرین مردم، تبلور قهر الهی است. «أَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً» چنان که دعای خیر مردم و نام نیک، نشانه ی لطف خداوند است. «وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»^۷ نفرین بر ظالم حتی بعد از نابودی او لازم است. «أَتَّبَعْنَاهُمْ ... لَعْنَةً»^۸ زشت کاری های دنیوی، به زشت رویی های اخروی می انجامد. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ»

ص: ۶۱

۱- ۱. انبیاء، ۷۳.

۲- ۲. اسراء، ۷۱.

۳- ۳. هود، ۹۸.

۴- ۴. شعراء، ۸۴.

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بِصَافِرٍ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۴۳)

و به تحقیق بعد از آنکه نسل های نخستین را نابود ساختیم، به موسی کتاب (آسمانی تورات را) عطا کردیم (تا وسیله ای) برای بصیرت مردم و هدایت و رحمت باشد، شاید که آنان پند گیرند.

نکته ها:

کلمه «بَصَائِرٌ» جمع «بصیرت» به معنای بینش و آگاهی و کلمه ی «أَبْصَارٌ» جمع «بصر» به معنای چشم است.

پیام ها:

۱ با شکست طاغوت، زمینه برای صالحان فراهم می گردد. «آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا» ۲ پایان کار مستکبران، هلاکت و نابودی است. «أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ» ۳ دینداری باید بر اساس بصیرت باشد. «بَصَائِرٌ» ۴ ارسال کتب و رسل، بر اساس رحمت الهی است. «لِلنَّاسِ ... رَحْمَةً» ۵ کتب آسمانی، عامل بصیرت و هدایت است. «بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى» ۶ تا انسان بصیرت پیدا نکند، هدایت نمی شود و تا هدایت نشود، لطف و رحمت الهی را دریافت نمی کند. «بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ رَحْمَةً» ۷ دین، جزو فطرت انسان هاست و کتب آسمانی آن فطرت را غبارزدایی می کنند. «يَتَذَكَّرُونَ» ۸ با وجود کتب آسمانی و پیامبران، باز هم گروهی از انسان ها هدایت را نمی پذیرند. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

اشاره

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۴۴)

و هنگامی که فرمان (نبوت) را به موسی دادیم، تو در جانب غربی (کوه طور) حضور نداشتی و از شاهدان نبودی.

نکته ها:

با مطالعه تاریخ گذشتگان، می توان با آنان زندگی کرد، هر چند درمیانشان حضور فیزیکی نداشت. حضرت علی علیه السلام به فرزندش امام حسن علیه السلام می فرماید: من گرچه عمر پیشینیان را نداشته ام اما بخاطر مطالعه، تفکر و دقت در زندگانی و آثار آنان، گویی یکی از آنان شده و با آنان زندگی کرده ام. (۱)

عبارت «وَمَا كُنْتَ» چهار مرتبه در این آیه و آیات بعد تکرار گردیده که بر غیبی بودن اخبار تاریخی قرآن تأکید دارد.

پیام ها:

۱ نقل ماجرای نبوت حضرت موسی با همه ی ریزه کاری های آن، از زبان پیامبری که در آن زمان ها حضور نداشته، نشانه ی حقایق و اعجاز قرآن است. «وَمَا كُنْتَ ... وَمَا كُنْتَ» ...

۲ برخی داستان های قرآن، از اخبار غیبی است نه از نقل شاهدان عینی. «وَمَا كُنْتَ» ۳ بخش غربی کوه طور، محل نزول تورات بوده است. «بِجَانِبِ الْغُرْبِيِّ»

ص: ۶۳

اشاره

وَ لَكِنَّا أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًّا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَ لَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۴۵)

ولی ما (اقوامی را) در اعصار مختلف خلق کردیم، پس زمان های طولانی بر آنها گذشت (و آثار انبیا از دلهايشان محو شد، پس تو را با کتاب آسمانی به سوی مردم فرستادیم)، و تو در میان اهل مَدین اقامت نداشته ای تا (از وضع آنان آگاه باشی و بتوانی) آیات ما را (پیرامون مردم مَدین) بر آنان (مردم مکه) بخوانی، لکن سنّت ما این است که افرادی را برای هدایت می فرستیم.

نکته ها:

کلمه ی «ثاویاً» از ماده ی «ثوی» و به معنای مقیم می باشد، چنان که کلمه ی «مَثْوًی» از همین ماده، به معنای جایگاه و قرارگاه است.

پیام ها:

۱ مردم در هر عصر و زمانی به معارف الهی نیازمندند. «مَا كُنْتَ ... تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا» ۲ گذشت زمان، آثار انبیای گذشته را کم رنگ و زمینه را برای آمدن پیامبر اسلام فراهم کرده است. «فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ... كُنَّا مُرْسِلِينَ» ۳ بعثت پیامبران، سنّت خداوند است. «كُنَّا مُرْسِلِينَ»

اشاره

وَ مَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَ لَكِن رَحْمَةً مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۴۶)

و آن گاه که ما (موسی را) ندا دادیم، تو در کنار کوه طور نبودی، لیکن (این وحی و اطلاع از اخبار گذشتگان) رحمتی است از جانب پروردگارت تا تو (به واسطه ی آن) قومی را که پیش از تو هشدار دهنده ای برایشان نیامده بود، هشدار دهی، شاید آنان متذکر شوند.

۱ انبیا بدون اتصال به عالم وحی، همچون سایر مردم اخبار غیبی را نمی دانند.

﴿مَا كُنْتُ﴾

...

۲ مقایسه (بین جهل و علم، عجز و قدرت، فقر و غنا، نقص و کمال)، کلید خودشناسی و خداخواهی است. ﴿مَا كُنْتُ ... لَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾ ۳ خاطرات قرآنی، همگی از سرچشمه وحی است. ﴿مَا كُنْتُ ... إِذْ نَادَيْتَنَا﴾ ۴ بیان داستان های حقیقی و عبرت آموز قرآن، وسیله ای برای تربیت و هشدار است. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ» ۵ انذار خلق، جلوه ای از رحمت خداست. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ» ۶ برای هدایت افراد غافل، انذار و هشدار، کارسازتر است. «لِتُنذِرَ ... مِنْ نَذِيرٍ» (با اینکه رسالت پیامبران در قالب مجموعه ای از بشارات و انذارهاست، ولی از آنجا که انذار اثر بیشتری در روحهای غفلت زده دارد، در قرآن توجه بیشتری به مسأله ی انذار شده است.) ۷ مردم در انتخاب راه و عقیده آزادند و اجباری در پذیرش دعوت پیامبران ندارند. «لِتُنذِرَ ... لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» ۸ انسان ها، به واسطه ی فطرت، مسائلی را در ضمیر خویش می دانند، ولی برای جلوگیری از فراموشی، باید آنها را تذکر داد. «يَتَذَكَّرُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۷]

اشاره

﴿وَلَوْ لَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷)﴾

و اگر نبود اینکه هر گاه مصیبتی در اثر عملکردشان به آنان برسد، می گویند: پروردگارا! (ما که نمی دانستیم) چرا برای ما پیامبری نفرستادی تا آیات تو را پیروی کنیم و از ایمان آورندگان باشیم، (ما هرگز پیامبری به سوی آنان نمی فرستادیم).

ص: ۶۵

آیه ی قبل هدف آمدن انبیا را انذار و هشدار دانست، این آیه هدف دیگر بعثت را که اتمام حجّت و بستن راه بهانه و عذر است بیان می کند.

مفهوم آیه این است که کفّار می گویند: بدبختی و مصیبت ما به خاطر عمل فاسدی است که به سبب نداشتن پیامبر مرتکب شده ایم، اگر پیامبر می داشتیم گرفتار نمی شدیم، خداوند در پاسخ می فرماید: ما برای اتمام حجّت بر آنها پیامبرانی فرستادیم.

پیام ها:

۱ بسیاری از مصائب و حوادث تلخ، مولود عملکرد خودماست. «تُصِيبُهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» آری اعمال نیک و بد، در همین دنیا نیز اثر خود را می گذارند.

۲ ایمان به خدا و پیروی از انبیا، رمز نجات از مصیبت هاست. «تُصِيبُهُمْ مُصِيبَةٌ... لَوْ لَا أَرْسَلْنَا» ۳ عقل، علم و فطرت، کافی و کارساز نیست، وحی لازم است. «لَوْ لَا أَرْسَلْنَا» ۴ عقاب بدون بیان، قبیح است. «لَوْ لَا أَرْسَلْنَا» (بعثت انبیا یک اتمام حجّت است تا کسی نگوید: ما که خبر نداشتیم و ندانسته مرتکب خلاف شده ایم). ۵ پیروی و اطاعت، نشانه ی ایمان واقعی است. «فَتَتَّبِعْ آيَاتِنَا وَ نَكُونْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۸]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوْ لَمَّا يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ (۴۸)

پس هر گاه از جانب ما (آیات) حق برای آنان آمد، گفتند: چرا آنچه (به این پیامبر) داده شده، شبیه آن چه به موسی داده شده نیست؟ (چرا معجزاتی مثل تبدیل عصا به اژدها و یا نزول دفعی کتاب، مثل تورات که قابل مشاهده باشد ندارد؟! اما) مگر (همین کافران لجوج و بهانه گیر) به آنچه

قبلاً به موسی داده شده بود، کفر نورزیدند؟ (مگر آنها نبودند که) گفتند:

(این دو کتاب تورات و قرآن) سحرهایی هستند که پشتیبان یکدیگرند و (نیز) گفتند: همانا ما به همه ی آنها کافریم؟!)

نکته ها:

در اینکه جمله ی «سِحْرَانِ تَطَاهَرَا» اشاره به کدام دو چیز است، احتمالات زیادی داده شده که با توجه به آیه بعد معلوم می شود مراد، قرآن و تورات است.

پیام ها:

۱ رسالت پیامبر و قرآن، حق است. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا... فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ» ۲ منکرین حق، بجای توجه به حَقَّائیت، تنها به مقایسه های بی اساس و باطل نظر دارند. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ... لَوْ لَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ» ۳ افراد متحجر، حاضر به پذیرش حرف جدید و منطقی نیستند. «لَوْ لَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى» ۴ سحر و ساحری، شایع ترین تهمت است که به انبیا زده می شود. «سِحْرَانِ» (منکرین بهانه جو اظهار می داشتند که این قرآن و آن تورات، دو کتاب سحرند که از یکدیگر پشتیبانی می کنند). ۵ دشمنان، منطق و کلام حق را خدشه دار می کنند تا راه را برای انکار خود باز کنند. «سِحْرَانِ... إِنَّا بِكُلِّ كَافِرٍ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۹]

اشاره

قُلْ فَأَتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۹)

(ای پیامبر! به آنان) بگو: (اکنون که منکر هر دو کتاب هستید) اگر راست می گوید، شما کتابی از جانب خداوند بیاورید که از این دو (کتاب تورات و قرآن) هدایت بخش تر باشد تا من از آن پیروی کنم.

ص: ۶۷

۱ باید به یاوه سرایی منکران، جواب مناسب داد. «قُلْ» ...

۲ برای اثبات حق، گاهی باید روش تحدی و مبارزه طلبی و مناظره را انتخاب کرد. «قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ» ...

۳ انتقاد به تنهایی کافی نیست، باید همراه آن طرح و پیشنهاد داد. «سَيَحْزَنُ تَطَاهَرًا ... فَأْتُوا بِكِتَابٍ» ۴ از جمله امتیازات انبیا، تحدی و مبارزه طلبی در آوردن کتاب یا معجزه است.

«فَأْتُوا بِكِتَابٍ»

... «أَهْدِي» ۵ تورات اصلی و قرآن، بهترین کتاب های آسمانی برای هدایت بشر می باشند.

«فَأْتُوا بِكِتَابٍ»

... «أَهْدِي مِنْهُمْ» ۶ در مقابل کفر و انکار باید پیروان ادیان الهی حامی یکدیگر باشند. «أَهْدِي مِنْهُمْ» و نفرمود: «أَهْدِي مِنْ» آری، در برابر دشمن مشترکی که به همه ی کتب آسمانی کافر است و شعار «إِنَّا بِكُلِّ كَافِرٍ لَّوْنٌ» سر می دهد، قرآن، از تورات حمایت کرده و آن را در کنار خویش قرار می دهد.

۷ رهبران دینی باید بهترین سخن و منطقی ترین شیوه را در مقابل مخالفان ارائه دهند. «فَأْتُوا بِكِتَابٍ ... أَهْدِي مِنْهُمَا أَتْبَعُهُ» ۸ ملاک و معیار در انتخاب، تبعیت از بهترین هاست. «أَهْدِي مِنْهُمَا أَتْبَعُهُ» ۹ در گزینش مرئی، دوست و کتاب، هدایت بخش بودن، معیار است. «أَهْدِي مِنْهُمَا أَتْبَعُهُ» ۱۰ انسان از آوردن کتابی برتر از قرآن و تورات اصلی عاجز است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

اشاره

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّهُمْ لَا يُسْتَجِيبُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

پس اگر (خواسته و پیشنهاد) تو را نپذیرفتند، بدان که آنان پیرو هوسهای نفسانی خویش اند و کیست گمراه تر از آن کس که بدون (پذیرش حق و توجه به) هدایت و رهنمون الهی، از هوس خود پیروی نماید؟ همانا خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

برای انسان سه دشمن معنوی شمرده اند: جلوه های دنیوی، تمایلات نفسانی و وسوسه های شیطانی. در این میان، دنیا و جلوه های آن همچون کلیدی است که با حرکت به یک سوی، در را باز می کند و با حرکت به سوی دیگر می بندد، یعنی هم می توان از آن بهره ی خوب گرفت و هم می توان آن را در راه بد بکار برد. وسوسه های شیطانی نیز اگر چه نقش آفرین هستند ولی انسان را به گناه مجبور نمی کنند، مضافاً بر اینکه، شیطان در دل اولیای خدا راه نفوذ و تسلطی ندارد. اما دشمن دوم که از همه کارسازتر است، هواها و تمایلات نفسانی است که خطرناک ترین دشمن انسان بشمار می رود. (۱)

پیام ها:

۱ گاه هواپرستی (با تبلیغات، توجیهات، مغالطه کاری و طرفداری اکثریت) چنان جلوه می کند که شناخت آن، بصیرت و دقت لازم دارد. «فَاعْلَمْ» ۲ آنجا که هدایت پذیری نباشد، هواپرستی حاکم است. «لَمْ يَسْتَجِيبُوا ... يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ» ۳ منکران حق و هواپرستان، گمراه ترین مردم هستند. «مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ»

ص: ۶۹

۴ هدایت واقعی، هدایتی است که از علم و حکمت بی نهایت سرچشمه گرفته باشد. «هُدًى مِّنَ اللَّهِ» ۵ هواپرستی ظلم است و هواپرستان از هدایت الهی بدورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۵۱ تا ۵۲]

اشاره

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۱) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

و ما پیوسته برای آنان سخن گفتیم (و آیات قرآن را برایشان نازل کردیم) شاید که پندگیرند و متذکر شوند.

(برخی از) آنان که پیش از این (قرآن) کتابشان دادیم، همانها به آن (قرآن) ایمان می آورند.

نکته ها:

کلمه «وَصَّلْنَا» از «وصل» به معنای ارتباط دادن و متصل کردن است. مراد از این اتصال یا پی در پی بودن تذکرات است و یا هماهنگی و هم سوئی مطالبی که ارائه می شود.

از سنت های خداوند، هدایت انسان هاست که لحظه ای قطع نمی شود؛ «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و از طریق آیات الهی، انبیا و اوصیا علیهم السلام و علمای دین، تداوم می یابد؛ «وَصَّلْنَا لَهُمْ» و چنانچه منطقه ای به این هدایت الهی دسترسی نداشت، می بایست گروهی از آن منطقه کوچ کرده و با تفقه در دین، مردم را از آن بهره مند سازند. (۲)

پیام ها:

۱ در تربیت باید تذکرات، تدریجی، گام به گام، مکرر و متنوع باشد. «وَصَّلْنَا» (آری با یک یا دو تذکر مختصر نباید انتظار اصلاح و تربیت داشت)

ص: ۷۰

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. توبه، ۱۲۲.

۲ آیات قرآن دارای یک نوع همسویی و پیوستگی است. «وَصَلِّ لَّهُمُ الْقَوْلَ» ۳ همه ی آیات الهی، کتب آسمانی و رهبران دینی، یک حرف و هدف را دنبال می کنند. «وَصَلِّ لَّهُمُ الْقَوْلَ» ۴ انسان، موجودی فراموشکار است و نیاز به تذکر دارد. «يَتَذَكَّرُونَ» ۵ اهل کتاب واقعی، کسانی هستند که با دیدن اسلام، ایمان می آورند. «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ ... بِهِ يُؤْمِنُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

وَ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ (۵۳) أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَ يَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ الَّتِي نَزَّلْنَاهُمْ بِهَا لِقَاءَهُمْ يُنْفِقُونَ (۵۴)

و زمانی که (قرآن) بر آنان تلاوت شود، گویند: ما به آن ایمان آوردیم، همانا آن، حقی است از طرف پروردگار ما (و) ما پیش از این (نیز) اهل تسلیم بوده ایم.

آنان به خاطر صبرشان، دو برابر پاداش داده می شوند. و (آنانند که) بدی ها را با نیکی دفع می کنند و از آنچه روزی آنان کرده ایم (به دیگران) انفاق می نمایند.

پیام ها:

۱ طالبان حق، بدنبال حق هستند و توجهی به اینکه چه کسی، از چه نژادی و با چه زبانی آن را می گویند ندارند. «إِذَا يُتْلَىٰ ... قَالُوا آمَنَّا» («یُتْلَىٰ» به صورت مجهول، یعنی گوینده مطرح نیست). ۲ اگر روح پاک باشد، با شنیدن حق ایمان می آورد. «یُتْلَىٰ ... آمَنَّا» (به عکس، اگر زمینه فراهم نباشد، با تلاوت پیوسته هم امیدی به ایمان نیست).

۳ ایمانی ارزش دارد که بر اساس معرفت و شناخت حق باشد. «آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ» ۴ شرایط و زمینه های افراد، در دریافت الطاف الهی متفاوتند. «يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا» ۵ پذیرش حق، نیازمند صبر در مقابل انواع انتقادهای و مشکلات است. «قَالُوا آمَنَّا ... يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ ... بِمَا صَبَرُوا» ۶ گذشت از بدی های دیگران و انفاق به آنان در صورتی ارزش دارد که خصلت و خوی انسان باشد. «يَدْرُونَ ... يُنْفِقُونَ» (فعل مضارع نشانه دوام و استمرار است).

آری، مؤمنانی مورد ستایش اند که دارای پشتکار، گذشت و اهل بخشش باشند. ۷ اگر بدانیم که رزق از طرف خداست، انفاق برای ما آسان می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» ۸ مورد انفاق تنها مال نیست، از علم، توان و آبرو نیز می توان انفاق کرد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۵]

اشاره

وَ إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ (۵۵)

و هر گاه (سخن) لغوی را بشنوند، از آن روی برگرداند و گویند: اعمال ما برای ما و کارهای شما برای شما باشد، سلام (وداع) ما بر شما باد، ما به سراغ جاهلان نمی رویم.

نکته ها:

در آیه ی قبل خداوند به کسانی که در راه او صبر کنند و بدی ها را با خوبی پاسخ دهند و از اموالشان در راه خدا بخشند، پاداش دو برابر وعده داد، این آیه به یکی از نمونه های صبر و برخورد های خوب، اشاره می فرماید.

«لغو» یعنی امر بیهوده که هم در کلام و هم در عمل قابل بروز است و مؤمنین به اعراض از آن سفارش شده اند. از جمله ویژگی های بهشت آن است که لغو و بیهودگی در آنجا

نیست. «لَا لَعْنُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيْمٌ» (۱) «مُدَارًا»، کوتاه آمدن از موضع قدرت است، نظیر پدری که دست کودکش را در دست دارد و قدرت بر تند رفتن دارد، ولی آهسته راه می رود، امّا «مُدَاهِنَةٌ»، کوتاه آمدن از موضع ضعف است. نظیر بسیاری از رؤسای کشورها که به خاطر نداشتن شجاعت، در اختیار ابرقدرت ها قرار دارند. انبیا و اولیای الهی با مردم مدارا می کنند، امّا در برابر کفر مداهنه نمی ورزند.

پیام ها:

۱ مؤمن واقعی کسی است که نه تنها به مجلس لغو نمی رود و به سخن لغو گوش نمی دهد، بلکه اگر کلام بیهوده ای هم شنید، عکس العمل نشان می دهد. «وَ إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ» ۲ یکی از نمونه های صبر، بی اعتنایی به لغو و اعراض از آن است. «صَبَرُوا ... أَعْرَضُوا عَنْهُ» ۳ اعراض از لغو در گفتن، شنیدن، دیدن و معاشرت، کمالی است که در همه ی ادیان الهی از آن ستایش شده است. «سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ» (آیه فوق در توصیف گروهی از اهل کتاب است). ۴ از شیوه های عمومی و ساده ی نهی از منکر، اعراض از منکر است. «سَمِعُوا ...

أَعْرَضُوا عَنْهُ»

(لغو را با لغو پاسخ نگوئیم.) ۵ انسان در برابر آنچه می شنود، مسئول است. «سَمِعُوا ... أَعْرَضُوا» ۶ قاطعیت، صلابت و عدم سازش، نشانگر ایمان راسخ است. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» ۷ سود و زیان عمل هر کس به خود او برمی گردد. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» ۸ اعراض، باید کریمانه باشد. «أَعْرَضُوا ... سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۹ اعراض باید همراه هشدار به اهل لغو باشد. «أَعْرَضُوا ... لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ»

ص: ۷۳

اشاره

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۵۶)

(ای پیامبر!) همانا تو نمی توانی هر که را دوست داری هدایت کنی (و به مقصد برسانی)، بلکه این خداوند است که هر کس را بخواهد هدایت می کند و او به ره یافتگان آگاه تر است.

نکته ها:

مضمون این آیه که در مقام دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، در آیات دیگر و با بیانات و تعابیر مختلف تکرار شده است، از جمله در سوره ی یوسف می خوانیم: «وَأَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ» (۱)، ای پیامبر! هر چند به هدایت آنان حریص باشی، باز اکثر مردم ایمان نمی آورند، یا در سوره بقره آمده است: «لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۲) هدایت پذیری مردم بر عهده تو نیست و خداوند، هر که را بخواهد، هدایت می فرماید.

در جلد پنجم تفسیر درّ المنتور (از تفاسیر اهل سنت) روایاتی به این مضمون نقل شده است که در آستانه ی فوت ابو طالب، پدر حضرت علی علیهما السلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نزد او حاضر شد و اسلام را بر او عرضه فرمود، اما او نپذیرفت و این آیه نازل شد!! ما با قطع نظر از اینکه شأن نزول آیه چیست و آیا اصلاً ارتباطی با پدر بزرگوار امیر المؤمنین علی علیه السلام دارد یا خیر، (که با اندک تأملی، عدم این ارتباط ثابت می شود، زیرا آیه در ادامه ی بحث پیرامون گروهی از مؤمنان اهل کتاب در مقابل مشرکان مکه است) کمی به بحث پیرامون این روایات و ایمان حضرت ابو طالب می پردازیم.

علامه امینی، صاحب کتاب گرانقدر «الغدیر» در جلد هشتم این کتاب از صفحه ی ۱۹ به بعد با نقد و ردّ تمامی این روایات مجعول و با استناد به منابع تاریخی، معتقد است که راویان

ص: ۷۴

۱-۱. یوسف، ۱۰۳.

۲-۲. بقره، ۲۷۲.

اینگونه روایات، در زمان فوت حضرت ابو طالب یا اطفالی شیرخوار بودند و یا همچون ابو هریره، هنوز اسلام نیاورده بودند.

همچنین ایشان از صفحه ۳۳۰ تا ۴۱۰ همان جلد، به دلایل مؤمن بودن حضرت ابو طالب می پردازد و صدها شعری از خود آن حضرت، ده ها خاطره و چهل حدیث از اهل بیت پیامبر ذکر می کند که حاکی از ایمان او به خداوند و رسول الله صلی الله علیه و آله است. بعضی از این دلائل عبارتند از:

۱ سخنان پیامبر و ائمه معصومین علیهم السلام پیرامون ایمان او.

۲ حزن و اندوه پیامبر صلی الله علیه و آله در فوت او.

۳ دعای پیامبر صلی الله علیه و آله بالای منبر، به ابو طالب و تشییع جنازه او.

۴ حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله که من شفیع والدین و عمویم ابو طالب در قیامت هستم.

۵ وصیت نامه او مبنی بر حمایت بنی هاشم از پیامبر اسلام.

۶ سفارش او به همسر و فرزندش جعفر، برای حمایت از پیامبر صلی الله علیه و آله و توجه به اسلام و نماز.

۷ حمایت های بیدریغ او از پیامبر که در شب های خطرناک، جای خواب آن حضرت را با جای خواب فرزندش علی علیه السلام عوض می کرد و فرزندش را در معرض خطر قرار می داد.

۸ زندگی فاطمه بنت اسد با ابو طالب که در اسلام او شکی نیست، زیرا اگر ابو طالب مسلمان نبود، نباید زن مسلمان همسرش باشد.

۹ اشعار فراوان او که از اقرارش به اسلام حکایت دارد.

البته نباید فراموش کرد که تنها گناه نابخشودنی او این است که پدر علی علیه السلام است! و دشمنان آن حضرت چه بودجه هایی را در راه ضربه زدن به آن حضرت هزینه کردند و روایاتی را جعل نمودند و برای اینکه میان ابو طالب پدر حضرت علی علیهما السلام و ابو سفیان پدر معاویه تعادلی برقرار کنند، سابقه ی شرک را تهمت زدند.

پیام ها:

۱ وظیفه ی انبیا ابلاغ پیام های الهی و ارائه راه است. پذیرفتن یا عدم پذیرش مردم ربطی به آن بزرگواران ندارد. «إِنَّكَ لَا تَهْدِي»

۲ پیامبران، برای هدایت منحرفان سوز و شور داشتند. «مَنْ أَحْبَبْتَ» ۳ هدایت، کار خداوند است که فقط شامل دل‌های پاک و آماده می‌شود. «وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي» ۴ خواست خداوند بر اساس حکمت و علم اوست. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۷]

اشاره

وَ قَالُوا إِنَّا تَبِعَ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُنْخِطُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمْكِنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۵۷)

و(کفار مکه) گفتند: اگر ما با(قبول برنامه های) تو، هدایت را بپذیریم، (بزودی) از سرزمینمان آواره خواهیم شد. (بگو): آیا ما آنان را در حرم امنی قرار ندادیم که بهره های هر چیزی به عنوان روزی از جانب ما به سوی آن سرازیر می شود؟ ولی بیشتر آنان نمی دانند!

نکته ها:

گروهی از مشرکان مکه به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اظهار داشتند که اگر ما هدایت را به همراه تو بپذیرا شویم، به سرعت از خانه و کاشانه خود رانده و آواره، و از زندگی و هستی خویش ساقط و درمانده می گردیم.

خداوند با سه پاسخ بهانه ی آنان را رد می فرماید:

پاسخ اول که در همین آیه مورد اشاره قرار گرفته است این که؛ همان خدایی که مکه را پایگاه امن و محلّ جلب و سرازیر شدن روزی فراوان برای شما قرار داد، باز می تواند آن را تداوم بخشد. (در این جواب دلگرمی و بشارت است) پاسخ دوم که در آیه ی بعد آمده است اینکه؛ بر فرض بخاطر حفظ رفاه و منافع خود، ایمان نیاورید، قهر خدا را چه خواهید کرد؟ (در این جواب انذار و هشدار است) پاسخ سوم که در آیه ۶۰ همین سوره مطرح شده است این که؛ مگر مال و متاع دنیا چقدر ارزش دارد که به واسطه آن ایمان نمی آورید بدانید آنچه در نزد خداست، بهتر و پایدارتر

ص: ۷۶

است. پس عدم ایمان شما هیچ وجه و توجیهی ندارد.

پیام ها:

۱ دین، تنها عقیده نیست، بلکه برنامه های عملی نیز دارد. «تَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ» ۲ حساسیت دشمنان تنها نسبت به راه حق و مسیر الهی نیست که آنها، هم به راه حق و هم به رهبری حق اعتراض دارند. «إِنْ تَبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ» ۳ ایمان آوردن، تنها به آگاهی داشتن نیست، بلکه به جرأت هم نیاز دارد. «إِنْ تَبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ تُتَخَطَّفُ» (آری، گروهی حقیقت اسلام را می فهمند، ولی بخاطر حفظ منافع شخصی از آن سرباز می زنند). ۴ انسان، وطن دوست است. «مِنْ أَرْضِنَا» ۵ ترس از دست دادن نعمت ها را با یاد الطاف الهی دفع کنیم. «أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا» (آری یاد نعمت ها، عامل توکل و رفع نگرانی هاست). ۶ بهبود، رونق و رشد اقتصادی در گروه امتیت و آرامش اجتماعی است. «آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ» ۷ امتیت و رزق، دو نعمت تضمین شده ی حرم الهی (مکه) است. «آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» ۸ برتری ایمان بر رفاه و آسایش، برای اکثر مردم پنهان است. «وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۸]

اشاره

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَوْمٍ بِطَرَفِ مَعِيشَتِهَا فَتَلَّكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تُمْسِكْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ (۵۸)

و چه بسیار مناطقی که ما (آنها را) بخاطر طغیان در زندگی، هلاک کردیم، این خانه های آنهاست که بعد از آنان جز اندکی (از انسان ها در آن) سکونت نکردند و ما وارث آنان هستیم.

ص: ۷۷

کلمه ی «بَطْر» به معنای طغیان و سرمستی بر اثر فزونی ثروت و رفاه است.

□
در آیه قبل خواندیم که گروهی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفتند: اگر ما به تو ایمان بیاوریم، کفار مکه ما را آواره خواهند کرد، و خداوند فرمود: همان قدرتی که مکه را محل امن و رزق فراوان برای شما قرار داد، بعد از ایمان نیز می تواند نعمت هایش را برای شما حفظ نماید. در این آیه خداوند می فرماید: فراموش نکنید که ما بسیاری از شهرها را که سرمست از نعمت ها و غرق در رفاه بودند نابود کردیم، شما نیز که بخاطر حفظ رفاه و اموال خود ایمان نمی آورید، با قهر الهی چه می کنید؟! منظور از «فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ»، مساکن مخروبه ی قوم عاد در منطقه احقاف (میان یمن و شام)، یا قوم ثمود در منطقه سدوم است که مردم حجاز در مسافرت های تجاری از کنار آنها عبور می کردند و با چشم خود می دیدند.

پیام ها:

۱ گاه ثروت و رفاه نه تنها مایه ی سعادت نیست که باعث غرور، طغیان و هلاکت است. «كَمْ أَهْلَكْنَا ... بَطَرْتُ مَعِيشَتَهَا» ۲
سرنوشت افراد و جوامع، در گرو اعمال خود آنهاست. «كَمْ أَهْلَكْنَا ... بَطَرْتُ مَعِيشَتَهَا» ۳ سنت الهی، هلاکت مرفهان بی ایمان است. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَوْمِهِ بَطَرْتُ» ۴ خرابه ها و بقایای تمدن های گذشته، بهترین پندآموز نسل های بعدی است.

«فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ»

(از جمله برنامه های تربیتی، بازدید از همین اماکن است.) ۵ مرفهان، اموال خود را رها کرده و خواهند رفت. پس هدایت و سعادت ابدی را با رفاه زودگذر دنیوی معامله نکنیم. «نَحْنُ الْوَارِثِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۹]

اشاره

وَ مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا يَلْتَمِسُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَ مَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَ أَهْلُهَا ظَالِمُونَ (۵۹)

و پروردگارت قریه ها(و شهرها) را نابود نمی کند، مگر اینکه در میان آنان پیامبری برانگیزد، که آیات ما را بر آنان تلاوت کند. و ما هیچ آبادی را هلاک نکردیم مگر آنکه اهل آن ظالم بودند.

پیام ها:

۱ از مهم ترین وظایف انبیا، تلاوت آیات الهی بر مردم است. «يَتْلُوا عَلَيْهِنَّ» ۲ مکه، ام القرای اسلام است. «يَبْعَثُ فِي أُمَمٍ رَسُولًا» ۳ جوامع ستمگر در معرض قهر الهی هستند. «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَى» ...

۴ تا اتمام حجت نشود، قهری از جانب خدا نازل نمی شود. «مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا» ۵ قهر الهی، یکی از شیوه های تربیتی خداوند است. (هلاکت بدنبال کلمه ی «رَبُّكَ» آمده است) «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَى» ۶ محل های تبلیغی باید در مراکز و کانون های اصلی اجتماعات و شهرها باشد.

«يَبْعَثُ فِي أُمَمٍ رَسُولًا»

(آیه، نشانگر نقش مکان در تبلیغ است.) ۷ پاسخ مثبت ندادن به دعوت انبیا، ظلم است. «يَتْلُوا عَلَيْهِنَّ ... وَ أَهْلُهَا ظَالِمُونَ» ۸ هلاکت ستمگران در دنیا، سنت و برنامه ی الهی است. «مُهْلِكِي الْقُرَى ... أَهْلُهَا ظَالِمُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۰]

اشاره

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ زِينَتُهَا وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۶۰)

و آنچه به شما داده شده، بهره ی زندگی دنیا و زینت آن است (که فانی و زودگذر است)، در حالی که آنچه نزد خداست، بهتر و پایدارتر است. پس آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

در واقع این سؤمین جوابی است که خداوند در پاسخ بهانه جویی کفار مکه (که اگر ما ایمان

بیاوریم، زندگانی ما مختل می شود) می دهد، که آنچه به گمان خام خود از رهگذر عدم ایمان بدست می آورید، متاع و کالای بی ارزش و فانی زندگی محدود دنیاست، در حالی که آنچه نزد خداست، بهتر و ماندگارتر است.

پیام ها:

اشاره

۱ ثروت و دارایی خود را محصول تلاش و زرنگی خویش نپنداریم که هر چه هست از خداوند است. ﴿مَا أُوتِيتُمْ﴾ ۲ نعمت های دنیوی، محدود است؛ «مِنْ شَيْءٍ» ولی پاداش الهی، نامحدود و غیر قابل تصور است. ﴿عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ۳ اگر بخاطر پذیرش ایمان، دنیا را از دست بدهید، به نعمت های بی انتها و بی زوال دست خواهید یافت. ﴿عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ۴ هر کس باقی را فدای فانی، و بهره ی ناب را با لذات آمیخته با مشکلات عوض کند، در حقیقت عاقل نیست. ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

نگاهی به دنیا از منظر قرآن

در قرآن مجید، از دنیا و زندگانی دنیا با تعبیرات مختلفی یاد گردیده و انسان ها را از اقبال به آن و اغفال در برابر آن بر حذر داشته است، از جمله:

* دنیا، عارضی است. ﴿عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۱) * دنیا، بازیچه است. ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ﴾ (۲)

ص: ۸۰

۱- ۱. نساء، ۹۴.

۲- ۲. انعام، ۳۲.

* دنیا، اندک و ناچیز است. «فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ» (۱) * زندگی دنیا، مایه ی غرور و اغفال است. «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ» (۲) * زندگی دنیا، برای کفار جلوه دارد. «زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا» (۳) * مال و فرزند، جلوه های دنیا هستند. «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۴) * دنیا، غنچه ای است که برای هیچ کس گُل نمی شود. «زَهْرَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۵) * چرا آخرت را به دنیا می فروشید؟ «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۶) * چرا به دنیای فانی و محدود، راضی می شوید؟ «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۷) * چرا به دنیای کوچک و زودگذر شاد می گردید؟ «فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۸) * چرا دنیا را به آخرت ترجیح می دهید؟ «يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ» (۹) * چرا به دنیاداران خیره می شوید؟ «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ» (۱۰) * چرا فقط به دنیا فکر می کنید؟ «لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱۱) * آیا دنیاگرایان نمی دانند که جایگاهشان دوزخ است؟ «وَأَثَرُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (۱۲) البته این همه هشدار به خاطر کنترل مردم دنیاگرا است و آنچه در آیات و روایات انتقاد شده، از دنیاپرستی، آخرت فروشی، غافل شدن، سرمست شدن و حق فقرا را ندادن است، ولی اگر افرادی در چهارچوب عدل و انصاف سراغ دنیا بروند و از کمالات دیگر و آخرت غافل نشوند و حق محرومان را ادا کنند و در تحصیل دنیا یا مصرف آن ظلم نکنند، این گونه مال و دنیا فضل و رحمت الهی است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۱]

اشاره

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۶۱)

پس آیا کسی که به او وعده ای نیکو داده ایم و او آن را خواهد دید، مانند کسی است که او را از بهره ی زندگی دنیا بهره مند ساختیم (و) سپس او در روز قیامت از احضارشدگان (برای حساب و جزا) خواهد بود؟!

ص: ۸۱

۱-۱. توبه، ۳۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۸۵.

۳-۳. بقره، ۲۱۲.

۴-۴. کهف، ۴۶.

۵-۵. طه، ۱۳۱.

۶-۶. بقره، ۸۶.

۷-۷. توبه، ۳۸.

۸-۸. رعد، ۲۶.

۹-۹. ابراهیم، ۳.

۱۰-۱۰. حجر، ۸۸.

۱۱-۱۱. نجم، ۲۹.

این آیه در ادامه ی آیات قبل، پیرامون کسانی است که بخاطر حفظ زندگانی دنیا، بر کفر باقی ماندند.

وعدۀ ای که در این آیه به آن اشاره گردیده، همان وعدۀ ای است که در آیات مختلف قرآن به اهل ایمان و عمل صالح داده شده است، از جمله آیه ی نهم سوره ی مائده: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ».

مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در صدر اسلام، افراد مرفه و کامیاب بوده اند.

پیام ها:

۱ وعدۀ های الهی و پاداش های اخروی، هم بزرگ است و هم نیکو. «وَعِيداً حَسِناً» (کلمه «وَعِيداً» که با تنوین آمده، اشاره به بزرگی امر و کلمه «حَسِناً» نشان از نیکویی دارد). ۲ وعدۀ های الهی، قطعی و مسلم است. «وَعِيدَتَاهُ ... فَهُوَ لِأَقْبِهِ» ۳ شیوه ی مقایسه، از بهترین اسلوب های تبلیغ و تربیت است. «أَقَمْنِ وَعَدَتَاهُ ...»

كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ

(کسانی که وعدۀ های الهی را دریافت می کنند، قابل مقایسه با دیگران نیستند) ۴ توفیق بهره گیری از متاع دنیا نیز بدست خداست. «مَتَّعْنَاهُ» ۵ کامیابی دنیوی، نشانه آسودگی اخروی نیست. «مَتَّعْنَاهُ ... مِنَ الْمُحْضَرِّينَ» ۶ بهره مندی های دنیوی، حساب و کتاب دارد. «مَتَّعْنَاهُ ... مِنَ الْمُحْضَرِّينَ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب» (۱) در حلال دنیا حساب و در حرام آن عقاب است.

۷ کامیابی غافلانه، احضار ذلیلانه ی اخروی در پی دارد. «مِنَ الْمُحْضَرِّينَ» آری در لذتی که پایش آتش است، خیری نیست.

ص: ۸۲

اشاره

وَيَوْمَ نُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۶۲) قَالِ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا هُمْ كَمَا
 غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ (۶۳) وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُم فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأُوا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا
 يَهْتَدُونَ (۶۴)

و روزی که (خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: کجایند آن شریکانی که برای من می پنداشتید؟

آن (شریکان و) کسانی که حکم عذاب بر آنان محقق گشته، می گویند:

پروردگارا! اینان کسانی هستند که ما گمراه کرده ایم. همان گونه که خود گمراه بودیم، آنها را (نیز) گمراه نمودیم، (اما اینک از
 آنان) به سوی تو بیزاری می جویم. (اینان در واقع) ما را نمی پرستیدند (بلکه بدنبال هواپرستی و هوسرانی خود بودند).

و (در این هنگام به مشرکان) گفته می شود: (اکنون آن) معبودانی را که شریک خدا می پنداشتید بخوانید، پس آنها را می
 خوانند، اما جوابی به آنها نمی دهند و (در این حال) عذاب الهی را می بینند (که آنان را در برمی گیرد، پس آرزو می کنند) ای
 کاش، هدایت یافته بودند.

نکته ها:

با بر پایی قیامت، صحنه های عجیب و گوناگونی اتفاق می افتد که این آیات به بعضی از آنها اشاره می فرماید؛ یکی از صحنه
 ها، سؤالات توبیخ آمیز خداوند، از مشرکان است.

صحنه ی دیگر، اظهار تنفر و بیزاری معبودها از کسانی است که آنها را می پرستیدند و صحنه ی سوم، ملامت منحرفان از
 شیطان است که شیطان هم در جواب می گوید: مرا

سرزنش نکنید، بلکه خودتان را ملامت نمایید؛ «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) در قیامت، هر کس گناه خود را به گردن دیگری می اندازد، ولی از طرف مقابل هم جواب می شنود که: «بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ» (۲) گناه را به گردن ما نیاندازید، بلکه شما خودتان اهل طغیان بودید.

بعضی از معبودها همچون حضرت عیسی و فرشتگان الهی، تقصیری ندارند، اما کسانی نظیر شیاطین، طاغوت ها دانشمندانی که سبب بدعت و انحراف در دین گشته اند، مقصّرند و عذاب خداوند در مورد آنان قطعی است.

پیام ها:

۱ صحنه های قیامت را فراموش نکنیم. «وَيَوْمَ» ...

۲ دادگاه قیامت، علنی و حضوری است. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۳ کاری نکنیم که در قیامت، از پاسخ آن کار، درمانده و عاجز باشیم. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۴ شرک و تکیه بر هر چه غیر خداست، گمان، خیال و سراب است. «تَزَعُمُونَ» ۵ معبودهای عزیز دنیوی، ذلیلان و محکومان اخروی اند. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ» ۶ هر کس دیگران را به جای خداوند به سوی خویش بخواند، عذاب الهی برایش حتمی است. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ» ۷ پرستش غیر خدا، یک فریب است. «أَعْوَيْنَا» ۸ فریب خوردگان، بدنبال فریب دیگران نیز هستند. «أَعْوَيْنَاهُمْ كَمَا عَوَيْنَا» ۹ انسان ها در انتخاب راه آزادند و می توانند راههای انحرافی را نیز برگزینند.

«عَوَيْنَا»

۱۰ معبودهای غیر خدایی، روزی از عابدان خود متنفر خواهند بود. «تَبَرَّأْنَا» ۱۱ حقیقت شرک، هوی پرستی است. «مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْْبُدُونَ»

ص: ۸۴

۱-۱. ابراهیم، ۲۲.

۲-۲. صافات، ۳۰.

۱۲ معبودهای دروغین، به ناله های شما در وقت نیاز پاسخی نخواهند داد.

«فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا»

دل بستن به غیر خدا در دنیا، مایه ی محروم شدن از یاری او در قیامت است. (۱۳ قیامت، روز حسرت است. «لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیات ۶۵ تا ۶۷]

اشاره

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ (۶۵) فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ (۶۶) فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ (۶۷)

و (به یاد آورید) روزی که (خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: به پیامبران (و فرستادگان من) چه پاسخی دادید؟

پس در آن روز، همه ی اخبار (و پاسخهایی که می توان از دیگران گرفت) بر آنان پوشیده می ماند، و آنان از یکدیگر سؤالی نمی کنند.

اما هر کس (در این دنیا) توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسته ای انجام دهد، پس امید است که از رستگاران باشد.

نکته ها:

در آیه قبل، سؤال از توحید بود؛ «أَيْنَ شُرَكَائِي ... ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ» و در این آیات به مسأله نبوت اشاره گردیده است. «مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ»

پیام ها:

۱ همه در برابر دعوت پیامبران مسئولیم. «مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ» ۲ در قیامت، راه های دریافت خبر، بسته و همه متحیر و درمانده اند. «فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ»

۳ در قیامت، مردم نمی توانند با همفکری و مشورت و با سؤال از یکدیگر، جوابی برای دادگاه عدل الهی آماده کنند. «فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ» ۴ در اسلام، بن بست وجود ندارد. راه بازگشت و توبه برای همگان باز است.

«مَنْ تَابَ»

۵ توبه، تنها پشیمانی قلبی نیست، ایمان واقعی و عمل صالح می خواهد.

«تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۶ توفیق توبه با تمام شرایط و قبول و تداوم آن برای کسی تضمین نشده است، از این روی باید انسان همیشه در حال خوف و رجا باشد. (کلمه «عسی» به معنای امید است، یعنی با توبه و ایمان و عمل صالح، امید رستگاری هست.)

[سوره القصص (۲۸): آیات ۶۸ تا ۷۰]

اشاره

وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۸) وَ رَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَ مَا يُعْلِنُونَ (۶۹) وَ هُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۷۰)

و پروردگارت آنچه را بخواهد می آفریند و (آنچه را بخواهد) برمی گزیند، برای آنان (در برابر خداوند) حق انتخابی نیست، منزّه است خدا و برتر است از آنچه (برای او) شرک می ورزند.

و پروردگار تو آنچه را دل های آنان پنهان می دارند و آنچه را آشکار می سازند، می داند.

او الله است، معبودی جز او نیست، ستایش در دنیا و آخرت (و آغاز و فرجام) مخصوص اوست، حاکمیت تنها از آن اوست و به سوی او بازگردانده می شوید.

ص: ۸۶

پیام ها:

۱ قدرت مطلقه، از آن خداوند است. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ» ۲ تکوین (آفرینش هستی) و تشریح (قانون زندگی) به دست خداوند است.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ»

۳ انتخاب رهبر آسمانی به دست خدا است، نه مردم. «وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ» ۴ کسی حق قانون گذاری دارد که آفریدگار هستی باشد. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ... لَهُ الْحُكْمُ» ۵ کسی که در برابر قانون خدا قانون بشری را بپذیرد، در حقیقت برای خدا شریک پذیرفته است. «مَا كَانَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» ۶ چون معبودی جز او نیست، پس ستایش ها مخصوص اوست. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ» ۷ آفرینش و گزینش، کار خداوند است، ولی او کار باطل نمی کند. «سُبْحَانَ اللَّهِ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۱]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَضِيَاءٍ أَمْ فَلَا تَسْمَعُونَ (۷۱)

بگو: آیا اندیشیده اید که اگر خدا شب را تا روز رستاخیز پایدار بدارد، کدام خدایی غیر از «الله» برای شما روشنی خواهد آورد؟ پس آیا نمی شنوید؟

نکته ها:

کلمه ی «سَرْمَدًا» به معنای دائم و همیشگی است.

جمله ی «أَمْ فَلَا تَسْمَعُونَ» ، با محتوای آیه که پیرامون شب است تناسب دارد، زیرا قدرت شنیدن انسان در شب، هم چنان محفوظ است، هر چند چشمان او چیزی نبیند، چنان که در آیه بعد که بحث در ارتباط با روز است، جمله «أَمْ فَلَا تُبْصِرُونَ» آمده است.

از جمله راه های شناخت خداوند، اندیشه پیرامون زوال یا تغییر نعمت هاست، البته جابجایی و توالی شب و روز، یکی از بزرگ ترین نعمت ها و آیات الهی است.

پیام ها:

۱ شیوه احتجاج با مخالفان را از خداوند بیاموزیم. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ» ۲ بهترین نشانه های خداشناسی آن است که برای همه کس، در همه جا و در همه وقت، قابل دسترسی باشد. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ» ۳ یکی از شیوه های قرآن، طرح پرسش های بیدار کننده است. «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ» ...

۴ حرکت زمین و ایجاد شب و روز، با اراده ی الهی است. «جَعَلَ ... اللَّيْلَ سَرْمَدًا» ۵ طبیعت، زیباترین تابلو و کتاب معرفت الهی است. «اللَّيْلَ ... بِضِيَاءٍ» ۶ در عقاید نباید تقلید کرد. «أَرَأَيْتُمْ ... أَفَلَا تَسْمَعُونَ» ۷ در تبلیغ، از وجدان مخاطبین استمداد بطلبیم. «أَرَأَيْتُمْ ... مَنْ إِلَهٍ ... أَفَلَا تَسْمَعُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۲]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِاللَّيْلِ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۷۲)

(و) بگو: به من خبر دهید که اگر خداوند، روز شما را تا روز رستاخیز جاودان بدارد، کدام خدایی غیر از «الله» برای شما شب خواهد آورد تا در آن آرامش (و آسایش) یابید؟ پس آیا نمی نگرید؟

پیام ها:

۱ نظام حاکم بر هستی، از طرف خداوند است و اگر بخواهد آن را به نظام دیگری تبدیل می کند. «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ» ...

۲ قدرت خداوند نسبت به همه ی پدیده ها یکسان است. «جَعَلَ ... اللَّيْلَ سَرْمَدًا، ... جَعَلَ ... النَّهَارَ سَرْمَدًا» ۳ شب برای آسایش است و انسان نیازمند آسایش. «تَسْكُنُونَ فِيهِ» ۴ افراد بی بصیرت، قابل توبیخ و سرزنش هستند. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ» ۵ شرک، معلول نداشتن بصیرت است. «مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ ... أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

اشاره

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَشْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۳)

و از رحمت اوست که برای شما شب و روز را قرار داد تا در آن آرامش یابید و از فضل او (روزی خود را) بجویید، و باشد که شکر گزارید.

نکته ها:

در آیات قرآن، همیشه شب بر روز مقدم است. شاید از آن جهت که تاریکی شب، ذاتی زمین و از خود آن است، ولی روشنی روز، از خورشید است که بر زمین عارض می شود.

پیام ها:

۱ منشأ خلقت و اعطای نعمت، نیاز او، یا طلب ما نیست، بلکه بخشندگی و رحمائیت اوست. «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ» ۲ آرامش شب، مقدمه تلاش روز است. «لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا» ۳ خداوند، بخشنده است، ولی انسان باید تلاش کند. «مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ ... لِتَبْتَغُوا» ۴ شب برای آسایش و روز برای کار و فعالیت است. «لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۵ آنچه بدست آوریم از فضل اوست، به زرنگی خود ننازیم. «مِنْ فَضْلِهِ» ۶ نعمت های مادی باید مقدمه ی شکر و کسب مراتب معنوی باشد. «لِتَشْكُرُوا ...

لِتَبْتَغُوا

... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۷ دنیا اگر وسیله ی رشد، قرب و شکر بدرگاه الهی باشد، منفور و مذموم نیست.

«لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

اشاره

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ (۷۴)

(باز بخاطر آورید) روزی را که (خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: کجايند آن (همتايان و) شريكاني که برای من می پنداشتيد؟!

نکته ها:

این آیه، شبیه آیه ی ۶۲ همین سوره است که قبلاً گذشت.

پیام ها:

۱ صحنه ی حضور مشرکان در قیامت، صحنه ای قابل یادآوری است. «وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ ...»

۲ آنان که برای خداوند، شریکی قائلند، خود را برای پاسخگویی آماده نمایند.

«أَيُّنَ شُرَكَائِي»

(انسان مسئول اندیشه و گرایش خود است) ۳ قیامت، روز ظهور پوچی معبودان و درماندگی مشرکان است. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۴ تمام معبودان در بی اثری و همه مشرکان در بی جوابی یکسانند. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۵ قاضی دادگاه قیامت، ذات مقدس خداوند است. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۶ برای غیر خداوند، در قیامت، هیچ قدرتی نیست. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۷ خداوند شریک ندارد، آنچه را شریک او می شمردند، پندار و توهمی بیش نیست. «كُنتُمْ تَزْعُمُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۵]

اشاره

وَ نَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۷۵)

و(در آن روز) از هر امتی، گواهی بیرون می آوریم، پس (به مشرکان) می گوئیم:

دلیل خود را (بر شرک) بیاورید! پس می فهمند که حق، مخصوص خداست و هر چه به دروغ می بافتند، از(دست) آنان رفته و محو شده است.

نکته ها:

مواقف قیامت، متعدد است، در یک موقف بر لب های انسان مهر خورده و اعضا و جوارح دیگر به شهادت می پردازند؛ «شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ» (۱) در موقعی دیگر،

ص: ۹۰

انسان می تواند سخن بگوید؛ «وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ» (۱) در یک جا سخنی با انسان گفته نمی شود؛ «لَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) ولی در جای دیگر، خداوند می فرماید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» گرچه بعضی احتمال داده اند که مراد آیه این باشد که خداوند از هر گروه مشرک، یکی از افراد برجسته را به عنوان شاهد و سخنگو بیرون می کشد و از او می پرسد: برهان شرک شما چیست؟ ولی با توجه به روایتی که در ذیل آیه از امام باقر علیه السلام آمده است (۳) مراد این است که در هر عصر و زمانی، انسان معصومی (پیامبر یا وصی پیامبر) که به اعمال مردم آگاه باشد، وجود دارد تا در قیامت به عنوان گواه رفتار مردم، شاهد قرار گیرد.

پیام ها:

۱ در قیامت، گواهان از خود امت ها برمی خیزند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا» ۲ محاکمات روز قیامت، علنی و حضوری است. «شَهِيدًا فُقُلًا» ۳ عقاید و افکار خود را بر اساس برهان و دلیل محکم تنظیم کنیم. زیرا شرک برهانی ندارد و در آخرت بهانه، خریداری ندارد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۴ مشرکان، منطق و برهان ندارند. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۵ هر نوع کتمان حقایق، فقط در دنیا است، در آخرت با کنار رفتن پرده ها، حق و حقیقت، ظاهر و متجلی می شود. «فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ» ۶ اگر چه مجرمین در قیامت به فکر انکار هستند، ولی حضور گواه، آنان را به بن بست می کشاند. «شَهِيدًا ... فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ» ۷ باطل، رفتنی است. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

ص: ۹۱

۱-۱. صافات، ۲۴.

۲-۲. بقره، ۱۷۴.

۳-۳. تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۲۰.

اشاره

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبِ بِهِ أُولَى الْقَوْمِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (۷۶)

همانا قارون از قوم موسی بود و بر آنان ستم نمود، با آن که ما آن قدر از گنج ها (و صندوق جواهرات) به او داده بودیم که حمل (آن ذخایر و) کلیدهایش بر گروه نیرومند نیز سنگین بود. روزی قومش به او گفتند: مغرورانه شادی مکن، به درستی که خداوند شادمانان مغرور را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان حدیثی نقل شده که قارون پسر خاله ی حضرت موسی و انسانی دانشمند بود و در خواندن تورات، مهارت بی نظیری داشت. او ابتدا از یاران موسی علیه السلام و از جمله گروه هفتاد نفری ملازم آن حضرت برای اعزام به کوه طور و مناجات در آنجا بود، اما به واسطه بدست آوردن ثروت بی حساب، علم مخالفت برداشت و سرانجام مورد خشم و قهر الهی واقع گردید.

حضرت موسی در طول دوران مبارزه اش با سه محور اصلی فساد و طغیان، درگیر بود: یکی محور قدرت و زور که فرعون، سردمدار آن بود. دیگری اهرم ثروت و زر که قارون، مظهر آن بشمار می رفت، و سومی عامل فریب و تزویر که سامری رهبری آن را به عهده داشت. به عبارت دیگر، حضرت موسی با مثلث شوم زور، زر و تزویر، دست به گریبان بود.

پیام ها:

۱ ذکر نمونه های تاریخی، مایه ی عبرت آیندگان است. «إِنَّ قَارُونَ» ...

۲ سابقه ی خوب، دلیل بر آینده خوب و یا چشم پوشی از انحرافات امروز نیست.

«كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى»

۳ فامیل پیامبر بودن، به تنهایی عامل موفقیت و نجات نیست. «كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى» ۴ وجود بستگان منحرف، نباید از مقام افراد صالح و مصلح بکاهد. «إِنَّ قَارُونَ»

كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى»

۵ ثروت بدون حساب، وسیله ی قدرت و قدرت، عاملی برای تجاوزگری و عیاشی است. «الْكُنُوزِ ... فَبَغَى عَلَيْهِمْ ... لَا تَفْرَحَ» ۶ ثروت، ما را مغرور و سرمست نسازد. «لَا تَفْرَحَ» ۷ نهی از منکر در مقابل سرمایه داران، حتی بر طبقه محروم نیز لازم است. «قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ» ۸ افراد سرمست، از محبت الهی محرومند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ» (آری ثروت و دارایی نشانه ی محبوبیت نزد خداوند نیست).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۷]

اشاره

وَإِتَّبِعْ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۷۷)

و(ای قارون!) در آنچه خداوند به تو داده است، سرای آخرت را جستجو نما و(در عین حال) بهره ات را نیز از این دنیا فراموش مکن و همان گونه که خداوند به تو احسان کرده است، تو نیز(از این ثروت به دیگران) احسان نما و بدنبال فساد در زمین مباش که خداوند، فسادگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام در تفسیر جمله ی «لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا» فرمود: یعنی از سلامتی، قوت، فراغت، جوانی و شادابی خود برای آخرت استفاده کن. (۱)

در این آیه به چند دستور و رهنمود تربیتی اشاره شده است:

الف: توجه داشتن به آخرت، همراه با بهره مندی از دنیا.

ب: احسان به دیگران با توجه به الطاف خداوند به انسان.

ص: ۹۳

ج: دوری از فساد با توجه به «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ»

پیام ها:

۱ دنیا مزرعه ی آخرت است. «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ» (به قارون گفته شد: از این امکانات سرای آخرت را دنبال کن.) ۲ دارایی ثروتمندان، از آن خداست. «آتَاكَ اللَّهُ» ۳ آخرت را باید با جدیت دنبال نمود، هر چند دنیا را نیز نباید فراموش کرد.

«ابْتَغِ

... لَا تَنْسَ» ۴ مال و ثروت می تواند وسیله ی سعادت اخروی گردد. «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ» ۵ موعظه ی ثروتمندان، کار پسندیده ای است. «وَابْتَغِ» ...

۶ هر کس به سهم و نصیب خود اکتفاء کند و باقی را صرف آخرت نماید. «وَابْتَغِ» ...

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ»

...

۷ در موعظه، به نیازهای طبیعی هم توجه داشته باشیم. «لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ» ۸ ثروت بی حد، بهره مندی بی حساب را بدنبال ندارد. نصیب هر کس محدود و مشخص است. «نَصِيبَكَ» ۹ آخرت طلبی از طریق احسان به دیگران است. «وَابْتَغِ ... وَ أَحْسِنْ» ۱۰ برای دعوت دیگران به احسان، یادآوری احسان الهی در حق آنان کارساز است. «أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ» ۱۱ سرمایه داران بی ایمان، در معرض فساد هستند. «لَا تَبْغِ الْفُسَادَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۸]

اشاره

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي أَو لَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعًا وَ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (۷۸)

ص: ۹۴

(قارون در جواب) گفت: همانا این (ثروت فراوان) به واسطه دانشی که نزد من است، به من داده شده، آیا او نمی دانست که خداوند، قبل از او از میان نسل ها، کسانی را که از او نیرومندتر و مال اندوزتر بودند، هلاک کرده است؟ (در آن هنگام حتی) از گناهان مجرمان (هم) سؤالی نمی شود؟!

نکته ها:

سؤال: با اینکه در آیات بسیاری از قرآن می خوانیم که سؤال قیامت از همه کس؛ «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱)، از همه چیز؛ «وَلَنَسْئَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲)، از همه حال؛ «إِنْ تُبَدُّوْا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳) و از همه جا؛ «إِنَّ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صِرْحِهِ أَوْ فِي السَّمَاءِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» (۴) خواهد بود، پس چرا در این آیه آمده است: «لَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ»؟! پاسخ: آیاتی که دلالت بر سؤال دارد، مربوط به قیامت است ولی آیه اخیر، اشاره به زمان نزول قهر الهی در دنیا است که در آن هنگام دیگر مهلتی برای سؤال و جواب وجود ندارد.

پیام ها:

۱ غرور علمی، گاهی آن چنان انسان را خودمحور می سازد که دیگر نقش هیچ کس یا هیچ چیز را قبول ندارد. «إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» ۲ به علم خود نازیدن، اخلاق قارونی است. «عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» ۳ ثروت و قدرت را احسان الهی بدانیم، نه محصول علم و تلاش خود. (مردم می گفتند: این خداوند است که به تو ثروت داده است، قارون می گفت: خودم بر اساس علم، آن را پیدا نموده ام.) «أَحْسَنَ اللَّهُ ... عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» ۴ آشنایی با تاریخ، بهترین درس عبرت است. «أَوْ لَمْ يَعْلَمْ ... مِنْ قَبْلِهِ» ۵ قلع و قمع گردنکشان، از سنت های خداوندی است. (قدرت و ثروت، مانع

ص: ۹۵

۱-۱. اعراف، ۶.

۲-۲. نحل، ۹۳.

۳-۳. بقره، ۲۸۴.

۴-۴. لقمان، ۱۶.

نزول قهر الهی نیست.) «أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ» ۶ قدرت و ثروت، سعادت آفرین نیست. «أَهْلَكَ ... أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعًا» ۷ دست بالای دست بسیار است. «مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ» ۸ هشدار! اگر قهر الهی فرا رسد، دیگر فرصتی برای سؤال و جواب و چون و چرا نخواهد بود. «لَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۹]

اشاره

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۷۹)

(روزی قارون) با تمام تجمل خود در میان قومش ظاهر شد، (با دیدن این صحنه) آنان که خواهان زندگانی دنیا بودند (آهی کشیده و) گفتند: ای کاش مثل آنچه به قارون داده شده، برای ما نیز بود. براستی که او بهره‌ی بزرگی (از نعمت‌ها) دارد.

پیام‌ها:

۱ قدرت و ثروت در دست انسان‌های غافل، سبب فخرفروشی، خودنمایی و تجمل‌گرایی است. «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ» ۲ به رخ کشیدن ثروت، صفتی قارونی است. «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ» ۳ قارون صفتان، خود را برتر از دیگران می‌دانند. «عَلَى قَوْمِهِ» ۴ اشرافی‌گری حاکمان، می‌تواند فرهنگ مردم را تغییر دهد. «عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ...»

يَا لَيْتَ لَنَا

...

۵ ظواهر زیبای دنیا، دامی برای جذب و انحراف کوتاه‌فکران است. «قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» ۶ آرزوی قارون شدن، آرزوی دنیاپرستان کم‌خرد است. «يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا ...»

ص: ۹۶

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ (۸۰)

و(اما) کسانی که علم و آگاهی (واقعی) به آنان داده شده بود، گفتند: وای بر شما! پاداش الهی برای کسانی که ایمان آورند و کار شایسته انجام دهند (از این مال و ثروت)، بهتر است، و(البته) جز صابران، آن (پاداش) را دریافت نخواهند کرد.

نکته ها:

قارون، خود را عالم و کسب ثروت را به واسطه ی علم خود می دانست؛ «أُوتِيَتْهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي» اُمّیا خداوند در این آیه می فرماید: علم حقیقی با مال اندوزی سازگار نیست.

پیام ها:

۱ دلباختگان دنیا سزاوار سرزنش و نکوهش اند. «وَيَلِكُمْ» ۲ خداوند از فرزندان بنی اسرائیل به خاطر بر خورد با دلباختگان دنیا ستایش می کند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ» ...

۳ علم واقعی، انسان را به سوی آخرت و تقوی و عمل صالح سوق می دهد.

«قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۴ عالم آگاه کسی است که زرق و برق دنیا او را مجذوب نسازد و دنیا گرایان را تحقیر کند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ» ۵ علما باید مردم را از عشق به دنیا بر حذر دارند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلِكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ» ۶ اگر چیزی را از کسی منع می کنیم، در صورت لزوم و توان، بهتر از آن را به او عرضه نماییم. «ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ» ۷ ایمان و عمل صالح، زمانی سعادت آفرین است که انسان بر آن پایدار باشد.

«آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ»

اشاره

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِيهِ أَنْ يُنْصِرُوهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ (۸۱)

پس ما، او و خانه اش را به زمین فرو بردیم و هیچ گروهی نبود که او را در برابر قهر خداوند یاری کند و خودش نیز نمی توانست از خویش دفاع نماید.

نکته ها:

انسان می تواند در دو قوس حرکت کند: قوس صعودی که به معراج رسد و قوس نزولی که به زمین فرو رود.

پیام ها:

۱ نتیجه ظلم، هلاکت است. «فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ... فَخَسَفْنَا بِهِ» ۲ زمین، گاهی مأمور قهر خداوند است. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ» ۳ سرانجام ثروت اندوزی، بخل، غرور و هلاکت است. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ» ۴ ثروت، وسیله ی نجات نیست. «مَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ»

اشاره

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا يُبْدِيَ إِلَٰهَكَ بِالْأَعْيُنِ وَلَا يَخْفَىٰ عَنكَ إِلَٰهُهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُم مِّن دُونِهِ مَالَهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَن تَكُونَ مِمَّن يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ يَدْعُونَ لَهُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۸۲)

و همان کسانی که موقعیت دیروز او (قارون) را آرزو می کردند (با دیدن صحنه هلاکت او) می گفتند: وای! (بر ما) گویا خداوند، (رزق و) روزی را بر هر کس از بندگانش که بخواهد، گشاده و یا تنگ می گرداند، (و) اگر خداوند بر ما منت ننهاده بود، هر آینه ما را نیز (با او) به قعر زمین برده بود، وای! گویی کافران، رستگار نمی شوند.

پیام ها:

۱ در برخورد با مسائل، زود قضاوت نکنیم. (آنان که دیروز حسرت می خوردند ای کاش مثل قارون بودند، امروز می گویند: چه خوب شد که ما مثل او نبودیم) «تَمَنُّوا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَانَنَّ...»

۲ هرگز نخواهیم که مانند ثروتمندان مغرور و غافل باشیم. «تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... وَيَكَانَنَّ» ۳ به جای تمنای ثروت دیگران، به داده های الهی قانع باشیم. «تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَ يَقْدِرُ» ۴ همه آرزوها، به صلاح نیست. «تَمَنُّوا مَكَانَهُ» ۵ گاه، مستجاب نشدن دعا و برآورده نگردیدن آرزو، بزرگ ترین لطف و منت الهی بر انسان است. «تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا» ۶ حوادث، سبب بیداری فطرت ها و تغییر پندارها و خواسته های غلط است.

«لَوْ لَا أَنْ مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۷ ثروتی که انسان، آن را از جانب خدا و برای او نداند، او را به کفر می رساند.

«لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۳]

اشاره

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۸۳)

(ما، نجات و سعادت در) آن سرای آخرت را (تنها) برای کسانی قرار می دهیم که خواستار برتری و فساد در زمین نباشند و سرانجام، (رستگاری) از آن پرهیزکاران است.

نکته ها:

این آیه به منزله قطعنامه داستان قارون است که هر گونه ثروت اندوزی و برتری جویی، مایه ی هلاکت در دنیا و شقاوت در آخرت می شود. بر اساس روایات، حضرت علی علیه السلام، این

آیه را برای تاجران بازار تلاوت می فرمود. (۱) امام خمینی قدس سره بنیانگذار جمهوری اسلامی نیز در پایان درس اخلاقشان برای طلاب و فضلالی حوزه ی علمیّه ی قم به آن عنایت داشتند.

در حدیث می خوانیم که اگر کسی به واسطه بهتر بودن بند کفشش بر دیگری خود را برتر ببیند، جزو کسانی است که اراده ی علوّ در زمین دارند.

چه بسیارند کسانی که در تهیه مسکن، مرکب، لباس، کلام، ازدواج و نام گذاری فرزند، کاری می کنند که در جامعه نمودی داشته باشند و مردم متوجّه آنان شوند که به فرموده روایت، این افراد اراده برتری در زمین دارند و از بهشت محرومند.

پیام ها:

۱ سرای آخرت بس عظیم است. (کلمه ی «تَلَعَكَ» برای بیان عظمت است) ۲ هر گونه برتری طلبی، ممنوع است. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا» ۳ منشأ فساد، برتری جویی است. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا ... وَلَا فَسَادًا» ۴ پرهیزکار کسی است که اراده ی تفاخر و برتری بر دیگران ندارد. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا ... وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۴]

اشاره

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۸۴)

هر کس نیکی آورد، برای او (پاداشی) بهتر از آن خواهد بود، و هر کس بدی آورد، پس کسانی که کارهای ناروا انجام دهند، جز (به اندازه) آنچه کرده اند، مجازات نمی شوند.

پیام ها:

۱ کار نیک، مطلوب و پسندیده است، از هر کس و به هر مقدار که باشد. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ»

ص: ۱۰۰

۲ مهم تر از انجام کار نیک، به سلامت رساندن آن به صحنه ی قیامت است.

﴿جَاءَ بِالْحَسَنَةِ﴾

(چه بسیارند کسانی که کارهای خوبی انجام می دهند، ولی به واسطه گناه، منت گذاشتن، عجب و یا تحقیر دیگران، آن را از بین می برند و نمی توانند کار خوب خود را به قیامت برسانند.) ۳ انسان ها در انتخاب راه زندگی آزادند. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ ... مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ» ۴ حتی در گفتار، سخن خویش را از خوبی ها آغاز کنیم. (ابتدا کلمه «الحسنه» آمده، سپس «السيئه») ۵ در نظام سراسر لطف الهی، پاداش نیکی ها بیشتر از خود نیکی هاست هر چند به مرحله عمل نرسد و در حالت اندیشه و طرح باقی بماند، ولی کیفر کار بد به اندازه کار بد و به شرطی است که از درجه ی فکر و اندیشه بگذرد و لباس عمل بپوشد. «عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ» ۶ کار نیک دیگران را فراموش نکنیم، حتی اگر یک عمل ساده باشد، «الحسنه» ولی بدکاران را وقتی جزا دهیم که بر کار بد خود اصرار داشته باشند. «كَانُوا يَعْمَلُونَ» ۷ خداوند پاداش نیکی ها را با فضل خود می دهد، ولی در کیفر بدکاران با عدل خویش رفتار می کند. «فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا ... فَلَا يُجْزَى ... إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۵]

اشاره

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۸۵)

همانا آن کس که قرآن را (بر تو نازل و عمل به آن را) بر تو واجب کرد، قطعاً تو را به وعده گاه (و زادگاهت) باز خواهد گردانید. بگو: پروردگارم آگاه تر است که چه کسی هدایت آورده و چه کسی در گمراهی آشکار است.

نکته ها:

در آیه هفتم گذشت که خدا به مادر موسی الهام فرمود که فرزندت را به دریا بینداز و نگران

ص: ۱۰۱

مباش که ما او را به تو باز خواهیم گرداند، «فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ... إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ» در این آیه نیز خدا به پیامبر اسلام وعده می دهد که او را به زادگاهش بازگرداند. «لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ» آری، همان قدرتی که موسی را به مادر برگرداند، تو را نیز (بعد از هجرت) به مکه برخواهد گرداند.

در اینکه «مَعَادٍ» اشاره به چه معنایی دارد و مصداق آن چیست، نظرات متفاوتی ارائه شده است؛ بعضی آن را «مکه» زادگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و این آیه را یک خبر غیبی دانسته اند، که ای پیامبر! روزی همین مکه به دست تو فتح خواهد شد و به آن بازخواهی گشت. عده ای نیز آن را مقام محمود پیامبر (مقام شفاعت)، و جمعی هم آن را به قیامت و بهشت، معنا و تفسیر کرده اند. اما روایات، مراد از معاد در این آیه را رجعت پیامبر اسلام به دنیا می دانند.

از عقاید قطعی ما که از آیات و روایات بسیاری بر می آید، «رَجَعْتَ» است. یعنی اینکه خداوند گروهی از اولیای خود را قبل از قیامت به دنیا برخواهد گرداند.

پیام ها:

۱ ابلاغ قرآن سبب تمرد کفار و هجرت پیامبر شد، اما خدای قرآن دوباره پیامبر را به زادگاهش برخواهد گرداند. «لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ» ۲ تلاوت، تبلیغ و عمل به قرآن، قبل از هر کس بر خود پیامبر واجب است.

«فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۳ تعبیر به فریضه بودن قرآن، نشانگر اهمیت و جایگاه والای آن است. «فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ» ۴ مهاجر فی سبیل الله، با عزت به موطن خویش باز خواهد گشت. «لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ» تنوین کلمه ی «مَعَادٍ»، نشانه ی عظمت و عزتمندی است. (۱)

۵ در مقام بیان نیز ابتدا از نقاط مثبت شروع کنیم. «مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ... مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ»

ص: ۱۰۲

۱-۱. بازگشت شکوهمندانه امام خمینی قدس سره پس از سالها هجرت در راه خدا، نمونه ای عینی بود که خود آن را دیده و بخاطر داریم.

اشاره

وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ (۸۶)

۲۸\۸۶ و تو امید نداشتی که (این) کتاب (آسمانی) به تو القا گردد، (و این نزول نبود)، مگر رحمتی از سوی پروردگارت، پس (به شکرانه ی آن) هرگز پشتیبان کافران مباش.

نکته ها:

دو شباهت میان حضرت موسی علیه السلام و محمد صلی الله علیه و آله در آیات این سوره به چشم می خورد:

۱ حضرت موسی به امید به دست آوردن آتش، به سوی آن رفت و به نور رسید، «فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ»... (آیه ۳۰)، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز به قصد عبادت به غار حرا رفت که با وحی آسمانی آشنا شد. «وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ...»

۲ در آیه هفده حضرت موسی اظهار داشت: «رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ» پروردگارا! به خاطر لطفی که به من کردی من هرگز یاور تبهکاران نخواهم بود. در این آیه نیز خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ... فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ» به خاطر کتاب آسمانی که به تو القا شده، هرگز یاور کافران مباش.

پیام ها:

۱ حتی انبیا با آن پاکی روح و کمال عبودیت، توقع دریافت وحی نداشته اند، وحی، رحمت الهی بوده است. «وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ» ۲ بعثت پیامبران و نزول کتب آسمانی، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ برائت و پرهیز از پشتیبانی کافران به قدری مهم است که شکرانه ی نزول وحی قرار گرفته است. «يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ... فَلَا تَكُونَنَّ...»

۴ هر گونه حمایت از کفر و پشتیبانی از جرم ممنوع است. «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ»

اشاره

وَلَا يَصُدُّنَكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۸۷)

و(به هوش باش) پس از آنکه آیات الهی به سوی تو نازل گردید،(وسوسه ها و تهدیدات کفار) تو را(از تبلیغ و عمل به آن) باز ندارد و(هم چنان دیگران را) به سوی پروردگارت دعوت کن و هرگز از مشرکان مباش.

نکته ها:

بعثت،مراحلی دارد:

الف: گرفتن وحی. «يُلْقِي إِلَيْكَ الْكِتَابُ» ب: براءت از کفار. «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهيراً» ج: صلابت در کار. «لَا يَصُدُّنَكَ» د: دعوت دیگران. «ادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ» ه: اخلاص در عقیده و عمل. «لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» توجه به توحید و نفی شرک و کفر آن چنان مهم است که خداوند در این آیات بارها پیامبر صلی الله علیه و آله را بر آن هشدار می دهد. غالب جملات پیرامون این مسئله در آیات اخیر، با نون تأکید ثقیله و با لحن مبالغه آمده است. «لَا تَكُونَنَّ ... لَا يَصُدُّنَكَ ... لَا تَكُونَنَّ»

پیام ها:

۱ کوتاه آمدن در ابلاغ وحی، نوعی تقویت کفر است. «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهيراً لِلْكَافِرِينَ وَلَا يَصُدُّنَكَ» ۲ دشمنان حتی برای شخص پیامبر صلی الله علیه و آله نیز نقشه دارند. «لَا يَصُدُّنَكَ» ۳ رهبران آسمانی نیز به تذکرات الهی نیازمندند. «لَا يَصُدُّنَكَ» ۴ رسالت باید همراه عزت و قاطعیت باشد. «لَا يَصُدُّنَكَ ... بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ» ۵ علم و آگاهی، مسئولیت را سنگین تر می کند. «بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ» ۶ کسی در دعوت به حق موفق می شود که قاطع و نفوذناپذیر باشد. «لَا يَصُدُّنَكَ ...»

۷ دعوت باید خالصانه باشد و هیچ مسئله ای را جز رضای خداوند در نظر نگیرد. «ادْعُ إِلَيَّ رَبِّكَ وَ لَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» آری کسی که به خاطر ملاحظه دیگران دعوت به خدا نکند، در مدار شرک قرار گرفته است.

۸ دعوت باید به سوی خدا باشد، نه خود. «ادْعُ إِلَيَّ رَبِّكَ» ۹ شرک زدایی و مبارزه با کفر، سرلوحه ی فعالیت پیامبران و از تأکیدات بسیار جدی خداوند است. «لَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۸]

اشاره

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۸)

و (هرگز) معبود دیگری را با «الله» مخوان که معبودی جز او نیست. همه چیز جز وجه او نابود است، حکم (و حاکمیت، تنها) از آن اوست، و همه به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

فرقه «وهابیت» اظهار می دارند که هر کس، غیر خدا را بخواند، مشرک می شود، زیرا خداوند فرموده است: «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» (۱)، بنا بر این کسانی که در توسل، اولیای خدا را صدا می زنند، مشرکند! اما این آیه توضیح می دهد که مشرک، کسی است که غیر خدا را به عنوان خدای دیگر بخواند: «لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» و ناگفته پیداست که شیعیان هیچ مقامی را به عنوان خدا صدا نمی زنند، بلکه به عنوان کسی که نزد خداوند آبرو دارد صدا می زنند، آن هم آبرویی که از طرف خداوند به او داده شده است، نظیر انبیا و اولیای الهی، نه هر شفیع و آبرومند موهومی. زیرا بت پرستان نیز در دنیای خیال خود، برای بت ها آبرویی تصور می کردند.

ص: ۱۰۵

در این آیه، شرک زدایی با عبارات مختلفی بیان شده است؛ الف: خدای دیگری را با «الله» بخوانید.

□

ب: معبودی جز الله نیست.

ج: همه چیز جز او نابود شدنی است.

د: حاکمیت، تنها از آن اوست.

ه: تنها به سوی او باز می گردید.

پادشاه کشور سعودی هر سال روز عید قربان علمای فرقه های اسلامی را میهمان می کند.

در یکی از سالها علامه سید شرف الدین جبل عاملی (از علمای برجسته لبنانی) به مهمانی دعوت می شود. علامه همین که وارد جلسه شد، قرآنی را که جلد چرمی داشت به شاه هدیه کرد. شاه آن را گرفت و بوسید. علامه گفت: تو مشرک هستی! شاه ناراحت شد که چرا چنین تهمت می زنی؟ علامه گفت: چون شما چرمی را بوسیدی که پوست حیوان است و احترام به پوست حیوان شرک است! شاه گفت: من هر پوستی را نمی بوسم، کفش من از چرم و پوست حیوان است، ولی هرگز آن را نمی بوسم، این قطعه چرم، جلد قرآن قرار گرفته است.

علامه فرمود: ما نیز هر آهنی را نمی بوسیم، آهنی را می بوسیم که صندوق یا ضریح و درب و پنجره ی قبر پیامبر یا امامان معصوم علیهم السلام باشد.

آری، شرک آن است که ما کسی یا چیزی را در برابر خدا علم کنیم و برای او قدرتی مستقل قائل شویم، در حالی که شیعه قدرت اولیای خدا را مستقل نمی داند، بلکه قدرتی وابسته به قدرت الهی می داند و اگر گنبد و بارگاهی می سازد به خاطر آن است که به مردم اعلام کند در این جا مرد توحید دفن شده است. کسی که در اینجا دفن شده در راه خدا شهید گشته و فدا و فناء توحید شده است. پس گنبد و بارگاه، یعنی مرکزی که زیر آن فریاد توحید بلند است، نه مرکزی در برابر مسجد.

□

امام رضا علیه السلام فرمودند: «وجه الله» پیامبر خدا و حجت های او در زمین هستند که به وسیله

آنان به خدا، دین و معرفت او توجّه می شود. (۱) در دعای ندبه درباره امام زمان علیه السلام می خوانیم: «أین وجه الله الذی یؤتی» و نیز می خوانیم: «أین وجه الذی یتوجه الیاء»

پیام ها:

۱ موخّید واقعی کسی است که از همه ی معبودها، ابرقدرت ها، ایسم ها و طاغوت ها آزاد باشد. «لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» ۲ به آنچه رفتنی است، دل نبندیم و خود را اسیر آنها نسازیم. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» چنان که حضرت ابراهیم فرمود: «لَا أُحِبُّ الْأَفْلَینَ» (۲) ۳ حاکمیت، مخصوص خداوند است. «لَهُ الْحُكْمُ» ۴ معبود واقعی چند شرط دارد:

الف: فناپذیر نباشد. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» ب: بر هستی فرمانروا باشد. «لَهُ الْحُكْمُ» ج: فرجام همه به دست او باشد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» ۵ مرگ، نابودی نیست، بازگشت به مبدأ است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» پروردگارا! مزه ی تلاوت، تدبّر و پندگیری از قرآن را به ما بچشان.

پروردگارا! چراغ دل ما را به نور قرآن روشن و وجود ما را روشنی بخش قرار ده.

پروردگارا! رفتار و گفتار ما را برخاسته از قرآن و سیره و سنّت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت معصومش علیهم السلام قرار بده.

آمین ربّ العالمین

ص: ۱۰۷

۱-۱. توحید صدوق، ص ۱۱۷.

۲-۲. انعام، ۷۶.

سیمای سوره ی عنکبوت

این سوره در مکه نازل گردیده و شصت و نه آیه دارد. نام برخی از سوره های قرآن همچون بقره، فیل، نمل و نحل، برگرفته از نام حیواناتی است که در این سوره ها به گونه ای مطرح شده اند.

در آیه ۴۱ این سوره، بنای شرک همچون خانه عنکبوت سست و ناپایدار شمرده شده و لذا این سوره به عنکبوت نام گرفته است.

این سوره درباره ی چند موضوع، مطالبی را بیان می کند از جمله: ایمان، تکلیف بشر، آزمایش الهی، تاریخ برخی انبیا، نهی از مجادله ی غیر نیکو و تکیه بر غیر خدا.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) أَحْسِبُ النَّاسَ أَنْ يَتَّزَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ (۲) وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ (۳)

الف، لام، میم.

آیا مردم پنداشتند که چون گفتند: ایمان آوردیم، رها می شوند و دیگر مورد آزمایش قرار نمی گیرند؟!

در حالی که بدون تردید کسانی را که پیش از ایشان بودند آزمودیم تا خداوند کسانی را که راست گفتند معلوم دارد و دروغگویان را (نیز) معلوم دارد.

نکته ها:

کلمه ی «فتنه» به معنای گداختن طلا برای جدا کردن ناخالصی های آن است و چون در حوادث و سختی ها، جوهره ی انسان از شعارهای دروغین جدا می شود، حوادث و آزمایش ها را «فتنه» می گویند.

پیام ها:

۱ ایمان، تنها با زبان و شعار نیست، بلکه همراه با آزمایش است. «أَحْسِبُ ... هُمْ لَا يُفْتَنُونَ» (ادعا کافی نیست، باید عملکرد را دید و قضاوت کرد). سعدیا گرچه سخندان و نصیحت گویی از عمل کار برآید به سخندانی نیست

ص: ۱۱۲

۲ آزمایش، یک سنت الهی در طول تاریخ است. «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۳ حوادث را تصادف نینداریم؛ همه اسباب آزمایش ماست. «فَتَنَّا» ۴ آشنایی با تاریخ و حوادث پیشینیان، مردم را برای پذیرش حوادث آماده می کند. «مِنْ قَبْلِهِمْ» ۵ دلیل آزمایش های الهی، عینی و محقق شدن علم ازلی خداوند و جدا شدن مؤمنان واقعی و شکوفا شدن استعداد های درونی و به فعلیت رسیدن آنهاست. «فَلْيَعْلَمَنَّ ... الَّذِينَ صَدَقُوا وَ ... الْكَاذِبِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴ تا ۵]

اشاره

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۴) مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۵)

آیا کسانی که کارهای بد انجام می دهند، پنداشته اند که بر ما پیشی خواهند گرفت (و از کیفر ما خواهند گریخت)؟ چه بد داوری می کنند.

آن کس که به دیدار خداوند امید دارد (می داند که) بی شک اجلی که خداوند تعیین کرده آمدنی است؛ و اوست شنوای دانا.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از «لِقَاءَ اللَّهِ»، روز قیامت است. (۱)

پیام ها:

۱ ارتکاب گناه و تکرار آن، در بینش انسان تأثیر گذارده و او را خیالباغ می کند.

«أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»

۲ خیال پردازی ها را با یاد مرگ و معاد درمان کنیم. هم مؤمنانی که در بوته ی آزمایشند و هم خلافکاران بدانند که فرصت ها تمام شدنی است و مهر و قهر

ص: ۱۱۳

الهی به سراغشان خواهد آمد. «أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا ... أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ... مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ ...»

۳ نه مدعیان ایمان، از امتحان الهی رها می شوند و نه خلافکاران، از انتقام الهی.

«يَسْبِقُونَا»

(خلافکاران، خیال می کنند دست خدا به آنان نمی رسد.) ۴ باید تفکرات و پندارهای باطل را محکوم کرد. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

۵ خداوند، هم گفتار ما در اظهار ایمان را می شنود و هم پندار و روحيات ما را می داند. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶]

اشاره

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (۶)

و هرکس تلاش کند پس برای خود می کوشد، زیرا خداوند از جهانیان بی نیاز است.

نکته ها:

مراد از جهاد در این آیه، تنها جهاد با شمشیر و با دشمنان نیست، بلکه مراد هر گونه تلاش و کوشش است؛ خواه این تلاش در راه خودسازی و به اصطلاح جهاد با نفس باشد یا مبارزه با وسوسه های شیطان و یا با دشمنان خارجی.

پیام ها:

۱ خداوند به تلاش ما نیاز ندارد. «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم
۲ برای تشویق مردم به تلاش های مثبت، از گرایش های درونی و فطری، همچون حب نفس استفاده کنیم. (انسان فطرتاً به دنبال سود و منافع خویش است) «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» ۳ بی نیازی خداوند، واقعی و حتمی است. (بر خلاف اظهار بی نیازی ما که در عین نیاز است.) «إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» ۴ خداوند، هم از انسان ها بی نیاز است و هم از فرشتگان و هم دیگر موجودات.

ص: ۱۱۴

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۷)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، قطعاً لغزش های آنان را می پوشانیم، و بی شک بهتر از آنچه عمل می کرده اند پاداششان می دهیم.

نکته ها:

از بهترین نمونه های جهاد که در آیه ی قبل خواندیم، ایمان و عمل صالح است که در این آیه عنوان شده است.

پیام ها:

۱ انسان برای دریافت پاداش های الهی، به ایمان و عمل صالح، هر دو نیازمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۲ مؤمنان از لغزش و گناه به دور نیستند. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» ۳ پاداش الهی، تنها عفو گناهان گذشته نیست، بلکه دریافت بهترین پاداش نیز هست. «لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ» ۴ دریافت پاداش پس از پاک شدن از گناهان است. «لَنُكَفِّرَنَّ ... لَنَجْزِيَنَّهُمْ»

اشاره

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَ إِنَّ جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)

و به انسان سفارش کردیم که به پدر و مادر خود نیکی کند، و اگر آن دو کوشیدند تا چیزی را که بدان علم نداری شریک من سازی، از ایشان اطاعت مکن، سرانجام شما به سوی من است، پس شما را از (حقیقت) آنچه انجام می دادید آگاه خواهم ساخت.

۱ نیکی به والدین یک امر انسانی است، نه فقط ایمانی. «وَصَيِّبْنَا الْإِنْسَانَ» ۲ احسان و نیکی به والدین، بدون قید و شرط است. «حُسَيْنًا» (شرط نژادی، سببی، منطقه ای، علمی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ایمانی ندارد، حتی اگر کافر و مشرک باشند، باید احسان کرد). ۳ والدین منحرف برای انحراف فرزندان، کوشش می کنند. «جَاهِدَاكَ» ۴ از احترام دیگران، سوء استفاده نکنیم. والدین نباید به خاطر احترام گزاری فرزندان، آنان را به شرک دعوت کنند. «وَإِنْ جَاهِدَاكَ» ۵ فرزندان، باید قدرت انتخاب تفکر صحیح را داشته باشند. «جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي ... فَلَا تُطْعِمُهُمَا» ۶ شرک، برهان و استدلال علمی ندارد. «مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۷ در مسأله توحید و شرک، با هیچ کس کنار نیایم و سازش نکنیم. «فَلَا تُطْعِمُهُمَا» ۸ احسان به والدین، مطلق و همیشگی است، اما اطاعت از والدین، مشروط به آن است که انسان را از خدا دور نکنند. «فَلَا تُطْعِمُهُمَا» ۹ ایمان به معاد، ضامن اجرای توصیه های الهی است. «وَصَيِّبْنَا ... إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ» ۱۰ خداوند به همه ی کارهای انسان آگاه است. «فَأَنْبِئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۹]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ (۹)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، بی شک آنان را در زمره ی شایستگان در می آوریم.

نکته ها:

مراد از مؤمنان در این آیه، با توجه به آیه ی گذشته، فرزندان هستند که تحت سلطه ی والدین، به شرک دعوت می شوند، که اگر مقاومت کنند و برای حفظ ایمان خود از خانه و منطقه آواره شوند، هر چند دوری از پدر و مادر برای آنان سخت است، اما خداوند در عوض،

در روز قیامت آنان را در زمره ی صالحان وارد خواهد کرد. (۱)

در دو آیه ی قبل بیان شد که پاداش ایمان و عمل صالح، پوشیده شدن گناهان و دریافت جزای نیکوست. در این آیه می فرماید: کسانی که اهل ایمان و عمل صالح باشند، در زمره ی افراد صالح نیز قرار می گیرند. در آیه ی دیگر می خوانیم: ملحق شدن به صالحان، از جمله دعا‌های حضرت ابراهیم و حضرت یوسف است. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲)

پیام ها:

۱ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۲ صرف کار نیک، انسان را در زمره ی نیکوکاران قرار نمی دهد. کار نیکی که از ایمان به خدا برخیزد ارزشمند است. «آمَنُوا ... لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۰]

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِن جَاء نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ (۱۰)

و برخی از مردم (به زبان) می گویند: به خداوند ایمان آورده ایم، پس هر گاه در راه خدا آزار ببینند، اذیت و آزار مردم را به عنوان عذاب خداوند قرار می دهند، و اگر از جانب پروردگارت یاری و پیروزی رسد، با تأکید می گویند: ما با شما بودیم. آیا (نمی دانند که هیچ کس از) خدا به آنچه در دل‌های جهانیان می گذرد، آگاه تر نیست؟

نکته ها:

ظاهراً مراد از «الْعَالَمِينَ» هر موجود با شعور از جن، ملک و انسان است. (۳)

در اولین آیه ی این سوره خواندیم که گمان نکنید بدون آزمایش، اظهار ایمان شما را می پذیریم. «أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يُتْرَكُوا» ... این آیه یکی از نمونه های آزمایش را بیان می کند.

ص: ۱۱۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱ و شعراء، ۸۳.

۳-۳. تفسیر المیزان.

پیام ها:

۱ اظهار ایمان برخی از مردم، زبانی است، نه قلبی. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا» ۲ گاهی ایمان، اذیت و آزار مردم را بدنبال دارد که باید تحمل کرد. «آمَنَّا ... أُوذِيَ فِي اللَّهِ» ۳ مؤمن، مقاوم است. «وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا» (۱) ولی منافق، ناپایدار است. «فَإِذَا أُوذِيَ ... جَعَلَ» ...

۴ ایمان واقعی در هنگام سختی ها روشن می شود. «فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فی تقلب الاحوال علم جواهر الرجال» (۲) در فراز و نشیب ها و حالات گوناگون، جوهره ی انسان آشکار می شود.

۵ منافق، فرصت طلب است و به هنگام پیروزی خود را مؤمن می داند، و در گرفتن مزایا، اصرار می ورزد. «لَيَقُولَنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ» ۶ تظاهر و نهان کاری سودی ندارد، خداوند از درون همه آگاه است. «أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۱]

اشاره

وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ (۱۱)

و قطعاً خدا کسانی را که ایمان آورده می شناسد، و منافقان را (نیز) می شناسد.

نکته ها:

در آیه ی قبل ذکر شد که منافقان با تأکید، همگامی خود را با مؤمنان و توده ی مردم بیان می کردند، «إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ»، در این آیه، خداوند نیز با تأکید می فرماید: من همه را می شناسم.

«وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ»

با اینکه خداوند به درون همه آگاه است و مؤمن و منافق را می شناسد، اما با فتنه و آزمایش آنان را از یکدیگر تمییز می دهد.

(۳)

ص: ۱۱۸

۱-۱. ابراهیم، ۱۲.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۲۱۷.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۱ ایمان به علم الهی، عامل دست برداشتن از نفاق است. «وَلْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ» ۲ مؤمنان واقعی و دروغین را تنها خدا می شناسد. «وَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۲]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۲)

و کسانی که کافر شده اند، به کسانی که ایمان آوردند گفتند: شما راه ما را پیروی کنید، (اگر گناهی داشته باشد) ما گناهان شما را بر عهده می گیریم. در حالی که چیزی از گناهانشان را عهده دار نیستند؛ قطعاً آنان دروغگویانند.

نکته ها:

منحرفان برای دعوت و تشویق دیگران به کار خلاف می گویند: اگر گناهی دارد به گردن ما. در حالی که هیچ کس نمی تواند گناه دیگری را به عهده بگیرد. «وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ» شاید بتوان گفت: کفار که علاقه دارند مردم از ایمانشان دست بردارند. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۱)، کار خود را در چند مرحله انجام می دهند:

الف: با آزار مؤمنان، مانع ایمان آوردن آنان می شوند. «يَصِفُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۲) ب: جنگ به راه می اندازند. «لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اِسْتِطَاعُوا» (۳) ج: می گویند: شما لا- اقل در عمل پیرو ما باشید. «اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا» که اگر چنین نمودید، دیگر آزار و اذیت نمی شوید و ما تمام مسئولیت ارتداد شما را بر عهده می گیریم. «وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ» د: اگر به هیچ یک از کارهای فوق موفق نشدند، دوست دارند حد اقل با آنان مدافعت و

ص: ۱۱۹

۱-۱. بقره، ۱۰۹.

۲-۲. حج، ۲۵ و اعراف، ۴۵.

۳-۳. بقره، ۲۱۷.

سازش کنید. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۱)

پیام ها:

۱ دشمنان، از شما دست بر نمی دارند و اهداف خود را تبلیغ می کنند. (مسلمانان هم گرفتار شکنجه و آزار جسمی کفار بودند، «فِتْنَةُ النَّاسِ» و هم مورد تهاجم فرهنگی، تبلیغاتی و روانی آنان.) «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا» ۲ ارتداد و بازگشت به کفر، گناه بزرگی است که کفار ادعا می کنند جبران می کنند.

«وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ»

۳ در جهان بینی اسلام، هیچ کس بار کسی را به دوش نمی کشد. «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» (۲) ولی در تفکر دیگران چنین نیست. «وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ» (هنوز کلیسا، گناهان دیگران را می خرد!) ۴ وعده های کفار و شیطان، تو خالی و بی اساس است. «وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ» (شیطان نیز به انسان دستور می دهد کفر ورزد، ولی بعد از کفر ورزیدن، او را رها می کند. «إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ» (۳)

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۳]

اشاره

وَلْيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيَسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتُرُونَ (۱۳)

بی شک آنان هم بار (خطای) خودشان و (هم) بارهای دیگر را با بار خود بر دوش خواهند کشید، و مسلماً در روز قیامت از آنچه به دروغ می بافتند بازخواست خواهند شد.

نکته ها:

سؤال: چگونه در آیه قبل فرمود: کسی بار گناه دیگری را حمل نمی کند و در این آیه می فرماید: گمراه کنندگان، بار گناه دیگری را حمل می کنند؟!

ص: ۱۲۰

۱-۱. قلم، ۹.

۲-۲. انعام، ۱۶۴.

۳-۳. حشر، ۱۶.

پاسخ: آیه اول در جواب کفّاری بود که به مسلمانان می گفتند: شما از ما پیروی کنید، گناه شما به گردن ما و شما هیچ مسئولیتی ندارید، خداوند فرمود: این چنین نیست و هر کس مسئول گناهان خود است. اما این آیه می فرماید: فرد اغفال شده مسئول کار خود است، ولی اغفال کننده علاوه بر مسئولیت کار خود، مسئول گناهان اغفال شدگان نیز هست، بدون آنکه چیزی از گناه اغفال شده کم شود.

در تفاسیر در المنثور و نمونه روایات متعددی آمده است که هر کس در کار خوب یا بدی راه را برای دیگران باز کند، علاوه بر پاداش یا کیفری که به هر یک از عمل کنندگان و پویندگان آن راه می دهند، پاداش یا کیفری نیز به راهنما، مؤسس و پایه گذار آن می دهند.

پیام ها:

۱ منحرف کنندگان، بار منحرف شدگان را نیز بر دوش می کشند. «أَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ» ۲ منحرف کردن دیگران، بار سنگینی را بر دوش انسان می گذارد. «أَثْقَالًا» ۳ بار گناه سنگین است. «أَثْقَالُهُمْ» ۴ دروغ بستن و افتراء، روش کفار است. «كَانُوا يَفْتُرُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ (۱۴) فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ (۱۵)

و به راستی نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس در میان آنان، هزار سال به استثنای پنجاه سال درنگ کرد، (ولی جز اندکی از مردم به سخن او گوش ندادند) پس طوفان (قهر خداوند) آنان را در حالی که ستمگر بودند فرا گرفت.

در آغاز سوره خواندیم که خدای متعال فرمود: مردم و مدعیان ایمان رها نیستند، همه را مورد آزمون قرار می دهیم. از این آیه به بعد داستان حضرت نوح، ابراهیم، لوط، شعیب، هود، صالح و موسی علیهم السلام را می خوانیم و با نمونه هایی از آزمایش امت های پیشین آشنا می شویم.

تنها پیامبری که مدّت رسالتش در قرآن بیان شده، حضرت نوح است. نهصد و پنجاه سال، مدّت رسالت حضرت نوح تا زمان طوفان است، اما مدّت زندگی آن حضرت و پیامبری آن حضرت پس از طوفان، بیان نشده است.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، سزاوار است ابتدا کلیات گفته شود و بعد تفصیل مطالب و نمونه ها بیان گردد. در آیات قبل خواندیم: «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» و اکنون به تفصیل بیان می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا» ۲ آشنایی با تاریخ اقوام گذشته، مورد توجه قرآن است. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا» (بیان تاریخ انبیای پیشین، تسلی بخش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است). ۳ انبیا، در میان مردم بودند. «فِيهِمْ» (اگر پیامبری از مردم قهر کند، تنبیه می شود).

چنان که در مورد حضرت یونس می خوانیم: «فَالْتَقَمَهُ الْخُوتُ» (۱) پس از دوری از مردم، نهنگی او را بلعید. ۴ قرآن، با بیان عمر طولانی انسان، آن را محال نمی داند. «أَلْفَ سَنَةٍ» ...

۵ اگر قابلیت و آمادگی پذیرش نباشد، هزار سال تبلیغ هم اثری ندارد. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» ۶ در تربیت و تبلیغ، صبر و پایداری لازم است. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» این آیه پایداری نوح علیه السلام و سرسختی مردم را نشان دهد.

۷ آمار را دقیق نقل کنیم. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا»

ص: ۱۲۲

۸ بی توجهی به پیام انبیا، ظلم است و ظلم، کلید قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَ هُمْ ظَالِمُونَ» ۹ پیامبران و پیروان آنها، از قهر الهی در امانند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ» ۱۰ طول عمر نوح، ساختن کشتی و زیر آب رفتن همه ی زمین، به امر خداوند بوده است. «أَرْسَلْنَا... أَلْفَ سَنَةٍ... فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ» ۱۱ یاری الهی به معنای ترک کوشش و تلاش نیست. حضرت نوح و یاران او کشتی را ساختند. «السَّفِينَةِ» ۱۲ بعضی از افراد و حوادث، فوق زمان و مکانند. «آيَةٌ لِلْعَالَمِينَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۶]

اشاره

وَ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أُعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۶)

و(یاد کن) ابراهیم را آن گاه که به قومش گفت: خدا را پرستید و از او پروا کنید، اگر بدانید این (کار) برای شما بهتر است.

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام، دوّمین پیامبر اولوالعزم است که پس از نوح علیه السلام مبعوث شده است.

پیام ها:

۱ ارشاد را از نزدیکان خود شروع کنیم. «لِقَوْمِهِ» ۲ توحید و تقوا، سرلوحه ی برنامه ی انبیاست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ» ۳ عبادت بدون تقوا کارساز نیست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ» ۴ دستیابی به خیر، در گرو خداپرستی و تقواست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ» ۵ کسانی که به جای توحید و تقوا به سراغ غیر خدا و فساد می روند، در حقیقت جاهلند. (عالم بی تقوا، جاهل است.) «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ» ۶ با علم و پیشرفت آن، می توان به مصالح تعبّد و تقوا دست یافت. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

ص: ۱۲۳

لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۱۷]

اشاره

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱۷)

همانا شما به جای خدا بت هایی را می پرستید و دروغی را می سازید، همانا کسانی که به جای خدا پرستش می کنید، مالک رزق شما نیستند، پس روزی را نزد خدا جستجو کنید و او را پرستید و برای او شکر نمایید که به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در آیه قبل حضرت ابراهیم مردم را به عبادت و اطاعت خدا دعوت کرد و در این آیه عبادت غیر خدا را مردود و بی نتیجه می داند و در پایان آیه بار دیگر بر عبادت خدا تأکید می کند.

شُرک و بت پرستی، هیچ برهان و منطقی ندارد، زیرا:

اولاً: بت ها، جماداتی بیش نیستند. «أَوْثَانًا» ثانیاً: خود بت پرستان، سازنده ی آنهایند. «تَخْلُقُونَ» ثالثاً: هیچ گونه نفعی برای مشرکان و بت پرستان ندارند. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ» در این آیه، حضرت ابراهیم سه بار مشرکان را مخاطب قرار داد، و این نشانه ی گفتگوی مستقیم با منحرفان است. «تَعْبُدُونَ ... تَخْلُقُونَ ... تَعْبُدُونَ»

پیام ها:

۱ کسانی که راه کج می روند، کار خود را توجیه می کنند. «تَخْلُقُونَ إِفْكًا» ۲ از انگیزه های پرستش غیر خدا، رسیدن به نان و نواست. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا» ۳ غیر خدا، توان روزی دادن ندارند، نه آنکه می توانند ولی نمی دهند. «لَا يَمْلِكُونَ» فرمود: «لا یرزقونکم»

ص: ۱۲۴

۴ در ارشاد و تبلیغ، پس از آنکه باطل بودن فکری را ثابت کردید، راه حق را نشان دهید. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» ۵ تا مردم از غیر خدا مأیوس نشوند، به سراغ خدا نمی روند. «لَا يَمْلِكُونَ ... فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ» ۶ خدا رازق است، ولی انسان نیز باید تلاش کند. «فَابْتَغُوا» ۷ ابتدا باید نیازهای مادی و رفاهی را حل کرد، سپس مردم را ارشاد نمود.

□
«فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ»

□
□
۸ سرچشمه ی رزق، نزد خداست. «عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» ۹ عبادت کسی شایسته است که قدرت دست اوست. «عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ» ۱۰ ضامن اجرای اوامر الهی، قیامت است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۸ تا ۱۹]

اشاره

□
□
وَإِنْ تَكْذِبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۱۸) أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۹)

و اگر (مرا) تکذیب کنید (تعجب ندارد)، زیرا امت های پیش از شما (نیز پیامبران را) تکذیب کردند و بر پیامبر (خدا) جز تبلیغ روشن (مسئولیتی) نیست.

آیا ندیده اند که خداوند چگونه آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را باز می گرداند؟ البته این (کار) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

در این دو آیه به سه اصل مشترک در میان ادیان اشاره شده است:

□
الف: توحید. «يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ» ب: نبوت. «وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

پیام ها:

۱ همه ی انبیا مخالفانی داشته اند. پس از مخالفت دشمنان هراسی نداشته باشیم.

«كَذَّبَ أُمَّمٌ»

...

۲ حوادث تاریخی، مشابه و قابل تکرار است. «أُمَّمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ آشنایی با تاریخ، برای انسان یک نوع تسلی خاطر است. «كَذَّبَ أُمَّمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۴ تکذیب مخالفان، نباید مانع تبلیغ شود. «وَمَا عَلَى الرَّسُولِ ...»

۵ مردم، در انتخاب عقیده آزادند و پیامبر نمی تواند آنان را مجبور کند. «وَإِنْ تُكَذَّبُوا ... مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» من آنچه شرط بلاغ است با تو بگفتم تو خواه از سختم پند گیر و خواه ملال ۶ ارشاد و تبلیغ، باید روشن و گویا باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۷ با طرح سؤال، فطرت غافلان را بیدار کنیم. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ...

۸ اسلام دین اندیشه است و از همه ی مردم برای اندیشیدن دعوت کرده است.

«أَوْ لَمْ يَرَوْا»

...

۹ جهان آفرینش مظهر قدرت نمایی خداوند در ایجاد حیات و مرگ پدیده ها است. «يُؤْتِي اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۱۰ آفرینش، حادث و ناپایدار است و سرانجام به سوی خداوند برمی گردند.

«يُؤْتِي اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۱۱ اعتقاد به مبدأ، سبب اعتقاد به معاد و بی خبری از قدرت خداوند، مایه ی انکار معاد است. «يُؤْتِي اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۱۲ آفریدن، میراندن و دوباره زنده کردن، کار دائمی خداوند است. «يُؤْتِي اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار و دوام است.) ۱۳ آفرینش اولیه و بازآفرینی در قیامت، برای خداوند آسان است، تنها یک

اراده می خواهد. «إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۰]

اشاره

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۰)

بگو: در زمین بگردید، پس بنگرید که (خداوند) چگونه آفرینش را آغاز کرده است؟ سپس (همان) خدا نشئه ی آخرت (قیامت) را ایجاد می کند، همانا خداوند بر هر کاری بسیار توانا است.

پیام ها:

۱ جهانگردی، سیر و سفر، مطالعه ی طبیعت و گردش های هدفدار، یک وظیفه و ارزش است. «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا» ۲ گردش در طبیعت، انسان را به فکر وامی دارد. «قُلْ سِيرُوا ... فَانظُرُوا» ۳ با مطالعه ی دقیق در آفرینش، شک و تردید خود را بر طرف کرده و خدا را بهتر می توانیم بشناسیم. «فانظُرُوا» ...

۴ بهترین دلیل معاد، قدرت نمایی خداوند در پدید آوردن موجودات در نخستین مرتبه است. «كَيْفَ يَدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ (۲۱) وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْمَآرِضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۲۲)

(خداوند)، هر که را بخواهد عذاب و هر که را بخواهد رحمت می کند، و به سوی او بازگردانده می شوید.

و شما هرگز نمی توانید خدا را عاجز کنید، نه در زمین و نه در آسمان، و برای شما جز خداوند، ولی و یاور نیست.

ص: ۱۲۷

نکته ها:

شیوه ی تربیتی قرآن چنان است که هر گاه مهر و قهر خداوند را بیان می کند، ابتدا از مهر و رحمت و سپس از قهر و عذاب سخن می گوید، ولی چون این آیه، دنباله ی تکذیب کفار است، ابتدا درباره ی عذاب و سپس درباره ی رحمت سخن گفته است.

در قرآن کریم، هر جا که جمله ی «مَنْ يَشَاءُ» و سخن از اراده و خواست خداوند آمده است، مشیت با توجه به حکمت و عدل است، زیرا اراده ی الهی بدون حکمت نیست.

در مجمع البیان می خوانیم: «وَلِيٌّ» کسی است که بدون درخواست، کمک کند و «نَصِيرٍ» کسی است که با درخواست فرد، او را یاری نماید و کفار از هر دو محرومند.

پیام ها:

۱ دشمنان دین، با هیچ گونه تدبیر و تلاش و توطئه ای نمی توانند بر اراده ی الهی چیره شوند و از مدار قهر او خارج گردند. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۲ برای شرک زدایی، باید انواع موهومات را نفی کرد. «مَا أَنْتُمْ ... وَلَا فِي السَّمَاءِ ... وَلَا نَصِيرٍ» به کفار و دشمنان دین می فرماید: نه شما به تنهایی کارایی دارید، «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» و نه از دیگران کاری ساخته است. «مَا لَكُمْ ... مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۳]

اشاره

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَسُوءُ مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۳)

و کسانی که به آیات خداوند و لقای او کفر ورزیدند، آنان از رحمت من مأیوس هستند و آنانند که برایشان عذابی دردناک خواهد بود.

پیام ها:

۱ تنها گروهی که از رحمت گسترده ی الهی مأیوس و محرومند، کفار هستند.

«وَالَّذِينَ كَفَرُوا»

... أُولَئِكَ يَسُوءُ مِنْ رَحْمَتِي: «إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ»

اشاره

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۴)

پس پاسخ قوم او (ابراهیم) جز این نبود که گفتند: او را بکشید یا بسوزانید.

ولی خداوند او را از آتش نجات داد. همانا در این (نجات بخشی الهی) برای گروهی که ایمان می آورند، نشانه هایی (از قدرت خداوند) است.

نکته ها:

کافران و نمرودیان، برای مبارزه با آئین حق ابراهیمی، تصمیم گرفتند او را به قتل برسانند، لذا با تهیه ی آتش وسیعی و پرتاب نمودن حضرت ابراهیم در آن، قصد خود را عملی کردند، اما خداوند با گلستان نمودن آن آتش، حضرت را نجات داد. «فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ»

پیام ها:

۱- کافران منطق ندارند، منطق آنان، اعدام و شکنجه است. «اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ» ۲ کفار، ممکن است اختلاف روش داشته باشند، ولی در هدف اختلافی ندارند.

«اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ»

۳ پیامبران تحت حمایت الهی قرار دارند. «فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ» ۴ اراده ی خداوند، بر همه ی اراده ها، ابزارها و اسباب و قوانین جهان غالب است. «اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ» ۵ پیروزی یک مؤمن بر تمام کفار، خنثی شدن سخت ترین توطئه ها و گلستان شدن آتش؛ هر کدام یک آیت و نشانه از آیات الهی است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ» ۶ عبرت از تاریخ، به فطرتی سالم و روحی پاک نیازمند است. «لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» آری، ایمان در بصیرت و روشن بینی انسان، تأثیر گذار است.

اشاره

وَ قَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَ مَا أُولَئِكَ إِلَّا لُغْوُ الْكَلِمِ مِنَ الَّذِينَ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۲۵)

و(ابراهیم) گفت: شما به جای خدا بت هایی را اختیار کرده اید که مایه ی پیوند شما در زندگی دنیاست، اما روز قیامت، بعضی از شما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت خواهد کرد، و جایگاه شما (در) آتش است و برای شما یاورانی نخواهد بود.

نکته ها:

در میان قبایل بت پرست، بت ها محور بودند و هر قبیله ای بت مخصوص داشت، مثلاً:

قریش بتی به نام «عزى» داشت، قبیله ی ثقیف، بت «لامت» داشت، اوس و خزرج «مناه» داشتند و این بت ها وسیله ی پیوند بت پرستان با نیاکانشان بود.

در آیه هفده خواندیم که ابراهیم علیه السلام قبل از تهدید به آتش، به قوم خود فرمود: «إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا» شما به جای خدا به پرستش بت ها رو آورده اید، پس از نجات از آتش، با قاطعیت و صراحت بیشتری فرمود: «إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا»، بنا بر این در آتش انداختن ابراهیم علیه السلام، در تبلیغ و هدف او تأثیری نداشت و آن حضرت مردم را رها نکرد.

امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود فرمود: هیچ گروهی به رهبری اقتدا نمی کنند، مگر آن که در روز قیامت، میان آن رهبر و پیروانش، لعنت رد و بدل خواهد شد، جز شما که در خط اهل بیت پیامبر علیهم السلام هستید. «انه ليس من قوم ائمتما بامام فى الدنيا الا جاء يوم القيامة يلعنهم و يلعنونه الا انتم»... (۱)

گاهی باید به طرحها و عملکرد دشمن، کوبنده تر پاسخ داد؛ در آیه ی قبل خواندیم که کفار، طرح دادند تا ابراهیم را در آتش بیندازند، «حَرَقُوهُ» و خداوند به آنان پاسخ می دهد: جایگاه ابدی شما آتش است. «مَا أُولَئِكَ إِلَّا لُغْوُ الْكَلِمِ مِنَ الَّذِينَ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ» آری، گاهی کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

ص: ۱۳۰

پیام ها:

۱ پیوندهای عاطفی، تأثیر فراوانی در باورها و عقائد انسان دارد. «إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ ...

أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ»

۲ دوستی های غیر الهی، موسمی و مقطعی بوده و سرانجام به دشمنی و لعنت تبدیل خواهد شد. «مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا» ۳ در انتخاب راه، آینده نگر باشیم. «مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ ... مَا وَأَكُمُ النَّارُ» ۴ دوستی های غیر الهی، در قیامت هیچ گونه کارایی ندارد. «مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۶]

اشاره

فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۶)

پس لوط به او (ابراهیم) ایمان آورد، و گفت: همانا من به سوی پروردگارم روی آورده ام که او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

اکثر مفسران گفته اند: مراد از «مهاجر»، حضرت ابراهیم است، چنان که در آیه دیگر حضرت فرمودند: «إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّدِينَ» (۱) و بعضی گفته اند: مراد حضرت لوط است.

پیام ها:

۱ انبیا به یکدیگر ایمان دارند. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» البتّه این نشان غربت و تنهایی حضرت ابراهیم نیز می باشد.

۲ گاهی در یک زمان چند پیامبر بوده، ولی امامت و رهبری بر عهده ی یکی از آنان بوده است. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» ۳ ایمان حضرت لوط، نوعی اعلام حمایت و تقویت حضرت ابراهیم بود.

«فَأَمَّنَ لَهُ»

و فرمود: «آمن به» ۴ هجرت هدفدار، وسیله ی رشد و تربیت است. «إِلَىٰ رَبِّي»

ص: ۱۳۱

۵ مردان خدا، به زمین و زمان و هیچ فرد و گروهی وابستگی ندارند. «إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي» ۶ با یاد الطاف الهی، روحیه ی هجرت را در خود تقویت کنیم. «مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (اتصال به خدای عزیز، غربت ها را جبران می کند).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۷]

اشاره

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۲۷)

و اسحاق و یعقوب را به او (ابراهیم) عطا کردیم، و در میان فرزندانش پیامبری و کتاب را قرار دادیم، و پاداش او را در دنیا عطا کردیم و قطعاً او در آخرت از شایستگان است.

نکته ها:

کلمه ی «أجر»، در مورد پاداش های دنیوی و اخروی، هر دو به کار می رود، ولی کلمه ی «اجرت»، تنها در مورد پاداش های دنیوی است. (۱)

پاداش آن همه خلوص و تلاش و هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام، موهبت های چهارگانه ای است که این آیه بیان می کند:

اول: فرزندان پاک.

دوم: مقام نبوت در نسل و دودمان.

سوم: نام نیکو در دنیا.

چهارم: عزت در آخرت.

توضیح: یعقوب، یوسف، هارون، موسی، سلیمان، زکریا، یحیی و عیسی علیهم السلام، همه از نسل حضرت اسحاق بودند و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از ذریه ی اسماعیل است؛ بنا بر این، پیامبران

ص: ۱۳۲

اولوا العزم بعد از حضرت ابراهیم، همه از نسل او بودند.

نجات از آتش نمرودیان، جذب دلها به سوی مکه و تجدید خاطرات ابراهیم در مراسم حج، از گمنامی (۱) به شیخ الانبیا رسیدن و داشتن ذریه ی طیبه، همه از مصادیق الطاف الهی در دنیا است که به ابراهیم علیه السلام عطا شده است. «وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا» صالح بودن و در زمره ی صالحان قرار گرفتن، مقامی است که انبیا آرزوی آن را داشته اند:

یوسف علیه السلام از خدا می خواهد: «وَ الْأَحْقَنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲) سلیمان علیه السلام دعا می کند: «وَ أَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ» (۳) شعیب علیه السلام به موسی علیه السلام می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۴) ابراهیم علیه السلام به خداوند عرض کرد: «وَ الْأَحْقَنِي بِالصَّالِحِينَ» (۵) و در اینجا خداوند درباره ی حضرت ابراهیم می فرماید: «وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

پیام ها:

۱ فرزند صالح، موهبتی الهی است. «وَ وَهَبْنَا لَهُ» ۲ پاداش کار برای خداوند را به مردم اعلام کنیم تا برای دیگران انگیزه شود.

«وَ وَهَبْنَا لَهُ»

۳ زیربنای دریافت الطاف الهی، اخلاص است. «مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي ... وَ وَهَبْنَا ... جَعَلْنَا» ...

۴ نوه ی انسان مانند فرزند، از موهبت های الهی است. «إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ» (با توجه به این که یعقوب فرزند اسحاق است) «وَ مِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۶) ۵ پاداش خدمت ها و نیکی های خالصانه ی پدر، در نسل او منعکس می شود.

«جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ»

البته لیاقت ذریه هم شرط است. «قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۷)

ص: ۱۳۳

۱-۱. «فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ» انبیا، ۶۰.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱.

۳-۳. نمل، ۱۹.

۴-۴. قصص، ۲۷.

۵-۵. شعراء، ۸۳.

۶-۶. هود، ۷۱.

۷-۷. بقره، ۱۲۴.

۶ پاداش هجرت کنندگان، محدود نیست. «مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي ... وَهَيْئًا ... جَعَلْنَا ... آتَيْنَاهُ» ...

۷ هیچ پیامبری هم به اندازه ی حضرت ابراهیم، ذریه و نسلش زیاد نشد. «وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ» ...

۸ رهبران دینی، باید از طرف خداوند منصوب شوند. «جَعَلْنَا ... النَّبِيَّ وَ الْكِتَابَ» ۹ دنیا و آخرت قابل جمع است. «آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۲۸]

اشاره

وَ لُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (۲۸)

و(یاد کن) لوط را آن گاه که به قوم خود گفت: همانا شما به کاری زشت می پردازید که هیچ یک از مردم جهان در آن کار بر شما پیشی نگرفته است.

نکته ها:

کلمه ی «فاحشه» به معنای عمل یا سخنی است که زشتی آن آشکار و روشن باشد. از آنجا که عمل زشت لواط و همجنس گرایی در میان قوم حضرت لوط رواج داشت، قرآن از آن به فاحشه تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱ رهبران دینی، باید به مفاسد، ناهنجاری ها و خطرهای عمومی جامعه توجه کنند و در رفع آنها بکوشند. (حضرت لوط، در مورد گناه مشهور زمان خود هشدار داد.) «قَالَ ... لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» ۲ هر ابتکاری ارزش ندارد. (نوآوری گناه، ضد ارزش است.) «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّتُمْ بَعِيدَابُ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۹) قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ (۳۰)

شما به سراغ مردها می روید و راه (طبیعی زناشویی) را قطع می کنید و در مجالس خود (آشکارا و بی پرده) اعمال ناپسند انجام می دهید؟ پس قومش پاسخی ندادند جز این که گفتند: اگر تو (در ادعای پیامبری) از راستگویانی، عذاب خدا را برای ما بیاور.

(لوط) گفت: پروردگارا! مرا بر قوم (فاسد و) تبهکار پیروز گردان.

نکته ها:

کلمه ی «نادی» به معنای مجلس عمومی است. در تفاسیر می خوانیم که قوم لوط از نظر ادب و اخلاق کاملاً سقوط کرده، در فساد و تباهی غرق بودند؛ به گونه ای که در مجالس عمومی، به یکدیگر سخن زشت می گفتند، قمار بازی می کردند، در حضور جمع برهنه می شدند، به رهگذران سنگ پرتاب می کردند و در حضور مردم، از خود باد معده خارج می کردند، با مسافران لواط نموده و اموالشان را می گرفتند.

درخواست عذاب، از زبان اقوام سایر انبیا نیز بیان شده است؛ قوم نوح و عاد گفتند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱)، قوم ثمود از حضرت صالح خواستند: «إِنِّتَا بِمَا تَعِدُنَا» (۲)، همچنین در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی گفتند: «إِنِّتَا بِعَذَابٍ» (۳) ممکن است مراد از «قطع سبیل» در آیه، بستن راه بر روی مردم برای غارت اموال آنها و یا لواط با آنان باشد.

پیام ها:

۱ با وجود راه طبیعی و شرعی ازدواج برای ارضای غریزه شهوت، لواط و همجنس بازی، شگفت آور است. «أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ» ۲ شیوع فساد، مانع نهی از منکر نیست. «أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ»

ص: ۱۳۵

۱-۱. هود، ۳۲.

۲-۲. اعراف، ۷۰.

۳-۳. انفال، ۳۲.

۳ فساد اخلاقی، انسان را به فساد عقیدتی می کشاند. (غرق شدن در گناه و نادیده گرفتن ارزشهای اخلاقی، باعث شک در نبوت حضرت لوط شد.) «لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ... إِيْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ» ۴ خداوند برای ارضای غریزه ی جنسی، راه قرار داده و انسان را در بن بست نگذاشته است. «السَّبِيلَ» ۵ گناه علنی، از زشت ترین گناهان است. «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» ۶ امتیاز و عفت عمومی، باید محترم و محفوظ بماند. «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» ۷ عاقبت گناه علنی، رسوایی همیشگی است. (قوم لوط مدتی کوتاه، گناه علنی داشتند، اما ده ها قرن بدنام شدند.) «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» ...

۸ صداقت و راستگویی حتی در دید منحرفان نیز کار خوبی است. «إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ» ۹ لواط، منکر و فاحشه است، «الْمُنْكَرَ ... لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» و لواط کننده، مفسد فی الارض است. «رَبِّ أَنْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ» ۱۰ تنها بودن، مانع نهی از منکر نیست. حضرت لوط با آنکه تنها بود، اما در مقابل انحراف و منحرفان ایستاد و از خداوند استمداد نمود. «رَبِّ أَنْصُرْنِي» ۱۱ همواره باید در فکر غلبه بر مفسدین باشیم، نه آنکه حکومت آنان را بپذیریم. «رَبِّ أَنْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۱]

اشاره

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ (۳۱)

و چون فرستادگان ما (که از فرشتگان بودند)، برای ابراهیم مژده ی (تولد فرزند) آوردند، گفتند: ما نابود کننده ی اهل این منطقه هستیم، زیرا مردم آن ستمگرند.

نکته ها:

دعای حضرت لوط، برای پیروزی بر مفسدان مستجاب شد و خداوند فرشتگان عذاب را بر

منطقه ی قوم لوط، به نام «سدوم» و نزدیک منطقه ی حضرت ابراهیم بود.

حضرت ابراهیم و همسرش ساره در حدود صد سال داشتند که خداوند به آنان بشارت تولد اسحاق را داد. (۱)

امام سجّاد علیه السلام در صحیفه ی سجادیّه، گروه هایی از فرشتگان را نام می برد که هر یک مسئولیت خاصی دارند، ولی فرشتگانی که بر حضرت ابراهیم وارد شدند، چند هدف داشتند؛ هم مأمور بشارت فرزند به حضرت ابراهیم بودند، هم مأمور اعلان عذاب قوم لوط و هم مجریان عذاب الهی.

پیام ها:

۱ سلسله مراتب باید مراعات شود. (فرشتگانی که مأمور بودند تا قوم لوط را هلاک کنند، باید در آغاز، حضرت ابراهیم را که پیامبری اولوا العزم و صاحب شریعت بود در جریان بگذارند و سپس حضرت لوط را که مبلغ دین ابراهیم علیه السلام بود.) «جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ» ۲ دعای بندگان صالح خدا، مستجاب می شود. «رَبِّ انصُرْنِي ... إِنْ أُمَّهَلِكُوا» ۳ فرشتگان، مأموران قهر و مهر الهی هستند. «جَاءَتْ رُسُلُنَا ... بِالْبَشْرَى ... إِنْ أُمَّهَلِكُوا» ۴ گناه لوط، از سوی یک جمعیت شهوت ران و منحرف انجام می شد، ولی همین که قهر خدا آمد، همه ی اهل منطقه هلاک شدند، شاید به خاطر سکوت نابجا، به همه ی آنان لقب ظالم داده شد. «إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ» ۵ ظلم، مایه ی هلاکت است. «إِنْ أُمَّهَلِكُوا ... ظَالِمِينَ»

ص: ۱۳۷

اشاره

قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۳۲)

(ابراهیم) گفت: در این منطقه لوط است، فرشتگان گفتند: (نترس) ما به کسانی که در این جا هستند آگاه تریم؛ قطعاً او (لوط) و خاندانش را نجات می دهیم، جز همسرش که از باقی ماندگان (در قهر ما) است.

نکته ها:

از جمع این آیه و آیه ۳۶ سوره ی ذاریات که می فرماید: «فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» ما جز یک خانواده با ایمان، هیچ کس را مؤمن نیافتیم، استفاده می شود که تنها حضرت لوط و فرزندانش مؤمن بودند و حتی همسر او گرفتار عذاب شد.

از آیه ۷۴ سوره ی هود استفاده می شود که حضرت ابراهیم از خداوند تقاضا کرد که قهر الهی بر قوم لوط نازل نشود. اما این درخواست مورد قبول واقع نشد و پاسخ آمد: از این امر صرف نظر کن. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ... يَا اِبْرَاهِيمُ اَعْرِضْ عَن هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱ وجود اولیای الهی در جامعه، مانع نزول قهر الهی است. «إِنَّ فِيهَا لُوطًا» ۲ انبیا و پیروانشان، از قهر الهی در امانند. «لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ» ۳ فرشتگان، یکا یک افراد را می شناسند. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا» ۴ گاهی مردان حق، در نهایت غربت بوده اند. (تنها فرزندان لوط به پدرشان ایمان داشتند!) «لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ» ۵ فرزندان، هنگام تضاد فکری میان والدین، می توانند راه حق را انتخاب کنند.

«وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ»

(فرزندان لوط، راه پدر را بر راه مادر ترجیح دادند) ۶ زن، شخصیتی مستقل دارد و می تواند تحت تأثیر مرد یا نظام اقتصادی و

ص: ۱۳۸

فرهنگی خانواده قرار نگیرد. «إِلَّا امْرَأَتُهُ» ۷ وابستگی رمز نجات نیست؛ وابستگی رمز نجات است. «لَنْ نَجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتُهُ» (همسر لوط، به او وابسته بود، امّا خود وابسته نبود). ۸ عنوان اجتماعی مهم نیست؛ ایمان و عملکرد معیار است. «إِلَّا امْرَأَتُهُ» (همسر پیامبر بودن به تنهایی ارزش نیست، همراهی و تبعیت از او ارزش است) ۹ همسران پیامبران، معصوم نیستند. «إِلَّا امْرَأَتُهُ» (حتی از میان زنان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، تنها بعضی مورد الطاف ویژه ی الهی بودند. چنان که در جای دیگر می خوانیم: «فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا» (۱))

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۳]

اشاره

وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوكَ وَ أَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۳۳)

و هنگامی که فرستادگان ما نزد لوط آمدند، از آمدنشان بد حال شد و دستش (از حمایت آنان در برابر بدکاران) کوتاه گردید؛ (فرشتگان) گفتند:

ترس و غمگین مباش، ما تو و خانواده ات را نجات می دهیم، مگر همسرت که از باقی ماندگان (در عذاب) است.

نکته ها:

کلمه ی «سئی» به معنای بد حال شدن است. بد حال شدن حضرت لوط ممکن است به خاطر ترس از تعرض بدکاران به فرشتگان میهمان در خانه او باشد و یا به خاطر اطلاع از نزول قهر و عذاب الهی بر قومش.

«ذراع» به قسمتی از دست (از آرنج تا انگشتان) گفته می شود. تنگ شدن ذراع، کنایه از ناتوانی و فروماندگی است، زیرا کسی که آرنجش کوتاه باشد، نسبت به انجام بسیاری از

ص: ۱۳۹

کارها ناتوان است. به هر کس که به نحوی از پا می افتد و کاری دستش نیست می گویند:

« ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا » (۱)

« لَا تَخَفْ »

درباره ی نگرانی از حوادث و سختی ها یا تلخی های احتمالی در آینده است. و « لَا تَحْزَنْ » اندوه و غم به خاطر امور گذشته مربوط می شود.

پیام ها:

۱ در جامعه ی فاسد، مردان خدا در تنگنا قرار می گیرند و حتی در مورد حفظ مهمان و ذریه ی خود نیز نگرانند. «سَيءٌ بِهِمْ» ۲ شیوع فساد، نباید ما را بی تفاوت کند. «سَيءٌ بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ» (غیرت دینی لازمه ی ایمان است). «سَيءٌ بِهِمْ» ۳ بسیاری از نگرانی ها، به خاطر بی خبری از آینده است. «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَ قَالُوا لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ» ۴ نگرانی درونی، در چهره اثر می گذارد. فرشتگان با دیدن آثار نگرانی از سیمای حضرت لوط، به او گفتند: «لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ» ۵ مؤمنان را با وعده های حق و آرام بخش، از دلهره و اضطراب نجات دهیم. «لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوکَ» ۶ در بیان حقایق، ابتدا نقاط مثبت را بگوییم. «لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ» ۷ خداوند، اولیای خود را حفظ می کند. «لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوکَ» ۸ پیوند خانوادگی، انسان را نجات نمی دهد، ایمان و عمل صالح کلید نجات است. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» ۹ زن، دارای شخصیتی مستقل است و می تواند در برابر نظام فرهنگی و اقتصادی خانواده یا جامعه مقاومت کند. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» ۱۰ راهنمای فساد نیز مفسد است. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» (همسر لوط به افراد فاسد اطلاع

ص: ۱۴۰

می داد که مهمان آمده، شما برای گناه به سراغش بروید.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۳۴) وَ لَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيْنَهُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۳۵)

همانا ما بر اهل این منطقه به خاطر فسقی که داشتند، عذابی از آسمان فرو خواهیم ریخت.

و از آن منطقه (غضب شده) نشانه ی روشنی (و درس عبرتی)، برای کسانی که می اندیشند باقی گذاشتیم.

نکته ها:

مراد از «قریه»، منطقه ی «سدوم» است که قوم لوط در آن می زیستند و جمعیت کثیری داشته است.

«فسق» به معنای خروج از طاعت است که شامل شرک و کفر نیز می شود.

پیام ها:

۱ نتیجه ی عمل زشت، قهر الهی است. «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ» ۲ از آسمان، هم رحمت الهی (مانند باران و وحی) نازل می شود و هم قهر و عذاب الهی. «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ» ۳ عملکرد انسان، در طبیعت تأثیرگذار است. همان گونه که عمل خوب، باعث نزول نعمت و رحمت می شود، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۱) گناهان، نعمت ها را تبدیل به عذاب می کند. «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ»

ص: ۱۴۱

۴ تکرار گناه و اصرار بر آن، سبب نزول قهر الهی است. «كَانُوا يَفْسُقُونَ» ۵ گاهی لازم است آثار گذشته و خرابه های باستانی را حفظ کنیم و به سراغ تعمیر و بازسازی نرویم. «تَرَكَنَا ... آيَةٌ» ۶ آشنایی با فلسفه ی تاریخ و شناخت اقوام گذشته، مورد توجه قرآن است. «آيَةٌ بَيْنَهُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» ۷ از خرابه ها نیز می توان درس گرفت. «آيَةٌ ... لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» ۸ عبرت گرفتن، به دقت و تعقل نیاز دارد. افراد غافل با دید سطحی نمی توانند حقایق را درک کرده و عبرت بگیرند. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» ۹ تعقل و اندیشه، شرط هدایت و عبرت گیری است. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۶]

اشاره

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۳۶)

و به سوی (مردم) مدین، برادرشان شعیب را (به رسالت فرستادیم)؛ پس گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید، و به روز قیامت امیدوار باشید، و در زمین (فتنه انگیزی و) فساد نکنید.

نکته ها:

«مدین» شهری است در جنوب غربی اردن و اکنون به «معان» معروف است.

کلمه ی «تَعْنُوا» از «عنى» به معنای ایجاد فساد است.

حضرت شعیب، مسئول راهنمایی دو قبیله بود:

الف: اصحاب مدین که با صیحه ی آسمانی هلاک شدند.

ب: اصحاب ایکه، که به عذاب «يَوْمِ الظُّلَّةِ»، سایبانی از ابر صاعقه خیز گرفتار شدند. (۱)

ص: ۱۴۲

پیام ها:

۱ انبیا که پدران فکری و ایمانی و اخلاقی مردمند، با آنان برادرانه رفتار می کنند.

«أَخَاهُمْ شُعَبِيًّا»

۲ در دعوت به سوی خداوند، عواطف را فراموش نکنیم. «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ» (ای قوم من!) ۳ توحید و معاد، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ» ۴ بندگی خدا و ایمان به مبدأ و معاد، زمینه ی دوری از فساد است. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلا تَعْتُوا» ۵ انسان ها معصوم نیستند و گاهی گرفتار لغزش و گناه می شوند؛ آنچه قابل پذیرش نیست، فساد آگاهانه، مغرضانه و مصرانه است. «لا تَعْتُوا... مُفْسِدِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۷]

اشاره

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۳۷)

پس شعیب را تکذیب کردند و (به این سبب) زلزله آنان را فرا گرفت، و بامدادان در خانه های خود به رو در افتاده (و مرده) بودند.

نکته ها:

کلمه ی «رجفه» به معنای لرزش زمین است. «اراجیف» اخبار و سخنانی است که سبب تزلزل عقیده و روحیه ی مردم می شود و «مرجفون» به کسانی گویند که چنین مطالبی را بگویند یا بنویسند.

«جَاثِمِينَ»

به معنای نشستن روی زانوست؛ گویا عذاب شدگان، با زلزله از خواب بیدار شدند و به حالت نیم خیز بودند که اجل به آنان مهلت نداد.

پیام ها:

۱ تکذیب انبیا، زمینه ی قهر الهی است. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ» ۲ انسانی که قدرت فرار از قهر خدا را ندارد، چگونه حق را تکذیب می کند؟

ص: ۱۴۳

... فَأَصْبَحُوا ... جَائِمِينَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۳۸]

اشاره

وَ عَادًا وَ ثَمُودَ وَ قَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ وَ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ (۳۸)

و(قوم) عاد و ثمود را نیز(هلاک کردیم)؛ و بی شک(بعضی) از مساکن (مخروبه ی) آنان برای شما آشکار است؛ و شیطان اعمالشان را برای آنان زینت داد، پس آنان را از راه(خدا) باز داشت، در حالی که(برای شناخت حق و باطل) بصیرت داشتند.

پیام ها:

۱ حفظ برخی آثار تاریخی، برای عبرت مردم لازم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ» ۲ زشتی های خود را خوب دیدن، دام شیطان است. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (غرور و خود بزرگ بینی و افتخار به ثروت و قدرت، جلوه هایی از تزئین شیطانی است). ۳ تبلیغات و توجیها ت مسموم فرهنگی، یکی از عوامل انحراف از حق است.

زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ

... فَصَدَّهُمْ» ۴ انسان فطرتاً زینت و زیبایی را دوست دارد و شیطان از این گرایش درونی، سوء استفاده می کند. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... فَصَدَّهُمْ» ۵ انسان های بصیر و آگاه نیز در معرض اغفال شیطانند. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» ۶ خداوند هیچ قومی را بدون دلیل و بینه، عذاب نمی کند. «عَادًا وَ ثَمُودَ ... وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» ۷ مردم از طریق فطرت، عقل و ارشاد انبیا آگاه می شوند، «كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» ولی شیطان هم بیکار نیست. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... فَصَدَّهُمْ»

اشاره

وَ قَارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَ مَا كَانُوا سَابِقِينَ (۳۹)

و قارون و فرعون و هامان را (نیز هلاک کردیم)؛ و به راستی موسی همراه دلایل روشن (و معجزات) به سوی آنان آمد، (ولی) آنان در زمین تکبر و سرکشی کردند، و (با این همه) نتوانستند (بر خدا) پیشی گیرند (و از عذاب الهی فرار کنند).

پیام ها:

۱ عاقبت استکبار، نابودی است و سرنوشت شوم آنان، درس عبرت است. «وَ قَارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ» ...

۲ سنت خداوند، اتمام حجت و سپس مؤاخذه است. «جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ» ۳ جلوه های استکبار مختلف است؛ قارون مظهر مال پرستی بود و فرعون و هامان مظهر قدرت پرستی، ولی همه ی آنان در طغیان، سرکشی و لجاجت با حق مشترک بودند. «وَ قَارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ ... فَاسْتَكْبَرُوا» ۴ زر و زور، در برابر قدرت خداوند عاجز و بی اثر است. «وَ مَا كَانُوا سَابِقِينَ»

اشاره

فَكَرًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُظِلَّهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۰)

پس هر یک (از آنان) را به (جرم) گناهش گرفتار (عذاب) کردیم، پس بر بعضی از آنان باد شدید ریگ افشان فرستادیم، و بعضی از آنان را صیحه ی آسمانی (و بانگ مرگبار) فرا گرفت، و برخی را در زمین فرو بردیم، و بعضی دیگر را غرق کردیم؛ و چنان نبود که خداوند بر آنان ستم کند، بلکه خودشان بر خود ستم کردند.

کلمه ی «حاصب» به معنای طوفان همراه با سنگریزه یا تگرگ و «خسف» به معنای فرو رفتن در زمین است.

قوم عاد با طوفان، قوم ثمود با صیحه ی آسمانی، قارون با فرو رفتن در زمین و فرعون و هامان با غرق شدن در آب به هلاکت رسیدند. آری، گاهی کیفر الهی از مسیر همین عوامل طبیعی است.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، بعد از بیان مطالب و نمونه ها، جمع بندی و فهرست گویی، مفید و مؤثر است. «فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ» ...

۲ کیفر هر قومی متناسب با گناه آن قوم است. «فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ» ۳ تمام کیفرها به قیامت واگذار نشده است. (برخی اقوام در همین دنیا به کیفر گرفتار شده اند.) «فَكُلًّا أَخَذْنَا» ...

۴ از مهلت دادن خدا مغرور نشویم که عاقبت گناه، کیفر است. «فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ» ۵ دست خداوند برای انواع عذاب باز است. «حَاصِبًا ... خَسَفْنَا أَعْرَفَنَا» ۶ قهر الهی، عادلانه است. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ» ۷ سرنوشت هر کس در گرو اعمال خود اوست. «كَانُوا أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ» ۸ تکبر در برابر حق، ظلم به خویشان است. «كَانُوا أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ» ۹ زشت تر از ظلم، استمرار ظلم است. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۱]

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱)

مثال کسانی که غیر خدا را سرپرست خود برگزیدند، همانند مثل عنکبوت است که (برای خود) خانه ای ساخته؛ و البته سست ترین خانه ها خانه عنکبوت است اگر می دانستند.

به مناسبت این آیه، این سوره، عنکبوت نام گرفته است.

از افلاطون نقل شده که مگس حریص ترین حشره است که برای معاش خود روی ترشی، شیرینی، آلودگی و زخم می نشیند؛ ولی عنکبوت در گوشه ای می تند و قناعت دارد، جالب این است که خداوند فعال ترین و حریص ترین حیوان را طعمه گوشه گیرترین حیوان قرار می دهد، مگس با پای خود به سراغ عنکبوت می رود و او با تارهای خود مگس را شکار می کند.

پیام ها:

۱ استفاده از مثل، یکی از بهترین شیوه ها در تعلیم و تربیت است، «مَثَلُ الَّذِينَ ...»

و بهترین مثال ها، مثالی است که در همه ی زمان ها و مکان ها و برای همه ی اقشار مردم ملموس باشد. «كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ» ۲ بنای شرک، مانند خانه عنکبوت سست و بی اساس است. «مَثَلُ الَّذِينَ ... كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ» ...

□
۳ عنکبوت، در اماکن متروکه خانه می سازد؛ شرک نیز در روح های دور از خدا جا گرفته و تأثیر می گذارد. «دُونِ اللَّهِ ... كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ» ۴ خانه عنکبوت، تنها اسم خانه را دارد؛ غیر خدا نیز اسم هایی بیش نیستند.

□
«دُونِ اللَّهِ»

... «أَوْهَنَ الْبُيُوتِ» ۵ عنکبوت، در عالم خود خیال می کند که خانه دارد و خانه اش در برابر حوادث مقاوم است؛ مشرک نیز به چنین توهمی دچار است. «أَوْهَنَ الْبُيُوتِ» ۶ ولایت الهی، بنیانی مرصوص و بنایی آهنین دارد، «كَانَهُمْ بِنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ» (۱) اما ولایت غیر خدا، بسیار سست است. «أَوْهَنَ الْبُيُوتِ» ۷ گاهی انگیزه ها، خیالات و دوستی ها، مانع فهمیدن حق است. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» (چنان که می گویند: «حب الشيء يعمي و يصم»)، برخی علاقه ها انسان را

ص: ۱۴۷

کور و کر می کند.) ۸ مشرکان از سر جهل و بی خبری به سراغ غیر خدا می روند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۴۲ تا ۴۳]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴۲) وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ (۴۳)

همانا خدا آنچه را غیر از او می خوانند، هر چه باشد می داند، او عزیز و حکیم است.

و این مثل ها را برای مردم می زنیم، اما جز دانشمندان و آگاهان، کسی آن را درک نمی کند.

پیام ها:

۱ گرایش های غیر الهی انسان، زیر نظر خداست، خود را برای پاسخگویی آماده کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ» ...

۲ تشبیه شرک به تار عنكبوت، برخاسته از علم خداوند است. «كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ ...»

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ»

...

۳ به جای تکیه بر غیر خدا که مانند خانه عنكبوت سست و بی اساس است، به خداوند قوی و شکست ناپذیر توکل کنیم. «وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۴ توجه ما به دیگران، به خداوند ضرری نمی رساند. «وَ هُوَ الْعَزِيزُ» ۵ عزت خداوند همراه با حکمت است. (نه این که یک قدرت و صلابت بی منطق و حکمت باشد.) «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۶ مثل های قرآن، عمیق است و باید علاوه بر عموم مردم، دانشمندان نیز در عمق آن بیاندیشند. «نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» ۷ خداوند برای دریافت نکات دقیق قرآن، مردم را به تحصیل علم تشویق می کند. «وَ مَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

ص: ۱۴۸

اشاره

خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ (۴۴)

خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید، همانا در این آفرینش، برای اهل ایمان نشانه ی قطعی است.

نکته ها:

غیر از خدا، هر کس و هر چیز مانند خانه عنکبوت، سست، ناپایدار و فانی است؛ اما خداوند:

هم عالم است. «يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ» (آیه قبل) هم عزیز و حکیم است. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» هم آفریدگار هستی است. «خَلَقَ اللَّهُ»

...

پیام ها:

۱ آفرینش جهان، هدفدار است؛ «بِالْحَقِّ» نگاه ما به جهان نیز باید هدفدار باشد.

«لَآيَةً»

۲ مادیون در پدیده ها متوقف می شوند، ولی خداپرستان از پدیده ها عبور می کنند و به شناخت خدا می رسند. «لَآيَةً» ۳ ایمان، از شرایط درک حقایق هستی است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ»

اشاره

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصِفُونَ (۴۵)

آنچه را از کتاب (آسمانی قرآن) به تو وحی شده تلاوت کن و نماز را به پادار، که همانا نماز (انسان را) از فحشا و منکر باز می دارد و البته یاد خدا بزرگ تر است و خداوند آنچه را انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در این آیه خداوند به پیامبرش دستور تلاوت قرآن و نماز را در کنار هم داده و این به خاطر آن است که قرآن و نماز دو منبع

نیروبخش می باشند. خداوند که به پیامبرش از یک

ص: ۱۴۹

مسئولیت سنگین خبر می دهد، «إِنَّا سَيُنْفِقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا» (۱) به او می فرماید: برای انجام این مسئولیت سنگین، از دو منبع نیروبخش کمک بگیر:

یکی تلاوت قرآن. «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» (۲) و دیگری نماز شب. «إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلاً» (۳) البته علاوه بر این آیه، نماز و قرآن، بارها در کنار هم آمده است؛ از جمله: «يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۴) و «يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۵) برای جمله «لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ» چند معنا بیان شده است:

الف: نماز، بزرگ ترین ذکر الهی است. به دلیل آیه ی «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۶) که نماز را ذکر خداوند می داند.

ب: یاد خدا (و حضور قلب)، بالاتر از ظاهر نماز است.

ج: یاد خدا برای انسان از همه کارها برتر است.

د: یاد خدا، برای جلوگیری از فحشا و منکر بالاتر از هر اهرم دیگر است.

ه: یاد خدا از شما، بزرگتر از یاد شما از خدا است. (البته این معنا با توجه به روایات در ذیل آیه «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۷) برداشت شده است. (۸) به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد: فلانی هم نماز می خواند و هم خلاف می کند، فرمود: «ان صلاته تنهاه یوما» (۹) بالاخره نماز او روزی نجاتش خواهد داد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کسی دوست دارد قبولی یا ردّ نمازش را بداند، ببیند نمازش او را از فحشا و منکر باز داشته است یا نه. سپس امام علیه السلام فرمود: «فبقدر ما منعته قبلت منه» (۱۰) به اندازه ای که نماز، انسان را از منکرات باز می دارد، به همان اندازه قبول می شود.

ص: ۱۵۰

۱-۱. مزمل، ۵.

۲-۲. مزمل، ۴.

۳-۳. مزمل، ۶.

۴-۴. فاطر، ۲۹.

۵-۵. اعراف، ۱۷۰.

۶-۶. طه، ۱۴.

۷-۷. بقره، ۱۵۲.

۸-۸. تفسیر نور الثقلین.

۹-۹. تفسیر مجمع البیان.

۱۰-۱۰. تفسیر مجمع البیان.

۱ تنها آشنایی با مفاهیم، تلاوت و آموزش قرآن کافی نیست، بلکه عمل لازم است. «اَثْلُ ... أَقِمِ» ۲ قرآن و نماز، در رأس برنامه های تربیتی است. «اَثْلُ ... أَقِمِ» ۳ رابطه پیامبر با مردم از طریق تلاوت آیات قرآن و ابلاغ دستورات خداوند به آنان و رابطه او با خدا از طریق عبادت و نماز است. «اَثْلُ ... أَقِمِ» ۴ در تبلیغ و ارشاد، حکمت و آثار دستورات دینی را بیان کنیم. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» ۵ در پیشگاه خداوند، نماز از عظمت و جایگاه خاصی برخوردار است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ» (تکرار کلمه ی «صلوه») ۶ نقش اصلاحی نماز در فرد و جامعه حدسی و پیشنهادی نیست، بلکه قطعی است. «إِنَّ الصَّلَاةَ» (کلمه ی «ان») و جمله ی اسمیه) ۱۷ اگر نماز انسان، او را از فحشا و منکر باز نداشت، باید در قبولی نماز خود شک کند. «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى» ۸ گسترش کارهای نیک و معروف، به طور طبیعی مانع رشد منکر است.

«الصَّلَاةُ تَنْهَى»

۹ علم خداوند، ضامن اجرای صحیح دستورات اوست. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ» ۱۰ در نماز، انواع راز و رمزها، هنرها و سلیقه ها نهفته است. «مَا تَصْنَعُونَ»

نماز و بازدارندگی از منکرات

سؤال: چگونه نماز فرد و جامعه را از فحشا و منکر باز می دارد؟ پاسخ: ۱ ریشه ی تمام منکرات غفلت است و خداوند در آیه ۱۷۹ سوره ی اعراف، انسان غافل را از حیوان بدتر شمرده است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» و نماز چون یاد خدا و بهترین وسیله ی غفلت زدایی است، پس زمینه ی منکرات را از بین می برد.

۲ اقامه ی نماز و داشتن رنگ الهی، مانع گرفتن رنگ شیطانی است. چنان که کسی که لباس

سفید بپوشد، حاضر نیست در جای کثیف و آلوده بنشیند.

۳ در کنار نماز، معمولاً توصیه به زکات شده است، که فرد را از منکر بخل و بی تفاوتی در برابر محرومان و جامعه را از منکر فقر که زمینه ی رویکرد به منکرات است، رها می سازد.

۴ نماز، دارای احکام و دستوراتی است که رعایت هر یک از آنها انسان را از بسیاری گناهان باز می دارد، مثلاً:

* شرط حلال بودن مکان و لباس نماز گزار، انسان را از تجاوز به حقوق دیگران باز می دارد.

* رعایت شرط پاک بودن آب وضو، مکان، لباس و بدن نماز گزار، انسان را از آلودگی و بی مبالاتی دور می کند.

* شرط اخلاص، انسان را از منکر شرک، ریا و شمهه باز می دارد.

* شرط قبله، انسان را از منکر بی هدفی و به هر سو توجه کردن باز می دارد.

* رکوع و سجده، انسان را از منکر تکبر باز می دارد.

* توجه به پوشش مناسب در نماز، انسان را از منکر برهنگی و بی حیایی حفظ می کند.

* توجه به عدالت امام جماعت، سبب دوری افراد از فسق و خلاف می شود.

* نماز جماعت، انسان را از گوشه گیری نابجا نجات می دهد.

* احکام و شرایط نماز جماعت، بسیاری از ارزش ها را زنده می کند از جمله: مردمی بودن، جلو نیافتادن از رهبر، عقب نماندن از جامعه، سکوت در برابر سخن حق امام جماعت، نظم و انضباط، ارزش گذاری نسبت به انسان های با تقوا، دوری از تفرقه، دوری از گرایش های مذموم نژادی، اقلیمی، سیاسی و حضور در صحنه که ترک هر یک از آنها، منکر است.

* لزوم تلاوت سوره حمد در هر نماز، رابطه ی انسان را با آفریننده ی جهان، «رَبِّ الْعَالَمِينَ»، با تشکر، تعبد و خضوع در برابر او، «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» با توکل و استمداد از او، «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»، با توجه و یادآوری معاد، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» با رهبران معصوم و اولیای الهی، «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، با براءت از رهبران فاسد، «غَيْرِ الْمَعْصُوبِ» و رابطه ی انسان را با دیگر مردم جامعه «نَعْبُدُ وَنَسْتَعِينُ» بیان می کند که غفلت از هر یک از آنها منکر، یا زمینه ساز منکری بزرگ است.

اشاره

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۴۶)

و با اهل کتاب جز با بهترین شیوه مجادله نکنید، مگر ستمگران از آنان، و (به آنان) بگویید: ما به آنچه (از سوی خدا) بر ما و شما نازل شده ایمان داریم، و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم او هستیم.

نکته ها:

«جدال» در لغت به معنای به هم تایییدن است. به گفتگوهای دو نفر که با هم درگیری لفظی پیدا می کنند تا بر یکدیگر پیروز شوند، جدال می گویند.

«جدال احسن» به گفتگویی گفته می شوند که همراه آن طعنه، استهزا، ناسزا و اهانت نباشد، بلکه بر اساس استدلال و محبت و با انگیزه های اصلاحی باشد. از کلمه ی «قُولُوا» بعد از سفارش به جدال احسن، استفاده می شود که این لحن آیه، خود نمونه ی جدال احسن است.

امام صادق علیه السلام نمونه جدال احسن را آیات آخر سوره ی یس معرفی فرمودند که شخصی استخوان پوسیده ای را پودر کرد و گفت: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ» کیست این را زنده کند؟! قرآن پاسخ داد که «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ» همان که اول به آن روح داد بعد هم آن را زنده می کند. (۱)

پیام ها:

۱ گفتگو با غیر مسلمان نیز باید با بهترین شیوه باشد. «لَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۲ جدالی مورد پذیرش است که محتوای آن و شیوه و الفاظش احسن باشد.

ص: ۱۵۳

«بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۳ تبادل نظر و گفتگوی صحیح میان مکتب ها، فرهنگ ها و امت ها مورد قبول اسلام است. «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۴ مخاطبان خود را بشناسیم و با هر دسته به نوعی مناسب برخورد کنیم. زیرا برای ستمگران، منطق، گفتگو و نرمش کارساز نیست. «إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۵ همه ی مخالفان اسلام، ستمگر نیستند. «إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ» ۶ در گفتگوها، قبل از اظهار عقیده و نظر، آنچه را که مورد اتفاق است مطرح کنیم. «إِلَهُنَا وَ إِلَهُكُمْ وَاحِدٌ» ۷ ایمان به تنهایی کافی نیست، تسلیم و اطاعت نیز لازم است. «آمَنَّا ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۷]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ (۴۷)

و این گونه، کتاب را بر تو نازل کردیم. پس (بعضی از) کسانی که کتاب آسمانی به ایشان دادیم به آن (قرآن) ایمان می آورند، و از این (مشرکان نیز) کسانی به آن ایمان می آورند و جز کافران (کسی) آیات ما را انکار نمی کند.

نکته ها:

«جحد»، نفی چیزی است که دل می پذیرد و یا پذیرش چیزی که دل نفی می کند.

پیام ها:

۱ قرآن، پیروان همه ی ادیان پیشین را به اسلام دعوت می کند. «فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۲ هدایت گری الهی حتمی و لازم است، گرچه همه ی مردم هدایت پذیر نباشند.

«أَنْزَلْنَا

... وَ مِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ»

ص: ۱۵۴

۳ کسانی که با قرآن آشنا می شوند ولی آن را نمی پذیرند، گرفتار نوعی کفرند.

﴿وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ﴾

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۸]

اشاره

﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لِآرْتَابِ الْمُبِطُلُونَ﴾ (۴۸)

و تو قبل از (نزول) این (قرآن) هیچ کتابی نمی خواندی، و با دست خود آن (قرآن) را نمی نویسی، مبادا آنان که در صدد ابطال (سخنان) تو هستند، شک و تردید کنند.

پیام ها:

۱ به خواندن و نوشتن خود مغرور نشویم، گاهی به اراده ی الهی، یک فرد امی و درس نخوانده، فرهنگ بشریت را عوض می کند. ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا﴾ نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت به غمزه مسأله آموز صد مدرّس شد.

۲ یکی از دلایل حقایق قرآن، امی بودن پیامبر اسلام است. ﴿وَمَا تَخُطُّهُ﴾ ...

۳ هوشیاری و جلوگیری از سوء استفاده و بهانه تراشی مخالفان لازم است. ﴿إِذَا لَارْتَابِ الْمُبِطُلُونَ﴾ ۴ نزول قرآن بر پیامبر امی که خواندن و نوشتن نمی داند، از راههای اتمام حجت خداوند بر مردم است. ﴿إِذَا لَارْتَابِ الْمُبِطُلُونَ﴾ ۵ رها کردن حق و به سراغ زمینه های شک و تردید رفتن، نشانه ی بیماری و انگیزه های ناصحیح انسان است. ﴿لَارْتَابِ الْمُبِطُلُونَ﴾

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۹]

اشاره

﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ﴾ (۴۹)

بلکه آن (قرآن) آیاتی است روشن که در سینه های کسانی که به آنان معرفت داده شده جای دارد؛ و جز ستمگران آیات ما را انکار نمی کنند.

ص: ۱۵۵

از مقایسه ی آیه ۴۷ که تنها کافران را منکر آیات الهی می داند، «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ» و این آیه که تنها ظالمان را منکر آیات می داند، «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ» می توان استفاده نمود که کفر، نوعی ظلم و یا بالعکس است.

حدود بیست حدیث در کتب تفسیری وارد شده که مراد از «أوتوا العِلْمَ»، در این آیه امامان معصوم علیهم السلام هستند.

پیام ها:

۱ گرچه بعضی آیات قرآن متشابه است، ولی مجموعه ی آیات آن، روشن و روشنگر است. «آيَاتُ بَيِّنَاتٌ» ۲ نشانه ی علم واقعی، پذیرش آیات روشن الهی است. «فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» ۳ گرچه انسان برای رسیدن به مقصود، مأمور به تلاش و کوشش است، لکن علم، هدیه ی الهی است. «أوتوا العِلْمَ» ۴ آیات قرآن، بر دل اهل علم می نشیند و این گروه هستند که حقایق آن را با تمام وجود درک می کنند. «الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» ۵ نمونه ی روشن ظلم، ظلم فرهنگ و انکار نابجاست. «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ» ۶ آنچه را که انسان می فهمد، اگر انکار کند، نوعی ظلم است. «إِلَّا الظَّالِمُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۰]

اشاره

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰)

و گفتند: چرا بر او از طرف پروردگارش معجزاتی (مانند عصای موسی) نازل نمی شود؟ بگو: معجزات تنها نزد خداست (و به فرمان او نازل می شود نه میل دیگران)؛ و من فقط هشدار دهنده ای آشکار هستم.

نکته ها:

□
مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله معجزات مادی می خواستند (مانند عصای موسی، ید بیضا و...) غافل از آن که معجزه هر عصری باید متناسب با همان عصر باشد، لذا معجزه خاتم انبیا از جنس سخن و کلام است. به راستی با وجود معجزه ای همچون قرآن، تقاضای معجزه دیگر ناسپاسی نیست؟

پیام ها:

□
۱ بهانه جویی افراد لجوج، تمام شدنی نیست. (با دیدن انواع معجزه، باز هم معجزه دیگری می خواهند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ» ۲ پیامبر در برابر بهانه جویان مقاومت می کرد و به آنان پاسخ می داد، زیرا معجزه کاری حکیمانه و الهی است نه بازیچه ی بهانه جویان. «قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ» ۳ هشدار و انداز، به دلیل غفلت زدایی، قوی تر و مؤثرتر از بشارت و امید است.
□
«إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ»

و نفرمود: «انما انا بشیر» ۴ هشدار انبیا، صریح و شفاف است. (نه با کنایه و ابهام و تعریض) «مُبِينٌ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۱]

اشاره

□
أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرًا لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۱)

آیا (این معجزه) برای آنان کافی نیست که ما کتاب (آسمانی) را بر تو نازل کردیم تا پیوسته بر آنان تلاوت شود؟ همانا در این کتاب، برای گروهی که ایمان آورند، رحمت و تذکری قطعی است.

نکته ها:

□
در آیه ی قبل خواندیم که کافران، از پیامبر صلی الله علیه و آله معجزه هایی شبیه معجزه ی حضرت موسی و عیسی درخواست می کردند؛ این آیه، پاسخ آنهاست.

پیام ها:

۱ قرآن، کتابی جامع و کامل است و همه ی نیازهای معنوی را به نوعی پاسخ داده و تأمین می کند. «أَوْ لَمْ يَكْفِهِمْ» ۲ هم پیامبر خدا، «بِرَحْمَةٍ لِلْعَالَمِينَ» (۱) است و هم کتابش. («بِرَحْمَةٍ» نکره و با تنوین آمده، که نشانه ی بزرگی و عظمت آن است) ۳ قرآن، مایه ی رحمت و دوری از غفلت است. «لِرَحْمَةٍ وَ ذِكْرٍ» ۴ شرط دریافت رحمت و پذیرش تذکرات الهی، ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۲]

اشاره

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۵۲)

بگو: همین بس که خداوند میان من و شما گواه است؛ آنچه را در آسمان ها و زمین است می داند؛ و کسانی که (به جای پیروی از حق)، به باطل ایمان آوردند و به خدا کفر ورزیدند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

این آیه، موجب تسلی خاطر برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و تهدیدی برای بهانه جوین لجوج و سرسخت است، زیرا خداوند بر آنچه میان پیامبر و کافران می گذرد، گواه است و به حساب همه چیز می رسد.

پیام ها:

۱ اگر استدلال با مخالف سودی نداشت، بحث را قطع کنید و او را به خدا واگذارید. «قُلْ كَفَىٰ» ۲ خداوند با نزول قرآن و بشارت آمدن پیامبر اسلام در کتاب های آسمانی

ص: ۱۵۸

پیشین، صداقت پیامبر را تأیید کرده و بر آن گواهی می دهد. «شَهِيداً» ۳ خداوند، به همه چیز آگاه است، پس لجاجت و بهانه تراشی چرا؟! «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ...

۴ رها کردن ایمان و معنویت و دلبستگی به غیر او، قدم گذاردن در راه کفر، باطل، پوچی و انحراف می باشد که سرانجامش خسارت واقعی است. «آمَنُوا بِالْبَاطِلِ ... هُمُ الْخَاسِرُونَ» ۵ کافران، زیانکاران واقعی اند. «كَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ لَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَ لِيَأْتِيَهُمْ بَعْتُهُ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۵۳) يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (۵۴)

آنان با عجله از تو عذاب (الهی را) می خواهند و اگر مهلت معین (برای آنان مقرر) نبود، قطعاً عذاب به سراغشان می آمد، (ولی بدانند) عذاب ناگهانی به سراغشان خواهد آمد در حالی که از آن غافلند.

آنان از تو عذاب فوری می خواهند، و حال آن که جهنم بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

در قرآن چندین بار آمده است: کفّاری که به عذاب الهی تهدید می شدند، به خاطر ناباوری یا استهزا، پیوسته از پیامبرشان عذاب فوری تقاضا می کردند؛ از این عجله ی کفّار در همه ی موارد انتقاد شده است.

در تأخیر عذاب و قهر الهی برکاتی است از جمله:

الف: فرصتی است برای توبه.

ب: پیدایش فرزندان صالح از پدران منحرف.

ج: آزمایش مردم در دینداری و مقاومت.

پیام ها:

۱ لطف یا قهر الهی، حکیمانه، حساب شده و دارای برنامه است و با عجله ی این و آن تغییر نمی کند. «يَسِّرُ تَعْجِلُونَكَ» ۲ سقوط فکری انسان به قدری است که حاضر است هلاک شود، ولی حق را نپذیرد. «يَسِّرُ تَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ» ۳ امور این عالم، دارای زمان بندی های حساب شده و معین است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى» ۴ قهر ناگهانی خداوند برای آمادگی دائمی ماست. «بَعْتَهُ» ۵ قهر الهی قابل پیش بینی نیست. «لَا يَشْعُرُونَ» ۶ گرچه کفار به خاطر ناباوری یا استهزا، عذاب فوری را از پیامبر توقع دارند، ولی بدانند احاطه ی دوزخ بر کافران قطعی است. «لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۵]

اشاره

يَوْمَ يَعْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَ يَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۵)

روزی (فرا رسد) که عذاب از بالای سرشان و از زیر پاهایشان آنان را فرا گیرد؛ (در آن روز خداوند) می فرماید: بچشید (جزای) کارهایی را که (در دنیا) انجام داده اید.

پیام ها:

۱ عذاب دوزخ، فراگیر است. «فَوْقِهِمْ ... تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» ۲ عذاب دوزخ، تجسم عملکرد خود ماست. «ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» ۳ انسان مسئول سرنوشت خود است. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» ۴ عذاب فراگیر دوزخ، به خاطر تداوم اعمال ناروای ما است. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۶]

اشاره

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي آتِي فَاَعْبُدُونِ (۵۶)

ای بندگانِ با ایمانِ من! همانا زمین من وسیع است، پس تنها مرا بپرستید.

اسلام هجرت را برای گروهی از مردم واجب کرده است. کسانی که در مناطق کفر و طاغوت زده زندگی می کنند و گرفتار ستم و خفقانند و رشد و نجات خود را در هجرت می یابند باید هجرت کنند؛ لکن در برابر این وظیفه، وسوسه هایی از درون و بیرون به انسان القا می شود که در آیات بعد پاسخ این وسوسه ها داده شده است از جمله:

*خطر مرگ. انسان می گوید: اگر هجرت کنم، ممکن است مرگ به سراغم بیاید. آیه ی بعد می گوید: هر کجا باشید مرگ را می چشید.

*دل کندن از مسکن؛ که برای انسان سخت است و وسوسه می شود که هجرت نکند، آیه ۵۸ پاسخ می دهد که به جای مسکن دنیا به هجرت کنندگان، غرفه های بهشتی پاداش می دهیم.

*سختی های هجرت؛ که گاهی مانع هجرت اهل ایمان است. در آیه ی ۵۹ می فرماید: این وسوسه را باید با صبر و توکل بر خداوند حل کرد.

*تأمین معاش. کسی که در فکر هجرت است، ممکن است بگوید: هجرت، مرا از درآمد و روزی محروم می کند. در آیه ۶۰ پاسخ می دهد: روزی دهنده خداست و حتی به موجوداتی که قدرت حمل روزی خود را ندارند روزی می دهد، چه رسد به مهاجرانی که اهل کار و تلاشند.

هجرت، زمینه ی پیدایش اخلاص است. کسانی که هجرت نمی کنند و خود را وابسته به فرد، حزب، منطقه، قبیله، امکانات و توقعات این و آن می دانند، خواه ناخواه مسائل منطقه ای، نژادی، قبیله ای، تنگ نظری های برخاسته از حسادت ها و رقابت های منفی خودی ها و بیگانگان، انسان را از اخلاص خارج می کند، و هجرت به مناطقی که مسائل فوق در آن نیست، بهترین زمینه برای پیدایش اخلاص است.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: از حاکم فاسق پیروی نکنید و اگر ترسیدید که آنان سبب فتنه و انحراف در دین شما شوند، هجرت کنید. «لا تطیعوا اهل الفسق من الملوک فان خفتموهم ان یفتنکم عن دینکم فان ارضی واسعه» (۱)

ص: ۱۶۱

پیام ها:

۱ سختی ها و تلخی های هجرت را با ندای محبت آمیز الهی تحمیل کنیم که خداوند به این مؤمنان، عنایت خاص دارد. «یا عِبَادِی» ۲ در انتخاب مسکن، محور را توفیق عبادت قرار دهیم. «إِنَّ أَرْضِیَ وَاسِعَةٌ فَإِیَّیَ فَاَعْبُدُونِ» ۳ بندگی خدا باید مستمر باشد. «یا عِبَادِی ... فَاَعْبُدُونِ» (شما که بنده هستید، باز هم بندگی کنید تا به درجات والاتری برسید.) ۴ هجرتی ارزش دارد که در سایه ی ایمان باشد. «الَّذینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِیَ وَاسِعَةٌ» ۵ سیر و سفر باید هدفدار باشد. «إِنَّ أَرْضِیَ وَاسِعَةٌ فَإِیَّیَ فَاَعْبُدُونِ» ۶ برای حفظ دین و نجات از طاغوت ها هجرت کنیم. «أَرْضِیَ وَاسِعَةٌ فَإِیَّیَ فَاَعْبُدُونِ» ۷ کنده شدن از زمین، مقدمه ی کنده شدن از انواع وابستگی ها و دل بستن به خداست. «وَاسِعَةٌ فَإِیَّیَ» ۸ کسانی که به خاطر وابستگی به مکان یا منطقه ای، منحرف می شوند، عذرشان پذیرفته نیست، زیرا همواره در زمین، فضایی مناسب برای انجام تکالیف دینی هست. «أَرْضِیَ وَاسِعَةٌ فَإِیَّیَ فَاَعْبُدُونِ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۷]

اشاره

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (۵۷)

هر نفسی، چشنده ی مرگ است؛ سپس به سوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

شاید این آیه در ارتباط با آیه قبل باشد که اگر در هجرت مرگ انسان فرارسد، در آن صورت تکلیف چیست؟ این آیه پاسخ می دهد، آنجا که هجرت لازم است از مرگ نترسید، زیرا مرگ سرنوشت حتمی همه است، ولی پایان کار نیست، به سوی ما می آید و ما پاداش هجرت و مرگ در

ص: ۱۶۲

راه هجرت را به شما عطا خواهیم کرد و ستمکارانی را که شما را مجبور به هجرت کردند کیفر خواهیم داد، گرچه رسیدن به آن پاداش و کیفر طول بکشد. (کلمه ی «ثُمَّ»، بیانگر مدّت زمان طولانی است).

پیام ها:

۱ مرگ، استثنا ندارد و برای همه است. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» ۲ مرگ، امری وجودی است، نه عدمی. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ... تُزْجَعُونَ» ۳ مرگ، پایان کار نیست، بازگشت به مبدأ است. «إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۸]

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيُبَوِّئْنَهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (۵۸)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دادند، قطعاً آنان را در غرفه هایی از بهشت جای می دهیم که نهرها از زیر آنها جاری است؛ همیشه در آنجا خواهند بود؛ چه خوب است پاداش عمل کنندگان.

نکته ها:

شاید این آیه به آیه ۵۶ اشاره دارد که هجرت را یک نمونه ی روشن از عمل صالح می شمرد؛ یعنی کسانی که از مسکن خود در دنیا به خاطر اهداف مقدّس هجرت کنند، خداوند مسکن آخرت آنان را تأمین می کند.

کلمه «تبوء» به معنای دادن مسکن دائمی است. و «غرفه» به محلّ بلندی گفته می شود که بر اطراف، اشراف داشته باشد.

«الصَّالِحَاتِ»، جمع است که با الف و لام آمده، یعنی همه گونه کارهای نیک انجام دهد.

پیام ها:

۱ کارهای شایسته، در کنار ایمان ارزشمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۲ شرط دستیابی به بهشت، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

لَتَبُوَنَّهٗم مِّنَ الْجَنَّةِ»

۳ خداوند، بهشت را برای مؤمنان ضمانت کرده است. («لَتَبُوَنَّهٗم» با لام و نون تأکید آمده که نشانگر قطعی بودن است.) ۴ غرفه های بهشت، بسیار عالی است. («غُرَفًا» نکره و همراه با تنوین، نشانه ی عظمت و بزرگی است) ۵ نهرهای بهشتی دائماً در جریان است. («تَجْرِي» فعل مضارع، نشانه ی دوام و استمرار است) ۶ اساس دستیابی به بهشت و نعمت های بهشتی، عمل است. «نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیات ۵۹ تا ۶۰]

اشاره

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۵۹) وَكَأَيِّن مِّن دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۰)

(مؤمنان صالح) کسانی هستند که (در برابر مشکلات) صبر (و استقامت) کرده و بر پروردگارشان توکل می کنند.

و چه بسا جنبنده ای که نمی تواند روزی خود را تأمین کند، خداست که به او و به شما روزی می دهد و اوست شنوای دانا.

نکته ها:

کلمه ی «تَحْمِلُ» از ریشه ی «حماله»، به معنای کفالت و بر عهده گرفتن است و ممکن است مراد از حمل رزق، ذخیره سازی برای آینده باشد.

در آیه ۵۶ به هجرت سفارش شد، در این آیه می فرماید: مهاجران در راه خدا نگران رزق و معاش خود نباشند، خدایی که به انبوه جنبنده های ناتوان رزق و روزی می دهد، رزق شما را هم خواهد داد.

ص: ۱۶۴

۱ صبر و توکل، دو نمونه ی روشن از عمل صالح است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ... يَتَوَكَّلُونَ» ۲ ربوبیت خداوند، زمینه ی توکل بر اوست. «عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۳ فشارهای روحی و مشکلات زندگی از موانع راه نیکوکاران است، که باید با صبر و توکل آنها را برطرف کرد. «صَبَرُوا ... يَتَوَكَّلُونَ» ۴ رمز موفقیت و سعادت در چهار چیز است:

الف: ایمان و انگیزه. «آمَنُوا» ب: کار و کوشش. «عَمِلُوا» ج: استمرار و استقامت. «صَبَرُوا» د: توکل بر خدا، در برابر وسوسه ها و نگرانی ها. «عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۵ توکل بر خداوند، باید همراه بکارگیری تمام توان و استقامت درونی باشد.

(«صَبَرُوا» خبر از گذشته است که آنان تمام توان خود را قبلاً به کار گرفته اند و «يَتَوَكَّلُونَ» خبر از آینده می دهد، یعنی در برابر خطرات و حوادث آینده و پیش بینی نشده، بر خداوند توکل می نمایند.) ۶ برای تقویت ایمان و توکل بر خداوند، به الطاف الهی نسبت به موجودات دیگر توجه کنیم. «وَ كَأَيُّنْ مِنْ دَابَّةٍ» ۷ رزق و روزی به زرنگی نیست. «لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ» ۸ برای خداوند، رزق دادن به جنبنده های ناتوان و انسان های سالم و کاردان، یکسان است. «يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ» ۹ علم و آگاهی خداوند ضامن تأمین روزی موجودات است. «السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۶۱)

و اگر از آنان (مشرکان) سؤال کنی: چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید و خورشید و ماه را تسخیر کرد؟ حتماً خواهند گفت: خدا. پس، (از راه حق) به کجا منحرف می شوند؟

نکته ها:

«افک» به معنای باز گرداندن چیزی از صورت واقعی آن است، یعنی آگاهانه حقیقت را دگرگون می کنند.

مراد از تسخیر خورشید و ماه، تسخیر آنها در مداری است که برای ما مفید باشد. (۱)

پیام ها:

۱ با طرح سؤال در مورد مبدأ هستی، هم وجدان ها را بیدار کنیم و هم میزان ایمان و عقیده ی مردم را بهتر بشناسیم. «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ» ۲ در مباحث اعتقادی، از نمونه های روشن و ملموس استفاده کنیم. (آسمان، زمین، خورشید و ماه) «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» ...

۳ مشرکان، خالق هستی را «خدا» می دانستند و برای چیزهای دیگر در سرنوشت خود، نقش قائل بودند. «لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» ۴ گرایش به حق، فطری است و انحراف مشرکان خلاف فطرت و به خاطر القائنات بیرونی است. «يُؤْفَكُونَ» به صورت مجهول آمده که به معنای به انحراف کشیده شدن است، گویا القای خارجی آنان را به انحراف می کشد.

اشاره

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ يَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۶۲)

ص: ۱۶۶

خداوند برای هر کس از بندگانش که بخواهد روزی را می گسترده و یا تنگ می کند، همانا خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کم یا زیاد کردن روزی افراد به وسیله ی خداوند، عالمانه و حکیمانه و بر اساس معیارهای پیدا و ناپیدا است. در حدیث می خوانیم: مصلحت بعضی از بندگان خدا گسترش روزی است و اگر در تنگنای معیشت قرار گیرند، فاسد می شوند و بر عکس این گروه، صلاح گروهی دیگر در تنگنا بودن است که اگر در توسعه واقع شوند، به فساد کشیده می شوند. (۱)

پیام ها:

۱ کم یا زیاد شدن رزق و روزی، تصادفی نیست. «اللَّهُ يَبْسُطُ ... وَ يَقْدِرُ» وظیفه ی ما کار و تلاش است، اما میزان در آمد و رزق در اختیار ما نیست.

«اللَّهُ يَبْسُطُ»

۳ خواست و مشیت الهی، آگاهانه و عالمانه است. «لِمَنْ يَشَاءُ ... بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۳]

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۶۳)

و اگر از آنان (مشرکان) بپرسی: چه کسی از آسمان، آبی فرستاد که به وسیله ی آن زمین را بعد از مرگش زنده کرد؟ حتماً خواهند گفت: خدا. بگو:

ستایش مخصوص خداست، اما بیشتر آنان نمی اندیشند.

نکته ها:

ممکن است حمد پیامبر اسلام برای اتمام حجّت بر کفّار باشد، یعنی اکنون که با زبان اقرار به خالقیت الله دارید، خدا را شکر که حجّت بر شما تمام است.

ص: ۱۶۷

۱ طرح سؤال، وسیله ای برای نزدیک کردن افکار، فرهنگ ها و عقائد گوناگون است. «لِئِنْ سَأَلْتَهُمْ» ۲ منحرفان را به حال خود رها نکنیم، با شیوه های مختلف فرهنگی به سراغشان برویم. «سَأَلْتَهُمْ» ۳ آب، مایه ی حیات زمین است. «فَأَخْبِيَا بِهِ الْأَرْضَ» ۴ زمین بدون گیاه مرده است. «مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا» ۵ روش هدایت قرآن، استفاده از رخدادهای طبیعی و محسوس است. (آغاز فصل بهار با نزول باران) «فَأَخْبِيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا» ۶ خداشناسی فطری است و اگر غبارهای گناه و انحراف، از روی فطرت منحرفان زدوده شود، اعترافات روشن آنها را خواهید یافت. «لِئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» ۷ یکی از نعمت های بزرگی که باید شکر آن را به جا آوریم، نور ایمان و فطرت است. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۸ نور فطرت، زمانی انسان را نجات می دهد که با تعقل رشد کند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۹ در قضاوت ها، نظر به اقلیت و اکثریت نداشته باشیم، چه بسا اقلیت بر حق و اکثریت بر باطل باشند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» ۱۰ انجام کارها بدون فکر و اندیشه، موجب سرزنش است. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۴]

اشاره

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۶۴)

این زندگی دنیا چیزی جز سرگرمی و بازیچه نیست و اگر بدانند، زندگی حقیقی، همان سرای آخرت است.

ص: ۱۶۸

«لَهُو»

به سرگرمی هایی گفته می شود که انسان را از هدف اصلی و مسائل اساسی باز می دارد؛ «لَعِبٌ» انجام کاری مثل بازی است که قصدی در آن نیست. (۱)

« هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا » رمز تحقیر دنیاست، همان گونه که «لَهِيَ الْحَيَوَانُ» رمز عظمت آخرت است.

سؤال: با این که قرآن، خود به کار و تلاش برای آباد کردن زمین و سیر و سفر و بهره مند شدن از طبیعت، همسر، زیبایی ها، خوراکی ها و کسب درآمد، سفارش نموده است، پس چگونه در این آیه می فرماید: دنیا جز لهو و لعب نیست؟ پاسخ: کامیابی هایی که برای رسیدن به اهداف مقدس و با روش و ابزار مقدس و در محدوده ی قانون و با رعایت سایر شرایط باشد، همه ی آنها مزرعه ی آخرت است و آنچه در این آیه تحقیر و مذمت شده و لهو و لعب معرفی شده، مواردی است که هدف مقدسی در کنار آن نباشد و با موازین دینی و قانونی مخالف باشد.

پیام ها:

۱ آفرینش دنیا، هدفدار و حکیمانه است، لکن غفلت از آخرت، دنیا پرستی و غرق شدن در آن، سفیهانه است. «لَهُوٌ وَ لَعِبٌ» ۲ همه جا سکوت در برابر دلخوشی های مردم جایز نیست، گاهی باید با نهیب و فریاد، به غافلان هشدار داد. «لَهُوٌ وَ لَعِبٌ» ۳ در شیوه ی تبلیغ، هر گاه امر زشتی را نفی می کنید، جایگزین خوبی به او ارائه دهید. «إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ» ۴ حیات واقعی، حیات آخرت است. «الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ» ۵ مردم، حقیقت آخرت را نمی دانند و گرنه به دنیا دل نمی بستند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۶۹

اشاره

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّكَ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ (۶۵)

پس هنگامی که بر کشتی سوار شوند (و خطر را احساس کنند)، خدا را با اخلاص می خوانند (و غیر او را فراموش می کنند) پس همین که (خداوند) آنان را به سوی خشکی رساند و نجات داد، باز ناگاه به شرک بر می گردند.

نکته ها:

سؤال: ماڈیون در تحلیل خود، برای ریشه ی ایمان، مسأله ی ترس را مطرح می کنند و می گویند: سرچشمه ی مذهب ترس است. انسانی که بترسد، در کودکی به مادر و در بزرگسالی به قدرتی موهوم به نام خدا پناه می برد. آیا این آیه که می گوید: بعضی مردم، هنگام احساس خطر و غرق شدن، خدا را می خوانند، نظریه ی آنان را تأیید نمی کند؟ پاسخ: این آیه می فرماید: توجه به خدا به هنگام ترس است، نه آنکه اصل وجود خدا، مولود ترس است. مثلاً ما به هنگام دیدن سگ و احساس خطر، رو به سنگ می رویم، اما این، بدان معنا نیست که اصل سنگ به خاطر سگ به وجود آمده باشد. وجود قدرتی لا یزال در هستی، امری فطری است که به هنگام حوادث، مورد توجه انسان واقع می شود.

پیام ها:

۱ ترس، غبارهای غفلت را برطرف و فطرت خداجویی را بیدار می کند. «فَإِذَا رَكِبُوا ... دَعَوْا اللَّهَ» ...

۲ ایمان نباید موسمی و مقطعی باشد. «فَلَمَّا نَجَّاهُمْ ... يُشْرِكُونَ» ۳ زمین و زمان، مثال های قرآن را کهنه نمی کند. کشتی سواری در طول تاریخ بشر بوده است. «فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّكَ» ...

۴ مهم تر از اخلاص، حفظ آن است. «مُخْلِصِينَ ... إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ» ۵ دعای خالصانه، مستجاب است. «دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ ... فَلَمَّا نَجَّاهُمْ» (پس از دعا، حرف «فاء» در «فَلَمَّا»، نشانه ی استجاب دعا می باشد)

۶ نجات از مشکلات و حوادث، راهی است برای شکر نه شرک. «إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۶]

اشاره

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۶۶)

(بگذار) تا به آنچه به آنان داده ایم ناسپاسی کنند و (از لذت های زودگذر زندگی) کامیاب شوند؛ اما به زودی خواهند فهمید.

نکته ها:

مراد از «لِيَكْفُرُوا» کفران نعمت است، زیرا در کنار «آتَيْنَاهُمْ» یعنی نعمت دادن، آمده است.

پیام ها:

۱ شرک، نوعی ناسپاسی و کفران نعمت است. «لِيَكْفُرُوا» ۲ در دنیا راه کامیابی به روی افراد صالح و ناصالح باز است. «آتَيْنَاهُمْ»
۳ به کامیابی های همراه با کفر و کفران دلخوش نشوید که پایان شومی دارد.

«لِيَكْفُرُوا»

... وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ ...

۴ در تربیت، تهدید هم لازم است. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

[سوره العنكبوت (۲۹): آیه ۶۷]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ (۶۷)

آیا ندیدند که ما حرمی امن قرار دادیم و حال آن که مردم از اطرافشان ربوده می شدند؟! پس آیا به باطل ایمان می آورند و به نعمت خداوند کفر می ورزند؟

پیام ها:

۱ یکی از راه های دعوت مردم به خدا، توجه دادن آنان به نعمت های الهی است.

«أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲ یادآوری ناامنی های پیرامون انسان، امتیت را در نزد او ارزشمند می کند.

«يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ»

ص: ۱۷۱

۳ امتیّت، زمینه و پستر عبادت است؛ (۱) ولی گروهی قدر آن را نمی دانند و به سوی کفر می روند. «حَرَمًا آمِنًا ... أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ»

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۸]

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ (۶۸)

و کیست ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ بنهد یا هنگامی که حق به سراغش آمد آن را تکذیب کند؟ آیا برای کافران، در دوزخ جایگاهی نیست؟

پیام ها:

۱ وحی را باید بدون کم و زیاد پذیرفت. اضافه کردن هر چیزی به دین، افترا و بدترین ظلم است. «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى» ۲ بدترین ظلم، ظلم فرهنگی است که به تسلیم شدن انسان در برابر حق ضربه وارد می کند. «مِمَّنِ افْتَرَى ... أَوْ كَذَّبَ» ۳ عذاب الهی بعد از اتمام حجّت است. «كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ» ...

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۹]

اشاره

وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (۶۹)

و کسانی که در راه ما (تلاش و) جهاد کردند، راه های (قرب به) خود را به آنان نشان خواهیم داد و همانا خداوند با نیکوکاران است.

پیام ها:

۱ برای رسیدن به هدایت ویژه ی الهی، تلاش لازم است و باید گام اوّل را خود انسان بردارد. «جَاهِدُوا ... لَنَهْدِيَنَّهُمْ»، چنان که در جای دیگر می فرماید: «إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۲)

ص: ۱۷۲

۱- ۱). «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي ... آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ». قریش، ۴۳.

۲- ۲). محمد، ۷.

۲ گاهی، یک گام و یک لحظه تلاش خالصانه، هدایت و نجات ابدی رای به دنبال دارد. «لِجَاهِدُوا» به صورت ماضی و «لَنْهَدِيَنَّهُمْ» به صورت مضارع و مستمر آمده است. ۳ در مدیریت و رهبری، لازم نیست تمام ابعاد کار از روز اول روشن باشد، همین که گامی الهی بر داشته شد، در وسط راه، هدایت های غیبی می آید.

﴿جَاهِدُوا﴾

... لَنْهَدِيَنَّهُمْ» ۴ آنچه به تلاش ها ارزش می دهد، خلوص است. «فِينَا» ۵ راه های وصول به قرب الهی، محدودیتی ندارد. «سُبُلَنَا» ۶ به وعده های خداوند اطمینان داشته باشیم. «لَنْهَدِيَنَّهُمْ» (حرف لام و نون تأکید، نشانه های تأکید است) ۷ نشانه ی نیکوکار بودن، تلاش در راه حق و اخلاص است. «جَاهِدُوا فِينَا ... لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» ۸ همراه بودن خدای بزرگ با بنده ای ضعیف، یعنی رسیدن انسان به همه چیز.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾

چنان که در دعای عرفه ی امام حسین علیه السلام می خوانیم: «ما ذا فقد من وجدك و ما ذا وجد من فقدك» هر که تو را یافت، چه کمبودی دارد و هر که تو را از دست داد، چه دارد؟ ۹ خداوند، هم راه قرب را به ما نشان می دهد و هم تا رسیدن به مقصد، دست ما را می گیرد. «لَنْهَدِيَنَّهُمْ ... لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۷۳

سیمای سوره ی روم

این سوره شصت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

همانند بسیاری از سوره های مکی، موضوع اصلی این سوره، مبدأ و معاد و گفتگوهای اهل ایمان و کفر در این زمینه است.

این سوره با پیشگویی پیروزی رومیان بر ایرانیان در جنگ آغاز می شود و به همین مناسبت، سوره «روم» نام گرفته است.

بخش عمده آیات این سوره، به ذکر نعمت های الهی در آسمان و زمین و نظام زوجیت در گیاهان و حیوانات، آفرینش انسان از خاک و پیوند زن و مرد، تلاش در روز و خواب در شب، بارش باران و وزش باد و حیات زمین پس از مرگ می پردازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْم (۱) غَلَبَتِ الرُّومُ (۲) فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (۳) فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (۴) بَنَصْرٍ اللَّهُ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۵)

الف، لام، میم.

رومیان مغلوب (ایرانیان) شدند.

(این شکست) در نزدیک ترین سرزمین (رخ داد) ولی آنان بعد از مغلوب شدن، در آینده ی نزدیکی پیروز خواهند شد.

(این پیروزی) در چند سال (آینده خواهد بود)، قبل از پیروزی و شکست و بعد از آن، کار تنها به دست خداست و در آن روز (پیروزی)، مؤمنان خوشحال خواهند شد.

خداوند هر کس را بخواهد، به یاری خود یاری می کند، و او قدرتمند و نفوذ ناپذیر مهربان است.

ص: ۱۷۸

□
کلمه ی «بِضْعٍ» به معنای قطعه است، چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «فاطمه بضعه منی» (۱) فاطمه پاره ی تن من است. گاهی مراد از «بِضْعٍ»، قطعه ای از زمان (بین سه تا نه سال) است.

سؤال: پیروزی سپاه روم بر ایرانیان، چه ربطی به مسلمانان دارد که قرآن می فرماید:

«يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ»

□
پاسخ: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نامه ای به پادشاهان ایران و روم نوشت و آن دو را به دین مبین اسلام دعوت کرد. خسرو پرویز، شاه ایران نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله را پاره کرد، ولی قیصر روم به نامه پیامبر احترام گزارد. مسلمانان دوست داشتند رومیان که به نامه پیامبر احترام کردند- پیروز شوند، ولی آنان شکست خوردند و مسلمانان از این حادثه ناراحت شدند. خداوند با نزول این آیات به مسلمانان بشارت داد که اگر چه رومیان شکست خوردند، ولی در آینده نزدیک پیروز خواهند شد و آن پیروزی، سبب شادی مؤمنان خواهد شد. (۲)

آری، جامعه ی ایمانی نباید تنها به درون خود بنگرد، بلکه باید نسبت به حوادث تلخ و شیرین سایر ملل نیز عکس العمل نشان دهد.

پیام ها:

۱ یکی از نشانه های اعجاز قرآن، پیشگویی های صادقانه و محقق آن است.

(رومیان، از ایرانیان شکست خوردند، ولی قرآن پیشگویی می کند که چند سال دیگر رومیان غالب خواهند شد و چنان شد.)
«غُلِبَتْ ... سَيَغْلِبُونَ» ۲ با یک شکست، مایوس نشوید. «غُلِبَتْ ... سَيَغْلِبُونَ» ۳ در پیروزی ها و شکست ها، محوریت توحید فراموش نشود. «لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ» ۴ هم پیروزی را از او بدانیم و هم ساز و برگ نظامی را. «بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ»

ص: ۱۷۹

۱-۱. وسائل، ج ۲۰، ص ۶۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۵ دلیل نصرت الهی، عزّت و رحمت اوست. «يُنصُرُ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۶]

اشاره

وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۶)

(این پیروزی) وعده ی الهی است. خداوند وعده اش را تخلف نمی کند؛ ولی بیشتر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱ از تحقّق وعده های الهی برای دعوت مردم به ایمان، استفاده کنید. «وَعِدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ» ۲ سرچشمه ی تخلف از وعده ها، یا عجز است یا جهل و یا پشیمانی، که خداوند از آنها منزّه است. «لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ» ۳ خلف وعده زشت است، ولی خلف وعید، نوعی رحمت است. «لَا- يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ» ۴ اکثر مردم در وفا کردن خداوند به وعده هایش تردید دارند. «لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۵ اکثریت ملائک نیست؛ دانش، ایمان و تعهد مهم است. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۷]

اشاره

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (۷)

(مردم) فقط ظاهری از زندگی دنیا را می شناسند، و آنان از آخرت غافلند.

پیام ها:

۱ کوه بینی، سطحی نگری و توجّه نکردن به ما و رای مادیات، نوعی جهل است.

«لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا»

...

۲ انسان باید ژرف نگر و عمیق باشد، نه ظاهر بین و غافل. «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» ۳ دنیا بد نیست، غفلت از آخرت بد است. «عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ»

ص: ۱۸۰

۴ علم به ظواهر دنیای مادی بدون توجه به آخرت، مورد انتقاد است. «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» ۵ دنیا ظاهر و باطنی دارد و آخرت، باطن دنیاست. «ظَاهِرًا ... عَنِ الْآخِرَةِ» ۶ توجه به ظواهر دنیا، سبب غفلت از آخرت است. «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۸]

اشاره

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ (۸)

آیا آنان در وجود خودشان فکر نکردند؟ خداوند آسمان ها و زمین و آنچه را که میان آن دو است جز بر اساس حق و زمان بندی معین نیافریده است، و بی شک بسیاری از مردم به لقای پروردگارشان (در قیامت) کفر می ورزند.

پیام ها:

۱ تفکر، داروی بیماری غفلت است. «هُم غَافِلُونَ أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا» ۲ تفکر، زمانی مفید و سازنده است که دور از هیاهو و تأثیرات منفی و بر اساس عقل و فطرت باشد. «فِي أَنْفُسِهِمْ» ۳ آفرینش، هم هدفدار است و هم زمان بندی دارد. «خَلَقَ ... بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى» ۴ دنیا، مدت زمانی بیش نیست. «أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۵ نتیجه ی فکر سالم، ایمان به حقایق و هدفداری هستی و آخرت است و نتیجه ی بی فکری، کفر و انکار معاد است. «يَتَفَكَّرُوا ... لَكَافِرُونَ»

ص: ۱۸۱

اشاره

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۹)

آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که قبل از آنان بودند چگونه بود؟ آنها نیرومندتر از اینان بودند و زمین را زیر و رو کردند و بیش از آنچه اینان آباد کردند، آن را آباد ساختند، و پیامبران شان همراه با (معجزه و) دلایل روشن به سراغشان آمدند، (اما آنها انکار کردند و به قهر خدا گرفتار شدند) پس خداوند به آنان ستم نکرد، بلکه آنها بر خود ستم کردند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی معنای «أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» فرمودند: مراد تدبّر و سیر در تاریخ اقوام گذشته در قرآن است. (۱)

درباره ی لزوم آشنایی با تاریخ و تدبّر در آن، حضرت علی علیه السلام خطاب به فرزندش می فرماید: گرچه عمر زیادی ندارم، ولی با تاریخ گذشتگان چنان آشنا هستم که گویی عمر تاریخ را دارم. (۲)

پیام ها:

۱ مطالعه ی تاریخ، سیر و سفر و استفاده از تجربه ی دیگران، از راه های شناخت، و ترک آن مورد توبیخ است. «أَوَلَمْ يَسِيرُوا»
۲ آگاهی از تاریخ و فلسفه ی آن و آشنایی با سرنوشت اقوام پیشین، انسان را از ظاهربینی نجات می دهد. «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... أَوَلَمْ يَسِيرُوا»
۳ تحولات تاریخی بر اساس قوانین ثابت است که می توان از گذشته، برای

ص: ۱۸۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

امروز و فردا درس گرفت. «فَيَنْظُرُوا» ۴ سیر و سفر باید عامل توجّه و به دور از غفلت باشد. «فَيَنْظُرُوا» ۵ به سرنوشت و عاقبت اقوام گذشته بنگرید، نه به جلوه های روزمره ی آنان.

«كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ»

...

۶ قبل از اسلام، تمدّن و قدرت های بزرگی پدیدار شده و نابود شده اند. «مِنْ قَبْلِهِمْ» ۷ اگر خدا غضب کند، هیچ قومی با هیچ قدرتی تاب مقاومت ندارد. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً» ۸ توجّه به هلاکت و نابودی قدرت های بزرگ، عامل بازدارنده ی غرور است.

«كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۹ سعادت و خوشبختی تنها در قدرت و آبادانی نیست، بلکه در ایمان و پیروی از انبیاست. «أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... وَ عَمْرُوها أَكْثَرُ مِمَّا عَمْرُوها» ۱۰ فریفتگی به قدرت و ثروت، از موانع ایمان به انبیا است. «عَمْرُوها أَكْثَرُ مِمَّا عَمْرُوها» ۱۱ «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ...

۱۱ در تبلیغ و تربیت، از شیوه ها و استدلال های روشن استفاده کنیم. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ...

۱۲ خداوند، عادل و مهربان است؛ عامل اصلی هلاکت اقوام پیشین، خود آنان هستند. «فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» ۱۳ سربیزی از دستورات انبیا، ظلم به نفس و در پی دارنده ی عذاب است.

«أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۰]

اشاره

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ آسَأُوا السُّوْأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ (۱۰)

سپس عاقبت کسانی که کارهای بد مرتکب شدند، این شد که آیات خدا را تکذیب کردند و همواره آن را به مسخره می گرفتند.

ص: ۱۸۳

پیام ها:

۱ تکذیب کنندگان و مسخره کنندگان، هیچ بهره ای از کارشان جز عذاب سوء ندارند. «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاؤُا السُّوَايَ ... كَذَّبُوا ... يَسْتَهْزِؤْنَ» ۲ سقوط انسان، مراحلی دارد: ابتدا گناه، «أَلَسَّاؤُا السُّوَايَ» سپس تکذیب، «كَذَّبُوا» و آن گاه استهزا. «يَسْتَهْزِؤْنَ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱۱ تا ۱۳]

اشاره

اللَّهُ يَبْدُؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱۱) وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْبِئُ السَّاعَةَ الْمُجْرِمُونَ (۱۲) وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَ كَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ (۱۳)

خداوند آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را تجدید می کند، آن گاه به سوی او باز گردانده می شوید.

و روزی که قیامت بر پا می شود، تبهاران نومید و غمگین می شوند.

و برای آنان از شریکانی (که برای خدا قرار داده اند) شفیعانی نخواهد بود، و آنان (در آن روز) به شریکان خود کافر می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «يُنْبِئُ» از «ابلاس»، به معنای غم و اندوهی است که ناشی از شدت یأس باشد.

واژه ی «ابلیس» نیز از همین ریشه است.

پیام ها:

۱ در بحث و استدلال، از امور محسوس، برای مسائل معقول شاهد بیاوریم.

«يَبْدُؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

آفرینش نخستین، دلیل قدرت بر آفرینش دیگری است.

۲ بازگشت به سوی خدا و حضور در قیامت، اجباری است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» ۳ به سرمستی امروز تبهاران ننگرید که روز غم

انگیزی در پیش دارند. «يُنْبِئُ»

۴ به شفاعت های خیالی، دل نبندیم. «لَمْ يَكُنْ ... شَفَعَاءُ» ۵ در قیامت، عشق های کاذب به کدورت، کفر و تنفر تبدیل می شود.
«كَانُوا بِشُرِّ كَائِبِهِمْ كَافِرِينَ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

و يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِرُونَ (۱۴) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضِهِ يُحْبَرُونَ (۱۵)

و روزی که قیامت بر پا می شود، در آن روز (مردم) از هم جدا می شوند.

پس کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام دادند، پس آنان در باغی (از بهشت) شادمان خواهند بود.

نکته ها:

«رَوْضِهِ» به باغی گفته می شود که آب و درخت فراوان دارد.

کلمه «يُحْبَرُونَ» از «حبر» به معنای حالت سروری است که آثار آن در چهره نمایان شود.

پیام ها:

۱ در قیامت، پاکان از ناپاکان جدا می شوند. «يُنْفِرُونَ» (قیامت از یک سو «يَوْمَ الْجُمُعِ» (۱)، روز گردهمایی و از سوی دیگر «يَوْمَ الْفُضْلِ» (۲)، روز جدایی است.) ۲ قیامت روز پایان پیوندها و دوستی های غیر الهی است. «يُنْفِرُونَ» ۳ ایمان همراه با عمل و کارهای خوب ارزشمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۴ ایمان و انگیزه، مهم تر از عمل است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۵ شرط رستگاری و ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضِهِ يُحْبَرُونَ»

ص: ۱۸۵

۱-۱. شوری، ۷.

۲-۲. صافات، ۲۱.

اشاره

وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُخَضَّرُونَ (۱۶) فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ (۱۷) وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ (۱۸)

و اما کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما و دیدار آخرت را تکذیب کردند، پس احضار شدگان در عذابند.

پس خدا را تنزیه کنید به هنگامی که وارد شب می شوید و هنگامی که به صبح درمی آیید.

و حمد و ستایش در آسمان ها و زمین و هنگام شب و هنگامی که ظهر می کنید، مخصوص اوست.

نکته ها:

بعضی معتقدند این آیات به اوقات نمازهای پنجگانه در صبح و ظهر و شام اشاره دارد.

ممکن است جمله ی «فَسُبْحَانَ اللَّهِ» و جمله ی «لَهُ الْحَمْدُ»، فرمان به تسبیح و حمد باشد که در قالب خبر آمده است.

پیام ها:

۱ با بیان سرنوشت خوبان و بدان، دیگران را به خوبی ها تشویق و از بدی ها پرهیز دهیم. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا ... وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا» ...

۲ تکذیب آیات و قیامت، از کفر و عناد انسان سرچشمه می گیرد. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ» ۳ سرنوشت انسان، در گرو عملکرد خود اوست. «كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا ... فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ» ۴ در اوقات پنجگانه ی نماز، ذات مقدس الهی نیز سبحان الله گفته است.

...

۵ بعضی زمان ها، برای ذکر خداوند مناسب تر است. «حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ» ۶ تنزیه خداوند و پاک دانستن او از عیب ها، بر ستایش او تقدّم دارد. «سبحان الله له الحمد» ۷ تسبیح و حمد، در همه ی مکان ها (آسمان ها و زمین) و همه ی زمان ها یک ارزش است. «تُمْسُونَ ... تُصْبِحُونَ ... السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۹]

اشاره

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۹)

زنده را از مرده بیرون می آورد، و مرده را (نیز) از زنده بیرون می کشد، و زمین را بعد از مرگش زنده می کند، و شما نیز (روز قیامت) این گونه بیرون آورده می شوید.

نکته ها:

برای خارج شدن مرده از زنده و زنده از مرده، مصادیق و نمونه های زیادی در تفاسیر بیان شده است، از جمله: ایجاد انسان از نطفه و ایجاد نطفه از انسان. فرزند مؤمن از والدین کافر و بالعکس، که همه ی اینها نشانه ی قدرت مطلقه ی خداوند در جهان و توانایی او در برپایی قیامت و حشر موجودات است.

پیام ها:

۱ در معاد شک نکنید، زیرا کار خداوند میراندن و برانگیختن است. (با ارائه ی نمونه ها، ابهامات و تردیدها را از بین ببرید).
«يُحْيِي الْأَرْضَ ... كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۰]

اشاره

وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (۲۰)

و از نشانه های الهی آن است که شما را از خاکی (پست) آفرید، پس (به صورت) بشری به هر سوی پراکنده شدید.

نکته ها:

در قرآن، یازده مورد تعبیر «وَمِنْ آيَاتِهِ» به کار رفته که هفت موردش در این سوره است.

در آیه ی قبل، خروج مرده از زنده و بالعکس به طور کلی و سربسته مطرح شد و این آیه نمونه ی آن مطلب کلی است.

پیام ها:

۱ بهترین راه خدانشناسی، تفکر در آفرینش است. «وَمِنْ آيَاتِهِ» ...

۲ نشانه های الهی قابل شمارش نیست، آنچه گفته می شود اندکی از بسیار است.

«مِنْ آيَاتِهِ»

۳ در میان آفریده ها، انسان بارزترین آنهاست. (آیاتی که درباره ی نشانه های قدرت الهی است، از انسان شروع می شود.) «مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» ۴ خودشناسی، مقدمه ی خدانشناسی است. «مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» ۵ منشأ وجودی همه ی انسان ها خاک است. (تفاخرهای بی ارزش را کنار بگذاریم.) «مِنْ تُرَابٍ» ۶ در خاک، حس و حرکت نیست، ولی در انسان هست و این، نشانه ی قدرت و عظمت پروردگار است. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ... تَنْتَشِرُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۱]

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۱)

و از نشانه های او آن است که از جنس خودتان همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و میان شما و همسرانتان علاقه ی شدید و رحمت قرار داد؛ بی شک در این (نعمت الهی)، برای گروهی که می اندیشند نشانه های قطعی است.

ص: ۱۸۸

یاد خداوند مایه ی آرامش دل و روح است، «بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) و همسر مایه ی آرامش جسم و روان. «أَزْوَاجًا لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا» (۲)

پیام ها:

۱ آفرینش، هدفدار است. «خَلَقَ لَكُمْ» ۲ زن و مرد از یک جنس هستند. (بر خلاف پاره ای عقاید خرافی و تحقیرآمیز که زن را موجودی پست تر یا از جنس دیگر می پندارند). «مِنْ أَنْفُسِكُمْ» ۳ همسر باید عامل آرامش باشد نه مایه ی تشنج و اضطراب. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا» ۴ هدف از ازدواج، تنها ارضای غریزه ی جنسی نیست، بلکه رسیدن به یک آرامش جسمی و روانی است. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا» ۵ نقش همسر، آرام بخشی است. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا» ۶ محبت، هدیه ای الهی است که با مال و مقام و زیبایی به دست نمی آید.

«جَعَلَ»

(مودت و رحمت، هدیه ی خدا به عروس و داماد است.) ۷ هر کس با هر عملی که آرامش و مودت و رحمت خانواده را خدشه دار کند، از مدار الهی خارج و در خط شیطان است. «جَعَلَ بَيْنَكُمْ» ...

۸ رابطه ی زن و مرد، باید بر اساس مودت و رحمت باشد. «مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (مودت و رحمت، عامل بقا و تداوم آرامش در زندگی مشترک است.) ۹ مودت و رحمت، هر دو با هم کارساز است. (مودت بدون رحمت و خدمت، به سردی کشیده می شود و رحمت بدون مودت نیز دوام ندارد.) «مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» ۱۰ تنها اهل فکر می توانند به نقش سازنده ی ازدواج پی ببرند. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

ص: ۱۸۹

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. روم، ۲۱.

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاللّوَانِكُمْ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لآيَاتٍ لِّلْعٰلَمِيْنَ (۲۲)

و از نشانه های الهی، آفرینش آسمان ها و زمین، و تفاوت زبان ها و رنگ های شماست؛ همانا در این امر برای دانشمندان نشانه هایی قطعی است.

پیام ها:

۱ آفرینش آسمان ها و زمین، از نشانه های قدرت بی پایان الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲ تفاوت نژادها و زبان ها، راهی برای خدانشناسی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ ... اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاللّوَانِكُمْ» ۳ هر زبانی برای خود ارزش و اصالت دارد و تغییر آن نه کمال است و نه لازم.

(هیچ کس حق ندارد نژادها و زبان های دیگر را تحقیر نماید.) «وَمِنْ آيَاتِهِ ...

اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاللّوَانِكُمْ»

۴ یکسان بودن شکل و رنگ همه ی انسان ها با ابتکار و نوآوری و بدیع بودن خداوند سازگار نیست. «وَمِنْ آيَاتِهِ ... اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ» ...

۵ انسان عالم و فهمیده، از اختلاف رنگ ها و زبان ها به معرفت الهی می رسد ولی جاهل، رنگ و زبان را وسیله ی تحقیر و تفاخر قرار می دهد. «لِّلْعٰلَمِيْنَ»

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَشْمَعُونَ (۲۳)

و از نشانه های الهی، خوابیدن شما در شب و روز، و تلاش شما در کسب فضل پروردگار است؛ همانا در این امر برای گروهی که (حقایق را) می شنوند نشانه هایی قطعی است.

۱ نعمت های الهی را ساده ننگیریم؛ خواب نیز یک نعمت بزرگ است. «وَمِنْ آيَاتِهِ مَتَابُكُمْ» ۲ خواب، مقدمه ی تلاش است. «مَتَابُكُمْ ... وَابْتَغَاؤُكُمْ» ۳ کار و تلاش برای کسب معاش، امری پسندیده و نشانه ای الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ ... ابْتَغَاؤُكُمْ» ۴ اصل خواب برای شب است و خواب در روز، برای استراحت جزیی است.

«مَتَابُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ»

۵ فضل الهی گسترده است ولی تلاش ما برای کسب آن لازم است. «ابْتَغَاؤُكُمْ» ۶ نعمت هایی که دریافت می کنیم، به خاطر استحقاق نیست، بلکه لطف و فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۴]

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۴)

و از نشانه های الهی آن است که برق (آسمان) را که مایه ی بیم و امید است به شما نشان می دهد، و از آسمان، آبی می فرستد که زمین را بعد از مردنش زنده می کند، همانا در این امر برای گروهی که می اندیشند نشانه هایی قطعی است.

نکته ها:

در این آیه و آیات قبل، چهار تعبیر به چشم می خورد: «يَتَفَكَّرُونَ»، «لِلْعَالَمِينَ»، «يَسْمَعُونَ» و «يَعْقِلُونَ».

برای عملی شدن این چهار تعبیر، چهار مرحله ی طبیعی بیان شده است:

۱ انسان در آغاز، فکر می کند. «B يَتَفَكَّرُونَ» ۲ سپس می فهمد و عالم می شود. «B لِلْعَالَمِينَ»

۳ کسی که آگاه شد، حرف ها را با دقت گوش می دهد و نکته سنجی می کند. «B يَسْمَعُونَ» ۴ در اثر شنیدن عمیق، به تعقل و اندیشیدن می رسد. «يَعْقِلُونَ»

پیام ها:

۱ بیم و امید، در کنار هم سازنده است. «خَوْفًا وَ طَمَعًا» ۲ برق آسمان، بارش و سبز شدن زمین تصادفی نیست، بلکه بر اساس یک برنامه ی دقیق و حساب شده است. «الْبَرْقَ ... يُنَزِّلُ ... فَيُحْيِي» ۳ نظام آفرینش، بر اساس اسباب و علل پایه ریزی شده است. «فَيُحْيِي بِهِ» ۴ پائیز و بهار، ریزش و رویش گیاهان، از نشانه های قدرت خداوند در آفرینش است. «فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» ۵ خداشناسی باید بر اساس علم و فکر و تعقل باشد. «لَا آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۵]

اشاره

وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ (۲۵)

و از نشانه های الهی آن است که آسمان و زمین به فرمان او بر پاست؛ پس هر گاه شما را از زمین فرا خواند، ناگهان (از قبر) بیرون می آید (و در صحنه ی قیامت حاضر شوید).

نکته ها:

در این آیات، هم آفرینش انسان از خاک، نشانه ی قدرت الهی شمرده شد، «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» هم مرگ و خروج انسان از قبر. «مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ» خداوند در این آیه و پنج آیه ی قبل، پانزده مرتبه مردم را مخاطب قرار داده و نعمت های خود را برشمرده که این، یکی از شیوه های تبلیغ است.

ص: ۱۹۲

۱ استواری نظام آفرینش، نه تصادفی است و نه به دست دیگران، به اراده الهی است. «تَقُومَ ... بِأَمْرِهِ» ۲ پیدایش معاد، با اراده و دعوت خداوند انجام می گیرد. «دَعَاكُمْ دَعْوَةً» ۳ دعوت پیامبر خدا، مرده را زنده می کند، «ثُمَّ اذْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا» (۱) تا چه رسد به دعوت الهی. «دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ» ۴ ایمان به مبدأ، مقدمه ی ایمان به معاد است. کسی که نظام هستی را بر پا کرد، شما را نیز پس از مرگ زنده می کند. «تَقُومَ السَّمَاوَاتُ ... إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ» ۵ معاد، جسمانی است. «مِنَ الْأَرْضِ ... تَخْرُجُونَ» ۶ پیدایش معاد، دفعی است نه تدریجی. «إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ (۲۶) وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷)

و هر که در آسمان ها و زمین است از آن اوست، همه برای او فرمانبردارند.

و او کسی است که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را (باز می گرداند و) تجدید می کند، و این کار برای او (از آفرینش نخستین) آسان تر است، و قدرت برتر در آسمان ها و زمین مخصوص اوست؛ و او غلبه ناپذیر و دانا به حقایق امور است.

نکته ها:

مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» یا فرشتگانی هستند که مطیع فرمان خدایند و یا موجوداتِ صاحب شعور دیگری که هنوز برای بشر شناخته نیست.

ص: ۱۹۳

۱ در جهان بینی الهی، همه ی هستی آگاهانه و خاضعانه، تسلیم و سرسپرده ی خدای متعال هستند. «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» ۲ خداوند در همه چیز یکتاست:

در مالکیت: «لَهٗ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» در عبادت: «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» در خالقیت: «هُوَ الَّذِي يَبْدُؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» در کمالات: «وَ لَهٗ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ۳ توجه به آفرینش ابتدایی، کلید آشنایی با معاد است. «يَبْدُؤُا ... ثُمَّ يُعِيدُهُ» ۴ مطابق فهم مردم سخن بگویید. (با این که برای خداوند هیچ کاری سخت تر و یا آسان تر از کار دیگر نیست ولی باز هم کلمه ی «أَهْوَنُ» به کار رفته است.) ۵ صفات خداوند از تصوّر و قلم و بیان انسان، برتر است. «وَ لَهٗ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ۶ هیچ کس و هیچ چیز را با خداوند مقایسه نکنید. «وَ لَهٗ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ۷ مقتضای حکمت و قدرت الهی، پیدایش معاد است. «ثُمَّ يُعِيدُهُ ... هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۸]

اشاره

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِّنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَلَكٍ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۸)

خداوند برای شما، مثالی از خودتان زده است (و آن این که) آیا در آنچه ما روزی شما کردیم، از بردگانتان شریکانی را می پذیرید، تا آنان در رزق، مساوی (و شریک) شما باشند؟ و آیا همانطور که از یکدیگر می ترسید از بردگانتان می ترسید؟! (شما که در یک لقمه ی نان، حاضر نیستید با زیردستان خود شریک باشید، چگونه بت های بی روح را شریک خدا می دانید؟! ما آیات خود را برای گروهی که می اندیشند، این گونه شرح می دهیم.

پیام ها:

۱ استفاده از مثال، از روشهای تبلیغ و تربیت است. «ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا» ۲ آنچه برای خود نمی پسندیم، برای دیگران هم نپسندیم. «هَلْ لَكُمْ ... مِنْ شُرَكَاءَ» ۳ و جدان خود را قاضی کنید و بیاندیشید؛ شما که انسان های مشابه اما زبردست خود را شریک خود نمی دانید، چگونه غیر مشابه خدا را شریک او می دانید؟! شما که برای یک لحظه شریک را تحمل نمی کنید، چگونه برای خداوند شریک دائمی می پذیرید؟! شما که شریک در بهره گیری از رزق را قبول نمی کنید، چگونه شریک در آفرینش را برای او می پذیرید؟! شما که از دخالت افراد مشابه خود بیمناکید، چگونه سنگ و چوب را در کار خدا دخالت می دهید؟! شما که مالک حقیقی نیستید، حاضر به شریک شدن نیستید، چگونه سنگ و چوب را شریک آفریدگار و مالک حقیقی قرار می دهید؟ ۴ شریک داشتن، سبب دلهره است. «شُرَكَاءَ ... تَخَافُونَهُمْ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۹]

اشاره

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۲۹)

آری، کسانی که ظلم کردند، بدون آگاهی، از هوس های خود پیروی نمودند. پس کسی را که خدا گمراهش کرد، چه کسی می تواند هدایت کند؟ برای آنان هیچ گونه یآوری نیست.

پیام ها:

۱ مشرکان تعقل نمی کنند و به خود ظلم می کنند. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ مشرک، برای شرک خود برهان علمی ندارد و سرچشمه ی انحرافش

هوس های درونی است. «اتَّبِعْ ... أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» ۳ شرک، ظلم به خود است. «اتَّبِعِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ» ۴ تمایلات انسان، متنوع است. «أَهْوَاءَهُمْ» ۵ خداوند کسانی را گمراه می کند که به جای پیروی از علم و عقل، پیرو هوس های خود باشند. «اتَّبِعْ ... أَهْوَاءَهُمْ ... أَضَلَّ اللَّهُ» ۶ مشخصات مشرک چند چیز است:

ستمگری: «ظَلَمُوا» بی منطقی: «بِغَيْرِ عِلْمٍ» گمراهی: «أَضَلَّ اللَّهُ» بی یاور: «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ» ۷ هیچ امیدی به هدایت منحرفان هواپرست نیست. «فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ» ۸ ستمگران هواپرست، روزی غریب و تنها خواهند ماند. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۰]

اشاره

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۰)

پس با گرایش به حق به این دین روی بیاور، (این) فطرت الهی است که خداوند مردم را بر اساس آن آفریده است، برای آفرینش الهی دگرگونی نیست، این است دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که همه ی هستی در برابر خدا فروتن است، «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» و آغاز و انجام هستی و مثل اعلی و عزت و حکمت از اوست، و شرک چیزی جز خیال و ظلم نیست، این آیه می فرماید: پس روی خود را خالصانه متوجه دین کن.

فطرت در لغت به معنای خلقت و شکافتن پرده ی عدم و آفرینش یک موجود است. گویا

خداوند انسان را به گونه ای آفریده که به حق تمایل دارد و از باطل بیزار است. درست همانند علاقه ی مادر به فرزند که امری تعلیمی نیست، بلکه فطری و غریزی است.

در روایات، جمله ی «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ»^۱، به اقامه ی نماز و توجه به قبله و اسلام، اخلاص و توحید معنا شده است. (۱)

پیام ها:

۱ رهبر دینی جامعه، باید ابتدا حق گراییی کامل خود را تثبیت کند، بعد به ارشاد دیگران بپردازد. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ»^۲ انسان ذاتاً دین گرا و طرفدار حق است. «لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»^۳ بر خلاف تصور گروهی که می گویند: انسان مثل ظرفی خالی است که با آداب و رسوم و افکار حق یا باطل پر می شود و نظام های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی به او رنگ می دهند، خداوند شناخت حق و حق گراییی را به ودیعت نهاده است. «فِطْرَتَ اللَّهِ» ...

۴ معنای فطری بودن دین، بی نیازی از تلاش در راه اقامه ی آن نیست. «فَأَقِمْ ...

فِطْرَتَ اللَّهِ»

۵ انحراف، یک عارضه است؛ زیرا گرایش به دین حق، در نهاد هر انسانی نهفته است. «فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»^۶ دین فطری، ثابت و پایدار است. «فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ... ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»^۷ تکوین و تشریح با یکدیگر هماهنگ است. «فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ... ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»^۸ حرکت در مسیر دین، حرکت در مسیر فطرت است. «فَأَقِمْ ... فِطْرَتَ اللَّهِ»^۹ امور فطری انسان کم و زیاد می شود، اما به کلی محو نمی شود. «لَا تَبْدِيلَ لِمَخْلُوقِ اللَّهِ»

ص: ۱۹۷

۱۰ گرایش های حق طلبانه ای که در درون انسان نهفته شده، با تغییر مکان و زمان عوض نمی شود. «لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» ۱۱ هر گونه گرایش سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نژادی و اقلیمی که در درون انسان سرچشمه ای نداشته باشد، پایدار نیست. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۱۲ اسلام، تنها دین پایدار است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۱ تا ۳۲]

اشاره

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَ اتَّقَوْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۳۱) مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۳۲)

(شما نیز بر اساس همان فطرت)، به سوی او روی آورید و از او پروا کنید و نماز را بر پا کنید و از مشرکان نباشید.

از کسانی که دین خود را جدا و پراکنده کردند و به دسته ها و فرقه ها تقسیم شدند؛ و هر گروهی به آنچه نزد آنهاست شادمانند.

نکته ها:

کلمه ی «مُنِيبِينَ» از «انابه»، به معنای رجوع مکرر و مداوم است.

در آیه ی قبل، به شخص پیامبر فرمود: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ»، در این آیه به همه ی مردم دستور انابه و بازگشت به سوی خدا می دهد. «مُنِيبِينَ إِلَيْهِ»

پیام ها:

۱ گرایش فطری و درونی به دین را با مناجات و انابه و تقوا و نماز شکوفا نمایید. «مُنِيبِينَ إِلَيْهِ» ...

۲ تقوا و نماز، همسوی فطرت است. «فَطَرَتَ اللَّهُ ... وَ اتَّقَوْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۳ توبه و انابه، باید با کناره گیری از گناه و انجام واجبات همراه باشد. «مُنِيبِينَ ... وَ اتَّقَوْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ»

ص: ۱۹۸

۴ در سایه ی توبه و تقوا و نماز، قدرت فاصله گرفتن از شرک و تفرقه را پیدا می کنید. «مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ... وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۵ اگر عبادت فردی، با کناره گیری از تفرقه های مذهبی همراه نباشد، کارساز نیست. «لَا تَكُونُوا ... مِنَ الَّذِينَ فَزَعُوا» ۶ اقامه ی نماز، تجلی روح تقوا در انسان است. «وَأَتَّقُوا وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۷ شرک، تنها پرستیدن خورشید و ماه و بت نیست؛ هر کس که عامل تفرقه در دین خدا شود، مشرک است. «مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِنَ الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ» ۸ مشرکین در صدد تفرقه ی دینی مردم هستند. «الْمُشْرِكِينَ ... الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ» ۹ جنجال ها و تفرقه های دینی، مانع شکوفایی فطرت و روح توبه و تقوا و نماز است. «فَزَعُوا دِينَهُمْ» ۱۰ گاهی گروه گرایی و دلخوشی به آنچه که داریم، ما را از حق گرایی دور می کند. «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۳]

اشاره

وَ إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۳۳)

و هر گاه زبانی به مردم رسد، توبه کنان پروردگار خود را می خوانند و به سوی او باز می گردند، اما چون خداوند از طرف خود رحمتی به آنان بچشاند، گروهی از آنان به پروردگارشان شرک می ورزند.

پیام ها:

۱ ضررها از خود ماست، ولی رحمت ها از خداوند است. «مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ ... مِنْهُ رَحْمَةٌ» ۲ گروهی از مردم تنها در حال سختی و مصیبت خدا را می خوانند، در حالی که مؤمن باید در همه حال خدا را بخواند. «ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ» ۳ نشانه ی فطری بودن گرایش به خدا آن است که هر گاه سختی ها و فشارها،

غبار غفلت را بر طرف کند، انسان به سوی او توجه می کند. «فَطَرَتَ اللَّهُ... إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ» ۴ انسان، کم ظرفیت و ضعیف است، با اندکی زیان ناله می کند و با چشیدن رحمت غافل می شود. «ضُرٌّ دَعَوْا... رَحْمَةً... يُشْرِكُونَ» ۵ رفاه، زمینه ی غفلت است. «أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً... يُشْرِكُونَ» ۶ گروهی از انسان ها ناسپاس اند. (همین که رحمتی می چشند، به جای شکر، شرک می ورزند.) «أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً... يُشْرِكُونَ» ۷ دعای مضطرّ مستجاب می شود. «ضُرٌّ دَعَوْا... أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً» ۸ زندگی بشر، آمیزه ای از تلخی ها و شیرینی هاست. «ضُرٌّ... رَحْمَةً»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۴) أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ (۳۵)

تا سرانجام درباره ی آنچه به ایشان بخشیده ایم کفران پیشه کنند، پس کام بگیرد که به زودی خواهید دانست (نتیجه ی کفر و کفران چیست).

آیا ما بر ایشان حجّت و دلیل محکمی نازل کرده ایم؟ دلیلی که درباره ی شرک آنان سخنی بگوید (آن را موجه بداند)؟!

پیام ها:

۱ شرک، گامی به سوی کفر و ناسپاسی است. «يُشْرِكُونَ لِيَكْفُرُوا» بازگشت به سوی شرک، نوعی کفران نعمت است.

۲ یکی از برنامه ها و سنت های الهی، مهلت دادن به منحرفان است. «فَتَمَتَّعُوا» ۳ در ارشاد و تربیت، گاهی تهدید و توبیخ لازم است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» چندین چراغ دارد و بیراهه می رود بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش

۴ در کنار تندترین تهدیدها، از منطق غافل نشویم. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا» ۵ عقیده ای درباره ی خداوند، حقّ و پذیرفتنی است که مورد تأیید خداوند باشد. «أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا» ۶ نه شرک دلیلی دارد و نه مشرک منطقی. «أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا» ۷ دلیل و استدلال باید گویا و روشن باشد. «سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ» ۸ توجه به غیر خدا ممکن است برای هر کسی پیش بیاید، ولی استمرار آن خطرناک است. «كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۶]

اشاره

وَ إِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ (۳۶)

و هر گاه به مردم رحمتی چشاییم، به آن شاد شوند و اگر به خاطر دستاورد گذشته (و اعمال بد) آنها، ناگواری (و مصیبتی) به آنان رسد، ناگهان مأیوس می شوند.

پیام ها:

۱ انسان، شخصیتی تأثیرپذیر و انفعالی دارد. «فَرِحُوا ... يَقْنَطُونَ» ۲ رحمت از خداست و ناگواری ها از عملکرد خود ما. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً ... سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» ۳ انسان دور از خدا، پوک و کم ظرفیت است؛ با اندکی نعمت، مست می شود و با کمی تلخی و غم، به بن بست می رسد. (۱) «رَحْمَةً فَرِحُوا ... سَيِّئَةٌ ... يَقْنَطُونَ» در صورتی که خداوند از مردم تحمل و ظرفیتی را می خواهد که از دست رفتن نعمت ها آنان را نگران و به دست آوردن نعمت ها آنان را سرعت نکند.

ص: ۲۰۱

۱-۱). تنوین در کلمات «رحمه و سیئه»، بر قلت و کمی دلالت می کند.

«لِكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ» (۱) ۴ برخورداری از رحمت، قطعی است، ولی مبتلا شدن به ناگواری قطعی نیست.

□
«إِذَا»

... «إِنَّ»... (برای برخورداری از رحمت، کلمه ی «إِذَا» بکار رفته که به معنای انجام قطعی است، ولی برای گرفتار شدن، کلمه ی «إِنَّ» بکار رفته که به معنای غیر قطعی بودن است.)

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۷]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳۷)

آیا ندیدند که خداوند برای هر کس بخواهد (طبق حکمت)، روزی را گسترش می دهد و (یا) تنگ می سازد؟ البتّه در این (توسعه و ضیق) برای کسانی که ایمان می آورند نشانه هایی قطعی است.

نکته ها:

کلمه ی «يَقْدِرُ» از «قدر»، هم به معنای اندازه گیری است و هم به معنای سخت گیری، امّا در اینجا چون در کنار «يَبْسُطُ» آمده، مراد تنگی و سختی است.

پیام ها:

۱ توجه به اینکه رزق به دست خداست، انسان را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

«يَقْنُطُونَ أَوْ لَمْ يَرَوْا»

□
۲ انسان باید برای کسب معاش تلاش کند، ولی بداند که تقدیر معیشت به دست خداست. «اللَّهُ يَبْسُطُ ... يَقْدِرُ» ۳ در همه ی قرآن توسعه ی روزی، قبل از تنگی آن مطرح شده است و این نشانه ی رحمت گسترده ی اوست. «يَبْسُطُ ... يَقْدِرُ» ۴ اگر توسعه و تنگی روزی به دست اوست، این همه حرص چرا؟ «يَبْسُطُ» -

ص: ۲۰۲

۵ توسعه ی روزی را به خاطر زرنگی خود ندانید. «أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ» ۶ تنها اهل ایمان از دقت در روزی رسانی خداوند، درس و عبرت می گیرند.

(ولی افراد غافل همه چیز را سطحی می پندارند.) «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۸]

اشاره

فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لِّدِينٍ يُرِيدُونَ وَجَهَ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۳۸)

(اکنون که دانستی توسعه ی رزق به دست خداست،) پس حقّ خویشاوند و تنگدست و در راه مانده را ادا کن. این (انفاق) برای کسانی که خواهان خشنودی خدا هستند بهتر است، و آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

در روایات آمده است: همین که این آیه نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فدک را به حضرت زهرا علیها السلام بخشیدند. (۱)

گرچه خطاب آیه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی تمام مردم مخاطب آن می باشند.

مراد از «وَجَهَ اللَّهُ»، بیت خالصانه در انفاق است، همان گونه که در مورد انفاق اهل بیت علیهم السلام می خوانیم: «إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱ مالک اموال خداوند است، موارد مصرف مال را هم باید خداوند مشخص کند. «فَاتِ» ۲ در انفاق و کمک، خویشان بر دیگران مقدمند. «ذَا الْقُرْبَىٰ ... وَالْمِسْكِينَ» ...

۳ بستگان بر انسان و دارایی انسان حقّ و حقوقی دارند. «حَقَّهُ» آری، خویشاوندی، زمینه ی پیدایش حقوق است.

ص: ۲۰۳

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان و نور الثقلین.

۲-۲. انسان، ۹.

۴ فرمان دینی با عواطف طبیعی هماهنگ است. دستور رسیدگی به بستگان فقیر همان خواسته عاطفی انسان است. «فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» ...

۵ محرومان در مال اغنیا حق دارند و در پرداخت حَقشان نباید بر آنان مَنّت گزارد. «حَقَّهُ» ۶ اسلام، حامی مستضعفان و حاکم اسلامی مسئول فقرزدایی از جامعه ی مسلمین است. (بنا بر اینکه پیامبر به عنوان حاکم اسلامی مخاطب واقع شده باشد. «فَاتِ ... وَ الْمَسْكِينِ» ...

۷ حتّی ثروتمندانی که موقتاً گرفتار بی پولی می شوند، باید حمایت شوند. «وَ ابْنِ السَّبِيلِ» ۸ ادای حقوق دیگران ارزش است، نه جمع دارایی و ثروت. «ذَلِكَ خَيْرٌ» ۹ ثروت می تواند وسیله ای برای تقرب به خداوند قرار گیرد. «فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» ...
يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ

۱۰ امتیاز انفاق اسلامی بر انفاق دیگران، قصد قربت است. «يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ» ۱۱ امر به نیکی، باید با تشویق همراه باشد. «ذَلِكَ خَيْرٌ ... هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۱۲ رستگاری در گرو عمل خالصانه است. «يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أَوْلِيكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۹]

اشاره

وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُؤَا عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ (۳۹)

و آنچه شما به رسم ربا دادید که بر اموال مردم (رباخوار) افزوده شود، پس نزد خداوند فزونی نخواهد یافت، و آنچه را به عنوان زکات می پردازید و رضای خدا را می طلبید پس آنان (که چنین کنند پاداشی) چند برابر دارند.

پیام ها:

۱ مقدار و کمیت پول مهم نیست، انگیزه و هدف پرداخت مهم است. «مِنْ رَبًّا ... مِنْ زَكَاةٍ»

ص: ۲۰۴

۲ رشدی که از ربا حاصل می شود، کاذب و ظاهری است، نه واقعی و نزد خداوند. «فَلَا يَزْبُؤا عِنْدَ اللّٰهِ» ۳ امتیاز اسلام در آن است که علاوه بر فقرزدایی از محرومان، رشد معنوی پرداخت کنندگان را نیز در نظر دارد. «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ» ۴ توجه به اخلاص، مسأله ای جدی است و باید با تأکید بیان شود، زیرا کار و تلاش بدون انگیزه ی الهی، ارزشی ندارد. «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ» (« وَجْهَ اللّٰهِ »، در این آیه و آیه قبل تکرار شده است.) ۵ پرداخت خالصانه ی زکات، موجب ازدیاد و رشد است. «زَكَاهِ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ» ۶ مؤمن باید در تشخیص سود و زیان، دنیا و آخرت، فرد و جامعه و جسم و روح را با هم به حساب آورد. (گرچه در دید مادی، پرداخت زکات، مایه ی کمبود مال است، ولی با توجه به فقرزدایی از جامعه، دل کردن از دنیا و ذخیره شدن برای آخرت، به سود زکات دهنده است.) «فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ» ۷ اخلاص، مقام انسان را بالا می برد و به نقطه ی برتر می رساند. (با توجه به خطاب «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ» باید بگویید: «انتم المضعفون» ولی می فرماید: «فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ»، گویا آنان به یک نقطه ی اوج رسیده اند.)

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۰]

اشاره

اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحٰنَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۰)

خداوند کسی است که شما را آفرید، سپس به شما روزی داد، آن گاه شما را می میراند، سپس زنده می کند؛ آیا از شریک هایی که شما برای خدا گرفته اید کسی هست که ذره ای از این کارها را انجام دهد؟ او منزّه و برتر است از آنچه شریکش قرار می دهند.

در این آیه به چهار صفت الهی اشاره شده که هر یک به تنهایی برای تسلیم و تعبد انسان کافی است، آفرینش انسان، دلیل مستقلاً بر لزوم بندگی انسان است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۱) روزی دادن خداوند به ما، دلیل بر لزوم بندگی ماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ» (۲) میراندن و زنده کردن نیز هر یک به تنهایی، دلیل لزوم تعبد و تسلیم انسان در برابر پروردگار متعال است. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ»

پیام ها:

۱ مرگ و زندگی، گذشته، حال و آینده و رزق و روزی ما به دست خداست.

«خَلَقَكُمْ»

... رَزَقَكُمْ ...، يُمِيتُكُمْ ...، يُحْيِيكُمْ» ۲ کارهای گذشته، دلیل بر قدرت خداوند بر کارهای آینده است. (آفریدن، روزی دادن و میراندن، نشانه‌ی قدرت خدا بر زنده کردن انسان پس از مرگ است.) «خَلَقَكُمْ ... رَزَقَكُمْ ... يُمِيتُكُمْ ... يُحْيِيكُمْ» ۳ روش مقایسه در تعلیم و تبلیغ، از بهترین روش هاست. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ...»

هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ»

۴ با سؤال، وجدان‌ها را بیدار کنید. «هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ ...»

۵ قدرت‌های غیر الهی استقلال از خود ندارند، نه تنها از انجام کارهای بزرگ بلکه از آفریدن کوچک‌ترین موجود نیز عاجزند. «مِنْ شَيْءٍ» ۶ هیچ یک از وسایل، اسباب، مقدمات و شرایط آفرینش را شریک خدا نپنداریم. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» ۷ شرک، توهین به مقام پروردگار است و انسان باید او را منزّه و برتر از هر گونه شریک بداند. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى»

ص: ۲۰۶

۱-۱. بقره، ۲۱.

۲-۲. قریش، ۴۳.

۸ شرک، با هر نام و آرم و شکلی که باشد باطل و محکوم است. «عَمَّا يُشْرِكُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۱]

اشاره

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۱)

به خاطر کارهایی که مردم انجام داده اند، فساد در خشکی و دریا آشکار شده است، تا (خداوند) کیفر بعضی اعمالشان را به آنان بچشاند، شاید (به سوی حق) بازگردند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: حیات جنبندگان در خشکی و دریا وابسته به باران است که اگر باران نبارد، در خشکی و دریا فساد می شود و همین که گناهان انسان زیاد شد، باران نازل نمی شود. (۱)

در آیه ی ۳۰ سوره ی شوری می خوانیم: «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» هر مصیبتی به شما رسد به خاطر عملکرد شماست، ولی بدانید که خداوند به خاطر رحمت و لطفش از بسیاری گناهانتان می گذرد. (اگر بخواهد کیفر همه ی کارهای شما را بدهد، احدی روی زمین باقی نمی ماند). برخی سختی ها و تلخی های دنیوی، گوشه ای از کیفر گناهان انسان است.

پیام ها:

۱ شرک، سبب فساد و تباهی در زمین است. «عَمَّا يُشْرِكُونَ ... ظَهَرَ الْفَسَادُ» ۲ اعمال انسان، در طبیعت اثر می گذارد. اعمال ناروای انسان، مانع از سودبخشی آب و خاک و عامل بروز پدیده های ناگوار است. «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» ۳ فساد محیط زیست، به خاطر عملکرد انسان است. «ظَهَرَ الْفَسَادُ ... بِمَا كَسَبَتْ» ...

ص: ۲۰۷

۴ همه ی کیفرها به قیامت واگذار نمی شود، بلکه بعضی کیفرها در همین دنیا تحقق می یابد. «لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي» ۵ آنجا که هدف هشدار و اصلاح است، گاهی اندکی تنبیه کافی است. «لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۶ چشیدن کیفر بعضی گناهان، برای توبه و بازگشت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (باید از بلاها درس گرفت).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۲]

اشاره

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ (۴۲)

بگو: در زمین سیر کنید پس بنگرید عاقبت کسانی که قبل از شما (زندگی می کردند و) بیشترشان مشرک بودند چگونه بود.

پیام ها:

۱ جهانگردی هدفدار، مورد سفارش اسلام است. «قُلْ سِيرُوا» ...

۲ حفظ آثار عبرت انگیز برای آیندگان، لازم است. «سِيرُوا ... فَانظُرُوا» ۳ تاریخ از منابع شناخت است. مطالعه ی تاریخ و بهره گیری از حوادث گذشته، چراغ راه آینده است. «فَانظُرُوا» ۴ سنت ها و قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. (با مطالعه ی علل حوادث دیروز، می توان راه امروز را شناسایی کرد). «فَانظُرُوا» ۵ یک جامعه با اکثریت منحرف، به قهر الهی مبتلا خواهد شد، گرچه تعدادی خوبان هم در آن باشند. «أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ» (هر گاه در منطقه ای اکثریت مردم فاسد شدند، جهاد و یا هجرت از آن جا لازم است).

ص: ۲۰۸

اشاره

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصَدَّعُونَ (۴۳)

(حال که دانستی فرجام شرک هلاکت است)، پس به دین استوار ایمان بیاور، پیش از آن که روزی بیاید که برای آن برگشتی از (قهر) خدا ممکن نیست، در آن روز مردم از هم جدا (و دسته دسته) می شوند.

نکته ها:

«يُصَدَّعُونَ»

از «صدع»، به معنای شکستن و پراکندن است. در این جا مراد روزی است که مردم مؤمن از افراد منحرف جدا می شوند و هر یک به سوی می روند.

پیام ها:

۱ هم دین باید محکم، استوار و منطقی باشد و هم دیندار، جدی و عاشق.

«فَأَقِمْ»

... لِلدِّينِ الْقَيِّمِ ۲ توجه به دین باید در متن کارها و با تمام وجود باشد، نه در حاشیه و با کراهت. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ» ۳ دین اسلام، بر پا دارنده ی همه ی مصالح فردی و اجتماعی است. «لِلدِّينِ الْقَيِّمِ» ۴ از فرصت ها استفاده کنیم. «فَأَقِمْ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ» ۵ اگر به خطرات قیامت توجه کنیم، دینداری ما جدی می شود. «فَأَقِمْ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ» ...

۶ رویکرد تمام عیار به دین، سبب نجات در قیامت می شود. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ» ...

اشاره

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَا نُفْسَ لَهُمْ يَمْهُدُونَ (۴۴) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (۴۵)

هر کس کفر ورزد، کفرش به زیان اوست و کسانی که کار شایسته انجام دهند (سعادت ابدی را) برای خودشان آماده می کنند.

تا(خداوند)کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند،از فضل خویش پاداش دهد؛(و کافران را محروم کند،زیرا)او کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود:در قیامت،مردم پراکنده و در گروه های مختلف از هم جدا می شوند، این آیه،جدایی مذکور را توضیح می دهد که هر یک از اهل ایمان و کفر به پاداش و کیفر خود می رسند.

«يَمْهَدُونَ»

از«مهد»،به معنای محلّی است که برای استراحت آماده شده و در اینجا به معنای زمینه سازی و آماده سازی است.

پیام ها:

۱ انسان،دارای اختیار است و ایمان و کفر را خود انتخاب می کند. «مَنْ كَفَرَ ... مَنْ عَمِلَ» ۲ تشویق و تنبیه هر دو لازم است. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ ... فَلِأَنْفُسِهِمْ» ۳ کفر و ایمان مردم،در خداوند اثری ندارد. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ ... فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ» گر جمله ی کاینات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد ۴ ایمان و عمل صالح،شما را مغرور نکند،زیرا که دریافت هر نعمتی از فضل خداست. «لِيَجْزِيَ ... مِنْ فَضْلِهِ» ۵ کفر به تنهایی سبب بدبختی است، گرچه کار خلافی نکند،ولی ایمان به تنهایی کافی نیست،بلکه نیازمند عمل صالح است. «مَنْ كَفَرَ ... آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۶ در قیامت،فضل الهی شامل حال کسانی است که اهل ایمان و عمل صالح باشند،نه دیگران. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ»

ص: ۲۱۰

۷ برای رفتن به بهشت، ایمان تنها کافی نیست، بلکه اعمال صالح نیز لازم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۶]

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ وَ لِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ لِيَجْزِيَ الْفُلُكَ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۴۶)

و از نشانه های الهی این است که بادهای را می فرستد، تا مژده (باران) دهند و بخشی از رحمتش را به شما بچشانند و کشتی ها به فرمانش حرکت کنند، و شما از فضل او (روزی) بجوید، شاید شکرگزاری کنید.

نکته ها:

□ کلمه ی «ریح» در مورد بادهای تند و مضرّ و کلمه ی «ریاح» درباره ی بادهای مفید به کار می رود. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که گاهی هنگام وزیدن باد می فرمود: «اللهم اجعلها رياحا و لا تجعله ريحا» پروردگارا! این باد را سودمند قرار ده و آن را زیانبار مکن. (۱)

برخی از فواید وزش باد عبارت است از: انتقال ابرها و فشردن آنها در یکدیگر، تعدیل گرما و سرما، تصفیه ی هوا و جا به جا کردن هوای سالم، رساندن اکسیژن به انسان ها و کربن به گیاهان، تلقیح و بارور کردن گیاهان، حرکت کشتی ها، تولید برق، پراکنده ساختن بذرها به اطراف و...

پیام ها:

۱ هیچ چیز تصادفی روی نمی دهد، حتی وزش بادهای نیز با اراده خداوند حکیم است. «يُرْسِلَ الرِّيحَ» ۲ آنچه از برکات باد دریافت می کنیم، بخشی از آیات و رحمت های اوست.

«مِنْ آيَاتِهِ»

... مِنْ رَحْمَتِهِ» ۳ حرکت کشتی در دریا به دست خداست، نه ناخدا! «لِيَجْزِيَ الْفُلُكَ بِأَمْرِهِ» این

ص: ۲۱۱

خداوند است که با وضع قوانین طبیعت، زمینه حرکت کشتی روی آب را فراهم ساخته است.

۴ تلاش برای روزی حلال، سفارش قرآن است. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۵ باد نیز نعمتی است که شکر می طلبد، گرچه ما توجه نداریم. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۷]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاَتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُمُوا وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

و البته ما پیش از تو پیامبرانی را به سوی قومشان فرستادیم، پس آنان دلایل روشن برای مردم آوردند، (برخی ایمان آوردند و بعضی کفر ورزیدند) پس، از کسانی که مرتکب جرم شدند انتقام گرفتیم، و (مؤمنان را یاری کردیم که) یاری مؤمنان حقی است بر عهده ی ما.

نکته ها:

در این آیه چهار برنامه و سنت الهی مطرح شده است:

الف: سنت فرستادن پیامبر.

ب: سنت معجزه داشتن انبیا.

ج: کیفر مجرمان.

د: نصرت مؤمنان مسأله ی نصرت مؤمنان، در قرآن مکرر مطرح شده است از جمله:

الف: اگر شما خدا را یاری کنید، او نیز شما را یاری می کند. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۱) ب: کسانی که در راه ما تلاش و مجاهده کنند، ما راه های خود را به آنان نشان خواهیم داد.

«وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۲) ج: ما قطعاً پیامبران و مؤمنان را یاری خواهیم کرد. «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» (۳)

ص: ۲۱۲

۱-۱. محمد، ۷.

۲-۲. عنكبوت، ۶۹.

۳-۳. غافر، ۵۱.

د:عاقبت و سرانجام نیک، از آن متقین و پرهیزکاران است. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۱) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتم انبیاست و بعد از او پیامبری نیست، لذا کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» مکرر در قرآن آمده، ولی کلمه ی «من بعدک» نیامده است.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ، عامل تسلی است. «مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا ... فَأَتَقَمْنَا ... نَصِرُ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ ابتدا کار فرهنگی و ارشاد، سپس برخورد با مجرمان. «فَجَاءُواهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَأَتَقَمْنَا» ۳ مخالفان انبیا، مجرمانی محکوم و مغلوب هستند. «فَأَتَقَمْنَا ... أَجْرُمُوا» ۴ انتقام از مجرم، یکی از مصادیق نصرت مؤمنان است. «فَأَتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُمُوا ... نَصِرُ الْمُؤْمِنِينَ» ۵ پیروزی مؤمنان، وعده ی قطعی خداوند است. (گرچه در ظاهر شهید شوند ولی به هدفشان می رسند.) «كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا» ۶ گرچه انسان از خدا طلبی ندارد، ولی خداوند یاری مؤمنان را بر خود لازم کرده است. «حَقًّا عَلَيْنَا»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۸]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُبْرِئُ سَيِّحًا بِأَيْبِيَّتِهِ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَ يَجْعَلُهُ كَيْفَ فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۸)

خداوند کسی است که بادهای را می فرستد و ابری برمی انگیزد و آن را در آسمان، هر گونه بخواهد می گستراند و آن را بخش بخش می کند، پس می بینی که باران از لابلای آن (ابر) بیرون می آید. پس هر گاه آن (باران) را به هر کس از بندگانش که بخواهد برساند، به ناگاه آنان شادمان گردند.

ص: ۲۱۳

نکته ها:

کلمه ی «کسف» جمع «کسفه» به معنای قطعه و مراد از آن پاره های ابر است.

«ودق» هم به ذرات کوچک گفته می شود و مراد از آن در اینجا قطرات باران است.

پیام ها:

۱ تحولات طبیعی، نشانه ی قدرت، حکمت و تدبیر خداست. «اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ» ...

۲ اراده ی الهی از طریق اسباب طبیعی محقق می شود. «يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا» ۳ برای تشکیل ابرها، بادهای متعددی از جناح های سرد و گرم نقش دارند.

۴ «الرِّيَّاحُ»، به صورت جمع آمده است. ۴ از فوائد باد، زمینه سازی برای نزول باران است. «يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ ... فَتَرَى الْوَدْقَ» ۵ حرکت ابرها و بارش باران ها، با اراده و خواست خداست. «كَيْفَ يَشَاءُ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لُمْلِسِينَ (۴۹) فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْمَوتُتِ بِعِيدٍ مَوْتَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۵۰)

و هر چند پیش از آن که (باران) بر آنان نازل شود، (آری)، پیش از آن نومید بودند.

پس به آثار رحمت خدا بنگر که چگونه زمین را بعد از مرگش زنده می کند.

همانا خداست زنده کننده ی مردگان و او بر هر چیزی قدرت دارد.

پیام ها:

۱ سختی ها و نومیدی ها، لذت نعمت ها را چند برابر می کند. «يَسْتَبْشِرُونَ ... وَإِنْ كَانُوا ... لَمُنْسِينَ» آب کم جو تشنگی آور به دست تا که جوشد آبت از بالا و پست

۲ باران، رحمت الهی است. «فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ» ۳ بارش باران و حیات مجدد زمین، نشانه ای از برپایی قیامت است. «يُحْيِي الْأَرْضَ ... لَمُحْيِ الْمَوْتَىٰ» صحنه ی مرگ و حیات، هر لحظه جلو چشم ماست، «إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتَىٰ» و مشت نمونه ی خروار است. «إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتَىٰ»

[سوره الروم (۳۰): آیات ۵۱ تا ۵۲]

اشاره

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصِيفًا لَّظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ (۵۱) فَإِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (۵۲)

و اگر بادی (آفت زا) بفرستیم، و (مردم زمین سرسبز) را زرد شده ببینند، بعد از آن کفر خواهند ورزید.

(دل‌های اینان مرده است) پس تو نمی توانی مردگان را شنوا کنی، و این دعوت را به گوش کران آن گاه که پشت کنان روی می گردانند، برسانی.

پیام ها:

۱ بادهای مهلک و آفت زا، بی ضابطه و تصادفی نیست. «أَرْسَلْنَا رِيحًا» ۲ بادهای مخرب، نسبت به بادهای مفید کم هستند. «أَرْسَلْنَا رِيحًا» (در حالی که درباره ی بادهای مفید فرمود: «بِإِزْسَالِ الرِّيحِ») ۳ گاهی انسان با یک حادثه ی تلخ، از مدار توحید خارج می شود و در مدار کفر و شرک قرار می گیرد. «لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ» (گاهی یک باد زیانبار، حال شادی، «يَسْتَبْشِرُونَ» را به حال ناکامی، «يَكْفُرُونَ» تبدیل می کند.) ۴ در ارشاد و تبلیغ، کامل بودن مرشد و شیوه ی ارشاد و محتوای آن، کافی نیست؛ قابلیت طرف نیز لازم است. «فَإِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَىٰ» ۵ ناشنوا، گاهی با نگاه به حرکت لب ها مطالبی را می فهمد، ولی مصیبت آنجاست که هم گوش ناشنوا باشد و هم انسان به گوینده پشت کند که در این حال اشاره را هم نمی فهمد، این، مثل کسانی است که به حق پشت کنند. «وَلَّوْا

۶ اعراض از حق، وقتی خطرناک است که پشت کردن به حق، با عنایت و لجاجت باشد و شیوه ی دائمی افراد قرار گیرد.
«مُدْبِرِينَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۳]

اشاره

وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمِّيِّ عَنْ صَلَاتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۵۳)

و تو هدایت کننده ی کوران از گمراهیشان نیستی، تنها کسانی سخت را به گوش می گیرند که به آیات ما ایمان دارند و اهل تسلیم هستند.

پیام ها:

۱ وظیفه پیامبران، ارشاد مردم است، نه اجبار آنان به پذیرش هدایت. «وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمِّيِّ» ۲ پذیرش مردم، محدود است. «إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ» ۳ داشتن روحیه ی تسلیم در برابر حق، زمینه ساز دریافت های معنوی است. «إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا ... مُسْلِمُونَ» زمین شوره سنبل بر نیارد در آن تخم عمل ضایع مگردان ۴ ایمان به تنهایی کافی نیست، تسلیم لازم است. «مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۴]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ (۵۴)

خداست که شما را از ناتوانی آفرید، سپس بعد از ناتوانی، قوتی بخشید، آن گاه بعد از توانایی و قوت، ضعف و پیری قرار داد؛ او هر چه بخواهد می آفریند، و اوست دانای توانا.

پیام ها:

۱ انسان در آغاز خلقت، سراسر ضعف است. «خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ» ۲ توجه کردن به آغاز تولد، مایه ی تذکر و تشکر است. «خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ» ...

۳ از ضعف و پیری گلایه نکنید که برنامه ی حکیمانه ی خداوند است. «اللَّهُ ...

جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا»

۴ مراحل ضعف و قدرت انسان، با یک برنامه ریزی حکیمانه طراحی شده است. (تکرار «جَعَلَ») ۵ آغاز و پایان انسان ضعف است، در چند روزی که توان و قدرت داریم قدردانی کنیم. (یک قوت میان دو ضعف) «ضَعْفٍ ... قُوَّةً ... ضَعْفًا» ضعف دوران کودکی به قوت تغییر می کند، ولی ضعف دوم باقی می ماند، زیرا کلمه ی «شَيْبَةً» در کنار «ضَعْفٍ»، نشان آن است که این ضعف همراه پیری و ثابت است) ۶ کسی که میان دو ضعف قرار گرفته، نباید به چند روز قوت مغرور شود.

«ضَعْفٍ»

... قُوَّةً ... ضَعْفًا» ۱۷ اگر اهل نظر باشیم، همه ی هستی کتاب مطالعه است. (باد و باران و حیات زمین، دوران کودکی و جوانی و پیری انسان). «مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَ شَيْبَةً» ۸ ضعف مخلوق، نشان ضعف خالق نیست. «وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۵]

اشاره

وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ (۵۵)

و روزی که قیامت بر پا شود، مجرمان سوگند یاد می کنند که جز ساعتی درنگ نکرده اند، (آنان در دنیا نیز) این گونه (از حق) گردانده می شدند.

نکته ها:

«ساعه»، به جزئی از زمان گفته می شود، اگر به روز قیامت «ساعه» گفته می شود یا به

خاطر سرعت در بر پایی قیامت است و یا سرعت در رسیدگی به اعمال. (۱)

پیام ها:

۱ کسی که در دنیا به سوگند دروغ عادت کرد، در قیامت نیز آن را به کار می برد.

«يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ»

۲ مجرمان در قیامت عذر و بهانه می آورند که در دنیا فرصت برای ایمان آوردن نداشتند، «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» ۳ کج فکری و کج روی مجرمان، دائمی است. «كَانُوا يُؤْفَكُونَ» ۴ دروغ، سبب انواع کجی ها و انحرافات است. «كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ» یعنی با اینگونه دروغ ها پیوسته به انحراف کشیده شدند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۶]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَ لَكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۵۶)

و کسانی که علم و ایمان به آنان داده شده، (به مجرمان) می گویند: قطعاً شما (به موجب آنچه) در کتاب خداست تا روز رستاخیز (در برزخ) مانده اید، پس این، روز رستاخیز است، ولی شما نمی دانستید (که قیامت حق است).

نکته ها:

این آیه پاسخ اهل ایمان، در برابر گفتار مجرمان در آیه ی قبل را مطرح می کند. آنها از دوران کوتاه عمر خود در دنیا و یا مدت اندک برزخ می گویند، اما اهل ایمان پاسخ می دهند که شما مطابق آنچه خداوند برای دوره ی دنیا و برزخ افراد معین کرده، زندگی کرده اید و بی جهت برای کفر خود، عذر تراشی نکنید.

ظاهراً علت تقدّم علم بر ایمان به خاطر آن باشد که علم پایه و اساس ایمان است.

ص: ۲۱۸

پیام ها:

۱ در قیامت، میان مجرمان و مؤمنان گفتگوهاست. «وَقَالَ الَّذِينَ...»

۲ علم و ایمان، حتی در قیامت آثار مثبت خود را نشان می دهد. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» (عالمان مؤمن، در قیامت نیز شبهه زدایی می کنند). ۳ علم و ایمان، دو هدیه الهی است که به افراد عطا می شود. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» ۴ علم و ایمان خود را توفیقی الهی بدانیم و مغرور نشویم. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» ۵ مدت دوره ی دنیا یا برزخ، از پیش محاسبه و نوشته شده است. «فِي كِتَابِ اللَّهِ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۷]

اشاره

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۵۷)

پس در چنین روزی، پوزش کسانی که ستم کردند سودی ندارد، و توبه ی آنان نیز پذیرفته نمی شود.

نکته ها:

«يُسْتَعْتَبُونَ»

از واژه ی «عتبه» به معنای ناراحتی است و هر گاه در قالب استعتاب قرار گیرد، به معنای توبه و از بین رفتن ناراحتی و بدی است.

گرچه در قیامت به مجرمان اجازه ی معذرت خواهی داده نمی شود، «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) اما اگر بر فرض هم معذرت خواهی کنند، پوزش آنان سودی ندارد. «لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ»

پیام ها:

۱ سرنوشت انسان و چگونگی حضور او در قیامت، در گرو عملکرد خود اوست. «فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ...

۲ ظلم، سبب محرومیت از عنایت خداوند است. «فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ...

۳ توبه و عذرخواهی تنها در دنیا کارساز است و در قیامت هیچ کارایی ندارد.

اشاره

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ (۵۸)

۵۸/۳۰ به راستی در این قرآن، برای مردم از هر گونه مثلی آوردیم، و اگر برای آنان نشانه و معجزه ای بیاوری، کافران حتماً خواهند گفت: شما جز بر باطل نیستید. (و این ها سحر و جادوست).

پیام ها:

۱ همه ی مردم مخاطب قرآن هستند. «وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ» ۲ قرآن، کتاب ارشاد و هدایت است و مثال، از بهترین شیوه های فهماندن حقایق، لذا خداوند برای زمینه های مختلف مثال آورده است. «ضَرَبْنَا ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۳ مطالب قرآن، سبب اتمام حجت است و کسی که حق را بفهمد و حجت بر او روشن شود، دیگر عذرش پذیرفته نیست. «فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ ...»

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ

...

۴ کافران لجوج، هیچ گونه دلیل و نشانه ای را نمی پذیرند. «بِآيَةٍ» ۵ باید اهداف و سخنان کفار و دشمنان را پیش بینی کرد. «لَيَقُولَنَّ» ۶ عناد و سرسختی کفار، باید برای ما درس باشد و در راه حق، مقاوم تر باشیم.

«إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ»

۷ انسانی که در مدار کفر و لجاجت قرار گیرد، باطل را حق می بیند و حق را باطل. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ» ۸ کافران، چون استدلال ندارند، حق را تحقیر می کنند. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ» ۹ کافران، نه تنها حق را نمی پذیرند، بلکه نسبت باطل هم به آن می دهند. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ» ۱۰ کافران نه تنها پیامبر اسلام، بلکه تمام انبیا یا تمام مومنان را بر باطل می دانند.

با آنکه آورنده ی معجزه تنها شخص پیامبر اسلام است اما کفار با بکار بردن جمع «أَنْتُمْ» گویا تمام انبیا و یا مؤمنان را باطل می دانند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۹]

اشاره

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۵۹)

این گونه، خداوند بر دل های کسانی که معرفت ندارند، مهر می زند.

نکته ها:

مراد از «لَا يَعْلَمُونَ» افرادی هستند که نمی خواهند بدانند، همان گونه که در آیه ی قبل خواندیم: هر گاه پیامبر نشانه و معجزه ای می آورد، آنها با لجاجت، نسبت بطلان می دادند.

آری، افرادی که خود را به جهل می زنند، مورد قهر الهی قرار می گیرند، نه افراد ناآگاه و بی غرض.

پیام ها:

۱ کيفر لجاجت، از دست دادن هدايت است. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطَلُونَ كَذَلِكَ يَطْبَعُ...»

۲ مهر زدن بر دل نااهلان، يك سنت الهی است. «كَذَلِكَ يَطْبَعُ» ۳ زمينه ی سنگدلی را خود انسان، در خود به وجود می آورد. «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الروم (۳۰): آیه ۶۰]

اشاره

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ (۶۰)

پس صبر پیشه کن که همانا وعده ی خداوند (درباره ی نصرت تو) حق است، و کسانی که (به راه حق) یقین ندارند تو را به سبک سری وادار نکنند.

نکته ها:

سوره ی روم با پیش بینی پیروزی شروع شد وبا وعده الهی به نصرت گروه حق پایان یافت.

۱ رهبران دینی باید صبور باشند. «فَاصْبِرْ» ۲ ایمان به وعده های الهی، عامل صبوری است. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» □

۳ جو سازی افراد بی دین، نباید در تصمیم گیری ما اثر کند. «لَا يَسْتَخَفُّكَ» ...

۴ اگر لطف و هشدار و تعلیم الهی نباشد، انبیا نیز آسیب پذیرند. «لَا يَسْتَخَفُّكَ» ۵ یکی از طرفندهای دشمنان، سبک کردن رهبر است. «لَا يَسْتَخَفُّكَ» ۶ کسانی به فکر تضعیف و تحقیر رهبر هستند که به راه حق یقین ندارند. «الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ» ۷ کسی که صبر نکند، خفیف می شود. «فَأَصْبِرْ ... لَا يَسْتَخَفُّكَ ... وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۲۲۲

سیمای سوره ی لقمان

این سوره، از سوره های مکی است و به مناسبت نام لقمان، که در تمام قرآن تنها دو بار، آن هم در این سوره آمده، لقمان نامیده شده است. ششمین سوره از سوره های هفتگانه «لامات» است که با حروف مقطعه ی «الم» آغاز شده است.

محتوای سوره ی لقمان را می توان در این موارد خلاصه نمود:

۱ بیان عظمت و اهمیت قرآن در هدایت بشر.

۲ تقسیم انسان ها به نیکوکار و مستکبر و بیان سرنوشت آنان.

۳ بیان برخی معجزات علمی قرآن از قبیل قانون جاذبه و زوجیت گیاهان.

۴ نصایح و موعظه های حکیمانه ی لقمان به فرزندش.

۵ دلایل ایمان به مبدأ و معاد.

۶ بیان علوم اختصاصی خداوند، مانند: زمان مرگ و برپایی قیامت.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۴]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (۲) هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ (۳) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

الف، لام، میم.

این آیات کتاب سراسر حکمت است.

که (مایه ی) هدایت و رحمت، برای نیکوکاران است.

آنان که نماز به پا می دارند و زکات می پردازند و تنها آنان به آخرت یقین دارند.

نکته ها:

از مجموع بیست و نه سوره قرآن که با حروف مقطعه آغاز می شود، در بیست و چهار مورد، پس از آن حروف، عظمت قرآن مطرح شده که بیانگر آن است که این قرآن از همین حروف الفبا که در اختیار شماست تألیف یافته، ولی هیچ کس از شما نمی تواند همانند آن را بیاورد.

عموم نویسندگان، کتاب خود را خالی از نقص ندیده و به خاطر نقص ها و اشکالات کتابشان، از خواننده عذرخواهی می کنند و از پیشنهادها و انتقادهای استقبال می کنند؛ تنها خداوند است که درباره ی کتاب خود با صراحت می فرماید: «الْكِتَابِ الْحَكِيمِ» تمام آیاتش، محکم و بر اساس حکمت است. کتابی استوار و خلل ناپذیر که هیچ نقص و عیبی در آن راه ندارد.

نماز، جامع همه ی کمالات معنوی است مانند: طهارت، تلاوت قرآن، اقرار به توحید و

ص: ۲۲۶

نبوت و ولایت، ذکر و دعا، سلام، قیام، رکوع، سجود و توجه به حق؛ و زکات جبران همه ی کاستی های مادی است.

در قرآن، مفهوم «زکات»، گسترده تر از آن است که در فقه آمده، زیرا علاوه بر زکاتِ فقهی، عموم کمک های مالی را شامل می شود.

خداوند در یک جا، قرآن را مایه ی هدایت متقین می خواند، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) و در جای دیگر آن را مایه ی هدایت و بشارت مؤمنان می داند، «هُدًى وَ بُشْرًى لِّلْمُؤْمِنِينَ» (۲) و در این سوره، قرآن را مایه ی هدایت و رحمت برای نیکوکاران می شمرد، «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ» پس قرآن مراحل سه گانه ی تکامل را در بردارد، مایه ی هدایت، بشارت و رحمت است. (۳)

پیام ها:

۱ ارشاد و هدایت، باید بر اساس حکمت باشد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ هُدًى» ۲ قرآن، عین هدایت و رحمت است و در این زمینه هیچ گونه نقص و نارسایی ندارد. «هُدًى وَ رَحْمَةً» (کلمه های «هُدًى» و «رَحْمَةً» در قالب مصدری آمده که نشان مبالغه می باشد. (۴) ۳ ارشاد و هدایت، باید همراه رحمت و محبت باشد. «هُدًى وَ رَحْمَةً» ۴ نیکوکاران، آمادگی پذیرش حق را دارند. «هُدًى ... لِّلْمُحْسِنِينَ» ۵ نماز و زکات، از یکدیگر جدا شنی نیستند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ۶ اقامه ی نماز و پرداخت زکات باید سیره ی دائمی باشد. («يُقِيمُونَ» و «يُؤْتُونَ»، در قالب مضارع آمده که نشان استمرار است) ۷ چون اسلام دین جامعی است، تکلیف های آن نیز جامع و همه جانبه است.

ص: ۲۲۷

۱-۱. بقره، ۲.

۲-۲. نمل، ۲.

۳-۳. تفسیر نمونه، ذیل آیه.

۴-۴. گاهی می گویند: فلانی شیرین سخن است و گاهی می گویند: فلانی شکر است که این تعبیر بیانگر آن است که تمام وجود و حرکات و کلام و نگاهش یکپارچه شیرین است.

تکلیف بدنی: «نماز»، مالی: «زکات» و قلبی: «یقین». «الصَّلَاةُ... الزَّكَاةُ... يُوقِنُونَ» ۸ ارتباط با خدا (اقامه ی نماز) و ارتباط با مردم (پرداختن زکات)، همراه با ایمان به قیامت ارزشمند است. «وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» ۹ نیکوکار کسی است که هم به مسائل اقتصادی توجه دارد و هم به مسائل معنوی. «لِلْمُحْسِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ... يُؤْتُونَ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۵]

اشاره

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

آنان بر هدایتی از پروردگارشان هستند و هم آنانند رستگاران.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که رستگاری بر اساس توفیق و هدایت پروردگار حاصل می شود، که البته آن نیز در سایه ی تلاش و مجاهده، به انسان داده می شود، چنان که در جای دیگر می خوانیم: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) آنان که در راه ما تلاش و مجاهده کردند، ما راه را به آنان نشان دادیم و همانا خداوند با نیکوکاران است.

پیام ها:

۱ نیکوکاران از هدایت های الهی برخوردارند. «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ» ۲ هدایت، از شئون ربوبیت است. «هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ» ۳ توفیق کارهای خیر، لطف خداوند است. «لِلْمُحْسِنِينَ... هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ» ۴ اقامه نماز و پرداخت زکات، زمینه ی بهره گیری از هدایت قرآن را فراهم می سازد. «الَّذِينَ يُقِيمُونَ... وَ يُؤْتُونَ... هُدًى» ۵ رستگاری، مخصوص کسانی است که اهل نماز، زکات و یقین به آخرت باشند. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

ص: ۲۲۸

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (۶)

و برخی از مردم، خریدار سخنان بیهوده و سرگرم کننده اند، تا بی هیچ علمی، (دیگران را) از راه خدا گمراه کنند و آن را به مسخره گیرند؛ آنان برایشان عذابی خوار کننده است.

نکته ها:

کلمه ی «لهو»، به معنای چیزی است که انسان را از هدف مهم بازدارد. «لَهُوَ الْحَدِيثِ»، به سخن بیهوده ای گویند که انسان را از حقّ باز دارد، نظیر حکایات خرافی و داستان هایی که انسان را به فساد و گناه می کشاند. این انحراف گاهی به خاطر محتوای سخن است و گاهی به خاطر اسباب و ملازمات آن از قبیل آهنگ و امور همراه آن. (۱)

شخصی به نام نصر بن حارث که از حجاز به ایران سفر می کرد، افسانه های ایرانی مانند افسانه ی رستم و اسفندیار و سرگذشت پادشاهان را آموخته و برای مردم عرب بازگو می کرد و می گفت: اگر محمّد برای شما داستان عاد و ثمود می گوید، من نیز قصّه ها و اخبار عجم را بازگو می کنم. این آیه نازل شد و کار او را شیوه ای انحرافی دانست.

برخی مفسّران در شأن نزول این آیه گفته اند: افرادی کنیزهای خواننده را می خریدند تا برایشان بخوانند و از این طریق مردم را از شنیدن قرآن توسط پیامبر باز می داشتند، که آیه ی فوق، در مذمت چنین افرادی نازل شد. (۲)

این آیه به یکی از مهم ترین عوامل گمراه کننده که سخن باطل است اشاره نموده است. در آیات دیگر قرآن، به برخی دیگر از عوامل گمراهی مردم اشاره شده که عبارتند از:

الف: طاغوت، که گاهی با تحقیر «فَأَسِيتَخَفَ قَوْمَهُ» (۳) و گاهی با تهدید مردم را منحرف می کند. «لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» (۴) ب: شیطان، که با وسوسه هایش انسان را گمراه می کند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ» (۵)

ص: ۲۲۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. زخرف، ۵۴.

۴-۴. شعراء، ۲۹.

۵-۵. نساء، ۶۰.

ج:عالم و هنرمند منحرف که با استفاده از دانش و هنرش دیگران را منحرف می سازد. «وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (۱)د:صاحبان قدرت و ثروت، که با استفاده از قدرت و ثروت، مردم را از حق بازمی دارند. «إِذَا أَطَعْنَا سَادَتنَا وَ كُبرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا» (۲)ه:گویندگان و خوانندگان که مردم را سرگرم کرده و آنان را از حق و حقیقت باز می دارند.

□
«يَشْتَرِي لَهُوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

پیام ها:

اشاره

۱ سرمایه گذاری برای مبارزه و تهاجم فرهنگی علیه حق، سابقه ای طولانی دارد.

□
«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهُوَ الْحَدِيثِ»

۲ هر آنچه در مقابل حکمت قرار گیرد، لهو و مانع رسیدن به کمال است.

«الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ... لَهُوَ الْحَدِيثِ» (تعجب از افرادی است که حکمت رایگان پیامبر معصوم را رها کرده و بدنبال خرید لهو از افراد لایابالی می باشند). ۳ ابزار مخالفان راه خدا، منطق و حکمت نیست، سخنان لهو و بی پایه است.

□
«مَنْ يَشْتَرِي لَهُوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۴ خرید وسایل لهو و اموری که انسان را از کمال باز می دارد، نشانه ی جهالت و نادانی است. «يَشْتَرِي لَهُوَ الْحَدِيثِ ... بغير علم» ۵ تناسب کیفر با عمل، نشانه ی عدالت است. آنها که حق را با تمسخر اهانت می کنند، عذابشان اهانت آور و ذلت بار است. «يَتَّخِذَهَا هُزُؤًا ... لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ»

ص: ۲۳۰:

(۱- ۱). طه، ۸۵.

(۲- ۲). احزاب، ۶۷.

از دیدگاه اسلام، آهنگ هایی که متناسب با مجالس فسق و فجور و گناه باشد و قوای شهوانی را تحریک نماید، حرام است، ولی اگر آهنگی مفاسد فوق را نداشت، مشهور فقها می گویند: شنیدن آن مجاز است.

امام باقر علیه السلام فرمود: غنا، از جمله گناهانی است که خداوند برای آن وعده ی آتش داده است، سپس این آیه را تلاوت فرمود: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ» ... (۱) بنا بر این غنا، از گناهان کبیره است، زیرا گناه کبیره به گناهی گفته می شود که در قرآن به آن وعده ی عذاب داده شده است.

در سوره ی حج می خوانیم: «وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» (۲) از سخن باطل دوری کنید. امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «قول زور» آوازه خوانی و غناست. (۳)

از امام صادق و امام رضا علیهم السلام نیز نقل شده که یکی از مصادیق «لهو الحدیث» در سوره ی لقمان، غنا می باشد.

در روایات می خوانیم: (۴)

* غنا، روح نفاق را پرورش می دهد و فقر و بدبختی می آورد.

* زنان آوازه خوان و کسی که به آنها مزد می دهد و کسی که آن پول را مصرف می کند، مورد لعنت قرار گرفته اند، همان گونه که آموزش زنان خواننده حرام است.

* خانه ای که در آن غنا باشد، از مرگ و مصیبت دردناک در امان نیست، دعا در آن به اجابت نمی رسد و فرشتگان وارد آن نمی شوند. (۵)

ص: ۲۳۱

۱-۱. کافی، ج ۶، ص ۴۳۱.

۲-۲. حج، ۳۰.

۳-۳. «زور» به معنای باطل، دروغ و انحراف از حق است و غنا، یکی از مصادیق باطل است.

۴-۴. این روایات در ابواب حرمت غنا در مکاسب محرّمه و کتب روایی آمده است.

۵-۵. میزان الحکمه.

۱ ترویج فساد اخلاق و دور شدن از روح تقوا و روی آوردن به شهوات و گناهان، تا آنجا که یکی از سران بنی امیه (با آن همه آلودگی) اعتراف می کند: غنا، حیا را کم و شهوت را زیاد می کند، شخصیت را درهم می شکند و همان کاری را می کند که شراب می کند.

برخی انسان ها از راه نوشیدن شراب و یا تزریق هروئین و مرفین می توانند خود را وارد دنیای بی خیالی و بی تفاوتی کنند، برخی هم از طریق شنیدن سخنان باطل و شهوت انگیز یک آوازه خوان، غیرت خود را نادیده می گیرند و در دنیای بی تفاوتی به سر می برند.

۲ غفلت از خدا، غفلت از وظیفه، غفلت از محرومان، غفلت از آینده، غفلت از امکانات و استعدادها، غفلت از دشمنان، غفلت از نفس و شیطان. انسان امروز با آن همه پیشرفت در علم و تکنولوژی، در آتشی که از غفلت او سرچشمه می گیرد، می سوزد.

آری، غفلت از خدا، انسان را تا مرز حیوانیت، بلکه پائین تر از آن پیش می برد. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّغُوا أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (۱) امروزه استعمارگران برای سرگرم کردن و تخدیر نسل جوان، از همه ی امکانات از جمله ترویج آهنگ های مبتذل، از طریق انواع وسائل و امواج، برای اهداف استعماری خود سود می جویند.

۳ آثار زیانبار آهنگ های تحریک آمیز و مبتذل بر اعصاب، بر کسی پوشیده نیست. در کتاب تأثیر موسیقی بر روان و اعصاب، نکات مهمی از پایان زندگی و فرجام بد نوازندگان آلات موسیقی و گرفتاری آنها به انواع بیماری های روانی و سکتة های ناگهانی و بیماری های قلبی و عروقی و تحریکات نامطلوب ذکر شده که برای اهل نظر قابل توجه و تأمل است.

(۲)

خواننده ی عزیز!

خداوند، جهان را برای بشر و بشر را برای تکامل و رشد و قرب معنوی آفرید. او جهان آفرینش را مسخر ما نمود و فرشتگان را به تدبیر امور ما وادار کرد. انبیا و اولیا را برای هدایت

ص: ۲۳۲

۱- ۱. اعراف، ۱۷۹.

۲- ۲. تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۱۹، ۲۷.

ما فرستاد و آنان تا سرحد مرگ و شهادت پیش رفتند. فرشتگان را برای آدم به سجده و داشت، روح الهی را در انسان دمید و بهترین صورت و سیرت را به انسان عطا کرد، قابلیت رشد تا بی نهایت را در او به ودیعه گذاشت، او را با عقل، فطرت، و انواع استعدادها مجهز نمود و تنها در آفرینش او، به خود آفرین گفت. «فَبَارَكْ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱) آیا این گل سرسبد هستی، با آن همه امتیازات مادی و معنوی، باید خود را در اختیار هر کسی قرار دهد؟ امام کاظم علیه السلام فرمود: به هر صدایی گوش فرا دهی، برده ی او هستی. آیا حیف نیست ما برده یک خواننده ی کذایی باشیم؟! آیا شما حاضرید هر صدایی را روی نوار کاست ضبط کنید؟ پس چگونه ما هر صدایی را روی نوار مغزمان ضبط می کنیم؟ عمر، فکر و مغز، امانت هایی است که خداوند به ما داده تا در راهی که خودش مشخص کرده صرف کنیم و اگر هر یک از این امانت ها را در غیر راه خدا صرف کنیم به آن امانت خیانت کرده ایم و در قیامت باید پاسخگو باشیم.

قرآن با صراحت در سوره ی اسراء می فرماید: «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۲) گوش و چشم و دل همگی مورد سؤال قرار می گیرند. آری انسان باید نگهبان چشم و گوش و دل خود باشد و اجازه ندهد هر ندایی وارد آن شود. در حدیث می خوانیم: دل، حرم خداست، نگذارید غیر خدا وارد آن شود. (۳)

اسلام، برای برطرف کردن خستگی و ایجاد نشاط، راه های مناسب و سالمی را به ما ارائه کرده است؛ ما را به سیر و سفر، ورزش و شنا، کارهای متنوع و مفید، دید و بازدید، گفتگوهای علمی و انتقال تجربه، رابطه با فرهیختگان و مهم تر از همه ارتباط با آفریدگار هستی و یاد او که تنها آرام بخش دل هاست، سفارش کرده است. چرا خود را سرگرم لذت هایی کنیم که پایانش، لذت و آتش باشد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۴)، در لذت هایی که پایانش دوزخ است خیری نیست. «من تلذذ لمعاصی الله اورثه الله ذلاً» (۵) هر کس با گناه و از طریق آن لذت جویی کند، خداوند او را خوار و ذلیل می نماید.

ص: ۲۳۳

۱- ۱. مؤمنون، ۱۴.

۲- ۲. اسراء، ۳۶.

۳- ۳. بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

۴- ۴. دیوان امام علی علیه السلام، ص ۲۰۴.

۵- ۵. غرر الحکم، ۳۵۶۵.

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بَعْدَآبِ أَلِيمٍ (۷)

و هر گاه آیات ما بر او خوانده شود، مستکبرانه روی برگرداند، چنان که گویی آن را نشنیده، گویا در گوش های او سنگینی است، پس او را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

کلمه ی «وقر»، به معنای سنگینی است. به افراد با شخصیت و سنگین نیز باوقار می گویند.

از این آیه استفاده می شود که افراد متکبر، حتی حاضر به شنیدن سخن حق نمی باشند. چه رسد به آنکه آن را بشنوند و در آن اندیشه کنند و اگر منطقی نبود نپذیرند.

پیام ها:

۱ شنیدن سخنان لهُو و باطل، آمادگی پذیرش حق را از انسان سلب می کند. «لَهُوَ الْحَدِيثِ ... وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا» ۲ برخی افراد، از هر زبانی آیات الهی را بشنوند، باز هم زیر بار نمی روند. «وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا» گوش اگر گوش تو و ناله اگر ناله ی من آنچه البته به جایی نرسد فریاد است ۳ روحیه ی استکباری، مانع پذیرش حق و حقیقت است. «وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا» ۴ گوش ندادن به سخن حق، نشانه ی استکبار است. «مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا» ۵ آن که طالب سخنان باطل باشد، آمادگی شنیدن قرآن را ندارد. «يَسْتَرِي لَهُوَ الْحَدِيثِ ... إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ... لَمْ يَسْمَعْهَا» ۶ مستکبران، سزاوار تحقیر هستند. «كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا» ۷ یکی از شیوه های تبلیغی و تربیتی قرآن، استفاده از مثال و تمثیل است. «كَأَنَّ ...

كَأَنَّ

...

۸ کسی که حق را نمی پذیرد، مثل کسی است که هر دو گوش او سنگین باشد.

«كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا»

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۸ تا ۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ النَّعِيمِ (۸) خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹)

همانا کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، برای آنان باغ های پر نعمت (بهشت) است.

در آن جاودانه اند، وعده ی الهی حق است و اوست شکست ناپذیر حکیم.

نکته ها:

در آیات قبل بیان شد که برخی با سخنان لغو و بیهوده، می کوشند تا پیروان حق را گمراه کنند، آنان با داشتن روحیه ی استکباری و گوش ندادن به آیات آسمانی، مؤمنان را به تمسخر می گیرند. خداوند متعال در این آیه، مؤمنان را با بشارت به نعمت های بهشت دلداری می دهد.

پیام ها:

۱ بهشت، مخصوص اهل ایمان و عمل صالح است. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ» ...

۲ تحقیر و تمسخر مستکبران، با وعده ها و بشارت های الهی برای مؤمنان واقعی جبران می شود. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ... لَهُمْ جَنَّاتٌ»

...

۳ ایمان همراه با عمل صالح، شرط بهره گیری از الطاف الهی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ النَّعِيمِ» ۴ تکبر و اعراض مخالفان، زودگذر است ولی پاداش اهل ایمان ابدی است.

«خَالِدِينَ فِيهَا»

۵ وعده ها و پاداش های الهی را باور کنیم و جدی بگیریم. «وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا»

۶ قدرت و حکمت الهی، پشتوانه ی وعده هایش می باشد. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۷ قدرت و عزت خداوند، بر پایه ی حکمت او عملی می شود. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (آری، امروزه عملکرد بسیاری از قدرتمندان، حکیمانه نیست).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۰]

اشاره

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۱۰)

(خداوند، آسمان ها را بدون ستونی که آن را ببینید آفرید، و در زمین کوه هایی بیفکند که زمین شما را نلرزاند، و در آن از هر جنبنده ای منتشر ساخت؛ و از آسمان، آبی فرو فرستادیم پس در زمین (انواع گوناگونی) از جفت های (گیاهان) نیکو و پر ارزش رویاندیم.

نکته ها:

گرچه به هر موجودی می توان از چند زاویه نگریست، ولی معمولاً- هر چیزی در یک جهت و از یک زاویه، اهمیت و برجستگی ویژه ای دارد. در این آیه، ویژگی مهم آسمان ها و کرات، معلق بودن آنها و پایه های نامرئی آنهاست. خصوصیت مهم کوه ها، ثبات و جلوگیری از لرزش زمین است. جهت مهم حیوانات، تنوع و گستردگی آنها در زمین، و ویژگی مهم گیاهان، زوجیت و پر ارزش بودن آنها است.

در این آیه، به چند نمونه از اعجاز علمی قرآن در زمانی که بشر حتی تصور و گمان آن را نیز نداشت، اشاره شده است: یکی اشاره به ستون ها و اهرم های نامرئی برای استقرار کرات و اجرام آسمانی. یعنی قوه ی جاذبه و نیروی گریز از مرکز، دو قدرتی که رمز گردش کرات در مدار خود هستند. اعجاز دیگر، اشاره به محافظت زمین از لرزش، به وسیله ی استقرار کوه ها و همچنین اشاره به قانون زوجیت در گیاهان می باشد.

پیام ها:

۱ ندیدن، دلیل نبودن نیست. (آسمان ها ستون دارد، گرچه ما آن را نمی بینیم) «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا» ۲ قبل از هر چیز، استقرار و آرامش لازمه ی زندگی است. «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» ۳ نظام حاکم بر زمین، به خاطر انسان است. «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» ۴ از الطاف الهی، پخش بودن و پراکندگی منابع مورد نیاز، در تمام کره ی زمین است. «بَثَّ فِيهَا» ۵ آب، نعمتی بس بزرگ و با اهمیّت است. آب، مایه ی رویش و پرورش بسیاری از موجودات است. («مَاءٌ»، نکره و با تنوین آمده که نشانه عظمت است.) ۶ به گیاهان و سبزی ها و محیط زیست، کریمانه بنگریم که خداوند کریم، در قرآن کریم، آنها را کریم خوانده است. «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۱]

اشاره

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۱۱)

۱۱W این آفرینش خداست، پس به من نشان دهید که (معبودان) غیر او چه آفریده اند؟ آری، ستمگران (مشرک) در گمراهی آشکارند.

پیام ها:

۱ در بحث و گفتگو، از نمونه های عینی استفاده کنیم. «هَذَا» ۲ ابتدا راه حق را بیان کنید و سپس از مخالفان حق، انتقاد یا با آنان مبارزه کنیم.

«هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا»

۳ یکی از راه های خداشناسی، مقایسه میان قدرت او و قدرت دیگران است.

«هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ»

۴ تنها به ادعا گوش ندهیم، دلیل و سند و نمونه بخواهیم. «فَأَرُونِي» ۵ سرسختی و لجاجت در برابر حق، ظلم است. «بَلِ الظَّالِمُونَ» (این همه آثار را

می بینند، ولی باز هم با خدا و راه حق دشمنی دارند).

۶ کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، هم گمراهند و هم ظالم. «بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۷ انحراف شرک، بر کسی پوشیده نیست. «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۲]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۱۲)

و ما به لقمان حکمت دادیم، که شکر خدا را به جای آور و هر کس شکر کند، همانا برای خویش شکر کرده؛ و هر کس کفران کند (بداند به خدا زیان نمی رساند، زیرا) بی تردید خداوند بی نیاز و ستوده است.

پیام ها:

اشاره

۱ حکمت، عطای خداوند است، نه کسب کردنی. (گرچه مقدمات آن قابل کسب است.) «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ» ۲ نعمت ویژه، شکر ویژه می طلبد. «آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ... اشْكُرْ لِلَّهِ» چنان که خداوند در برابر اعطای نعمت ویژه ی کوثر به پیامبر اسلام، از او شکر ویژه می خواهد. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ» (۱) ۳ اولین فرمان به حضرت موسی بعد از نبوت، فرمان نماز و اولین فرمان بعد از دادن حکمت به لقمان، فرمان شکرگزاری است. «أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ» ۴ شکر نعمت های خداوند، به سود خود انسان است. «وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ» چنان که در جای دیگر می خوانیم: «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۲) ۵ هر گونه دارایی و غنی ارزش نیست، غنایی ارزشمند است که از هر آفت به دور باشد. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

ص: ۲۳۸

۱-۱. کوثر، ۲۱.

۲-۲. ابراهیم، ۷.

۶ خداوند، حمید است، چه انسان ها او را حمد کنند یا نکنند. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

سیمای لقمان حکیم

در تفسیر المیزان بحثی درباره ی جناب لقمان آمده است که بخشی از آن را نقل می کنیم:

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: لقمان، پیامبر نبود، ولی بنده ای بود که بسیار فکر می کرد و به خداوند ایمان واقعی داشت. خدا را دوست داشت و خداوند نیز او را دوست می داشت و به او حکمت عطا کرد.

امام صادق علیه السلام می فرمایند: لقمان، حکمت را به خاطر مال و جمال و فامیل دریافت نکرده بود، بلکه او مردی پرهیزکار، تیزبین، با حیا و دلسوز بود. اگر دو نفر با هم درگیر می شدند و خصومتی پیدا می کردند، میان آنها آشتی برقرار می کرد.

لقمان با دانشمندان زیاد می نشست. او با هوای نفس خود مبارزه می کرد و... (۱)

او دارای عمری طولانی، معاصر حضرت داود و از بستگان حضرت ایوب بود. او میان حکیم شدن یا حاکم شدن مخیر شد و حکمت رای انتخاب کرد.

از لقمان پرسیدند: چگونه به این مقام رسیدی؟ گفت: به خاطر امانت داری، صداقت و سکوت درباره آنچه به من مربوط نبود. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان نسبت به رهبر آسمانی زمان خود معرفت داشت. (۳)

گرچه خداوند به او کتاب آسمانی نداد، ولی همتای آن یعنی حکمت رای به او آموخت.

روزی مولای لقمان از او خواست تا بهترین عضو گوسفند رای برایش بیاورد. لقمان زبان گوسفند رای آورد. روز دیگر گفت: بدترین عضو آن رای بیاور. لقمان باز هم زبان گوسفند رای آورد.

چون مولایش دلیل این کار رای پرسید، لقمان گفت: اگر زبان در راه حق حرکت کند و سخن بگوید، بهترین عضو بدن است و گر نه بدترین عضو خواهد بود. (۴)

در عظمت لقمان همین بس که خدا و رسول او و امامان معصوم علیهم السلام پندهای او رای برای

ص: ۲۳۹

٢-٢. تفسير مجمع البيان.

٣-٣. تفسير نور الثقلين.

٤-٤. تفسير كشاف.

دیگران نقل کرده اند.

گوشه ای از نصایح لقمان

* اگر در کودکی خود رای ادب کنی، در بزرگی از آن بهره مند می شوی.

* از کسالت و تنبلی پرهیز، بخشی از عمرت رای برای آموزش قرار بده و با افراد لجوج، گفتگو و جدل نکن.

* با فقها مجادله مکن، با فاسق رفیق مشو، فاسق رای به برادری مگیر و با افراد متهم، همنشین مشو.

* تنها از خدا بترس و به او امیدوار باش. بیم و امید نسبت به خدا در قلب تو یکسان باشد.

* بر دنیا تکیه نکن و دل مبنده و دنیا رای به منزله پلی در نظر بگیر.

* بدان که در قیامت از تو درباره چهار چیز می پرسند: از جوانی که در چه راهی صرف کردی، از چه فنا کردی، از مال و دارایی ات که از چه راهی بدست آوردی و آن را در چه راهی مصرف کردی.

* به آنچه در دست مردم است چشم مدوز و با همه مردم با حسن خلق برخورد کن.

* با همسفران زیاد مشورت کن و توشه سفر خود رای بین آنها تقسیم کن.

* اگر با تو مشورت کردند، دلسوزی خود رای خالصانه به آنها اعلام کن. اگر از تو کمک و قرضی درخواست کردند، مساعدت کن و به سخن کسی که سنّ او بیشتر از توست، گوش فراده.

* نمازت رای در اوّل وقت بخوان، نماز رای حتّی در سخت ترین شرایط به جماعت بخوان. (۱)

* اگر در نماز بودی، قلب خود رای حفظ کن.

* اگر در حال غذا خوردن بودی، حلق خود رای حفظ کن.

* اگر در میان مردم هستی، زبان خود رای حفظ کن.

* هرگز خدا و مرگ رای فراموش مکن، اما احسانی که به مردم می کنی یا بدی که دیگران در حقّ تو می کنند فراموش کن.

(۲)

١-١. تفسير كنز الدقائق.

٢-٢. تفسير روح البيان.

حکمت، بینشی است که در سایه معرفت الهی پدید آید و بر اساس فکر در اسرار هستی و رسیدن به حق، نور و تقوا می توان به آن دست یافت.

امام باقر علیه السلام فرمودند: حکمت، همان فهم، معرفت و شناخت عمیق است، شناختی که انسان رای به بندگی خدا و رهبر آسمانی وا دارد و از گناهان بزرگ دور سازد. امام صادق علیه السلام فرمودند: رأس حکمت، طاعت خداوند است. (۱)

راغب در معنای این واژه می گوید: حکمت، رسیدن به حق به واسطه علم و عقل است. (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من سرای حکمت هستم و علی درگاه آن، هر کس طالب حکمت است باید از این راه وارد شود. «انا دار الحکمه و علی بابها فمن اراد الحکمه فلیأت الباب» (۳) در روایات متعدّد، اهل بیت علیهم السلام دروازه و کلید حکمت معرفی شده اند. (۴)

ارزش حکمت

یکی از وظایف انبیا، آموزش کتاب و حکمت است. «و یُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۵) حکمت، همتای کتاب آسمانی است، و به هر کس حکمت عطا شود، خیر کثیر داده شده است. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» (۶) به گفته ی روایات؛ حکمت، همچون نوری است که در جان قرار می گیرد و آثار آن در گفتار و رفتار انسان پیدا می شود. (۷)

حکمت، بینش و بصیرتی است که اگر در فقیر باشد، او را در جامعه از ثروتمند محبوب تر می کند و اگر در صغیر باشد، او را بر بزرگسالان برتری می بخشد. (۸)

حکمت، گمشده ی مؤمن است (۹) و در فراگیری آن به قدری سفارش شده است که فرموده اند: همان گونه که لؤلؤ قیمتی را از میان زباله بر می دارید، حکمت را حتی اگر از

ص: ۲۴۱

۱-۱. امالی صدوق، ص ۴۸۷.

۲-۲. مفردات.

۳-۳. العمد، ص ۲۹۵.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۲۴۴.

۵-۵. بقره، ۱۲۹؛ آل عمران، ۱۶۴ و جمعه، ۲.

۶-۶. بقره، ۲۶۹.

- ٧-٧. بهار، ج ١٤، ص ٣١٦.
- ٨-٨. بهار، ج ٦٧، ص ٤٥٨.
- ٩-٩. نهج البلاغه، حکمت ٨٠.

دشمنان بود فرا گیرید. (۱)

فرد حکیم در مسائل سطحی و زودگذر توقف ندارد، توجه او به عاقبت و نتیجه‌ی امور است. نه نزاعی با بالا دست خود دارد و نه زیردستان را تحقیر می‌کند، سخنی بدون علم و آگاهی نمی‌گوید و در گفتار و رفتارش تناقضی یافت نمی‌شود.

نعمت‌های الهی را ضایع نمی‌کند و به سراغ بیهوده‌ها نمی‌رود، مردم را مثل خود دوست دارد و هر چه را برای خود بخواهد برای آنان می‌خواهد و هرگز با مردم حيله نمی‌کند.

حکمت چگونه به دست می‌آید؟

حکمت، هدیه‌ای است که خداوند به مخلصین عنایت می‌فرماید. در روایات متعدّد می‌خوانیم: «من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت ینایع الحکمه من قلبه علی لسانه»، هر کس چهل شبانه روز کارهایش خالصانه باشد، خداوند چشمه‌های حکمت را از دل او به زبانش جاری می‌سازد. (۲)

در حدیث دیگری می‌خوانیم: کسی که در دنیا زاهد باشد و زرق و برق‌ها او را فریب ندهد، خداوند حکمت را در جانش مستقر می‌کند. (۳) حفظ زبان، کنترل شکم و شهوت، امانتداری، تواضع و رها کردن مسائل غیر مفید، زمینه‌های پیدایش حکمت است. (۴)

نمونه‌های حکمت

خداوند در سوره‌ی اسراء از آیه ۲۲ تا آیه ۳۸ دستوراتی داده و در پایان می‌فرماید: این اوامر و نواهی حکمت‌هایی است که پروردگارت به تو وحی کرده است، آن دستورات عبارتند از:

یکتاپرستی و دوری از شرک، احسان و احترام به والدین به خصوص در هنگام پیری، گفتار کریمانه و تواضع همراه با محبت، دعای خیر به آنان، پرداخت حقّ الهی به اولیای خدا، فقرا و در راه ماندگان، پرهیز از اسراف و ولخرجی، میانه‌روی در مصرف، پرهیز از نسل‌کشی و عمل نامشروع جنسی، دوری از تصرف در مال یتیم، ادای حقّ مردم و دوری از کم‌فروشی، پیروی

ص: ۲۴۲

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۹۷ و ۹۹.

۲-۲. جامع الاخبار صدوق، ص ۹۴.

۳-۳. بحار، ج ۷۳، ص ۴۸.

۴-۴. میزان الحکمه

نکردن از چیزی که به آن هیچ علم و آگاهی نداری و دوری از راه رفتن متکبرانه.

سپس می فرماید: «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ» این سفارشات نمونه های حکمت الهی است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۳]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (۱۳)

و(یاد کن) زمانی که لقمان به پسرش در حال موعظه ی او گفت: فرزندم! چیزی را همتای خدا قرار نده، زیرا که شرک (به خدا)، قطعاً ستمی بزرگ است.

نکته ها:

موعظه، یکی از راه های دعوت به حق است و هیچ کس از آن بی نیاز نیست. یکی از نام های قرآن، موعظه است. «قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» (۱) و در کتاب های حدیث، فصلی مخصوص موعظ به چشم می خورد.

در برخی روایات آمده است: گاهی پیامبر صلی الله علیه و آله به جبرئیل می فرمود: مرا موعظه کن. (۲) حضرت علی علیه السلام نیز گاهی به بعضی از یارانش می فرمود: مرا موعظه کن، زیرا در شنیدن اثری است که در دانستن نیست. (۳)

پیام ها:

اشاره

۱ شیوه های تربیت فرزند را از بزرگان بیاموزیم. «وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ» ۲ در موعظه باید ابتدا، ذهن و حواس شنونده را به خود متوجه کنیم. «يَا بُنَيَّ» ۳ موعظه باید بر اساس حکمت باشد. «وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... وَ هُوَ يَعِظُهُ» ۴ فرزند، به نصیحت نیاز دارد. از فرزندانمان غافل نشویم. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ» ۵ در تبلیغ، ابتدا از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ»

ص: ۲۴۳

۱-۱. یونس، ۵۷.

۲-۲. موعظ صدوق، ص ۹۲.

۳-۳. ده گفتار، شهید مطهری، ص ۲۲۴.

۶ از بهترین راه های تربیت صحیح فرزند، گفتگوی صمیمی با اوست. «وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ» ۷ از رسالت های پدر نسبت به فرزند، موعظه است. «قَالَ لَقَمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ» ۸ با نوجوان باید با زبان موعظه سخن گفت، نه سرزنش. «وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ» ۹ موعظه باید با محبت و عاطفه همراه باشد. «يَا بُنَيَّ» ۱۰ یکی از شرایط تأثیر موعظه، احترام و شخصیت دادن به طرف مقابل است.

«يَا بُنَيَّ»

۱۱ در ارشاد و موعظه، مسایل اصلی را در اولویت قرار دهیم. «يَعِظُهُ ... لَا تُشْرِكْ» ۱۲ مهم ترین و محوری ترین بُعد حکمت، توحید است. «آتَيْنَا لَقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... قَالَ ...

لَا تُشْرِكْ»

۱۳ شرک، بزرگ ترین خطر و اصلی ترین مسئله است، در نزد خداوند، همه ی دنیا متاع قلیل است، «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۱)، ولی شرک ظلم عظیم است. «لُظْمٌ عَظِيمٌ» یعنی اگر همه ی دنیا را به کسی بدهند که مشرک شود، نباید بپذیرد.

۱۴ مواعظ خود را با دلیل و منطق بیان کنیم. «لَا تُشْرِكْ ... إِنَّ الشُّرْكَ لَظْلَمٌ عَظِيمٌ»

معنای شرک

شرک، معنای وسیع و گسترده ای دارد که بارزترین آن شرک به معنای بت پرستی است و این نوع شرک، به فتوای فقها موجب خروج از جرگه ی دین و سبب ارتداد انسان می شود.

شرک معانی دیگری نیز دارد: اطاعت بی چون و چرا از غیر خدا و یا پیروی از هوای نفس که قرآن می فرماید: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (۲) و همانا فرستادیم در هر امتی رسولی، که خدا را عبادت کنید و از طاغوت اجتناب کنید. یا می خوانیم: «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ» (۳) آیا ندیدی کسی که هوای نفس خود را خدای خود قرار داده است.

ص: ۲۴۴

۱-۱. نساء، ۷۷.

۲-۲. نحل، ۳۶.

۳-۳. جاثیه، ۲۳.

در قرآن بیش از ۱۰۰ مرتبه عبارت «دُونِ اللَّهِ» و «دُونِهِ» آمده است، یعنی اطاعت و پرستش غیر خدا شرک است. مؤمنان نیز در مواردی که به غیر از فرمان الهی و معیارهای الهی عمل می کنند، از مدار توحید خارج می شوند. «وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ» (۱) یعنی اکثر مؤمنان، مشرک نیز هستند و تکیه گاه های غیر الهی دارند.

در روایت آمده است که این گونه شرک، از حرکت مورچه در شب تاریک بر سنگ سیاه پوشیده تر است.

بنا بر این شرک، تنها بت پرستی نیست، بلکه وابستگی به هر قدرت، مقام، مال، مدرک، قبیله و هر امری که در جهت خدا نباشد، شرک است.

آثار شرک

۱ حبط عمل:

شرک، کارهای خوب انسان را از بین می برد، همان گونه که آتش، درختان سبز یک جنگل را از بین می برد. قرآن، خطاب به پیامبر می فرماید: «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر مشرک شوی، تمام اعمالت نابود می شود.

۲ اضطراب و نگرانی:

هدف یک فرد خداپرست و موحد، راضی کردن خدای یکتاست که زود راضی می شود، اما کسی که به جای خدا در فکر راضی کردن دیگران باشد، دائماً گرفتار اضطراب و نگرانی است.

زیرا تعداد مردم زیاد است و هر کدام هم خواسته ها و توقعات گوناگونی دارند.

حضرت یوسف علیه السلام در زندان به دوستان مشرک خود فرمود: «أَرْبَابٌ مُتَّفِقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۳)، آیا چند سرپرست و ارباب بهتر است یا یک خدای واحد.

قرآن می فرماید: مثال کسی که از خدا جدا شود، مثال کسی است که از آسمان پرتاب شود و طعمه ی انواع پرندگان قرار گیرد و هر ذره ی او به مکان دوری پرتاب شود.

ص: ۲۴۵

۱-۱. یوسف، ۱۰۵.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. یوسف، ۳۹.

«وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَوِيعٍ» (۱) آری، توحید و بندگی خالص خداوند، قلعه‌ی محکمی است که انسان را از هدر رفتن، به هر کس دل بستن، دور هر کس چرخیدن، به هر کس امید داشتن، تملق و ستایش از هر کس و ترسیدن از هر کس، حفظ می‌کند. در حدیث می‌خوانیم: «کلمه لا إله إلا الله حصنی فمن دخل حصنی أمن من عذابی» (۲)، توحید قلعه و دژ محکمی است که هر کس در آن وارد شود، از عذاب خداوند در امان خواهد بود.

۳ اختلاف و تفرقه:

در جامعه‌ی توحیدی، محور همه چیز خداوند است، رهبر، قانون و راه را خدا تعیین می‌کند و همه دور همان محور می‌چرخند، ولی در جامعه‌ی شرک آلود، به جای خدای واحد، طاغوت‌ها، سلیقه‌ها و راه‌های متعدد وجود دارد و مردم را دچار اختلاف و تفرقه می‌نماید.

قرآن می‌فرماید: «لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ» (۳) از مشرکان نباشید، از کسانی که (به خاطر سلیقه‌های شخصی و نظریات از پیش ساخته)، عامل تفرقه می‌شوند.

۴ خواری و ذلت در قیامت:

قرآن می‌فرماید: «لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا» (۴) با خدای واحد، معبود دیگری قرار ندهید که با ملامت به دوزخ پرتاب خواهید شد.

نشانه‌های شرک

یکی از نشانه‌های شرک، بهانه‌گیری در برابر قانون الهی است. قرآن به بعضی از آنها اشاره نموده، می‌فرماید:

* آیا هر گاه پیامبر قانونی آورد که با سلیقه‌ی شما هماهنگ نبود، تکبر می‌ورزید؟

ص: ۲۴۶

۱-۱. حج، ۳۱.

۲-۲. بحار، ج ۴۹، ص ۱۲۷.

۳-۳. روم، ۳۲.

۴-۴. اسراء، ۳۸. زمانی شاه ایران با تکیه بر ابرقدرت‌ها مردم ایران را سرکوب می‌کرد، ولی چیزی نگذشت که گریه‌کنان و با ذلت‌گریخت و این است معنای آیه که می‌فرماید: به سراغ غیر خدا رفتن عاقبتی جز سرافکنندگی ندارد.

«أَفَكَلَّمَا بِجَاءِكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمْ أَشْتَكِبْتُمْ» (۱)* همین که فرمان جهاد می رسید، می گفتند: چرا به ما دستور جنگ و جهاد دادید؟ «لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ» (۲)* هنگامی که غذا برای گروهی از بنی اسرائیل رسید، گفتند: چرا این غذا؟ «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» (۳)* هر گاه خداوند مثالی می زد، می گفتند: چرا این مثال؟ «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» (۴) نشانه ی دیگر شرک، برتری دادن فامیل، مال، مقام و... بر اجرای دستور خدا است. در آیه ۲۴ سوره توبه می خوانیم: اگر پدران، فرزندان، برادران، همسران، فامیل، ثروت، تجارت و مسکن نزد شما از خدا و رسول و جهاد در راه او محبوب تر باشد، منتظر قهر خدا باشید.

شرک به قدری خطرناک است که با وجود آن که قرآن چهار مرتبه در کنار توحید، به احسان والدین سفارش کرده، اما اگر والدین فرزند خود را به غیر خدا فرا خوانند، قرآن می فرماید: نباید از آنها اطاعت کرد. (۵)

انگیزه های شرک

مردم، یا به خاطر قدرت به سراغ کسی می روند که قرآن می فرماید: تمام مردم حتی قدرت آفریدن یک مگس را ندارند، «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَا يُجْتَمِعُوا لَهُ» (۶) یا به خاطر لقمه نانی به سراغ این و آن می روند، که قرآن می فرماید: «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا» (۷) یا به خاطر رسیدن به عزت به سراغ کسی می روند که قرآن می فرماید: «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۸) یا به خاطر نجات از مشکلات، دور کسی جمع می شوند که قرآن می فرماید:

ص: ۲۴۷

۱- ۱. بقره، ۸۷.

۲- ۲. نساء، ۷۷.

۳- ۳. بقره، ۶۱.

۴- ۴. بقره، ۲۶.

۵- ۵. عنکبوت، ۸ و لقمان، ۱۵.

۶- ۶. حج، ۷۳.

۷- ۷. عنکبوت، ۱۷.

۸- ۸. نساء، ۱۳۹.

و در جای دیگر می فرماید: کسانی که به جای خدا به سراغشان می روید، بندگانی مثل خودتان هستند: «عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ» (۲) چرا شما بهترین آفریننده را رها می کنید و به دیگران توجه دارید؟ «تَدْرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» (۳)

مبارزه با شرک

اولین پیام و هدف تمام انبیا، مبارزه با شرک و دعوت به بندگی خالصانه خداوند است. «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (۴) تمام گناهان، مورد عفو قرار می گیرد، جز شرک. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» (۵) انبیا مأمور بودند با صراحت کامل از انواع شرک ها براءت جویند. (۶) شریک قرار دادن برای خداوند مردود است، گرچه درصد آن بسیار کم باشد. اگر ۹۹ درصد کار برای خداوند و تنها یک درصد آن برای غیر خدا باشد، تمام کار باطل است. چنان که قرآن می فرماید: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا» (۷) نه تنها بت ها و طاغوت ها، بلکه انبیا و اولیای الهی نیز نباید شریک خداوند قرار گیرند.

خداوند به حضرت عیسی می فرماید: آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را شریک خدا قرار دهید. «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلذَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۸) شریک دانستن برای خداوند، افترا، تهمت و گناه بزرگ است. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا» (۹) شرک، به قدری منفور است که خداوند می فرماید: پیامبر و مؤمنین حق ندارند برای مشرکان، حتی اگر از خویشاوندان نشان باشند، استغفار نمایند. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَاللَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ» (۱۰) اسلام، با استدلال و منطق به مبارزه با شرک می پردازد و می فرماید: غیر خدا چه آفریده

ص: ۲۴۸

۱- ۱. اسراء، ۵۶.

۲- ۲. اعراف، ۱۹۴.

۳- ۳. صافات، ۱۳۵.

۴- ۴. نحل، ۳۶.

۵- ۵. نساء، ۴۸ و ۱۱۶.

۶- ۶. هود، ۵۴.

۷- ۷. نساء، ۳۶.

۸- ۸. مائده، ۱۱۶.

۹- ۹. نساء، ۴۸.

که شما به آن دل بسته اید؟! ﴿لَمَّا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ﴾ (۱) مرگ و حیات شما به دست کیست؟ عزت و ذلت شما به دست کیست؟ آری، رها کردن خداوندی که قدرت و علم بی نهایت دارد و به سراغ افراد و اشیایی رفتن که هیچ کاری به دستشان نیست، بزرگ ترین ظلم به انسانیت است. اسیر جماد و انسان شدن و تکیه به صنعت کردن و کمک از عاجز خواستن خردمندانه نیست. یکی از اهداف نقل داستان ها و تاریخ گذشتگان در قرآن، ریشه کن کردن رگه های شرک است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۴]

اشاره

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَيَّ وَهْنًا وَفِصَالُهُ فِي عَمَيْنِ أَنْ أُشْكُرَ لِي وَ لِيُؤَدِّيكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۱۴)

و ما انسان را درباره ی پدر و مادرش سفارش کردیم، مادرش او را حمل کرد، در حالی که هر روز ناتوان تر می شد، (و شیر دادن) و از شیر گرفتنش در دو سال است، (به او سفارش کردیم که) برای من و پدر و مادرت سپاس گزار، که بازگشت (همه) فقط به سوی من است.

نکته ها:

کلمه ی «وهن»، به معنای ضعف جسمانی است، چنان که «توهین» به معنای تضعیف شخصیت است.

دایره ی احسان، گسترده تر از انفاق است. احسان، شامل هر نوع محبت و خدمت می شود، ولی انفاق معمولاً در کمک های مالی به کار می رود. در قرآن کریم، احسان به والدین در کنار توحید مطرح شده است. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۲) در آیه مورد بحث، ابتدا درباره ی نیکی به والدین سفارش شده، سپس به دوران بارداری مادر اشاره کرده تا وجدان اخلاقی انسان را تحریک و بیدار کند و به او تذکر دهد که گذشته ها را فراموش نکند. همواره به یاد داشته باشد که مادرش او را حمل کرد و از شیر ی

ص: ۲۴۹

۱-۱. فاطر، ۴۰.

۲-۲. اسراء، ۲۳.

جانش به او داد و به خاطر آسایش او از خواب و خوراک خود صرف نظر کرد که هیچ کس حاضر نبود چنین زحمت هایی را تحمیل کند. چون حقّ مادر بیشتر در معرض تضییع است و یا حقّ او بیش از پدر است، خداوند سفارش مخصوص نموده است.

والدین و فرزندان، حقوق متقابل دارند، در آیه ی قبل موعظه پدر نسبت به فرزند مطرح شد، و در این آیه احسان و سپاس فرزند نسبت به والدین.

پیام ها:

اشاره

۱ از سخن حقّ پیروی کنیم، چه موعظه ی بنده ی خدا باشد، «لقمان» و چه وصیت خداوند سبحان. «وَصَّيْنَا» ۲ همه ی انسان ها، در هر رتبه و شرایطی که باشند مدیون والدین هستند. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ» («الانسان»، شامل همه ی مردم می شود) ۳ احترام والدین، حقّی است انسانی نه فقط اسلامی، حتّی والدین کافر را باید احسان نمود. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ» ۴ آن که زحمت بیشتری می کشد، باید به صورت ویژه تقدیر شود و نامش جداگانه برده شود. «بِوَالِدَيْهِ ... أُمُّهُ» ۵ در فرمان های عمومی، باید استدلال نیز عام باشد. (چون مخاطب، همه انسان ها هستند، بارداری مادران مطرح است که مربوط به همه ی مردم است و هر انسانی مادر دارد). «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ» ۶ به بهانه آن که کاری، وظیفه ی طبیعی فردی است، نباید از سپاس و احسان او، شانه خالی کنیم. (بارداری، امری طبیعی است، ولی ما مسئولیت داریم که به مادر احترام گذاریم و از زحمات او قدردانی کنیم). «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ» ۷ یاد ی از گذشته ها کنیم تا روحیه ی شکرگزاری در ما زنده شود. «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ» ۸ دوران بارداری و شیردادن، از عوامل پدیدآورنده ی حقوق مادر بر فرزند و مهم ترین دوران شکل گیری شخصیت فرزند است. «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ ... وَفِصَالُهُ» ۹ جدا کردن کودک از شیر می تواند در خلال دو سال باشد و واجب نیست بعد

از پایان دو سال باشد. (کلمه ی «فصال»، به معنای بازگرفتن کودک از شیر است و «فِي السَّامِيَةِ»، نشان آن است که در لابلای دو سال نیز می توان کودک را از شیر گرفت، گرچه بهتر است دو سال تمام شود). ۱۰ تحمّل سختی در راه انجام وظیفه، سرچشمه ی پیدایش حقوق فوق العاده است. کسانی که با وجود ضعف و خستگی بار مسئولیتی را بر دوش می کشند، حقّ بیشتری بر انسان دارند. «وَهَنَّا عَلَيَّ وَهْنٌ» ۱۱ سپاسگزاری از والدین، از جایگاه والایی نزد خداوند برخوردار است. «أَنْ أَشْكُرَ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» بعد از شکر خداوند، تشکر از والدین مطرح است.

۱۲ سرانجام همه ی ما به سوی خداست، پس از ناسپاسی نسبت به والدین بترسیم. «إِلَيَّ الْمَصِيرُ» ۱۳ ایمان به رستاخیز، انگیزه ی عمل صالح از جمله احسان به والدین است.

«إِلَيَّ الْمَصِيرُ»

۱۴ حقّ خداوند، بر حقّ والدین مقدم است. «أَنْ أَشْكُرَ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» تشکر و احسان به والدین، ما را از خداوند غافل نکند.

در پایان پیام های این آیه، به طور گذرا به دو بحث احسان به والدین و شکر خداوند، اشاره اجمالی داریم:

احسان به والدین

در آیه های ۸۳ سوره ی بقره، ۳۶ سوره ی نساء، ۱۵۱ سوره ی انعام و ۲۳ سوره ی اسراء در رابطه با احسان به والدین سفارش شده، ولی در سوره ی لقمان، احسان به والدین به صورت وصیت الهی مطرح شده است.

در موارد متعددی از قرآن، تشکر از والدین در کنار تشکر از خدا مطرح شده و در بعضی موارد نیز به زحمات طاقت فرسای مادر اشاره شده است.

جایگاه والدین به قدری بلند است که در آیه ی بعد می فرماید: اگر والدین تلاش کردند تو را به سوی شرک گرایش دهند، از آنان اطاعت نکن، ولی باز هم رفتار نیکوی خود را با آنان قطع

نکن. یعنی حتی در مواردی که نباید از آنان اطاعت کرد، نباید آنها را ترک کرد.

آری، احترام به والدین از حقوق انسانی است، نه از حقوق اسلامی، از حقوق دائمی است، نه از حقوق موسمی و موقت.

در روایات می خوانیم که احسان به والدین در همه حال لازم است، خوب باشند یا بد، زنده باشند یا مرده.

پیامبر را دیدند که از خواهر رضاعی خود بیش از برادر رضاعی اش احترام می گیرد، دلیل آن را پرسیدند، حضرت فرمود: چون این خواهر بیشتر به والدینش احترام می گذارد. (۱)

در قرآن می خوانیم که حضرت یحیی و حضرت عیسی علیهما السلام هر دو مأمور بودند به مادران خویش احترام گذارند. (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بعد از نماز اول وقت، کاری بهتر از احترام به والدین نیست. (۳)

در کربلا، پدری را شهید کردند و فرزندش به یاری امام برخاست. امام حسین علیه السلام به فرزند فرمود: برگرد، زیرا مادرت داغ شوهر دیده و شاید تحمل داغ تو را نداشته باشد. جوان گفت:

مادرم مرا به میدان فرستاده است. (۴)

گستره ی معنای والدین

در فرهنگ اسلام، به رهبر آسمانی، معلّم و مربّی و پدرِ همسر نیز پدر گفته می شود.

در روزهای پایانی عمر پیامبر که حضرت در بستر بیماری بودند، به علی علیه السلام فرمودند: به میان مردم برو و با صدای بلند بگو:

لعنت خدا بر هر کس که عاق والدین باشد، لعنت خدا بر هر برده ای که از مولایش بگریزد، لعنت خدا بر هر کسی که حقّ اجیر و کارگر را ندهد.

حضرت علی علیه السلام آمد و در میان مردم این جملات را گفت و برگشت. بعضی از اصحاب این

ص: ۲۵۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۶۱.

۲-۲. مریم، ۱۴ و ۳۲.

۳-۳. میزان الحکمه.

پیام را ساده پنداشتند و پرسیدند: ما درباره ی احترام به والدین و مولا و اجیر قبلاً این گونه سخنان را شنیده بودیم، این پیام تازه ای نبود که پیامبر از بستر بیماری برای ما بفرستد.

حضرت که متوجه شد مردم عمق پیام او را درک نکرده اند، بار دیگر علی علیه السلام را فرستاد و فرمود: به مردم بگو:

مُرادم از عاقّ والدین، عاق کردن رهبر آسمانی است. یا علی! من و تو پدر این امت هستیم و کسی که از ما اطاعت نکند عاقّ ما می شود.

من و تو مولای این مردم هستیم و کسانی که از ما فرار کنند، مورد قهر خدا هستند.

من و تو برای هدایت این مردم اجیر شده ایم و کسانی که حقّ اجیر را ندهند، مورد لعنت خدا هستند.

در این ماجرا ملاحظه می فرمایید که گرچه احسان و اطاعت از والدین یک معنای معروف و رسمی دارد، ولی در فرهنگ اسلام مسأله از این گسترده تر است.

شکر خداوند

خداوند، نیازی به عبادت و تشکر ما ندارد و قرآن، بارها به این حقیقت اشاره نموده و فرموده است: خداوند از شما بی نیاز است. (۱) ولی توجه ما به او، مایه ی عزّت و رشد خود ماست، همان گونه که خورشید نیازی به ما ندارد، این ما هستیم که اگر منازل خود را رو به خورشید بسازیم، از نور و روشنایی آن استفاده می کنیم.

یکی از ستایش هایی که خداوند در قرآن از انبیا دارد، داشتن روحیه ی شکرگزاری است.

مثلاً درباره ی حضرت نوح با آن همه صبر و استقامتی که در برابر بی وفایی همسر، فرزند و مردم متحمّل شد، خداوند از شکر او یاد کرده و او را شاکر می نامد. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» (۲) بارها خداوند از ناسپاسی اکثر مردم شکایت کرده است.

البته توفیق شکر خداوند را باید از خدا خواست، همان گونه که حضرت سلیمان از او چنین

ص: ۲۵۳

۱- ۱. نمل، ۴۰؛ لقمان، ۱۲ و زمر، ۷.

۲- ۲. اسراء، ۳.

درخواست کرد: «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ» (۱) ما غالباً تنها به نعمت هایی که هر روز با آنها سر و کار داریم توجه می کنیم و از بسیاری نعمت ها غافل هستیم، از جمله آنچه از طریق نیاکان و وراثت به ما رسیده و یا هزاران بلا که در هر آن از ما دور می شود و یا نعمت های معنوی، مانند ایمان به خدا و اولیای او، یا تنفر از کفر و فسق و گناه که خداوند در قرآن از آن چنین یاد کرده است: «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ» (۲) علاوه بر آنچه بیان کردیم، بخشی از دعاهاى معصومین نیز توجه به نعمت های الهی و شکر و سپاس آنهاست، تا روح شکرگزاری را در انسان زنده و تقویت کند.

شکر الهی، گاهی با زبان و گفتار است و گاهی با عمل و رفتار.

در حدیث می خوانیم: هر گاه نعمتی از نعمت های الهی را یاد کردید، به شکرانه ی آن صورت بر زمین گذارده و سجده کنید و حتی اگر سوار بر اسب هستید، پیاده شده و این کار را انجام دهید و اگر نمی توانید، صورت خود را بر بلندی زین اسب قرار دهید و اگر این کار را هم نمی توانید، صورت را بر کف دست قرار داده و خدا را شکر کنید. (۳)

نمونه های شکر عملی

۱ نماز، بهترین نمونه ی شکر خداوند است. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی اینکه ما به تو «کوثر» و خیر کثیر دادیم، نماز بر پا کن. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ» (۴) روزه؛ چنان که پیامبران الهی به شکرانه نعمت های خداوند، روزه می گرفتند. (۵)

۳ خدمت به مردم. قرآن می فرماید: اگر بی سوادى از باسوادى درخواست نوشتن کرد، سر باز نزنند و به شکرانه سواد، نامه ی او را بنویسد. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ» (۶)

ص: ۲۵۴

۱-۱. نمل، ۱۹. («أَوْزِعْنِي»، یعنی به من الهام و عشق و علاقه نسبت به شکر نعمت هایت، مرحمت فرما).

۲-۲. حجرات، ۷.

۳-۳. کافی، باب الشکر، حدیث ۲۵.

۴-۴. کوثر، ۱، ۲.

۵-۵. وسائل، ج ۱۰، ص ۴۴۶.

۶-۶. بقره، ۲۸۲.

در اینجا نامه نوشتن که خدمت به مردم است، نوعی شکر نعمت سواد دانسته شده است.

□
۴ قناعت. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کن قنعا تکن اشکر الناس» (۱) قانع باش تا شاکرترین مردم باشی.

۵ یتیم نوازی. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی اینکه یتیم بودی و ما به تو ماوا دادیم، پس یتیم را از خود مران. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ» (۲) ۶ کمک به محرومان و نیازمندان. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی اینکه نیازمند بودی و ما تو را غنی کردیم، فقیری را که به سراغت آمده از خود مران. «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» (۳) ۷ تشکر از مردم. خداوند به پیامبرش می فرماید: برای تشکر و تشویق زکات دهندگان، بر آنان درود بفرست، زیرا درود تو، آرام بخش آنان است. «وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» (۴) تشکر از مردم تشکر از خداوند است، همان گونه که در روایت آمده است: کسی که از مخلوق تشکر نکند، از خداوند شکرگزاری نکرده است. «من لم يشکر المنعم من المخلوقین لم يشکر الله» (۵)

تلخی ها هم تشکر می خواهد

قرآن می فرماید: «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ» (۶) چه بسیار چیزهایی که شما دوست ندارید، ولی در حقیقت به نفع شماست و چه بسیار چیزهایی که شما دوست دارید، ولی به ضرر شماست.

اگر بدانیم؛ دیگران مشکلات بیشتری دارند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، توجه ما را به خداوند بیشتر می کند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، غرور ما را می شکنند و سنگدلی ما را برطرف می کند.

ص: ۲۵۵

۱-۱. مستدرک، ج ۱۱، ح ۱۲۶۷۶.

۲-۲. ضحی، ۹.

۳-۳. ضحی، ۱۰.

۴-۴. توبه، ۱۰۲.

۵-۵. عیون الأخبار، ج ۲، ص ۲۴.

۶-۶. بقره، ۲۱۶.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ما را به یاد دردمندان می اندازد.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ما را به فکر دفاع و ابتکار می اندازد.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ارزش نعمت های گذشته را به ما یادآوری می کند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، کفاره ی گناهان است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، سبب دریافت پاداش های اخروی است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، هشدار و زنگ بیدارباش قیامت است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، سبب شناسایی صبر خود و یا سبب شناسایی دوستان واقعی است.

و اگر بدانیم؛ ممکن بود مشکلات بیشتر یا سخت تری برای ما پیش آید، خواهیم دانست که تلخی های ظاهری نیز در جای خود شیرین است.

آری، برای کودک، خرما شیرین و پیاز و فلفل تند و ناخوشایند است، اما برای والدین که رشد و بینش بیشتری دارند، ترش و شیرین هر دو خوشایند است.

حضرت علی علیه السلام در جنگ احد فرمود: شرکت در جبهه از مواردی است که باید شکر آن را انجام داد. «و لکن من مواطن البشرى و الشکر» (۱) و دختر او حضرت زینب علیها السلام در پاسخ جنایتکاران بنی امیه فرمود: در کربلا جز زیبایی ندیدم. «ما رأیت الا جمیلا» (۲) به یکی از اولیای خدا گفته شد حقّ تشکر از خداوند را بجا آور. او گفت: من از تشکر و سپاس او ناتوانم. خطاب آمد: بهترین شکر همین است که اقرار کنی من توان شکر او را ندارم.

سعدی گوید: از دست و زبان که برآید

ص: ۲۵۶

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۶.

۲-۲. بحار، ج ۴۵، ص ۱۱۶.

اشاره

وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مِمَّا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۵)

و اگر آن دو (پدر و مادر) تلاش کردند چیزی را که بدان علم نداریم، شریک من سازی، از آنان فرمان مبر، ولی با آنان در دنیا به نیکی رفتار کن، و راه کسی را پیروی کن که به سوی من باز آمده است، پس بازگشت شما به سوی من است، من شما را به آنچه عمل می کردید آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

در قرآن، سه نوع اطاعت داریم:

۱ اطاعت مطلق نسبت به خداوند، پیامبر و اولی الامر. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۱) عدم اطاعت مطلق از کافران، منافقان، مفسدان، گناهکاران، ظالمان و... «وَ لَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَ الْمُنَافِقِينَ» (۲)، «لَا تُطِيعُوا مَنْ هُمْ آثِمًا أَوْ كَافُرًا» (۳)، «لَا تَتَّبِعُوا سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» (۴) اطاعت مشروط نسبت به والدین؛ یعنی اگر دستورات مفید یا مباح دادند، لازم است پیروی کنیم، اما اگر تلاش کردند فرزند را به غیر خدا فراخوانند نباید اطاعت کرد.

پیام ها:

۱ انسان به طور فطری گرایش توحیدی دارد و دیگران برای مشرک کردن او تلاش می کنند. «جَاهِدَاكَ» ۲ در کنار بیان کلیات، به تبصره ها نیز توجه داشته باشیم. (در کنار سفارش به اطاعت از والدین «وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ» ، به انحرافات احتمالی والدین نیز توجه شده

ص: ۲۵۷

۱-۱. نساء، ۵۹.

۲-۲. احزاب، ۱.

۳-۳. انسان، ۲۴.

۴-۴. ص، ۲۶.

است). «جَاهِدَاكَ عَلَيَّ أَنْ تُشْرِكَ» ۳ شرک، هیچ گونه منطق علمی ندارد. «لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۴ تقلید کورکورانه ممنوع است. «لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطْعُهُمَا» ۵ حق خدا، بر هر حقی از جمله حق والدین، مقدم است. «فَلَا تُطْعُهُمَا» ۶ هر گاه الگویی را از کسی می گیریم، الگوی مناسب دیگری را جایگزین آن کنیم. «فَلَا تُطْعُهُمَا ... وَ اتَّبِعْ» ۷ در موارد انحرافی، اطاعت از والدین لازم نیست، ولی زندگی عادی را باید حفظ کرد. «فَلَا تُطْعُهُمَا وَ صَاحِبَهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا» ۸ همزیستی مسالمت آمیز با غیر مسلمانان، بدون تبعیت از فرهنگ آنان جایز است. «فَلَا تُطْعُهُمَا وَ صَاحِبَهُمَا ... مَعْرُوفًا» ۹ کار خوب و معروف در هیچ حالی نباید ترک شود. «صَاحِبَهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا» ۱۰ تا آخر عمر باید با والدین به نیکی رفتار کرد. (حتی با والدین مشرک) «صَاحِبَهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا» ۱۱ انسان های خدایی، شایسته الگو شدن هستند. «وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ» ۱۲ گاهی در انتخاب عقیده و رفتار در خانواده، تفکیک لازم است؛ در زندگی دنیوی همراه با والدین، ولی در پیروی کردن، راه پاکان و صالحان. «وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ» ۱۳ ایمان به معاد، ضامن اصلاح امور و اطاعت انسان از راه خداست. «إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ» ۱۴ قیامت عرصه ی حضور انسان ها در محضر الهی است. «إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ»

اشاره

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۱۶)

ای فرزندم! اگر (عمل تو) همسنگ دانه ی خردلی باشد و در دل تخته سنگی یا در آسمان ها یا در زمین نهفته باشد، خداوند آن را (در قیامت برای حساب) می آورد، زیرا که خداوند دقیق و آگاه است.

نکته ها:

«خردل» گیاهی است با دانه های سیاه رنگ و بسیار کوچک که دانه های آن در کوچکی و حقارت ضرب المثل است.

پیام ها:

۱ توجه دادن فرزند به علم و قدرت الهی، نشانه ی حکمت است. «آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... يَا بُنَيَّ» ...

۲ در موعظه، برای هر توصیه ای نام مخاطب را تکرار کنیم. (تکرار «يَا بُنَيَّ» در این سوره و تکرار «يَا أَبَتِ» در سوره ی مریم آیات ۴۰ تا ۴۵).

۳ ایمان انسان به حضور عملش در قیامت، سرچشمه ی اصلاح اوست. «إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ ... يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» ۴ در یک ارزیابی و نظارت کامل، باید کوچک ترین کارها نیز مورد توجه قرار گیرد. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ» ۵ کوچکی، «خَرْدَلٍ» سفتی، «صَخْرَةٍ» دوری و ناپیدایی، «السَّمَاوَاتِ ... الْأَرْضِ»، در علم الهی و قدرت احضار عمل اثری ندارد. «يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» ۶ خداوند به همه چیز آگاه و بر همه چیز تواناست. «يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ... لَطِيفٌ خَبِيرٌ» ۷ اعمال انسان، در این جهان از بین نمی رود. «يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» ۸ حسابرسی خداوند دقیق است، زیرا او لطیف است. «لَطِيفٌ خَبِيرٌ»

اشاره

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ ائْتِهِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكُمْ مِنَ الْأُمُورِ (۱۷)

فرزندم! نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و بر آنچه از سختی ها به تو می رسد مقاومت کن که این (صبر) از امور واجب و مهم است.

نکته ها:

مراد از «عزم» در اینجا، یا عزم و اراده ی قطعی خداوند بر انجام این امور است و یا لزوم عزم و تصمیم جدی انسان بر انجام آنها. با این که در قرآن، ۲۸ مورد در کنار نماز از زکات یاد شده، اما در این جا کنار نماز امر به معروف ذکر شده است. شاید به خاطر آن که در این آیه مورد خطاب فرزند است و فرزندان معمولاً ثروتی ندارند که زکات بپردازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: در مشقت و سختی هایی که در راه امر به معروف و نهی از منکر به تو می رسد، صبر کن. (۱)

صبر، گاهی در برابر مصیبت است، «وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمْ مُصِيبَةٌ» (۲) گاهی در برابر انجام وظیفه، «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ ائْتِهِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ» (و گاهی در برابر گناه، چنان که یوسف در زندان گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ»... پروردگار! زندان نزد من بهتر از ارتکاب گناهی است که مرا به آن می خوانند، تا آنجا که فرمود: «إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۳)

پیام ها:

اشاره

۱ یکی از وظایف والدین نسبت به فرزندان، سفارش به نماز است. «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۲ پاکسازی درونی را با دوری از شرک و بازسازی روحی را با نماز آغاز کنیم.

«لَا تُشْرِكْ ... أَقِمِ الصَّلَاةَ»

ص: ۲۶۰

٢-٢. بقره، ١٥٤، ١٥٥.

٣-٣. يوسف، ٣٣ و ٩٠.

۳ و جوب امر به معروف و نماز، مخصوص دین اسلام نیست. (قبل از اسلام نیز، لقمان سفارش به نماز کرده است) «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» ۴ فرزندان خود را از طریق سفارش به نماز، مؤمن و خدایی، و از طریق سفارش به امر به معروف و نهی از منکر، افرادی مسئول و اجتماعی تربیت کنیم. «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» ۵ آگاهی فرزندان خود را به قدری بالا ببریم که معروف ها و منکرها را بشناسند تا بتوانند امر و نهی کنند. «يَا بُنَيَّ ... وَ أْمُرْ ... وَ أَنَّهُ» ۶ بعد از توجه به مبدأ و معاد، مهم ترین عمل، نماز است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۷ کسی که می خواهد در جامعه امر و نهی کند و قهراً با هوس های مردم درگیر شود، باید به وسیله ی نماز خودسازی و خود را از ایمان سیراب کند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» ۸ فرزندان خود را آمر به معروف و ناهی از منکر بار آوریم. «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» ...

۹ امر به معروف، همیشه قبل از نهی از منکر است. «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ» رشد معروف ها در جامعه، مانع بروز بسیاری از منکرات می گردد.

۱۰ در مسیر حقّ بودن کافی نیست، لازم است دیگران را نیز به مسیر حقّ دعوت کنیم. «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» چنان که در سوره عصر می خوانیم: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَّصَوْا بِالْحَقِّ» ۱۱ در تبلیغ دین و اجرای فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر، باید صبر و سعه ی صدر داشته باشیم. «وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ» نهی از منکر، با تلخی ها و نیش زدن های گناهکاران همراه است، مبادا عقب نشینی کنیم.

۱۲ پدر حکیم، رسیدن سختی به فرزندش را می پذیرد و فرمان صبر می دهد، ولی ضربه به مکتبش را که سکوت در برابر فساد باشد، هرگز. «وَ أَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ» ۱۳ امر به معروف و نهی از منکر از مسایل مهم است و صبر در برابر آنچه در این

راه به انسان می رسد ارزش دارد. «إِنَّ ذَلِكُمْ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

سیمایی از نماز

به مناسبت سفارش به نماز و امر به معروف در این آیه، اکنون به توضیح مختصری پیرامون این دو فریضه می پردازیم:

* نماز، ساده ترین، عمیق ترین و زیباترین رابطه ی انسان با خداوند است که در تمام ادیان آسمانی بوده است.

* نماز، تنها عبادتی است که سفارش شده قبل از آن، خوش صداترین افراد بر بالای بلندی رفته و با صدای بلند، شعار «حی علی الصلاه، حی علی الفلاح، حی علی خیر العمل» را سر دهند، با اذان خود سکوت را بشکنند و یک دوره اندیشه های ناب اسلامی را اعلام و غافلان را بیدار کنند.

* نماز به قدری مهم است که حضرت ابراهیم علیه السلام هدف خود را از اسکان زن و فرزندش در صحرای بی آب و گیاه مکه، اقامه ی نماز معرفی می کند، نه انجام مراسم حج.

* امام حسین علیه السلام ظهر عاشورا برای اقامه ی دو رکعت نماز، سینه ی خود را سپر تیرهای دشمن قرار داد.

* قرآن، به حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام دستور می دهد که مسجد الحرام را برای نمازگزاران آماده و تطهیر نمایند. آری، نماز به قدری مهم است که زکریا و مریم و ابراهیم و اسماعیل علیهم السلام خادم مسجد و محل برپایی نماز بوده اند.

* نماز، کلید قبولی تمام اعمال است و امیر المؤمنین علیه السلام به استاندارش می فرماید: بهترین وقت خود را برای نماز قرار بده و آگاه باش که تمام کارهای تو در پرتو نمازت قبول می شود. (۱)

* نماز، یاد خداست و یاد خدا، تنها آرام بخش دلهاست.

* نماز، در بیشتر سوره های قرآن، از بزرگ ترین سوره (بقره) تا کوچک ترین آن (کوثر) مطرح است.

ص: ۲۶۲

*نماز، از هنگام تولد در زایشگاه که در گوش نوزاد اذان و اقامه می گویند تا پس از مرگ که در گورستان بر مرده نماز می خوانند، جلوه می کند.

*هم برای حوادث زمینی مانند زلزله و بادهای ترس آور آمده و هم برای حوادث آسمانی مانند خسوف و کسوف، نماز آیات واجب گشته و حتی برای طلب باران، نماز باران آمده است.

*نماز، انسان را از انجام بسیاری منکرات و زشتی ها باز می دارد. (۱)

در نماز، تمام کمالات به چشم می خورد که ما چند نمونه از آن را بیان می کنیم:

*نظافت و بهداشت را در مسواک زدن، وضو، غسل و پاک بودن بدن و لباس می بینیم.

*جرات، جسارت و فریاد زدن را از اذان می آموزیم.

*حضور در صحنه را از اجتماع در مساجد یاد می گیریم.

*توجه به عدالت را در انتخاب امام جماعت عادل می یابیم.

*توجه به ارزشها و کمالات را از کسانی که در صف اول می ایستند، به دست می آوریم.

*جهت گیری مستقل را در قبله احساس می کنیم. آری، یهودیان به سوی و مسیحیان به سوی دیگر مراسم عبادی خود را انجام می دهند و مسلمانان باید مستقل باشند و لذا به فرمان قرآن، کعبه، قبله ی مستقل مسلمانان می شود، تا استقلال در جهت گیری آنان حفظ شود.

*مراعات حقوق دیگران را در این می بینیم که حتی یک نخ غصبی، نباید در لباس نماز گزار باشد.

*توجه به سیاست را آنجا احساس می کنیم که در روایات می خوانیم: نمازی که همراه با پذیرش ولایت امام معصوم نباشد، قبول نیست.

*توجه به نظم را در صف های منظم نماز جماعت و توجه به شهدا را در تربت کربلا- و توجه به بهداشت محیط را در سفارشاتی که برای پاکی و نظافت مسجد و مسجدی ها داده شده است، می بینیم.

*توجه به خدا را در تمام نماز، توجه به معاد را در «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»، توجه به انتخاب راه

ص: ۲۶۳

را در «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»، انتخاب همراهان خوب را در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، پرهیز از منحرفان و غضب شدگان را در «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»، توجه به نبوت و اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله را در تشهد و توجه به پاکان و صالحان را در «السلام علينا و علی عباد الله الصالحین» می بینیم.

* توجه به تغذیه ی سالم را آنجا می بینیم که در حدیث آمده است: اگر کسی مشروبات الکلی مصرف کند، تا چهل روز نمازش قبول نیست.

* آراستگی ظاهر را آنجا می بینیم که سفارش کرده اند از بهترین لباس، عطر و زینت در نماز استفاده کنیم و حتی زنها و سایر زینتی خود را در نماز همراه داشته باشند.

* توجه به همسر را آنجا می بینیم که در حدیث می خوانیم: اگر میان زن و شوهری کدورت باشد و یا یکدیگر را بیازارند و بد زبانی کنند، نماز هیچ کدام پذیرفته نیست.

اینها گوشه ای از آثار و توجهاتی بود که در ضمن نماز به آن متذکر می شویم. امام خمینی قدس سره فرمود: نماز، یک کارخانه ی انسان سازی است.

امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف، یعنی سفارش به خوبی ها و نهی از منکر، یعنی بازداشتن از بدی ها.

انجام این دو امر مهم نیاز به سنّ خاصی ندارد، زیرا لقمان به فرزندش می گوید: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ ...»

امر به معروف، نشانه ی عشق به مکتب، عشق به مردم، علاقه به سلامتی جامعه و نشانه ی آزادی بیان، غیرت دینی، ارتباط دوستانه بین مردم و نشانه ی فطرت بیدار و نظارت عمومی و حضور در صحنه است.

امر به معروف و نهی از منکر، سبب تشویق نیکوکاران، آگاه کردن افراد جاهل، هشدار برای جلوگیری از خلاف و ایجاد نوعی انضباط اجتماعی است. قرآن می فرماید: شما مسلمانان بهترین امت هستید، زیرا امر به معروف و نهی از منکر می کنید. (۱)

ص: ۲۶۴

حضرت علی علیه السلام می فرماید: امر به معروف و نهی از منکر، مصلحت عامه است. (۱) چنان که در حدیث دیگر می خوانیم: کسی که جلوی منکر را نگیرد، مانند کسی است که مجروحی را در جاده رها کند تا بمیرد. (۲)

پیامبرانی همچون حضرت داود و حضرت عیسی علیهما السلام به کسانی که نهی از منکر نمی کنند، لعنت فرستاده اند. (۳)

قیام امام حسین علیه السلام برای امر به معروف و نهی از منکر بود. «انما خرجت لطلب الاصلاح فی امه جدی ارید ان آمر بالمعروف و أنهی عن المنکر» (۴) در حدیث می خوانیم: به واسطه ی امر به معروف و نهی از منکر، تمام واجبات به پا داشته می شود. (۵)

قرآن می فرماید: اگر در مجلسی به آیات الهی توهین می شود، جلسه را به عنوان اعتراض ترک کنید تا مسیر بحث عوض شود. (۶)

انسان باید هم در دل از انجام گناه ناراحت باشد، هم با زبان، آن را نهی کند و هم با اعمال قدرت و قانون، مانع انجام آن شود. اگر کسی را به کار خوبی دعوت کردیم، در پاداش کارهای خوب او نیز شریک هستیم، ولی اگر در برابر فساد، انحراف و گناه ساکت نشستیم، به تدریج فساد رشد می کند و افراد فاسد و مفسد بر مردم حاکم خواهند شد.

سکوت و بی تفاوتی در مقابل گناه، سبب می شود که گناه کردن عادی شود، گنهکار جرأت پیدا کند، ما سنگدل شویم، شیطان راضی گردد و خدا بر ما غضب نماید.

امر به معروف و نهی از منکر، دو وظیفه ی الهی است و توهمات از این قبیل که:

گناه دیگران کاری به ما ندارد، آزادی مردم را سلب نکنیم، من اهل ترس و خجالت هستم، با یک گل که بهار نمی شود، عیسی به دین خود موسی به دین خود، ما را در یک قبر قرار

ص: ۲۶۵

۱-۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲.

۲-۲. کنز العمال، ج ۳، ص ۱۷۰.

۳-۳. مائده، ۷۸.

۴-۴. بحار، ج ۴۴، ص ۳۲۸.

۵-۵. کافی، ج ۵، ص ۵۵.

۶-۶. نساء، ۱۴۰ و انعام، ۶۷.

نمی دهند، دیگران هستند، من چرا امر به معروف کنم؟ با نهی از منکر، دوستان یا مشتریان خود را از دست می دهم، و امثال آن، نمی توانند این تکلیف را از دوش ما بردارند. البته امر به معروف و نهی از منکر باید آگاهانه، دلسوزانه، عاقلانه و حتی المقدور مخفیانه باشد.

گاهی باید خودمان بگوییم، ولی آنجا که حرف ما اثر ندارد، وظیفه ساقط نمی شود، بلکه باید از دیگران بخواهیم که آنان بگویند.

حتی اگر برای مدت کوتاهی می توان جلوی فساد را گرفت، باید گرفت و اگر با تکرار می توان به نتیجه رسید، باید تکرار کرد.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۸]

اشاره

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (۱۸)

و روی خود را از مردم (به تکبر) بر مگردان، و در زمین مغرورانه راه مرو، زیرا خداوند هیچ متکبر فخر فروشی را دوست ندارد.

نکته ها:

«تصعیر»، نوعی بیماری است که شتر به آن گرفتار می شود و گردنش کج می شود. لقمان به فرزندش می گوید: تو بر اساس تکبر مثل شتر بیمار، گردنت را با مردم کج نکن.

«مرح»، به معنای شادی زیاد است که در اثر مال و مقام به دست می آید.

«مختال» به کسی گویند که بر اساس خیال و توهم خود را برتر می داند، و «فخور» به معنای فخر فروش است.

تکبر، هم توهین به مردم است، هم زمینه ساز رشد کدورت های جدید و هم تحریک کننده ی کینه های درونی قدیم.

در حدیث می خوانیم: هر کس با تکبر در زمین راه رود، زمین و هر موجودی که زیر آن و روی آن است، او را لعنت می کنند.

(۱)

ص: ۲۶۶

۱ با مردم، چه مسلمان و چه غیر مسلمان، با خوشرویی رفتار کنیم. «لَا تُصَيِّرْ عِزَّ خَدِّكَ لِلنَّاسِ» ۲ تکبر ممنوع است، حتی در راه رفتن. «لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» ۳ از عامل خشنودی خداوند برای تشویق و از ناخشنودی او برای ترک زشتی ها و گناهان استفاده کنیم. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» ۴ به موهومات، خیالات و بلندپروازی ها خود را گرفتار نسازیم. «مُخْتَالٍ» ۵ بر مردم فخر فروشی نکنیم. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ»

تواضع

در این آیه لقمان به فرزندش می گوید: در زمین متکبرانه راه نرو «لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» و در سوره ی فرقان، اولین نشانه ی بندگان خوب خدا، حرکت متواضعانه ی آنهاست. «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۱) یکی از اسرار نماز که در سجده ی آن بلندترین نقطه بدن را (حد اقل در هر شبانه روز ۳۴ مرتبه در هفده رکعت نماز واجب) روی خاک می گزاریم، دوری از تکبر، غرور و تواضع در برابر خداوند است.

گرچه تواضع در برابر تمام انسان ها لازم است، اما در برابر والدین، استاد و مؤمنان لازم تر است. تواضع در برابر مؤمنان، از نشانه های برجسته ی اهل ایمان است. «أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۲) بر خلاف تقاضای متکبران که پیشنهاد دور کردن فقرا را از انبیا داشتند، آن بزرگواران می فرمودند: ما هرگز آنان را طرد نمی کنیم. «وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۳) انسان ضعیف و ناتوانی که از خاک و نطفه آفریده شده، و در آینده نیز مرداری بیش نخواهد بود، چرا تکبر می کند؟!

ص: ۲۶۷

۱-۱. فرقان، ۶۳.

۲-۲. مائده، ۵۴.

۳-۳. هود، ۲۹.

مگر علم محدود او با فراموشی آسیب پذیر نیست؟! مگر زیبایی، قدرت، شهرت و ثروت او، زوال پذیر نیست؟! مگر بیماری، فقر و مرگ را در جامعه ندیده است؟! مگر توانایی های او نابود شدنی نیست؟! پس برای چه تکبر می کند؟! قرآن می فرماید: متکبران راه نروید که زمین سوراخ نمی شود، گردن کشی نکنید که از کوه ها بلندتر نمی شوید. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا» (۱)

نمونه هایی از تواضع اولیای الهی

□
۱ شخص اول آفرینش که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، آن گونه می نشست که هیچ امتیازی بر دیگران نداشت و افرادی که وارد مجلس می شدند و حضرت را نمی شناختند، می پرسیدند:

کدام یک از شما پیامبر است؟! «ایکم رسول الله» (۲) در سفری که برای تهیه غذا هر کس کاری را به عهده گرفت، پیامبر نیز کاری را به عهده گرفت و فرمود: جمع کردن هیزم با من. (۳)

□
۳ همین که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دیدند برای نشستن بعضی فرش نیست، عبای خود را دادند تا چند نفری روی عبای حضرت بنشینند. (۴)

پوشیدن لباس ساده، سوار شدن بر الاغ برهنه، شیر دوشیدن، هم نشینی با بردگان، سلام کردن به اطفال، وصله کردن کفش و لباس، پذیرفتن دعوت مردم، جارو کردن منزل، دست دادن به تمام افراد و سبک نشمردن غذا از سیره های حضرت بود. (۵)

۴ برخی شیعیان خواستند به احترام امام صادق علیه السلام حَمَام را خلوت و به اصطلاح قُرُق کنند، حضرت اجازه نداد و فرمود: «لا حاجة لی فی ذلک المؤمن اخف من ذلک» نیازی به این کار نیست، زندگی مؤمن ساده تر از این تشریفات است. (۶)

ص: ۲۶۸

۱- ۱. اسراء، ۳۸.

۲- ۲. بحار، ج ۴۷، ص ۴۷.

۳- ۳. بحار، ج ۴۷، سیره پیامبر.

۴- ۴. بحار، ج ۱۶، ص ۲۳۵.

۵- ۵. بحار، ج ۱۶، ص ۱۵۵ و بحار، ج ۷۳، ص ۲۰۸.

۶- ۶. بحار، ج ۴۷، ص ۴۷.

۵ هر چه اصرار کردند که سفره ی امام رضا علیه السلام از سفره غلامان جدا باشد، آن حضرت نپذیرفت. (۱)

۶ شخصی در حمام، امام رضا علیه السلام را شناخت و از او خواست تا او را کیسه بکشد، حضرت بدون معرفی خود و با کمال وقار تقاضای او را قبول کرد. همین که آن شخص حضرت را شناخت، شروع به عذرخواهی کرد، حضرت او را دلداری دادند.

(۲)

از نشانه های تواضع، پذیرفتن پیشنهاد و انتقاد دیگران و نشستن در پایین تر از جایی است که در شأن اوست.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۹]

اشاره

وَ اِقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (۱۹)

و در راه رفتن (و رفتارت)، میانه رو باش و از صدایت بکاه، زیرا که ناخوش ترین صداها، آواز خران است.

نکته ها:

امام حسن علیه السلام می فرماید: تند راه رفتن، ارزش مؤمن را کم می کند. (۳)

در حدیث می خوانیم: در دعوت مردم به سوی خداوند و تلاوت قرآن، بلند کردن صدا اشکال ندارد. (۴)

در سفارش های لقمان، نه امر، سه نهی و هفت دلیل برای این امر و نهی ها آمده است:

نه امر: ۱. نیکی به والدین. ۲. تشکر از خدا و والدین. ۳. مصاحبت همراه با نیکی به والدین.

۴. پیروی از راه مؤمنان و تائبان. ۵. برپا داشتن نماز. ۶. امر به معروف. ۷. نهی از منکر.

۸. اعتدال در حرکت. ۹. پایین آوردن صدا در سخن گفتن.

و اما سه نهی: ۱. نهی از شرک. ۲. نهی از روی گردانی از مردم. ۳. نهی از راه رفتن با تکبر.

ص: ۲۶۹

۱-۱. کودک، فلسفی، ج ۲، ص ۴۵۷.

۲-۲. بحار، ج ۴۹، ص ۹۹.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۱ چون شکرگزاری انسان به نفع خود اوست، پس شکر گزار باشید. «وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ» ۲ چون شرک، ظلم بزرگی است، پس شرک نوزید. «إِنَّ الشُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» ۳ چون بازگشت همه به سوی اوست و باید پاسخگو باشید، پس به والدین احترام بگذارید.

«إِلَى الْمَصِيءِ»، «إِلَى مَرْجِعِكُمْ» ۴ چون خداوند بر همه چیز آگاه است، پس مواظب اعمال خود باشید. «إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ» ۵ چون شکیبایی از کارهای با اهمیت است، پس صابر باشید. «إِنَّ ذَلِكُمْ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» ۶ چون خداوند متکبران را دوست ندارد، پس تکبر نوزید. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ» ۷ چون بدترین صداها، صدای بلند خران است، پس صدای خود را بلند نکنید. «إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»

پیام ها:

۱ اسلام، دین جامعی است و حتی برای راه رفتن دستور و برنامه دارد. «وَ أَقْصِدْ فِي مَشِيكَ» ۲ در آیین الهی، عقاید و اخلاق در کنار هم مطرح است. «لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ... وَ أَقْصِدْ فِي مَشِيكَ» ۳ میانه روی، دوری از افراط و تفریط، و متانت در راه رفتن، سفارش قرآن است.

«وَ أَقْصِدْ فِي مَشِيكَ»

۴ نه فقط در راه رفتن، بلکه در همه ی کارها میانه روی را مراعات کنیم. «وَ أَقْصِدْ فِي مَشِيكَ» ۵ صدای خود را کوتاه کنیم، از فریاد بیهوده پرهیزیم و بیانی نرم و آرام داشته باشیم. «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ» ۶ فریاد کشیدن و بلند کردن صدا، امری ناپسند و نکوهیده است. «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»

اشاره

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمِمَّا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ (۲۰)

آیا ندیدید که خداوند آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است برای شما مسخر کرده، و نعمت های ظاهری و باطنی خود را بر شما سرازیر کرده است، ولی بعضی از مردم بدون هیچ دانش و هدایتی و بدون هیچ کتاب روشنگری، درباره ی خداوند به جدال و ستیز می پردازند.

نکته ها:

«اسباغ» به معنای گسترانیدن و توسعه دادن است.

در این آیه به دو گونه نعمت اشاره شده است، نعمت ظاهری مانند: سلامتی، روزی، زیبایی و امثال اینها و نعمت باطنی مانند: ایمان، معرفت، اطمینان، حسن خلق، امداد غیبی، علم، فطرت، ولایت و...

شاید بتوان گفت: مراد از علم در آیه، استدلال عقلی و مراد از هدایت، هدایت های فطری و مراد از کتاب، وحی الهی است، که برخی افراد بدون استناد به هیچ یک از عقل، فطرت و وحی، درباره خدا سخن می گویند و اظهار نظر می کنند.

پیام ها:

۱ بی توجهی به آفریده ها و نقش آنها در زندگی بشر، سبب سرزنش و توبیخ است. «أَلَمْ تَرَوْا» سعدی می گوید: این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار ۲ تمام آفریده ها هدفدار و به خاطر بهره گیری انسان است. «سَخَّرَ لَكُمْ» ۳ انسان قادر است آنچه را در آسمان و زمین است، به تسخیر خود درآورد.

«سَخَّرَ لَكُمْ»

۴ نعمت های الهی، هم گسترده و فراوان است، «أَسْبَغَ» هم در دسترس بندگان، «عَلَيْكُمْ» و هم متنوع. «ظَاهِرَةٌ وَبَاطِنَةٌ» ۵ نباید از نعمت های باطنی خداوند غفلت کنیم و به آنها بی توجه باشیم. «أَلَمْ تَرَوْا ... بَاطِنَةً» ۶ علی رغم گستردگی و فراوانی نعمت ها، انسان درباره ی خدا مجادله می کند و این نوعی کفران نعمت است. «أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ... يُجَادِلُ فِي اللَّهِ» ۷ جدال منطقی نیکوست، «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) ولی جدالی که بدون پشتوانه ی علمی و به دور از هدایت الهی و مخالف با کتاب خدا باشد، بی ارزش است. (۲) «يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ» ۸ در جهان بینی الهی، عقل، فطرت و وحی، منابع معتبر شناخت هستند، نه غیر آن. «عِلْمٌ، ... هُدًى ...، كِتَابٌ مُنِيرٌ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۱]

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ (۲۱)

و هر گاه به آنان گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده پیروی کنید. گویند:

بلکه ما آنچه را پدرانمان را بر آن یافته ایم پیروی خواهیم کرد. آیا اگر شیطان آنان را به عذاب فروزان فرا خواند (باز هم باید از او تبعیت کنند)؟!

نکته ها:

کلمه ی «قِيلَ»، نشانه ی شدت تعصب کافران است، یعنی هر حرف حقی از هر گوینده ای باشد، آنان لجاجت می کنند و نمی پذیرند و کاری به گوینده ندارند. «قِيلَ لَهُمْ»

ص: ۲۷۲

۱-۱. نحل، ۱۲۵.

۲-۲. ملاً صدرا در کتاب اسفار خود می گوید: «تَبَأَ لِفَلْسَفَةِ تَخَالُفِ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ»، نابود باد آن فلسفه ای که با کتاب و سنت مخالفت کند.

۱ نمونه ی جدال ناروا، تعصب بر افکار باطل نیاکان است. «يَجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ... قَالُوا بَلْ تَتَّبِعُ مَا وَحَدَّثَنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا» ۲ پیروی از وحی و آنچه از جانب خداوند است، لازم است. «اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ۳ با دعوت منحرفان به حق، با آنان اتمام حجت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ» ۴ برای انسان دو راه وجود دارد: الف: راه خدا، «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ب: راه شیطان.

«الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ»

۵ عقاید نیاکان، در سرنوشت نسل آینده مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا» ۶ تقلید و تعصب کورکورانه ممنوع. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا... أَوْ لَوْ كَانَ» (تعصب ناروای خویشاوندی، از موانع حق پذیری و رشد اندیشه است) ۷ محیط، جامعه و تاریخ، در انتخاب راه مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا» (انسان باید با نور علم، عقل و وحی، حرکت کند تا هر کجا در محیط، جامعه و تاریخ، انحراف دید، از آن پرهیز کند). ۸ منطق حق، اصل است، نه ملی گرایی و عقاید و رفتار نیاکان. «أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ»...

۹ شیطان به طور مستمر، انسان را به باطل می خواند. «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ» ۱۰ هر راهی جز وحی، بیراهه است و به عذاب دوزخ منتهی می شود. «يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ» ۱۱ سرانجام پیروی از افکار پوچ نیاکان، دوزخ است. «عَذَابِ السَّعِيرِ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۲]

اشاره

وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (۲۲)

و هر کس روی خود را (به حقیقت) به سوی خدا کند، در حالی که نیکوکار باشد، پس بی تردید به دستگیره (و رشته ی) محکمی چنگ زده، و پایان همه ی کارها به سوی اوست.

در قرآن یکصد و چهل مرتبه، کلماتی از ریشه ی «سلم» بکار رفته و واژه هایی همچون سلام، اسلام و مسلم از این ماده است.

در آیه قبل خواندیم که گروهی از مردم به نیاکان منحرف خود دل بسته و به آنان رومی کنند؛ در این آیه می خوانیم: نیاکان و پاکان، به خدای متعال دل می بندند و به سوی او رومی کنند.

در آیه قبل، دعوت شیطان از مردم و کشاندن آنان به سوی دوزخ مطرح شد؛ این آیه راه نجات از وسوسه های شیطان را تسلیم خدا شدن و انجام کار نیک می داند.

تسلیم غیر خدا بودن، بردگی و اسارت است، ولی تسلیم خدا بودن، آزادی و رشد است.

چنان که قرآن می فرماید: «فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا» (۱) راستی اگر تمام هستی تسلیم خدایند، چرا ما نباید تسلیم او باشیم؟! قرآن می فرماید: «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۲) آیا به سراغ غیر خدا می روید در حالی که هر کس در آسمان ها و زمین است، تسلیم اوست.

خداوند، فرمان تسلیم بشر را صادر فرموده است، «فَلَهُ أَسْلِمُوا» (۳) پیامبر نیز باید تسلیم خدا باشد، «أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ» (۴) در این آیه نیز می فرماید: «وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» هر نیکوکاری که خالصانه جهت گیری الهی داشته باشد، به ریسمان محکمی چنگ زده است. در آیه ای دیگر می خوانیم: «مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» (۵) نیکوکاری که خالصانه، تسلیم خدا باشد، پاداشی تضمین شده دارد. یا می خوانیم: «وَ مَنْ أَحْسَنَ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۶) چه کسی بهتر است از آنکه خود را تسلیم خدا کرده است.

انسان برای نجات و پیروزی خود، تکیه گاه های متعددی انتخاب می کند و به ریسمان های گوناگونی چنگ می زند، مانند: قدرت، ثروت، مقام، فامیل، دوست، نسب و... ولی همه این طناب ها روزی پاره می شوند و این تکیه گاه ها کارایی خود رای از دست می دهند. تنها چیزی

ص: ۲۷۴

۱-۱. جن، ۱۴.

۲-۲. آل عمران، ۸۳.

۳-۳. حج، ۳۴.

۴-۴. انعام، ۱۴.

۵-۵. بقره، ۱۱۲.

۶-۶. نساء، ۱۲۵.

که پایدار، ماندگار و عامل نجات است، چنگ زدن به ریسمان محکم الهی و تسلیم بودن در برابر او و انجام اعمال صالح است. در روایات می خوانیم: رهبران معصوم و اهل بیت پیامبر علیهم السلام و علاقه و مودت آنان، ریسمان محکم الهی و عروه الوثقی می باشند. «نحن العروه الوثقی» (۱)، «العروه الوثقی الموده لآل محمد» (۲)

پیام ها:

۱ تسلیم خدا شدن، یک امر اختیاری است و اکراه و اجباری وجود ندارد. «مَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ» ۲ تسلیم خدا بودن، باید با عمل همراه باشد. «يُسَلِّمُ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ» ۳ نیکوکار بودن، به تنهایی کافی نیست، اخلاص در عمل هم لازم است. «يُسَلِّمُ وَجْهَهُ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ» ۴ معنویات را با تمثیل و تشبیه به محسوسات و مادیات بیان کنیم. (عمل خالصانه، به ریسمانی محکم تشبیه شده است). «بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» ۵ با توجه به معاد و تفکر درباره ی آینده، راه خود را انتخاب کنیم. «وَ إِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» ۶ آفرینش، همه به یک سوی و یک هدف روانه است. «وَ إِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۳ تا ۲۴]

اشاره

وَ مَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۲۳) نَمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۲۴)

(ای پیامبر!) هر کس کفر ورزید، کفرش تو را محزون نکند، بازگشت آنان تنها به سوی ماست، پس ما آنان را به عملکردشان آگاه خواهیم کرد، قطعاً خداوند به آنچه در سینه هاست آگاه است.

ص: ۲۷۵

۱-۱. بحار، ج ۲۶، ص ۲۶۰.

۲-۲. بحار، ج ۲۴، ص ۸۵.

آنان را (در دنیا) اندکی بهره مند می سازیم، سپس به عذاب سختی گرفتارشان خواهیم ساخت.

نکته ها:

□
در آیه ی ۲۳، از محزون شدن پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر کفر گروهی از مردم نهی شده است و این می تواند به چند دلیل باشد:

الف: آنان آن قدر ارزش ندارند که تو برای آنان محزون شوی.

ب: اندوه برای کفر آنان، تو را از کارهای دیگر باز می دارد.

ج: کفر آنان به تو آسیبی نمی رساند.

د: تو در تبلیغ و موعظه ی آنان کوتاهی نکردی تا نگران باشی.

ه: چون کفار به سوی ما باز می گردند و راهی برای فرار ندارند، جای حزن و اندوه نیست.

از مقدم شدن کلمه ی «إِلَيْنَا» بر کلمه ی «مَرْجِعُهُمْ»، استفاده می شود تنها مرجع اوست و از کلمه ی «مَرْجِع» نیز استفاده می شود که مبدأ هم اوست، زیرا «مَرْجِع» یعنی رجوع به آن چیزی که در آغاز بوده است. به علاوه «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ» جمله ی اسمیه و نشانه ی قطعی و حتمی بودن معاد است.

پیام ها:

۱ مقایسه میان افراد نیک و بد، یکی از راه های شناخت و انتخاب است. «مَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ... وَ مَنْ كَفَرَ» متاع کفر و دین بی مشتری نیست گروهی این، گروهی آن پسندند ۲ پیامبر، دلسوز همه بود و حتی از انحراف و کفر مخالفان نیز رنج می برد.

□
«فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ»

□
۳ انبیا، به تسلی و دلداری الهی نیاز دارند. «فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ» ۴ مسئولیت رهبران دینی، ارشاد مردم است، نه وصول نتیجه. «وَ مَنْ كَفَرَ فَلَا

ص: ۲۷۶

۵ کفر مردم، در سرنوشت خودشان مؤثر است. «فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ إِلَّا مَا مَرَجَعُهُمْ» ۶ کفار شاد نباشند، زیرا سرانجام گذر پوست به دباغ خانه می افتد. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ» ۷ مرجع و مبدأ انسان ها، تنها خداوند است. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ» ۸ دو چیز باعث سعه ی صدر و رفع نگرانی مؤمنین از انحراف دیگران می شود:

یکی توجه به علم خداوند و دیگری توجه به معاد. «فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ إِلَّا مَا مَرَجَعُهُمْ ... عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (حال که دانستیم خداوند همه چیز را می داند و بازگشت همه به سوی اوست، پس جای هیچ نگرانی نیست). ۹ در قیامت، انسان با گزارش عملکرد خود روبروست. «فَتَنَّبَهُمْ بِمَا عَمِلُوا» ۱۰ نیت ها و انگیزه هایی را که در دل داشتیم، خداوند می داند و در قیامت ظاهر می کند. «فَتَنَّبَهُمْ ... إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» ۱۱ توجه به رسوایی روز قیامت، می تواند مانع لجاجت و پافشاری بر کفر باشد.

«فَتَنَّبَهُمْ بِمَا عَمِلُوا»

۱۲ نعمت های دنیوی، ما را نفریبند که در برابر نعمت های اخروی اندک و ناچیز است. «نُمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا» ۱۳ ارزش کارها را با توجه به عاقبت آنها محاسبه کنیم. «نُمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضَّطَّرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ» ۱۴ کفر امروز کافران، انتخابی است، «وَمَنْ كَفَرَ» ولی به دوزخ رفتن فردای آنان اجباری است. «نَضَّطَّرُّهُمْ» ۱۵ رفاه مادی، نشانه ی سعادت نیست. «نُمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضَّطَّرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ»

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۲۵)

۲۵/۳۱

و اگر از آنان سؤال کنی: چه کسی آسمان ها و زمین را آفریده است؟ حتماً خواهند گفت: خدا. بگو: ستایش از آن خداست، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

شبهه این تعبیر، در موارد دیگر قرآن نیز آمده است، از جمله آیات: ۶۱ و ۶۳ عنکبوت، ۳۸ زمر و ۹ زخرف که نشان می دهد مشرکان، منکر خالقیت خدا نبودند و انحرافشان در شریک قرار دادن بت ها به هنگام عبادت و آرزوی شفاعت از آنان بود، «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» (۱) در حالی که خود، آنها را از سنگ و چوب تراشیده بودند.

امام باقر علیه السلام، پاسخ مشرکان در این آیه را نشان فطری بودن توحید دانستند. (۲)

پیام ها:

۱ خالق بودن خداوند، بر مشرکان نیز پوشیده نیست. «لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۲ مشرکان به انحراف خود اقرار ضمنی دارند. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» ۳ همه ی آفریده ها از آن اوست، پس تنها او را ستایش کنیم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۴ سپاس خداوند را به زبان آوریم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۵ انحراف مشرکان معمولاً برخاسته از جهل آنان است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

اشاره

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۲۶)

آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست، همانا خداوند بی نیاز و ستوده است.

ص: ۲۷۸

۱- (۱). زمر، ۳.

۲- (۲). تفسیر نور الثقلین، ذیل آیه و توحید صدوق، ص ۳۳۰.

پیام ها:

۱ خداوند، نه در آفریدن و نه در اداره عالم، نیازمند کسی نیست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ...

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ

... هُوَ الْغَنِيُّ» ۲ تنها خداوند، خالق و مالک آفریده هاست، «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» و تنها اوست که بی نیاز و سزاوار ستایش است. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» ۳ سفارش به حمد و ستایش خداوند در آیه ی قبل، به خاطر نیاز او نیست. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ... هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۷]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَفْلاَمٌ وَ الْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۷)

و اگر آنچه درخت در زمین است، قلم شوند، و دریا و از پس آن هفت دریا به کمک آیند، (و مرکب شوند تا کلمات خدا را بنویسند)، کلمات خدا به پایان نرسد، همانا خداوند شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

در آیه ۱۰۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم: «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَ لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مِدادًا» بگو: اگر دریا برای نوشتن کلمات پروردگارم مرکب شود، دریا پایان می گیرد، پیش از آن که کلمات پروردگارم تمام شود، هر چند همانند آن (دریای اول) را کمک قرار دهیم.

شاید مراد از «سَبْعَةُ أَبْحُرٍ»، کثرت باشد و عدد خصوصیتی نداشته باشد. یعنی اگر آب همه ی دریاها هم مرکب شود، باز هم نمی توانند همه ی نعمت های الهی را بنویسند.

پیام ها:

۱ مکتب انبیا، انسان را از ساده نگری و محدود بینی بریده و به بی نهایت مرتبط می کند. «وَ لَوْ أَنَّ مَا ... مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ»

۲ کلمات الهی، قابل شمارش نیستند. «مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ»

کلمه الله چیست؟

۱ نعمت های خداوند. «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَدَ الْبَحْرُ» ... (۱)

۲ سنت های الهی. «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) و «وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ» (۳) آفریده های ویژه ی خداوند. «إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ» (۴) حوادثی که انسان با آنها آزمایش می شود. «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ» (۵) آیات الهی. درباره ی حضرت مریم می خوانیم: «وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (۶) اسباب پیروزی حق بر باطل. «وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقَطَّ دَابِرَ الْكَافِرِينَ» (۷)، «وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» (۸) از جمع مطالب گذشته به دست می آید که مراد از «کلمه» تنها لفظ نیست، بلکه مراد سنت ها، مخلوقات، اراده و الطاف الهی است که در آفرینش جلوه می کند.

بنا بر این، اگر همه ی درختان قلم و همه ی دریاها مرکب شوند، نمی توانند کلمات الهی را بنویسند، یعنی نمی توانند آفریده های خدا، الطاف الهی و سنت هایی را که در طول تاریخ برای انسان ها و همه ی موجودات وجود داشته است بنویسند. «وَاللَّهُ الْعَالِمُ» در روایت می خوانیم: امام کاظم علیه السلام فرمود: مصداق کلمات الله ما هستیم که فضایل ما قابل ادراک و شماره نیست. (۹) آری، اولیای خدا از طرف ذات مقدس او واسطه ی فیض هستند و هر لطف و کمالی، از طریق آن بزرگواران به دیگران می رسد.

ص: ۲۸۰

- ۱-۱. کهف، ۱۰۹.
- ۲-۲. صافات، ۱۷۱-۱۷۲.
- ۳-۳. شوری، ۲۱.
- ۴-۴. نساء، ۱۷۱.
- ۵-۵. بقره، ۱۲۴.
- ۶-۶. تحریم، ۱۲.
- ۷-۷. انفال، ۷.
- ۸-۸. شوری، ۲۴.
- ۹-۹. تفسیر نور الثقلین، ذیل آیه.

اشاره

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْثُبُكُمْ إِلَّا كَنْفُسٍ وَأَجْدِهِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۲۸)

آفرینش و رستاخیز (همه ی) شما (نزد خدا چیزی) جز مانند (آفریدن و زنده کردن) یک تن نیست، همانا خداوند شنوا و بیناست.

نکته ها:

ریشه ی تشکیک و تردید در اصل معاد؛ گاهی طول زمان است که چگونه مردگان پس از گذشت زمان طولانی، دوباره زنده می شوند، گاهی خود مردگان است که چگونه استخوان های پوسیده، پراکنده و درهم آمیخته، از هم تفکیک می شوند و گاهی آگاهی از رفتار، کردار و افکار است که پس از آفرینش مجدد مردگان، چگونه به حساب این همه انسان رسیدگی خواهد شد؟ خداوند در این آیه با یک جمله، پاسخ همه ی این شبهات را می دهد که زنده کردن همه ی شما با آفرینش یک نفر یکسان است و زمان در آن تأثیری ندارد. او زمزمه های شما را می شنود و می بیند و تمام رفتار و کردارتان را می داند و به حساب همه می رسد.

پیام ها:

۱ در علم و قدرت الهی، کمیت و جمعیت، زمان و مکان، نهان و آشکار، تأثیری ندارد. «مَا خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْثُبُكُمْ إِلَّا كَنْفُسٍ وَأَجْدِهِ»

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۹)

آیا ندیدی که خداوند، پیوسته شب را در روز، و روز را در شب داخل می کند، و خورشید و ماه را تسخیر کرده، هر یک تا زمان معینی در حرکت اند؟ همانا خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

کوتاه و بلند شدن شب و روز، آن هم به تدریج، در پرورش موجوداتی که به تاریکی یا روشنایی بیشتری نیاز دارند، نقش مهمی دارد.

در این آیه از کوتاه و بلند شدن شب و روز و تسخیر خورشید و ماه به وسیله ی خداوند، سخن گفته شده، سپس به حرکت هر یک، برای مدتی معین اشاره شده و آن گاه در آخر آیه آمده است: خداوند به آنچه شما انسان ها انجام می دهید آگاه است، یعنی هدف همه ی هستی و تحولات گوناگون در نظام آفرینش، عمل انسان هاست، پس باید کاری کنیم که رضای خدا در آن باشد. ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند بیشتر خطاب های قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله، تنها به شخص آن حضرت نیست، بلکه عموم مردم را شامل می شود. مثلاً به پیامبر می فرماید: «اگر هر یک از پدر یا مادر یا هر دوی آنان نزد تو به پیری رسند، به آنان اف نگو و از آنها اظهار دلتنگی مکن» (۱)، در حالی که می دانیم پیامبر، پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده و آنان زنده نبودند تا نزد حضرت به پیری برسند.

در این آیه نیز گرچه خطاب «أَلَمْ تَرَ» به پیامبر اسلام است، ولی آخر آیه که می فرماید: «أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» نشان می دهد که آیه عموم مردم را شامل می شود.

پیام ها:

۱ از راههای شناخت خداوند، مطالعه در طبیعت و اسرار هستی است. «أَلَمْ تَرَ» ...

۲ کم و زیاد شدن طول شب و روز را تصادفی نپنداریم، بلکه کاری الهی و با طرح و برنامه است. «يُولِجُ» ...

۳ خورشید نیز حرکت دارد. «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كُلٌّ يَجْرِي» ۴ حرکات اجرام، زمان بندی شده است. «كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

ص: ۲۸۲

۵ تغییرات شب و روز و تسخیر خورشید و ماه، در جهت بهره‌وری و استفاده‌ی انسان است. «أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (اعمال و رفتار انسان‌ها نیز باید مفید و هدفمند باشد).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۰]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۳۰)

این همه، دلیل بر آن است که خداوند، حقّ، و آنچه غیر از او می‌خوانند باطل است، و همانا خداوند بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته‌ها:

از آیه‌ی ۲۴ تا آیه ۳۰، ده صفت از صفات الهی مطرح شده است: غنی، حمید، عزیز، حکیم، سمیع، بصیر، خبیر، حقّ، علیّ، کبیر و در هر آیه به نکته‌ای اشاره شده است، مثلاً در آیه ۲۵، خالقیت خداوند مطرح شده، «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ...» در آیه ۲۷، به نعمت‌های الهی اشاره شده، «مَا نَفَعَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ» و در آیه ۲۸، قدرت مطلقه‌ی پروردگار در مبدأ و معاد انسان بیان شده است. «مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بِعُتُكُم» تنها خداوند و آنچه از جانب او و یا وابسته به او باشد، حقّ است و هر چه غیر از او و یا وابسته به غیر او باشد، باطل و ناپایدار است.

پیام‌ها:

۱ منشأ همه‌ی افعال و صفات خداوند در آفرینش، ثابت و پایدار بودن اوست.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ

۲ حقّ و باطل، ملاک انتخاب است، نه تقلید، تبلیغ، تطمیع و یا تهدید. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ» ۳ در بیان حقیقت، صراحت و قاطعیت داشته باشیم. (در این آیه، سه مرتبه کلمه‌ی «أَنَّ» به کار رفته که نشانه‌ی تأکید است.)

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۱)

آیا نمی بینی که کشتی ها در سایه ی نعمت خداوند در دریا حرکت می کنند، تا خداوند بخشی از آیات قدرت خود را به شما نشان دهد؟ همانا در این (حرکت کشتی ها) برای مردم شکیبا و سپاس گزار، نشانه هایی است.

نکته ها:

حرکت کشتی در دریا، نتیجه ی مجموعه ای از نعمت های الهی است، از جمله: حرکت باد، وزن مخصوص و قوانین فشار آب که سبب شناور شدن اجسام روی آن می شود.

علاوه بر این، دریاها راه طبیعی بی خرج و عمومی هستند که همه ی بخش های زمین را به یکدیگر ارتباط می دهند و هنوز هم با پیشرفت های بشر در صنعت هوایی، بیشترین کالاها از طریق کشتی حمل می شود.

در قرآن، صبر و شکر، در موارد متعددی کنار هم آمده اند و شاید رمزش این باشد که مسائلی که در اطراف انسان می گذرد، یا طبق مراد است که جای شکر دارد و یا خلاف میل انسان است که جای صبر دارد، پس انسان دائماً باید یا در حال صبر باشد، یا در حال شکر و گرنه در حال کفران و غفلت خواهد بود.

پیام ها:

۱ علاوه بر آیات آسمانی، به آیات زمینی نیز توجه کنیم. (در آیات قبل به آسمان، و ماه و خورشید اشاره کرد، در این آیه به زمین، دریا و کشتی) «أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ» ...

۲ در دعوت به خدا و بیان نعمت ها، تبلیغ و ارشاد، از مسائل طبیعی و در دسترس مردم استفاده کنیم. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ» ...

۳ به آفریده ها ساده ننگریم. «أَلَمْ تَرَ» آفریده ها، آیات الهی هستند. «لِيُرِيَكُمْ» ۴ حرکت کشتی در آب، از نعمت های پر رمز و راز الهی است. «تَجْرِي فِي الْبَحْرِ»

۱۵ اگر می خواهیم نشانه های زیادتری از قدرت نمایی خدا را درک کنیم و بهره های فراوان تری از نعمت های الهی ببریم، باید حوصله ی بیشتری از خود نشان دهیم. («صَبْرًا»، یعنی صبر زیاد) و باید سعی کنیم از داده ها بهترین استفاده را ببریم و همواره سپاس گزار باشیم. («شُكْرًا»، یعنی شکر زیاد)

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۲]

اشاره

وَ إِذَا عَشَيْتَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ
(۳۲)

و هر گاه موجی (خروشان در دریا) همچون ابرهای (آسمان) آنان را بپوشاند، خدا را با طاعتی خالصانه می خوانند، پس چون خداوند آنان را به خشکی (رساند و) نجات دهد، بعضی راه اعتدال پیش گیرند (و بعضی راه انحراف)، و جز پیمان شکنان ناسپاس، آیات ما را انکار نمی کنند.

نکته ها:

«ظلل» جمع «ظله» به معنای ابری است که سایه می افکند و غالباً در مواردی بکار می رود که موضوع ناخوشایندی در کار باشد. «مُقْتَصِدٌ» به معنای اعتدال در کار، و وفای به عهد و پیمان است.

کلمه ی «خَتَّارٍ» صیغه ی مبالغه، به معنای بسیار پیمان شکن است، چون مشرکان و گنهکاران، مکرر در گرفتاری ها رو به سوی خدا می آورند و عهد و پیمان می بندند، اما پس از فرونشستن حوادث، باز پیمان شکنی می کنند، خداوند آنان را «خَتَّارٍ» نامیده است.

ایمان گروهی از مردم، دائمی و پایدار است، ولی ایمان گروهی مقطعی و موسمی است، یعنی فقط هنگامی که اسباب و وسایل مادی قطع شود، این گروه متوجه خدا می شوند. مثل برق اضطراری که وقتی همه ی برق ها خاموش شد، سراغ آن می روند.

۱ انسان به طور فطری خداشناس است، لکن وسایل و اسباب مادی همچون پرده ای روی فطرت را می پوشاند و بروز حوادث و خطرهای این پرده را کنار می زند. «غَشِيَتْهُمْ ... دَعَوْا اللَّهَ» ۲ رفاه مادی، عامل غفلت است، ولی خطرهای و تنگناها، عامل توجه، تضرع، خلوص و غرورزدایی. «إِذَا غَشِيَتْهُمْ ... دَعَوْا اللَّهَ» ...

۳ قطع امید از اسباب عادی، یکی از راه های رسیدن به اخلاص است. «مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» ۴ برای اولیای خدا، غفلت عارضی است، «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۱) ولی برای گروهی، اخلاص عارضی است. «إِذَا غَشِيَتْهُمْ ... مُخْلِصِينَ» ۵ دعای خالصانه در مظان اجابت است. «دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ ... نَجَاهُمْ» ۶ انسان دارای اختیار و اراده است. «فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ» (بعضی پس از رهایی از مشکلات، بر راه حق باقی می مانند، ولی بعضی به راه انحراف و شرک بر می گردند، و این نمایان گر آزادی اراده و اختیار بشر است) ۷ لازمه ی ایمان، اعتدال است. (به جای آنکه بفرماید: «فمنهم مؤمن»، فرمود: «فمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ» ۸ پیمان شکنی و ناسپاسی، انسان را به کفر می کشاند. «وَمَا يَجْعَدُ بَأْيَاتِنَا إِلَّا كَلَّ خَتَارٍ كَفُورٍ»

ص: ۲۸۶

اخلاص آن است که کاری صد در صد برای خدا باشد. تا آنجا که حتی اگر یک درصد و یا کمتر از آن هم برای غیر خدا باشد، عبادت باطل و یا مورد اشکال است.

*اگر مکان نماز را برای غیر خدا انتخاب کنیم، مثلاً در جایی بایستیم که مردم ما را ببینند و یا دورین ما را نشان دهد.

*اگر زمان عبادت را برای غیر خدا انتخاب کنیم، مثلاً نماز را در اول وقت بخوانیم تا توجه مردم را به خود جلب کنیم.

*اگر شکل و قیافه ای که در آن نماز می خوانیم، برای غیر خدا باشد، مثلاً عبایی به دوش بگیریم، گردنی کج کنیم، در صدای خود تغییری بدهیم و هدفی جز رضای خدا داشته باشیم، در همه ی این موارد، نماز باطل است و به خاطر ریاکاری، گناه هم کرده ایم.

به بیانی دیگر، اخلاص آن است که تمایلات و خواسته های نفسانی، طاغوت ها و گرایش های سیاسی و خواسته های این و آن را در نظر نگیریم، بلکه انگیزه ی ما تنها یک چیز باشد و آن اطاعت از فرمان خدا و انجام وظیفه.

براستی رسیدن به اخلاص جز با امداد الهی امکان ندارد. قرآن در آیه ۳۲ سوره لقمان می فرماید: هنگامی که موجی همچون ابرها آنان را فراگیرد، خدا را خالصانه می خوانند، اما زمانی که آنان را به خشکی نجات داد، (تنها) بعضی راه اعتدال را پیش می گیرند (و به ایمان خود وفادار می مانند).

راه های کسب اخلاص

۱ توجه به علم و قدرت خداوند.

اگر بدانیم تمام عزت ها، قدرت ها، رزق و روزی ها به دست اوست، هرگز برای کسب عزت، قدرت و روزی به سراغ غیر او نمی رویم.

اگر توجه داشته باشیم که با اراده ی خداوند، موجودات خلق می شوند و با اراده ی او، همه چیز محو می شود. اگر بدانیم او هم سبب ساز است هم سبب سوز، یعنی درخت خشک را سبب خرما ی تازه برای حضرت مریم قرار می دهد و آتشی را که سبب سوزاندن است، برای

حضرت ابراهیم گلستان می کند، به غیر او متوسل نمی شویم.

صدها آیه و داستان در قرآن، مردم را به قدرت نمایی خداوند دعوت کرده تا شاید مردم دست از غیر او بکشند و خالصانه به سوی او بروند.

۲ توجه به برکات اخلاص.

انسان مخلص تنها یک هدف دارد و آن رضای خداست و کسی که هدفش تنها رضای خدا باشد، نظری به تشویق این و آن ندارد، از ملامت ها نمی ترسد، از تنهایی هراسی ندارد، در راهش عقب نشینی نمی کند، هرگز پشیمان نمی شود، به خاطر بی اعتنائی مردم، عقده ای نمی شود، یأس در او راه ندارد، در پیمودن راه حق کاری به اکثریت و اقلیت ندارد.

قرآن می فرماید: رزمندگان مخلص باکی ندارند که دشمن خدا را بکشند، یا در راه خدا شهید شوند. امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا فرمود: ما به کربلا می رویم، خواه شهید شویم، خواه پیروز، هدف انجام تکلیف است.

۳ توجه به الطاف خدا.

راه دیگری که ما را به اخلاص نزدیک می کند یادی از الطاف خداوند است. فراموش نکنیم که ما نبودیم، از خاک و مواد غذایی نطفه ای ساخته شد و در تاریکی های رحم مادر قرار گرفت، مراحل تکاملی را یکی پس از دیگری طی کرد و به صورت انسان کامل به دنیا آمد. در آن زمان هیچ چیز نمی دانست و تنها یک هنر داشت و آن مکیدن شیر مادر. غذایی کامل که تمام نیازهای بدن را تأمین می کند، شیر مادر همراه با مهر مادری، مادری که بیست و چهار ساعته در خدمت او بود. آیا هیچ وجدان بیداری اجازه می دهد که بعد از رسیدن به آن همه نعمت، قدرت و آگاهی، سرسپرده ی دیگران شود؟ چرا خود را به دیگرانی که نه حقی بر ما دارند و نه لطفی به ما کرده اند بفروشیم؟! ۴ توجه به خواست خدا.

اگر بدانیم که دلهای مردم به دست خداست و او مقلب القلوب است، کار را برای خدا انجام می دهیم و هر کجا نیاز به حمایت های مردمی داشتیم، از خدا می خواهیم که محبت و محبوبیت و جایگاه لازم را در دل مردم و افکار عمومی نصیب ما بگرداند.

ص: ۲۸۸

حضرت ابراهیم در بیابان های گرم و سوزان حجاز، پایه های کعبه را بالا برد و از خداوند خواست دل های مردم به سوی ذریه اش متمایل گردد. هزاران سال از این ماجرا می گذرد و هر سال میلیون ها نفر عاشقانه، پر هیجان تر از پروانه، دور آن خانه طواف می کنند.

چه بسیار افرادی که برای راضی کردن مردم خود را به آب و آتش می زنند، ولی باز هم مردم آنان را دوست ندارند، و چه بسا افرادی که بدون چشم داشت از مردم، مادیات، نام، نان و مقام، دل به خدا می سپارند و خالصانه به تکلیف خود عمل می کنند، اما در چشم مردم نیز از عظمت و کراماتی ویژه برخوردارند، بنا بر این، هدف باید رضای خدا باشد و رضای مردم را نیز از خدا بخواهیم.

۵ توجه به بقای کار.

کار که برای خدا شد، باقی و پا برجا می ماند، چون رنگ خدا به خود گرفته و کار اگر برای خدا نباشد، تاریخ مصرفش دیر یا زود تمام می شود. قرآن می فرماید: «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۱) و هیچ عاقلی باقی را بر فانی ترجیح نمی دهد و با آن معامله نمی کند.

۶ مقایسه ی پاداش ها.

در پاداش مردم، انواع محدودیت ها وجود دارد، مثلاً اگر مردم بخواهند پاداش یک پیامبر را بدهند، بهترین لباس، غذا و مسکن را در اختیار او قرار می دهند، در حالی که تمامی این نعمت ها محدودیت دارد و برای افراد نااهل نیز پیدا می شود. نااهلان هم می توانند از انواع زینت ها، کاخ، باغ و مرکب های مجلل شخصی استفاده کنند.

اما اگر کار برای خدا شد، پاداشی بی نهایت در انتظار است، پاداش های مادی و معنوی.

در اینجا نیز اگر درست فکر کنیم، عقل به ما اجازه نمی دهد که پاداش های بی نهایت و جامع را با پاداش های محدود بشری عوض کنیم.

ص: ۲۸۹

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۳۳)

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید و بترسید از روزی که هیچ پدری مسئولیت (اعمال) فرزندش را نمی پذیرد و هیچ فرزندی به جای پدرش قبول مسئولیت نمی کند، قطعاً وعده ی خداوند حق است، پس زندگی دنیا شما را نفریبید و (شیطان) فریبکار، شما را نسبت به خدا فریب ندهد.

نکته ها:

عبارت «لا- یجزی» هم به معنای جزا و کیفر و پاداش است و هم به معنای کفایت و تکمّل، که در اینجا مراد معنای دوّم است. «غرور»، صیغه ی مبالغه، به معنای بسیار فریبنده است که مصداق روشن آن شیطان است و به هر چیز یا کسی گفته می شود که انسان را می فریبد.

پیام ها:

اشاره

۱ همه باید از خدا پروا داشته باشیم و از انواع انحرافات عقیدتی، اخلاقی و عملی پرهیزیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ» ۲ بهترین زاد و توشه برای روزی که حتی پدر و فرزند به داد یکدیگر نمی رسند، تقواست. «اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ...»

۳ خطر قیامت جدی است، لذا هشدارهای پی در پی لازم است. (دو بار امر و دو بار نهی در آیه آمده است: «اتَّقُوا... احْشَوْا...» ... فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ... لَا يَغُرَّنَّكُمُ») ۴ روز قیامت، روز بزرگی است. (کلمه ی «يَوْمًا»، نکره و با تنوین آمده، نشانه ی عظمت و بزرگی است.) «احْشَوْا يَوْمًا» ۵ در قیامت، هر کس گرفتار عمل خویش است و عهده دار کار دیگری نیست.

لَا يَجْزِي

... شَيْئًا» ۶ آنچه انسان را از قیامت غافل می کند، دنیا و شیطان فریبنده است. «فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ

۷ حَسَبَ وَ نَسَبَ، در قیامت کارایی ندارد. «لَا يَجْزِي وَالِدٌ ... وَلَا مَوْلُودٌ» (وقتی پدر و فرزند به فریاد یکدیگر نمی رسند، حساب دیگران روشن است) ۸ ترس از قیامت، مانع فریفتگی انسان به زندگی دنیا است. «اخْشَوْا يَوْمًا ... وَلَا يُعَزِّنُكُمْ بِاللَّهِ الْعَزُورُ» ۹ شیطان در بعضی اوقات، حتی در مقدس ترین امور برای فریب افراد استفاده می کند. «وَلَا يُعَزِّنُكُمْ بِاللَّهِ الْعَزُورُ»

قیامت، روز تنهایی

خداوند، حکیم است و خدای حکیم، ساخته ی خود را نابود نمی کند. دنیا، خانه ای است که مهندسش آن را خراب می کند تا، بنای بهتری بسازد. بنا بر روایات؛ مرگ، تغییر لباس، تغییر منزل و مقدمه ای برای تکامل و زندگی ابدی است.

به علاوه عدالتِ خداوند، وجود قیامت را برای انسان ضروری می کند، زیرا ما خوبان و بدانی را می بینیم که در دنیا به پاداش و کیفر نمی رسند، بنا بر این خداوند عادل باید سرای دیگری را برای آن پاداش و کیفر آنها قرار دهد.

گرچه گناه و بیگناه کیفر و پاداشهایی در دنیا مشاهده می شود، ولی جایگاه بسیاری از اعمال تنها قیامت است، زیرا در بعضی موارد امکان آن در دنیا وجود ندارد. مثلاً کسی که در راه خدا شهید شده، در دنیا حضور ندارد تا پاداش بگیرد و یا کسی که افراد زیادی را کشته، در دنیا امکان تحمل بیش از یک کیفر را ندارد.

علاوه بر آنکه رنج و کیفر خلافتکار در دنیا به تمام بستگان بی تقصیرش نیز سرایت می کند، پس باید پاداش و کیفر در جایی باشد که به دیگران سرایت نکند.

جمع شدن ذرات پخش شده ی مردگان نیز کار محالی نیست. همان گونه که ذرات چربی پخش شده در مَشْکِ دوغ، در اثر تکانِ مَشْکِ، یک جا جمع می شود، خداوند نیز با تکان شدید زمین، اجزای همه ی مردگان را یک جا جمع می کند. «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأَخْرَجَتْ

الْأَرْضُ أَثْقَالُهَا» (۱) بگذریم که خود ما نیز از یک تک سلول آفریده شده ایم که این سلول نیز از ذرات خاکی است که تبدیل به گندم، برنج، سبزی و... شده و به صورت غذای والدین و سپس نطفه و سرانجام به شکل انسانی کامل در آمده است.

آنچه در این آیه مورد توجه قرار گرفته، صحنه دلخراشی است که پدر نمی تواند کاری برای فرزند خود انجام دهد. در موارد دیگر قرآن، صحنه هایی مطرح شده که اگر آن آیات را یک جا بنگریم غربت، ذلت و وحشت انسان رای درک خواهیم کرد:

در آن روز، نه مال به فریاد انسان می رسد و نه فرزند. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۲) در آن روز، دوستان گرم و صمیمی از حال یکدیگر نمی پرسند. «وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا» (۳) در آن روز، پشیمانی و عذرخواهی سودی ندارد. «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَرُونَ» (۴) در آن روز، نسبت ها و آشنایی ها سودی ندارند. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۵) در آن روز، وسیله ها و سبب ها از کار می افتد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۶) به هر حال، آن روز، روز غربت و تنهایی انسان است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۴]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۳۴)

بی گمان آگاهی از زمان (برپایی قیامت) مخصوص خداست، و اوست که باران را نازل می کند، و آنچه را در رحم هاست می داند، و هیچ کس نمی داند که فردا چه به دست می آورد، و هیچ کس نمی داند که در چه سرزمینی می میرد، همانا خداوند علیم و خبیر است.

ص: ۲۹۲

۱-۱. زلزال، ۲۱.

۲-۲. شعراء، ۸۸.

۳-۳. معارج، ۱۰.

۴-۴. مرسلات، ۳۶.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۱.

۶-۶. بقره، ۱۶۶.

نکته ها:

علم به زمان وقوع مرگ و قیامت، مخصوص خداست. اگر انسان ها بدانند که مرگ آنها دور است و قیامت به این زودی برپا نمی شود، مغرور شده و بیشتر به گناه آلوده می شوند و اگر بدانند که قیامت به زودی برپا می شود، وحشت کرده و دست از کار و فعالیت بر می دارند، بنا بر این ما که زمان مرگ و قیامت را نمی دانیم باید همواره آماده باشیم.

علم به نوزادن در رحم مادران، مخصوص خداست. گرچه دستگاه ها و آزمایشات علمی امروز نشان می دهند که جنین پسر است یا دختر، اما علم خداوند ازلی و نامحدود است؛ علاوه بر این، علم به «مَا فِي الْأَرْحَامِ» تنها مربوط به پسر یا دختر بودن جنین نیست، بلکه استعدادها، حالات، روحیات، و صدها دانستنی دیگر را نیز شامل می شود که با هیچ دستگاه و آزمایش و امکانات بشری، قابل دست یابی نیست.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «عرفت الله بفسخ العزائم و حل العقود» (۱)، خدا را با شکسته شدن اراده ها و تغییر تصمیم ها شناختم.

حضرت علی علیه السلام ذیل آیه فرمودند: «من قدم الی قدم» (۲)، یعنی انسان یک گام که بر می دارد، از گام آینده ی خود خبر ندارد.

پیام ها:

۱ علم بشر محدود است و قابل مقایسه با علم بی نهایت خداوند نیست. «يَعْلَمُ ...

مَا تَدْرِي نَفْسٌ»

۲ برنامه ریزی، تدبیر و تنظیم امور لازم است، اما قدرتی ما فوق در کار است که انسان نمی داند فردا چه می شود. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا» ۳ هیچ کس به زمان و مکان مرگ خویش آگاه نیست. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ» (اگر در روایات می خوانیم که فلان ولی خدا، مکان یا زمان فوت یا شهادت خود را می دانست، آگاهی و علمی است که از طرف خداوند به او

ص: ۲۹۳

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۰.

۲- ۲. من لا يحضر، ج ۱، ص ۱۳۹.

عطا شده است، و گر نه به طور استقلالی هیچ کس خبر ندارد.) ۴ به گفته ی کاهنان، فال بینان، کف بینان و پیشگویان در مورد آینده ی خود اعتماد نکنیم. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا» ۵ انسانی که نه از مرگ خود خبر دارد، نه از موقعیت فردای خود، چرا مغرور است؟ «مَا تَدْرِي نَفْسٌ» ...

۶ انسان باید همواره آماده ی حضور در صحنه و پاسخ گویی باشد. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ» پروردگار! قرآن را نور ما، قانون ما، امید ما، منطق ما، مایه ی تعقل و تفکر ما، موعظه ی ما، شفای ما، آرامش ما و نجات ما قرار بده. آمین ربِّ العالمین «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

سیمای سوره ی سجده

این سوره، سی ایه دارد و در مکه نازل شده است.

این سوره یکی از ۲۹ سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز و پس از آن از قرآن تجلیل شده است.

یکی از چهار سوره ای است که در آن آیه سجده ی واجب آمده است. طبق حدیثی که در مجمع البیان آمده رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر شب قبل از خواب این سوره را با سوره ی مُلک تلاوت می فرمود.

همانند دیگر سوره های مکی، در این سوره نیز مباحث گسترده ای در مورد مبدأ و معاد و سرانجام کافران آمده است تا موجب تقویت ایمان مؤمنان و پایداری آنان در برابر فشار دشمنان گردد.

در آیه ۱۵، از رکوع و سجده به هنگام شب که مردم در خواب هستند، به عنوان ویژگی مؤمنان راستین یاد شده و قرائت این آیه نیز سجده واجب دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲)

الف، لام، میم.

نازل کردن این کتاب که شکی در آن نیست، از سوی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

در مورد حروف مقطعه، در آغاز سوره بقره به تفصیل سخن گفتیم، اما طبق بعضی روایات، حروف مقطعه از متشابهاتی است که علم آن مخصوص خدا و اولیای اوست. (۱)

سؤال: با توجه به شک و تردید و نسبت افترا و کذب که مخالفان قرآن اظهار می داشتند و بعضی آیات نیز به آن اشاره می کند، چگونه این آیه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ»؟ پاسخ: آیه می فرماید: در حَقَّائِیت قرآن و فرامین و معارف آن هیچ شک و شبهه ای راه ندارد، نه آنکه کسی در آن شک و تردید نکرده است. لذا در همان آیه ۲۳ سوره ی بقره می فرماید:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ» هر گاه در شک هستید، سوره ای مانند یکی از سوره های قرآن بیاورید. به قول نویسنده ی تفسیر فی ظلال القرآن:

گل مصنوعی، گل طبیعی نمی شود، زیرا گل طبیعی به خودی خود گواه است که شکی در طبیعی بودن آن نیست.

قرآن در اینکه از طرف خداوند است، بارها تأکید کرده، از جمله:

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ

... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۲۹۸

«إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

«تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» (۲)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۳)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۴)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۵)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۶)

«تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْمَرْصَصَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى» (۷) آری، کسی قرآن را نازل کرد که تمام هستی از اوست، بر همه چیز سلطه دارد، عزیز، رحیم، حکیم، علیم و حمید است.

پیام ها:

۱ قرآن در همان عصر نزول به صورت کتاب در آمده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» ۲ در حَقَائِیتِ قرآن شکی راه ندارد، زیرا از سوی پروردگار جهانیان است.

«لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳ ربوبیت خداوند، مقتضی فرستادن کتابی متقن و خلل ناپذیر است. «تَنْزِيلٌ ...

مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۴ کتاب تشریح، با نظام تکوین هماهنگ است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۵ نزول کتاب برای رشد و کمال است، آن هم رشد و تربیت همه ی هستی. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۲۹۹

۱-۱. شعراء، ۱۹۲.

۲-۲. یس، ۵.

۳-۳. زمر، ۱.

۴-۴. غافر، ۲.

۵-۵. فصلت، ۲.

۶-۶. فصلت، ۴۲.

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳)

آیا می گویند: (پیامبر) قرآن را به دروغ ساخته؟ بلکه آن همان حقّ منحصر بفرد است که از طرف پروردگارت می باشد تا قومی را که قبل از تو هیچ هشدار دهنده ای برایشان نیامده بود بترسانی، تا شاید هدایت یابند.

نکته ها:

«نَذِيرٍ» از «انذار» به ترساندن همراه با آگاهی گفته می شود، که همان هشدار است.

سؤال: با این که قرآن می فرماید: «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۱) هیچ امتی بدون پیامبر نبوده است، پس چگونه این آیه می فرماید: قبل از تو هیچ پیامبری برای مردم مکه نیامده بود؟ پاسخ: تا قبل از اسلام، ساکنان جزیره العرب و مردم مکه متشکل نشده و به صورت امت در نیامده بودند و پراکنده و متفرق زندگی می کردند.

پیام ها:

۱ نقل شبهات دینی و سخنان باطل، برای ردّ آن مانعی ندارد. «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ» ۲ تکذیب قرآن، شیوه ی دایمی کفار است. «أَمْ يَقُولُونَ» ولی شما حقّ را بگویید و از هدایتشان مأیوس نشوید. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ۳ کفار، منطق ندارند و از حربه ی تهمت استفاده می کنند. «افْتَرَاهُ» ۴ در برابر تلاش مخالفان برای تضعیف حقّ، باید حقّ و پیروان حقّ را تقویت کرد. «بَلْ هُوَ الْحَقُّ» ۵ سرچشمه ی حقّ، خداست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ۶ خداوند به شخص رسول اکرم صلی الله علیه و آله عنایت خاص دارد. «رَبِّكَ»

ص: ۳۰۰

۷ از اهداف اصلی بعثت انبیا، انداز مردم است. «لِتُنذِرَ» ۸ آشنایی با گذشته ی مخاطبان، برای مبلغ لازم است. «لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۹ انذار، برای هدایت است. «لِتُنذِرَ ... لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ۱۰ کتاب و پیامبر برای هدایت انسان کافی نیستند، این خود انسان است که باید زمینه و استعداد هدایت را در خود به وجود آورده و آن را انتخاب و اختیار کند. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۴]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ (۴)

خداوند کسی است که آسمان ها و زمین و آنچه را میان آن دو است، در شش روز آفرید، سپس بر عرش استیلا یافت؛ برای شما جز او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست، آیا متذکر نمی شوید (و پند نمی گیرید؟)

نکته ها:

در زبان عربی برای «روز» دو واژه به کار می رود: یکی «نهار» و یکی «یوم». اولی به معنای روز در مقابل شب است و دومی به مجموع روز و شب و دوره ای از شب ها و روزها نیز گفته می شود.

با آنکه خداوند می توانست آسمان و زمین را در یک لحظه بیافریند، اما او اراده کرده است که آفرینش موجودات به شکل تدریجی صورت گیرد. این آیه می فرماید: آفرینش آسمان ها و زمین در طی شش دوره صورت گرفته است.

پیام ها:

۱ برای محو شرک، باید از قدرت لا یزال الهی و آفرینش آسمان ها و زمین سخن

گفت. «خَلَقَ ... اسْتَوَى ... مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» ۲ آفرینش و مدیریت هستی، از یکدیگر جدا نیست. «خَلَقَ ... اسْتَوَى» ۳ عرش، مرکز تدبیر و اداره جهان است. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» ۴ یکی از راه های انذار این است که تکیه گاه ها و دلبستگی های مادی و غیر الهی، میان تهی و بی اثر معرفی شوند. «لِتُنذِرَ ... مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ» ۵ یکی از راه های انذار، یادآوری نعمت هاست. «خَلَقَ ... أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ» این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار ۶ انسان در فطرت خود حقایقی را می یابد، لکن باید با تذکر و یادآوری، او را غفلت زدایی نمود. «تَتَذَكَّرُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۵]

اشاره

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۵)

(خداوند) امر (این جهان) را از آسمان به سوی زمین تدبیر می کند، سپس در روزی که مقدار آن هزار سال از سال هایی است که می شمیرید، (نظام این عالم برچیده می شود و) به سوی او بالا می رود.

نکته ها:

سؤال: در آیه ۴ سوره ی معارج می خوانیم: ملائکه و روح در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال است، به سوی او عروج می کنند؛ این آیه می فرماید: مقدار آن روز، هزار سال است؟ پاسخ: الف: در حدیث می خوانیم: قیامت پنجاه موقوف دارد و هر موقفی معادل هزار سال دنیوی است و آیه ی مورد بحث تنها به یک موقف اشاره دارد. (۱)

ب: این آیه، در مورد عروج امر است و آن آیه، عروج ملائکه را می گوید؛ شاید عروج امر در

ص: ۳۰۲

روزی باشد که هزار سال است و قیامت نیست، ولی عروج فرشتگان در روز قیامت باشد که پنجاه هزار سال است.

پیام ها:

۱ مرکز مدیریت زمین آسمان است، برنامه ها از آن جا نازل می شود و به آن جا عروج می کند. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ... يَعْرِجُ إِلَيْهِ» ۲ توحید در ربوبیت، از توحید در خالقیت جدا نیست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» ۳ تدبیر الهی، دایمی است، نه مقطعی. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» ۴ همان گونه که در آفرینش، همه چیز از او و به سوی اوست، «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» تدبیر امور نیز از او و به سوی اوست. «مِنَ السَّمَاءِ ... ثُمَّ يَعْرُجُ»

[سوره السجده (۳۲): آیات ۶ تا ۹]

اشاره

ذَلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶) الَّذِي أَحْسَنَ كَلِمًا شَيْءٍ خَلَقَهُ وَ يَدَأُ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (۷) ثُمَّ جَعَلَ نَسِيلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (۸) ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (۹)

اوست (خداوندی) که از پنهان و آشکار آگاه، (و) شکست ناپذیر و مهربان است.

کسی که هر چه را آفرید نیکو آفرید، و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد.

سپس (بقای) نسل او را از عصاره ای از آب پست و بی مقدار مقرر فرمود.

سپس (اندام) او را موزون ساخت و از روح خویش در وی دمید، و برای شما گوش و چشم ها و دل ها قرار داد، (ولی) اندکی از شما سپاس می گزارید.

کلمه ی «سوی» از «تسویه»، به معنای ایجاد تعادل و تناسب و دوری از هر گونه افراط و تفریط است.

حقایق جهان برای ما دو گونه است: پیدا و ناپیدا، اما نزد خدا چیزی غایب و پنهان نیست.

پیام ها:

۱ قوانین حاکم بر جهان، بر اساس علم بی پایان الهی است. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ... عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» (آری، تدبیر و اداره هر مجموعه ای به آگاهی از آن نیاز دارد). ۲ علم الهی، نسبت به پیدا و پنهان یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» ۳ قدرت الهی با مهر همراه است. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۴ همه ی آفریده ها نیکوست. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (حتی زهر در بدن ما یک ارزش است، درست مثل آب دهان که در دهان انسان نعمت است، اما اگر خارج شود، به هر کجا بیفتد یک اهان است). ۵ همه چیز آفریده ی خداست. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» ۶ ذکر جداگانه ی انسان، در کنار همه ی هستی، نشانه ی اهمیّت و ارزش ویژه ی انسان است. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ... خَلَقَ الْإِنْسَانَ» ۷ آنچه نطفه می شود، تنها یک سلول و اسپرم بیش نیست. «سِيْلًا مِنْ مَاءٍ» ۸ هنرمند، خداوند است که قطره ای آب ناچیز و پست، موجودی شریف و ارزشمند می سازد. «خَلَقَ ... مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ» ۹ آفرینش حضرت آدم با آفرینش بنی آدم متفاوت است. «بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَهُ مِنْ سِيْلَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ» (آفرینش حضرت آدم از خاک بود، ولی نسل او از نطفه و آب آفریده شدند). ۱۰ دریافت کمالات الهی، به آمادگی و تعادل نیاز دارد. (اوّل اندام موزون، سپس دمیده شدن روح الهی) «ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ» ۱۱ از نشانه های شرافت انسان، دمیده شدن روح الهی در اوست. «مِنْ رُوحِهِ»

۱۲ آفرینش انسان اولیه تدریجی بوده است. «يَدَأُ خَلْقَ الْإِنْسَانِ ... ثُمَّ سَوَّاهُ» ۱۳ وسعت دایره دید انسان بیش از گوش اوست. (انسان در یک لحظه نمی تواند دو صدا را مجزا از هم بشنود، ولی می تواند چند چیز را با هم تماشا کند، به علاوه انسان از راه گوش تنها صدای اشیای و افراد را می شنود، ولی از راه چشم، موقعیت، رنگ، حجم، حرکت و سکون را می بیند.) «السَّمْعُ مفرد و «الْأَبْصَارُ» جمع آمده است.) ۱۴ در میان اعضای بدن، آنچه وسیله ی شناخت و معرفت است، مهم تر است.

(لذا تنها نام گوش و چشم و دل برده شده است.) «السَّمْعُ وَ الْأَبْصَارُ وَ الْأَفْئِدَةُ» ۱۵ توجه به دوران های پیدایش انسان، راهی به سوی خودشناسی و خداشناسی و شکرگزاری است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ» ۱۶ انسان باید شکرگزار باشد، و گر نه سزاوار توبیخ است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۰]

اشاره

وَ قَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ (۱۰)

و گفتند: آیا همین که (پس از مرگ) در زمین (دفن و پوسیده و) گم شدیم، آیا آفرینش جدیدی خواهیم یافت؟ آری، آنان به ملاقات پروردگارشان کافرند.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که خداوند وسیله ی درک و فهم (چشم، گوش و دل) را به شما داد و سپس گلایه کرد که شما کم شکر می کنید. این آیه یکی از نمونه های ناسپاسی را بیان می کند که انسان با دیدن این همه قدرت نمایی خداوند، بازهم در برپایی قیامت تردید کنند.

پیام ها:

۱ با نقل شبهات مخالفان و پاسخ قاطع به آنها، مؤمنان را بیمه و واکنسینه کنیم.

«قَالُوا»

...

۲ آنچه مورد تردید منکران قیامت قرار می گرفت، معاد جسمانی بود. «ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ» ...

۳ شک و تردید خود را با دلایل روشن برطرف کنید و نگذارید به تخریب کشیده شود. «أَ إِذَا ... بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ» ۴
کفار نیز تحت تدبیر ربوبیت خداوند هستند. «بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۱]

اشاره

قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۱)

بگو: فرشته‌ی مرگ که بر شما گمارده شده، جانتان را می گیرد، سپس به سوی پروردگارتان برگردانده می شوید.

نکته ها:

کلمه‌ی «توفی» به معنای باز پس گرفتن کامل چیزی است. با توجه به اینکه بدن مرده پس از مرگ در جای خود باقی می ماند، پس مراد از گرفتن به طور کامل، گرفتن روح است که حقیقت انسان است و که اگر رفت، انسان به طور کامل رفته است. بنا بر این روح دارای اصالت و استقلال بوده و باقی است و در قیامت همین روح با ملحق شدن دوباره به جسم، برانگیخته خواهد شد.

قرآن درباره‌ی شیوه‌ی قبض روح، سه تعبیر دارد:

الف: در یک جا می فرماید: فرشتگان، جان و روح آدمی را می گیرند. «تَتَوَفَّاهُم الْمَلَائِكَةُ» (۱) ب: در آیه‌ی مورد بحث، مأمور قبض روح را فرشته‌ای به نام ملک الموت معرفی کرده است.

ج: در آیه‌ی ۴۲ سوره زمر این کار را به خداوند نسبت می دهد. «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» در جمع این سه آیه شاید بتوان گفت: فرشتگان، روح را می گیرند و آن را به ملک الموت تحویل می دهند و او به خدای متعال تحویل می دهد. چنان که امام صادق علیه السلام در پاسخ این سؤال که در اطراف جهان افراد زیادی در آن واحد می میرند، چگونه ملک الموت در یک

ص: ۳۰۶

لحظه در همه جا حضور دارد؟ فرمودند: او یارانی از فرشتگان دارد که روح مردم را از اطراف می گیرند، سپس ملک الموت ارواح را از فرشتگان تحویل می گیرد. (۱)

شاید هم درجات مردم سبب تفاوت قبض روح آنان می شود به این معنا که مردم عادی را فرشتگان و مردم با تقوا را ملک الموت و اولیای خدا را خداوند قبض روح می کند.

پیام ها:

۱ شبهات را بدون پاسخ نگذارید. «قَالُوا ... قُلْ» ...

۲ حقیقت انسان روح اوست، همین که روح قبض شد گویا انسان قبض شده است. «يَتَوَفَّاكُم» ۳ فرشتگان از انجام مأموریت، شانه خالی نمی کنند. «مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي يُكَلِّمُكُمْ» ۴ کار فرشتگان، طبق مأموریتی است که به آنان واگذار شده است. «وَكُلُّكُمْ لِي» ۵ مرگ انسان و دفن او، گامی برای زنده شدن اوست، همان گونه که دفن بذر گامی برای سبز شدن است. «ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ» ۶ همان خدایی که جان ها را می گیرد، روزی با یک اراده، همه انسان ها را به سوی خود برمی گرداند. «تُرْجَعُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۲]

اشاره

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ (۱۲)

و(چه صحنه ی دلخراشی است) اگر ببینی مجرمان را هنگامی که نزد پروردگارشان سرهای خود را به زیر افکنده(می گویند: پروردگارا! دیدیم و شنیدیم) آنچه را وعده کرده بودی، پس ما را(به دنیا) بازگردان تا کار نیکو انجام دهیم، همانا ما به یقین رسیدیم.

ص: ۳۰۷

گرچه در این آیه، مجرمان تقاضای بازگشت به دنیا و انجام عمل صالح دارند، امّا چنان که در آیه ۲۸ سوره ی انعام می خوانیم: آنها اگر به دنیا نیز برگردند باز تخلف می کنند. «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

پیام ها:

۱ سرکشی امروز مجرمان، سرافکنندگی فردای قیامت را در پیش دارد، و این مایه ی تسلی پیامبر و مؤمنان است. «وَلَوْ تَرَىٰ» ۲ قیامت، روز سرافکنندگی و شرمندگی مجرمان است. «الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ» ۳ روز قیامت، روز اقرار است. «رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا» ۴ روز قیامت، روز کشف حقایق و باز شدن چشم ها و گوش ها است. (کسانی که چشم و گوش خود را بر دیدن و شنیدن حق بسته بودند، در آن روز می گویند:

«أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا»

۵ آنچه در قیامت سبب نجات است، تنها عمل صالح است که جای آن دنیا است. «فَارْجِعُوا نَعْمَلُ صَالِحًا» ۶ دلیل جرم و گناه، باور نداشتن قیامت است. (آن جا می گویند: «إِنَّا مُوقِنُونَ» ولی چه سود؟)

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۳]

اشاره

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۳)

و اگر می خواستیم هر کس را (به اجبار) به هدایت می رساندیم ولی (می خواهیم که هر کس خود راه خود را انتخاب کند). ولی (کافران بدانند که) اراده قطعی من چنین است که دوزخ را (از افراد بی ایمان و گنهکار) از جنّ و انس پر خواهم کرد.

پیام ها:

۱ کارهای الهی با مشیت و اراده اوست. «وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا...»

۲ پذیرفتن هدایت، باید اختیاری باشد نه اجباری. «وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا...»

۳ مردم متفاوتند و هر شخصی هدایتی مخصوص خود دارد. «كُلُّ نَفْسٍ هُدَاهَا» ۴ رحمت گسترده ی الهی، مانع قهر او نیست. «لَأَمْلَأَنَّ» ۵ جنّ مانند انسان، مورد تکلیف و مهر و قهر الهی است. «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۴]

اشاره

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۴)

پس به خاطر آن که ملاقات چنین روزی را فراموش کردید (عذاب را) بچشید، ما (نیز) شما را به دست فراموشی سپردیم، و عذاب دائمی را بچشید، به خاطر آنچه انجام می دادید.

نکته ها:

در دو آیه قبل، مجرمان تقاضای برگشت به دنیا را داشتند، شاید این آیه پاسخ ردی به درخواست آنان باشد.

نسبت فراموشی و نسیان به خداوند معنا ندارد، بنا بر این، مراد از «نَسِيتُمْ» آن است که برخوردار ما با شما فراموش کنندگان قیامت، برخوردار کسی است که شما را به دست فراموشی سپرده است.

پیام ها:

۱ دلیل کیفر را به مجرمان تفهیم کنید. «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ» ۲ کیفرهای الهی، عادلانه و مماثل است. «نَسِيتُمْ... نَسِيتُمْ» ۳ یاد معاد، کلید نجات است و غفلت از آن، مایه ی گرفتاری است. «بِمَا نَسِيتُمْ» ۴ سرچشمه ی اعمال فاسد، غفلت از معاد است. «نَسِيتُمْ... كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

۵ استمرار عمل بد، موجب استمرار در عذاب دوزخ است. «عَذَابُ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» ۶ هر یک از موضع گیری ها و عملکردها، کیفی متناسب با خود دارد. (تکرار «ذوقوا»، نشان آن است که فراموش کردن قیامت، عذابی دارد و عملکرد انسان، عذابی دیگر).

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۵]

اشاره

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۱۵)

تنها کسانی به آیات ما ایمان دارند که هر گاه این آیات به آنان یادآوری شود به شکل سجده رُخ بر خاک نهند و با ستایش پروردگارشان تسبیح گویند، و آنان تکبر نمی ورزند.

نکته ها:

در چهار سوره ی قرآن، به آیاتی می رسیم که واجب است هنگام تلاوت آنها سجده کنیم.

این سوره ها عبارتند از: فصّیلت، نجم، علق و سجده که در اصطلاح به سوره های عزائم نامگذاری شده اند. طبق مکتب اهل بیت علیهم السلام، خواندن این چهار سوره در نماز بعد از حمد جایز نیست و کسانی که جنب یا حائض هستند نباید حتی یک آیه از این چهار سوره را تلاوت نمایند.

پیام ها:

۱ سجده عاشقانه و تسبیح و ستایش خداوند، نشانه ی مؤمن است. «إِنَّمَا يُؤْمِنُ» ۲ قرآن در شیوه ی تبلیغ و ارشاد خود، در کنار ترسیم چهره ی مجرمان، نشانه های مؤمنان را نیز بیان می کند. «الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا ... خَرُّوا» ...

۳ تعلق نگرفتن هدایت خدا به گروهی از مردم، به خاطر تکبر خود آنهاست. «لَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى... إِنَّمَا يُؤْمِنُ ... الَّذِينَ ... هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۴ آیات الهی، با فطرت و خرد بشر هماهنگ است و تنها به تذکر نیاز دارد. «إِذَا ذُكِّرُوا» ...

۵ سجده های مؤمنان، مخصوص هنگام نماز نیست. «إِذَا ذُكِّرُوا ... خَرُّوا» ۶ در عبادت، هم زمان مطرح است، «إِذَا» هم زمینه، «ذُكِّرُوا» هم عمل. «خَرُّوا» ۷ سجده باید عاشقانه باشد. «خَرُّوا سُجَّدًا» گویا با تمام وجود به خاک می افتند.

۸ بهترین ذکر در حال سجده، تسبیح همراه با ستایش است. «سُجَّدًا وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» ۹ سجده ای ارزش دارد که به دنبالش غرور و تکبر نباشد. «خَرُّوا سُجَّدًا ... وَ هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۶]

اشاره

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۱۶)

(مؤمنان، به هنگام شب،) پهلوهایشان از بسترها دور می ماند (و) پروردگارش را از روی بیم و امید می خوانند، و از آنچه به آنان روزی داده ایم انفاق می کنند.

پیام ها:

۱ سحر خیزی و دل کندن از رختخواب، یکی دیگر از نشانه های مؤمنان است.

«تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ»

...

۲ عبادت هایی که با نوعی ریاضت و خفا همراه باشد ارزش بیشتری دارد.

«تَتَجَافَى»

۳ مؤمن، نه مأیوس است، نه مغرور، هم بیم دارد، هم امید. «يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا» ۴ تواضع، سحر خیزی و انفاق، خصلت دایمی مؤمنان است. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ» ...

يَدْعُونَ

... يُنْفِقُونَ» (همه با صیغه ی مضارع آمده است.)

۵ رابطه ی شبانه با خداوند، باید با رسیدگی به محرومان همراه باشد. «يُدْعُونَ ...

يُنْفِقُونَ»

۶ مورد انفاق، تنها مال نیست، بلکه شامل علم و آبرو و دیگر سرمایه های انسان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۷]

اشاره

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۷)

هیچ کس نمی داند چه پاداش مهمی که مایه ی روشنی چشم هاست برای آنان نهفته است، این پاداش کارهایی است که انجام می دادند.

نکته ها:

قرآن در مورد میزان پاداش های الهی چند تعبیر دارد. یک جا «ضعف» (۱) به معنای دو برابر، یک جا «اضعاف» (۲) به معنای چند برابر یک جا «عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۳) به معنای ده برابر و در جای دیگر تشبیه به دانه ای که هفت خوشه برآورد و در هر خوشه صد دانه باشد، یعنی هفتصد برابر؛ (۴) ولی این آیه فراتر از عدد و رقم را بازگو می کند و می فرماید: هیچ کس از پاداش این گروه از مؤمنان، که اهل نماز شب و انفاق هستند، آگاه نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: ثواب هر کار نیکی در قرآن بیان شده است، مگر نماز شب؛ که جز خداوند کسی پاداش آن را نمی داند. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۵)

پیام ها:

۱ سحرخیزی، نماز شب، کمک به محرومان، بالاترین پاداش ها را دارد. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ» ۲ برخی پاداش های الهی، برای ما قابل درک نیست. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ»

ص: ۳۱۲

۱-۱. اعراف، ۳۸.

۲-۲. بقره، ۲۴۵.

۳-۳. انعام، ۱۶۰.

۴-۴. بقره، ۲۶۱.

۳ در شیوه ی تربیت، گاهی باید نوع و مقدار تشویق و پاداش مخفی باشد. «مَا أُخْفِيَ لَهُمْ» ۴ عبادت مخفی، پاداش های مخفی دار. «تَتَجَافَى... أُخْفِيَ لَهُمْ» ۵ برای دریافت پاداش بی حساب، سختی سحرخیزی را بر خود هموار کنیم.

«تَتَجَافَى... أُخْفِيَ لَهُمْ» ۶ سعیدیا گرچه سخندان و نصیحت گویی؛ به عمل کار برآید به سخندانی نیست.

﴿بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۸]

اشاره

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ (۱۸)

پس آیا کسی که مؤمن است مثل کسی است که فاسق است؟ (هرگز چنین نیست، این دو گروه) مساوی نیستند.

پیام ها:

۱ در بیان حق، با طرح سؤال، از وجدان مردم کمک بگیرید. «أَفَمَنْ كَانَ...»

۲ شیوه ی مقایسه، یکی از بهترین شیوه های آموزشی است. «أَفَمَنْ كَانَ... كَمَنْ كَانَ» ۳ تنها کفار، مخالف مؤمنان نیستند، افراد فاسق نیز در جبهه ی مخالف قرار دارند. «مُؤْمِنًا... فَاسِقًا» ۴ از مردم سؤال کنید، لکن نظر حق خود را نیز اعلام کنید. «لَا يَسْتَوُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۱۹) وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تَكذَّبُونَ (۲۰)

امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند، پس برای پذیرایی از آنها جایگاهی از باغ ها (ی بهشت فراهم) است، به خاطر آنچه انجام می دادند.

و اما کسانی که (از مدار ایمان خارج و) فاسق شدند، پس جایگاهشان آتش است، هر گاه اراده کنند که از آن بیرون آیند، در آن باز گردانده می شوند و به آنان گفته می شود: بچشید عذاب آتشی را که همواره تکذیبش می کردید.

نکته ها:

در آیه ۱۸ به طور سربسته فرمود: آیا مؤمن و فاسق یکسانند؟ در این آیات به تفصیل سرنوشت هر دو گروه را بیان می کند.

پیام ها:

۱ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا» ...

۲ مؤمن باید تمام کارهایش پسندیده باشد. «الصَّالِحَاتِ» ۳ باغ های بهشتی، برای پذیرایی از مؤمنان است. «نُزُلًا» ۴ فاسق منکر قیامت همیشه در دوزخ خواهد ماند. «كُلَّمَا أَرَادُوا ... أُعِيدُوا» ۵ شکنجه ی جسمی دوزخیان، با تحقیر روحی آنان همراه است. «أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۱]

اشاره

وَ لَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۱)

و البته ما غیر از آن عذاب بزرگ تر (در قیامت) از عذاب نزدیک (در این دنیا) به آنان می چشانیم، تا شاید به سوی خدا باز گردند.

نکته ها:

عذاب دنیا، هم نزدیک است و هم کوچک. عذاب آخرت، هم دور است و هم بزرگ. طبق قاعده، باید در برابر کلمه ی «اذنی» کلمه ی «ابعد» به کار رود ولی نمی توان گفت: قهر خدا دور است، لذا به جای کلمه ی «ابعد» و صف «اکبر» آمده است؛ از طرف دیگر امکان داشت

ص: ۳۱۴

به جای کلمه ی «ادنی» کلمه ی «اصغر» بیاید تا با کلمه ی «اکبر» مناسب باشد ولی نمی توان قهر خدا را کوچک شمرد، لذا در یک جا کلمه ی «ادنی» به کار رفته و در یک جا کلمه «اکبر».

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: مراد از «الْعَذَابِ الْأَذْنَى» مصیبت ها، بیماری ها و رنج هایی است که انسان در دنیا به آن گرفتار می شود. (۱)

پیام ها:

۱ یکی از سنت های الهی، گرفتار کردن گنهکار برای توبه است. «وَلَنَذِيقَنَّهُمْ ...

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۲ در تربیت، همیشه و همه جا، محبت کارساز نیست، گاهی برخورد تند و قهر لازم است. «الْعَذَابِ الْأَذْنَى» ۳ عذاب آخرت از همه ی عذاب های دنیوی بزرگ تر است. «الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ» ۴ تلخی های دنیوی باید زنگ بیدار باش و زمینه ی توبه قرار گیرد. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (راه بازگشت برای خلافکاران نیز باز است). ۵ تلخی های دنیوی، با عدل الهی، منافاتی ندارد، زیرا بر اساس حکمت و برای اصلاح مردم است. «وَلَنَذِيقَنَّهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۶ در تربیت، احتمال تأثیر کافی است و یقین لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۷ با چشیدن عذاب های دنیوی، باز هم بازگشت خلافکاران از گناهان خود اجباری نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۲]

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ (۲۲)

و کیست ستمکارتر از کسی که به آیات پروردگارش تذکر داده شود، ولی از آنها اعراض نماید؟ البتّه ما از تبهکاران انتقام می گیریم.

ص: ۳۱۵

نکته ها:

در آیه ۱۵ خواندیم که هر گاه مؤمنان به آیت الهی تذکر داده شوند، بی درنگ به سجده می افتند؛ در برابر این گروه، کسانی هستند که این آیه می فرماید هنگام تذکر نسبت به آیات خداوند بی توجهی و اعراض می نمایند.

پیام ها:

۱ اعراض از تذکرات الهی، بالاترین ظلم به خود و جامعه است. «وَمَنْ أَظْلَمُ» ۲ خداوند، مؤمن و غیر مؤمن را هر کدام به نحوی تذکر می دهد. «ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا»، «ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ» ۳ بی اعتنایی گنهکار به تذکر، بدتر از گناه است. «ذُكِّرَ ... أَعْرَضَ ... أَظْلَمُ» ۴ رحمان و رحیم بودن خداوند، با قهر او منافاتی ندارد. «إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ» ۵ اعراض از آیات الهی جرم است و مجرم در معرض انتقام الهی قرار دارد.

«مُنْتَقِمُونَ»

۶ تذکر و محبت کافی نیست، در مورد مجرمان، تنبیه و شدت عمل لازم است.

«مُنْتَقِمُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۳]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (۲۳)

و همانا ما به موسی کتاب (آسمانی تورات) دادیم، پس در لقای او (با خدا و دریافت آیات الهی) شک نداشته باش، ما آن (کتاب) را برای بنی اسرائیل مایه ی هدایت قرار دادیم.

نکته ها:

در اینکه مراد از جمله ی «فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ» چیست، چند احتمال داده شده است، از جمله:

ص: ۳۱۶

الف: در ملاقات حضرت موسی با خداوند و دریافت وحی شک نکن.

ب: در لقای قرآن و وحی شک نکن. (که مؤید آیه ۳ این سوره است) ج: در لقای قیامت شک نکن. (که مؤید آیه ۱۰ و ۱۴ این سوره است)

پیام ها:

۱ رسالت پیامبر اسلام و نزول کتاب آسمانی، امر بی سابقه ای نبوده است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ» ۲ آگاهی از تاریخ انبیا، مایه تسلّی و اطمینان خاطر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى ...

فَلَا تُكُنْ»

۳ درباره رهبر آسمانی، نباید هیچ گونه شک و تردیدی وجود داشته باشد. «فَلَا تُكُنْ فِي مِرْيَةٍ» ۴ تورات، برای هدایت بنی اسرائیل بوده است، نه جهانیان. «هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۴]

اشاره

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ (۲۴)

و از میان بنی اسرائیل پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت کنند؛ چون آنان، هم صبر کردند و هم به آیات ما یقین داشتند.

پیام ها:

۱ تعیین رهبری، از حقوق الهی است. «جَعَلْنَا ... أَئِمَّةً» ۲ محتوا، شیوه و محدوده ی هدایت را خداوند تعیین می کند. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (به انتخاب خداوند، نه به انتخاب مردم) (۱) ۳ یقین و صبر، دو شرط لازم برای رهبری است. (رهبر باید به هدف یقین داشته باشد و تا آخرین مرحله مقاومت کند). «صَبَرُوا ... يُوقِنُونَ»

ص: ۳۱۷

اشاره

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۲۵)

همانا پروردگار تو میان مردم در قیامت در آنچه اختلاف داشتند داوری خواهد کرد.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند افراد لایق را رهبر و امام قرار می دهد. در این آیه می خوانیم: خداوند اختلافات مردم را در قیامت فیصله خواهد داد. شاید مراد از اختلاف، اختلاف در مسأله ی رهبری باشد و این که چرا با رهبران تعیین شده ی الهی لجاجت و مجادله کردند تا خداوند در قیامت به حسابشان برسد و این نوعی تهدید برای کسانی است که در برابر رهبران تعیین شده از طرف خداوند پرچم مخالفت بلند کردند.

پیام ها:

۱ فیصله دادن به اختلافات، از شئون ربوبی در قیامت است. «رَبِّكَ هُوَ يَفْصِلُ» ۲ تمام اختلافات، در قیامت فیصله خواهد یافت. «يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۳ اختلافات دینی در دنیا حل نشدنی است. «يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۴ انسان ها در طول تاریخ، همواره اختلاف داشته اند. «كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ» ۵ رهبران دینی هرگز نسبت به کار خود و هدایت مردم دلسرد نشوند، زیرا اختلافات همیشه بوده است. «فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

اشاره

أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ (۲۶)

آیا برایشان روشن نشده که ما قبیله های بسیاری را قبل از ایشان هلاک کردیم؟ با این که این ها در خانه های آن هلاک شدگان رفت و آمد دارند؛ البته در این (هلاکت ها و جایگزین شدن ها، عبرت ها و) نشانه هایی است، آیا نمی شنوند؟

«قرون» جمع «قرن» به معنای قوم و ملتی است که در یک زمان زندگی می کرده اند.

در این آیه که مسأله ی هلاکت اقوام پیشین بیان شده و به تاریخ مربوط است باید پیام آن را با شنیدن دریافت کرد، لذا در پایان آیه می خوانیم: «أَفَلَا يَسْمَعُونَ» ولی در آیه ی بعد که سخن از سبز شدن زمین های بی گیاه است، پیام آیه را با دیدن دریافت می کنیم، لذا در پایان آیه می خوانیم: «أَفَلَا يُبْصِرُونَ»

پیام ها:

۱ مردم مکه از انقراض اقوام پیشین آگاه بودند و آثار به جای مانده از آنان در گذرگاه آنان بود، ولی عبرت نمی گرفتند. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ» ۲ تحولات تاریخ، قانون مند است. (هلاکت اقوام پیشین از یک سو و سفارش به عبرت گرفتن دیگران از سوی دیگر، نشان دهنده ی آن است که حوادث تاریخی، تصادفی نیست، بلکه رمز و رازی دارد که باید به آن پی برد.) «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ» ۳ سقوط قبایل سرکش، از بهترین مایه های هدایت آیندگان است. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ» ۴ قبایل سرکش و هلاک شده در تاریخ بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا ... مِنَ الْقُرُونِ» ۵ بازدید از آثار باستانی و آثار به جا مانده از اقوام پیشین مورد سفارش اسلام است، اما به شرط آنکه همراه پند و عبرت باشد، نه از روی غفلت. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ ... يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ» ۶ بهترین صحنه های عبرت آموز، آن جاست که خود انسان حضور دارد. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ» ۷ حفظ آثار باستانی نیاکان، برای عبرت آیندگان لازم است. «مَسَاكِينِهِمْ» ۸ عوامل عزت و ذلت اقوام گذشته را بررسی کنید و از آن درس عبرت بگیرید.

«إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً»

۹ سقوط ملت ها و تمدن ها، جلوه ای از آیات الهی است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ» ...

۱۰ اگر گوش شنوا باشد، خرابه های خاموش نیز برای ما پیام دارند. «أَفَلَا يَسْمَعُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۷]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ (۲۷)

آیا ندیدند که ما آب را به سوی زمین بی گیاه می رانیم، پس به وسیله ی آن گیاهان را می رویانیم تا چهار پایانشان و خودشان از آن بخورند؟ پس آیا نمی بینند؟

نکته ها:

کلمه ی «جرز» به زمین کویری گفته می شود که ریشه ی گیاه در آن قطع شده باشد. (۱)

در آیه ی قبل، هلاکت سرکشان نشانه ی قدرت الهی شمرده شد و در این آیه آبادی زمین.

پیام ها:

۱ شیوه ی تربیتی قرآن آن است که از تحولات طبیعی برای هدایت مردم استفاده می کند. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ...

۲ حرکت ابرهای پر آب و بارش باران در مناطق دور از دریا تصادفی نیست، بلکه با اراده ی حکیمانه ی خداوند است. «أَنَا نَسُوقُ الْمَاءَ» ۳ زمین با آب حاصلخیز می شود «فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا» اما برخی دل ها با آن همه آیات عبرت آموز حاصلخیز نمی شود! «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ» ۴ در بهره گیری مادی، حیوانات بر انسان ها مقدمند. «أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ» (حیوانات بیشتر می خورند، راحت تر می خورند، پختن و شستن و پوست کندن نیز ندارند!)

ص: ۳۲۰

۵ اگر انسان بصیرت نداشته باشد، چه بهتر که نامش بعد از چهار پایان برده شود. «أَنْعَامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ» ۶ از نظام بارش باران و رویش گیاهان، ساده نگذردید. «أَفَلَا يُبْصِرُونَ»

[سوره السجده (۳۲): آیات ۲۸ تا ۳۰]

اشاره

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْفَتْحِ ۚ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۸) قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْتَظَرُونَ (۲۹) فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظَرُونَ (۳۰)

و کفار می پرسند: اگر راست می گوئید، این پیروزی (شما) چه زمانی است؟

بگو: (بدانید که در) روز پیروزی، ایمان آوردن کسانی که کفر ورزیدند به حالشان سودی نخواهد داشت، و به آنان مهلت داده نخواهد شد.

پس، از آنان دوری کن و منتظر باش، که آنان نیز منتظرند.

نکته ها:

خداوند در آیات قبل فرمود: ما از مجرمان انتقام می گیریم و آنان را به کیفر می رسانیم. کفار به عنوان استهزا می پرسند: روز پیروزی شما مؤمنان و انتقام از ما چه روزی است؟ خداوند به این عمل و سخن آنان نیز پاسخ می دهد.

پیام ها:

۱ به گفته های مخالفان دیگران پاسخ دهیم. «يَقُولُونَ... قُلْ» ۲ ایمان، در لحظه ی اضطرار سودی ندارد. «لَا يَنْفَعُ... إِيمَانُهُمْ» ۳ گرچه مهلت دادن، از سنت های الهی است، «أَمْهَلُهُمْ رُؤُودًا» (۱) لکن آن هم حد و مرزی دارد. «وَلَا هُمْ يُنْتَظَرُونَ»

ص: ۳۲۱

۴ بعد از استدلال و هشدار، آخرین مرحله، اعراض از منحرفان است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» ۵ گذر زمان، مسایل و اختلافات میان پیروان حق و باطل را روشن می کند.

«وَانتَظِرْ»

۶ رهبر باید به آینده خوش بین و دلگرم باشد. «وَانتَظِرْ» ۷ کفار همواره در انتظار شکست مسلمانان می باشند. «إِنَّهُمْ مُنتَظِرُونَ» ... «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۳۲۲

سیمای سوره ی احزاب

این سوره در مدینه نازل شده و هفتاد و سه آیه دارد.

یهودیان مدینه، مشرکان مکه و منافقان پنهان در میان مسلمانان، در سال پنجم هجری برای جنگ با مسلمین متحد شدند و پیامبر و یارانش در برابر هجوم آنان، در اطراف مدینه خندق کردند.

این جنگ از آن جهت که توسط گروه های مختلف برنامه ریزی شد، جنگ احزاب، و از آن جهت که مسلمانان برای دفاع از خود، خندق کردند، به جنگ خندق معروف شد.

در مجموع، هفده آیه از این سوره درباره ی جنگ احزاب است و چون در آیات ۲۰ و ۲۲، سه بار کلمه ی احزاب به کار رفته، لذا این سوره، «احزاب» نام گرفته است.

علاوه بر جنگ احزاب، مسائلی در مورد ظهار و طلاق جاهلی، احکام پسرخواندگی، موضوع حجاب و توجه به معاد در این سوره مطرح شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱)

۱/۳۳

ای پیامبر! از خداوند پروا کن و از کافران و منافقان اطاعت مکن که خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «أَيُّهَا» به دنبال حرف ندای «يَا» برای آن است که غیر از مخاطب، دیگران نیز متوجه باشند؛ وقتی گفته می شود: «یا رسول الله» مخاطب، تنها پیامبر است، ولی «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» یعنی: ای مردم! من پیامبر را صدا می زنم. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبر اسلام، در پیشگاه خداوند مقام خاصی دارد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» (در قرآن سایر انبیا با نام خوانده شده اند؛ یا نوح! یا موسی! یا یحیی! ولی «يَا مُحَمَّد» در قرآن نیامده است). ۲ حتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز، به موعظه ی الهی نیازمند است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ» ۳ دستور به پیامبر، در حقیقت دستور به پیروان است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» ۴ با احیای معروف، جلو منکر را بگیریم. (اول، اطاعت از خدا، بعد دوری از کافران و منافقان) «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ»

ص: ۳۲۶

(۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۵ پیروی از کافران و منافقان، بی تقوایی است. «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ» ۶ کفار و منافقان در نظر دارند به هر نحو ممکن نظر رهبران دینی را به خود جلب کنند. «لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ» ۷ زمانی می توان با انحراف ها و پیشنهاد های سازشکارانه مبارزه کرد که ایمان و تقوا قوی باشد. «اتَّقِ اللَّهَ وَ لَا تُطِعِ» ۸ کافران و منافقان در یک خط هستند. «الْكَافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ» ۹ اطاعت از خدای علیم و حکیم توجیه دارد، «عَلِيمًا حَكِيمًا» ولی پیروی از کافران و منافقان بی علم و حکمت چه توجیهی دارد؟ «اتَّقِ اللَّهَ ... عَلِيمًا حَكِيمًا» ۱۰ سرچشمه ی دستورات خداوند مبنی بر ترک اطاعت از کفار و منافقین، علم و حکمت اوست. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲]

اشاره

وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِيَّاكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۲)

و از آنچه از سوی پروردگارت به تو وحی می شود پیروی کن که خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

پیام ها:

۱ هر گاه راه انحرافی را می بندی، راه روشنی را باز بگذارید. «لَا تُطِعِ ... وَ اتَّبِعْ» ۲ پیامبر نیز مخاطب وحی است و باید به آن عمل کند. «اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِيَّاكَ» ۳ راه رسیدن به تقوا، تنها پیروی از وحی است. (در آیه ی قبل فرمود: «اتَّقِ اللَّهَ» ، در این آیه می فرماید: «اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِيَّاكَ») ۴ وحی، از شئون ربوبیت خداوند است. «مِنْ رَبِّكَ» (پیروی از وحی، وسیله ی رشد و تربیت شماست.) «رَبِّكَ» ۵ ایمان به علم الهی، قوی ترین اهرم برای پیروی از وحی است. «وَ اتَّبِعْ ... إِنَّ اللَّهَ ... خَبِيرًا»

ص: ۳۲۷

اشاره

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۳) مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جُوفِهِ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمْ أَلَاءَ تَظَاهَرُونَ مِنْهِنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (۴)

و بر خداوند توکل کن، و همین بس که خداوند وکیل و نگهبان (تو) است.

خداوند برای هیچ مردی در درونش دو دل قرار نداده است؛ و هرگز همسرانی را که مورد «ظهار» قرار می دهید مادران شما قرار نداده؛ (و نیز) فرزند خوانده های شما را پسر (واقعی) شما قرار نداده است. این (قرار دادن همسر به منزله ی مادر و فرزند خوانده به منزله ی فرزند) سخنی است که شما به زبان می گوید، و خداوند حق می گوید و اوست که به راه (راست) هدایت می کند.

نکته ها:

«ادعیاء» جمع «دعی»، به معنای ادعا و نسبت فرزند و یا چیزی دیگر به دیگران است.

«ظهار» یعنی آنکه مردی به همسرش بگوید: تو همچون مادرم بر من حرام هستی. این کار که در زمان جاهلیت به عنوان نوعی طلاق رسم بوده، حرام است و کفاره دارد. برای توضیح بیشتر به کتاب های فقهی مراجعه کنید.

قرآن، احساسات و عواطف و گرایش های درونی را به قلب انسان نسبت می دهد.

پیام ها:

۱ پیروی نکردن از کافران و منافقان و پیروی از وحی، مشکلاتی دارد که راه مبارزه با آن توکل به خدا است. «لَا تُطِعِ وَاَتَّبِعْ وَتَوَكَّلْ» ۲ سعی کنیم دلیل دستورها را بیان کنیم. «وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ... كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (کسی که خدا دارد چه ندارد؟)

شناسنامه ی افراد باید نام پدرشان باشد.) ۲ با افرادی که پدرشان شناخته شده نیست، محترمانه، عاطفی و برادرانه رفتار کنیم. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» (افرادی در جنگ ها اسیر و سپس مسلمان می شدند، ولی مسلمانان پدر آنان را نمی شناختند.) ۳ «برادر دینی»، یک اصطلاح قرآنی است. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» ۴ برده های آزاد شده ای را که پدرشان معلوم نیست، دوست و مولی بخوانید. «وَ مَوَالِيكُمْ» ۵ قصد، تبت و آگاهی، در ارتکاب جرم مؤثر است. «أَخْطَأْتُمْ ... تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ» ۶ تغییر آگاهانه ی شناسنامه ها و نسبت ها جرم است. «وَ لَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ» ۷ به حساب نیاوردن گناهان غیر عمد و خطایی، برخاسته از آمرزندگی و مهربانی خداوند است. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ ... وَ كَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً» ۸ مغفرت خداوند همراه با مهربانی و شفقت است. «غَفُوراً رَحِيماً»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶]

اشاره

الَّذِينَ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (۶)

پیامبر به مؤمنان از خودشان سزاوارتر است، و همسران او (در حرمت نکاح مانند) مادران مؤمنان محسوب می شوند، و در کتاب خداوند، خویشاوندان (نسبی) بعضی نسبت به بعضی از مؤمنان و مهاجران (که قبلاً بر اساس ایمان و هجرت ارث می بردند، در ارث بردن) اولویت دارند، مگر آن که بخواهید نسبت به دوستانتان نیکی کنید (و سهمی از اموال خود را در قالب وصیت به آنان بدهید)؛ این (حکم) در کتاب (الهی) نوشته شده است.

ص: ۳۳۰

□
در تفسیر مجمع البیان می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله میان مسلمانان (انصار و مهاجرین) عقد اخوت برقرار کرده بود، به گونه ای که مثل برادر حقیقی از یکدیگر ارث می بردند، زیرا مهاجران در آغاز، از وطن و اموال و بستگان خود دور شده بودند و عقد اخوت، این موارد را جبران می کرد تا آنکه آیه نازل شد و چنین ارثی را لغو کرد و فرمود: ملاک ارث بردن، خویشاوندی است.

□
هنگامی که فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد حرکت برای جنگ تبوک صادر شد، بعضی گفتند:

ما باید از والدین خود اجازه بگیریم. این جمله نازل شد که «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۱).

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز غدیر خم که به فرمان خداوند، حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خود منصوب فرمود، قبل از معرفی و نصب آن حضرت، جمله ی «أَلسْتُ أَوْلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ» را بیان فرمودند و از آنان اقرار گرفتند که آیا طبق آیه قرآن، من از شما حتی نسبت به خودتان اولویت ندارم؟! همه گفتند: بله.

□
آن گاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «من كنت مولاة فهذا علي مولاة» (۲) اولویت پیامبر بر مؤمنان، در مسایل حکومتی و فردی و تمام امور است. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ» چنان که در آیه ی ۳۶ همین سوره می خوانیم: برای هیچ زن و مرد با ایمانی در برابر قضاوت پیامبر حق انتخاب و اختیاری نیست. «مَنْ كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ» در روایات بسیاری آمده است: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این اولویت را برای امامان معصوم علیهم السلام نیز قائل بودند. (۳)

□
در حدیث می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «والذی نفسی بیده لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیه من نفسه و ماله و ولده و الناس اجمعین» سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، ایمان هیچ یک از شما کامل نیست، مگر این که مرا از جان و مال و فرزند و از همه ی مردم بیشتر دوست داشته باشد. (۴)

ص: ۳۳۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۲۱، ص ۳۸۷.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر نمونه به نقل از فی ظلال.

۱ پیامبر، بر تمام مؤمنان ولایت کامل دارد و ولایت آن حضرت بر مردم، از ولایت خودشان بر امورشان برتر است. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ» (در جامعه اسلامی، باید دین سالاری باشد). ۲ لازمه‌ی ایمان به خداوند، پذیرش ولایت رسول خدا است. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ» ۳ احترام همسران پیامبر لازم است. «أَرْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ» (حتی پس از رحلت پیامبر، کسی حق ندارد با همسران پیامبر ازدواج کند). ۴ قرار گرفتن همسران پیامبر به منزله‌ی مادر، سبب ارث بردن آنان از مردم نمی‌شود. «وَأَرْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» ۵ خویشاوندی و پیوندهای خانوادگی، اولویت آور است. «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» ۶ قوانین ثابت ارث، مانع رسیدگی به وضعیت دوستان محروم نشود. «إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَيْهِ أَوْلِيَاءُ لَكُمْ مَعْرُوفًا» ۷ اولویت خویشاوندان در ارث، بعد از عمل به وصیت است. «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ ... إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا»... (آری، اگر فردی وصیت کرد که بخشی از مال او صرف دوستانش شود، اول باید به وصیت عمل شود و سپس تقسیم شود). ۸ احکام و مسائل حقوقی را در امور خانوادگی جدی بگیریم. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا» ۹ ثبت و ضبط امور، کاری الهی است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷]

اشاره

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۷)

(و به یاد آور) هنگامی که ما از پیامبران پیمان گرفتیم، و (همچنین) از تو و از نوح و ابراهیم و موسی و عیسی فرزند مریم، و از همه‌ی آنان پیمانی استوار گرفتیم (که در ادای مسئولیت و دعوت کوتاهی نکنند).

نکته ها:

از میان پیامبران، پنج نفر اولوا العزم یعنی دارای کتاب و شریعت بوده و از جایگاه خاصی نزد خداوند برخوردار بوده اند، این آیه آنان را به خصوص نام برده است.

البته پیامبر اسلام قبل از بقیه بیان شده، که دال بر عظمتی دیگر است، (۱) چنان که از مادر حضرت عیسی نام برده شده که بیانگر موقعیت ویژه حضرت مریم و تولد معجزه آسای آن حضرت است.

پیام ها:

۱ برای آماده سازی روحی و تربیتی، آشنایی با تاریخ و سنت های الهی لازم است. (اگر ما از تو میثاق می گیریم، سنت و برنامه ی ما این است که از همه ی انبیا پیمان گرفته ایم). «أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ ۲ اگر پیامبر اولی بر مردم است، مسئولیت و پیمان سختی نیز بر عهده ی اوست.

«أَخَذْنَا

... مِيثَاقَهُمْ وَ مِنْكَ» هر کس مقام برتری دارد، وظیفه اش سخت تر است.

(خداوند از همه ی انبیا میثاق گرفت ولی از پیامبران اولوا العزم، میثاق غلیظ گرفت). «مِيثَاقًا غَلِيظًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۸]

اشاره

لِيَسْئَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا (۸)

(خداوند از پیامبران پیمان محکم گرفت) تا راستگویان را از صداقتشان (در ایمان و عمل صالح)، بازخواست کند؛ و برای کافران عذابی دردناک آماده کرده است.

نکته ها:

شاید مراد از صادقین، انبیا باشند، یعنی خداوند از آنان پیمان گرفت تا در قیامت طبق همان پیمان و اقرار بازخواست کند و شاید مراد این باشد که خداوند از انبیا در ابلاغ وحی

ص: ۳۳۳

الهی به مردم پیمان سخت گرفت تا بشود از صداقت یا کفر مردم بازخواست کرد.

در قرآن، صادقان جایگاه خاصی دارند که با تعبیر «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ»، (۱)... «أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» (۲) و «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (۳) از آنان یاد شده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: در صورتی که راستگو از راستی اش سؤال می شود که به چه انگیزه ای بوده و بر طبق آن جزا داده می شود، پس حال دروغگو چگونه خواهد بود؟! (۴) در این آیه به جای آنکه در مقابل کافرین، مؤمنان قرار گیرد، صادقین آمده است. یعنی لازمه ی تفکیک ناپذیر ایمان، صداقت است.

پیام ها:

۱ پیمان گرفتن های الهی، هدفدار است و هدف، تفکیک صادقان از کافران است. «لَيْسَ بِنَلِّ الصَّادِقِينَ ... أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ» ۲ دوری از صداقت، نزدیکی به کفر است. «الصَّادِقِينَ ... لِلْكَافِرِينَ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمت خدا را بر خود به یاد آورید، آن گاه که (دشمنان شما در قالب) لشکریانی به سراغتان آمدند، ولی ما (برای دفاع از شما) تند بادی (سخت) و لشکریانی که آنها را نمی دیدید بر آنان فرستادیم، (و بدین وسیله دشمنان را قلع و قمع کردیم)، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

ص: ۳۳۴

۱-۱. احزاب، ۲۳.

۲-۲. حجرات، ۱۵.

۳-۳. توبه، ۱۱۹.

۴-۴. تفاسیر مجمع البیان و برهان.

این آیه و شانزده آیه پس از آن، به جنگ احزاب مربوط است که در سال پنجم هجری واقع شد. در این جنگ که یهودیان و مشرکان و منافقان قصد کودتا و تصرف مدینه را داشتند، مسلمین با پیشنهاد سلمان فارسی و موافقت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اطراف مدینه را خندق کردند و در برابر دشمن استقامت کردند. در حفر خندق نیز، اولین کلنگ را خود رسول الله به زمین زد و هر بار که بر اثر اصابت کلنگ به سنگ برقی می جهید، پیامبر پیروزی اسلام بر منطقه ای از جهان را بشارت می داد. خداوند در این نبرد به وسیله ی وزش باد و نزول فرشتگان مسلمانان را یاری کرد.

پیام ها:

۱ شرط دریافت امدادهای الهی، ایمان و تلاش است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» (مسلمین آماده ی دفاع شدند، خندق کردند و سپس یاری شدند). ۲ یاد نعمت ها، مورد سفارش خداوند است. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» یاد امدادهای الهی، روحیه ی رزمندگان را بالا می برد.

۳ انسان در معرض فراموشی نعمت است و به تذکر نیاز دارد. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» ۴ پاسخ جنود را باید با جنود داد. «جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا... جُنُوداً» ۵ پیروزی ها را از خدا بدانیم. (۱) «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ» ۶ با اراده خداوند باها هم سرباز می شوند. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً» ۷ فرشتگان، هم به مؤمنان دعا می کنند و هم آنان را بشارت و امداد می دهند.

«فَأَرْسَلْنَا»

... جُنُوداً» ۸ اگر خداوند ببیند که ما به وظیفه خود عمل می کنیم، امدادهای خود را بر ما نازل می کند. «كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا»

ص: ۳۳۵

اشاره

إِذْ جَاءُوكُم مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا (۱۰) هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا (۱۱)

آن گاه که دشمنان از بالا- و پایین (شهر) شما به سراغتان آمدند (و مدینه را محاصره کردند)، و آن گاه که چشم ها (از ترس) خیره شده بود و جان ها به حنجره ها رسیده بود، و به خداوند گمان های (بدی) می بردید.

آن جا بود که مؤمنان آزمایش شدند و به لرزه ی سختی دچار شدند.

پیام ها:

۱ زمانی مزه ی الطاف الهی را می چشید که صحنه های تلخ را نزد خود مجسم کنید. «إِذْ جَاءُوكُمْ ... إِذْ زَاغَتِ» ۲ مسلمین باید تمام مرزهای کشور خود را مراقبت نمایند. «فَوْقِكُمْ ... أَسْفَلَ مِنكُمْ» ۳ حالت های روحی در جسم اثر می گذارد. (ترسیدن سبب می شود که چشم و دل کار عادی خود را از دست بدهند، خیره شدن چشم و تند شدن ضربان قلب نمونه آن است.) «زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ» ۴ بعضی مؤمنان، به هنگام بروز پیش آمدهای سخت به قدرت خداوند سوء ظن می برند. «تَظُنُّونَ بِاللَّهِ» ۵ مؤمن در معرض ابتلا- و آزمایش است. «ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ» ۶ جنگ، ترس، وحشت و شرایط سخت، وسیله آزمایش اند. «هُنَالِكَ ابْتُلِيَ» ۷ در سختی ها، انسان ها شناخته و صف ها جدا می شوند. «هُنَالِكَ ابْتُلِيَ» (در میدان های جنگ، از حضور روشنفکرانها و منافقان خبری نبود.) ۸ استواری انسان، در گرو استواری روحیه ی اوست. (اگر روح ضربه دید انسان متزلزل می شود.) «زُلْزِلُوا»

اشاره

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا (۱۲)

و آن گاه که منافقان و کسانی که در روحشان بیماری (شک و تردید) بود، گفتند: خدا و پیامبرش جز وعده های فریبنده به ما ندادند.

پیام ها:

۱ تلاشهای تبلیغاتی منافقان دائمی است. «يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ» ۲ مایوس کردن رزمندگان و تضعیف روحیه ی آنان، نشانه ی انحراف و نفاق است. «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ» ...

۳ در میان یاران پیامبر، برخی دچار شک و تردید و برخی دچار نفاق و دورویی بودند. «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا»

اشاره

وَ إِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنَّ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا (۱۳)

و آن گاه که گروهی از آنان گفتند: ای مردم مدینه! (در صحنه جنگ) برای شما جای ماندن نیست، پس برگردید. و گروهی از آنان از پیامبر اجازه (بازگشت) می خواستند (و می گفتند: همانا خانه های ما بی حفاظ است. در حالی که بی حفاظ نبود و آنان جز فرار (از جنگ) قصد دیگری نداشتند.

پیام ها:

۱ گروهی از منافقان با شایعه پراکنی، «قَالَتْ طَائِفَةٌ ... لَا مُقَامَ لَكُمْ» و گروهی با فرار از جبهه، «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ» در صدد تضعیف روحیه مؤمنان بودند.

۲ منافقان سعی دارند مؤمنان را از فرهنگ دینی، حتی در نام گذاری و اسامی، دور کنند. (به جای مدینه، گفتند: یثرب) «يَا أَهْلَ يَثْرِبَ»

۳ از تبلیغات منافقان برای دلسرد کردن رزمندگان، غافل نباشیم. «لَا مُقَامَ لَكُمْ» ۴ فرمانده جنگ، شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود. «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ» ۵ قوای مسلح باید به قدری منظم باشد که هیچ کس حق خروج از لشکر را بدون مرخصی نداشته باشد. «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ» ۶ آرامش و امتیث فکری و خانوادگی برای رزمنده به قدری ضروری است که منافقان، دغدغه آن را بهانه ترک جبهه خود قرار دادند. «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ» ۷ کسی که از خانه و زندگی دل نکند، نمی تواند موفق باشد. «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ» ۸ منافق، ترسو و بهانه گیر است. (به خاطر نداشتن شهامت، به جای موضع گیری صریح، بهانه گیری می کند). «بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ» ۹ دشمن از مذهب، علیه مذهب استفاده می کند. (بهانه ی منافقان «حفظ ناموس» بود که یک دستوپا مذهبی است). «بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ» ۱۰ وحی، افکار پلید منافقان را آشکار و آنان را رسوا می کند. «وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِّنْ أَفْطَارِهِمْ ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا (۱۴) وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا (۱۵)

و(آن منافقان و بیمار دلان چنان بودند که) اگر (دشمنان) از اطراف مدینه بر آنان وارد می شدند و از آنان تقاضای فتنه گری می کردند، به سرعت می پذیرفتند، و جز مدت کمی درنگ نمی کردند.

در حالی که آنان پیش از این با خداوند پیمان بسته بودند که (به دشمن) پشت نکنند؛ و پیمان الهی بازخواست شدنی است.

نکته ها:

فرار نکردن از جبهه و جنگ، «لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ» از شروط ایمان به خدا و پیامبر است؛ خداوند می فرماید: این عهد مورد بازخواست و سؤال واقع خواهد شد. «كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا»

پیام ها:

۱ دشمن برای ایجاد فتنه از منافقان داخلی کمک می گیرد. «سُئِلُوا الْفِتْنَةَ» ۲ منافقان به راحتی از حق برگشته، به دشمن رو می کنند و فتنه به پا می نمایند.

«لَا تَوَّهَّا»

۳ پذیرش درخواست کافران به صورت عجولانه و بی تفکر، نشانه ی بی هویتی است. «سُئِلُوا ... مَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا» ۴ پیمان بستن مهم نیست، وفاداری مهم است. «عَاهَدُوا اللَّهَ ... لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ» ۵ پیمان خداوند را سرسری نگیریم که قطعاً مورد سؤال و توبیخ قرار می گیریم.

«كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۶]

اشاره

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۶)

۱۶/۳۳

بگو: اگر از مرگ یا کشته شدن فرار کنید، این فرار هرگز برای شما سودی ندارد و (بر فرض که سودتان دهد) در آن صورت جز بهره اندکی نخواهید برد.

پیام ها:

۱ از مقدرات حتمی خداوند، نظیر مرگ نمی توان فرار کرد. «لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ ... مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ» ۲ به خاطر کامیابی زود گذر، سعادت ابدی را از دست ندهید. «لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

ص: ۳۳۹

اشاره

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۱۷)

بگو: اگر خداوند برای شما رنجی یا رحمتی اراده کند، کیست که شما را در برابر (اراده) خداوند مصون بدارد؟ در حالی که آنان غیر از خداوند برای خود نه کارسازی می یابند و نه یاری دهنده ای.

نکته ها:

اراده خداوند در مورد بروز گرفتاری و سختی برای انسان بدین معناست که انسان با اختیار خود و انجام اعمال ناشایست (مانند فرار از جنگ)، خود را به سمت آتش قهر الهی می کشاند و چون تمام کارها به اراده ی الهی صورت می گیرد، این گرفتاری ها به خداوند نسبت داده می شود.

پیام ها:

۱ وجدان ها را با طرح سؤال بیدار کنید. «قُلْ مَنْ ... يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ» ۲ رحمت و عذاب، تلخی و شیرینی، در مدار اراده ی خداوند به انسان می رسد.

«أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا»

... «أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً» (البته اراده ی سوء یا رحمت خداوند، با توجه به حکمت است.)

اشاره

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۸)

بدون شک خداوند کسانی از شما که مردم را (از جبهه و جهاد) باز می داشتند و کسانی را که به برادران خود می گفتند: به سوی ما بیایید (و خود را به کشتن ندهید) به خوبی می شناسد؛ (آنان ضعیف و ترسو هستند) و جز اندکی به جبهه نمی روند.

«معوق» به معنای باز دارنده و «بأس» به معنای سختی و میدان کارزار و جهاد است.

در قرآن به انواع برادری اشاره شده است:

الف: برادری طبیعی که از طریق والدین می باشد.

ب: برادری دینی که به واسطه ی هم کیشی حاصل می شود «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱) ج: برادری سیاسی و حزبی که در این آیه به آن اشاره شده است.

د: برادری رفتاری که به واسطه ی پیروی حاصل می شود. چنان که مبذرین، برادران شیطان معرفی شده اند. «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» (۲) مراد از جمله «الْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ»، دعوت منافقان از مسلمانان ضعیف الایمان برای ترک جبهه است.

پیام ها:

۱ خداوند به تمام حرکات و تبلیغات سوء دشمنان، آگاه است. «يَعْلَمُ اللَّهُ» ۲ منافقان بز دل که خود از جبهه فرار می کنند، مانع حضور دیگران در جبهه می شوند. «الْمُعَوِّقِينَ ... الْقَائِلِينَ» ۳ هر گونه دلسرد کردن رزمندگان، نزد خداوند گناه است. «يَعْلَمُ اللَّهُ ... الْقَائِلِينَ ...»

هَلُمَّ إِلَيْنَا»

۴ جبهه رفتن مهم نیست، جبهه ماندن مهم است. «لَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۹]

اشاره

أَشْحَهَ عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشْحَهَ عَلَى الْخَيْرِ أَوْلَيْتَكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۱۹)

ص: ۳۴۱

۱-۱. حجرات، ۱۰.

۲-۲. اسراء، ۲۷.

در حالی آنان بر یاری شما بخیل هستند، که هر گاه (لحظات) بیم (و جنگ) پیش آید، آنان را می بینی چنان به تو می نگرند که چشمانشان (در حدقه) می چرخد، همچون کسی که مرگ او را فرا گرفته، پس همین که ترس از میان رفت، زبان های تند و خشن (خود را) بر شما می گشایند، در حالی که نسبت به خیر (مال و غنیمت) بخیل هستند، آنان ایمان (واقعی) ندارند و خداوند اعمالشان را محو نموده؛ و این کار بر خداوند آسان است.

نکته ها:

کلمه ی «أَشِحَّةٌ» جمع «شحیح» از «شح» به معنای بخلی است که همراه با حرص باشد.

«سَلَقُواكُمْ»

از «سَلَقُوا» به معنای مغلوب کردن و شکست دادن است، یعنی می خواهند با تبلیغات و زخم زبان خود مسلمانان را مغلوب کنند و شکست دهند. «حِدَادٍ» جمع «حدید» به معنای تیز و خشن است.

پیام ها:

۱ منافقان، هرگز خیرخواه شما نیستند؛ به هنگام خطر از کمک و حضور در جبهه بخل می ورزند، «أَشِحَّةٌ عَلَیْكُمْ» و پس از برطرف شدن خطر، به جمع غنائم حریص هستند. «أَشِحَّةٌ عَلَی الْخَیْرِ» ۲ منافقان، تلخی ها را از جانب پیامبر و مسلمانان می بینند. «فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ ...»

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ»

۳ منافقان در شرایط بحرانی تعادل خود را از دست می دهند. «فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ ...»

تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ»

۴ حالات روحی، در چهره ی انسان اثر می گذارد. «تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ» ۵ منافقان، کم کار و پرگو هستند. هنگام جنگ و سختی ترسوترین مردم و هنگام آرامش طلبکارترین مردم هستند. «أَشِحَّةٌ عَلَیْكُمْ ... أَشِحَّةٌ عَلَی الْخَیْرِ» ۶ ترس، بخل، زخم زبان و توقع نابجا از نشانه های بارز منافقان است. «أَشِحَّةٌ -»

... بِاللَّسِيئَةِ حِدَادٍ» ۷ حبط اعمال گناهکاران، حکیمانانه و بر اساس عملکرد خود انسان است. «لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَخْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ» ۸ نفاق، عامل حبط و تباه شدن اعمال است. «فَأَخْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ» ۹ رفتار منافقان، (بخل، زخم زبان و دلسرد کردن مردم از حضور در جبهه و...) نمی تواند مشکلی برای اراده خداوند به وجود آورد. «كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۰]

اشاره

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتُلُونَ عَنِ الْأَبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا (۲۰)

(آنها به قدری وحشت زده شده اند که) می پندارند احزاب (مشرک و یهود مهاجم) هنوز پراکنده نشده اند و اگر (بار دیگر) دسته های دشمن (به سراغ مسلمانان) آید، دوست دارند کاش میان اعراب بادیه نشین بودند (و درگیر جنگ نمی شدند) و تنها از اخبار (مربوط به) شما جويا می شدند و این افراد اگر در میان شما بودند جز اندکی نمی جنگیدند.

نکته ها:

به عرب شهر نشین «عربی» و به عرب بادیه نشین «اعرابی» گویند. کلمه ی «بَادُونَ» جمع «بادی» است و به کسی گفته می شود که در بادیه و بیابان ساکن باشد.

پیام ها:

۱ افراد ترسو و سست ایمان، همواره دشمن را قوی تر از مسلمانان تصور می کنند. (منافقان گمان می کردند تا احزاب یهود و مشرک مدینه را فتح نکنند پراکنده نخواهند شد. «يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا» ۲ خود باختگی، قدرت فهم واقعیات را از انسان می گیرد. «يَحْسَبُونَ ... لَمْ يَذْهَبُوا»)

۳ افراد سست ایمان، زندگی در جوامع دور از فرهنگ را بر زندگی در جامعه ی دینی، ترجیح می دهند. «يُودُّوْا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُّوْنَ»
۴ افراد سست ایمان به جای حضور در صحنه جامعه، به خواندن روزنامه ها و شنیدن اخبار رادیوها سرگرمند. «يَسْتَلُوْنَ عَن
أَلْبَائِكُمْ» ۵ افراد سست ایمان، اهل نبرد و استقامت نیستند. «مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيْلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۱]

اشاره

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيْرًا (۲۱)

همانا برای شما در (سیره ی) رسول خدا الگو و سرمشقی نیکوست، (البته) برای کسانی که به خدا و روز قیامت امید دارند و خدا را بسیار یاد می کنند.

نکته ها:

«أُسْوَةٌ»

در مورد تأسی و پیروی کردن از دیگران در کارهای خوب به کار می رود. در قرآن دو بار این کلمه درباره ی دو پیامبر عظیم الشان آمده است: یکی درباره حضرت ابراهیم علیه السلام و دیگری درباره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله. جالب آن که اسوه بودن حضرت ابراهیم در برائت از شرک و مشرکان است و اسوه بودن پیامبر اسلام در آیات مربوط به ایستادگی در برابر دشمن مطرح شده است.

نقش پیامبر در جنگ احزاب، الگوی فرماندهان است: هدایت لشکر، امید دادن، خندق کندن، مزاح کردن، شعار حماسی دادن، به دشمن نزدیک بودن و استقامت نمودن. حضرت علی علیه السلام فرمود: در هنگامه ی نبرد، خود را در پناه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار می دادیم و آن حضرت از همه ی ما به دشمن نزدیک تر بود. «اتقینا برسول الله صلی الله علیه و آله فلم یکن منا اقرب الی العدو منه» (۱) این آیه در میان آیات جنگ احزاب است، اما الگو بودن پیامبر، اختصاص به مورد جنگ

ص: ۳۴۴

ندارد و پیامبر در همه ی زمینه ها، بهترین الگو برای مؤمنان است.

پیام ها:

۱ در الگو بودن پیامبر شك نکنید. «لَقَدْ» ۲ الگو بودن پیامبر، دائمی است. «كَانَ» ۳ گفتار، رفتار و سکوت معنادار پیامبر حجت است. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» ۴ معرّفی الگو، یکی از شیوه های تربیت است. «لَكُمْ ... أُسْوَةٌ» ۵ باید الگوی خوب معرّفی کنیم، تا مردم به سراغ الگوهای بَدَلی نروند. «رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ» ۶ بهترین شیوه ی تبلیغ، دعوت عملی است. «أُسْوَةٌ» ۷ کسانی می توانند پیامبر اکرم را الگو قرار دهند که قلبشان سرشار از ایمان و یاد خدا باشد. «لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ» ...

۸ الگوها هر چه عزیز باشند، اما نباید انسان خدا را فراموش کند. «رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ ... ذَكَرَ اللَّهُ كَثِيرًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۲]

اشاره

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا (۲۲)

و همین که مؤمنان دسته ها(ی لشکر دشمن) را دیدند، گفتند: این همان است که خدا و رسولش به ما وعده داده، و خدا و رسولش راست گفتند. و (دیدن لشکر مهاجم) جز بر ایمان و تسلیم آنان نیفزود.

نکته ها:

در آیه ی ۱۲ خواندیم که منافقان و بیمار دلان وعده های پیامبر را فریب نامیدند، ولی در این آیه مؤمنان، این وعده ها را واقعی و صادق می دانند.

ص: ۳۴۵

در دو آیه قبل بیان شد که گروهی از افراد سست ایمان آرزو داشتند هنگام حمله ی دشمن، در مناطق دور از جبهه بودند، ولی در این آیه می فرماید: مؤمنان با دیدن دشمن، به ایمان و تسلیمشان در برابر خدا افزوده می شود.

پیام ها:

۱ ایمان عامل قدرت است. «رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَخْزَابَ قَالُوا...»

۲ منافقان، دشمنی را که حضور ندارد، حاضر می پندارند؛ «يَحْسَبُونَ الْأَخْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا» ولی مؤمنان، دشمنان موجود و مهاجم را ناچین می شمردند. «وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ... هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ» ۳ هجوم دشمنان متحد، برای مؤمن غیر منتظره نیست. «هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ» ۴ سخن رسول خدا، همان سخن خداست. «وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ» ۵ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مسلمانان را از وقوع جنگ احزاب با خبر نموده بود. «هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ» ۶ مؤمنان، تحقق وعده های خدا و رسولش را حتمی می دانند. «وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ... صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» ۷ جبهه و جنگ برای مؤمن، بستر رشد و ترقی است. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا» مؤمنان، از تعداد و تشکل دشمنان نمی ترسند. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا» ۹ ایمان و تسلیم دارای درجات و مراتبی است. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا» ۱۰ تحقق یافتن وعده های خدا و رسول، بر ایمان مؤمنان می افزاید. «وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ... مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا»

اشاره

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَجْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (۲۳)

از میان مؤمنان مردانی هستند که آنچه را با خداوند پیمان بسته بودند صادقانه وفا کردند (و خود را آماده ی جهاد نمودند)، برخی از آنان پیمانشان را عمل کردند (و به شهادت رسیدند) و بعضی دیگر در انتظار (شهادت) هستند، و هرگز عقیده و پیمان خود را تغییر ندادند.

نکته ها:

کلمه ی «نحب» دارای معانی زیادی است ولی در این جا به معنای نذر و عهد و پیمانی است که چه بسا انجام آن منجر به مرگ یا خطر بزرگی شود.

در برابر گروهی که خواهان زندگی در رفاه بودند، «يُودُوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ» (۱) گروهی در انتظار شهادتند. «وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ» امام حسین علیه السلام در کربلا هنگام وداع با اصحابش و گاهی بالای سر شهدا این آیه را تلاوت می فرمود. (۲)

پیام ها:

۱ همه ی اصحاب پیامبر و مؤمنان در یک درجه نیستند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ نقل کمالات دیگران یکی از راه های تربیت است. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ» ...

۳ دفاع از حق تا مرز شهادت، نشانه ی صداقت در ایمان است. «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ» ۴ تعهد، لازم الاجراء و عمل به آن نشانه صداقت است. «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا» ۵ بزرگداشت شهدا، پیام و درسی قرآنی است. «فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَجْبَهُ» ۶ انتظار شهادت نیز یک ارزش است. «وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ» آمادگی برای لقای

ص: ۳۴۷

۱-۱. احزاب، ۲۰.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

خداوند، از صفات مؤمنان است.

۷ باب شهادت باز است. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ» ۸ شهادت برخی مؤمنان، عامل عقب نشینی یا دلسردی دیگر مؤمنان نمی شود.

(مؤمن با اینکه شهادت دوستان و عزیزان خود را می بیند، باز خود در انتظار شهادت است) «وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ» ۹ مؤمنان واقعی پابند عهد و پیمان خود با خدا هستند و هیچ چیز حتی شهادت دوستان و عزیزان، روحیه آنان را تغییر نمی دهد. «وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۴]

اشاره

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۲۴)

۲۴/۳۳

تا خداوند صادقان را به خاطر صداقتشان پاداش دهد، و منافقان را اگر بخواهد عذاب کند یا (اگر توبه کنند) لطف خود را بر آنان باز گرداند زیرا که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

کلمه توبه اگر با حرف «الی» بیاید، منظور توبه بندگان به درگاه خداوند است و اگر با «علی» بیاید، منظور توجّه و لطف خداوند به بندگان است. «يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

پیام ها:

۱ حوادث تلخ و سخت هدفدار است، تا استعدادها شکوفا شود و انسان با کوشش و تلاش به پاداش برسد. «لِيَجْزِيَ» ۲ با پاداش دادن به راستگویان، دیگران را به صداقت تشویق کنیم. «لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ» ۳ نجات در راستگویی است. «لِيَجْزِيَ ... بِصِدْقِهِمْ» ۴ دریافت پاداش بر اساس صداقت در عمل است. «بِصِدْقِهِمْ»

ص: ۳۴۸

۵ بشارت، قبل از انذار است. «لِيَجْزِيَ ... يُعَذَّبُ» ۶ هیچ عملی بدون پاداش نیست. (نه صدق صادقین و نه نفاق منافقین) «لِيَجْزِيَ ... يُعَذَّبُ» ۷ لطف خداوند، از منافقان نیز دور نیست، به شرط آنکه خود بخواند. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» ۸ توبه پذیری خداوند، با لطف او همراه است. «غَفُوراً رَحِيماً»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۵]

اشاره

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْفِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا (۲۵)

و خداوند کسانی را که کفر ورزیدند با دلی پر از خشم برگرداند، بدون آن که هیچ خیری (پیروزی و غنیمتی) به دست آورند، و خداوند مؤمنان را از جنگ بی نیاز ساخت (و آنان را پیروز کرد)، و خداوند، توانای شکست ناپذیر است.

نکته ها:

در جنگ احزاب، همین که حضرت علی علیه السلام «عمرو بن عبد ود»، پهلوان نامی عرب را که از خندق گذشت به قتل رساند، آنها حساب کار خود را کرده، باز گشتند.

پیام ها:

۱ از همبستگی دشمنان نهراسیم. «رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» با اینکه در جنگ احزاب، سه گروه مشرکان، یهودیان و منافقان علیه مسلمین متحد شدند، ولی بدون دست یابی به پیروزی و غنائم سرگشته برگشتند.

۲ فراز و نشیب جنگ ها از تحت اراده الهی خارج نیست. «رَدَّ اللَّهُ ... كَفَى اللَّهُ» ۳ در جنگ احزاب (خندق)، امدادهای غیبی در کار بود. «رَدَّ اللَّهُ ... كَفَى اللَّهُ» ۴ گاهی باید از نگاه مخالف سخن گفت. «لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا» پیروزی بر اسلام و

گرفتن غنایم، از دیدگاه کفار خیر بود.

۵ هدف جنگ های دشمن، رسیدن به پیروزی یا کسب غنائم، کشور گشایی و یا حفظ منافع خود است. «لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا» ولی هدف جنگ های اسلامی، «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۱) است یعنی: یا انجام وظیفه ی دینی و دعوت و ارشاد ناآگاهان و رفع موانع گسترش حق و یا رسیدن به شهادت و لقای حق.

۶ سرچشمه ی عزت و قدرت مسلمین خداست. «كَفَى اللَّهُ ... كَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صِيَاصِيهِمْ وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقًا (۲۶) وَ أَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيَارَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ وَ أَرْضًا لَمْ تَطُوهَا وَ كَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (۲۷)

و خداوند کسانی از اهل کتاب (یهودیان) را که از مشرکان عرب پشتیبانی می کردند، از برج و قلعه های مرتفعشان پایین کشید و در دل های آنان ترس و وحشت افکند، (که در نتیجه شما مسلمانان) گروهی (از آنان) را کشتید و گروهی را اسیر کردید.

و سرزمین آنان و خانه ها و اموالشان و (نیز) زمینى را که در آن گام نهاده بودید در اختیار شما گذاشت، و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«صیاصی» جمع «صیصه» به معنای قلعه های محکم است و به هر وسیله ی دفاعی مثل شاخ گاو و شاخک های پای خروس نیز گفته می شود.

این آیه اشاره به غزوه ی بنی قریظه دارد یهود بنی قریظه در جنگ احزاب به خیال

ص: ۳۵۰

پیروزی، پیمان خود را با مسلمانان شکستند و در قالب ستون پنجم دشمن به مشرکان مکه در جنگ احزاب کمک کردند ولی با رسوایی، شکست خوردند و تسلیم شدند.

در مدینه سه طایفه یهودی بودند به نام های: «بنی قینقاع» «بنی نضیر» و «بنی قریظه» که هر سه با مسلمانان پیمان داشتند. در سال دوم بنی قینقاع پیمان شکنی کرده، با مسلمانان جنگ نمودند و شکست خوردند و از مدینه خارج شده، به سوی شام رفتند. در سال چهارم، بنی نضیر جنگیدند و شکست خوردند و به سوی شام رفتند و خیبر و مدینه را خالی کردند. در سال پنجم بنی قریظه پیمان خود را شکستند و با مشرکان همکاری نمودند که با شکست احزاب دلهره ای بر آنان حاکم شد. مسلمانان بعد از پیروزی بر احزاب، قلعه های آنان را محاصره کردند و پس از ۲۵ روز آنها را از مدینه بیرون راندند و برای همیشه مدینه از پلید طوایف یهود پیمان شکن پاک شد. (۱)

جنگ با بنی قریظه برکاتی داشت از جمله:

الف: آخرین گروه یهود برای همیشه از مدینه خارج شدند.

ب: اموال فراوانی از دشمن نصیب مسلمانان شد.

ج: جایگاه مسلمانان تثبیت و روشن شد که هر کس با آنان پیمان شکنی کند بدبخت می شود.

پیام ها:

۱ از نیروهای نفوذی و ستون پنجم دشمن نباید غافل شد. «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ» ۲ همزیستی مسالمت آمیز با اهل کتاب، تا زمانی است که آنان یاور مخالفان نباشند. «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» ۳ پیروزی از جانب خداوند است. «وَ أَنْزَلَ» ۴ قلعه های محکم و بلند دشمن، فتح شدنی است. «وَ أَنْزَلَ ... مِنْ صِيَاصِ يَهُودِ» ۵ اهل کتاب یهود با آن که با مسلمین مرز مشترک خداپرستی و ایمان به معاد

ص: ۳۵۱

داشتند ولی به حمایت مشرکان برخاستند. «ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» ۶ تنها به دشمنِ رو در رو فکر نکنید، بلکه متوجه حامیان آنان نیز باشید.

□
«ظَاهَرُوهُمْ»

۷ یکی از امدادهای غیبی خداوند در جنگ ها، ایجاد رعب در دل دشمنان است.

«قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

۸ روحیه رزمنده در شکست یا پیروزی جبهه نقش اصلی را دارد. «فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ ... تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۸]

اشاره

□ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزُوجِكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا فَمَنْ عَالَيْنَ أُمَتُّعْكُمْ وَ أَسْرَحْكُمْ سَرَّاحًا جَمِيلًا (۲۸)

ای پیامبر! به همسرانت بگو: اگر شما زندگی دنیا و زینت (و زرق و برق) آن را می خواهید، بیایید تا شما را (با پرداخت مهرتان) بهره مند سازم و به وجهی نیکو (بدون قهر و خشونت) رهایتان کنم.

نکته ها:

□ به دنبال کسب غنائم جنگی به وسیله ی مسلمین، همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به توسعه ی زندگی رو آوردند و از آن حضرت وسایل و امکانات رفاهی طلب کردند. رسول خدا با خواسته آنان مخالفت کرد و به مدت یک ماه از آنان فاصله گرفت تا آیات مورد بحث نازل شد.

پیام ها:

۱ زندگی رهبر مسلمین باید ساده باشد. (موقعیت دینی و اجتماعی، برای انسان وظیفه ی خاصی به وجود می آورد.) «إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... أَسْرَحْكُمْ» ۲ رهبر مسلمین نباید تحت تأثیر تقاضاهای نابجای همسرش قرار گیرد. «قُلْ لَأَزُوجِكُمْ» ۳ رشد در آمد بیت المال، نباید توقع بستگان رهبر را بالا ببرد. «قُلْ لَأَزُوجِكُمْ»

۴ نه تنها رهبر جامعه اسلامی، بلکه وابستگان او نیز تحت نظر و توجه مردم قرار دارند. «قُلْ لَأَزُوًّا جَكَ» ۵ مسئولیت های الهی، فوق مسئولیت های خانوادگی است. (گاهی به خاطر قداست رهبری، باید از مسایل عاطفی و خانوادگی گذشت.) «قُلْ لَأَزُوًّا جَكَ» ۶ زن آزاد است؛ می تواند با زندگی ساده، ولی همراه با سعادت بماند و می تواند راه دیگری را انتخاب کند. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ ... أَسْرَحُكُنَّ» ۷ در برابر تقاضای نابجای همسر، نظر قطعی خود را صریح و روشن اعلام کنید. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ» (با قاطعیت ولی همراه با مهربانی و عدالت، توقعات بی جا را از بین ببرید.) ۸ هنگام دسترسی به بیت المال و غنائم، با برخورد قاطع با خانواده و نزدیکان جلو توقع و انتظارات بی مورد دیگران را بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ ...»

۹ اگر زنی زندگی ساده و سالم را تحمل نکرد، با رعایت عدالت و انصاف طلاقش دهید و به ادامه ی زندگی مجبورش نکنید. «إِنْ كُنْتُمْ ... أُمَّتُكُنَّ وَ أَسْرَحُكُنَّ» ۱۰ خطر دنیا گرایی، حتی خاندان نبوت را تهدید می کند. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ» ...

۱۱ کامیابی از زر و زیور دنیا حرام نیست، لکن در شأن خاندان نبوت نیست.

«فَتَعَالَيْنِ أُمْتَعُكُنَّ»

۱۲ اگر مجبور به طلاق شدید، راه جدایی را با نیکویی و عدالت طی کنید.

«أَسْرَحُكُنَّ سَرَّاحًا جَمِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۹]

اشاره

وَ إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا (۲۹)

و اگر خدا و رسولش و سرای آخرت را می خواهید، پس (بدانید که) قطعاً خداوند برای نیکوکاران از شما پاداش بزرگی را آماده کرده است.

ص: ۳۵۳

۱ دنیاطلبی و آخرت طلبی با هم جمع نمی شود. «تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... تُرِدْنَ اللَّهَ» ...

البته لذت بردن و استفاده حلال از نعمت ها، منافاتی با آخرت خواهی ندارد.

۲ انسان باید میان دلبستگی به دنیای فانی و آخرت باقی، باید یکی را انتخاب کند. «وَإِنْ كُنْتُمْ ...

۳ قناعت و زهد و سادگی به تنهایی عامل نجات نیست، عمل نیک هم لازم است. «تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ ... لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ» ۴ وعده های الهی را قطعی بگیریم. «أَعَدَّ» ۵ خداوند ساده زیستی را برای خانواده رهبران دینی، امری نیک و حسن می داند. «أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ» ۶ همسر پیامبر بودن کمال نیست، نیکوکار بودن لازم است. «لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ» ۷ همه ی زنان پیامبر یکسان نبودند. «لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ» ۸ کسانی که از دنیای قلیل بگذرند، به اجر عظیم خواهند رسید. «أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۰]

اشاره

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۳۰)

ای همسران پیامبر! هر کس از شما کار زشت (و گناهی) آشکار مرتکب شود، عذابش دو چندان خواهد بود و این (کار) برای خدا آسان است.

نکته ها:

آیاتی که با زنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن می گوید، از طریق مقام رسالت است نه آن که مستقیماً به خود آنان خطاب و وحی شود، بر خلاف حضرت مریم که به خودش خطاب می شد. «يَا مَرْيَمُ» (۱)

ص: ۳۵۴

گناهان دو دسته اند: کبیره و صغیره. سرچشمه ی این تقسیم آیه مبارکه ی «إِنْ تَجْتَبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) است، یعنی اگر شما از گناهان بزرگ دوری کنید ما سیئات و گناهان کوچک شما را می بخشیم. لکن در مواردی گناه صغیره حکم گناه کبیره پیدا می کند، نظیر گناه در زمان خاص مانند ماه رمضان که جرم و مجازات آن بیشتر است.

یا گناه در مکان خاص، تکرار گناه و اصرار بر آن، گناه همراه با شادی، گناه آشکارا و گناه افراد برجسته و الگو نظیر همسران پیامبر. به هر حال مسایل جنبی می تواند در گناه و کیفر آن اثر بگذارد.

در روایات آمده است که گناه بزرگان، حساب دیگری دارد، حتی اگر از انبیا یک «ترک اولی» سرزند تنبیه می شوند؛ در حدیثی معروف آمده است: «يَغْفِرُ لِلْجَاهِلِ سَبْعُونَ ذَنْبًا قَبْلَ أَنْ يَغْفِرَ لِلْعَالِمِ ذَنْبًا وَاحِدًا» (۲) هفتاد گناه جاهل بخشیده می شود، قبل از آن که یک گناه عالم بخشیده شود.

پیام ها:

۱ در کیفر و پاداش، حَسَب و نسب اثری ندارد و هر متخلفی باید مجازات شود.

﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ﴾

...

۲ همسری پیامبر، مستلزم عصمت نیست. «مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ» (آری در خانه پیامبر بودن انسان را بیمه نمی کند، این مکتب است که انسان را بیمه می کند). ۳ حساب خلاف های علنی، از گناهان پنهان جداست. «مُبَيَّنَةٌ» ۴ عمل زشت به خودی خود، کیفر به دنبال دارد. «يُضَاعَفُ» و نفرمود: «نضاعف» ۵ شدت و ضعف کیفر و پاداش بر اساس آثار فردی و اجتماعی عمل است.

﴿نِسَاءَ النَّبِيِّ﴾

... ضَعْفَيْنِ» ۶ کسانی که چهره ی دینی و اجتماعی دارند و کارشان برای دیگران سرمشق است، اگر گناه کنند، کیفرشان بیش از دیگران است. «نِسَاءَ النَّبِيِّ ... ضَعْفَيْنِ»

ص: ۳۵۵

۱-۱. نساء، ۳۱.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۷.

۷ خانواده و بستگان مسؤلان نظام اسلامی باید بدانند که اگر مرتکب خلافی شدند، نه تنها آزاد نمی شوند، بلکه چند برابر دیگران مجازات می بینند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ... الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ» ۱۸ اگر کیفر بستگان متخلف یک مسؤل چند برابر است، کیفر خود مسؤل متخلف چه میزان است؟ «نِسَاءَ النَّبِيِّ... الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ» (قرآن در مورد کیفر تخلف خود پیامبر می فرماید: «لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ» (۱) اگر سخن ناروایی را به ما نسبت دهد، رگ های گردن او را قطع می کنیم.

۹ کیفر متخلفان بر خداوند آسان است. «عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا»

ص: ۳۵۶

اشاره

وَمَنْ يَقْنُتْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا (۳۱)

و هر کس از شما نیز که در برابر خدا و رسولش فروتنی کند و عمل صالح انجام دهد، پاداش او را دو بار خواهیم داد و برایش روزی کریمانه و پر ارزشی فراهم کرده ایم.

نکته ها:

«قنوت» به معنای اطاعت همراه با خضوع و ادب و کرنش است.

شخصی به امام سجاد علیه السلام عرض کرد: «انکم اهل بیت مغفور لکم» شما اهل بیت پیامبر، بخشیده شده اید. امام علیه السلام خشمگین شد و فرمود: در مورد ما همان آیاتی جریان دارد که درباره ی زنان پیامبر جاری است؛ اگر ما گناه کنیم، مجازاتمان دو برابر و اگر نیکوکار باشیم پاداشمان دو برابر است، آن گاه حضرت این آیه و آیه ی قبل را تلاوت فرمود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ضربت علی علیه السلام (و از پای در آوردن عمرو بن عبد ود) در روز نبرد خندق، از عبادت جن و انس برتر است. «ضربه علی یوم الخندق افضل من عباده الثقلین» (۲)

پیام ها:

۱ تشویق و تهدید در کنار هم مؤثر است. «مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ ... وَ مَنْ يَقْنُتْ» ۲ اطاعتی ارزش دارد که بر اساس معرفت و عشق، و همراه با فروتنی باشد.

«يَقْنُتْ»

... لِلَّهِ وَرَسُولِهِ» ۳ هم باید دستورات خدا را اطاعت کنیم، هم دستورات رسول خدا را. «يَقْنُتْ ...»

لِلَّهِ وَرَسُولِهِ»

۴ انجام یک عمل صالح کافی نیست، استمرار آن لازم است. «تَعْمَلْ صَالِحًا»

١-١) .تفسير كنز الدقائق.

٢-٢) .الغدیر، ج ٧، ص ٢٠٦.

۵ همسر پیامبر بودن کافی نیست، عمل لازم است. «تَعْمَلُ صَالِحًا» ۶ کوچکی یا بزرگی عمل مهم نیست، صالح بودن آن شرط است. «صَالِحًا» نکره آمده است.

۷ خداوند برای تشویق ما بندگان، پاداش را به خود نسبت می دهد. «نُؤْتِيهَا ... أَعْتَدْنَا» ۸ اجر و پاداش بر اساس موقعیت و آثار فردی و اجتماعی عمل، متفاوت می شود. «نُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۲]

اشاره

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۳۲)

ای همسران پیامبر! شما مثل یکی از زنان (عادی) نیستید. اگر تقوا پیشه اید پس به نرمی و کرشمه سخن نگویید تا (مبادا) آن که در دلش بیماری است طمع پیدا کند، و نیکو و شایسته سخن بگوید.

پیام ها:

اشاره

۱ حساب خانواده رهبران دینی از سایرین جداست و باید بیش از دیگران مراقب رفتار خود باشند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ» (موقعیت اجتماعی، محدودیت آور است). ۲ وقتی به زنان پیامبر که بیشترشان پیر و سالخورده بوده و زندگی ساده ای داشتند هشدار داده می شود که با کرشمه و ناز سخن نگویند، زنان جوان و زیبا باید حساب کار خود را بکنند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ ... فَلَا تَخْضَعْنَ» ...

۳ با کرشمه سخن گفتن زن، بی تقوایی است. «إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ» ۴ قرآن برای سخن گفتن نیز آداب بی بیان می کند. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ» ۵ تنها طمع بیمار دلان، برای آنکه زن خود را کنترل کند، گرچه تصمیم جدی نداشته باشند. «فَلَا تَخْضَعْنَ ... فَيَطْمَعَ»

ص: ۳۵۸

۶ افراد آلوده، از مقدّسات نیز دست طمع بر نمی دارند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ... فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» ۷ نباید گفتار و رفتار زن تحریک کننده باشد. «فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» ۸ در جامعه ی نبوی نیز همه ی افراد سالم نیستند. «فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» ۹ نباید کاری کنیم که حتّی یک نفر دچار گناه و فساد شود. «الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» و نفرمود «الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ» ۱۰ چشم چرانی و هوسبازی یک بیماری روحی است. «فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» ۱۱ گرچه کسی که بیمار دل است مشکل دارد، «فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» امّا من نباید کاری کنم که او را تحریک کند. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ... فَيَطْمَعُ» ۱۲ طوری سخن بگویید که هم محتوا خوب باشد «قَوْلًا مَعْرُوفًا» و هم شیوه، سالم باشد. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ»

چند اصل مهم در نهی از منکر که از این آیه استخراج می شود:

۱ از موقعیت خانوادگی افراد کمک بگیریم. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ» ۲ از موقعیت اجتماعی افراد استفاده کنیم. «لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ» ۳ القابی را به کار ببریم که محبوب همه است. «إِنْ أَتَقَيْنُنَّ» ۴ از ساده ترین کار شروع کنیم. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ» ۵ از بزرگان و خودی ها شروع کنیم. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ» ۶ از سرچشمه ی گناهان نهی کنیم. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعُ» ۷ از رفتارها و انحرافات کوچک غافل نباشیم. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ» ۸ عوارض و پیامدهای فساد و انحراف را بیان کنیم. «فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» ۹ امر به معروف و نهی از منکر در کنار هم باشد. «فَلَا تَخْضَعْنَ... قُلْنَ» ۱۰ حتّی برای جلوگیری از یک منکر از یک فرد اقدام کنیم. «فَيَطْمَعُ الَّذِي» نفرمود: «فیطمع الذین» ۱۱ با هوس و آرزوی گناه هم باید مبارزه کرد تا چه رسد به خود گناه. «فَيَطْمَعُ»

اشاره

وَ قَوْمٌ فِي بُيُوتِكُمْ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً (۳۳)

و در خانه های خود قرار گیرید و همچون دوران جاهلیتِ نخستین، با خود آرایی ظاهر نشوید (و زینت های خود را آشکار نکنید)، و نماز را بر پا دارید و زکات بدهید، و از خدا و رسولش اطاعت کنید؛ همانا خداوند اراده کرده است که پلیدی (گناه) را از شما اهل بیت (پیامبر) دور کند و کاملاً شما را پاک سازد.

نکته ها:

اشاره

«قَوْمٌ»

از «وقار» یا «قرار» است، و نتیجه ی هر دو معنا یکی است. یعنی برای خودنمایی از خانه های خود خارج نشوید.

«تَبَرُّجٌ»

از «برج» به معنای خودنمایی است، همان گونه که برج در میان ساختمان های دیگر جلوه ی خاصی دارد.

جاهلیتِ اولی نشان دهنده ی ظهور جاهلیتِ آخری است که ما امروز شاهد آنیم. در حدیث نیز آمده است: «استکون الجاهلیه الاخری» (۱) به زودی جاهلیتِ دیگری فرا می رسد.

اگر در جاهلیتِ آن روز دختر را زنده به گور می کردند، امروز با سقط جنین، هم دختر را نابود می کنند، هم پسر را.

اگر در جاهلیتِ آن روز قتل و آدم کشی وجود داشت، امروز در جنگ های بزرگ و جهانی کشتارهای میلیونی انجام می گیرد.

جاهلیتِ آن روز مدرسه نبود و جنایت انجام می گرفت، امروز با وجود هزاران دانشگاه، مهم ترین حقوق انسان ها پایمال می شود.

در جاهلیتِ آن روز فساد و زنا جرم بود، اما امروز در مترقی ترین کشورهای جهان همجنس

مطالبی درباره ی آیه ی تطهیر

﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً﴾

* کلمه ی «إِنَّمَا» نشانه ی این است که آیه ی شریفه درباره ی یک موهبت استثنایی در مورد اهل بیت علیهم السلام سخن می گوید.

* مراد از «يُرِيدُ»، اراده ی تکوینی است، زیرا اراده ی تشریحی خداوند، پاکی همه ی مردم است نه تنها اهل بیت پیامبر اکرم علیهم السلام.

* مراد از «رِجْس» هر گونه ناپاکی ظاهری و باطنی است. (۲)

* مراد از «أَهْلَ الْبَيْتِ» همه ی خاندان پیامبر نیست، بلکه برخی افراد آن است که نام آنان در روایات شیعه و سنی آمده است. این گروه عبارتند از: علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام.

سؤال: دلیل این انحصار چیست؟ و چرا این بخش از آیه درباره ی زنان پیامبر یا تمام خاندان آن حضرت نیست؟ پاسخ: ۱) روایاتی از خود همسران پیامبر حتی از عایشه و ام سلمه نقل شده که آنان از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند: آیا ما هم جزء اهل بیت هستیم؟ پیامبر فرمود: خیر.

۲) در روایات متعددی می خوانیم: پیامبر عبایی بر سر این پنج نفر کشید (که یکی از آنان خود حضرت بود) و فرمود: این ها اهل بیت من هستند و اجازه ی ورود دیگران را نداد.

۳) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای این که اختصاص اهل بیت را به پنج نفر ثابت کند، مدت شش ماه (و به گفته ی بعضی روایات هشت یا نه ماه) به هنگام نماز صبح از کنار خانه فاطمه علیها السلام می گذشت و می فرمود: «الصلاة يا اهل البيت إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» در کتاب احقاق الحق بیش از هفتاد حدیث از منابع معروف اهل سنت درباره اختصاص آیه

ص: ۳۶۱

۱- ۱) درباره ی جاهلیت معاصر، کتابی به نام «جاهلیت قرن بیستم» از سید قطب و کتاب دیگری به نام «سیمای تمدن غرب» از سید مجتبی موسوی لاری نوشته شده که تا کنون به چند زبان ترجمه شده است.

۲- ۲) تفسیر برهان.

شریفه به پنج نفر ذکر شده و در کتاب شواهد التنزیل که از کتب معروف اهل سنت است بیش از یکصد و سی روایت در همین زمینه آمده است. (۱)

به هر حال این آیه شامل زنان پیامبر نمی شود زیرا:

آنها گاهی مرتکب گناه می شدند. در سوره ی تحریم می خوانیم: پیامبر رازی را به بعضی از همسرانش فرمودند و او امانت داری نکرد و به دیگری گفت. قرآن این عمل را گناه نامیده، فرمود: «إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» (۲) عایشه که همسر پیامبر بود، جنگ جمل را علیه حضرت علی علیه السلام به راه انداخت و سپس پشیمان شد، با آنکه در این جنگ عده بسیاری از مسلمانان کشته شدند؟

چند سؤال

۱ آیا «يُطَهَّرُكُمْ» به معنای آن نیست که اهل بیت علیهم السلام آلودگی داشته اند و خداوند آنان را تطهیر کرده است؟ پاسخ: شرط تطهیر آلودگی نیست، زیرا قرآن درباره ی حوریان بهشتی کلمه «مُطَهَّرَةٌ»* را به کار برده در حالی که هیچ گونه آلودگی ندارند. به عبارت دیگر «يُطَهَّرُكُمْ» به معنای پاک نگه داشتن است نه پاک کردن از آلودگی قبلی.

۲ اگر اهل بیت تنها پنج نفرند، چرا این آیه در میان جملاتی قرار گرفته که مربوط به زنان پیامبر است؟ پاسخ: الف: جمله ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ...» به صورت جداگانه نازل شده ولی هنگام جمع آوری قرآن در این جا قرار گرفته است.

ب: به گفته ی تفسیر مجمع البیان، رسم فصیحان و شاعران و ادیبان عرب این بوده که در لابلای مطالب معمولی حرف جدید و مهمی مطرح می کنند تا تأثیرش بیشتر باشد. چنان که در میان اخبار صدا و سیما، اگر گوینده یک مرتبه بگوید: به خبری که هم اکنون به دستم رسید توجه فرماید، این گونه سخن گفتن یک شوک روانی و تبلیغاتی ایجاد می کند. نظیر

ص: ۳۶۲

۱- ۱). تفاسیر نور الثقلین و نمونه.

۲- ۲). تحریم، ۴.

این آیه را در آیه ی سَوْم سوره ی مائده خواندیم که مطلب مربوط به ولایت و امامت و کمال دین و تمام نعمت و یأس کفّار و رضای الهی، در کنار احکام مربوط به گوشت خوک و خون، نازل شده و این گونه جا سازی ها رمز حفظ قرآن از دستبرد ناهلان است. درست همان گونه که گاهی زنان هنگام خروج از خانه زیور آلات خود را در لابلای پنبه های متکا قرار می دهند. با این که طلا و پنبه رابطه ای ندارند ولی برای محفوظ ماندن از دستبرد ناهلان این کار انجام می گیرد.

ج: در میان سفارش هایی که به زنان پیامبر می کند، یک مرتبه می فرماید: خدا اراده ی مخصوص بر عصمت اهل بیت دارد، یعنی ای زنان پیامبر! شما در خانه ای هستید که معصومین علیهم السلام هستند و حتماً باید تقوا را بیشتر مراعات کنید.

د: در مورد اهل بیت ضمیر جمع مذکر به کار رفته که نشان غالب بودن مردان است، به خلاف جملات مربوط به زنان پیامبر که در آنها از ضمیر جمع مؤنث استفاده شده است.

«يُؤْتِكُنَّ

...، أَفْمَنْ ... عَنْكُمْ، ... يُطَهِّرُكُمْ» گرچه این آیه خطاب به زنان پیامبر است ولی قطعاً مراد همه ی زنان مسلمان هستند که باید به این دستورات عمل کنند.

پیام ها:

۱ جایگاه زن یا خانه است یا بیرون خانه بدون خود نمایی. «قَرَنَ ... لَا تَبَرَّجْنَ» ۲ ارتجاع و عقب گرد به دوران جاهلی ممنوع است. «لَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» ۳ خودنمایی نشانه ی تمدن نیست، نشانه ی جاهلیت است. «تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» ۴ نماز و زکات دو عنصر ناگسستنی و متلازم یکدیگرند. «الصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ» ۵ اطاعت از رسول در کنار اطاعت از خدا واجب است. «أَطِيعَنَ اللَّهَ» ۶ گناه، پلیدی روح است و خاندان نبوت باید از این پلیدی دور باشند. «لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ»

اشاره

وَ اذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا (۳۴)

و آنچه که از آیات خدا و حکمت در خانه هایتان تلاوت می شود یاد کنید؛ همانا خداوند (نسبت به شما) دارای لطف و (از کارهای شما) آگاه است.

نکته ها:

برای کلمه ی «ذکر» دو معنا بیان کرده اند: یکی به خاطر سپردن و دیگری به زبان آوردن.

بنا بر این «وَ اذْكُرْنَ» یا به این معناست که ای زنان پیامبر! به خاطر داشته باشید و فراموش نکنید که وحی الهی در خانه شما نازل می شود و یا به این معناست که آنچه از کتاب خدا در خانه شما تلاوت می شود و شما فرا می گیرید، برای سایرین بیان کنید.

پیام ها:

۱ تلاوت قرآن در منزل و تکرار آن توسط اهل خانه، سفارش قرآن است.

«وَ اذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ

... مِنْ آيَاتِ اللَّهِ» ۲ به جای فرهنگ ابتدال فرهنگ الهی را دنبال کنید. «لَا تَبَرَّجْنَ ... وَ اذْكُرْنَ» ۳ قرار گرفتن زن در خانه و پرهیز از جلوه گری، به معنای عقب ماندن از علم و حکمت نیست. «قَرْنَ ... لَا تَبَرَّجْنَ ... وَ اذْكُرْنَ ... آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ» ۴ خانواده نبوت در انجام اعمال نیک سزاوارترند «فِي بُيُوتِكُنَّ» (زندگی در خانه وحی تکلیف آور است).

۵ استقرار زن در خانه، نهی از خودنمایی، انجام نماز و زکات و ذکر آیات، ناشی از لطف خداوند بر زنان و آگاهی از مصالح و مفاسد است. «لَطِيفًا خَبِيرًا»

اشاره

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (۳۵)

همانا مردان مسلمان و زنان مسلمان، و مردان با ایمان و زنان با ایمان، و مردان مطیع خدا و زنان مطیع خدا، و مردان راستگو و زنان راستگو، و مردان شکبیا و زنان شکبیا، و مردان فروتن و زنان فروتن، و مردان انفاق گر و زنان انفاق گر، و مردان روزه دار و زنان روزه دار، و مردان پاکدامن و زنان پاکدامن، و مردانی که خدا را بسیار یاد می کنند و زنانی که بسیار به یاد خدا هستند، خداوند برای (همه ی) آنان آمرزش و پاداشی گرانقدر و بزرگ آماده کرده است.

نکته ها:

به دنبال دستوراتی که برای همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد، این آیه ده کمال برای عموم زنان و مردان در مسایل اعتقادی، اخلاقی و عملی، بر شمرده است.

زمانی ارزش این آیه روشن می شود که به تبعیضاتی که عرب و عجم میان زن و مرد قائل بودند بنگریم و تاریخ دلخراش زن را مطالعه کنیم.

تفاوت میان زن و مرد در جسم است. روح، زن و مرد ندارد و همه ی کمالات بشری مربوط به روح اوست نه جسم او. لذا همه کمالاتی که در این آیه آمده، به صورت یکسان میان مرد و زن مطرح شده است.

پیام ها:

۱ انسان زمانی کامل می شود که همه ی کمالات را در خود داشته باشد نه فقط

بعضی را. «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ» ...

۲ نشانه‌ی جامعیت اسلام آن است که کمال را در همه‌ی ابعاد اعتقادی، اخلاقی، عملی، فردی و اجتماعی انسان مطرح می‌کند. «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ» ...

۳ با تجلیل از خوبان، دیگران را به انجام خوبی‌ها تشویق کنیم. «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ» ...

۴ رشد انسان، مرحله‌ای و گام به گام است. (ابتدا اسلام با زبان، سپس ایمان با دل، سپس اطاعت، صداقت، صبر و...) «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ ... الْمُؤْمِنِينَ ... الصَّابِرِينَ» ...

۵ انسان کامل، علاوه بر اقرار به زبان (اسلام) و باور قلبی (ایمان)، باید شکم و شهوت و زبان خود را کنترل کند.

* کنترل شکم با روزه. «الصَّائِمِينَ» * کنترل زبان با صداقت. «الصَّادِقِينَ» * کنترل شهوت با دوری از حرام. «وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ» * مبارزه با غرور، با داشتن تواضع. «الْقَانِتِينَ» * غفلت زدایی با ذکر و یاد خدا. «وَالذَّاكِرِينَ» * مقاومت در برابر نیش‌ها و نوش‌ها با نیروی صبر. «وَالصَّابِرِينَ» * غافل نماندن از محرومان با انفاق. «وَالْمُتَصَدِّقِينَ» ۶ اسلام هم به کمیت توجه دارد، هم به کیفیت. (در مورد مقدار می‌فرماید:

«وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا»

و در مورد کیفیت می‌فرماید: «وَالْقَانِتِينَ» که اطاعت همراه با فروتنی است.) ۷ زن، حَقِّ مالکیت و بخشش مالی دارد. «الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ» ۸ همه‌ی توفیقات خود را از خدا بدانیم. (ذکر خدا در پایان کمالات آمده است.) «وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا» ۹ زن و مرد، در رشد کمالات معنوی و انسانی و دریافت پاداش یکسانند. «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ ... أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ» ۱۰ عمل نیک، کلید بخشش الهی است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۶]

اشاره

وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا (۳۶)

و هیچ مرد و زن با ایمانی حق ندارند هنگامی که خدا و رسولش امری را مقرر کنند، از سوی خود امر دیگری را اختیار کنند و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی نماید، پس بدون شک به گمراهی آشکاری گرفتار شده است.

نکته ها:

اگر مسلمین تسلیم این آیه بودند، پس از آن که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم به فرمان خداوند علی علیه السلام را به جانشینی خود و رهبری امت اسلام معرفی کرد و فرمود: «من كنت مولاه فهذا علي مولاه» دیگری را بر علی علیه السلام ترجیح نمی دادند.

این آیه زمینه ساز آیه ی بعد است که به پیامبر می فرماید: تو باید سنت های غلط را بشکنی و مردم حق ندارند در برابر خواست خداوند اعمال سلیقه کنند.

این که آیه ی شریفه می فرماید: انسان در برابر فرمان خدا و رسول اختیاری ندارد، نباید برای کسی مایه تعجب باشد زیرا این کار، درست مانند این است که پزشک با قاطعیت به بیمار خود بگوید: تو حق نداری غیر از آنچه من دستور داده ام غذا یا داروی مصرف کنی.

خداوند نیز ما را از انتخاب آزاد، طبق میل شخصی در برابر فرامین الهی منع کرده است، زیرا او راه سعادت ما را بهتر از ما می داند.

در روایت می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «يا عباد الله انتم كالمرضى و رب العالمين كالطبيب الافسلموا لله امره تكونوا من الفائزين» (۱) ای بندگان خدا! شما همچون بیمار

ص: ۳۶۷

و خدا مانند طیب است، مصلحت مریض در نسخه طیب است نه آنچه بیمار تمایل دارد، پس تسلیم امر خدا باشید تا رستگار شوید.

در نظام حکومت دینی، خدا محوری بر دموکراسی و مردم سالاری حاکم است، زیرا نظر مردم مادامی ارزش دارد که مخالف حکم خدا نباشد.

پیام ها:

۱ سن و سواد و نژاد و قدرت و ثروت و شهرت و قبیله و طرفدار و سازمان های بین المللی، هیچکدام سبب ایجاد حق در برابر قانون الهی نمی شود. ﴿مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ﴾ ۲ نشانه ی ایمان، تعبد در برابر خدا و رسول است. ﴿مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ﴾ ...

۳ در تسلیم و تعبد، زن و مرد تفاوتی ندارند. ﴿لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ﴾ ۴ هر کس در برابر قانون خدا و سنت پیامبر، قانونی بیاورد، در ایمان خود شک کند. ﴿مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ﴾ ۵ دستورات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، همچون دستورات خداوند واجب الاجراء است.

﴿إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾

۶ خدا و رسول بر امور مردم ولایت کامل دارند. ﴿قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا﴾ ۷ اجتهاد در برابر نص، ممنوع است. (آن جا که حکم الهی روشن است، هیچ کس حق اظهار نظر ندارد.) ﴿مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾ ۸ آزادی انسان در چارچوب قوانین الهی است. ﴿مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾ ۹ عقل باید تابع وحی و سلیقه باید تابع وظیفه باشد. ﴿مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾ ۱۰ هر انتخاب و نظریه ای که مخالف قانون و قضاوت خدا و رسول باشد، معصیت و انحراف آشکار است. ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ ... ضَلَالًا مُّبِينًا﴾

اشاره

وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَا كَهَا لِكُنَّ لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (۳۷)

و(به یاد آر) زمانی که به(زید بن حارثه)، کسی که خداوند بر او نعمت (اسلام و ایمان) داده بود و تو(نیز) به او نعمت (آزادی) داده بودی می گفتی: همسرت را نگاه دار(و او را طلاق نده) و از خدا پروا کن. و در دلت چیزی را پنهان می داشتی که خداوند آن را آشکار می کند، و از مردم می ترسیدی در حالی که خداوند سزاوارتر است که از او بترسی. پس چون دوران کامیابی زید از همسرش پایان یافت(و از او جدا شد)، ما او را به همسری تو در آوردیم تا در مورد ازدواج مؤمنان با زنان پسر- خوانده هایشان هنگامی که طلاق گیرند مشکلی نباشد، و فرمان خداوند انجام شدنی است.

نکته ها:

«ادعیاء» جمع «دعی» به معنای پسر خوانده است. «و طر» به معنای نیاز و حاجت است.

به گفته ی اکثر مفسران و مورخان، این آیه مربوط به زید بن حارثه است. او برده ای بود که خدیجه به پیامبر اسلام بخشید و حضرت آزادش نمود. قبیله ی زید او را از خود راندند و پیامبر زید را فرزند خوانده ی خود قرار داد. بعد از ظهور اسلام، زید به آیین محمد صلی الله علیه و آله گروید و از مسلمانان ممتاز و فرمانده لشکر در جنگ مته شد و در همان جنگ به شهادت رسید.

پیامبر از دختر عمه اش زینب که زنی سرشناس و از نوه های عبد المطلب بود برای زید خواستگاری کرد. در آغاز، زینب خیال کرد حضرت او را برای خودش خواستگاری می کند.

اما بعد که فهمید برای زید است ناراحت شد، زیرا تا آن زمان هیچ زن آزادی(تا چه رسد به

زنان سرشناس) همسر برده نمی شد. (گرچه برده ای آزاد و پسر خوانده ی پیامبر و از مسلمانان ممتاز باشد). پس از ازدواج، ناسازگاری بین آنان آغاز شد و زید تصمیم گرفت زینب را طلاق دهد. بارها نزد پیامبر رفت ولی آن حضرت به او می فرمود: همسرت را نگاه دار و طلاق نده، «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ». به هر حال زید او را طلاق داد و دو ضربه ی روحی و اجتماعی بر زینب وارد شد، یکی همسر زید شدن که جامعه ی آن روز این کار را نمی پسندید، دوم طلاق گرفتن.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به امر خداوند مأمور شد تا دو سنت جاهلی را بشکند.

الف: گرفتن همسر پسر خوانده که در جاهلیت مانند گرفتن همسر فرزند ناروا بود.

ب: گرفتن همسر برده ی خود که این هم در آن زمان، زشت و ناروا بود.

پیامبر اکرم زینب را به ازدواج خود در آورد و به مردم اطعامی داد که برای هیچ یک از همسران دیگرش نداد. چون در این آیه جمله ی «زَوْجَنَا كَهَا» آمده، یعنی ما زینب را به ازدواج تو در آوردیم تا عادات و رسوم جاهلی را با عمل تو بشکنیم؛ زینب نیز بر سایر همسران پیامبر مباحثات می کرد که ازدواج شما به خواست پیامبر اکرم بوده ولی ازدواج من به فرمان خداوند متعال بوده است.

سؤال: مراد از جمله ی «تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ» که خداوند به پیامبر اکرم می فرماید:

تو در دل، مسأله ای را پنهان داشتی که خدا آن را آشکار می کند؛ چیست؟ پاسخ: امام رضا علیه السلام در پاسخ سؤالات مأمون پیرامون عصمت انبیا فرمود: خداوند نام همسران پیامبر را به آن حضرت آموخته بود و در میان آنان نام زینب دختر جحش نیز بود؛ حضرت دید او همسر زید است و چگونه زن زید همسر او خواهد شد؟ این معنا در دل حضرت بود که با حکم خداوند به ازدواج پیامبر با زینب، حکمت آن آشکار شد. (۱) بنا بر این پیامبر هرگز کاری خلاف عصمت و مقام نبوت انجام نداده و از قبل علاقه ای به هیچ زنی نداشت تا چه رسد به همسر زید، پسر خوانده خود! نعوذ بالله.

ص: ۳۷۰

او امر دو گونه است: مولوی، که باید عمل نمود و ارشادی که عمل کردنش به سود انسان است. در این جا امر پیامبر اکرم، که به زید فرمود: «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ» همسرت را نگاه دار، ارشادی بود و گر نه کسی که خداوند با جمله ی «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ» از او ستایش کرد، خلاف فرمان حضرت عمل نمی کرد. در آیه ی قبل نیز خواندیم: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تصمیم و رغبتی برای ازدواج با زینب نداشت، لذا سفارش او به زید، حفظ همسرش بوده نه طلاق او. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ... زَوْجَنَا كَمَا» با توجه به دو آیه ی بعد که می فرماید: مبلغان واقعی از هیچ کس جز خدا نمی ترسند، «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» مراد از ترس پیامبر در این آیه «وَتَخْشَى النَّاسَ»، ترس از جوسازی هایی بود که به اهداف حضرت ضربه می زد زیرا ممکن بود مردم بگویند: پیامبر با همسر یک برده یا با همسر فرزند خوانده اش ازدواج کرده است.

پیام ها:

۱ انبیا، مرجع رسیدگی به مسایل مردم بودند. (زید بن حارثه بارها طلاق همسرش را به حضرت اعلام کرد ولی پیامبر همواره می فرمود: صبر کن.) «وَإِذْ تَقُولُ» ۲ خدا و رسول، ولی نعمت ما هستند. «أَنْعَمَ اللَّهُ... أَنْعَمْتَ» ۳ در بیان نعمت ها، ابتدا نعمت های معنوی و الهی را نام ببرید، سپس نعمت های مادی و دنیوی، «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ»؛ که مراد هدایت زید و اسلام آوردن اوست، «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ»؛ که مراد آزاد کردن زید از بردگی است.

۴ اسلام و آزادی دو نعمت بزرگ است. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ»؛ (توفیق مسلمان شدن.

«أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ»

؛ (آزاد کردن برده) ۵ اگر خواستید به جای نام، صفتی از کسی ذکر کنید، بهترین صفاتش را نام ببرید. «لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ» ۶ هر گاه همسری نزد شما شکایت کرد فوراً پیشنهاد جدایی ندهید. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ

(اسلام طرفدار تحکیم بنیاد خانواده است.) ۷ در امر به معروف از اهرم عاطفه و تقوا استفاده کنید. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ» ۸ تقوا سبب تحکیم پیوند خانوادگی است. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ» ۹ ولی نعمت بودن، ایجاد حق امر و نهی می کند. «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ» ۱۰ لایزمه ی قاطعیت و صلابت آن است که با افکار فاسد و منحرف، گرچه افکار عمومی باشد مبارزه کنیم. «وَ تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ» ۱۱ در شکستن عادت های غلط اجتماعی، از هیاهوی مردم نترسید. «تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ» ۱۲ در اجرای فرمان خدا منتظر تأیید مجامع بین المللی نباشید. «تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ» ۱۳ همه ی طلاق ها و جدایی ها دلیل سرکشی و ناشزه بودن زن نیست. (بی علاقگی زن به شوهر نباید دلیل عدم تمکین او باشد.) «قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا» ۱۴ زناشویی از نیازهای مهم انسان است. «وَطَرًا» یعنی نیاز مهم و اساسی.

۱۵ مسائل زناشویی را با کنایه بگویید. «قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا» ۱۶ رهبران دینی جامعه باید در شکستن سنت های باطل پیشقدم باشند. «لَكِنِّي لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرْجٌ» (هموار کردن راه حق برای دیگران یک ارزش است) ۱۷ زنان بیوه محترم هستند و ازدواج با آنان کسر شأن نیست. «زَوْجُنَا كَهَا» خداوند می فرماید: این ازدواج را ما مقرر کردیم.

۱۸ پای بندی به آداب و رسوم غیر الهی، زندگی را فلج می کند. «لَكِنِّي لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرْجٌ» ۱۹ ازدواج با همسر فرزند خوانده بعد از طلاق او جایز است. «إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا» (فرزند خواندگی در اسلام بوده است).

اشاره

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا (۳۸)

بر پیامبر در (انجام) آنچه خداوند برای او تعیین کرده هیچ سختی و محذوری نیست، چنان که خداوند درباره ی انبیای قبلی نیز این سنت را قرار داده بود (که آداب و رسوم جاهلی و بی اساس را بشکنند)، و فرمان خدا همواره سنجیده و اندازه گیری شده است.

نکته ها:

این آیه به منزله قطعنامه ی آیه قبل است که رهبر دینی باید خط شکن باشد و از ملامت ها نترسد و منتظر رضایت این و آن نباشد.

امام رضا علیه السلام فرمود: چون خداوند می دانست که منافقان ازدواج پیامبر را با همسر زید که پسر خوانده حضرت بود، دستاویز عیب جویی او قرار خواهند داد، این آیه را نازل کرد. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبر نباید در انجام فرمان خدا به جو سازی ها و مانع تراشی ها اعتنا کند. «مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ» ...

۲ پیامبر، ممکن است وظایف و دستورات اختصاصی نیز داشته باشد. «فَرَضَ اللَّهُ لَهُ» ۳ همه ی انبیاء، خط شکن، و با افکار منحرف عمومی درگیر بوده اند. «مِنْ قَبْلُ» ۴ سنت خدا در شکستن سنت های غلط است. «سُنَّةَ اللَّهِ» ۵ فرمان های الهی، حساب شده و لازم الاجراء است. «أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا»

ص: ۳۷۳

اشاره

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا (۳۹)

کسانی که پیام های الهی را ابلاغ می کنند و از خدا می ترسند، و از هیچ کس جز خدا بیم ندارند، و خداوند برای حسابرسی کافی است.

نکته ها:

در این آیه سخن از قاطعیت و شهامت مبلّغ در ابلاغ دستورات الهی به مردم است، ولی باید بدانیم که در مواردی مدارا، نرمش و سکوت برای جذب قلوب لازم است.

خشیت غیر از خوف است، خشیت تأثر قلبی است که از عظمت امری ناشی می شود، ولی خوف انتظار وقوع امر ناپسندی است که موجب پرهیز از آن می شود. انبیا هیچ گونه خشیتی از غیر خدا ندارند، زیرا تنها خداوند را بزرگ می بینند.

پیام ها:

۱ موفقیت در تبلیغ، شرایطی دارد:

الف: تداوم تبلیغ. «يُبَلِّغُونَ» ب: تقوا در عمل. «يَخْشَوْنَهُ» ج: شهامت و قاطعیت. «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» د: توکل به خدا. «وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا» ۲ همیشه تبلیغ با سخنرانی نیست، گاهی باید با عمل، حکم خدا را روشن ساخت. (در دو آیه قبل فرمود: زن زید را بگیر تا خرافه ای را از میان برداری، آن گاه در این آیه می فرماید: «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ» ۳ مبلّغان الهی، همواره دشمنان سرسخت و تهدید کننده دارند. «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» ۴ خدا ترسی مقدمه ی شجاعت و شهامت است. «يَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» ۵ مبلّغان الهی بدانند که حساب صبر و تحمل آنان با خداست. «كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا»

اشاره

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۴۰)

محمد صلی الله علیه و آله، پدر هیچ یک از مردان شما نبوده و نیست، بلکه رسول خدا و خاتم پیامبران است؛ و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

اشاره

در این آیه هم کلمه «رسول» و هم کلمه «نبی» آمده است. «رسول» صاحب کتاب و «نبی» خبر دهنده است، یا آنکه «رسول» پیام آور و «نبی» انجام دهنده رسالت است. (۱)

«خاتم» به معنای نگین انگشتر است که در قدیم با حک کردن نام خود بر روی آن، پایان نامه ها و دستورات را با آن مهر می کردند. خاتم و در اینجا کنایه از آخرین پیامبر بودن است.

گرچه در قرآن آیات فراوانی بیانگر جهان شمولی و جاودانگی آیین حضرت محمد صلی الله علیه و آله است، مانند: «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (۲)، «لَأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۳)، «كَذَافَةٌ لِلنَّاسِ» (۴) و در روایات، حدیث متواتر «لا نبی بعدی» و حدیث معروف «حلال محمد حلال ابد الی یوم القیامه» (۵) و ده ها حدیث دیگر بر این مطلب تأکید کرده اند، ولی این آیه روشن ترین دلیل بر خاتمیت پیامبر اسلام است.

این آیه تنها آیه ای است که هم نام پیامبر و هم رسالت پیامبر را در قالب دو عنوان ذکر کرده است: «مُحَمَّدٌ»...، «رَسُولَ اللَّهِ»...، «خَاتَمَ النَّبِيِّينَ»

چند سؤال

۱ چرا پس از اسلام انسان ها به پیامبر جدید نیاز ندارند؟ پاسخ: دلیل اصلی تجدید نبوت ها و آمدن پیامبران جدید، دو چیز بوده است: یکی تحریف دین سابق، به گونه ای که از کتاب خدا و تعالیم پیامبر پیشین امور بسیاری تحریف شده باشد و دیگری تکامل بشر در طول تاریخ که مقتضی نزول قوانین جامع تر و کامل تر بود.

١-١) معجم الفرق اللغويه.

١-٢) فرقان، ١.

٣-٣) انعام، ١٩.

٤-٤) سبأ، ٢٨.

٥-٥) كافي، ج، ١، ص ٥٨.

اما پس از پیامبر اسلام، این دو امر واقع نشده است. زیرا اولاً قرآن، بدون آنکه کلمه ای از آن تحریف شود، در میان مردم باقی است و ثانیاً جامع ترین و کامل ترین قوانین در آن مطرح شده و بر اساس علم خداوند، تا روز قیامت هیچ نیازی برای بشر نیست، مگر آنکه حکمش در اسلام بیان شده است.

۲ چگونه نیازهای متغیر انسان با خاتمیت دین سازگار است؟ پاسخ: انسان در مراحل تحصیلی خود تا درجه ی اجتهاد و دکتری به استاد نیاز دارد، پس از آن به مرحله ای می رسد که می تواند بدون استاد، نیازهای خود را از مطالبی که آموخته به دست آورد. باب اجتهاد باز است و می توان قوانین مورد نیاز را از قواعد کلی استنباط کرد. البته بر اساس اصولی که فقها برای استخراج احکام تدوین نموده اند.

۳ چرا رابطه بشر با عالم غیب قطع شد؟ پاسخ: وحی نازل نمی شود ولی رابطه با غیب هم چنان باقی است، امام معصوم علیه السلام حضور دارد و فرشتگان الهی بر او نازل می شوند، (۱) امدادهای غیبی به انسان های شایسته می رسد؛ حتی افراد عادی اگر متقی باشند نور الهی پیدا می کنند و خداوند راه حق را به نحوی به آنان نشان می دهد. «اتَّقُوا اللَّهَ ... يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا» (۲)

پیام ها:

۱ پسرخوانده هرگز پسر نیست و پدرخوانده نیز پدر نیست تا ازدواج او با همسر مطلقه ی پسرخوانده اش جایز نباشد. «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ» ۲ حکم مادری همسران پیامبر برای مردم، (که در آیه ۶ مطرح شد) دلیل حکم پدری آن حضرت نیست. «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ» ...

۳ خاتمیت پیامبر اسلام، بر اساس علم و حکمت الهی است. «خَاتَمَ النَّبِيِّينَ ... اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

ص: ۳۷۶

۱-۱. بنگرید به اصول کافی بحث امامت.

۲-۲. حدید، ۲۸.

اشاره

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴾ (۴۱) وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (۴۲)

۴۱-۴۲ ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را بسیار یاد کنید.

و او را در هر صبح و شام تسبیح نمایید (و به پاکی بستن).

نکته ها:

یاد خداوند تنها با زبان و گفتار نیست، بلکه در هر فکر، کار و حرکتی رضایت خداوند را در نظر داشتن است.

قرآن برای ذکر خدا آثار و برکاتی بیان کرده و یکی از دلایل نماز را ذکر خدا دانسته است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدِكْرِي» (۱) یاد خدا تنها وسیله آرامش دل هاست. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲) و روح آرام و نفس مطمئن به پرواز در می آید و به حق می رسد. «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ» (۳) و اعراض از ذکر خدا زندگی نکبت باری را به همراه دارد «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۴) گفته اند: تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام نمونه ای از ذکر کثیر است. (۵)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس زبان ذاکر داشته باشد، خیر دنیا و آخرت به او عطا شده است. و امام صادق علیه السلام فرمود: هر چیزی حدی دارد جز ذکر خدا.

در حدیث می خوانیم: قلب و روح، مثل آهن زنگ می زند و ذکر خدا وسیله ی روشنی و جلای آن است.

در روایات آمده است: ذکر خدا تنها با زبان نیست، ذکر واقعی آن است که هنگام حلال و حرام یاد خدا کنیم و از گناه دست برداریم. (۶)

ص: ۳۷۷

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. رعد، ۲۸.

۳-۳. فجر، ۲۷، ۲۸.

۴-۴. طه، ۱۲۴.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۵۰۰.

۶-۶. میزان الحکمه و سفینه البحار (ذکر).

پیام ها:

۱ خطاب زیبا و محرمانه، وسیله ی جذب مردم و زمینه ی پذیرش آنان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ یاد خداوند، زمانی در انسان مؤثر است که مستمر و بسیار باشد. «اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» ۳ بهترین ذکر خدا، تسبیح و تنزیه اوست. «اذْكُرُوا اللَّهَ ... وَ سَبِّحُوهُ» ۴ آغاز و پایان روز را با تسبیح و یاد خدا بگذرانیم. «سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۳]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (۴۳)

او کسی است که بر شما درود می فرستد و فرشتگان او (نیز بر شما درود می فرستند) تا شما را از تاریکی ها (کفر، شرک، جهل، تفرقه و خرافات) به سوی نور (ایمان، تقوا، علم و وحدت) در آورند و او به مؤمنان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود: خدا را بسیار یاد کنید. در این آیه می فرماید: خداوند بر شما صلوات می فرستد؛ گویا صلوات خدا ذکر کثیر شماسست، مثل آیه ی «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

پیام ها:

۱ راه دعوت مردم به دین، درود و رحمت است. «يُصَلِّي عَلَيْنَا ... لِيُخْرِجَكُمْ» ۲ فرشتگان، هم بر مؤمنان درود می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ» و هم برای آنان استغفار می کنند. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) ۳ انسان در خارج شدن از ظلمات، به امداد الهی نیاز دارد و عقل و علم بشر کافی نیست. «هُوَ الَّذِي يُصَلِّي ... لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ»

ص: ۳۷۸

۱-۱. بقره، ۱۵۲.

۲-۲. غافر، ۷.

۴ تاریکی ها، متعدد است. «الظلمات» تاریکی جهل، شرک، تفرقه، غفلت و خرافات.

۵ ایمان به خداوند و حقایق الهی، نور راه انسان است. «إِلَى النُّورِ وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ» ۶ ایمان، کلید دریافت رحمت ویژه ی الهی است. «بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۴]

اشاره

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا (۴۴)

تحیت آنان در روزی که خدا را ملاقات کنند سلام است؛ و خداوند برای آنان پاداشی نیکو فراهم کرده است.

نکته ها:

کلمه ی «تحیت» از «حیات»، به معنای دعا کردن برای سلامتی و حیات دیگران است.

مراد از «يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ»، «روز ملاقات»، روز رستاخیز است که با کنار رفتن پرده ها، انسان به مقام شهود باطنی و دید قلبی می رسد و گنیا خدا را ملاقات می کند. (۱)

سلام، هم از طرف خداست. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) هم از سوی فرشتگان است. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۳) هم نشانه ی سلامتی است. «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ» (۴) هم سخن رسمی بهشتیان است. «قِيلَ سَلَامًا سَلَامًا» (۵)

پیام ها:

۱ سلام، درود بهشتی و بهشتیان است. «تَحِيَّتُهُمْ ... سَلَامٌ» ۲ پاداش های الهی، هم بزرگوارانه است، هم بزرگ و گرانقدر. «أَجْرًا كَرِيمًا»، «أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

ص: ۳۷۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. رعد، ۲۴.

۴-۴. حجر، ۴۶.

۵-۵. واقعه، ۲۶.

۶-۶. نساء، ۴۰.

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (۴۵) وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا (۴۶)

ای پیامبر! همانا ما تو را گواه (بر مردم) و بشارت دهنده و بیم دهنده فرستادیم.

و (نیز) دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی تابان (قرار دادیم).

نکته ها:

در این دو آیه، نقش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جامعه بیان شده است.

او مردم را به سوی خدا دعوت می کند و شیوه ی او در این دعوت، بشارت و انذار است، اما نه فقط با زبان، بلکه عمل او نیز حجت بر مردم و الگویی برای آنان است.

پیام ها:

۱ باید نقش و مسئولیت افراد را به آنان و جامعه اعلام کرد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ» ...

۲ در برابر نیش ها و آزار دشمن، تجلیل لازم است. «أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا» ...

(و در آیه ی بعد می خوانیم: «وَدَعَّ أَذَاهُمْ») ۳ پیامبر بر اعمال مردم گواه است. «شَاهِدًا» ۴ کسی می تواند بشارت و هشدار دهد که بر اعمال و رفتار مردم شاهد و در صحنه حاضر باشد. «شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا» ۵ در تبلیغ و تربیت، بشارت و انذار هر دو لازم است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۶ بشارت و انذار، وسیله ی دعوت انبیاست. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا وَ دَاعِيًا» ۷ انبیا مردم را به سوی خدا دعوت می کنند، نه خود. «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ» ۸ انبیا نیز در برابر خداوند از خود استقلال ندارند و موفقیت و دعوت آنان با اذن الهی است. «بِإِذْنِهِ» ۹ پیامبر در جامعه، چراغ هدایتی است که نور آن سبب رشد، حرکت و

تشخیص است. «سِرَّاجاً مُنِيرًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۷ تا ۴۸]

اشاره

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا (۴۷) وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَ دَعِ أَذَاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۴۸)

و به مؤمنان بشارت ده که برای آنان از سوی خداوند بخششی بزرگ است.

و کافران و منافقان را اطاعت مکن، و به آزارشان اعتنا مکن، و بر خدا توکل نما که خداوند برای وکالت کافی است.

نکته ها:

بی اعتنایی به آزار و اذیت دشمنان به معنای سستی و کوتاهی در برخورد با آنان نیست، بلکه به معنای توکل و امیدواری به رحمت الهی، دلسرد نشدن از برخوردهای آنان است.

پیامبر، از جانب خداوند مأمور می شود تا به مؤمنان بشارت دهد که لطف و فضل ویژه او شامل حال آنان می شود و این خود بزرگ ترین لطف خداست.

این آیه، «وَ بَشِّرِ»... مصداق و نمونه ی آیه ی قبل است که فرمود: «مُبَشِّرًا».

پیام ها:

۱ ایمان، شرط دریافت الطاف ویژه ی الهی است. «بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ رهبر باید به مؤمنان بشارت دهد. «بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» ۳ رفتار خدا با مؤمنان بر اساس فضل است. «مِنَ اللَّهِ فَضْلًا» البته تفضلات الهی بر بندگان، دارای درجات و مراتبی است. «فَضْلًا كَبِيرًا» ۴ کسی که به سرچشمه ی قدرت حق دلگرم شد، می تواند از منحرفان جدا شود.

«مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا وَلَا تُطِيعِ»

...

۵ بی اعتنایی به کار شکنی های کفار و منافقان و مقاومت در برابر خواسته های آنان، به توکل نیاز دارد. «لَا تُطِيعِ ... دَعِ أَذَاهُمْ» ... تَوَكَّلْ

۶ کفار و منافقان در یک خط هستند. «وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنَافِقِينَ» کار هر دو آزار دادن مؤمنان است. «أَذَاهُمْ» ۷ در شرایطی، رهبر باید فقط ارشاد کند و به فکر مقابله به مثل و انتقام از مخالفان نباشد. «دَعُ أَذَاهُمْ» ۸ به خداوند توکل کنیم، زیرا او وکیل لایق و با کفایتی است. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَنْعُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (۴۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه زنان با ایمان را به همسری گرفتید و پیش از آن که با آنان آمیزش کنید طلاقشان دادید، عده ای برای شما به عهده آنان نیست تا حسابش را نگهدارید، پس آنها را (با پرداخت مهریه و هدیه ی مناسبی) بهره مند سازید و به طرز شایسته ای رهایشان کنید.

نکته ها:

مراد از «نکاح»، عقد ازدواج و مراد از «تماس» آمیزش جنسی و مراد از «سَرَاحًا جَمِيلًا» طلاق بدون خصومت و خشونت است.

«عده» به مدتی گویند که زنان پس از طلاق، باید تا پایان آن صبر کنند و همسر دیگری نگیرند. عده ی طلاق زن، سه مرتبه حیض شدن و پاک شدن و عده ی وفات شوهرش چهار ماه و ده روز است.

چند گروه از زنان به عده نیاز ندارند: یک گروه کسانی هستند که پس از عقد، تماس جنسی نداشته اند، گروه دیگر، زنان یائسه اند که از بچه دار شدن مأیوس اند. (زنان ۵۰ و ۶۰ ساله) در آیه ی ۲۳۶ سوره بقره نیز خواندیم که هدیه مرد به همسر مطلقه ی قبل از آمیزش، باید به قدر معروف و توانایی باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» امام باقر علیه السلام فرمود: این گونه زنان (طلاق داده شده) با وحشت و غصه و شماتت دیگران

ص: ۳۸۲

به خانه پدر بر می گردند و لذا باید به مقداری که توان دارید، با هدیه دل آنان را آرام کنید.

﴿فَمَتَّوْهُنَّ وَ سَرَّحُوهُنَّ﴾

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، عمل به دستورات خداوند است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمْ﴾ ...

۲ اختیار طلاق، با مرد است. ﴿طَلَّقْتُمُوهُنَّ﴾ مگر مواردی که در شرع مشخص شده است.

۳ مهم ترین شرط ازدواج، ایمان است. ﴿آمَنُوا ... نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ﴾ ۴ طلاق، نشانه ی شکست دینی نیست. ﴿الْمُؤْمِنَاتِ ... طَلَّقْتُمُوهُنَّ﴾ ۵ عده، حق مرد بر زن است تا اگر خواست رجوع کند، اما در طلاق قبل از تماس، مرد حق رجوع ندارد. ﴿فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَةٍ﴾ ۶ ضربه های روحی باید جبران شود. در طلاق پس از عقد، روحیه زن خورد می شود که با پرداخت مهریه ای مناسب، بخشی از آن جبران می شود.

﴿فَمَتَّوْهُنَّ﴾

۷ جدایی و طلاق به معنای کینه و خشونت نیست. ﴿سَرَّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا أَخْلَدْنَا لِمَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّائِي آتَيْتَ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آفَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ بَنَاتِ عَمَّكَ وَ بَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَ بَنَاتِ خَالَكَ وَ بَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّائِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لِمَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۵۰)

ای پیامبر! ما برای تو همسرانی را که مهرشان را پرداخته ای حلال کردیم و همچنین کنیزانی را که (به عنوان غنایم جنگی) خداوند بر تو ارزانی داشته و مالک شدی (بر تو حلال کردیم) و نیز (ازدواج با) دختران عمویت

و دختران عمه هایت و دختران دایی و دختران خاله هایت را که با تو هجرت کرده اند، (برای تو حلال کردیم)، و زن با ایمانی که خود را به پیامبر ببخشد (و مهریه ای از حضرت نخواهد) اگر پیامبر بخواهد می تواند او را به عقد خویش در آورد؛ (این قانون عقد بدون مهریه) مخصوص توست نه دیگر مؤمنان؛ همانا می دانیم که برای مؤمنان درباره ی همسران و کنیزانشان چه حکمی کرده ایم، (این برای آن است که) تا برای تو مشکلی نباشد، و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

﴿أَفَاء﴾

از «فیء» به اموالی گفته می شود که بدون جنگ به دست مسلمین می رسد. در عرب کلمات «عم» و «خال» به صورت جنس به کار می رود و همه ی عموها و دایی ها را شامل شود، ولی «عمه» و «خاله» به صورت جمع می آید. «عَمَاتِكَ»، «خَالَاتِكَ» در اسلام سه نوع نکاح وجود دارد:

الف: نکاح با مهریه (خواه دایم یا موقت).

ب: نکاح از طریق مالک شدن کنیز.

ج: نکاح بدون مهریه، که زنی خود را به مردی ببخشد.

نوع اول و دوم برای عموم است و نوع سوم تنها برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده است. روزی عایشه گفت: یا رسول الله! خداوند هوای تو را دارد. پیامبر فرمود: «و انک ان اطعت الله سارع فی هواک» (۱) تو نیز اگر مطیع خدا باشی، امتیازاتی به تو می دهد.

بر پیامبر جهاد یک تنه واجب بود. «لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) بر پیامبر نماز شب واجب بود و... اکنون یک امتیاز مادی در برابر آن همه سختی (۳) چیزی نیست.

ص: ۳۸۴

۱-۱. بحار، ج ۲۲، ص ۱۸۰.

۲-۲. نساء، ۸۴.

۳-۳. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هیچ پیامبری چنان که من اذیت شده ام آزار ندیده است. «ما اوذی نبی مثل ما اوذیت»

(سؤال): چرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زنان متعدّد داشت؟ پاسخ: اولاً: در ازدواج های رسول خدا صلی الله علیه و آله مسأله شهوت محور نبوده است، زیرا پیامبر عزیز اسلام از ۲۵ سالگی تا ۵۳ سالگی فقط با خدیجه زنده گی کرد، زنی که هنگام ازدواج سنّش پانزده سال از حضرت بیشتر بود و پیامبر تا او را داشت با دیگری ازدواج نکرد.

ثانیاً: تمام قبایل علیه حضرت بودند و پیامبر باید با طرحی دقیق این وحدت نامقدس را می شکست و بهترین و ساده ترین و ارزان ترین و طبیعی ترین راه این بود که پیامبر داماد قبایل مختلف شود و مردم طبق رسوم آن زمان حمایت داماد را بر خود لازم می دانستند و پیامبر بدین وسیله می توانست مشکلات راه تبلیغ دین را هموار کند.

ثالثاً: بعضی ازدواج ها برای مبارزه با آداب و رسوم غلط بود. نظیر ازدواج پیامبر با زینب دختر عمّه اش که در آیه ی ۳۷ همین سوره گذشت.

رابعاً: پیامبر بعضی زنان را تنها عقد نمود و با آنان همبستر نشد و از بعضی قبایل تنها خواستگاری نمود و عقد هم نکرد و همین رفتارها وسیله ی ارتباط می شد.

خامساً: اگر هدف مسأله ی جنسی بود باید از این همه همسر فرزندان بسیاری می داشت.

سادساً: عایشه بسیار کوچک بود که به عقد پیامبر درآمد و مدّت ها گذشت تا توانست همسر واقعی حضرت باشد. اگر هدف مسایل جنسی باشد انسان با بچه ازدواج نمی کند.

سابعاً: ما نباید پیامبر را با خود مقایسه کنیم؛ ما با داشتن یک همسر از بسیاری توفیقات باز می مانیم، ولی پیامبر اکرم با داشتن چند همسر چنان غرق در عرفان و مناجات و تبلیغ بود که خداوند به حضرت خطاب می کند: چرا این قدر به خاطر هدایت مردم حرص می خوری «فَلَعَلَّكَ بِالْإِخْعِ نَفْسِيْكَ» (۱) چرا خود را به مشقت می اندازی، «لِتَشْقِيْ» (۲) چرا حلال های را بر خود حرام می کنی، «إِنَّهُمْ تُحَرِّمُ...» آری، نسیم تند معرفت، خیمه ی وجودی پیامبر را چنان بلند می کرد که این همه زن، نمی توانست آن را از پرواز باز دارد.

به هر حال، ازدواج های مجدد پیامبر بعد از سنّ ۵۳ سالگی بوده است، آن هم با زنان بیوه و

ص: ۳۸۵

۱-۱. شعراء، ۳.

۲-۲. طه، ۲.

متروکه یا داغدیده، با تمایل کامل آنان به ازدواج و اجرای عدالت از سوی پیامبر و آموختن درس عملی برای اداره چند همسر و انتخاب زندگی ساده و بی توجهی به خواسته های تجمل گرایانه ی برخی همسران. علاوه بر همه ی این ها در آن زمان داشتن چند همسر هیچ عیبی نبوده است و گاهی همسر اول به خواستگاری همسر دوم می رفت و ده ها نکته ی دیگر که باید در آنها دقت نمود.

پیام ها:

۱ تعیین حلال و حرام به دست خداست. «إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ» (حتی پیامبر در مسایل فردی تابع قانون الهی است). ۲ مهریه برای زن لازم و پرداخت آن از سوی مرد واجب است. «آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ» ۳ غرایز جنسی را جدی بگیرد، حتی کنیزان باید کامیاب باشند. «مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ» ۴ در ازدواج، رضایت طرفین شرط است. «وَهَبْتُ نَفْسِيَهَا ... أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا» ۵ اسلام برای شخص پیامبر، تکالیف و همچنین امتیازات خاص قرار داده است. «خَالِصَةً لَكَ» ۶ تعیین زنانی که می توان با آنان ازدواج کرد، از سوی خداوند است. «فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ» ۷ خداوند دوست ندارد پیامبر در تنگنا قرار گیرد. «لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۱]

اشاره

تُزْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ مَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَ يَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا (۵۱)

از همسرانت هر کدام را خواستی می توانی (نوبت او را) مؤخرداری و هر که را خواهی نزد خود جای دهی، و بر تو باکی نیست هر کدام را که (برای مدتی) ترک کرده ای دوباره طلب کنی؛ این (حکم) برای آن که چشمانشان روشن شود و ناراحت نشوند و همه ی آنان به آنچه در اختیارشان می گذاری راضی باشند مناسب تر است، و خداوند آنچه را در دل های شماست می داند، و خداوند دانا و بردبار است.

نکته ها:

کلمه «تُرْجِي» از «ارجاء» به معنای تأخیر انداختن و «تُؤْوِي» از «مأوی» به معنای مکان دادن است. این دو کلمه کنایه از طلاق و نگهداری یا تأخیر و تقدّم در همبستری است.

□

اجرای عدالت در میان همسران واجب است، و لکن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دلیل مشکلات فراوان و جهاد با دشمنان و تلاش برای جامعه، از طرف خداوند مجاز بود که موعد همسران خود را تغییر دهد، به جای این که هر شب در منزل یکی از آنان باشد، چند شب پیاپی در یک جا بماند، بعد چند شب دیگر منزل دیگری باشد. (۱) البته بعضی مفسران این آیه را درباره ی اختیار پیامبر در کم و زیاد کردن نفقه همسران یا رد کردن تقاضای زنان هبه ای و بعد پذیرفتن آنها و یا طلاق اولیّه و رجوع ثانوی تفسیر کرده اند.

پیام ها:

۱ برای افرادی که مسئولیت های سنگین دارند باید اختیاراتی ویژه گذاشت.

□
«تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ»

(کسانی که عدالت و تقوا و عملکردشان برای همه روشن است، می توانند در همان چهار چوب عدل و تقوا در زندگی خود تغییراتی ایجاد کنند. چنان که همسران پیامبر صلی الله علیه و آله به موضع و تصمیم عادلانه آن حضرت درباره تأخیر و تقدّم هم خوابگی با هر یک از آنان اطمینان خاطر داشتند.) ۲ اختیارات پیامبر، به معنای نادیده گرفتن حق همسران نیست. «تَقَرَّرَ أَعْيُنُهُنَّ»

ص: ۳۸۷

... لَا يَحْزَنُ ... يَرْضَيْنَ» ۳ چشم همسر به دو چیز روشن می شود: یکی نداشتن غم و دیگری رضایت قلبی. «تَقَرَّرَ أَعْيُنُهُنَّ وَ لَا يَحْزَنُ وَ يَرْضَيْنَ» ۴ راضی کردن همسر نباید مخصوص روزهای اول زندگی باشد، بلکه باید همواره چنین باشد. «وَ يَرْضَيْنَ» ۵ جلب رضایت صد در صد چند همسر، محال عادی است، ولی باید چنان برنامه ریزی کرد که به این امر نزدیک باشد. «أَذْنِي أَنْ ... يَرْضَيْنَ» ۶ مرد باید در صد راضی کردن تمام همسران خود باشد. «كُلُّهُنَّ» ۷ احکام الهی برای برقراری عدالت و حفظ حقوق خانواده است، گرچه در دلها توقع چیز دیگری باشد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» ۸ احکام خانواده در اسلام، از سرچشمه ی علم الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۲]

اشاره

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا (۵۲)

۵۲W از این پس، هیچ زنی بر تو حلال نیست، و نباید (همسرانت را رها کنی و) همسر دیگری به جای آنان بگیری، هر چند زیبایی آنان تو را به شگفت آورد، مگر کنیزانی که مالک آنها می شوی؛ و خداوند بر هر چیزی مراقب است.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از طرف برخی قبایل تحت فشار بود تا همسری از آنان بگیرد و آنان افتخار کنند که رسول خدا داماد آنهاست. پیامبر طبق مصالحی زنانی را به ازدواج خویش در آورد اما این آیه تداوم این کار را منع فرمود.

حرف شرط «لو» در صورتی به کار می رود که شرط امر محالی باشد و معنای آن چنین می شود که اگر بر فرض محال چنین امری اتفاق افتاد. بنا بر این آیه خبر از وقوع امری در

مورد پیامبر نمی دهد، بلکه وقوع آن را محال می شمرد.

پیام ها:

۱ در قرآن، احکام ثابت و متغیر وجود دارد. «لَا يَحِلُّ ... مِنْ بَعْدُ» آری، عنصر زمان، می تواند در اجرای احکام مؤثر باشد.

۲ تعدد همسر حتی برای پیامبر محدودیت دارد. «لَا يَحِلُّ ... مِنْ بَعْدُ» ۳ کسی که قصد ازدواج دارد، می تواند به زن مورد نظر نگاه کند. «أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ» ۴ ملاک انتخاب و تبدیل همسر نباید زیبایی باشد. «وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ» ۵ خداوند مراقب کسانی است که به خاطر زیبایی زنی را جایگزین همسر اول خود می نمایند. «رَقِيبًا» ۶ پیامبر موظف است حلال و حرام کار خود را از خداوند بگیرد. «لَا يَحِلُّ لَكَ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَظِيرِهَا مِنْ إِزَاهٍ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْئَلُكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْئَلُكُمْ مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زُجُجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا (۵۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خانه پیامبر وارد نشوید مگر آن که به شما اجازه داده شود برای خوردن غذا، (به شرط آن که قبل از موعد نیایید) و در انتظار وقت غذا نباشید؛ ولی هر گاه دعوت شدید پس داخل شوید، و وقتی غذا خوردید پراکنده شوید، و (بعد از خوردن غذا) به گفتگو پردازید؛ همانا این (گفتگوهای پس از غذا) پیامبر را آزار می دهد، اما او از

شما شرم می‌کنند (و چیزی نمی‌گویند) ولی خداوند از (گفتن) حق شرم ندارد. و هر گاه از همسران پیامبر چیزی از وسایل زندگی (به عنوان عاریت) خواستید از پشت پرده بخواهید؛ این رفتار برای دل‌های شما و دل‌های آنان به پاکی و پاکدامنی است و شما حق ندارید که رسول خدا را آزار دهید و با همسران او پس از رحلتش ازدواج کنید که این کار نزد خداوند (گناهی) بزرگ است.

نکته‌ها:

اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران، مخصوص خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیست، همان گونه که در سوره ی نور می‌خوانیم: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا» (۱) در این آیه قسمت‌هایی از آداب مهمانی مطرح شده، و در آیات دیگر بخش‌های دیگری از آن آمده است:

* هنگام ورود، سلام کنید. «فَسَلِّمُوا» (۲) * اگر جواب رد دادند ناراحت نشوید و برگردید. «إِنْ قِيلَ لَكُمْ اذْجِعُوا فَاجْعُوا» (۳) * نوع پذیرایی به خصوص اگر دعوت کرده‌اید، خوب باشد. «جَاءَ بِعَجَلٍ حَنِينًا» (۴) * سفره را نزد مهمان ببرید، نه آنکه مهمان را به محل پذیرایی ببرید. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» (۵) در روایات نیز دهها نکته و دستور پیرامون آن وارد شده است. «اناه» به معنای وقت و ساعت است و «غَيْرِ نَاطِرِينَ إِيَّاهُ» یعنی مهمان زودتر از وقت پذیرایی نیاید تا منتظر غذا بماند.

خانه پیامبر، اتاق‌های متعدد داشته و هر یک از همسران در اتاقی زندگی می‌کردند.

«بُيُوتَ النَّبِيِّ»

خطاب‌هایی که در این آیه درباره زنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است، در حقیقت مربوط به

ص: ۳۹۰

۱-۱. نور، ۲۷.

۲-۲. نور، ۶۱.

۳-۳. نور، ۲۸.

۴-۴. هود، ۶۹.

۵-۵. ذاریات، ۲۷.

همه ی زنان مسلمین است، به دلیل «أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ» که خداوند درباره ی هر زن و مردی پاکدلی را می خواهد.

چون خطر سوء استفاده از همسران پیامبر، مهم تر از حق شخصی آنهاست، باید بعد از پیامبر حق ازدواج با دیگران از آنان سلب شود. «وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَرْوَاحَهُ» امام باقر علیه السلام فرمود: اگر از مردم سؤال کنی که پدری همسرش را قبل از آمیزش طلاق داده است آیا فرزندش را بگیرد؟ می گویند: نه. سپس حضرت فرمود: احترام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از احترام پدر بیشتر است. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان، مستلزم رعایت ادب و آداب اجتماعی است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا» ...

۲ حق آرامش در مسکن برای همگان محترم است، خصوصاً برای رسول خدا صلی الله علیه و آله. «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ» ۳ بهتر آن است که مهمانی در منزل باشد. (نه در مهمانسرا و هتل) «بُيُوتَ النَّبِيِّ» ...

إِلَى طَعَامٍ

۴ صاحب خانه حق دارد به کسی اذن ورود ندهد. «إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» ۵ اجازه برای ورود به خانه دیگران، به هر صورت کافی است و لازم نیست خود او شخصاً اجازه بدهد. («يُؤْذَنُ» به صورت مجهول آمده، یعنی اجازه صاحبخانه از هر طریقی حاصل شود). ۶ پذیرایی از مهمان، از سیره ی پیامبر اکرم است. «إِلَى طَعَامٍ ... دُعَيْتُمْ» ۷ اصل مهمانی مهم است، نه نوع غذا. «إِلَى طَعَامٍ ... دُعَيْتُمْ» ۸ مهمان نباید منتظر غذا باشد. «غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنْهَاءً» (البته میزبان نیز نباید مهمان را معطل کند، در مورد حضرت ابراهیم می خوانیم: «فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ» ... (۲) دیری

ص: ۳۹۱

۱-۱. کافی، ج ۵، ص ۴۲.

۲-۲. هود، ۶۹.

نپایید که غذا را حاضر کرد.) ۹ دین جامع آن است که هم برای مسایل جزئی همچون پذیرایی از مهمان و هم بزرگ ترین مسایل حکومتی برنامه داشته باشد. «يُؤَدِّنَ لَكُمْ ... غَيْرَ نَاطِرِينَ ... فَاتَّشَرُوا» ...

۱۰ بی دعوت به مهمانی نروید. «إِذَا دُعِيتُمْ» ۱۱ دعوت را رد نکنید. «دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا» ۱۲ در اسلام، مردم عادی می توانند به خانه اول شخصیت دینی رفت و آمد کرده و حتی مهمان شوند. «بُيُوتَ النَّبِيِّ ... دُعِيتُمْ» ۱۳ از آداب مهمانی آن است که بعد از خوردن غذا خانه را ترک کنید. «فَاتَّشَرُوا» و منزل میزبان را محلّ گفت و شنود قرار ندهید. «وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ» ۱۴ اذیت کردن میزبان ممنوع است. «يُؤَذَى النَّبِيِّ» (گرچه با بردن فرزندان و یا همراهان باشد. تحقیر غذا و ناچیز شمردن آن نیز مصداق اذیت میزبان است.) ۱۵ پیامبر، از اتلاف وقت در گفتگوهای بی مورد رنج می برد. «لَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤَذَى النَّبِيِّ» ۱۶ رنجاندن لازم نیست ظاهری و جسمی باشد، فشار اخلاقی و روحی نیز نوعی آزار دادن است. «ذَلِكُمْ كَانَ يُؤَذَى» ۱۷ صاحبخانه را در بن بست و رودربایستی قرار ندهید. «فَيَسْتَحِي مِنْكُمْ» ۱۸ سکوتی که بر اساس حیا و رودربایستی باشد، علامت رضایت نیست.

«فَيَسْتَحِي مِنْكُمْ»

۱۹ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شخص با حیایی بود. «فَيَسْتَحِي مِنْكُمْ» ۲۰ داد و ستد زنان، با حفظ حجاب مانعی ندارد. «فَسأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» ۲۱ زنان پیامبر محصور نبوده و با بیرون از منزل در ارتباط بودند. (۱) «فَسأَلُوهُنَّ»

ص: ۳۹۲

۱- ۱). شاید امروزه کسانی باشند که اگر یک لیوان آب از همسرشان بخواهی ناراحت می شوند که چرا با خانم من سخن گفتید، ولی قرآن می فرماید: با حفظ حجاب از زنان پیامبر نیز می توان چیزی درخواست نمود.

مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ»

۲۲ اگر به دلیلی شخصی از روی حیا سکوت کرد، دیگران سکوت را بشکنند و حق را بیان کنند و بار خجالت را از دوش او بردارند. «وَ اللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ» ۲۳ در استدلال بر لزوم حجاب زن، دلیلی بیاورید که مورد اتفاق همه باشد.

«ذَلِكُمْ أَطَهَّرَ لِقُلُوبِكُمْ»

۲۴ در نحوه ی ارتباط زنان و مردان، باید محور کارها تقوا و پاکدلی باشد. «أَطَهَّرَ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ» ۲۵ نگاه نامحرم به یکدیگر، در دل آنان تأثیر گذار است. «فَسَيَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطَهَّرَ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ» زدست دیده و دل هر دو فریاد هر آنچه دیده بیند دل کند یاد ۲۶ حجاب به نفع زن و مرد هر دو است. «أَطَهَّرَ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ» ۲۷ رابطه با نامحرم بدون حفظ حجاب، سبب رنجاندن رسول اکرم صلی الله علیه و آله است.

«وَ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ»

۲۸ آزار پیامبر از گناهان کبیره است. «كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۴]

اشاره

إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۵۴)

اگر چیزی را آشکار نمایید یا پنهانش کنید پس بی شک خداوند به هر چیزی داناست.

پیام ها:

۱ خداوند، نه تنها به اعمال ما، بلکه به همه چیز آگاه است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

ص: ۳۹۳

۲ علم خداوند به پنهان و آشکار امور یکسان است. «كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» ۳ اگر بدانیم همه چیز برای او روشن است، ریا و نفاق چرا؟ «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» ۴ حفظ حجاب ظاهری و برقراری رابطه ی پنهانی، نشانه ی بی ایمانی به علم خداست. «تُبَدُّوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ ... عَلِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۵]

اشاره

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ فِي آبَائِهِمْ وَلَا أَبْنَائِهِمْ وَلَا إِخْوَانِهِمْ وَلَا أُمَّاتِهِمْ وَلَا أَوْلِيَاءِهِمْ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ وَلَا
إِتِّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا بِكُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (۵۵)

بر زنان، (نداشتن حجاب) در مورد پدرانشان و پسرانشان و برادرانشان و پسران برادرانشان و پسران خواهرشان و دیگر زنان مسلمان و کنیزانشان گناهی نیست، و تقوای الهی پیشه کنید زیرا خداوند بر هر چیزی گواه است.

نکته ها:

این آیه کسانی را که به واسطه ی نسبی به زن محرم هستند نام برده، امّا محرمات سببی همچون داماد و برادر رضاعی و نیز کودکانی که به سنّ تکلیف نرسیده و مسایل شهوانی را درک نمی کنند، بر زنان محرم هستند. (۱)

گرچه بعضی این آیه را مربوط به زنان پیامبر دانسته اند، ولی به نظر می رسد که آیه مربوط به تمام زنان باشد.

پیام ها:

۱ در اسلام سختی و حرج نیست، بستگان درجه ی اول که دائماً در خانواده رفت و آمد می کنند، با یکدیگر محرمند. «لَا جُنَاحَ» ...

۲ میان زنان مسلمین، حجاب لازم نیست، ولی نزد زنان غیر مسلمان حجاب

ص: ۳۹۴

۱-۱). در مورد مسائل حجاب و محرم و نامحرم به توضیح المسائل مراجع تقلید مراجعه شود.

لازم است. «نِسَائِهِنَّ» ۳ محرم بودن به معنای بی مبالاتی و بی تقوایی نیست. «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ ... وَ اتَّقِينَ اللَّهَ» ۴ گواه بودن خدا بر اعمال انسان، بهترین عامل و اهرم رعایت تقواست. «وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۶]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (۵۶)

همانا خداوند و فرشتگان او بر پیامبر درود می فرستند؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! شما (نیز) بر او درود فرستید و به او سلام کنید سلامی همراه با تسلیم.

نکته ها:

در کتاب های ششگانه ی اهل سنت روایاتی آمده که از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: چگونه صلوات بفرستیم؟ فرمود: بگوئید: «اللهم صل علی محمد و آل محمد» در صحیح بخاری (۱) (باب چگونگی صلوات بر پیامبر) وقتی این حدیث را نقل می کند، در همان نقل حدیث، کلمه ی «آل محمد» را حذف کرده، چنین می نویسد: از محمد «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» پرسیدند: چگونه صلوات بفرستیم؟ فرمود: بگوئید: «اللهم صل علی محمد و آل محمد»؟! در کنار نام پیامبر، ذکر صلوات مهم است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر که در کتاب و نوشته ای بر من صلوات فرستد، تا آن صلوات در آن نوشته باقی است، برای او پاداش خواهد بود. (۲)

در حدیث می خوانیم: هر کس بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله یک صلوات فرستد، خداوند ده صلوات بر او می فرستد و ده لغزش او را می پوشاند. (۳)

ص: ۳۹۵

۱-۱. صحیح بخاری، حدیث ۵۸۸۰.

۲-۲. تفسیر روح البیان.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

صلوات، کلید استجاب دعا و سبب سنگین شدن میزان مؤمن در قیامت می شود.

خداوند در قرآن به پیامبرش می فرماید: به زکات دهندگان صلوات فرست، «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً ... صَلِّ عَلَيْهِمْ» (۱)، در این آیه به مردم سفارش می کند که بر پیامبر صلوات فرستاده شود. آری، در اسلام رابطه مردم و رهبر، رابطه صلوات و درود است همان گونه که در آیه ۵۴ سوره انعام خدا به پیامبرش دستور می دهد به کسانی که به ملاقات می آیند سلام کن. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» امام صادق علیه السلام فرمود: درود خداوند به معنای رحمت، درود ملائکه به معنای به پاکی یاد کردن و درود مردم به معنای دعاست. (۲)

پیام ها:

۱ هر گاه خواستید دیگران را به کار خیری دعوت کنید، اول خود و دست اندرکاران شروع کنید. (خداوند برای فرمان صلوات به مردم، اول از صلوات خود و فرشتگان نام می برد). «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ» ۲ صلوات خدا و فرشتگان دایمی است. «يُصَلُّونَ» ۳ صلوات بر پیامبر، لازمه ایمان و از وظائف مؤمنان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا» ۴ درود لفظی کافی نیست، تسلیم عملی نیز لازم است. «صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا» ۵ رابطه ی مردم و رهبر در حکومت الهی، صلوات و سلام است. (علاقه ی قلبی کافی نیست، اظهار علاقه لازم است). «صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا (۵۷)

همانا کسانی که خدا و رسولش را آزار می دهند، خداوند در دنیا و آخرت آنان را لعنت می کند، و برای آنان عذاب خوار کننده ای آماده کرده است.

ص: ۳۹۶

۱-۱. توبه، ۱۰۳.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

نکته ها:

آزار خداوند، یعنی انجام کاری بر خلاف خواست و رضای او که به جای جلب رحمت الهی، غضب و لعنت خداوند را به دنبال دارد.

شاید مراد از اذیت خدا، اذیت بندگان خدا باشد، نظیر قرض دادن به بنده که قرض دادن به خداست، و مراد از اذیت کردن پیامبر صلی الله علیه و آله تکذیب و تهمت و برخورد بی ادبانه با آن حضرت و اذیت کردن اهل بیت اوست، همان گونه که در چند روایت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «فاطمه بضعه منی فمن اغضبها اغضبنی» (۱) فاطمه پاره ی تن من است، هر که او را خشمگین سازد مرا به خشم آورده است.

پیام ها:

۱ گرچه یک اذیت و آزار هم گناه کبیره است ولی خطر آن جاست که اذیت دیگران، سیره ی انسان شود. («يُؤْذُونَ» فعل مضارع، دلالت بر استمرار دارد). ۲ بنده ی مخلص به جایی می رسد که رنجاندن او، رنجاندن خدا می شود.

«يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۳ بخشی از کیفر توهین و تحقیر و آزار و اذیت اهل ایمان، در همین دنیا ظاهر می شود. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا» ۴ چون هدف ایذا کننده اهانت است، کیفر او نیز اهانت در آخرت است. «عَذَابًا مُهِينًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۸]

اشاره

وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَ إِثْمًا مُّبِينًا (۵۸)

و کسانی که مردان و زنان با ایمان را بدون آن که کاری کرده باشند آزار می دهند بدون شک بهتان و گناه روشنی را بر دوش کشیده اند.

ص: ۳۹۷

در ضررهای جسمی، قصاص و مقابله به مثل جایز است، «وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ» (اولی در ضربه های روحی و آبرویی دستور مقابله به مثل نداریم. قرآن نمی فرماید که اگر کسی به شما تهمت زد، شما هم به او بهتان بزنید، بلکه به گناهکار هشدار می دهد و در صورت لزوم به دستور حاکم شرع حد می خورد.

شاید بتوان از جمله «بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا» استفاده کرد که آزارِ مسلمان خلافکار در چهار چوب قانون الهی مانعی ندارد.

پیام ها:

۱ اصرار بر گناه به زشتی و کیفر آن می افزاید. («يُؤْذُونَ» نشانه استمرار و اصرار بر اذیت است.) ۲ آبروی زن و مرد مؤمن، محترم و لطمه زدن به آن گناه بزرگی است. (حفظ آبرو به زن یا مرد بودن ربطی ندارد.) «الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» ۳ گناهی تنبیه دارد که انسان با علم و عمد مرتکب شود. «اِكْتَسَبُوا» ۴ گناه، بار انسان را سنگین می کند. «اِحْتَمَلُوا» ۵ مهم ترین اذیت، زخم زبان و تهمت است. «يُؤْذُونَ ... بُهْتَانًا» ۶ آزار و اذیت دیگران به هر شکلی که باشد، از جمله گناهانی است که خشم الهی را بدنبال دارد. «يُؤْذُونَ ... اِثْمًا مُّبِينًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۵۹)

ص: ۳۹۸

ای پیامبر! به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو: روسری های بلند بر خود بیفکنند، این (عمل) مناسب تر است، تا (به عفت و پاکدامنی) شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، و خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

اشاره

«جلایب» جمع «جلباب»، به معنای مقنعه ای است که سر و گردن را پوشانند، (۱) و یا پارچه بلندی که تمام بدن و سر و گردن را می پوشانند. (۲)

در آیات گذشته سخن از اذیت و آزار مؤمنان به دست منافقان بود. این آیه می فرماید: برای آنکه زنان مؤمن مورد آزار افراد هرزه قرار نگیرند، به گونه ای خود را پوشانند که زمینه ای برای بی حرمتی آنان فراهم نشود.

بر اساس این آیه، نوعی روسری مورد استفاده ی زنان آن زمان بوده، لکن زنان در پوشاندن خود از نامحرم دقت نمی کرده اند. لذا سفارش این آیه، نزدیک کردن جلباب به خود است، نه اصل جلباب که امری مرسوم بوده است.

این آیه که فرمان حجاب می دهد، با تهدید مطرح نشده بلکه فلسفه ی حجاب را چنین تبیین می کند: زنان و دختران، اگر بخواهند از متلک ها، تهمت ها، تهاجم ها و تهدیدهای افراد آلوده و هرزه در امان باشند باید خود را پوشانند.

آفات بی حجابی

۱ روتق گرفتن چشم چرانی و هوسبازی.

۲ توسعه ی فساد و فحشا.

۳ سوء قصد و تجاوز به عنف.

۴ بارداری های نامشروع و سقط جنین.

۵ پیدایش امراض روانی و مقاربتی.

۶ خودکشی و فرار از خانه در اثر آبروریزی.

ص: ۳۹۹

۷ بی مهری مردان چشم چران نسبت به همسران خود.

۸ بالا رفتن آمار طلاق و تضعیف روابط خانوادگی.

۹ رقابت در تجملات.

۱۰ ایجاد دلهره برای خانواده های پاکدامن.

پیام ها:

۱ در امر به معروف، اول از خودی ها شروع کنیم سپس دیگران. «قُلْ لِلَّهِ أَجْرُكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ» ۲ در احکام الهی، تفاوتی میان همسران و دختران پیامبر با دیگر زنان نیست.

«لِلَّهِ أَجْرُكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳ پوشیدن لباسی که معرّف شخصیت زن برای تأمین عفت و آبرو باشد، لازم است. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۴ بهانه به دست بیمار دلان و مزاحمان عفت عمومی ندهید. (در آیات قبل هشدار به اذیت کنندگان بود، در این آیه تکلیف اذیت شوندگان را مطرح می کند.) «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۵ رفت و آمد زنان در خارج از منزل، با حفظ عفت عمومی مانعی ندارد. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۶ در امر به معروف و نهی از منکر، دلیل امر و نهی خود را بیان کنید. «فَلَا يُؤْذَنَ» ۷ نوع لباس مردم در جامعه، می تواند معرّف شخصیت، مکتب و هدف آنها باشد. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۸ سرچشمه ی بسیاری از مزاحمت های هوسبازان نسبت به زنان و دختران، نوع لباس خود آنهاست. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۹ زنان با حجاب باید با حضور خود در صحنه، جو عمومی عفاف و پاکدامنی را حفظ کنند و فرصت مانور را از هوسبازان بگیرند. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنَ» ۱۰ بد حجابی های گذشته قابل عفو است. «غَفُوراً رَحِيماً»

اشاره

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُتَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا (۶۰)

۶۰/۳۳

اگر منافقان و کسانی که در دل هایشان بیماری است و آنان که در مدینه شایعه پراکنی می کنند (از کارشان) دست بردارند، حتماً تو را بر ضد آنان می شورانیم، آن گاه جز مدت کوتاهی نمی توانند در کنار تو در این شهر بمانند.

نکته ها:

«الْمُرْجِفُونَ»

از «ارجاف» به کسانی گفته می شود که با شایعه سازی، در جامعه ی اسلامی دلهره ایجاد می کنند. کسانی که به جبهه نمی رفتند، اما در شهر شایعه می کردند که مسلمین شکست خوردند و کفار پیروز شدند یا پیامبر اسلام شهید شد، آنان با این اقدام زشت سبب نگرانی مردم می شدند.

«لَنُغْرِيَنَّكَ» از «اغراء» به معنای چسباندن و کنایه از تسلط همه جانبه است.

این آیه را اگر در ادامه آیه قبل ببینیم، مراد آن است که منافقان و بیمار دلان مدینه مزاحم زنان مؤمن بودند که خداوند در آیه قبل به زنان دستور پوشش کامل داد و در این آیه به این بیمار دلان هشدار می دهد و ممکن است این آیه مستقل باشد، و مراد این باشد که با توطئه گرانی که با جنگ سرد و شایعه سازی، ایجاد دلهره می کنند برخورد کرده و آنها را قلع و قمع نماید.

با آن که تندترین تهدیدها در این آیه آمده و جامعه ی اسلامی همواره بزرگ ترین ضربه ها را از شایعه سازان خورده است، اما متأسفانه در کتب فقهی کمتر به این موضوع توجه شده و حتی یکی از مجتهدان که سال ها قاضی بود می گفت: من ۵۴ کتاب فقهی را گشتم و تحت عنوان «ارجاف» بابتی را نیافتم.

جمله ی آخر این آیه «لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ»... را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: چنان تو را بر آنان می شورانیم که همگی قلع و قمع شوند و جز مدت کمی نتوانند در کنار تو بمانند.

ب: چنان آنان را تار و مار می کنیم که جز تعداد کمی از آنان در مجاورت تو باقی نمانند.

پیام ها:

۱ قبل از برخورد با متخلفان، اتمام حجت کنید. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ ... لَنُغْرِيَنَّكَ» ۲ سعه ی صدر حدّ و اندازه دارد. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُتَنَفِقُونَ» همیشه تساهل و تسامح جوابگو نیست.

۳ بیمار دلان در کنار منافقانند. «الْمُتَنَفِقُونَ ... الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» ۴ قیام مسلمین، بر اساس انتقام یا هوس نیست، بلکه با اراده و فرمان خداست.

«لَنُغْرِيَنَّكَ»

۵ اُمت وفادار باید در رهبر ذوب شود و یکی شوند. «لَنُغْرِيَنَّكَ» به جای «لنغرینکم» ۶ اوّل کسی که باید در برابر به مخاطره اندازان امتیت جامعه قیام کند، رهبر اسلام است. «لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ» ۷ اسلام چنان به امتیت جامعه اهمیت می دهد که فرمان اخراج کسانی را که در میان مردم دلهره ایجاد می کنند، صادر نموده است. «لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ» ۸ دشمنان را باید از شورش و اقدام انقلابی مسلمین ترسانند. «لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۱ تا ۶۲]

اشاره

مَلْعُونِينَ أَيْمًا تُقْفُوا أَخَذُوا وَقَتْلُوا تَقْتِيلًا (۶۱) سُنَّهَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّهَ اللَّهِ تَبْدِيلًا (۶۲)

آنان لعنت شدگانند، هر کجا یافت شوند باید دستگیر شده و به سختی کشته شوند.

ص: ۴۰۲

این سنت خداوند درباره ی کسانی است که پیش از این بوده اند(و این فتنه انگیزی ها و دلهره ها را در جامعه به وجود می آوردند)و هرگز برای سنت خداوند تغییری نخواهی یافت.

نکته ها:

«تَقِفُوا»

از «ثقافه» به معنای دست یافتن و چیره شدنِ دقیق و ماهرانه است، لذا به علم و فرهنگ، ثقافت گفته می شود.

بعضی مفسران تمام این سخت گیری ها را در مورد اذیت کننده مؤمن که در آیات قبل بود می دانند، ولی به نظر می رسد این همه تهدید و اعلام مهدور الدم بودن برای کسانی است که قصد اخلاص در امتیت جامعه و شکست نظام را دارند، نه تنها مزاحمان ناموس مردم.

پیام ها:

۱ «مرگ بر منافق» یک شعار قرآنی است. «الْمُتَّافِقُونَ ... مَلْعُونِينَ» ۲ اجرای حکم خدا در مورد فتنه انگیزانِ حقّ ستیز، به زمان و مکان و مرز محدود نیست. «أَيُّنَمَا تُقِفُوا أُخِذُوا» ۳ برای فتنه انگیزان و اخلاص گران امتیت جامعه، هیچ جایی نباید محل امن باشد.

«أَيُّنَمَا تُقِفُوا أُخِذُوا»

۴ فرار فتنه انگیزان، نباید مانع برخورد شما شود. «أَيُّنَمَا تُقِفُوا أُخِذُوا» ۵ در دستگیری دشمنان، همه مردم باید بسیج شوند. «أَيُّنَمَا تُقِفُوا أُخِذُوا» ۶ آنان که امتیت مردم را به هم می زنند، امتیت جانی ندارند. «أُخِذُوا وَ قُتِلُوا» ۷ گاهی باید توطئه ی شوم دشمن را که در قالب جنگ سرد است با جنگ گرم پاسخ داد. «الْمُرْجُفُونَ ... قُتِلُوا» ۸ کسانی که از ایجاد فتنه و دلهره دست بر نمی دارند، باید با شدت و ذلت کشته شوند. «قُتِلُوا تَقْتِيلًا»

۹ جهاد علیه فتنه گران، یک سنت الهی در همه ی ادیان بوده است. «سُنَّةَ اللَّهِ» ۱۰ در شیوه ی تبلیغ، احکام سخت و سنگین را با سابقه ی آن در طول تاریخ گره بزیند. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» (۱)...، «وَكَأَيُّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ» ... (۲)، «قُتِلُوا تَقِيلاً سُنَّةَ اللَّهِ ... مِنْ قَبْلُ» ۱۱ مقام انسانیت و ارزش امتیت در همه ی ادیان الهی به قدری است که سخت ترین مجازات ها در مورد کسانی که از این راه به جامعه ضربه می زنند اعمال می شود. «قُتِلُوا ... سُنَّةَ اللَّهِ ... مِنْ قَبْلُ» ۱۲ قانون اعدام فتنه انگیزان و اخلال گران، تبدیل ناپذیر است. «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۳]

اشاره

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا (۶۳)

مردم پیوسته از زمان وقوع قیامت از تو می پرسند، بگو: علم آن تنها نزد خداست و تو چه می دانی؟ شاید قیامت نزدیک باشد.

نکته ها:

انگیزه های سؤال متعدد است:

- * گاهی سؤال، برای آزمایش کردن است. مانند سؤالات امتحانی.
- * گاهی سؤال، از روی استهزا است. مانند پرسش قدرتمند متکبر از ضعیف.
- * گاهی سؤال، از روی تعجب است. مانند پرسش انسان ترسو از انسان شجاع.
- * گاهی سؤال، برای به بن بست کشاندن است. مانند پرسش بازپرس از مجرم.
- * گاهی سؤال، برای به انحراف کشیدن است. مانند پرسش استاد منحرف از شاگرد.
- * گاهی سؤال، برای ایجاد شک در دیگران است. مانند پرسش منحرفان.

ص: ۴۰۴

۱-۱. بقره، ۱۸۳.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۶.

* گاهی سؤال، برای رفع نگرانی است. پرسش مادر از فرزند.

* گاهی سؤال، برای دانستن است. مانند پرسش جاهل از عالم.

* گاهی سؤال، برای توییح است. مانند پرسش معلم از دلیل تنبلی شاگرد.

در این آیه نیز، سؤال از زمان قیامت می تواند انگیزه های متفاوتی داشته باشد.

کلمه ی «قرب» برای مذکر و مؤنث به کار می رود. «لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا» و فرمود:

«قربیه»، نظیر جمله ی «إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) پایان آیه نوعی دلجویی از پیامبر است که از بهانه های کفار خسته مباش که به زودی به حسابشان رسیدگی می شود. «تَكُونُ قَرِيبًا»

پیام ها:

۱ با این که خداوند انبیا را از غیب آگاه می کند، «فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبَهُ أَحَدًا إِلَّا مِنْ أَرْتَضِي مِنْ رَسُولٍ» (۲) لکن آگاهی انبیا نیز محدود است. «عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ» ۲ نه لازم است همه چیز را بدانیم و نه لازم است به هر سؤالی پاسخ دهیم.

«عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ»

۳ ندانستن زمان وقوع قیامت، به ایمان و یقین به اصل آن، ضرری نمی زند.

«عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ»

۴ برخی علوم مخصوص خداست. «عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ» ۵ هر ندانستنی عیب نیست. «وَمَا يُدْرِيكَ» (بلکه اگر زمان وقوع قیامت را بدانیم تعادل خود را از دست می دهیم.) ۶ در تربیت باید افراد را میان بیم و امید نگاه داشت. «لَعَلَّ» ۷ برای وقوع قیامت هر لحظه باید آماده باشیم. «لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا»

ص: ۴۰۵

۱- ۱. اعراف، ۵۶.

۲- ۲. جن، ۲۶، ۲۷.

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا (۶۴) خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۶۵)

همانا خداوند کافران را لعنت کرده (و از لطف خود دور نموده) و برای آنان آتش فروزانی فراهم کرده است.

آنان برای همیشه در آن می مانند و دوست و یاورى (برای خود) نمی یابند.

پیام ها:

۱ قهر الهی نسبت به کافران قطعی است. «أَعَدَّ» دوزخ هم اکنون موجود است.

۲ کافران نه مولایی دارند که آنان را از ورود به دوزخ حفظ کند و نه یاورى که آنان را نجات دهد. «لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» ۳ بت ها و طاغوت ها در قیامت بی بی اثرند. «لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» ۴ کافران در قیامت به هر سو چشم می دوزند، اما چه سود! «لَا يَجِدُونَ» ...

اشاره

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ (۶۶)

روزی که صورت های آنان در آتش گردانده می شود، (با حسرت) می گویند: ای کاش! خدا را اطاعت می کردیم و پیرو رسول (او) بودیم.

نکته ها:

ممکن است معنای آیه این باشد که صورت های کافران در اثر حرارت آتش، به رنگ های مختلفی در می آید.

پیام ها:

۱ کافران در قیامت، نه تنها ولی و نصیری ندارند، بلکه اختیار صورت خود را نیز ندارند. «تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ»

۲ معاد جسمانی است. «تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ» ۳ غافلان در قیامت بیدار می شوند. «يَا لَيْتَنَا» ۴ ندامت، در قیامت سودی ندارد. «يَا لَيْتَنَا» ۵ اطاعت از خدا و رسول آرزوی دوزخیان خواهد بود. «يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ» ۶ اطاعت از خدا به همراه اطاعت از رسول کارساز است. «أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ» ۷ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر ابلاغ فرمان الهی، خود نیز دستوراتی را برای مردم صادر می کرد. «أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ» ۸ تنها راه نجات، اطاعت از خدا و رسول است. «يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۷]

اشاره

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا (۶۷)

و گویند: پروردگارا! همانا ما سران و بزرگانمان را اطاعت کردیم، پس آنان ما را از راه به در بردند.

نکته ها:

«ساده» جمع «سید» به رؤسا و سران یک جامعه گفته می شود و «کبراء» جمع «کبیر» به بزرگان سنی و ریش سفیدان اطلاق می شود. معمولاً این دو گروه نقش مهمی در آداب و رسوم و رفتار مردم دارند.

پیام ها:

۱ کسانی که در دنیا حتی یک بار «رَبَّنَا» نگفتند، در قیامت همراه با ناله و پشیمانی خواهند گفت: «رَبَّنَا» ۲ مجرمان اشتباهات خود را توجیه می کنند و به گردن دیگران می اندازند. «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا»

۳ تقلید کورکورانه از پدران و بزرگان جامعه، مایه ی پشیمانی است. «أَطَعْنَا سَادَتَنَا» ۴ کافران در قیامت به انحراف خود اقرار می کنند؛ ولی چه سود. «فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۸ تا ۶۹]

اشاره

رَبَّنَا آتِهِمْ مِنْ عَذَابٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَالْعَنُومُ لَعْنًا كَبِيرًا (۶۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا (۶۹)

پروردگارا! آنان را عذاب دو چندان ده و به لعنتی بزرگ لعنت کن.

ای کسانی که ایمان آورده اید! مانند کسانی نباشید که موسی را آزار دادند، پس خداوند او را از آنچه (درباره اش به افترا) می گفتند، تبرئه فرمود و او نزد خداوند آبرومند بود.

نکته ها:

در آیه ی ۵۷ مسأله ی ایذای پیامبر مطرح شد، در این آیه تأکید می کند که شما مثل بنی اسرائیل نباشید که موسی را اذیت کردند.

مراد از تهمت‌ی که در مورد حضرت موسی مطرح شده، یا نسبتِ نقص جسمی است، یا نسبتِ قتل و یا سحر و جنون که شناخت موضوع آن در فهم آیه نقشی ندارد.

لعنت بزرگ، شاید همان لعنت آیه ۱۶۱ سوره ی بقره باشد که می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خداوند و فرشتگان و همه ی مردم بر آنها خواهد بود.

پیام ها:

۱ تنها دعایی که از دوزخیان مستجاب می شود، دعا برای عذاب است. (۱)

ص: ۴۰۸

«رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ»

چون در آیه ی دیگر می فرماید: «لِكُلِّ ضِعْفٍ» (۱) ۲ گاهی رهبران الهی، از طرف مؤمنان هدف تهمت و اذیت قرار می گیرند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا» ۳ لازمه ی ایمان، دوری از تهمت است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا» ...

۴ از بی اثر ماندن تهمت به اولیای خدا درس بگیرید و تهمت نزنید. «فَبَرِّأْهُ اللَّهُ» ۵ خداوند دامن انبیای خود را از تهمت های دشمنان پاک می کند. «فَبَرِّأْهُ اللَّهُ» ...

۶ تبرئه ی مردان خدا از تهمت کافی نیست، باید از آنان تجلیل شود. «فَبَرِّأْهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً» ۷ تبرئه از تهمت و داشتن وجاهت، شرط موفقیت در رهبری است. «فَبَرِّأْهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً» ۸ کسی را که به مأموریتی می فرستید و مسئولیتی به او می دهید، باید از او حمایت کنید. «فَبَرِّأْهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷۰ تا ۷۱]

اشاره

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيداً (۷۰) يُضِلِّحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً (۷۱)»

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و سخن (حق) و استوار گوید.

تا خداوند کارهای شما را اصلاح کند و گناهانتان را بیامزد؛ و هر کس خدا و رسولش را اطاعت کند، بدون شک به رستگاری بزرگی دست یافته است.

ص: ۴۰۹

۱- ۱. اعراف، ۳۷.

نکته ها:

«قول سدید» سخنی است که در آن سستی و لغو و دروغ و نفاق نباشد. سخنی که همچون سدی محکم، جلو شک و شبهه و فساد را بگیرد.

پیام ها:

۱ لازم می آید ایمان، داشتن تقواست، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» و لازم می آید تقوا سخن استوار است. «اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» ۲ انسان مؤمن شایستگی تقوا و قول سدید را دارد. «الَّذِينَ آمَنُوا ... اتَّقُوا ... قُولُوا» ۳ نشانه ی ایمان، هم ظاهری است، «قَوْلًا سَدِيدًا» و هم باطنی. «اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ سخن سدید تنها به الفاظ آن نیست، بلکه به محتوای آن است، در واقع این فکر و اندیشه است که باید محکم و استوار باشد. «قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» ۵ هر شنیده ای قابل بازگو کردن نیست. «قَوْلًا سَدِيدًا» ۶ اگر انسان در رفتار و کردار تقوا را مراعات کند، باقی مسائل را خداوند حل می کند. «يُضِلِّحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ» (نظیر آیه ۳۱ سوره نساء که می فرماید:

«إِنْ تَجْتَبِئُوا بِكِبْرٍ مِّمَّا تَنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»، اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید دوری کنید، گناهان کوچک شما را می پوشانیم.) ۷ کلید رستگاری، پیروی از خدا و رسول است. «وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا»

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۲]

اشاره

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَ أَسْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا (۷۲)

همانا ما امانت (الهی) را بر آسمان ها و زمین و کوه ها عرضه کردیم، پس، از حمل آن سر باز زدند و از آن ترسیدند، ولی انسان آن را بر دوش گرفت، اما او بس ستمکار و نادان است.

در حدیث می خوانیم: هنگامی که وقت نماز فرا می رسید، لرزه بر اندام حضرت علی علیه السلام می افتاد و می فرمود: وقت نماز است، نماز همان امانت الهی است که کوه ها و آسمان ها از تحمّل آن سرباز زدند. (۱) در زیارت جامعه کبیره خطاب به اهل بیت علیهم السلام می خوانیم: «انتم الامانه المحفوظه» شما آن امانت حفظ شده هستید.

بین حمل و تحمیل فرق است. انسان امانت الهی را پذیرفت و آن را حمل کرد، نه آنکه بر او تحمیل شده باشد.

شاید این آیه واقعیت هایی را در مورد انسان بیان می کند که هنوز عقل بشر به آن نرسیده است. اما آنچه از ظواهر آیه فهمیده می شود این است که خداوند ویژگی ها و امتیازات خاصی به بشر داده که هیچ یک از موجودات در آسمان و زمین آن را ندارند و این امتیازات امانت الهی است و برای انسان مسئولیت آور است، اما بسیاری از انسان ها در این امانت خیانت کرده و از آن در مسیر خلاف خواست خداوند بهره می برند.

عقل و اراده که باید در مسیر شناخت حق و انتخاب آن به کار رود تا مایه ی رشد و کمال بشر شود، راههای باطل به کار گرفته شده و منجر به گسترش ظلم و ستم گشته است، تا آنجا که رفتار بشر جاهلانه و نابخردانه شمرده می شود.

پیام ها:

۱ انسان، برتر از آسمان ها و زمین است. انسان، امین خدا در هستی است. «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... فَأَيُّنَ ... وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ» ۲ هستی شعور دارد. «عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ» ...

۳ نعمت های الهی به انسان (عقل، اراده، فطرت، هدایت پیامبران و...) امانت الهی است. در امانت خیانت نکنیم که از بزرگ ترین ظلم ها است. «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ ... ظَلُمًا»

ص: ۴۱۱

۴ آنچه انسان پذیرفت ولی آسمان و زمین نپذیرفتند، چیزی غیر از قنوت و تسبیح و سجده بود، زیرا تسبیح و قنوت را زمین و آسمان ها به راحتی پذیرفته اند. «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۱)، «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۲)

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۳]

اشاره

لِيَعَذَّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۷۳)

تا خداوند مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را (به علت ضایع کردن امانت) عذاب کند، و لطف خود را بر مردان و زنان با ایمان برگرداند (و توبه ی آنان را بپذیرد) که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

توبه خداوند بر بندگان، به معنای برخوردار کردن آنان از عنایت های ویژه است که با حرف «عَلَى» می آید، «يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى» و توبه بندگان، بازگشتن به سوی خدا و رو کردن به سوی اوست که همراه با «إِلَى» می آید.

پیام ها:

۱ امانت الهی مسئولیت آور است. آنکه امانت را حفظ کند، مشمول رحمت و آنکه با کفر و شرک، خیانت کند، کیفر می بیند. «لِيَعَذَّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ ... وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ۲ منافق، در ردیف مشرک است. «الْمُنَافِقِينَ ... الْمُشْرِكِينَ» ۳ زن و مرد در صعود به کمالات یا سقوط در پستی ها، یکسانند. «الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ ... الْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ ... الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» ۴ گرچه خداوند مشرکان و منافقان را کیفر می دهد، اما اصل در برخورد او با انسان ها، مغفرت و رحمت است. «لِيَعَذَّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ ... كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» نام سوره

ص: ۴۱۲

۱- ۱. اسراء، ۳۴.

۲- ۲. روم، ۲۶.

سیمای سوره ی سبأ

این سوره در مکه نازل شده و پنجاه و چهار آیه دارد. به مناسبت سرگذشت قوم سبأ که در این سوره بیان شده، «سبأ» نام گرفته و همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر مباحث آن در مورد مسائل اعتقادی و خصوصاً مبدأ و معاد است.

البته در ضمن داستان حضرت سلیمان و برخورد او با قوم سبأ، به گوشه ای از نعمت های الهی و سرنوشت شاکران و کافران اشاره شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْمَآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ
الْخَبِيرُ (۱)

ستایش مخصوص خدایی است که آن چه در آسمان ها و آن چه در زمین است ملک اوست و در آخرت (نیز) حمد و ستایش تنها برای اوست و اوست حکیم آگاه.

نکته ها:

در قرآن پنج سوره با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع می شود.

این آیه مالکیت مطلق و بی قید و شرط خداوند را بیان می کند، «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» و آیه ی بعد علم مطلق الهی را «يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ»، تا در آیه سوم به منکران معاد بگوید:
ما می توانیم قیامت را برای کیفر و پاداش برقرار کنیم.

فخر رازی می گوید: علمی که به عمل متصل باشد حکمت است و به کسی که عواقب و اسرار امور را بداند خبیر گویند. (۱)

پیام ها:

۱ چگونگی حمد خدا را از خدا بیاموزیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي» ...

۲ ستایش ها باید در برابر کمال و قدرت و مالکیت و آگاهی و حکمت باشد.

ص: ۴۱۶

۳ در دنیا غیر خداوند نیز ستایش می شود، ولی در آخرت ستایش مخصوص اوست. «وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ» ۴ ستایش او در حصار زمان و شرایط خاصی نیست. «وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ» بهشتیان می گویند: «وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱) ۵ مالکیت الهی، هم گسترده است، هم حکیمانه و هم آگاهانه. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ» ۶ گردش نظام هستی در دنیا و آخرت، بر اساس حکمت الهی است. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲]

اشاره

يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَ هُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ (۲)

آن چه در زمین فرو می رود و آن چه از آن خارج می شود و آن چه از آسمان نازل می شود و آن چه در آن بالا می رود (همه را) می داند و اوست مهربان آمرزنده.

نکته ها:

پس از ذکر کلیات، بیان نمونه ها لازم است. بعد از کلمه خبیر که کلی بود، خداوند نمونه های علم خود را نقل می کند. «وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ» ... مصداق «يَلْجُ فِي الْأَرْضِ»، ورود دانه در خاک و مصداق «يَخْرُجُ مِنْهَا»، خروج گیاه از خاک و مصداق «يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ»، نزول باران از آسمان و مصداق «مَا يَعْرُجُ فِيهَا»، پرواز پرنده گان در آسمان است.

در تمام قرآن، چهل و نه مرتبه کلمه ی «غفور» و «رحیم» با هم بیان شده که در تمام موارد اول «غفور» آمده بعد «رحیم» مگر در این آیه؛ شاید به خاطر آن که در همه ی موارد

ص: ۴۱۷

نظر به عملکرد انسان هاست که باید اول بخشیده شوند و سپس رحمت الهی را دریافت کنند، ولی در این آیه، اصل توجه به علم و لطف و رحمت الهی است و مغفرت نسبت به عملکرد انسان به طور ضمنی در کلمه «يَعْرُجُ» مطرح است. «الرَّحِيمُ الْغَفُورُ»

پیام ها:

۱ خداوند، تنها مالک هستی نیست، بلکه به تمام جزئیات آن نیز آگاهی دارد.

«يَعْلَمُ مَا يَلِجُ»

...

۲ در نظام آفرینش، اشیا در رفت و آمد و حرکت اند. «يَلِجُ...، يَخْرُجُ...، يَنْزِلُ...، يَعْرُجُ» ۳ نشانه ی رحمت او نزول باران از آسمان، «يَنْزِلُ» و نشانه ی غفران او پوشاندن اعمال زشت انسان است. «الرَّحِيمُ الْغَفُورُ» ۴ با آن که خداوند همه چیز را می داند ولی کسی را رسوا نمی کند. «الرَّحِيمُ الْغَفُورُ»

[سوره سبا (۳۴): آیه ۳]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَ رَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (۳)

و کسانی که کافر شدند گفتند: قیامت برای ما نخواهد آمد. بگو: چرا، به پروردگرم که آگاه از غیب و نهان است سوگند که به سراغ شما نیز خواهد آمد. به میزان ذره ای در آسمان ها و در زمین از خدا پوشیده نیست، نه کوچک تر از آن و نه بزرگتر از آن، نیست جز آن که در کتاب روشن (الهی ثبت) است.

پیام ها:

۱ نقل کلمات کفرآمیز برای نقد و ابطال آن مانعی ندارد. «قَالَ... قُلْ» ۲ با طرح نظریات مخالفان و رد آنها، مؤمنان را بیمه کنید. «قَالَ... قُلْ»

ص: ۴۱۸

۳ منکران معاد فقط ادعا می کنند و بر انکار آن دلیلی ندارند. «لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ» ۴ پاسخ مطالب کفرآمیز باید محکم باشد. «لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ ... بَلَىٰ وَ رَبِّي ...»

۵ احاطه علمی خداوند بر همه چیز پشتوانه تحقق قیامت است. «لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ» ۶ زمان وقوع قیامت از امور غیبی است. «عَالِمِ الْغَيْبِ» ۷ دادگاه رستاخیز، بر اساس علم بی پایان الهی است. «عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ» ۸ کوچکی و بزرگی اشیا در علم خدا اثر ندارد. «لَا أَصِغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ» (چنان که دیدن یک میخ کوچک یا برج بلند برای چشم یکسان است و اینگونه نیست که نگاه به برج فشار اضافه ای به چشم وارد کند، علم خداوند به اشیا ی کوچک و بزرگ نیز برای او یکسان است).

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴]

اشاره

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند پاداش دهد؛ آنانند که برایشان آمرزش و روزی نیکو مقرر است.

نکته ها:

رزق کریم، رزقی است که با وسعت و کرامت و عزت همراه باشد، نه با منت و ترحم.

پیام ها:

۱ رستاخیز برای دریافت پاداش هاست. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا» ۲ کسی می تواند پاداش و کیفر واقعی را بدهد که از همه چیز آگاه باشد. «عَالِمِ الْغَيْبِ ... لِيَجْزِيَ» ۳ رحمت خدا بر غضبش مقدم است. (در این آیه پاداش و در آیه ی بعد کیفر مطرح شده است). «لِيَجْزِيَ ... لَهُمْ عَذَابٌ»

ص: ۴۱۹

۴ جز ایمان و عمل صالح، راهی برای دریافت پاداش نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ» ۵ بخشودگی، مقدمه ی دریافت نعمت هاست. «مَغْفِرَةً» ۶ رزق اخروی بسیار وسیع و بزرگ و کریمانه است. «رِزْقٌ كَرِيمٌ» ۷ پاداش های الهی، هم معنوی است «مَغْفِرَةً» و هم مادی. «رِزْقٌ كَرِيمٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۵]

اشاره

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٍ (۵)

و کسانی که در (انکار و محو) آیات ما تلاش کردند که ما را درمانده کنند، آنانند که برایشان عذابی (سخت) از عقوبتی دردناک است.

نکته ها:

دشمنانی که مقدّسات را هدف قرار می دهند، «آیَاتِنَا» و هدفشان به عجز کشاندن و شکست اهداف الهی است؛ خداوند نیز آنان را عذاب می دهد، عذابش از رجز است و عذابی دردناک است.

پیام ها:

۱ دشمنان به شدّت در تلاشند، شما هم غافل نباشید. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا» ۲ سرکشی انسان تا آنجاست که می خواهد آیات الهی را خنثی و مانع کارایی و تأثیر آن شود. «مُعَاجِزِينَ» ۳ پاداش مؤمنان نیکوکار از خداست، «لِيُجْزِيَ» ولی کیفر بدکاران نتیجه ی عمل خود آنهاست. «لَهُمْ عَذَابٌ» ۴ تهدید و تشویق باید در کنار هم باشد. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ ... لَهُمْ عَذَابٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۶]

اشاره

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۶)

ص: ۴۲۰

و کسانی که به آنان علم داده شده، آن چه را از جانب پروردگارت به تو نازل شده حق می بیند که به راه خدای عزیز ستوده هدایت می کند.

پیام ها:

۱ علم به انسان دید و بینش می دهد. «وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» ۲ در نقل تاریخ گذشته، عملکرد همه ی گروه ها را بیان کنیم، چه مؤمنان و چه کافران. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا... وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» ۳ دانشمندان، علم خود را از خدا بدانند. «أُوتُوا الْعِلْمَ» ۴ نشانه ی علم واقعی دریافتن حقایق قرآن و پذیرفتن آن است. بدون علم و معرفت، حق شناسی ممکن نیست. «أُوتُوا الْعِلْمَ... هُوَ الْحَقُّ» ۵ عالم حقیقی، آن چه را از سوی خدا نازل شده می پذیرد. «الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ» ۶ نزول وحی، از شئون ربوبیت خداوند است. «أُنْزِلَ... مِنْ رَبِّكَ» ۷ میزان حق، وحی و قرآن است. «أُنْزِلَ إِلَيْكَ... هُوَ الْحَقُّ» ۸ راه انبیا راه عزت و شرف است. «صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» ۹ راه الهی شکست ناپذیر و سعی مخالفان بیهوده است. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ...»

صِرَاطِ الْعَزِيزِ

۱۰ قدرتمندان دنیا معمولاً محبوب نیستند ولی خداوند قدرتمند محبوب و مورد ستایش است. «الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۷]

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُبْسِكُمْ إِذَا مَنَّكُمْ إِذَا مَنَّكُمْ كُلَّ مَمْرَقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ (۷)

و کسانی که کفر ورزیدند، (به استهزا) گفتند: آیا شما را به مردی راهنمایی کنیم که به شما خبر می دهد هر گاه (در قبرها) کاملاً متلاشی شدید (بار دیگر) در آفرینش تازه ای (زنده) خواهید شد؟

ص: ۴۲۱

۱ کفار، بر ضدّ دین و مقدّسات تبلیغ می کنند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ولی جز تحقیر و تمسخر، هیچ برهانی ندارند. «هَلْ نَدُلُّكُمْ» ۲ کفار، مانع گرایش مردم به دین هستند و همیشه خود را راهنما و جلودار توده ها می دانند. «نَدُلُّكُمْ» ۳ کفار، شخصیت ها و مقدّسات دینی را تحقیر می کنند تا زمینه ی دور شدن مردم را فراهم آورند. «عَلَى رَجُلٍ» ۴ کفار برای کشاندن مردم به انکار عقاید دینی، از ویژگی غیر حسّی بودن مفاهیم دینی استفاده می کنند. «مُزَّقَّتُمْ كُلَّ مُزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۸]

اشاره

أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ (۸)

آیا او (دانسته) بر خدا دروغی بسته یا جنونی در اوست؟ (نه، چنین نیست) بلکه کسانی که به آخرت ایمان ندارند در عذاب و گمراهی دوری (از نجات و حق) هستند.

پیام ها:

۱ برخی کفار خدا را قبول دارند ولی معاد را قبول ندارند و دروغ بستن به خدا را بد می دانند. «أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ» ۲ کافران، همه ی راه های انحرافی را می روند ولی ایمان نمی آورند. «أَفْتَرَى ... أَمْ بِهِ جِنَّةٌ ... لَا يُؤْمِنُونَ» ۳ بی ایمانی به آخرت، نوعی عذاب است، هم در دنیا و هم در آخرت. (نگرانی از پوچی، ترس از مرگ و هدر رفتن تلاش ها، بزرگ ترین عذاب دنیوی است). «فِي الْعَذَابِ» ۴ کسی که قیامت را نپذیرد، هیچ راهی برای نجاتش نیست. «الضَّلَالِ الْبَعِيدِ»

اشاره

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ نَشْأَ نَحْصِفُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۹)

آیا به آن چه از آسمان و زمین، پیش رو و پشت سرشان است نگاه نکردند؟ اگر بخواهیم آنان را در زمین فرو می بریم یا قطعه هایی از (سنگ های) آسمان را بر سرشان فرود می آوریم، همانا در این (تهدید) برای هر بنده ی توبه کاری عبرت قطعی است.

پیام ها:

۱ برای ایمان به معاد و دیگر امور غیبی، از محسوسات کمک بگیرید. فکر در عظمت جهان هستی، سرچشمه ی ایمان به معاد است. در آیه ی قبل فرمود:

«لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» در این آیه می فرماید: «أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ... چرا به آفریده ها نمی نگرند؟ ۲ دست خداوند برای هر گونه تغییری در نظام هستی باز است. «إِنَّ نَشْأَ» ۳ در کنار منطق، تهدید هم لازم است. «أَفَلَمْ يَرَوْا... نَحْصِفُ بِهِمُ الْأَرْضَ» ۴ تفکر درباره ی هستی، سرچشمه ی بندگی و انابه به درگاه خداوند است. «أَفَلَمْ يَرَوْا... عَجْدٍ مُنِيبٍ»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَآلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ (۱۰)

و همانا داوود را از سوی خود فضیلتی دادیم (و گفتیم: ای کوه ها! با او (در تسبیح خدا) هم نوا شوید و (ای) پرندگان! (همراهی کنید) و آهن را برای او نرم کردیم.

شاید توبه و ناله ی کوه ها با داوود، همان تسبیح آنها باشد. «إِنَّا سَيِّخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحُنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ» (۱) خداوند به حضرت داوود علیه السلام دوازده فضیلت داده است:

۱ علم الهی. «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا» (۲) نبوت و رسالت. «آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ» (۳) کتاب آسمانی. «آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۴) خلافت. «يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ» (۵) استواری حکومت. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» (۶) امکانات فراوان. «أَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» (۷) حکمت. «آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَلَ الْخِطَابِ» (۸) قضاوت. «فَأَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (۹) نرم شدن آهن در دست او. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۱۰ فهمیدن سخن پرندگان. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۱۰) هم صدایی کوه ها و پرندگان با او. «يَا جِبَالُ أُوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرِ» ۱۲ فرزندی مثل سلیمان. «وَهَبْنَا لِداوُدَ سُلَيْمَانَ» (۱۱) در حدیث می خوانیم که خداوند به داوود فرمود: تو بنده خوبی هستی اگر از بیت المال مصرف نکنی! او چهل روز گریه کرد تا خداوند آهن را بدست او نرم و مشغول زره بافی شد و هر روز یک زره به قیمت هزار درهم می بافت و تا سیصد و شصت زره بافت. (۱۲)

ص: ۴۲۴

۱-۱. ص، ۱۸.

۲-۲. نمل، ۱۵.

۳-۳. بقره، ۲۵۱.

۴-۴. اسراء، ۵۵.

۵-۵. ص، ۲۶.

۶-۶. ص، ۲۰.

۷-۷. نمل، ۱۶.

۸-۸. صف، ۲۰.

۹-۹. ص، ۲۶.

۱۰-۱۰. نمل، ۱۶.

۱۱-۱۱. ص، ۳۰.

۱۲-۱۲. کافی، ج ۵، ص ۷۴ و تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۴۴۶ به نقل از تفسیر راهنما.

۱ خداوند، به بندگان برگزیده ی خود، عطایای ویژه ای می دهد. «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا» ۲ هستی، شعور دارد و مورد خطاب الهی قرار می گیرد. «إِنَّا جَبَلٌ أَوْبِي» ۳ مناجات موجودات، امری حقیقی است، نه مجازی. «أَوْبِي مَعَهُ» ۴ دنیا و آخرت قابل جمع است. (نبوت و تصرّف در هستی برای داوود جمع شد). «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۵ اولیای خدا، ولایت تکوینی و قدرت بر تصرّف در هستی دارند. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۶ استفاده از طبیعت ارزش است. «فَضْلًا ... وَ أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۷ کسی که دل خود را برای خدا نرم کند، خداوند هم آهن را برای او نرم می کند.

«أَوْبِي»

... «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۸ ذوب آهن، سابقه ی دیرینه ای دارد. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» ۹ اولیای خدا با صنعت ارتباط داشتند. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

[سوره سبا (۳۴): آیه ۱۱]

اشاره

أَنْ إِعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱)
(و گفتیم: زره های کامل و فراخ بساز و بافت آن را درست اندازه گیری کن.
و کار شایسته انجام دهید، همانا من به آن چه عمل می کنید بینا هستم.

نکته ها:

«سَابِغَاتٍ»

جمع سابغ، به معنای زره کامل و فراخ است.

کلمه ی «سرد» به معنای بافتن است. «وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ» یعنی در بافتن زره متناسب و به اندازه، دقت کن.

۱ صنعت باید با مدیریت افراد صالح و به نفع مردم باشد. «أَنْ اَعْمَلُ سَابِغَاتٍ» ۲ تولیدات مردان خدا باید کامل باشد. «أَنْ اَعْمَلُ سَابِغَاتٍ» ۳ صنعت باید با دقت و کیفیت همراه باشد. «قَدَّرَ فِي السَّرْدِ» ۴ صنایع نظامی باید برای عمل صالح باشد، (نه کشور گشایی و ظلم و ستم). «أَنْ اَعْمَلُ سَابِغَاتٍ ... وَ اَعْمَلُوا صَالِحًا» ۵ صنعت آهنگری و ساخت ابزار فلزی، سابقه ای بس طولانی دارد. «أَنْ اَعْمَلُ سَابِغَاتٍ» ...

۶ ایمان به علم خداوند، انگیزه انجام عمل صالح است. «وَ اَعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۲]

اشاره

وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوها شَهْرٌ وَ رَوَاحُها شَهْرٌ وَ اَسَيْلُنَا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ وَ مِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ (۱۲)

و برای سلیمان باد را (رام و مسخر کردیم) که صبحگاهان مسیر یک ماه را می پیمود و عصرگاهان مسیر یک ماه را، و برای او چشمه ی مس (گداخته) را روان ساختیم و گروهی از جنّ پیش روی او به اذن پروردگارش کار می کردند؛ و هر یک از آنان که از فرمان ما سرپیچی می کرد او را از عذاب فروزان می چشانیم.

نکته ها:

«غدو» به معنای حرکت در طرف صبح و «رواح» حرکت از ظهر به بعد است و مراد از کلمه «عین» ظرفی است که در آن مس ذوب می شود.

خداوند به حضرت سلیمان نیز همچون پدرش داوود الطاف ویژه ای عطا کرده است.

به گفته ی قرآن، جنّ موجودی است مکلف، عاقل، انتخابگر، قدرتمند و تلاشگر.

در سوره ی «ص» می خوانیم: اجنه برای سلیمان بنایی و عوآسی می کردند. (۱)

تسخیر باد به دست حضرت سلیمان، یعنی استفاده از آن در حرکت ابرها، حرکت کشتی ها، تلقیح گیاهان، تلطیف هوا و غیر آن. «وَلِسِيْمَانَ الرِّيْحَ» کتاب تورات (تحریف شده)، حضرت سلیمان را پادشاهی جبار، بتخانه ساز و تسلیم هوس های زنان معرّفی کرده، که این بر خلاف قرآن است. (۲)

پیام ها:

۱ انبیا، بر جهان هستی و عالم تکوین ولایت دارند. «وَلِسِيْمَانَ الرِّيْحَ» ۲ برای تسخیر طبیعت، تنها به تحلیل های طبیعی اکتفاء نکنید. (حرکت باد با اراده ی خدا در اختیار ولی خدا قرار گرفت.) «وَلِسِيْمَانَ الرِّيْحَ» ۳ قدرت خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (برای حضرت داود آهن و برای حضرت سلیمان هوا را تسخیر کرد.) «وَلِسِيْمَانَ الرِّيْحَ» ۴ خداوند به داوود قدرت ذوب آهن و به سلیمان ذوب مس را داده بود. «وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ» (صنعت مسگری در زمان حضرت سلیمان) ۵ انسان می تواند جن را تسخیر خود کند. «وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ» ۶ جن با اراده و فرمان الهی، مأمور انجام کارهای انسان می شود. «مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ» ۷ مدیریت به قدرت و صلابت نیاز دارد. «وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا ... نُذِقْهُ» ۸ جن اختیار دارد و می تواند از فرمان الهی سر باز زند، «وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا» و در این صورت کیفر می شود. «نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ»

ص: ۴۲۷

(۱-۱). ص، ۳۷.

(۲-۲). تفسیر نمونه به نقل از تورات، کتاب اول.

اشاره

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ
(۱۳)

جئیان، هر چه را که سلیمان می خواست از محراب و تمثال و ظروف بزرگ مانند حوضچه و دیگ های ثابت برایش می ساختند. ای خاندان داوود! شکر (این همه نعمت را) بجا آورید. اما اندکی از بندگان من سپاسگزارند.

نکته ها:

اشاره

«مَحَارِبٍ»

جمع «محراب» یا به معنای محل عبادت است و یا به معنای محلّ حرب و جنگ، زیرا بر بالای قصرها، جایگاه مخصوصی برای دفاع ساخته می شد. (۱)

«تَمَاثِيلَ»

جمع تمثال به معنای مجسمه است. شاید مراد ساخت اشیای زینتی همانند اشیای طبیعی باشد. چنان که در روایتی از امام باقر علیه السلام آمده است، مراد از تماثیل، مجسمه ی درختان و گیاهان است، نه انسان و حیوان. (۲) «جِفَانٍ» جمع «جفنه»، ظرف های بسیار بزرگ را گویند که مثل حوض است. «جواب» جمع «جایبه»، به معنای حوض است. «قُدُورٍ» جمع «قدر» به معنای دیگ است. «رَاسِيَاتٍ» جمع «راسیه» به معنای ثابت است.

بسیاری از مردم شکر می کنند و شاکر هستند، اما شکور کم است، یعنی کسی که همواره شکر گزار باشد. «قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ»

سلیمان و نعمت ها

۱ در برابر نعمت ها، از خداوند توفیق شکرگزاری خواست. «رَبِّ أَوْزَعِنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتِكَ» (۳) نعمت ها را وسیله ی آزمایش می دانست. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ» (۴) جذب هدایای بیگانگان نشد. «أَتُؤْمِنُونَ بِالْمَالِ» (۵) از فهم علمی مخصوص برخوردار بود. «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ» (۶)

١-١. تفسير راهنما.

٢-٢. تفسير الميزان.

٣-٣. احقاف، ١٥.

٤-٤. نمل، ٤٠.

٥-٥. نمل، ٣٦.

٦-٦. انبياء، ٧٩.

۵ با زبان پرندگان آشنا بود. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۱) از لشکریانش سان می دید. «وَ حَشِرَ لِسَلِيمَانَ جُنُودَهُ» (۲) پرندگان در خدمت او بودند. «وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ» (۳) از همه ی امکانات برای تبلیغ دین استفاده می کرد. (فرستادن نامه به وسیله ی پرنده) «اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا» (۴) دست اندرکاران او، طیّ الأرض داشتند. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ» (۵) ۱۰ حکومت بی نظیر داشت. «هَبْ لِي مَلِكًا لَا يَتَّبِعُنِي لِأَجْدِ» (۶) ۱۱ به حسن عاقبت و مقام والا نزد خداوند رسید. «وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَ حُسْنَ مَآبٍ» (۷) ۱۲ جنّ در خدمت او بود. «وَ الشَّيَاطِينُ كُلٌّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» (۸)

پیام ها:

۱ جنّ، موجودی است هنرمند و صنعتگر. «يَعْمَلُونَ لَهُ ... مَحَارِبَ وَ تَمَاثِيلَ» ۲ کارگر باید زیر نظر کارفرما باشد. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ» ۳ به معنویات، قبل از مادیات توجه کنید. «مَحَارِبَ» قبل از «تَمَاثِيلَ» آمده است.

۴ مسگری و ریخته گری، سابقه ای بس طولانی دارد. (تهیه ظروف از مس گداخته در زمان حضرت سلیمان بوده است). «جِفَانٍ» ۵ امکانات باید زمینه ی سپاسگزاری از خداوند باشد. «اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا» ۶ شکر، تنها با زبان نیست بلکه یک عمل است. «اعْمَلُوا ... شُكْرًا»

ص: ۴۲۹

۱-۱. نمل، ۱۶.

۲-۲. نمل، ۱۷.

۳-۳. نمل، ۲۰.

۴-۴. نمل، ۲۸.

۵-۵. نمل، ۴۰.

۶-۶. ص، ۳۵.

۷-۷. ص، ۲۵.

۸-۸. ص، ۳۷.

اشاره

فَلَمَّا قَضَٰ قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّو كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۱۴)

پس چون مرگ را بر سلیمان مقرر داشتیم، کسی جنیان را از مرگ او آگاه نساخت مگر جنبده ی زمین (موریانه) که عصایش را (به تدریج) می خورد، پس چون سلیمان به زمین افتاد جنیان دریافتند که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خوار کننده (کارهای سخت) نمی ماندند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فلو ان احدا يجد الى البقاء سلما او الى دفع الموت سيلا لكان ذلك سلیمان ابن داود الذي سخر له ملك الجن و الانس مع النبوه و عظيم الزلفه» (۱) اگر کسی برای ماندن و بقا راهی داشت و می توانست از مرگ در امان بماند، همانا سلیمان بود که جن و انس در تسخیر او بودند و مقام نبوت را دارا بود و قرب و منزلتی بزرگ داشت.

«منسأه» به معنای عصا و به گفته روایات مراد از «الْعَذَابِ الْمُهِينِ» کارهای سختی بود که جنیان انجام می دادند. (۲)

پیام ها:

اشاره

۱ زمان مرگ، به دست خداست. «قَضَيْنَا» ۲ مرگ، حتی به سراغ کسانی که نبوت و سلطنت را یک جا دارند می رود. «قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ» ۳ حیوانات، مأموران خدا هستند. «دَلَّهُمْ ... دَابَّةُ الْأَرْضِ» ۴ جن، غیب نمی داند. (با افتادن سلیمان به زمین، هم خود جن فهمید که غیب نمی داند و هم مردم فهمیدند که ادعای جن مبنی بر آگاهی از غیب بیهوده

ص: ۴۳۰

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

است.) «تَبَيَّنَتْ ... لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ» ...

۵ جنیان دارای احساس عزت و ذلت و گریز از کار سخت هستند. «مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ»

حیوانات مأمور خدا هستند

۱ تکه ای از بدن گاو، مقتول را زنده می کند و او قاتل خود را معرفی می کند. (در ماجرای گاو بنی اسرائیل) «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذَبِّحُوا بَقَرَةً» (۱) عنكبوت، پیامبر را در غار حفظ می کند. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» (۲) ۳ کلاغ، معلم بشر می شود. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا» (۳) ۴ هدهد، مأمور رساندن نامه سلیمان به بلقیس می شود. «اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا» (۴) ۵ ابابیل، مأمور سرکوبی فیل سواران می شود. «وَ أَرْسَلْ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ» (۵) ۶ ازدها، وسیله ی حقانیت موسی می شود. «هِيَ تَعْجَبَانٌ مُبِينٌ» (۶) ۷ نهنگ، مأمور تنبیه یونس می شود. «فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ» (۷) ۸ موریانه وسیله ی کشف مرگ سلیمان می شود. «تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ» (۸) ۹ سگ اصحاب کهف مأمور نگهداری می شود. «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ» (۹) ۱۰ چهار پرنده سبب اطمینان ابراهیم می شود. «فَخَذَ أَرْبَعَهُ مِنَ الطَّيْرِ» (۱۰) ۱۱ الاغ، سبب یقین عزیز به معاد می شود. «وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ» (۱۱) ۱۲ شتر، گاو و گوسفند در حج، شعائر الهی می شوند. «وَ الْبُؤَدَى جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» (۱۲) ۱۳ حیوان، وسیله ی خداشناسی می شود. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (۱۳)

ص: ۴۳۱

- ۱-۱. بقره، ۶۳، ۷۳.
- ۲-۲. توبه، ۴۰.
- ۳-۳. مائده، ۳۱.
- ۴-۴. نمل، ۲۸.
- ۵-۵. فیل، ۳.
- ۶-۶. اعراف، ۱۰۷.
- ۷-۷. صافات، ۱۴۲.
- ۸-۸. سبأ، ۱۴.
- ۹-۹. کهف، ۱۸.
- ۱۰-۱۰. بقره، ۲۶۰.
- ۱۱-۱۱. بقره، ۲۵۹.
- ۱۲-۱۲. حج، ۳۶.
- ۱۳-۱۳. غاشیه، ۱۷.

۱۴ حیوان، وسیله ی آزمایش انسان می شود. «تَنَالُهُ أُيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ» (۱) ۱۵ حیوان، معجزه الهی می شود. «لِلذِّئْبِ نَافَهُ اللَّهُ» (۲) ۱۶ حیوان، وسیله ی قهر الهی می شود. «الْجُرَادُ وَالْقَمَلُ وَالضَّفَادِعُ» (۳) در قرآن چندین سوره به نام حیوانات است: بقره، انعام، نحل، نمل، عنکبوت و فیل.

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۵]

اشاره

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدَهُ طَيِّبَهُ وَرَبُّ غَفُورٌ (۱۵)

همانا برای قوم سبأ در محل سکونتشان نشانه ای (از قدرت و رحمت الهی) بود: دو باغ و بوستان از راست و چپ. از روزی پروردگارتان بخورید و برای او شکر گزار باشید (که) شهری پاک و پروردگاری آمرزنده (دارید).

نکته ها:

«سبأ» نام سرزمین حاصلخیز یمن است. سبأ نام شخصیت بزرگ منطقه بوده که روی آن سرزمین گذاشته اند.

مردم در رسیدن به تمدن و بهره گیری از نعمت های الهی دو نوع برخورد دارند:

برخی مانند سلیمان علیه السلام با داشتن آن همه قدرت، از خداوند توفیق شکرگزاری می خواهد.

«أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ» گروهی مانند قوم سبأ که با داشتن شهری پاکیزه و دلنشین کفران ورزیدند.

در قرآن هر کجا فرمان خوردن آمده، در کنارش مسئولیتی آمده است:

«كُلُوا»

... وَ اشْكُرُوا» (۴) «فَكُلُوا ... أَطْعِمُوا» (۵)

ص: ۴۳۲

۱-۱. مائده، ۹۴.

۲-۲. اعراف، ۷۳.

۳-۳. اعراف، ۱۳۳.

۴-۴. بقره، ۱۶۸.

۵-۵. حج، ۲۸.

«كُلُوا ... وَاعْمَلُوا الصَّالِحَاتِ» (۱) «كُلُوا ... لَا تُسْرِفُوا» (۲)

پیام ها:

۱ سرگذشت کشور سبأ عبرت انگیز است. «لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ ... آيَةٌ» ۲ سرسبزی باغ های منطقه ی سبأ، استثنایی بوده است. «آيَةٌ»
۳ یکی از آیات الهی، زیبایی های طبیعی است. «آيَةٌ جَنَّاتٍ ...»

۴ منطقه ی سبأ از هر گونه کمبود، آفات، ناامنی، فحشا و قحطی پاک بود. «بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ» ۵ در برابر نعمت های الهی باید شاکر بود، ولی انسان هرگز حق شکر را ادا نمی کند و خداوند او را می بخشد. «وَاشْكُرُوا لَهُ ... رَبُّ غَفُورٌ» ۶ در انتخاب مسکن، به عنصر آبادانی، پاکی و پاکیزگی شهر توجه کنید.

«مَسْكِنِهِمْ»

... بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ» ۷ روزی دادن و آمرزیدن از شئون ربوبیت است. «رِزْقٍ رَبُّكُمْ ... رَبُّ غَفُورٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۱۶]

اشاره

فَاعْرُضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ (۱۶)

پس (به جای شکر، از خداوند) روی گرداندند، و ما بر آنان سیل ویرانگر عَرِم را فرستادیم و دو باغستان (پر محصول) آنان را به دو باغ با میوه های تلخ و شور گز و اندکی از درخت سدر تبدیل نمودیم.

نکته ها:

کلمه ی «عرم» یا به معنای خشونت است و «سَيْلِ الْعَرِمِ» به معنای سیل بنیان کن، یا به معنای سدّ است یعنی سیلی که از شکسته شدن سدّ به راه افتاد.

ص: ۴۳۳

۱-۱. مؤمنون، ۵۱.

۲-۲. اعراف، ۳۱.

به معنای «مأکول» و خوراکی است. «حَمَطٍ» گیاه تلخ را گویند و «أَثَلٍ» درخت گز و خاردار است.

در قرآن بارها از اعراض مردم سخن به میان آمده است:

گاهی اعراض از ذکر خدا. «وَمِنْ أَعْرَضَ عَيْنٌ ذِكْرِي» (۱) گاهی اعراض از آیات خدا. «وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا» (۲) گاهی اعراض از نعمت های خدا. (همین آیه) و آیه «إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ» (۳) و گاهی اعراض از پیامبر خدا. «هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ» (۴)

پیام ها:

۱ اعراض و ناسپاسی، قهر الهی را بدنبال دارد. «فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا» شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند
 ۲ سیل، زلزله، طوفان و رعد و برق، تصادفی نیست. «فَأَرْسَلْنَا ... سَيِّلَ الْعَرَمِ» ۳ طبیعت، مأمور قهر الهی می شود. «سَيِّلَ الْعَرَمِ» ۴ نعمت ها، گاهی اضافه می شود، «فِي كُلِّ سَيِّئَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» (۵) گاهی کم می شود، «نَقَصَ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ» (۶) گاهی تبدیل می شود. «بَدَّلْنَاهُمْ» ...

[سوره سبا (۳۴): آیه ۱۷]

اشاره

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ (۱۷)

این (کیفر) را به خاطر کفرانشان به آنان جزا دادیم و آیا جز ناسپاسان را کیفر می دهیم؟

نکته ها:

کلمه ی جزا هم در پاداش نیکو به کار می رود و هم در کیفر، لکن کلمه ی مجازات تنها در

ص: ۴۳۴

۱- ۱. طه، ۱۲۴.

۲- ۲. قمر، ۲.

۳- ۳. اسراء، ۸۳.

۴- ۴. ص، ۶۷، ۶۸.

۵- ۵. بقره، ۲۶۱.

پیام ها:

۱ سرچشمه ی بدبختی ها، عملکرد منفی خود ماست. «ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا» ۲ کیفرهای الهی، یک سنت و قانون برای تبهکاران است و به قوم سباً اختصاص ندارد. «هَلْ تُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ» ۳ آن چه قهر الهی را به دنبال دارد، اصرار در کفر و استمرار آن است. «هَلْ تُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۱۸ تا ۱۹]

اشاره

وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سَيَرُوا فِيهَا لِيَالِي وَ أَيَّاماً آمِنِينَ (۱۸) فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَ مَزَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۱۹)

و میان آنان و مناطقی که در آن برکت قرار داده بودیم، آبادی هایی آشکار بود (که به هم وصل و نزدیک بود) و سفر در میان قریه ها را به طور متناسب مقرر کرده بودیم (و به آنان گفتیم): در این مناطق شب ها و روزها در حال امن سفر کنید.

پس (به ناسپاسی) گفتند: پروردگارا! میان سفرهای ما فاصله بیانداز و بر خویشتن ستم کردند، پس ما آنان را موضوع داستان هایی (برای عبرت دیگران) قرار دادیم و آنان را به کلی پراکنده و متلاشی کردیم، همانا در این (ناسپاسی آنان و قهر ما) نشانه هایی (از عبرت) برای هر صبر کننده و شکرگزاری وجود دارد.

«أَحَادِيثٌ» جمع «احدوثة» به معنای خبری است که مردم یا برای سرگرمی و یا به عنوان مثال برای یکدیگر نقل می کنند.

خداوند به قوم سبأ چند نعمت ویژه داده بود:

الف: مناطق پر برکت و حاصلخیز. «بَارَكْنَا فِيهَا» ب: خانه ها و مناطق مسکونی نزدیک به هم و قابل رؤیت. «قُرَى ظَاهِرَةً» ج: آسان بودن سفر، به گونه ای که شب و روز امکان رفت و آمد بود. «سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَ أَيَّامًا» د: نعمت امتیّت. «آمِنِينَ»

داستان قوم سبأ

چنان که از این آیات و برخی روایات استفاده می شود، قوم سبأ، جمعیتی بودند که در جنوب جزیره عربستان زندگی می کردند و تمدنی عالی و درخشان داشتند.

این منطقه رودخانه مهمی نداشت و آب باران در دشت به هدر می رفت، لذا مردم به فکر افتادند که سدّ بزرگی بسازند و آب را پشت آن ذخیره کنند. در انتهای یکی از درّه ها، در کنار شهر «مَارِب» سدّ خاکی عظیمی ساختند که به همین نام مشهور شد.

آب خروجی از این سدّ باعث آبادانی دو طرف رودی شد که از پای سدّ جاری بود و روستاهای بسیاری با باغستان ها و کشتزارهای زیبا در دو طرف آن پدیدار گشت. فاصله این روستاها با یکدیگر بسیار کم و تقریباً به هم متصل بود و وفور نعمت همراه با امتیّت، محیطی مرفّه را برای زندگی آماده ساخته بود، اما آنها خدا را به فراموشی سپردند، به فخرفروشی پرداختند و به اختلافات طبقاتی دامن زدند. اغنیا مایل نبودند که افراد کم درآمد، همانند آنان و یا همراه آنان در رفت و آمد میان این مناطق باشند و می خواستند این امتیاز برای آنان باشد.

چنان که در تاریخ آمده است موش های صحرائی به دیواره این سدّ خاکی حمله کردند و آن را از درون سست کردند، چنان که با جاری شدن یک سیلاب عظیم، دیواره سدّ شکست و سیل عظیمی جاری شد که تمدن عظیم سبأ را در زیر گل و لای مدفون ساخت. سیلی که به قول

قرآن، از آن سرزمین آباد، جز درختان تلخ «آراک» و شور «گز» و اندکی درختان «سدر» چیزی به جای نگذاشت. (۱) «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جِنَّتَيْنِ ذَوَاتِنِ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ»

پیام ها:

۱ قوم سبأ به خداوند معتقد بودند و در دعا از کلمه رَبَّنَا استفاده کردند. «رَبَّنَا بَاعِدْ» ۲ ناسپاسی، ظلم به خویش است. «بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ۳ متلاشی و تار و مار شدن قوم سبأ قصه مجالس و ضرب المثل میان مردم شد.
«فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ»

۴ ناسپاسی، سبب فروپاشی زندگی انسان می شود. «كُلَّ مُمَزَّقٍ» ۵ افراد و ملت هایی می توانند از تاریخ عبرت بگیرند و پایدار بمانند که بسیار بردبار و سپاسگزار باشند. «لَا يَأْتِي لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۰]

اشاره

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۰)

و البته ابلیس گمان خود را (که می گفت: من اولاد آدم را گمراه می کنم) بر آنان تحقق یافته دید، پس همگی از او پیروی کردند، جز گروه اندکی از مؤمنان.

پیام ها:

۱ کفران نعمت، راه نفوذ و موفقیت ابلیس است. «رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ... وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ» ۲ ابلیس به موفقیت خود در انحراف کشاندن مردم یقین ندارد. «ظَنَّهُ»

ص: ۴۳۷

اشاره

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُوْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۲۱)

و ابلیس هیچ گونه تسلط و غلبه ای بر آنان (که از او پیروی کردند) نداشت.

(کار او تنها وسوسه است) تا معلوم کنیم کسی را که به آخرت ایمان دارد (و در برابر وسوسه های او مقاومت می کند) از کسی که نسبت به آخرت در تردید است، و پروردگارت بر همه چیز نگهبان است.

نکته ها:

با توجه به این که خداوند به هر چیز عالم و حافظ و مراقب و گواه است، مراد از جمله ی «لِنَعْلَمَ»... متمایز ساختن و مشخص کردن است، یعنی تا بر انسان و دیگران معلوم کنیم که مؤمن کیست و کافر کیست، یا جدا کنیم پیروان ابلیس را از مؤمنان.

پیام ها:

۱ شیطان نمی تواند انسان را مجبور کند و پیروی مردم از ابلیس بر اساس اختیار و تصمیم خود آنان است. «وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ» ۲ ایمان به قیامت، سدی است در برابر شیطان. «لِنَعْلَمَ مَنْ يُوْمِنُ بِالْآخِرَةِ» ۳ فلسفه ی وجود شیطان و وسوسه های او، ایجاد چند راه پیش روی انسان و قدرت انتخاب و آزمایش اوست. «إِلَّا لِنَعْلَمَ» ...

۴ انسان با تردید و تزلزل، راه سلطه ی شیطان را بر روی خود باز می کند. «وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ ... مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ» ۵ انسان در انتخاب راه و عمل، اختیار دارد. «مَنْ يُوْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ» ۶ شک هر چه کم باشد مقدمه انحراف می شود. «فِي شَكٍّ» (تنوین برای تحقیر و کوچکی است). ۷ در علم خداوند، نسیان و سهو راه ندارد. «حَفِيظٌ»

اشاره

قُلْ اُدْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُوْنَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوٰتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيْهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيْرٍ (۲۲)

بگو: کسانی را که جز خدا (شریک و معبود خود) پنداشته اید بخوانید (تا حاجتی از شما بر آورند)، آنان به میزان ذره ای مالک چیزی در آسمان و زمین نیستند، و برای شریک‌ها (ای خیالی شما) در (اداره ی) زمین و آسمان هیچ گونه مشارکتی نیست و از طرف آنان هیچ گونه پشتیبانی برای خداوند نیست.

پیام‌ها:

۱ غیر خدا، خیالی بیش نیست. «زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ» ۲ مشرک، منطق ندارد. «زَعَمْتُمْ» ۳ غیر خدا، نه مالک آسمان‌ها و زمین هستند، نه شریک و یاور خداوند. «لَا يَمْلِكُوْنَ ... مِنْ شِرْكٍ ... مِنْ ظَهِيْرٍ»

اشاره

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ اٰذِنَ لَهُ حَتّٰى اِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ قَالُوْا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوْا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ (۲۳)

و شفاعت نزد خداوند سودی ندارد، مگر برای آن کس که او اجازه دهد.

(انتظار اذن شفاعت، ادامه دارد) تا زمانی که هراس و اضطراب از دل‌های آنان بر طرف شود، (مجرمان) از آنان پرسند: پروردگار شما چه گفت؟ پاسخ می‌دهند: حق گفت؛ و او بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته‌ها:

کلمه ی «فزع» هر گاه با حرف «عن» همراه باشد به معنای بر داشته شدن ناله است، (۱)

ولی اگر بدون آن باشد به معنای به ناله در آوردن است.

جمله «إِلَّا لِمَنْ أذِنَ لَهُ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: شفاعت نزد خدا سودی ندارد، مگر برای انبیا و اولیا و شفاعت کنندگانی که از طرف خداوند اجازه ی شفاعت داشته باشند.

ب: شفاعت نزد خدا سودی ندارد، مگر برای آن دسته از گناهکارانی که خدا اجازه ی شفاعت برای آنان را به اولیا بدهد.

در تفسیر اطیب البیان، آیه ی مورد بحث چنین معنا شده است: در قیامت جز برای افرادی که خداوند اجازه دهد، شفاعت سودی ندارد و مجرمان در آن روز وحشت زده اند و ناله ها دارند تا آن که صدایشان خاموش شود و ناله و فرغ از دل های آنان برخیزد. فرشتگان یا مؤمنان از این مجرمان می پرسند: پروردگار شما در دنیا به شما چه گفت؟ می گویند: گفت، ولی ما گوش ندادیم.

پیام ها:

۱ معبودهای خیالی، اجازه ی شفاعت پیروان خود را ندارند. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ» ۲ شفاعت به این معنا نیست که شفاعت کنندگان از خداوند مهربان ترند، زیرا خداوند است که به شفاعت کنندگان اجازه ی شفاعت می دهد. «لِمَنْ أذِنَ لَهُ» ۳ شفاعت، کاری مستقل در برابر اراده ی حتمی او نیست، بلکه در راستای اراده ی خداست. «أَذِنَ لَهُ» ۴ در قیامت امکان شفاعت هست، ولی با اذن الهی. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أذِنَ لَهُ» ۵ اذنی که خداوند به افراد می دهد تا شفاعت کنند یا شفاعت شوند بر اساس حقّ است، یعنی شفاعت کنندگان به خاطر قرب الهی به آن مقام می رسند و شفاعت شوندگان به خاطر حفظ ارتباط با راه خدا لایق دریافت شفاعت می شوند. «قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ»

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۲۴)

(ای پیامبر! به مشرکان) بگو: کیست که از آسمان ها و زمین به شما روزی می دهد؟ بگو: خدا؛ و البته (یکی از) ما یا شما بر (طریق) هدایت یا در گمراهی آشکار هستیم.

پیام ها:

۱ در تربیت و تعلیم، با استفاده از شیوه ی سؤال، و جدان مخاطبان را بیدار کنیم و فکرها را به کار اندازیم. «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ» ...

۲ یکی از عوامل پرستش، توجه به روزی دهنده است، فکر کنید چه کسی به شما روزی می دهد؟ «مَنْ يَرْزُقُكُمْ» ۳ روزی آسمان، نور و حرارت و باران و باد و ابر است و روزی زمین، همه ی میوه ها و برکات زمین است. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۴ تمام آسمان ها در رزق و روزی ما مؤثرند. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ» ۵ در بحث و گفتگو و جدال نیکو با دیگران، انصاف را مراعات و با آنان مدارا کنیم. «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ» ۶ هدایت یافتگان، همچون کسانی که بر بالای مرکب و کوه قرار گرفته اند بینش وسیع دارند، «لَعَلَىٰ هُدًى» ولی گمراهان همچون کسانی هستند که در ته درّه یا در عمق دریا گرفتار شده و مورد احاطه ی عوامل انحرافند. «فِي ضَلَالٍ»

اشاره

قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۲۵) قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (۲۶)

بگو: (شما) از آن چه ما مرتکب شده ایم باز خواست نخواهید شد، و ما (نیز) از آن چه شما انجام می دهید باز خواست نخواهیم شد.

بگو: پروردگار ما، ما و شما را (در قیامت) گرد می آورد، سپس بین ما و شما به حق داوری خواهد کرد و اوست داور دانا.

نکته ها:

کلمه ی «فتح» به معنای برطرف کردن پیچیدگی است، خواه در ظاهر باشد مثل باز کردن قفل و خواه در باطن مثل خاتمه دادن به نزاع. (۱) کلمه ی «الْفَتْحُ» یکی از اسمای حسناى خداوند است. (۲)

پیام ها:

۱ اصرار انبیا بر هدایت مردم، از روی دلسوزی است نه به خاطر آن که جبران گناه مردم بر عهده ی انبیا باشد و یا بالعکس. «قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا» ۲ تواضع و ادب وسیله ی موفقیت است. (کار خود را «جرم» و کار دیگران را «عمل» معرفی می کند). «أَجْرَمْنَا ... تَعْمَلُونَ» ۳ اگر ارشاد شما در دنیا مؤثر واقع نشد، نگران نباشید زیرا در قیامت به حساب همه رسیدگی خواهد شد. «قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا» ۴ روز قیامت، هم یوم الجمع است، (روز گرد آمدن همه ی مردم) «يَجْمَعُ بَيْنَنَا» و هم یوم الفصل. (روز جدایی مجرمان از نیکان) «ثُمَّ يَفْتَحُ» ۵ داوری در قیامت بر اساس حق است. «يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ» ۶ توجه به معاد، انسان را در موضع گیری ها و عملکردها حفظ می کند. «يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ» (پرونده ی همه ی حيله ها و نفاق ها و زدوبندها و پیچیدگی های سیاسی و اجتماعی و...، روزی باز می شود و مورد باز خواست قرار می گیرد). ۷ کسی جز خداوند، نه توان باز کردن پیچیدگی ها را دارد و نه از همه آنها آگاه

ص: ۴۴۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر المیزان.

است. «هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۷]

اشاره

قُلْ أَرُونِي الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷)

بگو: کسانی را که به عنوان شریک به خداوند ملحق کرده اید به من نشان دهید. هرگز چنین نیست، بلکه اوست خدای نفوذناپذیر حکیم.

نکته ها:

در این آیه و آیات قبل، شیوه ی تدریجی و گام به گام و مدارا در گفتگو با مخالفان را بیان می کند، از جمله:

اولاً: در آیه ۲۴ دعوت به تفکر می کند. «چه کسی از آسمان و زمین به شما رزق می دهد؟»، «مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» پس فکر کنید.

ثانیاً: با انصاف برخورد کنیم و بگوییم: «یا ما یا شما یکی بر حق است»، «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ» در بحث، طرف خود را فوراً و با قاطعیت محکوم نکنیم.

ثالثاً: در آیه ۲۵ می فرماید: هر کس پاسخگوی فکر و عملکرد خویش است. اصرار ما باید از روی دلسوزی باشد.

رابعاً: در آیه ۲۶ می فرماید: در بحث ها، به قیاما اشاره کنیم که روز ظهور حق است. «يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ» ...

خامساً: در بحث و گفتگو، از طرف مقابل دلیل و سند بخواهیم. «به من نشان دهید بت هایی که به عنوان شریک او می دانید چه کرده اند». (همین آیه)

پیام ها:

۱ سؤال همراه با توییح، وسیله ای است برای بیدار کردن وجدان های خفته. «قُلْ أَرُونِي» ۲ هیچ یک از معبودها (چه حضرت عیسی، چه فرشتگان، چه بت ها) خودشان

را شریک خدا نمی دانند؛ این شما هستید که آنها را به عنوان شریک به او ملحق می کنید. «الْحَقُّمُ بِهِ شُرَكَاءُ» ۳ عزت و نفوذ ناپذیری خداوند، مانع از هر گونه الحاق معبودهای خیالی و ساختگی به اوست. «هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۲۸]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۸)

و ما تو را به عنوان پیامبری مژده دهنده و بیم دهنده نفرستادیم جز برای همه ی مردم، ولی بیش تر مردم نمی دانند.

نکته ها:

کلمه ی «كَافَّةً» یا به معنای جمیع است، یعنی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی مردم پیامبر است، که این معنا با آیات و روایات دیگر نیز تأیید می شود و یا به معنای باز دارنده است، یعنی پیامبر، مردم را از کفر و شرک و گناه باز می دارد و حرف تا در کلمه «كَافَّةً» برای تأکید باشد که از این دو معنا، اولی بهتر است. (۱)

پیام ها:

۱ رسالت پیامبر اسلام جهانی است. «أَرْسَلْنَاكَ ... كَافَّةً لِلنَّاسِ» ۲ مهم ترین نقش انبیا در هدایت مردم، هشدار و بشارت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا ...»

بَشِيرًا وَنَذِيرًا

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۹) قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ (۳۰)

و آنان (با تمسخر) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (قیامت) چه وقت خواهد بود؟

ص: ۴۴۴

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

بگو: برای شماست وعده روزی که نه (می توانید) ساعتی از آن تأخیر کنید و نه پیشی بگیرید.

نکته ها:

در آیات متعدّد می خوانیم: زمان قیامت را جز خداوند، احدی نمی داند و این از حکمت های الهی است تا انسان همیشه در حال آماده باش به سر برد، علاوه بر این، ندانستن جزئیات، مانع ایمان به کلیات نیست. مثلاً: شما از صدای زنگ خانه علم پیدا می کنید که شخصی پشت در است، گرچه جزئیات آن شخص را نمی دانید که زن است یا مرد، سنّ و سوادش چگونه است، ندانستن این خصوصیات ضرری به علم و ایمان شما که شخصی زنگ خانه را زد وارد نمی کند. آری، ما به قیامت علم داریم گرچه زمان آن را ندانیم.

در آیه ۱۵ سوره ی طه می خوانیم: «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا» قیامت، قطعاً آمدنی است ولی من زمانش را بر شما مخفی کرده ام.

پیام ها:

۱ لازم نیست پاسخ هر سؤالی را بدانیم. سؤال کردند که قیامت چه زمانی است؟ «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ» بگو: زمانش را نمی دانم. «مِيعَادُ يَوْمٍ» ۲ قیامت روز مهمی است. (کلمه «يَوْمٍ» همراه با تنوین، نشانه عظمت و بزرگی است.) ۳ زمان وقوع قیامت قابل تغییر نیست. «لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۱]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (۳۱)

ص: ۴۴۵

و کسانی که کافر شدند گفتند: ما نه به این قرآن و نه به آن (کتابی) که پیش از آن بوده است هرگز ایمان نخواهیم آورد. (و تعجب می کنی) اگر بینی وقتی که ستمگران (مشرک) در پیشگاه پروردگارشان باز داشت شده اند در حالی که بعضی با بعض دیگر جدل و گفتگو می کنند (و گناه خود را به گردن یکدیگر می اندازند). کسانی که ضعیف نگاه داشته شده اند (زیر دستان) به مستکبران می گویند: اگر شما نبودید، حتماً ما مؤمن بودیم.

پیام ها:

۱ کفار به خاطر لجاجت، حاضر به ایمان آوردن نیستند. «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ» ۲ کفار در واقع هیچ یک از کتب آسمانی را قبول نداشتند. «لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ» ۳ ایمان به کتب آسمانی قبل از قرآن نیز مورد سفارش پیامبر اسلام بود و کفار این سفارش را نادیده می گرفتند. «وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ» ۴ دادگاه قیامت بسیار سخت است. «وَلَوْ تَرَى» ۵ مشرکان به خود ستم می کنند. «إِذِ الظَّالِمُونَ» ۶ سروکار مشرکان با خداست. «مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۷ ترسیم صحنه های سخت قیامت، بهترین وسیله ی تربیت است. «مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۸ مستضعفانی که پیرو مستکبرانند نیز مورد مؤاخذه قرار خواهند گرفت. «يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا» ۹ صحنه ی قیامت، صحنه ی گفتگو و جدال است. «يَقُولُ الَّذِينَ» ...

۱۰ در قیامت، مجرمان در پی توجیه گناه خود، به بزرگان خود می گویند: اگر شما نبودید ما این همه گناه نمی کردیم. «لَوْ لَا أَنْتُمْ» ۱۱ در قیامت، ایمان عامل نجات است. «لَكِنَّا مُؤْمِنِينَ»

اشاره

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا أَمْ نَحْنُ صَادِقَاتُكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (۳۲)

(اما) کسانی که استکبار ورزیدند به مستضعفان گویند: آیا ما شما را از هدایتی که به سراغتان آمد باز داشتیم؟ بلکه شما خود گناهکار بودید.

پیام ها:

۱ جامعه ی فاسد و افراد مستکبر، انسان را مجبور به انحراف نمی کند. «أَنْخِيْنُ صِدَدَاتِكُمْ ... بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ» ۲ در روز قیامت، مستکبران نیز می فهمند که راه انبیا حق بوده است. «صِدَدَاتِكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ» ۳ حق به همه می رسد و هر کس خود باید آن را بپذیرد. «جَاءَكُمْ» ۴ در قیامت نمی توان گناه خود را به گردن دیگران انداخت. «بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ» ۵ بالاترین رسوایی آن است که مجرمان بزرگ به انسان های زیر دست لقب مجرم بدهند. «بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ»

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُعْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۳۳)

و زبردستان به مستکبران گویند: بلکه (ما یه ی گمراهی ما) نیرنگ شب و روز (شما بود)، آن گاه که ما را فرمان می دادید به خدا کفر ورزیم و برای او همتایانی قرار دهیم. و همین که عذاب را مشاهده کردند پشیمانی خود را پنهان نمودند. و ما در گردن کسانی که کفر ورزیدند غل ها قرار دادیم، آیا جز آن چه عمل می کردند جزا داده می شوند؟

در این آیه می خوانیم که مجرمان ندامت خود را پنهان می کنند، در حالی که در آیات و روایات دیگر آمده که آنان ندامت خود را آشکار می کنند. این تفاوت به خاطر آن است که مواقف قیامت متفاوت است.

گرچه به گفته راغب در مفردات خود، «أَسِرُّوا النَّدَامَةَ»، هم به معنای اظهار ندامت است و هم به معنای مخفی کردن ندامت، ولی با توجه به حدیثی که از امام صادق علیه السلام وارد شده، مراد همان مخفی کردن ندامت است. امام صادق علیه السلام در پاسخ این سؤال که نگاه داشتن ندامت در دل برای چیست؟ فرمود برای آنکه از سرزنش دیگران دور بمانند. (۱)

پیام ها:

۱ مستکبران، تلاش شبانه روزی دارند. «بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» ۲ پیشوایان کفر، بر اساس مکر و تدبیر فرمان می دهند. «مَكْرُ اللَّيْلِ ... إِذْ تَأْمُرُونَنَا» ۳ انحراف فکری و فرهنگی جامعه، نتیجه ی کار مداوم دشمنان مستکبر است.

«مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا»

۴ برخورد مستکبران با زیردستان خود، برخورد امر و نهی است، نه دعوت و ارشاد. «تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ» ۵ پشیمانی در قیامت سودی ندارد. «أَسِرُّوا النَّدَامَةَ ... جَعَلْنَا الْأَغْلَالَ» ۶ عذاب های الهی با عملکرد کفار متناسب است. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۳۴) وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۳۵)

و ما در هیچ دیاری هشدار دهنده ای نفرستادیم مگر آن که افراد خوشگذر آنان گفتند: حتماً ما به آن چه بدان فرستاده شده اید کافریم.

ص: ۴۴۸

و گفتند: ما از جهت اموال و اولاد بیش تریم (و این نشانه لطف خداوند به ماست) و ما عذاب نمی شویم.

پیام ها:

۱ مخالفت با پیامبر اسلام تازگی ندارد، با پیامبران دیگر نیز مخالفت می کردند.

(خداوند پیامبرش را دلداری می دهد.) «وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا» ۲ مرفهان بی درد، در صف اول دشمنان انبیا بوده اند. «قَالَ مُتْرَفُوهَا» ۳ رفاه طلبی، انسان را بی تفاوت و سنگدل نموده و به استکبار می کشاند. «قَالَ مُتْرَفُوهَا ... كَافِرُونَ» ۴ مخالفت با پیامبران، مخالفت با پیام آنهاست، نه با شخص آنان. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» ۵ حرکت انبیا منافع سرمایه داران را به خطر می اندازد. «مُتْرَفُوهَا ... كَافِرُونَ» ۶ کفار بی نیازی در دنیا را سبب بی نیازی در آخرت می پنداشتند. «أَكْثَرُ أَمْوَالًا ... وَ مَا نَحْنُ بِمُعَدِّيْنَ» ۷ سرمایه داران به مال و فرزند خود می نازند. «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَ أَوْلَادًا» ۸ ثروتمندان، خود را تافته ی جدا بافته می دانند. «مَا نَحْنُ بِمُعَدِّيْنَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۶]

اشاره

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۶)

بگو: همانا پروردگار من برای هر که بخواهد روزی را گشایش می دهد یا تنگ می گرداند ولی بیش تر مردم نمی دانند. (که این گشایش ها و تنگی ها بیانگر میزان علاقه خداوند به آنان نیست).

ص: ۴۴۹

پیام ها:

۱ پیامبر باید عقائد انحرافی مردم را اصلاح کند تا گمان نکنند نعمت های خداوند همیشه نشانه مهر و لطف اوست. «قُلْ إِنَّ رَبِّي» ...

۲ دادن و گرفتن نعمت، نشانه ی مهر یا قهر الهی نیست. (ممکن است از مؤمن بگیرد و به کافر بدهد.) «إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ» ۳
دادن و گرفتن روزی، از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ» ۴ مردم عامل رزق را واسطه ها، تدبیرها و کار خود می دانند و از خداوند غافلند «وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۵ در جامعه ی دینی نگاه به اقتصاد نیز باید جنبه معنوی و الهی داشته باشد.

«قَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا»

... قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۳۷]

اشاره

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الْوَعْدِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ (۳۷)

و اموال و فرزندان آن گونه (فضیلتی) نیست که شما را به پیشگاه ما نزدیک گردانند، مگر کسانی که ایمان آورده و کار شایسته انجام داده اند.

پس آنانند که برایشان دو برابر آن چه عمل کردند پاداش است و آنانند که در غرفه ها و طبقات (بهشتی) آسوده خاطرند.

نکته ها:

خداوند، ایمان و عمل صالح و انفاق و اخلاص را وسیله ی قرب به خود قرار داده است، ولی گروهی مال و فرزند و نژاد را عامل قرب و سعادت می پندارند.

در آیه ۱۵ سوره ی تغابن می خوانیم: «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» همانا اموال و فرزندان، وسیله ی آزمایش شما هستند و خداست که نزد او پاداش بزرگ است. البته ذکر مال و فرزند، از باب مثال است و گر نه جز ایمان و عمل صالح هر چه باشد

کسانی که به مال و فرزند زیاد افتخار می کنند بدانند که کثرت مال و فرزند همیشه نشانه ی گشایش رزق نیست، بلکه گاهی خداوند افرادی را با سرمایه عذاب می دهد. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۱)

پیام ها:

۱ به تبلیغات و تفکرات غلط دشمنان پاسخ دهید. کفار (در آیه ۳۵) می گفتند: ما با داشتن اموال و فرزندان بیشتر، عذاب نمی شویم. «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ» ، این آیه پاسخ می دهد: که مال و فرزند سبب در امان ماندن از عذاب نیست. «وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ» ...

۲ قرب به خدا، همیشه برای انسان یک هدف بوده اما گاهی انسان برای رسیدن به آن راه ها و وسایل نادرستی را انتخاب کرده است، نظیر بت پرستی. «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» (۲)، «وَمَا أَمْوَالُكُمْ ... عِنْدَنَا زُلْفَى» ۳ داشتن مال و فرزند و سایر امکانات، نشانه ی رشد و کمال نیست، بلکه بهره گیری صحیح از آنها کمال است. «وَمَا أَمْوَالُكُمْ ... إِلَّا مِنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا» (آری، اگر مال و فرزند در راستای ایمان و عمل صالح باشد، وسیله ی قرب است). «وَمَا أَمْوَالُكُمْ ... إِلَّا مِنْ آمَنَ وَعَمِلَ» ۴ گرچه پاداش دو برابر داده می شود ولی باز هم در برابر عمل است. «جَزَاءُ الضَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا» ۵ در انتخاب مسکن علاوه بر امتیّت، ویژگی های دیگر را هم در نظر بگیرید:

داشتن غرفه و طبقه ی بالا، چشم انداز بهتر، نور بیش تر، هوای لطیف تر. «فِي الْعُرُفَاتِ آمُنُونَ» ۶ در بهشت، هیچ گونه بیماری، ترس، اندوه و اضطرابی وجود ندارد. «آمُنُونَ»

ص: ۴۵۱

۱- ۱). توبه، ۵۵.

۲- ۲). زمر، ۳.

اشاره

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ (۳۸)

و کسانی که به قصد به ستوه آوردن (و محو و ابطال آیات) ما تلاش می کنند، اینان در عذاب (الهی) احضار می شوند.

پیام ها:

۱ سرمایه دارانی که همواره ثروت خود را برای ساقط کردن و ناتوان جلوه دادن حقّ به کار می برند کیفر خواهند شد. (با توجه به آیه ی قبل و این آیه). «يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا» ۲ دشمن برای از بین بردن حقّ، همواره تلاش می کند. «يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا»

اشاره

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۳۹)

بگو: بدون شک، پروردگرم برای هر کس از بندگانش که بخواهد روزی را گشایش می دهد، و یا برای او تنگ (و محدود) می گرداند و هر چه را (در راه او) انفاق کردید پس او (عوضش را) جایگزین می کند و او بهترین روزی دهندگان است.

نکته ها:

شخصی از امام صادق علیه السلام پرسید: اگر خداوند جای آنچه را انفاق شده پر می کند، پس چرا من هر چه انفاق می کنم جایگزینش نمی رسد؟! حضرت فرمود: اگر مال حلال باشد و برای مصرف حلال انفاق شود حتماً جبران می شود. (۱)

علاوه بر این ممکن است جبران آن در آخرت باشد یا از طریق دفع بلا یا رسیدن عوض آن

ص: ۴۵۲

به نسل بعدی در همین دنیا و یا از طریق غیر مال جبران شود.

کلمه «يَقْدِرُ» از «قدر» هم به معنای اندازه گیری است و هم به معنای سخت گیری. (۱) ولی در اینجا به قرینه کلمه «يَبْسُطُ» به معنای سخت گیری است.

در آیه ۳۶ نیز مسأله ی گشایش و تنگی رزق مطرح شد لیکن مخاطب آن کفار و مخاطب این آیه مؤمنین هستند.

تاجری که می بیند سرمایه اش در معرض تلف شدن است، حاضر است جنس خود را ارزان یا نسیه بفروشد و اگر مشتری خوبی برایش پیدا شد و نفروخت، کم عقل است. عمر ما هم سرمایه ای است که در معرض تلف شدن است و خداوند آن را به بهای گران می خرد، معامله نکردن با خدا کم عقلی است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هر شب منادی ندا می دهد: «هب للمنفق خلفا و هب للمسك تلفا» (خدا یا! به انفاق کننده عوض و پاداش بده و ثروت خسیس و بخیل را تلف کن). (۲)

خداوند بهترین رازق است. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ» چون:

الف: همه چیز به دست اوست و می تواند ببخشد.

ب: بخل ندارد.

ج: به همه می بخشد.

د: بخشش او، بی منت و بی توقع است.

ه: دائمی است.

و: نیازها را می داند.

ز: چیزهایی می بخشد که دیگران توان بخشیدن آن را ندارند.

پیام ها:

۱ تفاوت رزق بدست او و سبب تربیت و تکامل انسان است. (مقتضای ربوبیت خداوند قبض و بسط رزق ها است.) «رَبِّي يَبْسُطُ ... وَ يَقْدِرُ»

ص: ۴۵۳

۲ انفاق مهم است نه مقدار آن. «مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ» ۳ انفاق، تنها با مال نیست بلکه از هر نعمتی که خدا به انسان داده می توان انفاق کرد. «مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ» ۴ یقین به پرداخت عوض، عامل سخاوت است. «مَا أَنْفَقْتُمْ ... فَهُوَ يُخْلِفُهُ» ۵ یکی از دلایل اختلاف رزق، امتحان افراد است. «يَبْسُطُ ...، يَقْدِرُ، ... مَا أَنْفَقْتُمْ» ۶ انفاق ها جبران می شود. «فَهُوَ يُخْلِفُهُ» و خداوند ضامن جبران است. «فَهُوَ يُخْلِفُهُ» ۷ انفاق ها به بهترین صورت جبران می شود. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۰]

اشاره

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ (۴۰)

و(به یاد آور) روزی که خداوند همه را محشور می کند، سپس به فرشتگان می گوید: آیا این ها شما را می پرستیدند؟

پیام ها:

۱ روز قیامت، عابدها و معبودهای خیالی یک جا حاضر می شوند. «يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا» ۲ در دوره ای از تاریخ، فرشتگان مورد پرستش بودند و چه بسا برخی بت ها تمثال فرشتگان بودند. «لِلْمَلَائِكَةِ ... إِيَّاكُمْ ... يَعْبُدُونَ» ۳ خداوند در قیامت علاوه بر توبیخ مشرکان، از معبودها می پرسد: آیا شما مردم را به شرک فرا خواندید؟ تا ثابت شود خود معبودها نیز این کار را محکوم می کنند. «يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ» چنان که به عیسی علیه السلام می فرماید: «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي الْهِنِينَ» (۱) آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را به عنوان خدا بگیرید؟

ص: ۴۵۴

اشاره

قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيِّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۴۱)

فرشتگان گویند: خدایا! تو منزهی، تو سرپرست مایی، نه آنها، بلکه آنان جن را می پرستیدند، (و) بیش ترشان به آنان ایمان داشتند.

نکته ها:

برخی از مشرکان، فرشتگان را به امید دریافت خیرات می پرستیدند ولی اکثر آنان جن را به خاطر امان از شرور می پرستیدند.

(۱)

شاید مراد از جن در این آیه، شیطان باشد، یعنی آنها به جای پرستش فرشتگان، از شیطان پیروی می کردند.

پیام ها:

۱ ادب سخن گفتن با خداوند را از فرشتگان بیاموزیم. «سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيِّنَا» ۲ تولی نسبت به خداوند و تبری از غیر خداوند در کنار یکدیگر است. «أَنْتَ وَلِيِّنَا مِنْ دُونِهِمْ»

اشاره

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفَعًا وَلَا ضَرًّا وَ نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ (۴۲)

پس امروز برخی از شما برای یکدیگر مالک سود و زیانی نیست، و به کسانی که ستم کردند می گوئیم: بچشید عذاب آتشی را که آن را دروغ می شمردید.

پیام ها:

۱ در قیامت، حکومت و مالکیت تنها مخصوص خداوند است. (هیچ یک از معبودها جن و فرشته و دیگران هیچ قدرتی ندارند؛ نه معبود می تواند

برای عابد کاری کند و نه عابد برای معبود). «فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ ۲ به سراغ غیر خدا رفتن، ظلم به خویش است. «نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» ۳ آن چه قهر بزرگ خداوند را به دنبال دارد، تکذیب دائمی و مغرضانه است.

«كُنْتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۳]

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرٍ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۴۳)

و هر گاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود گویند: جز این نیست که این مرد می خواهد شما را از آن چه پدرانتان می پرستیدند باز دارد. و گویند:

این قرآن جز دروغی بافته شده نیست. و کسانی که کفر ورزیدند، همین که حقّ به سراغشان آمد، گفتند: این، جز یک جادو و سحر روشن چیز دیگری نیست.

نکته ها:

کلمه «بَيِّنَاتٍ» جمع «بینه» به دلیلی گفته می شود که حقّ بودن آن روشن است. و کلمه «إِفْكٌ» به چیزی گفته می شود که وارونه شده و از صورت اصلی خود برگشته است.

پیام ها:

۱ آیات الهی، روشن است و انکار کفار به خاطر لجاجت آنهاست. «بَيِّنَاتٍ» ۲ شیوه ی انکار کفار عبارت است از:

الف: تحقیر رهبر. «هَذَا إِلَّا رَجُلٌ» ب: تهمت. «يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ» ج: تکیه بر روش پدران و پیشینیان خود. «يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ» ۳ کفار، با طرح خط فکری و عملی نیاکان گمراه، دیگران را تحریک می کردند تا

در برابر انبیا بایستند. «يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ» ۴ تقلید کورکورانه مانع پیشرفت انسان است. «يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ» ۵ کفار، هم با پیام مخالفند و هم با پیام آور. «مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ ... مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ» ۶ کفار، برای موفقیت خود، از هر نوع تبلیغ و تأکید منفی استفاده می کنند. «مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ ... مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ ... إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ» ۷ یکی از موانع شناخت، کفر است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ ... إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۴]

اشاره

وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ (۴۴)

و ما به آنان (مشرکان عرب) کتاب های آسمانی نداده بودیم که آن را بخوانند و بیاموزند و بیم دهنده ای به سوی آنان نفرستاده ایم.

نکته ها:

مفهوم آیه این است که: ما قبل از تو کتاب و پیامبری به مشرکان مکه نداده ایم که آنان با استناد به آن، حق یا باطل بودن تو را تشخیص دهند. تکذیب آنان تنها بر اساس جهل و لجاجت و پیروی از هوس های خود و نیاکان خویش است.

پیام ها:

۱ اثبات یا نفی هر مطلبی باید مستند به علم و وحی باشد و موضع گیری بدون آن هوسی بیش نیست. «وَمَا آتَيْنَاهُمْ ...»

۲ کتب آسمانی برای تدریس و آموزش است. «كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا»

ص: ۴۵۷

اشاره

وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ مَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۴۵)

و کسانی که پیش از آنان بودند، (پیامبران را) تکذیب کردند، در حالی که (کافران قوم تو) به یک دهم آن چه (از قدرت و امکانات) به گذشتگان داده بودیم نرسیده اند، پس آنان پیامبران مرا تکذیب کردند، پس (ببین) چگونه بود کیفر و عقوبت من (نسبت به آنان).

نکته ها:

نظیر این آیه را در آیه ۲۱ سوره ی غافر می خوانیم که می فرماید: «أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا» آیا در زمین نگشتند و سیر نکردند تا ببینند عاقبت پیشینیانی که قدرت و آثارشان بیش تر بود چه شد؟ در آیه ۹ سوره ی روم نیز می خوانیم: «كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا» قدرت آباد کردن پیشینیان بیش تر بود، ولی به خاطر تکذیب پیامبران الهی نابود شدند.

آری، تمدن و قدرت ها و ثروت ها و تحولات همیشه در حال پیشرفت نیست بلکه گاهی امکانات و قدرت گذشتگان بیشتر بوده است.

پیام ها:

۱ آگاهی از تاریخ، مشکلات بزرگ را کوچک جلوه می دهد و تحمیل آنها را آسان می کند. «كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ... فَكَذَّبُوا رُسُلِي» ۲ گاهی باید دشمن را تحقیر کرد. «وَ مَا بَلَغُوا مِعْشَارَ» ...

۳ کفار با تکیه به قدرت و ثروت خود، حق را انکار می کردند و خداوند فرمود:

ثروت شما نسبت به دیگران یک دهم است. «وَ مَا بَلَغُوا مِعْشَارَ» ...

۴ جمعیت ها و تمدن های بزرگ، به خاطر تکذیب انبیا نابود شدند. (مشركان مگه چیزی نیستند نگران نباش.) «فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۵ سنت الهی درباره ی همه ی اقوام یکسان است. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ» ۶ در تربیت و ارشاد، گاهی باید از اهرم تهدید (آن هم تهدید مبهم) استفاده کرد.

«فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

[سوره سبا (۳۴): آیه ۴۶]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدِهِ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِيَ وَفِرَادِي ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (۴۶)

بگو: من شما را به یک سخن پند می دهم؛ برای خدا قیام کنید، دو نفر دو نفر و یک نفر یک نفر، پس بیاندیشید (تا ببیند) که هیچ گونه جنونی در هم سخن شما (پیامبر) نیست، او برای شما از عذاب سختی که در پیش است جز هشدار دهنده ای نیست.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف انبیا، موعظه مردم است. «أَعِظُكُمْ» ۲ تنها به حرف اکتفاء نکنید، باید به پا خواست. «تَقُومُوا» ۳ آن چه مهم است قیام خالصانه برای خدا است، تعداد و نفرات نقش اصلی را ندارد. «تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِيَ وَفِرَادِي» ۴ قیام سه عنصر لازم دارد:

خلوص، «لِلَّهِ» رهبر، «بِصَاحِبِكُمْ» فکر و برنامه. «تَتَفَكَّرُوا» حرکت ها و انقلاب هایی که برای خدا نباشد و برخاسته از عقده ها و هوس ها و برای کسب ثروت باشد به جایی نمی رسد. اگر انقلاب همراه با فکر و برنامه جامع نباشد و یا رهبر الهی همراه و مصاحب با انقلابیون نباشد به نتیجه ای نمی رسد و بقا و برکاتی نخواهد داشت.

۵ پیامبر، کوچک ترین نقطه ضعف روحی ندارد. او سال ها در میان شما زندگی کرده و همه او را به عقل و درایت می شناسید و نسبت جنون به او ناشی از بی فکری است. «تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ»

۶ رهبر الهی، هم نشین و هم سخن با مردم است. «بِصَاحِبِكُمْ» ۷ خداوند حامی پیامبران است و تهمت ها را از آنان دفع می کند. «مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّهٍ» ۸ با این که کار پیامبران بشارت و هشدار است، اما هشدار بیش تر مورد توجه قرآن است، زیرا افراد غافل به هشدار نیاز بیش تری دارند. «إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ» ۹ هشدار انبیا به سود مردم است. «نَذِيرٌ لَكُمْ» ۱۰ عذاب، پیش روی شماست، اگر در راه خدا قیام نکنید، هم در دنیا گرفتار می شوید و هم قیامت دور نیست. «بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۷]

اشاره

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۴۷)

بگو: هر مزدی که از شما خواستم پس آن به نفع شماست، مزد من جز بر خدا نیست و او بر هر چیزی گواه است.

نکته ها:

بارها در قرآن این سخن به میان آمده که انبیا از مردم مزد و پاداشی نمی خواستند، در سوره ی شعرا از آیه ۱۰۰ تا ۱۸۰ این مطلب از قول پیامبران مختلف تکرار شده است، اما پیامبر اسلام در دو مورد تقاضای اجر و مزد کرده است: یک بار فرمود: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» (۱) من مزدی جز مودت اهل بیتم از شما نمی خواهم. و بار دیگر در آیه ۵۷ سوره ی فرقان فرمود: «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَهِي رَبًّا سَبِيلًا» من برای رسالتم از شما مزدی نمی خواهم، جز آن که می خواهد راهی به سوی خدا انتخاب کند.

آیه مورد بحث، جمع بین آیات فوق است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خواهد اعلام کند: اگر من

ص: ۴۶۰

از شما مزدی درخواست می کنم و می گویم اهل بیتم را دوست بدارید، به خاطر آن است که فایده ی این مزد به خود شما بر می گردد. «فَهُوَ لَكُمْ» زیرا کسی که به اهل بیت معصوم پیامبر اکرم عليهم السلام علاقمند باشد از آنان پیروی می کند و هر کس از رهبران معصوم پیروی کند از راه خدا پیروی کرده است. «إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رَبِّهِ سَبِيلًا»، پس فایده این مزد به خود ما بر می گردد مثل معلمی که به شاگردش بگوید من مزدی از شما نمی خواهم جز آنکه درس مرا خوب بخوانید که فایده این امر به خود شاگرد بر می گردد.

پیام ها:

۱ مبلغان الهی، باید بی توقعی خود را به مردم اعلام نمایند. (در سه آیه ای که مربوط به مزد رسالت است، با کلمه ی «قُلْ» پیامبر مأمور به اظهار آن می شود.

«قُلْ»

... «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» ۲ آن چه زشت است سؤال و درخواست مزد است، ولی اگر خود مردم با عشق و بدون اکراه هدیه ای به مبلغ دین دادند حساب دیگری دارد. می فرماید: «مَا سَأَلْتُكُمْ» و نمی فرماید: نمی گیرم.

۳ شرط تأثیر سخن آن است که مردم، رهبر را دلسوز و مخلص بدانند. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (اگر رهبر از مردم توقع مادی داشته باشد، جامعه او را تحمیل نمی کند: «أَمْ تَشَاءُ لَهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَعْرَمٍ مُثْقَلُونَ» (۱) آیا از مردم مزدی طلب می کنی که پرداخت آن بر آنان سنگین است؟) ۴ انتخاب راه خدا و مودت اهل بیت عليهم السلام که مزد رسالت است، در حقیقت به نفع خود مردم است نه پیامبر اکرم. «فَهُوَ لَكُمْ» ۵ کسی که خدا را ناظر و شاهد اعمال خود بداند به غیر او امیدی ندارد. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» ۶ برای برطرف شدن سوء ظن ها، خدا را بر صداقت خود گواه بگیریم.

ص: ۴۶۱

«إِنَّ أُجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیه ۴۸]

اشاره

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَٰمُ الْغُيُوبِ (۴۸)

بگو: همانا پروردگارم که به نمان ها بسیار آگاه است حق را (بر دل ها) می افکند.

پیام ها:

۱ تحقیق حق و نابودی باطل، از شئون ربوبیت خداست. «إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ» ۲ حق باید بر باطل هجوم برد و آن را نابود کند. («يَقْذِفُ» به معنای پرتاب و تهاجم است.) ۳ پیروزی حق بر باطل از سنت های الهی است. «إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ» ۴ احقاق حق و ابطال باطل به اطلاعات وسیعی نیاز دارد. «عَلَامُ الْغُيُوبِ»

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

قُلْ لِّجَاءِ الْحَقِّ وَ مَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ (۴۹) قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ (۵۰)

بگو: حق آمد و باطل (کاری از آن ساخته نیست) نمی تواند آغازگر چیزی باشد و نه تجدید کننده آن.

بگو: اگر من گمراه شده باشم به زیان خود گمراه شده ام، و اگر هدایت یافته باشم پس به (برکت) چیزی است که پروردگارم به من وحی می کند، همانا اوست شنوای نزدیک.

نکته ها:

ابن مسعود که یکی از اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است می گوید: در مکه ۳۶۰ بت بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه یکی را پس از دیگری به زمین می انداخت و این آیه ی

ص: ۴۶۲

شریفه را می خواند: «قُلْ لِّجَاءِ الْحَقِّ» ... (۱)

سؤال: با آمدن قرآن و پیامبر حق، چرا باز هم باطل پا برجاست؟ پاسخ: حاکمیت منطقی و علمی، غیر از حاکمیت عملی و اجرایی است، آن چه مربوط به خداست، فرستادن حق است و آن چه مربوط به ماست عمل و اجرای حق است که چنین نکردیم. آری، سلامتی بیمار، به نسخه ی صحیح و مصرف دارو وابسته است که یکی وظیفه ی پزشک است و دیگری وظیفه ی بیمار.

پیام ها:

۱ حق بر باطل پیروز است. «لِّجَاءِ الْحَقِّ وَ مَا يُبْدِي الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ» ۲ قرآن از غیب و آینده خبر می دهد. «وَ مَا يُبْدِي الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ» ۳ بدون وحی الهی، حتی پیامبر نیز در معرض انحراف است. «إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَ إِنْ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي» ۴ خطرات و آثار شوم انحراف، به خود انسان باز می گردد. «أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي» ۵ خداوند، هم وحی می فرستد و هم بر ابلاغ آن نظارت دارد. «فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ»

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۵۱ تا ۵۲]

اشاره

وَ لَوْ تَرَىٰ إِذْ فَرَغُوا فَلَا قُوَّةَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ (۵۱) وَ قَالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّىٰ لَهُمُ التَّنَاقُشُ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ (۵۲)

و اگر بینی وقتی که کافران (از عذاب سخت) فرغ کنند و راه گریزی در کار نیست، و از مکانی نزدیک دستگیر شوند (تعجب خواهی کرد).

(و در آن حال) گویند: به او ایمان آوردیم و کجا این دست یابی به ایمان از راه دور (که توان بر انجام عمل صالحی ندارند) به سودشان خواهد بود.

ص: ۴۶۳

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

در این آیات تا آخر سوره، سیمایی از وضع دلخراش جان دادن مشرکان ترسیم شده است.

کلمه ی «التَّائِبُونَ» از «نوش» به معنای گرفتن چیزی به آسانی است.

در تفاسیر شیعه و سنی روایاتی آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیات را به خروج سفیانی به هنگام قیام حضرت مهدی علیه السلام تفسیر کرده اند که خداوند از نزدیک ترین مکان، آنان را نابود می کند.

مراد از «مَكَانٍ قَرِيبٍ» دنیا و «مَكَانٍ بَعِيدٍ» آخرت است.

پیام ها:

۱ جزع و فرع و استمداد مشرکان، مشکلی از آنان حل نمی کند. «فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ» مشرکان پناهگاهی ندارند.

۲ هر کافری در لحظه ی احساس خطر ایمان می آورد ولی چه سود. (ایمان انتخابی ارزش دارد نه اضطراری). «أُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ... قَالُوا آمَنَّا» ۳ مرگ هر جا که آمد فوراً انسان را می گیرد. «مَكَانٍ قَرِيبٍ» ۴ عقوبت مشرکان از همین دنیا آغاز می شود. «مَكَانٍ قَرِيبٍ» ۵ برگشت به دنیا و جبران گذشته ها راهی دور و ناممکن است. «مَكَانٍ بَعِيدٍ»

[سوره سبا (۳۴): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

وَ قَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ يَقْمَدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ (۵۳) وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاءِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ (۵۴)

در حالی که پیش از این به آن کفر ورزیدند و از دور دست ها تیر در تاریکی می انداختند. (و به پیامبر اسلام تهمت ها می زدند).

(سرانجام) میان آنان و آن چه می خواستند جدایی افتاد، همان گونه که از دیر باز با امثال ایشان چنین شد، زیرا آنان در شک و تردید سختی بودند.

۱ کسانی که دیروز به پیامبر و قرآن تهمت می زدند، امروز که در تنگنا قرار گرفته اند ایمان می آورند ولی چه سود؟ «وَقَدْ كَفَرُوا ... وَ يَقْدِفُونَ» ۲ کفار از پیامبر و قرآن، شناخت روشنی نداشتند؛ تهمت های آنان مانند تیر انداختن در تاریکی و پرتاب از راه دور بود. «يَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ» «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

سیمای سوره ی فاطر

این سوره در مکه نازل شده و چهل و پنج آیه دارد.

«فاطر» یکی از صفات خداوند است که به معنای آفریننده می باشد. نام این سوره از آیه اول آن گرفته شده که خداوند را به عنوان «فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» معرفی می نماید.

همانند دیگر سوره های مکی، سخن از مبدأ و معاد و مبارزه با شرک، محور اصلی مباحث این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ
يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱)

ستایش، مخصوص خداوندی است که آفریدگار آسمان ها و زمین است؛ فرشتگان را که دارای بال های (قدرت) دو تا دو تا و سه تا سه تا و چهار تا چهار تا هستند، رسولانی قرار داد. او هر چه را بخواهد در آفرینش می افزاید، البته خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

﴿فَاطِرٌ﴾

به معنای آفریدن ابتکاری است و «أَجْنِحَةٍ» از «جناح» به معنای بال و کنایه از قدرت است. در زبان فارسی نیز می گوئیم: فلانی پر و بالش سوخته یا شکسته، کنایه از اینکه قدرتی ندارد.

پیام ها:

اشاره

۱ ستایش باید بر اساس ارزش و لیاقت باشد. (اگر قرآن می فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ» به دلیل آن است که او فاطر، جاعل و قدیر است.) ۲ با آن که خداوند قدرت دارد، لکن نظام آفرینش را بر اساس اسباب و مسببات قرار داده است. «جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا»

ص: ۴۷۰

۳ نقش و قدرت فرشتگان متفاوت است. «أُولَىٰ أَعْيُنِهِ مُتَنَبِّئِينَ وَ ثَلَاثَ وَرَبَاعَ» ۴ دست خداوند در آفرینش باز است و جهان در حال توسعه و گسترش می باشد. «يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ» ۵ آفرینش جهان، امری بدیع و ابتکاری است. «فَاطَرِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

سیمای فرشتگان در قرآن

قرآن کریم درباره ی فرشتگان مطالبی دارد از جمله:

۱ فرشتگان، بندگان گرامی خداوند هستند. «بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ» (۱) ۲ مطیع خداوندند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (۲) «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۳) ۳ تدبیر و تقسیم امور بر عهده ی آنهاست. «فَالْمُذَبِّحَاتِ أَمْرًا» (۴) «فَالْمَقْسِمَاتِ أَمْرًا» (۵) ۴ مراقب الفاظ و سخن انسانند. «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ» (۶) ۵ کاتب اعمالند. «وَ رُسُلَنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۷) ۶ بشارت دهنده به رزمندگان در جنگ هستند. «بِجُنُودٍ لَّهُمْ تَرَوُهَا» (۸) ۷ بشارت دهنده در مورد فرزندان شدن هستند. «إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ» (۹) ۸ بشارت دهنده به مؤمنان در لحظه ی مرگ هستند. «أَلَّا تَخَافُوا وَ لَا تَحْزَنُوا» (۱۰) ۹ مأمور عذاب مجرمان هستند. «لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ» (۱۱) ۱۰ محافظ انسان هستند. «يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً» (۱۲) ۱۱ دعاگوی مؤمنانند. «وَ يَسْتَعْفِفُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۱۳) ... «وَ يَسْتَعْفِفُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱۴) ۱۲ شفاعت می کنند. «وَ كُمْ مِنْ مَلَائِكَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ

ص: ۴۷۱

- ۱-۱. انبیاء، ۲۶.
- ۲-۲. انبیاء، ۲۷.
- ۳-۳. تحریم، ۶.
- ۴-۴. نازعات، ۵.
- ۵-۵. ذاریات، ۴.
- ۶-۶. ق، ۱۸.
- ۷-۷. زخرف، ۸۰.
- ۸-۸. توبه، ۴۰.
- ۹-۹. مریم، ۷.
- ۱۰-۱۰. فصلت، ۳۰.
- ۱۱-۱۱. هود، ۷۷.
- ۱۲-۱۲. انعام، ۶۱.
- ۱۳-۱۳. غافر، ۷۰.

(۱)

۱۳ لعن کننده ی کفارند. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۲) ۱۴ امدادگر جبهه ها هستند. «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ» «بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا (۳)... يُمِدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ» (۴) ۱۵ مجرمان را در لحظه ی مرگ تنبیه می کنند. «تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ» (۵) ۱۶ از بهشتیان استقبال می کنند. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۶) ۱۷ مسئول عذاب دوزخ هستند. «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۷) ۱۸ مسئول قبض روح هستند. «تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا» (۸) ۱۹ دارای درجاتی هستند. «مَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ» (۹) ۲۰ مسئول نزول وحی. «يُنزِلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ» (۱۰) ۲۱ گاهی به صورت انسان در می آیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» (۱۱) ۲۲ از عبادت خسته نمی شوند. «يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ» (۱۲) ۲۳ با غیر انبیا نیز تماس و گفتگو دارند. «إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا» (۱۳) ۲۴ بعضی فرشتگان برگزیده اند. «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ» (۱۴) ۲۵ ایمان به فرشتگان لازم است. «وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ» (۱۵) «وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» (۱۶)

ص: ۴۷۲

- ۱-۱. نجم، ۲۶.
- ۲-۲. بقره، ۱۶۱.
- ۳-۳. آل عمران، ۱۲۶.
- ۴-۴. آل عمران، ۱۲۵.
- ۵-۵. محمد، ۲۷.
- ۶-۶. زمر، ۷۳.
- ۷-۷. مدثر، ۳۱.
- ۸-۸. انعام، ۶۱.
- ۹-۹. صافات، ۱۶۴.
- ۱۰-۱۰. نحل، ۲.
- ۱۱-۱۱. مریم، ۱۹.
- ۱۲-۱۲. فصلت، ۳۸.
- ۱۳-۱۳. مریم، ۱۹.
- ۱۴-۱۴. حج، ۷۵.
- ۱۵-۱۵. بقره، ۲۸۵.
- ۱۶-۱۶. نساء، ۱۳۶.

اشاره

مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَ مَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲)

هر رحمتی را که خداوند (به روی) مردم بگشاید، بازدارنده ای برای آن نیست، و هر چه را خداوند دریغ دارد، پس غیر او فرستنده ای برای آن نیست، و اوست عزیز و حکیم.

پیام ها:

۱ در دنیا همه مردم از رحمت الهی برخوردارند. «يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ» ۲ رحمت الهی قبل از قهر اوست. (کلمه ی «يَفْتَحِ» قبل از «يُمْسِكُ» آمده است.) ۳ دادن ها و گرفتن های خداوند، همراه با حکمت است. «يَفْتَحِ يُمْسِكُ الْحَكِيمُ» ۴ نعمت های الهی، دارای خزاینی است که گوشه ای از آن به روی انسان باز می شود. «يَفْتَحِ ... مُرْسِلَ» ۵ چشمداشت به غیر خدا بیهوده است، اگر او نخواهد هیچ قدرتی کارایی ندارد. «فَلَا مُمْسِكَ ... فَلَا مُرْسِلَ» ۶ اراده ی خداوند خلل ناپذیر است. «مَا يَفْتَحِ ... فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَ مَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ»

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَانِي تُؤْفِكُونَ (۳)

ای مردم! نعمت هایی را که خداوند به شما عطا کرده یاد کنید، آیا جز خداوند، آفریدگاری است که از آسمان و زمین به شما روزی دهد؟ جز او معبودی نیست.

پس چگونه از حقّ به سوی باطل بازگردانده می شوید.

پیام ها:

۱ همه را به اندیشه در نعمت های الهی دعوت کنیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ بهترین راه شناخت خداوند، توجه به نعمت های اوست. «اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

۳ سؤال، کلید بیدار کردن و هشدار دادن است. «هَلْ مِنْ خَالِقٍ...»

۴ هم آغاز و پیدایش هستی از اوست و هم بقا و تداوم آن. «خَالِقٍ... يَرْزُقُكُمْ» ۵ رازق اوست، ولی از طریق اسباب طبیعی رزق می دهد. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» ۶ قبل از هشدار، توبیخ معنا ندارد. «هَلْ مِنْ خَالِقٍ... فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ» ۷ هر راهی غیر توحید، بی راهه است. «فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ» ۸ مبادا رزق خدا را بخوریم و به غیر او رو کنیم. «يَرْزُقُكُمْ... فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ» ۹ فطرت انسان خداگراست، عوامل بیرونی، اسباب انحراف او می شود.

«تُؤْفَكُونَ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴]

اشاره

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴)

و اگر تو را تکذیب می کنند (نگران مباش زیرا) پیامبران پیش از تو (نیز) تکذیب شده اند، و همه ی کارها به سوی خداوند بازمی گردد.

پیام ها:

۱ همه ی انبیا مخالف داشته اند و تکذیب حق، شیوه ی دائمی کفار است. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ تاریخ تکرار می شود. «يُكَذِّبُوكَ... كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ» ۳ کفار با شخص کاری ندارند، با راه و هدف مخالفند هر کس ندای حق سر دهد مورد تکذیب قرار می گیرد. «يُكَذِّبُوكَ... مِنْ قَبْلِكَ» ۴ تاریخ، بهترین مایه ی تسلی در برابر مشکلات است. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ» ۵ تکذیب مردم، ضربه ای به حقیقت وحی نمی زند، تکذیب شدگان پیش از تو همان فرستادگان ما بودند. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ» ۶ توجه به معاد، انسان را در برابر حوادث تلخ مقاوم می کند. «يُكَذِّبُوكَ... إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

ص: ۴۷۴

۷ مخالفان حق بدانند که لجاجت های آنان فراموش و رها نمی شود. «تُرَجَّعُ الْأُمُورُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۵)

ای مردم! وعده ی خداوندی حق است؛ پس زندگی دنیا شما را فریب ندهد و مبادا (شیطان) فریبکار شما را فریب دهد و به (کرم) خدا مغرور سازد.

نکته ها:

«غرور» به کسی گفته می شود که بسیار فریبکار باشد و به دلیل آیه ی بعد مراد از آن در این جا شیطان است.

شاید مراد از مغرور شدن به خدا در جمله «لَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ» این باشد که شیطان، انسان را به عفو و بخشش خدا مغرور سازد و یا از طریق تحریف، بدعت و سهل انگاری نسبت به احکام و قانون الهی، به تکرار گناه و ادا کند.

آغاز این سوره درباره ی توحید بود، آیه ی قبل درباره ی نبوت و این آیه درباره ی معاد است.

مانند این آیه در سوره ی لقمان آیه ۳۳ نیز آمده است.

پیام ها:

۱ گروهی با زندگی مادی و دنیوی فریب می خورند، اما گروهی زرق و برق دنیا آنان را گول نمی زند، بلکه شیطان فریبکار منحرفشان می نماید. «لَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ» ۲ برای تربیت، باید هشدارها تکرار شود. «فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ وَلَا يَغُرَّنَّكُم» ۳ ایمان به معاد، بهترین وسیله ی بازدارنده از فریب دنیا است. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا» ۴ وعده های الهی حق است، ولی وعده های شیطان پوچ و فریبنده. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

ص: ۴۷۵

اشاره

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (۶)

بی گمان، شیطان دشمن شما است، پس شما نیز او را دشمن بگیرید؛ جز این نیست که او دار و دسته ی خود را فرا می خواند تا از اصحاب دوزخ باشند.

نکته ها:

کلمه «سعیر» به معنای آتش برافروخته، یکی از نام های دوزخ است.

سابقه ی دشمنی شیطان با بشر دیرینه است:

پدرمان آدم را از بهشت بیرون کرد. «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم» (۱) او دشمنی است که دیده نمی شود. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» (۲) او دشمن قسم خورده است. «فَبِعِزَّتِكَ» ... (۳)

از هر سو به انسان حمله می کند. «مَنْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ» ... (۴)

وسيله ی او برای انحراف مردم، وعده ی فقر و امر به فحشا است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ» (۵) او جز با دوزخی کردن مردم راضی نمی شود. «يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ» امام صادق علیه السلام فرمود: اگر شیطان دشمن است، پس غفلت از او چرا؟ (۶)

پیام ها:

۱ اگر دشمنی شیطان را جدی نگیریم، فریب خواهیم خورد. «عِدُّوْ فَاتَّخِذُوْهُ عَدُوًّا» ۲ از برنامه ها و تشکل های دشمن آگاه باشیم. «الشَّيْطَانُ ... يَدْعُوا حِزْبَهُ» ۳ شیطان برای انحراف مردم کمک می گیرد، ما برای دعوت دیگران به حق چه می کنیم؟ «الشَّيْطَانُ ... يَدْعُوا حِزْبَهُ»

ص: ۴۷۶

۱-۱. اعراف، ۲۷.

۲-۲. اعراف، ۲۷.

۳-۳. ص، ۸۲.

۴-۴. اعراف، ۱۷.

٥-٥. بقره، ٢٦٨.

٦-٦. تفسير نور الثقلين.

اشاره

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۷)

کسانی که کفر ورزیدند، برایشان عذابی سخت است، و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ خواهد بود.

پیام ها:

۱ برای انجام یا ترک فرمان های الهی، حساب و کتابی در کار است. «كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ ... آمَنُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» ۲ برای حفظ روحیه ی خوف و رجا، باید وعده و وعید در کنار هم باشد. «عَذَابٌ شَدِيدٌ ... أَجْرٌ كَبِيرٌ» ۳ عاقبت اندیشی و توجه به پایان کار، در تربیت مؤثر است. «لَهُمْ عَذَابٌ ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» ۴ برای عذاب شدن، کفر کافی است، «كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ» ولی برای رسیدن به پاداش، علاوه بر ایمان، کار نیک نیاز است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» ۵ تا گناهان آمرزیده نشود، زمینه برای ورود به بهشت و دریافت پاداش فراهم نمی شود. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ» ۶ ابتدا اتمام حجت، سپس تهدید به کیفر. (آیات قبل اتمام حجت بود و این آیه اعلام کیفر و پاداش.)

اشاره

أَقْمَنَ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ فَرَأَاهُ حَسِينًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسِرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (۸)

پس آیا کسی که عمل بدش برای او آراسته شده و آن را نیکو می بیند، (مانند کسی است که هدایت یافته است.) پس بدون شک خداوند هر که را بخواهد (و سزاوار بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، پس مگذار به خاطر حسرت بر آنان جانت از دست برود، زیرا خداوند به آن چه انجام می دهند آگاهی کامل دارد.

نکته ها:

کسی که رفتار بد انسان را زیبا نشان می دهد و به جای انتقاد، تملق می گوید، شیطان است، زیرا در آیه دیگر می خوانیم: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَنْ أَعْمَلَهُمْ» (۱) بی پاسخ گذاشتن سؤالات توبیخی، نشانه ی تهدید و تحقیر خلافکاران است. خداوند برای توبیخ بدکاران، سؤالی را طرح و آن را بی پاسخ می گذارد. می فرماید: آیا خلافکاری که بد رفتاری خود را خوب می بیند... ولی جواب این جمله رای نمی دهد.

امام کاظم علیه السلام فرمود: خوب دیدن بدی ها، مقدمه عجب است. (۲)

پیام ها:

۱ زیبا دوستی جزء فطرت انسان است، تا آنجا که شیطان نیز بدی ها را زیبا نشان می دهد تا انسان رای بر انجام آن وادار کند.

۲ خوب پنداشتن بدی ها، زمینه گمراهی است. «زَيْنَ لَهُ ... يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ» ۳ انسان ابتدا گناه را توجیه و سپس به انجام آن اقدام می کند. (تزئین بدی ها، همان توجیه خلافکاری ها است.) «زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

ص: ۴۷۸

(۱- ۱). انفال، ۴۸.

(۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۳۱۳.

۴ مؤمن، واقع بین، خودشناس و بصیر است ولی کافر، شخص پنداری، فریب خورده، خودپسند است. (آیه قبل، سخن از کفار و مؤمنان و این آیه سخن از واقع بینی و پنداربینی است.) «الَّذِينَ كَفَرُوا ... زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ» ۵ خوبی ها و بدی ها را باید با معیار الهی سنجید نه با پندار این و آن. «سُوءُ عَمَلِهِ فَرَأَهُ حَسَنًا» ۶ کج فهمی و خوب پنداشتن بدی ها، مانع پند پذیری و توبه و تکامل و رشد است. «زُيِّنَ لَهُ ... يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ» ۷ گرچه هدایت و ضلالت از خداست، لکن بر اساس عملکرد انسان صورت می گیرد. کفار راه انحرافی را لجوجانه انتخاب می کنند، خداوند هم بر گمراهی آنان می افزاید. «يَهْدِي ... يُضِلُّ ... بِمَا يَصْنَعُونَ» ۸ پیامبر برای هدایت مردم حرص می خورد و سوز داشت. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ» ۹ تأسّف و حسرت، باید حدّ و مرز داشته باشد. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ» ۱۰ توجه به اینکه عملکرد خلافکاران زیر نظر خداوند است، حسرت ما را کم می کند. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۹]

اشاره

وَ اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاہُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِہَا كَذَٰلِكَ النُّشُورُ (۹)

و خداوند است که بادهای او فرستاد تا ابر را برانگیزاند، پس آن را به سوی سرزمینی مرده راندیم، و به وسیله ی آن زمین را بعد از مردنش زنده نمودیم. رستاخیز نیز چنین است.

نکته ها:

چنان که با اراده ی خداوند، حرکت ابر و باد و ریزش باران، زمین مرده را زنده کرده و گیاهان سر از خاک بر می آورند، با اراده ای دیگر و وقوع زلزله ای عظیم، مردگان از خاک بر می خیزند و زنده می شود.

ص: ۴۷۹

این بهار نوز بعد برگ ریز

هست برهان بر وجود رستخیز (۱)

پیام ها:

۱ وزش بادهای، حرکت ابرها و ریزش باران ها، تصادفی نیست، با اراده الهی است. «اللَّهُ ... أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتَشِيرُ ... فَسُيْمَنَاهُ» ۲ در هستی، برنامه و نظم و تدبیر حاکم است. «أَرْسَلَ ... فَتَشِيرُ ... فَسُيْمَنَاهُ ... فَأَحْيَيْنَا» ۳ برای فهم غیب، از شهود استفاده کنید. «كَذَلِكَ النُّشُورُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۰]

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَكْرٌ أُولَئِكَ هُوَ يُبَوِّرُ (۱۰)

هر کس خواهان عزت است، پس عزت، همه از آن اوست (و به هر که بخواهد می دهد). تنها سخن (و عقیده ی) پاک به سوی او بالا- می رود، و کار شایسته آن را بالا می برد، و کسانی که برای انجام بدی ها نقشه می کشند، برایشان عذاب سختی است و نیرنگ آنان است که تباہ می شود.

نکته ها:

«الْكَلِمُ الطَّيِّبُ»

همان شهادت به توحید و رسالت و ولایت است که در روایات مصادیق آن، اذکاری چون «لا اله الا الله و سبحان الله و... مطرح شده است.

«يُبَوِّرُ»

از «بوار» و «بائر» به معنای کسادی زیاد و هلاکت است.

برای این آیه ی شریفه معانی دیگری نیز قابل بیان است:

۱ کلام نیکو به سوی خدا بالا می رود، ولی عمل صالح به آن رفعت و درجه می بخشد.

۲ سخن نیکو هم خودش بالا می رود و هم کارهای خوب را بالا می کشد.

کفّار، یا عزّت را در دل بستگی به اشیای مادی می جویند،

ص: ۴۸۰

۱-۱. مثنوی مولوی.

«وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا» (۱) و یا آن را از وابستگی به این و آن طلب می کنند. «أَيَّتُّنَّوْنَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۲) و حال آنکه عزت تنها نزد خداوند است. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً»

پیام ها:

۱ عزت واقعی، نزد خداست، نه پیش مردم. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً» ۲ عزت واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح است. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً ... أَلَكَلِمِ الطَّيِّبِ وَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ» ۳ میان عقیده با عمل رابطه ی تنگاتنگ است و در یکدیگر اثر می گذارند. «الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ» ۴ راه مؤمنان که عزت را از طریق ایمان و عمل صالح می جویند، راه رشد و تکامل است. «يَصْعَدُ ... يَرْفَعُهُ» و راه دیگران که عزت را از طریق فریب و نیرنگ می خواهند محو و هلاکت است. «يَبُورُ» ۵ هیچ کس با نیرنگ و گناه به عزت نمی رسد. «يَبُورُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۱]

اشاره

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ نُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَ مَا تَحْمِلُ مِنْ أُثْقَالٍ وَ لَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لَا يُنْقِصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۱)

خداوند، شما را از خاک و سپس از نطفه آفرید؛ آن گاه شما را زوج یکدیگر قرار داد، و هیچ ماده ای جز با علم او باردار نشود و نزاید، و هیچ کس عمر طولانی داده نشود و یا از عمرش کاسته نشود، مگر آن که در کتاب (علم خدا ثبت گردیده) است؛ قطعاً این امر بر خداوند آسان است.

ص: ۴۸۱

۱-۱. مریم، ۸۱.

۲-۲. نساء، ۱۳۹.

کلمه ی «مُعَمَّرٌ» به صاحبان عمر طولانی گفته می شود. «عُمر» از عمران و آبادی است و چون انسان در ایام زنده بودن توان آباد کردن دارد، به مدّت حیات او عمر گفته می شود.

در روایات، صدقه و صله ی رحم سبب طول عمر و قطع رحم و جسارت به والدین سبب کوتاهی عمر معرّفی شده است. (۱)

پیام ها:

۱ به منشأ آفرینش خود توجه کنید تا هم به قدرت خداوند پی ببرید و هم گرفتار غفلت و غرور و تکبر نشوید. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ» ۲ هم حضرت آدم از خاک است و هم انسان های موجود از نطفه ای که سرچشمه اش خاک است. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» ۳ عناصر اصلی وجود انسان، خاک و آب است. «تُرَابٍ، ... نُطْفَةٍ» ۴ آفرینش زوج برای انسان، از الطاف الهی است. «جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا» ۵ خداوند نسبت به تمام حالات موجود، پیش از تولّد و پیدایش آن آگاه است.

«وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ»

۶ انسان عمر معینی دارد ولی به دلایلی گاهی از آن کاسته می شود. «لَا يُنْقِصُ مِنْ عُمُرِهِ» ۷ تمام لحظه های عمر انسان حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ» ۸ آفریدن انسان از خاک و نطفه و علم به لحظه های عمر انسان، بر خداوند آسان است. «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۲]

اشاره

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حَلِيهً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفَلَكَ فِيهِ مَوَاحِرَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲)

ص: ۴۸۲

دو دریا یکسان نیستند: این یکی شیرین، لطیف (و نوشیدنش گوار است، و آن یکی، شور و تلخ است، ولی شما از هر دو گوشت تازه می‌خورید و زیور (و مروارید) بیرون می‌آورید و می‌پوشید. کشتی‌ها را در آن می‌بینی که امواج را می‌شکافند تا از فضل او (روزی) طلبید و شاید شکر گزار باشید.

نکته‌ها:

«عَذْبٌ»

به معنای شیرین، «فَرَاتٌ» به معنای لطیف، «سَائِغٌ» به معنای گوار و «مَوَاحِرٌ» جمع «مَآخِرَه» به معنای شکافتن است.

زندگی افراد؛ گاهی شیرین است و گاهی تلخ.

گاهی همراه شهرت است و گاهی همراه گمنامی.

گاهی همراه غناست، گاهی همراه فقر.

گاهی با سلامتی است و گاهی با بیماری.

لکن اگر انسان، صیاد، غواص و ناخدای خوبی باشد، در همه‌ی شرایط متضاد می‌تواند موفق باشد. «وَمِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ ... وَ تَشْتَرُونَ» بهره‌گیری از ماهی و استخراج مواد زینتی و کشتیرانی، برکاتی است که با تلاش انسان همراه است و گر نه برکات دریا بسیار است، از جمله: تشکیل ابرها از بخار دریا، تصفیه هوا، پرورش انواع موجودات آبی.

پیام‌ها:

۱ اول از شیرینی‌ها بگویید. (با آن که اکثر دریاها آب شور و تلخ دارند ولی در بیان قرآن اول آب شیرین ذکر شده است.) «هَذَا عَذْبٌ ... هَذَا مِلْحٌ» ۲ خام خواری و تحریم گوشت، مورد قبول اسلام نیست. «تَأْكُلُونَ لَحْمًا» ۳ دریا، بستر خوراک، پوشاک و مرکب انسان است. «تَأْكُلُونَ ... تَلْبَسُونَها ... تَرَى الْفُلْكَ»

۴ در تغذیه باید به سراغ گوشت تازه رفت. «لَحْمًا طَرِيًّا» ۵ انسان به زیبایی گرایش فطری دارد و بهره بردن از زینت مورد قبول اسلام است. «تَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا» ۶ نعمت های الهی فضل اوست. ما از او طلبی نداریم. «مِنْ فَضْلِهِ» ۷ رزق و فضل الهی در سایه تلاش و کوشش خود انسان بدست می آید. «لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۸ توجه به نعمت، زمینه ی شکوفا شدن روح شکرگزاری است. «تَشْكُرُونَ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۳]

اشاره

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ (۱۳)

شب را در روز فرو می برد و روز را در شب داخل می کند. (از یکی می کاهد و به دیگری می افزاید). و خورشید و ماه را رام و مسخر نمود، هر یک از آنها برای مدتی معین در حرکتند. این است خداوند پروردگار شما، فرمانروایی مخصوص اوست. و کسانی که به جای او می خوانید مالک پوست هسته ی خرمايي نیستند.

نکته ها:

شب و روز به تدریج جای خود را به دیگری می دهند تا از آثار زیانبار انتقال تاریکی به روشنایی و بالعکس جلوگیری شود.

پیام ها:

۱ کوتاه و بلند شدن شب و روز و یا انتقال تدریجی هر یک به دیگری تصادفی نیست. «يُولِجُ» ۲ طبیعت مسخر خداست. «سَخَّرَ الشَّمْسَ» ...

ص: ۴۸۴

۳ حرکات ماه و خورشید، زمان بندی و پایانی دارد. «يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَدَّدٍ» ۴ از توجه به آفرینش منظم و هدفدار و زمان بندی شده، توحید خود را تقویت کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ» ۵ در شیوه ی تبلیغ، ابتدا چهره ی حق را تبیین کنید، بعد با چهره باطل مقایسه نمایید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ... وَ الَّذِي تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ» ۶ دعا و طلب باید از مقام برتر باشد؛ بت ها نه برتر از شما هستند و نه مالک سود و زیانی. «مَا يَمْلِكُونَ» ۷ انسان، به کجا می رود؟ قدرت مطلقه الهی «لَهُ الْمُلْكُ» را رها کرده، به سراغ موجوداتی می رود که هیچ قدرتی ندارند. «مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ» ۸ در شیوه ی تبلیغ، از مثال هایی استفاده کنید که همه ی مردم در همه ی زمان ها و مکان ها آن را بفهمند. «قِطْمِيرٍ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۴]

اشاره

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَ لَا يُبْنِيكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (۱۴)

اگر آن (بت)ها را بخوانید، دعای شما را نمی شنوند و اگر بشنوند پاسخی به شما ندهند، و روز قیامت شرک شما را انکار خواهند کرد، و هیچ کس مانند (خداوند) خبیر، تو را (به حقیقت کارها) آگاه نکند.

نکته ها:

فرقه ای از مسلمانان (وهابیون) برای تأیید عقاید خود مبنی بر جایز نبودن توسل به پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام به این آیه استدلال می کنند، غافل از آن که این آیات درباره ی توسل به بت هاست نه اولیای الهی که خداوند حتی پس از مرگ آنان نیز با آنها سخن می گوید. در آیات متعددی از قرآن خداوند به انبیا سلام کرده از جمله: «سَلَامٌ عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ» (۱)،

ص: ۴۸۵

«سَيَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۱) و راستی اگر آنان سلام خدا را نشنوند پس سلام چه معنایی دارد؟! گویا حیات برزخی که شهدا دارند مورد قبول این گروه نیست! در روایات زیادی آمده است که پیامبر اسلام با مردگان سخن گفته، از جمله: در سر چاه بدر به کشتگان کفار که در چاه افتاده بودند آن گونه گفتگو کرد که مورد اعتراض قرار گرفت که چگونه با مرده حرف می زنی، ولی فرمود: شما از آنان شنواتر نیستید. (۲)

پیام ها:

۱ برای شرک زدایی، از هیچ استدلالی دریغ نکنید.

«مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ»

(آیه قبل) «لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ» سخن و ناله شما را نمی شنوند.

«مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ»

بر فرض بشنوند پاسخ نمی دهند.

«يَكْفُرُونَ بِبَشَرِكُمْ»

در قیامت حتی معبودها از مشرکان متنفر خواهند بود.

۲ بشر به جایی می رسد که دعوت خدای شنوای پاسخ دهنده «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» را رها کرده، به سراغ جمادات کر و کور و بی خاصیت می رود. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا و مَا اسْتَجَابُوا» ۳ معبودهای پوشالی، در قیامت از مشرکان براءت می جویند. «يَكْفُرُونَ بِبَشَرِكُمْ» و می گویند: شما ما را پرستش نمی کردید بلکه بنده خیالات و هوس های خود بودید. «وَقَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ» (۲) ۴ شرک نه در دنیا سود می دهد، «مَا اسْتَجَابُوا» و نه در آخرت. «يَكْفُرُونَ بِبَشَرِكُمْ» ۵ خبرهای مهم را از اهل خبره بگیری. «وَلَا يُبْنِيكَ مِثْلُ خَيْرٍ» ۶ اخبار قیامت را جز از طریق وحی نمی توان دریافت. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ ... لَا يُبْنِيكَ مِثْلُ خَيْرٍ»

ص: ۴۸۶

۱-۱. صافات، ۱۲۰.

۲-۲. برای اطلاع بیشتر، به کتاب معاد مؤلف مراجعه فرمایید.

۳-۳. یونس، ۲۸.

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۱۵)

ای مردم! این شماست که به خداوند نیاز دارید و (تنها) خداوند، بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

دعوت خدا از مردم، نشانه ی نیاز او به مردم نیست. همان گونه که اگر گفتیم مردم خانه های خود را رو به خورشید بسازند، این دعوت نشانه ی نیاز خورشید به ما نیست، بلکه نشانه ی نیاز ما به نور است. «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ» یکی از راه های مبارزه با غرور و تکبر، دعوت انسان به درگاه خداست تا انسان به ضعف و جهل و فقر و نیاز خود پی ببرد. «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ»

پیام ها:

۱ هیچ کس از خدا بی نیاز نیست. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ همه ی موجودات فقیرند، لکن چون انسان ادعا و سرکشی می کند باید مهار شود. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۳ نقش واسطه ها و وسایل و علل را قبول داریم، اما تمام اسباب و علل نیز در تأثیر گذاری به او محتاجند. «هُوَ الْغَنِيُّ» ۴ غنی واقعی و مطلق و کامل، تنها اوست. «وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ» ۵ معمولاً اغنیا، محبوب نیستند و در تیررس جسارت ها، حسادت ها، رقابت ها و سرقت ها هستند اما خداوند، غنی حمید است. «وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» ۶ خداوند غنای خود را در راه رفع نیاز و نفع مخلوقات به کار می برد و لذا مورد ستایش است. «الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

اشاره

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۶) وَمَا ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۱۷)

اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ی جدیدی می آورد.

و این کار بر خداوند سخت نیست.

نکته ها:

در آیه ۱۳۳ سوره ی انعام مشابه آیه ۱۶ را خواندیم که می فرمود: «وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ» پروردگار تو بی نیاز و صاحب رحمت است، اگر بخواهد شما را می برد و بعد از شما هر که را بخواهد جایگزین می کند، همان گونه که شما را جایگزین پیشینیان قرار داد.

پیام ها:

۱ اگر انسان زیر پای خود را سست و خطرناک بداند، آرام تر می رود. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ» ۲ از نشانه های فقر انسان، امکان نابود شدن اوست. «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ ... يُذْهِبْكُمْ» ۳ بیان قدرت الهی، راهی برای دعوت مردم و تهدیدی برای سرکشان است. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ» ۴ قدرت الهی در بردن و آوردن مخلوقات یکسان است. «يُذْهِبْكُمْ ... يَأْتِ» ۵ دست خداوند در آفرینش باز است و قدرت او بن بست ندارد. «يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ۶ مدیر باید جلو غرور و انحصارطلبی زبردستان خود را بگیرد. «يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ۷ قدرت الهی را جدی بگیریم. «وَمَا ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ»

اشاره

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ
وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ مَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

۱۸W و هیچ فردی بار (گناه) دیگری را بر دوش نکشد، و اگر سنگین باری برای حمل بارش، حتی از نزدیکان خود دعوتی کند، چیزی از بارش حمل نشود (و کسی به او رحم نکند). تو تنها کسانی را که در نهان از پروردگارشان می ترسند و نماز به پا می دارند هشدار می دهی، و هر کس (از گناه) پاک شود، پس این پاکی به نفع خود اوست و بازگشت (همه) تنها به سوی خداوند است.

نکته ها:

کلمه ی «وزر» به معنای سنگینی و بار است. «مُثْقَلَةٌ» یعنی سنگین بار. «حمل» بار پشت و «حمل» بار شکم را گویند. (۱)

در قرآن می خوانیم که گروهی برای اغفال و فریب دیگران می گویند: «اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَ لَنَحْمِلَ خَطَايَاكُمْ» (۲) ما گناه شما را به دوش می گیریم این آیه جواب آنها را می دهد.

سؤال: آیا می توان به استناد این آیه که در قیامت بار هر کس به دوش خود اوست و ضربه ای به دیگری نمی زند، بگوئیم پس ما کاری به گناهکاران نداشته باشیم زیرا بار گناهشان به دوش خودشان است و به ما کاری ندارد؟ پاسخ: این آیه، توجیه سکوت در برابر منکرات نیست زیرا خود سکوت، گناهی است بر گردن افراد ساکت. وظیفه ما امر به معروف و نهی از منکر است ولی اگر گوش ندادند گناهشان به دوش ما نیست.

گرچه هر کس تنها مسئول کار خویش است، اما اگر کسی راه و سنت غلطی را در جامعه

ص: ۴۸۹

(۱-۱). تفسیر نمونه، به نقل از مفردات راغب.

(۲-۲). عنكبوت، ۱۲.

پایه گزاری کرد علاوه بر منحرفان، این سنت گزار نیز مسئول است زیرا راهنمای انحراف و گناه، شریک در انحراف و گناه است.

پیام ها:

۱ بر اساس عدالت، هر کس باید بار خودش را بر دوش کشد. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ...»

۲ گناه خود را به گردن نیاکان، دوستان و محیط نیندازیم. «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ» ۳ حساب و کتاب هر کس در قیامت، جداگانه است. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ» ۴ گناه، بار است. «وزر مثقله» ۵ در قیامت روابط خویشاوندی در قیامت هیچ تأثیری در سرنوشت انسان ندارد و بستگان باری از دوش انسان بر نمی دارند. «وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى» ۶ خشیت و نماز به انسان قابلیت پذیرش می دهد. «إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ» ...

۷ تزکیه از طریق تقوا و نماز به دست می آید. «يَخْشَوْنَ ... أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... تَزَكَّى» ۸ تزکیه ی انسان، به سود خود اوست. «لِنَفْسِهِ» ۹ ممکن است سود تزکیه را در دنیا دریافت نکنید ولی در آخرت قطعاً دریافت می کنید. «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» ۱۰ هستی، هدفمند و دارای حرکت تکاملی است. «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ (۱۹) وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (۲۰)

(مؤمن و کافر یکسان نیستند چنان که) نابینا و بینا یکسان نیستند.

تاریکی و روشنایی (نیز یکسان نیستند).

پیام ها:

۱ مقایسه خوبی ها و بدی ها و کمالات و کمبودها، یکی از بهترین راه های آموزش و تعلیم است. «وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ» ...

۲ راه حقّ یکی بیش نیست. «النُّورُ» به صورت مفرد آمده ولی راه های انحرافی زیاد است. «الظُّلُمَاتُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۱ تا ۲۳]

اشاره

وَلَا الظُّلُّ وَلَا الخُرُورُ (۲۱) وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۲۲) إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (۲۳)

و سایه و گرمای آفتاب (یکسان نیستند).

و زندگان و مردگان یکسان نیستند. همانا خداوند (حقّ را) به هر کس که بخواهد می شنواند و تو هرگز نمی توانی به کسانی که در گورها هستند (حقّ را) بشنوانی.

تو جز بیم دهنده ای (بیش) نیستی.

نکته ها:

کلمه «الظُّلُّ» به معنای سایه و کلمه «الخُرُورُ» به معنای باد داغ و سوزان است.

در این آیات، مؤمن و کافر به چهار چیز تشبیه شده اند که نتیجه این چهار مقایسه و تشبیه آن است که مؤمن از نظر شخصیت و سرنوشت با کافر یکسان نیست.

مؤمن به بینا و کافر به نابینا.

مؤمن به نور و کافر به تاریکی.

مؤمن به سایه آرام بخش و کافر به باد سوزان و داغ.

مؤمن به زنده و کافر به مرده.

مؤمن، رو به رشد و حرکت است، زیرا هم چشم حقیقت بین، هم نور دارد، هم نفس پاک و هم دل زنده. اما کافر حاضر نیست حقیقت را ببیند و به خاطر سنگدلی، آن را نمی پذیرد و به دلیل ظلمات جهل و تعصب و تحجّر در راه حقّ حرکت نمی کند.

ص: ۴۹۱

پیام ها:

۱ مؤمنان، مردمی زنده دل و برخوردار از حیات حقیقی هستند. ایمان به فرد و جامعه حیات می بخشد و کفر عامل مرگ فرد و جامعه است. «مَا يَشْتَوِي الْأَخْيَارُ وَلَا الْأَمْوَاتُ» ۲ رسالت پیامبر هشدار است نه اجبار «مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ» ۳ در تبلیغ، شرط تأثیر پذیری آمادگی مردم است و گر نه تبلیغ پیامبر نیز بی اثر خواهد بود. «مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۴]

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (۲۴)

همانا ما تو را به حق برای بشارت و هشدار فرستادیم و هیچ امتی نبوده مگر آن که در آن هشدار دهنده ای گذشته است.

پیام ها:

۱ خداوند حق است و نظام تربیتی از طریق انبیا را هم بر اساس حق قرار داده است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» ۲ بیم و امید در کنار هم کارساز است. «بَشِيرًا وَنَذِيرًا» ۳ با این که وظیفه ی انبیا بشارت و انذار است، اما به دلیل غفلت مردم، هشدار انبیا بیش تر بوده است. «إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» ۴ هرگز زمین از حجت الهی خالی نبوده است. «إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ»

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (۲۵) ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۲۶)

و اگر تو را تکذیب می کنند (نگران مباش، زیرا) بدون شک کفاری که پیش از آنان بودند نیز (انبیا را) تکذیب نمودند، پیامبران شان همراه با معجزه ها و دلایل آشکار و نوشته ها و کتاب روشنگر به سراغشان آمدند (اما آنان ایمان نیاوردند).

سپس کسانی را که کفر ورزیدند (به مؤاخذه و مجازات) گرفتیم، پس کیفر من چگونه است؟

نکته ها:

«زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب هایی است که از نوعی برجستگی برخوردار باشد.

پیام ها:

۱ آشنایی با مشکلات دیگران، مایه ی تسلی انسان است. «إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ» ۲ انبیا، بهترین ابزار هدایت را با خود داشتند. «بِالْبَيِّنَاتِ ... بِالزُّبُرِ ... بِالْكِتَابِ» ۳ تکذیب انبیا از روی عمد و لجajt و با علم و آگاهی از محتوای دعوت آنان بوده است. «كَذَّبَ الَّذِينَ ... جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ» ۴ قهر خداوند، بعد از اتمام حجت است. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... ثُمَّ أَخَذْتُ» ۵ بیان قهر و قدرت خداوند در کیفر کفار، مایه ی تسلی پیروان حق است. «ثُمَّ أَخَذْتُ» ۶ قهر خداوند، گاهی در دنیا است. «ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کفار گمان نکنند رها و مورد غفلت هستند). ۷ کفر، عامل هلاکت است. «أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۸ مانور قدرت، لازم است. عذاب کافران، هراس انگیز و شگفت انگیز بوده است. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ» ۹ از سرنوشت جوامع کفرپیشه عبرت بگیرید. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَابِيٌّ سُودٌ (۲۷)

۲۷/۳۵

آیا ندیده ای که خداوند از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس به واسطه ی آن میوه هایی رنگارنگ (از زمین) بیرون آوردیم. و از بعضی کوه ها (رگه ها و) راه های سفید و سرخ، به رنگ های گوناگون و کاملاً سیاه (بیرون آوردیم).

نکته ها:

«جُدَدٌ»

جمع «جده» و «جاده» به معنای راه است، «بَيضٌ» جمع «أبيض» به معنای سفید، «حُمْرٌ» جمع «أحمر» به معنای سرخ و «سُودٌ» جمع «أسود» به معنای سیاه است.

«عَرَابِيٌّ»

به معنای سیاه پر رنگ است و شاید دلیل آن که عرب ها به کلاغ، غراب می گویند چون رنگش سیاه است.

گرچه در این آیات، سه رنگ سفید و سرخ و سیاه کوه ها را ذکر کرده است ولی با تعبیر «مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا» اشاره می کند که کوه ها منحصر در این سه رنگ نیستند.

پیام ها:

۱ با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَلَمْ تَرَ» ۲ خطاب به پیامبر در حقیقت خطاب به همه مردم است. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ» ۳ خداوند، نظام هستی را بر اساس علت و معلول قرار داده است. سبب روئیدن گیاه، آب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ» ۴ خداوند از آب بی رنگ و زمین یک رنگ، میوه های رنگارنگ می آفریند.

«ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا»

۵ خطوط و رگه های رنگارنگ در کوه ها تصادفی نیست. «جُدَدٌ بَيضٌ وَحُمْرٌ ... عَرَابِيٌّ سُودٌ»

اشاره

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (۲۸)

و همچنین از مردم و جنبنده ها و چهار پایان به رنگ های گوناگون (آفریدیم)؛ از میان بندگان او تنها دانشمندان (ربانی) خشیت الهی دارند، بی شک خداوند، عزیز و آمرزنده است.

نکته ها:

«أنعام» جمع «نعم» به معنای شتر است ولی به گاو و گوسفند نیز گفته می شود. گرچه کلمه «دواب» که به معنای جنبنده است شامل آنها می شود ولی بدلیل اهمیت و نیاز شدید انسان به این سه حیوان نامشان جدا آمده است.

«خشیت» ترس همراه با تعظیم و برخاسته از علم و آگاهی است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: عالم، کسی است که رفتارش، گفتارش را تصدیق کند و گرنه عالم نیست. (۱)

این آیه می فرماید: علم سبب خشیت الهی است و آیه ۲۸ همین سوره می فرماید: خشیت الهی، سبب پندپذیری از انبیا است. پس نتیجه می گیریم که علم باید سبب هشدارپذیری شود. بنا بر این اگر دیدیم که دانشمندان پندپذیر نیستند ولی عوام هشدار پذیرند، باید بگوئیم علمی که در قرآن مطرح است غیر از اصطلاح روز است، بلکه مراد از علم دریافت حقیقت و داشتن نورانیت و بصیرت و حکمت است و دانشمندان بی تقوی، در آئینه ی قرآن جا هلند؛ جهل به عظمت پروردگار، جهل به رسالت و تکلیف در دنیا، جهل به هدف آفرینش، جهل به سرنوشت و قیامت.

در کنار حرم امام رضا علیه السلام خدمت علامه ی طباطبایی قدس سره رسیدم و عرض کردم: من در سال های اول تحصیل همین که مشغول نماز می شدم، حالت گریه و خشوع داشتم، ولی اکنون که با سواد شده ام در نماز غافلم، پس آیه «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» چه

ص: ۴۹۵

می گوید؟ ایشان فرمود: علمی که شما دارید، یک سری اطلاعات و محفوظات است، اگر علم واقعی بود، عبودیت تو بیش تر می شد.

پیام ها:

۱ اختلاف رنگ انسان ها و حیوانات، یکی از نشانه های قدرت و عظمت الهی است. «وَمِنَ النَّاسِ ... مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ» ۲ در امور جسمی و مادی، انسان در ردیف دیگر موجودات است. «وَمِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعَامِ» ۳ علم و آگاهی بر اسرار هستی، زمینه ی رسیدن به خشیت الهی است. «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ ... الْعُلَمَاءُ» ۴ دانشمندان بی تقوا، به علم واقعی نرسیده اند. «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» ۵ اهل عبادت بسیار است، اما تنها عالمان به مقام خشیت می رسند. «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ (۲۹)

همانا کسانی که کتاب خدا را تلاوت می کنند و نماز بر پا می دارند و از آن چه ما روزیشان کرده ایم، پنهان و آشکار انفاق می کنند، به تجارتی دل بسته اند که هرگز زوال نمی پذیرد.

نکته ها:

اشاره

اشاره

در آیه قبل سخن از این بود که تنها علما خشیت الهی دارند، گویا این آیه سیمای علمای واقعی را شرح می دهد که آنان: اُنس با قرآن دارند. نماز به پا می دارند و انفاق آنان خالصانه است زیرا هم علنی انفاق می کنند و هم پنهانی و اگر ریاکار بودند تنها علنی انفاق می کردند.

«تَبُورَ»

از «بوار» به معنای کساد شدیدی در تجارت است. از آنجا که این امر موجب فساد

و نابودی است به هلاکت هم بوار گفته می شود.

در آیه قبل «يَخْشَى اللَّهَ» مطرح شد و در این آیه «يَرْجُونَ»؛ آری، مردان خدا میان خوف و رجا هستند. (۱)

در قرآن بارها نماز و قرآن، در کنار هم مطرح شده اند:

«يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۲)

کتاب خداوند را تلاوت می کنند و نماز به پا می دارند.

«يُمْسِكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۳) به کتاب آسمانی تمسک می کنند و نماز به پا می دارند.

«أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ» (۴) آنچه از کتاب به سوی تو وحی شده تلاوت کن و نماز به پا دار.

امتیازات تجارت با خدا

۱ آنچه از سرمایه داریم، (سلامتی، علم، عمر، آبرو، مال و...) از اوست پس به خود او بفروشیم. آری، اگر فرزندی زمین و مصالح و پولی از پدر گرفت و منزلی ساخت بعد افرادی خریدار منزلش شدند که یکی از آنان همان پدر بود، عقل و وجدان می گوید خانه رای به پدر بفروشد، زیرا خود فرزند و تمام دارایی هایش از اوست و فروش به بیگانه جوانمردی نیست.

۲ خداوند به بهای بهشت ابدی می خرد، ولی دیگران هر چه بخرند، ضرر و خسارت است، چون ارزان می خرند و زود گذر است.

۳ خداوند کم رای می پذیرد، «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» ولی دیگران کم را نمی پذیرند.

۴ خداوند، از روی عفو و اغماض، عیب جنس را می پوشاند و با همان نواقص می خرد. در دعای بعد از نماز می خوانیم: خداوند! اگر در رکوع و سجود نمازم خلل و نقصی است نادیده بگیر و نمازم را قبول فرما. در دعای ماه رجب می خوانیم: «خاب الوافدون علی غیرک و خسر المتعرضون الا لک» (۵) یعنی باختند کسانی که در خانه غیر تو آمدند و خسارت کردند

ص: ۴۹۷

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. فاطر، ۲۹.

۳-۳. اعراف، ۱۷۰.

۴-۴. عنکبوت، ۴۵.

پیام ها:

۱ تلاوت قرآن (گرچه مستحب است)، اما قبل از واجبات آمده است. «يَتْلُونَ ...»

أَقَامُوا

... أَنْفَقُوا» ۲ فکر و فرهنگ، مقدمه ی عمل است. «يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ ... أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۳ کسی که عاشقانه مکتب را بپذیرد، نماز و انفاقش قطعی است. (تلاوت کتاب به صورت مضارع آمده که نشانه تداوم عمل و علاقه به تلاوت است، «يَتْلُونَ» ولی نماز و انفاق به صورت ماضی آمده که نشانه قطعی بودن انجام آن است.) «أَقَامُوا ... أَنْفَقُوا» ۴ نماز، باید با رسیدگی به محرومان همراه باشد. «أَقَامُوا ... أَنْفَقُوا» ۵ دارایی های انسان، داده الهی است. «رَزَقْنَاهُمْ» ۶ اگر توجه داشته باشیم که دارایی های ما از خداوند است، در انفاق، بخل نمی ورزیم. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۷ بخشی از داده ها انفاق شود، باقی برای خودتان است. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» (کلمه «من» به معنای بعضی است) ۸ مورد انفاق، تنها مال نیست بلکه از علم و آبرو و قدرت نیز باید به مردم کمک کرد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۹ انفاق، هم سری باشد هم آشکارا. (در انفاق پنهان، خلوص آدمی رشد می کند و در انفاق آشکار، مردم تشویق می شوند.) «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» البته انفاق مخفیانه برتری دارد، لذا نام آن قبل از انفاق علنی برده شده است. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» ۱۰ امید به رستگاری، باید با فکر و عمل و انفاق همراه باشد و گر نه امید بدون کار، پنداری بیش است. «يَتْلُونَ ...، أَقَامُوا ...، أَنْفَقُوا ...، يَرْجُونَ» ۱۱ با داشتن علم و خشیت الهی (که در آیه قبل بود) و با تلاوت قرآن و اقامه نماز و کمک به محرومان، باز هم خود را مستحق ندانید، تنها امیدوار باشید.

۱۲ در معامله با خدا، حتی یک درصد زیان نیست. «تِجَارَةٌ لَّنْ تَبُورَ» ۱۳ گمان نکنید با انفاق، مال شما تمام می شود. «تِجَارَةٌ لَّنْ تَبُورَ» ۱۴ در فرهنگ اسلام، دنیا بازار است و انسان فروشنده و نعمت های الهی، سرمایه و انتخاب مشتری با انسان است. او می تواند با خدا معامله کند و می تواند غیر خدا را انتخاب کند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۰]

اشاره

لِيُؤْفِقَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (۳۰)

خداوند پاداش آنان را به طور کامل عطا کند و از فضل خویش به آنان بیفزاید، چرا که خداوند آمرزنده و سپاسگزار است.

نکته ها:

در تمام کلمات این آیه، فضل و لطف الهی می درخشد:

پاداش به طور کامل. «لِيُؤْفِقَهُمْ» با این که سرمایه و توفیق عمل از اوست، باز هم نام پاداش بر آن نهاده است. «أُجُورَهُمْ» زیاد شدن الطاف و پاداش ها از سوی خداوند. «يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»

پیام ها:

۱ عمل برای دریافت اجر الهی، ضروری به اخلاص نمی زند. «لِيُؤْفِقَهُمْ أُجُورَهُمْ» ۲ خداوند هم مزد می دهد، هم اضافه می دهد. «لِيُؤْفِقَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ» ۳ اجر کامل برخاسته از شکور بودن خداوند است. «لِيُؤْفِقَهُمْ ... شَكُورٌ» ۴ خداوند از تلاش ها قدردانی کرده و لغزشها را می پوشاند، ما نیز در برابر خدمات دیگران قدرشناس باشیم و از لغزش های آنان بگذریم. «إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ»

اشاره

وَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ (۳۱)

و آن چه از کتاب به سوی تو وحی کردیم، همان حق است که تصدیق کننده ی کتاب های پیش از آن است؛ قطعاً خداوند نسبت به بندگانش خبیر و بینا است.

پیام ها:

۱ در قرآن، سخن باطل، خرافه، گزافه و بی منطق وجود ندارد. «هُوَ الْحَقُّ» ۲ میزان حَقّانیت هر کلام و کتابی، قرآن است. «هُوَ الْحَقُّ» ۳ کتب آسمانی، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا» ۴ خداوند هم به نیاز بشر به وحی آگاه است، و هم به لیاقت پیامبر برای دریافت وحی. («لَخَبِيرٌ» آگاه از باطن و «بَصِيرٌ» آگاه از ظاهر است.) «بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ»

اشاره

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُأْتِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۳۲)

آن گاه این کتاب (قرآن) را به گروهی از بندگانمان که (آنان را) برگزیدیم به میراث دادیم، پس برخی از بندگان ما (در عمل به کتاب) بر خود ستمکارند و بعضی میانه رو و برخی با اذن الهی نسبت به کارهای خیر سبقت گیرند، که این همان فضل بزرگ الهی است.

نکته ها:

در مورد این آیه ی شریفه، آن چه را از میان اقوال متعدّد انتخاب کردم و با روایات نیز سازگار است، این است که خداوند می فرماید: قرآن را به برگزیدگان از بندگانم پس از پیامبر، که همان امامان معصوم علیهم السلام از ذریه ی حضرت فاطمه علیها السلام باشند به میراث دادیم و دلیل

آن که علوم قرآن را به برگزیدگان دادیم این است که بعضی از بندگان، ظالم و برخی میانه رو و بعضی که به گفته ی روایات، اهل بیت پیامبرند در همه ی کارهای خیر سبقت می گیرند و تنها این گروه سؤم برگزیده اند، نه همه.

در روایات متعددی خوانیم که ائمه معصومین علیهم السلام فرموده اند: بندگان برگزیده ی خدا که وارث کتابند، ما اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله هستیم. (۱)

پیام ها:

۱ قرآن، به تنهایی کافی نیست، حامی و مجری لازم دارد. «أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ» ۲ کسی حق انتخاب و اعطای مسئولیت های دینی را دارد که به حال بندگان آگاهی عمیق داشته باشد. «إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا» ۳ دلیل محروم شدن از انوار قرآن، خود ما هستیم. «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ ... وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ» ۴ شرط دریافت میراث قرآن، سبقت در همه ی کارهای خیر است نه انجام بعضی. «بِالْخَيْرَاتِ» ۵ انتخاب خداوند، حکیمانه است. کسانی وارث علوم قرآنند که در خیرات سبقت گیرند. «لَسَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ» ۶ ظلم، از سوی خود انسان است، «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ» ولی توفیق سبقت در خوبی ها، به اذن خداست. «لَسَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ» ۷ میراث بردن از قرآن، فضل بزرگ الهی است. «ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ»

ص: ۵۰۱

اشاره

جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (۳۳)

(پاداش الهی و آن فضل بزرگ،) باغ هایی همیشه سرسبز است که به آنها وارد خواهند شد، و در آنها با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت می شوند و لباس آنان در آن جا (از) ابریشم است.

نکته ها:

کلمه ی «أَسَاوِرَ» جمع «سوار»، معرب «دستواره» از کلمات فارسی است که وارد زبان عربی شده است. (۱)

پیام ها:

۱ تکثر و تنوع نعمت ها، یک ارزش است. «جَنَّاتٌ» ۲ از عنصر تشویق غافل نشویم. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ ... يُحَلَّوْنَ» ۳ پاداش محرومیت موقت، کامیابی دائمی است. (اگر طلا- و ابریشم، در چند روز دنیا بر مردان حرام شد، در بهشت، از آن بهره مند می شوند.) «يُحَلَّوْنَ ... مِنْ ذَهَبٍ» ...

۴ معاد، جسمانی است. (طلا و لؤلؤ مربوط به زینت بدن مادی است.) «أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ»

اشاره

وَ قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ (۳۴)

و گویند: سپاس برای خداوندی است که اندوه را از ما زدود، همانا پروردگار ما آمرزنده و سپاسگزار است.

ص: ۵۰۲

پیام ها:

۱ شعار اهل بهشت، ستایش خداست. «وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۲ در فضای بهشت، غم و غصه نیست. «أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ» ۳ در بهشت، در کنار نعمت های مادی (در آیه ی قبل) آرامش روحی مطرح است. «أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ» ۴ بهشت، به خاطر مغفرت و سپاس گزاری خداوند، به بهشتیان می رسد. «إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ» ۵ پوشاندن لغزش ها و قدردانی از بندگان شایسته از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ» ۶ اهل بهشت، دارای برجستگی هایی هستند که خداوند قدردان و سپاسگزار آنان است. «لَغَفُورٌ شَكُورٌ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۵]

اشاره

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمَقَامِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمُنُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمُنُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ (۳۵)

خداوندی که ما را از فضل خویش در سرای ابدی جای داد که در آن جا هیچ رنجی به ما نمی رسد و درماندگی به سراغ ما نمی آید.

نکته ها:

«نَصَبٌ»

به معنای تعب و رنج و «لُغُوبٌ» به معنای عجز و ناتوانی است و گاهی در افسردگی بکار می رود.

در کشورهای مترقی و خانواده های مرفه، آسایش پیدا می شود ولی آرامش کمیاب است، امّا اهل بهشت هم در آسایش کاملند و هم از غم ها و تحیرها دور.

پیام ها:

۱ بهشت، ابدی است. «دَارَ الْمَقَامِ»

ص: ۵۰۳

۲ بهشتیان، نعمت‌ها را از فضل خدا می‌دانند، نه از عمل خود. «مَنْ فَضَّلَهُ» ۳ رنج و غم با بهشتیان حتی تماس ندارد. «لَا يَمَسُّنَا»
۴ طول عمر بیش از حد در دنیا، خستگی آور است ولی در بهشت نه خستگی وجود دارد و نه غم. «لَا يَمَسُّنَا ... نَصَبٌ ... لُغُوبٌ»
۵ آسایش و آرامش بهشت، شعار نیست جدی است. (جمله‌ی «لَا يَمَسُّنَا» تکرار شده است)

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۶]

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ (۳۶)

و کسانی که کفر ورزیدند، برایشان آتش دوزخ است، نه بر آنها حکم می‌شود که بمیرند و نه از عذاب دوزخ تخفیفی برایشان هست؛ ما این گونه هر ناسپاسی را کیفر می‌دهیم.

نکته‌ها:

در کنار وعده‌های بهشت، وعیدهای دوزخ بیان می‌شود تا میان بیم و امید تعادل باشد.

اهل دوزخ دو تقاضا دارند، یک بار می‌گویند: «لِيُقْضَىٰ عَلَيْنَا رَبُّكَ» (۱) خدا ما را مرگ دهد تا راحت شویم. خداوند می‌فرماید: «لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا» در دوزخ مرگی در کار نیست که دوزخیان بمیرند و از عذاب نجات یابند. بار دیگر می‌خواهند لا- اقل تخفیفی به آنان داده شود: «يُخَفَّفُ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ» (۲) این آیه می‌فرماید: «لَا يُخَفَّفُ» تخفیفی در کار نیست.

پیام‌ها:

۱ کسی که از کافر بودن، به کفور بودن رسید و تمام درهای سعادت را به روی خود بست، تمام درهای نجات نیز به روی او بسته خواهد شد؛ در آن جا نه مرگ است و نه تخفیف. «فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ»

ص: ۵۰۴

۱- ۱. زخرف، ۷۷.

۲- ۲. غافر، ۴۹.

۲ کفر، نوعی کفران نعمت است. «الَّذِينَ كَفَرُوا ... كُلَّ كُفُورٍ» ۳ فرد مهم نیست، خصلت مهم است. «كُلَّ كُفُورٍ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۷]

اشاره

وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوْ لَمْ نُعْمَرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ فَذُوقُوا
فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۳۷)

و آن کفار در دوزخ ناله می زنند (و می گویند): پروردگارا! ما را خارج کن تا عمل صالحی انجام دهیم، غیر از آنچه که قبلاً انجام می دادیم. (در پاسخ به آنان گفته می شود): آیا ما به شما چندان عمر ندادیم که در آن هر کس که بنای تذکر دارد متذکر شود (عبرت گیرد؟ به علاوه) هشدار دهنده به سراغتان آمد (ولی شما توجهی نکردید)، که اینک بچشید، پس برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

«صراخ» به معنای فریاد و ناله ای است که با درخواست کمک همراه باشد.

در دو آیه ی قبل، عنوان شد که اهل بهشت آسایش و آرامش دارند؛ در این آیه می فرماید:

اهل دوزخ می سوزند و ناله می کنند و تقاضای کمک دارند.

پیام ها:

۱ به هر تقاضا و ناله ای نباید اعتنا کرد، درخواست مجرم قابل پذیرش نیست.

«رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا»

(خداوند می فرماید: «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ» اگر برگردند، باز همان خلافتکاری های خود را دارند.) ۲ آن چه انسان را دوزخی می کند، اعمال ناصالح است. «أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» ۳ همه ی سرکشان، روزی به عجز و انابه خواهند افتاد. «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا» ...

۴ آخرت محل جبران از دست داده ها نیست. «أَوْ لَمْ نُعْمَرْكُمْ» ...

ص: ۵۰۵

۵ بسیاری افراد در دنیا خیال می کنند کارشان صالح است، اما در روز قیامت می فهمند که صالح نبوده و لذا می گویند: پروردگارا! اگر از دوزخ نجات یابیم، عمل صالحی (نه مثل صالح نماهای قبلی) انجام خواهیم داد. «عَمَرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ»
 ۶ خداوند به همه ی مردم به مقداری که حجت بر آنان تمام شود، عمن داده است. «أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يُتَذَكَّرُ فِيهِ» ۷ از دست دادن فرصت ها، موجب ظلم به خویش است. «أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ ... فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ» ۸ هدف از عمر، هوشیاری است و انسان غافل گویا عمر نکرده است. «أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يُتَذَكَّرُ» ۹ تذکر لحظه ای کارساز نیست، زیرا هر مجرمی برای یک لحظه متذکر می شود؛ تذکر باید استمرار داشته باشد. «يَتَذَكَّرُ فِيهِ» ۱۰ تا نذیر نباشد، قهر الهی نیست. «جَاءَكُمْ النَّذِيرُ فَذُوقُوا» ۱۱ کسی که به هشدارهای انبیا توجه نکند ظالم است. «جَاءَكُمْ النَّذِيرُ ... فَمَا لِلظَّالِمِينَ» ۱۲ برای کفار، شفاعت، دعا و ناله هیچ یک کارساز نیست. «مِنْ نَصِيرٍ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۸]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۳۸)

همانا خداوند به غیب آسمان ها و زمین آگاه است، بدون شک او به راز دل ها داناست.

نکته ها:

در آیات گذشته خواندیم که: خداوند افرادی را برای میراث قرآن برگزید، افرادی را به بهشت می برد و افرادی را به دوزخ؛ این آیه می فرماید: زیرا او همه چیز را می داند و از نهان و آشکار و از درون و بیرون آگاه است.

ص: ۵۰۶

۱ کسانی که فرصت های دنیا را از دست داده و عمل صالحی انجام نداده اند و در آخرت ناله می زنند که ما را از دوزخ نجات بده تا عمل صالح انجام دهیم، در سخن خود صداقت ندارند. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» ۲ ایمان به اینکه خداوند همه چیز را می داند بهترین بازدارنده انسان از خلاف است. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۹]

اشاره

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا (۳۹)

او کسی است که شما را در زمین جانشینان (پیشینیان) قرار داد؛ پس هر کس کفر ورزد بر ضررش خواهد بود و کافران را کفرشان جز دشمنی و خشم نزد پروردگارشان نمی افزاید، و کافران را کفرشان جز خسارت نمی افزاید.

نکته ها:

مراد از خلیفه بودن انسان در این آیه، یکی از سه امر است: جانشینی ملت ها از ملت ها، جانشینی فرزندان آدم از انسان های پیش از خلقت آدم، جانشینی انسان از خداوند «مقت» به معنای غضب شدید است که در قرآن در مورد چهار چیز بکار رفته است:

۱ کفر. «لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ ... إِلَّا مَقْتًا» ۲ زنا. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا» (۱) ۳ گفتن و عمل نکردن. «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۲) ۴ سخن بی منطق. «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ» (۳)

ص: ۵۰۷

۱-۱. نساء، ۲۲.

۲-۲. صف، ۳.

۳-۳. غافر، ۳۵.

۱ جانشینی انسان در زمین باید عامل شکر باشد نه کفر. «جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ ... فَمَنْ كَفَرَ» (شما نیز رفتنی هستید و دیگران جانشین شما خواهند شد، در این چند روز دنیا کفر نورزید). ۲ کفر انسان به ضرر خود اوست و ضربه ای به خدا نمی زند. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ» ۳ کفار، کفر خود را به گردن نیاکان یا جامعه نیاندازند. «فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ» ۴ خطرات و آثار کفر محدود نیست و هر لحظه گسترش می یابد. «لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ ... إِلَّا مَقْتَلًا ... إِلَّا خَسَارًا» ۵ کفر به خودی خود، عامل خسارت است، گرچه کافر عمل فاسدی انجام ندهد. «لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا» ۶ بیان خطرات گناه، عاملی برای بازداشتن گناهکار است. «مَقْتَلًا ... خَسَارًا»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۰]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَ كُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنَّ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُورًا (۴۰)

بگو: آیا شریکان خویش را که به جای خداوند می خوانید دیده اید؟ به من نشان دهید که چه چیزی را از زمین آفریده اند، یا برای آنان در (آفرینش) آسمان ها مشارکتی است؟ یا به آنان کتابی داده ایم که ایشان، دلیل و حجّتی از آن بر شرک خود دارند؟ (نه، هیچ کدام نیست)، بلکه ستمکاران تنها بر اساس وعده ای (دروغی) که بعضی شان به بعضی دیگر (در مورد شفاعت) می دهند یکدیگر را فریب می دهند.

پیام ها:

۱ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به گفتگو با مخالفان بود. «قُلْ»

۲ با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَرَأَيْتُمْ... أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا» ۳ اسلام دین منطق است. «أَرَأَيْتُمْ... أَرُونِي... فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ» ۴ تحدی و مبارزه طلبی، تنها در کتاب تشریح نیست که می فرماید: «فَأَتُوا بِسُورَةٍ» بلکه در مورد آفرینش و کتاب تکوین نیز هست. «أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا» ۵ مشرکان، هیچ منطقی ندارند. نه عقلی «مَا ذَا خَلَقُوا» و نه نقلی «أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا» ۶ هر جا منطق و بیینه نباشد، فریب است. «إِنْ يَعِدُ... إِلَّا غُرُورًا» ۷ مشرکان ظالمند. «يَعِدُ الظَّالِمُونَ» وعده ی ظالمان، فریب و شعارهای آنان فریبده است. «إِلَّا غُرُورًا» ۸ شرک بر تبلیغات و وعده های فریبکارانه استوار است. «إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا» ۹ فریب از هر کس می تواند باشد. «بَعْضُهُمْ بَعْضًا» گاهی افراد ضعیف و عادی با تملق و چاپلوسی افراد بالاتر را به انحراف می کشانند و گاهی افراد قوی با تهدید و تطمیع و وعده ها و شعارهای دروغین مردم را به اطاعت بی چون و چرای خود وادار می کنند. «يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۱]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (۴۱)

همانا خداوند آسمان ها و زمین را از زوال (و سقوط و خروج از مدار) نگاه می دارد، و اگر زوال پذیرند (و از مدار خارج شوند) احدی جز او نمی تواند آنها را نگاه دارد؛ البته او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

میان نگاهداری و حفاظت خداوند از نظام هستی و حلم او رابطه است، همان گونه که میان عقاید و اعمال ما و فروپاشی نظام هستی رابطه است. در این آیه به مورد اول اشاره دارد و آیه با جمله ی «حَلِيمًا غَفُورًا» پایان یافته است. آیه در سوره ی مریم، آیات ۸۸ تا ۹۰

می خوانیم: «وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا» مشرکان گفتند: خداوند فرزندی اختیار کرده است، نزدیک است که آسمان ها و زمین و کوه ها از این سخن زشت درهم ریزد و فروپاشد.

خداوند هم آسمان ها و زمین با عظمت را نگاه می دارد «يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» و هم پرنده ی کوچک در هوا را «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ» (۱) در روایات می خوانیم: خداوند به واسطه ی اولیای خود، آسمان و زمین را حفظ می کند که اگر نباشند، نظام هستی به هم می ریزد. (۲)

پیام ها:

۱ جایگاه آسمان ها و زمین و حرکت و مدار آنها با اراده ی خداوند است و اوست که هر لحظه آنها را حفظ می کند. «إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» ۲ پدیده ها، هم در پدید آمدن و هم در بقا نیازمند قدرت و لطف خداوند هستند.

«إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ»

...

۳ نظم حاکم بر هستی، از سوی خداست، نه امری تصادفی. «إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ» ...

۴ ابدیت مخصوص اوست و هستی قابل زوال است. «زَالِمًا» ۵ اگر حلم الهی نباشد، کرات آسمانی بر سر خلافاکاران فرو می ریزد. «يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ ... كَأَنَّ حَلِيمًا غَفُورًا» (هنگام برپایی قیامت، خورشید و ماه و ستارگان و زمین دگرگون و درهم ریخته می شود، بنا بر این اگر در دنیا از فروپاشی آنها جلوگیری می شود به خاطر حلم اوست). ۶ خداوندی که با قدرت هستی را نگاه داشته، اگر به کفار مهلتی می دهد به خاطر حلم است نه عجز. «كَأَنَّ حَلِيمًا»

ص: ۵۱۰

۱-۱. ملک، ۱۹.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنَ الْإِحْدَىٰ ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا (۴۲)

و(مشركان) با سخت ترين سوگندها، به خدا سوگند ياد كردند كه اگر هشدار دهنده اى به سراغشان بيايد از هر يك از امت هاى ديگر هدايت يافته تر شوند؛ پس همين كه هشدار دهنده اى برايشان آمد، جز نفرت (از حق) چيزى بر آنان نيفزود.

نکته ها:

در تفاسير مى خوانيم: مشركان وقتى شنيدند كه هر گاه پيامبرى براى يهوديان مى آمد آنها لجاجت مى كردند؛ سوگند ياد كردند و گفتند: ما چنين نيسيم، اگر پيامبرى براى ما بيايد بدون لجاجت تسليم او را مى پذيريم، و از ديگر امت ها زودتر و بهتر هدايت خواهيم شد ولى همين كه پيامبر به سراغشان آمد جز نفرت چيزى از خود نشان ندادند.

خدا نكند كسانى كه در انتظار حضرت مهدى (عجل الله تعالى فرجه الشريف) به سر مى برند و مى گویند: اگر بيايد ما چنين و چنان خواهيم كرد، هنگامى كه تشریف بياورند در برابرش جبهه بگيرند.

پیام ها:

۱ مشركان، خدا را قبول داشتند و او را مقدس مى شمردند و به او سوگند ياد مى كردند. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ» ۲ به هر سوگندى نمى توان اعتماد كرد. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ... فَلَمَّا جَاءَهُمْ» ...

۳ به عمل كار بر آيد، به سخنانى نيست. ادعا زياد ولى عمل كم است. «أَقْسَمُوا ...»

إِلَّا نُفُورًا

۴ براى هدايت مردم، بشارت و انذار هر دو لازم است، لکن براى جامعه ی منحرف انذار مهم تر است. (كلمه ی «نَذِيرٌ» دو بار آمده است)

اشاره

إِسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَا تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (۴۳)

(نفرت آنان از حق) به خاطر استکبار در زمین و نیرنگ بدشان بود، و نیرنگ بد جز اهلش را فرا نگیرد، پس آیا آنان جز سنت (خداوند را در مورد قلع و قمع) پیشینیان انتظار دارند؟ با آنکه برای سنت و قانون الهی هرگز جایگزینی نخواهی یافت، و هرگز برای سنت الهی تغییری نخواهی یافت.

نکته ها:

«تبدیل» یعنی چیزی را بدل چیز دیگر قرار دادن، مثل تیمم بدل از غسل، ولی «تحویل» به معنای تصرف در زمان یا مکان یا شکل و قالب یک چیز است بدون آنکه چیزی را جایگزین آن کنیم.

اگر پزشک، شربتی را به بیمار داد و او به جای آنکه بخورد، شربت را دور ریخت و به پزشک گفت: آن را نوشیدم، گمان می کند که سر پزشک کلاه گذاشته و به او کلک زده است، در حالی که بیمار خودش را فریب داده است، نه پزشک را. «لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ»

پیام ها:

۱ سرچشمه ی فرار و نفرت از راه انبیا یا استکبار است یا حيله. (شاید استکبار از سوی کفار و حيله از سوی منافقان باشد و شاید استکبار بستر حيله گری خود مستکبر باشد). «إِسْتِكْبَارًا... وَمَكْرَ السَّيِّئِ» ۲ نتیجه حيله به خود انسان برمی گردد (عقوبت و کیفر تکبر و حيله به دیگری منتقل نمی شود). «لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» ۳ بد افتنی چه مکن که خود افتنی ۳ خداوند در جامعه قانون ها و سنت های ثابتی را مقرر کرده است که در تمام اقوام و ملت ها جریان دارد، نظیر سنت آزمایش، سنت امداد مؤمنان و سنت

کیفر حیلہ گران و مستکبران. آری، خوشبختی و بدبختی و عزت یا سقوط جامعه، در گرو پیروی از سنت های الهی یا ترک آنهاست. «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ... تَحْوِيلًا» ۴ تاریخ دارای نظام و قانون ثابت است. (با نگاه به گوشه ای از تاریخ می توان قانون گوشه ی دیگر تاریخ را به دست آورد.) «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۴]

اشاره

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا (۴۴)

آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند که سرانجام کسانی که قبل از ایشان بودند و قدرتشان بیش از آنان بود چه شد؟ و هیچ چیز در آسمان ها و زمین نیست که خداوند را به عجز در آورد (و از حیطة ی قدرت او خارج باشد). البته او بس آگاه و تواناست.

نکته ها:

به دنبال آیه گذشته، این آیه بیانی است برای آشنا شدن با سنت های الهی در تاریخ و این که نتیجه و پایان استکبار چیست.

پیام ها:

- ۱ اسلام طرفدار سیر و سفر برای کسب تجربه است. «أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا» ۲ سیر و سفر باید جهت دار باشد. «يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۳ تاریخ پیشینیان، از منابع شناخت سنت های حاکم بر جوامع است. (گذشته، چراغ راه آینده است.) «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۴ بازدید از آثار باستانی تمدن ها، مورد سفارش است. «أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا» ...
- ۵ به جلوه های کاذب مستکبران توجه نکنید، عاقبت آنان را ببینید. «عَاقِبَةُ الَّذِينَ

... کَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً» ۶ به قدرت خود مغرور نشوید که افراد قوی تر از شما قلع و قمع شده اند. «کَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً» ۷ هیچ چیز بر اراده و قدرت خداوند غالب نیست. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ» ۸ خداوند هم مستکبران را می شناسد و هم توان برخورد با آنان را دارد. «عَلِيمًا قَدِيرًا»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۵]

اشاره

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا (۴۵)

و اگر خداوند مردم را به سزای آن چه انجام داده اند مؤاخذه نماید، هیچ جنبنده ای روی زمین باقی نمی ماند، ولی (سنت خداوند بر آن است که) مردم را تا مدتی معین مهلت دهد (تا خود را اصلاح نمایند)، پس همین که مدتشان به سر آمد (آنان را مؤاخذه می کند). و همانا خداوند به (احوال) بندگان خود بیناست (و هر کس را به مقتضای کردارش جزا می دهد).

نکته ها:

امام سجّاد علیه السلام در مناجات خود می گوید: «کان جزائی فی اول ما عصیتک النار» (۱) خداوند جزای من در اولین گناهی که کردم آتش بود و هر چه زنده مانده ام لطف و مهلت تو نسبت به من است که شاید من توبه کنم.

پیام ها:

۱ اگر حکم شود که مست گیرند، در شهر هر آن که هست گیرند. «وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ ... مَا تَرَكَ ... مِنْ دَابَّةٍ»

ص: ۵۱۴

۲ گناهی کیفر دارد که با علم و عمد انجام گیرد. «يُؤَاخِذُ... بِمَا كَسَبُوا» ۳ فلسفه تأخیر کیفر مردم از دنیا به قیامت، بقای نسل بشر و تداوم حیات در کره زمین است. مردم اگر با گناه هلاک شوند بشری باقی نخواهد ماند و نسل منقرض خواهد شد «مَا تَرَكَ عَلَيَّ ظَهْرًا مِنْ ذَاتِهِ» ۴ خداوند، صبور و اهل عفو و مغفرت و مهلت دادن است و مردم را فوری در دنیا به جرم عملکرد بد آنان مجازات نمی کند. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۵ مرگ و میرها و فرصت ها و مهلت ها، با اراده ی الهی و دارای نظم و حساب و کتاب است. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۶ مدت عمر انسان، از پیش تعیین شده است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى» ۷ مهلت خداوند به بندگان گناه کار و تأخیر مجازات آنان تا قیامت از سنت ها و برنامه های الهی است. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۸ مهلت دادن خداوند به گناه کاران کاری عالمانه است. «بِعِلْمِهِ بَصِيرًا» (ده ها میلیون نفر سال ها بعد از گناه توفیق توبه پیدا کرده اند و خلافتکاری خود را اصلاح نموده اند که اگر خداوند کیفر آنان را فوری می داد همه دوزخی می شدند.) «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره در مکه نازل شده و هشتاد و سه آیه دارد و به نام اولین آیه اش که از حروف مقطعه است، نامگذاری شده است.

مطالب این سوره بر محور عقاید است و تعلیم آن به فرزندان و هدیه کردن ثواب قرائت آن به مردگان سفارش شده است.

این سوره با گواهی خداوند به رسالت پیامبر اسلام آغاز و با بیان رسالت سه تن از پیامبران الهی ادامه می یابد.

در بخشی از این سوره، به برخی از آیات عظمت پروردگار در هستی به عنوان نشانه های توحید اشاره شده و در بخش دیگر، مسائل مربوط به معاد، سؤال و جواب در دادگاه قیامت و ویژگی های بهشت و دوزخ مطرح شده است.

در روایات از سوره یس به عنوان «قلب قرآن» یاد شده است. (۱)

ص: ۵۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۴]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; یس (۱) وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۳) عَلَيَّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴)

یاسین.

سوگند به قرآن (محکم و) حکمت آموز.

که همانا تو از پیامبرانی.

بر راه راست هستی.

نکته ها:

به گفته ی روایات، یس نام مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله است. (۱)

کلمه «حکیم» هم می تواند به معنای ذوالحکمه باشد و هم به معنای محکم، نظیر آیه اول سوره هود که می فرماید: «أُحْكِمْتُ آيَاتَهُ» یعنی آیات قرآن محکم است.

راه مستقیم، راهی نیست که پس از پیمودن تمام آن به مقصد برسیم، بلکه به هر مقدار که برویم به بخشی از مقصد رسیده ایم. مانند تحصیل علم که به هر مقدار پیش برویم، به همان میزان به علم دست یافته ایم.

در برابر انواع تهمت ها که به پیامبر، شاعر، کاهن، ساحر و مجنون می گفتند، خداوند حکیم سوگند به قرآن حکمت آمیز بر رسالت پیامبر تأکید می کند.

پیام ها:

۱ در قرآن باطل راه ندارد و تمام آن محکم و استوار است. «وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ»

ص: ۵۲۰

۲ سوگند به قرآن آنهم از سوی خداوند، بیانگر عظمت و قداست آن است. «وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» ۳ در برابر هجوم تهمت ها و تضعیف های ناروا، حمایت های صحیح و همه جانبه ضرورت دارد. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ۴ مردان خدا در طول تاریخ تنها نیستند و در کنار سایر فرستادگان الهی هستند.

«لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۵ راه پیامبر همان راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱)...، «إِنَّكَ ... عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (راه مستقیم، راه خدا و رسول اوست). ۶ برای موفقیت سه چیز لازم است: الف: برنامه مدوّن «الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» ب: مجری و رهبر آگاه «لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ج: راه روشن. «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۷ اساس عقیده باید محکم باشد. (خدای حکیم، قرآن حکیم و پیامبر آموزگار حکمت). «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۵) لِنُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ (۶)

قرآن از جانب خداوند قادر مهربان نازل شده است.

تا به مردم آن چه را به نیاکانشان هشدار داده شده تو نیز هشدار دهی، پس آنان غافلند.

پیام ها:

۱ خداوند نسبت به مخالفان، عزیز و نسبت به اولیای خود رحیم است. «الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

ص: ۵۲۱

۲ سرچشمه ی نزول قرآن، قدرت و رحمت است و کسی که به آن تمسک کند به عزّت و رحمت می رسد. «تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» ۳ انذار، هدف بعثت انبیا است. «لِتُنذِرَ» ۴ انذار یک سنّت الهی است «مَا أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ» (گرچه با وجود آن باز هم مردم غافل بمانند). ۵ اساس و پایه تبلیغ و انذار باید تعالیم قرآن باشد. «تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ لِتُنذِرَ» ۶ حتّی هشدارهای قرآن برخاسته از رحمت و مهر خداست. «الرَّحِيمِ لِتُنذِرَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۷) إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (۸)

به یقین فرمان (عذاب) بر بیشتر آنان سزاوار گشته است پس ایشان ایمان نمی آورند.

به راستی که ما در گردن های آنان غل هایی قرار دادیم، که تا چانه شان را می پوشاند در نتیجه سرهای آنان بالا مانده است (و نمی توانند اطراف و پیش پای خود را ببینند).

نکته ها:

«اذقان» جمع «ذقن» به معنای چانه و «مُقْمَحُونَ» از «قَمَحَ البعير» به معنای سر بالا کردن شتر است. یعنی همان گونه که به شتر آب عرضه می شود ولی او سر خود را بالا می برد، به این مردم ناهل نیز حقّ ارائه می شود، اما آنان سر خود را بالا گرفت و در برابر حقّ سر تعظیم فرود نمی آورند.

مراد از زدن غل بر گردن آنان، یا کیفر آخرت آنهاست، نظیر آیه ی «إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ» (۱) و یا مراد وجود عقاید خرافی است که همچون غل های سنگین بر گردنشان

ص: ۵۲۲

است، نظیر آیه ۱۵۷ اعراف که می فرماید: «يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ» که از وظایف انبیا برداشتن خرافاتی است که همچون غل های سنگین آنان را به بند کشیده است. آری، انبیا می خواهند غل ها را بردارند ولی خود مردم نمی خواهند.

مراد از «الْقَوْلُ» به قرینه آیه ۱۳ سوره سجده که فرمود: «وَ لَكِنَّ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»، فرمان خداوند در مورد عذاب پیروان شیطان است.

پیام ها:

۱ اکثر مردم غافل، به حق گرایش ندارند. «فَهُمْ غَافِلُونَ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَيَّ أَكْثَرِهِمْ» ۲ مخالفت اکثریت، نباید مبلغ و رهبر را دلسرد کند. «أَكْثَرِهِمْ ... لَا يُؤْمِنُونَ» ۳ غفلت، زمینه ی کفر است. «فَهُمْ غَافِلُونَ ... فَهُمْ لَا- يُؤْمِنُونَ» ۴ گرچه خداوند بر گردن کافران غل هایی می نهد، ولی زمینه ی آن را خودشان فراهم کرده اند. «لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا»

[سوره یس (۳۶): آیه ۹]

اشاره

وَ جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۹)

و پیش روی آنان حائل و سدّی و پشت سرشان نیز حائل و سدّی قرار دادیم، و به طور فراگیر آنان را پوشاندیم، پس هیچ چیز را نمی بینند.

نکته ها:

با این که قرآن استوار و حکمت آموز است و رسالت پیامبر قطعی است و راه دین مستقیم است و خداوند قوی و مهربان است، لکن چون اکثر مردم، غافل، بی ایمان و گرفتار خرافاتند، از هر سو بروند به سدّی محکم و بن بست برخورد می کنند.

سیمای افراد لجوج در این آیه بسیار دقیق و جالب ترسیم شده است:

أولاً: غافل هستند، «فَهُمْ غَافِلُونَ» و در نتیجه ایمان نمی آورند. «فَهُمْ لَا- يُؤْمِنُونَ» ثانیاً: خرافات آنان را گرفتار کرده است. «فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا» و همچون شتر چموش از پذیرفتن

حَقَّ سر باز می زنند. «فَهُمْ مُقَمَّحُونَ» از پیش و پس در محاصره هستند، «سَدًّا» و بر چشمان آنان پرده ای آویخته شده و نمی بینند.

شاید مراد از «مَنْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ سَدًّا» آرزوهای طولانی انسان برای آینده و مراد از «مَنْ خَلْفَهُمْ سَدًّا» غفلت از خرافکاری های گذشته باشد که آن آرزوها و غفلت ها دو مانع بزرگ برای دیدن حق است.

در این آیات، دو کیفر در برابر دو انحراف بزرگ قرار گرفته است. «فَهُمْ غَافِلُونَ ... فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» ...، «جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا ... جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا»

پیام ها:

۱ هزار چراغ دارد و بی راهه می رود، بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش. «وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا» ۲ غافلان بی ایمان، نه از گذشته ی کفار عبرت می گیرند، «خَلْفَهُمْ» و نه از معجزه و استدلالی که پیش روی آنان است. «مَنْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» ۳ کافر در بن بست است. «سَدًّا» ۴ در تبلیغ، معقولات را با محسوسات تشبیه کنیم. «سَدًّا»

[سوره یس (۳۶): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

وَ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰) إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذُّكْرَ وَ حَسْبِيَ الرَّحْمَنُ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرِهِ وَ أَجْرٍ كَرِيمٍ (۱۱)

بر آنان تفاوتی نمی کند که آنان را بیم دهی یا بیم ندهی، ایمان نمی آورند.

تنها کسی را (می توانی) هشدار دهی که از ذکر (قرآن) پیروی کند و در درون و نهان از خدای رحمان بترسد، پس او را به آموزش و پاداشی پر ارزش بشارت ده.

ص: ۵۲۴

مراد از «الذِّكْرُ» با توجه به آیات دیگر، قرآن است. چنان که در آیه ۹ سوره ی حجر می خوانیم: «إِنَّمَا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» گروهی از کفار و مشرکان هرگز قابل هدایت نیستند و هشدار در مورد آنان پیامبر بی اثر است. اما کفار: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (۱) اما مشرکین: «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ» (۲) مراد از «خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ» یا ترس از خدا در درون است. یا ترس از خدا در مکان های پنهان از چشم مردم و یا ترس از خداوند نسبت به دادگاه قیامت که از امور غیبی است.

هر گاه انسان در برابر شخصیتی بزرگ قرار گیرد، هیبت و شوکت او باعث می شود که به انسان حالی دست دهد که به آن خشیت گویند و این با حالت خوف و ترسی که ناشی از کیفر و عذاب باشد، متفاوت است.

پیام ها:

۱ بر سیه دل چه سود خواندن و عظم، نرود میخ آهنین در سنگ. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» ...

۲ حساب اتمام حجت، از حساب تأثیرگذاری سخن و تأثیرپذیری مردم جداست. (با این که در مورد گروهی، احتمال تأثیر نیست ولی باید پیامبر با آنان اتمام حجت کند و هشدار دهد). «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» ...

۳ قرآن، مایه ی ذکر است و پیروی از آن، وسیله ی یادآوری فراموش شده ها و بیدارگری فطرت خفته انسان است. «اتَّبِعِ الذِّكْرَ»
 ۴ رحمت گسترده ی الهی، نباید موجب بی پروایی ما شود. «خَشِيَ الرَّحْمَنَ» ۵ نشانه ی ایمان و خشیت واقعی، پروا داشتن در نهان است. «بِالْغَيْبِ» ۶ بیم و امید در کنار هم لازم است. در جمله «خَشِيَ الرَّحْمَنَ» هم خشیت است و هم رحمت.

ص: ۵۲۵

۱-۱. بقره، ۶.

۲-۲. اعراف، ۱۹۳.

۷ ترس از خدا در خلوت و درون مهم است نه در ظاهر و حضور در برابر مردم. «خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ» ۸ وظیفه انبیا هم انداز و هشدار است، «إِنَّمَا تُنذِرُ»... هم امید و بشارت. «فَبَشِّرْهُ» ۹ کسی بشارت بهشت را دریافت می کند که هشدار پیامبران او را متذکر کرده باشد. «تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ ... فَبَشِّرْهُ» ...

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۲]

اشاره

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ (۱۲)

همانا ما مردگان را زنده می کنیم و آن چه را از پیش فرستاده اند و آثارشان را می نویسیم و هر چیزی را در (کتاب و) پیشوایی روشن برشمرده ایم.

نکته ها:

آنچه از انسان سر می زند، در پرونده عمل او ثبت می شود و در قیامت به شکل کتابی در اختیار او قرار می گیرد. این کتاب ها سه نوع است:

الف: کتاب شخصی. «اقْرَأْ كِتَابَكَ» (۱) ب: کتاب امت ها. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» (۲) ج: کتاب جامع. «كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ»، «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۳) کلمه «امام»، هم به کتاب گفته شده، «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا» (۴) و هم به اشخاص، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۵) در روایات، حضرت علی بن ابی طالب علیهما السلام به عنوان یکی از مصادیق «امام مبین» معرفی شده که همه ی علوم در نزد اوست. (۶)

بیشتر مفسرین مراد از «إِمَامٍ مُّبِينٍ» را لوح محفوظ دانسته اند که در قرآن به آن «بُأَمِّ الْكِتَابِ» (۷) گفته شده است و از آن جایی که این کتاب حاوی تمام دانش ها است و همه چیز

ص: ۵۲۶

۱-۱. اسراء، ۱۴.

۲-۲. جاثیه، ۲۸.

۳-۳. بروج، ۲۲.

۴-۴. هود، ۱۷.

۵-۵. بقره، ۱۲۴.

۶-۶. تفسیر نور الثقلین.

۷-۷. زخرف، ۴.

و همه کس تابع مقدراتی است که در آن نوشته شده، به آن «امام» گفته اند. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر عقاید انحرافی و انکار آمیز کافران، با صراحت و قاطعیت سخن بگویید. «إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي» ۲ همه مردگان در قیامت زنده می شوند. «نُحْيِي الْمَوْتَى» ۳ پرونده ی عمل انسان، حتی پس از مرگ او تا قیامت باز است. «نَكْتُبُ ... وَ آثَارَهُمْ» ۴ نه فقط اعمال، بلکه همه آثار آن نیز ثبت می شود و در حساب قیامت لحاظ می گردد. «نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَ آثَارَهُمْ» (خواه آثار خیر نظیر وقف و صدقه جاریه و آموختن علم به مردم و... یا آثار شرّ مثل تأسیس مراکز فحشا). ۵ سروکار ما در قیامت با خداست. «إِنَّا ... نَحْنُ ... نُحْيِي ... نَكْتُبُ ... أَحْصِيْنَا» ۶ انسان، تنها ضامن اعمال خود نیست، بلکه مسئول پیامدهای آن نیز هست. «وَ آثَارَهُمْ» ۷ دستگاه محاسباتی خداوند دقیق است. «كُلَّ شَيْءٍ أَحْصِيْنَا» ۸ دادگاه الهی، پیش روی همه روشن است. «أَحْصِيْنَا»
فی إمام مبین

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۳]

اشاره

وَ إِضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (۱۳)

برای آنها اصحاب قریه را مثال بزن که فرستادگان خدا به سوی آنها آمدند.

نکته ها:

از این آیه تا هفده آیه ی دیگر سرگذشت تعدادی از انبیا نقل شده که مأمور هدایت مردم منطقه ی خود بودند.

در تفاسیر گفته اند که مراد از قریه در این آیه، منطقه انطاکیه است که از شهرهای قدیم روم

ص: ۵۲۷

بوده و هم اکنون جزو خاک ترکیه و از شهرهای تجاری آن می باشد. از مجموع این هجده آیه بر می آید که مردم این شهر بت پرست بودند و پیامبران برای دعوت آنها به توحید و مبارزه با شرک آمده بودند.

پیام ها:

۱ تاریخ گذشتگان، بهترین درس برای آیندگان است. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ» ۲ مربی و مبلغ باید با تاریخ آشنا باشد. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ» ۳ بر جامعه، اصول و قوانین ثابتی حاکم است که سرنوشت انسان ها و جوامع را بر اساس آن می توان تعیین نمود. آری، سنت های الهی ثابت است و با تفاوت اقوام، افراد، زمان و مکان، تفاوتی نمی کند. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا» ۴ بهترین مثال، مثال های واقعی و عینی است نه تخیلی. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا» ۵ در بیان داستان، عبرت ها مهم است، نام قریه، نژاد، زبان و تعداد افراد مهم نیست. «أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ» ۶ انبیا به سراغ مردم می رفتند و منتظر نبودند تا مردم به سراغ آنان بیایند. «جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۱۴ تا ۱۷]

اشاره

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ (۱۴) قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ (۱۵) قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُم لَمُرْسَلُونَ (۱۶) وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۱۷)

آن گاه که دو نفر (از پیامبران خود) را به سوی آنان فرستادیم، پس تکذیبشان کردند، سپس با شخص سوّمی (آن دو را) تأیید کردیم، پس گفتند: همانا ما (از طرف خدا) به سوی شما فرستاده شده ایم.

ص: ۵۲۸

کفار گفتند: شما جز بشری مثل ما نیستید و خدای رحمان چیزی (بر شما) نازل نکرده است، شما جز دروغ نمی گوید.

پیامبران گفتند: پروردگار ما می داند که ما به سوی شما فرستاده شده ایم.

و بر ما، جز تبلیغ آشکار و روشن، وظیفه ی دیگری نیست.

نکته ها:

برخی انسان ها به وجود خدا اعتقاد دارند، ولی مسأله ی نبوت را نمی پذیرند و می گویند خداوند به ما عقل داده و نیازی به وحی نداریم. این اعتقاد ناشی از عدم شناخت صحیح خداست، چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِنْ شَيْءٍ» (۱)

پیام ها:

۱ گاهی باید دعوت به حق و امر به معروف به صورت گروهی باشد. «أَرْسَلْنَا ...

إِثْنَيْنِ

... فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ» ۲ لجاجت، درد بی درمان است. (حتی انبیا را تکذیب کردند.) «فَكَذَّبُوهُمَا» ۳ با تکذیب دشمن، دست از کار و هدف نکشید، نفرات خود را تقویت کنید.

«فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ»

۴ گاهی چند پیامبر، هم زمان به سوی یک قوم اعزام می شدند. «إِثْنَيْنِ ... بِثَالِثٍ» ۵ تعداد مبلغان، به نیاز جامعه بستگی دارد. «أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ ... فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ» ۶ در مدیریت، وقتی کسی را به مأموریتی می فرستید رهایش نکنید و او را تأیید

ص: ۵۲۹

و تقویت کنید. «فَعَزَّزْنَا بِتَالِثٍ» ۷ کثرت افراد لایق، سبب عزت است. «فَعَزَّزْنَا بِتَالِثٍ» ۸ عزت و ذلت به دست خداست، گرچه فرد یا چیزی واسطه شود. «فَعَزَّزْنَا» ۹ در مدیریت، همیشه نیروی ذخیره داشته باشید. «بِتَالِثٍ» ۱۰ کفار تمام کمالات را نادیده و همه چیز را با دید ظاهری می نگرند. «بَشَرٌ مِّثْلُنَا» ۱۱ بعضی، تکلیف و امر و نهی را مخالف رحمت الهی می دانند و گمان می کنند معنای رحمت، آزادی بی قید و شرط و رها بودن انسان است. «مَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ» ۱۲ در برابر انکارهای پی در پی دشمن، دل خود را با یاد خدا آرامش دهید.

«رَبَّنَا يَعْلَمُ»

...

۱۳ وظیفه ی انبیا، روشنگری و تبلیغ آگاهی بخش است و ضامن نتیجه نیستند.

«وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۱۸ تا ۱۹]

اشاره

«قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۸) قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ أَلِئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ (۱۹)»

(کفار به انبیا) گفتند: ما (حضور) شما را به فال بد گرفته ایم (وجود شما شوم است و مایه ی بدبختی ما) و اگر از حرفتان دست بردارید قطعاً شما را طرد خواهیم کرد و از طرف ما عذاب دردناکی به شما خواهد رسید.

(انبیا در پاسخ) گفتند: شومی شما از خود شماست، آیا اگر پند داده شدید (باید فال بد بزنید)؟ بلکه شما قومی اسرافکارید.

ص: ۵۳۰

فال بد یکی از خرافاتی است که در قدیم بوده و امروزه نیز در شرق و غرب هست و هر منطقه و قومی به چیزی فال بد می زنند. اسلام آن را شرک دانسته و با جمله «الطیره شرک» (۱) بر آن خط بطلان کشیده و کفارهی آن را توکل بر خداوند دانسته است. «کفاره الطیره التوکل» (۲) فال بد آثار شومی دارد، از جمله: سوء ظن به افراد، رکود در کارها، تلقین شکست و احساس حقارت. بدترین آن، فال بد به مقدّسات و اولیای الهی است.

پیام ها:

۱ در برابر هر سخن انحرافی باید پاسخی روشن عرضه داشت. «قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ... قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ» ۲ تکذیب «فَكَذَّبُوهُمَا»، تحقیر «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» و تهدید «لَنزُجِمَنَّكُمْ» از حربه های کفار است.

۳ فالگیری و فال زدن، از آداب و رسوم جاهلی است. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» ۴ کسی که منطق ندارد به خرافات متوسّل می شود. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» ۵ انحراف فکری مقدّمه ی انحراف عملی است. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ... لَنزُجِمَنَّكُمْ» ۶ کفر، مایه سنگدلی و جسارت به انبیا است. «لَنزُجِمَنَّكُمْ» ۷ کفار که در برابر منطق و روش پیامبران منطقی ندارند، پس از تکذیب، دست به تهدید می زنند. «لَنزُجِمَنَّكُمْ وَ»

...

۸ کار انبیا، غفلت زدایی و توجّه دادن مردم به فطرت سالم است. «ذُكِّرْتُمْ» ۹ یکی از جلوه های اسراف، سرکشی و طغیان است. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّشْرِفُونَ» ۱۰ ریشه ی بدبختی ها طغیان و اسراف است، نه ایمان به خدا و پیامبران. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّشْرِفُونَ»

ص: ۵۳۱

۱-۱. بحار، ج ۵۵، ص ۳۲۲.

۲-۲. کافی، ج ۸، ص ۱۹۸.

اشاره

وَ جَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (۲۰) اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ أَجْرًا وَ هُمْ مُهْتَدُونَ (۲۱)

۲۱-۲۰/۳۵

و از دورترین منطقه شهر، مردی با شتاب آمد (و) گفت: ای قوم من! از این انبیا پیروی کنید.

از کسانی که پاداشی درخواست نمی کنند و خود هدایت یافته اند پیروی کنید.

نکته ها:

آیه ۱۳، محل حضور پیامبران را «B الْقَرْيَةِ» معرفی می کند و این آیه، آن را «الْمَدِينَةِ» می خواند. شاید بتوان گفت: تمدن و رشد جوامع، بستگی به ایمان مردم دارد؛ شهری که شهروندانش کافر باشند، روستاست و روستایی که حتی یک مؤمن در آن حضور یابد، رشد یافته و شهر می شود.

پیام ها:

۱ دور بودن از شهر، نشانه دوری از فرهنگ نیست. «وَ جَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ» ۲ حمایت از حق، مرز و منطقه ندارد. «جَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ» ۳ گاهی یک تنه باید حرکت کرد و فریاد کشید. «جَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: در راه حق از اندک بودن پیروان نهراسید. (۱)

۴ برای حمایت از حق، مسافت طولانی نباید مانع باشد. «أَقْصَا الْمَدِينَةِ» ۵ طرفداری از حق، انگیزه و سوز لازم دارد نه نشان و عنوان. «رَجُلٌ» ۶ حمایت از حق، باید با شدت، سرعت، منطقی و عاطفه همراه باشد. «يَسْعَىٰ ... يَا قَوْمِ ... هُمْ مُهْتَدُونَ» ۷ شکستن سکوت و فریاد زدن در محیطهای انحرافی، برای حمایت از رهبری

ص: ۵۳۲

حقّ مورد ستایش خداوند است. «قَالَ يَا قَوْمِ» ۸ اخلاص در تبلیغ، شرط جذب مردم است. «اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْتَلِكُمْ أَجْرًا» منادیان حقّ نباید از مردم مزدی بخواهند.

۹ هادیان باید خود مهتدی باشند. «اتَّبِعُوا ... مُهْتَدُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۲۲ تا ۲۷]

اشاره

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۲) أَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ (۲۳) إِنِّي إِذَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۲۴) إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (۲۵) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (۲۶) بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (۲۷)

و چیست مرا که نپرستم آنکه مرا آفریده است و همگی به سوی او بازگشت داده می شوید.

آیا به جای او خدایانی را برگزینم که اگر خداوند رحمان اراده ی گزندی به من نماید، شفاعت آنها کمترین سودی برای من ندارد و مرا نمی رهانند؟

در این صورت من در گمراهی آشکاری خواهم بود.

(ای مردم! بدانید) من به پروردگارتان ایمان آوردم، پس (شما نیز سخن مرا) بشنوید (و ایمان آورید).

(سرانجام او را شهید کردند) به او گفته شد: به بهشت وارد شو. گفت: ای کاش قوم من می دانستند.

که پروردگارم مرا بخشید و از گرامی داشتگان قرارم داد.

ص: ۵۳۳

بر اساس آنچه در تفسیر مجمع البیان آمده است، ماجرا مربوط به زمان حضرت عیسی است که دو تن از حواریین خود را برای دعوت مردم به شهر انطاکیه فرستاد و آنها در بین راه به حبیب نجّار برخوردند و او با معجزه ای که این دو تن نشان دادند، ایمان آورد.

آن دو به شهر وارد شدند، ولی مردم سخن آنها را نپذیرفتند و تکذیبشان کردند. حضرت مسیح، «شمعون» بزرگ ترین حواری خود را به کمک آنها فرستاد و او توانست با به دست آوردن دل پادشاه، نظر او را به دست آورد و اکثر مردم به خدا ایمان آوردند.

البته این روایت که در دیگر کتب تفسیری نیز آمده است، از دو جهت با متن قرآن سازگار نیست: زیرا اولاً ظاهر آیات قرآن، فرستادن پیامبر از سوی خدا برای این قوم است، نه یاران یک پیامبر و ثانیاً اگر اکثر مردم ایمان می آوردند که عذاب بر آنها نازل نمی شد. (۱)

بر اساس روایات، فردی که برای حمایت از فرستادگان الهی به شهر انطاکیه آمد، حبیب نجّار بود که از او به «صاحب یس» نیز تعبیر شده و در ردیف مؤمن آل فرعون که به حمایت حضرت موسی برخاست، شمرده شده است. (۲)

امروزه شهر انطاکیه که میان حلب و اسکندریه واقع است و جزو خاک ترکیه می باشد، پس از «بیت المقدس» دومین شهر مورد توجه مسیحیان است.

پیام ها:

۱ کسانی که در برابر آفریدگار خود بندگی نکنند در دادگاه و جدان محکومند. «وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ» ۲ یکی از راه های دعوت دیگران، بیان اعتقادات منطقی خود است. «مَا لِي لَا أَعْبُدُ الذِّي» ...

۳ توجه به مبدء و معاد سرچشمه ی بندگی است. «فَطَرَنِي وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» ۴ مقایسه، از بهترین راههای آموزش است. خدا مرا آفریده، ولی بت ها برایم

ص: ۵۳۴

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفاسیر مجمع البیان و نور الثقلین.

ذره ای فایده ندارند. «فَطَرَنِي ... لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ» ۵ سختی هایی را که انسان می بیند، با اراده خداوند و در مدار رحمت اوست.

«إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ»

۶ برای توجه به خداوند، کافی است شرایط سخت و فوق العاده را در پیش خود مجسم سازیم. «إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ» ۷ برای جریحه دار نکردن عواطف مردم، از خود مثال بزنیم. «إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ» ...

۸ بهترین راه دعوت، دعوت عملی است. «إِنِّي آمَنْتُ» ۹ شهادت در راه حمایت از رهبر آسمانی و امر به معروف سابقه ای بس طولانی دارد. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ» ۱۰ میان شهادت و بهشت فاصله ای نیست. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ» ۱۱ مردان خدا حتی بعد از مرگ و شهادت نیز در فکر زنده ها هستند. «يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ» ۱۲ حیات و بهشت برزخی قبل از بهشت موعود است. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ» ۱۳ شهادت سبب مغفرت است. «بِمَا غَفَرَ لِي»

ص: ۵۳۵

اشاره

وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ (۲۸) إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ (۲۹)

و ما بعد از (شهادت آن مرد خدا) هیچ لشگری از آسمان برای هلاک قوم او نفرستادیم و اصولاً سنت ما قبل از این هم چنین نبود (که برای عذاب اهل زمین سپاهی از آسمان بفرستیم).

تنها یک صیحه (آسمانی، صیحه ای تکان دهنده و مرگبار که) ناگهان همگی خاموش شدند.

نکته ها:

در آیات قبل ماجرای مردی بیان شد که به تنهایی به حمایت از پیامبران الهی قیام کرد و فریاد زد و در این راه شهید شد. این آیه در مقام بیان هلاکت کفار سرسختی است که انبیا را تکذیب کردند و این مرد خدا را کشتند.

«خامد» از «خمود» یعنی خاموش شدن شعله آتش و در اینجا مراد هلاکت و مردن است.

پیام ها:

۱ فرشتگان مأموران قهر یا مهر الهی هستند و فرود آمدن یا نیامدن آنها به امر خداوند است. «مَا أَنزَلْنَا ... جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ» ۲ قهر الهی ناگهانی است، غافل نباشیم. «صَيْحَةً وَاحِدَةً» ۳ گاهی بخاطر ریختن خون یک مؤمن بی گناه و یک مجاهد و مبلغ دینی، مردم یک منطقه نابود می شوند. «هُم خَامِدُونَ» ۴ ابر قدرت هایی که دیروز می گفتند: «لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ» امروز با یک صیحه نابود شدند. «هُم خَامِدُونَ»

اشاره

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۰)

ای دریغ بر بندگان! که هیچ پیامبری بر آنان نیامد مگر آن که او را به استهزا گرفتند.

پیام ها:

۱ انسانی که با موضع گیری حقّ، می تواند فریاد گر حقّ باشد و با پیروی از انبیا سعادت مند شود، «جَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ» چگونه با لجاجت خود را مورد قهر قرار می دهد؟ «يَا حَسْرَةً» ...

۲ لجاجت، کور کردن زمینه های رشد و قرب و مقدمه ی حسرت هاست. «يَا حَسْرَةً» ۳ آگاهی از حوادث تلخ تاریخ، انسان را بیمه می کند. «يَا حَسْرَةً» ... «مَا يَأْتِيهِمْ» ۴ استهزای انبیا، شیوه دائمی کفّار در طول تاریخ بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۵ تمام انبیا مورد استهزا قرار گرفتند. «مِنْ رَسُولٍ» (پس مبلغان دینی در انتظار زخم زبان دیگران باشند).

اشاره

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ (۳۱) وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٍ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (۳۲)

آیا ندیدند چه بسیار نسل هایی را که قبل از آنان هلاک کردیم و آنان به سوی این کفّار بر نمی گردند؟
و همگی نزد ما احضار می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «قرن» به گفته تفسیر نمونه، هم به زمان طولانی گفته می شود و هم به مردمی که در یک زمان زندگی می کنند.

پیام ها:

۱ کسانی که در تاریخ تحقیق نکنند و از سرنوشت گذشتگان عبرت نگیرند، مورد انتقاد قرار می گیرند. «أَلَمْ يَرَوْا» ۲ سنت های الهی در تاریخ ثابت است و سرنوشت ها به یکدیگر شباهت دارد و دیدن یک صحنه می تواند الگوی صحنه های دیگر باشد. «أَلَمْ يَرَوْا» ...

۳ نقل تاریخ، سبب تهدید مجرمان و تسلی پویندگان راه حق است. «أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا» ۴ نتیجه ی استهزای انبیا هلاکت است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ... أَهْلَكْنَا» ۵ بعد از قهر الهی راهی برای برگشت و جبران نیست، فرصت ها را از دست ندهیم. «أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ» ۶ هلاکت کفار پایان کارشان نیست، بلکه آغاز عذاب آنهاست. «لَعَدْنَا الْمُحْضَرُونَ» ۷ تمام مردم در قیامت یک جا حاضر می شوند. «كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۳]

اشاره

وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ (۳۳)

و زمین مرده که ما آن را زنده کردیم و دانه ای از آن خارج ساختیم که از آن می خورند، برای آنان نشانه ای است (بر امکان معاد).

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که همه ی مردم در قیامت زنده شده، نزد خداوند حاضر خواهند شد؛ این آیه دلیل معاد و زنده شدن را بیان می کند.

پیام ها:

۱ هر دانه و گیاهی که از زمین می روید، همچون مرده ای است که در قیامت از گور بر می خیزد. «وَ آيَةٌ لَهُمُ»

ص: ۵۳۸

۲ برای اثبات حَقَّائِیت سخن خود به نمونه‌ها استدلال کنیم. «وَ آيَةٌ لَهُمْ» ۳ بهترین دلیل برای عموم مردم، آن است که دائمی، عمومی، غیر قابل انکار، ساده و همه‌جایی باشد. «وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ» ۴ بهترین راه ایمان به معاد، دقت در آفریده‌هاست. «الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا» ۵ بخش عمده‌ای از غذای انسان را دانه‌های گیاهی تشکیل می‌دهد که دقت در آنها راهی برای خداشناسی است. «وَ آيَةٌ ... حَبًّا ... فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

وَ جَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَ أَعْنَابٍ وَ فَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ (۳۴) لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَ مَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (۳۵)

و در آن، باغ‌هایی از درختان خرما و انگور قرار دادیم و در آن چشمه‌ها شکافته و روان ساختیم.

تا از میوه‌ی آن و آن چه دستانشان به عمل آورده است، بخورند، پس چرا سپاسگزاری نمی‌کنند؟

نکته‌ها:

در قرآن از میان میوه‌ها نام انگور و خرما بیش‌تر به کار رفته و این یا به خاطر نقش غذایی این دو میوه است و یا به خاطر در دسترس بودن آنها یا تنوع گونه‌های آنها یا بهره‌گیری از خشک و تر آن دو و یا جهات دیگر.

دو کلمه «نَخِيلٍ» و «أَعْنَابٍ» به صورت جمع بکار رفته است، زیرا هر یک از خرما و انگور دارای انواع زیادی هستند.

پیام‌ها:

۱ در تغذیه نقش اول با حبوبات و دانه‌هاست و سپس میوه‌ها. «أَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا ...»

جَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ»

۲ وظیفه انسان در برابر نعمت‌ها، معرفت و شکر است. (خداوند زمین مرده را

زنده می کند و گیاهان و میوه ها را در دسترس قرار می دهد تا انسان بخورد و شکر کند. «لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ ... أَفَلَا يَشْكُرُونَ»
۳ تولید فرآورده های مختلف از میوه ها، مورد پذیرش قرآن است. «وَمَا كُنَّا بِمُعْجِزَيْهِمْ» ۴ بیان نعمت ها، سبب ایجاد روح
شکرگزاری در انسان است. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۶]

اشاره

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ (۳۶)

منزه است خدایی که تمام زوج ها را آفرید، از آن چه زمین می رویاند و از خود مردم و از آن چه نمی دانند.

نکته ها:

یکی از معجزات علمی قرآن، بیان قانون زوجیت در همه چیز است، گیاهان، انسان ها و آن چه که مردم در آن زمان نمی دانستند و امروز می دانند. در عصر نزول قرآن، مردم با زوجیت در نخل خرما آشنا بودند، اما امروزه مشخص شده که مسأله ی زوجیت در عالم گیاهان عمومیت دارد.

پیام ها:

۱ تشکر ما نشانه رشد ما است، او نیازی به شکر ما ندارد. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ سُبْحَانَ الَّذِي» ۲ قانون زوجیت در مخلوقات را به ذات الهی سرایت ندهید، او یکتا و بی نظیر است. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ» ۳ آفریدن ها و آفریده ها، نشانه ی قدرت، اراده و حکمت اوست، نه نشانه ی نیاز و وابستگی او. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ» ۴ پیدایش دانه و میوه، از طریق قانون زوجیت است. «مِنْ ثَمَرِهِ ... خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا»

ص: ۵۴۰

۵ انسان در مسائل جسمی و جنسی در ردیف دیگر موجودات است. «مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ» ۶ در هستی موجوداتی است که نحوه زوجیت آنها برای بشر ناشناخته است.

«خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا

... مِمَّا لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۷ تا ۴۰]

اشاره

وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ (۳۷) وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۳۸) وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (۳۹) لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۴۰)

و نشانه ای (دیگر) برای آنان شب است که ما روز را (مانند پوست) از آن بر می کنیم، پس در تاریکی فرو می روند.

و خورشید به (سوی) قرارگاه خود روان است، آن نظام تقدیر خداوند عزیز داناست.

و برای ماه نیز منزلگاه هایی معین کرده ایم، تا همچون شاخه کهنه ی خرما برگردد.

نه خورشید را سزاست که به ماه رسد و نه شب را سزد که بر روز پیشی گیرد هر کدام در سپهر و مدار معینی شناورند.

نکته ها:

«عرجون» به آن قسمت از خوشه ی خرما گفته می شود که به درخت وصل است و پس از گذشت زمان به شکل قوس در می آید.

از این آیات برهان نظم استفاده می شود که یکی از برهان های اثبات وجود خداوند است.

ص: ۵۴۱

توجه دادن مردم به حرکت خورشید و ماه و پیدایش شب و روز، تغییراتی که در ماه دیده می شود، شناور بودن کرات در آسمان، مدار کرات، عدم اصطکاک کرات و اندازه گیری های دقیق، عالمانه و حکیمانه، نشانه ی توجه اسلام به علم هیئت و ایجاد بستری مناسب برای تحقیقات دانشمندان در طول تاریخ بوده است.

پیام ها:

۱ شب، از نشانه های قدرت و حکمت الهی است. «آیة لَهُمُ اللَّيْلُ» ۲ یک برنامه ثابت در طول تاریخ، آن هم بدون خلل نشانه ی وجود حسابگری حکیم و علیم است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۳ پیدایش شب و روز تصادفی نیست، کار خداست. «نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ» ۴ مدار حرکت خورشید و ماه طوری طراحی شده که هرگز به یکدیگر برخورد نمی کنند و در ایجاد شب و روز خللی وارد نمی شود. «لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ» ۵ بر خلاف نظریه ثابت بودن خورشید، قرآن خورشید را دارای حرکت می داند، آن هم حرکت جهت دار. «تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا» ۶ در نظم حاکم بر هستی احدی نمی تواند اخلال کند. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ» ...

۷ تشبیهات قرآن کهنه شدنی نیست. حرکت ماه به حرکت خوشه خرما تشبیه شده است. «عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ» ۸ همه ی کرات در مدار خود در حرکتند. «كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ» ۹ حرکت کرات در مدار خود با سرعت است. («يَسْبَحُونَ» یعنی شنای سریع)

[سوره یس (۳۶): آیات ۴۱ تا ۴۴]

اشاره

وَ آيَةٌ لَهُمْ أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفَلَكِ الْمَشْحُونِ (۴۱) وَ خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ (۴۲) وَ إِن نَّشَأُ نُغْرِقُهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَ لَا هُمْ يُنْقَذُونَ (۴۳) إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ (۴۴)

و نشانه ای (دیگر) برای آنان، آن است که ما فرزندانشان را در کشتی های پر از بار سوار کردیم.

ص: ۵۴۲

و برای آنان مرکب های دیگری مانند همان آن،(از قبیل اسب و شتر...)آفریدیم.

و اگر بخواهیم آنان را غرق می کنیم،به گونه ای که نه فریادرسی برایشان باشد و نه(از دریا)نجات داده شوند.

مگر آنکه بار دیگر رحمت ما شامل حالشان شود و تا مدّتی(دیگر از زندگی)بر خوردار باشند.

نکته ها:

بهره گیری از کشتی ها و حیوانات،بارها در قرآن به عنوان نعمت های الهی مطرح شده است،ولی در این آیه به عنوان وسیله ای برای حمل فرزندان آمده تا انسان با عقل و عاطفه نعمت الهی را درک کند. «حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ» همین امروز نیز اگر کشتی های نفت کش و حمل گندم و مواد غذایی در اقیانوس ها به حرکت در نیایند،زندگی بشر فلج می شود.علاوه بر آنکه حمل و نقل از طریق دریا، ارزان ترین راه برای انتقال کالاهای حجیم و سنگین است.

پیام ها:

۱ این خداوند است که آب را به گونه ای قرار داده که انسان می تواند با ساخت کشتی بر روی آن حرکت کند و این از نشانه های قدرت الهی است. «وَأَيُّهُ ...»

فِي الْفُلْكِ»

۲ مرکب و وسیله نقلیه که از ضروریات زندگی بشر است،یک نعمت ویژه و نشانه ای از لطف و تدبیر الهی است. «خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ» ۳ دست خدا در قهر و غضب باز است.به خود مغرور نشویم. «إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ» ۴ اگر قهر خدا سرازیر شود احدی فریادرس نیست.پس نباید احساس امتیّت

ص: ۵۴۳

صد در صد داشته باشیم. «إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ» ۵ هرگز نجات خود را در سایه ی عوامل مادی نپنداریم. «رَحْمَةً مِنَّا»
۶ هر کس اجلی دارد و زندگی ما محدود است. «مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۴۵ تا ۴۶]

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمِ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۵) وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۴۶)

۴۶-۴۵/۳۶

و هر گاه به آنان گفته شود از (مجازات دنیا) که پیش روی شماست و از (مجازات آخرت) که به دنبال شماست پروا کنید تا شاید مورد رحمت قرار گیرید (اعراض می کنند).

و هیچ نشانه ای از نشانه های پروردگارشان برای آنان نمی آید مگر آن که از آنها روی گردانند.

نکته ها:

در آیات قبل به نعمت های الهی اشاره شد که اگر دقت کنند همه آنها نشانه ای از قدرت و حکمت و لطف اوست. در این آیات می فرماید: لجاجت آنان به قدری است که نه از نشانه ها درس می گیرند و نه به موعظه ها گوش می دهند که به آنها گفته می شود: از انجام کارهایی که عقوبت دنیا و عذاب آخرت را به دنبال دارد بپرهیزید، تا خداوند گذشته شما را ببخشد و شما را مورد لطف خود قرار دهد.

پیام ها:

۱ با امر به معروف حجت را بر افراد تمام کنید. «قِيلَ لَهُمْ اتَّقُوا» ۲ تقوا، رمز دریافت رحمت الهی است. «اتَّقُوا... لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» ۳ برای اتمام حجت انواع استدلال ها را مطرح کنید. «آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ» ۴ نشانه های خدا بسیار است، اما پذیرش مردم اندک است. «آيَاتِ رَبِّهِمْ... عَنْهَا مُعْرِضِينَ»

ص: ۵۴۴

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَلْنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۴۷)

و هر گاه به آنان گفته شود: از آن چه خداوند روزی شما کرده بخشش کنید، کسانی که کفر ورزیدند به کسانی که ایمان آورده اند می گویند: آیا به کسانی غذا دهیم که اگر خداوند می خواست خودش به آنها غذا می داد؟ شما در گمراهی آشکاری هستید.

نکته ها:

افرادی که بینش صحیح ندارند یا می خواهند از زیر بار مسئولیت شانه خالی کنند، تمام انحرافات و عملکرد زشت خود را به گردن دیگران می اندازند:

۱ گاهی می گویند: مقصّر خداست، اگر او نمی خواست ما مشرک نبودیم: «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱)، «لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ» (۲) گاهی می گویند: مقصّر جامعه است، اگر این بزرگان نبودند، ما مؤمن بودیم.

«لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳) گاهی می گویند: مقصّر نیاکان ما هستند. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا» (۴) در این آیه نیز می گویند: اگر لازم بود خدا خودش به فقرا روزی می داد.

غافل از آن که خداوند مسئولیت سیر کردن فقرا را به دوش اغنیا گذاشته است.

سؤال: چرا خداوند خود فقرا را رزق نمی دهد و به مردم دستور انفاق می دهد؟! پاسخ: رشد انسان، در سایه ی گذشت و ایثار و سخاوت و نوع دوستی و دلسوزی و صرفه جویی و الفت و تعاون و محبت و تفقد است. اگر همه ی مردم از امکانات یکسان برخوردار باشند، نه زمینه ای برای بروز این کمالات باقی می ماند و نه بستری برای صبر و زهد و قناعت محرومان.

ص: ۵۴۵

۱-۱. انعام، ۱۴۸.

۲-۲. زخرف، ۲۰.

۳-۳. سبأ، ۳۱.

۴-۴. زخرف، ۲۲.

پیام ها:

۱ توجه به این که «آن چه داریم رزق الهی است نه ملک ما» بخشش را آسان می کند. «أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» ۲ کفر، سبب خود داری از انفاق است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَنْ نُطْعِمَ» ۳ کافر، رازق بودن خدا را مسخره می کند. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ» ۴ انفاق، نشانه ایمان است. (زیرا ترک انفاق از ویژگی های کفار شمرده شده است). «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَنْ نُطْعِمَ» ...
۵ کار انسان به جایی می رسد که کفر و بخل را راه درست و ایمان و انفاق را انحراف می شمرد. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۴۸ تا ۵۰]

اشاره

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۸) مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ (۴۹) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ (۵۰)

(کفار) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (قیامت) چه وقت فرا می رسد؟

آنان جز یک صیحه (مرگبار) را انتظار نمی کشند که آنان را فرا خواهد گرفت، در حالی که به مخاصمه و جدال سرگرمند.

پس در آن حال، نه توان وصیتی دارند و نه می توانند به سوی خانواده هایشان باز گردند.

پیام ها:

۱ کفار، دلیلی بر انکار قیامت ندارند و تنها با طرح این سؤال که قیامت چه زمانی است، آن را به استهزا می گیرند. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» ۲ معین نبودن زمان امری، دلیل بر واقع نشدن آن نیست. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ»

ص: ۵۴۶

۳ قیامت، وعده الهی است. «هَذَا الْوَعْدُ» ۴ کفار، انبیا و مؤمنین را دروغگو می پندارند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» ۵ قیامت خبر نمی کند، این همه غفلت و استهزا چرا؟ «صَيْحَهُ وَاحِدَةً» ۶ قیامت که بیاید، نه زبان تاب سخن دارد و نه پا توان فرار. «فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا ... يَرْجِعُونَ» ۷ برپایی قیامت پس از یک صیحه مرگبار است. «صَيْحَهُ وَاحِدَةً» ۸ پایان دنیا و آغاز قیامت در حالی خواهد بود که مردم سرگرم جدال و کشمکش روزانه اند. «تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ» ۹ وابستگی ها و دل بستگی ها در دنیا، کارساز است. با قیام قیامت، همه بندها گسسته می شود. «وَلَا إِلَهَ إِلَّا أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۵۱ تا ۵۳]

اشاره

و نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (۵۱) قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (۵۲) إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (۵۳)

و در صور دمیده شود، پس ناگاه آنان از گورها (برخاسته،) شتابان به سوی پروردگارشان می آیند.

گویند: وای بر ما، چه کسی ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟ این همان است که خدای رحمان وعده داد و پیامبران راست گفتند.

(آری،) جز یک بانگ نبود که ناگهان همگی نزد ما احضار شدند.

نکته ها:

در قرآن، دو بار دمیدن در صور مطرح شده است؛ یکی برای انقراض دنیا و یکی برای

ص: ۵۴۷

برپایی قیامت. مراد از نفخ صور در این آیه، دمیده شدن در صور برای بار دوم و زنده شدن مردگان است.

«اجداث» جمع «جدث» به معنای قبر است. «يَسْئَلُونَ» از «نسلان» به معنای رفتن با سرعت و کلمه «مرقد» اسم مکان از «رقاد» به معنای محل استراحت و مراد از آن در اینجا قبر است.

امام باقر علیه السلام می فرماید: جمله «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ»، کلام فرشتگان به اهل قیامت است. (۱)

پیام ها:

۱ آغاز قیامت با صوتی است که از دمیده شدن در صور شنیده می شود. «نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ» ۲ معاد جسمانی است و بدن ها از همین قبرها خارج می شوند. «مِنَ الْأَجْدَاثِ ...»

يَسْئَلُونَ

... بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا» ۳ زنده شدن انسان ها در قیامت بسیار سریع و با آسانی خواهد بود. «نُفِخَ ... فَإِذَا هُمْ» ...

۴ حرکت شتابان، نشانه ی اضطراب و هیجان مردم در قیامت است. «يَسْئَلُونَ» ۵ قیامت، روز حسرت کفار است. «يَا وَيْلَنَا» ۶ قیامت، صحنه ی بیداری و اقرار و اعتراف است. «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ» ۷ برپایی قیامت و حسابرسی، لازمه رحمان بودن خداست. «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ» ۸ کفار آن چه را در دنیا انکار می کردند در آن روز اقرار می نمایند. (در دنیا همین که نام رحمن برده می شد، می گفتند: «وَمَا الرَّحْمَنُ» (۲) ولی در آن روز می گویند: «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ»

ص: ۵۴۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. فرقان، ۶۰.

۹ در قیامت همه مردم در یک جا حاضر می شوند. «جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُخَضَّرُونَ» ۱۰ حضور در قیامت با اختیار نیست. «مُخَضَّرُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۴]

اشاره

فَالْيَوْمَ لَا تُظَلِّمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۴)

پس در چنین روزی بر هیچ کس ستمی نمی شود، و جز آن چه عمل کردید جزایی داده نمی شوید.

نکته ها:

این آیه بیانگر تجسم عمل در قیامت است، زیرا می فرماید: جزای شما چیزی نیست جز عمل خود شما، «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» اما اگر می فرمود: «بما کنتم تعملون» بدین معنا بود که به خاطر اعمالی که انجام داده اید، کیفر یا پاداش داده می شوید.

پیام ها:

۱ خداوند عادل است و قیامت روز ظهور و جلوه ی عدل الهی است. «فَالْيَوْمَ لَا تُظَلِّمُ نَفْسٌ» (سخت ترین عذاب ها نیز عادلانه است). «لَا تُظَلِّمُ نَفْسٌ» ۲ کیفر و پاداش در قیامت، بر اساس عملکرد ما در دنیا است. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۵۵ تا ۵۸]

اشاره

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهُونَ (۵۵) هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَارِكِ مُتَكِدُونَ (۵۶) لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ (۵۷) سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ (۵۸)

بی شک اهل بهشت در آن روز به خوشی مشغولند.

آنان و همسرانشان در زیر سایه ها بر تخت های زینتی تکیه می زنند.

در آن جا (هر گونه) میوه برای آنان مهیا است و هر آن چه بخواهند برایشان موجود است.

سلام، سخن پروردگار مهربان به آنان است.

ص: ۵۴۹

«شُغِلِ»

به معنای امری است که انسان را به خود مشغول کند. «فَاكْهُونَ» از «فَكَاهِه» به معنای سخن مسرت آمیز است.

«ارائِكُ» جمع «اریکه» به معنای تخت مزین در حجله عروس است.

در بهشت از هر سو سلام است. خدا به آنان سلام می کند: «سَيَلَامُ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» فرشتگان سلام می کنند: «وَ الْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۱) اهل بهشت نیز به یکدیگر سلام می کنند. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» (۲)

پیام ها:

۱ در بهشت، بیکار نیست. «فِي شُغْلٍ» («شغل» که با تنوین و به اصطلاح نکره آمده به معنای مشغله ای است که کنه و عمق آن ناشناخته و وصف ناپذیر است.) ۲ در بهشت، غم و اندوه نیست. «فَاكْهُونَ» ۳ در بهشت، زندگی بدون مرگ، سلامتی بی مرض، جوانی بی پیری، عزت بی ذلت، نعمت بی محنت، بقا بی فنا، خشنودی بی خشم و انس بی وحشت است. «فِي شُغْلٍ فَاكْهُونَ» ۴ در بهشت، تنهایی نیست. «هُمُ وَ اَزْوَاجُهُمْ» ۵ مسکن بهشتی آرامش بخش است. «فِي ظِلَالٍ عَلَيَّ الْاَرَائِكِ» ۶ نشستن بر تخت و صندلی، به نشستن روی زمین برتری دارد. «عَلَيَّ الْاَرَائِكِ مُتَكُونُونَ» ۷ در بهشت بهترین تغذیه است. «لَهُمْ فِيهَا فَاكْهُةٌ» (فاکفه به صورت نکره آمده تا علامت آن باشد که با میوه های آن چنانی پذیرایی می شوند).

۸ در بهشت محدودیت نیست. «وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ» («يَدْعُونَ» به معنای آن است که هر چه می خواهی بخواه و تمنا کن.)

ص: ۵۵۰

۱-۱. رعد، ۲۴.

۲-۲. یونس، ۱۰.

۹ معاد جسمانی است. (کلمات میوه و همسر و تخت نشانه ای آن است که در قیامت با همین جسم زندگی خواهیم کرد).

۱۰ در بهشت رضا و سلامی با عظمت از خدا دریافت می شود. «سَلَامٌ قَوْلًا» ...

۱۱ دریافت سلام الهی، آرزو و خواسته بهشتیان است. «وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ سَلَامًا» ...

[سوره یس (۳۶): آیات ۵۹ تا ۶۲]

اشاره

وَ اِمْتَاَزُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (۵۹) اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۶۰) وَ اَنْ اُعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱) وَ لَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (۶۲)

و(گفته می شود) ای گناهکاران و مجرمین! امروز(از نیکوکاران) جدا شوید.

ای فرزندان آدم! مگر با شما پیمان نبستم که شیطان را اطاعت نکنید که همانا او برای شما دشمنی آشکار است.

و تنها مرا بپرستید، که راه مستقیم همین است.

اما شیطان گروه زیادی از شما را گمراه کرد، پس چرا تعقل نمی کردید؟

نکته ها:

جدایی گناهکاران از نیکوکاران طبق قانون عدل الهی است، که فرمود: مؤمن و کافر یکسان نیستند: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» (۱) شاید هم مراد از جدا شدن، جدایی مجرمین از یکدیگر و تنها شدن و به درد فراق گرفتار شدن باشد، همچون زندان انفرادی در دنیا که مجرمان را از یکدیگر جدا می کند.

«جِبَلًا كَثِيرًا»

به جمعیت زیادی گفته می شود که همچون کوه عظمت داشته باشد. (۲)

مراد از عبادت شیطان، اطاعت شیطان است، چنان که در حدیث می خوانیم: «من اطاع رجلا فی معصیه فقد عبده» (۳) هر کس در گناه از کسی اطاعت کند، بندگی او را کرده است.

ص: ۵۵۱

٢-٢. مفردات راغب.

٣-٣. وسائل، ج ١٨، ص ٧٩.

۱ قیامت روز فیصله و جدایی است. «وَأَمَّا زُورًا الْيَوْمَ» ۲ خداوند (از طریق انبیا، عقل و فطرت) از انسان پیمان گرفته است. «أَلَمْ أَعْهَدُ إِلَيْكُمْ» ۳ شیطان پدر شما را فریب داد و شما فرزندان کسی هستید که اطاعت شیطان کرد. «يَا بَنِي آدَمَ... لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ» ۴ انسان، از دو حال خارج نیست، یا بنده خداست یا بنده شیطان. «لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ... أَعْبُدُونِي» ۵ دشمن بودن شیطان آشکار است. (فکری که سنگ و چوب را به جای خدا برای انسان جلوه می دهد در انحراف آن هیچ گونه ابهامی نیست.) «عِيدُوْ مُبِيْنٌ» ۶ راه مستقیم که هر شبانه روز در نماز از خدا می خواهیم، همان اطاعت از او و عبادت اوست. «اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۷ از سرنوشت فریب خوردگان عبرت بگیرید. «أَضَلَّ... جِبَلًا كَثِيرًا أَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ» ۸ اندیشه در سرنوشت تلخ قربانیان فریب شیطان، راه نجات از وسوسه ها و دام های اوست. «أَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۶۳ تا ۶۴]

اشاره

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۶۳) إِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۶۴)

این همان جهنمی است که به شما وعده داده می شد.

امروز وارد آن شوید و به خاطر کفری که داشتید، به آتش آن بسوزید.

نکته ها:

«إِصْلَوْهَا» از «صلی» به معنای آتش افروختن و در آتش وارد گشتن و ملازم آن بودن است.

پیام ها:

۱ خداوند بارها وعده جهنم داد، ولی کافران باور نکردند. «تُوَعِدُونَ ... تَكْفُرُونَ» ۲ خداوند بر دوزخیان اتمام حجت نموده و پیوسته خطر دوزخ را به آنان ابلاغ کرده است. «كُنْتُمْ تُوعِدُونَ» ۳ ورود کفار به دوزخ با تحقیر همراه است. (فرمان) «اصِلَوْهَا» برای تحقیر و اهانت است. ۴ کفار و دوزخیان هرگز از آتش جدا نخواهند شد. «اصِلَوْهَا الْيَوْمَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۵]

اشاره

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۶۵)

امروز بر دهانشان مهر می نهیم و دست هایشان با ما سخن می گویند و پاهایشان به آن چه کسب کرده اند گواهی می دهند.

نکته ها:

ذکر نام دست و پا از باب نمونه است، زیرا در آیات دیگر می خوانیم که گوش و چشم و دل نیز مورد سؤال قرار می گیرند (۱) و حتی پوست گواهی می دهد. (۲) به هر حال هر عضوی به آن چه عمل کرده گواهی می دهد.

پیام ها:

۱ خداوند، سبب سوز و سبب ساز است. دهانی را که وسیله سخن گفتن است می بندد و دست و پا را وسیله ی سخن گفتن قرار می دهد. «نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ... أَرْجُلُهُمْ» ۲ معاد، جسمانی است. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ» ۳ در قیامت اعضای بدن، تابع اراده انسان نیست. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

ص: ۵۵۳

۱- ۱. اسراء، ۳۶.

۲- ۲. سجده، ۲۰.

۴ قوی ترین گواه در دادگاه، اقرار و اعتراف عامل جرم است. «تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ» ۵ اعضای بدن دارای نوعی درک و شعورند که می توانند در قیامت شهادت دهند. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۶۶ تا ۶۷]

اشاره

وَ لَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ (۶۶) وَ لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَبَاعُوا مِضْيًا وَلَا يَرْجِعُونَ (۶۷)

و اگر بخواهیم فروغ دید گانشان را محو می کنیم، پس آن گاه که در راه سبقت می گیرند، چگونه خواهند دید؟

و اگر بخواهیم آنان را در جای خود مسخ می کنیم (و به مجسمه هایی بی روح مبدل می سازیم)، به گونه ای که نه بتوانند به راه خود ادامه دهند و نه برگردند.

نکته ها:

اگر این دو را ادامه آیات قبل در مورد عذاب کفار در قیامت بدانیم، بیانگر ناتوانی کفار در جستجوی راه بهشت و حیرت و سرگردانی آنها در صحرای محشر است. اما اکثر مفسران این دو را مربوط به کیفر دنیوی کفار دانسته و آن را نوعی تهدید در از دست دادن قوه بینایی و یافتن راه خانه و کسب و کار دانسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ فکر نکنید آن چه دارید باید داشته باشید یا جاودانه خواهید داشت، از قهر و غضب الهی و تغییر نعمت ها غافل نباشید. «لَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا» ۲ علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. قبل از نزول عذاب باید از لجاجت دست

ص: ۵۵۴

برداشت. «لَوْ نَشَاءُ... لَوْ نَشَاءُ»...

۳ هر مکانی می تواند ظرف قهر خدا باشد. «عَلَىٰ مَكَاتِهِمْ» ۴ قهر خدا که آمد احدی توان تحمل ندارد. «فَمَا اسْتَطَاعُوا»...

۵ سنّت خداوند، آزاد گذاشتن انسان ها است تا از راه دیدن و شنیدن حقایق ایمان بیاورند، نه آنکه از طریق قهر و اجبار و فشار ایمان آورند. «لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ» (حرف «لو» نشانه آن است که سنّت خداوند، مسخ و زمین گیر کردن مردم نیست).

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۸]

اشاره

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ (۶۸)

و هر که را طول عمر دهیم، او را در آفرینش واژگونه می کنیم. (حافظه اش به فراموشی سپرده می شود، قدرتش به ضعف می گراید و قامتش خم می گردد) آیا تعقل نمی کنند؟

نکته ها:

در آیات قبل خداوند فرمود: اگر بخواهیم چشم را نابینا و قیافه ها را دگرگون می کنیم؛ این آیه نمونه ای از این دگرگونی را در مورد سالمندان بیان می کند.

«نُنَكِّسُهُ»

از «تنکیس» به معنای واژگون کردن و مراد از آن بازگشت انسان به حالت کودکی است. علمش به جهل و فراموشی تبدیل می شود، قدرتش رو به ضعف می رود و سعه ی صدرش به زود رنجی می رسد، حساسیتش زیاد و اشککش روان می شود.

پیام ها:

۱ عمر به دست خداست. «نُعَمِّرُهُ» ۲ سنّت خداوند بر آن است که پیری همراه با شکستگی باشد. «نُعَمِّرُهُ نُنَكِّسُهُ» ۳ آثار عمر طولانی به دست خداست. آن جا که خداوند اراده کند، افرادی مثل نوح و مهدی علیهما السلام عمر طولانی می کنند. «نُنَكِّسُهُ»

ص: ۵۵۵

۴ انسان هم باید به فکر از دست رفتن نعمت ها باشد. «لَطَمَسْنَا... لَمَسَ خَنَاهُمْ» و هم به فکر ضعیف شدن آنها. «نُكْسُهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۹]

اشاره

وَ مَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَ مَا يَتَّبِعِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِينٌ (۶۹)

و ما به او (پیامبر) شعر نیاموختیم و سزاوار او نیز نیست، آن (چه به او آموختیم) جز مایه ی ذکر و قرآن روشن نیست.

نکته ها:

یکی از تهمت هایی که به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می زدند، علاوه بر ساحر و مجنون و کاهن بودن، تهمت شاعر بودن بود، در حالی که:

شعر بر خاسته از تخیل است، بر خلاف وحی.

شعر بر خاسته از عواطف و احساسات است، بر خلاف وحی.

شعر آمیخته با اغراق است، بر خلاف وحی.

گرچه قرآن دارای جملات موزون و مقطع همچون شعر است، اما عنصر اصلی شعر که تخیل است، در قرآن راهی ندارد.

قرآن، جز ذکر نیست. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ» ذکر قدرت و قهر خدا، یاد الطاف و نعمت های او، یاد عفو و مغفرت او، یاد سنت ها و قوانین او، یاد انبیا و اوصیا و اولیای او، یاد از تاریخ های پر عبرت، یاد از عوامل عزت و سقوط امت ها، یاد از نیکوکاران و هدایت شدگان، یاد از تبه کاران و کافران و فاسقان و مجرمان و ستمگران و عاقبت آنان، یاد از اخلاص ها، ایثارها، شجاعت ها، انفاق ها، صبرها و پایان نیک آن، یاد از قتل ها، شکنجه ها، اذیتها، تهمت ها، تحقیرها، حق کشی ها و به استضعاف کشیدن ها و عاقبت شوم مستکبران، یاد از اوامر و نواهی و مواعظ و حکمت ها، یاد از آفریده های آسمانی و زمینی و دریایی، یاد از آینده تاریخ و پیروزی حکومت حق و پر شدن جهان از عدل و داد و محکومیت ظلم و ستم، یاد از برزخ و معاد و حوادث قبل از قیامت و چگونگی صحنه های قیامت و خطرات دوزخ و نعمت های بهشتی. آری، تمام قرآن به نحوی تذکر و یادآوری است. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۱ در قرآن، سخن از نفی ارزش شعر نیست، بلکه سخن از نفی شعر از پیامبر است. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ۲ خداوند از تهمت به انبیا دفاع می کند. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ۳ ندانستن شعر به ارشاد مبلغ ضروری نمی زند. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ۴ رشدهای نابجا و فضاهاى فرهنگى غلط شما را متزلزل نکند. (در زمان پیامبر مسأله شعر جایگاهی بیش از متعارف داشت و شعر و شاعری در رأس امور بود. این آیه ابّتهت آن را شکست.) «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ۵ طبع شعر از سوی خداوند است. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ۶ معلّم، پیامبر خداست. «عَلَّمْنَاهُ» ۷ هر علمی برای هر کس سزاوار نیست. «وَمَا يَتَّبِعِي لَه» ۸ تا از تخیلات و موهومات شاعرانه تخلیه نشویم، روح ما ظرف معارف الهی قرار نمی گیرد. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ ... إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ» ۹ قرآن، مایه ی تذکر و یادآوری است. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ» ۱۰ قرآن، کلامی روشن و قابل فهم و استدلال است. «قُرْآنٌ مُّبِينٌ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۰]

اشاره

لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ (۷۰)

(این قرآن برای آن است که) تا هر کس زنده (دل) است، هشدارش دهد و (حجّت را بر کافران تمام کند) و گفتار خدا درباره آنان محقق گردد.

نکته ها:

حیات چند نوع است:

۱ حیات نباتی. «يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را (با رویاندن گیاهان) زنده

ص: ۵۵۷

می کند.

۲ حیات حیوانی. «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ» (۱) شما مرده بودید پس او شما را زنده کرد.

۳ حیات فکری. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲) پیامبر شما را به چیزی دعوت می کند که (دل های مرده) شما زنده می کند.

۴ حیات اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۳) حیات (سیاسی و اجتماعی شما که در سایه امتیت بدست می آید) در قصاص و انتقام به حق است.

۵ حیات قلبی و روحی. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» (آیه مورد بحث) قرآن افرادی را که دارای دل های زنده و روح های پاک و آماده اند هشدار می دهد.

آری، مؤمنان انسان های زنده دل و برخوردار از حیات واقعی و معقول و کافران همچون مردگان محروم از حیات واقعی هستند.

بر اساس روایات، منظور از «حَيًّا» انسان عاقل است. (۴)

مسئله قهر حتمی خداوند بر کافران که در این آیه با جمله «يَحَقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ» آمده، در سوره ی زمر آیه ۷۱ نیز مطرح است: «وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ» هشدارهای قرآن از سرچشمه علم الهی است. هشدارهای قرآن متنوع، معروف و حکیمانه است. هشدارهای قرآن همراه با بشارت و شیوه های ابتکاری است. هشدارهای قرآن همراه با نمونه های عینی در زمین و زمان است.

انذار دهنده در این آیه، «لِيُنذِرَ» هم می تواند قرآن باشد، هم می تواند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باشد که در آیه قبل مطرح بود.

پیام ها:

۱ هشدارهای قرآن، مایه ی تذکر و تبه است. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ... لِيُنذِرَ» ۲ نشانه ی زنده دلی، پذیرش هشدارهای قرآن است. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا»

ص: ۵۵۸

۱-۱. بقره، ۲۸.

۲-۲. انفال، ۲۴.

۳-۳. بقره، ۱۷۹.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۳ هدایت پذیری از قرآن، در انحصار قوم و نژاد خاصی نیست. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» ۴ هدف از وحی و بعثت انبیا بیداری و هوشیاری زنده دلان و اتمام حجت با مرده دلان است. «وَ يَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ» ۵ در سنگدلان حتی کلام خداوند اثر ندارد. «مَنْ كَانَ حَيًّا» ۶ کفار و کسانی که حق را نپذیرند مردگانی بیش نیستند. (در برابر «مَنْ كَانَ حَيًّا» ، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

۷ وعده قهر الهی برای کافران، کلام قطعی خداست. «يَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ»

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۱]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ (۷۱)

آیا ندیدند که ما از آن چه با قدرت خود به عمل آوردیم برای آنان چهارپایانی آفریدیم که آنان مالک آن هستند؟

پیام ها:

۱ انسان می تواند برای شناخت قدرت خدا، از توجه به موجوداتی که در دسترس اوست کمک بگیرد. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ...

۲ آفرینش چهارپایان (همچون گاو و گوسفند و شتر و...) برای انسان است.

«خَلَقْنَا لَهُمْ»

۳ در تولید گیاهان و میوه ها، انسان نقشی داشت، «لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ» (۱) ولی در آفرینش چهارپایان انسان نقشی ندارد. «عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا» ۴ آفرینش خداوند ابتکاری است نه تقلیدی. «عَمِلَتْ أَيْدِينَا» ۵ از خورشید و گیاه و دریا غیر انسان نیز بهره مند می شود ولی از چهارپایان تنها

ص: ۵۵۹

انسان استفاده می کند. «خَلَقْنَا لَهُمْ... فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ» ۶ از نشانه های لطف خداوند همین بس که انسان در پیدایش حیوانات نقشی ندارد، ولی به راحتی مالک آنها می شود. «أَيُّدِينَا... فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ» ۷ اصل مالکیت، مورد قبول اسلام است. «فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۲ تا ۷۳]

اشاره

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ (۷۲) وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (۷۳)

و چهارپایان را برای آنان رام کردیم، از برخی سواری می گیرند و از برخی تغذیه می کنند.

و در آنها بهره های دیگری نیز (از قبیل پشم و کرک) و نوشیدنی ها برای مردم است. پس چرا (با این حال) سپاس نمی گزارند؟!

پیام ها:

۱ اگر گاو و گوسفند وحشی بودند، دنیای لابیات با همه ی منافی که دارد به روی انسان بسته می شد. «ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ... وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ» ۲ اگر همه ی حیوانات وحشی بودند، بسیاری از سفرها انجام نمی گرفت.

«ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ»

۳ هم زمین ذلول است، «الْأَرْضُ ذَلُولًا» (۱) و هم حیوانات، «ذَلَّلْنَاهَا» اما انسان که به هر دو محتاج است، طاغی است. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغِي» (۲) ۴ هر چیزی برای هدفی آفریده شده است. «فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ» ۵ خام خواری مورد مدح اسلام نیست و در مورد مصرف گوشت سفارش شده است. «وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ»

ص: ۵۶۰

۱-۱. ملک، ۱۵.

۲-۲. علق، ۶.

۶ شیر، نعمت ویژه ای است که باید برای آن شکر کرد. (با اینکه شیر جزو منافع حیوانات است، ولی نام آن به خصوص برده شده «مَشَارِبٌ» تا نشانه ویژگی آن باشد. «وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ وَمَشَارِبٌ» ۷ شکر باید بر اساس فهم و معرفت باشد. «أَوَلَمْ يَرَوْا... أَ فَلَا يَشْكُرُونَ»)

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۴ تا ۷۶]

اشاره

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ (۷۴) لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنُدٌ مُحْضَرُونَ (۷۵) فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ (۷۶)

و به جای خداوند (یگانه) خدایانی را (به پرستش) گرفتند، به این امید که یاری شوند.

(در حالی که آن) خدایان، توان یاری آنان را ندارند و اینها (در قیامت) به عنوان لشکر بت ها احضار می شوند.

پس سخنان مشرکان تو را محزون نکند، ما آن چه را پنهان می دارند و آن چه را آشکار می کنند می دانیم.

نکته ها:

لباس انسان از حیوانات است. از پشم، صنعت قالی و پتو و کارخانجات نساجی به راه می افتد. کفش انسان از پوست حیوانات است. برای استفاده از پوست حیوانات کارخانجات چرم سازی به راه می افتد و کیف و کفش و کلاه و... تولید می شود. غذای انسان از شیر و گوشت حیوانات است. «وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ» نقش حیوانات در کشاورزی بسیار مهم است. (شخم زدن، آب کشی، کود طبیعی، مصرف علف های هرز، حمل بار و محصولات و کوبیدن خرمن از منافع حیوانات برای بشر است.

«فِيهَا مَنَافِعٌ وَمَشَارِبٌ»

ص: ۵۶۱

۱ شرک و بت پرستی کفران نعمت است. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً» ۲ انگیزه ی بت پرستان، بر اساس خیال ها و موهومات است. «وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ» ۳ در گفتگو با منحرفین، سرچشمه ی عقاید آنان را نشانه بگیرید. «لَا يَشَاءُ أَنْ يَنْصُرَهُمْ» ۴ کیفر کسی که به جای مطالعه در نعمت ها و شکر الهی به سراغ بت ها برود، احضار برای ورود به دوزخ است. «مُحْضَرُونَ» ۵ انبیا نیز به تقویت روحیه نیاز دارند و خداوند به آنان دلداری می دهد. «فَلَا يَحْزُنُكَ» ۶ هر کس هدف بلند دارد مورد انواع تهاجم قرار می گیرد. «فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ» ۷ توجه به علم و آگاهی خداوند، بهترین وسیله آرامش برای مؤمن و تهدید برای منحرف است. «نَعْلَمُ» ۸ دشمنان در پنهان و آشکار توطئه ها می کنند. «يُسِرُّونَ...، يُعْلِنُونَ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۷ تا ۸۰]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ إِذَا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۷۷) وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ (۷۸) قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (۷۹) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ (۸۰)

آیا انسان ندید(و نیاندیشید) که ما او را از نطفه ای(بی مقدار)آفریدیم؟ پس اینک ستیزه جویی آشکار شده است.

و برای ما مثلی آورد و آفرینش خود را فراموش کرد؛ گفت:چه کسی این استخوان ها را در حالی که پوسیده است زنده خواهد کرد؟

(به او) بگو: همان کسی که بار اول آن را آفرید، (بار دیگر) آن را زنده خواهد کرد و او بر هر آفریده ای آگاه است.

(اوست) آن که برای شما از درخت سبز، آتش آفرید پس هر گاه بخواهید از آن آتش می آفریزید.

نکته ها:

یکی از مشرکان، قطعه استخوان پوسیده ای را در برابر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کرد و بر زمین ریخت و گفت: چه کسی این استخوان های پوسیده را زنده می کند؟ این آیات در پاسخ این شبهه و سؤال نازل شد. (۱)

مقصود از درخت در این آیه، دو نوع چوب آتش زنه به نام مَرخ و عَفار است که عرب ها با زدن یکی به دیگری جرقه تولید می کردند، درست مانند کبریت های امروزی. (۲)

تهیه آتش از درخت سبز، مثالی است که عوام می فهمند و دانشمندان نیز به خاطر ذخیره شدن انرژی در درخت، راه علمی آن را به دست می آورند. «مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا»

پیام ها:

۱ اگر انسان به یاد ضعف و حقارت خود باشد، هرگز گردنکشی نمی کند. «أَوْ لَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ» ۲ توجه به آفرینش انسان از نطفه، ایمان به معاد را در انسان تقویت می کند. «مِنْ نُطْفَةٍ» ۳ بدتر از اصل خصومت، آن است که خصومت شدید و آشکارا باشد. «خَصِيمٌ مُّبِينٌ» ۴ ستیزه جویی انسان با خدا، دور از انتظار و شگفت آور است. «فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ»

ص: ۵۶۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر راهنما.

(کلمه «اذا» برای کار غیر منتظره به کار می رود.) ۵ نقل و بیان افکار باطل برای پاسخگویی به آن مانعی ندارد. «ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا» ۶ ریشه ی بسیاری از اشکالات در مورد قدرت خداوند، توجه نکردن به نمونه های مشابه و فراموش کردن سوابق است. «وَ نَسِيَ خَلْقَهُ» ۷ منکران معاد برهان ندارند، هر چه هست استبعاد است. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ؟» ۸ آزادی در اسلام به قدری است که منکران خدا و معاد با کمال شہامت در برابر رهبر مسلمین با صراحت حرف خود را می زنند. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ» ۹ سؤال مانعی ندارد، آن چه بد است انگیزه های لجوجانه و مغرورانه است.

«مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ»

۱۰ ریشه ی بعضی از اشکالات عقیدتی، مقایسه میان قدرت انسان با خداوند است. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ» ۱۱ شبهات عقیدتی باید پاسخ داده شود، گرچه القای شبهه از یک نفر باشد.

«قَالَ»

... قُلْ «۱۲ معاد جسمانی است. «يُحْيِي الْعِظَامَ» ۱۳ معاد به دو چیز نیاز دارد: قدرتِ خدا در آفریدن دوباره انسان ها و علم او به عملکرد مردم. این آیه به هر دو اشاره می کند. «أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ» نشانه ی قدرت او و «هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» نشانه ی علم اوست. ۱۴ خداوند جمع میان اضداد می کند، آب و آتش که با یکدیگر سازگاری ندارند. «مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا»

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۱]

اشاره

أَوْ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۱)

آیا کسی که آسمان ها و زمین را آفرید، توانا نیست که مثل آنها را بیافریند؟ آری، (می تواند) و او آفریدگار بسیار داناست.

ص: ۵۶۴

نکته ها:

انسان مرکب از جسم و روح است؛ جسم انسان با مرگ متلاشی می شود و در حال حیات نیز دائماً در حال تغییر است، ولی روح و شخصیت انسان ثابت است. در قیامت روح انسان همان روح دنیوی است، ولی جسم انسان در قالبی مشابه قالب جسم دنیوی او می باشد.

«يَخْلُقُ مِثْلَهُمْ»

پیام ها:

۱ گاهی باید سؤال را با سؤال جواب داد. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ ... أَوْ لَيْسَ الَّذِي» ...

۲ سؤال راهی است برای بیدار کردن وجدان ها. «أَوْ لَيْسَ الَّذِي» ...

۳ در گفتگو با منکران، از مسائل کوچک آغاز کنیم تا به مسایل بزرگ برسیم.

(مثال اول نطفه بود، مثال بعد درخت سبز و مثال سوم آفرینش آسمان ها). «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» ۴ چون که صد آمد نود هم پیش ماست. کسی که آسمان ها و زمین را آفرید می تواند انسان ها را هم می آفریند. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... بِقَادِرٍ» ۵ کار او خلق کردن است، چه در دنیا و چه در قیامت. «هُوَ الْخَلَّاقُ» ۶ دلیل معاد، علاوه بر حکمت و عدالت الهی، داشتن قدرت و علم او بر اعمال انسان هاست. «هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ»

[سوره یس (۳۶): آیات ۸۲ تا ۸۳]

اشاره

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۸۲) فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۳)

چون چیزی را اراده کند، فرمانش این است که بگوید: «باش» پس بی درنگ موجود می شود.

پس منزّه است کسی که حاکمیت و مالکیت همه چیزی به دست اوست و به سوی او باز گردانده می شوید.

ص: ۵۶۵

از آن جا که ایمان به معاد باید بسیار جدی و قوی باشد، هر گونه شبهه زدایی از آن باید طوری انجام گیرد که ذره ای خلل در ذهن باقی نماند. خداوند در پاسخ کسی که استخوان پوسیده ای را خورد کرد و به زمین ریخت، چندین جواب داد که آخرین آن این آیه است. «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا» ...

تحقق فرمان و اراده ی الهی زمان نمی خواهد، به اصطلاح مثل یک چشم به هم زدن است. «وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ» (۱) خداوند حتی نیاز به گفتن کلمه «کُنْ» ندارد، زیرا این خود نیاز است و در شأن او نیست، بنا بر این مراد از کلمه «کُنْ» همان اراده و حکم اوست. به فرموده ی حضرت علی علیه السلام «لا بصوت يقرع ولا بنداء يسمع» (۲).

پیام ها:

۱ برای خداوند، آفرینش همه اشیا یکسان است. «إِذَا أَرَادَ شَيْئًا» ۲ خداوند در آفرینش هستی، نه وسیله می خواهد نه کمک و نه کسی که موانع را بر طرف کند. «كُنْ فَيَكُونُ» ۳ میان اراده ی خدا و انجام کار فاصله ای نیست. «كُنْ فَيَكُونُ» ۴ چگونه خدا را در برپایی قیامت عاجز می دانید؟ او از هر عجز و ناتوانی منزّه است. «فَسُبْحَانَ الَّذِي» ۵ هم سرچشمه ی هستی به دست اوست و هم بازگشت همه چیز به سوی اوست. «بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۶۶

۱- ۱. قمر ۵۰.

۲- ۲. نهج البلاغه خطبه ۱۸۶.

جلد دهم

اشاره

ص: ۱

این سوره با یکصد و هشتاد و دو آیه در مکه نازل شده است.

نام این سوره، از آیه اول آن برگرفته شده که با سوگند به «صافات»، گروهی از فرشتگان که در انجام فرمان الهی در صف هستند، آغاز می شود، همچنین آیه ۱۶۵ که در آن کلمه «الصفون» آمده است.

مشابه این سوره از نظر نام، سوره «صف» است که اشاره به صفوف محکم رزمندگان در صحنه های جنگ دارد.

این سوره، نخستین سوره از قرآن کریم است که با سوگند آغاز می شود.

همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر آیات این سوره نیز درباره ی مبدأ و معاد و با تذکر و انذار همراه است.

همچنین به تاریخ پیامبرانی همچون نوح، ابراهیم، اسحاق، موسی، هارون، الیاس، لوط و یونس، اشاره شده و در این میان زندگی حضرت ابراهیم مشروح تر آمده است.

عقاید باطل مشرکان در مورد رابطه خداوند با جنّ یا فرشتگان به شدت محکوم شده و پیروزی نهایی حقّ بر کفر و شرک و نفاق مطرح گردیده است.

بر قرائت سوره صافات در روزهای جمعه تأکید شده و تلاوت آن، اسباب گشایش در رزق و دفع بلا شمرده شده است. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الصفات (۳۷): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ الصَّافَاتِ صِيْفًا (۱) فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا (۲) فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا (۳) إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ (۴) رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَ رَبُّ الْمَشَارِقِ (۵)

سوگند به صف بستگان (در صفوفی منظم) صف بستنی.

پس باز می دارند (از معاصی و وسوسه ها) باز داشتنی.

همانان که پی در پی ذکر خدا (کتاب آسمانی) را تلاوت می کنند.

بی شک که معبود شما یکتاست.

پروردگار آسمان ها و زمین و آن چه میان آن دو است و پروردگار مشرق ها (و مغرب ها).

نکته ها:

این سوره با سه سوگند خداوند آغاز شده است. گرچه خداوند نیازی به سوگند ندارد و مؤمنان بدون سوگند سخن او را می پذیرند، اما سوگند، نشانه اهمیت و عظمت مورد سوگند و توجه دادن به آن است. لذا خداوند به امور مختلف سوگند خورده است.

مراد از «صافات»، «زاجرات» و «تالیات»، فرشتگانی هستند که در صفوفی منظم اوامر الهی را اجرا می کنند، مردم را از وسوسه باز می دارند و پیوسته به یاد خدا هستند. البته گروهی گفته اند: مراد، رزمندگانی هستند که در صف های منظم از حریم حق دفاع می کنند و با تلاوت آیات الهی و یاد خدا روحیه و نیرو می گیرند.

کلمه «زاجرات» هم می تواند از «زجر» به معنای باز داشتن باشد که مراد باز داشتن از وسوسه ها و گناهان است و هم می تواند از «زجره» به معنای فریاد باشد، یعنی سوگند به فریادگران تاریخ.

پیام ها:

۱ در زندگی، به نظم های هدفدار ارج نهیم. (در دو سوره «صافات» و «صف»، سخن از نظم و انضباط است و به آن سوگند یاد شده است.) «وَ الصَّافَاتِ صِيْفًا» ۲ نظم، وحدت، قدرت، همفکری و همکاری که در صف متجلی است، از نشانه های کارگزاران الهی است. «وَ الصَّافَاتِ صَفًّا» ۳ وجود عوامل بازدارنده از گناه و ناهی از منکر، در جامعه لازم است.

فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا

۴ انرژی گرفتن از یاد خدا از طریق تلاوت قرآن «فالتالیاتِ ذِکْرًا» و دفاع از حریم حق «فَالزَّاجِرَاتِ» همراه با نظم و آماده باش، «وَ الصَّافَاتِ صَفًّا» ضرورت یک نظام الهی است.

۵ انجام هر کاری باید با کیفیتی عالی همراه باشد. بهترین نظم، «صِيْفًا» بهترین قدرت، «زَجْرًا» و بهترین یاد خدا. «ذِکْرًا» ۶ شعار توحید را هم محکم بگوییم، هم زیبا و هم قبل از هر چیز دیگر. (در این آیات ابتدا سوگند با آهنگ زیبایی مطرح شده و سپس:) «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ» ۷ برای هر چیزی سوگند یاد نکنیم. (معمولاً سوگندهای قرآن برای مسائل اساسی و مهم مانند مبدأ و معاد است) در سوره ی ذاریات بعد از چند سوگند می فرماید: «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ» (۱) قطعاً آنچه وعده داده شده اید محقق شدنی است.

در سوره مرسلات نیز پس از چند سوگند، سخن از قیامت است آنجا که

ص: ۱۵

می فرماید: «إِنَّمَا تُوَعَّدُونَ لِوَأَقِعٍ» (۱) و در این جا بعد از چند سوگند، سخن از توحید است و می فرماید: «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ» (آری در برابر کسانی که به شدت پایبند شرک هستند باید سوگندهای پی در پی یاد کرد).

۸ مشرکان میان الوهیت و ربوبیت خداوند تفاوت قائل بودند، لذا این آیه بر یکی بودن این دو تأکید می کند. «إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۹ همه ی هستی تحت تربیت و رشد الهی است. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۱۰ برای هر چیزی ربّ النوعی نپندارید، زیرا که پروردگار همه ی هستی یکی بیش نیست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۱۱ از نشانه ها و دلایل توحید، هماهنگی میان زمین و آسمان و دیگر مخلوقات جهان هستی است. «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ...

۱۲ زمین، کروی شکل است. (کلمه ی «الْمَشَارِقِ» و تفاوت در طلوع و غروب ها، نشانه ی کروی بودن زمین است) ۱۳ خورشید و نور آن، نقش مؤثری در زندگی انسان دارد. (با آنکه خورشید جزو آسمان هاست و در «رَبُّ السَّمَاوَاتِ» نهفته است، ولی نام بردن اختصاصی از مشارق، نشانه اهمیت ویژه طلوع خورشید است). «وَرَبُّ الْمَشَارِقِ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءِ الَّذِيَا بَرِيْنَهُ الْكَوَاكِبِ (۶) وَ حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ (۷)

ما آسمان زیرین را به زیور ستارگان آراستیم.

و(آن را) از هر شیطان متمرد و سرکشی محفوظ داشتیم.

ص: ۱۶

«مَارِدٌ» به چیزی گفته می شود که هیچ خیر و برکتی ندارد و خبیث است، مثلاً به درخت بی برگ، شجر امرد گفته می شود. «قذِفَ» به معنای پرتاب چیزی به نقطه ای دور و «مَلَأَ اَعْلَى» اشاره به جایگاه والای فرشتگان است.

پیام ها:

۱ تزئین آسمان ها، پرتوی از ربوبیت الهی است. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... إِذَا زَيَّنَّا السَّمَاءَ» ۲ گرایش به زینت و زیبایی، از تمایلات فطری انسان است و قرآن آن را مورد تأیید قرار داده است. «زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا» ۳ زینت در معماری یک اصل است. آفریده های الهی همه زیباست. «زَيَّنَّا السَّمَاءَ» ۴ در عالم بالا اسراری است که شیاطین به فکر دستبرد زدن به آنها هستند، ولی قادر به انجام آن نیستند. «حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ» ۵ جن و شیاطین جَنّی قدرت دستیابی به غیب را دارند اما از آن منع شده اند.

«حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸ تا ۱۰]

اشاره

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ (۸) دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِيبٌ (۹) إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ (۱۰)

آنها نمی توانند به (اسرار)عالم بالا گوش فرا دهند و از هر سو به آنها (شهاب) پرتاب می شود.

تا رانده شوند و برای آنها عذابی پاینده است.

مگر آنکه شیطانی (به آسمان بالا رود و) به سرعت خبری را بر باید که شهاب و شراره ای نافذ او را دنبال (و نابود) کند.

« دُحُوراً » به معنای راندن با قهر و به نحو ذَلَّت و خواری، « وَأَصِْبٌ » به معنای دائم است، « خَطْفَه » به معنای ربودن با سرعت، « ثاقِبٌ » به معنای نافذ و سوراخ کننده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: در شب معراج فرشته ای را دیدم که مأمور تعقیب ربایندگان اخبار بود و هفتاد هزار فرشته تحت فرمان او بود که هر کدام از آنها هفتاد هزار فرشته دیگر را تحت فرمان داشتند. (۱)

پیام ها:

۱ اطلاعات و اخبار اهل زمین در اختیار فرشتگان عالم بالا قرار دارد که در آن با یکدیگر گفتگو می کنند و شیاطین می توانند گفتگوی آنان را بشنوند. « لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذِفُونَ » ...

۲ استراق سمع، کاری شیطانی است و باید با آن مقابله کرد. « حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ لَا يَسْمَعُونَ » ۳ سپاه خدا همه جا حضور دارد. « يُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ » ۴ با شیاطین جامعه باید برخورد انقلابی شود. « يُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ » ۵ شیاطین موجوداتی مکلف و مورد کیفر و بازخواست خداوند هستند. « وَ لَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِْبٌ » ۶ بر حفظ اسرار، اصرار داشته باشید. « حِفْظاً ... يُقَذِفُونَ ... دُحُوراً ... فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ » ۷ مطلع شدن شیاطین از اسرار بالا به قدری برایشان مهم است که با آنکه از هر سو مورد هدف قرار می گیرند باز هم به صورت دزدانه به استراق سمع دست می زنند. « إِلَّا مَنْ خَطَفَ الْخَطْفَةَ » ۸ شهاب ها و سنگ های آسمانی مأموران الهی هستند که با هدف پرتاب می شوند نه تصادفی و بی هدف. « فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثاقِبٌ »

ص: ۱۸

۹ شیاطین پیش از استفاده از اخبار غیبی آسمان، نابود می شوند. «ثاقِبٌ» ۱۰ شیاطین موجودات جسمانی و قابل هدف گیری هستند. «فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهْمُ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (۱۱) بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ (۱۲) وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ (۱۳)
وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ (۱۴) وَقَالُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۱۵)

پس از آنان نظر بخواه که آفرینش آنان سخت تر است یا کسانی که ما (در آسمان ها و زمین) آفریدیم؟ ما آنان را از گلی چسبنده آفریدیم

بلکه تو (از افکار آنان) تعجب می کنی و آنان (تو را) مسخره می کنند.

و هر گاه اندرز داده شوند پند نمی گیرند.

و هر گاه معجزه ای ببینند، یکدیگر را به مسخره کردن دعوت می کنند

و می گویند: این جز جادویی آشکار نیست.

پیام ها:

۱ مقایسه و سؤال، راهی برای به فکر واداشتن افراد است. «فَاسْتَفْتِهِمْ» (آفرینش انسان کجا و حفاظت از آسمان های پهناور کجا؟) ۲ انجام نظرسنجی یک امر معقول و منطقی و زمینه وجود اطمینان برای هر مدیر است، پیامبر صلی الله علیه و آله با اینکه نظر کافران و مشرکان را می دانست، دستور گرفت که از آنان نظرخواهی نماید. «فَاسْتَفْتِهِمْ» ۳ افراد مغرور و مسخره کننده را با یادآوری منشأ آفرینش خود تعدیل کنید.

«طِينٍ لَازِبٍ»

۴ نصیحت اشرف مریبان برای افراد سنگدل مؤثر نیست. «ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ» ۵ فاسد بودن، زمینه ی به فساد کشاندن دیگران می شود. «يَسْتَسْخِرُونَ» ۶ گاهی دشمن به جای قبول حق و منطق، مسخره می کند. «يَسْتَسْخِرُونَ»

۷ دشمن در تبلیغات خود سعی می کند با اصرار و اطمینان سخن بگوید. «إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» ۸ مخالفان به اثرگذاری خارق العاده قرآن اقرار دارند. (مشرکان قرآن را سحر می دانستند و سحر به کار خارق العاده گفته می شود).

۹ تمسخر و به بازی گرفتن مقدّسات، مقدّمه کفر و انکار حقایق است.

«يَسْتَسْخِرُونَ وَ قَالُوا

... سِحْرٌ مُّبِينٌ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶ تا ۱۹]

اشاره

أَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا وَ عِظَامًا أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۱۶) أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۱۷) قُلْ نَعَمْ وَ أَنْتُمْ دَاخِرُونَ (۱۸) فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يُنظَرُونَ (۱۹)

(می گویند:) آیا چون مردیم و خاک و استخوان (پوسیده) شدیم آیا (دوباره) برانگیخته خواهیم شد؟!)

و آیا پدران گذشته ی ما نیز (زنده خواهند شد)؟

بگو: آری (همه زنده می شوید) در حالی که خوار و کوچک خواهید بود.

همانا قیامت با یک صیحه است، پس آن گاه آنان (صحنه قیامت را) خواهند دید.

نکته ها:

«داخر» به معنای ذلت و حقارت و «زَجْرَةٌ» به معنای صیحه و بانگ بزرگ است.

سؤال: با این که مردگان در ابتدا به صورت استخوان هستند و سپس به خاک تبدیل می شوند چرا در آیه، اول نام خاک و بعد نام استخوان آمده است؟ پاسخ: شاید مراد از خاک، نیاکان دور و مراد از استخوان، افراد تازه مرده باشد. شاید هم به دلیل آن که تبدیل خاک به انسان زنده مهم تر است و شاید هم به دلیل آن که در قبر، اول

گوشت تبدیل به خاک می شود و بعد استخوان. (۱)

بیمار دلان در گسترش شبهات تلاش می کنند. با این که یک سؤال کافی بود، سه سؤال پی در پی طرح کردند. أَإِذَا أَرْنَا أَوْ أَبَاؤُنَا فرعون نیز در برابر موسی برای تحریک مردم پرسید: «فَمَا بِالْقُرُونِ الْأُولَى» (۲) یعنی وضع نیاکان گذشته چه می شود؟ او می خواست که موسی بگوید: نیاکان شما در دوزخند و با این جواب مردم را علیه موسی علیه السلام بشورانند ولی موسی فرمود: «عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي» (۳) سرنوشت گذشتگان نزد خداست.

پیام ها:

۱ منکران معاد به جای استدلال فقط استبعاد می کنند. «أِذَا» ...

۲ مشرکان، زنده شدن نیاکان را بعیدتر از زنده شدن خود می پنداشتند. «أَإِنَّا ... أَوْ أَبَاؤُنَا» ۳ سؤالات و شبهات گرچه با لجاجت و سوء نیت همراه باشد ولی باید با صراحت جواب داده شود. «قُلْ نَعَمْ» ۴ خاک شدن انسان، مانعی برای زنده شدن دوباره ی او نیست. «قُلْ نَعَمْ» ۵ انکار لجوجانه معاد سبب خواری در قیامت است. «وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ» ۶ پیدایش قیامت با صوت و صیحه است. «فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ» ۷ پیدایش قیامت دفعی است نه تدریجی. «زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ» ۸ ایجاد قیامت برای خداوند آسان است. «فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ» ۹ مشرکان، در قیامت بُهت زده به حال زار خود نظاره کنند. «فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ»

ص: ۲۱

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. طه، ۵۱.

۳- ۳. طه، ۵۲.

اشاره

وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ (۲۰) هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۱) أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمِمَّا كَانُوا يَعْبُدُونَ (۲۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ (۲۳) وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ (۲۴)

و گویند: وای بر ما این روز جزاست.

(به آنها گفته می شود: این همان روز جدایی (حق از باطل) است که دائماً آن را تکذیب می کردید.

(خداوند به فرشتگان دستور می دهد: ستمکاران و هم ردیفان آنان و آن چه را به جای خداوند می پرستیدند (در یک جا) گرد آورید.

پس همه را به راه دوزخ راهنمایی کنید.

آنان را متوقف کنید، زیرا که آنان مورد سؤال و بازخواست هستند.

نکته ها:

«ازواج» هم می تواند به معنای همفکران باشد و هم به معنای همسران مشرک باشد.

در روایات شیعه و سنی آمده که از مصادیق سؤال در آیه ی «وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» سؤال از ولایت و رهبری علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱)

در روایات آمده است که در قیامت از چند چیز سؤال می شود: رهبری امام معصوم علیهم السلام عمر و جوانی، درآمد و خرج و مصرف و رسیدگی به فقرا و بدعت ها. (۲)

پیام ها:

۱ انکار معاد سبب حسرت کفار خواهد بود. «يَا وَيْلَنَا» ۲ قیامت، روز حسرت و اقرار منکران است. «يَا وَيْلَنَا»... ولی این حسرت ها

ص: ۲۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۱۳۴؛ وسائل، ج ۴، ص ۱۲۴.

سودی ندارد و فرمان هدایت به دوزخ صادر خواهد شد. «فَاهْدُوهُمْ» ۳ در قیامت علاوه بر دوزخ، تحقیر و انتقاد و شکنجه ی روحی نیز هست. «هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكذَّبُونَ» (در همین قسمت نیز می خوانیم: «فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ» با اینکه واژه هدایت برای راهنمایی به کار خیر است ولی به عنوان مسخره و تحقیر برای دوزخ بکار می رود).

۴ کفار به کیفر می نگرند، «يَوْمُ الدِّينِ» ولی خداوند به داوری می نگرد. «هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ» ۵ بدتر از تکذیب حق، تداوم تکذیب است. «كُنْتُمْ بِهِ تُكذَّبُونَ» ۶ تکذیب معاد، ظلم به خویشان است. «تُكذَّبُونَ ... الَّذِينَ ظَلَمُوا» ... همان گونه که شرک ظلم بزرگ است. (آری، بزرگ ترین مشخصه دوزخیان ظلم است) ۷ فرشتگان، دست اندر کار جمع آوری و روانه کردن مشرکان به دوزخند. به فرشتگان خطاب می شود: «احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۸ هر کس با همفکر و محبوب خویش محشور و همراه می شود. «ظَلَمُوا وَ آزَوْا جَهَنَّمَ وَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ» ۹ معبودهای باطل نه تنها گره گشا نیستند بلکه خود نیز گرفتارند. «وَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ» ۱۰ برای بدبختی انسان همین بس که با بت های بی جان محشور شود. «احْشُرُوا ... وَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ» ۱۱ کسی که هدایت الهی را در دنیا نپذیرد، در قیامت به دوزخ هدایت می شود.

«فَاهْدُوهُمْ»

۱۲ پایان شرک و کفر دوزخ است. «فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ» ۱۳ با این که پایان راه و سرنوشت منکران معاد، دوزخ است. «فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ» لکن از نعمت ها و تکالیف نیز بازپرسی می شوند. «مَسْئُولُونَ» ۱۴ حق به مجرمان نیز باید ثابت شود تا کیفر شوند. «مَسْئُولُونَ»

اشاره

مَا لَكُمْ لَا تَنَاصِرُونَ (۲۵) بَلْ هُمْ الْيَوْمَ مُسْتَشْرِمُونَ (۲۶) وَ أَقْبِلْ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۲۷) قَالُوا إِنَّا كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ (۲۸) قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۲۹)

(به آنان گفته می شود): چه شد که امروز یکدیگر را یاری نمی کنید. (آری، نمی توانید یکدیگر را یاری کنید)

بلکه آنان امروز کاملاً تسلیم (قدرت خدا) هستند.

و بعضی از آنان به بعضی دیگر روی کرده و از یکدیگر می پرسند.

(پیروان به رهبران) گویند: بی شک شما بودید که از روی قهر و غلبه (برای گرایش ما به کفر و شرک) به سراغ ما می آمدید.

(گروه دیگر در پاسخ) گویند: (این چنین نیست) بلکه شما خود اهل ایمان نبودید.

نکته ها:

« مُسْتَشْرِمُونَ » از باب استفعال یا برای مبالغه در تسلیم و به معنای تسلیم کامل است، یا به این معناست که مشرکان به جای حمایت، یکدیگر را تسلیم قهر الهی می کنند.

«یمین» یا از «يمن» به معنای خیر و برکت است، یعنی شما از در خیرخواهی به سراغ ما آمدید و ما را منحرف کردید و یا کنایه از قدرت و قهر است، زیرا دست راست رمز قدرت است.

در آیات متعددی از قرآن، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر و دوزخیان با شیطان و با مؤمنان و با فرشتگان و با خداوند که در آنها انواع استمدادها برای رهایی مطرح شده، آمده است ولی در همه ی موارد پاسخ منفی می شنوند و در برخی موارد تقصیر را به گردن یکدیگر می اندازند و می گویند: اگر شما نبودید ما ایمان داشتیم «بَلْ لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» ولی پاسخ می شنوند که چنین نیست بلکه شما خود ایمان آورنده نبودید. «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱ در قیامت، مجرمان نمی توانند هیچ کمکی به یکدیگر بکنند. «مَا لَكُمْ لَا تَنصِرُونَ» ۲ گردنکشان، در قیامت تسلیم خواهند شد. «بَلْ هُمْ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ» ۳ مجرمین در قیامت خود را تبرئه و گناه خود را به گردن دیگران می اندازند.

«تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ»

۴ استفاده از قدرت (۱) یا تظاهر به خیرخواهی (۲) از شیوه های پیشوایان کفر و شرک برای اغفال دیگران است. «تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ» ۵ در قیامت، هیچ کس حاضر نیست جرم دیگران را به عهده گیرد. «لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۰ تا ۳۳]

اشاره

وَمَا كَانُوا لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ (۳۰) فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَعَذَابُكُمْ (۳۱) فَأَعْوَيْتُمْ أَكُفْرًا كُنَّا غَٰوِينَ (۳۲) فَأَنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۳)

و ما را بر شما سلطه و غلبه ای نبود بلکه شما خود گروهی سرکش بودید.

پس وعده (عذاب) پروردگاران بر ما محقق شد و بدون شک ما چشندگان عذابیم.

پس ما شما را گمراه کردیم (اما نه با قهر) زیرا که ما خود نیز منحرف بودیم.

پس آنان در آن روز، در عذاب الهی مشترکند.

پیام ها:

۱ پیشوایان کفر، هم به گمراهی خود اعتراف می کنند و هم مسئولیت اغفال و گمراه کردن پیروان خود را می پذیرند. «فَأَعْوَيْتُمْ أَكُفْرًا» ولی مسئولیت قهر و غلبه و

ص: ۲۵

۱- ۱. اگر کلمه «یمین» را نشانه دست راست و قدرت بگیریم.

۲- ۲. اگر کلمه «یمین» را از «یمن» به معنای خیر و برکت بدانیم.

سلطه را نمی پذیرند. «مَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ» ۲ زمینه و عامل انحراف، از درون منحرفان است نه بر اثر فشار بیرون. «كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ» ۳ بالاخره پیشوایان شرک در روز قیامت به توحید و ربوبیت الهی اعتراف می کنند. «قَوْلُ رَبَّنَا» ۴ در دنیا وعده و وعید خداوند به گوش سران شرک رسیده است و از روی تعمد منکر شده اند. «قَوْلُ رَبَّنَا» ۵ انسان موجودی آزاد از جبر اجتماعی و فرهنگی است. «يَلُ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ» ۶ گمراه بودن، زمینه ی گمراه کردن است. «فَاعْوَيْدَاكُمْ إِذَا كُنَّا غَاوِينَ» ۷ خداوند در عذاب پیشوایان و پیروان کفر عادل است. «فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» ۸ مردم عادی هم در پدید آمدن نظام و یا افراد فاسد و هم در رشد و تقویت و بقای ظلم آنان مؤثرند. زیرا اگر سهم یا اثری نداشته باشند در عذاب شریک نمی بودند. «فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۳۴ تا ۳۸]

اشاره

إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۳۴) إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ (۳۵) وَ يَقُولُونَ أَ إِنَّا لَنرُكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ (۳۶) بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلِينَ (۳۷) إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ (۳۸)

همانا ما با مجرمان این گونه رفتار می کنیم.

آنان که هر گاه برایشان «لا اله الا الله» گفته می شد، تکبر می ورزیدند.

و می گفتند: آیا ما به خاطر شاعری دیوانه خدایانمان را رها کنیم؟ (هرگز چنین نیست)

بلکه او حق آورده و انبیا(پیشین) را تصدیق نموده است.

شما(نیز به خاطر این روحیه ی استکباری و تهمت ها و لجاجت ها) عذاب دردناک الهی را خواهید چشید.

پیام ها:

۱ سنت عدل الهی نسبت به مجازات مجرمان یکسان است. «إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ» ۲ ریشه ی عذاب، جرم انسان هاست. «نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ» ۳ نشانه ی مجرم، داشتن روحیه ی استکباری در برابر توحید است. «يَسْتَكْبِرُونَ» ۴ پیامبران، مردم را به سوی خدا می خواندند نه خود. «قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۵ تهمت و تحقیر دیگران و تعصب بر عقاید خرافی، نشانه استکبار است.

«يَسْتَكْبِرُونَ وَ يَقُولُونَ

... لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ» ۶ تکبر، فکر انسان را واژگون می کند. (عاقل ترین مردم را دیوانه و بت های سنگی را خدا می پندارد). «آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ» ۷ تهمت ها را باید پاسخ داد. «بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ» ۸ سخنان پیامبر اسلام و شعار لا اله الا الله جاذبه شدیدی در فطرت ها ایجاد می کرد. (تهمت شاعر به خاطر جدابیت سخنان حضرت بود). «لِشَاعِرٍ» ۹ مشرکان معبودهای متعددی

داشتند. «آلِهَيْتَا» ۱۰ تعالیم همه انبیا یکی است و تمام انبیا به توحید و حقّ دعوت می کردند و پیامبر اسلام نیز آنان را تصدیق می کرد. «وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ» ۱۱ هم خود اهل حقّ باشید و هم حقّانیت دیگران را تصدیق کنید. «جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ» ۱۲ کیفر کسانی که از روی آگاهی، قرآن را شعر و پیامبر را مجنون می خواندند، عذاب دردناک است. «الْعَذَابُ الْأَلِيمُ»

اشاره

وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۹) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ (۴۰) أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ (۴۱) فَوَاكِهِ وَهُمْ مُكْرَمُونَ (۴۲) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۴۳) عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (۴۴)

و جز آن چه انجام داده اید، کیفر نمی بینید.

مگر بندگان خالص شده ی خدا (که از کیفر بر کنارند).

آنانند که برایشان رزق معلوم است.

انواع میوه ها و آنان مورد احترامند.

در باغ های پر نعمت (بهشت).

بر تخت هایی در برابر یکدیگر (تکیه زده اند).

نکته ها:

«مخلص» به افرادی گفته می شود که از انواع شرک و ریا و نفاق دوری می کنند و خود را بنده ی خدا قرار می دهند
اما «مخلص» به افرادی گفته می شود که به خاطر کمالاتی که دارند خداوند آنان را خالص کرده و برمی گزیند.

مجرمان در دادگاه عدل الهی متوجه می شوند که چه اشتباه بزرگی مرتکب شده اند و لذا انتظار دارند که مجازات آنها بیش از اندازه باشد، ولی خداوند می فرماید: ما به اندازه جرم شما را مجازات می کنیم.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی عادلانه است. «وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (آری عذاب دردناک قیامت تجسم همان رفتار شرک آلود و استکباری در دنیا است).

۲ در کنار تهدید، بشارت لازم است. «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ» ۳ آنچه سبب برگزیدگی انسان نزد خداوند می شود، بندگی است. «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ» ۴ پاداش متناسب و برابر برای خلفاکاران است، اما پاداش بندگان برگزیده خدا فراتر از عملکردشان است. «وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ»

۵ در بهشت، کامیابی مادی و معنوی در کنار هم قرار دارند. «فَوَاكِهُ... مُكْرَمُونَ» ۶ دیدار اولیای خداوند، یکی از لذت‌های معنوی بهشت است. «سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» ۷ در تقابل‌های دنیوی گاهی خصومت است، ولی در تقابل‌های اخروی بزم خوش و لذت است. «عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» ۸ کامیابی بهشتیان همه جانبه است:

الف) برگزیدگی خدا «الْمُخْلِصِينَ» (برگزیدگان خدا از مقامی بس والا برخوردارند. «أُولَئِكَ» برای اشاره به دور و نشانه مقام والای آنان است.) ب) رزق «مَعْلُومٌ» که به فرموده امام باقر علیه السلام خدمت گزاران بهشتی آن را می‌دانند و آن را برای اولیای خدا قبل از آنکه درخواست کنند می‌آورند. (۱)

ج) مادی و معنوی بودن رزق. «فَوَاكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ» (د) جایگاهی نیکو. «جَنَّاتِ النَّعِيمِ» (ه) حضور در جمع دوستان بهشتی همراه با انس و محبت و بزم خوش.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۵ تا ۴۹]

اشاره

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۴۵) يَبْيَضُاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (۴۶) لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ (۴۷) وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٍ (۴۸) كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ (۴۹)

و از نهر جاری (جامی از شراب) بر آنان می‌گردانند

شرابی سفید رنگ و لذت بخش برای نوشندگان.

(شرابی که) نه مایه‌ی فساد عقل است و نه آنان از نوشیدن آن مست می‌شوند.

و نزدشان همسرانی است درشت چشم که چشم از غیر فرو بندند.

گویی (از شدت سفیدی) تخم مرغانی هستند پوشیده و پنهان.

ص: ۲۹

«قدح» ظرف خالی است که هر گاه پر شود به آن «کأس» گویند و گاهی کلمه كأس گفته می شود ولی مراد شراب است نه ظرف آن.

کلمه «مَعِينٌ» به آب زلالی گفته می شود که جاری باشد.

«غَوْلٌ» به معنای فساد پنهانی است. «يُنزِفُونَ» به معنای محو شدن تدریجی عقل است.

«طرف» به معنای پلک چشم است و «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» کنایه از آن است که همسران بهشتی نسبت به دیگران چشم خود را فرو می نشانند و یا با چشم نیمه باز که جاذبه خاصی دارد نگاه می کنند و شاید مراد آن باشد که زنان بهشتی به قدری زیبا هستند که چشم شوهر را تنها در اختیار خود می گیرند، یعنی در اثر زیبایی، شوهرانشان تنها به آنان چشم دوخته اند.

کلمه «عَيْنٌ» جمع «عیناء» به معنای چشمان درشت و زیبا و مشکی است.

کلمه «بَيْضٌ» جمع «بیضه» به معنای تخم شتر مرغ است که رنگ آن سفید و درخشانده و کمی متمایل به زردی است که حیوان آن را زیر پر خود می پوشاند تا غبار آلود نشود. عرب، زنان زیبا را به آن تشبیه می کند. (۱)

پیام ها:

۱ لذت های جسمی مربوط به شکم و شهوت، در قیامت نیز خواهد بود. فَوَاكِهُ ، بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ، قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ ۲ کامیابی در بهشت محدود به جهت خاصی نیست، بلکه نعمت ها از هر سو گرد بهشتیان چرخانده می شود. «يُطَافُ» ۳ رنگ سفید از رنگ های بهشتی است که نشانه ی روشنی، زیبایی، بهداشت و رنگی دلنواز است. «بیضاء، بیض» ۴ لذت های بهشتی، بدون عوارض پنهانی و آشکار است. شراب بهشتی لذیذ است، اما مستی و دیگر عوارض شراب دنیوی را ندارد. «لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا

ص: ۳۰

۵ چشم از غیر دوختن، از ویژگی های زنان بهشتی است. «قاصِدَاتُ الطَّرْفِ» ۶ زنان بهشتی، هم زیبا و دلربا هستند، هم پاک و عقیف و پوشیده. عَيْنٌ، بَيْضٌ

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۰ تا ۵۳]

اشاره

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۵۰) قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ (۵۱) يَقُولُ أَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ (۵۲) أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَ إِنَّا لَمَدِينُونَ (۵۳)

پس بعضی از آنان بر بعضی روی کرده و از یکدیگر سؤال می کنند.

یکی از آنان گوید: مرا در دنیا همنشینی بود.

که پیوسته می گفت: آیا تو از باوردارندگان (قیامت) هستی؟

آیا هر گاه مردیم و خاک و استخوان شدیم (دوباره زنده شده و) جزا داده خواهیم شد؟

نکته ها:

یکی از نام های قیامت، «یوم الدین» است و «مدینون» از دین به معنای جزاست.

پیام ها:

۱ در بهشت خاطرات دنیا فراموش نمی شود. «كَانَ لِي قَرِينٌ» ۲ در بزم های بهشتی که بر تخت ها و رویاروی یکدیگر قرار گرفته اند به پرسش و گفتگو از هم نشینان دنیوی می پردازند. «كَانَ لِي قَرِينٌ» ۳ همنشینی در دنیا با کفار، با حفظ معتقدات دینی جایز است. «كَانَ لِي قَرِينٌ» ۴ نقل انکارها و سرزنش های مخالفان، جزء گفتگوهای بهشتیان است. «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ... يَقُولُ أَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ» ۵ کفار هیچ گونه دلیلی بر نبود معاد ندارند، آنچه دارند استبعاد و تعجب است.

«أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا»

اشاره

قَالَ هَيْلُ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ (۵۴) فَاطَّلَعَ فَرَأَهُ فِي سِوَاءِ الْجَحِيمِ (۵۵) قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينَ (۵۶) وَ لَوْ لَا نِعْمَهُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُخْضَرِينَ (۵۷)

گوید: آیا شما (بهشتیان) می توانید (بر حال او) اطلاع یابید؟

پس از حال او اطلاع می یابد، پس او را در میان دوزخ می بیند.

(فرد بهشتی به دوزخی) گوید: به خدا سوگند نزدیک بود که مرا به نابودی کشانی.

و اگر نعمت (و لطف) پروردگارم نبود قطعاً من از احضار شدگان (در دوزخ) بودم.

نکته ها:

کلمه ی «تردین» از «ارداء» به معنای سقوط از بلندی است که با نابودی همراه باشد.

پیام ها:

۱ بهشتیان از حال دوزخیان اطلاع می گیرند. «فَاطَّلَعَ» ۲ منکران قیامت در وسط دوزخند. «سِوَاءِ الْجَحِيمِ» ۳ بهشتیان می توانند با دوستان دوزخی خود گفتگو کنند. «قَالَ» ...

۴ مواظب خطر دوستان ناباب باشیم. «كِدْتَ لَتُرْدِينَ» ۵ افراد فاسد برای فاسد کردن دیگران تلاش ها می کنند. «كِدْتَ لَتُرْدِينَ» ۶ اگر یک لحظه لطف خدا قطع شود، سقوط انسان حتمی است. «لَوْ لَا نِعْمَهُ رَبِّي لَكُنْتُ» ...

۷ بندگان مخلص، ممکن است تا لب پرتگاه بروند، اما لطف خداوند آنان را نجات می دهد. «لَوْ لَا نِعْمَهُ رَبِّي» ۸ تأثیر نپذیرفتن از دوستان فاسد، یک نعمت الهی است. «لَوْ لَا نِعْمَهُ رَبِّي» ۹ اهل بهشت خود را مستحق نمی دانند بلکه بهشتی شدن خود را مدیون لطف

و نعمت الهی می دانند. «لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۸ تا ۶۱]

اشاره

أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ (۵۸) إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۵۹) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۰) لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (۶۱)

(اهل بهشت از شدت شادی به یکدیگر می گویند: آیا ما دیگر نمی میریم؟

مگر همان مرگ اولی (که گذشت) و ما دیگر عذاب نخواهیم شد؟

قطعاً این (نعمت های ابدی) رستگاری بزرگی است (که نصیب ما شده).

باید اهل عمل برای چنین جایگاهی کار کنند.

پیام ها:

۱ اهل بهشت چنان شادند که گویا نعمت های بهشت را باور نمی کنند و از جاودانگی نعمت ها تعجب می کنند. «أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ» ۲ در بهشت مرگ و نیستی راه ندارد. «إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ» بر خلاف جهنم، که مجرمان در اثر عذاب می میرند و دوباره زنده می شوند.

۳ مؤمنان گنهکار، ابتدا به جهنم می روند و سپس به بهشت. زیرا عذاب پس از بهشت معنا ندارد. «وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ» ۴ سالم ماندن انسان در محیط های فاسد، کاری ممکن ولی مشکل است. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» ۵ نجات از دوستان بد در دنیا و عذاب دوزخ در آخرت، رستگاری بزرگ است.

«لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

۶ الگوهای صحیح را به مردم معرفی کنیم. «لِمِثْلِ هَذَا» ۷ عمل برای رسیدن به نعمت های بهشتی، منافاتی با اخلاص ندارد. «لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ» ۸ کارهای انسان در دنیا باید برای رسیدن به هدفی عالی و رستگاری بزرگ

باشد و گر نه حسرت و خسارت است. «لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ» ۹ ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل لازم است. «فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۲ تا ۶۴]

اشاره

أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ (۶۲) إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ (۶۳) إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ (۶۴)

آیا آن (نعمت های بهشتی) برای پذیرایی بهتر است یا درخت زقوم؟

همانا ما درخت زقوم را وسیله ی شکنجه و درد و رنج ستمگران قرار داده ایم.

همانا این درخت از عمق دوزخ می روید.

نکته ها:

«نزل» به پذیرایی از مهمان، هنگام نزول و ورود گفته می شود.

«زقوم» گیاه زهرداری است که در بادیه ها می روید و اگر برگش کنده شود از جای آن شیره ای بیرون می آید که به هر جای بدن برسد ورم می کند. در سوره ی دخان آیه ی ۴۳ می فرماید: «إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ الْأَثِيمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ» زقوم، خوراک گناهکاران است که مثل فلز گداخته در درون آنان جوشان است، همچون جوشیدن آب داغ.

پیام ها:

۱ نمونه های لطف یا قهر الهی را با یکدیگر مقایسه کنیم تا بهتر عمل کنیم.

«فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ، أَذَلِكَ خَيْرٌ»

... أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ» ۲ انسان فطرتاً طالب خیر و دنبال بهترین هاست. «ذَلِكَ خَيْرٌ ... أَمْ» ۳ اهل بهشت مهمان خدا هستند. «نُزُلًا»
۴ ستمگرانی که در دنیا دل ها را می سوزانند، در قیامت با طعامی سوزان پذیرایی خواهند شد. «فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ» ۵ با اراده ی الهی، در قعر آتش درخت می روید. «شَجَرَةُ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ»

اشاره

طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ (۶۵) فَأَيُّهُمْ لَمَّا كَلُونَهَا فَلَا تُؤْنَمِنْهَا الْبُطُونَ (۶۶) ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ (۶۷) ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ (۶۸)

خوشه ها و شکوفه ی آن مانند سرهای شیاطین است.

پس دوزخیان از آن می خورند و شکم ها را از آن پر می کنند.

سپس بر روی آن(غذا)مخلوطی از آب جوشان و سوزنده برای آنان خواهد بود.

پس باز گشت آنان به سوی دوزخ است.

نکته ها:

کلمه ی «طلع» به معنای شکوفه ی خرماست، گویی هنگام طلوع میوه است. کلمه ی «شوب» به معنای مخلوط و آمیخته است. به نوشیدنی بعد از غذا از آن جهت که در معده با غذا مخلوط می شود، شوب می گویند.

چون «شیطان» در فرهنگ مسلمان به موجودی زشت و بد ذات و خبیث گفته می شود، در این آیه می فرماید: شکوفه های درخت زقوم که باید زیبا و دلربا باشد، گویا سرهای شیطان است، همان گونه که در فرهنگ مردم فرشته مظهر خوبی و کرامت است تا آن جا که زنان مصر در ستایش یوسف گفتند: «إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ» (۱)

پیام ها:

۱ دوزخیان نیز همچون بهشتیان، خوردنی و آشامیدنی دارند، اما نه تنها لذیذ و دلپسند نیست بلکه بد شکل و بد مزه و آزار دهنده است. «كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ ... لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ»

ص: ۳۵

۲ برای دوری از غذاهای دوزخی نه راه فراری است و نه راه طفره. «لَا كَلُونَ» ... «فَمَا لَوْ» ۳ دوزخیان به قدری گرسنه هستند که از بدترین غذا شکم خود را پر می کنند.

«فَمَا لَوْ مِنْهَا الْبُطُونَ»

۴ عذاب های قیامت مقطعی نیست، بلکه دوزخ قرارگاه ابدی است. «ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ» (شاید دوزخیان را برای خوراندن و نوشاندن زقوم و حمیم به جایی می برند و دوباره آنها را به محل اول بر می گردانند).

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۹ تا ۷۴]

اشاره

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ (۶۹) فَهُمْ عَلَىٰ آثَابٍ هُمْ يَهْرَعُونَ (۷۰) وَ لَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ (۷۱) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ (۷۲) فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ (۷۳) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۷۴)

آنان پدران خویش را گمراه یافتند.

اما با این حال، در پی آنان شتابان می دونند.

بی گمان قبل از آنان، اکثر پیشینیان (نیز) گمراه شدند.

و قطعاً ما در میانشان بیم دهندگانی فرستادیم.

پس (اینک) بنگر که سرانجام هشدار داده شدگان چگونه بود.

(که همه آنان هلاک شدند) به استثنای بندگان خالص شده خدا.

نکته ها:

«يَهْرَعُونَ» به معنای بردن با شتاب است. در این آیه خداوند از کسانی که بی تأمل و با سرعت به سراغ افکار نیاکان می روند انتقاد کرده است.

یکی از ویژگی های دوزخیان، تقلید کورکورانه از پدران و اجداد است؛ در حالی که تقلید در اعتقادات جایز نیست و عقائد انسان باید بر استدلال و عقل پایه ریزی شود.

۱ تقلید کورکورانه و پیروی از نیاکان در افکار و رفتار نادرست، تحت هر عنوان که باشد، پذیرفتنی نیست. «الْفَوَا أَبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ... عَلَيَّ أَثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ» ۲ بدترین نوع تقلید آن است که با علم و آگاهی از انحراف، از منحرفان تقلید کنیم. «الْفَوَا أَبَاءَهُمْ ضَالِّينَ» ۳ عقائد باطل نیاکان بر نسل آینده اثرگذار است. «أَبَاءَهُمْ ضَالِّينَ» ۴ خود باختگی در برابر آداب و رسوم باطل نیاکان، ممنوع است. («يُهْرَعُونَ» به معنای کشانده شدن قهری و بدون اختیار است). ۵ میراث فرهنگی نیاکان، همه جا و همیشه قابل ستایش نیست. «عَلَيَّ أَثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ» ۶ در فضای انحراف، مهم ترین وظیفه هشدار است. خداوند در میان امت های گمراه، هشدار دهندگانی فرستاده است. «ضَلَّ قَبْلَهُمْ ... أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ» ۷ خداوند اتمام حجت می کند. «أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ» ۸ اکثریت فاسد جامعه، دلیل بر رها کردن افراد مستعد هدایت نیست. «ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ... أَرْسَلْنَا فِيهِمْ» ۹ تاریخی را مطالعه کنیم که مایه ی رشد و عبرت باشد. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذِرِينَ» ما مأمور به تأمل و اندیشه در سرنوشت کافران لجوج و متعصب هستیم.

۱۰ با وجود اکثریت فاسد، می توان بنده خدا بود و در جامعه ی فاسد هضم نشد.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ

۱۱ عبادت خدا سبب دریافت الطاف ویژه است. «عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ» ۱۲ اخلاص در عبادت، مایه ی نجات از بدعاقبتی است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذِرِينَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ» ۱۳ تنها بندگان خالص الهی هشدارهای انبیا را جدی می گیرند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذِرِينَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

اشاره

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنعْمَ الْمُجِيبُونَ (۷۵) وَ نَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶) وَ جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ (۷۷) وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۷۸) سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (۷۹) إِذْ أَوْكَدْنَا كَدْلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ (۸۰) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۸۱) ثُمَّ أَعْرَفْنَا الْآخِرِينَ (۸۲)

و همانا نوح، ما را (به فریاد رسی) ندا داد، (و ندای او را اجابت کردیم) پس چه خوب پاسخ دهنده ای هستیم.

و او و کسانش را از اندوه بزرگ رهانیدیم.

و (تنها) نسل او را باقی گذاشتیم.

و در میان آیندگان برای او (مدح و ثنا) به جا گذاشتیم.

در میان جهانیان بر نوح سلام باد.

همانا ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم.

به راستی که او از بندگان مؤمن ما بود.

سپس دیگران را غرق کردیم.

نکته ها:

در قرآن، بارها درباره ی حضرت نوح که الگو و اسوه ی مقاومت است و تاریخ آن حضرت برای پیامبر اسلام سبب دلگرمی و آرامش بوده، سخن به میان آمده است. این پیامبر الهی و ویژگی هایی داشت از جمله:

الف) اولین پیامبر اولوالعزم است که به عنوان شیخ الانبیا نامیده شده است.

ب) تنها پیامبری است که مدت رسالتش در قرآن مطرح شده است.

ج) سلام خداوند به نوح و ویژگی خاصی دارد و عبارت «فِي الْعَالَمِينَ» به آن اضافه شده است.

د) پیامبری است که حتی فرزند و همسرش با او مخالف بودند و به او ایمان نیاوردند.

کلمه ی «آخر» در زبان عربی به معنای پایان و «آخرین» به معنای آیندگان است. اما

«آخر» به معنای دیگر و «آخرین» به معنای دیگران است.

فرق میان تاریخی که قرآن بیان می کند با سایر کتب تاریخ آن است که قرآن بعد از نقل یک ماجرای واقعی، سنت های الهی در مورد آن را بیان می نماید. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» شاید مراد از ندای حضرت نوح در این آیه، همان آیه ۲۶ سوره ی مؤمنون باشد که گفت:

«رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَدَّؤُنِ» خدایا در برابر تکذیب آنان مرا یاری کن.

خداوند، «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» است، یعنی آنچه را به صلاح بنده باشد اجابت می کند، نه آنچه را بنده معین کرده است. لذا گاهی خواسته ای داری و خداوند چیز دیگری جایگزین آن می کند.

گاهی خواسته ات را با تأخیر اجابت می کند و گاهی اصلاً خواسته ات را نمی دهد، چنان که نوح، نجات فرزندش را خواست ولی اجابت نشد.

مقصود از بلا- و اندوه بزرگ «الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» یا طوفان و غرق است و یا آزار مردم. آری، رسالت و تبلیغ دینی مشکلات و اندوه هایی در پی دارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از بقا در آیه «جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمْ الْبَاقِينَ» بقای دین و کتاب و نبوت در عقب و نسل نوح است.

(۱)

پیام ها:

۱ مردان خدا به بن بست نمی رسند و هنگامی که کار بر آنان سخت شود با دعا و استمداد از قدرت غنی خداوند مشکل خود را حل می کنند. «نَادَانَا نُوحٌ» ۲ با این که خداوند از درون همه آگاه است اما برای گفتن و خواستن و دعا کردن آثار خاصی است. «نَادَانَا» (آری ندا و دعا و اظهار حاجت به درگاه خداوند اجابت الهی را در پی دارد).

۳ اگر کسی از سر اخلاص خدا را بخواند، دعایش مستجاب خواهد شد.

«نَادَانَا»

... فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» ۴ استجاب دعا، همراه با حکمت و رحمت و بدون منت است. «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ»

ص: ۳۹

۵ نوح هلاکت کفار و سلامت سفر با کشتی را برای خود و یارانش از خداوند درخواست کرد، لکن خدا نام نیک، بقای نسل و سلام ابدی خود را نثار او کرد و شاید این معنای «فَلَنِعْمَ الْمَجِیُّونَ» باشد یعنی بیش از آنچه تو خواستی دادیم.

۶ خداوند نوح را در آب حفظ کرد و ابراهیم را در آتش. «نَجَّیْنَاهُ» (آب و آتش در برابر اراده ی خدا چیزی نیستند).

۷ نسبت و قومیت همه جا سبب اهل بودن نیست. (این آیه می فرماید: ما اهل نوح را نجات دادیم در حالی که می دانیم خداوند فرزندش را غرق کرد.

بنا بر این مراد از اهل، همفکران و پیروان او هستند نه تنها بستگانش). «أَهْلُهُ» ۸ انقراض یا بقای هر نسلی به دست خداست. «جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ» ۹ نسل بشر امروز، از ذریه ی حضرت نوح هستند. «هُمُ الْبَاقِينَ» ۱۰ اولیای خدا زنده اند و سلام ها را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» ۱۱ عامل بقای نام نیک در میان مردم و سلام از سوی خداوند، نیکوکاری است.

«نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ»

۱۲ پاداش الهی در مورد نیکوکاران، یک جریان و سنت است نه یک حادثه و جرّقه. «كَذَلِكَ نَجْرِي» ۱۳ خداوند پاداش نیکوکاران را در دنیا نیز می دهد. «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ» ۱۴ سلام به انبیا و اولیای در گذشته، کار خدایی است. «سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» ۱۵ نیکوکارانی به درجات الهی می رسند که که کارشان برخاسته از ایمان باشد نه برای نام و شهرت. «نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ» ۱۶ اگر احسان و نیکوکاری با ایمان و عبودیت همراه باشد، نزد خداوند ارزش بیشتری دارد. «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ» ۱۷ هنگام نزول عذاب در دنیا، تنها مؤمنان نجات می یابند و دیگران کیفر می شوند، چه کافر باشد و چه بی تفاوت. آیه می فرماید: «أَغْرَقْنَا الْآخِرِينَ» و نمی فرماید: «أَغْرَقْنَا الْكَافِرِينَ»

اشاره

وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ (۸۳) إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۴) إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ (۸۵) أَإِفْكَآ آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (۸۶) فَلَمَّا ظَنُّكُمْ رَبَّ الْعَالَمِينَ (۸۷)

و بی گمان، ابراهیم از پیروان نوح بود.

آن گاه که با دلی سلیم و سالم (از هر عیب) به پیشگاه پروردگارش آمد.

آن گاه که به پدر (سرپرست) و قوم خویش گفت: این (بت‌ها) چیست که می پرستید؟

آیا به دروغ معبودهای دیگری غیر از خداوند می خواهید.

پس گمان شما به پروردگار جهانیان چیست (که غیر او را می پرستید)؟

نکته ها:

کلمه «شیعه» به معنای گروهی است که تابع رئیس خود باشند.

امام صادق علیه السلام فرمود: قلب سلیم قلبی است که جز به خدای تعالی به چیزی وابسته نباشد. (۱) آری، شرک یکی از بیماری های قلبی است.

حضرت ابراهیم در میان انبیا ویژگی هایی داشت از جمله:

الف) با این که یک نفر بود اما قرآن او را یک امت می داند. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» واحده (۲) علاوه بر نبوت، امام مردم شد. «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۳) ج) انبیایی مثل حضرت موسی و عیسی و محمد علیهم السلام از نسل او هستند.

د) مراسم حج از یادگارهای اوست.

ه) بر ملکوت و باطن آسمان ها دست یافت. «نُرِيَ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۴) و در قرآن القاب ویژه ای برای او ذکر شده است، مانند: صدیق، اوّاه، حلیم، خلیل، حنیف، قانت و دارای قلب سلیم.

ص: ۴۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. نحل، ۱۲۰.

٣-٣. بقره، ١٢٤.

٤-٤. انعام، ٧٥.

۱ بعد منزل نبود در سفر روحانی. (با این که فاصله حضرت ابراهیم تا حضرت نوح را تا چند هزار سال گفته اند، لکن در قرآن ابراهیم، شیعه و پیرو نوح معرفی شده و نوح پیشتاز حرکت توحیدی است.) «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» ۲ راه همه انبیا یکی است و انبیا برای یکدیگر الگو و مقتدا هستند و عنصر زمان و مکان در اصول و مبانی ادیان آسمانی اثر ندارد. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» (در جای دیگر نیز قرآن خطاب به پیامبر اسلام می فرماید: «فَبِهَدَاهُمْ اقْتَدِهْ» (۱) به هدایت پیامبران پیشین، اقتدا کن. ۳ بر خلاف ادعای مخالفان شیعه، کلمه شیعه اختراع یاران حضرت علی علیه السلام نیست. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ» ۴ وظیفه ی انبیا سه چیز است: الف) پیوند با پیامبران پیشین «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» ب) تسلیم در برابر خدا «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ج) نجات جامعه از انواع شرک. «إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ» ۵ ابتدا درون خود را پاک کنید، سپس به پاک کردن جامعه پردازید. (لازمه موفقیت رهبران دینی، داشتن قلب سلیم است) «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ» ۶ قلب سلیم شرط تقرب به خدا و بار یافتن به درگاه اوست. «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ۷ کسی شیعه واقعی و پیرو راستین پیامبران است که از قلبی سلیم و پاک برخوردار باشد. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ إِذْ جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ۸ صراحت، شهادت و عدم ملاحظات قومی و نسبی، نشانه ی ایمان راسخ است. ابراهیم آئین پدر را محکوم کرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ» ۹ مردان خدا در محیط فاسد هضم نمی شوند بلکه محیط را عوض می کنند.

«قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ»

ص: ۴۲

۱۰ در نهی از منکر سن شرط نیست. «لِأَيِّهِ» عدد شرط نیست. «لِأَيِّهِ وَ قَوْمِهِ» ۱۱ در نهی از منکر، از خودی ها شروع کنیم. «لِأَيِّهِ وَ قَوْمِهِ» ۱۲ در نهی از منکر، از منکرات اصلی همچون شرک شروع کنیم. «مَاذَا تَعْبُدُونَ» ۱۳ سر لوحه ی مبارزه انبیا با شرک است. «قَالَ لِأَيِّهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ» ۱۴ در نهی از منکر، از وجدان خلافکار نیز اقرار بگیریم. «مَاذَا تَعْبُدُونَ» ۱۵ در نهی از منکر، احتمال تأثیر فوری و کامل شرط نیست، شاید بعداً اثر کند، شاید کم کم اثر کند و شاید... «قَالَ... مَاذَا تَعْبُدُونَ» ۱۶ بت پرستی یک نوع دروغ است. «أَفِكَأَ آلِهَةً» ۱۷ نه تنها پرستش، بلکه اراده ی پرستش غیر خدا هم زشت است. «تَعْبُدُونَ ، تُرِيدُونَ» ۱۸ هستی در سایه ربوبیت خداوند، اداره می شود. «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۸ تا ۹۲]

اشاره

فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ (۸۸) فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ (۸۹) فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ (۹۰) فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (۹۱) مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ (۹۲)

پس نگاه خاصی به ستارگان کرد

و گفت: من بیمارم (و نمی توانم در مراسم عید شما شرکت کنم).

پس مردم از او روی گردانده برگشتند.

پس پنهانی به سراغ خدایان آنان (در بت خانه) رفت و (با تمسخر) گفت: چرا غذا نمی خورید؟ شما را چه شده، چرا سخن نمی گوید؟

نکته ها:

اهل بابل، محل زندگی حضرت ابراهیم علیه السلام، هر سال جشن مخصوصی داشتند و غذاهایی را آماده می کردند که در بت خانه قرار می دادند تا متبرک شود، سپس دستجمعی به بیرون شهر می رفتند و پس از خوشگذرانی، در پایان روز برای صرف غذا به بت خانه باز می گشتند.

شب پیش از جشن، از ابراهیم نیز دعوت کردند که همراه آنان در مراسم شرکت کند، امّا حضرت ابراهیم که منتظر فرصتی برای درهم کوبیدن بت‌ها و ایجاد شوک بر مردم بود، مطابق آداب و رسوم و اعتقاد مردم بابل که ستارگان را در سرنوشت خود مؤثر می‌دانستند، نگاهی به ستارگان کرد و چنین وانمود کرد که اوضاع کواکب، نوعی بیماری را در صورت خروج او از شهر نشان می‌دهد. لذا مردم نیز قانع شده و از اصرار خود دست برداشتند.

روشن است که حضرت ابراهیم، خود چنین اعتقادی به نقش ستارگان نداشته و برای قانع کردن مردم از شیوه‌ی مورد قبول خودشان استفاده کرده است. چنان که برای دعوت آنان به خداپرستی، ابتدا همچون آنها نشان می‌دهد که ستاره پرست شده است و سپس از این عقیده، تبری می‌جوید. (۱)

پیام‌ها:

۱ در تبلیغ، با هر گروهی باید با زبان خودش سخن گفت. (برای گروهی که به تأثیر ستارگان عقیده دارند، باید با نگاه به آنها حرف زد). «فَنظَرَ نَظْرَهُ فِي النُّجُومِ فَقَالَ» ۲ برای دعوت مردم به راه حق و مبارزه با باطل، طرح‌های ابتکاری و انقلابی لازم است. (حضرت ابراهیم از رفتن به همراه مردم به خارج شهر خودداری کرد و طرح خود را که شکستن بت‌ها بود انجام داد). «فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ» ۳ مؤمن باید زیرک و تیزبین باشد و از فرصت‌ها استفاده نکند. «فَنظَرَ... فَقَالَ» ۴ انبیا از طرف خداوند یک طرح دراز مدت دارند که در فرصت مناسب اجرا می‌کنند. (در آیه ۵۷ سوره‌ی انبیا می‌خوانیم: ابراهیم به مردم هشدار داد که در غیاب شما نقشه‌ای برای بت‌های شما می‌کشم). «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ» آن وعده با چنین برنامه‌ریزی عملی شد. ۵ رهبران دینی جامعه، باید در برابر جریان‌های فکری انحرافی، به صورت فعال عمل کنند نه انفعالی و با یک نقشه حساب شده، دشمن را در برابر عمل

ص: ۴۴

انجام شده قرار دهند. «فَنظَرٌ ... فَقَالَ ... فَرَاغٌ» ۶ خام کردن دشمن برای ضربه زدن به او، نیاز به شناختِ آداب و رسوم و عقائد او دارد. «فَنظَرٌ ... فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ» ۷ منطق انبیا برای نفی بت پرستی، بسیار روشن و فطری و عقلی است. «أَلَا تَأْكُلُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۳ تا ۹۸]

اشاره

فَرَاغٌ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ (۹۳) فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ (۹۴) قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ (۹۵) وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (۹۶) قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُيُوتًا فَأَلْفَوْهُ فِي الْجَحِيمِ (۹۷) فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ (۹۸)

پس (دور از چشم مردم) به سراغ بت ها رفت و با قدرت ضربه محکمی بر آنها فرود آورد (و خردشان کرد).

پس مردم شتابان به سوی او روی آوردند (و اعتراض کردند).

(ابراهیم) گفت: آیا آن چه را خود می تراشید می پرستید؟

در حالی که خداوند شما و آن چه را انجام می دهید (و می سازید) آفریده است.

گفتند: برای (کیفر) او بنیانی به پا کنید (همچون کوره) پس او را در آتش بیفکنید.

پس خواستند برای (نابودی) ابراهیم به او نیرنگی زنند، ولی ما آنان را زبردست و مغلوب قرار دادیم (و نقشه ی آنها را بر آب کردیم).

نکته ها:

«راغ» به معنای رفتن به سوی چیزی دور از چشم مردم است. «يَزْفُونَ» به معنای حرکت با سرعت و شتاب است و «زفاف»، مراسم بردن عروس است همراه با نشاط و هیجان.

چون ابراهیم سوگند یاد کرده بود که برای بت ها تدبیری بیندیشد،

«تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْبٰنًا مَّكَّم» (۱) همین که دید استدلال و موعظه اثر نکرد به آن سوگند عمل کرد و یک تنه همه ی بت ها را شکست. «فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ» خداوند نیز ابراهیم را به وفاداری ستود. «إِبْرٰهِيْمَ الَّذِي وَّفِي» (۲)

پیام ها:

۱ همه ی برنامه ها نباید روشن و علنی باشد، گاهی باید دور از چشم مخالفان عملی انجام شود. «فَرَاغَ» ۲ نهی از منکر مراحل دارد: اگر مرحله ی اول که گفتگو است اثر نکرد مرحله ی بعد اقدام عملی است. «فَرَاغَ عَلَيْهِمْ» ...

۳ مبارزه با باطل و اصلاح جامعه، قدرت لازم دارد. «ضَرْبًا بِالْيَمِينِ» ۴ هر هنری ارزش ندارد. (در ساخت بت ها، مجسمه سازها هنرنمایی هایی کرده بودند، اما حضرت ابراهیم آنها را قلع و قمع کرد. آری، ابهت باطل باید شکسته شود گرچه برای آن باطل هزینه ها و هنرهایی بکار گرفته شده باشد.

ظاهر شرک و خرافات قداست ندارند). «ضَرْبًا بِالْيَمِينِ» ۵ هم منطق لازم است، هم قدرت. «ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ... أَتَعْبُدُونَ» ۶ همه چیز باید فدای توحید و تفکر توحیدی شود. (امام حسین علیه السلام فدا می شود تا طاغوت بر مردم حاکم نباشد؛ تمام زحمات و حتی جان انبیا فدای توحید شد، در این جا نیز ابراهیم دست به یک عمل خطرناک زد تا بت پرستی را برچیند). «فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ... قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا» ۷ انتظار نداشته باشید که دشمنان سیلی خورده آرام بنشینند. بت پرستان با شتاب به سراغ ابراهیم آمدند. «فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ» ۸ حبس و دستگیری، مانع تبلیغ پیامبران نمی شود. (ابراهیم را گرفتند و پرسیدند:

چرا بت ها را شکستی؟ او شروع به تبلیغ توحید کرد: «أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ»

ص: ۴۶

۱- ۱. انبیاء، ۵۷.

۲- ۲. نجم، ۳۷.

۹ ساخته دست انسان سزاوار پرستش انسان نیست. «أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ» ۱۰ ساخته های دست انسان نیز در حقیقت آفریده خداست. «خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ» ۱۱ بت پرستی منطقی ندارد و لذا مشرکان به زور متوسل می شوند. «فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ» ۱۲ تعصب و تحجر به جایی می رسد که پیامبر معصومی چون ابراهیم که بیان و معجزه و علم دارد به خاطر مستی سنگ و چوب و جماد محکوم به سوختن می شود. «فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ» ۱۳ اگر ما به وظیفه خود عمل کنیم، خداوند خود پاسخ نقشه های دشمن را می دهد. «فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ» ۱۴ اراده خداوند حاکم بر عوامل طبیعی است. «فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۹ تا ۱۰۲]

اشاره

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ (۹۹) رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰۰) فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (۱۰۱) فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (۱۰۲)

و(ابراهیم) گفت: من به سوی پروردگرم رهسپارم، او مرا راهنمایی خواهد کرد.

پروردگارا! (فرزندی) از گروه صالحان به من بیخش.

پس ما او را به نوجوانی بردبار مژده دادیم.

پس چون نوجوان در کار و کوشش به پای او رسید، پدر گفت: ای فرزندم! همانا در خواب (چنین) می بینم که تو را ذبح می کنم پس بنگر که چه می بینی و نظرت چیست؟ فرزند گفت: ای پدر! آن چه را مأمور شده ای انجام ده که به زودی اگر خدا بخواهد مرا از صبر کنندگان خواهی یافت.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: مراد حضرت ابراهیم از رفتن به سوی خدا، توجه به خداوند از طریق عبادت و تلاش است. (۱) آری، ارزش هر حرکت به مقصدی است که به سوی آن انجام می شود. «ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي» در سوره ی شعراء آیه ۸۳، حضرت ابراهیم از خداوند می خواهد که خودش به صالحان ملحق شود و در این آیه فرزند صالح می خواهد.

در میان تمام انبیاء، تنها ابراهیم و اسماعیل به حلم توصیف شده اند. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» (۲)، «بِغُلَامٍ حَلِيمٍ» در قرآن خواب های متعددی نقل شده که تعبیر شدن آنها در بیداری، نشانه ی استقلال روح و رابطه ی آن با امور غیبی است، از جمله:

الف) خواب حضرت یوسف که یازده ستاره با ماه و خورشید بر او سجده می کنند.

ب) خواب حاکم مصر که هفت گاو لاغر، هفت گاو فربه را می خورند.

ج) خواب زندانیان مصر که یوسف آن را برایشان تعبیر کرد.

د) خواب پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که مسلمانان وارد مسجد الحرام می شوند.

ه) خواب حضرت ابراهیم که فرزندش را ذبح می کند.

پیام ها:

۱ مردان الهی به بن بست نمی رسند و با توکل و توجه به خداوند راه را پیدا می کنند. «ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ» ۲ ربوبیت خداوند سبب راه گشایی اوست. «رَبِّي سَيَهْدِينِ» ۳ در راه خدا گام برداریم و به الطاف او مطمئن باشیم. «سَيَهْدِينِ» (از تو حرکت از خدا برکت) ۴ اولاد صالح، هبه ی الهی و یکی از دعاهای انبیاست. «هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ»

ص: ۴۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

۵ آن چه باید در فرزند محور باشد، صالح بودن است نه زیبایی و تیزهوشی و... «هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ» ۶ فرزند صالح، بهترین یاور در مسیر حرکت خانواده به سوی خداست. «ذَاهِبْ إِلَى رَبِّي ... رَبِّ هَيْبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ» ۷ از نشانه های فرزند خوب، کمک به پدر در کار و تلاش است. «مَعَهُ السَّعْيُ» ۸ حساب خواب انبیا از خواب های دیگران جداست، به خصوص آن جا که رؤیا تکرار شود. «أَرَى فِي الْمَنَامِ» (رؤیای انبیا، سیمایی از وحی است. در روایت نیز آمده است: «رؤیا الانبیاء وحی» (۱)) ۹ در خانواده گفتگوی پدر با فرزندان، عاطفی و محترمانه باشد. «يَا بَنِيَّ، يَا أَبَتِ» ۱۰ در راه خدا، باید از همه ی دلبستگی ها حتی دلبستگی به فرزند دست کشید.

(فرزندی که حدود یک قرن در انتظارش بوده و با دعا و تضرع او را از خداوند گرفته است، اکنون که رشد کرده و بازویی برای پدر پیرش شده است باید با دست خودش او را ذبح کند) «أَنِّي أَدْبَحُكَ» ...

۱۱ برای رشد و شخصیت دادن به فرزندان خود با آنان مشورت کنید و از آنان نظر بخواهید. «فَانظُرْ مَاذَا تَرَى» ۱۲ نظرخواهی از مردم، برای دریافت میزان آمادگی آنان، حتی در کارهای روشن و مسلم مفید است. (ابراهیم در مأموریت خود شک نداشت امّا باز هم مسئله را با اسماعیل طرح کرد) «فَانظُرْ مَاذَا تَرَى» ۱۳ سرلوحه ی زندگی انسان، دوران فداکاری اوست. (اسماعیل مرحله ی کودکی، نوجوانی، جوانی و بزرگسالی را طی کرد امّا شکوفایی او در نوجوانی بود که به پدر گفت: «يَا أَبَتِ أَفْعَلُ مَا تُؤْمَرُ» و شاید به همین دلیل به جای «بشرناه بطفل» فرمود: «فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ» یعنی از زمان ایثار او نام برده است.)

ص: ۴۹

۱۴ مؤمن، تسلیم خداست و در برابر دستورات او بهانه نمی گیرد. «يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ» در حالی که اسماعیل می توانست به پدر بگوید:

(الف) این خواب است نه بیداری.

(ب) کشتن فرزند حرام است.

(ج) امر، دلالت بر فوریت نمی کند، صبر کن.

(د) امر ارشادی است نه مولوی، توصیه است نه واجب.

۱۵ کوچک ترها، بزرگ ترها را به انجام کارهای الهی تشویق و دلگرم نمایند. «يَا أَيَّتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ» ۱۶ برای انجام کارها، انگیزه ها را بالا ببریم. (اسماعیل نمی گوید: «اذبحنی، اقتلنی» تا برای پدر سخت باشد، بلکه می گوید: «افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ» فرمان الهی است که به تو ابلاغ شده انجام بده.) ۱۷ عمل به وظیفه، صبر و پایداری می خواهد و صبر را باید از خداوند خواست.

«سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۱۸ صبر و شکیبایی از ویژگی های صالحان است. الصَّالِحِينَ مِنَ الصَّابِرِينَ ۱۹ صبر اسماعیل همان وعده خداوند به حلم اوست. «بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ... مِنَ الصَّابِرِينَ» ۲۰ کمالات خود را از خدا بدانیم نه از خود. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» ۲۱ در کارها «ان شاء الله» بگوییم. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۶]

اشاره

فَلَمَّا أَسِيلًا وَ تَلَّهُ لِلْجَبِينِ (۱۰۳) وَ نَادَيْتَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (۱۰۴) فَذَكَرْنَا لِرَبِّكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ (۱۰۵) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ (۱۰۶)

پس چون هر دو تسلیم (فرمان ما) شدند و ابراهیم، گونه ی فرزند را بر خاک نهاد (تا ذبحش کند)،

او را ندا دادیم که ای ابراهیم!

حقاً که رؤیایت را تحقق بخشیدی (و امر ما را اطاعت کردی)، همانا ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم (و نیت عمل خیر آنان را به جای عمل قبول می کنیم).

همانا این همان آزمایش آشکار بود.

نکته ها:

اشاره

« تَلَّهٌ » یعنی او را بر خاک خواباند. « لِلْجَبِينِ » به معنای یک طرف صورت و پیشانی است.

پس از آنکه پدر و پسر، (ابراهیم و اسماعیل) هر دو آمادگی خود را برای انجام فرمان الهی اعلام کردند و ابراهیم فرزندش را به صورت خواباند، ندا آمد که ما سر بریدن اسماعیل را نمی خواستیم، ولی بریدن تو را از فرزند در راه خدا می خواستیم که نشان دادی.

اهمیت انگیزه و نیت

در فرهنگ قرآن و مکتب اهل بیت علیهم السلام به انگیزه و نیت عمل بهای اصلی داده شده است. تا آنجا که نیت مؤمن برای انجام کار خیر با ارزش تر از عمل او شمرده شده است. «نیه المؤمن خیر من عمله» (۱) از بسیاری کارهای انجام نشده، به خاطر انگیزه های مثبت ستایش شده و از بسیاری کارهای انجام گرفته، به خاطر انگیزه های منفی انتقاد شده است. اکنون چند نمونه از کارهایی که انجام نگرفته اما مورد ستایش و پاداش واقع شده است را ذکر می کنیم:

از اقدام حضرت ابراهیم برای قربانی کردن فرزند. «قَدْ صَدَّقْتَ الرَّؤْيَا» اویس قرنی برای دیدار پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه رفت و با آن که به دیدار حضرت موفق نشد اما زیارتش قبول شد، در مقابل، افرادی در کنار حضرت بودند و او را آزار می دادند.

گروهی از یاران پیامبر وسیله ی رفتن به جبهه نداشتند لذا ناراحت و گریان بودند. (۲)

افرادی که خدا بدی های آنان را به خوبی تبدیل می کند. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۳) کسانی که چون با محبت اهل بیت علیهم السلام از دنیا رفتند پاداش شهید دریافت می کنند. «من مات علی حب آل محمد مات شهيدا» (۴) گروهی که پاداش چند برابر به آنان عطا می شود. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً»

ص: ۵۱

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۸۴.

۲-۲. توبه، ۹۲.

۳-۳. فرقان، ۷۰.

کارهایی که با نیت فاسد و همراه با ریا و عجب باشد. «الَّذِينَ هُمْ يُرَآؤْنَ ... فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ» (۱) کاری خیری که در کنارش یک عمل فاسد انجام گرفته، مانند صدقه ای که در کنارش منت باشد. «لَا تُبْطَلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى» (۲) کاری که با شیوه ی غلط انجام شود. گروهی ماه های حرام را که در آن جنگ و جهاد ممنوع است از پیش خود تغییر می دادند، یک سال را حلال و سال دیگر را حرام و به سلیقه خود جا به جا می کردند. «يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا» (۳) کارها و اعمال کسانی که قرآن درباره ی آنان فرمود: «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۴) کارهای آنان ظاهراً خیر ولی در عاقبت و فرجام پوک و بی ارزش است.

کارهای کسانی که قرآن در مورد آنان می فرماید: آنان خیال می کنند ارزشی دارند و کارشان خوب است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۵)

پیام ها:

۱ کاری مورد ستایش است که همراه با تسلیم و رضایت باشد. «أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ» ۲ در رسیدن به کمالات معنوی، یک نوجوان هم می تواند خود را به مرز اولیای پیر برساند. «أَسْلَمَا» ۳ نشانه ی تسلیم بودن واقعی عمل فوری است. «أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ» ...

۴ صبر بر طاعت، انسان را تسلیم فرمان خدا می سازد. «مِنَ الصَّابِرِينَ ... أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ» ۵ دستورات الهی گاهی برای آزمایش است. (ما می خواستیم تو دل بکنی نه آن که خون اسماعیل ریخته شود). «قَدْ صَدَّقَتِ الرُّؤْيَا» ۶ مهم تر از عمل، تصمیم بر عمل و تسلیم بودن است. «قَدْ صَدَّقَتِ الرُّؤْيَا» ۷ الطاف الهی، قانونمند است نه گزافه و بی حساب. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» (هر

ص: ۵۲

۱-۱. ماعون، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۶۴.

۳-۳. توبه، ۳۷.

۴-۴. بقره، ۲۱۷.

۵-۵. کهف، ۱۰۴.

کس مثل ابراهیم و اسماعیل تسلیم خدا باشد، پاداش ها و الطاف الهی را دریافت خواهد کرد).

۸ کسانی که در راه خدا از فرزند دل بکنند، با همان فرزند پاداش داده می شوند.

(ابراهیم از اسماعیل دل کند او به پدر برگشت). «كَذَلِكَ نَجْزِي» ۹ نیکوکاری تنها با بذل مال نیست، بذل فرزند در راه خدا، نیکوکاری است.

«الْمُحْسِنِينَ»

۱۰ دست کشیدن از فرزند، از سخت ترین آزمایش های الهی است. (درجه ایمان و اخلاص ابراهیم و اسماعیل در این امتحان، روشن شد). «الْبَلَاءُ الْمُبِينُ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۳]

اشاره

وَ فَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ (۱۰۷) وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۰۸) سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (۱۰۹) كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۱۰) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۱) وَ بَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۲) وَ بَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ عَلَىٰ إِسْحَاقَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ (۱۱۳)

و ما قربانی بزرگی را فدای او کردیم

و در میان آیندگان برای او (نام نیک) به جا گذاشتیم.

درود و سلام بر ابراهیم.

ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم (که برای آنان مدح و ثنا به جا می گذاریم).

همانا او از بندگان مؤمن ماست.

و او را به اسحاق که پیامبری از شایستگان بود مژده دادیم.

و بر ابراهیم و اسحاق برکت و خیر بسیار عطا کردیم و از نسل آن دو (برخی) نیکوکار و (برخی) آشکارا به خود ستمکار بودند.

کلمات «فداء» و «فدیه» به معنای پیش مرگ شدن و بلا گردان شدن و باز خرید است.

خداوند وعده داد که نام نیک ابراهیم در تاریخ بماند «و تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ». تمام مناسک حج، از طواف کعبه تا نمازی که پشت مقام ابراهیم خوانده می شود و پیدا شدن انبیایی از نسل او همه و همه نمونه هایی از یاد خیر او در تاریخ است.

پیام ها:

۱ در فرهنگ دینی، ذبح حیوان برای دفع خطر مؤثر است. «وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» ۲ قربانی کردن، از سنت های ابراهیمی است. «بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» ۳ یک جرقه ی خالص، به یک جریان بزرگ تاریخی تبدیل می شود. «بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» همه ساله صدها هزار گوسفند و گاو و شتر در قربانگاه اسماعیل به یاد او ذبح و قربانی می شود.

۴ بقای نام نیک، از الطاف الهی به مردان خداست. «و تَرَكْنَا...»

۵ معامله با خدا سود ابدی دارد. «و تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ» ۶ خداوند به انبیا سلام می کند. «سَلَامٌ عَلَيَّ اِبْرَاهِيمَ»، «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَى وَ هَارُونَ» (۲) البته درباره ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هم صلوات می فرستد و هم به فرشتگان و مؤمنین دستور صلوات و سلام می دهد: «اِنَّ اللّٰهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّوْنَ عَلَيَّ النَّبِيِّ» ... (۳)

۷ پاداش دادن به نیکوکاران، سنت و برنامه خداوند است. «كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ» ۸ ابراهیم، الگو و نمونه نیکوکاران است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ» ۹ ابراهیم دارای ذریه ای مبارک است. در دعا می خوانیم: خداوند! همان گونه که به او برکت دادی بر محمد و آل محمد نیز برکت بده. «بَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ عَلَيَّ اِسْحَاقَ» ۱۰ ایمان و احسان از یکدیگر جدا نیست. «الْمُحْسِنِيْنَ ... الْمُؤْمِنِيْنَ»

ص: ۵۴

۱-۱. صافات، ۷۹.

۲-۲. صافات، ۱۲۰.

۳-۳. احزاب، ۵۶.

۱۱ ارزش فرزند به صالح بودن اوست. «وَبَشِّرُواهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ» ۱۲ ناهل شدن فرزند حتی از خاندان پیامبران امکان دارد. «وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا ... ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ» ... آری پیوند نسبی سبب قطعی شدن هدایت یا گمراهی فرزندان نیست. (ممکن است پدر پیامبر و فرزندش منحرف باشد).

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۹]

اشاره

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ وَ نَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا مِنَ الْكُوفِ الْعَظِيمِ (۱۱۴) وَ نَصَرْنَا هُمَا فَمَا كَانُوا هُمُ الْعَالِيْنَ (۱۱۶) وَ آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ (۱۱۷) وَ هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۱۸) وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ (۱۱۹)

و به راستی ما بر موسی و هارون منت نهادیم.

و آن دو و قومشان را از اندوه بزرگ نجات دادیم.

و آنان را یاری کردیم، پس غالب آمدند (و پیروز شدند).

و به آن دو کتاب روشنگر دادیم.

و آن دو را به راه راست هدایت کردیم.

و برای آن دو در میان آیندگان (نام نیک) باقی گذاشتیم.

پیام ها:

۱ یاد الطاف الهی به پیامبران پیشین، سبب آرامش و دلگرمی و دلداری پیامبر اسلام و مسلمین در شرایط سخت مکه است. «وَلَقَدْ مَنَّا» ۲ برطرف شدن فشارهای روحی از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «مَنَّآ ... نَجَّيْنَاهُمَا ... مِنَ الْكُوفِ الْعَظِيمِ» ۳ مردان خدا زمانی از نگرانی راحت می شوند که قومشان نیز راحت باشند. «وَنَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا مِنَ الْكُوفِ الْعَظِيمِ» ۴ کسی که مورد لطف و نصرت خداوند قرار گیرد، قطعاً پیروز خواهد شد.

«نَصَرْنَا هُمَا فَمَا كَانُوا هُمُ الْعَالِيْنَ»

۵ اول نجات از طاغوت، سپس دعوت به کتاب و راه خدا. «نَجَّيْنَاهُمَا ... آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ»

الْمُسْتَبِينَ وَ هَدَيْنَاهُمَا»

۶ پیام ها و مضامین تورات و دیگر کتب آسمانی، بسیار روشن و قابل فهم همگان است. «الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ» ۷ سخنان و نوشته های مربوط به تبلیغ دین، باید روشن و روشنگر باشد.

«الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ»

۸ حتی انبیا به راهنمایی خداوند نیازمندند. «هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» ۹ نام نیک، یکی از پاداش های الهی در دنیا است. «تَرَكْنَاهُمَا فِي الْآخِرِينَ» در این سوره از حضرت نوح در آیه ۷۸ و از ابراهیم علیه السلام در آیه ۱۰۷ و از موسی و هارون علیهما السلام در آیه ۱۱۹ با بقای نام نیک، تجلیل شده است.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۲]

اشاره

سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ ﴿۱۲۰﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۲۱﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿۱۲۲﴾

سلام بر موسی و هارون.

ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

همانا آن دو از بندگان مؤمن ما بودند.

نکته ها:

در این سوره هر کجا فرمود: برای انبیا نام نیک باقی گذاشتیم، به سه عنصر اشاره کرده است: ۱ احسان ۲ ایمان ۳ عبادت. «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱ مردان خدا زنده اند و سلام ها را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلَىٰ...»

۲ در احترام به دیگران، سلسله مراتب حفظ شود. (اول سلام بر موسی بعد هارون) ۳ سلام بزرگ تر به کوچک تر عیب نیست. (خدا به مخلوق خود سلام می کند).

۴ تبلیغ دین و تبیین معارف الهی، نوعی احسان است. «مُوسَىٰ وَ هَارُونَ... الْمُحْسِنِينَ» ۵ موسی و هارون، از الگوها و نمونه های نیکوکاران هستند. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۶ الطاف الهی به نیکوکاران، یک سنت و جریان است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۷ تشویق افراد نیکوکار لازمه مدیریت و سنت الهی است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۸ ایمان و احسان از یکدیگر جدا نیستند. الْمُحْسِنِينَ الْمُؤْمِنِينَ ۹ راه دریافت الطاف الهی، ایمان به او و بندگی اوست. «مَنْ عِبَادَنَا الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۲۹]

اشاره

وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۲۳) إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ (۱۲۴) تَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ (۱۲۵) اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأُولَى (۱۲۶) فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۲۷) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۲۸) وَتَرَكَنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۲۹)

و به راستی الیاس از فرستادگان ما بود.

آن گاه که به قوم خود گفت: آیا (از خدا) پروا نمی کنید؟

آیا (بت) بعل را می خوانید و بهترین آفریدگار را رها می کنید؟

خدایی که پروردگار شما و پروردگار پدران نخستین شماست؟!

پس او را تکذیب کردند و بدون شک آنان (در دوزخ) احضار خواهند شد.

به جز بندگان برگزیده ی خدا.

و برای او در میان آیندگان (نام نیک) بر جای گذاشتیم.

نکته ها:

کلمه ی «بعل» به شوهر گفته می شود. بت پرستان به برخی بت های خود که آنها را برتر از خود می دانستند، بعل می گفتند.

پیام ها:

۱ نام و یاد پیامبران و زحماتشان را فراموش نکنیم و از تاریخ زندگی و شیوه ی برخورد آنان با مخالفان و موافقان درس بگیریم. «إِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۲ بعثت پیامبران یک سنت الهی است. «لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ۳ سرلوحه دعوت انبیا و اساس همه ی کمالات، تقوا و پرواست. «أَلَّا تَتَّقُونَ» ۴ کسی که پروا داشته باشد، عقاید بی منطق را رها می کند. «أَلَّا تَتَّقُونَ أَوْ تَدْعُونَ بَعْلًا» ۵ مقایسه میان بت و خدا، هر و جدان خفته ای را بیدار می کند. «أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» ۶ بر هستی، نظام احسن حاکم است. «أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» ۷ پرستش، حقّ بهترین آفریننده هاست. «تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» ۸ عبودیت خالصانه سبب نجات از بازخواست و عذاب الهی در قیامت است.

﴿فَأَنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ﴾

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۰ تا ۱۳۲]

اشاره

﴿سَلَامٌ عَلَيَّ إِنْ يَاسِينَ (۱۳۰) إِنَّا كَذَلِكْ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۳۱) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۳۲)﴾

سلام و درود بر یاس.

ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

همانا او از بندگان مؤمن ماست.

نکته ها:

مراد از «إِلَّ يَاسِينَ» همان «الیاس» است که در چند آیه قبل سخن درباره او بود و این دو کلمه نام یک فرد است، مانند «سینا» و «سینین» که نام یک سرزمین است. بهترین دلیل بر این مطلب آن است که اولاً در آیات بعد، ضمیر مفرد درباره او به کار می رود: «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا» و ثانیاً تشابه و تکرار این آیات در مورد پیامبران قبلی یعنی حضرت نوح، ابراهیم، موسی و هارون، نشان می دهد که مراد از «إِلَّ يَاسِينَ» در «سَلَامٌ عَلَيَّ إِنْ يَاسِينَ»، همان «الیاس» در «إِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» می باشد.

روایاتی که «إِلَّ يَاسِينَ» را «آل یاسین» قرائت کرده و مراد از آن را خاندان پیامبر اسلام دانسته، اکثراً از اهل بیت علیهم السلام نیست و مورد اعتماد نمی باشد.

تکرار آیه ی «إِنَّا كَذَلِكْ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» در این سوره برای تشویق به همرنگ شدن با

انبیاست که از آنان به محسن یاد شده است.

پیام ها:

۱ سلام کردن به پیامبران و اولیا و بزرگان را از خدا بیاموزیم. «سَلَامٌ عَلَیْهِ اِلَیَّ یَاسِیْنَ» ۲ لطف و عنایت نسبت به نیکوکاران، سنت خداست و همواره جریان دارد.

«كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۳ ملاک دریافت سلام از طرف خداوند، احسان همراه با ایمان و بندگی است.

«سَلَامٌ عَلَیْهِ»

... الْمُحْسِنِينَ ... عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ» ۴ هر کس مانند الیاس از مبلغان دینی باشد، از محسنان و دریافت کنندگان پاداش های الهی می باشد. «إِلْيَاسَ لِمَنْ الْمُرْسَلِينَ ... سَلَامٌ عَلَیْهِ اِلَیَّ یَاسِیْنَ ... الْمُحْسِنِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۳۸]

اشاره

وَإِنَّ لَوْطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۳) إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۳۴) إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ (۱۳۵) ثُمَّ دَمَرْنَا الْأَخْرِينَ (۱۳۶) وَ إِنَّا كُنَّا بِكُمْ لَمُشْرِقِينَ (۱۳۷) وَ بِاللَّيْلِ أَفْلا تَعْقِلُونَ (۱۳۸)

و همانا لوط یکی از فرستادگان است.

آن گاه که او و همه ی خانواده اش را (از قهر خود) نجات دادیم.

جز پیر زنی که در میان باقیمانده گان (جزء هلاک شدگان) بود.

سپس باقی را نابود کردیم.

و همانا شما صبحگاهان بر آثار آنان می گذرید.

(و نیز) شامگاهان؛ پس آیا عقل خود را بکار نمی گیرید.

نکته ها:

کلمه ی «غابر» به معنای واپس مانده است، چنان که «غبار» نیز باقیمانده خاک است.

«عجوز» به پیر زنی گویند که از کار و تلاش عاجز باشد.

ص: ۵۹

کلمه ی « دَمْرُنَا » از « تدمیر » به معنای هلاک کردن است.

منطقه ی ویران شده ی قوم لوط، در صدر اسلام در مسیر حجاز و شام بود که قافله ها و کاروانیان هر صبح و شام از کنار آن عبور می کردند.

روان شناسان غیر مذهبی برای ساخته شدن شخصیت انسان، عواملی را نام می برند که انسان به طور جبری تحت تأثیر آنها ساخته می شود، از جمله می گویند: «نظام اجتماعی یا اقتصادی، سازنده ی انسان است». ولی اسلام محور سازندگی را اراده ی خود انسان می داند نه شرایط بیرونی حاکم بر او، چنان که زن فرعون بر سر سفره ی فرعون می نشست و در کاخ زندگی می کرد لکن ذره ای تحت تأثیر قرار نگرفت و بالعکس زن لوط و نوح در خانه این دو پیامبر زندگی کردند اما راه دیگری رفتند.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ پر درد و رنج انبیا، سبب تسلی پیامبر و پایداری مؤمنان است.

«وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۲ خداوند هر کس را در جای خود کیفر و پاداش می دهد. «نَجِّيْنَاهُ ... إِلَّا عَجُوزًا» ۳ وابستگی فیزیکی سبب نجات نیست، وابستگی فکری لازم است. «إِلَّا عَجُوزًا» ۴ حساب انبیا از حساب همسرانشان جداست. «نَجِّيْنَاهُ ... إِلَّا عَجُوزًا» ۵ اهل بیت انبیا، پیروان فکری و عملی آن بزرگوارانند نه خانواده آنان. «نَجِّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ إِلَّا عَجُوزًا» ۶ اگر رشد معنوی در کار نباشد، همسر پیامبر با دیگر افراد ذره ای فرق ندارد.

«فِي الْغَابِرِينَ»

۷ نجات و هلاکت به دست خداست. نَجِّيْنَاهُ دَمْرُنَا ۸ از کنار ویرانه ها و آثار باستانی، ساده و بی توجه نگذریم. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۹ سرگذشت قوم لوط، مایه ی عبرت برای همگان است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

ص: ۶۰

اشاره

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۹) إِذْ أَبَىٰ إِلَىٰ الْفُلِّكَ الْمَشْحُونِ (۱۴۰) فَلَسَاهمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ (۱۴۱) فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (۱۴۲) فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (۱۴۳) لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴۴)

و همانا یونس از فرستادگان است.

آن گاه که (از قوم خود) فرار کرد (و) به سوی کشتی پر (از بار و مسافر شتافت).

کشتی به خطر افتاد و بنا شد بر اساس قرعه، افرادی به دریا افکنده شوند. پس یونس با مسافران کشتی قرعه انداخت و از بازندگان شد.

پس (او را به دریا افکندند و) ماهی بزرگی او را بلعید.

او خود را سرزنش می کرد (و در شکم ماهی به تسبیح خداوند پرداخت).

پس اگر از تسبیح گویان نبود، تا روز قیامت در شکم ماهی می ماند.

نکته ها:

عبد «آبق»، برده فراری را گویند که بدون اجازه مالکش فرار کند. حضرت یونس بدون اجازه خداوند، قومش را ترک کرد و سر به بیابان گذاشت.

«ساهم» از «سهم» به معنای قرعه کشی است، گویند: نهنگی مانع حرکت کشتی شد و دیدند که اگر یکی فدا نشود، خطر همه ی مسافران را تهدید می کند. لذا با قرعه کشی، یونس را به دهان نهنگ انداختند تا خطر برطرف شود.

«مدحضین» از «ادحاض» به معنای لغزاندن و در این مورد کنایه از شکست و مغلوبیت در امر قرعه کشی است. «حوت» به ماهی گفته می شود، خواه بزرگ و خواه کوچک، ولی بیشتر در مورد ماهی بزرگ بکار می رود.

اگر خداوند دستور خروج و دوری از مردم را به پیامبرش بدهد، دوری کردن یک ارزش

است، همان گونه که به لوط فرمود: «فَأَسِيرِ بِأَهْلِكَ» ... (۱) ولی اگر بدون اجازه خداوند، چنین حرکتی شد، ضد ارزش و فرار حساب می شود. «أَبَقَ» داستان باید کوتاه، متنوع و مفید باشد. در این سوره برای داستان هر پیامبری چند آیه بیش تر نیامده است.

یونس به خاطر کم صبوری، از قوم خود فرار کرد و لذا الگوی پیامبران بعدی قرار نگرفت و خداوند به پیامبر اسلام می فرماید: مثل یونس مباش «لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ». (۲) در این سوره نیز داستانش در آخر بیان شد.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ انبیا، برای امروز ما درس است. «وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ۲ قرعه کشی میان افراد، امری مشروع و با سابقه است. «فَلِسَاهُمْ» ۳ حیوانات، گاهی برای انجام یک کار، از طرف خداوند مأمور می شوند.

«فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ»

۴ فرار از مسئولیت راه گشا نیست. (یونس از میان قومش رفت ولی وضعش بدتر شد). «فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ» ۵ برخی مشکلات ما در زندگی، ناشی از کوتاهی در انجام مسئولیت است. «أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ ... فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ» ۶ گاهی اولتیماتوم لازم است. «فَلَوْ لَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ» ...

۷ تغییر شرایط، ما را از خدا جدا نکند. «مِنَ الْمُسَبِّحِينَ» ۸ تسبیح خداوند، عامل نجات از گرفتاری ها است. حضرت یونس در شکم ماهی می گفت: «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۳)، «كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ» ۹ سابقه ی درخشان، یکی از عوامل نجات است. (فرعون و یونس هر دو در دل آب اقرار کردند، لکن فرعون غرق و یونس آزاد شد، چون او بد سابقه و این

ص: ۶۲

۱-۱. هود، ۸۱.

۲-۲. قلم، ۴۸.

۳-۳. انبیاء، ۸۷.

خوش سابقه بود). الْمُرْسَلِينَ الْمُسَبِّحِينَ ۱۰ با اراده ی خداوند، انسان می تواند در شکم ماهی تا قیامت زنده بماند. «لَلْبِثِ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۵ تا ۱۴۸]

اشاره

فَتَبَدَّنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ (۱۴۵) وَ أَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (۱۴۶) وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مَائِهِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (۱۴۷) فَأَمَّنُوا فَمَرَّغَتْهُمْ إِلَىٰ حِينٍ (۱۴۸)

پس او را در حالی که بیمار بود به زمین خشکی افکندیم.

و بر او بته ای از کدو رویاندیم.

و او را (پس از بهبودی) به سوی یکصد هزار نفر بلکه یا بیش تر فرستادیم.

پس ایمان آوردند و تا مدتی آنان را کامیاب و بهره مند کردیم.

نکته ها:

«نبد» به معنای پرتاب و افکندن و «عراء» به معنای سرزمین بی گیاه است.

کلمه ی «شجر» هم به درخت گفته می شود و هم به بوته. «يَقْطِينٍ» به معنای کدو است که برگ آن مایه ی درمان کوفتگی و حشره زدایی است.

عدد در قرآن، گاهی مورد توجه خاص است، نظیر آیه ی «وَلَيَالٍ عَشْرٍ» (۱) که مراد ده شب است نه کم تر و نه بیش تر. گاهی مراد از عدد، کثرت است. نظیر آیه ی: «لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفٌ مِنْهُمْ» (۲) بعضی یهودیان علاقه دارند هزار سال عمر کنند که مراد از هزار، کثرت است. گاهی نیز عدد در قرآن به صورت تقریبی به کار رفته است، نظیر آیه ی مورد بحث که می فرماید: قوم یونس صد هزار یا بیش تر بودند. «مَائِهِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ» در حدیثی از امام باقر علیه السلام می خوانیم که حضرت یونس چند روزی در شکم ماهی محبوس

ص: ۶۳

۱-۱. فجر، ۲.

۲-۲. بقره، ۹۶.

بود، موهای او ریخته و پوست بدنش نازک شده بود. بعد از خروج از شکم ماهی بته کدو را می مکید و از سایه آن استفاده می کرد. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند چهار پیامبر را حفظ کرد: زیر آب یونس را؛ روی آب نوح را، کنار آب موسی و یوسف را. فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ فَبَدَّنَاهُ ۲ ملامت، نباید مانع محبت باشد. یونس ملامت و تنبیه شد، ولی باز هم مورد عنایات ویژه خداوند قرار گرفت. وَ هُوَ مُلِيمٌ ، أَنْبِتْنَا ، أَرْسَلْنَاهُ ...

۳ از داروهای گیاهی غافل نشویم. «شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ» ۴ رویاندن کدو در زمین خالی از گیاه «بِالْعَرَاءِ» از نشانه های قدرت و امداد الهی است. «أَنْبِتْنَا ... شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ» ۵ در مدیریت، به جای دفع نیروها آنها را بازسازی کنیم و دوباره به کار گیریم.

«وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ»

۶ محدوده ی بعثت انبیا به انتخاب و فرمان خداست. (بعضی بر همه ی مردم مبعوث می شوند و بعضی بر یک منطقه خاص). «وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ» ۷ دعا و تسبیح یونس علیه السلام سبب برخورداری از لطف و امداد خداوند شد. «مِنْ الْمُسَبِّحِينَ ... أَنْبِتْنَا عَلَيْهِ» ...

۸ فرار، دلیل برنگشتن نمی شود. یونس فرار کرده بود امّا به همان قوم خود بازگشت و رسالت خود را ارائه داد. (آری گاهی انسان قهر می کند، استعفا می دهد یا همسرش را طلاق می دهد ولی همین که دید مصلحت در برگشتن است باید برگردد). «أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ ... أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ» ۹ توبه از گذشته زمینه ی کامیابی در آینده است. قوم یونس توبه کردند و خداوند قهر خود را باز گرفت و آنان را کامیاب ساخت. «فَأَمَّنُوا فَمَرَّعْنَاهُمْ»

ص: ۶۴

اشاره

فَاشِـتَفْتِهِمْ أَلِرَّبِّكَ ٱلْبَنَاتُ وَ لَهُمُ ٱلْبُنُونَ (۱۴۹) أَمْ خَلَقْنَا ٱلْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَ هُمْ شَاهِدُونَ (۱۵۰) أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ (۱۵۱) وَ لَمَدَ ٱللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۵۲) أَضِـطَّفَى ٱلْبَنَاتِ عَلَى ٱلْبُنِينَ (۱۵۳) لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۱۵۴) أَ فَلَا تَذَكَّرُونَ (۱۵۵) أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُّبِينٌ (۱۵۶) فَآتُوا بِكُتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۵۷)

(می گویند: ملائکه دختران خدا هستند) پس از آنان سؤال کن: آیا دختران برای پروردگارت و پسران برای آنان است؟!)

یا ما فرشتگان را زن آفریدیم و آنان ناظر بودند؟!)

آگاه باشید که آنان از سر تهمت می گویند:

«خدا فرزند آورده!» و البته آنان دروغگویند.

آیا خداوند دختران را بر پسران برگزیده است؟

شما را چه شده است؟ چگونه داوری می کنید؟

پس آیا پند نمی گیرید؟

آیا برای شما (در این عقاید باطل) دلیل روشنی است؟

پس اگر راست می گویند کتاب (و سند) تان را بیاورید.

پیام ها:

۱ سؤال از وجدان، کلید تفکر و تنبه مردم است. «فَاشِـتَفْتِهِمْ أَلِرَّبِّكَ ٱلْبَنَاتُ» ۲ برخی عقاید به قدری بی منطق و پوک است که لحظه ای فکر کردن برای دریافت بی اعتباری آنها کافی است. «أَلِرَّبِّكَ ٱلْبَنَاتُ وَ لَهُمُ ٱلْبُنُونَ» ۳ فرشتگان را زن پنداشتن و تصویر آنان به صورت زنانی باردار، مورد بازخواست الهی است. «أَمْ خَلَقْنَا ٱلْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا» ۴ کسی که آگاهی ندارد، حق اظهار نظر ندارد. ام هُمْ شَاهِدُونَ

۵ عقاید مشرکان، ساختگی و دروغ است. «مِنْ إِيَّاهُمْ لَيَقُولُونَ» ۶ عقاید خرافی دیگران را به مردم نگوییم تا ارزش هدایت الهی را بهتر بدانند.

□
لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهِ»

...

□
۷ آنان که مسیح را فرزند خدا می دانند، همانند مشرکانی هستند که فرشتگان را فرزند خدا می پنداشتند. «لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهِ» ۸ فرزند دختر و پسر یکسانند و هیچ یک بر دیگری برتری ندارند. «أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ» ۹ انسان به جایی می رسد که بر اساس یک عقیده ی باطل، دختر را بد و پسر را خوب می داند و آن گاه دختران را برای خدا و پسران را از آن خود می داند.

«أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ»

۱۰ عقاید یا باید بر اساس عقل باشد، «كَيْفَ تَحْكُمُونَ» یا بر اساس فطرت، «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (تذکر، یادآوری چیزی است که در فطرت آدمی باشد و یا بر اساس سند و نقل. «أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُّبِينٌ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ» ۱۱ کتاب های آسمانی، حجت و مبنای داوری در مورد خدا هستند و در هیچ یک از این کتب سخنی از فرزند داشتن خدا نیست. «فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۵۸ تا ۱۶۰]

اشاره

□ □ □ □ □
وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَ لَقَدْ عَلِمْتِ الْجِنَّةِ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۵۸) سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ (۱۵۹) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۶۰)

و(گفتند:خدا از جنیان همسر گرفته است و)میان خدا و جنّ نسبتی قائل شدند در حالی که جنیان به خوبی می دانند آنها(برای حساب پس دادن) احضار خواهند شد.

خداوند از آن چه آنان می گویند، منزه است.

جز بندگان برگزیده ی خدا(که او را به شایستگی توصیف می کنند).

در اینکه مراد از نسبت خداوند با جن چیست، دو نظریه است: یکی آنکه جن شریک خداوند است، همان گونه که در آیه صد سوره انعام می خوانیم: «**وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ**» دیگر آنکه خداوند از جن همسرانی گرفته که از آنان فرزندان چون ملائکه به وجود آمده اند.

پیام ها:

۱ انسانی که از منطوق و برهان جدا شد، هر خرافه و تهمتی را به هر کس بخواهد نسبت می دهد تا آنجا که برای خداوند همسری از جنس جن می پندارد.

«جَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّهٗ»

...

۲ جن موجودی است عاقل و مکلف و به معاد و حضور در پیشگاه عدل الهی برای بازپرسی معتقد است. «**عَلِمَتِ الْجِنَّهٗ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ**» ۳ همه در پیشگاه خدا بازجویی خواهند شد و خداوند با هیچ کس فامیل نیست.

اگر جن با خداوند نسبت می داشت برای کفر و حساب نزد خدا احضار نمی شد. «**اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ**» ۴ هر کجا سخنی خرافه در مورد خداوند پیش آمد، با کلمه «**سُبْحَانَ اللَّهِ**» ذات الهی را منزه دارید. «**وَجَعَلُوا بَيْنَهُ ... سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ**» ۵ هر کجا سخنی از گمراهان و منحرفان پیش آمد، حساب بندگان پاک را جدا کنید. (در این سوره بارها جمله ی «**إِلَّا-عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ**» تکرار شده است).

۶ تمامی انسان ها به جز بندگان برگزیده خداوند از توصیف شایسته ی او

ناتوانند. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳]

اشاره

فَأِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ (۱۶۱) مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ (۱۶۲) إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ (۱۶۳)

همانا شما(بت پرستان) و آنچه می پرستید.

هرگز نمی توانید(دیگران را فریب دهید و) بر ضد خداوند گمراه کنید.

مگر کسی که خودش(با اراده و اختیار)به دنبال دوزخ باشد.

نکته ها:

کلمه «فاتن» از «فتنه» به معنای اغواگر و فریب دهنده است. آئین شرک و بت پرستی در برابر توحید ناتوان است و اگر امروز طرفدارانی دارد، در آینده نزدیک به بن بست خواهد رسید. کلمه ی «صال» از «صالی» کسی است که از روی اختیار و انتخاب ملازم چیزی باشد.

پیام ها:

۱ خداوند، انسان را آزاد آفرید و اوست که راه خود را انتخاب می کند و بت پرستان و بت هایشان قدرت اجبار ندارند. «مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ» ۲ تنها افراد بد طینت و حق گریز، از مشرکان و بت ها متأثر می شوند. (مشرکان و بت ها نمی توانند مردم را فریب دهند و در برابر توحید قیام کنند مگر کسانی که با اختیار راه انحرافی شرک را برگزینند). «إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۴ تا ۱۶۶]

اشاره

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ (۱۶۴) وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ (۱۶۵) وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ (۱۶۶)

(فرشتگان گویند:) و هیچ کس از ما نیست مگر آن که برای او(مرتبه و) جایگاهی معین است.

و این ما هستیم که(برای اطاعت فرمان خداوند)صف کشیده ایم.

و این مائیم که تسبیح گوی خداایم.

نکته ها:

ممکن است مراد از «مقام معلوم» در اینجا، مقام مخلصین باشد که در آیات قبل آمده بود:

﴿إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ﴾

یعنی برای هر یک از بندگان مخلص و برگزیده خداوند، مقام و منزلت معینی است. همان گونه که برخی روایات، مصداق آیه را امامان معصوم و اوصیای الهی دانسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ در دنیای فرشتگان، برای هر یک، مقام و منزلت و مسئولیت خاص و سلسله مراتب وجود دارد. «مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» ۲ فرشتگان فرزندان خدا نیستند، بلکه مأموران الهی هستند که برای انجام فرمان خدا با نظم و انضباط صف کشیده اند. «الصَّافُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۷ تا ۱۷۰]

اشاره

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ (۱۶۷) لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأُولِينَ (۱۶۸) لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ (۱۶۹) فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۱۷۰)

(مشركان) پیوسته و با تأکید می گفتند.

اگر پندنامه ای از نوع (کتاب های) پیشینیان نزد ما بود،

ما نیز حتما از بندگان برگزیده ی خدا بودیم.

(ولی همین که قرآن برای آنان آمد) پس به آن کفر ورزیدند و به زودی (نتیجه ی کفر خود را) خواهند دانست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام نقل شده که مشرکان مکه و کفار قریش به یهود و نصاری نفرین می کردند که چگونه پیامبران خود را تکذیب کردند و می گفتند: به خدا قسم اگر یکی از کتاب های

ص: ۶۹

آسمانی پیشین نزد ما بود ما به آن ایمان می آوردیم. اما همین که حضرت محمد صلی الله علیه و آله مبعوث شد به او کفر ورزیدند. (۱)

شاید معنای آیه این باشد که مشرکان پیوسته می گفتند اگر ما خبری از موحدان قبلی داشتیم که آنان در سعادت و خوشی هستند، ما نیز اهل توحید می شدیم. پس این گونه طفره رفته و کافر شدند.

پیام ها:

۱ ادعا بسیار است و مدعیان فراوان. هنگام عمل، مؤمن از کافر شناخته می شود.

﴿لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا﴾

... لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ ... فَكَفَرُوا بِهِ» ۲ در برابر منطقی و استدلال نباید تاریخ گذشته را بهانه کرد. «لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ» ...

۳ به فکر عاقبت کار باشیم که غفلت از آینده، موجب کفر و انکار است. «فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۱ تا ۱۷۳]

اشاره

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْأَمْزَلِينَ (۱۷۱) إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (۱۷۲) وَإِن جُنَدُنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (۱۷۳)

و بی شک فرمان ما برای بندگانی که به رسالت فرستاده شده اند از پیش معین شده است.

همانا ایشانند که پیروزند.

و همانا سپاه ماست که پیروز است.

نکته ها:

در این سوره به داستان پیامبرانی چون نوح، ابراهیم، موسی، هارون، الیاس، لوط و یونس اشاره شد. این آیه به منزله ی قطعنامه و پایان کار آن بزرگواران است که مایه ی تسلی خاطر

ص: ۷۰

پیامبر و دلگرمی مسلمین می باشد.

سؤال: با آنکه خداوند وعده نصرت و پیروزی مردان خدا را داده است، پس چرا گاهی شاهد شکست آنان هستیم؟ پاسخ: اولاً آن وعده های الهی محقق شده و امروز عدد پیروان ادیان آسمانی بسیار بیشتر از پیروان مکاتب بشری است. مخالفان انبیا از میان رفته اند و نام و نشانی از آنها نیست. اما نام پیامبران زنده است و مکان های منسوب به آنها، مورد احترام مردم. محبوبیت و قداست آنها نزد مردم با هیچ یک از دانشمندان و هنرمندان و نویسندگان و شاعران و سیاستمداران تاریخ قابل مقایسه نیست.

ثانیاً شکست های آنان، همواره ناشی از کوتاهی و سستی پیروانشان در انجام مسئولیت ها بوده است، نه عدم نصرت و امداد الهی. چنان که شکست مسلمین در جنگ احد، ناشی از سستی و اختلاف و نافرمانی آنان بود.

پیام ها:

۱ یاری شدن انبیا، سنت الهی است. «سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا» ۲ آینده بشر با پیروزی انبیا و شکست دشمنان آنان است. «لَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا» ۳ عبودیت و بندگی خدا، شرط رسیدن اولیا به مقام رسالت بوده است. «لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ» ۴ پیروزی پیامبران و مکتب آنان بر دیگر مکاتب حتمی است. «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (حرف «ان» و حرف «لام» و جمله اسمیه، نشانه ی حتمی بودن است) ۵ بندگی خدا، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «لِعِبَادِنَا ... الْمَنْصُورُونَ» ۶ پیامبران و پیروان آنان لشکر خدا هستند و لشکر خدا قطعاً در همه صحنه ها پیروز است. «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ»

اشاره

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَيْتَى حِينٍ (۱۷۴) وَ أُبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۵) أَ فَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ (۱۷۶) فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَابُحٍ
 الْمُنْذَرِينَ (۱۷۷) وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ حَيْتَى حِينٍ (۱۷۸) وَ أُبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۹) سُيُوحَانَ رَبِّكَ رَبَّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۸۰) وَ
 سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ (۱۸۱) وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۸۲)

پس تا مدتی (معین از کفار) روی بگردان.

و(عناد و لجاجت) آنان را بنگر، پس به زودی(کیفر عنادشان را) خواهند دید.

پس آیا نسبت به نزول عذاب ما عجله دارند؟

پس هر گاه(عذاب ما) به آستانه آنان فرود آید، اخطار شدگان چه بد صبحگاهی خواهند داشت.

و تا مدتی از آنان روی بگردان.

و بنگر، پس به زودی خواهند دید(که عاقبتشان چه می شود).

پاک و منزّه است پروردگار تو، پروردگار عزیز، از آن چه درباره ی او (می پندارند و) توصیف می کنند.

و سلام بر همه ی فرستادگان

و سپاس و ستایش برای خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱ مربی و رهبر، گاهی باید به عنوان تهدید و اعتراض، به مردم لجوج و گمراه پشت کند. «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» ۲ کسی که وعده های خداوند پشتوانه ی پیروزی اوست، باید از موضع قدرت برخوردار کند. «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ»

۳ اعراض و قهر باید منطقی، الهی و موقت باشد. (نه انتقامی، نفسانی و دائمی).

□
«حَتَّىٰ حِينٍ»

۴ در برابر ناباوری کافران نسبت به تهدیدهای الهی، تکرار لازم است. دستور «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ... وَ أُولَئِكَ رُحْمًا» دو بار تکرار شده است.

۵ ابتدا هشدار و تذکر و اتمام حجت، سپس قهر و عذاب. «فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ» در حالی است که قبلاً انذار شده اند. «الْمُنذِرِينَ»
۶ خداوند در همین دنیا، طعم تلخ شکست را به معاندان خواهد چشاند و شما مؤمنان، عاقبت آنان را مشاهده خواهید کرد. «وَ أُولَئِكَ رُحْمًا فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ»
۷ تمام عزت‌ها از آن خداست. «رَبِّ الْعِزَّةِ»
۸ نسبت‌های مشرکان به خداوند و توصیف‌های آنان از او با مقام عزت و ربوبیت خداوند سازگار نیست. «سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ»
۹ خداوند، سرچشمه تمام کمالات و زیبایی‌هاست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»
۱۰ تنها خداوند شایسته ستایش است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»
۱۱ خداوند مالک و مدبر تمام هستی است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»
۱۲ تمام هستی به سوی کمال و رشد است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»
۱۳ جهان آفرینش، جلوه و مظهر ربوبیت خداوند و ربوبیت خداوند مقتضی حمد و ستایش است. «الحمد لله رب العالمين» و «الحمد لله رب العالمين»

ص: ۷۳

سیمای سوره ص

این سوره در مکه نازل شده و هشتاد و هشت آیه دارد.

نام این سوره برگرفته از آیه اول آن و یکی از حروف مقطعه قرآنی است.

آیات این سوره همچون سوره صافات، بیانگر استمرار جریان بعثت در طول تاریخ و برخورد مشرکان و کافران با عقیده به توحید و معاد است.

در سوره صافات، نام پیامبرانی چون نوح، ابراهیم، لوط، موسی، هارون، الیاس و یونس مطرح شد، این سوره به تاریخ زندگی داود، سلیمان و ایوب، بیشتر پرداخته است.

بخش پایانی سوره، ماجرای آفرینش انسان، سجده فرشتگان بر آدم و نافرمانی شیطان را بیان می کند تا مؤمنان به کرامت ذاتی انسان نزد خداوند پی برده و از پیروی شیطان دوری کنند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَشِقَاقِي (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَوْمٍ فَتَادُوا وَلَاتٍ حِينَ مَنَاصٍ (۳)

صاد، به قرآن پندآموز سوگند.

آری، کسانی که کفر ورزیدند، در سرکشی سخت و مخالفت شدیدی هستند.

چه بسیار اقوام پیش از اینان که (به خاطر کفر و نفاق) هلاکشان کردیم، پس فریاد زدند، لکن (چه سود) که زمان، زمان فرار نبود.

نکته ها:

کلمه ی «عزه» و «عزیز» به معنای نفوذ ناپذیری است. صلابت و نفوذ ناپذیری، گاهی بجاست، نظیر «فان العزه لله و لرسوله»... و گاهی نابجاست که به معنای سرسختی و یکدندگی و لجاجت است. گاهی سرچشمه عزت، علم و قدرت و کمالات است، نظیر عزتی که برای خدا و رسول و مؤمنان گفته می شود ولی گاهی سرچشمه عزت، تکبر و غرور و تعصب و خودپسندی است، نظیر آیه مورد بحث. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَشِقَاقِي» کلمه ی «شِقَاقِي» به معنای اختلاف و مخالفت شدیدی است که به جدایی بیانجامد. «قَوْمٍ» به مردمی گفته می شود که مقارن یکدیگر و در یک زمان زندگی می کنند.

کلمه ی «لَاتٍ» مرکب از دو حرف است، «لا» که به معنای نفی است و حرف «ت» که برای مبالغه و تأکید است، نظیر حرف تاء در علامه. «لَاتٍ» در نفی زمان به کار می رود، یعنی:

ص: ۷۸

زمان، زمان چنین کاری نیست. کلمه ی «مُنَاصٍ» از «نوص» به معنای پناهگاه است. (۱)

حرف «ص» از حروف مقطعه است که در حدیث می خوانیم این حروف از متشابهاتی است که خداوند علم آن را مخصوص خود قرار داده است. (۲)

مراد از ندای کفار در «فَنَادُوا» اعلام پشیمانی آنان از کرده های پیشین است که دیگر سودی به حال آنان ندارد. چنان که در آیه ۱۴ سوره انبیاء سخن آنان را چنین بیان می کند که می گویند: «يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ای وای بر ما، ما از ستمگران بودیم.

قرآن، ذکر است. «ذِي الذُّكْرِ» ذکر مبارک است. «هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ» (۳) برای همه ی جهانیان ذکر است. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» (۴) در دسترس همگان است. «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» (۵)

پیام ها:

۱ سوگند خداوند به قرآن، نشانه عظمت این کتاب و حقایق پیامبر است. «وَ الْقُرْآنِ» ۲ قرآن، فطرت های خفته را بیدار و دانسته های فراموش شده را یادآوری می کند. «ذِي الذُّكْرِ» ۳ با این که مطالب متفاوت و متنوع بسیاری در قرآن آمده است، ولی خط اصلی در همه ی آنها هدایت مردم و تذکر به آنان است. «ذِي الذُّكْرِ» ۴ عظمت قرآن به ذکر بودن آن است. «الْقُرْآنِ ذِي الذُّكْرِ» همان گونه که ارزش عالم به غافل نبودن اوست. «فَسَيَلُّوْا أَهْلَ الذُّكْرِ» (۶) و نفرمود: «فَسئَلُوا اهل العلم» ۵ انسان اختیار دارد و در انتخاب راه آزاد است. قرآن برای تذکر و هدایت انسان نازل شده لکن برخی راه کفر را انتخاب می کنند. «ذِي الذُّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا»

ص: ۷۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. انبیاء، ۵۰.

۴-۴. ص، ۸۷.

۵-۵. قمر، ۱۷.

۶-۶. نحل، ۴۳ و انبیاء، ۷.

۶ کفر کافران، ناشی از عناد و لجاجت آنان است نه قصور قرآن در بیان حق.

«بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقٍ»

۷ از حوادث تاریخ درس بگیریم. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۸ همه ی غرورها، زمانی خواهد شکست و به ناله و فریاد تبدیل خواهد شد.

«فَنَادُوا»

۹ در برابر قهر خدا پناهی نیست. «وَلَاتِ حِينِ مَنَاصٍ» ۱۰ توبه و ناله تا قبل از وقوع قهر کارساز است. «وَلَاتِ حِينِ مَنَاصٍ»

[سوره ص (۳۸): آیه ۴]

اشاره

وَ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَ قَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (۴)

و تعجب کردند که هشدار دهنده ای از خودشان به سراغشان آمده و کافران گفتند: این، جادوگری دروغگو است.

پیام ها:

۱ مخالفان، نقطه ی قوت پیامبر را نقطه ی ضعف او می پندارند. (از مردم بودن، نقطه ی قوت ولی کفار از همین امر شگفت زده می شدند). «عَجِبُوا ... مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» ۲ مهم ترین وظیفه ی انبیا هشدار است. «مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» ۳ پیامبر، باید از جنس خود مردم باشد تا همان نیازها و احساسات را داشته باشد و بتواند الگو و رهبر مردم باشد. «مِنْهُمْ» ۴ غرور و سرسختی نابجا، سبب می شود که انسان هر چه را مطابق تمایلاتش نباشد تکذیب کند. فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقٍ وَ قَالَ الْكَافِرُونَ ...

۵ کفار به جای پیروی از منطق، تهمت می زدند. «سَاحِرٌ كَذَّابٌ» ۶ کافران چنان جسارتی پیدا می کنند که به پیامبر خدا، جسارت نموده و او را دروغگو بخوانند. «قَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ»

ص: ۸۰

اشاره

أَجْعَلُ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ (۵) وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ (۶) مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ (۷)

آیا او به جای معبودهای متعدد، یک معبود قرار داده است؟ البتّه که این، چیزی بسیار عجیب است!

سردمداران کفر، (سخن پیامبر) را رها کردند (و به دیگران نیز گفتند): بروید و بر پرستش خدایان خود پایدار بمانید که این مقاومت شما چیز مطلوبی است.

ما این مطالب را در آیین اخیر (نیاکان یا آیین مسیحیت) نشنیده ایم، این آیین جز آیینی ساختگی نیست.

نکته ها:

«عُجَابٌ» به چیز بسیار عجیب گویند. «انطلاق» به معنای رفتنی است که با جدایی از فردی همراه باشد. «اِخْتِلَافٌ» به معنای ساختگی بودن چیزی است که سابقه نداشته باشد، یعنی اینها را از خود بافته و پرداخته و خلق کرده است.

«الْمَلَأُ» به گروهی گویند که نام و عنوان آنها چشم گیر و چشم پرکن باشد.

مراد کفار از «الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ» دین حضرت مسیح است که آخرین دین آسمانی قبل از اسلام بوده است.

ممکن است مراد از «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ» این باشد که این دعوت به توحید، همان سیادت و آقایی است که خواست و مراد پیامبر است و اگر نظام بت پرستی برچیده شود رهبر موحدین پیامبر خواهد شد که اراده او همین است. او با دعوت به توحید به فکر آقایی بر شماسست.

۱ اولین اقدام پیامبر، نفی معبودهای دروغین و اثبات خدای یکتاست. «جَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» ۲ کفار هم در توحید گرفتار بودند، «أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» هم در نبوت، «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» آیه ی قبل و هم در معاد. «أَنَا لَمَبْعُوثُونَ» (۱) ۳ برای اکثر مردم، دست برداشتن از عقاید دیرینه و توجه به افکار جدید سخت و شگفت آور است. «أَجْعَلِ لَشَيْءٍ عَجَابًا» ۴ گاهی باطل چنان اوج و قدرت می گیرد که سخن حق سخنی عجیب و غیر قابل قبول می شود. «هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ» ۵ سرمداران کفر، برای نفوذ کلام خود، اول خودشان به انحراف می روند و بعد به دیگران سفارش رفتن می کنند. «أَنْطَلِقَ الْمَلَأُ ... أَنْ امْشُوا» ۶ در میان کفار، گروهی عامل انحراف و سرسختی دیگران هستند. «وَأَنْطَلِقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا» ۷ کفار را از گفتار و رفتارشان بشناسیم:

الف) شبهه افکنی و فتنه جویی. «أَجْعَلِ الْآلِهَةَ ... لَشَيْءٍ عَجَابًا عَجِبُوا ب» دور کردن مردم از اجتماعات حق. «امشوا» ج) به جای دعوت به تفکر، دعوت به تعصب و مقاومت. «اصبروا» د) تکیه بر آیین نیاکان یا طرح آیین دیگران در برابر اسلام. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا» ۸ کفار برای دعوت دیگران از گرایش های آنان سوء استفاده می کنند. «اصبروا علی آلهتکم» ۹ هر نوع پایداری و صبری پسندیده نیست. «اصبروا علی آلهتکم» چنان که هر نوع نوآوری محکوم نیست تا گفته شود. «هذا ... إختلاق»

ص: ۸۲

۱۰ پیامبران، صبر را در راه خدا قرار می دهند. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ» و کفار، صبر را در راه بت ها. «اصْبِرُوا عَلٰی آلِهَتِكُمْ» ۱۱ سردمداران کفر، پایداری بر انحراف را تبلیغ و ترویج می کنند. «اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ مُّرَادٌ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۸ تا ۱۱]

اشاره

أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابَ (۸) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ (۹)
أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ (۱۰) جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ (۱۱)

آیا از میان همه ی ما، قرآن بر او نازل شده است؟ (این حرف ها بهانه ای بیش نیست) بلکه آنان نسبت به قرآن، در شک هستند. آری، آنان هنوز عذاب مرا نچشیده اند.

مگر گنجینه های رحمت پروردگار عزیز و بخشنده ی تو در اختیار آنان است (تا وحی بر افرادی که آنان می خواهند نازل شود)؟

یا حکومت آسمان ها و زمین و آن چه میان آنهاست، از ایشان است؟ پس به وسیله ی امکاناتی که دارند بالا روند (و رشته کار را بدست گیرند و از نزول وحی بر کسی که ما می خواهیم جلوگیری کنند).

آنان لشکر کوچکی از احزاب شکست خورده اند (که از حقیقت دورند و بهانه می گیرند).

ص: ۸۳

یکی از نام های قرآن کریم، «ذکر» است. در آغاز این سوره قرآن به ذکر توصیف شد، «الْقُرْآنُ ذِي الذِّكْرِ» در این آیه هم نزول قرآن بر پیامبر، نزول ذکر شمرده شده، «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ» در آیه ی ۴۸ نیز می خوانیم: «هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ» در آخر سوره نیز آمده است:

«إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ».

شک دو گونه است: طبیعی و تعمدی. در شک طبیعی انسان به دنبال فهم حقیقت است، اما هنوز به علم نرسیده است. این شک، امری مثبت و لازمه ی فکر بشری است. اما گاهی انسان چیزی را می داند، ولی در آن تشکیک می کند و دیگران را به شک می اندازد تا حقیقت آشکار نگردد.

مراد قرآن از اینکه می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي» شک نوع دوم است.

حرف «ما» در «جُنْدٌ مَا» برای تحقیر است، یعنی لشگری ناچیز و کوچک.

پیام ها:

۱ شک برخی کفار در رسالت پیامبر اسلام، برخاسته از شک در اصل امکان نزول وحی است. «أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ ... بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي» ۲ برخی کسانی که روی احکام دین بهانه می گیرند، در حقیقت اصل دین را قبول ندارند. «أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ ...»

۳ ریشه ی برخی انکارها، حجاب معاصرت و حسادت است. (چرا او پیامبر شد و ما نشدیم) «أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا» ۴ کسانی که رهبر و مکتب الهی را تحقیر می کنند باید تحقیر شوند. در پاسخ کسانی که می گویند: «أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا» چطور شد که او پیامبر شد، قرآن می فرماید: شما چه کاره اید، مگر خزینه های رحمت خدا دست شماست یا حکومت آسمان ها به دست شماست، شما یک گروه شکست خورده ای بیش نیستند. «أَمْ عِنْدَهُمْ ... أَمْ لَهُمْ» ...

۵ شک، اگر طبیعی باشد قهر و عذابی را در پی ندارد، لکن اگر تشکیک

برخاسته از غرور و تحقیر و تضعیف دیگران باشد، تهدید و قهر و عذاب به دنبال دارد. «يَلْهُمَّ فِي شَكِّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابٍ» ۶ کافران، تا عذاب نشوند و آتش را به چشم خود نبینند، ایمان نمی آورند! (زیرا حس گرا هستند و فقط آنچه را به چشم می بینند می پذیرند.) ۷ بعثت پیامبران برای هدایت مردم، جلوه ای از رحمت و عزت و بخشندگی الهی است. «أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ» ۸ خداوند در مورد تربیت مردم، بخشنده است «الْوَهَّابِ» ولی نسبت به تمایلات نامعقول و نامشروع مردم نفوذ ناپذیر است. «الْعَزِيزِ» ۹ انتخاب رهبر و قانون باید به دست خدایی باشد که هم نظام هستی به دست اوست، «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» هم نظام تربیتی مردم از اوست، «رَبِّكَ» و هم رحمت او بی نهایت است. «خَزَائِنُ رَحْمَةِ» (لذا مردم حق ندارند بگویند چرا در میان ما او پیامبر شد و دیگری نشد).

۱۰ عالم بالا، اسباب تدبیر عالم پایین است. «فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ» ۱۱ گرچه دشمنان، ارتش و تشکیلاتی دارند، اما در مقابل حق، نه عددی هستند، «جُنْدٌ مَا» نه قدرتی دارند، «مَهْزُومٌ» و نه حزب و گروهشان منحصر به فرد است. «مِنَ الْأَحْزَابِ» ۱۲ احزاب غیر الهی محکوم به شکست و انقراضند. «مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ» ۱۳ خداوند از غیب و آینده ی کفار خبر می دهد. (همین مکه که محل چنین ایراداتی بر نبوت پیامبر است، روزی شاهد شکست آنان در فتح مکه خواهد بود.) «مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ»

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ (۱۲) وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصِيْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ (۱۳) إِنَّ كُلَّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ (۱۴) وَمَا يَنْظُرُ هُوَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ (۱۵) وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطْنَ قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ (۱۶)

پیش از این کفار (مکه نیز)، قوم نوح و عاد و فرعون صاحب قدرت، انبیا را تکذیب کردند.

(همان گونه که) قوم ثمود و لوط و اصحاب بیشه (که قوم حضرت شعیب بودند) آنان نیز احزابی بودند (که انبیا را تکذیب کردند).

هر یک از این گروه ها، رسولان را تکذیب کردند و عذاب الهی در مورد آنان تحقق یافت.

گویا این کفار جز صیحه ای هلاکت بار که به دنبالش هیچ آرامش و آسایشی برای آنان نیست انتظار ندارند.

و (لذا با تمسخر و غرور) گفتند: «پروردگارا! سهم ما را (از عذاب) هر چه زودتر قبل از روز قیامت به ما بده».

نکته ها:

«ذُو الْأَوْتَادِ» صاحب میخ ها، کنایه از تثبیت قدرت است. «فَوَاقٍ» زمان استراحت و آرامشی است که پس از دوشیدن شیر، به حیوان داده می شود تا پستانش دوباره پر از شیر شود.

«ایکه» به معنای درخت و «أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ» یعنی مردمانی که در سرزمینی پر آب و درخت زندگی می کردند.

در این چند آیه به سرنوشت شوم امت های شش نفر از انبیای قبل از اسلام اشاره شده

است تا هم کفار زمان پیامبر اسلام عبرت بگیرند و هم پیامبر و مؤمنان بدانند که تکذیب انبیا سابقه دیرینه دارد و چیز جدیدی نیست.

قوم نوح در آب غرق شدند، «فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ» (۱) خداوند آنان را با طوفانی موج ساز در دریا گرفتار کرد.

قوم عاد که حضرت هود را تکذیب کردند به وسیله ی تند بادی سخت از پای درآمدند، «فَأَهْلَكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ» (۲) بادی پر صدا، سرد و طغیانگر هلاک شدند.

قوم فرعون در امواج نیل هلاک شدند، «أَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ» (۳) ما آل فرعون را غرق کردیم.

قوم ثمود که حضرت صالح را تکذیب کردند با صیحه ای آسمانی نابود شدند، «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُخْتَطِرِ» (۴) با صیحه ای آن گونه نابودشان کردیم که به صورتی که مانند خار و خاشاک خرد شده در آغل چهار پایان است در آمدند.

قوم لوط با زلزله و سنگ های آسمانی، «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا» (۵) ما با فرستادن سنگ هلاکشان کردیم.

اصحاب ایکه که حضرت شعیب را تکذیب کردند با صاعقه به هلاکت رسیدند. «فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ» (۶) ما از آنان انتقام گرفتیم.

پیام ها:

۱ بیان تاریخ پر عبرت گذشتگان، نمونه ای روشن از ذکر بودن قرآن است که در آیه ی اول خواندیم: «وَ الْقُرْآنِ ذِي الدِّكْرِ»، «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ» ...

۲ طاغوت های زمان، به هنگام عجز در مقابل منطق، به آزار و شکنجه اقدام می کنند. «فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ» ۳ قوم عاد و فرعون و نوح و ثمود و لوط گروه هایی متشکل و بی نظیر بودند.

«أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ»

(کلمه «حزب» به گروه متشکل و منسجم و همسو گفته

ص: ۸۷

۱-۱. عنكبوت، ۱۴.

۲-۲. حاقه، ۶.

۳-۳. بقره، ۵۰.

۴-۴. قمر، ۳۱.

٥-٥. قمر، ٥٤.

٦-٦. حجر، ٧٩.

می شود و کلمه «أُولَئِكَ» که در آن نوعی انحصار است اشاره به این است که اینها قومی بی نظیر بوده اند. ۴ تکذیب یک پیامبر به منزله تکذیب همه پیامبران است. «إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ» ۵ صیحه و صاعقه، یکی از عذاب دنیوی خداوند است. «صِيحَةً وَاحِدَةً» ۶ اگر عذاب بیاید هیچ مهلتی به کافران داده نخواهد شد. «مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ» ۷ تکذیب پیامبران، سنت همیشگی معاندان در طول تاریخ بوده است. «إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ» ۸ کافران، تهدیدهای الهی را به تمسخر و استهزا می گیرند. «عَجَلٌ لَنَا قِطْنَا» ۹ غرور و لجابت، انسان را وادار می کند که به استقبال خطر رود. «عَجَلٌ لَنَا قِطْنَا» ۱۰ قیامت، روز حسابرسی است. «يَوْمِ الْحِسَابِ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۱۷ تا ۲۰]

اشاره

إِصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۱۷) إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ (۱۸) وَالطَّيْرِ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (۱۹) وَ شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضَّلَ الْخِطَابِ (۲۰)

(ای پیامبر!) بر آن چه می گویند شکبیا باش و بنده ی ما داود را یاد کن که صاحب قدرت بود، اما با این حال، همواره روی به سوی درگاه ما داشت.

همانا ما کوه ها را رام کردیم تا شامگاهان و بامدادان، همراه او تسبیح گویند.

و پرندگان را (نیز) گرد آورده (و تسخیر او کردیم) تا همگی به داود رجوع کنند (و در ذکر خدا با او هماهنگ گردند).

و فرمانروایی و حکومت او را استوار داشتیم و به او حکمت و داوری عادلانه و فیصله بخش دادیم.

ص: ۸۸

در این سوره به تاریخ نه نفر از انبیا اشاره شده که سرگذشت سه نفر به تفصیل و شش نفر به اجمال مطرح شده است. اولین نفر حضرت داود است که با ده کمال ستایش شده است.

در این آیات، برای حضرت داود ده کمال مطرح شده است:

الف) الگوی صبر برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله. «إِصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عِبْدَنَا دَاوُدَ» ب) بندگی خداوند. «عَبَدْنَا» ج) قدرت داشتن. «إِنَّا سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ» د) بازگشت به خدا و انابه های پی در پی. «إِنَّهُ أَوَّابٌ» ه) تسخیر کوه ها و هم نوایی آنها با او. «مَعَهُ يُسَبِّحْنَ» و) عرضه ی پرندگان بر او. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً» ز) هم نوایی آنها در انابه با او. «كُلُّ لَّهُ أَوَّابٌ» ح) حاکمیت و حکومت. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» ط) حکمت الهی. «آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» ی) داوری حق و فیصله دادن به اختلافات. «فَضَّلَ الْخِطَابِ» در قرآن، در چندین آیه از پرندگان سخن به میان آمده است، از جمله:

الف) ماجرای حضرت ابراهیم و زنده شدن چهار پرنده. «فَخَذَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ» (۱) که پرندگان وسیله آشنایی با توحید و معادشناسی قرار می گیرند.

ب) یکی از معجزات حضرت عیسی ساختن مجسمه ای از یک پرنده بود که با دمیده شدن نفس حضرت حیات گرفت. «بِأَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا» (۲) ج) در این آیه پرندگان هم نوا با داود می شوند. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً» د) هدهد که برای سلیمان خیر آورد و نامه رسانی کرد. «إِذْ هَبَّ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقَاهُ إِلَيْهِمْ» (۳) ه) پرندگان منطق دارند و انبیا آن را می دانند. «بِعَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۴)

ص: ۸۹

۱-۱. بقره، ۲۶۰.

۲-۲. مائده، ۱۱۰.

۳-۳. نمل، ۲۸.

۴-۴. نمل، ۱۶.

و) پرنده گانی که وسیله ی نابودی دشمنان می شوند. «B وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ» (۱) (ز) پرنده گان، تسبیح و نماز آگاهانه دارند. «B كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۲) مراد از حکمت، معارف محکم، یقینی و غیر قابل تردید است، بر خلاف علم که همواره در معرض خطا و تردید است.

پیام ها:

۱ لازمه ی رهبری، سعه ی صدر و صبر در مقابل سخنان تلخ دیگران است.

«اصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ»

۲ یاد تاریخ گذشتگان، عامل صبر در برابر سختی ها و مشکلات است. «اصْبِرْ ... وَ اذْكُرْ» ۳ استهزا و تبلیغات سوء کار همیشگی مخالفان است. «اصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ» (فعل مضارع رمز استمرار است).

۴ استهزا و تبلیغات دشمن بسیار سخت و شدید است. (زیرا پیامبری را که سعه صدر و حلم دارد خسته و محتاج به صبر می کند). «اصْبِرْ عَلَيَّ» ...

۵ انبیا نیز به مواضع الهی نیازمندند. «اصْبِرْ» ...

۶ نقش الگوها در تربیت فراموش نشود. «وَ اذْكُرْ عِبْدَنَا دَاوُدَ» ۷ سرچشمه ی قدرت بر صبر، عبودیت و سرسپردگی به خداست. «عَبْدَنَا دَاوُدَ» ۸ قدرت در دست فرعون سبب استبداد است، «وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ» ولی در دست مردان خدا همراه با تضرع و بندگی است. «دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ» ۹ توبه و انابه ی صاحبان قدرت، سزاوار ستایش است. «ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ» ۱۰ توبه و انابه ای ارزشمند است که مختصر و لحظه ای نباشد. «أَوَّابٌ» حضرت داود بسیار انابه می کرد و در همه امور زندگی به خداوند روی می آورد و این توجه دائمی سبب قدرت او بود. «ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

ص: ۹۰

۱-۱. فیل، ۳.

۲-۲. نور، ۴۱.

۱۱ انسان در اثر تکامل معنوی می تواند طبیعت را با خود همراه کند. «سَيَخْرُجُ الْجِبَالُ مَعَهُ» ۱۲ یک عمل انقلابی داود (که در آیه ۲۵۱ سوره بقره آمده است «وَقَتِيلَ دَاوُدَ جَالُوتَ» ...) آن همه الطاف الهی را به دنبال داشت. «سَيَخْرُجُ الْجِبَالُ مَعَهُ ... شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» ۱۳ بهترین زمان برای یاد خدا شامگاهان و صبحگاهان است. «بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ» ۱۴ شرط دریافت الطاف خداوند عبودیت است. «عَبَدْنَا ذَا الْأَيْدِ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» ۱۵ کافران هر چه می خواهند لجاجت کنند و سر تعظیم در برابر خدا فرود نیاورند، اما بدانند هستی در حال تسبیح خداست. «يُسَبِّحُنَّ» ۱۶ کوه ها نوعی شعور دارند «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ» و حیوانات زمان را می شناسند. «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ بِالْعَشِيِّ» ...

۱۷ محور تسبیح حیوانات و جمادات هستی، تسبیح اولیای خداست. «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ ... كُلُّ لَهٍ أَوَّابٌ» ۱۹ حکومت باید بر اساس حکمت و عدالت باشد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضَّلَ الْخِطَابِ» ۲۰ حضرت داود، از پیامبرانی است که نبوت و سلطنت را با یکدیگر داشته است. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» ۲۱ دین از سیاست جدا نیست و برخی انبیا حکومت داشته اند. ذَا الْأَيْدِ شَدَدْنَا مُلْكَهُ فَضَّلَ الْخِطَابِ» ۱۸ پرندگان دارای نوعی شعور نسبت به خداوند و هستی هستند. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلُّ لَهٍ أَوَّابٌ» ۲۳ رهبران جامعه باید شرائطی داشته باشند. ارتباط دائمی با خداوند «إِنَّهُ أَوَّابٌ» قدرت، «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» حکمت، «وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» و توانایی بر فیصله دادن بخاطر منطق قوی. «فَضَّلَ الْخِطَابِ»

۲۲ ما نیز باید حکومت مردان خدا را تقویت کنیم. جمله «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» رمز آن است که شما نیز ملک و حکومت اولیای الهی به او را تقویت کنید.

[سوره ص (۳۸): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

وَ هَيْلٌ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ (۲۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصِمَانِ بَغِيٌّ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَ إِهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ (۲۲)

و آیا ماجرای آن دادخواهان که از دیوار محراب (داود) بالا رفتند به تو رسیده است؟

آن گاه که (ناگهانی) بر او وارد شدند و او از (مشاهده‌ی) آنان به هراس افتاد. شاکیان گفتند: نترس، ما دو نفر درگیر شده ایم و یکی از ما بر دیگری تعدی نموده است، پس بین ما به حق داوری کن و ستم روا مدار و ما را به راه راست راهنمایی فرما.

نکته ها:

«خصم» به معنای نزاع و درگیری است و به هر یک از طرفین دعوا نیز گفته می شود.

کلمه‌ی «سور» به معنای دیوار بلند است و «تَسَوَّرُوا» به معنای بالا رفتن از دیوار است.

کلمه‌ی «محراب» به دو معناست گاهی به معنای بالای مجلس و بهترین جای منزل است که بزرگان می نشینند و گاهی به معنای محل عبادت و جایگاه امام جماعت است. «شطط» به معنای تجاوز و افراط و زیاده روی و ستم است.

امام رضا علیه السلام فرمود: (۱) خداوند دو فرشته را (در قیافه دو دادخواه) نزد داود فرستاد و آن دو از در بر او وارد نشدند بلکه از دیوار محراب بالا رفته و ناگهان نزد او آمدند.

ص: ۹۲

۱-۱). عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۹۴، باب ۱۴ حدیث ۱ به نقل از تفسیر راهنما.

شاید بتوان از این ماجرا استفاده کرد که برای آزمایش یا آموزش، فضا سازی و فیلم سازی و تغییر فیافه و ایجاد صحنه های هیجانی، دوست یا دشمنی فرضی، تغییر لباس و صدا و کارهای هنری جایز باشد و الله العالم.

در آیات پیشین، قرآن کمالات بسیاری را برای حضرت داود بیان نمود که آخرین آنها، فصل الخطاب، یعنی قضاوت قاطعانه بود.

در این آیات به صحنه ای اشاره می کند که خداوند برای داود پیش آورد تا او را آزمایش کند و در نهایت آموزش دهد که چگونه داوری کند. در این صحنه که بر اساس برخی روایات، توسط برخی فرشتگان انجام شده است، دو نفر به گونه ای غیر منتظره بر داود وارد می شوند، چنان که او گمان می برد قصد سویی نسبت به او دارند، اما می گویند: ای داود نترس، ما دو نفر شاکی هستیم که میان ما اختلاف شده و تو داوری می خواهیم.

فرشته بودن این دو نفر را این نکته تقویت می کند که در داستان حضرت ابراهیم و حضرت لوط نیز، فرشتگان به گونه ای بر آنان ظاهر شدند که این دو پیامبر ترسیدند و سپس فرشتگان گفتند: نترسید.

در قضاوت، عدالت جایگاه محوری دارد، لذا در این آیات، با سه عبارت مختلف، بر عدالت در قضاوت تأکید شده است: «فَأَحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ»، «لَا تُشْطِطْ»، «أَهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ»

پیام ها:

۱ قبل از بیان سخن، در مخاطبین انگیزه ی شنیدن ایجاد کنیم. «هَلْ أَتَاكَ نَبَأٌ» ۲ خداوند، پیامبر را به مطالعه تاریخ گذشته دعوت می کند. «هَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضَمِ» ۳ صحنه های هیجانی و غوغایی و دلهره آور، زمینه ی عجله و دست پاچگی در قضاوت است. تَسَيَّرُوا الْمِحْرَابَ فَفَرَعَ ۴ قضاوت در محراب عبادت، ارزش و قداست آن را بیش تر می کند. (سکوی قضاوت حضرت علی علیه السلام در مسجد کوفه بود و محل قضاوت حضرت داود در محراب). «تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ»

۵ ترس و دلهره طبیعی به سراغ موحدین نیز می آید و با توحید منافاتی ندارد.

«فَفَرَّعَ»

۶ پیامبران نیز بر حکم بشر بودن، از امور غیر منتظره، وحشت می کنند. «فَفَرَّعَ» ۷ به افرادی که نوعی دغدغه دارند آرامش دهید. «لَا تَخَفْ» ۸ برای قضاوت، باید طرفین دعوا در دادگاه حاضر باشند. «خَضَمَانِ» ۹ انبیا، مرجع و ملجأ مردم بوده اند. «دَخَلُوا عَلَيَّ دَاوُدَ ... خَضَمَانِ بَعِي» ...

۱۰ تذکر به قاضی در لحظه ی قضاوت، وسیله ای است برای مصونیت او از اشتباه. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَ اهْدِنَا» ۱۱ طرفین دعوا، باید خواهان اجرای حق باشند، نه حفظ منافع خود. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ» ۱۲ رهبران و داوران جامعه الهی باید نصیحت پذیر و حق شنو باشند. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ» ۱۳ اجرای عدالت در جامعه، عامل هدایت مردم به راه مستقیم و دوری از افراط و تفریط می شود. «اهْدِنَا اِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ»

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۳]

اشاره

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعَجَةً وَ لِي نَعَجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَ عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (۲۳)

این برادر من است که برای او نود و نه میش و برای من تنها یک میش است، اما (با آن همه سرمایه به من) می گوید: آن یک میش را هم به من واگذار و در گفتگو بر من غلبه نموده است.

نکته ها:

جمله ی «أَكْفُلْنِيهَا» یعنی کفالت آن را به من واگذار و این کنایه از بخشش و هدیه است و «عَزَّنِي» از عزت به معنای غلبه است.

ص: ۹۴

۱ مظلوم برای سخن گفتن در دادگاه آمادگی بیش تری دارد. (جمله ی «إِنَّ هَذَا» از مظلوم صادر شد).

۲ نزاع، به معنای نفی برادری نیست. «حَضِيمَانِ بَغِيٍّ»، «إِنَّ هَذَا أَخِي» ۳ طرح دعوا در دادگاه باید مبتنی بر آمار و ارقام دقیق باشد. «لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ» ۴ انسان می تواند مالک ثروت زیاد باشد. (لکن با توجه به اصول و مقررات) «لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ» ۵ انسان، حریص و زیاده طلب است و هرگز از مال دنیا سیر نمی شود. «أَكْفَلْنِيهَا» (بر خلاف نظریه برخی فلاسفه که آزادی در رسیدن به شهوات و غرایز را وسیله آرامش می دانند و می گویند: انسان همین که سیر شد آرام می شود).

۶ کسانی که قصد تصاحب حقّ دیگران را دارند، مقدمات حقوقی و استدلالی کار خود را هم برای دادگاه آماده می کنند. «عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ» ۷ چه بسا مظلومی که نتواند حقّ خود را درست بیان کند و در سخن، از ظالم کم بیاورد. پس قاضی باید بدنبال کشف حقیقت باشد و فریب خوش زبانی متهم را نخورد. «عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ»

اشاره

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ قَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ (۲۴) فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَّآبٍ (۲۵)

(داود) گفت: حقا که او با درخواست افزودن میش تو به میش های خودش به تو ستم کرده است و البته بسیاری از شریکان، بعضی بر بعضی ستم می کنند، مگر کسانی که ایمان آورده و عمل شایسته انجام می دهند و آنان کم هستند و داود متوجه شد که ما او را (با این صحنه و طرح نزاع) آزمایش کردیم، پس، (از قضاوت خود قبل از شنیدن سخن طرف مقابل پشیمان شد و) از پروردگارش آمرزش خواست و به رکوع در افتاد و توبه و انابه کرد.

پس ما آن (قضاوت عجولانه) را بر او بخشیدیم و البته برای او در نزد ما مقام قرب و عاقبت نیک است.

نکته ها:

ماجرای قضاوت حضرت داود در تورات کنونی نیز آمده است اما متفاوت از آنچه در قرآن آمده است. در فصل ۱۲ همان کتاب اشموئیل می خوانیم: کسی نزد مشاور داود آمد و گفت:

در شهری دو نفر بودند که یکی غنی و دیگری فقیر، غنی گوسفند و گاو بسیار داشت و فقیر تنها یک بزّه ی کوچک داشت. مسافر غریبی نزد شخص غنی آمد، او بخل کرد و از مال خودش خرج نکرد بلکه بزّه ی مرد فقیر را ذبح کرد تا از مسافر غریب پذیرایی کند، اکنون فتوای داود چیست؟ داود عصبانی شد و گفت: کسی که این کار را کرده مستحق قتل است، او باید چهار گوسفند به جای یک گوسفند بدهد. سؤال کننده گفت: ای داود! آن مرد تویی! داود فهمید که مرادش از

طرح سؤال این بود که تو که همسر داشتی چرا همسر همسایه ات را با توطئه تصاحب کردی؟ لذا داود ناراحت شد و توبه کرد.

پیام ها:

۱ قضاوت، نباید عجولانه و بر اساس شنیدن سخن یکی از طرفین باشد.

(حضرت داود با شنیدن سخن یک نفر از طرفین دعوا قضاوت کرد و فرمود:

«لَقَدْ ظَلَمَكَ»

و به همین دلیل از خداوند عذر خواست).

۲ افزون طلبی ظلم است گرچه انسان موفق به افزودن نشود. «ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجَتِكَ إِلَيَّ يَا جَاهِ» ۳ انسان می تواند مالک اموال زیاد باشد. حضرت داود از داشتن ۹۹ میش انتقاد نکرد، بلکه از افزون طلبی ظالمانه برادر انتقاد کرد. «لَقَدْ ظَلَمَكَ» ...

۴ در انتخاب همکار و شریک باید محور کار، ایمان و عمل صالح باشد و گر نه خطر کلاهبرداری و تجاوز به حقوق شرکاء در پیش است. «كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي ... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» ۵ ایمان و عمل صالح در کنار هم کارسازند. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۶ شرکت، بستری برای لغزش و ضایع کردن حق شریک است. «كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي» ۷ اقتصاد سالم در سایه ی ایمان و عمل صالح است. «لَيَبْغِي ... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۸ کسانی که حق دیگران را مراعات کنند بسیار کمند. «قَلِيلٌ مَّا هُمْ» ۹ آزمایش حتی برای پیامبران الهی مطرح است. «أَتَمَّا فَتَنَاهُ» ۱۰ سفارش به ایمان و عمل صالح و مراعات حقوق مردم بهترین رهنمود است.

(از حضرت داود رهنمود خواستند: «اهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ» حضرت فرمود:

«كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي

... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» ...

۱۱ انبیا به خاطر ساده ترین لغزش، بهترین نوع انابه و توبه را از خود نشان

می دادند. (ترک اولای حضرت داود این بود که قبل از شنیدن سخن هر دو طرف قضاوت کرد). «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ رَاكِعًا وَ اَنَابَ» ۱۲ توبه ی فوری ارزش زیادی دارد. «فَاسْتَغْفَرَ» (حرف فاء) ۱۳ ربوبیت الهی زمینه درخواست آمرزش است. «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ» ۱۴ حقوق مردم به قدری مهم است که عجله در داوری حتی اگر از پیامبر معصوم سرزند باید همراه با استغفار باشد. «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ» ۱۵ رکوع در نماز، قبل از اسلام نیز بوده است. «خَرَّ رَاكِعًا» ۱۶ توبه باید هم ظاهری باشد و هم درونی و عمقی. «خَرَّ رَاكِعًا وَ اَنَابَ» ۱۷ توبه ی فوری، پذیرش فوری را به دنبال دارد. «فَاسْتَغْفَرَ ... فَغَفَرْنَا لَهُ» ۱۸ توبه، غیر از جبران گذشته، آینده را نیز تأمین می کند. «فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَ اِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَ حُسْنَ مَّآبٍ» ۱۹ مقام معنوی، آن گاه ارزش دارد که همراه با حسن عاقبت و تأمین آینده باشد.

«لَزُلْفٰی وَ حُسْنَ مَّآبٍ»

۲۰ گاهی دنیا و آخرت برای یک نفر جمع می شود. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَ حُسْنَ مَّآبٍ»

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۶]

اشاره

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذِيْنَ يَضِلُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ بِمَا نَسُوْا يَوْمَ الْحِسَابِ (۲۶)

ای داود! همانا ما تو را در زمین جانشین قرار دادیم، پس میان مردم به حق داوری کن و از هواها و هوس ها پیروی نکن که تو را از راه خدا منحرف می کند. البته کسانی که از راه خدا منحرف می شوند برایشان عذاب سختی است به خاطر آن که روز قیامت را فراموش کردند.

ص: ۹۸

۱ خداوند تدبیر امور بندگانش را به انبیا سپرده است. «يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً» ۲ تدبیر امور مردم، حقّ خداست که به هر کس بخواهد واگذار می کند. «اِذَا جَعَلْنَاكَ» ۳ دین از سیاست جدا نیست. «يَا دَاوُدُ اِذَا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً» ۴ حکومت بر مردم، نعمت بزرگی است که شکر آن، اجرای عدالت در میان مردم است. «جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً ... فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» ۵ محور قضاوت باید حقّ باشد. «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» ۶ رهبران و داوران جامعه باید از هوای نفس دور باشند. «خَلِيفَةً ... فَاحْكُم ... لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» ۷ در مدیریت حتی المقدور نیروها را حفظ کنید. (خداوند به خاطر یک ترک اولی، اولیای خود را از گردونه ی اجتماع خارج نمی کند). «فَاسْتَغْفِر رَبَّهُ ...»

فَعَفَوْنَا

... «يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ» ۸ قضاوت از شئون حکومت است و باید الهی باشد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فَاحْكُم» ۹ حکومت دینی، سابقه ای بس طولانی دارد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً - فَاحْكُم» ۱۰ رفتار خلیفه ای خدا باید پرتوی از افعال الهی باشد. «وَاللّٰهُ يَفْضِلُ بِالْحَقِّ» (۱)، «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» ۱۱ هر چه در برابر حقّ قرار گیرد، هوی و هوس است. «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» ۱۲ خطر قضاوت، دوری از حقّ و توجه به هواهای نفسانی است. «فَاحْكُم ...»

ص: ۹۹

بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ»

۱۳ همه انسان ها حتی انبیا در معرض دام هوس هستند که از طریق هشدارهای الهی مصون می مانند. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» ۱۴ هوی پرستی ممنوع است، خواه تمایلات فردی و شخصی باشد یا گروهی و حزبی. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» ۱۵ هوی پرستی با انحراف مساوی است. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ» ۱۶ خطرات گام به گام پیش می آید (گام اول هوی پرستی، گام دوم انحراف از راه خدا، گام سوم فراموش کردن حساب و قیامت و در نتیجه عذاب شدید).

«لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ»

... لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ» ۱۷ ایمان به معاد کافی نیست، باید انسان یاد معاد باشد. (در مورد بعضی افراد قرآن می فرماید: «لَا يُؤْمِنُ يَوْمَ الْحِسَابِ» (۱) ایمان به معاد ندارد ولی در این آیه می خوانیم: ایمان هست ولی معاد را فراموش می کند. «نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ» ۱۸ هوی پرستی و فراموش کردن روز قیامت، خطرانی است که حاکمان جامعه را تهدید می کند. «جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً... لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ... نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۲۷ تا ۲۸]

اشاره

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِإِذْنِكَ ظَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ (۲۷) أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ (۲۸)

و ما آسمان و زمین و آن چه را میان آنهاست بیهوده نیافریدیم، این، پندار کسانی است که کفر ورزیدند، پس وای از آتش (دوزخ) بر کسانی که کافر شدند!

ص: ۱۰۰

(۱ - ۱). غافر، ۲۷.

آیا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند همانند فسادگران در زمین قرار می دهیم، یا اهل تقوا را مانند فاجران قرار می دهیم؟

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، آفرینش هدفدار است. «مَا خَلَقْنَا... بِاطِلَالًا» و در بینش غیر الهی، آفرینش بی هدف است. «ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ چون نظام هستی بر اساس حق است پس داوری نیز باید بر اساس حق باشد تا نظام قانون با نظام آفرینش همسو باشند. «فَمَا حُكْمٌ... بِالْحَقِّ... وَمَا خَلَقْنَا... بِاطِلَالًا» ۳ در تمام هستی، هیچ ذره ای بیهوده خلق نشده است. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بِاطِلَالًا» ۴ کفار برای اعتقادات خود دلیل ندارند بلکه تکیه گاهشان ظن و گمان است.

«ظَنُّ الَّذِينَ»

...

۵ چون آفرینش هدفدار است، هرگز رها نمی شود و تا روز قیامت و رسیدن مؤمن و مفسد به پاداش و کیفر ادامه دارد. «وَمَا خَلَقْنَا... بِاطِلَالًا... فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ» ۶ دلیل معاد، حکمت و عدالت الهی است. حکمت: هیچ چیزی بیهوده خلق نشده است. اما عدالت: آیا ما فجار و متقین را یکسان قرار می دهیم؟ «مَا خَلَقْنَا... بِاطِلَالًا أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ۷ تقوا، کناره گیری و گوشه نشینی نیست، بلکه به میدان آمدن و کار کردن است، البته کار نیک. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... الْمُتَّقِينَ» ۸ فساد، تنها قتل و جنایت نیست، بلکه گناه نوعی فساد است. «كَالْمُفْسِدِينَ... كَالْفُجَّارِ» ۹ اگر کسی صالحان و مفسدان را به یک چشم بنگرد، گویا هستی را باطل شمرده است. «أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا... كَالْمُفْسِدِينَ»

ص: ۱۰۱

اشاره

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (۲۹)

(این) کتاب مبارکی است که به سوی تو فرو فرستادیم تا در آیات آن تدبّر کنند و خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

اشاره

«مُبَارَكٌ» به چیزی گفته می شود که فایده و خیر آن، رشد و فزونی زیاد و ثابت داشته باشد.

قرآن از منبع مبارک است. «B مُبَارَكٌ الَّذِي *» در شب مبارک نازل شده است. «B فِي لَيْلِهِ مُبَارَكٌ» در مکان مبارک نازل شده «B بِيَكَّةَ مُبَارَكًا» و خودش نیز مبارک است. «كِتَابٌ ... مُبَارَكٌ» سیمای قرآن در این آیه ترسیم شده است:

الف) متن آن نوشته شده است. «كِتَابٌ» ب) از سرچشمه ی وحی و علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلْنَاهُ» ج) گیرنده ی آن شخص معصوم است. «إِلَيْكَ» د) محتوایش پر برکت است. «مُبَارَكٌ» ه) هدف از نزول، تدبّر در آن است. «لِيَدَّبَّرُوا» و) علم و آگاهی به نکات و معارف آن، مقدمه ی حرکت معنوی و قرب به خداست. «لِيَتَذَكَّرَ» ز) کسانی این توفیق را خواهند داشت که خردمند باشند. «أُولُو الْأَلْبَابِ»

اهمیت قرآن و تدبّر در آن

کسی که در آیات قرآن تدبّر نکند سزاوار تحقیر الهی است. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَي قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱) عالم ربانی کسی است که سروکارش با تحصیل و تدریس قرآن باشد... «كُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۲) کتاب آسمانی را باید با جدّیت گرفت. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» (۳) کسانی که قرآن را مهجور کردند، در قیامت مورد شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار می گیرند.

ص: ۱۰۲

۱-۱. محمد، ۲۴.

۲-۲. آل عمران، ۷۹.

۳-۳. مریم، ۱۲.

«وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ مَهْجُورًا» (۱) امام سجّاد علیه السلام فرمود: اگر قرآن داشته باشم و تنها باشم احساس غربت نمی کنم. «لومات من بین المشرق و المغرب لما استوحشت بعد ان يكون القرآن معي» (۲) حضرت علی علیه السلام فرمود: قرآن دریایی است که هیچ کس به قعر آن نمی رسد. «بحرا لا یدرک قعره» (۳) امام خمینی قدس سره به شدت تأسف می خورد که چرا تمام عمر خود را صرف تدبّر در قرآن نکرده است، (۴) همان گونه که مرحوم ملا صدرا در تفسیر سوره ی واقعه این تأسف را دارد.

پیام ها:

۱ قرآن، مبارک است. (تلاوت، تدبّر، تاریخ، استدلال، داستان، الگوهای، معارف، اخبار غیبی، تشبیهات، اوامر و نواهی آن، همه و همه پر از راز و رمز است). **کِتَابٌ ... مُبَارَكٌ** ۲ گرچه قرآن، مبارک است، اما برای تدبّر است، نه فقط تبرک جستن به ظاهر آن. (برای حفظ منزل، مسافر و عروس از خطرات) **کِتَابٌ ... مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا** ۳ تدبّر در قرآن مقدمه ی تذکر است و گر نه چه بسا انسان اسرار و لطایف علمی قرآن را درک کند ولی مایه ی غرورش شود. **لِيَدَّبَّرُوا لِيَتَذَكَّرَ** ۴ تدبّر باید در همه ی آیات قرآن باشد نه تنها در آیات الاحکام. «**لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ**» ۵ شرط تدبّر و بهره گیری و پندپذیری، عقل و خرد است. «**لِيَدَّبَّرُوا ... وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ**» ۶ کسانی که از قرآن متذکر نمی شوند، بی خردند. «**لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ**» ۷ قرآن، مطابق عقل و خرد است، لذا اهل خرد با تدبّر در آن به احکام و رموزش پی می برند. «**لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ**» (در قرآن، امری مخالف عقل یافت نمی شود)

ص: ۱۰۳

۱-۱. فرقان، ۳۰.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۶۰۲.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۴-۴. صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۰.

۸ معارف قرآن پایان ناپذیر است. این که به همه دستور تدبیر می دهد نشان آن است که هر کس تدبیر کند به نکته ی تازه ای می رسد و اگر علما و دانشمندان گذشته همه ی اسرار قرآن را فهمیده باشند، تدبیر ما لغو است. «لِيُدَّبَّرُوا آيَاتِهِ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۳۳]

اشاره

وَوَهَبْنَا لِـدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۳۰) إِذْ عَرَّضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْـجِيَادُ (۳۱) فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْـخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ (۳۲) رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ (۳۳)

و ما به داود سلیمان را بخشیدیم، او بنده ی خوبی بود، زیرا که بسیار به درگاه ما روی می آورد.

آن گاه که عصرگاهان اسبان چابک تندرو بر سلیمان عرضه شد (و او مشغول سان دیدن بود).

پس گفت: من این اسبان را به خاطر پروردگارم (و برای جهاد با کفار) دوست دارم، (سان دیدن ادامه داشت) تا آنکه اسبان از دیدگان او پنهان شدند.

(پس دستور داد که) اسبان را نزد من باز گردانید (تا بار دیگر آنها را بینم) پس شروع کرد (به نوازش کردن اسبان و) تا ساق ها و گردن های اسبان را دست می کشید.

نکته ها:

اشاره

«صافنات» جمع «صافنه» به اسبی گفته می شود که هنگام ایستادن یکی از دست های خود را کمی بلند می کند و نوک سم را به زمین می گذارد که این امر، نشانه ی چابکی اوست.

«جیاد» یا جمع «جواد» به معنای اسب تندرو است یا جمع «جید» یعنی نفیس و ارزشمند.

کلمه ی «خیر» در مورد اموال دنیا نیز به کار می رود که در اینجا مراد از آن، اسبان هستند.

ص: ۱۰۴

ترکیب «حُبِّ الْخَيْرِ» به معنای دوست داشتن چیزی است که به انسان خیر می رساند.

چنان که در جای دیگر می فرماید: «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱)

یک توضیح و بررسی

در مورد این آیات، دو تفسیر کاملاً متفاوت بیان شده است که مطابق آنچه ما گفتیم:

روزی حضرت سلیمان به هنگام عصر از اسبان تیزرو که برای جهاد آماده کرده بود سان می دید، نظیر سان دیدنی که در آیه ۱۷ سوره ی نمل می خوانیم: «وَ حَشِيْرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» علاقه ی سلیمان به اسبان، جهت اهداف رزمی و برای خدا بود و لذا فرمود:

سرچشمه ی علاقه من یاد خداست. «أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّي» نگاه سلیمان هم چنان ادامه داشت تا اسب ها از دیدگان سلیمان پنهان شدند. او دستور داد بار دیگر اسبان را برگردانید و رژه را تکرار کنید. در سان دوّم، سلیمان دستی بر گردن و ساق اسبان کشید و بدین وسیله از مریبان نیز قدردانی کرد.

این تفسیر، هم با ظاهر آیه سازگار است و هم فخر رازی و سید مرتضی آن را نقل کرده اند و از بیان مرحوم علامه مجلسی در جلد ۱۴ بحار، ص ۱۰۴ نیز استفاده می شود. بر اساس این تفسیر مراد از جمله «تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» دور شدن اسبان از محل سان و دیدگان حضرت سلیمان و مراد از جمله ی «رُدُّوْهَا عَلَيَّ» تقاضای تکرار سان است.

اما در بعضی تفاسیر می خوانیم: سلیمان آن چنان در تماشای اسبان غرق شد که خورشید غروب کرد و نماز عصرش از دست رفت. لذا ناراحت شد و دستور داد خورشید برگردد و مشغول وضو شد و سر و گردن و پاهایش را مسح کرد.

در این معنا اشکالاتی است، از جمله:

۱ نامی از خورشید در آیه نیست تا مراد از «تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» غروب آن و مراد از «رُدُّوْهَا عَلَيَّ» بازگشت آن باشد.

۲ پیامبری که خداوند او را در آیه ی قبل با جمله ی «نِعْمَ الْعَبْدُ» و «أَوَّابٌ» ستایش می کند،

ص: ۱۰۵

چگونه در آیه ی بعد فردی غافل از نماز معرّفی می نماید؟! ۳ دستور برگشتن خورشید با لحنی آمرانه «رُدُّوْهَا عَلَیَّ» چه توجیهی دارد؟ اگر نمازی که ترک شده واجب بوده که با شأن پیامبر سازگار نیست و اگر نماز نافله و مستحبی بوده، برگشت خورشید برای نماز نافله چه توجیهی دارد؟ این تفسیر در برخی روایات نیز آمده است، اما روایات یاد شده سند صحیحی ندارند و با اصول عقلی که می گوید: باید انبیا معصوم باشند سازگار نیست، لذا بهتر است فهم این روایات را به اهلش واگذاریم. (۱)

البته تفسیر المیزان می گوید: «غفلت از نماز به خاطر توجه به مقدمات جهاد خیلی عیب ندارد و ردّ شمس هم مانعی ندارد»، لکن اشکال ۱ و ۳ در جای خود بی پاسخ است و ما در این جا سخن تفسیر نمونه را می پسندیم.

پیام ها:

۱ فرزند، هدیه ای الهی است. «وَهَبْنَا» ۲ محور ستایش خداوند از انسان، بندگی اوست. «نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» ۳ شرایط تلخ و شیرین در اولیای خدا اثری ندارد. (جمله ی «نِعْمَ الْعَبْدُ» هم برای حضرت داود و سلیمان آمده است که تمام امکانات برایشان فراهم بود و هم برای حضرت ایوب که تمام حوادث تلخ بر سر راهش قرار گرفته بود.) ۴ توجه و رجوع به خداوند باید دائمی باشد. «أَوَّابٌ» ۵ سان دیدن از امکانات و نیروهای رزمی، کاری پسندیده است. «عُرِضَ عَلَيْهِ» ...

۶ رهبر باید شخصاً از نیروها سان ببیند و آگاهی از کمیّت و کیفیت نیروها و امکانات، شرط رهبری است. «عُرِضَ عَلَيْهِ» ۷ بالاترین مقام از حیوانات بازدید می کند و این، هم پیام مدیریتی دارد و هم پیام تواضع. «عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِئَاتُ الْجِيَادُ»

ص: ۱۰۶

۸ مراسم رژه و سان دیدن، لازمه ی نیروهای رزمنده است. «عُرِضَ عَلَيْهِ» ...

چنان که در جای دیگر فرمود: لشکریان سلیمان در برابر او رژه رفتند. «جُنُودُهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» (۱) ۹ محبت و علاقه به اموال و امکانات اگر هدفدار و متعادل باشد مانعی ندارد.

«أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي»

حضرت سلیمان در این آیه می فرماید: علاقه ی من به اسبان از سر عشق به خداست. (زیرا هر چه لشکر توحید مجهزتر باشد، سبب عزت بیشتری است).

۱۰ اسبان رزمی، مورد علاقه پیامبران الهی بوده است. «أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ» چنان که قرآن نیز به جشن اسبانی قسم یاد کرده است. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» ۱۱ گاهی لازم است بازدید تکرار شود. «رُدُّوْهَا عَلَيَّ» ۱۲ حیوانات مسح و دست کشیدن انسان ها را احساس می کنند. «فَطَفِقَ مَسِيحًا» ۱۳ ترخم بر حیوانات و نوازش آنها کار انبیاست. «فَطَفِقَ مَسِيحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ» ۱۴ سان دیدن باید با ملاحظت همراه باشد. «عُرِضَ عَلَيْهِ»، («فَطَفِقَ مَسْحًا»

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ (۳۴) قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَخِيْدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۳۵)

و به راستی ما سلیمان را آزمودیم و بر تخت او جسدی افکندیم پس به درگاه خدا انابه و توبه کرد.

و گفت: پروردگارا! مرا بیامرز و به من فرمانروایی و ملکی عطا کن که پس از من سزاوار هیچ کس نباشد، همانا تو بسیار بخشنده ای.

ص: ۱۰۷

(۱-۱). نمل، ۱۷.

در این آیات سخن از آزمایش سخت حضرت سلیمان است. اما در اینکه این آزمایش چه بوده، چند نظر است:

الف) سلیمان چندین همسر داشت و آرزو داشت فرزندان زیاد و برومندی نصیبش شود که بازوی او در اداره کشور باشند، اما از خداوند غافل شد و «ان شاء الله» نگفت، لذا هیچ فرزندی برای او تولد نیافت جز فرزندی ناقص الخلقه که همچون جسدی بی روح آن را بر تخت او افکند.

ب) خداوند، خود سلیمان را به بیماری سختی گرفتار کرد که همچون جسدی بی روح روی تخت افتاده بود سپس او را به حالت اول برگرداند و شفا داد. (با توجه به اینکه «أَنَابَ» به معنای برگشتن است).

ج) خداوند، جنازه فرزندش را که بسیار مورد علاقه او بود به روی تختش انداخت.

پیام ها:

۱ همه ی مردم حتی انبیا آزمایش می شوند. «فَتَنَّا سُلَيْمَانَ» ۲ آزمایش وسیله ی صیقلی شدن روح و قرب به خداست. «فَتَنَّا... ثُمَّ أَنَابَ» ۳ انحصار قدرت در افراد معصوم و الهی، سبب استبداد و انحراف نمی شود.

«هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ»

۴ اول خود را با توبه و انابه پاک کنیم و ظرف روح را شستشو دهیم، سپس از خداوند حکومت و قدرت بخواهیم. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي» ۵ استغفار قبل از دعا، سبب استجاب دعاست. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا» ۶ برخی انبیا به سراغ قدرت و حکومت می رفتند. «هَبْ لِي مُلْكًا» ۷ قدرت انبیا با زور و کودتا نیست، از طریق الطاف الهی است. «هَبْ لِي مُلْكًا» ۸ لازمه ی کسب معنویت و انابه و تضرع، انزوا و گوشه گیری نیست. «ثُمَّ أَنَابَ...»

هَبْ لِي مُلْكًا»

۹ عدم دخالت در سیاست قداست آفرین است. «هَبْ لِي مُلْكًا»

۱۰ از خداوند تنها رفع مشکل و شفای مرض را نخواهید بلکه علاوه بر جبران و اصلاح گذشته، کسب قدرت و نجات امت را نیز درخواست کنید. «ثُمَّ أَنْبَأْ ... هَبْ لِي مُلْكًا» ۱۱ همت بلند حضرت سلیمان، سبب درخواست های بلند او از خداوند می شود. «مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ» ۱۲ در دعا و مناجات، صفات و نام هایی را درباره ی خداوند ذکر کنید که با دعا تناسب داشته باشد. «هَبْ لِي»، «أَنْتَ الْوَهَّابُ» ۱۳ بخشش گسترده و پی در پی مخصوص خداوند است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۶ تا ۴۰]

اشاره

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُحَاءً حَيْثُ أَصَابَ (۳۶) وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ (۳۷) وَآخِرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۳۸) هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۳۹) وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ (۴۰)

پس ما باد را مسخر او ساختیم که به فرمان او هر کجا می خواهد به نرمی و آرامی حرکت کند.

و شیاطین را (مسخر او ساختیم) هر بنا و غواصی از آنها را.

و گروه دیگری از شیاطین که در غل و زنجیر (و تحت سلطه ی او) بودند.

(گفتیم:) این بخشش بی حساب ماست، به هر کس می خواهی ببخش یا امساک کن.

و برای او نزد ما مقامی شایسته و سرانجامی نیک است.

نکته ها:

کلمه ی «رُحَاءً» به معنای باد ملایم است. این باد، تخت سلیمان را بلند و آرام به هر کجا

که او اراده می کرد فرو می نشاند. (۱)

مراد از «الشَّيَاطِينِ» یا شیاطین جنی است که مسخر سلیمان شدند با آنکه طبیعتشان تمرد و سرکشی است و یا اعم از انسان های سرکش و جنیان متمرّد است، زیرا کلمه شیطان با این مفهوم وسیع نیز در قرآن آمده است. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» (۲) خداوند به اعجاز خود، همه نیروهای طبیعی، انسانی و جنی را تحت سلطه ی سلیمان قرار داد. گروهی در خشکی آنچه را او می خواست می ساختند، «بِنَاءٍ» و گروهی نیازهای حکومت او را در دریا بر آورده می کردند. «غَوَاصٍ» مراد از «هَذَا عَطَاؤُنَا ... بِغَيْرِ حِسَابٍ» عطای بی حساب الهی به پیامبران است که مورد محاسبه و مؤاخذه قرار نمی گیرد.

خداوند در این آیات به الطافی که به حضرت سلیمان داشته اشاره دارد، از جمله: تسخیر باد و بهره گیری از نیروی جن و مهار کردن نیروهای مخرب و تفویض اختیار و مقام قرب الهی و آینده ای درخشان.

این نعمت ها گوشه ای از حکومت نمونه ای است که او درخواست کرده بود. آری، یک حکومت نمونه باید از نیروهای مخرب در امان باشد، «مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ» باید مشکل ارتباط سریع و حمل و نقل را حل کند، «فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ» از تخصص ها استفاده کند، «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» قدرت تصمیم داشته باشد، «فَأَمَّنُّنَا أَوْ أَمْسِكْ» دستش باز باشد، «بِغَيْرِ حِسَابٍ» و در عین حال آینده ی معنوی او تأمین باشد. «عِنْدَنَا لُزُوفِي وَ حُسْنِ مَآبٍ» حکومت لغزشگاهی برای انحراف و بد عاقبت شدن است و لذا حضرت یوسف در چاه و زندان نگفت: «B تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» لکن همین که به حکومت رسید از خداوند حسن عاقبت و مسلمان مردن را درخواست کرد، «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَنْتَ وَ لِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳) و حضرت سلیمان نیز خوش عاقبت شد. «حُسْنِ مَآبٍ»

ص: ۱۱۰

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. انعام، ۱۱۲.

۳-۳. یوسف، ۱۰۱.

۱ خداوند دعای صالحان را مستجاب می کند. «هَبْ لِي مُلْكًا ... فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ» ۲ اجابت پروردگار، نشانه ی روا بودن درخواستِ سلیمان مبنی بر حکومت بی نظیر است. «هَبْ لِي مُلْكًا ... فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ» ۳ با اراده ی خداوند، طبیعت هم می تواند مفید باشد و هم مضر. «بَرِيحٍ صَرْصَرٍ» (۱)، «فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ» ۴ انبیا دارای ولایت تکوینی هستند. «تَجْرِي بِأَمْرِهِ ... حَيْثُ أَصَابَ» ۵ در برابر حکومت حضرت سلیمان، هنوز صنعت دنیا بسیار عقب مانده است.

«فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ»

، «وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۶ جنیان می توانند به سود انسان کار کنند. «الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۷ از نیروهای متمرّد نیز می توان با مدیریت صحیح بهره برداری کرد. «الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۸ جن، دارای عقل و شعور و تخصص است. «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۹ انسان علاوه بر قدرت تسلط بر انسان های دیگر و طبیعت، قدرت تسلط بر جن و شیاطین را نیز دارد. «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۱۰ دریا یکی از منابع ثروت و قدرت است. «وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۱۱ در مدیریت برای اجرای طرح های مهم، باید همه ی نیروها را بسیج کرد.

«كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۱۲ استفاده از تخصص بیگانگان و غیر مؤمنان مانعی ندارد. «الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» ۱۳ در حکومت الهی نیز زندان ضروری است. از اینکه بعضی جنیان بِناء و غواص بودند و بعضی در قید و بند، معلوم می شود که این دسته اگر آزاد

ص: ۱۱۱

بودند در حکومت سلیمان علیه السلام اخلاص ایجاد می کردند. «مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ» ۱۴ در حکومت های الهی، قدرت و اختیارات، از طرف خداوند به حاکم تفویض می شود. «فَسَخَّرْنَا»، «هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ» ۱۵ در میان عطا و منع، تقدم با بخشش است. («فَأْمُنُنْ» قبل از «أَمْسِكْ» است) ۱۶ حکومتی الهی است که در آن امتیث، صنعت، مدیریت و امکانات طبیعی همراه با مقام معنوی باشد. «فَسَخَّرْنَا»، «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»، «وَ إِنْ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ» ۱۷ توسعه ی مادی «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» با مقام قرب الهی منافاتی ندارد. «ثُمَّ أَنْزَلْنَا قَالَ رَبُّ اغْفِرْ»، «إِنْ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ» ۱۸ اکثر حکومت ها در آغاز کار خود چراغ سبز نشان می دهند و محبوبیت نسبی دارند ولی به تدریج از محبوبیت و قدرت آنها کاسته می شود، لکن حکومت سلیمان خوش عاقبت بود. «حُسْنِ مَآبٍ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۲]

اشاره

وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَ عَذَابٍ (۴۱) اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ (۴۲)

و بنده ی ما ایوب را یاد کن، آن گاه که پروردگارش را ندا داد که: شیطان مرا به رنج و عذاب افکنده است.

(به او گفتیم: پای خود را بر زمین بزن (تا از زیر پای تو چشمه ای جاری کنیم) این چشمه ی آبی خنک برای شستشو و نوشیدن است.

نکته ها:

«نصب» به معنای رنج و سختی است، «رکض» کوبیدن پا بر زمین است و «مُغْتَسَلٌ» به آب یا محل شستن گویند.

چنان که در روایات آمده است: حضرت ایوب دارای اموال و فرزندان و امکانات بسیار بود و

ص: ۱۱۲

همواره خدا را سپاس می گفت. شیطان به خداوند عرضه داشت که اگر ایوب را شاکر می بینی به خاطر نعمت فراوانی است که به او داده ای، اگر این نعمت ها از او گرفته شود او بنده ی شکرگزاری نخواهد بود.

خداوند به شیطان اجازه داد بر دنیای ایوب مسلط شود. او ابتدا اموال و گوسفندان و زراعت های ایوب را دچار آفت و بلا کرد اما تأثیری در ایوب نگذاشت.

سپس بر بدن ایوب سلطه یافت و او چنان بیمار گشت که از شدت درد و رنجوری اسیر بستر گردید، اما با این حال از مقام شکر او چیزی کاسته نشد.

چون ایوب از این امتحان سخت الهی به خوبی برآمد، خداوند دوباره نعمت های خود را به او بازگرداند و سلامت جسمش را بازیافت. (۱)

خداوند برای بازگرداندن سلامتی به جسم ایوب، به او فرمان می دهد که با کوبیدن پا بر زمین، به قدرت الهی چشمه ای از آب جاری سازد و با شستشوی بدن خود در آن آب، جسمش را از هر بیماری پاک گرداند.

تحمل سختی از سوی انبیا برکاتی دارد، از جمله:

الف) مردم درباره آنان گرفتار غلّو نمی شوند.

ب) آنان مقام ویژه ای در اثر صبر، دریافت می نمایند.

ج) اگر الگوها و بزرگان نیز سختی ببینند، فقرا و ضعفا و بیماران تحقیر نمی شوند.

د) مردم، راه برخورد با مشکلات را از آنان می آموزند.

بر اساس روایات، برخی مردم گمان کردند که حضرت ایوب، گناهی را مرتکب شده که گرفتار چنین بلایی شده است و لذا او را شماتت می کردند. در حالی که بلا برای اولیا مایه ی رشد و کسب درجه است. (۲)

در این سوره، داستان متفاوت دو پیامبر الهی مطرح شده است:

یکی حضرت سلیمان، پیامبری که بالاترین قدرت و امکانات را داشت. و دیگری حضرت

ص: ۱۱۳

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). بحار، ج ۱۲، ص ۳۵۱.

ایوب، پیامبری که سخت ترین تلخی ها را برای مدتی طولانی چشید.

اما قرآن هر دو پیامبر را با عبارت «نِعْمَ الْعَبِيدُ» ستایش می کند. زیرا رفاه و رنج، هیچکدام نتوانست آنها را از مدار بندگی خدا خارج سازد.

آری، غَوَاص و صَيَّاد ماهر چه در دریای شور و چه در دریای شیرین کار خود را به بهترین وجه انجام می دهد و شوری و شیرین آب در صیادی و غوآصی او اثری ندارد.

پیام ها:

۱ تاریخ مردان بزرگ نباید فراموش شود. تاریخ انبیا حتی برای پیامبر اسلام سازنده است زیرا آشنایی با مشکلات دیگران مایه تقویت صبر و شکیبایی است. «وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ» ۲ ایوب بنده حقیقی خداوند بود. «عَبْدَنَا» ۳ شکوه کردن از مشکلات، نزد خدا مانعی ندارد. «نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ» ۴ شیطان بر روح و اعتقاد اولیای خدا سلطه ای ندارد اما می تواند در مورد جسم آنان، نقش ایدایی داشته باشد. «مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ» ۵ رنج ها و مصیبت ها میدانی مناسب برای وسوسه شیاطین است. «بِنُصْبٍ» (بنا بر این معنی که: شیطان به سبب رنج ها با من تماس می گیرد). ۶ دعا جلوه ای از عبودیت است. «عَبِيدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ» ۷ برای رفع گرفتاری ها و مشکلات، دعا کنیم. «نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ» ۸ دعای انبیا مستجاب می شود و به دنبال سختی ها گشایش است. «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» ۹ همه جا چشیدن سختی ها نشانه ی دوری از خدا نیست. (گاهی اولیای خدا سخت ترین شرایط را تحمیل می کنند، در حالی که با زدن پا بر زمین چشمه ی آب خنک برایشان جاری می شود). «هَذَا مُعْتَسَلٌ بِأَرْدٍ» ۱۰ شستشو با آب سرد برای سلامتی نقش مهمی دارد. «مُعْتَسَلٌ بِأَرْدٍ وَ شَرَابٌ» (آب شستشو نیز باید تمیز و قابل آشامیدن باشد).

۱۱ طبیعت مسخر خداوند است و خداوند آن را مسخر اولیای خود می کند.

«از کُفّ بِرِجْلِکَ هَذَا مُعْتَسِلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَ وَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْرًا لِأُولَى الْأَلْبَابِ (۴۳) وَ خُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَ لَا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۴۴)

و ما بر اساس رحمت خویش خانواده اش را (که در اثر بیماری سخت و طولانی، از او جدا شده بودند) به او بخشیده و برگرداندیم و همانند آنها را به آنان افزودیم (و بستگانش را توسعه دادیم) تا برای خردمندان پندی باشد.

(و او را از بن بست تعهدی که کرده بود نجات دادیم. او سوگند یاد کرده بود که به خاطر تخلف همسرش ضربه ای شلاق به او بزند لکن چون همسرش وفادار بود به او گفتیم:) دسته ای از شاخه های نازک گیاه به دست خود بگیر و با آن بزن تا (بدن همسرت آزرده نشود) و سوگند را مشکن. ما ایوب را صابر یافتیم، چه بنده ی خوبی که بسیار توبه و انابه دارد.

نکته ها:

«ضغث» به دسته ای از شاخه ها و چوب های نازک گویند. «حنث» به معنای شکستن عهد و سوگند است.

چنان که در روایات آمده است: همسر ایوب، زنی فداکار بود که در تمام دوران بیماری او را رها نکرد و از او پرستاری نمود. روزی شیطان در شکل یک انسان بر او ظاهر شد و گفت:

من همسرت را درمان می کنم به شرط آنکه بپذیرد من عامل بهبودی اش بوده ام.

وقتی این پیشنهاد را به ایوب گفت، او بر آشفت و گفت: تو فریب شیطان را خورده ای و چنین امری را پذیرفته ای، آن گاه سوگند یاد کرد که همسرش را تنبیه کند.

ص: ۱۱۵

۱ در سختی ها، هرگز از رحمت خدا مأیوس نشوید. «وَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ ... رَحْمَةً مِنَّا» ۲ خاندان گسترده یک نعمت الهی است. «وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» ۳ گشایش ها لطف الهی است نه امتیاز و استحقاق ما. «رَحْمَةً مِنَّا» ۴ تنها خردمندان از فراز و نشیب ها، درس عبرت می گیرند. «ذِكْرِي لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۵ راه تخفیف کیفرها را باید از خداوند فراگیریم. «خُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا» ۶ حتی حسن سابقه و فداکاری و از خاندان نبوت بودن، مانع عمل به قانون نیست. «فَأَضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ» ۷ در شرایط سخت، به سراغ حل مسأله بروید ولی قانون شکنی نکنید. «فَأَضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ» ۸ حرمت عهد و سوگند را حفظ کنیم. «لَا تَحْنُثْ» ۹ صبر تلخ است و لیکن عاقبت میوه ی شیرین دهد. «وَهَبْنَا لَهُ»، «وَوَجَدْنَاهُ صَابِرًا» ۱۰ انابه و تضرع به درگاه خداوند سرچشمه ی صبر است. «صَابِرًا»، «إِنَّهُ أَوَّابٌ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۴۸]

اشاره

وَ أَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولَى الْأَيْدِي وَ الْأَبْصَارِ (۴۵) إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرِي الدَّارِ (۴۶) وَ إِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ (۴۷) وَ أَذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِّنَ الْأَخْيَارِ (۴۸)

و بندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب را که دارای قوت و بصیرت بودند یاد کن.

همانا ما آنان را با خلوص ویژه ای که یادآور سرای قیامت بود خالص کردیم.

و آنان در پیشگاه ما از برگزیدگان و نیکانند.

و اسماعیل و یسع و ذو الکفل را که همه از نیکانند یاد کن.

در این آیات نام شش نفر از انبیا آمده و برای آنان شش صفت ذکر شده است:

بندگی، قدرت، بصیرت، خلوص، برگزیدگی و نیکی.

«الْمُصْطَفَيْنَ» جمع «مصطفی» به معنای برگزیده است. «اخیار» جمع «خیر» به معنای اهل خیر و نیکی است.

«الْيَسَعَ» که نام او دو بار در قرآن آمده است، یا همان یوشع پیامبر معروف بنی اسرائیل است و یا الیشع که در کتاب پادشاهان تورات، نام او آمده است.

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است که این پیامبر همانند حضرت عیسی مرده زنده می کرد.

امام جواد علیه السلام در پاسخ عبد العظیم حسنی فرمود: ذوالکفل بعد از سلیمان جزء ۳۱۳ نفر از پیامبران مرسل و برجسته بود که مثل داود قضاوت می کرد و جز برای خدا خشم نکرد. (۱)

پیام ها:

۱ تاریخ پاکان و پیامبران و بزرگان را زنده نگاه داریم. «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا» ۲ سرچشمه ی همه ی کمالات پیامبران، عبودیت است. «عِبَادَنَا» قبل از کمالات دیگر ذکر شده است.

۳ رهبر باید دارای قدرت و بصیرت باشد. «أُولَى الْأَيْدِي وَ الْأَبْصَارِ» ۴ نشانه ی لطف خاص خداوند به بنده اش آن است که او همواره یاد قیامت باشد. «أَخْلَصْنَاَهُمْ ... ذِكْرِي الدَّارِ» ۵ آخرت اندیشی و دوری از دنیا طلبی از خصوصیات رهبران الهی است. «إِنَّا أَخْلَصْنَاَهُمْ بِخَالِصِهِ ذِكْرِي الدَّارِ» ۶ یاد معاد زمانی ارزش دارد که انسان صاحب قدرت و بصیرت باشد. (نه بی خبر و ناتوان) «أُولَى الْأَيْدِي وَ الْأَبْصَارِ»، «ذِكْرِي الدَّارِ» ۷ یاد قیامت، مایه نزدیک شدن انسان به اخلاص است. «أَخْلَصْنَاَهُمْ ... ذِكْرِي الدَّارِ»

ص: ۱۱۷

۸ آخرت اندیشی به انسان بصیرت و قدرت می دهد. «أُولَى الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ ... إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ» ...

۹ بالاترین ارزش، آبرو داشتن نزد خداست. «عِنْدَنَا لِمَنِ الْمُصْطَفَيْنِ» ۱۰ کسی که بنده ی خالص و نیک خدا باشد، خداوند نام او را گرامی می دارد.

(شما به فکر نام نیک نباشید) «وَاذْكُرْ»، «وَاذْكُرْ» ...

۱۱ یکی از راه های دعوت به خیر، تجلیل از اهل خیر است. «وَاذْكُرْ» ...

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۹ تا ۵۴]

اشاره

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مِآبٍ (۴۹) جَنَّاتٍ عِدْنٍ مُمْتَحَنَةٍ لَهُمْ فِيهَا الْأَنْبُوبُ (۵۰) مُتَّكِنِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ (۵۱) وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ الْأَثْرَابُ (۵۲) هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ (۵۳) إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ (۵۴)

این یاد(ما در دنیا از آنان) است و البته برای پرهیزکاران بازگشتگاهی نیکو(در قیامت) خواهد بود.

باغ های جاودانه ای که درهائش به روی آنان گشوده است.

در آن جا(بر تخت ها) تکیه می زنند(و)میوه های فراوان و نوشیدنی در آن جا طلب می کنند.

و در کنارشان همسرانی است که به شوهرانشان چشم دوخته و هم سالند.

این است آن چه برای روز حساب به شما وعده داده می شود.

این رزق ماست که برای آن پایانی نیست.

پیام ها:

۱ نقل تاریخ نباید سرگرمی باشد بلکه باید هدفدار و وسیله ی هوشیاری باشد.

«وَاذْكُرْ»

... هَذَا ذِكْرٌ»

۲ ذکر، ابعاد مختلفی دارد: قرآن ذکر است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۱) نماز ذکر است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲) تاریخ بزرگان نیز ذکر است. «هَذَا ذِكْرٌ» (تاریخ بزرگان وسیله یادآوری و درس آموزی است).

۳ تقوا وسیله ی خوش عاقبتی است. «لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ» (کلمه مَآبٍ به معنای مرجع و بازگشت است).

۴ برای جذب مردم، به کلی گویی اکتفاء نکنید. (تنها کلمه ی لِحُسْنِ مَآبٍ کافی نیست بلکه جَنَّاتٍ عَدْنٍ ...

۵ شناخت تاریخ گذشته و توجه به جاذبه های آینده، در گرایش مردم به حق مؤثرند. «وَ اذْكُرْ ... لِحُسْنِ مَآبٍ جَنَّاتٍ عَدْنٍ» ۶ انواع نعمت در بهشت جمع است. تعدد باغ ها «جَنَّاتٍ» ابدیت «عَدْنٍ» سهل الوصول بودن «مُفْتَحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ» وفور و کثرت «بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ» ۷ نشانه همسر خوب آن است که به غیر شوهر چشم ندوزد. «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» ۸ نعمت های بهشتی، هم حساب و کتاب دارد «لِيَوْمِ الْحِسَابِ» و هم دائمی است.

«مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ»

۹ معاد، جسمانی است. (تکیه کردن بر تخت، خوردن میوه، نوشیدن شراب و داشتن همسر، همه و همه نشانه آن است که معاد جسمانی است). «مُتَّكِنِينَ»، «بِفَاكِهَةٍ»، «شَرَابٍ»، «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

ص: ۱۱۹

۱-۱. حجر، ۹.

۲-۲. طه، ۱۴.

اشاره

هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَآبٍ (۵۵) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ (۵۶) هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ (۵۷) وَآخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ (۵۸) هَذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ (۵۹) قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدْ تَمْتَمْتُمْوه لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ (۶۰) قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ (۶۱)

این (پاداش بهشتیان) و البته برای طغیانگران بازگشت گناه بدی است.

دوزخی که در آن وارد می شوند، چه بد آرامگاهی است.

این آب داغ و چرکابی است که باید آن را بچشند.

و (جز این ها) کیفرهای دیگری از همان نوع برای آنان است.

(به سران دوزخی گفته می شود: این ها گروهی (از پیروان شما) هستند که همراه شما وارد می شوند، (آنها می گویند: خوش آمدی برای آنان نیست، زیرا که آنان وارد دوزخ شدند.

(آنان به رهبران و پیش کسوتان خود) گویند: بلکه خوش آمد بر شما مباد که شما این عذاب را برای ما پیش فرستادید، پس چه جایگاه بدی است.

گویند: «پروردگارا! هر کس این عذاب را برای ما فراهم ساخته، پس در آتش عذاب او دو برابر بیفز!».

نکته ها:

«مهاده» از مهد به معنای جایگاه و آرامگاه است. «حَمِيمٌ» یعنی آب جوشان و «غَسَّاقٌ» یعنی چرکابی که از پوست دوزخیان می چکد. «مُقْتَحِمٌ» ورود در کار ترسناک را گویند.

«شکل» به معنای مثل و مانند و «أزواج» به معنای انواع است. یعنی انواع دیگری از همین گونه عذاب دارند.

پیام ها:

۱ سرلوحه ی خوبی ها، تقوا و سرلوحه ی بدی ها، طغیان و سرکشی است. «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ»، «إِنَّ لِلطَّٰغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ»
۲ طغیان عامل بد عاقبتی است. «لِلطَّٰغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ» ۳ عذاب های دوزخ متنوع و گوناگون است. «وَ آخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ» ۴
در قیامت پیروان فساد، از پیشگامان خود تنفر دارند. «أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا» ۵ انسان، دوزخ خود را از پیش می فرستد. «قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا»
۶ دعوت دیگران به گناه، سبب سلب مسئولیت از گناهکار نیست. با این که می گویند: «أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا» شما این عذاب را
برای ما فراهم کردید، ولی خودشان نیز در دوزخ گرفتارند.

۷ در نظام تربیتی اسلام، تشویق و تهدید در کنار هم است. (آیات پاداش متقین و کیفر طاغین) ۸ کسانی که در دنیا و در مدار
ایمان، به یکدیگر دعا نکنند، در آخرت و در دوزخ به یکدیگر نفرین خواهند کرد. «رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا» ۹ تنها دعایی که از
دوزخیان مستجاب می شود، دعای افزودن عذاب برای پیش کسوتان کفر است. «فَرِذَّةٌ عَذَابًا ضِعْفًا»، «لِكُلِّ ضِعْفٍ» (۱) ۱۰
رد و بدل کردن ناسزا یکی از برخوردهای دوزخیان است. (گروهی می گویند: «لَا مَرْحَبًا بِكُمْ» ولی جواب می شنوند: «بَلْ أَنْتُمْ
لَا مَرْحَبًا بِكُمْ»)

ص: ۱۲۱

اشاره

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ (۶۲) أَتَّخَذْنَا هُمْ سِحْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ (۶۳) إِنَّ ذَلِكَ لَحَقُّ تَخَاصُّمِ أَهْلِ النَّارِ (۶۴)

و گویند: چرا مردانی را که ما آنان را از اشرار می شمردیم (در این جا) نمی بینیم؟

آیا ما (به ناحق) آنان را به مسخره می گرفتیم (و امروز اهل بهشتند، یا آنکه در جهنم هستند) و چشمان ما به آنها نمی افتد.

همانا مجادله ی اهل آتش یک واقعیت است.

نکته ها:

اشاره

در روایات معتبر آمده است که: گروهی از شیعیان نزد اهل بیت علیهم السلام شکایت کردند که گروهی ما را رافضی می خوانند و از مشرکان و کفار بدتر می دانند. امام علیه السلام سوگند یاد کردند که شما مشمول شفاعت ما می شوید و آنان در دوزخ سراغ شما را خواهند گرفت، سپس این آیه را تلاوت کردند: «B وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ». (۱)

سیمایی از تخاصم مجرمان

در قیامت، هر کس دنبال شریک جرم می گردد که گناهش را به دوش او بیندازد:

بعضی گویند: جامعه ما را منحرف کرد. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) بعضی گویند: دوست بد ما را منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۳) بعضی گویند: شریک، ما را منحرف کرد. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (۴) بعضی گویند: بزرگان فاسد ما را منحرف کرده اند. «أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا» (۵) بعضی گویند: شیطان ما را منحرف کرد. «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۶)

ص: ۱۲۲

۱-۱. تفاسیر أطیب البیان، نور الثقلین و کثر الدقائق.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. فرقان، ۲۹.

۴-۴. زخرف، ۶۷.

۵-۵. احزاب، ۶۷.

۶-۶. ابراهیم، ۲۲.

۱ برخی کسانی که در دنیا از بدان محسوب شده، تحقیر می شوند، در بهشت کامیاب خواهند بود. «لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ» ۲ در دوزخ، افراد یکدیگر را می شناسند و هوش و حواس دارند. «مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا» ۳ زود قضاوت نکنیم، شاید افراد به ظاهر پست امروز، عالی مقام های قیامت باشند. «نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ» ۴ قیامت روز اقرار است. «أَتَّخَذْنَا هُمْ سَخْرِيًّا» ۵ بهشتیان در مجلس انس بر تخت ها تکیه زده اند ولی دوزخیان با یکدیگر جرّ و بحث دارند. «مُتَّكِنِينَ فِيهَا»، «إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقُّ تَخَاصُّمِ أَهْلِ النَّارِ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۶۵ تا ۷۰]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۶۵) رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۶۶) قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ (۶۷) أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ (۶۸) مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۶۹) إِنْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۷۰)

بگو: من فقط بیم دهنده ام و هیچ معبودی جز خداوند یکتای قهار و مقتدر نیست.

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است، نفوذناپذیر و بسیار آمرزنده.

بگو: او خبر بزرگی است،

که شما از او رویگردانید.

برای من نسبت به عالم بالا هیچ آگاهی نبود، آن گاه که (درباره او با یکدیگر) مجادله می کردند.

به من چیزی وحی نمی شود مگر از آن رو که من هشدار دهنده ای آشکارم.

«الْقَهَّارُ» به معنای قدرت قاهره ای است که همه ی قدرت ها، مقهور و محکوم او هستند.

در روایات می خوانیم که: «نَبِيًّا عَظِيمًا» علی بن ابی طالب است و خود حضرت فرمود: «انا النبی العظیم» (۱) در دعای ندبه نیز خطاب به حضرت مهدی علیه السلام می گوئیم: «یا بن النبی العظیم» این معنا با ضمیر «هُوَ» که در مورد انسان به کار می رود، نه اشیا، سازگارتر است.

مراد از ملأء اعلی همان افق اعلی است که در سوره ی نجم می خوانیم: «B وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى» و هدف معراج، بالا بردن سطح علمی پیامبر بود. «B لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا» بنا بر این شاید آیات مذکور این مطلب را دنبال می کنند که:

ای پیامبر! به مردم بگو: علی بن ابی طالب خبر بزرگی است که برخی از شما مسلمانان از او اعراض می کنید (و به سراغ دیگری می روید).

من از عالم بالا بی خبر بودم آن گاه که مردم بر ولایت او مخاصمه می کردند ولی در سفر معراج، امامت علی بن ابی طالب مطرح و تثبیت شد و فکر نکنید امامت او نظر شخصی من است، هر چه هست وحی الهی است.

البته این معنا با استمداد از روایات متعدّد و رهنمود تفسیر اُطیب البیان استفاده شد ولی تفاسیر دیگر این آیه را مقدّمه ی آیات بعد در مورد آفرینش آدم دانسته اند.

پیام ها:

۱ وظیفه و جایگاه پیامبر باید به مردم اعلام شود. «قُلْ» ۲ جایی که غفلت همه را فرا گرفته، باید از زاویه ی انداز سخن گفت. «إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ» ۳ انسان با خطرهای و آسیب هایی روبرو است که بواسطه انداز انبیا می تواند رهایی یابد. «أَنَا مُنذِرٌ» ۴ نقش هشدار و انداز در تربیت، بیش از نقش بشارت است. «أَنَا مُنذِرٌ»

ص: ۱۲۴

۵ انذار، زمانی مؤثر است که از سرچشمه ی قدرت باشد. «أَنَا مُنذِرٌ»، («الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» ۶ اقتدار، در سایه ی وحدت است. «الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (در قرآن شش مورد کلمه ی قهار آمده که در کنار همه ی آنها کلمه ی واحد است).

۷ همه هستی تحت یک مدیریت و اراده است. «الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۸ خداوند تمام هستی را پرورش می دهد و همه را رو به کمال می برد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» ۹ مربی باید هم قدرت داشته باشد و هم رحمت. «رَبُّ ... الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ» ۱۰ اقبال یا اعراض مردم نشانه ی حقیقت یا بطلان امری نیست. «هُوَ تَبَّأَ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ» ۱۱ در تبلیغ و هدایت مردم از روش های روشن و بدون ابهام استفاده کنید.

«نَذِيرٌ مُبِينٌ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۱ تا ۷۴]

اشاره

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ (۷۱) فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (۷۲) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۷۳) إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۷۴)

آن گاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من آفریننده ی بشری از گل هستم.

پس همین که او را نظام بخشیدم و از روح خود در او دمیدم، سجده کنان برای او به خاک افتید.

پس فرشتگان همه با هم سجده کردند.

مگر ابلیس که تکبر ورزید و از کافران بود.

ص: ۱۲۵

«سَوِيَّتُهُ» از «استواء» به معنای اعتدال و استواری در آفرینش است.

ممکن است جمله «إِذْ قَالَ» مربوط به جمله «تَخْتَصِمُونَ» در آیات قبل باشد، یعنی من از ملاء اعلی آن گاه که فرشتگان بر سر آفرینش انسان با خداوند مجادله می کردند آگاه نبودم.

چنان که در آیه ۳۰ سوره بقره خواندیم که خداوند به فرشتگان فرمود: من در زمین خلیفه قرار می دهم، آنان گفتند: انسان موجود مفسد و خونریز است، از آفریدنش صرف نظر کن ما تو را با حمد خود ستایش و تسبیح می کنیم.

ماجرای خلقت انسان و سجده فرشتگان بر او، در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف آمده و تکرار این داستان بیانگر تعصب و نژادپرستی ابلیس و حسادت بر انسان و خطر تکبر و عدم توبه و عذرخواهی است که در طول تاریخ، همه ی انسان ها به نحوی با آن درگیر هستند. از سوی دیگر برای توجه دادن انسان به مقام انسانیت است، انسانی که مسجود فرشتگان است باید هشیار باشد که ارزش خود را هدر ندهد.

مراد از «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» آن نیست که چیزی از خدا جدا شده و به انسان ملحق شده باشد، بلکه منظور بیان منشأ و ریشه ی روح انسان است که از عالم بالاست، نه عالم خاکی.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: خداوند آدم را آفرید و ما اهل بیت را در نسل او قرار داد و به خاطر کرامت ما فرمان سجده صادر کرد، پس مسجود قرار گرفتن آدم، برای خداوند عبودیت بود و برای آدم احترام، زیرا ما در صلب او بودیم! (۱)

پیام ها:

۱ انسان تنها موجودی است که خداوند قبل از خلقت، آفریدن او را به فرشتگان اعلام کرد. «قَالَ رَبُّكَ» ۲ آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از انسان با فرشتگان گفتگو داشته است). «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

ص: ۱۲۶

۳ منشأ وجودی انسان، آب و خاک است. «خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ» ۴ روح، پس از جسم آفریده شده است. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۵ روح، از بدن مستقل و جداست. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۶ فرشتگان به خاطر نفخه ی الهی، به آدم سجده کردند ولی برخی انسان ها حتی به خاطر ذات حق برای خدا سجده نمی کنند. «مِنْ رُوحِي ... لَهُ سَاجِدِينَ» ۷ انسان دارای دو بعد مادی و معنوی است. «مِنْ طِينٍ» ، «مِنْ رُوحِي» ۸ الطاف الهی، زمینه ی مستعد لازم دارد. تا به ظرفیت های مادی پرداخته نشود وظیفه روح الهی در آن ممکن نیست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۹ روح، در بدن همه ی جانداران هست ولی تعبیر «رُوحِي» مخصوص انسان است که از شرافت ویژه ای برخوردار است. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۱۰ روح پدیده ای لطیف است. (کلمه نَفْح و دمیدن بیانگر لطافت روح است) ۱۱ فرشتگان مثل انسان مورد امر و نهی قرار می گیرند. «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» ۱۲ سجده بر انسان، به خاطر بعد روحی اوست نه جسمی او. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا» ۱۳ سجده بر آدم، چون به فرمان خداست، بندگی خداست نه بندگی آدم. «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (سجده مظهر بزرگداشت و کرامت و قبول خلافت انسان است نه پرستش او).

۱۴ لیاقت از سابقه مهم تر است. (سابقه ی فرشتگان بیش از آدم بود ولی چون لیاقت انسان بیش تر بود آنها به او سجده کردند.) «لَهُ سَاجِدِينَ» ۱۵ فرشتگان تسلیم خدایند. «فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ» ۱۶ عبادت دسته جمعی با شکوه تر است. همه ی فرشتگان سجده کردند، «كُلُّهُمْ» آن هم دسته جمعی. «أَجْمَعُونَ» ۱۷ در میان خوبان بودن مهم نیست، از خوبان بودن مهم است. «فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ» ، «إِلَّا إِبْلِيسَ»

۱۸ تکبر، مانع تعبد و تسلیم است. «اَسْتَكْبَرُ وَ كَانٌ» ...

۱۹ ابلیس از اوّل کافر بود و لکن ترک سجده کفر او را کشف کرد. «كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۵ تا ۷۸]

اشاره

قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِیَدَیْ اَسْیَتَّكِبْرَتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِیْنَ (۷۵) قَالَ اَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِیْنٍ (۷۶) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِیْمٌ (۷۷) وَ اِنَّ عَلَیْكَ لَعْنَتِیْ اِلَیَّ یَوْمِ الدِّیْنِ (۷۸)

(خداوند) فرمود: «ای ابلیس! چه چیز تو را مانع شد که برای موجودی که به دستان قدرت خویش خلق کردم سجده کنی؟ تکبر کردی یا از بلند مرتبگانی؟!»

ابلیس گفت: «من از او بهترم، مرا از آتش آفریدی و او را از گل»

خداوند فرمود: «پس از این درگاه بیرون شو که تو رانده شده ای.

و همانا لعنت من تا روز رستاخیز بر تو خواهد بود.»

نکته ها:

مراد از «عالین» به گفته پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی هستند که از فرشته ها برترند و از مقام و مرحله و مکان دیگری سرچشمه می گیرند. (۱) شاید مراد پیامبر همان باشد که در زیارت جامعه خطاب به اهل بیت علیهم السلام می خوانیم: «خلقکم الله انوارا فجعلکم بعرضه محققین حتی من علینا بکم فجعلکم فی بیوت اذن الله ان یرفع و ینزل» یعنی خداوند شما را نورهایی در عرش قرار داد، آن گاه برای دسترسی بشر به هدایت، شما را در مناطقی از زمین قرار داد، تا محل ندای توحید باشید. و الله العالم.

ص: ۱۲۸

مراد از دو دست در آیه به گفته امام صادق علیه السلام دست قدرت و حکمت است و گر نه خداوند جسم نیست تا دست ظاهری داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱ از خلافکار توضیح بخواهید و خلاف ها را ریشه یابی کنید. «يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ» (به مجرم فرصت حرف زدن بدهید).

۲ اصل، گرایش و پذیرش حق است، هر کجا خلاف آن را دیدید مانعی پیدا شده است. «مَا مَنَعَكَ» ۳ آفرینش انسان با توجه خاص خداوند بوده است. «خَلَقْتُ يَدَيَّ» ۴ اجتهاد در برابر نص کار ابلیس است. «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ... اَنَا خَيْرٌ» ۵ ایمان به خداوند و خالق بودن او کافی نیست بلکه اطاعت و تسلیم در برابر او لازم است. (ابلیس خالق بودن را قبول داشت ولی تسلیم و اطاعت نداشت).

«خَلَقْتَنِي»

۶ مقایسه های ظنی نمی تواند سرچشمه ی ارزیابی درست شود. (ابلیس خود را با انسان مقایسه کرد و نتیجه گیری نمود). «اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي» ...

۷ نژاد پرستی، تفکر شیطانی است. «مِنْ نَارٍ»، «مِنْ طِينٍ» ۸ تعصب مانع شناخت حقیقت است. (ابلیس نژاد آتشی خود را می بیند ولی نفخه ی الهی انسان را نمی بیند). «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ» ۹ شرافت به کسب کمالات است نه ماده و عنصر اولی که گفته شود انسان از گل و ابلیس از آتش است. «مِنْ نَارٍ»، «مِنْ طِينٍ ... فَاخْرُجْ» ۱۰ در مدیریت، اخراج فرد متمرّد از قانون لازم است. «فَاخْرُجْ مِنْهَا» ۱۱ نتیجه ی تکبر و حسادت، محرومیت است. «فَاخْرُجْ» ۱۲ عناصر نامطلوب باید از جامعه طرد شوند. (در قرآن شش مرتبه کلمه ی

ص: ۱۲۹

رجیم آمده که همه ی آنها در مورد ابلیس است). «فَاخْرُجْ ... فَاِنَّكَ رَجِيْمٌ» ۱۳ تحقیر شیطان، هم مکانی بود «فَاخْرُجْ» هم مقامی. «لَعْنَتِي»

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۹ تا ۸۳]

اشاره

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۷۹) قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۸۰) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۸۱) قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۲) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (۸۳)

ابلیس گفت: «پروردگارا! پس مرا تا روزی که (خلایق) برانگیخته (و زنده) می شوند مهلت ده».

(خداوند) فرمود: تو از مهلت یافتگانی،

تا روز و زمانی معین.

ابلیس گفت: به عزت تو سوگند که همه (ی مردم) را گمراه خواهم کرد.

مگر بندگان تو آنان که خالص شده اند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: دلیل مهلت دادن خداوند به ابلیس پر شدن پیمانہ و تکمیل آزمایش او بود. (۱)

پیام ها:

۱ ابلیس بخاطر تکبر عفو نخواست، بلکه مهلت برای انتقام خواست. «فَأَنْظِرْنِي ... لَأُغْوِيَنَّهُمْ» ۲ ابلیس با تمام تکبر و کفر از بیان درخواست خود مأیوس نشد. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي» ۳ عمر به دست خداست. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي»

ص: ۱۳۰

۴ در دعا گفتن «رَبِّ» مؤثر است. هم اولیای خدا و هم ابلیس در دعاهای خود این کلمه را بکار برده اند. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي» ۵ ابلیس، هم معاد را می دانست «إِلَيَّ يَوْمَ يُعْثَبُونَ» هم توحید را می دانست «رَبِّ» هم نبوت را می دانست. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» پس مشکل او ندانستن اصول دین نبود بلکه تکبر و لجاجت بود.

۶ خداوند دعای بدترین خلق خود را نیز اجابت می کند. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي ... فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ» ۷ غیر از ابلیس بعضی دیگر نیز عمر طولانی دارند. «مِنَ الْمُنْظَرِينَ» ۸ هر طول عمری نشانه ی مهر و محبت خداوند و عامل خوشبختی نیست. «مِنَ الْمُنْظَرِينَ» ۹ خداوند آن است که مرگ را به همه بچشانند و لذا طول عمر ابلیس تا قیامت تضمین نشد بلکه تا روز خاصی اجابت شد. «إِلَيَّ يَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» ۱۰ خطر وسوسه های ابلیس جدی است. (او سوگند یاد کرده که همه را به نحوی گمراه کند). «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ» ۱۱ گاهی یک گناه، مقدمه ی گناهان بزرگتری می شود. (گناه سجده نکردن بر آدم، مقدمه ای برای گناه اغفال مردم می شود). «لَأُغْوِيَنَّهُمْ» ۱۲ اخلاص در عبودیت، شرط مصونیت از دام های ابلیس است. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ»

اشاره

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ (۸۴) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۵) قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (۸۶) إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۸۷) وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (۸۸)

(خداوند) فرمود: به حق سوگند و حق می گویم

که جهنم را از تو و تمام کسانی که از تو پیروی کنند پر خواهم کرد.

(ای پیامبر! به مردم) بگو: من از شما (به خاطر رسالت) هیچ پاداشی طلب نمی کنم و من اهل تکلف نیستم.

او جز تذکری برای جهانیان نیست.

و خبرش را پس از مدتی خواهید دانست.

نکته ها:

رابطه میان گوینده و گفتار چهار نوع است:

الف) هم گوینده باطل است، هم سخن باطل است.

ب) گوینده بر باطل است، ولی سخن حقی می گوید.

ج) گوینده بر حق است ولی حرفش باطل است.

د) هم گوینده حق است و هم کلام او حق است.

خداوند، هم خودش حق است و هم سخنش حق است. «قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ» در آغاز این سوره، سخن از ذکر به میان آمد، «ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» در پایان سوره نیز از ذکر این گونه یاد شده است: «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» مراد از تکلف که پیامبر آن را از خود نفی می کند، آن است که من سخنانم روشن و منطقی است و چیزی را بر شما تحمیل نمی کنم. «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» چنان که در ذیل آیه ۶۷ این سوره: «قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ» گفتیم، بر اساس روایات مراد از «نَبَأٌ عَظِيمٌ» خبر ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام است که آیه پایانی سوره نیز همانند آنجا، از

ضمیر «هو» استفاده کرده و می فرماید: این خبر پس از مدتی آشکار گشته و از آن آگاه می شوید. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ» جالب آنکه در آیات دیگر نیز مزد رسالت پیامبر، مودت اهل بیت ذکر شده و در این آیات نیز پس از نفی مزد مادی بر رسالت، به این امر توجه شده است.

پیام ها:

۱ خداوند جز حق نمی گوید. (مقدم شدن کلمه ی «الْحَقُّ» بر «أَقُولُ» نشانه ی آن است که او جز حق نمی گوید). «وَ الْحَقُّ أَقُولُ» ۲ در برابر تأکید اهل باطل، شما نیز با جدیت سخن بگوید. شیطان گفت:

«لَأُغْوِيَنَّهُمْ»

...خداوند فرمود: «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ» ۳ در قیامت، رهبران کفر و پیروانشان در یک جا جمع خواهند شد. «جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ» ۴ شیطان جسم دارد زیرا پر شدن جهنم در صورتی است که ابلیس دارای جسم باشد. «لَأَمْلَأَنَّ» ۵ مبلغ باید بی توقعی خود را به مردم اعلام کند. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» ۶ شرط توفیق در تبلیغ، توقع نداشتن از مردم است. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ» ۷ پیامبران، نه تنها توقع مادی، بلکه هیچ گونه انتظاری از مردم نداشتند. «مِنْ أَجْرٍ» ۸ یکی از شرایط توفیق در تبلیغ، نداشتن تکلف است. (مؤمن، در عمل و سخن و معاشرت، خود و دیگران را به زحمت نمی اندازد). «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» تصنع و تکلف و ظاهرسازی عملی ناپسند و مذموم است.

□
۹ کسی می تواند جهان را آزاد کند که خود گرفتار قیود و عادات و رسوم ساختگی نباشد. «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» ۱۰ رسالت قرآن جهانی و فراملیتی است. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» ۱۱ قرآن کتاب بیداری و هشیاری است. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۱۲ انسان بدون قرآن در معرض انواع غفلت ها و نسیان هاست. «إِنْ هُوَ إِلَّا - ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» ۱۳ بشر در آینده از اخبار مهم قرآن (پیرامون تحقق وعده ها و پیروزی متقین و صالحین) آگاه خواهد شد. «لَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ» «و الحمد لله رب العالمین»

ص: ۱۳۴

سیمای سوره زمر

این سوره هفتاد و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است و همچون دیگر سوره های مکی، بیشتر مطالب آن در مورد خدا و قیامت است.

«زمر» به معنای گروه و جماعت است و نام گذاری این سوره بدین کلمه، از آن جهت است که دوزخیان و بهشتیان به صورت گروه گروه وارد دوزخ یا بهشت می شوند، چنان که در آیات ۷۱ و ۷۳ به این مطلب اشاره شده است.

توحید در خالقیت، ربوبیت و عبادت و خصوصاً اخلاص در عبادت و بندگی، بیش از همه در این سوره مورد توجه و تأکید قرار گرفته است.

حضور مردم در دادگاه قیامت و داوری خداوند بر اساس پرونده اعمال و گواهی شاهدان و سوق دادن گنهکاران به دوزخ و پاکان به بهشت، از مطالبی است که به تفصیل در این سوره آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; / تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱) إِنْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (۲)

نزول (تدریجی) کتاب (بر تو) از جانب خداوند عزیز حکیم است.

همانا ما این کتاب (آسمانی) را به سوی تو به حق نازل کردیم، پس خدا را در حالی که دین خود را برای او خالص نموده ای عبادت کن.

نکته ها:

«تَنْزِيلُ» به معنای نزول تدریجی و «انزال» به معنای نزول دفعی و یک باره است. در این آیات به هر دو نوع نزول قرآن اشاره شده است.

واژه «عزت» ۸۸ مرتبه در قرآن آمده است که ۴۶ مرتبه آن در کنار حکمت است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» آری عزت زمانی دائمی است که همراه با حکمت باشد. عزیز واقعی تنها اوست زیرا خالق و مقتدر است، غیب و شهود را می داند و قبض و بسط رزق بدست اوست. در حدیث می خوانیم هر کس عزت دنیا و آخرت می خواهد مطیع خدای عزیز باشد. «فمن اراد عز الدارين فليطع العزيز» (۱) تکرار کلمه کتاب در دو آیه پی در پی که یک بار می فرماید: «کتاب از سوی خدای عزیز است» و بار دیگر می فرماید: «کتاب حق است»، رمز آن است که راه عزت فرد و جامعه

ص: ۱۳۸

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

اتصال به خدای عزیز و مکتب حقّ است و اطاعت از هر کس جز خدا و پیروی از هر دینی جز مکتب وحی، آغاز یا فرجامی ذلّت بار خواهد داشت. غیر از خدای عزیز همه محدود و فانی هستند و جز مکتب وحی همه مکاتب یا محدود نگردد یا خرافی یا سخت گیر یا غیر فطری. آری مکتب ساخته دست انسان وابسته نمی تواند جامعه عزیز بسازد و لذا در آیه سوم می فرماید: دین خالص مخصوص خداست.

گرچه خطاب عبادت خالصانه متوجه پیامبر است ولی در حقیقت، این خطاب همه ی مردم را شامل می شود.

دین در لغت به معنای جزا، آیین، ملت، عبادت و اطاعت بکار می رود (۱) ولی در اینجا به معنای عبادت است زیرا سخن از عبادت است. «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ»

پیام ها:

۱ نزول قرآن، با عزّت الهی منافاتی ندارد. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ» ۲ قدر کتاب آسمانی را بدانیم، زیرا که از طرف خداوند حکیم نازل شده و جلوه عزّت و حکمت اوست. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» ۳ بر خلاف عزّت طاغوت ها که همراه با استبداد است، عزّت الهی همراه با حکمت است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» ۴ چون خداوند عزیز و شکست ناپذیر است، سخن او نیز در برابر تمام مکتب ها و سخن ها پیروز و شکست ناپذیر است. «الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» ۵ قرآن، عزّت آفرین و حکمت آموز است. «الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» ۶ گرچه قرآن، به تدریج در مدّت ۲۳ سال نازل شد، «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» اما در آغاز بعثت یک باره و یکپارچه بر قلب مبارک پیامبر نازل شده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» ۷ قرآن، همچون خداوند حقّ و ثابت است. «بِالْحَقِّ» (قرآن، سراسر حقّ و از هر گونه خیال پردازی و سخن نادرست به دور است). «بِالْحَقِّ»

ص: ۱۳۹

۸ دلیل و فلسفه نزول قرآن، ارائه حقّ به مردم است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... بِالْحَقِّ» ۹ عبادت باید در بستر حقّ باشد. «بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ» (راه سعادت، قرار گرفتن در محور مکتب، عبادت و اخلاص است).

۱۰ همان گونه که هدف تکوین و آفرینش، عبادت است «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)، هدف تشریح و نزول کتاب نیز عبادت است. «انا انزلنا الكتاب... فَاعْبُدِ اللَّهَ» ۱۱ نزول کتاب نعمتی است که سزاوار شکر الهی است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... فَاعْبُدِ» ۱۲ دینداری باید از هوس ها، خیال ها و خرافات دور باشد. «مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ» ۱۳ در عبادات، قصد قربت لازم است. «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳]

اشاره

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ (۳)

آگاه باشید که دین خالص مخصوص خداوند است و کسانی که به جای خداوند معبودهایی را برگزیدند (و در توجیه کار خود گفتند): ما آنها را نمی پرستیم مگر برای آن که ما را هر چه بیش تر به خدا نزدیک کنند، همانا خداوند درباره ی آن چه آنان بر سر آن اختلاف می کنند، میانشان داوری خواهد کرد. البته خداوند کسی را که دروغگوی کفران پیشه است هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیه ی قبل به شخص پیامبر فرمود: عبادت خالصانه باشد. «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً» در این آیه به همه ی مردم می فرماید: تمام عبادت ها باید برای خداوند باشد. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» شخصی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفت: ما اموال خود را به فقرا می دهیم تا نام ما به نیکی برده

ص: ۱۴۰

شود. حضرت فرمود: خداوند تنها کار خالص را می پذیرد و سپس این آیه را تلاوت فرمود:

«أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ»... (۱)

برای بت پرستی ریشه هایی گفته اند، از جمله:

الف) برای احترام به بزرگان، مجسمه ی آنان را می ساختند و با گذشت زمان این مجسمه ها به صورت مستقل پرستش می شد.

ب) بت پرستان گمان می کردند انسان نمی تواند مستقیماً با خدا ارتباط برقرار کند و نیاز به واسطه های مقدّس دارد، لذا برای مقدّسین تمثالی می ساختند که به مرور زمان این سمبل ها به صورت بت در آمد.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، مخاطب را حسّاس کنید. (کلمه «أَلَا» یعنی آگاه باش که مسئله مهمی است).

۲ تمام مکاتب بشری با خرافات و هوس ها آلوده هستند و دین خالص، تنها از آن خداست. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» ۳ ارزش دین به خالص بودن آن است و گر نه هوس ها و خرافات آن را مسخ می کند. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» ۴ منحرفان، انحرافات خود را توجیه می کنند. بت پرستان می گویند: ما بت ها را می پرستیم زیرا نمی توانیم بدون واسطه به خدا نزدیک شویم. «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا» ۵ خداجویی امری نهفته در وجود انسان حتّی مشرکان است. «لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» ۶ در پیشگاه الهی بعضی واسطه ها مورد قبول و سفارش خداوند است. «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» (۲) ولی بعضی وسیله ها مثل بت مورد قبول نیست.

ص: ۱۴۱

۱-۱. تفسیر درّ المنثور.

۲-۲. مائده، ۳۵.

﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾

۷ بت پرستان مکه خدا را قبول داشتند و بت ها را واسطه قرب به او می پنداشتند.

﴿إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾

۸ مشرکان به شیفاعت عقیده داشتند لکن شفیع خود را بت ها می پنداشتند. ﴿إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ ۹ قرب به خدا محبوب همه است. ﴿لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ ۱۰ قیامت روز پایان اختلافات است. «يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا... يَخْتَلِفُونَ» ۱۱ بستر هدایت الهی را باید انسان در خود فراهم کند و دروغ و کفران، انسان را از قابلیت هدایت می اندازد. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» ۱۲ دروغ می تواند مقدمه انحراف دائمی شود. «كَاذِبٌ كَفَّارٌ» ۱۳ تقرب آفرینی بت ها عقیده ای است بس دروغ. «كَاذِبٌ» ۱۴ بت ها نزد بت پرستان به مانند موجودات عاقل و فهیم بودند. (﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا﴾ ... کلمه «هم» برای افراد با شعور بکار می رود.)

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴]

اشاره

لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۴)

اگر خداوند اراده کرده بود (برای خود) فرزندی بگیرد قطعاً از آن چه می آفریند، آن چه را می خواست بر می گزید. او منزّه است (از این که فرزندی داشته باشد) او خداوند یگانه ی پیروز است.

پیام ها:

۱ خداوند نه فرزند واقعی دارد «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ»، نه فرزند خوانده. «لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا» ۲ اگر خداوند فرزندی بخواهد از میان بهترین ها انتخاب می کند نه از سنگ و چوب. «أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ»

ص: ۱۴۲

۳ فرزندخواهی نشانه‌ی نیاز است و او منزّه است. «سُبْحَانَهُ» ۴ اگر فرزند حقیقی باشد نشانه‌ی جسم بودن، تجزیه پذیری، شبیه داشتن و همسر داشتن خداست، در حالی که او واحد است. او تجزیه پذیر نیست و همسر و شبیه ندارد. «وَ هُوَ الْوَاحِدُ» ۵ اگر فرزند انتخابی باشد، فرزندگیری نشانه‌ی نیاز جسمی یا انس روحی است، در حالی که او قهار است. «وَ هُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵]

اشاره

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى
أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۵)

او آسمان‌ها و زمین‌ها را به حق آفرید. شب را بر روز و روز را بر شب در می‌پیچد و خورشید و ماه را رام ساخت. هر یک تا مدتی معین در حرکتند، بدانید که او عزیز و بسیار آمرزنده است.

پیام‌ها:

۱ آفرینش هستی امری تصادفی نیست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» ۲ هم نظام تشریح حق است «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۱) هم نظام تکوین. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» ۳ او هم خالق است «خَلَقَ» هم مدبّر است. «يُكَوِّرُ» ۴ خورشید و ماه دائماً در حرکتند. «كُلٌّ يَجْرِي» ۵ حرکات کرات آسمانی زمان بندی دارد. «لِأَجَلٍ» ۶ زمان بندی حرکات، حساب شده و معین است. «مُسَمًّى» ۷ آیه قبل با کلمه‌ی «الْقَهَّارُ» پایان یافت و این آیه با کلمه‌ی «الْغَفَّارُ»، تا بیم و امید

ص: ۱۴۳

در کنار هم باشند.

۸ عفو خدا بر اساس عجز و ضعف نیست بلکه با وجود قدرت می بخشد.

□
«الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ»

۹ آفرینش آسمان ها و زمین و حرکات ماه و خورشید و در هم پیچیده شدن شب و روز جلوه ای از عزت الهی است. «خَلَقَ»، «سَخَّرَ»، «يَكْوَرُ»، «هُوَ الْعَزِيزُ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶]

اشاره

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَى تُصْرَفُونَ (۶)

او شما را از یک نفس آفرید، سپس جفتش را از همان نفس قرار داد و برای شما (از خزانه قدرت خود) از چهار پایان هشت زوج (نر و ماده ی گوسفند و بز و گاو و شتر) نازل کرد. او شما را در شکم های مادرانتان و در تاریکی های سه گانه (گوشت و پوست و خون) آفرینشی پس از آفرینشی (دیگر در مراحل گوناگون) می آفریند. این است خدایی که پروردگار شماست، حکومت برای اوست، جز او هیچ معبودی نیست، پس چگونه به بی راهه می روید؟

نکته ها:

مراد از «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» در این جا به دلیل آیه ی ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی انعام که می فرماید:

«مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ»، «وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ» نر و ماده از چهار نوع حیوان است: گوسفند، بز، شتر و گاو.

مراد از «أَنْزَلَ» نزول مکانی نیست، بلکه نعمتی است که از مقام برتر به مقام پایین تر داده

ص: ۱۴۴

می شود. یا به معنای پذیرایی است، نظیر آیه ی «نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱) و یا به جهت آن است که سرچشمه ی حیات حیوانات، آبی است که از بالا نازل می شود و خزینه ی همه ی نعمت ها بالاست. «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» (۲) هیچ چیزی نیست مگر آن که خزینه ی آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین نازل نمی کنیم.

مراد از «ظلمات سه گانه» به گفته ی امام حسین علیه السلام در دعای عرفه، گوشت و پوست و خون است. «ثم اسکتني في ظلمات ثلاث بين لحم و جلد و دم»

پیام ها:

۱ جنس همه ی انسان ها، از مرد و زن و از سفید و سیاه، یکی است. «نَفْسٌ وَاحِدَةٌ» ۲ گرچه مرد و زن از نظر جسمی تفاوت هایی دارند، اما روح آنها یکی است.

«نَفْسٌ وَاحِدَةٌ»

۳ زوجیت نعمتی است علاوه بر خلقت که خداوند به انسان عطا کرده است.

«خَلَقَكُمْ»

... ثُمَّ جَعَلَ ... زَوْجَهَا» ۴ انسان برای بقای نوع، به همسر نیازمند است. «خَلَقَكُمْ ... ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا» ۵ شکم و شهوت، نیازهای اولیه انسان هستند که خداوند به آنها توجه نموده است. «جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ ... الْأَنْعَامَ» ۶ در میان انواع حیوانات، چهار حیوان (گوسفند، بز، گاو و شتر) نقش ویژه ای در خوراک انسان دارند. «تَمَائِيهِ أَرْوَاحٍ» ۷ آفرینش انسان در چند مرحله انجام می گیرد. «خَلَقًا مِّنْ بَعِيدٍ خَلْقِي» (در آیه ی ۱۲ و ۱۳ سوره ی مؤمنون از این مراحل به «النُّطْفَةَ»، «عَلَقَهُ»، «مُضْغَةً» یاد شده است.) ۸ انسان در تاریکی فلج است ولی خداوند در تاریکی های متراکم فعال است.

«يَخْلُقُكُمْ»

، «فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ» ۹ نعمت های زندگی را از خدا بدانیم که او هم خالق است و هم مالک، هم ربّ

ص: ۱۴۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۹۸.

۲- ۲. حجر، ۲۱.

است و هم معبود. «خَلَقَكُمْ ... رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷]

اشاره

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَيَّ رَبُّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷)

اگر کفران کنید، پس (بدانید) خداوند از شما بی نیاز است و برای بندگانش کفران را نمی پسندد. و اگر شکر گزار باشید آن را برای شما می پسندد و هیچ گناهکاری بار (گناه) دیگری را بر نمی دارد، سپس بازگشت شما به سوی پروردگارتان است، پس شما را به آن چه عمل می کردید خبر خواهد داد، همانا او به آن چه در سینه هاست بس آگاه است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نعمت های خداوند در آفرینش انسان و رزق مادی او مطرح شد، در این آیه سخن از وظیفه ی انسان در شکرگزاری از این نعمت هاست.

مراد از کفر در این آیه، کفران نعمت است، به دلیل آن که در مقابل آن، از تشکر سخن به میان آمده است.

خداوند ما را بیش از خودمان دوست دارد، او کفران و ناسپاسی را برای ما نمی پسندد ولی ما برای خود می پسندیم.

چون در آیه مطرح شده که هر کس مسئول کار خویش است و محل رسیدگی به امور قیامت است، آیه با جمله ی «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» پایان پذیرفت تا بگوید: داور آن روز همه ی چیزها را می داند.

پیام ها:

۱ فرمان عبادت، نشانه ی نیاز خداوند به ما نیست. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ» (همان گونه که دستور خانه سازی رو به خورشید، نشانه ی نیاز خورشید به ما

ص: ۱۴۶

نیست. خداوند نه تنها به ما، بلکه به هیچ چیزی نیاز ندارد چنان که در جای دیگر می فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (۱).

۲ کفر و انحراف خود را به مشیت و اراده ی الهی نسبت ندهید. (برخی کفار و مشرکان، راه خود را خواست خداوند می دانستند). «لَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ» ۳ خداوند منحرفان را نیز بنده ی خود می داند. «لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ» ۴ شکر، کلید رضایت خداست. «إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ» ۵ در شیوه ی دعوت، گام به گام پیش رویم. گام اول فرمود: او بی نیاز است، گام دوم فرمود: او به کفر شما راضی نیست، گام سوم فرمود: ایمان و شکر شما به سود شماست و در پایان فرمود: اگر سرکشی کنید به حسابتان می رسد. «غَنِيٌّ عَنْكُمْ»، «لَا يَرْضَىٰ»، «فَيَبْئُتْكُمْ» ۶ خداوند عادل است و هر کس جزای کار خودش را می بیند. «لَا تَزُرُ وَاِزْرَهُ» ۷ هر کس مسئول کار خویش است و نمی توان گناه کسی را به دوش دیگری انداخت. «وَلَا تَزُرُ وَاِزْرَهُ وَزَرَ الْآخِرَىٰ» ۸ در تهدید کسانی که گناهشان قطعی نیست، راه عفو را باز گذارید. (کلمه ی «فَيَبْئُتْكُمْ» می فرماید: از عملکردتان خبر می دهد و نمی فرماید: به عملکردتان کیفر می دهد).

۹ مقدار پاداش و کیفر به عملکرد خود ما بستگی دارد. «بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» ۱۰ دقت در پاداش و کیفر، به علم دقیق الهی مربوط است. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» ۱۱ علم الهی، هم عمیق است، هم گسترده، هم به ظاهر است، هم به باطن.

«بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۲ خداوند نیت ها و انگیزه های اعمال را می داند. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۱۴۷

اشاره

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا حَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (۸)

و هر گاه به انسان آسیبی رسد پروردگارش را می خواند در حالی که (با توبه) به سوی او بازگشته است. اما همین که خداوند از جانب خویش نعمت بزرگی به او دهد آن چه را (به خاطر رفع آن) قبلاً خدا را می خواند، فراموش می کند و برای خداوند همتیانی قرار می دهد تا (خود و دیگران را) از راه او منحرف سازد. بگو: «مدت کمی را با کفر خود کامیاب باش که تو بدون شک از دوزخیانی».

نکته ها:

«ضُرٌّ» به معنای هر گونه آسیب و ضرر است. «حَوَّلَهُ» به معنای عطای بزرگ است.

«منیب» یا از «نوبه» است، یعنی انسان نوبت به نوبت به خدا توجه می کند، یا از «ناب» به معنای انقطاع است، یعنی انسان در بست به او توجه می کند که ظاهراً همین معنای دوم مراد است.

در آیات قبل، خدانشناسی از طریق آفریده ها مطرح بود و در این آیه توجه به خدا از طریق فطرت و درون مطرح است.

پیام ها:

۱ قرآن از توجه های موسمی و موضعی انسان که به هنگام اضطرار پیش می آید و بعد فراموش می شود، انتقاد می کند. «إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا» ۲ انسان کم ظرفیت است و در اولین برخورد با سختی ها، فریاد می زند. «مَسَّ» ۳ مشکلات، عامل بیداری و بازگشت به فطرت است. «ضُرٌّ دَعَا» (گرفتاری ها انسان را به توبه و دعا وادار می کند).

۴ دعای خالصانه سبب برطرف شدن ناگواری هاست. «مُنِيبًا إِلَيْهِ ... حَوَّلَهُ نِعْمَةً»

۵ ضررها از او نیست، ولی نعمت ها از اوست. «نِعْمَةٌ مِنْهُ» ۶ رفاه، مایه ی غفلت و فراموشی است. «نِعْمَةٌ»، «نَسِیَ» ۷ انسان های کم ظرفیت به هنگام رفاه، مشکلات قبلی خود را فراموش می کنند.

«نَسِیَ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ»

۸ غفلت از یاد خدا، مایه ی شرک است و کسی که بخاطر رفاه خدا را فراموش کرد، به سراغ غیر او می رود. «نَسِیَ ... جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا» ۹ شرک انسان، گسترده است و هر روز به چیزی دل می بندد. «أَنْدَادًا» ۱۰ توجه انسان به غیر خدا، دیگران را نیز به اشتباه و گمراهی می اندازد.

«لِيُضِلَّ»

۱۱ انحراف انسان گام به گام است. اول: نسیان «نَسِیَ» دوم: شرک «جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا» سوم: منحرف کردن دیگران «لِيُضِلَّ» ۱۲ هر کامیابی نشانه ی محبوبیت نیست. «تَمَتَّعَ بِكُفْرِكَ» ۱۳ مشرک کافر است. «جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا ... تَمَتَّعَ بِكُفْرِكَ» ۱۴ کامیابی های دنیا نسبت به آخرت کم است. «تَمَتَّعَ ... قَلِيلًا» ۱۵ مجازات کفران و کفر، قرین شدن با دوزخیان است. «إِنَّكَ مِنَ أَصْحَابِ النَّارِ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۹]

اشاره

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۹)

آیا (چنین کسی بهتر است یا) آن کس که در طول شب در حال سجده و قیام به اطاعت مشغول است (و) از آخرت می ترسد و به رحمت پروردگارش امید دارد؟ بگو: «آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟» تنها خردمندان متذکر می شوند (و پند می پذیرند).

ص: ۱۴۹

در کنار آیه قبل که سیمای اصحاب آتش را بیان کرد، در این آیه سیمایی از صفات مؤمنان را بیان می فرماید. در آیه قبل فرمود: گروهی تنها به هنگام مصیبت به خداوند توجه دارند و هنگام رفاه او را فراموش می کنند ولی در این آیه می فرماید: مؤمنان همواره یاد خدا هستند، چه در رفاه و چه در سختی.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از قنوت در شب «قَانَتْ أَنْاءَ اللَّيْلِ»، قیام برای نماز شب است. (۱)

پیام ها:

۱ شب بهترین بستر عبادت است. «قَانَتْ أَنْاءَ اللَّيْلِ» ۲ نشانه ی علم، عبودیت است. «سَاجِدًا وَقَائِمًا... الَّذِينَ يَعْلَمُونَ» (علم و عبادت باید با هم باشند. آری شب زنده داران عابد و آخرت جویان امیدوار به رحمت الهی عالمان واقعی هستند. «قَانَتْ أَنْاءَ اللَّيْلِ»)، «يَحْذَرُ الْآخِرَةَ... يَعْلَمُونَ» ۳ عبادتی ارزش دارد که تداوم داشته باشد. («سَاجِدًا وَقَائِمًا» به صورت اسم فاعل آمده که نشانه استمرار است).

۴ مردان خدا، هم از آخرت بیم دارند و هم به رحمت الهی امیدوارند. «يَحْذَرُ»، «يَرْجُوا» ۵ ترس ما به خاطر عمل خود ماست «يَحْذَرُ الْآخِرَةَ» ولی امید ما به فضل و رحمت اوست. «يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ» ۶ یکی از روش های تربیت، مقایسه خوبی ها و بدی ها و خوبان و بدان است.

«أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ»

«هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» ۷ پند پذیری نشانه عقل سلیم است. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»

ص: ۱۵۰

اشاره

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۱۰)

بگو: «ای بندگان من که ایمان آورده اید! از پروردگارتان پروا کنید. برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده اند نیکی است، و زمین خدا بزرگ است، (پس اگر در منطقه ای برای حفظ ایمان و تقوا و کار نیک در فشارید، هجرت نمایید). همانا صابران پاداش خود را بی حساب به طور کامل دریافت می دارند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: برای گروهی در قیامت پرونده ای گشوده نمی شود و آنان بدون سؤال و جواب به بهشت می روند، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمود. «إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۱)

پیام ها:

۱ در دعوت دیگران به کار نیک، به مخاطب کرامت دهید. «يَا عِبَادِ» ۲ ایمان به تنهایی کافی نیست و باید همراه تقوا و دوری از گناه باشد. «آمَنُوا اتَّقُوا» ۳ کار نیکی ارزش دارد که از اهل ایمان و تقوا باشد. «آمَنُوا اتَّقُوا ... أَحْسَنُوا» ۴ خداوند، در کارهای نیک مقابله به مثل می کند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ» (چنان که در آیات دیگر نیز می فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ» (۲) اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید. «هَيْلُ جَزَاءِ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ» (۳) آیا پاداش احسان جز احسان است. ۵ گاهی حفظ تقوا مستلزم هجرت است. «آمَنُوا اتَّقُوا ... أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ»

ص: ۱۵۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. اسراء، ۷.

۳-۳. الرحمن، ۶۰.

۶ هجرت، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. «أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ... أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» ۷ هجرت، صبر و مقاومت لازم دارد. «أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۱۳]

اشاره

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (۱۱) وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (۱۲) قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳)

بگو: «همانا من مأمورم که خدا را بپرستم در حالی که دین را برای او خالص و پیراسته گردانیده ام.

و فرمان یافته ام که اولین مسلمان باشم».

بگو: «البتّه اگر نسبت به پروردگارم عصیان ورزم، از عذاب روز بزرگ بیم دارم».

پیام ها:

۱ با اعلام خدامحوری، مشرکان را از آرزوی نفوذ در اندیشه و مکتب خود مأیوس کنید. «قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ» ۲ پیامبر از پیش خود چیزی نمی گوید و کاری نمی کند. «أُمِرْتُ... أُمِرْتُ» ۳ رهبر باید در کمالات پیشگام باشد. «أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ» ۴ پیامبر صلی الله علیه و آله در انجام عبادت خالصانه و دیگر وظایفش، یک تنه عمل می کرد، چه دیگران همراهی می کردند و چه مخالفت. «أُمِرْتُ»، «مُخْلِصًا»، «أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ» ۵ در دادگاه عدل الهی، انبیا با سایرین فرقی ندارند. «إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» ۶ ایمان به عذاب قیامت قوی ترین عامل باز دارنده از گناه است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

ص: ۱۵۲

اشاره

قُلِ اللَّهُ أَعْبَدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي (۱۴) فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (۱۵)

بگو: «من تنها خدا را می پرستم در حالی که دینم را برای او خالص کرده ام.

پس شما جز او هر چه را می خواهید پرستید». بگو: «همانا زیانکاران (واقعی) کسانی هستند که سرمایه ی وجودی خویش و بستگانشان را در قیامت از کف داده باشند، آگاه باش، این همان زیان آشکار است».

نکته ها:

خسارت، از دست دادن اصل سرمایه است. یخ فروشی که مشتری نداشته، نه تنها سود نبرده بلکه اصل سرمایه اش آب شده است. خسران نفس، به معنای هلاکت آن است، به نحوی که استعدادها از دست برود.

کلمه ی «خسارت»، سه مرتبه در این آیه تکرار شده است تا انسان را نسبت به خسارتِ نفس در قیامت بیدار کند.

به سراغ غیر خدا رفتن، هر چه باشد و هر که باشد خودفروشی و خسارت است. انسان باید در معامله یا سود کند یا ضرر نکند و یا لا اقل ضرر کمی بدهد ولی مشرکان، آخرت را می بازند و لذا خسران آنان مبین و آشکار است، به علاوه خسارت نفس، در آخرت قابل جبران نیست.

پیام ها:

۱ موضع خود را در برابر کفار با صراحت اعلام کنید. «قُلْ» ۲ یکتا پرستی برجسته ترین سخن انبیاست. «قُلِ اللَّهُ أَعْبَدُ» ۳ انبیا فرامین الهی را با جان و دل اجرا می کردند. (در چند آیه ی قبل خواندیم:

«إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا»

و در این آیه می فرماید: «قُلِ اللَّهُ أَعْبَدُ مُخْلِصًا») ۴ از ابتدای این سوره تا کنون ۴ بار از اخلاص سخن به میان آمده و این به خاطر

آن است که در طول تاریخ بزرگ ترین آفت برای دین، اضافه شدن خرافات و سلیقه ها و تحریف ها بوده است. «مُخْلِصاً لَهُ دِينِي» ۵ در اجرای قوانین دینی، از پذیرفتن هر گونه تغییر و تحوّل و تسلیم شدن در برابر سلیقه های دیگران خودداری کنیم. «مُخْلِصاً لَهُ دِينِي» ۶ در شیوه ی تبلیغ، گاهی تهدید و قهر لازم است. «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ» (چنان که در جای دیگر می فرماید: «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ» (۱) هر گونه می خواهید عمل کنید.) ۷ رهبر باید بداند همه ی مردم تسلیم او نخواهند شد. «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ» ۸ از خدا که جدا شدیم، به هر چه وصل شویم فرقی ندارد. «مَا شِئْتُمْ» ۹ خود باختگی، بزرگ ترین خسارت هاست. «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» ۱۰ انسان مسئول خانواده خویش است. «وَ أَهْلِيهِمْ» ۱۱ سود و زیان واقعی در قیامت است. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۱۲ برای کسانی که دیر باورند، سخن حق را تکرار کنیم. «أَلَا ذَلِكُمْ هُوَ الْخُسْرَانُ» ...

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۶]

اشاره

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ (۱۶)

برای زیانکاران از بالای سرشان لایه هایی از آتش و از زیر پایشان نیز لایه هایی (از آتش) است. این عذابی است که خداوند بندگان را به آن می ترساند. پس ای بندگان من! از من پروا کنید.

پیام ها:

۱ کیفر کسانی که خدا را رها کرده و به سراغ غیر او رفته و گرفتار خسران شدند، احاطه ی آتش از بالا و پایین و هر سو است. «مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ» ...

۲ شرک در دنیا، قهر در آخرت را به دنبال دارد. «مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ»

ص: ۱۵۴

(۱ - ۱). فصلت، ۴۰.

۳ دوزخ پر از آتش و تاریکی است. «ظَلَّلَ مِنَ النَّارِ» ...

۴ هشدارهای الهی بر اساس مهر اوست. «يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ» ۵ تقوی سبب رهایی از آتش دوزخ است. «ظَلَّلَ مِنَ النَّارِ ... فَاتَّقُونِ» ۶ ایمان به خطرهای قیامت سبب تقوی است. «ظَلَّلَ مِنَ النَّارِ ... فَاتَّقُونِ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاعُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى فَبَشِّرْ عِبَادِ (۱۷) الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ (۱۸)

و کسانی که از عبادت و بندگی طاغوت‌ها (و قدرت‌های ضد الهی) دوری نموده و به سوی خدا بازگشتند بر آنان مژده باد، پس بندگان مرا بشارت ده.

آنان که سخن را با دقت می شنوند و بهترین آن را پیروی می کنند، آنانند که خداوند هدایتشان نموده و آنانند همان خردمندان.

نکته ها:

«طاغوت» به کسی گفته می شود که اهل طغیان و تجاوز باشد. «اجتناب» یعنی چیزی را در یک جانب و خود را در جانب دیگر قرار دادن. مراد از انابه به سوی خدا و اجتناب از طاغوت، همان است که در آیه الکرسی می خوانیم: «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ» (۱) مراد از عبادت طاغوت، اطاعت از ستمگران و طغیان است. زیرا در حدیثی در تفسیر مجمع البیان می خوانیم: «من اطاع جبارا فقد عبده» اطاعت از ستمگر، پرستش اوست.

در آیه ۱۸ می فرماید: بشارت ده به کسانی که از احسن پیروی می کنند و در جای دیگر سخن احسن را دعوت به خدا می داند، «أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» (۲) بهترین

ص: ۱۵۵

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. فصلت، ۳۳.

دعوت کننده را رسول خدا می داند. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۱) بنا بر این باید از احسن گفته ها پیروی کرد که دعوت به خداست و بهترین دعوت به خدا، دعوت پیامبر اوست، پس پیروی از احسن، یعنی پیروی از وحی و دعوت های رسول خدا صلی الله علیه و آله.

پیام ها:

۱ از اوصاف مؤمنان و بندگان خالص خدا پرهیز از طاغوت هاست. «اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ... فَبَشِّرْ عِبَادِ» ۲ اجتناب از طاغوت، مقدمه توجه به خداست. «اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»، «أَنَابُوا إِلَى اللَّهِ» ۳ شرط توبه، دوری از طاغوت است و اطاعت از طاغوت مانع انابه و توبه است.

«اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

«أَنَابُوا إِلَى اللَّهِ» ۴ برکات انتخاب احسن نامحدود است. (کلمه «بشر» مطلق است تا شامل انواع بشارت بشود).

۵ کسانی حق شنیدن هر سخنی را دارند که به کلام توجه کنند، نه گوینده و دچار شخصیت زدگی نشوند. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ» ۶ انسان باید تحمل شنیدن سخنان دیگران را داشته باشد و دارای سعه صدر باشد. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ» ...

۷ اسلام از طرح شدن سخنان دیگران دلهره ای ندارد. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ» ۸ عقل، حجت باطنی است و تقلید کورکورانه ممنوع است. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» ۹ انتخاب احسن مورد توجه قرآن است. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» ۱۰ کسانی حق شنیدن هر سخنی را دارند که از نظر علمی و منطقی قدرت تشخیص احسن را داشته باشند. «يَسْتَمِعُونَ ... فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» ۱۱ سخنی که حُسن و خوبی ندارد، شایسته استماع و شنیدن نیست. «يَسْتَمِعُونَ

ص: ۱۵۶

الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»

۱۲ به خوب بودن قانع نباشیم، بهتر بودن را دنبال کنیم. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» ۱۳ انتخاب احسن بدون توفیق الهی ممکن نیست. «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ» ۱۴ هدایت الهی را تنها کسانی دریافت می کنند که برای دست یابی به حقیقت وقت بگذارند و سخنان را گوش دهند. «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ» ۱۵ کسانی که چشم و گوش بسته مکتبی را می پذیرند، در حقیقت عاقل نیستند.

«أُولُوا الْأَلْبَابِ»

۱۶ تنها راه مطمئن انتخاب آگاهانه است. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ (۱۹) لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ (۲۰)

پس آیا کسی را که حکم عذاب بر او حتمی شده است (می توانی هدایت کنی؟) آیا تو می توانی کسی را که در آتش است رهایی بخشی؟

ولی کسانی که از پروردگارشان پروا دارند، برایشان غرفه هایی (در بهشت) است که بالای آن غرفه ها، غرفه های دیگری بنا شده و از زیر آنها نهرها جاری است، (این،) وعده ی الهی است و خداوند در وعده اش خلاف نمی کند.

نکته ها:

«غُرْفٌ» جمع «غرفه» به معنای آبی است که از محل خود بالا رود یا بنایی است که در طبقه ی بالا ساخته شود.

پیامبر اسلام برای هدایت افراد لجوج دلسوزی بسیاری داشت، لذا خداوند می فرماید: بیش از این خود را به رنج مینداز زیرا که سنت خداوند درباره این گروه عذاب قطعی است و نجاتشان در اختیار تو نیست.

ص: ۱۵۷

۱ برخی انسان ها با عناد و لجاجت خود، روزنه های عفو الهی را می بندند. «حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ» ۲ انحراف، در حقیقت آتش است. «تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ» ۳ بیم و امید باید در کنار هم باشند. در آیه ۱۶ خواندیم: «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ» یعنی لایه هایی از آتش بالای سر دوزخیان است و در این آیه می خوانیم: «لَهُمْ غُرْفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرْفٌ» یعنی برای اهل تقوی غرفه هایی است که بالای آنها غرفه های دیگر است.

۴ در بشارت و وعده های الهی خلافتی نیست، ولی در هشدار و وعیدهای خدا شاید عفو و لطفی پیش آید و به آنها عمل نشود. «وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۱]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَيَلَكَهُ يَنْبِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهْبِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ (۲۱)

آیا ندیده ای که خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس آن را به صورت چشمه هایی در زمین راه داد، سپس با آن، زراعتی که رنگ های گوناگونی دارد بیرون می آورد، آن گاه آن کشت (و زراعت) با هیجان رشد می کند (تا آن که می خشکد) پس آن را زرد می بینی، سپس آن را به صورت کاه و خاشاک در می آورد، همانا در این (تغییر و تحوّل) برای خردمندان پند و یادآوری است (که بدانند دنیا ناپایدار است).

نکته ها:

«سلک» از «سلوک» به معنای دخول و نفوذ است و «یهبج» از هیجان به معنای حرکت تند و با جوش و خروش است. این کلمه هر گاه به کشت و نبات نسبت داده شود به معنای آغاز خشک شدن است. «حطام» به معنای خرده های گیاه خشک شده و کاه است، «الْبَاب» جمع

«لب» به معنای مغز و عقل است. «يَتَّبِعُ» جمع «ينبوع» به معنای چشمه است.

پیام ها:

۱ از کنار پدیده های طبیعت غافلانه نگذریم. «أَلَمْ تَرَ» ۲ یکی از راه های خداشناسی دقت در پدیده هاست. «أَلَمْ تَرَ» ۳ باران آسمان منبع چشمه سارها و آب های زیر زمینی است. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنْبِيعًا» ۴ عوامل طبیعی بستر و مجرای اراده خداوند است. (رویاندن گیاهان کار خداست ولی از طریق آب). «يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا» ۵ رنگ های گوناگون گیاهان، میوه ها و گلها که از یک آب و خاک می روید نشانه ی قدرت خداست. «زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ» ۶ آفرینش همه ی پدیده ها به اراده ی الهی است. «فَسَلَكَهُ» ، «يُخْرِجُ» ، «يَجْعَلُهُ» ۷ کسانی که به سرچشمه ی هستی و هدف آن نمی اندیشند، بی خردند. «لَذِكْرَى لَأُولَى الْأَلْبَابِ» ۸ معارف دینی، دارای منطق و استدلالی است که با عقل قابل درک و فهم است، نه آنکه اموری بی دلیل باشند. «لَذِكْرَى لَأُولَى الْأَلْبَابِ» ۹ نپذیری نشانه عقل است. «لَذِكْرَى لَأُولَى الْأَلْبَابِ» ۱۰ مؤمن، خردمند و کافر، لجوج و بی خرد است. «لَذِكْرَى لَأُولَى الْأَلْبَابِ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۲]

اشاره

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۲۲)

آیا کسی که خداوند سینه اش را برای (پذیرش) اسلام گشاده است، پس او از طرف خداوند بر (فراز مرکبی از) نور است (مثل کسی است که در تنگنای تعصب و لجاجت و غرور است؟ نه) پس وای بر آنان که از سنگدلی یاد خدا نمی کنند. آنان در گمراهی آشکارند.

ص: ۱۵۹

□
برای درمان قساوت قلب در روایات آمده است که چون پیامبر صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت فرمود، از حضرت پرسیدند: نشانه ی ورود نور در دل چیست؟ فرمود: «التجافی عن دار الغرور و الانابه الی دار الخلود و الاستعداد للموت» دل نبستن به سرای پر فریب دنیا و توجه به سرای جاودان آخرت و آمادگی برای مرگ پیش از فرار رسیدن آن. (۱)

پیام ها:

□ □
۱ اسلام دین متکی به برهان و دلیل است. «شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٍ» ...

۲ مقتضای ربوبیت الهی هدایت افراد حق پذیر و دارای سعه ی صدر □ است. «فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ» ۳ دین باوری و تسلیم بودن در برابر حق، به روحی بلند نیاز دارد که هدیه ای الهی است. «شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ» ۴ کسی که شرح صدر دارد، با نور الهی حق و باطل را تشخیص می دهد. «فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ» ۵ قساوت قلب، مانع تابش نور الهی بر قلب است. «الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (به جای تنگدلی که مناسبت بیش تری با سعه ی صدر دارد به سنگدلی تعبیر نمود، زیرا ظرف تنگ کمی نفوذپذیر است ولی سنگدلی هرگز نفوذپذیر نیست).

۶ اهل تسلیم، همگی یک هدف و یک راه دارند ولی منحرفان هر کدام هدفی دارند. (کلمه «صدر» به صورت مفرد و «قُلُوبُهُمْ» به صورت جمع آمده است) ۷ نور دل و سعه ی صدر از خداست. «شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ» ولی گمراهی را خود انسان به وجود می آورد. «لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ»

ص: ۱۶۰

اشاره

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشِرُ عَنْهُ الْجُلُودَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكِ هُدًى لِّلَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ وَمَن يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن هَادٍ (۲۳)

خداوند بهترین سخن را در قالب کتابی نازل کرد (که آیاتش) متشابه (و مشابه یکدیگر است). از (تلاوت آیات) آن پوست کسانی که از پروردگارشان می ترسند به لرزه می افتد، سپس (با ایمان و انس) به یاد خدا پوست ها و دل های آنان نرم و آرام می شود، این است هدایت خداوند که هر که را بخواهد به آن هدایت می کند و هر که را خداوند (به خاطر فسق و فسادش) گمراه نماید، پس هیچ هدایت کننده ای برای او نیست.

نکته ها:

«حدیث» به معنای سخن و گفتار است و مراد از حدیث در این آیه، قرآن است و احسن الحدیث بودن قرآن به خاطر جامعیت، حقیقت، استواری، فصاحت و بلاغت قرآن است.

خود کلمه ی «متشابه» نیز متشابه است، یعنی چند معنا دارد. یک معنای آن چند پهلو بودن برخی آیات قرآن است، در برابر آیات محکم و روشن، که در این معنا متشابه، صفت بعضی آیات است. «هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَ أُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ» (۱) لکن متشابه در این آیه به معنای شباهت آیات به یکدیگر است که بنا بر این صفت تمام آیات است.

کلمه ی «مَثَانِي» جمع مثنیه به معنای گرایش است، یعنی آیات قرآن به یکدیگر گرایش دارند و بعضی آیات، بعضی دیگر را تفسیر می کنند و به تعبیری دیگر یک مفهوم را در قالب الفاظی متفاوت تکرار می کنند.

ص: ۱۶۱

۱ قرآن، بهترین گفتار هاست. «أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (زیرا صادق ترین سخن هاست، «وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا» (۱) و حرف آخر و فصل الخطاب است. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ» (۲) ۲ تمام آیات قرآن به یکدیگر شباهت دارند و هیچ ناهماهنگی و تضادی در آنها نیست. «مُشَابَهًا» ۳ خداترسی، در ظاهر جسم و بدن مؤمنان نمایان است و صورت آنان بیانگر سیرت آنان است. «تَقَشَّعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» ۴ مؤمن، با شنیدن آیات عذاب خوف دارد، «تَقَشَّعُرُ» و با شنیدن آیات رحمت امیدوار می شود. «ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ» ۵ قرآن، کتاب هدایت الهی است. «كِتَابًا ... ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ» ۶ خداوند، اسباب هدایت را برای همه فراهم کرده است، اما تنها گروهی این هدایت را می پذیرند. «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ ... يَهْدِي ... يُضِلُّ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۴ تا ۲۶]

اشاره

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۲۴) كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۲۵) فَأَذَابَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۲۶)

پس آیا کسی که (با ایمان و عمل صالح) روی خود را از عذاب بد روز قیامت دور می سازد (مثل کسی است که از قهر الهی در قیامت غافل است)؟ و (در آن روز) به ستمگران گفته می شود: «بچشید آن چه را کسب کرده اید.»

ص: ۱۶۲

(۱-۱). نساء، ۸۷.

(۲-۲). اعراف، ۱۸۵.

کسانی که پیش از این کفار بودند (نیز پیامبران را) تکذیب کردند پس از طریقی که توجّه نداشتند عذاب به سراغشان آمد. پس خداوند خواری و رسوایی در زندگی دنیا را به آنان چشاند و قطعاً عذاب آخرت بزرگ تر است اگر معرفت داشتند.

نکته ها:

کلمه «وجه» در «بِوَجْهِهِ» به معنای صورت است ولی شاید در این آیه به معنای طریقه و راه باشد، نظیر آیه «وَلِكُلِّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّئُهَا» (۱) که به معنای صورت نیست. یعنی هر کس با وجهه و امکانات و قدرتی که دارد راه خود را از بدی ها جدا کرده و از خود رفع خطر کند.

تفسیر راهنما آیه ۲۴ را این گونه ترجمه کرده است: پس آیا کسی که در روز قیامت (دستش از کار افتاده و) از سختی عذاب صورت خود را سپر می کند (مانند کسی است که از عذاب در امان است؟)

پیام ها:

۱ نتیجه ی تقوای الهی در این جهان، دور ماندن از قهر الهی در قیامت است.

«يَتَّقِي بِوَجْهِهِ»

□
۲ یکی از شکنجه های مجرمان، شنیدن سخنان تحقیر آمیز است. «قِيلَ لِلظَّالِمِينَ» ۳ آن چه انسان را در قیامت گرفتار می کند گناهانی است که آگاهانه انجام داده است. «تَكْسِبُونَ» ۴ تاریخ پر عبرت کفار و طاغوت های گذشته، درس عبرتی برای آیندگان است.

ص: ۱۶۳

۵ دست خداوند در کیفر مجرمان باز است و می تواند از راه های پیش بینی نشده آنان را عذاب کند. «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ» ۶ همه ی کیفرها به قیامت موکول نمی شود. «الْحَزَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۷ عذاب قیامت، سخت تر و مداوم تر است. «لِعَذَابِ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ» ۸ کفار و تکذیب کنندگان سختی قیامت را نمی دانند که چنین عمل می کنند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۷ تا ۲۸]

اشاره

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۷) قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۲۸)

و همانا ما در این قرآن (برای هدایت مردم) از هر مثالی آوردیم، تا شاید متذکر شوند.

قرآنی عربی (و فصیح)، بی هیچ کجی، شاید مردم پرهیزکار شوند.

پیام ها:

۱ آن چه مهم است راهنمایی و تذکر دادن به انسان هاست، خواه با استدلال باشد یا با مَثَل. «ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۲ تأثیر مثال در عموم مردم، از استدلال بیش تر است. «لِلنَّاسِ» ۳ هر نوع مثالی که در رابطه با تذکر به انسان و غفلت زدایی از اوست، در قرآن آمده است. «كُلُّ مَثَلٍ»، «يَتَذَكَّرُونَ» ۴ انسان دارای فطرت پاک و باورهای درونی است، ولی از آنها غافل می شود و غفلت زدایی، ضروری است. «يَتَذَكَّرُونَ» ۵ تکرار کلمه ی قرآن در دو آیه پی در پی، رمز آن است که قرآن کتابی خواندنی، پندآموز و نجات بخش است. «هَذَا الْقُرْآنِ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا»

۶ با توجه به آیه ی بیست و سوم، که قرآن را احسن الحدیث نامید، معلوم می شود یکی از نشانه های بهترین سخن، داشتن مثال روشنگر و به دور از انحراف است. «كُلُّ مَثَلٍ»، «قُرْآنًا عَرَبِيًّا»، «غَيْرِ ذِي عِوَجٍ» ۷ کتاب هدایت، باید فصیح و شفاف باشد. «عَرَبِيًّا» به معنای «فصیحاً» است.

۸ هر نوشته ای قابل تغییر و نیازمند تکامل است و دیر یا زود اشکالات آن ظاهر می شود (و لذا همه نویسندگان عالی مقام در مقدمه ی کتابشان از نقاط ضعف عذر خواهی می نمایند) مگر قرآن که کامل و بی اشکال است. «غَيْرِ ذِي عِوَجٍ» ۹ تقوا، در گرو توجه و تذکر دائمی است. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» ۱۰ در تلاش های فرهنگی و دینی احتمال اثر کافی است و لازم نیست به تأثیر کار یقین صد در صد داشته باشیم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۹]

اشاره

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۲۹)

خداوند (برای توحید و شرک) مثلی زده است: بنده ای که چند مالک ناسازگار در مالکیت او شریک باشند (و دستورات متضاد به او بدهند) و بنده ای که تنها مطیع یک نفر است (و فقط از او دستور می گیرد) آیا این دو در مثل یکسانند؟ حمد و ستایش مخصوص خداوند است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

در آیات قبل فرمود: ما در قرآن از هر مثالی آورده ایم تا مردم متذکر شوند، این آیه یکی از بهترین مثال هایی که سیمای مشرکان سرگردان را نشان می دهد مطرح می نماید.

مثال این آیه نظیر مثالی است که حضرت یوسف برای مشرکان زندانی مطرح کرد و گفت:

«أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۱) آیا پذیرش اربابان متعدد بهتر است یا

ص: ۱۶۵

تسلیم بودن در برابر خدای یکتا؟ «مُتَشَاكِسُونَ» به معنای شریک های بد اخلاقی است که همیشه با یکدیگر مشاجره دارند.

پیام ها:

۱ موخِّد تنها در فکر رضایت خدای یگانه است، ولی مشرک هر لحظه به فکر راضی کردن چند نفر است. «فِيهِ شُرَكَاءٌ»، («سَلَمًا لِرَجُلٍ» ۲ در مباحث دینی، مثال زدن در مورد خدا مانعی ندارد، چنان که در این آیه تسلیم بودن در برابر خدا، به تسلیم بودن بنده در برابر مولا-یش تشبیه شده است. «سَلَمًا لِرَجُلٍ» ۳ جز خدا و راه خدا، همه افراد و راهها به تضاد و تراحم می انجامد، زیرا خواسته ها و سلیقه ها بسیار متفاوت است. «شُرَكَاءٌ مُتَشَاكِسُونَ» ۴ یکی از موارد لزوم شکر، روشن شدن حقایق است. «هَلْ يَشِي تَوِيَّانٍ»، («الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۵ تفاوت آرامش مؤمن و تحیر مشرک، نزد عقل و فطرت روشن است. «هَلْ يَشِي تَوِيَّانٍ» ۶ اکثر مردم از آفات شرک ناآگاهند. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۰ تا ۳۱]

اشاره

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (۳۰) ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ (۳۱)

بدون شک تو خواهی مُرد و آنان (نیز) مردنی هستند.

سپس شما روز قیامت نزد پروردگارتان به مخاصمه و جدال خواهید پرداخت.

نکته ها:

یک نمونه از مخاصمه ی مردم در قیامت: مستضعفان گمراه به مستکبران می گویند:

ص: ۱۶۶

لَوْ لَا أَنتُمْ لَكَدَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) اگر شما نبودید ما ایمان می آوردیم. رهبران کفر، به گمراهان می گویند: «قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۲) شما خود اهل ایمان نبودید. و نیز می گویند: «أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ» (۳) آیا ما شما را از هدایت باز داشتیم؟

پیام ها:

۱ محبوبیت افراد، مانع اجرای سنت های الهی که یکی از آنها مرگ است نمی شود. «إِنَّكَ مَيِّتٌ» ۲ پیامبران در زندگی عادی مثل دیگرانند. «إِنَّكَ مَيِّتٌ» ۳ با عزیزان نیز با صراحت صحبت کنید. «إِنَّكَ مَيِّتٌ» ۴ برای بیان پیام های تلخ و تند، اول از خودی ها شروع کنید. «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» ۵ در قیامت مراحل مختلفی است:

در یک مرحله، مردم با هم مخاصمه می کنند. «تَخْتَصِمُ مُمُونٌ» در مرحله دیگر خطاب می رسد: «لَا تَخْتَصِمُوا لِعَدَائِي» (۴) نزد من مخاصمه نکنید.

و در مرحله ی دیگر بر لب ها مهر می خورد. «نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ» (۵)

ص: ۱۶۷

۱-۱. سبأ، ۳۱.

۲-۲. صافات، ۲۹.

۳-۳. سبأ، ۳۲.

۴-۴. ق، ۲۸.

۵-۵. یس، ۶۵.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۲]

اشاره

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ (۳۲)

پس کیست ظالم تر از کسی که بر خداوند دروغ بست و چون سخن راست برایش آمد تکذیب نمود؟ آیا برای کافران در دوزخ جایگاهی نیست؟

نکته ها:

مراد از «صدق» در آیه شریفه، سخن خداوند است که بر پیامبر وحی گشته و به صورت قرآن به مردم عرضه شده است. کلمه «مَثْوًى» از «ثواء» به معنای محلّ اقامت دائمی است.

پیام ها:

۱ ظلم به فکر و فرهنگ جامعه، بدترین ظلم هاست. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ» ۲ کافران بدون هیچ درنگ و تأملی، در همان لحظه که حرف حق را می شنیدند آن را تکذیب می کردند. «كَذَّبَ ... إِذْ جَاءَهُ» ۳ در شیوه ی تبلیغ، با سؤال وجدان ها را بیدار کنید. «فَمَنْ أَظْلَمُ»، («أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۳ تا ۳۴]

اشاره

وَ الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۳۳) لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جِزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (۳۴)

و کسی که سخن راست آورد و آن را تصدیق کرد، آنانند همان تقوایپیشه گان.

هر چه بخواهند برای آنان نزد پروردگارشان فراهم است، این است پاداش نیکوکاران.

صدق و راستی دارای ابعادی است:

صدق در گفتار: «جَاءَ بِالصَّدْقِ» (آیه ی مورد بحث) صدق در وعده: «إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ» (۱) صدق در عهد: «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» (۲) صدق در عمل: «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» (۳) و کسی که در همه ی مراحل، صداقت لازم را داشته باشد «صَدِيقٌ» نامیده می شود.

پیام ها:

۱ مبلغ دین، آن گاه مورد ستایش است که خود نیز به آن چه می گوید عمل کند.

«جَاءَ بِالصَّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ»

۲ تبلیغ دین، مخصوص پیامبر نیست. «جَاءَ بِالصَّدْقِ ... أُولَئِكَ» (کلمه ی «أُولَئِكَ» آمده نه «هو»). چنان که در جای دیگر می فرماید: «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي» (۴) من و هر کس از من تبعیت کند، با بینایی به سوی خدا می خوانم.

۳ یکی از نشانه های متقین، تبلیغ پیام الهی است. «جَاءَ بِالصَّدْقِ ... الْمُتَّقُونَ» ۴ وسیله ی دریافت نعمت ها در بهشت، اراده و خواست بهشتیان است. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ» ۵ الطاف الهی در بهشت محدودیت ندارد. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ» ۶ متقین همان نیکوکاران هستند. «هُمُ الْمُتَّقُونَ»، «الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۱۶۹

۱-۱. مریم، ۵۴.

۲-۲. احزاب، ۲۳.

۳-۳. بقره، ۱۷۷.

۴-۴. یوسف، ۱۰۸.

اشاره

لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۳۵)

تا خداوند (در سایه ی ایمان و صداقت آنان) بدترین کاری که مرتکب شده اند از آنها ببوشاند و آنان را به بهترین اعمالی که انجام می دادند پاداش دهد.

پیام ها:

۱ یکی از پاداش های مبلغان دین، عفو الهی و گذشت از لغزش های آنان است.

﴿لَجَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صَدَّقَ بِهِ﴾

... لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ ۲ مقام تقوا و احسان، با صدور بعضی کارهای زشت منافاتی ندارد. (ضمیر «عَنْهُمْ» به همان متّقین و محسنین در آیه قبل بر می گردد). ﴿لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا﴾ ۳ از لطف الهی همین بس که بدترین گناهان را می پوشاند و به نحو احسن پاداش می دهد. ﴿لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ﴾ ، ﴿يَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ﴾ ۴ پاک شدن از گناه و آثار آن، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. (اول «لِيُكَفِّرَ» بعد «يَجْزِيَهُمْ») ۵ خداوند پاداش متّقین و محسنین را به بهای بهترین کارشان می دهد. (کار متوسط آنان را نیز پاداش بهترین کار می دهد). ﴿بِأَحْسَنِ الَّذِي﴾ ...

اشاره

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۶) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ (۳۷)

آیا خداوند برای بنده اش کافی نیست؟ و مردم تو را از غیر خدا می ترسانند و هر که را خدا گمراه کند پس هیچ راهنمایی برای او نخواهد بود.

و هر که را خداوند هدایت کند، پس هیچ گمراه کننده ای برای او نیست، آیا خداوند، نفوذناپذیر و صاحب انتقام نیست.

نکته ها:

بت پرستان به پیامبر اسلام ﷺ می گفتند: اگر بت های ما را تحقیر کنی، به تو بلا و آزار می رسد. این آیه نازل شد و به حضرت دلداری داد که: «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» قرآن، با تعبیرهای گوناگونی مصونیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را از انواع توطئه ها مطرح کرده است: نظیر آیه ی «وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» (۱) و «إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ» (۲) چنان که خداوند نوح را از غرق شدن و ابراهیم را از آتش و موسی را از خطر فرعون و عیسی را از به دار آویخته شدن حفظ کرد.

وظیفه ی ما در هر شرایطی بندگی خداست. در حدیث می خوانیم: «من أصبح و همومه هم واحد كفاه الله هموم الدنيا و الآخرة» (۳) کسی که همه ی تلاش و همتش بندگی خدا باشد، خداوند خواسته های دنیا و آخرتش را برآورده می کند.

پیام ها:

۱ اگر انسان بنده ی خدا شد، بیمه می شود و خداوند امور او را کفایت و کفالت می کند. «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» ۲ در برابر تهدیدهای دشمنان، با یاد امداد و تکفل الهی، خود را آرام کنیم.

«أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَ يُخَوِّفُونَكَ»

۳ ابزار کافران، ایجاد محیط رعب و وحشت است. «يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ» ۴ هدایت و ضلالت به دست خداست، «يُضِلِّلِ اللَّهُ»، «يَهْدِي اللَّهُ»، لکن مقدمات دریافت هدایت یا محروم شدن از آن، به دست انسان است. چنان که در آیات

ص: ۱۷۱

۱-۱. مائده، ۶۷.

۲-۲. حجر، ۹۵.

۳-۳. تفسیر روح البیان.

دیگر می خوانیم: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ» (۱) و «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» (۲) ۵ از کمی تعداد و امکانات نترسید، از این بترسید که از مدار بندگی خدا بیرون روید، که اگر بنده ی او باشید هیچ قدرتی شما را نمی شکند. «فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ» ۶ انسان موجودی است که در سنگدلی به جایی می رسد که هیچ راهنمایی در او مؤثر نیست. «فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» و در ایمان به جایی می رسد که هیچ حادثه ای او را منحرف نمی کند. «فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ» ۷ گمراه شدن انسان از سوی خداوند بی مقدمه نیست، کیفر عملکرد خود انسان است. «ذِي أَنْتِقَامٍ» ۸ حمایت خداوند گاهی در قالب تکفل بنده است و گاهی در قالب انتقام از مخالفان. «ذِي أَنْتِقَامٍ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۸]

اشاره

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِيَ بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ (۳۸)

و اگر (از مشرکان) سؤال کنی: «چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید؟» قطعاً خواهند گفت: «خدا» بگو: «پس آیا در آن چه از غیر خدا می خوانید نظر و اندیشه کرده اید؟! (راستی) اگر خداوند نسبت به من ضرری را اراده کند آیا این بت ها می توانند آن ضرر را برطرف کنند، یا (اگر) خداوند برای من لطف و رحمتی را بخواهد، آیا آنها می توانند مانع آن رحمت شوند؟» بگو: «خداوند برای من کافی است. اهل توکل تنها بر او توکل می نمایند.»

ص: ۱۷۲

۱-۱. شوری، ۱۳.

۲-۲. غافر، ۲۸.

در قرآن بارها از اعتقاد مشرکان به خالق بودن خداوند سخن به میان آمده است. علاوه بر آیه ی مورد بحث، بنگرید به: سوره ی عنکبوت، آیات ۶۱ تا ۶۳ و سوره ی لقمان آیه ی ۲۴ و سوره ی زخرف آیات ۹ و ۸۷.

کلمه ی «بُصِّرٌ» در برابر رحمت، به معنای هر گونه گرفتاری است.

ضمیر «هن» برای مؤنث است و در این جا برای بت ها به کار رفته، زیرا عرب ها بت های بزرگ را به نام مؤنث می خواندند. نظیر: «لات»، «مناه»، «عزی»

پیام ها:

۱ بت پرستان خالقیت خداوند را قبول داشتند. (لکن برای بت ها نقش ربوبیت و شفاعت را قائل بودند). «لَيَقُولَنَّ اللَّهُ» ۲ بت ها هیچ نقشی در برابر اراده ی خداوند ندارند. «هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ» ، «هَلْ هُنَّ مُمَسِكَاتُ» ۳ کسی لایق پرستش است که قدرت رساندن سود و دفع زیان را داشته باشد.

«هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ»

، «هَلْ هُنَّ مُمَسِكَاتُ» ۴ دفع ضرر مهم تر از جلب منفعت است. «كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ» قبل از «مُمَسِكَاتُ رَحْمَتِهِ» آمده است.

۵ توکل تنها بر خداوند جایز است. (کلمه ی «عَلَيْهِ» قبل از «يَتَوَكَّلُ» آمده که بیانگر انحصار است).

۶ خداوند از هر جهت پیامبرش را تکفّل و کفایت می کند. «حَسْبِيَ اللَّهُ» (کلمه «حَسْبِيَ» مطلق آمده که شامل همه چیز می شود).

اشاره

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ اِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْرِفُونَ (۳۹) ... (۴۰) مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۴۰)

بگو: «ای قوم من! شما بر اساس موضع (و مقام یا قدرت) خود عمل کنید، من نیز (به وظیفه ی خود) عمل می کنم،

پس در آینده ی نزدیکی خواهید دانست که عذاب خوار کننده (دنیا) به سراغ چه کسی خواهد آمد و عذاب پایدار (قیامت) بر او نازل خواهد شد».

نکته ها:

از جمله ی «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» استفاده می شود که فرمان «اعْمَلُوا» نشانه تهدید و برای توییح است نه ترخیص و اجازه.

«مکانت» به معنای مقام و منزلت است که در امور غیر حسّی به کار می رود، همان گونه که کلمه ی «مکان» در مورد محسوسات به کار می رود. البته ممکن است از «مُكِنْتَ» به معنای توانایی و قدرت باشد.

مراد از «عَذَابٌ يُخْزِيهِ» عذاب دنیا و مراد از «عَذَابٌ مُّقِيمٌ» عذاب آخرت است. (۱)

پیام ها:

۱ رهبر باید در عین محبت بر خورد قاطع داشته باشد. («يَا قَوْمِ» نشانه محبت و «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» نشانه قاطعیت است).

۲ ایمان و توکل بر خداوند پشتوانه موضع گیری در برابر دشمنان است. «حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ ... فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» هر کس در گرو کار خویش است. «اعْمَلُوا»، («إِنِّي عَامِلٌ» ۴ رهبران الهی ذره ای عقب نشینی نداشتند و کفار را از سازش مأیوس می کردند. «إِنِّي عَامِلٌ»

ص: ۱۷۴

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَ مَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۴۱)

همانا ما برای (هدایت) مردم کتاب (آسمانی قرآن) را به حق بر تو نازل کردیم، پس هر که هدایت را پذیرفت به سود خود اوست و هر که گمراه شد، پس بی شک بر ضرر نفس خویش (قیام کرد و) گمراهی را برگزید و تو وکیل بر مردم نیستی (تا با اجبار آنان را هدایت کنی).

نکته ها:

بر خلاف کسانی که گمان می کنند مطالبی بر پیامبر اسلام القا می شد و آن حضرت آن مطالب را با عبارات خود به مردم القا می کرد، قرآن، عین کلمات کتاب را، نازل شده از غیب می داند. «إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

پیام ها:

۱ قرآن در زمان پیامبر به صورت کتاب بوده است. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ» ۲ نزول کتاب برای همه مردم است. «لِلنَّاسِ» ۳ هم مطالب قرآن سرایا حق است و هیچ گونه تحریف و باطلی در آن راه نیافته است و هم نزول چنین کتابی، لازم و سزاوار و حق است. «بِالْحَقِّ» ۴ انسان در انتخاب راه آزاد است. «فَمَنِ اهْتَدَىٰ»، «مَنْ ضَلَّ» ۵ خدا و رسول به ایمان ما نیازی ندارند. «فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ» ...

۶ وظیفه ی پیامبر ابلاغ است، نه اجبار. (حتی انبیا حقّ تحمیل عقیده ندارند). «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ» ۷ هدایت واقعی و کامل تنها در سایه کتاب آسمانی است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ ... فَمَنِ اهْتَدَىٰ» ۸ خداوند پیامبرش را در برابر سرسختی کفار، دلداری و تسلی می دهد. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

اشاره

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۴۲)

خداوند است که جان‌ها را به هنگام مرگشان به طور کامل می‌گیرد، و (جان) آن را که نمرده است در هنگام خواب (می‌گیرد)، پس آن را که مرگ بر او قطعی شده نگاه می‌دارد و جان‌های دیگر را (که مرگش فرا نرسیده) برای مدتی معین (به جسم آنان) باز می‌گرداند. بی‌شک در این (گرفتن و دادن روح هنگام خواب و بیداری)، برای گروهی که فکر می‌کنند نشانه‌هایی بزرگ (از قدرت خدا) وجود دارد.

نکته‌ها:

«يَتَوَفَّى» از «وفی» به معنای ادای کامل امری است و در مورد مرگ به معنای گرفتن جان به طور کامل است.

سؤال: در آیه ی ۶۱ سوره ی انعام می‌فرماید: «تَوَفَّيْتُهُ رُسُلَنَا» فرشتگان ما جان را می‌گیرند و در آیه ی ۱۱ سوره ی سجده می‌فرماید: «يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ» ملک الموت جان شما را می‌گیرد و این آیه می‌فرماید: خدا جان‌ها را می‌گیرد، کدام صحیح است؟ پاسخ: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند برای عزرائیل «مَلَكُ الْمَوْتِ» یاورانی از فرشتگان قرار داده است که جان مردم را می‌گیرند و تحویل او می‌دهند و او جان‌ها را با آنچه شخصاً قبض کرده به خدا تحویل می‌دهد. (۱)

در حدیث می‌خوانیم: به هنگام خواب روح در بدن می‌ماند ولی نفس به آسمان می‌رود و رابطه میان نفس و روح مثل رابطه خورشید و شعاع خورشید است. اگر خدا بخواهد و مرگش رسیده باشد روح نیز از بدن جدا و به نفس می‌پیوندد و گرنه نفس از آسمان نازل و به روح ملحق می‌شود. (۲)

ص: ۱۷۶

۱-۱. بحار، ج ۶، ص ۱۴۴.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

سؤال: هنگام مرگ که روح از بدن جدا می شود کجا می رود؟ پاسخ: هنگام مرگ، روح به بدنی مثل همین بدن که نامش قالب مثالی است ملحق و در برزخ با آن بدن، کامیاب یا عذاب می شود و در خواب نیز، روح با همان بدن سبک و قالب مثالی رؤیا می بیند و به اطراف می رویم.

جسم انسان در حکم یک اتومبیل و روح در حکم راننده ی آن است؛ گاهی هم ماشین روشن است و هم راننده پشت فرمان، که این، حالت بیداری است.

گاهی ماشین روشن است ولی راننده پیاده می شود و می رود که این حالت خواب است. زیرا قلب و معده و کلیه کار می کنند ولی روح جدا می شود و به بیدنی مشابه ملحق شده و به اطراف می رود. این همان بدنی است که ما در رؤیاهای خود با آن سیر و سفر می کنیم و قالب مثالی نام گزاری شده و به قدری سبک و چابک است که بدون واسطه می تواند در آسمان ها پرواز و در اقیانوس ها شنا و در یک لحظه به اطراف دنیا برود.

گاهی هم ماشین خاموش و هم راننده جدا می شود که این حالت مرگ است. (۱)

در سخنان پیشوایان دینی نیز مرگ و قیامت، به خواب و بیداری مثال زده شده است. در حدیث می خوانیم: «کما تنومون تموتون» همان گونه که می خوابید می میرید و همان گونه که بیدار می شوید زنده می گردید.

لقمان حکیم به فرزندش می گفت: اگر قدرت داشتی خواب و بیداری را از خود دور کنی خواهی توانست مرگ و معاد را هم از خود دور نمایی! (۲)

پیام ها:

۱ جسم و روح، دو حقیقت مستقل هستند و به هنگام مرگ یا خواب از هم جدا می شوند و روح پس از مرگ باقی می ماند. «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» ۲ مرگ و خواب، برادر یکدیگرند. «حِينَ مَوْتِهَا»، «فِي مَنَامِهَا»

ص: ۱۷۷

۱- ۱. اینجانب در کتاب معاد در بحث برزخ در این زمینه مطالبی آورده ام.

۲- ۲. تفسیر مخزن العرفان.

۳ اگر بدانیم که هر شب جان می دهیم، از غرور و غفلت و گناه فاصله می گیریم.

«وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا»

۴ مرگ و حیات ما به دست خداست. «اللَّهُ يَتَوَفَّى»، «فَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ»، «يُرْسِلُ» ...

۵ هیچ کس برای همیشه زنده نمی ماند. «يُرْسِلُ الْأَخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۶ خواب و بیداری برای همه ی انسان هاست، ولی تنها اهل فکر از آن درس می گیرند. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۳]

اشاره

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلُوبًا أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ (۴۳)

آیا مشرکان به جای خدا (بت ها را) شفیعان گرفته اند؟! بگو: «آیا اگر مالک هیچ چیز نباشند و قدرت تعقل نداشته باشند (باز هم شفیع شما خواهند بود)؟»

نکته ها:

شفیع باید برای شفاعت، از جانب خدا اجازه داشته باشد، «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» اما بت ها چه اجازه ای دارند؟ شفیع باید محبوب و مورد رضای خدا باشد و بت ها نه محبوبند و نه مورد رضایت الهی.

در آیه ۱۸ سوره ی یونس می خوانیم که مشرکان می گویند: «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا» این بت ها شفیعان ما هستند و در آیه ۳ همین سوره خواندیم که می گویند: «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» پرستش بت ها به خاطر آن است که بت ها ما را به خدا نزدیک کنند و شفیعان ما باشند. این آیه می فرماید: چگونه از موجوداتی که نه عقل دارند و نه قدرت، انتظار کمک دارید؟! «كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ» ما که به امامان معصوم علیهم السلام متوسل می شویم و از آنان استمداد و شفاعت می طلبیم به خاطر آن است که فهم و درک آنان را از آیات و روایاتی که حیات برزخی را برای اولیای خدا ثابت می کند فهمیده ایم و قدرت آن بزرگواران را از دیدن هزاران نمونه ی عملی در استجاب دعا و معجزات و کرامات باور کرده ایم.

ص: ۱۷۸

پیام ها:

۱ برخی مشرکان، بت ها را خدا نمی دانستند، بلکه شفیع و واسطه ی درگاه خدا می شمردند. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ» ۲
واسطه ی میان انسان و خدا باید نیاز را بفهمد و قدرت کمک کردن داشته باشد که بت ها هیچ کدام را ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ»،
(«لَا يَعْقِلُونَ»)

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۴]

اشاره

قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۴۴)

(ای پیامبر! به آنان) بگو: «تمام شفاعت ها (در دنیا و آخرت) برای خداست، برای اوست حکومت و فرمانروایی آسمان ها و زمین، سپس به سوی او برگردانده می شوید.»

نکته ها:

سؤال: مگر مهر و محبت دیگران بیش از خداوند است که خداوند اراده ی عذاب کند ولی شفاعت کنندگان مانند دایه ی
مهربان تر از مادر شفاعت نمایند؟ پاسخ: این آیه می فرماید: همه ی شفاعت ها مخصوص خداست و اگر پیامبر و امامی شفاعت
و دلسوزی و مهربانی می کند، سرچشمه ی همه ی لطف ها و مهرها از ذات مقدس او و به اذن اوست، «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ
إِذْنِهِ» (۱) و مسیر آن لطف ها از طریق اولیای الهی است. «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا»

پیام ها:

۱ روش تربیتی قرآن، آن است که تمام انگیزه های فاسد را از بین ببرد و همه ی انگیزه ها را در خداجویی متمرکز کند. لذا به
کسانی که اطراف این و آن می روند تا عزیز شوند می فرماید: «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۲) تمام عزت ها از آن

ص: ۱۷۹

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. یونس، ۶۵.

خداست، چرا گرد دیگری می گردید؟! به کسانی که اطراف این و آن می روند تا قدرتی پیدا کنند، می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۱) به کسانی که اطراف این و آن می روند تا آنان برایشان واسطه ای باشند، می فرماید: «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً» ۲ هستی و همه ی عوامل دخیل در آن به دست خداست. «لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۵]

اشاره

وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۵)

و هر گاه خداوند به تنهایی یاد شود، دل های کسانی که به آخرت ایمان ندارند متنفر می شود، ولی هر گاه از غیر او یاد شود، بی درنگ شادمان می شوند.

نکته ها:

گرچه مخاطبان این آیه کسانی هستند که به آخرت ایمان ندارند، امّا در میان مسلمین نیز افرادی هستند که از اسلام ناب نگرانی و تنفر دارند، همین که می گوئیم: «قصاص، قانون الهی است» چهره شان درهم می شود، ولی همین که می گوئیم: «حقوق بین الملل» لبخند می زنند. هر گاه به نماز می ایستد که تنها مخاطبش خداست؛ روح او متنفر است، ولی هر گاه سخنرانی یا تدریس می کند که مخاطبش غیر خداست با تمام توجه و نشاط سخن می گوید.

در آیه ۴۶ سوره ی اسراء نیز مشابه این آیه آمده است: «وَ إِذَا ذُكِرَتْ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوْ عَلَىٰ أَذْبَانِهِمْ نُفُوراً» هنگامی که پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد می کنی، آنها پشت می کنند و از تو روی بر می گردانند.

پیام ها:

۱ مقدار باور و ایمان خود را نسبت به آخرت، از طریق تنفر یا توجه خود نسبت به احکام خداوند بیازماییم. «اشْمَأَزَّتْ ... يَسْتَبْشِرُونَ»

ص: ۱۸۰

۲ میان توحید و معاد رابطه‌ی تنگاتنگی است. «ذِكْرَ اللَّهِ ... إِشْمَازَتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» ۳ ذکر خدا که مایه‌ی آرامش دل هاست، برای گروهی مایه‌ی آزار و اذیت است.

«إِشْمَازَتْ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۶]

اشاره

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۴۶)

بگو: «خداوند! ای آفریدگار آسمان و زمین! و ای دانای غیب و شهود! تویی که در میان بندگان در آن چه همواره اختلاف می کنند داوری خواهی کرد.»

پیام ها:

۱ مبلغان دین و رهبران الهی که در برابر کفار سرسخت قرار می گیرند، باید همواره با یاد خدا از او استمداد بگیرند. «قُلِ اللَّهُمَّ»
۲ در برابر افرادی که به غیر خدا دل سپرده اند و از بردن نام خدا تنفر دارند، به خدا توجه کنیم. «قُلِ اللَّهُمَّ» ۳ آغاز و پایان هستی از اوست، چرا بعضی به غیر او دلشادند؟ «مَنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»، «فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۴ داوری خداوند در قیامت، بر اساس علم او به آشکار و نهان است. «عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ... تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ» ۵ آفرینش آسمان ها مهم تر از آفرینش زمین است. (همیشه نام آسمان قبل از نام زمین برده شده است). «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۶ علم خداوند به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ» ۷ مردم با همه‌ی اختلافاتی که دارند بنده‌ی او هستند. «عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»
۸ اختلاف میان مشرکان و موحدان همیشه خواهد بود. «كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

ص: ۱۸۱

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ يَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ لَمَّا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (۴۷)

و کسانی که ستم کرده اند اگر تمام آن چه را که در زمین است و مانند آن را با آن مالک باشند، در روز قیامت برای نجات از عذاب سخت الهی همه ی آن را فدیة خواهند داد (ولی چه سود؛ در آن روز) برای آن ستمگران از سوی خداوند چیزهایی روشن و ظاهر می شود که هرگز در محاسباتشان پیش بینی نمی کردند.

نکته ها:

در قیامت، برای مؤمنان سحرخیز پاداش هایی ظاهر خواهد شد که احدی بر آن آگاه نیست، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مِمَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۱) و برای ستمکاران نیز مسایلی ظاهر می شود که هرگز فکرش را نمی کردند. «وَ يَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ لَمَّا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ» و در آن روز به انسان گفته می شود: تو غافل بودی و امروز پرده را برداشته ایم و تیزبین شده ای. (۲)

پیام ها:

۱ در قیامت هیچ کس صاحب مال و ثروتی برای نجات خود نیست. «لَوْ» ۲ در دادگاه الهی، هیچ چیز مانع محکومیت مجرمان نیست. «تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكُ»، «لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» ...

۳ غریزه ی حبّ ذات بر حبّ مال غالب است. «لَمَّا فِي الْأَرْضِ ... لَافْتَدَوْا بِهِ» ۴ اگر امروز برای یک درهم خلاف می کنیم، بدانیم که فردا دو برابر تمام سرمایه های زمین هم برای نجات ما کارساز نیست. «وَ مِثْلَهُ مَعَهُ» ۵ داوری خداوند همراه با ظاهر کردن لغزش ها برای خود انسان است، تا جایی

ص: ۱۸۲

۱- ۱. سجده، ۱۷.

۲- ۲. ق، ۲۲.

برای انکار نباشد. «تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ ... وَ يَدَا لَهُمْ» ۶ محاسبات انسان، جامع و واقع گرا نیست. «يَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۸]

اشاره

وَ بَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ (۴۸)

و(در آن روز) برای آنان بدی آن چه(در دنیا) کسب کرده اند روشن خواهد شد و آن عذابی که به مسخره می گرفتند آنان را فرا خواهد گرفت.

پیام ها:

۱ روز قیامت، روز کشف و ظهور است و تمام اسرار آشکار می شود. «بَدَا لَهُمْ» ۲ ظاهر شدن جرم در برابر مجرم، اولین شکنجه ی روحی اوست. «بَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» ۳ با قدرت الهی، اول آن چه در محاسبات ستمگران نبود کشف می شود، سپس آن خود بد می شمردند. «يَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا ... يَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ» ۴ خلاف، زمانی جرم می شود که همراه با ستم، استهزا، تعمد و استمرار باشد.

«ظَلَمُوا»

، «كَسَبُوا»، «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ» ۵ قهر الهی تمام وجود ستمگران را می گیرد. «حَقَّ بِهِمْ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۹]

اشاره

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۴۹)

پس چون سختی و ضرری به انسان رسد ما را می خواند، سپس همین که از جانب خود نعمتی به او عطا کنیم گوید: «بر اساس علم و تدبیرم نعمت ها به من داده شده» (چنین نیست) بلکه آن نعمت وسیله ی آزمایش است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

ص: ۱۸۳

در قرآن بارها از این مطلب سخن به میان آمده است که انسان هنگام خطر به خداوند رو می کند ولی همین که از خطر رهایی یافت، خدا را فراموش می کند که این نشانه ناسپاسی انسان است.

پیام ها:

۱ انسان موجودی آسیب پذیر است. «مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ» ۲ انسان به قدری عاجز است که به مجرد رسیدن خطر فریاد می زند. «مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا» ۳ تلخی ها، نتیجه ی عملکرد انسان و مایه ی آزمایش است، ولی نعمت ها لطف الهی است. «مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ ... خَوْلَانَاهُ نِعْمَةٌ مِنَّا» ۴ فشارها و حوادث انسان را به ناتوانی خود معترف و فطرت خداجویی را در انسان بیدار و شکوفا می کنند. «فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا» ۵ نیایش خالصانه سبب جلب رحمت خداست. «دَعَانَا ... خَوْلَانَاهُ نِعْمَةٌ» ۶ رفاه و آسودگی، بستر غفلت و غرور است. «خَوْلَانَاهُ نِعْمَةٌ ... إِنَّمَا أُوتِيَتْهُ عَلَىٰ عِلْمٍ» ۷ انسان، موجودی ناسپاس است. «خَوْلَانَاهُ نِعْمَةٌ ... إِنَّمَا أُوتِيَتْهُ عَلَىٰ عِلْمٍ» ۸ آنچه مورد انتقاد است نادیده گرفتن لطف خداست، نه آنکه علم و دانش در رشد و توسعه زندگی بی اثر است. «قَالَ إِنَّمَا أُوتِيَتْهُ» ۹ بیشتر مردم نمی دانند که نعمت ها و تلخی ها وسیله آزمایش هستند تا سپاسگزار و ناسپاس از هم شناخته شوند. «بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۰ تا ۵۱]

اشاره

قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۵۰) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۱)

به راستی کسانی که قبل از آنان بودند (نیز) این سخن را گفتند، ولی آن چه را (در دنیا) کسب می کردند کاری برایشان نکرد.

پس (نتیجه) اعمال بدی که مرتکب شده بودند به آنان رسید و کسانی از اینان (کافران مکه) که ستم کردند به زودی بدی آن چه را انجام داده اند به ایشان خواهد رسید و آنان نمی توانند ما را درمانده کنند (و از ما بگریزند).

نکته ها:

آیه ۵۰ به طور کلی می فرماید: آنچه مجرمان در دنیا کسب کرده اند، در قیامت به کارشان نمی آید ولی در آیات دیگر قرآن مصادیق آن چه کسب کرده اند بیان شده است، از جمله:

«لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ» (۱) هرگز اموالشان کارساز نیست.

«مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ» (۲) هرگز جمعیتشان کارساز نیست.

«لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ» (۳) هرگز تدبیرشان کارساز نیست.

قارون نیز سرمایه ی خود را نتیجه ی دانش و تفکر و سیاست اقتصادی خود می دانست و می گفت: «إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي» (۴) لذا قرآن در این آیه می فرماید: «قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» این سخن تازگی ندارد.

پیام ها:

۱ از نمونه های تاریخی برای هدایت و تربیت بهره گیریم. «قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۲ تاریخ، بهترین گواه است که مال و ثروت به هنگام قهر الهی، نه در دنیا انسان را نجات می دهد و نه در آخرت. «فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (وقتی قارون به زمین فرو رفت، هیچ گروهی نتوانست او را نجات دهد). (۵)

ص: ۱۸۵

۱-۱. آل عمران، ۱۰.

۲-۲. اعراف، ۴۸.

۳-۳. طور، ۴۶.

۴-۴. قصص، ۷۸.

۵-۵. قصص، ۸۱.

۳ سنت های الهی قانونمند است و زمان و مکان در آن اثری ندارد. نسبت به گذشتگان: «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» و نسبت به آیندگان: «سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» ۴ اسباب نجات در قیامت، اموری غیر از ثروت و قدرت است. «فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» ۵ سرنوشت انسان به دست خود اوست. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» ۶ مجرمان از دور کردن قهر خداوند نسبت خود عاجزند. «سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۲]

اشاره

أَوْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

آیا (هنوز) ندانسته اند که خداوند روزی را برای هر که بخواهد گسترده یا تنگ می سازد؟! البته در این امر برای کسانی که ایمان می آورند نشانه هایی (از حکمت و قدرت الهی) است.

نکته ها:

در آیه ۴۹ خواندیم که انسان نعمت های الهی را به علم و تخصص خود نسبت می دهد.

این آیه می فرماید: این نسبت بخاطر ناآگاهی انسان است.

در روایات می خوانیم: گاهی خداوند رزق افراد تیز هوش را تنگ و رزق افراد کم هوش را زیاد قرار می دهد تا ثابت کند همه ی چیزها با زرنگی نیست! (۱)

پیام ها:

۱ گرچه سعی و تلاش و دانش بشری، شرط لازم برای کسب رزق است، ولی شرط کافی و علت نهایی نیست. «أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ» (به امکانات و

ص: ۱۸۶

توانایی ها و اطلاعات خود تکیه نکنیم که قدرت دیگری در کار است).

۲ از آن جا که مهر الهی بر قهرش سبقت دارد، گسترش رزق قبل از تنگی روزی آمده است. «يَبْسُطُ الرِّزْقَ»، «يَقْدِرُ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۳]

اشاره

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۵۳)

بگو: ای بندگان من که بر نفس خویش اسراف (و ستم) کرده اید! از رحمت خداوند مأیوس نشوید، همانا خداوند همه ی گناهان را می بخشد، زیرا که او بسیار آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

آیات قبل تهدیدی برای افراد مغرور بود و این آیه به گناهکاران پشیمان بشارت می دهد.

در تمام کلمات این آیه لطف و مهر الهی نهفته است:

۱. پیام بشارت را رسول خدا صریحاً اعلام کند. «قُلْ» ۲. خداوند انسان را مخاطب قرار داده است. «يَا» ۳. خداوند همه را بنده ی خود و لایق دریافت رحمتش دانسته است. «عِبَادِيَ» ۴. گناهکاران بر خود ستم کرده اند و به خدا ضرری نرسانده اند. «أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ» ۵. یأس از رحمت، حرام است. «لَا تَقْنَطُوا» ۶. رحمت او محدود نیست. «رَحْمَةً لِّهِ» («رَحْمَةً لِّهِ» به جای «رحمتی» رمز جامعیت رحمت است، چون لفظ «اللَّهُ» جامع ترین اسم اوست).

۷. وعده ی رحمت قطعی است. «إِنَّ اللَّهَ» ۸. کار خداوند بخشش دائمی است. «يَغْفِرُ» ۹. خداوند همه ی گناهان را می بخشد. «الذُّنُوبَ» ۱۰. خداوند بر بخشش همه ی گناهان تأکید دارد. «جَمِيعًا» ۱۱. خدا بسیار بخشنده و رحیم است. «إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»

ص: ۱۸۷

خداوند با این همه رأفت و مهربانی اعلام می کند که تهدیدهای آیات قبل، برای تربیت انسان هاست نه انتقام و کینه.

در فرهنگ قرآن، اسراف معنای وسیعی دارد که علاوه بر اسراف در مال، شامل اسراف در نفس و جان نیز می شود. بدین معنی که انسان در بهره گیری از استعدادها و ظرفیت های وجودی خود از حد اعتدال خارج شده و دچار افراط و تفریط گردد.

مراد قرآن از اینکه می فرماید: خداوند همه گناهان را می بخشد، آن نیست که انسان گناه کند و بگوید خدا می آمرزد، بلکه مراد آن است که همه گناهان هر قدر هم بزرگ باشند قابل آمرزش است و نباید از رحمت الهی مأیوس بود و طبیعتاً راه دریافت آمرزش الهی، توبه و جبران گناه است که در آیه بعد آمده است.

پیام ها:

۱ قوانین و احکام الهی در حد اعتدال است و نافرمانی مردم، تجاوز از حد اعتدال است. «أَسْرِفُوا عَلٰی أَنْفُسِهِمْ» ۲ در بخشش الهی نوع گناه و مقدار آن تفاوتی ندارد. «الذُّنُوبَ جَمِيعًا» ۳ یأس از رحمت الهی جایز نیست. «لَا تَقْنَطُوا» ۴ آمرزش گناه اقتضای رحمت خداوند است. «رَحْمَهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ» ۵ امید به مغفرت زمینه آمرزش است. «لَا تَقْنَطُوا ... إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ» ۶ این خداوند است که همه لغزش ها را می بخشد. «إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ» به جای «انه الغفور»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۴]

اشاره

وَ أٰنۡبِئُوۡا اِلٰی رَبِّكُمۡ وَ اَسۡلِمُوۡا لَهُ مِنْ قَبۡلِ اَنْ يَّاۡتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُوۡنَ (۵۴)

و پیش از آن که عذاب به سراغ شما آید و دیگر یاری نشوید، به سوی پروردگارتان باز گردید (و توبه کنید) و تسلیم او شوید.

ص: ۱۸۸

نکته ها:

آیه ی قبل، از رحمت و مغفرت الهی خبر داد تا زمینه را برای بازگشت مردم فراهم کند و این آیه فرمان توبه و انابه می دهد و برای آن که ضرورت توبه و بازگشت را بیان کند خطر عذاب را مطرح کرده است.

پیام ها:

۱ توبه، شرط بهره مند شدن از آمرزش الهی است. «يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا... أَنِيبُوا» ۲ توبه باید همراه با تسلیم باشد و گر نه نفاق است. «أَنِيبُوا»، «أَسِئِلُوا» ۳ مغفرت الهی، مشروط به تسلیم شدن و پیروی از دستورات الهی است. «أَسِئِلُوا» ۴ فرصت ها را غنیمت شمیریم که توبه پیش از آمدن عذاب پذیرفته می شود.

«مَنْ قَبِلَ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ»

۵ جز بازگشت به درگاه خدا هیچ راهی برای نجات و رسیدن به نصرت الهی در کار نیست. «ثُمَّ لَا تَنْصَرُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۵]

اشاره

وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (۵۵)

و از بهترین آنچه از پروردگارتان به سوی شما نازل شده است پیروی کنید، پیش از آن که عذاب، ناگهانی و در حالی که از آن بی خبرید به سراغ شما آید.

نکته ها:

خداوند تمام کارهای خود را به احسن وجه انجام داده است: هر چه را آفریده به بهترین وجه آفریده است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۱)، «أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» (۲)، «فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۳) داستان های او بهترین است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۴) حکم او بهترین است.

ص: ۱۸۹

۱-۱. سجده، ۷.

۲-۲. مؤمنون، ۱۴.

۳-۳. تین، ۴.

۴-۴. یوسف، ۳.

«وَمِنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» (۱) از ما نیز خواسته است کارمان به نحو احسن باشد. از بهترین سخن پیروی کنیم. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۲) بهترین سخن را بگوییم. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۳) بدی را با بهترین شیوه پاسخ دهیم. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۴) پاسخ احترام مردم را بهتر بدهیم. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» (۵) با مال یتیم به بهترین وجه برخورد کنیم. «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۶) با مردم با بهترین شیوه جدال و گفتگو کنیم. «اجادلهم بالتي هي احسن» (۷)

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، فلسفه ی دعوت نیز گفته شود. (از قرآن پیروی کنید، برای آن که بهترین راه و از طرف پروردگار است). «اتَّبِعُوا أَحْسَنَ ... رَبِّكُمْ» ۲ انابه و تسلیم به تنهایی کافی نیست، عمل لازم است. «أَنِيبُوا»، «أَسْرِبُوا»، «اتَّبِعُوا» ۳ چون عمر و ظرفیت انسان محدود و دستورات کمال بخش بسیار است، قهراً باید انتخاب احسن در کار باشد. «أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ» ۴ قرآن جامع ترین و کامل ترین نازلله های خداوند برای انسان است. «أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ ...»

۵ دستورات الهی وسیله ی رشد و تربیت انسان است. «أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ» ۶ علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد. (توبه، پیش از آمدن عذاب) «فَبَلِّغْ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ» ۷ قهر الهی خبر نمی کند. «بَعَثَهُ» ۸ قهر الهی فوق محاسبات بشری است. «وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»

ص: ۱۹۰

۱-۱. مائده، ۵۰.

۲-۲. زمر، ۱۸.

۳-۳. اسراء، ۵۳.

۴-۴. فصلت، ۳۴.

۵-۵. نساء، ۸۴.

۶-۶. اسراء، ۳۴.

۷-۷. نحل، ۱۲۵.

اشاره

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ (۵۶)

تا مبادا (در قیامت) کسی بگوید: «دریغا بر من بر آن چه در (کاری که) جهت الهی (داشته) کوتاهی کرده ام و همانا من از مسخره کنندگان (آیات او) بودم.»

نکته ها:

«حسرت» به معنای پشیمانی شدید و «تفریط» به معنای کوتاهی کردن و «جَنْبِ» به معنای جهت و ناحیه است.

در روایات می خوانیم که: امامان معصوم علیهم السلام «جَنْبِ اللَّهِ» هستند و در بیش از ده حدیث آمده که کوتاهی در جنب الله، حمایت نکردن از امیر المؤمنین علیه السلام است. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: شدیدترین حسرت در قیامت برای علمایی است که به علم خود عمل نکردند.

پیام ها:

۱ قیامت، روز حسرت است. «يَا حَسْرَتِي» ۲ ترک انابه و تسلیم و پیروی از وحی، کوتاهی کردن است. «فَرَّطْتُ» ۳ از آن چه در کنار خداست باید پیروی کرد. «جَنْبِ اللَّهِ» (کتاب خدا، اولیای خدا، پیامبر خدا) ۴ نتیجه ی تمسخر حق در دنیا، تحقیر خویش در قیامت است. «يَا حَسْرَتِي»، «السَّخِرِينَ» ۵ قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «فَرَّطْتُ»، «كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ» ۶ ریشه ی کوتاهی ها، سبک شمردن دستورات الهی و بدتر از آن مسخره کردن

ص: ۱۹۱

آنهاست. «لِمَنِ السَّخِرِينَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۷ تا ۵۸]

اشاره

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۵۷) أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۵۸)

یا آن که (از شدت اندوه) بگوید: «اگر خداوند هدایتم کرده بود، از پرهیزکاران بودم».

یا هنگامی که عذاب را ببیند بگوید: «ای کاش برای من بازگشتی بود تا از نیکوکاران می شدم».

نکته ها:

گرچه در آیه ۵۷، مجرم می خواهد بگوید: خدا مرا هدایت نکرد که به چنین راهی رفتم، ولی در آیه ۵۹ پاسخ می شنود که ما تو را هدایت کردیم و اتمام حجت نمودیم، ولی تو خود اهل تکذیب و استکبار بودی.

پیام ها:

۱ مجرم در قیامت، به دنبال تبرئه ی خود است. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي» ۲ انسان برای نجات و رستگاری به هدایت الهی نیاز دارد. «أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۳ نشانه پذیرش هدایت الهی، تقوا و پارسایی است. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۴ در قیامت، ارزش تقوی روشن می شود. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۵ در قیامت گنهکاران به حال متقین غبطه می خورند... «لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» ۶ راه پیشگیری از گناه، توجه دادن به صحنه های خطرناک قیامت است. «أَوْ تَقُولَ ... أَوْ تَقُولَ» ۷ تقوی و احسان دو وسیله نجات بخش هستند. «لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ...»

ص: ۱۹۲

۸ آرزوی گنهکاران در قیامت، بازگشت به دنیا برای احسان (به خود و دیگران) است. «لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۹ بازگشت به دنیا محال است. «لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً»... (کلمه «لَوْ» در موردی بکار می رود که انجام آن محال باشد).

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۹]

اشاره

بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَاْفِرِينَ (۵۹)

آری، آیات من به سراغ تو آمد، اما آنها را تکذیب کردی و تکبر ورزیدی و از کافران شدی.

نکته ها:

مجرم در قیامت چند سخن دارد:

۱. اقرار به کوتاهی. «فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ» ۲. اقرار به مسخره کردن. «لَمِنَ السَّاحِرِينَ» ۳. آرزوی هدایت. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي» ۴. آرزوی بازگشت به دنیا. «لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً» خداوند اقرارهای او را می پذیرد اما سخن سوم او را در این آیه پاسخ می دهد که ما تو را هدایت کردیم تو خود نپذیرفتی و سخن چهارم او را در جای دیگر پاسخ می دهد که اگر آنان به دنیا برگردند باز هم خلافاکارند. «لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا» (۱)

پیام ها:

۱ خداوند بدون اتمام حجّت، کسی را عذاب نمی کند. «بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي» ۲ تکذیب فوری و بدون تأمل، حاکی از روحیه تکبر و لجاجت است. «فَكَذَّبْتَ»

ص: ۱۹۳

اشاره

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ (۶۰)

و روز قیامت کسانی را که بر خدا دروغ بستند رو سیاه می بینی، آیا در دوزخ جایگاهی برای متکبران نیست؟

نکته ها:

دروغ بستن به خداوند نمونه های بسیار دارد، از جمله:

الف) برای خداوند شریک قرار دادن.

ب) خدا را به چیزی شبیه کردن.

ج) فرشتگان را فرزند خدا دانستن.

د) کار زشت خود را به خداوند نسبت دادن.

ه) ادّعی خدایی یا پیامبری کردن.

و) تحریف و بدعت در قوانین الهی.

در روایات می خوانیم: اگر شخصی حدیثی را جعل کند و به امامان معصوم علیهم السلام نسبت دهد در حقیقت به خداوند دروغ بسته است، زیرا سخن اهل بیت علیهم السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سخن پیامبر از خداست. (۱)

پیام ها:

۱ کسانی که وجهه ی نورانی خداوند را با دروغ تاریک می کنند، کیفرشان آن است که صورت خودشان در قیامت سیاه شود. «كَذَّبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ» ۲ گرچه سیاهی طبیعی عیب نیست، (نظیر سیاهی مو و چشم) اما سیاهی عارضی نشانه ی حقارت و ذلّت است. «وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ» ۳ روسیاهی واقعی و سیاهی دل در قیامت ظاهر می شود. «وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ»

ص: ۱۹۴

۴ انگیزه ی دروغ بستن به خداوند تکبر است. «كَذَّبُوا عَلَى اللَّهِ ... لِلْمُتَكَبِّرِينَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۱]

اشاره

وَ يُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۱)

و خداوند کسانی را که تقوا پیشه کرده اند، همراه با کامیابی شان نجات می دهد، در حالی که هیچ بدی به آنان نرسد و ایشان اندوهگین نشوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از روسیاهی کسانی که به خدا دروغ می بندند و دوزخیان بود و در این آیه سخن از رستگاری متقین است.

پیام ها:

۱ تقوا وسیله نجات و رستگاری است. «وَ يُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ» ۲ هیچ گونه بدی بیرونی به متقین نزدیک نمی شود. «لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ» ۳ متقین هیچ گونه اندوه درونی ندارند. «وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۶۲) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۶۳)

خداوند آفریدگار هر چیزی است و اوست که بر هر چیز نگهبان (و حافظ و ناظر) است.

کلیدهای آسمان ها و زمین برای اوست و کسانی که به آیات الهی کفر ورزیدند آنان همان زیان کارانند.

ص: ۱۹۵

نکته ها:

مشرکان، خالق بودن خدا را قبول داشتند، چنان که در آیه ۳۸ همین سوره خواندیم که اگر از آنان سؤال کنی آفریدگار آسمان ها و زمین کیست؟ خواهند گفت: خدا. ولی نظارت و حفاظت را به بت ها نیز نسبت می دادند.

پیام ها:

۱ موخذ واقعی کسی است که به تمام ابعاد توحید معتقد باشد:

توحید در خالقیت. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» توحید در ربوبیت. «عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ» توحید در عبادت. آیه ی بعد: «أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ...»

۲ همه ی هستی، در آفرینش و بقا، محتاج او هستند. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ» ۳ خداوند آفریدگار هستی است و باز هم می تواند خلق کند. «خَالِقٌ... لَهُ مَقَالِيدُ» ۴ کفر منکران، به خدا ضرری نمی زند، زیرا او مالک آسمان ها و زمین است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا... أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (۶۴) وَ لَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ تَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۶۵)

بگو: «ای نادانان! آیا مرا فرمان می دهید که جز خدا بپرستم؟»

و قطعاً به تو و به کسانی که (از پیامبران) پیش از تو بوده اند وحی شده است که: «اگر شرک ورزی بدون شک عمل تو تباه می شود و قطعاً از زیانکاران خواهی شد.»

ص: ۱۹۶

شُرک بعد از توحید، عبادات را محو می کند. در این آیه، شرک و در آیه ی ۲۱۷ سوره ی بقره ارتداد سبب حبط عمل معرفی شده است. «وَمَنْ يَزِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» گرچه مخاطب اولیه در این آیات، شخص پیامبر است، اما همه مردم در این امور با پیامبر شریکند و خطاب خداوند به پیامبر از جهت اهمیت موضوع است که حتی اگر پیامبر هم لحظه ای شرک ورزد اعمالش تباه خواهد شد و زیان خواهد کرد.

پیام ها:

۱ جهل، سرچشمه ی انحرافات است. «أَفَغَيْرَ اللَّهِ ... أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ» ۲ هرگز در برابر خواسته های نابخردان تسلیم نشویم. «تَأْمُرُونِي ... أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ» ۳ عبادت باید بر اساس معرفت معبود باشد. «أَفَغَيْرَ اللَّهِ» ، «أَعْبُدُ ... أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ» ۴ نابخردان، در صدد به انحراف کشاندن دیگران، حتی انبیا هستند. «تَأْمُرُونِي ...

أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ»

۵ پیامبر اسلام آخرین پیامبر آسمانی است. «الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ» (در قرآن هرگز «B مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است).

۶ شرک، از هیچ کس قابل اغماض نیست. «لَيْسَ أَشْرَكَتَ» ۷ عصمت انبیا مانع امر و نهی و تشویق و تهدید الهی نیست. «لَيْسَ أَشْرَكَتَ» ۸ خطر شرک بسیار جدی است. (سه بار حرف لام مفتوحه که نشانه ی تأکید است تکرار شده). «لَيْسَ» ، «لَيْحِبَطَنَّ» ، «لَتَكُونَنَّ»

اشاره

بَلِ اللَّهِ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۶) وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ
سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۷)

بلکه تنها خدا را پرستش کن و از سپاس گزاران باش.

و خدا را آن گونه که حق اوست قدردانی نکردند (و او را نشناختند)، در حالی که روز قیامت زمین یکسره در قبضه ی قدرت اوست و آسمان ها به دست قدرت او در هم پیچیده اند. او منزه است و از آن چه شریک او قرار می دهند برتر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «یمن» دست قدرت خداست. (۱)

فرمان های خداوند دو نوع است:

۱. دستور مولوی که خداوند به عنوان مولا صادر می کند و عقل را به اسرار آن راهی نیست، نظیر فرمان طواف در مکه. «وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۲) دستور ارشادی، که عقل نیز راز و رمز آن را درک می کند و حکم خداوند، ارشاد به حکم عقل است، نظیر جمله «كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» زیرا تشکر در برابر ولی نعمت را عقل حکم می کند.

پیام ها:

۱ یکتا پرستی راه نجات از خسارت است. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ بَلِ اللَّهُ فَاعْبُدْ» ۲ بهترین راه تشکر از خداوند عبادت است. «فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» ۳ توحید، نشانه ی شناخت درست و قدرشناسی است و شرک، برخاسته از عدم شناخت و قدردانی است. «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» ۴ آسمان و زمین در برابر قدرت الهی ناچیزند. «قَبْضَتُهُ»، «مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ»

ص: ۱۹۸

۱-۱. توحید صدوق، ص ۱۶۱.

۲-۲. حج، ۲۹.

۵ برای شناخت بهتر خداوند، باید به قدرت و احاطه ی مطلقه ی او توجه کنیم.

﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا

... وَالسَّمَاوَاتُ﴾ ...

۶ به سراغ دیگران نرویم، که همه چیز تنها به دست خداست. ﴿وَالْمَأْرُضُ ... وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ ... سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۸]

اشاره

﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِيهَا يَنْظُرُونَ﴾ (۶۸)

و در صور دمیده شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است، بی هوش شده (و می میرد)، مگر آن که را خدا بخواهد؛ سپس بار دیگر در آن دمیده شود، پس ناگاه آنان (زنده شده)، به پا خیزند و (به اطراف) نظر می کنند.

نکته ها:

طبق صریح این آیه، پایان عمر دنیا و آغاز رستاخیز، از طریق نفخه است. این نفخه گاهی به صورت دمیده شدن در صور و شیپور: ﴿نُقِرَّ فِي النَّاقُورِ﴾ (۱) و گاهی با تعبیر «بِالْقَارِعَةِ» (۲) به معنای کوبنده و گاهی با تعبیر «الصَّاحَّةُ» (۳) به معنای صدای هول انگیز و گاهی با تعبیر «الصَّيْحَةُ» (۴) آمده است.

به هم ریختن نظام هستی و نابودی طبیعت از طریق ایجاد صدای وحشتناک، برای کسانی که در جبهه صدای موج انفجار یا شکسته شدن دیوار صوتی را شنیده اند باور کردنی است.

روایات، مسئول دمیدن در صور را فرشته ای به نام اسرافیل دانسته اند. (۵)

تمام انسان ها به هنگام نفخه ی صور می میرند، پس مراد از استثنا در جمله ی ﴿إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ بیان قدرت الهی است. یعنی دست خداوند بسته نیست و در آن زمان که همه می میرند اگر خدا بخواهد، افرادی را زنده نگاه می دارد. چنان که در بعضی روایات نام جبرئیل

ص: ۱۹۹

۱-۱. مدثر، ۸.

۲-۲. قارعه، ۱.

٣-٣. عيس، ٢٣.

٤-٤. يس، ٥٣.

٥-٥. تفسير نور الثقلين.

و اسرافیل و میکائیل یا شهدا به عنوان کسانی که زنده می مانند آمده است. (۱)

پیام ها:

۱ مرگ و رستاخیز همه ی انسان ها، برای خداوند آسان و همچون دمیدن در شیپور است. «نُفِخَ»، «فَصَيَعِقَ» ۲ وقوع قیامت را قطعی بدانید. (با آنکه قیامت در آینده واقع می شود، اما افعال مربوط به آن، به صورت ماضی به کار رفته که نشانه ی قطعیت آن است.) «نُفِخَ»، «فَصَيَعِقَ»، «نُفِخَ» ۳ رستاخیز، تنها مربوط به انسان ها و ساکنان زمین نیست. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ» ۴ میان نفعه ی اول و دوم قیامت، زمانی طولانی است. «نُفِخَ ... ثُمَّ نُفِخَ» ۵ رستاخیز، ناگهانی و دفعی است. «فَإِذَا هُمْ» نشانه ی ناگهانی بودن است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۹]

اشاره

وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَ وُضِعَ الْكِتَابُ وَ جِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لَا يُظَلَّمُونَ (۶۹)

و(در آن روز) زمین به نور پروردگارش روشن گردد و نامه ی اعمال را در میان نهند و پیامبران و شاهدان را حاضر سازند و میان آنان به حق داوری شود در حالی که بر آنان ستم نمی رود.

نکته ها:

مراد از «نور رب»، یا نور حق و عدالت است که خداوند در آن روز زمین را با آن نورانی می کند یا مراد نوری است غیر از نور خورشید و ماه که خداوند در آن روز می آفریند. البته مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: مراد از «نور رب» کشف اسرار و حقایق در قیامت است، سپس برای تأیید نظر خود آیه ی ۲۲ سوره ی ق را گواه می گیرد:

ص: ۲۰۰

«لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَ كَ» در تفسیر اطیب البیان می خوانیم: چون در قیامت نور خورشید و ماه گرفته می شود، مراد از «نور رب» نوری است که از مؤمنان بر می خیزد. سپس این آیه را به عنوان شاهد ذکر می کند: «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (۱)

پیام ها:

۱ ارائه ی نامه ی اعمال و احضار انبیا و گواهان و داوری به حق در قیامت، از امور قطعی است. (کلمات «قُضِيَ»، «وُضِعَ» و «جِيَءَ» در قالب ماضی مجهول آمده است).

۲ در قیامت گواهان متعددی در کار است. (انبیا، امامان، فرشتگان، اعضای بدن، زمین، زمان و...). «الْكِتَابُ»، «بِالنَّبِيِّينَ»، «الشُّهَدَاءِ» ۳ تمام رفتار و کردار انسان در دنیا تحت نظارت گروهی شاهد و گواه قرار دارد زیرا شرط گواهی دادن در قیامت، حضور و نظارت بر اعمال در دنیا است. «وَجِيَءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ» ۴ گرچه در قیامت انبیا نیز مورد سؤال قرار می گیرند «وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۲) ولی احضار انبیا در این آیه، به دلیل آنکه در کنار کتاب و شهداء قرار گرفته، برای گواهی بر اعمال امت خودشان است. «وَجِيَءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ» ۵ قضاوت و داوری خداوند بر پایه مستندات پرونده اعمال و گواهی پیامبران و شاهدان است. «وُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيَءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ»

ص: ۲۰۱

(۱-۱). حدید، ۱۳؛ تحریم، ۸.

(۲-۲). اعراف، ۶.

اشاره

وُفِيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ (۷۰) وَ سَيِّقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَىٰ الْكَافِرِينَ (۷۱) قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَىٰ الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۲)

و به هر کس (نتیجه ی) آن چه انجام داده به تمامی داده شود و خداوند به آن چه انجام می دهند آگاه تر است.

و کسانی که کافر شدند گروه گروه به سوی جهنم رانده شوند، تا چون به نزدیک آن رسند درهای دوزخ گشوده شود و نگهبانان آن به ایشان گویند: «آیا از میان شما پیامبرانی به سراغ شما نیامدند تا آیات پروردگارتان را بر شما تلاوت کنند و شما را از دیدار امروزتان هشدار دهند؟» گویند: «چرا»، (آنان آمدند ولی ما گوش ندادیم) لکن فرمان عذاب بر کافران قطعی است.

به آنان گفته شود: «از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آن خواهید بود، پس چه بد است منزلگاه متکبران».

نکته ها:

« سَيِّقَ » از «سوق» به معنای راندن به جلو است و به بازار که سوق می گویند برای آن است که جاذبه های بازار، انسان را به آنجا سوق می دهد.

کلمه ی «زمر» به معنای جماعت و گروه است و نام گذاری این سوره، بر اساس این آیه ۷۱ و

دوزخیان را فرشتگان به سوی دوزخ می کشانند. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۲)

پیام ها:

۱ در کیفر و پاداش الهی کم و کاستی نیست. («وُفِّيَتْ» به معنای وفای کامل است) ۲ در قیامت احدی از کیفر و پاداش مستثنی نیست. «كُلُّ نَفْسٍ» ۳ خدا از هر کس بهتر می داند احضار شاهد و گواه برای برقراری نظام دادگاه است نه تحصیل علم برای خداوند. «أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ» ۴ کشاندن مجرمان به سوی دوزخ، تحقیری است جدای از کیفرهای دیگر.

«سَيَقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵ درهای دوزخ بسته است و همین که دوزخیان به آن می رسند ناگهان باز می شود که این خود وحشت آور است. «جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا» ۶ دوزخ درهای متعددی دارد. «أَبْوَابُهَا» (در آیه ۴۴ سوره ی حجر نیز می خوانیم: «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ») ۷ در قیامت، فرشتگان با دوزخیان گفتگوی مستقیم دارند. «قَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا» ۸ دوزخ، مأموران مخصوص دارد. «خَزَنَتُهَا» ۹ با مجرمان اتمام حجت شده است. «يَأْتِكُمْ رَسُولٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ» ۱۰ انبیا علاوه بر بیان آیات الهی، مردم را هشدار می دادند. «يَتْلُونَ ... يُنذِرُونَكُمْ» ۱۱ قیامت، روز اعتراف و اقرار است. «قَالُوا بَلَىٰ» ۱۲ دلیل محقق شدن عذاب، کفر مردم است. «حَقَّتْ ... عَلَى الْكَافِرِينَ» ۱۳ ریشه ی کفر، تکبر است. «الْكَافِرِينَ ... الْمُتَكَبِّرِينَ»

ص: ۲۰۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. (۲). ق، ۲۱.

اشاره

وَ سَيَقِ الْأَذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤَهُمَآ وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ
(۷۳)

و کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند گروه گروه به سوی بهشت سوق داده شوند تا چون به نزد آن رسند، در حالی که درهای بهشت گشوده شده است و نگهبانان بهشت به آنان گویند: «سلام بر شما پاک و پسندیده بودید، پس داخل شوید در حالی که در آن جاودانه خواهید بود».

نکته ها:

در آیه ی ۷۱ خواندیم: همین که دوزخیان به دوزخ می رسند درها باز می شود «جَاؤَهُمَآ وَفُتِحَتْ» ولی در این آیه می فرماید: «وَ فُتِحَتْ» یعنی بهشتیان به بهشت می رسند در حالی که قبلاً درها برایشان باز شده است.

در کتاب خصال از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که بهشت هشت در دارد و هر دری مخصوص گروهی است. یک در برای انبیا و صدیقان، یکی برای شهدا و صالحان و پنج در برای شیعیان من و یک در برای مسلمانانی که کینه ی مرا ندارند.
(۱)

سؤال: با آنکه عمر و اعمال نیک و بد انسان در دنیا محدود است، چرا کیفر و پاداش قیامت نامحدود است که قرآن می فرماید: دوزخیان و بهشتیان جاودانه در آتش یا بهشت خواهند بود.

پاسخ: اولاً- جاودانگی در بهشت، از باب لطف خداوند است و منافاتی با عدل ندارد. ثانیاً جاودانگی در دوزخ برای همه دوزخیان نیست بلکه بسیاری از مجرمان پس از دیدن کیفر اعمالشان و پاک شدن از گناه، وارد بهشت می شوند. ثالثاً مدت کیفر بستگی به میزان سبکی یا سنگینی جرم دارد، نه زمان انجام جرم. چه بسا کسی که در یک لحظه اقدام به قتل کسی کرده و حتی موفق نشده، اما دادگاه برای او حبس ابد مقرر می کند. آیا مجازات کبریت زدن

ص: ۲۰۴

به یک بشکه بنزین یا یک کشتی بنزین یکسان است؟ آری، آن که تمام عمر نافرمانی خالق هستی و خدای بزرگ را کرده است، برای همیشه در عذاب خواهد بود.

پیام ها:

۱ راه ورود به بهشت، پاکی و پارسایی است. «سَيَقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ» ۲ بهشت نیز درهای متعددی دارد. «أَبْوَابُهَا» ۳ «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» درود فرشتگان به بهشتیان است که در دنیا نیز این گونه سلام سفارش شده است.

۴ شرط ورود به بهشت پاکی است که یا از اول بوده و یا در اثر توبه پیدا شده است. «طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا»

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۴]

اشاره

وَ قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَّهُ وَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنَعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (۷۴)

و(بهشتیان) گویند:

«سپاس خداوندی را که به وعده ای که به ما داد وفا کرد و زمین را میراث ما قرار داد. تا از بهشت هر جای را که خواهیم برمی گزینیم.» پس چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته ها:

مراد از «أرض» در این آیه، سرزمین بهشت است.

پیام ها:

۱ گفتن «الحمد لله» پس از دریافت نعمت، شیوه ی بهشتیان است. «قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۲ حق انتخاب مسکن، یکی از نعمت ها و امتیازات بهشتی است. «نَتَّبِعُ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ» ۳ هر کس می تواند با عمل نیک به دریافت پاداش های الهی برسد. «أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

ص: ۲۰۵

اشاره

وَ تَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۷۵)

و فرشتگان را می بینی که گرد عرش حلقه زده اند، در حالی که همراه با ستایش پروردگارشان تسبیح می گویند و میان آنان به حق داوری گردد و گفته می شود: «سپاس خداوندی را که پروردگار جهانیان است.»

نکته ها:

«حَافِينَ» «از حفا» به معنای احاطه است و «عرش» پایگاه قدرت و اراده ی الهی است.

پیام ها:

۱ فرشتگان برای اولیای خدا قابل رؤیت اند. «تَرَى الْمَلَائِكَةَ» ۲ عرش جایگاه فرشتگان است. «حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ» ۳ فرشتگان برای اجرای فرامین الهی آماده هستند. «حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ» ۴ فرشتگان دائماً به تسبیح مشغولند. «يُسَبِّحُونَ» ۵ حمد و تسبیح، با هم مقرونند. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» ۶ فرشتگان، همانند انسان ها، تحت تربیت خداوند هستند. «رَبِّهِمْ» ۷ داوری خدا در قیامت بر اساس حق و عدل است. «قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ» (در دنیا بر اساس حق عمل کنیم چون با حق سنجیده خواهیم شد). «قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ» ۸ حمد و ستایش سزاوار کسی است که تمام هستی را رشد می دهد. «الحمد لله رب العالمين» (و الحمد لله رب العالمين)

این سوره هشتاد و پنج آیه دارد و مکی است.

نام این سوره «غافر» از آیه سوم گرفته شده است که خداوند را «غَافِرِ الذُّنُوبِ» بخشنده گناهان معرفی می کند. نام دیگر این سوره «مؤمن» است، به جهت شخصی که در دستگاه فرعون بود و ایمان خود را کتمان می کرد تا بتواند به موسی کمک کند. ماجرای این فرد که به «مؤمن آل فرعون» معروف گشته در آیات ۲۸ به بعد این سوره آمده است.

محتوای این سوره علاوه بر داستان موسی، نوح و عاد و ثمود، معارف توحید و معاد و حکمت الهی است و حدود بیست آیه درباره ی مؤمن آل فرعون است که در جای دیگر قرآن نیامده است.

در قرآن هفت سوره ی پی در پی با آیه ی «حم» آغاز می شود که این سوره، اولین آنهاست و بقیه عبارتند از: فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف و گاهی «حوامیم» گفته می شوند.

در روایات، خواندن سوره های «حوامیم» در نماز شب سفارش شده و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که «حوامیم» مغز قرآن است.

در حدیث می خوانیم: «حوامیم» تاج قرآن و گل های خوشبوی آن است و خداوند قاری این سوره ها و همسایگان و بستگان و دوستان او را مورد لطف قرار می دهد و عرش و کرسی برای او استغفار می کنند. (۱)

ص: ۲۰۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۲) غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهُ الْمَصِيرِ (۳)

ح، میم.

نزول کتاب از طرف خداوند عزیز علیم است.

آمرزنده ی گناه، پذیرنده ی توبه، سخت کیفر و صاحب عطای فراوان. هیچ معبودی جز او نیست. بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

اشاره

بر اساس برخی روایات، حروف مقطعه تأویلی دارد که جز خداوند کسی نمی داند. (۱) اما بر اساس برخی دیگر از روایات، (با توجه به آیات بعد از این حروف که مربوط به نزول قرآن است) خداوند با مخالفانش احتجاج می کند که من قرآن را از همین حروف الفبا که در اختیار شماست، تألیف کردم، شما نیز اگر می توانید مثل آن را بیاورید.

« ذِي الطُّوْلِ » دو معنا دارد: صاحب فضل و عطا که رمز مهر الهی است و صاحب قدرت که رمز قهر الهی است.

ص: ۲۱۰

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

آیاتی که با «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» آغاز گشته، نام خدا را همراه با اوصافی ذکر کرده است از جمله:

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

(۱)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

(۲)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

(۳)

«تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

(۴)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ»

(۵)

«تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

(۶)

بنا بر این، سرچشمه ی وحی، صاحب قدرت، حکمت، رحمت، ربوبیت و شایسته ی حمد و ستایش است.

مغفرت در قرآن

در قرآن کریم عواملی برای مغفرت بیان شده است از جمله:

ایمان. «آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا» (۷) تقوی. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۸) پیروی از انبیا. «فَاتَّبِعُونِي ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۹) عفو و گذشت از مردم. «وَاللَّغْفُومَا ... يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ» (۱۰) قرض الحسنه و وام دادن به مردم. «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۱) جهاد. «تُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۲) عبادت. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۳)

- ١-١. زمر، ١.
- ٢-٢. غافر، ٢.
- ٣-٣. فصلت، ٣.
- ٤-٤. يس، ٥.
- ٥-٥. فصلت، ٤٢.
- ٦-٦. واقعه، ٨٠.
- ٧-٧. طه، ٧٣.
- ٨-٨. انفال، ٢٩.
- ٩-٩. آل عمران، ٣١.
- ١٠-١٠. نور، ٢٢.
- ١١-١١. تغابن، ١٧.
- ١٢-١٢. صف، ١٢١.
- ١٣-١٣. نوح، ٤٣.

پرهیز از گناهان کبیره. «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ... نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) دعا و استغفار و انابه خود انسان. «ظَلَمْتُ نَفْسِي... فَغَفَرَ لَهُ» (۲) دعای اولیای خدا برای انسان. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا...» (۳)

پیام ها:

۱ شیوه ی نو در بیان مطلب، انگیزه ای برای شنیدن است. «حم تَنْزِيلُ» ۲ قرآن به تدریج نازل شده است. («تَنْزِيلُ» به معنای نزول تدریجی است).

۳ عظمت گوینده، نباید مانع نزول سخن در سطح فهم مخاطب شود. (خداوند عزیز، سخن خود را نازل می کند). «تَنْزِيلُ... مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ» ۴ سخن خداوند عزیز نیز عزیز و نفوذناپذیر است و هیچ منطقی آن را نمی شکند. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ... الْعَزِيزِ» ۵ قرآن، جلوه ی عزت و علم خداوند است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۶ قرآن، وسیله ی عزت مسلمان و آگاهی آنان است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۷ نزول کتاب و بیان مغفرت و هشدار الهی، همه در مسیر کمال انسان و رسیدن به خداست. «تَنْزِيلُ... غَافِرٍ»، «شَدِيدٍ»، «إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» ۸ نزول کتاب برای شناخت مبدأ و معاد است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» ۹ قرآن در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت کتاب و مکتوب بوده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» ۱۰ برخورداری از الطاف الهی، در سایه ی کتاب آسمانی است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»، «غَافِرِ الذَّنْبِ» ۱۱ هم کتاب و قانون لازم است، هم حسابرسی، هم بخشش یا مجازات در

ص: ۲۱۲

(۱-۱). نساء، ۳۱.

(۲-۲). قصص، ۱۶.

(۳-۳). یوسف، ۹۷.

جای خود. «تَنْزِيلٌ»، «غَافِرِ الذَّنْبِ»، «شَدِيدِ الْعِقَابِ» ۱۲ بخشش از سوی افراد قدرتمند و پیروز، زیباست. (عفو با بزرگان است).

«الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ»

۱۳ هیچ کس نمی تواند مانع نزول وحی شود، زیرا او نفوذناپذیر است، «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ» و می داند بر چه کسی نازل کند. «الْعَلِيمِ» ۱۴ مسیری که اسلام معرفی می کند از خدا و به سوی خداست. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ ... إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» ۱۵ رحمت خداوند بر غضبش سبقت دارد. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ» ۱۶ گناه، گاهی به وسیله ی عمل صالح بخشیده می شود. «غَافِرِ الذَّنْبِ» (نظیر آیه ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۱)) و گاهی از طریق توبه. «قَابِلِ التَّوْبِ» ۱۷ مؤمن باید بین خوف و رجا باشد، زیرا خداوند هم آمرزنده است و هم کیفر دهنده. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ» ۱۸ مهر و قهر الهی را باید در کنار هم دید، تا نه یأس پیش آید و نه غرور. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ» ۱۹ عذاب الهی به خاطر عملکرد خود ماست و گر نه خداوند پیوسته لطف دارد.

«شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ»

۲۰ لطف خدا دائمی است. «ذِي الطَّوْلِ»

ص: ۲۱۳

اشاره

مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَعُزُّكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ (۴)

جز کسانی که کفر ورزیدند کسی در آیات خداوند جدال و ستیزه نمی کند پس تحرک آنان در شهرها تو را نفریبند.

نکته ها:

اشاره

«جدل» در لغت به معنای تاباندن طناب است و در اصطلاح به گفتگوهایی که طرفین می خواهند یکدیگر را در پیچ و تاب های بحث شکست دهند، گفته می شود.

جدال و گفتگو

جدال دو نوع است:

الف) جدال نیکو که سیره ی انبیاست و نوعی گفتگو و تلاش برای ارشاد مردم است. چنان که کفار به حضرت نوح می گفتند: تو برای ارشاد ما بسیار جدل و تلاش می کنی. «يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَكُتِرْتْ جِدَالِنَا» (۱) ب) جدال باطل که به منظور محو یا کم رنگ کردن حق، انواع طرح های انحرافی و باطل را به میان می آورد. «وَجَادِلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲) در مسایل علمی و عقیدتی باید از جدل پرهیز کرد مگر با روش نیکو؛ «وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۳) «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۴) نمونه هایی از جدال نیکو حضرت ابراهیم علیه السلام نمود را به خداپرستی دعوت کرد و فرمود: خدایی را پرستش کن که مرگ و حیات به دست اوست. نمود گفت: مرگ و حیات در دست من نیز هست. می توانم دستور اعدام دهم یا یک اعدامی را آزاد کنم.

ص: ۲۱۴

۱-۱. هود، ۳۲.

۲-۲. غافر، ۵.

۳-۳. عنکبوت، ۴۶.

۴-۴. نحل، ۱۲۵.

ابراهیم فرمود: خداوند نظام را آن گونه طراحی کرده که طلوع خورشید از مشرق است، تو خورشید را از مغرب ظاهر کن، نمرد مبهوت شد. (۱)

قرآن کریم بارها در گفتگو با مخالفان اظهار داشته که اگر کتابی مثل من یا ده سوره مثل سوره های من یا یک سوره مثل من بیاورید، من دعوت خود را پس می گیرم. حتی به آنان فرموده که از هر کس می خواهید برای همکاری دعوت کنید ولی بدانید که هرگز حتی یک سوره مثل قرآن نخواهید آورد. (۲)

جدال باطل با تحریک شیطان است. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِيُؤْخُونَ إِلَىٰ أُولِيٰئِهِمْ لِيُجَادِلُكُمْ» (۳) مفسد جدال:

۱. سبب گمراهی است. «ما ضل قوم بعد هدى كانوا عليه الا اوتوا الجدل» (۴) هیچ گروه هدایت شده ای منحرف نشدند مگر به خاطر جدال های ناروا.

۲. سبب قهر الهی است. «من جادل فى خصومه بغير علم لم يزل فى سخط الله حتى ينزع» (۵) هر کس بدون آگاهی در موارد نزاع به جدل پردازد، در قهر الهی است مگر آنکه از جدال دست بردارد.

۳. مایه ی پشیمانی است. «ایاک و اللجاجه فان اولها جهل و آخرها الندامه» (۶) از لجاجت که زمینه جدال است دوری کن که آغازش نادانی و پایش پشیمانی است.

روش گفتگو و جدال نیکو ۱. از رقیب، دلیل بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» (۷) ۲. از اول خود را برتر نبیند. «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًىٰ أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (۸) ۳. آن چه را حق است بپذیرد گرچه به دلیل مصلحت آن را رد کند. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ إِنَّمَهُمَا كَبِيرٌ» (۹)

ص: ۲۱۵

۱-۱. مضمون آیه ۲۵۸ بقره.

۲-۲. مضمون آیه ۳۸ یونس و آیات ۲۲ و ۲۳ بقره.

۳-۳. انعام، ۱۲۱.

۴-۴. نهج الفصاحه، حدیث ۲۶۴۸.

۵-۵. همان، حدیث ۲۸۶۵.

۶-۶. همان، حدیث، ۱۰۰۸.

۷-۷. بقره، ۱۱۱.

۸-۸. سبأ، ۲۴.

۹-۹. بقره، ۲۱۹.

۴. به رقیب، فرصت فکر کم‌دن بدهد. «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» (۱) ۵. ادب و متانت را رعایت کند. «لَا تَسْتَبُؤُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْتَبُؤُوا اللَّهَ عَدْوًا» (۲) ۶. منصف باشد و همه را به یک چشم نبیند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ» (۳) ۷. سخن منطقی بگوید. «قَوْلًا سَدِيدًا» (۴) ۸. سخن نرم بگوید. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۵)

پیام‌ها:

۱ مجادله با حق، عاملی جز کفر ندارد. «مَا يُجَادِلُ ... إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ توقع نداشته باشید که سخن حق شما را همه بپذیرند. «يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ» ۳ شیوه کفار، جدال به باطل است. («مَا يُجَادِلُ» فعل مضارع، نشانه دوام است).

۴ انبیا نیز به تذکر و موعظه نیاز دارند. «فَلَا يَغُرُّكَ» ...

۵ مرعوب کفار نشوید و در موضع انفعالی قرار نگیرید. «فَلَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُهُمْ» ۶ تحرکات کفار، مهلتی است که خداوند به آنان داده تا پیمان‌های آنها به سر آید، نگران نباشید. «فَلَا يَغُرُّكَ» ۷ کفار در تلاشند، غفلت نکنید. «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ» (مانورهای نظامی، کنفرانسهای سیاسی، سفرهای دوره‌ای و قراردادهای بین‌المللی که از سوی سران استکبار برگزار می‌شود، از مصادیق «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ» است).

۸ رهبر جامعه‌ی اسلامی باید از تحرکات کفار آگاه باشد. «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ»

ص: ۲۱۶

۱-۱. توبه، ۶.

۲-۲. انعام، ۱۰۸.

۳-۳. آل عمران، ۲۳.

۴-۴. احزاب، ۷۰.

۵-۵. طه، ۴۴.

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (۵)

پیش از این (کفار مکه) نیز قوم نوح و احزابی که بعدشان آمدند (پیامبرانشان را) تکذیب کردند و هر امتی تصمیم گرفت تا پیامبرش را به عقوبت بگیرد و به وسیله ی باطل مجادله کردند تا حق را نابود نمایند، پس آنان را (به قهر خود) گرفتیم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بوده است.

نکته ها:

در آیه ی ۱۲ سوره ی «ص» نام احزاب و اقوام پس از نوح چنین آمده است: «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ وَ ثَمُودٌ وَقَوْمٌ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ»

پیام ها:

۱ آگاهی از مشکلات دیگران، رمز تسلی و پایداری است. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ» ...

۲ تشکل احزاب و تعدد آنها نشانه ی حقانیت نیست. «كَذَّبَتْ ... الْأَحْزَابُ» ۳ برنامه ی احزاب مخالف انبیا عبارت است از:

تکذیب. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ» توطئه. «هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ» تبلیغات سوء. «جَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» ۴ زندگی در آغاز تاریخ، قبیله ای بوده ولی به تدریج تشکیلاتی شده است. «قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ» ۵ مخالفان انبیا گاهی طاغوت ها بوده اند، «فرعون» گاهی قبایل، «قومهم» و گاهی تشکل ها. «احزاب» ۶ خداوند حامی پیامبران است. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمٌ ... فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ» ۷ همه ی مخالفان، در مبارزه با رهبران آسمانی یک هدف مشترک داشتند. «هَمَّتْ»

كُلَّ أُمَّةٍ بَرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ»

۸ مخالفان، به کمتر از قتل رهبر آسمانی «لِيَأْخُذُوهُ» و نابود کردن حق، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» قانع نیستند.

۹ سر و کار مخالفان با خداست. «فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ» چراغی را که ایزد بر فرزند هر آن کس پف کند ریشش بسوزد ۱۰ کیفرهای الهی، گاهی در دنیا صورت می گیرد. «فَأَخَذْتُهُمْ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (۶) الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۷)

و بدین گونه (که احزاب در دنیا عقوبت شدند) وعده عذاب پروردگارت درباره ی کسانی که کفر ورزیدند قطعی شد که آنان اهل دوزخند.

کسانی که عرش (خدا) را حمل می کنند و آنان که اطراف آن هستند، پروردگارشان را با سپاس و ستایش تسبیح کرده (و به پاکی یاد می کنند) و به او ایمان دارند و برای کسانی که ایمان آورده اند (از خداوند) آمرزش می خواهند (و می گویند): پروردگارا! رحمت و علم تو همه چیز را فرا گرفته است، پس کسانی را که توبه کرده و راه تو را پیروی کرده اند بیامرزش و آنان را از عذاب دوزخ حفظ کن.

نکته ها:

اشاره

در آیات قبل خواندیم که مردم در برابر دعوت انبیا دو دسته شدند و لذا گروهی مورد مغفرت قرار می گیرند و گروهی با قهر الهی رو به رو هستند. این آیه دعای فرشتگان و

ص: ۲۱۸

حمایت آنان را از گروه اول بیان می کند.

عرش چیست؟

در قرآن بیست مرتبه به عرش خدا اشاره شده است. در لغت، «عرش»، تختِ پایه بلند و «کرسی» تخت پایه کوتاه است. وقتی می خوانیم: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» کرسی او هستی را در بر گرفته، پس عرش او چگونه است؟ عرش یا کنایه از مرکز قدرت الهی است و یا مرکز صدور احکام الهی و مراد از «حاملان عرش» فرشتگانی هستند که تعدادشان هشت نفر معرفی شده است. «يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ» (۱) گفتنی است که حقیقت عرش برای ما روشن نیست ولی از مجموع آیات شاید بتوان این مسأله را دریافت که جهان هستی دارای یک مرکز است و خداوند بر آن مرکز احاطه ی کامل دارد. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و اجرای اراده ی الهی از طریق فرشتگانی است که در اطراف این مرکز فرماندهی هستند.

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، همان علم است که خداوند پیامبرانش را از آن آگاه کرده است. «العرش هو العلم الذی اطلع الله علیه انبیائه و رسله» (۲) در کنار کلمه عرش آیاتی مطرح است که در جمع بندی آنها انسان به مرکز فرماندهی می رسد نظیر:

«اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»

«يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ ... لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ» (۳) «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۴) ... «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ» (۵) «يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَا يَعْرُجُ فِيهَا» (۶)

ص: ۲۱۹

۱- ۱. حاقه، ۷.

۲- ۲. معانی الاخبار، ص ۲۹.

۳- ۳. اعراف، ۵۴.

۴- ۴. یونس، ۳.

۵- ۵. رعد، ۲.

۶- ۶. حدید، ۴.

گردش شب و روز و تدبیر امور و تفصیل آیات و آگاهی از تمام ذرات هستی و آنچه از آسمان نازل می شود و آنچه به آسمان بالا می رود، رمز آن است که تمام این امور در عرش الهی واقع می شود.

مرحوم علامه طباطبایی می فرماید: عرش، حقیقتی از حقایق و امری از امور خارجی و مرکز تدبیر امور جهان است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، مانند تخت نیست بلکه امر محدودی است که با تدبیر الهی اداره می شود. «لیس العرش کهیئه السریر و لکنه شیء محدود مدبر» (۲) و در روایت دیگری فرمود: عرش و کرسی، از بزرگ ترین درهای عالم غیب هستند. «العرش و الكرسي بابان من اکبر ابواب الغیوب» مراد از عرش، تخت جسمی نیست، زیرا تخت روی آب بند نمی شود. «وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» (۳) بلکه مراد آن است که روزی که هنوز زمین و آسمان نبود و جهان یکسره آب بود، قلمرو فرماندهی خداوند بر آب بود و پس از پیدایش آسمان ها و زمین ستاد فرماندهی جهان هستی به آسمان ها منتقل شد.

پیام ها:

۱ قهر خداوند بر کفار یکی از سنت های الهی است. «كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۲ کیفر الهی گزاف نیست بلکه بر اساس عدل و حق است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۳ مجازات و کیفر مجرمان از شئون ربوبیت است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۴ عامل نابودی گذشتگان کفر بوده است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا» ۵ مؤمنین باید به خود بنازند که مقربان درگاه الهی همواره به آنان دعا می کنند.

«يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ»

، «وَ يَسْتَغْفِرُونَ» ۶ اسلام، فکر انسان را از خوراک و پوشاک و مسکن، به عرش و فرشته و تسبیح

ص: ۲۲۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. توحید صدوق، باب ۴۸.

۳-۳. هود، ۷.

و تحمید بالا می برد. «يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ»، «يُسَبِّحُونَ» ۷ بی نهایت، تنها خداست، حتی عرش الهی محدودیت دارد. «حَوْلَهُ» ۸ حمد و تسبیح، بارها در قرآن در کنار هم ذکر شده است و در ذکر رکوع و سجود قرین یکدیگرند. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» ۹ آداب دعا این است: ابتدا تسبیح و تحمید، «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» سپس تجلیل و توصیف، «وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةٌ وَعِلْمًا» آن گاه دعا. «فَاعْفُو» ۱۰ سنگینی مسئولیت، شما را از تسبیح و تحمید خدا و یاد نیازمندان باز ندارد.

فرشتگان حامل عرش، هم به یاد خدا هستند، «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» و هم محتاجان را دعا می کنند. «يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۱ در دعا سنخیت لازم است. فرشتگان اهل ایمان برای مومنان دعا می کنند.

«يُؤْمِنُونَ»

... «يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۲ ایمان، رشته اتصال و ارتباط میان عالم ملک با عالم ملکوت است. «يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۳ استغفار کسانی در حق دیگران مؤثر است که خود اهل ایمان باشند. «يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۴ میان فرشتگان و انسان رابطه است. (امام سجّاد علیه السلام در صحیفه ی سجّادیه به گروه هایی از فرشتگان دعا و درود می فرستد و) فرشتگان حامل عرش در این آیه به انسان ها درود می فرستند. «يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۵ دعا به دیگران، یک ارزش پسندیده و شناخته شده ی قرآنی است. «وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۱۶ کسانی مشمول دعای فرشتگانند که اهل ایمان و عمل باشند. «آمَنُوا ... اِتَّبَعُوا» ۱۷ توبه به تنهایی کافی نیست، پیروی عملی لازم است. «تَابُوا وَ اَتَّبَعُوا» ۱۸ راه نجات، در پیروی از راه خداست. «وَ اَتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَ فِيهِمْ عَذَابُ الْجَحِيمِ»

ص: ۲۲۱

اشاره

رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۸)

پروردگارا! و آنان را با هر کس از پدران و همسران و فرزندانشان که صلاحیت دارند به باغ های اقامتی که به ایشان وعده داده ای وارد کن؛ همانا تو همان خدای عزیز و حکیمی.

نکته ها:

در مورد با هم بودن اعضای یک خانواده که همه بهشتی باشند، در جای دیگر قرآن نیز می خوانیم: «الْحَقْدُ بِهِمْ ذُرِّيَّتُهُمْ» (۱) نسل مؤمن را در بهشت به نیاکانشان ملحق می کنیم.

انبیا و فرشتگان دعاهای خود را با «رَبَّنَا» و «رب» آغاز می کردند:

دعای حضرت آدم: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» (۲) دعای حضرت نوح: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» (۳) دعای حضرت ابراهیم: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۴) دعای حضرت یوسف: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ» (۵) دعای حضرت موسی: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۶) دعای حضرت سلیمان: «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ» (۷) دعای حضرت عیسی: «رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً» (۸) دعای حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله: «رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ» (۹) دعای مؤمنان: «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا، فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» (۱۰) دعای فرشتگان در این آیه که می گویند: «رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتٍ»

ص: ۲۲۲

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. اعراف، ۲۳.

۳-۳. نوح، ۲۸.

۴-۴. بقره، ۱۲۶، ۱۲۸.

۵-۵. یوسف، ۱۰۱.

۶-۶. قصص، ۲۴.

۷-۷. نمل، ۱۹.

۸-۸. مائده، ۱۱۴.

۹-۹. مؤمنون، ۹۷.

۱۰-۱۰. آل عمران، ۱۹۱، ۱۹۴.

پیام ها:

۱ مشمول دعای اولیای خدا شدن، صلاحیت لازم دارد. «أَدْخِلْهُمْ ... وَ مَنْ صَلَّحَ» ۲ نجات از دوزخ کافی نیست؛ ورود به بهشت ارزش دارد. «قِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ»، «أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ» ۳ اول پاکی از بدی ها، سپس دریافت کمالات. «قِهِمْ»، «أَدْخِلْهُمْ» ۴ ورود به بهشت، صلاحیت می خواهد. «أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ ... وَ مَنْ صَلَّحَ» ۵ رابطه بدون لیاقت و صلاحیت ارزش ندارد ولی در کنار ضابطه ارزش افزوده دارد. (صلاحیت داشتن ضابطه و قانون است و ملحق شدن به بستگان رابطه است.) «مَنْ صَلَّحَ مِنْ آبَائِهِمْ» ۶ خداوند، قدرت بر اعطا دارد ولی عطای او حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۷ همجواری و همزیستی بستگان یک نعمت الهی است. «أَدْخِلْهُمْ»، «وَ مَنْ صَلَّحَ» ...

۸ عزت مخصوص خداست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۹]

اشاره

وَ قِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَ مَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۹)

(پروردگارا!) آنان را از بدی ها (و کیفر اعمالشان) حفظ کن و هر کس را در آن روز از بدی ها حفظ کنی، پس مشمول رحمت ساخته ای؛ و این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

پیام ها:

۱ پاک بودن، هم به همت و اراده ی انسان نیاز دارد، «نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) و هم به دور بودن از افراد و مشاغل و مکان ها و افراد بد، «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۲)،

ص: ۲۲۳

۱-۱. نازعات، ۴۰.

۲-۲. مائده، ۴۲.

فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» (۱) و هم به لطف و امداد الهی. «وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ» ۲ رحمت الهی، تنها کامیابی مادی نیست، بیمه شدن از گناهان، یکی از آنهاست.

«وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتُهُ»

۳ رستگاری بزرگ، در صورتی است که انسان از آفات معنوی و مادی، هر دو دور باشد. «السَّيِّئَاتِ». (هم آفات معنوی سیئه است. «مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً» (۲) و هم آفات مادی. «وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا» (۳) چنان که حسنه، هم مصداق دنیوی دارد و هم اخروی. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً» (۴) ۴ توفیق مصونیت از گناه را باید از خدا خواست. «وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ» ۵ رستگاری را هنر خود ندانیم بلکه لطف و رحمت او بدانیم. «فَقَدْ رَحِمْتُهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» ۶ رستگاری، در رفاه دنیوی نیست بلکه در تقوا است. «تَقِ السَّيِّئَاتِ ... ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لِمَقَّتْ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ مَقَّتِكُمْ أَنْفُسِكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ (۱۰)

همانا کسانی که کفر ورزیدند (در دوزخ) ندا می شوند: «قطعاً خشم خداوند (نسبت به شما) بزرگ تر از خشم شما نسبت به خودتان است، زیرا شما به ایمان دعوت می شدید ولی کفر می ورزیدید.»

نکته ها:

در قرآن دو بار کلمه ی «يُنَادُونَ» به کار رفته که هر دو برای دوزخیان و تحقیر آنان است.

یکی این آیه و دیگری آیه ۴۴ سوره ی فصلت. «يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»

ص: ۲۲۴

۱-۱. نساء، ۱۴۰.

۲-۲. بقره، ۸۱.

۳-۳. آل عمران، ۱۲۰.

۴-۴. بقره، ۲۰۱.

در آیات قبل دعای فرشتگان برای مؤمنان مطرح شد و این آیه از قهر الهی در مورد کفار سخن می‌گوید. در آنجا سخن از رحمت گسترده الهی بود «وَبَدَّعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً» و در این جا سخن از قهر بزرگ است. «لَمَقْتُ اللَّهَ أَكْبَرُ» آری هم رحمت او بزرگ است و هم غضبش.

پیام ها:

۱ در دوزخ علاوه بر آتش، شکنجه های روحی و تحقیر نیز هست. «يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهَ أَكْبَرُ» ۲ اگر امروز کفر ورزیم، فردا علیه خود غضب می کنیم. «مَقَّتْكُمْ أَنْفُسِكُمْ» ۳ خداوند اتمام حجت می کند. «إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ» ۴ منشأ کیفر دوزخیان، کفر است. «فَتَكْفُرُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۱]

اشاره

قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَخْيَبْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ (۱۱)

۱۱/۴۰

کفار گویند: «پروردگارا! ما را دو بار میراندی و دو بار زنده کردی. اینک به گناهان خود اعتراف کردیم؛ پس آیا برای بیرون رفتن (از دوزخ) راهی هست؟»

نکته ها:

مراد از دو بار مردن، ظاهراً مرگ در پایان عمر و مرگ در پایان برزخ است و مراد از دو بار زنده شدن، زنده شدن در برزخ و زنده شدن در قیامت است. گرچه بعضی گفته اند: مراد از دو مرگ، یکی زمان قبل از پیدایش انسان و یکی پایان عمر اوست و مراد از دو بار زنده شدن زمان پیدایش انسان در دنیا و زمان قیامت است و دلیل حرف خود را آیه ی «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۱) آورده اند، لکن آنچه گفتیم بهتر است، زیرا در آیه میراندن مطرح است نه مرده بودن قبل از تولد.

ص: ۲۲۵

آرزوی جانسوز دوزخیان برای بازگشت به دنیا بارها در قرآن مطرح شده است:

گاهی می گویند: آیا راه بازگشتی وجود دارد؟ گاهی آرزو می کنند کاش به دنیا باز می گشتند و نیکوکار می شدند و گاهی عاجزانه می گویند: پروردگارا! ما را به دنیا بازگردان تا عمل صالح انجام دهیم. آیات ذیل، این حقایق را بیان می کند:

«هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ» (۱) آیا راهی برای بازگشت هست؟ «لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (۲) ای کاش عمری دیگر بود تا از نیکوکاران می شدم.

«رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۳) پروردگارا! ما را از اینجا خارج کن، اگر دوباره بازگشتیم ستمکاریم.

«رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» (۴) پروردگارا! مرا بازگردان تا عمل نیک انجام دهم.

«فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۵) ما را بازگردان تا کار نیک انجام دهیم.

پیام ها:

۱ تکرار کلمه ی «إِنْتِنِينَ» در کنار آرزوی خروج از آتش، نشانه ی آن است که کافران می گویند: پروردگارا! تو ما را بارها زنده کرده ای و میرانده ای، یک بار دیگر نیز ما را زنده کن و نجات ده. «أُمَّتَنَا ائْتِنِينَ وَ أَحْيَيْنَنَا ائْتِنِينَ» ۲ کفار، روزی به قدرت الهی ایمان خواهند آورد. کسانی که می گفتند: «مَا يَهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ» (۶) امروز می گویند: «أُمَّتَنَا ائْتِنِينَ وَ أَحْيَيْنَنَا ائْتِنِينَ» ۳ در دادگاه های دنیوی، گاهی اعتراف زمینه ی تخفیف مجازات است، اما در آخرت چنین نیست. «فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ» ۴ اگر توبه قبل از مرگ و به موقع باشد، دعای فرشتگان و لطف خدا را در پی دارد «فَاعْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا»... ولی اگر به هنگام مرگ یا پس از آن باشد، بی اثر است و مجرم پاسخ مثبتی دریافت نمی کند. «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ»

ص: ۲۲۶

۱-۱. شوری، ۴۴.

۲-۲. زمر، ۵۸.

۳-۳. مؤمنون، ۱۰۷.

۴-۴. مؤمنون، ۱۰۰.

۵-۵. سجده، ۱۲.

۶-۶. جاثیه، ۲۴.

۵ عجز و نیاز دوزخیان به قدری است که برای نجات خود به لحظه ای خروج از دوزخ قانعند. «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۲]

اشاره

ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (۱۲)

این (عذاب) برای آن است که هر گاه خداوند به یگانگی خوانده می شد، کفر می ورزیدید، ولی هر گاه برای او شریکی مطرح می شد باور می کردید، پس (امروز) حکم برای خداوند بلند مرتبه (و) بزرگ است.

نکته ها:

بسیارند کسانی که مؤمن خالص نیستند و در کنار اسلام و ایمان، به قدرت ها نیز دل بسته اند؛ در گفتار و اعمال خود، ضمن پذیرفتن اسلام به جلب رضای این و آن و مراعات قوانین شرق و غرب توجه دارند و در مجالس کفار، نوعی ضعف و حقارت و تنهایی و خجالت بر آنان سایه می افکند و گاهی کار به آن جا می رسد که به خاطر حضور در یک جلسه ی رسمی نماز نمی خوانند.

پیام ها:

۱ به هنگام مجازات مجرمان، دلیل سقوط آنها و علت قهر خود را بیان کنید.

ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا

...

۲ کفر، دلیل عذاب دائمی است. «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ ... كَفَرْتُمْ» ۳ شرک، کفر است. «دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ» ۴ داوری در قیامت از آن خداوند است. «فَالْحُكْمُ لِلَّهِ» ۵ هرگز موجوداتی را که شریک او می دانید قابل مقایسه با او نیستند، زیرا او «الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ» است.

۶ فکر نکنید شرک به خدا ضرری می زند. «إِنَّ الشُّرْكَ ... فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ»

ص: ۲۲۷

اشاره

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنزِلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ (۱۳) فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (۱۴)

اوست آن که آیات خود را به شما نشان می دهد و از آسمان برای شما روزی نازل می کند، ولی جز آن که به درگاه خدا انابه دارد، متذکر نمی شود.

پس خدا را بخوانید در حالی که دین خود را برای او پیراسته کرده اید، هر چند کافران را ناخوش آید.

نکته ها:

آیات قبل، از شرک و کفر آن سخن گفت و این آیه مردم را به توحید دعوت می کند.

در این آیه می فرماید: تنها اهل انابه متذکر می شوند و در آیه ی ۱۹ سوره ی رعد فرمود:

تنها خردمندان متذکر می شوند: «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» بنا بر این، خردمندان واقعی همان انابه کنندگانند و انابه کنندگان واقعی همان خردمندانند. آری، اشک باید بر اساس معرفت باشد. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱) در قرآن سه بار جمله ی «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» و دو بار جمله ی «وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» و «وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» به چشم می خورد و این نشان آن است که ما در راه خود نباید به فکر جلب رضایت کافران و مشرکان و مجرمان باشیم و به خاطر بد آمدن آنها، از انجام وظیفه ی خود دست بکشیم.

پیام ها:

۱ هستی، پر از نشانه های توحید است، چرا به سراغ دیگران برویم. «وَإِنْ يُشْرَكَ بِهِ تُؤْمِنُوا... هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ» ۲ خداوند پیوسته از طریق نشان دادن آیات خود و نزول باران، مردم را به

ص: ۲۲۸

قدرت و حکمت و علم خود متوجه می سازد و اتمام حجت می کند. «بُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... يُنَزِّلُ» ۳ سرچشمه ی رزق، آسمان است. خورشید و ابر و جو، تأمین کننده نور و گرما و باران و اکسیژن مورد نیاز برای حیات هستند. «مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا» ۴ اول زمینه را آماده و سپس دعوت کنید. «بُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... فَادْعُوا اللَّهَ» ۵ اول شناخت، سپس عمل. «بُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... فَادْعُوا» ...

۶ دعا و اظهار نیاز خالصانه ی شما، سبب رشد شماست، نه بزرگی خدا. «الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ ... فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» ۷ وسایل مهم نیست، تصمیم و اراده مهم است. (آیات الهی وسیله ی معرفت هستند، اما اگر انسان کوردل نخواهد، نمی فهمد. آری حالت انابه زمینه ساز درک آیات الهی و تأثیر پذیری است.) «وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ» ۸ هیچ گونه نظریه و قانون و سلیقه و تمایل و عادات و رسوم و رفتار نیاکان و دیگران و هیچ گونه تهدید و تبلیغ و تطمیع، نباید در آیین توحیدی شما اثر کند. «مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» ۹ تنها خداوند شایسته دعا و نیایش است. «فَادْعُوا اللَّهَ» ۱۰ اخلاص، شرط قبول شدن دعا است. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» ۱۱ به فکر راضی کردن کفار و دگراندیشان نباشیم. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

اشاره

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (۱۵) يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۱۶)

او دارای درجات رفیع (و) صاحب عرش است، (و) از طرف خود فرشته ی وحی (روح الامین) را بر هر کس از بندگانش که بخواهد می فرستد تا مردم را از روز ملاقات (و قیامت) بترساند.

روزی که مردم ظاهر و آشکارند و هیچ چیز از آنان بر خداوند پنهان نیست. (در آن روز ندا آید): امروز حکومت برای کیست؟ (و پاسخ آید): برای خداوند یکتای قهار.

نکته ها:

رفعت و بزرگی دو نوع است:

الف) مکانی، نظیر آیه ی «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ» (۱) که بالا بردن پایه های کعبه، مکانی است.

ب) مقامی، نظیر «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ... «دَرَجَاتٍ» (۲) «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ» را دو گونه می توان معنا کرد: یکی آنکه خداوند دارای درجات و منزلت بلند و برترین مقام است، دیگر آنکه خداوند درجات مردم را بر حسب لیاقت آنان بالا می برد، نظیر آیه «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» و آیه «رَفَعَ بَعْضَ كُمْ فَوْقَ بَعْضٍ» (۳) که به معنای آن است که خداوند بعضی را بر بعضی به خاطر عملکردی که دارند برتری می دهد.

مراد از روح، با خود وحی است که سبب حیات معنوی جامعه می شود و یا فرشته ی مأمور وحی. در موارد دیگر می خوانیم: «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۴) و

ص: ۲۳۰

۱-۱. بقره، ۱۲۷.

۲-۲. مجادله، ۵۸.

۳-۳. انعام، ۱۶۵.

۴-۴. شوری، ۵۲.

«يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا»

(۱)

از اینکه قرآن و وحی به روح نامگذاری شده است، «يُلْقِي الرُّوحَ» معلوم می شود که وحی سبب حیات مردم است و پیامبران مردم را برای حیات معنوی دعوت می کنند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: روز قیامت روز ملاقات اهل آسمان ها با اهل زمین است. (۳)

فرستنده ی وحی، خداوند صاحب عرش است. گیرنده ی وحی، بندگان خالصی هستند که خدای حکیم بر می گزیند. «مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» هدف و موضوع وحی، هشدار است.

«لِيُنذِرَ»

واسطه ی وحی، فرشته ای مخصوص است. «يُلْقِي الرُّوحَ» در روایات می خوانیم: سؤال «لِمَنِ الْمُلْكُ» از سوی خداوند و پاسخ «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» از سوی انبیا و اولیای الهی است. (۴)

بروز و ظهور مردم در قیامت و حضور آنان در پیشگاه الهی به صورتی که هیچ نقطه ی ابهامی برای قضاوت عادلانه باقی نگذارد، به خاطر اموری است:

الف) هموار شدن زمین و حذف کوه ها. «قَاعًا صَفْصَفًا» (۵) خروج همه از قبرها. «وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ» (۶)، «وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَنْفَالَهَا» (۷) گشوده شدن نامه ی اعمال. «وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرتْ» (۸) تجسم اعمال. «يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ» (۹) کشف مسایل مخفی. «بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ» (۱۰) گواهی اعضای بدن. «تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ» (۱۱)

ص: ۲۳۱

۱-۱. نحل، ۲.

۲-۲. انفال، ۲۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. طه، ۱۰۶.

۶-۶. انفطار، ۴.

۷-۷. زلزله، ۲.

۸-۸. تکویر، ۱۰.

۹-۹. نبأ، ۴۰.

۱۰-۱۰. انعام، ۲۸.

۱ خداوند، انسان‌های لایق را به کمال می‌رساند. «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ» ۲ اخلاص، زمینه‌ی ارتقای درجه است. «مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ... رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ» ۳ اعطای درجات از سوی حاکم مطلق جهان ارزش دارد. «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ» ۴ نزول وحی توسط فرشته‌ی مخصوص، با اراده‌ی خداست. «مِنْ أَمْرِهِ» ۵ گزینش پیامبران برای دریافت وحی وابسته به اراده اوست. «مَنْ يَشَاءُ» ۶ شرط دریافت وحی، بندگی خداست. «مِنْ عِبَادِهِ» ۷ وظیفه اصلی پیامبران، انذار است. «لِيُنذِرَ» ۸ قیامت روز ملاقات است. «يَوْمَ التَّلَاقِ» (ملاقات با پروردگار. «مُلَاقُوا رَبَّهُمْ» (۱)) ۹ آشنا شدن مردم با معاد و باور داشتن آن از اهداف نزول وحی است. «يُلْقَى الرُّوحَ ... لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ» ۱۰ روز قیامت تمام اسرار و حقایق مردم کشف می‌شود و جایی برای انکار باقی نمی‌ماند. «هُمْ بَارِزُونَ» ۱۱ در قیامت، نژاد و زبان و قبیله و مقام و سرمایه و همه‌ی چیزها محو می‌شود و تنها انسانیت مطرح است. «هُمْ بَارِزُونَ» ۱۲ در قیامت قدرت و علم و قهاریت خداوند برای همه ملموس است و همه به آن اعتراف می‌کنند... «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» ۱۳ قدرت، در سایه‌ی وحدت است. «الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ»

ص: ۲۳۲

اشاره

الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۷)

امروز، هر کس در برابر کاری که کسب کرده است پاداش داده می شود؛ امروز هیچ ظلمی نیست؛ همانا خداوند به حساب ها زود می رسد.

نکته ها:

در آیه ی قبل و این آیه، شش نکته درباره ی قیامت مطرح شده است:

الف) حضور همه ی مردم. «هُم بِأَرْزُونَ» (ب) کشف همه ی اعمال و افکار. «لَا يَخْفَىٰ عَلَيَّ اللَّهُ مِنْهُمْ شَيْءٌ» (ج) جلوه ی قدرت حق. «لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» (د) رسیدن هر کس به جزای خویش. «تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ» (ه) عدالت مطلق. «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» (و) سرعت حساب. «سَرِيعُ الْحِسَابِ» قیامت روز بسیار مهمی است. در این آیه و آیه ی قبل چهار بار کلمه ی «يَوْمَ» آمده است؛ «يَوْمَ هُمْ بِأَرْزُونَ»، «لَمَنِ الْمُلْكُ»، «الْيَوْمَ تُجْزَىٰ»، «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» ظلم جلوه هایی دارد:

الف) نادیده گرفتن زحمات افراد.

ب) کم دادن پاداش.

ج) کیفر مجرم بیش از حقش.

و در قیامت هیچ یک از این ها نیست و به کسی ظلم نمی شود. «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» در روایات می خوانیم که مراد از جمله ی «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» آن است که در قیامت تقاص مظلوم را از ظالم خواهیم گرفت. (۱)

طولانی شدن دوره ی دادرسی در دنیا یا به خاطر انکار مجرم و پوشاندن جرم است، که در

ص: ۲۳۳

قیامت، زمین و زمان و اعضای بدن و فرشتگان و نامه های اعمال همه گواهانند و جایی برای انکار و مخفی نمودن جرم نیست.

یا به خاطر دفاع مجرم از خود است، که آن روز همه به خلاف های خود اعتراف دارند و دفاعی ندارند.

یا به خاطر احضار افراد و پرونده هاست، که همه حاضرند و پرونده ها باز است.

یا به خاطر تأمل قاضی و تجدید نظر است، که چیزی بر خداوند پوشیده نیست.

یا به خاطر ظرفیت نداشتن زندان هاست که در آن روز، جهنم پر نمی شود.

یا به خاطر کارشکنی هایی است که طرفداران مجرم در دادگاه دارند که در آن جا شفیع و یآوری وجود ندارد.

بنا بر این در قیامت خداوند به حساب ها زود رسیدگی می کند. «إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

پیام ها:

۱ در قیامت هیچ کس از حساب و کتاب مستثنی نیست. «تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ ...»

۲ کیفر و پاداش بر اساس عملکرد است. «تُجْزَى ... بِمَا كَسَبَتْ» ۳ خلاف هایی کیفر دارد که همراه آگاهی و عمد باشد. «كَسَبَتْ» ۴ معمولاً قدرت های تک محور ستمگرند، اما خداوند با این که یگانه قدرت قهار است ولی ظلم نمی کند. (قَهَارِيَّتِ او همراه عدالت است). «الْوَّاحِدِ الْقَهَّارِ ... لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» ۵ معمولاً ازدحام و شلوغی دادگاه، یا زمینه ی کند شدن کار قضاوت می شود که او «سَرِيعُ الْحِسَابِ» است و یا حقوق مردم به درستی ایفا نمی شود که «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» در آن روز ظلمی وجود ندارد.

اشاره

وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ (۱۸) يَغْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ (۱۹)

(ای پیامبر!) مردم را از روز نزدیک (قیامت) هشدار ده، آن گاه که (از شدت وحشت) جان ها به گلوگاه رسد، در حالی که اندوه خویش فرو می برند، (در آن روز) برای ستمکاران هیچ دوست دلسوز و هیچ شفاعت گری که سخنش پذیرفته باشد وجود ندارد.

خداوند از خیانت چشم ها و آن چه دل ها مخفی می کنند، آگاه است.

نکته ها:

«آزفه» به معنای نزدیک شونده است و مراد از روزِ نزدیک، روز قیامت است. چنان که در جای دیگر نیز می فرماید: «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ يُرَآهُ قَرِيباً» (۱) «كَاطْمِينٍ» از «كَظْمٍ» به معنای بستن در مشك است و «كاظم» به کسی گویند که از درون ناراحت است ولی لب فرو می بندد و خشم و ناراحتی خود را کنترل می کند.

نگاه به نامحرم، نگاه تحقیرآمیز و نگاه برای تشویق به فساد، از نمونه های خیانت چشم است. از امام صادق علیه السلام درباره آیه «يَغْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» پرسیدند، حضرت فرمود: مراد نگاه های زیر چشمی است. «ينظر الى الشيء و كانه لا ينظر فذلك خائنه الاعين» (۲) امام کاظم علیه السلام فرمود: هیچ مؤمنی نیست که بعد از گناه ناراحت نشود و اگر ناراحت نشد مؤمن نیست و شفاعت برای او نیست و او ظالم است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند:

«مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ» (۳)

ص: ۲۳۵

۱-۱. معارج، ۶، ۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

پیام ها:

۱ مرگ و قیامت نزدیک است، خود را آماده کنیم. «يَوْمَ الْأَزْفَةِ» ۲ مجرم در قیامت، نه می میرد و نه راحت می شود. «إِذِ الْقُلُوبُ لَمَدَى الْحَنَاجِرِ» (در جای دیگر می خوانیم: «وَأَيُّهَا الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ» (۱) از هر سو مرگ به سراغش می آید ولی نمی میرد.) ۳ در قیامت، وجود مجرمان مملو از حسرت و اندوه است ولی نمی توانند اظهار کنند. «كَاطْمِينَ» ۴ مجرم در قیامت تنها است. (نه دوست صمیمی دارد و نه واسطه ی صاحب نفوذ). «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ» ۵ ارزش ها بر اساس انگیزه هاست. یک نگاه با انگیزه های متفاوت می تواند عبادت باشد و یا خیانت باشد. «خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» ۶ ایمان به اینکه خداوند باطن همه چیز را می داند انسان را از ظلم باز می دارد.

«مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ»

... یَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» ۷ علم خداوند تنها به ظاهر نیست، او باطن را هم می داند. «خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۰]

اشاره

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۲۰)

و خداوند به حق داوری می کند و معبودهایی که جز او می خوانند هیچ حکمی نمی کنند. همانا خداوند اوست شنوای بینا.

پیام ها:

۱ داوری به حق از شئون الهی است. «وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ»

ص: ۲۳۶

۲ لازمه ی داوری، آگاهی است. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ ... وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ» ۳ داور به حق باید بینا و شنوا باشد. «يَقْضِي ... هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» ۴ معبودهای غیر خدایی یا قدرت داوری ندارند و یا به حق داوری نمی کنند.

«وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ»

۵ شنوا و بینای حقیقی فقط اوست. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۱]

اشاره

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ (۲۱)

آیا در زمین سیر نکردند تا بنگرند عاقبت کسانی که پیش از آنان بودند و قوت و آثارشان در زمین سخت تر و نیرومندتر از اینان بوده چگونه بوده است؟ پس خداوند آنان را به خاطر گناهانشان (به قهر خود) گرفت و در برابر (قهر) خداوند برای آنان هیچ مدافعی نبود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از قضاوت به حق بود؛ در این آیه می فرماید: نمونه ی داوری به حق، قهر الهی نسبت به مجرمان تاریخ است.

پیام ها:

۱ سیر و سفر و گردش گری باید هدفدار باشد. «أَوَلَمْ يَسِيرُوا»، «فَيَنْظُرُوا» ۲ تجربه و علم، به سیر و سفر نیاز دارد. «يَسِيرُوا»، «فَيَنْظُرُوا» ۳ از منابع شناخت و معرفت، تاریخ است. «أَوَلَمْ يَسِيرُوا» ...

۴ دلیل مخالفت کفار با پیامبر اسلام فریفتگی آنان نسبت به قدرت خویش بوده است. لذا قرآن می فرماید: ما مقتدرتر از شما را نابود کردیم. «أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً» ۵ حفظ آثار باستانی، برای عبرت آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا»، «آثَارًا فِي الْأَرْضِ»

۶ از تاریخ عبرت بگیریم. «كَيْفَ كَانَ لِعَاقِبِهِ الدِّينَ» ...

۷ امروز را ببینیم، عاقبت را ببینیم. «عَاقِبَةُ» ...

۸ به قدرت و آثار خود نبالیم. «كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا» ۹ قدرت های طاغوتی، مانع قهر الهی نیست. «أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ» ۱۰ قدرت و امکانات ملاک رستگاری نیست. «أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ» ۱۱ گناه، عامل قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» (زوال تمدن ها و سقوط ملّت ها، کیفر گناه و کفر آنان است) ۱۲ با آمدن قهر الهی، هیچ گونه دفاعی از هیچ منبعی مؤثر نیست. «مَنْ وَاقٍ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۲]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۲)

این (قهر الهی) به خاطر آن بود که پیامبرانشان همراه با دلائل روشن به سراغ آنان می آمدند، ولی آنان کفر ورزیدند، پس خداوند آنان را به قهر خود گرفت. همانا او قوی و سخت کیفر است.

پیام ها:

۱ فرستادن انبیا یک سنت الهی در تاریخ است. «كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ» ...

۲ انبیا به سراغ مردم می رفتند، نه آنکه منتظر باشند مردم به سراغ آنان بیایند.

«تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ»

۳ تا خداوند اتمام حجت نکند قوم یا فردی را مؤاخذه نمی کند. «تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ ... فَكَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ» ۴ همه ی انبیا معجزه داشته اند و در دلیل و اعجاز آنان هیچ نقطه ابهامی نبوده است. «تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۵ کفر و سرکشی زمینه سقوط و فروپاشی تمدن هاست. «فَكَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ» ۶ سرکوبی و نابود کردن کفار برای خداوند آسان است. «إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

ص: ۲۳۸

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۲۳) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (۲۴) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۲۵)

و همانا ما موسی را همراه با معجزات و منطوق روشن فرستادیم.

به سوی فرعون و هامان و قارون، پس گفتند: «او ساحری دروغگوست».

پس چون موسی از طرف ما همراه با حق به سراغ آنان آمد، گفتند: «پسران کسانی را که با موسی ایمان آورده اند بکشید و زنانشان را زنده نگه دارید». (غافل از آن که) طرح و نیرنگ کافران جز در گمراهی و تباهی نیست.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که چرا در زمین سیر نمی کنند تا عاقبت ستمکاران را مشاهده کنند و عبرت بگیرند. در این آیه به عنوان نمونه، سرکوب فرعون و هامان و قارون را مطرح می کند.

با این که قرآن ماجرای موسی و فرعون را بارها تکرار کرده است، لکن در هر مورد گوشه ی تازه ای از ماجرا را به ما نشان می دهد. در این سوره به نقش مفید و مؤثر کسی اشاره شده که در دربار فرعون بود ولی ایمانش را کتمان می کرد و در قالب تقیه نقش مهمی ایفا کرد.

بعد از بیان کلی قرآن در مورد آمدن انبیا و کفر مردم، این آیات نمونه ای روشن از آن را در ماجرای حضرت موسی و مخالفانش بیان می فرماید.

کلمات «آیات» و «سُلْطَانٍ» هر کدام به تنهایی در مواردی آمده است ولی هر کجا این دو کلمه با هم باشند در مورد موسی و فرعون است. یعنی حضرت موسی هم معجزاتی ارائه داد و هم با دلیل و برهان با فرعون سخن گفت.

۱ راه یافتن و نفوذ در مراکز قدرت، برای تبلیغ دین و دفاع از حق لازم است. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ... إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» ۲ پیامبران، در برابر طاغوت ها دو سلاح مهم داشتند: یکی معجزه «بِآيَاتِنَا» و دیگری منطق روشن. «سُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۳ مبنای گرایش مردم متفاوت است، گروهی با معجزه ایمان می آورند و گروهی با منطق. انبیا هر دو را داشته اند. «بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۴ سرلوحه ی رسالت انبیا مبارزه با رهبران فساد و کفر است؛ خواه در قالب زور و حکومت و قدرت سیاسی، «فِرْعَوْنَ» یا در قالب تدبیر و تدارک و شیطنت و قدرت فرهنگی، «هَامَانَ» یا در قالب سرمایه و ثروت و قدرت اقتصادی «قَارُونَ» ۵ محتوای دعوت انبیا مبارزه با استکبار است. «أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ... إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ» ...

۶ انبیا شهامت داشتند و در برابر همه ی قدرت ها می ایستادند. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ» ۷ الگوهای فساد را به مردم معرفی کنید. «فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ» ۸ مخالفان انبیا، معجزه را سحر و پیامبران را دروغگو می خواندند. «فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ» ۹ گوهر دین، حق و حقیقت است. «جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ» ۱۰ انسان در شناخت راه حق به وحی و نبوت و لطف الهی نیاز دارد. «بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا» ۱۱ مخالفان انبیا هم با زبان ترور شخصیت می کنند. «فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ» و هم عملاً بر ضد آنان قیام می کنند. «أَقْتُلُوا» ...

۱۲ کشتن و شهید کردن طرفداران حق شیوه ی همه مستکبران تاریخ است.

«أَقْتُلُوا»

...

۱۳ گرچه دشمن از ایمان مردم به انبیا ناراحت است ولی آنچه او را عصبانی می کند همراهی عملی مردم با انبیاست. «آمَنُوا مَعَهُ» ۱۴ دشمن، جوانان و زنان را هدف می گیرد. «اقْتُلُوا اَبْنَاءَ... وَ اسْتَحْجَبُوا نِسَاءَهُمْ» ۱۵ کافران کید می کنند اما به مقصود خود نمی رسند و نقشه ی آنان نقش بر آب می شود. «وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ» ۱۶ خداوند با نقل خنثی کردن توطئه های فرعونى به پیامبر و مؤمنان دلدارى مى دهد. «وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۶]

اشاره

وَ قَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي اَقْتُلْ مُوسَىٰ وَ لِيَدْعُ رَبَّهُ اِنِّي اَخَافُ اَنْ يَبَدِّلَ دِيْنَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفُسَادَ (۲۶)

و فرعون گفت: «مرا بگذارید تا موسی را بکشم و او پروردگارش را به یاری طلبد (تا نجاتش دهد) همانا من می ترسم که دین شما را تغییر دهد یا در این سرزمین فساد بر پا کند».

نکته ها:

در آیه قبل سخن از کشتن جوانان بنی اسرائیل بود که گویا این کار در نزد فرعون کافی نبود و کانون اصلی خطر در نظر فرعون خود موسی بود. لذا در این آیه موضوع کشتن موسی را مطرح می کند.

کشتن موسی بازتاب دشواری در افکار عمومی داشت و لذا فرعون با مشاوران و درباریانش به مشورت و رایزنی پرداخت. این که فرعون می گوید: «ذَرُونِي» مرا رها کنید، نشانه آن است که مشاوران به قتل موسی تن در نمی دادند.

پیام ها:

۱ منطق طاغوت ها، کشتن رهبران حق است. «قَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي اَقْتُلْ مُوسَىٰ» ۲ شیوه ی مستکبران، یا تکذیب است «فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ» یا تهدید است «ذَرُونِي»

ص: ۲۴۱

و یا تحقیر. «و لِيُدْعَ رَبَّهُ» ۳ حکومت فرعون، حکومتی استبدادی و خودکامه و بی قانون بود. «أَقْتُلْ مُوسَى» ۴ مجرم، جنایت خود را توجیه می کند. (فرعون، ترس از تغییر دین مردم را دلیل قتل او می داند.) «أَقْتُلْ ... إِيَّيْ أَخَافُ» ۵ طاغوت ها، خود را دوستدار مردم نشان می دهند. «إِيَّيْ أَخَافُ أَنْ يُبَدَّلَ دِينُكُمْ» ۶ طاغوت ها هر کجا حکومت خود را در خطر ببینند خود را حامی مردم، طرفدار دین و اصلاح طلب معرفی می کنند. «إِيَّيْ أَخَافُ أَنْ يُبَدَّلَ دِينُكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ ... أَلْفَسَادَ» ۷ دین در قرائت فرعون، به معنای تسلیم در برابر طاغوت است. «يُبَدَّلُ دِينُكُمْ» ۸ برقراری آرمش و امتیت، دستاویز طاغوت ها برای سرکوب حرکت های دینی و اصلاحی است. «أَقْتُلْ مُوسَى ... أَخَافُ أَنْ يُبَدَّلَ دِينُكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ ... أَلْفَسَادَ» ۹ طاغوت ها، مصلحان تاریخ را مفسد معرفی می کنند. «يُظْهِرُ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ» ۱۰ طاغوت ها بقای خود را در حفظ وضع موجود می دانند و با هر حرکت اصلاحی مخالفت می کنند. «إِيَّيْ أَخَافُ أَنْ يُبَدَّلَ دِينُكُمْ» ۱۱ انبیا در مسائل سیاسی و اجتماعی دخالت می کردند و لذا مورد اذیت و آزار طاغوت ها قرار می گرفتند. «يُبَدَّلُ دِينُكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۷]

اشاره

وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (۲۷)

و موسی گفت: «من به پروردگار خود و پروردگار شما از (شر) هر متکبری که به روز حساب ایمان ندارد پناه می برم».

نکته ها:

موسی با گفتن «عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ» ضمن اعلام پناهندگی خود به خدا، به مردم گفت:

فرعون خدای شما نیست.

ضرب المثل «هر کجا نمک خوردی نمکدان نشکن» همه جا درست نیست، زیرا موسی سال ها سرسفره ی فرعون بود ولی چون فرعون حق را نپذیرفت، عاقبت به قهر الهی گرفتارش کرد.

پیام ها:

۱ در برابر تهدیدهای دشمن به خدا پناه ببریم. «إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي» ۲ به کسی پناه ببریم که امور همه ی ما به دست اوست و همه تحت ربوبیت او هستیم. «بِرَبِّي» ۳ شخص فرعون مهم نیست، خصلت فرعونی مهم است که تکبر باشد و باید از آن به خدا پناه برد. «كُلُّ مُتَكَبِّرٍ» ۴ انبیا شجاع بودند. موسی در برابر تهدید قتل به فرعون گفت: تو متکبر هستی.

«مُتَكَبِّرٍ»

۵ ایمان نداشتن به حساب و کتاب، انسان را متکبر می کند. «مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۸]

اشاره

وَ قَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (۲۸)

و مردی با ایمان از آل فرعون که ایمان خود را پنهان می داشت گفت: «آیا می خواهید مردی را که می گوید: پروردگار من خداوند است بکشید؟! در حالی که او از طرف پروردگارتان با دلایل روشن نزد شما آمده است، اگر او دروغگو باشد دروغش به زیان خود اوست ولی اگر راستگو باشد، بعضی از آنچه را به شما وعده می دهد به شما خواهد رسید، همانا خداوند کسی را که اسرافکار(و) بسیار دروغگو است هدایت نمی کند.

ص: ۲۴۳

نکته ها:

داستان مؤمن آل فرعون تنها در این سوره مطرح شده است. او شخصی از بستگان فرعون بود که به موسی ایمان آورده بود ولی ایمان خود را پنهان می کرد تا به موقع به نفع موسی سخن بگوید، یا عملی انجام دهد و این غیر از همسر فرعون و غیر از شخصی است که با سرعت از نقطه ی دور شهر آمد و به موسی خبر توطئه ی دستگیری را داد.

فخر رازی و مراغی در تفاسیر خود می گویند: او رئیس پلیس فرعون بود.

بر اساس حدیثی که شیخ صدوق در امالی و فخر رازی در تفسیر خود آورده است، صدیقون سه نفرند: حبیب نجار (مؤمن آل یس)، مؤمن آل فرعون و علی بن ابی طالب که برترین آنان است.

مؤمن آل فرعون، به جای القاب بزرگ در مورد موسی، او را مردی ناشناس خواند و گفت:

«رَجُلًا»

تا فرعون به ایمان او پی نبرد.

«اسراف» به هر نوع تجاوز از حد گفته می شود، خواه تجاوز در مصرف باشد و خواه تجاوز در برخورد و اخلاق. کسی که دلایل و معجزات انبیا را نادیده بگیرد مسرف است.

در متون اسلامی ابو طالب پدر حضرت علی علیهما السلام به مؤمن آل فرعون تشبیه شده است. (۱)

پیام ها:

۱ یکی از جلوه های امداد الهی که در اثر پناه بردن به او حاصل می شود، پیدا شدن طرفداران در میان مخالفان است. «عُدْتُ بِرَبِّي ... قَالَ رَجُلٌ» ۲ خاطره ی مجادلات و استدلال های تاریخی را زنده نگاه دارید. (قرآن شیوه ی جدال مؤمن آل فرعون را بیان می کند). «وَقَالَ رَجُلٌ ...»

۳ در نقل تاریخ به عناصر اصلی توجه کنیم، نه نام ها و القاب. «رَجُلٌ مُؤْمِنٌ» ۴ کار کردن در دستگاه ظلم، برای انجام مأموریتی مهم تر مانعی ندارد. «رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ»

ص: ۲۴۴

۵ نظام و تشکیلات و جامعه و محیط فاسد، دلیل اجبار انسان بر ارتکاب جرم نیست. (در نظام فرعونى نیز افراد مؤمن پیدا می شوند.) «وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ» ۶ گاهی تقیه و کتمان عقیده برای انجام کارهای مهم و رسیدن به اهداف بالاتر لازم است. «يَكْتُمُ إِيمَانَهُ» ۷ برکات نهی از منکر تا آن جاست که پیامبری را از کشته شدن نجات می دهد و او نیز جامعه ای را نجات می دهد. «أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا» ۸ مؤمن، بی تفاوت نیست؛ حامی مظلوم است و علیه ظالم فریاد می کشد.

«أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا»

۹ وجدان های خفته را از طریق سؤال بیدار کنید. «أَتَقْتُلُونَ» ...

۱۰ در نظام طاغوتی، تبلیغ نام خداوند نیز جرم است. «أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا- أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ» ۱۱ مؤمن با منطق دفاع می کند. «أَتَقْتُلُونَ ... جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۱۲ در شیوه ی تبلیغ، تعصب را کنار بگذاریم. (مؤمن آل فرعون گفت: موسی یا راست می گوید یا دروغ، اگر راست گوید که آنچه وعده می دهد پیش خواهد آمد و اگر دروغ گوید، به عهده ی خودش.) «إِنْ يَكُ كَاذِبًا ... وَ إِنْ يَكُ صَادِقًا» ۱۳ زیان دروغ به خود دروغگو برمی گردد. «إِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ» ۱۴ اسراف و تکذیب، دو مانع برای هدایت هستند. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَابٌ»

ص: ۲۴۵

اشاره

يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أُنزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ قَبْلُ وَأَنْتُمْ بِالْحَقِّ سَائِلُونَ (۲۹)

(آن مرد با ایمان در ادامه ی سخن خود گفت:) ای قوم من! امروز حکومت برای شماست که در این سرزمین غلبه دارید، ولی اگر (قهر خدا) به سراغ ما آید پس چه کسی ما را یاری خواهد کرد؟ فرعون گفت: «من جز آن چه را که تشخیص می دهم راه دیگری به شما ارائه نمی دهم و من جز راه رشد، شما را هدایت نمی کنم.»

پیام ها:

۱ مؤمن، دلسوز مردم است. (تعبیر «يَا قَوْمِ» شش مرتبه در آیات ۲۹ تا ۴۱ تکرار شده است) ۲ در شیوه ی تبلیغ از عنصر عاطفه کمک بگیریم. «يَا قَوْمِ» ۳ نشانه ی مؤمن حتی در رژیم کفر تلاش و حضور در صحنه است، نه انزوا و گوشه گیری. «يَكْتُمُ الْإِيمَانَهُ... يَا قَوْمِ» ...

۴ به قدرت خود تکیه نکنیم که امروز به دست ماست. «لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ» ۵ در نظام فرعون، ایمان ها پنهان است و طغیان ها جلوه دارند. «يَكْتُمُ الْإِيمَانَهُ»، «ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ» ۶ برای افراد سرمست از قدرت هشدار لازم است. «فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ» ۷ بی توجهی به دعوت انبیا، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا» ۸ برای هشدار دادن، بیان احتمال خطر کافی است. «بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا» ۹ در شیوه ی تبلیغ و هشدار به مردم، خود را نیز در معرض خطر تصور کنید.

«جَاءَنَا»

به جای «جاء کم».

۱۰ طاغوت ها به هشدارها توجه نمی کنند. «يَا قَوْمِ... قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ» ...

۱۱ «مَنْ» گفتن های پی در پی، از نشانه های طاغوت است. «أَهْدِيكُمْ»، «أُرِيكُمْ»، «مَا أَرَى» ۱۲ طاغوت ها جز برای خود، برای هیچ کس حق اظهار نظر قایل نیستند. «مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى» ۱۳ طاغوت ها مدعی هدایت مردم به راه درست و صلاح جامعه هستند. «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» ۱۴ انسان فطرتاً خواهان سعادت و رشد و هدایت است و طاغوت ها نیز از همین انگیزه ی فطری سوء استفاده می کنند. «إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» ۱۵ طاغوت ها از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند. (فرعون کلمه ی «الرَّشَادِ» را که بار مکتبی دارد به کار می بُرد).

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۰ تا ۳۱]

اشاره

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ (۳۰) مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ (۳۱)

و کسی که ایمان آورده بود گفت: «ای قوم! من از روزی مثل روز(هلاک) آن احزاب بر شما می ترسم.

(از سرنوشتی) مانند سرنوشت قوم نوح(که به طوفان) و قوم عاد(که به باد سخت و سرد و مسموم) و قوم ثمود(که به صاعقه گرفتار شدند) و کسانی که پس از آنها آمدند؛ و خداوند بر بندگان اراده ی ظلم نمی کند.

نکته ها:

مراد از اقوام هلاک شده بعد از قوم نوح و عاد و ثمود که در آیه ۳۱ به آنان اشاره شده، قوم لوط و اصحاب ایکه(قوم شعیب) هستند که در آیه ۱۳ سوره ص مطرح شده اند.

ص: ۲۴۷

در برابر فرعون که به فریب می گفت: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» مؤمن آل فرعون نیز گفت:

«إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»

من بر عاقبت شما می ترسم.

پیام ها:

۱ به خاطر سخنان مخالفان، از تبلیغ و ارشاد دست برندارید. «قَالَ فِرْعَوْنُ... قَالَ الَّذِي آمَنَ» ۲ تنها بودن، در ترک امر به معروف و نهی از منکر عذر نیست. «قَالَ الَّذِي آمَنَ» ۳ تبلیغ از ضروریات ایمان است. «قَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ» ۴ مبلغ باید سوز داشته باشد. «يَا قَوْمِ» ۵ مبلغ باید از تاریخ آگاه باشد. «مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ» ۶ در شیوه ی تبلیغ گاهی باید کلی سخن گفت و گاهی باید نمونه ها و مصادیق آن را بیان کرد. «مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَ...»

۷ خطر بزرگ آن است که انکار حق در انسان، به صورت یک عادت و خصلت در آید. «دَابِ» ۸ قهر خداوند، مخصوص قیامت نیست؛ امت هایی در همین دنیا عذاب شده اند. «مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ» ۹ سنت خداوند نابود کردن طاغیان است. «قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ» ۱۰ در شیوه ی تبلیغ، هر کجا کیفری مطرح می شود برای این که به خشونت متهم نشوید، دلیل کیفر را بیان کنید. «نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ... وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ» نابودی آنان بر اساس عدل بوده است.

۱۱ قهر خداوند به خاطر عملکرد خود ما و بر اساس عدل و حکمت است. «وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ» ۱۲ خداوند حتی اراده ظلم نسبت به بندگانش نمی کند. «مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ» ۱۳ بدترین ظلم آن است که انسان به زیر دست خود ظلم کند. «ظُلْمًا لِلْعِبَادِ»

اشاره

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ (۳۲) يَوْمَ تُولُونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳)

ای قوم من! همانا من از روزی که یکدیگر را به فریاد بخوانید بر شما بیمناکم.

روزی که روی می گردانید(و) فرار می کنید(اما) برای شما هیچ گونه پناهگاه و نگهدارنده ای در برابر عذاب الهی نیست؛ و هر که را خداوند(بر اثر عملش) گمراه کند(و به حال خود واگذارد) هیچ هدایت کننده ای برای او نیست.

نکته ها:

«تناد» از «نداء» به معنای یکدیگر را صدا زدن است. روز قیامت ناله ها و فریادها بلند است، مؤمن فریاد می زند بیاید نامه ی مرا بخوانید «هَاؤُمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَهٗ» (۱) کافر، فریاد کنان، حسرت خود را با کلمات «يَا لَيْتَنِي» (۲) و «يَا وَيْلَتِي» (۳) اظهار می کند. بهشتیان اهل دوزخ را ندا می کنند که چرا به دوزخ رفتید؟ «مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ» (۴) و دوزخیان از بهشتیان استمداد می کنند که از آن چه خداوند رزق شما کرده به ما نیز برسانید. به هر حال نداها از هر سو بلند است.

مراد از گمراه کردن مجرمان توسط خداوند، واگذاردن آنان به حال خود است، نه آنکه آنان را از راه درست منحرف کند و گمراه سازد. درست همانند فرزندی که مورد قهر پدر قرار گرفته و از راهنمایی او بی بهره می شود و این امر موجب بدبختی و هلاکت او می گردد.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، توقع نداشته باشیم که با اولین تذکر به نتیجه برسیم، بلکه تکرار لازم است. («يَا قَوْمِ» تکرار شد).

ص: ۲۴۹

۱-۱. حاقه، ۱۹.

۲-۲. نبأ، ۴۰.

۳-۳. فرقان، ۲۸.

۴-۴. مدثر، ۴۲.

۲ در شیوه ی تبلیغ، عواطف را از یاد نبریم. «يَا قَوْمِ» ۳ در شیوه ی تبلیغ، از اهرم انذار بیشتر استفاده کنیم. («إِنِّي أَخَافُ» تکرار شد) ۴ در شیوه ی تبلیغ، هم قهر خداوند در دنیا را یادآوری کنیم. «قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ»... و هم قهر الهی در قیامت را. «مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَصَمٍ» ۵ فرار در قیامت هیچ اثری ندارد. «تَوَلَّوْنَ ... مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَصَمٍ» ۶ هدایت و ضلالت به دست خداست، گرچه مقدمات آن به دست انسان است.

«مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۴]

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُشْرِفٌ مُرْتَابٌ (۳۴)

همانا یوسف پیش از این با دلایل روشن نزد شما آمد، اما شما همواره از آن چه برایتان آورده بود در شک بودید، تا آن گاه که یوسف از دنیا رفت، گفتید: «خداوند پس از او هرگز پیامبری نخواهد فرستاد». این گونه، خداوند هر افراطگر تردید کننده ای را گمراه می سازد.

نکته ها:

مؤمن آل فرعون، ابتدا تاریخ پیشینیان را مطرح کرد و فرمود: مبادا آن چه به قوم نوح و عاد و ثمود رسید به شما برسد. سپس سابقه خود بنی اسرائیل را به رُخ آنان کشید که شما درباره ی یوسف چنین و چنان کردید.

مراد از «مُشْرِفٌ» در این آیه کسی است که در مخالفت با حق پافشاری و اصرار می کند. (۱)

ص: ۲۵۰

۱ رفتار نیاکان در گرایش ها یا لجاجت های نسل آنان مؤثر است. مؤمن آل فرعون گفت: اگر امروز به موسی ایمان نمی آورید راه دوری نرفته اید شما به یوسف هم ایمان نیاوردید. «جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ» ۲ یوسف معجزات فراوان داشته است. «بِالْبَيِّنَاتِ» ۳ شک، اگر مقدمه ی تحقیق و حرکت شود ارزش دارد ولی اگر سبب رکود و سوء ظن شود یک آفت است. «فَمَا زَلْتُمْ فِي شَكِّ» ۴ شک، یک حالت طبیعی است، ولی تشکیک بی مورد ناپسند است. «فَمَا زَلْتُمْ فِي شَكِّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ» ۵ مرگ برای همه است، حتی پیامبران. «حَتَّى إِذَا هَلَمَّكَ» ۶ عقیده به ختم نبوت بعد از یوسف سبب شد که برخی از بنی اسرائیل، بعثت حضرت موسی را نپذیرند. «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا» ۷ رضایت ما از جرم دیگران، ما را نیز شریک جرم می کند. (یوسف چهارصد سال قبل از موسی زندگی می کرده ولی چون نسل های بعدی به کفر نیاکانشان راضی بودند خداوند آنان را مخاطب قرار داده است). (۱) «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ» ۸ خاتمیت پیامبر با خداست، نه خواست مردم. «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا» ۹ خداوند مردم را بدون حجّت و راهنما نمی گذارد. (انتقاد آیه از کسانی است که بدون دلیل می گویند: «لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ ... رَسُولًا»).

۱۰ سنّت خداوند آن است که کسانی را که در مخالفت با حقّ پافشاری می کنند به حال خود رهاشان کند. «كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» ۱۱ کسی که راه انبیا را نپذیرد و حرکت نکند، استعدادها و لیاقت ها و الطافی را که حقّ دریافت داشته به هدر داده است. «مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ»

ص: ۲۵۱

۱۲ سقوط انسان مرحله ای است: در یک مرحله تشکیک می کند، «مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ» ولی در مرحله ی دیگر تکذیب. «مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» (۱) ۱۳ فیض خداوند عام است، این افرادند که به خاطر روحیات و عملکرد بد، خود را محروم می کنند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۵]

اشاره

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (۳۵)

کسانی که درباره ی آیات خداوند به ستیز و مجادله می پردازند، بدون آن که هیچ دلیلی برایشان آمده باشد، (این کار) نزد خداوند و نزد کسانی که ایمان آورده اند خشم بزرگی را به دنبال دارد. این گونه، خدا بر دل هر متکبر جباری مهر می نهد.

نکته ها:

«سُلْطَانٍ» به معنای حجت و برهان و «لَمَقَّتْ» به معنای خشم و غضب شدید است.

این آیه، تفسیری است برای آیاتی که می فرماید: خداوند بر دل ها مهر می زند چون در این جا می فرماید: مهر خداوند بر دل های متکبران جبار است. «يَطْبَعُ اللَّهُ» ...

پیام ها:

۱ جدال از سر جهل و بی فکری و بی دلیلی، سبب تردید و تشکیک و محروم شدن از هدایت الهی می گردد. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ الَّذِي يُجَادِلُونَ» ۲ جدال نیز شیوه و اخلاق مخصوص به خود دارد و جدال بی دلیل مردود است. «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ» ...

۳ انبیا دلایل روشن دارند. «جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ولی مخالفان دلیل ندارند. «بِغَيْرِ سُلْطَانٍ»

ص: ۲۵۲

۴ دلیل و برهان موجب نوعی سلطه و حکومت بر دیگران می شود. «بَغَيْرِ سُلْطَانٍ» ۵ ستیزه گران بی دلیل، از محبوبیت نزد خدا و مردم، محروم هستند. «مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا» ۶ قهر خداوند، قانونمند است. «كَذَلِكَ» ۷ تکبر نابجا انسان را از دریافت الطاف الهی محروم می کند. «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا» ۸ در نظامی که حاکمش فرعون متکبر و جبار است، در ارشاد مردم باید کلماتی آورده شود که آنان مصداقش را پیدا کنند. «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا» ۹ دلیل انکار رسالت حضرت موسی (که در آیه ی قبل آمده بود) به خاطر روحیه ی تکبر بود. «مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا» ۱۰ مؤمنان باید در برابر ستیزه جویان و مجادله گران بی منطق موضع گیری کنند و از آنان برائت جویند و خشم خودشان را اعلام نمایند. «يُجَادِلُونَ ... بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبِيرٌ مَقْتًا ... عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ (۳۶) أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعُ إِلَىٰ آلِهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيْنًا لِّفِرْعَوْنَ سُوءِ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ مَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ (۳۷)

و فرعون گفت: «ای هامان! برای من بنای بلندی بساز، شاید به وسایلی دست یابم.

وسایلی که سبب (صعود به) آسمان ها باشد، تا از خدای موسی اطلاع یابم، همانا من او را دروغگو می پندارم.» و این گونه برای فرعون کار زشتش زیبا جلوه داده شد و از راه حق بازماند و توطئه ی فرعون جز به نابودی و زیان نمی انجامد.

ص: ۲۵۳

موعظه های مؤمن آل فرعون مفید واقع شد. فرعون ^ع که شعار «أَقْتُلْ مُوسَى» سر می داد و می گفت من موسی را می کشم و هیچ کس جز نظر من نباید نظری دهد «مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى» پس از تلاش های مؤمن آل فرعون به جای کشتن موسی به فکر ساختن برج برای یافتن خدای موسی افتاد.

«صرح» به معنای بنای بلندی است که از دور نمایان باشد و «تصریح» نیز به سخنی گویند که روشن باشد. «تَبَاب» استمرار در خسارت است، چنان که «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ» یعنی هلاکت ممتد و نابودی مطلق برای ابو لهب باد.

پیام ها:

۱ طاغوت ها همین که در میدان منطق می بازند، به کارهای جنجالی دست می زنند. «ابن لی صرْحاً»... (هدف از ساختن برج و رصدخانه، جنجال بود زیرا آخر آیه می فرماید: «كَيْدُ فِرْعَوْنَ») ۲ دنیاگرایان همه چیز را مادی می پندارند. (فرعون، خدا را در آسمان ها و راه خداشناسی را تنها از راه حس و دیدن می پنداشت) «فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ» ۳ شیوه ی طاغوت ها، مردم فریبی و قدرت نمایی است. «ابن لی صرْحاً» ۴ تبلیغ و دعوت، بی اثر نیست. (فرعون در آغاز تصمیم به قتل موسی گرفت.

«ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى»

اما با سخنان مؤمن آل فرعون، از قطع به گمان رسید.

«لَأَطْنُهُ كَاذِبًا»

۵ کافر همه را به کیش خود پندارد. (چون فرعون خودش ادعای دروغ داشت و می گفت: من خدای شما هستم. «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» موسی را نیز دروغگو می پنداشت). «لَأَطْنُهُ كَاذِبًا» ۶ یکی از شیوه های شیطان، تزئین بدی ها برای انسان است. «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءِ عَمَلِهِ» ۷ هر کس بدی خود را زیبا دید در ارزیابی منحرف می شود، به فکر تغییر روش

نمی افتد و از راه حق محروم می شود. «زُيِّنَ ... وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ» ۸ نگران نباشید، توطئه طاغوت ها عاقبت ندارد و جز به زیان آنها نمی انجامد.

﴿إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (۳۸) يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (۳۹)﴾

و کسی که (از قوم فرعون به موسی) ایمان آورده بود گفت: «ای قوم من! از من پیروی کنید، تا شما را به راه درست هدایت کنم.»

ای قوم من! همانا این زندگی دنیا کالایی (ناچیز) است و همانا آخرت، آن سرای پایدار است.

پیام ها:

۱ گاهی باید تقيه را شکست و عقیده ی خود را ابراز کرد. (مؤمن آل فرعون که تا مدتی ایمان خود را پنهان می کرد، تقيه را شکست، در برابر فرعون موضع گرفت و به مردم گفت: از من پیروی کنید.) «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ» ۲ وظیفه ی مؤمن، دعوت دیگران است. «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ» ۳ در دعوت مردم، گاهی باید یک تنه به پاخاست و منتظر دیگران نبود. «قَالَ الَّذِي آمَنَ» ۴ تبلیغ دین در فضای خفقان طاغوتی، به قدری ارزش دارد که خداوند آن را در قرآن بازگو می کند و یاد و خاطره اش را گرامی می دارد. «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ» ...

۵ پیروی از سخن مؤمن، پیروی از خدا و رسول است. «اتَّبِعُونِ» ۶ در شیوه ی تبلیغ، دشمن را خلع سلاح و شعارهای زیبای او را شکار کنید.

(در آیه ی ۲۹ خواندیم که فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» من جز به راه رشد، شما را هدایت نمی کنم. در این آیه می خوانیم که مؤمن آل فرعون

نیز می گوید: «أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ» (آری، رسیدن به رشد و سعادت آرمان همه انسان هاست که مستکبران از این آرمان سوء استفاده می کنند و مؤمنان باید از این نیاز فطری، به شکل درست استفاده کنند. «اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ» ۷ رشد، در تشخیص جایگاه دنیا از آخرت است. «سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا...»

۸ ایمان به ناپایداری دنیا و پایداری قیامت، زمینه ی سعادت و رشد است.

«سَبِيلَ الرَّشَادِ»

... الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ ۹ دنیا، جز وسیله ای برای کامیابی موقت نیست. «مَتَاعٌ» (این کلمه به چیزی گفته می شود که از آن بهره کم برده می شود). ۱۰ با مقایسه ارزش دنیا و آخرت، حقایق را بهتر درک می کنیم. «مَتَاعٌ... دَارُ الْقَرَارِ» ۱۱ زرق و برق دنیا زودگذر است به جهان ابدی فکر کنیم. «مَتَاعٌ»، «دَارُ الْقَرَارِ» ۱۲ در شیوه تبلیغ، به خواسته های طبیعی و فطری مردم توجه داشته باشیم.

(زندگی جاودانه خواسته طبیعی و فطری انسان است و مؤمن آل فرعون رسیدن به این خواسته را در گرو پیروی از راه حقّ معرفی می کند.) «يَا قَوْمِ... الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَ إِنَّ الآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۰]

اشاره

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا وَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (۴۰)

هر کس کار بدی انجام دهد، جز به همان مقدار کیفر داده نمی شود و هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته ای انجام دهد، پس اینانند که داخل بهشت می شوند و در آن جا بی حساب روزی داده می شوند.

پیام ها:

۱ کیفر و پاداش، بر اساس عمل است (نه خیال و آرزو). «مَنْ عَمِلَ»

ص: ۲۵۶

۲ خداوند عادل است و کیفرش بیش از مقدار جرم نیست. «مِثْلَهَا» ۳ انسان، مختار آفریده شده است. «مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً ... مَنْ عَمِلَ صَالِحًا» ۴ کار خوب و بد بی پاداش نیست؛ چه بزرگ باشد و چه کوچک. «سَيِّئَةً»، «صَالِحًا» ۵ مقایسه میان عمل خوب و بد و پاداش و کیفر، بهترین روش شناخت است.

«عَمِلَ سَيِّئَةً»

... «عَمِلَ صَالِحًا» ۶ کار خوب به جنسیت انسان (زن یا مرد بودن) ربطی ندارد. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» ۷ برای ایجاد انگیزه در کارهای شایسته، تشویق لازم است. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» ۸ زن و مرد در پیمودن راه تکامل و دریافت الطاف الهی یکسانند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» ۹ ایمان و عمل همراه یکدیگر کار سازند و هر یک از آنها به تنهایی نجات بخش نیست. «عَمِلَ»، «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۱۰ ایمان شرط قبولی عمل است. «عَمِلَ ... وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۱۱ ورود به بهشت، ایمان لازم دارد. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» ۱۲ پاداش خداوند بی حساب است. (رحمت خدا بر غضبش سبقت دارد).

«بِعَیْرِ حِسَابٍ»

(مراد از «بِعَیْرِ حِسَابٍ» فراوانی پاداش است، نه بی حساب و کتاب بودن آن).

ص: ۲۵۷

اشاره

وَ يَا قَوْمِ مَا لِي اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجَاهِ وَ تَدْعُونِنِى اِلَى النَّارِ (۴۱) تَدْعُونِنِى لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَ اُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِيْ بِهِ عِلْمٌ وَ اَنَا اَدْعُوْكُمْ اِلَى الْعَزِيْزِ الْعَفْوَارِ (۴۲)

(مؤمن آل فرعون گفت:) ای قوم! مرا چه می شود که شما را به رهایی (از آتش) می خوانم و شما مرا به دوزخ فرا می خوانید؟! مرا دعوت می کنید تا به خدا کفر ورزم و چیزی را که به (حقیقت) آن علم ندارم شریک او گردانم (در حالی که) من شما را به سوی (خداوند) عزیز غفار دعوت می کنم.

نکته ها:

مؤمن آل فرعون، کم کم پرده ی تقیه را کنار زده و دعوت به سوی خداوند را هر لحظه شفاف تر می نماید.

از آیه ی ۲۹ تا این جا چند مرتبه تعبیر « يَا قَوْمِ » آمده که نشان دهنده ی سوز و اصرار مؤمن آل فرعون برای هدایت مردم حتی در رژیم فرعونى است.

در این دو آیه دو بار جمله ی « اَدْعُوْكُمْ » و دو بار جمله ی « تَدْعُونِنِى » آمده که همه با فعل مضارع است و این، نشانه ی تداوم و استمرار دعوت از دو جبهه ی حق و باطل است.

پیام ها:

۱ اگر سوز و ایمان و استقامت باشد؛ انسان یک تنه در برابر انبوه منحرفان قیام کرده، فریاد می زند. « اَدْعُوْكُمْ » ۲ تضاد و تراحم میان حق و باطل همواره بوده است. « اَدْعُوْكُمْ » ، « تَدْعُونِنِى » ۳ کثرت دعوت کنندگان به باطل، در دعوت یک تنه ی شما اثر نگذارد.

(« تَدْعُونِنِى » جمع است و « اَدْعُوْكُمْ » مفرد).

۴ نظام های فاسد، در فکر انحراف مؤمنان هستند. « تَدْعُونِنِى »

۵ راه حقّ به نجات و راه باطل به دوزخ می انجامد. «إِلَى النَّجَاهِ»، «إِلَى النَّارِ» ۶ در دعوت به حقّ، تنها سراغ مردم عادی نروید بلکه سراغ منادیان کفر و شرک نیز بروید. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ»، «تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أَشْرِكَ» ۷ مشرک، منطوق و برهان ندارد. «أَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ» ۸ برای جذب افراد منحرف از بهترین تعبیرات استفاده کنید. (این که فرمود: مرا چه شد، «مَا لِي» و نفرمود: «ما لكم» شما را چه می شود و همچنین تعبیر به نجات، عزیز و غفار، برای جذب منحرفان به راه رشد و سعادت است).

۹ توبه و بازگشت از کفر و شرک، مورد پذیرش است. «أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ» ۱۰ مغفرت خداوند به خاطر ناتوانی و عجز نیست بلکه در عین قدرت، بخشنده است. «الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۳]

اشاره

لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدْنَا إِلَى اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُشْرِكِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (۴۳)

قطعاً آن چه مرا به آن دعوت می کنید، در دنیا و آخرت در خور دعوت نیست، در حالی که بازگشت ما به سوی خداست و مسرفان همدم آتشند.

نکته ها:

این آیه نیز ادامه سخنان هدایت گرانه مؤمن آل فرعون است.

جمله «لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ» را چند نوع می توان معنا کرد:

الف) بت ها و طاغوت ها توان اجابت هیچ دعائی را ندارند.

ب) بت ها و طاغوت ها پیام دعوت برای هدایت یا نجات بشر ندارند.

ج) بت ها و طاغوت ها ارزش دعوت ما را ندارند.

«جَرَمٌ» به معنای قطع کردن و چیدن میوه است و «لَا جَرَمَ» یعنی قطع نشدنی و پیوسته، همواره چنین است و جز این نیست.

۱ در مسایل عقیدتی، ایمان و قاطعیت لازم است. «لَا جَرَمَ» ۲ در امر به معروف و نهی از منکر با دلیل سخن بگوییم. (بت ها نمی توانند مردم را به خود دعوت نمایند). «لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ» ۳ اسراف تنها در مال نیست، بلکه هدر دادن استعدادها و نیروهای انسانی به خاطر پابندی به بت هایی که جمادی بیش نیستند نیز اسراف است. «أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۴ تا ۴۵]

اشاره

فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۴۴) فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ (۴۵)

پس به زودی آن چه را برای شما می گویم متذکر خواهید شد و من کارم را به خدا واگذار می کنم زیرا که او به (احوال) بندگان بیناست.

پس خداوند او را از بدی های آن چه نیرنگ نمودند حفظ کرد و عذاب سختی آل فرعون را فراگرفت.

نکته ها:

«تفویض»، واگذار کردن کارها به خداست و این حالت بالاتر از توکل است. چون در وکالت، موکل می تواند بر کار وکیل نظارت کند، ولی در تفویض همه ی کارها را به خدا می سپاریم. (۱) البته تفویض و سپردن کارها به خدا که شعار مؤمنان فرعون بود، بعد از بکار بردن تمام تلاش خود در راه نجات موسی از قتل و بیدار کردن و هشدار دادن و تبلیغ کردن بود. این گونه تفویض است که انواع حمایت های الهی را به دنبال دارد. «فَوَقَاهُ اللَّهُ»

ص: ۲۶۰

از این دو آیه استفاده می شود که آل فرعون، این مؤمن را تهدید می کردند و برای او حيله ها می اندیشیدند، ولی خداوند او را از همه ی توطئه ها و خطر ها حفظ کرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: فرعونیان مؤمن آل فرعون را کشتند و مراد از «فَوْقَاهُ اللَّهُ» این است که خداوند دین او را حفظ کرد. (۱)

پیام ها:

۱ مبلغ باید امیدوار باشد و آینده را روشن ببیند. «فَسْتَذْكُرُونَ» ...

۲ در تبلیغ، گاهی باید تهدید کرد. «فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ» (در آینده با قهر الهی از غفلت بیرون خواهید آمد).

۳ مبلغ باید به اهداف خود یقین داشته باشد. «فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ» ۴ در برابر تهدیدها و توطئه ها «مَكْرُوا» باید به خدا پناه برد. «أَفَوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ» ۵ مبلغ باید تکیه گاه معنوی داشته باشد. «أَفَوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ» ۶ کارها را به کسی بسپاریم که به حال ما آگاهی کامل داشته باشد. «بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ» ۷ توکل بر خداوند و تفویض کارها به او، پاسخ سریع الهی را به دنبال دارد.

«فَوْقَاهُ اللَّهُ»

۸ اگر خداوند اراده کند، یک نفر مؤمن را در میان یک رژیم فاسد و حيله گر حفظ و یاری می کند. «فَوْقَاهُ اللَّهُ» ۹ با لطف خداوند، هم جان و ایمان افراد مؤمن از توطئه ها حفظ می شود و هم توطئه گران نابود می شوند. «فَوْقَاهُ اللَّهُ ... وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ» ۱۰ همراهی و همدمی با ستمگران، انسان را در کیفر آنها شریک می کنند. «وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ» ۱۱ عذاب های الهی درجات دارد. «سُوءُ الْعَذَابِ»

ص: ۲۶۱

اشاره

الْتَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (۴۶)

آتش هر صبح و شام بر آن عرضه می شود و روزی که رستاخیز برپا شود، (گویند:) «آل فرعون را در سخت ترین عذاب وارد کنید».

نکته ها:

مجرمان، پس از مرگ و ورود به عالم برزخ، هر صبح و شام به آتش که جایگاه آینده ی آنان است عرضه می شوند و دلهره ای سخت پیدا می کنند و این حالت همواره هست تا روز قیامت که رسماً داخل دوزخ می شوند. (۱)

پیام ها:

۱ میان مرگ تا قیامت، دورانی است که گنهکار جایگاه خود را در آتش می بیند.

«الْتَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا»

...

۲ مجرم هر صبح و شام در برزخ شکنجه می شود. «الْتَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا» ...

۳ عذاب های الهی متفاوت است. (در آیه ی قبل «سوء العذاب» بود و در این آیه «أشد العذاب»).

اشاره

وَإِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ (۴۷)

(یاد کن) آن گاه که در آتش به محاجه (و آوردن دلیل) می پردازند، پس زبردستان به کسانی که تکبر ورزیدند، گویند: «همانا ما پیرو شما بودیم، آیا (امروز) شما می توانید حتی بخشی از آتش را از ما دور کنید؟»

ص: ۲۶۲

واژه ی «احتجاج»، هر کجا در قرآن آمده از طرف افراد منحرف بوده است. «وَ إِذِ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ» در آیات قبل سخن از قهر خداوند نسبت به آل فرعون بود، این آیات گفتگوی مستکبران و فرعون های تاریخ را با اطرافیان و یاوران متملق آنان در دوزخ بیان می کند. آری احساس حقارت و خود کم بینی افرادی را به جمع شدن دور طاغوت ها و ادار می کند ولی این امر از نظر عقل و منطق و وحی پذیرفته نیست. نظیر آنکه گاهی مشکلات زندگی افرادی را به خلافتکاری و ادار می کند در حالی که باید با صبر و زهد و تلاش مشکلات را حل نکرد نه با دست زدن به خلاف.

پیام ها:

۱ یاد گفتگوهای دوزخیان، عامل هشیاری و بیداری است. «إِذْ» ۲ خصومت و محاجه ی دوزخیان با یکدیگر استمرار دارد. «يَتَحَاوُونَ» ۳ آتش دوزخ با همه ی سنگینی و دردناکی، نیروی درک و فهم انسان را محو نمی کند. «يَتَحَاوُونَ» ۴ دوزخیان با یکدیگر احتجاجات و استمدادها دارند. «يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ» ۵ مشکلات دنیوی مجوز سرسپردگی به طاغوت نیست، بلکه این سرسپردگی انسان را به دوزخ خواهد کشاند. «فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعْفَاءُ» ...

۶ در دوزخ مجرمان یکدیگر را می شناسند، دنیا را به یاد می آورند و قدرت سخن گفتن دارند. «يَتَحَاوُونَ»، «فَيَقُولُ» ۷ سرانجام تقلیدها و تبعیت های نابجا دوزخ است. «إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا» ۸ خطر آن جا است که انسان با تمام وجود پیرو باطل باشد. «تَبَعًا» (یعنی بک پارچه پیرو بودیم، بر خلاف «تابع») ۹ پیروی از باطل مشکل آفرین است؛ توجه کنیم به دنبال چه کسی حرکت می کنیم. «إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا»

۱۰ مجرم در قیامت از بی کسی، به مجرم دیگر پناه می برد. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونَ عَذَابَ» ۱۱ مجرم از ناچاری به تخفیف بخشی از عذاب قانع است. «نَصِيْبًا مِنَ النَّارِ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ (۴۸) وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ (۴۹)

۴۹-۴۸/۴۰

کسانی که تکبر می ورزیدند (در پاسخ) گویند: «ما همگی در آتش هستیم، زیرا خداوند میان بندگان (به عدالت) داوری کرده است.»

و کسانی که در دوزخند، به نگهبانان دوزخ گویند: «از پروردگارتان بخواهید که یک روز از عذاب ما بکاهد.»

پیام ها:

۱ در قیامت پاسخ استمدادها منفی است و هیچ کس بار دیگری را حمل نمی کند. (کسی که خودش در آتش است چگونه می تواند دیگری را نجات دهد). «إِنَّا كُلٌّ فِيهَا» ۲ روزی مستکبران عاجزانه به ذلت خود اقرار خواهند نمود. «إِنَّا كُلٌّ فِيهَا» ۳ مال و مقام، مانع ورود به دوزخ نیست. «الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا» ۴ داوری خداوند، چون و چرا ندارد. «قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ» (حاکمان مستکبر امروز، محکومان فردایند).

۵ در آیه ی ۴۴ خواندیم: «إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ» در این جا می خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ» یعنی داور کسی است که خودش همه چیز را دیده است.

۶ در آیه ی قبل فرمود: ضعفا از مستکبران استمداد می کنند، در این آیه می فرماید: همه با هم از نگهبان دوزخ استمداد می کنند. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ» ۷ در قیامت، انسان فرشتگان را می بیند و با آنان گفتگو می کند. (نگهبانان دوزخ،

ص: ۲۶۴

فرشتگان هستند.) «وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ۝۸ دوزخ مأمورانی دارد. «لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ» ۹ کار مجرم به جایی می رسد که به مأمور عذاب خود پناه می برد. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ» ۱۰ تخفیف در عذاب فقط به دست خداست. «ادْعُوا رَبَّكُمْ» ۱۱ دوزخیان از نجات ابدی مأیوسند و به حدّ اقل تخفیف، در کمیت و کیفیت عذاب قانعند. «يُخَفَّفُ»، «يَوْمًا» ۱۲ عذاب دوزخ، نه تعطیل بردار است و نه تخفیف بردار. «يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۰]

اشاره

قَالُوا أَوْ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ قَالُوا فَاذْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۵۰)

(نگهبانان دوزخ در پاسخ) گویند: «آیا چنین نبود که پیامبرانتان معجزاتی برای شما آوردند؟» می گویند: «چرا» گویند: «پس دعا کنید (و خدا را بخوانید)» ولی دعای کافران در تباهی است.

نکته ها:

کسانی که هنگام دیدن قهر خداوند ایمان می آورند، سودی نمی برند. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا» (۱) توبه در لحظه ی مرگ نیز سودی ندارد. فرعون در لحظه غرق شدن توبه کرد ولی به او خطاب شد حالا توبه می کنی در حالی که قبلاً معصیت کردی: «الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ» (۲) دعا و ناله در دوزخ نیز بی ثمر است. «وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

ص: ۲۶۵

۱-۱. غافر، ۸۵.

۲-۲. یونس، ۹۱.

پیام ها:

۱ قهر و عذاب الهی، بعد از اتمام حجت است. «أَوْ لَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ» ۲ آمدن انبیا یک سنت دائمی از طرف پروردگار است. «تَكُنْ تَأْتِيكُمْ» ۳ مبلغ باید به سراغ مردم برود. «تَأْتِيكُمْ» ۴ همه ی انبیا معجزه داشتند. «رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ۵ قیامت روز اعتراف است. «قَالُوا بَلَىٰ» ۶ دعای کافر در دوزخ به جایی نمی رسد. «وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۱ تا ۵۲]

اشاره

إِنَّا لَنَنْصِرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ (۵۱) يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعِيدَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۵۲)

همانا ما پیامبران خود و کسانی را که ایمان آورده اند، هم در زندگی دنیا و هم روزی که گواهان (برای گواهی دادن) به پا می خیزند یاری می کنیم.

(همان) روزی که عذرخواهی ستمگران سودشان ندهد، لعن و نفرین برای آنان است و جایگاهشان سرای بد.

نکته ها:

اشاره

در آیات قبل خواندیم که: مؤمن آل فرعون ابتدا ایمان خود را کتمان می کرد و سپس در رژیم طاغوتی فرعون یک تنه مردم را ارشاد کرد و آل فرعون برای بازگرداندن او از عقیده اش تلاش ها کردند، اما خداوند دین او را حفظ کرد. این آیه که آخرین قسمت آن ماجرا است می فرماید: فکر نکنید حمایت ما تنها مخصوص او بود بلکه سنت ما حمایت از انبیا و همه ی مؤمنان است، گرچه در سختی باشند.

در کتاب معاد، نام گواهان قیامت را از قرآن و روایات آورده ام. فهرست شاهدان چنین است: خداوند، انبیا، امامان، فرشتگان، زمین، زمان، اعضای بدن که همه ی این ها بر گفتار و

کردار ما گواهی می دهند.

در قیامت صحنه های مختلفی است. در یک صحنه به ستمگران اجازه ی معذرت خواهی داده نمی شود، «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) و در این آیه می فرماید: اگر هم عذرخواهی کنند، معذرت خواهی سودی ندارد. «لَا يَنْفَعُ»

پیامبران و نصرت الهی

در قرآن سخن از نصرت الهی درباره ی انبیا و مؤمنان بسیار است و ما گوشه ای از آن را می آوریم تا مصداقی باشد بر این آیه که می فرماید: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» و آیه ی «إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» نصرت نوح علیه السلام: «فَنَجِّنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ» (۲) ما او و کسانی را که با او در کشتی بودند نجات دادیم.

نصرت ابراهیم علیه السلام: «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا» (۳) ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

نصرت لوط علیه السلام: «إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ» (۴) ما او و بستگانش (جز همسرش) را نجات دادیم.

نصرت یوسف علیه السلام: «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ» (۵) و ما این گونه برای یوسف در زمین مکتت قرار دادیم که هر جای آن را که می خواهد برگزیند.

نصرت شعیب علیه السلام: «نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۶) ما شعیب و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

*نصرت صالح علیه السلام: «نَجَّيْنَا صَالِحًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۷) ما صالح و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

نصرت هود علیه السلام: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۸) ما هود و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

ص: ۲۶۷

۱-۱. مرسلات، ۳۶.

۲-۲. یونس، ۷۳.

۳-۳. انبیاء، ۶۹.

۴-۴. صافات، ۱۳۴.

۵-۵. یوسف، ۵۶.

۶-۶. هود، ۹۴.

۷-۷. هود، ۶۶.

۸-۸. هود، ۵۸.

نصرت یونس علیه السلام: «وَنَجِّينَاهُ مِنَ الْغَمِّ» (۱) ما یونس را از غم نجات دادیم.

نصرت موسی علیه السلام: «وَأَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ» (۲) ما موسی و کسانی را که با او بودند نجات دادیم.

نصرت عیسی علیه السلام: «إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ» (۳) من تو را می گیرم و به سوی خود بالا می برم.

نصرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا» (۴) همانا ما برای تو پیروزی آشکاری گشودیم.

*نصرت مؤمنان: «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» (۵) همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ذلیل بودید یاری کرد.

«ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۶) خداوند آرامش خود را بر پیامبرش و مؤمنین نازل کرد.

«هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُذْأَبُوا إِيمَانًا» (۷) اوست که آرامش را در دل های مؤمنان نازل کرد تا ایمانشان زیاد شود.

در سوره ی انبیاء درباره ی دعای حضرت نوح و یونس و زکریا و ایوب می خوانیم: همین که خدا را ندا کردند، دعایشان مستجاب شد: «فَأَسْتَجِبْنَا» (۸) و در سوره ی شوری آیه ۲۶ می خوانیم: «وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» خداوند دعای کسانی را که اهل ایمان و عمل صالحند مستجاب می فرماید.

نصرت الهی در مورد پیامبران و مؤمنان به صورت های مختلف جلوه می کند:

گاهی با ایجاد الفت و گرایش دل ها «وَلِيُزْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ» (۹)، «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱۰)

ص: ۲۶۸

۱-۱. انبیاء، ۸۸.

۲-۲. شعراء، ۶۵.

۳-۳. آل عمران، ۵۵.

۴-۴. فتح، ۱.

۵-۵. آل عمران، ۱۲۳.

۶-۶. توبه، ۲۶.

۷-۷. فتح، ۴.

۸-۸. انبیاء، ۸۸، ۸۴، ۷۶ و ۹۰.

۹-۹. انعام، ۱۱.

۱۰-۱۰. ابراهیم، ۲۷.

گاهی با استعجاب دعا، «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ» (۱)، «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۲) گاهی با معجزه و استدلال، «أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ» (۳) گاهی با عطای حکومت، «آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ» «مُلْكًا عَظِيمًا» (۴) گاهی با غلبه در جنگ، «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» (۵) گاهی با سکینه و آرامش قلب، «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا» (۶) گاهی با هلاکت دشمن یا انتقام از او، «فَأَغْرَقْنَاهُمْ» (۷) گاهی با امدادهای غیبی و نزول فرشتگان، «أَلَمْ نَكْفِكَمُ أَنْ يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ» (۸) گاهی با ایجاد رعب در دل دشمن، «وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ» (۹) گاهی با گسترش فکر و فرهنگ و پیروان، «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۱۰) گاهی با نجات از خطرها، «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ» (۱۱) و گاهی با خنثی کردن حيله ها و خدعه ها، «وَ أَنْ اللَّهُ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» (۱۲)

پیام ها:

۱ نصرت انبیا و مؤمنان از سنت های الهی است. (پیروزی حق بر باطل از وعده های الهی است). «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» ۲ در نصرت الهی شک نکنیم. «إِنَّا لَنَنْصُرُ» («إِنَّا» و حرف لام نشانه تأکید است) ۳ با وعده های قطعی، به مؤمنان انگیزه و امید و تسلی دهیم. «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» ...

۴ نصرت الهی در همه ی جوانب است، در خنثی شدن توطئه های دشمنان، در زیاد شدن طرفداران و... «لَنَنْصُرُ» مطلق آمده است.

ص: ۲۶۹

۱-۱. یوسف.

۲-۲. نوح، ۲۶.

۳-۳. حدید، ۲۵.

۴-۴. نساء، ۵۴.

۵-۵. توبه، ۲۵.

۶-۶. توبه، ۴۰.

۷-۷. اعراف، ۱۳۶.

۸-۸. آل عمران، ۱۲۴.

۹-۹. حشر، ۲.

۱۰-۱۰. صف، ۹.

۱۱-۱۱. عنکبوت، ۱۵.

۱۲-۱۲. انفال، ۱۸.

۵ بشارت و هشدار در کنار هم سازنده است. «لَنْصُرُ رُسُلَنَا... لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ» ۶ ایمان، به انسان ارزش داده و او را در کنار انبیا قرار می دهد و مشمول نصرت الهی می کند. «رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» ۷ سختی ها و شکنجه های دنیا بیش از چند ساعت و چند روز نیست. در همین دنیا نیز طرفداران حق پیروزند. (۱) «لَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» ۸ انسان همواره محتاج نصرت الهی است و هرگز از لطف او بی نیاز نیست. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» ۹ نصرت الهی دائمی است. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» ۱۰ گرچه گواه بودن خداوند به تنهایی کافی است، ولی هر چه تعداد گواهان بیشتر باشد مؤمنان سرفرازتر و متخلفان شرمنده تر می شوند. «يَقُومُ الْأَشْهَادُ» ۱۱ در قیامت، گواهان بسیارند. «الشهادة» ۱۲ کسانی که ایمان ندارند، ستمگرند. «الظَّالِمِينَ» در برابر «الَّذِينَ آمَنُوا» است) ۱۳ در قیامت هم عذاب روحی است «لَهُمُ اللَّعْنَةُ» و هم جسمی. «سُوءُ الدَّارِ»

ص: ۲۷۰

۱-۱). اکنون که تفسیر این آیه را می نویسم، دهه ی فجر انقلاب اسلامی و روز ۱۴ بهمن ۱۳۷۸ است. شایسته است از یک نمونه از نصرت الهی نسبت به قیام فقیهی مجاهد و مخلص به نام امام خمینی قدس سره یاد کنم. او در سال ۱۳۴۲ در رژیم طاغوتی پهلوی قیام کرد. مدت پانزده سال به ترکیه و عراق تبعید شد و یارانش گرفتار حبس و شکنجه و تبعید شدند. برخی به شهادت رسیدند ولی بالاخره خداوند او را یاری نمود. شاه ایران گریه کنان فرار کرد و نظام شاهنشاهی دو هزار پانصد ساله سقوط کرد و امام خمینی به اهداف خود رسید. به گفته ی سید قطب در تفسیر فی ظلال، رژیم بنی امیه بدن حسین علیه السلام را قطعه قطعه کرد ولی امام به اهدافش رسید. امروز میلیون ها نفر افتخار دارند که از نسل حسین علیه السلام هستند و یک نفر افتخار نمی کند که از نسل یزید است. پیام ها و سخنان امام حسین علیه السلام در همه جا منتشر است. هر سال، هزاران زائر مشتاق به زیارت مرقد مطهرش می روند. راه حسین علیه السلام و جلسات آن حضرت همه جا را فرا گرفته است تا آن جا که در هندوستان رهبر هندوها که مسلمان هم نبود در روز عاشورا، پابرنه در مراسم عزاداری شیعیان وارد شد و گفت: حسین به ما آموخت که اگر قطعه قطعه می شوید زیر بار ظلم نروید. من فیلم این صحنه را در عاشورایی که در هند بودم دیدم.

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ وَأَوْزَنَّا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ (۵۳) هُدًى وَذِكْرَىٰ لِأُولَى الْأَلْبَابِ (۵۴)

و همانا ما به موسی هدایت دادیم و به بنی اسرائیل کتاب آسمانی (تورات) را به میراث دادیم.

(که) مایه ی هدایت و تذکر برای خردمندان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از نصرت انبیا و مؤمنان بود، این آیه گویا نمونه ی «رُسُلِنَا» را موسی و نمونه ی «الَّذِينَ آمَنُوا» را بنی اسرائیل بیان کرده است.

«الباب» جمع «لب» به معنای عقل و خرد خالص است.

پیام ها:

۱ هدایت، هدیه ای از سوی خداوند است. «ایات» در ردیف «عطا» است. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ» ۲ هادی باید قبلاً هدایت یافته باشد. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ» ۳ همه مردم حتی انبیا به هدایت الهی نیاز دارند. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ» ۴ هدایت، اگر بخواهد ماندگار شود باید مکتوب شود و رمز جاودانگی ادیان الهی، کتب آسمانی است. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ وَ أَوْزَنَّا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ» ۵ هدایت اگر همراه با تذکر نباشد، به فراموشی سپرده می شود. «هُدًى وَ ذِكْرَىٰ» ۶ درک معارف آسمانی، به خرد و تقوا نیاز دارد. «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (۱)، «هُدًى وَ ذِكْرَىٰ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۷ عقل، انسان را از وحی بی نیاز نمی کند، بلکه هر دو مکمل یکدیگرند. «هُدًى وَ ذِكْرَىٰ لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۷۱

۸ عناصر سعادت چند چیز است: الف) لطف و هدایت الهی. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ» (ب) رهبری معصوم. «مُوسَىٰ» (ج) قانون آسمانی. «الْكِتَابِ» (د) تذکر و دوری از غفلت. «ذِكْرِي» (ه) عقل و خرد ناب و خالص. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۹ بیداری و پندآموزی نشانه عقل سلیم و خرد ناب است. «ذِكْرِي لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۱۰ معارف کتب آسمانی مطابق عقل و خرد است. «ذِكْرِي لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۵]

اشاره

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (۵۵)

پس صبر و شکیبایی پیشه کن که وعده های خداوند حق است و برای گناهت استغفار کن و شامگاهان و بامدادان، سپاسگزارانه پروردگارت را تسبیح کن.

نکته ها:

اشاره

دلایل عقلی و نقلی گواه بر آن است که انبیا معصومند، زیرا اگر معصوم نبودند پیروی و اطاعت مطلق و بی چون و چرا از آنان واجب نبود و اطاعت از آنان مشروط می شد، همان گونه که اطاعت از والدین مشروط به آن است که فرزند را به شرک و انحراف دعوت نکنند.

این از یک سو؛ از سوی دیگر دلیل نیاز ما به پیامبر و امام آن است که ما را از انحراف باز دارد و اگر او نیز اهل خلاف باشد، حجت خدا بر ما کامل نیست در حالی که قرآن می فرماید:

«فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ» (۱) به هر حال رسولی که خداوند می فرماید: «اطاعت او اطاعت من و تبعیت از او تبعیت از من و اذیت او اذیت من است» باید معصوم باشد. بنا بر این در مواردی مثل این آیه که سخن از گناه پیامبر به میان آمده است، باید بگوییم: مراد از گناه، ترک اولی است، یعنی کار برتر را رها کرده نه کار واجب را.

به چند مثال توجه کنید: اگر در مجلسی که افراد محترمی نشسته اند کسی بخواهد به دلیل

ص: ۲۷۲

درد پایی که دارد پای خود را دراز کند از همه حضار عذرخواهی می کند. اگر گوینده تلویزیون سرفه ای کند از بینندگان معذرت خواهی می کند. اگر صاحب خانه غذای درجه یک تهیه نکند از مهمان عذرخواهی می کند، در حالی که همه می دانیم پا دراز کردن مریض و سرفه کردن گوینده و تهیه غذای متوسط گناه ندارد ولی چون انسان خود را در محضر بینندگان و بزرگان می داند یا غذای خود را در شأن مهمان نمی داند یا احساس می کند باید تلاش بیشتری می کرد عذرخواهی می کند. پس هر عذرخواهی نشانه خلافکاری نیست، بلکه گاهی از باب ادب و توجه به حضور در محضر بزرگان است.

عصمت و استغفار پیامبران

اگر شما با یک چراغ کم نور وارد سالن بزرگی شوید، تنها اجسام بزرگ را خواهید دید ولی اگر با یک نورافکن قوی وارد شوید یک هسته ی خرما یا کوچک تر از آن را هم خواهید دید.

اگر نور ایمان در انسان کم باشد، انسان تنها گناهان بزرگ را می بیند ولی اگر نور ایمان در وجودش بیشتر باشد لغزش های کوچک را نیز خواهد دید و از آنها دوری خواهد کرد.

پیامبران الهی به دلیل داشتن ایمان کامل و تقوای بالا از گناهان کوچک نیز دوری می کردند. به همین جهت می گوئیم آنان معصوم بودند.

گاهی خطاب آیات قرآن به شخص پیامبر است ولی مراد دیگرانند. در آیه ۲۳ سوره ی اسراء خداوند به پیامبرش خطاب می کند: «إِنَّمَا يَنْتَظِرُ عِنْدَكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ» اگر یکی از والدین یا هر دو به پیری رسیدند به آنان اف نگو. در حالی که همه می دانیم پیامبر عزیز اسلام والدین خود را در کودکی از دست داده بود و جایی برای خطاب «عِنْدَكَ الْكَبِيرَ» باقی نمی ماند، بنا بر این خطاب «عِنْدَكَ» به امت اوست. در آیه ی مورد بحث نیز که می فرماید: «وَاسْتَغْفِرْ لِتَذَنِّبِكَ» گرچه پیامبر صلی الله علیه و آله مورد خطاب قرار گرفته است ولی مخاطب اصلی گناهکاران امت پیامبر هستند که باید برای گناهان خود استغفار کنند و اگر هم مخاطب، شخص پیامبر باشد، منظور این است که برای گناهان امت آمرزش بخواد.

در قرآن کریم، آیاتی از استغفار پیامبران سخن می گوید، در این جا برخی از آنها را ذکر می کنیم:

استغفار حضرت آدم: «رَبِّنا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنا» (۱) پروردگارا! ما به خویش ستم کردیم و اگر ما را نیامرزی از زیانکاران خواهیم بود.

استغفار حضرت موسی: «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي» (۲) پروردگارا! به خود ظلم کردم، پس مرا ببخش.

استغفار حضرت سلیمان: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا» (۳) پروردگارا! مرا بیامرز و حکومت بی نظیری به من مرحمت کن.

استغفار حضرت نوح: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» (۴) پروردگارا! من و والدین مرا بیامرز.

استغفار حضرت داود: «وَ ظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ» (۵) داود متوجه شد که ما او را آزمایش کردیم پس از پروردگارش عذرخواهی کرد.

استغفار حضرت یونس: «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۶) یونس (در شکم ماهی) گفت: خداوندا تو منزهی من از ستمکارانم.

استغفار حضرت محمد صلی الله علیه و آله «وَ اسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ» (۷) برای گناهت استغفار کن.

پیام ها:

۱ با توجه به وعده ی خداوند در مورد نصرت پیامبران، «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا»... این آیه می فرماید: مقاومت کن. «فَاصْبِرْ» ۲ انگیزه صبر، رسیدن به وعده های الهی است. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۳ پیامبر نیز مأمور به استغفار است. «وَ اسْتَغْفِرْ لِدُنْبِكَ»

ص: ۲۷۴

۱-۱. اعراف، ۲۳.

۲-۲. قصص، ۱۶.

۳-۳. ص، ۳۵.

۴-۴. نوح، ۲۸.

۵-۵. ص، ۲۴.

۶-۶. انبیاء، ۸۷.

۷-۷. غافر، ۵۵.

۴ تنزیه خداوند اگر همراه با ستایش او باشد، ارزش بیشتری دارد. «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ» ۵ در دعا و عبادت، عنصر زمان نقش دارد. «سَبِّحْ ... بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ» (چنان که در آیات دیگر می فرماید: «وَ بِالْأَسْجَادِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ» (۲)) ۶ تسبیح و حمد، زمانی وسیله ی رشد و تربیت و سبب تقویت توحید است که هر صبح و شام و دائمی باشد نه لحظه ای. «بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۵۶)

همانا کسانی که در آیات خداوند بدون حجّتی که برایشان آمده باشد به مجادله برمی خیزند، در سینه هایشان جز خود بزرگ بینی نیست که به آن نخواهند رسید، (و از مجادله خود نتیجه نخواهند گرفت) پس به خداوند پناه ببر که بی شک او شنوای بیناست.

نکته ها:

اسلام به نیت و روحیه و انگیزه و آن چه در دل می گذرد بهای اصلی را می دهد و به همین دلیل بهترین کار اگر همراه با اخلاص نباشد باطل است. در سوره ی عبس با ده آیه ی پی در پی از کسی که برای یک نفر نابینا چهره ی خود را عبوس کرد انتقاد می کند. (در حالی که برای نابینا اخم یا لبخند تفاوتی ندارد چون هیچ یک را نمی بیند) ولی قرآن به دلیل آن که ریشه ی عبوس کردن تحقیر است، شدیداً از آن انتقاد می کند. آری، اسلام بیش از توجه به ظاهر، به باطن و قلب توجه دارد. در این آیه نیز سخن از بزرگ بینی و تکبری است که در

ص: ۲۷۵

۱-۱. آل عمران، ۱۷.

۲-۲. اسراء، ۷۸.

پیام ها:

۱ از کوزه همان برون تراود که در اوست. سرچشمه ی جدال های بی منطق، تکبر درونی است. «يُجَادِلُونَ ... فِي صُدُورِهِمْ ... كِبْرًا» ۲ انگیزه ی مجادله با حق، خود بزرگ بینی است نه منطق. «بَغْيِرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرًا» ۳ انسان اگر این خود مراقبت نکند، تکبر تمام وجودش را می گیرد به نحوی که در دل او جز تکبر هیچ چیز دیگر نیست. «إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرًا» ۴ کسی که بر اساس تکبر، لجاجت می کند و منطق ندارد به هدف خود که ریاست و سروری است نمی رسد. «مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ» افتادگی آموز اگر طالب فیضی هرگز نخورد آب زمینی که بلند است ۵ معاشرت با متکبر، دارویی جز پناه بردن به خدا ندارد. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» ۶ به کسی پناه ببریم که می شنود و می بیند (وقهراً توان یاری و خنثی کردن توطئه ها را دارد). «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۷]

اشاره

لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۵۷)

قطعاً آفرینش آسمان ها و زمین از آفرینش مردم بزرگ تر است ولی بیشتر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱ اگر به عظمت هستی بنگریم هرگز خود را بزرگ نمی بینیم. «إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرًا ... لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ» ...

۲ افراد متکبر را باید شکست. «لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ» برای چه تکبر می کنی؟! ۳ نگاهی که در آن عبرت نباشد جهل است. «لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... لَا يَعْلَمُونَ» ۴ ریشه ی تکبر، جهل و غفلت است. «وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۸]

اشاره

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ (۵۸)

نابینا و بینا یکسان نیستند و کسانی هم که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، با (مردم) بدکار برابر نیستند؛ چه کم متذکر می شوید.

پیام ها:

۱ تکبر، بزرگ ترین مانع حق بینی و حق پذیری است. (متکبر مانند کور است).

«وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ»

۲ ایمان و بینش، بر عمل مقدم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ...

۳ آن چه محور است، علم و تذکر است نه آمار و ارقام. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ... قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ» ۴ انسان بی اعتنا به حقایق کور است. «الْأَعْمَى ... قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ» ۵ توده ی مردم نمی دانند و گروهی هم که می دانند، پندپذیر و هوشیار نیستند.

«أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

... قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ» ۶ در آیه ی قبل خواندیم که: «اکثر مردم نمی دانند» در این آیه فرمود: «افراد کمی متذکر می شوند و پند می پذیرند» پس دانستن مهم نیست، هوشیار بودن مهم است. «قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ»

ص: ۲۷۷

اشاره

إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۹)

همانا قیامت آمدنی است؛ شک‌ی در آن نیست، ولی اکثر مردم ایمان نمی آورند.

نکته ها:

چون قیامت، ناگهانی و به سرعت برپا می شود، نام آن «السَّاعَةُ» گذاشته شده و هر کجا با الف و لام بیاید، به معنای قیامت است ولی بدون الف و لام به معنای زمان است، خواه زمان کم، مانند «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» (۱) یعنی برای لحظه ای، مرگ آنان عقب یا جلو نمی افتد و خواه مطلق زمان، نظیر «فِي سَاعَةِ الْعُشِيرَةِ» (۲) گرچه در مورد قیامت، برخی انسان‌ها استبعاد و تشکیک کرده اند، ولی با توجه به حکمت و عدالت و قدرت و علم الهی، سزاوار نیست در مورد آن شک کرد. «لَا رَيْبَ فِيهَا»

پیام ها:

۱ در برابر اصرار بعضی که می پرسند: «زمان قیامت چه وقت است؟» قرآن هرگز زمان آن را مطرح نمی کند، آن چه هست اصل وقوع قیامت است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ» ۲ یاد قیامت، بهترین وسیله ی تذکر و غفلت زدایی است. «قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ» ۳ در برابر تشکیک کافران در مورد قیامت، شما با قاطعیت پیام حق را بگویید.

«لَا رَيْبَ فِيهَا»

۴ شک مردم در وقوع قیامت، ناشی از جهل آنان به علم و قدرت خداست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۲۷۸

۱-۱. اعراف، ۳۴.

۲-۲. توبه، ۱۱۷.

اشاره

وَ قَالَ رَبُّكُمْ اُدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِيْنَ يَشْتَكِبُوْنَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دَاخِرِيْنَ (۶۰)

و پروردگارتان گفت: «مرا بخوانید تا برای شما اجابت کنم. همانا کسانی که از عبادت من سر باز زده و تکبر می ورزند به زودی با سرافکنندگی به جهنم وارد می شوند».

نکته ها:

اشاره

سؤال: با این که خداوند وعده ی استجاب داده است، «ادْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ» چرا برخی دعاهای ما مستجاب نمی شود؟
پاسخ: الف) بعضی اعمال نظیر گناه و ظلم و خوردن لقمه ی حرام و عفو نکردن کسانی که از ما عذرخواهی می کنند، مانع استجاب دعا می شود.

ب) گاهی مستجاب شدن دعای ما نظام آفرینش را به هم می ریزد، نظیر دانش آموزی که در امتحان جغرافیا در پاسخ این سؤال که آیا سطح دریاها بالاتر است یا کوه ها؟ چون به اشتباه نوشته بود سطح دریاها بالاتر است! از خداوند خواسته بود که این دو را جا به جا کند تا او نمره ی قبولی بگیرد! به هر حال خداوند همان گونه که قادر است، حکیم نیز هست.

ج) گاهی آن دعا مستجاب نمی شود، ولی مشابه آن مستجاب می شود.

د) گاهی اثر دعا در آینده ی خود انسان یا خانواده و نسل او یا در قیامت نتیجه می دهد و فوری مستجاب نمی شود.

هر دعایی که مستجاب نشود در حقیقت دعا نیست، چون دعا به معنای طلب خیر است و بسیاری از خواسته های ما شر است نه خیر.

۱ دعا همراه ایمان و عمل صالح باشد. «يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۱) با اخلاص باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۲) با تضرع و مخفیانه باشد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۳) با بیم و امید باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۴) در ساعاتی خاص باشد. «يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاهِ وَالْعَشِيِّ» (۵) دعا کننده از اسمای الهی بهره بگیرد. «وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا» (۶)

پیام ها:

۱ گفتگو با خداوند، کلید رشد و تربیت انسان است. «قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي» ۲ میان دعای انسان و ربوبیت خداوند، رابطه ای تنگاتنگ است. (اکثر دعاهای قرآن همراه «رَبَّنَا» آمده است). «رَبُّكُمْ ادْعُونِي» ۳ خداوند، از ما خواسته که به درگاه او دعا کنیم. «قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي» ۴ در دعا فقط خدا را بخوانیم، نه خدا و دیگران را در کنار هم. «ادْعُونِي» ۵ خداوند نیازهای ما را می داند، ولی دستور دعا نشانه ی آن است که درخواست ما آثاری دارد. «ادْعُونِي» ۶ بین دعا و استجاب هیچ فاصله ای نیست. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ» (حتی حرف «فاء» یا «ثم» نیامده است. اگر می فرمود: «فاستجب» یعنی بعد از مدّت کمی مستجاب می کنم و اگر می فرمود: «ثم استجب» یعنی بعد از مدّت طولانی). ۷ در دعا و اجابت واسطه ای در کار نیست. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ» ۸ استجاب دعا وعده الهی است. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» ۹ اگر دعایی مستجاب نشد لا بد به سود ما نبوده است، چون فرمود:

ص: ۲۸۰

۱-۱. شوری، ۲۶.

۲-۲. مؤمن، ۱۴.

۳-۳. اعراف، ۵۵.

۴-۴. اعراف، ۵۶.

۵-۵. انعام، ۵۲.

۶-۶. اعراف، ۱۸۰.

«أَسْتَجِبْ لَكُمْ»

آنچه را به نفع شما باشد مستجاب می‌کنم.

۱۰ دعا نکردن، نشانه‌ی تکبر است. «يَسْتَكْبِرُونَ» ۱۱ دعا، درمان تکبر است. «يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي» ۱۲ دعا، خود عبادت است. «يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي» ۱۳ دعا عبادتی مخصوص و الهی است. «عِبَادَتِي» ۱۴ مجازات خداوند عادلانه و متناسب با نوع رفتار و کردار آدمی است. استکبار امروز، سرافکنندگی فردا را به دنبال دارد. «يَسْتَكْبِرُونَ»، «دَاخِرِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۱]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۶۱)

خداوند کسی است که شب را برای شما قرار داد تا در آن آرام گیرید و روز را روشنی بخش ساخت؛ همانا خداوند نسبت به مردم لطف بسیار دارد ولی بیشتر مردم شکرگزاری نمی‌کنند.

نکته‌ها:

در آیه‌ی قبل، به دعا و عبادت دعوت شدیم، در این آیه، خداوند گوشه‌ای از نعمت‌های خود را بیان می‌کند تا روح معرفت و عشق و پرستش و دعا را در ما زنده کند.

در قرآن چند چیز وسیله‌ی آرامش معرفی شده است که نمونه‌هایی از آن را می‌آوریم:

الف) یاد خدا. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) آگاه باشید تنها با یاد خدا دلها آرام می‌گیرد.

ب) دعای پیامبر صلی الله علیه و آله. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» (۲) درود و دعای تو برای مردم آرام بخش است.

ج) امدادهای غیبی. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۳) او کسی است که آرامش را در دل‌های مؤمنان نازل کرد.

ص: ۲۸۱

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. توبه، ۱۰۳.

۳-۳. فتح، ۴.

د) همسر. «لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (۱) خداوند برای شما همسر قرار داد تا به نزد او آرامش یابید.

ه) خانه. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» (۲) کسی که برای شما از خانه هایتان محل آرامش قرار داد.

و) شب، که زمانی مناسب برای آرمیدن و آسایش است. «جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لَتَسْكُنُوا فِيهِ»

پیام ها:

۱ عبادت و دعا به درگاه کسی رواست که آفریننده شب و روز و تأمین کننده نیازهای ماست. «ادْعُونِي ... اَللّٰهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ» ...

۲ شب برای آرامش و روز برای نشاط و تلاش است. «اللَّيْلَ لَتَسْتَبِقُنَّ فِيهِ وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا» ۳ آفرینش، هدفدار است. «لَتَسْكُنُوا» (خداوند شب را برای آرمیدن آفرید).

۴ استراحت مقدمه ی کار است. («لَتَسْكُنُوا» قبل از «وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا» آمده است).

۵ شب و روز در کنار هم نعمت است. «اللَّيْلَ»، «النَّهَارَ» ۶ فضل خداوند در دنیا شامل مؤمن و کافر می شود. «لَعَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ» ۷ کسی از خداوند طلبی ندارد، آن چه می دهد لطف اوست. «لَعَذُو فَضْلٍ» ۸ نشانه ی فضل او آن است که با این که می داند اکثر مردم ناسپاسند، باز هم لطف خود را دریغ نمی کند. «لَعَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ» ۹ اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ» ۱۰ خداوند منتظر شکر و سپاس ما نیست. ما وظیفه داریم او را سپاس گوئیم.

«لَعَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۱۱ شب و روز دو نعمتی است که سزاوار شکر هستند. «جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ ... وَ النَّهَارَ ... وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

ص: ۲۸۲

۱-۱. روم، ۲۱.

۲-۲. نحل، ۸۰.

اشاره

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآَنِي تُؤْفَكُونَ (۶۲) كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۶۳)

این است خداوندی که پروردگار شما و آفریدگار هر چیز است، معبودی جز او نیست، پس چگونه (از راه حق) بازگردانده می شوید؟

این گونه، کسانی که به آیات خداوند کفر ورزیدند به بیراهه کشیده می شوند.

نکته ها:

«افک» به معنای انحراف از راه حق است. به دروغ نیز «افک» گویند، چون بر خلاف حق است. «جحد» انکار چیزی است که آن را در دل باور داریم و یا اثبات چیزی است که آن را در دل باور نداریم. (۱)

پیام ها:

۱ اول حق را نشان دهید، بعد انتقاد کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ ... فَآَنِي تُؤْفَكُونَ» ۲ کسی که به سرچشمه ی هستی دل نسپارد، منحرف می شود. «رَبُّكُمْ»، «تُؤْفَكُونَ» ۳ کسی سزاوار پرستش است که بر مردم ربوبیت دارد و آفریدگار همه چیز است. «رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ... لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۴ صنعت گران و تولیدکنندگان، با ابزار و امکانات خداوند خلایقیت خود را بروز می دهند. پس خالق حقیقی همه چیز اوست. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» ۵ جز راه خدا و اعتقاد به ربوبیت او و یکتایی او، هر راهی برویم به بی راهه رفته ایم. «فَآَنِي تُؤْفَكُونَ» ۶ منحرفان گمراه و مغرور را تحقیر کنید تا فکر نکنند افراد برتری هستند.

«كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ»

...

۷ انکار حق، مقدمه ی انحراف است. «تُؤْفَكُونَ ... كَانُوا ... يَجْحَدُونَ»

ص: ۲۸۳

اشاره

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُم فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُم فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۶۴)

خداوند کسی است که زمین را محل استقرار شما و آسمان را سر پناه قرار داد و شما را نقش بندی کرد، پس صورت های شما را نیکو نمود و از پاکیزه ها به شما روزی داد، این است خدایی که پروردگار شماست، پس پر برکت و بلند مرتبه است خدایی که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

چند آیه قبل سخن از نعمت های زمانی نظیر شب و روز بود، این آیه نعمت های مکانی نظیر زمین و آسمان را مطرح می کند. برای خداشناسی، هم توجه به آیات آفاقی و طبیعی لازم است. «الْأَرْضَ ... وَالسَّمَاءَ» و هم آیات انفسی. «صَوَّرَكُم ... رَزَقَكُم» ... در مورد خلقت انسان و اعطای روح به او، خداوند به خود تبریک گفته و فرمود: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» در این آیه نیز که موضوع آفرینش نیکوی انسان مطرح شد، خداوند به خود تبریک گفته و می فرماید: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

پیام ها:

۱ زمین در آغاز مضطرب و متزلزل بوده است، خداوند آن را برای سکونت بشر آرام ساخته است. «جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا» ۲ آفرینش، هدفدار است. «لَكُمُ الْأَرْضَ» ۳ زمین با همه ی حرکاتی که دارد آرام است. «قَرَارًا» ۴ در میان موجودات، خداوند بهترین صورت را به انسان عطا کرده است.

«صَوَّرَكُم فَأَحْسَنَ صُورَكُم»

۵ زیبایی چهره، یکی از نعمت های الهی است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُم»

۶ آنچه خداوند رزق ما قرار داده است، طیبیات و چیزهای دلپسند و پاکیزه است و اگر انسان از غیر طیبیات استفاده کند، سوء انتخاب و لجاجت خود اوست. «رَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ» ۷ اندام زیبا و رزق طیب جلوه ی ربوبیت الهی است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ ... ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ» ۸ آرامش زمین و بنای آسمان و آفرینش شما و روزی دادن با طیبیات، همه و همه برای رشد دادن شما است. «ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ» ۹ وجود خداوند، مایه ی برکت و رحمت است. «فَبَارِكْ لِلَّهِ» ۱۰ تمام هستی تحت تربیت خداوند، به سوی کمال در حرکتند. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۵]

اشاره

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۵)

اوست زنده ای که جز او معبودی نیست، پس او را در حالی که دین را برای او خالص نموده اید بخوانید. سپاس برای خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱ حیات واقعی از آن خداست. «هُوَ الْحَيُّ» (حیات دیگران، محدود و فانی و وابسته است).

۲ اول شناخت و معرفت سپس دعا و پرستش. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ ... خَلَقَكُمْ ... هُوَ الْحَيُّ ... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ... فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ» ۳ معبود باید زنده باشد. «هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۴ اگر جز او معبودی نیست، پس تنها او را پرستش کنیم. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ» ۵ از آداب دعا ستایش پروردگار است. «فَادْعُوهُ ... الْحَمْدُ لِلَّهِ» ...

ص: ۲۸۵

۶ میان دعا و ربوبیت، رابطه‌ی تنگاتنگ است. «فَادْعُوهُ ... رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۷ ربوبیت خداوند سبب ستایش اوست. («الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ۸ هستی رو به کمال است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۶]

اشاره

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۶)

بگو: «من نهی شده‌ام از این که آنان را که شما جز خداوند می خوانید پرستش کنم، (آن هم) زمانی که از طرف پروردگارم دلایل روشنی برایم آمده است و فرمان یافته‌ام که تسلیم پروردگار جهانیان باشم».

نکته‌ها:

این آیه و دو آیه‌ی قبل آن با کلمه‌ی مبارکه «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ختم شده است. آیه ۶۴ بعد از اثبات ذات خداوند، فرمود: «رَبِّ الْعَالَمِينَ» آیه ۶۵ بعد از توحید و اخلاص فرمود: «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و این آیه بعد از نفی هر گونه شرک، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» را مطرح کرده است. آری، سیر طبیعی و منطقی خداشناسی آن است که اول او را بشناسیم سپس به یکتایی او ایمان آوریم و آن گاه هر چه مانع یکتایی و توحید است از خود دور کنیم.

پیام‌ها:

۱ اعتقاد قلبی به تنهایی کافی نیست، اظهار زبانی نیز لازم است. «قُلْ» ۲ دشمنان خود را مأیوس کنید. «قُلْ إِنِّي نُهِيتُ» ۳ وحی، بدون کم و کاست برای مردم بیان می‌شد. «قُلْ إِنِّي نُهِيتُ» ۴ دلیل و بینه محور است نه توقع مردم و محیط. (با وجود دلایل روشن جایی برای تسلیم شدن در برابر شرک باقی نمی‌ماند). «جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ» ۵ امر و نهی الهی بر اساس منطق و استدلال است. «نُهِيتُ ... لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ» ۶ موضع‌گیری‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اساس وحی است. «نُهِيتُ»، «أُمِرْتُ»

۷ تولی و تبری باید در کنار هم باشد. (تا انواع شرک را از خود دور نکنیم، یکتاپرست واقعی نمی شویم). «نُهَيْتُ أَنْ أُعْبَدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ... وَ أُمِرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ» ۸ تسلیم شدن در برابر کسی سزاوار است که پروردگار جهانیان است. «أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» ۹ عبادت واقعی، تسلیم خدا بودن است. («أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» به جای «اعبد لرب العالمین» آمده است).

۱۰ تسلیم خدا بودن، سبب رشد انسان است. «أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۷]

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِيَتَّكِنُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلٍ وَلِيَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۷)

او کسی است که شما را از خاک آفرید، سپس از نطفه ای، سپس از علقه ای (خون بسته شده)، سپس شما را به صورت نوزادی (از رحم ها) بیرون می آورد سپس (رشدتان می دهد) تا به کمال قوت خود برسید (و) آن گاه تا پیر شوید، و بعضی از شما پیش از رسیدن به پیری می میرد (ولی بعضی از شما زنده می ماند) تا به سرآمدی که معین است برسید و باشد که تعقل کنید.

نکته ها:

خداوند در این آیه، آفرینش، زندگی و مرگ انسان را در هفت مرحله بیان کرده است.

آفرینش انسان از خاک، به دو صورت معنا شده است:

الف) انسان اولی از خاک آفریده شده است.

ب) انسان های موجود از نطفه و نطفه از غذا و غذا از مواد غذایی خاک ریشه می گیرند.

در آیات قبل به دعا و معرفت و اخلاص و شکر و تسلیم اشاره شده است. این آیه به منزله ی زمینه سازی برای رسیدن به آن مراحل است.

۱ آغاز خلقت بشر از خاک است نه حیوانات تکامل یافته. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» ۲ قدرت الهی از خاک بی جان، انسان جاندار می سازد. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» ۳ قدرت الهی، از خاک، انسان متفکر می سازد. «مِنْ تُرَابٍ»، «تَعْقِلُونَ» ۴ مراحل خلقت به صورت تدریجی صورت می گیرد. «ثُمَّ ... ثُمَّ ... ثُمَّ» ۵ آفرینش انسان از خاک و نطفه به دست خداست، اما این ما هستیم که باید با تلاش، خود را به جایی برسانیم. «ثُمَّ لَتَبْلُغُوا» ۶ زندگی انسان مراحل تکامل را طی می کند. «تُرَابٍ»، «طِفْلاً»، «شُيُوخًا»، «يَتَوَفَّى» ۷ گرفتن جان به دست خداست. «يَتَوَفَّى» ۸ مرگ نابودی نیست؛ گرفتن روح از جسم است. «يَتَوَفَّى» ۹ تکامل انسان، محدودیت ندارد. (با توجه به این که مقدار رشد در آیه معین نشده، هر کس می تواند به مراحل از قدرت و شدت برسد.) «لَتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ» ۱۰ میزان عمر هر کس از قبل تعیین شده است. «أَجَلًا مُّسَمًّى» ۱۱ بهترین بستر تعقل، آفرینش خود انسان است. «مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۸]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۶۸)

او کسی است که زنده می کند و می میراند، و چون به وجود چیزی حکم کند، فقط به آن می گوید: «باش» پس بی درنگ موجود می شود.

نکته ها:

در قرآن، هشت مرتبه جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» آمده که رمز قدرت مطلقه الهی است.

مراد از قول الهی در این آیه، اراده ی تکوینی خداوند بر وجود امری است، نه آنکه نیاز به سخن گفتن باشد. «فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

پیام ها:

۱. میراندن و زنده کردن تنها به دست اوست. «هُوَ الَّذِي» ۲ قدرت او نسبت به زنده کردن و میراندن یکسان است. «يُحْيِي وَ يُمِيتُ» ۳ قدرت خدا مطلق است و هیچ امری از تحت قدرت خداوند خارج نیست.
(کلمه «أَمْراً» به معنای هر امری است).

۴ اراده ی خداوند حتمی و قطعی است و شکست ندارد. «كُنْ فَيَكُونُ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶۹ تا ۷۰]

اشاره

أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنِّي يُضْرَفُونَ (۶۹) الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَ بِمَا أُرْسَلْنَا بِهِ رُسُلْنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۷۰)

آیا کسانی را که در آیات خداوند مجادله و ستیز می کنند ندیدی که چگونه (از حق) منصرف می شوند؟
کسانی که کتاب خدا و آن چه را که پیامبرانمان را به آن فرستادیم تکذیب کرده اند، پس به زودی (نتیجه ی کار خود را) خواهند دانست.

نکته ها:

در این سوره سه بار سخن از جدال نابجا مطرح شده است:

الف) در آیه ی ۳۵، گناهی بزرگ و سبب مُهر خوردن بر دل معرفی شده است.

ب) در آیه ی ۵۶، انگیزه ی جدال را تکبری می داند که در سینه ی مجادله کنندگان است.

ج) در این آیه، انحراف و بی راهه رفتن جدال کنندگان آمده است. (۱)

پیام ها:

۱. آشنایی با تاریخ اقوام لجوج گذشته، وسیله ی عبرت و مایه ی آرامش برای اقوام امروز است. «أَلَمْ تَرَ»

ص: ۲۸۹

۲ جدال در آیات قرآن، بی راهه رفتن است. «يُجَادِلُونَ ... يُضِرُّونَ» ۳ جدال، مقدمه ی تکذیب است. «الَّذِينَ يُجَادِلُونَ ... الَّذِينَ كَذَّبُوا» ۴ در شیوه ی تبلیغ، هشدار نیز جایگاه مثبتی دارد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ (۷۱) فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ (۷۲)

آن گاه که غل ها در گردن هایشان باشد و با زنجیرها کشیده می شوند.

در آب جوشان و سپس در آتش سوزانده می شوند.

نکته ها:

«أغلال» جمع «غل» به معنای طوقی است که به نشانه ی ذلت بر گردن کسی نهند.

«سلاسل» جمع «سلسله» به معنای زنجیر و «يُسْحَبُونَ» به معنای کشیده شدن روی زمین است. «يُسْجَرُونَ» به معنای برافروخته کردن آتش است.

آن چه سبب هشدار و تربیت و پیدا شدن تقوا است، ترسیم سیمای قیامت و انواع عذاب هایی است که از طریق وحی بیان شده است و ایمان فلسفی که انسان تنها از طریق عدالت و حکمت، آن هم به طور کلی به قیامت معتقد باشد، این آثار را نخواهد داشت.

همان گونه که اثبات خدا از طریق نفی دور و تسلسل سبب تقوا و تلاش نمی شود، گرچه این مباحث عقلی در جای خود کارایی دارند.

در این آیه انواع عذاب مطرح شده است:

الف) شکنجه ی جسمی در غل و زنجیر. «الْأَغْلَالُ» ...

ب) شیوه ی بردن به دوزخ که با تحقیر است. «يُسْحَبُونَ» (ج) اول در آب داغ، سپس در آتش دوزخ. «فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ» (د) آتش برافروخته ی دوزخ که هرگز سردی و تخفیف ندارد. «يُسْجَرُونَ» (ه) سؤال از شرکای خیالی که مایه ی شرمندگی آنان است. «قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ»

پیام ها:

۱ افراد لجوج به هنگام دیدن عذاب، به انحراف خود پی می برند. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلَالُ» ...

۲ جدال و تکذیب حق، انسان را گرفتار انواع عذاب ها می کند. «يُجَادِلُونَ ... كَذَّبُوا ... إِذِ الْأَغْلَالُ» ۳ بزرگی طلبی و تکبر انسان، در روزگاری به ذلت تبدیل خواهد شد. (گردن کشی ها و طغیان ها و غرورها و شرک ورزی ها بی پاسخ نخواهد ماند).

«الْأَغْلَالُ»

... يُسْحَبُونَ» ...

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۳ تا ۷۴]

اشاره

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ (۷۳) مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ (۷۴)

سپس به آنان گفته می شود: «آن چه (برای خدا) شریک قرار می دادید کجا هستند؟

(آنها) که جز خدا پرستش می کردید؟! گویند: «از نزد ما گم شده اند (سپس به دروغ گویند): بلکه ما در دنیا چیزی را پرستش نمی کردیم». این گونه خداوند کافران را گمراه می کند.

پیام ها:

۱ قیامت دارای مواقف و مراحل است. «ثُمَّ فِي النَّارِ ... ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ» ...

۲ قیامت روز کشف حقایق و بی اثر بودن شرک است. «ضَلُّوا عَنَّا» ۳ غیر خدا محو شدنی است. «ضَلُّوا عَنَّا» ۴ حوادث قیامت، مشرکان را به صورتی پریشان می کند که یک بار می گویند:

معبودهای ما محو شدند و بار دیگر می گویند: ما اصلاً معبودی را پرستش نمی کردیم. «ضَلُّوا عَنَّا ... لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا»

۵ دروغگو کم حافظه است. «ضَلُّوا عَنَّا... لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا» ۶ خداوند بدون جهت کسی را گمراه نمی کند. (ضلالت الهی کیفر کفر کافران است). «يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (۷۵) اَدْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبئسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۶)

این (عذاب) به خاطر آن است که در زمین به ناحق شادی می کردید و در ناز و سرمستی به سر می بردید.

از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنید و چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

اشاره

«فرح» شادی طبیعی و «مرح» شادی بیش از حد است که سبب غرور و سرمستی شود.

«مَثْوًى» به معنای اقامت همراه با استمرار است یعنی جایگاه ابدی.

اسلام و تفریح

اسلام دین فطرت است و با شادی کردن که خواسته ی غریزی انسان است، مخالفتی ندارد، آن چه مورد انتقاد است شادی های نابجاست که قرآن مواردی از آن را نقل می فرماید:

عده ای از این که به جبهه نمی رفتند شاد بودند. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ» (۱) شادی به خاطر کامیابی های دنیوی و همراه با غفلت از آخرت. «فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۲) شادی به خاطر کسب ثروت. به قارون گفته شد: «لَا تَفْرَحْ»

ص: ۲۹۲

۱-۱. توبه، ۸۱.

۲-۲. رعد، ۲۶.

شادی به خاطر سختی هایی که به مؤمنین می رسد. «إِنَّ تَصَبُّهَكُمْ سَيُفْرِحُوا بِهَا» (۱) شادی به خاطر داشتن از علم. «فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» (۲) اما اگر شادی بر اساس حق و لطف الهی و خدمت به مردم و رسیدن به کمالات باشد یک ارزش است. «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرِحُوا» (۳)

پیام ها:

۱ دلایل کيفر و قهر الهی را باید گفت، تا مجرم طلبکار نشود و دیگران نیز متنبه شوند. «ذَلِكُمْ بِمَا كُنتُمْ» ۲ سرمستی و تفریح نابجا، سبب قهر الهی است. «كُنتُمْ تَفْرِحُونَ» ۳ تفریح باید بر اساس حق و به مقدار غافل نشدن و در مدار توحید باشد.

«تَفْرِحُونَ»

... بِغَيْرِ الْحَقِّ» ۴ شادکامی های نابجای امروز که بر اساس تجاوز و تصاحب و قتل و غارت و به مسخره گرفتن ارزش ها و مقدسات است، روزگاری به غل و زنجیر و رفتن به دوزخ همراه با تحقیر و ذلت تبدیل خواهد شد. «ذَلِكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَفْرِحُونَ ... بِغَيْرِ الْحَقِّ» ۵ شادی اگر بر حق باشد، پسندیده است ولی اگر بر اساس باطل باشد مورد انتقاد است. «تَفْرِحُونَ ... بِغَيْرِ الْحَقِّ» ۶ درهای دوزخ متعدد است. «ادْخُلُوا أَبْوَابَ» ۷ تکبر، عامل دوزخی شدن است. «مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ»

ص: ۲۹۳

۱- ۱. آل عمران، ۱۲۰.

۲- ۲. غافر، ۸۳.

۳- ۳. یونس، ۵۸.

اشاره

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَأِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّا يُرْجِعُونَ (۷۷)

پس (ای پیامبر!) صبر کن که وعده ی خداوند حق است. پس هر گاه بخشی از آن چه را به آنان وعده داده ایم به تو نشان دهیم، یا (پیش از آن) تو را از دنیا ببریم (در هر صورت) به سوی ما باز می گردند (و عذاب را می چشند).

نکته ها:

اشاره

در این سوره ضمن این که سه بار از مجادله و ستیز کفار سخن به میان آمده است، (۱) خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: پس صبر کن که وعده ی خدا حق است.

هم تهدید دشمنان لازم است و هم تسلی دوستان. آیات قبل برای تهدید کفار ستیزه جو بود و این آیه برای تسلی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مؤمنان.

رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با مردم

تمام برخوردهای پیامبر با مردم، طبق فرمان خداوند بوده است، نه سلیقه ی شخصی و این برخوردها در موارد گوناگون و با افراد مختلف، متفاوت بوده است. آیاتی را که در این زمینه وجود دارد می توان به دو دسته تقسیم کرد:

دسته ی اول: آیاتی که درباره ی رفتار و برخورد آرام با مردم سخن می گوید.

دسته ی دوم: آیاتی که در مورد برخوردهای تند با منحرفان و ناهلان نازل شده است.

در این جا از هر دو مورد، آیاتی را به عنوان نمونه ذکر می کنیم:

دسته ی اول: آیات مربوط به برخوردهای آرام و مثبت پیامبر با مردم.

«فَاصْبِرْ»

(آیه ی مورد بحث).

«وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

(۲)

بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می کنند، بگستر.

ص: ۲۹۴

۱-۱. غافر، ۵۶، ۳۵ و ۶۱.

۲-۲. شعراء، ۲۱۵.

«وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ»

(۱)

بر آنان درود فرست (و دعا کن) زیرا دعای تو، مایه ی آرامش آنان است.

«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»

(۲)

با حکمت و اندرز نیکو، مردم را به سوی پروردگارت دعوت نما.

«فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ»

(۳)

آنها را ببخش و برای آنها آمرزش بخواه و با آنان مشورت کن.

«ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

(۴)

بدی را با نیکی دفع کن.

«تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ»

(۵)

بیایید به سوی کلام و سخنی که میان ما و شما یکسان است.

«فَبَايَعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرَ لَهُنَّ»

(۶)

با آنها بیعت کن و برای آنها (از درگاه خداوند) طلب آمرزش نما.

«قُلْ أَدُنُّ خَيْرٌ لَكُمْ»

(۷)

بگو گوش دادن او به نفع شما است.

﴿إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ﴾

(۸)

هر گاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند به آنها بگو سلام بر شما.

﴿لَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾

(۹)

اگر خشن و سنگدل بودی از اطراف تو پراکنده می شدند.

﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾

(۱۰)

اگر (دشمنان) به صلح تمایل داشتند (تو نیز) تمایل نشان بده.

﴿بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا﴾

(۱۱)

مؤمنان را بشارت ده که برای آنها از سوی خداوند فضل و پاداش بزرگی است.

دسته ی دوم: آیات مربوط به رفتار قاطعانه با ناهلانی که قابل هدایت نیستند.

ص: ۲۹۵

۱-۱. توبه، ۱۰۳.

۲-۲. نحل، ۱۲۵.

۳-۳. آل عمران، ۱۵۹.

۴-۴. فصلت، ۳۴.

۵-۵. آل عمران، ۶۴.

۶-۶. ممتحنه، ۱۲.

۷-۷. توبه، ۶۱.

٨-٨. انعام، ٥٣.

٩-٩. آل عمران، ١٥٩.

١٠-١٠. انفال، ٦١.

١١-١١. احزاب، ٤٧.

«فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱) از آنها روی بگردان.

«فَلَا تَطْعِ الْمُكَذِّبِينَ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۲) از تکذیب کنندگان اطاعت مکن که آنها دوست دارند نرمش نشان دهی تا نرمش نشان دهند. (نرمشی توأم با انحراف از مسیر حق) «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاعْلَظْ عَلَيْهِمْ» (۳) با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سخت گیری.

«هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُهُمْ» (۴) آنان دشمنان تو هستند، از آنها بر حذر باش.

«لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا» (۵) اگر منافقین و آنها که در دل‌هایشان بیماری است و (همچنین) آنها که اخبار دروغ و شایعات بی اساس در مدینه پخش می کنند دست از کار خود بردارند تو را بر ضد آنها می شورانیم و جز مدت کوتاهی نمی توانند در کنار تو در این شهر بمانند.

«لَا تَصِلْ عَلَيَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَيَّ قَبْرِهِ» (۶) بر مرده ی هیچ یک از منافقان نماز مگزار (و برای دعا و استغفار) برابرش نایست.

«ذَرُهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» (۷) آنها را در گفتگوهای لجاجت آمیزشان به حال خود رها کن تا بازی کنند.

«لَا تَقُمْ فِيهِ» (۸) در آن (مسجد ضرار) هرگز (برای نماز) نایست.

«لَا تَطْعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ» (۹) از کافران و منافقان اطاعت مکن و به آزارهای آنها اعتنا مکن.

پیام ها:

۱ یاد قدرت الهی نسبت به تنبیه و کیفر مجرمان، عامل امید و صبر است. «فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ فَاصْبِرْ»

ص: ۲۹۶

۱- (۱). سجده، ۳۰.

۲- (۲). قلم، ۹۸.

۳- (۳). توبه، ۷۳.

۴- (۴). منافقون، ۴.

۵- (۵). احزاب، ۶۰.

۶- (۶). توبه، ۸۴.

۷- (۷). انعام، ۹۱.

۸- (۸). توبه، ۱۰۸.

۹- (۹). احزاب، ۴۸.

۲ تأخیر در کیفر مجرمان، نباید سبب شک و تردید شود. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۳ حق بودن وعده های الهی، مایه ی صبر و آرامش است. «فَاصْبِرْ» زیرا «إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۴ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در انتظار کیفر کفار در دنیاست، ولی خداوند طبق حکمت کار می کند و انتظارات پیامبر حکمت او را به هم نمی زند. «فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ»، «أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۵ صبر در برابر ناملایمات، حدی ندارد و تا پایان عمر باید صبر کرد. «فَاصْبِرْ... فَإِمَّا... نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۶ خداوند در کیفر مجرمان عجله ندارد. «فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۷ در دنیا ممکن نیست مجرمان مجازات کامل شوند؛ سرای دیگری لازم است.

«بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ»

۸ کارهای الهی زمان بندی دارد و هر یک در زمان خود واقع می شود. «نُرِيَنَّكَ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۹ مرگ نابودی نیست، تحویل و تحوّل است. «نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۱۰ مرگ برای همه است، حتی برای پیامبران. «نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۱۱ هیچ کس از دست قدرت خداوند فرار نخواهد کرد. «فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ» ۱۲ احضار افراد در قیامت اجباری است. «يُرْجَعُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۸]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ (۷۸)

و همانا ما پیش از تو پیامبرانی فرستادیم. داستان بعضی از آنان را برای تو بازگو کردیم و (داستان) بعضی دیگر را برای تو نقل نکردیم و هیچ پیامبری نمی تواند معجزه ای جز به فرمان خدا بیاورد، پس چون فرمان خدا آمد (و قیامت برپا شد) به حق داوری خواهد شد و باطل گرایان در آن جا زیانکارند.

ص: ۲۹۷

بر اساس روایات، تعداد انبیا یکصد و بیست و چهار هزار نفر است، ولی در قرآن تنها نام بیست و شش نفر از انبیا آمده است:

آدم، نوح، ادريس، صالح، هود، ابراهيم، اسماعيل، اسحاق، يوسف، لوط، يعقوب، موسى، هارون، شعيب، زكريا، يحيى، عيسى، داود، سليمان، الياص، اليسع، ذا الكفل، ايوب، يونس، عزيز و محمد عليهم السلام. (1)

یکی از راه های تربیت و ارشاد، بیان تاریخ گذشتگان و الگوهای مثبت است و قرآن بارها این روش را به کار برده است.

پیام ها:

۱ پیامبر اسلام خاتم انبیاست. («مِنْ قَبْلِكَ» بارها در قرآن آمده است در حالی که یک بار «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است).

۲ آشنایی با تاریخ انبیا مایه ی تسلّی پیامبر اکرم و عامل صبر است. «فَاصْبِرْ ... مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ» ۳ قصه هایی باید مورد تلاوت و تدبیر قرار گیرد که حقّ باشد و هدف از آن نیز ترویج حقّ باشد. «مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ» ۴ قصه گویی را سبک نشمریم. قرآن چندین قصه تعریف کرده است. «قَصَصْنَا» ۵ کسی می تواند تاریخ انبیا را نقل کند که خود آنان را فرستاده باشد. «قَصَصْنَا» ، «لَمْ نَقْصُصْ» ۶ قرآن کتاب تاریخ نیست و گر نه قصه ی همه ی انبیا را بازگو می کرد. «مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ» ۷ در بیان تاریخ، عبرت ها مهم است نه آمارها. «مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ» ۸ از ذکر نشدن نام خود ناراحت نشویم، نام بسیاری از انبیا نیز برده نشده است.

ص: ۲۹۸

«مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْضُصْ»

۹ معجزات انبیا طبق اذن الهی است نه توقع و هوس مردم. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» ۱۰ کسانی که در برابر تاریخ و معجزات انبیا بی تفاوتند، خسارت می بینند.

«فَقَضَّصْنَا»

... يَا تَيْبِي بَايَه ... خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ» ۱۱ قضاوت نهایی میان انبیا و مخالفان، مربوط به جهان آخرت است. «فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ» ۱۲ قیامت روز داوری خداوند و شرمندگی باطل گرایان است. «قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ» ۱۳ خسارت واقعی، خسارت قیامت است. «خَسِرَ هُنَالِكَ» ۱۴ بدتر از اهل باطل، کسانی هستند که علاوه بر رفتن در راه باطل، هدفشان ابطال و خنثی کردن تلاش انبیا است. «الْمُبْطِلُونَ» ۱۵ مخالفان انبیا اهل باطلند. «الْمُبْطِلُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۹ تا ۸۱]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۷۹) وَ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَ لِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صِيْدُورِكُمْ وَ عَلَيْهَا وَ عَلَى الْفُلْكِ تَحْمَلُونَ (۸۰) وَ يُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَآيَ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ (۸۱)

خداوند است که برای شما چهار پایان را قرار داد تا از آنها سواری بگیرید و از آنها بخورید.

و برای شما در چهار پایان منافع (دیگری نیز) هست؛ و سوار بر آنها به نیازی که در دل دارید برسید و بر آنها و بر کشتی ها حمل می شوید.

و خداوند (پیوسته) آیات خود را به شما نشان می دهد، پس کدام یک از آیات الهی را انکار می کنید؟

ص: ۲۹۹

بهترین راه برای ایجاد و تقویت معرفت و شکرگزاری، توجه به نعمت های الهی است و برای این کار بهترین نعمت ها آنهایی هستند که در هر زمان و مکان برای عموم مردم قابل دیدن و بهره برداری باشند.

«أنعام» جمع «نعم» در اصل به معنای شتر است ولی به مجموع گاو و شتر و گوسفند گفته نیز می شود.

منافع چهار پایان در تأمین سواری و تغذیه خلاصه نمی شود؛ پوست و روده و پشم و کرک و شیر آنها و شخم زدن از دیگر منافع است. حتی از فضولات آنها برای کود طبیعی یا وسیله ی ایجاد حرارت استفاده می شود. هم چنین نقش حیوانات در ایجاد کارخانه های پشم و نخ ریزی و چرم سازی و لبنیات چشم گیر است.

پیام ها:

۱ در آفرینش هستی، انسان محور است. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ ... وَ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ» ۲ اگر چهار پایان رام نبودند زندگی بشر فلج بود. با این که قدرتش از ما بیشتر است ولی خداوند آنها را برای ما رام کرد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِيَتَزَكَّبُوا» ۳ اسلام به مسأله ی تغذیه و بهره گیری از گوشت برخی چهار پایان سفارش کرده و خام خواری مورد ستایش اسلام نیست. «وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۴ برکات چهار پایان در آن چه ما بهره گیری می کنیم منحصر نیست. (کلمه ی «مَنَافِعٌ» نکره آمده است).

۵ انسان به حیوان محتاج است «لِيَتَبَلَّغُوا عَلَيْهَا حَاجَتَهُ فِي صُدُورِكُمْ» (ولی حیوان به انسان محتاج نیست). ۶ امکان حمل و نقل دریایی با کشتی، یکی دیگر از نعمت های الهی است. «وَ عَلَيْهَا وَ عَلَى الْفُلْمِكِ تُحْمَلُونَ» ۷ در جهان بینی الهی، همه ی بهره گیری ها و نعمت ها، مقدمه ی شناخت و بندگی است. «آيَاتِ اللَّهِ»

۸ انسان ناسپاس است؛ از نعمت‌ها بهره می‌برد ولی صاحب نعمت را انکار می‌کند. «فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنَكِّرُونَ» ۹ نشانه‌های معرفت خدا در معرض دید همه است. «فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنَكِّرُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۲]

اشاره

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثَاراً فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۲)

پس آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از آنان بوده اند چه شد (و چگونه نابود شدند؟ آنان) تعدادشان از اینان بیشتر و قدرت و آثارشان در زمین سخت‌تر (و فزون‌تر) بود، اما آن چه را به دست آورده بودند به کارشان نیامد.

پیام‌ها:

۱ جهانگردی هدفدار مورد ستایش است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۲ یکی از انتقادهای قرآن هجرت نکردن برای کسب تجربه و عبرت و معارف است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۳ تاریخ، از منابع معرفت و شناخت حقایق است. «فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ ... مِنْ قَبْلِهِمْ» ۴ مخالفت کفار با پیامبر به خاطر مغرور شدن به قدرت و جمعیت بود، لذا قرآن می‌فرماید: ما قوی‌تر از آنان را نابود کردیم. «كَانُوا أَكْثَرَ ... وَ أَشَدَّ» ۵ از عوامل سقوط و زوال تمدن‌ها، مخالفت با انبیا و ترک سنت‌های الهی است.
«أَفَلَمْ يَسِيرُوا»...

۶ هر تمدن و پیشرفتی ملاک رستگاری و سعادت نیست. «قُوَّةً وَ آثَاراً فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ» ...

۷ حفظ آثار اقوام گذشته، برای عبرت آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا»

ص: ۳۰۱

۸ در محاسبات خود امروز افراد و جوامع را نینیم، عاقبت بین باشیم. «كَيْفَ كَانَ لِعَاقِبِهِ» ...

۸ جمعیت و قدرت، مانع قهر الهی نیست. «أَكْثَرُ مِنْهُمْ وَأَشَدُّ قُوَّةً» ۹ تمدن بشری دائماً رو به پیشرفت نیست، برخی اقوام گذشته متمدن تر بودند.

«قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا»

۱۰ هر چه به دست آوریم در برابر قهر الهی پوچ است. «فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۸۳) فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ (۸۴)

پس چون پیامبران‌شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند به آن مقدار علمی که نزدشان بود خوشحال شدند (و حاضر نشدند منطق انبیا را بپذیرند) و آن چه (از قهر الهی) که به تمسخر می گرفتند، آنان را فرا گرفت.

پس چون عذاب ما را دیدند گفتند: «به خداوند یکتا ایمان آوردیم و به آن چه (از قبل) شرک می ورزیدیم کافر شدیم».

نکته ها:

در طول تاریخ بشر، افرادی به خاطر علمی که سبب تمدن و پیشرفت و کسب ثروت است و یا به خاطر آگاهی هایی که از اقوام و نیاکان درباره عقائد خود دارند خود را از وحی و انبیا بی نیاز می پندارند. آری انسان های کم ظرفیت همین که چند کلمه ای فراگرفتند یا مدرک و مقامی به دست آوردند مغرور می شوند.

در قرآن سه مرتبه جمله ی «نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ» آمده که به معنای علم داشتن به گوشه ای

ص: ۳۰۲

از کتاب است و در هر سه مورد افرادی گرفتار انحراف شده اند چون از علم کافی برخوردار نبودند بلکه نصیبی از علم داشتند. یک جا می فرماید: کسانی که نصیبی از علم دارند به حق پشت می کنند. (۱) در جای دیگر می فرماید: آنان به جای حق گمراهی را خریدند (۲) و در آیه ای دیگر می فرماید: این گروه به جای ایمان به خدا و رسول به بت و طاغوت ایمان می آورند. (۳) به هر حال علم کم، انسان را در معرض غرور و خود باختگی و دین فروشی قرار می دهد. در این آیه نیز می فرماید: علم اندک مانع حق پذیری است. «فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» قرآن برای علم سه مرحله بیان کرده است:

الف) علم مفید که سبب رشد معنوی انسان باشد، همان گونه که موسی به خضر علیهما السلام گفت: آیا اجازه می دهی من همسفر تو باشم تا از آنچه می دانی و سبب رشد من است به من بیاموزی. (۴)

ب) علم بی فایده، نظیر علم به عدد اصحاب کهف که آیا سه نفر بودند یا پنج نفر یا هفت نفر، زیرا مهم تصمیم آنان برای حفظ دینشان بود. (۵)

ج) علم مضر، نظیر علم سحر و جادو برای جدایی میان زن و مرد. (۶)

پیام ها:

۱ فرستادن پیامبران برای اتمام حجت یکی از سنت های الهی است. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ» ۲ انبیا به سراغ مردم می رفتند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ» ۳ غرور علمی، مانع حق پذیری است. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» ۴ علوم و تجربه های بشری نمی تواند جایگزین تعالیم الهی شود و انسان را از

ص: ۳۰۳

۱-۱. آل عمران، ۲۳.

۲-۲. نساء، ۴۴.

۳-۳. نساء، ۵۱.

۴-۴. کهف، ۶۶.

۵-۵. کهف، ۲۲.

۶-۶. بقره، ۱۰۲.

انبیا بی نیاز کند. «جَاءَتْهُمْ ... بِالْبَيِّنَاتِ ... عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» ۵ انبیا برای دانشمندان نیز حجّت هستند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» ۶ قهر و عذاب الهی بعد از اتمام حجّت است. «جَاءَتْهُمْ ... بِالْبَيِّنَاتِ ... حَقَّ بِهِمْ» ...

۷ همه ی انبیا معجزه داشتند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ» ۸ راه فراری برای کافران در قیامت وجود ندارد. («حَقَّ بِهِمْ» ۹ مغرور شدن به علم خود، سبب تحقیر و استهزای وعده های الهی است.

«عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ»

... یَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۰ اگر شادی، انسان را از پیمودن راه تکامل بازدارد ارزش ندارد. «فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ ... يَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۱ یکی از سنّت های خداوند حمایت از پیامبران با نزول قهر و عذاب بر کافران است. «حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۲ قهر خدا به خاطر عملکرد خود انسان هاست. «حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۳ استهزای امروز سبب قهر فراگیر خداست. «وَحَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۴ کارهای ناشایست در صورتی به قهر الهی تبدیل می شود که دائمی باشد.

«كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ»

۱۵ منطق مخالفان در برابر برهان و معجزه انبیا، تمسخر و استهزا است. «رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ... يَسْتَهْزِؤُنَ» ۱۶ ایمان در حال اضطرار ارزش ندارد، گرچه واقعی باشد. «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا» ۱۷ گروهی تا قهر الهی را نبینند ایمان نمی آورند. «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا» ۱۸ شرک، پایه و اساس ندارد. مشرکان نیز به شرک خود کافر می شوند. «كَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ»

اشاره

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (۸۵)

امّا پس از آن که قهر ما را دیدند، دیگر ایمانشان برایشان سودی نداشت. این سنت الهی است که در میان بندگان جاری است. و در این جا کافران زیانکارند.

نکته ها:

در زمان متوکل عباسی مردی نصرانی با زنی مسلمان زنا کرد. همین که خواستند حدّ جاری کنند آن مرد مسلمان شد. یحیی بن اکثم گفت: ایمان او مشکل را حل کرد و حدّ لازم نیست. بین آنان گفتگو شد؛ متوکل به امام هادی علیه السلام نامه نوشت و مسأله را مطرح کرد.

امام فرمود: «یضرب حتی یموت» چون مردی کافر به زنی مسلمان تجاوز کرده، مجازات او قتل است. علما به جواب امام ایراد گرفتند و گفتند: در قرآن و سنت چنین فتوایی نیست. بار دیگر متوکل به امام هادی علیه السلام نامه نوشت و دلیل و سند خواست. امام در پاسخ با استناد به این آیه «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ ... فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ» نوشتند: چون آن مرد نصرانی پس از محکومیت و هنگام مجازات ایمان آورده، ایمانش بی فایده است و حدّ از او ساقط نمی شود. (۱)

پیام ها:

۱ اضطرابها فطرت را شکوفا می کند و کفار را به سراغ ایمان می آورد ولی ایمان اضطرابی ارزشی ندارد. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ» ۲ ایمان باید اختیاری باشد نه از روی اضطراب و ناچاری. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ» ۳ نقل سرنوشت کفار، برای آیندگان عبرت است. «قَالُوا آمَنَّا ... فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ» ۴ کیفرها و پاداش های الهی، قانونمند است. «رَأَوْا بَأْسَنَا ... سُنَّتَ اللَّهِ» ...

۵ کارساز نبودن ایمان اضطرابی، از سنت های الهی است. «سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي ...»

ص: ۳۰۵

(سنت خداوند در همه افراد و جوامع یکسان است. «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (۱)) ۶ لحظه ی مرگ، خسارت انسان جلوه می کند. «خَسِرَ هُنَالِكَ» ۷ ایمان اضطراری که فرصت عمل برای انسان باقی نمی گذارد خسارت است.

﴿قَالُوا آمَنَّا﴾

... «خَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ» ۸ در هفت آیه ی قبل خواندیم: «خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ» و در این جا می خوانیم:

«خَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ»

معلوم می شود که کافران اهل باطل هستند و اهل باطل، کافران.

«و الحمد لله رب العالمین»

ص: ۳۰۶

این سوره مکی است و پنجاه و چهار آیه دارد. نام این سوره برگرفته از آیه ی سوم است و آن را «حَمَّ سَجْدَه» نیز می گویند، چون با «حم» شروع می شود و در میان چهار سوره ای که سجده ی واجب دارد اولین سوره است.

آیات این سوره درباره ی رستاخیز، تاریخ اقوام پیشین، عظمت قرآن و نشانه های قدرت خداوند در هستی می باشد.

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله هر شب، قبل از خواب سوره ی تبارک و حم سجده را تلاوت می فرمودند. (۱)

ص: ۳۰۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۴]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا
وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (۴)

ح،م،یم.

(این قرآن) از طرف خداوند بخشنده ی مهربان نازل شده است.

کتابی که آیات آن به روشنی بیان شده است، قرآنی عربی، برای مردمی که می دانند.

(کتابی) بشارت دهنده و هشدار دهنده؛ پس (با این حال) بسیاری از مردم روی گردان شدند و (ندای قرآن را) نمی شنوند.

نکته ها:

کلمه «**أَنْزَلْنَا**»* به معنای نزول دفعی و کلمه «**تَنْزِيلٌ**»* به معنای نزول تدریجی است و شاید برای جمع میان دو تعبیر «**أَنْزَلْنَا**»* و «**تَنْزِيلٌ**»* بتوان گفت که مفاهیم و محتوای قرآن یک دفعه در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی الفاظ و قالب ها به تدریج نازل شده است. (۱)

هر کجا سخن از نزول قرآن است، نشانه ای از تربیت، قاطعیت، عزت، حکمت و رحمت در

ص: ۳۱۰

کار است.

«تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ» (۲)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۳)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۴)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۵)

پیام ها:

۱ قرآن به تدریج در صحنه های گوناگون نازل گشته است. «تَنْزِيلٌ» ۲ قرآن، نزول تدریجی آن و هدف از نزول آن، برخاسته از رحمت گسترده و ابدی اوست. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ۳ قرآن در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به صورت کتابی موجود بوده است. «كِتَابٌ» ۴ تجلیل از یک شخص یا کتاب، گاهی ضروری است. («فُصِّلَتْ»، «آيَاتُهُ»، «عَرَبِيًّا»، «نَذِيرًا»، «بَشِيرًا» صفات قرآن است). ۵ قرآن از هر چیزی که در هدایت و رشد مردم مؤثر است (مانند اوامر و نواهی، قصه ها و عبرت ها، استدلال ها، مثل ها، بیان نعمت ها، آینده ی بشر، حوادث قیامت، بیان عوامل عزّت و سقوط و...) به تفصیل و قاطعانه و شفاف و بدون ابهام سخن گفته است. «فُصِّلَتْ آيَاتُهُ» ۶ قرآن به زبان عربی که زبانی فصیح و شیواست نازل گردیده است. (کلمه «عربی» هم به معنای زبان عربی است و هم به معنای فصیح و شیوا) ۷ نه تنها محتوا بلکه الفاظ قرآن از خداست. «تَنْزِيلٌ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا» ۸ تفصیل و شیوایی قرآن را کسانی درک می کنند که به زبان عربی آشنا باشند.

ص: ۳۱۱

۱-۱. واقعه، ۸۰ و حاقه، ۴۳.

۲-۲. سجده، ۲.

۳-۳. جائیه، ۲ و احقاف، ۲.

۴-۴. فصلت، ۲.

۵-۵. فصلت، ۴۲.

﴿قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

(شاید مراد از «يَعْلَمُونَ» علم به زبان عربی باشد) ۹ قرآن برای همه ی مردم نازل شده «هُدًى لِلنَّاسِ» (۱) لکن تنها اهل علم و تقوا از آن بهره مند می شوند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» ۱۰ علم، تنها خواندن و نوشتن نیست، بلکه فهم حقیقت است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (با توجه به این که بسیاری از هدایت یافتگان صدر اسلام قدرت خواندن و نوشتن نداشتند).

۱۱ بیم و امید در کنار هم لازم است. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا» ۱۲ اکثریت، دلیل حقایق نیست. «فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ» ۱۳ دلیل اعراض مردم از قرآن، جهل آنان است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ... فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵]

اشاره

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَأَعْمَلْنَا مَا نَمْلُونَ﴾ (۵)

و گفتند: «دل های ما از آن چه ما را به سوی آن دعوت می کنی در پوشش و پرده است و در گوش های ما سنگینی است، و میان ما و تو حجابی است، پس تو (کار خود را) انجام ده، ما نیز (کار خود را) انجام می دهیم.»

نکته ها:

«أَكِنَّةٍ» جمع «کنان» به معنای پارچه ای است که چیزی را در آن می پیچند. (۲) «وَقْرٌ» به معنای سنگینی در گوش است.

کفار در برابر پیامبر و قرآن، پنج موضع گیری سخت داشتند:

الف: اعراض و دوری کردن. «فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ» (در آیه ی قبل) ب) آماده نبودن قلبی برای پذیرش حق. «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» ج) گوش ندادن به پیام ها. «فِي آذَانِنَا وَقْرٌ»

ص: ۳۱۲

۱-۱. انعام، ۹۱.

۲-۲. مفردات راغب.

د) اعلام وجود مانع. (یعنی حجاب خودبینی و دنیاپرستی و...) «بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ حِجَابٌ ه» پافشاری بر راه خود. «فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ»

پیام ها:

۱ کار خداوند لطف کردن و نزول وحی از سرچشمه ی رحمت است. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» اما شیوه ی کفّار لجاجت و اعراض است. «قُلُوبِنَا فِي أَكِنَّهِ» ۲ اگر دل تحت یک پوشش باشد قابل هشدار است، اما چند پوشش کار را محال می کند. «أَكِنَّهُ» به صورت جمع آمده است.

۳ اگر مخاطب آماده نباشد وحی و رحمت الهی و کتاب آسمانی و بشیر و نذیر بودن سودی نخواهد داشت. (با توجه به آیه ی قبل و این آیه).

۴ شرط اول پذیرش حق، شنیدن سخن حق است که معاندان خود را از آن محروم می کنند. «فِي آذَانِنَا وَقُرْ» ۵ موسی به دین خود، عیسی به دین خود، سخن کسانی است که حجاب تعصب ها و لجاجت ها، بر دل آنها پرده افکنده است. «مِنْ بَيْنِنَا وَ بَيْنَكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَاسْتَعِظُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (۶) الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۷)

(ای پیامبر! به مردم) بگو: «همانا من بشری هستم مثل شما؛ (با این تفاوت که) به من وحی می شود که قطعاً خدای شما یکتا است. پس بدون انحراف به سوی او رو کنید و از او آمرزش بخواهید و وای بر مشرکان.

کسانی که زکات نمی پردازند و آنان همان هایی هستند که به آخرت کافرند.

نکته ها:

با توجه به این که حکم زکات در سال دوم هجری در مدینه نازل شده و این سوره مکی است، مراد از زکات در این آیه کمک مالی است.

در احادیث می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سوگند یاد فرمود: نپرداختن زکات خیانت و شرک است (۱) و هر کس به مقدار قیراطی زکات ندهد، نه مؤمن است، نه مسلمان است و نه کرامت دارد، و هر کس زکات ندهد یا یهودی می میرد و یا نصرانی. (۲)

در فرهنگ قرآن، بی اعتنایی به پاره ای از دستورات الهی به منزله ی کفر و شرک است.

درباره ی ترک حج می خوانیم: «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ...» (۳) بر هر کسی که توان رفتن به حج دارد، واجب است و هر کس کافر شود یعنی حج نرود، در اینجا نرفتن به حج در قالب کفر مطرح شده است.

درباره ی ترک نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ما بین المسلم و بین الکافر الا ان یترک الصلاه الفریضه متعمدا» (۴) مسلمانی که عمداً نماز واجب را ترک کند مثل کافر است.

و در این آیه درباره ی ترک زکات می خوانیم: «وَيَلِّ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ترک زکات مانند شرک است).

زکات، بودجه ی حکومت اسلامی است و نپرداختن آن به معنای به رسمیت نشناختن نظام توحیدی است که همتای شرک است.

پیام ها:

۱ در برابر سخت ترین لجاجت ها، از هدف عقب نشینی نکنید. (مشرکان تقاضای انجام تهدیدها را داشتند «فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ» خداوند دستور می دهد که به آنان بگو من مسئول کیفر و مجازات و انجام تهدیدات نیستم، فقط مسئول ابلاغ وحی هستم. «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ» ...

ص: ۳۱۴

۱-۱. بحار، ج ۹۶، ص ۲۹.

۲-۲. میزان الحکمه، ماده زکاه.

۳-۳. آل عمران، ۹۷.

۴-۴. بحار، ج ۷۷، ص ۵۸.

۲ برای پایین آوردن روحیه ی لجاجت مخالفان، به نقاط مشترک اشاره کنید.

«أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۳ توحید، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» ۴ خداوند یکتا است، در راه او پایداری کنید. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ» ۵ آینده را با پایداری در راه توحید، و گذشته را با استغفار و عذرخواهی از درگاه حق جبران کنید. «فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوا» ۶ پرداختن زکات و بی اعتنایی به فقرا، بین شرک و کفر قرار گرفته و پر خطر است. «وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» ۷ کفر به معاد، سبب پرداختن زکات می شود. «لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» ۸ سرچشمه ی پرداختن زکات یا دنیاپرستی است که نوعی شرک است و یا باور نداشتن قیامت که کفر است. «لِلْمُشْرِكِينَ»، «كَافِرُونَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۸ تا ۹]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸) قُلْ أَيْنَكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۹)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام می دهند برایشان پاداش دائمی (و بی منت) است.

بگو: آیا شما به کسی که زمین را در دو روز آفریده است کفر می ورزید و برای او همتایانی قرار می دهید؟ اوست پروردگار جهانیان.

نکته ها:

«مَمْنُونٍ» به معنای قطع شده یا مورد منت است.

در آیه ی پنجم خواندیم که کفار با پنج عبارت گوناگون، لجاجت خود را مطرح کردند و

ص: ۳۱۵

گفتند: دل های ما در پرده و گوش هایمان سنگین است و... در این آیه، خداوند به پیامبرش می فرماید: به اظهارات سنگدلانه آنها توجه نکن و با سؤال و استدلال به کار خود ادامه بده. «قُلْ أَأَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ» مراد از آفرینش کره زمین در دو روز، دو مرحله و دوره است، قبل از آفرینش زمین و آسمان و پیدایش شب و روز و ماه و سال، روز معنا نداشته که بگوییم خداوند زمین را در دو روز آفریده است.

قدرت خداوند همراه با حکمت او اعمال می شود. با این که خداوند می تواند با یک اراده آسمان ها و زمین و آن چه را که میان آنهاست خلق کند و بارها با جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» از این قدرت سخن به میان آورده است، ولی آفرینش آسمان ها و زمین را در چند مرحله و دوران قرار داده و این نشان آن است که اعمال قدرت باید همراه با مصلحت باشد و مصلحت آفرینش در چند مرحله بوده است.

سؤال:

در هفت مورد، قرآن می فرماید: آفرینش در شش روز بوده است، چهار مورد درباره ی آفرینش زمین و آسمان (۱) و سه مورد درباره ی آفرینش زمین و آسمان و آنچه میان آنهاست. (۲) البته از سه آیه ی دوم می توان فهمید که آیات اول نیز مربوط به آفرینش آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست می باشد. در این جا سؤالی مطرح است و آن این که در این آیه می فرماید: زمین در دو روز آفریده شده و در آیه ی ۱۲ می فرماید: آسمان ها نیز در دو روز آفریده شدند. در آیه ی ۱۰ می فرماید: روزی شما در چهار روز تقدیر شد که جمعاً هشت روز می شود و با آیات شش روزه منافات دارد.

پاسخ:

آفرینش غیر از تقدیر روزی است و لذا جمع کردن این دو با یکدیگر که هشت روز می شود،

ص: ۳۱۶

۱- ۱). اعراف، ۵۴، یونس، ۳، هود، ۷ و حدید، ۴.

۲- ۲). فرقان، ۵۹، سجده، ۴ و ق، ۳۸.

درست نیست بلکه این آیات فقط به چهار روز از مجموع شش روز آفرینش اشاره کرده و دو روز دیگر مربوط به آفرینش میان آسمان ها و زمین است و یا امور دیگر که این آیات از بیان آن ساکت است.

پیام ها:

۱ در کنار تهدید کافران، ستایش از خوبان لازم است. «وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ...

۲ ایمان و عمل نیکو از هم جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ ایمان قبل از عمل است. («آمَنُوا» قبل از «عَمِلُوا» آمده است).

۴ کسانی که در دنیا عمل بی منت انجام می دهند، در بهشت پاداش بی منت دریافت می نمایند. «لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» ۵ خدای بزرگ برای آن همه نعمت های ابدی در بهشت منت نمی گذارد. (چه زشت است که ما به خاطر یک احسان کوچک و موقت منت بگذاریم). «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» ۶ بهترین راه دعوت کفار، بیان لطف خداوند است. «لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ» ...

۷ آفرینش کره زمین به تدریج و طی دو دوران اتفاق افتاده است. «خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ» ۸ چگونه برای خداوند شریک قائل می شوید، در حالی که او در آفرینش زمین شریک نداشته است. «خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا» ۹ آفریدگار، همان پروردگار یکتاست. «خَلَقَ ... رَبُّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

وَجَعَلْنَا فِيهَا رِوَاسِيًا مِّنْ فَوْقِهَا وَبَارَكْنَا فِيهَا وَقَدَّرْنَا فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ (۱۰) ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ انبِئَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (۱۱)

و در زمین کوه هایی را بر فرازش قرار داد و در آن خیر فراوان نهاد، و در چهار روز رزق و روزی اهل زمین را مقدر کرد که برای تمام نیازمندان کافی است.

سپس به (آسمان) در حالی که دود بود توجه کرد، پس به آن و زمین فرمود: با رغبت یا کراهت بیاید (و شکل بگیرید) گفتند: فرمانبردار آمدیم (و شکل گرفتیم).

نکته ها:

«رِوَاسِيًا» جمع «راسیه» به معنای کوه های استوار است. «سَوَاءً» به معنای برابر است و «سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ» به معنای آن است که قوت ها برابر نیازهاست. «طَوْعًا» به معنای رغبت و «كَرْهًا» به معنای بی رغبتی است.

عبارت «اسْتَوَىٰ» هر گاه در کنار حرف «عَلَى» قرار گیرد به معنای سلطه و حکومت است، مانند آیه ی «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ» (۱) ولی هر گاه در کنار حرف «إِلَى»* قرار گیرد به معنای توجه و قصد است مانند همین آیه. (۲)

آفرینش، مراحل تکاملی دارد:

اول) خلق شدن. «خَلَقَ الْأَرْضَ» دوم) استقرار و تثبیت. «جَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيًا» سوم) تزریق منافع در زمین. «بَارَكْنَا فِيهَا» چهارم) تأمین نیازهای همگان. «سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ»

ص: ۳۱۸

۱-۱. طه، ۵.

۲-۲. مفردات راغب.

زمین و کوه ها مایه ی برکت هستند. برخی از فواید و برکات زمین عبارت است از: تأمین مواد غذایی، پیدایش گیاهان، تصفیه ی آب، دفن مردارها و زباله ها، یک دانه گرفتن و چند خوشه دادن، زباله را گرفتن و آب زلال دادن و در کوه ها نیز برکاتی است از قبیل انواع معادن، حفظ برف ها، تأمین سنگ های ساختمانی، حفظ لرزش های زمین و کنترل طوفان ها و بادهای، علامت و راهنمایی برای مسافران و....

بعضی «أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ» را اشاره به چهار فصل گرفته و گفته اند تغییر فصل ها در تأمین روزی موجودات زمین مؤثرند.

سؤال: اگر روزی برای همه هست، این همه گرسنه چرا؟ پاسخ: در سوره ی ابراهیم آیات ۳۲ تا ۳۴ خداوند می فرماید: ما باران فرستادیم و میوه ها رویانندیم تا رزق شما باشد. کشتی ها، نهرها، خورشید و ماه و شب و روز را مسخر شما کردیم و هر چه خواستید دادیم و اگر نعمت های الهی را بشمارید نمی توانید حسابش را بکنید، لکن مدیریت های ناقص و توزیع های ناعادلانه و اسراف و تبذیرها و کارهای ظالمانه، این بدبختی ها را برای شما آورده است و در پایان می فرماید: «إِنَّ الْأِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

پیام ها:

۱ پیدایش کوه ها امری تصادفی نیست، بلکه با برنامه بوده است. «جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ» ۲ تقدیر رزق و قرار دادن برکت در زمین از شئون ربوبیت است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ» ، «بَارَكَ فِيهَا» ، «قَدَّرَ فِيهَا» ۳ خداوند برای همه ی موجوداتی که در زمین زندگی می کنند بر اساس حکمت و به مقدار لازم، روزی قرار داده است. «قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَامًا» ۴ تقدیر روزی ها قبل از آفرینش ما بوده است. «قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَامًا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ» ما نبودیم و تقاضایمان نبود لطف تو ناگفته ی ما می شنود ۵ همه ی موجودات زمینی برای تأمین نیازهای خود حق برابر و یکسان دارند.

«سَوَاءٌ لِلسَّائِلِينَ»

۶ برای رسیدن به روزی، باید تلاش کرد. (کلمه «لِلسَّائِلِينَ» نشانه‌ی درخواست است و درخواست واقعی همراه تلاش و تکاپو است).

۷ برای همه‌ی مردم، قوت کافی و لازم مقدر شده است. «سَوَاءٌ لِّلسَّائِلِينَ» ۸ آسمان‌ها در آغاز به صورت دود و گاز بوده است. «وَهِيَ دُخَانٌ» ۹ در چند آیه‌ی قبل خواندیم که کفار به رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌گفتند: دل‌های ما در پرده‌هایی از حجاب و گوش‌های ما سنگین است ولی این آیه می‌فرماید:

آسمان‌ها و زمین فرمان خدا را می‌شنوند و خاضعانه اطاعت می‌کنند. «أَتَيْنَا طَائِعِينَ» ۱۰ هستی شعور دارد و مخاطب قرار می‌گیرد. «أَتَيْنَا طَائِعِينَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۲]

اشاره

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۱۲)

پس آن‌ها را (که به صورت دود بود)، در دو روز در قالب هفت آسمان درآورد و در هر آسمانی امرش را وحی کرد؛ ما آسمان دنیا را به ستارگان زینت دادیم و آن را وسیله‌ی حفظ (آسمان‌ها) قرار دادیم؛ این است تقدیر خدای توانا و دانا.

نکته‌ها:

گرچه خداوند می‌توانست با یک اراده همه چیز را خلق کند، لکن حکمت او اقتضا می‌کرد که آسمان‌ها را در دو مرحله و دوران خلق نماید.

در این آیه، سخن از ستارگان با چند عنوان مطرح شده است:

زینت آسمان. «زَيْنًا» حفاظت از آسمان. «حِفْظًا» چراغ آسمان. «بِمَصَابِيحٍ» در سوره‌ی صافات می‌خوانیم: «إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ (۱) ما آسمان نزدیک (پایین) را با ستارگان آراستیم تا آن را از هر شیطان خبیثی حفظ کنیم، آنها نمی توانند به (سخنان) فرشتگان عالم بالا گوش دهند. زیرا که از هر سو هدف قرار می گیرند و به عقب رانده می شوند و برای آنها عذاب همیشگی است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اهل بیت من برای ساکنان زمین وسیله ای امان هستند همان گونه که ستارگان برای آسمان ها مایه ای امانند. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند آسمان را هفت طبقه قرار داده است. «فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ» ۲ در نزد قدرت خداوند، آفرینش زمین با آفرینش آسمان های هفت گانه تفاوتی نمی کند. هر دو را در دو مرحله آفریده است. «فَقَضَاهُنَّ ... فِي يَوْمَيْنِ» ۳ با این که در هر آسمانی امر و ویژگی خاصی وجود دارد، اما همه به یک سرچشمه وصل است. «أَوْحَىٰ ...»

۴ برنامه های هر آسمانی از آسمان دیگر جدا است. («أَمْرَهَا» یعنی اموری که مربوط به همان آسمان است) ۵ هر چه ستاره دیده ایم و آن چه که بعداً کشف می شود، زینت های آسمان پایینی است و ما از آسمان های دیگر خبری نداریم. «زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ» ۶ ستارگان، عامل حفاظت آسمان ها هستند. «حِفْظًا» ۷ مقدرات الهی در دسترس هیچ کس قرار نمی گیرد. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ» ۸ هستی، تبلور علم و قدرت الهی است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» ۹ مقدرات الهی حکیمانه و عادلانه است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

ص: ۳۲۱

۱-۱. صافات، ۹۶.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

اشاره

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ (۱۳) إِذْ جَاءَهُمُ الرَّسُولُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۱۴)

پس اگر روی گرداندند بگو: «من شما را از صاعقه ای همچون صاعقه ی قوم عاد و ثمود می ترسانم.

آن گاه که فرستادگان (ما) از پیش رو و از پشت سر به سراغشان آمدند (و گفتند: «جز خداوند را نپرستید» (امّا آنان در پاسخ) گفتند: «اگر پروردگار ما می خواست (پیامبری بفرستد) قطعاً فرشتگانی را می فرستاد، پس ما به آن چه شما به آن فرستاده شده اید کافریم.»

نکته ها:

یکی از بهانه های کفار و مشرکان در برابر پیامبران این بوده که می گفتند: اگر خداوند می خواست ما را هدایت کند، یکی از فرشتگان را به عنوان پیامبر برای ما می فرستاد، نه آنکه انسانی همانند خودمان را پیامبر ما قرار دهد.

در حالی که پیامبر باید از جنس خود ما باشد تا بتواند الگوی زندگی ما باشد و نیازهای ما را درک کند.

پیام ها:

۱ رهبران الهی باید انحراف مردم را پیش بینی کنند و در فکر درمان آن باشند.

«فَإِنْ أَعْرَضُوا»

۲ برای اصلاح متکبر، انذار ضروری است. «أَنْذَرْتُكُمْ» ۳ انبیا هر بشارت و اندازی که داشتند از طرف خداوند بود. «فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ» ۴ همه ی کفرها در آخرت نیست. «مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ» ...

۵ تاریخ دارای سنت های ثابتی است. «صَاعِقَهُ مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ» ...

۶ قهر الهی بعد از اتمام حجّت است. «إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ» ۷ پیامبران و مبلغان دینی باید در جامعه حضور فعال داشته و از هر سو تلاش نمایند. «إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ» ۸ آمدن پیامبران پی در پی، نشانه ی عنایت خداوند به ارشاد مردم است. «وَمِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ» ...

۹ سرلوحه ی وظایف انبیا، دعوت به توحید است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» ۱۰ هر مستکبری برای انحراف خود، بهانه و توجیهی می تراشد. «لَوْ شَاءَ رَبَّنَا» ...

۱۱ مخالفت با انبیا سرسختانه بوده است. (در جمله «فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» انواع تأکیدات به کار رفته است).

۱۲ مخالفت کفار، با مکتب الهی است نه با شخص پیامبر. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۵]

اشاره

فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَو لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۱۵)

پس قوم عاد به ناحق در زمین تکبر ورزیدند و گفتند: «کیست که از ما قدرتمندتر باشد؟» آیا ندیدند که همان خداوندی که آنان را آفرید قوی تر از آنهاست؟ و پیوسته به آیات ما کفر ورزیدند.

نکته ها:

قوم عاد که در جنوب جزیره العرب زندگی می کردند، افرادی نیرومند و جنگجو بودند و قلعه های محکم و ساختمان های بلندی داشتند و این ها سبب غرور و استکبار آنان شد. (۱)

قدرت و قوت را اگر از خدا بدانیم و برای اهداف الهی بخواهیم ارزش دارد.

حضرت لوط برای بازداشتن مردم از فساد، آرزوی قوت از خدا را داشت.

ص: ۳۲۳

«لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً» (۱) اسلام به مردم سفارش می کند که هر گونه قدرت را برای ارباب دشمنان خدا آماده کنید «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (۲) اما اگر قدرت وسیله ی غرور و تکبر شد به سرنوشت عاد گرفتار می شویم.

پیام ها:

۱ در شیوه ی تبلیغ، بعد از بیان کلیات شرح مطالب لازم است. «فَأَمَّا عَادٌ» ۲ در نقل تاریخ، تنها به آنچه مایه ی عبرت است، توجه کنیم. (قرآن درباره ی قوم عاد، از تعداد آنان و شهر و قبیله آنان سخنی نگفته است). «فَأَمَّا عَادٌ» ...

۳ استکبار، مایه ی هلاکت است. «صَاعِقُوهَ عَادٍ ... فَأَسَدَتْ كِبْرُهَا» ۴ تکبر انسان ضعیف در برابر خداوند قهار کاملاً نابخاست. «فَأَسَدَتْ كِبْرُهَا ... بَعِيْرَ الْحَقِّ» ۵ انگیزه ی تکبر، مغرور شدن به قدرت و نداشتن رقیب است. «مَنْ أَسَدَّ مِنْ قُوَّةٍ» ۶ داروی مبارزه با خود برترینی، توجه به قدرت الهی است. «مَنْ أَسَدَّ مِنْ قُوَّةٍ ...

الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ»

۷ قدرت، نشانه ی حقانیت نیست. «مَنْ أَسَدَّ مِنْ قُوَّةٍ» ...

۸ نگاهی به آفرینش خود و ضعف های دوران جنین و کودکی، و نیازمندی امروز تکبر را برطرف می کند. «الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ» ۹ آن چه کفار را به هلاکت می رساند، استمرار در کفر و لجاجت است. «كَانُوا - يَجْحَدُونَ»

ص: ۳۲۴

۱-۱. هود، ۸۰.

۲-۲. انفال، ۶۰.

اشاره

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصِرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنَدِينَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَ هُمْ لَا يُنصِرُونَ
(۱۶)

پس ما بادی سرد و توفنده و مسموم کننده را در ایامی نحس بر آنان فرستادیم تا عذاب خوار کننده ای را در همین دنیا به آنان بچشانیم، و قطعاً عذاب آخرت رسوا کننده تر است و آنان یاری نخواهند شد.

نکته ها:

در سوره ی «حاقه» از آیه ی ۶ به بعد درباره ی قوم عاد چنین می خوانیم: قوم عاد توسط بادی سرد و مسموم کننده که هفت شب و هشت روز بر آنان وزید هلاک شدند و همچون تنه ی درخت خرما به زمین افتادند.

پیام ها:

۱ عوامل طبیعت، مأموران اجرای فرمان خداوند هستند. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا» ۲ علت عذاب الهی، عملکرد خود مردم است. «كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ فَأَرْسَلْنَا» ۳ با اراده ی خداوند نقش سازنده ی باد، به نقش سوزنده تبدیل می شود. «رِيحًا صَرْصِرًا» ۴ قهر الهی، گاهی در یک لحظه قومی را نابود می کند و گاهی به تدریج و در چند شبانه روز. «فِي أَيَّامٍ» ۵ حوادث خوب و بد که در طول روز یا شب اتفاق می افتد، آن روزها و شب ها را به مبارک و نحس تقسیم می کند. «أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ» ۶ تلخی های دنیا نسبت به آخرت در حدّ چشیدن است. «لِنَدِينَهُمْ» ۷ عاقبت استکبار، خواری است. «فَاسْتَكْبَرُوا ... عَذَابَ الْخِزْيِ» ۸ کسانی که با شعار «فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» (۱) انبیا را تحقیر می کردند، در دنیا و

ص: ۳۲۵

آخرت خوار می شوند. «الْحَزِي»، «أَخْزَى»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذْنَا لَهُمْ صَاعِقَةً الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۷) وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۱۸)

و اما قوم ثمود، آنان را هدایت کردیم ولی کوردلی را بر هدایت ترجیح دادند پس به کیفر آن چه کسب می کردند صاعقه عذاب خفت بار آنان را فرو گرفت.

و(از عاد و ثمود) ما آنان را که ایمان آوردند و تقوا پیشه بودند نجات دادیم.

نکته ها:

پیامبر قوم ثمود حضرت صالح بود. آنان در میان مدینه و شام (وادی القری) زندگی می کردند و امکانات کشاورزی و توان جسمی بالایی داشتند.

بعضی آیات، هلاکت قوم ثمود را با صاعقه و بعضی با زلزله بیان کرده است که می تواند با هم باشد. «صَاعِقَةُ الْعَذَابِ»

پیام ها:

۱ تاریخ، بهترین درس عبرت است. «وَ أَمَّا ثَمُودُ» ...

۲ سنت خداوند، هدایت مردم است. «فَهَدَيْنَاهُمْ» ۳ کفر برخی انسان ها، بدون تأمل، بدون دلیل و فوری است. «فَاسْتَحَبُّوا» ...

(حرف «فاء» نشانه ی عجله در کفر است). ۴ انسان، آزاد و انتخابگر است. «فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ» ...

۵ کفر، کوردلی است. «الْعَمَىٰ» ۶ کفر سریع، قهر سریع را به همراه دارد. «فَاسْتَحَبُّوا ... فَأَخَذْنَا لَهُمْ» ۷ خداوند قبل از عذاب، اتمام حجت می کند. «فَهَدَيْنَاهُمْ ... فَأَخَذْنَا لَهُمْ»

ص: ۳۲۶

۸ خوار کردن انبیا خواری قیامت را به دنبال دارد. «الْعَذَابُ الْهُونِ» ۹ بدتر از غفلت و کفر، استمرار آن است. «كَانُوا» ...

۱۰ قهر یا لطف خداوند، نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «يَكْسِبُونَ» ۱۱ رمز نجات، ایمان و تقوا است. «وَنَجِّنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۲ ایمان، نیاز به تجدید ندارد، ولی تقوا در هر لحظه و نسبت به هر فکر، عمل، سخن و تصمیمی مطرح است. «آمَنُوا» ماضی ولی «يَتَّقُونَ» مضارع آمده است

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۹) حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۰)

و(یاد کن) روزی را که دشمنان خدا جمع گشته و به سوی دوزخ آورده می شوند و آنان را از پراکندگی باز می دارند.

تا چون به دوزخ رسند، گوش و چشمان و پوستشان به آن چه انجام می دادند گواهی می دهد.

نکته ها:

«يُوزَعُونَ» به معنای حبس شدن است. یعنی اولین نفر را حبس و نگاهداری می کنند تا آخرین نفر برسد، سپس به سوی دوزخ روانه و تقسیم می شوند.

پیام ها:

۱ بازگویی صحنه های قیامت، عامل انذار و تربیت است. (قرآن، پیامبر را مأمور می کند تا چنین روزی را به یاد مردم بیاندازد) «وَ يَوْمَ» ...

۲ کسانی به سوی دوزخ روانه می شوند که دشمنی آنان با خدا و دین ثابت شده باشد. «يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ» ۳ انسان با کفر و لجاجت، دشمن خدا می شود. «أَعْدَاءُ اللَّهِ»

۴ کفار علاوه بر چشیدن عذاب دنیوی، به عذاب دوزخ نیز گرفتار می شوند.

«يُحْشَرُ»

... إِلَى النَّارِ» ۵ دوزخیان از پراکنده شدن و فرار در مسیر حرکت به طرف دوزخ بازداشته می شوند. «يُوزَعُونَ» ۶ اعضای بدن از عملکرد انسان آگاهند. زیرا تا آگاه نباشند نمی توانند در قیامت گواهی دهند. «شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ» ...

۷ معاد جسمانی است. «سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۱]

اشاره

وَ قَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تَرْجَعُونَ (۲۱)

و دوزخیان به پوستشان گویند: «چرا علیه ما گواهی دادید؟» گویند:

«خدایی که همه چیز را به نطق آورده ما را نیز به سخن آورد، او که نخستین بار شما را آفرید و فقط به سوی او برگردانده می شوید».

نکته ها:

در قیامت، گواهان متعدّد هستند، از جمله: خداوند، انبیا، زمین، زمان، فرشتگان، اعضای بدن و... که برای هر کدام، آیه و حدیث آمده است. روز محشر هر نهان پیدا شود هستی نوعی نطق دارد. «أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ» خداوند درباره ی دوزخ می فرماید: «تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» (۱) جهنّم می گوید: آیا باز هم مجرم داری؟ و درباره ی زمین و آسمان می فرماید: «قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۲) ما با رغبت به سوی تو می آییم.

ص: ۳۲۸

۱-۱. (۱). ق، ۳۰.

۲-۲. فصلت، ۱۱.

پیام ها:

۱ قیامت صحنه ی جدال و ستیز انسان با خود است. «وَقَالُوا لِيُجْلُوْدِهِمْ»[□] ۲ رسوایی گناهانی که انسان با پوست بدن انجام داده بیشتر است. («وَقَالُوا لِيُجْلُوْدِهِمْ» و نفرمود: «قالوا لا بصارهم و...») ۳ گواهی اعضای بدن در قیامت، همواره علیه انسان است و هرگز به نفع انسان نیست. (در قرآن هر کجا سخن از گواهی اعضاست مربوط به گناهان است).

«لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا»[□]

۴ کفار اصل گناه را می پذیرند ولی از گواهی اعضای بدن خود ناراحت می شوند. «لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا»[□] ۵ گواهی دادن و نطق کردن، نشانه ی علم اعضای انسان به عملکرد اوست.

«أَنْطَقَنَا اللَّهُ»[□]

۶ آن که قدرت آفریدن دارد، قدرت به سخن در آوردن نیز دارد. «أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ»[□] ۷ آفرینش آغازین، بهترین دلیل بر امکان معاد است. «خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

اشاره

وَمَا كُنْتُمْ تَشْتَرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۲) وَ ذَلِكَ ظَنُّكُمْ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳)

(بر فرض) شما گمان می کردید که خداوند بسیاری از عملکردتان را نمی داند، ولی (نسبت به اعضای بدنتان که وسیله ی گناه شما بودند) نمی توانستید چیزی را پنهان کنید که گوش و چشم ها و پوستتان بر ضد شما گواهی دهد.

و این گمان (فاسد) شما نسبت به پروردگارتان بود که شما را به هلاکت انداخت و از زیانکاران شدید.

پیام ها:

۱ مجرمان از گواهی اعضای بدن غافلند و لذا بر گناه جرأت دارند. «وَمَا كُنْتُمْ تَشْتَرُونَ» ...

۲ گواه بودن اعضای بدن در دنیا و گواهی آنها در قیامت، قابل کتمان و تردید نیست. گرچه مجرمان از این مسئله غافلند. «وَمَا كُنْتُمْ تَشْتَرُونَ» ...

۳ ایمان به این که ما در محضر خدا هستیم مهم ترین عامل هدایت و رشد انسان است. «ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ»

۴ با استدلال و استمداد از خداوند، باید عقاید خود را محکم و شفاف کنیم و از هر گونه سوء ظن نسبت به خدا دوری کنیم.

۵ سوء ظن نسبت به کسی که تحت ربوبیت او هستیم بسیار زشت است. «ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ» ۶ بینش غلط در مورد خداوند، سرچشمه ی خسارت و سقوط انسان است.

ظَنَنْتُمْ

... أَرْدَاكُمْ

۷ ظَنُّ و گمان در مسائل اعتقادی ارزش ندارد. «ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۴]

اشاره

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعِثُّوا فَلَمَّا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ (۲۴)

پس اگر صبر کنند (چه سود که) دوزخ جایگاهشان است، و اگر تقاضای عفو کنند، از بخشودگان نیستند.

نکته ها:

«مَثْوًى» به معنای قرارگاه دائمی است و «يَسْتَعِثُّوا» از «استیعاب» به معنای درخواست رضایت و عذرخواهی است.

پیام ها:

۱ صبر یا فریاد برای کفار دوزخی اثری ندارد. «يَصْبِرُوا»، «يَسْتَعِثُّوا» ۲ توبه و طلب عفو، تنها در دنیا کارساز است. «فَلَمَّا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ» ۳ در قیامت، گروهی از مردم مورد عفو قرار می گیرند و گروهی قرار نمی گیرند.

«فَلَمَّا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۵]

اشاره

وَ قَيْضَنَا لَهُمْ قُرْنَاءَ فَرِيئُوا لَهُمْ مِمَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مِمَّا خَلْفَهُمْ وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (۲۵)

و ما برای آنان همنشینانی گماشتیم، که از پیش رو و پشت سرشان (کارهای خلافشان را) برایشان زیبا جلوه دادند و فرمان عذابی که قبل از آنان گروه هایی از جن و انس را فرا گرفته بود بر آنان نیز ثابت شد، همانا که آنان زیانکارانند.

ص: ۳۳۱

«قَيْضًا» به معنای احاطه و پوشش است. به پوسته ی بالای تخم مرغ قیض گفته می شود.

«قُرْنَاءٌ» جمع قرین به معنای همنشین است.

پیام ها:

۱ دوستان فاسد، فکر و شخصیت انسان را می پوشانند. «قَيْضًا لَهُمْ قُرْنَاءٌ» ۲ دوست و همنشین بد، یکی از کيفرهای الهی است. «قَيْضًا لَهُمْ قُرْنَاءٌ» ۳ دوست بد، همچون شیطان، زشتی های انسان را زیبا جلوه می دهد. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)، «فَزَيَّنُوا لَهُمْ» ۴ منحرفان از خواسته های طبیعی و غریزی انسان سوء استفاده می کنند. (انسان فطرتاً زیبایی و خوبی را دوست دارد، اغفالگران از این امر سوء استفاده کرده و کارهای بد را زیبا و خوب جلوه می دهند تا انسان به راحتی آن را بپذیرند.) «فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» ۵ نتیجه ی زیبا دیدن گناهان گذشته آن است که انسان از گناهانش توبه نکند.

«مَا خَلْفَهُمْ»

و نتیجه ی خوب دیدن اعمال امروز این است که انسان به رفتار انحرافی خود دلگرم باشد. «فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» ۶ انسان گام به گام سقوط می کند: ابتدا دوستان فاسد زشتی ها را برایش زیبا جلوه می دهند، سپس مستحق قهر الهی می شود. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ» ۷ تهدید و تنبیه و کيفر، یک سنت دائمی خداوند است. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۸ جن موجودی است مکلف و انتخابگر که همچون انسان گرفتار قهر الهی و مرگ و میر می شود. «خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» ۹ دوست بد، مایه ی زیان آدمی است. «لَهُمْ قُرْنَاءٌ ... إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ»

ص: ۳۳۲

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ (۲۶) فَلَنذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۷) ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۲۸)

و کسانی که کفر ورزیدند گفتند: «به این قرآن گوش ندهید و در (هنگام تلاوت) آن (سخن) لغو بیافکند تا شاید پیروز شوید.»
پس قطعاً به آنان که کفر ورزیدند عذاب سختی می چشانیم و حتماً آنان را به بدترین کاری که انجام می دادند کیفر خواهیم داد.

سزای دشمنان خدا همین است که برایشان به خاطر انکار دائمی آیات ما، آتشی باشد که همیشه در آن جا بمانند.

نکته ها:

جمله ی «وَالْغَوْا فِيهِ» یعنی با هر کلام یا عمل لغوی مانند سوت کشیدن، کف زدن، جار و جنجال، افسانه بافی، ایجاد تردید و سؤالات نابجا مسیر حق را منحرف کنید.

پیام ها:

۱ تبلیغات سوء علیه دین، همیشه بوده است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا» ۲ کسانی که حرف منطقی ندارند، مردم را از شنیدن حرف منطقی دیگران نیز منع می کنند. «لَا تَسْمَعُوا» ...

۳ شنیدن قرآن، دارای جاذبه و اثر بخشی خاص است که دشمنان از آن هراس دارند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ»

۴ پیامبر اسلام همواره به تبلیغ مشغول بود و کفار از این صحنه ها رنج می بردند. «لَا تَسْمَعُوا» ۵ دشمن، هم مردم را از شنیدن قرآن منع می کند و هم برای مبارزه با آن از طریق هوشیگری و هیاهو تلاش می کند. «لَا تَسْمَعُوا ... وَ الْغَوَا» ۶ ابزار کار کفار، یاوه سرایی است. «وَ الْغَوَا فِيهِ» ۷ ایجاد پارازیت در کلام حق کار کفار است. «وَ الْغَوَا فِيهِ» ۸ دشمن حتی با احتمال پیروزی دست به کار می شود. «لَعَلَّكُمْ» ۹ دشمن همیشه به یاران خود نوید پیروزی می دهد. «تَغْلِبُونَ» ۱۰ کیفر کسانی که علیه قرآن تبلیغات سوء می کنند و مردم را از شنیدن آن باز می دارند و به کار لغو دستور می دهند، بسیار سخت است. (حرف لام در اول جمله های «فَلَنَذِقَنَّهُنَّ» ، «وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ» و حرف نون در آخر آنها و کلمه ی «شدید» نشانه ی سخت ترین نوع عذاب است).

۱۱ هوشیگری و مانع تراشی کفار، از کفرشان بدتر و مبنای کیفر آنان است.

«لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْرَٰءَ الَّذِي»

...

۱۲ دشمن قرآن، دشمن خداست. «ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ» ۱۳ کیفر انکار آگاهانه و دائمی، دوزخ ابدی است. «لَهُمْ فِيهَا دَارٌ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۹]

اشاره

«وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ أُضْلَلْنَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونُوا مِنَ الْأَسْفَلِينَ» (۲۹)

و کسانی که کفر ورزیدند گفتند: «پروردگارا! آن جن و انسی که ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا آنها را زیر قدم هایمان بگذاریم (و لگد مالشان کنیم) تا از پست ترین افراد باشند.»

ص: ۳۳۴

۱ کفار در قیامت خواهان شناسایی عاملان گمراهی خویش برای انتقام از آنان هستند. «رَبَّنَا أَرِنَا» ۲ کفر، ضلالت و گمراهی است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا... أَضَلَّانَا» ۳ کفار در قیامت، جرم خود را به گردن دیگران می اندازند. «أَضَلَّانَا» ۴ جن و انس در انحراف بشر نقش دارند. «أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» ۵ رهبران گمراه کننده ای که در دنیا روی دست و چشم دیگران قرار داشتند، پیروانشان در قیامت، آرزوی زیر پا گذاشتن آنان را خواهند داشت. «نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰)

همانا کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست، پس (بر این عقیده) مقاومت نمودند، فرشتگان بر آنان نازل می شوند (و می گویند): «نترسید و غمگین مباشید و بشارت باد بر شما به بهشتی که پی در پی وعده داده می شدید.

نکته ها:

نمونه ی روشن نزول فرشتگان بر مؤمنان را در سوره ی آل عمران آیه ی ۱۲۵ می خوانیم که می فرماید: «بَلَىٰ إِنْ تَصِيبُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ» آری، اگر شما رزمندگان جنگ بدر استقامت و تقوا پیشه کنید و دشمن به همین زودی به سراغ شما بیاید، خداوند شما را به پنج هزار نفر از فرشتگان نشاندار یاری می کند.

مشابه این آیه را نیز در سوره ی احقاف، آیه ی ۱۳ و ۱۴ می خوانیم: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» کسانی که گفتند: «پروردگار ما «الله» است» و سپس استقامت کردند پس نه

خوفی بر آنهاست و نه اندوهی، آنان اصحاب بهشت هستند که به پاداش عملکردشان برای همیشه در آن جا هستند. (۱)

پیام ها:

۱ آن چه ایمان را بارور می کند و به نتیجه می رساند، مقاومت است و گر نه چه بسیار مؤمنانی که بد عاقبت شدند. «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» ۲ استقامت، در کنار ایمان ارزش است و گر نه کفار نیز بر باطل خود استقامت دارند. «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» ۳ خالق بودن خدا را بسیاری قبول دارند ولی در تدبیر امور پای دیگران را به میان می آورند؛ مهم آن است که انسان در ربوبیت خداوند مقاومت کند یعنی هیچ قانون و برنامه ای را از غیر خدا نپذیرد. «رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» ۴ استقامتی ارزشمند است که طولانی باشد. «ثُمَّ اسْتَقَامُوا» (کلمه «ثُمَّ» برای زمان و فاصله های دور است) ۵ انسان در اثر ایمان و مقاومت، فرشتگان را به خود جلب می کند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» ۶ فرشتگان بر غیر پیامبران نیز نازل می شوند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» ۷ بر مؤمنان مقاوم فرشتگان نازل می شوند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» و بر گناهکاران، شیاطین. «هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ نَزَّلَ الشَّيَاطِينُ نَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» (۲) ۸ مقاومت در راه حق، هم خوف از آینده را برطرف می کند. «أَلَا تَخَافُوا» و هم

ص: ۳۳۶

۱- ۱). اکنون که تفسیر این آیه را می نویسم، شب هفتم تیرماه سال ۱۳۷۹ و نوزدهمین سالگرد هفتاد و دو تن از شهدای جمهوری اسلامی است که در حادثه ی انفجار منافقین در تهران یک جا شهید شدند. آنان جمعی از علما و اسلام شناسان و مجتهدان و قضات و نمایندگان مجلس شورای اسلامی و از بهترین چهره های انقلابی و مخلص بودند که در راه خدا پایداری کردند و جان خود را در این راه دادند. سلام خدا بر آنان و همه ی شهیدان.

۲- ۲). شعراء، ۲۲۱.

حزن و اندوه نسبت به گذشته را. «لَا تَحْزَنُوا» ۹ بالاترین هدیه ی آسمانی که فرشتگان برای مؤمنان مقاوم می آورند، آرامش روحی و روانی است. «أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۱ تا ۳۲]

اشاره

نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (۳۱) نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ (۳۲)

۳۲-۳۱/۴۱

ما(فرشتگان) در دنیا و آخرت دوستان شمایم؛ و برای شماست (در بهشت) هر چیزی که تمایل داشته باشید و برای شماست در آن جا هر چه را درخواست کنید.

(همه ی این ها) پذیرایی مقدماتی جانب خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

«نزل» به چیزی گفته می شود که برای پذیرایی از مهمان به هنگام ورود و نزول، آماده می کنند.

پیام ها:

۱ مؤمن مقاوم، دوستان آسمانی دارد. «نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۲ توجه به حمایت و پشتیبانی فرشتگان، دلهره مؤمنان را برطرف می کند.

«أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا»

، «نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ» ۳ تمام خواسته های انسان در بهشت قابل دسترسی و تأمین است. «وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي» ...

۴ در بهشت، هم لذت های مادی تأمین می شود «تَشْتَهِي أَنْفُسِكُمْ» و هم درخواست های معنوی. «مَا تَدَّعُونَ» در جای دیگر نیز می فرماید:

ص: ۳۳۷

«دَعُواهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ ... وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۱) همه ی لذت های بهشت، گوشه ای از لطف الهی است. «نُزُلًا» ۶ الطاف الهی برخاسته از بخشش و لطف اوست. (نه طلب انسان) «نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۳]

اشاره

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۳)

و کیست خوش سخن تر از کسی که (مردم را) به سوی خداوند دعوت کند و (خود نیز) عمل شایسته انجام دهد و بگوید: «من از مسلمانان هستم»؟

نکته ها:

خداوند در آیه ی ۱۸ سوره ی زمر به مردم سفارش کرد که سخنان را گوش دهید و از احسن آن پیروی کنید؛ این آیه سخن احسن را دعوت الی الله می داند، بنا بر این وظیفه ی مردم آن است که از میان گویندگان دنبال کسی باشند که روحش تسلیم خدا و عملش صالح و دعوتش به راه خدا باشد.

پیام ها:

۱ تبلیغ دین، بهترین سخن است و بهترین سخنگوی هستی انبیا هستند. «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا» ...

۲ بهترین سخن آن نیست که علمی تر و خوش آهنگ تر باشد بلکه آن است که مردم را به خدا دعوت کند و با هدف باشد. «دَعَا إِلَى اللَّهِ» ۳ سخنی ارزش دارد که گوینده ی آن اهل عمل باشد. «دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا» (گویندگان بی عمل به شدت توبیخ می شوند. «لَمْ يَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۲)، «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (۳)

ص: ۳۳۸

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. صف، ۲.

۳-۳. بقره، ۴۴.

۴ دعوتی ارزش دارد که علاوه بر عمل، نشاط تسلیم و رضا را به همراه داشته باشد. «إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۴]

اشاره

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (۳۴)

و نیکی با بدی یکسان نیست؛ (بدی دیگران را) با شیوه ی بهتر (که نیکی است) دفع کن، که این هنگام آن کس که میان تو و او دشمنی است همچون دوست گرم می شود (و عداوتش نسبت به تو تمام می شود).

نکته ها:

اشاره

در برابر کسانی که مردم را به خدا دعوت می کنند افراد بی تفاوت و نااهل و بدرفتاری پیدا می شوند که اگر مبلغ دین، با اخلاق خوش و سعه ی صدر با آنان برخورد نکند توفیقی حاصل نمی شود. این آیه سفارش می کند که بدی ها را با خوبی پاسخ بده و اهل انتقام نباش؛ همان گونه که در دعای مکارم الاخلاق، امام زین العابدین علیه السلام از خداوند می خواهد که به او توفیق دهد که در برابر غیبت مردم از او، نیکی مردم را بگوید و از بدی آنان بگذرد و هر کس با او قطع رابطه کرد با او معاشرت کند. بارها در سیره ی پیامبر اکرم و اهل بیت معصوم آن حضرت نمونه هایی از این برخوردها را می خوانیم که سرسخت ترین مخالفان را به طرفدار آنان تبدیل کرده است.

مردم چند دسته اند:

کسی که دوست خود را حفظ می کند.

کسی که دوست خود را نسبت به خود بی تفاوت می کند.

کسی که دوست خود را به دشمن تبدیل می کند.

کسی که دشمن را به دوست تبدیل می کند.

ص: ۳۳۹

مخالفان به چند دسته تقسیم می شوند که باید با هر کدام به نحوی عمل کرد:

گاهی افرادی به خاطر جهل و نادانی در برابر حقّ قرار می گیرند و دشمنی می کنند که این آیه دستور محبت و برخورد احسن می دهد.

در آیات دیگر نیز در این باره آمده است:

۱ و هنگامی که نادانان ایشان را (به سخنی ناروا) مخاطب سازند، سخنی مسالمت آمیز یا سلام گویند. «وَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (۱) و چون بر بیهوده و ناپسند بگذرند، با بزرگواری بگذرند. «وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۲) گاهی مخالفت افراد بر اساس شک و تردید است که باید با آنان از طریق استدلال و برطرف کردن شبهات برخورد کرد.

شک در مورد خداوند. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ»... (۳)

شک و تردید در مورد قیامت و رستاخیز. «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبُعْثِ» (۴) تردید در مورد نزول وحی و کتب آسمانی بر پیامبر. «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا» (۵) گاهی مخالفت بر اساس حسادت است که باید با اغماض برخورد کرد.

برادران یوسف اعتراف به حسادت و خطای خود کردند، که با وعده آمرزش حضرت یوسف روبرو شدند. «إِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ... لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَكُمُ الْيَوْمَ» (۶) هابیل، در مقابل حسادت برادرش قابیل گفت: اگر تو قصد کشتن من را داری، من (هرگز) دست به چنین کاری نمی زنم. «لَيْسَ بَسِطَتْ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي ... أَنَا بِبَاسِطِ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ» (۷) گاهی مخالفت به خاطر حفظ موقعیت و رفاه و کامیابی های مادی است. در این موارد اتمام حجت کافی است و آیات «ذَرُهُمْ» (۸) (آنان را به حال خود) و «أَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۹) (از

ص: ۳۴۰

۱-۱. فرقان، ۶۳.

۲-۲. فرقان، ۷۲.

۳-۳. ابراهیم، ۱۰.

۴-۴. حج، ۵.

۵-۵. بقره، ۲۳.

۶-۶. یوسف، ۹۱ و ۹۲.

۷-۷. مائده، ۲۸.

۸-۸. انعام، ۹۱ و حجر، ۳.

۹-۹. مائده، ۴۲، نساء، ۶۳ و ۸۱.

آنان رویگردان و دوری کن (مطرح است).

گاهی مخالفت، در قالب کارشکنی و هجو و تضعیف ایمان مردم است که برخورد با این گروه را آیات ذیل در قالب برخورد شدید با آنان و قطع رابطه و دستگیری و گاهی اعدام مشخص می کند:

«وَاعْلَظْ عَلَيْهِمْ»

(۱)

با سختی و شدت با کفار برخورد کن.

«إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» (۲) و چون بشنوید که به آیات خدا کفر می ورزند و آنان را به مسخره می گیرند، نباید با آنان بنشینید تا به گفتاری دیگر پردازند.

«لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ» (۳) یهود و نصاری را دوست و سرپرست خود نسازید.

«أُخِذُوا وَ قُتِلُوا تَقْتِيلًا» (۴) کفار را بگیرید و به شدت به قتل رسانید.

گاهی دشمنی آنان با دست بردن به اسلحه و مبارزه ی مسلحانه است که قرآن می فرماید:

«فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»... (۵) همان گونه آنان بر شما تعدی کردند باید با آنان مقابله به مثل کنید.

بعضی در تفسیر آیه ی ۴۰ سوره ی شوری «وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» گفته اند: مراد این است که اگر بدی کسی را با بدی پاسخ داد شما هم مثل او هستی، چنان که در آیه ی ۴۳ همان سوره می فرماید: «وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» و کسی که تحمل بدی مردم را داشته باشد و از آنان بگذرد، این از تصمیمات شایسته است.

پیام ها:

۱ یکی از راههای دعوت الی الله آن است که تنش زدایی نماییم و بدی دیگران را با نیکی دفع کنیم. «وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ... اِذْفَعِ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» ۲ فکر نکنید مرور زمان مسایل را کهنه می کند و همه چیز فراموش می شود.

ص: ۳۴۱

۱-۱. توبه، ۷۳.

۲-۲. نساء، ۱۴۰.

۳-۳. مائده، ۵۱.

۴-۴. احزاب، ۶۱.

(برخوردهای مثبت و منفی هرگز یکسان نیست، و آثار آن در عمق روح افراد باقی می ماند. «لَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ» ۳ یک نمونه ی عملی دعوت به سوی خدا(که در آیه ی قبل آمده بود)دفع بدی های مردم با برخوردهای خوب است. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۴ در برخورد با مخالفان، اخلاق نیک کافی نیست، تهاجم اخلاقی لازم است «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (دفع بدی های دشمن با روش نیکو کافی نیست، بلکه به نیکوترین روش ها و برترین رفتارهای اخلاقی نیاز است). از محبت خاها گل می شود از محبت سرکه ها مل می شود ۵ کیمیای واقعی، آن نیست که مس را طلا کند، بلکه برخوردی است که دشمنی را به محبت تبدیل نماید. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (روز فتح مکه شعار بعضی از مسلمانان «انتقام، انتقام» بود ولی پیامبر اکرم فرمود: امروز روز انتقام نیست بلکه روز رحمت و مرحمت است).

۶ سعه ی صدر شرط توفیق در تبلیغ است. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ - ... كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» ۷ توجه به نتیجه ی کار، انگیزه ی انسان را بالا می برد. (اگر بدانیم که نتیجه ی برخورد خوب، تبدیل دشمن به دوست است، انگیزه ی این کار در ما زیاد می شود. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ - ... كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» ۸ در رفتارهای شایسته، اگر دشمن دوست نشود لا اقل حیا و شرمندگی در او به وجود می آید و او را به رفتار دوستانه و ادا می کند. «كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» ۹ ارزش دوست به گرمی اوست. «وَلِيٌّ حَمِيمٌ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۵]

اشاره

وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۳۵)

و این (خصلت و برخورد نیکو) را جز کسانی که اهل صبر و شکیبایی هستند دریافت نمی کنند، و این را جز کسی که دارای بهره ی بزرگی (از کمالات باشد) نخواهد یافت.

نکته ها:

بهره و حظ بزرگ، از دیدگاه دنیا طلبان برای قارون است. «إِنَّهُ لَمَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ» (۱) ولی از دیدگاه قرآن بهره و حظ بزرگ برای افرادی است که کرامت نفس و سعه ی صدر داشته باشند. «وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ»

پیام ها:

۱ رفتار نیکو با ناهلان و تحمّل مخالفان، مخصوص کسانی است که قبلاً خودسازی کرده و تمرین داشته باشند. «وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا»... (ماضی بودن «صَبَرُوا» نشانه آن است که این افراد از قبل خودسازی کرده اند).

۲ رسیدن به قلّه صبر، کار آسانی نیست. (کلمه ی «يُلْقَاهَا» تکرار شده است) ۳ انتقام و مقابله به مثل در برخوردهای اخلاقی، نشانه ی کم صبری است. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ... وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا» ۴ تنها صابران هستند که حظ عظیم دارند. «إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا... إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۶]

اشاره

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۶)

و اگر انگیزه و وسوسه ای از طرف شیطان تو را تحریک کند (که بدی را با بدی جواب دهی) پس به خداوند پناه ببر که او خود شنوای آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «نَزْغٌ» به معنای ورود در کاری به قصد فساد است و به وسوسه ی شیطان و تحریک او نیز نزغ گفته می شود.

در این آیه و سه آیه ی قبل، چهار نکته برای منادیان راه خدا مطرح شده است: (۲)

در آیه ی ۳۲ می فرماید: بهترین سخن، دعوت به سوی خداست، مشروط بر آن که دعوت

ص: ۳۴۳

۱-۱. قصص، ۷۹.

۲-۲. تفسیر نمونه.

کننده، خود اهل عمل و تسلیم فرمان خدا باشد.

در آیه ی بعد می فرماید: اگر در مسیر دعوت با مخالفان روبرو شدی با بهترین شیوه برخورد کن تا او را تغییر دهی، یا به گونه ای عمل کن که گویا همان مخالف، دوست صمیمی تو است و هیچ به روی خود نیاور.

در آیه ی بعد فرمود: این نادیده گرفتن عداوت ها و دشمنی ها نیاز به صبر دارد و مخصوص کسانی است که بهره ی بزرگی از کرامت و لطف خدا را دریافت کرده باشند.

در این آیه می فرماید: اگر شیطان تو را وسوسه کرد که با دشمن برخورد خشن داشته باش به خدا پناه ببر.

وسوسه ی شیطان «نَزَعٌ»، راه ها و ابزار و انواعی دارد:

گاهی از طریق ترساندن است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ» (۱) گاهی از طریق زیبا جلوه دادن است. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَنْ أَعْمَالَهُمْ» (۲) گاهی از طریق وعده های تو خالی است. «يَعِدُهُمْ وَيُمْنِيهِمْ» (۳) گاهی از طریق دشمنی و کینه است. «يُوقِعُ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ» (۴)

پیام ها:

۱ برانگیختن حس انتقام جویی در انسان، از شگردهای شیطانی است، ولی پاسخ دادن بدی ها با نیکی، از سفارشات الهی است. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ... إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ» ۲ از وسوسه ی شیطان، هیچ کس حتی پیامبر در امان نیست. «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ» ۳ وسوسه ی شیطان دائمی است. («يَنْزَغَنَّكَ» فعل مضارع و رمز استمرار است).

۴ هر عنصری که وسوسه گر باشد شیطانی است. «مِنَ الشَّيْطَانِ نَزَعٌ» ۵ صبر نکنید که شیطان مسلط شود، با پیدا شدن کوچک ترین وسوسه به خدا

ص: ۳۴۴

۱-۱. بقره، ۲۶۸.

۲-۲. نمل، ۲۴.

۳-۳. نساء، ۱۲۰.

۴-۴. مائده، ۹۱.

پناه بپرید. «مِنَ الشَّيْطَانِ نَزُوعٌ» ۶ داروی وسوسه ی شیطان، پناهندگی به خدا و توبه است. «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ»، «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» ۷ استعاذه از ابزارهای عصمت انبیا است. «فَاسْتَعِذْ» ...

۸ به کسی باید پناه برد که جامع همه ی کمالات و شنوا و آگاه باشد. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» (کلمه «بِاللَّهِ» به معنای ذات مقدس است که تمام کمالات را داشته باشد) ۹ با این که خدا می داند ولی ما باید ضعف و پناهندگی خود را با زبان و دل اظهار کنیم. «فَاسْتَعِذْ... السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» ۱۰ پناه خواستن از خداوند بی پاسخ نمی ماند. «السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» ۱۱ تنها خداوند شنوا و دانای مطلق است. «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۷]

اشاره

وَ مِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۳۷)

و از نشانه های (قدرت) او شب و روز و خورشید و ماه است، نه برای خورشید سجده کنید و نه برای ماه (بلکه) برای خداوندی که آنها را آفریده سجده کنید، اگر تنها او را می پرستید.

نکته ها:

خداوند هستی را آفرید «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و بر آن ولایت کامل دارد «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ» (۲) و همه ی هستی لشکر او هستند. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۳) همه مطیع اویند «كُلُّ لَهٗ قَائِتُونَ» (۴) و همه نشانه ی قدرت، حکمت و رحمت او هستند. «وَ مِنْ آيَاتِهِ»... و باز گشت همه به سوی اوست. «إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ» (۵)

ص: ۳۴۵

۱-۱. زمر، ۶۲.

۲-۲. آل عمران، ۱۸۹.

۳-۳. فتح، ۴.

۴-۴. بقره، ۱۱۶.

۵-۵. نجم، ۴۲.

در آیه ی ۳۲ بهترین کلام را دعوت به سوی خدا معرّفی کرده است و این آیه، راه دعوت الی الله را بیان می کند.

شب و روز از آیات الهی و نشانه های قدرت خداوند هستند: آرامش شب و پیاپی بودن آن با روز، زمان بندی و کم و زیاد شدن آن دو و تناسب آنها با خواب و آرامش انسان. برکات روز از جمله: رشد نباتات و حیوانات و تبخیر آب ها و به دنبال آن پیدایش ابرها و باران و ثمر دادن درختان و ذخیره شدن انرژی و پدید آمدن حرکت و سیر و سفر و سهمی که زمین در حرکت خود از آن دارد و فاصله ی خورشید با زمین و فضای اطراف زمین که کنترل کننده ی حرارت خورشید است هم چنین وجود ماه که چراغ شب و تقویم طبیعی و عمومی برای همگان است و نیز حرکات ماه در منزلگاه های مختلف و نقش آن در جزر و مدّ دریاها همه و همه از آیات پروردگار و از نشانه های قدرت اوست.

پیام ها:

۱ شب و روز، از نشانه های قدرت و حکمت و رحمت الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ» ...

۲ طبیعت بهترین کلاس خداشناسی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَ» ...

۳ حتی پر ثمرترین موجودات هستی قابل پرستش نیستند. «لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ» ۴ در تربیت افراد، ضمن این که از راه های خطا جلوگیری می کنید، راه های صحیح را نیز با استدلال بیان کنید. «لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ ... وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ» ...

۵ اگر خورشید با آن عظمت سزاوار پرستش نیست، تکلیف این بت های کوچک و بی اثر روشن است. «لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ» ۶ خالق هستی، سزاوار پرستش است. مخلوق نمی تواند معبود باشد. «خَلَقَهُنَّ» ۷ توحید در خالقیت، دلیل توحید در عبادت است. «خَلَقَهُنَّ ... إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

اشاره

فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ (۳۸)

و اگر (گروهی از مردم از عبادت خداوند) تکبر ورزیدند، پس (باکی نیست زیرا) کسانی (از فرشتگان) که نزد پروردگارت هستند شب و روز برای او تسبیح می گویند و خسته نمی شوند.

پیام ها:

۱ سرپیچی از سجده و عبادت، نمونه بارز استکبار است. «وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ ... فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا» ۲ تکبر مانع بندگی است. «وَ اسْجُدُوا ... فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا» ...

۳ با عرضه کردن الگوهای برتر، غرور متکبران را بشکنید. اگر انسان های متکبر سجده نمی کنند مهم نیست، زیرا فرشتگان بدون خستگی سجده می کنند.

«فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ»

۴ خداوند پیامبرش را در برابر مستکبران دلداری می دهد. «فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ» ۵ اگر همه ی انسان ها نیز عبادت الهی را ترک کنند فرشتگان و جهان هستی تسلیم خدا هستند. «فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ» کی شود دریا ز پوز سگ نجس ۶ تسبیح، کار فرشتگان است و تسبیح گویان زمینی، شبیه فرشتگان هستند.

«يُسَبِّحُونَ لَهُ»

۷ تسبیح، قله ی عبادت است. (در آیه قبل سخن از عبادت بود، در این آیه سخن از تسبیح است) «إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ... يُسَبِّحُونَ لَهُ» ۸ شب و روز، وسیله شناخت خدا و عبادت او هستند نه آنکه خود پرستش شوند. «يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ» ...

۹ عبادت در شب، مورد تأکید بیشتری است. نام شب قبل از روز آمده است).

«بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ»

۱۰ فرشتگان شبانه روز، تسبیح گو هستند. (کلمه «يُسَبِّحُونَ» نشانه استمرار است به علاوه کلمه شب و روز نیز نشانه دوام است).

۱۱ فرشتگان در تسبیح خداوند اخلاص دارند، «يُسَبِّحُونَ لَهُ»... و نفرمود:

«بِیَسْبُحُونَهُ» پس ما نیز اخلاص داشته باشیم.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۹]

اشاره

وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لُمُحْيِي الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹)

۳۹W و از آیات خداوند آن است که زمین را پرموده (و بی جان) می بینی پس همین که (از آسمان) آب را بر آن فرو فرستادیم به جنبش در آمد و نمو کرد، البته همان کسی که (زمین مرده را) زنده کرد، قطعاً زنده کننده ی مردگان است؛ بدون شک او بر هر کاری قادر است.

نکته ها:

در سوره ی حج، از زمین با تعبیر «B هَامِدَةٌ» به معنای خشک یاد شده است، «تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ ... وَ أَنَّهٗ يُحْيِي الْمَوْتِیَّ وَ أَنَّهٗ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۱) ولی در این جا می فرماید: «خَاشِعَةً»؛ شاید کلمه ی خشوع در این آیه نوعی طعنه به مستکبران باشد که در آیه ی قبل از آنها یاد شد.

پیام ها:

۱ زمین نرم با نزول باران رشد می کند ولی دل های سنگ با نزول آیات تغییر نمی کند. «تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً» و این، هشدار است به مستکبران و ملحدان

ص: ۳۴۸

(۱-۱). حج، ۵.

که آنها از زمین پست ترند.

۲ خداوند کار خود را از طریق عوامل طبیعی انجام می دهد. «أَنْزَلْنَا...»

۳ «مشت نمونه ی خروار است». کسی که زمین مرده را زنده می کند، می تواند در قیامت مردگان را زنده کند. «لَمُحِي الْمَوْتِي»

۴ دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. «إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَمْ يَلْقَىٰ فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴۰)

همانا کسانی که در آیات ما به انحراف می روند بر ما پوشیده نیستند، پس آیا کسی که در آتش افکنده می شود بهتر است یا کسی که در روز قیامت در آرامش حاضر می شود؟ شما هر چه می خواهید انجام دهید، قطعاً خداوند به آن چه عمل می کنید، بینا است.

نکته ها:

کلمه ی «الْحَاد» از «لحد» به معنای حفره ای است که به یک سو انحراف داشته باشد.

«ملحد» به معنای منحرف از حق است.

پیام ها:

۱ سنت خداوند مهلت دادن است. با این که کار منحرفان بر خداوند پوشیده نیست ولی آنان را به حال خود رها کرده تا به انحراف خود ادامه دهند.

«يُلْحِدُونَ»

... لا- يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا» ۲ منحرفان، به دوزخ پرتاب می شوند. «يُلْقَىٰ فِي النَّارِ» ۳ بهشتیان در آرامش و شکوه به سوی بهشت می آیند، ولی دوزخیان با اجبار به دوزخ پرتاب می شوند. «يُلْقَىٰ فِي النَّارِ»، «يَأْتِي آمِنًا»

۴ مهم ترین هدیه ی الهی به مؤمنان، امتیّت است. «يَأْتِي آمِنًا» ۵ همه جا رها کردن و آزادی دادن به نفع انسان نیست. «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ» ۶ نظارت خداوند، بزرگ ترین تهدید برای منحرفان و مایه ی دلداری برای اهل ایمان است. در این آیه دو بار به نظارت خداوند اشاره شده است. «لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا»، «إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۱ تا ۴۳]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّ لَهُمْ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (۴۱) لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (۴۲) مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ (۴۳)

البته کسانی که به قرآن چون به سراغشان آمد کفر ورزیدند(به کیفر خود می رسند)در حالی که قرآن کتابی نفوذ ناپذیر است.

هیچ گونه باطلی از پیش رو و از پشت سر در آن راه ندارد،(این قرآن)از طرف خداوند فرزانه و ستوده نازل شده است.

(ای پیامبر!) به تو گفته نمی شود جز آن چه به پیامبران قبل از تو نیز گفته شده، همانا پروردگار تو صاحب آمرزشی بزرگ و کیفری دردناک است.

نکته ها:

آیه ۴۳ را دو گونه می توان معنا کرد: یکی آنکه هر مطلبی که از طریق وحی به تو گفته می شود، همان مطالبی است که به انبیا قبلی نیز گفته شده است. دیگر آنکه مخالفان هر سخن ناروایی به تو می گویند، حرف تازه ای نیست بلکه همان کلماتی است که به انبیا قبلی نیز با کمال جسارت می گفتند.

در تفسیر شریف مجمع البیان در مورد عزیز بودن قرآن این معانی آمده است:

الف) کسی مثل آن را نمی تواند بیاورد.

ب) خداوند با حفظ آن از تحریف، آن را گرامی داشته است.

ج) محکم ترین تعبیّرات را دارد.

د) سزاوار است مردم آن را عزیز بدانند.

عنوان «عَزِيزٌ» در میان کتب آسمانی، مخصوص قرآن است. «وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: در خبرهایی که قرآن درباره ی گذشته و در پیشگویی هایی که درباره ی آینده نقل کرده سخن باطلی وجود ندارد.

(۱)

در حدیث دیگری از امام باقر علیه السلام می خوانیم که نه در کتب آسمانی قبل مثل تورات و انجیل و زبور مطلبی است که قرآن را باطل کند و نه در آینده کتابی نوشته خواهد شد که قرآن را شکست دهد. (۲) «مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ»

پیام ها:

۱ قرآن، مایه ی ذکر و یادآوری است. «كَفَرُوا بِالذِّكْرِ» (آنچه را که انسان دچار غفلت و فراموشی می شود، به یاد انسان می اندازد) ۲ کفر گروهی از مردم، سبب شکست کتاب آسمانی نمی شود. «لِكِتَابٍ عَزِيزٌ» ۳ قرآن از آینده خود خبر می دهد. عزّت قرآن و تحریف نشدن آن در طول تاریخ با وجود آن همه دشمن، یک خبر غیبی است. «عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ» ۴ هیچ گونه باطلی در قرآن نیست. (نه دروغ، نه تضاد، نه تحریف و نه...). «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ» ۵ همه ی توطئه های گذشته و آینده در راه مبارزه با قرآن بی تأثیر است. «عَزِيزٌ ... لَا يَأْتِيهِ» ...

۶ تفسیرهای باطل، برداشت برخی انسان ها از قرآن است، ولی خود قرآن

ص: ۳۵۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفاسیر نور الثقلین و قمی.

هم چنان استوار است. «تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ» ۷ قرآن که از طرف خداوند حکیم است، حکیمانه و استوار است. (محتوی، الفاظ، شیوه ی نزول و نیز تأثیر آن محکم و استوار است). «تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ» ۸ خداوند حکیم است. «تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ»... قرآن نیز حکیم است. «یس وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» (۱) و پیامبر آموزگار حکمت است. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۲) ۹ قرآن، جلوه ی حکمت الهی و دلیل شایستگی خداوند برای حمد است.

«حَكِيمٍ حَمِيدٍ»

۱۰ حتی انبیا به دلداری نیاز دارند و این آیه نوعی دلداری به پیامبر است. «مَا يُقَالُ لَكَ» ۱۱ عکس العمل مخالفان در برابر انبیا یکسان است. «مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا» ...

۱۲ رهبران دینی باید تحمل ناسزاگویی های مخالفان را داشته باشند. «مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ» ...

۱۳ راه توبه همواره باز است. «لَعُدُّوْا مَغْفِرَةً» ۱۴ توجه به رحمت و عقاب خداوند زمینه ساز توبه انسان است. «لَعُدُّوْا مَغْفِرَةً وَ ذُوْ عِقَابٍ» ۱۵ هشدار و امید باید در کنار هم باشد. «لَعُدُّوْا مَغْفِرَةً ... ذُوْ عِقَابٍ» ۱۶ رحمت خداوند بر غضبش پیشی دارد. (اول مغفرت مطرح شده بعد عقاب) ۱۷ بخشش و تنبیه از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبَّكَ لَذُوْ مَغْفِرَةٍ وَ ذُوْ عِقَابٍ أَلِيمٍ»

ص: ۳۵۲

۱-۱. یس، ۲۱.

۲-۲. آل عمران، ۱۶۴.

اشاره

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُضِّلَتْ آيَاتُهُ ۖ أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (۴۴)

و اگر ما قرآن را عجمی قرار داده بودیم حتماً می گفتند: «چرا آیات آن باز و روشن نشده (و با تعجب می پرسیدند) آیا (قرآن) عجمی و (مخاطب آن پیامبر و مردم) عربی؟!» بگو: «این قرآن برای کسانی که ایمان آوردند هدایت و شفایی است، و کسانی که ایمان نمی آورند در گوش هایشان سنگینی است و قرآن برای آنان مایه کوری است، (گویی) آنان از راه دور ندا می شوند. (ولی صدا را نمی شنوند).

نکته ها:

کلمه ی «أَعْجَمِيٌّ» از «عجمه» به معنای نارسا و نامفهوم است. از آنجا که زبان های غیر عربی برای عرب ها نامفهوم بوده است، لذا به زبان های غیر عربی، عجمی می گفتند.

پیام ها:

۱ دشمن هرگز از بهانه جویی دست بر نمی دارد؛ اگر قرآن عربی باشد می گوید:

گوش ما سنگین است «فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ» و اگر عجمی باشد می گوید: چرا روشن نیست. «لَوْلَا فُضِّلَتْ آيَاتُهُ» ۲ شرط بهره مندی از هدایت و شفای قرآن ایمان است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَ شِفَاءً» ۳ قرآن، درمان بیماری های اخلاقی، خانوادگی، اجتماعی و... است. «شِفَاءً» ۴ کسی که در برابر خورشید قرآن، چشم خود را ببندد گویا کور است. «وَهُيَ عَلَيْهِمْ عَمًى» ۵ برای اثر پذیری، آمادگی لازم است. کسی که ظرف روحش رو به بالا- و سرباز باشد حتی یک قطره باران را از آسمان جذب می کند، ولی کسی که ظرف

روحش بسته و رو به پایین باشد، حتی اگر در دریای معرفت فرو رود چیزی را جذب نمی کند. خداوند به کسانی که کنار رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند ولی آمادگی پذیرش ندارند می فرماید: گویا از مکانی دور مورد خطاب واقع می شوند. «يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۵]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۴۵)

و البته ما به موسی کتاب (آسمانی تورات) دادیم، پس در آن اختلاف شد و اگر نبود سنت سابق پروردگارت (در مورد مهلت دادن به مردم)، قطعاً میانشان داوری شده بود (و هر اختلاف کننده ای به کیفر خود رسیده بود)، و البته آنان درباره ی قرآن نیز در شکی همراه با سوء ظن هستند.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ انبیا، مایه ی دلداری پیامبر و مسلمانان است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا...»

۲ تورات، مورد اختلاف و تحریف قرار گرفته است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ» ۳ مهلت دادن به گناهکاران، از شئون ربوبیت است تا شاید مردم توبه کنند و به رشد برسند. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۴ سنت خداوند، مهلت دادن به گناهکاران است و اگر چنین نبود پرونده ی عمر هر کس با اولین انحراف بسته می شد. «لَوْ لَا كَلِمَةٌ... لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ» ۵ شک باید مقدمه ی تحقیق و سؤال و رسیدن به یقین باشد، نه وسیله ی بهانه جویی و سوء ظن. «لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ»

ص: ۳۵۴

اشاره

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۴۶)

هر کس کار شایسته ای انجام دهد، پس به سود خود اوست، و هر کس بدی کند پس بر علیه خویش عمل کرده است، و پروردگار تو به مردم ستم نمی کند.

نکته ها:

چون ظلم کوچک نیز از سوی خدای بزرگ، به منزله ی ظلم زیاد است، لذا کلمه ی «بِظَلَامٍ» به کار رفته است که به معنای ظلم بزرگ می باشد.

ریشه ی حوادث تلخ و شیرین را در عملکرد خود جستجو کنید. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» و به دیگران نسبت ندهید:

به خدا نسبت ندهید. چنان که قرآن می فرماید: همین که انسان را پروردگارش آزمایش و اکرام نماید، گوید: پروردگارم مرا گرمی داشته و در شرایط دیگر گوید: پروردگارم مرا خوار کرد. «رَبِّي أَكْرَمَنِي ... رَبِّي أَهَانَنِي» اما قرآن پاسخ می دهد: چنین نیست بلکه خواری شما به خاطر آن است که به یتیم و مسکین رسیدگی نکردید. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱) به مردم نسبت ندهید. چنان که در قیامت مستضعفان به مستکبران می گویند: «لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) شما مقصّرید، اگر شما نبودید، ما ایمان می آوردیم.

به نیاکان منسوب نسازید. هنگامی که به منحرفان گفته می شود از آنچه خداوند نازل کرده پیروی کنید گویند: «نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» (۳) ما از آنچه پدرانمان را بر آن یافته ایم پیروی می کنیم.

به انبیا نسبت ندهید. چنان که کفار انبیا را مقصّر می دانستند و به آنان می گفتند: «إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» (۴) ما وجود شما را شوم می دانیم و تمام بدبختی های ما از سوی شماست.

به والدین منسوب ندانید. همان گونه که قرآن انسان را دارای اختیار دانسته و حدودی را

ص: ۳۵۵

۱-۱. فجر، ۱۵، ۲۰.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. لقمان، ۲۱.

برای اطاعت از والدین مقرر کرده و می فرماید: «وَإِنْ لِّجَاهٍ لِّدَاكَ لِيُشْرِكَ بِي ۖ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا» (۱) اگر پدر و مادرت تلاش کردند که بدون علم به سراغ غیر خدا روی، هرگز از آنان اطاعت مکن.

به معبودها نسبت ندهید. چنان که قرآن می فرماید: «لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ» (۲) این بت ها هیچ سود و زیانی به شما نمی رسانند.

به جنسیت و مرد و زن بودن نسبت ندهید. زیرا قرآن می فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا» (۳) یعنی اصل عمل است، از هر کس که صورت پذیرد.

به شیطان نسبت ندهید. چنان که شیطان می گوید: مرا مقصیر ندانید و ملامت نکنید، بلکه خودتان را سرزنش کنید، «دَعَوْتُكُمْ فَأَسْتَجَبْتُمْ» (۴) این شما هستید که دعوت مرا با آزادی و آگاهی پذیرفتید.

به رفیق نسبت ندهید. چنان که در قیامت منحرفان رو به یکدیگر کرده و می گویند: شما بودید که با سوگند و قدرت (به عنوان خیر و صلاح) به سراغ ما می آمدید، ولی آنان پاسخ می دهند: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۵) بلکه خود شما اهل ایمان نبودید.

به محیط نسبت ندهید. همان گونه که زن فرعون در محیط طاغوت و ترس و ثروت بود، اما جذب هیچ یک نشد. «امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ» (۶)، فرشتگان نیز به هنگام قبض روح بعضی که محیط را مقصیر می دانند می گویند: «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَأَسْبَغَهُ» (۷) آیا زمین خداوند بزرگ نبود، چرا هجرت نکردید و در استضعاف باقی ماندید؟

ص: ۳۵۶

۱-۱. لقمان، ۱۵.

۲-۲. انبیاء، ۶۶.

۳-۳. فصلت، ۴۶.

۴-۴. ابراهیم، ۲۲.

۵-۵. صافات، ۲۸.

۶-۶. تحریم، ۱۱.

۷-۷. نساء، ۹۷.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۷]

اشاره

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (۴۷)

آگاهی به زمان وقوع قیامت تنها به خداوند باز می‌گردد، و هیچ میوه ای از غلاف خود خارج نمی‌شود و هیچ ماده ای باردار نمی‌شود و بار نمی‌گذارد مگر به علم او، و روزی که (خداوند) آنان را ندا کند: شرکای من (که می‌پنداشتید) کجا هستید؟» گویند: «ما عرضه داشتیم که هیچ گواهی (بر گفتار و عقیده ی خود) نداریم.»

نکته ها:

اشاره

«اکمام» جمع «کم» به معنای چیزی است که روی میوه را می‌پوشاند. «کم» آستین را گویند که دست را می‌پوشاند و «کمه» چیزی است که سر را می‌پوشاند، مثل عرقچین. «آدْنَاكَ» از «ایذان»، به معنای اعلام است.

در شأن نزول این آیه آمده است که مردم از پیامبر اکرم پرسیدند: قیامت چه زمانی است؟ این آیه نازل شد و پاسخ داد: علم آن مخصوص خداوند است.

دانستنی‌ها چند نوع است: بعضی را همه ی مردم می‌توانند بدانند، بعضی را خداوند به انبیا و اولیای خود یاد می‌دهد و بعضی را مخصوص خود قرار داده که در دعا می‌خوانیم: «و اسئلك بكل اسم اصطفتيه من علمك لنفسك و استأثرت به فی علم الغیب عندك» (۱) «خداوندا! به حق آن علمی که مخصوص تو است» و علم به زمان قیامت از نوع سوم است.

ص: ۳۵۷

ندای سلام به بهشتیان: «نَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۱) ندای بهشتیان به دوزخیان که ما وعده های خدا را یافتیم شما چگونه؟ «وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا» (۲) ندای دوزخیان برای دریافت آب. «نَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أفيضوا علينا من الماء» (۳) ندای خداوند به مشرکان که شرکای من کجا هستید. «يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ» (۴) ندای منافقان به مؤمنان که ما در دنیا با هم بودیم، از ما دستگیری کنید. «يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ» (۵)

پیام ها:

۱ در تربیت، بیم و امید لازم است و این زمانی است که انسان هنگام وقوع قیامت را نداند. «إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ» ۲ خداوند به مسایل جزئی هستی نیز آگاه است. «أَكْمَامِهَا» ۳ علم خداوند تنها مربوط به جنسیت جنین نیست، بلکه به تمام خصوصیات جنین است. «وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَ...»

۴ به سراغ معبودی رویم که بتوانیم پاسخگو باشیم. «أَيْنَ شُرَكَائِيَ» ۵ مشرکان بارها مورد بازخواست قرار می گیرند و عجز خود و معبودهایشان را اعلام می کنند. «أَذْنَاكَ» ۶ یکی از عذاب های روحی در قیامت، شرمندگی در گفتن پاسخ است. «أَذْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ»

ص: ۳۵۸

۱-۱. اعراف، ۴۶.

۲-۲. اعراف، ۴۴.

۳-۳. اعراف، ۵۰.

۴-۴. قصص، ۶۲.

۵-۵. حدید، ۱۴.

اشاره

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۴۸) لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَ إِن مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسِسْ قَنُوطٌ (۴۹)

و هر چه را که از پیش همواره می خواندند، از نزد آنان محو شود، و می فهمند که برایشان هیچ راه فراری نیست.

انسان از دعای خیر خسته نمی شود، و هر گاه شری به او رسد پس بسیار مأیوس و نومید می شود.

نکته ها:

« مَحِيصٍ » به معنای گریز یا محل گریز است. بعضی کلمه ی « فَيُوسِسْ » و « قَنُوطٌ » را مرادف هم گرفته اند، ولی فخر رازی می گوید: یأس، نومیدی در درون است و قنوط، اظهار نومیدی به دیگران است.

شاید مراد از خیر در آیه ثروت دنیا باشد چنان که در جای دیگر می خوانیم: اگر کسی از دنیا رفت و خیری بر جا گذاشت، چنین و چنان کنید. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ» (۱)

پیام ها:

۱ در صحنه قیامت، جلوه حقّ به گونه ای است که همه معبودهای باطل رنگ می بازند و محو می گردند و پوچی آنها برای مشرکان نیز روشن می شود. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ» ۲ مشرک در قیامت، گذشته ی خود را باطل و آینده ی خود را در بن بست می بیند. «ضَلَّ ... مِنْ قَبْلُ ... مِنْ مَحِيصٍ» ۳ انسان از طلب خیر، سیر و خسته نمی شود و به خاطر حرص و آز و افزون خواهی که جزو سرشت اوست، همه ی چیزهای خوب را برای خود می خواهد. «لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ»

ص: ۳۵۹

۴ انسان، کم ظرفیت است و در اولین برخورد با سختی ها خود را در بن بست می پندارد. «فَيُؤْسُ قَنُوطٌ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۰]

اشاره

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرْبٍ مَسَّهٖ لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْبَانِي
فَلْيَنْبِئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَ لَئِن يَفْتَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۰)

و اگر بعد از سختی ای که به انسان رسیده از طرف خود رحمتی به او بچشانیم حتماً می گوید: «این رحمت، حق من است» و چنان مغرور می شود که می گوید: گمان نمی کنم قیامتی بر پا شود و اگر هم به سوی پروردگام بازگردانده شوم حتماً برای من نزد او بهترین (منزلت) خواهد بود. پس ما کسانی را که کفر ورزیدند، حتماً به آن چه انجام داده اند آگاه خواهیم کرد، و قطعاً از عذاب سخت به آنان خواهیم چشانند.

نکته ها:

دنیاگرایی عامل غفلت و گاهی انکار معاد است. در سوره ی کهف آیه ی ۳۵ می خوانیم که شخصی وارد باغ و بستان خود شد و همین که سرسبزی آن را دید گفت: این باغ از بین رفتنی نیست «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا» و قیامتی هم در کار نیست «مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» و اگر مرا در قیامت برگردانند، بهتر از این باغ و بستان خواهند داد «لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا»... در این آیه نیز می خوانیم: برخی افراد همین که به رحمتی می رسند قیامت را منکر می شوند و می گویند: بر فرض اگر قیامتی باشد، بهترین ها از ما خواهد بود.

پیام ها:

۱ انسان کم ظرفیت و مغرور است و در اولین مرحله رسیدن به نعمت بد مستی می کند. «لَئِنْ أَذَقْنَا رَحْمَةً ... لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي» (چنان که در اولین برخورد با شر از

درون مایوس می شود «فَيُؤْسُ قَنُوطٌ» و فریاد می زند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۱) ۲ انسان، از خداوند طلبی ندارد و به هر نعمتی برسد از لطف اوست. «رَحْمَةً مِنَّا» ۳ سرچشمه ی رحمت از اوست «رَحْمَةً مِنَّا» ولی سرچشمه ی سختی ها عملکرد و خصلت های خود انسان است. «ضَرَاءَ مَسْتَه» و نفرمود: «ضراء منا» ۴ تلخ و شیرینی دنیا اندک است؛ در حدّ چشیدن و لمس کردن. «أَذْفَاءَهُ»، «مَسْتَه» ۵ انسان خودخواه است و کامیابی ها را حقّ قطعی خود می پندارد. «هَذَا لِي» (چنان که قارون می گفت: سرمایه ام به خاطر علمی است که نزد من است).

«عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي» (۲) ۶ رفاه و نعمت، نشانه ی لیاقت و استحقاق و عاقبت به خیری نیست. (قرآن در این آیه از کسی که خود را لایق می داند انتقاد می کند). «هَذَا لِي» ۷ هر چه انسان به خودش توجه کند، از مبدأ و معاد غافل می شود. «هَذَا لِي وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» ۸ کمترین نعمت، برخی انسان ها را به باطل می کشاند تا آنجا که می گوید: نعمت حقّ من است. «هَذَا لِي» قیامت نیست. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» بر فرض که قیامت باشد، بهترین ها برای من است. «إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْبَانِي» ۹ کفار برای خود منطق و استدلال ندارند و عقیده آنان بر اساس گمان است. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ» ۱۰ شک و تردید در قیامت، نشانه کفر است. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً ... الَّذِينَ كَفَرُوا» ۱۱ دنیاگرایان آن چه را درباره ی خود می پندارند، با قاطعیت اظهار می کنند «لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي» ولی آن چه را که مربوط به معارف الهی است، با نوعی تردید و سرسنگینی مطرح می کنند. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ ...»

۱۲ در قیامت حقیقت و باطن اعمال برای انسان کشف می شود. «فَلَنَبَيِّنَّ الَّذِينَ

ص: ۳۶۱

۱-۱. معارج، ۲۰.

۲-۲. قصص، ۷۸.

كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا»

۱۳ در قیامت ابتدا جرم خلافکار به او فهمانده می شود، سپس عذاب می شود.

«فَلَنَنْبِتَنَّ»

... وَ لَنَذِيقَنَّهُمْ ۱۴ کسی که پندار غلط خود را محکم و با قاطعیت می گوید، باید پاسخ محکم و با قاطعیت دریافت کند. پاسخ
«إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْحُسْنَىٰ» جمله ی «فَلَنَنْبِتَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ»

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۱]

اشاره

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَىٰ الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ (۵۱)

و هر گاه به انسان نعمتی بخشیم، روی گرداند و خود را کنار کشد و هر گاه شرّی به او رسد پس دعایی طولانی کند.

نکته ها:

کلمه ی «نَأَىٰ» به معنای دور شدن است؛ و هر گاه با واژه «جانب» بکار رود، کنایه از تکبر و غرور است. «نَأَىٰ بِجَانِبِهِ» یعنی به خاطر نعمت و رفاه مغرور شد و متکبرانه خود را کنار کشید. کلمه ی «عَرِيضٍ» به معنای پهن و کنایه از دعای زیاد است.

سؤال: در آیه ۴۹ خواندیم: «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا» همین که شرّی به انسان رسید دچار یأس می شود ولی در این آیه می فرماید: «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ» همین که شرّی به انسان رسد، دعایی طولانی دارد، سؤال این است که چگونه انسان مأیوس دعا می کند؟ پاسخ: مفسران به این پرسش، پاسخ های متفاوتی داده اند:

در تفسیر روح البیان چنین آمده است: بعضی مردم به هنگام گرفتاری مأیوس می شوند و بعضی دیگر دعا می کنند.

برخی در پاسخ این سؤال گفته اند: انسان از اسباب عادّی مأیوس می شود ولی از خدا درخواست می کند. ولی لحن آیه توبیخ است و یأس از اسباب عادّی و توجّه به خدا کار نیکویی است و توبیخ ندارد.

ص: ۳۶۲

در تفسیر نمونه آمده است که انسان ابتدا دعا می کند ولی کم کم مایوس می شود و این دعا و یأس در دو مرحله است.

شاید بتوان گفت که مراد از دعا، استمداد از خداوند نیست، بلکه همان یأس است که به صورت جزع و جیغ و ناله اظهار می کند و هر دو آیه یک مسأله را مطرح می کند لکن در یک جا می فرماید: مایوس است و در جای دیگر می فرماید: به خاطر یأس جیغ و داد می زند، نظیر آیه ی «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا»

پیام ها:

۱ رفاه یا سختی در میدان زندگی برای بروز و ظهور خصلت های آدمی و آفات روحی اوست. «إِذَا أَنْعَمْنَا ... وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ» ۲ رفاه، مایه ی غفلت است. «أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ» ۳ نعمت ها از خداست «أَنْعَمْنَا» ولی حوادث تلخ نتیجه عملکرد یا خصلت های بد خود انسان است. «مَسَّهُ الشَّرُّ» (شرّ به خدا نسبت داده نشده است) ۴ انسان تربیت نشده کم ظرفیت است. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ» ۵ مشکلات و تنگناهای زندگی در مقابل نعمت های اعطا شده از سوی خداوند به او اندک است. (برای نعمت کلمه «أَنْعَمْنَا» آمده، ولی برای شرّ کلمه «مَسَّهُ» آمده که به معنای تماس ساده است.)

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۲]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۵۲)

بگو: به من «خبر دهید که اگر قرآن از جانب خداوند باشد سپس شما به آن کفر ورزیدید، کیست گمراه تر از آن که در مخالفت شدید با قرآن باشد؟»

پیام ها:

۱ خداوند راه گفتگو با افراد لجوج را به پیامبرش می آموزد. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ ...»

۲ انسان عاقل، از ضررهای احتمالی نیز دوری می کند. (اگر قرآن از طرف خدا باشد، آنان که کفر ورزیدند چه خواهند کرد؟) «إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ... مَنْ أَضَلُّ ...»

۳ ریشه ی کفر، عناد و لجاجت و مخالفت با حق است. «كَفَرْتُمْ ... شِقَاقٍ بَعِيدٍ»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۵۳) أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيئِهِ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (۵۴)

ما در آینده نزدیکی آیات خود را در اطراف جهان و در درون جانشان به آنان نشان خواهیم داد، تا برایشان روشن شود که قطعاً او حق است، آیا کافی نیست که پروردگارت بر هر چیزی گواه است؟

آگاه باش که مردم از ملاقات پروردگارشان (در قیامت) در شکی عمیق هستند. آگاه باش که او به هر چیزی احاطه دارد.

نکته ها:

خداشناسی مرحله ای دارد: گاهی از آثار پی به مؤثر می بریم. «آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» و گاهی خودش را می یابیم و واسطه ها را کنار می زنیم. «أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» همان گونه که خودش شاهد بر یکتایی خود است. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (۱) کی رفته ای ز دل که تمنا کنم تو را امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می گوید: «متی غبت حتی تحتاج الی دلیل یدل علیک... عمیت عین لا تراک» آیا برای غیر تو نمودی است که برای تو نیست، تو کی غائب بودی تا به دلیل نیاز داشته باشی کور باد چشمی که تو را نبیند.

ص: ۳۶۴

چرا در معاد شك می کنیم؟ آیا او نمی داند که چه کرده ایم تا کیفر و پاداش دهد؟ «أَنَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» یا نمی تواند دوباره خلق کند؟ «أَنَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» آری، هدف این تشکیک ها باز کردن راه برای فسق و فجور است. «يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۱)

پیام ها:

۱ جلوه های قدرت و حکمت خدا تمام شدنی نیست. «سَيُنزِّلُهُمْ» (یعنی علاوه بر آیاتی که در دسترس است، در آینده نیز آیاتی را به آنان نشان خواهیم داد). ۲ پیشرفت علوم، گامی است برای خداشناسی. «سَيُنزِّلُهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» ۳ تمام هستی، کلاس خداشناسی است. «فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» ۴ خداشناسی با توجه به نزدیک ترین موجود (خود انسان) تا دورترین نقطه ی هستی ممکن است. «فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» ۵ خداوند با همه اتمام حجت می کند. «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا ... حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ» ۶ خداشناسی باید با دریافت و باور همراه باشد. «يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ» ۷ تنها معبود حق، اوست. «أَنَّهُ الْحَقُّ» ۸ با سؤال، فطرت های خفته را بیدار کنید. «أَوْ لَمْ يَكْفِ» ...

۹ ذات مقدس خدا شاهد و گواه بر خود اوست. «أَنَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»، چنان که اولیای خدا چنین می گفتند: «یا من دل بذاته علی ذاته» (آفتاب آمد دلیل آفتاب) ۱۰ اگر ایمان به خداوند قطعی شود، ایمان به معاد که جلوه ای از قدرت و حکمت و عدالت خداست ثابت می شود. «أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ...» «و الحمد لله رب العالمین»

ص: ۳۶۵

این سوره پنجاه و سه آیه دارد و در مکه نازل شده است. به جهت آیه ۳۸ که به مسأله شوری اشاره دارد نام آن «شوری» می باشد.

این سوره به مباحث اصول دین از قبیل توحید، معاد و نبوت و همچنین مباحث اخلاقی و اجتماعی پرداخته است.

در میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، طولانی تری حروف مقطعه در این سوره آمده است و جالب آنکه این سوره، مشکل معنای حروف مقطعه را حل کرده است زیرا در ادامه این حروف می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» یعنی وحی از همین حروف الفبای زبان عربی است که در اختیار همه ی شماست، اگر می توانید شما هم مثل آن را بیاورید.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۴]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) حم (۲) كَذَلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۴)

ح،م،م،

عین،سین،قاف.

اینگونه خداوند عزیز حکیم به تو و کسانی که قبل از تو بوده اند وحی می کند.

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و او بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته ها:

در قرآن کریم کلمه «قَبْلِكَ» خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زیاد استعمال شده است، یعنی پیش از تو پیامبرانی آمده اند، اما در هیچ جا «بَعْدِكَ» نیامده است و این نشان دهنده خاتمیت پیامبر اسلام می باشد.

با اینکه پیامبر اسلام خاتم انبیاست، اما نامش قبل از دیگران آمده و این نشان عظمت والای اوست.

عزت، قدرت، حکمت و عظمت الهی همه و همه در وحی الهی تبلور یافته است، لذا نباید وحی و کلام الهی را ساده انگاشت.

پیامبران بزرگوار، به سرچشمه عزت و قدرت و عظمت الهی متصل هستند، پس هر کس با آنان در افتد، نابود خواهد شد.

ص: ۳۷۰

یکی از دلایل اعجاز قرآن این است که از حروف و کلمات عمومی و عادی، جملات و ترکیب‌هایی ساخته که احدی مشابه آن را نمی‌تواند بیاورد.

پیام‌ها:

۱ وقتی می‌خواهید مطلبی را عنوان کنید برای شنوندگان خود حساسیت و جاذبه ایجاد کنید. «حم. عسق» ۲ شیوه و محتوای وحی به انبیا، مشابه یکدیگر است. «كَذٰلِكَ» ۳ یکی از سنت‌های الهی وحی است. «كَذٰلِكَ يُوحٰی» ...

۴ همه انبیا به یک سرچشمه متصل‌اند و از یک منبع، وحی دریافت می‌کنند.

«كَذٰلِكَ يُوحٰی»

۵ وحی از سرچشمه عزت است، با آن در نیفتید که نابود می‌شوید. «يُوحٰی ... اَلْعَزِيْزُ» ۶ وحی از سوی خدای عزیز و حکیم است و اطاعت از آن، به شما عزت و استواری می‌دهد. «اَلْعَزِيْزُ اَلْحَكِيْمُ» ۷ نزول وحی بر اساس حکمت است، لذا به هر کس وحی نمی‌شود. «يُوحٰی ... اَلْحَكِيْمُ» ۸ وحی از سرچشمه حکمت است و لذا مطالب آن ماندگار است و خدشه بردار نیست. «يُوحٰی ... اَلْحَكِيْمُ» ۹ عزت خداوند آمیخته با حکمت و کاردانی اوست. «اَلْعَزِيْزُ اَلْحَكِيْمُ» ۱۰ نظام تشریح (وحی و هدایت) حق کسی است که نظام تکوین (آسمان‌ها و زمین) در اختیار اوست. «لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَ...»

۱۱ وحی برای رشد ماست و گر نه او کاملاً بی‌نیاز است. «لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ ... اَلْعَلِيُّ اَلْعَظِيْمُ» ۱۲ مالکیت حقیقی از آن خداست، دیگران خیال مالکیت می‌کنند. «لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ» ...

۱۳ مالکیت مطلق خداوند بر جهان هستی، پشتوانه عزت و حکمت اوست.

«الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

...

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۵)
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۶)

نزدیک است که آسمان‌ها (از عظمت وحی) از فرازشان بشکافند در حالی که فرشتگان همراه با سپاس، پروردگارش را تسبیح می‌کنند و برای کسانی که در زمین هستند آمرزش می‌طلبند. آگاه باش که خداوند، اوست بسیار بخشنده و مهربان.

و کسانی که به جای او سرورانی را به پرستش گرفته‌اند خداوند مراقب آنان است و تو بر (ایمان آوردن آنان) وکیل نیستی (تا با اجبار وادارشان کنی).

نکته‌ها:

وحی چیست که از عظمت آن نزدیک است آسمان‌ها بشکافند، آسمان‌هایی که طبقه طبقه هستند، «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» (۱) محکم هستند، «سَبْعًا شِدَادًا» (۲) و در محکمی نمونه و ضرب‌المثل هستند. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بُنْيَانًا» (۳) آسمان‌هایی که هزاران کهکشان در بردارند و هر کهکشان منظومه‌ها و هر منظومه کراتی که بعضی میلیون‌ها برابر زمین هستند و عقل و علم بشری تا کنون به نزدیک‌ترین آنها نیز احاطه پیدا نکرده است. این است عظمت وحی.

در سوره مبارکه مریم آمده است:

ص: ۳۷۲

۱-۱. ملک، ۳.

۲-۲. نبأ، ۱۲.

۳-۳. نازعات، ۲۷.

﴿تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَيْدًا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَ لَعَدًّا﴾ (۱) مشرکان برای خداوند فرزندی می پنداشتند، نزدیک است به خاطر این عقیده فاسد آسمان ها متلاشی شود.

فرشتگان علاوه بر آنکه تدبیر نظام هستی را بر عهده دارند، برای انسان ها نیز دعا می کنند، فرشتگانی که هرگز معصیت نمی کنند «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» (۲) برای افراد گناهکار دعا و استغفار می کنند. آری، پاکان باید به فکر دیگران نیز باشند. البته استغفار فرشتگان پرتوی از لطف الهی بر بندگان است چون آنها جز دستور خدا کاری نمی کنند.

بر اساس این آیه فرشتگان برای تمام اهل زمین دعا می کنند. «يَسْتَعْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» بر اساس آیه ۷ سوره مبارکه غافر فرشتگان برای مؤمنان دعا می کنند. «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» و جالب اینکه این استغفار به شرطی کارآیی دارد که مؤمنان خود نیز استغفار کنند.

﴿فَاعْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ﴾ در عفو خدا شک نکنیم. در جمله «أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» چند نوع تأکید آمده است.

«أَلَا...» «إِنَّ...» «هُوَ...» جمله اسمیه، قالب «الْغُفُورُ» به جای «غافر» و الف و لام در «الْغُفُورُ» خداوند با مردم اتمام حجت کرده است، وحی را سنت خویش قرار داده و پیامبر را واسطه وحی، ولی مردم باز هم به سراغ دیگران می روند. «مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ» در قرآن و روایات معمولاً حمد و ستایش در کنار تسیح مطرح است. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ»، «سبحان ربی الاعلی و بحمده»

پیام ها:

۱ آسمان ها از وحی متأثرند، چگونه بعضی انسان ها اثر نمی پذیرند. «يُوحِي ... تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ» ۲ یکی از آداب دعا و استغفار این است که ابتدا ستایش خداوند را بجا آوریم.

﴿يُسَبِّحُونَ﴾

... «يَسْتَعْفِرُونَ» ۳ دعای فرشتگان مستجاب است. «يَسْتَعْفِرُونَ ... إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (آری،

ص: ۳۷۳

۱-۱. مریم، ۹۱، ۹۰.

۲-۲. تحریم، ۶.

دعا در حق دیگران دارای تأثیر است) ۴ هیچ مسئولیت و کاری (حتی تدبیر امور هستی) نباید مانع دعا و استغفار شود.

(فرشتگانی که تدبیر امور هستی را به عهده دارند، دائماً مشغول تسبیح خداوند و دعا برای انسان ها هستند). «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ... يَسْتَغْفِرُونَ» ۵ استغفار دو لطف قطعی را به دنبال دارد: مغفرت و رحمت. «يَسْتَغْفِرُونَ ... الْعَفْوَ الرَّحِيمِ» ۶ چون وحی از بالا- نازل می شود و آسمان ها مسیر آن است «سَبَّحَ طَرَاتِقَ» (۱) از هر آسمانی که عبور می کند نزدیک است شکافته شود. «يَنْفَطِرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ» ۷ شرک با همه ابعادش محکوم است. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ» ۸ مشرکان بدانند که خداوند عقاید و اعمالشان را برای کیفر حفظ می کند. «اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ» ۹ عدم پذیرش مردم نباید سبب دلسردی شود، پیامبر باید به وظیفه خود عمل کند. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ» ۱۰ وظیفه پیامبر، ابلاغ وحی است، اگر مردم به سراغ دیگران رفتند پیامبر وظیفه ای ندارد. «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ» ۱۱ پیامبر به هدایت مردم اشتیاق و اهتمام فراوان داشت. «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ» ۱۲ پیامبر مسئول ارشاد مردم است، نه اجبار آنان به پذیرش. «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

ص: ۳۷۴

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَ تُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (۷)

و بدین سان قرآنی عربی را به توحی کردیم تا مردم مکه و کسانی را که اطراف آن هستند هشدار دهی و از روز جمع (قیامت) که شکی در آن نیست بیم دهی گروهی در بهشت و گروهی در آتش سوزانند.

نکته ها:

بر اساس روایات مراد از امّ القری، مکه است. در برخی روایات می خوانیم: اولین نقطه ای که سر از آب بیرون آورد مکه بود، لذا آن را «مادر آبادی ها» خوانده اند.

یکی از اسامی قیامت «یَوْمَ الْجُمُعِ» است، روزی که همه مردم یک جا جمع می شوند، روزی که جسم با روح، عمل با انسان، ظالم با مظلوم و کیفر و پاداش با عامل آن جمع می شود.

در آیه ی قبل خطاب به پیامبر فرمود: تو وکیل مردم نیستی، در این آیه می فرماید:

وظیفه ی تو هشدار و انداز است.

سؤال: با اینکه قرآن کریم بارها تردید و تعجب کفار را درباره معاد نقل کرده است پس چرا می فرماید: شکی در آن نیست. «لَا رَيْبَ فِيهِ»؟ پاسخ: در قرآن یازده بار جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» درباره معاد و چهار بار در باره ی قرآن و یک بار درباره اجل آمده است، یعنی با دیدن نمونه های رستاخیز در طبیعت و پدید آمدن بهار و پاییز و آفرینش خودتان سزاوار نیست در امکان زنده شدن دوباره مردگان شک و تردید کنید. نه آنکه هیچ کس شک نمی کند بلکه نباید شک شود.

پیام ها:

۱ همان گونه که انبیای پیشین به زبان قوم خود سخن می گفتند، قرآن نیز به زبان عربی وحی شده است. «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا» ۲ الفاظ قرآن به همین صورت که هست بر پیامبر نازل شده است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا»

۳ قرآن، به زبان عربی است و ترجمه آن به هر زبانی که باشد حکم قرآن را ندارد. «فَرَأَى عَرَبِيًّا» ۴ هدف اصلی از دریافت های الهی بازدهی آن است. «أَوْحَيْنَا ... لِنُنذِرَ» ۵ کسی که دیگران را هشدار می دهد، باید خود آگاهی و بینش لازم را داشته باشد. «أَوْحَيْنَا ... لِنُنذِرَ» ۶ در شیوه ی تبلیغ ابتدا مخاطبین و نیازهای آنان را بشناسیم. (اولین نیاز جامعه جاهلی، هشدار بود). «لِنُنذِرَ» ۷ در تبلیغ به اولویت های منطقه ای، مکانی و استراتژی توجه شود. (به نقاط مرکزی و محوری اولویت دهید). «أُمُّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا» ۸ تبلیغ باید از خود و اطرافیان خود آغاز شود. «لِنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ» ۹ دعوت پیامبر اسلام تدریجی و دارای مراحل متعدد بوده است. «لِنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا» ۱۰ در میان موارد انذار، مسأله معاد نقش ویژه ای دارد. «وَ تَنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ» ۱۱ فصاحت قرآن در انذار مردم نقش مهمی دارد. «عَرَبِيًّا لِنُنذِرَ» (بنا بر اینکه مراد از کلمه «عربی» فصاحت باشد) ۱۲ قیامت با آنکه روز جمع است، روز فصل و تفکیک نیز هست. «فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۸ تا ۹]

اشاره

وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا نَصِيرٍ (۸) أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ
أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَ هُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۹)

و اگر خدا می خواست مردم را امت یگانه قرار می داد (ولی سنت خدا بر دادن اختیار به مردم است) و هر کس را که بخواهد در رحمت خود وارد می کند و برای ستمگران هیچ سرپرست و یاور (در آن روز) نیست.

آیا به جای خداوند سرپرستان دیگری گرفته اند، با آنکه تنها خدا سرپرست (واقعی) است و اوست که مردگان را زنده می کند و اوست که بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

خداوند حکیم است و همه کارهایش حکیمانه است، اگر چه فکر انسان به حکمت کارهای او نرسد. بنا بر این در مواردی که قرآن می فرماید: هر که را خدا بخواهد عزیز یا ذلیل می کند، معنایش این است: کسانی که از طریق ایمان و عمل صالح، لیاقت دریافت عزت و هدایت را پیدا کنند خداوند آنها را در مسیر رحمت و هدایت خود قرار می دهد، اما کسانی که با کفر و نفاق و لجابت زمینه سعادت را در خود کور کنند خداوند برای آنان کاری نمی کند.

اگر شما وارد منزل شدید و دیدید دزد در خانه است، فوراً در را به روی او قفل می کنید تا پلیس را خبر کنید. در این صحنه گرچه شما در را به روی او بسته اید، ولی سارق خودش اسباب بسته شدن در را فراهم کرده است. خداوند نیز دلهایی را مهر می زند، گروهی را گمراه یا ذلیل می کند، ولی این قهر الهی به خاطر سوء عقیده و عمل خود آنها است.

کلمه «وَلِيٌّ» مفرد و کلمه «أَوْلِيَاءَ» جمع آمده است، زیرا خداپرستان تنها ولایت خدا را می پذیرند ولی کسانی که از خدا جدا شوند هر لحظه یک سرپرست دارند.

پیام ها:

۱ سنت خداوند بر این است که انسان ها را آزاد بگذارد تا راه خود را انتخاب نمایند و گم نه می توانست همه را اجباراً در راه حق قرار دهد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ» ۲ منحرفین از راه حق، در حقیقت به خود ظلم می کنند. «وَالظَّالِمُونَ» ۳ ظالم از هر نوع کمکی در قیامت محروم است. «مَنْ لَّهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ» نه کمک از مقام برتر «مِنْ وَلِيٍّ» و نه کمک از زیر دست و دوستان. «وَلَا نَصِيرٍ»

۴ نظرات و افکار انحرافی را پاسخ دهید. «أَمْ اتَّخَذُوا»، «فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ» ...

۵ پذیرش غیر خدا، قابل سرزنش و توبیخ است. «أَمْ اتَّخَذُوا» ۶ ادعا باید همراه با دلیل باشد. «فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَ هُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۷ هر گونه ولایت و سرپرستی که در راستای ولایت الهی نباشد، نامشروع و باطل است. «فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ» ۸ ولایت خداوند مطلق، گسترده و ابدی است. «هُوَ الْوَلِيُّ» ۹ ولایت، حق کسی است که قدرت داشته باشد. «هُوَ الْوَلِيُّ» ... وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۰]

اشاره

وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۱۰)

و هر چه را در آن اختلاف دارید پس حکمش با خداست، این است خدایی که پروردگار من است. تنها بر او توکل کرده ام و تنها به سوی او انابه می کنم.

نکته ها:

تا وقتی که انسان هست اختلاف نظر نیز هست و تا اختلاف نظر هست مراجعه به قانون الهی و دین لازم است. پس نمی توان ادعا کرد که به دین نیازی نیست.

در این آیه، کلمه ی «تَوَكَّلْتُ» در قالب ماضی و کلمه «أُنِيبُ» در قالب مضارع ذکر شده که شاید بتوان گفت: توکل برخاسته از ایمانی ثابت ولی انابه در هر روز و هر لحظه لازم است.

کلمه «عَلَيْهِ» و «إِلَيْهِ» مقدم بر «تَوَكَّلْتُ» و «أُنِيبُ» آمده است، یعنی نه بر دیگری توکل کنید و نه به دیگران مراجعه نمایید.

پیام ها:

۱ دین، تنها پاسخ گوی مسائل اخلاقی و اعتقادی نیست، بلکه در هر چه از مسائل سیاسی، اقتصادی و... اختلاف دارید دین پاسخگوست. «وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ

۲ در اسلام بن بست وجود ندارد. «وَمَا اخْتَلَفْتُمْ... فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ» ۳ حل اختلاف از شئون ربوبیت است. «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبِّي» ۴ به هنگام اختلاف به خدا رجوع کنید و بر او توکل و انابه نمایید و هر حکمی صادر کرد از انجام آن نگران نباشید. «فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ» ۵ توکل و انابه نتیجه ایمان به ربوبیت خداست. «اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۱]

اشاره

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱۱)

آفریننده آسمان ها و زمین، برای شما از خودتان همسرانی قرار داد و از چهار پایان نیز جفت هایی، به این وسیله شما را کثیر می کند. او را هیچ مانندی نیست و او شنوا و بیناست.

نکته ها:

کلمه ی «فَاطِرٌ» یعنی آفرینش چیزی که قبلاً مشابه نداشته است. البته «فطر» در لغت به معنای شکافتن و جدا کردن است و این تعبیر شاید اشاره به این باشد که زمین و آسمان در آغاز توده ای واحد و مترکم بوده است که در اثر انفجار شکافته شده و کرات تفکیک شده اند.

و الله العالم خداوند را نمی شود با هیچ چیز شبیه و همتا دانست. او «حی» است امّا حیاتش از حیات همه ی موجودات زنده جداست. در بند ۷۱ دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشاکله حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی و یا قیوم لا تأخذه سنه و لا نوم» اگر تنها به صفت حیات خداوند توجه کنیم می بینیم خداوند قبل از هر زنده و بعد از هر زنده

است، زنده ای است که شریک در حیات ندارد، محتاج به زنده ای دیگر نیست و همه ی زنده ها را می میراند.

پیام ها:

۱ آفرینش آسمان ها و زمین کاملاً ابداعی و ابتکاری است. «فَاطِرٌ» ۲ هدف از زوجیت بقای نسل است. («يَذُرُّكُمْ» به معنای تکثیر است که بعد از کلمه «أَرْوَا جاً» آمده است) ۳ خداوند از داشتن همسر منزّه است. (در انسان و حیوان، زوجیت هست، ولی خداوند همسر ندارد) «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» ۴ با اینکه هیچ چیز مثل خدا نیست لکن او با همه پیوند دارد، شنوا و بیناست و همه ی آفریده ها را زیر نظر دارد. «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» ۵ دیدن و شنیدن خداوند با سایر دیدن ها و شنیدن ها متفاوت است. «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۲]

اشاره

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۲)

کلیدهای آسمان ها و زمین برای اوست، برای هر که بخواهد رزق را توسعه می دهد و یا تنگ می گیرد، همانا او به هر چیز آگاه است (و توسعه و تضییق او بر اساس علم و حکمت است).

نکته ها:

«مَقَالِيدُ» جمع «مقلید» به معنای کلید است. کلید وسیله بستن و باز کردن است و کسی که کلید زمین و آسمان را دارد می تواند رزق را باز کرده یا ببندد.

کلیدهای هستی گاهی عوامل مادی است که واسطه فیض می شوند، نظیر باران که وسیله

زنده شدن خاک و زمین می گردد، «فَأَخْلِيَا بِهِ الْأَرْضَ» (۱) گاهی نیز اسمای الهی است که نمونه آن را در دعای سمات می خوانیم: «اسئلك باسمك الذي اذا دعيت به على مغالق ابواب السماء للفتح بالرحمة انفتحت...» خداوند! تو را به آن اسمی می خوانم که اگر بر درهای بسته ی آسمان ها خوانده شود، با رحمت تو گشوده می شود.

توسعه یا تنگی رزق نشانه ی مهر یا قهر الهی نیست، زیرا قرآن می فرماید: «فَلَا تَعْجَبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۲) سرمایه و فرزند کفار سبب شگفتی تو نشود زیرا که خداوند اراده کرده آنان را با همین امکانات در همین دنیا عذاب کند.

اگر چه توسعه یا تنگی رزق و معیشت در دست خداست لیکن انسان نباید از تلاش باز ایستد. قرآن فرمان می دهد: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (۳) به سراغ فضل الهی بروید و برای کسب مال تلاش کنید.

رزق همیشه مادی نیست، چرا که در دعا می خوانیم: «اللهم ارزقني توفيق الطاعة و بعد المعصية» خداوند! توفیق بندگی خودت و دوری از گناه را روزی من کن.

قرآن کلیدهای توسعه را به ما آموخته و می فرماید:

«لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۴) اگر شکر کنید، شما را با دادن روزی زیاد می کند.

«اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا» (۵) از پروردگارتان استغفار کنید، او برای شما باران می فرستد.

«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۶) هر که نسبت به خدا پروا داشته باشد، او را از بن بست نجات داده و از راهی که محاسبه نمی کند، روزی می دهد.

پیام ها:

۱ عوامل مؤثر در هستی، تنها به دست خداست. «لَهُ مَقَالِيدُ» ۲ توسعه و تنگی رزق تصادفی نیست، به دست خدای حکیم است.

ص: ۳۸۱

۱-۱. بقره، ۱۶۴.

۲-۲. توبه، ۵۵.

۳-۳. جمعه، ۱۰.

۴-۴. ابراهیم، ۷.

۵-۵. هود، ۵۲.

۶-۶. طلاق، ۳۲.

... وَ يَقْدِرُ ۳ توسعه ی رزق به زرنگی بستگی ندارد به دست خداست. «لَمَنْ يَشَاءُ» ۴ تقسیم رزق توسط خداوند، عالمانه است. «إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۳]

اشاره

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳)

از (احکام) دین آنچه را به نوح سفارش کرد، برای شما (نیز) مقرر داشت و آنچه به سوی تو وحی کردیم و آنچه ابراهیم و موسی و عیسی را بدان سفارش نمودیم آن بود که دین را به پا دارید و در آن دچار تفرقه نشوید، آنچه مردم را بدان دعوت می کنی بر مشرکان سنگین است. خداوند هر که را بخواهد به سوی خویش بر می گزیند و هر که را به درگاه او رو آورد به سوی خویش هدایت می کند.

نکته ها:

در این آیه، نام هر پنج پیامبر اولوا العزم آمده است: نوح، ابراهیم، موسی، عیسی علیهم السلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله. محور دعوت انبیا یکی بوده است و همه آن بزرگواران مردم را به توحید و معاد، تقوی و عدالت، نماز و روزه، احسان به والدین و رسیدگی به محرومان دعوت می کردند.

«شَرَعَ» از «شریعه» به معنای راهی است که مردم را به ساحل رودخانه های بزرگ می رساند، مانند شریعه ی علقمه برای رسیدن به آب رود فرات. از آنجا که احکام دین، راه رسیدن به کمالات است، به آن شریعت گفته می شود.

در قرآن، کلمه «ادیان» نداریم، چون دین الهی یکی بیش نیست.

۱ خداوند بر اساس علم بی پایان خود، شریعت ها را برای مردم قرار داد. «إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ شَرَعَ لَكُمْ» ...

۲ دین و شریعت در راستای منافع انسان است. «شَرَعَ لَكُمْ» ۳ نوح، اولین پیامبری است که دارای شریعت جامع بوده است. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا» ۴ اسلام دین جامع است و تعالیم همه ی پیامبران پیشین را در بردارد. «مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا ... وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ» ۵ وحدت واقعی در سایه دین الهی امکان دارد. «أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا» ۶ مانع اقامه دین و اجرای احکام آن اختلافات دینی است. «أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا» ۷ وحدت مؤمنان برای مشرکان سخت است. «لَا تَتَفَرَّقُوا ... كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ» ۸ مشرکان را به حق دعوت کنید گرچه بر ایشان سنگین است. «كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ» ۹ نبوت، منصبی الهی است و خداوند افرادی را که لایق می داند برمی گزیند.

«يَجْتَبِي إِلَيْهِ»

۱۰ خداوند، انبیا را قبل از آنکه رهبر مردم شوند برای بندگی خویش بر می گزیند. «اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ» ۱۱ انسان با اعمال خویش زمینه دریافت الطاف الهی را به وجود می آورد.

«يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ»

اشاره

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَيَّ أَجَلَ مُسَمًّى لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۴)

و(از دور پیامبران) پراکنده نشدند مگر پس از آنکه علم(به حقایق آنان) برایشان حاصل شد، به خاطر روحیه کینه و حسادت که میانشان بود، و اگر سنت سابق خداوند(در مورد مهلت دادن به کفار) تا زمانی معین نبود، میان آنان حکم می شد (و اهل باطل هلاک می گشتند) و همانا کسانی که پس از آنان کتاب آسمانی را به میراث بردند، درباره ی آن دچار شک و تردید هستند.

نکته ها:

در این آیه یک بار «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» آمده و یک بار «أُورِثُوا الْكِتَابَ» یعنی با آنکه حق را می دانند و وارث کتاب آسمانی هستند باز هم راه تفرقه می پیمایند.

شک، گذرگاه خوبی است ولی توقف گاه خوبی نیست. آن شکی که به طور طبیعی پیدا شود و مقدمه تحقیق و بررسی گردد، ارزش دارد، ولی اگر شک برخاسته از لجاجت و سوء ظن و سبب رکود و بی اعتنائی شود، ضد ارزش است.

پیام ها:

۱ با وجود سفارش پیامبران به وحدت باز هم مردم اختلاف کردند. «لَا تَتَفَرَّقُوا ... وَ مَا تَفَرَّقُوا» ...

۲ بیشتر تفرقه هایی که در دین پدید آمده است از جانب عالمان و دانشمندان است. «تَفَرَّقُوا ... مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ۳ سرچشمه اکثر تفرقه ها حسادت و ظلم و فزون طلبی است. «وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا ... بَغْيًا بَيْنَهُمْ» ۴ دلیل مهلت های الهی ربوبیت اوست تا هر کس در سایه آزادی و فرصت، جوهره خود را نشان دهد. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۵ مهلت دادن یکی از سنت های الهی است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۶ مهلت های الهی تا زمان معینی است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۷ شکی که همراه با سوء ظن باشد، شک مخرب است. «لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۵]

اشاره

فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۵)

پس (ای پیامبر) به خاطر آن (که اهل کتاب دچار شک و تردید یا عناد و لجاجت با تو هستند، آنان را به راه حق) دعوت کن و بر آن پایداری نما آن گونه که فرمان یافته ای و خواسته های آنان را پیروی مکن و (به آنان) بگو:

به هر کتابی که خدا نازل کرده است ایمان دارم و فرمان یافته ام تا میان شما به عدالت حکم کنم. خداوند، پروردگار ما و شماست. اعمال ما برای ما و اعمال شما برای شماست (و هیچ کدام مسئول کارهای دیگری نیستیم) هیچ حجتی میان ما و شما (ناگفته) نمانده است. خداوند (در قیامت) میان ما جمع خواهد کرد و بازگشت همه به سوی اوست.

نکته ها:

عدالت ورزی، حاصل یک سری باورها و اعتقادات است: شناخت راه حق و وصایای انبیای الهی، کنار زدن هوس ها، ایمان به حضور در دادگاه الهی و دریافت پاداش متناسب با عمل.

در این آیه فرمان عدالت در کنار همه این باورها آمده است.

پیام ها:

۱ در برابر تفرقه های برخاسته از فزون طلبی، باید در راه دین، استوار بود.

«فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ»

۲ تبلیغ دین همراه با مشکلاتی است که باید تحمل نمود. «فَادْعُ وَ اسْتَقِم» ۳ استقامتی ارزشمند است که بر اساس حق و وظیفه باشد و گر نه حاصلی جز لجاجت ندارد. «وَ اسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ» ۴ آنچه که مخالف فرمان خداست، پیروی از هوس های مردم است. «كَمَا اُمِرْتَ وَ لَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ» ۵ پیروی از هوس های مردم آفتِ دعوت به راه حق است. «وَ لَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ» ۶ رهبر الهی باید به اصول دعوت خود پایبند باشد و در برابر خواسته های نامشروع مردم تسلیم نشود. «قُلْ اٰمَنْتُ بِمَا...»

۷ اسلام، تمامی کتب آسمانی را می پذیرد. «اٰمَنْتُ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ» ۸ عدالت خواهی خواست همه ادیان الهی است. «لِالْعَدْلِ بَيْنَكُمْ» ۹ انبیا باید حاکم و با نفوذ باشند تا بتوانند عدالت را در جامعه پیاده کنند. «لِالْعَدْلِ بَيْنَكُمْ» ۱۰ بیان مشترکات بهترین زمینه دعوت است. «اللّٰهُ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۶]

اشاره

وَ الَّذِيْنَ يُحَاجُّوْنَ فِي اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُۥ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةًۢ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ (۱۶)

و کسانی که درباره خداوند پس از آنکه دعوت او را پذیرفته اند به جدال (می پردازند) دلیلشان نزد پروردگارش باطل و بی پایه است و بر آنهاست خشم الهی و برایشان عذاب سختی است.

نکته ها:

«محاجه» از «حج» به معنای قصد است و به آن نوع گفتگویی گفته می شود که قصد گوینده اثبات یا ابطال چیزی باشد.

هنگامی که راه روشنی برای شما ثابت شد به خاطر شک و وسوسه از آن دست بردارید و هنگامی که به کسی ایمان پیدا کردید با شایعه او را رها نکنید. وقتی که یک راه و رسم و یا

عادت و سنتی نیکو و منطقی در جامعه تثبیت شده آن را به جدل نکشید.

پیام ها:

۱ بعد از آنکه از راه عقل و فطرت خدا را شناختید مجادله نکنید. «يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ» ۲ شرک فاقد اعتبار است و مشرکان منطقی ندارند. «حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ» ۳ تلاش برای به تردید انداختن مؤمنان، موجب خشم و عذاب الهی است.

«يُحَاجُّونَ»

... عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۷]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (۱۷)

خداست آنکه کتاب آسمانی و میزان را به حق نازل کرد و چه می دانی شاید قیامت نزدیک باشد.

نکته ها:

یکی از نام های قیامت «السَّاعَةَ» است، زیرا ناگهانی و غیر مترقبه فرا می رسد.

پیام ها:

۱ در قرآن کریم باطل راهی ندارد. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» ۲ قرآن حقیقی بس والا دارد که برای سعادت ما آفریده شده است. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ» ۳ قرآن، میزان و وسیله ی تشخیص حق از باطل است. «الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ» ۴ پیامبر اکرم نیز از زمان و ساعت قیامت بی خبر است. «وَمَا يُدْرِيكَ» ۵ به آرزوهای موهوم و طولانی که موجب تأخیر توبه و عمل صالح است گرفتار نشوید که شاید قیامت نزدیک باشد. «لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ»

ص: ۳۸۷

اشاره

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۱۸)

کسانی که ایمان به قیامت ندارند (نسبت به وقوع آن) شتاب می ورزند، ولی کسانی که به آن ایمان دارند از آن می ترسند و می دانند که قیامت حق است، بدانید محققا کسانی که درباره قیامت به جدال می پردازند در گمراهی دوری هستند.

نکته ها:

اگر افراد گم شده، نزدیک باشند، امیدی به پیدا شدن و نجاتشان هست، ولی اگر دور باشند، پیدا شدنشان سخت یا محال است. «لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ» کفار و مشرکان همواره در برابر هشدارهای انبیا نسبت به قیامت شتاب زدگی داشتند و می گفتند: «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ» زمان این تهدیدها چه وقت است، چرا عملی نمی شود.

گرچه در بسیاری کارها از عجله انتقاد شده است لکن در مواردی نظیر اقامه نماز، دفن میت، ازدواج در جوانی، پرداخت بدهی، توبه و پذیرایی از مهمان، عجله مورد سفارش است.

«يُمَارُونَ» به معنای اصرار در تردید است و «مشفق» از «شفقت» به معنای هراس همراه با مراقبت است.

حق، صفتی است که در قرآن برای امور مختلفی آمده است:

خداوند. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ» (۱) پیامبر. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (۲) قرآن. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۳) دعوت. «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» (۴) معاد. «يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ» سنجش. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» (۵)

ص: ۳۸۸

۱-۱. لقمان، ۳۰.

۲-۲. بقره، ۱۱۹.

۳-۳. شوری، ۱۷.

۴-۴. رعد، ۱۴.

۵-۵. اعراف، ۸.

۱ شتاب زدگی ما، در تدبیر الهی نقشی ندارد و نارواست. «يَسْتَعْجِلُ» ۲ بیان دو دیدگاه و مقایسه میان آنها عامل رشد و انتخاب بهتر است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا» ۳ ایمان باید بر اساس علم باشد. «وَالَّذِينَ آمَنُوا ... يَعْلَمُونَ» ...

۴ ایمان به معاد سبب ایجاد خوف از آن می شود. (زیرا قیامت محل بروز حوادث هولناک است). «آمَنُوا مُشْفِقُونَ» ۵ علم و ایمان و خوف در کنار هم مفیدند، اگر یکی از آنها نباشد کارساز نیست (چنانچه ابلیس و بلعم باعورا و فرعون علم داشتند اما ایمان و خوف نداشتند). «وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ» ۶ اصل شک در معاد گمراهی است و ایجاد شک و اصرار بر آن در دیگران گمراهی دور است. «ضَلَالٌ بَعِيدٌ» ۷ توقف و تداوم در جدال مورد انتقاد است. «يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۱۹) مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (۲۰)

خداوند نسبت به بندگانش با مهر و لطف رفتار می کند، هر که را بخواهد (و صلاح بداند) روزی می دهد و اوست توانای غالب.

آن که کشت آخرت بخواهد برای او در کشتش می افزاییم و آن که کشت دنیا بخواهد از آن به او می دهیم و در آخرت هیچ نصیبی ندارد.

نکته ها:

در معنای لطف، نرمی و دقت نهفته است. خداوند لطیف است یعنی به دقایق امور احاطه

دارد و هر کاری را، به سهولت و آسانی انجام می دهد. (۱)

اراده آخرت نشانه‌ی وسعت دید، دل‌کندن از دنیا، ایمان به وعده‌های الهی، رنگ بقا دادن به فانی‌ها و در یک جمله نشانه عقل و انتخاب احسن است.

در آیه ۲۰، انسان به کشاورز، عمل او به کشت، نیت او به بذر و دنیا و آخرت، به مزرعه و محل برداشت تشبیه شده است.

آخرت از دنیا مهم تر است زیرا:

۱ برای آخرت خواهان توسعه و رشد است. «نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ» ۲ آخرت خواهان از دنیا بهره کمی می برند ولی دنیاخواهان هیچ بهره‌ای از آخرت ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» ۳ آخرت خواهان به همه اهداف خود می رسند. «نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ» ولی دنیاخواهان تنها به گوشه‌ای از اهداف خود می رسند. «نُؤْتِيهِ مِنْهَا»

پیام‌ها:

۱ بر خلاف مخلوقات که لطیف آنها قوی نیست و قوی آنها لطیف نیست، خداوند هم لطیف است و هم قوی. «لَطِيفٌ ... الْقَوِيُّ» ۲ قدرت خداوند هرگز شکست نمی پذیرد. «الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» ۳ رزق الهی برخاسته از لطف خداست. «لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ» ۴ قدرت و لطف خدا ضامن روزی رسانی به مردم است. «لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ ... وَ هُوَ الْقَوِيُّ» ۵ انسان در انتخاب راه آزاد است. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ» ...

۶ ارزش کار انسان وابسته به اهداف دور و نزدیک و نیت اوست. «يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ»، «يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا» ۷ همه داده‌ها از خداست. «نَزِدْ لَهُ»، «نُؤْتِيهِ مِنْهَا» و عطای خدا متناسب با نیت و

ص: ۳۹۰

انتخاب انسان است. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ» ۸ نقش انسان تنها در انتخاب و تصمیم است، مقدار کامیابی مربوط به اراده خداست. «نَزِدْ لَهُ»، «نُؤْتِهِ مِنْهَا» ۹ هدف قرار دادن دنیا سبب محرومیت کامل از آخرت است. «يُرِيدُ حَزَنَ الدُّنْيَا ...

مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۱]

اشاره

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۱)

آیا خدایان باطلِ مشرکان، احکامی از دین که خداوند به آن اذن نداده برای مشرکان قرار داده اند و اگر فرمان قطعی (خداوند مبنی بر مهلت دادن به منحرفان) نبود قطعاً میان مشرکان (به هلاکت) حکم می شد و همانا ستمکاران برایشان عذابی دردناک است.

نکته ها:

امام علی علیه السلام به فرزندش می فرماید: «لو كان لربك شريك لا تتك رسله» (۱) اگر پروردگارت شریکی می داشت پیامبرانی از جانب او نزد تو می آمدند. این آیه همان معنا را می فرماید: آیا شرکایی که برای خدا می پندارید مکتب و آیینی به شما عرضه کرده اند؟ امام زین العابدین علیه السلام درباره ی مهلت های الهی می فرماید: «كان جزائی منك في اول ما عصيتك النار» (۲) خدایا کیفر من در اولین معصیت دوزخ بود (ولی تو به من مهلت دادی).

پیام ها:

۱ انسان نیازمند قانون است و این نیاز را خدا می تواند برآورده سازد، نه دیگران.

«أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ»

۲ شریعت بر حق تنها با اذن الهی محقق می شود و بدون اذن او هیچ چیز جنبه

ص: ۳۹۱

۱-۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲-۲. صحیفه سجادیه، دعای ۱۶.

شرعی و الهی ندارد. ﴿مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾ ۳ بدعت در دین و تشریح قوانین خارج از اذن خدا شرک به اوست. «شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ» ۴ سنت قطعی خداوند آن است که همه ی مردم مهلتی برای نشان دادن جوهره خود داشته باشند. «وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ» ۵ مهلت دادن به منحرفین یک لطف الهی است تا شاید به فکر توبه یا ایمان بیفتند و اگر این لطف نبود انسان با اولین گناه خود به کیفر نابودی می رسید.

﴿لَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾

۶ شرک ظلم است و مشرک ظالم. «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ ... إِنَّ الظَّالِمِينَ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۲]

اشاره

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ واقع بِهِمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۲۲)

ستمکاران را خواهی دید که از آنچه انجام داده اند هراسانند در حالی که (کیفر) آن به آنان خواهد رسید و کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند در باغ های بهشت هستند، برای آنان نزد پروردگارشان هر چه را بخواهند (فراهم است). این است آن فضل بزرگ.

نکته ها:

«B رَوْضَهُ» به محلی گفته می شود که دارای آب و درخت فراوان باشد.

پیام ها:

۱ قیامت گرچه غیب است ولی گویا مشهود می باشد. «تَرَى الظَّالِمِينَ» ۲ عملکرد بد انسان ارمغانی به جز دوزخ برای او ندارد. «مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا» ۳ ترس از عذاب در روز قیامت هیچ سودی ندارد. «مُشْفِقِينَ ... وَ هُوَ واقع بِهِمْ»

۴ در بهشت لذات مادی و معنوی همراه یکدیگرند. «رَوْضَاتٍ ... عِنْدَ رَبِّهِمْ» ۵ محرومیت های دنیوی و اجتناب از محرّمات در روزگاری جبران خواهد شد.

«مَا يَشَاءُونَ»

(تمام خواسته های مادی و معنوی مؤمنان در بهشت فراهم است) ۶ با اینکه بهشتیان اهل ایمان و کارهای نیکو هستند لکن آن همه نعمت ها به خاطر فضل الهی است نه سزای کارشان. «الْفَضْلُ الْكَبِيرُ» ۷ از خدای کبیر جز فضل کبیر انتظاری نیست. «هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۳]

اشاره

ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (۲۳)

این (فضل بزرگ) چیزی است که خداوند به بندگانش، آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند بشارت می دهد. (ای پیامبر! به مردم) بگو: من از شما بر این (رسالت خود) هیچ مزدی جز مودت نزدیکانم را نمی خواهم و هر کس کار نیکی انجام دهد، برای او در نیکویی آن می افزایم. همانا خداوند بسیار آمرزنده و قدردان است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که پاداش مؤمنان نیکوکار، باغ های بهشتی و رسیدن به تمام خواسته ها و فضل بزرگ پروردگار است. در این آیه سخن از پاداش کسی است که با هدایت خود صدها میلیون نفر را به این باغ ها و خواسته ها رسانده است، یعنی پیامبر اسلام.

اگر هدیه یک شاخه گل تشکر و پاداش لازم دارد، نجات بشریت چه پاداشی خواهد داشت.

با نگاهی به قرآن می بینیم که شعار تمام انبیا این بود که ما جز از پروردگارمان پاداشی نمی خواهیم. در سوره شعراء از آیه ۱۰۹ تا آیه ۱۲۷، سخن حضرت نوح، هود، صالح، لوط و شعیب علیهم السلام و در سوره سبأ آیه ۴۷، سخن پیامبر اسلام چنین است: مزد و پاداش من تنها بر خداوند است. «إِنْ أُجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

البَّيَّه شکی نیست که مراد انبیا این بود که ما پاداش مادی نمی خواهیم، ولی اطاعت کردن و هدایت شدن شما را می خواهیم، زیرا همه آنان پس از آنکه در سوره شعراء درخواست مزد را منتفی دانستند، به مردم سفارش تقوا و اطاعت از خداوند می کردند. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» پس انبیا پاداش مادی نمی خواهند، ولی مزد معنوی و هدایت مردم را خواهند که این مزد در واقع به نفع خود مردم است، نظیر اینکه استادی به شاگردش بگوید: من از تو مزدی نمی خواهم و پاداش من تنها یک چیز است و آن اینکه تو درس بخوانی که در واقع این پاداش برای شاگرد است.

مزد رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله چیست؟ پیامبر اسلام نیز از مردم درخواست مزد مادی نداشت، ولی چندین مرتبه از طرف خداوند با کلمه «قُلْ» مأمور شد تا مزد معنوی را که به نفع خود مردم است، از مردم تقاضا کند. «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهَيْوَ لَكُمْ» (۱) این مزد معنوی نیز در دو تعبیر آمده است. یک بار می فرماید: من هیچ مزدی نمی خواهم جز آنکه هر که خواست راه خدا را انتخاب کند، «إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا» (۲) و یک بار در آیه مورد بحث که می فرماید: «لَا أَشِيءُ لَكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» بنا بر این مزد رسالت دو چیز است: یکی انتخاب راه خدا و دیگری مودت قربی. جالب آنکه در هر دو تعبیر کلمه «إِلَّا» مطرح شده است، یعنی مزد من تنها همین مورد است.

با کمی تأمل می فهمیم که باید راه خدا و مودت اهل بیت یکی باشد، زیرا اگر دو تا باشد، تناقض است، یعنی نمی توان گفت: من فقط تابستان ها مطالعه می کنم و بار دیگر گفت: من فقط زمستان ها مطالعه می کنم. زیرا محصور باید یک چیز باشد.

پیامبر اسلام از طرف خداوند یک بار مأمور می شود که به مردم بگوید: مزد من تنها انتخاب راه خداست و بار دیگر مأمور می شود که بگوید: مزد من فقط مودت قربی است. در واقع باید این دو درخواست یکی باشد. یعنی راه خدا همان مودت قربی باشد.

از طرفی مودت با دو چیز ملازم است: یکی شناخت و معرفت، زیرا تا انسان کسی را نشناسد

ص: ۳۹۴

۱-۱. سبأ، ۴۷.

۲-۲. فرقان، ۵۷.

نمی تواند به او عشق بورزد. دوم اطاعت، زیرا موذت بدون اطاعت نوعی تظاهر و ریاکاری و دروغ و تملق است. پس کسانی که دستورات خود را از غیر اهل بیت پیامبر علیهم السلام می گیرند، راه خدا را پیش نگرفته اند. این از دیدگاه قرآن.

امّا از نظر عقل. پاداش باید همسنگ و هموزن عمل باشد. رسالت، جز امامت که ادامه آن است هم وزنی ندارد، مزد رسالت ادامه هدایت است، مزد یک معصوم، سپردن کار به معصوم دیگر است. مزد عادل آن است که زحمات او را به عادل دیگر بسپاریم.

عقل می گوید: تا لطف هست باید تشکر نیز باشد و اگر امروز لطف پیامبر شامل حال ما شده و ما به اسلام هدایت شده ایم باید مزد رسالتش را پردازیم و اگر مزد رسالت، موذت قریبی است، امروز هم باید قریبایی باشد تا نسبت به او موذت و اطاعت داشته باشیم. آری، امروز هم باید نسبت به حضرت مهدی علیه السلام موذت داشته و نسبت به او مطیع باشیم. مگر می شود بگوییم مسلمانان صدر اسلام مأمور بودند مزد رسالت را پردازند و نسبت به قریبی موذت داشته باشند، ولی مسلمانان امروز یا این وظیفه را ندارند و یا قریبایی نیست تا به او موذت بورزند و مزد رسالت را پردازند. البته موذت حضرت مهدی علیه السلام در زمان غیبت، عمل به پیام های او و رفتن در راه کسانی است که ما را به آنان سپرده است، یعنی فقهای عادل و بی هوا و هوس.

عقل انسان از اینکه موذت قریبی پاداش پیامبری قرار گرفته که صدها میلیون نفر را به هدایت و سعادت و فضل کبیر الهی رسانده می فهمد که قریبی و کسانی که مورد موذت هستند، برترین افراد بشر و معصومند. زیرا هرگز موذت گنهکار پاداش پیامبر معصوم قرار نمی گیرد. نمی توان باور کرد که موذت افرادی گنهکار بر مسلمین جهان در طول تاریخ واجب باشد و هیچ فرقه ای از مسلمانان (غیر از شیعه) رهبران خود را معصوم نمی داند و هیچ فرد یا گروهی تا کنون نه برای امامان معصوم گناهی نقل کرده و نه برای آن بزرگواران استادی نام برده است.

عقل می گوید: گذاشتن دست بشر در دست غیر معصوم نه تنها ظلم به انسانیت است، بلکه ظلم به تمام هستی است. زیرا هستی برای انسان آفریده شده (تمام آیات «خَلَقَ لَكُمْ» ،

«سَيَخْرُ لَكُمْ» و «مَتَاعاً لَكُمْ» نشانه ی آن است که هستی برای انسان است) و انسان برای تکامل واقعی و معنوی و خدایی شدن و آیا سپردن این انسان با آن اهداف والا به رهبران غیر معصوم، ظلم به او و ظلم به هستی نیست؟ اگر در روایات، رهبر معصوم و ولایت او زیر بنا و پایه و اساس دین شناخته شده است، «بنی الاسلام علی خمس...الولایه» (۱) و اگر حضرت علی علیه السلام تقسیم کننده مردم میان بهشت و دوزخ معرفی شده است، «قسیم الجنة و النار» (۲) و اگر نماز بی ولایت پذیرفته نمی شود، (۳) و اگر مودت اهل بیت حسنه است، (۴) و اگر زیارت و توسل به آنان سفارش شده، همه به خاطر همان جوهر کیمیایی مودت است.

□

زمخشری و فخر رازی که از بزرگان اهل سنت هستند، در تفاسیر خود آورده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

«من مات علی حب آل محمد مات شهیداً» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، شهید است.

«من مات علی حب آل محمد مات تائباً» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، توبه کننده است.

«من مات علی حب آل محمد مات مستکمل الایمان» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، با ایمان کامل از دنیا رفته است.

«من مات علی حب آل محمد مات علی السنه و الجماعه» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، طبق سنت و سیره پیامبر از دنیا رفته است.

حال این سؤال پیش می آید که آیا مودت بدون اطاعت، می تواند هم وزن شهادت، مغفرت و ایمان کامل قرار گیرد؟ در همین تفاسیر ذیل این آیه حدیثی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که:

«ألا و من مات علی بغض آل محمد جاء یوم القیامه مکتوب بین عینیه آیس من رحمه الله»،

ص: ۳۹۶

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲-۲. بحار، ج ۷، ص ۱۸۶.

۳-۳. بحار، ج ۲۷، ص ۱۶۷.

۴-۴. بحار، ج ۴۳، ص ۳۶۲.

هر که با کینه و بغض آل محمّد بمیرد، روز قیامت می آید در حالی که میان دو چشم او نوشته شده: او از رحمت خداوند مأیوس و محروم است.

«ألا و من مات علی بغض آل محمد مات کافرا» هر که با بغض آل محمّد بمیرد، کافر مرده است.

«ألا و من مات علی بغض آل محمد لم یشم رائحه الجنة» هر که با بغض آل محمّد بمیرد، بوی بهشت را استشمام نمی کند.

فخر رازی در تفسیر خود آورده است: همین که آیه موّدت نازل شد از پیامبر اکرم پرسیدند:

قربی چه کسانی هستند که موّدت آنها بر ما واجب است؟ حضرت فرمودند: علی و فاطمه و فرزندان، سپس اضافه می کند که حضرت فرمودند:

«فاطمه بضعه منی یؤذینی ما یؤذیها» فاطمه پاره تن من است هر کس او را اذیت کند مرا اذیت کرده و کیفر کسانی که رسول خدا را اذیت کنند، در قرآن چنین آمده است. «إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا» (۱) در حدیث می خوانیم که امام حسن علیه السلام در ذیل جمله ی «وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» فرمود: «اقتراف الحسنه مودتنا اهل البيت» (۲) کسب نیکی، موّدت ما اهل بیت است.

پیام ها:

۱ بشارت خداوند بس بزرگ و عظیم است. «رَوْضَاتِ الْجَنَاتِ»، «مَا يَشَاؤُنَ»، «الْفَضْلُ الْكَبِيرُ»، «ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ» ۲
نشانه بنده خدا ایمان و عمل صالح است. «عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ رمز دریافت آن همه نعمت و بشارت، بندگی خدا و ایمان و نیکوکاری است.

«عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا»

...

۴ مودت قربی مصداق روشن ایمان و عمل صالح است. «يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ ... إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»

ص: ۳۹۷

۱- ۱. احزاب، ۵۷.

۲- ۲. تفاسیر نمونه و صافی.

۵ درخواست مزد از زبان خود سنگین است، لذا پیامبر مأمور می شود از طرف خداوند مزد خود را به مردم اعلام کند. «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ...»

۶ مودت بدون معرفت امکان ندارد. (پس مزد رسالت قبل از هر چیز شناخت اهل بیت پیامبر است سپس مودت آنان) «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» ۷ مودت بدون اطاعت، ریا و تملق است. (پس مودت قریبی یعنی اطاعت از آنان) «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» ۸ قریبی معصومند. زیرا مودت گناهکار نمی تواند مزد رسالت قرار گیرد. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» ۹ مودتی که قهراً همراه با معرفت و اطاعت است تنها در اهل بیت مستقر است.

(کلمه «فی» رمز آن است که جایگاه مودت تنها اهل بیت است.) «فِي الْقُرْبَى» ۱۰ مودت فی القریبی، راهی برای کسب خوبی هاست. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً» ۱۱ مودت اهل بیت علیهم السلام، برجسته ترین حسنه است. «الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً» ۱۲ مودت قریبی حسنه است. «مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً» ۱۳ مودت قریبی سبب دریافت پاداش بیشتر است. «نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» ۱۴ دوستی اهل بیت پیامبر، زمینه ی دریافت مغفرت است. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ» ۱۵ خداوند قدردان کسانی است که به وظیفه خود در مودت اهل بیت عمل می کنند. «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ»

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
(۲۴)

آیا می گویند (که محمد) بر خدا دروغی بسته است، پس اگر خدا بخواهد بر قلب تو مهر می نهد. خداوند باطل را محو و حق را با کلمات خویش استوار می سازد همانا او به راز سینه ها آگاه است.

نکته ها:

همان گونه که منحرفین در مسئله رسالت می گفتند: پیامبر بشری مثل ماست و ادعای رسالتش افترا بر خداست، در مسئله امامت نیز چنین نسبتی را دادند.

این آیه می فرماید: اگر پیامبر بر خدا افترا ببندد ما بر او غضب کرده و بر دل او مهر می زنیم، نظیر آنجا که می فرماید: «لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ» (۱) اگر سخنی را به دروغ به ما نسبت دهد، شاهرگش را می زنیم.

«بِذَاتِ الصُّدُورِ» یعنی افکاری که سینه ها را تصاحب کرده است.

پیام ها:

۱ بعضی که نمی خواستند مودت اهل بیت را رسالت شمرند گفتند: پیامبر به خدا دروغ بسته که می گوید مزد رسالتم مودت قریبی است. «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى» ۲ برای روشننگری باید شبها را طرح و پاسخ داد. «أَمْ يَقُولُونَ ... فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ» ۳ افترا از هیچ کس پذیرفته نیست. «يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ» (اگر پیامبر کوچک ترین دروغ بر خدا می بست، کذب وی فاش و از نعمت دریافت وحی محروم می شد). ۴ مهر نهادن بر دل بزرگ ترین عذاب الهی است، چون کیفر بزرگ ترین گناه می باشد. «افْتَرَى ... يَخْتِمْ» ۵ قلب مرکز دریافت وحی است. «يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ» (همان گونه که جای دیگر

ص: ۳۹۹

می فرماید: وحی بر قلب تو نازل شد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ» (۱) ۶ سنت خداوند بر محو باطل و پایداری حق است. «يَمْحُ اللَّهُ... يُحِقُّ الْحَقَّ» ۷ خداوند پیامبرش را با وعده نابودی باطل و پیروزی حق دلداری می دهد.

«يَقُولُونَ افْتَرَى»

... يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَ يُحِقُّ الْحَقَّ» ۸ پیامبر نه تنها به خدا افترا نبسته بلکه فکر افترا هم ننموده است. زیرا خدا به اسرار نهفته سینه ها آگاهی کامل دارد. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۵]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (۲۵)

و اوست که توبه را از بندگانش می پذیرد و از گناهان در می گذرد و هر چه را انجام می دهید می داند.

پیام ها:

۱ پذیرش توبه گناهکاران و عفو آنان تنها در اختیار خداوند است. «وَهُوَ الَّذِي» ۲ در اسلام بن بست وجود ندارد و راه بازگشت همواره باز است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» ۳ خداوند تمام گناهان را می بخشد. «يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ» (کلمه «السَّيِّئَاتِ» جمع همراه الف و لام است یعنی همه گناهان) ۴ خداوند با وعده عفو، منحرفان را به توبه تشویق می کند. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ... يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ» ۵ توبه باید همراه تغییر در رفتار و گفتار باشد و گرنه نوعی تظاهر و ریاکاری است که خدا می داند. «وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»

ص: ۴۰۰

اشاره

وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ (۲۶)

و(دعای) کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند اجابت می کند و از فضل خویش بر آنان می افزاید و برای کافران عذابی شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: دعای مؤمن درباره برادر دینی اش مستجاب است، زیرا خداوند می فرماید به خاطر علاقه ای که به برادر دینی خود داری آنچه خواستی به تو و به کسی که برایش دعا کرده ای می دهم. (۱)

در روایتی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: مراد از جمله «يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» حق شفاعت مؤمنان درباره ی کسانی است که گرچه اهل دوزخند ولی به مؤمنان خدمتی کرده اند. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند دعای مؤمنان نیکوکار را می پذیرد. «وَ يَسْتَجِيبُ» ۲ شرط استجابت دعا، ایمان و عمل صالح است. «يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ پاداش افزون و بیش از انتظار، نمودی از فضل الهی است. «وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» ۴ تهدید و تشویق در کنار هم لازم است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ»، «يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ»، «يَسْتَجِيبُ»، «يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»، «وَ الْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ»

ص: ۴۰۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نور الثقلین.

اشاره

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِلُ بَقْدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ (۲۷)

۲۷/۴۲

و اگر خداوند برای بندگانش رزق را توسعه می داد در زمین طغیان می کردند و لکن آنچه را می خواهد به اندازه ای (معین) نازل می کند. زیرا که او به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده استجابت به مؤمنان داد، حال این سؤال مطرح می شود که چرا برخی دعاهاى مؤمنان برای توسعه رزق مستجاب نمی شود؟ در پاسخ باید گفت: استجابت دعا در چارچوب حکمت الهی است. گاهی توسعه رزق عامل غفلت از خدا و موجب طغیان و تجاوز است و چه بسیارند کسانی که ثروت سبب هلاکت آنان شده است.

سؤال دیگر اینکه: اگر توسعه رزق سبب طغیان است، پس چرا به گروهی توسعه داد و طغیان هم کردند؟ در پاسخ می گوئیم: برنامه ها و سنت های الهی متعدد و دارای مراحل است. همان گونه که کنترل رزق برای جلوگیری از فساد یک سنت عمومی است، توسعه رزق و مهلت دادن به مرفهان نیز یک سنت است که برای آزمایش بکار می رود. پس قانون عمومی و کلی، کنترل رزق است ولی گاهی برای آزمایش مردم توسعه ای داده می شود. (۱)

ناگفته نماند که گاهی کمبود رزق بدلیل تن پروری انسان است که حسابش جداگانه است.

پیام ها:

۱ همان گونه که عطاهاى الهی لطف است، گاهی محرومیت ها نیز لطف است.

«لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا»

ص: ۴۰۲

۲ فضل الهی بر اساس مصلحت و حکمت تقسیم می شود نه بر اساس تمایلات انسان. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ...»

۳ روابط اجتماعی سالم در گرو زندگی معتدل و در حدّ نیاز است. «لَوْ بَسَطَ...»

لَبَعُوا»

۴ مؤمنان نباید به خاطر تنگنای معیشت به خداوند سوء ظن داشته باشند. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ» ۵ رفاه بیش از حد زمینه ی طغیان است. «لَوْ بَسَطَ... لَبَعُوا» ۶ مشیت الهی بر اساس حکمت است. «مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ» ۷ رزق مردم حساب و کتاب دارد. «يُنزِلُ بِقَدَرٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۸ تا ۲۹]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (۲۸) وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلِيمٌ جَمْعُهُمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (۲۹)

و اوست که پس از ناامیدی مردم باران می فرستد و رحمت خویش را گسترش می دهد و اوست سرور ستوده.

و از نشانه های قدرت او آفرینش آسمان ها و زمین است و جنبندگانی که در آن دو پراکنده اند و او هر گاه بخواهد بر گردآوری آنها تواناست.

نکته ها:

«غیث» به باران مفید گفته می شود. امّا «مطر» به هر نوع باران گفته می شود (خواه مفید و خواه مضر). چنان که می فرماید: «أَمْطَرْتُ مَطَرَ السَّوِّءِ» (۱)

ص: ۴۰۳

«قنوط» به معنای یأس و «بَثٌّ» به معنای پراکنده کردن است.

پیام ها:

۱ در نومیدی بسی امید است، پایان شب سیه سپید است. «يُنزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا» ۲ تنها پناهگاه انسان در مشکلات و ناامیدی ها خداست. «وَهُوَ الَّذِي ... مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا» ۳ باران، نمودی از رحمت الهی است. «يُنزِّلُ الْغَيْثَ ... وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ» ۴ کمی باران در مواردی برای جلوگیری از طغیان انسان هاست. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا ... يُنزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا» ۵ ولایت پسندیده و دائمی تنها مخصوص خداست. «وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ» ۶ آفرینش آسمان ها و زمین و جنبنده ها، گوشه ای از آیات الهی است. «مِنْ آيَاتِهِ» ۷ قدرت خداوند در آفرینش ابتدایی، نشانه قدرت او بر برپایی قیامت است.

«خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

... وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ ... قَدِيرٌ» ۸ در آسمان ها نیز موجودات زنده است. «بَثٌّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّهِ» ۹ پراکندگی حیوانات در مناطق مختلف زمین، یکی از نعمت هاست. (اگر همه گوسفندها در یک منطقه و همه گاوها در جای دیگر بودند زندگی برای انسان بسیار سخت و گران بود.) «بَثٌّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّهِ» ۱۰ تعیین زمان قیامت تنها در اختیار اوست. «إِذَا يَشَاءُ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۰ تا ۳۱]

اشاره

وَ مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (۳۰) وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَ لَا نَصِيرٍ (۳۱)

و آنچه از مصیبت به شما رسد پس به خاطر دست آورد خودتان است و او از بسیاری (گناهانتان) در می گذرد.

ص: ۴۰۴

و شما نمی توانید (خدا) را در زمین به عجز آورید (و از سلطه او خارج شوید) و برای شما از غیر خداوند هیچ سرپرست و یآوری نیست.

نکته ها:

سؤال: اگر مصیبت ها به خاطر عملکرد خود ماست، پس مصائب اولیای خداوند چه توجیهی دارد؟ پاسخ: برنامه ها و سنت های الهی متعدّد است، یکی از سنت ها چشاندن مزه تلخ عملکرد به انسان گناهکار است که در این آیه آمده است ولی یکی دیگر از سنت های الهی رشد مردم در لابلای حوادث و آزمایش های پی در پی است. لذا حوادث تلخ که برای معصومین رخ می دهد برای رشد معنوی و دریافت درجه و الگو بودن آنان برای دیگران است. در حدیث می خوانیم: «البلاء للظالم ادب و للمؤمن امتحان و للاولیاء درجه» (۱) حوادث تلخ برای ظالم وسیله ادب و برای مؤمن وسیله آزمایش و برای اولیا وسیله قرب بیشتر است.

مشابه این آیه، آیه ۴۱ سوره روم است که می فرماید: «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» به خاطر عملکرد مردم، در دریا و خشکی فساد پدید آمد که گوشه ای از عملکردشان را بچشند.

پیام ها:

۱ میان رفتار انسان و حوادث تلخ و شیرین زندگی رابطه است. «مَا أَصَابَكُمْ ... فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ» ۲ مشکلات انسان، تنها عکس العمل بخشی از خلاف های اوست، نه تمام آن.

زیرا خداوند از بسیاری خطاهای انسان در می گذرد. «وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»

ص: ۴۰۵

۳ مصیبت ها جنبه هشدار داری دارد و اگر انتقامی بود عفو در کار نبود. «وَيَغْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» ۴ دود جنایات بشر به چشم خودش می رود و به خداوند ضربه ای نمی زند. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۵- انسان ها نمی توانند همه عوامل را تحت سلطه خود بگیرند و از آثار گناهانشان بگریزند. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۶ انگیزه بسیاری خلاف ها بدست آوردن یاور و حامی است، در حالی که یاور حقیقی خداست. «وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۲ تا ۳۳]

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (۳۲) إِنَّ يَشَأُ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۳)

و از نشانه های (قدرت) او (حرکت) کشتی ها است در دریا که همچون علائمی برجسته اند.

اگر بخواهد باد را متوقف می کند پس کشتی ها بر پشت آب راکد می مانند.

همانا در این امر برای هر صبر پیشه سپاسگزار، نشانه هایی (از قدرت خدا) وجود دارد.

نکته ها:

«الْجَوَارِ» جمع «جاریه» به معنای کشتی در حال جریان و حرکت است و مراد از «كَالْأَعْلَامِ» یا کشتی های بزرگ و غول پیکر است و یا کوه های یخی در حال جریان.

از نقش باد در طبیعت نباید غافل بود. تنفس موجودات زنده، حرکت کشتی ها، انتقال ابرها، بارور شدن گیاهان و تعدیل سرما و گرما همه در گرو جریان باد است و امروزه باد از منابع انرژی به شمار می رود.

ص: ۴۰۶

در قرآن کریم چهار مرتبه کلمه «صَبَّارٍ» بکار رفته که به دنبال تمام آنها کلمه «شَكُورٍ» آمده است و این نشانه آن است که صبر و شکر در کنار هم نقش ویژه ای دارند. در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که ایمان دو شاخه دارد یک شاخه صبر و شاخه دیگر شکر است. (۱)

پیام ها:

۱ تناسب میان آب دریا و کشتی از نظر وزن و حجم، از نشانه های قدرت الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ» (فرو رفتن کشتی های غول پیکر در اعماق دریاها، به خاطر تفاوت هایی است که خدا میان اجسام و اجرام نهاده است). ۲ زمانی قدر نعمت شناخته می شود که از دست برود. «إِنْ يَشَأْ يُسَيِّدِ الْرِيحَ» ۳ آنچه را ما یک نشانه و آیه می بینیم در نزد محققان پر حوصله چندین نشانه است. «لَا يَأْتِ لِكُلِّ صَبَّارٍ» ۴ طبیعت و مظاهر آن چون آب و باد، برای کسانی آیه و نشانه است که بر سختی های دنیا صابر و بر رفاه آن شاکر باشند. «لَا يَأْتِ لِكُلِّ صَبَّارٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

أَوْ يُوبِقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ (۳۴) وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۵)

یا (کشتی ها را) به خاطر آنچه (صاحبانشان) انجام داده اند نابود می کند و یا از بسیاری در می گذرد (و غرقشان نمی کند).

و کسانی که در آیات ما مجادله می کنند بدانند که برایشان راه گریزی نیست.

نکته ها:

«يُوبِقُهُنَّ» از «ایباق» به معنای هلاک کردن و در اینجا کنایه از غرق کردن است. «مَحِيصٍ» از «حیص» به معنی راه بازگشت و نجات است.

ص: ۴۰۷

منحرفین به جای فکر کردن، در آیات خدا جدال می کنند، در آیات قبل فرمود: «لَا يَاتِ لِكُلِّ صِدِّيقٍ شَاكُورٌ» در این آیه می فرماید: «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا»

پیام ها:

۱ هرگز خود را در امان ندانیم، خداوند می تواند ما را در دریا و خشکی به خاطر عملکردمان هلاک کند. «أَوْ يُوبِقُهُنَّ» ۲ تنها بعضی گناهان برای هلاک ما کافی است. «يُوبِقُهُنَّ ... وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ» ۳ لطف خداوند بر قهرش غالب است. «يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ» ۴ عقوبت و عفو بدست خداست. «يُوبِقُهُنَّ» ، «يَعْفُ» ۵ کسانی که به جای توجه به قدرت الهی، امور طبیعت را تفسیر و تحلیل مادی می کنند، به هنگام فرارسیدن قهر الهی گریزی نخواهند داشت. «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا ... مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ» ۶ کافران لجوج، از عفو الهی محرومند. «وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ... مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۶]

اشاره

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۳۶)

آنچه به شما داده شده بهره زندگی دنیاست و آنچه نزد خداست برای کسانی که ایمان آورده و به پروردگارشان توکل می کنند، بهتر و باقی تر است.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از جدال بود، گویا این آیه می فرماید: سرچشمه ی جدال دلبستگی به زندگی دنیاست که متاع زودگذری بیش نیست.

پیام ها:

۱ آنچه داریم هنر ما نیست بلکه لطف اوست که به ما داده است. «أُوتِيتُمْ» ۲ آنچه در اختیار ماست چیزی نیست که به آن دل خوش کنیم. همه هستی

ناچیز است. «فَمَا أُوتِيتُمْ ... فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۳ خدایی که دنیا و آخرت برای اوست، تنها آخرت را از آن خود دانسته است.

﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ﴾

۴ آنچه را مؤمن در دنیا از دست می دهد، خداوند بهترش را به او در قیامت می دهد. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى» ۵ دنیا به همه داده می شود. «أُوتِيتُمْ» ۶ آخرت مخصوص مؤمنان متوکل است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۷ دنیا زودگذر است و آخرت پایدار. «مَا عِنْدَ اللَّهِ ... أَبْقَى» ۸ توکل، پیشه دائمی مؤمن است. «يَتَوَكَّلُونَ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۷]

اشاره

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (۳۷)

و کسانی که از گناهان کبیره و زشتی ها پرهیز می کنند و چون خشم و غضب کنند، می بخشند.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از ایمان و توکل بود که هر دو مربوط به قلب است. در این آیه به روش های عملی مؤمنان می پردازد.

گناهان کبیره چیست؟ امام خمینی قدس سره در تحریر الوسيله در شرایط امام جماعت می فرماید: امام جماعت باید از گناهان کبیره پرهیز کند و آن: هر گناهی است که در قرآن وعده عذاب بر آن داده شده، یا شدیداً با آن برخورد شده، یا دلیلی داشته باشیم که هم وزن یا بدتر از گناهان کبیره شناخته شده، یا عقل آن را کبیره بداند، یا در افکار عمومی مؤمنان کبیره شمرده شود، یا دلیل خاصی بر کبیره بودن آن داشته باشیم.

سپس نمونه هایی را می شمرد از جمله: یاس از رحمت خدا، نسبت دروغ به خدا و رسول،

ص: ۴۰۹

قتل، نسبت ناروا به زن شوهردار، فرار از جنگ، عاق والدین، قطع رحم، سحر، زنا، لواط، خوردن مال یتیم، کتمان حق، گواهی باطل، پیمان شکنی، شراب خوری، تجاوز در وصیت، رباخواری، قمار، کم فروشی، خوردن گوشت مردار و خوک، کمک به ظالم و تکیه بر او، اسراف و تبذیر، حبس حقوق مردم، دروغ، تکبر، خیانت، غیبت، سخن چینی، سبک شمردن حج، ترک نماز، منع زکات، اصرار بر گناهان صغیره، سرگرمی به لهو و لعب.

پیام ها:

۱ شرط پر خورداری از نعمت های برتر و پایدارتر، علاوه بر ایمان و توکل، دوری از گناهان و کنترل شهوات و غضب است. «وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَتَقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلَيَّ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ» ...

۲ اولین گام اصلاحات، پاک سازی است، سپس خودسازی و جامعه سازی.

«يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ»

۳ منشأ بسیاری از گناهان شهوت و غضب است، اول دوری از شهوت را مطرح کرد بعد دوری از غضب را. «يَجْتَنِبُونَ ... الْفُؤَاحِشَ وَ إِذَا مَا غَضِبُوا» ۴ با تقوای الهی و اجتناب از گناهان رابطه خود را با خدا و با عفو در هنگام غضب رابطه خود را با مردم محکم کنیم. «يَجْتَنِبُونَ ... يَغْفِرُونَ» ۵ کمالات زمانی ارزش بیشتری دارد که سیره و روش انسان شود. «يَجْتَنِبُونَ ... يَغْفِرُونَ» (قالب مضارع، نشانه دوام است). ۶ مؤمن بر نفس خود تسلط دارد. «يَجْتَنِبُونَ ... يَغْفِرُونَ» ۷ غضب یک غریزه است لکن کنترل آن لازم است. «غَضِبُوا» ۸ مؤمنان به هنگام غضب خودشان عفو می کنند، نه به خاطر وساطت دیگران.

«هُم يَغْفِرُونَ»

ص: ۴۱۰

اشاره

وَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳۸) وَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ (۳۹)

و کسانی که دعوت پروردگارشان را اجابت کرده و نماز را بر پا داشته و کارشان با مشورت میانشان انجام می گیرد و از آنچه روزیشان داده ایم انفاق می کنند.

و کسانی که هر گاه به آنان ستمی رسد (تسلیم نمی شوند و) یاری می طلبند.

نکته ها:

طلحه و زبیر به حضرت علی علیه السلام گفتند: ما به شرطی با تو هستیم که در هر کار با ما مشورت کنی، زیرا حساب ما از دیگران جداست، حضرت فرمودند: «نظرت فی کتاب الله و سنه رسوله فامضیت ما دلانی علیه و اتبعته و لم احتج الی آرائکما فیه و لا رأی غیرکما و لو وقع حکم لیس فی کتاب الله بیانہ و لا فی السنه برهانہ و احتیج الی المشاوره فیه لشاورتکما فیه» (۱) من در کتاب خدا و سنت رسول او نگاه می کنم هر چه بود پیروی می کنم و نیازی به رأی و مشورت شما و دیگران ندارم ولی هر گاه امری بود که در کتاب و سنت برهانی بر آن نداشتم و نیاز به مشورت بود با شما مشورت خواهم کرد.

در آیه ۳۸، نظام شوری برای اداره امور جامعه مورد تأکید قرار گرفته و به همین جهت این سوره شوری نام گرفته است. ما نیز به همین مناسبت، بخشی از روایات در باب مشورت و شوری را در اینجا می آوریم. (۲)

«شاوور العلماء الصالحین» با دانشمندان و ارسته مشورت کن.

«و اجعل مشورتک من یخاف الله» در مشورت خود کسانی را قرار ده که خدا ترس باشند.

«شاوور المتقین الذین یؤثرون الآخره علی الدنیا» با اهل تقوی که معاد را بر معاش ترجیح

ص: ۴۱۱

۱- ۱. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۷، ص ۴۱.

۲- ۲. بحار، ج ۷۲، ص ۱۰۵.

می دهند مشورت نما.

«خیر من شاورت ذوی النهی و العلم و اولوا التجارب و الحزم» با عقلایی که دارای علم و تجربه هستند مشورت کن.

«لا تدخلن فی مشورتک بخيلا و لا جباناً و لا حريصاً» با افراد بخیل و ترسو و حریص مشورت مکن.

«رأى الرجل على قدر تجربته» ارزش هر رأی به مقدار تجربه صاحب رأی است.

«أن يكون حراً متديناً صديقا و ان تطلعہ علی سرک» با افرادی مشورت کن که راستگو باشند و وابستگی نداشته باشند و او را بر راز خود آگاه کن تا بتواند رأی جامع و کامل ارائه دهد.

«مشاوره العاقل الناصح رشد و یمن و توفاق من الله» در مشورت با عاقل خیرخواه رشد و برکت و توفیق الهی است.

«شاور فی امورک من فیہ خمس خصال...» در کارهای خود با کسی مشورت کن که در او پنج خصلت باشد: عقل، علم، تجربه، خیرخواهی و تقوا.

سؤال: چرا در نامه ۳۱ نهج البلاغه از مشورت با زنان نهی شده است؟ پاسخ: مشورت تابع جنسیت نیست، بلکه تابع معیار و ملاک است. امام علی علیه السلام می فرماید:

«فان رأیهن الی افن» چون زن عاطفی و احساساتی است، معمولاً رأی و نظر او استدلالی نیست. لذا در حدیث دیگری می فرماید: هر گاه تجربه ای از عقل و کمال یک زن داشتید، با او مشورت کنید. بنا بر این دلیل نهی از مشورت با زنان، سستی رأی بوده است و هر گاه مردی نیز این گونه باشد نباید مورد مشورت قرار گیرد.

سؤال: با اینکه قرآن می فرماید: اکثر مردم اهل اندیشه نیستند، «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» (۱)، «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۲)، بسیاری از آنان فاسقند، «أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (۳) و بسیاری در برابر حق تسلیم نیستند، «أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» (۴) پس سفارش به مشورت برای چیست؟ پاسخ: قرآن اکثریت مردمی را در نظر دارد که گرفتار شرک و فساد و هوس هستند و هرگز

ص: ۴۱۲

۱-۱. مائده، ۱۰۳.

۲-۲. انعام، ۳۷.

۳-۳. توبه، ۸.

۴-۴. مؤمنون، ۷۰.

مرادش «اکثر المتقین» و «اکثر المؤمنین» نیست.

فواید مشورت:

احتمال خطا را کم می کند.

استعدادها را شکوفا می کند.

مانع استبداد می شود.

مانع حسادت دیگران است. اگر با مشورت کامیاب شدیم چون دیگران رشد ما را در اثر فکر و مشورت خودشان می دانند نسبت به ما حسادت نمی ورزند. فرزندی که رشد می کند هرگز پدرش به او حسادت نمی ورزد، چون رشد او را بازتابی از رشد خود می داند.

امداد الهی را به دنبال دارد، در فرهنگ دینی ماست که «ید الله مع الجماعة» استفاده از آراء دیگران طرح را پخته و جامع می کند. «من شاور الرجال شارک فی عقولها» مشورت نوعی احترام به مردم است، ممکن است در مشورت حرف تازه ای به دست نیاید ولی احترام به شخصیت مردم است.

وسیله شناخت دیگران است. تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد با مشورت می توان درجه علمی و فکری و تعهد و برنامه ریزی افراد را شناخت.

سؤال: آیا مشورت پیامبر با مردم جنبه ظاهری داشت؟ پاسخ: هرگز، زیرا اگر مشورت می فرمود و خلاف آن را انجام می داد نه تنها به امت احترام نگذاشته بود، بلکه به نوعی روح آنان را جریحه دار می کرد.

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جنگ های بدر، احد، خندق، حدیبیه، جنگ با بنی قریظه و بنی نظیر و فتح مکه و جنگ تبوک با مسلمانان مشورت فرمود.

مشورت در مسائلی است که مربوط به مردم باشد، ولی در اموری که مربوط به خداوند است نظیر بعثت، امامت و عبادت، جای مشورت نیست. نماز پیمان الهی است، «الصلاه عهد الله» عهد خدا را باید انجام داد و نیازی به مشورت ندارد. امامت و رهبری ائمه نیز عهد الهی است، زیرا همین که حضرت ابراهیم از خداوند درخواست کرد که نسل او رهبر جامعه شود، خداوند فرمود: رهبری و امامت پیمان و عهد من است و سپردن آن مربوط به

گزینش من است نه دعای تو و اگر از شخصی ظلمی سر بزند لا ینق رهبری نیست، «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» پس در رهبری اُمت، باید تسلیم او باشیم، چنان که قرآن می فرماید: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» امامت به انتخاب من است.

اسلام دین جامع و کامل است.

در مسائل اعتقادی: «آمَنُوا»، و «يَتَوَكَّلُونَ» در مسائل اخلاقی: «يَجْتَنِبُونَ»، «يَغْفِرُونَ» در مسائل اجتماعی: «شُورَى بَيْنَهُمْ» در مسائل عبادی: «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» در مسائل اقتصادی: «يُنْفِقُونَ» در مسائل سیاسی و نظامی: «يُنْتَصِرُونَ» جالب است این صفات در قالب فعل مضارع آمده که نشان استمرار است.

پیام ها:

۱ شیفتگان نماز و انفاق، از نعمت های برتر و ابدی قیامت برخوردارند.

«مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى»

... وَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا ...

۲ توجه به ربوبیت خداوند سبب شیفتگی انسان نسبت به انجام دستورات است. «اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ» ۳ اجابت دعوت خدا، باید با عمل باشد نه ادعا. «اسْتَجَابُوا ... أَقَامُوا» ۴ غرائز را کنترل و موانع را برطرف کنیم تا راه بندگی خدا باز شود. «يَجْتَنِبُونَ»، «يَغْفِرُونَ»، «اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ» ۵ مؤمن استبداد ندارد، اهل انزوا نیست و به رأی دیگران احترام می گذارد. «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» ۶ آنچه مورد سفارش است، اقامه نماز است نه فقط خواندن نماز. (یعنی انجام باشکوه نماز با تمام شرایط) «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۷ حساب نماز از سایر عبادات جداست. (با اینکه نماز جزو امور موجب

ص: ۴۱۴

استجابت رب است، ولی نام آن جداگانه آمده است.) «اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۸ شوری و مشورت، مربوط به امور اجتماعی مردم است، نه احکام و دستورات دینی. «أَمْرُهُمْ سُورَىٰ بَيْنَهُمْ» ۹ از بیگانگان نظریه نخواهید. «بَيْنَهُمْ» ۱۰ انفاق مخصوص مال نیست بلکه از علم و آبرو و قدرت نیز باید به دیگران کمک کرد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۱۱ انفاق کننده بداند آنچه دارد از خودش نیست، رزق خداست. «رَزَقْنَاهُمْ» ۱۲ نماز، تکبر؛ مشورت، استبداد و انفاق، بخل را در جامعه محو می کند.

«الصَّلَاةَ»

«سُورَىٰ»، «يُنْفِقُونَ» ۱۳ دفاع لازم است گرچه با استمداد از مؤمنان باشد و سکوت و ظلم پذیری ممنوع است. «يَنْتَصِرُونَ» ۱۴ در برابر خودی ها گذشت و بخشش و در برابر ستمکاران، استمداد و دفاع لازم است. «يَغْفِرُونَ»، «يَنْتَصِرُونَ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۰ تا ۴۱]

اشاره

وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۴۰) وَ لَمَنِ اتَّصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (۴۱)

و جزای بدی بدی مانند آن است، پس هر که عفو کند و اصلاح نماید پس پاداش او بر خداست همانا او ستمکاران را دوست ندارد.

و کسانی که بعد از ظلم دیدنشان (برای رفع آن) یاری می طلبند بر آنان راه (نکوهشی) نیست.

ص: ۴۱۵

در قرآن کریم دو بار عبارت «فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» آمده است: یک بار در سوره ی نساء آیه ۱۰۰ که مربوط به مهاجرین مخلص است و یک بار در این آیه که مربوط به عفو از بدی های مردم است، پس معلوم می شود پاداش عفو و اصلاح هم وزن پاداش مهاجرت الی الله است.

قانون مماثلت در اسلام: از آنجا که قوانین اسلام طبق عقل و فطرت و عدل است، در امور مختلف برابری را با صراحت مطرح کرده است که ما چند نمونه را در اینجا بیان می کنیم:

«فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ» (۱) هر کس به شما تعدی و تجاوز کرد، به مانند آن بر او تعدی کنید.

«وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (۲) و برای زنان همانند وظایفی که بر دوش آنها است، حقوق شایسته ای قرار داده شده است.

«وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ» (۳) هر کس از شما به عمد شکاری را در حال احرام بکشد کیفر و کفاره اش کشتن نظیر آن حیوان از چهار پایان است.

«وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ» (۴) و هر گاه خواستید مجازات کنید تنها به مقداری که بر شما تعدی شده کیفر دهید.

نمونه مماثلت در سنت های الهی:

«مَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ» (۵) دشمنان نقشه کشیدند و خداوند چاره جویی کرد.

«يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ» (۶) منافقین می خواهند خدا را فریب دهند در حالی که او آنها را فریب می دهد.

«إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» (۷) می گویند: ما (آنها) را مسخره می کنیم، خداوند آنها را مسخره می کند.

«نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ» (۸) خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنان را به فراموشی گرفتار کرد.

ص: ۴۱۶

۱-۱. بقره، ۱۴۹.

۲-۲. بقره، ۲۲۸.

۳-۳. مائده، ۹۰.

۴-۴. نحل، ۱۲۶.

۵-۵. آل عمران، ۵۴.

۶-۶. نساء، ۱۴۲.

۷-۷. بقره، ۱۴، ۱۵.

۸-۸. حشر، ۱۹.

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ»

(۱)

هنگامی که آنها از حق منحرف شدند، خداوند قلوبشان را منحرف ساخت.

«وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا»

(۲)

هر گاه برگردید، ما باز می گردیم.

«لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ»

(۳)

کسانی که نیکی کردند، پاداش نیک و زیاده بر آن دارند.

«رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ»

(۴)

خداوند از آنها خشنود و آنها از او خشنود خواهند بود.

آنان که در دنیا می گفتند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۵) برای ما تفاوت نمی کند که ما را انداز کنی یا نکنی، (بیهوده خود را خسته نکن) در قیامت می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَمْ جَزَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا» (۶) چه بی تابی کنیم و چه شکیبایی، تفاوتی برای ما ندارد.

«مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ»

(۷)

آنها که در این جهان (از دیدن چهره حق) نابینا بودند، در آنجا نیز نابینا هستند.

«فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ»

(۸)

به یاد من باشید تا به یاد شما باشم.

اگر خداوند به ما دستور می دهد: «صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (۹) بر پیامبر درود فرستید و سلام گوید و تسلیم فرمانش باشید، در مقابل به پیامبر دستور می دهد: «وَصَلِّ عَلَيْهِمْ» (۱۰) به آنها که زکات می پردازند درود بفرست.

پیام ها:

۱ انتقام عادلانه در مقابل خشونت جایز است. «وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا» ۲ عفو و اصلاح از کسی که قدرت انتقام دارد، پاداش بزرگی در پی خواهد داشت. «فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» ۳ قصاص و مجازات باید مطابق جنایت باشد (نه متفاوت با آن که موجب افراط و تفریط شود). «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا»

ص: ۴۱۷

۱-۱. صف، ۵.

۲-۲. اسراء، ۸.

۳-۳. یونس، ۲۶.

۴-۴. مائده، ۱۱۹.

۵-۵. شعراء، ۱۳۶.

۶-۶. ابراهیم، ۲۱.

۷-۷. اسراء، ۷۲.

۸-۸. بقره، ۱۵۲.

۹-۹. احزاب، ۵۶.

۱۰-۱۰. توبه، ۱۰۳.

۴ مقدمه و بستر اصلاح گذشت است، در شرایط انتقام و کیفر، اصلاح زمینه ای ندارد. «فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ» ۵ عفو از بدی دیگران کافی نیست باید او را اصلاح کرد. «عَفَا وَأَصْلَحَ» ۶ تنها برخورد قانونی کافی نیست، بلکه اخلاق و عاطفه نیز لازم است. «سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا» قانون است و «عَفَا وَأَصْلَحَ» عاطفه و اخلاق است.

۷ دریافت الطاف الهی مشروط به عفو و اصلاح است نه انتقام. «فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» ۸ در انتقام پاداش نیست ولی در عفو پاداش است. «فَمَنْ عَفَا... فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» ۹ تشویق به عفو و اصلاح، برای دفاع از ظالم نیست. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» ۱۰ ظالم محبوب خدا نیست خواه ابتدائاً ظلم کند یا در انتقام پا را از حق فراتر گذارد. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» ۱۱ انتقام برای کسی است که قدرت دارد، ولی هر کس توان ندارد حق اوست که از دیگران استمداد طلبد. «لَمَنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ» ۱۲ قصاص قبل از جنایت نارواست. «بَعْدَ ظُلْمِهِ»...

۱۳ انتقام از ستمگر، حق مشروع انسان است که نه در دنیا مورد سرزنش است و در آخرت عقاب دارد. «وَلَمَنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۲ تا ۴۳]

اشاره

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴۲) وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۴۳)

همانا نکوهش فقط بر کسانی است که به مردم ستم می کنند و در زمین به ناحق طغیان می کنند، آنانند که برایشان عذاب دردناکی است.

و البته کسی که صبر نماید (و مجرم را ببخشد) همانا این از کارهای استوار است.

ص: ۴۱۸

قرآن کریم در آیه ۹۱ سوره توبه می فرماید: «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ» بر نیکوکاران هیچ راه نکوهشی نیست. در آیه قبل نیز خواندیم که بر مظلوم حرجی نیست، اکنون می فرماید: نکوهش بر ستمگران است.

به نظر می رسد «ظلم»، مربوط به اشرار است گرچه افراد عادی و فقیر باشند ولی «بغی» مربوط به توطئه گران و استعمارگران است.

پیام ها:

۱ تجاوز به حقوق مردم (حتی غیر مسلمان و در هر شکل) ناروا و سزاوار پیگیری و مؤاخذه است. «إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ» ۲ ظلمی را باید افشا کرد که رنگ فتنه و فساد و جنبه اجتماعی داشته باشد.

«يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ»

۳ گرچه وظیفه مردم در دنیا استمداد و افشاگری است ولی خداوند هم به حساب ظالمان خواهد رسید. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ گذشت از ظالم کار ساده ای نیست، اراده و تصمیم استوار لازم دارد. «لِمَنْ عَزَمَ الْأُمُورِ» ۵ خویشتن داری و گذشت (به جای انتقام) مورد سفارش قرآن است. «وَلَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» ۶ کسانی اهل گذشت هستند که صبور باشند. (کلمه «صبر» قبل از کلمه «مغفرت» آمده است) «لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ» ۷ صبر و گذشت، بستر صفات برجسته انسان است. «وَلَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» ۸ اسلام دین جامعی است که هم حق مظلوم را به رسمیت شناخته است و هم راه را برای عفو و گذشت باز گذاشته است. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ... وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ»

اشاره

وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَليٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَ تَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلٰهِي مَرَدٌّ مِنْ سَبِيلِ (۴۴)

و هر که را خدا گمراه کند (و به گمراهی خویش واگذارد) پس بعد از آن برای او هیچ یابوری نیست و ستمگران را هنگامی که عذاب الهی را دیدند مشاهده می کنی که می گویند: آیا راهی برای بازگشت (به دنیا) وجود ندارد؟

نکته ها:

اگر چه در آیاتی از قرآن، گمراهی گمراهان به خداوند نسبت داده شده، لکن آیات دیگر این نسبت را تفسیر می کند و می فرماید: «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُشِيرٌ مُرْتَابٌ» (۱)، خداوند، اهل طغیان و اسراف را گمراه می کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۲)، خداوند، فاسقان را گمراه می کند. «وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» (۳)، خداوند، ظالمان را گمراه می کند. «يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ» (۴) خداوند، کافران را گمراه می کند. به عبارت دیگر گمراهی ابتدایی نداریم، ولی گمراهی کیفری داریم که خداوند به کیفر اسراف و کفر و فسق افرادی، آنان را به وادی گمراهی می کشاند.

پیام ها:

۱ تجاوز به حقوق مردم سبب محرومیت از هدایت و افتادن در گرداب گمراهی و سرگردانی و حسرت است. «يُضِلُّونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ ... وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ ... هَلْ إِلٰهِي مَرَدٌّ مِنْ سَبِيلِ» ۲ منحرفان بدانند که هیچ قدرتی آنان را نجات نخواهد داد. «مِنْ وَليٍّ» ۳ آگاهی از اخبار قیامت، تنها از طریق وحی ممکن است. «تَرَى الظَّالِمِينَ» ۴ بر خلاف بهشتیان که هر چه می خواهند دریافت می کنند، «لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ»

ص: ۴۲۰

۱-۱. غافر، ۳۴.

۲-۲. بقره، ۲۶.

۳-۳. ابراهیم، ۲۷.

۴-۴. غافر، ۷۴.

دوزخیان به هیچ آرزویی نمی رسند. «هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِّنْ سَبِيلٍ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۵ تا ۴۶]

اشاره

و تَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسِهِمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ (۴۵) وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (۴۶)

و آنان را می بینی که بر آتش عرضه می شوند در حالی که از شدت ذلت خاشعند و از گوشه چشم پنهانی می نگرند. و کسانی که ایمان آورده اند گویند: همانا زیانکاران کسانی هستند که خود و خانواده شان را در قیامت باخته اند. بدانید که همانا ستمگران در عذابی پایدارند.

و برای آنان جز خداوند هیچ یآوری که یاریشان کند نخواهد بود و هر کس را که خداوند گمراه کند پس برای او هیچ راه (نجاتی) نیست.

نکته ها:

در دو آیه قبل مطالبی راجع به گمراه شدن ظالمان توسط خداوند بیان شد، این آیه دارای تهدیدات بیشتری است از جمله:

در آنجا فرمود: «فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ» هیچ فردی او را یاری نمی کند، در این آیه می فرماید: «مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ» هیچ گروهی آنان را یاری نمی دهد.

در آنجا می پرسند: «هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِّنْ سَبِيلٍ» آیا راهی برای بازگشت هست؟ در این آیه می فرماید: «فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ» هیچ راه بازگشتی نیست.

پیام ها:

۱ مستکبران امروز، ذلیلان فردا هستند. «تَرَاهُمْ ... خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ»

۲ وحشت قیامت، قدرت دیدن را از مجرم می گیرد. «يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ» ۳ ممکن است انسان زیانکار باشد، ولی فرزندانش به خاطر آنکه به کمالات رسیده اند، او را نجات دهند. زیانکار حقیقی کسی است که نه خودش نجات یافته و نه از فرزندانش خیری دیده است. «الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ» ۴ زیانکار واقعی کسی است که هم سرمایه اش (هستی و عمرش) را از دست داده «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ»، هم امکان جبران و برگشت ندارد. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۵ اهل ایمان در قیامت، عزیز و سربلند هستند به گونه ای که می توانند ستمگران را سرزنش کنند. (شاید مؤمنانی که این سخن را به ستمگران می گویند همان مظلومانی باشند که در دنیا از دست آنان ستم کشیده اند) «قَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ» ...

۶ بیان اوضاع قیامت، برای بیدار شدن است. «أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ» (کلمه «أَلَا» برای آگاهی و تنبیه است)

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۷]

اشاره

اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷)

پیش از آنکه روزی فرارسد که از جانب خداوند بازگشتی برایش نباشد، پروردگارتان را اجابت کنید. در آن روز برای شما هیچ پناهگاهی نیست و شما را هیچ قدرت انکار نیست.

نکته ها:

در اینکه مراد از «يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ» چیست؟ دو احتمال وجود دارد:

الف: گناهکار بازگشتی به دنیا ندارد.

ب: آن روز قطعی است و قابل تجدید نظر نیست.

پیام ها:

۱ آنچه انسان را از خسارت حفظ می کند پیروی از انبیاست. (در آیات قبل سخن از خاسرین بود، در این آیه می فرماید درمانش اطاعت خداست.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۲ اجابت دستورات خدا، سبب پرورش ماست پس سخن مربی را گوش کنیم.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۳ ربوبیت خداوند نسبت به انسان، مقتضی پاسخگویی به دعوت اوست.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۴ علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. (فرصت ها و امکانات را از دست ندهیم) «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ»

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۸]

اشاره

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ (۴۸)

پس اگر روی گردانند (غمگین مباش) ما ترا بر آنان نگهبان نفرستادیم، (تا به اجبار آنان را به ایمان واداری)، جز رساندن پیام، مسئولیتی بر تو نیست و البته هر گاه از جانب خود رحمتی به انسان بچشانیم به آن شاد شده (و از ما غافل می شود) و اگر به خاطر دست آورد کارشان بلایی به آنان رسد، (نعمت ها را فراموش می کنند)، همانا انسان ناسپاس است.

نکته ها:

همیشه اعراض مردم به خاطر عملکرد مسئولین و رهبران نیست، حتی اگر پیامبر معصوم هم تبلیغ کند گروهی اعراض می کنند.

۱ رهبر جامعه باید اعراض از دین مردم را پیش بینی کند. «فَإِنْ أَعْرَضُوا» ۲ مسئولیت پیامبر، ابلاغ رسالت است نه اجبار مردم به پذیرش. «فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِلَّا عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ» ۳ نعمت ها از خداست، پس نباید ما را از خدا غافل کند. «أَذَقْنَا ... مِنَّا رَحْمَةً» ۴ ابلاغ دین بر پیامبر واجب است گرچه عده ای نپذیرند. «إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ» ۵ لذت های دنیا، جز به مقدار چشیدن نیست. «أَذَقْنَا» ، «رَحْمَةً» ۶ رحمت هر چه باشد از جانب خداست. «مِنَّا رَحْمَةً» ۷ انسان موجودی کم ظرفیت است. «أَذَقْنَا» ، «رَحْمَةً ... فَرِحَ بِهِمَا» ۸ رحمت ها از جانب خداست ولی مصیبت ها بازتاب عمل انسان است. «مِنَّا رَحْمَةً ... سَرِيئَةً بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ» ۹ در تلخی ها نیز باید یاد خدا باشیم و گرنه مورد ملامت و سرزنش قرار می گیریم. «تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِثَاءً وَّ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ (۴۹) أَوْ يَزُوجُهُمْ ذُكْرَانًا وَّ إِنِثَاءً وَّ يَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۵۰)

فرمان روایی آسمان ها و زمین مخصوص خداست، هر چه بخواهد می آفریند، به هر که بخواهد دختران بخشد و به هر که بخواهد پسران بخشد.

یا(در یک رحم) پسران و دختران را در کنار هم قرار دهد و هر که را بخواهد نازا گرداند، همانا اوست دانای توانا.

نکته ها:

از آنجا که اعراب جاهلی پسر را برتر از دختر می دانستند، خداوند در این آیه درباره آفرینش

هر دو کلمه «يَهَبُ» را به کار برد تا بفهماند پسر و دختر، هر دو هدیه ی الهی هستند و کلمه «إِنَّا» را مقدم آورد تا تجلیلی از دختر باشد و کلمه «الذُّكُورَ» را با حروف «ال» آورد تا بگوید:

آن پسرانی که شما به آن دل خوشید، آنان نیز هدیه الهی هستند.

مراد از «يُزَوِّجُهُمْ» آن است که خداوند گاهی پسر و دختر را توأم با یکدیگر عطا می کند. (۱)

پیام ها:

۱ کفر و ناسپاسی مردم، اثری در حاکمیت خداوند ندارد. «فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ...»

۲ فرزند، هدیه ی الهی است. «يَهَبُ» ۳ پسر یا دختر بودن فرزند را به او واگذار کنیم او بهتر می داند. «يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَّا ... عَلِيمٌ قَدِيرٌ» ۴ نمونه فرمانروایی مطلق خداوند این است که به هر کس هر نوع فرزندی که بخواهد می دهد. «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ» ۵ ناخرسندی از داشتن فرزند دختر یا پسر، کفران نعمت الهی و هدیه اوست.

«فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ»

... يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ ...»

۶ خداوند همواره در حال آفرینش است. «يَهَبُ ... يَخْلُقُ ... يَشَاءُ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار است.) ۷ فرزند دادن یا عقیم ساختن انسان، نمودی از علم و قدرت خداوند است.

«يَهَبُ»

... إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ» ۸ عقیم بودن، دلیل عدم قدرت خدا نیست. «عَقِيمًا ... قَدِيرٌ» ۹ عقیم بودن، دلیل نقص مرد یا زن نیست، بلکه نوعی آفرینش خداست. «يَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا»

ص: ۴۲۵

اشاره

وَ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ (۵۱)

و هیچ بشری را نسزد که خداوند با او سخن گوید مگر از طریق وحی (که بر قلب او نازل می شود) یا از پس پرده و حجاب یا آنکه فرستاده ای (به نام فرشته) فرستد، پس به اذن او هر چه بخواهد وحی کند. همانا او والا مرتبه و با حکمت است.

نکته ها:

نزول وحی بر پیامبران سه راه دارد:

الف: القای مستقیم به قلب پیامبر.

ب: شنیدن از ورای حجاب مثل درخت.

ج: از طریق فرشته ی حامل وحی (جبرئیل).

پیام ها:

۱ وحی از طرف خداست نه خواست بشر. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ...»

۲ بشر می تواند مورد سخن خداوند قرار گیرد. «يُكَلِّمُهُ اللَّهُ» ۳ محتوی و میزان وحی به دست خداست. «مَا يَشَاءُ» ۴ وحی از مقام بالا و بر اساس حکمت است. «إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ»

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۲) صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (۵۳)

و بدین گونه ما روحی (به نام قرآن) را از فرمان خود به تو وحی کردیم و تو نه کتاب را می دانستی چیست و نه ایمان را، ولی ما آن را نوری قرار دادیم که هر که از بندگانمان را بخواهیم به وسیله آن هدایت کنیم و همانا تو (مردم را) به راه راست هدایت می کنی.

راه خداوندی که آنچه در آسمان ها و زمین است برای اوست. بدانید که همه امور به سوی او باز می گردد.

نکته ها:

این سوره با آیه وحی شروع شد، «حم، عسق»، کَذَلِكْ يُوحىٰ إِلَيْكَ و با آیه وحی پایان می پذیرد. «وَ كَذَلِكْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» مراد از «روح» در این آیه را بعضی روح الامین گرفته اند و بعضی فرشته ای بالاتر از سایر فرشتگان که همراه آنهاست، نظیر «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيهَا» (۱) و گروهی قرآن دانسته اند که به نظر این معنا بهتر است.

روح مایه حیات و زندگی است و قرآن رمز حیات معنوی انسان است. همان گونه که جسم بدون روح متلاشی و متعفن می شود، جامعه ی بدون کتاب و قرآن در معرض متلاشی شدن است. آن گونه که حقیقت روح درک ناشدنی است، حقیقت قرآن نیز درک ناشدنی است و آن طور که روح کهنه نمی شود قرآن نیز کهنه شدنی نیست.

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «لقد قرن الله به صلى الله عليه و آله من لدن كان فطيما اعظم ملائکته یسلک به طریق المکارم و محاسن الاخلاق ليله و نهاره» (۲) همانا خداوند از لحظه از شیر گرفتن پیامبر، یکی از بزرگ ترین فرشتگان خود را همراه او گرداند تا راه مکارم و محاسن اخلاق را شب و روز به او تعلیم دهد. بنا بر این مراد از جمله «وَلَا الْإِيمَانُ» رها بودن و گمراه بودن و بی ایمان بودن پیامبر، قبل از بعثت نیست، بلکه مراد آنست که پیامبر از جزئیات و محتویات آئین خبر نداشت.

برای حرکت معنوی انسان اموری لازم است از جمله:

راه «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»، راهنما «إِنَّكَ لَتَهْدِي»، نور «جَعَلْنَاهُ نُورًا»، نقشه «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ

ص: ۴۲۷

۱-۱. قدر، ۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا»

مقصد «إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ».

پیام ها:

۱ وحی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله استمرار وحی به انبیای پیشین است. «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» ۲ سه نوع وحی که در آیه قبل آمده بود برای پیامبر اسلام بوده است. «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» ۳ پیامبر اسلام امی و درس نخوانده بود. «مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ» ۴ حتی پیامبران بدون هدایت الهی راهی از پیش نمی برند. «مَا كُنْتَ تَدْرِي» ...

۵ صفا و صداقت نشانه نبوت است. رهبران عادی حاضر نیستند سابقه ی خود را این گونه برای مردم مطرح کنند. «مَا كُنْتَ تَدْرِي» ...

۶ گرچه هدایت به دست خداست «مَنْ نَشَاءُ» لکن بستر هدایت، روح بندگی و دوری از تکبر است. «عِبَادِنَا» ۷ کسی که می خواهد دیگران را هدایت کند باید خود بر راه حق مسلط باشد.

«إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلِيٍّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱)، «إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۸ قرآن و رسول وسیله هدایتند. «نُورًا نَهْدِي بِهِ ... إِنَّكَ لَتَهْدِي» ۹ ملاک، لیاقت فعلی افراد است، گرچه در گذشته دست آنها خالی باشد. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي» ۱۰ تکامل حتی برای انبیا نیز هست. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي» ۱۱ اگر لطف خدا شامل حال انسانی شود، ناآگاه دیروز معلم امروز می شود. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي» ۱۲ قرآن به تنهایی کافی نیست، با اینکه قرآن نور هدایت است «نُورًا نَهْدِي بِهِ» ...

لکن باز هم نیاز به رسول است. «إِنَّكَ لَتَهْدِي»

ص: ۴۲۸

- ۱۳ راه راست همان راه خداست. (مکاتب غیر الهی از تعیین راه درست برای بشر عاجزند.) «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي»
- ۱۴ راه کسی را بیمائیم که فرمانروای هستی باشد. «صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ...
- ۱۵ اهل ایمان دلشاد باشند و اهل لجاجت و کفر هشدار یابند که پایان کار آنها با خداست. «إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ» ۱۶ حرکت جهان هستی، هدفدار و تکاملی است. «إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ» «و الحمد لله رب العالمین»

سیمای سوره زخرف

این سوره هشتاد و نه آیه دارد و به جز آیه ی ۴۵، بقیه آیات آن در مکه نازل شده است.

نام این سوره از آیه ۳۵ گرفته شده که در آن کلمه «زخرف» بکار رفته است.

زخرف به معنای طلا و نقره و زینت می باشد.

عمده مطالب این سوره درباره ی قرآن و نبوت، عکس العمل مخالفان انبیا، دلایل توحید و مبارزه با شرک و بیان بخشی از تاریخ انبیا و صحنه های معاد است.

نکته جالب توجه آنکه هفت سوره پی در پی قرآن با حروف مقطعه «حم» آغاز می شود. سوره های غافر، فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف که حوامیم سبعة یا سوره های آل حم گفته می شوند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۴]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۳) وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ
لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ (۴)

ح، میم.

به کتاب روشنگر سوگند.

همانا ما آن را قرآنی عربی قرار دادیم باشد که در آن تعقل کنید.

و همانا آن در امّ الکتاب (لوح محفوظ) است که نزد ما بلند مرتبه و حکمت آمیز و استوار است.

نکته ها:

ویژگی های قرآن به عنوان یک کتاب آسمانی، آن است که:

روشن و روشنگر است. «مبین» از سرچشمه علم الهی است. «فِي أُمِّ الْكِتَابِ» جایگاه معنوی دارد. «لَدَيْنَا» لفظ و محتوای آن بلند مرتبه و بلند پایه است. «علی» محتوای آن حکمت آمیز و استوار است. «حَكِيمٌ» کلمه ی «قرآن» از ریشه ی «قرأ» به معنای کتاب خواندنی است. کلمه ی «عربی» از «عرب» به معنای واضح و آشکار است. زبان عربی، یعنی زبان گویا و بدون ابهام.

ص: ۴۳۴

۱ میان حروف مقطعه و نزول قرآن رابطه است. این کتاب از همین حروف الفبا تألیف یافته است. «حَمَّ وَالْكِتَابِ» ۲ قرآن، مقدس و قابل سوگند است. «الْكِتَابِ» ۳ سوگند به غیر خداوند نیز جایز است. «وَ الْكِتَابِ» ۴ گرچه بعضی از آیات قرآن متشابه است، ولی بیشتر آیات آن شفاف، روشن قابل فهم است. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۵ قرآن، بر عربی بودن زبان خود تأکید دارد. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا» ۶ انتخاب راه خدا، باید از طریق تعقل باشد نه تعبد. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا ... تَعْقِلُونَ» ۷ وظیفه ما تبلیغ دین است گرچه در اثر پذیری مردم تردید است. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۸ همه ی کتب آسمانی به یک کتاب واحد که مادر همه ی کتاب هاست باز می گردد. «إِنَّهُ فِي أُمَّ الْكِتَابِ» ۹ حقیقت قرآن در لوح محفوظ و نزد خداوند است. «فِي أُمَّ الْكِتَابِ لَعَدِيتَا» ۱۰ هر کس اهل تعقل باشد، حتماً از قرآن بهره مند خواهد شد. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۱۱ دست بشر به همه معارف بلند قرآن نخواهد رسید. «لَعَلِّي» ۱۲ گذشت زمان و پیشرفت علوم بشری، از استحکام قرآن نمی کاهد. «حَكِيمٌ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵ تا ۸]

اشاره

أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَافِحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ (۵) وَ كَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ (۶) وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۷) فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَ مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ (۸)

آیا بخاطر آنکه شما گروهی اسرافکارید ما ذکر (قرآن) را از شما باز گردانیم.

و چه بسیار پیامبری که در میان پیشینیان فرستادیم.

و هیچ پیامبری به سراغشان نمی آمد مگر آنکه او را مسخره می کردند.

پس ما کسانی را که از نظر قدرت سخت تر از این اسرافکاران بودند هلاک کردیم و سرنوشت پیشینیان تکرار شد.

نکته ها:

«صفح» به معنای روی گرداندن است و «بطش» به معنای گرفتن همراه با قدرت و شدت.

در فرهنگ قرآن، اسراف به هر کاری که موجب به هدر رفتن نعمت های الهی گردد گفته می شود. لذا در این آیات، افراد بی اعتنا به کتاب آسمانی، مسرف خوانده شده اند.

پیام ها:

۱ وجود چند مزاحم نباید مانع ارائه خیر شود. «أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ» ...

۲ قرآن وسیله ی بیداری است. «الذِّكْرُ» ۳ بی اعتنایی به تذکرات الهی، نمونه ای از اسراف است. «كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ» ۴ فرستادن انبیا یکی از سنت های الهی است. «كَمْ أَرْسَلْنَا ... فِي الْأَوَّلِينَ» ۵ همه انبیا گرفتار استهزای مخالفان بودند و هر پیامبری، باید از وضع پیامبران قبلی آگاه باشد تا به خاطر استهزای گروهی دست از کار خود برندارند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۶ انبیا به سراغ مردم می رفتند. «يَأْتِيهِمْ» ۷ آشنایی با مشکلات دیگران سبب تسلی دل و نوعی آمادگی روحی است. «مَا يَأْتِيهِمْ ... إِلَّا ... يَسْتَهْزِئُونَ» ۸ استهزا، شیوه ی دائمی مخالفان انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۹ ابتدا اتمام حجت، سپس مجازات معاندان. «يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ ... فَأَهْلَكْنَا» ...

۱۰ استهزای مردان خدا، سبب هلاکت و نابودی است. «يَسْتَهْزِؤْنَ فَأَهْلِكُنَا» ۱۱ از افراد لایقی که برای مأموریتی اعزام می کنید، حمایت کنید. «يَسْتَهْزِؤْنَ»، «فَأَهْلِكُنَا» ۱۲ هیبت ابرقدرت ها را بشکنید. «فَأَهْلِكُنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا» ۱۳ قدرت مردم مانع قهر الهی نیست. «فَأَهْلِكُنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا» ۱۴ تاریخ و حوادث آن قانونمند و دارای سنت و اصول مخصوص به خود است. «مَضَىٰ مِثْلَ الْأَوَّلِينَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (۹) الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ جَعَلَ لَكُم فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰)

و اگر از آنان سؤال کنی چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید؟ قطعاً خواهند گفت: آنها را (خداوند) قادر دانا آفریده است.

همان که زمین را برای شما محل آسایش قرار داد و در آن برای شما راه هایی قرار داد تا شاید راه یابید.

نکته ها:

مشركان آفریدگار را خدا می دانستند ولی در پرستش، بت ها را می پرستیدند.

اگر قطعات زمین توسط کوه های بلند و درّه های عمیق از هم جدا شده بود زندگی انسان فلج می شد. لذا امکان برقراری راههای ارتباطی در زمین، یکی از نعمت های الهی است.

پیام ها:

۱ تحقیر و استهزای کفار مانع دعوت آنان به حق نیست. «يَسْتَهْزِؤْنَ»، «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ» ۲ گرچه غرور و جهل و تقلید نیاکان بر فکر انسان سایه می اندازد ولی فطرت با تمام وجود، علم و قدرت خدا را درک می کند. «لَيَقُولُنَّ ... الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ»

۳ برای شکوفا کردن فطرت خداشناسی، نعمت‌ها را به یاد بیاوریم. «لَيَقُولَنَّ ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ» ۴ زمین به خودی خود قابل سکونت نبود، خداوند آن را برای انسان مهار و آماده کرد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا» ۵ هدف از آفریده‌ها بهره‌گیری انسان است. «جَعَلَ لَكُمْ ... جَعَلَ لَكُمْ» ۶ وجود راه، یکی از نعمت‌های بزرگ الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا» ۷ اگر گردش‌گری بر اساس غفلت باشد، نه عبرت، رشد معنوی در آن نخواهد بود. «جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۸ سیر و سفر و مشاهده بخش‌هایی از زمین یکی از وسایل هدایت است. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۱ تا ۱۲]

اشاره

وَ الَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۱) وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَ الْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (۱۲)

و آن کس که از آسمان به اندازه‌ای معین، آبی فرو فرستاد، پس به واسطه‌ی آن، سرزمین مرده را زنده کردیم، شما نیز این گونه (از قبراها) خارج می‌شوید.

و همان کسی که همه‌ی جفت‌ها را آفرید و برای شما کشتی‌ها و چهارپایان قرار داد که بر آنها سوار شوید.

نکته‌ها:

در آیه‌ی قبل سخن از توحید بود، در این آیه اشاره‌ای به معاد شده است.

کلمه «قدر» یا به معنای اندازه است، یا به معنای تقدیر و برنامه. یعنی باران را به اندازه

ظاهراً مراد از «الْأَزْوَاجِ»، گیاهان است. زیرا پس از نزول باران و حیات زمین مطرح شده است و بر اساس آیات دیگر قرآن، قانون زوجیت در آنها برقرار است. «أَزْوَاجاً مِنْ لَبَاتٍ شَتَّى» (۲) در آیات قبل، سخن از راه بود و در این آیات، سخن از وسیله ی سیر و سفر در خشکی و دریا. چهارپایانی چون اسب و استر و شتر یا کشتی های کوچک و بزرگ.

پیام ها:

۱ تمام قطرات باران، حساب و کتاب دارد. «نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ» ۲ به اندازه باریدن باران، نعمتی بس بزرگ است. «بِقَدَرٍ»
۳ خداوند کارها را به وسیله ی اسبابی که خود آفریده انجام می دهد. (باران را سبب حیات زمین قرار داده است) «فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا» ۴ آب سرچشمه حیات است. «فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا» ۵ فصل بهار و رویش گیاهان نمونه ای از رستاخیز است. «كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ» ۶ زنده شدن انسان ها در قیامت اجباری است. «تُخْرَجُونَ» ۷ زوجیت مخصوص انسان یا حیوان نیست. «خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا» ۸ صنعت انسان با الهام الهی و با استفاده از قوانینی است که او در آفرینش، به ودیعه گذارده است. «جَعَلْ لَكُمْ مِنَ الْفُلُكِ» ۹ چه مرکب های طبیعی چون حیوانات و چه مرکب های صنعتی همچون کشتی ها، هر دو از نعمت های الهی هستند. «جَعَلْ لَكُمْ ... مَا تَرْكَبُونَ»

ص: ۴۳۹

(۱-۱). تفسیر راهنما.

(۲-۲). طه، ۵۳.

اشاره

لَتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَ تَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ (۱۳) وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ (۱۴)

تا بر پشت آنها قرار گیرید و آن گاه که بر آن استقرار یافتید نعمت پروردگارتان را یاد کنید و بگویید منزه است آن که این مرکب را برای ما رام کرد و ما بر آن توانا نبودیم.

و همانا ما به سوی پروردگارمان باز خواهیم گشت.

پیام ها:

۱ بهره گیری از نعمت ها باید همراه یاد خدا و تشکر از او باشد (نه سبب غرور و غفلت). «لَتَسْتَوُوا ... ثُمَّ تَذْكُرُوا» ۲ نعمت ها و تناسب آنها با نیازها، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «نِعْمَةَ رَبِّكُمْ» ۳ راه شکر را از خدا بیاموزیم. «تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ ... وَ تَقُولُوا» ...

۴ تسبیح الهی نمونه حمد و ذکر الهی است. «تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ ... سُبْحَانَ الَّذِي» ۵ رام بودن زمین و مرکب برای انسان، از نعمت های بزرگ الهی است. «سَخَّرَ لَنَا هَذَا» ۶ اگر خداوند حیوانات را رام نمی ساخت، انسان ز بهره گیری آن عاجز بود. «مَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ» ۷ اعتراف به عجز، خود نمونه ای از شکر است. «وَ مَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ» ۸ به هنگام سوار شدن بر مرکب برای سفر، خدا را سپاس گوئیم و به یاد سفر نهایی باشیم. «تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَ تَقُولُوا ... إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ»

اشاره

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ (۱۵) أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفًا كُمْ بِالْبَنِينَ (۱۶) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (۱۷)

(مشركان گفتند: ملائکه دختران خدايند) و برای او از بندگانش جزئی قرار دادند. همانا انسان، کفران بیشه آشکار است.

آیا از آنچه می آفریند دخترانی بر گرفته و برای شما پسران را برگزیده است.

در حالی که هر گاه یکی از آن مشركان را به آنچه برای خداوند رحمن پسندیده است مژده دهند چهره اش سیاه گردد و اندوه خود را فرو برد.

نکته ها:

مراد از «عِبَادِهِ» فرشتگان است که مشركان آنها را از جنس دختر می دانستند و مراد از «جُزْءًا» آن است که مشركان، فرشتگان را همچون فرزند، جزئی از خدا می پنداشتند.

پیام ها:

۱ نقل عقاید خرافی اگر همراه با پاسخ باشد مانعی ندارد. «جَعَلُوا لَهُ» ...

۲ شریک دانستن مخلوق در کارهای خالق، ناسپاسی آشکار است. «جَعَلُوا لَهُ ... لَكَفُورٌ مُبِينٌ» ۳ در گفتگوها می توان بر اساس عقاید خود مردم، با آنان جدال کرد. «أَمْ اتَّخَذَ» ...

۴ دختر پنداشتن فرشتگان که معمولاً در نقاشی ها و تصاویر نیز دیده می شود، نوعی خرافه ی شرک آلود است. «أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ» ۵ چه زشت است که انسان، دختر را برای خود ننگ بداند ولی فرزندان خدا را دختر بشمارد. «ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا»

۶ آنان که به واسطه ی شنیدن تولد فرزند دختر، اندوهگین می شوند و گمان دارند که پسر برتر از دختر است، دچار خرافه ای شرک آلودند. «إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ... وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ» ۷ حالات روانی انسان، در جسم او اثر می گذارد. «ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۸ تا ۱۹]

اشاره

أَوْ مَنْ يُنشَأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (۱۸) وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ (۱۹)

آیا کسی را که در زیور پرورش یافته و در مجادله بیانش غیر روشن است (شایسته نسبت دادن به خداست؟)

و فرشتگان را که خود بندگان (خدای) رحمان هستند، مؤنث پنداشتند. آیا شاهد آفرینش آنها بوده اند؟ گواهی آنان (بر آن همه خرافات) به زودی نوشته می شود و بازخواست خواهند شد.

نکته ها:

در آیه ۹ خواندیم که مشرکان، خالق هستی را خداوند عزیز علیم می دانستند، این آیه می فرماید: شما که خالق را عزیز علیم می دانید چرا برای او دختران را قرار می دهید که در زینت و زیور پرورش می یابند و در گفتگوها، عواطف و احساساتشان غالب است. در حالی که لازمه ی عزیز بودن، صلابت و قاطعیت و لازمه ی علم، استدلال و منطق است، نه رفتار عاطفی و احساسی.

پیام ها:

۱ زینت طلبی و زیورگرایی، برای زنان و دختران امری طبیعی است. «يُنشَأُ فِي الْحِلْيَةِ» ۲ زن از جهت عاطفه و احساسات قوی تر از مرد «يُنشَأُ فِي الْحِلْيَةِ» و از جهت

ص: ۴۴۲

برخورد و مجادله ضعیف تر است. «وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ» ۳ فرشتگان، مخلوق خدا و بندگان او هستند، نه فرزندانش. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ» ۴ بر خلاف انسان، فرشتگان زن و مرد ندارند. «جَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ... إِنَاثًا» ۵ آنچه را که خود ندیده ایم، گواهی ندهیم. «أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ» ۶ همه گواهی ها و گفته ها در نزد خداوند ثبت می شود. «سَيُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ» ۷ انسان در برابر عقاید خود مسئول است. «يُسْأَلُونَ» ۸ عقاید خرافی را باید به شدت کوبید. «أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ»، «أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَ يُسْأَلُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۰]

اشاره

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۲۰)

و(مشرکان در توجیه خلاف خود) گفتند: اگر (خدای) رحمن می خواست، ما آنها را نمی پرستیدیم. برای آنان نسبت به این گفتار هیچ گونه آگاهی (و دلیل علمی) نیست و ایشان جز از روی حدس و گمان سخنی نمی گویند.

نکته ها:

«يَخْرُصُونَ» از «خرص» به معنای سخنی است که بر اساس حدس و گمان باشد.

قرآن در سوره ی نحل آیه ۳۵ و انعام آیه ۱۴۸، نیز از قول مشرکان این معنا را باز گو می کند که می گفتند: اگر خدا نمی خواست ما مشرک نبودیم.

پیام ها:

۱ خلافکاران در صدد توجیه کار خود هستند و خواست خدا را دستاویز قرار می دهند. «وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ» ۲ مهلت دادن خدا را نشانه رضایت او نپنداریم. «لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ» ۳ فرشتگان مورد پرستش مشرکان بودند. «عَبَدْنَاهُمْ»

۴ سخن بدون علم (به خصوص در مسائل اعتقادی) محکوم است. «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ» ۵ هر فرد و جامعه ای از علم تهی شود به سراغ توهمات و حدسیات می رود.

«إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۱ تا ۲۲]

اشاره

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (۲۱) بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ عِلْمٍ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ (۲۲)

آیا پیش از این به آنان کتابی دادیم که ایشان به آن تمسک می جویند.

(چنین نیست) بلکه گویند: ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و با پیروی از آنان هدایت یافته ایم.

پیام ها:

۱ شرک و خرافه نه پایگاه عقلی دارد، «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ» و نه تکیه گاه نقلی از کتب آسمانی. «أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا» ۲ ریشه ی شرک و خرافه، تقلید کورکورانه است. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ عِلْمٍ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ» ۳ پیروی از آداب و رسوم و عقاید نیاکان اگر مستند به عقل و کتاب آسمانی نباشد محکوم است. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ عِلْمٍ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ» ۴ گذشتگان و نیاکان که سنت های غلط را پایه گذاری کرده اند، مسئول نسل های بعد نیز هستند. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ» ۵ گسترش آداب و رسوم ملی، گاهی انسان بی منطق را به صورت انسانی هدایت یافته نشان می دهد. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ» ۶ ملی گرایی، تقلید کورکورانه و تعصب جاهلی را گسترش می دهد. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ»

اشاره

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَوْمِهِ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهِ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ (۲۳)

و بدین گونه ما در هیچ شهر و دیاری پیش از تو هشدار دهنده ای نفرستادیم مگر آنکه ثروتمندان مغروران گفتند: ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و از آثار آنان پیروی می کنیم.

نکته ها:

«مترف» از «ترفه» به معنای نعمت فراوان است و به کسی گویند که نعمت ها او را مغرور و سرمست کرده باشد.

در آیه قبل خواندیم که عوام مردم گمان می کنند که راه و روش نیاکان درست است و برای رسیدن به هدایت، از آنها پیروی می کنند. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ» اما این آیه می فرماید:

برای مترفین، رفاه و ثروت مطرح است، نه رسیدن به هدایت و لذا پیروی از آداب و رسوم نیاکان برای هدایت نیست. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ» در قرآن هرگز کلمه «بَعْدِكَ» برای پیامبر اسلام به کار نرفته بلکه «قَبْلِكَ» بکار رفته و این نشانه آنست که پیامبر اسلام آخرین فرستاده الهی است.

پیام ها:

۱ تکیه بر روش نیاکان، سنت منحرفان تاریخ بوده است. «وَكَذَلِكَ» ۲ انبیا، مخالفانی از طبقه مرفه داشته اند که بهانه های همگون و مشابهی می گرفتند. «مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ... إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا» ۳ توجه به مشکلات پیشینیان سبب آرامش انسان می شود. «مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ...

۴ مهم ترین نقش انبیا هشدار است. «مَنْ نَذِيرٍ» ۵ سرمستی از ثروت و رفاه هم موجب طغیان است و هم زمینه ی تقلید و تعصب های نابجا. «قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ» ۶ افکار پیشینیان قابل بازنگری و بررسی است و اقتدای مطلق و بی چون و چرا

به آنان، معنا ندارد. «إِنَّا عَلَيَّ آثَارِهِمْ مُتَدُونٌ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۴ تا ۲۵]

اشاره

قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آثَارِكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۲۴) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (۲۵)

(پیامبرشان) گفت: آیا اگر آئینی هدایت بخش تر از آنچه پدرانتان را بر آن یافتید برایتان بیاورم (حاضرید دست از راه نیاکان بردارید) گفتند: ما به آنچه بدان فرستاده شده اید کافریم.

پس ما از آنان انتقام گرفتیم و بنگر که فرجام تکذیب کنندگان چگونه است.

پیام ها:

۱ در نهی از منکر ابتدا باید معروف بهتری را عرضه کرد و سپس تقاضای ترک منکر را نمود. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ» ۲ یکی از راههای معرفی مکتب، مقایسه میان تعالیم مکاتب است. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ» (انبیا در دعوت خود عقل و خرد را مطرح می کردند و مخالفان تقلید و قومیت گرایی را) ۳ هدایت برتر ملاک انتخاب است، نه چیز دیگر. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ» ۴ با اینکه می دانیم در بت پرستی هدایتی نیست تا دعوت به توحید هدایت برتر باشد، اما جدال نیکو اقتضا می کند که برای دعوت به حق با مخالفان مماشات کرد. «بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ» ۵ لجاجت که آمد، قدرت تشخیص برتر را می گیرد. «بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ ... كَافِرُونَ» ۶ تحجر و تعصب، سبب نادیده گرفتن حقایق است. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» ۷ پایان کفر و لجاجت نابودی است. «فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ» ۸ کیفر الهی، پس از اتمام حجت است. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ ... إِنَّا ... كَافِرُونَ فَاَنْتَقَمْنَا»

۹ انتقام و خشونت در جای خود با رحمت و رأفت الهی منافاتی ندارد.

﴿فَأَتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾

۱۰ از حوادث تلخ تاریخ عبرت بگیریم. ﴿فَانظُرْ... عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ ۱۱ پایان کار ملاک است، نه جلوه های زودگذر. ﴿عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۲۸]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لَآبِيهِ وَ قَوْمِهِ اِنِّىۤ اِبْرَءٌۭ مِّمَّا تَعْبُدُوْنَ (۲۶) اِلَّا الَّذِىۤ اَفْطَرَنِىۤ فَاِنَّهٗ سَيَهْدِينِ (۲۷) وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِىۤ عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ (۲۸)

و(به یاد آور)زمانی که ابراهیم به پدر(عمویش آزر)و قوم خود گفت:

همانا من از آنچه شما می پرستید بیزارم.

مگر(پرستش)کسی که مرا پدید آورد که البته او هدایت خواهد کرد.

و آن(کلمه توحید)را در میان نسلش کلمه ماندنی قرار داد.باشد که آنان (به توحید)باز گردند.

نکته ها:

در آیات قبل منطق بت پرستان پیروی از نیاکان بود، این آیات می فرماید: ابراهیم با راه سرپرست خود که عمویش بود، به شدت مخالفت کرد.

در اینکه فاعل «جعل» در «وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً» کیست، دو احتمال وجود دارد: خداوند یا ابراهیم. هم می توان گفت خدا به پاس ایمان ابراهیم، توحید را در نسل او زنده نگاه داشت و هم می توان گفت ابراهیم فریاد توحید و براءت از شرک را در نسل خود به یادگار گذاشت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از نسل ابراهیم است و ما اهل بیت نیز از نسل ابراهیم و محمد هستیم. (۱)

ص: ۴۴۷

۱ یاد بزرگان و کلمات و حرکات و موضع گیری های قاطع آنان را فراموش نکنیم. «وَ إِذْ قَالَ» ۲ وابستگی قومی و قبیله ای و حزبی نباید در عقیده و تفکر ما اثر منفی داشته باشد. «قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ» ۳ انسان در برابر بستگان مسئولیت ویژه دارد و هدایت آنان در اولویت است.

«قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ»

۴ برائت از شرک یک شعار توحیدی است. «إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ» ۵ برائت از شرک قبل از ایمان به خداست. «إِنِّي بَرَاءٌ ... إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي» ...

۶ آنکه آفرید هدایت هم خواهد کرد. «فَطَرَنِي ... سَيَهْدِينِ» ۷ تمام مردم حتی انبیا به هدایت الهی نیازمندند. «سَيَهْدِينِ» ۸ ایمان آغازین کافی نیست، هدایت الهی باید تداوم داشته باشد. «سَيَهْدِينِ» ۹ فریاد توحید در تاریخ می ماند، گرچه مخاطب آن روز گوش ندهد. «كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ» ۱۰ خداوند حافظ و نگاهبان آئین توحید در تاریخ است. «جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً» ۱۱ نسل ابراهیم پرچمدار توحید در طول تاریخ است. «جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ» ۱۲ عملکرد پدران در سرنوشت نسل مؤثر است. «جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۹ تا ۳۱]

اشاره

بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ آبَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُولٌ مُّبِينٌ (۲۹) وَ لَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَ إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ (۳۰) وَ قَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ رَجُلٍ مِّنَ الْقُرَيْتَيْنِ عَظِيمٍ (۳۱)

(من نه تنها مشرکان را هلاک نکردم) بلکه آنان و پدرانشان را کامیاب کردم تا آن که حق (قرآن) و پیامبری آشکار به سراغشان آمد.

و چون حق به سراغشان آمد، گفتند: این سحر است و ما به آن کفر می ورزیم.

و گفتند: چرا این قرآن بر مردی بزرگ (از نظر جاه و مال) از دو قریه (مکه و طائف) نازل نشده است.

نکته ها:

بعضی کفار توقع نابجا داشتند و می گفتند: چون فلانی ثروتمند است پس وحی باید به او نازل می شد، در حالی که برتری مادی دلیل برتری معنوی نیست.

مکه و طائف دو شهر مهم اعراب در عصر بعثت بود.

پیام ها:

۱ سنت خداوند کامیاب کردن مؤمن و کافر و مهلت دادن به همه ی مردم است.

﴿مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ آبَاءَهُمْ﴾

۲ برای اتمام حجّت هم کتاب لازم است و هم رهبر. ﴿جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُولٌ مُّبِينٌ﴾ ۳ قرآن، سخن سراسر حقّ و حقیقت است. ﴿جَاءَهُمُ الْحَقُّ﴾ ۴ تبلیغ دین و رسالت باید روشن و رسا باشد. ﴿رَسُولٌ مُّبِينٌ﴾ ۵ تأثیر قرآن بر جان و دل کفار به حدّی بود که آن را سحر و جادو می خواندند.

﴿هَذَا سِحْرٌ﴾

۶ انسان ذاتاً توجیه گر است. کفار تهمت سحر می زدند تا کفر خود را توجیه کنند. ﴿هَذَا سِحْرٌ وَ إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ﴾ ۷ بهانه گیران هر لحظه حرفی می زنند، یک بار می گویند: قرآن سحر است و یک بار می گویند: چرا قرآن به فلانی نازل نشد. ﴿هَذَا سِحْرٌ ... لَوْ لَا نُزِّلَ﴾ ۸ بزرگی، نزد عدّه ای از مردم داشتن مال و عنوان است. ﴿رَجُلٍ ... عَظِيمٍ﴾

ص: ۴۴۹

اشاره

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۳۲)

آیا آنان رحمت پروردگارت (در مورد تعیین پیامبر) را (میان خود) تقسیم می کنند در حالی که ما معیشت آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده ایم (تا چه رسد به اعطای مقام والای نبوت) و درجات بعضی انسان ها را بر برخی دیگر برتری دادیم تا برخی از آنان برخی دیگر را به خدمت گیرند و رحمت پروردگار تو از آنچه آنان می اندوزند بهتر است.

نکته ها:

برتری یافتن برخی انسان ها بر دیگران دو گونه است:

یکی برتری در ساختار جسمی، فکری و استعدادهاست که این امر سبب احساس نیاز به یکدیگر و خدمت به همدیگر است و بدین وسیله جامعه تشکیل می شود. انسان در این برتری نقشی ندارد. «رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ» نوع دیگر، برتری است که خداوند بر اساس تلاش انسان عطا می کند، نظیر آیه: «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (۱) که خداوند کسانی را که به سراغ علم و ایمان رفتند برتری می دهد.

وقتی معیشت انسان ها در دست خداست، چگونه بعضی انتظار دارند مقام نبوت با آنان باشد و آنها تصمیم بگیرند که وحی بر چه کسی نازل شود؟ تفاوت هایی که میان مردم است باید سبب پیوستگی و تعاون و استخدام بعضی توسط بعضی باشد، نه سبب استثمار و فخر فروشی و تحقیر دیگران. «سُخْرِيًّا» یعنی گروهی از انسان ها گروه دیگر را به کار گیرد و آنها را استخدام کند.

ص: ۴۵۰

۱ انسان باید قدر و جایگاه خود را بداند و پا را از گلیم خود درازتر نکند.

(انتخاب پیامبر در حوزه اراده الهی است، نه توقع و انتظار مردم) «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» ۲ نبوت، رحمت خاص الهی است. «رَحْمَهُ رَبِّكَ» ۳ کسی از خداوند طلبی ندارد هر چه هست لطف و رحمت اوست. «رَحْمَهُ رَبِّكَ» ۴ رزق فقط به دست خداست. «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» ۵ برتری های جسمی و فکری سبب غرورتان نگردد زیرا همه از خداست.

«نَحْنُ قَسَمْنَا»

«رَفَعْنَا» ۶ اندیشه جامعه بی طبقه، خیالی بیش نیست. (خدای حکیم خود تفاوت هایی قرار داده تا مردم به یکدیگر احساس نیاز کنند و با کمک به یکدیگر در سایه اجتماع رشد کنند). «رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ» ۷ اجیر شدن و اجیر گرفتن و استخدام بعضی انسان ها توسط بعضی دیگر، امری مجاز و مشروع است. «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سِيَرِيًّا» ۸ جامعه ی پایدار و اقتصاد سالم، وابسته به تعاون و بهره گیری از توان نیروهای مختلف انسانی است. «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سِيَرِيًّا» ۹ رحمت، از شئون ربوبیت است. «رَحْمَهُ رَبِّكَ» ۱۰ وحی و رسالت را با مادیات مقایسه نکنیم. «رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ» ۱۱ برتری های مادی، شما را از رحمت الهی غافل نکند. «وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ»

اشاره

وَلَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (۳۳)

و اگر نبود که مردم یکسره و یک دست (کافر) می شدند، برای خانه های کسانی که به خدای رحمن کفر می ورزند، سقف هایی از نقره قرار می دادیم و نیز نردبان هایی که بر آنها بالا روند.

نکته ها:

زرق و برق دنیا به قدری بی ارزش است که خداوند در این آیه می فرماید: ما حاضریم دنیا را در حد وفور به کفار بدهیم ولی چون عقل مردم در چشم آنهاست اگر به کفار بدهیم همه به سوی کفر گرایش پیدا می کنند.

نه فقط همسان بودن همه ی انسان ها در مسائل اقتصادی و معیشتی مورد اداره ی خداوند نیست، بلکه در مسائل اعتقادی هم نباید امور به سمتی برود که حق انتخاب از افراد گرفته و گمان کنیم اگر همه ی مردم جهان یک فکر و یک عقیده شوند، به مطلوب رسیده ایم.

پیام ها:

۱ در دادن ها و گرفتن ها باید مراعات ظرفیت جامعه بشود. «لَوْ لَا ... لَجَعَلْنَا» ...

۲ امت واحده ای ارزش دارد که بر اساس ایمان باشد نه کفر. «لَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً» ۳ ثروت، نشانه ی عزت در نزد خداوند نیست. «لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ»

اشاره

وَلِيُوتِيَهُمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَكَبَّرُونَ (۳۴) وَ زُخْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (۳۵)

و برای خانه هایشان درب های متعدّد و تخت هایی که بر آنها تکیه زنند (قرار می دادیم).

و هر گونه زینتی (برای آنان فراهم می کردیم) ولی اینها همه جز وسیله کامیابی زندگی دنیا نیست، در حالی که آخرت نزد پروردگارت مخصوص اهل تقواست.

پیام ها:

۱ در دید کفار ارزش به زینت و زیور و در دید متقین، ارزش به سعادت اخروی است. «وَلِيْبُوْتِهِمْ اَبْوَابًا ... وَ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِيْنَ» ۲ متقین به جای آنکه در فکر زینت و زیور خانه های خود در دنیا باشند، در فکر آخرتند که همه اینها را خداوند خود فراهم کرده است. «لِمَنْ يَكْفُرْ بِالرَّحْمٰنِ لِحَبِيْبَتِهِمْ سِقْفًا مِّنْ فِضِّهِ ... وَ زُخْرَفًا ... وَ الْاٰخِرَةُ ... لِلْمُتَّقِيْنَ» ۳ جوار پروردگار و فیض حضور با هیچ چیز قابل مقایسه نیست. «عِنْدَ رَبِّكَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُفِيْضٌ لِّهٖ شَيْطٰنًا فَهٗوَ لَهٗ قَرِيْنٌ (۳۶) وَ اِنَّهُمْ لَيَصُدُّوْنَهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ وَ يَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ مُّهْتَدُوْنَ (۳۷)

و هر که از یاد خدای رحمن روی گردان شود شیطانی بر او می گماریم که همراه و دمساز وی گردد.

و آنها (شیاطین) مردم را از راه (حق) باز می دارند ولی گمان می کنند که هدایت یافته اند.

نکته ها:

آیات قبل، سخن از کفار و غرق شدن در مادیات بود، این آیه یکی از آثار غوطه ور شدن در زر و زیور را بیان می کند.

ص: ۴۵۳

«يَعِشُ» از «عشو» به معنای آفتی در چشم است که سبب ضعف دید می گردد. این کلمه هر گاه با حرف «عن» همراه باشد به معنای اعراض کردن است.

سیاست شیطان گام به گام است: «خُطُوبَاتٍ» (۱) مرحله اول القای وسوسه است. «فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ» (۲) در مرحله دوم تماس می گیرد. «مَسَّهُمْ طَائِفٌ» (۳) مرحله سوم در قلب فرو می رود. «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۴) مرحله چهارم در روح می ماند. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۵) مرحله پنجم انسان را عضو حزب خود قرار می دهد. «حِزْبُ الشَّيْطَانِ» (۶) مرحله ششم سرپرست انسان می شود. «وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا» (۷) مرحله هفتم انسان خود یک شیطان می شود. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ وَ...» (۸)

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: شیطان در روح انسان تخم گذاری می کند. «فَبَاضَ وَ فَرَخَ فِي صَدُورِهِمْ» (۹) آثار اعراض از یاد خدا باز ماندن از راه خیر. «لَيُضِلُّنَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ» انحراف فکری که خیال می کند هدایت یافته است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ» دیگر موعظه پذیر نیست. «وَ إِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ» (۱۰) توبه نمی کند چون خود را کج نمی داند.

زندگی نکبت بار دارد. «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱۱) کسی که در دنیا از دیدن حق کور است، «يَعِشُ» در آخرت نیز کور محسوس می شود. «مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ» (۱۲)

ص: ۴۵۴

- ۱-۱. بقره، ۱۶۸.
- ۲-۲. طه، ۱۲۰.
- ۳-۳. اعراف، ۲۰۱.
- ۴-۴. ناس، ۵.
- ۵-۵. زخرف، ۳۶.
- ۶-۶. مجادله، ۱۹.
- ۷-۷. نساء، ۱۱۹.
- ۸-۸. انعام، ۱۱۲.
- ۹-۹. نهج البلاغه، خطبه ۷.
- ۱۰-۱۰. صافات، ۱۳.
- ۱۱-۱۱. طه، ۱۲۴.
- ۱۲-۱۲. اسراء، ۷۲.

شیطان همراه، ممکن است از دوستان ناباب یا همسر و فرزند یا شریک فاسد باشد. به همین دلیل کلمه شیطان نکره ذکر شده است تا شامل هر نوع شیطانی شود.

نماز، ذکر رحمن است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» (۱) قرآن، ذکر رحمن است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۲) پس هر کس از نماز و قرآن اعراض کند دچار سلطه شیطان همراه می شود. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ»

پیام ها:

۱ سلطه شیطان در اثر اعمال خود ماست. «وَمَنْ يَعِشْ ... نُقِيضْ» ۲ دل یا جای رحمن است یا شیطان. «وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا» ۳ کیفر روی گردانی از سرچشمه رحمت، بندگی شیطان سلطه گر است. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» ۴ تلاش شیطان برای بازداشتن انسان از راه حق جدی است. «إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ» ۵ بدتر از انحراف عملی، انحراف فکری است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۸]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸)

(همراه بودن شیطان ادامه دارد) تا زمانی که (مجرم در قیامت) نزد ما آید (و به شیطان همدم خود) گوید: ای کاش میان من و تو فاصله مشرق و مغرب بود، چه بد همنشینی بودی.

(ولی به آنان گفته می شود) امروز (آرزوی دوری از شیاطین) برای شما سودی ندارد چرا که ظلم کردید، شما (با شیاطین) در عذاب مشترکید.

ص: ۴۵۵

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. حجر، ۹.

نکته ها:

مجرمان در قیامت آرزو می کنند که لا اقل در جهنم از شیاطین دور باشند، ولی قرآن می فرماید: آنها در عذاب هم با شیاطین شریکند و از هم جدا نمی شوند.

پیام ها:

۱ ندامت ها در دنیا می تواند ثمربخش باشد ولی در آخرت جز حسرت سودی ندارد. «يَا لَيْتَ» ...

۲ روز قیامت که پرده ها کنار می رود بسیاری محبوب ها منفور و پندارها باطل می شوند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ حَتَّى إِذَا جَاءَنَا»[□] در قیامت، شیاطین با آدمیان محشور می شوند. «يَا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ»[□] ۴ هم نشینان دنیا، هم نشینان قیامت خواهند بود. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ... فَبِئْسَ الْقَرِينُ»[□] ۵ قرین بودن با شیطان در روز قیامت خود نوعی عذاب است. «فَبِئْسَ الْقَرِينُ»[□] ۶ اعراض از ذکر خدا که زمینه سلطه شیطان است، ظلم به خویش و انبیاست.

«إِذْ ظَلَمْتُمْ»

۷ بر خلاف دنیا که زندان عمومی بهتر از انفرادی است در قیامت عمومی بودن عذاب هیچ سودی ندارد. «لَنْ يَنْفَعَكُمُ ... أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ»[□]

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۰]

اشاره

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۴۰)

(ای پیامبر!) آیا تو می توانی سخن خود را به گوش کران برسانی یا کوران و کسانی را که در گمراهی آشکارند هدایت کنی؟

نکته ها:

سخن حق تنها در زنده دلان خدا ترس مؤثر است نه دیگران. در قرآن می خوانیم: «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا»[□] (۱)، تا به هر زنده دلی هشدار دهد،

ص: ۴۵۶

﴿إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ﴾ (۱) تنها کسانی را هشدار می دهد که پیرو ذکر بوده و خداترس می باشند.

پیام ها:

۱ اگر زمینه پذیرش نباشد حتی سخن رسول خدا اثری نخواهد داشت. «أَفَأَنْتَ» ۲ پیامبر برای هدایت مردم سوز داشت. «أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ... أَوْ تَهْدِي» ۳ قرین شدن شیطان سبب کوری و کوری باطنی می گردد. «الضَّمَّ»، «الْعُمَى»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۲]

اشاره

﴿فَأَمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَأِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾ (۴۱) أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَأِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ﴾ (۴۲)

پس هر گاه تو را از (میان آنان) ببریم، از آنان انتقام خواهیم گرفت.

یا (اگر زنده باشی) عذابی را که به آنان وعده داده ایم به تو نشان می دهیم، پس بدون شک ما بر نابودی آنان مقتدریم.

نکته ها:

مراد از انتقام الهی، همان کیفر عادلانه اوست، نه کینه و عقده که معمولاً ریشه ی انتقام های بشری است.

پیام ها:

۱ مرگ و حیات هر انسان، از جمله پیامبران به دست خداست. «فَأَمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ» ۲ کیفر کافران، یک سنت الهی است. «فَأِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ» ۳ کفار گمان نکنند تا پیامبر هست عذاب نمی شوند یا چون پیامبر از دنیا برود دیگر عذابی در کار نیست. «فَأَمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ... أَوْ نُرِيَنَّكَ» ۴ زمان نزول قهر خدا بدست او و حکیمانه است، خواه در زمان پیامبر باشد یا بعد از وفات او. «نَذْهَبَنَّ... أَوْ نُرِيَنَّكَ... فَأِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ»

ص: ۴۵۷

اشاره

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۳) وَإِنَّهُ لَدِكُّرٌ لَّكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْأَلُونَ (۴۴)

پس آنچه را به تو وحی شده محکم بگیر، همانا تو بر راه مستقیم هستی.

و همانا قرآن برای تو و قومت وسیله یادآوری (و عظمت) است و به زودی (درباره آن) از شما سؤال خواهد شد.

نکته ها:

برای کلمه «ذکر» دو معنا ذکر شده است: یکی تذکر و یادآوری و دیگری یاد، عظمت و آوازه نیک. یعنی این قرآن، سبب تذکر و غفلت زدایی یا سبب یاد تو در تاریخ است و به تو و امت تو عظمت می دهد.

پیام ها:

۱ کوردلی و سنگدلی مردم نباید در پیامبر اثر کند. «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي» ۲ کسی که در راه مستقیم و متصل به وحی است، باید در کار خود جدی و با نشاط باشد. «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ» ۳ به خاطر عدم پذیرش مردم، در حَقَائِیتِ راه خود شک نکنیم. «إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۴ پیامبر، معصوم است. «إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

اشاره

وَ سَأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَمْ جَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ (۴۵)

و از رسولانی که قبل از تو فرستاده ایم (از طریق پیروان یا کتابشان) سؤال کن، آیا غیر از خداوند رحمان، معبودان دیگری برای پرستش مردم قرار داده ایم؟

نکته ها:

در آیات قبل بارها کلمه «رحمن» به کار رفته است، شاید اشاره به آن باشد که رها کردن سرچشمه رحمت و به سراغ غیر او رفتن شرط انصاف نیست.

پیام ها:

۱ همه به تذکر نیازمندیم. «لَذِكْرُ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ» ۲ اول تذکر به خود بعد مردم. «لَذِكْرُ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ» ۳ همه در برابر قرآن مسئولیم. «وَ سَوْفَ تُسْأَلُونَ» ۴ توحید اصل مشترک همه ادیان است و پیامبر اسلام استمرار دعوت پیامبران قبلی است. «وَ سَأَلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ۵ پیامبر اسلام بر همه ی پیامبران قبلی اشراف دارد. «وَ سَأَلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۴۷]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۶) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (۴۷)

و همانا ما موسی را همراه با آیات (و معجزات) خود به سوی فرعون و اشراف قومش فرستادیم پس گفت: همانا من فرستاده پروردگار عالمیانم.

پس چون موسی با آیات ما به سراغ آنان آمد، آنان به آن (آیات و معجزات) خندیدند.

نکته ها:

در قرآن، ماجرای موسی و فرعون و بنی اسرائیل تکرار شده است و این بخاطر آنست که سرنوشت موسی و قومش با سرنوشت پیامبر اسلام و مردم مکه شباهت دارد، فرعون بهانه می آورد که موسی فقیر است و من تخت و تاج دارم، سران کفار مکه نیز پیامبر اسلام را

فقیر و یتیم و خودشان را دارای مال و مقام می دانستند.

پیام ها:

۱ انبیا علاوه بر کمالات شخصی باید معجزه داشته باشند. «مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا» ۲ در شرایط قبیله ای باید به سراغ اقوام رفت. «قال لقومه» ولی در شرایط حکومتی باید به سراغ حکومت رفت. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» (در شیوه تبلیغ ابتدا باید به سراغ موانع و اصلاح عناصری رفت که تغییر آنها سبب تغییر جامعه است.) ۳ طاغوت ها به تنهایی قدرتی ندارند، این اطرافیان هستند که به طاغوت ها زور می دهند. «فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ» ۴ خنده و تمسخر نشانه پوکی و سبک سری و هوچی گری مخالفان است. «إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۸ تا ۵۰]

اشاره

وَ مَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَ أَخَذْنَا هُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۸) وَ قَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ (۴۹) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (۵۰)

و ما هیچ معجزه ای به فرعونیان نشان نمی دادیم، مگر آنکه از معجزه دیگر بزرگتر بود و ما آنان را به عذاب گرفتیم تا شاید باز گردند.

و (به موسی) گفتند: ای ساحر، پروردگارت را به آنچه نزد تو عهد کرده است برای ما بخوان (تا عذاب را از ما بردارد که در آن صورت) قطعاً هدایت تو را خواهیم پذیرفت.

ولی همین که (به دعای موسی) عذاب را از آنان برطرف کردیم، همان دم همگی پیمان شکستند (و ایمان نیاوردند).

در سوره ی اعراف آیه ۱۳۵ نیز می فرماید: همین که ما از آنان قهر خود را برگرفتیم، آنان پیمان تسلیمی که بسته بودند، شکستند. «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجَزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْعُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ»

پیام ها:

۱ برای روحیه های لجوج استدلال و معجزه ی پی در پی لازم است. «وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا» ۲ معجزات پی در پی، نشانه ی عنایت خداوند به هدایت مردم است. «آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا» ۳ اول اتمام حجت بعد مجازات. «نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ ... أَخَذْنَا هُمْ» ۴ در شیوه تبلیغ باید ابتدا مرحله های عادی را طی کرد بعد مرحله بالاتر را. «هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا» ۵ قهر الهی در دنیا برای توجه و بازگشت مردم است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۶ افراد پست حتی در حال گرفتاری و فشار، دست از تحقیر دیگران بر نمی دارند. «يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ» ۷ مجرمین در عمق روح خود، اولیای خدا را مستجاب الدعوه می دانند. «اذْعُ لَنَا رَبُّكَ» ۸ نبوت یک عهد الهی است. «عَهْدَ عِنْدَكَ» ۹ انسان به هنگام گرفتاری تعهد می دهد «إِنَّا لَمُهْتَدُونَ» ولی بعد از حل مشکل پیمان شکن است. «يَنْكُثُونَ» ۱۰ به هنگام احساس خطر فطرت خداشناسی در انسان بیدار می شود. «إِنَّا لَمُهْتَدُونَ»

اشاره

وَ نَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَ فَلَآ تُبْصِرُونَ (۵۱) أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا
الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَ لَآ يَكَادُ يُبِينُ (۵۲)

و فرعون در میان قوم خود ندا داد و گفت: ای قوم من! آیا حکومت مصر از آن من نیست و این نهرها از زیر (کاخ) من جاری نیست؟ آیا (عظمت مرا) مشاهده نمی کنید.

بلکه من از این کسی که بی مقدار است و نمی تواند روشن سخن بگوید بهترم.

نکته ها:

جمله ی «أَنَا خَيْرٌ» در قرآن، یک بار از ابلیس صادر شده است و بار دیگر از فرعون.

دشمن، کوچک ترین نقطه ی ضعف را بزرگ جلوه می دهد. بیان حضرت موسی کمی سنگین بود، خودش فرمود: برادرم افصح از من است، «وَ أَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» (۱) ولی فرعون این مسئله را بزرگ می کند و می گوید: «لَا- يَكَادُ يُبِينُ» موسی نمی تواند روشن سخن بگوید.

در این آیات، ترس، تفاخر، استبداد، عجب، عقیده باطل، تکیه بر ثروت و استفاده از زرق و برق که از ویژگی های طاغوت است، به خوبی دیده می شود.

پیام ها:

۱ طاغوت ها به هنگام خطر دست به تبلیغات می زنند. «وَ نَادَى فِرْعَوْنُ» ۲ فرعون از احساسات مردم سوء استفاده می کرد. «يَا قَوْمِ» ۳ طاغوت چون منطق ندارد، به کاخ و مال خود تکیه می کند. «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» ۴ طاغوت ها از مردم می خواهند که عقلشان در چشمشان باشد. «أَفَلَآ تُبْصِرُونَ» ۵ خودمحوری از ویژگی های بارز طاغوت است. «أَلَيْسَ لِي» ، «أَمْ أَنَا خَيْرٌ»

ص: ۴۶۲

۶ استخفاف دیگران، از ویژگی های طاغوت است. «هُوَ مَهِينٌ»، «لَا يَكَادُ يُبِينُ» ۷ پست شمردن دیگران به خاطر لباس و ظاهری ساده، رفتاری فرعونی است.

«هُوَ مَهِينٌ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۳ تا ۵۶]

اشاره

فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ (۵۳) فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۵۴) فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۵) فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ (۵۶)

(اگر موسی حق است) پس چرا دستبندهایی از طلا بر او نیاویخته، یا (برای تصدیق رسالتش)، با او فرشتگانی همراه نشده اند.

پس فرعون قوم خود را سبک شمرد و آنان او را اطاعت کردند زیرا آنان قومی فاسق بودند.

پس چون ما را به خشم آوردند، از آنان انتقام گرفتیم و همه آنان را غرق کردیم.

پس آنان را پیشگامانی (بد) و عبرتی برای آیندگان قرار دادیم.

نکته ها:

«أَسْوِرَةٌ» جمع «سوار» به معنای دستبند است.

حکومت حاکمان بر مردم در نظام باطل، بر اساس استخفاف و تحقیر مردم است ولی اطاعت مردم در نظام حق، یا بر اساس انتخاب احسن است، «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۱) آن هم همراه با محبت، «لَعَوْ كُنْتُمْ فِطْرًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَا نَنْفُصُوا مِنْ حَوْلِكُمْ» (۲) اگر تو خشن و سنگدل بودی، از تو دور می شدند.

ص: ۴۶۳

۱-۱. زمر، ۱۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۵۹.

از امام صادق علیه السلام درباره ی تفسیر کلمه «آسِفُ فُونًا» سؤال شد. حضرت فرمود: خداوند مثل ما انسان ها تأسف ندارد، ولی اولیایی دارد که تأسف یا رضایت آنان، خشم و رضایت او را به همراه دارد. (۱)

گذشته را «سلف» و آینده را «خلف» گویند و به آنچه نمونه است «مثل» گویند. به افرادی که به عنوان نمونه نظیر ضرب المثل ها بر سر زبان ها جاری هستند، مثل گفته می شود.

«فَجَعَلْنَا هُمْ سَلْفًا وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ»

پیام ها:

۱ کسی که منطق ندارد به ثروت و زینت تکیه می کند و داشتن آنها را نشانه حق و نداشتن آن را نشانه باطل می پندارد. «فَلَوْ لَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ» ۲ زینت کردن مردان به طلا، کار فرعونى است. «أُلْقِيَ عَلَيْهِ أُسُورَةٌ مِنْ ذَهَبٍ» ۳ تضعیف رهبر الهی و القای شبهه کار فرعونیان است. «أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ» ...

۴ اطاعت در نظام فاسد بر اساس تحقیر مردم است. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَطَاعُوهُ» ۵ خود باختگی و تهی شدن از هویت سبب تسلیم شدن در برابر طاغوت ها است. «فَاسْتَيْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَطَاعُوهُ» ۶ سرسپردگی و اطاعت کورکورانه، ریشه در فقر فرهنگی، کوتاه بینان فکری و سطحی نگری انسان ها دارد. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَطَاعُوهُ» ۷ جامعه ای که از خط الهی خارج شد، خود را باور نمی کند و خفت پذیر می شود. «فَاسْتَيْتَخَفَّ قَوْمَهُ ... إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ» («فسق» به معنای خارج شدن از مدار حق است) ۸ کسی که به نهر آب افتخار می کرد، «وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي» در همان نهر غرق شد. «فَأَعْرَفْنَاهُمْ» ۹ گاهی کیفرها علاوه بر قیامت در دنیا نیز صورت می گیرد. «فَأَعْرَفْنَاهُمْ»

ص: ۴۶۴

۱۰ در مدار فسق و طغیان، آمر و مأمور با هم هلاک می شوند. «أَجْمَعِينَ» ۱۱ خشم و انتقام خداوند از انسان، به خاطر عملکرد خود اوست. «فَاطَاعُوهُ ... آسَفُونَا ... اِنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ» ۱۲ به گواهی تاریخ، نابود کردن قدرت های جبار، سنت حتمی الهی است.

«فَجَعَلْنَا لَهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ»

۱۳ حوادث گذشتگان برای آیندگان درس عبرت است. «فَاعْرِفْنَاهُمْ ... فَجَعَلْنَا لَهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۵۸]

اشاره

وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (۵۷) وَقَالُوا أَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (۵۸)

و همین که (از سوی بت پرستان) درباره عیسی بن مریم مثالی زده شد (که اگر معبودان غیر خدا هیزم دوزخند پس عیسی نیز که معبود است دوزخی است) ناگهان قوم تو در پی آن فریاد تمسخر برداشتند.

و گفتند: آیا خدایان ما بهترند یا او؟ (اگر عیسی که از معبودهای ما بهتر است در جهنم باشد، به جهنم رفتن ما و معبودهایمان چندان مهم نیست.) این مثال را برای تو جز از راه جدل نزدند بلکه آنان قومی جدل پیشه اند.

نکته ها:

هنگامی که آیه ۹۸ سوره ی انبیاء نازل شد که «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ» بت پرستان، همراه با بت ها و معبودان، هیزم جهنم قرار خواهند گرفت، شخصی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: اگر چنین است عیسی و عذیر نیز معبود نصاری و یهود هستند و طبق این آیه عیسی و عذیر هیزم جهنم خواهند بود و اگر عیسی در دوزخ است ما و بت ها آن جهنم را می پذیریم. کفار هلله کردند و خندیدند. پیامبر فرمود: از انسان ها معبودانی به

دوزخ می روند که بخواهند معبود باشند، نظیر فرعون ولی عیسی و عزیر هرگز حاضر به معبود شدن نبودند. به علاوه در ادامه ی همان سوره، حساب این افراد برجسته از حساب بت ها جدا شده است، چنان که می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» این بندگان خدا (که حاضر نبودند معبود قرار گیرند) و از طرف ما وعده نیک به آنان داده شده از دوزخ دورند. به هر حال مشرکان عیسی را مثل زدند و خندیدند و فکر کردند پیامبر جوایی ندارد ولی تشبیه عیسی به بت ها، جدلی بیش نیست.

اصرار قرآن بر اینکه حضرت عیسی را فرزند مریم معرفی کند، برای جلوگیری از غلو و فرزند خدا دانستن اوست.

تنها نامی که از زنان در قرآن آمده، نام مریم است. باقی زنان با نام بیان نشده اند، همچون مادر موسی «Bَأُمُّ مُوسَىٰ» (۱)، خواهر موسی «Bِالْأَخْتِ» (۲)، همسر عمران «Bِامْرَأَتِ عِمْرَانَ» (۳)، همسر فرعون «Bِامْرَأَتِ فِرْعَوْنَ» (۴)، همسر عزیز مصر «Bِامْرَأَتِ الْعَزِيزِ» (۵)، همسر لوط «Bِامْرَأَتِ لُوطٍ» (۶)، همسر ابو لهب «Bِامْرَأَتِهِ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» (۷)، همسران پیامبر «Bِنِسَاءِ النَّبِيِّ» (۸)، همسر نوح «Bِامْرَأَتِ نُوحٍ» (۹) و خانمی که بافندگی می کرد. «Bِكَالْتِي نَقَصَتْ غَزْلَهَا» (۱۰).

پیام ها:

۱ افراط و تفریط در عقاید، به جایی می رسد که گروهی عیسی را در حدّ خدایی بالا ببرند و گروهی او را همردیف بت های سنگی سازند. «ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا» ۲ کفار از هوچیگری هر صحنه ای که وسیله ضربه زدن به پیامبر قرار گیرد، استقبال می کنند. «إِذَا قَوْمِيكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ» (همین که شخصی گفت: اگر معبودها دوزخی هستند پس عیسی هم دوزخی است، با هلهله خندیدند). ۳ جدال نیکو ارزش است، ولی جدال خصمانه محکوم است. «بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ»

ص: ۴۶۶

۱-۱. قصص، ۷.

۲-۲. قصص، ۱۱.

۳-۳. آل عمران، ۳۵.

۴-۴. قصص، ۹.

۵-۵. یوسف، ۳۰.

۶-۶. تحریم، ۱۰.

۷-۷. تبت، ۲.

۸-۸. احزاب، ۳۰.

۹-۹. تحریم، ۱۰.

۱۰-۱۰. نحل، ۹۹.

اشاره

إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ (۵۹) وَ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ (۶۰)

عیسی جز بنده ای نیست که ما بر او نعمت دادیم و او را برای بنی اسرائیل الگو و نمونه قرار دادیم.

و اگر بخواهیم به جای شما در زمین فرشتگانی را قرار می دهیم تا جانشین شما شوند.

نکته ها:

دفاع از شخصیت های معصوم لازم است و نباید آن بزرگواران دست آویز اهداف سوء قرار گیرند. مشرکان حضرت عیسی را مثال زدند که معبود گروهی است و به گفته قرآن عابد و معبود غیر الهی دوزخی است، پس عیسی دوزخی می باشد، ولی قرآن در این آیه از عیسی تجلیل می کند.

پیام ها:

۱ عیسی معبود نیست، بلکه عبد مخلص خداست. «إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ» ۲ عبودیت سبب دریافت الطاف الهی است. «عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ»
۳ گرچه عیسی پیامبر اولوالعزم بود و برای همه مردم زمان خود معبوث شد اما مخاطبان اولیه اش بنی اسرائیل بودند. «مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ» ۴ خداوند نیازی به عبادت مردم ندارد. اگر می خواست فرشتگانی به جای مردم قرار می داد که دائماً در اطاعت باشند. «لَوْ نَشَاءُ»

اشاره

وَإِنَّهُ لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرَنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱) وَلَا يَصُدَّنْكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۶۲)

و همانا عیسی (چون مرده زنده می کرد) مایه علم و آگاهی به قیامت است.

پس در قیامت شک نکنید و از من پیروی کنید که این راه مستقیم است.

و شیطان شما را (از راه خدا) باز ندارد، همانا او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

در مقابل مشرکان که حضرت عیسی را مثلی برای معبودان غیر خدایی می شمردند، این آیه می فرماید: حضرت عیسی، خود یکی از علائم قیامت است. تولدش از مادری بدون همسر، نشانه قدرت خدا بر آفریدن مجدد انسان ها در قیامت است، چنان که او در همین دنیا مردگان را زنده می کرد و در پایان عمر جهان از آسمان نازل می شود که مقدمه قیامت است.

پیام ها:

۱ وجود اولیای خدا، نشانه ای از قیامت و یادآور آن است. «لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ» ۲ با دیدن نشانه های قدرت الهی تردید در امکان زنده شدن مردگان سزاوار نیست. «فَلَا تَمْتَرَنَّ» ۳ رهبران معصوم بر راه مستقیم هستند و پیروی از آنان نیز راه مستقیم است.

«اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۴ انسان به طور فطری دنبال راه است که خداوند آن را نشان می دهد. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۵ تردید نابجا مایه ی دور افتادن از راه مستقیم است. «فَلَا تَمْتَرَنَّ ... وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۶ انسان برای حرکت در راه مستقیم، به الگو نیاز دارد. «وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۷ راه مستقیم یک راه بیش نیست. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۸ شیطان در کمین رهروان راه مستقیم است. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ وَ لَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ» ۹ با توجه به سابقه شیطان در فریفتن آدم و حوا، دشمنی او بر کسی مخفی نیست. «عَدُوٌّ مُبِينٌ» ۱۰ شناخت وسوسه های شیطان نیازی به تأمل و تعقل ندارد، زیرا فطرت انسان به راحتی انحراف را می فهمد. «عَدُوٌّ مُبِينٌ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۳]

اشاره

وَ لَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلَفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ (۶۳)

و چون عیسی همراه با دلایل روشن (و معجزات) آمد، گفت: همانا من برای شما حکمت آورده ام (و آمده ام) تا بعضی از آنچه در آن اختلاف می کنید برای شما بیان کنم. پس از خداوند پروا و مرا اطاعت کنید.

نکته ها:

از دلایل بعثت انبیا می توان موارد زیر را نام برد:

بینش دادن به مردم «حکمت» روشنگری در مسائل اختلافی «لِأُبَيِّنَ» دعوت به تقوی «فَاتَّقُوا اللَّهَ» معرفی الگوی حق «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ» سستی و تزلزل در کار خدا نیست، زیرا که او حکیم است، کتابش حکیم است و منطق پیامبرانش حکمت است.

در تقوای الهی، ایمان به خدا، انجام واجبات و ترک محرمات نهفته است و در پیروی از پیامبر، پذیرش اصل نبوت و سنت آن بزرگوار مطرح است.

ص: ۴۶۹

پیام ها:

۱ پیامبران همراه با دلایل روشن و قانع کننده و خردپذیر و غیر قابل خدشه و معجزات متعدد آمده اند. «جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ ... بِالْحِكْمَةِ» ...

۲ حرکت انبیا یک حرکت فرهنگی و فکری است نه کودتایی. «جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ» ۳ رفع اختلافات دینی، از اهداف انبیاست. «لِأُبَيِّنَ لَكُمْ ... تَخْتَلِفُونَ فِيهِ» ۴ تقوی و اطاعت از رهبران الهی، تضمین کننده وحدت اجتماعی است. «لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴) فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ أَلِيمٍ (۶۵)

همانا خداوند همان پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که این راه مستقیم است.

پس از میان مردم گروه‌هایی اختلاف نمودند، پس وای بر کسانی که ظلم کردند از عذاب روز دردناک.

نکته ها:

حضرت عیسی علیه السلام وظیفه داشت که پاره‌ای از اختلافات را حل کند، ولی همین که دعوت خود را شروع کرد، درباره خود او نیز اختلافات جدیدی رخ داد. «لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ... فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ»

پیام ها:

۱ اصلی‌ترین پیام حضرت عیسی، دعوت مردم به یکتاپرستی است. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» ۲ نظارت و تدبیر امور تنها از آن خداست. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي» ۳ پرستش مخصوص کسی است که امور به دست اوست. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ»

۴ پرستش هر چیز و هر کس جز خداوند، بیراهه رفتن است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۵ بندگی خداوند و پیروی از رهبر آسمانی یک حقیقت است. «وَ أَطِيعُونَ»، «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱)، «فَاعْبُدُوهُ ... هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» ۶ اختلاف، مایه ی دوری از راه مستقیم است. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ» ۷ ایجاد تفرقه و اختلاف بعد از روشنگری انبیا ظلم است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ ... فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۶ تا ۶۷]

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَلْسَاعَهُ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۶۶) الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (۶۷)

آیا جز قیامت را انتظار می برند که ناگهان به سراغشان آید در حالی که بی خبرانند.

دوستان (امروز)، در آن روز با یکدیگر دشمن اند، جز اهل تقوی.

نکته ها:

حال کسانی که بر اساس غیر تقوی، دوستانی انتخاب کرده اند، در قیامت چنین است:

پشیمانی و حسرت که چرا با او دوست شدم. «يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» (۲) وای بر من! ای کاش فلانی را دوست خود بر نمی گزیدم.

دوستان هیچ نقشی برای کمک به یکدیگر ندارند. «وَ لَا يَسْتَأْذِنُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنْ دَارِهِمْ إِلَّا عَنِ الْمَرْءِ مِنَ آخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ» (۵) دوستان هیچ نقشی برای کمک به یکدیگر ندارند. «وَ لَا يَسْتَأْذِنُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنْ دَارِهِمْ إِلَّا عَنِ الْمَرْءِ مِنَ آخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ» (۵) دوستان، دشمن یکدیگر می شوند. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (آیه مورد بحث) به یکدیگر لعنت خواهند کرد. «كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۴) از یکدیگر فرار می کنند. «يَفْقَرُ الْمَرْءُ مِنْ آخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ» (۵)

ص: ۴۷۱

۱-۱. زخرف، ۶۱.

۲-۲. فرقان، ۲۸.

۳-۳. معارج، ۱۰.

۴-۴. اعراف، ۳۸.

۵-۵. عبس، ۳۴، ۳۶.

گناهان خود را به گردن یکدیگر می اندازند. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) از یکدیگر براءت دارند. «يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ» (۲)

پیام ها:

۱ وقوع قیامت ناگهانی است و زمان آن بر کسی معلوم نیست. «بُعْتَهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» ۲ تمام دوستی هایی که بر اساس تقوی نباشد، به دشمنی تبدیل می شود.

«الْأَخِلَاءُ»

... عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۸ تا ۷۱]

اشاره

يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۶۸) الَّذِينَ آمَنُوا بآيَاتِنَا وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ (۶۹) ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷۰) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهُهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۷۱)

(خداوند به آنان می گوید: ای بندگان من! امروز نه ترسی بر شماست و نه غمگین می شوید.

آنان که به آیات ما ایمان آورده و همواره تسلیم (حق) هستند.

شما و همسرانتان در حالی که شادمانید به بهشت داخل شوید.

ظرف ها و جام هایی از طلا بر آنان چرخانده می شود و آنچه را که نفس میل داشته باشد و چشم (از دیدنش) لذت ببرد در بهشت موجود است و شما در آنجا جاودانه هستید.

ص: ۴۷۲

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. زخرف، ۳۸.

«تَحِيْبُرُونَ» از «حبره» به معنای حال پسندیده است که به صورت شادمانی بر چهره نمودار می شود، «صحاف» جمع «صحفه» به ظرف های بزرگ گفته می شود. «أَكْوَابٍ» جمع «كوب» به جامی گفته می شود که دسته ندارد.

یکی از لذت های چشم، ملاقات اولیای الهی است که انسان در دنیا موفق به دیدار آنان نشده است.

نعمت های بهشتی اقسام مزایا را دارا هستند:

همه ی سلیقه ها و چشم ها را اشباع می کند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ» تنوع دارند. «بَصِيْحَافٍ» ، «أَكْوَابٍ» زیبا هستند. «ذَهَبٍ» مطابق میل هستند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ» چشم از دیدن آن خسته نمی شود «تَلَذُّ الْأَعْيُنُ» از اینکه قرآن فرمان می دهد شما و همسرانتان وارد بهشت شوید، معلوم می شود که مراد، همسران دنیوی آنان است، زیرا حورالعین بیرون از بهشت نیستند تا فرمان ورود به آنان داده شود. (۱)

پیام ها:

۱ بندگی خداوند رمز بیمه شدن از هراس ها و خطرها در قیامت است. «يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ...»

۲ اول آرامش سپس دریافت نعمت های بهشتی. «لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ... اَدْخُلُوا الْجَنَّةَ» ۳ ایمان به تنهایی کافی نیست، باید تسلیم کامل باشیم. «آمَنُوا... وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ» ۴ همسران با ایمان دنیوی، در آخرت نیز همراهند. «اَدْخُلُوا... أَنْتُمْ وَ أَزْوَاجُكُمْ» ۵ لذت چشم در قیامت، به گونه ای است که با دیگر خواسته های بهشتیان

ص: ۴۷۳

برابری می کند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ» ۶ رسیدن به تمام خواسته ها، فقط در بهشت امکان پذیر است. «فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ» ۷ غرائز و کشش های درونی انسان تا قیامت همراه انسان است. «فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ» ...

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۲ تا ۷۳]

اشاره

وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷۲) لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۷۳)

و این است بهشتی که به خاطر عملکردتان به میراث برده اید.

در آنجا برای شما میوه فراوانی است که از آنها می خورید.

نکته ها:

به گفته روایات، خداوند برای هر انسانی مکانی در دوزخ و جایگاهی در بهشت قرار داده است. اهل بهشت جایگاه بهشتی دوزخیان را به ارث می برند و دوزخیان جایگاه دوزخی بهشتیان را. (۱)

مسئله ی ارث بردن بهشت در آیات گوناگونی مطرح شده است: «أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ» (۲)

پیام ها:

۱ بهشت در برابر عمل نیک پایدار است. «بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» ۲ تعدد و تنوع میوه ها، یکی از نعمت های بهشت است. «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ» ۳ لذت های بهشت، همانند لذت های دنیا، با غرائز بشری هماهنگی دارد. «مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

ص: ۴۷۴

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰ و ۱۱.

اشاره

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (۷۴) لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۵) وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (۷۶)

بدون شک مجرمان در عذاب دوزخ جاودانه اند.

عذاب از آنان کاهش نمی یابد و آنان در آنجا(حزنی همراه با) یأس دارند.

و ما به آنان ستم نکردیم و لکن آنان خود ستمگر بوده اند.

نکته ها:

« مُبْلِسُونَ » از «ابلاس» به معنای اندوهی است که همراه با یأس باشد. شاید کلمه «ابلیس» نیز به خاطر یأس شیطان از رحمت خدا بر او اطلاق شده است.

جاودانگی، تخفیف ناپذیری و یأس و اندوه از نشانه های دوزخ است.

پیام ها:

۱ در تربیت، هشدار و بشارت باید در کنار هم باشد. «تِلْكَ الْجَنَّةُ»، «الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ» ۲ عامل ورود در دوزخ، عملکرد خود انسان است. «إِنَّ الْمُجْرِمِينَ» ۳ کیفرهای خداوند عادلانه است. «وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ» ۴ ظلم پیوسته، عذاب پیوسته دارد. «خَالِدُونَ ... كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ»

اشاره

و نَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ (۷۷)

و فریاد می کشند که ای مالک(دوزخ! بگو): پروردگارت علیه ما حکم (مرگ) صادر کند. او می گوید: شما ماندنی هستید(و مرگ در کار نیست).

نکته ها:

دوزخیان در قیامت از هر کسی استمداد می کنند:

گاهی از مؤمنان. «انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ» ای بهشتیان! به ما نگاهی کنید تا از شما

ص: ۴۷۵

کسب نور کنیم.

گاهی از رهبران ستمگر. «فَهَلْ أَنتُمْ مُعْتُونَ» آیا شما ما را از قهر خدا نجات می دهید؟ گاهی از مأموران دوزخ. (نظیر همین آیه) دوزخیان آرزوی نابودی می کنند اما برآورده نمی شود. چنان که در جای دیگر می خوانیم:

«لَا يُفْضِي عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا» (۱) بر آنان حکم مرگ نمی شود تا بمیرند.

پیام ها:

۱ کار انسان به جایی می رسد که از مأمور دوزخ استمداد می کند. «يَا مَالِكُ» ۲ آرزوی دوزخیان مرگ و نابودی است. «لِيُقْضَىٰ عَلَيْنَا» ۳ دوزخیان در عذاب ماندگارند. «إِنَّكُمْ مَّا كُتِبَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۸ تا ۸۰]

اشاره

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (۷۸) أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ (۷۹) أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (۸۰)

همانا ما حق را برای شما آوردیم ولی اکثر شما نسبت به آن کراهت داشتید.

بلکه آنان تصمیم قطعی (بر نپذیرفتن حق) گرفتند، (اگر چنین است) پس ما نیز تصمیم گرفته ایم (و کیدشان را بی اثر می گذاریم).

آیا آنان گمان می کنند که ما اسرار پنهانی و سخنان در گوشی آنان را نمی شنویم. چرا و فرستادگان ما نزد آنان حضور داشته (و همه چیز را) ثبت می کنند.

ص: ۴۷۶

«ابرام» به معنای تابیدن و محکم کردن و در اینجا به معنای تصمیم جدی بر توطئه علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و نپذیرفتن آیین اوست.

پیام ها:

۱ عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. «إِنَّكُمْ لَمَّا كَثُرُونَ، لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ» ۲ حق پذیر کم است. «جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» ۳ مبدأ حق، خداست و ملائک کيفر و پاداش نیز، پذیرش و عدم پذیرش حق است. «جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ ... لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» ۴ تا از ما تصمیمی و عملی سر نزنند خداوند کيفر نمی دهد، کيفر الهی متناسب با عملکرد ماست. «أَبْرُمُوا»، «مُتَّبِعُونَ» ۵ منکران انبیا بدانند که با خدا طرفند. «أَبْرُمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُتَّبِعُونَ» ۶ کافران تنها بر اساس حدس و گمان حرکت می کنند. «أَمْ يَحْسَبُونَ» ۷ مخالفان خدا را نشناختند که گمان می کنند خدا از پنهان آنها بی خبر است. «أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ» ۸ هر کلامی توسط فرشتگان ثبت و نوشته می شود. «رُسُلَنَا ... يَكْتُبُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۲]

اشاره

قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ (۸۱) سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۸۲)

(ای پیامبر! به آنان) بگو: اگر برای خداوند رحمن فرزندی بود پس من اولین پرستنده بودم (و به آن فرزند احترام می گذارم).

منزه است پروردگار آسمان ها و زمین، پروردگار عرش، از آنچه او را توصیف می کنند.

پیام ها:

۱ در گفتگو با مخالفان مدارا و مماشات کنیم. «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ» این جمله به خاطر کوتاه آمدن در گفتگو است و گرنه خداوند فرزند ندارد و باید جمله ی «لو كانوا» بکار رود.

۲ هر گاه در سخنی احتمال نقص برای خداوند بود باید او را تنزیه کنیم. «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ ... سُبْحَانَ» ۳ پروردگار هستی چه نیازی به فرزند دارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ» ۴ انسان محدود و ناقص، هر گونه خدا را توصیف کند به غلط می رود. «سُبْحَانَ ... عَمَّا يَصِفُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

فَدَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۸۳) وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۸۴)

پس (این یاهو سراها را) به حال خود واگذار تا (در باطل) فرو روند و سرگرم باشند تا روزی را که وعده داده شده اند ملاقات نمایند.

و اوست آنکه در آسمان ها پرستش می شود و در زمین نیز پرستش می شود و اوست حکیم دانا.

نکته ها:

آنجا که استدلال و هشدار اثر نکند باید طرف مقابل را به حال خود رها کرد، مانند آنکه پزشک دلسوز، به هنگام یأس، مریض را به حال خود رها می کند.

پیام ها:

۱ یکی از سنّت های الهی مهلت دادن به ناهلان و رها کردن آنان به حال خود بعد از اتمام حجّت است. «فَدَرَهُمْ» ...

۲ عقاید و افکار و کردار ناروا، منجلا بی است که افراد را در خود غرق می کند.

۳ هر تحقیق و پژوهشی ارزش ندارد. گاهی انسان در عین تحقیق، بازیگر است.

«يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا»

۴ آنچه در مدار حق و منطق نباشد نوعی بازی است. «يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا» ۵ یاوه سرایان روز تلخی در پیش دارند. «يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ» ۶ کفر مردم در عظمت و عزت خداوند اثری ندارد. «فَذَرَهُمْ ... وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» ۷ توحید و یکتاپرستی محور اصلی اختلاف پیامبر با مشرکان بود. (تکرار کلمه «اله» نشان آن است) «فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» ۸ حکمت و علم مطلق، مخصوص خداست. «وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ» ۹ کسی سزاوار پرستش است که دارای علم و حکمت بی نهایت باشد. «إِلَهٌ ... هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ» ۱۰ حکمت غیر از علم است. چه بسیار عالمانی که اهل حکمت نیستند، دانش دارند اما بینش ندارند. خداوند هم علیم است و هم حکیم. «وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۵]

اشاره

وَ تَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۵)

منشأ خیر و برکت است، آن که حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست برای اوست و آگاهی از قیامت مخصوص اوست و به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

«تَبَارَكَ» از «برکت» به معنای خیر فراوان است.

در قرآن، نه مرتبه خداوند با عبارت «تَبَارَكَ» توصیف شده است.

در این آیه و آیه قبل هشت کمال برای خداوند مطرح است تا اعتقاد به فرزند داشتن و

سایر آنچه به ناحق درباره ی خداوند توصیف می کنند برطرف شود.

پیام ها:

۱ حاکمیت خداوند یگانه بر نظام هستی، پاینده و زوال ناپذیر است. «بَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ» ۲ خداوند از هر گونه نقص منزّه و در برابر هر گونه کمال مبارک است. «سُبْحَانَ ... بَارَكَ» ...

۳ در برابر کج فهمی دیگران باید از مقدّسات تجلیل کرد. «بَارَكَ الَّذِي لَهُ» ...

۴ خداوند هم مبدأ است و هم مقصد. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ... إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» ۵ جز خدا هیچ کس از زمان وقوع قیامت آگاه نیست. «وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ» ۶ احضار مردم در قیامت هم عمومی است و هم اجباری. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۶]

اشاره

وَ لَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۸۶)

کسانی را که جز او می خوانند مالک هیچ گونه شفاعتی نیستند مگر کسانی که شهادت به حقّ داده اند (مثل حضرت عیسی و فرشتگان که بدون رضای خودشان معبود قرار گرفته اند) و آنان خود می دانند (که مورد شفاعت کجاست).

پیام ها:

۱ اصل شفاعت مورد قبول است، امّا شفاعت های موهومی مردود است. «لَا يَمْلِكُ ... الشَّفَاعَةَ» ۲ اصلاح را باید از سرچشمه آغاز کرد. سرچشمه ی شرک، امید به شفاعت معبودهاست که باید مردم را از چنین خیالی مأیوس نمود. «لَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ»

۳ کسی حق شفاعت دارد که به حق معترف و گواه باشد. «شَهْدَ بِالْحَقِّ» ۴ آنان که حق شفاعت دارند برای هر کس و هر مورد، شفاعت نمی کنند، خود می دانند که مورد شفاعت کجاست. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ» ۵ گواهی و شهادت زمانی ارزش دارد که بر اساس علم باشد. «شَهْدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۷]

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۸۷)

و اگر از مشرکان سؤال کنی چه کسی آنان را آفریده است، قطعاً خواهند گفت: خدا. پس چگونه به انحراف کشانده می شوند.

نکته ها:

«يُؤْفَكُونَ» از «افك» به معنای روی گرداندن و انحراف از مسیر طبیعی است.

پیام ها:

۱ مشرکان مکه، خالقیت خدا را قبول داشتند ولی در ربوبیت و تدبیر و کارگشایی و شفاعت، گرفتار شرک بودند و دیگران را دخیل می دانستند. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» ۲ توحید، امری فطری و شرک، انحراف از فطرت انسانی است. «فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۸]

اشاره

وَ قِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ (۸۸)

و سخن رسول ما این است: ای پروردگار! همانا اینان قومی هستند که ایمان نمی آورند.

نکته ها:

«قِيلَ» مثل «قوله» مصدر و به معنای گفتار است.

پیام ها:

۱ پیامبران در برابر افراد لجوج به خدا پناهنده می شوند. «يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ» ۲ مبلغان دینی توقع پذیرش حق را از همه مردم نداشته باشند. «هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ»

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۹]

اشاره

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۸۹)

(اکنون که از هدایتشان ناامید شده ای) پس از آنان روی گردان و بگو:

بدرود. در آینده خواهند فهمید (که کیفرشان چیست؟)

نکته ها:

در فرهنگ عرب، دو موقع سلام می کنند؛ یکی هنگام ورود و ملاقات و دیگری هنگام خروج و خداحافظی. چنان که در پایان هر نماز می گوئیم: «السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته». مراد از سلام در این آیه نیز سلام خداحافظی و متارکه است. در فارسی نیز یک درود داریم و یک بدرود.

پیام ها:

۱ مشرکان لجوج را به حال خویش رها کنید و با آنان منازعه نکنید. «فَاصْفَحْ عَنْهُمْ» ۲ حتی با مشرکان، زندگی همراه مسالمت لازم است. «فَاصْفَحْ ... وَقُلْ سَلَامٌ» (کمترین انتظار دین از بشر همزیستی مسالمت آمیز اجتماعی است) ۳ پیامبر اسلام تمام کارهای خویش را به فرمان خداوند انجام می داد. «فَاصْفَحْ عَنْهُمْ» ۴ خداوند مخالفان پیامبران را به کیفر سختی هشدار داده است. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» «و الحمد لله رب العالمین»

این سوره که پنجاه و نه آیه دارد، در مکه نازل گردیده و پنجمین سوره ای است که با حروف مقطعه (حم) آغاز می شود.

کلمه «دخان» به معنای دود، دو بار در قرآن آمده است، یک بار که مربوط به آغاز جهان است در سوره فصّلت آمده و یک بار که به پایان جهان اشاره دارد در آیه ده همین سوره آمده است.

بیشتر مطالب این سوره در بیان عظمت قرآن و نزول آن در شب قدر و مباحثی درباره توحید و سرنوشت کفار و همچنین ماجرای حضرت موسی و بنی اسرائیل و فرعون و بیهوده نبودن آفرینش و خلقت آسمان و زمین می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ (۳)

ح،میم.

به کتاب روشنگر سوگند.

ما آن را در شبی مبارک و فرخنده نازل کردیم، ما همواره انذار کننده بودیم.

نکته ها:

کلمه «مبارک» از «برکت» به معنای خیر پایدار و ضد آن کلمه «شوم» است.

اد از شب مبارک، همان شب قدر است که در ماه مبارک رمضان قرار دارد. «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» (۱) برای حروف مقطعه معانی زیادی گفته اند که شاید بهترین وجه آن باشد که قرآن، این معجزه بزرگ الهی از همین حروف است، چنان که در سوره شوری بعد از حروف (حم عسق) می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» ما بدین گونه وحی می کنیم. البته در بعضی روایات آمده که در این حروف رمز و رازی است که جز خدا کسی نمی داند. (۲)

کلمه ی «مبین» از «ابانه» به معنای روشن و روشنگر است. یکی از ظلم هایی که به قرآن شد این بود که برخی بزرگان گفتند: قرآن، قطعی الصدور و ظنی الدلاله است. صدور قرآن از جانب خدا یقینی است، ولی دلالت های قرآن شفاف و روشن نیست و مفاهیم آن ظنی

ص: ۴۸۶

۱- ۱. بقره، ۱۸۵.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

است. اما این یک اجتهاد نابجا در برابر صریح قرآن است، زیرا قرآن بارها فرموده که من نور هستم، روشن‌گرم و روشن‌کننده مرز بین حق و باطل هستم، چنان که در این آیات می‌فرماید: «الْكِتَابِ الْمُبِينِ» البته در قرآن به آیاتی متشابه که دارای چند معناست، برخورد می‌کنیم، لکن آن آیات نیز در سایه سایر آیات روشن می‌شود.

قرآن از همه جهت مبارک است:

الف) از جهت نازل کننده. «مُبَارَكِ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ» (۱ب) خود قرآن مبارک است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ» (۲ج) از جهت مکان نزول. «بِكَهِّ مُبَارَكًا» (۳د) از جهت زمان نزول. «فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ» سؤال: اگر نزول قرآن در شب قدر بوده است، پس نزول آیات در ۲۳ سال رسالت پیامبر به چه معناست؟ پاسخ: قرآن در شب قدر یک باره و یک جا بر قلب پیامبر و بار دیگر و به تدریج در طول بیست و سه سال نازل شد. همان گونه که یک بار چمدان لباسی را یک جا به شخصی می‌دهید و در مرحله بعد درب آن را گشوده و لباسها را جداگانه به او نشان می‌دهید و یا کتاب شعر حافظ را یک جا به شما هدیه می‌کنند و در هر مناسبت، چند بیتی از آن را برای شما می‌خوانند.

در این آیه، زمان نزول قرآن مبارک شمرده شده و در آیات دیگر زمان نزول عذاب، نحس خوانده شده است، «أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ» (۴) اصولاً - مبارک یا منحوس بودن زمان به خاطر حوادث تلخ و شیرینی است که در آنها واقع می‌شود و یا در خود زمان خصوصیتی است که بر ما پوشیده است، چنان که در قرآن از استغفار در سحرها ستایش شده که معلوم می‌شود در عنصر زمان خصوصیتی است که ما نمی‌دانیم.

ص: ۴۸۷

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. ص، ۲۹.

۳-۳. آل عمران، ۹۶.

۴-۴. فصلت، ۱۶.

۱ قرآن در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان کتاب مقدس مطرح بود. (خداوند به آن سوگند یاد می کند) «وَ الْكِتَابِ» ۲ قرآن برای دست یابی انسان به نور از جایگاهی بلند نازل شده است. «أَنْزَلْنَاهُ» ۳ زمان ها متفاوتند و بعضی بر بعضی دیگر قداست و برتری دارند. «لَيْلَاهِ مُبَارَكَةٍ» ۴ برای مسائل معنوی، شب زمان مناسب تری است. «لَيْلَاهِ مُبَارَكَةٍ» ۵ سنت خداوند، فرستادن هشدار دهنده است. «كُنَّا مُنذِرِينَ» ۶ برای مردم غافل انداز و هشدار مفیدتر از بشارت است. «مُنذِرِينَ»

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۴]

اشاره

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (۴)

در آن (شب مبارک) هر امر مهمی بر طبق حکمت الهی تفصیل و تبیین می شود.

پیام ها:

۱ شب قدر در هر سال تکرار می شود. «يُفْرَقُ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است) ۲ مقدرات شب قدر نسبت به مسائل کلیدی و اساسی است. «كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» یعنی هر کار استوار و ریشه ای.
۳ شب قدر، شب سرنوشت است. «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۵) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶)

(نزول قرآن در شب قدر و فیصله امور در آن شب)، امری (و اراده ای) است از طرف ما، همانا ما فرستنده (همه انبیا) هستیم.

(نزول کتاب و فرستادن انبیا) از طرف پروردگارت رحمت بزرگی است، همانا او خود شنوای داناست.

نکته ها:

هم خداوند سرچشمه رحمت است، «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» هم پیامبر مایه ی رحمت است، «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۱) و هم قرآن، کتاب رحمت است. «رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ» در عظمت قرآن همین بس که:

خداوند به آن سوگند یاد کرده است. «وَ الْكِتَابِ» در شب مبارک قدر نازل شده است. «فِي لَيْلَةٍ مُّبَارَكَةٍ» کتابی است روشنگر و برای هشدار. «الْمُبِينِ» رحمتی است از طرف خداوند. «رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ»

پیام ها:

۱ نزول قرآن، مسئله بسیار مهمی در نزد خداوند است. «أَمْرًا مِّنْ عِنْدِنَا» ۲ در نزول قرآن به هیچ وجه دست دیگران در کار نبوده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... أَمْرًا مِّنْ عِنْدِنَا» ۳ تمام مسائل شب قدر زیر نظر خداست. «أَمْرًا مِّنْ عِنْدِنَا» ۴ یکی از سنت های الهی فرستادن کتب آسمانی و انبیاست. «إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ» ۵ نزول کتاب به تنهایی کافی نیست، بلکه نیاز به بیان کننده دارد. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ» ۶ هدف از نزول کتاب، همراه با پیامبر هشدار دهنده، تربیت و رحمت است.

«رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ»

۷ به سراغ افراد یا قوانین دیگر نرویم که آگاه و دانای واقعی و دائمی فقط اوست و نزول کتاب و ارسال پیامبران و مقدرات شب قدر، همه بر اساس علم او به نیاز ماست. «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

ص: ۴۸۹

اشاره

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۷)

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست، اگر اهل یقین باشید.

پیام ها:

۱ هستی تحت یک ربوبیت و مدیریت است. «رَبِّكَ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» ۲ قرآن را ساده نگیریم که فرستنده آن پروردگار آسمان ها و زمین و همه ی پدیده هاست. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ» ...

۳ کسی می تواند نظام را به خوبی اداره کند که علم کامل به حقایق داشته باشد.

«إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴ دقت در آفرینش و اداره و هدایت و تکامل هستی زمینه پیدا کردن یقین می شود. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ»

اشاره

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۸)

هیچ معبودی جز او نیست، اوست که زنده می کند و می میراند و پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شماست.

پیام ها:

۱ معبود باید کسی باشد که قدرت بر میراندن و زنده کردن داشته باشد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ» ۲ زنده کردن و میراندن کار دائمی خدا است. («يُحْيِي وَيُمِيتُ» به صورت فعل مضارع آمده که نشانه ی استمرار است). ۳ ربوبیت خداوند بر هستی، دلیل آن است که جز خداوند معبودی نیست.

(آری، او از نظر جغرافیا، آسمان ها و زمین را تحت ربوبیت خود دارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» و از نظر تاریخ، شما و نیاکانتان را تحت ربوبیت

قرار داده است. «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ» (۴) جامعه بشری در حال رشد است. «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ» ۵ مرگ و حیات، در جهت رشد و تکامل است. (جمله ی «يُحْيِي وَيُمِيتُ» میان دو کلمه ی «رَبُّ» قرار گرفته است) ۶ شرک نیاکان نیز محکوم است، زیرا خداوند پروردگار نیاکان شما نیز هست.

«رَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۹ تا ۱۱]

اشاره

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ (۹) فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ (۱۰) يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱)

(کافران این را باور ندارند، بلکه آنان در شکی (عمیق و پیوسته با حقایق) بازی می کنند.

پس منتظر روزی باش که آسمان دود، نمایانی را با خود می آورد.

(دودی که) همه مردم را فرا می گیرد. این است عذاب دردناک.

نکته ها:

در قرآن دو بار کلمه «فَارْتَقِبْ» به کار رفته که هر دو بار در این سوره است. این تعبیر تهدیدی برای کافران و نوعی دلداری به پیامبر صلی الله علیه و آله است.

گرچه بعضی ظهور دود را کنایه از قحطی و بدبختی در دنیا گرفته اند، ولی ظاهراً مراد از دود همان دودی است که در آستانه قیامت یا خود قیامت پیدا می شود.

پیام ها:

۱ شک باید زمینه ی بررسی و مقدمه تحقیق و یقین باشد، نه بستر غفلت و بطالت. شک پایدار مورد انتقاد و توبیخ است. «فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ» ۲ در دلائل توحید ابهام و پیچیدگی نیست و ریشه ی شک کافران، لجاجتی است که در درون خود آنان است. «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ» ۳ منکران وحی، منطوق و برهانی ندارند و تلاش و زندگی آنان حرکتی بازیگرانه

است. «فِي شَكِّ يَلْعَبُونَ» ۴ بعد از استدلال نوبت تهدید است. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... فَارْتَقِبْ» ...

۵ آسمان ها در آینده به صورت دود و گاز خواهد شد. «تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ ...»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۲ تا ۱۳]

اشاره

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲) أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ (۱۳)

(مردم می گویند) پروردگارا این عذاب را از ما دفع کن، ما ایمان می آوریم.

این بیداری برای آنان چه سود؟ در حالی که پیامبری روشنگر به سراغشان آمد. (ولی اعتنا نکردند)

پیام ها:

۱ آنان که دین را به بازی گرفته اند، روزی از غفلت و تردید بیرون آمده و به التماس خواهند افتاد. «يَلْعَبُونَ ... رَبَّنَا اكْشِفْ» ۲ توبه به هنگام دیدن عذاب اثری ندارد. «رَبَّنَا ... أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى» ۳ قهر خداوند پس از اتمام حجت است. «هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ... وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ» ...

۴ هم کتاب خدا روشنگر است، «وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ» (۱) هم رسول او. «رَسُولٌ مُّبِينٌ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۴ تا ۱۶]

اشاره

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ (۱۴) إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابَ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (۱۵) يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ (۱۶)

سپس از او روی گرداندند و گفتند: او جن زده ای است که تعلیمش داده اند.

البته ما برای مدّت کمی بر طرف کننده عذاب هستیم (لکن) شما دوباره از سر گیرنده هستید.

ص: ۴۹۲

روزی که ما با قدرتی بزرگ (شما را) خواهیم گرفت، همانا که انتقام گیرنده ایم.

نکته ها:

انتقام خداوند از ظالمان برای تشفی خاطر نیست، بلکه به خاطر اجرای عدالت است.

کلمه ی «بطش» به معنای گرفتن با صولت و هیبت و شدت است و بعضی مراد از گرفتن با شدت را شکست مشرکان در جنگ بدر دانسته اند.

پیام ها:

۱ خلافکار برای کار خود توجیه تراشی می کند. «تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا» ...

۲ لجاجت، هم انسان را در عمل منحرف می کند «تَوَلَّوْا» و هم در گفتار. «مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ» ۳ مشرکان، تعالیم انبیا را برگرفته از تعالیم جنیان می دانستند. «قَالُوا مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ» ۴ خداوند بارها ناله ها را پاسخ و خطرها را برطرف کرده است. «إِنَّا كَاتِبُونَ أَعْمَالَكُمْ» ۵ گنهکار، هر گاه قهر الهی را مشاهده کند می گوید: ایمان آوردم. «إِنَّا مُؤْمِنُونَ» ولی همین که خطر بر طرف شد بر می گردد. «إِنَّكُمْ عَائِدُونَ» ۶ انسان فراموشکار است، چند روزی از قهر خدا نگذشته باز به خلافتکاری بر می گردد. «قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ» ۷ خداوند سرچشمه رحمت است، ولی در مواردی قهر سخت دارد. کسانی که وحی را به بازی بگیرند، گرفتار قهر شدید خواهند شد. «الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى» ۸ خداوند حامی انبیاست. از کسانی که پیامبر را جن زده و تعلیم دیده خواندند، انتقام می گیرد. «إِنَّا مُتَّقِمُونَ»

ص: ۴۹۳

اشاره

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ (۱۷) أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۸)

و همانا ما قبل از این کفار، قوم فرعون را آزمودیم و پیامبر با کرامتی به سراغشان آمد.

(موسی به آنان گفت: بنی اسرائیل، این) بندگان خدا را به من واگذارید (تا آزادشان کرده و از استثمارشان نجات دهم) همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

نکته ها:

کلمه «فتنه» در اصل به معنای قرار دادن طلا- در کوره آتش است، تا از ناخالصی ها تصفیه شود، سپس برای هر نوع آزمایش سختی که جوهره ی انسان را نشان دهد بکار رفته است.

پیام ها:

۱ آمدن انبیا برای مردم نوعی آزمایش است تا مشخص شود چه کسانی حق را می پذیرند و چه کسانی لجاجت می کنند. «وَلَقَدْ فَتَنَّا... جَاءَهُمْ رَسُولٌ» (شاید مراد این باشد که آزاد سازی مردم و ترک بهره کشی و تحقیر یکی از آزمایشات الهی نسبت به فرعونیان است). ۲ آزمایش الهی مستمر و حتمی است. «لَقَدْ فَتَنَّا...»

۳ عبرت های تاریخ، هم دلداری برای پیامبر است و هم تهدید برای کفار. «فَبَلَّغَهُمْ» ۴ کسی را که خداوند انتخاب می کند، باید از قبل لیاقت و شایستگی لازم را داشته باشد. «كَرِيمٌ» ۵ نجات مستضعفان از دست ستمگران، از وظایف انبیاست. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ» (آری استثمار و بهره کشی از طبقه محروم، بزرگ ترین فساد اجتماعی و اقتصادی است که مبارزه با آن در رأس وظیفه انبیاست). ۶ دست بندگان خدا باید در دست اولیاء خدا باشد. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ»

۷ مردم بنده خدایند، چرا فرعون آنان را به بندگی می کشاند. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ» ۸ رهبری انبیا در راستای منافع بشر است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۹ در مواردی انسان باید کمالات خود را مطرح کند. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۰ رمز موفقیت در جامعه جلب اعتماد مردم است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۱ امانت داری در گرفتن وحی و رساندن آن از صفات ضروری انبیاست.

«رَسُولٌ أَمِينٌ»

۱۲ درخواست رهایی بنی اسرائیل از سوی موسی به خاطر وظیفه رسالت اوست نه به خاطر حمایت از قوم و قبیله خود. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۹ تا ۲۲]

اشاره

وَ أَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۹) وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (۲۰) وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَرِلُونِ (۲۱) فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَأَقْرَبُ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ (۲۲)

و اینکه بر خداوند برتری نجوید، همانا من برهانی آشکار برای شما آورده ام.

و از اینکه مرا متهم (یا سنگسار) کنید، به پروردگار خود و پروردگار شما پناه می برم.

و اگر به من ایمان نمی آورید پس (لا اقل) از من کناره بگیرید.

پس (چون از پذیرش دعوتش مأیوس شد) پروردگارش را خواند و (گفت:) آنان قومی گنه پیشه هستند.

پیام ها:

۱ مخالفت با انبیا و بهره کشی ظالمانه از مردم، برتری جویی بر خداست. (موسی به مخالفان خود که مردم را استثمار می کردند فرمود: بر خدا برتری نجوید.) «أَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ»

ص: ۴۹۵

۲ همه ی هستی در برابر خداوند تواضع دارد. «كُلَّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۱) این انسان است که به او سفارش می شود که برای خدا تکبر نکن. «أَنْ لَا تَعْلُوا» ...

۳ برای تبلیغ علاوه بر کمالات روحی «کَرِيمٌ ... أَمِينٌ» که در آیه قبل آمد، منطق و استدلال نیز لازم است. «بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» (کسی که معجزه و دلیل روشن دارد، جرأت برخورد با فرعون ها را پیدا می کند). «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ ... بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ۴ اگر لجاجت در میان باشد، حتی جان و آبروی انبیایی که کریم، امین و همراه با منطق و استدلال هستند در خطر است. «أَنْ تَزْجُمُونَ» ۵ تهمت و شکنجه نباید مانع کار شود. «إِنِّي عُذْتُ ... أَنْ تَزْجُمُونَ» (مراد از رجم، یا تهمت زدن است و یا پرتاب سنگ) ۶ در شیوه ی تبلیغ مقابله به مثل مفید است. (در برابر فرعون که می گوید: من رب شما هستم موسی مکرر فرمود: «بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ» ۷ تا انسان به خدا تکیه نکند و او را پناه خود نداند، نمی تواند در برابر ستمگران مقاومت کند. «إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ» ۸ ایمان به پیامبر، ایمان به خداست. («إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي» به جای «ان لم تؤمنوا بالله» آمده است). ۹ گاهی گوشه گیری و عزلت لازم است. «فَاعْتَرَلُونَ» (یکی از موارد نهی از منکر فاصله گرفتن از مجرمان است). ۱۰ موسی با داشتن معجزه خواهان درگیری با مخالفان نیست، بلکه برنامه او پیشبرد اهداف با منطق است نه درگیری. «فَاعْتَرَلُونَ» ۱۱ بعد از طی چندین مرحله ی دعوت و هدایت، نفرین جایز است. «فَدَعَا» ...

۱۲ اگر گناه و فساد در انسان رسوخ کرد، دیگر دعوت انبیا اثری نخواهد داشت.

«أَنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ»

ص: ۴۹۶

اشاره

فَأَشِيرُ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ (۲۳) وَ أَتْرُكُ الْبَحْرَ رَهَوًّا إِنَّهُمْ مُنْقَرِقُونَ (۲۴) كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۲۵) وَ زُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ (۲۶) وَ نَعْمَهُ كَانُوا فِيهَا فَكَهِينٍ (۲۷) كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ (۲۸)

پس (به او گفتیم): بندگان مرا شبانه کوچ بده، زیرا که شما تحت تعقیب (فرعونیان) هستید.

و دریا را آرام پشت سر بگذار (و توقع نداشته باش که بعد از عبور شما آبها روی هم ریخته شود، آن گاه که لشکر فرعون وارد شود، آب ها روی هم ریخته خواهد شد). زیرا آنان غرق شدگانند.

چه بسیار از باغ ها و چشمه ها

و کشت ها و جایگاه های عالی

و نعمت هایی که در آنها کامیاب بودند به جا گذاشتند (و رفتند).

و ما این گونه (همه را از آنان گرفتیم و) آنها را به قوم دیگر به میراث دادیم.

نکته ها:

«اسر» از «اسراء» به معنای کوچ دادن در شب است. «رهو» به معنای راه باز و آرام و گسترده است.

«نعمت» (با کسر نون) وسیله کامیابی است. ولی «نعمت» (با فتح نون) به معنای خود کامیابی است. (۱)

کلمه ی «فَاكِهِينَ» از «فَاكِهه» به معنای بهره گیری از میوه، یا از «فَاكِهه» به معنای مسرور بودن است.

ص: ۴۹۷

رود نیل به قدری عظیم است که قرآن از آن به دریا تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱ برخی دعاها، فوری مستجاب می شود. «فَدَعَا... فَأَسْرَ» (حرف «ف» نشانه سرعت است) ۲ دعا باید همراه با تلاش باشد. «فَدَعَا... فَأَسْرَ» ۳ زمان در برنامه ریزی نقش دارد. «لَيْلًا» ۴ فرار شبانه بنی اسرائیل به رهبری موسی نوعی کودتای بی صدا بود که فرعون تحمل آن را نداشت و لشگری به تعقیب آنان فرستاد. «إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ» ۵ از سرزمین کفری که نمی توانید به اهداف خود برسید، هجرت کنید. «فَأَسْرَ» ۶ خداوند به یاران خود اطمینان و آرامش می دهد. «وَ اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا» ۷ هر راه بازی نشانه لطف الهی نیست، خداوند راه دریا را باز گذاشت تا فرعونیان وارد شوند و غرق شوند. «وَ اتْرُكِ الْبَحْرَ... إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ» ۸ در بسیج فرعون علیه موسی، ثروتمندان که صاحب باغها و خانه های مجلل بودند نیز حضور داشتند. «كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» ۹ امکانات مادی در برابر قهر خداوند، نجات بخش نیست. «كَمْ تَرَكُوا» ...

۱۰ سنت خداوند، انقراض و هلاکت اقوام ستمگر و روی کار آمدن قومی دیگر است. «كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاها» ۱۱ کامیابی های دنیا زود گذر است. «كَمْ تَرَكُوا... نَعْمَهُ كَانُوا فِيهَا فَكَاهِين» ۱۲ غرق شدن در عیناشی، انسان را در صف مخالفان حق قرار می دهد. «كَانُوا فِيهَا فَكَاهِين» ۱۳ ثروت، مایه ی سعادت نیست، بلکه گاهی مایه ی هلاکت است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ زُرُوعٍ... أَوْرَثْنَاها قَوْمًا آخِرِينَ»

اشاره

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ (۲۹)

پس نه آسمان و زمین بر آنان گریست و نه به آنان مهلتی داده شد.

نکته ها:

برخی مفسران گفته اند: گریه نکردن آسمان و زمین، کنایه از این است که هلاکت فرعونیان هیچ خلایی در کار جهان پیش نیاورد. اما ظاهر آیه خبر از نوعی احساس و شعور برای هستی دارد که قرآن از آن به گریه تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱ زمین و آسمان، شعور و شناخت و احساس دارند. «فَمَا بَكَتْ» ۲ آنجا که اراده خدا باشد، همه هستی هماهنگ می شود. «السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ» ۳ مهلت دادن خداوند شرایطی دارد، گاهی چنان پیمانۀ گناه لبریز می شود که هیچ گونه مهلتی داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ»

اشاره

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۳۰) مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ (۳۱) وَلَقَدْ اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلِيَّ عَلِيٍّ عَلِيٍّ الْعَالَمِينَ (۳۲) وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ آيَاتِنَا مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ (۳۳)

و همانا ما بنی اسرائیل را از آن عذاب خوار کننده نجات دادیم.

از (عذاب) فرعون که مردی بزرگ طلب و از اسرافکاران بود.

و همانا ما آنان را به خاطر علم بر جهانیان (هم زمان خود) برگزیدیم.

و از نشانه های قدرت خود، آنچه را که در آن آزمایش آشکار بود به آنان دادیم. (اما چه سود)

نکته ها:

با توجه به اینکه خداوند در آیه ای دیگر، بهترین امت ها را مسلمانان معرفی کرده است، «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱) بنا بر این مراد از برتری داشتن یهودیان بر جهانیان در این آیات، برتری بر مردم زمان خودشان است که به خاطر پیروی از کتاب خدا به آن دست یافتند.

پیام ها:

۱ تحولات تاریخی همه در دست خداوند است. «وَلَقَدْ نَجَّيْنَا» ۲ خداوند پیامبر و مسلمانان را دلداری می دهد. «نَجَّيْنَا يَبْنَی إِسْرَائِيلَ» ۳ زندگی تحت حکومت طاغوت، عذاب است خوار کننده. «مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مِنْ فُزْعُونَ» ۴ رمز هلاکت انسان ها، خلق و خو و عملکرد آنان است. «كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ» ۵ برنامه های خداوند بر اساس علم است. «اخْتَرْنَاَهُمْ عَلَى عِلْمٍ» ۶ داده های الهی، وسیله ی آزمایشند. «آتَيْنَاهُمْ ... مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۳۷]

اشاره

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتْنَا الْأُولَىٰ وَ مَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ (۳۵) فَأْتُوا بِآبَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۶) أَمْ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَعِّ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۳۷)

البته این مشرکان (زمان تو) پیوسته می گویند

غیر از این مرگ اول ما (چیز دیگری در کار) نیست و ما بار دیگر زنده نخواهیم شد.

پس اگر شما (پیامبران) راستگو هستید، پدران (مرده) ما را باز آورید.

ص: ۵۰۰

آیا مشرکان مکه (از نظر موقعیت) بهترند یا قوم تبع و دیگرانی که قبل از آنان بودند. ما آنان را به خاطر آنکه قومی تبه‌کار بودند هلاک کردیم. (پس چرا اینها عبرت نمی‌گیرند).

نکته ها:

در اینکه قوم «تَبِعٍ» چه کسانی هستند نظرهای مختلفی است از جمله:

الف) پادشاهان یمن که چون مردم تابع آنان بودند به نام تَبِع خوانده شدند.

ب) پادشاهانی که یکی پس از دیگری روی کار آمدند. (یعنی یکی تابع دیگری بود) ج) تبع نام شخصی است که خودش خوب بود ولی پیروانش بد بودند.

در قرآن عواملی سبب هلاکت و گرفتاری به قهر الهی شمرده شده است از جمله:

فسق، مکر، کفر، تکذیب، ظلم، استکبار، طغیان و گناه.

چنان که می‌فرماید: «فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ» (۱) به خاطر طغیان نابود شدند، و یا «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» (۲) به خاطر گناهانشان آنان را گرفتار کردیم.

برای افراد لجوج، معجزه آوردن بی‌اثر است، کسی که با قاطعیت می‌گوید: پس از مرگ خبری نیست و این گونه پیش‌داوری دارد و با لحن «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» سخن می‌گوید لجوج است.

پیام ها:

۱ بازگو کردن عقاید باطل و خرافات دیگران اگر اثر منفی نداشته باشد مانعی ندارد. «لَيَقُولُونَ» ...

۲ ایمان به معاد، مرز ایمان و شرک است. (مشرکان، خالقیت خدا را قبول داشتند، امّا قیامت را نمی‌پذیرفتند.) «وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ» ۳ انتخاب معجزه با خداست، نه با مردم. «فَأْتُوا بِآيَاتِنَا» ۴ تاریخ، بهترین درس عبرت است. «قَوْمٌ تَبِعٍ»

ص: ۵۰۱

۱-۱. حاقه، ۵.

۲-۲. آل عمران، ۱۱.

۵ جرم و گناه وسیله هلاکت است. «أَهْلَكْنَاهُمْ... كَانُوا مُجْرِمِينَ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ (۳۸) مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۹)

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را بین آنهاست به بازی نیافریدیم.

ما جز بر اساس حق آسمان و زمین را نیافریدیم، ولی اکثر مشرکان نمی دانند.

نکته ها:

«لعب» به کار بی هدف، بی برنامه و بی نتیجه می گویند، درست مثل بازی های کودکانه.

این دو آیه به منزله ی مقدمه ای برای آیات بعد در مورد قیامت است، گویا اشاره به این دارد که اگر قیامت نباشد، آفرینش بی هدف است، زیرا هستی برای بشر آفریده شد و اگر بشر با مرگ پوچ شود، هستی نیز پوچ و بیهوده، لذا می فرماید: ما آسمان ها و زمین را بی هدف نیافریدیم، بلکه هدفی بر حق داشتیم.

پیام ها:

۱ هستی هدفدار است، پس ما نباید بی هدف باشیم. «وَمَا خَلَقْنَا... لِأَعْيُنٍ» ۲ هدف هستی جز حق نیست، اگر هدف از خلقت چیزی را درک نکردیم مشکل در فهم و محدودیت ماست. «إِلَّا بِالْحَقِّ» ۳ فرد حکیم در کار خود منتظر قضاوت و داوری مردم نیست. «إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ علم واقعی، پی بردن به حقایق و حکمت کارهای الهی است. «إِلَّا بِالْحَقِّ... لَا يَعْلَمُونَ»

اشاره

إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۰) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۱) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۴۲)

همانا روز جدا سازی (حق از باطل) وعده گاه همه آنهاست.

روزی که هیچ دوستی از دوست خود حمایتی نمی کند و آنان (از هیچ سوی دیگر نیز) یاری نمی شوند.

جز کسی که خداوند او را مورد رحمت قرار دهد، همانا او عزیز و رحیم است.

نکته ها:

چون آفرینش هدفی بر حق دارد، پس قیامت باید باشد، خدای حکیم که هستی را بر اساس حق آفرید، گل سر سبد هستی را با مرگ رها نمی کند.

کلمه ی «مَوْلَى» به معنای دوست، سرپرست، خدمت گزار و بنده بکار می رود.

پیام ها:

۱ قیامت روز فاصله حق از باطل و نیکان از بدان است. «يَوْمَ الْفُضْلِ» ۲ حضور در قیامت استثنا بردار نیست. «أَجْمَعِينَ» ۳ در قیامت همه علاقه ها بی اثرند جز شفاعت. «لَا يُغْنِي مَوْلَى ... إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ» ۴ در قیامت هیچ نوع کمکی در کار نیست. «شَيْئًا» ۵ در قیامت نه فرد به فرد کمک می کند «مَوْلَى عَنْ مَوْلَى» نه گروه به گروه. «وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» ۶ در قیامت، با آنکه همه جمعند و انسان در جمع است، امّا تنهاست. «أَجْمَعِينَ ... لَا هُمْ يُنصَرُونَ» ۷ تنها خداست که قدرت او همراه با رحمت است، نسبت به کفار عزیز و نسبت به مؤمنان رحیم است. «إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

اشاره

إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ (۴۳) طَعَامٌ الْأَثِيمِ (۴۴) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (۴۵) كَغَلِيِّ الْحَمِيمِ (۴۶) خُدُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ (۴۷)
ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ (۴۸) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (۴۹) إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (۵۰)

(میوه) همانا درخت زقوم،

غذای گناهکاران است.

همچون مس آب کرده در شکم آنها می جوشد.

همچون جوشش آب داغ.

(به مأموران دوزخ گفته می شود) گنه کار را بگیرد و او را به وسط آتش شعله ور بکشید.

سپس از آب سوزان بر سرش بریزد.

(به او گفته می شود) بچش که تو همان هستی که به گمان خود عزیز و کریم بودی.

این همان است که همواره در آن تردید داشتید.

نکته ها:

«زقوم» نوعی غذای ناخوشایند در دوزخ است. در سوره ی صافات آیه ۶۳ نیز این گونه آمده است: «شَجَرَةُ الزُّقُومِ ... إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْدِلِ الْجَحِيمِ» درخت یا گیاهی است که از دوزخ می روید، آری همان گونه که انسان مجرم در دوزخ همیشه می ماند، درخت هم به اراده ی خدا باقی می ماند.

«مهل» به معنای فلز یا مس ذوب شده یا آلوده است.

«فَاعْتَلُوهُ» به معنای کشاندن همراه با قهر و خشونت است.

«اثیم» به کسی گویند که بر گناه پایدار باشد.

پیام ها:

۱ معاد، جسمانی است. (مسئله ی طعام و آب جوش، نشانه ی جسمانی بودن

معاد است.) «طَعَامٌ ... فِي الْبُطُونِ» ۲ گناه سبب عذاب و قهر الهی است. «طَعَامُ الْأَثِيمِ» ۳ عذاب قیامت هم جسمی است و هم روحی. (عذاب جسمی موادّ جوشان و عذاب روحی، شنیدن تحقیر و تمسخر به اینکه شما بودید که در دنیا تنها برای خود عزّت و کرامت قائل بودید.) «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» ۴ دوزخیان از درون و بیرون می سوزند. «يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ... صَبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۵]

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (۵۱) فِي جَنَّاتٍ وَ عَيْونٍ (۵۲) يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (۵۳) كَذَلِكَ وَ زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۵۴) يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمَنِينَ (۵۵)

به راستی پرهیزگاران در جایگاهی امن هستند.

در میان باغ ها و (کنار) چشمه سارها.

لباس های ابریشم نازک و ضخیم می پوشند در حالی که در برابر هم (بر تخت ها) جای گرفته اند.

این گونه (ما پاداش می دهیم) و آنان را به حورالعین (زنان سیمین تن و فراخ چشم) تزویج می کنیم.

در آن باغ ها هر میوه را (که بخواهند) با آسودگی می طلبند.

نکته ها:

«سُنْدُسٍ» پارچه ابریشمی نازک است و «إِسْتَبْرَقٍ» پارچه ابریشمی ضخیم.

«حور» جمع «حوراء» به زنانی گفته می شود که چشم مشکی و بدن سفید داشته باشند و کلمه ی «عین» جمع «عیناء» به معنای فراخ چشم است.

ص: ۵۰۵

بزرگ ترین نعمت، امتیّت است، زیرا «مَقَامِ أَمِينٍ» قبل از سایر نعمت ها مطرح شده است.

البته امتیّت در بهشت یک امتیّت جامع است، نه ترس از مرگ، نه رقیب، نه حسود، نه زوال و انقراض.

آرامش در بهشت، هم نسبت به اصل جایگاه است «مَقَامِ أَمِينٍ» و هم نسبت به خوراکی ها.

«بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ»

در دنیا گاهی بهره گیری از چند میوه، سبب امراض گوناگون می شود.

پیام ها:

۱ عامل بهره گیری از نعمت های بهشتی تقواست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ» ...

۲ خوف و تقوای امروز سبب امتیّت فرداست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامِ أَمِينٍ» ۳ در کنار بیم باید امید مطرح باشد. «شَجَرَةَ الزُّقُومِ ... فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» ۴ در بهشت، نعمت ها متعدّد و متنوّع است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» ۵ چشم پوشیدن از لباس های فاخر و ابریشمی در چند روز دنیا سبب کامیابی ابدی در روز دیگر است.. «يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ» ۶ برهنگی، هیچ کجا ارزش نیست، حتی در بهشت. «يَلْبَسُونَ» ۷ تقابل در فضای تقوی، یک ارزش است. آنچه سبب تشدید فتنه هاست تقابل افراد بی تقواست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... مُتَقَابِلِينَ» ۸ بهشتیان جلسات انس و دوستانه دارند. «مُتَقَابِلِينَ» ۹ در بهشت اعراض و پشت کردن در کار نیست. «مُتَقَابِلِينَ» ۱۰ واسطه ازدواج در بهشت خداست. «زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

«لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَ وَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۵۶) فَضَلًّا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷)»

در بهشت جز مرگ نخستین (که پشت سر گذاشته اند) مرگی نخواهند چشید و خداوند آنان را از عذاب سوزان حفظ نموده است.

(اینها همه) بخششی است از طرف پروردگارت، این است همان کامیابی بزرگ.

پیام ها:

۱ حفاظت در دنیا سبب حفاظت در آخرت است. کسی که در دنیا با تقوی خود را حفظ کرد، در آخرت خداوند او را از دوزخ حفظ می کند. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَ وَقَاهُمْ» ...

۲ بهشت جاودانه است و بهشتیان از دغدغه مرگ در امانند. «لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا الْمَوْتَ» ...

۳ هیچ کس از خداوند طلبی ندارد، هر چه هست فضل اوست. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ» ۴ تمام کامیابی های بهشتیان در سایه لطف خداوند است، اگر رهنمود و سوز و خلوص پیامبر نبود، متقین در کار نبودند تا به بهشت برسند. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ» ۵ سعادت واقعی در سایه ی تقوا و نجات از دوزخ است. «وَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ... ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۸ تا ۵۹]

اشاره

فَاتِمَا يَسْرُوهَا بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۸) فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (۵۹)

جز این نیست که ما قرآن را به زبان تو آسان گردانیم تا شاید متذکر شوند.

پس منتظر باش که آنان نیز منتظرند. (تو منتظر پیروزی و آنان منتظر سرنوشت شوم خود).

نکته ها:

توجه خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا آنجا است که نام برخی اعضای بدن او نیز در قرآن مطرح شده است:

صورت. «وَجْهِكَ» در «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ»... (۱)

چشم. «عَيْنَيْكَ» در «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (۲)

ص: ۵۰۷

۱-۱. بقره، ۱۴۴.

۲-۲. حجر، ۸۸.

زبان. «بِلِسَانِكَ» در «فَائِمًا يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ» (۱) کمر. «ظَهْرَكَ» در «أَنْقَضَ ظَهْرَكَ» (۲) دست. «يَدَكَ» در «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً» (۳) عمر. «لَعْمُكَ» در «لَعْمُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۴) گردن. «عُنُقِكَ» در «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ» (۵) دل. «فؤادَكَ» در «لِنُبِّتَ بِهِ فؤَادَكَ» (۶) سینه. «صَدْرَكَ» در «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۷) این سوره با تجلیل از قرآن شروع شد و با تذکر به قرآن پایان می پذیرد.

پیام ها:

۱ نعمتِ بیان و نرمی آن از خداست. «يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ» ۲ هدف از نزول قرآن تذکر مردم است. «يَسْرِنَاهُ ... لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» ۳ معارف قرآن مطابق فطرت است. (انسان از درون حقایقی را درک می کند، ولی به خاطر عواملی فراموش می کند که در این صورت به تذکر نیاز دارد.) «يَتَذَكَّرُونَ» ۴ خداوند با فرستادن قرآن به مردم اتمام حجت کرده است، اگر نپذیرند منتظر قهر خدا باشند. «فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ» ۵ دوستان خود را دلگرم و دشمنان را تهدید کنید. «فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ» «و الحمد لله رب العالمین»

ص: ۵۰۸

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. انشراح، ۳.

۳-۳. اسراء، ۲۹.

۴-۴. حجر، ۷۲.

۵-۵. اسراء، ۲۹.

۶-۶. فرقان، ۳۲.

۷-۷. انشراح، ۱.

این سوره در مکه نازل شده و سی و هفت آیه دارد.

نام این سوره به مناسبت آیه ۲۸ آن انتخاب گردیده و جاثیه به حالت کسی گویند که به زانو در آمده باشد.

در اولین آیه و آخرین آیه این سوره، خداوند با دو صفت عزیز و حکیم توصیف شده است.

اغلب مطالب این سوره درباره ی عظمت قرآن، دلایل توحید، پاسخ به مادیون، سرگذشت بعضی از اقوام پیشین، هشدار به گمراهان، دعوت به عفو و گذشت و اشاراتی نسبت به صحنه های قیامت است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الباقیه (۴۵): آیات ۱ تا ۳]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (۳)

ح، میم.

نزول کتاب از طرف خداوند عزت مند حکیم است.

همانا در آسمان ها و زمین برای مؤمنان نشانه هایی است.

نکته ها:

خداوند، حکیم است، «الْحَكِيمِ» کتابش نیز حکیم است، «يس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» (۱) پیامبرش نیز معلم حکمت است. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲) کتاب خدا و آفرینش او در پیش چشم همه است، لکن از کتابش تنها متقین بهره می گیرند «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (۳) و از آفرینش تنها مؤمنان به یاد خدا می افتند. «لآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱ قرآن، از همین حروف الفبا که در اختیار همه است تألیف یافته و به تدریج نازل شده است. «حم، تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» ۲ فرستادن کتاب و قانون از بزرگ ترین نعمت های الهی است. لذا قبل از نعمت آسمان ها و زمین نام آن آمده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

ص: ۵۱۲

۱-۱. یس، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۱۲۹.

۳-۳. بقره، ۲.

۳ در شیوه ی تبلیغ باید اول جایگاه قرآن روشن شود، سپس از تذکرات و دستورات آن پیروی شود. «تَنْزِيلُ ... الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»
۴ محتوای قرآن استوار و نفوذناپذیر است، زیرا از جانب خدای عزیز و حکیم است. «الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» ۵ قرآن هم
اصالت دارد، «مَنْ اللَّهُ» هم مصونیت. «الْعَزِيزِ» ۶ نظام تشریح و تکوین از یک مبدأ هستند و با یکدیگر هماهنگ اند. «تَنْزِيلُ
الْكِتَابِ ... إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ ...»

۷ مطالعه در طبیعت برای خداشناسی، مورد تشویق قرآن است. «إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۸ نه فقط آیات
قرآن، بلکه صفحات کتاب طبیعت، برای مؤمنان آیه و نشانه است. «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۴ تا ۵]

اشاره

وَ فِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّهِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۴) وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْيَا بِهِ
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۵)

و در آفرینش شما و آنچه از جنیده ها که (در هستی) پراکنده نموده، برای اهل یقین، نشانه هایی (از قدرت الهی) است.

و شب و روز که در پی یکدیگرند و آنچه از روزی که خداوند از آسمان فرو فرستاده و زمین را به واسطه ی آن بعد از
پژمردگی اش سبز و زنده نموده است و گردش بادهای، برای کسانی که تعقل کنند نشانه هایی (از قدرت الهی) است.

نکته ها:

آیات ۳ تا ۵ که نشانه های آفرینش را مطرح می کند، در پایان هر کدام از آیات، یک دسته

مورد خطاب قرار گرفته اند؛ یک بار اهل ایمان، یک بار اهل یقین و بار دیگر اهل تعقل، شاید بدان جهت که راه ایمان از راه عقل جدا نیست و هر دو انسان را به یقین می رساند.

البته در آفرینش انسان و جنبندگان مسئله دقیق تر و گسترده تر است و دقت و تأمل در آن سبب یقین می شود.

تنظیم گردش زمین و پی در پی آمدن شب و روز یکی دیگر از نشانه های قدرت و حکمت الهی است، اگر این گردش نبود یا کند و یا تند بود زندگی فلج می شد، لذا زمانی اهمیت این نعمت ها روشن تر می شود که از انسان گرفته شود.

باد و باران و روز و روز، نقش مهمی در حیات موجودات زمینی دارند که در یک آیه در کنار هم مطرح شده اند.

آفرینش یک مسئله است و اداره کردن و روزی دادن مسئله دیگر، روزی هر آفریده ای از ابتدای آفرینش تنظیم شده است.

خداوند، کتاب را برای زنده شدن دل ها و باران را برای زنده شدن گل ها نازل کرده است.

مراد از اختلاف شب و روز یا پیدا شدن یکی خلف دیگری است و یا تفاوت ساعات شب و روز است که گاهی روز بلند و شب کوتاه و گاهی بر عکس است.

در باد سه نعمت مهم وجود دارد: جا به جا کردن ابرها، تلقیح گیاهان و تصفیه ی هوا.

در تمام قرآن، هر گاه سخن از آفرینش شب و روز است، نام شب مقدم است. «اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ»

پیام ها:

۱ همه هستی کتاب شناخت خداوند است. آسمان، انسان و جانوران، همه ما را به یک هدف می رساند. «وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبْتُ مِنْ دَابَّةٍ» ۲ یکی از نعمت های الهی پراکنده بودن جنبنده هاست که در غیر این صورت زندگی انسان فلج می شد. «يَبْتُ مِنْ دَابَّةٍ» ۳ آفرینش آسمان ها و زمین یک طرف، آفرینش تمام جنبنده ها یک طرف و آفرینش انسان نیز یک طرف. «خَلَقَكُمْ وَمَا يَبْتُ» (نام انسان قبل از سایر

جنبیده ها و به صورت جداگانه برده شده که نشانه اهمیت است) ۴ مطالعه در نظام هستی راه رسیدن به یقین است. «لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» ۵ آسمان منشأ رزق بشر است. «مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ» ۶ زمین، مرگ و حیات دارد و همواره تکرار می شود. «فَأَخْلَاهُ بِهِ الْأَرْضُ بَعْدَ مَوْتِهَا» ۷ حرکت باده‌ها، امری تصادفی نیست، بلکه بر اساس برنامه الهی است. «تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ» ۸ کتاب هستی، پر است از آیات گوناگون، که درک آن نیاز به تفکر و اندیشه دارد. «آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۶]

اشاره

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ (۶)

این ها آیات الهی است که ما آنها را به حق بر تو تلاوت می کنیم، پس بعد از خدا و آیات او به چه سخنی ایمان می آورند.

پیام ها:

۱ اسباب شناخت را در برابر مردم قرار دهیم تا حجت بر آنان کامل شود. «تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ» ۲ قرآن، با همین الفاظ بر پیامبر نازل شده است. «نَتْلُوهَا عَلَيْكَ» ۳ کسی که بناست مردم را بسازد باید ابتدا خودش ساخته شود. «نَتْلُوهَا عَلَيْكَ» ۴ آیات الهی بر اساس حق است، سخن سست، خرافه و مبالغه و خیال و... در آن راه ندارد. «بِالْحَقِّ» ۵ اختیار انسان باعث می شود که با وجود راه الهی، راه دیگری برود. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ ... يُؤْمِنُونَ» ۶ انحراف انسان بعد از آن همه آیات و تلاوت های بر حق قابل تعجب و توبیخ است. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ»

ص: ۵۱۵

۷ آنان که آیات الهی را می شنوند و هدایت نمی شوند، مشکلی در درون دارند، نه آنکه آیات خداوند، باطل یا مبهم باشد. «تَلُّوْهَا عَلَیْكَ بِالْحَقِّ ... فَبِأَيِّ حَدِيثٍ ... یُؤْمِنُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۷ تا ۹]

اشاره

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۷) يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشْرُهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۸) وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (۹)

وای بر هر دروغ پرداز گناه پیشه.

(گناهکاری که) آیات خدا را که پیوسته بر او تلاوت می شود، می شنود ولی همچون کسی که آنها را نشنیده متکبرانانه (بر انحراف خود) اصرار می ورزد، پس او را به عذابی سخت بشارت ده.

و هر گاه از آیات ما چیزی فهمد آن را به مسخره می گیرد، آنانند که برایشان عذاب خفت باری است.

نکته ها:

«أَفَّاكٍ» از «افک» به معنای کسی است که بسیار دروغ می گوید. «أَثِيمٍ» از «اثم» به کسی گفته می شود که بسیار گناهکار است. «وَيْلٌ» که نفرینی است به معنای «هلاک باد»، ۲۷ بار در قرآن آمده است. این واژه هم در مورد خائنان فرهنگی بکار رفته است، آنان که با دست خود مطالبی می نویسند و به خداوند نسبت می دهند، «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱) و هم در مورد ظالمان اقتصادی همچون کم فروشان، «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ» (۲) و هم در مورد منحرفان اعتقادی مثل کافران «وَيْلٌ لِّلْكَافِرِينَ» (۳) و

ص: ۵۱۶

۱-۱. بقره، ۷۹.

۲-۲. مطففین، ۱.

۳-۳. ابراهیم، ۲.

مشرکان «وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ» (۱) و هم در مورد کسانی که دیگران را مسخره می کنند، مطرح شده است. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ» (۲) کیفر الهی با جرم مناسب است، کیفر کسی که سخن پیامبر را می شنود ولی گویا نشنیده و با این عمل دل پیامبر را به درد می آورد عذاب الیم است و کیفر کسی که با مسخره توهین می کند، عذاب مهین است.

واژه بشارت در مورد خبر خوش به کار می رود، امّا خداوند در این آیات، وعده ی عذاب را برای کافران، بشارت خوانده است. گویا بهترین خبر برای معاندان، خبر عذاب است.

پیام ها:

۱ سخن حق را باید به گوش همه رساند حتی گنهکاران. «أَفَايَكِ أَثِيمٌ ... تُتْلَىٰ عَلَيْهِ» ۲ اول تبلیغ، بعد تهدید. قرآن به کسی «هلاک باد» می گوید که اول آیات خود را به گوش او رسانده است. «يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ ... كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ... بِعَذَابِ أَلِيمٍ» ۳ بدتر از بی اعتنایی به حق، اصرار بر آن و روحیه استکبار است. «يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا» ۴ علامت تکبر، بی اعتنایی به سخن حق است. «مُسِيْرًا تَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا» ۵ ریشه ی عیب جویی و تمسخر در بسیاری از موارد، نداشتن اطلاعات جامع و کافی است. «وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا» آری، اگر شناخت ها عمیق و گسترده شد، مسخره ها محو می شود.

۶ چون در مسخره اهانت است، کیفر مسخره کنندگان نیز عذاب خوار کننده است. «هُزُوًا ... عَذَابٌ مُّهِينٌ»

ص: ۵۱۷

۱-۱. فضلت، ۶.

۲-۲. همزه، ۱.

اشاره

مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئاً وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰)

جهنم پیش روی آنان است و آنچه را به دست آورده اند و آنچه را از غیر خدا، اولیای خود گرفته اند، ذره ای آنان را بی نیاز نمی کند و برای آنان عذاب بزرگی است.

نکته ها:

«وراء» هم به معنای پشت سر است و هم به معنای پیش رو. در این آیه «وراء» به معنای پیش رو است، چنان که در سوره کهف آیه ۷۹ می خوانیم: «وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيْنِهِ غَضِباً» خضر به موسی گفت: من کشتی را سوراخ کردم زیرا پیش روی آنان پادشاه ستمگری است که کشتی های سالم را به زور مصادره می کند و من کشتی را سوراخ کردم تا معیوب شده و مصادره نکنند. در سوره مؤمنون آیه ۱۰۰ نیز می خوانیم: همین که مرگ به سراغشان بیاید، گویند: پروردگارا ما را برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم. پاسخ می شنوند هرگز. سپس می فرماید: «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ» این افراد بعد از مرگ برزخ را در پیش روی خود دارند تا زمان قیامت که مبعوث شوند. در اینجا نیز کلمه «وراء» به معنای پیش رو است.

در این آیه و آیات قبل انواع عذاب ها مطرح شده است:

«بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

«عَذَابٌ مُهِينٌ» و «عَذَابٌ عَظِيمٌ»

پیام ها:

۱ قدرت‌مندان و ثروتمندان در قیامت تنها و بی پناهند. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئاً» ۲ تکیه گاه مستکبران یا داشته های آنان است یا دوستانشان که هیچ یک در قیامت کارایی ندارند. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئاً وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ» ۳ قرآن، خواری و خفت مسخره کنندگان و حرمت شکنان را در دنیا پیشگویی می کند. «اتَّخَذَهَا هُزُوراً أَوْلِيَاءَ لَّهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ» (از اینکه عذاب مهین در کنار جهنم آمده ظاهراً مراد خفت و خواری در دنیا است).

۴ اسباب و اموال دنیوی، در قیامت کارایی ندارد. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئاً» ۵ توجه به دوزخ می تواند بهترین عامل باز دارنده از تکبر و اصرار بر گناه باشد.

«أَثِيمٌ»

«يُصِرُّ... لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۱]

اشاره

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٍ (۱۱)

این (قرآن) مایه ی هدایت است و کسانی که به آیات پروردگارشان کفر ورزیدند برایشان عذابی دردناک از هول و اضطراب است.

نکته ها:

«رَجْزٍ» به معنای اضطراب است و می تواند به معنای رجس و آلودگی باشد، یعنی کفار به وسیله موادی آلوده و نفرت انگیز عذاب می شوند.

پیام ها:

۱ قرآن، یکپارچه هدایت است: فرامین و نواهی آن، داستان ها و تشبیهات آن.

«هَذَا هُدًى»

۲ عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. «هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا» ...

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۲]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲)

خداوند کسی است که دریا را برای شما رام کرد تا به فرمان او کشتی ها در آن جریان پیدا کنند و تا از فضل او جستجو کنید و شاید شکرگزاری کنید.

۱ کارهای خداوند هدفدار، حکیمانه و در راستای بهره گیری انسان است. «سَيَخْرُ لَكُمْ»، «لِتَجْرِيَ»، «الْبَحْرَ»، «لِتَبْتَغُوا»، «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۲ منافع مادی باید مقدمه رابطه الهی باشد. «لِتَجْرِيَ ... لِتَبْتَغُوا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

۳ تسخیر دریاها و تأثیر عوامل طبیعی تحت اراده خداست. «بِأَمْرِهِ» ۴ تلاش برای معیشت زندگی و رفاه یک ارزش است. «لِتَبْتَغُوا» ۵ گرچه فضل و رحمت از خداوند است، ولی انسان نیز باید برای بدست آوردن آن در تکاپو و تلاش باشد. «لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۶ انسان از خداوند طلبی ندارد هر چه هست لطف اوست. «مِنْ فَضْلِهِ» ۷ توجه به نعمت ها، روحیه ی شکر را در انسان زنده می کند. «سَخَّرَ لَكُمْ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۸ اقیانوس ها برای انسان رام هستند، شاید انسان هم برای خدا رام شود. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۹ انسان، آزاد و صاحب اختیار است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (کلمه ی «لعل» به معنای شاید، نشانه تردید خداوند نیست، بلکه نشانه اختیار انسان است که می تواند شاکر باشد و یا ناسپاس)

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۳]

اشاره

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۳)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، همه از اوست که برای شما رام نمود، همانا در این تسخیر برای کسانی که فکر کنند، قطعاً نشانه هایی است.

پیام ها:

۱ تمام هستی در راستای بهره گیری انسان است. «سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ...

۲ با حاکم شدن بر هستی، مغرور نشویم که هر چه هست از اوست. «جَمِيعًا مِنْهُ» ۳ هماهنگی اجزای هستی در جهت واحد، نشانه ی یکتایی آفریدگار است.

«جَمِيعًا مِنْهُ»

۴ فکر کردن در نعمت های الهی نوعی تشکر از اوست. «تَشْكُرُونَ ... لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» ۵ خداوند انسان را به تفکر دعوت و تشویق کرده است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

ص: ۵۲۰

۶ در تسخیر هستی برای انسان، نشانه های زیادی برای اهل فکر وجود دارد.

«لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

(شاید رابطه تفکر و تسخیر این باشد که در انسان قدرتی نهفته که می تواند تمام مظاهر طبیعت را به نفع خود تصرف کند و این قدرت با اندیشه بکار می افتد.) ۷ هم احساس را شکوفا کنید و هم اندیشه را رشد دهید. «تَشْكُرُونَ»، «يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۴]

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۴)

□
(ای پیامبر!) به کسانی که ایمان آورده اند، بگو: از کسانی که به (روز رستاخیز که یکی از ایام الله است) امید ندارند، در گذرند (و آنان را به خدا واگذارند) تا خداوند (در آن روز) هر قومی را به آنچه انجام می دادند جزا دهد.

نکته ها:

□
مراد از ایام الله روزهای تاریخی است که در آن تحولات بزرگی از قهر خداوند نسبت به ستمگران یا مهر الهی نسبت به مؤمنان صورت می گیرد.

مسلمانان مکه گرفتار دشمنی و آزار مشرکان مکه بودند، به فکر مقابله به مثل افتادند اما خداوند پیامبرش را فرمان داد که به مسلمانان بگوید عجله نکنید که هنوز شما قوی نیستید و آنان را به من واگذار کنید.

پیام ها:

□
۱ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور است تا شیوه برخورد با کفار را به مؤمنان آموزش دهد.

«قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

...

۲ لازمه ی ایمان، گذشت و بزرگواری است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا» ۳ رسیدن به اهداف بلند دینی، نیاز به صبر و پرهیز از شتابزدگی دارد. «لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا»

ص: ۵۲۱

۴ ایمان به آنکه کفار گرفتار کیفر الهی هستند، زمینه گذشت و صبر را در انسان شکوفا می کند. «يَغْفِرُوا ... لِيُجْزِيَ قَوْمًا» ...

۵ عقیده در عمل مؤثر است، چون کفار امیدی به قیامت ندارند به سراغ کسب کارهای بد می روند. «لَا يَزُجُونَ ... يَكْسِبُونَ» ۶ انسان گرفتار عمل خویش است. «لِيُجْزِيَ ... بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» ۷ کیفر برای کارهای زشتی است که انسان آگاهانه به سراغ آن می رود. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» ۸ آنچه سبب قهر الهی است، استمرار و اصرار بر انحراف و خلاف است. «كَانُوا يَكْسِبُونَ»

[سوره الباقیه (۴۵): آیه ۱۵]

اشاره

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۵)

هر کس کار شایسته ای انجام دهد، پس به سود خود اوست و هر کس عمل بدی مرتکب شود، پس به زیان خود اوست، سپس به سوی پروردگارتان بازگشت داده می شوید.

نکته ها:

قرآن بارها با بیانات گوناگون به این اصل اشاره فرموده است که نتیجه عمل به خود انسان بر می گردد، چنان که می فرماید:

«وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۱) هر کس شکر کند، پس برای خویش شکر کرده و هر کس کفران ورزد به زیان خویش است.

«فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا» (۲) هر کس هدایت پذیرفت، به نفع خود اوست و هر کس گمراه شد، به ضرر خود اوست.

ص: ۵۲۲

۱-۱. لقمان، ۱۲.

۲-۲. زمر، ۴۱.

۱ نظام کیفر و پاداش الهی عادلانه و بر اساس عملکرد نیک و بد خود انسان است. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَمِنْ أَسَاءَةٍ» ۲ خداوند، به کار خیر انسان نیازی ندارد. «عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ» ۳ انسان ها در برابر قانون الهی مساوی هستند. (انسان، هر که باشد و عمل، هر چه باشد، مورد کیفر و پاداش قرار می گیرد.) «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَمِنْ أَسَاءَةٍ فَعَلَيْهَا» ۴ خدا انسان را آزاد آفریده است. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... مِنْ أَسَاءَةٍ» ۵ دلیل معاد، عدل الهی است. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... مِنْ أَسَاءَةٍ ... إِلَيَّ رَبُّكُمْ تُرْجَعُونَ» ۶ معاد، امیدی به صالحان و هشدار به خلافکاران است. «إِلَيَّ رَبُّكُمْ تُرْجَعُونَ» ۷ قیامت قهری است و به اختیار انسان نیست. «تُرْجَعُونَ» ۸ پاداش و کیفر الهی، اقتضای ربوبیت اوست. «إِلَيَّ رَبُّكُمْ تُرْجَعُونَ»

[سوره الباقیه (۴۵): آیه ۱۶]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۶)

و همانا ما به بنی اسرائیل کتاب (آسمانی تورات) و حکومت و نبوت دادیم و از (خوردنی های) پاکیزه و دلپسند روزی کردیم و آنان را بر اهل زمانه برتری دادیم.

نکته ها:

از آنجا که «رَزَقْنَاهُمْ» بعد از «آتَيْنَا» آمده است می فهمیم که رزق دلپسند در کنار قانون و رهبر و حکومت الهی معنا دارد و گر نه درآمدهای خارج از قانون الهی گرچه زیاد باشد طیب نخواهد بود.

بنی اسرائیل نتوانستند الطاف الهی را که در این آیه از آنها سخن رفته، برای خود حفظ کنند و لذا عظمت و عزت آنها به خاطر نافرمانی و خلافکاری به ذلت و لعنت تبدیل شد.

پیام ها:

۱ برتری جامعه، وابسته به فرهنگ و اقتصاد بر گرفته از قانون الهی است. «آتینا... الکتاب... رزقناهم... فضلناهم» ۲ هر چه داریم از خداست، پس نباید مغرور شویم. «آتینا... رزقناهم... فضلناهم» ۳ نعمت های معنوی در اولویت قرار دارند. در این آیه کتاب، حکم و نبوت قبل از رزق و روزی مطرح شده است. «آتینا... رزقناهم» ۴ حکومت دینی سابقه طولانی دارد. «الکتاب و الحکم و النبوة» ۵ فرهنگی کامل است که قانونش الهی، رهبرش معصوم و قضاوت و حکومتش عادلانه باشد. «الکتاب و الحکم و النبوة»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۷]

اشاره

وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۷)

و به آنان دلایل روشنی نسبت به امر (دین) دادیم، پس اختلاف نکردند مگر پس از آنکه حقیقت برایشان حاصل شد (و این اختلاف) از روی حسادت و برتری جویی بود که میان آنان وجود داشت. همانا خداوند در قیامت درباره آنچه پیوسته اختلاف می کنند، میانشان داوری خواهد کرد.

نکته ها:

با معجزات حضرت موسی، حقایقش بر مردم روشن شد و با نشانه هایی از پیامبر اسلام که در تورات و انجیل به طور روشن آمده بود، حقایقیت پیامبر برای مردم روشن شد. «آتیناهم بینهات من الامر»

ص: ۵۲۴

پیام ها:

۱ خداوند حجت را بر مردم تمام می کند. «وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ» ۲ بالاترین نوع کفران، اختلاف در حق است. با اینکه خدا به آنها برتری و غلبه بر دشمن داد، «آتَيْنَا»، «رَزَقْنَاهُمْ»، «فَضَّلْنَاهُمْ» اما به جای شکر اختلاف کردند. «فَمَا اخْتَلَفُوا» ۳ توییح قرآن از گذشتگان، عبرتی است برای آیندگان. «آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ ... اخْتَلَفُوا ... بَغِيًّا بَيْنَهُمْ» ۴ علم به تنهایی نجات بخش نیست، چه بسیارند کسانی که می دانند ولی به خاطر حسادت اختلاف می کنند. «مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ۵ اختلاف بعد از علم، بغی و ظلم است. «بَغِيًّا» ۶ روز قیامت روز حل اختلافات است. «يَقْضَى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۸]

اشاره

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيْعِهِ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸)

سپس تو را بر شریعتی از امر (دین) قرار دادیم، پس آن را پیروی کن و از خواسته های جاهلان پیروی نکن.

نکته ها:

«شَرِيْعِهِ» راهی است برای وصول به آب، در کنار رودخانه های بزرگ که دسترسی مستقیم به آب ممکن نیست. از آنجا که احکام دین راهی است برای رسیدن به حیات واقعی، به آن نیز شریعت گفته شده است.

پیام ها:

۱ تعیین شریعت که راه دینداری است، به دست خداست. «جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيْعِهِ»

۲ کسی که مسئول هدایت و ارشاد دیگران است، باید نسبت به راه خود بصیرت و تسلط کامل داشته باشد. «عَلَى شَرِيْعِهِ» (یعنی پیامبر تسلط بر راه و شریعت دارد). ۳ رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در ادامه ی رسالت حضرت موسی است. (در دو آیه قبل، سخن از نبوت و حکمت و کتاب آسمانی بنی اسرائیل بود). «ثُمَّ جَعَلْنَاكَ» ۴ روح ادیان یکی است، گرچه در برنامه های عبادی تفاوت هایی هست.

(کلمه ی «شَرِيْعِهِ» به صورت نکره آمده که نشانه وجود راههای متعدّد است ولی کلمه ی «الْأَمْر» معرفه آمده یعنی تمام راهها به امری یگانه باز می گردد). «شَرِيْعِهِ مِنَ الْأَمْرِ» ۵ پیدایش تحریف و اختلاف، زمینه ی آمدن پیامبر جدید است. (آیه ی قبل سخن از اختلافات بنی اسرائیل بود، در این آیه سخن از بعثت پیامبر اسلام) «اِخْتَلَفُوا... ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيْعِهِ» ۶ پیامبر نیز باید همچون سایر مردم از شریعت پیروی کند. «عَلَى شَرِيْعِهِ»، «فَاتَّبِعْهَا» ۷ راه، اگر راه خدا نباشد، راه هوس های خود یا دیگران است. «شَرِيْعِهِ... فَاتَّبِعْهَا وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ»...

۸ رهبر باید با صلابت باشد و تحت فشار عناصر ناآگاه و پیشنهادات جاهلانه قرار نگیرد. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» ۹ هوس های مردم به قدری جلوه دارد که پیامبر را نیز در معرض خطر قرار می دهد. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» ۱۰ علم و جهل در تمایلات انسان اثر دارد. «أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» ۱۱ علم و دانش، انسان را به پیروی از شریعت الهی سوق می دهد. چنان که پیروی از غرائز و هوی و هوس نشانه جهالت و نادانی است. «شَرِيْعِهِ... فَاتَّبِعْهَا وَ لَا تَتَّبِعْ... الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

اشاره

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (۱۹) هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۲۰)

آنان هرگز در برابر خداوند از تو دفاع نخواهند کرد و البته ستمگران یاور یکدیگرند و خداوند یار افراد با تقواست.

این (کتاب) برای مردم، وسیله ی بصیرت و هدایت و برای اهل یقین، مایه ی رحمت است.

نکته ها:

خداوند بصیر است. «كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» (۱) رسول خدا نیز بصیر است. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَالِيًا بَصِيرَةً» (۲) قرآن نیز کتاب بصیرت است. «هَذَا بَصَائِرٌ» شاید معنای آیه با توجه به آیه ی قبل چنین باشد: ای پیامبر! پیرو شریعتی باش که از طرف خداست و از هوسهای جاهلان پیروی نکن. زیرا در برابر شریعت و قانون و وحی الهی، جاهلان طرح و برنامه ای که بتواند تو را از قانون و راه خدا بی نیاز کند ندارند.

پیام ها:

۱ پیروی از مردم ناآگاه هیچ خطری را به هنگام قهر خداوند دور نخواهد کرد.

(انگیزه ی پیروی از خواسته های مردم، چشم داشتن به حمایت آنان در مشکلات است که قرآن این خیال را از ریشه می خشکاند.) «إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا» ۲ سنخیت افراد نسبت به یکدیگر، وسیله ی جذب آنان به یکدیگر است.

«الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳ پیروی از هوسهای جاهلان به منزله ی پذیرش ولایت آنان و در مدار ظالمان

ص: ۵۲۷

۱-۱. احزاب، ۹.

۲-۲. یوسف، ۱۰۸.

قرار گرفتن است. «لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ... وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» ۴ از هوس های مردم دوری کن و نگران تنهایی نباش. «وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ» ۵ تقوی سبب دریافت امدادها و حمایت های الهی است. «وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ» ۶ از نشانه های تقوی دوری از هوس های مردم است. «وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ» ۷ اهل تقوی، از ظلم و ظلم پذیری دورند. «وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَ اللَّهُ لَهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ» ۸ دینداری باید بر اساس بصیرت باشد. «هَذَا بَصِيرَةٌ» ۹ قرآن در تمام زمینه های فکری، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی و... وسیله بصیرت است. («بَصِيرَةٌ» به صورت جمع آمده است) ۱۰ بسیاری از مطالب را فقط از راه وحی می توان شناخت و عقل و تجربه به آن راه ندارد. «هَذَا بَصِيرَةٌ» ۱۱ بصیرت آفرینی قرآن برای همه ی مردم است. «بَصِيرَةٌ لِلنَّاسِ» گرچه بهره گیری از آن بصیرت فقط برای اهل یقین است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ» ۱۲ قرآن یک کتاب جامع است. (هم راه حق را نشان می دهد، «بَصِيرَةٌ» هم انسان را به سوی آن می برد، «هُدًى» و هم انسان را با آن کامیاب می کند. «رَحْمَةً»)

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۱]

اشاره

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَخْلَاهُمْ وَمَا تَنْهَاهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۲۱)

آیا کسانی که مرتکب کارهای بد شدند گمان کردند که ما آنان را همچون کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند قرار خواهیم داد و حیات و مرگشان یکسان است؟ چه بد داوری می کنند.

نکته ها:

اشاره

«اجتراح» از «جرح» به معنای آسیبی است که بر بدن وارد می شود. از آنجا که گناه روح انسان را جریحه دار می کند، درباره ی کسانی که خلافکارند، «اجترَحُوا» بکار رفته است.

در قرآن، استفاده از روش مقایسه زیاد به چشم می خورد از جمله:

آیا مؤمن با فاسق یکسان است. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۱) آیا عالم با جاهل یکسان است. «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (۲) آیا کسانی که قبل از فتح مکه و در زمان غربت برای اسلام خرج کردند با کسانی که بعد از فتح مکه کمک مالی کردند یکسانند. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ...» (۳)

در این آیه نیز می خوانیم: آیا خلافکاران با مؤمنان نیکوکار یکسانند. «الَّذِينَ اخْتَرُوا السَّيِّئَاتِ ... كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

مؤمن و کافر

در مقایسه ی میان مؤمن و کافر می بینیم که مؤمن با یاد خدا آرام، به داده خدا راضی، به آینده امیدوار، راهش روشن و مرگ را کوچ کردن به منزلی بزرگتر می داند ولی کافر هر روز به گرد طاغوتی می چرخد و هر لحظه محکوم هوس های خود یا دیگران است، آینده را تاریک و مرگ را فنا می داند.

لذا قرآن برای روشنگری هر چه بیشتر روش مقایسه را مطرح می کند، تا تمام وجدان ها در هر سطحی مسئله را درک کنند:

مؤمنان ایمانشان زیاد می شود، «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» (۴) ولی کفار کفرشان بیشتر می شود. «ازْدَادُوا كُفْرًا» (۵) سرپرست مؤمن خداست، «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» ولی سرپرست دیگران طاغوت ها هستند. «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ» (۶) خداوند بر دل مؤمن آرامش نازل می کند، «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) ولی بر دل کفار ترس و وحشت می افکند. «سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۸) افراد با ایمان پیرو حق هستند، «الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ» ولی کفار پیرو باطلند.

ص: ۵۲۹

۱-۱. سجده، ۱۸.

۲-۲. زمر، ۹.

۳-۳. حدید، ۱۰.

۴-۴. انفال، ۲.

۵-۵. آل عمران، ۹۰.

۶-۶. بقره، ۲۵۷.

۷-۷. فتح، ۴.

۸-۸. انفال، ۱۲.

آینده مؤمن محبوبیت است، «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (۲) ولی آینده کافر حقارت و ذلت است. «تَزَهَّقُهُمْ ذِلَّةٌ» (۳) اهل ایمان به هنگام جان دادن سلام فرشتگان را دریافت می کنند، «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴) ولی ستمگران با قهر فرشتگان روبرو می شوند. «تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» (۵) جهاد اهل ایمان در راه خداست، «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی جنگ و ستیز کفار در راه طاغوت است. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ» (۶) پاداش اهل ایمان محفوظ است، «لَا نُضَيِّعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا» (۷) ولی تلاش دیگران محو می شود. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۸) مؤمن امکانات و دارایی خود را از خدا می داند، «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» (۹) ولی کافر هر چه دارد از علم و هنر و تلاش خود می پندارد. «إِنَّمَا أُوتِيْتَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي» (۱۰) کارهای مؤمن پایدار است، «فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ» (۱۱) ولی کارهای کفار از بین می رود. «أَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ» (۱۲) مؤمن از هیچ کس نمی ترسد، «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» (۱۳) ولی دیگران ترس دارند. «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۱۴) بر اهل ایمان فرشته نازل می شود، «تَنْزِيلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۱۵) ولی بر دیگران شیاطین. «تَنْزِيلُ الشَّيَاطِينِ» (۱۶)

ص: ۵۳۰

- ۱-۱. محمد، ۳.
- ۲-۲. مریم، ۹۶.
- ۳-۳. یونس، ۲۷.
- ۴-۴. نحل، ۳۲.
- ۵-۵. نحل، ۲۸.
- ۶-۶. نساء، ۷۶.
- ۷-۷. کهف، ۳۰.
- ۸-۸. بقره، ۲۱۷.
- ۹-۹. نمل، ۴۰.
- ۱۰-۱۰. قصص، ۷۸.
- ۱۱-۱۱. محمد، ۴.
- ۱۲-۱۲. محمد، ۱.
- ۱۳-۱۳. احزاب، ۳۹.
- ۱۴-۱۴. نساء، ۷۷.
- ۱۵-۱۵. فصلت، ۳۰.
- ۱۶-۱۶. شعراء، ۲۲۱.

اهل ایمان امیدوارند، «يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۱) ولی کفار مأیوسند. «إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ» (۲) و در یک کلام راه حق، راه برترین است، «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا» و راه کفر پست ترین است.

«كَلِمَةُ الَّذِينَ كَفَرُوا الشُّفْلَى» (۳) آیا با این همه تابلوهای شفاف قرآنی، جایی برای شک و تردید باقی می ماند؟ در دین شکی نیست، «لَا رَيْبَ فِيهِ» (۴) اما آنان در خود وسوسه ایجاد می کنند. «فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۵)

پیام ها:

۱ خداوند عادل است و در نزد او بد کار و نیکوکار یکسان نیستند. «أَمْ حَسِبَ» ...

۲ ریشه ی بسیاری از انحرافات، پندارهای موهوم است. «أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ» ...

۳ گناه، خطر است ولی بیشترین خطر برای کسانی است که به سراغ گناه می روند. «اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ» (در کلمه «اجترح» طلب و خواستن نهفته است) ۴ خلافاکاران نیز در فطرت خویش مایلند که هم ردیف نیکوکاران باشند. «أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ» ...

۵ هم ایمان و عمل صالح و هم گناه در زندگی و مرگ انسان ها نقش دارند.

«سَوَاءٌ مَخْلَاهُمْ وَ مِمَّا تَهُمُّ»

۶ داوری بر اساس خیال و پندار محکوم است. «أَمْ حَسِبَ ... سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۲]

اشاره

وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ لِيُجْزِيَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۲)

و خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید تا هر کس به موجب آنچه کسب نموده است پاداش داده شود و آنان مورد ستم قرار نخواهند گرفت.

ص: ۵۳۱

۱-۱. اسراء، ۹.

۲-۲. روم، ۳۶.

۳-۳. توبه، ۴۰.

۴-۴. بقره، ۲.

این آیه به منزله ی دلیل آیه قبل است. در آیه قبل خواندیم که خلافکاران گمان می کنند که ما آنان را مثل مؤمنان قرار می دهیم. چه خیال باطلی، مگر نمی دانند آسمان ها و زمین بر اساس حق آفریده شده و در یک نظام حق، خوبان و بدان یکسان نیستند. آری، لازمه ی حق بودن خلقت، عدالت در مجازات است.

حق به چیزی گویند که بر اساس حکمت و منطق باشد. خلقت بر اساس حق، یعنی آفرینش بر اساس برنامه و هدف.

دلیل معاد حکمت و عدل الهی است که در این آیه به هر دو اشاره شده است.

اَمَّا حِکْمَتُ: اگر انسان با مرگ به نیستی رود، آفرینش بیهوده خواهد بود در حالی که آفرینش بر اساس حق و حکیمانه و هدفدار است، کدام کوزه گر حاضر است کوزه هایش را پس از ساختن بیهوده بشکند و مگر می شود آفرینش با مرگ محو شود؟ اَمَّا عَدَالَتُ: کیفر هر کس بدون آنکه به او ظلم شود داده می شود. آری، اگر کیفر داده نشود و یا بیش از حد داده شود، ظلم است.

پیام ها:

۱ نظام هستی بر اساس حق بنا شده است، بنا بر این با انسان هم بر طبق حق رفتار می شود. «خَلَقَ ... بِالْحَقِّ ... لِتُجْزَى» ۲ برپایی قیامت و کیفر و پاداش عادلانه، لازمه ی آفرینش است. (حرف «واو» در «وَلِتُجْزَى» نشانه آن است که آفرینش، اهدافی را دنبال می کند که یکی از آنها کیفر و پاداش است.) ۳ نظام دنیا و آخرت، بر اساس حق و عدل است. «خَلَقَ ... بِالْحَقِّ ... وَ لِتُجْزَى ... وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ» ۴ مبنای جزا، عمل است، نه امل و آرزو. «لِتُجْزَى ... بِمَا كَسَبَتْ»

اشاره

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَغَلَّبَ عَلَيْهِ قَلْبَهُ وَجَعَلَ بَصَرَهُ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۳)

پس آیا دیدی کسی را که هوای خویش را معبود خود قرار داده و خداوند او را با وجود آگاهی به بیراهه گذاشت و بر گوش و قلبش مهر زد و بر چشمش پرده ای نهاد. پس بعد از خدا کیست که او را هدایت کند، پس آیا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

قرآن درباره ی دو گروه تعبیر «**B** خَتَمَ اللَّهُ» آورده است: یکی کفار که می فرماید: «خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ عَلَىٰ سَمْعِهِمْ» (۱) و دیگری هواپرستان که می فرماید: «خَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ» مراد از هوی پرستی نادیده گرفتن وظیفه و پیروی از غریزه است.

هوی پرستی ابزار شناخت را از کار می اندازد، نه چشم حقیقت را می بیند و نه گوش حق را می شنود و نه دل درک صحیح دارد.

عامل هوی پرستی گرایش به مادیات است. چنان که در جای دیگر می خوانیم: «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ» (۲) هوا پرستی اساس محنت هاست: «الهوی اس المحن» (۳) هوسها مرکب فتنه هاست.

«انما بدء وقوع الفتن اهواء تتبع» (۴) سرچشمه ی فتنه ها، پیروی از هوس هاست.

هوی پرستی مانع عدالت است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا» (۵) سبب انحراف از راه خداست. «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۶) سبب سقوط انسان است. «وَ اتَّبِعْ هَوَاهُ فَتَرْدَىٰ» (۷) و در این آیه می خوانیم که هوی پرستی سبب مهر خوردن بر گوش و دل است. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ»

ص: ۵۳۳

۱-۱. بقره، ۷.

۲-۲. اعراف، ۱۷۶.

۳-۳. غرر الحکم.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۵۴.

۵-۵. نساء، ۱۳۵.

۶-۶. ص، ۲۶.

۷-۷. طه، ۱۶.

... وَ خَتَمَ عَلَيَّ سَمْعِي وَ قَلْبِي»

پیام ها:

۱ هوی پرستی نوعی شرک و هوی پرست سزاوار توبیخ است. «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ» ۲ با اینکه هوس ها در درون است ولی بازتاب هوا پرستی در اعمال انسان هویداست. «أَفَرَأَيْتَ» ۳ انسان ذاتاً موجودی پرستش گراست اما در انتخاب معبود منحرف می شود و به جای خدا به سراغ هوس ها می رود. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ» ۴ کیفر کسی که خدا را رها کرده و به دنبال تمایلات نفسانی خود باشد آن است که خداوند او را گمراه نماید. «أَضَلَّهُ اللَّهُ» ۵ اگر هوی پرستی حاکم شد، علم از کار آبی می افتد. هوا پرستی حتی دانشمندان را منحرف می کند. «وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَيَّ عِلْمٍ» ۶ گمراهی و کوردلی، کیفر الهی برای هوی پرستان است. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ ... أَضَلَّهُ اللَّهُ ... خَتَمَ عَلَيَّ سَمْعِي وَ قَلْبِي» ۷ هوی پرستی، سبب مسدود شدن درهای هدایت به روی انسان است. «مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ ... فَمَنْ يَهْدِيهِ» ۸ جز هدایت الهی، هر راهی به ضلالت می انجامد. «فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۴]

اشاره

وَ قَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَ مَا لَهُمْ بِدَلِيلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۲۴)

و گفتند: جز همین زندگی دنیایی، زندگی دیگری نیست، می میریم و زنده می شویم (یک گروه می رویم و یک گروه می آییم) و ما را چیزی جز طبیعت و روزگار نابود نمی کند، در حالی که هیچ گونه علمی بر این ادعا ندارند.

آنان جز گروهی خیالباف نیستند.

ص: ۵۳۴

نکته ها:

«الذَّهْرُ» به معنای گذر زمان دنیا است، گویا مادیون معتقدند که گذر عمر، مایه ی مرگ و هلاکت انسان است. (۱)

پیام ها:

۱ هوی پرستی، چنان چشم و دل انسان را کور می کند که قیامت را منکر می شود و زندگی را در حیات کوتاه دنیا محصور می داند. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ... حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» ۲ منکران معاد برای انکار خود، منطق و علم ندارند. «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ» ۳ در عقاید، پندار و گمان بی ارزش است، عقاید باید بر اساس علم باشد. «إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبَعْنَا بِآبَائِنَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۵) قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۶)

و هر گاه آیات روشن ما (درباره معاد) بر آنان تلاوت گردد، دلیل و حجتی ندارند، مگر آنکه گویند: اگر راست می گویند پدران ما را (زنده کنید و) بیاورید.

بگو: خداست که شما را زنده می کند و سپس می میراند و آن گاه برای روز قیامتی که شکی در آن نیست همه را جمع می نماید ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

نظام آفرینش برنامه و قانونی دارد که خداوند حکیم آن را بر هستی حاکم ساخته و نفی آن نشانه ی جهل و نادانی است.

ص: ۵۳۵

پیام ها:

۱ آیات قرآن، روشن و روشنگر است. «آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ» ۲ کافران، به جای اندیشه در آیات خدا، آبا و اجداد خود را طلب می کنند. «تُنذِرُنَا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا... اِتُّوا بِآيَاتِنَا» ۳ هر گاه سخن منکران را نقل کردید، پاسخ آن را هم بیان کنید. «وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ... قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ» ۴ نشانه های قدرت و حکمت و عدالت خداوند، به قدری روشن و بین است که دلیلی برای شک در قیامت باقی نمی گذارد. «لَا رَيْبَ فِيهِ» ۵ حیات نخستین آدمیان، نشان امکان قیامت است. «يُحْيِيكُمْ... ثُمَّ يُمِيتُكُمْ» ۶ تقاضای زنده کردن نیاکان در دنیا بر اساس جهل و ناآگاهی است. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۷ تردید در معاد، برخاسته از جهل انسان است. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۷]

اشاره

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ (۲۷)

حکومت و فرمانروایی آسمان ها و زمین مخصوص خداست و روزی که رستاخیز بر پا شود، آن روز یاوه سرایان زیانکارند.

پیام ها:

۱ زنده کردن و میراندن برای خداوند آسان است، زیرا هستی به دست اوست.

يُحْيِيكُمْ

... يُمِيتُكُمْ... لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ... ..

۲ زیان های دنیوی ناچیز است، خسارت روز قیامت مهم است. «يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ» ۳ آنان که قیامت را باطل می شمردند، در قیامت زیانکارند. «يَوْمَئِذٍ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ»

اشاره

وَ تَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸)

(در روز رستاخیز) هر امتی را به زانو در آمده می بینی، در حالی که هر امتی به سوی کتابش (برای دادرسی) فراخوانده شده است. امروز آنچه را عمل می کردید دریافت خواهید کرد.

نکته ها:

«جَاثِيَةً» به معنای نشستن روی زانو، به هنگام ترس و وحشت یا فروتنی و تسلیم است.

قرآن برای انسان در قیامت سه نوع کتاب معرفی کرده است: (۱)

الف) برای هر فرد کتابی است که کارهای شخصی او در آن ثبت است. «وَ كُتِبَ لِإِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا» (۲) ما عمل هر انسانی را به گردنش می آویزیم و روز قیامت آن را به صورت کتابی در برابرش می گشاییم و به او خطاب می شود کتاب خود را بخوان. «اقْرَأْ كِتَابَكَ» (۳) ب) برای هر امتی نیز کتابی است که امور اجتماعی در آن ثبت است، چنان که در این آیه می فرماید: «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» ج) تمام امت ها نیز یک کتاب دارند که همه چیز و همه کس در آن ثبت است. «وَ وُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» (۴)

پیام ها:

۱ هول و هراس قیامت همه را زمین گیر می کند. «كُلُّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً» ۲ معاد جسمانی است. «جَاثِيَةً» ۳ نظام هستی حساب و کتاب و ثبت و ضبط دارد و کار قیامت بر اساس پرونده

ص: ۵۳۷

۱-۱. تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۳۴۸.

۲-۲. اسراء، ۱۳.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

۴-۴. كهف، ۴۹.

و گواه است. «تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» ۴ جزای هر شخصی در قیامت، بر اساس عملکرد او در دنیا است. «الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۹]

اشاره

هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۹)

این است کتاب ما که به حق درباره شما سخن می گوید، همانا ما آنچه را انجام می دادید نسخه برداری و ثبت می کردیم.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که انسان در قلب خود خدا را یاد کند، خداوند آن را در کتابی ثبت می کند و به فرشتگان یادآوری می کند. آنان می گویند: ما خبر نداریم. خداوند می فرماید: من یاد قبلی او را هم ثبت می کنم. (۱) در دعای کمیل نیز می خوانیم: «و الشاهد لما خفی عنهم» پروردگارا! تو بر آنچه از فرشتگان مخفی است آگاهی.

پیام ها:

۱ در قیامت چیزی پشت پرده نیست، همه چیز حاضر است. «هَذَا» ۲ در قیامت همه چیز مکتوب است. «كِتَابُنَا» ۳ پرونده اعمال انسان، دقیق و مطابق با واقع و بی نیاز از شرح و تفسیر است.

«يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ»

۴ دلیل دقت و حقایق کتاب اعمال انسان آن است که خداوند خود ثبت کرده است. «إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ» ۵ ایمان به ثبت دقیق اعمال می تواند بهترین بازدارنده انسان از خلافتکاری باشد. «كُنَّا نَسْتَنْسِخُ»

ص: ۵۳۸

۶ عمل انسان، همان گونه که واقع شده ثبت می شود، نه بر اساس قرائن و شواهد و آثار. «عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۰ تا ۳۱]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۳۰) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (۳۱)

پس کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند پروردگارشان آنان را در رحمت خویش داخل می کند، این است آن رستگاری آشکار.

و اما کسانی که کفر ورزیدند (به آنان گفته می شود) مگر آیات من بر شما خوانده نشد، پس استکبار ورزیدید و گروهی مجرم بودید.

نکته ها:

«فوز» به معنای پیروزی و دست یابی به خیر همراه با سلامت و رسیدن به آرزو است.

کلمه ی «فوز» در قرآن، همراه با «مبین»، «عظیم» و «کبیر» آمده است.

در این آیه به جای «یدخلون فی الجنة» فرمود: «فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ» یعنی اهل ایمان و عمل در مدار لطف و رحمت خاص الهی هستند.

در کنار ایمان، عمل صالح مطرح است ولی در کنار کفر، کار خیری نیست.

در زبان عربی، کلمات جمع اگر با الف و لام بیاید، به معنای تمام افراد است. مانند کلمه «مساجد» که به معنای مسجدها می باشد، ولی کلمه ی «المساجد» به معنای تمام مسجدها است. معمولاً در قرآن در کنار ایمان، سخن از عمل صالح است، آن هم در قالب «الصالحات» یعنی تمام کارهای مؤمن باید نیک باشد.

۱ رستگار کسی است که همراه ایمان، عمل صالح داشته باشد و عمل صالح او گسترده و جامع باشد. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۲ دریافت رحمت الهی بدون ایمان و عمل صالح ممکن نیست. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا... فِي رَحْمَتِهِ» ۳ کیفر و پاداش از شئون ربوبیت است. «فَيَدْخُلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ» ۴ بهشت و نعمت های آن جلوه ای از رحمت الهی است. «فَيَدْخُلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ» ۵ رستگار کسی است که خوش عاقبت باشد. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ» ۶ انسان به طور طبیعی خواهان رستگاری است، این قرآن است که رستگاری حقیقی انسان را نشان می دهد. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ» ۷ ریشه کفر تکبر است. «كَفَرُوا... فَاسْتَكْبَرْتُمْ» ۸ استکبار فوری نشانه لجاجت است. «تَتَلَّى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ» ۹ ریشه ی جرم و گناه، کفر و تکبر است. «كَفَرُوا... فَاسْتَكْبَرْتُمْ... مُجْرِمِينَ»

[سوره الباقیه (۴۵): آیات ۳۲ تا ۳۴]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نُنظَنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُشْفِقِينَ (۳۲) وَ بَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ (۳۳) وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسَيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَ مَا أَكُفُّوا نَارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۳۴)

و هر گاه گفته شد که وعده الهی حق است و در قیامتی که (در پیش است) شکی نیست، گفتید: ما نمی دانیم قیامت چیست، ما آن را جز گمانی نمی پنداریم و ما به سراغ باور کردن آن نیستیم.

و بدی های اعمالشان برایشان روشن شد و آنچه را به مسخره می گرفتند، فراگیرشان شد.

و به آنان گفته شود: امروز ما شما را به فراموشی می سپاریم، همان گونه که شما دیدار امروزتان را به فراموشی سپردید، جایگاه شما آتش است و برای شما هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

نشانه ی کافر، تشکیک و نشانه ی مؤمن، سؤال، پیگیری و به یقین رسیدن است.

گاهی یک خلاف کوچک، زیان های بسیاری دارد. مثلاً شخصی با خاموش کردن چراغ یک سالن، در ظاهر یک عمل خلاف انجام می دهد، ولی این عمل، سیئاتی را به دنبال دارد، افرادی در اثر تاریکی دچار ترس و وحشت می شوند، افرادی کفش و لباس خویش را گم می کنند، گروهی دیگران را پایمال می کنند، افرادی به ستون ها می خورند. چه بسا در تاریکی سرقت ها و منکرات دیگری انجام گیرد، تمام این امور، آثار و عوارض سوء یک عمل است، لذا در قیامت به حساب همه عوارض گناه رسیدگی می شود.

مراد از فراموش کردن خداوند آن است که در قیامت با افراد غافل از قیامت، همچون افراد فراموش شده برخورد می شود و خداوند آنان را به حال خود وامی گذارد و گر نه خداوند هرگز هیچ کس و هیچ چیز را فراموش نمی کند. «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱)

پیام ها:

۱ قیامت، روز بروز و ظهور امور پنهان است. «وَبَدَأَ لَهُمْ» ۲ در قیامت علاوه بر اعمال، عوارض و آثار و مفاسدی که بر اعمال بار است دامنگیر انسان می شود. «سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا» ۳ کیفر الهی، متناسب با آدمی رفتار است. همان چیزی که مسخره می کردند

ص: ۵۴۱

دامنشان را می گیرد. «لِحَاقِ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۴ استهزا، شیوه ی مستکبران است. «فَاسْتَكْبَرْتُمْ ... كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۵ هر کس معاد را فراموش کند در قیامت فراموش می شود. «نَسَاكُمْ كَمَا نَسَيْتُمْ» ۶ ایمان به معاد کافی نیست، یاد معاد لازم است. «نَسَيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۵]

اشاره

ذِكْرُكُمْ بِأَنْتُمْ أَخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُؤًا وَغَرَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۳۵)

این به خاطر آنست که شما آیات خدا را مسخره گرفتید و زندگی دنیا مغرورتان کرد. پس امروز نه از آتش دوزخ خارج می شوند و نه از آنان خواسته می شود که رضایت خدا را بخواهند.

نکته ها:

«استعتاب» به معنای درخواست چیزی است که رنج و غم را برطرف کند، نظیر عذرخواهی.

در این چند آیه ای که گذشت جلوه ای از دادگاه قیامت ترسیم شده است:

همه در قیامت جمع می شوند. «يَجْمَعُكُمْ» باطل گرایان در آن روز خسارت خود را می بینند. «يَخْسِرُ الْمُجْرِمُونَ» هر امتی به سوی کتابش خوانده می شود. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» کتاب، گواه بر رفتار است. «هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ» مردم دو دسته شده، گروهی در رحمت و گروهی اهل دوزخند.

به دوزخیان دلایل کیفر تفهیم می شود. «فَاسْتَكْبَرْتُمْ ... اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ» کیفر متناسب با جرم است. «نَسَاكُمْ كَمَا نَسَيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا» عوارض و آثار سوء گناهان دامنگیر می شود و راه خروج و عذرخواهی بسته است.

مهم ترین عامل بدبختی، مغرور شدن به دنیا و تمسخر و تشکیک است.

پیام ها:

۱ دلیل کیفر را به مجرم بگویید. «ذَلِكُمْ بِأَنكُمْ» ...

۲ به زندگی دنیا، دلشاد و مغرور و سرمست شدن، انسان را به استهزای حقایق می کشاند. «اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا» ۳ از دنیا انتقاد نشده، بلکه از مغرور شدن به آن انتقاد شده است. «عَرَّضْنَاكُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» ۴ برای کسانی که مکتب آسمانی را تحقیر و استهزا کنند نه راه نجات است و نه راه عذرخواهی و عذرپذیری. «لَا يُخْرَجُونَ ... لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ»

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۶) وَ لَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳۷)

پس سپاس و ستایش مخصوص خداوند است، پروردگار آسمان ها و پروردگار زمین، پروردگار جهانیان.

و بزرگی در آسمان ها و زمین مخصوص اوست و اوست خدای عزیز و حکیم.

نکته ها:

در آغاز سوره که سخن از نزول قرآن و نعمت ها بود، خداوند، عزیز و حکیم معرفی شده بود، «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» و در پایان نیز که سخن از کیفر مسخره کنندگان است، تعبیر عزیز و حکیم آمده است. شاید اشاره به این باشد که نعمت ها، کیفرها، مهرها و قهرها همه برخاسته از قدرت و حکمت الهی است.

پیام ها:

۱ تنها خداوند، شایسته ی بزرگی و حمد و ستایش است. «فَلِلَّهِ الْحَمْدُ» ۲ پروردگار آسمان ها و زمین و همه هستی، همان خدای یکتاست. «فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ»

۳ آسمان ها و زمین و همه چیز تحت تربیت الهی و رو به رشد است. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ» ...

۴ عزّت و قدرت خداوند همراه با حکمت و کاردانی اوست. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» «و الحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۴۴

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

